T.C.
EGE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı

KIRIM-TATAR SÖZ VARLIĞI

DOKTORA TEZİ

Seher MAŞKARAOĞLU

DANIŞMANI: Prof. Dr. Mustafa ÖNER

İZMİR-2018

T.C.
EGE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı

KIRIM-TATAR SÖZ VARLIĞI

DOKTORA TEZİ

Seher MAŞKARAOĞLU

JÜRİ ÜYELERİ

Prof. Dr. Mustafa ÖNER (Danışman)
Prof. Dr. Mehmet AÇA (Marmara Üniversitesi)
Doç. Dr. Özkan ÖZTEKTEN
Prof. Dr. Metin ARIKAN (Dokuz Eylül Üniversitesi)
Doç. Dr. Hüseyin DURGUT (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi)

İZMİR-2018

Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğüne sunduğum Kırım-Tatar Söz Varlığı adlı doktora tezinin tarafımdan bilimsel, ahlak ve normlara uygun bir şekilde hazırlandığını, tezimde yararlandığım kaynakları bibliyografyada ve dipnotlarda gösterdiğimi onurumla doğrularım.

İsim-Soyadı
İmza

Seher MAŞKARAOĞLU

T.C.EGE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

DOKTORA
TEZ SAVUNMA TUTANAĞI

ÖĞRENCİNİN

Adı Soyadı : Seher MAŞKARAOĞLU

Numarası : 92120000354

Anabilim Dalı : Türk Dili ve Edebiyatı

Tez Başlığı (Türkçe) : Kırım-Tatar Söz Varlığı

Tez Başlığı (İngilizce) : Crimean Tatar Lexicon

Tez Savunma Tarihi : 06.09.2018

Tez Başlığı Değişikliği Varsa Yeni Başlık:

JÜRİ ÜYELERİ

Jüri Başkanı
Unvan, Adı, Soyadı : Prof. Dr. Mehmet Aça
Karar : O Başarılı O Başarısız O Düzeltme
İmza : .....

Jüri Üyesi (Tez İzleme Komitesi Üyesi)
Unvan, Adı, Soyadı : Prof. Dr. Mustafa Öner
Karar : O Başarılı O Başarısız O Düzeltme
İmza : .....

Jüri Üyesi (Tez İzleme Komitesi Üyesi)
Unvan, Adı, Soyadı : Doç. Dr. Özkan Öztekten
Karar : O Başarılı O Başarısız O Düzeltme
İmza : .....

Jüri Üyesi
Unvan, Adı, Soyadı : Prof. Dr. Metin Arıkan
Karar : O Başarılı O Başarısız O Düzeltme
İmza : .....

Jüri Üyesi
Unvan, Adı, Soyadı : Doç. Dr. Hüseyin Durgut
Karar : O Başarılı O Başarısız O Düzeltme
İmza : .....

TEZ HAKKINDA JÜRİNİN GENEL GÖRÜŞÜ

(Jüri Başkanı Tarafından Doldurulacaktır)

Tez savunması sonucunda öğrenci tarafından hazırlanan çalışma;
Oybirliğiyle X
Oy çokluğuyla O

Başarılıdır	Düzeltilmelidir	Başarısızdır
X		

- Bu tutanak üç (3) işgünü içerisinde jüri üyelerinin raporlarıyla beraber Anabilim Dalı Başkanlığı üst yazısıyla Enstitü Müdürlüğüne gönderilmelidir.
- Doktora programlarında düzeltme alan öğrencinin 6 (altı) ay içerisinde yeniden savunmaya girmesi zorunludur.

ÖN SÖZ

XIV. yüzyılın ikinci yarısında Altın Ordu Devleti'nin içine düştüğü taht kavgaları sonrasında parçalanması neticesinde müstakil bir hanlık haline gelen Kırım, 1783'e kadar Osmanlı himayesinde Kırım hanları tarafından idare edilmiş, bu tarihten sonra ise tamamen Rusların kontrolü altına girmiştir. Bütün yarımadada Ruslar tarafından Kırım Tatarlarına karşı belli bir baskı uygulanmış ve bunun sonucunda kitleler halinde Osmanlı imparatorluğuna göçler başlamıştır. II. Dünya Savaşı'nın ardından 18 Mayıs 1944 tarihinde vatanlarından Orta Asya'ya sürülen Kırım Tatarlarının neredeyse yarım milyona yakını Özbekistan'ın kırsal alanlarında yaşamıştır ve birçoğu dil kaybı sürecinden geçmiştir. 1991'de Kırım'ın Ukrayna'ya bağlı muhtar bir cumhuriyet haline gelmesiyle Kırım Tatarları ülkelerine dönmeye başlamışlardır.

Kırım-Tatar Türkçesi Türk dilinin sınıflandırılmasında Kıpçak grubu içinde yer almaktadır. Karışık bir yazı dili olan Kırım-Tatar Türkçesinin Kuzey, Orta ve Güney olmak üzere üç ayrı diyalekti bulunmaktadır.

Kırım-Tatar Türkçesi, bugün UNESCO'nun Tehlike Altındaki Diller Atlası'nda "ciddi tehlike altında" kategorisinde yer almaktadır. Ölmekte olan bir dil olmasına rağmen Kırım-Tatar Türkçesinin sözlük yapısı (sözlüğü) çok zengindir ve önemli bir kaynak durumundadır. Ancak Türkiye Türkolojisinde halen Kırım-Tatar Türkçesinin açıklamalı-ansiklopedik bir sözlüğü hazırlanmamıştır. Bu nedenle hem bu alandaki eksikliği gidermek hem de üzerinde dil incelemesi yapmak amacıyla tez konumuz "Kırım-Tatar Söz Varlığı" olarak belirlenmiştir.

Kırım-Tatar Söz Varlığı başlıklı çalışma üç ana bölümden oluşmaktadır. Birinci bölüm olan Giriş'te Kırım Tatarları tarihçesi, Kırım-Tatar Türkçesi ve edebiyatı, Kırım-Tatar Türkçesi üzerine dil çalışmaları, Kırım-Tatar sözlük çalışmaları, Kırım-Tatar söz varlığını biriktirme ve inceleme yöntemi hakkında bilgi verilmiştir.

İkinci bölümde Kırım-Tatar Türkçesinde eş anlamlılık ve çok anlamlılık konuları ele alındıktan sonra söz varlığı, tez sürecinde belirlenen 40 adet tematik grup içerisinde tasnif edilmiştir. Eldeki verilerin alıntı olanları gösterilerek yorumlanmıştır. Daha sonra atasözleri üzerinden Kırım-Tatar Türklerinin dünya algıları ve kültür birikimleri ortaya konmuştur. Son olarak ağızlarda yer alan sözler edebî dildeki şekilleriyle karşılaştırılarak ses bilgisi yönünden tahlil edilmiştir.

Üçüncü bölüm tezin sözlük kısmıdır. Bu bölümde Kırım-Tatar Türkçesinin iki dilli sözlüklerinden ve metinlerinden taranan söz varlığı dizilmiştir, altlarına cümle örnekleri işlenmiştir. Böylece 30.576 adedi madde başı, 18.900 adedi alt maddeden oluşan toplam 49.476 madde ve sözleri örneklendirmek için kullanılan cümle, kıta, beyit veya mani türünden 9.043 örnek alıntıyı içine alan bir Kırım-Tatar Sözlüğü hazırlanmıştır.

Böyle bir çalışmanın gerçekleştirilmesi yolunda beni teşvik eden, çalışmanın sürekliliği ve sonuçlandırılması için motivasyon sağlayan, yardımını ve desteğini benden esirgemeyen hocam Prof. Dr. Mustafa Öner'e ne kadar teşekkür etsem azdır.

Ayrıca yetişmemde büyük emekleri olan hocalarım Prof. Dr. Hatice Şirin ve Doç. Dr. Özkan Öztekten'e, yardım ve önerileri için hocam Prof. Dr. Mehmet Açа'ya, bilgi ve tecrübelerini benden esirgemeyen hocalarım Dr. Öğretim Üyesi Mehmet Yasin Kaya ve Dr. Öğretim Üyesi Sinan Güzel'e teşekkürü bir borç bilirim.

Son olarak bu çalışmanın her aşamasında emeği olan eşime ve aileme anlayış ve yardımları için teşekkür ederim.

İÇİNDEKİLER

ÖN SÖZ I

İÇİNDEKİLER III

I. GİRİŞ 1

I.1. KIRIM TATARLARI (TARİHÇE) 2

I.1.1. Hanlık Dönemi 2

I.1.2. Rus Hakimiyeti (Çarlık) Dönemi 4

I.1.3. Sovyet Dönemi 7

I.1.4. Sürgün Dönemi 8

I.1.5. Eve Dönüş Mücadelesi Dönemi 9

I.2. KIRIM-TATAR TÜRKÇESİ VE EDEBİYATI 10

I.2.1 Kırım-Tatar Türkçesi 10

I.2.2. Kırım-Tatar Edebiyatı 13

- Hanlık Dönemi 14
- Rus İstilası Dönemi 14
- Tercüman Dönemi 15
- 1905-1917 Dönemi 15
- 1917-1944 Dönemi 16
- 1944'ten Günümüze Kadar Olan Dönem 18

I.3. KIRIM-TATAR TÜRKÇESİ ÜZERİNE DİL ÇALIŞMALARI 19

I.4. KIRIM-TATAR SÖZLÜK (LEKSİKOLOJİ) ÇALIŞMALARI 23

I.5. KIRIM-TATAR SÖZ VARLIĞINI BİRİKTİRME VE İNCELEME YÖNTEMİ 25

II. İNCELEME 31

II.1. KIRIM-TATAR SÖZ VARLIĞINDA EŞ ANLAMLILIK 32

II.2. KIRIM-TATAR SÖZ VARLIĞINDA ÇOK ANLAMLILIK 43

II.3. TERİMLER 59

II.3.1. Anatomi 59

II.3.2. Askerlik 61
II.3.3. Astronomi 65
II.3.4. Aşçılık 67
II.3.5. Bakteriyoloji 71
II.3.6. Balıkçılık 72
II.3.7. Biyoloji 73
II.3.8. Botanik 76
II.3.9. Coğrafya 86
II.3.10. Denizcilik 89
II.3.11. Dil Bilimi ve Dil Bilgisi 91
II.3.12. Din 96
II.3.13. Edebiyat 99
II.3.14. Elektroteknik 101
II.3.15. Etnografya 103
II.3.16. Farmakoloji 106
II.3.17. Felsefe 107
II.3.18. Fizik 109
II.3.19. Hakaret-Küfür 114
II.3.20. Hukuk 115
II.3.21. İnşaatçılık 118
II.3.22. Jeoloji 120
II.3.23. Kimya 121
II.3.24. Madencilik 127
II.3.25. Maliye-Ekonomi-Muhasebe 128

II.3.26. Matematik 130
II.3.27. Mekanik 134
II.3.28. Mineraloji 136
II.3.29. Müslümanlık 137
II.3.30. Müzik 139
II.3.1. Politika 145
II.3.32. Sanat 147
II.3.33. Spor 149
II.3.34. Şiir 152
II.3.35. Tarih 154
II.3.36. Teknik 160
II.3.37. Tıp 164
II.3.38. Tiyatro 171
II.3.39. Ziraat-Tarım 173
II.3.40. Zooloji 176
II.4. ATASÖZLERİ 184
II.5. AĞIZLARDA KULLANILAN SÖZLER 203
III. SÖZLÜK 239
SONUÇ 2322
KISALTMALAR VE KAYNAKLAR 2327
ÖZ GEÇMİŞ 2345
ÖZET 2347
ABSTRACT 2348

I. GİRİŞ

I. 1. KIRIM TATARLARI (TARİHÇE)

Kırım-Tatar adı, resmi olarak ilk defa 1989 nüfus sayım sonuçlarının kaydedilmesinde rejim tarafından ayrı bir ulus veya etnik grup olarak Kırım Türkleri için kullanılmıştır. Çarlık döneminde genelde "Müslüman" kimliğine bürünmüş olan Kırım Türkleri arasında 1905 Rus İhtilalinden sonra kimlik arayışının yoğunlaşmasıyla "Tatar" adı yaygınlaşmış, 1917 İhtilalinin yaklaştığı dönemlerde ise "Türk-Tatar" adı kullanılmaya başlamıştır. Kırım Muhtar Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nin kurulduğu dönemlerde "Türk-Tatar" adıyla birlikte "Tatar", "Kırım Tatar", "Kırım Tatar Nogayları" gibi adların yaşadığı görülmektedir. Daha sonraları ise "Kırım Tatar" adı resmen yerleşmiştir (Devlet 1996: 192-194).

Kırım, denizciliğin gelişmemiş olduğu eski devirlerden beri iktisadi ve ticari önemi olan bir ülkedir. Çin'den, Orta Asya Türk ülkelerinden geçen ve İpek Yolu olarak da bilinen ünlü ticaret yolunun bir kolu, Hazar'ın kuzeyinden geçerek Kırım'a gelmiş; bu yolla getirilen mallar Kırım limanlarından İstanbul ve Çanakkale boğazları yoluyla bütün Akdeniz memleketlerine ve Avrupa'ya taşınmıştır. Ayrıca Kırım bütün Doğu Avrupa'nın Önasya alemi ile bağlarını sağlayan bir iskele durumunda olmuştur. Bundan dolayı Boğazlara hakim olan milletler, sürekli olarak Kırım'la ilgilenmiş ve Kırım'ı ele geçirmeye çalışmışlardır (Saray 1998: 19-20).

Kırım yarımadası, Ortaçağ boyunca onu zapt eden pek çok halk tarafından adeta elekten geçirilerek yağma akınlarıyla baş başa bırakılmıştır. Bu durum, Kırım'ın on üçüncü yüzyılın ortasında Moğollar tarafından zapt edilmesine kadar devam etmiştir ve yarımadanın Altın Ordu Devleti'nin egemenliği altına girmesiyle kesilmiştir. Altın Ordu hükümdarlarının sonuncusunun saltanatı ile Giray hanedanının başlaması aynı zaman diliminde meydana gelmiştir (Hammer 2013: 26-27).

I. 1. 1. Hanlık Dönemi (1441-1783)

Kırım Hanlığı, siyasi bir kuruluş olarak XIV. yüzyılın ikinci yarısında Altın Ordu Devleti'nin içine düştüğü taht kavgaları sonrasında parçalanması sonucunda ortaya çıkmıştır (İnalcık 2002: 450). Kırım Hanlığının gerçek kurucusu Hacı Giray sayılır ve adını taşıyan en eski sikke 845 (1441/1442) tarihini göstermektedir (İnalcık 2017: 4).

Hacı Giray'ın kurduğu Kırım Hanlığı, teşkilâtı ve ekonomik yapısı bakımından tamamıyla Altınordu'ya benziyordu. Aynı hanlık sistemi ve aynı vergiler mevcuttu. Kırım Hanlığının temeli ve en önemli organları, Hacı Giray tarafından atılmış ve sonraki hanlar tarafından geliştirilmiştir. Bu bakımdan Hacı Giray Han, Türk tarihindeki büyük devlet

kurucularından birisidir ve bu sıfatla tarihte önemli bir yer tutmaktadır (Kurat 1972: 210-211).

Hacı Giray'ın bağımsız bir devlet kurma girişimi, çocukları tarafından onun belirlediği doğrultuda devam ettirilmemiş ve tersine onlar aralarında taht kavgalarına girişmişlerdir. Sonuçta komşularıyla olan siyasi ilişkiler de her birinin kişisel çıkarları doğrultusunda değişmiştir (Smirnov 2016: 170). Esas mücadele Nûr Devlet ile Mengli Giray arasında gerçekleşmiştir ve Cenevizliler bu mücadelede önemli rol oynamıştır (İnalcık 2017: 4-5). Sorun 1478'de Mengli Giray'ın han ve Osmanlı sultanının vassalı olmasıyla çözülmüştür. Hanlığın dengeli siyasi bir yapı olarak varlığı, Hacı Giray'ın "hanlığın temelini attığı" otuz yıl öncesinden ziyade, 1478 yılından itibaren başlatılabilir. Mengli Giray, 1478'den ölüm tarihi olan 1514'e kadar Kırım'da saltanat sürmüştür (Fisher 2009: 22).

Mengli Giray'ın Kırım Hanlığını Osmanlı Devletine bağlamasının en önemli sonucu siyasî olmuştur. Fatih Sultan Mehmet'ten itibaren, Osmanlı sultanları, Kırım hanını İstanbul'dan atamaya başlamışlardır. Kırım'da istikrar sağlanmış ve Han oğulları arasında sürüp giden iç mücadelelerin önü büyük ölçüde alınmıştır. Bununla Kırım Hanlığı asayişe kavuşmuş ve Cengiz soyundan "Giray'lar" sülâlesinin idaresinde bu Hanlık da XVIII. yüzyıl sonlarına kadar devam etmiştir. Hâlbuki Osmanlı himayesinden mahrum kalan ve kendi kaderleri ile baş başa bırakılan Altın Ordu artığı diğer Hanlıklar (Kazan Hanlığı, Astarhan Hanlığı, Kasım Hanlığı ve Nogay Ulusu) birer birer Moskova Rusya'sı tarafından yutulmuşlardır (Kurat 1992: 224-225, Rıdvan 2012: 12).

Kırım'da nispeten yerleşik hayat meydana gelmiş dolayısı ile medeni hayat gelişmiş, Karadeniz ticaretine güvenlik ve canlılık gelmiştir. Tabii ki hanlığın idaresine Osmanlı idare tarzı da girmiştir (Aka 2009: 21).

XVII. yüzyılın sonlarına doğru Rus Çarlığının önlenemeyen yükselişi Kırım hanlarının gerilemeye başlamasına zemin hazırlamıştır. Osmanlı-Rus mücadelesinde Slavların elde ettiği başarılar Kırım'daki Türk varlığını da tehdit altına almıştır. Yaklaşık bir asır boyunca devam eden gerileme 1686'da Rusların müttefikler ile birlikte Kırım ve Azak kalesine saldırmaları ile zirveye ulaşmıştır. Kırım'ın Karadeniz havzası ile ilgilenen bütün devletler özellikle de Ruslar için ifade ettiği stratejik önem bölgenin önemli çatışmaların yaşandığı bir alan haline gelmesine yol açmıştır. 1736'da Rusların Bahçesaray'ı yağmalaması Türkler için başlayacak yeni dönemin ilk habercisi olmuştur. 1771'de Kırım yarımadasını işgal eden Ruslar 21 Temmuz 1774'te imzalanan Küçük Kaynarca Antlaşması ile bölgeyi Osmanlı himayesinden çıkartmıştır (Tellioğlu 2016: 7-8).

Osmanlı Devleti'nden koparılan Kırım Hanlığı, 1783 yılında Rus işgaline maruz kalmıştır. Nihaî ayrılıkla neticelenen 1783 işgali Kırım topraklarında yaşayan Türkler için, o günden bu güne kadar devam edecek olan, esaret hayatının da başlangıcı olmuştur. Ruslar 1792 Yaş antlaşmasıyla da bölgeyi ilhak etmiştir. Sonuçta MÖ. VII. yüzyılda başlayan ve küçük kesintilerle 1792'ye kadar devam eden Kırım'daki Türk hâkimiyeti sona ermiştir (Hülagü 2004: 23, Tellioğlu 2016: 8). Rusların gücü ve Osmanlıların güçsüzlüğü Kırım Hanlığının son bulmasının başlıca sebepleridir (Fisher 2009: 81).

I. 1. 2. Rus Hâkimiyeti (Çarlık) Dönemi

19 Nisan 1783'te Çariçe II. Yekaterina yayınladığı bir manifesto ile Kırım Hanlığının ortadan kalktığını ve onun arazilerinin Rusya İmparatorluğuna ilhak edildiğini ilan etti. Çariçe'nin manifestosu Kırım Tatarlarına İmparatorluğun diğer tebaası ile eşit muamele göreceklerini; şahıslarının, mallarının, mülklerinin, camilerinin ve dini inançlarının güvence altında olduğunu ve Rusya İmparatorluğunda mevcut olan bütün hak ve ayrıcalıklardan yararlanacaklarını taahhüt etmekteydi (Kırımlı 2010: 6).

Çariçe Kırım'ı ilhak etmesiyle bu yeni toprak parçasını ülkesinin geri kalanıyla bütünleştirmeye girişti. Yirmi yıl sonra Kırım yarımadası ile Güney Ukrayna'daki Nogay bozkırlarının Dinyeper Nehri ile Perekop kıstağı arasında kalan bir parçası birleştirilerek Tavrida adında bir eyalet haline getirildi. Han, geniş Giray ailesi ve hanlığın önde gelen idarecilerinin hepsi gitti ve yerini bir mülki idare aldı, başına da St. Petersburg'daki çarın atadığı ve doğrudan kendine bağladığı bir vali geçirildi. Bahçesaray fethedilen hanlığın sembolü olduğundan, İmparatorluk Rusya'sındaki Tavrida'nın idari merkezini ve vali konağını başka bir yere taşımak gerekiyordu. Bunun için seçilen yer eski Tatar kenti Akmescit oldu ve buraya Simferopol adı verildi (Magocsi 2017: 63).

İlhaktan hemen sonra bazı büyük sorunlar ortaya çıktı. Artık Tatarlar gittikçe artan bir şekilde ve kitleler halinde Kırım'dan göç ediyor ve ülke Slavlar tarafından iskân ediliyordu. Bütün yarımadada Ruslar tarafından Tatarlara karşı belli bir baskı uygulanıyordu. Bunun sonucunda Tatarların Osmanlı imparatorluğuna kitle halinde göçleri başladı (Fisher 2009: 114).

1785-1788 yıllarında daha ciddi bir göç meydana geldi. 1789 yılından sonra Osmanlılar Kırım'ı tekrar Müslüman idaresine geri getirme ümitlerinden temelli vazgeçince, bu göç dalgası doruğa erişti. Bazı tahminlere göre bu yıllarda göç eden Tatarların sayısı 100.000 olarak gösteriliyorsa da bu sayının 20.000-30.000 civarında olması daha yakın bir olasılıktır. Asıl büyük göç, Kırım Savaşından sonra meydana

gelmiştir. Anlaşıldığına göre bu göç, kitle halindeki kaçışı teşvik eden bilinçli bir hükümet siyasetinin neticesidir (Fisher 2009: 115-129).

Osmanlı Devleti'ne göç eden çok sayıdaki Kırım göçmenleri, devlet tarafından Rumeli ve Anadolu'nun çeşitli illerinde yurtlandırılmışlardır. Hemen hemen göçmen gönderilmeyen il bulunmamakla birlikte, Kırım Savaşı'nın hemen ardından gelenlerin, çoğunlukla Dobruca taraflarına yerleştirildikleri ortaya çıkmaktadır (Saydam 1997: 151). Dobruca'ya göç edenler bir iki nesil orada yaşamış, oradan da Anadolu'ya -İstanbul'a, Eskişehir'e, Ankara'ya- göçmüşlerdir. Kırım'dan Anadolu'ya göç edenler İstanbul'a, Samsun'a ve Sinop'a gelmişlerdir (Yüksel 1989: 9). 1859'dan sonra gelen göçmenler ise yoğun olarak önce Karadeniz sahillerine yakın olan Anadolu ve Rumeli sancaklarıyla Ege ve Akdeniz limanlarına, Konya ve Sivas gibi arazisi geniş bölgelere yerleştirilmişlerdir. Sivas-Uzunyayla, Adana-Çukurova, Muğla-Polatova gibi alanlar göçler neticesinde kurulan yeni köyler ile şenlenmiştir (Saydam 1997: 151).

1880'den sonra Tatarlar arasında yeni bir kültürel ve politik hareket ortaya çıkmıştır. Bu hareketin öncüsü İsmail Gaspıralı (1851-1915)'dır. Gaspıralı'nın amaçları ve yöntemleri temel olarak Kazan eğitmenlerinden farklıdır. "Dilde, fikirde, işte birlik" sloganıyla yola çıkan Gaspıralı, Mercânî'nin fikirlerinden etkilenmiştir (Zenkovsky 1953: 313-314).

İlk Tatar reformcusu olan Şihabeddin Mercânî, medreselerin tutucu skolastik felsefe üzerine yazılmış kitaplardan temizlenmesi gerektiğini savunarak tüm medreselerde Kur'an ve hadisin yanı sıra İslam tarihinin öğretilmesinin şart olduğunu ileri sürmüştür. Bir toplumun gelişmesi ve ilerlemesinde bilimin önemine dikkat çekerken Tatarların Rusça öğrenmeleri gerektiğini de belirtmiştir (Rorlich 2000: 111-117).

Gaspıralı çıkardığı Tercüman gazetesiyle varlık-yokluk meselesi olarak kabul ettiği "modernleşme"nin önüne dikilmiş en büyük engel olan cehalet problemini çözmek istiyordu. Tercüman'la yaptıklarını yeterli görmüyor, eğitim öğretime de büyük değer veriyordu. Bunun için 1884'te Bahçesaray'da "usul-i cedid" adlı bir okul açmış, "usul-i savti" ile kendi metodunu uygulamaya koymuş ve bu iş için ilk ders kitaplarından biri olan Hoca-i Sıbyan'ı yazıp bastırmıştır. Eğitim reformu konusunda kısa zamanda büyük bir başarı kazanmıştır (Akpınar 2008: 26).

Gaspıralı'nın büyük etkisiyle XX. yüzyılın başlarında Kırım Tatarlarının idaresini ele alan genç bir aydınlar tabakası oluşmuştur. Bu aydın zümrenin bir kısmı Rus yüksek okullarında, diğer kısmı ise Türkiye'de öğrenim görmüştür. Bunlar kısmen Gaspıralı'nın milli âdet-örfe bağlı fikirlerinin, kısmen de Batının ihtilalci, demokratik ve Çarlık

Rusya'sındaki ihtilalci hareketlerin de etkisi altında kalmışlardır. Bu aydınları düşünsel yönden üç gruba ayırmak mümkündür:

1. Gaspıralı'nın yolundan giden ve onun ölümünden sonra da fikirlerini gazetesi Tercüman'da yaşatanlar,

2. 1905-1906 ihtilal yıllarında Kırım'daki önemli ihtilalci politik hareketin temsilcileri olan "Genç Tatarlar",

3. Milliyetçi politika yürüten tahsildeki gençler. (Devlet 1999: 130).

Üçüncü akımın temsilcileri arasından bir grup 1909'da "Vatan" adlı gizli bir siyasi teşkilat kurdu. "Vatan" teşkilatının üyeleri 1911-1912 yıllarında Rusya'da yeni bir ihtilal için şartların hazır olduğu kanısına vararak teşkilatlarını halk arasında yaymak kararı ile harekete geçtiler ve Kırım'ın çeşitli bölgelerinde hücrelerini kurdular. Bu hücreler 1917 yılına kadar devam etti ve Kırım Türklerini milli hareketlere hazırladı (Devlet 1999: 131-132).

Bütün bu gelişmelerin ardından Mart 1917'de Rusya'da patlak veren Bolşevik ihtilali Kırım Tatar milliyetçilerine faaliyetlerini açıkça yürütebilme olanağını verdi. 7 Nisan 1917'de Akmescit'te Kırım Müslümanları Vekilleri Kongresi toplandı. Kongrede Kırım Müslümanları Merkezi İcra Komitesi seçildi. Başkanlığa o sırada henüz Kırım'da bulunmayan Numan Çelebi Cihan getirildi. 9 Aralık 1917'de ise Bahçesaray'da Kırım Tatar Milli Parlamentosu (kurultay) toplandı, 26 Aralık 1917'de yine bu kurultayda Kırım Tatar Kanun-ı Esasisi kabul edildi. Bu anayasaya göre her milletin kendi kaderini kendisinin kararlaştırma hakkı kabul edilerek Kırım Ahali Cumhuriyeti (Kırım Demokratik Cumhuriyeti) ilan ediliyordu. Aynı gün ilk Kırım Tatar hükümeti de Numan Çelebi Cihan'ın başbakanlığında (başmüdürlüğünde) oluşturuldu (Kırımlı 2002: 459-460).

Yeni Kırım Tatar hükümeti, kısa süre içinde Kırım topraklarının büyük kısmında egemenliği eline aldıysa da 23 Ocak 1918'de Bolşevikler'in Bahçesaray'a doğru ileri harekâta geçip 26 Ocak'ta Bahçesaray'ı, ertesi gün de Kırım'ın baş şehri olan Akmescit'i ele geçirmesiyle yıkılmış ve Kırım'da ilk Bolşevik idare kurulmuştur (Kırımlı 2002: 460).

Kırım Tatarları açısından 1917 Kasımından 1918 Ocağına kadar süren kısa dönem, 1783'ten beri milli arzularının gerçekleştiği tek dönemdir. 1918 Ocağından 1920 Ekimine kadar gelip geçen hükümetler zamanında Kırım Tatarları yurtlarının efendisi değildiler ve muhtar bir kültür varlığının nimetlerinden faydalanamadılar (Fisher 2009: 173).

I. 1. 3. Sovyet Dönemi

Kırım'da Bolşevik hâkimiyetinin kurulmasıyla birlikte Bolşeviklere karşı olan kişilere yönelik şiddetli bir ortadan kaldırma harekâtına girişildi. Macar yahudisi tanınmış komünist lider Bela Kun'un liderliğindeki Bolşevik gizli polis teşkilatı Çeka tarafından yürütülen bu kızıl terörün binlerce kurbanı arasında yalnızca Beyaz Ruslar değil aynı zamanda sınıf düşmanı veya burjuva milliyetçisi olarak nitelendirilen Kırım Tatarları da yer almaktaydı. Bu şartlar altında bir süre önce dağlarda Beyazlar'a karşı mücadele eden Kırım Tatar partizanları şimdi de Bolşevikler'e karşı kendilerini savunmaya başladılar. Kırım Tatar direnişi Sovyet iktidarını Kırım Tatarlarına birtakım tavizler vermek zorunda bıraktı. 18 Ekim 1921'de Kırım Muhtar Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti kuruldu, direnişçilere af çıkarıldı, birçok Milli Fırka mensubunun yeni rejim içinde görev almalarına göz yumuldu. Kırım Muhtar Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nin (MSSC) kuruluşundan hemen sonra Kırım'da büyük bir açlık felaketi kendini gösterdi. Bir yıl içinde Kırım'da en az 100.000 kişi açlıktan hayatını kaybederken bunların yaklaşık % 60'ı Kırım Tatarı idi (Kırımlı 2002: 461).

Her ne kadar Bolşevikler özerk bir Kırım Cumhuriyeti ilan etmişlerse de Cumhuriyetin adında Tatar ibaresi kullanılmamıştır. Bunun nedeni olarak Kırım Tatar nüfusun azlığı ileri sürülmüştür; ancak Kırım Tatarcası Rusça ile birlikte resmi dil olarak kabul edilmiş ve Kırım Tatarlarının önemli yönetim görevlerine gelmeleri 1920'lerde izlenen Sovyet milliyetler politikası gereği mümkün olmuştur. Kırım Tatarlarında zengin bir edebiyat geleneğinin varlığı bu yıllarda onların gerek eğitim, gerek diğer alanlarda önemli gelişmeler elde etmelerini mümkün kılmış ve bu dönem adeta Kırım Tatarlarının kültürel olarak canlandıkları ve özgürleştikleri bir dönem olarak Kırım Tatar tarihinde yerini almıştır. Fakat, 1920'li yılların bu özgürlükçü ortamı çok uzun sürmemiş; 1920'lerin sonundan itibaren ve 1930'lu yıllarda Sovyet milliyetler politikasındaki değişikliklere koşut olarak ortadan kalkmıştır. Aslında, Kırım Tatarlarına yönelik ilk sürgün hareketleri komünizme inanmış Veli İbrahimov ve arkadaşlarının 1928'de sürgünü ile başlamıştır. 1930'lu yıllar boyunca da milliyetçi hareketlere öncülük ettiği düşünülen Kırım Tatar entelektüelleri Stalin'in politikaları çerçevesinde ya öldürülmüş ya da sürgüne gönderilmiştir (Aydıngün 2004: 15-16).

II. Dünya Savaşı sırasında Beyaz Ruslar, Bolşevikler ve Almanlar tarafından vatanları işgal edilen Kırım Türkleri, savaşın getirdiği maddi-manevi her türlü sıkıntıyı yaşamışlardır. Her gelen ordu, halkın içinden kendine asker olabilecek genç erkekleri toplamış; sonuçta çocuk denecek yaştaki Kırım Türkleri bile herhangi bir düşman

kuvvetinde asker olmak zorunda bırakılmıştır. 1944'te Almanların mağlup olmaları üzerine Kırım, Rusların elinde kamıştır. Almanlar geri çekilirken pek çok köyü yakıp yıktıkları gibi Kızıl Ordu birliklerinin tutumu da onlardan farklı olmamıştır. Kızıl Ordu işgalinin ilk haftalarında hain olarak nitelendirilen Kırım Tatarlarına yönelik yaygın kurşuna dizme, tecavüz ve yağma olayları meydana gelmiştir (Kırımlı 2002: 461; Yüksel 2007: 813).

I. 1. 4. Sürgün Dönemi

II. Dünya Savaşı'nın son dönemlerinin en önemli özelliği, Stalin dönemi Sovyet Rusya'sının Rus olmayan, özellikle de coğrafi olarak stratejik diye nitelendirilebilecek yerlerde yaşayan halklara duyduğu güvensizliktir. Bu güvensizlik, aralarında Kırım Tatarlarının da bulunduğu birçok halkın sürülmesine neden olmuştur. Bu dönemde Kırım Tatarlarının Almanlarla işbirliği yaptığı iddiaları gündeme getirilerek 1944 sürgünü için gerekli atmosfer yaratılmıştır. Nisan 1944'te Kızıl Ordu'nun Kırım'a girmesinin ardından İçişleri Bakanlığı Milletler Komiseri Lavrenty Beria, Kırım Cumhuriyetindeki anti-Sovyet ögelerin temizlenmesi emrini vermiş ve bu emir doğrultusunda sürgün Mayıs ayında gerçekleştirilmiştir. Sürgüne ilişkin kesin rakam vermek çok mümkün olmamakla birlikte 200.000 civarında Kırım Tatarı Orta Asya Cumhuriyetlerine sürülmüş ve sürgün sırasında önemli can kayıpları olmuştur. Sürgünün gerçek nedenine ilişkin genel görüş, Stalin'in Türkiye üzerindeki Sovyet etkisini artırma arzusu, Boğazları kontrol altında tutma hedefi ve buna bağlı olarak da sınırlarda herhangi bir Türk unsuru bırakmamaktır (Aydıngün 2004: 16).

Kırım Tatarlarının sürgününden sonra, Rusya Sovyet Federal Sosyalist Cumhuriyeti Yüksek Sovyeti Prezidyumu 28 Temmuz 1946 tarihli bir kararla Kırım Muhtar Sovyet Sosyalist Cumhuriyetini ortadan kaldırarak Kırım yarımadasını bir vilayet (oblast) statüsüne indirgedi. Kırım oblastı 19 Şubat 1954'te Ukrayna Sovyet Sosyalist Cumhuriyetine bağlandı. Stalin'in 1953'te ölümü ve Nikita Kruşçev'in (Hruşçov) Sovyetler Birliği Komünist Partisi'nin başına geçmesi, bütün Sovyetler Birliği'nde olduğu gibi Kırım Tatarları için de bir dönüm noktası teşkil etti. Kırım Tatarlarına 1956'dan sonra sürgün yerlerinde bazı sınırlı tavizler verildi. Öncelikle 'özel iskan' denilen, bulunulan yerden ayrılmama rejimi uygulaması kaldırıldı. Böylece hayatta kalabilmiş aile fertlerinin birleşmesi ve Kırım dışında olmak kaydıyla hareket olanağı doğdu. Bu durumda sürgündeki Kırım Tatarlarının çoğunluğu Özbekistan içinde toplandı. Ayrıca Taşkent'te haftada iki defa *Lenin Bayrağı* adlı Kırım Tatar Türkçesinde bir gazete ile yılda birkaç küçük hacimli kitap neşrine ve *Kaytarma Ansambli* adında bir müzik ve halk oyunları

topluluğunun kurulmasına izin verildi. Ancak bütün tavizler bunlardan ibaret kaldı; Kırım'a dönüşün sözünü bile etmek yine yasaktı (Kırımlı 2002: 462).

I. 1. 5. Eve Dönüş Mücadelesi Dönemi

Kırım Tatarlarının ana vatana dönme isteği ve ideali hiçbir zaman yok edilememiştir. Kırım Tatar Milli Hareketi 1944 sürgünü sonrasında başka bir bağlamda gelişmeye devam etmiş ve ana vatana dönüşü birinci hedefi olarak belirlemiştir (Aydıngün 2004: 21-22).

Kırım Tatarları anayurda dönmek için büyük bir mücadele başlatmışlardır. Sovyet kanunlarına mümkün olduğu kadar sadık kalarak başlatılan protesto hareketleri 1965-1967 yıllarında, Sovyetler Birliği Komünist Partisinin XXVIII. kurultayına yollanan 130 bin imzalı dilekçe ile doruk noktasına ulaşmıştır. Rejim bir yandan bu protestoculara karşı büyük tepki gösterirken, diğer yandan birtakım tavizler vermeyi de uygun bulmuştur. Protesto hareketlerini bastırmak için bu hareketin başta Mustafa Cemil olmak üzere belli başlı liderleri tevkif edilerek, devlete karşı faaliyette bulunmak gibi asılsız suçlamalara hedef olmuşlardır. Nihayet 5 Eylül 1967'de Kırım Tatarlarının haksız yere sürgün edildiği belirtilen bir kararname ilan edilmiştir (Devlet 1989: 219-220).

Kararnameden sonra Kırım Tatarlarının Kırım'a toplu olarak dönebilmek için başlattıkları mücadele onlara yönelik baskıların daha da artmasına sebep olmuştur. Mektup ve dilekçe kampanyaları ile taleplerinin karşılanmayacağını gören Milli Hareketin temsilcileri mitingler düzenleme yoluna gitmiş, insan hakları örgütleri ve hareketleriyle daha sıkı ilişkiye geçilerek konu uluslararası platforma taşınmıştır. 1967 yılından 1978 yılına kadar sadece 15.000 Kırım Tatarı Kırım'a resmi olarak yerleşebilmiştir (Aydıngün 2004: 23-24).

Sovyetler Birliği'nde 1985'ten itibaren başlayan değişim süreci ile birlikte Kırım Tatarlarının Kırım'a dönme çabaları hız kazanmıştır. Glasnost ve perestroyka siyaseti sonucunda Kırım Tatarlarına karşı uygulanan baskı siyaseti önemini yitirmiş; Kırım Tatar Milli Hareketi isteklerini mitinglerle dile getirmeye devam etmiş; sonuçta Kasım 1989'da SSCB Yüksek Sovyeti'nin II. Dünya Savaşı yıllarında haksızlıklara uğrayan halkların her türlü insani haklarının garanti altına alınacağını bildiren deklarasyonuyla önemli bir zafer elde edilmiştir. Böylece vatana dönüşün önündeki engeller kalkmış ve Kırım Tatarları için yeni bir dönem başlamıştır. 1991'de Sovyetler Birliği'nin dağılması ile birlikte Kırım Ukrayna'ya bağlı özerk bir cumhuriyet statüsünü kazanmıştır. 2014 başlarında ise Ukrayna'da yaşanan karışıklık sırasında bir referandum ile yarımada, Rusya Federasyonu'na bağlanmıştır (Aydıngün 2004: 24-25; Kireçci, Tezcan 2015: 57).

I. 2. KIRIM-TATAR TÜRKÇESİ VE EDEBİYATI

I. 2. 1. Kırım-Tatar Türkçesi

Türk dilinin sınıflandırılmasında Kuzeybatı (Kıpçak) grubu içinde yer alan (Öner 1998: XXV) Kırım-Tatar Türkçesi, ikinci binyıl başlarından beri Kırım'da yaşayan Kıpçak (Tatar, Nogay) kökenli Tatarların diline verilen genel bir addır. Kırım-Tatar Türkçesi karışık bir yazı dilidir ve gerçekte birbirinden oldukça farklı üç ayrı diyalekti kapsar: Kuzey diyalekti, Orta diyalekt ve Güney diyalekti (Tekin, Ölmez 2003: 122-123).

Kuzey (bozkır-çöl) diyalekti; Kırım'ın kuzeyinde ve kuzeydeki ön alanlarda, Nogayların oturdukları bölgeyi ve bozkır kısmını kapsayan bölümdür. Nogayların ve Bozkır Tatarlarının konuştuğu bu diyalekt, Kıpçak dil özelliklerini taşır.

Orta diyalekt (Bahçesaray diyalekti); Bahçesaray, Simferopol, Karasubazar, Feodasiya ve Kerç gibi şehirler ile Kırım'ın dağlık kısmında oturan insanların konuştuğu diyalekttir. Bu diyalekt, hem Kıpçakça hem Oğuzca dil özelliklerini taşır. Yazı dili olarak bu diyalekt temel alınmıştır.

Güney (Yalı boyu) diyalekti; Kırım'ın güneyinde, Karadeniz'in kıyısında yer alan, Baydar'dan Üsküt'e kadar olan bu bölge halkı, pratikte Anadolu'da konuşulan Türkçe ile aynı Türkçeyi konuşmaktadır. Bu nedenle diyalekt, Anadolu Türkçesinin bir kolu gibidir (Savran 2009: 2-3).

Doerfer'e göre; esas olarak Kırım'daki her diyalekt karışık bir diyalekttir. Türkçenin üç dil grubunun uzun zaman yan yana yaşaması, çok zor olan lengüistik durumlar yaratmıştır. Bu bakımdan Kırım, doğal olarak en enteresan, fakat aynı zamanda en problemli dil bölgelerimizden birisidir (Doerfer 1995: 179). Kırım diyalektleri şu özelliklerle birbirinden ayrılır:

1. Sözbaşı /y/ Güneyde korunduğu halde Kuzeyde /c/ye değişir: yol ~ col, yel ~ cel vb.

2. Sözbaşı /t/ Kuzeyde korunduğu halde Güneyde /d/ye değişir: tur ~ dur, tiş ~ diş vb.

3. Dudak uyumu Güneyde tam olarak, Orta diyalektte de ikinci heceye kadar korunduğu halde, Kuzeyde tümüyle kaybolmuştur: G. çürüklük, O. çürüklik, K. çüriklik vb. (Tekin, Ölmez 2003: 123-124).

Kırım-Tatar Türkçesinde 8 vokal bulunmaktadır: /a/, /e/, /ı/, /i/, /o/, /ö/, /u/, /ü/. Bu fonemlerden /i/ iki varyanta sahiptir: i ve i̯. Bu fark kuzey diyalektinde göze çarpar: *kir* "çamur" ve *ki̯r* "içeri gel". /o/ ve /ö/ fonemleri çoğunlukla ilk hecelerde sınırlıdır (Berta 1998: 301).

Kırım-Tatar Türkçesinde sağlam bir damak uyumu vardır; ancak dudak uyumu sınırlıdır. Bu sınırlılık özellikle yuvarlak vokalli kelimelerde daha açıktır: *koycılık* "koyunculuk", *çöktiler* "çöktüler", *unutılgan* "unutulmuş", *tüşip* "düşüp" (Savran 2009: 8-10).

Kırım-Tatar Türkçesinde bulunan konsonantlar /b/,/c/, /ç/, /d/, /f/, /g/, /ġ/ /ŋ/, /j/, /k/, /ķ/, /l/, /m/, /n/, /ñ/, /p/, /r/, /s/, /ş/, /t/, /v/, /y/, /z/, /ts/, /şç/ şeklindedir. Kıpçak Türkçesinden farklı olarak başta d- ve g- bulunmaktadır. k->g- değişimi bazen gök ve kök gibi çiftlere izin vermektedir (Berta 1998: 302-303).

Kırım-Tatar Türkçesinde konsonantlar arasında ötümlülük ötümsüzlük yönünden uyum vardır: *buluttan* "buluttan", *şatırdı* "çatırtı", *felaketten* "felaketten" (Savran 2009: 16).

Sevortyan Kırım-Tatar Türkçesinin kelime hazinesi ise kendi içerisinde Kıpçak Türkçesine dayandığını, Güney batı dillerinde bulunan birçok unsuru da içine aldığını, bu yüzden de dilde eş anlamlı kelimeler oldukça fazla olduğunu belirterek şu örnekleri vermiştir: *tüs // renk* "renk", ald // og "ön", ciber- // yolla- "yollamak", ayt- // söyle- "söylemek", day // kibi "gibi" (birinci kelime Kıpçak grubuna, ikinci kelime ise Oğuz grubuna ait) vs. (Sevortyan 2001: 351-352). Bu iki büyük Türk dil grubunun tesiri altında meydana gelen Kırım-Tatar Türkçesine ses, şekil ve manaca en yakın olan tarihi dil abidesi "Kodeks Kumanikus'tur (Çobanzade 2009: 118).

Altınordu'ya bağlı olan Kırım'da meydana gelen dil Kıpçak Türkçesinin bir kolu olarak gelişmiştir. Kırım Hanları, Altın Ordu hanedanına mensup prensler olduğu için Kırım Hanlığında şekillenen dilde Altın Ordu Türkçesinin tesirlerini görmek mümkündür. Ancak 1475 yılında Kırım'ın Osmanlı Devleti tabiyetine girmesiyle Kırım Türkçesi üzerinde Osmanlı Türkçesinin tesirleri artmıştır. Siyasi olarak Osmanlı Devletine tabi olan Kırım'da kullanılan dil, Osmanlı Türkçesine bağlı olarak gelişimini sürdürmüştür (Özyetgin 1996: 14).

İsmail Gaspıralı'nın çıkardığı "Tercüman" gazetesinin diline bakıldığında bunun sadeleştirilmiş, cümleleri kısaltılmış, yalın ve açık anlatımın tercih edildiği bir Osmanlı Türkçesi olduğu görülmektedir. Gaspıralı Tercüman'ı çıkardığı ilk günden itibaren sadece Rusya'daki Türk halklarının değil, bütün Türk dünyasının anlayabileceği bir dil oluşturmayı, büyük bir ideal olarak kabul etmiştir. Gaspıralı'nın kullandığı ve teklif ettiği ortak edebî dil; sadeleştirilmiş, umumileştirilmiş Osmanlı Türkçesi'dir. (Akpınar 2001: 400-408).

1905 inkılâbının getirdiği özgürlük ortamı içinde, İstanbul'da okuyan öğrencilerin, İsmail Gaspıralı'nın "Tercüman" gazetesinde yetiştirdiği Kırım Tatarı aydınların ve Gaspıralı'nın açtığı okullarda öğretmenlik yapmaya gelen öğretmenlerin yarattığı atmosferde, İstanbul Türkçesi edebî dil olarak yeniden işlek bir hale gelmiştir. 1917 Devriminden sonra ise, Kırım'daki aydınlar arasında, 1922 ve 1924 yıllarında edebî dille ilgili ciddi bir tartışma ortamı yaratılmış ve 1928'de Akmescit'te toplanan "Kırım Tatar Edebî Dilinin İmlası Üzerinde Birinci İlmi Konferansında, step ve dağ bölgeleri arasında kalan şeridin, Orta Yolak ağzı da denen Bahçesaray ağzının yazı dili olmasına karar verilmiştir (Yüksel 2007: 815).

Kırım Türkleri, yazı dili tarihleri boyunca dört alfabe değiştirmişlerdir. XV. yüzyıldan beri yazı dili geleneğine sahip olan Kırım Türkleri, 1929'a kadar, Türk dünyasının ortak alfabesi durumundaki Arap alfabesini kullanmışlar ve bu tarihten itibaren yazılı ürünlerini Latin alfabesiyle kaydetmeye başlamışlardır. Stalin devri Maarif Halk Komiserliği ve Sovyet iktidarının aldığı karardan sonra ise 1938'de Kiril alfabesine geçmişlerdir. Kasım 1991'de Marmara Üniversitesinde düzenlenen "Milletlerarası Çağdaş Türk Alfabeleri Sempozyumu"nda Türk toplulukları için önerilen 34 harflik Latin alfabesinin eski SSCB sınırlarındaki bazı Türk devlet ve toplulukları tarafından benimsenmesinin ardından Kırım Türkleri de bu 34 harflik alfabeyi esas alarak yeni bir yazı sistemi oluşturmuşlar ve bu alfabe Nisan 1997'den itibaren kullanılmaya başlanmıştır (Şirin 2006: 247-248).

Kırım-Tatar Türkçesi, bugün UNESCO tarafından ortaya konulan Tehlike Altındaki Diller Atlası'nda "ciddi tehlike altında" kategorisinde yer almaktadır. 2001 yılı verilerine göre Kırım Otonom bölgesindeki toplam nüfusun %12.03'ünü oluşturan Kırım Tatarlarının toplam sayısı 248.200'dür. Kırım-Tatar Türkçesinin konuşur sayısı ile ilgili net bir bilgi bulunmamaktadır. Bununla birlikte bu konuda yapılan bazı çalışmalarda Kırım-Tatar Türkçesini ilk dil olarak kullananların sayısının 100.000'i geçmeyeceği yönünde tahminler

yer almaktadır. Kırım Tatarlarının büyük bir çoğunluğu iki dillidir ve günlük hayatlarında yaygın olarak Rusçayı kullanmaktadırlar. Kırım-Tatar Türkçesinin kullanımında özellikle yetişkin ve genç nesil arasında büyük bir düşüş vardır. Çocuklukta ana dillerini öğrenen ve kullanan Kırım Tatarları yetişkinlikte ana dillerini kullanmayı bırakmakta, sosyal çevre içerisinde prestijli dil konumundaki Rusçayı tercih etmektedirler. Kırım-Tatar Türkçesi ise ağırlıklı olarak yaşlılar tarafından kullanılmaktadır (Sarı 2016: 251).

I. 2. 2. Kırım-Tatar Edebiyatı

Kırım-Tatar Türkleri yazılı edebiyatları meydana gelene kadar ideallerini, millî karakter özelliklerini, örf ve âdetlerini, medeniyetlerini; sosyal siyasî ve iktisadî durumlarını, arzu ve ümitlerini, dünya görüşlerini çok eski zamanlardan beri yırlar, takmaklar, çınlar, maniler, atasözleri, tapmacalar, latifeler, efsane ve destanlarla nesilden nesle geçen sözlü edebiyatlarıyla günümüze kadar getirmişlerdir (Yüksel 1998: 259).

Çınlar, atasözleri, ağıtlar, takmakların neredeyse tamamı Kıpçak lehçesiyle söylenmiştir. Maniler daha ziyade Yalı boyu Türk-Tatarlarının konuştukları Oğuz lehçesiyle söylenmiştir. Kırım destanları da bu lehçede çoğunluk teşkil eder. Masallar ve tapmacalar her iki lehçede vardır. Çorabatır, Adil Sultan, Edige gibi efsaneler birkaç lehçede ve birçok Türk boyunda söylenmekte ve yaygın hale gelmiş bulunmaktadır (Ülküsal 1980: 260).

Kırım halk edebiyatının zenginliği eskiden beri bilinmekteyse de bunları halk arasında gezip toplamaya çalışan edebiyatçılar ancak 1917 yılından sonra ortaya çıkmıştır. Ciltler dolduracak kadar çok destan, çın, masal, mani, atasözü, tapmaca, ağıt, takmak v.s. toplanmıştır. Bunlardan bir kısmı 1929 yılına kadar yayımlanmış olan "İleri" mecmuasında basılmıştır (Ülküsal 1980: 260).

XV. ve XVIII. yüzyıllara ait Kırım-Türk edebiyatı çok fakir olduğu için bu devrin yazı dilinin aydınlatılmasında belli başlı kaynaklar olarak hanlık kançelyaryaları ve en çok uluslararası haberleşmeden çıkan resmi belgeler alınmıştır (Samoyloviç 1960: 374).

Klasik Kırım edebiyatı, XV. yüzyıla kadar Altınordu içinde Çağatay lehçesi ile bir gelişme göstermişken, Kırım Hanlığı'nın Osmanlı himayesine girmesi sonucunda, XV. yüzyıldan başlayarak Osmanlı Türkçesi edebiyat diline hakim olmaya başlamıştır (Çeltik, Kurnaz 2012: 11).

Kırım-Tatar edebiyatını altı döneme ayırmak mümkündür:

- **Hanlık Dönemi**

Kırım, Osmanlı sultanları gibi, hemen hepsi de ilim ve edebiyata meraklı, şiirle uğraşan hanlar tarafından yönetilmiştir. Hanların da etkisiyle Kırım'da önemli bir edebiyat ortamı meydana gelerek çok sayıda şair ve yazar yetişmiştir (Çeltik, Kurnaz 2012: 12).

Bu dönemde özellikle Mengli Giray, Saadet Giray, Sahip Giray, I. Devlet Giray, Bahadır Giray, IV. Mehmet Giray, Halim Giray gibi Kırım hanlarının ilim ve edebiyata çok meraklı oldukları ve şiirle uğraştıkları bilinmektedir. Osmanlı tesirine giren hanların Osmanlı şairlerinden etkilendiği hatta Osmanlı Türkçesiyle şiirler yazdıkları görülmektedir. Şiir yazan hanların içinde en meşhuru Bora Gazi Giray Han'dır. Şiirlerinde Gazayî mahlasını kullanan Gazi Giray'ın Farsça rubaileri olduğu gibi, gazelleri de Osmanlı şairlerinin gazelleri kadar mükemmeldir. Gazi Giray Han'ın Kıpçak Türkçesi ile yazdığı şiirleri de vardır. Hanların dışında Terkî, Abdülaziz Efendi, Edip Efendi, Âşık Ömer, Mustafa Cevheri dönemin önemli şairleridir (Yüksel 1998: 260-265).

- **Rus İstilası Dönemi**

Kırım'ın Ruslar tarafından işgal ve Kırım Hanlığı'nın ilga edildiği 1783'ten sonraki yüz yıllık dönem içinde Kırım-Tatar yazı diliyle kaleme alınmış hemen hemen hiçbir eser yoktur (Acar 2001: 12).

Bu dönemde Osmanlı-Kırım ilişkileri azalır, edebiyat da gitgide zayıflar. Halk Kırım'dan göç etmeye başlar (Çeltik, Kurnaz 2012: 20).

Bu devrin sosyal ve siyasî hayatını tam olarak anlatan eserler, Kırımlıların Türkiye'ye ve Dobruca'ya muhacereti sebebiyle Kırımlı âşıkların (kedayların) söyledikleri "Muhaceret Türküleri" veya "Hicret Yırları" ile, halkın duygularını ve arzularını aksettirdiği çınlar, maniler ve yırlardır. XVIII. ve XIX. asırlarda kedaylar, köy köy gezip toylarda, cıyınlarda köylüsüyle, yaşlısıyla ve çoluk çocuğuyla yollara dökülen halkın çektiği ıstırabı, sefilliği ve yadellerde yaşadıkları sıkıntıları, döktükleri gözyaşlarını herkesin anladığı sade bir dille ortaya koyarlar. Bu türkülerde "Ak Toprak" dedikleri Osmanlı topraklarına karşı derin özlem ve anavatanı terk etmekteki yeis ve keder, şairane mısralarla anlatılmıştır (Yüksel 1998: 265-267).

Bu devrede çok kuvvetli olmamakla beraber Kırım edebiyatına dinî-mistik bir hava hâkim olmuştur. Tekke ve medreselerde sufîler tarafından yazılan cönk sayısı çok fazladır. Ancak, Kırım halkının yaşadığı facialar sufîleri etkilememiş olmalı ki, o dönemde yazılan

cönklerdeki ilâhilerin, dinî kıssaların vb. Kırım'ın bağımsız olduğu dönemlerde yazılanlardan hiç farkı yoktur (Yüksel 1998: 267).

- **Tercüman Dönemi**

Kırım edebiyatının durgunluk yaşadığı bu dönemde Rusya'daki bütün Müslüman Türk halkının milli uyanışını sağlayan İsmail Gaspıralı bu tablonun değiştirilmesinde büyük rol oynamıştır. İsmail Gaspıralı, "Dilde, fikirde, işte birlik" sloganıyla 10 Nisan 1883 tarihinde Bahçesaray'da Tercüman gazetesini çıkarmaya başlamıştır. Bütün Türk dünyasında ortak bir edebî dil kullanılmasını, halkın aydınlatılmasını istemiştir. Tercüman gazetesi ve yaşadığı müddetçe İsmail Bey'in etrafında toplanan şair, düşünür ve yazarlar, pek çok eser yazıp çeviriler yapmışlar; Rus ve Şark edebiyatı klâsiklerini Kırımlılara tanıtmışlardır. Puşkin'in, Tolstoy'un, Turenyev'in, Çehov'un, Nevaî'nin, Nizamî'nin eserleri Kırım Türkçesine çevrilip Tercüman'da basılmıştır. Bu dönemde yazılan bütün eserler ya Tercüman'da tefrika edilmiş veya kitap olarak neşredilmiştir. Kırk yıl kadar devam eden bu devre edebiyatına "Tercüman Edebiyatı" denilebilir (Çeltik, Kurnaz 2012: 20-21; Yüksel 1998: 267-270).

Gaspıralı şartlar gereği birçok yazısında açıkça ismini kullanmamış zaman zaman bazı takma adlardan yararlanmıştır. Onun en çok kullandığı imzalarından biri Molla Abbas Fransevî'dir. O, bu imza ile Taşkentli Molla Abbas adlı kahramanının Avrupa ve Afrikadaki seyahatlerini, maceralarını konu alan eserler de yazmıştır. Bir seri oluşturan bu eserleri şunlardır: Frengistan Mektupları, Darürrahat Müslümanları, Sudan Mektupları, Kadınlar Ülkesi. Bütün bu eserler, ortak bir kahramana sahiptirler ve tek bir roman olarak kabul edilebilirler (Akpınar 2007: 64).

Gaspıralı'nın bir roman bütünlüğü gösteren bu eserlerinden başka birkaç büyük hikayesi ve bazı küçük hikayeleri vardır: Arslan Kız, Gün Doğdu, Ahmet Bey Taşkesenli ve Bedros Ağa Karakaşyan, İvan ve Süleyman, Bela-yı İslam, Dikbaş Kız, Dragonlar Kızı, Ayşe, Pek Çok Ehl-i Gar Ne Gerçektir Ne Yalan, Dünyada Neler Olmaz, Knyaz Azamat Bey, Biçare Fatma vs. (Akpınar 2007: 69-71).

- **1905-1917 Dönemi**

1905 yılına kadar Tercüman gazetesinin etkisi ile gelişen edebî akım, 1905'te söz ve yazı hürriyeti nisbeten de olsa gerçekleştikten sonra yeni boyutlar kazandı. Akmescit Tatar Öğretmen Okulundan yetişenler artık misyoner değil, milliyetçi olarak çıkıyorlardı. Şamil

Toktargazi ve Bekir Sıtkı Çobanzade bunların arasındaydı. Kırımın yeni Rüştiye okullarından yetişenler ve İstanbul'da okuyup dönenlerden bazıları bu cereyana katıldı. Bazıları ise Şinasi, Namık Kemal'i taklit ederek Osmanlıca eserler yazdılar. Cafer Seydahmet, Hasan Sabri bunların en ileri gelenlerindendir. Bu iki cereyan arasında şiirlerini mahalli lehçede, makale ve kitaplarını Osmanlıca yazan önemli şahıs Numan Çelebi Cihan geliyordu. Bu üçlü cereyan 1915'e kadar kadar devam etti. I. Dünya Savaşı çıktıktan sonra Kırım'ın Türkiye ile teması kesilince, mahalli lehçedeki edebiyat, özellikle Kazan Tatarlarının şairi Abdullah Tukay'ın da etkisi ile üstünlük kazandı (Devlet 1999: 192-193).

1905-1917 arasında ve daha sonra Kırım yarımadasında Türk edebiyatına Numan Çelebi Cihan, Cafer Seydahmet, Hamdi Giraybay, Numan Baybari, Abdullah Latifzade, Mehmet Nüzhet, Ahmet Yahya, N. Cahit, Bekir Çobanzade, Reşid Aşıki Özkırımlı, Şevki Bektöre ve Mehmet Niyazi gibi yazar ve şairler büyük katkıda bulundular (Devlet 1999: 193).

- **1917-1944 Dönemi**

1917 Devrimi Kırım Türklerinin siyasî ve sosyal hayatlarında yeni bir dönemin başlangıcı olmuştur. Bu dönemde Kırımlı aydınlar, şair ve yazarlar Kırım'da kurulan Sovyet hâkimiyetini benimseyerek halkın yeni yaşam biçimine uyum sağlamalarına yardımcı olmuşlar ve eserlerinde sosyalizmin getirdiği değişiklikleri işleyerek halka sunmuşlardır (Yüksel 1998: 277).

Bu dönemde Kırım dışında yayımlanan en önemli yayın organları 1930 yılında Müstecip Ülküsal ve arkadaşları tarafından Romanya'da çıkarılmaya başlayan Emel dergisidir. Kırım Tatarlarının gurbetteki sesi olan Emel, 1941'e kadar Romanya'da çıkmıştır. Dışarıdaki dergilerden biri de 1918'lerde İstanbul'da çıkan Kırım adlı Osmanlıca dergidir. Bu dergide Çobanzade'nin de şiir ve yazıları çıkmıştır (Acar 2001: 13-14).

Bu dönemin önemli şahsiyetlerinden biri olan Umer İpçi Bahçesaray'da doğmuştur. İlkokulda iki yıl okuduktan sonra Tavdayır ve Aliye medreselerinde serbest dinleyici olarak okumuştur. 1918-1921 yılları arasında köylerde öğretmenlik yapmıştır. 1924 yılında tiyatrolarda rejisörlük yapmış ve sonra Kırım Tatar Dram Tiyatrosunda müdür olmuştur. "Yeni Dünya" gazetesinde yazarlık yapmış; birçok manzume, hikaye ve piyes yazmıştır. Yazdığı piyeslerin sayısı on yedidir ve hepsi sahneye konulmuştur. Rusçadan Gogol'un "Ölü Canlar", Tolstoy'un "Kazakiler", Sarafimoviç'in "Demir Taşkını"; Şekspir'in

"Hamlet" ve Şiller'in "Haydutlar" eserlerini Türkçeye çevirmiştir. Maksim Gorki'nin bazı hikayelerini de çevirmiştir (Ülküsal 1980: 267).

Şair Cafer Gafar Tavdayır köyünde dünyaya gelmiştir. Babası öğretmendir. İlkokuldan sonra medresede okumuştur. Öğretmenlik yapmıştır. Önce komsomol, sonra komünist olmuştur. "Yaş Ordu", "Yaş Kuvvet" adlı komsomol gazetelerinde çalışmıştır. Bu gazetelerde şiirleri çıkmıştır. Daha sonra "İleri" dergisinde daimi yazarlık yapmıştır. "Azmanlar", "Proletar Çelebi", "Erke Seyitcemilçik", "Yolculukta", "Kaynana" adlı hikayeler yazmıştır (Ülküsal 1980: 265).

Edebî çalışmalarına 1917 inkılâbından önce Tercüman gazetesinde başlayan Abdullah Lâtifzâde (1891-1938) inkılâbın getirdiği yenilikleri tam olarak benimsemiş; şiirlerinde halkı taassuptan kurtaracak, medeniyet ve kültürlerini geliştirecek arzu ve düşüncelerini sade bir dille anlatmıştır (Yüksel 1998: 280).

Hamdi Giray, 1901 yılında Kefe'de doğmuştur. On iki yaşında manzume yazmaya başlamıştır. Öksüz, Kartali, Yaz, Kış, Bahar adlı küçük manzumeleri vardır. Kırım'ın pek çok köyünü dolaşmış, Türk-Tatar halkını yakından tanımış ve onların kültür zenginliğini anlamıştır. 1923 yılında İstanbul'a giderek Edebiyat Fakültesine yazılmış ve burayı üç yılda başarı ile tamamlamıştır. "Kırım Tarihi" hakkındaki tezi çok beğenilmiştir. 1926 tarihinde Kırım'a dönen Giray, Milli eğitim alanında çalışıp kuvvetli şiirler yazmaya başlamıştır. Cigitke, Cigitnın Cırı, Darülmuallimat'nı Bitirgen Kızlarımızga, Yaş Tatarlarga, Ne Saklandın O Kadar? şiirleri bunların bazılarıdır (Ülküsal 1980: 271).

Bekir Çobanzade Kırım'da yetişen en önemli fikir adamlarından biridir. Aynı zamanda dil bilgini ve şair olan Çobanzade 1893'te Karasu (Bazar) kasabasında doğmuştur. Sovyet devrinde Türk mekteplerinde ve yeni açılan Kırım Üniversitesinde hocalık etmiştir. 1924'te Bakü Üniversitesi tarafından Türkoloji profesörlüğüne çağrılmış, bu kürsüyü 13 yıl kadar başarı ile işgal etmiş ve filolojiye dair önemli eserler yazmıştır (Taymas 1955: 23-24).

Çobanzade'nin şiirleri Kırım çöl ağzının çok güzel ve parlak örnekleridir. Şiirlerinde halkın tasaları, kaygı ve umutlarına yer vermekle beraber, halkı uyandırma amacı da taşımıştır. Şiirlerinde daha çok Türk-Tatarı konu aldığı halde; 1919, 1920, 1921 senelerinde Bilgi ve Yeşil Ada mecmualarında çıkmaya başlayan nesirlerinde bütün Türklüğün meselelerini işlemiştir (Acar 2001: 54-55, Taymas 1955: 30).

Romanya'da doğan Şevki Bektöre (1888-1961), İstanbul'da tahsilini tamamladıktan sonra 1916'da Kırım'a gider ve burada öğretmenlik yapar. 1920 senesinde "Bilgi" ve "Yad Çolpan" gazetelerinde çıkan "Erkinekon", "Hancami Karşısında", "Ey Coşkun Dalgalar", "Çatırtavnın Yakınları", "Aşkım Üçün", "Kâbem" şiirlerinin de bulunduğu bir şiir kitabı neşredilir. Bektöre'nin "Sarf ve Nahv" isimli gramer kitabı ise 1922 yılında basılır (Yüksel 1998: 282).

Kırım şairlerinden Abdurrahman Kadrîzâde (1894-1939) Arap, Fars ve Rus dillerini öğrenmiştir. "Yañı Dünya" gazetesinde çalışırken siyasî kitapları, ders kitaplarını ve edebî eserleri Kırım Türkçesine tercüme eder. Halk arasında anlatılan masalları, tekerlemeleri, yırları, çınları ve atasözlerini derleyerek gazetelerde yayımlar. 1927 senesinde "Kızma Be Yau!", "Bir Kaç Öğütler" veya "Öğütlerim" gibi şiirlerinde insan hayatındaki eksiklikleri, çirkinlikleri tenkit ederek kendi düşüncelerini, öğütlerini anlatır (Yüksel 1998: 283).

1921-1926 seneleri arasında Abdulkerim Altanlı, Ziyaddin Cavtöbeli, İlyas Tarhan, Irgat Kadir, Eşref Şemizâde, Kerim Camanaklı, Cemil Seydamet, Gafar Bulganaklı gibi edipler de Kırım edebiyatının gelişmesinde oldukça etkili olmuşlardır (Yüksel 1998: 283-285).

- **1944'ten Günümüze Kadar Olan Dönem**

Sürgünden sonra dil ve edebiyatlarını yaşatma ve geliştirme imkanları elinden alınan, dağınık bir şekilde yaşayan Kırım Türkleri için 1 Mayıs 1957'de anadilde "Lenin Bayrağı" gazetesi çıkarılmaya başlamıştır. 1968 yılında Taşkent Nizami Devlet Pedagoji Enstitüsü Rus Filolojisi Fakültesinde Kırım Tatar Dil ve Edebiyat Bölümü açılmıştır. 1976'da "Yıldız" adlı politik ve edebî dergi çıkarılmaya başlamıştır. Bu gelişmeler Kırım Türk kültürünün ilerlemesinde mühim rol oynamıştır (Devlet 1983: 83-85).

Taşkent'te Gafur Gulam Edebî Yayınevine bağlı Kırım-Türk şubesi de Özbekistan'da milli eser veren Kırım Türk aydınlarını etrafına toplayan merkezlerden biri olmuştur. Bu şube tarafından Şamil Alâaddin, Abdülrahim Altanlı, Eşref Şemizade, Rahim Tınçer, Yusuf Bolat, Rıza Halid gibi ileri gelen Kırım Türk edebiyatçılarının eserleri yayımlanmıştır (Hablemitoğlu 2002: 185).

1944 sonrası dönemde şiirde Cafer Bulganaklı, Kerim Camanaklı, Ziyaddin Cavtöbeli, Şakir Selim; romanda Şamil Alâaddin, Yusuf Bolat; hikâyede Cevdet Amet, Abdullah Dermenci, Gani Murat; fikir yazılarında ise Rıza Fazıl, Şamil Alâaddin, Rıza

Halid, Ayder Osman, Abdullah Dermenci ve Eşref Şemizade gibi şahıslar oldukça etkili bir rol oynamışlardır (Acar 2001: 16).

Sürgünden sonra meydana getirilen Kırım Türk edebiyatında özellikle günlük hayatı, komünizmi kuran Sovyet insanını işleyen, halkı daha fazla çalışmaya teşvik eden konulara ağırlık verilmiştir. Sürgünden ancak 25 yıl geçtikten sonra Kırım şivesinde yeniden bir roman neşredilebilmiştir. Bu da 1960 yılında yayımlanan Yusuf Bolat'ın "Anife" adlı romanıdır. Yine bu dönemde Şamil Alâdin, Cevdet Amet, Rıza Halid, E. Selâmet, E. Amit, E. Umerov gibi harbe bizzat katılmış yazarların Kırım Türklerinin savaşta gösterdikleri yararlılıkları ve kahramanlıkları işleyen konulara fazla ağırlık verdikleri görülmüştür (Devlet 1983: 87-88).

Çağdaş Kırım Türk şair ve yazarları iki gruba ayrılmaktadır: II. Dünya Savaşı öncesi edebiyat sahasında ilk denemelerde bulunan yaşlı grup ve son 15 yılda Kırım dışında edebî faaliyete başlamış olan genç grup. Ahmet Mefaoğlu, Enver Selâmet, Rıza Halid, Seyit Ömer Emin, Çerkes Ali, Yunus Demirkaya v.s. gibi şiir ve nesir yazanlar ilk gruba; Bilal Mambet, Eşref İbrahim, İskender Fazıl, İsa Abdurrahman, Rıza Fazıl, Şakir Selim, Zakir Kurtnezir v.s. gibi 1960'ların genç şair ve yazarları da ikinci gruba mensupturlar. Genç grubun eserlerinin karakteristik niteliğini, onların Kırım Türk folkloru ile büyük yakınlık ve Türkistan ile Kafkasya'nın milli şair ve yazarlarıyla olan sıkı manevi bağlılık teşkil etmektedir (Hablemitoğlu 2002: 187).

I. 3. KIRIM-TATAR TÜRKÇESİ ÜZERİNE DİL ÇALIŞMALARI

Kırım jeopolitik açıdan önemli stratejik bir bölgedir. Kırım'ın 1783'te Ruslar tarafından ilhak edilmesinden sonra bölgede yaşayan Kırım Tatarlarının bir kısmı anavatanlarını terk ederek Balkanlara ve Anadolu'ya yerleşmişlerdir. Kırım'da kalan Kırım Tatarları ise Kırım'ın Tatarsızlaştırılması gibi siyasi amaçlar doğrultusunda bir bahane ile 1944'te zorunlu göçe tabi tutulmuş; anavatanlarından sürgün edilen, nüfusunun önemli bir kısmını sürgün sırasında yitiren ve farklı ülkelere, dağınık bir şekilde yerleştirilen Kırım Tatarları dilbilimsel bakımdan da bir tür 'dil kırımı'na uğratılmıştır. Kırım Tatarları ancak 1967'den sonra hukuken anavatanlarına dönme imkanı bulabilmişler, ama bu süreç de ağır ve sancılı olmuş ve ana yurda dönüş bütünüyle başarıya ulaşamamıştır. 1991'de Ukrayna'ya bağlı özerk bölge olarak tanınan Kırım, 2014'te sözde bir refarandumun ardından Rusya tarafından ilhak edilmiştir. Kırım'ın stratejik önemi nedeniyle istilaya açık olması ve Rusça konuşan baskın nüfusu, toplumsal-siyasi yapısı Kırım Tatarlarını ve

dillerini olumsuz şekilde etkilemiştir. Kırım Tatarlarının büyük bir çoğunluğu zorlayıcı sebepler dolayısıyla yeniden Kırım'dan göç etmiş veya ettirilmiştir. Farklı bölgelere yerleşen Kırım Tatarlarının daha da azınlıkta kalmaları dillerinin kullanım alanının daralarak canlılığını kaybetmesine neden olmuştur (Sarı 2016a: 214).

Kırım-Tatar Türkçesi, bugün UNESCO'nun Tehlike Altındaki Diller Atlası'nda "ciddi tehlike altında" kategorisinde yer almaktadır. Ülkemizde UNESCO'nun Tehlike Altındaki Diller Atlası esas alınarak Süer Eker ve Ülkü Çelik Şavk'ın editörlüğünde hazırlanan 4 ciltlik Tehlikedeki Türk Dilleri çalışması Kırım-Tatar Türkçesinin bu durumuna vurgu yapmış, Kırım Tatarlarının dillerine ve kültürlerine geniş çapta yer vererek tanıtmaya çalışmış ve bir farkındalık oluşturmuştur. Bu kitapta Kırım-Tatar Türkçesi üzerine yapılan ilk çalışmalar arasında A. N. Samoyloviç'in *Opıt Kratkoy Krımsko-Tatarskoy Grammatiki* (1916), İ. S. Kaya'nın *Rukovodsto dlâ Obuçeniya Krımsko-Tatarskomu Yazıku po Novomu Alfavitu* (1928) ve È. V. Sevortyan'ın *Krımsko-tatarskiy yazyk* (1966) adlı gramer çalışmaları, Kırım-Tatar Türkçesi grameri ile ilgili hazırlanan son dönem çalışmalar arasında ise;

E. S. Akmollayev, *Kırım Tatar Tiliniñ Ameliyatı* (1980),

E. S. Akmollayev ve L. A. Aliyeva, *Kırımtatar tili* (1988),

H. Jankovski, *Grammatuka Yezuka Krumskotatarskıego* (1992),

S. M. Useinov *İzuçayte Krımskotatarskiy yazık, I-II* (1991-1992),

H. Jankowski *Gramatika yezika krımskotatarskiego (*1992),

S. R. Izidinova, *Krımskotatarskiy yazık* (1997),

A. M. Memetov, *Kırım Tatar Tili* (1997),

A. M. Memetov ile K. Musayev *Krımtatarskiy yazık* (2003),

J. Russel ve R. Cohn, *Crimean Tatar Language* (2012) çalışmaları sıralanmıştır.

Kırım-Tatar Türkçesi üzerine yapılan çalışmalar Kırım Tatarlarının 1967'den sonra Kırım'a dönmeye başlamaları ve özellikle de 1991'de Simferepol Üniversitesinde Kırım Tatar Dili ve Edebiyatı Bölümünün açılmasından sonra hız kazanmıştır (Bosnalı, Eker, Erdem, Erdağı Doğu, Koca Sarı 2016b: 62).

Kırım-Tatar Türkçesi hem Türk yazı dilleri arasındaki özel konumu hem de sahip olduğu geniş söz varlığı sebebiyle alan uzmanları için önemli bir kaynak durumundadır. Kırım-Tatar Türkçesi ile ilgili bugüne kadar dil alanında çok sayıda çalışma -tez, makale, kitap, belgesel- hazırlanmıştır.

Hazırlanan bu dil çalışmalarının tamamını burada tanıtmamız mümkün olamayacağından, biz bir sınırlama yaparak, yalnızca ulaşabildiğimiz kitap, tez vb. olarak hazırlanmış önemli çalışmalardan bazılarına yer vermeyi uygun gördük:

Kırım-Tatar Türkçesi üzerine yapılmış ilk çalışmalardan biri Bekir Çobanzade tarafından 1925 yılında Akmescit'te Osmanlı Türkçesiyle neşredilen *Kırım-Tatar İlm-i Sarfi* adlı eserdir. Bugün alan uzmanlarınca önemli bir başvuru kaynağı olan bu çalışma tasviri, mukayeseli ve tarihi olmak üzere üç bölümden oluşmaktadır. 2009 yılında Nariman Seyityahya'nın hazırladığı eserin Türk Dil Kurumu tarafından baskısı gerçekleştirilmiştir.

Fundamenta'nın (Wiesbaden, 1959) hazırlanışında görev alan Doerfer'in "Das Krimtatarische" adlı makalesi Mustafa Argunşah tarafından 1995 yılında çevrilerek Türk Dünyası Araştırmaları Dergisinde yayımlanmıştır. Makalede Kırım'da konuşulan diyalektler incelenmiştir.

Edvard Vladimiroviç Sevortyan tarafından 1966 yılında Moskova'da *Krımsko-tatarskiy yazık* başlıklı dil bilgisi çalışması yayımlanmıştır. Çalışmada Kırım-Tatar Türkçesinin ses ve şekil bilgisi, söz dizimi, kelime hazinesi, ağızları hakkında bilgi verilmiştir. 2001 yılında Minara Aliyeva tarafından çevrilen eser, "Kırım Tatarcası" adıyla Ege Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi'nde yayımlanmıştır.

Türkiye'de çağdaş Türk lehçeleri üzerindeki çalışmaların yok denecek kadar az olduğu bir dönemde İlhan Çeneli'nin Almanya'nın Frankfurt şehrinde Prof. Dr. H. W. Brands'ın danışmanlığında hazırladığı *Formantien im Krimtatarischen* adlı doktora tezi önem taşımaktadır. Eser tezin kabul edildiği 1979 yılında Klaus Schwarz Yayınevi tarafından İslam Bilimleri Araştırmaları dizisinin 49. kitabı olarak Freiburg'da yayımlanmıştır. 1997 yılında *Kırım Tatarcasında Yapım Ekleri* başlığıyla Mustafa Argunşah tarafından Türkçeye çevrilen eser Türk Dil Kurumu tarafından basılmıştır.

1998 yılında Mustafa Öner'in hazırladığı *Bugünkü Kıpçak Türkçesi* adlı çalışma Kırım-Tatar Türkçesinin de içinde bulunduğu Kıpçak lehçelerini ele almıştır. Çalışmada ele alınan lehçelerin gramer özellikleri karşılaştırılmıştır.

2002 yılında Arzu Sema Ertane Baydar tarafından *Kırım Tatar Türkçesinde Anlamca Kaynaşmış-Deyimleşmiş Birleşik Fiiller ve Bu Fiillerin Öğretimdeki Yeri* adlı doktora tez çalışması hazırlanmıştır. Çalışmada 1970-2000 arasında Kırım edebî dili ile yazılan roman, hikaye, deneme, tiyatro, anı, şiir türünde çok sayıda eser taranmış, bu eserlerde yer alan "anlamca kaynaşmış-deyimleşmiş birleşik fiiller"in bulunduğu cümleler tespit edilerek bu fiiller incelenmiştir.

İhsan Aksel tarafından Gazi Üniversitesinde 2004 yılında *Kırım-Tatar Türkçesinde Cümle Bağlayıcıları* adlı yüksek lisans tez çalışması hazırlanmıştır. Çalışmada, cümleler arasında anlam ilişkileri kurulup onları birbirine bağlayan cümle bağlayıcılarının Kırım-Tatar Türkçesindeki kullanış şekilleri tespit edilerek; işlevlerine, yapılarına ve bağlama şekillerine göre tasnifi yapılmıştır.

Yine aynı yılda Gazi Üniversitesinde Murad Ali Cehri tarafından *Kırım Türkçesinde Sıfat-Fiiller* başlıklı yüksek lisans tez çalışması hazırlanmıştır. Tez çalışmasında Kırım Türkçesindeki sıfat-fiiller ve bunların kullanış şekilleri ortaya koyulmuştur.

Türkiye'de Kırım-Tatar Türkçesinin yayımlanan ilk gramer kitabı olması bakımından Zühal Yüksel'in *Kırım Tatar Türkçesi Grameri* adlı eseri önem taşımaktadır. Kırım Türkçesinin ses ve şekil özellikleri hakkında bilgi veren eser Semih Eğitim Kültür Yayınları tarafından 2005 yılında basılmıştır.

Birçok yeni yayın için örnek teşkil eden en önemli dil bilgisi çalışmalarından biri Ayder Memetov tarafından 2006 yılında Simferepol'de yayımlanan *Zemaneviy KırımTatar Tili*'dir. Çalışmada genel dil bilimine ilişkin bilgiler verildikten sonra, Kırım-Tatar Türkçesinin sırasıyla fonetik, leksikolojik ve morfolojik yapısı ele alınmıştır.

Yine 2006 yılında Yakub Kerim tarafından Akmescit'te yayımlanan *Kuçuk-Uzen Tarih, Etnografiya* başlıklı eser Kırım-Tatar kültürünü dile yansıtması açısından önem taşımaktadır.

Leniyara Selimova tarafından Ankara Üniversitesinde 2006 yılında hazırlanan *Kırım Tatar Türk Ağızları (Akmescit, Bahçesaray, Güney kıyı bölgesi) (ses bilgisi)* başlıklı doktora tez çalışmasında Akmescit, Bahçesaray ve Güney Kıyı bölgesinden derlenen metinler bazında tarihsel ve karşılaştırmalı bir ses bilgisi incelemesi yapılmıştır.

2007 yılında Emine Çağal tarafından Gazi Üniversitesinde *Kırım Türkçesinde Zarf-Fiiller* başlıklı yüksek lisans tezi hazırlanmıştır. Tez çalışmasında Kırım Türkçesindeki zarf-fiiller ve bunların Türkiye Türkçesindeki karşılıkları ortaya koyulmuştur.

Ege Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı bölümünde 2008 yılında Elif Hendem, Abdulkadir Atıcı ve Perihan Yiğit tarafından hazırlanan *Yıldız Dergisi - Kırım Türkçesi Derlemeleri I, II, III Giriş-Metin-Dizin* başlıklı üç tez çalışması Kırım-Tatar Türkçesinin söz varlığı, dil ve gramer özellikleri hakkında bilgi vermesi açısından önem taşımaktadır. Bu çalışmalarda Yıldız Dergisinden seçilen eserler öncelikli olarak Latin alfabesine transkripsiyon edilmiş, arkasından Türkiye Türkçesine aktarılmıştır. Son aşama olarak da metinlerin söz varlığından yararlanılarak kapsamlı bir dizin hazırlanılmıştır.

Işılay Işıktaş Sava tarafından 2008 yılında *W. Radloff'un Derlemelerinde Kırım Tatar Türkçesinin Özellikleri* başlıklı yüksek lisans tezi hazırlanmıştır. Tezin konusu Wilhelm Radloff'un 1896 yılında St. Petersburg'ta kiril alfabesiyle basılan "Proben Der Volksliteatür Der Türkischen Stämme (Türk Boyları Halk Edebiyatı Derlemeleri); VII. Cilt Kırım Yarımadası Ağızları Örnekleri" adlı eserin transkripsiyonlu metni, Türkiye Türkçesine aktarılması ve gramer bakımından incelenmesidir

2009 yılında Hülya Savran *Kırım-Tatar Türkçesi (Dil Özellikleri, Metinler, Sözlük)* adlı çalışmayı hazırlamıştır. Bu çalışma Kırım-Tatar Türkçesinin, örnek metinlerden hareketle dil özelliklerini ve sözlüğünü vermek amacıyla kaleme alınmıştır.

Yine Yakub Kerim tarafından Akmescit'te 2009 yılında *Ulu-Uzen ve Ulu Uzenliler*, 2011 yılında ise *Kuru-Uzen Zamanlar, İnsanlar, Takdirler* başlıklı eserler yayımlanmıştır. Kırım Tatarlarının çocuk oyunlarına, atasözlerine, türkülerine, fıkralarına yer veren bu çalışmalar, Kırım Tatar milli kimliğinin dile yansıması hakkında bakış açısı ve içeriğiyle önemli bilgiler sunmaktadır.

2012 yılında Selçuk Kırbaç *Kırım-Tatar Atasözleri (Türkiye Türkçesine Aktarı-Dil İncelemesi)* adlı çalışmayı kaleme almıştır. Eserde Kırım-Tatar atasözlerinin Türkiye Türkçesine aktarımı ve dil incelemesi yapılmıştır.

I. 4. KIRIM-TATAR SÖZLÜK (LEKSİKOLOJİ) ÇALIŞMALARI

Pek çok Türk dili gibi Kırım Tatar sözlükçülüğü de Kâşgarlı Mahmud'un "Divanü Lugati't Türk" adlı çalışmasıyla başlar.

Kıpçak Türkçesine ait Codeks Cumanicus, Kitâbü'l-İdrak li-Lisâni'l-Etrâk, Kitâb-ı Mecmû-ı Tercümân-ı Türkî ve Acemî ve Mugalî, Et-Tuhfetü'z-Zekiyye fi'l-Lügati't-Türkiyye, Bülgatü'l-Müştâk fî Lûgati't-Türk ve'l-Kıfçak, El-Kavânînü'l-Külliyye li-Zabti'l-Lügati't-Türkiyye adlı çalışmalar da Kırım-Tatar sözlükçülüğünün ilk eserlerinden sayılmaktadır.

Kırım Tatarcasının sözvarlığını ortaya koyan pek çok sözlük hazırlanmıştır. A. Memetov (2006) ve E. S. Ganiyeva (2009) Kırım Tatar sözlük çalışmalarını şu şekilde sıralamışlardır:

V. H. Kondaraki, *Samouçitel' turko-tatarskogo i novogreçeskogo yazıkov, ili Rukovodstvo bez pomoşçi uçitelya nauçit'sya govorit' po-greçeski i po-tatarski*, (1868),

L. Lazarev, *Turetsko-Tatarsko-Russkiy Slovar': Nareçiy Osmanskago, Krımskago i Kavkazskago, s Prilojeniyem Kratkoy Grammatiki* (1864),

Lazar Budagov, *Sravnitel'nıy Slovar' Turetsko-Tatarskih Nareçiy* (1869),

Vasiliy Vasileviç Radlov, *Opıt Slovarya Tyurkskih Nareçiy* (1888-1911),

Osman Zaatov, *Polnıy russko-tatarskiy slovar' krımskotatarskogo nareçiya* (1906),

İ. İbraimov, *Russko-tatarskie terminı po matematika* (1936),

A. N. Batırmurzayev, A. İslyamov', *Terminologiçeskiy slovar' po yazıku i yazıkoznaniyu* (1936),

A. Mamin, *Russko-tatarskiy terminologiçeskiy slovar' po fiziçeskoy geografii* (1936),

S. S. Potapov, A. Mamin, *Russko-Tatarskie terminı po fizike* (1936),

P. A. Dvoyçenko, A. Mamin, *Terminologiçeskiy slovar' po geologii* (1936),

A. Mambetov, *Russko-Tatarskiy terminologiçeskiy slovar' po himii* (1936),

A. N. Gargavets, Ş. A. Asanov, S. M. Useinov, *Krımskotatarsko-Ruskiy Slovar'* (1988),

A. Memetov, *İmlâ lugatı* (1993),

L. V. Jiritskiy, A. İ. İslyamov, A. İ. Bakkal, Y. S. Kurkçi, *Rusça-tatarca lügat* (1940),

S. Useinov ve V. Mireyev, *Russko-krımskotatarskiy slovar* (1992),

E. Abdullayev ve M. Umerov, *Russko-krımskotatarskiy uçebnıy slovar'* (1994),

S. M. Useinov, *Krımskotatarsko-russkiy slovar* (1994),

A. M. Emirova, E. S. Ganiyeva, N. S. Seydametova, *Kırımtatar tili tilşınaslık terminleriniñ lugatı* (2001),

R. R. Devletov, E. R. Anafiyeva, *Kırımtatar tili antonimleri lugatı* (2002).

Son dönemde S. M. Useinov'un hazırladığı *Kırımtatarca-Rusça Lugat* 2005'te, *Kırımtatarca-Rusça-Ukraince Lugat* ise 2006'da yayımlanmıştır.

Rusça-Kırım Tatarca olarak hazırlanan *Zemaneviy Rusça-Kırımtatarca Lugat* (2013) Vadim Mireyev ve Aleksandr Gorâinov tarafından yayımlanmıştır.

Saim Osman Karahan tarafından kaleme alınan ve Romanya Müslüman Tatar Türkleri Demokrat Birliği'nin maddî desteğiyle basılan *Dobruca Kırımtatar Ağzı Sözlüğü* (2011) ve Altay-Leyla Kerim'in hazırladığı *Tatarca-Türkçe-Romence Sözlük* (1996) Romanya'da yayımlanan sözlüklerdir.

Türkiye'de yayımlanan *Polatlı Kırım Tatar Türkçesi Sözlüğü* (2017), Dilek ve Cengiz Evirgen tarafından hazırlanmıştır.

I. 5. KIRIM-TATAR SÖZ VARLIĞINI BİRİKTİRME VE İNCELEME YÖNTEMİ

Söz varlığı, dilde var olan bütün sözlerin toplamıdır. Söz varlığı ne kadar zenginse, dil de o kadar zengin ve gelişmiş sayılmaktadır. Çalışmalarda kelime hazinesi, sözcük dağarcığı gibi terimlerle de yer alan söz varlığı araştırmacılar tarafından farklı şekillerde tanımlanmıştır:

Kelime hazinesi *(Alm. Wortschatz; Fr. vocabulaire; İng. vocabulary)*: Bir dilin bütün kelimeleri; bir kişinin veya bir topluluğun söz dağarcığında yer alan kelimeler toplamı: İngilizcenin kelime hazinesi, üniversite öğrencilerinin kelime hazinesi, aydınlar kesiminin kelime hazinesi vb. (Korkmaz 1992: 100).

Sözcük dağarcığı (Alm. *Wortschatz,* Fr. *vocabulaire,* İng. *vocabulary)*: Bir bireyin kullandığı ya da bir bütüncede yer alan sözcüklerin tümü (Vardar 2002: 182).

Söz varlığı *(vocabulary)*: Bir dilin, bir alanın veya bir eserin söz varlığı, söz hazinesidir (Karaağaç 2013: 754).

Söz varlığı *(vocabulary)*: Bir dilin sözlüksel birimlerinin ve sözlükçesinin tümü; sözlüksel birimlerin oluşturduğu açık dizge (İmer, Kocaman, Özsoy 2011: 283).

Aksan, söz varlığının sadece bir dilde bir takım seslerin bir araya gelmesiyle kurulmuş simgeler, kodlar- ya da dilbilimdeki terimiyle göstergeler- olarak değil, aynı zamanda o dili konuşan toplumun kavramlar dünyası, maddi ve manevi kültürünün yansıtıcısı, dünya görüşünün bir kesiti olarak düşünülmesi gerektiğini belirtmiştir (Aksan 2004: 7).

Tekin, kelimelerin birçok dilcinin sandığı gibi yalnız bir ses ve fonemler yığınından ibaret değil, hislerin, düşüncelerin taşıyıcısı olduğunu söylemiş; bir milletin tarihinin muayyen bir devrindeki 'yaşayış tarzını' yani medeniyet tipini tayin etme konusunda bize en emin ve en doğru ipuçları verecek şeyin, o milletin, o devirden kalma yazılı vesikaları olduğunu vurgulamıştır (Tekin 1972: 36).

Yukarıda da belirtildiği gibi, söz varlığı toplumların kültürel özelliklerini bir ayna gibi yansıtmaktadır, maddi ve manevi tüm değerlerini ifade etmektedir.

Türkçenin söz varlığını besleyen kaynakların başında, tarih boyunca doğaya sıkı sıkıya bağlı, tarım ve hayvancılıkla geçinen, savaştan savaşa koşan Türk toplumunun maddi kültürü gelmektedir. Çevreye ilişkin kavramlar, bitki örtüsü ve hayvanlar, özellikle hayvancılıkla ve yiyecek maddeleriyle ilgili kavramlar, renkler büyük zenginlik göstermektedir (Aksan 1987: 56).

Eski Türkçe yazıtlarda at, insanın yanında, onun ayrılmaz bir parçası olarak sık sık geçmektedir. Bozkır insanı renk olarak yalnız atının renklerini görmektedir ve at cinslerini buna göre tayin etmektedir. Yazıtlarda neredeyse bütün renkler at ile ilgilidir (Tekin 1972: 46,

59). Buradan bozkır insanı için en önemli unsurun at olduğu, bozkır insanının hayatını atına ve sürülerine borçlu olduğu anlaşılmaktadır.

Hayvan adları bakımından Türkçe ve Farsçayı karşılaştıran Nevâî "ördek" kavramına değinirken Türkçede ördeğin erkeğine süne dişisine burçin dendiğini, İranlının buna ad koymadığını, her ikisine birden murgabi dediğini belirterek Türkçede ördeğin çörge, irke, soktur, almabaş, çakırkanat, timurkanat, alaluga, alapike, bagçal gibi yetmiş türü bulunduğunu, İranlının bunların hepsini birden murgabi adıyla anarken türlerini birbirinden ayırmak gerekirse Türkçe adlarını söylediğini ileri sürmektedir (Aksan 1987: 44).

Yine Türkçe akrabalık adlarında başka dillerde görülmeyen bir zenginliğe sahiptir. Türkçede akrabalık ile ilgili baldız, elti, görümce gibi sözlerin çok sayıda olması ve pek çok dilde karşılıklarının bulunmaması Türklerde akrabalık ilişkilerine verilen önemi göstermektedir.

Söz varlığının kültürün yansıtıcısı olması dışında bir diğer önemi de o dilin tarihine ışık tutarak ortaya çıkan ses, biçim, sözdizimi ve anlam değişikliklerini yansıtmasıdır. Örneğin bugün iyi, aygır, kuyu, kuyruk gibi sözcüklerin Eski Türkçede edgü, adgır, kudug, kudruk biçimlerini görmemiz, dilde bir d>y ses değişiminin meydana geldiğini göstermektedir (Aksan 2004: 11).

Söz varlığı aynı zamanda birçok anlam olayının yansıtıcısıdır. Örneğin iğne başlangıçta somut bir nesnenin adı iken benzetme yoluyla soyut bir kavramı dile getirerek "üstü kapalı olarak söylenmiş onur kırıcı, üzüntü verici" anlamını kazanmıştır (Aksan 2000: 76).

Türkçenin söz varlığıyla ilgili ilk çalışma Divânü Lûgâtit-Türk'tür. Kaşgârlı Mahmut bu eserde 7.500'den fazla kelimeyi açıklayıp örneklendirmiş, her madde başıyla ilgili çok geniş bilgiler sunmuştur. Kaşgârlı Mahmut'tan sonra Ali Şîr Nevayî eserlerinde 26.000'den fazla farklı türde kelime kullanarak Türkçenin söz varlığına katkıda bulunmuştur (Yaman 2016: 88).

Çağdaş Kırım Tatar edebî dilinin söz varlığı, esasen, altı kaynaktan oluşmuştur: 1) Genel Türk sözleri, 2) Kırım Tatarcasının kendi sözleri, 3) İran dillerinin sözleri, 4) Arapçadan alınmış sözler, 5) Yunancadan girmiş sözler, 6) Rusça ve Rusça aracılığıyla Avrupa halklarının dillerinden alınmış sözler. Bunlardan başka, komşu ya da geçmişte yakın ilişkide olan Hint, Çin, Moğol gibi halkların dillerinden girmiş sözler de vardır (Memetov 2006).

Bugün Kırım-Tatar söz varlığının yarısından fazlasını yani temelini Genel Türk sözleri oluşturmaktadır. Miktar yönünden en fazla -sırasıyla- Arap ve Slav dillerinden alıntı yapıldığı görülmektedir.[1]

Kırım-Tatar Söz Varlığı başlıklı çalışma Giriş, İnceleme ve Sözlük olmak üzere üç bölümden oluşmaktadır. Çalışmanın hazırlanmasına söz varlığı esas alınarak başlanmıştır. İlk olarak çalışmamızın esas kaynağını oluşturan Seyran Memetoviç Useinov'un üç ciltlik *"KırımTatarca-Rusça-Ukraince Lugat"* adlı eseri temin edilmiştir. 2006 yılında Akmescit'te Ocak Yayınevi tarafından yayımlanan ve Kırım-Tatar Türkçesi için en yeni sözlük olan Seyran Memetoviç Useinov'un çalışması yaklaşık 50 bin söz varlığını içermektedir. Sözlükte Kırım-Tatar halk sanatından ve edebiyatından örnekler de okuyucuya sunulmaktadır. Deyimler, Kırım-Tatar ve Rus dillerinde kalıplaşmış ifadeler ve ağızlara sözlükte büyük önem verilmektedir. Useinov'un üç ciltlik sözlüğünden dizilen madde başları bilgisayar ortamına aktarılmış ve Rusça karşılıkları Türkçeye çevrilmiştir. Çeviride Multilingual Yabancı Dil Yayınlarına ait Rusça-Türkçe sözlüklerden (Gültek 2012; Mustafayev, Şçerbinin 1996) yararlanılmıştır. Ayrıca *Zemaneviy Rusça-Kırımtatarca Lugatı* (Gorâinov, Mireyev 2013), *Kırım Tatarca - Rusça Lugat* (Asanov, Garkavets, Useinov 1988), *Kırım Tatarca-Rusça Lugat* (Useinov 2005), *Dobruca Kırımtatar Ağzı Sözlüğü* (Karahan 2011), *Tatarca-Türkçe-Romence Sözlüğü* (Kerim 1996) de çeviri ve aktarımda yardımcı kaynak olarak kullanılmıştır. Aktarımda örneklerin getirdiği katkılar da olduğu için Useinov'da bulunmayan söz varlığı da eklenerek 30.576 adedi madde başı, 18.900 adedi alt maddeden oluşan toplam 49.476 madde hazırlanmıştır.

Daha sonra elde edilen açıklamalı sözlük maddelerinin altına metinlerden taranan cümle, kıta, beyit veya mani türünden örnekler işlenmesi kısmına geçilmiştir. Toplamda 9043 örnek söz varlığına eklenmiştir. Metinler için şu kaynaklardan yararlanılmıştır:

Mıkola Miroşnıçenko-Yunus Kandım, *Kuneşten Bir Parça, Kırım-Tatar Şiiriyeti Antologiyası* (2003),

Mıkola Miroşnıçenko-Yunus Kandım, *Ḳarılġaçlar Duası, Kırım-Tatar Nesirinin Antologiyası* (2005),

Kültür Bakanlığı *Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatı Antolojisi* (1999),

Zsuzsa Kakuk *Kırım Tatar Şarkıları* (1993),

[1] Terimler bölümünde ayrıntılı olarak ele alınmıştır.

Elif Hendem, Abdulkadir Atıcı ve Perihan Yiğit *Yıldız Dergisi - Kırım Türkçesi Derlemeleri I, II, III Giriş-Metin-Dizin* (2008),

Reşid Murad *Dağlar Sonatası* (1968),

Yunus Kandım *Umüt İpi* (2001),

Aysel Turan *Kırım-Tatar Yazarı Uriye Edemova'nın "Ömürlik Yanımdasın" Romanının Dil Özellikleri* (2007),

Betül Hakyemez *1928-1937 Dönemi Kırım-Tatar Edebiyatından Seçme Hikâyeler* (2007),

Filiz Sezgin *Kırım-Tatar Yazarı Ayder Osman'ın "Yıllar ve Dostlar" Adlı Eserinin Dil Özellikleri* (2007).

Şu 71 yazardan örnek alınmıştır:

Abdulla Latifzade
Abdurrahman Kadrizade
Abdülhakim Hilmi (Altaylı)
Abidullah Odabaş
Ablay Şamil Çongarlı
Aliye Veliyullah
Amdi Giraybay
Amet Mefayev
Asan Sabri Ayvazov
Ayder Osman
Ayşe Kokiyeva
Bekir Çobanzade
Bekir Mustafa
Bilal Mambet
Cafer Gafar
Cafer Seydamet
Cemil Kermençikli
Cemil Seydamet
Cengız Dagcı
Cevdet Ahmetov
Çerkez Ali
Emil Amit Osmanoğlu
Ennan Alimov
Enver Selâmet
Ervin Umerov
Eşref Şemizade
Hasan Çergeyev
Hüseyin Şamil Toktargazi
Irgat Kadir
İbraim Paşi
İdris Asanin
İsa Abduraman
İskender Fazıl
İsmail Alimgeray
İsmail Gaspıralı
İzzet Emirov
Löman Süleyman
Maksud Suleyman
Mambet Ablalimov
Mehmet Niyazi
Memet Nuzet
Mustafa Kurti
Noman Çelebicihan
Nuzet Umer
Osman Akçokraklı
Raim Tınçerov
Refat Çaylak
Remzi Burnaş
Reşid Memiş
Reşid Murad
Riza Fazıl
Riza Halid
Rustem Muedin
Server Turupçı
Seyid Abdullah Özenbaşlı
Seitumer Emin
Şakir Selim
Şamil Alâdin
Şeryan Aliyev

Şevķiy Bektore

Şükri Appazov

Tahir Halilov

Umer İpçi

Uriye Edemova

Valeri Basırov

Yakub Şakir Ali

Yunus Kandım

Yunus Temirkaya

Yusuf Bolat

Zakir Kurtnezir

Ziyadin Cavtobeli

Böylelikle çalışmamızın sözlük bölümü tamamlanmıştır. İnceleme bölümünde Kırım-Tatar söz varlığında eş anlamlılık ve çok anlamlılık konuları ele alınıp elde edilen edebî metinlerden tanıklı-cümle örnekli söz varlığı, daha önceden belirlenen 40 adet tematik grup içerisinde tasnif edilmiştir. Bu tasnifte yer alan sözlerin ne kadarının alıntı olduğuna bakılarak yorum yapılmıştır. Daha sonra çalışmamızdan taranan 410 atasözü üzerinden Kırım Tatar Türklerinin dünya algıları ve kültür birikimleri ortaya konmuştur. Son olarak ağızlarda yer alan 2926 söz edebî dildeki şekilleriyle karşılaştırılarak ses bilgisi yönünden tahlil edilmiştir.

II. İNCELEME

II. 1. KIRIM-TATAR SÖZ VARLIĞINDA EŞ ANLAMLILIK[2]

Ölmekte olan küçük bir yazı dili olmasına rağmen Kırım-Tatar Türkçesinin sözlük kapasitesi çok zengindir. Bilindiği gibi, bir dilde, birbirine eş anlamda birçok sözcüğün bulunması o dilin zenginliğini gösteren özelliklerdendir. Ali Şîr Nevaî'nin Muhakemetü'l-Lugateyn adlı eserinde Türkçenin yüksek bir edebî dil olmasını mümkün kılan, sahip olduğu özellikleriyle Farsçayı geride bırakan dillik deliller olarak gösterdiği örneklerden biri en küçük anlam farkı için kelimeler yaratılmasıdır. Nevaî eserinde "cüz'-i mefhûmât" için birçok kelime yaratıldığını söyleyerek Türkçenin yakın anlamlı kelimeler bakımından zenginliğine işaret etmiştir. Ayrıca aralarındaki farkın çok az olduğunu belirterek şiir dilinde son derece önemli rolü olan sinonimlere dikkati çekmiştir (Özönder 1996: 15-16). Bir dilin zenginliğini bu yönleriyle değerlendirmek ilgi çekici olduğu kadar bugün de kullanılan bir yöntemdir. Kırım-Tatar söz varlığını ortaya koyan ve genellikle Kırım Tatarca-Rusça olmak üzere iki dilli hazırlanan sözlükleri incelediğimiz zaman Nevaî'nin dikkat ettiği eş anlamlılık zenginliği göze çarpmaktadır.

Genel dil bilimde tartışmalı konulardan biri olan eş anlamlılığı araştırmacılar farklı şekillerde tanımlamışlardır. Korkmaz, eş anlamlılığı iki veya daha çok kelimenin aynı veya birbirine yakın anlam taşıması olarak tanımlarken, dil bilimi açısından aslında anlamca birbirine tıpı tıpına denk düşen çok az kelime olduğunu, eş anlamlı sözlerin genellikle bazı kelimelerdeki kavram inceliklerinin çeşitli sosyal ve dil kesimlerinde zamanla gölgelenmeye uğrayarak anlamca birbirlerine yaklaşmalarından oluştuğunu belirtir (Korkmaz 2007: 85-86). Vardar'a göre eş anlamlılık, iki ya da daha çok sayıda göstergenin aynı anlama gelme, aynı gösterenlerin aynı gösterileni belirtme özelliğidir. Vardar, eş anlamlılığın çoğu kez salt nitelikli olmaktan uzak olup bu nedenle özdeşlikten çok, anlamca yakınlık belirttiğini; çünkü aynı bağlamda hiçbir anlam ayırtısı getirmeden birbirinin yerini alabilecek göstergelerin az sayıda olduğunu söyler (Vardar 2002: 94). Karaağaç, eş anlamlılığı anlam veya işlevce birbirinin aynı veya benzeri olan dil birimlerinin ilişkisi olarak görür. Dillerde anlam bakımından birbirleriyle tamamen örtüşen sözlerin genellikle bulunmadığını, eş anlamlı sözlerin anlam bakımından birbirine benzer olmakla birlikte, birini diğerinden ayıran bir ayrıntıya sahip olduklarını ileri sürer (Karaağaç 2013: 373-374). Dilbilim Sözlüğünde ise eş anlamlılık sözcük ve tümcelerin özdeş anlamları olmaları durumu şeklinde tarif edilir. Anlam bilimciler tarafından tam eş anlamlılığın söz konusu olmadığının, çünkü böyle bir durumun

[2] Bu bölümde "Kırım-Tatar Söz Varlığında Bazı Eş Anlamlı Sıfatların Kullanımı Üzerine Notlar" (Maşkaraoğlu 2018) başlıklı makaleden yararlanılmıştır.

ancak iki sözcük bütün bağlamlarda birbirinin yerine kullanılabilirse olanaklı olabileceğinin öne sürüldüğü belirtilir (İmer, Kocaman, Özsoy 2011: 118).

Genellikle benimsenen bir yargı, hiçbir dilde, başlangıçta, bir kavramı yansıtmak için birden çok göstergenin kullanılamayacağı biçimindedir. Bir başka deyişle, aynı dilde iki ayrı gösterge, bütünüyle aynı anlama gelemez. Her dilde görülen eş anlamlılar arasında kimi zaman oldukça büyük, kimi zaman pek küçük anlam farkları vardır. Yoksa bile kullanış farkı bulunur. Bu bakımdan bu gibi ögeleri yakın anlamlı kelimeler olarak tanımlamak daha doğru olur. Durum böyleyken birbirine yakın anlamlı sözcükler için Yunancada kullanılan *syn* (birlikte, eş) ve *onoma* (ad) sözcüklerinden kurulan sünônümos terimi bütün dillerde yaygınlaşmıştır (Aksan 2016: 99, Aksan 2004: 157, Tekin 1997: 116).

Temelde alıntı kelimelerle yerli kelimelerden kaynaklandığı üzerinde hemfikir olunan eş anlamlılıkta (Özden 2014: 164), genellikle yabancı kökenlilerle yerlilerin dilde kullanılışları sırasında -bunlar anlamca birbirine çok yaklaşmış bile olsa- kurdukları bağlantılar, bağdaştırdıkları ögeler açısından çoğunlukla ayrım vardır. Bir dil içinde yerli kökenli eş anlamlıların bolluğu dilin anlatım gücünü artırmaktadır (Aksan 2007: 191).

Eş anlamlılık ölçeğinde, derecesine göre farklı türde eş anlamlılıkların olduğu düşünülür. Lyons, iki temel eş anlamlılık türünden söz ederek eş anlamlılık terimini derecelendirir. Bazı bağlamlarda hem bilişsel hem de duygusal anlam eşdeğerliği için "tam eş anlamlılık", (tam eş anlamlı olsun ya da olmasın) bütün anlamlarında ve bütün bağlamlarda birbirinin yerine geçebilen eş anlamlı sözler için "bütüncül eş anlamlılık" terimlerini kullanır. Bu sınıflandırma düzeni dört tür eş anlamlılığa olanak sağlar (Lyons 1983: 399):

- Tam ve bütüncül eş anlamlılık
- Tam ama bütüncül olmayan eş anlamlılık
- Tam olmayan ama bütüncül olan eş anlamlılık
- Tam ve bütüncül olmayan eş anlamlılık

Lyons, birçok anlam bilimcinin "gerçek" eş anlamlılıktan söz ederken akla getirdiklerinin tam ve bütüncül eş anlamlılık olduğunu ve dilde böyle eş anlamlı olan çok az sözcük bulunduğunu belirtir (Lyons 1983: 400). Lyons, daha sonra "tam" ve "tam olmayan" eş anlamlılık arasındaki ayrımı artık kullanmayacağını söyleyerek eş anlamlılığı daha çok "bilişsel eş anlamlılık" terimiyle sınırlar (Lyons 1983: 401). Cruse ise eş anlamlılık ölçeğinde

bütünsel, bilişsel ve yakın eş anlamlılık olmak üzere üç tür eş anlamlılık derecesi öngörür (Cruse 1986; aktaran Doğan 2011: 81):

Bütünsel eş anlamlılık, iki sözcüğün tüm anlamlarının bütün bağlamlarda karşılıklı yer değiştirebilmesi ve hem bilişsel hem de duygusal anlamında özdeşliğin olmasıdır. Bilişsel eş anlamlılıkta birinin yerine ötekinin konması sonucu ortaya çıkan cümlelerin anlamı aynı ise iki ya da daha çok öge eş anlamlıdır. Yakın eş anlamlılık; anlamca daha az ya da daha çok benzer olan ancak aynı ya da özdeş olmayan ifadeler şeklinde tanımlanır. Yakın eş anlamlılık, temelde farklı doğruluk koşulları olan cümleler doğurması bakımından bilişsel ve bütünsel eş anlamlılıktan ayrılır. Bilişsel eş anlamlılık, eş anlamlı sözlük birimlerin aynılığı ya da özdeşliği olarak kabul edilirken, yakın eş anlamlılık sözlüksel birimlerin anlamlarının nispeten yakınlığını, daha fazla ya da az benzerliğini ifade eder. Tartışmasız bütünsel eş anlamlı çifti bulmak hemen hemen imkânsızdır (Doğan 2011: 82-85). Bu bakımdan çalışmamızda incelenen sözlerin daha çok bilişsel eş anlamlı ya da yakın eş anlamlı oldukları söylenebilir.

Eş anlamlı sözlerin anlam bakımından yakın veya benzer olmalarının yanı sıra, tamamının aynı söz türünden olması da şarttır. Farklı söz türünden olan sözlerden eş anlamlı dizi oluşmaz. Bir eş anlamlı dizinin oluşması için, diziye giren sözlerin ya ad, ya sıfat ve eylem olmaları, yani aynı türden olmaları gerekir (Karaağaç 2013: 373). Kırım-Tatar Türkçesinin söz varlığını incelediğimiz zaman eş anlamlı sıfatların gücü, çokluğu göze çarpmaktadır. Bu nedenle çalışmamızda sadece sıfat olan sözler taranmış, bunların içerisinde eş anlamlılık zenginliğini gösteren örnekler seçilmeye çalışılmıştır. Çalışmamızın bu bölümünde tezimizin sözlük bölümünden elde ettiğimiz eş anlamlı sıfatları Kırım-Tatar Türkçesi edebî metinlerinden derlenen cümlelerle örneklendirmek istiyoruz. Aşağıda tarama ile elde ettiğimiz söz varlığı anlam başlıkları altında verilmiş ve bu sözlerde eş anlamlılığın nasıl oluştuğuna dair inceleme yapılarak hangilerinin alıntı (ödünçleme) yoluyla, hangilerinin aynı kökenden morfolojik farkla oluştuğu gösterilmiştir:

“Ahmak”

avanaḳ “ahmak, akılsız, alık, aptal, bön, budala, salak”

< Erm. yavanak “ahmak” (Eren 1999: 24).

Ne söyley bu avanaḳ, işnen degil, komandirovkaġa ketem de, bu iş sayılmay mı? “Ne söylüyor bu avanak, iş için değil, bir görev üzerine gidiyorum da, bu iş sayılmıyor mu?” -C. Ġafar.

aḳmaḳ / aḫmaḳ “ahmak, budala; alık”

< Ar. aḫmaḳ “aklını gereği gibi kullanamayan, bön, budala, aptal” (Karaağaç 2015: 141).

Yura doğru ayttı, men aḳmaḳım, eşekim ve bilmem daa kimim! “Yura doğru söyledi. Ben ahmağım, eşeğim ve daha bilmem kimim!” -E. Umerov.

Bir daa baḳsam, bu bizim aḫmaḳ azbarımda peyda oldı. “Bir de baktım ki, bu bizim ahmak bahçemizde göründü.” -İ. Paşi.

Ağızıñdan çıḳḳan sözler episi yalan, episi beftan, aḫmaḳ ekensin! - dedi Kurtseit zornen ozüni tutıp. “Ağzınızdan çıkan sözlerin hepsi yalan, hepsi iftira, ahmak imişsin, dedi Kurtseit kendini zorla tutarak.” -Çerkez Ali.

aḳılsız “ahmak, akılsız, alık, aptal, bön, budala, kafasız, beyinsiz, kuş beyinli, mankafa, kalın kafa”

< Ar. ‘aḳl “düşünme, anlama ve kavrama gücü, us” (Karaağaç 2015: 143) + sız eki.

Bağrıma oḳ kibi ḳadala sözleri. / Ne yaptım men, deyim, anamnı muğayttım! / Ogümde canlana onıñ saf kozleri... / Aḳılsız oldım men. Kalbine dert ḳattım. “Bağrıma ok gibi takılır sözleri. / Ne yaptım ben, diyorum, annemi üzdüm! / Önümde canlanır onun saf gözleri... / Akılsız oldum ben. Kalbine dert kattım.” -Ş. Alaatdin.

Nafe - A, ḳarı! Aḳılsız olma, şimdi bizler de yanar ḳavurılırız. İşte murad bunları da ateş almış daa ne beklersin. “Nafe - A, karı! Akılsız olma, şimdi bizler de yanar kavruluruz. Kader işte, bunları da ateş almış daha ne beklersin.” -S. A. Özenbaşlı.

añḳav “budala, salak, ahmak, akılsız, aptal; sünepe, uyuşuk; alık, bön, mıymıntı”

bk. Kazan-Tatar añḳav “1. akılsız, cahil. 2. ahmak.” (Öner 2015: 32), Karaçay-Malkar ankav “deli, hafif kaçık” (Tavkul 2000: 85).

Bu omürde onı iç bir şey raatsızlamay. Atta, aḳayınıñ ‘añḳav’ degenide bile canı ağırmadı. “Bu hayatta onu hiçbir şey rahatsız etmiyor. Hatta kocasının ‘avanak’ dediğine bile canı sıkılmadı.” -A. Osman.

Añḳav oyun bozar, tentek toyın bozar. “Aptal oyun bozar, budala düğünü bozar.” -Atalar Sözü.

budala “budala, ahmak”

< Ar. budalā “zekâca geri” (Karaağaç 2015: 210).

Kartbabasınıñ sözlerini ẖatırladı: ‘Tek budala iç bir şeyden ḳorḳmay. Korḳu duyġusından marum adam degil, ḳorḳunı yeñe bilgen adam cesurdır’. “Dedesinin sözlerini hatırladı: ‘Sadece budala hiçbir şeyden korkmaz. Korku duygusundan mahrum adam değil, korkuyu yenebilen adam cesurdur’.” -E. A. Osmanoğlu.

Aḳmaḳ ozüni maḳtar, budala ḳızını. “Ahmak kendini över, budala kızını.” -Atalar Sözü.

matüv “beyinsiz, ahmak, budala”

bk. Ar. ma‘tūh “bunamış, bunak” (Karaağaç 2015: 519), Karaçay-Malkar matuh “1. beceriksiz, uyuşuk, tembel, mıymıntı, ağırkanlı. 2. dar kafalı” (Tavkul 2000: 294).

Kerçek, Kuddusın aġası da bar edi, ama o, ġarip, em matüv sumalaḳ, em de babasıday içkini seve edi... “Aslında, Kuddus’un ağabeyi de vardı; ama o zavallı, hem aptal, hem de babası gibi içkiyi seviyordu...” -A. Hilmi.

Matüv doġmuşları ise onı vokzalda ḳıdıralar. “Akılsız aileleri ise onu istasyonda arıyor.” -Ş. Alaatdin.

sersem “sersem, şaşkın, serseri; kaçık, divane”

< Far. ser-sām “sersem” (Türkçe Sözlük 2005: 1736).

İç, sersem erif, amma sesin çıḳmasın! “İç sersem herif, ama sesin çıkmasın!” -Bekir Mustafa Masalı.

Bütün gice uyḳusızlıḳtan dügün ḳasevetinden baş da sersem oldı. “Bütün gece uykusuzluktan, düğün sıkıntısından başım da sersem oldu.” -S. A. Özenbaşlı.

tentek “budala, aptal; ahmak; alık; avanak; akılsız; anlayışı kıt; sersem; enayi”

bk. Karaçay-Malkar teltek, tentek “aptal, sersem” (Tavkul 2000: 390-391), Karay tentek “ahmak” (Baskakova, Zayonçkovskogo ve Şapşala 1974: 564).

Soḳırnı alsañ sav tuvar, tentekni alsañ soy kuvar. “Körü alırsan sağ doğar, aptalı alırsan soyunu bozar. -Atalar Sözü.

“Büyük”

balaban “büyük; yetişkin”

< Far. bālabān “iri cüsseli insan, ayı, büyük davul tokmağı” (Gülensoy 2007: 107).

“Koluna balaban ḫayış kiniġa tutḳan?” soravınen orta derece ḫadimlerniñ portfelinden pek az ufaḳ redikül tutḳan madamnı kosterdi. “‘Elinde büyük deri kaplı bir kitap tutan?’ sorusu ile orta derece ilim adamlarının çantasından biraz daha ufak redikül tutan madamı gösterdi.” -C. Gafar.

Doḫtur onıñ kozüniñ ogünde balaban, ḳorḳunç ve yaḫşı merametli bir adam olıp korüne edi. “Doktor onun gözleri önünde heybetli, korkunç ve çok merhametli bir adam olarak görünüyordu.” -A. Odabaş.

buyük “büyük; iri; uzun boylu; mühim”

< ET bedü- “büyümek” -k “büyük, iri” (Eraslan 2012: 557).

KB ~ DLT bedük “büyük”

CC beyik “yüce, büyük”

Saat bir oldı degende, o, yerinden ḳalḳtı, barıp şifonyer ḳapısını açtı, urbalarını deñiştirip, saçını taradı, soñra şifonyer ḳapısınıñ iç tarafındaki kuzgüge baḳıp kozlerine buyük ḳara kozlük taḳtı, kvartiradan çıḳtı, ḳapını kilitledi. “Saat bir olduğunda, o yerinden kalktı, şifonyerin kapağını açtı, elbiselerini değiştirip, saçını taradı, sonra şifonyerin kapağının iç tarafındaki aynaya bakarak büyük siyah bir gözlük taktı, daireden çıktı, kapıyı kilitledi.” -E. Umerov.

Onlar şu saat seçilip buyük sevinçnen yanı kelgen arḳadaşlarını ḳarşıladılar. “Onlar o anda seçilip büyük bir sevinçle yeni gelen arkadaşlarını karşıladılar.” -A. Odabaş.

iri “büyük, iri”

< ET *iri- g “iri, kaba, haşin, sert” (Eraslan 2012: 574).

KB irig “sert, kaba; haşin, gayretli”

Kimersi eykel tiklemekniñ eñ zemaneviy, yani tola degil, iri panelli bina ḳurġan kibi ḳolay yolını ḳıdıra. “Kimisi heykel dikmenin en modern, yani tuğla değil, büyük panelli bina kurmuş gibi kolay yolunu arar.” -İ. Abduraman.

Mudireniñ sualine iri mavi ve cazibeli kozlerinden aḳıttığı koz yaşlarıle cevap vermişdi... "Müdirenin sorusuna iri mavi ve güzel gözlerinden akıttığı gözyaşlarıyla cevap vermişti." -H. S. Ayvazov.

ḳocaman "kocaman, çok büyük"

< ḳoca "koca, ulu, efendi" (Toparlı, Vural ve Karaatlı 2007: 152) + man eki.

Kocaman bir çeçekni añdırġan badem teregi ise ep yaḳınlay. "Kocaman bir çiçeği andıran badem ağacı ise hep yakınlaşıyor." -A. Osman.

Lâkin en ḳadimiy adı - Çatalkaya olsa kerek. Bu ad ona şu ḳocaman bir sıra dağnıñ merkezinde tiklenip turġan çatalları ve tişleri içün berilgendir. "Fakat bunların arasında en eskisi, herhalde Çatalkaya'dır. Bu isim ona sıra hâlinde duran şu kocaman dağların ortasında dikili çatalları ve dişleri için verilmiştir." -R. Fazıl.

ulkün "büyük; kocaman"

< ET ülken ~ ülgen "yüksek, büyük, ulu, yüce" (Orkun 2011: 879, Şirin 2010: 176).

Ulkün çırak yarığında, teren oylar içinde koz ḳapaḳları yavaş-yavaş yumulġanını duymay ḳaldı. "Büyük mum ışığında, derin düşünceler içinde göz kapaklarının yavaş yavaş yumulduğunu anlayamadan uyuyup kaldı." -H. Edemova.

"Cesur"

batır "cesur adam, yiğit"

< ET batur "batır, kahraman" (Orkun 2011: 773).

CC bagatur "bahadır, yiğit, cesur, kahraman"

Far. bahādur < Moğ. bağatur. Eski Kıpçakçada bahadur olarak geçer (Eren 1999: 33).

Kırım yigitleriniñ ziyneti ve yaraşığı demege lâyıḳ ve boy-postı kelişken Salâḥiddin bek adında genç ve batır bir yigit bar edi ki, ḫannıñ ḳızı onıñ esir-i aşḳına tutḳun olġan edi. "Kırım yiğitlerinin ziyneti ve yakışıklısı demeye lâyık ve boyu bosu gelişmiş Salâhiddin Bey adında genç ve cesur bir yiğit vardı ki, hanın kızı onun aşkının esiri olmuştu." -O. Akçokraklı.

Mindigim zaman eski, uzaḳ Tatarstan çöllerinde bir davuşle binlerce cav ḳaytarġan, duşman buzġan bir başbuġ pertavumman koküsim ḳabarır, yuregim urardı; ozümi bir ḫan yaḫut bir

batır zan eterdim. “Bindiğim zaman eski, uzak Tataristan çöllerinde bir sesle binlerce düşman çeviren, düşmanı bozan bir başbuğ tavrımla göğsüm kabarır, yüreğim vururdu; kendimi bir han veya bir kahraman zannederdim.” -N. Çelebicihan.

merdane “cesur, yiğit, erkekçe”

< Far. merd + Far. -āne “erkeğe yakışır biçimde, mertçe, yiğitçe” (Karaağaç 2015: 531).

Duşmanıñ karınca bolsa da, oziñ merdane tut. “Düşmanın karınca da olsa, kendini yiğide yakışır bir halde tut.” -Atalar Sözü.

mert “kahraman, gözü pek, cesur adam”

< Far. merd “1. yiğit. 2. sözünün eri, güvenilir kimse” (Karaağaç 2015: 531).

Namert dostıñ bolġaşı, mert duşmanıñ bolsın. “Namert dostun olacağına, mert düşmanın olsun” -Atalar Sözü.

ķorķubilmez “korkusuz; cesur; korkmaz; yürekli”

< ET ķorķ- “korkmak” (Şirin 2010: 352).

ET ķorķ - ġu “korku, korkunç” (Eraslan 2012: 582).

KB ~ CC korku “korku”

ET bil- “bilmek” (Şirin 2010: 356).

KB ~ DLT bil- “bilmek” + mez eki

Mektepte sınıfdaşları arasında azır cevaplığı, doġrulığı, ķorķubilmezliginen ayırılıp tura edi. “Okulda sınıf arkadaşları arasında hazırcevaplığı, doğruluğu, korkusuzluğu ile belli idi.” -H. Edemova.

cesür “cesur, cesaretli, yürekli, gözü pek”

< Ar. cesur “yürekli, cesaretli” (Karaağaç 2015: 219).

O da sizge beñzey, saġlam, cesür, aķıllı. “O da size benziyor, sağlam, cesur, akıllı.” -H. Edemova.

Tabiat ḫışımına, yerniñ şaraitına uyġun cınslar yetiştirmek mumkün. Bunıñ içün cesür yurekli, çıdamlı adamlar kerek. “Tabiatın hiddetine, yerin şartına uygun cinsler yetiştirmek mümkün. Bunun için cesur yürekli, sabırlı insanlar gerek.” -Çerkez Ali.

curatlı “cesur, cesaretli, yürekli; kararlı”

< Ar. cur ‘ et “yüreklilik, ataklık, cesaret” (Karaağaç 2015: 223) +lı eki.

Boyle vaḳıtta insan biraz curatlıca olmaḳ kerek ebet. “Böyle zamanlarda insan biraz cesaretli olmalı.” -Z. Kurtnezir.

yurekli “yürekli, cesaretli, cesur, cüretkâr”

< Eski Türkçeden başlayarak kullanılır (yürek). Orta Türkçede yürek biçimi geçer. Eski Kıpçakçada da yürek olarak kullanılır. Türkçe yür- “hareket etmek” kökünden geldiği açıktır: yür- + -(e)k eki (Eren 1999: 462) + li eki.

Kardaşı aġası yanında ufaḳ, zayıf olıp korünse de, iradeli, yurekli edi. “Kardeşi abisinin yanında ufak, zayıf olarak görünse de, iradeli ve yürekliydi.” -İ. Paşi.

O nice asırlar evelki ḳaynaḳ omürniñ sırını, nice saf yurekli adamlarnıñ ruḫunı saḳlap tura... “O nice asırlardır önceki kaynak ömrün sırrını, nice temiz yürekli insanların ruhunu saklamakta...” -İ. Abduraman.

yigit “yiğit, yaman, mert, cesur, cesaretli, cüretli, yürekli, gözü pek, korkusuz”

< yigit “yiğit, genç” (Eraslan 2012: 624).

KB ~ DLT yigit “yiğit, genç”

CC yegit, igit “genç”

Sen acayip yigitsiñ, Arslan, dep maḳtadı onı bek. “Sen mükemmel yiğitsin, Arslan diyerek övdü onu bey.” - A. Osman.

“Meşhur”

belli “seçkin, ileri gelen, tanınmış, ünlü, meşhur”

< ET belgü + lüg “belli, aşikâr; bir alametle donanmış” (Eraslan 2012: 557).

KB belgülük “belli, açık”

DLT belgülüg “belli”

Olarnıñ balaları belli injenerler, belli ekonomistler, belli agronomlar ve yazıcılar olıp yetiştiler. “Onların çocukları tanınmış mühendis, tanınmış ekonomist, tanınmış ziraat mühendisi ve yazar oldular.” -Çerkez Ali.

aytuvlı “tanıdık, tanınmış, ünlü, meşhur; bilinen, tanınan”

< ET ay- “demek, söylemek, açıklamak” > ayt- ~ ayıt- “söylemek, demek; sormak” (Orkun 2011: 766, 767; Şirin 2010: 390, 391).

KB ~ DLT ayıt- “söylemek”

CC ayt- “söylemek, demek, anlatmak, bildirmek” + uv eki + lı eki.

Sözleriden añlaşıla, ḳulaḳ salsañ kimerde, / Yaşlığında pek aytuvlı çoban bolġan, er yerde. “Sözlerinden anlaşılır, kulak verirsen bazen de, / Gençliğinde pek meşhur çobanmış, her yerde.” -M. Nüzhet.

Ebet, kene yaşayacaġım kele. Bu azaplı omürimi bir kün daa uzatmaḳ ḫatiri içün, masallarda aytuvlı padişa balalarınıñ baldırlarını kesip, minek ḳuşuna ḳaptırġanday, men de baldırımdan bir parça kesip çip-çiy aşaycaġım kele. “Evet, gene de yaşamak istiyorum. Bu eziyetli ömrümü bir gün daha uzatmanın hatırı için - masallarda meşhur padişah çocuklarının baldırını kesip binek kuşuna vermesi gibi- benim de baldırımdan bir parça kesip, çiğ çiğ yiyesim geliyor.” -A. Hilmi.

meşur “meşhur, ünlü”

< Ar. meşhūr “1. ünlü, tanınmış, herkesçe bilinen, angın. 2. ünlü, tanınmış kimse.” (Karaağaç 2015: 533).

Sultan diḳḳatnen baḳḳan da, ḳarşısındaki adamnıñ butün kundoġuşḳa oz sarġuşlıġınen, ġaripliginen meşur Bekir Mustafa olġanını korgen. “Sultan dikkatle bakmış ve karşısındaki adamın doğunun her yerinde sarhoşluğuyla, garipliğiyle meşhur olan Bekir Mustafa olduğunu görmüş.” -Bekir Mustafa Masalı.

Şeerniñ töpesinde, şimal tarafta meşur Ay-Petri dağı tiklenip tura. “Şehrin yukarısında, kuzey tarafta meşhur Ay-Petri Dağı dikiliyor.” -R. Fazıl.

namlı “namlı, ünlü, tanınmış, meşhur”

< Far. nām “1. ad. 2. ün.” + lı eki. (Karaağaç 2015: 586).

Aradan on beş-yigirmi yıl keçken soñ, düşmanlar arasında namlı bir batır yetişkeni eşitile. “Aradan on beş yirmi yıl geçtikten sonra, düşmanlar arasında namlı bir yiğidin yetiştiği işitilir.” -Çorabatır Destanı.

Mektep ilim deryasıdır, sen buna dal da çıḳ, / Namlı, şuretli olursın, caillikni ur da çıḳ! "Mektep ilim deryasıdır, sen buna dal da çık, / Namlı, şöhretli olursun, cahilliği vur da çık!" -Y. Ş. Ali.

"çevik"

areketçen "canlı, çevik, faal"

< Ar. ḫareket "1. bir cismin durumunun ve yerinin değişmesi, devinim. 2. vücudu oynatma, kıpırdatma veya kımıldanma. 3. davranış." (Karaağaç 2015: 338) + çen eki.

— Oyle olsa, bugün onı men alıp keteyim, — dedi ḳartlarnıñ biraz areketçen soyu. "Öyleyse, bugün onu ben götüreyim, dedi yaşlıların hareketli olanı." -Çerkez Ali.

O uzun ḳuru kevdeli, ġayet areketçen ve keskin davuşlı ḳadın. "O; uzun, kuru gövdeli, gayet hareketli ve keskin sesli (bir) kadın." -A.Osman.

çevik "çevik, atik, hızlı, becerikli"

< ? *çabuk < *çap- (Gülensoy 2007: 233).

Far. çabuk (Türkçe Sözlük 2005: 418).

Ogde ḳız, artta yigit, zurnalarnıñ biri-birini ozmaġa tırışḳan kibi, gurdeli sesleri, davulnıñ dımpıldısı altında meydannıñ yarısına barġanda ḳıznıñ ḳarşısına, umütsizden uzun boylu, ateşkoz, dülber yigit çıḳtı ve çevik areketlernen, ḳızını ḳanatı altına ḳıstırġan şain kibi, parmaḳları ucunda ogge areket etti. "Önde kız, arkada delikanlı, zurnaların birbirini geçmeye çalıştığı gibi, coşkun sesleri, davulun gümbürtüsü altında meydanın yarısına gittiğinde kızın karşısına, ümitsizce uzun boylu, atik, güzel delikanlı çıktı ve çevik hareketlerle, kızı kanadının altına kıstırmış şahin gibi, parmaklarının ucunda öne hareket etti." -H. Edemova.

Gazetalarda Rustemni suvuḳḳanlı, çevik areketli, iradeli boksçı dep yazsalar da şimdi o eyecanlana, vucudunda yengil titrev duyup tarsıḳa edi. "Gazetelerde Rüstem'i soğukkanlı, çevik hareketli, iradeli boksör diye yazsalar da şimdi o heyecanlanıyor, vücudunda hafif titreme hissederek sıkıntı çekiyordu." -A. Osman.

çalt "hızlı, süratli, seri, çabuk, çevik"

bk. Kazan-Tatar çalt it- "iki maddeyi aniden birbirine vurarak ses çıkarmak, çat etmek" (Öner 2015: 90), Karay çalt "hızlı, çabuk" (Baskakova, Zayonçkovskogo ve Şapşala 1974: 623).

Eger çamasırḫanede çoḳ eglenmesek, rayonġa da barıp kelmek mumkün. Aydı, çalt ḳıbırda!.. "Eğer çamasırhanede çok oyalanmazsak, ilçeye de gidip gelmek mümkün. Haydi, kıpırda biraz!.." -İ. Abduraman.

Ne degenler, alırız degenlermi, çalt aytsa şunı! "Ne demişler, alırız demişler mi? Çabuk söylesene sunu!" -A. Odabaş.

çabik "çevik, tetik, atik, hızlı ve hareketli"

< Orta Türkçede şabük olarak geçer. Clauson'a göre Farsça çābuk'ten alınmıştır. Brockelmann, Menges, Räsänen çap- "vurmak" kökünden geldiğini; Tenişev, çap- kökünün türevleri arasında olduğunu belirtmiştir (Eren 1999: 75).

Çalḳa yatḳan yigit eki elinen başını avuçladı, iñilti ḳopardı, soñra çabik areketle çevirilip yüzüḳoyun yattı. "Sırtüstü yatan genç iki eliyle başını avuçladı, inilti kopardı, sonra hızlı hareketlerle dönüp yüzükoyun yattı." -E. Umerov.

tez "hızlı; çabuk"

< Far. tiz "1. Tez, acele, çabuk, ivedi. 2. Süratli, hızlı." (Eren 1999: 406, Karaağaç 2015: 799).

CC tez "tez"

Pek açuvlansa: Rabbim, tez kunde, tez saatde menim canımı al da, bunıñ ḳaarinden meni ḳurtar - dep oz-ozüni ḳarġay turġan. "Çok sinirlenirse: 'Rabbim, tez günde, tez saatte benim canımı al da beni bunun kahrından kurtar!' diye kendisine beddua ederdi." -A. Hilmi.

II. 2. KIRIM-TATAR SÖZ VARLIĞINDA ÇOK ANLAMLILIK

Çok anlamlılık (polysemy); bir dil biriminin birden çok anlam ve işlev için kullanılması durumudur. Bir sözün birden çok bilgiye ad olma durumu, çok anlamlılık olarak bilinir (Karaağaç 2013: 250). Çokanlamlılık bir kusur değil, dilin bir temel niteliğidir; bunun seçeneği, üzerinde konuşmak isteyebileceğimiz her konu için ayrı sözcüklerimizin olmasıdır (Ullman 1978: 358).

Çok anlamlı ögelerde, çeşitli anlamlar arasında mutlaka bir ilişki bulunur. Eğer yüz sözcüğü 'yüzey, satıh' anlamını taşıyorsa, bunda herhangi bir nesnenin insan yüzüne benzetilmesi, insan yüzü gibi dışta olan bölümünün ya da bir yanının anlatılmak istenmesi rol oynamış, bir aktarma sonucunda yeni bir anlam oluşmuştur. Bu bakımdan ilişki yadsınamaz.

Öte yandan buna yüz ister, adamda yüz yok ki kullanımlarındaki 'utanma' anlamı da yine insan yüzüyle, utandırıcı bir durumda yüzün kızarmasıyla, hatta yüzde beliren anlatımla ilgilidir. Bu ilişki bir başka açıdan şöylece belirlenebilir: Göndergelerin (doğadaki nesnelerin, adlandırılan şeylerin) biçim, durum ve işlev bakımından birbiriyle yakınlıkları, göstergelerin anlam özellikleri arasındaki yakınlığı doğurmuş, bu da çok anlamlılığa yol açmıştır. (Aksan 2007: 189-190).

Dillerin ses ve anlam yapılarının sürekli değişmesi, çok anlamlılıktan eş sesliliğe, eş seslilikten çok anlamlılığa sürekli bir geçişin de kapısını açar. Bugün için çok anlamlı görünen sözlerin bütün anlamları eş seslilik içinde olabilir veya bugün anlamları arasındaki ilişki unutulduğu için eş sesli olarak düşünülen sözler, aslında eski devirlerin çok anlamlı tek bir sözü olabilir (Karaağaç 2013: 251).

Örneğin, çağdaş Türk yazı dilleri arasında epeyce yaygın kullanımı gözlenen yal "dinlenme; izin, tatil" sözü ve türevleri ET yal "at yelesi" biçimiyle asla birleştirilemez. Anadolu ağızlarındaki yal "hayvan aşı" biçiminin de dayandığı eski bir "aş, ırgat aşı" bilgisinden çok anlamlılaşma yaşanarak "dinlenme; maaş, ücret" anlamları ortaya çıkmıştır (Öner 2012).

Eş seslilik ve çok anlamlılık, dillerin uzun ömürleri boyunca aynı kalan özellikler değil, sürekli değişen özelliklerdir; dillerin belirli yer ve zamanları için geçerlidirler. Eş zamanlı (synchronic) bir olgu olan eş seslilik ve çok anlamlılık, dilin art zamanlı (diachronic) yapısıyla çelişmemekte, art zamanlı zincirin belirli bir yer ve zamandaki uzantıları olan halkalarını oluşturmaktadırlar. Bu yüzden ses ve anlam gibi başlıca iki yapıya, iki işleyiş temeline sahip olan dilleri, yeni bölmeler ve birleştirmeler demek olan insan bilgilenmelerine paralel olarak, ses ve anlamda bir bölünme ve birleşmeler zinciri olarak düşünmek gerekir. İşte eş seslilik ve çok anlamlılık, değişik yer ve zamanlara ait ses ve anlam yapılarından oluşan bu zincirin halkalarının bir süre için üst üste düşmelerinden ibarettir. Kısacası, bir dilin belirli bir yer ve zamandaki şekil ve anlamca bölünme ve birleşmeler sürecini temsil eden eş seslilik ve çok anlamlılık, haberleşmede, dilin fonksiyonunun gerçekleşmesinde yarattıkları büyük engellere rağmen, dillerden hiç eksik olmazlar (Karaağaç 2005: 60).

Çalışmamızın bu bölümünde çok anlamlılığın özellikle eylemlerde yoğun olarak görülmesi sebebiyle Kırım-Tatar söz varlığında yer alan eylemler taranmış elde edilen 701 çok anlamlı eylem sıralanmıştır. Türkçe Eylemlerde Çokanlamlılık çalışmasından hareketle (Uçar 2009) 5 ve 5'ten fazla anlam maddesi ile gösterilen eylemler yüksek çok anlamlılık

gösteren eylemler olarak 5'ten az sayıda anlam maddesi içeren eylemler ise düşük çok anlamlılık gösteren eylemler olarak değerlendirilmiştir:

- **Yüksek Çok Anlamlılık Gösteren Eylemler: 56**

abramaḳ
açılmaḳ
açmaḳ
aġarmaḳ
almaḳ
ayırmaḳ
aylanmaḳ
baḳmaḳ
barmaḳ
basmaḳ
bastırmaḳ
batmaḳ
caymaḳ (I)
çarpmaḳ
çekilmek
çekmek
çertmek
çevirmek
çıḳarmaḳ
çıḳmaḳ
demek
istemek
keçirmek
keçmek
kelmek
kesmek
koçmek
koçürmek
kostermek
kotermek
ḳaçırmaḳ
ḳaḳmaḳ
olmaḳ
oturmaḳ
oynamaḳ
pişmek
saçmaḳ
sallamaḳ
salmaḳ (I)
sarılmaḳ
sarmaḳ
sıḳmaḳ
sürmek
tınmaḳ
tiymek
toldurmaḳ
toplamaḳ
tökmek
turmaḳ (I)
tutmaḳ
tüşmek
urmaḳ
uymaḳ
yanmaḳ
yapmaḳ
yurmek

- **Düşük Çok Anlamlılık Gösteren Eylemler: 645**

abaylamaḳ
abdıramaḳ
açuvlanmaḳ
adaşmaḳ
adaştırmaḳ
aġartmaḳ
aġırlanmaḳ
aġırlaşmaḳ
aġırmaḳ (I)
aġırmaḳ (II)
aġlamaḳ
aḳlamaḳ
aḳlanmaḳ (I)
aḳlaşmaḳ
aḳmaḳ
aḳsamaḳ
alçalmaḳ
aldamaḳ
aldanmaḳ
aldatmaḳ
alevlenmek
alġışlamaḳ
alışmaḳ
alıştırmaḳ
almaşmaḳ
almaştırılmaḳ
almaştırmaḳ
añılmaḳ
añlatmaḳ
arıtmaḳ
artmaḳ
arttırmaḳ
asılmaḳ
asmaḳ
asramaḳ
astırmaḳ
aşalmaḳ
aşamaḳ
aşmaḳ
atılmaḳ
atışmaḳ
atlamaḳ
atlanmaḳ
atlatmaḳ
atmaḳ
avdarılmaḳ
avlamaḳ (I)
avmaḳ
avuştırmaḳ
ayaḳlanmaḳ
aydamaḳ (I)
aydamaḳ (II)
aydalmaḳ
aydınlaşmaḳ
ayınmaḳ
ayıplamaḳ
aylandırmaḳ
ayrılışmaḳ
ayrılmaḳ
azırlanmaḳ
azırlamaḳ
baġırmaḳ
baġışlamaḳ
baġışlanmaḳ

baġlanmaḳ
baḳılmaḳ
baḳınmaḳ
ballandırmaḳ
bayılmaḳ
belgilemek
belsenmek
beñzemek
berkitmek
bermek
biçmek
bilmek
bitmek (I)
bocalamaḳ
bölünmek
boñaymaḳ
boşamaḳ
boşanmaḳ
boşatmaḳ
bozulmaḳ
bozmaḳ
buklemek
buklenmek
bukmek
bukülmek
bulanmaḳ
burmaḳ
burüşmek
buvlamaḳ
buvlanmaḳ
buvsanmaḳ
buyurmaḳ
canlanmaḳ
canlandırmaḳ
cantaymaḳ
cañġıramaḳ
capmaḳ
carılmaḳ
cayılmaḳ
caymaḳ (II)
cayramaḳ (I)
cayratmaḳ
cegilmek
cerleştirmek
cetmek
cıyılmaḳ
cıymaḳ
cibermek
cibitmek
cisimleşmek
çaġırmaḳ
çaġlamaḳ
çaḳmaḳ (I)
çaḳmaḳ (II)
çalışmaḳ
çalḳaymaḳ (I)
çalmaḳ (I)
çalḳamaḳ
çañkildemek
çapḳalamaḳ
çapmaḳ (I)
çapmaḳ (II)
çarpınmaḳ
çarpışmaḳ
çatlamaḳ
çatmaḳ
çayḳamaḳ
çayḳanmaḳ

çaymaḳ
çaynamaḳ
çekişmek
çekkeleşmek
çeldirmek
çelmek (III)
çevirilmek
çevrelemek
çezmek (I)
çıbırmaḳ
çıbırtmaḳ
çıḳarılmaḳ
çıñlamaḳ (I)
çırışlamaḳ
çırmamaḳ
çırpınmaḳ
çıyḳıldamaḳ
çiyḳıldamaḳ
çiynemek
çoçaymaḳ
çommaḳ
çomurmaḳ
çoñḳaymaḳ
çökmek
çubuḳlamaḳ
çuvuldamaḳ
çuvuldaşmaḳ
çürümek
çürütmek
daġlamaḳ
dalmaḳ
darılmaḳ
delirmek
deñişmek
deñiştirmek
devirilmek
devirmek
devrilmek
dımlamaḳ
dımlanmaḳ
doġmaḳ
doġru(l)tılmaḳ
doġurmaḳ
dolandırmaḳ
dolanmaḳ
dolaşmaḳ
dolaplanmaḳ
donatmaḳ
dögmek
döndürmek
dönmek
egerlemek
egilmek
eklemek
eleslenmek
erişmek
esamaḳ
esaplamaḳ
esaplaşmaḳ
eslemek (II)
eşitmek
ezilmek
ezip-yoġurmaḳ
ezmek
farımaḳ
fenalaşmaḳ
fıḳırdamaḳ
fıḳıldamaḳ

fısıldamaḳ
gazifitsirlemek
gofrirlemek
gondermek
gu(m)fuldemek
gurüldemek
gurleşmek
ġırıldamaḳ
ḫaçlamaḳ
ḫafifleşmek
ḫoşlamaḳ
ırcaymaḳ
ırıldamaḳ
içmek
ilindirmek
ilinmek
ilmek
incermek
iñlemek
irimek
iritmek
işanmaḳ
işlemek (I)
işletmek
itemek
keçinmek
kelişmek
kerilmek
kesilmek (I)
kestirmek
ketirmek
ketmek
kevdelemek
kezmek
kiralamaḳ
kirlenmek
kirmek
kiyizlenmek
kolmek
komplektlemek
köpürtmek
kormek
korünmek
kuçsünmek
kulmek
kureklemek
kurmekleşmek
kusmek
kutmek
kuyelemek
kuyelenmek
ḳabarmaḳ
ḳabartmaḳ
ḳaçmaḳ
ḳadaḳlamaḳ
ḳaḳılmaḳ
ḳalamaḳ
ḳaldırmaḳ
ḳalmaḳ
ḳamaşmaḳ
ḳandırmaḳ
ḳanmaḳ
ḳañḳaymaḳ
ḳapalmaḳ
ḳapanmaḳ
ḳapatmaḳ
ḳaplamaḳ
ḳapmaḳ

ḳaralamaḳ
ḳararmaḳ
ḳaravlamaḳ
ḳarışmaḳ
ḳarıştırmaḳ
ḳaşınmaḳ
ḳatalamaḳ
ḳatlanmaḳ
ḳatlamaḳ
ḳatmaḳ (I)
ḳatnamaḳ
ḳatnaşmaḳ
ḳavuşmaḳ
ḳaynamaḳ
ḳaynaşmaḳ
ḳaytarmaḳ
ḳaytmaḳ
ḳazanmaḳ
ḳıbırdamaḳ
ḳıpmaḳ
ḳırılmaḳ
ḳırmaḳ
ḳısḳarmaḳ
ḳısmaḳ
ḳıstırmaḳ
ḳıymaḳ (I)
ḳıymaḳ (II)
ḳıyralmaḳ
ḳızarmaḳ
ḳızartmaḳ
ḳızġanmaḳ
ḳızıḳtırmaḳ
ḳızmaḳ
ḳoḳutmaḳ
ḳolaylaştırmaḳ
ḳollamaḳ
ḳonaḳlamaḳ
ḳonmaḳ
ḳonuşmaḳ
ḳopmaḳ
ḳoşmaḳ (I)
ḳoşulmaḳ
ḳoymaḳ
ḳoyurtmaḳ
ḳozġalmaḳ
ḳuramaḳ
ḳurmaḳ
ḳurulmaḳ
ḳusmaḳ
ḳutarmaḳ (I)
ḳutulmaḳ
ḳuturmaḳ
ḳuvmaḳ
lekelemek
maḳullemek
markalanmaḳ
menimsemek
mırıldamaḳ
mindirmek
minmek (I)
mirmildemek
nazikleşmek
nişanlanmaḳ
nursuzlanmaḳ
ödemek
oġramaḳ
oġraşmaḳ
oḫşamaḳ

okürmek
oḳşamaḳ
oḳtalmaḳ
oḳumaḳ
oḳutmaḳ
oñmaḳ
oplamaḳ
opmek
ormelemek
ormek
orselemek
orselenmek
ortmek
osmek
ostürmek
otlamaḳ
oturtmaḳ
oylamaḳ
oymaḳ (I)
oynaşmaḳ
oyulmaḳ
ozmaḳ
paralamaḳ
parıldamaḳ
parlamaḳ
pasravlamaḳ
patırdamaḳ
patırdatmaḳ
patlamaḳ
patlatmaḳ (II)
peylemek
pısmaḳ
pışıldamaḳ
piçmek
pişirmek
piş(k)eklemek
piyazlamaḳ
puskalanmaḳ
raatlanmaḳ
raatsızlanmaḳ
razılaşmaḳ
saçılmaḳ
saḳlamaḳ
saḳlanmaḳ (I)
sançmaḳ
sandıraḳlamaḳ
sapmaḳ
sarḳmaḳ
sarmaşmaḳ
sasımaḳ
sataşmaḳ
savmaḳ (I)
savmaḳ (II)
savsamaḳ
savurmaḳ
savuşmaḳ
sayılmaḳ (I)
saylamaḳ
saymaḳ (I)
seçmek
sendelemek
sepilmek
sepmek
sermek
serpmek
sertleşmek
seslenmek
sevmek

sezmek
sıçırmaḳ
sıdırmaḳ
sığınmaḳ
sıḳılmaḳ
sıḳışmaḳ
sıḳıştırmaḳ
sılamaḳ
sındırmaḳ
sınamaḳ
sınmaḳ
sıpmaḳ
sıptırılmaḳ
sıralamaḳ
sırlamaḳ (II)
sırlanmaḳ
sıypalamaḳ
sıypamaḳ
sızġalamaḳ
sızġırmaḳ
siirlemek
siirlenmek
silmek
sipirmek
sislemek
soḳmaḳ (I)
soḳulmaḳ
solmaḳ
soramaḳ
soraşmaḳ
sormaḳ
sozmaḳ
sozġalamaḳ
sozulmaḳ
sökmek (I)
sökülmek
söndürmek (I)
susmaḳ
suvarmaḳ
suvlamaḳ
suvsamaḳ
suvumaḳ
suvurmaḳ
suvutmaḳ
sümelemek
sürtmek
sürünmek
sürülmek
sürüştirmek
süyrelmek
süzmek (I)
süzmek (II)
süzülmek (I)
şaltıramaḳ
şapıldatmaḳ
şaşırmaḳ
şaşmaḳ
şaşmalatmaḳ
şıbalamaḳ
şıpırmaḳ
şıpırtmaḳ
şişelmek
şişmek
şubelenmek
şuvuldamaḳ
taḳdirlemek
taḳılmaḳ
talamaḳ

talaşmaḳ
talpınmaḳ
tamlamaḳ
tanımaḳ
tanılmaḳ
tapınmaḳ
tapmaḳ (I)
taptalmaḳ
taptamaḳ
taptanmaḳ
taramaḳ
tartılmaḳ
tartmaḳ
tasırdamaḳ
tasvirlemek
tasvirlenmek
taşlamaḳ
taşmaḳ
tavlanmaḳ
tayamaḳ
tayaḳlamaḳ
tayanmaḳ
taymaḳ
taypınmaḳ
tegizlemek
telçelemek
temelleşmek
temizlemek
tenbilemek
tepinmek
tepkelenmek
tepmek
terlemek
terseymek
tesirlemek
tığızlanmaḳ
tındırmaḳ (I)
tındırmaḳ (II)
tırnamaḳ
tıyılmaḳ
tıymaḳ
tiklemek
tiklenmek
tikmek (II)
tintmek
tirelmek
tizilmek
tizmek
toḳmaḳlamaḳ
toḳtalmaḳ
toktamaḳ
toktatmaḳ
toḳumaḳ
toḳunmaḳ
toḳuşmaḳ
toḳuştırmaḳ
tolasımaḳ
tolmaḳ
toluḳmaḳ
toplanmaḳ
torlamaḳ
torlanmaḳ (II)
tosmaḳ
tozlanmaḳ
tozmaḳ
tögereklenmek
tökülmek
töşemek

tusḳamaḳ
tutarlanmaḳ
tutturmaḳ (I)
tutulmaḳ
tutunmaḳ
tutuşmaḳ
tuvarılmaḳ
tükürmek
türemek
türlendirmek
türlenmek
türtmek
tüşündirmek
tüşünmek
tüşürmek
tütmek
tütetmek
tüymek
tüzelmek
tüzetmek
uçmaḳ
uçurmaḳ
ufürmek
ufürtmek
ulaşmaḳ
urdurmaḳ (I)
urulmaḳ (I)
urulmaḳ (II)
urunmaḳ
uruşmaḳ
uslanmaḳ (I)
uslandırmaḳ
ustırmaḳ
uşkütmek
utanmaḳ
uyanmaḳ
uydurmaḳ
uyuşmaḳ
uyürmek
uyutmaḳ
uzamaḳ
uzanmaḳ
uzatmaḳ
uzlaşmaḳ
vazgeçmek
yaġlamaḳ
yaġmaḳ
yaḫşılaşmaḳ
yaḳınlaşmaḳ
yaḳlamaḳ
yaḳmaḳ
yalçımaḳ
yaldızlamaḳ
yamatmaḳ
yanaşmaḳ
yandırmaḳ
yantaymaḳ
yapırılmaḳ
yapışmaḳ
yaramaḳ (I)
yaramazlaşmaḳ
yarıḳlatmaḳ
yaslanmaḳ
yataḳlamaḳ
yatışmaḳ
yatmaḳ
yavaşlamaḳ
yavaşlatmaḳ

yavlamaḳ
yazılmaḳ (I)
yazılmaḳ (II)
yazmaḳ (I)
yelimlemek
yerleştirmek
yerleşmek
yetişmek
yetiştirmek
yetkizmek
yetmek
yıḳalmaḳ
yıḳamaḳ
yıḳmaḳ
yıḳtırmaḳ
yılışmaḳ
yıltıratmaḳ
yımşamaḳ
yibermek
yoḳlamaḳ
yolıḳmaḳ
yonemek
yortmaḳ
yugenlemek
yukletmek
yüklemek
yuklenmek
yukseltmek
yuḳlamaḳ
yulḳmaḳ
yuvarlatmaḳ
yuvunmaḳ
yuvmaḳ
zeerlenmek
zıḳımlanmaḳ
zıpmaḳ
zıñġırtmaḳ

Kırım-Tatar söz varlığında yer alan eylemlerin çok anlamlılık açısından gelişmiş olduğu görülmektedir. Taranan 701 eylemin 56 adeti yüksek çok anlamlılık, 645 adeti düşük çok anlamlılık göstermektedir. Aşağıda yüksek çok anlamlılık gösteren eylemlerden on tanesi geçmişten günümüze kazandıkları anlam değerleri verilerek örnek olarak incelenmiştir. İncelenen 10 adet yüksek çok anlamlılık gösteren eylemde Kırım-Tatar Türkçesi için verilen anlamlar, tek bir anlamdan gelişmektedir. Bu eylemlerin "Açmak, almak, bakmak, varmak, basmak, batmak, çıkmak, geçmek, dinlenmek, vurmak" ön anlamlarından yan anlamlar oluşarak doğduğu anlaşılmaktadır:

açmaḳ "1. Açmak. 2. Açmak *(gözleri)*. 3. Açmak *(ambalajını çıkarmak)*. 4. Bulmak, keşfetmek. 5. Çiçek açmak. 6. Başlatmak *(sohbet vb.)*."

<ET aç- “1. Açmak. 2. (ırk sözüyle) Fal açmak, uğur dilemek. 3. (u sözüyle) Uyandırmak.” (Şirin 2010: 517).

KB aç- “Açmak; izah etmek”

DLT aç- “Açmak; aramak; fehetmek”

almaḳ “1. Almak. 2. Satın almak, almak. 3. Almak, elde etmek, ele geçirmek. 4. Almak, kabul etmek. 5. Satın almak, almak. 6. Almak, aktarmak, benimsemek. 7. Almak, içini sarmak, tutmak. 8. Almak, kapsamak, içine almak. 9. Zamanını almak. 10. İşgal etmek; su altında kalmak, su basmak. 11.: **esapḳa ~** a) Göz önünde bulundurmak, göz önüne almak, hesaba katmak, dikkate almak. b) Deftere kaydetmek, listeye almak (veya yazmak, dahil etmek). 12. *-ıp, -ip, -p zarf-fiilleriyle birlikte yardımcı fiil görevi görür*. 13. Almak, çıkarmak *(köpük, krema)*. 14. Elinden almak; (zorla) geri almak; zaptetmek; birini bir şeyden mahrum bırakmak. 15. Kiralamak, kira ile tutmak. 16. *-ıp zarf-fiiliyle birlikte birleşik fiillerin parçası:* **alıp bermek** a) Alıp vermek. b) Birine bir şeyi vermek.

<ET al- “1. Almak. 2. Ele geçirmek, fethetmek, zapt etmek. 3. Ganimet almak, ele geçirmek, tutsak etmek. 4. Kız almak, evlendirmek. 5. Bilgi almak, mesaj almak.” (Şirin 2010: 517).

KB / DLT al- “Almak”

baḳmaḳ *(ḳayda?, nege?, kimni?)* “1. Bakmak *(gözlerle)*. 2. Bakmak; göz kulak olmak; gözetmek, nezaret etmek (insanlar, hayvanlar, bitkiler için); beslemek, yedirmek. 3. Tedavi etmek. 4. *(birine karşı)* Davranmak. 5. Herhangi bir tarafa bakmak *(eşyalar hakkında)*. 6. Denemek; kalkışmak. 7. Ziyaret etmek.”

< KB / DLT bak- “Bakmak”

barmaḳ (I) *(ağızlarda* **varmaḳ***)* “1. Gitmek. 2. Ziyaret etmek. 3. Varmak, ulaşmak *(büyüklük, yaş, sınır, durum)*. 4. **-ıp/-ip** zarf-fiiliyle çeşitli hareket anlamlı tasviri fiiller kurar. 5. *(yardımcı fiil olarak)*: **barıp kelmek** Gitmek, gidip gelmek, ziyaret etmek *(herhangi bir yere)*. 6. *(ağızlarda ifade)*: **bara ḳoymaḳ** Alıp gitmek.”

< ET bar- “Varmak, gitmek” (Eraslan 2012: 556).

KB / DLT bar- “Varmak, gitmek”

basmaḳ 1. *(bir şeye)* Basmak. 2. Basmak; bastırmak, sıkmak, sıkıştırmak. 3. *(hamur)* Yoğurmak. 4. Yayımlamak, neşretmek. 5. *(çimle)* Kaplamak.

< ET bas- “Basmak, ezmek, tazyik etmek” (Eraslan 2012: 556).

KB bas- “Basmak”

DLT bas- “Basmak, üzerine çökmek, yıkmak”

batmaḳ (I) 1. Batmak, gömülmek. 2. Saplanmak, batmak, saplanıp (veya batıp) kalmak. 3. Batmak *(güneş)*. 4. Çökmek, çukura kaçmak. 5. *(ağızlarda)* Batmak, saplanmak *(iğne, diken)*.

< ET bat- “1. Batmak, gömülmek. 2. (güneş, ay, yıldız vb.) Batmak.” (Şirin 2010: 519).

KB bat- “Batmak, sinmek, gözden kaybolmak, saklanmak, gizlenmek”

DLT bat- “Gözden kaybolmak”

çıḳmaḳ “1. Gitmek. 2.: **çıḳıp başlamaḳ** a) Çıkmaya başlamak b) Filizlenmek; gelişmeye ve büyümeye başlamak. 3. Meydana çıkmak, görünmek (gök cisimleri hakkında). 4. Çözülmek (sorun, mesele hakkında). 5.: **seniñ aytḳanın kibi olıp çıḳtı** Senin söylediğin gibi oldu. 6.: **baarge çıḳmaḳ** Bahara çıkmak, bahara kadar yaşayabilmek. 7. Yükseğe çıkmak. 8. Ortaya çıkmak, görünür olmak. 9. Çimlenmek, filizlenmek. 10. Baskısı çıkmak, yayımlanmak. 11. Çıkmak (diş hakkında). 12.: **şarap başıma çıḳtı** Şarap başıma vurdu. 13. Olması gereken yerden çıkmak. 14. Bir konumdan çıkmak. 15. Türemek, çıkmak. 16. Çıktı (ses hakkında). 17: **olar soy olıp çıḳtı** Onlar birbiriyle akraba çıktı. 18. Karşısına çıkmak. 19. Ayrılmak. 20. Piyasaya çıkmak. 21. Bulunmak. 22. Çıkmak (çıban, yara hakkında). 23. Özgür kalmak. 24. Çıkmak (eklem hakkında). 25.: **aylanıp ~** Yanından geçmek; etrafından dolanarak geçmek; **soñuna ~** Bir işi bitirmek (sonuna kadar götürmek). 26.: **yel çıḳtı** Rüzgar çıktı. 27.: **canı çıḳḳance** Son nefesine kadar. 28.: **yaḫşı (yaramay) olıp çıḳtı** İyi (kötü) olmak. 29.: **onıñ sözünden çıḳma** Onun sözünden çıkma. 30.: **oynaycağı çıḳḳan** Birden oynamak aklına geldi. 31.: **baḳıp ~** Bakmak, gözden geçirmek; **oḳup ~** Sonuna kadar okumak.”

< KB / DLT çık- “Çıkmak”

keçmek 1. Geçmek. 2. Geçmek, bitmek, sona ermek, son bulmak. 3. Geçmek, aşmak. 4. Geçmek (bir yerden bir yere). 5. Geçmek, etkilemek. 6. Öğrenmek, öğrenimini yapmak. 7. Geçmek, yaramak, uymak, işe yaramak, uygun olmak.

< ET keç- “Geçmek (ırmak vb. su kütlesini) aşmak” (Şirin 2010: 525).

KB / DLT keç- “Geçmek, ölmek”

tınmaḳ 1. Çökelmek; tortusu dibe çökmek. 2. Sakinleşmek; susmak *(çocuk hakkında)*. 3. Kesilmek *(sesler hakkında)*. 4. Yatışmak; durulmak; dinmek *(yağmur, fırtına vb.)*. 5. Sağır olmak, sağırlaşmak.

< ET tın- "Dinlenmek" (Eraslan 2012: 609).

KB tın- "Dinlenmek, solumak, nefes almak"

DLT tın- "Dinlenmek; solumak, nefes almak; dinmek, sonu gelmek"

urmaḳ (I) 1. Vurmak; dövmek; dayak atmak. 2. Yayıkta çalkamak *(dövmek)*. 3. Vurmak (keskin bir koku hakkında). 4. Ateşli silahla öldürmek. 5. Çarpmak, hızla vurmak. 6. Vurmak, çalmak (saat hakkında).

< ET ur- "1. Vurmak. 2. Okla vurmak, okla vurarak yaralamak. 3. (hayvan) Vurmak. 4. Kurmak, tesis etmek. 5. Yazmak, sert zemin üzerine ucu keskin bir nesneyle harfleri kazıyarak, çizerek yazı yazmak." (Şirin 2010: 535).

KB ur- "Vurmak, döğmek"

DLT ur- "Urmak, vurmak, döğmek; koymak, yapmak; takmak.

II. 3. TERİMLER

Bu bölümde yeni bir tahlil yapılarak terimler listesi oluşturulmamış, Useinov'un terminolojisinden yararlanılmıştır.

II. 3. 1. ANATOMİ: 174

Kırım-Tatar söz varlığında yer alan anatomi terimlerine bakıldığında; aorta, diafragma, retina, sinüs gibi 34 tanesinin Rusçadan; adale, ciger, mide, ucre gibi 14 tanesinin Osmanlıcadan alındığı görülmektedir. Ayrıca içerisinde alıntı sözler bulunan aḳıl tişi, badem piçim bezler, belkemiknen ḳafa eklengen, can süyek, ḳalḳan bezi, ḳırmızı ḳan, mide astı bezi, mide sumuk bezi, moysa venası, süt bezleri, yaġ bezi gibi terimlere de rastlanmaktadır. Böylece içerisinde az miktarda alıntı bulunan anatomi terminolojisinin daha çok ağız, buyrek, kemik, miy, til gibi milli sözlerden oluştuğu söylenebilir.

adale	baldır kemigi	cılın
ağız	belkemik	ciger
ağız boşluġı	belkemiknen ḳafa eklengen	çaḳmaḳ kemigi
ağız içi	bıvın	çandır
aḳciger	bilek	çenge
aḳıl tişi	birleştirici toḳuma	çeper
anatomik atlas	bitseps	çıḳıntı
aorta	boġurdaḳ	çilter
apendiks	bronḫ	damar
arḳa miy	bronḫial	diafragma
arḳa miyi	bronḫit	dolaşıcı sinir
arteriya	buġumbav	el
aş yolu	bullürçıḳ	el tarağı
aşık	burulmalar	elmaçıḳ kemiği
ayaḳ	burun	eñse
ayaḳ tarağı	burun ḳaburçağı	eñse çuḳurı
ayaḳ tobuġı	buvın	eñse kemigi
bademçikler	buyrek	epiteliy
badem piçim bezler	büyrek	eş
bala yatağı	can süyek	falanġa

gaymor boşluğı
içek
içḳulaḳ
innervatsiya
kapsula
kemik
kemik miyi
kemirçek
kletçatka
klitor
koküs yaldavuçları
konyunktiva
koprüçik kemigi
kotçanaḳ
koten
koz
kuneş orgüsi
kurek
kutikula
ḳaburġa kemigi
ḳafa tası
ḳafes
ḳalḳan bezi
ḳamış kemigi
ḳan damarları
ḳaraciger
ḳarın boşluġı
ḳarın boşluġı zarı
ḳasıḳ
ḳırmızı ḳan
ḳol tobuġı
ḳoşumtı
ḳulaḳ
ḳulaḳ ḳaburçaġı
ḳulaḳ memesi
ḳulaḳ zarı
ḳulaḳtoz
ḳuyruḳ kemigi
ḳuzaḳ zarı
makrotsefal
mañlay kemiği
mide
mide astı bezi
mide sumuk bezi
miy
moysa venası
okçe kemigi
omurga
omuz
omuz kemigi
omuzbaş
on eki parmaḳ içek
oñgeç
oñrav
opke
osteologik
osteologiya
ot torbası
pellya
plevra
prostata
pulpa
puska
retina
saġ ḳarınçıḳ
sekizkoz
ses telleri
sinus
siñirme
siydik ḳuvuġı
siydik uluğı
siydik yolu
skalpel
sol ḳarınçıḳ
süt bezleri
süyek
şaḫtamar
şaḳaḳ kemigi
talak
tamar
tañlay kemigi
taşaḳ
teri astı yaġı
teri ortüsi
til
tilçik
tirsek
tirsek kemiği
tiz
tiz ḳapaḳ
tobuḳ
toḳ içek
töl yataġı
töpe
traḫeya
tserebral
türen kemigi
ucre
ufaḳ til
uretra
vagina
vena

yades kemigi	yanaḳ kemigi	yuḳu
yaġ bezi	yanbaş	zar
yaldav ḳuvığı	yanbaş kemigi	zengi
yan kemik	yımırtalıḳ	zengiçik

- **Rusça alıntılar: 34**

anatomik atlas	innervatsiya	pulpa
aorta	kapsula	puska
apendiks	kletçatka	retina
arteriya	klitor	sinus
bitseps	konyunktiva	skalpel
bronḫ	kutikula	traḫeya
bronḫial	makrotsefal	tserebral
bronḫit	osteologik	uretra
diafragma	osteologiya	vagina
epiteliy	pellya	vena
falanga	plevra	
gaymor	prostata	

- **Osmanlıca alıntılar: 14**

adale	ciger	mide
aḳciger	çenge	şaḫtamar
bademçikler	ḳafa tası	ucre
bez	ḳafes	yades kemigi
bullürçıḳ	ḳaraciger	

II. 3. 2. ASKERLİK: 190

Askeri terminolojinin daha çok Rus kökenli olduğu görülmektedir. Rusça alıntı 94 adet, Osmanlıca alıntı ise 60 adettir. uruş, saldırmaḳ, dögüşmek gibi Kırım-Tatar sözleri azınlıktadır. Ayrıca askerlik terimlerinde Rusça ve Osmanlıca alıntıların birleşmesiyle oluşan arbiy feldşer, arbiy teḫnika, arbiy tsenzura, beyazgvardiyacı sözleri de dikkat çekmektedir.

admiral
aduv
adütant
arsenal
adiy asker
arbiy
arbiy-ava
arbiy feldşer
arbiy teẖnika
arbiy tsenzura
asker
askerbaşı
askeriy
askerlik
askerlik çağı
askerlik ẖızmeti
asker urbası
ataġa
atlı asker
attestat
attestatsion komissiya
attestatsiya
avadan keşif
bedel
beyazgvardiyacı
blokgauz
briçi
brigada
budyonovka
budyonovlı
buyruḳ
buyurıcı
buyurmaḳ
cayav asker
cebeci
cenk
cenkçi
cenkleşmek
çergov
çeri
çeribaşı
çerüv
çomaḳ
çomay
demilitarizatsiya
desant
desantçı
direktiv
direktiva
direktor
direktorlıḳ
direktsiya
dirijabl
dislokatsiya
distantsiya
divizion
diviziya
dragun
dögüşmek
emir
emirname
emissar
ferman
forma
fununi arbiye
gaubitsa
gauptvaẖta
granata
granatomyot
general
gimnastyorka
grenader
gusar
gvardiyacı
ẖarbiy
ẖarbiye
intendant
intendantlıḳ
intervent
interventsiya
irade
kapelmeyster
kapitan
kapitulyant
kapitulyantlıḳ
kapitulyatsiya
kapral
kapsul
katapulta
katyuşa
keşfiy
keşif
komanda
komandan
komandanlıḳ
komandir

komandirlik
komandirovka
komandor
kontr-admiral
kontreskarp
kontrmanyovr
kontrmina
kontrol
kontrolcı
kornet
kosteriş
kotekleşmek
ķaçaķ asker
ķadı-asker
ķadılıķ
ķama
ķapıķulu
ķazılıķ
ķazı-asker
ķızılasker
ķolordu
levazim
levazimat
levazimatçı
mamelük
maruza
maruzacı
mayor
mızraķ
militarist
militaristik
militarizatsiya
militarizatsiyalaştırmaķ
militarizm
militsioner
militsiya
mucaḫit
nefer
obmundirovaniye
odabaş
ofitser
order
ordu
piyade
poligon
post
povestka
raketa
raketalı
saldat
saldırmaķ
sancaķ
sancaķbey
seri ateş
serjant
seymen
seyman
silâ
silâcı
silâdaş
silâḫane
silâḫşor
silâlandırmaķ
silâlanġan
silâlanmaķ
silâlı
silâ-savut
silâsız
silâşor
silâşorlıķ
sipaḫi
soldaķ
saldaķ
starşina
starter
ştraflanġanlar rotası
subay
tabi
terbiye
terḫis
tuday
uruş
uruşçı
uruşma
uruşmaķ
verbovka
vitse-admiral
voenkom
voenkomat
volontyor
yefreytor
zabit
zaporojets
zenitka
zenitkacı

- **Rusça alıntılar: 94**

admiral
adütant
Arsenal
attestat
attestatsion komissiya
attestatsiya
blokgauz
briçi
brigada
budyonovka
çergov
demilitarizatsiya
desant
desantçı
direktiv
direktiva
direktör
direktorlıq̣
direktsiya
dirijabl
dislokatsiya
distantsiya
divizion
diviziya
dragun
emissar
forma
gaubitsa
gauptvaḫta
granata
granatomyot
general
gimnastyorka
grenader
gusar
gvardiyacı
intendant
intendantlıq̣
intervent
interventsiya
kapelmeyster
kapitan
kapitulyant
kapitulyantlıq̣
kapitulyatsiya
kapral
kapsul
katapulta
katyuşa
komanda
komandan
komandanlıq̣
komandir
komandirovka
komandor
kontr-admiral
kontreskarp
kontrmanyovr
kontrmina
kontrol
kontrolcı
kornet
mayor
militarist
militaristik
militarizatsiya
militarizatsiyalaştırmaq̣
militarizm
militsioner
militsiya
obmundirovaniye
ofitser
order
poligon
post
povestka
raketa
raketalı
saldat
serjant
soldaq̣
saldaq̣
starşina
starter
ştraflanġanlar rotası
verbovka
vitse-admiral
voenkom
voenkomat
volontyor
yefreytor
zaporojets
zenitka
zenitkacı

- **Osmanlıca alıntılar: 60**

aduv	fununi arbiye	seri ateş
arbiy	ḫarbiy	seymen
arbiy-ava	ḫarbiye	seyman
adiy asker	irade	silâ
asker	keşfiy	silâcı
askerbaşı	keşif	silâdaş
askeriy	kotekleşmek	silâḫane
askerlik	ḳaçaḳ asker	silâḫşor
askerlik çaġı	ḳadı-asker	silâlandırmaḳ
askerlik ḫızmeti	ḳazı-asker	silâlanġan
asker urbası	ḳızılasker	silâlanmaḳ
atlı asker	levazim	silâlı
avadan keşif	levazimat	silâ-savut
bedel	levazimatçı	silâsız
cebeci	mamelük	silâşor
cenk	maruza	silâşorlıḳ
cenkçi	maruzacı	sipaḫi
cenkleşmek	mızrak	tabi
emir	mucaḫit	terbiye
emirname	nefer	terḫis
ferman	piyade	zabit

II. 3. 3. ASTRONOMİ: 93

Astronomi terimlerinde yine Rusça alıntılar fazla olmakla beraber arslan, ay, çolpan, eçki, yıldız gibi Kırım-Tatar sözleri de çoğunluktadır. Osmanlıcadan alıntıların sayısı ise azdır.

aberatsiya	anatomik atlas	astrofizika
ajderḫa	arslan	astrolog
aḳrep	astrofizik	astrologik

astronavtika
astronom
astronomik
astronomiya
ay
azimut
baḫlava
balıḳlar
başaḳ
bolid
buġa
cetemen
cıldız
çoban yıldızı
çolpan
dalv
delv
demirḳazıḳ
dilijans
diljans
eçki
egizler
galaktika
goroskop
kâbe yolu
kometa
koordinat
kulminatsiya
kuneş
ḳavus
ḳısḳaç
ḳız
ḳoçḳar
ḳuyruḳlı yıldız
mars
merkuriy
meteor
meteorit
meteorologik
meteorologiya
metr
munecim
muşteri
neptun
nutatsiya
oksüzler sofrası
oktant
pluton
radiant
saturn
sureyya
kuneş tacı
tañ yıldızı
teleskop
teleskopik
teraze
tuman
tumanlıḳ
tumanlılıḳ
tutulma
tutuluv
uçucı-kâinatçı
ulaḳ
ulker
uran
uranus
yıldız uyurı
yay
yılancı
yıldız
yıldızçıḳ
yıldızlarara
yıldızlı
yıldızname
yıldızsız
yupiter
zenit
zenit yeri
zodiak
zodiakal
zore
zöre
zual
zure

- **Rusça alıntılar: 40**

aberatsiya
anatomik atlas
astrofizik
astrofizika
astrolog
astrologik
astronavtika
astronom
astronomik

astronomiya	merkuriy	saturn
azimut	meteor	teleskop
bolid	meteorit	teleskopik
dilijans	meteorologik	uran
diljans	meteorologiya	uranus
galaktika	metr	yupiter
goroskop	neptun	zenit
kometa	nutatsiya	zodiak
koordinat	oktant	zodiakal
kulminatsiya	pluton	
mars	radiant	

- **Osmanlıca alıntılar: 19**

ajderẖa	ḳavus	yıldızname
aḳrep	munecim	zore
baẖlava	muşteri	zöre
dalv	oksüzler sofrası	zual
delv	sureyya	zure
kâbe yolu	teraze	
kuneş tacı	uçucı-kâinatçı	

II. 3. 4. AŞÇILIK: 199

Kırım mutfak kültürüne bakıldığında, Osmanlı mutfağından aḳşamlıḳ, borek, elva, ẖamır, imambayıldığı, kebap, küfte, loḳum, pite, şorba gibi 45 adet sözün kaldığı görülmektedir. Ayrıca baḳlalı laḳşa, furun yantığı, ḳıcıtḳan şorbası, mantarlı şorba, maş-kiçiri, peçloḳum, peçulḳum, şırdan kobetesi, tırma şorbası, tırt şorbası, tüy şorbası, yeşil baḳla şorbası gibi unsurlarından biri Osmanlıca olan tamlamalar da mevcuttur. Rusça alıntılar 42 adettir. Buna göre, Kırım mutfak kültürünün daha çok aşarlıḳ, çiberek, otmek, umaç gibi milli kökenli sözlerden oluştuğu; ancak içerisinde çok sayıda Rusça ve Osmanlıca alıntı da olduğu söylenebilir.

akçaçık
akşamlık
alüşke
aş
aşarlık
aşaycak
aşçı
aşçılık
azırlamak
baklalı laksa
baklava
bastırma
bazlama
bazlamaç
birinci
boğçaçık
borek
borşç
bujenina
bulamaç
bulamak
bulamık
bulğaça
burma
buvlatmak
buvu
cıcık
çakçak
çayma
çaymaça
çırlama
çiberek
çiberekçi
çiberekçilik
çomuç
çomuçlamak
çorek
dımlama
dımlamak
ekindilik
ekmek
elva
epi
etmek
furun
furun yantığı
gogol-mogol
grenki
grilyaj
gulyaş
ğamır
ğamıraş
ğamırdolma
ğot-dog
iftarlık
imambayıldığı
kakao
kapersı
kebap
klyotska
kobete
komeç
koreyka
kotlet
kufte
kuftel
kulinar
kulinariya
kabaklı maş
kadayıf
kalaç
kalakay
kamir
kaşıkaş
katlama
kavurma
kavurmak
kazan
kazancı
kıcıtkan şorbası
kıyğaça
kıyık
kızartmak
kurabiye
lağman
laksa
lavaş
leblebi
lenç
liver
lokum
mağallebi
makarna
makarne
makaron
malay
mamalıga
mamelek
mantarlı
mantarlı şorba
mantarsız
mantı

mantı kazanı
mastava
maş-kiçiri
mayonez
miyane
muss
napoleon
nışasta
nişasta
nişastalamaḳ
nişastalı
nişastasız
omaç
omlet
otmek
paḫlava
papay
parvarda
pasta
pastaçıḳ
peç
peçloḳum
peçulḳum
pelvaze
pilâv
pilpişa
pirniç
pirniçli
pirniçsiz
piş(k)ek
piş(k)eklemek
pişirmek
pişken
pişkin
pişmegen
pişmek
pite
pomadka
puding
ragu
rostbif
rulet
samsa
sarma
sızıḳ
sızıḳlı
sızıḳsız
sozma ḳatlama
sufle
şaşlıḳ
şavlâ
şçi
şekerḳıyıḳ
şekerlemek
şekerlengen
şekerlenmek
şekerletmek
şekerlik
şerbet
şırdan kobetesi
şiş
şnitsel
şorba
talḳan
tava
tırma şorbası
tırt şorbası
tirit
tort
tuz
tuzlaġ
tuzlaḳ
tuzlama
tuzlamaḳ
tuzlanġan
tuzlatmaḳ
tuzlayıcı
tuzlı
tuzlu
tuzluca
tuzludan-tuzlu
tuzluḳ
tuzlu-tuzsız
tuzsuz
tüy şorbası
tüygüç
ufaḳaş
ulkum
umaç
uylelik
varenik
yaġlamaḳ
yantıḳ
yeşil baḳla şorbası
yeşillik
yeyecek
zrazılar

- **Rusça alıntılar: 42**

borşç	kulinariya	pastaçıḳ
bujenina	lenç	peç
epi	liver	pomadka
gogol-mogol	makarna	puding
grenki	maḳarne	ragu
grilyaj	makaron	rostbif
ḫot-dog	mamalıga	rulet
kakao	mamelek	sufle
kapersı	mastava	şaşlıḳ
klyotska	mayonez	şçi
koreyka	muss	şnitsel
kotlet	napoleon	tort
kuftel	omlet	varenik
kulinar	pasta	zrazılar

- **Osmanlıca alıntılar: 45**

aḳşamlıḳ	ḳurabiye	pirniçli
azırlamaḳ	lavaş	pirniçsiz
baklava	leblebi	pite
börek	loḳum	şekerlemek
ekindilik	maḫallebi	şekerlengen
elva	mantarlı	şekerlenmek
furun	mantarsız	şekerletmek
ḫamır	miyane	şekerlik
ḫamıraş	nışasta	şerbet
ḫamırdolma	nişasta	şorba
iftarlık	nişastalamaḳ	tava
imambayıldığı	nişastalı	ulkum
kebap	nişastasız	uylelik
küfte	paḫlava	
ḳadayıf	pilâv	
ḳamir	pirniç	

II. 3. 5. BAKTERİYOLOJİ: 58

Bakteriyoloji terimlerinin neredeyse tamamı Rusçadır.

amyoba
antiseptik
antiseptika
bakterial
bakteriofag
bakteriolog
bakteriologik
bakteriologiya
bakteriya
bakteriyalı
bakteriyasız
batsilla
batsilyar
dezinfektsiya
dezinfektsiyacı
diplokokk
fagotsit
fagotsitoz
ḫuceyre
ḫuceyreli
ḫucre
infektsiya
infuzoriya
kokk
mikrob
mikrobiolog
mikrobiologik
mikrobiologiya
mikroorganizm
mikroskobik
mikroskobiya
mikroskop
pnevmokokk
protist
protokokk
septitsemiya
spora
stafilokokk
sterilizator
sterilizatsiya
streptokokk
traḫoma
uceyre
ucre
vakuolya
vibrion
yuḳma
yuḳuv
yuḳmaḳ
yuḳturmaḳ
yuḳumlı
yuḳunç
yuḳunçlı
yuḳunçlılıḳ
yuḳunçsızlaştırmaḳ
zigospora
zigota
zoospor

- **Rusça alıntılar: 44**

amyoba
antiseptik
antiseptika
bakterial
bakteriofag
bakteriolog
bakteriologik
bakteriologiya
bakteriya
bakteriyalı
bakteriyasız
batsilla
batsilyar
dezinfektsiya
dezinfektsiyacı
diplokokk
fagotsit
fagotsitoz
infektsiya
infuzoriya
kokk

mikrob	pnevmokokk	streptokokk
mikrobiolog	protist	traḫoma
mikrobiologik	protokokk	vakuolya
mikrobiologiya	septitsemiya	vibrion
mikroorganizm	spora	zigospora
mikroskobik	stafilokokk	zigota
mikroskobiya	sterilizator	zoospor
mikroskop	sterilizatsiya	

- **Osmanlıca alıntılar: 5**

ḫuceyre	ḫucre	ucre
ḫuceyreli	uceyre	

II. 3. 6. BALIKÇILIK: 55

Balıkçılık terimleri büyük oranda Kırım-Tatarca olup sadece 9 tanesi Rusçadan, 3 tanesi Osmanlıcadan alıntıdır.

aġ	balıḳçılıḳ	ilinmek
aġlı kepçe	balıḳ sürüsi	ivasi
ala balıḳ	balıḳ tutmaḳ	ḳarmaḳ
av	baluḳ	ḳarmuḳ
avlamaḳ	baydarka	ḳarmaḳlı
avlanma	camcı balıḳ	ḳarmaḳsap
avlanmaḳ	çapalanmaḳ	ḳarmaḳsız
avlayıcı	çöten	ḳarmaḳtaş
avlı kepçe	ḫarmaḫ	ḳaya balıġı
balıçıḳ	ḫavuz	ḳayıḳ
balıḳ	ḫavyar	ḳılçıḳsız balıḳ
balıḳ ağı	ḫavyarlı	moyva
balıḳ avı	iḫtiolog	pul
balıḳ balası	iḫtiologik	pullu balıḳ
balıḳçı	iḫtiologiya	saçma

sarıyanaḳ balıḳ	tral	uyrüm
sig	tutma	yaldavuḳ
spining	tutmaḳ	
tor	tutuv	

- **Rusça alıntılar: 9**

baydarka	iḫtiologiya	sig
iḫtiolog	ivasi	spining
iḫtiologik	moyva	tral

- **Osmanlıca alıntılar: 3**

ḫavuz	kepçe	pul

II. 3. 7. BİYOLOJİ: 154

Biyoloji terimlerine bakıldığında, Rusçadan 69 adet, Osmanlıcadan 27 adet alıntı bulunduğu görülmektedir. Ayrıca Rusça ve Osmanlıca alıntılarla kurulan biologiya feni, şartlı refleks, şartsız refleks şeklinde üç adet; Osmanlıca ve KırımTatarca sözlerle kurulan alḳalı sıvalçanlar, çıḳartı maddesi, emici ayvanlar, ḫuceyreler topu, maddelerniñ almaşuvı, milli tamır, olüp ketken ayvanlar, piç filis, suniy saylav, sünger piçim tokuma, şamekler ailesi, tabiiyli saylav, taḳlit boyası, yarı maymunlar, zar piçimli yapraḳlar şeklinde 15 adet tamlama yer almaktadır.

abortiv	bakteriofag	bioḫimiya
alḳalı sıvalçanlar	bakteriologiya	biolog
almaşma, almaşuv	bakteriya	biologik
amyoba	batsilla	biologiya feni
asabalıḳ	belkemikliler	biomeḫanika
asıl etmek	biodinamik	botanika
askarida	biodinamika	burlenme
baġ	biogenetika	canlı tabiat
bakterial	biogenez	canlılar

cansız tabiat
cınıs
cınıs alât
cınsiyet
çeşit
çıḳartı maddesi
çıta ḳanatlılar
çökünti
dimorfizm
dört ayaḳlılar
embriologiya
embrion
embrional
emici ayvanlar
emilmek
fagotsit
fagotsitoz
fauna
ferment
fermentatsiya
fılḳa
filis ḳoparmaḳ
gen
genetik
genetika
genotip
geotropizm
gigantizm
gistologiya
gomogen
ḫaçlama tozlanuv
ḫromosoma
ḫuceyre
ḫuceyreler topu
ḫuceyreli
ḫucre
içlenüv
ilkel
infiltrat
infiltratsiya
infuzoriya
involyutsiya
izogamiya
keratin
konyugatsiya
kopulyatsiya
ḳamçı
ḳoḳlaçıḳ
ḳorḳutıcı tüs
ḳoşulmalar
ḳursaḳ içinde
lif
lifli
lifsiz
maddelerniñ almaşuvlı
metabolizma
metastaz
mikrob
mikrobiolog
mikrobiologik
mikrobiologiya
mikroorganizm
mikroskobik
mikroskobiya
mikroskop
milli tamır
olüp ketken ayvanlar
osümlik yımşağı
osümti
ot yegenler
perde
piç filis
polimorfizm
protist
protoplazma
protoplazmatik
protozoologiya
radiobiologiya
saḳındırıcı tüs
sap
serkeç
sıcaḳ ḳanlılar
siydik ekşiligi
soy
spora
suniy saylav
sünger piçim toḳuma
süt emici
süyreklengen
şamekler ailesi
şartlı refleks
şartsız refleks
tabiiyli saylav
taḳlit boyası
temessül
teratologiya
tesirleme
til
tilim
tilimçik
tiygiç
toplulıḳ

tozlamaḳ
tozlanma, tozlanuv
tozlanmaḳ
türlerniñ deñişmemezligi
uceyre
ucre
uyuz ḳaşıtḳıçı
vakuolya
vızıldavuḳlar
vibrion
virus
yaldav ḳuvuġı
yapraḳ sapı
yapraḳ siniri
yarı maymunlar
yedekleyici
yımırtalıḳ
yol
yuḳuġa yatuv
zar piçimli yapraḳlar
zigota
zoofit
zoogeografiya
zoologik
zoologiya

- **Rusça alıntılar: 69**

abortiv
amyoba
askarida
bakterial
bakteriofag
bakteriologiya
bakteriya
batsilla
biodinamik
biodinamika
biogenetika
biogenez
bioḫimiya
biolog
biologik
biomeḫanika
botanika
dimorfizm
embriologiya
embrion
embrional
fagotsit
fagotsitoz
fauna
ferment
fermentatsiya
gen
genetik
genetika
genotip
geotropizm
gigantizm
gistologiya
gomogen
ḫromosoma
infiltrat
infiltratsiya
infuzoriya
involyutsiya
izogamiya
keratin
konyugatsiya
kopulyatsiya
metabolizma
metastaz
mikrob
mikrobiolog
mikrobiologik
mikrobiologiya
mikroorganizm
mikroskobik
mikroskobiya
mikroskop
polimorfizm
protist
protoplazma
protoplazmatik
protozoologiya
radiobiologiya
spora
teratologiya
vakuolya
vibrion
virüs
zigota
zoofit

zoogeografiya zoologiya
zoologik

- **Osmanlıca alıntılar: 27**

asabalıḳ emici ayvanlar olüp ketken ayvanlar
asıl etmek filis ḳoparmaḳ perde
canlı tabiat ḫuceyre piç filis
canlılar ḫuceyreler topu taḳlit boyası
cansız tabiat ḫuceyreli temessül
cınıs ḫucre tesirleme
cınıs alât lif uceyre
cınsiyet lifli ucre
çeşit lifsiz yarımaymunlar

II. 3. 8. BOTANİK: 688

Kırım-Tatar söz varlığında yer alan 688 botanik sözünün daha çok milli olduğu görülmektedir. Kırım-Tatar bitki adlarının 125 tanesi Rusçadan, 168 tanesi Osmanlıcadan alıntıdır.

abaḳ aḳḳavaḳ aligote
accı turup aḳḳayın mantarı alma
adırosman aḳsoḫta aloe
aġaçlı kevde aḳşam sefası altın çiçek
agava aḳşamsefa amam lifi
aḫlap aḳtal amarant
aḫudut aḳterek amarilis
aḳ aġaç aḳyuşan ambroziya
aḳ çüküdir alabota amfibiya
aḳ mantar alat ana tamır
aḳbardaḳ albillo ananas
aḳçaaġaç alça ançar
aḳçam aleatiko anemona

ardıç
areal
arış
armut
arpa
arpaçıḳ
arpaġan
arslanavuz
asparagus
aş
atḳulaḳ
avuç otuv
aylıḳ turup
aynısefa
ayuv armut
ayva
azaliya
babuġan
baḳayapraḳ
baldıran
bal-ḳaymaḳ
ballı mantar
bambuk
banan
baobab
başaḳlılar
bebeş teregi
begoniya
bera
bercimek
bey armut
beyaz alabota
beyaz turup
biber
bik
biñbaşḳoray
biñyapraḳ
bir yıllıḳ osümlik
boġday
bolüm
bomajni
borla
borsuḳ aġacı
botanik
botanika
botanikacı
bozdurġan
buḫurumerem
bur
burçaḳ
burülgen
cadem
canatan
canerik
cankertme
cebelek
celkek
ceviz
cılap
cida
cidem
ciger otu
cilek
civan perçem
civan perçemi
cugara
cumkuk
cüzdan
çam
çam yapraġı
çanaḳalma
çandırya
çañ çiçegi
çapçintaraḳ
çarḳı-felek
çaşla
çatraplya
çauş
çavdar
çavuş
çay
çayır cılabı
çaynatükür
çelebi alma
çelik odunı
çerkes
çevermauḫ
çıḳ otu
çınar
çırmavuḳ
çıtlı ḳavun
çibin mantarı
çiçek
çiçek tozu
çiçek yapraġı
çiçek yataġı
çim
çimen kok
çimlenme
çimlenmek
çimletmek
çimlik

çinaġaç
çoban
çoçeken
çoçķa tamır
çok yıllıķ osümlik
çoķurtekiy
çöçegen
çökür çoban
çöpleme otu
çubar armut
çum
çuvar çiçek
çükündir
dalķıran
dallanmaķ
dallı
damar yapraķ
darçin
defne
delimidan
demir aġacı
demir aġaç
dereotu
dır-dır fatma
diken
domuz tamır
dögme tamır
dögmeçiçegi
dögmetamır
dut
dut aġacı
dügene
dügünçiçek
dügünya
düşes
eben
ebenkomeç
ebenliler
eçkiçik
edelveys
egerelti otu
egin kuyesi
ekşiyapraķ
emen
er muçe
ercay melevşe
erġuvan
erılġan
erik
erte baar osümlikleri
eskemçek
eski aġaç
evkalipt
fakusku armut
ferdinant
fesilgen
fıstıķ aġacı
fıstıķ çamı
fikus
fitoftora
flora
fotosintez
frenk yuzümi
frenklâle
geliotrop
geobotanika
geotropizm
gerbarizatsiya
germafrodit
gladiolus
glitsiniya
gogem
gorçitsa
grammafonçıķ
greypfrut
gul
gulgüli radiola
gulḫatem
gulpempe
gulpenbe
gulpenpe
gulterek
guzel kiyev
ḫalüske
ḫan kirazı
ḫanarmut
ḫardal
ḫarpuz armut
ḫavuç
ḫavun
ḫavurdaḫ
ḫezale
ḫıyar
ḫıyararmut
ḫlorofill
ḫloroz
ḫoraz gulü
ḫurma
ısırık
ig
imiş teregi
incir

İndistan cevizi
ispanaḳ
itburun
izabella
jenşen
Kâbe teregi
kaktus
kameliya
kanna
kanufer
kapere
kapers
kaputsin
kardon teregi
karkas
karpasina
kasük
keleriya
kenaf
kendir
kepekli bera
kereke
kereviz
kestane
keten
kiraz
kiyik erik
kiyik otu
kletçatka
kok aġacı
koka
kokaġaç
koktotay
konidiy
kopek yuzümi
koriandr
koz aşısı
kriptogamiya
kuçara
kunaylan
kundüzsefa
kupe çiçek
kurçafla
kuruç aġacı
kurüç
kustüm
kutikula
kuz çiçek
küsküt
ḳabaçıḳ
ḳabaḳ
ḳadife çiçek
ḳamġaḳ
ḳamış
ḳamışlıḳ
ḳampa
ḳandilça
ḳandil-sinap
ḳanser
ḳapım tuzluḳ
ḳapısta
ḳara piçen
ḳara turup
ḳara yandıḳ
ḳaraboġday
ḳaraġaç
ḳarakirez
ḳaramıḳ
ḳaranfil
ḳarapiçen
ḳarasinap
ḳaratiken
ḳaraturup
ḳarayandıḳ
ḳarġaboyun
ḳarġasoġanı
ḳarpız
ḳarpuz
ḳaşıḳ aġacı
ḳaşıḳ aġaç
ḳaşḳaş
ḳatmer
ḳatran
ḳatran çamı
kauri
ḳav
ḳavaḳ
ḳaval
ḳavmantar
ḳaysı
ḳaz pancası
Ḳıbrız teregi
ḳıcıtḳan
ḳılçıḳ
ḳılġanot
ḳın
ḳına
ḳınap
ḳırmızı biber
ḳırmızı çüküṅdir
ḳırmızı çüküṅdir
ḳışarmut

ḳızıl aġaç
ḳızıl armut
ḳızıl burülgen
ḳızılçıḳ
ḳoḳulı meryem
ḳoġa
ḳolza
ḳora
ḳoyunḳozu
ḳoz
ḳozubaş alma
ḳozuḳulaḳ
ḳubuçiçek
ḳurtarmut
ḳuş kirazı
ḳuşḳonmaz
lâle
lâlemenki
lavanda
lef
liana
liken
lotos
lyutserna
maġdanoz
magnoliya
mais
makrospora
malina
malt
Malta erigi
Malta palamudı
mamateke
mandalaç
mandarin
mango
manisalale
mantar
marḳaç
maş
matraç
maun
maybaş
melevşe
mercan aġacı
mersin
meslya
meşe
mırzaarmut
mısır
mısırboġday
mışıḳ sütü otu
mışıḳotu
mıyıçıḳ
miska
miskat
misket
miski
modellen
mollasarıḳ
mondalaḳ
morpatılcan
murça
muskat
muşmolla
muur
nane
napoleon
narat
narat cileġi
narat mantarı
nargiz
nargulüs
nargüz
natırya
nazlı
nebat
nebatat
nebatiy
nefeslik
nışasta
nilüfer
noḫut
obur tiken
oksüz tal
oḳyapraḳ
oleandr
orge
orḫideya
ortü
orüm
orümçik
osümlik
osümlik alemi
osümlik yımşaġı
osümlikler fiziologiyası
ot
otaçı
otar
otlu
otluḳ
oymaḳ ot

ozeçik
ozek
ozekli
palma
pamador
pamidor
pamuḳ
papadiye
papay
papirus
parmaḳbaş
parnik
pas mantarı
pastaçıḳ
paşavla
patılcan
patlıcan
pelit
petli
petmezu
peyġamber dögmesi
pırtlançıḳ
pıtaḳlı tamır
piramidal selbi
pirasa
pirdi
pire otu
pirinç
pirniç
portaḳal
probka
prokambiy
puskül çiçek
puskül tamır
ranet
raps
rengalot
renklod
reyan
reyḫan
risling
rododendron
rozmarin
sabla-sinap
sabun otu
sabunçiçek
sadef otu
safran
sago
saḳız ḳabaḳ
salbiya
salsaparel
saman
sandal
saperavi
sarı bozdurġan
sarı ḳamış
sarı turup
sarıbaş
sarılıcı saḳ
sarımsaḳ
sarmaşıḳ
sarmısaḳ
sarmusaḫ
sarsazan
sasıḳ aġacı
sasıḳ sipirki
saz
sedef
sedir
sekvoyya
selbi
senelik alḳalar
separança
seremasla
servi
sıçan tişi
sıraca otu
sinap
skulü
sofora
soġan
soġan alma
soġan çıtası
soġan ḳabuġı
solmaz
soya
sultani
sultaniye
susam
suv osümligi
sügüt
sümbül
şafran
şaḫbamate
şaḳayıḳ
şaḳırdavuḳ alma
şalfey
şamaḫa
şamama
şampinon
şaşla

şeftali
şeker
şekeraḫlap
şekeraḳlap
şeker çüküṅdiri
şeker ḳamışı
şerbet otu
şeytanarmut
şeytanḳulaḳ
şıra
şimşir
şimşir piçimliler
şimşir teregi
şpan ḳızılçığı
şpanaça
şpoy
tac
tacçıḳ
tal
talaç
tamır yemiş
taraḳot
tarçin
tarı
tasük
taşḳabaḳ
tatar ḳaşıḳ aġacı
tatlı tamır
tatran
tav cilegi
tavşan aşı
tavuḳgul
tavulġa
tekesaḳal
temriye
terek
terek tübü
termofiller
termofoblar
tırġan
tik
tiken
tiken yuzümi
tikenli
tikenli osümlik
tikenlik
tikensiz
tikentamır
tilçik
tilkiḳuyruḳ
tişli yapraḳ
titrek ḳavaḳ
titrek ḳavaḳ mantarı
tobulġı
toġay
toġay otu
toġayçıḳ
toġaylıḳ
tomar tamır
toplanġan aḳsoḫta
torġay yuzümi
torta yuzümi
toz
tozan
tozçıḳ
tozlamaḳ
tozlanġan
tozlanma
tozlanmaḳ
trek
trelyaj
trıt-trıt fatma
trünça
tsellüloza
tsitrus
turup
tuyaḳot
tükçikler
tütün
tüye taban
uksiya
ulaḳ mantarı
uncura
unutma beni
uppu ceviz
urük
usküli
uvez
uyuz otu
vanilya çiçegi
veḫ
vişne
yabaniy ot
yabaniy terekler
yandıḳ
yantaḳ
yapışḳan
yapraḳ
yapraḳ sapı
yapraḳ siniri
yapraḳsız
yasemin

yazlıḳlar
yenginar
yer matraçi
yer sarmaşığı
yer yemişi
yeralma
yerane
yersever
yılan sürmesi
yineyapraḳ
yineyapraḳlılar
yonca
yorġuna
yosun
yosun cilegi
yuke
yulaf
yumruçıḳ
yusrü
yuşan
yuvez
yuzlik
yuzüm
yuzümkertme
yuzümlik
yuzüt
zambaḳ
zanbaḳ
zar piçimli yapraḳlar
zencefil
zencerme
zerdali
zere
zeytün
zigospora
zoospora
zumbul

- **Rusça alıntılar: 125**

agava
albillo
aleatiko
aligote
aloe
amarant
amarilis
ambroziya
amfibiya
ançar
anemona
areal
asparagus
azaliya
bambuk
banan
baobab
begoniya
bomajni
botanik
botanika
botanikacı
edelveys
evkalipt
ferdinant
fikus
fitoftora
flora
fotosintez
geliotrop
geobotanika
geotropizm
gerbarizatsiya
germafrodit
gladiolus
glitsiniya
gorçitsa
grammafonçıḳ
greypfrut
gulgüli radiola
ḫlorofill
ḫloroz
izabella
jenşen
kaktüs
kameliya
kanna
kanufer
kapere
kapers
kaputsin
karkas
karpasina
kasük

keleriya
kenaf
kendir
kletçatka
koka
konidiy
koriandr
kriptogamiya
kutikula
küsküt
ḳanser
ḳapısta
kauri
ḳoġa
lavanda
lef
liana
liken
lotos
lyutserna
magnoliya
mais
makrospora
malina
mandarin
mango
meslya
miski
modellen
napoleon
nargulüs
oleandr
orḫideya
palma
pamador
pamidor
papirus
parnik
pastaçıḳ
paşavla
petmezu
probka
prokambiy
ranet
raps
rengalot
renklod
risling
rododendron
rozmarin
sago
salbiya
salsaparel
saperavi
sarsazan
sekvoyya
sofora
soya
şalfey
şampinon
şaşla
şpanaça
termofiller
termofoblar
trelyaj
tsellüloza
tsitrus
uksiya
yerane
zigospora
zoospora

- **Osmanlıca alıntılar: 168**

adırosman
aḫudut
aḳşam sefası
aḳşamsefa
amam lifi
armut
aynısefa
bercimek
buḫurumerem
canerik
ceviz
ciger otu
civan perçem
civan perçemi
cüzdan
çarḳı-felek
çelebi alma
çınar
çoban
darçin
defne

dır-dır fatma
dut
dut ağacı
düşes
erguvan
fesilgen
fıstıḳ ağacı
fıstıḳ çamı
frenk yuzümi
frenklâle
gul
gulḫatem
gulpempe
gulpenbe
gulpenpe
ḫan kirazı
ḫanarmut
ḫardal
ḫarpuz armut
ḫavuç
ḫıyar
ḫıyararmut
ḫoraz gulü
ḫurma
incir
İndistan cevizi
ispanak
kereviz
kestane
keten
kiraz
kundüzsefa
ḳadife çiçek
ḳandilça
ḳandil-sinap
ḳara turup
ḳaranfil
ḳaraturup
ḳarpız
ḳarpuz
ḳatran
ḳatran çamı
ḳavaḳ
ḳaval
ḳaysı
ḳına
ḳınap
ḳırmızı biber
ḳışarmut
ḳızıl armut
ḳolza
ḳoz
ḳurtarmut
ḳuş kirazı
ḳuşḳonmaz
lâle
lâlemenki
mağdanoz
Malta erigi
Malta palamudı
manisalale
mantar
maş
maun
melevşe
mercan ağacı
meşe
mırzaarmut
mısır
mısırboğday
miska
miskat
misket
mollasarıḳ
morpatılcan
muskat
muşmolla
muur
nane
nargiz
nargüz
nazlı
nebat
nebatat
nebatiy
nefeslik
nışasta
nilüfer
noḫut
pamuḳ
papadiye
pas mantarı
patılcan
patlıcan
pelit
petli
peygamber dögmesi
pirasa
pirinç
pirniç
portaḳal
reyan

reyḫan	sümbül	şpoy
sabun otu	şafran	tac
sabunçiçek	şaḳayıḳ	tacçıḳ
sadef otu	şamama	tarçin
safran	şeftali	trıt-trıt fatma
sandal	şeker	turup
sarı turup	şekeraḫlap	yasemin
sedef	şekeraḳlap	yenginar
sedir	şeker çükündiri	yulaf
selbi	şeker ḳamışı	zambaḳ
senelik alḳalar	şerbet otu	zanbaḳ
servi	şeytanarmut	zencefil
sultani	şeytanḳulaḳ	zerdali
sultaniye	şıra	zeytün
susam	şimşir	zumbul

II. 3. 9. COĞRAFYA: 171

Coğrafi terminoloji daha çok milli sözlere dayanmaktadır. İçerisindeki Rusça ve Osmanlıca alıntıların sayısı aynı orandadır.

aḳ	attırma	bel
aḳar goller	ay	boġaz
aḳar suv	Ay-Petri yaylası	boyluḳ
alçaḳlıḳ	ayya	burun
arḫipelag	Ayya burunı	burunnıñ ucu
artıluv	Ayya-Anastasiya yaylası	buyük çuḳur
artıluvlar ve tartılmalar	barer rif	buz dağları
asılı buzluḳlar	batı	cap
aşağı	bayır	cenübiy
Atlantik okean	bayırçıḳ	cenübiy enlik
atlas	bayırlı ḳır	cenübiy iklim
atmosfera	bayırlı yer	cenübiy ḳutup
atoll	bayırlıḳ	cenüp

cenüp ḳutubı
cenüp-ġarp
cenüp-kunbatı
cenüp-kundoğuş
cenüp-şarḳ
cografiya
çetsiz-bucaḳsız çöl
çöl
çukça yarımadası
çuḳurçıḳ
daġ
daġ sırtı
daġ topraḳ soyları
daimiy buzlulıḳ
doğrultı
dünya atlası
dünya ḳısımları
eniş
enlik
fizikiy geografiya
ġarp
geobotanika
geodezik
geodeziya
geodeziyacı
geofizik
geofizika
geofizikacı
geografik
geografik atlas
geografiya
geografiyacı
geoḫimik
geoḫimiya
geoḫimiyacı
geolog
geologik
geologiya
geologiyacı
geotsentrizm
gidrografiya
gidrosfera
ḫarita
ḫavuz
ḫavza
ipranma
izobata
izoglossa
kanon
kedi medarı
keñ çöl
kenar
koordinat
Kozyerog tropiği
kuçük asya
kuzey
ḳır
ḳıta
ḳoçḳar mañlaylar
ḳol
ḳulan çöl
kun doğış
ḳuşaḳ
ḳutup
ḳutup tögeregi
laġuna
maġrep
medar
meridian
meridional doğrultıda
meşriḳ
oba
obaçıḳ
obalıḳ
obalı-töpeli
oḳlavman cayılġan çöl
ormanlı çöl
oyḳal
ozen ḫavzası
ozen ḳolu
ozen yataġı
pik
preriya
saḫra
sail
sarmaḳ
savanna
sırt
sırt enlik
suv astı buz
suvbolgüç
şarḳ
şimal ḳutubı
şimaliy
şimaliy deñiz
şimaliy ḳutup
şimaliy polyar tögeregi
taşlı saḫralar
tik cap
tirsek
toponimik
topraḳ

toprak soyu	tul dairesi	yamaç
toprakşınas	Tuzla	yarı saḫra
toprakşınaslık	uclu töpe	yarım kurre
tökülmelik	ufuk tarafları	yarımada
töpe	Ural	yarımşarlar ḫaritası
tropik	Uzak Şark	yataklar
tropik kuşağı	Yaḫşı Umut burunı	yatık cap
tropik sıcak	Yakın Şark	yuvmak
tropikiy	yalı	zoogeografiya
tropikiy kuşak	yalıboyu	züyd

- **Rusça altıntılar: 42**

arḫipelag	geografik	izobata
Atlantik okean	geografik atlas	izoglossa
atlas	geografiya	kanon
atmosfera	geografiyacı	koordinat
atoll	geoḫimik	Kozyerog tropiği
barer rif	geoḫimiya	laġuna
fizikiy geografiya	geoḫimiyacı	meridian
geobotanika	geolog	pik
geodezik	geologik	preriya
geodeziya	geologiya	savanna
geodeziyacı	geologiyacı	toponimik
geofizik	geotsentrizm	tropik
geofizika	gidrografiya	tropikiy
geofizikacı	gidrosfera	zoogeografiya

- **Osmanlıca alıntılar: 45**

cenübiy	cenüp kutubı	cografiya
cenübiy enlik	cenüp-ġarp	dünya atlası
cenübiy iklim	cenüp-kunbatı	dünya kısımları
cenübiy kutup	cenüp-kundoğuş	ġarp
cenüp	cenüp-şark	ḫarita

ḫavuz
ḫavza
kedi medarı
kenar
kuçük asya
ḳıta
ḳutup
maġrep
medar
meşriḳ
saḫra
sail
şark
şimal ḳutubı
şimaliy
şimaliy deñiz
şimaliy ḳutup
taşlı saḫralar
toprakşınas
toprakşınaslıḳ
ufuḳ tarafları
Uzaḳ Şarḳ
Yaḫşı Umut Burunı
Yaḳın Şarḳ
yalı
yalıboyu
yarı saḫra
yarım kurre
yarımşarlar ḫaritası
züyd

II. 3. 10. DENİZCİLİK: 68

Denizlik terimlerinde barka, dreyf, kliper, propeller, submarina gibi Rusça alıntılar ağırlıktadır. Çağdaş denizcilik terimlerinin Rusça olması doğaldır; ancak sandal, gemi gibi eski terminoloji de korunmaktadır. lesker, pervane gibi az sayıda Osmanlıca alıntı da mevcuttur. Edebî dildeki "yelken" sözünün kelime başında y>c değişimi ile ağızlardaki şekli "celken"dir.

aḳın
aḳıntı
akıntılı
barka
barkas
bot
botsman
brezent
brig
brigantina
buy
celken
deñiz
deñizaltı
deñizaltıcı
deñizci
deñizcilik
deñiz mili
dok
doker
drednout
dreyf
dreyflemek
dümen
dümenci
farvater
galera
gardemarin
gemi
gemi yapıcılığı
gemiçik
illüminator
karavella
kater
kil
kilvater
kliper
konosament
korsar
korvet
kreyser
kubrik

kurek
kurek çekici
kureklemek
kureksap
ḳayıḳ
leşker
leşker sapı
lotsman
maġaza
mayna
mil
nesker
pervane
propeller
sandal
seren
strop
submarina
tros
vest
vint
yelken
yelken bezi
yelkenli
yelkenli gemi
yılışmaḳ

- **Rusça alıntılar: 35**

barka
barkas
bot
botsman
brezent
brig
brigantina
buy
dok
doker
drednout
dreyf
dreyflemek
farvater
galera
gardemarin
illüminator
karavella
kater
kil
kilvater
kliper
konosament
korsar
korvet
kreyser
kubrik
lotsman
mayna
propeller
strop
submarina
tros
vest
vint

- **Osmanlıca alıntılar: 10**

deñiz mili
dümen
dümenci
lesker
lesker sapı
maġaza
mil
nesker
pervane
sandal

II. 3. 11. DİL BİLİMİ VE DİL BİLGİSİ: 303

Dil bilimi yeni bir bilim dalı olarak Rusça terminolojiyle gelmiştir. Buna rağmen içerisinde Kırım-Tatarca dudaḳlaşmaḳ, dudak-tiş, keliş, urġu, cıyma, tamır, ses gibi kelimeleri taşımaktadır. Ayrıca Osmanlıca alıntı da oldukça fazladır. "obektli fiil, obektsiz fiil, şaḫıs affiksleri, ilmiy grammatika, mülkiyet affiksleri, sual intonatsiyası, tariḫiy grammatika" gibi Osmanlıca ve Rusça kelimelerle kurulmuş terimlere de rastlanmaktadır.

açıḳ
açıḳ eca
adiy
adiy keniş cumle
adiy keniş olmaġan cumle
affiks
affiksal
affiksatsiya
affrikata
agglütinativ
agglütinatsiya
alfiil
alınma
añlatmaḳ
antonim
aorist
areal
argo
argotik
argotizm
asıl
asliy
asliy sıfatlar
aspirat, aspirata
avuştırmaḳ
aydınlatma, aydınlatuv
baş cumle
baş keliş
belgisiz zamir
birikme
birinci şahıs
birinci şaḫıs zamiri
birinci şaḫs
boġaz sesleri
canlı
cansız
cınıs
cıyma, cıyuv
cumle
cümleniñ soydaş azaları
çıḳış kelişi
çoḳ manalı söz
çoḳluḳ sayı
deetimologizatsiya
derece
derecelik
diaḫronik
diaḫroniya
diftong
doġru
doġru mana
dos
dudaḳlaşḳan
dudaḳlaşma, dudaḳlaşuv
dudaḳlaşmaḳ
dudaḳlı
dudak-tiş
eca
eglenceli grammatik
eki merkezli cumle
ekinci derece
eliziya
etimolog
etimologiya
fısıltılı
fısıltılı tutuḳ
fiil
fonema
frikativ
ġırtlaḳ sesleri
grafema
grammatik
grammatika
ḫaber meyili
ḫaberlik
ḫas isim
idare
idioma

idiomatik
idiomatika
idiomatizm
ikaye meyil
ilâve
ilmiy grammatika
ima-işaret tili
imperativ
imperfekt
ince
indikativ
infiks
infinitiv
inşa
intonatsion
intonatsiya
isim
isimfiil
istek meyili
işaret parçaları
işaret zamiri
iyerme
ḳaçaḳ
ḳaçaḳ sesler
ḳaçaḳ sesler
ḳadın
ḳalıcı fiil
ḳalın ses
ḳapalı
ḳapalı eca
ḳattı
ḳattı sozuḳ
ḳattılıḳ
ḳattılıḳ işareti
ḳavus
ḳavuşuv
ḳaytım derecesi
keçici fiil
keçken zaman
kelecek zaman
keliş
keniş
kerek meyili
kerileme bağlayıcı
kesre
ḳısḳartılġan sıfat
ḳısḳartılġan sıfat
ḳıya
ḳıya laf
kiriş söz
koçme, koçüv
koçürilme laf
konsonant
konsonantlıḳ
kontaminatsiya
kopula
ḳoşma sayı
ḳoştırnaḳ
ḳoşucı
ḳoşuluv
ḳurulış
ḳuvetlendirici parçalar
labial
leksema
-li,-lı
lindvistik
lindvistika
lisaniyat
mastar
mecul
mecul derecesi
menfiy cumleler
menfiy munasebetçiler
menfiy zamirler
meşġuliyet
metateza
meyil
mimema
morfema
mulkiyet
mulkiyet affiksleri
mulkiyet zamiri
mulkiyet zamirleri
munasebetçi
mupteda
murekkep kelecek zaman
mülkiyet sıfatları
naḫiv, naḫv
naḫviy
nazal
nazalizatsiya
negiz
neologizm
nerme
nida
nida işareti
nisbiy sıfatlar
nisbiy sıfatlar
nisbiy zamirler
nominativ
obektli fiil
obektsiz fiil

omonim
omonimik
omonimiya
onomastika
orfoepik
orfoepiya
ortaḳlıḳ derece
ortaḳlıḳ derece
ozlük (veya ḳaytım) zamiri
parça
patlayıcı
patlayıcı tutuḳ
polisemantik
polisemantizm
polisemiya
predikat
predikativ
predikativlik
punktuatsion
punktuatsiya
redif
romans
sade kelecek zaman
saġır
sarf
satır ustü işaretleri
sayı
semasiologiya
ses
seslerniñ meydanġa kelmesi
sıfat
sıfatfiil
sıfatfiil aylanması
sıġa
sıra sayıları
sıyġa
singarmonizm
sinkopa
sintagma
sintaksis
sleng
sonant
soy
soydaş
soydaş allar
soydaş ayırıcılar
soydaş tamamlayıcılar
sozuḳ
sozuk sesler
sozuḳlar(nıñ) uyuşması
söz
söz çeşitleri
söz çeşitleri
söz ogü yardımcısı
söziñ morfologik terḫibi
spirant
sual
sual cümlesi
sual intonatsiyası
sual parçaları
sual zamiri
suffiks
suffiksatsiya
şaḫıs
şaḫıs affiksleri
şaḫıs zamiri
şart meyili
şimdiki zaman
şimdiki zaman
şuvultılı tutuḳ
tabi cumle
tabi söz
tabileyici
tabili
taḳlidiy
taḳlidiy söz
talil
tam cumle
tam sıfat
tamamlama
tamamlayıcı
tamır
tamırdaş sözlerniñ umumiy ḳısımları
tariḫiy grammatika
tasdiḳlatıcı
tasrif
tek isim
teklik sayı
teñeştirüv dereceleri
teñeştirüvli grammatika
tertipli
tırnaḳ
til sesleri
toplulıḳ sayıları
toponimik
tserebral
tutuḳ
tutuḳ sesler
türlemek
türlendirici
tüslemek

tüsleyici
tüşüm kelişi
uçünci şaḫıs
umumiy ḳullanılġan söz
urġu
urgulı
uyuşma
vastalı
vastasız
vazife
velyar
vokalizatsiya
vokalizm
yapılma, yapıluv
yapılma, yapıluv söz
yapma söz
yardımcı
yer kelişi
yımşaḳ
yımşaḳ tutuḳlar
zaman
zamir

- **Rusça alıntılar: 82**

affiks
affiksal
affiksatsiya
affrikata
agglütinativ
agglütinatsiya
antonim
aorist
areal
argo
argotik
argitizm
aspirat
deetimologizatsiya
diaḫronik
diaḫroniya
diftong
eliziya
etimolog
etimologiya
fonema
frikativ
grafema
grammatik
grammatika
idioma
idiomatik
idiomatika
idiomatizm
imperativ
imperfekt
indikativ
infiks
infinitiv
intonatsion
intonatsiya
konsonant
konsonantlıḳ
kontaminatsiya
kopula
labial
leksema
lindvistik
lindvistika
metateza
mimema
morfema
morfologik
nazal
nazalizatsiya
neologizm
nominativ
omonim
omonimik
omonimiya
onomastika
orfoepik
orfoepiya
polisemantik
polisemantizm
polisemiya
predikat
predikativ
predikativlik
punktuatsion
punktuatsiya
romans
semasiologiya
singarmonizm

sinkopa
sintagma
sintaksis
sleng
sonant
spirant
suffiks
suffiksatsiya
toponimik
tserebral
velyar
vokalizatsiya
vokalizm

- **Osmanlıca alıntılar: 107**

açıḳ eca
adiy
adiy keniş cumle
adiy keniş olmağan cumle
asıl
asliy
asliy sıfatlar
baş cumle
belgisiz zamir
birinci şaḫıs
birinci şaḫıs zamiri
canlı
cansız
cınıs
cumle
cumleniñ soydaş azaları
çok manalı söz
derece
derecelik
doğru mana
eca
eki merkezli cumle
ekinci derece
fiil
ḫaberlik
ḫaber meyili
ḫas isim
idare
ikaye meyil
ilâve
ima-işaret tili
inşa
isim
isimfiil
istek meyili
işaret parçaları
işaret zamiri
keçici fiil
keçken zaman
kelecek zaman
kerek meyili
kesre
ḳalıcı fiil
ḳapalı eca
ḳavus
ḳuvetlendirici parçalar
lisaniyat
mastar
mecul
mecul derecesi
menfiy cümleler
menfiy munasebetçiler
menfiy zamirler
meşġuliyet
meyil
mulkiyet
mulkiyet sıfatları
mulkiyet zamiri
mulkiyet zamirleri
munasebetçi
mupteda
murekkep kelecek zaman
naḫiv, naḫv
naḫviy
nida
nida işareti
nisbiy sıfatlar
nisbiy zamirler
ortaḳlık derece
parça
redif
sarf
satır ustü işaretleri
seslerniñ meydanġa kelmesi
sıfat
sıfatfiil
sıġa
sıyga

sual	tabili	tasrif
sual cümlesi	tabi söz	tek isim
sual parçaları	taḳlidiy	tertipli
sual zamiri	taḳlidiy söz	uçünci şaḫıs
şaḫıs	talil	vastalı
şaḫıs zamiri	tamamlama	vastasız
şart meyili	tamamlayıcı	vazife
şimdiki zaman	tam cumle	zaman
tabi cumle	tam sıfat	zami
tabileyici	tasdiḳlatıcı	

II. 3. 12. DİN: 161

Din terimlerinin neredeyse tamamı Osmanlıcadır. Rusça alıntılar ise baptizm, indulgentsiya, iyezuit, teosofiya gibi 15 adet kelimeyle sınırlı kalmıştır. Kırım-Tatar Türkçesinde alıntı kelimelerde bulunan kelime başındaki, ortasındaki ve sonundaki “h” sesinin sistemli düşüşü, burada “acı/aci, caennem/ceennem, idayet, ilâi, ilâiy, mezep, raibe, raim, raip” kelimelerinde görülmektedir.

acı	bapaz	Çalap
Adem	baptizm	din
afan-tufan	caiz	dindar
aḫır zaman	Cebrail	dindarlıḳ
aḫir	caennem	dindaş
aḫiret	ceennem	din-iman
aḫret	cefakeş	diniy
alim	cemre	dua
Ava	cennetli	duacı
avret	ceñ	dua-sena
Avva	ceza kunü	elâl
ayin	cın	elâl-aram
Azrail	cinabet	enbiya
azret	cinabetlik	farz

fasit olmaḳ
ferişte
fetiḫ
fetva
fetvaḫane
fıtır
fitir
fitre
ġazavat
ḫacı
ḫaç
ḫaçlamaḳ
ḫaçlandırmaḳ
ḫaçlı
ḫalif
ḫaram
ḫavariy
ḫavl
ḫidayet
iblis
idayet
ifrit
ilâḫiy
ilâi
ilâiy
iman
inanç
İncil
induizm
indulgentsiya
irade
islâm
islâmcılıḳ
islâmiy
islâmlaşmaḳ
islâmlaştırmaḳ
iyezuit
katolik
katoliklik
katolitsizm
ḳırḳ aziz
ḳıyamet
kantata
kitabiy
Ḳuran
lamaizm
mezep
mezḫep
molla
mollalıḳ
mufti
muftilik
muftiy
muftiyat
muftü
Musa
muḫarisuleyman
muslim
muslimin
muslüman
musulman
musulmanlıḳ
naci
nari
nebeviy
nebi
necis
necislik
Nuḫ
ortodoks
ortodoksal
ortodoksallik
ortodoksiya
payġambar
peyġamber
pir
raḫibe
raḫim
raḫip
raibe
raim
raip
reġaip gecesi
ruḫaniy
ruḫiy
sadır
sığınmaḳ
Suleyman
sunnet
sunnit
sünnet
sünnetçi
sünnetli
sünnetsiz
şaytan
şeiḳ
şeit
şeytan
şeytanlık
teokratiya
teologik
teologiya

teologiyacı	tüsseslik	Zebur
teosofiya	uçü	zikir
telḳin	vaaz	ziyaret
telḳinci	vaftiz	zulfiḳar
Tevrat	vaız	Zulḳarnayn
Tora	vakıf	

- **Rusça alıntılar: 15**

baptizm	katoliklik	ortodoksal
induizm	katolitsizm	ortodoksallik
indulgentsiya	kantata	ortodoksiya
iyezuit	lamaizm	teokratiya
katolik	ortodoks	teosofiya

- **Osmanlıca alıntılar: 135**

acı	ceennem	elâl-aram
Adem	cefakeş	enbiya
afan-tufan	cemre	farz
aḫır zaman	cennetli	fasit olmaḳ
aḫir	ceza kunü	ferişte
aḫiret	cın	fetiḫ
aḫret	cinabet	fetva
alim	cinabetlik	fetvaḫane
Ava	din	fıtır
avret	dindar	fitir
Avva	dindarlıḳ	fitre
ayin	dindaş	ġazavat
Azrail	din-iman	ḫacı
azret	diniy	ḫaç
bapaz	dua	ḫaçlamaḳ
caiz	duacı	ḫaçlandırmaḳ
Cebrail	dua-sena	ḫaçlı
caennem	elâl	ḫalif

ḫaram
ḫavariy
ḫavl
ḫidayet
iblis
idayet
ifrit
ilâḫiy
ilâi
ilâiy
iman
İncil
irade
islâm
islâmcılıḳ
islâmiy
islâmlaşmaḳ
islâmlaştırmaḳ
ḳırḳ aziz
ḳıyamet
kitabiy
Ḳuran
mezep
mezḫep
molla
mollalıḳ
mufti
muftilik
muftiy
muftiyat
muftü
Musa
muḫarisuleyman
muslim
muslimin
muslüman
musulman
musulmanlıḳ
naci
nari
nebeviy
nebi
necis
necislik
Nuḫ
payġambar
peyġamber
pir
raḫibe
raḫim
raḫip
raibe
raim
raip
ruḫaniy
ruḫiy
sadır
Suleyman
sunnet
sunnit
sünnet
sünnetçi
sünnetli
sünnetsiz
şaytan
şeiḳ
şeit
şeytan
şeytanlık
telḳin
telḳinci
Tevrat
vaftiz
vaız
vakıf
Zebur
zikir
ziyaret
zulfiḳar
Zulḳarnayn

II. 3. 13. EDEBİYAT: 77

Edebiyat terimlerinde Rusça ve Osmanlıca alıntılar aynı orandadır. “bağlanış, çezim, doğrulış, dügüm, ḳoşma, oda, olçü, onluḳ, parmaḳ, soñuç, turaḳ, tuvġan, tüyüm” gibi birkaç Kırım-Tatarca söz görülmektedir.

aceleçik
amfibraḫiy
anapest
antiteza
antologiya
apokrif
arḫaistika
assonans
baġlanış
ballada
başlama, başlav
bediiy edebiyat
bent
bukolika
çetel edebiyatı
çezim
Dadaizm
difiramb
difirambik
doġrulış
drama
düğüm
edebi til
edebiy
edebiyar tögeregi
edebiyat
edebiyatçı
edebiyatçılıḳ
edebiyatşınas
edebiyatşınaslıḳ
edebiyatşınaslıḳ boyunca maḳale
edebiyet
edip
epopeya
fabula
giperbola
idilliyacı
ilmiy-populyar edebiyat
imajinizm
intriga
itaf
koda
komediograf
ḳaside
ḳıta
ḳoşma
mısra
muamma
mubalâġa
mubalâġalı
murabba
museddes
nazm
novella
novellacı
oda
olçü
onluḳ
parmaḳ
ruban, rubaât
runa
saga
simvolizatsiya
sketç
soñuç
şiir
tertset
tonik
tragediya
trop
turaḳ
tuvġan
tuvġan edebiyat
tüyüm
vaḳialar aḳḳında ikâye
yandaş kafiyeler
yumoreska

- **Rusça alıntılar: 31**

amfibraḫiy
anapest
antiteza
antologiya
apokrif
arḫaistika
assonans
ballada
bukolika
difiramb
difirambik
drama
epopeya
fabula
giperbola

idilliyacı	novellacı	tonik
imajinizm	runa	tragediya
intriga	saga	trop
koda	simvolizatsiya	yumoreska
komediograf	sketç	
novella	tertset	

- **Osmanlıca alıntılar: 30**

aceleçik	edebiyatşınaslıḳ	muamma
bediiy edebiyat	edebiyatşınaslıḳ boyunca maḳale	mubalâġa
bent		mubalâġalı
Dadaizm	edebiyet	murabba
edebi til	edip	museddes
edebiy	ilmiy-populyar edebiyat	nazm
edebiyat	itaf	ruban, rubaât
edebiyatçı	ḳaside	şiir
edebiyatçılıḳ	ḳıta	vaḳialar aḳḳında ikâye
edebiyatşınas	mısra	yandaş kafiyeler

II. 3. 14. ELEKTROTEKNİK: 70

70 elektroteknik teriminin 60 tanesi Rusçadan, 3 tanesi Osmanlıcadan alıntıdır. Kırım-Tatarca sözlerin sayısı 7'dir.

aḳım	dinamomaşna	elektrodinamika
amper	dinamometr	elektroenergiya
ampermetr	doġurtḳıç	elektrokar
batareya	drossel	elektromontör
batareyka	duplikator	elektronika
ceryan	elektrifikatsiya	farada
çırmav	elektrik	galvanometr
dielektrik	elektrikli	galvanoplastika
dinamo	elektrizatsiya	gerts

impuls
ionizator
ionizatsiya
izolyator
kabel
kilovatt
kilovolt
kommutatsion
kommutatsiya
kondensator
kondensatsiya
kontaktor
konverter
kulon
ḳapatḳıç
lampoçka
megavatt
menfiy yuk
musbet yuk
neytrino
ostsillograf
ostsillogramma
ostsilloskop
ostsillyator
plitka
rele
reostat
rezonator
rozetka
sayaç
sçyotçik
solenoid
söndürgiç
stator
ştepsel
termoelektrik
transformator
uzatḳıç
vıklyuçatel
volt
voltmetr
zaryad
zummer

- **Rusça alıntılar: 60**

amper
ampermetr
batareya
batareyka
dielektrik
dinamo
dinamomaşna
dinamometr
drossel
duplikator
elektrifikatsiya
elektrik
elektrikli
elektrizatsiya
elektrodinamika
elektroenergiya
elektrokar
elektromontör
elektronika
farada
galvanometr
galvanoplastika
gerts
impuls
ionizator
ionizatsiya
izolyator
kabel
kilovatt
kilovolt
kommutatsion
kommutatsiya
kondensator
kondensatsiya
kontaktor
konverter
kulon
lampoçka
megavatt
neytrino
ostsillograf
ostsillogramma
ostsilloskop
ostsillyator
plitka
rele
reostat
rezonator
rozetka
sçyotçik
solenoid

stator	transformator	voltmetr
ştepsel	vıklyuçatel	zaryad
termoelektrik	volt	zummer

- **Osmanlıca alıntılar: 3**

ceryan
menfiy yuk
musbet yuk

II. 3. 15. ETNOGRAFYA: 182

Etnografya terimleri büyük oranda Kırım-Tatarca olup 53 tanesi Osmanlıcadan, 8 tanesi Rusçadan alıntıdır.

aḳiḳa	beşik toyu	çiçeklik
alınlıḳ	beştaş	çinayaḳ
altın beşik	boyunlıḳ	çingil
altın ḫoraz	capalaḳ	çubuḳ divar
altın suret	caypı ḳazan	çubuḳlıḳ
amayıl	celde	çupke
amedie	cenge	dabla
arapene	cezve	deren ev
arıḳ	cıyın	dildan
arman ḳazıḳ	culde	divar yastıḳ
armantaş	çabuv	doḳuz
arslan avuz	çağırtuv	dolap
asḳı	çapaḫuma	dörtlem
asma	çaraġ	etnograf
atma	çarıḳlar	etnografik
bardaḳ	çatalbaş gugüm	etnografiya
batman	çayma	fal tas
bayandı	çember	faltaş
beldev	çerelik	feraş

ferâz
ferece
fes tepeligi
fırlanta
garoz
ğalkşınas
ğalkşınaslık
ğartan
ğona
ğurna
ındırġaş
ilvan pul
ilvan sandıçığı
incili altun
inciyar
işleme
kalçin
karavana
kemançe
kepçe
kerya
keten
kiev don
kirmev
kise
kobek
kostek
koz boyuncaķ
kubu
kulâğ
ķalaķ
ķalbır
ķalbur
ķamere
ķapara
ķartop çıraķ
ķaside
ķasnaķ
ķaş
ķatır
ķavuķ
ķaytan toķmağı
ķırba
ķoban
ķobız
ķolan
ķoltuķ
ķona
ķoşķulaķ
lenger
mañlaylıķ
marama
maşalli
melte
meşe
minek taşı
misvaķ
nalın
nasat
nazarlıķ
oreke
pañ
peşkir
saan
saç bağı
saç ķasidesi
saç toķası
saķlı ev (oda)
salu(v)
santır
seçe
sepki
serent
set
sofra
sorı
söndürme
sözkesim
stıpan
su
supa
suvdolap
suzaķ
sütlük
süyrekleme
şabaş
şağşır
şemidanlı lampa
şerbenti
şeritli yelek
takina
talaķa
tandır
tarpi
taşyaķ
tat
tatarurçuķ
telli ğoraz
temen
temeş
teorba
tığımçıķ

tizlik
toḳat
tostıḳan
tostıḳay
töpelik
trapan
tuyaḳlar
uçḳurlı ştan
ulav
undır
uru
uşat
yaḳa açmaḳ
yapalaḳ
yaşmaḳ
yengil nişan
yıbrıḳ
yılanbaşı
yipişli ḳuşaḳ
yuklük
yuzyastıḳ
zıncırlama ḳuşaḳ
zoomorfizm

- **Rusça alıntılar: 8**

etnograf
etnografik
etnografiya
garoz
teorba
trapan
uçḳurlı ştan
zoomorfizm

- **Osmanlıca alıntılar: 53**

aḳiḳa
altın ḫoraz
altın suret
amayıl
arman ḳazıḳ
armantaş
cezve
çatalbaş gugüm
çember
çerelik
çingil
çubuḳ divar
divar yastıḳ
dolap
fal tas
faltaş
ferece
ḫalḳşınas
ḫalḳşınaslıḳ
ḫurna
kemançe
kepçe
kerya
keten
kise
kulâḫ
ḳalbır
ḳalbur
ḳamere
ḳaside
lenger
marama
maşalli
meşe
misvaḳ
nalın
nasat
nazarlıḳ
oreke
peşkir
saan
saç ḳasidesi
set
sofra
suvdolap
şabaş
şemidanlı lampa
şerbenti
şeritli yelek
takina
tandır
telli ḫoraz
temeş

II. 3. 16. FARMAKOLOJİ: 52

Farmakoloji terimlerinin tamamı alıntıdır. 28 adeti Rusça, 22 adeti Osmanlıcadır. Sadece aġrı toḳtatḳan ilâç, ilâcı olġan osümlikler tamlamalarının içerisinde Kırım-Tatarca sözler yer almaktadır.

aġrı toḳtatḳan ilâç	farmakologiya	insulin
antibiotik	farmatsevt	kapsula
antiseptik	farmatsevtik	kastorka
aspirin	farmatsevtika	kodein
apḫane	glitserin	kokain
apḫaneci	grim	kollodiy
apteka	ḫina	lanolin
aptekacı	ḫinin	melem
attar	ilâcı olġan osümlikler	morfiy
cüzamcı	ilâç	narkotik
derman	ilâçane	novokain
deva	ilâçḫaneci	oksürik ilâcı
ecza	ilâçlama	provizor
eczac	ilâçlamaḳ	sirop
eczacı	ilâçlı	streptotsid
eczacılıḳ	ilâçlıḳ	yuḳu ilâcı
eczaḫane	ilâçsız	
farmakolog	iḫtiol	

- **Rusça alıntılar: 28**

antibiotik	farmatsevt	iḫtiol
antiseptik	farmatsevtik	insulin
aspirin	farmatsevtika	kapsula
apteka	glitserin	kastorka
aptekacı	grim	kodein
farmakolog	ḫina	kokain
farmakologiya	ḫinin	kollodiy

lanolin	novokain	streptotsid
morfiy	provizor	
narkotik	sirop	

- **Osmanlıca alıntılar: 22**

apḫane	eczacı	ilâçlı
apḫaneci	eczacılıḳ	ilâçlıḳ
attar	eczaḫane	ilâçsız
cüzamcı	ilâç	melem
derman	ilâçane	oksürik ilâcı
deva	ilâçḫaneci	yuḳu ilâcı
ecza	ilâçlama	
eczac	ilâçlamaḳ	

II. 3. 17. FELSEFE: 107

107 felsefe teriminin 72 tanesi Rusçadan, 30 tanesi Osmanlıcadan alıntıdır. Sadece añastı, tüşüniş, tüşünme, tüşünüv, ustḳurum sözleri Kırım-Tatarcadır. Kırım-Tatar Türkçesiyle felsefe yapılmamaktadır.

absolyut	aḳıllıca	feleysuf
absolyutizm	aḳılsız	felsefe
agnostitsizm	aḳılsızca	felsefeci
aḳıl	aḳılsızlıḳ	felsefecilik
aḳılane	añastı	felsefiy
aḳıldane	aprior	felsefiyat
aḳıl-feraset	apriori	felsefiye
aḳıl-ferasetli	deduktiv	feylesuf
aḳıl-fikir	deduktsiya	gnoseologiya
aḳılınca	dialektika	gumanist
aḳıl-idraḳ	dualizm	gumanizmcı
aḳıl-idraḳlı	empirik	gumanistik
aḳıllı	empirizm	gumanizm

ideal
idealcı
idealist
idealistik
idealizm
ideallik
ideogramma
ideolog
ideologik
ideologiya
illüzionizm
immanent
imperativ
impuls
impulsiv
impulsivlik
indeterminizm
individual
induktivizm
induktsiya
irratsional
irratsionalizm
irratsionallik
konektura
kontsept
kontseptsiya
kontseptualizm
krititsizm
logik
logika
logikacı
logiklik
mantıḳ
mantıḳiy
mantıḳlı
mantıḳlıḳ
mantıḳsız
mezep
plutokrat
plyuralizm
pozitivizm
pozitivlik
pragmatik
pragmatiklik
pragmatizm
prezumptsiya
ratsional
ratsionalist
ratsionalizator
ratsionalizatsiya
ratsionalizatsiyacı
sḫolastik
sḫolastika
sḫolastiklik
sofistika
sofiyan
sofizm
stoitsizm
substantsiya
subyekt
tasavvuf
teist
teizm
teleologiya
tüşüniş
tüşünme
tüşünüv
ustḳurum

- **Rusça alıntılar: 72**

absolyut
absolyutizm
agnostitsizm
aprior
apriori
deduktiv
deduktsiya
dialektika
dualizm
empirik
empirizm
gnoseologiya
gumanist
gumanizmcı
gumanistik
gumanizm
ideal
idealcı
idealist
idealistik
idealizm
ideallik
ideogramma
ideolog

ideologik	kontsept	ratsional
ideologiya	kontseptsiya	ratsionalist
illüzionizm	kontseptualizm	ratsionalizator
immanent	krititsizm	ratsionalizatsiya
imperativ	logik	ratsionalizatsiyacı
impuls	logika	sḫolastik
impulsiv	logikacı	sḫolastika
impulsivlik	logiklik	sḫolastiklik
indeterminizm	plutokrat	sofistika
individual	plyuralizm	sofizm
induktivizm	pozitivizm	stoitsizm
induktsiya	pozitivlik	substantsiya
irratsional	pragmatik	subyekt
irratsionalizm	pragmatiklik	teist
irratsionallik	pragmatizm	teizm
konektura	prezumptsiya	teleologiya

- **Osmanlıca alıntılar: 30**

aḳıl	aḳıllıca	felsefiye
aḳılane	aḳılsız	feylesuf
aḳıldane	aḳılsızca	mantıḳ
aḳıl-feraset	aḳılsızlıḳ	mantıḳiy
aḳıl-ferasetli	feleysuf	mantıḳlı
aḳıl-fikir	felsefe	mantıḳlıḳ
aḳılınca	felsefeci	mantıḳsız
aḳıl-idraḳ	felsefecilik	mezep
aḳıl-idraḳlı	felsefiy	sofiyan
aḳıllı	felsefiyat	tasavvuf

II. 3. 18. FİZİK: 230

Fizik çağdaş bir bilim dalı olduğu için terimlerinin çoğu Rusçadır. Osmanlıcadan kalma 23 terim bulunmaktadır. “ameliy fizika, beta parçaçıḳlar, beta şavleler, iks-şavleler,

nazariy fizika, nurlu energiya, tadbiḳiy fizika” Rusça-Osmanlıca ve Rusça-Türkçe unsurlardan oluşmuş tamlama şeklindeki terimlerdir.

absorber
absorbirlemek
absorbtsiya
aḳıcı
ameliy fizika
amper
ampermetr
amplituda
anod
areometr
astrofizik
astrofizika
at kuçü
at ḳuveti
atom
atomcı
atomistik
avuştırıcı
bar
baroskop
beta parçaçıḳlar
beta şavleler
cisim
cisimçik
detrit
dezinfektsiya
diafragma
diafragmalamaḳ
diamagnetik
diamagnetizm
diatermik
diffuziya
difraktsiya
dina
dinamik
dinamika
dioptriya
eki fazalı toḳ
ekileme ḳırıluv
elektrifikatsiya
elektrik
elektrik aḳım
elektrikli
elektrizatsiya
elektrod
elektrodinamika
elektroenergiya
elektrolit
elektroliz
elektromagnetizm
elektromagnit
elektromeḫanik
elektromeḫanika
elektrometr
elektrometrik
elektron
elektrostantsiya
fazotron
fizika
fizikacı
fizika laboratoriyası
fizikiy
fizikiy kimya
galvanik
galvanizatsiya
galvanizm
galvanometr
galvanoplastika
galvanoskop
gaz
gaz cisim
geliostat
geofizik
geofizika
geofizikacı
gidrodinamik
gidrodinamika
gidroenergiya
gidrograf
gidrografiya
gidroliz
gidrolog
gidrologik
gidrologiya
gidrometr
gidrometrik
gidrometriya
gidrostantsiya
gidroteḫnika
gidroteḫnikacı

gigroskop
gigroskopik
ḫromatizm
iks-şavleler
induktor
induktsion
induktsiya
iniḳâs
interferentsiya
ion
ionizator
ionizatsiya
irradiatsiya
irüv sıcaḳlığı
izolyator
izoterma
kaloriya
kaloriyalı
kaloriyalılıḳ
kapillyar
kation
katod
ḳatnaş savutları
ḳattı cisim
kaustika
keçirici
keskiç
koçürici
kolorimetr
kondensator
kondensatsiya
kondensor
konsistentsiya
konstanta
konvektsiya
korpuskula
kulon
kvant
kyuri
ḳabul etici
ḳırılma
ḳırıluv
ḳızarıntı
ḳudret
ḳuvet
ḳuvetli
ḳuvetlilik
ḳuvetsiz
latent
lazer
linza
lyumen
lyuminestsentsiya
magnetizm
massa
menfiy
menfiy ḳutup
menfiy yuk
metafizik
metafizika
mikron
mil
mucessem
musbet
musbet ve menfiy ḳutuplar
musbet yuk
naḳil
nazariy fizika
neytral
neytralizatsiya
neytralleştirmek
neytrallik
neytrino
neytron
nippel
nisbiy
nukleus
nuklon
nurlu energiya
obektiv
oberton
oktava
okular
okulyar
olçeştirme ağırlıḳ
om
ommetr
orbita
orbital
ostsillograf
ostsillogramma
ostsilloskop
ostsillyator
ozlüginden yanma
proton
ptialin
radiatsiya
radioaktiv
radioaktiv cisimler
radioaktivlik
reaktsiya
rezonator

rıçag
saçılıcı cısımlar
sensor
sıcaḳ keçiricilik
sıcaḳlıḳ alma
sıcaḳlıḳ aluv
sıcaḳlıḳ deñişmeleri
sıḳlıḳ
spektr
spektral
spektrometr
spektrometriya
spektroskop
spektroskopiya
şingen cisim
tadbiḳiy fizika
tasavvurat
termik
termodinamik
termodinamika
termoelektrik
termoelement
termoizolyatsiya
termometr
termometriya
topraḳnen birleştirme
toyġun irinti
tsiklotron
tüzlük
ultradavuş
ultraḳırmızı
ultramor
uyürmeli areket
uzgüç
vakuum
yarı naḳiller
yaşınçeker
yuk

- **Rusça alıntılar: 168**

absorber
absorbirlemek
absorbtsiya
amper
ampermetr
amplituda
anod
areometr
astrofizik
astrofizika
atom
atomcı
atomistik
bar
baroskop
detrit
dezinfektsiya
diafragma
diafragmalamaḳ
diamagnetik
diamagnetizm
diatermik
diffuziya
difraktsiya
dina
dinamik
dinamika
dioptriya
elektrifikatsiya
elektrik
elektrik aḳım
elektrikli
elektrizatsiya
elektrod
elektrodinamika
elektroenergiya
elektrolit
elektroliz
elektromagnetizm
elektromagnit
elektromeẖanik
elektromeẖanika
elektrometr
elektrometrik
elektron
elektrostantsiya
fazotron
fizika
fizikacı
fizika laboratoriyası
fizikiy
fizikiy kimya
galvanik
galvanizatsiya

galvanizm
galvanometr
galvanoplastika
galvanoskop
gaz
geliostat
geofizik
geofizika
geofizikacı
gidrodinamik
gidrodinamika
gidroenergiya
gidrograf
gidrografiya
gidroliz
gidrolog
gidrologik
gidrologiya
gidrometr
gidrometrik
gidrometriya
gidrostantsiya
gidroteḫnika
gidroteḫnikacı
gigroskop
gigroskopik
ḫromatizm
induktor
induktsion
induktsiya
interferentsiya
ion
ionizator
ionizatsiya
irradiatsiya
izolyator
izoterma
kaloriya
kaloriyalı
kaloriyalılıḳ
kapillyar
kation
katod
kaustika
kolorimetr
kondensator
kondensatsiya
kondensor
konsistentsiya
konstanta
konvektsiya
korpuskula
kulon
kvant
kyuri
latent
lazer
linza
lyumen
lyuminestsentsiya
magnetizm
massa
metafizik
metafizika
mikron
mil
neytral
neytralizatsiya
neytralleştirmek
neytrallik
neytrino
neytron
nippel
nukleus
nuklon
obektiv
oberton
oktava
okular
okulyar
om
ommetr
orbita
orbital
ostsillograf
ostsillogramma
ostsilloskop
ostsillyator
proton
ptialin
radiatsiya
radioaktiv
radioaktiv cisimler
radioaktivlik
reaktsiya
rezonator
rıçag
sensor
spektr
spektral
spektrometr
spektrometriya

spektroskop
spektroskopiya
termik
termodinamik
termodinamika
termoelektrik
termoelement
termoizolyatsiya
termometr
termometriya
tsiklotron
vakuum

- **Osmanlıca alıntılar: 23**

at ḳuveti
cisim
cisimcik
inikâs
ḳattı cisim
ḳabul etici
ḳudret
ḳuvet
ḳuvetli
ḳuvetlilik
ḳuvetsiz
menfiy
menfiy ḳutup
menfiy yuk
mucessem
musbet
musbet ve menfiy ḳutuplar
musbet yuk
naḳil
nisbiy
saçılıcı cısımlar
tasavvurat
yarı naḳiller

II. 3. 19. HAKARET-KÜFÜR: 55

Hakaret ve küfür içeren sözlerin büyük çoğunluğu Osmanlıcadan kalmadır. “alçaḳ, aşaa, çapḳın, kopek gibi az da olsa Kırım-Tatarca terimler bulunmaktadır. Rusçadan 4 adet alıntı vardır.

aḳaret
aḳaretleme
aḳaretlemek
aḳaretlenmek
aḳaretletmek
alçaḳ
alçaḳlamaḳ
alçaḳlaşmaḳ
alçaḳlatmaḳ
aramağız
aramzade
aşaa
aşşaa
ayvan
çapkın
çınapet
jargon
faişe
kâfirniñ balası
kaḫpe
kâḫpe
kem
kemlik
kerata
kopek
kopeklik
kufür
kufüraġız
kufüraġızlıḳ
kufürlik
ḳınzırlıḳ
namerdane
necis

necislik
orospı
pezemeñk
pezevenk
piç
pis ağızlı
pis sözler
pojmay
profanatsiya
puşt
satķın
sefil
sögünç
sögünmek
sögüş
şerefsiz
şerefsizlik
tuvar desen, tuvar!
vardel
yavur
yavurca
yavurlıķ

- **Rusça alıntılar: 4**

jargon
pojmay
profanatsiya
vardel

- **Osmanlıca alıntılar: 35**

aķaret
aķaretleme
aķaretlemek
aķaretlenmek
aķaretletmek
aramaġız
aramzade
ayvan
çınapet
faişe
kâfirniñ balası
kaḫpe
kâḫpe
kem
kemlik
kerata
kufür
kufüraġız
kufüraġızlıķ
kufürlik
ķınzırlıķ
namerdane
necis
necislik
orospı
pezemeñk
pezevenk
piç
puşt
sefil
şerefsiz
şerefsizlik
yavur
yavurca
yavurlıķ

II. 3. 20. HUKUK: 118

Hukuk dilinin tamamı alıntıdır. Daha çok Osmanlıcadan kalma sözlerden oluşmakla birlikte Rusça sözlerin sayısı da az değildir.

adalet
adaletli
adaletlilik
adaletperver
adaletsiz
adaletsizlik
adet
adliye
adliyeci
advokat
advokatura
aḳ
aḳḳı
aḳsız
aḳ-uḳuḳ
aḳ-uḳuḳsız
aḳ-uḳuḳsızlıḳ
aliment
añlaşma
apologet
apologiya
arbitraj
arizacı
cevapkâr
ceza
ceza uḳuḳı
cinaiy
cinayet
cinayetçi
cinayetkâr
cinayetkârlıḳ
cinayetlik
cismaniy zarar
dava
davacı
dava etmek
davalaşmaḳ
davalaşmamaḳ
davalı
de-yure
divan
embargo
eyet
iddia
iddialaşmaḳ
immunitet
iş
kadastr
kassator
kassatsion
kassatsiya
kassirlemek
kazuist
kazuistik
kazuistika
kazus
keys
kodeks
kodifikatsion
kodifikatsiya
kondominimum
kriminal
kriminalcı
kriminalcılıḳ
kriminallıḳ
kriminolog
kriminologik
kriminologiya
maḫbes
maḫbus
maḫbusḫane
maḫkeme
maḫkum
maḫkumiyet
maḫküm
majoritar
makeme
makemeleşmek
mavam
mesele
mesleat
mesleatçı
muddet
muddetli
muddetsiz
muḳavele
muşafir
naturalizatsiya
niza
prolongatsiya
restitutsiya
subyekt
şartname
şekva
şekvacı
şeriat
şikâyet
şikâyetçi
şikâyetlenmek
ştraf
ştraflamaḳ
ştraflanġan

ştraflanmaḳ	uḳuḳlı	yuridik
temyiz	uḳuḳlıḳ	yurisdiktsiya
töre	uḳuḳlılıḳ	yuriskosult
uküm	uḳuḳsız	yurisprudentsiya
ukmü	uḳuḳsızlıḳ	
uḳuḳ	uḳuḳşınas	

- **Rusça alıntılar: 43**

advokat	kazuistik	majoritar
advokatura	kazuistika	naturalizatsiya
aliment	kazus	prolongatsiya
apologet	keys	restitutsiya
apologiya	kodeks	subyekt
arbitraj	kodifikatsion	ştraf
de-yure	kodifikatsiya	ştraflamaḳ
embargo	kondominimum	ştraflaṅan
immunitet	kriminal	ştraflanmaḳ
kadastr	kriminalcı	yuridik
kassator	kriminalcılıḳ	yurisdiktsiya
kassatsion	kriminallıḳ	yuriskosult
kassatsiya	kriminolog	yurisprudentsiya
kassirlemek	kriminologik	
kazuist	kriminologiya	

- **Osmanlıca alıntılar: 70**

adalet	adliyeci	cevapkâr
adaletli	aḳ	ceza
adaletlilik	aḳḳı	ceza uḳuḳı
adaletperver	aḳsız	cinaiy
adaletsiz	aḳ-uḳuḳ	cinayet
adaletsizlik	aḳ-uḳuḳsız	cinayetçi
adet	aḳ-uḳuḳsızlıḳ	cinayetkâr
adliye	arizacı	cinayetkârlıḳ

cinayetlik
cismaniy zarar
dava
davacı
dava etmek
davalaşmaḳ
davalaşmamaḳ
davalı
divan
eyet
iddia
iddialaşmaḳ
maḫbes
maḫbus
maḫbusḫane
maḫkeme
maḫkum
maḫkumiyet
maḫküm
makeme
makemeleşmek
mesele
mesleat
mesleatçı
muddet
muddetli
muddetsiz
muḳavele
muşafir
niza
şartname
şekva
şekvacı
şeriat
şikâyet
şikâyetçi
şikâyetlenmek
temyiz
uküm
ukmü
uḳuḳ
uḳuḳlı
uḳuḳlıḳ
uḳuḳlılıḳ
uḳuḳsız
uḳuḳsızlıḳ
uḳuḳşınas

II. 3. 21. İNŞAATÇILIK: 111

İnşaatçılık terimlerinde Rusça ve Kırım-Tatarca sözler neredeyse eşit orandadır. Osmanlıca alıntıların sayısı daha azdır.

alebastr
asbest-beton
mimar arşını
basamaḳ
beton
betoncı
betonlama
betonlamaḳ
betonlanġan
betonlatmaḳ
bina
but
cik
çatı
çatḳı
çatma
çelik
çini
dam
damlı
damsız
divar
divar ḳuşaġı
dranka
ekskavator
ekskavatorcı
eşmek
ırġat
inşa
inşaat
inşaatçı
kereste
keresteli

kerestesiz
keriş
kiriş
klinker
konstruktsiya
korpus
kronşteyn
ḳarçıġa
ḳayınçı
ḳurmaḳ
ḳurucı
ḳurucılıḳ
ḳurulış
leva
levazim
levazimat
levazimatçı
levḫa
levḫaçıḳ
makas
malzeme
masandra
meḫanik
meḫanizator
meḫanizatsiya
mesken
meskün
mimar
mimarcı
mimarcılıḳ
mimariy
mimariye
mimarlıḳ
oḳluḳ
opalubka
panel
panorama
parmaḳ
payvan
pervaz
razan
ruberoid
salmaḳ
sarḳma
şakul
şifer
şpunt
şveler
tamir
tamirlegen
tamirlemek
tamirlengen
tamirlenmek
tamirletmek
tartma
taslaḳ
teḫnik
teḫnika
tesis
tesisat
tol
tola
tolacı
tolacılıḳ
tolaçıḳ
tosun
töşeme
töşemek
töşemeli
töşetmek
töşevli
tula
yapı
yapıcı
yapıcılıḳ
yapılġan
yapılmaḳ
yarma

- **Rusça alıntılar: 29**

alebastr
asbest-beton
beton
betoncı
betonlama
betonlamaḳ
betonlanġan
betonlatmaḳ
but
dranka
ekskavator
ekskavatorcı
klinker
konstruktsiya
korpus

kronşteyn	opalubka	şpunt
masandra	panel	şveler
meḫanik	panorama	teḫnik
meḫanizator	ruberoid	teḫnika
meḫanizatsiya	şifer	

- **Osmanlıca alıntılar: 44**

bina	levḫa	tamir
çini	levḫaçıḳ	tamirlegen
divar	makas	tamirlemek
divar ḳuşağı	malzeme	tamirlengen
ırġat	mesken	tamirlenmek
inşa	meskün	tamirletmek
inşaat	mimar	tesis
inşaatçı	mimar arşını	tesisat
kereste	mimarcı	tol
keresteli	mimarcılıḳ	tola
kerestesiz	mimariy	tolacı
leva	mimariye	tolacılıḳ
levazim	mimarlıḳ	tolaçıḳ
levazimat	pervaz	tula
levazimatçı	şakul	

II. 3. 22. JEOLOJİ: 48

Jeoloji terimleri büyük oranda Rusçadır. İçerisinde çökünti, ḳayma, sıra, tınma, yerden çıḳarılġanlar gibi tek tük Kırım-Tatarca sözlere de rastlanmaktadır.

antratsit ḳatlamı	devon	geologik
boksit	dinozavr	geologiya
bosaġa	diorit	geologiyacı
çökünti	geolog	karst

kaynozoy	neolitik	tektonik
kembriy	oligotsen	tektonika
konkretsiya	seysmik	termal suvlar
korroziya	seysmograf	tınma
ķayma	seysmogramma	topograf
lignit	seysmologiya	topografik
löss	sıra	topografiya
magma	stalagmit	tuf
mergel	stalatit	uçlemci
mezozoy	şalyagan	yarus
neogen	şpat	yaşma
neolit	tekstura	yerden çıķarılġanlar

- **Rusça alıntılar: 39**

antratsit ķatlamı	korroziya	seysmologiya
boksit	lignit	stalagmit
devon	löss	stalatit
dinozavr	magma	şpat
diorit	mergel	tekstura
geolog	mezozoy	tektonik
geologik	neogen	tektonika
geologiya	neolit	topograf
geologiyacı	neolitik	topografik
karst	oligotsen	topografiya
kaynozoy	seysmik	tuf
kembriy	seysmograf	yarus
konkretsiya	seysmogramma	yaşma

II. 3. 23. KİMYA: 262

Kimya terminolojisi daha çok Rusça alıntılardan oluşmaktadır.

absorbirlemek	absorbtsiya	aktiniy

alizarin
alümin
ammiak
ammonal
ammoniy
angidrid
anilin
argon
astat
aşayıcı
atsetilen
atseton
attar
azot
bariy
benzol
berilliy
bikarbonat
bioḫimiya
birleşme
bisulfat
boksit
bor
brom
butan
butilen
buzlav noḳtası
dezinfektsiya
dezodorator
dializ
difosgen
durġun gaz
ekşilik
ekşime
ekzotermik
element
elyus
emulsiya
etan
etil
etilen
fenol
ferment
fermentatsiya
formalin
fosfat
fosgen
galoid
gel
geliy
gemoglobin
geoḫimik
geoḫimiya
geoḫimiyacı
germaniy
gidrat
giposulfit
globulin
glyukoza
gormon
gurültili ekşilik
gurültili gaz
ḫardal gazı
ḫimik
ḫimikat
ḫimiya
ḫimiyacı
ḫimiyeviy
ḫimiyeviy tecribeler
ḫlor
ḫloroform
ḫlorpikrin
ḫolesterin
ḫrom
ḫrompik
ilâç
ilâçlama
ilâçlı
indikator
indiy
ioniy
iprit
iridiy
ittriy
izopren
izotop
jelatina
kadmiy
kaliy
kaltsinatsiya
kaltsiy
kamfora
kanfor
karbid
ḳarbon suvları
karbonat
karbonit
karborund
kataliz
katalizator
kaustik
kazein

kibrit
koagulyatsiya
koktaş
kolba
kollodiy
kolloid
korroziya
kraḫmal
kreking
kremniy
kreolin
kreozot
krioskopiya
kripton
kristall
kron
ksenon
kuporos
ḳatran tortası
ḳaynaḳ
ḳaynav noḳtası
ḳoñur demir ḫam madeni
ḳoşuḳ
ḳurşun
lakmus
lakmus kâğıtı
laktoza
lâpis
lignin
ligroin
limon ekşiligi
limon tuzu
litip
lyuminestsentsiya
lyutetsiy
magneziya
mentol
menzurka
metan
metil
metilen
mışyak
molibden
morfiy
naşatır
neon
neptuniy
neyron
nikel
niobiy
nişasta
nitrat
nitratlaşma
nitrid
nitrobenzol
nitrogen
nitroglitserin
nitroza
nobeliy
nuklein
oksid
oksigen
olein
organik
organik cisimler
organiklik
organik madde
organik olmağan cisimler
organik olmağan madde
osmiy
osmos
ozon
ozonator
ozonlağan
ozonlamaḳ
ozonlatmaḳ
palladiy
platina
plutoniy
polietilen
polimer
polimeriya
poloniy
propilen
protaktiniy
protamin
proteid
protein
ptialin
radioaktiv
radioaktivlik
radiy
radon
reagent
reaktiv
reaktsion
reaktsioner
reaktsionlıḳ
reaktsiya
rubidiy
sabunlaşma
sabunlaşmaḳ

saḫaroza
salitsil ekşiligi
sandal
selen
selitra
sepi
sepileyici madde
silikat
silte
skandiy
soyluḳ
stirol
striḫnin
strontsiy
sublimatsiya
sulema
sulfat
sulfit
superfosfat
surik
suspenziya
şaylağan
şist
talliy
tantal
tellur
termit
timol
titan
titanlı
toluol
toriy
trotil
tseriy
tseziy
tsian
tsianlı
tsink
uglekislota
uglerod
uglevod
uglevodorod
uran
vanadiy
vanilin
vismut
volfram
yarıḳlandırıcı gaz
yaḳılġan balçıḳ
yod
zac
zakis
zeerlenmek
zooḫimik
zooḫimiya

- **Rusça alıntılar: 220**

absorbirlemek
absorbtsiya
aktiniy
alizarin
alümin
ammiak
ammonal
ammoniy
angidrid
anilin
argon
astat
atsetilen
atseton
azot
bariy
benzol
berilliy
bikarbonat
bioḫimiya
bisulfat
boksit
bor
brom
butan
butilen
dezinfektsiya
dezodorator
dializ
difosgen
ekzotermik
element
elyus
emulsiya
etan
etil

etilen
fenol
ferment
fermentatsiya
formalin
fosfat
fosgen
galoid
gel
geliy
gemoglobin
geoḫimik
geoḫimiya
geoḫimiyacı
germaniy
gidrat
giposulfit
globulin
glyukoza
gormon
ḫimik
ḫimikat
ḫimiya
ḫimiyacı
ḫlor
ḫloroform
ḫlorpikrin
ḫolesterin
ḫrom
ḫrompik
indikator
indiy
ioniy
iprit
iridiy
ittriy
izopren
izotop
jelatina
kadmiy
kaliy
kaltsinatsiya
kaltsiy
kamfora
kanfor
karbid
karbonat
karbonit
karborund
kataliz
katalizator
kaustik
kazein
koagulyatsiya
kolba
kollodiy
kolloid
korroziya
kraḫmal
kreking
kremniy
kreolin
kreozot
krioskopiya
kripton
kristall
kron
ksenon
kuporos
lakmus
lakmus kâğıtı
laktoza
lâpis
lignin
ligroin
litip
lyuminestsentsiya
lyutetsiy
magneziya
mentol
menzurka
metan
metil
metilen
mışyak
molibden
morfiy
naşatır
neon
neptuniy
neyron
nikel
niobiy
nitrat
nitratlaşma
nitrid
nitrobenzol
nitrogen
nitroglitserin
nitroza
nobeliy
nuklein

oksid
oksigen
olein
organik
organiklik
osmiy
osmos
ozon
ozonator
ozonlaġan
ozonlamaķ
ozonlatmaķ
palladiy
platina
plutoniy
polietilen
polimer
polimeriya
poloniy
propilen
protaktiniy
protamin
proteid
protein
ptialin
radioaktiv
radioaktivlik
radiy
radon
reagent
reaktiv
reaktsion
reaktsioner
reaktsionlıķ
reaktsiya
rubidiy
saḫaroza
salitsil
selen
selitra
silikat
skandiy
stirol
stirol
striḫnin
strontsiy
sublimatsiya
sulema
sulfat
sulfit
superfosfat
surik
suspenziya
şist
talliy
tantal
tellur
termit
timol
titan
titanlı
toluol
toriy
trotil
tseriy
tseziy
tsian
tsianlı
tsink
uglekislota
uglerod
uglevod
uglevodorod
uran
vanadiy
vanilin
vismut
volfram
yod
zakis
zooḫimik
zooḫimiya

- **Osmanlıca alıntılar: 13**

attar	ilâçlı	sabunlaşmaḳ
ḫimiyeviy	kibrit	sandal
ḫimiyeviy tecribeler	ḳatran tortası	zac
ilâç	nişasta	
ilâçlama	sabunlaşma	

II. 3. 24. MADENCİLİK: 60

Madencilik terimlerinin 28 adeti Rusçadan, 13 adeti Osmanlıcadan alıntıdır. Kırım-Tatarca 18 adet söz bulunmaktadır.

alümin	germaniy	ḳoşuḳ
amalgama	grafit	ḳuyu
asbest	ḫam maden	ḳuyum
asıl madenler	iridiy	ḳuyumcı
avan	ittriy	ḳuyumcılıḳ
babbit	kadmiy	maden
barit	kaliy	madenci
bariy	kaltsiy	madencilik
cever	kobalt	madenli
ceverci	komür	malaḫit
cevercilik	komürci	metall
ceveriy	komürcilik	metallurg
ceverli	kremniy	ocaḳ
cevḫer	kriolit	pul
çapaḳ	kulçe	ruda
damarçıḳ	ḳalay	rudnik
domna	ḳalaycı	skreper
egev	ḳalaylama	taş
egevlemek	ḳalaylamaḳ	taşçı
galereya	ḳalaylı	tigel
geliotrop	ḳoñur demir ḫam	tütkel

vismut	yerden çıḳarılġanlar	

- **Rusça alıntılar: 28**

alümin	grafit	metall
amalgama	iridiy	metallurg
asbest	ittriy	ruda
babbit	kadmiy	rudnik
barit	kaliy	skreper
bariy	kaltsiy	tigel
domna	kobalt	tyutkel
galereya	kremniy	vismut
geliotrop	kriolit	
germaniy	malaḫit	

- **Osmanlıca alıntılar: 13**

asıl madenler	ceverli	madenci
cever	cevḫer	madencilik
ceverci	ḫam maden	madenli
cevercilik	kulçe	
ceveriy	maden	

II. 3. 25. MALİYE-EKONOMİ-MUHASEBE: 82

Maliye-Ekonomi-Muhasebe terimleri daha çok Osmanlıcadan kalmadır. Rusça alıntıların sayısı da az değildir. Tek tük çörkü, değer gibi Kırım-Tatarca sözler bulunmaktadır.

akkreditiv	baalamaḳ	debitor
aktiv	baalı	deflyatsiya
aḳḳı	çörkü	defterdar
arz	çötkü	deger
baa	debet	degerli

degerlik
demping
denominatsiya
devalvatsiya
dividend
ekonomika
ekonomist
ekonomizm
esap
esap-kitap
esaplama
esaplamaq̣
esaplanmaq̣
esaplaşma
esaplaşmaq̣
esaplatmaq̣
esaplı
esapsız
fiyat
ƣocalıq̣
ƣozyaystvo
ƣozyaystvoca
içtimaiy-iq̣tisadiy
iƣtiyat
iƣtiyatlı
iƣtiyatsız
iq̣tisadiy
iq̣tisadiyat
iq̣tisat
iq̣tisatçı
imalat fiyatı
inflyatsiya
inkassator
investitsiya
investor
kartel
kliring
kontokorrent
kontrbalans
kontsessiya
konversiya
kvota
k̦ıymet
k̦ıymetli
maliy
maliye
maliyeci
maliyet
maliyeviy
mal oluv fiyatı
naçyot
paalı
paalılaşma
paalılaşmaq̣
paalılaştırmaq̣
paalılıq̣
para
pul
remissiya
saldo
sçyot
sermaye
sermiya
sermiyadar
smeta
subventsiya
taƣsis

- **Rusça alıntılar: 31**

akkreditiv
aktiv
debet
debitor
deflyatsiya
demping
denominatsiya
devalvatsiya
dividend
ekonomika
ekonomist
ekonomizm
ƣozyaystvo
ƣozyaystvoca
inflyatsiya
inkassator
investitsiya
investor
kartel
kliring
kontokorrent
kontrbalans
kontsessiya
konversiya

kvota	saldo	subventsiya
naçyot	sçyot	
remissiya	smeta	

- **Osmanlıca alıntılar: 46**

aḳḳı	fiyat	maliyet
arz	ḫocalıḳ	maliyeviy
baa	içtimaiy-iḳtisadiy	mal oluv fiyatı
baalamaḳ	iḫtiyat	paalı
baalı	iḫtiyatlı	paalılaşma
defterdar	iḫtiyatsız	paalılaşmaḳ
esap	iḳtisadiy	paalılaştırmaḳ
esap-kitap	iḳtisadiyat	paalılıḳ
esaplama	iḳtisat	para
esaplamaḳ	iḳtisatçı	pul
esaplanmaḳ	imalat fiyatı	sermaye
esaplaşma	ḳıymet	sermiya
esaplaşmaḳ	ḳıymetli	sermiyadar
esaplatmaḳ	maliy	taḫsis
esaplı	maliye	
esapsız	maliyeci	

II. 3. 26. MATEMATİK: 233

Matematik ile ilgili kavramlarda Rusça, Osmanlıca ve Kırım-Tatarca sözlerin hemen hemen eşit oranda olduğu görülmektedir. Yine Rusça-Osmanlıca alıntılarla kurulan arifmetik amel, figuralı ḳavuslar, kvadrat ḳavuslar gibi tamlamalar mevcuttur.

abstsissa	algoritm	arifmetika
addaş	altıḫanelik	arifmetik amel
adiy mesele	altıkoşelik	arttırıcı
ağızdan esaplav	arifli ifadeler	arttırılıcı
akis amel	arifmetik	arttırmaḳ

arttıruv
avuķ
azimut
baġ
belgilemek
binom
bir
birmuçelik
bissektrisa
bolüci
bolünici
bolünmek
bolünti
bolüv
butün
buyüklik
cayılma
cemi
çarpma
çarpmaķ
çevirmek
çıķarılıcı
çıķarılma
çıķarılmaķ
çıķarma
çıķarmaķ
çoķmuçelik
dağıtmaķ
dayre
darp
deger
devriy
diagonal
diametr
diogonal
dodekaedr
doķuzƫanelik
doķuzkoşelik
dörtƫanelik
dörtkoşe
dörtkoşelik
dörtkul
ekide bir
ekimuçelik
ellips
ellipsoid
ellipsoidal
elliptik
endese
endeseviy
esap
esaplama
esaplamaķ
esaplanmaķ
farķ
feza
figuralı ķavuslar
formula
geometrik
geometriya
giperbola
giperbolik
gipotenuza
ƫorda
ifade
iƫtiyariy
ikosaedr
iks
indeks
integral
irratsional
irratsionallik
isimli sayı
kardioida
kare
katenoid
katet
kenar
kenarlı
kesici
kesik
kesiliş
kesir
kesişme
kesit
kombinator
kombinatorika
kommutativ
konoid
konstanta
kontingent
kontinuum
kontrparallelogramm
koordinat
kosekans
kosinüs
koşe
kotangens
kub
kvadrant
kvadrat
kvadrat ķavuslar

kvadratura
kvadrillion
kvintilon
ķaburġa
ķavus
ķavuslarnı açma
ķısķartılmaġan kesir
ķıymet
ķoşmaķ
ķoşulıcı
ķoşuv
lemma
logarifm
logika
maḫrec
massa
matematika
matematikacı
mecmu
mediana
menfiy
mesele
miķdar
minus
misal
muçe
musaviy
musaviyleme
musaviylemek
musaviyleştirmek
musaviylik
musbet
muyuş
oktaedr
oktant
olçek
olçeme
olçemek
olçeştirmek
olçetmek
olçi
olçü
olçüli
olçüsiz
onarlama
onkoşelik
onlar
onluķ
ordinata
oşagan
piramida
plüs
poliedr
polinom
prim
prizma
proektsiya
progressiya
proportsionallik
radial
radiallik
radian
radius
razryad
riyaziy
riyaziyat
riyaziye
riyaziyeci
romb
sayı
sayılġan
sayılı
sayılmaķ
segment
sekans
sekizḫanelik
sekizkoşelik
sekstilon
sektor
sinus
sinusoidal
stereografiya
stereometriya
suret
sürek buyüklik
süret
şekil
tangens
taraf
temrin
teñdeş
teñ kesikler
teñeştirmek
teorema
termin
tertip etmek
tetraedr
tıpķılı
tıpķılıķ
toķunıcı
töpe
traektoriya

trapetsiya
trigonometriya
türlendirme
türlendirmek
tüz
tüz koşe
tüzkoşelik
tüzlük
uçhanelik
uçkoşeli
uçkoşelik
uçmuçelik
yan
yuzler

- **Rusça alıntılar: 90**

abstsissa
algoritm
arifmetik
arifmetika
azimut
binom
bissektrisa
diagonal
diametr
diogonal
dodekaedr
ellips
ellipsoid
ellipsoidal
elliptik
formula
geometrik
geometriya
giperbola
giperbolik
gipotenuza
ikosaedr
iks
indeks
integral
irratsional
irratsionallik
kardioida
kare
katenoid
katet
kombinator
kombinatorika
kommutativ
konoid
konstanta
kontingent
kontinuum
kontrparallelogramm
koordinat
kosekans
kosinüs
kotangens
kub
kvadrant
kvadrat
kvadratura
kvadrillion
kvintilon
lemma
logarifm
logika
massa
matematika
matematikacı
mediana
minus
oktaedr
oktant
ordinata
piramida
plüs
poliedr
polinom
prim
prizma
proektsiya
progressiya
proportsionallik
radial
radiallik
radian
radius
razryad
romb
segment
sekans
sekstilon

sektor	stereometriya	tetraedr
sinus	tangens	traektoriya
sinusoidal	teorema	trapetsiya
stereografiya	termin	trigonometriya

- **Osmanlıca alıntılar: 64**

adiy mesele	feza	musbet
aġızdan esaplav	ifade	onkoşelik
akis amel	iḫtiyariy	riyaziy
altıḫanelik	isimli sayı	riyaziyat
altıkoşelik	kenar	riyaziye
arifli ifadeler	kenarlı	riyaziyeci
cemi	kesir	sekizḫanelik
dayre	koşe	sekizkoşelik
darp	ḳavus	suret
devriy	ḳavuslarnı açma	süret
doḳuzḫanelik	ḳıymet	şekil
doḳuzkoşelik	maḫrec	taraf
dörtḫanelik	mecmu	temrin
dörtkoşe	menfiy	tertip etmek
dörtkoşelik	mesele	tüz koşe
endese	miḳdar	tüz koşelik
endeseviy	misal	uçḫanelik
esap	musaviy	uçkoşeli
esaplama	musaviyleme	uçkoşelik
esaplamaḳ	musaviylemek	uçmuçelik
esaplanmaḳ	musaviyleştirmek	
farḳ	musaviylik	

II. 3. 27. MEKANİK: 54

Mekanik terimlerinin neredeyse tamamı Rusçadır. Osmanlıca alıntı yoktur. Birkaç Kırım-Tatarca kelime bulunmaktadır.

agregat	elektromontaj	meḫanika
anker	elektromontajcı	meḫaniklik
apparat	elektromontör	meḫanizator
apparatura	elektromotor	meḫanizatsiya
avtomatik	instrument	meḫanizirlemek
avtomatizatsiya	karter	meḫanizirlenmek
avtomeḫanik	kinematika	meḫanizm
avtomeḫanik	maşina	mikrometr
avtomobil	maşinal	nippel
avtomobilci	maşinka	podşipnik
avtomotoklub	maşna	porşen
biomeḫanika	maşnalaştırma	rezonator
çığır	maşnalaştırmaḳ	şayba
çığırçıḳ	maşna-maşna	telemeḫanik
çığırıḳ	maşnaşınas	telemeḫanika
düralyumin	maşnaşınaslıḳ	volan
elektromeḫanik	mazut	yastıḳ
elektromeḫanika	meḫanik	zatvor

- **Rusça alıntılar: 50**

agregat	düralyumin	maşinka
anker	elektromeḫanik	maşna
apparat	elektromeḫanika	maşnalaştırma
apparatura	elektromontaj	maşnalaştırmaḳ
avtomatik	elektromontajcı	maşna-maşna
avtomatizatsiya	elektromontör	maşnaşınas
avtomeḫanik	elektromotor	maşnaşınaslıḳ
avtomeḫanik	instrument	mazut
avtomobil	karter	meḫanik
avtomobilci	kinematika	meḫanika
avtomotoklub	maşina	meḫaniklik
biomeḫanika	maşinal	meḫanizator

meḫanizatsiya
meḫanizirlemek
meḫanizirlenmek
meḫanizm
mikrometr
nippel
podşipnik
porşen
rezonator
şayba
telemeḫanik
telemeḫanika
volan
zatvor

II. 3. 28. MİNERALOJİ: 61

Mineraloji terimleri Rusça ağırlıklı olup Kırım-Tatarca ve Osmanlıca sözlerin sayısı azdır.

agat
akik
ametist
apatit
asbest
aspid
baḳırtaş
barit
berill
çaḳmaḳtaş
çarḳ taşı
dimorfizm
diorit
dolomit
elnar
geliotrop
grafit
granat
ḫaltsedon
ḫrizolit
kaolin
karbonat
karbunkul
kil
korund
kriolit
kvarts
kvartsit
ḳantaş
labrador
lal
lazurit
magnezit
mineral
minerallaşḳan
minerallaşmaḳ
minerallaştırmaḳ
mineralli
mineralog
mineralogiya
mor yaḳut
najdak
nefrit
olivin
oniks
opal
ozokerit
porfir
rodonit
seliyan-ḳat
seylâni
seylântaşı
Suleyman taşı
şap
şpat
talḳ
topaz
turmalin
yaḳut
yer mumu
yılantaş

- **Rusça alıntılar: 43**

agat	kaolin	mineralog
ametist	karbonat	mineralogiya
apatit	karbunkul	najdak
asbest	korund	nefrit
aspid	kriolit	olivin
barit	kvarts	oniks
berill	kvartsit	opal
dimorfizm	labrador	ozokerit
diorit	lazurit	porfir
dolomit	magnezit	rodonit
geliotrop	mineral	şpat
grafit	minerallaşḳan	topaz
granat	minerallaşmaḳ	turmalin
ḫaltsedon	minerallaştırmaḳ	
ḫrizolit	mineralli	

- **Osmanlıca alıntılar: 12**

akik	mor yaḳut	şap
çarḳ taşı	seylâni	talḳ
kil	seylântaşı	yaḳut
lal	Suleyman taşı	yer mumu

II. 3. 29. MÜSLÜMANLIK: 150

Müslümanlık kavramlarında sadece "Karataş, ḳırḳı, ḳırḳlama, Tañrı, Tengri, tuġ" kelimeleri Türkçedir, diğer bütün kelimeler Arapça ve Farsçadan alıntıdır.

abdest	Alla	Burak
abdestli	amel	cailiye
abdestsiz	aram	cavır
aet	ayet	Cebrail
afız	bismillâ	cuma namazı

cübbe
deccal
elâlzade
elfatiḫa
elḫamdülillâ
evliya
evliyalıḳ
ezan
ezaniy
ferâz
ferez
ġazı
Ḫadis-i Şerif
ḫafız
Ḫaḳ
ḫalifat
ḫalife
ḫalifeci
ḫalifelik
Ḫalik
ḫanefi
ḫanefilik
ḫatim
ḫatip
ḫatiplik
Ḫuda
ḫutbe
icret
icriy
iddet
iftar
İlâḫ
ilâḫe
ilâḫiyet
ilmial
imam
İslâm-Alla
itiḳat
kâfir
ḳadı
ḳadir gecesi
Ḳarataş
Ḳıbla
ḳırḳı
ḳırḳlama
ḳıyam
maġfiret
mazin
medrese
meḫdi
mescit
Mevlâ
miraç
Muḫammed
Muḫammediye
muḫarrem
mumin
Munkir
mussala
mussalâ
muteveli
mutevelli
mürit
müritlik
naip
naiplik
namaz
namazgâḫ
namazlıḳ
namaz-niyaz
namazsız
Rabbi
ramazan
reġaip
rekât
rekeat
remezan
Resul
Resulallaḫ
saḫabiy
salât
salâtuselam
salavat
salavatlama
salavatlamaḳ
saliallaḫu vesellem
savap
savaplı
savaplıḳ
secade
seccade
secde
selâ
sırat
sofu
sofulıḳ
sufiy
sufiylik
sure
sünniy
sünniylik
süre

şerefe
şerfe
şeriat
şerif
şeyḫ
Tañrı
tasavvuf
tasavvufiy
tavaf
tecvit
tecvut
teçvit
tekbir
tekiye
tekke
tekkiye
teneşir
Tengri
teraviy
tuġ
ulema
ummet
ummet-mambet
umumislâm
uruç
veli
yarabbı
yarabbi
Yaradan
yasin
zekât
zakât
zekâtçı

II. 3. 30. MÜZİK: 282

Müzik terminolojisinin Rus kökenli olduğu görülmektedir. Çok az da olsa aenk, borazan, darp, kemane, nakarat, nay, perde, peşraf, zurna gibi Osmanlıca; çalġı, cır, dombra, ḳaval, tar, tel, türkü gibi Kırım-Tatarca sözler bulunmaktadır.

açıḳ
adajio
aenk
aenkdeş
aenkdeşlik
aenklemek
aenkleyici
aenkli
aenklik
aenklilik
aenksiz
aenksizlik
akkord
akkordeon
allegro
andante
antrakt
arfa
arfacı
ariozo
ariya
arpecio
ballada
bandura
barkarola
bas
bekar
bemol
bolero
borazan
borazancı
çalġanda-çala
çalġı
çalġıcı
çalġıcılıḳ
çalış
çalınış
çalmaḳ
Çardaş
cır
cırlamaḳ
darp
deka
detsima
diapazon

diatonik
disgarmonik
disgarmoniya
diskant
dissonans
diyez
do
dombra
dönme
dönmek
duet
engarmonik
engarmonizm
eşek
ezici muzıka
fa
fagot
faltset
fanfara
fantaziya
fistula
fleyta
forte
fortepiano
fortissimo
fuga
gamma
garmonik
garmonika
garmoniya
garmonizatsiya
garmoşka
gavot
goboy
goboycı
gusli
ḫor
ḫoral
ḫromatizm
improvizatsiya
interlyudiya
intermetstso
introduktsiya
jaleyka
jonglör
kadans
kamerton
kanon
kantata
kantsona
kantsonetta
kapelmeyster
kapriççio
kavatina
kemane
koda
komma
konet-a-piston
konsonans
kontrabas
kontrabasçı
kontrapunkt
kontrapunktik
kontsert
kontsertçi
kontsertmeyster
kornet
kreşçendo
ksilofon
kvarta
kvartet
kvinta
kvintet
ḳabza
ḳaval
ḳıyaḳ
ḳobız
ḳoşma
ḳulaḳ
ḳuyruḳ
lâ
lâtif
legato
lira
lirikacı
litavra
litavracı
lyutnya
lyutnyacı
major
melodrama
meloman
metronom
metstso-soprano
mi
minor
moderato
modulyatsiya
mol
muzıka
muzıka alâtı
muzıkalı ezgililik

muzika salonı
muzıkaşınas
muzıkaşınaslıḳ
nakarat
nay
naycı
nefes
nefesli
noktürn
nona
nota
nota yolu
oberton
oktet
olçi
olçü
olçüli
olçüsiz
operetta
opus
oratoriya
organ
organcı
orkestr
orkestrleme
orkestrlemek
oynamaḳ
oynayış
partitura
patefon
perde
peşraf
polifonik
polifoniya
polonez
popurri
prelyudiya
prima
pyupitr
rapsodiya
re
rekviem
repertuar
reprisa
ritm
ritmli
ritmlilik
ritmsiz
ritmsizlik
romans
rondo
rost
saksafon
saḳallıḳ
santır
sarabanda
saz
sazlama
sazlamaḳ
sazlayıcı
seksta
septakkord
septima
serenada
sıra
si
simfonik muzıka
simfoniya
sinkopa
skertso
sol
solo
sonata
sonatina
soprano
stakkato
stradivarius
surdina
surdinka
syuita
şeşter
Şeytançıḳ
tabulatura
takt
taḳsim
tambur
tamtam
tar
tarantella
tasırdavuḳ
tel
temp
tenor
tertset
tertsiya
tilli ḳaval
timbal
tokkata
tonika
trampete
transkriptsiya
tremolo

trio
triol
trombon
tromboncı
tsezura
tsimbal
tsimbalcı
tsitra
tuba
tuş
tuşe
türkü
türkülemek
undetsima
uvertüra
valtorna
valtornacı
viola
violonçel
violonçelci
vokal
vokalcı
vokalizatsiya
vtora
yay
yaylı
yır
yırcı
yırlamaķ
zil
zurna
zurnacı
zvukoryad

- **Rusça alıntılar: 202**

adajio
akkord
akkordeon
allegro
andante
antrakt
arfa
arfacı
ariozo
ariya
arpecio
ballada
bandura
barkarola
bas
bekar
bemol
bolero
Çardaş
deka
detsima
diapazon
diatonik
disgarmonik
disgarmoniya
diskant
dissonans
diyez
do
duet
engarmonik
engarmonizm
ezici muzıka
fa
fagot
faltset
fanfara
fantaziya
fistula
fleyta
forte
fortepiano
fortissimo
fuga
gamma
garmonik
garmonika
garmoniya
garmonizatsiya
garmoşka
gavot
goboy
goboycı
gusli
ƫor
ƫoral
ƫromatizm
improvizatsiya
interlyudiya
intermetstso

introduktsiya
jaleyka
jonglör
kadans
kamerton
kanon
kantata
kantsona
kantsonetta
kapelmeyster
kapriççio
kavatina
koda
komma
konet-a-piston
konsonans
kontrabas
kontrabasçı
kontrapunkt
kontrapunktik
kontsert
kontsertçi
kontsertmeyster
kornet
kreşçendo
ksilofon
kvarta
kvartet
kvinta
kvintet
lâ
legato
lira
lirikacı
litavra
litavracı
lyutnya
lyutnyacı
major
melodrama
meloman
metronom
metstso-soprano
mi
minor
moderato
modulyatsiya
mol
muzıka
muzıka salonı
noktürn
nona
nota
oberton
oktet
operetta
opus
oratoriya
organ
organcı
orkestr
orkestrleme
orkestrlemek
partitura
patefon
polifonik
polifoniya
polonez
popurri
prelyudiya
prima
pyupitr
rapsodiya
re
rekviem
repertuar
reprisa
ritm
ritmli
ritmlilik
ritmsiz
ritmsizlik
romans
rondo
rost
saksafon
sarabanda
seksta
septakkord
septima
serenada
si
simfonik muzıka
simfoniya
sinkopa
skertso
sol
solo
sonata
sonatina
soprano
stakkato

stradivarius
surdina
surdinka
syuita
tabulatura
takt
tamtam
tarantella
temp
tenor
tertset
tertsiya
timbal
tonika
trampete
transkriptsiya
tremolo
trio
triol
trombon
trombonçı
tsezura
tsimbal
tsimbalcı
tsitra
tuba
tuş
tuşe
undetsima
uvertüra
valtorna
valtornacı
viola
violonçel
violonçelci
vokal
vokalcı
vokalizatsiya
vtora
zvukoryad

- **Osmanlıca alıntılar: 34**

aenk
aenkdeş
aenkdeşlik
aenklemek
aenkleyici
aenkli
aenklik
aenklilik
aenksiz
aenksizlik
borazan
borazancı
darp
kemane
ḳabza
lâtif
nakarat
nay
naycı
nefes
nefesli
perde
peşraf
saz
sazlama
sazlamaḳ
sazlayıcı
şeşter
Şeytançıḳ
taḳsim
tambur
zil
zurna
zurnacı

II. 3. 31. POLİTİKA: 81

Politika terimlerinin 52 adeti Rusçadan, 25 adeti Osmanlıcadan alıntıdır. Sadece solluḳ ve sunaḳ kavramları Kırım-Tatarcadır. “agressiv siyaset” ve “avantüristik siyaset” kavramları ise Rusça ve Osmanlıca sözlerle kurulmuş tamlamalardır.

agrariy
agressiv siyaset
anarḫik
anarḫiklik
anarḫist
anarḫistik
anarḫiya
anarḫizm
anneksiya
avantüristik siyaset
avtokrat
avtokratiya
basiretsiz siyasetçi
demokrat
demokratik
demokratiklik
demokratiya
demokratizatsiya
demokratizm
denatsionalizatsiya
devlet
devletçilik
devletlerara
devletleştirmek
devlet esrarı
diplomat
diplomatik
diplomatiklik
diplomatiya
dotatsiya
federal
federalist
federalizm
ḫalḳ
imperial
imperialietik
imperialist
imperializm
imperiya
konfederatsiya
konservatizm
konservator
konsul
konsultativ
kvota
ḳuvet siyaseti
militarist
militaristik
militarizatsiya
militarizm
millet
milletçi
milletçilik
milletdeş
milletlerara
milletli
milletperver
milletperverlik
milli
milliy siyaset
mustemlekecilik siyaseti
naturalizatsiya
putç
putçist
radikal
radikalizm
siyaset
siyasetçi
siyasiy
solluḳ
spiker
sunaḳ
tecavuziy siyaset
teokratiya
terrorcı
terrorizm
tori
ukümet
ultimatum
veto
vilâyet

- **Rusça alıntılar: 52**

agrariy
anarḫik
anarḫiklik
anarḫist
anarḫistik
anarḫiya
anarḫizm
anneksiya
avtokrat
avtokratiya
demokrat
demokratik
demokratiklik
demokratiya
demokratizatsiya
demokratizm
denatsionalizatsiya
diplomat
diplomatik
diplomatiklik
diplomatiya
dotatsiya
federal
federalist
federalizm
imperial
imperialietik
imperialist
imperializm
imperiya
konfederatsiya
konservatizm
konservator
konsul
konsultativ
kvota
militarist
militaristik
militarizatsiya
militarizm
naturalizatsiya
putç
putçist
radikal
radikalizm
spiker
teokratiya
terrorcı
terrorizm
tori
ultimatum
veto

- **Osmanlıca alıntılar: 25**

basiretsiz siyasetçi
devlet
devletçilik
devletlerara
devletleştirmek
devlet esrarı
ḫalḳ
ḳuvet siyaseti
millet
milletçi
milletçilik
milletdeş
milletlerara
milletli
milletperver
milletperverlik
milli
milliy siyaset
mustemlekecilik siyaseti
siyaset
siyasetçi
siyasiy
tecavuziy siyaset
ukümet
vilâyet

II. 3. 32. SANAT: 127

Sanatla ilgili kavramlarda Rusça ve Osmanlıca alıntılar eşit orandadır. Sadece aġaç oyma sanatı, oyma yazı, sırma, sırmacı, sırmacılıḳ, yaratıcılıḳ gibi kavramlar Kırım-Tatarcadır.

aġaç oyma sanatı
ameliy sanat
ampir
ananeviy esnafçılıḳ
antreprenör
arḫaik
arḫaistika
artist
artistik
artistizm
artistlik
bedia
bediiy
bediiylik
bediiylikçe
bediyat
çinicilik
diptiḫ
drama
dramaturg
dramaturgik
dramaturgiya
erbap
eser
esnaf
esnafçı
esnafçılıḳ
esnaflıḳ
estet
estetik
estetika
estetizm
estrada
gastrolyor
gliptika
grafik
grafika
ḫattat
ḫattatlıḳ
ḫoreografik
ḫoreografiya
icadiy
icadiyat
icat
illüzionizm
impressionist
impressionizm
improvizatsiya
improvizatsiyacı
keramika
konstruktivist
konstrüktivizm
kontrapost
kübizm
litografiya
maaret
mane
merdane
merdaneci
naḳış
naḳışçı
naḳışlamaḳ
naḳışlanmaḳ
naḳışlatmaḳ
naḳışlı
naḳışlıḳ
naḳḳaş
naḳḳaşlıḳ
nalbant
nalbantlıḳ
natıḳalıḳ sanatı
naturalizm
natyurmort
nazımlama
nefis sanatı
nevadir
ofort
ofortçı
opera
ornamentatsiya
ornamentçi
oyma yazı
reproduktsiya
rokoko

sanaat
sanat
sanatkâr
sanatoriy
sanatsever
sanatsiya
sanatşınas
sanatşınaslıḳ
sanayi
sırma
sırmacı
sırmacılıḳ
sırmakeş
sırmalamaḳ
sırmalanġan
sırmalanmaḳ
sırmalatmaḳ
sırmalı
sırmasız
simvolizatsiya
stereografiya
syurrealizm
taşçılıḳ
tsirk
tsirkçi
tsirkçilik
uner
unerli
unersiz
unersizlik
usnüḫat
usta
ustaca
ustalıḳ
ustalıḳlı
versifikatsiya
vokal
vokalcı
yaratıcılıḳ
zenaat
zenaatçı
zenaatdaş
zevḳ

- **Rusça alıntılar: 54**

ampir
antreprenör
arḫaik
arḫaistika
artist
artistik
artistizm
artistlik
diptiḫ
drama
dramaturg
dramaturgik
dramaturgiya
estet
estetik
estetika
estetizm
estrada
gastrolyor
gliptika
grafik
grafika
ḫoreografik
ḫoreografiya
illüzionizm
impressionist
impressionizm
improvizatsiya
improvizatsiyacı
keramika
konstruktivist
konstrüktivizm
kontrapost
kübizm
litografiya
natyurmort
ofort
ofortçı
opera
ornamentatsiya
ornamentçi
reproduktsiya
rokoko
sanatoriy
sanatsiya
simvolizatsiya
stereografiya
syurrealizm

tsirk	tsirkçilik	vokal
tsirkçi	versifikatsiya	vokalcı

- **Osmanlıca alıntılar: 58**

ameliy sanat	mane	sanatkâr
ananeviy esnafçılıḳ	merdane	sanatsever
bedia	merdaneci	sanatşınas
bediiy	naḳış	sanatşınaslıḳ
bediiylik	naḳışçı	sanayi
bediiylikçe	naḳışlamaḳ	uner
bediyat	naḳışlanmaḳ	unerli
çinicilik	naḳışlatmaḳ	unersiz
erbap	naḳışlı	unersizlik
eser	naḳışlıḳ	usnüḫat
esnaf	naḳḳaş	usta
esnafçı	naḳḳaşlıḳ	ustaca
esnafçılıḳ	nalbant	ustalık
esnaflıḳ	nalbantlıḳ	ustalıḳlı
ḫattat	natıḳalıḳ sanatı	zenaat
ḫattatlıḳ	nazımlama	zenaatçı
icadiy	nefis sanatı	zenaatdaş
icadiyat	nevadir	zevḳ
icat	sanaat	
maaret	sanat	

II. 3. 33. SPOR: 134

Spor terimlerinin büyük çoğunluğu Rusçadır. Az da olsa akem, beden, niza-dava gibi Osmanlıca ve atlayıcı, çalım, ḳoşucı, oḳçu gibi Kırım-Tatarca sözler mevcuttur.

akem	atlayıcı	atletika
alat çekme	atlet	atletizm
at	atletik	atlı

aut
avtomobil
avtomobilci
avtomotoklub
ball
basketbol
basketbolcı
beden
bedence
biatlon
butsı
çalım
çempion
çempionat
çoḳkureş
çökip-çekip turuv
diskobol
distantsiya
epkin
epkinli
epkinlik
eplemek
epli
etap
etap-etap
etaplı
etaplılıḳ
falstart
favorit
ferdiy birincilik
final
finiş
forvard
futbol
futbolka
gandbol
gandikap
ganteli
golf
golkiper
gorodki
ḫakem
ḫavtaym
ḫokkey
ḫokkeyci
ırġaçıḳ
jim
kapitan
karambol
konki
korner
kort
kriket
kroket
krol
kross
kross-kontri
ḳapıcı
ḳorçalayıcı
ḳoşma
ḳoşmaḳ
ḳoşu
ḳoşucı
ḳoşuv
lastıler
mat
matç
mearet
mearetli
milliy kureş
minder
motodrom
niza-dava
nokaut
nokdaun
oçko
ofsayd
okçu
omuzbaştan atmaḳ
pas
polo
professional
razryad
razryadlı
rekord
rekordsmen
ring
sekireklemek
sekirik
sekirmek
sopa
spartakiada
sport
sportçı
sportsmen
sprint
sprinter
stadion
start
starter
stayer
suvaltı sportu

ştraf	turniket	yarış
taym	turnir	yarışlaşmaḳ
ten vaziyeti	tuşe	yarışmaḳ
tennis	uçleme sekirik	yutuḳ
tennisçi	voleybol	yutuḳlı
trapetsiya	voleybolcı	yutuḳsız
trener	yadro	zona
turnik	yaḫta	

- **Rusça alıntılar: 89**

atlet	final	kross
atletik	finiş	kross-kontri
atletika	forvard	lastıler
atletizm	futbol	mat
aut	futbolka	matç
avtomobil	gandbol	motodrom
avtomobilci	gandikap	nokaut
avtomotoklub	ganteli	nokdaun
ball	golf	oçko
basketbol	golkiper	ofsayd
basketbolcı	gorodki	pas
biatlon	ḫavtaym	polo
butsı	ḫokkey	professional
çempion	ḫokkeyci	razryad
çempionat	jim	razryadlı
diskobal	kapitan	rekord
distantsiya	karambol	rekordsmen
etap	konki	ring
etap-etap	korner	spartakiada
etaplı	kort	sport
etaplılıḳ	kriket	sportçı
falstart	kroket	sportsmen
favorit	krol	sprint

sprinter	tennis	tuşe
stadion	tennisçi	voleybol
start	trapetsiya	voleybolcı
starter	trener	yadro
stayer	turnik	yaḫta
ştraf	turniket	zona
taym	turnir	

- **Osmanlıca alıntılar: 10**

akem	ferdiy birincilik	niza-dava
alat çekme	ḫakem	ten vaziyeti
beden	mearet	
bedence	mearetli	

II. 3. 34. ŞİİR: 100

Şiir terimlerinde 65 adet Osmanlıca kökenli, 29 adet Rusça kökenli alıntı bulunmaktadır. Kırım-Tatarca terimlerin sayısı 6'dır.

abı-kevser	cemreviye	gekzametr
abı-revan	ciger	ġazel
abı-zemzem	çeşm	ḫazan
akik	daktil	ḫorey
altılıḳ	daktilografiya	ibrişim
antologiya	daktiloskopik	improvizatsiya
bade	dilbaz	inversiya
bağı rıdvan	dilbent	kadans
bard	elegiya	kantsona
bediiy	eliziya	ḳoşma
bediiylik	epitet	leb
bediiylikçe	firḳat	lirik
bediyat	firḳatzade	lirik-dramatik
beyit	gazel	lirik-epik

liriklik
mane
manzum
manzume
mesnevi
metḫiye
metonimiya
mey
miḫrap
murabba
musebba
museddes
narı-firḳat
nay
nazım
nazımlama
nazm
nazmen
nazmiy
nesim
onluḳ
parça
poema
poetik
redif
ru
ruban
saga
saḫir
saḫire
saire
saki
saḳḳi
samt
seḫer
semai
sillabik
sine
sonet
şair
şairane
şairanelik
şaire
şairlik
şiir
şiiriyet
şiirlik
şimşir
tetrametr
toḳumaḳ
troḫey
trop
tsezura
uydurmaḳ
versifikatsiya
vezin
yurü
zarif

- **Rusça alıntılar: 29**

antologiya
bard
daktil
daktilografiya
daktiloskopik
elegiya
eliziya
epitet
gekzametr
ḫorey
improvizatsiya
inversiya
kadans
kantsona
lirik
lirik-dramatik
lirik-epik
liriklik
metonimiya
poema
poetik
saga
sillabik
sonet
tetrametr
troḫey
trop
tsezura
versifikatsiya

- **Osmanlıca alıntılar: 65**

abı-kevser	leb	ruban
abı-revan	mane	saḫir
abı-zemzem	manzum	saḫire
akik	manzume	saire
bade	mesnevi	saki
bağı rıdvan	meṯhiye	saḳḳi
bediiy	mey	samt
bediiylik	miḥrap	seḥer
bediiylikçe	murabba	semai
bediyat	musebba	sine
beyit	museddes	şair
cemreviye	narı-firḳat	şairane
ciger	nay	şairanelik
çeşm	nazım	şaire
dilbaz	nazımlama	şairlik
dilbent	nazm	şiir
firḳat	nazmen	şiiriyet
firḳatzade	nazmiy	şiirlik
gazel	nesim	şimşir
ġazel	parça	vezin
ḫazan	redif	zarif
ibrişim	ru	

II. 3. 35. TARİH: 307

Tarih terminolojisine bakıldığında Osmanlı kökenli olduğu görülmektedir. 146 Osmanlıca alıntı bulunmaktadır. “antanta, dinastiya, gunn, manufaktura, pristav” gibi 61 Rusça alıntı da vardır. “aḳça, bek, bike, çavuş, ḳaġan” gibi eski terminoloji de görülmektedir.

abide	aġa	aḫrar
adet	aḫbar	aḳça

akçe
alabey
alan
alım
altın
amfiteatr
anaġronik
anaġronizm
antanta
arac
arap bacı
arġın
armada
arzual
arzualcı
arzualcılıķ
asılzade
askerbaşı
Aşlamalıķ
ata
ataġa
atalıķ
atışmı, tutuşmı?
aybalta
aydamaķ
aydut
ayrı mulklü
azat
aznavur
baldır-bacaķ
baltacı
balyemez
Barın
başlıķ
bek
beş-baş
bey
beyazgvardiyacı
beylik
bike
biñbaşı
biyim
borazan
bostancı
boyar
brigantina
buyük
cailiye
camiâ
çapta
cebeci
çaķmaķlı tüfek
çambul
çarmuķ
çauş
çavuş
çekist
çelebi
çeri
çeribaşı
çete
çeteci
çift başlı ķartal
çiftlik
çipti
çomaķ
çuvadar
darulfunun
defterdar
derebeyi
derebeyilik
destur
destür
Deşti Kıpçaķ
dinar
dinastiya
diskobol
divan
dönüm
duumvirat
efendi
efendilik
ellibaşı
emildeş
emir
esame ķâġıtı
falaķa
falanġa
ferâz
frenk
galera
gayduk
gerold
getman
getmanlıķ
gildiya
gilotina
goroskop
gottentot
gugenot
gunn
ġanimet

ḫaçlı
ḫakan
ḫakaniy
ḫakanlıḳ
ḫalif
ḫalifat
ḫalife
ḫalifeci
ḫalifelik
ḫalḳçı
ḫalḳçılıḳ
Ḥan
ḫaniy
ḫaraç
ḫaraççı
ḫaşmetmeab
ḫayriye
ḫazineci
ḫazinedâr
ḫazine-i aḫber
ḫazret
ḫucure
icret
ilçe
imperial
imperiya
jerminal
kaḫya
kapitulyatsiya
karavella
katapulta
kâtip
katorga
kâya
kervan
kervanbaşı
kervansaray
kese
koḥeylân
komandor
kommunar
konduit
konkvistador
konvent
korsar
koşük
kuruş
kyoral
ḳadı
ḳadı-asker
ḳadılıḳ
ḳaġan
ḳalfa
ḳalġa
ḳapıcı
ḳapıcıbaşı
ḳapıḳulu
ḳaraçı
ḳaymaḳam
ḳaymaḳamlıḳ
ḳaza
ḳazaḳdaş
ḳazaḳsultanı
ḳazalıḳ
ḳazı-asker
ḳazılıḳ
Ḳırım ḫanlığı
ḳızılasker
Ḳızıl Bayraḳlı
ḳızılgvardiyalı
ḳolordu
leng
lenk
leñ
Loḳman
maafname
mancınıḳ
mansur
manufaktura
mañġıt
marafon
mastodont
mayobka
meḫter
meḫterbaşı
meḫterḫane
mıltıḳ
mızraḳ
mızraḳlı
migfer
miḫmanseray
mirap
miraplıḳ
miremir
mubassir
mubaşir
muderris
muderrislik
mufti
mumeyizlik
muteveli
mutevelli

naip
nuker
nureddin
ocaḳ
odabaş
onbaşı
pilâke kopçek
pir
pristav
punik
rada
reis
ruble
rujdiye
ruşdiye
sadrazam
saḫtiyan
saḫtiyancı
saḫtiyancılıḳ
sancaḳbey
sapan
sarayman
saruḫan
saurça
Secevut
secevutlı
sediye
seferber
seferberlik
seferdaş
selefname
serkâtip
server
seyis
sıntaş
silâşor
silâşorlıḳ
sipaĥi
skif
slavyanofil
slavyanofob
sofistika
sofu
sofulıḳ
sovetler
starısta
subaşı
sultan
sultaniye
sultanlıḳ
sunaḳ
süngü
süngüci
süngüli
şaḫi
şar
şeḫriyar
şerif
şeyḫ-ul-islâm
şırın
tabur
tarḫan
tarḫis
taş devri
taşḫan
teber
terḫis
tevḳifḫane
tımar
tımarcı
topçu başı
topuz
topuzlı
tori
töre
triumvirat
tsenturion
tuday
tümen
ulan
usta başı
ustolni
uşür
uzur
vali
valilik
vassal
veli
vezir
vilâyet
yarlıḳ
yasaḳ
yelme
yuzbaşı
zaporojets
zlotıy
Zulḳarnayn

- **Rusça alıntılar: 61**

amfiteatr	goroskop	mañġıt
anaḫronik	gottentot	marafon
anaḫronizm	gugenot	mastodont
antanta	gunn	mayobka
armada	imperial	pristav
ataġa	imperiya	punik
aznavur	jerminal	rada
gvardiyacı	kapitulyatsiya	ruble
boyar	karavella	skif
brigantina	katapulta	slavyanofil
çekist	katorga	slavyanofob
dinastiya	komandor	sofistika
diskobol	kommunar	starısta
duumvirat	kondüit	tori
falanġa	konkvistador	triumvirat
galera	konvent	tsenturion
gerold	korsar	vassal
getman	kyoral	zaporojets
getmanlıḳ	ḳaraçı	zlotıy
gildiya	mansur	
gilotina	manufaktura	

- **Osmanlıca alıntılar: 146**

abide	askerbaşı	çelebi
adet	aydut	darulfunun
aḫbar	ayrı mulklü	defterdar
aḫrar	azat	destur
arac	borazan	destür
arap bacı	bostancı	Deşti Kıpçaḳ
arzual	cailiye	dinar
arzualcı	camiâ	divan
arzualcılıḳ	çaḳmaḳlı tüfek	efendi
asılzade	çarmuḳ	efendilik

emir
esame ḳağıtı
falaḳa
ferâz
frenk
gayduk
ġanimet
ḫaçlı
ḫalif
ḫalifat
ḫalife
ḫalifeci
ḫalifelik
ḫalḳçı
ḫalḳçılıḳ
ḫaraç
ḫaraççı
ḫaşmetmeab
ḫayriye
ḫazineci
ḫazinedâr
ḫazine-i aḫber
ḫazret
ḫucure
icret
kaḫya
kâtip
kâya
kervan
kervanbaşı
kervansaray
kese
koḫeylan
koşük
ḳadı
ḳadı-asker
ḳadılıḳ
ḳalfa
ḳalġa
ḳapıḳulu
ḳaymaḳam
ḳaymaḳamlıḳ
ḳaza
ḳazalıḳ
ḳazı-asker
ḳazılıḳ
leng
lenk
leñ
maafname
mancınıḳ
meḫter
meḫterbaşı
meḫterḫane
mızraḳ
mızraḳlı
migfer
miḫmanseray
mirap
miraplıḳ
miremir
mubassir
mubaşir
muderris
muderrislik
mufti
mumeyizlik
muteveli
muteveli
naip
nureddin
pir
reis
rujdiye
ruşdiye
sadrazam
saḫtiyan
saḫtiyancı
saḫtiyancılıḳ
seferber
seferberlik
seferdaş
selefname
serkâtip
server
seyis
silâşor
silâşorlıḳ
sipaḫi
sofu
sofulıḳ
sultan
sultaniye
sultanlıḳ
şaḫi
şar
şeḫriyar
şerif
şeyh-ul-islâm
şırın
tarḫis
taşḫan

teber
terḫis
tevḳifḫane
topuz
topuzlı
usta başı
uşür
uzur
vali
valilik
veli
vezir
vilâyet
Zulḳarnayn

II. 3. 36. TEKNİK: 201

Teknik terimlerin 145 adeti Rusçadan, 13 adeti Osmanlıcadan alıntıdır. Az sayıda çığırıḳ, keski, kurek, ḳol, parmaḳlıḳ, sandal, tırtır, tiş gibi Kırım-Tatarca terimler bulunmaktadır.

acitaş
agroteḫnik
agroteḫnika
akselerator
antenna
araçıḳ
areketli
at kuçü
at ḳuveti
çığır
çığırçıḳ
çığırıḳ
çığırıḳçı
davuş çoḳrağı
deflektor
degazator
degazatsiya
demontaj
dinamo
dinamometr
diod
distillyator
dizel
draga
drel
drenaj
ekonomayzer
ekskavator
elektrik
elektrikli
elektrodinamika
elektroenergiya
elektrokar
fazaviy
fibra
forsunka
gazobalon
gazogenerator
gazolin
gazomer
gazometr
gazomotor
generator
giroskop
glisser
gorn
gudron
ḫadde
indikator
injektor
jiroskop
jom
kalibr
kalibrlemek
kalibrlengen
kalorifer
kapot
kaptaj
kardan
karter
kern
kerner
keski
kinetika
klemma
kletçatka

kondensator
konveyer
konveyerci
konveyerizatsiya
kopyor
kotlovan
kreking
krivoşip
kronşteyn
krontsirkul
kupaj
kurek
kursor
ķanat
ķaynaķ
ķısķaç
ķısķıç
ķızdırġıç
ķol
ķuvet
ķuvetli
ķuvetlilik
ķuvetsiz
lonjeron
maḫovik
matritsa
megafon
meḫanik
meḫanika
meḫaniklik
meḫanizator
meḫanizatsiya
meḫanizirlemek
meḫanizirlenmek
meḫanizm
motor
motorlaştırmaķ
papuç
parmaķlıķ
paz
perçin
perçinleme
perçinlemek
perçinlengen
perçinli
plunjer
politeḫnik
politeḫnizatsiya
politeḫnizm
press
pressleme
presslemek
presslengen
presslenmek
pressletmek
pulsatsiya
pulsatsiyalı
radial
radiallik
regenerat
regeneratsiya
reverber
reverberatsiya
revers
sandal
sarġı
sesolçer
sessizlendirici
sinḫron
sinḫronizator
stan
standart
standartizatsiya
starter
stirol
suvarmaķ
şamerdan
şassi
şçup
şerḫebel
şplint
şurup
tabulyator
tavot
tavotçı
tavotlıķ
teḫnik
teḫnolog
teḫnologik
teḫnologiya
teleçat
telemeḫanik
telemeḫanika
tepki
termik
termit
termostat
tıġız ava
tındırġıç
tırtır
tırtırlı
tırtırsız

tikiş	traversa	ventil
tikişli	tripleks	vulkanizatsiya
tikişsiz	tros	yağdan
tilçik	troynik	yapalaḳ
tirkeme	tsapfa	yumruçıḳ
tirsek	tsementatsiya	yupiter
tirsekli mil	tsentrifuga	zaklyopka
tiş	turbina	zazor
tişli	turbogenerator	zenzubel
transmissiya	tyagaç	zolotnik
transportyor	uzaḳolçer	zond

- **Rusça alıntılar: 145**

agroteḫnik	elektroenergiya	kalibrlemek
agroteḫnika	elektrokar	kalibrlengen
akselerator	fazaviy	kalorifer
antenna	fibra	kapot
deflektor	forsunka	kaptaj
degazator	gazobalon	kardan
degazatsiya	gazogenerator	karter
demontaj	gazolin	kern
dinamo	gazomer	kerner
dinamometr	gazometr	kinetika
diod	gazomotor	klemma
distillyator	generator	kletçatka
dizel	giroskop	kondensator
draga	glisser	konveyer
drel	gorn	konveyerci
drenaj	gudron	konveyerizatsiya
ekonomayzer	indikator	kopyor
ekskavator	injektor	kotlovan
elektrik	jiroskop	kreking
elektrikli	jom	krivoşip
elektrodinamika	kalibr	kronşteyn

krontsirkul
kupaj
kursor
lonjeron
maḫovik
matritsa
megafon
meḫanik
meḫanika
meḫaniklik
meḫanizator
meḫanizatsiya
meḫanizirlemek
meḫanizirlenmek
meḫanizm
motor
motorlaştırmaḳ
paz
plunjer
politeḫnik
politeḫnizatsiya
politeḫnizm
press
pressleme
presslemek
presslengen
presslenmek
pressletmek
pulsatsiya
pulsatsiyalı
radial
radiallik
regenerat
regeneratsiya
reverber
reverberatsiya
revers
sinḫron
sinḫronizator
stan
standart
standartizatsiya
starter
stirol
şassi
şçup
şerḫebel
şplint
tabulyator
tavot
tavotçı
tavotlıḳ
teḫnik
teḫnolog
teḫnologik
teḫnologiya
teleçat
telemeḫanik
telemeḫanika
termik
termit
termostat
transmissiya
transportyor
traversa
tripleks
tros
troynik
tsapfa
tsementatsiya
tsentrifuga
turbina
turbogenerator
tyagaç
ventil
vulkanizatsiya
yupiter
zaklyopka
zazor
zenzubel
zolotnik
zond

- **Osmanlıca alıntılar: 13**

areketli
ḫadde
ḳuvet
ḳuvetli
ḳuvetlilik
ḳuvetsiz
perçin
perçinleme
perçinlemek

perçinlengen
perçinli
şurup
mil

II. 3. 37. TIP: 391

Tıp terimleri daha çok Rusçadan alıntıdır. “cüzam, ekim, felç, ilâç, mayasıl, tababet” gibi Osmanlıca alıntı ve “abdıravuḳ, çıḳıḳ, ḳızamıḳ, oksürik, sıtma” gibi Kırım-Tatarca sözler az sayıdadır.

abdıravuḳ
abstsess
adenoidler
afuruzmen
agrafiya
aḫlat
aḳ
aḳciger ḫastalığı
aḳciger yanġısı
anamnez
anestezirlegen
anesteziya
antiseptika
antitoksin
apenditsit
apraksiya
arpaçıḳ
arterial
arterioskleroz
artrit
artroz
aseptika
askaridoz
astma
astmatik
avitaminoz
batsilyar
beli
beri-beri
boġma oksürik
bormaşna
bubon
cüzam
cüzamlı
çığır
çıḳartı
çıḳıḳ
çiçek
daġlamaḳ
depilyatsiya
dermatit
dermatolog
dermatologik
dermatologiya
diabet
diagnostik
diagnostika
diagnoz
diagnozcı
diatermiya
difterit
difteriya
dispanser
dispanserizatsiya
dispepsiya
diyeta
diyetik
diyetoterapiya
dizenteriya
donor
ekim
ekimiy
ekim-laborant
ekimlik
ekzema
elektrokardiograf
elektrokardiografiya
elektrokardiogramma
endokrin
endokrinolog
endokrinologiya
endoskop

endoskopik
endoskopiya
entsefalit
epidemiolog
epidemiologiya
epidemiya
epiderma
eser
eşken
faringit
felç
fibroin
fibroma
fistula
fizioterapevt
flegmona
flüs
galvanizatsiya
galvanoterapiya
gangrenoz
gastrit
gaymorit
gidropat
gidropatik
gidropatiya
gidroterapiya
ginekolog
ginekologiya
giperemiya
glaukoma
gomeopat
gomeopatiya
gonoreya
gripp
grippli
gumma
ğardal yaḳısı
ğıyarçıḳ
ğıyarçıḳlı
ğoletsistit
ğoreya
içi otmek
iğtioz
ilâç
ilâçḫane
ilâçḫaneci
ilâçlamaḳ
ilâçlı
ilâçsız
immunitet
immunizatsiya
inektsiya
infantil
infantilizm
infektsion
infektsiya
ingalyator
ingalyatsiya
intern
intoksikatsion
intoksikatsiya
işemiya
işias
işuriya
karbunkul
kardiograf
kardiogramma
karies
katalepsiya
katar
kataraḳta
kateter
kaverna
keratit
ketgut
kollaps
koma
kompress
kondiloma
konsilium
konyunktivit
kretin
kretinizm
kretinoid
krup
kurare
ḳabız
ḳabuḳ
ḳanḳıran
ḳazıḳlı umma
ḳıcıtḳan otu kobelegi
kızamık
ḳızarıntı
ḳızılça
ḳoyançıḳ
ḳuypa
lepra
leprozoriy
leykemiya
leykoma
leykotsit
logopat

logopatiya
logoped
logopediya
marazm
masturbatsiya
mayasıl
mazoḫizm
mazok
medik
medikament
meningit
migreñ
miya
nargizlik
narkoman
narkomaniya
narkotik
narkoz
narkozcı
narkozlaġan
nazle
nefrit
nekroz
neoplazma
nevralgiya
nevrastenik
nevrasteniya
nevrit
nevrolog
nevrologiya
nevropat
nevropatiya
nevropatolog
nevropatologiya
nevroz
odontolog
odontologiya
oftalmolog
oftalmologik
oftalmologiya
oftalmometr
oftalmoskop
oksürik
okulist
onkolog
onkologik
onkologiya
ordinator
ordinatura
ortoped
ortopedik
ortopediya
osteolog
osteologiya
osteoskleroz
otiatriya
otit
patlavuḳ
patogenez
patolog
patologiya
perde
pes
pirdi
plevrit
pnevmokokk
pnevmoniya
poliartrit
poliartrit
polinevrit
poliomielit
profilaktik
profilaktika
profilaktoriy
prostatit
protez
psiḫasteniya
psiḫiatr
psiḫiatrik
psiḫiatriya
psiḫoanaliz
psiḫolog
psiḫologik
psiḫologiya
psiḫonevrologiya
psiḫonevropatolog
psiḫonevropatologiya
psiḫonevrotik
psiḫonevroz
psiḫopatologik
psiḫopatologiya
psiḫoterapevt
psiḫoterapiya
psoriaz
pulpit
punktsiya
pustula
pustulyoz
radikulit
raḫit
raḫitik
raḫitik

raḫitizm
rak
reamputatsiya
respiratsiya
revaktsinatsiya
revmatik
revmatizm
rezektsiya
sarılıḳ
sarkoma
seborreya
sedef ḫastalığı
sepsis
septik
septitsemiya
sıḳıt
sınıḳ
sıraca
sıracalı
sıtma
sızlavuḳ
sklerotik
skleroz
sklerozlı
skolioz
solyariy
somnambula
somnambulizm
spazm
spazmatik
stenokardiya
stenoz
stomatit
stomatologik
stomatologiya
stomatoskop
stomatoskopik
südde
şina
şizofrenik
şizofreniya
şok
tababet
taḫikardiya
tamçılıḳ
taun
tavşan dudaḳ
tavuḳ ḳarası
temrev ḫastalığı
terapevt
terapevtik
terapiya
teri ḫastalıḳları
terlev
tışḳa tepken terleme
tibbiy
tibbiyat
tibbiyet
tik
tikiş
til yarası
tinktura
tip
tiş taşı
tiş sırı
toksemiya
toksik
toksiklik
toksikolog
toksikologiya
toksikoz
toksin
tonzillit
tökme
traḫeotomiya
traḫoma
transfuziya
transplantatsiya
travma
travmatizm
travmatolog
travmatologiya
trepan
trepanatsiya
tromb
tromboflebit
tromboz
tserebral paraliç
tsınga
tsianoz
tsirroz
tsistit
tsistoskop
tuleme
tulyaremiya
tutanaḳ
tutar
tutḳanaḳ
tutuv
ulser
umma
urfiye

urfiyeli	virulentlik	yanġı
uteroskopiya	virus ḫastalıḳları	yemtik
veba	yaḳa açmaḳ	yumruçıḳ
verem	yaḳı	
virulent	yaḳma	

- **Rusça alıntılar: 297**

abstsess	dermatolog	endokrinologiya
adenoidler	dermatologik	endoskop
agrafiya	dermatologiya	endoskopik
anamnez	diabet	endoskopiya
anestezirlegen	diagnostik	entsefalit
anesteziya	diagnostika	epidemiolog
antiseptika	diagnoz	epidemiologiya
antitoksin	diagnozcı	epidemiya
apenditsit	diatermiya	epiderma
apraksiya	difterit	faringit
arterial	difteriya	fibroin
arterioskleroz	dispanser	fibroma
artrit	dispanserizatsiya	fistula
artroz	dispepsiya	fizioterapevt
aseptika	diyeta	flegmona
askaridoz	diyetik	flüs
astma	diyetoterapiya	galvanizatsiya
astmatik	dizenteriya	galvanoterapiya
avitaminoz	donor	gangrenoz
batsilyar	laborant	gastrit
beli	ekzema	gaymorit
beri-beri	elektrokardiograf	gidropat
bormaşna	elektrokardiografiya	gidropatik
bubon	elektrokardiogramma	gidropatiya
depilyatsiya	endokrin	gidroterapiya
dermatit	endokrinolog	ginekolog

ginekologiya
giperemiya
glaukoma
gomeopat
gomeopatiya
gonoreya
gripp
grippli
gumma
ḫoletsistit
ḫoreya
iḫtioz
immunitet
immunizatsiya
inektsiya
infantil
infantilizm
infektsion
infektsiya
ingalyator
ingalyatsiya
intern
intoksikatsion
intoksikatsiya
işemiya
işias
işuriya
karbunkul
kardiograf
kardiogramma
karies
katalepsiya
katar
katarakta
kateter
kaverna
keratit
ketgut
kollaps
koma
kompress
kondiloma
konsilium
konyunktivit
kretin
kretinizm
kretinoid
krup
kurare
lepra
leprozoriy
leykemiya
leykoma
leykotsit
logopat
logopatiya
logoped
logopediya
marazm
masturbatsiya
mazoḫizm
mazok
medik
medikament
meningit
migreñ
narkoman
narkomaniya
narkotik
narkoz
narkozcı
narkozlağan
nefrit
nekroz
neoplazma
nevralgiya
nevrastenik
nevrasteniya
nevrit
nevrolog
nevrologiya
nevropat
nevropatiya
nevropatolog
nevropatologiya
nevroz
odontolog
odontologiya
oftalmolog
oftalmologik
oftalmologiya
oftalmometr
oftalmoskop
okulist
onkolog
onkologik
onkologiya
ordinator
ordinatura
ortoped
ortopedik
ortopediya

osteolog
osteologiya
osteoskleroz
otiatriya
otit
patogenez
patolog
patologiya
plevrit
pnevmokokk
pnevmoniya
poliartrit
poliartrit
polinevrit
poliomielit
profilaktik
profilaktika
profilaktoriy
prostatit
protez
psiẖasteniya
psiẖiatr
psiẖiatrik
psiẖiatriya
psiẖoanaliz
psiẖolog
psiẖologik
psiẖologiya
psiẖonevrologiya
psiẖonevropatolog
psiẖonevropatologiya
psiẖonevrotik
psiẖonevroz
psiẖopatologik
psiẖopatologiya
psiẖoterapevt
psiẖoterapiya
psoriaz
punktsiya
pustula
pustulyoz
radikulit
raẖit
raẖitik
raẖitik
raẖitizm
rak
reamputatsiya
respiratsiya
revaktsinatsiya
revmatik
revmatizm
rezektsiya
sarkoma
seborreya
sepsis
septik
septitsemiya
sklerotik
skleroz
sklerozlı
skolioz
solyariy
somnambula
somnambulizm
spazm
spazmatik
stenokardiya
stenoz
stomatit
stomatologik
stomatologiya
stomatoskop
stomatoskopik
şina
şizofrenik
şizofreniya
şok
taẖikardiya
terapevt
terapevtik
terapiya
tik
tinktura
toksemiya
toksik
toksiklik
toksikolog
toksikologiya
toksikoz
toksin
tonzillit
traẖeotomiya
traẖoma
transfuziya
transplantatsiya
travma
travmatizm
travmatolog
travmatologiya
trepan
trepanatsiya

tromb	tsianoz	ulser
tromboflebit	tsirroz	uteroskopiya
tromboz	tsistit	virulent
tserebral paraliç	tsistoskop	virulentlik
tsınga	tulyaremiya	virus

- **Osmanlıca alıntılar: 31**

aḳciger ḫastalığı	ilâç	tababet
cüzam	ilâçḫane	taun
cüzamlı	ilâçḫaneci	tibbiy
ekim	ilâçlamaḳ	tibbiyat
ekimiy	ilâçlı	tibbiyet
ekimlik	ilâçsız	tip
eser	ḳabız	umma
felç	mayasıl	veba
ḫardal yaḳısı	nazle	verem
ḫıyarçıḳ	perde	
ḫıyarçıḳlı	sedef ḫastalığı	

II. 3. 38. TİYATRO: 71

Tiyatro kavramlarının tamamı Rusça ve Osmanlıcadır. Rusçadan 58, Osmanlıcadan 10 alıntı bulunmaktadır.

akademik teatr	beletaj	dramatizm
amfiteatr	benuar	dramaturg
anşlag	bufonada	dramaturgik
antrakt	divertisment	dramaturgiya
antreprenör	drama	dublyor
balerina	dramatik	fars
balet	dramatiklik	fasıl
baletmeyster	dramatizatsiya	foye

ḫormeyster
impresario
improvizatsiya
improvizatsiyacı
intermediya
kordebalet
kostüm
kostümer
kulisı
loja
marionetkalar teatri
mizansana
og sana
opera
operetta
pantomima
parter
perde
premera
prima-balerina
primadonna
rejissura
rejissyor
rejissyorlıḳ
repertuar
sana
saḫna
sanat
sanatkâr
sanatsever
sanatşınas
sanatşınaslıḳ
stsenariy
stsenariyci
teatr
teatrci
teatrşınas
temsil
tenor
tragik
tragiklik
tragikomyediya
varete
yarus
zal
zala

- **Rusça alıntılar: 58**

akademik teatr
amfiteatr
anşlag
antrakt
antreprenör
balerina
balet
baletmeyster
beletaj
benuar
bufonada
divertisment
drama
dramatik
dramatiklik
dramatizatsiya
dramatizm
dramaturg
dramaturgik
dramaturgiya
dublyor
fars
foye
ḫormeyster
impresario
improvizatsiya
improvizatsiyacı
intermediya
kordebalet
kostüm
kostümer
kulisı
loja
marionetkalar teatri
mizansana
opera
operetta
pantomima
parter
premera
prima-balerina
primadonna
rejissura
rejissyor
rejissyorlıḳ

repertuar	tenor	yarus
stsenariy	tragik	zal
stsenariyci	tragiklik	zala
teatr	tragikomyediya	
teatrci	varete	

- **Osmanlıca alıntılar: 10**

fasıl	sanat	sanatşınaslıḳ
perde	sanatkâr	temsil
sana	sanatsever	
saḫna	sanatşınas	

II. 3. 39. ZİRAAT-TARIM: 157

Tarım-ziraat terimlerine bakıldığında Türkler arasında zengin bir ekincilik terminolojisi geliştiği görülmektedir. Türkler tarımla çok eski çağlardan beri uğraşmaktadır. Eski Türklerin yaşamında ekincilik büyük bir yer tutmaktadır. Eski Türkler göçebe olarak hayvan sürüleri yetiştirmekle yaşıyorlar; ancak kendi ihtiyaçlarını karşılayacak kadar ekincilikle de uğraşıyorlardı. Türkçe darı (<tarıġ), "tarı-" kökünden gelmiştir ve başlangıçta ekin olarak kullanılmaktadır. tarla "ekin ekilen yer" anlamı da tarıġ'dan çıkmıştır. Tarlayı sürmeye yarayan alete verilen saban adı Türkçe sap "tarladan harman yerine getirilen ve henüz dövülmeyen hububat" kökünden -n ekiyle yapılmış bir türevidir. saman biçimi ise -n sesinin rolüyle saban sözünden çıkmıştır. ekin sözünü Kaşgarlı Mahmud Oğuzca bir veri olarak saklamıştır (Eren 1979: 1-28). "harman" sözü yerine Kırım-Tatar ağızlarında "undur" sözü kullanılmaktadır. Kırım-Tatar Türkçesinde "biçmek" anlamı için ormaḳ, oramaḳ, biçmek, çalmaḳ eylemleri bulunmaktadır.

afrata	agronom	añġıç
agrar	agronomiya	arman
agrarcı	agroteḫnik	armancı
agrikultura	agroteḫnika	armantaş
agrariy	alma	arpa
agrobiolog	elma	arpaçıḳ

arpağan
arpa kurpesi
aşlıḳ
bağ
bağar ziraat
bağ-bağça
bağ-bostan
bağ-bostanlıḳ
bağcı
bağcılıḳ
bağça
bağçacı
bağçacılıḳ
bağçalıḳ
bağçasız
bastırmak
başaḳ
başaḳlamaḳ
başaḳlanmaḳ
başaḳlı
başaḳsız
beday
biçmek
biday
brinç
boğday
bulġur
cançımaḳ
celtirmen
cüzdan
çalmaḳ
çay
çaycı
çaycılıḳ
çiftçi
çiftçilik
darı
degirmen
demet
dermen
diyermen
dut
dügü
egin
eginci
egincilik
fırçan
frenk
ḫarpa
ḫozyaystvo
ırgat
kubre
kubreli
kurpe
ḳaraboğday
ḳarasaban
ḳaytım
ḳırman
ḳırtış
ḳırtışçı
ḳoçan
ḳulaḳ
ḳurman
ḳusmaḳ
ḳuvuḳ
markyor
maşaḳ
mısır
mısırboğday
olen
orak
oramaḳ
ormaḳ
ot
pılav
pırtlançıḳ
piçen
piçmek
pirinç
pirniç
pirniççi
pirniççilik
prinç
saban
sabancı
sabantiş
saman
saçmaḳ
salatlamaḳ
sapan
sarpan
sebze
sebzeci
sebzecilik
sebzevat
sebzevatçı
separator
sımat
sıñır
sürmek
tabır
tarı

tarla
tarlacı
tarlacılıḳ
tarlaçıḳ
tegirmen
teyermen
tırmen
tırnaḳ
tırnalma
tırnalmaḳ
tırnamaḳ
tırnavuç
tırpalamaḳ
tırpan
tırpana
tırpanlamaḳ
topraḳ
toprakçı
topraḳlı
toprakṣız
toprakşınas
toprakşınaslıḳ
tozaḳ
tüy
ububat
uluḳ
un
undur
unluḳ
urluḳlıḳ
yarma
yatmaḳ
yazlıḳ
zaẖire
ziraat
ziraatçılıḳ
zubrovka

- **Rusça alıntılar: 12**

agrar
agrarcı
agrikultura
agrariy
agrobiolog
agronom
agronomiya
agroteẖnik
agroteẖnika
ẖozyaystvo
markyor
separator

- **Osmanlıca alıntılar: 36**

arman
armancı
armantaş
baġ
baġ-baġça
baġ-bostan
baġ-bostanlıḳ
baġcı
baġcılıḳ
baġça
baġçacı
baġçacılıḳ
baġçalıḳ
baġçasız
brinç
cüzdan
frenk
mısır
mısırboġday
pirinç
pirniç
pirniççi
pirniççilik
prinç
sebze
sebzeci
sebzecilik
sebzevat
sebzevat
sebzevatçı
toprakşınas
toprakşınaslıḳ
ububat
zaẖire
ziraat
ziraatçılıḳ

II. 3. 40. ZOOLOJİ: 540

Eski Türklerin önceleri avcı-toplayıcı olması, sonraları ise ekonomisinin daha çok hayvancılığa yani besiciliğe dayanması sebebiyle hayvanlarla ilişkilerinin çok yoğun olduğu görülmektedir. Bu sebeple Türk dilinde hayvan adları oldukça fazladır. Kırım-Tatar söz varlığında yer alan zooloji terimlerine bakıldığında daha çok milli sözlerden oluştuğu görülmektedir. Ancak Rusça alıntıların sayısı da oldukça fazladır. Osmanlıcadan ise az sayıda alıntı bulunmaktadır.

acıbaba
aġaç biti
aḳbaba
aḳbalıḳ
aḳbayḳuş
aḳḳuş
aḳrep
aḳtilki
aktiniya
akula
ala balıḳ
alabalıḳ
alaca çibinci ḳuş
aladelfin
alakiyik
albatros
alevke
altın balı(çı)ḳ
amfibiya
ana bodene
ançous
antenna
ardıç ḳuşu
arslan
as
aspid
aşlıḳ ḳoñuzı
ateş bocegi
ateşḳurt
atlı ḳazaḳ
baḳabaş
baḳabaş balıḳ
baḳırbaş yılan
balaban
balabanbaş balıḳ
balıḳ çil
balıḳçı ḳuş
balina
barbunya
bars
baştanḳara
bayḳuş
begemot
belkemikli
belkemiksiz
beluga
beñli balıḳ
berkut
beyaz ayuv
beyaz ḳarıncalar
beyaz tilki
bıldırcın
bit
biy
biy biçimli
bizon
boa
bocanaka
bocek
bodene
boġday biti
bojan
borsuḳ
borü
bostancı ḳurt
boz çibin ḳuş
bozdoġan
boztorġay
buġum ayaḳlılar
bulbül
burunduḳ
buz yurek yılan
buzavbaş
camca
camcı balıḳ

camus
ceyeken
ceyran
cılar
cılavuq̇
çabaq̇
çabaq̇ balığı
çaġala
çaq̇al
çalı bulbuli
çalı ḫorazı
çar-çar tavuq̇
çatalq̇uyruq̇
çavke
çayan
çayır q̇uşu
çaylaq̇
çığırçıq̇
çıq̇çıq̇ balaban
çıñġıravuq̇ yılan
çır-çır mazin
çırçırna
çırlaq̇
çibin
çibinci
çibis
çift q̇anatlılar
çift tuyaq̇lılar
çift tuyaq̇lılar
çil
çipçe
çirkiy
çoçami(y) torġay
çoçamiy
çoq̇a
çoq̇ayaq̇
çöçamiy
çöçörozlı q̇uş
çöpele torġan
çöpele torġay
çurup
daġ eçkisi
daġ tavuġı
daġ tekesi
dalġıç q̇uşlar
delfin
deñiz ayġırçıq̇
deñiz q̇ırpısı
deñiz yıldızı
deñiz yıldızı
deve
deve q̇uşu
dikobraz
dingo
dinozavr
duduq̇uş
durna
duvadaq̇
ebabil
eḫinokokk
eşek
ev sıçanı
falanġa
fauna
fazan
fil
filloksera
fitofag
flamingo
furtuna q̇uşu
furun bocegi
gazel
gece balıq̇çı q̇uş
gepard
germafrodit
gibbon
giena
gippopotam
gnu
godan
gogercin
gol çıq̇çıq̇ balabanı
gorilla
gornostay
guanako
ḫaberci q̇urt
ḫaçlı biy
ḫameleon
ḫamsi
ḫitin
ḫorda
ḫordalı
ḫordalılar
ḫortumlılar

ırġaḳ takili
ibis
iguana
iḫtiolog
iḫtiologik
iḫtiologiya
ipilçik
ivasi
izyubr
kabarga
kakadu
kalmar
ḳara tavuḳ
karp
kaşalot
kauri
ḳaya balığı
ḳaya biy
kayman
kayra
ḳaz atası
kazuar
keklik
kelinçek
kemiriciler
kenguru
kerkedan
kesertki
keta
ḳır tavuġı
kirpi
kit
kitap ḳurtu
kivi
kiyik domuz
kiyik ḳurt
kiyik tavuḳ
kiyik tavuḳ
kobelek
kok balina
kok sinekçil
kokçe ḳuş
kokdoġan
kokgogercin
kokḳuzġun
koktoġan
kolibri
kolonok
kondor
koyot
kozlükli yılan
kör çibin
kör sıçan
kör sıçan
krevetka
kuguar
kukukḳuş
kulan
ḳalḳanbalıḳ
ḳamışlıḳ bulbuli
ḳandalay
ḳapısta kobelegi
ḳaplan
ḳaplıbaḳa
ḳarayılan
ḳaraḳarġa
ḳaratavuḳ
ḳaraca
ḳaraḳoñuz
ḳaraḳulaḳ
ḳaraḳuş
ḳarġa
ḳarın ayaḳlılar
ḳarınca aşayıcılar
ḳarınçıḳ
ḳarḳuş
ḳartal
ḳarşḳır
ḳasartḳı
ḳaşıtḳıç
ḳaşḳır
ḳatalaḳ
ḳatır
ḳaz
kiyik ḳaz
ḳazalatorġay
ḳıl yılan
ḳılıç balıḳ
ḳırġıy
ḳısḳaç
ḳısḳıç
ḳız bocegi
ḳızıl ḳanat
ḳızḳuşu
ḳocalaḳ
ḳoçulı
ḳoñuz
ḳoy
kiyik ḳoy
ḳozalaḳ
ḳulan
ḳunduz

ḳurt
kiyik ḳurt
ḳuş
ḳaşıḳ ḳuş
ḳuyruḳḳaḳḳan
ḳuyruḳlılar
ḳuyruḳsallayan
ḳuyruḳsızlar
lâçin
lama
lamantin
langust
lantsetnik
lemur
leopard
leş ḳartalı
leşç
levrek
leylek
liçinka
lira ḳuşu
los
losos
makaka
mamelek
mamont
manda
mandril
marabu
maral
meçin
mercan polipler
mersin
meyva ḳurtu
mışıḳ piçimliler ailesi
mıyıçıḳlar
midiya
miyavḳuş
morj
muflon
mustang
nautilus
necip sığın
neşter
oḳra
olübaş kobelek
omar
omurġalılar
omurġasızlar
onayaḳlılar
ondatra
opapiş
opele
opep(i)şik
opepḳuş
opepop
opop
opopış
opopışıḳ
opopışıḳ
opopḳuş
opopşiḳ
orangutang
ordek atası
orman torġay
ortalan ḳuş
orümçek
orümekçi
osümlik biti
osyotr
palamut
paltus
pantera
papaġan
papiy burun
pavian
perki
pervane
piçen çalan
pingvin
piton
plankton
polip
primat
puġu
puma
reptililer
rosomaha
saġan
saḳa ḳuşu
salamandra
sanḳur
sansar
sapsan
sarı asma ḳuş
sarı asma ḳuş
sarıç
sarınçḳa
sarıyanaḳ balıḳ
sasıḳ kisa
savusḳan
sayġa

sazan
sekizayaḳ
sessiz aḳḳuş
sıçan
sıçavul
sığın
sığır sinegi
sığırçıḳ
sırlı bocek
sırlı bocek
sırlı tavuḳ
sırlı tavuḳ
sırtlan
sıtma süyrüsinegi
sıvalçan
sıyırçıḳ
sızğır
sig
sinek
sinekçil
sivrisinek
skumri
soḳur
solunġaçlar
som
sona
soyġa
sprut
Sudaḳ
sulün
suv aygırı
suv sıçanı
suv sığır
suv sıyırçığı
suv tavuğı
suvaltı pisigi
suvsar
suvuḳḳanlılar
sülük
süme
sümükli bocek
sünger
süyrü balıḳ
süyrü balıḳ
süyrüsinek
şain
şaytanatı
şaytanbeşik
şerit
şimal sığını
şimpanze
şinşilla
tabon
taḳtaḳḳuş
tanaburun
tapir
taranġa
tarpan
taşçı
tatu
tavşan
tavşan piçimliler
tavuḳ
tavuḳ piçimliler
tavus
teke
terek bakası
terek ḳurtu
terek sonası
terek sonası
teri sümesi
teri yineliler
termit
termofiller
termofoblar
tespi bocegi
tırna
tırpana
tırtır
tikenli balıḳlar
tilki
timsaḥ
tişsizler
torbalılar
torġay
tostıḳay
totu
treska
triton
tsepen
tse-tse çibini
tsikada
tur
turaç
turna
turna balığı
turnabalıḳ
tuyaḳlı ayvanlar
tuyaḳsız
tülen
türpü bocegi
tüye

uçan sıçan
udav
ud-ud ḳuş
ufaḳ savusḳan
ugor
uskumri
uteki
uyuz çibin
varan
vaşaḳ
vıdra
vızvız
yaġmur sıvalçanları
yaguar
yak
yaldavuḳ
yaman ḳurt
yanat
yapalaḳ
yapınca
yayla ḫorazı
yelḳanat
yengeç
yerbuçıḳ
yersıçan
yılan
yılanbaşbalıḳ
yipek kobelegi
yorş
yulan
yunus
yuzayaḳ
zar ḳanatlı
zarġan balıḳ
zebra
zebu
zooferma
zoogeografiya
zoogigiena
zooḫimik
zooḫimiya
zoolog
zoologik
zoologik atlas
zoologiya
zoologiyacı
zoomorfik
zoomorfizm
zoonoz
zoopaleontologiya
zoopark
zoopsiḫologiya
zoospora
zooteḫnik
zooteḫnika
zubr
zurafe

- **Rusça alıntılar: 148**

aktiniya
akula
albatros
amfibiya
ançous
antenna
aspid
bars
begemot
beluga
berkut
bizon
boa
burunduḳ
çibis
delfin
dikobraz
dingo
dinozavr
eḫinokokk
entomolog
entomologiya
falanġa
fauna
fazan
filloksera
fitofag
flamingo
gazel
gepard
germafrodit
gibbon
giena
gippopotam
gnu
gorilla
gornostay
guanako
ḫameleon

ḫitin
ḫorda
ḫordalı
ḫordalılar
iguana
iḫtiolog
iḫtiologik
iḫtiologiya
ivasi
izyubr
kabarga
kakadu
kalmar
karp
kaşalot
kauri
kayman
kayra
kazuar
kenguru
keta
kit
kivi
kolibri
kolonok
kondor
koyot
krevetka
kuguar
kulan
ḳulan
lama
lamantin
langust
lantsetnik
lemur
leopard
leşç
liçinka
los
losos
makaka
mamont
mandril
marabu
maral
midiya
morj
muflon
mustang
nautilus
omar
ondatra
orangutang
osyotr
palamut
paltus
pantera
pavian
pingvin
piton
plankton
polip
primat
puma
reptililer
rosomaḫa
salamandra
sarıç
sarınçḳa
sayġa
sig
skumri
som
soyġa
sprut
sudak
şimpanze
şinşilla
termit
termofiller
termofoblar
treska
triton
tsepen
uskumri
yorş
zebra
zebu
zooferma
zoogeografiya
zoogigiena
zooḫimik
zooḫimiya
zoolog
zoologik
zoologik atlas
zoologiya
zoologiyacı
zoomorfik
zoomorfizm
zoonoz

zoopaleontologiya	zoospora	zubr
zoopark	zooteẖnik	
zoopsiẖologiya	zooteẖnika	

- **Osmanlıca alıntılar: 40**

aḳrep	daġ tekesi	şain
ana bodene	duduḳuş	şaytanatı
ateş bocegi	ebabil	şaytanbeşik
ateşḳurt	erġuvaniy balıḳçil	şerit
balina	fil	şimal sığını
barbunya	ẖaberci ḳurt	tavus
bodene	ẖortumlılar	tepsi bocegi
bostancı ḳurt	kerkedan	timsaẖ
bulbül	leş ḳartalı	torbalılar
camcı balıḳ	leylek	vaşaḳ
camus	meyva ḳurtu	yayla ẖorazı
çaḳal	neşter	zurafe
çalı bulbüli	papaġan	
çalı ẖorazı	pervane	

II. 4. ATASÖZLERİ: 410

- *Aç ayuv oynamaz.* "Aç ayı oynamaz."
- *Aç ḳadrini toḳ bilmez.* "Açın kadrini tok bilmez."
- *Aç tavuḳ tüşinde tarı korer.* "Aç tavuk rüyasında darı görür."
- *Aç(nıñ) alını toḳ bilmez.* "Açın halini tok bilmez."
- *Açḳa ḳazan astırma, toḳḳa ḫamır bastırma.* "Açın yemek hazırlamasına, tokun hamur yoğurmasına izin verme." *(Kimi görevlendireceğinizi bilmeniz gerekir)*
- *Açḳa ḳazan astırma, toñġanġa ot caḳtırma.* "Aç olana yemek yaptırma, üşümüş olana ateş yaktırma."
- *Açnıñ kozüne yuḳu kirmez.* "Açın gözüne uyku girmez."
- *Açnıñ yuḳusı kelmez.* "Açın uykusu gelmez."
- *Adam çiy süt içken, şeklene (veya çiylene).* "İnsan çiğ süt emerek büyür *(Her şeyden şüphe duyması insana özgüdür)*."
- *Adamnı adam etken iştir.* "İnsanı insan eden iştir."
- *Adamnı kuldürgen de til, kuydürgen de.* "Adamı güldüren de dil, yakan da."
- *Aġırnıñ ustünden, yenginiñ tübünden…* "Ağırın üstünden, hafifin dibinden."
- *Aḫmaḳ özüni maḳtar, budala ḳızını.* "Ahmak kendini över, budala kızını."
- *Aḳ dost ḳara kun içün.* "Ak dost kara gün içindir."
- *Aḳ urba kir kotermey.* "Ak elbise kir kaldırmaz."
- *Aḳacaḳ ḳan başta turmaz.* "Akacak kan başta durmaz" (Herhangi bir zarar karşısında bunun kaçınılmaz olduğunu anlatarak avundurmak için söylenen bir söz).
- *Aḳçanı aḳça tapar.* "Parayı para bulur."
- *Aḳıl yaşta degil, baştadır.* "Akıl yaşta değil baştadır."
- *Aḳıl, yarı baylıḳ.* "Akıl, yarı zenginliktir."
- *Aḳıldan artıḳ baylık yoḳ.* "Akıldan büyük zenginlik yok."
- *Aḳılı ḳısḳanıñ tili uzun.* "Aklı kısanın dili uzundur."
- *Aḳılsız dostın olġance, Aḳıllı düşmanıñ olsun.* "Akılsız dostun olana kadar, akıllı düşmanın olsun."
- *Aḳılsız özü utanmaz, soyu utanır.* "Akılsızın kendi utanmaz, soyu utanır."
- *Aḳiḳat ateşte yanmaz, suvda batmaz.* "Hakikat ateşte yanmaz, suda batmaz."
- *Aḳiḳat olmez.* " Hakikat ölmez."
- *Aḳḳan suv yolını tapar.* "Akan su yolunu bulur."

- *Aḳmasa da, tamlar.* “Akmasa da damlar” (Çok değilse bile, az çok bir gelir veya kazanç sağlar).
- *Al degen ana yoḳ, / Ḳoy degen ḳoca yoḳ.* “Al diyen ana yok, / Bırak diyen koca yok.”
- *Aldın çapḳan at ozar.* “Önden koşan at geçer.”
- *Aldın ketken yol alır.* “Önce giden yol alır.”
- *Alışḳan ḳuturġandan beterdir.* “Alışmış, kudurmuştan beterdir.”
- *Alim olmaḳ yengil, adam olmaḳ kuç.* “Alim olmak kolay, adam olmak zor.”
- *Altıaġızlıḳ - amamda yaraşa.* “Söz kalabalığı, hamama uygundur.”
- *Altın ateşte bilinir, İnsan işte.* “Altın ateşte anlaşılır, insan işte.”
- *Altın yerde ḳalmaz.* “Altın yerde kalmaz.”
- *Altın-kumüş taş eken, arpa-boġday aş eken.* “Altın, gümüş, taş imiş; arpa buğday aş imiş.”
- *Ana babadan başḳa dünyada er şey tapılır.* “Anne, babadan başka dünyada her şey bulunur.”
- *Ana babaġa ne yapsan, aldında şu kelir.* “Anne babaya ne yaparsan, önünde o gelir.”
- *Ana balaġa eki koznen baḳa, baba bir koznen.* “Anne çocuğa iki gözle bakar, baba bir gözle.”
- *Ana kibi yar olmaz, vatan kibi yer olmaz.* “Ana gibi yar olmaz, vatan gibi yer olmaz.”
- *Ana ḳurġan salıncaḳta ḳız da sallanır.* “Annenin kurduğu salıncakta kız sallanır.”
- *Ana yurtın altın beşik.* “Ana yurdun altın beşiktir.”
- *Ana yurtın aman olsa, tüs çırayın sararmaz.* “Ana yurdun iyi durumda olursa, yüzünün rengi sararmaz.”
- *Ana, yurtnıñ teregi.* “Anne, yurdun ağacı.”
- *Anan baban saġ ekende urmet et, Olgenden soñ ziyaret et.* “Annen baban sağken hürmet et, öldükten sonra ziyaret et.”
- *Ananıñ canı balada.* “Annenin canı çocukta.”
- *Anasına kore balası.* “Annesine göre çocuğu.”
- *Anasız bala, baḫtsız bala.* “Annesiz çocuk, bahtsız çocuk.”
- *Añı yoḳnıñ ġamı yoḳ.* “Aklı olmayanın üzüntüsü yoktur.”
- *Añḳav oyun bozar, tentek toynı bozar.* “Aptal oyun bozar, budala düğünü bozar.”
- *Apaynıñ aḳıllı soyı başına baḳar, aḳılsız soyı, yaşına.* “Kadının akıllı olanı başına bakar, akılsız olanı yaşına.”
- *Apaysız aḳay olmey, lâkin ratlıḳ da kormey.* “Hanımsız adam ölmez, fakat rahatlık da görmez.”

- *Arekette bereket (veya ne yerde areket, o yerde bereket veya areketten bereket doğa).* "Harekette bereket; nerede hareket, orada bereket; hareketten bereket doğar."
- *Artına taşlasan ogüne çıḳar.* "Arkana bırakırsan önüne çıkar."
- *Artḳa baḳḳan yol almaz.* "Arkaya bakan yol almaz."
- *Asıl azmaz, kemal tozmaz.* "Altın çamurun içinde de parlar."
- *Aslına baḳma, nesiline baḳ.* "Aslına bakma, nesline bak."
- *Aş desen çapar, iş desen ḳaçar.* "Aş deyince koşar, iş deyince kaçar."
- *Aşap toymaġan, yalap toymaz.* "Yemek yiyip doymamış olan, dudaklarını yalayıp doymaz."
- *Aşı belden, suvu golden.* "Ekmek elden su gölden."
- *Aşıḳ oynaġan azar, / Top oynaġan tozar, / Oḳuġan epsini ozar.* "Aşık oynayan azar, / Top oynayan eskir, / Okuyan hepsini geçer."
- *Aşıḳış işke şeytan ḳarışa.* "Acele işe şeytan karışır."
- *Aşnıñ dadı, tuznen, Adamnıñ dadı, söznen.* "Yemeğin tadı tuzla, insanın tadı sözle."
- *Aştan ḳal, işten ḳalma.* "Yemekten kal, işten kalma."
- *At alsan minip al, Ḳız alsan korip al.* "At alacaksan binip al, kız alacaksan görüp al."
- *At aylanır, ḳazıġına baylanır.* "At dolaşır, kazığına bağlanır."
- *At keter izi ḳalır, Ḳız keter nazı ḳalır.* "At gider izi kalır, kız gider nazı kalır."
- *At tişinen belli, Yigit işinen.* "At dişiyle bellidir, yiğit işiyle."
- *Atalar sözü – aḳılnıñ kozü.* "Atasözü; zeka ve bilgelik kaynağıdır."
- *Atalar sözünde altın bar.* "Ata sözünde altın var."
- *Ateş almaġa barġan apaynıñ otuz ağız lafı bar.* "Ateş almaya giden karının otuz ağız lafı var."
- *Atı barnıñ ḳanatı bar.* "Atı olanın kanadı var."
- *Atı eşkin, ḳılıçı keskin.* "Atı hızlı, kılıcı keskin (Bir usta, zeki bir adam tüm isteklerini elde edebilir)."
- *Atılġan oḳ, aytılġan söz keri ḳaytmaz.* "Atılan ok, söylenen söz geri dönmez."
- *Atılġan taş keri ḳaytmaz.* "Atılan taş geri dönmez."
- *Avġa ketken tazısız, ḳaytıp kelir tavşansız.* "Av köpeksiz ava giden, tavşansız döner."
- *Ay yanġızınıñ yoldaşı.* "Ay, yalnızın yoldaşıdır."
- *Ay yanġızınıñ yoldaşı.* "Ay, yalnızın yoldaşıdır."
- *Aynen kuneş bir olur, Yıldız seksen biñ olur.* "Ayla güneş bir olur, yıldız seksen bin olur."

- *Aytacağımnı aytayım, kene canım kene kozüm.* "Söylemem gerekeni söylerim ama bu aramızdaki iyi ilişkileri bozmamalı."
- *Ayvan oler, semeri ḳalır, insan oler, eseri ḳalır.* "Hayvan ölür semeri kalır, insan ölür eseri kalır."
- *Az ayt, naz ayt.* "Az söyle, nazlı söyle."
- *Az olsun, saz olsun.* "Az olsun, iyi olsun."
- *Az söyle, saz söyle.* "Az konuş, öz konuş."
- *Azı ḳarar çoḳı zarar.* "Çoğu zarar, azı karar." (Azla yetinmek lazım, çünkü her şeyin fazlası zarar).
- *Aznıñ ḳadrini bilmegen, çoḳnıñ ḳadrine yetmez.* "Azı takdir etmeyenler, çoğu daha fazla takdir etmez."
- *Baardeki areket – kuzdeki bereket*. "Bahardaki hareket, güzdeki berekettir."
- *Babasız ḳalġan oksüz değil, anasız ḳalġan oksüzdir.* "Babasız kalan öksüz değil, anasız kalan öksüzdür."
- *Baġġa baḳsañ, baġ olur, Baḳmasan, dağ olur.* "Bağa bakarsan bağ olur, bakmazsan dağ olur."
- *Baḫşış atnıñ tişine baḳılmaz.* "Hediye atın dişine bakılmaz."
- *Bal tutḳan bal yalar.* "Balla ilgilenen, bal yer."
- *Bala olġan evde, oşek olmaz.* "Çocuk olan evde, dedikodu olmaz."
- *Balaḳ sılanmay, balıḳ tutulmaz.* "Paça ıslanmadan balık tutulmaz."
- *Balalı ev bazar, Balasız ev mezar.* "Çocuklu ev pazar, çocuksuz ev mezar."
- *Balanı beşikte ogret.* "Çocuğa beşikte öğret."
- *Balanı tapmaġa bildin, baḳmaġa da bil.* "Çocuğu doğurmayı bildin, bakmayı da bil."
- *Balanı tapmaḳ bir kere kuç, Terbiye etmek biñ kere kuç.* "Çocuk doğurmak bir kere güç, terbiye etmek bin kere güç."
- *Balası suvġa tüşse, anası ateşke pişer.* "Çocuğu suya düşerse, annesi ateşte pişer."
- *Balasız omür tuzsız aş.* "Çocuksuz hayat, tuzsuz yemektir."
- *Balta koterilgence terek yal ala.* "Balta yükselinceye kadar ağaç dinlenir."
- *Bastırıḳsız piçenni yel alır, Yel almasa, el alır.* "Bastırılmamış ot yığınını yel alır, yel almazsa, el alır"
- *Baş saġlıġı, dünya barlıġı.* "Baş sağlığı, dünya varlığı."
- *Baş yarılġan soñ, koz nege kerek?* "Baş yarıldıktan sonra, göz neye lâzım."
- *Başına kore tıraşı.* "Böyle baş böyle tıraş."
- *Başlanġan iş, bitken iş.* "Başlanan iş, biten iştir."

- *Başsız evde babası turıp, balası söylenir.* "Başsız evde babası dururken, çocuğu konuşur."
- *Başta aḳıl olmasa, eki ayaḳḳa zor bere eken.* "Akılsız başın cezasını ayaklar çeker."
- *Bekimni saçḳanlar da – çıḳmaġan.* "Belkiyi ekmişler de çıkmamış."
- *Bilegi kuçlü, birni yıḳar, Bilgisi kuçlü, biñni yıḳar.* "Bileği güçlü, biri yıkar, bilgisi güçlü, bini yıkar."
- *Bilgen bilgisine işanır, Bilmegen nege işanır?* "Bilen bilgisine güvenir, bilmeyen neye güvenir?"
- *Bilgeninni söyle, bilmegeninni diñle.* "Bildiğini söyle, bilmediğini dinle."
- *Bir bilem dep tutuldım, bir bilmeyim dep tutuldım.* "Biliyorum deyip yakalandım, bilmiyorum deyip (yine) yakalandım."
- *Bir gecege tavşan terisi de dayanġan.* "Gece beklenmedik bir sırada misafir dayanmış." (Bir gece tavşan derisi dayanmış.)
- *Bir ḳade raḳınıñ belâsı ḳırḳ yılġa yeter.* "Bir kadeh rakının belâsı kırk yıla bedel."
- *Bir taşnen divar ḳalanmaz.* "Bir taşla duvar örülmez."
- *Bir yaḫşı söz uç boş sözden ḫayırlıdır.* "Güzel bir söz, üç boş laftan hayırlıdır."
- *Birlik ev bereketli ev, / Ḳavġalı ev aleketli ev.* "Birlik içinde olan ev, bereketli ev, kavgalı ev, gürültü patırtı içinde olan ev."
- *Birlik olmaġan yerde tirilik olmaz.* "Dirlik olmayan yerde birlik (varlık) olmaz."
- *Borcġa içken, eki kere sarġuşlanır.* "Borçla içen iki kere sarhoş olur."
- *Boten belâ yuḳmaz.* "Boşu boşuna belâ bulaşmaz."
- *Boyu kesat, içi tolu fesat.* "Boydan kesat, içten fesat."
- *Boyuna baḳma, ḳoluna baḳ, Boy işlemey, ḳol işley.* "Boyuna bakma eline bak, boy işlemez el işler."
- *Bozuḳ araba yol bozar, ilimsiz molla dua bozar.* "Her işte usta olmak gerekir."
- *Bugünki işni yarınġa ḳaldırma.* "Bugünkü işini yarına bırakma."
- *Cailge söz anlatmaḳ, devege endek atlatmaḳtan zordır.* "Cahile söz anlatmak, deveye hendek atlatmaktan zordur."
- *Caillik can azabıdır.* "Cahillik can azabıdır."
- *Canġa kelecek malġa kelsin.* "Cana gelecek mala gelsin."
- *Cefasını çekmegen, sefasını sürmez.* "Cefasını çekmeyen, sefasını sürmez."
- *Cemaat ḳazanı ateşsiz ḳaynar.* "Cemaat kazanı ateşsiz kaynar."
- *Cemaatnen atışġan taş uzaḳ tüşer.* "Cemaatle atılan taş uzağa düşer."

- *Çağaraḳ ḳıyış olsa da, tütüni tüz.* "Bacası eğri olsa da, dumanı düz çıkıyor." (Baca eğri de olsa dumanı doğru çıkar."
- *Çanaḳ-çölmek şaltıramağan ev olmaz.* "Hayatta her şey güllük gülistanlık olamaz. Kavgasız ev yoktur."
- *Çeber elinden belli olur, oḳumış tilinden.* "Hamarat elinden belli olur, okumuş dilinden."
- *Çeçek omür ziynetidir.* "Çiçek ömrün ziynetidir."
- *Çibinni deve etip aytmaḳ.* "Pireyi deve yapmak."
- *Çoḳ ağız bir olsa, bir ağız yoḳ olur.* "Çok ağız bir olursa, tek ağız yok olur."
- *Çoḳ bilsen de az söyle.* "Çok bilsen de az söyle."
- *Çoḳ işlegen usta degil de, / İşniñ usulını bilgen ustadır.* "Çok çalışan usta değil de, işin usûlünü bilen ustadır."
- *Çoḳ korgen çoḳ bilir.* "Çok gören çok bilir."
- *Çoḳ sözniñ azı yaḫşı, Ḳız balanıñ nazı yaḫşı.* "Çok sözün azı iyi, kız çocuğunun nazı iyi."
- *Çoḳ yurgen ayaḳḳa çöp ilişir.* "Çok gezenin ayağına pislik bulaşır."
- *Dağğa barġan, baltası ḳalġan. / Dağ keçi terek kormegen.* "Dağa gitmiş, baltası kalmış. / Dağ keçisi ağaç görmemiş."
- *Dağnı yuksek deme, murad etsen çıḳarsın.* "Dağa yüksek deme, murad edersen çıkarsın."
- *Delinen tenbel belânı bedava ḳazanır.* "Deliyle tembel belâyı bedavaya kazanır."
- *Dertini yaşırġan, derman tapmaz.* "Derdini gizleyen, derman bulamaz."
- *Doğru söz olmez.* "Doğru söz ölmez."
- *Doğrulıḳḳa dağlar da boysunlar.* "Doğruluğa dağlar da boyun eğer."
- *Dost ağlatır, duşman kuldirir (veya dost ağlatıp aytır, duşman kuldürip).* "Dost ağlatır, düşman güldürür veya dost azarlar, düşman pohpohlar."
- *Dost başḳa baḳar, duşman ayaḳḳa.* "Dost başa bakar, düşman ayağa."
- *Dost ḳara kunde belli olur.* "Dost kara günde belli olur."
- *Dostnıñ kelgeni, bayram.* "Dostun gelmesi bayramdır."
- *Dostsız adam, ḳanatsız ḳuş.* "Dostsuz insan kanatsız kuş."
- *Dostsız başım, tuzsız aşım.* "Dostsuz başım, tuzsuz aşım."
- *Dünyanı suv bassa da papiyniñ ımrı degil.* "Dünyayı su basmış, ördeğin umrunda mı."
- *Ecelge çare yoḳ (veya tapılmaz).* "Ecele çare olmaz (bulunmaz) (Hayatta her sorunun bir çaresi, çozüm yolu bulunabilir. Çaresi bulunamayan tek şey ölümdür)."

- *Egrilikten saḳın, ḳaç*. “Hilelerden sakın, kaç.”
- *Eki ayağını bir çızmağa soḳmaḳ*. “İki ayağını bir pabuca sokmak *(bir kimseyi, bir işi yapması için zorlamak, sıkıntıya sokmak)*.”
- *El atına mingen tez tüşer.* “El atına binen çabuk iner.”
- *Emek omürniñ zinetidir.* “Emek ömrün ziynetidir.”
- *Emekten dost artar, Oşekten düşman.* “Emekten dost artar, dedikodudan düşman.”
- *En yaḫşı dost, kitaptır, en yaḫşı zenginlik, bilgidir.* “En iyi dost kitaptır, en iyi zenginlik bilgidir.”
- *Epin tapḳan et aşar.* “Çozüm yolunu bulabilen, et yer.”
- *Er çiçekniñ ozüniñ ḳoḳusı, tüsü, şekli bar.* “Her çiçeğin kendi kokusu, rengi, şekli vardır.”
- *Er dertniñ dermanı bar.* “Her derdin dermanı vardır.”
- *Er guzelniñ bir sırnı bar.* “Her güzelin bir sırrı vardır.”
- *Er ḳoy oz bacağından asıla.* “Her koyun kendi bacağından asılır.”
- *Er söz yerince aytılır.* “Her söz yerine göre söylenir.”
- *Er şey oz vaḳtında yaraşır.* “Her şey zamanında yakışır.”
- *Er usta bilgenini çala*. “Herkes bildiğini okur.”
- *Er yoḳuşnıñ bir enişi, er enişniñ bir yoḳuşı bar.* “Her yokuşun inişi, her inişin bir yokuşu vardır.”
- *Erinçekniñ (veya ḳazaḳnıñ) yarını bitmez.* “Tembel olan sürekli yarından bahseder.”
- Ernen ḳadın bir can, bir ten. “Erkekle kadın bir can, bir beden.”
- *Erni er etken de ḳadın, evni ev etken de.* “Erkeği erkek yapan da kadın, evi ev yapan da.”
- *Erte sevgen tez bezer.* “Erken seven çabuk bıkar.”
- *Erte sevgen tez bezer*. “Erken seven çabuk bıkar.”
- *Erte turġan ḳısmetli ola.* “Erken kalkan kısmetli olur.”
- *Erte turġan yol alır.* “Erken kalkan yol alır.”
- *Erte turġannıñ işi yoner.* “Erken kalkanın işi yolunda gider.”
- *Erte turġannıñ omüri uzun olur.* “Erken kalkanın ömrü uzun olur.”
- *Esapsız ḳasap olmaz.* “Hesapsız kasap olmaz.”
- *Eski dost düşman olmaz.* “Eski dost düşman olmaz.”
- *Esmeri de olsa, totay ḳız.* “Esmerce de olsa, asil kız.”
- *Fikirsizge söz otmez, / Onmaznıñ işi bitmez.* “Düşüncesizi söz etkilemez, beceriksizin işi bitmez.”

- *Fikirsizniñ zevki çoḳ.* “Akılsız insanlar sadece eğlencenin peşindedirler.”
- *Fuḳareniñ aġzı aşḳa etkence (ağızlarda aġzı aşḳa cetkenşe), başı taşḳa tiye eken.* “Fakir biri mezar taşına yemekten daha çabuk erişir *(karnını doyurmadan ölür anlamında)*.”
- *Fuḳareniñ baylığı, saġlığıdır.* “Fakirin zenginliği sağlığıdır.”
- *Fuḳareniñ malı - başı ucunda*. “Fakirin malı baş ucundadır.”
- *Fuḳareniñ sığırı er vaḳıt ḳısır.* “Fakirin sığırı her zaman kısırdır.”
- *Guzellik bazarda satılmaz.* “Güzellik pazarda satılmaz.”
- *Guzellik kozde degil, sözdedir.* “Güzellik gözde değil, sözdedir.”
- *Ḫalḳ yerden yılan yılışḳanını duyar.* “Halk yerden yılanın süründüğünü fark eder.”
- *Ḫalḳḳa birlik, ḳuşḳa ḳanat.* “Halka birlik, kuşa kanat.”
- *Ḫalḳḳa ḳoşulġannıñ goñlü toḳ, / Ḫalḳtan ayrılġannıñ yuzü yoḳ.* “Halka katılanın gönlü tok, / Halktan ayrılanın yüzü yok.”
- *Ḫalḳnen birge ḳara kun de bayram.* “Halkla birlikte kara gün bayramdır.”
- *Ḫasta ḫasta değil de, Ḫasta baḳḳan ḫastadır.* “Hasta hasta değil de, hastaya bakan hastadır.”
- *Ḫastaġa barmaḳ - ona yarım saġlıḳ bağışlamaḳ.* “Hastayı ziyaret etmek, ona sağlığın yarısını bağışlamak gibidir.”
- *Ḫastalıḳ kirgende batmannen kire, çıḳḳanda direm-direm çıḳa eken.* “Hastalık girerken batmanla girer, çıkarken dirhem dirhem çıkarmış (Hastalık bir anda gelir, yavaş yavaş geçermiş).”
- *Ḫastalıḳnıñ kelmesi ḳolay, ketmesi ḳıyın.* “Hastalığın gelmesi kolay, gitmesi zor.”
- *Ḫayırlı işniñ keçi yoḳ.* “Hayırlı işin geçi yoktur.”
- *Ḫırsızınıñ kunü - ḳırḳ kun.* “Hırsız er geç yakalanır, hırsızın günleri sayılıdır.”
- *İç kim dünyaġa terek olmaġan.* “Hiç kimse dünyaya direk olmamış.”
- *İçsen iç, aḳılınñı içme.* “İçersen iç, aklını içme.”
- *İlim ḳazanı aç ḳalmaz.* “İlim kazanı aç kalmaz.”
- *İlim ḳazanmaḳ, taş kemirmek demektir.* “İlim kazanmak, taş kemirmek demektir.”
- *İlim, aḳıl çoḳraġıdır.* “İlim, aklın kaynağıdır.”
- *İndemez atnıñ tepmesi ḳattı olur.* “Yavaş (yumuşak huylu) atın çiftesi (tekmesi) pek olur; durgun sular derin akar.”
- *İndemezden iş çıḳar, şatalaḳtan söz çıḳar.* “Suskun insandan iş çıkar, zıpırdan sadece laf çıkar.”
- *İnsan bir kere doġa, bir kere ole.* “İnsan bir kere doğar, bir kere ölür.”

- *İş sevgen onar, sevmegen toñar.* "İş seven rahat eder, sevmeyen donar."
- *İşi yoḳ iş çıḳarır, / Ḳaş yaḳam dep koz çıḳarır.* "İşi olmayan iş çıkarır, kaş süreyim diye göz çıkarır."
- *İşi yoḳnıñ aşı yoḳ.* "İşi olmayanın aşı yoktur."
- *İşke çaġırsan barmaz, Aşḳa çaġırsan ḳalmaz.* "İşe çağırırsan varmaz, aşa çağırırsan kalmaz."
- *İşlegen demir totlanmaz.* "İşleyen demir paslanmaz."
- *İşlegen tişler. İşi yoḳnıñ aşı yoḳ.* "Çalışan dişler. İşi olmayanın aşı yoktur."
- *İşlegen tişley, işlemegen tişlemey.* "Çalışan yer, çalışmayan yemez."
- *İşlegenniñ işi biter, İşsizniñ kunü keter.* "Çalışanın işi biter, İşsizin günü gider."
- *İşniñ başı, saġlıḳ.* "İşin başı sağlık."
- *İşniñ semeresi insannıñ emegine baġlı.* "İşin semeresi insanın emeğine bağlıdır."
- *İşte terlemegenniñ ḳazanı ḳaynamaz.* "İşte terlemeyenin kazanı kaynamaz."
- *İşten ḳorḳma, iş senden ḳorḳsın.* "İşten korkma, iş senden korksun."
- *İşten ḳorḳmaġan, ḳıştan ḳorḳmaz.* "İşten korkmayan, kıştan korkmaz."
- *İt itke, it de ḳuyruġına.* "İt ite, it de kuyruğuna."
- *İyeñ bolmasa bolmasın, cantayıp ḳalġan evin bolsın.* "Kötü olsun, eğri olsun ama kendi evi olsun."
- *İyesine kore biyesi.* "Sahibi nasılsa kısrak da öyledir."
- *Ḳade kimde - keyf onda.* "Kadeh kimde, keyif onda."
- *Ḳadınnıñ omürlik yoldaşın.* "Karın ömür boyu yoldaşın."
- *Ḳalem, ḳılıçtan keskindir.* "Kalem kılıçtan keskindir."
- *Ḳalġan işke ḳar yağar.* "Kalan işe kar yağar."
- *Ḳara ḳızġa kelgende tan atar.* "Kara kıza gelince tan atar."
- *Ḳara olsa da paradır.* "Kara olsa bile -paradır."
- *Ḳara omürden aḳ olüm yaḫşı.* "Kara hayattan, ak ölüm daha iyi."
- *Ḳaranlıḳta aşasan, nişanlın ḳara olur.* "Karanlıkta yersen, nişanlın kara olur."
- *Ḳayda birlik, anda tirilik.* "Nerde birlik, orda dirlik."
- *Ḳazan ḳarası keter, namus ḳarası ketmez.* "Kazan karası gider, namus karası gitmez."
- *Ḳazanına çekmegenniñ ḳazanı ḳurusın.* "Kazanına çekmeyenin kazanı kurusun."
- *Kelirniñ azı çoḳı olmaz.* "Gelirin azı çoğu olmaz."
- *Ḳıbırdaġan aç ḳalmaz.* "Kımıldayan aç kalmaz.
- *Ḳıbırdaġan ḳır atlar.* "Kıpırdayan kır atlar."
- *Ḳılıç yarası keçer, til yarası keçmez.* "Bıçak yarası geçer, dil yarası geçmez."

- *Ḳırḳta at minmegen, ellide aygır minalmaz.* "Kırk yaşında ata binmeyen, elli yaşında aygıra binemez."
- *Ḳısırda uvuz, tenbelde namus olmaz.* "Kısırda ağız sütü, tembelde namus olmaz."
- *Ḳız bala musafirdir.* "Kız çocuğu misafirdir."
- *Ḳızım saña aytaman, Kelinim sen diñle.* "Kızım sana söylüyorum, gelinim sen dinle."
- *Ḳızın beşikte olsun, / Ciyezi sandıḳta olsun.* "Kızın beşikte olsun, çeyizi sandıkta olsun."
- *Kimge baş ḳoşsañ, onen omür etersin.* "Kime katılırsan, onunla yaşarsın."
- *Kitap bilgi anaḫtarı.* "Kitap, bilgi anahtarıdır."
- *Ḳomşunıñ tavuġı - ḳaz, apayı - ḳız korünir.* "Komşunun tavuğu kaz, karısı kız görünür."
- *Kopürden keçince şeytanġa dayı deyler.* "Köprüyü geçinceye kadar ayıya dayı derler."
- *Ḳorḳunçlı tüş korgence ayınıḳ yatḳanıñ (veya olġanıñ) yaḫşı.* "Kabus görmektense ayık olmak daha iyi."
- *Kotek etten oter, söz süyekten.* "Dayak ette etkilidir, söz kemikte."
- *Koz kormek içün, Aḳıl bilmek içün.* "Göz görmek için, akıl bilmek için."
- *Kozün aġırsa ḳolunnı tıy, İçin aġırsa, boġazıñnı.* "Gozün ağrırsa elini tut, için ağrırsa, boğazını."
- *Ḳulaḳ eki, til bir. Eki diñle, bir söyle.* "Kulak iki, dil bir. İki dinle, bir söyle."
- *Kulme ḳomşuna, kelir başına.* "Gülme komşuna gelir başına."
- *Ḳurunen beraber yaşı da yana.* "Kurunun yanında yaş da yanar."
- *Ḳuş yuvada korgenini kuter.* "Kuş yuvada gördüğünü yapar."
- *Lafnı tüşünip ayt.* "Lafı düşünüp söyle."
- *Mart ḳapıdan baḳtırır, ḳazma-kurek yaḳtırır.* "Mart kapıdan baktırır, kazma kürek yaktırır."
- *Mektep kormek, insan içün devlettir.* "Mektep görmek, insan için devlettir."
- *Menim tapḳanım, seniñ ḳapḳanıñ.* "Benim bulduğum, senin kaptığın."
- *Molla bilgenini oḳur, bezaz bilgenini toḳur.* "Bilge bildiğini okur, dokumacı yapabildiğini dokur *(herkes yapabildiği şeyi yapar)*."
- *Muabbet ayat - uzun omür.* "Sevgi dolu hayat, uzun ömür."
- *Muabbet ve birlik ḳorantaġa belâ yapışmaz.* "Mutlu ve birlik içinde olan aileye belâ yapışmaz."
- *Murad etsen, soḳur kozden yaş kelir.* "Murad edersen, kör gözden yaş gelir."
- *Namussızga er kun toy.* "Deliye her gün bayram."

- *Ne şiş yansın ne kebab.* "Ne şiş yansın ne kebap" *(İki taraf da korunsun, hiçbir taraf zarara girmesin).*
- *Nur şayandır, onıñ kolgesi olmaz.* "Işık temiz ve şeffaftır, onun gölgesi yoktur."
- *Ocağa, ana babana etkeniñ kibi urmet et.* "Hocaya, anne babana ettiğin gibi hürmet et."
- *Ogrenmek ķolay, ogretmek ķıyın.* "Öğrenmek kolay, öğretmek zordur."
- *Oğul bala, ana babağa tayanġıç.* "Erkek çocuk, ana babaya dayanaktır."
- *Oksüz toymay (toymagance) – yırlamaz.* "Yetim doymadan şarkı söylemez. Aç ayı oynamaz."
- *Oķumaķ yazmaķ, inenen ķuyu ķazmaķ.* "Okumak yazmak, iğne ile kuyu kazmaktır."
- *Oķumaķnıñ ertesi keçi yoķ.* "Okumanın erkeni geçi yoktur."
- *Oķuvnıñ sofuna çıķmağan cailden beter.* "Okumayı tamamlamayan cahilden beterdir."
- *Oķuvsız bilgi yoķ, Bilgisiz kunüñ yoķ.* "Okumadan bilgi yok, bilgisiz günün yok."
- *Olgen ķoy borüden ķorķmaz.* "Ölen koyun kurttan korkmaz."
- *Olgen soñ bademkozlü ola.* "Bir kişinin ancak ölümünden sonra değeri anlaşılır; kişi elinden giden bir şeyi çok önemli, çok güzelmiş gibi anlatır."
- *Olgence omür etecek adamnı yorulġance ara.* "Ölene kadar yaşayacağın adamı, yorulana kadar ara."
- *Olgenniñ artından olünmez.* "Ölenin ardından ölünmez."
- *Olümden ķorķsañ, dünyada yaşama.* "Ölümden korkarsan, dünyada yaşama."
- *Omür insanġa bir kere berile. Onı bilip yaşamaķ kerek.* "Ömür insana bir kere verilir. Onu bilip yaşamak gerek."
- *Oñmaznıñ oķı ķıya keter.* "Şanssızın oku yamaca gider."
- *Ozü ķart olsa da, yuregi yaş.* "Kendi yaşlı olsa bile, gönlü genç."
- *Ozüne baķma, sözüne baķ.* "Kendine bakma, sözüne bak."
- *Raķı arslannı da yıķar.* "Rakı aslanı da yıkar."
- *Raķı da bir, şarap da bir - içkenge, / Dülber de bir, çirkin de bir sevgenge.* "Rakı da bir, şarap da bir içene, / Güzel de bir, çirkin de bir sevene."
- *Raķı kirer, aķıl çıķar.* "Rakı girer, akıl çıkar."
- *Saba ola ḫayır ola!* "Sabah ola, hayır ola!"
- *Sağ tende, sağlam aķıl.* "Sağlam vücutta sağlam akıl."
- *Sağlıķ olsa, yavluķ tapılır.* "Sağlık olursa, mendil bulunur."
- *Saķla samanı kelir zamanı.* "Sakla samanı, gelir zamanı." *(Gereksiz gördüğümüz şeyleri acele edip atmamalıyız, günün birinde lazım olabilirler).*

- *Sarġuş aḳay - can azabı.* "Sarhoş insan can azabıdır."
- *Saygı ve sevgi eki yaḳlı olur.* "Saygı ve sevgi iki taraflı olur."
- *Sebepsiz yerge olüm olmaz.* "Sebepsiz ölüm olmaz."
- *Sevgeninni erkelersin.* "Sevdiğini şımartırsın."
- *Sevgi içün can fida.* "Sevgi için can feda."
- *Sevgilinniñ siyi, baldan tatlı.* "Sevgilinin ağırlaması, baldan tatlı."
- *Sırası kelgende dost içün otḳa yan.* "Sırası gelince dost için ateşte yan."
- *Soray soray İstanbul tabılġan.* "Sora sora İstanbul bulunmuş."
- *Söylesen el begensin, Yurseñ yol begensin.* "Söylersen başkası beğensin, yürüsen yol beğensin."
- *Sözü aḳnıñ işi aḳ.* "Sözü hak olanın işi de haktır."
- *Sözünnen işin bir olsun.* "Sözünle işin bir olsun."
- *Sütten aġzı pişken ḳatıḳnı da ufürip içer.* "Sütten ağzı yanan, yoğurdu üfleyerek yer."
- *Şaḳa - yurek yaḳa.* "Her şakada bir gerçeklik payı vardır."
- *Şegirt işni çoḳ bozar, Bir kun ustasın ozar.* "Öğrenci işi çok bozar, bir gün ustasını geçer."
- *Şegirt olmay, usta olmazsın.* "Öğrenci olmadan usta olmazsın."
- *Şeyniñ yañısı, dostnıñ eskisi yaḫşıdır.* "Her şeyin yenisi, dostun eskisi makbuldür."
- *Talapkârġa nur yaġar.* "Çalışkana nur yağar."
- *Talapkârnı mal basar, / Tenbelni yuḳu basar.* "Çalışkanı mal basar, / Tembeli uyku basar."
- *Taltinke tarangance toy biter.* "Züppe taranana kadar düğün biter."
- *Tama tama gol olur, / Aḳa aḳa sel olur.* "Damlaya damlaya göl olur, aka aka sel olur."
- *Tama-tama gol olur.* "Damlaya damlaya göl olur."
- *Tapḳan ana degil, baḳḳan anadır.* "Doğuran anne değil, bakan annedir."
- *Tapḳannı itke, arḳasını bitke aşata.* "Bulduğunu ite, sırtını bite yedirir."
- *Taşnı soḳsa, suvnı çıḳarır.* "Taşa vursa, suyunu çıkarır."
- *Tatlı dil yılannı yuvasından çıḳara.* "Tatlı dil yılanı deliğinden çıkarır."
- *Tatlı edi sıçan yedi.* "Birdenbire (ortadan) kayboldu; aniden ulaşılamaz oldu."
- *Tatlı söz baldan tatlı.* "Tatlı söz baldan tatlıdır."
- *Tatlı söz yılannı yuvasından çıḳarır.* "Tatlı söz yılanı yuvasından çıkarır."
- *Tattır – inattır.* "Tatar inatçıdır."
- *Tavşanġa - ḳaç demek, tazıġa - ḳuv demek.* "Tavşana kaç demek, av köpeğine yakala demek."

- *Tavuḳ tüşünde (veya yuḳusında) tarı kore(r).* “Tavuk düşünde veya uykusunda darı görür.”
- *Tazġa taz demeseñ, aylanıp saña ḳuypa der.* “Kel olana kel demezsen, o dönüp sana dazlak der.”
- *Tekkeyi bekleyen süt içer.* “Tekkeyi bekleyen çorbayı içer. (Sürekli çalışmanın önemini vurgular).
- *Tenbel aḳşam yatalmaz, saba turalmaz.* “Tembel akşam yatamaz, sabah kalkamaz.”
- *Tenbel aş başında, işkir iş başında.* “Tembel yemek başında, çalışkan iş başında.”
- *Tenbelge, iş et desen, başı aġırır.* “Tembele iş yap dersen, başı ağrır.”
- *Tenbellik baḫt düşmanı, işi yoḳḳa kunde bayram.* “Tembellik baht düşmanı, işi olmayana her gün bayram.”
- *Tenbelniñ işi bitmez, Yaz kelse de ḳışı bitmez.* “Tembelin işi bitmez, yaz gelse bile kışı bitmez.”
- *Tende bitken teneşirde keter.* “Tende biten, teneşirde gider; can çıkar, huy çıkmaz.”
- *Terbiye ana sütünen kirmese, tana sütünen kirmez.* “Terbiye ana sütüyle alınmadıysa, inek sütüyle alınmaz.”
- *Tıraç uşümez - ḳaltırar.* “Şıklık düşkünü üşümez, sadece titrer.”
- *Tırışḳan taş ufatır.* “Gayret eden taşı ufalar.”
- *Tırmenşi unġa carılmaz.* “Değirmencinin unu tedarik etmeye ihtiyacı yoktur.”
- *Tiken kirgen yerinden çıḳar.* “Diken battığı yerden çıkar (Zarar hangi yönden geldi ise o yönden giderilir).”
- *Tikensiz gul olmaz.* “Dikensiz gül olmaz.”
- *Til aḳıl terazesidir.* “Dil aklın terazisidir.”
- *Til yarası pıçaḳ yarasından muşküldir.* “Dil yarası bıçak yarasından kötüdür.”
- *Tili bolġan ḫalk bolır, tili bolmaġan balıḳ bolır.* “Dili olan halk olur, dili olmayan balık olur.”
- *Tili usta, ḳolu ḳısḳa.* “Dili usta, kolu kısa.”
- Tilingen otmek birikmez. “Dilinmiş ekmek birikmez.”
- *Tirneklik baḫt ketirir, Tenbellik açtan oldirir.* “Çalışkanlık baht getirir, Tembellik açlıktan öldürür.”
- *Tirnekliniñ teri çıḳḳance, tenbelniñ canı çıḳar.* “Titiz çalışanın teri çıkana kadar, tembelin canı çıkar.”
- *Torġay uçsa, topnen uçar.* “Serçeler sürü halinde uçar.”

- *Turaç oz tilinden belyaġa ḳalır.* "Bülbülün çektiği dil (dili) belasıdır. İnsan belaya dili yüzünden düşer."
- *Turnanıñ tüşünde tarı ener (veya tavuḳ tüşünde tarı korer).* "Aç tavuk (düşünde) kendini buğday (arpa, darı) ambarında sanır (görür)."
- *Turupḳa kore ḫıyarġa şukür.* "Turpa kıyasla hıyara şükür."
- *Uner erniñ ḳanatı.* "Hüner erkeğin kanadıdır."
- *Uner ogrenmege de uner kerek.* "Zanaatı öğrenmek için de hüner gerekiyor."
- *Unerli ḳol aç ḳalmaz.* "Hünerli insan aç kalmaz."
- *Unerniñ artığı yoḳ.* "Hünerin fazlası yoktur."
- *Unerniñ ḳolı altın.* "Hünerin eli altındır."
- *Urmet etsen, urmet korersiñ.* "Hürmet eden, hürmet görür."
- *Ustadan da usta bar.* "Ustadan da usta vardır."
- *Utanġannıñ ne oġlu, ne de ḳızı olġan.* "Utangaç olanın ne oğlu ne de kızı vardı."
- *Uvut - kun-kunden suvut.* "Şubat günden güne daha soğuktur."
- *Uyma şeytan sözüne, ḳul eter seni ozüne.* "Uyma şeytan sözüne, kul eder seni kendine."
- *Uzaḳtan davulnıñ sesi ḫoş kelir.* "Davulun sesi uzaktan hoş gelir."
- *Uzun kesme, ḳısḳa kes, tayfañ çoḳtır – yetişmez.* "Kalın kesme, ince kes; ailen büyük yetişmez."
- *Vatan doġmuş anan ise, gurbet il, ogiy anan.* "Vatan öz annen ise, gurbet el, üvey annen."
- *Vatan ekinci anan.* "Vatan ikinci annendir."
- *Vatansız adam, yırsız bulbül.* "Vatansız insan, türküsüz bülbüldür."
- *Ya al kerek, ya usul.* "İstediğini elde etmek için gerekli olan şeye ya sahip olmak gerek ya da onu nasıl elde edeceğini bilmek gerek."
- *Ya olerim, ya alırım.* "Ya ölürüm ya da alırım."
- *Yaġmur ile yer yeşerir, / Emek ile il yeşerir.* "Yağmur ile yer yeşerir, / Emek ile il yeşerir."
- *Yaġmur yaġsa ḳaḳ turar, ḫan ḳutursa ḫalḳ turar.* "Yağmur yağarsa bataklık kalır, han kudurursa halk kalır."
- *Yaḫşı atḳa – bir ḳamçı, yaman atḳa – biñ ḳamçı.* "İyi ata bir kamçı, kötü ata bin kamçı."
- *Yaḫşı ḳadın, dünya baylığı.* "İyi kadın dünya zenginliği."

- *Yaḫşı niyet, yarı mal. Yaḫşı niyet, yarı devlet.* "İyi niyet, yarı mal. İyi niyet, yarı devlet."
- *Yaḫşı söz, can azığı, Yaman söz, baş ḳazığı.* "İyi söz can azığı, Kötü söz baş kazığı."
- *Yaḫşı söznen yılannı yuvasından çıḳarmaḳ mumkün.* "Tatlı söz yılanı deliğinden çıkarır."
- *Yalancı cemaat düşmanıdır.* "Yalancı cemaat düşmanıdır."
- *Yalancınıñ şati yanında olur.* "Yalancının şahidi yanında olur."
- *Yalancınıñ yapısına, ḫırsızınıñ ḳapısına baḳma.* "Yalancının yapısına, hırsızın kapısına bakma."
- *Yalannıñ yolu ḳısḳadır.* "Yalanın yolu kısadır."
- *Yaman ḫaber tez cayrar.* "Kötü haber çabuk dağılır."
- *Yañġız atnıñ tozı çıḳmaz.* "Yalnız atın tozu çıkmaz."
- *Yañġız ḳadın, ḳanatsız ḳuş.* "Yalnız kadın kanatsız kuştur."
- *Yañġız terek daġda osmez.* "Yalnız ağaç dağda büyümez."
- *Yañġız yolġa çıḳma.* "Yalnız yola çıkma."
- *Yarından ayrılġan yedi yıl aġlar, vatanından ayrılġan olgence ağlar.* "Yarinden ayrılan yedi yıl ağlar, vatanından ayrılan ölene kadar ağlar."
- *Yaş oser, ḳart oler.* "Genç büyür, yaşlı ölür."
- *Yaş terekke balta urgan onmaz.* "Genç ağaca balta vuran iflah olmaz."
- *Yaşlıġınıñ ḳadrini bilmegen, ḳartlıġında ḫor olur.* "Gençliğinin kadrini bilmeyen, ihtiyarlığında horlanır."
- *Yaşlıġınnıñ ḳadrini bil.* "Gençliğinin kadrini bil."
- *Yaşlıḳ başḳa bir kelir.* "Gençlik başa bir kere gelir."
- *Yaşlıḳ ömürniñ çeçegi.* "Gençlik ömrün çiçeğidir."
- *Yel esmegence yapraḳ teprenmez.* "Rüzgar esmeyince yaprak oynamaz (dal kımıldamaz), ateş olmayan yerden duman çıkmaz."
- *Yerni kuneş yaraştırır, İnsannı iş.* "Yeri güneş güzelleştir, İnsanı iş."
- *Yigirmide tay minmegen, ḳırḳta at minemez.* "Yirmi yaşında taya binmeyen, kırk yaşında ata binemez."
- *Yigit oler, adı ḳalır.* "Yiğit ölür, adı kalır."
- *Yigitke (veya cıġıtke) yetmiş türlü uner de az.* "Yiğide yetmiş türlü hüner de az; yiğide yetmiş hüner az olur; yiğide yetmiş çeşit hüner az gelir."
- *Yigitniñ sözü birdir.* "Yiğidin sözü birdir."

- *Yine teşigi biñ altın.* "Fare deliği bin altın *(herkesin kaçıp saklanacak bir yer aradığı durumlarda, saklanılacak bir yer bulmak çok güçtür ve o yer çok değerlidir)*."
- *Yip ince yerinden uzülir.* "İp ince yerinden kopar."
- *Yipniñ uzunı yaḫşı, sözniñ ḳısḳası.* "İpin uzunu iyi, sözün kısası."
- *Yufḳa yerinden uzülir.* "İp inceldiği yerde kopar."
- *Yurgen atnıñ başına urma.* "Yürüyen atın başına vurma."
- *Yurgen yoldan tapar, Oturġan ḳaydan tapar?* "Yürüyen yolda bulunur, Oturan nereden bulunur?
- *Yurgenniñ yolu oter, Yatkannıñ kunü oter.* "Yürüyenin yolu geçer,Yatanın günü geçer."
- *Yurmege bilmegen yolnı bozar, Söylemege bilmegen lamı bozar.* "Yürümeye bilmeyen yolu bozar, Söylemeye bilmeyen konuşmayı bozar."
- *Yurtı baynıñ ozü bay.* "Yurdu zengin olanın kendi zengindir."
- *Yuvaş atın tepmesi ḳatı ola.* "Sakin atın çiftesi (tekmesi) pek olur."
- *Zalımnıñ zulmu olsa, mazlumnıñ Allası bar.* "Zalimin zulmü varsa, mazlumun Allah'ı var."
- *Zaman zamanġa uymasa, sen zamanġa uy.* "Zamanı değiştiremiyorsan, zamana uy.
- *Zamanına kore türküsi.* "Zamanına göre şarkı."
- *Zametsiz nimet olmaz.* "Ekmeyen biçemez; çalışmayan (ekmek) yiyemez veya bulamaz (Emeksiz yemek olmaz)."
- *Zenaat altın bilezziktir.* "Zanaat altın bileziktir."
- *Zornen açḳan gul ḳoḳumaz.* "Zorla açan gül kokmaz."
- *Zornen namaz allaġa yaramaz.* "Zorla namaz, Allah'a yaramaz."

Kırım-Tatar Atasözleri (Kırbaç 2012), *Tatar Atasözleri* (Öner 2004), *Türk Dünyası Ortak Atasözleri Sözlüğü* (Çobanoğlu 2004) çalışmalarından hareketle tezimizde yer alan Kırım-Tatar atasözlerinin özelliklerini şu şekilde sıralayabiliriz:

- Kırım-Tatar atasözlerinin dil ve üslup özelliklerine baktığımızda, bir veya iki cümleden oluştukları görülmektedir. Şekil bakımından kısa, anlam bakımından etkililerdir.
- Atasözlerinde söz ustalığı göze çarpmaktadır. Söz sanatlarından aliterasyon, akis, cinas, intak, kinaye, mecaz, mübalağa, seci, tenasüp, teşbih, tevriye, tezat kullanılmıştır.

- Atasözlerinin büyük çoğunluğunda geniş zaman ve emir kipi kullanılmıştır.
- Atasözlerinde kısalık önemli olduğu için edat, bağlaç türünden kelimeler fazla kullanılmamıştır.
- İki cümleli atasözlerinde ölçü ve kafiye kullanılmıştır.
- Atasözlerinin konularına baktığımızda, vatan, yiğitlik, aile, kadın, çocuk, komşuluk, dostluk ve düşmanlık, sevgi, görgü kuralları, terbiye, bilgi, sağlık, ölüm, baht, tembellik ve çalışkanlık, ekonomi, tarım ve hayvancılık, açlık ve kıtlık, tabiat ve evren, iklim ve takvim, hayvanlar vb. konular yer almaktadır.
- *Ana kibi yar olmaz, Vatan kibi yer olmaz.* "Ana gibi yar olmaz, Vatan gibi yer olmaz."; *Vatan doğmuş anan ise, gurbet il, ogiy anan.* "Vatan öz annen ise, gurbet el, üvey annen."; *Vatan ekinci anan.* "Vatan ikinci annendir." atasözleri vatan konuludur.
- *Yigit oler, adı ḳalır.* "Yiğit ölür, adı kalır."; *Yigitke (veya cığıtke) yetmiş türlü uner de az.* "Yiğide yetmiş türlü hüner de az; yiğide yetmiş hüner az olur; yiğide yetmiş çeşit hüner az gelir."; *Yigitniñ sözü birdir.* "Yiğidin sözü birdir." atasözleri yiğitlik konuludur.
- *Balalı ev bazar, Balasız ev mezar.* "Çocuklu ev Pazar, Çocuksuz ev mezar."; *Birlik ev bereketli ev, / Ḳavġalı ev aleketli ev.* "Birlik içinde olan ev, bereketli ev, / Kavgalı ev, gürültü patırtı içinde olan ev."; *Çanaḳ-çölmek şaltıramaġan ev olmaz.* "Hayatta her şey güllük gülistanlık olamaz. Kavgasız ev yoktur." atasözleri aile konuludur.
- *Yaḫşı ḳadın, dünya baylığı.* "İyi kadın dünya zenginliği."; *Yañğız ḳadın, ḳanatsız ḳuş.* "Yalnız kadın kanatsız kuştur." atasözleri kadın konuludur.
- *Balanı tapmaḳ bir kere kuç, Terbiye etmek biñ kere kuç.* "Çocuk doğurmak bir kere güç, Terbiye etmek bin kere güç." atasözü çocuklar ile ilgilidir.
- *Ḳomşunıñ tavuġı - ḳaz, apayı - ḳız korünir.* "Komşunun tavuğu kaz, karısı kız görünür."; *Kulme ḳomşuna, kelir başına.* "Gülme komşuna gelir başına." atasözleri komşuluk hakkındadır.
- *Aḳ dost ḳara kun içün.* "Ak dost kara gün içindir."; *Aḳılsız dostın olġance, Aḳıllı düşmanıñ olsun.* "Akılsız dostun olana kadar, Akıllı düşmanın olsun."; *Eski dost düşman olmaz.* "Eski dost düşman olmaz." atasözleri dostluk ve düşmanlık konuludur.
- *Muabbet ayat - uzun omür.* "Sevgi dolu hayat, uzun ömür."; *Saygı ve sevgi eki yaḳlı olur.* "Saygı ve sevgi iki taraflı olur."; *Sevgi içün can fida.* "Sevgi için can feda." sevgi konulu atasözleridir.
- *Çoḳ bilsen de az söyle.* "Çok bilsen de az söyle."; *Urmet etsen, urmet korersiñ.* "Hürmet eden, hürmet görür." atasözleri görgü kurallarıyla ilgilidir.

- *Terbiye ana sütünen kirmese, tana sütünen kirmez.* "Terbiye ana sütüyle alınmadıysa, inek sütüyle alınmaz."; *Balanı tapmaḳ bir kere kuç, Terbiye etmek biñ kere kuç.* "Çocuk doğurmak bir kere güç, Terbiye etmek bin kere güç." terbiye konulu atasözleridir.
- *Kitap bilgi anaḫtarı.* "Kitap, bilgi anahtarıdır."; *Oḳuvsız bilgi yoḳ, Bilgisiz kunüñ yoḳ.* "Okumadan bilgi yok, Bilgisiz günün yok." atasözleri bilgi konuludur.
- *İşniñ başı, saġlıḳ.* "İşin başı sağlık."; *Saġlıḳ olsa, yavluḳ tapılır.* "Sağlık olursa, mendil bulunur." atasözleri sağlık konuludur.
- *Ecelge çare yoḳ (veya tapılmaz).* "Ecele çare olmaz (bulunmaz) (Hayatta her sorunun bir çaresi, çozüm yolu bulunabilir. Çaresi bulunamayan tek şey ölümdür)."; *Ḳara omürden aḳ olüm yaḫşı.* "Kara hayattan, ak ölüm daha iyi."; *Olümden ḳorḳsañ, dünyada yaşama.* "Ölümden korkarsan, dünyada yaşama." atasözleri ölüm konuludur.
- *Anasız bala, baḫtsız bala.* "Annesiz çocul, bahtsız çocuk."; *Tenbellik baḫt düşmanı, işi yoḳḳa kunde bayram.* "Tembellik baht düşmanı, işi olmayana her gün bayram."; *Tirneklik baḫt ketirir, Tenbellik açtan oldirir.* "Çalışkanlık baht getirir, Tembellik açlıktan öldürür." baht konulu atasözleridir.
- *Tenbellik baḫt düşmanı, işi yoḳḳa kunde bayram.* "Tembellik baht düşmanı, işi olmayana her gün bayram."; *Tirneklik baḫt ketirir, Tenbellik açtan oldirir.* "Çalışkanlık baht getirir, Tembellik açlıktan öldürür."; *Tirnekliniñ teri çıḳḳance, tenbelniñ canı çıḳar.* "Titiz çalışanın teri çıkana kadar, tembelin canı çıkar." atasözleri tembellik ve çalışkanlık konuludur.
- *Saḳla samanı kelir zamanı.* "Sakla samanı, gelir zamanı." *(Gereksiz gördüğümüz şeyleri acele edip atmamalıyız, günün birinde lazım olabilirler)*; *Fuḳareniñ malı - başı ucunda*. "Fakirin malı baş ucundadır." atasözleri ekonomi konuludur.
- *Dağğa barġan, baltası ḳalġan. / Dağ keçi terek kormegen.* "Dağa gitmiş, baltası kalmış. / Dağ keçisi ağaç görmemiş."; *Olgen ḳoy borüden ḳorḳmaz.* "Ölen koyun kurttan korkmaz."; *Bağğa baḳsañ, bağ olur, Baḳmasan, dağ olur.* "Bağa bakarsan bağ olur, Bakmazsan dağ olur." tarım ve hayvancılık konulu atasözleridir.
- *Altın-kumüş taş eken, arpa-boġday aş eken.* "Altın, gümüş, taş imiş; arpa buğday aş imiş." atasözü açlık ve kıtlık konuludur.
- *Doġrulıḳḳa dağlar da boysunlar.* "Doğruluğa dağlar da boyun eğer."; *Dağnı yuksek deme, murad etsen çıḳarsın.* "Dağa yüksek deme, murad edersen çıkarsın."; *Aḳḳan suv yolını tapar.* "Akan su yolunu bulur."; *Dünyanı suv bassa da papiyniñ ımrı degil.* "Dünyayı su basmış, ördeğin umrunda mı." atasözleri tabiat ve evren konuludur.

- *Mart ḳapıdan baḳtırır, ḳazma-kurek yaḳtırır.* "Mart kapıdan baktırır, kazma kürek yaktırır."; *Tenbelniñ işi bitmez, Yaz kelse de ḳışı bitmez.* "Tembelin işi bitmez, Yaz gelse bile kışı bitmez."; *Yaġmur ile yer yeşerir, / Emek ile il yeşerir.* "Yağmur ile yer yeşerir, / Emek ile il yeşerir."; *Yaġmur yaġsa ḳaḳ turar, ḫan ḳutursa ḫalḳ turar.* "Yağmur yağarsa bataklık kalır, han kudurursa halk kalır."; *Yel esmegence yapraḳ teprenmez.* "Rüzgar esmeyince yaprak oynamaz (dal kımıldamaz), ateş olmayan yerden duman çıkmaz." iklim ve tabiat konulu atasözleridir.
- *Avġa ketken tazısız, ḳaytıp kelir tavşansız.* "Av köpeksiz ava giden, tavşansız döner."; *İt itke, it de ḳuyruġına.* "İt ite, it de kuyruğuna."; *Raḳı arslannı da yıḳar.* "Rakı aslanı da yıkar."; *Aç ayuv oynamaz.* "Aç ayı oynamaz."; *Cailge söz anlatmaḳ, devege endek atlatmaḳtan zordır.* "Cahile söz anlatmak, deveye hendek atlatmaktan zordur."; *Tavşanġa - ḳaç demek, tazıġa - ḳuv demek.* "Tavşana kaç demek, av köpeğine yakala demek." hayvanlarla ilgili atasözleridir.

II. 5. AĞIZLARDA KULLANILAN SÖZLER

aba
abay
abaylamaḳ
abaysız
abaysızlıḳ
abaza
abazalanmaḳ
abıt
abla
ablejne
ablen
abruy
abruylı
abruysız
acerḫa
acı
acılıḳ
acımak
acıtmaḳ
açapat
açığan
açıḳavız
açıḳmaḳ
açılmaḳ
açımaḳ
açırmaḳ
açıtḳı
açıtmaḳ
açḳamır
açḳıç
açlayın
ad bermek
adaḳ
adaḳlı
adaşmaḳ
Adem
adır
adırosman
aduv
afferin
afrata
aġartmaḳ
aġdarmaḳ
aġırmaḳ
aḫval
aka
aḳa
aḳaytmaḳ
aḳçıl
aḳıtmaḳ
aḳlanmaḳ
aḳlaşmaḳ
aḳsuyek
aḳsüyek
aḳtarmaḳ
alaçıḳ
alâlem
alan
alat
alatlı
alay
al-azırda
alcaymaḳ
alcıramaḳ
alçalmaḳ
aldamaḳ
aldınġı
ale
alelem
alelim
allelem
almay-vermey
altıavuzlıḳ
altun
aman
aman-esen
amanlıḳ
amrut
an
ana
anav
anavı-mınavı
anay
anca
ancas
anda
andace
anda-sanda
ane
angi
añılmaḳ
aniya
añḳav

añlaşılarlı
anne
anteri
apa
apaḳay
aperim
apşçe
ar
arada-bir
aralaşmaḳ
aramaḳ
aramavuz
arc
arçımaḳ
ardı
are
arḳa
arḳalı
arḳardaş
artıġaç
artıḳ
artlı-artından
aruv
aruvşe
asretlenmek
ast
asta
aş
aşamçaḳ
aşıḳ-maşıḳ
aşırım
aşinçik
atâ
atamaḳ
au
aula
av
avalamaḳ
avaz
avelemek
avelev
avġu
avġulaşmaḳ
avıç
avıl
avır
avırmaḳ
avırtmaḳ
avış
avışmaḳ
avış-tıvış
avıt
avız
aviç
avle
avlı
avlikmek
avliküv
avlu
avluḳmaḳ
avrat
avuş-tuvuş
avuz
aydâ
aydalmaḳ
aydamaḳ
ayıp
ayıplamaḳ
ayḳırıcı
ayḳırmaḳ
aylançıḳ
ayna
ayne
ayrım
aysa
ayse
aytuvlı
azaçıḳ
azalmaḳ
azaymaḳ
azġana
azırki
azirlemek
baalamaḳ
babay
bac
baca
bacaḳ
badana
baġ
baġana
baġır
baġırsaḳ
baġlayalmamaḳ
baḫane
baḳaçina
bakaka
baḳırmaḳ
bala-çala
balşıbın
baltaçı
bana

barabar
barem
barġı
barınmaḳ
barlı
barmaḳ
barut
baryam
basır
basḳıç
başarmaḳ
başmaḳ
batırmaḳ
batmaḳ
bav
bavır
bavırsaḳ
baylamaḳ
baylâmaḳ
bazan
bebek
begendigi
bek
bekaçina
bekaka
beki
bekinmek
beklemek
bekletmek
bekli
bekmez
beldeme
belkim
ben
benimsemek
berḫut
berkitmek
beyram
bıçḳı
bıçmaḳ
bıḳır-bıḳır
bılġamaḳ
bılġanıḳ
bılḳıldemek
bınday
bır
bırakılġan
bıraḳılmaḳ
bıraḳmaḳ
bırınġı
bırşekiy
bıyıḳmaḳ
bızıḳ
bibili
bicaḳ
biday
bide
bile
bilen
bilezik
bilişmek
bim-biyaz
binek
biraḫmaḫ
birday
birden-birge
birem
birev
birge
birikmek
birley-birley
birli-birli
bisinmek
bisresi-isresi
bita
bitâ
biyaz
biyük
bo
bogren
bolır-bolmaz
bolmaḳ
bonday
bork
bosalaḳ
bosboten
bostan
bosun
boşalmaḳ
boşamaḳ
boşıḳ
boten
botḳa
botük
boy
boylı
boy-post
boyunsa
boz
braḫmaḫ
breki
buba

buber
bucaḳ
buġaḳ
buġaḳlanmaḳ
buġdan
bugungecek
bukana
bukleme
bukür
bulamıḳ
buldırgen
bulmaḳ
bulundığı
bunar
bundayın
bura
burçe
burda
buru
burumaḳ
burun
burunġı
bustan
buvaḳ
buvdan
buvġaḳ
buvın
buvmaḳ
buyurmaḳ
buyükana
büyrek
caba
cabıḳ
cabınmaḳ
cabmaḳ
cabuv
caennem
caġa
caġalamaḳ
caġmaḳ
caḳ
caḳında
caḳmaḳ
cal
cala
calaḳay
calamaḳ
calan
calçı
calçın
calġamaḳ
calı
calın
calınmaḳ
calḳaḳ
calmaḳ
calpaḳ
calpı
calpıḳulaḳ
caltıramaḳ
caltırġan
caluvsız
calvarmaḳ
cam
camaatçı
camaatçılıḳ
camalmaḳ
caman
camau
camav
camız
campa
campik
campiymek
camtaymaḳ
can
cañarmaḳ
canaşa
canay
can-cannen
cançımaḳ
candavır
cañġı
cañġıramaḳ
cañġırıḳ
cañġız
cañı
canıḳ
canıḳmaḳ
canımaḳ
canış
canmaḳ
cantaymaḳ
cantıḳ
capalaḳ
cap-cañı
capıraḳ
capma
capmaḳ
capraḳ
captırmaḳ
car

carançaḳ
caranmaḳ
caraşmaḳ
cardım
carġana
carıḳ
carılmaḳ
carlı
carmaḳ
casiret
castamaḳ
caş
caşamaḳ
caş-cavḳa
caşınçaḳ
caşınmaḳ
cat
catalmaḳ
catalmamaḳ
catmaḳ
cav
cavarlıḳlı
cavaş
cavın
cavır
cavırın
cavlamaḳ
cavlıḳ
cavmaḳ
cavrı
cay
caylav
caynamaḳ
caypan
cazı
cazışmaḳ
cebelek
cedde
cegilmek
cekiy
cekmek
cel
celim
celke
celken
celmek
celpiretmek
celtırmen
cem
cemert
cendere
cenge
cengil
cengiy
ceñḳapaḳ
ceñmek
cepele
cer
cerleştirmek
cersaġız
cetalmamaḳ
ceteklemek
cetemen
cetişmek
cetmek
ceyen
cezbe
cezber
cıbıtmaḳ
cıcıḳ
cığıla-tıra
cığılayatmaḳ
cığılmaḳ
cığırmı
cığıt
cığız
cığmaḳ
cık
cıkli
cıksek
cıl
cılamaḳ
cılan
cılaşmaḳ
cılatmaḳ
cılavuḳ
cılay-cılay
cıldız
cılġa
cılġa-caba
cılım
cılın
cılışmaḳ
cılḳıcı
cıllı
cılmaymaḳ
cılmayuv
cılpıldamaḳ
cıltıramaḳ
cıltmaḳ
cımırtḳa
cımşaḳ

cımşamaḳ
cınbaş
cıngız
cınıt
cınıtlanmış
cıp
cır
cırandı
cırek
cırıḳ
cırıḳlanmaḳ
cırlamaḳ
cırt
cırtıḳ
cırtmaḳ
cıtım
cıvaş
cıvḳa
cıyıntı
cıyışmaḳ
cıynaḳ
cıynaḳlı
cıynamaḳ
cibermek
cidem
cigda
cigen
ciger
cigerli
cigıt
ciiz
cilik
cin
cinesir
ciren
cirençik
cirenmek
citirmek
ciyen
ciyitmek
ciyren
coḳ
coḳ-colavat
col
colaḳ
colatmaḳ
colatmamaḳ
collamaḳ
colos-molos
coramaḳ
corġa
corġalamaḳ
cortaymaḳ
coruḳ
coyıtmaḳ
coytılmaḳ
coytmaḳ
cönikmen
cudırıḳ
cugen
cuġunç
cuḳulı
culde
cumaḳ
cumarlanmaḳ
cumart
cumġalamaḳ
cumıḳ
cumrıḳ
cun
cupḳa
curdek
curek
curmek
cursetmek
curt
cutel
cutelmek
cutkermek
cutuḳlanmaḳ
cutuḳlıḳ
cuvınmaḳ
cuvırışmaḳ
cuvırmaḳ
cuvmaḳ
cuvruşmak
cuvşan
cuvuḳ
cuvuḳlamaḳ
cuvuḳlaşmaḳ
cuvurıḳlamaḳ
cuvurmaḳ
cüdemek
cümşan
cüriş-aralıḳ
cürmek
cürümek
cüyren
çabalamaḳ
çaç
çaçaḳ
çaçıramaḳ

çaçlı
çaçma
çaçmaḳ
çaçmalamaḳ
çaçuv
çaġlamaḳ
çaḳır
çaḳırmaḳ
çaḳlamaḳ
çaḳmaḳ
çaḳna
çaḳur
çaḳuş
çala
çalabaş
çalayaḳ
çalbır
çalıḳ
çalımsız
çalışmaḳ
çalḳaymaḳ
çambi
çamburda
çampav
çan
çañ
çanaḳ-ayaḳ
çancaraka
çançmaḳ
çandır
çangaraka
çañġarata
çañġımaḳ
çañġıtmaḳ
çanḳçı
çañlı
çañsız
çantırlaşmaḳ
çapmaḳ
çapraç
çaraġ
çarandaḳla
çarḫ
çarmuḳlı
çarpmaḳ
çarpuḳ
çarsı
çatlauk
çayaḳ
çayçanaḳ
çayılmaḳ
çayır
çaymaḳ
çeçek
çeçen
çeçenlik
çeçi
çeçik
çeçilmek
çeçme
çeçmek
çeger
çegere
çegereçi
çegeredeş
çegerelemek
çegereli
çegeresiz
çegertke
çegilmek
çegmek
çeküvli
çelek
çelep
çelik
çepek
çerol
çes
çeşlemek
çevermauḫ
çevirilmek
çeynemek
çıbın
çıbış
çıcaḳ
çıgaraḳ
çıġarmaḳ
çıġırçıḳ
çıḳarı
çıḳımsız
çıḳırınta
çıḳırınta
çılapçı
çılġamaḳ
çılġı
çılġıt
çılġıtlanmaḳ
çım
çımırdamaḳ
çımırı
çımış
çımra

çın
çınapet
çıñġaraḳ
çıñkirtmek
çıntı
çıpıt
çırberek
çırçır
çırıldamaḳ
çırkın
çırlama
çırlatmaḳ
çızġı
çızıḳ
çızmaḳ
çibiç
çiel
çigar
çigit
çilmek
çimen
çimik
çimlyar
çiñgildir
çini
çinkaçanaḳ
çiñlenmek
çinnemek
çintana
çirez
çiriklemek
çirkinmek
çirkitmek
çirkiy
çirli
çitmek
çivirdek
çiygoz
çiynemek
çizgi
çizgili
çkon
çobuḫçi
çoçaymaḳ
çoçḳa
çokan
çoḳımaḳ
çoḳmaḳ
çoḳuç
çoḳur
çokyuç
çolaḳ
çolaḳlıḳ
çolapan
çolpu
çomçıḳ
çomiç
çompaymaḳ
çoñġır
çoñġur
çoñḳaymaḳ
çopan-çopan
çopanlamaḳ
çoraḳ
çortakiy
çortaymaḳ
çorva
çorvata
çöbre
çöçi
çöçöroz
çökelemek
çömiç
çören
çubrek
çuça
çudırmaḳ
çuḳur
çul
çulġamaḳ
çullı
çulluḳ
çulsız
çumber
çumrı
çunaḳ
çunke
çunki
çunku
çupre
çurlu
çurumek
çuv
çuvdırmaḳ
çuvlemek
çuvuldamaḳ
çuvuldaşmaḳ
çuvuldir
çuyke
çüel
çükçüg
çümkün

çüñgüldir
çüval
çüvlemek
dada
daday
dağdağa
dağdağalı
dai
daima
daḳiḳa
dalapkâr
dalda
dame
damla
damlamaḳ
dar
daraġurt
darçin
darı
davur
dayaḳ
dayamaḳ
dayanıḳ
dayfa
dayıbaba
dayın
dede
dedik
degişmek
degiştirmek
degmek
deliçik
delik
delinmek
delmek
demin
deminçik
demiryol
denk
dep
dere
deren
dermen
devirmek
devrilmek
devyurek
dıñlamaḳ
dırbaymaḳ
dıvar
dızman
dib
diken
dikmek
dil
dilber
dilek
dilemek
dilmek
dip
direk
dirildemek
dirilmek
dirlik
diyermen
dizgin
doġrı
doġrultmaḳ
doḳız
dokülmek
dolmaḳ
dolu
dombuḳ
dombuḳmaḳ
don
dorba
dudu
duman
dun
dunya
duraḳ
durmadan
durmaḳ
durust
duva
duvar
duzen
dügme
dügü
dürüst
dürüstlik
düş
düşkün
düşmek
düzen
düzenli
e
eb
ebbe
ebette
ebi
ebiri
efdal

efzal
egerdiyim
egerek
egertim
egi
egiler
egmek
egri
egri-bugri
egriltmek
ekeç
ekev
ekevleşip
ekili-birli
ekmek
eksi
ekşimiş
elâ
elâket
elâmet
elbet
elbette
elbise
elçi
ele
elece
elecine
elek-çelek
eleken
eleyhine
eltir
emcebaba
emçekana
eme
emgek
emgekli
emger
emin
emiş-emiş
emrenmek
emrilmek
emzik
eñ
ende
endigi
endim
enege
engana
enge
engeana
engene
enger
eñger
eñgertim
enkeymek
ennen-ḫana
ensizlemek
ep
epçil
epi
epkin
epkinlik
eplemek
epli
eppice
epsi
era
ereze
erġuvan
erin
erinçek
erişmek
erkeçora
erkeksıman
erkes
erten
ertengi
ertenmen
erüv
erüvsiremek
eryuḳarı
es
esalet
esamaḳ
ese
esire-tesire
esirik
eskirmiş
esletmek
eşderḫa
eşġal
eşik
eşitmek
eşmakiy
eşpiy
eştmek
etki
etmekli
ettiği
eval
evle
eye

eyer
eygilik
eyileştirilmek
falaşmaḳ
fan
fare
farıs
fasilet
fasilken
fayde
fazla
fencere
fenir
ferçem
ferik
ferḳ
feşman
fırçan
fırdişa
fırsant
fırtına
fıstırmaḳ
fışḳı
fida
fis
fistan
fistanlı
fistanlıḳ
fitiça
fordıbaş
fotu
fuçu
fuganka
fulto
funduḳ
furtapte
ġadaymaḳ
gadya
ġalballa
ġancer
ġayri
ġaz
geç
geçen
geçinmek
geçirmek
geçmek
geçmiş
geldi-gitti
gelmek
gelmiş
gene
geniş
gerek
gergin
geri
gerilemek
gevşek
gevşemek
gezinti
gezmek
gıdık
gıdırlanmaḳ
ġırıldamaḳ
gibi
gice
gidmek
gilmek
gitmek
giyim
gobek
gogem
gogültim
gogüm
gok
golmek
gom-gok
gommek
gongul
gonul
gor
gorduḫler
gore
gormek
gotürmek
goz
gör
görmek
gul
gumuş
gun
guna
guppe
gurde
gurni
gurni
guzgü
ḫabaḫ
ḫabla
ḫader
ḫadın
ḫaftan

ḫaḫmaḫ
ḫail
ḫala
ḫalḫmaḫ
ḫalın
ḫam
ḫamır
ḫamıt
ḫamur
ḫapaḫ
ḫapu
ḫar
ḫaravul
ḫarba
ḫarı
ḫarmaḫ
ḫarpa
ḫart
ḫartana
ḫaşḫaş
ḫaşıḫ
ḫata
ḫatır-ḫutır
ḫatir
ḫatire
ḫatirlemek
ḫattı
ḫava
ḫavali
ḫaves
ḫavlanmaḳ
ḫavlı
ḫavp
ḫavuç
ḫavun
ḫazır
ḫazirlenmek
ḫear
ḫelâl
ḫer biri
ḫırcıman
ḫırḫ
ḫırḫıncı
ḫırmaḫ
ḫırmızı
ḫırpalamaḳ
ḫırslamaḳ
ḫıyanet
ḫız
ḫiç
ḫisar
ḫopmaḳ
ḫoros
ḫoşap
ḫoş-beş
ḫoşkeldı
ḫoşlamaḳ
ḫörümçek
Ḫuday
ḫulaḫ
ḫulov
ḫuma
ḫurbaḫa
ḫurnaz
ḫuroz
ḫuşaḫ
ḫutarmaḫ
ḫuturmaḫ
ḫuvatlı
ḫuvermek
ḫuzu
ıbrış
ıçḳır
ıl
ılbıramaḳ
ılk
ılḳım
ım
ımaḳ
ımaḳlamaḳ
ımrı
ın
ındırġaş
ıñı-tıñı
ıñlamaḳ
ırazı
ırbanlamaḳ
ırcaymaḳ
ıretmek
ırı
ırıtmek
ırmaḳ
ırşav
ırtlamaḳ
ıs
ısıtmaḳ
ıslaḳ
ısmarış
ış
ışanmaḳ
ışe
ışıḳ

ışırmaḳ
ışḳalamaḳ
ışḳalanmaḳ
ışḳı
ıy
ıyalmaḳ
ıyantmaḳ
ıyḳı
ıyyı
ızan
ızansap
ızġışтırmaḳ
ızım-sızım
ızın
idi
idmek
ilik
ilivġan
ilkbaar
illâ
ine
inek
ip
ipek
ipralmaḳ
irenç
irenmek
irkilmek
irkitmek
irkmek
iskence
istakan
işanıç
işç
işek
iş-guç
işitmek
işitmekçe
işlek
işletmek
iştan
iyalmaḳ
iyer
iyerde
iyertmek
iyilik
iyrenmek
izmir
ḳa
ḳa(y)tmek
ḳabaât
ḳabırġa
ḳaçan
ḳadaḳ
ḳadaḳlamaḳ
ḳadalmaḳ
ḳadamaḳ
ḳadavlı
kâde
kâde-kâde
kadem
ḳademsiz
kafa
ḳafa
ḳaftan
ḳaġuv
ḳaḫarlenmek
ḳaḳ
ḳaḳırdaḳ
ḳalanç
ḳalay
ḳaldırma
ḳaldırmaḳ
ḳalip
ḳalḳmaḳ
ḳalya
kamatra
ḳambur
ḳamçi
ḳamġaḳ
kamsi
ḳanaa
ḳañḳaymaḳ
ḳapḳaç
ḳapḳaşç
ḳaptan
ḳapusta
ḳaramaḳ
ḳarandaş
ḳarañġı
ḳaranıḳ
ḳaraşmaḳ
ḳaraşofla
karavina
ḳarba
ḳarı
ḳarış-ḳuruş
ḳarmuḳ
ḳarşḳır
karta
ḳartanay
ḳartdede

ḳartiy
ḳartiyçik
kartoş
ḳaruv
ḳaruvlı
ḳat
ḳatalamaḳ
kataraḫ
ḳataymaḳ
ḳateġayıpnen
ḳater
ḳater-ḳater
ḳatıḳ
ḳatḳı
ḳatḳılı
ḳatḳısız
ḳatlama
ḳatmaḳ
ḳatmek
ḳatnaşmaḳ
katopla
ḳavaltı
ḳay
ḳayçı
ḳayda
ḳayday
ḳayer
ḳayġanaḳ
ḳayınçı
ḳayızġaḳ
ḳaymaḳ
ḳaynaḳ
ḳaynaşmaḳ
ḳaytam
ḳazma
keç
keçe
keçi
keçke
keçki
kef
kel
keleḳoymaḳ
kelep
keleyatmaḳ
kelinşek
kelle
kelpet
kelpetli
kem
keman
kence
kepçe
kepkir
kepmek
keregiday
kereke
kergef
kertan
kertin
kese
kesilmiş
kesmek
keşçe
keşnever
ḳıcımaḳ
ḳıçımaḳ
ḳıdıḳlamaḳ
ḳılıḳ
ḳılḳırt
ḳımırsḳa
kın
kır
ḳırçanġı
kırçımal
ḳırġaḳ
ḳırıḳ
ḳırılmaḳ
ḳırḳayaḳ
ḳırmaḳ
ḳırman
kırt
ḳısım
ḳıstamaḳ
ḳıy
ḳıyışıḳ
ḳıyıştırmaḳ
ḳıymaḳ
ḳıyşaymaḳ
ḳıyşıḳ
ḳızġançı
ḳızıḳtırmaḳ
ḳızıḳuv
kiçkene
kik(i)rik
kimsa
kir
kirasa
kirçef
kirez
kiritmek
kirlemek

kişke
kişme
kitmek
kiyis
kiyov
kobuk
ḳocanay
ḳoçavuç
kogeltim
kogen
kogercin
koget
ḳoḳav
koket
kokrek
kol
ḳol
ḳolbez
kolek
koletke
ḳollamaḳ
ḳollu
komlek
ḳompaymaḳ
ḳonaḳ
konç
ḳonız
ḳonşu
ḳoñşu
ḳonuşma
ḳonuşmaḳ
kop
ḳopaç
ḳopayçora
ḳopıḳ
kopmek
ḳora
ḳoranda
korgemli
korol
korsetmek
ḳoşaḳ
ḳotır
ḳoyan
ḳoymaḳ
ḳozmaḳ
kögerjin
kör
kramet
kubanie
ḳucaḳ
ḳucaḳlamaḳ
ḳucaḳlaşmaḳ
kuçertmek
ḳuçma
ḳuçmaḳ
kuçü
kuçük
kuçülmek
kuçültmek
ḳudaḳlamaḳ
kufe
kuftel
kukan
kula
ḳula
kulfet
ḳulıḳ
kulkü
kulünç
kulünçli
kuma
kumalamaḳ
kumundur
kunden-kune
ḳuralay
ḳurbaḳa
ḳurçanġı
kurke
ḳurşanġı
ḳurşav
ḳurşavlamaḳ
ḳurşefla
ḳurt
ḳurtḳa
ḳurtḳaçıḳ
kuruç
kusmek
ḳuşçı
ḳuşçılıḳ
ḳuşçuḳ
kuşofla
kuşul
kut
ḳut
ḳutarmaḳ
ḳutlamaḳ
ḳutlu
kutmek
kutra
ḳutsuz
kutsüz

ķuvķuv
ķuvmaķ
ķuvnaķ
ķuvuķ
ķuvuş
ķuymaķ
ķuyruķķaķan
kuzey
kuzün
kümüş
laḫana
legelek
leygelek
loķum
lyat
ma
maa
mabetleşmek
mabetleştirmek
mabet-mabet
maday
maġa
maķara
mal
malapat
malçı
maldar
malḫane
malina
mallı
malmiylik
malpı
malsız
mamateki
manat
mandala
manek
mañġıramaķ
mañġıraşmaķ
mani-mani
mannay
mapa
marça
mare
markof
masḫara
mat
mata
matay
materya
mauķmaķ
mavke
may
maylamaķ
maylı
maz
mazin
megerdim
megertim
melteje
meñ
mençilemek
mendil
menlikçi
mennava
merdane
merdaneci
merdven
meşçan
meşe
meşepe
meşere
meşerpe
meşfere
meşterpe
meul
mevtac
meze
mezel
mıķayt
mınav
mınder
mıñķın
mırat
mırın
mısapır
mısır
mıtıķ
miñ
minger
minmek
misir
miy
miya
miy-miy
moçaķ
mol
moñ
moñaytmaķ
monçaķ
mondalaķ
moñlu

moñsiremek
morķu
moyuncaķ
moyunsa
muḫat
muķayet
mulkün
muñ
muncul
muñdıramaķ
munis
muñlanmaķ
muñlu
murt
mus
musra
musul
musur boġday
mut
mutlu
mutlulanmaķ
mutlulıķ
mutsız
mutsızlıķ
muz
na ķadar
nacaķay
naçast
namet
nan
nana
nanay
narḫ
nasın
naslı
naşa
nazıķ
nazut
neçik
neçik
neday
neday
nemse
nemsece
nene
nere
nerse
nesker
nesne
neşiysiñ
netmek
nışan
nice
nie
nifitsaya
noġuķ
noḫutlı
noḫutlu
noḫutsız
nöçün
nöçün
nurlı
nurlı
nursız
nursız
nâne
nâne
oba
oba
oban
oban
oba-töpe
oba-töpe
obır
obır
obırlıķ
obırlıķ
obmek
obmek
o-bo, osı-bosı
o-bo, osı-bosı
obruş
obruş
obur
obur
obüşmek
obüşmek
odnıķ
ofke
oġa
ogiy
oġramaķ
oġrı
ogüzkoten
oḫşamaķ
oḫulov
oksek
okşamaķ
ola
olala
olan
olay

olay-bılay
olçek
olçi
oldıḳça
olduġı
ole
olecem
olen
olim
olla
ollâ
ollaki
olmel-aşıḳ
oluḳ
olyama
oma
omaşç
ommaḳ
ommamaḳ
omraġan
omramaḳ
omrav
omulmaġan
omurlanmaḳ
oñalmaḳ
oñarmaḳ
oñaymaḳ
onda
onday
oñdırmaḳ
oñdırmamaḳ
oñġanlıḳlar
oñgarmaḳ
oñgek
onıñ
oñlamaḳ
oñluḳ
onu
opaz
opele
opep(i)şik
opepḳuş mamayı
opıratmaḳ
opıraymaḳ
opırıḳ
opke
oppadaḳtan
oppaş
opranmaḳ
ora
oraçıḳta
oralı
oralmaḳ
oramaḳ
orazlı
ordek
ore
orın
orlamaḳ
ormaşuḳ
ormek
ors
orselik
orsiye
ortaca
ortmek
orüç
ose
osmaḳlamaḳ
osmaḳ-tosmaḳ
oşametli
oşaret
ot
otalamaḳ
otaymaḳ
otekun
oten
otkerilmek
otkermek
otkür
otmek
otüş
oya
oyanmaḳ
oyle
oyle-boyle
oynamaḳ
ozi
ozlem
paça
paḫla
paḫtalıḳ
paḳat
pakizat
pal
palançaki
palevze
palgurya
panca
pañke
papiy
papiyavuz

parḳ
parlamaḳ
partlas
pasma
patacan
pata-gut
patajen
patır-pıtır
patiya
patlap-çaçramaḳ
patlıcan
patlıḳ
patta-satta
payda
paydalanmaḳ
paydalı
paylamaḳ
payn
paz
pazar
pe
peçel
peçloḳum
pelâket
peltiklenmek
pena
penar
pendire
pener
pengere
pepiy
perâz
perdalaz
perde
perik
perişte
perman
perşembe
pervaḳ
peslemek
pestobe
peşekker
peşel
peşembi
peşkir
peşmal
peştimal
petaḳ
peylemek
pezemeñk
pıkana
pırlanta
pırsat
pırşımaḳ
pıs-pıslamaḳ
pışaḳ
pışıḳ
pışıldamaḳ
pışmek
pıt
pıtı-çıtı
pianke
piç-piç
pikapa
pike
pilcan
pili
pilpişa
piner
pipa
pirdi
pirojnı
pisik
pisiy
pişçaḳ
pişçe
pişemek
pişkek
pişkeklemek
pişmek
piştimal
pit
pitegeç
pitelmek
pitemek
piteşmek
pitir
pitirmek
pitmek
piva
piy
piyat
piydan
piyleştirdiler
poçıḳ
polen
poloş
porenk
porma
porsa
porsuḳ
poşu

prinç
psik
psiygoz
pşidiya
pte
ptetale
pukana
pukmek
pulat
purça
purdalacı
purkumek
pus
pusmaḳ
puşt
putün
puzumya
puzyum
raḫmet
rende
rendelemek
reviş
rizna
roslu
ruba
saa
saatçi
saatlerce
sab
sabaḫ
sabaḫtan
sabaḫtın
sabın
sacayaḳ
saçaḫ
saçmaḳ
sadaşmaḳ
safe
safte
saġa
saġıltmaḳ
saġız
saġolnız
sai
saḳav
saḳavlanmaḳ
saḳavlaşmaḳ
saḳındırmaḳ
saḳlancumaḳ
saḳlanma
saḳlanmaḳ
sakna
saḳta
saldırmaḳ
salıtmaḳ
salmaḳ
salsallıḳ
salta
salte
samara
samay
samır
samna
samsaḫ
samsaḳ
samsaḳlamaḳ
samura
sañkim
sapan
sapır
saran
sarartım
sarġaymaḳ
sarġaytmaḳ
sarġıltım
sarġuş
sarıḳmaḳ
sarımtraḳ
sarmançıḳ
sarmaşlıḳ
sarmaşmaḳ
sarmusaḫ
sarrap
sarsaḳlanmaḳ
saruv
satan
sataşmaḳ
sav
savġan
savıltmaḳ
savlıḳ
savlıḳlaşmaḳ
savluḳ
savmaḳ
savsav
savulmaḳ
savut
sayaḳlanmaḳ
sayaz
sayı
sazaġan
sebeplenmek

secilmek
sekız
seleke
selyotka
semmek
senday
sendremenki
seper
sepetbaş
ser
serpindi
sert
sertiymek
ses
seslenmek
sevdik
sevep
sevmediği
sevryuga
sezekli
sezeklik
seziksinmek
sıbırda
sıcavul
sıcırmaḳ
sıcma
sıçek
sıḳletlemek
sıḳmaç
sıḳmar
sıḳtamaḳ
sılapçı
sılapşı
sılcı(r)maḳ
sıluv
sım
sın
sıñ
sıpaman-tolu
sıpırmaḳ
sıpırtḳı
sıpra
sıraca
sıraġa
sırek
sırġaymaḳ
sıva
sıvalmaḳ
sıvamaḳ
sıyınmaḳ
sıyır
sıyırçıḳ
sıyir
sıymaḳ
sıymek
sıypalap-suyip
sızat
sızġıç
sızmaḳ
sigaret
sigyar
silegey
silegiç
sileke
silekeyli
siliştirmek
silkimek
siniftar
siñil
siñir
siñli
sipirke
sipte
siriy
sis
sislemek
sislenmek
siyk
siymek
siypamaḳ
siyrekçerek
sizday
skence
skulü
slaḳçin
slapçin
slapşçan
soba
soga
soġuş
soġuşmaḳ
soġut
soḫaḫ
soḳma
soḳmaḳ
sokmek
solaḳ
solutmaḳ
sona
soñġı
soñġılıḳḳa
soñgurmek

sonna
sonturlı
soraḳ
soraşmaḳ
sorav-soḳuv
sorav-soḳuvsız
sormaḳ
sorpa
soz
sozılmaḳ
sölemek
söndürüm
sözsiz
starısta
su
su(v)sıyır
suek
suem
suġuḳ
suġuḳlıḳ
suġun
suḳlanıç
suḳlanıçlı
sul
sundurma
sunmaḳ
supürmek
suru
suruḳ
susan
sut
suvġarmaḳ
suvlıḳ
suymek
süfte
süfteki
sümsük
sümük
süpürge
süpürke
süpürmek
süpürtke
sürekli
sürkelgen
sürük
sürüklemek
sürünmek
süslep-süslemek
süyek
süyem
süykelmek
süykemek
süymek
süyrimek
süyrülmek
süyrültmek
süzek
süzme
şaa
şaan
şagirt
şaḳa
şaḳa-şeylâv
şaḳıy
şalaş
şalḳam
şalvar
şalver
şam-şukür
şamter
şanış
şaşılmaḳ
şatranc
şatranç
şattırıp
şay
şayet
şayna
şaytan
şaytantoy
şaytip
şaytmek
şçaşç
şçaşçaḳ
şçavıl
şçeben
şçıbalġan
şçılapşçı
şçıval
şeger
şek
şekerleme
şeksiremek
şemşek
şeñ-şatır
şerbent
şevre
şeytan
şeytanḳulaḳ
şıba
şıbaḳ
şıbın

şıbırdamaḳ
şıbırtḳı
şıġarmaḳ
şıġıldır
şıġır
şıjıḳ
şıḳır
şılapşı
şıltır-şıltır
şımış
şımpa-şıp
şınça
şınday
şındı
şınırtmaḳ
şıp
şıpırtmaḳ
şırt
şırt
şırtçıbın
şıvıldap-ḳıyıp
şia
şilapşın
şilde
şilte
şindi
şişe
şişip-kokmek
şişlenmek
şiy
şlapça
şlapçı
şlyaka
şo
şoḫ
şol
şolay
şonday
şuġul
şumrı
şumum
şumuş
şumuşka
şunça
şunday
şura
şuralı
şuvamaḳ
şuvşılḳım
ta
taa
taan
tab
tabalay
tabaldırıḳ
tabalmamaḳ
taband(ı)rıḳ
tabılmaḳ
tabınmaḳ
tabla
taġa
taḳ
taḳa
takal
taḳan-tuḳan
taḳıl
taḳıldatmaḳ
taḳınaḳ
taḳınçaḳ
taḳırdatmaḳ
takina
talaç
talama
talap-tonamaḳ
talas
talav
talay
talḳ
talpes
talpınmaḳ
talyar
tam
tama
tamalı
tamam
tamamlaġan
tamar
tamarḳa
tamaşa
tamav
tamır
tamla
tamlamaḳ
tanav
tane
tañḳı
tañnay
tañri
tântâ
tap
tapa
tapanca

tapşan
tapta
tarım
tarız
tariḫli
tariḫsiz
tarḳa(l)maḳ
tarḳatmaḳ
tarmaḳ
tartıḳlıḳ
tartılmaḳ
tartma
tartmaḳ
tas
taslaḳ
taslamaḳ
tasmal
tastara
taşḳarı
taşḳın
taşlanmaḳ
taşyaḳ
tatımaḳ
tatımlı
tatmaḳ
tatsız
tauḳ
tav
tavalḳım
tavalḳum
tavan
tavış
tavkel
tavlanmaḳ
tavlı
tavsiye
tavuḳ
tavuş
tayaḳ
tayamaḳ
taybalaḳ
tayfa
tayfe
tayuḳ
tebermek
tebmek
tebretilmek
tebretmek
tegen
tegenek
teger
tegerçik
tekâran
tekme
tekne
tekran
telbev
telbov
telçelemek
teleme
telemeli
telenmek
telgenmek
telmek
telpek
telpinmek
temesuk
temir-kok
tencere
tepçiplemek
tepetırmaş
tepkelenmek
tepki
tepkiç
teraḳay
teran
teranşıḳ
terci
terima
terlenmek
termek
termen
tersiymek
testımal
teta
teyermen
teyze
tezana
tıbırdamaḳ
tığın
tığırıḳ
tığırışmaḳ
tığırlatmaḳ
tığırmaḳ
tığırtiy
tığırtmaḳ
tıḳaç
tıḳavlı
tıḳıs
tılıp
tılḳı
tımırsıḳ

tımışḳı
tımışmaḳ
tımsüklemek
tım-tıraḳay
tım-tırış
tım-tırışlıḳ
tınaymaḳ
tınçaymaḳ
tınçımaḳ
tıñġırdamaḳ
tıñġırdı
tınıç
tınışlamaḳ
tıñlamaḳ
tır
tıraç
tıraçlanmaḳ
tıraçlıḳ
tırışmaḳ
tırkeş
tırmaḳ
tırna
tırpana
tırsek
tırtılmaḳ
tış
tışav
tıtmaḳ
tıvıl
tıydırmaḳ
tıymaḳ
tız
tızla
tızlamaḳ
tızlayalmamaḳ
tızlı
tızsız
tiblıḳ
tieze
tiftilmek
tigen(ek
tigen(ek)li
tigine
tiiz
tiizlemek
tikleme
tikmek
tikran
tip
tireşmek
tirit
tirmen
tita
titanlamaḳ
titan-titan
titilmek
tiyraḳ
tiyze
tizıy
tobarsımaḳ
tobe
tobumaḳ
toġa
toġalamaḳ
toġan
toġın
togmek
toġramaḳ
toġun
toḫ
toḳat
toḳıl
toḳḳız
toḳmaḳ
toḳsan
toḳtav-durav
tokulmek
tolasımaḳ
tolayı
tole
tolġatmaḳ
tolḳın
tolḳınlı
tolḳunlanmaḳ
toltırmaḳ
tolyaki
toñġan
tonlı
toñmaḳ
toñsıramaḳ
tonsız
toñulmek
topal-sapal
tope
toplı
topsız
toptan
tor
tora
toradan-torı
toram
toramaḳ

torası
toratürter
torı
torlamaḳ
torlanmaḳ
torlemek
torsaḳ
tosap
tosḳınlıḳ
tosmaḳ
tostaḳan
tostıḳay
tostırmaḳ
tostoḳay
toşek
tota
tota-ḳardaş
totay
totı
totırmaḳ
tottırmaḳ
tozamaḳ
tozlı
tozmaḳ
tölemek
töletmek
tölettirmek
tölevci
töleyalmamaḳ
töngerilmek
töntermek
törelemek
töşlü
tözalmamaḳ
tözmek
trañḳa
tremsa
trevuç
trıt-trıt
tuek
tuġan
tugul
tuḫum
tuḫum-aḳraba
tuḳım
tulkü
tuman
tumar
tumarlamaḳ
tumav
tumşuḳ
tun
turbe
turlü-turlü
turmaḳ
turmay
turmek
turtmek
tusḳamaḳ
tuşav
tutamaḳ
tutamaḳlı
tutamaḳsız
tutḳanaḳ
tutḳış
tutluḳmaḳ
tuvarçı
tuverek
tuvġan
tuvġan-osken
tuvıl
tuvılmaḳ
tuvmaḳ
tuyaḳ
tuymaḳ
tuymek
tuyunmaḳ
tuzlı
tübü
tügenmek
tüka
tükiy
tükürmek
tükürmekli
tünein
tüñuldirmek
tüñulmek
tüñultmek
tüp
tüpkiç
türbe
türbetaş
türemek
tüs-tıspal
tüşündirmek
tütmek
tüvermek
tüye
tüyleşmek
tüyme
tüymek
tüyülmek

tüyüm
tüyür
u
uan-buan
ucu-payı
ucüz
uçev
uçevleşmek
uçḳartın
uç-ḳıyır
uçkurmek
uçkündir
uçkündür
uçuḳ
uçurum
udut
ufḳalamaḳ
uflemek
uġur
ula
ulaf
ulampat
ulan
ulaşmaḳ
ule
ulkum
ulle
umır
umuz
unçḳur
unda
undur
unutmaḳ
unü-tunü
upırmaḳ
upopışıḳ
upuzüm
uraz
urken
urluḳ
urşıḳ
urt
urtlamaḳ
uruv
usküli
uskün
ustme-ust
ustol
uşamaḳ
uşç
uşne
uşünmek
uşütmek
ute
uteklemek
utemek
utu
uvaḳ
uvez
uvıl
uy
uya
uyaḳ
uyalmaḳ
uyantmaḳ
uyat
uydırmaḳ
uyıḳ
uyḳu
uymek
uyretmek
uytmaḳ
uyumaḳ
uyunmaḳ
uyuşüvlik
uyütmek
uzen
uzın
uzur
uzurlı
uzüm
vakit
vaḳit
vaḳti-saati
valide
var
varel
varlıḳ
varmaḳ
vatı
vatıya
vedre
vergi
vermek
vetan
veziyet
ya
yad
yaġa
yaġaç
yaġlıḳ
yağlanmış

yaḳım
yaḳımlı
yaḳımsız
yaḳınraḳ
yaḳlamaḳ
yaḳlaşmaḳ
yalandatmaḳ
yalanġaç
yalanġaçlamaḳ
yalçımaḳ
yalġız
yalıḳ
yalınmaḳ
yalḳın
yalmaḳ
yalmamaḳ
yalnış
yalnış
yalpaḳça
yaltıramaḳ
yamalmış
yaman
yaman-yaman
yan
yanbaş
yandaşlamaḳ
yanġı
yañıçıḳ
yañılmaḳ
yañıltmaḳ
yanış
yanmış
yapa-yañġız
yapıḳ
yapılmış
yapışḳaḳ
yapışḳaḳlıḳ
yapışḳanlıḳ
yapışmaḳ
yapḳı
yapmaḳ
yapşaḳ
yapu
yapuşturmaḫ
yaramaz
yaranmaḳ
yaraşmaḳ
yarat
Yaratan
yarav
yaravsız
yardım
yardımcı
yarılış
yarımlanmaḳ
yarpıḳ
yarpıḳlamaḳ
yartlamaḳ
yasamaḳ
yaşıncımaḳ
yaşınmaḳ
yaşırmaḳ
yaşlaḳ
yaşlay
yat
yataḳ
yatarlı
yatırım
yatsanmaḳ
yatsıramaḳ
yav
yavdırmaḳ
yavluḳ
yavmaḳ
yavru
yavun
yay
yayan
yayan-taban
yayılmaḳ
yayḳamaḳ
yayla
yaylâ
yayma
yaymaḳ
yayraḳ
yayramaḳ
yebermek
yebertmek
yece
yeçki
yedek
yedı
yemen
yene
yeñi
yerḳoyan
yesir
yetemen
yetişmek
yetiştirmek
yeveze

yez
yezmek
yığılmaḳ
yığıştırmaḳ
yığmaḳ
yıḳ
yıḳalmaḳ
yıḳamaḳ
yıḳmaḳ
yılbıramaḳ
yıldan-yılġa
yılı
yılışmaḳ
yılıştırmaḳ
yılmaymaḳ
yıman
yımırtıḳ
yımşalmaḳ
yımşarmaḳ
yıpralmaḳ
yıraḳ
yırcı
yırıḳ
yoġalmaḳ
yoġlamaḳ
yoġuç
yoḳalmaḳ
yoḳsam
yolıḳışmaḳ
yolıḳmaḳ
yoruḳ
yorumaḳ
yufaḳ
yuġuç
yuḫlamaḫ
yuk
yuḳa
yuksük
yuḳumlı
yuḳünmek
yulaf
yulan
yumaḳ
yumaḳlamaḳ
yumalaḳ
yumrıḳ
yumşaḳ
yumurta
yumuruḳ
yurdek
yurġan
yurtmaḳ
yurümek
yurütmek
yutma
yuvarlaḳ
yuvaşımaḳ
yuvermek
yuvunmaḳ
yuvurmaḳ
yuzayaḳ
yuzmek
yuzum
yuzü-toben
zapran
zarzavat
zatı
zebane
zemane
zer
zıfır
zıpmaḳ
zırkiremek
zıy-çuv
zor
zoraki
zorna
zulüf
zülüf

Yukarıda tespit edilen kelimeler *KırımTatarca-Rusça-Ukraince Lugat*'ta (Useinov 2006) madde başında yer alan ağız sözleridir. 2926 kelime Useinov tarafından ağız kelimesi olarak gösterilmiştir. Kırım-Tatar Türkçesinin ana ağızları şunlardır:

Yalı boyu (güney) ağzı: Kırım'ın güneyinde Karadeniz kıyısında yaşayanların ağzıdır. Türkiye Türkçesine çok yakındır ve daha çok Erzurum ağzına benzer.

Çöl (kuzey, Nogay) ağzı: Tamamen Kıpçak özellikleri taşır. Karaçay-Malkar, Nogay ve Kumuk Türkçelerine yakındır. Bu ağzı Kırım Nogayları ile Romanya, Bulgaristan ve Türkiye'deki Kırım-Tatarları konuşur.

Bahçesaray (Orta Yolak) ağzı: Kırım'ın, Anadolu Türkçesi etkisi görülmekle beraber, Kıpçak etkisi ağırlıklı en yaygın ağzıdır. Hem Kıpçak, hem Oğuz özelliklerini taşıyan bu ağız, çağdaş Kırım Tatar edebî dilinin temelidir. Oğuz Türkçesinin etkisi fazla olmasına rağmen Orta Yolak Ağzı, XIV. yüzyılda Kırım'da konuşulan Kıpçak Türkçesinin devamıdır (Aydın, Adzhumerova 2014: 198-199).

Kırım Türkçesi ağızlarının ses özelliklerine ve olaylarına bakacak olursak;

- Özellikle çöl ağzında görülen y->c- değişmesi edebî dilde yaygın değildir.

yapıḳ > cabıḳ
yapınmaḳ > cabınmaḳ
yaḳmaḳ > caġmaḳ
yaḳ > caḳ
yaḳında > caḳında
yaḳmaḳ > caḳmaḳ
yal > cal
yalamaḳ > calamaḳ
yalan > calan
yalçın > calçın
yalı > calı
yalın > calın
yalḳaḳ > calḳaḳ
yalpaḳ > calpaḳ
yıltıramaḳ > caltıramaḳ

yalvarmaḳ > calvarmaḳ
yaman > caman
yamav > camav
yanaşa > canaşa
yandavur > candavır
yañıḳ > canıḳ
yanış > canış
yanmaḳ > canmaḳ
yantaymaḳ > cantaymaḳ
yanarmaḳ >cañarmaḳ
yanḳı > cañġı
yañġıramaḳ > cañġıramaḳ
yalıñız > cañġız
yañı > cañı
yapyañı > cap-cañı

yapraḳ > capıraḳ
yapmaḳ > capmaḳ
yapraḳ > capraḳ
yaptırmaḳ > captırmaḳ
yar > car
yaraşmaḳ > caraşmaḳ
yardım > cardım
yelḳanat > carġana
yarıḳ > carıḳ
yarılmaḳ > carılmaḳ
yarmaḳ > carmaḳ
yaş > caş

yaşamaḳ > caşamaḳ
yaş-yavḳa > caş-cavḳa
yat > cat
yatıp olmaḳ > catalmaḳ
yatamamaḳ > catalmamaḳ
yatmaḳ > catmaḳ
yavaş > cavaş
yaġır > cavır
yavur > cavır
yavlıḳ > cavlıḳ
yaġmaḳ > cavmaḳ
yay > cay
yayla > caylav
yazı > cazı
yazışmaḳ > cazışmaḳ
yepelek > cebelek
yekilmek > cegilmek
yelmek > cekmek
yel > cel
yelim > celim
yelke >celke
yelken > celken
yelpiretmek > celpiretmek
yel degirmen > celtırmen
yem > cem
yenge > cenge
yengil > cengil
yeñ ḳapaġı > ceñḳapaḳ
yenmek > ceñmek
yepelek > cepele
yer > cer
yerleştirmek > cerleştirmek
yetamamaḳ > cetalmamaḳ
yeteklemek > ceteklemek
yetişmek > cetişmek
yetmek > cetmek
yıḳılmaḳ > cıġılmaḳ
yigirmi > cıġırmı
yigit > cıġıt
yıḳmaḳ > cıġmaḳ
yuk > cık
yuklü > cıkli
yuksek > cıksek
yıl > cıl
yılan > cılan
yıldız > cıldız
yılġa > cılġa
yılışmaḳ > cılışmaḳ
yılḳacı > cılḳıcı
yılmaymaḳ > cılmaymaḳ
yılmayuv > cılmayuv
yıltıramaḳ > cıltıramaḳ
yımırta > cımırtḳa
yımşaḳ > cımşaḳ
yımşamaḳ > cımşamaḳ
yip > cıp
yır > cır
yurek > cırek
yırlamaḳ > cırlamaḳ
yurt > cırt
yırtıḳ > cırtıḳ
yırtmaḳ > cırtmaḳ
yutum > cıtım
yuvaş > cıvaş
yufḳa > cıvḳa
yibermek > cibermek
yugen > cigen
yigit > cigıt

yoḳ > coḳ
yolaḳ > colaḳ
yollamaḳ > collamaḳ
yoramaḳ > coramaḳ
yorġa > corġa
yorġalamaḳ > corġalamaḳ
yortmaḳ > cortaymaḳ
yoruḳ > coruḳ
yumurıḳ > cudırıḳ
yuḳunç > cuġunç
yuḳunçlı > cuḳulı
yuvarlanmaḳ > cumarlanmaḳ
yumuḳ > cumıḳ
yumruḳ > cumrıḳ
yun > cun
yufḳa > cupḳa
yurgen > curdek
yurek > curek
yurmek > curmek
yurt > curt
yuşan > cuvşan
yüşan > cümşan
yurüş-aralıḳ > cüriş-aralıḳ
yurmek > cürmek
yurmek > cürümek

- Kırım-Tatar Türkçesinde alıntı kelimelerde bulunan kelime başındaki, ortasındaki ve sonundaki /h/ sesinin sistemli düşmesi edebî dilin özelliğidir. Ancak az da olsa ağızlarda da görülmektedir.

acı < Ar. hacc
acılıḳ < Ar. hacc
al-azırda < Ar. hal-hazır
aramavuz < Ar. haram
asretlenmek < Ar. hasret
avelemek < Ar. heva
avelev < Ar. heva
azırki < Ar. hazır
azirlemek < Ar. hazır
baalamaḳ < Far. baha
caennem < Ar. cehennem
erkes < Far. her + kes
eval < Ar ahval
ḳabaât < Ar. kabahat
udut < Ar. hudud
uzur < Ar. huzur
uzurlu < Ar. huzur

- Kırım-Tatar Türkçesi ağızlarında kelime başında bulunan ötümsüz /t/ sesi genellikle korunur. Ancak ötümlüleştiği örneklere de rastlanmaktadır. Özellikle güneyde Oğuz Türkçesinin etkisiyle bu örnekler daha fazla görülmektedir.

talda > dalda
tammaḳ > damlamaḳ

tar > dar
taraḳot > daraġurt
tarçin > darçin
tarı > darı
tavır > davur
tayanıḳ > dayanıḳ
tayfa > dayfa
tiymek > degmek
tüp > dip
terek > direk
tirilmek > dirilmek
tirlik > dirlik
tizgin > dizgin
tökülmek > dökülmek
tolmaḳ > dolmaḳ
tolu > dolu
teren > deren
tırpaymaḳ > dırbaymaḳ
tüp > dib
tiken > diken
til > dil
tilek > dilek
tilemek > dilemek
tilmek > dilmek
ton > don
torba > dorba
tuman > duman
turmadan > durmadan
turmaḳ > durmaḳ
tüş > düş
tüşkün > düşkün
tüşmek > düşmek

- Kırım-Tatar ağızlarında kelime başında bulunan ötümsüz /k/ ünsüzü genellikle korunmakla beraber, özellikle Güney ağzında ötümlüleştiği örnekler bulunmaktadır. Edebî dilde ise bazı istisnalar dışında korunmaktadır.

kadya > gadya
keç > geç
keçen > geçen
keçinmek > geçinmek
keçirmek > geçirmek
keçmek > geçmek
keçmiş > geçmiş
kelmek > gelmek
kene > gene
keniş > geniş
kerek > gerek
kergin > gergin
keri > geri
kerilemek > gerilemek
kevşek > gevşek
kevşemek > gevşemek
kezinti > gezinti
kezmek > gezmek
kibi > gibi
ketmek > gidmek
kelmek > gilmek
ketmek > gitmek
kiyim > giyim
kobek > gobek

kokültim > gogültim
kok > gok
kolmek > golmek
kom-kok > gom-gok
kommek > gommek
kore > gore
kormek > gormek
koz > goz
kör > gör
körmek > görmek
kumüş > gumuş
kun > gun
kuzgü > guzgü

- Bazı sözlerde kelime başında b > p değişimi görülmektedir:

baḳla > paḫla
basma > pasma
batlıḳ > patlıḳ
bazar > pazar
beslemek > peslemek
bıçaḳ > pışaḳ
but > pıt
pıçaḳ > pişçaḳ
bit > pit
bitişmek > piteşmek
bitirmek > pitirmek
bitmek > pitmek
borsuḳ > porsuḳ
bükmek > pukmek
bolat > pulat
butün > putün

- Kırım-Tatar Türkçesi kuzey ağzında kelime başındaki f sesi p'ye dönüşür:

faḳat > paḳat
fal > pal
felança > palançaki
farḳ > parḳ
fatiḫa > patiya
fayda > payda
faydalanmaḳ > paydalanmaḳ
faydalı > paydalı
felâket > pelâket
fena > pena
ferik > perik
ferişte > perişte
ferman > perman
fırlanta > pırlanta
fırsat > pırsat
fısıldamaḳ > pışıldamaḳ
filcan > pilcan
fitir > pitir
fiyat > piyat
fidan > piydan

- Özellikle güney ağzında kelime başında /ķ/ sesi sızıcılaşarak /ḫ/ olur:

ķabaķ > ḫabaḫ
ķader > ḫader
ķadın > ḫadın
ķaftan > ḫaftan
ķail > ḫail
ķalın > ḫalın
ķapaķ > ḫapaḫ
ķapı > ḫapu
ķar > ḫar
ķaravul > ḫaravul
ķarı > ḫarı
ķarmaķ > ḫarmaḫ
ķart > ḫart
ķartana > ḫartana
ķaşķaş > ḫaşḫaş
ķaşık > ḫaşıḫ
ķattı > ḫattı
ķavun > ḫavun
ķırcıman > ḫırcıman
ķırķ > ḫırḫ
ķırķıncı > ḫırḫıncı
ķırmızı > ḫırmızı
ķız > ḫız
ķulaķ > ḫulaḫ
ķurnaz > ḫurnaz
ķuşaķ > ḫuşaḫ
ķuturmaķ > ḫuturmaḫ
ķuvetli > ḫuvatlı
ķozu > ḫuzu

- Kelime sonu art damak "ķ" sesini güney ağzı sızıcılaştırarak "ḫ" yapar:

bıraķmaķ > biraḫmaḫ
dayamaķ > dayamaḫ
ķarmaķ > ḫarmaḫ
ķuturmaķ > ḫuturmaḫ
yapıştırmaķ > yapuşturmaḫ
yuķlamaķ > yuḫlamaḫ

- Oğuz Türkçesinin etkisiyle özellikle Güney ağzı /b/ sesini sızıcılaştırarak /v/ yapar:

bar > var
barlıķ > varlıķ
barmaķ > varmaķ
bergi > vergi
bermek > vermek

- Edebî dilde kelimenin ön sesinde yer alan “ç” sesinin kuzey ağzında sızıcılaşarak “ş” olduğu görülmektedir:

çalaş > şalaş
çıbalġan > şçıbalġan
çılapçı > şçılapçı
çuval > şçıval
çıḳarmaḳ > şıġarmaḳ
çilapçi > şılapçı
çille > şilde
çumırı > şumrı

- Edebi dilde kelime başında /m/ ile başlayan bazı sözlerin özellikle güney ağzında /b/ ile başlayan şekillerine rastlanmaktadır. Ancak kelime başındaki bu /b/’lerin sonunda n sesi olan bazı sözlerde /m/’ye döndüğü görülür:

bana > maa
beñ > meñ
biñ > miñ
boyuncaḳ > moyuncaḳ

III. SÖZLÜK

A

a (I) *(ünlem)* 1. A; hey; ay *(ağır ağır konuşmak)*; **A-a**, **sen gizli sigar içesiñ mi?** Aa, sen gizli sigara mı içiyorsun?; **A-a**, **ne dediñ?** Aa, ne dedin?; **A-a**, **oyle dese?** Aa, öyle desene?; **A-a**, **sebebi bu eken de?** Aa, sebebi bu muymuş? 2. *(hayret ifadesi)* a; **A-a**, **keldiñ mi**, **yaramaz?** Aa, geldin mi, yaramaz? 3. a; **A**, **Veli**, **nasılıñ aḳay**, **yaḫşısıñ mı?** Aa, Veli, nasılsın ağabey, iyi misin?; **Oyuncaḳnı ne sındırdıñ**, **a balam?** Oyuncağı neden kırdın, a yavrum? 4. *(anlama ifadesi)* **A-a**, **añladım**. Aa, anladım. 5. *(hayranlık ifadesi)* **Ne lezetli aştır**, **a-a!** Ne lezzetli yemektir, aa!; **Enver İzmaylov ama yaḫşı çala**, **a-a!** Enver İzmaylov ne kadar güzel çalıyor, aa! ● **a degence** Bir anda; ağzını açmaya vakit bulamadan, gık demeye vakit bulamadan; **a degence yoḳ oldı** Bir anda yok oldu; **a degence divar avdarıldı** Bir anda duvar yıkıldı.

"A-a-a, yaḳınlaşayata…" dep tüşündi Ḫayaliy. " 'Aaa, yakınlaşmak üzere…' diye düşündü Hayali. -İ. Abduraman - 1.

a (II) *(emir, görev)*: **~ bugun**, **~ yarın kelmek kerek** Ha bugün ha yarın gelmek gerek.

ab *(eski)* Su; bk. **suv**.

aba (I) 1. Kalın yünlü *(çoğu zaman keçi)* kumaş, aba. 2. Keçe, evde dokunmuş çuha *(deve tüyünden)*.

aba (II) *(ağızlarda, konuşmada)* Kızkardeş, abla; krş. **apte**, **tata**.

abadan, **abad** Bayındır, mamur; konforlu, gösterişli, refah; bk. **mamur**; **~ olmaḳ** Bayındır olmak, mamur olmak; konforlu ve rahat olmak. bk. **abadanlaşmaḳ**; **koyümiz ~ oldı** Köyümüz bayındır oldu.; **~ etmek** a) İyi düzenlemek. b) Refah getirmek, refah içinde yaşamak; krş. **abadanlaştırmaḳ**.

— Men keldim, dedi Musemma bayağı abadan evge baḳıp. "— Ben geldim, dedi Müsemma bayağı lüks bir daireye bakarak." -A. Osman - 1.

abadanlaşamamaḳ İmar edememek; konfor ve rahat sağlayamamak; krş. **abadanlaşıp olamamaḳ**.

abadanlaşma, **abadanlaşuv** *(eylem adı)* **abadanlaştırmaḳ**; İmar, mamurluk, mamuriyet, bayındırlık; konfor, rahat.

abadanlaşmaḳ Bayındır olmak, mamur olmak; **şeerimiz kun-kunden abadanlaşa** Şehrimiz günden güne bayındır bir hale geliyor.; **abadanlaşıp olamamaḳ** İmar edememek; konfor ve rahat sağlayamamak; krş. **abadanlaşamamaḳ**.

Sovḫozımız abadanlaşır, fermalarımız birleşir, bu yerlerni medeniy mal asrayıcı bir zonaġa döndürirmiz. "Sovhozumuz kuvvetlenir, çiftliklerimiz birleşir, bu yerleri medeni hayvan yetiştirici bir bölgeye döndürürüz." - Çerkez Ali - 1.

abadanlaşmamaḳ *(olumsuz)* **abadanlaşmaḳ**.

abadanlaştıramamaḳ İmar edememek; konfor ve rahat sağlayamamak; bk. **abadanlaştırıp olamamaḳ**.

abadanlaştırmaḳ İmar etmek; konfor ve rahat sağlamak; **ḳasabanı** ~ Kasabayı imar etmek; kasabada konfor ve rahat sağlamak; **abadanlaştırıp olamamaḳ** İmar edememek; konfor ve rahat sağlayamamak; krş. **abadanlaştıramamaḳ**.

abadanlaştırmamaḳ *(olumsuz)* **abadanlaştırmaḳ**.

abadanlıḳ (-ġı) Gelişme, inkişaf; ikbal; refah; keyfi hali yerinde olma.

abajur Abajur; **yeşil ~** Yeşil abajur.

abaḳ (-ġı) 1. Ağaçtan kesilmiş dal izi. 2. *(botanik)* Akın, tehacüm; zincirleme.

abaşım *(tatlı söz)* **abay**.

abay 1. *(ağızlarda)* Anneye, yaşlı kadına şefkatle, tatlı dille hitap. 2. *(ağızlarda)* Anne; krş. **ana**, **anay**. 3. *(Kerçen ağzında)* Kızkardeş; abla; küçük kızkardeş; bk. **tata**; **apte**.

abaylama, **abaylav** *(eylem adı)* **abaylamaḳ**.

abaylamaḳ *(ağızlarda)* 1. Fark etmek, farkına varmak, görmek; not etmek; müşahede etmek. 2. Dikkat etmek; krş. **sezmek**; **seçmek**; **eslemek**.

Rüstem birden yerinden turdı, lâkin ustünde çarşaftan ġayrı şey yoḳlıġını abaylap, tekrar yerine oturdı, çarşafnen sarındı. "Rüstem birden yerinden kalktı, lâkin üstünde çarşaftan başka bir şey olmadığını fark edip tekrar yerine oturdu, çarşafa sarındı." -E. A. Osmanoğlu - 1.

abaysız *(ağızlarda)* 1. Dikkatsiz; dalgın; özensiz; ihtiyatsız, gafil; düşüncesizce yapılan; havaî. 2. Saygısız, hürmetsiz; nezaketsiz; lakayt, kayıtsız.

abaysızlıḳ *(ağızlarda)* İhtiyatsızlık, gaflet.

abaza 1. Abaza. 2. *(ağızlarda)* Yaygaracı, gürültücü, şamatacı, kavgacı.

abazalanmaḳ *(ağızlarda)* Gürültüyle konuşmak.

abbat Rahip.

abbreviatura Kısaltma, kısaltılma. krş. **ḳısḳartma**.

abdal 1. Beceriksiz; hantal, ağır kanlı, sakar; krş. **antal**; **nasıldır bir ~ adam**

Hantal bir insan. 2. Budala, ahmak, aptal, enayi.

abdallıḳ (-ġı) Ahmaklık, sersemlik; **~ etmek** 1. Sinek avlamak, havyar kesmek. 2. Soytarılık etmek, maskaralanmak. 3. Aptallık etmek.

abdest (-ti) *(din)* Abdest; **~ almaḳ** Abdest almak; **~ni bozmaḳ** Abdesti bozmak.

Veli gol yanına barıp abdest aldı, ḳıbla betke çevirilip ḳırtış ustünde namaz ḳıldı ve ozüniñ bilgen bir ḳaç duvasını oḳup, ḳoyunlarġa taraf ufledi. "Veli gölün yanına gidip abdest aldı, kıble tarafına dönüp el değmemiş toprak üzerinde namaz kıldı ve bildiği birkaç duayı okuyup koyunlara doğru üfledi." -Çerkez Ali - 1.

abdestli Abdestli.

abdestsiz Abdestsiz; pis.

abdırama, **abdırav** *(eylem adı)* **abdıramaḳ**; İrkilme.

abdıramaḳ 1. İrkilmek, silkinip canlanmak; silkinmek; telâşa düşmek, ürküntüye kapılmak, etekleri tutuşmak, birbirine girmek; krş. **seskenmek**. 2. *(mecaz, halk ağzı)* Acele etmek, acele davranmak; çabuk davranmak; bk. **aşıḳmaḳ**; **dostum**, **abdırama!** Dostum, acele etme!

Nadire birden seskenip abdıraġan kibi oldı. "Nadire birden silkinip sarsılmış gibi oldu." -U. Edemova - 2.

abdıramamaḳ *(olumsuz)* **abdıramaḳ**.

abdıraşma, **abdıraşuv** *(eylem adı)* **abdıraşmaḳ**.

abdıraşmaḳ *(işteş)* **abdıramaḳ**.

Ketmenlerini omuzlarına ḳoyıp, tarladan ḳaytayatḳan koylüler bu ateşni korip abdıraştılar, onı ozlerince tabirlediler. "Çapalarını omuzlarına koyarak tarladan gelmekte olan köylüler bu ateşi görüp şaşırdılar, onu kendilerince yorumladılar." -A. Osman - 2.

abdıratma, **abdıratuv** *(eylem adı)* **abdıratmaḳ**.

abdıratmaḳ *(ettirgen)* **abdıramaḳ**.

abdıratmamaḳ *(olumsuz)* **abdıratmaḳ**.

abdıravuḳ (I) (-ġı) Korkak, ürkek; ~ **at** Ürkek at.

abdıravuḳ (II) *(tıp)* : **dudağıma ~ çıḳtı** Dudağımda küçük döküntü çıktı.

abdır-sebdir Sallanan, sallantılı; duraksayan; titrek; krş. **tentir-mentir**; **ḳart ~ kete** İhtiyar sallantılı gidiyor.

aberatsiya *(astronomi)* Aberasyon, sapınç.

Abḫaziyalı Abhazistanlı, Abhaz.

abı Su *(ne)*; bk. **abı-zemzem**; **abı-kevser**; **abı-revan**; **abı-ğava**; **abı-ğayat**.

abı-ğava Hava, iklim; krş. **iklim**.

abı-ğayat Hayat suyu.

abı-kevser *(şiirsel)* Cennetteki ırmağın suyu.

abındırmaḳ *(ettirgen)* **abınmaḳ**.

abınma, **abınuv** *(eylem adı)* **abınmaḳ**.

abınmaḳ Sürçmek; hata yapmak; duraksamak; tökezleyerek gitmek; krş. **sürünmek**.

Ayatta abındı, lâkin yıḳılmadı. “Hayatta süründü; fakat yıkılmadı.” -U. Edemova - 1.

abınmamaḳ *(olumsuz)* **abınmaḳ**.

abır-çıbır bk. **abur-çubur**.

abı-revan *(şiirsel)* 1. Akarsu, çok hızlı bir şekilde her gün akan su. 2. *(mecaz)* Hayat, ömür, yaşam.

abıt *(ağızlarda)* Adım; bk. **adım**.

abı-zemzem *(şiirsel)* Yaşam suyu, yaşam eliksiri *(Mucize yaratıcı etkisi olan, bitki özlerinden elde edinilmiş sihirli ilâç)*, yaşam kaynağı.

abi Su; **abi zem-zem** bk. **abı-zemzem**; **abi kevser** bk. **abı-kevser**; **abi revan** bk. **abı-revan**; **abi ğava** bk. **abı-ğava**; **abi ğayat** bk. **abı-ğayat**.

abide 1. Anıt, abide, heykel; anıttaş, anıt taşı; mezar taşı (biri, bir şey onuruna yapılan heykel veya mimari); **Ğansaray mimarcılıḳ ~ si** Hansaray mimarlık abidesi. 2. Anıt, abide, heykel; anıttaş, anıt taşı; mezar taşı (eski yıllardan baki kalan kültür mirası); krş. **yadikârlıḳ**; **bu - ḳırımtatar ğalḳı tariğınıñ ~ si (dir)** Bu, Kırım Tatar halkı tarihinin abidesi (dir); **XIII asırnıñ edebiy ~ si** 13. yüzyılın edebî abidesi.

Adamnıñ başına bela kelgende, onı altın-kümüş ve diger baylıḳlar degil de, boyle abideler ḳorçalaylar. “İnsanın başına bir bela geldiğinde, onu altın gümüş ve diğer zenginlikler değil de böyle abideler koruyorlar.” -E. Umerov - 2.

abideviy Abide(s)i, anıt(s)ı; anıtsal; muazzam; ağır yapılı; azametli, haşmetli; ~ **resim sanatı** (veya ~ **ressamlıḳ**) muazzam ressamlık, resim yapma.

abissiniyalı Habeş, Habeşi, Habeşistanlı.

abit (abdi) 1. Köle, kul, esir; toprak kölesi, serf; mahpus; halayık; krş. **ḳul**. 2. (boyun eğen, mülayim; alçak gönüllü; mazlum) Hizmetkar, uşak; **men siziñ abdi aciziñizim** Ben sizin aciz hizmetkarınızım (Mazur görün, efendim!).

abituriyent (-ti) 1. Ortaokulu bitirmek üzere olan. 2. Yüksekokul veya özel bir okula giren; krş. **aday**.

Biz, abituriyentler, çoḳ komfort talap etmeyiz, bitay, yatmaġa yer olsa oldı. "Biz cahiller, çok konfor talep etmeyiz, yatmak için yer olsa yeter." -E. Umerov - 1.

abla *(ağızlarda)* Kız kardeş, kardeş, bacı, hemşire; krş. **apte**; **tata**.

Mammet işine oyle berilgen edi ki, bir saat keçmedi, o Zore ablanıñ opkelerini tamamı ile unuttı. "Mammet kendisini işe öylesine vermişti ki bir saat geçmedi o, Zore ablanın öfkesini tamamıyla unuttu." -İ. Paşi.

ablejne *(Bahçesaray ağzında)* Öyle, böyle, şöyle; bk. **boyle**.

ablen (blen) *(ağızlarda)* Öyle, böyle, şöyle; bk. **boyle**.

abonement (-ti) Abonman, abone; mevsimlik bilet; sezonluk bilet; **Ḳırımtatar teatrine ~ almaḳ** Kırım Tatar tiyatrosuna bilet almak.

abonent (-ti) Abone; aboneli; telefon abonesi; **~ olmaḳ** Abone olmak; **Simferopol telefon ağınıñ ~i** Simferopol telefon ağının abonesi.

abordaj Rampa, borda bordaya saldırış.

aborigen Asıl yerli, asli; **ḳırımtatarlar**, **ḳırımçaklar**, **ḳaraimler Ḳırımnıñ aborigenleridir** Kırım Tatarlar, Kırımçaklar, Karaimler, Kırım'ın yerlileridir.

aborotlanmaḳ Caka satmak, fiyaka satmak; bk. **forsalanmaḳ**, **forsa satmaḳ**.

aborotlanmamaḳ *(olumsuz)* **aborotlanmaḳ**.

abort (-tı) Kürtaj, çocuk düşür(t)me; çocuk düşmesi; **~ yapmaḳ (yapmamaḳ, yapamamaḳ)** Kürtaj yapmak (yapmamak, yapamamak).

abortiv *(medikal, biyoloji)* Ölü doğmuş, çocuk düşürücü, abortif (*Çocuk düşürme amacıyla kullanılan ilâç ve yöntemlerin genel adı*).

abrakadabra Abrakadabra, deli saçması, ipe sapa gelmez laflar; saçma, boş sözler; ahmaklık; herze.

abrama, **abrav** *(eylem adı)* **abramaḳ**; 1. İşlem, işleme; değerlendirme, kıymetlendirme; bk. **işleme**; **işlev**. 2. Çapulculuk, çapullama; yağma, yağmacılık; soygun, soygunculuk.

abramaḳ 1. *(konuşmada)* İşlemek; değerlendirmek; şekil vermek; krş. **tımar etmek**; **topraḳ(nı)** ~ Toprağı işlemek; **abrap olamamaḳ** İşleyememek. 2. Bir şeyi ustalıkla,

maharetle yapmak; **bir iş(ni)** ~ Bir işi ustalıkla yapmak. 3. Bir şeyi yapması için birine etki etmek. 4. Yüzüp içiriğini (veya bağırlarını) çıkarmak; **ķoynı** ~ Koyunu yüzüp bağırlarını çıkarmak. 5. Gaspetmek; soymak; yağmalamak, yağma etmek; **abrap olamamaķ** Soyamamak.

Bir ķaşķırnı menim Ķarabaşım bir urganda abray. "Bir kurdu benim Karabaş'ım bir vuruşta dağıtır". -Çerkez Ali - 1.

Adam oldürdimi o, birevni abradımı, aşını-suvını aldımı! Ne yapsa ozü ozüne yaptı. "Adam mı öldürdü, birini mi soydu, yemeğini suyunu mu aldı! Ne yaparsa kendi kendine yaptı." -E. Umerov - 2.

abramamaķ *(olumsuz)* **abramaķ**.

abraziv Aşındırıcı, zımpara, perdah maddesi; ~**ler** Aşındırıcılar, zımparalar, perdah maddeleri.

Çeşit boyalar, suniy abraziv, yuksek dereceli ateşke dayanġan maddeler demektir. "Çeşitli boyalar, suni perdah malzemeleri, yüksek dereceli ateşe dayanan maddeler demektir." -E. Umerov - 2.

abrejne *(Bahçesaray ağzı)* Öyle, böyle, şöyle; bk. **boyle**.

abrek *(eski)* Hırsız.

abrikos Kayısı; bk. **ķaysı, zerdali**.

abris Dış hat, çevre çizgisi.

abruy *(ağızlarda)* Otorite, erk, nüfuz, itibar, prestij; saygı, hürmet; ad, nam, ün; namus, şeref, onur, haysiyet; bk. **nufuz**.

abruylı *(ağızlarda)* Otorite sahibi, itibar sahibi; etkili, tesirli, nüfuzlu, itibarlı, sözünü dinletir; bk. **nufuzlı**.

abruysız *(ağızlarda)* Nüfuzsuz, etkisiz, tesirsiz, itibarsız; bk. **nufuzsız**.

absent Pelin(otu), apsent *(Bileşikgillerden yapraklarında ve öteki bölümlerinde çok acı, ıtırlı bir madde bulunan, hekimlikte kullanılan bir bitki)*.

absenteizm Dışarıda yaşama, *(seçim, toplantı v.s.ye katılmamak gibi)* vatandaşlık görevlerine atılmama, yurttaşlık görevlerinden kaçınma.

absolüt *(felsefe)* Mutlak, kesin.

absolütizm Kesinlik, saltçılık, mutlakiyet.

absorber Emici, soğurucu, yutucu.

absorbirlemek *(fizik, kimya)* Emmek, absorbe etmek, soğurmak.

absorbtsiya *(fizik, kimya)* Emme, soğurma; emilme, soğrulma.

abstragirleme, **abstragirlev** *(eylem adı)* **abstragirlemek**; Çıkarma, ayırma, soyutlama, tecrit etme.

abstragirlemek Çıkarmak, ayırmak, soyutlamak, tecrit etmek.

abstragirlememek *(olumsuz)* **abstragirlemek**.

abstragirlenmek Birini bir şeyden ayırmak.

abstragirlenmemek *(olumsuz)* **abstragirlenmek**.

abstrakt Soyut, mücerret; ~ **sözler ve añlamlar** Soyut kelimeler ve kavramlar; ~ **usul** Soyut yöntem.

abstraktlıḳ Anlaşılması güç karakter, soyut olma, mücerret olma.

abstraktsiya Soyut düşünce, hayal; soyutlama, tecrit.

abstsess *(tıp)* Apse, şiş, çıban.

abstsissa *(matematik)* Apsis *(1. Yönlü bir eksen üzerinde bir noktanın başlangıç noktasına olan uzaklığının cebirsel değeri. 2. Bir noktanın uzaydaki yerini bulmaya yarayan ana çizgilerden yatay olanı)*.

absurd Manasızlık, saçmalık, saçma, zırva, abes, akıl almaz; münasebetsiz.

abu *(halk ağzı)* (**aa**, **aḫa bu)**; Bu, işte burada, burada bu; ~ **daḳḳada** Bu dakikada, şimdi, hemen; ~**lar** Bunlar; ~**lardan yaḫşısı yoḳ** Bunlardan iyisi yok.

Otur, balam, abu yerge, ḳana, aytçı, ne işlep yuresiñ ḳuş uçmaz illerde? "Otur yavrum, bu yere, hadi söyle ne yapıyorsun kuş uçmaz illerde?" -Çerkez Ali - 1.

abul-ḳubul Nasıl olursa, şöyle böyle, yarım yamalak, dikkatsizce, özenmeden, ihmalkarlıkla, üstünkörü, baştan savma, gelişigüzel; allak bullak, karma karışık; acele ile, çarçabuk; ~ **şeylerini alıp ketti** Aceleyle eşyalarını alıp gitti.

abune Abone yazılma, abone; yazılma, taahhüt *(gazeteye, dergiye)*; ~ **olmaḳ** Abone olmak, yazılmak; **"Maarif işleri" gazetası ve "Tasil" jurnalına ~ oluñız** "Maarif İşleri" gazetesi ve "Tasil" dergisine abone olunuz; ~ **olamamaḳ** Abone olamamak, yazılamamak.

Gülcian gazetaġa daima abune ola, jurnalnıñ bir sanını ḳaçırmay ala. "Gülcihan gazeteye daima abone olur, derginin bir sayısını bile kaçırmadan alır." -E. Umerov - 2.

abuneci Abone, abonman; ~**lerniñ sayısı arta** Abonelerin sayısı artıyor.

abur-çubur *(konuşmada)* Abur cubur; ıvır zıvır, eşya, pılıpırtı, öteberi; krş. **pırt**.

Oca forsalanıp bazarda yure. Adamlar korsinler dep, saat kostergenini cep

tışına sarḳıtḳan. Abur-çuburnıñ fiyatını soray. “Hoca gururlanarak pazarda dolaşır. Adamlar görsünler diye, saat kösteğini cebinin dışına sarkıtmış. Onun bunun fiyatını sorar.” -Saat Sata Latifesi.

abzats Satır başı; paragraf; ~ **tan (başlap) yazmaḳ** Satır başından (başlayıp) yazmak.

acayip Acayip; şaşırtıcı; tuhaf; müstesna; olağanüstü; muhteşem; ~ **vatanımız bar** Bizim sıradışı vatanımız var; **~ bir ava** a) Güzel hava. b) Alışılmadık bir hava; **~ bir ayvan** Vahşi hayvan.

Er alda, ḫatireniñ keçmişni canlandıruv iḳtidarına malik oluvı da pek acayip şey... “Şüphesiz hatıranın geçmişi canlandırma gücüne sahip olması çok acayip bir şey…” -E. A. Osmanoğlu - 1.

acayiplik (-gi) 1. Şaşılacak bir şey, hilkat garibesi, çok tuhaf. 2. Tuhaflık, gariplik, garabet.

accı Acı; keskin, yakıcı; **~dan** Çok acı; ~ **baḳla** Acı bakla.

Latif baar ruzgârları kuserse, / Dört taraftan accı yeller eserse. “Lâtif bahar rüzgârları küserse, / Dört taraftan acı yeller eserse.” –C. Kermençikli.

accılıḳ (-ġı) Acılık.

accıtma, **accıtuv** *(eylem adı)* **accıtmaḳ**.

accıtmaḳ Acıtmak, ağrımak, sızlamak; krş. **acıtmaḳ**.

aceba, **acep** Acaba.

Kim bu, aceba? Yoḳsa arem aġası nevbetini bitirgen de, ketemi? “Kim bu, acaba? Yoksa harem ağası nöbetini bitirmiş de gidiyor mu?” -O. Akçokraklı - 1.

acele Acele, müstacel, acil, evgin; krş. **sıḳlet**; ~ **sımarış** Acil sipariş; ~ **yardım** Acil yardım.

Amet aḳay ertesi kunü ḳoynı acele sata ve onıñ yerine başḳasını ketirip araṅġa ḳapay. “Ahmet ağabey ertesi günü koyunu acele olarak satar ve onun yerine başkasını getirip ahıra kapatır.”- Oşatam, Amma Aytmam Latifesi.

Aceleçik (-gi) Swifty *(edebiyat* tip*)*.

acelelik (-gi) Aciliyet, müstaceliyet, evginlik, ivedilik, acelelik.

Muḳaddes emirni yerine ketirmege acelelik etmegen Ayuvġa alla lanet etken. “Mukaddes emri yerine getirmek için acele etmeyen Ayı’yı Allah lanetlemiş.” -Ayı Dağı Efsanesi.

aceleliknen Acilen, aceleyle.

acem Pers, Acem, İranlı; ~ **dülberi** Çok güzel bir kadın.

Ġarp, acem, türk, tatar demey kimden ne tapsa alġan, ḳazaḳ, polâk, ingliz-

mingliz demey, kimi tapsa satķanlar. "Batı, Acem, Türk, Tatar, demeden kimden ne bulursa onu almış, Kazak, Polonyalı, İngiliz mingiliz demeden, kimi buldularsa satmışlar." -A. Hilmi.

acemi Acemi, bir işe yeni başlayan kimse.

Kızlarnıñ areketlerinden, ozlerini tutuşlarından bu meselede acemi olġanları korünip türa edi. "Kızların hareketlerinden, kendilerini sıkmalarından bu meselede acemi oldukları görünüyordu." -U. Edemova - 2.

acemilik (-gi) Acemilik, tecrübesizlik; **~ etmek** Deneyimsizliğini göstermek.

Atta acemiligin saķlap ķalġan alda ozüniñ ķızlıķ cazibesiniñ tılsımlı ķuvetine gizliden işanıp başlaġan edi. "Hatta acemiliğini korumuş vaziyette, kendini kızlık cazibesinin tılsımlı kuvvetine gizliden gizliye inanmaya başlamıştı." -A. Osman - 2.

acemiy Pers(s)i, Farisi, İran(s)i.

acep bk. **aceba**.

acerḫa *(ağızlarda)* Ejderha; bk. **ajderḫa**.

acet İhtiyaç; zaruret; **~i yoķ** İhtiyacı yok; **oña ~iñ tüşer** Ona ihtiyacın olur; **ağlamaġa ne ~?** Gözyaşlarına ne gerek var?

Söylenmege acet yoķ, begenseñ tanış eterim. "Söylenmeye gerek yok, beğenirsen tanıştırırım." -U. Edemova - 2.

acı (I) *(ağızlarda* **aci***)* Hacı *(hacca gitmiş Müslüman)*.

Acı Alim aķay açuvlana-açuvlana vagonda bulġanlarnıñ episine ozüniñ derdini diñletmek istey, lâkin er kes de oz işinen meşġul, onı yalıñız oz kupesinde bulunġanlar diñley. "Hacı Alim Bey sinirli sinirli vagonda bulduklarının hepsine kendi derdini dinletmek istiyor, lâkin herkes de kendi işiyle meşgul, onu yalnız kendi kompartımanında bulunanlar dinliyor." -C. Gafar.

acı (II) 1. Ağrı, sancı, sızı, acı. 2. Acı; keder; yürek acısı; **goñül ~sı** Gönül yarası.

acıbaba *(zooloji)* Leylek; bk. **leylek**.

acılıķ (-ġı) *(ağızlarda* **acilik***)* Hacca gitme, hac; **~ yapmaķ** Hacca gitmek.

acıma, **acuv** *(eylem adı)* **acımıķ (I)**; Şefkat, merhamet, acıma.

acımaķ (I) 1. Acımak; merhamet etmek; krş. **ayamaķ**.

O meni acıdı, soñ menim başımnı sarı bir suvnen yuvdı ve yavluķnen bağladı. "O bana acıdı, sonra benim başımı bir

sarı su ile yıkadı ve eşarpla bağladı.” -Altın Başnen Hıyar Baş Masalı.

acımaḳ (II) Acımak, sızlamak; krş. **acıtmaḳ**.

Çauş kun boyu çapḳalap, yorulġan saḳat ayaġını acımay, uluḳḳa çaptı. “Çavuş gün boyu koşuşturarak yorduğu sakat ayağını unutarak, çocuğun yıkandığı yere doğru koştu.” -Ş. Alâdin - 1.

acımak (III) *(ağızlarda)* Ekşimek; bk. **ekşimek**.

acımamaḳ *(olumsuz)* **acımaḳ (I)**; **acımaḳ (II)**; **acımaḳ (III)**.

Onlar da emceniñ dostluġı semiz et yemek ḫatırı içün olġanını bilir ve oz ḫusn-i muamelelerini ondan acımaz ediler. “Onlar da amcanın dostluğunun semiz et yemek hatırı için olduğunu bilir ve kendi hüsnümuamelelerini ondan esirgemezlerdi.” -M. Kurti.

acındırmaḳ Acındırmak.

acındırmamaḳ *(olumsuz)* **acındırmaḳ**.

acınıḳlı Acıklı, hazin; **~ alda bulunmaḳ** Perişan halde olmak; **kopek balası** (veya **kuçelek**) **~ çıyḳılday edi** Köpek yavrusu acıklı bir şekilde ciyakladı.

Oñ tapaftan eçkilerniñ acınıḳlı bağıruvları eşitile. “Ön taraftan keçilerin acıklı sesleri geliyor.” -E. Alimov.

acınmaḳ *(edilgen)* **acımaḳ**; Acımak, esef etmek, esef duymak, üzülmek.

O torunçığınıñ eyecanlanıp turġanına acınıp yerinden turdı ve balalar obalanıp oynaġan yerge çaptı. “O, torununun heyecenlanmasına üzülerek yerinden kalktı ve çocukların yığılıp oynadıkları yere koştu.” -Çerkez Ali - 2.

acınmamaḳ *(olumsuz)* **acınmaḳ**.

acıtḳı Suyla karıştırılmış kepek; **sıġırnı saġmazdan evel oña malat ya da ~ bereler** İneği sağmadan önce ona saman veya suyla karıştırılmış kepek verirler; krş. **açıtḳı**.

acıtma, acıtuv *(eylem adı)* **acıtmaḳ**; Yakıcı ağrı, sancı, sızı, acı.

acıtmaḳ *(ağızlarda* **acitmek***)* Acıtmak, ağrımak, sızlamak, acımak; krş. **acımaḳ (II)**; **yara acıta** Yara ağrıyor.

Bu şeyler meni ḳuvandırmadı, yoḳ, aksine, ḫorladı, yuregimni acıttı. “Bunlar beni sevindirmedi, aksine horladı, yüreğimi acıttı.” -E. Umerov - 1.

acıtmamaḳ *(olumsuz)* **acıtmaḳ**.

aci bk. **acı**.

acilik bk. **acılıḳ**.

acim (acmi) Hacim; krş. **kolem**.

Tüsünden, aciminden ve dadından belli. "Renginden, hacminden ve tadından belli." -İ. Abduraman - 1.

acitaş *(Kodeks Kumanikus)* Şap *(Alüminyum ve potasyum sülfatından meydana gelen, sıcak suda eriyen, tadı buruk, antiseptik bir cisim. Bu bileşik tabiatta serbest olarak bulunur ve maddeleri yanmaz hale getirmek, boyacılıkta mordan olarak ve diğer teknik amaçla kullanılır)*; bk. **şap**.

aciz Aciz; zayıf, güçsüz; beceriksiz; krş. **zayıf**; **osal**.

Velyadiyenen Saboḫat siz aytḳan derecede aciz muteḫassıslar degiller. "Velyadiye ile Sabohat sizin dediğiniz kadar aciz mütehassıs değiller." -U. Edemova - 2.

acizlik (-gi) Acizlik; beceriksizlik; güçsüzlük.

Tış ḳıyafetinde bir acizlik bar edi. "Dış görünüşünde bir acizlik vardı." -İ. Paşi.

acuvsız Acımasız.

aç (açı) Aç; **aç olmaḳ** *(ağızlarda* **açıḳmaḳ***)* Karnı aç olmak; acıkmak, karnı acıkmak; **men açım** Acıktım, karnım acıktı; **yarı aç** Yarı aç; **aç ḳaldırmaḳ** Aç bırakmak; **aç ḳursaḳḳa** Aç karnına, boş mideye; **açtan olmek** a) Açlıktan ölmek. b) Çok acıkmak. ● **aç(nıñ) alını toḳ bilmez** *(atasözü)* Açın halini tok bilmez; **açnıñ yuḳusı kelmez** *(atasözü)* Açın uykusu gelmez; **aç toprаḳ** Çorak toprak; **aç tamırlarım açıldı** Acıktım, karnım acıktı; **açḳa ḳazan astırma, toḳḳa ḫamır bastırma** *(atasözü)* (*aynı:* Açın yemek hazırlamasına, tokun hamur yoğurmasına izin verme; *anlamı:* Kimi görevlendireceğinizi bilmeniz gerekir.

İlim ḳazanı aç ḳalmaz. "İlim kazanı aç kalmaz." -Atalar Sözü.

açapat *(ağızlarda)* Obur, pisboğaz; bk. **toymaḳ bilmegen** (veya **bilmez**); **açkoz (1)**; **tamaḳkâr**.

açığan *(ağızlarda)* Ekşi; bk. **ekşigen**.

açıḳ (-ğı) 1. Açık *(kapalı olmayan)*; **~ pencere** Açık pencere. 2. Açık, erişilebilir; **~ yer** Açık yer. 3. Açık; parlak; aydınlık; net; **~ ava** Açık hava. 4. Açık; belli; **~ḳa çıḳarmaḳ** Açığa çıkarmak, meydana çıkarmak, gün ışığına çıkarmak; **~ḳa çıḳmaḳ** Belli olmak, açığa çıkmak, meydana çıkmak, gün ışığına çıkmak. 5. Kolay anlaşılır, açık, sarih, vazıh; **~ til** Açık konuşma. 6. Açık sözlü, samimi; açık, aleni, açıkça gösterilen, gizlenemeyen; **~ aytḳanda** Açık konuşmak gerekirse; **~tan ~** Açıktan açığa; krş. **açıḳ-açıḳḳa**; **gizlemeden**; **celi**; **~ mektüp** Açık mektup. 7. Açık *(renkli)*; **~ yeşil** Açık

yeşil. 8. *(dil bilim)* Açık *(hece)*; **~ eca** Açık hece. 9. *(müzik)* Melodik, ezgili.

Sanki imam olüniñ açıḳ ḳalġan nursuz kozlerini ḳaltıravuḳ parmaḳlarınen sıypap yumdırġan kibi oldı... "Sanki imam ölünün açık kalan nursuz gözlerini titrek parmaklarıyla sıvayıp yumdurmuş gibi oldu..." -U. İpçi - 1.

açıḳ-açıḳḳa Apaçık; tüm samimiyetiyle; krş. **açıḳtan-açıḳ**.

Çunki kolḫoz reisi, ya da buḫgalteri ustavnı bozıp, bir iş yapacaḳ olsalar Midat olarġa açıḳ-açıḳḳa ḳarşılıḳ kostere edi. "Çünkü çiftlik başkanı ya da baş muhasebecisi düzeni bozup bir iş yapacak olsalar, Mithat onlara açık bir şekilde karşılık veriyordu." -M. Ablalimov.

açıḳağız Şaşkın; mıymıntı; bön, sersem; krş. **açıḳavız**; **şaşḳın**.

O açıḳağız olsa da, ne ise de bunı añlaġan. "O mıymıntı olsa da, neyse de bunu anlamış." -U. Edemova - 1.

açıḳağızlıḳ (-ġı) Şaşkınlık; **~ yapmaḳ** Ağzını bir karış açıp bakmak, şaşkın şaşkın bakmak.

Ḫırsızlaġanlar. Ana açıḳağızlıḳ ḳayda. "Çalmışlar. İşte açıkağızlık nerede." - Saat Sata Latifesi.

açıḳavız *(ağızlarda)* bk. **açıḳağız**.

açıḳavızlıḳ bk. **açıḳağızlıḳ**.

açıḳ-aydın *(topluluk)* 1. Açık açık, açıkça; samimiyetle, açık yürekle; krş. **aşkâre**. 2. Net, açık, sarih; **onıñ ~ yazısı bar** Onun anlaşılır yazısı var.

Em pek açıḳ-aydın, onınnen tüşünde laḳırdı etti. "Hem çok açık, onunla rüyasında konuştu." -U. Edemova - 3.

açıḳ-aydınlıḳ (-ġı) Açık yüreklilik (veya kalplilik), açıklık.

açıḳkoz Uyanık, gözüaçık; becerikli; krş. **tetik (I)**.

Ġarip babañ açıḳkoz olmasa, men çoḳtan geberir edim. "Garip baban açıkgöz olmasa, ben çoktan geberirdim." -E. Umerov - 1.

açıḳkozlik (-gi) Uyanıklık, teyakkuz; beceriklilik; krş. **uyanıḳlıḳ**; **~ etmek** Uyanık davranmak (olmak).

Musemma, Nimetulla Reşidovnıñ sınfiy açıḳkozligini ġayıp etken ve bu yañlışını tüzetmege istemegen adam olġanı içün matbuatta çalışmaġa lâyıḳsız ekeni aḳḳında çankildep ayttı. "Müsemma, Nimetullah Reşidov'un açıkgözlülüğünü kaybettiğini ve bu yanlışını düzeltmek istemeyen biri olduğu için matbuatta çalışmayı hak etmediğini beyan etti." -A. Osman - 1.

açıḳlamaḳ Aydınlatmak, açıklamak, anlatmak, izah etmek; krş.

aydınlatmaḳ; **iza etmek**; **yarıḳ tökmek**.

Malledemi, başḳa yerdemi bir de-bir ḳanunsızlıḳ korse ya da eşitse deral ḳarışa, meseleni ḳanun nazarınen açıḳlay, añlata, yatıştıra. “Mahallede mi başka yerde mi, bir yerde bir kanunsuzluk görse ya da duysa derhal karışıyor, meseleyi kanun nazarıyla açıklıyor, anlatıyor, yatıştırıyor.” -A. Osman - 2.

açıḳlıḳ (-ġı) 1. Açıklık, vuzuh, sarahat. 2. Açık olma, aydın olma; krş. **aydınlıḳ (1)**. 3. Netlik; **yazınıñ ~ı** Yazının okunaklığı.

Koz açıḳlıḳ, yuksek bilgi ve medeniyet insannıñ işke añlı yanaşmasına yardım ete. “Gözü açık olmak, yüksek bilgi ve medeniyet, insanın işe akıllı yanaşmasına yardım ediyor.” -Çerkez Ali - 1.

açıḳmaḳ *(ağızlarda)* Acıkmak; bk. **aç olmaḳ**.

Amma mirza kerçekten de açıḳḳan. Olar er ekisi de aşamaġa oturalar. “Fakat mirza gerçekten acıkmış. Onların ikisi de yemek yemeye otururlar.” -Mirzanen Nogay Masalı.

açıḳtan-açıḳ Açık açık, açıkça, açıktan açığa, alenen; **doġrudan-doġru**; **açıḳ-açıḳḳa**.

Nina açıḳtan-açıḳ aytmasa da, Yura onıñ ev şaraiti pek de guzel olmaġanını bazı sözlerinden añlaġan edi. “Nina açıkça söylemese de Yura onun ev durumunun pek de iyi olmadığını bazı sözlerinden anlamıştı.” -E. Umerov - 1.

açılamamaḳ Açılamamak; krş. **açılıp olamamaḳ**.

açılış 1. bk. **açıluv**, **açılma**. 2. Açılış (anıt, işletme vb.); **~ merasimi** (veya **tantanalı açılış**) Açılış töreni.

Sovḫoz Medeniyet eviniñ tantanalı açılış gecesi Begdiyar Nadiroviç apansızdan vefat etti. “Sovhoz medeniyet evinin törenli açılış gecesinde Begdiyar Nadiroviç ansızın vefat etti.” -Çerkez Ali - 1.

açılmaḳ 1. Açılmak; **fortoçka açıla mı?** Pencere açılıyor mu? 2. Açılmak; **kozleri açıldı** Gözleri açıldı. 3. Açılmak, tapası (veya mantarı, tıpası) çıkmak; üzerindeki mühür sökülerek açılmak. 4. Ortaya çıkmak, açığa çıkmak, açığa vurulmak, anlaşılmak, belli olmak. 5. Açmak *(hava hakkında)*; **ava açıldı** Hava açıldı; **açılıp olamamaḳ** Açılamamak; krş. **açılamamaḳ**. 6. Sunulmak, açılmak; **tünevin sergi açıldı** Dün sergi açıldı. 7. *(ağızlarda)* Çiçek açmak; bk. **açmaḳ (5)**.

Derya tibi, saz olur, / Gul açılsa, yaz olur. / Men saña gul deyalmam, / Gulniñ omrü az olur. “Derya dibi saz olur, / Gül açarsa yaz olur. / Ben sana gül diyemem, / Gülün ömrü az olur.” -Mane.

açılmamaḳ *(olumsuz)* **açılmaḳ**.

Açılmamış bir gul eken, sol! “Açılmamış bir gül iken, sol!” -U. İpçi - 1.

açımaḳ *(ağızlarda)* Ekşimek; bk. **ekşimek**; **şorba aşıdı** Çorba ekşidi; bk. **şorba ekşidi**.

açın Aç karnına.

açırmaḳ *(ağızlarda)* Açtırmak; bk. **açtırmaḳ**.

Yaġmur koz açırmay. Ebet, o iyi ve yımşaḳ yerde otura. “Yağmur göz açtırmıyor. Evet, o iyi ve yumuşak yerde oturuyor.” -A. Osman - 2.

açıtḳı *(ağızlarda)* a) Maya; bk. **acıtḳı**. b) Ekşi mayalı hamur; bk. **ekşi ḫamır**.

Arpaçıḳ aşaġan / Alime apte / Aġzına acıtḳı, / Aḳ arpa alġan. “Arpacık yiyen / Alime abla / Ağzına mayalık / Ak arpa almış.” -Tezaytuv.

açıtmaḳ *(ağızlarda)* a) *(lahana vb.)* Turşusu kurmak. b) Mayalamak; bk. **mayalamaḳ**; **ḫamır** ~ Hamur mayalamak; bk. **ḫamır bastırıp ḳoymaḳ**.

açkoz 1. Obur, pisboğaz, doymak bilmez; krş. **toymaz**; **toymaḳ bilmegen** (veya **bilmez**); **tamaḳkâr**; **cebir (II)**. 2. Açgözlü, gözü doymaz, cimri; **ne ~ adam!** Ne açgözlü (doymak bilmez) adam; krş. **kormemiş**; **ḳızġanç**; **ḳıtmır**; **saran**; **ḫasis**.

Açkoz ecel maddesi tırmalay, suvara, kozlerim kâde ḳarara, söne ki, kâde aḳıya, alıḳlaşa. “Açgözlü ecel maddesi tırmalıyor, suluyor, gözlerim arada kararıyor, sönüyor arada da fal taşı gibi açılıyor, alıklaşıyor.” -A. Hilmi.

açkozlik (-gi) Açgözlülük, doymak bilmezlik; cimrilik.

açḳalamaḳ Sürekli açmak, açıp durmak.

açḳalamamaḳ *(olumsuz)* **açḳalamaḳ**.

açḳamır *(-dan* **açıġan ḳamır***) (ağızlarda)* Maya; bk. **ekşi ḫamır**.

açḳıç 1. Açacak. 2. *(ağızlarda)* Anahtar; bk. **anaḫtar**. 3. Maymuncuk.

açlayın *(ağızlarda)* Aç bir durumda.

açlıḳ (-ġı) Açlık; ~ **çekmek** Açlık çekmek; **~tan olmek** Açlıktan ölmek.

Ḫalḳımızını Ḳırımdan sürgün etkende, ḳıyımlıḳlardan, açlıḳtan uçsuz-bucaḳsız yollarda pek çoḳ adamlar ana-babalarından, evlâtlarından ayırıldılar.

"Halkımız Kırım'dan sürgün edildiği zaman, binbir zorluk ve açlık içinde, uçsuz bucaksız yollarda çok fazla insanımız, annesinden, babasından, evlâtlarından ayrıldı." -A. Osman - 3.

açlı-toḳlu Yarı aç; doyacak kadar besin almadan.

açma, açuv *(eylem adı)* **açmaḳ**; Açma; **ḳavuslarnı ~** *(matematik)* Parantez açma; parantezlerin açılması.

açmaḳ; 1. Açmak **aġzını açıp turmaḳ** Ağzını açıp durmak; **ḳapını ~** Kapıyı açmak; **sırını ~** Birinin sırrını açıklamak, ifşa etmek; **ustüni ~** Ortaya çıkarmak, açığa çıkarmak. 2. Açmak *(gözleri)*; **kozüni ~** Gözünü açmak. 3. Açmak *(ambalajını çıkarmak)*; **şişeni ~** Şişeyi açmak, şişenin tapasını (veya tıpasını, mantarını) çıkarmak. 4. Bulmak, keşfetmek; **maden yataġı ~** Maden yatağı bulmak. 5. Çiçek açmak; **aḳbardaḳlar açtı** Kardelenler açtı; **terekler açtı** Ağaçlar çiçek açtı. 6. Başlatmak *(sohbet vb.)*; **laf ~** Söz açmak, konuşmaya başlamak. ● **aġız ~** Oruçtan veya perhizden sonra etli, sütlü şeyler yemek, perhizi bozmak.

Yol boylarındaki toḳalbaş dutlar taze fışḳınlar atḳan, şamar kibi iri yapraḳlar açḳanlar. "Yol boylarındaki kısa başlı dutlar taze filizler atmış, el gibi iri yapraklar açmışlar." -Çerkez Ali - 1.

O, pencereniñ eki ḳanatını soñunace açıp yiberdi. "O, pencerenin iki kanadını sonuna kadar açtı." -E. Umerov - 1.

açtırmaḳ *(ettirgen)* **açmaḳ**.

Ḫan namlı falcılarnı toplap, fal açtırġan. "Han meşhur falcıları toplayıp, fal açtırmış." -Altın Beşik Efsanesi.

açtırmamaḳ *(olumsuz)* **açtırmaḳ**.

Nasıl, kelin, balalar saġ-selametlermi? – dedi reis ḳadınġa aġız bile açtırmadan. "Nasıl, gelin, çocuklar iyi mi, dedi başkan kadına ağız bile açtırmadan." -Z. Kurtnezir - 1.

açuv (I) 1. Öfke, kızgınlık krş. **afaḳan**; **oke**; **ġadap**; **iddet**; **~nen** Öfkeyle, hiddetle; **~ım çıḳtı** Sinirlendim. 2. *(konuşma dilinde)* Hiddet; isyan; **aḳsızlıḳnı korip, ~ım çıḳtı** Haksızlığı görünce kızdım.

O terenden koküs ḳafesini toldurıp, nefes aldı, soñ, daa ne aytmaḳ isteysiñ, degen kibi, açuv ve mısḳılnen, Sabohatḳa baḳtı. "O derinden göğüs kafesini şişirip nefes aldı, sonra, daha ne söylemek istiyorsun, der gibi öfke ve alayla Sabohat'a baktı." -U. Edemova - 2.

açuv (II) *(eylem adı)* **açmaḳ**; bk. **açma**.

açuvlanamamaḳ Kızamamak, sinirlenememek, öfkelenememek, hiddetlenememek; krş. **açuvlanıp olamamaḳ**.

açuvlanma, açuvlanuv *(eylem adı)* **açuvlanmaḳ**.

açuvlanmaḳ 1. Öfkelenmek, kızmak; krş. **afaḳanlanmaḳ; iddetlenmek; okelenmek; ġadaplanmaḳ; açuvlanıp olamamaḳ** Kızamamak, sinirlenememek, öfkelenememek, hiddetlenememek; krş. **açuvlanamamaḳ**. 2. *(konuşma dilinde)* Çileden çıkmak; isyan etmek; bk. **çorlanmaḳ**.

Asan aġa omuzları ustüne bıcaġını alıp, yigitke açuvlanġanını bildirmege bile istemegen kibi pervasız korünişte azbarġa çıḳtı. “Asan Ağa omuzları üstüne ceketini alıp delikanlıya öfkelendiğini belli etmek istemez gibi korkusuz görüntüsüyle bahçeye çıktı.” - U. Edemova - 2.

açuvlanmamaḳ *(olumsuz)* **açuvlanmaḳ**.

Amet aḳay olarġa baḳıp kulümsirey de: — Nafile yerde açuvlanmañız, cemaat, başlarınızını koter de bir baḳıñız, taşıġan suvıñız ḳayda aḳa, — dey. “Ahmet ağabey onlara bakıp gülümser ve: — Nafile yere sinirlenmeyin, cemaat, başlarınızı kaldırın da bakın, taşıdığınız su nereye akıyor, der.” - Tüpsiz Çapçak Latifesi.

açuvlatmaḳ *(ettirgen)* **açuvlanmaḳ**.

açuvlatmamaḳ *(olumsuz)* **açuvlatmaḳ**.

açuvlı Öfkeli, kızgın.

Doḫtur yarı açuvlı, yarı yalvarġan sesinen: -Meni oldürseniz bile men evimi-barḳımı taşlap dağa kitmem! - dep kestirdi. “Doktor yarı öfkeli, yarı yalvaran sesiyle: — Beni öldürseniz bile, ben evimi barkımı bırakıp, dağa gitmem, diye kestirdi.” -Cemil Seydamet - 1.

açuvlı-açuvlı Öfkeli öfkeli; sert sert.

aç-zebil Çok aç, aç zebil.

ad (I) 1. Ad, isim; krş. **isim, nam; (seniñ) adıñ ne?** Senin adın ne?; **(menim) adım Usein** Benim adım Usein; **baba(sınıñ) adı** Babasının adı; **baba(sınıñ) adınen aytmaḳ** Babasının adı ile anmak; **adında** Adında, birinin adına; **adıñızını aytmazsıñız mı?** Adınızı söyleyebilir misiniz?; **ad ḳoymaḳ** *(ağızlarda* **ad bermek***)* İsim vermek, ad koymak, adlandırmak, isimlendirmek; **balanıñ adını ne ḳoydıñız?** Bebeğin adını ne koydunuz?; **oğlumıznıñ adını Asan ḳoydıḳ** Oğlumuzun adını Asan koyduk. 2. Ad, isim; başlık; krş. **nam; idareniñ adı** İdarenin adı; **“Birlik” adında fabrika**

"Birlik" adında fabrika; **bu kitapnı men Ġasprinskiy adındaki kitapḫanede taptım** Ben bu kitabı Gasprinskiy adlı kütüphanede buldum; **adını aytmaḳ** Adıyla çağırmak, adı ile anmak, adını bildirmek. 3. Ad, isim *(hayvan)*; **sıġırımıznıñ adı Ḳaşḳa** Sığırımızın adı Kaşka. 4. Başlık, manşet, sürmanşet, serlevha; **eserniñ adı** Eserin adı; krş. **serleva**. 5. Ad, san, nam, ün; otorite, yetke, nüfuz, itibar, prestij; krş. **nam**; **yigit oler**, **adı ḳalır** *(atasözü)* Yiğit ölür, adı kalır; **adı (fenaġa) çıḳmaḳ** Kötü bir ün kazanmak; **adı çıḳuv** Kötü şöhret veya ün; **adını çıḳarmaḳ** Kişi hakkında kötü bir niyetle asılsız söylentiler yaymak. ● **adını aġızġa almamaḳ** Bir kimseden hiç söz etmemek; **adını añmaḳ** Birinden söz etmek; **adı ḳalmaḳ** Bir kimse veya bir şey ortadan çekildikten, öldükten sonra dillerde yalnız adı dolaşmak; **adı batsın!** Yok olsun!

Nice kere yazġandırım seniñ adiññı / Dağday ḳattı goñüllerge, suvuḳ kozlerge. "Kaç kere yazmışımdır senin adını / Dağ gibi sert gönüllere, soğuk gözlere" -Y. Kandım - 1.

ad (II) Sınır, had, limit; krş. **sıñır**; **ḫudut**.

ada Ada; krş. **cezire**; **mercan ~ları** Mercan adaları.

Ḳızıl atlılar beyazlarnıñ sırtına keçti ve Kutepovnıñ ordusını Ḳırım yarım adasından ayırdılar. "Kızıl atlılar beyazların arkasına geçti ve Kupetov'un ordusunu Kırım yarımadasından ayırdılar." -E. A. Osmanoğlu - 1.

adab bk. **edep**.

adajio *(müzik)* Adagio, adaco *(Ağır ve yavaş beste)*.

adaḳ (I) (-ġı) Adak, nezir; ant, ahit; vaat; krş. **aḫt (I)**; **vade**; **nezir**; **~ duvası** Adak duası *(Örneğin, hasta iyileştiğinde dua etmek için söz verir)*.

adaḳ (II) *(ağızlarda)* Ad, isim; bk. **ad**; **isim**; **nam**.

adaḳlı (I) Umut verici, vaat edici.

adaḳlı (II) *(ağızlarda)* Tanıdık; tanınmış, ünlü, meşhur.

adalama, **adalav** *(eylem adı)* **adalamaḳ**.

adalamaḳ Şaşırmak, kafası karışmak; krş. **şaşmalamaḳ**.

adalamamaḳ *(olumsuz)* **adalamaḳ**.

adale *(anatomi)* Adale, kas; **~ler** Kaslar, adaleler.

adalet (-ti) Adalet, hak; doğruluk; krş. **insaf (1)**.

Adalet yolını kute ve onıñ butün dünyada ġalebe ḳazanmasına çalışamız. "Adalet yolunu güder ve onun bütün

dünyada galip gelmesine çalışırız.” -A. Osman - 2.

adaletli Adil, adaletli, haklı; tarafsız, bitaraf; krş. **insaflı**.

Suv er bir kolḫozġa adaletli taḳsim olunsın! “Su, her çiftliğe eşit olarak bölünsün.” -Z. Kurtnezir - 1.

adaletlilik bk. **adalet**.

adaletperver Adalet savunucusu.

adaletsiz Adil olmayan, adaletsiz, haksız.

Şimdi o tek Azamnıñ olümi aḳḳında degil, ozüniñ Azamġa nisbeten adaletsiz münasebeti aḳḳında da tüşüne. “Şimdi o sadece Azam’ın ölümü hakkında değil, kendinin Azam’a nispeten adaletsiz ilişkisi hakkında da düşünüyor.” -E. A. Osmanoğlu - 1.

adaletsizlik (-gi) Adil olmama, adaletsizlik, haksızlık.

Bizler aḳiḳatnı, vicdanımıznı, uḳuḳlarımıznı teslim ete bersek, adaletsizlik, aḳsızlıḳ, yuzsizlik ogünde teslim ola bersek, yamanlıḳ ep ustün kelecek. “Bizler gerçeği, vicdanımızı, hukukumuzu teslim edersek, adaletsizlik, haksızlık, yüzsüzlük önünde teslim olursak, kötülük hep üstün gelecek.” -E. Umerov - 1.

adalı Adalı, ada yerlisi.

adam 1. İnsan; adam; kişi; krş. **insan**; **kişi**; **nufus**; **adamzat**; **~lar** İnsanlar, adamlar; **er bir ~** Herkes, her insan; **~ sesi** İnsan sesi; **~ oġlu** İnsanoğlu; **~ boyunda** İnsan boyunda; **~ başına** İnsan başına, her bir kişi için; **~ olmaḳ** Adam olmak; **~ etmek** Adam etmek; **~larġa ḳoşulmaḳ** *(veya* **~lar arasında olmaḳ***)* İnsanların arasında olmak, toplumun içinde olmak; **~larġa ḳoşulmaġan** Asosyal, merdümgiriz, insandan kaçan; **~ tanımamaḳ** İnsanları tanımamak; **~ saymamaḳ** İnsan saymamak; **~ sırasına keçmek** Adam olmak, işlerini yoluna koymak; başarılı olmak; **alim olmaḳ yengil**, **~ olmaḳ kuç** *(atasözü)* Alim olmak kolay, adam olmak zor; **~ bozması** *(alay)* Adama benzer, sahte adam; **yarım ~** Malûl, sakat. 2. *(sayı sözü)* İnsan; adam; kişi; **on ~** On kişi.

O, yuḳudan uyanġan adam kibi seskenip etrafına baḳtı. “O, uykudan uyanmış insan gibi irkilerek etrafına baktı.” -İ. Abduraman - 1.

Adam bk. **Adem**.

adama, **adav** *(eylem adı)* **adamaḳ**.

adamaḳ Vadetmek; taahhüt etmek; önceden belirtmek, tayin etmek; **adap olamamaḳ** Vadedememek; taahhüt edememek.

Gubernator azretleri şerefine eñ yaḫşı ḳoyunlarından ḳurban adap boyunlarına lentaçıḳlar bağladılar. “Vali hazretleri şerefine en iyi koyunlarından kurban adayıp boyunlarına bantlar bağladılar.” -Çerkez Ali - 1.

adam-aḳıllı Akıllı, makul; iyi niyetle, vicdanla; gerçekten, beklendiği gibi; krş. **elâl**.

adamaḳlı bk. **adam-aḳıllı**.

adamamaḳ *(olumsuz)* **adamaḳ**.

adamca(sına) İnsanca.

adamçıḳ (-ġı) Küçük adam, çocuk.

adamlamaḳ Adımlamak, adım atmak, yürümek.

adamlıḳ (-ġı) 1. İnsanlık, insaniyet. 2. İnsanlık, insaniyet, beşeriyet; krş. **adamzat**; **beni Adem**.

Biz de endi adamlıḳtan çıḳıp başladıḳ. “Biz de artık insanlıktan çıkmaya başladık.” -Z. Kurtnezir - 1.

adamlıḳlı İnsani, insaniyetli, hümanist; krş. **insaniyetli**.

adamlıḳsız bk. **insaniyetsizlik**.

adamsız a) Tek bir insan olmadan. b) İnsanlar olmadan.

adamsızlıḳ (-ġı) İnsandan yoksunluk, insansızlık.

adamzat 1. İnsan; adam; kişi. 2. İnsanlık, insan soyu, insaniyet, beşeriyet; krş. **adamlıḳ**; **beni Adem**.

Ḳanday yaḫşı, birader, / Adamzatnıñ yuregi! / Bir adamnı bir adam / Canday yaḫşı koredi. “Nasıl iyi, birader, / İnsanoğlunun yüreği! / Bir insanı bir insan / Canı gibi iyi görür.” -Çerkez Ali - 1.

adaptatsiya Uyma, intibak, adaptasyon; **~ etmek** Adapte etmek, uyarlamak.

adaptirlemek Uyum sağlatmak, adapte etmek.

adaptirlememek *(olumsuz)* **adaptirlemek**.

adaptirlenmek Uyum sağlamak, adapte olmak.

adaptirlenmemek *(olumsuz)* **adaptirlenmek**.

adaş *(konuşma sözü)* bk. **addaş**.

adaşma, **adaşuv** *(eylem adı)* **adaşmaḳ**.

adaşmaḳ 1. Kaybolmak, yolunu kaybetmek; krş. **yolını şaşırmaḳ**. 2. Yanılmak, hataya düşmek, yanlış yola sapmak; krş. **yañlışmaḳ**; **şaşmalamaḳ**. 3. *(Taraktaş; Tuvak ağızlarında)*: **kozleri adaşıy**; bk. **kozleri yol çeke**.

— Keç ḳalġanıñız içün başḳa yaḳḳa adaşıp ketkendirsiñiz, dep raatsızlandıḳ... “— Geç kaldığınız için

başka yere gitmişsinizdir, diye rahatsızlandık...” -Z. Kurtnezir - 1.

adaşmamaḳ *(olumsuz)* **adaşmaḳ**.

adaştırmaḳ 1. Yoldan saptırmak; krş. **yolını şaşırtmaḳ**. 2. Yanıltmak, hataya düşürmek.

adaştırmamaḳ *(olumsuz)* **adaştırmaḳ**.

adavat bk. **adavet**.

adavet (-ti) Düşmanlık, husumet, kin; antipati, sevemezlik, sevişmezlik, soğukluk; nefret; krş. **ikraḥ**.

adavetkâr bk. **adavetli**.

adavetli Düşmanca, hasmane, hınçla dolu, kindar; bedhah, kötücül, kötü niyetli.

adavetlilik (-gi) Düşmanlık, husumet, kin; bk. **duşmanlıḳ**.

adavetsiz Düşman olmayan, kindar olmayan, nefret etmeyen.

adavetsizlik (-gi) Düşmanlığın, kötülüğün, kinin olmaması.

aday Aday, namzet, talip; ortaokulu bitirmek üzere olan.

addaş (-şı) 1. Adaş; aynı soyadını taşıyan, sayadı bir (olan). 2. *(matematik)* Adaş, aynı isimli, aynı adı taşıyan; **~ razryadlar** Adaş cinsler.

— Belki, bizim Şarman siziñ addaşıñızdır, ola bile, amma sizni ışandırıp aytam ki... — ḳadın oña yaḳınca kelip baḳtı. “Belki, bizim Şarman sizin adaşınızdır, olabilir, ama sizi temin ederim ki..., kadın ona yaklaşarak baktı.” -A. Osman - 1.

adden-aşır Oldukça, gayet, haddinden fazla; aşırı, müfrit; ölçüsüzce.

adden-tış bk. **adden-aşır**.

Butün kun kulüp, adden-tış areketçen olıp yurdim, ozüm ise içten ağlay, sızlay binanıñ beşinci ḳatından baş aşağı ketmege azır edim... “Bütün gün gülerek gereğinden fazla faal olarak gezdim, oysa içimden ağlıyor sızlıyordum. Binanın beşinci katından baş aşağı atlamaya hazırdım.” -E. Umerov - 2.

aded Numara, adet, sayı; bk. **sayı**.

adekvat Kafi, yeterli; aynı, eşit.

adekvatlıḳ (-ġı) Eşitlik, ayniyet.

Adem 1. Adem; **Adem ve Ava** Adem ve Havva; **~ babamız** Bizim atamız; **~ evlâdı** a) Adem oğlu. b) *(topluluk)* İnsanlar; **beni ~** İnsanlık, insan soyu; krş. **adamzat**; **adamlıḳ**. 2. *(ağızlarda)* İnsan; adam; kişi; bk. **adam**.

adenoidler *(tıp)* Adenoitler.

adept Taraflı, (bir işe) baş koymuş; taraftar.

adet (-ti) 1. Adet, alışkı, alışkınlık; **~ler** Töre, adat ve ahlâk; **yañı (eski) ~** Yeni

(eski) adet; **~ olmaḳ** Adet haline gelmek; **~ olıp ḳalmaḳ** Adet haline gelmek; **~ olmaġan, ~ten tış** Yaygın olmayan, nadir; alışılmamış, mutat olmayan; **~ke kore** *(veya* **~i uzre***)* Adet olduğu üzere, her zamanki gibi; kural olarak; geleneksel olarak, çoğunlukla, genellikle; krş. **adetince**; **~ mucibi** Geleneğe göre; **~ aḳşamları mında salḳın ola** Burada akşamları genellikle serin olur. 2. Alışık, alışkan, alışkın, alışkanlık, alışkı, itiyat, adet; tarz; biçim; krş. **alışḳanlıḳ (2)**; **~ etmek** Alışmak; **bu nasıl ~?** Bu nasıl alışkanlık?; **erte turuv ~i** Erken yatma alışkanlığı. 3. *(tarih)* Adat; örfi hukuk *(Şeriata karşı – islam hukuku)*.

Eger o asıḳmaġan olsa, eger o şeerge ketmegen olsa, oniñ ana ve babası, nişanlısınıñ inatlı talabı, koyde o zamanları daa yaşap kelgen eski adetler ve bu adetleriniñ temeli – baylar, mollalarnıñ ḳandırmaları dinniñ ve şeriatnıñ ḳarşısında dayanamaz ve oz "borçlarını" yerine ketirip, onı on beş, eñ keçi ise on altı yaşında mıtlaḳ Seitmemetke berir, evlendirir ediler... "Eğer o acele etmemiş olsa, eğer o şehre gitmemiş olsa, onun anne ve babası; nişanlısının inatla istemesi, köyde o zamanlarda daha yaşayagelen eski âdetler ve bu âdetlerin temeli; zenginler, mollaların kandırmaları, dinin ve şeriatın karşısında dayanamaz ve kendi "vazifelerini" yerine getirip onu on beş, en geç ise on altı yaşında mutlaka Seitmemet'e verir, evlendirirlerdi..." -U. İpçi - 1.

adetince Adet olduğu üzere, her zamanki gibi, mutadı gibi; krş. **adeti uzre**; **adetke kore**; **adet mucibi**.

Adetince, er sefer aydavcıġa yarın saba saat ḳaçta kelmesini ayta turġan edi, şimdi iç bir şey demedi. "Alışkanlığı gereği, her seferinde şoföre yarın sabah saat kaçta geleceğini söylüyordu, şimdi ise hiçbir şey demedi." -Z. Kurtnezir - 1.

adetiy Alışılmış, her zamanki gibi, mutat; **~ şeyler aḳḳında ~ olmaġan fikirler** Sıradan şeyler hakkında alışılmadık fikirler.

Şarman ise, kuzgü ḳarşısında turġan kibi, kolmeksiz tenine kiyilgen yırtıḳ fufaykasını ep tüzete, çıplaḳ ayaḳlarındaki eski galoşlarnı şapıldatıp, acele işi bar kibi, o yaḳḳa bara, bu yaḳḳa kele ve ozüniñ adetiy sözlerini aytıp ḳıçıra. "Şarman ise ayna karşısında durmuş gibi, sürekli, gömleksiz olarak üstüne giymiş olduğu kazağını düzeltiyor. Çıplak ayaklarındaki eski galoşlardan ses çıkararak acele işi varmış gibi o yana

gidiyor bu yana geliyor ve her zamanki sözlerini bağırıyor.” -A. Osman - 1.

adetteki Geleneklere uygun, adetlerin gerektirdiği gibi; **~nden başḳa** Geleneklerin ötesinde, sıradışı.

Rustem bu sefer ring ogünden ola turġan adetteki eyecannı duymadı. “Rüstem bu sefer ringin önünde olan her zaman hissettiği heyecanını hissetmedi.” -A. Osman - 2.

adı-esabı: **~ yoḳ** Sayılamayan, sayısız, sonsuz, pek çok.

adım Adım; **~lar** Adımlar; **adiy ~** Basit adım; **aġır ~** Yavaş adım; **~ atmaḳ** a) Bir adım atmak; basmak, yürümek. b) İlk adımı atmak. **~ atamamaḳ** Adım atamamak; **~ almaḳ** Uygun adım(la) gitmek (veya yürümek); ayak uydurmak, at başı beraber gitmek, bir hizada (veya yan yana) gitmek; **(episinen bir) ~ alıp yuramamaḳ** Ayak uyduramamak, bir hizada gidememek; **birinci ~ını atmaḳ** İlk adımını atmak; **~larını tezleştirmek** Adımlarını hızlandırmak; **~larını keniş atmaḳ** Adımlarını geniş atmak, uzun adımlarla yürümek; **dev ~ı** Dev adım; **talim ~ı** Tören (veya merasim) adımı; **bir ~ er** Uzak değil, yanında, yanıbaşında; **uzaḳ degil**, **bir ~ er** Uzak değil, bir adım mesafede; **adım-adım** Adım adım; **~ sayın** a) Her adımda. b) Her yerde, her tarafta; dört bir tarafta (veya yanda). **~nen olçemek** Adımla ölçmek; **vintniñ ~ı** *(teknik)* Vida adımı. ● **~ını bilip atmaḳ** İhtiyatlı (veya sakıntılı, temkinli, düşünerek) davranmak (veya hareket etmek); **~ uydurmaḳ** Ayak uydurmak; kendini uydurmak, uymak, alışmak; **ḳırıḳ ~** Eksik adım.

Lâkin umum cemaat arasında saḳlanġan ḳanundan bir adım tışarı atlamadı. “Fakat cemaatin tamamı tarafından muhafaza edilen kanundan bir adım dışarı çıkmadı.” -Çerkez Ali - 1.

adım-adım Adım adım.

adımlama, **adımlav** *(eylem adı)* **adımlamaḳ**.

adımlamaḳ Bir adım atmak, ayak atmak, yürümek; **adımlap olamamaḳ** Adım atamamak, ayak atamamak, yürüyememek.

Nadirov idarege doġru adımladı. “Nadirov müdürlüğe doğru yürüdü.” - Çerkez Ali - 1.

adımlamamaḳ *(olumsuz)* **adımlamaḳ**.

adımlatamamaḳ Adım attıramamak, yürütememek; krş. **adımlatıp olamamaḳ**.

adımlatmaḳ *(ettirgen)* **adımlamaḳ**; **adımlatıp olamamaḳ** Adım

attıramamak, yürütememek; krş. **adımlatamamaḳ**.

adımlatmamaḳ *(olumsuz)* **adımlatmaḳ**.

adımlıḳ: **bir ~ er** Yanında, yanıbaşında; uzak değil; yakın; iki adım (uzaklıkta).

Meni ġaliba ḳartlıḳ bastı balam, yuz adımlıḳ yerdeki adamnı tanıp olamayım. "Beni galiba ihtiyarlık bastı yavrum, yüz adımlık yerdeki insanı tanıyamıyorum." -Çerkez Ali - 1.

adımsayar Adım sayacı.

adıp (-pı) Kürk (veya kürkten) zıh (veya süs, bezek).

adır *(ağızlarda)* Tepecik, tepe; tepelerle kaplı (susuz) arazi; bk. **ḳır**.

adırosman (*ağızlarda* **ısırıḳ**) *(botanik)* Garman; krş. **yuzerlik**.

adı-sanı Ad, san, nam, ün; **~nen aytmaḳ** Adı sanıyla kendini tanıtmak; **~ bar** Herkes tarafından saygı duyulan, bilinen; **~ yoḳ** Bilinmeyen, tanınmamış; **~ belli olmaġan bir adam** Tanınmayan, bilinmeyen bir adam; **adıñız-sanıñız lekesiz** İtibarınız lekesiz.

adı-yolu: **onıñ ~ çolpa** O her zaman beceriksiz olarak anılır.

Adik: **~len Gudik** *(Uskut ağzı)* Birbirinden ayrılmayan, ayrılmaz *(Adik ve Gudik gibi)*.

adil bk. **adaletli**.

adise 1. Olay, hadise, vaka; raslantı, tesadüf; krş. **vaḳia**; **tesadüf**; **fevḳulade ~** Olağanüstü bir olay. 2. Görünme, zuhur, ortaya çıkma; bilince yansıyan olay; cilve, tecelli; vaka, hadise; vuku bulma; **tabiat ~si** Doğa olayı, tabiat hadisesi; **turmuşnıñ yaḫşı (yaramay) ~leri** Hayatın iyi (kötü) şartları.

Rayonımızda boyle facialı adiselerden kerekli ḫulasalar çıḳarılması şart. "Bölgemizdeki bu korkunç olaylardan gerekli sonuçların çıkarılması şart." -Z. Kurtnezir - 1.

adiy 1. Basit, sade, alışılmış, bayağı, olağan, mutat; krş. **basit**; **sade**; **~ mesele** a) Basit, karışık olmayan bir sorun. b) *(matematik)* Basit, kolay problem. **~ adam** Saf bir adam; **~ yaz tañı** Normal bir yaz sabahı; **~ kunler** Hafta içi, çalışma günleri, mesai günleri; **~ asker** *(askeri işler)* Er, nefer, asker. 2. *(dil bilimi)* Basit; **~ keniş cumle** Basit geniş cümle; **~ keniş olmaġan cumle** Basit geniş olmayan cümle. 3. *(matematik)* Basit, sade; **~ kesir** Basit kesir.

Bir sıra eski şeerlerde, cumleden Pigada, Tallinde, Suzdalda olġan adam kumüş tariḫiy obyektlernen çeşit arḫitektura usullarınen ḳurulġan adiy evlerni de kore bile. "Bir sürü eski

şehirlerde örneğin, Piga'da, Tallin'de, Suzdal'da olan adam, büyük tarihi yerlerle, çeşitli tarihi mimari usulleriyle yapılan sıradan evleri de görebiliyor." -İ. Abduraman - 1.

adiyce(sine) Ancak, sadece; krş. **sadece(sine)**.

adiyleşme, **adiyleşüv** *(eylem adı)* **adiyleşmek;** Basitleşme, sadeleşme.

adiyleşmek Basitleşmek, sadeleşmek, kolaylaşmak; krş. **sadeleşmek.**

adiyleşmemek *(olumsuz)* **adiyleşmek**.

adiyleştiramamaḳ Basitleştirememek, sadeleştirememek; krş. **adiyleştirip olamamaḳ**.

adiyleştirme, **adiyleştirüv** *(eylem adı)* **adiyleştirmek;** Basitleştirme, sadeleştirme.

adiyleştirmek Basitleştirmek, sadeleştirmek; krş. **sadeleştirmek; adiyleştirip olamamaḳ** Basitleştirememek, sadeleştirememek; krş. **adiyleştiramamaḳ.**

adiyleştirmemek *(olumsuz)* **adiyleştirmek**.

adiylik (-gi) 1. Alışılmışlık, aleladelik, bayağı oluş, sıradanlık, tekdüzelik, biteviyelik. 2. Basitlik, sadelik, yalınlık; krş. **sadelik**. 3. Sadelik; saflık.

Sadelik, adiylik yuregine yaraştı. "Sadelik, sıradanlık gönlüne uydu." -İ. Paşi.

adlama, **adlav** *(eylem adı)* **adlamaḳ;** Adlandırma, ad verme; **~ cumle** İsim cümlesi; **~ funktsiyası** Yalın (nominative) fonksiyon.

adlamaḳ Ad vermek, adlandırmak, demek; bk. **ad ḳuyulmaḳ.**

adlamamaḳ *(olumsuz)* **adlamaḳ**.

adlandıramamaḳ Adlandıramamak, ad verememek; krş. **adlandırıp olamamaḳ.**

adlandırma, **adlandıruv** *(eylem adı)* **adlandırmaḳ.**

adlandırmaḳ Ad vermek, adlandırmak, demek, ad koymak, ismi verilmek; krş. **ad ḳoymaḳ; tesmiye etmek; adlandırıp olamamaḳ** Ad verememek, adlandıramamak; krş. **adlandıramamaḳ.**

Eger sen onı sevip de, o seni sevmese, bu sevgi degil. Bunı başkaca adlandırmaḳ kerek. "Eğer sen onu sevip de o seni sevmezse, bu sevgi değildir. Bunu farklı adlandırmak gerek." -A. Osman - 2.

adlandırmamaḳ *(olumsuz)* **adlandırmaḳ.**

— Men seni nafile yerde "melaike" dep adlandırmağan edim, Yura. "— Ben

sana boş yere ‘melek’ dememiştim, Yura.” -E. Umerov - 1.

adlanma, adlanuv *(eylem adı)* **adlanmaḳ.**

adlanmaḳ Adlandırılmak, ad almak.

Ḳomşuları Aḫmedini “tavuḳçı”, dep adlandılar. “Komşuları Ahmedi’yi ‘tavukçu’ diye adlandırıyorlar.” -İ. Paşi.

adlanmamaḳ *(olumsuz)* **adlanmaḳ.**

adlı Bir isme sahip olan; **Mustafa ~ bir yaş** Mustafa adlı bir genç.

Yura adlı adam bir tank içinde seniñ babañle ḳuçaḳlaşıp, bir-birine imdat tilep, can bergenler... “Yura adlı adam bir tank içinde senin babanla kucaklaşıp, birbirine yardım edip, can vermişler...” -E. Umerov - 1.

adliye Adliye; adalet, hakkaniyet, tüze.

Şimdi butün adliye ḫadimleri ayaḳḳa tursatıp, ozümiz çabik kolḫozġa barayıḳ. “Şimdi bütün adliye görevlileri ayağa kaldırıp biz de hemen çiftliğe gidelim.” -Z. Kurtnezir - 1.

adliyeci Hukukçu, adliyeci.

administratsiya Yönetim; müdüriyet, yönetim (kurulu); bk. **memuriyet.**

admiral Amiral.

adres Adres; **~ler bürosı** Adres bürosu.

Evela men Ninanı adresi boyunca barıp tapmaḳ, al-ḫatır soramaḳ, elimden kelgen yardımnı teklif etmek istegen edim. “İlk önce Nina’yı adresinden arayıp bulmak, ona hal hatır sormak, elimden gelen yardımı teklif etmek istemiştim.” -E. Umerov - 1.

adresant Gönderen.

adresat Kendisine mektup gönderilen, alacak olan.

adsız Adsız, isimsiz.

Yura degeniñ kim o: temelsiz, adsız-namsız ḳarabacaḳlarnıñ nesili, madam ki, o saña yurek bergen eken, ḳılıḳlarıña dayanmaḳ borçlu. “Yura dediğin kim: Temelsiz, isimsiz, namsız Karabacaklar’ın soyu. Mademki, o sana yürek vermiş, huylarına tahammül etmek zorunda.” -E. Umerov - 1.

adu bk. **aduv.**

aduv *(ağızlarda)* Düşman; bk. **duşman.**

advokat Avukat, birinin savunmasını yapan.

advokatura Avukatlık; baro; hukuk mesleği.

adyutant Emir subayı, yaver.

Sabaġace içecek, şeñlenecek ediler, polkovnikniñ adyutantına bir kağıtçıḳ kelip çıḳa... “Sabaha kadar içecek, şenlenecektiler, albayın yaverine bir kağıtçık geldi.” -E. A. Osmanoğlu - 1.

aenk 1. Ahenk 2. *(dilbilim)* Uyum; **sesler ~i** Ses uyumu; **tañlay ~i** Damak uyumu; **dudak ~i** Dudak uyumu.

Yañı sabam evelkinden / Farḳ etmeli, / Ḳuşçıḳlarnıñ şu acaip / Aenkinen! "Yeni sabahım öncekinden / Farklı olmalı, / Kuşların bu acayip / Ahengiyle!" -Y. Temirkaya - 1.

aenkdeş Ahenkli, uyumlu.

aenkdeşlik (-gi) Ahenk, uyum.

aenklemek Ayarlamak; akordetmek *(müzik aletleri)*; bk. **sazlamaḳ**.

aenkleyici Akortçu; ayar ustası; krş. **sazlayıcı**.

aenkli Ahenkli, ezgili, melodik; **~ ezgiler** Melodik ezgiler; **~ ava** Melodik hava.

Oña Saydeniñ cam kibi keskin, aenkli, insannıñ yuregini esir alıcı tatlı sesi ḳoşuldı. "Ona Sayde'nin cam gibi keskin, ahenkli, insanın yüreğini esir alan tatlı sesi eklendi." -Cemil Seydamet - 1.

aenklik (-gi) Ahenk, uyum, harmoni.

aenklilik (-gi) Uyum, ahenk, armoni, harmoni.

aenksiz Ahenksiz, uyumsuz.

Şimdi men oḳuycaḳ, yani men yazġan şiir bu şiirlerniñ ḳarşısında tüssiz, tuzsız, aenksiz olıp ḳalır dep ḳorḳam. "Şimdi benim okuyacağım, yazacağım şiir bu şiirlerin karşısında renksiz, tuzsuz, ahenksiz kalır diye korkuyorum." -İ. Abduraman - 1.

aenksizlik (-gi) Ahenksizlik, uyumsuzluk.

aerariy Hava banyosu alınan yer (veya saha).

aerobomba Hava bombası.

aerodinamik Aerodinamik.

aerodinamika Aerodinamik.

aerodrom Havaalanı, uçak alanı, hava meydanı.

Tursunbek işçilerni buravcılarnıñ aerodromı yanına topladı ve er birisine, vertolyot kelgeni kibi yukni alel-acele boşatmaḳ kerek olacağını añlattı. "Tursunbek işçileri burgucuların havaalanının yanına topladı ve her birisine, helikopter geldiği gibi yükü alelacele boşaltmak gerekeceğini anlattı." -Çerkez Ali - 1.

aeroflot (-tı) Hava filosu, hava kuvvetleri.

aerofotosyomka Hava fotoğrafçılığı, havadan fotoğraf alma.

aeromayak Hava işaret kulesi (veya direği), hava trafik farı (veya feneri).

aerometr Aerometre *(Havanın yoğunluğunu ölçmede kullanılan aygıt)*.

aerostat (-tı) Balon.

aerozol Aerosol *(Bir sıvının ya da çözeltinin havada veya bir gaz içinde çok ince tanecikler halinde, duman gibi dağılması)*.

aet bk. **ayet**.

af-af bk. **av-av**.

afaḳan Öfke, hışım, kızgınlık, hiddet; krş. **açuv**; **ġarez**; **kin**; **oke**; **ḫışım**; **iddet**; **~ım ḳaynadı** Öfkelendim; **~ı ḳaynaġan vaḳıtta** Öfkeliyken, öfke içindeyken.

Meryem onı ḳandırdı ve afaḳanını yatıştırdı. "Meryem onu kandırdı ve öfkesini yatıştırdı." -Çerkez Ali - 1.

afaḳanlanma, **afaḳanlanuv** *(eylem adı)* **afaḳanlanmaḳ**.

afaḳanlanmaḳ Öfkelenmek, kızmak; krş. **ġadaplanmaḳ**; **açuvlanmaḳ**; **okelenmek**; **iddetlenmek**.

afaḳanlanmamaḳ *(olumsuz)* **afaḳanlanmaḳ**.

afan-tufan *(dini)* Tufan.

afara Aniden, ansızın, birden, birdenbire; krş. **ġafleten (I)**; **~ olüm** Ani ölüm.

afat (-tı) 1. "afet" kelimesinin çoğul hali. 2. Bora; fırtına; krş. **ḳasırġa**; **~ başladı** Fırtına başladı; **~ ḳara bulutları** Fırtına kara bulutları; **~ yaḳınlaşa** Fırtına yaklaşıyor; **yaz ~ı** Yaz fırtınası.

Boyle afat birevlerniñ toprağına ḳırġın ketirmek istegenler içün ḳorḳunçlıdır. "Böyle afet birilerinin toprağına kıran getirmek isteyenler için korkunçtur." - A. Osman - 2.

afatlı Korkunç, müthiş, dehşetli, vahim, tehlikeli.

Afatlı ḳışnıñ bir gecesinde / Yolġa çıḳam ayanlap, coşıp / Bulġaḳlı dağlarnıñ töpesinde, / Kiyikler uluy, suvuḳtan uşip. "Sert kışın bir gecesinde / Yola çıkıyorum, coşup acele, / Dumanlı dağların tepesinde / Geyikler uluyor, soğuktan üşüyüp" -Ş. Alâdin - 1.

afaziya Afazi, söz yitimi, konuşma yeteneğini kaybetme *(Ses çıkarma yeteneği kaybolmadığı halde istenilen sözü bulup söyleyememek hastalığı)*.

aferin Aferin! bravo!; krş. **maşalla**; **evalla**; **eşḳ olsun!**.

O, başını sallap: — Aferin, ḳızım, baḳ, sen çalışḳan bir ḳız ekensin. "O, başını sallayarak: — Aferin, kızım, bak, sen çalışkan kızmışsın." -A. Odabaş.

afet (-ti) 1. Afet, felâket, yıkım; krş. **felâket**; **tabiat ~i** Doğal afet; **~ olmaḳ** (veya **alını almaḳ**) Felâket olmak, felâket halini almak. 2. Talihsizlik, sıkıntı, belâ, felâket, musibet, afet; krş. **belâ**; **musibet**; **oġursızlıḳ**. ● **~ ḳıçırmaḳ** Endişe içinde bağırmak *(bir*

talihsizlik olduğunda, kaza meydana geldiğinde).

afet-felâket (-ti) *(topluluk)* Afet, felâket, musibet.

affekt (-ti) Öfke, cinnet, sinir krizi.

afferin *(ağızlarda)* Bravo, aferin; bk. **aferin**.

affiks *(dil bilimi)* İlave, ek; **yalġama**; **soñluḳ**; **keliş ~leri** Hal ekleri; **mulkiyet ~leri** İyelik ekleri; **ẖaberlik ~leri** Şahıs ekleri.

affiksal Eklenmiş.

affiksatsiya Sözcüğün kök veya gövdesine eklerin yerleştirilmesi; **~ meseleleri** Eklerin yerleştirilme meseleleri.

affrikat *(dil bilimi)* Yarı kapantılı ünsüz.

afı Sağlam olmayan, dayanıksız; **~dan** Dayanıksız olarak, dayanıksızca; **~ ḳale** Dayanıksız kale, yapı.

Doġru, o, bir adam oz vazifesine mesuliyetsiz baḳanını, işni eliniñ ucunen, afıdan yapḳanını ya da oz menfaatını kollektivniñkinden ustün ḳoyġanını korse, asabiyleşe, accı sözler ayta... "Doğru, o, eğer biri kendi görevini sorumsuzca yapıyorsa, işini elinin ucuyla, öylesine ya da kendi çıkarını grubunkinden önde tutuyorsa, asabileşiyor, kötü sözler söylüyor..." -İ. Abduraman - 1.

afıramamaḳ Havlayamamak; **afırıp olamamaḳ**.

afırma, **afıruv** *(eylem adı)* **afırmaḳ**; Havlama, ürüme, havlayış; krş. **avuldama**; **avuldav**; **urme**; **urüv**.

Midatnıñ oylarını ḳarşıdan atılıp çıḳḳan kok tüsli, ḳulaḳları kesik, ḳuyruġı çontuḳ, kozleri ateş kibi yanıp turġan eşekday kopekniñ afıruvı boldi. "Mithat'ın düşüncelerini karşıdan atılıp çıkan mavi renkli, kulakları, kuyruğu kesik, gözleri ateş gibi yanmakta olan eşek gibi bir köpeğin havlaması böldü." -M. Ablalimov.

afırmaḳ Havlamak, ürümek; krş. **av-av etmek**; **avuldamaḳ**; **urmek**; **afırıp olamamaḳ** Havlayamamak; krş. **afıramamaḳ**.

Kopek zenaatı - afırmaḳ bilem / Men onı olucı bir al dep sanam. "Köpeğin sanatı, havlamak biliyorum / Ben bunu normal kabul ediyorum." -Ş. Selim - 1.

afırmamaḳ *(olumsuz)* **afırmaḳ**.

afız, afuz *(Müslümanlık)* Hafız, Kur'an ustası, ezbere okuyan.

Cin Mambet maġazda uşügen vucudı, biñ türlü ḳorḳu ile çapalanġan yuregi, boġulġan nefesi ile daḳḳa sayın ondan uzaḳlaşḳan emellerine titreyerek baḳıp ririken, anası da evde "afuz olacaḳ dediġiñ oġluñ hırsız oldı, soyumızını

lekeledi" diye onı aḳaretlegen ve atta şamar yandırġan babasınıñ ogünde ayatınıñ eñ matemli, eñ accı kozyaşlarını tökmekte edi. "Cin Mambet mahzende üşümüş vücudu, bin türlü korku ile çarpan yüreği, boğulan nefesi ile her dakika ondan uzaklaşan emellerine titreyerek bakıp erirken, anası da evde 'hafız olacak dediğin oğlun hırsız oldu, soyumuzu lekeledi' diye ona hakaret etmiş ve hatta şamar yağdırmış babasının önünde hayatının en matemli en acı gözyaşlarını dökmekteydi." -Cafer Seydamet.

afıza (afiza) 1. Hafıza; bellek; krş. **ḫatıra**; **aḳıl**; **~sı ḳuvetli** Hafızası kuvvetli; **~sı zayıf** Hafızası zayıf; **~sını ġayıp etmek** Hafızasını kaybetmek; **koz ~sı** Görsel hafıza. 2. Kur'an'ı başından sonuna kadar ezberlemiş olan (kadın); krş. **afız**.

Olar insannıñ afızasında omürlik siñip ḳala ekenler... "Onlar insanın hafızasında ömür boyu sinip kalıyorlarmış…" -U. Edemova - 1.

afişa Afiş, yafta, poster; duvar ilanı.

Ebet, musafirhane yanında, dünya çempionatında iştirak etecek pelvanlarnıñ resimleri asılġan afişada korgen, adamlar bularnıñ arasında eñ ustası ve ḳuvetlisi Omar Hamzadır degen ediler. "Evet, misafirhanenin yanında, dünya şampiyonasına katılacak pehlivanların resimleri asıldığı afişte görmüş, adamlar bunların arasında en ustası ve kuvvetlisi Ömer Hamza'dır demişlerdi." -A. Osman - 2.

afişirlemek Gösteri yapmak; afişe etmek, ilan etmek, dile düşürmek, açığa çıkarmak.

afişirlengen Afişe edilen, ilan edilen.

afiyet Sağlık, sıhhat; **~(ler) olsun** Afiyet olsun! *(su, kahve, çay, içki için yanıt olarak teşekkür ederiz)*; krş. **saġlıḳ**; **siḥḥat**.

Ḳaveler içilgen soñ Ḫatice apte: — Afiyetler olsun! – dedi de, tabaḳnı alıp aşḫanege çıḳtı. "Kahveler içildikten sonra Hatice teyze: –Afiyet olsun! – dedi ve tabağı alıp mutfağa gitti." -M. Ablalimov.

afiyon bk. **afyon**.

Ona baştaları, onıñ musubiyanı (musabin) bar - dep afiyon aşatḳanlar, kelinliginde ḳorḳḳan-dep ḳorḳulıḳ tökkenler, azizlerge kotürgenler, altınlıḳ duvaları yazdırġanlar, bir şeyçik ḫayır etmegen. "Ona önce hastalığı var diye afyon yedirmişler, gelin olduğu zaman korkmuş diye, korkuluk dökmüşler, hocalara götürmüşler, altınlık duaları yazdırmışlar, hiçbirinin faydası olmamış." -A. Hilmi.

afiza bk. **afıza**.

aforistik Veciz, vecizeli, vecize tarzında.

aforizm Vecize, özdeyiş, mesel, özlü söz; **ḳırımtatar edebiyatı klasikleriniñ ~leri** Kırım-Tatar edebiyatı klasiklerinin özdeyişleri.

afrata *(ağızlarda)* Mısır, mısır buğdayı; bk. **mısırboġday**.

Afrikalı Afrikalı.

afruzmen bk. **afuruzmen**.

afsus 1. Esef, teessüf, üzüntü, teessür; krş. **teessüf**; **yazıḳ**; **~ ki** Ne yazık ki, maalesef ki; **~ ki siz tünevin ḳalmadıñız** Dün kalmadığınız için üzgünüm.

afta Hafta; **bir ~** Bir hafta; **er ~** Her hafta; **bir ~dan** Haftaya, bir hafta sonra; **bir ~ keçirip** Haftaya, bir hafta sonra; **~da bir** Haftada bir kez; **~larnen** Haftalarca; **~nıñ başında** Haftanın başında; **~nıñ soñunda** Haftanın sonunda; **~ arası** Hafta içinde; **bu ~ arasında** Bu hafta içinde; **kelecek ~da** Gelecek hafta; **bugun ~nıñ ne kunü?** Bugün haftanın hangi günü?; **bir ~ keçer-keçmez o kelip çıḳar** Bir hafta geçer geçmez o gelecek.

Telefon budkası onıñ bir afta evel koçip kelgen evinden bu ḳadar uzaḳ ekenini bilmey edi. “Telefon kulübesinin, onun bir hafta önce taşındığı evine bu kadar uzak olduğunu bilmiyordu.” -E. A. Osmanoğlu - 1.

aftalıḳ (-ġı) 1. Haftalık, bir haftalık, ayrılan, tahsis edilen, bir hafta için yeterli; **bir ~ aş-suv** Bir haftalık gıda maddeleri; **bu bir ~ iş** Bu bir haftalık iş. 2. Bir hafta sürecek etkinlik; **ḳırımtatar tili ~ı** Kırım-Tatar dili haftası.

Esap-ḳasapnı buḫgalteriyada yaparsıñız. Eki aftalıḳ aḳ alırsıñız, – dediler. “Hesap-kitabı muhasebede yaparsınız. İki haftalık maaş alırsınız, – dediler.” -E. Umerov - 2.

afu 1. *(İslam)* Ceza affı. 2. Af; bağışlama; krş. **bağışlama**, **bağışlav**; **~ istemek** Af dilemek, özür dilemek; **~ etiñiz** Affedersiniz! Kusura bakmayın!; krş. **bağışlañız**; **ayıp etmeñiz**.

Afu eyle, sana tañış olġan tilde / Boyle sözni eşitmediñ nice zaman “Affeyle, sana tanış olan dilde / Böyle sözü işitmedin nice zaman.” -Ş. Selim - 1.

afuruzmen *(tıp)* Avurt şişmesi; krş. **yaḳma**; **tişime ~ çıḳtı** Dişimde avurt şişmesi çıktı.

afyon Afyon. ● **onıñ daa ~ı patlamadı** Henüz uykudan uyanamadı *(çocuklar hakkında)*.

afyoncı Afyonkeş.

afzal Daha iyi, daha güzel, en iyi, en elverişli, en uygun, tercih edilen; **~**

kormek Tercih etmek, üstün tutmak, yeğlemek.

afzallıḳ (-ġı) Avantaj, üstünlük, üstün olma; krş. **ustünlik.**

agat (-tı) *(mineraloji)* Akik; kan taşı *(Kanı durdurma özelliği olan bir çeşit akik)*; bk. **akik.**

agava *(botanik)* Agave, sabır otu, sabır *(Orta ve Güney Amerika'da yayılış gösteren sabırgiller familasından etli bitki cinsi)*.

agent (-ti) Acente, komisyoncu; vekil; **sigorta ~i** Sigorta acentesi.

agentlik (-gi) Acentelik; acente, ajans.

Bu meselede alaḳadar teşkilatlar, rayon kolḫoz bazarı ve transporttan faydalanuv agentliginiñ faaliyetlerinen ne içün meraḳlanmaymız? "Bu konuyla ilgili teşkilatlar, bölgenin çiftlik pazarı ve taşımacılık acentesinin faaliyetleriyle niçin ilgilenmiyoruz?" –Z. Kurtnezir - 1.

agentura Gizli servis, istihbarat servisi; **~ malümatı** Gizli bilgiler, istihbarat bilgileri.

agglütinativ *(dil bilimi)* Bitişimli, yapışık; **~ tiller** Bitişimli diller.

agglütinatsiya *(dil bilimi)* Yapıştırma, bitiştirme, bitişim, birikişim.

agitator Propagandacı, tahrikçi; bk. **teşviḳatçı.**

O revolutsiya yeñişlerini ve Sovyet aḳimiyetiniñ ḳazançlarını ḳavileştirmek içün ḳızġın kureş alıp barġan agitator şair edi. "O, devrim zaferlerini ve Sovyet hakimiyetinin kazançlarını sağlamlaştırmak için hararetli mücadele eden propagandacı şairdi." -Çerkez Ali - 1.

agitatsiya Propaganda, tahrik, ajitasyon; bk. **teşviḳat**.

Mamacan Niyazovnı raykomniñ propaganda ve agitatsiya bolügine instruktorlıḳḳa almaḳ istey ekenler. "Mamacan Niyazov'u bölgenin propaganda bölümüne öğretmen olarak almak istiyorlarmış." -Z. Kurtnezir - 1.

aglomerat (-tı) Toplama, aglomera.

agnostitsizm *(felsefe)* Bilinemezcilik, agnostisizm *(1. Bilginin bağımsız olmadığını, bundan dolayı, muhakkak bulunmadığını ileri süren doktrin. 2. Tanrının ve evrenin nereden türediğinin bilinmediğini ve bilinemeyeceğini ileri süren doktrin)*.

agoniya Agoni, ölüm acısı, can çekişme, ölüm ıstırabı.

agrafiya *(tıp)* Agrafi hastalığı; yazma yeteneğinin kaybı.

agrar Toprağa ait, toprak(s)i, tarım(s)i, zirai; **~ memleket** Tarım ülkesi.

agrarcı Tarım uzmanı.

agrariy *(politika)* Büyük toprak sahibi.

agregat (-tı) 1. Makineler topluluğu (veya kümesi). 2. Ünite, set, takım.

Yuzüm yolaḳları arasından ketken traktorniñ aldında yuzüm sırasınıñ toprağını yımşatḳan agregat bar. "Üzüm yolları arasından giden traktörün önünde, üzüm sırasının toprağını yumuşatan üniteler var." –Çerkez Ali - 1.

agressiv Saldırgan, mütecaviz, kavgacı, agresif; sataşarak, saldırarak; saldırır gibi, saldıracakmış gibi; **~ siyaset** Kavgacı politika; bk. **tecavuziy**.

agressiya Saldırı, saldırganlık, tecavüz; bk. **tecavuz**.

agressor Saldırgan, saldıran, mütecaviz, müstevli; bk. **tecavuzcı**.

agressorlıḳ (-ğı) Saldırganlık; bk. **tecavuzcılıḳ**.

agrikultura Tarım.

agrobiolog Toprak koşullarına göre bitkilerin beslenme ve büyümeleri, ürün verimini artırmanın yolları üzerine çalışan kişi; tarım biyoloğu.

agronom Tarımcı, tarım uzmanı, ziraat mühendisi, agronom.

Kolḫoznıñ agronomı ve obyezdçigi çalınacaḳ piçenniñ yerini ve olarġa ḳalacaḳ piçenniñ ne yerge sarpan yapılacaġını kosterdiler. "Çiftliğin tarım mühendisi ve koruyucusu biçilecek otun yerini ve onlara kalacak otun nereye tokurcun yapılacağını gösterdiler." -M. Ablalimov.

agronomiya Agronomi, tarım bilimi; tarımla ilgili.

agroteḫnik (I) (-gi) Ziraat teknisyeni, teknik tarım uzmanı.

agroteḫnik (II) Tarım tekniği.

agroteḫnika Tarımsal teknik.

aġ Ağ, file, süzek, tül; krş. **av (II)**; **saçma**; **~lı kepçe** Ağ örgülü kepçe, balıkçı kepçesi; **balıḳ ~ı** Balık yakalamak için ağ; **tel ~ı** Tel ağ; **voleybol ~ı** Voleybol ağı; **demiryol ~ı** Demir yolu şebekesi (veya ağı, sistemi); **saatlar ~ı** *(okul)* Saat cetveli; **suv ~ı** Su şebekesi.

Planġa kirsetilmese de merkeziy soḳağımızda uç yuz metr tabiiy gaz ağı ḳurdılar. "Plana girmese de merkez sokağımıza üç yüz metre doğalgaz ağı kurdular." -Z. Kurtnezir - 1.

aġa (I) 1. Büyük (erkek) kardeş, ağabey; dayı, amca; büyük erkek; **tanış oluñız, menim ~m Midat** Tanışın, ağabeyim

Midat; **bu - ~mnıñ oġlu** Bu benim kardeşimin oğlu; **bu - ~mnıñ ḳızı** Bu benim kardeşimin kızı. 2. *(büyüklere hitap)* Dayı, amca; bey, beyefendi; efendim. 3. *Unvan grubu*: **Amet aġa** Ahmet Dayı. 4. Zengin patron, sahip. 5. *(tarih)* Ağa *(Han unvanı, Vezir, Kalga, Nuretdin)*; **at ~sı, ataġa** Ataga *(Koloni başkanı Verşnikiv)*. 6. Bay, bey, beyefendi; **~lar** Baylar, beyler, beyefendiler.

İşte aġalarnıñ tüşüncesile tüşüngen, onların ḳaarinen ḳaarlengen emce ilk defa olaraḳ degenday, ġayrıları içün olġanını ozü bilmiy tüşünmeye, ḳaarlenmeye başlay. "İşte, ağaların endişesiyle endişelenen, onların kahrıyla kahırlanan amca ilk kez, diğerleri için olanı, kendisi bilmeden endişelenmeye, kahırlanmaya başlıyor." -M. Kurti.

Asan aġanıñ yuzüni sakin sevinç tebessümi aydınlattı. "Asan Ağa'nın yüzünü sakin sevinç tebessümü aydınlattı." -U. Edemova - 2.

aġa (II) *(olumsuz edat, kaba söz, mecaz)* Değil, hayır, yok (**yoḳ** veya **ḫayır** yerine kullanılır, ağır veya yavaş telaffuz edilir.); **Berse! – Aġa-a, alırsıñ!** Verse! – Al sana!

aġaç 1. *(eski)* Ağaç; bk. **terek**; **dut ~ı** *(botanik)* Dut ağacı; bk. **dut teregi**; **fıstıḳ ~ı** *(botanik)* Fıstık ağacı; bk. **fıstıḳ teregi**; **kuruç ~ı** *(botanik)* Dişbudak ağacı; bk. **kuruç teregi**. 2. Sopa, çubuk; baston, asa; uzun ve ince değnek, kol; çomak, lobut; bk. **tayaḳ**. 3. Odun, ağaç; **~ ḳısmı** Odun parçası; **~ ustası** Dülger *(Yapıların kaba ağaç ve tahta işlerini yapan kimse)*; **ḳurucılıḳ ~ı** İnşaat ve montaj işleri sırasında işçiler, alet ve malzemeler için kurulan geçici ahşap iskele. 4. Tahtadan, ağaçtan; **~ kutük** Ahşap kütük; **~ saḳızı** Zamk; **~ oyuv** (veya **oyma**) Ağaç üzerine oyma. 5. **kok ~** *(botanik)* Gürgen ağacı; **ḳaşıḳ ~** *(botanik)* Akçaağaç, isfendan; **sasıḳ ~** *(botanik)* Betony (tıbbi bir bitki); **demir ~** *(botanik)* Peygamber ağacı; **tatar ḳaşıḳ ~ı** *(botanik)* Tatar akçaağacı; **borsuḳ ~ı** *(botanik)* Porsuk ağacı *(Porsuk ağacıgillerden, yaprakları iğne biçiminde, yaz kış yeşil bir orman ve süs ağacı)*; **aḳ ~** *(botanik)* Huş ağacı kabuğu; akağaç kabuğu; **~ biti** *(zooloji)* 1-5 mm uzunluğunda, bitkilere zarar veren, bitki sularını emerek beslenen böcek. ● **~ bayramı** Ağaç dikme bayramı.

Yem-yeşil çam aġaçlarınen, çalılıḳlarnen ortülgen bayırlar, ḳaynap turġan bullür suvlu çoḳraḳlar ve niayet, bir çetine yımşaḳ sarı ḳum töşelgen keñ gol – bularnıñ butüni bizim imayemizge keçti. "Yemyeşil çam ağaçlarıyla,

çalılıklarla örtülmüş bayırlar, kaynayıp duran billur sulu pınarlar ve nihayet, bir kenarına yumuşak sarı kum yayılmış geniş göl – bunların hepsi bizim himayemize geçti.” -A. Osman - 2.

aġaçlı Tahtadan, ağaçtan; odunsu, ağaçsıl, ağaç gibi, tahta gibi; **~ kevde** *(botanik)* Odunsu gövde.

aġa-ḳardaş Öz kardeş; **~ta** Kardeşlerde; **~ kibi yaşamaḳ** Kardeş gibi yaşamak.

Keliñiz, bir-birimizni unutmayıḳ, aġa-ḳardaş kibi olıp ḳalayıḳ. “Gelin, birbirimizi unutmayalım, abi kardeş gibi olalım.” -Çerkez Ali - 1.

aġa-ḳardaşça(sına) Kardeşçe, kardeş gibi, kardeşçesine.

aġa-ḳardaşlıḳ (-ġı) Kardeşlik.

aġalıḳ (-ġı) 1. Üst düzey konum; **~ etmek** Birini himayesine almak, kanadı altına almak, kayırmak *(bir ağabey, akraba gibi)*. 2. *(eski)* Üstünlük, hakimiyet, egemenlik, kuvvet, iktidar; siyasi iktidar; kıdemlilik; **~ sürmek** Hüküm sürmek; yönetmek; idareyi elinde tutmak.

aġarma, **aġaruv** *(eylem adı)* **aġarmaḳ**.

aġarmaḳ 1. Beyaza dönüşmek, ağarmak, beyazlanmak, beyaz hale gelmek; ağartı veya beyazlık görünmek; **daġ başı aġarıp tura** Dağ başı ağarıyor; **uzaḳta bir şey aġarıp tura** Uzakta bir şey beyaza dönüşüyor. 2. Solmak; rengi kaçmak. 3. Ağarmak, beyazlaşmak; ak düşmek; **saçlarıñ aġarġan** Saçların ağarmış. 4. Ağarmak, ışımak, tan yeri ağarmak; **tañ aġarġanda biz yolumızġa revan oldıḳ** Biz şafak vakti yola çıktık. 5. Solmak, rengini atmak; **aġarġan** a) Benzi ağarmış. b) Solgun.

Olarnıñ çırayları aġara, vucutları titrey, ama ozleri, -aytıñız, -dep fısıldaylar. “Onların yüzleri ağarır, vücutları titrer; ama anlatın diye fısıldarlardı.” -E. A. Osmanoğlu - 1.

Şimdi saçıñ saḳalıñ aġarġanda saña bu çöller içinde yurmek ne kerek? “Artık saçın, sakalın ağarırken sana bu çöller içinde yürümek ne gerek.” -Çerkez Ali - 1.

aġarmamaḳ *(olumsuz)* **aġarmaḳ**.

aġartamamaḳ Tamamen beyaz olana dek, lekesiz olana kadar temizleyememek; kastarlayamamak; krş. **aġartıp olamamaḳ**.

aġartılmaḳ *(edilgen)* **aġartmaḳ**.

aġartılmamaḳ *(olumsuz)* **aġartılmaḳ**.

aġartma, **aġartuv** *(eylem adı)* **aġartmaḳ**.

aġartmaḳ 1. Tamamen beyaz olana dek, lekesiz olana kadar temizlemek; kastarlamak; **aġartıp olamamaḳ** Tamamen beyaz olana dek, lekesiz olana kadar temizleyememek;

kastarlayamamak; krş. **aġartamamaḳ**. 2. *(ağızlarda)* Badana etmek, badana yapmak, badanalamak; aklık sürmek *(tebeşir, kireç, badana)*; bk. **sılamaḳ** ● **kozlerini aġartıp baḳmaḳ** Gözlerini fal taşı gibi açmak.

Yanıp kül olġan evlerniñ ustünde ḳar aġartḳan. "Yanıp kül olan evlerinin üstünü kar beyazlatmış." -E. A. Osmanoğlu - 1.

aġartmamaḳ *(olumsuz)* **aġartmaḳ**.

aġbaba bk. **aḳbaba**.

aġdarmaḳ *(ağızlarda)* Devirmek, yıkmak, yuvarlamak; alt üst etmek; dökmek, boca etmek; bk. **avdarmaḳ**.

Arabanıñ ḳaburġasına omzını tirep, onı kotere başladı ve aḫır-soñu aġdardı. "Arabanın gövdesine omzunu dayayıp onu kaldırmaya başladı ve en sonunda yan yatırdı." -E. A. Osmanoğlu - 1.

aġdar-tönter: **~ etmek** Baş aşağı çevirmek, alt üst etmek.

aġı Ağı, zehir, zehirli madde; krş. **zeer**; **zıḳım**.

aġım bk. **aḳım**.

aġımdaki bk. **aḳımdaki**.

aġır 1. Ağır; **~ yuk** Ağır yük; **yuküñiz, ġaliba, ~?** Yükünüz galiba ağır; **pek ~** Çok ağır; **pek ~ bir demir parçası** Çok ağır bir demir parçası. 2. Çetin, güç, zor; karışık; ağır, ciddi; **~ mesele** Zor bir soru; çetin bir mesele; **~ ḫasta** Ağır hasta; **~ söz** Ağır söz; **~ yaşayış** Ağır, çetin, zor hayat; **~ vaziyet** Ağır vaziyet; **ḫasta ~ alda ḫastaḫanege tüşti** Hasta ağır bir durumda hastaneye yattı; **~ tüşüncelerge dalmaḳ** Ağır düşüncelere dalmak. 3. Ağır, çetin, sert, şiddetli; **~ cinayet** Ağır cinayet; **~ ceza** Sert ceza. 4. Ağır veya ağırkanlı huy, karakter; **~ adam** a) Beceriksiz; hantal, sakar adam. b) Ağır bir karakteri olan adam. 5. Zor, güç, müşkül; krş. **zor**; **kuç**; **~ nefes almaḳ** Zor nefes almak; **~ eşitmek** Zor işitmek; **o ~ eşite** O zor işitiyor. 6. Ağır, yavaş; krş. **aḳırın**; **yavaş**; **onıñ ~ yurüşi bar** Onun yavaş yürüyüşü var. ● **sözüm ~ barmasın, siz aḳlı degilsi(ñi)z** Darılmak yok, siz haklı değilsiniz; **odanıñ avası ~** Odada ağır bir hava var; **~ ayaḳlı** bk. **aġırayaḳlı**.

Aġır tumanlı bulut koyniñ ustüne yaḳın sarḳıp ḳara bir ḳaya kibi tura. "Ağır dumanlı bulut, köyün üstüne yakın sarkıp kara bir kaya gibi duruyor." -U. İpçi - 1.

Tek bir ḳaç aġır yaralı topçı nefes almaḳta. "Sadece birkaç ağır yaralı topçu nefes almakta." -A. Osman - 2.

Boyleliknen, aġır ve yengilniñ ne ekenini bilgen Fatma apte tezden koy ealisiniñ işançını ḳazandı. "Böylelikle zor ve kolayın ne olduğunu bilen Fatma

abla, kısa sürede köy halkının güvenini kazandı.” -U. Edemova - 3.

ağır-ağır Ağır ağır, yavaş yavaş; krş. **yavaş-yavaş**; **aḳırın-aḳırın**.

Maşina ḳumġa dalġanda ağır-ağır iñildey. “Araba kuma daldığında ağır ağır inliyor.” -Çerkez Ali - 1.

ağırayaḳlı Gebe, hamile; krş. **yuklü**; **ḫamile**.

Ḳarısı ağırayaḳlı. Bugun-yarın doġuracaḳ. “Karısı hamile. Bugün yarın doğuracak.” -İ. Paşi.

ağırca Ağırca, oldukça ağır; ağır gibi, ağıra benzer, biraz ağır, ağır sayılır; **bu çuval ondan ~** Bu çuval ondan daha ağır; **~ kelmek** Gereğinden biraz daha ağır gelmek.

ağırdan-ağır Çok ağır; **~ taş** Çok ağır taş.

ağırlanma, ağırlanuv *(eylem adı)* **ağırlanmaḳ**; Zorluk, güçlük, müşkülât; sıkıntı, darlık.

ağırlanmaḳ 1. Ağırlaşmak, ağır olmak. 2. Güçlük çekmek; güç olmak, güçleşmek, zor olmak.

ağırlanmamaḳ *(olumsuz)* **ağırlanmaḳ**.

ağırlaşma, ağırlaşuv *(eylem adı)* **ağırlaşmaḳ**.

ağırlaşmaḳ 1. Ağırlaşmak, büyümek, irileşmek. 2. Hantal olmak; **yuḳusızlıḳtan başım ağırlaştı** Uykusuzluktan başım ağırlaştı. 3. Güçleşmek, karmaşık bir durum almak, çapraşık bir hale girmek; ihtilat edip ağır bir hal almak; kötüleşmek, fenalaşmak; bozulmak; **ḳulaġı ağır eşitip başladı** Kulağı ağır işitmeye başladı. 4. Daha zor hale gelmek; **işim ağırlaştı** İşim daha zor hale geldi.

Aḳşamġa yaḳın Suleymannıñ vaziyeti daa da ağırlaştı. “Akşama yakın Süleyman’ın durumu daha da ağırlaştı.” -A. Osman - 2.

ağırlaşmamaḳ *(olumsuz)* **ağırlaşmaḳ**.

ağırlıḳ (-ġı) 1. Ağırlık; yük. 2. Ağırlık, güçlük, zorluk; ağır yük, yük, külfet.

Adamlarnıñ ustlerindeki ḳışlıḳ urbaları ağırlıḳ etip başlaġan edi. “İnsanların üstlerindeki kışlık elbiseleri ağırlık etmeye başlamıştı.” -U. Edemova - 2.

Bir ḳaç daḳḳadan soñ Cin Mambet tayınıñ cılavlarından tutıp, beyinindeki fikirniñ ağırlıġından titreyerek evlerinden uzaḳlaştı… “Birkaç dakikadan sonra Cin Mambet tayının dizginlerinden tutup, beynindeki düşüncelerin ağırlığından titreyerek evlerinden uzaklaştı…” -Cafer Seydamet.

ağırma, ağıruv *(eylem adı)* **ağırmaḳ**.

ağırmaḳ (I) 1. Ağrımak, sızlamak, acımak; bir yerinde ağrısı veya sancısı olmak; **boġazı ~** Boğazı ağrımak; **sızlap ~** Sızlayıp ağrımak; **ayaġım endi ağırmay** Ayağım şimdi ağrımıyor. 2. *(ağızlarda)* Hasta olmak, hastalanmak, rahatsızlanmak, rahatsız olmak; kederlenmek, acı çekmek, içi sızlamak; krş. **ḫasta olmaḳ**. ● **onıñ maña canı ağırdı** Bana dargın veya kırgın, bana gücendi.

Başı patlaycaḳ derecede ağırmaḳta. "Başı patlayacak derecede ağrıyor." -U. Edemova - 1.

ağırmaḳ (II) (-ġı) 1. Yavaş, ağır, tembel, ağırkanlı; eline ağır, ayağına çabuk olmayan, mıymıntı; krş. **çaman**; *(zıt)* **calaġay**; **~nıñ ~ġı** Çok yavaş; **o, ~nıñ biri** O, çok yavaş biri. 2. Ağır adam, eli ağır, eline ağır, ağırkanlı.

Em Niyarnıñ özü de olur-olmazġa ḳoşulġan, terbiyesiz bala degil. Ağırmaḳ tabiatlı, yuvaşça, teren duyġulı… "Hem Niyar'ın kendisi de olur olmaza katılan, terbiyesiz çocuk değil. Ağır tabiatlı, sakince, derin duygulu…" -U. Edemova - 1.

ağırmamaḳ *(olumsuz)* **ağırmaḳ**; **ağırmaġan tarafına yatsın** *(eşdeğer)* Küserse küssün!

ağır-sabır Yavaş yavaş; acele etmeden, rahatça; ağırbaşlılıkla; vakarla; kendini tutarak; **~(nen) aylanmaḳ** Bir şeyi acele etmeden yapmak; **~(nen) aylanġan adam** Yavaş adam.

Adil Samedinoviç ağır-sabırnen koçti. "Alil Samedinoviç, yavaş yavaş hareket etti" -İ. Paşi.

ağır-sabırlı Ağır, yavaş; akıllı, aklıselim sahibi, düşünceli, düşünüp taşınarak hareket eden, makul, sağduyulu; ağırbaşlı, vakur; kendini tutabilen; ölçülü.

ağır-sabırlılıḳ (-ġı) Ilımlılık, itidalli olma; yavaşlık; vakarlılık, ağırbaşlılık; kendini tutabilme; ölçülü oluş.

ağırtı Ağrı, sancı, sızı, acı; **can ~sı** Dargınlık, gücenme; krş. **can ağrısı**.

Aġa-ḳardaş arasındaki can ağırtısı tüşündirmey olamadı, amma onı eñ ziyade sanat saasındaki pervasızlıḳlar, aḳsız opkeler raatsızladı. "Abi kardeş arasındaki gönül kırıklığı düşündürmeden olamasa da onu en fazla sanat alanındaki pervasızlıklar, haksız öfkeler rahatsız etti." -İ. Paşi.

ağırtma, ağırtuv *(eylem adı)* **ağırtmaḳ**.

ağırtmaḳ Acı vermek, sızlatmak. ● **men onıñ ġaliba canını ağırttım** Ben galiba onun canını acıttım.

Yuḳusı tekmil ḳaçḳan, fikirleri tınıḳḳan soñ, delilik yapḳanını ve ḳomşu ḳadınnıñ canını nafile ağırtḳanını

añladı. “Uykusu tamamen kaçtıktan, aklı başına geldikten sonra delilik yaptığını ve komşu kadının canını boşuna sıktığını anladı.” -A. Osman - 2.

ağırtmamaḳ *(olumsuz)* **ağırtmaḳ**.

O ḳadınnıñ canını ağırtmamaġa, oña ozüniñ maḳsadını doğru anlatmaġa tırıştı. “O, kadının canını sıkmamaya, ona kendi niyetini doğru anlatmaya çalıştı.” -U. Edemova - 2.

ağız (ağzı) 1. Ağız,; gırtlak, yutak *(hayvanlar)*; **~ boşluġı** *(veya* **içi)** *(anatomi)* Ağız boşluğu; **~ına ḳaptırmaḳ** Ağzına koymak; **asıl ~ġa alınacaḳ şey degil** Ağza alınacak şey değil *(acı, ekşi v.s.)*; **onıñ ~ında bir tişi yoḳ** Onun ağzında bir dişi yok; **çarıḳ ~** Faraş ağız(lı); **~ı ḳurup ḳaldı** Ağzı kurudu; **~ını bir ḳarış açıp esnemek** Ağzını bir karış açıp esnemek; **~ açmaḳ** a) Ağız açmak; ağzı açık kalmak. b) Oruçtan veya perhizden sonra etli, sütlü şeyler yemek; perhizi bozmak; **ağzını açırmamaḳ** a) Ağzını bile açmamak, ses çıkarmamak. b) Hık bile dememek; **ağzıma bir çöp bile almadım** Ağzıma bir lokma koymadım; **açıḳ ~** bk. **açıḳağız**; **çarıḳ ~** bk. **çarıḳağız**. 2. Delik, ağız; açıklık; aralık; giriş; kapı veya pencere yeri; boğaz; **şişeniñ ~ı** Şişenin ağzı. 3. Ağız; nehir ağzı; haliç; **ozen ~ı** Nehir ağzı; **maden ḳuyusınıñ ~ı** Maden kuyusunun ağzı; **borunıñ ~ı** Borunun ağzı; **sobanıñ ~ı** Sobanın ağzı. 4. Krater, yanardağ ağzı; **yanardaġ ~ı** Yanardağ ağzı. 5. Giriş yeri, methal; ağız; **ḳoba ~ı** Mağaranın ağzı. 6. Çalım, keskin yan veya ağız; **pıçaḳ ~ı** Bıçak ağzı; **balta ~ı** Balta ağzı. 7. *(etnografya)* Kırım-Tatar keçe halılarındaki ornömantal motif. ● **~ lezetinen** *(konuşmada* **nezetinen**) **aşamaḳ** Ağız tadıyla yemek yemek; **çaynap ~ına ḳaptırmaḳ** *(mecaz)* Çiğneyip ağzına koymak; açıklamak; **~ aramaḳ** Ağız aramak, ağzını aramak; **~ını açmaġa ḳorḳmaḳ** Ağzını açmaya cesaret edememek; **~ınıñ içine baḳmaḳ** Ağzının içine bakmak, kulak vermek, dinlemek; **~ına baḳtırmaḳ** Kendini zevkle dinletmek; etkileyici konuşmak; **~ına kelgenini aytmaḳ** Ağır ve kırıcı sözler söylemek; düşünmeden konuşmak; **~ına kelgen şeyni ayta** *(veya* **~ına ne kelse, ayta***)* Düşünmeden konuşmak; ağır ve kırıcı sözler söylemek; ağzına ne gelirse söylemek; vicdansızca konuşmak; **~ını kopürtip aytmaḳ** Tutkuyla konuşmak; çok öfkelenmek; **~ı aytḳanını ḳulağı eşitmey** Ağzından çıkanı kulağı duymuyor; sözlerini tartmadan söylüyor; **~ınıñ sarısı daa ketmegen** Acemi, deneyimsiz, tecrübesiz, toy *(insan)*; **~ınen ḳuş tutmaḳ** Belagatli bir şekilde konuşmak, çok iyi konuşabilmek, sözün ustası olmak; **bir**

~dan Fikir birliğiyle, oy birliğiyle, söz birliğiyle; ~ **toldurıp aytmaḳ** Böbürlenerek, övüne övüne, yüksekten atarak konuşmak; **~ıñdan yel alsın!** Ağzını hayra aç!; **bir ~ laf** *(veya* **söz)** Bir çift laf veya söz; krş. **bir ḳaç söz**; **eki ~ laf men de aytayım da** Ben de iki çift laf söyleyeyim; **ateş almaġa barġan apaynıñ otuz ~ lafı bar** *(atasözü)* Ateş almaya giden teyzenin otuz ağız lafı var; **episiniñ ~ında olmaḳ** Dedikodu konusu olmak; **~ı açılıp ḳalmaḳ** Hayret etmek, hayretler içinde kalmak, şaşmak; **~ı açıḳ turmaḳ** Ağzı açık durmak; ~ **açılġan vaḳıt** Gün batımından sonraki zaman, iftar vakti; **tilime tiydi**, **~ıma yoḳ** *(yakın karşılık, eşdeğer)* Ağzıma kadar geldi; ama tadına bakamadım.

Arbiy adam demiryolcuniñ yanına oturdı, ağızını keñ açıp yılmaydı ve işmarnen tütün istedi. “Asker adam demiryolları çalışanının yanına oturdu, ağzını genişçe açarak gülümsedi ve işaretle sigara istedi.” -A. Osman - 1.

Diger taraftan ise ḳuruġan ḳaḳaçlarnı çuvallarġa toldura, ağızlarını tike ve maġazġa taşıp yerleştire. “Diğer taraftan ise kuruyan etleri çuvallara dolduruyor, ağızlarını dikiyor ve bodruma taşıyıp yerleştiriyor.” -Çerkez Ali - 1.

Yılanniñ sevmegen otu yuvasınıñ ağızında bite. “Yılanın sevmediği ot, yuvasının ağzında biter.” -U. Edemova - 1.

Eki ağızlı balta başından yuḳarı koterilip, odunġa bar ḳuvetinen, ġadapnen engen sayın Aḥmedi fişnadı soluḳlap terenden nefes aldı. “İki ağızlı baltayı başından yukarı kaldırıp oduna bütün gücüyle öfkeyle indirdikçe Ahmet soluk soluğa kaldı, derin derin nefes aldı.” -İ. Paşi.

ağız-ağızdan Ağızdan ağza.

ağızçıḳ (-ġı) Ağızcık.

— Ḳurtlamaz, men anam kormegende, er kun aşayım, inanmasañ baḳ, tişlerim ağırmay, — dey o, ağızçığını açıp. “— Kurtlanmaz, ben annem görmediğinde her gün yiyorum, inanmazsan bak, dişlerim ağrımıyor, der o, ağızcığını açıp.” -İ. Paşi.

ağızdan Ağızdan, sözle, sözlü olarak, şifahen; krş. **ağzaviy**; **ağzaki**; **şifaiy**; **~ esaplav** *(matematik)* Zihin hesabı.

ağızlanamamaḳ Övünememek, yüksekten atamamak, benlik taslayamamak; krş. **ağızlanıp olamamaḳ.**

ağızlanma, **ağızlanuv** *(eylem adı)* **ağızlanmaḳ** Övünme, benlik taslama, atıp tutma, yüksekten atma.

ağızlanmaḳ Övünmek, yüksekten atmak, benlik taslamak; **ağızlanıp olamamaḳ** Övünememek, yüksekten atamamak, benlik taslayamamak; krş. **ağızlanamamaḳ.**

ağızlanmamaḳ *(olumsuz)* **ağızlanmaḳ.**

ağızlıḳ (-ġı) 1. Ağızlık *(hayvanın ağzına takılan demir parça)*; krş. **suvluḳ; atnıñ ağzına ~ını keçirmek** Atın ağzına ağızlığını geçirmek; **at ağzında ~ınen duvladı** At ağzında ağızlıkla koştu. 2. Burunsalık, ağızlık, müzvar, dişindirik; **kopekniñ ~ını ḳoymaḳ** *(veya* **kiysetmek***)* Köpeğin ağızlığını takmak veya geçirmek.

ağızlıḳlı 1. Ağızlıklı. 2. Burunsalıklı, dişindirikli, ağızlıklı.

ağızlıḳsız 1. Ağızlıksız. 2. Burunsalıksız, dişindiriksiz, ağızlıksız.

ağlama, **ağlav** *(eylem adı)* **ağlamaḳ;** Ağlama, ağlayış; ağlaşma; **taḳmaḳlap ~** Ağlayıp sızlama; ağıt yakma.

Köpekniñ uluvı, kimerde insannıñ ağlavına oşay, soñra keniş çöl boyu yayılıp kete. “Köpeğin uluması, bazen insanın ağlamasına benziyor, sonra geniş bozkır boyu yayılıp gidiyor.” -E. A. Osmanoğlu - 1.

ağlamaḳ 1. Ağlamak; **bala ağlay** Çocuk ağlıyor; **ne içün** (veya **neden sebep**) **ağlay?** Neden ağlıyor?; **ökür-ökür** (veya **ökürip**) **~** *(konuşmada)* Böğürmek, hıçkırmak, hıçkıra hıçkıra ağlamak, hüngür hüngür ağlamak; **sevinçinden ~** Sevincinden ağlamak; **unkür-unkür ~** Hüngür hüngür ağlamak; **ağlap olamamaḳ** Ağlayamamak; **ağlamaġa azır turġan apay** Ağlamaklı kadın; **biraz ~** Biraz ağlamak, gözlerinden birkaç damla yaş akmak. 2. Birinin ölümüne ağlamak, ardından gözyaşı dökmek; **oġluna ~** Oğlunun ölümüne ağlamak; krş. **zarlanmaḳ. ● ḳan ~** Büyük bir üzüntü içinde bulunmak, kan ağlamak.

Birisi canını ağırtsa, ya da ıncıtsa, koz yaşları tökip ağlay. “Birisi canını sıksa, ya da incitse, gözyaşlarını döküp ağlar.” -İ. Paşi.

ağlamamaḳ *(olumsuz)* **ağlamaḳ.**

ağlamsıramaḳ Yapmacıktan ağlamak.

Anası ağlamsıradı, dudaḳları ḳaltıradı, bir şeyler şimar etip, kabinet tarafḳa kosterdi. “Anası ağlayacak gibi oldu, dudakları titredi, bir şeyler işaret edip oda tarafını gösterdi.” -E. Umerov - 2.

ağlamsıramamaḳ *(olumsuz)* **ağlamsıramaḳ.**

ağlanma, **ağlanuv** *(eylem adı)* **ağlanmaḳ;** *(konuşmada)* Sızlanma, yakınma; şikayet etme, şekva; krş. **şikâyet.**

ağlanmaḳ *(kimden?, neden?) (konuşmada)* Sızlanmak, yakınmak, şikâyet etmek, dert yanmak; krş. **aytınmaḳ, şikâyet etmek**; **taḳdirinden ~** Kaderinden yakınmak.

— Pek yaḫşı!.. Aytmaḳ kerek! Ağlanmaḳ kerek… "— Çok iyi!.. Söylemek lazım! Ağlanmak lazım…" -İ Abduraman.

ağlanmamaḳ *(olumsuz)* **ağlanmaḳ.**

ağlaşmaḳ *(işteş)* **ağlamaḳ.**

Soñundan omürlik anasız, oksüz ḳalġanını duydımı, yoḳsa ḳadınlar ağlaşḳanından sezdimi, birden fiġan ḳopardı. "Sonradan ömür boyu anasız, öksüz kaldığını hissetti mi, yoksa kadınların ağlamalarından mı sezdi, birden figan kopardı." -U. Edemova - 1.

ağlaşmamaḳ *(olumsuz)* **ağlaşmaḳ.**

ağlatamamaḳ Ağlatamamak; krş. **ağlatıp olamamaḳ.**

ağlatmaḳ *(ettirgen)* **ağlamaḳ;** Ağlatmak, ağlamasına yol açmak; **ağlatıp olamamaḳ** Ağlatamamak; krş. **ağlatamamaḳ**; **dost ağlatır, duşman kuldirir (***veya* **dost ağlatıp aytır, duşman kuldürip)** *(atasözü)* Dost ağlatır, düşman güldürür veya dost azarlar, düşman pohpohlar.

Biri-birilerini eriştirip, aḫır-soñu, ağlatalar. "Birbirlerini çekiştirip eninde sonunda, ağlatıyorlar." -E. A. Osmanoğlu - 1.

ağlatmamaḳ *(olumsuz)* **ağlatmaḳ.**

ağlavuḳ (-ġı) Gözü yaşlı, sulu gözlü; ağlamsık, çok ağlayan, çabuk ağlayan; **pek bir ~ bala** Çok sulu gözlü çocuk.

Ağlavuḳ yaş bala kibi olmaycaḳ şeylerni ḫayalıña ketiresiñ. "Gözü yaşlı küçük çocuk gibi olmayacak şeyleri aklına getiriyorsun." -M. Ablalimov.

ağlay-ağlay Ağlaya ağlaya; hıçkıra hıçkıra.

Arzıgül ağlay-ağlay bayağı yımşadı, turıp evniñ içini stolnı cıyıştırmağa başladı. "Arzıgül ağlaya ağlaya epey yumuşadı, kalkıp evin içini, masayı toplamaya başladı." -Çerkez Ali - 1.

ağlayalmamaḳ *(dial.)* Ağlayamamak; bk. **ağlap olamamaḳ.**

ağnamaḳ bk. **avnamaḳ.**

ağrı Ağrı, sancı, sızı, acı; **tiş ~sı** Diş ağrısı; **yurek ~sı** Yürek acısı. ● **can ~sı** *(mecaz)* Dargınlık, gücenme; krş. **can ağırtısı.**

Professor Suleymannı evel de bir ḳaç kere baḳḳan, oniñ yuregindeki ağrılarnı tariflep, ayretlendirgen edi. "Profesör Süleyman'a önce de birkaç kere bakmış, onun kalbindeki ağrıları tarif ederek şaşırtmıştı." -A. Osman - 2.

ağrımaḳ bk. **ağırtmaḳ**.

Toḳta, parmaġımı tişlep baḳayım, tüş olsa aġrımaz, olmasa… “Dur da, parmağımı ısırıp bakayım, düş olsa ağrımaz, olmasa…” -U. İpçi - 2.

ağu (I) bk. **ağı**.

ağu (II) *(ünlem)* Süt çocuklarının neşelendikleri zaman çıkardıkları ses; **balanı uslandırġanda ya da ozüne baḳtıracaḳta ~ deyler** Çocuğu sakinleştirmek veya onun dikkatini çekmek istediklerinde “agu” derler.

ağuş 1. Kucak; **~ etmek** Kucaklamak, kolları arasına almak, bağrına basmak; krş. **ḳuçaḳlamaḳ**. 2. Bir kucak, kucakla; krş. **ḳuçaḳ**.

ağuv Acı; krş. **accı; ~ca** Acımsı, acımtırak; **tuzlu ~** Acı-tuzlu.

Şamratnıñ butün eylegenlerini bağışlamaġa azır turġan Gülciannıñ yuregi kene tutaştı, toldı-taştı, aġuvnen tuzlandı, zeerlendi… “Şamrat’ın bütün yaptıklarını unutmaya hazır olan Gülcihan’ın kalbi yine tutuştu, doldu taştı, acıyla tuzlandı, zehirlendi.” -E. Umerov - 2.

ağuvdan-ağuv Çok acı.

ağuvlaşma, ağuvlaşuv *(eylem adı)* **ağuvlaşmaḳ**.

ağuvlaşmaḳ Acılaşmak, acı olmak.

ağuvlaşmamaḳ *(olumsuz)* **ağuvlaşmaḳ**.

ağuvlıḳ (-ġı) Acı, acılık.

ağuzluḳ *(Kodeks Kumanikus)* Ağızlık; bk. **ağızlıḳ**.

ağzaviy, ağzaki Ağızdan, sözle, sözlü olarak, şifahen; krş. **ağızdan; şifaiy; ~ nutuḳ (tili)** Konuşma dili.

ağzı-burnunace Ağzına kadar dolu, dopdolu, hıncahınç dolu, tıka basa dolu, tıklım tıklım dolu; krş. **rıḳma-rıḳ; lemberlem; ḳopḳa ~ tolu** Kova ağzına kadar dolu; **çaynikni ~ toldurġansıñ** Çaydanlığı ağzına kadar doldurmuşsun.

ağzı-burnundan Ağzından burnundan; **ağzım-burnumdan ḳan keldi** Ağzımdan ve burnumdan kan geldi.

aḫ *(ünlem)* Ah!; **aḫ, ağıra** Ah, acıyor; **aḫ, menim bir danem** Ah benim bir tanem; **aḫ çekmek** Ah çekmek, iç çekmek; krş. **köküs keçirmek**.

Aḫ, Ḳırımım, aḫ, Ḳırımım / Menim tuvġan, çal Ḳırımım “Ah, Kırım’ım, ah, Kırım’ım / Benim doğduğum kır Kırım’ım.” -Y. Kandım - 1.

aḫa (I) *(eski)* İşte; **~ bu** İşte bu.

Mustafa — Taḳdir-taḳdir ama sebepçi de var, aḫa! “Mustafa — Takdir takdir ama sebep olan da var, işte!” -S. A. Özenbaşlı.

aḫa (II) *(ünlem)* Aha; **aḫa-a**, **elime tüştiñ mi** (veya **tutuldıñ mı**) Aha, yakalandın!

aḫbar 1. *(çokluk)* **ḫaber**; Bilgiler, haberler. 2. Tarihsel olaylar.

aḫbarat (-tı) *(çokluk)* **ḫaber**; Haberler, mesajlar.

aḫbaratname Bildiri, tebliğ; belleten.

aḫıldamaḳ Bir çığlık koparmak; ahlar çekmek, ah vah etmek; iç çekmek.

O yazını korgen emce, varmaya yer bulamaz, aḫıldar. "O yazıyı gören amca, gidecek yer bulamaz, ah çeker." -M. Kurti.

aḫıldamamaḳ *(olumsuz)* **aḫıldamaḳ**.

aḫır (I) Ahır; **at ~ı** At ahırı; krş. **at aranı**.

Mirza, ozüniñ iç bir vaḳıt aḫırdan çıḳarılmaġan, sabanġa yekilmegen, suvuḳta minilmegen nazik asav aygırını çıḳarıp mine. "Mirza da hiç ahırdan çıkarmadığı sabana koşulmayan, soğukta binilmeyen, nazik, beslenmiş aygırını çıkarıp biner." -Mirza İle Nogay Masalı.

aḫır (II) Son, nihayet, bitim; sona erme; **~ında** Sonunda; **~ zaman** Kıyamet, mahşer; krş. **fetiḫ (3)**; **ḳıyamet kunü**; **ceza kunü**; **maşer kunü**; **ruz-i maşer**; **~ ay** *(Kırım-Tatarlarda popüler bir ay adı)* Müslüman takviminin 6. ayı.

Maşinalarnıñ aḫırı yoḳ kibi, biri-biri artından keçe berdiler ve içlerinde aynı bir soy yuk. "Araçların sonu yoktu, biri biri ardından geçiverdiler ve içlerinde ayrı tür yük." -E. A. Osmanoğlu - 1.

aḫırı Nihayet, sonunda; krş. **aḫır-soñu**; **niayet**; **tübü**.

aḫırki Son, sondaki; sonuncu; nihai.

aḫır-soñu Nihayet, eninde sonunda; krş. **aḫırı (II)**; **niayet**; **tübü**.

Aḫır-soñu, olar çapçaḳnıñ tübsüz olġanını añlaylar ve Amet aḳayġa darılıp başlaylar. "En sonunda onlar fıçının dipsiz olduğunu anlarlar ve Ahmet ağabeye kızmaya başlarlar." – Tüpsiz Çapçak Latifesi.

aḫir bk. **aḫır (II)**.

aḫiret bk. **aḫret**.

Dünya bağlı aḫıretke, / Cail olsa bir adam. "Dünya bağlı ahırete, / Cahil olursa bir adam." -H. Çergeyev.

aḫit bk. **aḫt (II)**.

aḫizar bk. **aizar**.

aḫlâḳ 1. Ahlak; töre. 2. Etik; **~ ḳaideleri** Etik kuralları.

Onıñ aḫlaḳı umumiy toplaşuvda baḳıldı. "Onun ahlakı genel toplantıda tartışıldı." -A. Osman - 1.

aḫlâḳiy Ahlaki; manevi; **~ fikir yursetüv (***veya* **yursetme)** Ahlaki fikir yürütme.

Ġayrıdan ḳuruv areketi cesaretlilikni, aḫlaḳiy paklikni talap ete. “İnşaat hareketi tekrar cesareti ahlaki temizliği talep ediyor.” -İ. Paşi.

aḫlâḳlı Ahlaklı; terbiyeli.

aḫlâḳsız Ahlaksız; terbiyesiz.

Em sovet adamlarını oyle aḫlaḳsız etip kostermek kerekmi? “Hem Sovyet vatandaşlarını öyle ahlaksızlıkla suçlamak gerekli mi?” -İ. Paşi.

aḫlap *(botanik)* Yabani armut.

O arḳa ayaḳları ustüne turıp, aḫlap tereginiñ alçaḳ pıtaḳlarından yemiş aşamaḳta. “O, arka ayakları üzerinde durarak, yabani armut ağacının kısa dallarından meyvesini yemekte.” -E. A. Osmanoğlu - 1.

aḫlat (-tı) *(tıp)* Lenf, akkan.

aḫmaḳ Ahmak, budala; alık; krş. **aḳılsız**; **budala**; **matüv**; **sersem**; **tentek**.

— Aġızıñdan çıḳḳan sözler episi yalan, episi beftan, aḫmaḳ ekensin! — dedi Ḳurtseit zornen ozüni tutıp. “— Ağzınızdan çıkan sözlerin hepsi yalan, hepsi iftira, ahmak imişsin, dedi Kurtseyit kendini zorla tutarak.” - Çerkez Ali - 2.

aḫmaḳça(sına) 1. Ahmakça, aptalca, aptal aptal, budalacasına, sersemcesine, bönce, manasız olarak, anlamsız olarak, saçma bir tarzda. 2. Anlamsız, bön, aptalca, ahmakça, sersemce, budalaca, alıkça; **~ bir areket** Ahmakça, saçma, aptalca hareket; **~ areketler** Aptalca hareketler.

aḫmaḳlaşmaḳ Ahmaklaşmak, alıklaşmak, aptallaşmak.

aḫmaḳlaşmamaḳ *(olumsuz)* **aḫmaḳlaşmaḳ**.

aḫmaḳlıḳ Ahmaklık, akılsızlık, aptallık, budalalık, bönlük; **~ etmek** Saçma hareket etmek, aptalca davranmak.

‘*Onıñki aḫmaḳlıḳmı, paḫıllıḳmı?...’ degen sualler keçti Abdulkerimniñ göñülinden*. “Onunki ahmaklık mı, cahillik mi?... diye sorular geçti Abdülkerim’in aklından.” -İ. Abduraman - 1.

aḫrar 1. *(çokluk)* **ur**. 2. Özgür, bağımsız *(kişiler)*. 3. *(tarih)* Liberaller.

aḫret (-ti) Ahiret, öbür dünya; krş. **o bir dünya**; **darı-aḫret**; **darı-beka**; **maşer kunü**. ● **~ suali** Zor bir soru; **~ suali beresiñ** Böyle sorular sorulsun (nasıl cevaplayacağını bilmiyorsun); **Alla ~ raatlıġı bersin** Onun ruhu dinlensin.

Vermeyenler aḫret kunü, labit otta yanacaḳ, / Bu dünyanıñ içersinde kimler

olmey ķalacaķ. “Vermeyenler ahret günü, mutlaka ateşte yanacak, / Bu dünyanın içinde kimler ölmeden kalacak.” -H. Çergeyev.

aḫromatik Akromatik, renksemez *(Beyaz ışığı oluşturan türlü ışınları çözümlemeksizin, yani gökkuşağında görülen renklere ayırmaksızın içinden geçiren –mercek-)*.

aḫromatizm Renksemezlik, renkleri ayıramama, akromatizm.

aḫt (I) (aḫtı) 1. Vaat; krş. **adaķ (I)**; **nezir**; **işandırma**; **işandıruv**. 2. Ant; ahit; krş. **ant**; **yemin**; **~ında turmaķ** Sözünde durmak.

Oraz, oġlum, sen kimden aḫt alasıñ? Sen temiz şaştıñ. “Oraz, oğlum, sen kimden ant alıyorsun? Sen iyice şaştın.” -Çerkez Ali - 1.

aḫt (II) (aḫdi) Çağ; asır; krş. **asır**; **devir**.

aḫtıman İntikam, öç; **~ almaķ** Öç almak, intikam almak; krş. **intiķam**.

aḫtlaşmaķ Sözleşmek, anlaşmak.

aḫudut *(ağızlarda) (botanik)* Ahududu; bk. **malina**.

aḫu-vaḫ Ah vah; **~lar** Ah oflar, iniltiler; krş. **aizar**; **aḫ-vaḫ**.

aḫ-vaḫ Ah vah, vah vah; krş. **aḫu-vaḫ**.

Saba erte uyanġanda anası nelerdir mıdırdap, aḫ-vaḫ çekip, aşḫanede oġraşa edi. “Sabah erken uyandığında annesi bir şeyler mırıldanıp, ah vah çekip mutfakta uğraşıyordu.” -E. Umerov - 2.

aḫval *(ağızlarda) (çokluk* **al***)* Hal, durum, vaziyet; bk. **al**; **al-eval**; **eval**.

Ķorķķan askerler bu aḫvalın korgenlerinde: ‘Ene lillaḫi!’ “Korkan askerler bu durumu görünce: ‘Ene lillâhi!’” -O. Akçokraklı - 1.

aile *(konuşma sözü* **ayle***)* 1. Aile; krş. **ķoranta**. 2. *(zooloji)* Aile, familya; **mışıķ piçimliler ~si** Kedigiller.

Ailesini baķa, balalarını yaḫsı terbiyeley. “Ailesine bakıyor, çocuklarını iyi yetiştiriyor.” -İ. Abduraman - 1.

aileviy Ailevi.

O yerde er vaķıt koyniñ ķartları buluna, caminiñ divar boyunda tizilişip oturalar ve butün dünyadan ḫaber bereler. Portarturdan başlap, Avstriya cenkine keçeler, sonra aileviy munasebetler, namus-ırız meseleleri ve ilâḫre. “Orada her zaman köyün yaşlıları bulunur, caminin duvarı boyunca dizilip otururlar ve bütün dünyadan haber verirler. Portartur'dan başlayıp Avusturya savaşına geçerler, sonra ailevî

münasebetler, ırz namus meseleleri vs.” -Çerkez Ali - 2.

ait İlgili, alakalı; uygun; **~ olmaḳ** Ait olmak, -dan olmak; ilgilendirmek, ilgili olmak, ilgisi olmak; krş. **mensüp**; **mańa ~** Bana ait; **~ organlar** İlgili organlar.

Zaten, Nusret onda yaş balalarġa ait bir şey olġanını er daim is ete edi. “Zaten, Nusret onda küçük çocuklara ait bir şey olduğunu her zaman hissederdi.” -U. Edemova - 2.

aizar Acı ağlayış, hıçkırık, hıçkırarak ağlama, hüngür hüngür ağlama; inilti, inleyiş; krş. **aḫ-u-vaḫ**; **zar (II)**; **~ çekmek** Ağlamak, hıçkırmak, hıçkıra hıçkıra ağlamak, hüngür hüngür ağlamak; çekmek, acı çekmek, ıstırap çekmek; inlemek, inildemek; sızlanmak, yanıp yakılmak.

–Bu yır evel zamandan ḳalma bir yır ki, - dedi Ḳurtmolla sukünetni bozıp. *–Onı bizim baba-dedelerimiz ozleriniñ çektigi aizarlarını söndürmek içün yırlap goñüllerini çezgenler*. “— Bu türkü eski zamandan kalma bir türkü ki, dedi Kurtmolla sessizliği bozup. — Onu bizim atalarımız kendilerinin çektiği azapları söndürmek için söyleyip gönüllerini rahatlatmışlar.” -Çerkez Ali - 1.

ajdaġa bk. **ajderḫa**.

ajderḫa 1. Ejderha, ejder, canavar. 2. *(astronomi)* (takımyıldız) Ejderha.

Ölü kozü kibi pencereler. / *Camları ḳırılġan pencereler… / Dersin ajderḫanıñ kozlerin / Oyup alġanlar*. “Ölü gözü gibi pencereler. / Camları kırılmış pencereler… / Sanki ejderhanın gözlerini / Oymuşlar.” -Ş. Selim - 1.

ajur Ajurlu, gözenekli; ince, zarif.

aka(y) *(ağızlarda)* Erkek kardeş, birader; bk. **aġa**.

Murad aka Şadiyecigin bu mutaleasıniñ doġru oldugını tasdiḳ yollu başını sallayordı. “Murat ağa Şadiyecigin bu mütalaasının doğru olduğunu tasdik etmek için başını sallıyordu.” -A. S. Ayvazov - 1.

akademik (I) (-gi) Akademik, akademisyen, akademi üyesi; **İlimler akademiyasınıñ ~i** Bilimler Akademisinin akademisyenleri.

Çunki, akademik Şreder adındaki Ozbekstan baġ-baġçacılıḳ ilmiy-teşkerüv institutınıñ ḫadimi A.Ḳ. Pavlov, ozüniñ meslekdeşlerinen Zarafşan vadisini boylap yurgende, Lenin adındaki kolḫozġa kelip çıḳa. “Çünkü akademi üyesi Şreder adındaki Özbekistan bağ bahçecilik bilimsel denetleme enstitüsünün görevlisi A.K. Pavlov, meslektaşları ile Zarafşan

vadisinde dolaşırken, Lenin adındaki kolhoza gelir.” -Çerkez Ali - 1.

akademik (II) Akademik, akademisel, klasik; nazari, teorik; **~ teatr** Akademik tiyatro.

akademiya Akademi **koy ḫozâystvosı ~ı** Tarım akademisi.

Novosibirsk ilimler akademiyasına müracaat etken edim. “Novosibirsk Bilimler Akademisine başvurdum.” -E. Umerov - 1.

akatsiya bk. **eskemçek**.

Anda, akatsiya terekleri taldasında olarnı eki atlı araba bekley. “Orada, akasya ağaçlarının altında onları iki araba bekliyordu.” -E. A. Osmanoğlu - 1.

akem Hakem.

akide Şekerleme; akide şekeri; ~ **şekeri** Akide şekeri.

akik (-gi) 1. *(mineraloji)* Akik; kan taşı *(Kanı durdurma özelliği olan bir çeşit akik)*; **ḳırmızı** ~ Kırmızı akik. 2. *(şiirsel)* Kırmızı şarap.

Onıñ aḳiḳ taşına beñzegen eki kozü en ḳaranlıḳ geceni de oz ışığınen aydınlatır kibi parıldaylar... “Onun akik taşına benzeyen iki gözü, en karanlık geceyi bile kendi ışığıyla aydınlatır gibi parlıyor...” -O. Akçokraklı - 1.

akim İdareci, yönetici, idare eden, idare başında bulunan; iktidarda bulunan; hükümdar; egemen; hakim, hükmeden, hüküm süren; üstün olan.

Ḳatya yenge akim davuşnen: –Ḳana, soyun! Ama da utançaḳ ekensiñ. “Katya yenge hâkim bir ses tonuyla: —Hadi soyun! Amma da utangaçmışsın.” -E. A. Osmanoğlu - 1.

akimdar Hükümdar, şah, çar, padişah; krş. **malik**, **padişa**, **çar**, **şaḫ**.

akimiyet (-ti) Egemenlik, hakimiyet, iktidar, hüküm, saltanat; üstünlük; **~niñ tamlığı** Tam yetki.

Sovet akimiyetiniñ ilki kunlerinden matbuat işinde çalışa. “Sovyet hâkimiyetinin ilk günlerinden beri matbuat işinde çalışıyor.” -A. Osman - 1.

akis (aksi) 1. Aksi, ters; karşıt, zıt; krş. **aks**; **~i** Aksine, tersine; **~ alda** Aksi halde, aksi takdirde; ~ **doğrulışta** (veya **yonelişte**) Ters yönde, karşı yönde; **~ ucüm** Karşı hücum, karşı taaruz, mukabil hücum. 2. Aksettirme, yansılama, yansıtma; **aynıñ suvda aksi** Ayın suda yansıması. 3. Yankı, aksiseda; yankı, akis; **~ sada** Yankı, aksiseda, eko; bk. **akisseda**.

Asılında ise onıñ akisi oldı. Niyarnı aylarnen korüp olamay. “Aslında ise

onun aksi oldu. Niyar'ı aylardır göremiyor." -U. Edemova - 1.

akisinḳilâpçı Karşı devrimci, aksiinkılapçı, inkılaba kontra giden.

akislik (-gi) Çelişki, karşıtlık, zıddiyet; farklılık.

akissada bk. **akisseda**.

akisseda Yankı, aksiseda, eko; **orman ~sı** Orman yankısı.

akkomodatsiya Uyma, uyum, düzenleme.

akkompanement Eşlik, refakat.

akkompanementçi Eşlikçi, eşlik eden, refakat eden, akompanist.

akkompanementlemek Eşlik etmek, refakat etmek.

akkord *(müzik)* Akor.

akkordeon Akordeon.

akkreditirlemek İtimatname vermek, akredite etmek.

akkreditirlengen İtimatname verilmiş, akredite edilmiş.

akkreditiv *(maliye)* Kredi mektubu, akreditif.

akkumulirlemek Biriktirmek, toplamak.

akkumulyator Akümülatör; akü.

Yura Taymazovlarnıñ birligine, sadaḳat ve fedakarlıḳlarına suḳlana, dersiñ, olarnıñ energiyası, kelecekke umüt, işanç ile ozüniñ nasıldır tılsımlı akkumulyatorını kuç-ḳuvetke toldıra edi... "Yura ve Taymazov'un beraberligine, sadakat ve fedakârlıklarına özeniyor, sanki onların enerjisi, geleceğe umut, inanç ile birlikte kendisine büyülü bir akümülatör güç, kuvvet dolduruyordu..." -E. Umerov - 1.

akr Akr *(Eskiden Fransa'da kullanılan toprak yüzey ölçüsü)*.

akrobat Akrobat, cambaz.

akrobatik Akrobatik, cambazlık.

akrobatika Akrobatlık, akrobasi, cambazlık.

akropol Akropol, akropolis *(Eski Yunan şehirlerinde, en önemli yapıların ve tapınakların bulunduğu iç kale)*.

aks: **~ olmaḳ** Aksetmek, yansımak; **~ etmek** Aksettirmek, yansıtmak; krş. **akis**.

Maḳsad şu koy cemaatınıñ omür yolunda asıl yeri olıp keçken bu vaḳianı olġanı kibi aks ettirmektir. "Maksat bu köy cemaatinin hayatında önemli bir yeri olan bu vakayı olduğu gibi aksettirmektir." -Çerkez Ali - 2.

akselerator *(teknik)* Gaz pedalı, ivdireç, akseleratör.

aksine, **aksince** a) Tersine, aksine. b) Karşıt, zıt; krş. **bilakis**; **ḳaytam**.

Lâkin ḳarısınıñ sesi onı taaciplendirmedi. Aksine, o, daa yengil çevirile başladı. "Fakat o karısının sesine aldırmadı. Aksine daha hızlı dönmeye başladı." -Ş. Alâdin - 1.

aksioma Aksiyom, belit.

akt (-tı) Eylem, hareket; **terroristik ~** Terör eylemi, şiddet (veya korkutma, yıldırma) eylemi (veya faaliyeti); **~lar zalı** Toplantı salonu.

aktiniy *(kimya)* Aktinyum *(**Ac** sembolü ile bilinen, atom numarası 89, atom ağırlığı 227 olan kimyasal element. Uranyum cevherinde bulunan, periyodik sistemin uçüncü grubunda yarı ömrü 20 yıl olan ve Debierne tarafından bulunan radyoaktif bir madde)*.

aktiniya *(zooloji)* Aktinya, denizşakayığı *(Renklerinin parlaklığı dolayısı ile şakayığa benzetilen bir polip cinsi)*.

aktiv *(maliye)* Aktif; kazançlar, değerler, kıymetler.

aktör Aktör, oyuncu; **belli ~** Ünlü aktör.

aktörlıḳ (-ġı) Aktörlük; **~ yapmaḳ** Aktörlük yapmak.

aktrisa Aktris.

aktsent (-ti) 1. Şive, aksan, söyleyiş. 2. Vurgu.

aktsentlemek 1. Vurgulamak. 2. Önemle belirtmek; ön plana çıkarmak.

aktsept *(alışveriş)* Bir poliçeyi kabul (veya tasdik).

aktsioner Hissedar, ortak; anonim şirket.

aktsiya (I) Hisse senedi; senet.

aktsiya (II) Davranış; önlem, tedbir.

aktsiz *(içki, tütün gibi tüketim maddelerinden alınan)* Dolaylı vergi, istihlak (veya tüketim) vergisi.

aktual 1. Gerçek; güncel. 2. Önem; güncel; **~ mesele** Güncel sorun.

akula *(zooloji)* Köpekbalığı.

akustik Akustik(s)i.

akustika Akustik.

akuşer Doğum doktoru; krş. **ebanay**; **ebe**.

akuşerlik (-gi) Doğum hekimliği; ebelik; **~ kursları**.

akvamarin Yeşil-mavi renkte değerli bir taş.

akvarel Suluboya.

akvarelci Suluboya ressamı.

akvarium Akvaryum.

akveduk Su kemeri.

aḳ (I) (aḳı) 1. Beyaz, ak; krş. **beyaz**; **~ ḳaya** Beyaz kaya; **~ mantar** *(botanik)* Akmantar, keçi mantarı *(Tadı güzel ve*

besleyici bir çeşit mantar); **~ terek** bk. **aḳterek**; **~ tilki** bk. **aḳtilki**; **~ yuşan** bk. **aḳyuşan**; **~ dut** Beyaz dut. 2. Ak (veya kır) saçlar; **~ saḳal** Ak sakal; saygıdeğer. 3. *(tıp)* Göz lekesi, gözbebeği üzerindeki beyaz leke; **kozüni ~ basḳan** Gözünün üzerinde leke oluşmuş. 4. Göz akı; yumurta akı; **yımırtanıñ ~ı** Yumurtanın akı; **kozniñ ~ı** Gözün akı. 5. Bahtiyar, şanslı, talihli; başarılı, muvaffakiyetli; **~ yol** İyi yolculuklar!, Hayırlı yolculuklar!, Uğurlar olsun!, Devletle!, Saadetle!, Selametle!; krş. **oġurlı yollar olsun**. ● **~ ḳara tanımay** Ak kara umursamıyor.

Aḳ yelkenli gemini / Parça-parça etkenler, / Anda bir sandıḳ tapıp, / Ḳart ayuvġa kelgenler. "Ak yelkenli gemiyi / Parça parça etmişler / Orada bir sandık bulup / Yaşlı ayıya gelmişler." -R. Burnaş - 1.

aḳ (II) (aḳḳı) 1. Gerçek, hakikat, gerçeklik, realite; adalet, hak, hakkaniyet; doğruluk; haklılık; **~ yol** Doğruluk yolu; **~ḳı kerekmey, o yaḫşı adam** Doğruluğu gerekli değil, o iyi bir adam. 2. Adil, adaletli, haklı; doğru; gerçek, hakiki; Haktaala, Ulu Tanrı; **Aḳ Taalâ** Allah (seni) inandırsın (ki)! ● **~ḳını aşamaḳ** Haksızlık etmek *(birine karşı)*.

Menim işime aḳ yardımcı olur. "Benim işime Hak yardımcı olur." -Çerkez Ali - 1.

aḳ (III) (aḳḳı) 1. Ücret, para; ödeme, tediye *(iş için)*; hak, istihkak; bedel, değer, kıymet; **~ bermek** Hakkını vermek; *bir işniñ* **~ḳı** Bir işin maliyeti; **iş ~ḳı** Kazanç, kâr; ücret; maaş; **~ḳından kelmek** Öç almak, intikam almak; ters cevap vermek; **men ondan ~ḳımnı aldım** Ben ondan öcümü aldım. 2. Hisse, pay, kısım.

Er kes emegine kore aḳḳını aldı. "Herkes emeğine göre hakkını aldı." - Çerkez Ali - 2.

aḳ (IV) (aḳḳı) Hakkında, konusunda, dair, ait, ilgili olarak; **bu ~ta** Bu vesileyle.

Dostuna butün kun işte olġan vaḳialar aḳḳında ikâye ete, kulüşeler. "Dostuna bütün gün işte olan olaylar hakkında anlatıyor, gülüşüyorlar." -U. Edemova - 1.

aḳ (V) *(eski)* Güney, cenup; bk. **cenüp**.

aḳa *(ağızlarda)* 1. Erkek kardeş, birader; dayı, amca; bk. **aġa**; **dayı**; **emce**. 2. Bay, bey, beyefendi, beyim, efendim *(Yaşlı erkeklere hitap)*.

İsmail aḳa tükancımızġa bir aġır söz aytsa, yetti. İstegeniñiz ḳadar berir. "İsmail ağa bakkalımıza bir ağır söz

söylese yeter istediğiniz kadar verir.” -E. Umerov - 2.

aḳar Akar, gideğen, gider; **~ suv** Akarsu; **~ suvlar** a) Akarsular. b) Atık sular, çıkış suları; **~ suvlar boruları** Kanalizasyonlar; **~ goller** *(coğrafya)* Atık su gölleri.

aḳaret (-ti) Hakaret; **~ etmek** Hakaret etmek, tahkir etmek; dokunmak, incitmek, gönlünü kırmak; krş. **aḳaretlemek**; **~ olmaḳ** Kırılmak, gücenmek; krş. **aḳaretlenmek**; **~ etamamaḳ** (veya **etip olamamaḳ**) Hakaret ettirememek; krş. **aḳaretletamamaḳ**.

Fikirleriniñ soñki cumlesini Azizege nisbeten akaret sandı. “Fikirlerinin son cümlesini Azize için hakaret olarak gördü.” -A. Osman - 1.

aḳaretleme, **aḳaretlev** Hakaret etme, aşağılama.

aḳaretlemek Hakaret etmek, tahkir etmek; dokunmak, incitmek, gönlünü kırmak; krş. **aḳaret etmek**.

Ḳurtseit ağızını açıp yetiştiralmay, ḳadın degil tek onı, butün ḫalḳınıñ adını aytıp, çeşit türlü nefretli sözlernen aḳaretlep başladı. “Kurtseyit ağzını açıp yetiştiremeden, kadın değil yalnız onu, bütün milletinin adını söyleyip çeşitli nefret dolu sözlerle hakaret etmeye başladı.” -Çerkez Ali - 2.

aḳaretlememek *(olumsuz)* **aḳaretlemek**.

aḳaretlenmek *(edilgen)* **aḳaretlemek**; krş. **aḳaret olmaḳ**.

Niyar ne ḳadar aḳaretlense de, ozüni ḳolġa almaġa tırıştı. “Niyar ne kadar hakaret görse de kendisini tutmaya çalıştı.” -U. Edemova - 1.

aḳaretlenmemek *(olumsuz)* **aḳaretlenmek**.

aḳaretletamamaḳ Hakaret ettirememek; krş. **aḳaretletip olamamaḳ**; **aḳaret ettirip olamamaḳ**.

aḳaretletmek *(ettirgen)* **aḳaretlemek**; **aḳaretletip olamamaḳ** Hakaret ettirememek; krş. **aḳaretletamamaḳ**.

aḳaretletmemek *(olumsuz)* **aḳaretletmek**.

aḳay Yetişkin (veya ergin, yaşını başını almış) insan, erkek, adam; koca, eş, zevç; krş. **refiḳ**; *(ağızlarda* **ḳoca**; **er***)*; **şay, ~, şay** Öyle, kardeşim, öyle; **~ġa çıḳmaḳ** *(ağızlarda* **ḫocaya varmaḫ**, **ḫoca almaḫ***)* Evlenmek; **~ından ayrılmaḳ** Kocasından boşanmak.

Saadet yenge yavaştan içeri kirip, aḳayınıñ yanına oturdı. “Saadet yenge yavaşça içeri girip kocasının yanına oturdu.” -A. Osman - 3.

aḳay-apay Evli çift; karı koca.

aḳayca(sına) Erkekçe(sine).

Rüstem aḳiḳiy yigitler kibi atılıp turmaḳ ve Saitnen aḳaycasına ḳol tutuşmaḳ istedi, ama yeñi pol astındaki mıḳḳa ilişti ve onı ḳurtarġance bayağı oġraştı. “Rüstem gerçek yiğitler gibi atılıp kalkmak ve Sait’le erkekçesine el sıkışmak istedi; ama yeni tabanın altındaki çiviye ilişti ve onu kurtarıncaya kadar epeyce uğraştı.” -E. A. Osmanoğlu - 1.

aḳaylanma, **aḳaylanuv** *(eylem adı)* **aḳaylanmaḳ**.

aḳaylanmaḳ Gösteriş yapmak, meydan okumak, cesaret gösterişi yapmak; kabadayılık taslamak; horozlanmak; kabarmak.

aḳaylanmamaḳ *(olumsuz)* **aḳaylanmaḳ**.

aḳaylıḳ (-ġı) 1. Erkeklerin sorumlulukları *(yedinci bölüm)*. 2. Erkeklik, mertlik; yiğitlik, cesaret; krş. **batırlıḳ (2)**; **cesürlik**; **cesaret**.

Dostluġımız aşḳına bir aḳaylıḳ yapmaysıñmı. “Dostluğumuzun hatırına bir ağabeylik yapsana.” -M. Ablalimov.

aḳayma, **aḳayuv** *(eylem adı)* **aḳaymaḳ**.

aḳaymaḳ Gözleri fırlamak, gözlerini fal taşı gibi açmak.

Tögerek kozleri daa ziyade aḳayġanlar, olarnıñ astlarındaki şişikler salınıp tura, çalarıp başlaġan mıyığı ust dudaġını ḳaplaġan. “Yuvarlak gözleri daha fazla yerlerinden çıkmış, onların altlarındaki şişikler sallanmakta, ağarmaya başlayan bıyığı üst dudağını kaplamış.” -A. Osman - 1.

aḳaymamaḳ *(olumsuz)* **aḳaymaḳ**.

aḳaytma, **aḳaytuv** *(eylem adı)* **aḳaytmaḳ**.

aḳaytmaḳ *(ağızlarda)* Gözleri fal taşı gibi açmak, gözlerini fırıl fırıl (veya fıldır fıldır) açarak bakmak; bk. **aġartmaḳ**.

Kozlerimni yumġanımnen çeşit cınlarnı korip başlayım, bazılarınıñ boynuzları, bazılarınıñ ise eçkiniñki kibi saḳalları bar, filcan kibi ḳırmızı kozlerini aḳaytıp, yırlap-oynap maña ḳarşı keleler. “Gözlerimi yumduğumda çeşitli cinleri görmeye başladım, bazılarının boynuzları, bazılarınınsa keçi gibi sakalı vardı. Fincan gibi kırmızı gözlerini fal taşı gibi açarak, söyleye oynaya bana doğru geliyorlardı.” -E. A. Osmanoğlu - 1.

aḳaytmamaḳ *(olumsuz)* **aḳaytmaḳ**.

aḳbaba *(zooloji)* Siyah akbaba; sakallı akbaba.

aḳbalıḳ (-ġı) *(zooloji)* Beyaz som balığı, yayın balığı.

aḳbardaḳ (-ġı) *(botanik)* Kardelen çiçeği.

Royal başında yedi-sekiz yaşlarında aḳbardaḳ kibi bem-beyaz bir ḳızçıḳ otura. “Piyano başında yedi sekiz yaşlarında kardelen gibi bembeyaz bir kız oturuyor.” -Çerkez Ali - 1.

aḳbayḳuş *(zooloji)* Peçeli baykuş.

aḳciger *(anatomi)* Akciğer; **~ ḫastalığı** *(tıp)* Akciğer hastalığı; **~ yanġısı** *(tıp)* Zatürre, akciğer yangısı; **~ ḫastası** *(tıp)* Akciğer hastası, akciğerlerinden hasta (olan).

aḳça 1. Para; krş. **para**; **pul**; **ufaḳ ~** Bozukluk, bozuk para, ufak para, ufaklık; **butün ~** Büyük para; **~ bozmaḳ** Para bozmak; **~ kesmek** Para basmak, akçe kesmek; **~ kisesi** *(eski)* Para kesesi; **~ bermek (almaḳ)** Para vermek (almak); **~nen olġan** (veya **~lı**) *(ağızlarda* **tölemeli**) Paralı, ücretli. 2. *(tarih)* Kırım’ın küçük gümüş sikkesi. ● **~ etmez** Beş kuruş etmez, herhangi bir değeri yok; **~nen oynamaḳ** Çok parası olmak; **o ~nen oynay** Onun çok parası vardır; **~ adamnı ḳuturta** Para insanı bozar, yozlaştırır.

Fatma apte onıñ töşegini cıyıştırayatḳanda, başı tübünden aḳça taptı. “Fatma teyze onun yatağını düzeltirken, yastığının altında para buldu.” -U. Edemova - 3.

aḳçaaġaç (-çı) *(botanik)* Akçaağaç, isfendan.

aḳçaçıḳ (-ġı) *(aşçılık)* Kulak şeklindeki hamur kareleri.

aḳçam *(botanik)* Laden (ağacı) *(Eskiden hekimlikte kullanılan ve zamkı olan bir cins çalı)*.

aḳçaperver Paraya delicesine aşık.

aḳçasız Meteliksiz.

aḳçasızlıḳ (-ġı) Parasızlık.

aḳçe *(tarih)* Küçük gümüş para; bk. **aḳça**.

aḳçıl *(ağızlarda)* Beyaz gibi, beyazımsı, beyazımtırak, tam beyaz olmayan, beyaza çalan; bk. **aḳçil**.

Direklerdeki lampoçkalar aḳçıl nur saçalar, olarnıñ astındaki yol yaġlanġan kibi yıltırap korüne. “Direklerdeki lambalar beyazımsı nurlar saçıyorlar. Onların altında yol yağlanmış gibi parlıyor.” -E. A. Osmanoğlu - 1.

aḳçil, *(ağızlarda* **aḳçıl***)* Beyaz gibi, beyazımsı, beyazımtırak, tam beyaz olmayan, beyaza çalan; **~ sarı** Krem rengi, açık saman rengi.

İlḫamnıñ aḳçil yuzü birden çüküdir kibi ḳızardı. “İlham’ın beyazımsı yüzü birden pancar gibi kızardı.” -İ. Abduraman - 1.

aḳçilleşmek Beyaza dönüşmek, ağarmak, beyazlanmak, beyaz hale gelmek.

aḳd bk. **aḫit**.

aḳdoġan bk. **aḳtoġan**.

aḳıcı *(fizik)* Akım.

aḳıl (aḳlı) 1. Akıl, us, zeka; krş. **zein (2)**; krş. **zekâ (1)**; **es**; **~nen** Akıllıca, makul; **oz ~ınen** Kendi aklıyla; **~ı kelmek** Akıllı hale gelmek; akıllı olmak; **~ı yetmek** Anlamak, kavramak, akıl erdirmek, aklı ermek, idrak etmek; farkına varmak; **~ı kesmek** Akıl etmek; aklı ermek, anlamak, çakmak, kavramak; **~ı kesmey** Aklı ermiyor, anlamıyor, çakmıyor, kavramıyor; **~ını almaḳ** Şaşırtmak, şaşkına çevirmek, afallatmak; **Alla bile ne bar onıñ ~ında?** Allah bilir, aklında ne var?; **~ıñ yerindemi?** Aklın yerinde mi?; **afu soramaġa ~ınıñ ucunda bile yoḳ** Özür dilemeyi düşünmüyor bile; **~ına kelmek** Aklına gelmek; krş. **ḫatırlamaḳ**; **añmaḳ**; **~ıma keldi** Aklıma geldi; **mında çoḳ ~ kerekmey** Burada çok akıl gerekli değil; **~ ḳoymaḳ** Ders vermek, okutmak, öğretmek; **~ları ḳoyursa**, **añlarlar** *(anlamına gelmek)* Büyüyünce, akıllı hale gelince anlarlar; **~ ogretmek** Akıl vermek, akıl hocalığı yapmak, öğretmek, öğüt vermek, bir fikir önermek; **~ını oynatmaḳ** (veya **~dan taymaḳ**) Aklını oynatmak, (keçileri) kaçırmak, kafayı üşütmek (veya yemek), çıldırmak; **~dan azmaḳ** Aklını kaybetmek; **~ tanışmaḳ** Akıl danışmak, istişare etmek; **~ını başına toplamaḳ** Aklını başına almak, aklını başına devşirmek, aklını başına toplamak, akıllanmak, uslanmak; **~ġa yata** Akıllı, makul; mantıkidir, mantığa uygundur; **~ġa yatḳan fikir** Makul bir fikir, mantıklı bir düşünce; **~ġa yatmay** Akıl almaz, anlaşılmaz; **~ı yetmemek** Anlayamamak; **menim buña ~ım yetmey** Anlayamıyorum. 2. Anak, bellek, hafıza; krş. **ḫafiza**; **~dan** Zihnen, zihni olarak, zihninden; **~ımda bar** Hatırlıyorum; **~ımda yoḳ** Hatırlamıyorum; **~ına ketirmek** Anımsamak, hatırlamak, aklına getirmek; **~ına ketirici sual** Cevaba ipucu veren soru; **~ıñda ḳalġanı kibi ikâye et** Aklında kalanı anlat; **~ına ḳoymaḳ** a) Düşünüp taşındıktan sonra bir şeyi yapmaya karar vermek, tasarlamak, planlamak, aklına koymak. b) Andırmak, hatırlatmak; **~ında saymaḳ** Aklından hesaplamak; **~dan çıḳ(ar)maḳ** Unutmak, hatırından çık(ar)mak; krş. **unutmaḳ**; **~ına tüşmek** Anımsamak, hatırlamak, aklına gelmek. 3. Bilgelik, hikmet, akıllılık, akıllı olma; krş. **ikmet**; **~ deryası** Bilgelik deryası, bilgelik pınarı; **~ tişi** *(anatomi)* Yirmilik diş. ● **başında ~ ḳalmadı**, **er kesni unuta** Aklında hiçbir şey kalmadı, herkesi unutuyor; **~ını** (*konuşmada* **aḳılını**) **ketirmek** İyice, adamakıllı öğretmek.

Ey, felek, işine aḳıllar yetmey, / Tatarnıñ başında tüşünce bitmey “Ey, felek, işine akıllar yetmez, / Tatar’ın başında düşünce bitmez” -Ş. Selim - 1.

aḳılane Akıllı, makul.

aḳıl-baliġ Olgun, ergin, kemâle ermiş; **~ olmaḳ** Yetişkin olmak, büyümek; **~ olġan** Olgunluğa ulaşmış; krş. **yetişken**; **kemalına yetken**; **ḳuvamına kelgen** (veya **yetken**).

aḳıl-baliġlik (-gi) Olgunluk, kemâl, erginlik, rüşt; yetişkinlik.

aḳıldane Akıllı, kafalı; zeki; anlayışlı, açık kafalı, aydın fikirli; bilge, hikmetli.

Faḳat aḳıldane aḳıldaşı, yalaḳdaşı – Grigoriy Vasilyeviç Leban, vikinglerge beñzer geolog, o da evelki zaman aydutlarına beñzey... “Fakat zeki akıldaşı, yalakdaşı Grigoriy Vasılyeviç Leban, vikinge benzer jeolog… O da eski zaman haydutlarına benziyor.” -E. Umerov - 2.

aḳıl-feraset (-ti) Akıl, şuur, bilinç, müdrike.

aḳıl-ferasetli Akıllı; zeki; uslu; makul, maksada uygun, mantıki; aklıselim sahibi, düşünceli, düşünüp taşınarak hareket eden, sağduyulu.

aḳıl-fikir Akıl fikir.

aḳılınca Kendi anlayışına göre, onun anladığına göre.

aḳıl-idraḳ (-ġı) Akıllılık, anlayışlılık, zekilik, zeyreklik, zeka.

‘Sende zerre ḳadar aynecilik, zerre ḳadar aḳıl-idraḳ, zerre ḳadar kelecegiñ

ḫususında tüşünmek iḳtidarı yoḳ’ - dedi o. “Sende zerre kadar oyunculuk, zerre kadar akıl, zerre kadar geleceğin hakkında düşünme gücü yok, dedi o.” -E. Umerov - 1.

aḳıl-idraḳlı Anlayışlı, kafalı, zeki, akıllı, zeyrek; **~ talebe** Akıllı öğrenci.

aḳıllı Akıllı, zeki, aklıselim sahibi, düşünceli, düşünüp taşınarak hareket eden, makul, sağduyulu, anlayışlı, zeyrek, bilge, hikmetli; krş. **ikmetli**; **uslu**; **keskin ~** Esprili, nükteli; orijinal; **pek ~ bir şey aytmaḳ** Dokunaklı konuşmak, iğneli konuşmak; espriler yapmak, nükteler yapmak, şakalar yapmak; **pek ~** Çok akıllı, çok bilge; **men onı ~ belledim, o ise deli eken** Ben zeki olduğunu düşündüm, o ise aptalmış.

Mektep muallimi Şadiyecigin aḳıllı, terbiyeli, becerikli bir ḳız olduġını korip onı mektebe almaḳ istedi ise de, koyün cemaatı eger muallim Şadiyeyi mektebe alırsa, bütün çocuḳları mektepten alacaḳlarını bildirmesi uzerine muallim

de niyetinden vazgeçmeye mecbur oldı. "Mektep muallimi Şadiye'ciğin akıllı, terbiyeli, becerikli bir kız olduğunu görüp onu mektebe almak istediyse de, köyün cemaatinin eğer muallim Şadiye'yi mektebe alırsa, bütün çocukları mektepten alacaklarını bildirmeleri üzerine, muallim de niyetinden vazgeçmeye mecbur oldu." - A. S. Ayvazov - 1.

aḳıllıca(sına) Akıllıca, akıllı, makul, mantıki.

Aḳıllıca iş becermekni bilmegenler. *Neticede zevalġa oġraġanlar*. "Akıllıca iş yapmayı bilmemişler. Sonuç olarak kazaya uğramışlar." -E. Umerov - 1.

aḳılsız Ahmak, akılsız, alık, aptal, bön, budala, kafasız, beyinsiz, kuş beyinli, mankafa, kalınkafa.

Bağrıma oḳ kibi ḳadala sözleri. / *Ne yaptım men, deyim, anamnı muġayttım!* / *Ogümde canlana onıñ saf kozleri*... / *Aḳılsız oldım men*. *Ḳalbine dert ḳattım*. "Bağrıma ok gibi takılır sözleri. / Ne yaptım ben, diyorum, annemi üzdüm! / Önümde canlanır onun saf gözleri... / Akılsızdım ben. Kalbine dert kattım." - Ş. Alâdin - 1.

aḳılsızca(sına) Ahmakça, aptalca, aptal aptal, budalacasına, sersemcesine, bönce, akılsızca.

aḳılsızlıḳ (-ġı) Ahmaklık, aptallık, budalalık; çılgınlık, akılsızlık, delilik.

Ariza yazıp ketsem – keterim, ama bu aḳılsızlıḳnen razı olamam! "Dilekçe yazıp gidersem giderim ama bu akılsızlığa razı olamam!" -E. Umerov - 2.

aḳım 1. Cereyan, akım, elektrik akımı; akıntı; krş. **ceryan**; **~ boyu** Akıntı boyunca, akıntı yönünde; **~ġa ḳarşı** Akıntıya karşı; **elektrik ~ı** Elektrik akımı; **ava ~ı** Hava cereyanı. 2. Akıp gitme.

Sabam, maña taze ava aḳımını, deñizlerden ve dağlardan alıp kelsin!

"Sabahım, bana taze hava akımını, denizlerden ve dağlardan alıp gelsin! - Y. Temirkaya - 1.

aḳımdaki Şimdiki, bugünkü, halihazırdaki *(gün, yıl v.s.)*; **~ yılda** Bu yılki (veya bu yıl içinde).

aḳımtıl bk. **aḳçil**.

aḳın 1. bk. **aḳıntı**. 2. Akın, hücum.

aḳıntı Akıntı, cereyan; nehrin en akıntılı yeri; derin çay (veya dere, su); **deñiz ~ları** Deniz akıntıları (veya cereyanları); **gur ~** Hızlı akıntı; **suv astı ~sı** Su altı akıntısı.

Yapalaḳnıñ pek tez aylanuvı sayesinde asıl olġan ḳuvetli ava aḳıntısı

yımşatılġan toprağnı çetke ufürip ata ve yuzüm tüpleri ter-temiz açılıp ķalalar. "Pervanenin çok çabuk dönmesi sayesinde ortaya çıkan kuvvetli hava akıntısı yumuşatılan toprağı kenara üfürüp atıyor ve üzüm dipleri tertemiz açılıyor." -Çerkez Ali - 1.

aķıntılı 1. bk. **yaldamalı**. 2. Akıntılı.

aķır bk. **aẖır**.

aķırın Gürültüsüz, sakin, sessiz; ağır, yavaş; krş. **yavaş.**

Ķızlar aķırın sesnen sozıp yırlaylar. *H̱ayır, yırlay degil de yırnıñ sözlerini aġlaylar*... "Kızlar yavaş sesle uzatarak türkü söylüyorlar. Hayır, türkü söylemiyor da türkünün sözlerini ağlıyorlar..." -U. İpçi - 1.

aķırın-aķırın: ~ Yavaşça; krş. **ağır-ağır; ~ suv aķa** Yavaş yavaş su akıyor.

Rüstem ķursağı ustünde sozulıp yattı ve aķırın-aķırın cılıştı. "Rüstem karnının üzerine uzanıp yattı ve yavaş yavaş yanaştı." -E. A. Osmanoğlu - 1.

aķıtmaķ *(ağızlarda)* Akıtmak, boşaltmak, dökmek *(su)*; bk. **aķızmaķ.**

Bu şeyniñ yeri mında degil edi, ey, sizden olġan adam, yapķan işlerini kopekke berseñ yemeycek, garajnıñ ķapusı da aralıķ ķalġan, çeşmeniñ suvı da bekitilmegen, oz başına suvnı aķıtıp ziyan etmek olurmı? "Bu şeyin yeri burda değildi, ey, sizden olan adam, yaptıkları işi köpeğe versen yemeyecek, garajın kapısı da aralık kalmış, çeşmenin suyu da kapatılmamış, kendi başına suyu akıtıp ziyan etmek olur mu?" -Çerkez Ali - 1.

aķız *(ünlem)* Bak!, Bana bak!, Dinle!, Dinle bak! kadın, kız *(eş, kız, kız kardeşe, genç kadınlara hitap)*.

Ya kelmeseler, 'ozdur başımızdan, aķız' deseler. "Ya gelmezlerse, 'Uzaklaş başımızdan, kız.' derlerse."

-A. Hilmi.

aķızamamaķ Akıtamamak; krş. **aķızıp olamamaķ.**

aķızma, aķızuv *(eylem adı)* **aķızmaķ.**

Radiatorlarnıñ suvunı, deyim, aķızmaġa unutķanmız da ya! "Radyatörlerin suyunu, diyorum, dökmeyi unutmuşuz!" -E. Umerov - 1.

aķızmaķ Akıtmak, boşaltmak, dökmek *(su)*; **aķızıp olamamaķ** Akıtamamak, boşaltamamak, dökememek; krş. **aķızamamaķ**.

Dalġalanıp-delirip aķayatķan ozen Farẖad bıraķķan taş ve toprağnı aķızıp kete bergen. "Dalgalanıp delirerek akan nehir Ferhad'ın bıraktığı taş ve toprağı akıtıp gidiyormuş." -U. Edemova - 1.

aķızmamaķ *(olumsuz)* **aķızmaķ.**

aḳibet (-ti) Sonuç, netice, akıbet; krş. **netice**.

Başımızġa tüşken belalarımız tüşünmeden yaşaġanımızınñ aḳibeti degilmi aceba. “Başımıza gelen belalar, düşünmeden yaşadığımız için değil mi, acaba.” -E. Umerov - 1.

aḳide Akide, kesin inanış (veya düşünce), dogma; **diniy ~ler** Dini akideler.

aḳiḳa *(etnografya)* Bir çocuğun doğumu vesilesiyle yapılan kutlama; krş. **dernek (2)**; **beşik toy**.

aḳiḳat (tı) Gerçek, hakikat, gerçeklik; realite; **~ta** Aslında; krş. **aslında**; **~tan(da)** Gerçekten; krş. **kerçekten**; **~ḳa yaḳın** Gerçeğe yakın; **~ında** Esasen, gerçekte, prensipte; krş. **zaten**; **asıl**; **aslında**. ● **~tan da, barayıḳ da Manġup ḳalege** Gerçekten de Mangup Kalesi’ne gidelim.

Dilâver, osip-buyügen soñ, aḳiḳatnı añlay. “Dilâver büyüdükten sonra gerçeği anlar.” -A. Osman - 3.

aḳiḳatçı Gerçekçi, kendini gerçeğe adamış, gerçeklik aşığı; krş. **aḳiḳatperver**.

aḳiḳatçılıḳ (-ġı) Gerçekçilik, hakikatçilik.

aḳiḳaten Gerçekten, hakikaten, sahiden, filhakika, doğru; **~ de dülber yerler** Gerçekten güzel yerler.

Renatnıñ parmaḳları aḳiḳaten pek ince ve niçündir, daima asabiylikle titrep tura ediler. “Renat’ın parmakları gerçekten çok ince ve nedense sürekli titriyorlar.” -E. Umerov - 1.

aḳiḳatlı Adil, adaletli, haklı; doğru; **~ ve merametli adam** Adil ve merhametli adam.

aḳiḳatlılıḳ (-ġı) Adalet, hak, doğruluk.

aḳiḳatperver Hakikatperver, kendini gerçeğe adamış, gerçeklik aşığı, gerçeğin sevgilisi; krş. **aḳiḳatçı**.

Aḳiḳatperver direktor Cuma Riḫsiyevni ise, rayon prokurorı ḳamaçavġa alġan... “Dürüst olan direktör Cuma Rihsiyev’i ise bölge savcılığı ablukaya almış...” -Z. Kurtnezir – 1.

aḳiḳatsız Yanlış; yalan; sahte; ikiyüzlü, riyâkar.

aḳiḳatsızlıḳ (-ġı) Yanlışlık; ikiyüzlülük, riya, riyakarlık.

aḳiḳiy Gerçek, hakiki, sahi, sahici; gerçeğe (veya hakikate) uygun.

Aḳiḳiy ressam olmaḳ içün avesliknen beraber bir takım şeyler daa olmaḳ kerek. “Gerçek ressam olmak için istekle beraber bir takım şeyler daha olmalı.” -U. Edemova - 1.

aḳḳavaḳ (-ġı) *(botanik)* Akçakavak.

aḳḳayın *(botanik)* Akağaç, huş(ağacı) *(Kayıngillerden bir ağaç)*; ~ **mantarı** *(botanik)* Kahverengi başlıklı (veya şapkalı) bir tür mantar.

Men o aġır yılları Serbiya daġlarında can çekişkende, komandir meni aḳḳayın şırası ve ḳabuġı ketirmege yibere ve er vaḳıt artımdan şöyle dey edi: 'Ḳabuḳnı yuḳarıdan aşaġı sıdır, em çoḳ sıdırma, bir ḳaç terekten almaġa tırış'. "Ben o zor yıllarda Serbiya dağlarında can çekişirken, komutan beni huş ağacı öz suyu ve kabuğu getirmeye gönderiyordu ve her zaman arkamdan şöyle diyordu: 'Kabuğu yukarıdan aşağı soy ve çok soyma, birkaç ağaçtan almaya çalış'." -Çerkez Ali - 1.

aḳḳında Hakkında, konusunda, dair, ait, ilgili olarak; krş. **ḫususında**; **aḳ (IV)**; **menim aḳḳımda** Benim hakkımda; **(siziñ) aḳḳıñızda** Sizin hakkınızda; **onıñ** ~ Onun hakkında.

Şu tüşni korgeniniñ sabasına, o oğlundan gospitalde yatıp çıḳḳanı aḳḳındaki mektüpni alġan edi. "Bu rüyayı gördüğü gecenin sabahında o, oğlundan hastanede yatıp çıktığı hakkındaki mektubu almıştı." -U. Edemova - 3.

aḳḳu bk. **aḳḳuş**.

aḳḳuş *(zooloji)* Kuğu.

Kozlerinde esrarlı ateş parıldaġan Naile yılmaya berip, ep onıñ etrafında fırlana, dersin yalday; anteriniñ keñ yeñleri omuzları ustüne tayıp tüşken ve çıplaḳ elleri aḳḳuşnıñ ḳanatları kibi burulıp-burulıp sallanalar. "Gözlerinde sihirli ateş parlayan Naile gülümseyerek sürekli onun etrafında dönüyor; sanki yüzüyor. Elbisenin geniş yakaları omuzları üzerine kayıp düşmüş ve çıplak ellerini kuğunun kanatları gibi döne döne sallanıyor." -E. A. Osmanoğlu - 1.

aḳlam 1. Eğiklik, eğim, meyil; iniş, şev, yamaç; krş. **avındıḳ**; **meyil**. 2. *(geodezi, demiryolu)* Eğim, meyil. 3. Rampa, yokuş. 4. Akaç *(çatıdaki su)*.

aḳlama, **aḳlav** *(eylem adı)* **aḳlamaḳ**; Badanalama, badana etme (veya vurma); kastarlama, kastarla ağartma, beyazlatma.

aḳlamaḳ 1. Badana etmek, badana yapmak, badanalamak; kastarlamak, kastarla ağartmak; krş. **sılamaḳ**. 2. *(mecaz)* Aklamak, temize çıkarmak; krş. **odemek**.

aḳlamamaḳ *(olumsuz)* **aḳlamaḳ**.

Bilgeniñizge kore, Arslanbayev işançımızını aḳlamadı. "Bildiğiniz gibi, Arslanbayev inancımızı haklı çıkarmadı." -M. Ablalimov.

aḳlanmaḳ (I) 1. Temize çıkmak, kendini temize çıkarmak, kendini mazur göstermek; savlarını kanıtlamak. 2. Haklı görülmek; rehabilite edilmek; affedilmek.

aḳlanmaḳ (II) *(ağızlarda)* Badanalanmak, badana edilmek; krş. **sılanmaḳ**.

Tavuḳḫaneniñ divarları bir vaḳıtlarda aḳlanġan, lâkin onıñ kireçini yaġmur yuvġan, çubarlanġan. "Tavukhanenin duvarları bir zamanlar badanalanmış ama onun kirecini yağmur yıkamış ve benek benek olmuş." -M. Ablalimov.

aḳlanmamaḳ *(olumsuz)* **aḳlanmaḳ (I)**.

aḳlap bk. **aḫlap**.

aḳlaşmaḳ *(ağızlarda)* 1. Borcunu ödemek, hesaplaşmak; bk. **esaplaşmaḳ**. 2. Barışmak, uzlaşmak; bk. **barışmaḳ**; **muabbetleşmek**.

–Sen, Mamedi, meni bağışla, aḳlaşmaḳ menim ağızımnıñ ḳaşığı degil, –dedi Aḫmedi dudaḳları arasından. "Sen, Mamedi beni bağışla hakkını helal etmek bana göre değil, dedi Mamedi dudaklarının arasından." -İ. Paşi.

aḳlaşmamaḳ *(olumsuz)* **aḳlaşmaḳ**.

aḳlatmaḳ *(ettirgen)* **aḳlamaḳ**.

aḳlatmamaḳ *(olumsuz)* **aḳlatmaḳ**.

aḳlı Haklı; **o ~** O haklı; **sen ~sıñ** Haklısın; **men ~m** Ben haklıyım; **o ~ degil** O haklı değil; **sen ~ degilsiñ** Haklı değilsin, yanılıyorsun; **men ~ degilim** Ben haklı değilim, yanılıyorum; **~ çıḳmaḳ** Haklı çıkmak, haklı olmak; **~ talaplar** Haklı talepler; **~ ceza** Adil ceza; **~ olaraḳ talap etem** Yasalara uygun olarak talep ediyorum.

Sözge çıḳḳan kommunistler ve partiyasızlar balanıñ facialı olüminde ḫocalıḳ partiya teşkilatınıñ, kolḫoz idaresiniñ, brigadirniñ ḳabaatları olġanını aḳlı surette kostereler. "Söz alan komünistler çocuğun korkunç bir şekilde ölümünde parti hocalık teşkilatının, çiftlik idaresinin, ekibin suçlu olduğunu haklı surette gösteriyorlar." -Z. Kurtnezir - 1.

aḳlıḳ (-ġı) Beyazlık, aklık.

aḳlılıḳ (-ġı) Haklılık, haklı olma.

aḳliy Akli, zihni; **~ emek** (veya **aḳıl emeği**) Akıl işi, kafa işi (veya emeği); **~ beceriklikler** Akıl yeteneği; **~ ḳabiliyetler** Akıl yetenekleri.

aḳma, **aḳuv** *(eylem adı)* **aḳmaḳ**.

aḳmaḳ (I) 1. Akmak, boşanmak, dökülmek; yayılmak; **bayırdan suv aḳa** Bayırdan su akıyor; **uluḳtan aḳḳan kibi aḳa** Bardaktan boşanırcasına yağıyor *(yağmur için)*; krş. **juvuldap yaġa**. 2. Sızmak; su geçirmek *(çatı, kova)*; **ḳopḳa aḳa** Kova akıyor; **dam**

aḳa Çatı akıyor. 3. Büyük sayıların birbirini izlemesi; **ḫalḳ aḳa** İnsan kalabalığı geliyor; insanlar uzayıp gidiyor; **para aḳa** Para akıyor. ● **aḳḳan bir ses** Ahenkli bir ses; **aḳacaḳ ḳan başta turmaz** *(atasözü)* Herhangi bir zarar karşısında bunun kaçınılmaz olduğunu anlatarak avundurmak için söylenen bir söz; **aḳmasa da**, **tamlar** *(atasözü)* Çok değilse bile, az çok bir gelir veya kazanç sağlar.

Suv aḳar billur billur, /Çevresi ḳızıl guldir. / Avelegen gogercinnen / Mana saġlığın bildir. "Su akar billur billur, / Çevresi kırmızı güldür. / Havalanan güvercinle / Bana sağlığını bildir." -Mane.

aḳmaḳ (II) bk. **aḫmaḳ**.

aḳmaz Durgun, hareketsiz, kımıltısız *(su)*; **~ goller** Durgun göller.

Aḳmeçit (-ti) Akmeçit, Çernomorskoye.

Aḳmescit (-ti) Akmescit, Simferopol.

aḳraba Akraba; krş. **asaba**; **soy**; **tuvġan**.

aḳran Akran, aynı yaşta olan, yaşıt; eş; krş. **teñdeş**; **yaşdaş**.

Kişige aḳransız raatlıḳ zevḳ bağışlaġan bu yırnı tarladaki pamuḳ cıyġanlar, tarlalar, bağlar-bağçalar diñlemekte ediler. "İnsana benzersiz bir rahatlık, zevk bağışlayan bu şarkıyı tarladaki pamuk toplayanlar, tarlalar, bağlar bahçeler dinlemekteydiler." -M. Ablalimov.

aḳrep (-bi) 1. Saat ibresi, akrep. 2. *(zooloji)* Akrep, kuyruklu.

Şayde apte vaḳıt keçtikçe saatke sıḳ-sıḳ baḳıp başladı, oñaytsızlandı: saatniñ aḳrebi altını keçti, yedige yaḳlaştı. "Şayde abla zaman geçtikçe saate sık sık bakmaya başladı, rahatsız oldu: Saatin akrebi altıyı geçti, yediye yaklaştı." -E. Umerov - 2.

Aḳrep *(astronomi)* Akrep (burcu).

aḳsaḳ *(Kodeks Kumanikus)* Topal, topallayan, aksayan; krş. **topal**.

aḳsaḳal Aksakallı, ak sakal; beyaz saçlı yaşlı adam.

Sürüniñ aḳsaḳalı / Emir bergen yaşlarġa: / Parlamaġa gemini, / Urıp ḳaya-taşlarġa. "Sürünün aksakalı / Emir vermiş gençlere: / Kırmak için gemiyi, / Vurup kayalara, taşlara." -R. Burnaş - 1.

aḳsaḳlama, **aḳsaḳlav** *(eylem adı)* **aḳsaḳlamaḳ**.

aḳsaḳlamaḳ Aksamak, (hafifçe) topallamak.

Çañ saatiniñ tasırdısı toḳtadı, o aḳsaḳlaġan kibi biraz daa çıḳıldadı da, sustı. "Çalar saatin sesi durdu, o aksar gibi biraz daha çaldı ve sustu." -E. Umerov - 1.

aḳsaḳlamamaḳ *(olumsuz)* **aḳsaḳlamaḳ**.

aḳsaḳlıḳ (-ġı) Topallık, aksaklık; krş. **topallıḳ**.

aḳsama, **aḳsav** *(eylem adı)* **aḳsamaḳ**.

aḳsamaḳ 1. Topallamak, aksamak; krş. **topallamaḳ**. 2. Geri kalmak, arkada kalmak; geride kalmak; kötüye gitmek; **işler aḳsay** İşler yolunda gitmiyor. 3. *(konuşma sözü)* Bozuk, kötü çalışmak, işlemek, faaliyette bulunmak, faaliyette olmak; **motor aḳsamaġa başladı** Motor aksamaya başladı.

Trenden bir yigit tüşe, ḳoltuḳ tayaḳnen kele, sol ayaġı aḳsay. "Trenden bir delikanlı iniyor, koltuk değneğiyle geliyor, sol ayağı aksıyor." -U. Edemova - 3.

aḳsamamaḳ *(olumsuz)* **aḳsamaḳ**.

aḳsatmaḳ *(ettirgen)* **aḳsamaḳ**; *(mecaz)* Çalışmasını zorlaştırmak, işe engel olmak; **bu al** (veya **vaziyet**) **işimizni aḳsata** Bu durum işimizi engelliyor; bu durum çalışmamızı olumsuz yönde etkiliyor.

aḳsırıḳ (-ġı) Aksırık, hapşırık.

aksırma, **aḳsıruv** *(eylem adı)* **aḳsırmaḳ**; Aksırma, aksırık, hapşırma, hapşırık.

aḳsırmaḳ Aksırmak, hapşırmak; **aḳsırıp almaḳ** Aksırmak, hapşırmak; krş. **aḳsıramamaḳ**.

Yuḳlay edim, aḳsırıp uyandım men bir tatlı yuḳudan / Açtım kozüm, inan, otüm patlay yazdı ḳorḳudan. "Uyuyordum, aksırarak uyandım ben bir tatlı uykudan, / Açtım gözümü, inan, ödüm patlıyordu korkudan..." -H. Çergeyev.

aḳsırmamaḳ *(olumsuz)* **aḳsırmaḳ**.

aḳsırtıcı Aksırmaya, hapşırmaya neden olan; **~ gaz** Aksırtıcı, hapşırtıcı gaz.

aḳsırtmaḳ *(ettirgen)* **aḳsırmaḳ**; Aksırtmak, hapşırtmak.

aḳsırtmamaḳ *(olumsuz)* **aḳsırtmaḳ**.

aḳsız 1. Haksız, hukuksuz; medeni haklarından yoksun bırakılmış, medeni hakları elinden alınmış; krş. **aḳ-uḳuḳsız**; **~ ẖalḳ** Medeni haklarından yoksun bırakılmış insanlar. 2. Haksız, hak edilmemiş; sebepsiz; haksız yere, nahak yere; adaletsizce, haksız olarak; **~ yerde** Boşuna, boş yere, nafile; krş. **nafile**; **beyude**.

Olar kimsege ẖiyanetlik etmekni, aḳsız, adaletsiz yoldan ketmekni aḳıllarına bile ketirmey yaşaġanlar. "Onlar birine hainlik yapmayı; haksız, adaletsiz yoldan gitmeyi akıllarına bile getirmeden yaşamışlar." -Çerkez Ali - 2.

aḳsoẖta *(botanik)* Afacan; Avrasya ve Kuzey Amerika'da yaygın, aşırı nem sevmeyen otsu bir bitki; **toplanġan ~**

(botanik) Domuz ayrığı; tropikal bölgelerde yetişen otsu bir bitki.

aḳsüyek, **aḳsuyek** *(ağızlarda)* Aristokrat, asilzade *(Sınıf farkı güden ülkelerde soylu sayılan kimse)*; krş. **asılzade**.

aḳşam 1. a) Akşam, akşam vakti; **~ ustü** Akşama doğru, akşam üstü; **bugun ~** Bu akşam; **butün** ~ Bütün gece, gece boyunca. b) Akşamleyin, akşam, akşam vakti. c) Akşam; **~ġa taba** Akşama doğru, akşamüzeri; **~ġa yaḳın** Akşama doğru, akşamüzeri; **~ları** Akşamları, her akşam; **olarnıñ ~ları** Onların akşamları; **~ başından** Akşam saatlerinde, akşamları; **~ ḳaranlıġı** Akşam karanlığı; **~ mektebi** Akşam okulu; **~ oldı** Akşam oldu; **~ oldı der ekeç** Kısa zamanda karanlık çökecek gibi oldu; **~ olıp başlamaḳ** Akşam oluyor, hava kararıyor. 2. Akşam halka açık bir toplantı; **edebiy ~** Edebî akşam.

Evlerniñ ustüne aḳşam ḳaranlıġı endi. "Evlerin üstüne akşam karanlığı çöktü." -U. Edemova - 2.

aḳşamki Akşamki; **~ mektep** Akşam okulu; **~ laf aḳlıñdamı?** Akşam gerçekleşen konuşmayı hatırlıyor musun?

Aḳşamki söz ḳalbime yaman singen... "Akşamki konuşma kalbime iyice sinmiş." -A. Giraybay - 1.

aḳşamlıḳ (-ġı) 1. Akşam yemeği; **~** (veya **~ aş**) Akşam yemeği; **~ aşamaḳ** Akşam yemeği yemek. 2. Akşam yemeği için, akşam yemeğine yapılmış.

Kerçekten de, saba işke ketkende, ḳadını: 'Aḳşamlıḳ ne pişireyim?' – degende, pilav azırlamasını sımarlaġanını unutḳan. "Gerçekten de sabah işe giderken karısı: 'Akşam yemeği için ne pişireyim?' dediğinde, pilav yapmasını söylediğini unutmuş." - Z. Kurtnezir - 1.

aḳşamsefa *(botanik)* Gece sefası, akşamsefası.

Aḳşamsefa, ḳırmızı gul, fesilgenlerniñ ustünde suv tamçıları mercan kibi yıltıramaḳtalar. "Akşamsefası, kırmızı gül, fesleğenlerin üstünde su damlaları mercan gibi parlıyorlar." -U. Edemova - 1.

aḳşav Duvarla çevirme; parmaklıkla çevirme; duvar (veya çit) çekme; kaynak suyunun biriktiği yer *(delikten dışarı doğru akar)*.

Aḳşeiḳ Ak-şeyh, Razdolnoe *(Kırım'ın kuzeybatı kesiminde bir köy)*.

aḳşıḳ (-ġı) Atmaca çığlığı; **uzaḳta ḳırġıynıñ ~ı eşitile edi** Uzaktan atmacanın çığlığı işitiliyor.

aḳşımaḳ Bağırmak, haykırmak *(atmacayla ilgili)*.

aḳşımamaḳ *(olumsuz)* **aḳşımaḳ**.

aḳtaçı Seyis, at bakıcısı.

aḳtal *(botanik)* Aksöğüt.

aḳtarma, **aḳtaruv** *(eylem adı)* **aḳtarmaḳ**.

aḳtarmaḳ (I) *(ağızlarda)* Çevirmek, döndürmek; karıştırmak, karıştırarak araştırmak, altüst etmek; aramak; krş. **ḳıdırmaḳ**; **aḳtar-tönter etmek**.

O aġlaycaḳ kibi bir çıraynen, özünden eki ḳat boylu ve sekiz ḳat mazallı Küzmanıñ betine kulip baḳa ve ḳoynunı aḳtarıp, sermiya dep saḳlaġan beşlikni onın avuçına ḳıstıra. “O, ağlamaklı bir suratla, kendisinden iki kat uzun boylu ve sekiz kat daha iri olan Küzma'nın yüzüne gülerek bakıyor ve koynundan, sermaye diye biriktirdiği beşliğini onun avucuna sıkıştırıyor. -U. İpçi - 1.

aḳtarmaḳ (II) *(ağızlarda)* Bir yerden alıp başka bir yere koymak, yüklemek.

Ḳırtış topraḳlarnı aḳtarıp, tikenli yerlerde pamuḳ ostürgenler. “İşlenmemiş toprakları aktarıp dikenli yerlerde pamuk yetiştirmişler.” -Z. Kurtnezir - 1.

aḳtar-tönter: **~ etmek** Altüst ederek yerini değiştirmek; karmakarışık etmek; altını üstüne getirmek; krş. **aḳtarmaḳ (I)**.

Ḫırsızlar kirip, ev içini aḳtar-tönter ettiler. “Hırsızlar girip, evin içini alt üst ettiler.” -A. Osman - 1.

aḳterek (-gi) *(botanik)* Titrek kavak.

aḳtıman Öç alma, intikam alma; **~(ını) almaḳ** a) Öç almak, intikam almak. b) Hesabını sormak, acısını çıkarmak; krş. **oç**; **kin**.

Ne alġa tüşkeniñizni korip, candan ḳuvanırım, şaḳıldap-şaḳıldap kulerim, aḳtıman alġanıma –ekiñizden de! – baḫtlı olurım. “Ne hale düştüğünüzü görüp canı gönülden sevinirim. Kahkaha ata ata gülerim, kinimi aldığım için ikinizden de şanslı olurum.” -E. Umerov - 2.

aḳtilki *(zooloji)* Beyaz tilki.

aḳtoġan *(ornitoloji)* Akdoğan, sungur *(Yırtıcılardan, küçük kuşlarla beslenen ve alıştırılarak kuş avında kullanılan bir kuş sınıfı)*; krş. **sanḳur**; **lâçin**; **sapsan**; **şain**.

aḳ-uḳuḳ (-ḳı) Hukuk, türe; hak; **~ ḳoruyıcısı** İnsan hakları savunucusu.

Oḳutḳan degil, seniñ eliñden butün reislik aḳ-uḳuḳıñnı çekip alġan. “Okutmuş değil, senin elinden bütün başkanlık haklarını çekip almış.” -Z. Kurtnezir - 1.

aḳ-uḳuḳsız Haksız, hukuksuz; medeni haklarından yoksun bırakılmış, medeni hakları elinden alınmış; krş. **aḳsız**.

aḳ-uḳuḳsızlıḳ (-ġı) Kanunsuzluk; hukuksuzluk; haksızlık; birinin medeni haklarından yoksun bırakılması.

Aḳyar Akyar, Sevastopol.

Aḳyarġa barıp, eki yavluḳ beyaz kireçli topraḳ ḳazıp ala. "Akyar'a gidip iki mendil beyaz kireçli toprak kazıp alır." -Eki Mendil Toprak Latifesi.

aḳyuşan *(botanik)* Kıyı adaçayı.

al (ḫal) (I) Çözme, çözülme, hal; karara bağlama; **~ etmek** Çözmek, halletmek; karar vermek; **bugun bir ciddiy meseleni ~ etmek kerek** Bugün ciddi bir sorunu çözmek gerek; **~ etece(k)miz** Halledeceğiz; **~ olmaḳ** Hallolmak; **bir mesele daa ~ oldı** Başka bir mesele daha halloldu.

Oleler, soñra, yıllar, asırlar keçken soñ, bir daa doġalar. Bitasınıñ aytḳanına kore, boyle al tek masallarda ola eken. "Ölüyorlar, sonra yıllar, asırlar geçtikten sonra bir daha doğuyorlar. Anneannesinin söylediğine göre böyle haller sadece masallarda olurmuş." -E. A. Osmanoğlu - 1.

al (II) 1. Durum, vaziyet; krş. **vaziyet**. 2. Hal, durum, vaziyet; keyif; **aleval**; **alını soramaḳ** Halini sormak; **Alla demege bile alım yoḳ** Allah demeye bile halim yok; **buz alına ketirmek** Buz haline getirmek. 3. Olay, hadise, vak'a; **boyle bir alġa oġradım** Böyle bir duruma uğradım; **birinci alda** İlk durumda; **er alda**, **kelgeni yaḫşı oldı** Yine de gelmesi iyi oldu. 4. *(dilbilimi)* Zarf; bk. **keliş**; **vaḳıt alı** Zaman zarfı; **yer alı** Yer zarfı; **maḳsat alı** Amaç zarfı; **miḳdar ve derece alı** Miktar ve derecelendirme zarfı; **sebep alı** Sebep zarfı; **tarz alı** Durum veya hal zarfı. 5. *(eski)* Hal.

Sevem seni olsan bile nasıl alda / Baġçasaray, Baġçasaray, Baġçasaray! "Severim seni olsan bile ne halde / Bahçesaray, Bahçesaray, Bahçesaray!" - Ş. Selim - 1.

al (III) 1. Al, fes rengi, kızıl, kırmızı; **~ yanaḳ** Al (veya kırmızı) yanaklar; **~ bayraḳ** Al bayrak. 2. Doru *(takım elbise)*; **~ toru** Kırmızımsı sarı, bal rengi; al donlu, al; doru. ● **~ kordim** Kırmızı gördüm *(çocuk sözü* Oyun*)*.

O, goñlümni sevinçlerge / Garḳ etmeli, / Çeçekleriñ beyaz, sarı, / Al renkinen! "O, gönlümü sevinçlere / Gark etmeli, / Çiçeklerin beyaz, sarı, / Al rengiyle!" - Y. Temirkaya - 1.

al (IV) bk. **ala (I)**.

ala (I) Ala, alaca, alacalı, alaca bulaca, alacalı bulacalı; çizgili; **~ balıḳ** bk.

alabalıḳ; **~ delfin** bk. **aladelfin**; **~ kiyik** bk. **alakiyik**; **~ ḳarġa** bk. **alaḳarġa**.

ala (II) bk. **alapçe**.

Merziye menim alamın ḳızı. “Merziye benim halamın kızı.” -U. İpçi - 1.

alâ (I) 1. Çok iyi, pekiyi, âlâ, mükemmel. 2. Enfes, mükemmel, çok güzel, harika; **pek ~** Çok iyi, pek âlâ, mükemmel. 3. Daha iyi, daha güzel; **~ degil** Daha iyi, daha güzel değil; **o da bundan ~ degil** O da bundan daha güzel değil.

Onıncı sınıfnı alâ işaretlernen bitirdim. “Onuncu sınıfı çok iyi notlarla bitirdim.” -M. Ablalimov.

alâ (II) bk. **ale**.

alabalıḳ (-ġı) *(zooloji)* Tatlı su levreği; perki; krş. **levrek**.

alabey *(tarih)* Alabeyi *(Bir bölgede bütün tımarlı sipahilerin en büyük amirine verilen isimdir)*.

alabota *(botanik)* Kazayağı, karapazı *(Ispanakgillerden, yaprakları kaz ayağına benzer bir bitki cinsi)*.

Bizim azbarda bir çoḳ alabota ose, / Bu alabotalarnı ala / Botalacaḳsınmı, / Yoḳsa alabotalamaycaḳsınmı? / Alabotalaycaḳ olsan, / Ala botalat, / Ala botalamaycaḳ olsan, / Ala botalatma! “Bizim bahçede çok fazla karapazı büyür, / Bu karapazıları kara / Pazılayacak mısın? / Yoksa karapazılamayacak mısın? Karapazılayacaksan, / Karapazılat, / Karapazılamayacaksan, / Karapazılatma!” -Tezaytuv.

alaca Alacalı, alaca bulaca, alaca, alacalı bulacalı; krş. **allı-gullü**; **~ çibinci ḳuş** *(zooloji)* Alaca sinekçil, sinekkapan. 3. Rengarenk kumaşların görünümü; **Şam ~** Suriye Şam kumaşı.

Bu ḳobanıñ tör yerinde kilimler ile töşengen keniş set uzerinde başları sarıḳlı ve ustlerine alaca ḫalatlar kiyingen yarġucı ve ḳadılar sıranen oturġanlar. “Bu mağaranın başköşesinde kilimlerle döşenmiş geniş set üzerinde başları sarıklı ve üstlerine alaca hilatlar giyinmiş yargıç ve kadılar sırayla oturmuşlar.” -O. Akçokraklı - 1.

alaca-bulaca Alaca bulaca, alacalı bulacalı, göze çarpan *(renkle ilgili)*.

alacaḳ (-ġı) Borç; **menim ondan ~ım bar** O bana borçlu, ondan alacağım var; **~ıñ olsun** Borcum olsun, alacağın olsun.

Seniñ bu gunasız ḳarttan ne alacaġıñ bar? – dedi Yernazar açuvından ḳum içinde sozulıp yatḳan oğluna. “— Senin bu günahsız ihtiyardan ne alacağın var, dedi Yernazar sinirinden kumun içinde uzanıp yatan oğluna.” -Çerkez Ali - 1.

alâcı Üstün başarılı öğrenci, mükemmel öğrenci.

alaç Ham pamuğu işleme ustası.

alaçık *(ağızlarda)* Alacık *(Çalı çırpıdan yapılmış kulübe)*; bk. **çalaş**.

aladelfin *(zooloji)* Beyaz balina.

alafranka 1. Avrupalı tarzda, alafranga. 2. Avrupa(s)i; Avrupa'daki; Batı(s)i, Batılı(s)i; **~ yemekler** Avrupa yemekleri; krş. **avropalı**.

Alafranga kiyingen adam: Asan mirza, mında ocalar da bar. Maa kore, olardan birisini saylamaḳ daa yaḫşı olmazmı? "Alafranga giyinmiş bir adam: Hasan mirza, burada hocalar da var. Bana göre onlardan birini seçmek daha iyi olur." -H. Ş. Toktargazi.

alaḫ-bulaḫ, (alaḳ-bulaḳ) Bulanık; donuk, donuklaşmış; dumanlı, buğulu.

al-aḫval bk. **al-eval**.

alakiyik (-gi) *(zooloji)* Alageyik, sığın.

alâḳa 1. Alaka, bağ, bağlantı, ilgi, ilişki, irtibat, münasebet; krş. **baġ (I)**; **~ bolügi** Postane. 2. İlgi, alaka; ilinti, ilişik; ilişki, münasebet, bağlantı; bağ, temas; krş. **munasebet**.

Ḳırḳ uç senesiniñ kuz aylarında alaḳamız uzüldi. "Kırk üç yılının güz aylarında irtibatımız koptu." -A. Osman - 1.

Aralarında olġan alaḳa adiy dostluḳtan ibaret. "Aralarında olan ilişki basit dostluktan ibaret." -U. Edemova - 2.

alâḳacı Haberci, irtibat eri, muhabereci.

Oyle maalinde evge ḳaytacaḳ olıp turġanda şeerden alaḳacı keldi. "Öğle vaktinde eve dönecek olduğu sırada şehirden haberci geldi." -E. A. Osmanoğlu - 1.

alâḳadar İlgili, alakalı, alakası olan, ilgisi olan.

Şu noḳsanlarġa, ḫatalarġa alaḳadar ekenim ve gazetada boyle muim, zarur meselelerni oz vaḳıtında koterip çıkmaġanım içün ozümni de ḳabaatlı saydım. "Böyle önemli noksanlıkları, hataları alakadar olmama rağmen zamanında gazetede çıkarmadığım için kendimi suçlu saydım." -Z. Kurtnezir - 1.

alaḳarġa Alakarga.

alaḳ-bulaḳ bk. **alaḫ-bulaḫ**.

alâlem *(ağızlarda)* Galiba, herhalde, adeta, öyle geliyor ki; bk. **ġaliba**.

alamaç Rengarenk bir şey; **yeşil tüs ~ toġaylar** Yeşil, parlak, rengarenk çayırlar.

alamaç-alamaç: **~ toġaylar** Yeşil, parlak, rengârenk çayırlar.

Tarlalar ortasında alamaç-alamaç ḳar obaçıḳları korüne. “Tarlaların ortasında parlak kar obacıkları görünüyor.” -Z. Kurtnezir - 1.

alamaç-bulamaç *(aynı)* **alamaç-alamaç**.

alamamaḳ Alamamak; krş. **alıp olamamaḳ**.

alaman, **(aleman**, **alman)** *(eski)* Alman.

Almanlarda senden taraf olurse, / Cennet ḥuyrilerinden soralırse, / Er millete cennetten yer verilirse, / Tatar olan cennetten ḳuvulırse, / Ebediyen cihande yanarım, / Lâkin yine Tatar, Tatar, Tatarım!!! “Almanlar da senden taraf olursa, / Cennet hurilerinden sorulursa, / Her millete cennetten yer verilirse, / Tatar olan cennetten kovulursa, / Ebediyen cihanda yanarım, / Lâkin gene Tatar, Tatar, Tatarım!!!” - C. Kermençikli.

alâmet (-ti) Belirti, alamet, işaret, emare, müjdeci; **kuz ~leri** Sonbaharın belirtileri; **oġursızlıḳ ~leri** Uğursuzluk alâmetleri. ● **~lerge inanmaḳ** Alâmetlere inanmak.

Şasenemniñ ḳolunda çapalanıp turġan baḳanı korgen Aydos ḳuvanç alametinen birden onıñ ince belinden ḳuçaḳlap ozüne tarttı ve kogerip başlaġan dudaḳlarından can-yurekten opti. “Şasenem’in elinde çabalayıp duran kurbağayı gören Aydos sevinç belirtisi ile birden onun ince belinden kucaklayıp kendisine çekti ve morarmaya başlayan dudaklarından canı yürekten öptü.” -Çerkez Ali - 1.

alan (I) 1. Orman açıklığı, orman içindeki ağaçsız (veya açık) alan (veya yer); **orman ~ı** Orman açıklığı. 2. Alan, bölge, saha; branş, faaliyet alanı, uğraş alanı; krş. **saa**; **faaliyet ~ı** Faaliyet alanı.

Olarnı dağlarġa kezintige alıp kete, bağçalarnı kostere, cevizliklerge alıp bara, fındıḳ alanları içinde dolandıra. “Onları dağlara gezintiye götürüyor, bahçeleri gösteriyor, cevizliklere götürüyor, fındık alanları içinde dolaştırıyor.” -Çerkez Ali - 1.

Olar eki kolḫoznıñ sınırdaş pamuḳ alanlarını ekige bolip keçken asfalt yol çetinde korüştiler ve ḳocaman soġut teregi taldasında ayaḳ ustünde subetleştiler. “Onlar iki çiftliğin sınır olan pamuk alanlarını ikiye bölen asfalt yolun kenarında görüştüler ve kocaman bir söğüt ağacının gölgesinde, ayakta konuştular.” -Z. Kurtnezir - 1.

alan (II) (as) *(tarih)* Alan *(İskit-Sarmat kökenli göçebe halk)*; **~lar** Alanlar.

alan (III) *(ağızlarda)* Alıcı, müşteri; bk. **muşteri**.

alançıḳ (-ġı) Orman içindeki açık alan.

O, cap töpesinde bir ķırtış alançıķ eken. “O, yamaç tepesinde bir sürülmemiş alan imiş.” -Çerkez Ali - 1.

alapçe, **ala** Hala *(babanın kız kardeşi)*.

Bu ķızıñ alasını ķayda tapmaķ kerekligini aytmaķ kuç. “Bu kızın halasını nerede bulmak gerektiğini söylemek zor.” -E. A. Osmanoğlu - 1.

alaşa (I) At, beygir; krş. **ayġır**; **at**; **beygir**; **maliy**.

Butün ormannıñ ķanuniy ķaravulı Veniamin emce bu uķuķnı buyük isteknen resmiyleştirgen soñ ozü kibi ķart alaşasını yorttırıp, ormannıñ kunbatı tarafına kete. “Bütün ormanın resmi nöbetçisi Veniamin amca bu hukuku büyük istekle resmileştirdikten sonra kendi gibi yaşlı atını koşturup ormanın batı tarafına gitti.” -A. Osman - 2.

alaşa (II) *(eski)* Alçak; düşük, aşağı.

alat (I) *(botanik)* Armut cinsi.

alat (II) bk. **alet**.

alat (III) *(çokluk)* **al (I)**; **bazı ~ta** Bazı durumlarda.

alat (IV) (-tı) Halat, kablo; **~ çekme** *(spor)* Halat çekme yarışı.

alat (V) *(ağızlarda)* Gelir, kazanç; bolluk, mebzuliyet; bereket.

alât *(çokluk)* **alet** 1. Aletler, aygıtlar, cihazlar; **arbiy ~** Savaş aletleri; **ziraat ~ı** Ziraat aletleri; **muzıka ~ı** Müzik aletleri; **cerraḥ ~ı** Cerrahi aletler. 2. Organ, uzuv *(insan, hayvan)*; **iç ~ı** İç organ *(insan)*; **tavuķnıñ iç ~ını alıp taşlamaķ** Tavuğun içini çıkarmak, içini temizlemek; **cınıs ~** *(biyoloji)* Tenasül (veya üreme) organı.

alatlı 1. Ağır *(insan)*. 2. Ciddi, hatırı sayılır; saygın; **~ ķırcıman** Ciddi, orta yaşlı bir adam. 3. *(ağızlarda)* Hali vakti yerinde, müreffeh, varlıklı.

alay (I) Kalabalık; halk, kütle, yığın, sürü; toplantı.

alay (II) *(ağızlarda)* Bütün, cümle, hep, tüm, tamam, tamamen; bk. **episi**; **~ımız çıñlaştıķ** Hepimiz şarkı söyledik.

Alay yeri balçıķ. Dersiñ, balçıķtan yapılġan bir yapıncanen ortulgen. “Her yeri çamur. Sanki çamurdan yapılmış örtüyle örtülmüş.” -A. Osman - 2.

Soġannıñ içinde alay vitaminler bar. “Soğanın içinde bütün vitaminler var.” -E. A. Osmanoğlu - 1.

alay (III) *(şarkı nakaratı)* **“Mına selâm aleykim, men de keldim, alay…”** *(Kırım-Tatar halk şarkılarında)* Selam aleyküm, ben de geldim işte buradayım!

al-azırda *(ağızlarda)* Halihazırda; bk. **şimdiki vaķıtta**; **kun-bugunde**.

– Sayğılı arḳadaşlar, – dedi o, – ciddiyliknen, – al-azırda pamuḳ tımarında olduḳça murekkep, ağır vaziyet devam etmekte. “— Sevgili arkadaşlar, dedi o ciddi bir şekilde, hâlihazırda pamuk tımarında oldukça karışık, oldukça ağır durum devam etmekte.” -Z. Kurtnezir – 1.

albastı Loğusa humması, albasma.

albatros *(zooloji)* Albatros *(Fırtınakuşları takımının, fırtınakuşugiller familyasından bir kuş türü. Uzunluğu 1 m.den fazladır. Kanatları dışta kalmak üzere tüyleri aktır. Atlantik Okyanusu'nda geniş topluluklar yaparak yaşarlar)*.

albav Tuzlu gibi; acı, acımsı, acımtırak *(suyla ilgili)*; krş. **tuzlu**; **~ suv** Sert (veya kalın) su.

albillo *(botanik)* Albillo *(Tıbbi üzüm çeşitlerinden biri)*.

albinizm Akşarlık, akşınlık, albinizm *(1- İnsanlarda ve hayvanlarda görünür bazı dokulara rengini veren pigment adlı maddenin tüm ya da bir dereceye kadar olmaması. 2- Değişik soydan gelen vasıf)*.

albinos Akşar, akşın, albino, çapar *(Derisinde, kıllarında ve gözlerinde doğuştan boya maddesi bulunmadığı için her yanı beyaz olan hayvan ya da insan)*.

albom Albüm; albümlük.

Şasenem ust kiyimini taşlap, ateş tüste atlas ḫalatını kiyip çıḳtı. O Nazimniñ tizine bir ḳolını ḳoyıp foto albomını açtı. “Şasenem üst giyimini çıkarıp ateş renginde atlas gömleğini giyerek çıktı. O, Nazim'in dizine bir elini koyup fotoğraf albümünü açtı.” -Çerkez Ali - 1.

albu: **~ ise** Oysa.

Kendiñni kim bilsin ne etip kostermek isteysiñ. Albu ise, sen de er kes kibisiñ. “Kendini kim bilir nasıl göstermek istiyorsun. Halbuki, sen de herkes gibisin.” -E. Umerov - 1.

albuki bk. **albu ise**.

Bundan başḳa, Panoramada salte asker, cenk koresin. Ḫalḳ korünmey. Albuki, Aḳyar ḫalḳı doḳuz-on ay şeerde ḳapalıp ḳalġanlar. “Bundan başka, Panorama'da sadece asker, savaş görüyorsun. Halk görünmüyor. Hâlbuki Akyar halkı 9-10 ay şehirde kapalı kalmış.” -A. Hilmi.

albumin Albümin, yumurta akı *(Bitkilerin ve hayvanların doku ve sıvılarında bulunan karbon, oksijen, azot, hidrojen ve kükürtten bileşmiş suda eriyen madde. Bunun en iyi örneği yumurta akıdır)*.

alcaymaḳ *(ağızlarda)* Yaşlılık hastalığına düşmek; bunamak; bk. **alcımaḳ**.

alcımaḳ Bunamak, çocuklaşmak, çocuk olmak; krş. **bunamaḳ (1)**; **alcıġan adam** Bunayan adam, çocuklaşan adam; **o ġarip endi alcıġan** Bu zavallı artık bunamış.

alcımamaḳ *(olumsuz)* **alcımaḳ**.

alcıramaḳ *(ağızlarda)* bk. **alcımaḳ**.

alça *(botanik)* Alıç, alıç ağacı *(Gülgillerden, kırlarda yabani olarak yetişen bir ağaç ve bunun mayhoş meyvesi)*; krş. **kiyik erik**.

alçaḳ (-gı) 1. Alçak; basık; düşük; **~ boylu adam** Bodur adam, kısa boylu adam; krş. **ufaḳ boylu adam**. 2. Alçak, namussuz, rezil, şerefsiz, onursuz; krş. **aşaa adam**.

Satḳın olıp duşmanlarnen / Uzlaşmadım, / Aldatmadım alçaḳ olıp / İlni, ḫalḳnı!.. “Hain olup düşmanlarla / Uzlaşmadım, / Aldatmadım alçak olup / İli, halkı!...” -Y. Temirkaya - 1.

alçaḳgoñülli Alçak gönüllü, mütevazı, yumuşak, kibar, halim, nazik.

alçaḳgoñüllilik (-gi) Alçak gönüllülük, tevazu, nezaket, naziklik.

alçaḳlamaḳ bk. **alçaḳlatmaḳ**; **alçaḳlaşmaḳ**.

alçaḳlaşmaḳ İnmek, alçalmak, düşmek; azalmak; eksilmek; aşağılanmak, küçük düşmek.

Yolaḳ ise kimerde pek kenişley, sıçrasañ bile, tavanına yetip olamaycaḳsıñ, kimerde ise, o derece alçaḳlaşa ki, baḳalap ketmek kerek ola. “Yol bazen çok genişliyor, sıçrasan bile tavanına ulaşamayacaksın, bazense o kadar alçaklaşıyor ki kurbağa gibi gitmek gerekiyor.” -E. A. Osmanoğlu - 1.

alçaḳlaşmamaḳ *(olumsuz)* **alçaḳlaşmaḳ**.

alçaḳlatmaḳ Alçaltmak, azaltmak, daraltmak, düşürmek, indirmek; aşağılamak, küçültmek, tahkir etmek, tezlil etmek.

Ya bir saat evelsi bu yigitni aḳaretlegen, alçaḳlatmaġa tırışḳan kim edi? “Bir saat önce bu yiğide hakaret eden, onu aşağılamaya çalışan kimdi?” -E. Umerov - 1.

alçaḳlatmamaḳ *(olumsuz)* **alçaḳlatmaḳ**.

Ömüri boyı daa kimse Şamratnı boyle alçaḳlatmaġan, aḳaretlemegen edi. “Ömrü boyunca hiç kimse Şamrat’ı böyle aşağılamamış, ona hakaret etmemişti.” -E. Umerov - 2.

alçaḳlıḳ (-ġı) 1. *(coğrafya)* Çökek, çukurluk, ingin yer; **ḳoylar ~ḳa endi** Koyunlar aşağıdaki ovalara doğru indi.

2. Alçaklık, namussuzluk, rezillik; krş. **aşaalıḳ**.

Omürimde çeşit alçaklıklar kordim, ama boylesine daa rastkelmegen edim. "Ömrümde çeşit çeşit alçaklıklar gördüm, ama böylesine hiç rastlamamıştım." -E. Umerov - 1.

alçalmaḳ 1. *(ağızlarda)* İnmek, düşmek; alçalmak; bk. **alçaḳlaşmaḳ**. 2. Batmaya (veya çökmeye) başlamak, zevale uğramak, bozulmak. 3. Alçalmak, aşağılanmak, küçük düşmek; **anda barıp, onıñ ogünde ~ kerekmi?** Oraya gidip onun önünde küçük düşmek gerekir mi?; krş. **aşalanmaḳ**.

Ḳorḳunç şemşek iç durmayıp çaḳarse, / Er tarafa yıldırımlar yaḳarse, / Biñ yıl yaġmur, burçaḳ, ḳar, buzlar yaġıp / Düşen seller ortalıġı yıḳarse, / Yukselirim, alçalırım, batarım / Yer altına kirsem, yine Tatarım! "Korkunç şimşek hiç durmadan çakarsa, / Her tarafı yıldırımlar yakarsa, / Bin yıl yağmur, dolu, kar, buz yağıp / Düşen seller ortalığı yıkarsa, / Yükselirim, alçalırım, batarım / Yerin altına girsem de, yine Tatarım!" -C. Kermençikli.

alçı *(zar atmak, beştaş)* ● **aşıġı ~ turmaḳ** Şanslı olmak.

ald Ön; ön taraf; krş. **og; ~ı** Ön kısmı; **~ında** Önünde; öncesinde; **~ından** Ön cepheden, önden, ön taraftan, ileriden; **~ımdaki** Önümde bulunan; **~ımızdaki** Önümüzde bulunan; **~da** Önde, ileride; **~daki** Önde bulunan, öndeki; **~dan** Önden, ön cepheden, ön taraftan, ileriden.

Ḳadınnıñ aytḳanı doġru eken, musafirhaneniñ aldında tüşti. "Kadının söylediği doğruymuş, misafirhanenin önünde indi." -U. Edemova - 2.

aldamaḳ *(ağızlarda, Kodeks Kumanikus)* 1. Aldatmak, iğfal etmek, hileyle kandırmak, madrabazlıkla aldatmak, dolandırmak; bk. **aldatmaḳ**. 2. Ayartmak, iğfal etmek, kandırmak; bk. **aldatmaḳ**.

Bir takım iyleciler ḫalḳnı aldap, dinlerini unuttırdılar. "Bir takım hilekârlar halkı aldatıp, dinlerini unutturdular." -H. Ş. Toktargazi.

aldanmaḳ 1. Aldanmak, yanılmak. 2. Ayartılmak, baştan çıkarılmak, cezbedilmek. 3. Avunmak, oyalanmak; **işnen ~** İşle avunmak.

aldanmamaḳ *(olumsuz)* **aldanmaḳ**.

aldatıcı 1. Yalancı, hilekar, madrabaz; dolandırıcı; krş. **yalancı**. 2. Ayartan, baştan çıkaran.

aldatıp-yaldatmaḳ Ustalıkla, maharetle, kurnazca aldatmak; **olar bizni aldatıp-yaldatmaġa tırışa** Onlar bizi aldatmaya çalışıyorlar.

aldatmaḳ 1. Aldatmak, iğfal etmek; hileyle kandırmak, madrabazlıkla aldatmak, dolandırmak. 2. Ayartmak, iğfal etmek, kandırmak; krş. **dolandırmaḳ**; **fallamaḳ**.

— *Sen molla meni aldatasın. Yaḫşısı paranı ber. O, elbette, seniñ aḫmaḳ nasiatından faydalıdır*. "Sen molla beni aldatıyorsun. En iyisi paranı ver. O, elbette, senin ahmak nasihatından faydalıdır." -Uç Nasiat Latifesi.

aldatmamaḳ *(olumsuz)* **aldatmaḳ**.

Men bir zaman seniñ apayıñ olmam. Men seni sevmeyim. Özüniñ de, başḳalarnı da aldatma. "Ben hiçbir zaman senin karın olamam. Ben seni sevmiyorum. Kendini de başkalarını da aldatma." -E. A. Osmanoğlu - 1.

aldav, **aldama** Aldatma, iğfal (etme); hile, oyun, yalan dolan; **~ yolunen** Aldatmaca ile, hile (yolu) ile, yalan dolanlar.

Riḫsiyevni çeşit aldav yollarıle ḳandırıp, oz maḳsadına irişüvge ondan faydalana. "Rihsiyev'i çeşitli hilekârlıklarla kandırıp kendi amacına ulaşmak için ondan faydalanıyor." -Z. Kurtnezir - 1.

aldavcı bk. **aldatıcı**.

aldav-sıltav Aldatmaca ve hile; **~nen aḳçalarnı ala** Hile ve aldatmacayla paraları alıyor.

aldın 1. Eskiden, vaktiyle, zamanında, zamanın birinde, her şeyden önce; **yuḳudan ~** Uyumadan önce; **~ olġan vaḳia** Daha önce meydana gelen olay. 2. İlk iş olarak; ilk önce; evvela, önce, önceden; krş. **başta**. 3. Bundan önce; **uç sutka ~** Üç gün önce.

Aldın ketken yol alır. "Önce giden yol alır." -Atalar Sözü.

Aldın boyle siyrek allar olġanda Murat Ġaniyeviç bizni birer-birer kabinetine çaġırıp, 'utüley' turġan. "Eskiden öyle zamanlarda Murat Ganiyeviç bizi teker teker odasına çağırıp 'ütüleyip' durur." -Z. Kurtnezir - 1.

aldına-artına: **~ baḳmayıp ḳaçmaḳ** Arkasına bakmadan koşmak.

aldından 1. Önünden; krş. **ogünden**. 2. Daha önce, daha evvel, daha erken; krş. **evelden**. 3. Önceden, evvelden; krş. **ogünden**; **evelden**; **~ aytmaḳ** Önceden haber vermek, önceden söylemek; uyarmak; **~ bildirmek** Önceden bildirmek, önceden haber vermek; **ciyezni ~ azırlamaḳ** Önceden çeyiz hazırlamak.

Özüm tıraş olam, anavı evniñ saibi ise kozümniñ aldından ketmey. "Ben tıraş

oluyorum, şu ev sahibi ise gözümün önünden gitmiyor.” -İ. Abduraman - 1.

aldıngı *(ağızlarda)* a) Önde bulunan, öndeki; bk. **aldındaki**. b) Bundan evvelki, bundan önceki, eski, evvelki, ondan evvelki, ondan önceki, önceki, geçen, geçmiş, mazi; bk. **evelleri**.

aldıramamaḳ (I) Aldıramamak; krş. **aldırıp olamamaḳ**.

aldıramamaḳ (II) Anlayamamak, akıl erdirememek, aklı erememek, idrak edememek, kavrayamamak; krş. **aldırıp olamamaḳ**.

aldırma, aldıruv *(eylem adı)* **aldırmaḳ**.

aldırmaḳ (I) Aldırmak; **defter ~** Defter aldırmak; **aldırıp olamamaḳ** Aldıramamak; krş. **aldıramamaḳ**.

Madam ozüniñ ḳocasına boyle bir ‘portfel’ aldırmaḳ içün tükânçığını ḳapaġan ḳardaşını işke yerleştirip de ‘portfel’ alıp bergen vaḳıtındakisinden daa ziyade çekişken. “Madam, kendi kocasına böyle bir ‘çanta’ aldırmak için, dükkânını kapayan kardeşini işe yerleştirip de ‘çanta’ alıp verdiği zamandakinden daha fazla uğraşmış.-C. Gafar.

aldırmaḳ (II) Anlamak, kavramak, akıl erdirmek, aklı ermek, idrak etmek; bk. **añlamaḳ**; **farḳına barmaḳ**; **aldırıp olamamaḳ** Anlayamamak, akıl erdirememek, aklı erememek, idrak edememek, kavrayamamak; krş. **aldıramamaḳ**.

Zakir onıñ kim ekenini aldırıp olamadı. “Zakir onun kim olduğunu anlayamadı.” -U. Edemova - 1.

aldırmaḳ (III) Azarlamak, paylamak, çıkışmak, donatmak; ayıplamak; tenkit etmek, yermek; **yaḫşı etip aldırdı** İyice azarladı; krş. **alıḳtırmaḳ**.

aldırmamaḳ (I) *(olumsuz)* **aldırmaḳ (I)**.

aldırmamaḳ (II) *(olumsuz)* **aldırmaḳ (II)**.

aldırmamaḳ (III) *(olumsuz)* **aldırmaḳ (III)**.

ale, (*ağızlarda* **alâ)** *kuvvetlendirme:* **~ daa** a) Hâlâ; **~ daa kelmey** Hâlâ yok, hâlâ gelmedi. b) Ama, fakat, lâkin, ancak; olsa olsa, en fazla; yalnız, sade; tek, yegane; **~ bugun (***konuşmada* **ale bukun) ondan ḫaber yoḳ** Şu ana kadar ondan hiçbir haber yok.

aleatiko *(botanik)* Üzüm çeşidi.

alebastr *(inşaatçılık)* Albatr, kaymaktaşı, sumermeri *(Parlatılmaya elverişli, yumuşak, beyaz, yarı saydam bir çeşit mermer)*; bk. **ḳaymaḳtaş**.

al-eḫval bk. **al-eval**.

aleket (-ti) Acele acele koşuşmalar, koşuşup durmalar; curcuna, gürültü patırtı; **~ çıḳarmaḳ** (veya **ḳoparmaḳ**)

Gürültü patırtı etmek; karmaşa, koşuşturma yaratmak.

Ortalıḳ aleket: divanniñ cetiiye buklepip ḳoyılġan yorġanniñ astarı sap-sarı, televizor stoluniñ astında kirli çoraplar sozulıp yatalar, şifonerniñ ḳapaġı arasından nasıldır iç urbanıñ ucı çıḳıp tura. “Ortalık curcuna: Divanın yanında katlanarak koyulmuş yorganın astarı sapsarı, televizyon masasının altında kirli çoraplar süzülüp yatıyorlar, şifoniyerin kapağı arasında iç çamaşırının ucu çıkıp duruyor.” -A. Osman - 2.

aleketli 1. Gürültülü, patırtılı; aceleci; **~ kun** Telaşlı bir gün. 2. Direnç, mukavemet güçlüğü; **~ iş** Dayanması zor iş.

Birlik ev-bereketli ev, ḳavġalı ev-aleketli ev. “Birlik içinde olan ev, bereketli ev; kavgalı ev, gürültü patırtı içinde olan ev.” -Atalar Sözü.

aleketsiz Gürültüsüz, koşuşturmasız.

alel-acele Aceleyle, alelacele, çabucak, çarçabuk, hemencecik; krş. **acele**; **~ çıḳıp ketti** Aceleyle çıkıp gitti.

Apayım alel-acele yerinden turdı. “Karım hemen yerinden kalktı.” -Z. Kurtnezir - 1.

alelem *(ağızlarda)* Anlaşılan, herhâlde, galiba, belki de, adeta, öyle geliyor ki, büyük olasılıkla; bk. **ġaliba.**

alelḫusus Ayrıca, bilhassa, hele, hususiyle, ille, özellikle; krş. **bilḫassa**.

Yalt etip Şamratnıñ yuzüne baḳtı ve onıñ alelḫusus ḫucur ekenini sezdi. “Birden Şamrat’ın yüzüne baktı ve onun özellikle tuhaf olduğunu sezdi.” -E. Umerov - 2.

alelim *(Sudak ağzında)* Anlaşılan, herhâlde, galiba, belki de, adeta, öyle geliyor ki, büyük olasılıkla; bk. **ġaliba.**

alem (I) 1. Evren, kainat; dünya, yeryüzü, cihan; alem, muhit, çevre; krş. **dünya**; **cian**. 2. Toplum, topluluk, cemiyet; insanlar, adamlar; halk.

İkâyesi çoḳ bu alemniñ, / Kinayesi az. / Arzulanmnı, sen, ḳalemim, / Ḳısḳa etip yaz! “Hikâyesi çok bu âlemin, / Kinayesi az. / Arzularımı, sen, kalemim, / Kısaca yaz!” -Y. Temirkaya - 1.

Añlaşılġanına kore, men şiiriyet alemine dalmak kerekim. “Anlaşıldığına göre, ben şiir alemine dalmalıyım.” -İ. Abduraman - 1.

alem (II) 1. Ayça, dilimay, hilal *(camilerin)*, kubbenin üzerindeki hilal ve yıldız *(cami)* 2. Arma, hanedan arması; **tuġra**.

alem (III) *(eski)* Bayrak, flama, sancak; bk. **bayraḳ**; **sancaḳ**.

aleman bk. **alaman**.

alem-aşkâre Açık açık, açıkça, açıktan açığa, alenen, aleni olarak, halkın karşısında, ortada, herkesin gözü önünde; bk. **açıḳ-açıḳḳa**.

alemdar Bayraktar, alemdar, sancaktar; bk. **bayraḳdar**.

alet (-ti) Alet, enstrüman, araç, vasıta; aygıt, cihaz; takım; teçhizat; krş. **alât**; **ciḥaz**; **sofra ~leri** Sofra takımı; **istisal ~leri** Üretim araçları.

İndikatornıñ yeşil, ḳızıl lampaçıḳları yanıp-sönip alalar, rele ve araştırıcı aletlerniñ bir suratta tasırdap turġanı eşitile. "Göstergenin yeşil, kırmızı lambaları yanıp sönüyorlar, kabartma ve araştırıcı aletlerin aynı hızla çıkardıkları gürültü duyuluyor." -E. Umerov - 1.

alev Alev; krş. **yalın**; **~ maşnası** *(askeri)* Alev makinesi, alev cihazı.

Sernik çöpi ucundaki alev zift ḳaranlıḳta keniş yerni aydınlatḳanı kibi, adiy bir vaḳa insan ḫatirinde çoḳtan olıp keçken, unutılıp ketken sevinçli ve kederli vaḳialarnı canlandıra. "Kibrit çöpünün ucundaki alevin zifiri karanlıkta geniş bir alanı aydınlattığı gibi, sıradan bir olay da insanın zihninde çok eskiden olup geçen, unutulup gitmiş sevinçli ve kederli olayları canlandırır." -E. A. Osmanoğlu - 1.

al-eval Durum, hal, vaziyet; **~ıñız nasıl?** Nasılsınız?

Buz kibi ḫanede nasıl yaşaysız, dep al-evalımızını soramaḳ, evni ḳızdırmaḳ aḳḳında laf açmaḳ yerine boyle suvuḳ laflar... "Buz gibi evde nasıl yaşıyorsunuz, diye hal hatır sormak, evi ısıtmak hakkında laf açmak yerine böyle soğuk laflar..." -İ. Abduraman - 1.

aleviye bk. **alevke**.

alevke *(zooloji)* Medüz; denizanası *(Çeşitli selentere gruplarının serbestçe yüzen şekillerine verilen genel ad. Medüzler, çoğunlukla denizde yaşayan jelatinimsi, saydam, yanardöner renkli organizmalardır)*; krş. **cılavuḳ**.

alevlendirmek Tutuşturmak, parlatmak, yakmak; alevlendirmek, coşturmak.

O er koylüniñ yureginde tütep turġan ateşni ustalıḳnen alevlendirdi. "O her köylünün yüreğinde tütmekte olan ateşi ustalıkla alevlendirdi." -E. A. Osmanoğlu - 1.

alevlendirmemek *(olumsuz)* **alevlendirmek**.

Onıñ yurekke toḳunmaġan, onı alevlendirmegen, çaynalġan, tekrarlanġan sözleri Mammetniñ bir ḳulaġından kirdi, digerinden çıḳıp

kettiler. “Onun yüreğe dokunmayan, onu alevlendirmeyen çiğnenmiş, tekrarlanmış sözleri Mammet’in bir kulağından girdi, diğerinden çıkıp gittiler.” -İ. Paşi.

alevlenme, **alevlenüv** *(eylem adı)* **alevlenmek**.

alevlenmek 1. Tutuşmak, parlamak, alev almak; parlayıvermek, parlamak; kıpkırmızı kesilmek; coşmak; krş. **tutaşmaḳ**. 2. Alevlenmek, alevlenip yanmak, tutuşup yanmak; yanıp tutuşmak; alev almak.

Kolḫoznıñ baş buḫgalteri Midat yazġan cedvelni oña kostergende, reisniñ yuregindeki Midatka olġan ġadap ateşi daa ziyade alevlendi. “Çiftliğin baş muhasebecisi Mithat’ın yazdığı çizelgeyi ona gösterdiğinde başkanın içindeki Mithat’a olan nefret ateşi daha da alevlendi.” -M. Ablalimov.

alevlenmemek *(olumsuz)* **alevlenmek**.

alevli Alevli.

Siziñ ekiñizge – yurek parçalarıma, gece tüşümde, kundüz oñımda olmış cançıḳlarıma alevli selamlarımnı yollayım, sizlerni saġ-esen olmañızını tileyim, yuz - kozleriñizni biñ defalar opem, sizlerni pek saġınġanımnı bildirem. “Sizin ikinize, yüreğimin parçalarına, gece rüyamda, gündüz önümde olan canlarıma alevli selamlarımı yolluyorum, sizlerin saglık ve mutlu olmanızı diliyorum, yüz ve gözlerinizden bin kere öpüyorum, sizleri çok sakındığımı bildiriyorum.” - E. Umerov - 1.

alevsiz Alevsiz.

Ḳızıñ ateşlerde yana, alevsiz yana!.. “Kızın ateşlerde yanıyor, alevsiz yanıyor!” -Çerkez Ali - 1.

alevyurek Ateşli, coşkun, hararetli; ihtiraslı, haris, muhteris; düşkün, müptela, tiryaki; krş. **ateşyurek**; **~ adam** Ateşli bir adam.

aleyḫ: **~ine** Karşıt, zıt; tersine, aksine; krş. **aksine**; **~inde olmaḳ** Karşı olmak, aleyhinde olmak; krş. **ḳarşılıḳ kostermek**.

aleykum selâm (*konuşmada* **ayleykim selâm**) Selam! *(selamlama yanıtı:* selâm aleykum*)*.

Aleykum, selam, bizim totaylar! –dep cevaplandı er kes içün Abdulkerim. “Aleykümselam, bizim asiller! – diye cevapladı herkesin yerine Abdülkerim.” -İ. Abduraman - 1.

alfa Alfa; **~ şavleler** Alfa ışınları *(Radyoaktif cisimlerin saldıkları üç ışından biri)*.

alfavit bk. **elifbe**.

Anavu raflarda, eski arab alfavitinde basılġan bediy edebiyattan başlap, ta bugunki kungece Taşkentte, Ġafur Ġulam neşriyatında çıḳḳan kitaplar toplanılġandır. "Şu raflarda eski Arap alfabesinde basılmış bedii edebiyattan başlayarak, ta bugüne kadar Taşkent'te Gafur Gulam neşriyatında çıkan kitaplar toplanmıştır." -E. Umerov - 2.

alfiil *(dil bilimi)* Bağfiil, (zarf yerine geçen) ortaç, rabıt sıygası; **~ birikmesi** (veya **aylanması**) Bağfiil grubu.

algebra Cebir; cebirsel; **~ musaviylemesi** Cebirsel denklem; **~ cemisi** (veya **mecmusı**) Cebirsel toplamı.

algoritm Algoritma *(IX. yüzyılın başında yaşamış olan Türk matematikçilerden Musaoğlu Horzumlu Mehmet'e, Arapların san olarak verdiği "Alharezmi" sözcüğünden Frenklerin yarattığı bir terimdir. Bu terim Orta Çağ'da ondalık sayı sistemine göre yapılan, -ve son zamanlarda ise, belirli herhangi bir kurala bağlı bulunan her türlü- hesap işlemine ad olmuştur. Dilimizde buna "Harezmli yol" da denir).*

alġalamaḳ Almak; elde etmek, ele geçirmek *(birçok kez)*.

alġalamamaḳ *(olumsuz)* **alġalamaḳ**.

alġan *(ağızlarda* **almış***)* Alan, almış.

alġı 1. bk. **aylıḳ**. 2. Kavrama, kavrayış, algı, idrak; krş. **idraḳ**.

alġış 1. Onama, takdir (etme), tasvip (etme), rıza, onay; övme, meth, sitayiş; **~lar aytmaḳ** Teşvik edici sözler söylemek; **~ etmek** bk. **alġışlamaḳ**; **~ almaḳ** bk. **alġışlanmaḳ**. 2. Selam, selamlama. 3. Alkış, alkışlar; **şiddetli** (veya **gurdeli**) **~lar** Alkış fırtınası (veya yağmuru), güçlü alkışlar; **~ tufanı** Alkış tufanı.

Baġcı ustalar ozleriniñ yetiştirgen şirin-şerbet yuzümleri içün, aḳiḳaten alġışḳa layıḳlar. "Bağcı ustalar kendilerinin yetiştirdiği tatlı üzümleri için, gerçekten takdire layıklar." -Çerkez Ali - 1.

alġışlama, **alġışlav** *(eylem adı)* **alġışlamaḳ**.

alġışlamaḳ 1. Takdir etmek, onamak, tasvip etmek, rıza göstermek; övmek, methetmek, sitayişle bahsetmek. 2. Selamlamak; alkışlamak.

Çapçaḳnıñ tübünden toḳtamadan, ozleriniñ baġçalarına doġru aḳḳan suvnı korgen cemaat pek ḫoşnut ola, Amet aḳaynı alġışlaylar. "Fıçının dibinden durmadan kendi bahçelerine doğru akan suyu gören cemaat pek memnun olur, Ahmet ağabeyi alkışlarlar." -Tüpsiz Çapçak Latifesi.

alġışlamamaḳ *(olumsuz)* **alġışlamaḳ**.

alġışlanmaḳ *(dönüşlü-edilgen)* **alġışlamaḳ**.

alġışlanmamaḳ *(olumsuz)* **alġışlanmaḳ**.

al-ḫatır (-trı) Keyif; fiziksel ve ruhsal durum; **~ soramaḳ** Hal hatır sormak; **~ sorap barmaḳ** Hal hatır sormak için ziyaret etmek; **ḳartlarġa ~ sorap barmaḳ kerek** Yaşlıları hal hatır sormak için ziyaret etmek gerekir.

Nikita saba adamlarnen merabalaşa, ḳol tutuşa, kulümsirey, temiz ḳırımtatar tilinde al-ḫatır soraşa ve ḫalḳ şaḳalarını yerli-erinde ḳullanıp leskerini omuzana urıp, yer ḳazmaġa çıḳıp kete. "Nikita sabahleyin insanlarla merhabalaşıyor, el sıkışıyor, gülümsüyor, güzel bir şekilde Kırım Tatarcası ile hâl hatır soruyor ve halkın esprilerini yerli yerince kullanıp küreğini, belini, omzuna atıp yer kazmak için çıkıp gidiyor." -Çerkez Ali - 2.

alḫimik (-gi) Alşimist, simyacı, simyager.

alıcı Alan, alıcı, müşteri; krş. **muşteri**.

Ḫalḳ nesi bar, nesi yoḳ satılıḳḳa çıḳara. Alıcılar ne berse, ona sata ediler. Alıcı bir olsa, satıcılar onlarnen edi. "İnsanlar nesi var nesi yok herşeyi satılığa çıkarıyor, alıcılar ne verirse ona satıyorlardı. Bir alıcıya karşılık onlarca satıcı vardı." -A. Hilmi.

alıḳtırmaḳ Azarlamak, paylamak, çıkışmak, donatmak.

alım 1. Vergi, resim, harç; krş. **bergi**. 2. *(tarih)* Haraç, vergi; krş. **yasaḳ**.

alın (alnı) 1. Alın; krş. **mañlay**. 2. Dağın ön kenarı.

alınlı Geniş alına sahip; krş. **keñ mañlaylı**.

alınlıḳ *(etnografya)* Kadın tacı, taç biçiminde başlık.

alınma *(eylem adı)* **alınmaḳ;** 1.Alınma. 2. *(dil bilimi)* Alınma, alıntı; başka dilden alınıp benimsenmiş (sözcük, konu v.s.); **başḳa tillerden ~ sözler** Yabancı (kökenli) sözcükler, başka dillerden ödünç alınan sözler; **rusçadan ~ sözler** Rusçadan alınma sözler.

alınmaḳ *(edilgen)* **almaḳ**; Alınmak, kabul edilmek.

O vaḳıtlarda daa pek çoḳ halḳnıñ ne alınıp, ne verileceginden haberi iç de yoḳ – demek mumkün. "O vakitlerde daha pek çok kişinin ne alınıp ne verileceğinden hiç haberi yok demek mümkün." -M. Kurti.

alınmamaḳ *(olumsuz)* **alınmaḳ**.

Saġınganı esapḳa alınmasa, Anarḫan onıñ daa nesini tüşünsin? "Özlediği hesaba alınmazsa Anarhan onun daha nesini düşünsün?" -U. Edemova - 1.

alıp-berecek (-gi): *birinden (bir şeyden)* **~i olmaḳ (olmamaḳ)** Birinden (veya bir şeyden) alıp vereceği olmak (veya olmamak).

Jandarmeriyadakilerniñ insanlıḳnen bir türlü alıp-berecegi yoḳ. Olarnıñ vazifesi yaḳmaḳ-yıḳmaḳ, adamlarnı telef etmek. "Jandarmaların insanlıkla bir alıp vereceği yok. Onların görevi yakıp yıkmak, insanları öldürmek." -E. A. Osmanoğlu - 1.

alıp-satıcı Vurguncu, muhtekir; *(eski* Karaborsacı, vurguncu, muhtekir, spekülatör*)*; krş. **muḫtekir**.

alıp-satıcılıḳ (-ġı) Alıp satma; başkasına satma; *(eski* Vurgunculuk, ihtikar, spekülasyon; karaborsacılık*)*.

alıp-satmaḳ Alıp satmak, başkasına satmak; *(eski* Karaborsacılık yapmak, vurgunculuk yapmak, spekülasyon yapmak*)*.

— Bar, oz malına er kes ozü şorbacı. Ya cemaat malını alıp-satmaġa siziñ ne aḳḳıñız bar? – dedi Nadirov ḳarardan ziyade okelenip. "— Var. Kendi malına herkes kendisi patron. Ya halkın malını alıp satmaya sizin ne hakkınız var, dedi Nadirov kararından fazla sinirlenerek." -Çerkez Ali - 1.

alışamamaḳ Alışamamak; krş. **alışıp olamamaḳ**.

alışıḳ (-ġı) Alışık, alışkın, alışmış.

Anda, tabiatnıñ bütün ḳılıḳlarına alışıḳ otlar-tikenler arsız borannen kureşeler, topraḳtan ḳurtulmamaġa tırışḳan kibi yapraḳları orselenip ḳalġan pıtaḳlarınen yer baġrına yatalar. "Orda tabiatın bütün davranışlarına alışık otlar dikenler arsız fırtına ile mücadele ediyorlar, topraktan kurtulmamaya çalışır gibi yaprakları hırpalanmış budakları ile yerin bağrına yatıyorlar." -U. Edemova - 1.

alışıḳlıḳ (-ġı) El uzluğu, el yatkınlığı, maharet; kazanılmış alışkanlık, meleke, yatkınlık; alışkanlık, alışkınlık, adet edinme; krş. **alışḳanlıḳ**; **merafet**.

alışḳanlıḳ (-ġı) 1. Kazanılmış alışkanlık, meleke, yatkınlık; krş. **alışıḳlıḳ**; **merafet**. 2. Alışık, alışkan, alışkın, alışkanlık, alışkı, itiyat; bk. **adet**.

Adetimni ozüñ yaḫşı bilesiñ. Alışḳanlıḳnıñ belası. Bu adetlerden ḳurtulmaḳ da kuç olacaḳ ġaliba. "Huyumu iyi biliyorsun. Alışkanlık belası. Bu huylarımdan da kurtulmak zor olacak, galiba." -Z. Kurtnezir - 1.

alışma, alışuv *(eylem adı)* **alışmaḳ**.

alışmaḳ 1. Alışmak; **yavaş-yavaş ~** Yavaş yavaş alışmak; **alışıp olamamaḳ** Alışamamak; krş. **alışamamaḳ**. 2. Alışmak, uymak; **vaziyetke ~** Koşullara

uyum sağlamak, alışmak. ● **alışıp berişmek** Değişmek, değiş etmek, teati etmek, verişmek.

Alışḳan ḳuturġandan beterdir. “Alışmış, kudurmuştan beterdir.” -Atalar Sözü.

Balalar arasında er vaḳıt zayıflarnıñ, kiçiklerniñ tarafını tutıp, olarġa yardım etip alışḳan Amet-ḫan, barıp Seydametke yardımlaştı. “Çocuklar arasında her zaman zayıfların, küçüklerin tarafını tutup onlara yardım etmeye alışmış Ahmet Han, gidip Seydahmet 'e yardım etti.” -R. Fazıl - 1.

alışmamaḳ *(olumsuz)* **alışmaḳ**; **~tan** Alışık olmamaktan, alışkın olmamaktan.

Yapma areketlernen çalışmaġa alışmaġanım. İnsanlarġa korgenimni, bilgenimni doğrusınen, burġuçlamadan aytam işte... “Yapmacık hareketlerle çalışmaya alışmamışım. İnsanlara gördüğümü, bildiğimi olduğu gibi döndürmeden söylüyorum işte...” -Z. Kurtnezir - 1.

alıştıramamaḳ Alıştıramamak; krş. **alıştırıp olamamaḳ**.

alıştırılmaḳ *(edilgen)* **alıştırmaḳ**.

alıştırılmamaḳ *(olumsuz)* **alıştırılmaḳ**.

alıştırma, **alıştıruv** *(eylem adı)* **alıştırmaḳ**.

alıştırmaḳ 1. Alıştırmak; öğretmek. 2. Alıştırmak, evcilleştirmek, uslandırmak, uysallaştırmak, yumuşatmak, *(hayvanları)* eğitmek, terbiye etmek. 3. Alıştırmak, dadandırmak. 4.: *(bütün anlamlar)*: **alıştırıp olamamaḳ** Alıştıramamak; krş. **alıştıramamaḳ**.

Mına o zamanlar nasıl usullarnen balalarnı emekke alıştıra ediler. “İşte o zamanlar böyle usûller kullanarak çocukları emeğe alıştırıyorlardı.” -Çerkez Ali - 2.

alış-veriş Alım satım, alışveriş, ticaret; krş. **tuccarlıḳ**.

Bu bir kupede olıp keçken musaḥabeden yekün, er bir kupede aḳsız sözler, doğru yol kosterüvler, opkeler, iltifatlarnen alış-veriş, palatka, sevgi ḳaygınen ḳarışıḳ sözler butün vagonnı, vagonlarnı toldura. “Bu bir kompartımanda olup geçen sohbetle birlikte, her bir kompartımanda haksız sözler, doğru yol göstermeler, öfkeler, iltifatlarla alışveriş, yumuşak konuşmalar, sevgi kaygıyla karışık sözler bütün vagonu, vagonları dolduruyor.” -C. Gafar.

alış-verişçi Satıcı; tüccar.

Bazar içinde tek-tük ḳalġan kuçük alış-verişçiler de dağıldılar. “Pazar içinde tek tük kalan küçük alışveriş yapanlar da dağıldılar.” -U. İpçi - 1.

alı-vaḳtı: ~ **yerinde olġan** Hali vakti yerinde olan.

alibi Mazeret.

alicenabane Alicenapça, cömertçe; efendice, mertçe, asilce.

alicenap Alicenap, cömert; asil, soylu, necip, mert; ~ **areket** Soylu (veya alicenap) bir davranış.

Lâkin, çoḳḳa barmay, olar bu alicenap ekimniñ başḳa bir gizli tüşüncesi de olġanını duyıp başladılar. “Fakat kısa bir süre sonra, onlar bu fedakâr doktorun gizli bir düşüncesinin olduğunu hissetmeye başladılar.” -U. Edemova - 3.

alicenaplıḳ (-ġı) Alicenaplık, cömertlik, gönül yüceliği; asalet, asillik, necabet, mertlik.

Bu meselede yolundan tayġan adamlarġa yardım ḳolını uzatmaḳ yalıñız alicenaplıḳtır. “Bu meselede yolundan sapan adamlara yardım elini uzatmak yalnız büyüklüktür.” -U. Edemova - 2.

aligote *(botanik)* Üzüm çeşidi.

aliḫe (I) *(çokluk)* **İlâḫ**.

aliḫe (II) Tanrıça, ilâhe; krş. **mabude**; **ilâḫe**.

alil Sakat, malül; topal, kötürüm; krş. **saḳat**.

Baş-Caddeniñ eki tarafında biri-birine dayanıp, tirelip, yantayıp ve biri-birinen ḳoltuḳlaşmış kibi, eski tükânçıḳlar, ḳaveler, furunlar tizülmiştir ki, bunlar ḫastaḫane ogünde nevbet beklegen o zamannıñ ḫastalarına ya da, daa doġrusı, cami ogünde tilengen aḳsaḳ, topal, çırpıḳ, solaḳ, soḳur, saġır ve sair türlü alil, saḳat tilencilerge beñzerler. “Baş-Cadde’nin iki tarafında birbirine dayanarak destek olan, eğilerek birbiriyle kol kol girmiş gibi olan eski dükkânlar, kahveler, fırınlar dizilmiştir ki; bunlar hastane önünde sıra bekleyen o zamanın hastalarına ya da, daha doğrusu, cami önünde dilenen aksak, topal, sakat, solak, kör, sağır vs. çeşitli sakat dilencilere benzerler. -U. İpçi - 1.

alim Bilgin; alim.

Ala ḫatirimde, cenkten evel, bizge pek çoḳ Leningradlı, Moskvalı alimler, ziyalılar kele, yırlarımız, folklorımız, ananelerimiz, yaşayışımız ve daa bilmem nelerimiznen meraḳlana ediler. “Hala aklımda, savaştan önce bize çok Leningradlı, Moskovalı hocalar, aydınlar geliyor, şarkılarımızla, folklorumuzla, ananelerimizle, yaşayışımızla ve daha bilmem nelerimizle ilgileniyorlardı.” -E. Umerov - 1.

alime Kadın bilim adamı.

aliment (-ti) Nafaka, nafaka parası; bakım parası.

Daa çoḳ tipler bar ki, bunlar içerisinden aynıñ 25-nde maḥkemedeki baḳılacaḳ aliment işiniñ omürinde ḳaçıncısı bilmeyip isabını şaşıranlar Kiyev sözünden soñ Varsavanı da sıḳ-sıḳ söylegen ve eñ ziyade 'zagraniçnıy' sözünen oğraşuvda kontraband malġa avuzını açḳanlar, on yerine yuz masraf etip, ḫayalından isap blanki azırlaġan komandirovkacılardan ġayrısınıñ da sayısı bir çoḳ rakamlar istey. "Daha çok tipler var ki, bunlar içerisinden ayın 25'inde mahkemede bakılacak nafaka davasının ömründe kaçıncısı olduğunu bilmeyip hesabını şaşıranlar, Kiev sözünden sonra Varşova'yı da sık sık söyleyen ve en çok 'yurt dışı' *sözü*yle uğraşta kaçak mala ağzını açanlar ve on yerine yüz masraf edip, hayalinden hesap kâğıdı hazırlayan memurlardan başkasının da sayısı birçok rakam istiyor." -C. Gafar.

alimka: ~ **boranı** Hortum, kasırga; kum fırtınası; krş. **ḫortumlı furtuna**; **şeytan tüyü**.

alimlik (-gi) Bilgililik, büyük bilgi sahibi olma; alimlik; ~ **derecesi** Bilimsel düzey, ilim derecesi.

aliy Yüksek, üst; ~ **oḳuv yurtu** Yüksek okul.

Ayat tecribesi olmaġan, yaḳında aliy malumatlı olacaḳ bu kız bir türlü aşşalıḳtan çekinmegen vaḥşiy bir adamnıñ pancasına tüşkenini bilmey edi. "Hayat tecrübesi olmayan, yakında aydın biri olacak olan bu kız, hiçbir aşağılıktan çekinmeyen vahşi bir adamın pençesine düştüğünü bilmiyordu." -M. Ablalimov.

alizarin *(kimya)* Alizarin *(Parçalanmamış halde olan kökboya bitkisinin kökü; antrasenden elde edilen ve canlı dokuları boyamakta kullanılan bir boya maddesi)*.

alkogol Alkol; ~**den saroşlanuv** Alkolden sarhoş olma.

alkogolik (I) (-gi) Alkolik, içki müptelası; sarhoş, ayyaş.

alkogolik (II) Alkolik, alkollü, ispirtolu; ayyaşlık, alkolizm; ~ **zeerlenüv (**veya **zeerlenme)** Alkol zehirlenmesi.

alkogolizm Ayyaşlık, alkolizm.

alkogolli Alkollü, ispirtolu; ~ **içki** (veya **içimlik**) Alkollü içki.

alḳa 1. Halka; **ḳapıda ~ bar edi** Kapıda asılı halka vardı. 2. Çember, halka; krş. **ḳırşav**. 3. Çevirme, etrafını alma, kuşatma, sarma; ~**ġa almaḳ** Halkaya almak. 3. Bakla, halka *(zincir)*; **zıncır ~ları** Zincir halkaları.

Azbar ḳapını açmaġa yuzü çıdamayıp, biraz bekledi. Soñra, ḳapınıñ alḳasını şıḳıldattı. “Avlu kapısını açmaya yüzü olmadığı için biraz bekledi, sonra kapının halkasını vurdu.” -Z. Kurtnezir - 1.

alḳalamaḳ Halka takmak, yüzük takmak, nişan koymak; **ḳuşlarnı** ~ Kuşlara halka takmak.

alḳalanġan Halkalı, halka takılmış; ~ **ḳuşlar** Halkalanmış kuşlar.

alḳalanmaḳ Halka takılmak, halkalanmak.

Mavı tütün dumanı alḳalanıp, kozleri ogünden odanıñ tavanına koterildi. “Mavi sigara dumanı halkalanarak, gözleri önünden odanın tavanına yükseldi.” -İ. Paşi.

alḳalı Halkalı, halka halka, halkalar şeklinde dizilmiş; ~ **sıvalçanlar** *(biyoloji)* Halkalılar.

Ḳart buġanıñ boynuna tizinen basaraḳ, çoban yetip kelmegence ve onıñ burnuna alḳalı sıcım keçirmegence tutıp tura. “İhtiyar boğanın boynuzunu ayağıyla basarak, çoban gelinceye ve burnuna halkalı sicim geçirinceye kadar tuttu.” -E. A. Osmanoğlu - 1.

alḳasız 1. Halkasız. 2. Bağlantısız.

Alla Allah, tanrı, ilâh, Haktaala, Ulu Tanrı; krş. **İlâḫ**, **Mevlâ**, **Rabbi**, **Tañrı**, **Ḫalik**, **Ḫuda**, **Ḫudai**, **Çalap**, **Yaradan**; **~ġa (biñ) şukür** (veya **şukür ~ġa)** Allah’a bin şükür, şükür Allah’a; **~ bersin** Allah göstersin, Allah versin; **~ içün** Allah aşkına, Allah’ını seversen, Allah rızası için; **~ işiñni oñ ketirsin** Allah yar olsun, Allah işini rast getirsin; **~ ḳolay ketirsin** Allah yardımcın olsun, Allah kolaylık versin; **~ ḳorçalasın** Allah onu korusun; **~ ramet eylesin** Allah rahmet eylesin; **~ sabır(lar) bersin** Allah sabır versin, sabırlı olmak için Allah yardım etsin; **~ uzun omürler bersin** Allah uzun ömürler versin; **~ razı olsun** Allah razı olsun *(teşekkür formülü)*; **~ saḳlasın** Allah korusun, Allah göstermesin; **~nıñ ḳısmet etkeni olur** Aklına estiği gibi, aklına nasıl eserse; Allah’ın kısmet ettiği olur; **~ onı yolundan şaşırmasın** Allah onu yolundan şaşırmasın; **~ aḳıllar bersin** Allah akıllar versin; **~ bile kim kelir** Allah bilir, kim gelir; **~ bile nasıl adam o** a) Allah bilir, nasıl bir kişi. b) Çok iyi biri değil; **~ bile nasıl barıp çıḳtı** Allah bilir, nasıl ulaştı; **~ bile ne yerde saḳlı** Allah bilir, nerede saklı; **yalan aytsam, ~ boynumnı ursın!** Eğer yalan söylüyorsam, Allah beni cezalandırsın! *(yemin)*; **~ kim** Ahım şahım bir şey; **~ kostermesin** Allah esirgesin, Allah göstermesin, Allah saklasın, maazallah; **~, etme(ye)** Allah korusun, Allah göstermesin; **~ etmesin** Allah göstermesin (veya saklasın, esirgesin),

maazallah; **er ~nıñ kunü** Her gün; **putperestlerniñ ~ları** *(din)* Putperestlerin tanrıları; **~ anası** *(Hristiyanlık)* Bakire Meryem Ana, Hz. İsa'nın annesi; **~nıñ çölü** Uçsuz bucaksız bozkır; **~nıñ belâsı** Allah'ın cezası *(yaramaz çocuk hakkında)*; **~ olarnıñ belâsını bersin** Allah onları cezalandırsın; **biñ bir aldı bir ~, biñ bir belâdan** (veya **er bir**) **sen saḳla** Allahım, sen bizi bin bir beladan (veya her bir beladan) koru ve kurtar; **~ işiñizni ḳolay ketirsin!** Allah yardımcınız olsun, Allah işinizi rast getirsin!; **~ ḳolay ketirsin**, **oġurlı yollar olsun** Allah kolaylık versin, iyi yolculuklar; **~ meni ḳorçalay** Ben Allah'ın koruması altındayım; **~ eyiligiñizge ḳaytarsın!** Allah iyiliğiniz için sizi cömertçe ödüllendirsin!; **ne bermegen ~** *(mecaz)* Belki, belki de *(zıt* almak*)*.

Alladan berilgen guzel bu topraḳ / Kozlerimiz kibi körlengen çoḳraḳ "Allah tarafından verilmiş bu güzel toprak / Gözlerimiz gibi körleşmiş su kaynağı" -Ş. Selim - 1.

Alla-alla Allah Allah! *(şaşma veya can sıkıntısı anlatan bir ünlem)*; **~, neçün oyle yaptıñ?** Allah Allah, neden böyle yaptın?

Stakan tolu suvmıdır / Yapon yolu bumıdır. / Alla-alla padişayım / Etecegin şumıdır... "Bardak dolu su mudur / Japon yolu bu mudur / Allah Allah padişahım / Yapacağın bu mudur" -E. A. Osmanoğlu - 1.

Allai-Taalâ, **Allau-Taalâ**, **Alla-Taalâ** Yüce Allah, Haktaala, Allah büyüktür, Allahuteala.

Allai taala asıl seni teren aḳılnen yaratḳan, ḳızım. "Allahuteala asıl seni derin akılla yaratmış, kızım." -Çerkez Ali - 1.

allâḳ (-ġı) İkiyüzlü, riyakâr, mürai; krş. **ḫulüskâr**; **ruyâkâr**; **munafıḳ (1)**; **ekiyuzlü**.

allâḳlıḳ (-ġı) İkiyüzlülük, riya, riyakarlık, mürailik; krş. **piyaz**; **ḫulüskârlıḳ**.

allanma, **allanuv** *(eylem adı)* **allanmaḳ**.

allanmaḳ Kızarmak, kızıllaşmak, al renge girmek.

Anda osti ḳızıl guller, / Ḳoḳu saçıp, allanıp. / Men de ostim tıpkı gulday / Vatanımdan ruḥ alıp. "Orada yetişti kızıl güller / Koku saçıp kızarıp. / Ben de yetiştim tıpkı gül gibi / Vatanımdan ruh alıp." -C. Dagcı.

allanmamaḳ *(olumsuz)* **allanmaḳ**.

allasız Ateist; krş. **mulḫit**.

Ebet, allasız, sen aḳlısıñ, men bu yerge şeriat aḳḳında ḳonuşmaḳ içün kelmedim. "Evet, Allahsız, sen haklısın,

ben buraya şeriatla ilgili konuşmak için gelmedim.” -E. A. Osmanoğlu - 1.

allas-pullas bk. **colos-molos**.

Alla-Taalâ bk. **Allai-Taalâ**.

Baḳ sen, Alla-Taalaġa er şey evelden malüm ola eken. “Bak sen Allahuteala’ya her şey önceden malum oluyormuş.” -İ. Paşi.

allatmaḳ *(ettirgen)* **allanmaḳ**.

allatmamaḳ *(olumsuz)* **allatmaḳ**.

allegorik Alegorik, istiare temsiliyeli.

allegoriya Alegori, istiarei temsiliye *(1. Soyut bir fikri heykel ve resimle gösterme. 2. Bir görüntü, bir yaşantı ya da bir davranışın daha iyi kavranmasını sağlamak için simgelerle göz önünde canlandırıp dile getirme)*.

allegro *(müzik)* Allegro *(Bir parçanın canlı, neşeli ve hızlı çalınacağını anlatır)*.

allelem *(ağızlarda)* Anlaşılan, herhâlde, adeta, galiba, büyük olasılıkla, öyle geliyor ki, belki, belki de; krş. **ġaliba**.

Sesiñizni ne içündir bir kereden tanımadım. Zenginleşeceksiñiz allelem.

“Sesinizi birden tanımadım. Zenginleşeceksiniz galiba.” -Z. Kurtnezir - 1.

allergiya Alerji *(Kimi canlıların birtakım yiyeceklere ya da ilâçlara karşı hastalık derecesinde gösterdikleri ters tepki)*; **şokoladḳa ~** Çikolata alerjisi.

allı (I) bk. **allı-gullü**; **allı-sarılı**.

allı (II) Hali vakti yerinde; refah içinde yaşayan; varlıklı, varsıl, zengin; krş. **devletli**; **bay**; **zengin**; **eyi ~** Bolluk, refah içinde yaşayan; **orta ~** Orta gelirli (insan).

Yedinci sınıfnı bitirgen soñ ḳurucılıḳ teḫnikumına kirmege ḳarar berdi. Kirdi, oḳudı. Anda da allı oḳuyıcılardan biri edi. “Yedinci sınıfı bitirdikten sonra inşaatçılık teknik okuluna girmeye karar verdi. Girdi, okudu. Orda da durumu iyi öğrencilerden biriydi.” -U. Edemova - 1.

allı-gullü Kırmızının baskın olduğu renkli; erguvani; krş. **alaca**.

Allı-gulli çeçeklerge burünip baar keldi. “Allı güllü çiçeklere bürünerek bahar geldi.” -A. Osman - 1.

Ḳurşun tüsli kokke kuneş parılday, ortalıḳnı allı-gulli nurlarġa ġarḳ ete ve soñra bir kereden salmaḳlı bulutlarnıñ artına gizlene. “Güneş, kurşun renkli gökyüzünde parıldıyor, etrafı allı güllü nurlara boğuyor ve sonra hemencecik kocaman bulutların arkasına gizleniyor.” -E. A. Osmanoğlu - 1.

allı-pullu Parlak renklerde giyinmiş, boyanmış *(kırmızı ve simin baskın olduğu renkli)*.

Allı-pullu feslerine guller takıp, / Gugüminen çeşmelerden suvlar alġan "Allı pullu feslerine güller takıp / Güğümü ile çeşmelerden su alan" -Ş. Selim - 1.

allı-taḳatlı Hali vakti yerinde, müreffeh, varlıklı; ~ **yaşayış** Müreffeh hayat.

Aḳiḳiy terbiyeli ḳorantada çeşit bozuḳ bala olmaz, demek ister edim, lâkin korümli, allı-taḳatlı ḳorantalarda da oyle balalar barlar, pek çoḳlar. "Gerçek terbiyeli ailede çeşitli bozuk çocuk olmaz, demek isterdim, fakat seçkin durumu iyi ailelerde de öyle çocuklar varlar pek çoklar." -U. Edemova - 1.

alligator bk. **timsaḫ**.

allo *(konuşmada* **ale***)* Alo!; merhaba!

– Allo! Militsiyamı? – dedi. – Acele surette adam yollañız. "– Alo polis mi? Acele birini yollayınız." -E. Umerov - 2.

allür Yürüyüş.

alma *(ağızlarda* **elma***) (botanik)* Elma; **~lar pişti** Elmalar olgunlaştı; **~ teregi** Elma ağacı; **~ uzip almaḳ** Elma toplamak; ~ **çiçegi** Elma çiçeği; ~ **çiçegi aşayıcısı** Elma çiçeği böceği; ~ **aşayıcısı** (veya ~ **aşaġan**) **ḳurt** Elma kurdu; ~ **şırası** Elma suyu; **ayva ~** Ayva elma; **al yanaḳlı** ~ Kırmızı yüzlü elma; **arap ~** Arap elması; **accı** (veya **kiyik**) **~** Dağ elması, yabani elma; **accı** ~ **teregi** Yabani elma ağacı; **bal ~** Bal elma; **demir ~** Demir elma; **ḳaba ~** Kaba elma; **ḳabaḳ ~** Kabak elma; **ḳozu baş** ~ Kuzu başı elma; **misk** (veya **muskat**) **~** Hindistan cevizi elma; **pamuḳ ~** Pamuk elma; **soġan** ~ Soğan elma; **sudaḳ ~** Sudak elma; **sultan ~** Sultan elma; **çelebi** ~ Çelebi (asil) elma; **tavşanbaş** ~ Tavşanbaşı elma.

Bereket on olġan yılı ḫalḳnıñ goñlü de toḳ, keyfi de yerinde, er kes şen-şeramet, baġçalar içinde sepet-sepet alma ayıp, sortlarġa ayırıp, şıḳlamalarġa çırmap, yaşçiklerge yımırta tizgen kibi yerleştirip devletke teslim eter ediler. "Bereketin çok olduğu yıl halkın gönlü tok, keyfi yerinde, herkes neşeli, bahçelerin içinde sepet sepet elma toplayıp türlerine göre ayırıp, sıkmalara sarıp, kutulara yumurta dizer gibi yerleştirip devlete teslim ederlerdi." -Çerkez Ali - 2.

almabet Değirmi yüzlü, yuvarlak yüzlü; krş. **dablabet**.

almaçıḳ (-ġı) 1. Elma. 2. Adem elması.

almaḳ 1. Almak; **ḳalemnen ḳarandaş(nı)** ~ Eliyle kalemi almak; **balanı ḳuçaḳḳa** ~ Çocuğu kucağa almak; **parmaġından**

ḳan ~ Parmağından kan almak *(analiz için)*; **orduġa ~** Orduya almak; **alıp olamamaḳ** Alamamak; krş. **alamamaḳ**; **eline ~** Eline almak; **saylap ~** Seçerek almak; **odünç ~** Ödünç almak; **al bunı** Bunu al. 2. Satın almak, almak; **yigirmi kumüşke yemiş** (veya **meyva**) **~** Yirmi grivnaya meyve satın almak; **otuz doḳuz grivnalıḳ zarzavat** (veya **sebze**) **ve yeşillik ~** Otuz dokuz grivnalık sebze ve yeşillik satın almak. 3. Almak, elde etmek, ele geçirmek; **aylıġını (pensiyasını) ~** Maaşını almak; **aḳça ~** Para almak; **topraḳ ~** Toprak almak; **bilgi ~** Bilgi almak, bilgi edinmek; **derste on eki ball ~** Derste on iki puan almak; **mektüp ~** Mektup almak. 4. Almak, kabul etmek; **vznos** (veya **azalıḳ parası**) **~** Üyelik ücreti almak; **işke ~** İşe almak. 5. Satın almak, almak; **ḳaḳıp ~** Hepsini satın almak; kapış kapış almak, kapışmak; **satın ~** Satın almak. 6. Almak, aktarmak, benimsemek. 7. Almak, içini sarmak, tutmak; **meni ḳorḳu aldı** Beni korku sardı. 8. Almak, kapsamak, içine almak; **banka uç litr süt ala** Banka üç litre süt alıyor. 9. Zamanını almak; **çoḳ vaḳıt ~** Çok vakit almak; **o menim çoḳ vaḳtımnı aldı** O benim çok vaktimi aldı. 10. İşgal etmek; su altında kalmak, su basmak; krş. **basmaḳ**; **bostannı suv aldı** (veya **alıp ketti**) Bahçeyi su bastı, bahçe sular altında kaldı. 11.: **esapḳa ~** a) Göz önünde bulundurmak, göz önüne almak, hesaba katmak, dikkate almak. b) Deftere kaydetmek, listeye almak (veya yazmak, dahil etmek). 12. *-ıp, -ip, -p zarf-fiilleriyle birlikte yardımcı fiil görevi görür*; **yuḳlap ~** Biraz uyumak, biraz kestirmek; uyuklamak, şekerleme yapmak, kestirmek; **oynap ~** Biraz oynamak; **basıp ~** Ele geçirmek, yakalamak; **yazıp ~** Yazmak, yazıvermek. 13. Almak, çıkarmak *(köpük, krema)*; **şorbanıñ kopügini ~** Çorbanın köpüğünü almak; **sütniñ ḳaymağını ~** Sütün kaymağını almak. 14. Elinden almak; (zorla) geri almak; zaptetmek; birini bir şeyden mahrum bırakmak; **aydayıcı şeadetnamesini** *(konuşmada* **pravasını)** **tutıp ~** Birinin haklarını elinden almak, birini haklarından etmek; **esir ~** Esir almak. 15. Kiralamak, kira ile tutmak; **taksi ~** Taksi kiralamak. 16. *-ıp zarf-fiiliyle birlikte birleşik fiillerin parçası:* **alıp bermek** a) Alıp vermek. b) Birine bir şeyi vermek; **alıp barmaḳ** (veya **alıp barıp bermek**, veya **alıp barıp berip kelmek**) Götürmek, kaldırmak, taşımak; **alıp kelmek** Getirmek; **alıp ketmek** Götürmek, alıp götürmek; **alıp yürmek** Nakletmek, götürmek, getirmek, taşımak, birlikte götürmek; **alıp kirmek** Getirmek, bırakmak *(odaya)*; girmek, içeri girmek, yanına almak; **alıp turmaḳ** a) Bir şeyi ödünç almak. b)

Sistemli bir şekilde almak, zaman zaman almak; **alıp taşlamaḳ** a) Bir yana atmak, kenara atmak, silkip atmak. b) Aşağıya atmak; yere düşürmek. ● **aḳlını** ~ Aklını almak; **ḳorḳuzıp** *(ağızlarda* **ḳorḳutıp***)* **aḳlını** ~ Korkutup aklını almak, çok korkutmak; **selâmını almadı** Selamına karşılık vermedi; **ḳomşusınıñ bergen selâmını almaz oldı** Komşusunun verdiği selamı almaz oldu; **oz ustüne** ~ Kendi üzerine almak; **ateş** ~ Ateş almak, tutuşmak, yanıvermek, tutuşmaya başlamak; **olçüsini** ~ Ölçüsünü almak; **kozüniñ yarığını** ~ Gözlerini kör etmek; **goñlüni** *(konuşmada* **goñlün***)* ~ Yatıştırmak, teskin etmek, dindirmek, avutmak, teselli etmek, teselli vermek; **başına belâ** ~ Başına bela almak *(kendine zarar, ziyan vermek)*; **ornek** (veya **ibret**) ~ Örnek almak; **koz ogüne** (veya **esapḳa**) ~ Dikkate almak, hesaba almak, göz önüne almak; **boynuna** ~ Sorumluluğu kendi üzerine almak, sorumluluğu yüklenmek; **aldın** ~ Önlemek, önüne geçmek, önünü almak, meydan vermemek; önceden haber vermek, önceden bildirmek, uyarmak, ikazda bulunmak; **ortaġa** ~ Çevrelemek, birinin çevresini oluşturmak, çember içine almak; **yol** ~ Geçmek, geçip gitmek, yol yapmak, yol katetmek *(belirli bir uzaklık)*; **erte turġan yol alır** *(atasözü)* Erken kalkan yol alır; **yal** ~ Dinlenmek, istirahat etmek, yorgunluğunu atmak; **açuvını** (veya **oç**) ~ Öç almak, intikam almak; **uç ḳat terisini sıdırmaḳ** (veya **sıdırıp** ~) Üç kat derisini soymak; **kulküge** ~ Kahkaha atmak; **biriniñ aḳlını** ~ a) Birini akıldan yoksun bırakmak. b) Birini çok korkutmak; krş. **otüni patlatmaḳ**; **şeytan alsın seni!** Şeytan alsın seni!; **ozüni alıp barmaḳ** Belirli bir şekilde davranmak; **ozüni alıp baruv** Hareket tarzı, davranış, görgü; krş. **areket tarzı**; **alıp berecek** Ticari ilişkiler, iş ilişkileri; **seniñ bu işke ne alıp berecegiñ bar?** Senin bu işle nasıl ilişkin var?; **mennen ne alıp berecegiñ bar?** Benimle ne alıp vereceğin var?; **alıp ketmek** Alıp götürmek; dalga (veya su) ile alıp götürmek; **alıp ḳaldırmaḳ** Bırakmak; **apay** ~ Bir kız (veya) kadın almak; evlenmek; dünya evine girmek; **ateş** ~ Ateş almak, tutuşmaya başlamak, tutuşmak, alev almak; **saç(ını)** ~ *(ağızlarda)* a) Saç kesmek; bk. **saç ḳırḳmaḳ**. b) Saçı tıraş etmek; bk. **tıraş etmek**; **ḫaber** ~ Haber almak, bilmek, öğrenmek; sormak; **ya olerim, ya alırım** *(atasözü)* Ya ölürüm ya da alırım; **ḳolını** ~ bk. **ḳolını opmek**.

Ḳartnıñ tükli bileklerine, damarları ḳabarıp çıḳḳan ḳaba ellerine tikilip turġan Ḫayaliy ḳuvanıp, ḳarpızını aldı.

"İhtiyarın tüylü bileklerine, damarları çıkmış kaba ellerine bakan Hayali sevinip karpuzu aldı." -İ. Abduraman - 1.

Eline para keçkende, emce bir ḳoyun alıp semirtip soymaya pek sever edi. "Eline para geçtiğinde, amca bir koyun alıp semirtip kesmeyi pek severdi." -M. Kurti.

Biriktirdigi paralarını saḳlamaḳ içün kendisinden çiçek aldığı baġçevana vermiş idi. "Biriktirdiği paraları, saklaması için, çiçek aldığı bahçıvana vermişti." -A. S. Ayvazov - 1.

almalı Elmalı.

almalıḳ (-ġı) 1. Elma bahçesi. 2. 'Almalık' *(çocuk sözü* oyun).

almalı-salmalı Sökülebilir.

almamaḳ *(olumsuz)* **almaḳ**.

Bu parayı alacaḳsañız alıñız, almayacaḳsañız biz kendi kissemizden verecegimiz yoḳ! "Bu parayı alacaksanız alın, almayacaksanız, bizim kendi cebimizden vereceğimiz yok!" -S. A. Özenbaşlı.

alman bk. **alaman**.

almanaḫ 1. Antoloji, seçmeler. 2. Almanak.

almaşma, almaşuv *(eylem adı)* **almaşmaḳ**; 1. Değişme, değişim; başkalaşma; krş. **deñişme**. 2. Yer değiştirme, yerini değiştirme. 3. *(biyoloji)* Metabolizma *(Bitki ve hayvanların beslenmek ve gelişmek için dışarıdan aldıkları maddeleri ozümlerken birçok değişikliklere uğratmaları ve bu arada beliren değersiz ve zararlı artıkları atmaları olaylarına verilen genel ad)*.

almaşmaḳ 1. Değişmek; krş. **deñişmek**. 2. Yerini değiştirmek, başka bir yere geçmek.

almaşmamaḳ *(olumsuz)* **almaşmaḳ**.

almaştırılmaḳ 1. Değiştirilmek; krş. **deñiştirilmek**. 2. Yeniden düzenlenmek.

almaştırılmamaḳ *(olumsuz)* **almaştırılmaḳ**.

almaştırmaḳ 1. Değiştirmek, trampa etmek; krş. **deñiştirmek**. 2. Değiştirmek; sıralamak.

Kimerde, aġamlar bir yerge aşıḳsalar, şaşmalap biribiriniñ çarıḳlarını almaştırıp kiygen vaḳıtları da ola edi, amma menimkilerine kimse toḳunmay, olar yunlü, başḳalarınen adaştırmaḳ mumkün degil. "Bazen ağabeylerim bir yere yetişmek için acele ettiklerinde, karmaşa içinde çarıkları karıştırarak, birbirlerinin çarıklarını giyerlerdi; fakat benimkileri kimse giymezdi, onlar

yünlü olduğu için başkaları ile karıştırılması mümkün değildi.” -C. Ahmetov.

almaştırmamaḳ *(olumsuz)* **almaştırmaḳ**.

almay-vermey: *(ağızlarda)* ~ **cevabın vere** Uzun sürmeden cevabı verir.

aloe *(botanik)* Sarısabır, ödağacı *(Din törenlerinde yakılan ve yanarken güzel koku veren bir ağaç)*.

alogizm bk. **mantıḳsızlıḳ**.

alpinist Dağcı, alpinist.

Bir-ḳaç saniye raatlandı ve nefesi-nefesine kelgen soñ, yavaş-yavaş aşağı tüşe başladı. Oña, tecribeli geolog ve alpinistke, aşağı tüşmek o ḳadar ḳıyın degil edi. “Birkaç saniye dinlendi ve nefesi düzene girdikten sonra aşağı inmeye başladı. Ona, tecrübeli jeolog ve dağcıya aşağıya inmek zor değildi.” -E. Umerov - 2.

alpinizm Dağcılık, alpinizm.

alsız Keyifsiz, rahatsız; **o bugun ~** O bugün rahatsız.

Soñki vaḳıtlarda men ozümni alsız duyup başladım. Ḳartlıḳ belası ġaliba. “Son zamanlarda kendimi halsiz hissetmeye başladım. İhtiyarlık belası galiba.” -Z. Kurtnezir - 1.

alsızlanma, alsızlanuv *(eylem adı)* **alsızlanmaḳ**.

alsızlanmaḳ Keyifsiz olmak, rahatsız olmak; keyifsizlik (veya rahatsızlık) hissetmek.

Azizeniñ ziyade alsızlanġanını korip, krovatḳa yatḳızdılar. “Azize’nin çok halsizleştiğini görüp yatağa yatırdılar.” -A. Osman - 1.

alsızlanmamaḳ *(olumsuz)* **alsızlanmaḳ**.

alsızlatmaḳ *(ettirgen)* **alsızlanmaḳ**.

alsızlatmamaḳ *(olumsuz)* **alsızlatmaḳ**.

alsızlıḳ (-ġı) Keyifsizlik, rahatsızlık; hastalıklı (veya sağlıksız) bir durum.

Töşekke tüşip sen alsızlıḳ tartsan, / Bağırın ḳan olıp, ezilip yatsan, / Ġam-ḳaygı, azaplar içine batsan, / Umütin goñlüne yengillik berir. “Yatağa düşüp sen hâlsizlik çekersen, / Bağrın kan olup, ezilip yatarsan, / Gam kaygı, azaplar içine batarsan, / Ümidin gönlüne hafiflik verir.” -Y. Temirkaya - 1.

alsız-mecalsız Zayıf, güçsüz, cılız, çelimsiz.

alt (I) Aşağı; taban, alt; krş. **ast**; **tüb**; **~ında** Altında; **~ından** Altından; **~ta** Aşağıda; altta; ~ **etmek** Yıkmak, devirmek; yenmek, üstün gelmek, mağlup etmek, galip gelmek, zafer kazanmak.

Asav urker, fışḳırırdı, başını keniş meydan çölge çevirir, yeşil tüzem

orüşlerde bitken sarı çeçekler, lâleler, gelincikler, mondalaḳlar tuyaḳlarınıñ altında ezilir, solardı. “Huysuz at ürker, fışkırırdı; başını geniş meydanlık kıra çevirir, yeşil düzgün otlaklarda yetişen sarı çiçekler, lâleler, gelincikler, yerelmaları toynaklarının altında ezilir, solardı.” -N. Çelebicihan.

alt (II) 1. Alto, viyola *(Kemanla viyolonsel arası büyük keman)*. 2. Alto, kontralto *(Kadın seslerinin en pesi)*.

altçı Altocu.

alteratsiya Notaların derecelerindeki değişiklikler, alterasyon.

alternativ Seçenek, alternatif; **~ variant** Alternatif bir düzenleme.

alternativa Seçenek, alternatif, şıklardan biri.

altı Altı; **“~da ḳızlar, civan da ḳızlar”** *(Kırım-Tatar halk şarkılarında)* Altı kızlar, altı güzeller.

Ondan sonra, kene o proyektte bizde doḳsan altı bin desatine vaḳıf toprağı var, o topraḳlar fuḳare ḫalḳḳa verilsin, dep yazġanlar. “Ondan sonra gene o projede bizde doksan altı bin desatine vakıf toprağı var, o topraklar fakir halka dağıtılsın, diye yazmışlar.” -H. Ş. Toktargazi.

altıağızlıḳ, (*ağızlarda* **altıavuzlıḳ**) (-ġı) Söz kalabalığı, lakırdı fazlalığı; **~ - amamda yaraşa** *(atasözü)* Söz kalabalığı, hamama uygundur.

altıḫanelik (-gi) *(matematik)* Altı yüzlü.

altıkoşelik (-gi) Altıgen.

altılıḳ (-ġı) 1. Altılı; altı. 2. *(şiirsel)* Altı mısradan oluşan şiir.

altın 1. Altın; altından, altın(s)i; **~ bilezlik** Altın bilezik; **~ saat** Altın saat; **~ yipnen işlengen ornekler** Altın desenler, motifler, nakışlar. 2. *(tarih)* Altın *(Altın florine karşılık gelen Kırım Hanlığı’nın para birimi)*. 3. Altın rengi; **~ sarı** Altın sarısı; parlak sarı; **~ sarısı** Altın rengi; **~ sarınen ḳarışıḳ ḳırmızı** Altın sarısıyla karışık kırmızı; **~ saçları bar** Altın saçları var. 4. Çok güzel, şahane; fevkalade, mükemmel, olağanüstü; başarılı, muvaffakiyetli; uygun, müsait, uğurlu, elverişli; **~ kibi adam** (veya **altın parçası**) Altın gibi adam; **~ kibi balası bar** Harika bir çocuğa sahiptir; **ḳırımtatar edebiyatınıñ ~ devri** Kırım-Tatar edebiyatının altın çağı. 5. Sevgili; **(menim) ~ım!** Canımın içi!, canım!, ciğerim! ● **~ balı(çı)ḳ** *(zooloji)* Japon balığı, akvaryum balığı; **~ beşik** *(etnografya)* Altın beşik *(Kırım’da bir mağarada gizlenmiş Kırım-Tatarlarının efsanevi hazinesi)*; **~ kuz** Pastırma yazı, yaz sonundaki sıcak günler; **~ toy** Ellinci evlilik yıldönümü, altın evlilik; **~**

çiçek *(botanik)* Altın düğün çiçeği; krş. **düğün çiçek**; **dügünya**; **ḳolları ~ kese** Onun elleri sihirli, on parmağında on hüner (veya marifet).

Zenat altın bileziktir. "Zanaat, altın bilziktir." -Atalar Sözü.

Ḳız uzun beyaz anterde, altın saçlarını yaydırıp, yelkesi ustüne tüşürgen. "Kız, uzun beyaz elbiseli, sarı saçlarını saçıp, omzuna düşürmüş." -E. Umerov - 1.

altıncı Altıncı; **~ yıl** Altıncı yıl *(12 yıllık hayvan döngüsü)*.

Kolḫozımız tariḫında birinci sefer on altıncı brigada otuz iş kunünde pamuḳ planını becerecek. "Çiftlik tarihinde ilk kez on altıncı ekip otuz iş günü içinde planı dolduracak." -M. Ablalimov.

altın-kumüş *(topluluk)* Mücevherat; **~ taş eken**, **arpa-boġday aş eken** *(atasözü)* Altın, gümüş, taş imiş; arpa buğday aş imiş.

Adamnıñ başına bela kelgende, onı altın-kümüş ve diger baylıḳlar degil de, boyle abideler ḳorçalaylar. "İnsanın başına bir bela geldiğinde, onu altın gümüş ve diğer zenginlikler değil de, böyle abideler koruyorlar." -E. Umerov - 2.

altıpat Altıpatlar tabanca.

Baġçada bereket oñ olsa, kundelik aşıñızdan başḳa, epiñizge kunde beşer sepet alma beririm, - dedi o bekçilerine. *Boylelikle, saraynıñ dört koşesine dört adam ḳoyıp, episiniñ ḳoluna birer altıpat tuttırdı*. "Bahçede bereket bol olursa, gündelik aşınızdan başka, hepinize güzde beşer sepet elma veririm, dedi o bekçilerine. Böylelikle, sarayın dört köşesine dört adam koyup, hepsinin eline birer küçük tabanca tutturdu." -Çerkez Ali - 1.

altışar Altışar; *(aynı):* **altışar-altışar**.

altmış Altmış; **o ~ yaşında** *(ağızlarda* **yaşta**) Altmış yaşındadır, onun yaşı altmıştır.

Balalıḳtan çoban cürip, tuşken ḳoylar peşine. / Uy-barḳ bolmay yaşap kelgen yaşnıñ altmış beşine. "Çocukken çoban olarak düşmüş koyunların peşine. / Ev bark sahibi olmadan yaşamış yaşı almış beşe kadar." -M. Nuzhet - 1.

altruist Başkalarını düşünen, altrüist, özgeci, diğerkâm.

altruistik Özgecilik.

altruizm Başkalarını düşünme, altrüizm, özgecilik *(1- Compte ve Spencer'in etkisi altında gelişen ve her şahsın önce başkalarına ve memleketine karşı sorumluluğu bulunduğu fikrine dayanan bir ahlak sistemi. 2- Başkalarının iyiliği için özveride bulunmayı bir ahlaki ilke kabul eden görüş)*.

altun *(ağızlarda, Kodeks Kumanikus)* Altın; bk. **altın**; **incili ~** *(etnografya)* İncili altın boyun süsü.

Mazin - Madamki boyledir, bu faydesiz cicikilerin yerine, bu ḳılabdanlı, sırmeli şeylerin yerine kuyevge bir guzel tabaçnik, bir altun saat kosteki ile, keline daḫi elmaz yuzük perlanet kupeler alub da bu tapḳir kibi faydesiz şeyler, nafile, iç de kerekmez ketenler olmazsa ne olurdı, aceba? "Mazin - Mademki öyle, bu faydasız cicili bicili şeylerin yerine, bu kılaptanlı, sırmalı şeylerin yerine damada güzel bir tabla, bir altın saat kösteği ile geline de elmas yüzük, inci küpeler alıp da bu askı gibi faydasız şeyler, lüzumsuz, hiç de lâzım olmayacak ketenler olmasaydı ne olurdu, acaba?" -S. A. Özenbaşlı.

al-tut: **~, ekimiz ḳıyamet oldıḳ** Biz istedik, çıldırttık.

alümin *(kimya)* Alüminyum *(Simgesi Al olan, gümüş parlaklığında beyaz, 2.56 yoğunluğunda, 650 derecede eriyen hafif bir maden)*; **~ savut** Alüminyum tencere.

–Aytaberme. Şimdi ḳoyarım. On daḳḳada ḳaynar, –dep Ḫayaliy stol ustünde turġan alümin çaynikni alıp, ayatḳa çıḳtı. "— Söyleme. Şimdi koyarım. On dakikada kaynar, – deyip Hayali masa üstünde duran alüminyum çaydanlığı alıp, koridora çıktı." -İ. Abduraman - 1.

alüşke *(aşçılık)* Bir tür meyveli hamur

al-vaḳıt Bolluk, refah; **al-vaḳtı yerinde olmaḳ** Rahat bir yaşam sürmek, bolluk (veya refah) içinde yaşamak.tatlısı.

alveola Akciğer peteği; diş çukuru (veya yuvası).

alveolyar Akciğer peteği; diş eti; **~ tutuḳlar** Diş eti ünsüzleri.

alyanaḳ (-ğı) Al yanaklı, pembe yanaklı, gül yanaklı, yanakları kırmızı; **~ alma** Al yanaklı elma.

alyans Birlik, ittifak.

ama 1. bk. **amma**. 2. *(kuvvetlendirme)* Amma, amma da, ne de; **~ biber** Bu biber gibi; **~ yaramaz** Amma da yaramaz.

Zera ocapçe Spendiarovnıñ eserlerini başta da çoḳ çala edi, ama olar, iç bir vaḳıt ḳalbini bu derecede teren ve kuçlü sarsıtmaġan ediler. "Zera öğretmen Spendiarov'un eserlerini önce de çok çalıyordu, ama onlar hiçbir zaman kalbini bu kadar derin ve güçlü sarmamışlardı." -E. A. Osmanoğlu - 1.

amalgama Karışım, amalgam, malgama *(1- Civa ile bir başka metalin alaşımı. 2- Ayrı cinsten unsurların karışımı)*.

amam 1. Hamam, banyo; ~ **sabunı** Banyo sabunu; ~ **yuzbezi** Banyo havlusu. 2.: ~ **lifi** a) Lif, tel; kese. b) *(botanik)* Kabakgillerden bir güney bitkisi.

Yatmağa turmağa yer, yuvınıp-taranıp çıḳmağa amam olsa – iş bitti. “Yatıp kalkmak için yer, yıkanıp taranıp çıkmaya banyo olsa iş tamam.” -E. Umerov - 2.

amamcı Tellâk, hamamcı.

Amamcınıñ eline uç kümüş tuttırdım, ‘keyflenip paritsa’ etecegimni bildirdim, ‘meni raatsızlamañız’, dedim. “Hamamcının eline üç gümüş tutturdum, ‘güzel bir şekilde terlemek’ istediğimi bildirdim. Beni rahatsız etmeyin, dedim.” -E. Umerov - 1.

aman (I) Aman, merhamet, şefkat, acıma; af, bağışlama; krş. **aya (III)**.

aman (II) *(ağızlarda)* Sağ salim, salimen; sağlam, sağlıklı; ~ **ḳaldı** Hayatta, sağ salim; bk. **saġ-selâmet**.

aman (III) 1. Ah, of, oh; hadi, tamam, peki; ~, **Alla**, **bu laftan tüñüldim** Ey Allah’ım, ben bu laftan bıktım; **ama-a-an**, **ne o ḳadar açuvlanasıñ?** Aman, neden bu kadar öfkeleniyorsun? 2. Allah aşkına, Allah rızasına, Allah rızası için. 3. *(şarkı nakaratı)* Ay, of, uf; vay; oy; ~**ım**, ~, **guzelim**, ~ Oy, benim güzelim, oy.

Vacip - Aman! Yandım anacığım! (deyu aġlap anasına atılır). “Vacip - Aman! Yandım anacığım! (diye ağlayarak anasına atılır).” -S. A. Özenbaşlı.

aman (IV) Hemen, derhal, der demez.

Ustüne beyaz emşire ḫalatını soḳup, aman azbarġa cuvurdı. “Üstüne beyaz hemşire önlüğünü sokup, hemen bahçeye koştu.” -Çerkez Ali - 1.

aman (V) *(ağızlarda)* Ama, fakat, lâkin; bk. **ama**.

aman-aman Hemen hemen, neredeyse, yaklaşık (olarak); denebilir ki; krş. **deerli**.

Onıñ direktorlıḳtan ketecegini işitken adamlarnıñ aman-aman episi bu yerge toplanġanlar. “Onun müdürlükten gideceğini duyan insanların hemen hemen hepsi bu yere toplanmışlar.” - Çerkez Ali - 1.

Aman-aman bitip-yandıḳ, ḳardaşlar, / Kozümiz ogünde sabiyler ole. “Hemen hemen bitip yandık, arkadaşlar, / gözümüzün önünde çocuklar ölüyor” - Ş. Selim - 1.

aman-aralıḳ (-ġı) Kısa bir mühlet, ara.

amanat *(Kodeks Kumanikus)* Emanete (veya emanetçiye) bırakılan eşya; bk. **emanet**; ~ **eturmen** *(Kodeks Kumanikus)* Emanet ediyorum.

aman-esen *(ağızlarda)* 1. Sağlıklı, sıhhatli, zinde, sağ salim; krş. **saġ-selâmet**. 2. Güzelce; sağ salim, sağlıkla, selâmetle; bk. **ẖayırlı**.

Men, belki de, şu yılı mektepke ḳabul olunmaġanıma o ḳadar yanıp kuymez edim, eger de Süfyannı da çetke çıḳarġan olsalar, amma o, şu çeltevden aman-esen keçti de, birinci sınıf talebesi olıp, sevine-sevine evlerine ḳayttı. "Süfyan'ı da okula kabul etmeselerdi, ben belki de o yıl okula kabul edilmediğim için o kadar yanmazdım, ama o, kontrolden rahat bir şekilde geçti ve birinci sınıf talebesi olarak evine sevine sevine döndü." -C. Ahmetov.

amanlıḳ *(ağızlarda)* Bolluk, refah, esenlik, selâmet; mutluluk, saadet; bk. **saġlıḳ-selâmetlik**; **~ mı?** Nasılsınız?; Ne var ne yok?

— Yenge, amanlıḳmı? Gulzar yukünden aman-esen ḳurtulġanmı? — dep soradı titregen davuşnen. "—Yenge, iyi misiniz? Gülizar yükünden sağ-salim kurtulmuş mu?, diye sordu titreyen (bir) sesle." -A. Osman - 2.

amansız 1. Zalim, gaddar, merhametsiz, acımasız, amansız, katı, katı yürekli; şiddetli, sert; krş. **şiddetli**. 2. Zorba hükümdar, tiran; zalim, gaddar, cebbar, müstebit, acımasız, insafsız, canavar; krş. **ġaddar**; **zalım**; **yavuz**.

Accı, amansız yel yuzüñe biñ bir ineday sançıla, kozleriñden yasnı sıḳıp çıḳara. "Sert, acımasız rüzgâr yüzüne binlerce iğne gibi saplanıyor; gözlerinden yaş akıtıyor." -E. Umerov - 1.

amansızca(sına) Amansızca, aman bilmeksizin, acımadan; merhametsizce; krş. **acımadan**.

amansızlıḳ (-ġı) Gaddarlık, merhametsizlik, acımasızlık, amansızlık; krş. **şiddet**.

amarant (-tı) *(botanik)* Horozibiği *(Horozibiğigillerden, kırmızı çiçekleri horoz ibiğini andıran bir süs bitkisi)*.

amarilis *(botanik)* Güzelhatun çiçeği, nergis zambağı, amarilis *(Soğanla üretilen, iri ve güzel çiçekli bir süs bitkisi)*.

amayıl *(etnografya)* Tılsım, muska, nazarlık *(Gizemli ve doğaüstü bir güç taşıdığına inanılan nesne)*.

amazon 1. Amazon *(Savaş tanrısı Ares'le Nympha Harmonia'nın soyundan gelen bir kadınlar toplumu. Krallıkları, kuzeyde ya Kafkas dağı yamaçlarında ya Trakya'da ya da Güney Skythia'da gösterilir)*. 2. Amazon, kadın binici. 3. Bayan binici elbisesi, amazon.

ambar 1. bk. **anbar**. 2. *(Kodeks Kumanikus)* Ambar, depo; bk. **anbar**.

Nazarov kurortḳa raatlanmaġa ketecekte er vaḳıt ambar mudiri oña yolda aşamaḳ içün ḳoy eti pişirip alıp bara. “Nazarov kaplıcaya dinlenmeye giderken her zaman ambar müdürü ona yolda yemek için koyun eti pişirip veriyor.” -M. Ablalimov.

ambitsioz Hırslı, iddialı; kibirli.

ambitsiya Kıvanç; kibir, kurum; övünme; onur, izzetinefis.

ambra 1. Amber *(1- Amber balığının bağırsaklarından çıkartılan reçine kıvamında kül renkli ve güzel kokulu bir madde olup parfümeride kullanılır. 2- Himena adlı ağaçtan alınan güzel kokulu reçine)*. 2. Aroma, güzel koku, parfüm.

ambrazura *(askeri)* Mazgal, top mazgalı.

ambroziya *(botanik)* Ambrosia *(Eski Yunan mitolojisine göre tanrıların yiyecekleri)*.

ambulator Hastaların ayakta tedavi gördükleri klinik, (yataksız) dispanser, sağlık ocağı; **~ tedaviylev** Ayakta tedavi etme.

Bir yıldan daa mektebi bitirecek, soñra koyümizdeki ambulatorında çalışacaḳ emiş. “Bir yıl sonra mektebini bitirecek, sonra köyümüzdeki dispanserde çalışacakmış.” -A. S. Ayvazov - 1.

ambulatoriya Hastaların ayakta tedavi gördükleri klinik, (yataksız) dispanser, sağlık ocağı.

Sovḫoznıñ merkeziy ḳasabasında adamlarnıñ itiyacları içün tükân, ambulatoriya, asḫane ve daa başḳa binalar ḳuruldı. “Çiftliğin merkez kasabasında insanların ihtiyaçları için dükkân, dispanser, lokanta ve daha başka binalar yapıldı.” -Z. Kurtnezir - 1.

amedie *(etnografya)* Fes çeşidi.

amel 1. İş, fiil, amel, hareket; **ne ~ işleysiñ?** Ne yapıyorsun?; krş. **ne iş yapasıñ (**veya **işleysiñ)?**; **~ işaretleri** Hareket işaretleri; **arifmetik ~** *(matematik)* Aritmetik işlem; **akis ~** *(matematik)* Ters işlem. 2. *(Müslümanlık)* Bir Müslüman’ın iyi işleri; **~i yaḫşı adam** Ameli iyi adam. 3. Memuriyet, görev, vazife, makam, mevki.

Lâkin biz, geologlar, toprağımızda tapılġan neft, yaḫud gaz ocaḳlarını tariflegende, yerli şaraitnı kozde tutaraḳ, ozümizge belli bazı tedbirlerni amelge keçirmekni tevsiye etemiz. “Fakat biz jeologlar toprağımızda bulunan petrol ve gaz ocaklarını tarif ettiğimizde, yerel şartları göz önünde bulundurarak kendimize belirli bazı önlemleri harekete geçirmeyi tavsiye ederiz.” -E. Umerov - 2.

amelci Pratisyen, sanatını veya mesleğini pratik yaparak öğrenen kimse; stajyer.

ameliy 1. Pratik; iş, uygulama, tatbik; **~ iş** Pratik (veya uygulamalı) bir iş. 2. Uygulamalı, ameli, tatbiki, pratik; **~ sanat** Tatbiki sanat; krş. **tadbiḳiy**.

– Yaḫşı da ḳızlar bar eken, – dedi Abdulkerim. – Belki olar bizge ameliy yardım kosterirler. "– Güzel de kızlar varmış, dedi Abdülkerim. Belki onlar bize pratik yardım ederler." -İ. Abduraman - 1.

ameliyat (-tı) Pratik, tatbikat; **~ta muimligi olġan şey** Pratikte önemli olan şey.

Midat koy ḫocalığı teḫnikumından bu kolḫozġa altı aylıḳ istisal ameliyatına kelgenini aytıp, cebinden teḫnikum tarafından berilgen yollanmanı çıḳarıp kosterdi. "Midat köy eğitimi teknik kurumundan bu çiftliğe altı aylığına staj yapmaya geldiğini söyleyip cebinden kurum tarafından verilen evrakı çıkarıp gösterdi." -M. Ablalimov.

amelperest (-ti) Karyerist, mevki düşkünü.

ametist *(mineraloji)* Mortaş, ametist *(Mor renkte bir çeşit kuvars)*; bk. **mor yaḫut**.

amfibiya 1. *(zooloji, botanik)* Amfibiyum, iki yaşayışlı *(Hem suyun içinde, hem karada yaşayabilen)*. 2. *(askeri)* Amfibi, hem karada hem denizde hareket edebilen araç.

amfibraḫiy *(edebiyat)* İkinci hecesi vurgulu üç heceli manzum ayak.

amfiteatr 1. *(tarih)* Amfiteatr. 2. *(tiyatro)* Amfi, amfiteatr. 3. **~om** Amfiteatr biçiminde.

amfora Amfor *(Eski Yunan ve Romalılarda karnı dar ve boynu uzun toprak testilere denirdi. Bunların boyunlarında iki kulpları olup dipleri sivri idi. İçlerinde şarap saklanan bu testilerin böyle uzun ve dar yapılmalarına sebep, mahzende yan yana konulduğu zaman çok yer kaplamamaları içindi. Uçlarının sivri olması da o kısımlarının toprağa gömülerek devrilmeden durabilmesi içindir)*.

amin Amin! *("Öyle olsun" "Tanrı kabul etsin"anlamında, dualaların arasında ve sonunda kullanılır)*; **~demek** a) Amin demek. b) *(mecaz)* Hayalleri için dilekte bulunmak.

Alla muabbetlik ve baḫt bersin. Balalarıñız çoḳ olsun. Amin! "Allah sevgi ve şans versin. Çocuklarınız çok olsun. Amin!" -A. Osman - 1.

amma Ama, fakat, lâkin; öte yandan, buna karşılık, buna mukabil; **keldi ~, oturmayıp ketti** Geldi; ama hemen

gitti; **~sı bar** Aması var; krş. **ancaḳ**; **lâkin**; **tek (II)**; **faḳat (II)**.

Ant etip siz çağırdıñız kok bayraḳlı Ḳurultay, / Amma kokni yaraştırmay yıldızlarsız tek bir ay. "Ant ederek siz çağırdınız gök bayraklı Kurultay, / Ama göğe yakışmıyor yıldızlarsız tek bir ay." -Ş. Selim - 1.

ammal Yükletici işçi, tahmil işçisi, tahliye işçisi; hamal, taşıyıcı.

Ḳazan vokzalınıñ ammalından yaḳınca amamnıñ adresini bildim, doğru anda kettim. "Kazan garının görevlisinden en yakın hamamın adresini öğrendim, doğru oraya gittim." -E. Umerov - 1.

ammiak *(kimya)* Amonyak, amonyum hidrat; amonyaklı *(Azot ve hidrojen bileşimi olan, keskin kokulu bir gaz)*.

ammiaklı Amonyaklı, amonyak(s)i.

ammonal *(kimya)* Ağır patlayıcı madde, amonal.

ammoniy *(kimya)* Amonyum.

amnistirlemek Affetmek, bağışlamak.

amnistiya Af, bağışlama.

amorf Şekilsiz, amorf; **~ tiller** Amorf diller.

amorflıḳ (-ġı) Şekilsizlik, şekilsiz olma.

amortizator Yumuşatmalık, amortisör.

amortizatsion 1. Amortisman, aşınma. 2. Amortisör; **~ vaḳıt (**veya **mulet)** Amortisman süresi.

amortizatsiya 1. Amortisman. 2. Aşınma. 3. Darbe emiş (veya emme).

amortizirlemek Aşınmak.

amöba *(biyoloji)* Amip *(Kökayaklılar sınıfının, amipler takımından bir cins. Sularda yaşayan tek hücreli hayvanlardır)*; amipler.

amper *(fizik)* Amper *(Elektrik akımında yeğinlik, şiddet birimi)*.

ampermetr *(fizik)* Ampermetre *(Bir elektrik akımının şiddetini ölçmeye yarayan ölçü aleti)*.

ampir *(sanat)* Ampir stili (veya üslubu, tarzı) *(Napoléon Bonapart zamanında -1804- başlayarak Restorasyon devrinde kral Luis-Philippe zamanına kadar takriben 30 yıl devam eden bir iç mimarlık -mobilya, yapı, giyim vb.- üslubu)*.

amplituda *(fizik)* Genlik, şiddet, amplitüt *(Titreşimli bir noktanın titreşim merkezine olan en büyük uzaklığının iki katı)*; genişlik, enginlik.

amplua İş hattı, hat, yol; rol.

ampula Ampul.

amputatsiya (bir uzvu) Kesme, ampütasyon; bk. **kesüv**; **kesme**; **~ olġan**

Kesilmiş; bk. **kesilgen**; **kesilip alınġan**; **~ yapmaḳ** (bir uzvu) Kesmek, ameliyatla almak, kesip almak; bk. **kesmek**; **kesip almaḳ**.

amrut *(ağızlarda)* Armut; bk. **armut**.

amulet (-ti) Muska, nazarlık, tılsım; bk. **amayıl**.

amur *(Taraktaş ağzı)* Hamur; bk. **ḫamır**.

an (I) *(ağızlarda)* 1. Bilinç, şuur; idrak; zihin; bk. **añ**. 2. Lahza, an; esna.

Lâkin şimdi vucudını sarsıtḳan bu ḳorḳunıñ oz tüşüncelerinen, anınen alıp-berecegi yoḳ. "Fakat şimdi vücudunu saran bu korkunun kendi düşünceleriyle, bilinciyle alakası yok." -A. Osman - 2.

Olar taḳdirniñ uküminen bir an korüşkenden soñ çoḳ suvlar aḳtı. Ama bu an omür boyu aḳılda ḳalacaḳ anlerdendir. "Onlar Allah'ın takdiriyle bir an görüştükten sonra köprünün altından çok sular aktı; ama o an ömür boyu akılda kalacak anlardandır." -E. A. Osmanoğlu - 1.

an (II) *(zamir)* bk. **anda (I)**; **andan (I)**.

ana (I) *(ağızlarda* **ane**, **anne***)* 1. Ana, anne, valide; krş. **valide**; **~çıġım** Anneciğim; **~m** *(Baydar ağzı* **anem***)* Annem; **~ñ** Annen; **~sı** Annesi; **mına ~m ve babam** İşte annem ve babam; **emçek ~sı** Süt annesi. 2. Dişi *(hayvan)*; **~ bodene** *(zooloji)* Bıldırcın *(Tavukgillerden, keklikten küçük, boz renkli, benekli, yurdumuzda en çok güzün avlanan, eti çok sevilen bir göçücü kuş)*; **~ ḳurt** Kraliçe arı, ana arı, arı beyi. 3. Öz; baba(s)i, ana(s)i; **~ vatan** (veya **~ yurt**) Ana yurt, ana vatan, vatan, yurt; doğum yeri, doğduğu yer; **~ yer** (veya **topraḳ**) Ana vatan, ana yurt, memleket; **~ tili** Anadil(i). ● **~ñ yaḫşı**, **babañ yaḫşı demek** Güzel sözlerle ikna etmek *(aynen* şöyle konuşmak: "İyi bir anneniz, iyi bir babanız var".

Rametli anam er sefer bu yoldan keteyatḳanda, olar aḳḳında ikâye ete edi. "Rahmetli anam, her sefer bu yoldan geldiğimizde, bu ağaçlar hakkında hikâye anlatırdı." -T. Halilov.

ana (II) *(edat)* İşte; **~ o kele** İşte geliyor; **~ anda ket** Şuraya git; **~ saña kerek olsa!** Al sana!

Mal kunde bir-eki kere suv içe, ama artezian toḳtamay fışḳırıp tura. Ana şu artḳaç suvdan sizge faydalanmaġa bilmek kerek. "Hayvan günde bir iki kere su içer; ama artezyen durmadan fışkırıyor. İşte şu fazla sudan siz faydalanmayı bilmelisiniz."-Çerkez Ali - 1.

ana-baba Ana baba, ebeveyn; **(seniñ) anañ-babañ bar mı?** Senin annen

baban var mı?; **~lar** Ana babalar, ebeveynler; **~lar toplaşuvı** Veli (veya ebeveyn) toplantısı. ● ~ **kunü** Ana baba günü, hercümerç, kıyamet; acele acele koşuşmalar, koşuşup durmalar.

Boyleliknen, Fatma apte çalışıp başladı. Lâkin ekimge çoḳ vaḳıtlar ḳabulḫanede oturmaḳ degil de, ev-evden yurip, ealinen tanış olmaḳ, er bir ḳorantanen, ana-babanen ayrı-ayrı laf etmek kerek oldı. "Böylelikle, Fatma abla çalışmaya başladı. Fakat doktorun çoğu zaman muayenehanede oturması değil, ev ev dolaşarak köyün nüfusu ile tanışması, her bir aile ile ana baba ile tek tek konuşması gerekli idi." -U. Edemova - 3.

anabaş Anaç koyun, yavru veren koyun, yavrulayan koyun.

Altı yuz ḳoyunnıñ eki yuzü egizledi, yuz yigirmi beş danesi birer ḳozu ketirdi, yigirmi beş anabaş ise iç taşladı, ḳozulamadı. "Altı yüz koyunun iki yüzü ikizledi, yüz yirmi beş tanesi birer kuzu getirdi, yirmi beş anaç koyun ise hiç bırakmadı, kuzulamadı." -Çerkez Ali - 1.

anabioz Anabiyoz *(Uzun ya da kısa bir süre sessizlik halinde yaşadıktan sonra hayata dönüş, tekrar canlanma, dirilme; bazı canlı varlıkların, tohumların ve sporların kurudukları halde, kaybetmiş oldukları suya kavuşunca dirilmelerini sağlayan nitelik)*.

anaca(sına) Anne gibi.

anacadde Ana yol, ana cadde.

anaçıḳ Ana, anne, valide.

anagramma Anagram *(Bir sözcüğün harfleriyle başka bir sözcük yapma. "eczane" sözcüğünden "cenaze" yapılabildiği gibi)*.

anaḫronik Anakronik, çağa uymaz, tarihe aykırı.

anaḫronizm Anakronizm *(Bir kişiyi veya olayı, şeyi ait olmadığı bir tarihe koyma)*, tarihe aykırılık, çağa uymazlık.

anaḫtar Anahtar; **gayka ~ı** Somun anahtarı; **kemane ~ı** *(müzik)* Sol anahtarı.

Kitap bilgi anaḫtarı. "Kitap, bilgi anahtarıdır." -Atalar Sözü.

analıḳ (-ğı) 1. Analık, annelik; ana(s)i, anne(s)i; ~ **duyġusı** Annelik duygusu. 2. Üvey ana; **o menim ~ım** O benim üvey annem. 3. Ana, anne, valide; **"Ne ağlaysıñ, ~?"** *(Kırım-Tatar halk şarkılarında)* Ne ağlıyorsun, anne?

Şefiḳa yenge oğlunıñ elâk olġanına çoḳtan alışḳan, onı obir dünyaġa ozġarġan, analıḳ yangını, okünçini çoḳtan aġlap bitirgen. "Şefika yenge oğlunun öldüğüne çoktan alışmış, onu

öbür düyaya göndermiş, analık yan gınını, acısını çoktan ağlayıp bitirmiş.” -Ş. Alâdin - 1.

analitik (I) (-gi) Analizci, tahlilci.

analitik (II) Analitik; **~ aḳıl** Analitik düşünce.

analiz Analiz, tahlil, çözümleme; krş. **tarḳip**; **ozüni ~ etüv** İçe bakış *(İnsanın düşünme yolu ile kendi kendini gözlemesi)*; **~ yapmaḳ** Analiz etmek, tahlil etmek, tetkik etmek, incelemek.

Endi bekleñiz. Şimdi analizge ḳan aldılar. Soñ ekim kelip baḳar. “Şimdi bekleyin. Analiz için kan aldılar. Sonra doktor gelip bakar.” -İ. Abduraman - 1.

analizator Çözümleyici.

analog Analog *(Kök bakımından değişik, fakat görev bakımından benzer olan yapı serilerinin her biri)*.

analogik Benzeterek yapılan, örnekleme; benzer, analog.

analogiya Benzerlik, kıyas, temsil.

anam-babam: **vay**, **~** a) Vay anam, vay babam; **vay**, **~**, **bundan ḫaberim yoḳ edi** Vay anam babam, bundan haberim yoktu. b) Vay, vay be, vay canına; **vay**, **~**, **ne de teren ḳuyu** Vay be, ne derin bir kuyu.

Zarar yoḳ, bir gece oter de keter, ḳısmet olsa, saba anam-babamnı bir ayaḳ körip çıḳar da, doğru Namanganġa Zaydelerniñ evine barırım. “Zararı yok, bir gece geçer gider. Kısmetse sabah annemi, babamı hemen görür ve Namangan’a Zaydelerin evine giderim.” -M. Ablalimov.

ana-mına Tam …-mek/…-mak üzere; neredeyse *(gelmek, olmak vb.)*; krş. **mına-mına**; **~ maşna koçecek** Araba hareket etmek üzere; **“~, ~ keleyatır”** *(Kırım-Tatar halk şarkılarında)* “İşte şimdi geliyor”

Suvuḳ dayanılmaycaḳ derecege koterilgenday duyula, ana-mına darma-dağın olacaḳmız. “Soğuk dayanılmayacak dereceye çıkmış gibi hissediliyor, neredeyse darmadağın olacağız.” -E. Umerov - 1.

Men oz krovatım ustünde bağdaş ḳurup otura, ana-mına davaġa çevirilecek bu

subetniñ bir sözüni bile ḳaçırmayıp diñleyim. “Ben kendi divanımın üstünde bağdaş kurup oturuyor, neredeyse davaya dönüşecek bu sohbetin bir kelimesini bile kaçırmadan dinliyorum.” -A. Osman - 2.

anamnez *(tıp)* Anamnezi *(Mevcut hastalık ya da araştırmaya sebep olan şartların tümü)*.

ananas *(botanik)* Ananas *(Ananasgillerden, sıcak ülkelerde*

yetişen bir bitki ve bunun tadı, kokusu çok beğenilen meyvesi).

anane Gelenek, anane; adet, alışkı; **~(miz)ge kore** Geleneğe göre.

Koyümizniñ oz ananeleri, oz adetleri bar. "Köyümüzün kendine has ananeleri, adetleri var." -Z. Kurtnezir - 1.

ananeviy Geleneksel, ananevi; gelenek halini almış, anane haline gelmiş; **~ esnaf(çılıḳ)** Geleneksel el sanatları, meslekler.

anapest *(edebiyat)* İki kısa ve bir uzun heceli vezin.

anarḫik *(politika)* Anarşizm(s)i, anarşi(s)i.

anarḫiklik (-gi) *(politika)* Anarşi.

anarḫist *(politika)* Anarşist.

anarḫistik Anarşist.

anarḫiya *(politika)* Anarşi, başsızlık, düzensizlik, keşmekeş, yasalardaki boşluk.

anarḫizm *(politika)* Anarşizm, anarşi, anarşistlik, kargaşacılık *(Tarihsel koşullar ne olursa olsun devletin ortadan kaldırılmasını savunan ülkü)*.

anatom Anatomist, anatomi uzmanı.

anatomik Anatomi ile ilgili, anatomi(s)i, teşrih(s)i; **~ tedḳiḳatlar** Anatomi ile ilgili araştırmalar.

anatomirlemek Ayırmak, açımlamak, teşrih etmek.

anatomiya Yapı, anatomi *(Hayvan ve bitkilerin yapısını, doku özelliklerini, organ ve dokuların birbirleriyle olan ilgilerini inceleyen biyoloji dalı)*.

anav(ı) *(ağızlarda)* İşte şu; bk. **ana (II)**; **"~ ḳırnıñ artında ḳoy da baḳtım"** *(Kırım-Tatar halk şarkılarında)* Benden pas, koyunlar şu tepenin arkasında.

— Aḫ, seni de anavġa uşatam, amma adını aytmam, — dey. "— Ah, seni de öbürüne benzetiyorum, ama adını söylemem, der." -Oşatam, Amma Aytmam Latifesi.

ana-vatan bk. **ana vatan**.

anavı-mınavı *(ağızlarda)* Şu ve bu; bk. **oña-buña**; **"~ġa koz atıp, boynımnı urma"** *(Kırım-Tatar halk şarkılarında)* Şuna buna bakıp beni öldürme.

Evde ufaḳ-tüfek, kozüme ilişken anavı-mınavını alır, coyar, ḳırar ya da balalarġa dağıtır edim. "Evde ufak tefek gözüme ilişen onu bunu alır, kaybeder, kırar ya da çocuklara dağıtırdım." -A. Hilmi.

anay *(ağızlarda)* Anne, ana, valide; bk. **ana**.

— Anay siz şimdi boyle olġanıma baḳmañız, cenkten ġalebenen ḳaytḳanda meni tanımazsıñız, mına boyle uçucı

olıp kelirim, — dedi de yanaḳlarını ḳabartıp, kefî etip kosterdi. “—Anne, siz şimdi böyle olduğuma bakmayın, savaştan zaferle döndüğümde beni tanımazsınız, işte böyle pilot olup gelirim, dedi de yanaklarını kabartıp yüzünü şişirdi.” -U. Edemova - 3.

anayasa Anayasa.

anayurt bk. **ana yurt**.

anbar Ambar, antrepo, kiler, depo, ardiye, zahire ambarı.

Bereket cıyıldı, anbarlar toldı, devlet planları artḳaçınen eda etildi. “Bereket toplandı, ambarlar doldu, devlet planları fazlasıyla uygulandı.” -Çerkez Ali - 2.

anbarcı Ambar memuru, depo memuru (veya sorumlusu).

anbarlamaḳ Depolamak, stok yapmak; ardiyeye koymak.

anber bk. **ġamber**.

anca *(Baydar ağzı)* Ama, fakat, lâkin; bk. **amma**; **lâkin**; **ancaḳ**.

ancaḳ *(ağızlarda* **anca**, **ancas***)* Ancak; sadece; krş. **tek**; **faḳat**; **yalıñız (II)**; **bu işni ~ o becere bile** Bu işi sadece o halledebilir.

Tekaran eyecenlansa, tarsıḳsa başınıñ ancaḳ şu taz yeri terley. “Birazcık heyecanlansa, sıkılsa başının sadece şu kel tarafı terliyor.” -A. Osman - 1.

ancas *(ağızlarda)* bk. **ancaḳ**.

ance Ama, fakat, lâkin; krş. **ancaḳ**; **amma**; **lâkin**; **tek (II)**.

ançar *(botanik)* Antiar *(Cava’da yetişen ve özsuyu ok zehiri olarak kullanılan bir ağaç)*.

ançil Topaç; krş. **dandürik**; **maymul**; **mırt**; **ḳamçınen ~ni (urıp) aylandıra** Kamçıyla topacı çevirmek.

ançous *(zooloji)* Ançüez; hamsi balığı.

anda 1. Orada, yerinde; **~dır** Büyük olasılıkla oradadır; **belki ~dır** Belki oradadır; **~n** Oradan. 2. Oraya; o tarafa, o yöne. 3. *(ağızlarda)* Nereye, nerede; bk. **ḳayda**; **~n** *(ağızlarda)* Nereden; bk. **ḳaydan**.

Etraf dağlıḳ-taşlıḳ, sim-siya orman. Anda salḳın. “Etraf dağlık, taşlık, simsiyah orman. Orası serindir.” -T. Halilov.

andace(s) *(ağızlarda)* Oraya kadar; bk. **o yergece**.

andaki Oradaki, orada olan, yerinde; **~si** Onlardan biri, oradakilerden biri; **~sini alıp kel** Oradakilerden birini getir.

Aşağıda yol tegiz, poezd ise yaḳın edi. Oniñ tasırdısı ve andaki adamlarnıñ ḳıçıruvları eşitilmekte. “Aşağıda yol düz, tren ise yakındı. Trenin takırtısı ve

oradaki insanların bağırmaları duyuluyordu.” -A. Osman - 3.

anda-mında 1. Ötede beride, şurada burada, yer yer, bazı yerlerde; herhangi bir yerde. 2. Oraya buraya, her tarafa, şuraya buraya, öteye beriye; krş. **o yaḳ bu yaḳ**; **tek-tük**.

Yaşar dudunıñ çekkelemeleri astında başını anda-mında sallata, ḳargışlarını diñley. “Yaşar yengenin çekiştirmeleri altında başını oraya buraya sallar, beddualarını dinler.” -A. Odabaş.

andan (I) Oradan.

andan (II) Nereden; bk. **ḳaydan**.

andan-mından: **~ kelgen adamlar** Farklı yerlerden gelen insanlar.

Onıñ dört-beş tavuġı bar. *Onlarnıñ yımırtası ve andan-mından ev sipirip, ḫalḳḳa çamaşırġa yardım etip ḳazanġan beş-on kapiklernen keçine*. “Onun dört beş tavuğu var. Onların yumurtası ve ondan bundan ev süpürerek, çamaşır yıkayarak kazandığı beş on kuruş ile geçiniyor.” -U. İpçi - 1.

andante *(müzik)* Andante *(Orta derecede yürük hızda, yarı yavaş, adagio ile andantino arası)*.

anda-sanda *(ağızlarda)* Ara sıra, bazen, bazı defa, bazı kere, zaman zaman, arada bir, çat pat; ender, seyrek, tek tük; bk. **bazıda bir**; **kimerde bir**; **tek tük**.

ane, **anne** *(folklor, ağızlarda)* Anne, ana, valide; bk. **ana (I)**.

Mane mane manem yoḳ, / Men oksüzim anem yoḳ. / Şu zevḳlı dünyada / Ḳaygım çekken yarem yoḳ. “Mani mani manim yok, / Ben öksüzüm, annem yok. / Şu neşeli dünyada / Kaygımı çeken yarim yok.” -Mane.

anekdot bk. **lâtife**.

anemik Anemik, kansız; gevşek, cansız; **~ vaziyet** Anemik durum.

anemiya Kansızlık, anemi *(Kanda alyuvar sayısının ve hemoglobin miktarının azalmasından ileri gelen bir hastalık belirtisi)*.

anemometr *(meteoroloji)* Anemometre, yelölçer *(Rüzgarın hızını ölçen aygıt)*.

anemona *(botanik)* Anemon, Manisa lalesi, dağ lalesi.

aneroid *(meteoroloji)* Aneroid *(Civa yerine bir maden kutu kullanmak temeline dayanan kadranlı barometre)*.

anestezirlegen *(tıp)* Bayıltıcı, uyuşturucu.

anesteziya *(tıp)* Duyum yitimi, anestezi, uyuşturma.

anfas Cepheden, önden.

anfilada Süit oda; iç içe odalar.

angajement (-ti) Angajman; nişanlama; taahhüt, yüklenim.

angajirlemek Angaje etmek; vadetmek.

angajirlengen Angaje edilen; önyargılı.

angar Hangar; baraka.

Men angardan uzun ve keniş, yapalaḳ, ḳalḳan balığına beñzeyen avtomobilni aydap çıḳaram. “Ben hangardan uzun ve geniş, yapalak, kalkan balığına benzeyen arabayı çıkarıyorum.” -E. Umerov - 1.

angar(a) bk. **anḫar**.

angi *(ağızlarda)* Hangi; krş. **ḳaysı biri**; **~si** *(ağızlarda)* Onlardan (veya onların) hangisi, hangisi; kim?

Beyaz, ḳara, sarı, çubar, angi soyundan istesen tapa bilirsin. “Beyaz, siyah, sarı, benekli, ne tür istersen bulabilirsin.” -Çerkez Ali - 2.

angidrid Anhidrit *(1- Asit OH’lerden su atılmasıyla formülü bir okzasit formülünden çıkarılan her türlü kimya maddesi. 2- Ortorombik simetrili, genellikle kayatuzu ve alçıtaşıyla birlikte bulunan doğal, susuz kalsiyum sülfat: CaSO4)*.

angina Anjin, boğak *(Bademciklerde yerleşen ya da boğazın her yanına dağılan yangıların genel adı)*.

Belki Niyarnıñ anginası yoḳtır, o yaz yelinden ḳorḳmaydır. “Belki Niyar’ın anjini yoktur, o yaz rüzgârından korkmuyordur.” -U. Edemova - 1.

angriya, **angurya** *(Yevpator ağzı)* Hıyar, salatalık; bk. **ḫıyar**.

anḫar (angar, **angara)** *(çokluk)* **neḫir**; Büyük sulama kanalı; krş. **beket**.

anın *(Kodeks Kumanikus)*: **~ içün** Onun için; bk. **onıñ içün**.

anilin *(kimya)* Anilin *(Yapma boyaların yapımında kullanılan ve çivit bitkisinden ya da taşkömüründen çıkarılan bir sıvı)*; **~ boyalar** Anilin boyası.

animalist Hayvan ressamı, hayvan resmi yapan ressam; hayvan heykeltıraşı.

anis Anason *(Kokulu tohumu hamur işlerinde ve rakıcılıkta kullanılan, yurdumuzda ekimi yapılan, maydanozgillerden bir bitki)*; anasonlu; **~ yağı** Anason yağı.

aniya *(ağızlarda)* Nerede; bk. **ḳayda**.

anker *(mekanik)* 1. Çapa, demir. 2. Çifte maşa.

anketa Soru dizini, anket, form; **~ malümat(lar)ı** Anket verileri.

O bir ozü yaşay, — dedi ekim. — Anketasında da başḳa kimse kosterilmegen. “O yalnız yaşıyor, dedi doktor. Dosyasında da başka kimse gösterilmemiş.” -A. Osman - 2.

anlar *(Kodeks Kumanikus)* Onlar, kendileri; bk. **o(n)lar**.

anna *(Kodeks Kumanikus)* Ana, anne; bk. **ana (I)**.

annar *(Kodeks Kumanikus)* Onlar, kendileri; bk. **olar**.

anne *(folklor, ağızlarda)* Anne, ana, valide; bk. **ana (I)**.

anneksionistik İlhakçı.

anneksirlemek Eklemek, katmak, ilhak etmek, sokmak.

anneksiya *(politika)* Ekleme, ilhak, katma.

annotatsiya Açımlama, not, özet, izahlı özet; **~ yazmaḳ** Açıklama, not yazmak.

anod *(fizik)* Anot *(Bir elektrolitte elektrik akımının gelip içeriye girdiği iletken uç)*; anotla ilgili.

anomaliya Kurala uymazlık, kurala aykırılık, istisna, sapaklık, sapıklık, anomali; düzgüsüzlük; usulsüzlük; normal şeklin (veya halin) dışında olma.

anonim Adsız, isimsiz, anonim, adı bilinmeyen, imzasız; **~ mektüp** Anonim mektup.

anons Anons, duyuru, bildiri, ilan, tebliğ; afiş.

ansambl (-bli) Topluluk, heyet; ahenk, uyum; **yır ve oyun ansambli** Şarkı ve dans topluluğu.

–Ey, yigirminci asırnıñ kümüş şairi, bugun turacaḳsıñmı-yoḳmı? Yoḳsa, seni tursatmaḳ içün Afrika Simonnı ya da 'Boni M' ansamblini teklif etmek kerekmi? –dedi Abdulkerim sesini koterip. "– Ey, yirminci yüzyılın büyük şairi, bugün kalkacak mısın, kalkmayacak mısın? Yoksa seni kaldırmak için Afrika Simonunu ya da 'Boni M' grubunu mu teklif etmek gerek, dedi Abdülkerim sesini yükselterek." -İ. Abduraman - 1.

anşlag 1. *(tiyatro)* "Satıldı" levhası, "Bilet kalmamıştır." levhası. 2. *(gazete)* Ön başlık.

ant (-tı) Ant, yemin; krş. **yemin**; **aḫit**; **~ etmek** Yemini kabul etmek, yemin etmek, ant içmek.

"Ant etkenmen"... tek şu türkü yaralanmadı, / Bizge ondan ġayrı işanç umüt ḳalmadı. " 'Ant Etmişim' sadece bu türkü yaralanmadı / Bize ondan başka inanç ümit kalmadı." -Ş. Selim - 1.

antagonist (-ti) Hasım, rakip, karşıt.

antagonistik Karşıt olan, muhalif olan, hasım olan; **~ zıddiyetlikler** Antagonistik çelişkiler.

antagonizm Düşmanlık, karşıtlık, uyuşmazlık; **sınfiy ~** Sınıf karşıtlığı.

antal 1. Kaba, kubat, kaba saba; hantal; biçimsiz, şekilsiz, çirkin; krş. **ḳaba**. 2. Ağırkanlı, hantal; çok büyük, çok iri, kocaman, koskoca; battal; krş. **abdal (1)**; **~ca** Hantalca, ağırkanlılıkla.

antanta *(tarih)* Anlaşma, antant.

antenna 1. *(radyoteknik)* Anten, radyo (veya telsiz) anteni. 2. *(zooloji)* Duyarga.

— Şarifcan, balam, anavı dilvizornıñ antennasını ḳarasañ yaḫşı olur edi, yoḳsam aḳşam kene bir şey kostermez. Bu gün anavı pitbol var eken… "— Şerifcan oğlum şu televizyonun antenine baksan iyi olurdu, yoksa akşam yine bir şey göstermez. Bugün futbol maçı varmış." -E. Umerov - 2.

anter Roba, rop, elbise, entari; **yipek ~** İpek elbise, ipek rop; **aḳşamlıḳ ~** Gece elbisesi, tuvalet; **~ ḳapaḳ** *(etnografya)* Manşet kadın kaftanı.

Yigitler beyaz kolmek, ḳızlar ise yeñsiz anterlernen yure ediler. "Delikanlılar beyaz gömlek, kızlar ise kolsuz elbiselerle dolaşıyorlardı." -U. Edemova - 2.

anteri *(ağızlarda)* Roba, rop, elbise, entari; bk. **anter**.

Bu cansız çöl içinde, ustünde uzun anterisi Fatma apte tentirep yure. "Bu cansız çöl içinde, üstünde uzun elbisesi ile Fatma abla dolaşıyor." -U. Edemova - 3.

antibiotik (-gi) Antibiyotik *(Bitkilerde, özellikle küf mantarlarında bulunup birçok mikroba karşı gelen oreomisetin, neomisin, penisilin, streptomisin ve teramisin gibi maddelerin genel adı)*.

antik Antik, klasik.

Çöplük obaları içinde şairlerniñ, filosoflarnıñ, antik allalarınıñ bir zamanda mermerden yasalġan ḳulaḳsız, burunsız başları yatmaḳta. "Çöplük yığınlarının içinde, şairlerin, filozofların, antik tanrıların bir zamanlar mermerden yapılmış kulaksız, burunsuz başları yatmakta." -E. A. Osmanoğlu - 1.

antiklik (-gi) Eskilik, antikite, antik çağ, ilkçağ dünyası.

antikvar Antikacı, antika meraklısı, antika koleksiyoncusu; antika alım satımı.

antilop Antilop *(Sıcak ülkelerde yaşayan, çok hızlı koşan ve geviş getirenlerin boynuzlu cinsinden olan bir hayvan)*.

antipatik Antipatik, sevimsiz; iğrenç; soğuk.

antipatiya Birinden hoşlanmama, karşıt duygu, antipati.

antipod Antipot *(Kapalı tohumluların embriyo kesesinde, yumurta hücresinin karşısında bulunan üç hücreden biri)*.

antisemit (-ti) Yahudi düşmanı, antisemit.

antiseptik (-gi) Antiseptik.

antiseptika *(tıp)* 1. Antiseptikler *(Antiseptik: Mikropları öldürmek için kullanılan ya da antisepsi özelliği olan madde)*. 2. Antisepsi *(Mikropları ilâçla öldürme yolu)*.

antiteza *(edebiyat)* Karşı sav, karşıtlık, antitez.

antitoksin *(tıp)* Antitoksin *(İnsan ve hayvan vücudunun, içine giren bakteri zehirlerini zararsız duruma getirmek ve onlardan korumak için çıkardığı madde ya da antikor, panzehir)*.

antitsiklon Antikiklon, antisiklon *(Yüksek basınçlı atmosfer kütlesi. Bu terimle havanın sarmal şekilde döne döne hareket ettiği ifade edilmek istenmiştir)*.

antologiya *(edebiyat)* Antoloji *(Seçme şiirleri ya da düz yazıları bir araya toplayan kitap. Seçme nesir ya da manzum yazılar dergisi)*.

antonim *(dil bilimi)* Karşıt anlamlı, zıt anlamlı, ters anlamlı, antonim; krş. **ḳarşı manalı söz**.

antrakt (-tı) 1. *(müzik)* Aralık, ara, fasıla. 2. *(tiyatro)* İki perde arası, perde arası; ara oyunu.

antratsit Antrasit, antrasit kömürü *(Karbonu en çok, kömürleşme derecesi en yüksek olan, duman çıkarmadan yanan, jeoloji bakımından en eski kömür)*; **~ ḳatlamı** Antrasit katmanı.

antrekot Biftek, pirzola, antrkot *(Sığırın sırt ve boyna yakın iki kürek arasından ve pirzolalık yerinden çıkartılan, kemiğinden sıyrılmış et dilimi)*.

antreprenör Emprezaryo *(Eskiden bir tiyatroyu yöneten ve turne işlerini ayarlayan kişiye denirdi. Günümüzde, sanatçıların iş yerleri ile olan anlaşmalarını sağlayan ve sanat işlerini yürüten kişi)*.

antreprenörlıḳ (-ġı) Girişimcilik.

antresol Asma kat, ara kat; çatı katı.

antropolog Antropolog, antropolojist, antropoloji uzmanı (veya bilgini), insan bilimi uzmanı.

antropologik Antropolojik; **~ malümatlar** Antropolojik bilgiler.

antropologiya İnsan bilimi, antropoloji *(İnsanın yeryüzüne gelişinden itibaren bugüne kadar geçirdiği gelişmeyi inceleyen bilim dalı. İnsanın kafatası ve beden yapısına göre fiziki özelliklerini inceleyen bilim)*.

antropometrik Antropometrik.

antropometriya Antropometri *(İnsan vücudunun, özellikle kafatasının ölçü oranlarının incelenmesi ve bu yoldan değişik insan tiplerinin ve onların birbirleriyle ilişkilerinin araştırılması)*.

antropomorfik İnsan biçiminde olan.

antropomorfizm İnsan biçimcilik, antropomorfizm *(Tanrı'yı ya da başka kavramları insan biçiminde ve insan niteliğinde tasarlayan öğreti)*.

anturaj Çevre, muhit, ortam; birinin çevresindekiler.

añ (I) *(ağızlarda* **an***)* Bilinç, şuur; idrak; zihin; akıl, us, zeka; krş. **şuur**; **es (I)**; **adamlarnıñ ~ına tesir etmek** İnsanların aklına tesir etmek; **añ astı** bk. **añastı**. ● **~ı yoḳnıñ ġamı yoḳ** *(atasözü)* Aklı olmayanın üzüntüsü yoktur.

Boyle kutürlenip, ezilip kelgen ḫalḳnıñ añı isyan etüvden çoḳ keride edi. "Böyle körleşip ezilen halkın aklı isyan etmekten çok gerideydi." -Çerkez Ali - 1.

añ (II) *(ağızlarda* **an***)* Lahza, an; esna.

añastı *(felsefe)* Bilinçaltı, şuuraltı, tahteşşuur.

añdırmaḳ Andırmak, hatırlatmak; *(aynı)*: **añdırıp turmaḳ**; krş. **ḫatırlatmaḳ**; **esletmek**.

Siz ise, koyümizniñ keçmişini añdırġan bu 'muzey'niñ içinden çıḳıp olamaysıñuz. "Siz ise, köyümüzün geçmişini andıran bu 'müze'nin içinden çıkamıyorsunuz." -U. Edemova - 3.

añġıç Harman zamanı fazla sap yüklemek için öküz ve at arabalarının iki tarafına takılan parmaklık, kanat.

añılmaḳ 1. Anılmak, bahsedilmek, zikredilmek. 2. *(ağızlarda)* İzine düşmek, izini bulmak; izlemek, gözetlemek; bk. **izlemek**; **artımdan añılıp cure** *(ağızlarda)* O beni izliyor.

Olüler yalınız ġam ve kedernen añılalar, ḫatırlanalar... "Ölüler sadece gam ve kederle anılırlar, hatırlanırlar…" -U. Edemova - 3.

añılmamaḳ *(olumsuz)* **añmaḳ**.

añḳav 1. Budala, salak, ahmak, akılsız, aptal; sünepe, uyuşuk; alık, bön, mıymıntı; krş. **matüv**; **aḳılsız**; **aḳmaḳ (II)**; **budala**; **sersem**; **tentek**. 2. *(ağızlarda)* Ağzı açık ayran delisi; mıymıntı; mızmız; tembel (veya aylak), seyirci; bk. **açıḳağız**.

añlaġan Anlayışlı; imalı; krş. **müdrik**.

añlam Anlayış, fikir, görüş, telakki; tasavvur; anlam, mefhum; krş. **añlayış**.

añlama, **añlav** *(eylem adı)* **añlamaḳ**; Anlama, kavrama.

añlamaḳ Anlamak; aklı ermek, idrak etmek, şuuruna varmak, kavramak, akıl erdirmek; **bunı ~ kerek** Bunu anlamak gerek; **añladıñızmı?** Anladınız mı?

Sen bir şey añladıñmı, degen manada Şamurat Satıbaldıyevge baktı. “Sen bir şey anladın mı, manasında Şamurat Satıbaldıyev’e baktı.” -İ. Abduraman - 1.

añlamamaḳ *(olumsuz)* **añlamaḳ**.

Vatan, devlet millionlarnen ailelerniñ negizi, temeli de! Neçün bunı añlamaylar? “Vatan, devlet milyonlarca ailenin direği, temeli! Niçin bunu anlamıyorlar?” -İ. Abduraman - 1.

añlanılmaḳ Anlaşılmak.

añlanılmamaḳ *(olumsuz)* **añlanılmaḳ**.

añlaşamamazlıḳ (-ġı) Karşılıklı anlaşmazlık.

Er bir fermanıñ, er bir çobannıñ ozüne seçip alġan ‘vadisi’ bar. Bu yılġada başḳa çobannıñ malı peyda olsa, arada

añlaşamamazlıḳ çıḳa. “Her bir çiftliğin, her bir çobanın kendine seçtiği ‘vadisi’ var. Bu ovada başka çobanın hayvanı ortaya çıkarsa, arada anlaşmazlık çıkar.” -Çerkez Ali - 1.

añlaşıla *(Konuşmada ara söz)* Göründüğü gibi, galiba, her halde, zahir, anlaşılan, görünüşe göre; krş. **añlaşılġanına kore**; **ġaliba**.

Añlaşıla dinsiz dert oldürecek, / Dost aġlatıp duşman kuldürecek. “Anlaşılan, dinsiz dert öldürecek, / Dostu ağlatıp düşmanı güldürecek” -A. Kadrizade.

añlaşılġan *(ağızlarda* **añlaşılarlı***)* 1. Açık, aydın, sarih, vazıh; anlaşılır. 2. Anlama, kavrama; anlayış biçimi, kavrayış; **~ına kore** *(ara söz)* Galiba, her halde, zahir, anlaşılan, görünüşe göre; krş. **añlaşıla**.

— Bir vaḳıtlarda onıñ sevgisi meni mında çekip ketirgen edi. Añlaşılġanına kore, şu muḳaddes duyġu endi meni mından alıp ketecekke beñzey, - dedi kederli davuşnen. “— Bir zamanlar onun sevgisi beni buraya çekip getirmişti. Anlaşılan, bu mukaddes duygu şimdi beni burdan götüreceğe benziyor, dedi üzüntülü sesle.” -U. Edemova - 1.

añlaşılma, **añlaşıluv** *(eylem adı)* **añlaşılmaḳ**.

añlaşılmaġan Anlaşılmaz, müphem, bellisiz, seçik olmayan, belirsiz, belli (veya belirli) belirsiz.

Avada añlaşılmaġan kerginlik bar. “Havada belirsiz bir gerginlik var.” -E. A. Osmanoğlu - 1.

añlaşılmaḳ Anlaşılmak, açıklığa kavuşmak, ortaya çıkmak.

Yigitniñ elinde eki dane balaban paket. Añlaşıldı. Demek, o da Yuranıñ doğğan kunüni ẖatırlap kelgen, emce balasımı, dayı oğlumı, alla bile. “Yiğidin elinde iki tane kocaman paket. Anlaşıldı. Demek, o da Yura’nın doğum gününü hatırlayıp gelmiş. Amca oğlu mu, dayı oğlu mu Allah bilir.” -E. Umerov - 1.

añlaşılmamaḳ *(olumsuz)* **añlaşılmaḳ.**

Kursağım dey, yuregim dey... Oḳşay. Añlaşılmay. “Karnım diyor, kalbim diyor... Öksürüyor. Anlaşılmıyor.” -İ. Abduraman - 1.

añlaşılmamazlıḳ (-ġı) Yanlışlık, aykırılık.

Ġarip başımnen ala daa bu añlaşılmamazlıḳ keçer, Şamrat esini cıyar belledim. “Garip başımla hala bu anlaşmazlık geçer, Şamrat aklını başına toplar zannetmiştim.” -E. Umerov - 2.

añlaşma, **añlaşuv** *(eylem adı)* **añlaşmaḳ;** Antlaşma, kontrat, mukavele; anlaşma, sözleşme, uyuşma, muahede; uzlaşma, itilaf.

añlaşmaḳ Anlaşmak, sözleşmek; uyuşmak, uzlaşmak.

Yolda olar saba dağğa odunġa ketmege añlaştılar. “Yolda onlar sabahleyin ormana odun toplamak için gitmeye anlaştılar.” -R. Fazıl - 1.

añlatamamaḳ Anlatamamak; krş. **añlatıp olamamaḳ.**

O ḳadar guzel, yengil anlatırdım ki, mektepke ketsem, oca yengem ḳalın, ḳısḳa tayaḳlarınan, koteklerinen döger, döger de, bu ḳadar oḳuv anlatamazdı.

“O kadar güzel ve rahat anlatırdım ki, okula gitsem hoca yengem kalın, kısa sopalarıyla, kotekleriyle döver döver de bu kadar ders anlatamazdı.” -N. Çelebicihan.

añlatma, **añlatuv** *(eylem adı)* **añlatmaḳ;** Açıklama, anlatma, izah (etme); yorumlama, tefsir etme; aydınlatma.

añlatmaḳ 1. Açıklamak, anlatmak, izah etmek, açınlamak, aydınlatmak; krş. **tarif etmek**; **yaẖşı** ~ İyi açıklamak; **añlatıp olamamaḳ** Açıklayamamak; krş. **añlatamamaḳ.** 2. *(dil bilimi)* Anlamına gelmek, manasına gelmek, ifade etmek, demek. 3. İnandırmak, ikna etmek; akıl öğretmek, akıl vermek.

Sarı mıyıḳlı, lâkin sıması yaş biri, tutulġan asker ḳaçaḳlarınıñ nasıl dögülgenini añlatmaḳta, bu erifin kozleri açuvlı bunınle de beraber meramet tolu sesi añlatḳanda ḳaltıramaḳta edi. “Sarı bıyıklı, fakat siması genç biri, yakalanan asker kaçaklarının nasıl dövüldüğünü anlatıyor, bu adamın gözleri hınçlı olmasına rağmen, merhamet dolu sesi,

anlatırken titriyordu. -Cemil Seydamet - 1.

añlatmamaḳ *(olumsuz)* **añlatmaḳ**.

Yapılacaḳ işlerni siz teşkil etiñiz, men rayispolkomġa barıp vaziyetni añlatmasam olmaycaḳ. "Yapılacak işleri siz halledin, ben bölge icra komitesine gidip durumu anlatmazsam olmayacak." -M. Ablalimov.

añlayış Anlayış, fikir, görüş, telakki; tasavvur; anlam, mefhum; krş. **añlam**.

añlayışlı Anlaşılır, kavranabilir; açık, sarih, vazıh, basit, anlaşılması kolay; şeffaf; anlaşılır bir biçimde (veya tarzda), açıkça, basitçe; **aytḳanım ~ oldımı?** Dediğim anlaşılır oldu mu?; **eser ~ tilnen yazılġan** Eser duru bir dille yazılmış.

–Madamki, er kesniñ taḳdiri, baş yazısı belli eken, o vaḳıtta, añlayışlı misalnen

aytḳanda, ceennem ve cennet kimge kerek. "–Mademki herkesin kaderi, alın yazısı belliymiş, o zaman anlaşılır örnekle söylendiğinde, cehennem ve cennet kime gerekli." -U. Edemova - 1.

añlı Bilinçli, kasıtlı, kasti, şuurlu; **~ nizam** Bilinçli disiplin; **~ olaraḳ** (veya **~ tarzda**) Bilinçle, bilinçli olarak, şuurlu bir şekilde.

Yoḳ, yalıñız boyle dostane, añlı emekte ẖoşnutlıḳ tapmaḳ mumkün. "Yok, sadece böyle dosthane bilinçli çalışmada hoşnutluk bulmak mümkündür." -İ. Paşi.

añma, **añuv** *(eylem adı)* **añmaḳ**.

añmaḳ Anımsamak, hatırlamak, aklına gelmek; anmak, ağza almak, bahsetmek, ima etmek, söz etmek, zikretmek; krş. **ẖatırlamaḳ**; **aḳlına ketirmek**; **añıp keçmek** Anmak, ağza almak, bahsetmek, ima etmek, söz etmek, zikretmek; **şu vaḳianı añġanda** *(ağızlarda* **añdıġım zamanda***)* **kozlerimden yaş kele** Bu olayı andığım zaman gözlerimden yaş geliyor, gözlerim doluyor.

Ḳurbanovnıñ ḳapısı ogünde cenaze çıḳarıluvını beklegende, soñra onıñ mevtasını keri dönülmez yoluna alıp ketkende ve toprаḳ latine bergende – bu kederli saatlerde menim de ẖatırımdan nice vakialar, türlü adamlar kelip keçtiler. Butün yaşap keçirgen devirimni añdım... "Kurbanov'un evinin önünde cenazenin çıkarılmasını beklerken, sonra onun cesedini geri dönülmez yola götürürken ve toprağa verirken, bu üzüntülü saatlerde benim de hatırımdan nice olaylar, çeşitli insanlar gelip geçti. Bütün yaşadığım dönemi andım..." -Z. Kurtnezir - 1.

añmamaḳ *(olumsuz)* **añmaḳ**.

Olarnı bu ķadar şaşmalatķan adamnıñ adını añmadı. “Onları bu kadar şaşırtan insanın adını anmadı.” -U. Edemova - 1.

añnamaķ bk. **añlamaķ**.

añsız 1. Akılsız, zekadan yoksun; beceriksiz, çolpa. 2. Aklını kaçırmış, çıldırmış. 3. Gamsız, şen, kaygısız, düşüncesiz, tasasız; sorunsuz, dertsiz.

Cinayetlik çeşit türlü ola. *Añsız ve añlı*. *Mecburiy ve isteknen*. “Suç çeşit çeşit oluyor. Bilinçsiz ve bilinçli. Mecburi ve istekle.” -Çerkez Ali - 1.

aorist *(dil bilimi)* Geniş zaman, muzari.

aorta *(anatomi)* Aort, şahdamarı, ana atardamar.

ap (I) (apı) Hap, komprime, tablet.

O tili ustüne eki-uç ap taşladı, konyaknen yiberdi. “O dilinin üstüne iki üç hap aldı, konyakla içti.” -E. Umerov - 2.

ap (II) *(kuvvetlendirme edatı)* bk. **ap-azır**; **ap-aķ**; **ap-açıķ**.

apa *(Aluştin, Uskut ağzında)* Kız kardeş, kardeş, bacı, hemşire; bk. **apte**; **tata**.

— Maḫbuba apadan çay damlamağa bir çaynik ketirmek kerek, – dedi Ḫayaliy Nezaket odağa kirgen soñ. “Mahbuba teyzeden çay demlemek için çaydanlık getirmeliyiz, dedi Hayali Nezaket odaya girdikten sonra.” -İ. Abduraman - 1.

ap-açıķ Tamamen açık.

ap-aķ Tamamen beyaz, bembeyaz.

Esmanıñ kozleri aylana, yuregi ķaltıray, çırayı ap-aķ kesile. “Esmanın gözleri döner, kalbi çarpar, yüzü bembeyaz olur.” -A. Odabaş.

apaķay *(ağızlarda)* Kadın; bk. **apay**; **ķadın**; **ķısķayaķlı**.

— Sen de oyna, apaķay! — dedi Mustafa, ķarısını içeri çekkelep, — oyna! Ķadalıp turma! “— Sen de oyna hanım!, dedi Mustafa, karısını içeriye çekerek, oyna! Dikilip durma!” -Ş. Alâdin - 1.

apansızdan 1. Ani, ansız; birdenbire, ani olarak, birden, ansızın; krş. **oppadaķtan**. 2. Kazara, kazaen; rastgele, tesadüfen, istemeden, beklenmedik, istemeyerek.

Bir kere oz ‘Polutorka’sınen bu yoldan ketken vaķıt apansızdan maşina idaresini coya ve yoldan çıķıp uçurımġa doğrula, lâkin sonki saniyede barıp yekâne osken selbige tirelip toķtay. “Bir keresinde kendi ‘Polutorka’sı ile bu yoldan giderken, aniden arabanın kontrolünü kaybedip uçuruma doğru sürüklenmiş, fakat son anda arabası

orada yalnız duran selvi ağacına çarpıp durmuş.” -T. Halilov.

apartament (-ti) Lüks apartman daireleri.

apatik Gevşek, uyuşuk, içi sönük, aldırmaz, apati(s)i.

apatiklik (-gi) Apati, duygusuzluk, ilgisizlik, gevşeklik, uyuşukluk.

apatit (-ti) *(mineraloji)* Apatit *(Kemik dokusunda bulunan, içinde flüor ya da klor olan tabii kalsiyum fosfat)*.

apatiya Gevşeklik, ilgisizlik, duyumsamazlık, apati *(Dış izlenimlere karşı duyarsızlık. Duygusal yaşamda başkalarına karşı duygu kapanıklığı)*.

apay *(ağızlarda* **apaķay**; **ķatın**; **ḫarı**; **avrat)** Kadın; karı, zevce, eş, hanım, refika; krş. **ķadın**; **~dan çastlım (çastsızım)** Başarılı bir evlilik yaptım (yapmadım); **aydamaķ ~** Kız kaçırmak; **Alla yaramaz ~nıñ şerinden ķurtarsın** Allah kötü kadının şerrinden korusun.

Şmaganıñ apayı poçtacı olıp çalışa. “Şmaga’nın kız kardeşi postacı olarak çalışıyor.” -A. Osman - 2.

apayçıķ (-ġı) *(halk ağzı)* Genç ve civelek kadın, haspa.

— Ya siz, ķocaman yigitler temizlik içün apayçıķlarıñızġa nasıl şarait doġurdıñız? – dedi Şasenem başını Aydosnıñ omuzınace egiltip. “Ya siz kocaman delikanlılar, temizlik için kadınlarınıza nasıl imkânlar doğurdunuz, dedi Şasenem başını Aydos’un omzuna kadar eğip.” -Çerkez Ali - 1.

ap-aydın Çok açık, oldukça aydınlık.

ap-azır (apma-azır) Tamamen hazır.

apçe bk. **apşçe**.

apellirlemek Başvurmak, müracaat etmek.

apellyatsion Başvuru; istinaf.

apellyatsiya Başvuru; istinaf.

apelsin 1. *(meyve)* Portakal. 2. *(ağaç)* Portakal ağacı; bk. **portaķal**.

— Ama biz kerek soyına kerek aşayıt taparmız. Şampanġa ne kerek ya? — Portaķal yaḫud apelsin. Alma da guzel kelişe, şokolad da. “Ama biz gerekli şeye gerekli erzakı buluruz. Şampanyaya ne gerek? — Portakal veya mandalina. Elma da güzel gider, çikolata da.” -E. Umerov - 1.

apendiks *(anatomi)* Apandis.

apenditsit *(tıp)* Apandisit.

aperim *(ağızlarda)* Bravo!, Aferin!; bk. **aferin**.

apḫane Eczane; krş. **apteka**; **ilâçḫane**.

apḫaneci Eczacı; krş. **aptekacı**; **attar**; **ilâçḫaneci**.

apis 1. Yakalama, tutuklama, hapis, tevkif; krş. **tevḳif**. 2. Hapishane, hapis; zindan; krş. **apisḫane**; **bastırıḳ**; **maḫbes**; **tevḳifḫane**.

Bizge endi ep bir: kotek içün yatmasaḳ, devlet mulküni ḫaraplaġanımız içün yatarıḳ apske... "Bizim için hepsi aynı. Kavga için yatmazsak, devletin malını harp ettiğimiz için yatarız hapiste..." -E. Umerov - 1.

apisḫane Hapishane, hapis; zindan; krş. **apis**; **bastırıḳ**; **mabusḫane**; **maḫbes**; **maḫbusḫane**; **tevḳifḫane**.

Saḳalıñ osken, yuzüñ sap-sarı, apisḫanede yatḳanlarnı añdırasıñ. "Sakalın uzamış, yüzün sapsarı, hapishanede yatanları andırıyorsun." -E. Umerov - 1.

apma-azır bk. **ap-azır**.

apofeoz Ululama, tanrılaştırma; olağanüstü tazim, apoteoz.

apogey Yeröte *(Bir cismin yörüngesinin yeryüzüne en uzak noktası)*; *(mecaz)* zirve, şahika.

apokalipsis Vahiy; açıklama, ifşa.

apokrif *(edebiyat)* Düzmece eser, gerçekliği kuşkulu eser, apokrif *(Doğru olmayan, doğruluğuna güvenilmez, inanılmaz, gerçekliği şüphe götürür söz ve yazı)*.

apologet Bir fikri (veya davayı) savunan, savunucu.

apologiya Savunum, savunca.

apopleksik Apopleksi(s)i, inmeli, felçli, mefluç.

apopleksiya Beyin inmesi (veya kanaması), apopleksi *(Başlangıcı şiddetli koma, inme, beyin ya da omurilik atardamarlarında patlama)*.

apostrof Ayırma işareti, apostrof.

appaḫ *(çocuk sözü)* İyi, güzel; **baba ~** Baba iyi.

apparat (-tı) 1. Alet, aparat, aygıt, cihaz, makine. 2. Organlar, aygıt. 3. Cihaz, kadro, mekanizma. 4. Personel; **añlam ~** Anlam aygıtı.

Yusuf teşekkür aytıp, trubkanı apparat ustüne ḳoydı. "Yusuf teşekkür ederek, ahizeyi telefonun üstüne koydu." -A. Osman - 1.

apparatura Aparatlar, aygıtlar, cihazlar, ekipman, teçhizat.

applikatsiya 1. Aplikasyon *(Bir kumaş üzerine başka bir kumaş parçasını ya da bir danteli dikme yoluyla yapılan işleme, uygulama)*. 2. Bezeme, süsleme.

appozitsiya Appozisyon.

appretura Apreleme.

apraksiya *(tıp)* Apraksi, işlev yitimi.

apraş Pasaklı, şapşal, çapaçul; pasaklı kadın, kirloz; dağınık, düzensiz, ihmalkâr, dikkatsiz; özensiz, itinasız; kirli.

aprel Nisan, nisan ayı; krş. **nisan**; **çiçek ayı**.

Mart ve aprel ayında deryanıñ suvı daa da ziyadeleşkeni ve on-on beş metr yüksekke koterilgeni yalılarnı eşip yıḳıp beş kilometr kenişliginen çevrege yayılġanı aḳḳında, ozünden ḳoşıp, artırıp oyle söyledi ki, butün talebeler butün barlıḳlarınen guya kulaḳḳa çevirilip, onı diñlemekte ediler. "Mart ve nisan ayında denizin suyu(nun) daha da arttığı ve on on beş metre yükseğe kaldırdığı yalıları tahrip edip yıkıp beş kilometre genişliğiyle çevreye yayıldığı hakkında, kendinden ekleyip artırıp öyle söyledi ki, tüm ögrenciler bütün varlıklarıyla güya kulak kesilip, onu dinlemekteydiler." -U. Edemova - 2.

aprior *(felsefe)* Önsel.

apriori *(felsefe)* Önsel, apriori *(Hiçbir denemeye dayanmadan ve yalnız akıl yordamıyla)*.

apşçe *(ağızlarda)* Büyükanne, nine; babaanne; anneanne; kocakarı, ihtiyar kadın, kadın nine, hanımnine, haminne, ninecik; bk. **bita**; **ḳartana**.

aptal 1. a) Ahmak, akılsız, alık, aptal, bön, budala, dar kafalı. b) Ahmak, alık, aptal, budala, kakavan, akılsız, mankafa, beyinsiz, kütük, doğuştan aptal. 2. bk. **abdal**.

apte 1. Abla; **~mniñ oġlu** Yeğenim, ablamın oğlu; **~mniñ ḳızı** Yeğenim, ablamın kızı. 2. Teyze; hala; **Ayşe ~** Ayşe teyze; krş. **apa**; **tata**.

Server aptesine baḳtı. Aptesi ona endi balaban ḳız olıp koründi. "Server ablasına baktı. Ablası ona artık büyük bir kız gibi göründü." -E. A. Osmanoğlu - 2.

apteka Eczane; krş. **apḫane**; **ilâçḫane**.

— Retseptleriñiz ḳayda? Men yarın barıp aptekadan kerekli ilâçlarnı alıp kelirim. "— Reçeteleriniz nerede? Ben yarın gidip eczaneden gerekli ilâçları alıp gelirim." -A. Osman - 2.

aptekacı Eczacı; kimyager; krş. **apḫaneci**; **ilâçḫaneci**; **attar**.

apte-ḳardaş Kız kardeş; krş. **tata-ḳardaş**.

Restoran direktorınıñ ḳadını ile apte-ḳardaş kibiler. "Restoran müdürünün karısı ile abla kardeş gibiler." -U. Edemova - 1.

apu *(çocuk sözü)* Değil, hayır, yok.

ar (I) Ar, haya, utanç, utanma, yüz; hicap, sıkılma; utangaçlık, sıkılganlık,

mahcubiyet; **~ etmek** (veya **~ eylemek**) Çekinmek, hicap duymak, sıkılmak, utanmak; krş. **aya (II)**; **utançaḳlıḳ**; **yuz (II)**; **ḫicalet**.

Ur Vatan baġrında feraḫnen kezgende, / Sen oldın vicdanım, namusım, arım. / Acuvsız aç ecel baġrımnı ezgende, / Tuvġan til! Kene de men seni anarım. "Hür Vatan'ın bağrında ferah bir şekilde gezerken, / Sen oldun vicdanım, namusum, arım. / Acımasız aç ecel bağrımı ezerken, / Ana dilim! Gene de ben seni anarım." -Y. Temirkaya - 1.

ar (II) *(ağızlarda)* Aslan; bk. **arslan**.

ar (III) bk. **ḫar**; **ar kirip arman savurmaḳ** Her şeyi altüst etmek.

ara 1. Ara, aralık, boşluk, mesafe, uzaklık; krş. **mesafe**; **uzaḳlıḳ**; **eki şeerniñ ~sı 30 km** İki şehrin arasındaki mesafe 30 km. 2. Zaman aralığı, geçen süre; **bu ~da işim çoḳ** Şu anda bir sürü işim var; **~dan çoḳ vaḳıt keçti** O günden bu yana çok zaman geçti; **bir ~da** Bazen, bazı durumlarda (veya hallerde); gerektiğinde, icabında; **o ~da** Bu arada, bu süre içinde; **~sı çoḳ keçmeden** Birazdan, biraz sonra, az sonra; yakında, yakınlarda; **tez ~da** Çabucak, süratle, hızla, çarçabuk, seri bir biçimde, hızla, hızlı hızlı. 3. İnsanlar arasındaki ilişkiler; **~ bozmaḳ** İlişkileri bozmak, düşmanlık ekmek; **~ları tüzeldi** Araları düzeldi; **~larını tüzetmek** Aralarını düzeltmek; **~ġa tüşmek** Karışmak, el sokmak; bulaşmak; müdahale etmek *(birinin işine)*; **~ları yaḫşı** Onların ilişkileri iyi; **~mızda bir şey yoḳ** Aramızda bir şey yok. 4. Ortasında, arasında, içinde; içine; **~mızda** Aramızda; **oz ~sı** Kendi arası; **ḫalḳ ~sında** Halk arasında. ● **eki ~da** Birdenbire, ansızın, aniden; krş. **barıp** (veya **barır**) **da**; **şemsiyeni al, eki ~da yaġmur yaġar – kerek olur** Şemsiyeni al, aniden yağmur başlarsa gerekli olur; **eki ateş ~sında ḳalmaḳ** İki ateş arasında kalmak; **eki ~da coyarım, al bunı** Aniden kaybederim, al bunu.

Rayon merkezinen At-çaparnıñ arası maşinanen yarım saatlıḳ yol. "İlçe merkezi ile At-çapar'ın arası araba ile yarım saatlik yol." -Çerkez Ali - 1.

Biñ bir yıldız arasında / Bu til mańa tolġun ay. "Binbir yıldız arasında / Bu dil bana dolunay." -R. Burnaş - 1.

araba Dört tekerlekli araba, atlı yük arabası, hayvanlarla çekilen araba, briçka *(Rusların kullandıkları bir çeşit yaylı araba)*; kağnı, kağnı arabası; **mogedekli ~** Kibitka *(Rusların kullandıkları üstü örtülü bir araba)*, üstü kapalı at arabası; **bir ~ odun** Bir araba odun. ● **~ ḳapı** Kapı, avlu kapısı; krş. **azbar ḳapı**; **bir ~ laf** Bir sürü laf;

bozuḳ ~ yol bozar, **ilimsiz molla dua bozar** *(atasözü)* Her işte usta olmak gerekir; ~ **tübünde(ki) boş ḳopḳa** Kimseye yararı olmayan, avare, boşa vakit harcayan insan; arabadaki beşinci tekerlek.

Kimerde maşinanen, kimerde arabanen, kimerde ise cayav ketti. "Bazen otomobille, bazen at arabasıyla, bazen yayan gitti." -A. Osman - 1.

araba-araba Dört tekerlekli arabalar.

Evlerge araba-araba yemiş taşıldı. "Evlere dört tekerlekli arabalarla meyve taşındı." -Çerkez Ali - 2.

arabacı Arabacı, mekkareci, taşıyıcı, araba sürücüsü, sürücü; araba ustası.

Ciyren ḳaşḳa kendini raatsızlaġan arabacıdan açuv almaḳçün sarı ḳuyruġını onıñ betine dep salladı, lâkin aygırnıñ bu ḳılıḳsızlıġını bilgen Seitmemet elini ḳalḳanday tutıp, ḳuyruḳ şamarını ḳaytardı. "Alnı ak akıtmalı kızıl at kendini rahatsız eden arabacıdan öç almak için sarı kuyruğunu onun yüzüne gelsin diye salladı, lâkin aygırın bu huysuzluğunu bilen Seitmemet elini kalkan gibi tutup kuyruk şamarını geri çevirdi." -U. İpçi - 1.

arabacılıḳ (-ġı) Arabacılık; **~ etmek** Arabacı olmak.

Cenk vaḳıtında ise arabacılıḳ yapḳan, partizanlarnen baġ tutḳan. "Savaş zamanında ise, arabacılık yapmış, partizanlarla iletişimi koparmamış." -T. Halilov.

arabaçıḳ (-ġı) Talika *(Dört tekerlekli, üstü kapalı, yaylı ve hafif at arabası)*; küçük el arabası; **bala ~ı** Çocuk arabası.

Server azbardaki arabaçıḳ ustüne oturıp, pırḳ-pırḳ burunını çeke. "Server bahçedeki arabanın üstüne oturup şirk şirk burnunu çekiyor." -E. A. Osmanoğlu - 2.

arabeska Girişik bezeme, arabesk.

arabist Arabist, Arapça bilgini, Arapça dil uzmanı.

arabozar Arabozar.

arac 1. *(tarih)* Haraç *(Askerlik hizmeti yerine gayrimüslimlerden alınan vergi)*. 2. Açık artırma ile satış; krş. **mezat**; **~ġa çıḳarmaḳ** Açık artırma yapmak.

aracı Aracı, meyancı, mutavassıt; simsar; tellal; krş. **meyancı**.

aracılıḳ (-ġı) Aracılık, meyancılık, tavassut; borsa simsarlığı; tellallık; krş. **meyancılıḳ**.

arac-mezat *(topluluk)* Mezat, açık artırma ile satış, müzayede ile satış; eksiltme usulü ile yapılan satış; **~ satmaḳ** Açık artırma ile satmak, müzayede yolu ile

satmak; ~ **satılmaḳ** Açık artırma ile satılmak.

araç bk. **ḫaraç**.

araçıḳ (-ġı) 1. Çınlama, şıkırtı, şıkırdama; yarık. 2. *(teknik)* Aralık, açıklık.

Balalardan bir ḳısmı zavdotın gruppasına barıp ḳoşuldı. Bir talayı da yolcular içine aralaştı. Şu araçıḳta, men de bir yayraḳlanıp aldım. "Çocukların bir kısmı, müdürün grubuna katıldı. Bir kısmı yolcuların arasına karıştı. O arada ben de şöyle bir dolaştım." -A. Hilmi.

arada-bir *(ağızlarda)* Zaman zaman, kimi zaman, vakit vakit, kimi vakit; ara sıra, bazen, bazı defa, bazı kere; bk. **ara-sıra**; **bazıda-bir**; **kimerde-bir**; **ekide bir**.

arada-sırada bk. **ara-sıra**.

araḫis bk. **yer fıstığı**.

aralaşmaḳ *(ağızlarda)* Karışmak, el sokmak; bulaşmak; müdahale etmek; istila etmek, işgal etmek; tecavüz etmek, saldırmak; bk. **ḳarışmaḳ; aralaşmañız!** Karışmayınız!; bk. **ḳarışmañız!**

Ḳocaları kundüz evinde olmaġan ḳomşu-ḳulum çoḳu bizim evde toplaşırlardı. Koyniñ tul apayları da onlarġa aralaşır, ocaḳ başı keyfi çatarlardı. "Kocaları gündüz evde olmayan konu komşunun çoğu bizim evde toplanırdı. Köyün dul kadınları da onlara katılır, ocak başı keyfi çatarlardı." -A. Hilmi.

aralıḳ (I) (-ġı) 1. Ara, aralık, yarık, çatlak, rahne; aradaki, arada bulunan, mutavassıt; ~ **buġum** Ara halka; ~ **etmek** Biraz açmak, aralamak. 2. Ara sokak, yan sokak; küçük ve dar sokak; **çıḳmaz ~** Çıkmaz sokak.

Bulat Ekremoviç ḳadını sofrada aş ketirgence ḳızları yatḳan odanıñ ḳapısını, olarnı uyatmayuv maḳsadınen, aralıḳ etip baḳtı. "Bulat Ekremoviç, karısı sofrada yemek getirinceye kadar kızlarının yattığı odanın kapısını onları uyandırmama amacıyla aralayarak baktı." -Z. Kurtnezir - 1.

Men ḳalabalıḳ bir aralıḳ koşesinde em Ḳuddusnı bekley, em de aḳılımdan şu arada şoyle biñbir türlü tüşünceler kelip tarsıḳıp turġanda, ḳalabalıḳları yarıp Ḳuddusın çapa-çapa keleyatḳanını kordim. "Ben kalabalık bir sokağın köşesinde hem Kuddus'u beklerken hem de aklımdan böyle bin bir türlü düşünceler geçirerek sıkılırken Kuddus'un kalabalığı yarıp koşa koşa geldiğini gördüm." -A. Hilmi.

aralıḳ (II) (-ġı) Aralık ayı, aralık; krş. **ilk ḳış**.

aralıḳlatma, **aralıḳlatuv** *(eylem adı)* **aralıḳlatmaḳ**.

aralıḳlatmaḳ Biraz açmak, aralamak.

aralıḳlatmamaḳ *(olumsuz)* **aralıḳlatmaḳ**.

aram 1. *(Müslümanlık)* Yasak, memnu, mekruh; pis, kirli, iğrenç, kötü, çirkin; müstehcen, yakışıksız, uygunsuz, münasebetsiz, edepsiz; ~ **aş** Mekruh yiyecek; ~ **içimlik** Yasak içki; **~ etmek** Pisletmek, kirletmek, lekelemek, bulaştırmak; bozmak, berbat etmek; **yuḳumı ~ettiler** Uykumu berbat ettiler; **~ olmaḳ** Bozulmak, fenalaşmak, kötüleşmek; ahlaksızlaşmak; kirlenmek, bulaşmak, pislenmek; **~ olmek** Gebermek, mortu çekmek; ahlaksız bir şekilde ölmek; **~ ḳan** Kirli kan, kan bozukluğu; ~ **ağız** *(ağızlarda* **avuz***)* bk. **aramağız**. 2. Sahtekar, namussuz tarafından elde edilen; **~ mal** Haram mal; **~ aḳça** Kirli yoldan elde edilen para. 3. Namussuz, iffetsiz; dürüst olmayan; kötü, fena, çirkin; ~ **işler** Müstehcen işler; **~ adam** Ahlaksız, bencil insan. ● **maña dünya ~ oldı** Dünyadan bıktım usandım; **~ olsun** Bunun hayrını görmesin, bunun faydasını görmesin; **aşaġan aşı ~ olur** Yediği yemek haram olur, yediği yemeğin hayrını görmez; **onıñ endi lafı ~** Bu konuda konuşmak boşuna; **çoban çoḳ olġan yerde ḳoy ~ oler** *(atasözü, eşdeğer)* Horozu çok olan köyün sabahı geç olur; aşçının çok olduğu yerde çorba (veya yemek) bozulur (veya tuzlu olur); iki kaptan bir gemiyi batırır; **~dan kelgen**, **boranġa keter** Haram yolla kazanılan, kolayca kaybedilir; **maña evlenmek endi ~** Ben evlenecek yaşta değilim, benim zamanım geçti.

Seniñ aram beş kümüşiñe ḳalġan kunüm yoḳ. Özüm çalışıp ḳazanam. “Senin haram beş gümüşüne kaldığım yok. Kendim çalışıp kazanıyorum.” -A. Osman - 2.

Kaġıt kibi tomar-tomar etip ḳalbimni / Tükürikнen sıyladılar yezit, aramlar. “Kağıt gibi tomar haline getirerek kalbimi / Tükürükle ağırladılar yezit, lanet olasıcalar.” -Y. Kandım - 1.

aramağız *(ağızlarda)* Edepsiz, pis herif; ağzı bozuk, ağzı pis, küfürbaz.

aramaḳ *(ağızlarda)* Aramak; bk. **ḳıdırmaḳ**; **(aḳtarmaḳ)**; **arap baḳmaḳ** Aramaya çalışmak; **“Çoḳ aradım, bulamadım seniñ kibi bir dane”** *(Kırım-Tatar halk şarkılarında)* Çok aradım; ama senin gibi bir tane bulamadım.

Yeşil çaplar arasında esken yelin / Tar soḳaḳlı maallelerde kimni aray? “Yeşil yamaçlar arasında esen yelin / Dar sokaklı mahallelerde kimi arar?” -Ş. Selim - 1.

aramavuz *(ağızlarda)* bk. **aramağız**.

aramlama, **aramlav** *(eylem adı)* **aramlamaḳ**; Lekeleme.

aramlamaḳ Lekelemek, küçük düşürmek.

aramlamamaḳ *(olumsuz)* **aramlamaḳ**.

Biz artıḳ oña tiymemiz. Lâkin o da bizim aramızda ḳala bilmez. Şuniñ içün siz oniñ vesiḳalarını çıḳarıp beriñiz de, kozümiz ogünden def olsun, bizler nefes alġan temiz avanı aramlamasın!.. "Biz artık ona değmeyiz; fakat o da artık bizim aramızda kalamaz. Onun için siz onun evraklarını çıkarıp veriniz de, gözümüzün önünden defolup gitsin, aldığımız temiz havayı kirletmesin." -E. Umerov - 2.

aramtamaḳ (-ġı) Asalak, sığıntı, tufeyli; anaforcu; serseri.

Arslan elâl yemeknen osken yigit. Siziñ kibi aramtamaḳlardan degil. Buna oniñ vicdanı yol bermez. "Arslan, helal yemekle büyümüş genç. Sizin gibi asalaklardan değil. Buna, onun vicdanı izin vermez." -A. Osman - 2.

aramtamaḳlıḳ (-ġı) Asalaklık, tufeylilik; anaforculuk, serserilik.

aramzade 1. Yasadışı, gayrimeşru, evlilik dışı; evlilik dışı bebek. 2. *(konuşmada)* Kötü, mendebur; alçak, aşağılık adam; malın gözü.

Ḳızı Fatimaya çevirilerek — 'Sen bu aramzadeyi, bu piçi nerden bulup ketirdiñ? Bu bıralḳı, açlıḳ vaḳıtında ġayıp olan Şadiyedir.' "Kızı Fatima'ya dönüp 'Sen bu haramzadeyi, bu piçi nereden bulup getirdin? Bu serseri, açlık zamanında kaybolan Şadiye'dir." -A. S. Ayvazov - 1.

aran Ambar; odunluk; samanlık; arabalık; han gibi bir yer; ahır; **at ~ı** At ahırı; krş. **aḫır**; **~da at turġan yer** Ahır bölmesi, ahırda bölme; **tütün ~ı** Tütünü işleme ve kurutma odası.

Sonra eçki aranını taḫtaladı ve ḳapısını ḳoydı. "Sonra keçi ahırını tahtaladı ve kapı taktı." -Çerkez Ali - 2.

aranjirovka Aranje, düzenleme.

arap (-bı) Arap; **~ alma** bk. **alma**; **~ atı** Arap atı; **~ bacı** *(tarih)* Zenci hizmetçi, saçları koyu renk olan kız veya kadın.

'Nenkecan ḫanum türbesi' arap usul-i mimariysinde yapılmış guzel bir binadır. "'Nenkecan hanım türbesi' Arap mimarî usulünde yapılmış güzel bir binadır." -O. Akçokraklı - 1.

arapene (arapina, **arepena**, **arepene)** *(etnografya)* Şenlik; gençlik partisi, genç bekarların toplantısı; krş. **cıyın.**

arapşınas Arabist, Arapça bilgini, Arapça dil uzmanı.

araret (-ti) 1. Hararet, kızgınlık, ısı, sıcaklık. 2. Sıcaklık derecesi, hararet derecesi, sühunet; ateş, hararet; krş.

sıcaḳ. 3. *(mecaz)* Alev, ateşlilik, canlılık, şevk, heyecan, coşku; **aşḳ ~i** Aşk ateşi.

Yaznıñ soñki ayı. Lâkin daa araretniñ kuçü eksilmedi. "Yazın son ayı. Lâkin daha sıcaklık azalmadı." -U. Edemova - 1.

araretli 1. Sıcak; ateşli, kızgın; aşırı tutkuları olan; coşkulu, hararetli; içten, samimi. 2. Herhangi bir sıcaklığa sahip olan.

Kozleri ateş kibi yanalar. Oña oyle araretli nazarlar bıraḳa ki, eñ suvuḳ ḳalpniñ ozü alevlenip kete. "Gözleri ateş gibi yanıyorlar. Ona öyle hararetli bakışlar bırakıyor ki, en soğuk kalbin kendisi alevlenir." -U. Edemova - 1.

araretsiz Hararetsiz, hiçbir sıcaklığa sahip olmayan.

ara-sıra (arada-sırada) Zaman zaman, kimi zaman, vakit vakit, kimi vakit; ara sıra, bazen, bazı defa, bazı kere.

araştırıcı Arayıcı, aramacı.

araştırma, **araştıruv** *(eylem adı)* **araştırmaḳ**; Arama, araştırma.

Geologiya araştıruv partiyasınıñ başlığım. "Jeoloji araştırma grubunun başkanıyım." -E. Umerov - 2.

araştırmaḳ Aramak, araştırmak; krş. **ḳıdırmaḳ**.

Men duvar astındaki olüni kozlerimle araştırdım. "Ben duvarın altındaki ölüyü gözlerimle araştırdım." -U. İpçi - 1.

araştırmamaḳ *(olumsuz)* **araştırmaḳ**.

arbitr Hakem.

arbitraj 1. Arbitraj *(Bankacılık ve borsada hisse senedi, tahvil, yabancı para gibi değerli kağıtları, daha kârlı oldukları umulan başka kağıtlarla değiştirme işlemi)*. 2. Hakem mahkeme; **~ komissiyası** Hakem komisyonu.

arbiy Askeri; **~ iş** Askeri iş; **~ ḳaramanlıḳ** Askeri başarı.

Yaz aylarında arbiy talimge çıḳacaḳta, yani dersliklerden ogrengenlerimizni ameliyatta sınamaḳ vaḳtı kelgende bir gruppa asker poligonga – uzaḳ mesafege atuv meşġuliyetleri otkermek içün tek bizim garnizonımızġa pekitilgen yerge yollanıla. "Yaz aylarında askeri eğitime çıkacağımız zaman, yani ders kitaplarından öğrendiklerimizi uygulamaya koyma vakti geldiğinde bir grup asker poligona, uzak mesafeye atış görevlerini yerine getirmek için sadece bizim garnizonumuza kuvvetlendirilmiş yere yollanıyor. -A. Osman - 2.

arbiy-ava Askeri hava(s)i; **~ ḳuvetleri** Hava kuvvetleri.

arc (I) Harcama, sarf etme; masraf, gider; **~ı degil** Onun harcı değil, o başaramaz, onun gücünü aşar, onun için çok fazla; **menim ~ım** Benim için mümkün, benim harcım.

Seni tenbilemek, utandırmaḳ menim arcım degil, amma ne yapayım. "Seni tembihlemek, utandırmak benim harcım değil, ama ne yapayım!" -İ. Paşi.

arc (II) *(ağızlarda)* İç, içirik, dolgu *(börek)*.

arçımaḳ *(ağızlarda)* Temizlemek, temizleyip çıkarmak; bk. **artlamaḳ**; **temizlemek**.

ardala Eski püskü eşya; kırık dökük şeyler, hırtı pırtı; pılı pırtı; kırıntılar, atıklar.

ardalaḳ (-ġı) İç organlar; iç bağırsaklar.

ardı (I): **~ gur olsun!** *(Mecaz)* a) Tanrı yardımcısı olsun!, yolu açık olsun! b) Genç ebeveynlerin daha fazla çocuk sahibi olmasını dilemek *(Tebrik esnasında söylenir)*.

Ve menim eñ kümüş, eñ samimiy, yuregimden taşıp çıḳḳan tebrigimni ḳabul et! Bizde ne deyler şu!.. Ardı gur

olsun! Seniñ sıranen tizilgen tomlarıñnı da kormek kısmet etsin! "Ve benim en büyük, en samimi, yüreğimden taşıp çıkan tebriğimi kabul et! Bizde ne derler!.. Yolun açık olsun! Senin sırayla dizilmiş ciltlerini de görmek kısmet olsun!" -İ. Abduraman - 1.

ardı (II) *(ağızlarda)* Arka, art, arka taraf; bk. **artı**.

Ulu Oktabr sotsialitsik revolütsiyası ġalebe ḳazanġance bu ulkeniñ adamları ardı kesilmegen cenkler, eziyetler içinde, soñ derece fuḳare alda yaşadı. "Büyük Ekim Sosyalist devrimi galibiyetle neticelene kadar bu ülkenin halkı ardı kesilmeyen savaşlar, eziyetler içinde, son derece fakir bir halde yaşadı." -E. A. Osmanoğlu - 1.

ardıç *(botanik)* Ardıç *(Kozalaklılardan güzel kokulu, yapraklarını kışın da dökmeyen, yuvarlak kara yemişleri ilâç olarak kullanılan bir ağaççık)*; **~ ḳuşu** *(zooloji)* Ardıç kuşu.

ardı-sıra 1. Kesintisiz bir şekilde, mütemadiyen, biteviye, durmadan, boyuna, aralıksız olarak, arasız (veya fasılasız) olarak, sürekli olarak, üst üste; birbiri ardından (veya arkasından), peş peşe; sırayla; krş. **artlı-artından**. 2. Mantığa uygun olarak, mantığa uygun biçimde (veya surette).

Ardı-sıra başḳaları da keldiler. Bir ḳaç dakika içinde auditoriya tolayazdı. "Peş peşe başkaları da geldi. Birkaç dakika içinde sınıf neredeyse doldu." -İ. Abduraman - 1.

ardı-sıralı Birbirinin ardından gelen, birbirini izleyen, mütevali.

ardı-sıralıḳ (-ġı) **(ardı-sıralılıḳ)** Birbiri ardından gelme, sırayla gelme; krş. **izçenlik**; **~nen** Birbiri ardından (veya arkasından), müteselsilen, sırayla; **nasıl ~ta** Herhangi bir sırayla.

ardı-sırasız Mantıksız bir biçimde, sözleri birbirini tutmayarak, insicamsız bir surette, tutarsız, mantıksız, birbirini tutmayan; krş. **izçensiz**.

ardı-sırasızlıḳ (-ġı) Tutarsızlık, insicamsızlık, mantıksızlık; krş. **izçensizlik**.

are (-re) *(ağızlarda)*: **yineden yipke are** (veya **yipkere**) Her şey bitmiş; bk. **yineden yipkece**.

areal 1. *(zooloji, botanik)* Doğal çevre. 2. *(dil bilimi)* Alan.

arefe *(konuşmada* **arfe***)* -den bir gün önce, arife; **bayram arfesinde** Bayram arifesinde; **bayram ~si** Bayram arifesi; **~ kunü** Arife günü.

Ḳurban bayramı arfesinde, Amet aḳay bir ḳoy satın ala ve aranġa ḳapay. "Kurban bayramı arifesinde, Ahmet ağabey bir koyun satın alır ve onu ahıra kapatır." -Oşatam, Amma Aytmam Latifesi.

areket (-ti) 1. Hareket; **~ etmek** Hareket etmek; **yurmek**; **~ke ketirmek** Hareket ettirmek, harekete geçirmek; **broun ~i** *(fizik)* Brown hareketi. 2. Etki, tesir; **~ etici** Etki eden, tesir eden; **~ etken yanardaġ** Aktif yanardağ; **~ ettirmek** Etki ettirmek. 3. Davranış, hareket; **~ tarzı** Hareket tarzı, davranış, görgü; krş. **ozüni alıp baruv**. ● **~ birligi** Ortak hareket, ortak eylem; **er şey bizim ~imizge** *(konuşmada* **~imiznen***)* **bağlı** Her şey bizim eylemlerimize bağlı; **~te bereket** (veya **ne yerde ~, o yerde bereket** veya **~ten bereket doġa**) *(atasözü)* Harekette bereket; nerede hareket, orada bereket; hareketten bereket doğar.

Balaban terekniñ artından nedir, bir şeyler şatırday ve areket ete. "Büyük ağacın arkasından bir şeyler çatırdıyor ve hareket ediyor." -E. Alimov.

areketçen Canlı, çevik, faal; krş. **çevik**; **calaġay**; **çalt**; **çabik**.

— Oyle olsa, bugun onı men alıp keteyim, — dedi ḳartlarnıñ biraz areketçen soyu. "-Öyleyse, bugün onu ben götüreyim, dedi yaşlıların hareketli olanı." -Çerkez Ali - 2.

areketli 1. Hareketli, aktif, enerjik, faal; canlı, işlek. 2. *(teknik)* Mobil, müteharrik.

areketsiz Hareketsiz, durağan, oynamaz, sabit.

Bir ḳaç saniye areketsiz turġan soñ, ellerini pencere çentine ḳoydı, onı sıypaġan kibi areket etip, töpege koterdi. “Birkaç saniye hareketsiz durduktan sonra, ellerini pencerenin kenarına koydu, onu okşar gibi hareket ettirip yukarı kaldırdı.” -E. Umerov - 1.

areketsizlik (-gi) Hareketsizlik, kımıldamazlık; durağanlık; faaliyetsizlik, boş durma, cansızlık.

arena Arena, sahne, alan; **ḫalḳara ~sında** Uluslararası arenada.

areometr *(fizik)* Areometre *(Sıvıların yoğunluk derecelerini ölçmeye yarayan aygıt)*.

arepena bk. **arapene**.

arepene bk. **arapene**.

arfa *(müzik)* Arp, harp *(Dik tutularak parmakla çalınan, üç köşeli ve telli, büyük çalgı)*.

arfacı Arpçı, arp çalan, harpçı, harp çalan.

arfi-arfine Harfi harfine.

arfiy Harf(s)i, alfabe(s)i; **~ belgi** Alfabe işaretleri; krş. **arifli**.

Argentinalı Arjantinli.

argo *(dil bilimi)* Argo.

argon *(kimya)* Argon *(A sembolü ile bilinen, atom numarası 18, atom ağırlığı 40 olan kimya elementi. Renksiz, tatsız ve kokusuz basit gaz. Atmosferimizin yaklaşık olarak yüzde birini meydana getirir)*.

argonavt Argonaut *(Açık denizde uzun süre dolaşan ilk denizaltı)*; Yason’un kahraman denizcilerinden biri.

argotik *(dil bilimi)* Argo(s)i.

argotizm *(dil bilimi)* Argo anlatım, argo sözü; argo ifade.

argument (-ti) Kanıt, delil; **~ ketirmek** Delil göstermek, kanıtlamak; bk. **delil**.

argumentatsiya Kanıtlama, delil gösterme; yargılama, muhakeme.

argur, **(ḫargur)** Gürültü, patırtı; velvele; bağırtı çağırtı, yaygara; çığlıklar, feryatlar; acele acele koşuşmalar, koşuşup durmalar.

argus Argus *(Yüz tane gözü olan adam)*.

arġımaḳ (-ġı) Argamak *(Orta Asya soylu yük atı)*; hızlı (veya süratli) at.

arġın *(tarih)* Kırım-Tatar boyu.

arḫaik Çok eski, eski, eskimiş; antika, arkaik *(Güzel sanatlarda klasik çağ öncesinden kalan)*; **~ sözler** Arkaik sözler.

arḫaistika Eski formlar, sanatta eski stil; geçmiş dönemlerin taklit teknikleri, stil ustaları *(edebiyat ve sanat)*.

arḫaizm Eskilik, çok eskilik, tarihe karışmışlık.

arḫangel Başmelek *(Melekler hiyerarşisinde üstte yer alan meleklere verilen isim)*.

arḫeograf Eski yazıları inceleyen ve yayımlayan uzman.

arḫeografiya Arkeografi *(Eski yazıları inceleme ve yayımlama)*.

arḫeolog Arkeolog, arkeolojist.

arḫeologik Arkeolojik, arkeoloji(s)i; **~ ekspeditsiya** Arkeolojik keşif.

arḫeologiya Arkeoloji *(Tarih öncesi ve eski çağlardan kalma anıtları, özellikle tarih ve sanat bakımından inceleyen ilim. Tarihin en önemli yardımcı bilgisidir. Para ilmi, eski silahlar ilmi ve eski yazılar ilmi bunun dallarıdır)*.

arḫey Arkeen *(Kambriyumlardan önce oluşan en eski yer katı)*.

arḫipelag *(coğrafya)* Takımada, takımadalar; bk. **taḳımadalar**.

arḫitektor Mimar; bk. **mimar**.

Olsın yazıcılar, kinocılar, arḫitektorlar, çalġıcılar evi – kimiñki olsa olsın, tek oturıp çalışmaġa şarait olsın. “Olsun yazarlar, sinemacılar, mimarlar, müzisyenler evi; kiminki olursa olsun sadece oturup çalışmaya uygun olsun.” - E. Umerov - 2.

arḫitektura Mimarlık, mimari; bk. **mimarcılıḳ**.

Arḫitektura, arḳadaşlar, Boraliyevniñ tariflegenine kore, ozüniñ ideologiya ve estetik emiyetini coyġan. “Mimarlık, arkadaşlar, Boraliyev’in tarif ettiğine göre, kendi ideoloji estetik rolünü kaybetmiş!” -İ. Paşi.

arḫiv Belgelik, arşiv; evrak haznesi; arşiv (veya evrak) dairesi.

arḫivarius Arşivci, arşiv memuru.

arḫivci Arşivcilik uzmanı; arşivci, arşiv memuru.

arḫivşınas Arşivci.

arḫivşınaslıḳ (-ġı) Arşivcilik.

arḫiyepiskop Başpiskopos.

arı *(eski)* Balarısı; krş. **balḳurt**.

arı-beri bkz. **anda-mında**.

arıdan-beriden bkz. **andan-mından**.

arıḳ (I) (-ġı) Zayıf, ince; cılız, lağar, arık; kuru; **~ça kelgen** Zayıf; krş. **azġın**.

Uzun boylu, esmeri yuzlü, arıḳ çereli, lâkin saġlam muçeli Nadirov idare aldında toplanġan adamlarġa mavı kozlerini tikti ve bir saniye ayaḳ ustünde ḳatıp ḳaldı. “Uzun boylu, esmer yüzlü, zayıf çehreli, fakat sağlam görünümlü Nadirov genel müdürlüğün önünde toplanan insanlara mavi gözlerini dikti

ve bir saniye ayaküstünde donup kaldı.” -Çerkez Ali - 1.

arıḳ (II) (-ġı) Ark, hendek; krş. **or**; **endek**.

Men yaġam dese, yaġsın, / Arıḳlar suvġa tolsun. “Ben yağıyorum derse, yağsın, / Arklar suyla dolsun.” -N. Umer - 1.

arıḳ (III) (-ġı) *(etnografya)* Kuru ot ve saman için büyük sepet.

arıḳlama, **arıḳlav** *(eylem adı)* **arıḳlamaḳ**.

arıḳlamaḳ (*aynı* **arıḳlap ḳalmaḳ)** Zayıflamak; krş. **azmaḳ**.

arıḳlamamaḳ *(olumsuz)* **arıḳlamaḳ**.

arıḳlatamamaḳ Zayıflatamamak *(birini)*; krş. **arıḳlatıp olamamaḳ**.

arıḳlatmaḳ *(ettirgen)* Zayıflatmak, zayıf düşürmek; **o ḫastalıḳ tuvarnı arıḳlata** Bu hastalık sığırı tüketir; **arıḳlatıp olamamaḳ** Zayıflatamamak *(birini)*; krş. **arıḳlatamamaḳ**.

arıḳlatmamaḳ *(olumsuz)* **arıḳlatmaḳ**.

arıklıḳ (-ġı) Zayıflık; krş. **azġınlıḳ**.

arımaḳ Çabuk yorulmak; zayıf düşmek; halsiz düşmek, dermanı kalmamak; krş. **boldurmaḳ**; **yorulmaḳ**; **talmaḳ**.

arımamaḳ *(olumsuz)* **arımaḳ**.

arınamamaḳ Temizlenememek, arınamamak; krş. **arınıp olamamaḳ**.

arın(ç)ıḳ Temiz, şeffaf; arındırılmış; krş. **şeffaf**; **az ~** Yarı saydam.

Suvu Niyarġa er kunden ziyade arınçıḳ olıp korünmekte. “Suyu Niyar’a her günden fazla şeffaf olarak görünüyor.” -U. Edemova - 1.

arınçıḳlıḳ (-ġı) Saydamlık, şeffaflık; krş. **saydanlıḳ**; **tınıḳ**; **şeffaflıḳ**.

arındıramamaḳ Temizleyememek, arındıramamak; krş. **arındırıp olamamaḳ**.

arındırmaḳ Arındırmak; tortu çöktürmek; **arındırıp olamamaḳ** Arındıramamak, temizleyememek; krş. **arındıramamaḳ**.

Fatma yenge toḳtamayıp yaḳub demirci aḳḳında ayta. *Ebet, indemeyip oturġandan kore, laḳırdı etmek yaḫşı, ocanı kederli fikirlerinden arındırmaḳ da kerek*... “Fatma yenge durmadan Yakup Demirci hakkında konuşuyor. Evet, susup durmak yerine konuşmak daha iyi, hocayı kederli fikirlerinden de arındırmak gerekli.” -E. A. Osmanoğlu - 1.

arınıḳ bk. **arınçıḳ**.

arınma, **arınuv** *(eylem adı)* **arınmaḳ**; Temizlenme, arınma.

Kim istemez kundüz işlep yorulġan soñ, / Yar tizinde yorġunlıḳtan arınmaġa? “Kim istemez gündüz çalışıp yorulduktan sonra / Yar dizinde

yorgunluktan arınmayı?" -E. Şemizade - 2.

arınmaḳ *(Kodeks Kumanikus)* Temizlenmek; tortusu çökmek (su hakkında); berrak olmak; krş. **temizlenmek**; **arınıp olamamaḳ** Temizlenememek; krş. **arındırıp olamamaḳ**.

Birinci kuz yaġmurından soñ, tozdan arınġan bu yapraḳlar oyle dülber sararġanlar ki, ḳoluña alıp, betiñe, dudaḳlarıña sıypaycaġıñ kele. "İlk güz yağmurundan sonra, tozdan arınan bu yapraklar öyle güzel sararmışlar ki, eline alıp yüzüne, dudaklarına süreceğin gelir." -Çerkez Ali - 1.

arınmamaḳ *(olumsuz)* **arınmaḳ**.

— Püsürlikten de arınmaġanlar, - dep tişlep taşladı Aydos. "— Pislikten de arınmamışlar, diyerek dişlerini sıktı Aydos." -Çerkez Ali - 1.

arış (I) *(botanik)* Çavdar; krş. **çavdar**.

arış (II) 1. Araba oku; ~ **baş** Araba okunun ön tarafı. 2. İskelet; kafes; karkas.

Kopçegi yoḳ / Arışı yoḳ, /Ona at da yekilmey, / Ḳırda oniñ sevdası çoḳ, / Artından iç yetilmey. "Tekerleği yok / Araba oku yok, / Ona da at koşulmaz, / Tarlada onun sevdası çok, / Arkasından hiç ulaşılmaz." -Tapmaca.

arış (III) Endaze *(uzunluk ölçüsü birimi, yaklaşık olarak 0,38-0,46 ya da 0,5 metre)*; **uzaḳ degil**, **bir** ~ Uzak değil, çok yakın.

arıtma, **arıtuv** *(eylem adı)* **arıtmaḳ**; Arıtma, temizleme *(bir şeyi)*.

arıtmaḳ 1. Arıtmak; temizlemek. 2. Saflaştırmak, rafine etmek, tasfiye etmek.

arif (arfi) Harf, matbaa harfi; harf(s)i, alfabe(s)i; **~lerniñ yazılışı** Harflerin yazılışı; **"b" arfi** "b" harfi; **basma ~ler** Basma harfler; **buyük** ~ Büyük harf; **ufaḳ ~** Küçük harf; **söz başında turġan ~** İlk, başlangıçtaki harf; **elyazma arifi** Elyazması harfi.

Birinci ariflerni korsetem, / A-nı, V-nı tanımaġa ogretem. "Birinci harfleri gösteriyorum, / A'yı, V'yi tanımayı öğretiyorum." -N. Umer - 1.

arifli Harf(s)i, alfabe(s)i, alfabetik; krş. **arfiy**; **~ ifadeler** *(matematik)* Cebirsel ifadeler.

arifmetik Aritmetik, aritmetik(s)i; **~ mesele** Problem, aritmetik problemi.

arifmetika Aritmetik.

ariozo *(müzik)* Ariozo, bir tür kısa arya.

aristokrat bk. **asılzade**; **zadegyan**.

aristokratik Aristokratik, aristokrasi(s)i, aristokrat(s)i; **~ cemiyet** Aristokratik toplum.

aristokratiya bk. **asılzadeler**, **asılzadeler tabaḳası** (veya **sınfı)**, **zadegyanlar**, **zadegyanlar tabaḳası** (veya **sınfı**).

aristokratizm Aristokratlık.

aritmiya Aritmi; kalbin ritmik olmayan vuruşları; **onıñ ~sı bar** Onun aritmisi var.

ariya *(müzik)* Arya, aria *(Operalarda bir kişi tarafından söylenen uzun dramatik şarkı)*.

ariza Yazılı başvuru, dilekçe, istida, arzuhal; rica, şefaat; krş. **arzual**; **~ yazmaḳ** Dilekçe, istida, arzuhal yazmak.

O soy iyleciler türlü yerde türlü meclisler tertip etip, dinge, şeriatḳa uymaġan arizalar yazdılar. "Böyle hilekârlar değişik yerlerde toplantılar düzenleyerek, dine, şeriata uymayan dilekçeler yazdılar." -H. Ş. Toktargazi.

arizacı *(hukuk)* Beyan eden, ifade eden, beyan sahibi.

O, Gülciannıñ aḳayı Şamrat Ḳasimov sudġa apayı Gülcian Ḳasimovadan ayırıluv ḫususında ariza taşlaġanını ḫaber ete, Şamratle subet otkerilgenini, lâkin arizacı oz niyetinden ḳaytmaġa red etkenini bildire, eger o, Gülcian Ḳasimova kelmege imkan tapsa, kelip, maḫkemeci iştirakinde ḫocasıle barışuv yollarını yaḫşı olur edi, denile edi. "O Gülcian'ın kocası Şamrat Kasimov'un karısı Gülcian Kasimova'dan ayrılmak için mahkemeye dilekçe bıraktığını haberdar ediyor, Şamrat'la konuşulduğunu fakat başvuranın niyetinden dönmeyi ret ettiğini bildiriyor. Eğer, Gülcian Kasimova gelme imkânı bulursa, gelip mahkemeye katılımıyla kocasıyla barışma yollarını arasalar iyi olur deniliyordu." -E. Umerov - 2.

arḳa 1. Arka, sırt; krş. **sırt**; **~ miyi (~ miy)** *(anatomi)* Omurilik; **~sını berip** (veya **çevirip**) **turmaḳ** Sırtını dönerek (veya çevirerek) durmak; **o mağa ~sını berip** (veya **çevirip**) **tura edi** O bana sırtını dönerek (veya çevirerek) duruyordu; **biri-birine ~larını berip** (veya **çevirip**) **turalar** Birbirlerine sırtları dönük olarak duruyorlar; **çuvalnı (koterip) ~sına** (veya **sırtına**) **urdı** Çuvalı kaldırıp arkasına aldı; **çuvalnı ~sına urıp ketti** Çuvalı sırtına alıp gitti. 2. Dayanak, dayangaç; destek; dayak, payanda; istinatgah; arka, dayanacak kimse, destekleyici; himaye, koruma, savunucu, müdafi, koruyucu, hami, savunan, şefaatçi; **~ tapmaḳ** Destek, koruma, himaye bulmak; **~ tayamaḳ** Birine güvenmek, arka dayamak; **o**

menim ~m O benim koruyucum; **olarnıñ ~sı kuçlü** Onların desteği güçlü. 3. *(ağızlarda)* Arka kısım, arka taraf; arka, kıç; arkada, arkasında, geride; **~dan** *(ağızlarda)* Arkadan, arka taraftan, geriden; bk. **arttan**; **~da** *(ağızlarda)* Arkasında; arkada, geride; bk. **artta**. 4. Nesil, kuşak, göbek; bk. **tiz (2)**.

Çuvalların er kes arḳalarına tarttırıp bağladı da, sıranen tizilip, evlerine yol aldılar. "Çuvallarını herkes arkasına bağladı ve sırayla dizilip evlerine doğru yola koyuldular." -R. Fazıl - 1.

arḳadaş *(ağızlarda* **arḳardaş***)* 1. Arkadaş; krş. **şerik**. 2. Karı, zevce, eş, hanım, refika, hayat ortağı; **omür ~ı** Hayat arkadaşı, eş.

Ḳırḳ yamavlı toḳuma ştanını, çilterli keten kolmegini kiyip yol yaġasında pusıp turġan arḳadaşlarına barıp ḳoşuldı. "Kırk yaması olan dokuma pantolonunu, keten gömleğini giyip yol kenarında sessiz duran arkadaşlarına katıldı." -Y. Bolat.

arḳadaşça(sına) Bir arkadaş gibi, arkadaşça.

arḳalı (I) Bir desteğe sahip olan, arkası olan.

arḳalı (II) *(ağızlarda, ek)* Sayesinde, -den dolayı, … yüzünden, yardımıyla, vasıtasıyla, delâletiyle; bk. **vastasınen** (veya **yardımınen**); **radio (gazeta) ~** *(ağızlarda)* Radyo (gazete) aracılığıyla; bk. **radio (gazeta) vastasınen**.

arḳalıḳ (-ġı) 1. Arkalık; sırt *(sandalye v.s.)*. 2. Kiriş, bim, kalas.

Niyarnıñ yanındaki ḳartanayçıḳ arḳalıḳḳa tayanġan, yuḳlay. "Niyar'ın yanındaki ninecik koltuğa dayanmış, uyuyor." -U. Edemova - 1.

arḳan Sicim ipi, halat, palamar; krş. **yip**; **sıcım**; **ḳanat (II)**.

Vucudını sarġan arḳanlar ve buġavlarnıñ acısı zametten ziyade onıñ ruḫunı raatsız etip, usandırġan şey umütsizlik ve tüşkünlik edi. "Vücudunu saran urganlar ve zincirlerin acısının verdiği zahmetten çok onun ruhunu rahatsız edip usandıran şey, ümitsizlik ve düşkünlüktü." -O. Akçokraklı - 1.

arḳardaş bk. **arḳadaş**.

arlanma, **arlanuv** *(eylem adı)* **arlanmaḳ**; Sıkılganlık, sıkılma; krş. **utanma**, **utanuv**.

arlanmaḳ Çekinmek, hicap duymak, sıkılmak, utanmak.

Ey, aḫmaḳ insan e, ne utanmaḳ ne arlanmaḳ bile! "Hey ahmak insan ne utanmak ne arlanmak biliyor!" -E. Umerov - 2.

arlekin Palyaço.

armada *(tarih)* Armada, büyük donanma.

armağan Armağan, hediye; ihsan; bk. **baḫşış**; **ediye**; **iḫsan.**

arman 1. Harman yeri, harman; ~ **taş** bk. **armantaş**; ~ **ḳazıḳ** *(etnografya)* Harmanın ortasındaki kazık. 2. Harman; ~ **başlamaḳ** Harman dövmeye başlamak. 3.: ~ **ay** Ağustos ayı; krş. **avgust**; **avgustos**; **çürük ay**. ● ~ **basmaḳ** Harman dövmek.

Ortalıḳḳa ḳaranlıḳ çökken, er kes tarladan ketken bizim de armanda işimiz bitken soñ, idarege doġru yol aldıḳ. "Ortalığa karanlık çöküp herkes tarladan gittikten bizim de harmanda işimiz bittikten sonra idareye doğru yol aldık." -Z. Kurtnezir - 1.

Bir yaz vaḳıtı, arman maali edi. O zaman armannı taşnen bastıra ediler. "Bir yaz vakti, harman zamanıydı. O dönem harmanı taşla bastırıyorlardı." - R. Tınçerov.

armancı Harmancı, harman dövücü.

armantaş *(etnografya)* Merdane, silindir *(harman)*.

armatura 1. Donanım, ayrıntı, aksesuar, takılar. 2. İskelet, sağlamlaştırma, takviye; ~ **materialları** Takviye edici, güçlendirici malzemeler; **~lav** (veya **~lama**), **~nen pekitüv** (veya **pekitme**) Takviye etme, sağlamlaştırma.

Niayet, daa bir panel divarġa yerleştirildi. Abdulkerim onıñ koşelerindeki armaturalarnı svarka yapmaġa azırlandı. "Sonunda, bir panel daha duvara yerleştirildi. Abdülkerim onun köşelerindeki iskeletleri kaynatmaya hazırlandı." -İ. Abduraman - 1.

armaturacı Çelik (veya demir) iskelet kuran işçi.

armav Hızlı; **~ at** Hızlı, yorgun at.

armut (-tı) 1. *(botanik)* Armut; **~ teregi** Armut ağacı; **~ bağçası** Armut bahçesi; krş. **armutlıḳ**. 2.: **Şain Geray** ~ Şahin Giray armudu; **aḳ ~** Beyaz armut; **Aşir apay ~** "Aşir Apay" armudu ("Aşir teyze"); **ayu kertme ~** "Ayu" yaban armudu ("Ayı"); **ayuv ~** "Ayı" armudu; **bağça** ~ Bahçe armudu; **bal ~** Bal armut; **bey ~** Bergamot; **yeşil Aşir anay ~** Yeşil "Aşir anay" armudu ("Aşir anne"); **kirez ~** "Kiraz" armut; **kobete ~** "Kobete" armut; **kumüş** ~ "Gümüş" armut; **ḳozu kertme ~** "Kuzu" yaban armudu; **ḳutu ~** "Kutu" armut; **ḳış** ~ Kış armudu; **lifli ~** Lifli armut; **misḳ** (veya **misḳat**) **~** Misket armudu; **murati ~** "Arzu" armudu; **nar ~** "Nar" armut; **oraḳ ~** "Orak" armut; **orodos ~** "Orodos" armut; **sultan ~** "Sultan"

armut; **trünça ~** “Trünça” armut; **ḫıyar ~** “Hıyar” armut; **fakusku ~** “Fakusku” armut; **cılan ~** “Yılan” armut; **şaytan ~** “Şeytan” armut; **şeker ~** Şeker armut; **şilaş kertme ~** “Şilaş” yaban armudu; **egil boyun ~** “Eğik boyunlu” armut.

Yuksek armut teregi buyük bir yorġunlıḳnen pıtaḳlarını sallay, dersin, o, pek yaman uşügen de, ozüniñ bu areketlerinen kevdesini işitmek istey. “Yüksek bir armut ağacı, dallarını öyle büyük bir yorgunlukla sallıyor ki, sanki o çok üşümüş de bu hareketler ile ısınmak istiyor.” -E. Alimov.

armutlı Armutlu; **~ peraşkiler (***veya* **borekler)** Armutlu kek veya börekler.

armutlıḳ (-ġı) Armut bahçesi; krş. **armut bağçası**.

arna(v)ut 1. Arnavut. 2. *(mecaz)* Fena kalpli, kötü yürekli, bedhah.

ar-namus *(topluluk)* Ar ve namus, vakar, onur, şeref, haysiyet; krş. **ırız**.

arpa *(botanik)* Arpa; arpa(s)i, arpadan (yapılmış).

Eçki piçen aşasın, / Atḳa, arpa. / Çunki yukniñ ağırın / Atlar tarta. “Keçi kuru ot yesin, / Ata arpa. / Çünkü yükün ağırını / Atlar çeker.” -Tezaytuv.

arpaçıḳ (-ġı) 1. *(botanik)* Soğan fidesi. 2. *(tıp)* Arpacık, itdirseği *(Göz kapağının kenarında çıkan küçük kan çıbanı)*; **kozüme ~ çıḳtı** Göz kapağımda arpacık çıktı. 3. Arpacık *(nişan alma)*.

Arpaçıḳ aşaġan / Alime apte / Aġzına acıtḳı, / Aḳ arpa alġan “Arpacık yiyen / Alime abla / Ağzına mayalık / Ak arpa almış” -Tezaytuv.

arpaġan *(botanik)* Arpa ailesinden bir bitki.

arpecio *(müzik)* Arpej *(Bir akort ortaya çıkaran seslerin birbiri arkasından çalınması)*.

arsa Tarla; arsa; krş. **yer**; **topraḳ**.

arsenal *(askerlik)* Silah deposu, silah ve teçhizat deposu.

arsız 1. Utanmaz, arsız, ar damarı çatlak, perdesi yırtık, yüzsüz, küstah; krş. **yuzsüz**. 2. Kaprisli, hırçın, şımarık; ele avuca sığmaz, haylaz *(çocuk)*; krş. **tutarlı**; **~ yurek** Huzursuz kalp. 3. Her yerde büyüyebilen *(bitkilerle ilgili)*; **~ otlar** Her yerde büyüyebilen otlar.

Tünevinki arsız ruzgardan eser bile yoḳ edi. “Dünkü arsız rüzgârdan eser bile yoktu.” -U. Edemova - 1.

arsızlamaḳ Nazlanmak, huysuzluk etmek; krş. **datsızlanmaḳ**; **bocalamaḳ**.

arsızlamamaḳ *(olumsuz)* **arsızlamaḳ**.

arsızlıḳ (-ġı) 1. Yüzsüzlük, arsızlık. 2. Şımarıklık, rahatsızlık, huzursuzluk. 3.

Gösterişsizlik, sadelik; tevazu, alçak gönüllülük.

Ḳavġa şamata, urmaḳ-sındırmaḳ, boyle arsızlıḳ kormedim! “Kavga, şamata, vurmak, kırmak, böyle arsızlık görmedim!” -S. A. Özenbaşlı.

arslan 1. *(zooloji)* Aslan; ~ **balası** Aslan yavrusu, yavru aslan; **dişi (***veya* **ana) ~** Dişi aslan. ● **~ avuz** *(etnografya)* Aslanağzı *(Kırım-Tatar halı süslemesi)*.

Raḳı arslannı da yıḳar. “Rakı aslanı da yıkar.” -Atalar Sözü.

Arslan *(astronomi)* Aslan (burcu).

arslanavuz *(botanik)* Aslanağzı.

arşın *(eski)* Arşın, endaze *(uzunluk ölçüsü birimi, orta parmağın ucundan omuza kadar olan uzunluktur, 75.855 cm)*; **çarşı ~** Ticari arşın (0,68 m); **mimar ~ı** Yapı, inşaat arşını (0,75 m); **~ mal** Rulo şeklinde sarılmış malzeme (kurdele, kumaş vb.).

Bugun ormanda bir tilki kordim. Onıñ ḳuyrıġı en azdan altı arşın edi. “Bugün ormanda bir tilki gördüm. Onun kuyruğu en az altı arşındı.” -Tilkinin Kuyruğu Latifesi.

arşınlamaḳ Arşınlamak, arşınla ölçmek.

art (-tı) 1. Arka, art, arka taraf; arkasına, ardına, arkasında, ardında; **~ı** Arkası, ardı, arka tarafı; **bayırnıñ ~ı** Bayırın arkası; **~ında** Ardında, arkasında; **~tan** (veya **~ından**) Arkasından, arkadan. 2. Arka, arka(s)i, art; geri, dip; **atnıñ ~ ayaḳları** Atın arka ayakları; **~ ḳapıdan çıḳtı** Arka kapıdan çıktı. 3. Bir şeyin arkasında bulunan yer; **evniñ ~ında** Evin arkasında; **~ta** Arkasında; **~ta ḳalmaḳ** Geri kalmak, arkada kalmak. 4. *(İsim olarak işlev görür)*: **~ taraftan** Arka taraftan. ● **~ḳa** Geriye (doğru); **ḳapı ~ınace açıḳ** Kapı ardına kadar açık; **~ından aytmaḳ** Arkasından konuşmak.

Ayuvlar da başlaġan / Deñiz suvun içmege, / Ḳayıḳ ise suv ile / Artına çekilmege. “Ayılar da başlamış / Deniz suyunu içmeye, / Kayık ise su ile/ Arkaya çekilmeye.” -R. Burnaş – 1.

artamamaḳ Artamamak, çoğalamamak, fazlalaşamamak; krş. **artıp olamamaḳ**.

art-artına Geri, geriye (doğru), geri geri, kıçın kıçın.

Nusret onı artḳa itep yiberdi. O art-artına ketti, barıp terekke uruldı. “Nusret onu geriye (doğru) itip bıraktı. O, geri geri gitti, (bir) ağaca çarptı.” -U. Edemova - 2.

artel Artel *(Ortaklaşa çalışmak üzere kurulan birlik)*; **çölmekçilik ~i** Çömlekçilik birliği.

‘Ḫücum’ yıllarında Lobar apte bir ḳaç kere olümden ḳalġan ve mallede birinci olıp ḳadın-ḳızlar arteline kirgen edi. Daa soñ çoḳ yıllar devamında şu artelniñ reisi oldı. “ ‘Hücum’ yıllarında Lobar abla birkaç kere ölümden dönmüş ve birinci olarak kadınlar teşkilatına girmişti. Daha sonra uzun yıllar boyunca o teşkilatın başkanı oldu.” -A. Osman - 2.

artelci Artel üyesi.

arterial *(tıp)* Atardamar(s)i.

arterioskleroz *(tıp)* Damar sertliği veya sertleşmesi, arteryoskleroz *(1- Arterlerin duvarlarındaki yapının, yaşlanma ve yıpranma sonucu değişip sertleşmesi. 2- Arterlerin duvarlarının kireçlenme ya da sifilitik değişmelerden dolayı kalınlaşması sonucu, kan dolaşımının güçlüğü ve kan basıncının artması)*.

arteriya *(anatomi)* Atardamar; **ḳızıl ḳan damarı**.

artezian Artezyen; **~ ḳuyusı** Artezyen kuyusu.

Ükümetniñ ḳararı boyunca butün otarlarımızda boyle artezian ḳuyuları ḳazacaḳmız ve Ḳızıl-ḳum diyarını yeşertecekmiz! “Hükümetin kararına göre bütün otlaklarımızda böyle artezyen kuyuları kazacağız ve Kızıl Kum memleketini yeşerteceğiz!” - Çerkez Ali - 1.

artıġaç bk. **artḳaç**.

artıḳ (I) (-ġı) 1. *(ağızlarda)* Artan, artık, fazla; gereksiz, lüzumsuz, fuzuli, gereğinden fazla; bk. **artḳaç**. 2. Bugünden itibaren, bundan böyle, bundan sonra; ileride, gelecekte; bir daha; **~ oyle yapma!** Bir daha böyle yapma!

Aḳıldan artıḳ baylık yoḳ. “Akıldan büyük zenginlik yok.” -Atalar Sözü.

artıḳ (II) Artık; şimdi; krş. **endi**; **~ ḳış yaḳınlay** Artık kış geliyor; **~ er şey azır** Artık her şey hazır.

Artıḳ o, ormannıñ tek bir ḳısımına ḳaravullıḳ yapacaḳ. “Artık o, ormanın sadece bir kısmına nöbetçilik yapacak.” -A. Osman - 2.

artıluv *(coğrafya)* Med, kabarma, yükselme.

artım 1. Artış, artma, çoğalma. 2. Artım.

artına-ogüne İleri geri, oraya buraya, her tarafa, şuraya buraya, öteye beriye; **~ baḳmayıp çapmaḳ** Arkasına bakmadan koşmak.

Veli babasınıñ tili ucundan zornen çıḳḳan bu sözlerni Celal beyge aytmaḳ içün artına-ogüne baḳmayıp yuḳarı maalleden aşağı çapıp ketti. “Veli

babasının dilinin ucundan zorla çıkan bu sözleri Celal Bey'e söylemek için arkasına önüne bakmayıp yukarı mahalleden aşağı koşarak gitti." -Çerkez Ali - 1.

artın-sıra bk. **ardı-sıra**.

artikl Artikl, tanımlık.

artikul Boğumlamak; tane tane telaffuz etmek.

artikulyatsion Artikulasyon, boğumla(n)ma.

artikulyatsiya Artikulasyon, boğumla(n)ma; **seslerniñ ~sı** Seslerin boğumlanması.

artist Artist, aktör, sanatçı, sanatkar, oyuncu.

Grigoriy Leban yañı ḫırsızlıḳ oylap taptı ve sanaġa çıḳacaḳ artist kibi eyecanlandı, elini-eline ufḳaladı. "Griory yeni bir kurnazlık düşünüp buldu ve sahneye çıkacak artist gibi heyecanlandı. Ellerini birbirine sürttü." -E. Umerov - 2.

artistik Artistik, sanatsal, sanatçı(s)i.

artistizm Sanatkarlık, artistlik, aktörlük.

artistlik (-gi) Sanatçılık, artistlik; artistik, sanatsal; ~ **ustalıḳ** Artistik, sanatsal ustalık.

Albuki, onıñ açıḳ suniy külküsi, ḳılıḳsızlıḳları şimdi menim ogümde 'artistlik' yapḳanını kostermekte edi. "Halbuki, onun açıkça görülen suni gülümsemesi, kılıksızlıkları şimdi benim önümde 'artistlik' yaptığını göstermekteydi." -Z. Kurtnezir - 1.

artḳaç *(ağızlarda* **artıġaç***)* 1. Artan, artık, fazla; gereksiz, lüzumsuz, fuzuli; fazlalık, çokluk, gereksizlik; **~ı** Artığı, fazlası; **~ınen** Üstüne, üzerine; -den fazla, fazla, küsur. 2. Daha çok, daha fazla; krş. **ziyade**.

Tunnelni saniyeler devamında keçip bitirdik, ama maña bu da artḳaçınen yetti: suvuḳ terge battım, ayaḳlarım yiberildi, ellerim titrep başladı. "Tüneli birkaç saniye içinde geçip bitirdik ama bana bu fazlasıyla yetti: Soğuk tere battım, ayaklarım koptu, ellerim titremeye başladı." -E. Umerov - 1.

artḳaçlıḳ (-ġı) Aşırılık.

Endi başḳa laf artḳaçlıḳ eter. Tuvġan ana ebet, evlatlarınıñ ḳaydını çeke işte... "Artık başka laf fazlalık olur. Evlatlarının annesi, dolayısıyla çocuklarının derdini çekiyor..." -Z. Kurtnezir - 1.

artlama, **artlav** *(eylem adı)* **artlamaḳ**.

artlamaḳ Ayıklamak; temizlemek, çıkarmak, soymak, kabuğunu soymak;

kabuğunu kırmak, kabuğundan çıkarmak; **ḳartop ~** Patates soymak.

artlamamaḳ *(olumsuz)* **artlamaḳ**.

artlatamamaḳ Ayıklatamamak; temizletememek, soyduramamak, kabuğunu soyduramamak; kabuğunu kırdıramamak; krş. **artlatıp olamamaḳ**.

artlatmaḳ *(ettirgen)* **artlamaḳ**; **artlatıp olamamaḳ** Ayıklatamamak; temizletememek, soyduramamak, kabuğunu soyduramamak; kabuğunu kırdıramamak; krş. **artlatamamaḳ**.

artlatmamaḳ *(olumsuz)* **artlatmaḳ**.

artlı-artından *(ağızlarda)* Arka arkaya, art arda, birbiri ardına, peş peşe; bk. **birbiri artından**.

artma, **artuv** *(eylem adı)* **artmaḳ**; Artış, artma, çoğalma.

artmaḳ 1. Artmak, çoğalmak; **artıp olamamaḳ** Artamamak, çoğalamamak; krş. **artamamaḳ**. 2. Büyümek, irileşmek. 3. Toplamak veya kilo almak; **beş kilo(gram)** ~ Beş kilo almak.

Guya muzıka tesirinden bayılıp, sarḫoş olıp ḳaldılar. Yureklериniñ uruvları ise, aksine, ep artmaḳtalar. “Sanki müziğin etkisiyle bayılıp, sarhoş olup kaldılar. Kalplerinin çarpışları ise, tam tersine, hep artmakta.” -İ. Abduraman - 1.

artmamaḳ *(olumsuz)* **artmaḳ**.

artrit *(tıp)* Eklem yanması (veya yangısı), artrit *(İnsan ve hayvanda eklem iltihabı)*; **~ ḫastası** Artrit hastası.

artroz *(tıp)* Eklem hastalığı.

arttıramamaḳ Artıramamak, çoğaltamamak; krş. **arttırıp olamamaḳ**.

Ev-elge kirgen anavı-mınavı da anamın tutumsızlığı yuzünden betsiz-bereketsiz aşalıp biter. Bu suretle biz mal arttıramazdıḳtan başḳa, pek zorlu keçinir edik. “Eve elimize geçen öteberi de anamın tutumsuzluğu yüzünden betsiz bereketsiz bir şekilde yenilip biter. Bu suretle biz, mal arttıramadığımız gibi kıt kanaat geçinirdik.” -A. Hilmi.

arttırıcı *(matematik)* Çarpan.

arttırılıcı *(matematik)* Çarpılan.

arttırılma, **arttırıluv** *(eylem adı)* **arttırılmaḳ**.

arttırılmaḳ Artırılmak, çoğaltılmak.

arttırılmamaḳ *(olumsuz)* **arttırılmaḳ**.

arttırma, **arttıruv** *(eylem adı)* **arttırmaḳ**.

Ḫayaliyniñ resurslardan faydalanuvnıñ semeresini arttıruvnen bağlı teklifi Abdulkerimni pek ayretlendirdi. “Hayali’nin kaynaklardan daha fazla faydalanma teklifine Abdülkerim çok şaşırdı.” -İ. Abduraman - 1.

arttırmaḳ 1. Artırmak, çoğaltmak; **arttırıp olamamaḳ** Artıramamak, çoğaltamamak; krş. **arttıramamaḳ**; **aḳça arttırıp olamaymız** Paradan tasarruf edemiyoruz. 2. *(matematik)* Çarpmak, darp etmek; **arttırıp çıḳmaḳ** Çarpmak, darp etmek, vurmak.

Ḳartlar ise, ona 'çoḳ namuslı yigit eken' dep işançını kun-kunden arttırdılar. "Yaşlılar ise ona, 'Çok namuslu bir delikanlıymış.' diye inançlarını gün geçtikçe arttırdılar." -Çerkez Ali - 2.

arttırmamaḳ *(olumsuz)* **arttırmaḳ**.

Elbet, adam faḳat kendini bilgen, kendini tüşüngen olsa, faḳat ozü içün yaşaġan olsa, dost-eş arttırmaġan olsa, ḳıdırmaḳ degil, onıñ ġayıp olġanını bile kimse eşitmez, adını da añmazlar. "Elbette, insan sadece kendini bilmiş, kendini düşünmüşse, sadece kendi için yaşamışsa, dost eş arttırmamışsa, aramak değil, onun kaybolduğunu bile kimse anlamaz, adını bile anmazlar." - E. Umerov - 1.

arttıruv *(matematik)* Çarpma, darp etme; **~neticesi** Çarpım.

aruv *(ağızlarda)* İyi, güzel; krş. **guzel**; **eyi**; **yaḫşı**.

Vatanımda yaşaması / Ne de aruv / Ḳartlıḳ çaġım kezdirgende / Yaş bir goñül! "Vatanımda yaşaması / Ne kadar güzel / İhtiyarlık dönemimi dolaştırırken / Genç bir gönül!" -Y. Temirkaya - 1.

aruvşe *(ağızlarda)* Güzel *(bir kız hakkında)*; krş. **guzel**; **dülber**; **~ ḳız** *(ağızlarda)* Güzel kız.

arz 1. Açıklama, anlatma; bildirme, haber verme; bildiri, haber, tebliğ; **~ etmek** İfade etmek, anlatmak, belirtmek, izhar etmek, açıklamak; bildirmek, haber vermek, haberdar etmek. 2. *(ekonomi)* Arz, teklif; **~ ve talap** Arz ve teklif.

arzı bk. **arzu**.

arzıal bk. **arzual**.

arzu İstek, emel, arzu, heves, hayal, hülya; rüya, düş; krş. **ruya**; **ḫayal**; **ḫulya**; **~ etmek** İstemek, arzu etmek, dilemek, hayalini kurmak, düş kurmak, hayal etmek, düşlere (veya rüyalara) kapılmak; **~sında olmaḳ** İsteğinde olmak, rüyasında olmak.

Mına boyle oylarnen, arzularnen osken balanı bu yoldan ḳaytarmaḳ mumkün olurmı? "İşte böyle düşüncelerle, arzularla büyüyen çocuğu bu yoldan döndürmek mümkün olur mu? -U. Edemova - 3.

arzual *(tarih)* Dilekçe, istida, arzuhal; krş. **ariza**.

arzualcı *(tarih)* Dilekçe oluşturan, arzuhalci; avukat.

arzualcılıḳ (-ġı) *(tarih)* Arzuhalcilik, dilekçe oluşturma işi.

arzu-istekler *(topluluk)* Arzular ve istekler.

arzulı Umut besleyen, arzulu.

arzu-niyet *(topluluk)* Arzu ve niyet.

Şirinniñ – ḫalḳnıñ arzu-niyetlerini, ḳurulmaḳta olġan Sır-darya GRESi eda etecek... "Şirin'in, halkın arzu ve niyetlerini yapılmakta olan Sırdarya GRES'i uygulayacak…" -U. Edemova - 1.

arzu-umüt(ler) *(topluluk)* Arzular ve umutlar.

İnsan arzu-umütlerine pek siyrek irişe. "İnsan isteklerine çok az kavuşur." -E. Umerov - 1.

as (I) *(zooloji)* Kakım; as; ermin; *Mustela erminea*.

as (II) As *(pilot)*.

as (III) bk. **alan (II)**.

asa Asa; sopa, baston; **ḳartbabanıñ ~sı** Yaşlı adamın bastonu.

asaba Akraba; ahfat; varis, mirasçı; halef krş. **tuvġan**; **soy**; **aḳraba**.

Asabalar, kebabımızını begenmeseñiz, mına, otmekten ibaret kotlet aşañız! "Akrabalar, kebabımızı beğenmiyorsa, işte, ekmekli köfte yesin!" -E. Umerov - 1.

asabalıḳ (-ġı) 1. Miras, bırakıt, muhallefat. 2. *(biyoloji)* Kalıtım, soyaçekim, irsiyet; **~ alâmeti** Kalıtsal karakter; krş. **miras**.

Ḳızım, bu yuzükni vaḳıtı ile seniñ bitañniñ anası taşıġan edi. Oña ise bitasınıñ bitasından asabalıḳ eken… "Kızım, bu yüzüğü zamanında senin anneannenin annesi taşımıştı. Ona ise, anneannesinin anneannesinden mirasmış…" -E. A. Osmanoğlu - 1.

asabay 1. Arkadaşına hitap sözü. 2. Halk şarkılarının sonunda nakarat olarak kullanılır.

asabiy Asabi, sinirli; krş. **siñirli**.

Biz iskeledeki ḫalḳın allı-gullü, beyazlı-çubarlı kiyimleri, suḳlançlı bakışları, asabiy davuşları arasında iskeleden ayırıldıḳ. "Biz, iskeledeki halkın allı-güllü, beyazlı-alacalı giyimleri, imrenmiş bakışları, asabi sesleri arasında iskeleden ayrıldık." -A. Hilmi.

asabiylenme, **asabiylenüv** *(eylem adı)* **asabiylenmek**; Sinirlenme, asabileşme, asabiyete kapılma; krş. **siñirlenme**; **siñirlenüv**.

asabiylenmek Asabileşmek, sinirlenmek, asabiyete kapılmak; krş. **ḳozġalmaḳ**; **siñirlenmek**.

Arslanov asabiylene, çabik-çabik laf ete edi. “Arslanov sinirleniyor, hızlı hızlı konuşuyordu.” -İ. Paşi.

asabiylenmemek *(olumsuz)* **asabiylenmek**.

asabiylik (-gi) Asabiyet, sinirlilik.

Mamedi Aliyeviçniñ ast dudağı asabiyliknen tartılıp ķaşları koterildiler. “Mamedi Aliyeviç’in alt dudağı asabilikle çekilip, kaşları kalktı.” -İ. Paşi.

asamamaķ Asamamak; krş. **asıp olamamaķ**.

asav Harın, dikbaşlı; başı sert, huylu *(at)*; krş. **ķayt**; **minilmegen**.

En asav aygırlarnı bile uyretecek ķadar minici olġan edim. “En huysuz aygırları bile eğitecek kadar iyi binici olmuştum.” -N. Çelebicihan.

asbest (-ti) *(mineraloji)* Kayalifi, taşpamuğu, asbest *(Lifli, az çok yumuşak ve ateşte niteliği değişmeyen madensel bir madde olup tremolitin bozulmasından oluşur)*.

asbest-beton Asbest beton.

asbest-bitum Asbest bitum.

asbest-faner 4.5-5.5 mm düz veya oluklu sac kalınlığı şeklinde asbestli çimento kütlesi. Hafif, dayanıklı, su geçirmez özellikli yapı malzemesi; çatı türü.

asboplastik (-gi) Asbest bazlı, ısıya dayanıklı plastik.

asboşifer Basınç altında sıkıştırılarak asbest ile çimento karışımından elde edilen çatı malzemesi.

asbotsement (-ti) Asbestli çimento.

aselet(ten) Bile bile, bilerek, mahsus, kasten; **~ etken kibi** Aksi gibi; inadına; krş. **eñķastan**; **maķsus**.

Lâkin restorandaki korüsüvde ne Nadire ve ne de Nusret ķabaatlı. Onıñ teşebbüsçisi Ferat. O da bunı aselet degil, Nusretni Seyyarenen tanıştırmaķ içün yapķan edi. “Lâkin restorandaki görüşmede ne Nadire ne de Nusret suçlu. Ona teşebbüs eden Ferat. O da bunu kasten değil, Nusret’i Seyyare’yle tanıştırmak için yapmıştı.” -U. Edemova - 2.

aseptik Aseptik, mikropsuz.

aseptika *(tıp)* Mikropsuzluk, asepsi *(1- İlaç kullanmadan, yalnız ısı yardımıyla alet, pansuman gereçleri gibi şeyleri mikropsuzlaştırma işi. 2- Hastalık yapan mikropların yokluğu)*.

aset (-ti) Gıpta, kıskançlık, haset; krş. **paķıllıķ**; **~ etmek** Kıskanmak, imrenmek, gıpta etmek, hasetlenmek; krş. **paķıllamaķ**.

asfalt (-tı) Asfalt; **~ yol** Asfalt yol; **~ zavodı** Asfalt fabrikası; **~ töşemek**

Asfaltlamak, asfalt dökmek; krş. **asfaltlamaḳ**.

Çoḳ yurip, çoḳ yollarnı korgen, yani yaşını yaşap, aşını aşaġan avtobus buzlı asfalt yolda ayaġı tayıp yıḳılmaḳtan ḳorḳan adam kibi aşıḳmadan, muḳaitlıḳnen ketmekte. "Çok yürüyüp, birçok yol görmüş, yani yaşını yaşamış, yemeğini yemiş olan otobüs buzlu asfalt yolda ayağı kayıp yıkılmaktan korkan adam gibi acele etmeden, dikkatlice gitmekte." -İ. Abduraman - 1.

asfaltlamaḳ Asfaltlamak, asfalt dökmek; krş. **asfalt töşemek**.

asfaltlamamaḳ *(olumsuz)* **asfaltlamaḳ**.

asfaltlanmaḳ Asfaltlanmak.

asfaltlanmamaḳ *(olumsuz)* **asfaltlanmaḳ**.

asfaltlatamamaḳ Asfaltlatamamak; krş. **asfaltlatıp olamamaḳ**.

asfaltlatmaḳ *(ettirgen)* **asfaltlamaḳ**; **asfaltlatıp olamamaḳ** Asfaltlatamamak; krş. **asfaltlatamamaḳ**.

asfaltlatmamaḳ *(olumsuz)* **asfaltlatmaḳ**.

asıcı Cellat.

asıl (I) (aslı) 1. Asıl; öz; esas; **meseleniñ aslı** Meselenin aslı *(esası, özü)*. 2. Köken; kaynak; **~ olmaḳ** *(bir yerden)* Gelmek; *(bir şeyden)* türemek; krş. **peyda olmaḳ**; **~ etmek** *(biyoloji)* Ortaya çıkmasına sebep olmak, doğurmak; **elmaz demiş "Aslım - komür"** *(şiirden alıntı)* Elmas demiş "Aslım kömür" *(Elmas kömürle aynı kökten geldiğini itiraf etti)*. 3. Asıl, orijinal; **~ azmaz, kemal tozmaz** *(atasözü)* Altın çamurun içinde de parlar; **~ nusḫa** Asıl, orijinal nüsha. 4. Asil, soylu, necip, mert, zadegân; **~ adam** Asil adam; **~ sıġın** Alageyik. 5. *(kimya)* Süreduran, âtıl; faaliyetsiz, faaliyet göstermeyen; cansız, hareketsiz; **~ madenler** Soy (veya has) madenler *(altın, gümüş, platin)*; **~ gaz** Soygaz. 6. *(dil bilimi)* Türev niteliğinde olmayan; **~ negiz** Temelinde türev olmayan.

Tüşüncelerge dalam: asıl şu ḳırk beş yıl içinde tilge alınacaḳ kibi neler yaptım, nelernen ġururlana, nelerden nefretlene bilem? "Düşüncelere dalıyorum: Asıl şu kırk beş yıl içinde konuşulabilecek ne yaptım, nelerden gururlanır, nelerden nefret edebilirim?" -E. Umerov - 1.

asıl (II) Hiç, büsbütün, bütün bütün, tamamen, tamamiyle *(inkar ederek)*; krş. **zaten**; **aslında**; **~ ḳalsa bizde** Aslında bizde kalsa; **~ tursatamayım** Onu yerinden kaldıramıyorum; **~ korünmeysiñ** Eğer görmüyorsam görünmüyorsun.

Asıl bizlerin iki yaḳamızı bir bire ketirmeyen iki madde olıp, bunların da birisi - cealet olduġı kibi, ikincisi de -

bu faydesiz şeylere sarf olunan para ve zametlerimizdir. “Aslında bizim iki yakamızı bir araya getirmeyen iki faktör varsa, bunlardan birisi cehalet, ikincisi de bu gereksiz şeylere harcanan para ve emeklerimizdir.” -S. A. Özenbaşlı.

asılı Asılı, asma; **~ buzluḳlar** *(coğrafya)* Asılı buzluklar *(zaman zaman bulunduğu dağdan kopup aşağıya düşen ve böylece yeni buzlukların oluşmasına neden olan buzluklar)*.

Anası yipke asılı bem-beyaz çamaşırların elinen tutıp baka. “Annesi ipe asılı bembeyaz çamaşırları eliyle tutarak bakıyor.” -E. A. Osmanoğlu - 2.

asıllıḳ (-ġı) Asalet, asillik, necabet.

asılma, **asıluv** *(eylem adı)* **asılmaḳ**.

asılmaçıḳ (-ġı) Salkım küpe, avize küpesi; **lüstranıñ ~ı** Avizenin küpesi.

asılmaḳ 1. Asılmak; **asılıp turmaḳ** Asılı durmak; **avada asılıp ḳalmaḳ** Havada asılı kalmak; **asılıp turġan** Asma. 2. Asılarak idam edilmek.

Ḳap-ḳara boşlıḳ içinde asıldım ḳaldım, yarıḳ dünya ile bağım uzüldi. “Simsiyah bir boşluk içinde asıldım, kaldım. Aydınlık dünya ile bağım koptu.” -E. Umerov - 1.

asılmamaḳ *(olumsuz)* **asılmaḳ**.

asılsız 1. Asılsız, esassız, aslı esası olmayan. 2. Kimsesiz, akrabasız, hısımsız.

Kuncilikniñ de bir sınırı olmaḳ kerek. Sebebsiz, asılsız kuncilik omür aşamaḳtır. “Kıskançlığın da bir sınırı olmalı. Sebepsiz, asılsız kıskançlık ömür yemektir.” -Çerkez Ali - 1.

asılzade 1. Soylu; **~ler tabaḳası** Aristokrasi *(Üstün soylular yönetimi)*. 2. *(tarih)* Derebeyi; krş. **zadegân**.

Yoḳsa sen, asılzade, çalışam, bu ḳorantanı men baḳam, deycek olasıñmı? “Yoksa sen asilzade çalışıyorum, bu aileyi ben bakıyorum mu diyeceksin?” - U. Edemova - 1.

asılzadelik (-gi) Eski ve köklü (*veya* soylu soplu) bir aileden olma (*veya* gelme), asalet, soyluluk, zadegânlık.

asıp-kesmek Katletmek; tahrip etmek; yakıp yıkmak, yakıp kılıçtan geçirmek.

asır Yüzyıl, asır, çağ, devir, zaman; krş. **aḫit**; **devir**; **~lardan berli** Asırlar boyu, ezelden beri; **~larnen** Asırlarca, yüzyıllarca; **~ımızda** Çağımızda; **asır-ı azır** *(eski)* Şimdiki çağ, içinde bulunduğumuz çağ; **şimdiki ~** Şimdiki çağ, içinde bulunduğumuz çağ.

Dünyaġa nam bergen bir millet edik / Asırlar tübünden tirilip keldik. “Dünyaya nam veren bir millettik /

Asırların içinden dirilip geldik." -Ş. Selim - 1.

asırlarca Asırlarca, asırlar boyu, yüzyıllarca; krş. **asırlarnen**.

asırlıḳ (-ġı) Asırlık, asırlarca süregelen.

Ama korünip tura ki, seniñ içün ḫalḳımıznıñ asırlıḳ ananeleri pulım degil eken. "Ama görüyorum ki senin için halkımızın asırlık gelenekleri mühim değilmiş." -E. Umerov - 2.

asimmetrik Asimetrik, bakışımsız.

asimmetriya Asimetri, bakışımsızlık.

Asiyalı Asyalı, Asya'da yaşayan biri.

askarida *(biyoloji)* Askaritler *(İplik solucanları takımından iğ biçiminde asalak solucan. Pek çok türü vardır. İnsan ve domuzların ince bağırsaklarında yaşayan bağırsak solucanı ve at ve sığırların bağırsaklarında yaşayan at solucanı adlı türleri en önemlileridir)*.

askaridoz *(tıp)* İnce bağırsakta yuvarlak kurt parazitler.

asker 1. Asker; krş. **nefer**; **adiy ~** *(askerlik)* Er, nefer, rütbesiz asker; **~ urbası** Asker üniforması. 2. Ordu; krş. **ordu**.

Ġayet çeber ḫirurg olarak, pek çoḳ askerlerimizni olüm pancasından ḳurtardı. "Çok becerikli bir cerrah olarak pek çok askerimizi ölümün pençesinden kurtardı." -U. Edemova - 3.

askerbaşı *(tarih)* Başbuğ, yüksek komutan.

Ocapçeniñ Suvorov, Naḫimov, Çapayev, Frunze kibi meşur askerbaşları, komandanlar aḳḳında ikâyelerini balalar meraḳnen diñleyler. "Hocanın Suvorov, Nahimov, Çapayev, Frünze gibi meşhur asker liderleri, komutanları hakkındaki hikâyelerini çocuklar merakla dinliyorlar." -E. A. Osmanoğlu - 1.

askeriy Askeri.

Dvoryanlar sudya olsunlar, askeriy memur-ofitser olsunlar. "Asiller hakim olsunlar, askerî memur olsunlar." -H. Ş. Toktargazi.

askerlik (-gi) Askerlik (görevi).

Kuneşten aġarġan askerlik urbaları çullanġan, bazıları ise yarı çıplaḳ, episi yalınayaḳ. "Güneşten ağaran asker kıyafetleri yıpranmış bazılarıysa yarı çıplak hepsi yalınayak." -E. A. Osmanoğlu - 1.

asket (-ti) Çileci, zahit *(Kendini dünya nimetlerinden çekmiş kişi)*.

asketik Çilecilik; **~ omür tarzı** Riyazet, nefsin isteklerini kırma; perhiz.

asketizm Çilecilik, zahitlik, riyazet *(Gizemciliğin iradeyi güçlendirme eğitimi; üzüntü ve sevinç söz konusu olmayan hayvansal yaşamın içgüdülerini ya da duyarlığın doğal eğilimlerini mümkün olduğu kadar az tatmine çalışan ahlak görüşü)*.

asketlik (-gi) Çilecilik, zahitlik, riyazet *(Gizemciliğin iradeyi güçlendirme eğitimi; üzüntü ve sevinç söz konusu olmayan hayvansal yaşamın içgüdülerini ya da duyarlığın doğal eğilimlerini mümkün olduğu kadar az tatmine çalışan ahlak görüşü)*.

askorbin C vitamini, askorbik asit *(Beyaz ya da sarımtırak, billursu bir bileşik olup domates ve limon, portakal gibi meyvelerde bulunur ve iskorbüt hastalığını tedavi eder)*.

asḳı (I): **~ asmaḳ** Sarhoş muhabbetleriyle rahatsız etmek.

asḳı (II) bk. **asḳıç**.

asḳı (III) *(etnografya)* Keçecinin (keçe işi yapanın) aleti.

asḳıcı Sarhoş muhabbetleriyle rahatsız eden kimse, (sarhoş ve) yapışkan biri.

asḳıç (-çı) Askı; **~ḳa asmaḳ** Askıya asmak.

Kabinetiniñ ḳapusını açtı, yarıḳlarnı yaḳtı ve plaşçını çıḳarıp aġaç asḳıçḳa ildi. “Çalışma odasının kapısını açtı, ışıkları yaktı ve trençkotunu çıkarıp ağaç askıya astı.” -Çerkez Ali - 1.

asla 1. Asla, hiçbir zaman; hiçbir şekilde. 2. bk. **asıl**.

Bir çoḳlarında ağızlarına almaġa asla bir şeyleri de yoḳ. “Bir çok insanın ağzına alacak hiçbir şeyi de yok.” -E. Alimov.

aslandıramamaḳ Sarkıtamamak; krş. **aslandırıp olamamaḳ**.

aslandırmaḳ Sarkıtmak, bir ucunu indirmek; krş. **sarḳıtmaḳ**; **ayaḳlarını aslandırıp oturmaḳ** Ayaklarını sarkıtarak oturmak; **aslandırıp olamamaḳ** Sarkıtamamak; **aslandıramamaḳ**.

aslanmaḳ Asılmak, asılı durmak; sarkmak; krş. **sarḳmaḳ**; **aslanıp turmaḳ** Sarkmak, sarkık olmak.

aslanmamaḳ *(olumsuz)* **aslanmaḳ**.

aslatamamaḳ Sarkıtamamak; krş. **aslatıp olamamaḳ**.

aslatmaḳ Sarkıtmak; krş. **salındırmaḳ**; **egmek**; **ayaḳlarını aslatıp oturmaḳ** Bacaklarını sarkıtıp oturmak; **aslatıp olamamaḳ** Sarkıtamamak; krş. **aslatamamaḳ**; **aslat pıtaḳnı** Dalı bükme.

aslatmamaḳ *(olumsuz)* **aslatmaḳ**.

aslı bk. **asıl**.

aslı-faslı: ~ **olmağan adam** Asılsız güvencelere inanan adam.

aslında Doğrusu, aslında, esasen, gerçekte; krş. **aḳiḳatında**; **asıl**; **zaten**.

asliy 1. Asıl; temel; esas. 2. *(dil bilimi)* a) Nitelik; ~ **sıfat** Niteleme sıfatı, vasfi sıfat. b) Ana, temel, baş.

asma, **asuv** *(eylem adı)* **asmaḳ**; 1. Asma; asılı; ~ **kopür** Asma köprü. 2. Saka sırığı; kol; krş. **kuyen aġaç**. 3. *(etnografya)* Üzüm bağlarıyla kaplanmış olan kameriye. ● **sarı ~ ḳuş** *(zooloji)* Sarıasma kuşu *(Serçegillerden, eti için avlanan ufak bir kuş)*.

Kiramet damlı alçaḳ evler, azbardaki yuzüm asmaları şeerden pek koyni añdıra. “Kiremit çatılı alçak evler, bahçedeki üzüm asmaları şehirden çok köyü andırıyor.” -E. A. Osmanoğlu - 1.

asmaḳ 1. Asmak; **paltonı** ~ Paltoyu asmak; **er ḳoy oz bacağından asıla** *(atasözü)* Her koyun kendi bacağından asılır; **asıp olamamaḳ** Asamamak; krş. **asamamaḳ**. 2. Ocağa koymak; **ḳazan ~** Tencereyi ocağa koymak. 3. Asarak idam etmek; ~ **kesmek** Asıp kesmek. ● **ḳulaḳ ~** Dikkat etmek, kulak asmak.

Ḳızlarımız sizin yanı evinizniñ pencerelerine perdeler tikip astılar. “Kızlarımız sizin yeni evinizin pencerelerine perdeler dikip astılar.” -U. Edemova - 3.

asmamaḳ *(olumsuz)* **asmaḳ**.

asparagus *(botanik)* Kuşkonmaz *(Zambakgillerden, sapı ince uzun, çiçekleri sarımtırak yeşil, meyvesi nohut biçiminde yuvarlak, kırmızı renkte bir bitki)*; bk. **ḳuşḳonmaz**.

aspekt (-ti) Bakım, açı, görünüş; bk. **baḳım**.

aspid (I) *(zooloji)* Sağıryılan, mısıryılanı *(Bir cins engerek yılanı)*; bk. **sağır yılan**.

aspid (II) *(mineraloji)* Arduvaz, kayağantaş *(Sert, içinde demir bulunan, kolayca ince tabakalara ayrılabilen, gri ve siyahımsı renkte killi bir şist)*; bk. **tayġaḳtaş**.

aspirant (-tı) Doktora öğrencisi; üniversiteden yeni mezun olmuş öğrenci.

aspirantura Doktora hazırlığı.

Bir zamanlar pedagogika teḫnikumını bitirgen eken. Lâkin ozüni guya aspiranturanı bitirgen kibi tuta. “Bir zamanlar pedagoji teknik okulunu bitirmiş. Fakat kendisini sanki mastırı bitirmiş gibi sayıyor.” -U. Edemova - 1.

aspirat, **aspirata** *(dil bilimi)* Soluklu.

aspirator Aspiratör, emici vantilatör.

aspiratsiya Aspirasyon, emme.

aspirin *(farmakoloji)* Aspirin *(Hekimlikte ağrılara ve romatizmaya karşı kullanılan beyaz renkli, ekşimtırak ilâç)*.

— Aspirin ve amidopirin, – dedi Nataşağa bakıp. — Aspirinni başta ekişer tabletka, amidopirinni ise birer tabletka içsin. "— Aspirin ve Amidopirin, dedi Nataşa'ya bakarak. İlk önce aspirini ikişer tablet, amidopirini de birer tablet içsin." -A. Osman - 1.

asrama, **asrav** *(eylem adı)* **asramaḳ**; Besleme; yetiştirme; **~ osümlik** Ekilen bitki; krş. **ekin**.

Asramasın bilmeli - dey ḳart babay, / Aytmasın bil, o anlar er tilden de, / Ayvan bolġaç ona da asrav kerek, / Epimiz şay ḳuylı edik yaş ekende. "Yetiştirmesini bilmeli, diyor büyük babam, / Söylemesini bil, o anlar her dilden de, / Hayvan olunca onu da yetiştirmek gerek, / Hepimiz öyle huyluyduk gençken." -B. Çobanzade - 1.

asramaḳ *(ağızlarda* **yetiştirmek**; **ostürmek***)* 1. Beslemek. 2. Yetiştirmek.

Babam balalığından berli Muradşa bayların ḳapusında ırġatlıḳ etti de, ḳara kunlerde onı bir ḳış asrap çıḳaramadılar. "Babam çocukluğundan beri Muradşah Ağa'nın kapısında ırgatlık etti; ama kara günlerde onu sadece kış mevsiminde bile besleyemediler." -A. Hilmi.

asramalıḳ bk. **aşlamalıḳ**.

asramamaḳ *(olumsuz)* **asramaḳ**.

Ḳaraḳalpaḳ et ve sütni seve, mal asramasa ozüni dünyada yaşadım, dep saymay. "Karakalpak et ve sütü seviyor, hayvan beslemezse kendini dünyada yaşadım, diye saymıyor." -İ. Abduraman - 1.

asratmamaḳ *(olumsuz)* **asratmaḳ**.

asret 1. Hasret, özlem; **~ olmaḳ** Özlemek, …in özlemini çekmek, hasretini çekmek. 2. Hasretini çeken kimse.

Ḳırım; asret, sonsız imdat degil, evlâdım, / Ḳırım; çeçek, Aşıḳ Umer, serbest dalgadır. "Kırım; hasret, sonsuza kadar imdat isteyen değil evladım, / Kırım; çiçek, Aşık Umer, serbest dalgadır." -Y. Kandım - 1.

asretlenmek *(ağızlarda)* Gamlanmak, kederlenmek, üzülmek; hasret çekmek; **meni añsa**, **asretlenir** *(ağızlarda)* Beni hatırlasa, kederlenir; bk. **asretlik çekmek**.

asretli Özlem dolu, hevesle bekleyen.

Maşina yerinden koçkende anası oña bir daa asretli kozlerinen baktı. "Araba yerinden hareket ederken anası ona bir

daha özlem dolu gözleriyle baktı.” -U. Edemova - 1.

asretlik (-gi) Hasret; **~ çekmek** Özlemek, hasret çekmek; krş. **asretlenmek**; **Vatanġa ~ten** *(veya* **Vatan asretliginden***)* **yanmaḳ** Vatan hasretiyle yanmak.

Tesadüfen ḳaytmadım ben uzaḳtan / Asretligim alıp keldi yurtuma. “Tesadüfen dönmedim ben uzaktan / Hasretliğim alıp geldi yurduma.” -V. Basırov.

assambleya Asamble, meclis, heyet, kurul; **Birleşken Milletler Teşkilâtınıñ General Assambleyası** Birleşmiş Milletler Genel Kurulu.

assenizatsiya Lağım atıkları; lağım temizleme, hela çukurlarını boşaltma; (lağım çukurlarını) sıhhi hale getirme.

assignatsiya Banknot, kağıt para; bk. **kâġıt para**.

assignovka *(mali)* Ayırma, tahsis, tayin, dağıtma, ayrılma, tahsis edilme.

assimilyatsiya Asimilasyon, emiş, sindirim; benzeşme, benimseme; özümleme; temsil; **~ olmaḳ** Asimile olunmak; **~ etmek** Asimile etmek; emmek, sindirmek, benimsemek; **~ olġan millet** Asimile olmuş millet.

assistent 1. Yardımcı, asistan. 2. Çete reisi, soyguncu başı.

assistentlik (-gi) Asistanlık, yardımcılık; **~ yapmaḳ** Yardım etmek, asiste etmek, asistanlık yapmak.

assonans *(edebiyat)* Yarım kafiye, yarım ses uyumu.

assortiment (-ti) Çeşit, çeşitli; takım.

assotsiatsiya 1. Birlik, dernek, cemiyet; **tasil ḫadimleriniñ ~sı** Eğitimciler derneği. 2. Çağrışım, tedai.

assotsiirlemek Bir şeyler arasında ilişki kurmak, çağrışımını vermek.

assotsiirlememek *(olumsuz)* **assotsiirlemek**.

assotsiirlenmek *(edilgen)* **assotsiirlemek**.

assotsiirlenmemek *(olumsuz)* **assotsiirlenmek**.

ast (-tı) 1. *(ağızlarda)* Alt; bk. **alt**; **tüp (I)**; **~ta** Altta; **~tan** Alttan; **~ı** Alt kısmı; **yer ~ı** Yeraltı. 2. Aşağı; **~ına** Altına; **~ında** Altında; **ḳol ~ında** El altında; **ḫavf ~ında** Tehdit altında; **~ından** Altından. ● **el ~ından** El altından; gizlice; sezdirmeden.

Ḳavil etip daldılar, anavı ḳayaġace suv astından yaldaycaḳ ediler. “Sözleşerek daldılar, biraz ötedeki kayaya kadar su altında yüzeceklerdi.” -Y. Bolat.

asta *(Sudak ağzında)* Hasta; bk. **ḫasta**.

astar Astar *(giysi)*; **~ını tikmek** Astarını dikmek; krş. **astarlamaḳ**.

Başımdaġı ḳalpaġım, on senelik. / Ne içinde astar bar, ne tobelik. "Başımdaki kalpağım, on senelik. / Ne içinde astar var, ne tepelik." -M. Nuzet - 1.

astarlama, **astarlav** *(eylem adı)* **astarlamaḳ**.

astarlamaḳ Astarlamak, astar geçirmek; krş. **astarını tikmek**.

astarlamamaḳ *(olumsuz)* **astarlamaḳ**.

astarlatamamaḳ Astar diktirememek; krş. **astarlatıp olamamaḳ**.

astarlatmaḳ *(ettirgen)* **astarlamaḳ**; **astarlatıp olamamaḳ** Astarlatamamak, astar diktirememek; krş. **astarlatamamaḳ**.

astarlatmamaḳ *(olumsuz)* **astarlatmaḳ**.

astarlıḳ (-ġı) Astarlık kumaş.

astat *(kimya)* Astatin *(Atom numarası 85, periyodik tablonun 7 A grubundan radyoaktif element. Bizmutun gama ışını bombardımanına tutulması ile oluşur. Dünyada en az bulunan elementtir)*.

astenik Astenik, vücudu güçsüz, zayıf.

asteniya Vücudun güçsüzlüğü, asteni *(1- Özellikle ruhsal ve sinirsel uyartıların yokluğu yüzünden vücut gücünün azalması. 2- Genel vücut zayıflığı, dermansızlık, vücut görevlerinde zayıflama)*.

Ana, bu ḫususta raatsızlanmaḳ endi keç. Soñki vaḳıtlarda daa bir ḫastalıḳ arttırdım: asteniya, deyler ġaliba. Lâkin bu dünyada tüşünmeden yaşamaḳ mumkünmi asıl? "Anne, bu konuda rahatsız olmak için artık geç. Son zamanlarda hastalığım arttı: asteni (vücut güçsüzlüğü) diyorlar galiba. Ama bu dünyada düşünmeden yaşamak mümkün mü?" -E. Umerov - 1.

asteroid Küçük gezegen(ler), asteroit(ler).

astırmaḳ 1. Asma işini yaptırmak. 2. *(aynı):* **balanı ~** Çocuk işesin diye onu biraz kaldırıp havada tutmak.

astırmamaḳ *(olumsuz)* **astırmaḳ**.

astırtamamaḳ Astırtamamak; krş. **astırtıp olamamaḳ**.

astırtmaḳ *(ettirgen)* **astırmaḳ**; **astırtıp olamamaḳ** Astırtamamak; krş. **astırtamamaḳ**.

astırtmamaḳ *(olumsuz)* **astırtmaḳ**.

astlan *(Kodeks Kumanikus)* Aslan; bk. **arslan**.

astma *(tıp)* Astım, astma, nefes darlığı, yelpik *(Bronşların daralmasından ileri gelen, boğulma ya da astma nöbeti yapan nefes darlığı)*; **~ ḫastası** Astmalı, astımlı, yelpikli.

astmatik (-gi) Astımlı; astım(s)i, astma(s)i.

astrofizik (I) Astrofizikçi.

astrofizik (II) Astrofizik(s)i.

astrofizika Astrofizik *(Gök cisimlerinin parlaklık, sıcaklık, radyasyon ve spektroskopik özellikleri, yapıları gibi fizik ve kimya koşullarına bağlı bütün olaylarını inceleyen astronomi dalı)*; **~ observatoriyası** Astrofizik gözlemevi.

astrolog Müneccim, astrolog *(Yıldız falı ile uğraşan kimse, yıldız falcısı)*.

astrologik Astroloji(s)i, müneccimlik(s)i.

astronavtika Astronotluk, uzaycılık, uzay uçuşları bilimi.

astronom Astronom, gök bilimci, astronomi bilgini.

astronomik Astronomik; **~ sayılar** Astronomik sayılar; **~ takvim** Astronomik takvim.

astronomiya Astronomi, gök bilimi, yıldızlar bilimi *(Gök cisimlerinin uzaydaki durumlarını, hareketlerini, fiziksel ve kimyasal yapılarını inceleyen bilim)*.

ast-ust Alt üst; **~ olmaḳ** Alt üst olmak; **~ etmek** Alt üst etmek; **olar kelip, evimizni ~ etti** Onlar gelip evimizi alt üst etti.

Bir yañlış adım onıñ ayatını ast-ust etti. "Bir yanlış adım onun hayatını altüst etti." -U. Edemova - 1.

asuk *(Kodeks Kumanikus)* Aralık ayı, aralık; *(aynı)*: **~ ay**.

aş 1. Yemek, besi, gıda, yiyecek; krş. **aşaycaḳ**; **aşarlıḳ**; **aş-suv**; **yeyecek**; **yemek**; **nimet**; **taam**; **~ pişirmek** Yemek pişirmek; **ḫamır ~** Hamur işleri; **~ terbiyesi** Baharat; **sabalıġını** (veya **sabalıḳ ~ını**) **aşap çıḳtı** Kahvaltısını yapıp çıktı; **~ yolu** *(anatomi)* Yemek borusu; krş. **oñgeç**; **~ saylamaḳ** Seçici beslenme alışkanlığı olmak, yemek seçmek. 2. *(botanik)* Çenek; krş. **fılḳa**. 3. *(ağızlarda)* Çekirdek; tohum (meyvenin içinde bulunan); bk. **çegirdek**. ● **~ı belden, suvu golden** *(atasözü) (aynı* Ekmek elden su gölden*)* İsa'nın koynunda gibi yaşamak; **~ tatlı olsun!** Afiyet olsun!; **aş olsun!** Yarasın! (Yemek beğenisine karşılık olarak söylenir); **Saġ oluñız! – Aş olsun!** Teşekkürler (yemek için)! – Afiyet olsun!

Bu aşḳa dostlar lâyıḳ, / Kelin, dostlar, aşayıḳ! "Bu yemeğe dostlar lâyık, / Gelin dostlar yiyelim!" -N. Umer - 1.

aşaa, (aşşaa) Alçak, aşağılık; krş. **alçaḳ (2)**; **~ adam** Alçak herif, namussuz, hergele.

Menim sevgimden oz aşşaa niyetleriñ içün faydalandıñ. “Benim sevgimden kendi aşağılık niyetlerin için faydalandın.” -E. Umerov - 2.

aşadaki Aşağıdaki; bk. **aşağıdaki**.

Men bir şey añlamayıp, aşadaki şamataġa baḳıp turġan vaḳıtta yanaşamda kimdir: ‘Men boyle olacağını bile edim.’ “Ben bir şey anlamadan, aşağıdaki şamataya bakıp durduğum zaman yanımdaki birisi: ‘Ben böyle olacağını biliyordum.’” -A. Osman - 2.

aşadan Aşağıdan; bk. **aşağıdan**.

Birden aşadan Musa emceniñ ‘Trrr!’ dep ḳıçırġanı işitildi, soñra, ‘Toḳta! Toḳta deyim saña!’ dep bağırdı. “Birden aşağıdan Musa amcanın ‘trrrrrr!’ diye bağırmasını duyduk. Sonra ‘Dur! Dur, diyorum sana!’ diye bağırdı.” -E. A. Osmanoğlu - 1.

aşağı 1. Aşağı; alt; **~ ḳat** a) Alt katman. b) Alt kat; **~da** Aşağıda; **~dan** Aşağıdan; **~sı** Aşağısı; **~ registr** Alt sicil. 2. *(coğrafya)* Nehrin aşağısı; **~ Salğır** Aşağı Salgır.

Ayaḳlarını krovattan aşağı sarḳıttı. “Ayaklarını yataktan aşağı sarkıttı.” -E. Umerov - 1.

aşağıdaki, (*konuşmada* **aşadaki**) Aşağıdaki, alt kısımda yer alan; sonraki, izleyen, takip eden.

Pencereden etrafnı seyir ete, aşağıdaki yeşillengen ormanlıḳ ve ḳarşı yaḳlarda kokke uzanıp ketken sarımsı renkli keniş ḳayalıḳlar kozü ogünde tura ediler… “Pencereden etrafı seyrediyor, aşağıda yeşillenmiş ormanlık ve karşı taraflarda göğe uzanan sarımsı renkteki geniş kayalıklar gözünün önünde duruyordu...” -O. Akçokraklı - 1.

aşağılayıcı Aşağılayıcı, alçaltıcı, küçültücü, tahkir edici, tezlil edici; **~ munasebet** Aşağılayıcı tutum.

aşalama, **aşalav** *(eylem adı)* **aşalamaḳ**; Aşağılama, küçükleme, alçaklama, tahkir, tezlil.

aşalamaḳ Aşağılamak, küçük düşürmek.

O, ozüni aşalamaḳ istemedi. *Ġurur ile lafḳa başladı*. “O, kendisini aşağılamak istemedi. Gururla konuşmaya başladı.” -İ. Paşi.

aşalamamaḳ *(olumsuz)* **aşalamaḳ**.

aşalanma, **aşalanuv** *(eylem adı)* **aşalanmaḳ**; Aşağılanma.

aşalanmaḳ *(edilgen)* **aşalamaḳ**; Aşağılanmak, alçalmak.

aşalanmamaḳ *(olumsuz)* **aşalanmaḳ**.

aşalayıcı Aşağılayıcı, tahkir edici, tezlil edici; **~ teklif** Aşağılayıcı teklif; **~ ceza** Alçaltıcı ceza.

aşalġan Yenir, yenilebilir; *aynı:* **aşamaġa keçken**; **~ mantar** Yenilebilir mantar.

aşalma, **aşaluv** *(eylem adı)* **aşalmaḳ**; Yenme.

aşalmaġan Yenilmeyen; *aynı:* **aşamaġa keçmegen**.

aşalmaḳ *(edilgen)* **aşamaḳ**; 1. Yenmek (yemek işine konu olmak). 2. Aşınmak *(topuk hakkında)*.

Aşalacaḳ kibi bir şey berilgeninen anası onı Yusufnıñ ağızına ḳaptıra. "Yiyilecek gibi bir şey verildiği zaman, annesi onu hemen Yusuf'un ağzına tıkıyor." -A. Osman - 1.

Esmalarġa onlarnın ayaḳdaşları butün mektebini, azbarını, sınıflarını, yataḳḫanelerini, aş pişirilgen, aşalġan ve daa başḳa yerini kezdirip kosterdiler. "Esmalara onların arkadaşları bütün okulun bahçesini, sınıflarını, yatakhanelerini, yemek pişirilen yenen yerleri ve daha başka yerleri gezdirip gösterdiler." -A. Odabaş.

aşama, **aşav** *(eylem adı)* **aşamaḳ**.

aşamaḳ 1. *(yemek)* Yemek; krş. **yemek**; **aş ~** Yemek yemek; **toyġance ~** Doyasıya yemek yemek; **aşaycaġım kele** *(konuşmada)* Yemek yemek istiyorum; **aşap baḳmaḳ** Tatmak, tadına bakmak; krş. **tatıp baḳmaḳ**; **aşaycaḳ** O, yiyecek; **gel aşamaya** *(ağızlarda)* Yemeğe gel; bk. **kel aşamaġa**. 2. Azarlamak, paylamak, sövmek; **omrü-kunüni ~** Birinin ömrünü yemek *(insanı canından bezdirecek şekilde sinir etmek)*; **özü-özüni** ~ Üzülmek, kendini üzmek, üzüntü içinde olmak, ıstırap çekmek, kederlenmek, kahırlanmak, kahrolmak, yıkılmak; **kotek ~** Dayak yemek, dövülmek; **şamar** ~ Tokadı yemek. ● **aḳḳını aşasam** (veya **yesem**), **kör olayım** Ona iftira edersem kör olayım.

Pek lezetli aş eken, / Aman aşap toydım men "Çok lezzetli yemekmiş, / Aman yeyip doydum ben" -B. Mambet.

aşamamaḳ (I) *(olumsuz)* **aşamaḳ**.

Men ıranda kotek aşamaycaġım... O ıranda aġırmaz, inşalla. "Ben burada dayak yemeyeceğim… O burada ağrımaz inşallah." -A. Odabaş.

aşamamaḳ (II) *(olumsuz)* **aşmaḳ**; Geçememek (dağ); krş. **aşıp olamamaḳ**.

aşamçaḳ *(ağızlarda)* Obur, pisboğaz.

aşanmaḳ Atıştırmak *(acele olarak yemek yemek)*; bk. **ḳapınmaḳ**.

Olarnen beraber oturıp, ozü de biraz aşana. “Onlarla beraber oturup kendisi de biraz atıştırıyor.” -U. Edemova - 1.

aşarlıḳ (-ġı) Yiyecek, aş, gıda; **~ ve içerlik** Yiyecek ve içecek; krş. **aş**; **aş-suv**; **ġıda**; **yeyecek**; **yemek**; **nimet**; **taam**.

aşatamamaḳ Yedirememek, besleyememek; krş. **aşatıp olamamaḳ**.

aşatma, **aşatuv** *(eylem adı)* **aşatmaḳ**; Besleme.

aşatmaḳ Yedirmek; beslemek; **balanı ~** Çocuğu beslemek; **aşatıp olamamaḳ** Yedirememek, besleyememek; krş. **aşatamamaḳ**.

Ḳomşular Nikitanıñ bu işini pek begendiler ve onı nevbetnen çağırıp, aşatıp-toydırıp oz azbarlarında çıḳıp ḳalġan zarur işlerde işlettiler. “Komşular Nikita’nın yaptığı bu işi çok beğendiler ve onu sırayla çağırıp karnını doyurarak kendi bahçelerinde yapılması gereken zarurî işlerde çalıştırdılar.” -Çerkez Ali - 2.

aşatmamaḳ *(olumsuz)* **aşatmaḳ**.

aşaycaḳ (-ġı) 1. Besi, gıda, yemek, yiyecek; krş. **aş**; **aşarlıḳ**; **aş-suv**; **ġıda**; **yeyecek**; **yemek**; **nimet**; **taam**; **~ıñ barmı?** Yiyeceğin var mı? 2.: **~ı çıḳḳan** Biliyor musunuz, onun yemek yemesini istedim.

Aḫ, bilseniz de, ne yaman aşaycağım kele!.. “Ah bilseniz ne kadar çok yemek yiyesim geliyor!...” -A. Hilmi.

aşayıcı *(kimya)* Aşındırıcı; yakıcı; **~ silteler** Aşındırıcı alkaliler.

aşayt (-tı) Yiyecek, iaşe, erzak; gıda; krş. **erzaḳ**; **azıḳ**.

Amma devletniñ aşayt programmasına boyle laḳayd baḳmaġa aḳḳıñız iç yoḳ. “Ama devletin yemek politikasına bu şekilde lakayt bakmaya hakkınız yok.” -M. Ablalimov.

aşçı Aşçı; **~ ḳadın** Aşçı kadın; **gemi ~sı** Gemi aşçısı.

Şarmannıñ ḫastalanġanını ve ekim sıcaḳ aş teklif etkenini eşitken aşçılar abdıraştılar. “Şarman’ın hastalandığını ve doktorun sıcak yemek yemesi gerektiğini söylediğini duyan aşçılar, şaşırdılar.” -A. Osman - 1.

aşçılıḳ (-ġı) Aşçılık, yemek pişirme sanatı.

Baḳ sen oña! Aşçılıḳ inceliklerini de bile. “Bak sen ona! Aşçılığın inceliklerini de biliyor.” -E. Umerov - 2.

aşdaş Masa arkadaşı.

aşerat (-tı) Haşerat, böcekler; krş. **bocek**.

Polda aşerat kibi süyrelgenimni de bilmezsiñiz. “Yerde böcek gibi süründüğümü de bilmezsiniz.” -E. Umerov - 1.

aşḫana bk. **aşḫane**.

Paşa oğlunıñ aşḫanası ogünde, ḫızmetçiniñ ketirgen ḳavesini içtim. "Paşa oğlunun mutfağının önünde, hizmetçinin getirdiği kahveyi içtim." -U. İpçi - 2.

aşḫane Mutfak; yemek odası.

Tıraş olġan, yuvunġan soñ aşḫanege keçti. "Tıraş olduktan, yıkandıktan sonra mutfağa geçti." -E. Umerov - 1.

aşı Aşı; **~ yapmaḳ** Aşı yapmak; krş. **aşılamaḳ**; **koz ~sı** *(botanik)* Göz aşısı *(Dal üzerindeki gözlerle yapılabilen ağaç aşısı)*; **koz ~sı yapmaḳ** *(botanik)* Göz aşısı yapmak.

aşıḳ (I) (-ġı) 1. *(anatomi)* Aşık kemiği. 2. Aşık (oyun).

Şimdi bu bala bayaġı osip buyügen soñ balalarnen aşıḳ oynap cüre, balalar onın aşıġını yuta, o ise balalardan tutıp keri ala. "Şimdi bu çocuk epey büyüdükten sonra çocuklarla aşık oynar, çocuklar onun aşığını üterler, o ise çocuklardan geri alır." -Edige Destanı.

aşıḳ (II) (aşḳı) Aşık olma, tutkunluk, aşk, sevgi, sevda; coşkunluk, heyecanlılık, şevklilik; vurgun olma; krş. **aşḳ**; **muabbet**; **sevgi**; **sevdalıḳ**; **eşḳ**. 2. Aşık, meftun, tutkun, sevdalı, gönül vermiş; seven, vurgun; krş. **sevda**; **~ olmaḳ** Birine aşık olmak (veya tutulmak), gönül vermek, gönlünü kaptırmak; krş. **sevda olmaḳ**. 3. Aşık, ozan; halk şairi; krş. **keday**. ● **aşḳına** Bir şeyin aşkına, uğruna; **vatan ~** Vatan uğruna.

Aşıḳ Ġarip, Şaḫsanemniñ boynuna sarılıp, ağlamaġa başlay. "Aşık Garip, Şahsenem'in boynuna sarılıp ağlamaya başlar." -Aşık Garip Destanı.

aşıḳ (III) *(Kodeks Kumanikus)* Artan, artık, fazla; bk. **artḳaç**.

aşıḳçan Acele; hızlı; aceleci; **artḳaç ~** Telaşlı.

aşıḳçanlıḳ (-ġı) İstical, ivedilik; hızlılık; krş. **sıḳlet**; **~nen** Aceleyle; müstacelen; hızla; **artḳaç ~** Acele acele şuraya buraya koşuşmalar, fellek fellek dolaşmalar.

Yolcular avtobustan nasıl aşıḳçanlıḳnen, çabikliknen tüşken olsalar, şeerçik içine de oyle tez siñip kettiler. "Yolcular otobüsten nasıl aceleyle, çabuklukla indilerse, şehir içine de öyle daldılar." -U. Edemova - 2.

aşıḳış Acele; müstacel, evgin; **~nen** Acele acele, hızlı hızlı; **~ta anaḫtarlarnı unuttı** Aceleyle anahtarlarını unuttu.

İsmailniñ keyfi bozıldı, aşıḳışnen yolġa çıḳḳanına peşman etti. "İsmail'in keyfi kaçtı, aceleyle yola çıktığına pişman oldu." -E. Umerov - 2.

aşıḳma, **aşıḳuv** *(eylem adı)* **aşıḳmaḳ**; Acele etme.

aşıḳmaḳ Acele etmek; acele davranmak, çabuk davranmak; krş. **davranmaḳ**; **tez** (veya **çabik**, **çalt**) **olmaḳ**; **mektepke (işke)** ~ Okula, işe gitmek için acele etmek; **ne o ḳadar aşıḳasıñ?** a) Neden bu kadar acele ediyorsun? b) Neden böyle koşuşuyorsun?; **aşıḳmaġa şey yoḳ** Aceleye gerek yok; **aşıḳmasañ**, **otur biraz daa** Acelen yoksa, otur biraz daha; **aşıḳıp** (*ağızlarda* **aşığıp-aşığıp**) **ketmek** Alelacele gitmek; **aşıḳmayıp yurmek** Acele etmeden yürümek.

Terek taldasındaki açmalı-yapmalı krovat ustündeki minderge yaslanıp, ogündeki skemlede turġan çiniy çaynikten piyalaġa çay tökip, iç de aşıḳmadan daḳḳada bir urtlam içken, saḳalı çalarġan, gur ḳaşları ise daa ḳara, altmış beş-yetmiş yaşında ḳartḳa koz taşladı. "Ağaç gölgesindeki hazırlanmış olan yatağın üstündeki mindere yaslanıp önündeki sandalyede duran çini demlikten fincana çay döküp hiç acele etmeden dakikada bir yudum içerken, sakalı ağarmış, gür kaşları ise kapkara, altmış beş yetmiş yaşlarındaki ihtiyara göz attı." -İ. Abduraman - 1.

aşıḳmamaḳ *(olumsuz)* **aşıḳmaḳ**.

Kemal aşıḳmadan kran taba yurdi. "Kemal acele etmeden vinçe doğru yürüdü." -İ. Abduraman - 1.

aşıḳmamazlıḳ (-ġı) Kendini tutabilme, ölçülü oluş.

aşıḳ-maşıḳ *(ağızlarda)* Kapı rezesi, pencere rezesi; bk. **petil**; **ilmek**.

aşıḳtırma, **aşıḳtıruv** *(eylem adı)* **aşıḳtırmaḳ**.

aşıḳtırmaḳ Acele ettirmek, sıkıştırmak.

Ḳabul emce savutlardaki suvnı şiddetnen ateşke sepe ve turmadan balalarnı aşıḳtıra: 'Cenkçiler, cesaretli oluñız, biz onı yeñermiz!' "Kabul Amca kaplardaki suyu şiddetle ateşe serpiyor ve durmadan çocukları koşturuyor: Savaşçılar, cesaretli olun, biz onu yeneriz!" -A. Osman - 2.

aşıḳtırmamaḳ *(olumsuz)* **aşıḳtırmaḳ**.

Ḳartbaba atnı aşıḳtırmadı. Ayvan o derecede azġın edi ki, boş arabanı zornen çekip kete. "Dede atı acele ettirmedi. Hayvan o kadar azgındı ki, boş arabayı zorla çekip gidiyordu." -E. A. Osmanoğlu - 1.

aşılama, **aşılav** *(eylem adı)* **aşılamaḳ**; Aşılama, aşı yapma.

aşılamaḳ Aşılamak, aşı yapmak.

aşılamamaḳ *(olumsuz)* **aşılamaḳ**.

aşın *(Baydar ağzı)* **(aḫa şindi**'den) Şimdi, şu anda; bk. **şimdi; (mına şimdi).**

Aşaġan aşın boġazında ḳalsın da tıylıp ol! "Yediğin yemek boğazında kalsın da boğulup öl!" -A. Odabaş.

aşındırma, aşılandıruv *(eylem adı)* **aşındırmaḳ**; Aşındırma, taşlama.

aşındırmaḳ Aşındırmak, taşlamak; pürüzleri gidermek.

aşındırmamaḳ *(olumsuz)* **aşındırmaḳ.**

aşır (I) (aşri) Bir dinî tören sırasında okunan Kur'an ayetleri. ● **~ ay** (veya **aşure** veya **aşura ay**) *(Kırım-Tatar diyalektinde ay adı)* **Muḫarrem** (Hicri takvime göre yılın birinci ayı).

aşır (II) bk. **adden-aşır.**

aşıraş (aşure aş, aşura aş) Muharrem ayının onuncu gününde buğday unu, fasulye ve karpuz pekmezinden yapılan yemek.

aşırım *(ağızlarda)* Boğaz, dar boğaz, geçit; bk.**daġ boġazı.**

aşırma, aşıruv *(eylem adı)* **aşırmaḳ.**

aşırmaḳ Haddini aşmak, dozunu kaçırmak.

Yol şaşırdım, kun aşırdım sana bakıp aġlar da, / Aḫ çekemen, aç yuzüñni meni yaman koz sanma! "Yol şaşırdım, gün aşırdım sana bakıp ağlayarak, / Ah çekerim, aç yüzünü beni kötü göz sanma!" -N. Çelebicihan.

aşırmamaḳ *(olumsuz)* **aşırmaḳ.**

aşır-neşir: **~ etmek**: Altüst etmek *(çok karışık duruma getirmek)*.

aşinçik *(ağızlarda)* Şimdi, bu anda, şu anda, hemen, derhal, çok çabuk; bk. **şimdi(çik).**

aşir bk. **aşır.**

Aşir: **"~ apay" armutı** "Aşir Teyze" armudu; **yeşil ~ anay armutı** Yeşil "Aşir Anne" armudu.

aşiret (-ti) Kabile, boy, uruk; soy; krş. **ḳabile.**

aşkâr Aşikar, açık, apaçık, belli, besbelli, meydanda; **~ olmaḳ** Aşikâr olmak, belli olmak; ortaya çıkmak, belirginleşmek; **~ edi** Belliydi; **~ etmek** Işık tutmak, aydınlatmak; krş. **faş etmek.**

Ḫastalıḳnı gizleseñ, arareti aşkâr eter. "Hastalığı gizlersen, ateşi belli eder." - U. Edemova - 1.

aşkâre Aşikâr; şüphesiz olarak; açıkça, açık açık, açık seçik, açıktan açığa, alenen; ayan beyan; net olarak, sarih olarak, sarahaten; krş. **açıḳ-aydın.**

Ḳalb serbestligi, yurek şeñligi aşkâre degil. Ama olarda er şey aşkâre, goñül bol, ġurur buyük. "Kalp özgürlüğü, yürek neşesi belli değil. Ama onlarda

herşey açık, gönül bol, gurur büyük.” -Çerkez Ali - 1.

aşkârlıḳ (-ġı) Açıklık, alenilik.

Mına aḳiḳiy aşkârlıḳ ḳayda. O ḳadar kozden iç bir şey gizlep olamazsın. “İşte gerçek aşikârlık nerede. O kadar gözden hiçbir şey gizleyemezsin.” -Çerkez Ali - 2.

aşḳ (aşḳı) Sevgi, aşk, sevda, sevgi; coşkunluk, heyecanlılık, şevklilik; vurgun olma; krş. **aşıḳ (II)**; **muabbet**; **sevgi**; **sevdalıḳ**; **eşḳ**; **~** (veya **sevgi**) **alevi** Aşk ateşi.

Lâkin oġlunıñ yuregi, oyle ḳorḳutuvlardan sevgilisiniñ aşḳından vazgeçecek yureklerden degil eken. “Fakat oğlunun yüreği, öyle korkutmalarla sevgilisinin aşkından vazgeçecek yüreklerden değilmiş.” -Altın Beşik Efsanesi.

aşḳazan Mide; krş. **mide**.

Bazı balalar, terbiyecilerniñ yasaḳ etkenlerine baḳmadan anbarıñızdan ḳalġan kul obasını ḳarıştıra, baḫtlılar irip, ḳatıp ḳalġan şeker keseklerini tapa, digerleri ise art ḳapudan balaban yolġa çapıp çıḳa ve yoldan keçken arabalardan morkov, çukündir ya da soġan hırsızlay, elde etilgen şeyler, deral, bolüştirile ve buyük bir iştianen aşḳazanġa yollanıla. “Bazı çocuklar, eğitmenlerin yasak etmelerine bakmadan ambarımızda kalan kül yığınlarını karıştırıyor. Şanslılar eriyerek katılaşan şeker parçalarını buluyor, diğerleri ise arka kapıdan büyük yola koşarak çıkıyor ve yoldan geçen arabalardan havuç, salatalık ya da soğan çalıyor, elde edilen şeyler, derhal bölüştürülüyor ve büyük bir iştahla mideye yollanıyor.” -A. Osman - 2.

aşlama Fidan.

Biz añlaşḳanımız kibi, aşlama ketirmege ozüm keterim. “Anlaştığımız gibi, fidan getirmeye kendim giderim.” -Çerkez Ali - 1.

Aşlama(lıḳ) *(tarih)* Aşlama(lık) (I. Hacı Giray Han’ın konutundaki bahçeler ve parklar).

aşlamaḳ 1. Haşlamak. 2. bk. **aşılamaḳ**.

Fayzulla Camilovdan ġayrı, epimizge ustazlıḳ yaptı, jurnalistikanıñ sırlarını ogretti, bu meşaḳḳatlı, raatsız zenaatḳa sevgi aşladı. “Fayzulla Camilov hariç hepimize ustalık yaptı, gazeteciliğin sırlarını öğretti, bu zor, yorucu işe sevgi aşıladı.” -Z. Kurtnezir - 1.

aşlamalıḳ (-ġı) Fidanlık, fidelik.

Şimdi filialnıñ otuz gektarlıḳ aşlamalıġında yuzlerce cınıs fidanlar yetiştirilmekte. “Şimdi şubenin otuz

hektarlık fidanlığında yüzlerce cins fidanlar yetiştiriliyor.” -Çerkez Ali - 1.

aşlamamaḳ *(olumsuz)* **aşlamaḳ**.

aşlatamamaḳ Aşılatamamak; krş. **aşılatıp olamamaḳ**.

aşlatmaḳ *(ettirgen)* **aşlamaḳ**; Aşılatmak; **aşlatıp olamamaḳ** Aşılatamamak; krş. **aşlatamamaḳ**.

aşlatmamaḳ *(olumsuz)* **aşlatmaḳ**.

aşlav Yemlik, yalak *(hayvanlar için)*; **ḳuş ~ı** Kuş yemliği; krş. **otluḳ; yalaḳ**.

Olarda gece ve kundüz aşlavlarda balaban aġaç toḳmaḳlarnen yemiş dögip, eskencelerde şırasını sıḳıp çıḳarır ve buyükten-buyük maḫsus bekmez tavalarında sabır ile, aḳşamdan sabaġa ḳadar reçelli bekmez ḳaynatır ediler. “Onlarda gece gündüz yalaklarda büyük ağaç tokmaklarla meyve dövüp mengenelerde şırasını sıkıp çıkarır ve çok büyük özel pekmez tavalarında sabırla, akşamdan sabaha kadar reçelli pekmez kaynatırlardı.” -Çerkez Ali - 2.

aşlıḳ (-ġı) Tahıl, hububat; krş. **ububat**; **~ ḳoñuzı** *(zooloji)* Ekin bambul böceği; **~lar** Buğdaygiller, hububat, tahıl; krş. **zaḫire**.

Oġlan keñ ḳulan çayırlar içinde yer ḳaza, aşlıḳ çala, bilekleri ve bedeni kuçke tola. “Oğlan geniş engin çayırlar içinde yer kazar, yemeklik çalar, bilekleri ve bedeni güçle dolar.” -U. Edemova - 1.

aşma, aşuv *(eylem adı)* **aşmaḳ**.

aşmaḳ 1. Aşmak, geçmek; **dağlarnı ~** Dağları aşmak; **aşıp olamamaḳ** Aşamamak, geçememek; krş. **aşamamaḳ**. 2. Geçmek, geride bırakmak; fazla olmak; üstün olmak; başlıca yeri tutmak; en başta gelmek; **oḳuyıcılarımıznıñ sayısı otuz beş biñden aştı** Öğrencilerimizin sayısı otuz beş bini geçti.

aşmamaḳ *(olumsuz)* **aşmaḳ**.

aşna Dost, ahbap, aşina; **~ olmaḳ** Dost olmak.

aş-suv Yemek, yiyecek, gıda; krş. **aş; aşarlıḳ; ġıda; yemek; nimet; taam**.

Emir bere sürüge / Ḳızını saḳlap baḳmaġa, / Yer tübünden olsa da, / Ona aş-suv tapmaġa. “Emir verir sürüye / Kıza iyi bakmaya, / Yerin dibinde olsa da, / Ona yemek bulmaya.” -R. Burnaş - 1.

aşuḳ *(Kodeks Kumanikus)* Şair, şarkıcı, türkücü; bk. **aşıḳ (II)**.

aşura bk. **aşure**.

aşure Aşure *(tahıllardan ve kuruyemişten yapılan tatlı yemek)*; **~ ayı** bk. **aşır ay**; **~ aşı** bk. **aşıraş**; **~ savutı** Vazo.

at (atı) 1. At, beygir; **cınıs** ~ Soylu at, iyi cins at; **eñsesi narın** ~ Ensesi ince olan at; **eşkin** ~ Dörtnala giden at; **yuvaş** ~ Yavaş at *(sakin ve uslu bir at)*; **çalıḳ** ~ Çalışkan at; **araba ~ı** Koşum atı; **armav** ~ Çabuk yorulan at; **başı yengil** ~ Sürmesi kolay olan at; **başı pek** ~ Sürmesi zor olan at; **~ baḳıcı** Seyis; krş. **atbaḳar**; **atçı**; **~ yekmek** Atı arabaya koşmak; **ḳayt ~** İnatçı at; **yuk ~ı** Yük atı; *(aynı)*: **igdiş at**; **ḳorḳaḳ** *(veya* **urkek***)* ~ Ürkek at; **ḳırçanġı** ~ Uyuz hastalığı olan at; **melez ~** Bardo *(Aygır ve dişi eşeğin birleşmesinden meydana gelmiş bir melezdir. Erkekleri kısırdır. Bacaklarına oranla iri vücutlu olup kuyruğu çalı gibidir)*; **yandavur** *(veya* **meçev***)* ~ Yanlardaki atlar *(üç atın koşulu olduğu arabada)*; **oynaḳ** ~ Oynak at; **tentek** ~ Beklenmedik hareketler yapan at; **tüp** ~ Dip beygiri, dip atı; **yabaniy ~** Yabani at, vahşi at; **~ yel kibi çapa** At rüzgar gibi uçuyor; **~ yemi** At yemi; **~ eti** At eti; **~nıñ yıldızı** Sakar *(atların alınlarında bulunan beyaz leke, küçük akıtma)*; **~ kibi** At gibi, kısrak gibi; iri yapılı *(bir kadın)*; **~ ḳoşusı** At yarışı, at koşusu; **~ ḳulunladı** Kısrak tay doğurdu; **~ oġlanı** Atlara bakan uşak; **~ oynatmaḳ** a) At oynatmak. b) *(olumsuz anlam)* Teklifsizce karışmak; **~ ortüsi** Çul, haşa *(Orduda eyer bellemesine verilen ad)*; **~ tabibi** Baytar, veteriner; **~ tuvarmaḳ** Atın koşumlarını çıkarmak; **~ ḫırsızı** At hırsızı; **~ çaptırmaḳ** *(ağızlarda* **~ çapmaḳ***)* Atı dört nala sürmek; **~ çibini** Büve, sığır sineği *(Kan emici bir sinek olup soktuğu hayvanı kudurmuşçasına koşturur)*; krş. **sıġır çibini**. 2. *(spor)* Atlama beygiri, uzun beygir. 3. *(satranç)* At. ● **~ başlı** *(veya* **~ caḳlı***)* Uzun yüzlü *(bir insan)*; **yaḫşı ~ḳa – bir ḳamçı, yaman ~ḳa – biñ ḳamçı** *(atasözü)* İyi ata bir kamçı, kötü ata bin kamçı; **~ı barnıñ ḳanatı bar** *(atasözü)* Atı olanın kanadı var; **~ı eşkin, ḳılıçı keskin** *(atasözü)* Atı hızlı, kılıcı keskin *(Bir usta, zeki bir adam tüm isteklerini elde edebilir)*; **yuvaş ~nıñ tepmesi ḳattı olur** *(eşdeğer söz)* Sakin bir göl derin akar (*aynen:* Uysal atın tekmesi sert olur); **~ yılı** At yılı *(12 hayvanlı takvimin 7. yılı)*; bk. **muçel**; **~ kuçü** (veya **~ ḳuveti**) *(teknik, fizik)* Beygir gücü; **~nen yurmek** *(öz anlamında veya mecaz anlamda)* Atla yürümek; krş. **alaşa**; **beygir**; **maliy**.

Demirci atnı ḳoranıñ alçaḳça yerinden sıçrattı birazdan olar orman içindeki tar yolaḳtan at çaptırıp kettiler. "Demirci atını hisarın alçak yerinden sıçrattı. Biraz sonra onlar orman içindeki dar yoldan at koşturup gitti." - E. A. Osmanoğlu - 1.

ata 1. *(eski)* Baba. 2. Ecdat, ata; **~lar** Atalar; krş. **baba-dedeler**; **ecdatlar**;

selefler; **~lar sözü** Atasözü; **~lar sözü – aḳılnıñ kozü** *(atasözü)* Atasözü; zeka ve bilgelik kaynağıdır; **~larımızdan ḳalġan** Atalarımızdan miras kalan, kadim. 3. Eril cins; **ḳaz ~(sı)** *(zooloji)* Erkek kaz; **ordek ~(sı)** *(ağızlarda, zooloji)* Erkek ördek, suna; bk. **koçulı**. 4. *(tarih)* Bir kabilenin en yaşlı ve bilgili kişisi. 5. Dede, ata, ecdat; **Adem ~** Adem dede. ● **~lar kutügi** Nesep, soy; krş. **silsile**; **şecere**.

O bizge ata-dedelerimizden ḳalġan asabalıḳtır. "O, bize atalarımızdan kalan mirastır." -İ. Paşi.

atâ *(Korbek ağzında)* Büyükanne, nine; babaanne; anneanne; bk. **bita**; **ḳartana**.

ataġa (at aġa) *(tarih)* Ataga *(Kırım Han'ın ordusunda atlı birlik rehberi)*.

atalaḳ-kotelek Alelacele; krş. **ḳafıl-ḳufıl**.

atalıḳ (-ġı) 1. Vasilik; *(sosyal işlerde)* arkadaşça (veya dostça) yardım gösterme *(faaliyeti)*. 2. *(tarih)* Genç sultanın öğretmeni.

atamaḳ *(ağızlarda)* İsim vermek, ad koymak, adlandırmak, isimlendirmek; bk. **adlandırmaḳ**.

atamamaḳ a) Atamamak, fırlatamamak. b) Ateş edememek; vuramamak; krş. **atıp olamamaḳ**.

ataman 1. Kazakların başı, ataman; **stanitsa ~ı** Stanitsa *(Büyük Kazak köyü)* atamanı. 2. *(Saraymen ağzı)* Baba hindi; gurk; bk. **müsür**; **koküş**.

Bu vaḳianı seyir etip turġan cemaatnı yardırıp ḳamçisini o yaḳ, bu yaḳ şıpıldatıp, saba deñizden ḳaytḳanda rastkelgen kazaklarnıñ atamanı yetişip keldi. "Bu olayı seyretmekte olan cemaati yararak, kamçısını o tarafa, bu tarafa şakırdatarak, sabah denizden dönerken rastladığı Kazakların elebaşı yetişip geldi." -Çerkez Ali - 1.

atamanlıḳ (-ġı) Atamanlık, elebaşılık; **~ yapmaḳ** *(bir grubun)* Elebaşılığını yapmak.

atavistik Atacılık(s)i, atavizm(s)i.

atavizm Atalara çekiş, atacılık, atavizm *(1- Bir türde bulunup da birkaç kuşak boyunca görülmemiş olan bir ya da birkaç karakterin yavruda aniden ortaya çıkması. 2- Özel olarak tıpta çocukların ataya çekmesi)*.

atbaḳar Seyis, at bakıcısı; bk. **atbaḳıcı**; krş. **at baḳıcı**; **atçı**.

— Atbaḳar Musa emceni ise men 'Şaytan' der edim, – dedi Rüstem. "— At bakıcısı Musa amcaya da ben 'şeytan' diyorum dedi." -E. A. Osmanoğlu - 1.

atçapar 1. Cokey; krş. **atlı**. 2. Ulak; kurye.

atçı At yetiştiricisi.

atçıḳ (-ġı) Polonyalı küçük, ilkel midilli atı.

atçılıḳ (-ġı) At yetiştirme, at üretimi.

ateist Ateist, tanrısız, tanrıtanımaz.

ateistik Ateistik, ateizm(s)i.

ateizm Ateizm, tanrıtanımazlık, tanrısızlık.

atelye 1. Atölye, fotoğrafhane; resim atölyesi, stüdyo. 2. Terzi atölyesi; dokuma atölyesi.

ateş (-şi) 1. Ateş; alev; yangın; **~ almaḳ** Tutuşmak, ateş almak, yanmaya başlamak; **yanıp turġan ~** Şu anda yanan ateş; **~ başında** Ateş başında; **~ bermek** a) Yakmak; tutuşturmak. b) Ateş vermek *(birinin sigarasını yakmak)*; **~ yaḳmaḳ** (veya **tutaştırmaḳ**) Ateş yakmak; **evni ~ aldı, yana** Evi ateş aldı, yanıyor; **~(ni) söndürmek** Ateşi söndürmek; **~ke bermek** Ateşe vermek; **~ke dayanġan** *(fizik)* Ateşe dayanıklı; **~ kibi** a) Çok sıcak; sıcak, ateş gibi. b) Canlı, uyanık, diri, faal, çevik, atik, enerjik, güçlü, kuvvetli. c) Anlayışlı, kafalı, zeki; **~ke tapınġan** Ateşperest; **~ fışḳırġan** Ateş fışkıran; **~te yaḳmaḳ** Ateşte yakmak; **~niñ** (veya **alevniñ**) **yalınları** Buram buram çıkan alev. 2. Ateş *(yüksek vücut ısısı)*; krş. **sıcaḳ**; **bala - ~** (veya **~ kibi**) Çocuğun ateşi (veya sıcaklığı). 3. Ateş *(patlayıcı silahların atılması)*; **ateş!** Ateş! *(komuta, emir)*; **ḳarşılıḳlı ~** Karşılıklı ateş, atışma; **~ açmaḳ** Ateş açmak, ateş etmek; **ateş almamaḳ** Ateş almamak *(tüfek hakkında)*. 4. Acı; kahır; dert; **koyge ~ tüşti** Köye ateş düştü; **"~ tüşti, aḫ, aman, Taraḳtaşnıñ başına"** *(Kırım-Tatar halk şarkılarında)* Taraktaş'ın başına büyük üzüntü geldi. ● **aşḳ ~i** Aşk ateşi; **eki ~ arasında ḳalmaḳ** İki ateş arasında kalmak; **~nen oynamaḳ** Ateşle oynamak; **~ bocegi** *(zooloji)* Ateş böceği; **~ kibi oġlan** (veya **yigit**; **delikanlı**) Ateş gibi oğlan (veya yiğit, delikanlı); **~ten ḳorḳḳan kibi ḳorḳmaḳ** Ateşten korkmuş gibi korkmak; **~ten ḳurtulıp, yalınġa rastkelmek** Yağmurdan kaçarken doluya tutulmak; **~i yengil olsun** Onun acısı hafiflesin *(ölen günahkar hakkında)*.

Çabik-çabik söndüreyik ekimiz / Şamdandaki ateşniñ bakışını. "Çabuk çabuk söndürelim ikimiz / Şamdandaki ateşin bakışını." -V. Basırov.

ateşçik Küçük bir ışık.

ateşin Ateşli; alevli; hararetli; **~ selâm** İçten selam; **~ vatanperver** Ateşli vatansever; **~ kureşçi** Ateşli savaşçı.

ateşkoz Canlı, çevik, atik, hızlı; krş. **ateş kibi**; **tez**; **çalt**; **tetik**; **çevik**; **calaġay**.

ateşḳurt *(zooloji)* Ateş böceği; bk. **ateş bocegi**.

ateşyurek Ateşli bir kalp; **~ adam** Sıcak kalpli adam; krş. **alevyürek**.

Ozü de pek ateşyurek, degeninden ḳaytmaz bir adam eken. “Kendisi de çok ateşyürekli, dediğinden dönmez bir adammış.” -Çerkez Ali - 1.

atıcı Atıcı, nişancı.

Olarnıñ bir gruppası tamam bizim tanḳa ḳarşı atıcı toplarımız turġan betke buruldı. “Onların bir grubu tam bizim tanka karşı atış yaptığımız toplarımızın durduğu tarafa döndü.” -A. Osman - 2.

atılma, **atıluv** *(eylem adı)* **atılmaḳ**; Atılma.

Bir adım keri çekildi ve raḳibiniñ mañlayına urdı, aynı zamanda Albertniñ şiddetnen ogge atıluvı bu darbeniñ ḳuvetini bir ḳat daa arttırdı. “Bir adım geri çekildi ve rakibinin alnına vurdu, aynı zamanda Albert’in şiddetle öne atılması bu darbenin kuvvetini bir kat daha arttırdı.” -A. Osman - 2.

atılmaḳ *(edilgen)* **atmaḳ**; 1. Atılmak; hücum etmek; **ḳuçaġına** ~ Kucağına atılmak; **duşman ustüne** ~ Düşman üstüne atılmak. 2. *(çöpe)* Atılmak. 3. Kurşuna dizilmek; **aġası hemseler tarafından atıldı** Kardeşi Almanlar tarafından vuruldu.

Ḳadın balalarnı çetke taşlap, onıñ aldına atılıp çıḳtı da oyle bir şamata koterdi ki, o ḳurtulıp ḳaçmaḳnıñ çaresini tapalmadı. “Kadın çocukları kenara bırakıp onun önüne atılarak çıktı ve öyle bir şamata kopardı ki, o kurtulup kaçmanın imkânını bulamadı.” -Çerkez Ali - 2.

Atılġan taş keri ḳaytmaz. “Atılan taş geri dönmez.” -Atalar Sözü.

atılmamaḳ *(olumsuz)* **atılmaḳ**.

— Ḳurşun sesi eşitildi. — Tüfekler, pıştavlar atılmasın! “— Kurşun sesi duyuldu. — Ateş etmeyin!” -A. Osman - 1.

atım 1. Atış; silah sesi; krş. **atış**; **tek ~** Tek atış. 2. Hak; **bir ~ barot** Tek barut hakkı. 3.Atış menzili; **bir ~ yer** Atış mesafesi; **bir ḳurşun** (veya **oḳ**) **~ı** Bir kurşun veya ok mesafesi; **ḳısḳa ~** Kısa düşme; **uzun ~** Uzun atım; hedefin gerisine düşme; **top ~ı** a) Top ateşi. b) Atış menzili içinde. c) Uzun menzilli top.

atımlıḳ (-ġı) Atımlık *(silahı doldurmaya yetecek veya en az bir atım yapabilecek barut miktarı)*; **eki ~ barot** İki atımlık barut.

atış 1. Atış, atma, atım, fırlatma. 2. Ateş (etme), atış, silah patlaması; krş. **atım**; **~ menzili** Atış menzili, bomba vb. atma; **~**

meydanı Atış alanı (veya sahası), poligon; **tik (***veya* **tik turıp) ~** Dik mahrekli ateş, dik mermi yollu atış, dik atış, aşır(t)ma atışı (veya ateşi). 3. *(tarih)* **~mı, tutuşmı?** Tabanca ile düello mu, savaş mı? *(mücadele öncesinde rakibe soru)*.

atışma, atışuv *(eylem adı)* **atışmaḳ;** Karşılıklı ateş, atışma; krş. **ḳarşılıḳlı ateş.**

Atışuvlar arasındaki bir ḳaç daḳiḳalıḳ tınçlıḳ vaḳıtında ġarp taraftan 'Acerḫa tişleri' yukselip turġan yerden kopek uluġanı işitilip turdı. "Çatışmaların arasındaki birkaç dakikalık sessizlikte batıdan 'Ejderha dişleri'nin yükseldiği yerden köpeğin uluduğu işitildi." -E. A. Osmanoğlu - 1.

atışmaḳ 1. Birbirine atmak; **taş ~** Birbirine taş atmak. 2. Birbirine ateş etmek.

Padişanıñ oġlınen oḳ atıştılar. Padişa oġlınıñ bir etken ḫayın olsa kerek, ḳara atlı oġlan ora oḳnıñ toḳal ucmen attı, padişa oġlı attan yıḳıldı. "Padişahın oğlu ile ok atıştılar. Padişahın oğlunun yaptığı bir hayır olmalı ki kara atlı delikanlı ona okun uçsuz tarafı ile attı, padişahın oğlu attan düştü." -Altın Alma Masalı.

atışmamaḳ *(olumsuz)* **atışmaḳ.**

5-6 saatlik bir atışmadan soñ, artıḳ beyazlar bir şey yapamaycaḳlarını duyıp, eki olü bıraḳaraḳ çekildiler. "5-6 saatlik bir çarpışmadan sonra, artık Beyazlar bir şey yapamayacaklarını anlayıp, iki ölü bırakarak çekildiler." - Cemil Seydamet - 1.

atik Çevik, atik, hızlı; becerikli.

O zaman ḳırḳ yaşında dülber, atik, işküzar, talapkâr bir ḳadın edi. "O zaman kırk yaşında, güzel, atik, çalışkan, istekli bir kadındı." -U. Edemova - 3.

atiklik (-gi) Atiklik, çeviklik, ataklık; çabukluk, hızlılık.

atḳarmaḳ Yapmak *(bir toplantı)*, hayata geçirmek; **başından ~** Başından atmak; atlatmak; krş. **keçirmek.**

Ḳar yağıp yerni ortmese, kışnı çekismey atḳarmaḳ mumkün. "Kar yağıp yeri örtmese, kışı zorlanmadan geçirmek mümkün." -M. Ablalimov.

atḳarmamaḳ *(olumsuz)* **atḳarmaḳ.**

atḳı *(tekstilcilik)* Argaç, atkı.

atḳıç *(tekstilcilik)* Mekik.

atḳulaḳ (-ġı) *(botanik)* 1. At kulağı 2. Çayır otu.

atlama, atlav *(eylem adı)* **atlamaḳ.**

atlamaḳ 1. Atlamak; atlayıp geçmek. 2. Çalkalamak, dövmek *(krema, yumurta akı)*.

Ḳıbırdaġan ḳır atlar. "Kıpırdayan kır atlar." -Atalar Sözü.

atlanamamaḳ Ata binememek; krş. **atlanıp olamamaḳ**.

atlanma, **atlanuv** *(eylem adı)* **atlanmaḳ**; Çırpma, dövme *(krema)*.

atlanmaḳ 1. Ata binmek; **atlanıp ketmek** Ata binip gitmek; **atlanıp olamamaḳ** Ata binememek; krş. **atlanamamaḳ**. 2. Kabarmak *(krema hakkında)*.

Aḫ, ne kunler edi, ne kunler edi… Atḳa atlanır, keniş topraḳlarımı dolanır, bir emrimle bir koyni yigirmi dört saat içinde yerinden koçürir, elim ḳıcısa, onıñ ḳıcısını koylülerimi… "Ah, ne günlerdi, ne günlerdi… Ata biner, geniş topraklarımı dolanır, bir emrimle bir köyü yirmi dört saat içinde yerinden göçürür, elim kaşınsa, onun kaşıntısı köylülerimi…" -U. İpçi - 2.

atlanmamaḳ *(olumsuz)* **atlanmaḳ**.

atlantik Atlantik; **Atlantik okean** Atlantik Okyanusu.

atlas (I) Atlas *(Yüzü parlak olan bir cins ipekli kumaş)*; **~ teri** Atlas gibi ten (*veya* cilt).

Sekiz oḳḳa iplik, iki anter: birisi papine biri mor anter, bir ḳadife cübbe, tonçuḳ, atlas ḳatkeçik, ḳuda baḫşışlarıñız, daa kavkaz ḳuşaġı, uç başlı ḳuşaḳ, iki ipekli şal, daa bunlar kibi nicesi! "Sekiz kilo iplik, iki elbise; birisi papine, birisi mor elbise, bir kadife cüppe, kısa kürk, atlas katkeçik, dünür hediyeleriniz, bir de Kafkas kuşağı, üç başlı kuşak, iki ipekli şal, daha ipekli şal, daa bunlar kibi nicesi!" -S. A. Özenbaşlı.

atlas (II) Atlas *(Dünyanın bütün kıta ve ülkelerinin haritalarını içine alan dergi)*; **geografik ~** Atlas, coğrafya atlası, harita atlası; **anatomik ~** Anatomik atlas; **dünya ~ı** Dünya atlası; **zoologik ~** Zoolojik atlas; **şive ~ı** Şive atlası.

atlatma, **atlatuv** *(eylem adı)* **atlatmaḳ**.

atlatmaḳ 1. *(ettirgen)* **atlamaḳ**; **salıncaḳta balanı ~** Salıncakta çocuğu sallamak. 2. Çocuğu havaya atıp tutmak.

Borulçanıñ bol suvundan atımnı atlattım, / On eki deljan bazirgânnıñ otüni patlattım. "Borulça'nın bol suyundan atımı atlattım, / On iki deljan tüccarın ödünü patlattım." -Mane.

atlatmamaḳ *(olumsuz)* **atlatmaḳ**.

atlavuḳ (-ġı) Atlama ipi.

atlayıcı *(spor)* Atlayıcı, sıçrayıcı.

atlet (-ti) Atlet; **ağır ~** Ağır atlet, ağır atletizm yapan sporcu.

atletik Atletik; atlet(s)i; atletizm(s)i; **~ beden ḳurulışı** Atletik vücut yapısı.

atletika Pist ve alan sporları; **yengil ~** Atletizm; **ağır ~** Halter, halter sporu; ağır spor.

atletizm 1. *(güçlü ve güzel vücut)* Atletizm. 2. *(vücut geliştirme)* Bütün vücudu çalıştırmaya yönelik fiziksel çalışma. 3. *(sporda)* Atletizm.

atlı Atlı; binici; krş. **atçapar**; **~ asker** Süvari sınıfı, süvari; süvari birlikleri, süvariler; **~ ḳazaḳ** *(zooloji)* Peygamberdevesi, peygamber böceği; krş. **şaytanatı.**

Yolda ketip baratatḳanda, artından dört atlı yetip: — Selâm aleyküm, balam, oġurlar olsın, dey. "Yolda giderken, ardında dört atlı yetişir: — Selâm aleyküm, evlâdım, uğurlar olsun, der." -Edige Destanı.

atlu *(Kodeks Kumanikus)* Atlı, binici, süvari; bk. **atlı.**

atma, **atuv** *(eylem adı)* **atmaḳ** 1. Atma. 2. *(etnografya)* El tezgâhlarında keten ve pamuklu ipliklerden üretilen kumaş.

O oḳ atuv, nişan aluv, kureş, ḳoşuv yarışlarına da ḳatıla, er yerde, er vaḳıt birincilikni ala eken. "O ok atma, nişan alma, güreş, koşu gibi yarışlara da katılıyor, her yerde, her zaman birincilik kazanıyormuş. -Altın Beşik Efsanesi.

atmaḳ *(ağızlarda* **braḫmaḫ***)* 1. Atmak, fırlatmak; krş. **taşlamaḳ (1)**; **taş ~** Taş atmak; **ayaġını ayaġı ustüne ~** Bacak bacak üstüne atmak; **koterip-koterip ~** Yukarı atmak; **lenger ~** Demir atmak; **atıp olamamaḳ** a) Atamamak; krş. **atamamaḳ (1)**. b) Ateş edememek; krş. **atamamaḳ (2)**. 2. Ateş etmek; **tüfek ~** Tüfekle ateş etmek. ● **duvardan atıp ḳaçtı** Duvardan atlayıp kaçtı; **atıp tutmaḳ** *(mecaz)* Azarlamak; yermek; **attı tuttı**, **Alla saḳlasın**, **etti** Yerdi, sövdü; Allah korusun, dedi; **tañ ~** Ağarmak, tan yeri ağarmak; **tañ attı** Ortalık aydınlandı (veya ışıdı), tan yeri ağardı.

Yuregimniñ perdesine sarıp adınnı / Nice kere atḳandırlar cam sepetlerge. "Yüreğimin perdesine sarıp adını / Kaç kere atmışlardır cam sepetlere." -Y. Kandım - 1.

atmamaḳ *(olumsuz)* **atmaḳ.**

Taḫtasın otḳa caḳmasa, / Taşını suvġa atmasa. "Tahtasını ateşte yakmazsa, / Taşını suya atmazsa." -Çorabatır Destanı.

atmıḳ (-ġı) Atmık, tohum, meni, sperma.

atmosfera Atmosfer, havaküre; krş. **avaiy nesimiy**; **~ yaġanaḳları** Yağışlar.

atoll *(coğrafya)* bk. **mercanada**.

atom Atom *(Basit bir cismin kimyasal bakımdan bölünmez olarak kabul edilen ve bir elementin bileşimlere girebilecek en küçük miktarını meydana getiren parçası)*; atomik, atom(s)i; **~ ozegi** Atom çekirdeği; **~ çekisi** Atom ağırlığı.

Çernobıl atom elektrik stantsiyasınıñ bir reaktorı patladı. "Çernobil atom santralinin bir reaktörü patladı." -Z. Kurtnezir - 1.

atomcı Atom bilim adamı, nükleer fizik bilgini, atom enerjisi uzmanı; atom bombası delisi (veya manyağı), nükleer savaş hayranı.

atomistik Atomik, atom(s)i; **~ nazariye** Atomistik kuram.

atribut (-tı) Nitelik, vasıf; san; karakteristik; sıfat.

atributa Nitelik(s)i, vasıf(s)i; sıfat(s)i; **~ munasebetler** Öznitelik ilişkisi.

atrofiya Körelme, dumura uğrama, dumur.

atsetilen *(kimya)* Asetilen *(Renksiz, sarımsak kokulu, kuvvetli ve beyaz bir ışık vererek yanan hidrokarbonlu bir gaz. Doymamış hidrokarbon)*.

atseton *(kimya)* Aseton *(Eter kokusunda, uçucu, kolay parlayan bir sıvı olup organik maddeleri eritmek için kullanılır. Ketonlar grubunun en yalınıdır)*.

atşan Susayan; bk. **suvsağan**.

atta (I) Hatta.

Bundan soñra cesur yigitniñ vucudı degil, atta adı bile ortadan ḳalḳıp unutıldı. "Bundan sonra cesur yiğidin vücudu değil, hatta adı bile ortadan kalktı, unutuldu." -O. Akçokraklı - 1.

atta (II) *(Kodeks Kumanikus)* Baba; bk. **baba**.

attâ *(çocuk dili)* Gezinme, gezinti; **~** (veya **~ġa**) **ketmek** Gezmeye gitmek.

attar *(farmakoloji)* Eczacı; kimyager; krş. **aptekacı**; **apḫaneci**; **ilâcḫaneci**.

attaşe *(diplomasi)* Ataşe *(Bir elçiliğe bağlı uzman, elçilik uzmanı)*; **ticaret ~si** Ticaret ataşesi.

attestat (-tı) 1. *(sertifika)* Diploma, sertifika, belge, şahadetname; **yetişkenlik ~ı** Okul çıkış belgesi; olgunluk diploması. 2. *(hizmet)* Bonservis, referans, ilmühaber; *(tavsiye)* tavsiye mektubu. 3. *(askerlik)* Gönderme kağıdı; aile payı.

Eline pişkinlik attestatını alġanı kibi pasport ve diger dokumentler artından çapḳaladı. "Eline diplomasını aldığı gibi kimlik ve diğer dokümanlar ardından hızlandı." -U. Edemova - 2.

attestatsion Bonservis; şahadetname, diploma; **~ komissiya** *(askerlik)* Tasnif komisyonu.

attestatsiya 1. Tanıklık, tanıtma, vasıflandırma, rütbe verme. 2. *(tavsiye)* Bonservis, referans; şahadetname; **~ yapmaḳ** 1. Tanıtmak, referans vermek, vasıflandırmak. 2. *(tavsiye)* Diploma vermek; *(askerlik)* rütbe vermek, terfi ettirmek.

attırma *(coğrafya)* Sığlık *(nehirde)*.

attırmaḳ *(ettirgen)* **atmaḳ**.

O uzaḳtan-uzaḳ tüşler kordimi, yoksa tüşünceler içinde tañ attırdımı, ozü de bilmey. “O çok uzak hayaller mi gördü, yoksa düşünceler içinde gün ağardı mı, kendisi de bilmiyor.” -U. Edemova - 2.

attırmamaḳ *(olumsuz)* **attırmaḳ**.

Yarın barıp Esmanen laḳırdı etmegence, bu safsatanı al etmegence, mından bir yaḳḳa adım attırmam! “Yarın gidip Esma ile konuşmadıkça, bu safsatayı halletmedikçe, burdan bir tarafa adım attırmam!” -Çerkez Ali - 1.

attraktsion 1. Numara (yapma). 2. Atraksiyon, gösteri, sergi.

au *(Baydar ağzında)* İşte o; bk. **ana o**.

audientsiya Kabul, huzura kabul; **~ beklemek** Kabul beklemek.

audiovizual İşitsel-görsel.

auditoriya 1. Derslik, dershane, konferans salonu. 2. Dinleyiciler.

Abdulkerim auditoriyanıñ ḳapısına ḳolını uzatḳanda arttan: ‘Aşıḳmañız!’ degen ses işitildi. “Abdülkerim sınıfın kapısını açarken arkadan: ‘Acele etmeyin!’ diye ses duyuldu.” -İ. Abduraman - 1.

auktsion Mezat, açık artırma ile satış, müzayede ile satış; eksiltme usulü ile yapılan satış.

aula *(ağızlarda)* Atlar için çitle çevrili yer.

aurmaḳ *(Kodeks Kumanikus)* 1. Ağrımak, sızlamak, acımak *(duygu hakkında)*; bk. **aġırmaḳ**. 2. Hasta olmak, hastalanmak, rahatsızlanmak, rahatsız olmak; bk. **ḫastalanmaḳ**; **ḫasta olmaḳ**.

aut *(spor)* Dışarı, hariç, aut.

autentik Otantik; doğru, hakiki, gerçek, aslına uygun.

autodafe Ateşte yakma; ateşte yakma cezası.

av (I) 1. Av, avlama; avcı, avcılık; krş. **şikâr**; **~ sevdası** Tutkulu bir avcı, av meraklısı veya düşkünü; **daġġa ~ġa çıḳmaḳ** Avlamak için dağa gitmek; **balıḳ ~ı** Balık avı; **tazı - ~ kopegidir** Tazı; av köpeğidir; **~ eti ḳavurmaḳ** Av eti kavurmak; **~ çantası** Av çantası, avcı çantası; **~ terisi ḳurutmaḳ** Av derisi kurutmak; **~ yaḳınlaġanda kalmar**

şingenlik ata Av yakınında kalamar sıvı atar. 2. Av hayvanları; av, şikar; ~ **avlamaḳ** Avlamak; avlanmak, avcılık yapmak; ~ **ḳuşu** a) Avcı kuşlar (doğan, şahin, aladoğan vb.) b) Kanatlı av hayvanları. 3. Ağ; balık ağı; sürtme ağı; krş. **aġ; saçma (II); balıḳ ~ı** Balık ağı. 4. Balık yakalamaya yarayan dikenli tuzak; krş. **cırım.**

Baar kelse, ayuvlar / Avġa kete ekenler. / Ḳızġa: — Yalıġa çıḳma, / — Dep, tenbilep ketkenler. "Bahar gelse, ayılar / Avlanmaya gidermiş. / Kıza: — Yalıya çıkma, / Diye, tembih edip gitmişler." - R. Burnaş - 1.

Eki tazı kopek ise onıñ avını ḳıdırıp ḳamçılar arasında çapḳalay… "İki tazı ise onun avını arayıp kamışlar içinde koşarlardı." -E. A. Osmanoğlu - 1.

av (II) *(ağızlarda)* bk. **ev (II)**.

ava (I) 1. Hava; **temiz ~** Temiz hava; **temiz ~nen nefes almaḳ** Temiz havayla nefes almak; **taze** ~ Taze hava; **~ġa çıḳmaḳ** Temiz havaya çıkmak; ~ **kirsin dep ḳapını açmaḳ** Hava girsin diye kapıyı açmak; ~ **çıḳarmaḳ** a) Dışarıya hava bırakmak; salıvermek. b) Soluk vermek; **aġır** ~ Ağır, boğucu, bunaltıcı hava; **bozuḳ** ~ Kirli hava. 2. Hava; gökler, semalar; **Ḳırım ~ yolları** Kırım Hava Yolları; **arbiy ~ ḳuvetleri** Hava kuvvetleri. 3. Atmosfer, hava küre, hava yuvarı, gaz yuvarı; hava, iklim, çevre; **açıḳ ~** Açık hava; **yaḫşı ~** İyi (veya güzel) bir hava; **kuneşli** ~ Güneşli bir gün; **yaramay ~** Kötü hava, pis bir hava; **sıtıḳ ~** Kapalı bir hava; ~ **sıta** Havanın kapalı olması; **yaġmurlı ~** Yağmurlu (veya yağışlı) hava; ~ **açıldı** Hava açıldı; **~ bir ḳarar** Hava fena değil, **endi ~lar isidi** Artık havalar ısındı; **~(nıñ) yımşaması** Don çözülmesi; **~(lar) tez suvudı** Havalar hızla soğudu; **ayaz ~** Ayaz hava; **bulutlı (**veya **puslu) ~** Bulutlu (veya puslu) hava; ~ **şaraiti** Hava koşulları; **~ yaġacaḳ** (ağızlarda **yavacaḳ**) Yağmur yağacak, yağmur topluyor; **babañ olse, kefin almaġa baracaḳ ~ degil** Baban ölse, kefen almaya gidilecek hava değil.

İyülniñ soñu olsa da, avanıñ arareti aynıñ başındaki kibi yuksek. "Temmuzun sonu olmasına rağmen havanın sıcaklığı ayın başındaki gibi yüksek." -İ. Abduraman - 1.

ava (II) Melodi, ahenk, ezgi, ton, hava; krş. **ḳayde**; **maḳam**; **naġme**; **ezgi**; **süzme (2)**; **ḳırımtatar ḫalḳ ~sı** Kırımtatar halk ezgisi.

Şeñ ve salmaḳlı ḳaytarma avası olarnı oz ḳuçaġına aldı ve baht dalġasına çevirilip, yukseklerge koterdi. "Şen ve ağır kaytarma havası onları kucağına aldı ve mutluluk dalgasına dönüp yükseklere çıkardı." -A. Osman - 2.

Ava, **Avva** *(din)* Havva; **~ anamız** Havva anamız; **Adem ve ~** Adem ve Havva.

Kimdir militsiyağa mektup yazġan, Nimetullanıñ ķarısı Avanıñ içtimaiy alını anlatķan. “Biri milise mektup yazmış, Nimetullah’ın karısı Havva’nın sosyal durumunu anlatmış.” -A. Osman - 1.

avadar Havadar; **bu yer ~ yer** Burası havadardır.

avaiy Havai; **~ nesimiy** *(konuşmada)* Atmosfer, havaküre, hava yuvarı, gaz yuvarı.

avalamaķ *(ağızlarda)* Havlamak, ürümek; bk. **avıldamaķ**, **afırmaķ**, **avalap ustüne atılmaķ** *(ağızlarda)* üstüne atılmak, havlamak (köpekle ilgili); **ne, kopek kibi**, **avalaysıñ?** *(ağızlarda)* Neden köpek gibi havlıyorsun? (Neden köpek gibi saldırıyorsun?)

avalandırmaķ bk. **avalatmaķ**.

avalanma, **avalanuv** *(eylem adı)* **avalanmaķ**; Havası değişme, havası temizlenme.

‘Demek, ķattı yuķlaġan ekenim, aygidi seni temiz çöl avası, saba açılġanından ḫaberim olmadı” degen fikirlernen keñ balaķlı ştanına ayaķlarını soķtı ve avalanmaġa çıķtı.’ ‘Demek iyi uyumuşum, hey gidi seni temiz çöl havası, sabah olduğundan haberim olmadı’ diye düşünceyle geniş paçalı pantolonuna ayaklarını soktu ve hava almaya çıktı.” -Çerkez Ali - 1.

avalanmaķ Havası değişmek, havası temizlenmek; serinlemek, serinleşmek; **avalanıp kelmek** Temiz hava almak.

avalanmamaķ *(olumsuz)* **avalanmaķ**.

avalatamamaķ Havalandıramamak, havasını değiştirememek; krş. **avalatıp olamamaķ**.

avalatma, **avalatuv** *(eylem adı)* **avalatmaķ**.

avalatmaķ Havalandırmak, havasını değiştirmek; krş. **yelletmek**; **odanı ~** Odayı havalandırmak; **avalatıp olamamaķ** Havalandıramamak, havasını değiştirememek; krş. **avalatamamaķ**.

avalatmamaķ *(olumsuz)* **avalatmaķ**.

avalattırmaķ *(ettirgen)* **avalatmaķ**.

avale Görev, iş, vazife; **~ etmek** Görevlendirmek, havale etmek, bırakmak, vazifelendirmek; **~ni eda etmek** Görevini yerine getirmek; **onıñ ~sinen** Onun adına, onun verdiği görev üzerine.

Lâkin bizler, ticaret hadimleri, ozümizge avale olunġan işni keregi kibi yapıp olamaymız. “Lâkin bizler, ticaret

hadimleri, kendimize verilen işi gereği gibi yapamıyoruz.” -U. Edemova - 2.

avam 1. Hafif; basit, sıradan; sade; saf, safyürekli; salak; krş. **maday**; **~ adam** Salak adam; **~ ḫalḳ** Basit halk; **~ til** (veya **~ ḫalḳ tili**) Halk dili, halk ağzı. 2. *(mecaz)*: **~ adamlar** Okumamış, cahil adamlar; krş. **cail adamlar**.

avan 1. Havan; döveç *(metal, maden)*; krş. **keli**; **~ toḳmaġı** Havaneli, havan tokmağı. 2. Tütün yapraklarını doğrama aygıtı.

İçeriden taḳ-tuḳ etken davuş işitilmekte. Dersiñ kimdir avan içinde bir şey tüye. “İçeriden tak tuk ses işitiliyor. Sanki biri havan içinde bir şey dövüyor.” -E. A. Osmanoğlu - 1.

avanaḳ (ġı) 1. Ahmak, akılsız, alık, aptal, bön, budala, salak; krş. **aḳmaḳ (II)**; **aḳılsız**; **añḳav**; **budala**; **matüv**; **sersem**; **tentek**. 2. Kendi görüşü, kararı olmayan.

Ne söyley bu avanaḳ, işnen degil, komandirovkaġa ketem de, bu iş sayılmay mı? “Ne söylüyor bu avanak, iş için değil, bir görev üzere gidiyorum da, bu iş sayılmıyor mu?” -C. Ġafar.

avangard Öncü, pişdar.

avangardcı Öncülük eden kimse.

avangardizm Avangartlık, öncülük, avangart eğilimler.

avans (-sı) Avans, pey; ödeme, ödenme; **~ bermek** Avans vermek; **~ almaḳ** Avans almak; **~ esap kitabı** Avans hesap kitabı.

avansirleme, **avansirlev** *(eylem adı)* **avansirlemek**; Avans verme.

avansirlemek Avans vermek; **işḫaneni ~** İş, müessese v.s için avans vermek; **avansirletip olamamaḳ** Avans verdirememek.

avansirlememek *(olumsuz)* **avansirlemek**.

avantüra 1. Macera, serüven; şüpheli teşebbüs, çirkin veya riskli iş; **arbiy ~** Askeri macera. 2. Riskli, macera; teşebbüs, sergüzeşt *(maceralarını anlatan)*; **~ romanı** Macera romanı; bk. **macera**.

Men ozüm yaman adam degilim, Gülcian Ḳadirovna. Ama ellerim ve yuregim daima ḳıçıp turalar, avantüra talap eteler. “Ben kötü biri değilim Gülcian Kadirovna; ama ellerim ve yüreğim sürekli kaçınmaktalar, macera istiyorlar.” -E. Umerov - 2.

avantürist, **avantüracı** Maceracı, sergüzeştçi.

avantüristik Macera, maceracılık, maceraperest; **~ siyaset** Maceracı siyaset.

avantüristlik (-gi) Riske ortak girme isteme, maceracılık, serüvene düşkün olma isteği.

avantürizm Riske ortak girmek isteme, maceracılık, serüvene düşkün olma isteği.

avar Avar.

avariya Karaya oturma (gemi için); yere çakılma (uçak için); kaza; arıza; zarar; bozulma; krş. **ķaza; ~ġa oġramaķ** Kaza geçirmek; **~ yapmaķ** Kaza yapmak.

Anavı, 'Nazimniñ baġçası' başındaki ķuyumız ķolayca oldı, dört yuz metrden urdı. Bu ise, biraz ķınadı, eki kere avariya oldı. "İşte bu 'Nazim'in bahçesi' başındaki kuyumuz rahatça oldu, dört yüz metreden vurdu. Bu ise, biraz zorladı, iki kere arıza oldu." -Çerkez Ali - 1.

av-av *(çocuk sözü)* Hav hav; **~ etmek** Havlamak; **Baķ, Asan, kopek ~ ete** Bak Asan, köpek hav hav ediyor.

avaz *(ağızlarda)* Ses, seda; bk. **ses.**

avcı Avcı.

Faḫri bey yaş ekende mergin avcı olaraķ tanılġan edi. "Fahri Bey gençken attığını vuran bir avcı olarak tanınırdı." -E. A. Osmanoğlu - 1.

avcılıķ (-ġı) Avcılık; **~nen oġraşmaķ** Avcılıkla uğraşmak.

Sıķ ormanda avcılıķ ete, merginlerniñ-mergini ola, suvda yalday. "Sık ormanda avcılık eder, nişancıların nişancısı olur, suda yüzer." -U. Edemova - 1.

avdaramamaķ Yıkamamak, devirememek; krş. **avdarıp olamamaķ.**

avdarılma, avdarıluv *(eylem adı)* **avdarılmaķ;** Yıkılma, çökme.

avdarılmaķ 1. Yıkılmak, çökmek; devrilmek, yuvarlanmak; krş. **emrilmek; eşilmek; maşna ~dı** Araç devrildi; **"Avdarıl, ķaya, bas meni…"** *(KırımTatar halk şarkılarında)* Yıkıl, kaya, ez beni. 2. Devrilmek, düşmek; uçmak; yuvarlanmak; yıkılmak, inmek; krş. **yıķılmaķ; pıçılġan terek avdarıldı** Kesilen ağaç devrildi.

Albert yıġķılayatķanda stolnı tutıp ķalacaķ oldı, lâkin onıñnen beraber avdarıldı. "Albert yıkılacağında masayı tutacak oldu, lâkin onunla beraber devrildi." -A. Osman - 2.

avdarılmamaķ *(olumsuz)* **avdarılmaķ.**

avdarma, avdaruv *(eylem adı)* **avdarmaķ;** Devirme, yıkma.

avdarmaķ Yıkmak, çöktürmek, göçtürmek, devirmek; yığmak; **bardaķnı ~** Bardağı devirmek; **yel terekni avdardı** Rüzgar ağacı devirdi;

avdarıp olamamaḳ Yıkamamak, devirememek; krş. **avdaramamaḳ**.

Tütün tizmege kelgen ḳadınlar, ḳartanaylar, mektep talebeleri tarpini avdarġanda tıġırıp ketken çayır armutları, aḳlaplarını temenleriniñ uclarına sançıp aşar ve zevḳlanır ediler. "Tütün dizmeye gelen kadınlar, nineler, okul çocukları sepeti yıktığında yuvarlanıp giden çayır armutlarını, yabani armutları şişlerinin uçlarına batırıp yer ve keyiflenirdiler." -Çerkez Ali - 1.

avdarmamaḳ *(olumsuz)* **avdarmaḳ**.

avdartmaḳ *(ettirgen)* **avdarmaḳ**.

avdartmamaḳ *(olumsuz)* **avdartmaḳ**.

avdet (-ti) Dönüş, dönme, avdet; krş. **ḳaytma**, **ḳaytuv**; **ḳırımtatarlar vatanına ~ ete** KırımTatarlar vatanına geri dönüyor.

avdetçi Vatana dönen kişi.

ave bk. **ava (I)**.

avel: **~ ayı** Abel ayı *(KırımTatar halk ay ismi, Müslüman kameri takviminin 5. ayı)*.

aveleme, **avelev** *(ağızlarda)* Süzülme, süzülüş; bk. **ḳanatlarını ḳaḳmayıp uçuv** (veya **uçma**); **süzülüv** (veya **süzülme**).

avelemek *(ağızlarda)* Süzülmek; uçmak, dolaşmak, göklerde uçmak; bk. **ḳanatlarını ḳaḳmayıp uçmak**; **süzülmek (2)**.

İsmail kokte avelegen ḳara ḳuşnı kordi. "İsmail gökyüzünde uçan kara kuşu gördü." -E. Umerov - 2.

avenü Cadde, yol.

aves (-si) Heves, merak, şevk, meyil, temayül, gönül akışı, istek; **~ etmek** İstemek, arzu etmek; krş. **aveslenmek**; **~ olmaḳ** Hevesli olmak, meyilli olmak; **Ayşe oḳumaġa ~** Ayşe okumaya hevesli.

Angi ana oz evlâdınıñ baḫtlı olġanını kormege aves etmez! "Hangi ana kendi evladının mutlu olduğunu görmeye heves etmez!" -U. Edemova - 2.

aveskâr Hevesli, meraklı, düşkün; bir şeye gönül veren, bir şeye kendini kaptıran; **~lar tögeregine ḳatnamaḳ** Amatörler grubuna gitmek; **avtomobil ~sı** Otomobil meraklısı.

O, ağası olġanı sebebinden degil de, sanatnı sevgen, oña degerli ḳıymet kesmege bilgen aveskâr olġanından canı ağırdı. "O, abisi olduğu için değil de sanatı seven, ona değer ve kıymet biçmeyi bilen heveskar olduğu için üzüldü." -İ. Paşi.

aveskârlıḳ (-ġı) 1. Heves, merak, şevk. 2. Kendiliğinden aktif faaliyetlerde bulunma; girişkenlik; amatör sanatçılık.

aveslendirme, aveslendirüv *(eylem adı)* **aveslendirmek**.

aveslendirmek Bendetmek, büyülemek, esir etmek, teshir etmek; çekmek, cezbetmek, gönlünü çalmak; imrendirmek, ayartmak, birini baştan çıkarmak.

aveslenme, aveslenüv *(isim)* **aveslenmek**; merak, heyecan, şevk, heves.

aveslenmek Gönül vermek; şevkle uğraşmak; heyecanlanmak; büyük ilgisini çekmek; bir şeye büyük hevesi olmak; istemek, arzu etmek; krş. **aves etmek**.

aveslenmemek *(olumsuz)* **aveslenmek**.

avesli bk. **aves**.

aveslik (-gi) Coşkunluk, heyecanlılık, şevklilik; vurgun olma; istek, emel, arzu, heves; ilgi, alâka; **~nen işlemek** Heyecanla, şevkle (gönül hoşluğu ile, isteyerek, memnuniyetle, seve seve) çalışmak; **~ ḳozġamaḳ** İstek uyandırmak; ilgi, alâka, merak uyandırmak.

Şimdi Bulunġur meselesi çıḳıp ḳalġanınen Nazim garajdan maşinasını avesliknen çıḳardı ve musafirlerni oturtıp alıp ketti. “Şimdi Bulungur meselesi çıkar çıkmaz Nazim garajdan arabasını hevesle çıkardı ve misafirleri oturtup götürdü.” -Çerkez Ali - 1.

avessiz Aldırmaz, kayıtsız, lakayt, ilgisiz.

avessizlik (-gi) Aldırmazlık, kayıtsızlık, umursamazlık, ilgisizlik.

avgur *(tarihi)* Eski Roma’da resmi devlet kahini; müneccim.

avgust, *(eski* **a(v)gustos***)* Ağustos, ağustos ayı; krş. **arman ay**; **çürük ay**; **ocalarnıñ ~ muşaveresi** Öğretmenlerin ağustos toplantısı.

Boyleliknen, avgust ayınıñ soñlarında evlerine meditsina degil de, Samarkand kooperativ institutınıñ studenti olarak ḳaytıp keldi. “Böylece ağustos ayının sonlarında evlerine tıp değil de Samarkand kooperatif enstitüsünün öğrencisi olarak döndü.” -U. Edemova - 2.

avġın Eğilmiş, bükülmüş; krş. **avuḳ**.

avġu *(ağızlarda)* Acı; bk. **aġuv**.

avġulaşmaḳ *(ağızlarda)* Acılaşmak; bk. **aġulaşmaḳ**.

avıç *(ağızlarda)* Aya, avuç, el ayası, el içi, avuç içi; bk. **avuç**.

avıl *(ağızlarda)* Köy; bk. **avul**.

Sovḫoz merkezi vaḳtınca evelki At-çapar avlında yerleşken. “Sovhoz merkezi

vaktiyle önceki At-çapar köyünde kurulmuş.” -Çerkez Ali - 1.

avındıḳ (-ġı) Eğiklik, eğim, meyil; krş. **aḳlam**; **meyil**.

avındırmaḳ *(başkasına yaptırtmak)* **avınmaḳ.**

avınmaḳ bk. **avmaḳ.**

avır *(ağızlarda)* Ağır; bk. **aġır.**

avırmaḳ *(ağızlarda)* Ağrımak, sızlamak, acımak; bk. **aġırmaḳ.**

avırtmaḳ *(ağızlarda)* Acı vermek, sızlatmak; bk. **aġırtmaḳ.**

avış *(ağızlarda)* Aya, avuç, el ayası, el içi, avuç içi; bk. **avuç.**

avışmaḳ *(ağızlarda)* Yerini değiştirmek, başka yere koymak, başka yere geçirmek (veya nakletmek, aktarmak); göçmek, taşınmak; bk. **avuşmaḳ; koçmek.**

avış-tıvış *(ağızlarda)* Transplantasyon, nakil *(oyun)*; krş. **avuş-tuvuş.**

avıt *(ağızlarda)* Havuz; içme suyu toplamak ve depolamak için yapılan yapay yapı; **~tan suv içmek** Yapay göletten su içmek; **ḳapa(v)lı ~** Kapalı havuz *(kenarları taşla çevrili olan)*; krş. **avut (I)**.

avız *(ağızlarda)* Ağız; bk. **aġız.**

aviabaza Hava üssü, uçak üssü.

aviabenzin Uçak benzini.

aviabilet Uçak bileti.

aviabomba Uçak bombası.

aviakonstruktor Uçak tasarımcısı (veya yapımcısı).

aviamayak (-ġı) Hava işareti, hava farı.

aviamektep (-bi) Hava mektebi.

aviamodel Model uçak; uçak modeli; **~ tögeregi** Uçak modeli çalışma grubu.

aviamodelci Model uçak yapımcısı.

aviamodelizm Model uçak yapımcılığı; **~nen oġraşmaḳ** Model uçak yapımcılığıyla uğraşmak.

avianosets Uçak gemisi; bk. **uçaḳ gemisi**.

aviatsiya Havacılık; uçak, hava; **grajdan ~sı** Sivil havacılık.

Yarım saat evel bizim batareyamızını duşman aviatsiyası bombalap keçken. “Yarım saat evvel bizim bataryalarımızı düşman uçakları bombalayıp geçmiş.” - A. Osman - 2.

aviazavod Uçak yapım fabrikası.

aviç *(ağızlarda)* Aya, avuç, el ayası, el içi, avuç içi; bk. **avuç.**

avitaminoz *(tıp)* Vitaminsizlik, avitaminoz *(Vitaminsizlikten doğan hastalık)*.

avla 1. Etrafı çitlerle çevrili yer; ağıl; sığır ahırı; krş. **ḳoş (II)**; **saya (I)**. 2. Avlanma yeri; krş. **avlaḳ (II)**.

avlaḳ (I) (-ġı) Uzak; uzaktaki, uzaklardaki; krş. **iraḳ**; **uzaḳ**; **~ḳa kete** Uzağa gidiyor; **~ta** Az ötede, biraz uzakta; **~tan kele** Uzaktan geliyor.

Rayonnıñ Abay adına ḳoyunasravcılıḳ sovḫozı merkezden seksen kilometr avlaḳta. "Bölgenin Abay adındaki koyun çiftliği merkezden seksen kilometre uzaklıkta." -Z. Kurtnezir - 1.

avlaḳ (II) (-ġı) Avlanma yeri; krş. **avla**.

avlaḳlaşmaḳ Uzaklaşmak; krş. **uzaḳlaşmaḳ**.

avlaḳlaşmamaḳ *(olumsuz)* **avlaḳlaşmaḳ**.

avlama (I), **avlav** *(eylem adı)* **avlamaḳ**; Av, avlanma.

Mollayev bılançıḳ suvda balıḳ avlamaġa alışḳan. "Mollayev bulanık suda balık avlamaya alışmış." -İ. Paşi.

avlama (II) Havlama, ürüme, havlayış; bk. **avuldama**.

Aḳbaş oña duşman yaḳınlaġanını sezip avlamaġa başladı. "Akbaş ona düşmanın yakınlaştığını sezerek havlamaya başladı." -Çerkez Ali - 1.

avlamaḳ (I) 1. Avlamak, avlanmak, avcılık yapmak; yakalamak; **avlap olamamaḳ** Avlayamamak. 2. *(mecaz)* Aramak (fırsat); krş. **ḳollamaḳ**.

avlamaḳ (II) bk. **avuldamaḳ**.

Kopekniñ avlaġanını eşitip, divarlarınıñ bazı yerleri omraġan, töpesindeki şiferleriniñ de bazıları sınġan tavuḳḫaneniñ içinden çoḳ yıldan berli ḳuşçı olıp çalışḳan Mamasali aḳa çapıp çıḳtı. "Köpeğin havladığını duyup duvarların bazı yerleri yıkılmış, tepesindeki şiferlerinin de bazıları kırılmış tavuk hanenin içinden, uzun süredir kümes görevlisi olarak çalışan Mehmetsalih ağa, koşarak çıktı." -M. Ablalimov.

avlamamaḳ *(olumsuz)* **avlamaḳ (I)**; **avlamaḳ (II)**.

avlanamamaḳ Avlanamamak; krş. **avlanıp olamamaḳ**.

avlanma, **avlanuv** *(eylem adı)* **avlanmaḳ**.

avlanmaḳ 1. Avda yakalanmak (balıkçılık); **şimdi tavşan yaḫşı avlana** Şimdi tavşan iyi avlanır. 2. Avlamak, avlanmak, avcılık yapmak; avcılıkla eğlenmek, oyalanmak; **avlanıp olamamaḳ** Avlanamamak; krş. **avlanamamaḳ**.

avlanmamaḳ *(olumsuz)* **avlanmaḳ**.

avlatmaḳ *(ettirgen)* **avlamaḳ**.

avlav *(konuşmada)* Havlama, ürüme, havlayış; bk. **avuldav**.

avlayıcı Avcı.

avle *(ağızlarda)* Avlu, taşlık; bk. **azbar**; **avlu**; **~mde biyenen ķunan bar** Avlumda bir kısrak ve tay var.

avlı (I) Ağ; **~ kepçe** (ağ örgülü) Kepçe, balıkçı kepçesi.

avlı (II) *(ağızlarda)* Avlu, taşlık; bk. **avle**, **azbar**.

avlikme, **avliküv** *(ağızlarda)* Heyecan; endişe, telaş; bk. **eyecan**.

avlikmek *(ağızlarda)* Heyecanlanmak, endişenlenmek; bk. **eyecanlanmaķ**.

avlu *(ağızlarda)* Avlu, taşlık; bk. **avle**, **azbar**.

avluķmaķ *(ağızlarda)* **yuregi ~** Midesi bulanmak; bk. **yuregi bulanmaķ**.

avma, **avuv** *(eylem adı)* **avmaķ**.

avmaķ 1. Eğilmek, bir yana yatmak, meyillenmek; krş. **yantaymaķ**; **maşna sol tarafķa avdı** Araç sol tarafa yattı. 2. Aşmak, geçmek; **uyle avġan soñ** Öğleden sonra.

Uyle avġan soñ adamlar yavaş-yavaş söylenip başladılar. "Öğleden sonra adamlar yavaş yavaş söylenmeye başladılar." -A. Osman - 3.

avmamaķ *(olumsuz)* **avmaķ**.

avnama, **avnav** *(eylem adı)* **avnamaķ**.

avnamaķ Yuvarlanmak; yandan yana dönmek; ördek gibi paytak paytak yürümek, sallana sallana yürümek (daha çok bir at, eşek hakkında).

O ķarnı toprаķ kibi çanġıtıp, o yanına-bu yanına avnay berip, oyle şiddetli çapa edi ki, men başta kozlerime işanmadım. "O, karı toprak gibi savurarak o yanına, bu yanına yuvarlayıverip öyle şiddetli koşuyordu ki ben başta gözlerime inanamadım." -A. Osman - 2.

avnamamaķ *(olumsuz)* **avnamaķ**.

avnatmaķ *(ettirgen)* **avnamaķ**.

avnatmamaķ *(olumsuz)* **avnatmaķ**.

avrat *(ağızlarda)* Kadın; bk. **apay**; **ķadın**.

avret (-ti) *(din)* Edep yeri, ut yeri *(erkekler için belden dize kadar; kadınlar için eller ve ayaklar hariç bütün vücut)*, şeriatın gereğine göre kapatmak.

Avropalı Avrupalı (erkek).

Avropalılar yazalar ki, şarķ ḫalķlarınıñ erleri sarışın ķızlarnı siyrek rastkelgen dülberlerden sayalar. "Avrupalılar yazıyorlar ki, doğu halklarının erkekleri sarışın kızları seyrek rastlanan güzellerden sayıyorlar." -Çerkez Ali - 1.

Avstraliyalı Avusturalyalı.

Avstriyalı Avusturyalı.

avtobaza Oto deposu, oto nakliyat şirketi; garaj; **~da işlemek** (veya **çalışmaḳ**) Oto deposunda çalışmak.

avtobiografiya bk. **tercimeial**.

avtobus Otobüs; **~(lar) toḳtaġan yer** Otobüs durağı; **~lar ḳatnavı** Otobüs seferleri.

Soñ, avtobus toḳtap turġanını, onda adam eksilgenini, ḳalġan zenaatdaşları onıñ maşinadan tüşmesini bekleyatḳanlarını abayladı. "Sonra, otobüsün durduğunu, onda insanların eksildiğini, kalan meslektaşlarının onun arabadan inmesini beklemekte olduklarını fark etti." -İ. Abduraman - 1.

avtodrom Otomobil yarış pisti.

avtofurgon Kamyon; tır; **~ (satın) almaḳ** Kamyon satın almak.

avtogen Kaynak; **~ usulınen birleştirüv** Kaynak işi; **~ usulınen kesüv** Kaynakla kesme.

Avtogen apparatınıñ altın ḳılıçı, tögerek yolaḳle ekige bole edi… "Kaynak kesme aparatının altın kılıcı, yuvarlak boruyu ikiye bölüyordu." -E. Umerov - 1.

avtogenci Kaynakçı.

avtograf Otograf, kendi el yazısı; imza; **artistniñ ~ı** Artistin otografı; **~ bermek** İmza vermek; **~ almaḳ** İmza almak; **~lar toplamaḳ** İmzalar toplamak.

Bu arada temaşacılar onıñ resimlerniñ muellifi ekenini añlaġanlarından, onı er taraftan sarıp aldı ve avtografını talap eterek, biri o yaḳtan, digeri bu yaḳtan defterlerini uzattılar. "Bu arada izleyiciler onun resimlerin müellifi olduğunu anladıklarından, onu dört bir yandan sardılar ve imzasını isteyerek biri o tarafından, diğeri öbür tarafından defterleri uzattılar." -İ. Paşi.

avtoḫozyaystvo Araç filosu.

avtoḫton Asıl yerli.

avtoinspektor Trafik polisi.

avtoinspektsiya Ehliyet ve araç muayene bölümü; yolun uygunluğunu denetleme, kara yolları trafik müfettişliği.

avtokar Forklift.

avtoklav Otoklav *(Vida ya da cıvatalarla tutturulmuş basit bir kapağı olan, fakat iç basınca dayanabilen kap)*.

avtokolonna Otomobil alayı, otokolu, otomobil (veya kamyon) kolu.

avtokran Vinçli kamyon; **plitalarnı ~nen kotermek** Levhaları vinçli kamyonlarla kaldırmak.

avtokrat Otokrat.

avtokratiya Otokrasi *(Devlet içindeki bütün otoritenin, devletin başında bulunan hükümdarda toplanmasından doğan siyasal rejim)*.

avtol Otomobil motor yağı; **~nı karterge ḳoymaḳ** Motor yağını kartere koymak.

avtolitografiya Doğrudan taş üzerinde mürekkep veya yağlı pastel boya uygulayarak sanatçılar tarafından yaratılan çizimler, taşbaskı.

avtomagistral Otomobil yolu, otostrad; **keñ ~** Geniş otomobil yolu.

avtomaşina Motorlu araç, araba.

avtomat Otomat; otomatik; otomatlaşmış; **telefon-~** Paralı genel telefon; telefon kulübesi.

Men avtomattan telefon eterim. "Ben telefon kulübesinden telefon ederim." -İ. Abduraman - 1.

avtomatçı Makineli tüfek nişancısı; makineli (otomatik) tabancalı er.

Eki avtomatçı Musa emceni ḳoltıḳlarından tutıp, anbar betke alıp kettiler. "İki otomatik silahçı Musa amcayı koltuklarından tutup ambar tarafına alıp gitti." -E. A. Osmanoğlu - 1.

avtomatik Otomatik; **~ telefon** Paralı genel telefon; telefon kulübesi.

avtomatika Otomasyon, otomasyon teknolojisi; **yañı ~** Yeni otomasyon teknolojisi.

avtomatizatsiya Otomatikleştirme, otomatikleştirilme, otomasyon *(Muhasebe, istatistik ya da sanayi işlemlerinin tam serisini insan eli değmeden tek bir programın kontrolünde yapan bir makinenin ya da bir makine grubunun çalışması)*; **~ yapmaḳ** Otomatikleştirmek.

avtomatizirleme, **avtomatizirlev** *(eylem adı)* **avtomatizirlemek**.

avtomatizirlemek Otomatikleşirmek.

avtomatizm Otomatiklik, istem dışı hareket; otomatizm, özdevim.

avtomeḫanik (I) (-gi) Oto tamircisi.

avtomeḫanik (II) Otomotiv.

avtomobil Otomobil, motorlu araç; araba; **~(ler) durağı** Otomobil park yeri.

Men angardan uzun ve keniş, yapalaḳ, ḳalḳan balığına beñzeyen avtomobilni aydap çıḳaram. "Ben hangardan uzun ve geniş, yapalak, kalkan balığına benzeyen arabayı çıkarıyorum." -E. Umerov - 1.

avtomobilci Otomobil kullanan, otomobilci, otomobil sporcusu.

avtomotoklub Motor kulübü; **~ḳa ḳatnamaḳ** Motor kulübüne gidip gelmek.

avtonaḳliye Motorlu araç taşımacılığı, karayolu taşımacılığı, motorlu taşıtlar; **şeer ~si** Trafik; şehir taşıt vasıtaları.

avtonomiya Otonomi, kendini yönetme; muhtariyet, özerklik; bk. **muḫtariyet.**

avtonomiyacı, avtonomist Otonomist, otonomcu; özerklikçi.

avtopark Otopark, park yeri; **balaban ~** Büyük otopark.

avtopilot Otomatik pilot.

avtopoezd Oynaklı kamyon, (birkaç) römorklu kamyon; traktör-treyler düzeni.

avtor Müellif, yazar; bk. **muellif.**

avtoralli Otomobil yarışı, ralli; **~de iştirak etmek** Ralliye katılmak; **~ iştirakçileri** Ralli katılımcıları.

avtoreferat Yazarın (kendi eseri ile ilgili) özeti; *(öğrenci tarafından hazırlanan)* tez özeti; **dissertatsiyanıñ ~ı** Tezin özeti; **~ yazmaḳ** Tez özeti yazmak.

avtorefrijerator Kamyonet yük bölmesi soğutma üniteleriyle donatılmış frigorifik araç.

avtoritar Otoriter, söz sahibi.

avtoritet Otorite, nüfuz; bk. **nufuz.**

avtosalon Araba satıcısı, oto galerici.

avtostantsiya Otobüs; **Simferopol şeeri(niñ) ~ları** Simferopol şehrinin otobüsleri.

Buyük avtobus, sallana berip şeer kenarındaki avtostantsiya meydanına kirgen soñ, terenden nefes alġan kibi, pışıldap toḳtadı. "Büyük otobüs, sallanarak şehir kenarındaki otobüs durağının bulunduğu meydana girdikten sonra derin nefes almış gibi, fıslayarak durdu." -U. Edemova - 2.

avtostop 1. Otomatik fren dişlisi. 2. Otostop belgesi (veya izni).

avtostrada Otoyol, otostrat; **~da ketmek** Otoyolda gitmek.

avtotransformator Ototransformatör.

avtotransport Motorlu araç taşımacılığı, karayolu taşımacılığı, motorlu taşıtlar; krş. **avtonaḳliye.**

avtotsisterna Tanker, sarnıçlı kamyon, kamyon.

avtoturist Otomobille gezen turist, arabalı turist.

avtoturizm Arabayla gezi.

avtovokzal Otobüs istasyonu, otogar; terminal; **balaban zemaneviy ~** Büyük modern otogar.

avtoyükleyici Yükleyici, forklift.

avtozapravşçik (-gi) Sarnıçlı kamyon, tanker, benzin ikmal arabası.

avtozavod Araba (veya otomobil) fabrikası.

avuç (-çı) 1. Avuç, elin içi (veya iç kısmı); **ķoş** ~ Avuç; **sıñar** ~ (çok) Az miktar; **bir ~ yurekliler** *(mecaz)* Bir avuç yürekli adam. 2.: ~ **içi** Aya, avuç, el ayası, el içi, avuç içi; krş. **aya (I); ~ımnıñ içi ķaşına – aķça kelecek** *(halk alameti)* Avcumun içi kaşınıyor, para gelecek; ~ **açmaķ** Avuç açmak; ~ **ķapatmaķ** Avuç kapatmak. ● ~ **otuv** *(botanik)* Labrador çayı; **bir ~ ḫalķ** Sayıca az halk; ~ **içi ķadar yerge bostan saçıp keçine** Avuç içi kadar yere ekip biçerek geçiniyor.

O yerinden turıp bir beyaz ķarpızını eline aldı ve onı sol ķolunda tutıp, sağ ķolunıñ avuçınen eki kere urdı. "O, yerinden kalkıp beyaz bir karpuzu eline aldı ve onu sol elinde tutup sağ elinin içiyle iki kere vurdu." -İ. Abduraman - 1.

avuçlama, **avuçlav** *(eylem adı)* **avuçlamaķ**.

avuçlamaķ Avuçlamak, avuçla kavramak, avuçla almak.

Çalķa yatķan yigit eki elinen başını avuçladı, iñilti ķopardı, soñra çabik areketle çevirilip yuzüķoyun yattı. "Sırtüstü yatan genç iki eliyle başını avuçladı, inilti kopardı, sonra hızlı hareketlerle dönüp yüzükoyun yattı." - E. Umerov - 1.

avuçlamamaķ *(olumsuz)* **avuçlamaķ**.

avuķ (-ġı) 1. Eğik; ~ **evcik** Eğik ev. 2. *(matematik)* Eğik; ~ **piramida** Eğik piramit; ~ **sızıķ** Eğik çizgi; ~ **tüzlem** (veya **tüzlük**) Eğik (veya meyilli) yüzey; krş. **avġın**.

avuķlıķ (-ġı) Eğiklik; krş. **yatıķlıķ, meyil**.

avul Köy, küçük köy, yeni imar ve iskân edilen yer.

avuldama, **avuldav** *(eylem adı)* **avuldamaķ**.

avuldamaķ Havlamak, ürümek; krş. **afırmaķ; av-av etmek; urmek**.

Azbarda bir taraftan tavuķlar ķaķıldaşa, o bir taraftan çubar kopek ise bir şeyge avulday. "Bahçede bir taraftan tavuklar gıdaklıyor, öbür taraftan ise köpek bir şeye havlıyor." -A. Odabaş.

avuldamamaķ *(olumsuz)* **avuldamaķ**.

avuldı Havlama, ürüme, havlayış; krş. **afırma; afıruv; urme; urüv**.

avuşa-avuşa Sırayla, dönüşümlü olarak; krş. **nevbetnen**.

avuşıcı Geçici.

Avuşıcı Ḳızıl bayraḳ da, para muḳâfatı da siziñki. Yurekten ḫayırlayım! “Geçici Kızıl bayrak da para ödülü de sizin. Yürekten kutluyorum!” -İ. Abduraman - 1.

avuşma, **avuşuv** *(eylem adı)* **avuşmaḳ**; Yer değiştirme, yerini değiştirme; aktarma, nakletme, nakil; göç, göçme.

Gazetanıñ soñki nomerlerinde yañlışlar, satırlarnıñ avuşuv alları korüle. “Gazetenin son sayılarında yanlışlar, satırların karışmış halleri görünüyor.” -Z. Kurtnezir - 1.

avuşmaḳ Yerini değiştirmek, başka bir yere geçmek; bir yerden alıp başka bir yere götürmek; göçmek, taşınmak; krş. **koçmek**.

Olġanı şu ki, onıñ ḳaynatası ozüniñ mırza ekenini gizlegen, koyden şeerge avuşḳan, işçi olġan, tercimeiyalında da ozüni ‘işçi balası’ dep yazġan. “Olanı şu, onun kaynatası kendisinin beyzade olduğunu gizlemiş. Köyden şehre taşınmış, işçi olmuş. Özgeçmişine de kendisini ‘işçi çocuğu’ diye yazmış.” -A. Osman - 1.

avuşmamaḳ *(olumsuz)* **avuşmaḳ**.

avuştırıcı *(fizik)* Düğme, şalter, komutatör.

avuştırma, **avuştıruv** *(eylem adı)* **avuştırmaḳ**; 1. Aktarma, geçirme, nakil, nakletme *(bir yerden başka bir yere)*. 2. *(dil)* Aktarma, geçirme; krş. **avuştıruv**.

Evniñ ustündeki eski tollerni avuştırmamızını rica etti. “Evin üstündeki eski bezleri düzeltmemizi rica etti.” -İ. Abduraman - 1.

avuştırmaḳ 1. Götürmek; nakletmek, geçirmek *(bir yerden başka bir yere)*. 2. *(dil bilimi)* Satırdan satıra aktarmak.

Meni zalġa avuştırdı. “Beni salona yolladı.” -E. Umerov - 1.

avuştırmamaḳ *(olumsuz)* **avuştırmaḳ**.

avuştırtmaḳ *(ettirgen)* **avuşmaḳ**.

avuştırtmamaḳ *(olumsuz)* **avuştırtmaḳ**.

avuş-tuvuş *(ağızlarda)* Transplantasyon, nakil *(oyun)*; krş. **avış-tıvış**.

avut (I) (-tı) 1. Havuz, küçük göl; baraj, büğet; bk. **avıt**, **tıynaḳ**. 2. Doğal veya yapay gölet; taşlarla kapatılmış küçük su birikintisi.

avut (II) (-tı) Deve için semer.

avuz (avzu) *(ağızlarda)* Ağız; **~ aramaḳ** Öğrenmek istenilen şeyi söyletecek yolda dil kullanmak; bk. **ağız**.

Yel ozüniñ korünmez ellerinen onıñ avuzından bol-bol çıḳḳan tütünni ulpaḳ tinter kibi, tez-tez tintkelep taşladı. “Yel, görünmez elleriyle onun ağzından

bol bol çıkan dumanı yün dider gibi, hızlı hızlı didikleyiverdi.” -U. İpçi - 1.

Oksürgende opkeleri parçalana, bolüne, / Canm titrey, ḳaraġanda avuzınıñ solüne. “Öksürünce ciğerleri parçalanır, bölünür, / Canın titrer, bakınca ağzının yarasına.” -M. Nuzet - 1.

Avva bk. **Ava**.

avzaḳ bk. **azaḳ**.

ay (I) 1. *(astronomi)* Ay, kamer, mah; krş. **ḳamer**; **ay aydınlıġı** Ay ışığı; **ay ayılı** Ayın etrafındaki ışık halkası; **yañı ay** a) Yeni ay. b) Hilal; krş. **ḫilâl**; **tolu ay** Dolunay; **ay batlı** Gün batımında ay; **ay doġdı** Ay doğdu; **aynıñ on dördü** Ayın on dördü, dolunay; **ay yüzlü** Ay yüzlü; güzel kadın, dilber; **ay yarıḳ gecesi** Mehtaplı (bir) gece, ay ışıklı gece. 2. Ay; **keçken (kelecek) ay** Geçen (gelecek, önümüzdeki) ay; **bu ay** İçinde bulunduğumuz ay, bu ay; **bir buçuḳ ay** Bir buçuk ay; **aylarnen** Aylarla, aylık; **ayda bir kere** Ayda bir kere; *(aynı)*: **bir aydan**; **ay** (veya **ḳamer**) **yılı** Kamer yılı; **ayda-yılda bir korünmek** Nadiren, ayda yılda bir görünmek; **aynıñ başında** Ay başında; **yaz ayları** Yaz ayları; **er ay** Her ay; **yanvar ayı** Ocak ayı. 3.: **ay balta** bk. **aybalta ● catıḳ ay ve tig** (veya **toġ**) **ay** *(ağızlarda)* Yatık veya dik ay *(Bozkır efsanesine göre; ilk olarak, ölümlerin sayısında artışa, ikinci olarak da hasat, bolluk, refaha işaret eder)*.

Maña desen bir ayda, / Ose-ose yet Ayġa. / Eger yerge yetmeseñ, / Şu boyından ne fayda?! “Bana göre bir ayda, / Büyüye büyüye ulaş Ay'a / Eğer yere ulaşamazsan, / Bu boyundan ne fayda?!” -N. Umer - 1.

ay (II) *(ünlem)* 1. Ay!, vay!, ah!; **ay, seni yaramaz!** Ah, seni yaramaz! 2. İşte bu; **ay, maña da boyle bir ev** Benim de böyle bir evim olsun isterdim.

–Ay-ay-ay, nasıldır olmaycaḳ uçucıġa ola bizler yıl boyu aç oturacaḳmız, – dedi ḳartbaba, soñra Rüstemge çevirildi. “— Ay ay ay, bir olmayacak pilot için bizler yıl boyu aç mı oturacağız, dedi dede, sonra Rüstem’e döndü.” -E. A. Osmanoğlu - 1.

ay (III) 1. Kutsal, mukaddes, kutsi, mübarek *(coğrafik ad)*. 2. *(coğrafik ad)* **Ay-Petri yaylası** Ay Petri Yaylası (Aziz Peter); krş. **ayya**.

aya (I) Aya, avuç, el ayası, el içi, avuç içi; krş. **avuç içi**; **ayaḳ ~sı** Ayak tabanı.

aya (II) Utanç, utanma; krş. **ar (I)**; **utançaḳlıḳ**; **ḫicalet**; **yuz (II)**.

aya (III) Aman, merhamet; krş. **aman (I)**.

aya (IV) Aziz, evliya; krş. **aziz (I), (II)**; **ay (IV)**; **ayâ (III)**; **evliyâ**; **eren**.

ayaḳ (I) 1. Ayak; bacak; krş. **bacaḳ**; **~ḳa basmaḳ** Ayağa basmak; **og (art) ~lar** Ön (arka) ayaklar; **~ sesi** Ayak sesi; **~ını süyremek** Ayağını sürümek; ~ **taraġı** *(anatomi)* Ayak tarağı; ~ **ustünde** Ayak üstünde, ayakta; ~ **ustünden** Çarçabuk, hemencecik, aceleyle; ~ **uclaşıp yatmaḳ** Zıt yönlerde yatmak; krş. **ayaḳlaşıp yatmaḳ**; **~ını yazmaḳ** Ayaklarını harekete alıştırmak, ayaklarının uyuşukluğunu gidermek, ayaklarını açmak; **yalan** (veya **yalın**) **~** Yalın ayak; **~ını kesmek** a) Ayağını kesmek. b) Bir yere gitmeyi durdurmak; **~ḳa tursatmaḳ** (ayağa) Kaldırmak. ● **~ḳa turmaḳ** Ayaklanmak, baş kaldırmak, isyan etmek; **~ḳa ḳoymaḳ** Yeniden kurmak, yeniden tesis etmek, eski haline döndürmek; krş. **(ġayrıdan) tiklemek**; **~ basmaḳ** a) Basmak, ayağa kalkmak. b) Varmak, ulaşmak; yetişmek, erişmek, gelmek (belli bir yaşa); **o otuzġa ~ bastı** O otuz yaşına ulaştı; **~ basmamaḳ** Ayak basmamak *(bir yere hiç uğramamak)*; **men anda artıḳ ~ basmam** Ben artık oraya uğramam; ~ **astı etmek (***veya* ~ **astına almaḳ**) Küçük düşürmek, aşağılamak; ayaklar altına almak, hiçe saymak; krş. **taptapmaḳ**; ~ **astında olmaḳ** Ayak altında olmak; **eki ~ını bir çızmaġa soḳmaḳ** *(mecaz)* Birini ümitsiz, çaresiz bir durumda bırakmak; **~larından ayrılmaḳ** a) Ayaklarından yoksun kalmak, mahrum kalmak; ayaklarını kaybetmek, yitirmek. b) *(mecaz)* Ayağını bozmak, şaşırmak (koşuşmadan, telaşdan çok yorulmak); **~ ustünden selâmlaşmaḳ** Ayak üstünden selamlaşmak; **~ına yatıp yalvarmaḳ** Ayağına kapanmak, yalvarıp yakarmak; **bir ~ kirdim** Bir dakika için uğradım.

Soñra krovat yanında turġan tögerek stolġa tayanıp, ayaḳḳa ḳalḳtı, cartı stol ḳaltıradı, onıñ ustündeki çañ saat yıḳılayazdı. “Sonra yatağın yanında duran yuvarlak masaya dayanıp ayağa kalktı, eski masa titredi, onun üstündeki çalar saat düşeyazdı.” -E. Umerov - 1.

ayaḳ (II) *(eski), (folklor)* Kadeh.

ayaḳçı Düğün sofrasının kurulmasından sorumlu kimse.

Esma ıncınmadı, çunki o bugun ayaḳçı. “Esma üzülmedi, çünkü o bugün hizmetçi.” -Çerkez Ali - 1.

ayaḳdaş, (ayaḳtaş) Yoldaş; dost; arkadaş; krş. **yoldaş**.

Em şu yılı men de ḳızıştım, çunki ḳomşumızıñ oġlu, menim ayaḳdaşım Süfyan da mektepke baracaġını mana ayttı. “O yıl ben de meraklanmıştım, çünkü komşumuzun oğlu, benim arkadaşım Süfyan da bana okula gideceğini söylemişti.” -C. Ahmetov.

ayaḳḳap Ayakkabı; ~ **bağı** Ayakkabı bağı, ayakkabı bağcığı; ~ **tübü** Taban, ayakkabının altı; krş. **padoş**; **oltan**; **taban (I) (2)**; ~ **fabrikası** Ayakkabı fabrikası; ~ **yama(t)maḳ** Ayakkabı onarmak, tamir etmek, yamamak.

Nikitanıñ ustünde kostüm, başında ḳalpaḳ, ayaḳlarında ayaḳḳap, saç, saḳal tıraş etilgen alda oz ḳonaḳbayınen beraber kene şu furun aldına keldiler. "Nikita, üstünde elbise, başında kalpak, ayaklarında ayakkabı; saç, sakal tıraş edilmiş şekilde ev sahibi ile birlikte gene o fırının önüne geldi." -Çerkez Ali - 2.

ayaḳḳapçı Ayakkabıcı.

Ḳobalar içinde esnaflar yani: ḳırşavcı, ḳalaycı, tenekeci, kurkçi, ḳalpaḳçı, kiyizci, çarıḳçı, ḳayışçı, ayaḳḳapçı, demirci, ḳuyumcı, yipçi, beşikçi ve digerleri çalışırlar. "Mağaraların içinde esnaflar, yani, çemberci, kalaycı, tenekeci, kürkçü, kalpakçı, keçeci, çarıkçı, kayışçı, ayakkabıcı, demirci, kuyumcu, ipçi, beşikçi ve diğerleri çalışır." -U. İpçi - 1.

ayaḳlandırmaḳ *(ettirgen)* **ayaḳlanmaḳ**.

ayaḳlanma, **ayaḳlanuv** *(eylem adı)* **ayaḳlanmaḳ**.

ayaḳlanmaḳ 1. Yürümeye başlamak; bk. **yurip başlamaḳ**. 2. Ortadan kaybolmak, yok olmak.

ayaḳlaşmaḳ *(iki kişinin)* Birbirinin ayaklarını birleştirmek; **ayaḳlaşıp yatmaḳ** Aynı yatakta uyurken zıt yönde yatmak; krş. **ayaḳ uclaşıp yatmaḳ**.

ayaḳlı Ayaklara sahip olan, ayaklı (mobilya hakkında); **ḳısḳa** ~ a) Kısa bacaklı. b) bk. **ḳısḳaayaḳlı**; **uzun** ~ Uzun bacaklı; **dört ~lar** *(biyoloji)* Dört ayaklılar. ● **aġır** ~ Gebe, hamile; krş. **ḫamile**.

Albu ise, Toremuratḳa beñzegen eki ayaḳlı ḳaşḳırlarġa da oġramaḳ mumkün eken. "Halbuki Toremurat'a benzeyen iki ayaklı kurtlara da maruz kalmak mümkün." -Çerkez Ali - 1.

ayaḳmaşna Bisiklet.

Midat ayaḳmaşinasını yol çetindeki selbi teregine tayadı da, Karamatnıñ elinden tutıp, onı terek taldasına çekti. "Mithat bisikletini yol kenarındaki selvi ağacına dayadı ve Karamat'ın elinden tutup onu ağacın kuytu bir noktasına çekti." -M. Ablalimov.

ayaḳmaşnacı Bisikletçi.

ayaḳsız Bacaksız, ayaksız; ~ **adam** Bacaksız adam.

Soḳaḳlar içi başsız, ḳolsız, ayaḳsız insan kevdeleri ile toldı. "Sokakların içi

başsız, kolsuz, ayaksız insan gövdeleri ile doldu.” -O. Akçokraklı.

ayaḳtaş bk. **ayaḳdaş**.

ayaḳyol Ayakyolu, hela; tuvalet; lavabo; krş. **kenef**.

Nail ayaḳyolda gurüldetip suv aḳızdı. “Nail, tuvalette gürültülü bir şekilde su akıttı.” -E. Umerov - 1.

ayalama, **ayalav** *(eylem adı)* **ayalamaḳ**.

ayalamaḳ Sürmek, sıvamak, kaplamak, yaymak.

Betinde sepkillisi de bar. Lâkin ayalama ḳoyu degil, siyrek-seprek. “Yüzünde de çilleri var; fakat koyu değil, seyrek sepelek.” -A. Hilmi.

ayalamamaḳ *(olumsuz)* **ayalamaḳ**.

ayalatmaḳ *(ettirgen)* **ayalamaḳ**.

ayalatmamaḳ *(olumsuz)* **ayalatmaḳ**.

ayama, **ayav** *(eylem adı)* **ayamaḳ**.

ayamaḳ Acımak, merhamet etmek; krş. **acımaḳ**; **“Aḫ**, **desem**, **ayar kimsem yoḳ”** *(Kırım-Tatar halk şarkılarında)* “Ah desem, acıyan kimsem yok”.

Bir-biriniñ taḳdirine, başına tuşken eşḳalġa yanġan-kuygenler, ellerinden kelgen yardımnı bir-birinden ayamaġanlar. “Birbirlerinin kaderlerine, başlarına gelen durumlara üzülüp yanmışlar, ellerinden gelen yardımı birbirlerinden esirgememişler.” -Çerkez Ali - 2.

ayan Açık, apaçık, besbelli, aşikar; **~ olmaḳ** Açık olmak; krş. **açıḳ**; **aydın**.

Men tobulġımle asavlarga ayan, cebe, corġa, şlaf yurütir, yurümeni, ḳoşmanı ogretirdim. “Ben kamçımla aygırları ağır bir şekilde, cebe, yorga, şlaf yürütür; onlara yürümeyi, koşmayı öğretirdim.” -N. Çelebicihan.

ayan-beyan Ayan beyan, apaçık; **“Ay çıḳar ~, yollara düştüm yayan”** *(Kırım-Tatar halk şarkılarında)* Ay çıkar ayan beyan, yollara düştüm yayan.

ayar Ayar; **~ etmek** Ayar tayin etmek.

ayâr Yalancı; hilekar, madrabaz; dolandırıcı, düzenbaz; bk. **yalancı**.

ayârlıḳ (-ğı) Hile, oyun, yalan dolan.

ayarma, **ayaruv** *(eylem adı)* **ayarmaḳ**.

ayarmaḳ Hata yapmak, yanlış yola girmek; bk. **yolını şaşırmaḳ**; **doġru yoldan sapmaḳ**.

ayarmamaḳ *(olumsuz)* **ayarmaḳ**.

ayartma, **ayartuv** *(eylem adı)* **ayartmaḳ**.

ayartmaḳ Doğru yoldan saptırmak; bk. **yolını şaşırtmaḳ**; **doġru yoldan saptırmaḳ**.

ayartmamaḳ *(olumsuz)* **ayartmaḳ**.

ayat (I) 1. Koridor, geçenek; antre. 2. Üstü kapalı avlu.

Bana keçenlerde Toḫtar ayttı ki, şimdi caminiñ ayatına nikâḫ ḳıymaya toplanacaḳlar emiş, ḫaberiñ olsun! "Bana geçenlerde Tohtar dedi ki şimdi caminin avlusunda nikâh kıymak için toplanacaklarmış, haberin olsun!" -S. A. Özenbaşlı.

ayat (II) Hayat, ömür; krş. **omür**; **yaşayış**; **~ tecribesi** Deneyim.

Mına buna serbest ayatnıñ ve dünya tsivilizatsiyasınıñ en yuksek derecesi desen de olacaḳ. "İşte buna, hürriyetin ve dünya medeniyetinin en yüksek seviyesi demek mümkündür." -Çerkez Ali - 2.

ayat (III) *(çokluk)* **ayet**.

ayatiy Hayati, acil, asıl, başlıca, zaruri, elzem, çok önemli; ~ **bir mesele** Yaşamsal (veya çok önemli) bir mesele.

Ebet, rejissör artistler – butün kollektiv çoḳ çalışḳan, tırışḳan: tekste aytılġan ufaḳ-tüfek laflarnı nasıldır umuleştirmege, obrazlarġa ayatiy çizgiler bağışlamaġa areket etken. "Evet, rejisör, artistler; bütün çalışma arkadaşları çok çalışmış, uğraşmış. Tekste söylenen ufak tefek sözleri genelleştirmeye, tiplere hayati çizgiler vermeye çalışmış." -E. Umerov - 2.

ayat-memat *(topluluk)* Ölüm kalım, ölüm dirim; krş. **olüm-ḳalım**; **~ meselesi** Ölüm dirim sorunu, ölüm kalım meselesi; **~ cenki** Ölüm kalım savaşı; **~ kureşi** Yaşam savaşı.

Duşmanını ayat-memat kureşine çaġırarak, bar sesinen nare çekti ve şiddetnen ogge sıçradı. "Düşmanını ölüm kalım savaşına çağırarak, var sesiyle nara attı ve şiddetli bir şekilde ileri sıçradı." -A. Osman - 1.

ay-ay Eğer, şayet; eğer de, şayet de; keşke **~, ozü kelse**, **lâkin kelmez** Ah, o gelseydi; ama gelmez; **~, epsi mektüp yazsa da**, **tilimizniñ devlet statusını ḳaytarılıp etilmesini talap etse** Ah, herkes mektup yazsa da, dilimizin durumunun geri dönüşünü talep etse ne güzel olur.

Ay-ay er kes Arzıgül kibi olsa, kozlerini yaşlandırıp içindeki derdini tökip ḳoysa. "Keşke herkes Arzıgül gibi olsa, gözlerini yaşlandırıp içindeki derdini dökse." -Çerkez Ali - 1.

ayaz Ayaz; **çatlama ~** Pek şiddetli soğuk; **erte ~lar** Erken ayazlar; **erte suvuḳlar**.

Ayaz yama-a-a-an! Soḳaḳta bekçi de yoḳ, / Bir ḳuvuşḳa yaşınġan, o bayġuş da. "Ayaz yaman! Sokakta bekçi yok, / Bir kovukta gizlenmiş, o zavallı da." - M. Nuzet - 1.

Ayaz-baba Noel Baba.

ayazçıḳ (-ġı) Don.

Ayaz-dede bk. **Ayaz-baba**.

ayazlı 1. Ayazlı, çok soğuk; **~ ava** Ayazlı hava; **~ kun** Ayazlı bir gün, çok soğuk bir gün. 2. Hava zehir gibi, müthiş bir soğuk var; **tışarısı ~** Dışarıda müthiş bir soğuk var.

Ayazlı ava aġır ve ezici, isteseñ oña tayanmaḳ, isteseñ oniñ ustüne yatmaḳ mumkün. "Ayazlı hava, ağır ve ezici, istersen ona dayanmak, istersen onun üstüne yatmak mümkün." -E. Umerov - 1.

aybalta *(tarih)* Mezbahada hayvanları öldürmeye mahsus topuz; **eki aġızlı ~** İki bıçaklı topuz; **süngüli ~** Baltalı harbe *(Balta biçiminde, uzun saplı eski bir silah, bir tür mızrak)*.

aybet bk. **eybet**; **urmet**.

aybet-ḳıybet bk. **urmet**.

aybetlemek bk. **eybetlemek**; **urmet etmek**.

ayda bk. **aydı**.

aydâ *(Korbek ağzında)* Hadi, haydi; bk. **aydı**.

aydalma, **aydaluv** *(eylem adı)* **aydalmaḳ**.

aydalmaḳ 1. *(edilgen)* **aydamaḳ**. 2. *(ağızlarda)* Sürülme, sürgün olma, tart edilme, atılma, kovulma; krş. **ḳuvulmaḳ**.

Pan Prokopçuk ḳızınıñ ḫoşarda ḳalġanını işitmesini Veliniñ bu yerden de aydalacaġına, em bir daa dünya yüzü körmeycegine iç şube yoḳ. "Pan Prokopçuk kızının obada kaldığını duyarsa, Veli'nin bu yerden de kovulmasına, hem bir daha dünya yüzü görmemesine hiç şüphe yok." -Çerkez Ali - 1.

aydalmamaḳ *(olumsuz)* **aydalmaḳ**.

aydama, **aydav** *(eylem adı)* **aydamaḳ**.

aydamaḳ (I) 1. Sürmek *(at, öküz, hayvanlar)*; **aydap olamamaḳ** Sürememek. 2. *(ağızlarda)* Kovmak, defetmek, tart etmek, atmak, sepetlemek *(işten)*; bk. **ḳuvmaḳ**. 3. Yönetmek, idare etmek, kontrol etmek *(makine)*. 4. *(ağızlarda)* Çift, tarla v.s. sürmek; bk. **sürmek**.

Mecit aġa arabasını terekler arasına ayday da, selbiler tübünde yatıp, faşistlernen döğüşe ve elâk ola. "Mecit Ağa arabasını ağaçların arasına sürer, selvilerin dibinde yatarak Almanlar ile çatışmaya girer ve ölür." -T. Halilov.

aydamaḳ (II) *(isim)* 1. Haydut, soyguncu; krş. **aydut**; **yolbasar**; **çapḳın**. 2. *(tarih)* Gaydamak *(Ukrayna'da 18. yüzyıldaki köylü ayaklanması)*.

aydamamaḳ *(olumsuz)* **aydamaḳ (I)**.

aydaştıramamaḳ Sürememek, acele ettirememek, sıkıştıramamak; **aydaştırıp olamamaḳ**.

aydaştırma, **aydaştıruv** *(eylem adı)* **aydaştırmaḳ**.

aydaştırmaḳ Acele ettirmek, sıkıştırmak, dehlemek, sürmek; **aydaştırıp olamamaḳ** Sürememek, acele ettirememek, sıkıştıramamak; krş. **aydaştıramamaḳ**.

aydaştırmamaḳ *(olumsuz)* **aydaştırmaḳ**.

aydatamamaḳ İdare edememek, sürememek, yönetememek; krş. **aydatıp olamamaḳ**.

aydatmaḳ *(ettirgen)* **aydamaḳ (I)**; **aydatıp olamamaḳ** İdare edememek, sürememek, yönetememek; krş. **aydatamamaḳ**.

aydatmamaḳ *(olumsuz)* **aydatmaḳ**.

aydavcı bk. **aydayıcı**.

Aydavcı, benzin ḳoymaḳ içün kolonkada toḳtadı. “Şoför, benzin koymak için, benzinlikte durdu.” -Ş. Alâdin - 1.

aydayıcı Arabacı, taşıyıcı; sürücü.

Avtomobil, traktor aydayıcısı ekenligime dair vesiḳalarım bar, ama ḳışlaġımızda mańa iş tapılmadı. “Otomobil, traktör sürücüsü olduğuma dair belgelerim var; ama kışlağımızda bana iş bulunmadı.” -E. Umerov - 2.

aydı 1. Hadi!, haydi, gidelim!, deh!, hayda! *(hayvanı dürtmek)*; **~** (veya **yur**), **keteyik mından** Haydi, gidiyoruz buradan; **~, saġlıḳnen ḳal** Haydi, sağlıcakla kal, hoşça kal; **~ sen, ~!** Hadi hadi!; **~, ayt!** Haydi, söyle! 2. *(Şaşkınlık)*: **~ şunı!** Olamaz! 3. Çok iyi, tamam, olur, peki; kabul; **~, maḳtana berme** Tamam, yeter övünme.

"Kel, oġlum! Yaḳında kel-ket, aydı, / Bugun saġım, yolcum men tezden... “Gel oğlum! Yakında gel de git, haydi, Bugün sağım, yolcuyum yakında...” -Ş. Alâdin - 1.

aydı-aydı: **~, sen de ondan ḳalışmaysıñ** Tamam tamam, sen de ondan aşağı değilsin.

aydın Durgun hava, açık hava, bulutsuz bir hava; parlak; aydınlık, ziyadar; **~ kunler** Aydınlık günler. ● **kozüñiz ~ (olsun)! – Aydında oluñız!** Tebrik ederim, gözünüz aydın olsun! – Teşekkür ederim, sizin için de aynısı olsun!

Gunasız aydın kozlerini ḳart Çauşnıñ kozlerine doġrulttu. “Günahsız ışıldayan gözlerini ihtiyar Çavuşun gözlerine doğrulttu.” -Ş. Alâdin - 1.

aydın-açıḳ bk. **açıḳ-aydın**.

Prokuratura ḫadimleriniñ alıp barġan teşkerüvleri, sorġuları Safar Turdiyeviçniñ atıluv sebebini aydın-açıḳ bilip olamadılar. “Savcılığın yaptığı araştırmaları, sorguları neticesinde Safar Turdiyeviç’in vuruluş sebebini açıkça anlayamadılar.” -Z. Kurtnezir - 1.

aydıñız Haydi; krş. **keliñiz**.

Aydıñız, endi insanca oturıp aşayıḳ. “Haydi, şimdi insan gibi oturup yiyelim.” -E. A. Osmanoğlu - 1.

aydınlanmaḳ bk. **aydınlaşmaḳ**.

Çekişe, çapalana, sonra olar aydınlanıp başlaylar, lâkin bu vaḳıt endi trenni tapsañ - al. “Çabalıyor, sonra gözleri tekrar görmeye başlıyor; fakat bu sefer de tren ortada yok.” -U. Edemova - 3.

aydınlaşamamaḳ Aydınlanamamak, anlaşılamamak; krş. **aydınlaşıp olamamaḳ**.

O Ḫayaliyden faydalı teklifler çıḳacaġını bile ve maḫsus oña istisal aḳḳında çoḳça baş yormaġa mecbur etken sualler bere, nasıldır aydınlaşmaġan fikirlerni ortaya çıḳara. “O, Hayali’den faydalı teklifler çıkacağını biliyor ve özellikle ona üretim konusunda çokça kafa yormaya mecbur eden sorular veriyor, bazı netleşmemiş fikirleri ortaya çıkarıyor.” -İ. Abduraman - 1.

aydınlaşma, **aydınlaşuv** *(eylem adı)* **aydınlaşmaḳ**.

aydınlaşmaḳ 1. Aydınlanmak, anlaşılmak, daha açık hale gelmek; **aydınlaşıp olamamaḳ**; krş. **aydınlaşamamaḳ**. 2. Ağarmak, tan yeri ağarmak. 3. Bilgi almak, daha da açıklanmak, detaylandırılmak.

Bu manzaraġa yuḳarıdan kozetip turġan kuneşniñ çeresi ep aydınlaşa, onıñ nurları ep arta. “Bu manzarayı yukarıdan izleyen güneşin yüzü hep aydınlanıyor, onun ışıkları hep artıyor.” -İ. Abduraman - 1.

aydınlaşmamaḳ *(olumsuz)* **aydınlaşmaḳ**.

aydınlaştırmaḳ bk. **aydınlatmaḳ**.

aydınlatamamaḳ Aydınlatamamak, ışık tutamamak; krş. **aydınlatıp olamamaḳ**.

aydınlatma, **aydınlatuv** 1. *(eylem adı)* **aydınlatmaḳ**. 2. *(dil bilimi)* Daha fazla açıklama, detaylaştırma.

aydınlatmaḳ Açıklamak, aydınlatmak; krş. **açıḳlamaḳ**; **iza etmek**; **aydınlatıp olamamaḳ** Aydınlatamamak, ışık tutamamak; krş. **aydınlatamamaḳ**.

Basıḳ evniñ taşları ḳambur kibi türtip çıḳḳan duvarındaki lampa, ev içini az-az aydınlata. “Basık evin, taşlarının kambur gibi dürtüp çıktığı duvarındaki lamba, evin içini az az aydınlatıyor.” -U. İpçi - 1.

aydınlatmamaḳ *(olumsuz)* **aydınlatmaḳ**.

aydınlattırmaḳ *(ettirgen)* **aydınlatmaḳ**.

aydınlattırmamaḳ *(olumsuz)* **aydınlattırmaḳ**.

aydınlıḳ (-ġı) 1. Açıklık, sarahat, vuzuh; krş. **açıḳlıḳ** (4). 2. Netlik, seçiklik; anlaşılırlık, açıklık.

Bayaġı vaḳıt keçken soñ olardaki aydınlıḳ, nur eksileyatḳanını sezdim. "Bayağı zaman geçtikten sonra onlardaki aydınlığın, ışığın eksilmekte olduğunu sezdim." -İ. Abduraman - 1.

aydut 1. Çapulcu, yağmacı, soyguncu, haydut; eşkıya; krş. **aydamaḳ (II)**; **yolbasar**; **çapḳın**. 2. *(tarih)* Haiduk *(Türk hâkimiyeti döneminde Balkanlarda ve Macaristan'da isyancı gerillalar)*.

Er adımda aydutlar ve yezitler tura, / Eyvaḫ, dostlar, yaralandı Vatan türküsi. "Her adımda haydutlar ve yazitler duruyor, / Eyvah, dostlar, yaralandı Vatan türküsü." -Ş. Selim - 1.

aydutça(sına) Haydutçasına.

ayet Ayet; **~i Kerim** *(din)* Kur'an ayeti.

aygidi *(şarkı nakaratı)* Hay!, ah!, gidi!, of!; ~ **menim yaşlıġım!** Nerede benim gençliğim!; ~ **seni yaşlıḳ!** Ah, bu gençlik!; ~ **seniñ tal beliñ!** Ah, bu senin ince belin!

Aygidi seni, gençlik! Kalplerimiz ruşen, kendimiz şeñmiz. "Hey gidi gençlik! Kalplerimiz parlak, kendimiz mutluyuz." -Z. Kurtnezir - 1.

ayġır 1. Damızlık aygır, aygır; **dülber** ~ Güzel aygır; **~ġa ketirmek** Atları çiftleştirmek. 2. Şehvetli, şehvani, cinsel ihtiraslı, kösnülü. ● **suv ~ı** *(zooloji)* Hipopotam, su aygırı; **deñiz ~çıġı** *(zooloji)* Denizatı.

Ḳocam ayġırnıñ biri edi. "Kocam aygırın biriydi." -İ. Paşi.

ayġırçıḳ (-ġı) Tay, sıpa (*çocuk sözü* oyun). ● **deñiz ~ı** *(zooloji)* Denizatı.

ayıl Kolan; krş. **ḳolan**.

ayınamamaḳ *(olumsuz)* **ayınmaḳ**; Ayılamamak; krş. **ayınıp olamamaḳ**.

ayın-beyin: ~ **olmaḳ** Şaşırmak, şaşmak, sersemlemek, ağzı bir karış açık kalmak, şaşalamak, şaşkına dönmek; krş. **şaşmalamaḳ**; **şaşmalap ḳalmaḳ**; **çırayları ~ oldı** Yüzünde şaşırmış bir ifade oldu.

ayındıramamaḳ Çekememek, çekip alamamak; çekip çıkaramamak; çimdikleyememek; sıkıştırıp sıkıntı verememek; çalamamak, aşıramamak; krş. **ayındırıp olamamaḳ**.

ayındırmaḳ *(konuşmada)* Çekmek, çekip almak; çekip çıkarmak; aşırmak, çalmak, çırpmak; çimdiklemek;

sıkıştırıp sıkıntı vermek; **ayındırıp olamamaḳ** Çekememek, çekip alamamak; çekip çıkaramamak; çimdikleyememek; sıkıştırıp sıkıntı verememek; çalamamak, aşıramamak; krş. **ayındıramamaḳ**.

Bu arada yeşiller ḳaravulınıñ: -Toḳta Kim kele?! - degen komandası Muḫtarı ayındırdı. “Bu arada Yeşiller’in nöbetçisinin: — Dur! Kim geliyor, şeklindeki emri ile Muhtar kendine geldi.” -Cemil Seydamet - 1.

ayındırmamaḳ *(olumsuz)* **ayındırmaḳ**.

ayınıḳ (-ġı) 1. Ayık, uyanık; **ḳorḳunçlı tüş korgence ~ yatḳanıñ** (veya **olġanıñ**) **yaḫşı** *(atasözü)* Kabus görmektense ayık olmak daha iyi. 2. Ayık; çok içmemiş; aklı başında olan. ● **~ta** Gerçekte, hakikatte.

Kundüzleri onıñ sarġuş ekenini de, ayınıḳ ekenini de bilmek mumkün degil. “Gündüzleri onun sarhoş mu, ayık mı olduğunu anlamak mümkün değil.” -A. Osman - 1.

ayınıḳlıḳ (-ġı) 1. *(konuşmada)* Uyanıklık, teyakkuz. 2. Ayıklık, aklı başındalık.

ayınmaḳ 1. Ayılmak, kendine gelmek, bilinci yerine gelmek, canlanmak. 2. Ayılmak; **ayınıp olamamaḳ** Ayılamamak; krş. **ayınamamaḳ**.

Ayındı menim oz koyim suv başı nayman - dedim, / Senin kozin torlanġanda, men de cılayman - dedim. “Farkına vardı benim öz köyüm subaşı nayman, dedim, / Senin gözün sulanınca, ben de ağlıyorum, dedim.” -A. Giraybay - 1.

ayınmamaḳ *(olumsuz)* **ayınmaḳ**.

Er şeyni unutayım. Ayınmasa edim. “Her şeyi unutayım. Ayılmasaydım.” -U. Edemova - 1.

ayın-oyun *(aynı)*: **~lar**; Yaramazlıklar, oyunlar, düzenler; hileler, desiseler, dolaplar, kurnazlıklar; entrikalar, dalavereler; **~ dünyası** Hilelerin ve sahtekarlıkların dünyası.

Çeşit ayın-oyunlarġa, çetke taypınuvlarġa yol berilmesin. “Çeşitli oyunlara, çeşitli sapmalara yol verilmesin.” -Z. Kurtnezir - 1.

ayın-oyuncı Dolandırıcı, düzenbaz; hilekar, madrabaz; açıkgöz, kurnaz.

ayıp (-bı) 1. Rezalet, yüzkarası, utanç, rezil, yüz kızartıcı, ayıp, kınanması gereken; ağza alınmaz, pis; **yapma oyle, ~tır** Yapma öyle, ayıptır; **~lar olsun!** Yazıklar olsun!; krş. **utan da arlan**; **sizge ~ degilmi?** Utanın, size ayıp değil mi?; **~ı yoḳ** Yanlışı yok; **~ iş** Utanç verici mesele; **~ söz** Utanç verici, müstehcen söz; **~ degil** Utanılacak bir şey değil; **aytması ~; lâkin men**

aytayım Söylemesi ayıp; ama söyleyeyim; **soraması ~ olmasın, ḳaç yaşındasıñız?** Sorması ayıp olmasın, kaç yaşındasınız?; **apay işini de men yapam, onıñ iç ~ı yoḳ** Kadınların işini de ben yapayım, onun hiç ayıbı yok; **~ yerler** Edep yerleri. 2. Noksan, kusur, eksiklik. 3. *(ağızlarda)* Kusur, kabahat, suç, hata; bk. **ḳabaat**; **oz ~ını ortmek** Suçunu gizlemek. ● **~ etme(ñiz)** Özür dilerim; krş. **afu et(iñiz); bağışla(ñız).**

Söylemesi de ayıp, amma emce ozü degeni kibi, Selime yenge arıḳ olġanından otrü iç onıñ sevgenlerinden degil edi. "Söylemesi de ayıp; ama amcanın kendi dediği gibi, Selime yenge zayıf olduğu için hiç onun sevdiklerinden değildi." -M. Kurti.

ayıplamaḳ 1. *(ağızlarda)* Rezil etmek, utandırmak; bk. **utandırmaḳ**. 2. Ayıplamak.

Ḳışta meni Yernazar meselesinde ayıplaġanda altı yuz malım olġan olsa, şimdi biñni keçe. "Kışta beni Yernazar meselesinde ayıpladığında altı yüz hayvanım olmuş olsa, şimdi bini geçer." -Çerkez Ali - 1.

Ayır Ayır - mirza türü, Perekopa'da ve Akmescit'in kuzeydoğusunda mülkiyet sahibi.

ayıramamaḳ Ayıramamak; fark edememek, farkına varamamak, görememek, sezememek; tanıyamamak; seçememek; krş. **ayırıp olamamaḳ.**

ayırdı Ayrı, ayrıca, ayrı ayrı; tek, münferit, bazı; krş. **ayrı; ~ etmek** Fark etmek, farkına varmak, görmek, sezmek; tanımak; seçmek; krş. **ayırmaḳ.**

Rüştiye meni ḳamçı, egerden ayırdı. "Rüştiye beni kamçı, eğerden ayırdı." -N. Çelebicihan.

ayırġıç (-çı) Bölen; **ecalar ~ı** *(dilbilimi)* Heceleri ayırıcı.

ayırıcı *(dilbilimi)* Belirteç, belirten; **~ zamir** Güçlendirme zamiri; **~ söz** Belirleyici, belirteç; **umumiyleştirici-~ zamir** Genelleştirici güçlendirme zamiri.

ayırılġan Ayrılmış. ● **~ söz** *(dilbilimi)* Tanımlanmış söz.

Bir oda ise maḫsus musafirler içün ayırılġan olıp, oña kişilik ev, dey ediler. "Bir oda ise mahsus misafirler için ayrılmış olup, ona misafir odası diyorlardı." -U. Edemova - 2.

ayırılıḳ (-ġı) Ayrı oluş, münferit oluş, tek başına oluş; **milliy ~** Ulusal ayrılık.

ayırılışmaḳ bk. **ayrılışmaḳ.**

Tekrar onı operek ekisiniñ de kozleri yaşlı olduġı alda vedalaştılar, bir-birinden ayırılıştılar. "Tekrar onu öperek ikisinin de gözleri yaşlı olduğu

hâlde vedalaştılar, birbirlerinden ayrıldılar.” -A. S. Ayvazov - 1.

ayırılma, **ayırıluv** *(eylem adı)* **ayırılmaḳ**; 1. Ayrılma, ayrılış. 2. bk. **ayrılma**.

ayırılmaḳ Ayrılmak, infirak etmek; kendini ayrı tutmak; kendi âlemine çekilmek; bir başına kalmak, tecerrüt etmek; tecrit edilmek; **ayırılıp turmaḳ** a) Göz önünde olmak, dikkat çekmek; b) Özel olmak, önemli bir pozisyonda olmak.

Biz bir cette baġça edik, malsız pişṭik, / Ayırılmaz eki ḳozu edik, ayrı tüştik. “Biz bir kenarda bahçe idik, zamansız olgunlaştık, / Ayrılmaz iki kuzu idik, ayrı düştük.” -Çın.

ayırlı Ayır cinsinin temsilcisi, Ayırlı.

ayırma, **ayıruv** *(eylem adı)* **ayırmaḳ**; Bölme, ayırma, parçalama.

ayırmaḳ 1. Ayırmak; **terek kevdesini ḳabuġından** ~ Ağaç gövdesini kabuğundan ayırmak. 2. Ayırmak, ayrı düşürmek; **dostlarnı bir-birinden** ~ Dostları birbirinden ayırmak. 3. Fark etmek, farkına varmak, görmek, sezmek; tanımak; seçmek; krş. **ayırdı etmek**; **yaḫşını yamandan** (veya **yaramaydan**) ~ İyiyi kötüden ayırt etmek. 4. Seçmek, seçip ayırmak, ayıklamak; tahsis etmek, ayırmak *(aynı)*: **ayırıp çıḳarmaḳ**. 5. Ayırmak, tecrit etmek. 6.: **kozüni yoldan ayırmayıp** (veya **yoldan almayıp**) **baḳmaḳ** Gözünü yoldan ayırmayıp bakmak. ● *Bütün anlamlar için*: **ayırıp olamamaḳ** Ayıramamak; fark edememek v.s.; krş. **ayıramamaḳ**.

Mına selâm aleyküm, geceniz ḫayır, / İşte dört koz barabar süygeniñ ayır. “İşte selâmünaleyküm, geceniz hayırlı olsun, / İşte dört göz birlikte, sevdiğini ayır.” -Çın.

ayırmamaḳ *(olumsuz)* **ayırmaḳ**.

Suv kelir suvsız dereden, / Mevlâm ayırmasın yardan, / Altı dülber bir saraydan, / Top top olıp kelir ḳızlar. “Su gelir susuz dereden, / Mevlâm ayırmasın yardan. / Altı güzel bir saraydan / Top top olmuş gelir kızlar.” – Halk Yırı.

ayırtmaḳ *(ettirgen)* **ayırmaḳ**.

ayırtmamaḳ *(olumsuz)* **ayırtmaḳ**.

ayırttırmaḳ *(ettirgen)* **ayırtmaḳ**.

ayırttırmamaḳ *(olumsuz)* **ayırttırmaḳ**.

ayin *(din)* Ayin; ~ **dini** Hristiyan dini, Hristiyanlık; **bazar ~leri** Pazar ayinleri.

ayḳırıcı *(ağızlarda)* Gürültücü, şamatacı, yaygaracı; çok bağıran; krş. **bağıravuḳ**; **ḳıçıravuḳ**.

ayḳırmaḳ *(ağızlarda)* Bağırmak, haykırmak; acı acı bağırmak, feryat

etmek, bağırıp çağırmak; bk. **fiġan (***veya* **yayġara) ḳoparmaḳ.**

Yernazar onıñ deli kibi aykırġanına dayanamadı. “Yernazar onun deli gibi haykırmasına dayanamadı.” -Çerkez Ali - 1.

ayḳırmamaḳ *(olumsuz)* **ayḳırmaḳ.**

aylaḳ (I) Avare, haylaz, başıboş, boş boş gezen.

Ama bunıñle birge oz eksikliklerini gizlemege, ozüni aylaḳ, ġayeviy kostermege pek usta şaḫs der. “Ama bununla birlikte kendi eksikliklerini gizlemeye, kendini avare, ileri fikirli göstermeye pek usta biri der.” -E. Umerov - 2.

aylaḳ (II) Acaba?, gerçekten mi?; bk. **aylâḳ.**

aylâḳ bk. **aylaḳ (II).**

aylana-aylana: **~ ḳaytıp kele** Geze geze yine geri geliyor.

aylanamamaḳ Çevrilememek; dönememek; krş. **aylanıp olamamaḳ.**

aylana-toylana bk. **aylana-aylana.**

aylançıḳ Dolaşık, dolambaçlı (yol); **~ da bolsa col bolsın** *(ağızlarda)* Dolambaçlı olsun; ama iyi bir yol olsun; **~ yolnen ketmek** Dolambaçlı yoldan gitmek.

Avtobus keniş yaylanı kestirip kene aylançıḳ dağ yoluna kelip çıḳtı. “Otobüs, geniş yaylayı kestirerek yine dolambaçlı dağ yoluna çıktı.” -T. Halilov.

aylançıḳlı Büksül, dolambaçlı; kıvrımlı, menderesli, yılankavi.

aylandıramamaḳ Çevirememek; döndürememek; krş. **aylandırıp olamamaḳ.**

aylandırma, aylandıruv *(eylem adı)* **aylandırmaḳ**; Döndürme, çevirme.

aylandırmaḳ 1. Çevirmek; döndürmek; krş. **çevirmek; oñġa ~** Sağa dönmek; **solġa ~** Sola dönmek; **aylandırıp olamamaḳ** Çevirememek; döndürememek; krş. **aylandıramamaḳ.** 2. Döndürmek, çevirmek, evirip çevirmek. 3. Çevirmek, döndürmek. ● **aylandırıp turıp sırtına urmaḳ** Sallayıp sırtına vurmak.

Ogünde merkeznen doġrudan-doġru baġlı telefonnıñ trubkasını koterip, onıñ raḳamlı kopçegini aylandırıp başladı. “Önündeki merkeze direk bağlı olan telefonun ahizesini kaldırıp onun numaralarını çevirmeye başladı.” -Z. Kurtnezir - 1.

aylandırmamaḳ *(olumsuz)* **aylandırmaḳ.**

aylandırtmaḳ *(ettirgen)* **aylandırmaḳ.**

aylandırtmamaḳ *(olumsuz)* **aylandırtmaḳ**.

aylanıp-toylanıp: **~ ḳaytıp keldi** Gezip gezip geri geldi.

aylanır: *(konuşma sözü)*: **~ Yañı yıl gecesi** Yeni yıl gecesi.

aylanış 1. Girdap, burgaç, çevri; deveran, dolaşım, dönme, sirkülasyon; **suvnıñ tabiatta ~ı** Su döngüsü. 2. Davranış biçimi, davranmak, tavırlar takınmak.

aylanma, **aylanuv** *(eylem adı)* **aylanmaḳ**; 1. Dönme, dönüş. 2. *(dilbilimi)* Deyiş, tabir; **söz** (veya **nutuḳ**) **~ları** Deyim; **alfiil ~sı** Bağfiil, ortaç.

aylanmaḳ 1. Çevirmek; dönmek; **o maña taraf aylandı** O, bana döndü; **aylanıp olamamaḳ** Çevrilememek, dönememek; krş. **aylanamamaḳ**. 2. Dönmek, dönüp durmak, dolaşmak, dönüp dolaşmak, fır fır dönmek, dönüp durmak; **tez** (veya **çalt**) **~** Hızlı dönmek; **"Aylan, aylan, celtirmen, cel bolġanda, ay"** *(Kırım-Tatar halk şarkılarında)* "Dön, dön değirmen, rüzgar eserken". 3. Çevrilmek, dönmek; döndürülmek; krş. **çevirilmek**. 4. Dönmek, geri gitmek; sapmak; **aylanayım dedim** Dönmeye karar verdim. 5.: **aylanıp yurmek** Bir aşağı bir yukarı dolaşmak; sürtmek; **işsiz aylanıp yürmek** Dolaşmak, volta vurmak; gezinmek, gezmek; **aylanıp kelmek** Gezmek, gezinmek. 6. Gezmek, dolaşmak, volta vurmak; **aylanıp uyürilmek** Dolanmak, etrafında dönmek. ● **başı aylana** Başı dönüyor; **aylanayım kozüñden** (veya **canıñdan**) Sevgilim, canım; **aḫ, canıñdan aylanayım** Ah, sevgilim; **aylanayım ḳızımdan** Ah, sevgili kızım.

Soñra espanderni dört buklep, kene tumboçḳaġa ḳoydı, stolnı aylanıp keçip, ayatḳa çıḳtı, anda "çıḳ!" ettirip elektrik söndirgiçini bastı, vanna ḳapısını açtı… "Sonra spor aletini dörde katlayıp yine komodine koydu. Masanın etrafında dolanıp koridora çıktı, orada "çık!" ettirip elektrik düğmesine bastı. Banyo kapısını açtı…" -E. Umerov - 1.

aylanmamaḳ *(olumsuz)* **aylanmaḳ**.

aylaz Çok haylaz, yaman; krş. **yaramaz (I)**.

Aylaz bala, derslerini de azırlamay, oña bir vaḳıt uçten ziyade işaret ḳoymaḳ mumkün degil. "Haylaz çocuk! Derslerini de yapmıyor, ona hiçbir zaman üçten fazla not vermek mümkün değil." -E. A. Osmanoğlu - 1.

ayle bk. **aile**.

ayleviy bk. **aileviy**.

aylıḳ (-ġı) 1. Bir aylık, aylık; **bir ~** Bir aylık; **beş ~ kurs** Beş aylık kurs; **yedi ~ bala** Yedi aylık bebek. 2. Aylık, maaş,

ücret; krş. **maaş**; **~ almaḳ** Maaş almak; **seniñ ~ıñ ne ḳadar?** Senin aylığın ne kadar? ● **~ turup** *(botanik)* Turp.

— Men sana, ḳadam, birinci aylığımdan yanı çanta alırım, — dedi Leviza Serverniñ ḳulaġına pısıldap. "— Ben sana kardeşim, ilk aylığımla yeni bir çanta alırım, dedi Leviza, Server'in kulağına fısıldayarak." -E. A. Osmanoğlu - 2.

ayna, **ayne** *(ağızlarda)* Ayna; bk. **kuzgü**.

ayneci Kurnaz; yalancı; hilekar, madrabaz, düzenbaz; krş. **iylekâr**; **ḫurnaz**.

İsmail ayneci-ayneci kulümsiredi ve soñ Ametni kosterip gur davuşnen: — Bu oñmaz aramtamaḳtan başḳa kim olabilir? — dep taşladı. "İsmail kurnaz kurnaz gülümsedi ve sonra Amet'i gösterip gür sesle: — Bu şanssız asalaktan başka kim olabilir? dedi." -R. Tınçerov.

aynecilik (-gi) Çapkınlık, yaramazlık; kurnazlık, hileli oluş; krş. **iylekârlıḳ**; **ḫurnazlıḳ**.

Bu aynecilikni duymağan Amet aḳay, Ozenbaşḳa kele, evi yanında apayını korip: — Ey, Ayşeşerfe, mına bu ḳatırnı begenesinmi, dep soray. "Bu kurnazlığı fark etmeyen Ahmet ağabey, Özenbaş'a gelir, evinin yanında karısını görünce: — Hey, Ayşeşerfe, işte bu katırı beğendin mi, diye sorar." -Katır mı, Adam mı Latifesi.

ayneciliksiz Hilesizlik, yalansızlık.

ayneni 1. Ninni yavrum ninni! 2. Ninni.

Ay yarıḳta tayaḳtır, ayneni, / Ḳaranlıḳta çıraḳtır, ayneni. */ Balan olsa bir baḫıttır, ayneni, / Ḳaranlıḳta çıraḳtır ayneni*. "Ay ışığında sopadır, ninni, / Karanlıkta ışıktır, ninni. / Çocuğun olursa bir şanstır, ninni, / Karanlıkta ışıktır ninni." -Bala Yırı.

aynı Aynı, bir, eş, eşit; krş. **tamam (I)**; **~ defterler** Aynı defterler; **~ zamanda** Aynı zamanda, aynı anda, bir arada; **~ yavaşlıḳnen** Aynı yavaşlıkla; **~ tezliknen** (veya **suratnen**) Aynı hızda.

Bu esnada kendisi kibi bir sefalet refiḳasınıñ da aynı işle keldigini kordi. "Bu esnada kendisi gibi bir sefalet arkadaşının da aynı iş için geldiğini gördü." -A. S. Ayvazov - 1.

aynılıḳ (-ğı) Aynılık, aynı olma, identite, özdeşlik, birbirine benzeme; krş. **tıpḳılıḳ**.

aynısefa *(botanik)* Aynısefa *(Birleşikgillerden, çiçekleri sarı renkli bir kır bitkisi)*.

aynima, **ayınuv** *(eylem adı)* **ayınmaḳ**; Ayılma.

ayniyet bk. **aynıyet**.

aynorlanmaḳ Şaşırtıcı, gizemli, harika olmak.

aynorlı *(konuşma sözü* **aynurlı***)* Tumturaklı, süslü püslü, eşsiz, fevkalade, harika; alışılmamış, abartılı; garip, tuhaf, hayret verici.

Tabiy, bu alış-verişçilerniñ 90 faizini kuçük alış-verişçiler teşkil eter. Medeniy işler pek aynorlıdır. "Tabiî bu alışverişlerin yüzde 90'ını küçük esnaflar teşkil eder. Medenî işler abartılıdır." -U. İpçi - 1.

ayran (I) 1. Ayran *(Süt ürünü içecek)*; krş. **yazma**. 2. Ayran; süt suyu.

ayran (II) 1. Hayretler içinde olan; şaşkın, şaşırmış; etkilenmiş. 2. *(isim)* Hayran; hayranlık; *(hoşa gitme)* **~ olmaḳ** Hayrette kalmak, hayretler içinde kalmak, şaşmak; hayran kalmak (veya olmak, donup kalmak; kendinden geçmek, büyülenmek; **~ ḳalmaḳ** a) Hayretler içinde kalmak, şaşmak, şaşırmak, hayran kalmak, donup kalmak; şaşkınlık belirtmek (veya ifade etmek). b) Birine, bir şeye hayran kalmak; birine, bir şeye bayılmak; kendinden geçmek, mest olmak; büyülenmek.

Ḳavede bulunan yolcu ve arabacıların episi Şadiyecigin yuzüne, kozlerine bakıyor, onıñ guzelligine ayran oluyorlardı. "Kahvede bulunan yolcu ve arabacıların hepsi Şadiyecigin yüzüne, gözlerine bakıyor; onun güzelliğine hayran oluyorlardı." -A. S. Ayvazov - 1.

ayranlıḳ (-ġı) 1. Hayret, şaşma, şaşırma. 2. Sevinç taşkınlığı, hayranlık; **~ taşḳını** Sevinç taşkınlığı.

ayret (-ti) Hayret, şaşma, şaşırma, şaşkınlık, sersemlik; krş. **taacip**; **~te ḳaldırmaḳ** Hayrete düşürmek, şaşırtmak, hayrette bırakmak; hayretler içinde bırakmak; hayran etmek; krş. **şaşırmaḳ**; **~te ḳaldırıcı** İnanılmaz, şaşılacak, hayret edilecek; harikulade; şahane.

Menim apansızdan yapḳan çıḳışım er kimni ayrette ḳaldırdı. "Benim birdenbire yaptığım bu çıkışım herkesi hayrete düşürdü." -C. Ahmetov.

ayretlenme, **ayretlenüv** *(eylem adı)* **ayretlenmek**; Hayret, şaşırma, şaşma.

Ḫayaliyniñ yuzünde ayretlenüv alameti koründi. "Hayali'nin yüzünde şaşırma alameti göründü." -İ. Abduraman - 1.

ayretlenmek Hayret etmek, hayretler içinde kalmak, şaşmak; şaşkınlık belirtmek (veya ifade etmek), hayran kalmak, donup kalmak, şaşkınlaşmak; krş. **ayran olmaḳ**; **taaciplenmek**; **şaşmaḳ**.

Süvade, yureginde bir türlü kuncülik duyġusı ḳozġalmaġanını sezip,

ayretlendi. “Süvade, yüreğinde bir türlü kin duygusunun çoğalmadığını sezerek şaşırdı.” -A. Osman - 2.

ayretlenmemek *(olumsuz)* **ayretlenmek**.

Bunı işitip keleyatḳan Abdulkerim ayretlenmedi. “Bunu duyup gelmekte olan Abdülkerim şaşırmadı.” -İ. Abduraman - 1.

ayrı 1. Ayrı, başka; krş. **ayırdı**; **~ bir** Ayrı bir; **~ bir vaḳia** Ayrı bir olay; **~ bir yer** Ayrı bir yer; ~ **mulklü** *(tarih)* Tek işletici, tek sahip; yalnız (veya tek başına) çalışan adam. 2. Ayrı ayrı, ayrı olarak, ayrıca; **~ oturmaḳ** Ayrı ayrı oturmak; ~ **çıḳmaḳ** Ayrılmak; **~ olmaḳ** Ayrı olmak; **~ etmek** Ayırmak. 3. Özel, hususi; **~ bir vazifenen** Özel bir görevle. 4. *(dilbilimi)* ~ **manalı söz çeşitleri** Konuşmanın önemli parçaları.

Etin de oz ḳolunen ḳavura, savutlarġa toldura, ḳavurmasın yasay, ayrı saḳlay edi. “Etini de kendi eliyle kavuruyor, kaplara dolduruyor, kavurmasını yapıyor, ayrıca saklıyordu.” -M. Kurti.

ayrı-ayrı Ayrı ayrı; yalnız, tek başına; **~ sesli laf** Sarih ağız (veya konuşma).

Olarnı ayrı-ayrı sayıp turmaḳ kuç. Yalıñız biraz tip itibarınen bolüklerge ayırmaḳ kerek. “Onları ayrı ayrı saymak zor. Fakat biraz tip itibariyle çeşitli bölümlere ayırmak gerekir.” -C. Gafar.

ayrıca Ayrı olarak, münferiden; **oḳuvġa ~ diḳḳat etmek** Eğitime özellikle dikkat etmek; **Usein Kurkçi tilciler arasında ~ yer ala** Usein Kurkçi dil bilimciler arasında özel bir yere sahiptir.

Onıñ kuçüçik pencerelerinden avası açıḳ olġanda, ve ayrıca aḳşam uzeri kun ḳonacaḳ vaḳıtta ḳarşısıdaki dağlar arasından sanki kuneş yuzüne bitişken kibi mavi tüs deñiz korünir edi. “Onun küçücük pencerelerinden açık havada ve ayrıca akşamüzeri güneş batacağı zaman karşıdaki dağların arasından sanki güneşin yüzüne bitişmiş gibi mavi renkli deniz görünürdü.” -O. Akçokraklı - 1.

ayrılamamaḳ Ayrılamamak; krş. **ayrılıp olamamaḳ**.

ayrılıḳ (-ġı) 1. Ayrılık. 2. Boşanma; **ölüm bar, ~ yoḳ** Ölüm var, ayrılık yok.

Bu ayrılıḳ eki balanıñ yuregini daa ziyade yaḳınlaştırdı. “Bu ayrılık iki çocuğun yüreğini daha çok yakınlaştırdı.” -Çerkez Ali - 1.

ayrılışamamaḳ Ayrılamamak, vedalaşamamak, veda edememek; terk edememek, bırakamamak, vazgeçememek; boşanamamak; krş. **ayrılışıp olamamaḳ**.

ayrılışma, ayrılışuv *(eylem adı)* **ayrılışmaḳ**; Boşama, boşanma.

ayrılışmaḳ 1. Vedalaşmak, veda etmek; terk etmek, bırakmak, ayrılmak, ayrı düşmek; vazgeçmek; **vaḳtınca (çoḳ vaḳıtḳa) ~** Zamanında bırakmak (uzun bir süre için). 2. Boşanmak; **olar çoḳtan ayrılıştı** Onlar uzun zaman önce boşandı. ● **ayrılışıp olamamaḳ** Ayrılamamak, vedalaşamamak, veda edememek; terk edememek, bırakamamak, vazgeçememek; boşanamamak; krş. **ayrılışamamaḳ**.

Aydos ḫızmetten ḳaytıp kelgeni kibi ḳomşu avıl ḳızına evlendi. Olġanı-olacağı uç ay yaşadı ve ayrılıştılar. "Aydos hizmetten dönüp geldiği gibi komşu köyün kızı ile evlendi. Yalnızca üç ay yaşadı ve ayrıldılar." -Çerkez Ali - 1.

ayrılma, **ayrıluv** *(eylem adı)* **ayrılmaḳ**.

Demirciler demir döger / Tunç olur, tunç olur. / Sevip, sayıp ayrılması, / Kuç olur, aḫ, aman, aman, kuç olur. "Demirciler demiri döver, / Tunç olur, tunç olur. /Sevip sayıp ayrılması, / Güç olur, ah, aman, aman, güç olur." –Halk Yırı.

ayrılmaḳ 1. Ayrılmak; **ayrılıp olamamaḳ** Ayrılamamak; krş. **ayrılamamaḳ**. 2. Ayrılmak, vedalaşmak, veda etmek; terk etmek, bırakmak; vazgeçmek; ayrı düşmek; **Yarından ayrılġan yedi yıl ağlar**, **vatanından ayrılġan olgence ağlar** *(atasözü)* Yarinden ayrılan yedi yıl ağlar, vatanından ayrılan ölene kadar ağlar. 3. Ayrılmak, ara vermek, kesilmek; **onıñ kozü yoldan ayrılmay** Gözü yoldan ayrılmıyor *(birisini bekliyor)*. 4. Boşanmak; **aḳayından ~** Karısından, kocasından boşanmak.

Kokte yıldız eladır, / Yar sevmesi belâdır. / Yar sevip ayrılması / Bir yıḳılmış binadır. "Gökte yıldız eladır, / Yar sevmesi belâdır. / Yar sevip ayrılması / Bir yıkılmış binadır." -Mani.

ayrılmamaḳ *(olumsuz)* **ayrılmaḳ**.

Sen ketersiñ menim alım / Ne olur, ne olur.. / Bulbül ḳuştan, cilveli yardan / Ayrılmam, aḫ, aman, aman, ayrılmam. "Sen gittiğin zaman benim halim / Ne olur, ne olur. / Bülbül (gibi bir kuş olan) cilveli yardan / Ayrılmam ah aman, ayrılmam." -Halk Yırı.

ayrım *(ağızlarda)* Ayrı, tek, münferit, bazı; bk. **ayrı**.

aysa (*ağızlarda* **ayse**) 1. O zaman, o sırada, -dığında, -dığı zaman, … iken; ondan sonra. 2. Nasıl; aksi takdirde.

— Yaḫşı, aysa Asan bizim serbest diñleyicimiz olur, — degen. "— Peki, o zaman Hasan bizim serbest dinleyicimiz olur, demiş." -C. Ahmetov.

aysberg bk. **buzdaġ**.

ayt *(ünlem)* 1. Ay, of, uf; **~, az ḳaldı toḳuşmaġa** Ay, neredeyse çarpışacaktık. 2. bk. **vay**.

ayta-ayta (tekrar) Söyleyen, tekrarlayan; **~ bezdirmek** Söyleye söyleye bezdirmek, konuşa konuşa bıktırmak, sıkmak; **~ tilimde** (*konuşmada* **tilime**) **tük bitti** Tekrar tekrar söylemekten usandım, bıktım.

Ne aytḳanını bilmey. Ayta-ayta, soñra yuḳlap ḳala. "Ne söylediğini bilmiyor. Söylüyor söylüyor, sonra uyuyup kalıyor." -E. A. Osmanoğlu - 1.

aytamamaḳ Söyleyememek; krş. **aytıp olamamaḳ**.

Çalışḳan adam ḳazancaḳ ve kimse: "Bu seniñki degil", dep aytamaz. "Çalışkan adam kazanacak ve kimse: 'Bu seninki değil' diyemez." -E. A. Osmanoğlu - 1.

ayt-aytma Söyle ya da söyleme.

— Ayt-aytma, ep-bir faydası yoḳ. Anamız er şeyni ozüncesine al ete. "— Söyle, söyleme, bir faydası yok. Anamız her şeyi kendisine göre hallediyor." -U. Edemova - 1.

aytılamamaḳ Söylenememek; krş. **aytılıp olamamaḳ**.

aytılış Ağzama, telaffuz, söyleyiş, aksan, şive; **añlaşılmaġan ~** Anlaşılmayan telaffuz; **edebiy ~** Edebî telaffuz; krş. **söylem**; **telâffuz**.

aytılma, aytıluv *(eylem adı)* **aytılmaḳ**; 1. Telaffuz etme; söyleme; **sesniñ ~sı** Sesin söylenişi, telaffuzu. 2. İfade, söyleme, beyan etme, bildirme.

aytılmaḳ Ağzamak, telaffuz etmek; söylenmek; **aytılıp olamamaḳ** Söylenememek; krş. **aytılamamaḳ**. ● **aytılacaḳ kibi zarar olmadı** Önemli bir zarar olmadı; **aytılacaḳ ḳadar çoḳ degil** O kadar çok değil; **aytılacaḳ kibi dülber degil** Çok güzel değil; **aytılacaḳ kibi akıllı degil** Çok akıllı değil.

Anda, aytılġanına kore, o, ḳasırġalı uruşlarnıñ birinde, pek buyük cesürlikler kostergen ve anda bellisiz ḳayıp olġan. "Orada söylenene göre, o, yoğun çatışmaların birinde, çok büyük kahramanlıklar göstermiş ve orada belirsizce kaybolmuş." -U. Edemova - 3.

Atılġan oḳ, aytılġan söz keri ḳaytmaz. "Atılan ok, söylenen söz geri dönmez." -Atalar Sözü.

aytılmamaḳ *(olumsuz)* **aytılmaḳ**.

Aytıñız, belki elimden kelgenine kore bir keñeş beririm. Eger mańa aytılmaycaḳ şey olsa, başḳa sıra. "Söyleyiniz, belki elimden geldiğince bir nasihat veririm. Eğer bana söylenmeyecek bir şeyse o başka." –A. Osman - 2.

aytım Deyim, atasözü, darbımesel.

aytınamamaḳ Şikâyet edememek, şikâyetçi olamamak; sızlanamamak, dert yanamamak, yakınamamak; krş. **aytınıp olamamaḳ**.

aytınma, **aytınuv** *(eylem adı)* **aytınmaḳ**; krş. **ağlanma**.

aytınmaḳ Sızlanmak, yakınmak; kaderine şikâyet etmek, şikâyetlenmek; krş. **ağlanmaḳ**; **şikâyet etmek**; **aytınıp olamamaḳ** Şikâyet edememek, şikâyetçi olamamak; sızlanamamak, dert yanamamak, yakınamamak; krş. **aytınamamaḳ**.

Maña anamnıñ mezan ḳayda olġanını aytınız. Men onı ziyaret etmek isteyim. "Bana annemin mezarının nerede olduğunu söyleyin. Ben onu ziyaret etmek istiyorum." –A. Osman - 3.

aytınmamaḳ *(olumsuz)* **aytınmaḳ**.

aytışamamaḳ Söyleşememek; krş. **aytışıp olamamaḳ**.

aytışma, **aytışuv** *(eylem adı)* **aytışmaḳ**.

aytışmaḳ Konuşmak, birileriyle bir iki laf etmek, birbirleriyle söyleşmek; çekişmek, tartışmak; **aytışıp olamamaḳ** Söyleşememek; **aytışamamaḳ**.

Deñizlerinen, dalġalarnan aytışḳan, / Bir dülbersin biznen gizli tanışḳan. "Denizlerle, dalgalarla sohbet eden, / Bir güzelsin, bizimle gizlice tanışan." - M. Niyazi.

aytḳan Adı geçen, bahsedilen, konuşulan; ifade, söyleme, beyan etme, bildirme; **~ları** Onun ifadeleri; **~larım** Benim ifadelerim.

aytma, **aytuv** *(eylem adı)* **aytmaḳ**; Konuşma, söyleme. ● **~sı ḳolay** *(alay)* Dile kolay.

aytmaḳ Demek, söylemek; bildirmek, haber vermek, haberdar etmek; anlatmak, hikaye etmek; nakletmek; krş. **demek**; **söylemek**; **ikâye etmek**; **adını ~** Adını söylemek, adına göre birini aramak; **saña (oña, olarġa) ~** Sana (ona, onlara) söylemek, demek; **sen maña ne ayttıñ?** Sen bana ne dedin?; **aytıp olamamaḳ** Söyleyememek; krş. **aytamamaḳ**; **aytıp yibermek** Ağzından kaçırmak; **aytıp taşlamaḳ** Demek, söylemek; **aytıp bermek** *(ağızlarda)* Demek, söylemek; bk. **aytmaḳ**; **aytmasam olmaz** Söylemesem olmaz; **başkaca(sına) aytḳanda** Başka bir deyişle; **vaḳtında ~** Zamanında bildirmek, haber vermek, haberdar etmek, söylemek; **doġrusını ~** Gerçeği söylemek; **yır** (veya **türkü**) **~** Şarkı, türkü söylemek; **onıñ aḳḳında ne ~ mumkün?** Onun hakkında ne söylenebilir?; **çoḳ kere ~** Birçok kez söylemek; **yavaşçıḳtan ~** Fısıldamak, yavaşça söylemek; krş. **ḳarane etmek**; **ayta ediler** *(Baydars. ağzı* **aytadılar***)* Söylüyorlardı, konuşuyorlardı.

Eski taşlar, basamaḳlar, minareler / Tilge kirşe aytırlarmı derlerini? “Eski taşlar, basamaklar, minareler / Dile gelse söylerler mi dertlerini?” -Y. Kandım - 1.

Dayısı aḳşamdan onıñ ile saġlıḳlaşıp ona bir ḳaç tatlı sözler aytḳan ve sabadan erte turup işine ketken. “Dayısı akşamdan onunla vedalaşıp ona birkaç tatlı söz söylemiş ve sabah erkenden kalkıp işine gitmiş.” -A. Odabaş.

Siz ayt deysiz bizlerge, / Biz aytayıḳ sizlerge, / Ne berersiz bizlerge? “Siz söyle diyorsunuz bizlere, / Biz söyleyelim sizlere, / Ne verirsiniz bizlere?” -Çorabatır Destanı.

Dersiñ bir şey aytmaḳ istey, / Lâkin aytıp olamay. “Sanki, bir şey söylemek istiyor, / Fakat söyleyemiyor.” -Ş. Appazov.

aytmamaḳ *(olumsuz)* **aytmaḳ**.

Yarabbim, urmam, kimseni incitmam, iç kimsenin artından aytmam. “Yarabbim vurmam, kimseyi incitmem, hiç kimsenin arkasından konuşmam.” -A. Odabaş.

ayttırma, ayttıruv *(eylem adı)* **ayttırmaḳ**; Söyletme.

ayttırmaḳ *(ettirgen)* **aytmaḳ**.

Ayttırġan olsa da, kimseni kormegenimni oña aytmaḳ istemedim. “Haber yollamış olmasına rağmen, kimseyi görmediğimi ona söylemek istemedim.” -E. Umerov - 1.

ayttırmamaḳ *(olumsuz)* **ayttırmaḳ**.

Nazim Abibüllayeviçniñ bu toplaşuvnı otkermekten maḳsadı, Nusretke bu sözlerni ayttırmamaḳ edi. “Nazim Abibüllayeviç’in bu toplantıyı düzenlemekten maksadı, Nusret’e bu sözleri söyletmemekti.” -U. Edemova - 2.

ayttırtamamaḳ Söylettirememek; krş. **ayttırtıp olamamaḳ**.

ayttırtmaḳ *(ettirgen)* **ayttırmaḳ**; **ayttırtıp olamamaḳ** Söylettirememek; krş. **ayttırtamamaḳ**.

ayttırtmamaḳ *(olumsuz)* **ayttırtmaḳ**.

aytuvlı *(ağızlarda)* Tanıdık, tanınmış, ünlü, meşhur; bilinen, tanınan; bk. **meşur**; **namlı**.

Sözleriden anlaşıla, ḳulaḳ salsañ kimerde, / Yaşlığında pek aytuvlı çoban bolġan, er yerde. “Sözlerinden anlaşılır, kulak verirsen bazen de, / Gençliğinde pek meşhur çobanmış, her yerde.” -M. Nuzet - 1.

ayt-uyt: **~ degence** (veya **etkence**) **aḳşam oldı** Geriye dönüp bakınca zaman yoktu, akşam oldu.

Er alda, boyle tedbir ayt-uyt degence yapılmay. “Herhalde böyle tedbir hayt huyt deyince yapılmıyor.” -İ. Paşi.

ayu bk. **ayuv**.

Ayularnen ķobada / Ķız da aşay ve içe. “Ayılarla mağara içinde / Kız da yiyor, içiyor.” -R. Burnaş - 1.

ayuv 1. Ayı; **~ yuvası** Ayı ini; **~ salpı** (veya **çana**) **ayaķ ~** Eğri bacaklı ayı, ayaklarını içe basarak yürüyen ayı. 2. *(halk dili)* Kaba saba herif. 3.: **~ armut** *(botanik)* Bir armut türü; **~ balası** Ayı yavrusu; **~ biçim** Ayı gibi; hantal; **~ kertme** Yaban armudu.

— Ebet, ebet, aç ayuv oynamaz. “— Evet, evet, aç ayı oynamaz.” -Çerkez Ali - 2.

Buyük Yayla ķoynunda / Ķart bir ayuv yaşaġan. / Bal sepeti tapmasa, / Balıķ tutıp aşaġan. “Büyük Yayla koynunda / Yaşlı bir ayı yaşamış. / Bal sepeti bulmasa, / Balık yakalayıp yemiş.” -R. Burnaş - 1.

ayuvcı Ayıcı *(ayı oynatmayı iş edinen kimse)*.

ayva *(botanik)* Ayva; **~ tatlısı** Ayva reçeli; **ayva alma** bk. **alma**.

Reçelli degeni şu ki, tavalarġa yuzüm, erik, ayva, ya da başķa yemişler kertip taşlar ediler. “Reçelli denmesi şundandır ki, tavalara üzüm, erik, ayva veya başka meyveleri ikiye bölüp koyarlardı.” -Çerkez Ali - 2.

ayvalıķ (-ġı) Ayva bahçesi.

ayvan 1. Hayvan; **~lar alemi** Hayvanlar alemi; **olüp ketken ~lar** *(biyoloji)* Nesli tükenmiş hayvanlar; **azbar ~ları** Evcil hayvanlar; **kumes ~ları** Kümes hayvanları. 2. *(kötü söz)* Hayvan, alçak herif.

Ķart oġullarınen beraber gofer aġaçından gemi yasaġan, onıñ içine ozüniñ ve oġullarınıñ ķorantalarını yerleştirgen, butün ayvan ve ķuşlardan da birer çift alıp kirgen. “İhtiyar, oğullarıyla beraber gofer ağacından gemi yapmış, onun içine kendisini ve oğullarının ailesini yerleştirmiş, bütün hayvan ve kuşlardan da birer çift alıp gemiye binmiş.” -A. Osman - 2.

ayvanasravcı Hayvan yetiştiricisi, hayvan besleyicisi.

O da şu diyarnıñ çobanlarınen Taşkentte, ayvanasravcılar muşaveresinde olġanını, ķarakülcilik saasında çobanlarara tecribe alışıp-berişüv brigadasınen yazda Ķızıl-ķumġa ketecegini ayttı. “O da şu memleketin çobanları ile Taşkent’te, hayvancılar toplantısında bulunduğunu, karakülcülük sahasında çobanlar arasında tecrübe alışveriş ekibiyle yazın

Kızılkum'a gideceğini söyledi." -Çerkez Ali - 1.

ayvanasravcılıḳ (-ġı) Hayvan yetiştiriciliği, hayvancılık.

'Gülistan' kolḫozı pamuḳçılıḳ ve başḳa saalarda planlarını artḳaçınen eda etse de, devletke ayvanasravcılıḳ maḫsulatlarını yetiştirip teslim etüvde oblastta ve rayonda da eppisinden keride ḳala edi. " 'Gülistan' çiftliği, pamukçuluk ve diğer sahalarda planları fazlasıyla yerine getirse de devlete hayvancılık ürünlerini teslim etme konusunda bölgede ve ilçede hepsinden geride kalıyordu." -M. Ablalimov.

ayvanat *(çokluk)* **ayvan**; Hayvanlar, fauna; **~ baġçası** Hayvanat bahçesi; **~ alemi** Hayvanlar alemi; krş. **ayvanlar alemi**.

Deñizdeki ayvanat dünyası, bu ḳaburçaḳlar asırlar devamında kireç taşlı yer ḳatlamına aylanġanlar. "Denizdeki hayvanlar dünyası, bu kabuklar asırlar sonunda kireç taşlı yer tabakasına dönmüşler." -Çerkez Ali - 1.

ayvanca(sına) Hayvanca, hayvani.

Bir ḳaç yerde 'ayvanca duyġularını idare etip olamaġan ḳancıḳ' degen sezlerni de yazdı. "Birkaç yerde: 'Hayvanca duygularını idare edemeyen kancık!' şeklindeki sözleri de yazdı." -A. Osman - 2.

ayya (I) Çaylak, kara çaylak; **Ayya burunı** *(coğrafya)* Ayya Burnu.

ayya (II) Ninni yavrum ninni!; **~ etmek** *(çocuk sözü)* Uyku uyumak; uyumak; **~ et**, **balam!** Uyu, benim bebeğim!

Ayya, ayya, ay balam, / Osip buyü, sen balam. / Menim ḳızım osecek / Gulbaġçada gezecek. "Ninni, ninni, ay yavrum, / Buyüyüp yetiş, sen yavrum. / Benim kızım büyüyecek / Gül bahçesinde gezecek." -Ninni.

ayya (III) Kutsal *(coğrafik ad)*; bk. **ay (III)**; **Ayya-Anastasiya yaylası** Ayya Anastasiya Yaylası.

az (I) 1. a) Az; krş. **kem**; *(zıt)* **çoḳ**; **pek az** Çok az; **az vaḳıt içinde**, **az vaḳıtta** Kısa sürede, az zamanda; **az degil** Çok, epeyce, az değil; **az sayılı** Sayıca az, çok olmayan, sayısı az, sayılı; **az kelirli ḫozyaystvo** Az gelirli ekonomi; **az-az** Az az, azar azar, azar; krş. **azar-azar**; **azdan-az** a) Çok az, pek az. b) Sayıca az, az. **az miḳdarda** Az miktarda; **bu daa az** Bu daha az; **az ḳaldı** a) Pek bir şey yok. b) Biraz; neredeyse, hemen hemen, yaklaşık; **az ḳaldım yıḳılmaġa** Ben neredeyse düşeceğim; **az olsun, saz olsun** *(atasözü)* Az olsun, iyi olsun; **az söyle, saz söyle** *(atasözü)* Az konuş, öz konuş; **azı - ḳarar**, **çoḳu – zarar** Her şey orta düzeyde olmalıdır; **aznıñ ḳadrini bilmegen**, **çoḳnıñ ḳadrine**

yetmez *(atasözü)* Azı takdir etmeyenler, çoğu daha fazla takdir etmez. 2. *(aytım)*: **az bilgili** Az eğitimli, tahsili az, az tahsilli, *(bir şey üzerinde)* bilgisi az, az bilgili; **az sözlü** *(veya* **indemeyip oturġan***)* Suskun, sessiz, ağzı kalabalık olmayan, sözü kıt.

Bizim koyde bereket on olġan yıl en azdan uç-dört yerde eskence çalışır edi. "Bizim köyde bereketin çok olduğu yıl en azından üç dört yerde mengene çalışırdı." -Çerkez Ali - 2.

az (II) bk. **ḫaz**.

aza 1. Üye, âzâ; **bir teşkilâtnıñ ~ları** Bir teşkilatın üyeleri; **Meclis ~sı** Meclis üyesi; **"Maarifçi" assotsiatsiyasınıñ ~sı** "Maarifçi" Derneğinin üyesi. 2. Organ, uzuv; **beden ~sı** Vücudun organı; **onıñ butün ~ları ağıra** Onun bütün vücudu ağrıyor. 3. Öge *(cümle)*; **cumleniñ baş ~ları** *(dilbilimi)* Cümlenin ana (veya baş) ögeleri; **cumleniñ ekinci dereceli ~ları** *(dilbilimi)* Cümlenin ikincil ögeleri.

Bizde ḳalmaġa, bizim cemaatnıñ, bizim kolḫoznıñ azası olmaġa istey. "Bizde kalmayı, bizim cemaatin, bizim kolhozun üyesi olmayı istiyor." -Çerkez Ali - 2.

azaçıḳ *(ağızlarda)* Azıcık, birazcık, bir parçacık, bir nebze; bk. **azçıḳ**.

Bazıda toḳtala, eline bizge beñzer bir şey ala, onıñle 'tuḳ-tuḳ' etip, ḳalın defter tabaġında teşikler teşe, yaḫud stolġa burulıp turġan portativ magnitofonnıñ dögmesini basa, azaçıḳ egilip, mikrofonġa nelerdir söyley. "Bazen duruyor, eline iğneye benzer bir şey alıyor, onunla "tık tık" edip kalın mukavvada delikler açıyor veya masada duran teyibin düğmesine basıyor, azıcık eğilip mikrofona bir şeyler söylüyor." - E. Umerov - 1.

azaḳ, avzaḳ *(eski)* Nehir ağzı; bk. **ozen aġzı**.

azalıḳ (-ġı) Üyelik.

KPSS Merkeziy Komiteti Siyasiy bürosına azalıḳḳa kandidat, Ozbekstan Kompartiyası Merkeziy Komitetiniñ birinci sekretarı Şaraf Raşidov da keldi... "KPSS Merkezi Komitesi siyasi heyetine üyeliğe aday, Özbekistan Komünist Partisi Merkez Komitesi'nin ilk sekreteri Şaraf Raşidov da geldi…" - U. Edemova - 1.

azaliya *(botanik)* Açalya *(Fundagiller familyasından türlü renkte, kokusuz fakat pek güzel çiçekleri olan bir bitki)*.

azalmaḳ *(ağızlarda)* Azalmak, küçülmek, eksilmek, hafiflemek; bk. **azlaşmaḳ**.

azamaḳ Zayıflamak, kilo vermek.

azamamaḳ Zayıflayamamak, kilo verememek; krş. **azıp olamamaḳ.**

azamat (-tı) 1. Babayiğit, gözünü budaktan sakınmaz, serdengeçti; cesur, mert, yiğit. 2. Şahane, mükemmel, enfes; muhteşem; azametli, haşmetli, ulu, yüce.

— Ey, azamat oġlum, eger sen bu ḳabaḳ tolu çuvalnı koyge alıp barsan, men sana uç nasiat aytarım, olar sana paradan da ziyade kerek olur. "-Hey, babayiğit oğlum, eğer sen bu kabak dolu çuvalı köye götürürsen, ben sana üç nasihat söylerim, onlar sana paradan daha fazla lâzım olur." -Uç Nasiat Latifesi.

azap (-bı) Ceza, eziyet, azap; işkence; acı, ıstırap; krş. **cefa**; ~ **çekmek** Azap çekmek, ıstırap çekmek. ● **ölüm ~ı** Ölüm acısı.

Muimi –ḫastanı dertten, azaptan tezce ḳurtarmaḳ. "Önemli olan; hastayı dertten, acıdan çabucak kurtarmak." -İ. Abduraman - 1.

azaplama, **azaplav** *(eylem adı)* **azaplamaḳ.**

azaplamaḳ Birine azap (veya ıstırap) vermek, birine çektirmek; işkence etmek, işkenceye tabi tutmak; zulmetmek; krş. **ḳıynamaḳ**; **çekiştirmek**; **eziyetlemek**; **azaplap olamamaḳ** Birine azap (veya ıstırap) verememek, birine çektirememek.

Bu al Şakirovnıñ yuregini azapladı. "Bu durum Şakirov'un yüreğini sızlattı." -Z. Kurtnezir - 1.

azaplamamaḳ *(olumsuz)* **azaplamaḳ.**

Ġanime onı tınçlandırmaġa tırışıp 'Ağlap ozüñni azaplama, inşalla ḫayırlıdır', –dep fısılday. "Ganime onu sakinleştirmeye çalışıp: 'Ağlayıp da kendini üzme, inşallah hayırlıdır' diye fısıldadı." -İ. Paşi.

azaplanma, **azaplanuv** *(eylem adı)* **azaplanmaḳ.**

Dudaḳlarını ḳıbırdatıp bir şeyler soraycaḳ oldı ise de, soramadı, zornen yılmaydı. Azaplanuvdan ḳızarġan edi. "Dudaklarını kıpırdatıp bir şeyler soracak olduysa da soramadı, zorla gülümsedi. Üzüntüden kızarmıştı." -İ. Paşi.

azaplanmaḳ Azap çekmek, ıstırap çekmek; duçar olmak, mustarip olmak; işkenceye maruz kalmak.

Mustafa ḳasevetlendi, azaplandı. Oğlunı korecekmi? Ne vaḳıt korecek? Endi ondan umütini kesken kibi oldı. "Mustafa kasvetlendi, azaplandı. Oğlunu görecek mi? Ne zaman görecek? Artık ondan ümidini kesmiş gibiydi." -Ş. Alâdin - 1.

azaplanmamaḳ *(olumsuz)* **azaplanmaḳ**.

azaplatmaḳ *(ettirgen)* **azaplamaḳ**.

azaplatmamaḳ *(olumsuz)* **azaplatmaḳ**.

azaplı Istıraplı, cefa dolu, çile yüklü, eziyet dolu.

Ondan ġayrı, bu azaplı kunler içinde birinci merametli sözlerni Yuradan eşittim. "Hepsinden öte, bu zor günlerimde ilk merhametli sözleri Yura'dan duydum." -E. Umerov - 1.

azapsız Istırapsız, çilesiz.

azar-azar Azar, azar azar, az az; **~ bermek** Azar azar vermek.

azarlama, **azarlav** *(eylem adı)* **azarlamaḳ**.

Doġrusını aytacaḳ olsaḳ, o boyle aḳiḳat ḳadiri içün kombinatta azarlama aldı. "Doğrusunu söyleyecek olursak, o böyle gerçek değeri için fabrikada azarlama aldı." -İ. Paşi.

azarlamaḳ Aşağılamak, alçaltmak, küçültmek, tahkir etmek, tezlil etmek, hor görmek, hakir bakmak, üçüncü sınıf insan muamelesi yapmak; tekdir etmek, tenkit etmek; ayıplamak, azarlamak, paylamak, takbih etmek, yermek; krş. **aşalamaḳ**; **azarlap olamamaḳ** Azarlayamamak, paylayamamak, yerememek, ayıplayamamak.

azarlamamaḳ *(olumsuz)* **azarlamaḳ**.

azarlanmaḳ *(edilgen)* **azarlamaḳ**.

azarlanmamaḳ *(olumsuz)* **azarlanmaḳ**.

azarlatmaḳ *(ettirgen)* **azarlamaḳ**.

azarlatmamaḳ *(olumsuz)* **azarlatmaḳ**.

azat (-dı) 1. Erkin, hür, özgür; serbest; krş. **serbest**; **ur**; **erkin**; **~ etmek** Azat etmek; **~ olmaḳ** Bağımsızlığına (veya hürriyetine) kavuşmak. 2. *(tarih)* Azat *(azat edilmiş piyade; evlenmemiş, bekar)*.

Çoḳḳa barmadan onı yolbaşçılıḳtan azat ettiler, addiy işçi vazifesine keçirdiler. "Çok geçmeden onu şeflikten aldılar, normal işçi görevine getirdiler." -E. Umerov - 1.

azatlıḳ (-ġı) Hürriyet, erkinlik; serbest oluş; serbestlik, serbesti, özgürlük.

Olar ḫalḳ menfaatını, emekdar ḫalḳnıñ azatlıḳ yolunda zulumġa ḳarşı kureşini yırladılar. "Onlar halkın menfaatini, çalışan halkın özgürlük yolunda zulümlere karşı mücadelesini türkü yaptılar." -Çerkez Ali - 1.

azaymaḳ *(ağızlarda)* Küçülmek, azalmak, eksilmek, hafiflemek, kısalmak; bk. **azlaşmaḳ**.

azbar Avlu, taşlık; **~ ḳapı** Küçük kapı; **mektep ~ı** Okul avlusu; **tuvar ~ı** Ağıl, ahır; sığır (veya inek) ahırı.

Mal degende, emceniñ babasından ḳalġan eki yuz elli sajen baġçası, ḳapu ogünde ufaḳ azbarda bir-eki teregi, yer namına ḳadınınıñ da yuz yigirmi sajen, emceniñ ozüniñ degende, usküli yeri olġan. “Mal varlığına gelince, amcanın babasından kalan iki yüz elli sajen (2,13 m) bahçesi, kapı önünde ufak avluda bir iki ağacı, yer namına karısının da yüz yirmi sajen (2,13 m), amcanın kendisinin ise, keten yeri varmış.” -M. Kurti.

Azbar işarının bir taşçığı yerinden oynamaz, onın azbar ḳapusıday yaraşıḳlı orülgen ḳapu, bir evde bulunmaz edi. “Bahçe duvarının bir taşçığı yerinden oynamaz, onun bahçe kapısı gibi düzgün örülmüş kapısı hiç bir evde bulunmazdı.” -A. Hilmi.

azbar-azbardan Bahçe avlusundan, metre mesafede.

az-biraz bk. **biraz**.

az-buçuḳ (-ġı) Az, biraz, bir parça, bir miktar, azıcık, çok az, şuncacık; çat pat, az buçuk, az çok; **~ ukraince laf etmek** Biraz Ukraynaca konuşmak.

az-buz: **~ degil** Çok az değil; **~ para degil edi** Para çoktu; ~ **iş yapmadı** Çok iş yaptı.

azçıḳ (-ġı) Azıcık, birazcık, bir parça(cık), bir nebze; krş. **azar-azar**; **az-buçuḳ**; **biraz**; **tekaran(çıḳ)**.

O ister-istemez elini çekip alıp, kevdesini azçıḳ artḳa çekti. “O, istemeden elini çekti, gövdesini azıcık arkaya çekti.” -İ. Abduraman - 1.

azçıḳ-azçıḳ Azar azar, azar, az az; krş. **az(ar)-az(ar)**.

az-çoḳ Az çok; **~ dememek** (veya **~ḳa baḳmamaḳ**) Azla yetinmek, talepkâr olmamak.

Men de az-çoḳ insanlarnı kordim, añlayım, meditsinadan da, medeniyetten de pek artta degilim. “Ben de az çok insanları gördüm, anlıyorum, hekimlikten de, medeniyetten de pek geride değilim.” -Çerkez Ali - 1.

az-çoḳlıḳ (-ġı): **(toprakta) suvnıñ ~ı** Toprakta suyun miktarı.

azġana *(ağızlarda)* Azıcık, birazcık, bir parça(cık), bir nebze; bk. **azçıḳ**.

Ḳızçıḳ Velini ḳapu yanında toḳtalġanını korgeni kibi ḳadife skemleden tüşti, belçigini sıkıp bağlağan ḳırmızı lentanıñ uclarını yerge sarḳıtıp, beyaz parmaçıḳlarınen anteriniñ eteklerini azġana koterip, başını aşağı egiltti ve kene royalge ḳayttı. “Kızcağız Veli’nin kapı yanında durduğunu gördüğü gibi kadife sandalyeden düştü, belini sıkıp

bağlayan kırmızı kurdelenin uçlarını yere sarkıtıp, beyaz parmakları ile elbisesinin eteklerini azcık kaldırıp başını aşağı eğdi ve yine piyanoya döndü.” -Çerkez Ali - 1.

azġın 1. Zayıf, arık, etsiz, kuru; **ziyade ~** Arık, lağar; bir deri bir kemik, kemikleri fırlamış, cılızlaşmış, tükenmiş, bitap, bitik; krş. **arıḳ (I)**. 2. İyileşmeyen yaraları olan. 3. Ahlâka uygun olmayan, ahlâksız, töresiz.

Saitniñ anası Zera ocapçege bundan uç kun evel oġlu kelgenini, onıñ pek azġın ve yorġun ekenini ayttı. “Sait’in annesi Zera hocaya bundan üç gün önce oğlunun geldiğini, onun çok zayıf ve yorgun olduğunu söyledi.” -E. A. Osmanoğlu - 1.

azġınlıḳ (-ġı) Sıskalık, zayıflık; krş. **arıḳlıḳ**.

azıḳ (-ġı) 1. Yiyecek; erzak, iaşe, yiyecek maddeleri, azık; *(aynı)*: **ġıda ~ı**; **~ maḫsulatı** Yiyecek maddeleri; **~ tükânı** Yiyecek mağazası. 2. *(mecaz)* Besi, gıda, yemek, yiyecek; **aḳıl ~ı** Akıl (veya beyin) için besi (veya gıda).

azım Sindirim, sindirme, hazım; **~ etmek** Sindirmek, hazmetmek; **~ olmaḳ** Sindirilmek, hazmolmak, hazmedilmek.

azımsızlıḳ (-ġı) Hazımsızlık, dispepsi *(Sindirim bozukluğu. Süt çocuklarında çok defa tek taraflı beslenmeden meydana gelir)*.

azır Hazır; hazır bir durumda; **~ olmaḳ** Hazır olmak; **~ ol!** Hazır ol!; **~ etmek** Hazırlamak, yapmak; **~ġa duacı** Hazıra duacı.

Babası içün er angi ḳıyınlıḳlarġa ḳatlanmaġa azır. “Babası için herhangi bir zorluğa katlanmaya hazır.” -E. A. Osmanoğlu - 1.

azırcevap Hazırcevap; zihni çevik, anlayışlı, varışlı; **şeñler ve ~lar klubı** Neşeliler ve hazırcevaplar kulübü.

— Er kes seni azırcevap, aḳıllı saya. Ḳana baġayım, bar padişanı aldat da, 40 ḳopḳa altın ḳazanıp kel, dey aḳayına. “— Herkes seni hazırcevap, akıllı sanıyor. Haydi, bakayım, git padişahı kandır da, kırk kova altın kazan da gel, der kocasına.” -Nasreddin Oca ve Padişa Latifesi.

azırcevaplıḳ (-ġı) Hazırcevaplık; beceriklilik; zihin çevikliği, anlayışlılık, zekâ.

Mektepte sınıfdaşları arasında azırcevaplığı, doğrulığı, ḳorḳu bilmezliginen ayırılıp tura edi. “Okulda sınıf arkadaşları arasında hazırcevaplığı, doğruluğu, korkusuzluğu ile ayrılırdı.” -U. Edemova - 3.

azırki *(ağızlarda)* Şimdiki; bk. **şimdiki**; **~ vaḳıtta** *(ağızlarda)* Şimdi.

azırlama, **azırlav** *(eylem adı)* **azırlamaḳ**; Hazırlama, yapma.

Bu suvlar tek malnı suvaruv degil, onlarnen gektar yem azırlamaġa imkan doġuracaḳ. “Bu sular sadece hayvanı sulamaya değil, onlarca hektar yem hazırlamaya imkân doğuracak.” -Çerkez Ali - 1.

azırlamaḳ 1. Hazırlamak, yapmak; **aş ~** Pişirmek, yemek hazırlamak; **azırlap olamamaḳ** Hazırlayamamak, yapamamak. 2. Donatmak, teçhiz etmek. 3. Sağlamak, tedarik etmek, temin etmek, stoklamak; **ḳışlıḳ odun ~** Kış için odun hazırlamak.

Olar bu territoriyanı atuv meşġuliyetleri otkermege azırlay ve eñ muimi poligon meydanınıñ – onıñ ormanı, golü ve bayırlarınen – aḳiḳiy şorbacısı olalar. “Onlar bu bölgeyi atış görevlerini yerine getirmek için hazırlıyor ve en önemlisi poligon meydanının -ormanı, gölü ve bayırlarıyla- gerçek sahibi oluyorlar.” -A. Osman - 2.

azırlamamaḳ *(olumsuz)* **azırlamaḳ**.

azırlanamamaḳ Hazırlanamamak; krş. **azırlanıp olamamaḳ**.

azırlanma, **azırlanuv** *(eylem adı)* **azırlanmaḳ**; Hazırlanma; yapılma.

azırlanmaḳ 1. Hazırlanmak, hazırlık yapmak; krş. **belsenmek**; **azırlanıp olamamaḳ** Hazırlanamamak; krş. **azırlanamamaḳ**. 2. Toplanmak, toplaşmak; yığışmak; çalışmalarına başlamak; hazırlık yapmak; … için ne gerekliyse tedarik (veya temin) etmek; krş. **cıyışınmaḳ**; **taḳışınmaḳ**; **tedarik kormek**.

Leviza ise mal fermasına ketmege azırlana. “Leviza ise mağazaya gitmeye hazırlanıyor.” -E. A. Osmanoğlu - 2.

azırlanmamaḳ *(olumsuz)* **azırlanmaḳ**.

azırlayıcı Hazırlayıcı.

Bizge aġaç baraktan bir oda bergenler, anamnı snaryad azırlayıcı zavodḳa işçi olarak alġanlar. “Bize ağaç barakadan bir oda vermişler, annemi alet hazırlayıcı işletmeye işçi olarak almışlar.” -E. Umerov - 1.

azırlıḳ (-ġı) Hazırlık; krş. **tedarik**; **~ kormek** Hazırlık yapmak; **~ işleri** Hazırlık işleri; **~ sınıfı** Hazırlık sınıfı; **~ meşġuliyetleri** Hazırlık çalışmaları; **~ kursları** Hazırlık kursları.

Şakirov raykom sekretarı olaraḳ birinci iş kunüne etraflıca azırlıḳ kordi. “Şakirov, bölge sekreteri olarak ilk iş gününde etraflıca hazırlık gördü.” -Z. Kurtnezir - 1.

azırlıḳlı Hazırlıklı.

azırlıḳsız 1. Hazırlıksız; **~ sözge çıḳmaḳ kuç** Hazırlıksız konuşmak zor. 2. Eğitim almamış, talim ve terbiye görmemiş; hazırlıksız; **~lar bar mı?** Hazırlıksızlar var mı?

Çeḫovnıñ 'Mujikler' ikâyesinde çar ükümetiniñ krepostnoy uḳuḳnı laġu etüv kibi umummemleket kolemindeki buyük işni bir türlü azırlıḳsız yapḳanı ve bunıñ aḳibetinde memleket bir kereden işsizlerge tolıp kalġanı, emekçi ḫalknıñ maddiy şaraiti daa da fenalaşḳanı bir koy ealisiniñ ve bir ḳorantanıñ ayatı misalinde kosterile. "Çehov'un 'Mujikler' hikâyesinde çar hükümetinin toprak köleliği hukukunu fes etmesi gibi memleket boyutundaki bu büyük işi, hazırlıksız bir şekilde yapması ve bunun sonucunda memleketin birden işsizlerle dolması, emekçi halkın maddi durumunun daha da kötüleşmesi, bir köy ahalisinin ve bir ailenin hayatı örnek alınarak gösteriliyor." -A. Osman - 1.

azırlıḳsızlıḳ (-ġı) Hazırlıksız olma.

azim (I) (azmi) Kararlılık, kesin kararlı olma, azimlilik; irade, istem; amaç, niyet, kasıt; **~ ve irade** Azim ve irade.

azim (II) Koca, kocaman, muazzam, koskoca, koskocaman, kolosâl; büyük, ulu, ulvi, yüce; mühim, ciddi, hatırı sayılır; güçlü, kuvvetli, zorlu, kudretli; krş. **azman (I)**.

azimkâr Dayanıklı, metin, sarsılmaz; sebatlı, azimli; sert, katı; sağlam; kati, kesin.

azimkârane Azimle, sebat ve metanetle, sarsılmaz bir surette; kati olarak, katiyetle, kesin olarak.

azimkârlıḳ (-ġı) Dayanıklılık, metanet, sarsılmazlık, kararlılık, kesin kararlı olma, azimlilik.

azimli Azimli, kararlı, amaçlı.

azimut *(matematik, astronomi)* Açıklık, azimut, semt.

azirlemek *(ağızlarda)* Hazırlamak; bk. **azırlamaḳ**.

aziz 1. Kutsal, mukaddes, kutsi, mübarek; krş. **muḳaddes**; **mubarek**; **ayya (III)**; **aya (IV)**. 2. *(isim)* Aziz; eren, ermiş, evliya, veli; **~ler** Azizler; erenler; krş. **evliya**; **enbiya**; **erenler**. 3. Sevgili, aziz; **azizim!** Azizim!, canım!, iki gözüm!, sevgilim!, bir tanem!

Şu ande o ozüniñ Afrasiyabda, nice asırlarnıñ baarini ve ḳışını korgen, nice sevinçlerge ve ḳaar-ḳasevetlerge şaat olġan topraġınıñ er bir zerresine nice nesillerniñ ḳanı ve canı siñgen aziz, muteber yerde turġanını unuttı. "Şu anda o kendisinin Afrasiyap'ta, nice asırların baharını ve kışını görmüş, nice

sevinçlere ve çilelere şahit olmuş, toprağının her bir zerresine nice nesillerin kanı ve canı sinmiş aziz, muteber yerde durduğunu unuttu.” -İ. Abduraman - 1.

azize *(dişi cins)* **aziz**.

azizlik (-gi) Kutsallık; **~ke çıḳarmaḳ** Tapınmak, tapmak, ibadet etmek; azize sırasına geçirmek, azizeleştirmek; ilahlaştırmak, tanrılaştırmak.

azlaşma, **azlaşuv** *(eylem adı)* **azlaşmaḳ**; Azalma; daralma; küçülme.

azlaşmaḳ Azalmak, kısalmak, küçülmek; eksilmek; krş. **eksilmek**; *(zıt)* **artmaḳ**; **çoḳlaşmaḳ**.

Bu ayvannıñ sayısı kunden-kunge azlaşmaḳta. “Bu hayvanın sayısı günden güne azalmakta.” -M. Ablalimov.

azlaşmamaḳ *(olumsuz)* **azlaşmaḳ**.

azlaştırmaḳ bk. **azlatmaḳ**.

azlatma, **azlatuv** *(eylem adı)* **azlatmaḳ** Azaltma.

azlatmaḳ Azaltmak; eksiltmek; küçültmek; kısmak; krş. **eksiltmek**.

azlatmamaḳ *(olumsuz)* **azlatmaḳ**.

azlıḳ (-ġı) 1. Azınlık, ekalliyet; **~ olmaḳ** Azınlık olmak; **~lar** Azınlıklar; **imtiyazlı ~lar** Ayrıcalıklı azınlıklar. 2.: **~ etse** Yeterli değilse.

–Vay, balam, evde olġanları azlıḳ ettimi? – dedi Saniye apte. “—Vay yavrum, evde olanlar az mı geldi, dedi Saniye abla.” -U. Edemova - 1.

azm bk. **azım**.

azmaḳ Zayıflamak, cılızlaşmak, sıskalaşmak; erimek, eriyip solmak; krş. **arıḳlamaḳ**; **biraz ~** Biraz kilo vermek; **azıp tozmaḳ** (veya **azıp tozıp ḳalmaḳ**) Çok kilo vermek; erimek, eriyip solmak; **azıp tozıp ḳaldı** Bir deri bir kemik kaldı; **azıp olamamaḳ** Zayıflayamamak; krş. **azamamaḳ**.

azmamaḳ *(olumsuz)* **azmaḳ**.

azman (I) Kocaman, koskocaman, dağ gibi, muazzam, devasa; krş. **azim (II)**.

azman (II) *(entomoloji)* 1. Erkek arı. 2. Hezen arısı, toprak yabanarısı.

azmı-çoḳmı bk. **az-çoḳ**; **~, aytmaḳ kuç** (veya **ḳıyın**) Az ya da çok söylemek zor.

aznavur 1. *(tarih)* Kahraman, alp, bahadır, yiğit, destani kahraman. 2. Büyük vücutlu (Herkül, atlet, pehlivan, dev), iri yarı adam. ● **~ kibi kopegiñ olacaḳ da kimseden ḳorḳmaycañ** Böyle büyük köpeğin olacak da kimseden korkmayacaksın.

azot *(kimya)* Azot, nitrojen *(Simgesi N olan, havada beşte dört oranında bulunan, rengi, kokusu ve tadı olmayan basit gaz. 1 litre azotun ağırlığı 1 gram 258 miligramdır)*; nitrik.

azotlı Azotlu.

Azrail *(din)* Azrail *(ölüm meleği)*.

Deñizciler ve partizanlar azlar, bu azrailler ise, mına ne ḳadar! "Denizciler ve partizanlar az, bu Azraillerse, işte ne kadarlar!" -E. A. Osmanoğlu - 1.

azret (-ti) *(din)* Peygamber; kutsal, mukaddes, kutsi, mübarek; krş. **peyġamber**; **resul**; **~ Ali** Hazreti Ali. ● **cenap ~leri** Sayın, muhterem, bir saygı ifadesi.

— *Ey, musulman, sen degeninden ḫaberin barmı? Ḳoyġa domuz dedin, endi o ḳurbanlıḳḳa keçmez. Bunı Muḫammed azretleri yasaḳ etken*. "Hey müslüman, senin dediğinden haberin var mı? Koyuna domuz dedin, artık o kurban olmaz. Bunu Hazreti Muhammed yasaklamış." -Oşatam, Amma Aytmam Latifesi.

azsınma, azsınuv *(eylem adı)* **azsınmaḳ**.

azsınmaḳ Yetersiz görmek, az bulmak.

Baḳ sen oña. Ḳattı tazirni azsına! "Bak sen ona. Sert uyarıyı yetersiz görüyor!" -Z. Kurtnezir - 1.

azsınmamaḳ *(olumsuz)* **azsınmaḳ**.

azuv: **~ tiş** Azı dişi.

B

baa *(ağızlarda* **baġa**; **baḫa**; **paa***)* 1. Fiyat, ücret; krş. **deger**; **ḳadir (I)**; **ḳıymet**; **fiyat**. 2. *(okul)* Not; krş. **işaret**.

baalamaḳ *(ağızlarda)* Değer biçmek, kıymet biçmek, fiyat koymak, paha biçmek.

baalı bk. **paalı**.

baar Bahar, ilkbahar; krş. **ilk-ba(ḫ)ar**; **~de** İlkbaharda, ilkbahar mevsiminde; **erte ~** İlkbaharın ilk günleri; **erte ~de** İlkbaharın başlarında; **erte ~ osümlikleri** *(botanik)* Baharın ilk günlerinin bitkileri. ● **~deki areket – kuzdeki bereket** *(atasözü)* Bahardaki hareket, güzdeki berekettir.

Tışta ḳar-boran, içeride olar baarde açḳan, çeşit renkteki lâle çeçeklerini añdıralar. "Dışarıda kar boran, içeride onlar baharda açan çeşitli renkteki lale çiçeklerini andırıyorlar." -U. Edemova – 2.

baarlik (-gi) İlkbahar(s)i.

Seit-Ġazı baġçada baarlik arıḳlarnı temizlev ve angi yerlerde yañı arıḳlar

açmaḳ işlerinen aylanıp yurdi de, musafir kelgenini canı duysa kerek, yurüşini evge taraf burdı. “Seit Gazi bahçede baharlık hendekleri temizlemek ve hangi yerlerde yeni hendekler açmak işleriyle dolandı ve misafir geldiğini kalbi duysa gerek, yürüyüşünü eve doğru çevirdi.” -Çerkez Ali - 1.

baas Bahis; sohbet konusu; bk. **baḫs**.

Sevgiden baas etken ateşli, araretli, mektüpler. “Sevgiden bahseden ateşli, hararetli, mektuplar.” -U. Edemova - 2.

bab Bölüm, kısım, fasıl; bk. **bap**. *Askarcannıñ teşebbüsinen Nazim Abibüllayeviçniñ reberligi altında Nusretni bolükten bir yerge kıbırdatmazlar*. “Askarcan’ın teşebbüsüyle Nazim Abibüllayeviç’in rehberliği altında Nusret’i bölümden bir yere kıpırdatmazlar.” -U. Edemova - 2.

baba Baba; **~sınıñ adı** Babasının adı; **~ adı** Baba adı, soyadı; **~larımız** Atalarımız; krş. **ecdatlarımız**; **~ları bir ḳardaşlar** Babaları bir kardeşler; **~mnıñ doġmuş** (veya **tuvġan**) **ḳardaşı** a) Babamın erkek kardeşi. b) Babamın kız kardeşi; **~ ḳayġıruvı** Baba şefkati; **~ nasiatı** Baba nasihatı; **~sınıñ oġlu** Babasının oğlu; **~dan oksüz ḳalmaḳ** Babasız, yetim kalmak; **uyken (ıyken) ~** *(Kerç ağzı)* Dayı, amca; bk. **dayı**; **emce**. ● **~m sen!** Aman yarabbim! Aman Allahım!; **oyle bir ḳaçtı**, **~m sen**, **tutsañ**, **al!** Öyle çabuk kaçtı, aman yarabbim, yetişirsen, al!; **o ise**, **~ sen**, **oynay!** O ise, aman yarabbim, oynuyor!

Bıltır yazda anam ve babamnen Ḳara deñiz yalısında raatlandıḳ. “Geçen yaz annem ve babamla Karadeniz yalısında tatil yaptık.” -İ. Abduraman - 1.

baba-bala *(topluluk)* Baba ve oğul; **~ İlyasovlar** İlyasovlar’ın baba ve oğlu.

Boyle vaḳıtlarda Nadire onı ep artḳa çeke, baba-bala biri-birine ıntılġanını korüp, hoşlana-hoşlana şaḳıldap kule edi. “Böyle zamanlarda Nadire onu hep geriye çekiyor, baba oğul(un) birbirine (gitmeye) çabaladığını görüp, hoşlana hoşlana kıkırdayarak gülüyordu.” -U. Edemova - 2.

babaca(sına) Baba gibi.

Er keresinde babaca nasiatladı, yapılacaḳ işlerimizni nasıl başlap, nasıl soñuna çıḳmaḳ yollarını ogretti... “Her defasında babacan bir şekilde nasihat etti, yapılacak işlerimize nasıl başlayıp onları nasıl bitireceğimizi öğretti...” -Z. Kurtnezir - 1.

babaçka *(konuşmada)* Babasından miras alınan karakter.

baba-dede *(topluluk)* Babalar, atalar; *aynı:* **~ler**; krş. **atalar**; **selefler**; **acdat(lar)**; **~ yurtu** Anavatan, anayurt; krş. **Vatan**;

ana vatan; **ana yurt**; **~lerimiz** Atalarımız; **~lerimizniñ tili** Atalarımızın dili, anadilimiz.

Özüniñ baba-dede diyarını, bu sınırsız boş çöllerni başḳa türlü kormek istey. "Kendisinin ata diyarını, bu sınırsız boş çölleri başka türlü görmek istiyor." -Çerkez Ali - 1.

babalıḳ (-ġı) 1. Babalık, baba olma durumu. 2. Birine baba gibi davranma; **~ etmek** Birine babalık etmek, birine baba gibi davranmak. 3. Üvey baba; **menim ~ım** Üvey babam. 4. Baba adı, babasının adı; bk. **baba(sınıñ) adı**.

Şadiyecik arabadan tüştügi kibi, kendisine analıḳ, babalıḳ etgen Feride abla ile Usein akanıñ evlerine ketti. "Şadiyecik arabadan iner inmez, kendine analık, babalık yapan Feride abla ile Hüseyin ağanın evine gitti." -A. S. Ayvazov - 1.

babay *(ağızlarda)* Baba; bk. **baba**.

Bizim babaylar ḫalḳnı pek guzel ḳullanġanlar. "Bizim babalarımız halkı çok iyi bir şekilde kullanmışlar." -H. Ş. Toktargazi.

babbit *(metalürji)* Bebit (madeni).

babuġan (bağboġan) *(botanik)* Mezeryon.

bac, **baca (I)** *(ağızlarda)* Baca; bk. **ocaḳ**; **çaġaraḳ**.

Ḳurum basḳan yuregimniñ bacasından, / Çıḳḳan tütün koterilip kokke yetti. "Kurum saran yüreğimin bacasından, / Çıkan duman yükselerek göğe ulaştı." -Y. Temirkaya - 1.

baca (II) *(konuşmada)* Bacanak; kayın(birader), kaimbirader; bk. **bacanaḳ**.

bacaḳ (-ġı) *(konuşmada)* 1. Bacak; krş. **ayaḳ (I)**; **ḳıyış ~** Çarpık bacaklı, eğri bacaklı. 2. *(Sudak ağzında)* Paça *(pantolon)*; bk. **balaḳ**; **~ları yerge tiye** *(ağızlarda)* Paçaları yere değiyor.

Em uşüymen, em sızlay eki bacaḳ, / Koterile, yuksele dinsiz sıcaḳ "Hem üşüyorum, hem sızlıyor iki bacak, / Yükseliyor, yükseliyor dinsiz ateş," -A. Kadrizade.

bacanaḳ (-ġı) Bacanak.

Onıñ ḳız ḳardaşını korip, Nimetullaġa: 'Olan, muḳayt ol, biz bacanaḳ ola bilemiz', -dep şaḳa etti. "Onun kız kardeşini görünce Nimetullah'a: 'Ulan, dikkat et, biz bacanak olabiliriz', – diyerek şaka yaptı." -A. Osman - 1.

bacı *(eski)* Kız hizmetçi, kadın hizmetçi, ortalık hizmetçisi.

badam *(Kodeks Kumanikus)* Badem; bk. **badem**.

badana *(ağızlarda)* 1. Kireç; krş. **kireç**. 2. Badana; badanalama; bk. **sılama**; **sılav**;

~ etmek Badana etmek, badana vurmak, badanalamak; bk. **sılamaḳ (***ağızlarda* **aġartmaḳ**; **aḳlamaḳ)**.

badbaḫt *(Kodeks Kumanikus)* Bahtsız, bedbaht, biçare, şanssız, talihsiz, zavallı; bk. **bedbaḫt**; **çastsız**.

bade *(şiirsel)* Mey; şarap; krş. **şarap**; **mey**; **musallas**.

badem Badem; **artlanġan** ~ Kabuğu soyulmuş badem; ~ **piçim bezler** *(anatomi)* Bademcik. ● ~ **kozlü** Badem gözlü; **olgen soñ ~ kozlü ola** *(atasözü)* Bir kişinin ancak ölümünden sonra değeri anlaşılır; kişi elinden giden bir şeyi çok önemli, çok güzelmiş gibi anlatır.

Anda yuksek bir ḳayanıñ ustünde badem teregi ose. "Orada, yüksek bir kayanın üstünde badem ağacı yetişir." -A. Osman - 2.

bademçik (-gi) Bademcik; **~ler** *(anatomi)* Bademcikler.

bademli Bademli; **~ pirojnoe** *(konuşmada* **pirojnı***)* Bademli kek.

bademlik (-gi) Badem bahçesi.

badırdama, **badırdav** *(eylem adı)* **badırdamaḳ**.

badırdamaḳ Çene çalmak, dırdır etmek.

badırdavuḳ (-ġı) Çenesi düşük, geveze, dırdırcı.

badiye Oturak, lazımlık.

bagaj Bavullar, bagaj; eşya, yolcu eşyası; **~nen yibermek** Bagajla göndermek; **~ġa bermek** Bagajı kaydettirmek, eşyayı bagaja vermek.

Poezdġa Rüstem şaḫsiy bagajınen mindi. "Trene Rüstem özel bagajıyla gitti." -E. A. Osmanoğlu - 1.

bagajnik (-gi) Bavul askısı, bagaj yeri; **ayaḳmaşna(nıñ) ~i** Bisikletin askısı.

baget Çerçevelik, pervaz.

baġ (I) 1. Bağlantı; irtibat; **~ tutmaḳ** İletişimi koparmamak. 2. Bağcık; bağ; **ayaḳḳap ~ı** Ayakkabı bağcığı; **ayaḳḳap ~ı çezildi** Ayakkabının bağcığı çözüldü; **boyun ~ı** bk. **boyunbaġ**. 3. Bağlam; deste; **bir ~ ot** Bir demet ot; krş. **demet**; **deste**; **top**. 4. Bağ; temas; ilişki; münasebet; krş. **alâḳa (1)**; **dostluḳ ~ları** Dostluk bağları. 5. Bağ, bağlama, kavşak yeri (el yazısında). 6. *(biyoloji)* Bağ. 7. *(dilbilimi)* Apozisiyon, atfı beyan *(Belirlediği bir isim ya da edatın yanına konan ve o isim veya edatla aynı kimseyi, aynı şeyi belirten kelime ya da kelime grubu)*; **sıra ~ı** *(dilbilimi)* Bağlılık; krş. **iyerme**; **ḳavuşuv**. 8. *(matematik)* Bağımlılık.

Men, kelecekte belki kerek olurlar deye, beşinci sınıftan şu "serbest aḳaylar" ile

baġ tuta başladım. “Ben, gelecekte belki lazım olurlar diye, beşinci sınıfta şu ‘serbest ağalar’ ile ilişki kurmaya başladım.” -E. Umerov - 1.

baġ (II) 1. Üzüm bağı, bağ; krş. **yuzümlik**; **~ bozmaḳ** Bağ bozmak *(bağın üzümlerini toplamak)*; krş. **yuzüm cıymaḳ**; **~ bozumı vaḳtı** (veya **zamanı)** Bağ bozumu vakti *(üzümün toplanma zamanı)*. 2. *(ağızlarda)* Bahçe, bağ; bk. **baġça**. ● **~ı rıdvan** *(şiirsel)* Cennet.

Baġ içine kirgenimiz kibi, Seid-Aḫmet aḳa bir şey korip toḳtaldı. “Bağ içine girdiğimiz an, Seid Ahmet ağabey bir şey görüp durdu.” -U. İpçi - 1.

baġa bk. **baa**.

baġan 1. Bağan, vakti gelmeden ölü doğan yavru, düşük *(kuzu hakkında)*. 2. Bağan *(ölü doğan kuzunun derisi)*.

baġana *(ağızlarda)* Destek; ayak *(köprü vb.)*; bk. **direk**; **tireme**; **istinat**; **tayama**; **tayanġıç**.

baġar Kuru, sulanmayan; **~ ziraat** Kuru tarım *(kurak veya yarı kurak bölgelerde, sulama yapmadan tarladan ürün alınması yollarını gösteren tarımsal tekniklerin bütünü, kuru ziraat)*.

baġ-baġça Bağ bahçe *(bahçeler ve bağlar)*.

Toprak olsa, suv olsa, ne içün baġ-baġçamız olmaycaḳ. “Toprak olsa, su olsa, ne için bağ bahçemiz olmayacak.” -Çerkez Ali - 1.

baġ-bostan Bağ ve bostan.

baġ-bostanlıḳ (-ġı) Bahçesi bol arazi.

baġcı Bağcı, üzümcü; krş. **yuzümci**.

Sovḫozġa, şubesiz, yuksek iḫtisaslı muteḫassıslar, baġcılar keldiler. “Sovhoza, şüphesiz, yüksek nitelikli uzmanlar, bağcılar geldiler.” -Çerkez Ali - 1.

baġcılıḳ (-ġı) Bağcılık, üzümcülük.

Baġcılıḳ işleri ve olarnıñ elde etken ḳazançlarınen yaḳından tanış olġanları içün musafirler sovḫoz yolbaşçılarına oz teşekkürlerini bildirdiler. “Bağcılık işleri ve onların elde ettiği kazançları hakkında yakından bilgi sahibi oldukları için misafirler sovhoz rehberlerine teşekkürlerini bildirdiler.” -Çerkez Ali - 1.

baġça 1. Bahçe. 2. *(terim)*: **~ armut** Bir armut türü.

Koylüniñ tarlası, baġçası, otlaġı / Daima suvunnen tazersin, yeşersin! “Köylünün tarlası, bahçesi, otlağı / Daima suyunla tazelensin, yeşersin!” -Y. Temirkaya - 1.

baġçacı Bahçivan; krş. **baḫçivan**.

Nazim er kesni işke tain etken soñ, ozü Tursunbekniñ yanına ḳaytıp kelerek,

butün aşlamalarnı çuḳurdan çıḳarıp, bağçacılarnıñ ḳoluna top-top teslim etti. “Nazim herkesi işe tayin ettikten sonra, kendisi Tursunbek’in yanına dönüp gelerek, bütün fidanları çukurdan çıkarıp, bahçivanların eline deste deste teslim etti.” -Çerkez Ali - 1.

bağçacılıḳ (-ġı) Bahçecilik, meyvecilik.

Babası elli yıllıḳ omüri içinde bağçacılıḳ işiniñ ḳurtı olıp ḳalġan. “Babası elli yıllık ömrü içinde bahçecilik işinin kurdu olmuş.” -Çerkez Ali - 1.

bağçalıḳ (-ġı) Bahçelik, bahçeleri olan yer.

Yolun sağında yeşillikler, bağçalıḳlar içinde bulunan Ay-Vasili, dere içindeki Derekoyü, ḳarşısındaki Yaltayı korünce: — Murat aka bu korünen yerler neresidir? “Yolun sağ tarafında yeşilliklerin, bahçeliklerin içinde bulunan Ay Vasil’i, dere içindeki Dereköy'ü, karşısındaki Yalta'yı görünce: — Murat ağa, bu görünen yerler neresi?” -A. S. Ayvazov - 1.

Bağçasaray Bahçesaray şehri.

Bağçasaraydan başlap, dağlar ve ḳayalıḳlar arasından Salaçıḳḳa doğru ketken yolnıñ uzerinde bir atlı kete edi. “Bahçesaray'dan başlayıp, dağlar ve kayalıklar arasından Salaçık'a doğru uzanan yolda bir atlı gidiyordu.” -O. Akçokraklı - 1.

Bağçasaraylı Bahçesaraylı.

bağçasız Bahçesiz.

bağdaş Bağdaş *(oturma biçimi)*; **~ ḳurıp oturmaḳ** Bağdaş kurup oturmak.

İsmet ipranık kilim ustünde bağdaş ḳurıp otura. “İsmet yıpranmış kilimin üstünde bağdaş kurup oturuyor.” -E. A. Osmanoğlu - 1.

bağer *(Kodeks Kumanikus)* Bakır; bk. **baḳır**.

bağır 1. Bağırlar, iç organlar; **içim-bağrım yana** *(mecaz)* İçim yanıyor. 2. *(ağızlarda)* Karaciğer; bk. **ḳara ciger**. 3. Göğüs; krş. **koküs**; **töş**; **bağrına basmaḳ** Bağrına basmak (kucaklamak, kolları ile sararak göğsüne yaslamak). 4.: *(mecaz)* **demiryol bağrı** Demiryolu toprak seti.

Genç yigit kendisiniñ nazik ve lâtif yuküni bağrına basaraḳ: — 'Aḫ, menim ḳozum! Al kirezim!' — deye ilerilemekte edi. “Genç yiğit nazik ve lâtif yükünü bağrına basarak: "Ah benim kuzum! Al kirazım!" diye ilerlemekteydi.” -O. Akçokraklı - 1.

bağıravuḳ (-ġı) Yaygaracı, şamatacı; krş. **ḳıçıravuḳ**.

Bağıravuḳ ressamlar ogünde tiz çökip adını kirletmedi. “Yaygaracı ressamların önünde diz çöküp adını kirletmedi.” -İ. Paşi.

bağırıḳ (-ġı) Bağırma, bağırtı; yükses ses, nida; çığlık, haykırma; nara; feryat; krş. **ayḳırma**; **nara**; **feryat**; **yayġara**; **ḳıçırıḳ**.

bağırıḳlamaḳ Bağırıp çağırmak; krş. **ḳıçıraḳlamaḳ**.

Geceleri raat yuḳlayım, anavı oñmaycaḳ trubanı artıḳ tüşümde kormeyim, bağırıḳlap uyanmayım, iştaam guzel, keyfim yerinde. “Geceleri rahat uyuyorum, şu boruyu artık rüyamda görmüyorum, bağırarak uyanmıyorum, iştahım güzel, keyfim yerinde.” -E. Umerov - 1.

bağırma, **bağıruv** *(eylem adı)* **bağırmaḳ**.

Ḳarġalarnıñ eski caminiñ yıḳıḳ divarları ustünde kokke baḳaraḳ otmeleri, ḫorazlarnıñ ezan vaḳtında butün ḳuvetleri ile bağırmaları, ruzgârlarnıñ terenden kelgen uvultıları, ḳırlarnıñ koküs kermeleri, ḳuyularnıñ, atta canlı taşnıñ tınçlıḳları ezan degil de ne edi? “Kargaların eski caminin yıkık duvarları üstünde göğe bakarak ötmeleri, horozların ezan vaktinde bütün kuvvetleri ile bağırmaları, rüzgarların derinden gelen uvultuları, kırların göğüs germeleri, kuyuların hatta canlı taşın sessizliği ezan değil de neydi?” -Cafer Seydamet.

bağırmaḳ 1. Bağırmak. 2. Bozlamak (*deve hakkında)*; krş. **ḳıçırmaḳ**; **ökürmek**; **cekirmek**.

Yuzünde tebessüm de ola. *Kimsege bağırmay*. *Kollektiv aḳḳında ḳaygıra*. “Yüzünde tebessüm oluyor. Kimseye bağırmıyor. Grup hakkında kaygılanıyor.” -İ. Abduraman - 1.

bağırsaḳ 1. *(ağızlarda)* Bağırsaklar; bk. **işkembe**. 2. *(yiyecek)* Hamurdan yapılan ve kızgın yağda pişirilen küçük yuvarlaklar.

bağışlama, **bağışlav** *(eylem adı)* **bağışlamaḳ**; 1. Hediye etme, armağan etme. 2. Bağışlama, af.

bağışlamaḳ 1. Hediye etmek; **baḫşış ~** Hediye vermek; **men bu kitapnı sizge bağışlayım** Ben bu kitabı size hediye ediyorum. 2. Affetmek; **bağışlañız!** Affedersiniz!; **bağışlañız, men sizni tanımadım** Özür dilerim, sizi tanıyamadım; **Alla bağışlasın** Allah bağışlasın; **onıñ ḳabaatını bağışladılar** O affedildi, onu bağışladılar; **bağışlap olamamaḳ** Bağışlayamamak. 3. Tahsis etmek, ayırmak, vakfetmek; **“Maarifçi”niñ yubilayine bağışlanġan söz** Maarifçi’nin jübilesine adanmış söz; **ozüni ilimge ~** Kendini bilime adamış.

Rüstem baḳır teneke parçasından kuçük samolöt yasamaḳ ve onı Andrey emcege bağışlamaḳ istey. “Rüstem bakır teneke parçasından küçük uçak yapmak ve onu Andrey amcaya hediye etmek istiyor.” -E. A. Osmanoğlu - 1.

— Menim torunıma bir danesini bağışlamaz ekensiñizmi? “— Benim torunuma bir tanesini hediye etmez misiniz?” -A. Osman - 1.

bağışlamamaḳ *(olumsuz)* **bağışlamaḳ**.

bağışlanġan Hediye edilen, bağışlanan, verilen; **~ kitap** Bağışlanan kitap.

bağışlanmaḳ 1. Sunulmak, verilmek, bağışlanmak, hediye edilmek; krş. **baḫşış berilmek**; **oña kitap bağışlandı** Ona kitap bağışlandı. 2. İthaf edilmek, adanmak; **yazıcınıñ yubilayine bağışlanġan şiir** Yazarın jübilesine adanmış şiir.

bağışlanmamaḳ *(olumsuz)* **bağışlanmaḳ**.

bağlam Bağlam, deste, hevenk; **bir ~ odun** Odun destesi.

bağlama Nakarat.

bağlamaḳ Bağlamak; **ḳollarını (ayaḳlarını) ~** Birinin ellerini (ayaklarını) bağlamak; **olarnı bir-birine dostluḳ bağlay** (veya **olar bir-birine dostluḳnen bağlı**) Onları birbirine dostluk bağlıyor (veya onlar birbirine dostlukla bağlı); **boyunbaġ ~** Kravat bağlamak; **kozüni ~** a) Birinin gözlerini bağlamak. b) Hipnotize etmek; büyülemek; **belini ~** a) Kuşanmak. b) *(mecaz)* Hazır olmak, hazır beklemek; **atımnıñ başını bağladım terekke** Atımı ağaca bağladım; **bağlap olamamaḳ** Bağlayamamak; krş. *(ağızlarda)* **bağlayalmamaḳ**.

Mına olarnıñ ḳalblerini birbirine bağlamaġa sebep olġan korülmez ipler neden ibaret ediler. “İşte onların kalplerini birbirine bağlamaya sebep olan görülmez ipler bundan ibarettiler.” -U. Edemova - 1.

Çoḳ yıllıḳ tecribesini ilimnen bağladı, partiya ve devlet işlerinde çalıştı. “Çok yıllık tecrübesini ilim ile birleştirdi, parti ve devlet işlerinde çalıştı.” -Çerkez Ali - 1.

bağlamamaḳ *(olumsuz)* **bağlamaḳ**.

bağlanamamaḳ Bağlanamamak; krş. **bağlanıp olamamaḳ**.

bağlanış *(edebiyat)* Düğüm; krş. **düğüm**.

bağlanmaḳ 1. Bağlanmak, bağlı olmak; **torbanıñ aġzı bağlandı** Torbanın ağzı bağlandı. 2. Bağlanmak; bağlantı (irtibat) kurmak; **bağlanıp olamamaḳ** Bağlanamamak, bağlantı kuramamak; krş. **bağlanamamaḳ**.

Adeti uzre boyle ola: raykomnıñ ḳabulḫanesinden mańa telefon etip,

birinci sekretarınen bağlanmaḳ kerekligini aytalar. “Genellikle böyle oluyor: Mıntıka komitesinden bana telefon edip birinci sekretere bağlanmak istediklerini söylüyorlar.” - Z. Kurtnezir - 1.

bağlanmamaḳ *(olumsuz)* **bağlanmaḳ**.

bağlatmaḳ *(ettirgen)* **bağlamaḳ**.

bağlatmamaḳ *(olumsuz)* **bağlatmaḳ**.

bağlayalmamaḳ *(ağızlarda)* Bağlayamamak.

bağlayıcı 1. Bağlayıcı. 2. *(dilbilimi)* Bağlaç; ~ **söz** Bağlaç; **ayırıcı** ~ Beraberlik ve karşıtlık bağlacı; **ḳarşı ḳoyuv ~(s)ı** Karşıtlık bağlacı, terdit ve tadil bağlacı; **ḳoşucı** ~ Bağ, bağlaç; **tabilev** ~ Tamlayıcı bağlaç; **tizme** ~ Atıf edatı, bağlaç, bağ.

Gazeta ise, ḫalḳnen raykomnı bağlayıcı siyasiy vasta. “Gazete ise halk ile bölge idaresini birbirine bağlayan siyasi bir araç.” -Z. Kurtnezir - 1.

bağlayıcısız 1. Bağlayıcısız. 2. *(dilbilimi)* Bağlaçsız; ~ **bağ** Bağlaçsız bağ; ~ **cumle** Bağlaçsız cümle.

bağlayıcısızlıḳ (-ġı) Bağlayıcısızlık.

bağlı (I) (kimge?, nege?, *konuşmada* kimnen?, nenen?) 1. Bağlı; bağımlı, tabi *(kime, neye)*; ilgili *(kimle, neyle)*; sadık; **eli-ayağı** ~ a) Eli ayağı bağlı. b) Eli kolu bağlı; ~ **at** Bağlı at; ~ **olmaḳ** Bağlı olmak; şartlara bağlı olmak; neden olmak; **eger maña ~ olsa edi** Eğer bana bağlı olsaydı, bana kalsaydı; **bu ozüñe ~** O sana bağlı; **bir-birine ~** Birbirine bağlı.

O ḫayırsız vaḳiadan soñ, yastıḳ tübünden ġaip olġan paralar ḳayda ketkeni ve onıñnen bağlı laḳırdılar aḳḳında Niyar aḳayına, yaḫut ḳaynanasına ağız açmadı. “O kötü olaydan sonra yastık altından kaybolan paraların nereye gittiği ve onunla ilgili sözler hakkında Niyar kocasına yahut kaynanasına ağız açmadı.“ -U. Edemova - 1.

bağlı (II) Üzüm bağı olan.

bağlıḳ (-ġı) Bağlık, bağ yeri.

bağlılıḳ (-ġı) Bağlılık, merbutiyet; sadakat; bağımlılık.

Kollektivge doġru yol kosterir ve gazetanen raykom arasında uyġunlıḳnı, bağlılıḳnı temin ete bilirimmi? “Topluma doğru yolu gösterir ve gazeteyle bölge arasındaki uygunluğu, bağlılığı sağlayabilir miyim?” -Z. Kurtnezir - 1.

bağsız 1. Bağı bulunmayan. 2. Bağlantısız, rabıtasız; ~ **laf** Tutarsız konuşma. 3. Üzüm bağı olmayan.

O, iç bir ḳuvetniñ bağsız ayaḳları ve ur ḳanatlarınen maḳsadlarına taraf atılğanlarnı, uçḳanlarnı cezalandıralmayacağına, cezalandırmaması lâzim olduğına inana, aksini ḳabul etip olamay ve zavallı ḳozu içün kozyaşlarını tökerken, merametsiz ḳaşḳırnı lânetley edi... "O, hiçbir kuvvetin bağsız ayakları ve hür kanatlarıyla maksatlarına doğru atılanları, uçanları cezalandırmayacağına, cezalandırmaması gerektiğine inanıyor, aksini kabul edemiyor ve zavallı kuzu için gözyaşlarını dökerken, merhametsiz kurdu lanetliyordu…" -Cafer Seydamet.

baḫa bk. **baa**.

baḫane *(ağızlarda)* Bahane, neden, sebep, vesile, gerekçe, geçerli neden, mucip sebep; bk. **mana(çıḳ)**.

baḫar (I) Baharat, bahar.

baḫar (II) bk. **baar**.

baḫarat (-tı) Baharat.

baḫaratçı Baharatçı, baharat satıcısı.

baḫçivan Bahçıvan; krş. **bağçacı**.

baḫıt bk. **baḫt**.

baḫıtlı bk. **baḫtlı**.

baḫıt-seadet bk. **baḫt-seadet**.

baḫıtsız bk. **baḫtsız**.

baḫıtsızlıḳ bk. **baḫtsızlıḳ**.

baḫis 1. Konuşulan şey, konu; **~ mevzusı** Konuşma konusu. 2. Konuşma; sohbet; tartışma; krş. **subet**; **musaabe**; **~ açmaḳ** Konuşmaya başlamak, bahis açmak; **~ etmek** Bahsetmek; konuşmak. 3. Anlatan, bahseden. 4. Bahis; tartışma, münakaşa; **~ke kirmek** Bahse girmek.

baḫlava bk. **paḫlava**; *(astronomi)* Terazi takımyıldızı.

baḫs bk. **baḫis**.

baḫslaşmaḳ Birisiyle konuşmak, sohbet etmek; tartışmak, münakaşa etmek, polemik yapmak; krş. **subetleşmek**.

baḫşış Hediye; armağan; ihsan; krş. **ediye**; **~ bermek** Hediye vermek; krş. **bağışlamaḳ**; **ediye etmek**. ● **~ atnıñ tişine baḳılmaz** *(atasözü)* Hediye atın dişine bakılmaz.

Bu bizge tabiatnıñ bergen baḫşışıdır, biz kuneşimiz ile ğururlanmaḳ borçlumız! "Bu bize tabiatın verdiği hediyedir, biz güneşimizle gururlanmalıyız!" -Çerkez Ali - 1.

baḫt (baḫtı) Baht, mutluluk, saadet, bahtiyarlık; talih, devlet; krş **devlet**; **iḳbal**; **seadet**; **feraḫ**; **çast**; **~ıma** Bahtıma, şansıma, talihime; **~ıña** Senin bahtına, şansına, talihine; **~ına** Onun bahtına, şansına, talihine.

Arḳadaşlar! Ġayret, ġayret, tez açılsın baḫtımız! / Yaşav aḳḳı coytılmasın, oksüz, yoḳsul milletin! “Arkadaşlar! Gayret, gayret, çabuk açılsın bahtımız! Yaşama hakkı kaybolmasın, öksüz, yoksul milletin!” -M. Niyazi.

baḫtiyar Mutlu, mesut; bahtlı, bahtiyar; talihli; krş. **baḫtlı**; **mesut**; **seadetli**; **çastlı**.

baḫtlı Mutlu; mesut; bahtiyar; krş. **baḫtiyar**; **mesut**; **seadetli**; **çastlı**.

Ḫalḳ arasında, onı tapḳan adam baḫtlı ola, degen efsane de yure. “Halk arasında onu bulan kişi şanslı olur diye efsane geziyor.” -E. Umerov - 2.

baḫt-seadet (-ti) Saadet, mutluluk, bahtiyarlık; krş. **baḫt**; **çast**; **feraḫ**; **iḳbal**; **devlet**; **seadet**.

Urf-adetlerni añdırġan ḫalḳ yırlarında ḳaraḳalpaḳ ḫalḳı ayatınıñ ozüne ḫas ḫususiyetleri, baḫt-seadetke irişüv yolundaki arzuları, içtimaiy teñsizlikke ḳarşı kureşi yumoristik ve satirik şekillerde ifadelene. “Örf adetleri andıran halk türkülerinde Karakalpak halkı hayatının kendisine has özellikleri, mutluluğa erişme yolundaki arzuları, sosyal eşitsizliğe karşı mücadeleyi mizahi ve satirik şekillerde ifadeleniyor.” -Çerkez Ali - 1.

baḫtsız Bahtsız, şanssız, talihsiz, bedbaht, biçare, zavallı; krş. **bedbaḫt**; **oğursız**.

Rüstem ve Sait dostlaşḳan kun onıñ eñ baḫtsız kunü olıp çıḳtı… “Rüstem ve Sait’in dost oldukları gün onun en şanssız günü oldu.” -E. A. Osmanoğlu - 1.

baḫtsızlıḳ (-ġı) Sıkıntı, meşakkat, dert, kaza, bela, afet, felaket, musibet.

bais *(eski)* Sebep, neden, saik; bk. **sebep**.

bak Kap, depo, hazne, teneke *(kapasitesi)*; **benzin ~ı** Benzin deposu.

bakaka *(ağızlarda)* Kurbağa, yeşil kurbağa; bk. **baḳa**.

bakalavr Olgunluk sınavı, bakalavr, bakalorya *(1- Lise öğreniminden sonra sınavla kazanılan olgunluk. 2- XVI. yy.da uydurulmuş bir sözcük. Fransız üniversitelerinin bazı fakültelerince verilen derecelerin ilki. Bu dereceyle mezun olanlara başölye denir)*.

bakenbard Sakal başı, favori.

bakir El değmemiş, el değmedik, dokunulmamış, bakir, temiz, lekesiz kız oğlan kız, erden.

bakire *(dişi cins)* **bakir**; Bakir, bakire, kız oğlan kız, kız; krş. **ḳız (3)**; **tiyilmegen ḳız**; **ebediy ~ Azreti Meryem** Kutsal tertemiz bakire Meryem.

bakkara *(kumar)* Bakara oyunu.

bakterial Bakteri(s)i; bakterili, mikroplu.

bakteriofag Bakteriyofaj *(Bakterileri enfekte eden bir virüs)*.

bakteriolog Bakteriyolog, bakteriyoloji uzmanı.

bakteriologik Bakteriyolojik, bakteriyoloji(s)i.

bakteriologiya Bakteriyoloji *(Bakterilerin ve genel olarak mikropların biçimlerini, niteliklerini inceleyen mikrobiyoloji dalı)*.

bakteriya Bakteri, mikrop; **ẖastalıḳ asıl etici ~lar** Kötü huylu bakteriler.

bakteriyalı Bakterileri olan, bakterili.

bakteriyasız Bakterileri olmayan, bakterisiz.

baḳa Kurbağa; **~ sesleri** Kurbağa sesleri; **~ balası** Kurbağa yavrusu; **~ yipek** Yosun; sulu çamur.

baḳa-baḳa: **~ kozüm aylandı (***ağızlarda* **cırtıldı)** Gözümü dört açtım, pür dikkat baktım.

Biraz turġan soñ, çöl betke baḳa-baḳa vokzal binası tarafḳa ketti. "Biraz durduktan sonra, tarla tarafına dikkatlice bakarak istasyon binasına doğru gitti." -A. Osman - 1.

baḳabaş 1. Kısa boyunlu. 2. *(zooloji)* İribaş, tetari *(Yumurtadan yeni çıkmış ve henüz ayakları oluşmamış yavru kurbağa)*. 3.: **~ balıḳ** *(zooloji)* Dere iskorpiti, kayabalığı, izmarit balığı.

baḳaçina *(ağızlarda)* Kurbağa; bk. **baḳa**.

baḳamamaḳ Bakamamak; krş. **baḳıp olamamaḳ**.

baḳayapraḳ *(botanik)* (-ġı) Sinir otu *(İki çenekliler sınıfının Sinir otu familyasından, birçok yabani türü bulunan bir ya da çok yıllık bir bitki. Yaprakları idrar söktürücü, yara iyi edici, cerahat çekici ve nasırları iyi edici olarak kullanılır)*; krş. **damar yapraḳ**.

baḳ-baḳ *(ünlem)* Vrak vrak *(Kurbağa sesi)*.

baḳçacı *(Kodeks Kumanikus)* Meyvecilik uzmanı, meyveci; bk. **bağçacı**.

baḳıcı Bakıcı.

Olarnıñ ne yuvaları bar, ne de baḳıcısı. "Onların ne yuvaları var, ne de bakıcıları." -Çerkez Ali - 2.

baḳıldama, **baḳıldav** *(eylem adı)* **baḳıldamaḳ**; Vakvaka, vaklama, gaklama.

baḳıldamaḳ Vakvak etmek; **baḳa baḳ-baḳ baḳılday** Kurbağa vakvak ediyor.

baḳılmaḳ 1. Çevrilmek, yönelmek, dikilmek *(bakışları hakkında)*. 2. Bakılmak, incelenmek, tetkik edilmek,

izlenmek; **işi baḳıldı** İşi incelendi. 3. Bakılmak; göz kulak olunmak; gözetilmek; beslenmek, yedirilmek, semirmek, semizlemek; otlanmak.

Boyle olsa da, er alda, çufutlarġa igrenç koz ile baḳılır edi ve der ediler ki, uluḳat karaimler miskin ve zayıf millet olıp ve ekserisiniñ başı ilâç ḳabul etmez çıbanlar ve yaralar ile tolu, yani taz illetine oġraġan emişler. "Durum böyle olsa bile, çufutlara iğrenerek bakılırdı ve derlerdi ki, ulukat Karaimler miskin ve zayıf bir millet olup çoğunluğunun başı, ilâçla bile geçmeyecek şekilde çıban ve yara ile kaplıdır, yani kellik hastalığına yakalanmışlardır."-O. Akçokraklı - 1.

baḳılmamaḳ *(olumsuz)* **baḳılmaḳ**.

baḳım Bakım, bakma; **~ı yaḫşı** Bakımı iyi.

baḳımlı 1. Özenle bakılmış, iyi bakımlı; besili, semiz, iyi bakılmış, (at) iyi tımar edilmiş. 2. Semiz, şişman, besili *(büyükbaş hayvan)*; krş. **beslengen**. ● **~ olmaḳ** Besili, semiz, iyi bakılmış olmak *(büyükbaş hayvan)*.

baḳımsız Bakımsız, iyi bakılmamış; besili olmayan, semiz olmayan, iyi tımar edilmemiş.

Baḳımsız... Altınġa degerli topraḳ boş ḳala. "Bakımsız... Altındaki değerli toprak boş duruyor." -Z. Kurtnezir - 1.

baḳımsızlıḳ (-ġı) Bakımsızlık, bakım olmaması.

baḳınma, **baḳınuv** *(eylem adı)* **baḳınmaḳ**; Denetim geçirme, kontrol edilme, incelenme, muayene olma.

baḳınmaḳ 1. Bakınmak, çevreye göz gezdirmek; **etrafına baḳınmaḳ** Etrafına bakınmak. 2. Muayene olmak *(doktor)*.

Biraz sonra yorġanını başından çekti, etrafına baḳındı. "Biraz sonra yorganını başından çekti, etrafına bakındı." -A. S. Ayvazov - 1.

baḳır Bakır; krş. **cez**; **~(nen) ḳaplamaḳ** Bakırla kaplamak; **~ savut** Bakır kaplar; **ḳara ~** Kara bakır; **~ aḳça** Bakır para, mangır; **~ cezve** Bakır cezve.

Ḳuddusnıñ mal degende, bir baḳır çaynigi ḳalġan. "Kuddus'un eşya denecek bir bakır çaydanlığı kalmış." - A. Hilmi.

baḳırbaş: **~ yılan** *(zooloji)* Boz ya da gri renkte dişi yılan.

baḳırcı Bakırcı, bakır işçisi.

Şoyle ki, fabrika em dülber, em ucuz ḳazanlar yapar, baḳırcıran yasaġan ḳazanı onınle boy olçüşemez. "Şöyle ki; fabrika hem güzel hem de ucuz tencereler yapar, bakırcının yaptığı tencere onunla boy ölçüşemez" -U. İpçi - 1.

baḳırcılıḳ (-ġı) Bakırcılık.

baḳırmaḳ *(ağızlarda)* Bağırmak; bk. **ḳıçırmaḳ**; **baġırmaḳ**.

baḳırtaş *(mineraloji)* Malakit, bakır taşı; krş. **min (II)**.

baḳış 1. Bakış; krş. **nazar**; **bir ~ta o – yaḫşı adam** İlk bakışta, o iyi bir adam. 2. Toplu bakış; yorum *(gazetelerde vb.)*; **gazetalarġa ḳısḳa bir ~** Gazetelere üstünkörü bir bakış.

Ḳırmızı yuzünden ve kestane mıyı ḳlarının astından ara-sıra kozge çarpḳan parlaḳ aḳ uslerinden ve aybetli cesürane baḳışlarmdan Yeḫuda Biḫim bu atlınıñ yerli cesur yigitlerden biri Salâḥiddin bek olġanını; tanıya bildi. "Kırmızı yüzünden, kestane renkli bıyıklarının altından ara sıra göze çarpan parlak beyaz dişlerinden ve heybetli cesürane bakışlarından Yehuda Bihim bu atlının cesur yiğitlerden Salâhaddin bey olduğunu anladı." -O. Akçokraklı - 1.

baḳışma, **baḳışuv** *(eylem adı)* **baḳışmaḳ**.

baḳışmaḳ Bakışmak, birbirine bakmak.

Kirgen vaḳıt epimiz ḳorḳar, titrer, aġzımızını açar, kozimizniñ kenarından ḳılıy-ḳılıy baḳışırdıḳ. **"**Girdiği zaman hepimiz korkar, titrer, ağzımızı açar, gözümüzün kıyısından kısık kısık bakışırdık." -N. Çelebicihan.

baḳışmamaḳ *(olumsuz)* **baḳışmaḳ**.

baḳıy Ebedi, ezeli, sonrasız; *(zıt)*: **fani**; **~ omür** Ebedi hayat; **~ selâm!** Saygılar, saygılarımla *(mektubun sonunda yazılır)*.

Baḳiy alem yene bu alem. "Bakî âlem gene bu âlem." -O. Akçokraklı - 1.

baḳḳal Bakkal.

Lâkin ayaḳlarını birden beki telmegeninden orada, Apostolniñ baḳḳal tükânı ogünde turıp bir aḳayġa sepeti içindeki yımırtalarını kostergen, ḳartanayġa urundı, soñ ozüni teraze tutıp, doġrultıp, elindeki terini tükânnıñ pencerelerine sıypap keçip kitti. "Ancak ayaklarını hemen sağlam bir şekilde koyamadığı için orada, Apostol'ın bakkal dükkânı önünde durup bir adama sepetinin içindeki yumurtaları gösteren bir yaşlı kadına çarptı, sonra kendini dengeleyerek, doğruldu ve elindeki deri dükkânın pencerelerine çarparak geçti, gitti." -U. İpçi - 1.

baḳḳalamaḳ Zaman zaman bakmak, arasıra bakmak, göz atmak; **o menim tarafıma baḳḳalay** O benim tarafıma zaman zaman bakıyor.

baḳḳalamamaḳ *(olumsuz)* **baḳḳalamaḳ**.

baḳḳallıḳ (-ġı) Bakkaliye, bakkallık.

baḳḳanda …e göre, … ile kıyaslanırsa; oranla, nispetle; kıyasla, nazaran,

yanında; krş. **kore (2)**; **nisbeten**; **oña ~ bu yaḫşı** Ona göre bu daha iyi.

baḳla Fasulye; **sırlı ~** Benekli fasulye; **alakot ~** Kırmızı barbunya fasulyesi; **yeşil ~** Yeşil fasulye; **yeşil ~ şorbası** Yeşil fasulye çorbası; **kelin ~** "Gelin" fasulye.

Çaḳıllı, taşlı bayırlar töpesine suv çıḳarıp bostancılıḳ etkenler, ḳazmalarnen dağlarnı söküp, kütüklerni çıḳarıp, ozlerine bir avuç topraḳ tapıştırġanlar ve o yerde ḳartop, baḳla, soġan, mısırboġday, ḳabaḳ, biber, patikan ve ilâḫre ekip bala-çaġasını keçindirip omür sürgenler. "Çakıllı, taşlı bayırların tepesine su çıkarıp sebzecilik yapmışlar, kazmalarla dağları söküp, kütükleri çıkarıp, kendileri için bir avuç toprak bulmuşlar ve orada patates, fasulye, soğan, mısır, kabak, biber, patlıcan vs. ekerek çoluk çocuklarının geçimini sağlayarak yaşamışlar." -Çerkez Ali - 2.

baḳlalı Fasulyeli; **~ laḳşa** *(aşçılık)* Fasulyeli erişte.

baḳlava *(aşçılık)* Baklava.

Ḳızı ve torunı kelgende bita şimdi furundan etli ve ḳartoplı sarburma ya da etli ve pirinçli köbete çıḳarġan, ḳurabiye, baḳlava pişirgen olur. "Kızı ve torunu geldiğinde nene fırından etli ve patatesli sarburma ya da etli ve pirinçli köbete çıkarmış, kurabiye ve baklava pişirmiş olur." -E. A. Osmanoğlu - 1.

baḳma, **baḳuv** *(eylem adı)* **baḳmaḳ**; Gözden geçirme, yoklama, muayene (etme); bakım.

baḳmadan 1. Bakmadan; **ogüne-artına ~ ḳaçtı** Arkasına bakmadan kaçtı. 2. Rağmen; krş. **raġmen**; **emirge ~** Emre karşı; **ḳaidelerge ~** Kurallara aykırı; **saġlam mantıḳḳa ~** Mantıksız bir şekilde; **aḳşam olġanına ~ o basa-bas işley edi** Akşam olmasına rağmen o hala çalışıyordu.

Onıñ baş kotermeden, etrafḳa baḳmadan bir aenkte lektsiya oḳuvı aynenini añdıra edi. "Onun başını kaldırmadan, etrafa bakmadan bir ahenkte ders işlemesi beşiği andırıyordu." -İ. Abduraman - 1.

baḳmaḳ *(ḳayda?, nege?, kimni?)* 1. Bakmak *(gözlerle)*; krş. **koz etmek**; **deñizge ~** Denize bakmak; **kuzgüge ~** Aynaya bakmak; **eslep ~** Dikkatle bakmak, müşahade etmek, tetkik etmek; **diḳḳatnen ~** Daha yakından bakmak; **baḳıp turmaḳ** a) Bakmak. b) Beklemek; bk. **beklemek**, **beklep turmaḳ**; **baḳıp ḳalmaḳ** Gözünü dikmek; bakarken her şeyi unutmak, bakarken dalıp gitmek; **baḳıp çıḳmaḳ** Bakmak, gözden geçirmek; yoklamak

(her şeyi); **baḳıp olamamaḳ** Bakamamak; krş. **baḳamamaḳ**; **aylanıp baḳmay** a) Hiç bakmıyor. b) Hiç dikkat etmiyor, ilgilenmiyor; krş. **ḳulaḳ asmay**. 2. Bakmak; göz kulak olmak; gözetmek, nezaret etmek (insanlar, hayvanlar, bitkiler için); beslemek, yedirmek; **ḫasta ~** Hastaya bakmak; **ḳoy ~** Koyun otlatmak; **ev osümliklerini ~** Saksıdaki çiçeklere bakmak; **ḳoyanlarnı nenen baḳasıñız?** Tavşanları neyle besliyorsunuz? 3. Tedavi etmek. 4. *(birine karşı)* Davranmak; **o, işçilerine yaḫşı baḳa** O, işçilerine iyi davranır; **ḳaynanası oña yaramay baḳa** Kaynanası ona kötü davranır. 5. Herhangi bir tarafa bakmak *(eşyalar hakkında)*; **solġa baḳḳan şavle** Sola bakan ışık. 6. Denemek; kalkışmak; **sorap ~** Sormayı denemek; **tiyip ~** Doyunmaya çalışmak; dokunmaya cesaret etmek; **barıp ~** Görmeye gitmek; gitmeye çalışmak. 7. Ziyaret etmek; **tatasını ḫasta baḳıp keldi** Hasta ablasını ziyaret etmeye geldi. ● **yap, baḳayım** Haydi, yap (yap bakayım); **kelme baḳayım** Gelme bakayım; **baktı kordi - kimse yoḳ** Bir baktı kimse yok; **baḳtı kordi – çaresi tapılmaycaḳ** Hiçbir şey yapılamayacağını fark etti; **baḳsam ne koreyim, ogümde ḳaşḳır** Bir de baktım ne göreyim, önümde kurt duruyor; **boyle baḳḳanda** (veya **boyle baḳsañ) – mına saña adam olıp korüne** İlk bakışta iyi bir izlenim bırakıyor. ● **baḳ sen de baḳ sen!** Vay canına!; Vay be!

Bu borsuḳlar yuvasında / Keçer omür boşuna, / Çoḳ aile seadette, / Baḳ onıñ turmuşına. “Bu porsuklar yuvasında / Geçer ömür boşuna, / Çok aile saadet içinde, / Bak (bir de) onun hayatına.” - Y. Ş. Ali.

Poeziyanı sevmek, etrafḳa şairler kozünen baḳmaḳ, şairane tüşünmek kerek. “Şiiri sevmek, etrafa şair gözüyle bakmak, şairane düşünmek gerek.” -İ. Abduraman - 1.

baḳmamaḳ *(olumsuz)* **baḳmaḳ**; **oña kimse aylanıp baḳmay** Ona kimse önem vermiyor.

Salâḫiddin bek keçer eken arabiyge aylanıp bile baḳmadı. “Salâhaddin Bey geçerken Arabîye dönüp bakmadı bile.”-O. Akçokraklı - 1.

baḳsa-baḳsın Varsın baksın, bakarsa baksın, bırak baksın; **baḳsa-baḳa daa!** Varsın baksın, bırak baksın!; O kadar istiyorsa baksın!

bal (I) Bal; **solaḳ ~ı** Petek bal; **taze ~** Taze bal; **şekerlenip ḳalġan ~** Taneli, şekerlenmiş bal; **yuke ~ı** Ihlamur balı, beyaz bal; **~ kibi** Tatlı, şekerli, bal gibi; **~ lezeti** Bal tadı. 2.: **~ alma** bk. **alma**. ● **aġzından ~(lar) çıbıra** (veya **aḳa**) O,

tatlı dillidir *(aynı*. Ağzından bal damlıyor); **~ tutḳan ~ yalar** *(atasözü)* Balla ilgilenen, bal yer; **balamnıñ balası ~dan tatlı** Torunum baldan tatlıdır.

bal (II) Balo; **kostümli ~** Kostümlü balo; **~ tantsları (***veya* **oyunları)** Balo dansları.

Kelin bugun aḳşam gubernator sarayında olacaḳ balġa azırlıḳ kormekte edi. "Gelin bugün akşam vali sarayında olacak baloya hazırlık yapıyordu." - Çerkez Ali - 1.

bala 1. Çocuk, evlat; krş. **çocuḳ**; **evlâd**; **yavru**; **~lar** Çocuklar; **ufaḳ ~** Küçük çocuk; **koküs ~sı** Süt çocuğu, memedeki çocuk; **ḳuçaḳ ~sı, ḳundaḳ ~sı** Bebek; **~ oyuncaḳları** Çocuk oyuncakları; **~ aġlay (kule)** Çocuk ağlıyor (gülüyor); **saġlam ~** Sağlam çocuk; **~ suvuḳlandı** Çocuk soğuk aldı; **ḫastacan ~** Rahatsız, keyifsiz, hastalıklı çocuk; **yaş ~lar** Küçük yaştaki çocuklar, bebekler; **(oz) ~larımız** (kendi) Çocuklarımız; **— Ḳaç balañ bar? — Dört. — Alla bağışlasın!** — Kaç çocuğun var? — Dört. — Allah bağışlasın!; **~ baġçası** Anaokulu; **~ meydançası** *(eski)* Kreş; **~lar evi** Yetimhane; **adam** (veya **insan**) **~sı** İnsanoğlu; tüm zayıf yönleriyle insanlar; **mektep çağına yetken ~** Okul çağına gelen çocuk; **~ kibi yuḳlay** Bebek gibi uyuyor; **yaş ~ edi** O daha bir çocuktu. 2. Çocuk, oğlan, yeniyetme, genç, delikanlı; **men onı çoḳtan bilem, o, yaḫşı ~** Ben uzun zamandır onu tanıyorum, o, iyi bir delikanlı. 3. Hayvan yavrusu, yavru; **mışıḳ ~sı** Kedi yavrusu; **kopek ~sı** Köpek yavrusu; **ḳuş ~sı** Kuş yavrusu. ● **~ deseñ ~** Olsa olsa çocuk evet; **~ olma!** Saf olma!; Aptal olma!; **~** (veya **töl**) **yatağı** *(anatomi)* Döl yatağı, rahim.

"Alışḳan ḳuturġandan beterdir" - dep, ḳoltuġına portfelini ḳıstıra berip, ḳadın, bala demeden er kesni sıḳıştıra. " 'Alışmış kudurmuştan beterdir' diye, koltuğunun altına çantasını kıstırıp; kadın, çocuk demeden herkesi sıkıştırıyor." -C. Gafar.

balaban 1. Büyük; yetişkin; krş. **buyük**; **iri**; **ḳocaman**; **ulkün**; **~ ev** Büyük ev. 2. *(zooloji)* Avcı şahin. 3. *(eski)* Büyük davul. ● **~lar** Erginler, yetişkinler.

"Ḳoluna balaban ḫayış kiniġa tutḳan?" soravınen orta derece ḫadimlerniñ portfelinden pek az ufaḳ redikül tutḳan madamnı kosterdi. ""Elinde büyük deri kaplı bir kitap tutan?" sorusu ile orta derece ilim adamlarının çantasından biraz daha ufak redikül tutan madamı gösterdi." -C. Gafar.

balabanbaş Büyük başlı, iri başlı; **~ balıḳ** *(zooloji)* Sazan balığı; krş. **duñkabaş balıḳ**.

balabandan-balaban Çok büyük, kocaman, çok iri, koskoca; **~ dolap** Kocaman dolap.

balabanlaşma, **balabanlaşuv** *(eylem adı)* **balabanlaşmaḳ**; Büyüme.

balabanlaşmaḳ Büyümek.

balabanlaşmamaḳ *(olumsuz)* **balabanlaşmaḳ**.

balaca(sına) Çocukça.

Vaḳıt keçken sayın Aydosnıñ aḳılı ḳoyırıp başladı, Arzıgulge endi balaca çapḳıluvnı vazgeçti, ozüni ciddiy tutmaġa tırışap başladı. "Zaman geçtikçe Aydos'un aklı yoğunlaşmaya başladı, Arzıgül'e şimdi çocukça saldırmayı bıraktı, kendisini ciddi tutmaya çalışmaya başladı." -Çerkez Ali - 1.

balacanlı Çocukları seven biri.

bala-çaġa *(topluluk)* Çoluk çocuk; **~ñ bar mı?** Çocukların var mı?; **~ñ saġ-selâmet mi?** Çocukların nasıl, iyiler mi?

Bir-eki yuz biñ can bala-çaġasıle malmelâldan, yurt-ocaḳtan ayırılıp udür-ḳıyamet Ḳırımdan koçkenler. "Bir iki yüz bin can, çoluk çocuğuyla, mal mülklerinden, yurt-ocaklarından ayrılıp kavga kıyamet Kırım'dan göçmüşler." -A. Hilmi.

bala-çaġasız Çocuksuz; **~ yaşayış olur mı?** Çocuk olmadan yaşamak mümkün mü?

bala-çala *(ağızlarda)* Çocuklar, çoluk çocuk; bk. **bala-çaġa**.

balaçıḳ (-ġı) Yavru; evlat.

Amma, balaçıḳlarınen er kes meraḳlana. "Fakat yavrularıyla herkes ilgileniyor." -Çerkez Ali - 2.

balaḳ (-ġı) Pantolon paçası; **tar ~** Dar paça; **ken ~** Geniş paça.

balalama, **balalav** *(eylem adı)* **balalamaḳ**.

balalamaḳ Yavrulamak, doğurmak *(hayvanlar hakkında)*; **ḳoy (eçki) balalaycaḳ** Koyun (keçi) yavrulayacak.

balalamamaḳ *(olumsuz)* **balalamaḳ**.

balalaycaḳ *(fiil sıfatı):* **~ domuz** Gebe domuz.

balalayka Balalayka *(Ruslarda telli bir çeşit saz)*.

Rustem ordüda ekende bu türküni pek begene ve kimerde hoş sesli Derkaçnıñ balalayka çalıp, bu türküni bir kere yırlaması içün onıñ yerine naryadġa barmaġa razı ola edi. "Rüstem ordudayken bu türküyü pek beğenir ve her zaman hoş sesli Derkaç'ın balalayka çalarak bu türküyü bir kere söylemesi için onun yerine nöbete gitmeye razı olurdu." -A. Osman - 2.

balalaykacı Balalaykacı, balalayka çalgıcısı.

balalıḳ (-ġı) Çocukluk.

Çunki ḳocası (...) şeerinde turġan vaḳıtında başḳa bir ḳadınla evlenip de soñlardan bunın barmasınen ḳoparılġan 'skandal' neticesinde yaşadığı ḳadından yalınız bir balalıḳ alimentnen ḳurtulıp ḳalġan. "Çünkü kocası (…) şehrinde bulunduğu sırada başka bir kadınla evlenmiş ve sonradan bunun gitmesi ile kopan skandal neticesinde yaşadığı kadından yalnız bir çocukluk nafaka ile kurtulmuş." -C. Gafar.

balans Bilanço, ayar, balans; denge, muvazene; ~ **esabatı** Bilanço; hesap (veya yekun) raporu; **koy şurasınıñ yıllıḳ ~ı** Köy meclisinin yıllık bilançosu.

balansir 1. Kaldıraç, manivelâ, kol. 2. Saat maşası. 3. İp cambazı sırığı.

balansirlemek Denge sağlamak, sallanarak dengeyi korumak; **yipniñ ustünde ~** İp üzerinde denge sağlamak.

balauz *(Kodeks Kumanikus)* Bal mumu; bk. **balavuz**.

balavuz Balmumu; krş. **mum**; ~ **tabaġı** Boş petek, boş bal peteği; ~ **çıraġı** Mum.

Bir yaḳtanda ateş yorġun vucudımı balavuzday yımşattı. "Bir yandan da ateş, yorgun vücudumu balmumu gibi yumuşattı." -A. Hilmi.

balbal Balbal; krş. **sıntaş (2)**.

balcı Arıcı; **balḳurtçı**.

balcılıḳ (-ġı) Arıcılık.

balçıḳ (-ġı) Kil; krş. **lay**; **ḳumlu ~** Kumlu kil; **sarı ~** Sarı kil; **yaḳılġan ~** *(kimya)* Şamot, ateş toprağı.

Şeer kenarında, Ḳaya-Başı civarında, tar bir soḳaḳta, divarları ḳızıl balçıḳle sıvalmış eski, çökük pencere çerçiveleri takta ve teneke parçalarıle ḳapatılmış bir evin ogünde turdılar. "Şehrin kenarında, Kaya Başı civarında dar bir sokakta, duvarları kızıl balçıkla sıvanmış eski, çökük, pencere çerçeveleri tahta ve teneke parçalarıyla kapatılmış bir evinde önünde durdular." -A. S. Ayvazov - 1.

balçıḳlamaḳ Çamurlamak.

balçıḳlı Killi; **~ topraḳlar** Killi topraklar.

Kimi urbasınen, kimi ayaḳḳabınen balçıḳlı suv içinde bulġalanıp oynaylar. **"**Kimi giysisiyle, kimi ayakkabıyla balçıklı su içinde bulanıp oynarlar." - Çerkez Ali - 1.

balçuḳ *(Kodeks Kumanikus)* Kil; bk. **balçıḳ**.

baldır Baldır; **~ kemigi** *(anatomi)* Baldır kemiği.

Bu azaplı omürimi bir kun daa uzatmaḳ ḫatiri içün, masallarda aytuvlı padişa balalarınıñ baldırlarını kesip, minek ḳuşuna ḳaptırġanday, men de baldırımdan bir parça kesip çip-çiy aşaycağım kele. "Bu eziyetli ömrümü bir gün daha uzatmanın hatırı için, masallarda meşhur padişah çocuklarının baldırını kesip minek kuşuna vermesi gibi, benim de baldırımdan bir parça kesip çiğ çiğ yiyesim geliyor." -A. Hilmi.

baldıran *(botanik)* Baldıran, ağıotu *(Maydanozgiller familyasından, mayıs-ağustos ayları arasında küçük ve beyaz renkli çiçekler açan, duvar, yol ve tarla kenarlarında pek çok görülen, 1-2 m. yüksekliğinde, fena kokulu, yaprak ve meyvelerinde nmetilkonin, konisein, konin ve conhidrin adlı alkoloitler bulunmakta olup uyuşturucu, antispazmodik sinir yatıştırıcı olarak, siyatik, boğmaca ve nefes darlığına karşı kullanılan, iki yıllık otsu, zehirli bir bitki)*.

baldır-bacaḳ *(tarih)* Ayak takımı; fakirler.

baldız Baldız; krş. **korümce**; **ḳayın pike**.

Şarapnıñ ḳızġınlıġınen o baldızı Anife meselesinde aġız araycağını ve ḳaynanasını, ḳaynatasını ḳandıracağını da ayttı. "Şarabın etkisiyle o, baldızı Hanife konusunda ağız arayacağını, kaynanasını ve kaynatasını kandıracağını da söyledi." -A. Osman - 1.

balerina Balerin.

Nusret 'Bu kız balerina degil ekenmi?' dep tüşündi. "Nusret 'Bu kız balerin değilmiş mi?' diye düşündü." -U. Edemova - 2.

balet (-ti) Bale, bale(s)i; **~ mektebi** Bale okulu.

Yeşergen terekler arasından opera ve balet teatri binasınıñ ogü koründi. "Yeşeren ağaçların arasından opera ve bale tiyatro binasının önü göründü." -İ. Abduraman - 1.

baletmeyster Kareograf, bale rejisörü.

baletmeysterlik (-gi) Kareograflık, bale rejisörlüğü; **~ etmek** Kareograflık yapmak.

balġam (balḳam) Balgam.

balıçıḳ (-ġı) Küçük balık.

balıḳ (-ġı) 1. Balık; **~ ḳavurmaḳ** Balık kızartmak; **~ tuzlamaḳ** Balık tuzlamak; **~ tutmaḳ** Balık tutmak; **~ şorbası** Uha *(Ruslarda bir tür balık çorbası)*; **~ yağı** Balık yağı; **~ balası** Balık yavrusu; **ḳılçıḳsız** ~ Kılçıksız balık. 2. *(zooloji terimi)*: **ala ~** Tatlı su levreği; perki; **ḳaya ~ı** Kaya balığı; **süyrü ~** (bir cins) Mersin balığı; **~ çil** Balıkçıl kuşu; **çılar**

~ Bir tür Karadeniz balığı; **zarġan ~** Yılan balığı; **sarıyanaḳ ~** Uzun levrek balığı; **camcı ~** Çamça balığı; **çabaḳ ~ı** Çapak balığı. ● **~ battı** *(çocuk oyunu)* "Balık suya daldı".

Suv anası uzun saçlı, adam başlı bir balıḳ eken. "Su anası uzun saçlı, insan kafalı bir balıkmış." -Y. Bolat.

Balıḳ(lar) *(astronomi)* Balık (burcu).

balıḳçı 1. Balıkçı. 2. *(zooloji terimi)*: **~ ḳuş** Balıkçıl kuşu; **gece ~ ḳuş** Balaban kuşu.

balıḳçılıḳ (-ġı) Balık avı, balıkçılık, balık üretme, balık yetiştirme.

— Ḫamsi aşaġan bolsalar, olmez ediler — dedi de tekrar-tekrar arḳadaş tapsa, kayıḳ yasap denizge tüşecegini, balıḳçılıḳ yapacaġını ilâve etti. "— Hamsi yemiş olsalardı ölmezlerdi, dedi ve tekrar tekrar arkadaş bulursa, kayık yapıp denize açılacağını, balıkçılık yapacağını ilâve etti." -U. İpçi - 1.

Balıḳlava Balıklava *(Kırım Özerk Cumhuriyeti'nin güney kısmında bulunan bir Karadeniz sahil kasabası)*.

Eger, Balıḳlava rumları yuzlernen verst uzaḳtan kelip bizge balıḳ tutıp bermeseler, epimiz şay olip, maḫv olıp kitecekmiz. **"**Eğer, Balıklava Rumları yüzlerce kilometrelik uzaklıktan gelip bize balık tutup vermezlerse, hepimiz böylece ölüp, mahvolup gideceğiz." -U. İpçi - 1.

baliġ Olgunluğa, erginliğe ulaşmış, ergin, reşit.

balina *(zooloji)* Balina (balığı); **kok ~** *(zooloji)* Mavi balina, büyük balina.

balkon Balkon; **birinci ḳat ~ı** Birinci kattaki balkon.

Sıġmaġanlar ortadaki ḳapunı açıḳ ḳaldırıp, balkonġa çıḳtılar. "Sığmayanlar ortadaki kapıyı açık bırakıp balkona çıktılar." -U. Edemova - 1.

balḳ Pırıl pırıl.

Anavı maruşkelerge baḳ, fistanları, paltoları balḳ-çalḳ ete. "Şu Rus kadınlarına bak, elbiseleri, paltoları, pırıl pırıl parlıyor." -A. Hilmi.

balḳam bk. **balġam**.

balḳan Ormanlık sıradağlar, dağlar silsilesi; *aynı:* **~ orman**.

balḳanlıḳ (-ġı) Ormanlık dağ.

bal-ḳaymaḳ (-ġı) *(botanik)* Begonya; krş. **begoniya**.

balḳ-balḳ: **~ balḳıldamaḳ** Parlamak, parıldamak; **~ yıltıray** Parlıyor, pırıltı saçıyor, ışıldıyor.

balḳıldama, balḳıldav *(eylem adı)* **balḳıldamaḳ**.

balḳıldamaḳ Parlamak, pırıltı saçmak, ışıldamak; krş. **yıltıramaḳ**; **parıldamaḳ**.

Büro azaları kiyinip azbarġa çıḳḳanda Ulker yıldızı idare aldındaki yuksek selbilerniñ töpesinde balḳıldamaḳta edi. "İdare heyeti üyeleri giyinip bahçeye çıktığında Ülker yıldızı idarenin önündeki yüksek selvilerin tepesinde parıldamaktaydı." -Çerkez Ali - 1.

balḳıldamamaḳ *(olumsuz)* **balḳıldamaḳ**.

balḳurt (-tı) *(ağızlarda* **balşıbın***)* Bal arısı; krş. **arı**; **kiyik ~** Yabani arı.

Yuvası bozulġan balḳurt barmaġa yer tapalmaylar. "Yuvası bozulan bal arı gibi hep vızıldaşıyorlar." -E. A. Osmanoğlu - 1.

balḳurtçı Arıcı; krş. **balcı**.

balḳurtçılıḳ (-ğı) Arıcılık.

ball 1. Derece; sayı; şiddet. 2. Not, numara; **talebe on eki ~ aldı** Öğrenci on iki puan aldı. 3. *(spor)* Puan, sayı.

ballada 1. *(edebiyat)* Balad *(Birkaç parçadan meydana gelmiş nakaratlı bir Fransız nazım şekli)*. 2. *(müzik)* Balad, basit şarkı.

ballandırma, **ballandıruv** *(eylem adı)* **ballandırmaḳ**.

ballandırmaḳ 1. Tatlılaştırmak. 2. Pohpohlamak, piyazlamak; dalkavukluk etmek; bk. **piyazlamaḳ**.

Ebanay bu sözlerni loḳsaġa ziyade ballandırıp yetiştirgen. "Ebe ana bu sözleri lohusaya fazla ballandırarak yetiştirmiş." -U. Edemova - 1.

ballanma, **ballanuv** *(eylem adı)* **ballanmaḳ**.

ballanmaḳ Ballanmak, tatlılaşmak *(meyve hakkında)*.

ballar Çocuklar, delikanlılar, gençler; krş. **yaşlar**; **oz ~ımız** Kendi çocuklarımız, gençlerimiz; **bizim ~ımız** Bizim çocuklarımız; **~, aldġa!** Çocuklar, ileri!

Meni körüp külsin ballar. "Beni görüp de gülsün çocuklar." -N. Umer - 1.

ballast 1. Balast *(Demiryollarında, traverslerin arasına, şoselerde de düzeltilmiş toprak üzerine döşenen taş kırıkları)*, mıcır; safra, sabura; *(mecaz)* yük, fazla ağırlık. 2. *(gereksiz, lüzumsuz)* Ivır zıvır, değersiz eşya.

ballı 1. Ballı, bal içeren; **~ pryanik** Ballı pryanik *(Ruslarda balla ve şekerle yapılan tatlı, baharatlı bir tür bisküvi)*. 2.: **~ mantar** *(botanik)* Bal mantarı.

— Ballı-buzlu maḳsımam bar! "— Ballı buzlu içeceklerim var!" -U. İpçi - 1.

ballistik Balistik; **~ raketa** Balistik füze.

ballistika Balistik *(Boşluğa atılan cisimlerin ve özellikle de savaş mermilerinin namlu içinde ya da dışındaki hareketlerini inceleyen bilim dalı)*.

ballon 1. Konteynır, tank; balon. 2. İç lastik. 3. Balon.

Maşinanıñ ballonlarını keskin taşlar kese, maşina birinci-ekinci tezliknen kuçenip yure. "Makinenin lastiklerini keskin taşlar kesiyor, araba çabukça birinci ikinci vitesle hızlanıp gidiyor." - M. Ablalimov.

ballotirlenmek 1. Oya konulmak. 2. Aday olmak.

bal-maskarad Maskeli balo.

balneologik Balneolojik.

balneologiya Kaplıca bilimi, çamurla tedavi (usulü, yöntemi), balneoloji.

balneoterapiya Balneoterapi.

balşıbın *(ağızlarda)* Arı; bk. **arı**; **balḳurt**.

balta Balta; ~ **aġzı** Balta ağzı; **~nen kesmek** Baltayla kesmek; ~ **tüytesi** Balta tersi; krş. **tüymeç**; **tüyte**; ~ **koterilgence terek yal ala** *(atasözü)* (*aynen:* Balta yükselinceye kadar ağaç dinlenir) Yaşarken canlıdır.

Apansızdan Yegorıñ başına baltanen urıp oldürdiler. "Aniden Yegor'un başına balta ile vurarak öldürdüler." - Cemil Seydamet - 1.

baltacı 1. Odun kesici, odun kırıcı (veya yarıcı), oduncu. 2. *(tarih)* Baltacı (Balta biçiminde, uzun saplı eski bir silah, bir tür mızrak kullanan kişi).

baltaçı *(ağızlarda)* Oduncu, odun kesici; bk. **baltacı**.

baltaçıḳ (-ġı) Küçük balta.

Başlıḳlı brezent kombinezonlar kiygen, sırtlarında eşek arabaġa zornen sıġacaḳ çuvalları, ayaḳlarınıñ tüpleri tikenli, ellerinde uzun saplı baltaçıḳlar tutḳan, olarġa tirele-tirele, ogge egilip, aġır adımlar ile aşaġıdan töpege, ḳışlaḳ merkezine doġru yedi adam kelmekte. "Başlıklı, muşamba iş elbisesi giymiş, sırtlarında eşek arabasına zorla sığacak çuvalları, ayaklarının dipleri dikenli, ellerinde uzun saplı küçük baltalar tutmuş; onlara dayana dayana, öne eğilip ağır adımlarla aşağıdan tepeye kışlak merkezine doğru yedi adam gelmekte." -E. Umerov - 2.

baltalama, **baltalav** *(eylem adı)* **baltalamaḳ**.

baltalamaḳ Baltayla kesmek.

Kim baltalap tavınnı yaḳtı, / Ḳurtbörünni kim ḳıstap tarġa tıḳtı. "Kim baltalayıp dağını yaktı, / Kurdunu

kim kıstırıp sıkıntıya soktu.” -Ş. Bektore - 1.

baltalamamaḳ *(olumsuz)* **baltalamaḳ**.

baltalanmaḳ *(edilgen)* **baltalamaḳ**.

baltalanmamaḳ *(olumsuz)* **baltalanmaḳ**.

baltasap Balta sapı.

baltatiymez *(avlanması, kesilmesi)* Yasak orman.

baluḳ *(Kodeks Kumanikus)* Balık; bk. **balıḳ**.

balyemez *(tarih)* Kale duvarlarını yıkmak için kullanılan ağır top.

balzam Balzam, pelesenk *(Türlü bitkilerden çıkarılan kokulu bir reçine)*; merhem.

balzamlama, **balzamlav** *(eylem adı)* **balzamlamaḳ**; İlaçlama, tahnit.

balzamlamaḳ İlaçlamak, tahnit etmek.

balzamlamamaḳ *(olumsuz)* **balzamlamaḳ**.

balzamlanġan İlaçlanmış, tahnit edilmiş.

balzamlanmaḳ *(edilgen)* **balzamlamaḳ**.

balzamlanmamaḳ *(olumsuz)* **balzamlanmaḳ**.

balzamlatmaḳ *(ettirgen)* **balzamlamaḳ**.

balzamlatmamaḳ *(olumsuz)* **balzamlatmaḳ**.

balzamlayıcı İlaçlayıcı; tahnit edici.

bam-başḳa Bambaşka, tamamen farklı.

Onıñ balaları koy balaları içinde bam-başḳa yurer ediler. “Onun çocukları köy çocukları arasında bambaşka dolaşırlardı.” -A. Hilmi.

bambuk (-kı) *(botanik)* Bambu, hint kamışı.

Bunıñ içün olsa kerek, elinde daim bambuk tayaġı taşıy. “Bunun için olsa gerek, elinde daima bambu değneği taşıyor.” -A. Osman - 2.

bana (I) *(ağızlarda)* Bana; bk. **mańa**.

O bana paroḫoda daa aydın, daa yaraşıḳlı laḳırdı etkenday kele. “O bana gemide daha açık, daha güzel konuşmuş gibi geliyor.” -A. Hilmi.

bana (II) *(ağızlarda)* Demin, az önce; bk. **banaki(si)**; **demin**; **deminki(si)**.

banaki(si) Deminki(si), az önceki.

Banaki can ağırısını unuttı. “Deminki sıkıntısını unuttu.” -E. A. Osmanoğlu - 2.

banan *(botanik)* Muz.

Gülsümniñ kozlerine masa uzerindeki şekerlikte banan, futbol konfetleri, kenarları sararġan pialalar, sümegine demir uluçıḳ keçirilgen ḳursaḳlı çayniḳ ilişti. “Gülsüm’ün gözlerine masa

üzerindeki şekerlikte muz, futbol gofretleri, kenarları sararmış kadehler, emziğine demir borucuk geçirilmiş göbekli çaydanlık ilişti.” -İ. Paşi.

banda Takım, çete, tayfa, şebeke, eşkıya çetesi.

Adamlar nefretnen çeşit aydut bandaları aḳḳında, baylarnıñ çanakyalarları koylerde adamlarġa ḳılınayatḳanı, zenginler zaḫireni saḳlaġanları, adamlar açlıḳ çekeyatḳanları aḳḳında ḳıçırıp ayta başladılar. “Adamlar nefretle çeşitli haydut çeteleri hakkında, zenginlerin yardakçılarının köylerde insanlara saldırdıklarını, zenginlerin tahılı sakladıkları, insanların açlık çektikleri hakkında bağırarak konuşmaya başladılar.” -E. A. Osmanoğlu - 1.

bandaj 1. Ameliyat korsesi, kasık bağı, bağ, bandaj. 2. Bandaj, bant, kuşak.

banderol 1. Bandrol *(Tekel vergisi etiketi)*. 2. Koli, posta gönderisi, küçük paket; **~ yibermek (almaḳ)** Paket göndermek (almak).

bandit (-ti) Haydut, gangster, silahlı soyguncu, şâki, eşkıya, yol kesici.

‘Kim urdı, ḳayda o, kimnin banditi o?’ dep teftişlep başlay. “ ‘Kim vurdu, nerede o, kimin haydudu o?’ diye teftiş etmeye başlıyor.” -Çerkez Ali - 2.

banditizm Haydutluk, eşkıyalık, gangsterlik.

bandura *(müzik)* Bandura *(Telli çalgılardandır. Tatarların buluşu olan bu çalgı, bugün bile Doğu’da ve bazı Slav ülkelerinde kullanılır)*.

bank (-ki) Banka.

Aḳça aldı banklerden, kop borç etti. / Yuzni keçti borçları biñge cetti. “Akçe aldı bankerlerden, çok borç yaptı. / Yüzü geçti borçları bine ulaştı.” -A. Giraybay - 1.

banka, **banki** Kavanoz, şişe, kutu, çömlek; **bir ~ pamidor** Bir kavanoz domates.

Çöplük obası yanında oturġan saçları çubalıḳ ḳartanay andan konserva bankalarını ala ve olarnıñ er birini dikḳatnen kozden keçire. “Çöp yığınları yanında oturan saçları dağınık ihtiyar kadın oradan konserve kutuları alıyor ve onların her birini dikkatle gözden geçiriyor.” -E. A. Osmanoğlu - 1.

banket (-ti) (resmi) Ziyafet, şölen.

Aḳça bersek de almaz. Banketke, şubesiz, çaġırırmız. “Para versek de almaz. Ziyafete şüphesiz çağırırız.” -İ. Paşi.

bankir Bankacı, banker.

banknot (-tı) Banknot, kağıt para.

bankrot (-tı) Batkın, müflis, iflas etmiş; **~ olmaḳ** İflas etmiş olmak.

bankrotlıḳ (-ġı) İflas, mahvolma; batma.

bant (-tı) Fiyonk.

Aşḫanede işnen meşġul ekende, butün ḫayalı, fikiri bu musafirniñ teessuratınen bant edi. "Mutfakta işle meşgul iken, bütün hayali, fikri bu misafirin etkisiyle bağlanmıştı." -U. Edemova - 1.

bantçıḳ (-ġı) Bant.

banu *(eski)* Hanımefendi, bayan; bk. **bike.**

bañki bk. **banka.**

baobab *(botanik)* Baobap *(Ebegümecigillerden, sıcak ülkelerde yetişen ve bitkilerin en irisi olan bir ağaç. Baobap pek yüksek olmamakla birlikte, gövdesinin çevresi 20 metreyi aşabilir).*

bap (babı) Bölüm, kısım, parça, fasıl, bap.

bapaz *(Kodeks Kumanikus)* Papaz; bk. **papaz.**

baptizm *(din)* Baptizm *(Vaftizin, ancak din öğrenimini yapan ve tövbekar olan erginlere, suya batırmak yolu ile yapılmasını öngören doktrin).*

bar (I), (*ağızlarda* **var)** 1. Var, mevcut; **~ olmaḳ** Var olmak, mevcut olmak; **onıñ çoḳ kitabı ~** Onun çok kitabı var; **aḳlıñ ~ mı** Aklın var mı?; **(menim) işim ~** İşim var, meşgulüm; **ḳalemiñ ~ mı?** Kalemin var mı?; **menim ḳardaşım ~** Benim kardeşim var; **babası ~da** Babası hala hayatta; **bir laf ~** Bir laf var; **bir lâkini** (veya **amması**) **~** Bir aması var. 2. Var olan, mevcut olan, bütün; **~ kuçünen** Var gücüyle; **~ malım budır** Bütün mal varlığım bu kadardır; **~ sesinen** Yüksek sesle, avazı çıktığı kadar. ● **saġ ol(uñız) ~ ol(uñız)** Sağ olun, var olun; **~sıñmı şu?** Nerelerdeydin, nereye kayboldun?; **ne ~ ne yoḳ, ketir** Ne var ne yok getir; **şusı ~ daa** İşte var daha; **bir zamanda ~ eken, bir zamanda yoḳ eken…** Bir varmış, bir bamuş… (Kırım-Tatar masallarının girişi).

Ḳırım yigitleriniñ ziyneti ve yaraşıġı demege lâyıḳ ve boy-postı kelişken Salâḫiddin bek adında genç ve batır bir yigit bar edi ki, ḫannıñ ḳızı onıñ esir-i aşḳına tutḳun olġan edi." Kırım yiğitlerinin ziyneti ve yakışıklısı demeye lâyık ve boyu bosu gelişmiş Selâhiddin Bey adında genç ve cesur bir yiğit vardı ki, hanın kızı onun aşkının esiri olmuştu." -O. Akçokraklı - 1.

bar (II) Bar, pavyon, meyhane.

bar (III) *(fizik)* Bar.

barabar bk. **beraber.**

Ḳol tutıştıḳ barabar aġa-ḳardaş / Çıḳıp kettik babamnı yoḳlamaġa. “El ele tutuştuk beraber ağabey kardeş / Çıktık gittik babamı ziyaret etmeye.” -A. Giraybay - 1.

baraberlik (-gi) 1. Birlikte kalma. 2. Birlik; birlik ve dayanışma, tesanüt içinde olma; **bizge birlik ve ~ kerek** Bize birlik ve beraberlik gerek; **menfaat ve maḳsat ~i** Çıkar ve hedef birliği.

barak (-kı) Baraka; kulübe.

Şimdi, bu daḳiḳada, uzaḳ-uzaḳlarda, Kavkaz dağlarınıñ eteklerinde, Rüstemniñ ḳulan çöllerinde, Volga ozeni boylarında şiddetli uruşlar ketmekte, sovet askerleri can alıp-can bermekteler, olarnı Ḳırımda, Ukraynada, Belorusiyede, Baltıḳ boyunda, er yerde anaları, babaları, apteleri, ḳadınları beklemekte, olüm lageriniñ tınçıḳ baraklarında çekişeyatḳanlarnı beklemekteler. “Şimdi, bu dakikalarda, uzaklarda Kafkas Dağlarının eteklerinde, Rüstem’in uçsuz bucaksız bozkırlarında, Volga nehri boylarında şiddetli çarpışmalar olmakta, Sovyet askerleri can alıp van vermekteler; onları Kırım’da, Ukrayna’da, Beyaz Rusya’da Baltık boyunda, her yerde anaları, babaları, kardeşleri, eşleri beklemekte, ölüm kampının boğucu barakalarında eziyet çekenleri beklemekteler.” -E. A. Osmanoğlu - 1.

baraḳ (-ġı) *(uzun tüylü)* Köpek; krş. **kopek**; **it**; **kuçü(y)**.

baranka Simit, donut.

baraş Koyun; krş. **ḳoy**.

Ḳırım; elem, oksüz baraş degil, evlâdım, / Ḳırım; alem cevḫeridır, yuzük taşıdır. “Kırım; sitem, öksüz kuzu değil, evlâdım, / Kırım; âlem cevheridir, yüzük taşıdır.” -Y. Kandım - 1.

barazna Sapan izi, evlek.

barbunya *(zooloji)* Barbunya, barbun *(balık)*.

bard *(şiirsel)* Saz şairi, ozan.

barda *(özel kelime) Bira yapımında kullanılan* arpa posası; patates ve hububat posası.

bardaḳ (-ġı) *(etnografya)* Testi; kap; **balçıḳ ~** Toprak testi.

Solomdan iki şişe raḳı aldım, ḳasaptan bir ciger, Moşuda altı ayaḳlıḳ aşadım, Selimde bir bardaḳ baş buza içtim. **“**Solom'dan iki şişe rakı aldım, kasaptan bir ciğer, Moşu'da altı ayaklık yedim, Selim'de bir bardak baş boza içtim.” -S. A. Özenbaşlı.

bardı-keldi Görüşmeler, temaslar (Birbirini ziyaret etmek için gidip gelme); **~ barmı?** Görüşme var mı?

bare *(ağızlarda* **barem**, **bareme***)* Bari, en azından, hiç olmazsa; **~ Ayşeni alġay edi de**, **canım raat olġay edi!** Bari Ayşe ile evlenseydi de içim rahat olsaydı!

barelef Alçak (veya yarı) kabartma, bareliyef *(Bir fon üzerine kabartma yapılmış heykel işi)*.

barem, **bareme** bk. **bare**.

Aman, Ḳuddus, meni ne uyata ḳoydıñ, tüşümde olsa da, barem otmegimi aşa-ġaydım da, soñ uyatḳaydın! "Aman Kuddus beni niye uyandırıverdin, düşümde de olsa bari ekmeğimi yeseydim, sonra uyandır saydın." -A. Hilmi.

barer Engel; baraj; set; bariyer; mânia; **~ rif** *(coğrafya)* Set resifi.

barġaḳ *(eski)* Konak.

barġalamaḳ Ara sıra *(birine)* uğramak.

barġı: **~sı kelmiy** *(ağızlarda)* Oraya gitmek için hiçbir arzusu yoktur; bk. **barmaġa istegi yoḳ**.

barḫan Kum tepesi.

Şasenem barḫan artından keleyatḳan babasınıñ başını korgeninen Aydosnıñ sözüni bolip, daa buyük ḳızġınlıḳnen lafını devam ettirdi. "Şasenem kum tepeciğinin arkasından gelmekte olan babasının başını görür görmez Aydos'un sözünü bölüp daha büyük kızgınlık ile konuşmasını devam ettirdi." -Çerkez Ali - 1.

barḫut Kadife; bk. **berḫut**; **ḳadife**.

Barın *(tarih)* Barın *(Karasubazar civarında yaşayan Kırım-Tatar boyu).*

barınaḳ (-ġı) Barınak, barınacak yer, melce, sığınak; ev bark, sığınacak yer.

barınmaḳ *(ağızlarda)* (karnı) Doymak; bk. **toymaḳ**.

barıp-kelme Gezi, seyahat, yolculuk (gidiş-dönüş); **bu ~miz zararına oturdı** Bu gidiş gelişimiz zararlı çıktı; **~** (veya **ketip-kelme) bileti** Gidiş-dönüş bileti.

At-Çapar̈ġa barıp-kelmek ise, buyük iş. "At Çapar'a gidip gelmek ise, büyük iş." -Çerkez Ali - 1.

barışıḳ (-ġı) Barış, sulh; barışma, uzlaşma; krş. **tınçlıḳ**; **sulḫ**.

Er alda o ḳavġa degil de, barışıḳ istegenini kostermege tırıştı. "Herhalde o kavga değil de, barış istediğini göstermeye çalıştı." -E. Umerov - 1.

barışıḳlı Barışçı, barışçıl.

barışıḳsever Barışsever.

barışma, **barışuv** *(eylem adı)* **barışmaḳ**.

barışmaḳ Barışmak; krş. **muabbetleşmek**; **uzlaşmak**.

barışmamaḳ *(olumsuz)* **barışmaḳ**.

Em ‘oyledir, emce, inanırım, doğru’ — demesen, sana darılır, bir da korüşip barışmayınca, laf etmey edi. “Hem ‘Öyledir amca, inanırım, doğru’ demezsen, sana küser, bir daha görüşüp barışmadan konuşmazdı.” -M. Kurti.

barışmaz *(fiil sıfatı)* Uzlaşmaz, uzlaşma bilmez; krş. **uzlaşmaz**.

barıştıramamaḳ Barıştıramamak; krş. **barıştırıp olamamaḳ**.

barıştırmaḳ Barıştırmak; krş. **muabbetleştirmek**; **barıştırıp olamamaḳ** Barıştıramamak; krş. **barıştıramamaḳ**.

Aḫ, o bu arada Aḫmedige söz diñletip olsa, er ekisini barıştırır edi amma… “Ah, o bu arada Ahmedi’ye söz dinletmiş olsa, her ikisini barıştırırdı ama…” -İ. Paşi.

barıştırmamaḳ *(olumsuz)* **barıştırmaḳ**.

barı-yoḳu 1. Var olan her şeyi; **~nı oña berdi** Varını yoğunu ona verdi. 2. Kala kala, topu topu; yalnız, sadece, ancak.

bari bk. **berli**.

barin Barin *(Devrimden önce Rusya’da toplumun üst kademelerine mensup kişi)*; ağa, toprak sahibi; efendi; beyefendi, paşa.

barin As, birli, bey (iskambil kartı).

barit *(mineraloji)* Baritin *(Doğal baryum sülfat. Ortorombik sistemde kristalleşir, yoğunluğu yüksektir. Maden cevherlerinde bol miktarda bulunur. Yağlı boyada kullanılır)*.

bariton Bariton *(Tenor ile bas arasındaki erkek sesi)*.

bariy *(kimya)* Baryum *(Ba sembolü ile bilinen, atom numarası 56, atom ağırlığı 137.36, yoğunluğu 3.78 olan, gümüş renginde, havada çabuk oksitlenen, katı ve basit bir maden elementi)*.

barja Mavna, duba, salapurya.

barka 1. Tahta mavna, büyük sandal, barka. 2. Kayık küreği; kürek.

barkarola *(müzik)* Barkarol *(Venedik gondolcularının söyledikleri tarzda şarkı)*.

barkas (büyük) Sandal, şalupa, barka; uzun kayık, altı veya sekiz kürekli filika, muş.

barḳ bk. **ev**.

barlaḳ (-ġı) Çayır, çayırlık; krş. **çayır**; **çimen**; **toġay**.

barlı *(ağızlarda), (Kodeks Kumanicus)* Varlıklı, zengin; bk. **barlıḳlı**; **zengin**; **bay**.

barlıḳ (-ġı) Varlık, zenginlik, servet, bolluk; krş. **baylıḳ**; **variyet**; **devlet**; **zenginlik**; **servet**.

Kelgen, keçken ḫanlıḳlarnı, barlıḳlarnı, / Yoḳtır degen ḳansızlarġa cav bolarman. "Gelmiş, geçmiş hanlıkları, varlıkları, / Yoktur diyen kansızlara düşman olurum." -M. Niyazi.

barlıḳlı Varlıklı, zengin; krş. **allı (II)**; **bay**; **devletli**; **zengin**.

barma, **baruv** *(eylem adı)* **barmaḳ**; **Türkiyege ~mız olġan edi** Biz Türkiye'ye bir kez gittik.

barmaḳ (I) *(ağızlarda* **varmaḳ***)* 1. Gitmek; krş. **ketmek**; **toyġa ~** Düğüne gitmek; **tünevin koyge bardım** Dün köye gittim; **ana-babalar toplaşuvına bardıñmı?** Veli toplantısına gittin mi?; **alıp ~** Geçirmek, eşlik etmek, refakat etmek; **cayav ~** Yürüyerek gitmek; **barġanda barır** Gitmek istediği zaman gider. 2. Ziyaret etmek; **ḫastaġa ~ kerek** Hastaları ziyaret etmek gereklidir. 3. Varmak, ulaşmak *(büyüklük, yaş, sınır, durum)*. 4. **-ıp/-ip** zarf-fiiliyle çeşitli hareket anlamlı tasviri fiiller kurar: **alıp ~** *(bir şeyi)* Götürmek, kaldırmak, taşımak; **çapıp bardı** Oraya buraya koşup durmak; **ketip ~** Düşmek, yıkılmak, devrilmek; **ḳopḳa ḳuyu içine ketip bardı** Kova kuyuya düştü; **vaziyet yaḫşılaşıp bara** Durum giderek düzeliyor. 5. *(yardımcı fiil olarak)*: **barıp kelmek** Gitmek, gidip gelmek, ziyaret etmek *(herhangi bir yere)*; **samolötnen barıp keldim** Uçakla gidip geldim; **avtobusnen barıp keleyimmi eken?** Otobüsle gidip geleyim mi? 6. *(ağızlarda ifade)*: **bara ḳoymaḳ** Alıp gitmek; **barmay ḳoymaḳ** *(bir yere)* Gidişi durdurmak. ● **aḳayġa ~** Evlenmek; **yigirmi eki yaşında olġanda aḳayġa bardım** Yirmi iki yaşında olunca evlendim; **kimge aḳayġa baracañ?** Kiminle evleneceksin?; **barġan sayın** Gitgide, gittikçe; **barsın** a) Bırak gitsin. b) Varsın, olsun; **barsın oyle olsun** Aldırma, sür gitsin, varsın öyle olsun; **barsın yuva yapsın, tiyme** Bırak, yuva yapsın, dokunma; **ḳolum barmay** *(bir şeyi yapmaya)* Elim varmıyor; **tilim barmay** *(söylemeye)* Dilim varmıyor; **barıp da (***veya* **barır da)** Ya … ise; **ya barıp da kelse** Ya gelirse; **barıp da kelmese** Olur da gelmezse; **barır da kelir** Olur da gelir; **ḳoylarnıñ sayısı yuzge bardı** Koyunların sayısı yüze ulaştı; **yaşlığına barsa kerek** Herhalde gençlikten (bunu yaptı).

Çunki ḳocası (...) şeerinde turġan vaḳıtında başḳa bir ḳadınla evlenip de

soñlardan bunın barmasınen ḳoparılġan ‘skandal’ neticesinde yaşadığı ḳadından yalınız bir balalıḳ alimentnen ḳurtulıp ḳalġan. “Çünkü kocası (…) şehrinde bulunduğu sırada başka bir kadınla evlenmiş ve sonradan bunun gitmesi ile kopan ‘skandal’ neticesinde yaşadığı kadından yalnız bir çocukluk nafaka ile kurtulmuş. -C. Gafar.

Ḳuddusıñ aytışına kore, butün gece yursek, kene sabaġa ḳadar Aḳyarġa barmaycaḳ edik. “Kuddus'un söylediğine göre, bütün gece yürüsek, gene de sabaha kadar Akyar'a varamayacaktık.” -A. Hilmi.

barmaḳ (II) *(ağızlarda), (Kodeks Kumanikus)* Parmak; bk. **parmaḳ**.

barmen Barmen.

barograf *(meteoroloji)* Basıölçer, barograf *(Buharın ya da herhangi bir gazın kapalı bulunduğu kap üzerine yaptığı basıncı ölçmeye yarayan aygıt)*.

barokko Barok *(Mimarlıkta, çeşitli deniz kabukları biçiminde eğmeçli bezemelerden oluşan bir biçim)*.

barometr Barometre *(Hava basıncını ve dolayısıyla bir yerin yükseltisini ölçmeye yarayan aygıt)*.

barometrik Barometrik, barometre(s)i.

baron Baron *(Doğrudan doğruya krala ya da büyük bir tımar sahibine bağlı derebeyi. Sonraları, yalnız asalet unvanı oldu)*.

Baron Vrangel Ḳırımnıñ ḳapısını eline keçirgen. ”Baron Vrangel Kırım’ın kapısını ele geçirmişti.” -E. A. Osmanoğlu - 1.

baronessa Barones *(Baronun karısı)*.

baronlıḳ (-ġı) Baronluk.

baroskop *(fizik)* Baroskop *(Havanın içinde bulunan cisimlerin ağırlığı üzerine yaptığı hafifletici etkiyi gösteren alet)*.

barot *(ağızlarda* **barut***)* Barut; **tütünsiz ~** Dumansız barut.

Olarnıñ barot tütüninden ḳarargan yorġun çeḫreleri ep bir açılmay. “Onların barut dumanıyla kararan yorgun yüzleri tamamen açılmıyor.” -E. A. Osmanoğlu - 1.

barrikada Barikat, engel; mania; **~ ḳurmaḳ** Barikat kurmak.

bars *(zooloji)* Pars, kar leoparı; ~ **yılı** Pars yılı *(12 hayvanlı takvimin 3. yılı)*.

barsa-barsın Bırak gitsin, varsın gitsin.

barsın Varsın, olsun; **barsın oyle olsun** Aldırma, sür gitsin, varsın öyle olsun; **~ yaşasın** Bırak yaşasın, varsın yaşasın; **~ korsin** Varsın görsün.

Men sizge yalvaram, barsın o da bir ḳaç vaḳıtlar balalarġa ḳoşulıp mektepke

ḳatnasın, siz onı da sınıfḳa kirsetiñiz, bir ḳaç kunden soñ, men eminim, o ozü de bezip mektepni bıraḳır, -degen. “Ben size yalvarıyorum, izin verin de o da bir süre çocuklar ile birlikte okula devam etsin, siz onu da sınıfa alın, birkaç gün sonra eminim, o kendisi de usanıp okulu bırakır, - demiş.” -C. Ahmetov.

barut *(ağızlarda)* Barut; bk. **barot**.

baryam *(ağızlarda)* Bayram; bk. **bayram**.

bar-yoḳ Ne var ne yok hepsi; **bar- yoḳunı tutıp almaḳ** Ne var ne yok hepsine el koymak, bütün mal varlığına el koymak.

İḫtiyar bitası oña Allaḫnıñ canlını, cansızını, barnı-yoḳnı, er şeyni yaratḳanını, episini istegen aninde yoḳ ete bilecegini, er şeyni korgenini, eşitkenini, er yerde, er vaḳıt olġanını söyledi. “İhtiyar büyükannesi ona Allah’ın canlıyı cansızı, varı yoku her şeyi yarattığını, hepsini istediği anda yok edebileceğini, her şeyi gördüğünü, işittiğini, her yerde, her vakit olduğunu söyledi.” -Cafer Seydamet.

bas Bas; basso *(En kalın erkek sesi)*; **~ sesinen** (veya **ḳalın sesnen**) **yırlamaḳ** Bas sesle şarkı söylemek.

basa-bas Olanca hızıyla; alabildiğine; **atlarnı ~ ayday** Atları doludizgin koşturuyor (sürüyor); **~ söge** Şiddetle sövüyor; krş. **gasa-gas(a)**; **gasa-gumpa**.

Baḳsalar, Orazbaynıñ elinde balta, basa-bas ḳapunı parlay. “Bir baksalar, Orazbay’ın elinde balta olanca hızıyla kapıyı kırıyor.” -Çerkez Ali - 1.

basamaḳ (-ġı) 1. Basamak. 2. *(inşaatçılık)* Basarak düzeltme.

Şefiḳa basamaḳlardan töpege çıḳtı, bosaġa ustünde toḳtadı, ḳocasınıñ şeñlenüvi onı evelâ sevindirdi, soñ kederlendirdi. “Şefika basamaklardan yukarı çıktı, eşik üstünde durdu, kocasının neşelenmesi onu önce sevindirdi, sonra kederlendirdi.” -Ş. Alâdin - 1.

basamamaḳ Basamamak; krş. **basıp olamamaḳ**.

basıḳ 1. Basık *(yüksek olmayan, alçak)*; **~ evçik** (küçük) Basık ev. 2. Kısık; boğuk **~ ses** Boğuk ses.

Osmanġa ana-babasından basıḳ bir dam evcik ḳaldı. “Osman'a annesi ile babasından basık damlı bir ev kaldı.” - Y. Bolat.

basılamamaḳ Sıkıştırılamamak; sıkılamamak; prese edilememek, preselenememek; krş. **basılıp olamamaḳ**.

basılış (-şı) Basım, yayım, yayımlanma, neşir; baskı, yayın; krş. **basḳı**; **neşir**.

basılma, basıluv *(eylem adı)* **basılmaḳ.**

basılmaḳ Sıkıştırılmak, sıkılmak; cendere ile sıkılmak, prese edilmek, preselenmek; **basılıp ḳalmaḳ** Paketlenmek *(saman)*; **basılıp olamamaḳ** Sıkıştırılamamak; cendere ile sıkılamamak, prese edilememek, preselenememek; krş. **basılamamaḳ.**

Koyümize keterken, yolumız basılıp ekmegimizi almışlardı. "Köyümüze giderken, yolumuzu basıp ekmeğimizi almışlardı." -A. S. Ayvazov - 1.

basılmamaḳ *(olumsuz)* **basılmaḳ.**

basım 1. Ağırlık, yük; krş. **bastırıḳ (1)**; **~sız piçen ustüne ~ ḳoysañ, yel almaz** Samanın üstüne ağırlık koyarsan rüzgar samanı dağıtmaz. 2. Basınç; **atmosfera ~ı** Atmosfer basıncı; **ḳan ~ı** Kan basıncı.

Yuksek basım altında bulunġan gaz, kokke oyle ḳudretli ateş püskürdi ki, kormelisiñ! "Yüksek basınç altında bulunan gaz, göğe öyle kuvvetli gaz püskürttü ki, görmelisin!" -E. Umerov - 1.

basır bk. **basir.**

basış Basma şekli; **ayaḳ ~** Ayak basma; yürüyüş; krş. **yurüş.**

basir (*ağızlarda* **basır)** Basiretli, ferasetli; keskin.

basiret (-ti) Basiret, feraset; öngörü.

basiretli Uzak görüşlü, basiretli, ihtiyatlı, ilerisini gerisini düşünen, tedbirli, temkinli, ferasetli.

basiretsiz Uzağı göremeyen, basiretsiz; tedbirsiz, ihtiyatsız; **~ siyasetçi** Basiretsiz siyasetçi.

basiretsizlik (-gi) Uzak görüş eksikliği, uzağı görememe, basiretsizlik; tedbirsizlik, ihtiyatsızlık.

basit (-ti) Basit, sade; krş. **sade, adiy.**

basketbol *(spor)* Basketbol.

basketbolcı Basketbolcu, basketbol oyuncusu.

basḳı (I) Baskı, basılış; krş. **basılış; neşir.**

basḳı (II) 1. Basınç. 2. *(mecaz)* Baskı; sıkıştırma; **~ yapmaḳ** *(birine)* Baskı yapmak.

basḳıç (-çı) 1. Mühür. 2. *(ağızlarda)* Basamak; bk. **basamaḳ.**

Yura onı tursata, startornıñ basḳıçını doġurta, ama şu an yavaştan iñlep, ayaġını aşaġı tüşüre. "Yura onu kaldırıyor, motorun basamağını düzeltiyor ama o sırada yavaşça inleyip ayağını yere indiriyor." -E. Umerov - 1.

basḳın Baskın, akın; istila; krş. **istilâ; işġal.**

basḳıncı İstilacı; gaspeden, gasıp; krş. **istilâcı**; **işġalcı**.

Olar ıranda nemse basḳıncılarına daima darbe endirgenler. “Onlar buradan Alman işgalcilerine darbe indirmişler.” -T. Halilov.

Siz tariḫ derslerinden bilesiñiz, birevlerniñ topraḳlarına bastırıp kirgen basḳıncılar yerli ḫalḳlarnı daima cail ḳaldırmaġa tırışalar. “Siz tarih derslerinden biliyorsunuz, birilerinin toprağını işgal edip giren istilacılar, yerli halkı daima cahil bırakmaya çalışırlar.” -E. A. Osmanoğlu - 1.

basḳıncılıḳ (-ġı) Saldırganlık.

Bu basḳıncılıḳḳa oşay, — dedi Veli alçaḳ ḳapudan başını egiltip çıḳaraḳ, Marianna indemedi. “‘Bu baskıncılığa benziyor’ dedi Veli alçak kapıdan başını eğip çıkarak, Marianna sesini çıkarmadı.” -Çerkez Ali - 1.

basma *(isim)* Basma; bası; **~ anter** Basma elbise.

Başınıñ altında da ailesi içün aldığı anterlik basmaları ḳoydı. “Başının altına da ailesi için aldığı elbiselik basmaları koydu.” -A. S. Ayvazov - 1.

basma, **basuv** *(eylem adı)* **basmaḳ**; Basma, basım, matbaacılık; **~ tabaġı** Forma.

basmaç Basmaç *(Orta Asya’da devrimden sonra başlayan iç savaş sırasında halka karşı savaşan devrim karşıtı çeteler)*.

basmaḫane Basım evi, matbaa; krş. **matbaa**.

Vatandaş muarebesi yıllarında gizli basmaḫanede çalışḳan. “Vatan muharebesi yıllarında gizli basım evinde çalışmış.” -A. Osman - 1.

Buḫara ḫanı cenap azret munever Mir Seid Abdullaḫat ḫannıñ asar-i-diyanetperverlerinden olmaḳ uzre ḳalem yazısı Baġçasaray basmaḫanesine buyük ḳıta kelâm-şeriflerden biñ adet azırlanmasını şımarış buyurdılar. “Buhara Hanı sayın münevver Mir Seid Abdullahat hanın asrı diyanetperverlerinden olmak üzere, kalem yazısı Bahçesaray matbaasına büyük kıta kelam-şeriflerden bin adet hazırlanmasını istediler.” -U. İpçi - 1.

basmaḳ 1. *(bir şeye)* Basmak; **basamaḳḳa ~** Basamağa basmak; **basḳan yeriñni baḳ** Bastığı yere bak; **ayaḳ ~** Ayak basmak; **endi ayaġına basıp ola** Şimdi ayağına basabilirsiniz; **basıp olamamaḳ** Basamamak; krş. **basamamaḳ**. 2. Basmak; bastırmak, sıkmak, sıkıştırmak; **bağrına ~** *(birini, bir şeyi)* Göğsüne basmak (veya bastırmak), bağrına basmak; **mına bu yerinden bas** İşte bu yerinden bas;

knopkağa (veya **dögmege**) **basmaḳ** Düğmeye basmak. 3. *(hamur)* Yoğurmak; **ḫamır ~** Hamur yoğurmak. 4. Yayımlamak, neşretmek; krş. **neşir etmek**; **tamġa ~** Damga vurmak. 5. *(çimle)* Kaplamak; **klumbalarnıñ etrafına çim ~** Çiçekliği çimenle kaplamak. ● **bas!** Al!, Yakala!; **bas onı!** Yakala onu!; **bas etip attıḳ** Şiddetle ateş etmeye başladık.

Anam bizge ḳaradı, moynıñ astı, / Sanki dünya yıḳıldı, bizni bastı. "Annem bize baktı, boynunu büktü, / Sanki dünya yıkıldı, bizi ezdi. -A. Giraybay - 1.

basmamaḳ *(olumsuz)* **basmaḳ**; **anda adamnıñ ayağı daa basmağan** Henüz oraya hiçkimse gitmemiş; **endi anda men ayaḳ basmam** Artık oraya asla ayak basmam.

Babam yol basmadı, adam öldürmedi, men de iç kimseniñ malına el tiysetmedim. "Babam yol kesmedi, adam öldürmedi, ben de hiç kimsenin malına el değdirmedim." -Y. Bolat.

basseyn Havuz, yüzme havuzu.

Evniñ aldındaki sıra-sıra guller ve ḳadife çiçekler arasında guzel ḫanımlarnen yaldamaḳ ve raatlanmaḳ içün mermer taşlı basseyn. "Evin önündeki sıra sıra güllerin ve kadife çiçeklerin arasında güzel hanımlar ile yüzmek ve dinlenmek için mermer taşlı havuz." -Çerkez Ali - 1.

bastıramamaḳ Bastıramamak; yayımlayamamak; harman dövememek; tavuğu kuluçkaya yatıramamak; krş. **bastırıp olamamaḳ**.

bastırıḳ (-ġı) 1. Ağırlık, yük; krş. **basım (1)**; **~sız çerenni yel alır** Ağırlık konulmazsa rüzgâr tınazı dağıtır. 2. Hapishane; krş. **apis**; **apisḫane**; **maḫbes**; **mabusḫane (maḫbusḫane)**; **tevḳifḫane**. 3. Kâbus; krş. **ḳabus**. 4. Karabasan.

Kozge alıp dinsiz meni bastırıḳḳa salġanda, / Ḳarındaşım, çın defterim evimizde ḳalġanda "Gözetim altına alıp dinsiz beni hapishaneye koyunca, / Kardeşim, türkü defterim evimizde kalınca" -A. Giraybay - 1.

bastırıḳmaḳ Uykusuzluk çekmek; kâbuslar nedeniyle uyuyamamak.

bastırma 1. *(eylem adı)* **bastırmaḳ**. 2. *(aşçılık)* "bastırma" *(patates, soğan, havuç, lahana ve baharatla buharda pişirilen et)*.

bastırmaḳ 1. Basmak; bastırmak, yayımlamak. 2. Harman dövmek. 3. Tavuğu kuluçkaya yatırmak, kurka bastırmak; **bastırıp olamamaḳ** (1., 2., 3. anlam) Bastıramamak; yayımlayamamak; harman dövememek;

tavuğu kuluçkaya yatıramamak; krş. **bastıramamaḳ**. 4. Üstün olmak; geçmek; krş. **ustün çıḳmaḳ (4)**. 5. Gidermek; azaltmak; **yuregiñ ḳarışsa, ḳatıḳlı aş bastırır** Miden bulanırsa yoğurtlu yemek geçirir.

bastırmamaḳ *(olumsuz)* **bastırmaḳ.**

bastırtmaḳ *(ettirgen)* **bastırmaḳ.**

bastırtmamaḳ *(olumsuz)* **bastırtmaḳ.**

bastion bk. **ḳale.**

baş 1. Kafa, baş; **~ında** Başında; **~ına ḳalpaḳ kiymek** Başına kalpak giymek; **~ında ḳara saçı ḳalmaġan** Başında siyah saçı kalmamış; **~ ağrısı** a) Baş ağrısı. b) *(mecaz)* Kaygı, endişe, sıkıntı; **~ı ağırġan adam** a) Baş ağrısı olan adam. b) Endişelerin ve sıkıntıların yükü altında ezilen adam; **~ aylanuvı** (veya **aylanması**) Baş dönmesi; **~ım aylana** Başım dönüyor; **~tan ayaḳ** Baştan aşağı; baştan ayağa kadar; tepeden tırnağa kadar; **~ kotermeyip işley** Başını kaldırmadan çalışıyor; **~ ucu** Baş ucu; **~ı ucunda** Baş ucunda; **fuḳareniñ malı - ~ı ucunda** *(atasözü)* Fakirin malı baş ucundadır. 2. Başkan, reis, şef, baş; **delegatsiya ~ı** Heyet başkanı; **ḳoranta ~ı** Aile reisi; **teşkilâtnıñ ~ı** Kuruluşun başkanı; krş. **başlıḳ**. 3. (bir nehrin) Doğduğu yer; başlangıç, kaynak; **ozen ~ı** Nehrin kaynağı; **~tan aḫır** Baştan sona; **~ından** Başlangıçta, başta, evvela, evvelce, ilkin, ilk önce, önce; eskiden, vaktiyle, zamanında, zamanın birinde; **~ından oḳu** Baştan oku; **~ından onıñ adı başḳa edi** Başlangıçta onun adı başkaydı; **~tan ~(ḳa)** Bir uçtan bir uca; **~ından soñunace** Başından sonuna kadar. 4. Kişi, şahıs, şahsiyet, zat; kendi, kendisi; **oz ~ına** Kendi başına, kendi kendine, yalnız başına. 5. Adet, tane, baş, kelle, kişi, nüfus, can; **elli ~ ḳoy** Elli baş koyun; **adam ~ına** Kişi başına (nüfus). 6. Göbek, kelle *(lahana)*; **bir ~ ḳapısta** Lahana göbeği. 7. Asıl, esas, ana, başlıca, en önemli, en başta gelen, belli başlı; temel, başlangıç; **~ maḳale** Baş makale, başyazı; **~ cumle** *(dil bilimi)* Temel cümle; **~ keliş** *(dil bilimi)* Yalın hal; **~ arif** Bir şeyin baş harfi. 8. Uçurum vs.nin kenarı; başlangıç, baş; yanında, yakınında, yanıbaşında; **dağ ~ında** Dağ başında; **rale (stol) ~ında** Masa başında; **sofra ~ında** Sofra başında; **uçurım ~ında** Uçurumun kenarında; **çoḳraḳ ~ında** Çeşmenin yanında; **o ~ından** O taraftan. 9. *bir ölçü olarak:* **bir ~ yuksek** Bir baş yüksek. ● **~ımnı ḳayda uracağımnı bilmeyim** Başımı nereye vuracağımı bilmiyorum; **~ı kokke yetti** Başı göğe erdi; **~ta** Başta; **~ta aḳıl olmasa, eki ayaḳḳa zor bere eken** *(atasözü)* Akılsız başın cezasını ayaklar çeker; **~ı çaḳa** Kafası çalışıyor, düşünüyor; **~**

çaḳmay degil Kafası çalışmıyor değil; **~ egmek** a) Birine selam vermek, birini selamlamak, biriyle selamlaşmak. b) Boyun eğmek. c) Önünde saygı ile eğilmek; biri, bir şey karşısında eğilmek; **~ egme** (veya **egüv**) Tapınma, ibadet, tapma; **ḳulcasına ~ egüv** (veya **egme**) Dalkavukluk, yaltaklık, yaltakçılık, tabasbus; **~tan çıḳarmaḳ** a) Baştan çıkarmak, iğfal etmek, kandırmak, ahlâkını bozmak. b) Saptırmak, dikkatini dağıtmak; **"Ḳızını ~tan çıḳarġan oz anası"** *(Kırım-Tatar halk şarkılarında)* "Kızı baştan çıkaran öz anası"; **~ını alıp ḳaytıp ketti** Başını alıp dönüp gitti; **~ını alıp çıḳıp ketti** Başını alıp çıkıp gitti; **~ını aşamaḳ**; **~ına etmek** Birine kıymak; mahvetmek; yok etmek; **~ından keçirmek** Yaşamak; geçirmek; başına gelmek; **~ ḳaldırmaḳ** Ayaklanmak, isyan etmek, başkaldırmak; **~ ḳaldıruv** Başkaldırma; isyan; **~ını ḳurtarmaḳ** Kurtulmak; başından savmak; **~ etamamaḳ** Başa çıkamamak; krş. **baş etip olamamaḳ**; **men o balanı ~ etamayım** Ben o çocukla baş edemiyorum; **baş yasızı** Alın yazısı; kader; **~ıñdan ḳalsın** Boğazında kalsın; **~ üstünde** Baş üstüne, memnuniyetle, hayhay, peki; **~ına çıḳartmamaḳ** Saçının teline bile dokundurmamak; kendi için ayakta durabilmek; **belâlı ~** Şanssız, talihsiz, zavallı, şansı yaver gitmeyen; **"Ne ḳazalı, ne belâlı başıñ da bar** *(Kırım-Tatar halk şarkılarında)* Ne talihsiz, belalı başın var; **~ kutmek** Kandırmak; külah giydirmek; **~ıñızını ziyade kuttim** Aklınızı çok karıştırdım.

Oniñ ustünde ḳara çuġadan (sukno) uzun bir ḳaftan ve başına da ḳara bir arabiy ḳalpaḳ kiygen. "O üstüne kara çuhadan uzun kaftan ve başına da kara bir arabî kalpak giymiş."-O. Akçokraklı - 1.

Bu taraftan ise Yermolayġa Refat başından bütün keçkenlerini anlatmaḳta eken, ḳız ḳardaşı Cumaziyeniñ delirip, evden ḳaçḳanını aytacaġı yerde, artıḳ sonuna çıḳalmadı, eki tamla kozyaşı yalpaḳ yanaḳlarında yıltıradı. "Diğer taraftan ise Refat Yermolay'a başından bütün geçenleri anlatırken, kız kardeşi Cumaziye'nin delirip evden kaçtığını söyleyeceği zaman, artık sözünün sonunu getiremedi, iki damla gözyaşı geniş yanaklarında parladı." -Cemil Seydamet - 1.

başaḳ (-ġı) 1. Başak; krş. **maşaḳ (1)**; **ḳılçıḳsız ~** Kılçıksız başak.

Safiye dudum kuz aldı Ḳuddusnı yanına alıp, çayırlardan biraz başaḳ, dağlardan kiyik yemiş cıydı ama, ondan da navalı bir şey toplayamadı. "Safiye ablam, güz öncesi Kuddus'u yanına alıp çayırlardan biraz başak, dağlardan

yabanî yemiş topladı, ama oradan da işe yarar bir şey toplayamadı.” -A. Hilmi.

Başaḳ *(astroloji)* Başak burcu; krş. **Ḳız.**

başaḳlama, başaḳlav *(eylem adı)* **başaḳlamaḳ.**

başaḳlamaḳ Başakları toplamak.

başaḳlamamaḳ *(olumsuz)* **başaḳlamaḳ.**

başaḳlanmaḳ Başaklanmak, başak bağlamak, başak tutmak.

başaḳlanmamaḳ *(olumsuz)* **başaḳlanmaḳ.**

başaḳlatmaḳ *(ettirgen)* **başaḳlamaḳ.**

başaḳlatmamaḳ *(olumsuz)* **başaḳlatmaḳ.**

başaḳlı Başaklı, başağı olan; **~lar** *(botanik)* Buğdaygiller, başaklı bitkiler, hububat, tahıl; **çoḳ ~ saḳ** İri başaklı sap.

başaḳsız Başaksız, başağı olmayan.

başarmaḳ *(ağızlarda)* Başarmak, becermek, üstesinden gelmek; bk. **becermek.**

başçıḳ (-ġı) Baş, kafa.

başçıḳlı Başı olan, başa sahip olan; **~ vint** Başlı vida.

başım-miyim (*aynen* Baş ve beyin): **~ ağıra** Başım ağrıyor.

başımnı-miyimni *(topluluk)* (*konuşmada* **başımı-miyimi**): **~ aşadı** Aklımı karıştırdı.

başından Başından (itibaren); **ikâyeni ~ oḳumaḳ** Hikayeyi başından itibaren okumak; **~ soñunace** Başından sonuna kadar.

başkeser Haydut, eşkıya, Ali kıran baş kesen; katil.

Onıñ başkeserleri geceleri koylerge bastırıp kire, adamlarnıñ zaḫiresini, ayvanlarını çekip ala, komsomollarnı, siyasiy ḫadimlerni, ocalarnı oldüreler. “Onun eşkıyaları geceleri köyleri basıp giriyor, insanların tahılını, hayvanlarını çekip alıyor, komsomolları, siyasi hizmettekileri, hocaları öldürüyorlar.” - E. A. Osmanoğlu - 1.

başkomandan Başkomutan.

baş-koz: **~ etmek** Evlendirmek ve kendi ayakları üzerinde durmasını sağlamak; **balalarını ~ etmek – ana-babanıñ boyun borcudır** Çocuklarını evlendirmek ve onların kendi ayakları üzerinde durmasını sağlamak, ana babanın boyun borcudur.

başḳa 1. Başka; öteki; diğer, öbür krş. **ġayrı**; **diger**; **~sı** Başkası *(insan, şey)*; **~sınıñ işine ḳarışmamaḳ** Başkasının işine karışmamak; **~sı olsa, onıñ yaḫşılıġınıñ ḳadrine yeter edi** Başkası olsa onun iyiliğini takdir ederdi; **~ları** Başkaları, eloğlu; **~ bir zamanda** Başka bir zamanda; **~ biri** Başka biri, başkası; **(onıñ) ~ işi yoḳ mı?** Onun başka işi yok

mu?; ~ **türlü** a) Başka (diğer) türlü. b) Aksi halde; ~ **çare yoḳ** Başka çare yok; **er angi ~ adam** Başka herhangi bir insan. 2. *(ek)* Başka; hariç; **ondan ~** Ondan başka; **bizden ~ kimse yoḳ edi** Bizden başka kimse yoktu; **ondan (da) ~** Buna ek olarak, bundan başka, bir de.

Biletke tizilip turġan ḫalḳlardan başḳa türlü yaḳḳa, türlü vaḳıt poezdlerini beklep uyum-uyum oturġanlar da bar. "Bilet kuyruğunda olanlardan başka, değişik tarafa, çeşitli zamanların trenlerini bekleyerek yığın yığın oturanlar da var." -C. Gafar.

başḳa-başḳa Çeşitli, türlü türlü; **biz sennen ~ adam(lar)mız** Biz seninle farklı insanlarız; ~ **sayılar** Farklı sayılar.

Çunki bizler başḳa-başḳa kozlernen baḳarmız. "Çünkü bizler başka başka gözlerle bakıyoruz." -E. A. Osmanoğlu - 1.

başḳaca Biraz farklı olan; **~ olmaḳ** Farklı olmak, farklar göstermek.

Saygılı reisimiz aytḳanları kibi, siziñ aḳḳıñızda fikrimiz başḳaca edi. "Sevgili başkanımızın söyledikleri gibi, sizin hakkınızda düşüncelerimiz başkaydı." - M. Ablalimov.

başḳaca(sına) Başka türlü, başkaca; farklı bir şekilde.

başḳadan Yeniden, yine.

Olar maşinaġa Midat tizip çıḳḳan ḳanarlarnı başḳadan yerleştirdiler. "Onlar Mithat'ın arabaya dizdiği çuvalları yeniden yerleştirdiler." -M. Ablalimov.

başḳalaşma, **başḳalaşuv** *(eylem adı)* **başḳalaşmaḳ**.

başḳalaşmaḳ Değişmek; farklılaşmak; krş. **deñişmek**; **türlenmek**.

Kun kirdimi beşigine, / Başḳalaşa tabiat. "Güneş girdi mi beşiğine, / Değişir tabiat." -M. Nuzet - 1.

başḳalıḳ (-ġı) Birbirine benzememe, farklılık; **ayrıca bir ~** Özel bir farklılık.

başlama, **başlav** *(eylem adı)* **başlamaḳ**; 1. *(edebiyat)* Giriş. 2. Gebe kalma, gebe kalış; krş. **içlenüv**.

başlamaḳ Başlamak; krş. **koçmek (4)**; **işlep ~** Çalışmaya başlamak; **yaġmur yaġıp başladı** Yağmur yağmaya başladı; **bugunden başlap** Bugünden başlayarak, bugünden itibaren; krş. **bugunden itibaren**; **başla ikâye etmege** Anlatmaya başla; **kene kelip ~** Tekrar gelmeye başlamak; **uzaḳtan ~** Uzaktan başlamak.

Ḫalḳ arasında gizlice söz başlanır. Asan mirza yazmaġa başlar. "Kalabalık içinde yavaş yavaş konuşmalar başlar.

Hasan mirza yazmaya başlar.” -H. Ş. Toktargazi.

başlamamaḳ *(olumsuz)* **başlamaḳ.**

başlanġıç 1. Başlangıç; ilk, temel; krş. **iptidaiy**; **~ mektep** İlkokul; **~ tezlik** (veya **surat**) Başlangıç hızı. 2. Başlangıç, başlama; kaynak, menba, asıl; **~ alı** Çıkış mevzii; **~lar** Temeller, başlangıçlar, elifba.

Aḫ, analar, aziz ve ḳıymetli analar! Sizler dünyanıñ başlanġıçı, barlığı ve ebediyligisiñiz!.. “Ah, analar, aziz ve değerli analar! Sizler dünyanın başlangıcı, varlığı ve sonsuzluğusunuz!..” -Z. Kurtnezir - 1.

başlanılmaḳ *(edilgen)* **başlamaḳ.**

başlanılmamaḳ *(olumsuz)* **başlanılmaḳ.**

başlanış Teşebbüs.

başlanmaḳ (I) Başlamak; **spektakl başladı** Oyun başladı.

Sonra laflar bıraḳılır, / Oyunlara başlanır, / Korse bunı vijdan eḫli, / Parlaḳ kozü yaşlanır. “Sonra laflar bırakılır, / Oyunlara başlanır, / Görürse bunu vicdan sahibi, / Parlak gözü yaşlanır.” -Y. Ş. Ali.

başlanmaḳ (II) Oluşmak *(bir bitkinin soğanı hakkında)*; **soġan başlandı (***veya* **baş yaptı)** Soğan baş bağladı.

başlanmamaḳ *(olumsuz)* **başlanmaḳ (I)**, **başlanmaḳ (II).**

başlatamamaḳ Başlatamamak; krş. **başlatıp olamamaḳ.**

başlatma, **başlatuv** *(eylem adı)* **başlatmaḳ.**

başlatmaḳ *(ettirgen)* **başlamaḳ; başlatıp olamamaḳ** Başlatamamak; krş. **başlatamamaḳ.**

başlayıcı (yeni) Başlayan, acemi, genç.

başlayış bk. **başlav**, **başlama.**

başlı 1. Başı olan, başa sahip olan, başlı; **balaban ~** Büyük başlı, iri başlı; koca kafalı, iri kafalı; **uzun ~** Uzun başlı. 2. Başlanmış; krş. **başlanġan.**

başlıca (I) Başından itibaren.

Olar kendilerine başlıca oturaḳlıḳ ettikleri, çıḳılması pek ḳıyın Çufut ve Manġup ḳalelериniñ etrafını yuksek ve ḳalın ḫorasan (kireç ve ḳum ḳarışması) işarlar ve ḳulleler ile ḳoralap alır ediler. “Onlar kendilerine başından beri mesken tuttukları, çıkılması zor Çufut ve Mangup kalelerinin etrafını yüksek ve kalın kireç ve kumla karıştırarak yaptıkları hisarlar ve kuleler ile örmüşlerdi.” -O. Akçokraklı - 1.

başlıca (II) *(mecaz)* Kafası daha iyi çalışan kimse.

başlıḳ (-ġı) 1. Kukuleta, omuzluklu başlık, kapüşon. 2. *(tarih)* Miğfer; krş. **migref**. 3. Başkan; şef; yönetici; krş. **yolbaşçı**; **reber**; **~lar** Amirler, üstler. 4. *(mimarlık)* Sütun başlığı.

Toplaşuvda, vaḳianı eşitip idareden kelgen başlıḳlar da bar ediler. "Toplantıda, olayı duyup idareden gelen yöneticiler de vardı." -E. Umerov - 1.

başlıḳsız 1. Kukuletasız. 2. Miğfersiz. 3. Başkansız; şefsiz; yöneticisiz; **~ ḳalmaḳ** Başkansız kalmak.

başmaḳ (I) (-ġı) Tosun; iki yaşındaki bir boğa.

başmaḳ (II) (-ġı) *(Kodeks Kumanikus)* Ayakkabı; bot.

başmaḳ (III) *(ağızlarda)* Yıkılmak, çökmek; bk. **eşilmek**.

başmaḳçı Ayakkabıcı.

başmaḳçılıḳ (-ġı) Ayakkabıcılık.

başsız 1. Başsız, başı olmayan. 2. Aile reisine sahip olmayan; **ḳoranta ~ ḳaldı** Aile reissiz kaldı. 3. Akılsız, zekadan yoksun.

Ḳuru golde omür taḳır, / Ḳayda ḳaçtıñ, başsız yaġmur? "Kuru gölde ömür boş, / Nereye kaçtın akılsız yağmur?" -N. Umer - 2.

başsızlıḳ (-ġı) 1. Aile reisinin olmaması. 2. Anarşi, başsızlık. 3. Düşüncesizlik, pervasızlık, delilik, akılsızlık, çılgınlık.

başta İlk başta; başlangıçta; önce, ilkin, evvela; krş. **ilk-evelâ**; **eñ evelâ**; **aldın**; **~dan** *(ağızlarda)* İlk başta; **(kel) ~ birer ḳave içeyik** Gel önce bir fincan kahve içelim; **~ raatlan** İlk önce dinlen; **~ları** Başlangıçta; eski zamanlarda; **~ bir** Her şeyden önce; **~ oz ḳusurıñnı kor, soñ başḳasında ḳıdır** Önce kendi kusurunu gör, sonra başkasında ara.

Esma başta ondan biraz ḳorḳsa da, soñ yureklendi. "Esma ilk önce ondan biraz korksa da sonradan cesaretlendi." -A. Odabaş.

baştaki Önceki; **~ler** Öncekiler.

baştaḳ (-ġı) Yaramaz, yumurcak, afacan, kerata; krş. **aylaz**; **kerata**; **yaramaz**.

baştaḳlaḳ: **~ atmaḳ** Takla atmak, taklak kılmak; bk. **dombalaḳ atmaḳ**.

baştaḳlanamamaḳ Yaramazlık yapamamak; krş. **baştaḳlanıp olamamaḳ**.

baştaḳlanmaḳ Yaramazlık etmek (veya yapmak); krş. **baştaḳlıḳ yapmaḳ**; **baştaḳlanıp olamamaḳ** Yaramazlık yapamamak; krş. **baştaḳlanamamaḳ**.

baştaḳlanmamaḳ *(olumsuz)* **baştaḳlanmaḳ**.

baştaḳlıḳ (-ġı) Yaramazlık; **~ yapmaḳ** Yaramazlık yapmak; krş. **baştaḳlanmaḳ**.

Bunıñnen ḳanaatlenmey, rayicrakom reisiniñ baştaḳlıġına, oz başına ozünce iş yursetüvine şikayetlene... “Bununla da yetinmeyip bölge icra komitesi başkanının başıboşluğundan, kendi başına iş görmesinden dolayı şikâyette bulunuyor...” -Z. Kurtnezir - 1.

baştan Baştan, bir daha, yeni baştan, yeniden; **bir ~ başlam saymaḳ** Saymaya başlamak.

baştan-ayaḳ Tepeden tırnağa kadar; **~ süzmek** Tepeden tırnağa kadar süzmek.

Şarman baştan-ayaḳ arbiy urba kiydi. “Şarman tepeden tırnağa asker elbisesi giydi.” -A. Osman - 1.

baştan-baş(ḳa) Enine boyuna *(çok ince ayrıntılarıyla)*; **~ bir divar** Baştan başa (veya boydan boya) bir duvar.

baştanḳara *(zooloji)* Baştankara, iskete *(Serçegillerin gagası dişli kuşlar sınıfından, tarıma zararlı böcek ve kurtlarla beslenen, güzel sesli bir kuş)*.

baştaş Mezar taşı; krş. **dürbetaş**.

Tsementten yapılġan uç koşeli baştaş ustündeki yazını oḳudılar. “Betondan yapılmış üç köşeli mezar taşının üstündeki yazıyı okudular.” -A. Osman - 1.

bataçıḳ (-ġı) Küçük bataklık.

bataḳ (-ġı) 1. Batak, bataklık; krş. **saz (III)**. 2. Çamurlu, balçıklı; bataklık; **~ yer** Bataklık yer; krş. **bataḳlıḳ**.

Guya Emin bataḳḳa saplanġan, boġula yata, onı ḳurtarmaḳ kerek. “Sanki Emin batağa saplanmış boğuluyor, onu kurtarmak gerek.” -U. Edemova - 1.

bataḳlaştırmaḳ Bataklık haline getirmek, bataklıklaştırmak.

bataḳlaştırmamaḳ *(olumsuz)* **bataḳlaştırmaḳ**.

bataḳlıḳ (-ġı) Bataklık; krş. **sazlıḳ**.

Em faşistni kotermek, em bataḳlıḳ içinden çapıp keçmek kerek ola edi. “Hem faşisti kaldırmak hem de bataklığın içinden koşarak geçmek gerekiyordu.” -A. Osman - 1.

batal Tembel; krş. **tenbel**.

batalon Tabur.

Bizim batalonımız da şoyle belaġa oġradı, Ḳamaçavda ḳaldı. “Bizim taburumuz da öyle bir belaya uğradı, Kamaçav’da kaldı.” -E. Umerov - 1.

batareya Batarya.

batareyka Pil, elektrik pili.

batı Batı; krş. **ġarp**; **maġrep**; **~ yeli** Batı rüzgarı; **~ memleketleri** Batı ülkeleri.

Bulutlı avada batıda ufuḳ açılıp ḳızarsa, ertesi kunü kuneşli olacağından ḫaber bere, demektir. “Bulutlu havada batıda ufuk açılıp kızarırsa, ertesi gün güneşli olacağından haber veriyor demektir.” -U. Edemova - 1.

batıḳ (-ġı) 1. İçbükey, konkav; ~ **kuzgü** Konkav ayna, içbükey ayna; **eki yanı** ~ **linza** İki yanı içbükey mercek. 2. Çökük, oyuk; ~ **yanaḳlı adam** Çökük yanaklı adam; ~ **koküs** Çökük göğüs.

Ḳara saçları kogergen kibi korüne, ḳalpaġı astından batıḳ samayları ustüne tüşip turalar. “Siyah saçları kül renginde gibi görünüyor, kalpağından çökük alnının üstüne düşmekteler.” -E. A. Osmanoğlu - 1.

batıḳlıḳ (-ġı) İçbükeylik, obrukluk.

batıl Asılsız, manasız, boş, yalan; düzme, düzmece, sahte, hükümsüz, geçersiz, muteber olmayan; ~ **şeyler** Batıl inançlar; krş. **boş inanç**; ~ **itiḳat** Boş inanç, batıl itikat; ~ **itiḳatlı** Boş inanç sahibi, batıl inançlı; krş. **ḳurafat**; **saḫte**; **yapma**. ● ~ **itiḳatlarġa inanmaḳ** Batıl inançlara inanmak.

Men bellesem, ep batıldır anlatmaḳnıñ davası, / Çezer bunı mektep degen oḳuv, bilgi yuvası. “Zannedersem, hep batıldır anlatmanın davası, / Çözer bunu mektep denen okuma, bilgi yuvası.” -M. Nuzet - 1.

batın 1. Göbek, karın; krş. **ḳursaḳ**. 2. Nesil, kuşak, göbek, soy, karın, jenerasyon; krş. **tiz**; **eki ~ evel** İki kuşak önce; **o seniñ dördünci ~dan dedeñ ola** O senin dördüncü göbekten deden olur.

batır 1. Kahraman, bahadır. 2. Cesur adam, yiğit; krş. **dedil**; **merdane**; **mert**; **ḳorḳubilmez**; **cesür**; **curatlı**; **yurekli**.

Ḳırım yigitleriniñ ziyneti ve yaraşıġı demege lâyıḳ ve boy-postı kelişken Salâḥiddin bek adında genç ve batır bir yigit bar edi ki, ḫannıñ ḳızı onın esir-i aşḳına tutḳun olġan edi. ”Kırım yiğitlerinin ziyneti ve yakışıklısı demeye lâyık ve boyu bosu gelişmiş Selâhiddin Bey adında genç ve cesur bir yiğit vardı ki, hanın kızı onun aşkının esiri olmuştu.” -O. Akçokraklı - 1.

batıramamaḳ Batıramamak; krş. **batırıp olamamaḳ**.

batırlıḳ (-ġı) 1. Bahadır, yiğit, kahraman olma. 2. Cesaret, yüreklilik, yiğitlik; krş. **cesürlik**; **cesaret**; **aḳaylıḳ**; **yigitlik**.

batırma, **batıruv** *(eylem adı)* **batırmaḳ**.

batırmaḳ 1. (suya) Daldırmak; (suda) batırmak; suda boğmak; krş. **çomurmaḳ**; **duşman gemilerini** ~ Düşman gemilerini batırmak. 2. Bandırmak; banmak. 3. *(ağızlarda)* Kıymık batmak; bk. **yarçıḳ kirmek**. ●

koz ~ Güven kazanmak; **bu işni beceririm dep koz batıram** Bu işi beceririm diyerek ikna ederim; **bu yukni koterip olursıñmı? – bilmeyim, koz batıramayım** Bu yükü kaldırabilir misin? – Bilmiyorum, emin değilim.

batırmamaḳ *(olumsuz)* **batırmaḳ**.

Ḳırım; seniñ! / Kozbebegi kibi, evlâdım, / Onı asra, gunaḫlarġa onı batırma. "Kırım; senin! / Gözbebeğin gibi evlâdım, / Onu besle, günahların içine onu batırma." -Y. Kandım - 1.

batırtmaḳ *(ettirgen)* **batırmaḳ**.

batırtmamaḳ *(olumsuz)* **batırtmaḳ**.

batist (-ti) Patiska.

batḳaḳ (-ġı) Batak, bataklık, bataklıklı; krş. **bataḳ (2)**.

batlıḳ (-ġı) Fol *(tavuğun istenilen yere yumurtlaması için o yere konulan yumurta veya yumurtaya benzeyen şey)*.

batma, **batuv** *(eylem adı)* **batmaḳ**.

batmaḳ (I) 1. Batmak, gömülmek; **gemi battı** Gemi battı; **batḳan gemi** Batık gemi, enkaz. 2. Saplanmak, batmak, saplanıp (veya batıp) kalmak; **çamurġa ~** Çamura saplanmak (veya batmak); krş. **çommaḳ**; **maşna çamurġa battı** Araba çamura battı. 3. Batmak *(güneş)*; bk. **ḳonmaḳ**. 4. Çökmek, çukura kaçmak. 5. *(ağızlarda)* Batmak, saplanmak *(iğne, diken)*; krş. **yarçıḳ kirmek**; **oḳ onıñ kokregine battı** *(ağızlarda)* Kurşun onun göğsüne saplandı. ● **borçḳa ~** Borca batmak.

Yoḳ ol, yerlere bat! / Anda çürüsin kemiklerin, / İnsan boġmaḳ, yurt talamaḳ / Endi seniñ emellerin. "Yok ol, yerlere bat! / Orada çürüsün kemiklerin, / İnsanı boğmak, yurda köpek gibi saldırmak / Şimdi senin emelin." -Y. Ş. Ali.

batmaḳ (II) Bir şeyi yapmak için güven (veya cesaret, cüret) sahibi olmak; **doġrusını aytmaġa kozüñ batamı?** Doğrusunu söylemeye cesaretin var mı?; **buña kozüm bata** Bunu yapmaya cesaretim var.

batmamaḳ (I) *(olumsuz)* **batmaḳ (I)**.

batmamaḳ (II) *(olumsuz)* **batmaḳ (II)**; Cesaret etmemek, cüret etmemek, kendinde cesaret bulmamak, yüreklilik etmemek (veya göstermemek); **aytmaġa batmayım** Söylemeye cesaret edemiyorum; **bu işni becerirsiñmi? – bilmeyim, kozüm batmay** Bu işi becerir misin? – Bilmiyorum, emin değilim.

batman (I) Ağırlık ölçüsü *(416 kilo)*; **bir ~ boġday** Bir batman buğday *(26 pudluk, 26 pud ağırlığında)*; **alma ~ı** Elma batmanı *(25 pudluk, 25 pud ağırlığında)*; **ḳapısta** (veya **laḫana**) **~ı**

Lahana batmanı *(18 libre)*. ● **ẖastalıḳ kirgende ~nen kire**, **çıḳḳanda direm-direm çıḳa eken** *(atasözü)* Hastalık girerken batmanla girer, çıkarken dirhem dirhem çıkarmış (Hastalık bir anda gelir, yavaş yavaş geçermiş).

batman (II) *(etnografya)* Toprak testi *(sıvılar için)*; krş. **bardaḳ**.

baton Somun; yuvarlak şekerleme.

batsilla *(biyoloji)* Basil, mikrop.

batsilyar *(tıp)* Basiller *(Çubuk biçimli bakteriler)*.

bav *(ağızlarda)* 1. Bağ; bk. **baġ (I)**; **çorap ~(ı)** Çorap bağı, jartiyer; **bel ~ı** Bele asılı duran şerit, kordon; polisin üzerindeki kemer; krş. **ḳuşaḳ**. 2. Sargı; bk. **sarġı**.

bavır *(ağızlarda)* 1. Karaciğer. 2. Göğüs; bk. **baġır**.

İşte safla yeni adet! — deymen cılap. Bunınçün de kopkecek tartışamız, er birimiz, en soflu bir bavırda yuḳlap ḳala, unuta, barışamız. **“**İşte sana yeni âdet, diyorum ağlayarak. Bunun için de epey vakit tartışıyoruz, her birimiz, en sonunda bir kucakta uyuyup kalıyor, unutuyor, barışıyoruz.” -B. Çobanzade - 1.

bavırsaḳ *(ağızlarda)* İşkembe, sakatat, kesilmiş hayvanın (veya tavuğun, av kuşunun v.s.) içi; bk. **iç alât; işkembe**.

Soñra, bir dane bavırsaḳ alıp onı em aşadı em de yavaş adımlarnen müsafirẖanege keçti. “Sonra bir tane bağırsak alıp onu hem yedi hem de yavaş adımlarla misafir odasına geçti.” -İ. Paşi.

bavun (bavın) bk. **buvın**.

bay 1. Büyük toprak sahibi; krş.**zengin**. 2. Zengin; krş. **zengin**; **allı (II)**; **devletli**. 3. Bol, bereketli; **onıñ tili ~** Onun dili zengindir.

Musulmanlıḳnıñ şartı birliktir! Onıñ fuḳaresi de, bayıda episi de Allanıñ ḳuludır. “Müslümanlığın şartı birliktir. Onun fakiri de zengini de, hepsi Allah'ın kuludur.”-C. Gafar.

bayaġı Bayağı, oldukça, epeyce; krş. **eppeyi**; **ẖayli**; **~ ince** Oldukça ince.

Biz Süfyannen torbalarımızını boyunlarımızġa asıp, endi bayaġı bala toplanġan mektep azbarına bardıḳ. “Süfyan ile ben torbalarımızı boyunlarımıza asıp artık bayağı çok çocuğun toplanmış olduğu okul avlusuna gittik.” -C. Ahmetov.

bayan Bayan *(bir çeşit armonika)*.

bayancı Bayan çalgıcısı, armonikçi, armonikacı.

bayandı *(etnografya)* Gelinin ayakları altına serilen küçük halı.

bayat (-tı) Bayat, taze olmayan; **otmek ~ degil**, **taze** Ekmek bayat değil, taze.

O er saba ķaymaķ içe, bir koşe bayat otmek aşay. “O, her sabah kaymak içiyor, bir dilim bayat ekmek yiyor.” -E. A. Osmanoğlu - 1.

bayatlaşma, **bayatlaşuv** *(eylem adı)* **bayatlaşmaķ**.

bayatlaşmaķ Bayatlamak, tazeliğini yitirmek.

bayatlaşmamaķ *(olumsuz)* **bayatlaşmaķ**.

bay-bay *(çocuk sözü)* Bay bay; *aynı:* **~ etmek**.

baybike Hanımefendi.

baydar bk. **baytar**.

baydara Kano.

baydarka Eskimo kayığı, Eskimo balıkçı kayığı, padılbot.

bayġın Baygın, kendinden geçmiş; mahmur.

Nenkecan ḫanum bayġın bir alda kendi kendine: 'Ya rabbim! Senden meded!' der edi. “Nenkecan hanım baygın bir şekilde kendi kendine: ‘Yarabbim! Senden meded' diyordu.” -O. Akçokraklı - 1.

bayġınlıķ (-ġı) Baygınlık, bilinç kaybı; mecalsizlik, mahmurluk.

Saatlerce ķorķular, titremeler içinde çırpındıķtan sonra kendisine bayġınlıķ kelip uyudı. “Saatlerce korkular, titremeler içinde çırpındıktan sonra baygınlık geçirerek uyudu.” -A. S. Ayvazov - 1.

bayġuş Zavallı, biçare; krş. **biçare**; **ġarip**; **zavallı**.

Soñundan babasınıñ sözünden çıķmaġa saķınıp, anasınıñ ise ḫatirini ķıymamaġa tırışa, bir bayġuşnıñ, çiçek kibi ķızına evlene. “Sonradan babasının sözünden çıkmaya sakınıp anasının ise hatırını kırmamaya çalışıyor, bir zavallının çiçek gibi kızıyla evleniyor.” -U. Edemova - 1.

bayıldıķ (-ġı): **imam ~ı** Kabak ve kıymadan yapılan yemek.

bayılmaķ 1. Bayılmak; bilincini yitirmek; krş. **esini coymaķ**. 2. Uyur gibi olmak, kendinden geçmek.

Özüm de oyle yorġunım ki, yuķudan da bayıldım, yuķlasamda ķorķarım. “Kendim de öyle yorgunum ki, uykudan da bayıldım, uyursam da korkarım.” -S. A. Özenbaşlı.

bayılmamaķ *(olumsuz)* **bayılmaķ**.

bayıltıcı Akılları durduran, inanılmaz, sarhoş eden.

bayımaḳ Zenginleşmek, zengin olmak; krş. **zenginleşmek**; **o pek bayıdı** O, çok zenginleşti.

bayır Tepe; dağ; **~ - ~dan** Dağdan dağa; **~nıñ töpesi** Tepenin üstü (veya en yüksek noktası); krş. **dağ**; **ḳır (I)**; **töpe**.

Bir kun men ceblerimni şıplap, tütün aranı ḳarşısındaki yuksek bayır töpesinde, beyaz taşlardan ḳalanġan işar ustünden ayaḳlarımnı salındınp, tişlerim ḳamaşḳance şu yeşil eriklerni asap keyf çatmaḳta edim. "Bir gün ben ceplerimi tıka basa doldurup, tütün ambarının karşısındaki yüksek bayırın tepesinde, beyaz taşlarla örülmüş duvarın üstünden ayaklarımı sallayarak, dişlerim kamaşana kadar o erikleri yiyerek keyif çatıyordum." -Çerkez Ali - 2.

bayırçıḳ (-ġı) Tepe.

bayırlı Tepelerle kaplı, tepesi çok olan; dağlık; arızalı, engebeli, tepeli, inişli yokuşlu; **~ yer** Engebeli alan.

Soñra olar enişli-yoḳuşlı, taşlı bayırlı yol boyu, silkine-silkine koyge kelip çıḳtılar. "Sonra onlar inişli yokuşlu, taşlı bayırlı yol boyunca, silkine silkine köye geldiler." -Çerkez Ali - 1.

bayırlıḳ (-ġı) Tepelik, dağlık; **bu yerler tutaş ~** Bu yerler hep dağlık.

bayıtmaḳ Zenginleştirmek; krş. **zenginleştirmek**.

bayḳa *(tekstilcilik)* Pazen; **~ yorġan** Pazen yorgan.

bayḳuş *(zooloji)* Baykuş; krş. **miyavḳuş**.

Ot, ey, bayḳuş! Saña bir şey söylemem, / Anaçıġım, anaçıġım, nerdesiñ? "Öt ey baykuş! Sana bir şey söylemem, / Anacığım, anacığım nerdesin?" -A. Osman - 2.

baylamaḳ *(ağızlarda)* Bağlamak; bk. **baġlamaḳ**.

baylâmaḳ *(ağızlarda)* Bağlamak; bk. **baġlamaḳ**.

baylıḳ (-ġı) 1. Zengin olma durumu. 2. Zenginlik, servet, varlık; krş. **zenginlik**; **barlıḳ**; **variyet**; **devlet**; **servet**; **tabiat ~ları** Doğal zenginlikler; **maddiy ve ruḫiy ~lar** Maddi ve manevi değerler; **~ arttırmaḳ** Zenginliği artırmak; **~ arttıruv** Zenginliği artırma.

Sen buña baḳ, ortalıḳ yana, baylıḳ, ḫalḳ variyeti ġayıp ola, lâkin, oyle unsurlar barlar ki, tamam boyle vaḳıtta, cemaat başına felaket tüşkende, ondan ozüne fayda çıḳarmaḳ yolundan faydalanalar. "Sen şuna bak ki, ortalık yanıyor, zenginlik, halk variyeti kayboluyor ama öyle unsurlar var ki tam bu zamanda, toplumun başına felaket geldiğinde,

ondan kendisine fayda sağlamaya çalışıyorlar.” -Z. Kurtnezir - 1.

bayraḳ (-ġı) Bayrak; krş. **sancaḳ**.

Maḫv ol! Yerlere keç! / Çıḳ bu ḫalḳnıñ arasından / Aḳ saḳlasın al bayrağı / İstibdadnıñ ḳarasından. “Mahvol, yerin dibine geç! / Çık bu halkın arasından / Hak korusun al bayrağı / İstibdadın karasından.” -Y. Ş. Ali.

bayraḳdar Bayraktar, sancaktar, alemdar.

bayraḳdarlıḳ (-ġı) Bayraktarlık, sancaktarlık, alemdarlık.

bayraḳlı Bayrağı olan, bayraklı; **Ḳızıl Bayraḳlı** *(tarih)* Kızıl bayrak nişanıyla ödüllendirilen (veya taltif edilen).

Ant etip siz çağırdınız kok bayraḳlı Ḳurultay, / Amma kokni yaraştırmay yıldızlarsız tek bir ay. “Ant ederek siz çağırdınız gök bayraklı Kurultay, / Ama göğe yakışmıyor yıldızlarsız tek bir ay.” -Ş. Selim - 1.

bayraḳlıḳ Bayrak yapmak için yeterli, gerekli.

bayram Bayram; **Ḳurban ~** *(Müslümanlık)* Kurban Bayramı [İbrahim (İncil’de Abraham) ve oğlu İsmail (İncil’de İshak) anısına Kurban Bayramı]; **~ kunleri** Bayram günleri; **~ etmek** Kutlamak, tören yapmak; **~ etilmek** Kutlanmak; **~da olġanı kibi** Bayramdaki gibi.

Olġan bir yıl bir oraza bayramı, / Ḫalḳnen tolgan keniş, buyük bir cami. **“**Olmuş bir senesi bir ramazan bayramı, / İnsanlarla dolmuş geniş, büyük bir cami.” -M. Nuzet - 1.

bayramlıḳ (-ġı) Bayramlık.

Koy ḳızlarınıñ bayramlıḳ anterlerini o biçer, o tikerdi. **“**Köy kızlarının bayramlık elbiselerini o biçer, o dikerdi.” -A. Hilmi.

baytal 1. Baytal *(doğurmamış kısrak)*; krş. **ḳısraḳ**; **~ ḳulunladı** Kısrak yavruladı; **~ sütü** Kımız, kısrak sütü. 2. *(mecaz)* Sağlıklı, sağlam yapılı (genç bir kadın, kız hakkında).

baytar (baydar) Baytar, veteriner.

baza Taban, esas, temel, baz; ilke, kural; **metodik ~** Metodik baz.

bazalt Siyah mermer, bazalt *(Genç volkanik taşların genel adı. Dış püskürme ürünlerinden bir külte. Volkanik arazide bulunan koyu esmer renkli ve sert bir çeşit yanardağ kültesi. Bazı binaların önemli kısımlarında ve heykellerde kullanılır)*; bazalttan yapılmış.

bazan *(ağızlarda)* Bazen, ara sıra; bk. **bazıda**; **kimerde**.

Bazan stipendiyasını bile rakıġa bere turġan. “Bazen bursunu bile rakıya veriyordu.” -U. Edemova - 2.

bazanma, **bazanuv** *(eylem adı)* **bazanmaḳ**.

bazanmaḳ (bazınmaḳ) Dayanmak, yaslanmak, abanmak; **özüne bazanmay** Kendisine güvenmiyor.

bazar 1. Pazar, çarşı; krş. **çarşı; er ~ kunü** Her pazar günü; **~ munasebetleri** Ticari ilişkiler; ~ **fiyatı** Pazar fiyatı; **ayvan (***ağızlarda* **mal) ~ı** Hayvan pazarı; **eşya ~ı** Eşya pazarı; **istimal ~ı** Tüketici pazarı; **ḫayırlı ~(lar) olsun** Hayırlı pazarlar olsun, başarılı satışlar dilerim; **Alla ḫayırlı ~ bersin** Allah hayırlı satışlar versin. 2. Pazar *(gün)*; ~ **kunü** Pazar günü. 3. *(eski)* Şehir; bk. **şeer; Ḳarasuvbazar** Karasu, Karasubazar şehri. ● **can ~ı** Can pazarı, ölüm kalım meselesi.

Bağçasaray soḳaḳlarında kimse ḳalmadı, ḳalabalıḳ bazar dağıldı. "Bahçesaray sokaklarında kimse kalmadı, kalabalık pazar dağıldı." -O. Akçokraklı - 1.

bazarertesi Pazartesi; ~ **kunü** Pazartesi günü.

Bazarertesi kunü gazetanı basmağa azırlayyatḳanda mesul sekretarımız Mamacan Niyazov menim fikirimni ḳozğadı. "Pazartesi günü gazeteyi basmak için hazırlanırken sorumlu sekreterimiz Niyazov benim fikrimi destekledi." -Z. Kurtnezir - 1.

bazarlıḳ (-ğı) Pazarlık; **~ etmek** Pazarlık etmek.

Bizim ḫalḳımızda oyle adet bar, söz bergence aftalarnen tüşünir-taşınır, bazarlıḳ eter, davalaşır, ama degen sözünden olse, ḳaytmaz. "Bizim halkımızda öyle adet var, söz verene kadar haftalarca düşünür taşınır, pazarlık eder, tartışır; ama dediği sözünden ölse dönmez." -Çerkez Ali - 1.

bazda Bazen, ara sıra; bk. **bazı(da)**.

bazı Bazı, kimi; krş. **kimer; ~ları** Onlardan bazıları, onların bir kısmı, içlerinden bazısı (veya bir kısmı); **~larımız** Bazılarımız; **~ bir adam** Başka bir insan; **~ bir vaḳıt, ~da (bazda), ~da bir, ~larda** Zaman zaman, kimi zaman, vakit vakit, kimi vakit, ara sıra, bazen, bazı defa, bazı kere; krş. **bazan; kimerde; ekide bir; ~ birleri** Onlardan bazıları, onların bir kısmı, içlerinden bazısı (veya bir kısmı), bazıları; **~sı** Kimi, bazısı.

Bazı açıḳ ḳapılardan evlerniñ tandır ocaḳlarında yaḳılğan ateş alevleri ve uzerlerine çeşit ornekli basmalardan anterler kiygen, başları maramalı genç ve yaşlı karaim ḳadınları ve ḳızçıḳları korünir edi. "Bazı açık kapılardan evlerin tandır ocaklarında yakılmış olan ateşin alevleri ve üstlerine değişik

desende basma elbise giymiş, başları namaz örtülü genç ve yaşlı Karaim kadınları ve kızları görünüyordu.” -O. Akçokraklı - 1.

bazınmaḳ bk. **bazanmaḳ**.

bazırgân Tüccar; satıcı.

Ḳışlıḳ paltosınen, ḳulaḳlı ḳalpaġınen o bazırġanġa beñzey edi. “Kışlık paltosuyla, kulaklı kalpağıyla tüccara benziyordu.” -İ. Paşi.

bazilika *(mimarlık)* Bazilik, saray, divanhane.

bazis Temel, taban.

bazlama bk. **bazlamaç**.

bazlamaç Bir tür gözleme *(reçel ile)*; krş. **çırlama**.

bazna: **~m batmay** *(ağızlarda* **otmey***)* Cesaret edemiyorum, cüret edemiyorum; krş. **aytmaġa batmayım**; **yuzüm barmay**; **saña ~sı batıp ayta daa** Sana cesaret edip söyleyebilir.

Eski camige kirmege baznam otmey, dep cevap berem. “Eski Cami'ye girmeye cesaret edemem, diye cevap veriyorum.” -E. Alimov.

be *(olumsuz ön ek)*: bk. **beḫaber**; **benamaz**.

bebek (-gi) 1. Gözbebeği; **koz ~i** Gözbebeği. 2. *(ağızlarda)* Yavru.

Emma onıñ koz bebekleri ġayet keñleşkenini kordi. “Emma onun göz bebeklerinin oldukça genişlediğini gördü.” -E. A. Osmanoğlu - 1.

bebeş Servi kozalağı; **~ teregi** *(botanik)* Servi ağacı; krş. **imiş (terek)**; **ḳıbrız (teregi)**; **servi**; **samna**.

bebey 1. Bebek; yavru; krş. **sabiy**. 2. *(çocuk sözü)* Lala.

Aḫ, bebeyim, babañız olmegeydi, / Dört oksüzin emanet mana taşlap. “Ah, bebeğim, babanız ölmeyeydi, / Dört öksüzünü emanet olarak bana bırakıp.” -A. Giraybay - 1.

beceramamaḳ Beceremmemek; krş. **becerip olamamaḳ**.

becerik (-gi) Kabiliyet, beceri.

becerikli Kabiliyetli, becerikli; **~ oġlan** Becerikli oğlan.

Mektep muallimi Şadiyeciġiñ aḳıllı, terbiyeli, becerikli bir ḳız olduġını korip onı mektebe almaḳ istedi ise de, koyüñ cemaatı eger muallim Şadiyeyi mektebe alırsa, bütün çocuḳları mektepten alacaḳlarını bildirmesi uzerine muallim de niyetinden vazgeçmeye mecbur oldı. “Mektebin muallimi Şadiyecigin akıllı, terbiyeli, becerikli bir kız olduğunu görüp onu mektebe almak istediyse de, köyün cemaatinin eğer muallim Şadiye’yi mektebe alırsa, bütün

çocukları mektepten alacaklarını bildirmeleri üzerine, muallim de niyetinden vazgeçmeye mecbur oldu.” - A. S. Ayvazov - 1.

beceriklik (-gi) Yetenek, kabiliyet; krş. **merafet**.

beceriksiz Beceriksiz; krş. **çıḳımsız**.

becerme, **becerüv** *(eylem adı)* **becermek**.

becermek Becermek; başarıyla bitirmek (tamamlamak, gerçekleştirmek); **bala endi iş becere** Çocuk artık iş beceriyor; **ḳana baḳayıḳ, ne işler becerdiñ** *(alay)* Peki bakalım, ne işler becerdin!; **aytçı ḳana, bugun ne işler becerdiñ** Haydi söyle, bugün ne işler becerdin; **becerip olamamaḳ** Beceremmemek; krş. **beceramamaḳ**.

becermemek *(olumsuz)* **becermek**.

bedaat (-tı) 1. Çirkin, bozuk, düşük; ucube, umacı; krş. **beşaret**; **nişaret**. 2. Çirkin, biçimsiz; yakışıksız; krş. **çirkin**.

bedat *(konuşmada)* bk. **bedaat**; **er keske adet, maña ~mı?** *(anlamına gelir)* Herkes yapabilir, bana yasak mı?

bedava 1. Bedava, beleş, parasız; krş. **cabba**. 2. Yok pahasına *(son derece ucuz)*; **~ bermek** Bedava vermek.

Yazda on biñlerce ḫalḳıñ, yuzlerce ekskursinniñ, bir ḳaç yuz, bir ḳaç biñ verstlik yoldan Panoramanı, Aḳyarnı kormek içün kelgenleri bedava degil eken. “Yazın on binlerce insanın, yüzlerce turistin, bir kaç yüz, bir kaç bin kilometrelik yoldan Panorama'yı, Akyar'ı görmeye gelmeleri boşuna değilmiş.” -A. Hilmi.

beday *(Kodeks Kumanikus)* Buğday; bk. **boġday**.

bedbaḫt Bedbaht, zavallı, biçare; talihsiz, bahtsız, şanssız; krş. **baḫıtsız; oġursız**.

bedel 1. Askerlik bedeli *(askerliğe gitmemek için ödenen para)*. 2. Başkasının adına ve onun parası ile hacca giden kimse.

beden 1. Beden, vücut, gövde; krş. **vucut**; **kevde**; **ten**; **ceset (2)**; **cisim**. 2. Bedeni; fiziksel; **~ areketleri** Kültürfizik hareketleri; **saba ~ areketleri** *(spor)* Sabah jimnastiği; **~ cesası** Beden cezası, cismani ceza; dayak.

Benzi soluḳ, bedeni salpı. “Rengi soluk, bedeni güçsüzdü.” -Y. Bolat.

Rüstem daa kimsenen ḳavġa etmegen olsa da, beden terbiyesi derslerinde çevikliginen ayırılıp tura edi. “Rüstem henüz kimseyle kavga etmemiş olsa da, beden eğitimi derslerindeki ataklığıyla fark ediliyordu.” -E. A. Osmanoğlu - 1.

bedence Bedence, vücutça, fiziki bakımdan, fizikman; **~ saġlam** Beden sağlığı yerinde, vücutça sağlıklı.

bedeniy Bedeni, beden(s)i; **~ terbiye** Beden terbiyesi.

bedensiz Cisimsiz, maddi olmayan, ruhani.

bedev 1. Etsiz, kuru, zayıf *(at hakkında)*; **~ at** Lağar at. 2. Ayağına çabuk, çevik, hızlı, olağanüstü at; koşu atı; krş. **çapḳır**; **cuyrük**.

bedeviy Arap göçebesi, medeni olmayan, bedevi *(Çölde çadırda yaşayan göçebe)*.

bedia 1. Çok az rastlanan bir olay, nadir olay, hilkat garibesi, çok tuhaf. 2. Sanatsal olan, sanat eseri.

bediiy Sanatsal, sanat(s)i; **~ edebiyat** Kurgu edebiyatı; **~ ikâye etüv** Sanatsal hikâye anlatma.

Belki bir kun muim bir vaḳıt sebebinden ḳoluma ḳalem alıp, bediiy eser yazmaġa mecbur olurım. "Belki bir gün önemli bir sebepten elime kalem alıp bir sanat eseri yazmaya mecbur olurum." -İ. Abduraman - 1.

bediiylik (-gi) Sanat değeri; şiirsellik; estetik.

bediiylikçe Sanatça; artistik bir tarzda; zevkle.

bediyat 1. Sanat. 2. Estetik.

beftan İftira; krş. **isnat**; **iftira**; **~ aytmaḳ** (veya **etmek**) İftira etmek, bühtan atmak.

Beftanlardan ḳamburayġan ḳutsız kibi / Alçaḳ-campik evder kimden imdat soray? "İftiralardan kamburlaşmış bahtsız gibi / Alçak basık evler kimden imdat sorar?" -Ş. Selim - 1.

beftancı İftiracı, bühtancı, karacı; krş. **iftiracı**; **munafıḳ (2)**.

begemot *(zooloji)* Hipopotam, su aygırı.

begenamamaḳ Beğenememek, bir şeye sempati duyamamak; krş. **begenip olamamaḳ**; **bir şey begenamaġan (adam)** Bir şey beğenmez, kaprisli, müşkülpesent (insan); krş. **er şeyge mana tapḳan**.

begendigi *(ağızlarda)* Beğendiği biri; bk. **begengeni**.

begenme, **begenüv** *(eylem adı)* **begenmek**.

begenmek Beğenmek; **men onı begenem** Onu beğeniyorum; **begenip olamamaḳ** Beğenememek, bir şeye sempati duyamamak; krş. **begenamamaḳ**; **Emine, sen bu oġlanġa, Asan oġlu Memetke, sevip, begenip barasıñmı?** Emine, sen bu oğlana, Asan oğlu Memet'e, sevip beğenerek mi varıyorsun? *(Düğün sırasında verilecek olan geline sorulur.)*.

begenmemek *(olumsuz)* **begenmek**.

Baba-dededen ḳalma adetlerni begenmeyler, ne güzel adetler, ne güzel

şeyler kelin-kuyevin bakıp ḳuvanacağı da bu şeyler degilmi? “Atalarımızdan kalan âdetleri beğenmiyorlar, ne güzel âdetler, ne güzel şeyler, gelinle damadın bakıp sevinecekleri de bu şeyler değil mi?” -S. A. Özenbaşlı.

begoniya *(botanik)* Begonya *(Begonyagillerden, yaprakları etlice ve güzel renkli olan pek çok çeşitleri bulunan bir süs bitkisi)*; krş. **balḳaymaḳ**.

beḫaber bk. **biḫaber**.

bej Bej rengi, saz rengi.

bek (I) bk. **bey**.

Ḳırım yigitleriniñ ziyneti ve yaraşığı demege lâyıḳ ve boy-postı kelişken Salâḥiddin bek adında genç ve batır bir yigit bar edi ki, ḫannıñ ḳızı onıñ esir-i aşḳına tutḳun olġan edi. “Kırım yiğitlerinin ziyneti ve yakışıklısı demeye lâyık ve boyu bosu gelişmiş Selâhiddin Bey adında genç ve cesur bir yiğit vardı ki, hanın kızı onun aşkının esiri olmuştu.” -O. Akçokraklı - 1.

bek (II) *(ağızlarda)* Çok; pek; bk. **pek.**

Tatar bar mı, dep kim soray? Men barman! / Atın, şanın bek tanıġan can Tatarman. “Tatar var mı, diye kim soruyor? Ben varım! / Adını, şanını iyi bilen can Tatar’ım.” -M. Niyazi.

bekaçina *(ağızlarda)* Makas, sındı; bk. **maḳas.**

bekaka *(Uskut ağzında)* Kurbağa, yeşil kurbağa; bk. **baḳa.**

bekar *(müzik)* Bekar; doğal, arızasız, natürel.

bekâr Bekâr, evli olmayan *(erkek)*; krş. **boydaḳ.**

Nusret bekâr yigit, Nadire ise nişanlı. “Nusret bekâr delikanlı, Nadire ise nişanlı.” -U. Edemova - 2.

bekaret (-ti) Kızlık, bekâret, bâkirlik, erdenlik, bakirelik, kız oğlan kızlık.

bekârlıḳ (-ġı) Bekârlık; *aynı:* **boydaḳlıḳ.**

bekçi Bekçi; nöbetçi; krş. **nevbetçi (2)**; **sınır ~si** Sınır muhafızı; krş. **sınırcı.**

Ayaz yama-a-a-an! Soḳaḳta bekçi de yoḳ, / Bir ḳuvuşḳa yaşınġan, o bayġuş da. “Ayaz yaman! Sokakta bekçi yok, / Bir kovukta gizlenmiş, o zavallı da.” -M. Nuzet - 1.

beket (-ti) Kanal; **anḫar**; **suvaruv ~i** Sulama kanalı.

beki, **bekim** *(ağızlarda)* Belki; bk. **belki**; **~mni saḳanlar da – çıḳmaġan** *(atasözü) aynen:* Belkiyi ekmişler de çıkmamış.

Ḳazaḳ avaları da bekim guzeldir, ama doğrısı menim yuregimi çoşdırmay.

"Kazak havaları da belki güzeldir, fakat doğrusu, benim gönlümü coşturmuyor." -A. Hilmi.

bekinmek *(ağızlarda)* Tutunmak; sağlamlaşmak; pekişmek; bk. **pekinmek**.

bekleme, **beklev** *(eylem adı)* **beklemek**; Bekleme; beklenti, intizar (etme); krş. **intizar**.

beklemek (I) Beklemek; **soñunace ~** Sonuna kadar beklemek; krş. **kutmek**.

Soñ kene anavı yalpaḳ taş ustüne otura da, emcesi ketirecek baltanı bekley. "Sonra yine o yassı taş üzerine oturuyor ve amcasının getireceği baltayı bekliyor." -Y. Bolat.

beklemek (II) *(ağızlarda)* Kapamak, kapatmak; bk. **ḳapatmaḳ**.

beklememek *(olumsuz)* **beklemek (I)**.

beklenilmeden Aniden, birdenbire, beklenmedik bir şekilde.

Subetleri kene de beklenilmeden başlandı. "Sohbetleri yine beklenmedik bir şekilde başladı." -İ. Paşi.

beklenilmek Beklenmek, tahmin edilmek, umulmak.

beklenilmemek *(olumsuz)* **beklenilmek**; **beklenilmegen vaḳia** Beklenmedik olay.

Amma, bir adam bu ḳararġa ḳızġınlıḳnen, beklenilmegen şecaatten ḳarşı çıḳtı. "Ama bir kişi bu karara kızgınlıkla, beklenilmeyen bir yüreklilikle karşı çıktı." -A. Osman - 1.

beklenmek *(edilgen)* **beklemek**.

beklenmemek *(olumsuz)* **beklenmek**.

bekletmek (I) Birini bekletmek.

Afu et, ḳızım, seni bayaġı beklettim. "Affet kızım, seni bayağı beklettim." -E. Umerov - 2.

bekletmek (II) *(ağızlarda)* Kapatmak, kilitlemek; bk. **ḳapattırmaḳ**.

bekletmemek *(olumsuz)* **bekletmek**.

bekleyici Bekleyen.

bekli *(ağızlarda)* Kapalı; kilitli; bk. **ḳapalı**.

Ḳapı içten bekli ekeni añlaşıla. "Kapının içten kilitli olduğu anlaşılıyor." -E. A. Osmanoğlu - 1.

bekmez *(ağızlarda)* bk. **petmez**.

Bizim cıyġan töküntilerniñ bir ḳısımı eskencelerge bekmez ḳaynatmaġa, bir ḳısımı ise, kertip yemiş ḳurutmaġa keter edi. "Bizim topladığımız döküntülerin bir kısmı mengenelere pekmez kaynatmaya, bir kısmı ise, ikiye bölerek meyve kurutmaya gidiyordu." -Çerkez Ali - 2.

bekon Tuzlanmış ve tütsülenmiş domuz eti, bekin.

bel (beli) 1. Bel; **~ine sarılmaḳ** Beline sarılmak; **belinece (belince)** Beline kadar; **belinece suv içinde** Beline kadar su içinde. 2. *(coğrafya)* Bel, belen.

belâ Bela, felaket; krş. **ḳarsanba**; **musibet**; **oġursızlıḳ**; **~ġa ḳalmaḳ** (veya **oġramaḳ**) Belaya uğramak, başı belaya girmek; **başımız ~ġa ḳalacaḳ** Başımıza dert alacağız, başımız belaya girecek; **Alla ~sını bersin** Allah belasını versin; **ey**, **~nıñ buyügi** Ne talihsizlik!, Ne bela!

Ḳartanay şimdi butün belâlardan kurtulġan kibi kuvandı. "Büyükanne şimdi bütün belalardan kurtulmuş gibi sevindi." -U. Edemova - 2.

belâġat (-tı) Belagat, fesahat; krş. **natıḳa**.

belâlı Belalı; tehlikeli.

Şimdi o saçaḳ astında turġan beyaz yuzlü ve boyle belâlı palto kiygen adamnı acıdı. "Şimdi o, saçak altında duran beyaz yüzlü ve böyle tehlikeli palto giyen adama acıdı." -A. Osman - 2.

beldeme *(ağızlarda)* Ayak, taşıyıcı *(evi boyamak için)*; bk. **zencef**.

beldev 1. *(etnografya)* Kement; ip *(koyun tüyünden)*; krş. **arḳav**, **yip**, **sıcım**. 2. Kolan *(eyer)*.

belediye *(eski)* Belediye.

beletaj 1. Birinci kat. 2. *(tiyatro)* Birinci kat balkon.

belgi Nişan; işaret; marka; sembol; krş. **işaret**; **nişan**; **remiz**.

Sanki koy aḳşamınıñ butün belgileri baştakisi kibi: kuneş ḳoyıp başlaġanınen, kolḫoz baġçasında gecelemege azırlanġan ḳuşlarnıñ raatsız sesleri işitildi. "Sanki köy akşamının bütün işaretleri önceden olduğu gibi: Güneş batmaya başlayınca, kolhoz bahçesinde gecelemeye hazırlanan kuşların rahatsız sesleri işitildi." -E. A. Osmanoğlu - 1.

belgilemek 1. İşaretlemek, işaret koymak. 2. Belirtmek, saptamak, tayin etmek, tespit etmek. 3. Belirlemek, nitelemek, tanımlamak, tarif etmek. 4. *(matematik)* Ayırmak, bir kenara koymak; **ABC koşesini belgileyik** ABC açısını ayıralım.

belgili İşaretlenmiş, işaretli.

belgisiz 1. İşaretsiz. 2. *(konuşmada)* Bilinmeyen, bilinmez, belirsiz, meçhul; bk. **bellisiz**; **namalüm**.

Lâkin, onı belgisiz bir ḳuvet ayaḳ ustünde tuttı. "Fakat onu bilinmeyen bir kuvvet ayakta tuttu." -Y. Bolat.

belgisizlik (-gi) 1. İşaretsizlik. 2. *(konuşmada)* Bilinmezlik, meçhuliyet, belirsizlik, müphemiyet; bk. **bellisizlik.**

beli *(tıp)* Vajinal akıntı.

belinece, **belince** bk. **bel**.

Soñ, pencereden başını çıḳarıp, belinece egilip o yaḳḳa, bu yaḳḳa baḳtı. “Sonra pencereden başını çıkarıp, beline kadar eğilerek o tarafa bu tarafa baktı.” -E. A. Osmanoğlu - 2.

belkemik (-gi) *(anatomi)* Omurga, omurga kemiği, belkemiği; krş. **omurġa**.

Niyarnıñ belkemiginden aşaġı ter aḳmaḳta. “Niyar’ın belkemiğinden aşağı ter akmakta.” -U. Edemova - 1.

belkemikli Omurgası olan, omurgalı; krş. **omurġalı**; **~ler** *(biyoloji)* Omurgalılar.

belkemiksiz Omurgasız; krş. **omurġasız**; **~ ayvanlar** Omurgasız hayvanlar.

belki (*ağızlarda* **belkim)** Belki; olabilir; krş. **ola bile**.

Bıraḳ, atmaḳ olmaz, belki yaḫşı olacaḳ, dep Abdulḳadıre ters-ters baḳtı. “Bırak, öldürmek olmaz, belki iyi olacak, diye Abdülkadir'e ters ters baktı.” -Cemil Seydamet - 1.

bellemek Düşünmek; zannetmek; sanmak; tahmin etmek; **men bellesem bu o** Zannediyorum ki bu odur.

Sert-sert cevap berem: ‘Ḫalḳ!’ Belleyim, bilmeydir belkim... “Sert sert cevap veriyorum: ‘Halk!’ Sanıyorum, bilmiyor dur belki...” -Ş. Selim - 1.

bellememek *(olumsuz)* **bellemek**.

belletrist, **belletristikacı** Kurgu yazarı; romancı, hikâyeci.

belletristika Kurgu (roman, hikâye v.s.), edebî eserler; bk. **edebiy eserler**.

belli (I) 1. Malum; belli; bilinen; krş. **aytuvlı**; **meşur**; **namlı**; **bu epimizge ~** Bu hepimize malum; **~ bir vaḳıtta** Belli bir zamanda; **~ olġanı kibi** Bilindiği gibi, malum olduğu üzere; **~ degil** Bilinmeyen. 2. Seçkin, ileri gelen, tanınmış, ünlü, meşhur; **~ alim** Ünlü bir bilim adamı; **butün dünyaġa ~ adam** Dünya çapında bilinen adam. 3. Herhalde, anlaşılan, galiba.

Doḫtur ḳadınnıñ laflarından utanġanı belli olıp tura edi. “Doktorun kadının sözlerinden utandığı belli oluyordu.” -Cemil Seydamet - 1.

belli (II) Beli olan; **ince ~** İnce belli.

belli-başlı Belirli, belli, belli başlı, muayyen; krş. **belli bir**; **bunıñ ~ sebebi yoḳ** Bunun belli bir sebebi yok.

bellisiz Belirsiz, bellisiz, müphem, belgisiz, gayrimuayyen; bilinmeyen, bilinmez, belirsiz, meçhul; krş. **namalüm**.

Aytılġanına kore, o, ķasırġalı uruşlarnıñ birinde, pek buyük cesürlikler kostergen ve anda bellisiz ġayıp olġan. "Söylenene göre o, yoğun çatışmaların birinde, çok büyük kahramanlıklar göstermiş ve orada belirsiz kaybolmuş." -U. Edemova - 3.

bellisizlik (-gi) Belirsizlik, bellisizlik, müphemiyet.

belok bk. **aķ (I)**; **yımırta aķı**; **koz aķı**; **albumin**.

belsenmek 1. Hazırlanmak, hazırlık yapmak *(iş, faaliyet için)*; krş. **azırlanmaķ**. 2. Aktif olmak; enerjik olmak; **belsenip çalışmaķ** Aktif bir şekilde çalışmak, enerjik bir şekilde çalışmak.

Bugunden itibaren ozüm sevgen zenaatnı - ḫirurglıķ ilimini menimsemege belsendim, dese... "Bugünden itibaren sevdiğim zanaatı, cerrahlık ilmini, benimsemeye başladım, desene..." -U. Edemova - 2.

beluga *(zooloji)* Büyük mersin balığı; bk. **buyük mersin**.

bem-beyaz Bembeyaz.

Anası yipke asılı bem-beyaz çamaşırların elinen tutıp baķa. "Annesi ipe asılı bembeyaz çamaşırları eliyle tutatarak bakıyor." -E. A. Osmanoğlu - 2.

bemol *(müzik)* Bemol *(Bir sesin yarım ses kalınlaştırılacağını gösteren nota işareti)*.

ben *(ağızlarda)* Ben; bk. **men**.

benamaz bk. **binamaz**.

bende Köle, kul; hizmetkar; uşak; krş. **ķul**; **~ñiz** Bendeniz *(benim hakkımda)*; **~ñizni muşerref buyurdıñız** Bendenizi onurlandırdınız.

benefis Benefis (temsili), yararlı temsil (veya oyun).

benek (-gi) Doğum lekesi; leke, benek; krş. **beñ**; **beñ tamġası**.

beni bk. **Adem**.

benimsemek *(ağızlarda)* Benimsemek; bk. **menimsemek**.

bent (I) (-ti) 1. Su bendi, bent, büğet, bağlağı; baraj; krş. **sed**; **mania**; **~ goller** Baraj göller; **suv ~i** Su bendi 2. *(edebiyat)* Kıta; dörtlük; krş. **ķıta**.

Şasenem kimsege ķulaķ asmay kureginen bentni eşip taşladı. "Şasenem kimseye kulak asmadan küreğiyle barajı eşti." -Çerkez Ali - 1.

bent (II) Meşgul; krş. **meşġul**; **men bentim** Meşgulüm.

benuar *(tiyatro)* Tiyatro locası, benuvar.

benzin Benzin *(Ham petrol, maden kömürü ya da linyit kömürünün*

damıtılması ile elde edilen bir karbonlu hidrojen bileşiği. Hafif renksiz ya da sonradan renklendirilmiş, kendisine has kokusu olan, 40-210 C derece arasında damıtılan, yakıt ve eritici olarak ve sanayide kullanılan uçucu bir sıvıdır).

Aydavcı, benzin ḳoymaḳ içün kolonkada toḳtadı. "Aydavcı, benzin ḳoymaḳ içün kolonkada toḳtadı." -Ş. Alâdin - 1.

benzol *(kimya*) Benzol *(Kendine özgü bir kokusu olan renksiz bir sıvı. Benzin ve tolüen karışımı olan bir akaryakıt. Taşkömürü katranının damıtılmasından ve ham gazın yıkanmasından elde edilmektedir)*.

beñ Ben, doğum lekesi; ~ **tamġası** Doğum lekesi; krş. **benek**.

beñiz (beñzi) Yüz, çehre; krş. **çere**, **yuz**, **bet**, **sıma**, **sıfat**, **çıray**; **beñzi soluḳ** Onun benzi soluk.

Onıñ beñzi solġan, caḳları oyulıp ketken, şeñ kozleri sönükkenler. "Onun benzi solmuş, şakakları oyulup gitmiş, şen gözleri sönükleşmiş." -A. Osman - 2.

beñizli Benizli, yüzlü; **solġun** ~ Uçuk benizli, solgun yüzlü, sarı benizli.

beñli Benli, beni olan; **çifte ~ ḳızçıḳ** Çifte benli kız; ~ **balıḳ** *(zooloji)* Alabalık.

beñsiz Bensiz, doğum lekesiz.

beñzeme, **beñzev** *(eylem adı)* **beñzemek**.

beñzemek 1. Birine benzemek; krş. **oşamaḳ**; **babasına beñzey** Babasına benziyor; **olar bir-birine pek beñzey** Onlar birbirlerine çok benziyor. 2. Bir şeye benzemek; **yaġmur yaġacaḳḳa beñzey** Yağmur yağacak gibi görünüyor.

Butün ḫastalarımız tüzelip ketkenge beñzeyler. "Bütün hastalarımız iyileşmişe benziyorlar." -Çerkez Ali - 1.

beñzememek *(olumsuz)* **beñzemek**; **olar bir-birine beñzemey** Onlar birbirlerine benzemiyor.

Onlar dünyanı dolaşacaḳ, açtan olecekke beñzemeyler. "Onlar dünyayı dolaşacak, açlıktan öleceğe benzemiyorlar." -A. Hilmi.

beñzetilmek 1. Benzetilmek. 2. Benzetilmek *(birisi hakkında)*.

beñzetme, **beñzetüv** *(eylem adı)* **beñzetmek**; Benzetme; krş. **oşatuv**; ~ **affiksi** (veya **yalġaması**) Benzetme eki.

beñzetmek Benzetmek; krş. **oşatmaḳ**.

Söz kelimi, süyrü burunı, çıḳıḳ mañlayı, ince ve tar çeñgesi olġan Vadikniñ özüni de aḳiḳaten anaḫtarġa beñzete ediler. "Söz gelimi, sivri burnu, çıkık alnı, ince ve dar çenesi olan Vadik'in kendisini de gerçekten anahtara benzetiyorlardı." -E. Umerov - 1.

beñzetmemek *(olumsuz)* **beñzetmek**.

Ķrımlıġa asıl beñzetmedim, ġaflette ķalġanımnıñ da sebebi mında. "Kırımlıya hiç benzetemedim, arada kalmamım sebebi de bundan." -E. Umerov - 1.

beñzeyiş Andırış, benzerlik, benzeyiş.

bera *(botanik)* Bir armut türü; **kepekli ~** Bir armut türü.

Andan ķandil sinaplar sırasına, soñra simirenko ve bera armutı sıraları arasında yurip er bir yemiş aķķında tefsilatlı malumatlar berdi. "Ordan elmalar sırasında, sonra simirenko ve bera armutu sıraları arasında yürüyerek her bir meyve hakkında ayrıntılı bilgiler verdi." -Çerkez Ali - 1.

beraber, **(***ağızlarda* **barabar)** Beraber, birlikte; krş. **birlikte**; **~ ketken** Eşlik eden, refakat eden; **onen** (veya **olarnen**) **~** Onunla (veya onlarla) beraber; **onıñnen ~** Bundan başka; bir de, hem de, aynı zamanda.

Cenazelerde çetten iştirak etip, ḫalķnen beraber o da oz yanığını bildirdi. "Cenazelere kenardan katılıp insanlarla birlikte o da üzüntüsünü gösterdi." -Çerkez Ali - 2.

beraberleştirme, **beraberleştirüv** *(eylem adı)* **beraberleştirmek**.

beraberleştirmek Birlikte yürütmek, beraber götürmek.

beraberleştirmemek *(olumsuz)* **beraberleştirmek**.

berbat (-tı) 1. Yıkılmış; tahrip edilmiş; ezilmiş. 2. Kötü, berbat; **~ etmek** Bozmak, harap etmek, tahrip etmek, perişan etmek, alt üst etmek, darmadağın etmek, mahvetmek *(iş)*; **~ olmaķ** Tahrip olmak, yıkılmak, mahvolmak, harap olmak; **~ bir alda** Berbat bir halde.

Ḫususan tsementnen teminlev berbat alda buluna. "Özellikle çimento temin etme berbat halde bulunuyor." -İ. Paşi.

berbatlıķ (-ġı) Berbatlık, perişan olma, alt üst olma.

berber Berber, erkek kuaförü.

'Berber Settar' - dedim men bir nefeste. " 'Berber Settar', dedim ben bir nefeste." -C. Ahmetov.

berberḫane Berber salonu, berber dükkanı.

Zanımca, olarnıñ berberḫanege, massajistkada, guzellik salonlarında oturmadan başķa işleri olmasa kerek. "Bence, onların kuaföre, masaj ve güzellik salonlarına gitmekten başka işleri yok." -E. Umerov - 1.

berberlik (-gi) Berberlik, berberin yaptığı iş.

bercimek (-gi) *(botanik)* Mercimek.

Kobelek birden uçtı, bercimek çicegi ustünde ḳanatçıḳlarını sallap turdı, ḳonmadı ve yuḳarı uçıp ketti. “Kelebek birden uçtu, mercimek çiçeği üzerinde kanatlarını salladı, konmadı ve yukarıya doğru uçup gitti.” -E. A. Osmanoğlu - 1.

berç (-çi) 1. Yara izi. 2. Nasır; bk. **nasır**.

Betindeki, mañlayındaki berçler ḳaldılar. “Yüzündeki, alnındaki nasırlar kaldı.” -İ. Paşi.

berçlenme, **berçlenüv** *(eylem adı)* **berçlenmek**.

berçlenmek Kapanmak *(yara hakkında)*, et bağlayıp izi kalmak.

berçlenmemek *(olumsuz)* **berçlenmek**.

berçli 1. Yara izi olan. 2. Nasırlı; bk. **nasırlı**.

Orazbay onıñ saçlarına yapışıp artına ḳayırdı da, berçli ḳollarınen yanaḳlarına oñlı-sollı eki şamar çertti. “Orazbay onun saçlarına yapışıp arkasına eğdi ve nasırlı elleriyle yanaklarına sağlı sollu iki şamar vurdu.” -Çerkez Ali - 1.

berçsiz Yara izi olmayan.

berdanka (*aynı:* **berdanka tüfegi)** Rus Berdanka tüfeği.

berdiramamaḳ Verdirememek; krş. **berdirip olamamaḳ**.

berdirmek *(ettirgen)* **bermek**; Verdirmek; **berdirip olamamaḳ** Verdirememek; krş. **berdiramamaḳ**.

berdirmemek *(olumsuz)* **berdirmek**.

berek *(eski)* Börek; bk. **peraşki**.

bereket (-ti) 1. Ürün, mahsul; **aşlıḳ ~i** Tahıl mahsulü; **yaḫşı ~** İyi hasat; **bol ~** Bol hasat. 2. Bolluk, bereket, zenginlik; **~ boynuzı** Bereket boynuzu *(İçinden çiçek ve meyvelerin taştığı, barış ve bolluk sembolü olan boynuz motifi)*; **arekette ~** *(atasözü)* Harekette bereket. ● **~ bersin** a) Allah’a şükür; **~ bersin, ayvanları bar, süt yımırta bazardan almaylar** Allah’a şükür, hayvanları var; pazardan süt, yumurta almıyorlar. b) Allah bereket versin; **elḫamdülüllâ, ~ bersin** Elhamdülillah, Allah bereket versin (Yemekten sonra yiyecekler için şükretmek); **Ḫalil İbraimniñ ~ini bersin** Allah Halil İbrahim’in bereketini versin (dilek).

Benim bilgen Ḳırım olsa, / Savġan eken bereket. “Benim bildiğim Kırım olsaydı, / Sağmıştı bereket. -H. Çergeyev.

bereketli 1. Bereketli, verimli, mahsuldar; krş. **bol**; **mamür**; **~ topraḳlar** Bereketli

topraklar; **~ olsun!** Bereketli olsun! (tebrik). 2. Bol, mebzul, bereketli; **~ yaġmurlar** Bereketli yağmurlar.

İsmat aka Tikenli Çayırnı Çeçekli çayırġa, bereketli topraḳḳa çevirdi. "İsmat ağa Dikenli Çayır'ı Çiçekli Çayır'a, bereketli toprağa çevirdi." -Z. Kurtnezir - 1.

bereketlilik (-gi) Verim, bereketlilik.

bereketsiz Çorak, kıraç, verimsiz, kısır, bereketsiz; faydasız, yararsız, lüzumsuz.

Bereketsiz toprąklarnı, aç çöller, dep adlandırġanlar. "Bereketsiz toprakları, aç çöller diye adlandırmışlar." -Çerkez Ali - 1.

bereketsizlik (-gi) Çoraklık, kıraçlık, verimsizlik, kısırlık; faydasızlık, yararsızlık, lüzumsuzluk.

beret (-ti) Bere.

bergamot bk. **bey armutı**.

bergen: **Allanıñ ~i olur** Allah'ın dediği olur (kadere boyun eğme, rıza gösterme).

bergi, (*ağızlarda* **vergi**) Vergi; krş. **alım**; **yasaḳ (II)**.

berḫut *(ağızlarda)* Kadife; bk. **barḫut**; **ḳadife**.

beri bk. **berli**.

On beş yıldan beri cemaatnıñ başında turıp, çalışıp keldim. "On beş yıldan beri cemaatin başında durup çalıştım." -C. Gafar.

beri-beri *(tıp)* Beriberi hastalığı *(Tiyamin eksikliğine bağlı bir sinir sistemi hastalığıdır)*.

berill *(mineraloji)* Beril, gök zümrüt taşı.

berilliy *(kimya)* Berilyum *(**Be** sembolü ile bilinen, atom numarası 4, atom ağırlığı 9.02 olan zümrüt gibi bazı taşların bileşiminde bulunan, yoğunluğu 1.73 olan basit bir kimya elementi)*.

berilmek Kendini bir şeye vermek; **işke can yureknen ~** Kendini tamamıyla bir işe vermek; **berilip olamamaḳ** Kendini bir şeye verememek.

Kör nefiske berilmey. / Şukür etip yasanız. "Kör nefse yenilmeden. / Şükür edip yaşayın." -E. Şemizade - 1.

berilmemek *(olumsuz)* **berilmek**.

berkitmek 1. *(Kodeks Kumanikus)* a) Gizlemek, saklamak; bk. **saḳlamaḳ**. b) Kapamak, kapatmak; bk. **ḳapatmaḳ**. 2. *(ağızlarda)* Berkitmek, pekiştirmek, sağlamlaştırmak, takviye etmek, güçlendirmek, kuvvetlendirmek; bk. **pekitmek**.

berkut *(zooloji)* Kaya kartalı; *Aquila chrysaetos*.

berli (*ağızlarda* **bari**, **beri**) *(edat)* Beri; **ondan ~** O zamandan beri; **çoḳtan ~** Çoktan beri; **balalıḳtan ~** Çocukluktan beri.

Biz onıñnen çoḳtan berli duşmanmız. "Biz onunla uzun zamandan beri düşmanız." -E. Alimov.

berme, **berüv** *(eylem adı)* **bermek**.

bermek, **(***ağızlarda* **vermek)** 1. Vermek; krş. **sunmaḳ**; **aḳçasını ~** Parasını vermek, ödemek; **ḳomşu payı ~** Komşuya yemek ikram etmek; **siziñ mańa berecegiñiz bar** Sizin bana borcunuz var; **alıp ~** a) Alıp vermek. b) Satın almak *(başka birisi için)*. 2. Ders vermek; öğretmek; **ders ~** Ders vermek, okutmak, öğretmek; **til dersi ~** Dil dersi vermek. 3. Vermek *(görünüş)*; **maḥsulġa**, **bitken korüniş ~** Mahsule, bitmiş görünümü vermek. ● **ayta ~** Söylemeye devam etmek; **bere ~** Herkese, şuna buna vermek; **kele ~** Sürekli gelmek, gelip durmak; **kimge isteseñ bere ber** Kime istersen ver.

Amma kozleri yavaş-yavaş kenleşe berdi. "Fakat gözleri yavaş yavaş açılıyordu." -Ş. Alâdin - 1.

Ogde çañını ḳaḳa berip, buyük boynuzlı serke kelmekte. "Önde, çanını sallayarak, büyük boynuzlu keçi gelmekte." -A. Osman - 2.

bermemek *(olumsuz)* **bermek**.

Oz yurtu içün can bermegen, – Ḳorḳaḳ! / Onı men terk etip ketecek oldım. "Öz yurdu için can vermeyen korkak! / Onu ben terk edip gidecek oldum." -Y. Temirkaya - 2.

bes-bedava Tamamen parasız, bedava; **~ berip yiberdim** Neredeyse bedava verdim.

bes-belli Besbelli olan; bariz.

Bu ateş bes-belli, bizday cayav yolcularıñ tutaştırıp taşlaġan ateşi edi. "Bu ateş besbelli, bizim gibi yaya yolcuların tutuşturup bıraktığı ateşti." -A. Hilmi.

bese-belli Besbelli; aşikâr; bariz bir şekilde; bk. **belli (I)**.

O ise indemey, bese-belli planlar ḳura, ilerideki eseriniñ nasıl olacağını ḫayalından keçire. "O ise, sustu, besbelli planlar kuruyor, ilerideki eserinin nasıl olacağını hayalinden geçiriyordu." -İ. Paşi.

beskozırka Siperliksiz (veya viziyersiz) kasket (veya şapka).

besleme, **beslev** *(eylem adı)* **beslemek**.

Emceniñ bir tabiatı daa: o, adam saylamaz, oz sınıfnı tanımaz, ozü beslemeye, soymaya sevgen baraşı kibi, er kimniñ artından aḳar kiter edi.

"Amcanın bir huyu da, o, adam seçmez, kendi sınıfını tanımaz, kendinin beslemeyi, kesmeyi sevdiği kuzusu gibi, herkesin ardından akar giderdi." -M. Kurti.

beslemek Beslemek, yemek vermek, gıda vermek, semirtmek, şişmanlatmak; **yaḫşı beslengen** İyi beslenmiş; krş. **besli**.

Çünkü vaḳıf, ev ve tükân kiraları ile besler. "Çünkü vakıf, ev ve dükkân kiraları ile besler." -U. İpçi - 1.

Soñki ḳudret ḳoluman işlengensin / Tertemiz bir avanen beslengensin. "Son kudretin eliyle düzenlenmişsin / Tertemiz bir havayla beslenmişsin." -M. Niyazi.

beslememek *(olumsuz)* **beslemek**.

beslenmek Beslenmek.

beslengen Besili, semiz; bk. **baḳımlı**.

Sonki ḳudret ḳoluman işlengensin / Tertemiz bir avanen beslengensin. "Son kudretin eliyle düzenlenmişsin / Tertemiz bir havayla beslenmişsin." - Mirzanen Nogay Masalı.

beslenmemek *(olumsuz)* **beslenmek**.

besletme, **besletüv** *(eylem adı)* **besletmek**.

besletmek *(ettirgen)* **beslemek**.

besletmemek *(olumsuz)* **besletmek**.

besleyici Besleyici; krş. **ġıdalı**; **~ maddeler** Besin maddeleri.

besli Tavlı, semiz; şişman; krş. **beslengen**.

beş Beş; **~ yuzer** Beş yüzer.

Ḳırımda olġan ḳırḳ yigit, / Baġdatta olġan beş yigit "Kırım'da varmış kırk yiğit, / Bağdat'ta varmış beş yiğit," -B. Çobanzade - 1.

beşaret (-ti) Ucube; çirkin; krş. **bedaat**; **nişaret**; **çirkin**.

Elbette, koylüniñ arzu-istegini tüşüncesini, ḫayalını keregi kibi bilgen reber koy ḫızmetini de bütün beşaretlikleri ve inceliklerini bilmek borçlu. "Elbette, köylünün arzu isteğini, düşüncesini, hayalini gereği gibi bilen lider, köy hizmetinin de bütün çarpıklıklarını ve inceliklerini bilmek zorunda." -Çerkez Ali - 1.

beş-baş *(tarih)* a) Muhafızlar; bekçiler. b) Mobil birlik *(sözbesöz çevirisi: "beş baş", "beş kafa")*.

beş-beter Çok daha kötü.

beşer (-beşer) Beşer; **~ - ~ saymaḳ** Beşer beşer saymak.

Omar Hamza yañı dostlarınıñ ellerini samimiy sıḳaraḳ, ozü kureşecek kunlerde beşer bilet ketirip berecegini ayttı. "Ömer Hamza yeni dostlarının ellerini samimiyetle sıkarak, kendi

güreşeceği günlerde beşer bilet getirip vereceğini söyledi.” -A. Osman - 2.

beşeriy İnsan(s)i, insani, beşeri.

beşeriyet İnsaniyet, beşeriyet, insanoğlu; krş. **insaniyet**.

beşerlik Beşlik *(beş birimden oluşan para)*.

Ama o pezevenk şu beşerlik, onarlıḳ, yigirmi beşliklerni sayıp bile oturmadı, cebine soḳtı ḳoydı, anasını sattıġımnıñ Rokfelleri. “Ama o pezevenk, bu beşlik, onluk, yirmi beşlikleri bile saymadı, cebine koydu, anasını sattığımın rotfalleri.” -E. Umerov - 2.

beşḫane(li) Beş yüzlü, beş satıhlı.

beşḫanelik Beş yüzlü şekil.

beşik (-gi) Beşik.

Men beşik belegende, / Anam un elegende / Sekiz yaşımda edim. “Ben beşiği sallarken, / Annem un elerken / Sekiz yaşımda idim.” -B. Mambet.

beşikli Beşikli.

beşiksiz Beşiksiz.

beşinci Beşinci; **~de** Beşinci olarak; beşincisi; **~ kere** Beşinci kez.

Anaları, babaları uçünci, dörtünci, beşinci ḳatlarnıñ pencerelerinden baḳıp semiçka yaralar, balalarınıñ boyle, aḳılġa yatmaġan oyunlarını seyir etip turalar ve iç birisi balasınıñ ḳusurını kormey, korse de indemey zevḳlanalar. “Anneleri, babaları üçüncü, dördüncü, beşinci katların pencerelerinden bakıp çekirdek çitliyorlar, çocuklarının böyle, akla yatmayan oyunlarını seyrediyorlar ve hiçbirisi çocuğunun kusurunu görmüyor, görse bile sesini çıkarmadan eğleniyorlar.” -Çerkez Ali - 2.

beşkoşe(li) Beş köşeli.

beşkoşelik (-gi) Beşgen.

beşlik (-gi) Beşli *(iskambil oyunu)*.

beşparmaḳ (-ġı) 1. *(etnografya)* Ahşap yaba. 2. Beşparmak *(etten ve et suyunda haşlanmış hamurdan yapılan yemek)*.

Ortada balaban tabaḳ içinde beşparmaḳ tütemekte edi. “Ortada büyük tabak içinde beşparmak tütüyordu.” -Çerkez Ali - 1.

beştaḫta Tezgâh; bk. **tarabe**.

Adamlar arasından cılışıp, beştaḫta yanına keldi, eki şişe konyak ve bir şişe ḳırmızı Ḳırım şarabı aldı. “İnsanların arasından geçip, tezgâhın yanına geldi ve bir şişe konyak bir şişe kırmızı Kırım şarabı aldı.” -E. A. Osmanoğlu - 1.

beştaḫtalı Tezgâhlı.

beştaḫtasız Tezgâhsız.

beştaş (-şı) *(etnografya)* Bir çocuk oyunu.

beşyıllıḳ (-ġı) Beş yıllık.

Beşyıllıḳ vazife dört yılda eda etildi. “Beş yıllık görev, dört yılda tamamlandı.” -İ. Abduraman - 1.

bet (-ti) 1. Yüz, çehre, sima; krş. **beñiz**; **sıma**; **sıfat**; **çere**; **çıray**; **yuz**; **mańa ~ini çevirdi** Bana yüzünü çevirdi; **~ini yuvmaḳ** Yüzünü yıkamak; **dabla ~** Değirmi yüz, yuvarlak yüz. 2. Yan, taraf; **deñiz ~ten** Deniz tarafından; **ozen ~ke** Nehir tarafına. 3. Sayfa; krş. **saife**.

Esmanıñ saçlarından çeke, betini şamarlay edi. “Esma’nın saçlarından çekiyor, yüzünü tokatlıyordu.” -A. Odabaş.

beta Beta (harfi); **~ şavleler** *(fizik)* Beta ışınları, beta partikülleri *(Beta dezentegrasyonu sırasında bir çekirdek tarafından yayınlanan negatif ya da pozitif elektronlar)*; **~ parçaçıḳlar** *(fizik)* Beta parçaları, beta partikülleri.

bet-betke Yüz yüze; krş. **yuz-yuzge**.

Şimdi ise, eki ġarez alında bet-betke, ḳapaḳarşı turalar. “Şimdi ise iki düşman gibi yüz yüze, karşı karşıya duruyorlar.” -Z. Kurtnezir - 1.

beter Beter, daha kötü; **~i** Beteri, daha kötüsü; **~inden ~i** (veya **~inden beş-beteri**) En kötüsü, en fenası; **alla ~inden saḳlasın** Allah beterinden korusun.

Allaḫım daa bundan beter belâları da vardır, Allaḫım, eḫfazına! “Allah'ın bundan da beter belâları var, Allahım, ahfazına!” -S. A. Özenbaşlı.

beti-sıfatı *(topluluk)* Yüz ve görünüş, dış görünüş; **~ ḳalmaġan** Çok çökmüş görünüyor; krş. **çırayı ḳalmaġan**.

betli Yüzlü, çehreli, simalı; **uzun ~** Uzun yüzlü; **ḳırmızı ~** Kırmızı yüzlü; **toḳ ~** Dolgun yüzlü.

Yarım saat ḳadar vaḳıt keçken soñ, ḳarşısındaki kuzgüge nazik betli adamnıñ şaşḳın yuzü peyda oldı. “Yarım saat kadar vakit geçtikten sonra karşısındaki aynada nazik yüzlü adamın şaşkın yüzü peydah oldu.” -A. Osman - 1.

beton Beton, betondan (yapılmış); **~ ḳoymaḳ** Beton dökmek; **~ ḳarıştırıcı** Beton karıştırıcı; **~ ḳarıştırıcı maşna** Beton karıştırıcısı.

Ḫayaliy yol kenarındaki beton direkteki elektrik fenerine koz taşladı. “Hayali yol kenarındaki beton direkteki elektrik fenerine göz attı.” -İ. Abduraman - 1.

betoncı Beton işçisi, beton döken işçi, betoncu.

betonlama, **betonlav** *(eylem adı)* **betonlamaḳ**; Betonlama.

betonlamaḳ Betonlamak.

betonlanġan Betonlanmış.

betonlatmaḳ *(ettirgen)* **betonlamaḳ**.

betonlatmamaḳ *(olumsuz)* **betonlatmaḳ**.

bet-sıma Yüz hatları; **~sı yaḫşı** Yüz hatları güzel.

Sebebi men olarnıñ bet-sımalarını, areketlerini kormeyim. "Çünkü ben onların yüzlerini, hareketlerini görmüyorum." -E. Umerov.

betsiz 1. Yüzsüz, yüzü olmayan. 2. *(mecaz)* Utanmaz, arsız, yüzsüz, ar damarı çatlamış; krş. **arsız; yuzsüz**.

bet-yuz *(topluluk)*: **onda ~ yoḳ** Onda utanma ve vicdan yok.

bey, bek (-gi) 1. Bay; beyefendi; bey; krş. **efendi**; **İslâm bey** İslam Bey. 2. *(tarih)* Bey *(bir kabilenin reisi)*; krş. **emir**. ● **~ armut** *(botanik)* Bey armudu, Bergamot armudu *(bir armut türü)*.

Amet bey ayaḳḳa ḳalḳıp, cemaatḳa baġa… "Ahmet Bey ayağa kalkıp cemaate bakar…" -H. Ş. Toktargazi.

beyan 1. Tanıdık; bilindik; bilinen; **~ etmek** a) Bildirmek, haberdar etmek. b) Açıklamak, anlatmak. 2. *(okulda)* Özet yazma, yazılı özet.

Kuçük oğlum sağ, şunıñ içün, onıñ butün areketleri maña beyan ola… "Küçük oğlum sağ, bunun için onun bütün hareketleri bana malum oluyor..." -U. Edemova - 3.

beyanat (-tı) Bildiri, haber, tebliğ.

beyanname 1. İhbarname. 2. Beyanname.

beyaz (*ağızlarda* **biyaz**) Beyaz, ak; krş. **aḳ (I)**; **~ tenli** Beyaz tenli. 2. *terim*: **~ turup** Beyaz turp; **~ ayuv** *(zooloji)* Beyaz ayı *(kutup ayısı)*; **~ alabota** *(botanik)* Ak kaz ayağı, ak pazı, sirken; **~ ḳarıncalar** Beyaz karıncalar, termitler.

Yolda onı, adeti uzre, er şey meraḳlandıra, beyaz-morlu glitsiniyalar onı, guya, ozlerine çağıralar. "Yolda, her zamanki gibi, her şey onun ilgisini çekiyor, beyaz-morlu türüz otları onu sanki kendilerine doğru çağırıyorlar." -R. Fazıl - 1.

beyazgvardiyacı *(tarih)* Beyaz Ordu mensubu.

beyazlı Beyazlı, beyazı bulunan.

Biz iskeledeki ḫalḳıñ allı-gullü, beyazlı-çubarlı kiyimleri, suḳlançlı bakışları, asabiy davuşları arasında iskeleden ayırıldıḳ. "Biz, iskeledeki halkın allı-güllü, beyazlı-alacalı giyimleri, imrenmiş bakışları, asabi sesleri arasında iskeleden ayrıldık." -A. Hilmi.

beyazlıḳ Beyazlık, aklık.

Kuçücik ķara vucut beyazlıķ içine yavaş-yavaş siñip ketmekte. “Küçücük kara bir vücut bayazlık içinde yavaş yavaş sinip gitmekte.” -E. A. Osmanoğlu - 1.

beyazlı-ķaralı Siyah beyaz; **~ tasvir** Siyah beyaz resim.

Uzanıp, ġam-ķasevet sızıķlı mañlayı ustüne sarķķan bir top beyazlı-ķaralı saçlarını tüzetti. “Uzanıp dert çizgili alnı üstüne sarkan bir top beyazlı karalı saçlarını düzeltti.” -U. Edemova - 1.

beygir At, beygir; krş. **at**; **alaşa**; **maliy**.

beyin Beyin, dimağ; bk. **miy**.

beyit (-ti) Şarkı veya şiir kıtası, parça, beyit.

Men o beyitni aġamlardan eşitip, ezberlep alġan edim. “Ben o beyiti ağabeylerimden işiterek ezberlemiştim.” -C. Ahmetov.

Beyit beyitni açay / Beyit bilmegen ķaçay / Ekimiz beyit aytsaķ / angimiz dertler açay. “Beyit beyiti açar / Beyit bilmeyen kaçar / İkimiz beyit söylesek / Hangimiz dertler açar.” -Mane.

beylik (-gi) *(tarih)* Beylik.

beynelmilel Milletlerarası, beynelmilel, uluslararası, enternasyonal.

beyram *(Baydar ağzında)* Bayram; bk. **bayram**.

beyude 1. Saçma şey, saçma sapan, hezeyan, saçma, palavra, saçmalık, manasızlık; krş. **sandıraķ**. 2. Boş, beyhude, nafile; haksız, nahak, krş. **aķsız yerde**; **nafile**.

beyudelik (-gi) Faydasızlık, yararsızlık, lüzumsuzluk, boşuna olma, boş yere olma, gereksizlik, nafilelik.

bez Adi patiska, bez; pamuklu kumaş; **ses ~leri** Ses telleri; **yuz ~**; bk. **yuzbez**; **yaġ ~**; bk. **yaġbez**; krş. **ķumaç**; **toķuma**.

Onın sararıp solġan elleri ķumaş bezler uzerine bayıldı. “Onun sararıp solan ellerini kumaş bezlerin üstüne düştü.” -O. Akçokraklı - 1.

bezaz Dokumacı bezi.

bezdirme, **bezdirüv** *(eylem adı)* **bezdirmek**.

bezdirmek Bezdirmek, usandırmak, bıktırmak; krş. **tüñültmek**; **usandırmaķ**; **o ozünden bezdirmey** O, sıkıcı değil; **bezdirmeden** (veya **bezdirmeyip**) **lafını kese** Bezdirmeden konuşmayı keser.

O, kendisini yaħşı duya başlaġanınen, Adil Samedinoviçni tekmil bezdirdi. “O kendisini iyi hissetmeye başlayınca Adil Samedinoviç’i iyice bezdirdi.” -İ. Paşi.

bezdirmemek *(olumsuz)* **bezdirmek**.

bezek Süs, ziynet; krş. **ziynet**; **ilvan**; **süs**.

İşte, şu saraydır ki evelki zamanlarda hanlarnıñ yaşav ve raatlanuv yerleri olıp, şimdi boş ve bıralḳıdır ve tamir olunġanda bile binanıñ ne yapısı ve ne de bezek ve ornekleri yerine ketirile bilmez. “İşte şu saraydır ki evvelki zamanlarda hanların yaşama ve dinlenme yerleri olup şimdi boş ve terk edilmiştir ve tamir edildiğinde bile binanın ne yapısı ne de süs ve resimleri yerine getirilemez.” -O. Akçoraklı - 2.

bezenme, **bezenüv** *(eylem adı)* **bezenmek**.

bezenmek Süslenmek; krş. **kiyinip-ḳuşanmaḳ**; **tüzenip ~** Süslenip püslenmek.

Saba evinden bezenip çıḳḳan Şasenemniñ aḳbardaḳ kibi beti biraz sarardı, simsiya ḳaşları ve kirpikleri aḳçillene başladı. “Sabah evinden süslenip çıkan Şasenem’in kardelen gibi yüzü biraz sarardı, simsiyah kaşları ve kirpikleri solgunlaşmaya başladı.” -Çerkez Ali - 1.

bezetilmek Süslenmek, bezetilmek.

Aḥ, Ya Rabbi! Artıḳ o ḳırmızı ve guzel işlemeli ḳap içinde bulunġan altın suvlarnen bezetilgen Ḳurannıñ ḳarşısında tura. “Ah, Ya Rabbi! Artık, o kırmızı ve güzel işlemeli kap içinde bulunan altın sularla bezenen Kuran’ın karşısında duruyor.” -Cafer Seydamet.

bezetme, **bezetüv** *(eylem adı)* **bezetmek**.

bezetmek Süslemek; krş. **ziynetlemek**; **ilvanlamaḳ**; **süslemek**.

Siya saçlı, zeytün kozlü, çeḫresini daima mulayim tebessüm bezetip turġan bu melaikeni nasıl olıp, ilki gecesi seçmegenim bilmem... “Siyah saçlı, zeytin gözlü, yüzünü sürekli bir tebessümün bezemiş olduğu bu meleği nasıl olmuş da ilk gece fark etmemişim, bilmiyorum...” -Z. Kurtnezir - 1.

bezgelek (-gi) Can sıkıcı, usanç verici; ağırcanlı; yapışkan; krş. **musallat**; **~ bir iş** Can sıkıcı bir iş.

bezgin Bezgin, karamsar; uyuşuk; ağırkanlı.

Aḫ, ne de bezgin saniyeler... Niyat, orta ḳapılardan biri açıldı. “Ah ne bezgin saniyeler… Nihayet orta kapılardan biri açıldı.” -İ. Paşi.

bezginlik (-gi) Bezginlik, bitaplık, dermansızlık, düşkünlük, acizlik.

bezme, **bezüv** *(eylem adı)* **bezmek**.

bezmek *(kimden?, neden?, ne yapmaḳtan?)* Bıkmak, usanmak, sıkılmak; krş. **tüñülmek**; **usanmaḳ**.

Epimiz kuler, oynar, oynay-oynay yorulır, terler, bezerdik. “Hepimiz güler, oynar, oynaya oynaya yorulur, terler, bezerdik.” -N. Çelebicihan.

bezmek-tüñülmek Bezmek, bıkmak, usanmak, bıkıp usanmak.

bezmemek *(olumsuz)* **bezmek.**

bezmen El kantar, kantar; krş. **ḳantar, pezven, teraze.**

bıçılġı *(veterinerlik)* Bıçılgan (hayvanların tırnak kökünde oluşan yara).

bıçḳı *(ağızlarda)* Testere; bk. **pıçḳı.**

bıçmaḳ *(ağızlarda)* Testere ile biçmek, testere ile kesmek; bk. **pıçmaḳ.**

bıdır-bıdır *(ses taklidi)* Bıdır bıdır; dır dır; **~ laf etmek** Dırdır etmek (durmadan ve gereksiz konuşmak); krş. **tasırdamaḳ** (2).

bıdırdamaḳ Bıdırdamak, dırdır etmek; krş. **tasırdamaḳ** (2).

bıdırdamamaḳ *(olumsuz)* **bıdırdamaḳ.**

bıḳır-bıḳır: **borekler ~ yaġ içinde ḳaynay edi** *(ağızlarda)* Börekler sıcak yağda kızarıyordu.

bıḳmaḳ Bıkmak, usanmak; sıkılmak; **yeter bıḳtım** Yeter usandım.

Bir talay vaḳıtlar aşap-aşap toymaġan o 'borç'lar, canım-canım o kasalar, kakaolardan bıḳtım, zar-zorunen aşayım. "Uzun bir zaman yiye yiye doyamadığım o borç çorbalarından, çok beğendiğim lapalardan, kakaolardan bıktım, zar zor yiyorum." -A. Hilmi.

bıḳmamaḳ *(olumsuz)* **bıḳmaḳ.**

bıldırcın *(zooloji)* Bıldırcın *(Tavukgillerden, keklikten küçük, boz renkli, benekli, yurdumuzda en çok güzün avlanan, eti çok sevilen bir göçücü kuş)*; krş. **bodene.**

bılġamaḳ *(ağızlarda)* Bulandırmak, karıştırmak; bk. **bulandırmaḳ.**

bılġanıḳ *(ağızlarda)* Bulanık; bk. **bulançıḳ.**

bılḳ-bılḳ Kaynayan yoğun bir sıvının çıkardığı ses taklidi (lapa, katran vb.).

bılḳıldamaḳ Lıkırdamak, şır(ıl) şır(ıl) akmak; çalkalanmak.

bılḳıldemek *(ağızlarda)* Lıkırdamak, şır(ıl) şır(ıl) akmak; çalkalanmak; bk. **bılḳıldamaḳ.**

bıltır Geçen sene; **~ki** Geçen seneki, geçen yılki; **~tan berli** Geçen seneden beri.

Yani bıltır, ne kadar mal alınġan, ondan evelki yılda ne kadar? "Yani geçen yıl, ne kadar mal alınmış, ondan evelki yılda ne kadar?" -U. Edemova - 2.

Ġoncelengen osümliklerniñ meydanı da bıltırkine nisbeten azca. "Filizlenmiş bitkilerin alanı da geçen yıla oranla az." -Z. Kurtnezir - 1.

bınar bk. **bunar (II).**

bınday(ın) *(ağızlarda)* Böyle, bu şekilde; bk. **boyle**; **bunıñ kibi**.

bır *(ağızlarda)* Bir; bk. **bir**.

bırakılġan *(ağızlarda)* Terk edilmiş, bırakılmış, atılmış; **~lar** Atıklar; çöp; bk. **taşlantı**; **ḳalımtı**.

bıraḳılmaḳ *(ağızlarda)* Bırakılmak; terk edilmek; bk. **taşlanmaḳ (I)**.

bıraḳmaḳ (bıraḫmaḫ, braḫmaḫ) *(ağızlarda)* Bırakmak; terk etmek; bk. **taşlamaḳ**, **atmaḳ**.

Semiz et pişken ḳazan korse, emce iç bıraḳıp kitemez. “Semiz etin piştiği bir kazan görürse, amca kesinlikle bırakıp gitmez.” -M. Kurti.

bıralḳı 1. Serseri; krş. **salacı**. 2. Terk edilmiş; sefil; evsiz; sahipsiz (mesela köpek); **~ kopek** Sahipsiz köpek. 3. *(çokluk)* **~lar** İnsan döküntüsü (veya artıkları).

Bu bıralḳı, açlıḳ vaḳıtında ġayıp olan Şadiyedir. “Bu serseri, açlık zamanında kaybolan Şadiye'dir.” -A. S. Ayvazov - 1.

bıralḳılamaḳ Serserilik yapmak, boş gezmek.

Ep bir yapmaġa iş tapalmayıp, bıralḳılanıp yuresiñ. “Yapacak iş bulamayıp boş boş dolaşıyorsun.” -A. Osman - 1.

bıralḳılamamaḳ *(olumsuz)* **bıralḳılamaḳ**.

bırınġı *(ağızlarda)* Bundan evvelki, bundan önceki, eski, evvelki, ondan evvelki, ondan önceki, önceki; kadim, pek eski; eski zamanlara ait; bk. **ḳadimiy**; **evelki**.

bırşekiy *(ağızlarda)* Bir şey; bk. **bir şey**.

bıyıḳmaḳ *(ağızlarda)* Toplanmak, büzüşmek; **toplanmaḳ**.

bızıḳ *(ağızlarda)* Bozuk; bk. **bozuḳ**.

bi bk. **biḫaber**; **binamaz**.

biatlon *(spor)* Biatlon.

biber *(botanik)* Biber; ~ **savutı** Biberlik, biber kabı; ~ **turşusı** Biber turşusu; **accı ~** Acı biber; **ḳırmızı** ~ Kırmızı biber; **tatlı** ~ Tatlı biber.

Tuzu-biberi olsun, / Ḳazanım aşḳa tolsun. “Tuzu biberi olsun, / Kazanım yemek dolsun.” -N. Umer - 1.

biberçik (-gi) Bibercik.

biberli Biberli.

biberlik (-gi) Biberlik, biber kabı, biber kutusu; krş. **biber savutı**.

bibersiz Bibersiz.

bibili *(Usküt ağzında)* Oluklu ağız, emzik; bk. **sümek**.

bibliofil Kitapsever, kitap delisi.

bibliograf Bibliyografya yazan, bibliyograf.

bibliografik Bibliyografik.

bibliografiya Bibliyografya, bibliyografi *(Bir konu üzerindeki yayınların topu)*.

bibliologik Bibliyolojik.

biblioman Kitap kurdu, kitap meraklısı, kitap delisi.

Bibliya bk. **Muḳaddes Kitap**.

bicaḳ *(Kodeks Kumanikus, ağızlarda* **bucaḳ***)* Ceket.

biçaḳ *(Kodeks Kumanikus)* Bıçak; bk. **pıçaḳ**.

biçaḳçi *(Kodeks Kumanikus)* Bıçak üretimi ustası; bk. **pıçaḳçı**.

biçare Biçare, zavallı; krş. **bayġuş, ġarip, zavallı**.

Oleyazdıḳ dertke derman tapalmayıp / Ḫastalıġı gizli olġan biçareday. "Öleyazdık derde derman bulamayıp / Hastalığı gizli olan biçare gibi." -Ş. Selim - 1.

biçici Makastar (kumaş biçen kimse); bk. **piçici**.

biçilgen 1. Biçilmiş. 2. Hadım, enek; enenmiş; bk. **piçilgen**.

Ustünde mot biçilgen beyaz kostüm. "Üstünde modaya uygun beyaz bir kıyafet." -E. Umerov - 2.

biçilme, biçilüv *(eylem adı)* **biçilmek**.

biçilmek *(edilgen)* **biçmek**.

biçim 1. Biçim (kıyafet vb.). 2. Vücut yapısı; **aznavur ~li** İri yapılı; bk. **piçim**.

Sıḳ saçlarınıñ ustüne yan kiygen Bağçasaray biçim ḳalpağı da yigitniñ başında pek yaḳışıḳlı korüne edi. "Sık saçlarının üstüne yan giydiği Bahçesaray biçimli kalpağı da yiğidin başında çok güzel görünüyordu." -O. Akçokraklı - 1.

biçimli bk. **piçimli**.

biçimsiz 1. Biçimsiz, şekilsiz. 2. Endamsız; çirkin; bk. **piçimsiz**.

Çeşit şekillerdeki biçimsiz kolgeler anda-mında sıçraylar. "Çeşitli şekillerdeki biçimsiz gölgeler orada burada sıçrıyorlar." -E. A. Osmanoğlu - 1.

biçimsizlik bk. **piçimsizlik**.

biçme, biçüv *(eylem adı)* **biçmek**.

biçmek 1. Biçmek. 2. Hadım etmek; enemek; iğdiş etmek, burmak; bk. **piçmek**.

biçtirme, biçtirüv *(eylem adı)* **biçtirmek**.

biçtirmek *(ettirgen)* **biçmek**.

bidarka bk. **baydarka**.

bidat 1. Yenilik, yeni icat. 2. Dalalet, yanlış fikir, itizal, İslam'a aykırı şey.

biday *(ağızlarda)* Buğday; bk. **boğday**.

bide *(ağızlarda)* Pide; bk. **pite**.

bidon Bidon, teneke; **süt ~nı** Süt bidonu.

bifşteks Biftek.

bigudi Bigudi *(Saç kıvırmak için madeni çubuk)*.

biḫaber Bihaber; haberi olmayan; bilgisiz; malumatsız; **~ ḳalmaḳ** Habersiz kalmak; **dünyadan ~** Dünyadan bihaber, dünyadan haberi olmayan.

bik *(botanik)* Kayın (ağacı), akgürgen.

Kenarda, bik terekleri tübünde pomidor, ḫıyar, biber satıla. "Kenarda kayın ağaçlarının dibinde domates, salatalık, biber satılıyor." -İ. Paşi.

bikâna *(Baydar ağzı)* Büyükanne, nine; kocakarı, ihtiyar kadın, kadın nine; bk. **bita**; **ḳartana**.

bikarbonat (-tı) *(kimya)* Bikarbonat *(Bir adet daha asidik hidrojen atomu taşıyan ve asit karbonat adı da verilen tuz. Özellikle sodyum tuzu NAHCO3; sodyum bikarbonat hazmı kolaylaştırır)*.

bike 1. Sahibe; **ev ~si** Ev sahibesi. 2. *(tarih)* Soylu bir kadın.

Ḳorantasın çekişkeniñ duymay kunün keçirgen, / Ḳaç kunde bir bikesin de koteklep tap şişirgen. "Ailesinin çektiklerini fark etmeden gününü geçirmiş, / Birkaç günde bir karısını döverek artık şişirmiş." -M. Nuzet - 1.

bikeç (-çi) 1. Küçük hanım; hükümdarın kızı. 2. *(eski)* Gelin; bk. **kelin**.

bikford: **~ şnurı** Emniyet sigortası, Bickford sigortası; ateşleme fitili.

biki bk. **bik**.

bikvadrat (-tı) Tekrarlanmış dördün, mükerrer terbili.

bila *(Kodeks Kumanikus)* Beraber, bir arada, birlikte; bk. **beraber**; **ile (-le**; **-nen)**.

bilabial Çiftdudaksıl.

bilakis Bilakis, aksine, tersine; krş. **aksine**.

bilâmamaḳ Bilememek; krş. **bilip olamamaḳ**.

bildiramamaḳ Bildirememek; krş. **bildirip olamamaḳ**.

bildirilme, **bildirilüv** *(eylem adı)* **bildirilmek**.

bildirilmek Bildirilmek, haber verilmek; **konkurs iştirakçilerine minnetdarlıḳ bildirildi** Yarışma katılımcılarına minnettarlık bildirildi.

Bu al tekrarlansa ḳabaatlılar daa ḳattıcezağa çekilecekleri bildirildi. "Bu durumun tekrarlanması halinde, suçluların daha sert bir cezayla

cezalandırılacakları bildirildi.” -M. Ablalimov.

bildirme, **bildirüv** *(eylem adı)* **bildirmek**; Bilgilendirme, bilgi verme, haber verme, haberdar etme; **evelden ~** Önceden haber verme.

Bundan bir kaç kun evelsi men sizge, onıñ işi aḳḳında, yazma şekilde bildirüv bergen edim... “Bundan birkaç gün önce ben size, onun işi hakkında, yazılı şekilde bildirmiştim...” -U. Edemova - 2.

bildirmek Bildirmek, haber vermek; ihbar etmek; **ḫaberdar etmek**; **minnetdarlıḳ bildirem** Şükranlarımı sunarım.

Babanızıñ yoḳlığını bildirmedim / Bir can acır kimseniz bolmasa da, / Men sizge koz yaşı sildirmedim. “Babanızın yokluğunu bildirmedim. / Bir candan acıyan kimseniz olmasa da, / Ben size gözyaşı sildirmedim.” -A. Giraybay - 1.

bildirmemek *(olumsuz)* **bildirmek**.

bildirtme, **bildirtüv** *(eylem adı)* **bildirtmek**.

bildirtmek *(ettirgen)* **bildirmek**.

bile (I) Bile, hatta; **bir kapigi ~ ḳalmadı** Bir kapiği (Rublenin yüzde biri değerindeki para) bile kalmadı.

bile (II) *(ağızlarda)* Beraber, birlikte; bk. **beraber**; **birlikte**; **bilen**; **ile (-le**; **-nen)**.

Yaz vaḳıtında bile derslerinen meşġul olmaḳ istey. “Yazın bile dersleri ile meşgul olmak istiyor.” -Ş. Alâdin - 1.

bile-bile Bile bile, bilerek; krş. **bilip**.

Ya bizim aḫmaḳḳa boyle işke kirip, canınıñ ḳadirini bile-bile yaşamaġa kim keder etti? “Ya bizim ahmağa, böyle işe girip canının değerini bile bile yaşamaya kim engel oldu?” -E. Umerov - 2.

bilek (-gi) *(anatomi)* Önkol; **~ kibi ḳalın** Kol kalınlığında.

Ḳartnıñ tükli bileklerine, damarları ḳabarıp çıḳḳan ḳaba ellerine tikilip turġan Ḫayaliy ḳuvanıp, ḳarpızını aldı. “İhtiyarın tüylü bileklerine, damarları çıkmış kaba ellerine bakan Hayali sevinip karpuzu aldı.” -İ. Abduraman - 1.

bileklik (-gi) Bileklik, kolluk.

bilememek bk. **bilmemek**.

bilen *(ağızlarda)* Birlikte, beraber; bk. **beraber**; **bile (II)**; **irlikte**; **ile (-le**; **-nen)**.

bilengen, **bilevlengen** Bilenmiş.

bilet (-ti) Bilet.

biletçi Biletçi.

bilev Bileği taşı *(usturayı bilemek için)*; **~ ḳayışı** Bileme kayışı.

bilevleme, **bilevlev** *(eylem adı)* **bilevlemek**.

bilevlemek Bilemek *(usturayı)*.

bilevlememek *(olumsuz)* **bilevlemek**.

bilevletme, **bilevletüv** *(eylem adı)* **bilevletmek**.

bilevletmek Biletmek.

bilevletmemek *(olumsuz)* **bilevletmek**.

bilezik (-gi) *(ağızlarda)* Bilezik; bk. **bilezlik**.

Sağ elinde eki dane inci bilezik. "Sağ kolunda iki inci bilezik." -E. A. Osmanoğlu - 1.

bilezlik (-gi) Bilezik; **ḳaparalı ~** *(etnografi)* Gümüş düğmeli bilezik; **suv aḳındı ~** *(etnografi)* İnce su şeridi desenli bilezik.

bilgi Bilgi; krş. **irfan**; **tabiat ~si** Tabiat bilgisi; bk. **tabiatşinaslıḳ**; **yurt ~si** *(eski)* Bölge etnografyası; **~ almaḳ** Bilgi edinmek; **~ ḳuyusı** *(mecaz)* Bilgi pınarı.

Bilgi nurı Yeşil Curtḳa bu ocaḳtan saçılġan / Endiden soñ bu nur sönmez: o er vaḳıt parlaḳtır. "Bilginin nuru Yeşil Yurt'a bu ocaktan saçılmış, / Bundan sonra bu nur sönmez; o her zaman parlaktır." -M. Niyazi.

Begdiyar Nadiroviç onıñ ḳoltuġından tutıp, dersni meraḳnen diñlegenini, adamlarnıñ bilgi almaġa istekleri olġanı aḳḳında söyleyerek, ḳızı Şasenemniñ evine kelip yettiler. "Begdiyar Nadiroviç onun koltuğundan tutup, dersi merakla dinlediğini, insanların bilgi almaya istekleri olduğu hakkında konuşarak, kızı Şasenem'in evine gelip ulaştılar." -Çerkez Ali - 1.

bilgili Bilgili, malumatlı.

Etraflıca bilgili, keniş malûmatlı tecribeli omür saibi olıp osmek isteseñ, bu ḳartlar yanında er kun bir saat indemey otursan, iç de zarar etmezsin belleyim. "Teferruatlı bilgi sahibi, geniş malumatlı tecrübeli bir hayat sahibi olarak büyümek istersen, bu ihtiyarların yanında her gün bir saat sesini çıkarmadan otururşan, hiç zararın olmaz sanırım." -Çerkez Ali - 2.

bilgir Bilgiç; alim *(derin ve çok bilgisi olan, çok bilgili)*; **buyuk ~** Büyük alim krş. **eil**.

bilgisiz Hiçbir bilgiye sahip olmayan, bilgisiz.

bilḫassa Bilhassa, özellikle; krş. **ḫususan**.

bilim bk. **bilgi**.

Bauman adına aliy teḫnika bilim yurtını bitirgenim aḳḳında diplomım, pasportım ve diger çoḳtan-çoḳ kağıtlarım saḳlana.

"Bauman adına bilim teknik okulunu bitirdiğimi gösteren diplomam, pasaportum ve diğer birçok eşyam saklanıyor." -E. Umerov - 1.

bilinmek Açığa vurulmak, anlaşılmak, belli olmak, meydana çıkmak, ortaya çıkmak, gün ışığına çıkmak.

bilinmemek *(olumsuz)* **bilinmek.**

bilişmek *(ağızlarda)* Tanışmak; bk. **tanış olmaḳ.**

bill Hesap, fatura, fiş.

billion Bilyon, milyar; trilyon.

billyacurum *(konuşma dili)* Beyhude, nafile, boşuna; suçsuz yere; bk. **aḳsız yerde**; **beyude**; **nafile.**

bilme, bilüv *(eylem adı)* **bilmek.**

bilmek 1. Bilmek. 2. Bir şeyi yapabilmek; **yapa ~** *(bir şeyi)* Yapabilmek; **ayta bilesiñ** Konuşabilirsin; söyleyebilirsin. 3. Tanımak; **onı nasıl bildiñ?** Onu nasıl tanıdın? 4. Hissetmek; bilincinde olmak; farkına varmak.

Er kes bu yañı musafirniñ kim olġanını bilmek istey, atta bazı ihtiyarlar onı davet etmekni bile goñüllerinden keçire ediler. "Herkes bu yeni misafirin kim olduğunu bilmek istiyor, hatta bazı ihtiyarlar onu davet etmeyi bile gönüllerinden geçiriyorlardı."-Cafer Seydamet.

Onıñ bek oldığını tanıya bilmek kuç bir şey degil edi. "Onun bey olduğunu anlayabilmek güç bir şey değildi." -O. Akçokraklı - 1.

bilmemek *(olumsuz)* **bilmek**; **bilmem ne içün** Neden olduğunu bilmiyorum.

Bizge bilmedigimiz, kormedigimiz oyunlarnı ogretir, oynamaġa alıştırırdı. "Bize bilmediğimiz, görmediğimiz oyunları öğretir, oynamaya alıştırırdı." -N. Çelebicihan.

Seni olüm yene bilmez, sen şarktan / Esken ruzgar ile keldiñ. Uzaḳtan / Ġayıp ilge yeni ayat ketirdiñ, / Kozden uçḳan baḫtı yerge endirdiñ! "Seni ölüm yenemez, sen şarktan / Esen rüzgar ile geldin. Uzaktan / Kayıp memlekete yeni hayat getirdin, / Gözden uçan bahtı yere indirdin!" -Ş. Alâdin - 2.

bilvasıta 1. Yardımıyla, vasıtasıyla; yoluyla. 2. Dolaylı, vasıtalı, endirekt, araçlı.

bilyard Bilârdo; **~ ḫanesi** Bilardo salonu.

bim-biyaz *(ağızlarda)* Bembeyaz; bk. **bem-beyaz**.

bimetall Bimetal.

bin *(eski)* Oğul, erkek evlat; **Ali ~ Asan** Ali, Hasan'ın oğlu.

bina Bina, yapı; **~ etmek** İnşa etmek; kurmak; **fikirleriñni ne ustüne ~**

etesiñ? Argümanlarını neyin üzerine kuruyorsun? Düşüncelerini neye dayandırıyorsun?

Akşam ustü kuneş Akmescit binalarınıñ camlarına kıp-kırmızı şavlesini urıp yurekleri oḫşaycaḳ bir dülberliknen yaltıratmaḳta olduġı bir zamanda Refatnen askerler Akmescitke kirmekte ediler. "Akşamüstü güneş Akmescit'teki binaların camlarına kıpkırmızı ışınlarını saçarak, yürekleri okşayan bir güzellikle parlarken, Refat ve askerler, Akmescit'e giriyorlardı.." -Cemil Seydamet - 1.

binaen Bir şeye dayanarak; bir şeye dayandırarak; bir şeye göre; **oḳuyıcılarnıñ çoḳtan-çoḳ ricalarına ~** Okuyucuların yoğun isteği üzerine.

Demek, Ḫayaliyniñ teklifine binaen kafege baracaḳmız. "Demek ki, Hayali'nin teklifine dayanarak kafeye gideceğiz." -İ. Abduraman - 1.

binaenaleyn 1. Binaenaleyh; bunun için; bundan dolayı; bunun üzerine; krş. **onıñ içün**. 2. Demek (ki), demek oluyor (ki); krş. **demek**.

binamaz Namaz kılmayan, namazsız.

binek *(ağızlarda)* Binek hayvan; bk. **minek**.

binokl bk. **dürbin**.

binokulyar Dürbün(s)i.

binom *(matematik)* Binom, iki terimli (binom).

bint (-ti) Sargı, bağ, bandaj.

bintlemek Sargı ile sarmak, bandaj yapmak.

biñ Bin; **~ yıllarnen** Binlerce yıldır; **~ yıllıḳ** Bin yıl (*bin yılı içine alan zaman dilimi)*; **~lernen** Binlerce; krş. **biñlerce**.

Altmış biñ kvadrat metrge yaḳın mesken evleri ḳurdıḳ. "Altmış bin metrekareye yakın mesken evleri kurduk." -U. Edemova - 1.

Sizge biñlernen baş cemaat malı işandıḳ. "Size binlerce baş halk malı emanet ettik." -Çerkez Ali - 1.

Biñ yıllıḳ kervan yolları yerine demiryol ve asfalt yollar ḳurulacaḳ. "Bin yıllık kervan yolları yerine demiryolu ve asfalt yollar kurulacak." -Çerkez Ali - 1.

Tüşünip baḳsañ, aḳılġa zarar, kolḫozcılarnıñ biñlernen parası bu yerde olü kapital olıp, areketsiz yata. "Düşündüğünde akla zarar, çiftçilerin binlerce parası burada ölü yatırım olmuş, hareketsiz bir şekilde duruyor." -Z. Kurtnezir - 1.

biñbaşı *(tarih)* Bin kişinin komutanı; binbaşı.

biñbaşḳoray *(botanik)* Deve elması.

biñ-bir: ~ **kuçlüknen** (veya **zorluḳnen**) Büyük bir güçlükle, güç belâ; krş. **zor belâ**.

biñinci Bininci; **eki ~ yıl** İki bininci yıl.

biñlerce Binlerce; krş. **biñlernen**.

İçine kirsen buyük bir cenk meydanı, binlerce asker ḳalalarıle, batarenlarıle çölü, ḳırı, denizi, gemilerile, paroḫodlarıle, butün Aḳyar korüne. "İçine girince, büyük bir savaş meydanı, binlerce askerin kuleleriyle, bataryalarıyla, çölü, kırı, denizi, gemileriyle, vapurlarıyla, bütün Akyar görünüyor." -A. Hilmi.

biñyapraḳ *(botanik)* Civanperçemi.

biodinamik Canlının gösterdiği enerji ile ilgili; canlının gücüne ait.

biodinamika Canlılara yaşam gücünü veren enerji.

biogenetik Biyojenetik, biyojenezi(s)i.

biogenetika Dünya üzerindeki yaşamın kökenini inceleyen bilim dalı.

biogenez *(biyoloji)* Biyojenezi *(Her canlı maddenin -yaratığın-, kendisini doğuran -meydana getiren- bir canlı maddeden -bir yaratıktan- geldiğini kabul eden kuram)*.

biograf Biyograf, biyografi yazan.

biografik Biyograf(s)i, biyografi(s)i.

biografiya bk. **tercimeial**.

bioḫimiya Biyokimya, biyoşimi, biyolojik kimya *(Canlı dokuları meydana getiren maddelerle ilgili kimya kolu. Organ dokularındaki kimyasal olayları inceleyen kimya dalı)*.

biolog Biyolog.

biologik Biyoloji(s)i, biyolojik.

biologiya Biyoloji *(Bitki ve hayvanların, doğma, gelişme, yapı, çalışma, dağılış, üreme gibi yaşayış gösterilerini inceleyen bilim)*.

biomeḫanika Biyomekanik *(Canlılara özgü olayları mekanik açıdan ele alan biyoloji bölümü)*.

biperva Biperva; gözü pek; yürekli, cesur, korkmaz, yılmaz, bk. **pervasız**.

biplan Çift kanatlı uçak, çift satıhlı uçak.

bipolyar Çift (veya iki) kutuplu.

bipolyarlıḳ (-ğı) Çift kutupluluk, bipolarite.

bir *(ağızlarda* **bır***)*1. Bir; ~ **ağızdan** Bir ağızdan; **~ anda** Bir anda; **~ vaḳıtta** bir zamanlarda; ~ **daasına** Bir dahakine; **~ kere** Bir kere; ~ **orkeçli deve** Tek hörgüçlü deve; **~ taraf** Tek taraf; **~ taraflı** Tek taraflı. 2. Bir *(belirsiz)*; **~i(si)** Biri(si); **~ adam** Biri, bir kişi; **~i keldi** Biri geldi. 3. Aynı, eş; **olar ekişi de ~** Onların ikisi de aynı; **olarnıñ**

boyları ~ Onların boyları eşit. 4. Bayağı; oldukça. 5. *(matematik)* Bir rakamı; **~ daa** Bir daha, bir kere daha; **~ ķarar** Oldukça iyi; normal; fena değil; **~ parça** Biraz, birazcık; **~ ķaç** Birkaç; **~ takım** Birtakım; birkaç; **~ talay** Oldukça fazla; bayağı çok; **~ talaydan** Bir süre sonra; **~ tamam** Tamamen; tümüyle; **~ tosat** Bir süre; **~ tosattan** Bir süre sonra; **~ türlü** a) Tuhaf. b) Aynı, bir, eşit. c) Hiçbir biçimde, hiçbir yolla; **~ çeşit** Aynı çeşit; **~ çırım almaķ** Kestirmek, biraz uyumak; **~ şey** Bir şey; **~ şeysiz** a) Hiçbir şey olmadan. b) Durup dururken; **zamannen ~ adımlamaķ** Zamana ayak uydurmak.

Yazda on biñlerce ḫalķıñ, yuzlerce ekskursinniñ, bir ķaç yuz, bir ķaç biñ verstlik yoldan Panoramanı, Akyarnı kormek içün kelgenleri bedava degil eken. "Yazın on binlerce insanın, yüzlerce turistin, bir kaç yüz, bir kaç bin kilometrelik yoldan Panorama'yı, Akyar'ı görmeye gelmeleri boşuna değilmiş." -A. Hilmi.

bira Bira; **bir meşrepe** ~ Bir kupa bira.

Koşede uzerinden Cin Mambet yuvarlanıp yıķılġan kuçük masaġa ise maġazda suvutulġan rakı , bira, likyor şişeleri tura edi. "Köşede üzerinden Cin Mambet'in yuvarlanıp yıkıldığı küçük masada ise mahzende soğutulmuş rakı, bira, likör şişeleri duruyordu." -Cafer Seydamet.

birader Birader; kardeş; arkadaş.

Ķanday yaḫşı, birader, / Bir adamnı bir adam / Adamzatnıñ yuregi! "Nasıl iyi, birader, / Bir insanı bir insan / İnsanoğlunun yüreği!" -Çerkez Ali - 1.

biraderane Kardeşçe.

biraderleşmek Kardeşleşmek, kardeşlik tesis etmek.

biraderleşmemek *(olumsuz)* **biraderleşmek**.

biraḫmaḫ *(ağızlarda)* Atmak, fırlatmak, saçmak; bırakmak.

biram *(Baydar ağzı)* Bayram; bk. **bayram**.

biraz Biraz; krş. **az-buçuķ**; **azçıķ**; **bir parça**; **tekaran(çıķ)**; **~dan** Birazdan; biraz sonra; **~ vaķıt keçken soñ** Biraz zaman geçtikten sonra.

Açlıķ yılı baş, koz şişip biraz vaķıt avurġan. / Altın, kümüş, yavlıķ, yuzbez episin, satıp savurġan. " Açlık senesi baş, göz şişip biraz hastalanmış. / Altın, gümüş, mendil, işlemelerin hepsini satıp savmış." -M. Nuzet - 1.

Birazdan soñ duvbulday tilsiz ķaval, / Goñlüm tola, tamirim yana, ķaynay. "Biraz sonra ötüyor dilsiz kaval, / Gönlüm doluyor, damarım yanıyor, kaynıyor." -B. Çobanzade - 1.

bir-biri Birbirini, biri diğerini, yek diğerini; **~ne** Birbirine; **~ aḳḳında** Birbiri hakkında; **bizim ḳızlar ~nden guzel** Bizim kızlar birbirinden güzel; **~ni selâmlamaḳ** Birbirini selamlamak.

birçoḳ 1. Birçok, oldukça çok sayıda. 2. Çok; pek çok; bk. **bayaġı**.

birday *(ağızlarda)* a) Eşit, müsavi; aynı, denk; bk. **teñ**. b) Aynı gibi; bk. **bir kibi**.

Tanışlıḳ vaḳıtımızda, yurgende, evlenecekte, evlengen soñ da Şamrat nasıl guzel sözler ayta, ozüni menimle birday tuta edi. "Tanıdık olduğumuz zamanda, çıktığımızda, evlenecek zaman, evlendikten sonra, Şamrat nasıl da güzel sözler söylüyor kendini benimle bir tutuyordu." -E. Umerov - 2.

bir-de-bir Herhangi bir; **~ vaḳıa** Herhangi bir olay; **~i barmı evde?** Herhangi biri var mı evde?

Yigitler, ealiniñ canını aġırtacaḳ birde-bir iş yapacaḳta, ḳızıl askerlerge beñzemek içün aselet boyle kiyineler. "Yiğitler, ahalinin canını acıtacak herhangi bir iş yapacak olduklarında kızıl askerlere benzemek için bilhassa böyle giyiniyorlar." -A. Osman - 2.

birdem Birlik halinde olan.

Teşker-teşkerme biz birdem kollektivimizde endiden soñ boyle adamnı tutıp olamamız... "Kontrol et etme biz birlikte olduğumuz şirketimizde böyle bir adamı tutamayız..." -U. Edemova - 2.

birdemlik Birlik; tesanüt.

Koylü areketi bir-birinen bağlanmayıp, dağınıḳ bir alda kete edi. Olarda birdemlik yoḳ edi. "Köylü hareketi birbiriyle birleşmeyip dağınık bir halde gidiyordu. Onlarda dayanışma yoktu." -Çerkez Ali - 1.

birdemliknen Hep beraber, birlikte; krş. **birlikli**.

Oturġanlar birdemliknen el çırptılar. "Oturanlar hep birlikte alkışladılar" -Z. Kurtnezir - 1.

birden 1. Birden, aniden; **~ yol koçti** Aniden yol çöktü. 2. Bir çırpıda, hemen, bir defada; krş. **bir kereden**.

Zal birden ḳalabalıḳlandı. "Salon birden kabalıklaştı." -C. Gafar.

birden-bir Bir tek, biricik, yegane; **~ oġlı bar** Bir tek oğlu var; **kimsesi yoḳ**, **~ otura** Kimsesi yok, tek başına oturuyor.

Yuḳu sersemliginen birden-bir tüfek sesi olġanını ferḳına varalmadı, der ekeç ḳız ḳardaşı Cumaziye aġlap, bağırıp içeri kirip Refatnı uyatmaġa başladı. "Uyku sersemliği ile aniden tüfek sesi olduğunun farkına varamadı, derken kız kardeşi Cumaziye, ağlayıp bağırarak

içeri girip, Refat'ı uyandırmaya başladı." -Cemil Seydamet - 1.

birden-birge *(ağızlarda)* Birdenbire; birden, aniden; bk. **birden**.

Bu esnada birden-birge ķapınıñ alķası 'şuv!' etken bir ses berip aşıķ-maşuķları gıcırdadı... "Bu sırada birden bire kapının halkası 'şuv!' diye bir ses çıkararak kemikleri gıcırdadı." -O. Akçokraklı - 1.

bir-eki, *(ağızlarda* **breki***)* 1. Birkaç; krş. **bir-ķaç**. 2. Biraz.

Bu suretle bir-eki ay içinde çocuķların episi dağılmış, bunların yerine diğer fakır çocuķları yerleştirilmişdi. "Bu suretle birkaç ay içinde çocukların hepsi dağılmış, bunların yerine diğer fakir çocuklar yerleştirilmişti." -A. S. Ayvazov - 1.

birem *(ağızlarda)* Bir, birim, birlik; bk. **birlem**; **~lep** *(ağızlarda)* Tek tek; bk. **birlemlep**.

birer (-birer) Birer (birer).

Emirḫannen Umerḫan, osip-buyügen soñ, babalarından razılıķ alıp, 'uzaķ yollarġa çıķalar, birer totay tapmaġa'. "Emirhan ile Ömerhan, büyüyünce, babalarının rızasını alıp 'uzak yollara çıkarlar, birer yar bulmak için'." -E. Şemizade - 1.

birev *(ağızlarda)* Biri; bk. **biri**; **~leri** Birileri.

Men Aķyarġa kelecekte, anda Ķuddusnen menden başķa birev olmaz dep bellegen edim. "Ben Akyar'a geleceğim zaman, orada Kuddus ile benden başka kimse olmaz zannediyordum." -A. Hilmi.

birga *(Kodeks Kumanikus)* Beraber, bir arada, birlikte; bk. **beraber**.

birge *(ağızlarda)* Beraber, birlikte; bk. **beraber**.

Patoş-Abla içün on beş ruble bermek, tükânındaki butün "malını" kediklerinen birge ġayıp etmek demektir. "Patoş Abla için on beş ruble vermek, dükkândaki bütün malını, gedikleri ile birlikte kaybetmek demektir." -U. İpçi - 1.

birge-bir: ~ **kureş** Boy ölçüşme, teke tek mücadele; teke tek savaş.

biri Biri; birisi; **eki kunniñ** ~ Günaşırı, bir gün ara ile, iki günde bir; **~leri** Birileri.

Sen Süfyanġa bakma, o senden bir yaş buyük, amma senin arķadaşlarından daa birisi mektepke barmay. "Sen Süfyan'a bakma, o senden bir yaş büyük, ama senin arkadaşlarından da henüz hiçbirisi okula gitmiyor." -C. Ahmetov.

biri-biri bk. **bir-biri**; **~niñ yanında** Birbirinin yanında.

Biz biri-birimizge yaslanġan alda, indemezden aşaymız. “Biz birbirimize yaslanmış halde, ses çıkarmadan yiyoruz.” -E. Alimov.

Aḳılına biri-birinden deşetli fikirler kelip-keçeyatḳan vaḳıtta apayına baḳıp yatmak şart degil. “Aklından birbirinden korkunç fikirler gelip geçerken karısına bakarak yatmak şart değil.” -E. A. Osmanoğlu - 1.

birikme *(dilbilgisi)* Birleşme, birbirine uyma; **~si** Ses birleşmesi; **arif ~si** Harf birleşmesi; s**öz ~si** Kelime grubu, terkip.

birikmek *(ağızlarda)* Birleşmek; bk. **birleşmek**.

birikmemek *(olumsuz)* **birikmek**.

birinci 1. Birinci, ilk; krş. **ilki**; **~ olmaḳ** Birinci olmak; ~ **sınıf** Birinci sınıf. 2. İlk defa; **sizge kelgenim ~dir** Size ilk defa geliyorum. 3. *(aşçılık)* Birinci yemek, birinci tabak, çorba; ● ~ **sınıf talebesi** İlkokul öğrencisi; ~ **şaḫs** *(dilbilgisi)* Birinci şahıs.

Bugun Osman birinci kere azbarġa çıḳıp, evleriniñ ḳarşısındaki yalpaḳ taş ustüne oturdı. “Bugün Osman ilk kez avluya çıkıp, evlerinin karşısındaki yassı taş üzerine oturdu.” -Y. Bolat.

birincide İlk olarak.

birincilik (-gi) Birincilik; üstünlük.

Soñu da başlanışı kibi neticelense, idarede birincilik olarnıñ ḳolunda olacak. “Sonu da başlangıcı gibi neticelenirse, idarede birincilik onların elinde olacak.” -U. Edemova - 2.

birisi bk. **biri**; **~ oynay**, **~ kule** Biri oynuyor, biri gülüyor.

Maa kore, olardan birisini saylamaḳ daa yaḫşı olmazmı? “Bana göre onlardan birini seçmek daha iyi olmaz mı?” -H. Ş. Toktargazi.

birisikun *(Kodeks Kumanikus)* Yarın değil öbür (veya öbürsü) gün; bk. **burskun**.

birja Trampa; borsa.

birjacı Borsacı, borsa acente temsilcisi.

birka Plak, tabelâ.

bir-ḳaç Birkaç; krş. **bir-iki**.

Bir-ḳaç ay evelsi Peterburgġa maḫsus adamlar yollap, allanın emiri olmaġan şeylerni padişadan istediler. “Birkaç ay evvel Petersburg'a özel adamlar gönderip Allah'ın emri olmayan şeyleri padişahtan istediler.” -H. Ş. Toktargazi.

birle *(eski)* Birlikte, beraber; bk. **bile (II)**; **bilen**; **ile (-le**, **-nen)**.

birlem Bir, birim, birlik; **~lep** Tek tek; tek başına; krş. **bir**; **birlik**.

birlemci Başta gelen, birinci, ilk.

birlemcilik (-gi) Üstünlük, faikıyet, önce (veya önde) gelme, takaddüm.

birleşme, birleşüv *(eylem adı)* **birleşmek**; 1. Birleşme; bağlama. 2. *(kimya)* Bileşim.

Mında kiçkene ḫocalıḳlarnıñ birleşüvi sayesinde çoḳ ḫalḳ yaşaması kozde tutula. "Burda küçük yöneticiliklerin birleşmesi sayesinde çok halkın yaşaması gözde tutuluyor." -Çerkez Ali - 1.

Bugun sen ve Aziz, biri-birinden ayırılġan eki adamnıñ birleşmesine ve bozulġan korantanıñ yañıdan tiklenmesine, sebepçi oldıñız... "Bugün sen ve Aziz, birbirinden ayrılmış iki insanın birleşmesine ve bozulan ailenin yeniden bir araya gelmesine vesile oldunuz..." -U. Edemova - 2.

birleşmek Birleşmek.

birleşmemek *(olumsuz)* **birleşmek.**

birleştirici Birleştirici, birleştiren; **~ toḳuma** *(anatomi)* Bağ dokusu.

birleştirme, birleştirüv *(eylem adı)* **birleştirmek**; Birleştirme; bağlama; **topraḳnen ~** *(fizik)* Topraklama; toprağa bağlama.

Mesele şunda ki, o ḳoşarlarnı birleştirüv işini tezce bitirmekniñ tarafdarı edi. "Mesele şunda ki, o obaları birleştirme işini çabucak bitirmenin taraftarı idi." -Çerkez Ali - 1.

birleştirmek Birleştirmek.

Deral artına çevirildi ve onı urġan yigitniñ boynuna, sol omızınen birleştirip kuçlü yumruḳnen urdı. "Hemen geriye döndü ve ona vuran delikanlının boynu(nun), sol omzuyla birleştiği yere güçlü bir yumruk vurdu." -U. Edemova - 2.

birleştirmemek *(olumsuz)* **birleştirmek**.

birley-birley *(ağızlarda)* Birer, birer birer; bk. **birer (-birer)**.

Onıñ aġası, emceleri, ḫorantaları episi birley birley açlıḳtan oldüler. "Onun babası, amcaları, bütün ailesi, birer birer açlıktan öldüler." -A. Hilmi.

birli-birli *(ağızlarda)* Birer birer; bk. **birer birer**.

birlik (-gi) 1. Birlik; **~ olmaḳ** Birlik olmak. 2. Fikir birliği. 3. Birim. 4. Birlik *(para)*.

Birlik olmay ketseñiz şay, / İşiniz ġayet pek fena... "Birlik olmayıp giderseniz böyle, / İşiniz gayet fenadır." -H. Çergeyev.

birlikli Hep beraber yapılan; **~ emek** Ortaklaşa çabalar; elbirliği; uyumlu çalışma; krş. **birdemliknen**.

Şunı da aytmaḳ lazım ki, o geceden soñ, yañı geologlar otradı ġayet ḳaviy birlikli kollektivge çevirildi, onıñ azapları arasında samimiy ve dostane munasebetler asıl oldı. "Şunu da söylemek gerekir, o geceden sonra jeologlar ekibi gayet sağlam birlikli bir topluluğa çevrildi, üyeleri arasında samimi ve dostane ilişkiler kuruldu." -E. Umerov - 2.

birlikte Birlikte; müştereken, ortaklaşa, beraber; **onen birlikte** Onunla beraber; bk. **beraber**.

Biz bir koyden olsaḳ, birlikte mında kelip sığınsaḳ, men ona canı ağırtacaḳday bir şeyçik aytmasam, o neçün menden suvuna eken? "Biz aynı köyden olduğumuz, buraya birlikte gelip sığındığımız, ben onu kızdıracak bir şey söylemediğim hâlde o niçin ben den soğuyor acaba?" -A. Hilmi.

birmuçelik *(matematik)* Bir terimli.

birsi bk. **biri**.

Yarın degil, o birsi kunü kelmek kerek. "Yarın değil, öbür gün dönmek lazım." -İ. Abduraman - 1.

bisinmek, **biysinmek** *(ağızlarda)* Sempatisini kazanmak; kendine çekmek, ısındırmak.

Ḳalın celkesi, ḳırmızı yuzü, iri, dülber kozleri, yımşaḳ muamelesi, kulümsirep turġan yuzü adamlarnı kun-kunden ozüne ısındırdı ve koy cemaatı içinde Nikitanı bisinmegen bir adam ḳalmadı. "Kalın ensesi, kırmızı yüzü; iri, güzel gözleri, yumuşak muamelesi, devamlı gülümseyen yüzü insanları gün geçtikçe kendine bağladı ve köyün cemaati içinde Nikita'yı kabullenmeyen tek bir adam kalmadı." -Çerkez Ali - 2.

biskvit Bisküvi.

bismillâ *(din)* Bismillah; **~ demek (~nen başlamaḳ** Bismillah demek.

bisresi-isresi *(ağızlarda)* Yabancı ve yakın insanlar; bk. **esresi-mesresi**.

bissektrisa *(matematik)* Açıortay, bisektris.

bisulfat *(kimya)* Bisülfat *(Asit sülfatlara bazen verilen ad)*.

bişekil Biçimsiz, şekilsiz, çirkin, amorf; krş. **piçimsiz**; **şekilsiz**.

bişmiş bk. **pişmiş**.

bit (-ti) *(zooloji)* Bit; **osümlik ~i** Bitki biti; **boġday ~i** Buğday biti.

Tapḳannı itke, arḳasını bitke aşata. "Bulduğunu ite, sırtını bite yedirir." -Atalar Sözü.

bita *(ağızlarda* **bitâ**, **buyükana**, **kata***)* Nine, büyükanne; krş. **ḳartana**.

Uç salḳım yuzüm pıtaḳta: / Bir salḳım uzdim bitama. / Bir salḳım uzdim babama, / Bir salḳım uzdim - anama. “Üç salkım üzüm dalda: / Bir salkım kopardım büyükanneme. / Bir salkım kopardım babama, / Bir salkım kopardım, anneme.” -N. Umer - 1.

bitâ *(Kouş ağzında)* Nine; bk. **bita**; **ḳartana**; **buyükana**.

bitamamaḳ Bitememek; krş. **bitip olamamaḳ**.

bitaraf Tarafsız, nötr; **~ ḳalmaḳ (olmaḳ)** Tarafsız olmak.

Bir adam bitaraf. Bunı ḳaydet, - dedi. Er kes Musemmaġa baḳtı. “Bir kişi tarafsız; bunu kaydet, dedi. Herkes Müsemma’ya baktı.” -A. Osman - 1.

bitaraflıḳ Tarafsızlık, bitaraflık.

bitay Yaşlı kadın, ihtiyar kadın *(hitap etmek için de kullanılır)*; krş. **ḳartanay**.

Kursk vokzalına barıp çıḳtıḳ, andan elektriçkaġa mindik de bitaynıñ şeer civarında yerleşken evine yonedik. “Kursk istasyonuna vardık, oradan elektrikli trene bindik ve ihtiyar kadının şehrin dışındaki evine yöneldik.” -E. Umerov - 1.

bitik 1. *(Kodeks Kumanikus)* Kitap; bk. **kitap**. 2. Yazma, yazı; belge, vesika.

bitikçi 1. *(Kodeks Kumanikus)* Kitapsever, çok kitap okuyan, bibliyofil.

bitiramamaḳ Bitirememek; krş. **bitirip olamamaḳ**.

bitirgen Bitirmiş.

bitirici Bitirici.

bitirmek Bitirmek; tamamlamak; krş. **tamamlamaḳ**; **tüketmek**; **bitirip olamamaḳ** Bitirememek; krş. **bitiramamaḳ**.

Bir yıldan daa mektebi bitirecek, soñra koyümizdeki ambulatorinda çalışacaḳ emiş. “Bir yıl sonra mektebini bitirecek, sonra köyümüzdeki dispanserde çalışacakmış.” -A. S. Ayvazov - 1.

bitirmemek *(olumsuz)* **bitirmek**.

bitişici Bitişen (birbirine dokunacak kadar yaklaşan).

bitişik (-gi) Bitişik; **~ ḳaşlar** Çatma kaşlar (aralarında kılsız yer olmayıp birbirine kavuşmuş olan kaşlar); krş. **çatma ḳaşlar**.

bitişken Yapışık, bitişik.

bitişmek Kaynaşmak; yapışık olmak; bitişik olmak; çatık olmak; krş. **çatmaḳ**.

Aḳşam uzeri kun ḳonacaḳ vaḳıtta ḳarşısıdaki dağlar arasından sanki kuneş yuzüne bitişken kibi mavi tüs deniz korünir edi. “Akşamüzeri güneş

batacağı zaman karşıdaki dağların arasından sanki güneşin yüzüne bitişmiş gibi mavi renkli deniz görünürdü.” -O. Akçokraklı - 1.

bitişmemek *(olumsuz)* **bitişmek.**

bitiştirmek Bitiştirmek, birleştirmek.

bitki Bitki; krş. **osümlik; ~ler** Bitkiler; krş. **nebatat**.

bitmegen-tükenmegen bk. **bitmez-tükenmez.**

bitmek (I) 1. Bitmek; sona ermek; krş. **tükenmek**; **bitip olamamaḳ** Bitememek; krş. **bitamamaḳ.** 2. Çok yorulmak; **pek yoruldım, bittim** Çok yoruldum, tükendim.

Amma Esmanıñ sözleri bitmegen edi. “Ama Esma’nın sözleri bitmemişti.” -A. Odabaş.

bitmek (II) Yetişmek (bitki hakkında); krş. **yetişmek; osmek.**

bitmemek *(olumsuz)* **bitmek (I)**; **bitmek (II)**.

bitmemezlik (-gi) Tüketilmezlik, bitmez tükenmez oluş, bitmemezlik, sonsuzluk; krş. **tükenmemezlik.**

bitmez Hiç bitmeyen, ardı arkası gelmeyen, sonsuz, sonu gelmeyen; **~ olmaḳ** Sonsuz olmak.

bitmez-tügenmez bk. **bitmez-tükenmez**.

bitmez-tükenmez Bitmez tükenmez.

Bu uzun tekerlemelernen başlaġan ertegeler, oca yengem ketkeninen başlar, bitmez-tükenmezdi. “Bu uzun tekerlemelerle başlayan folklor eserleri, hoca yengem gider gitmez başlar, bitmez tükenmezdi.” -N. Çelebicihan.

bitseps *(anatomi)* Pazı, bazu.

bivasta Doğrudan doğruya, araçsız olarak, araç kullanmadan,doğruca.

biy *(zooloji)* Örümcek; krş. **orümçek; ḳaya ~** Tarantula; **~ piçimli** Örümcek biçimli.

Onlar avı içinde beklep de çibin ya da bir ḳurtçıḳ ḳanatınen ilişip keçken biy kibi, tükânından başını çıḳarıp, bu ‘maruşke’niñ artından baḳar. “Onlar ağı içinde bekleyip de sinek ya da bir kurt kanadı ile ilişip geçen örümcek gibi, dükkândan başlarını çıkarıp bu ‘kızın’ arkasından bakar.” -U. İpçi - 1.

biyaz *(ağızlarda)* Beyaz, ak; bk. **beyaz.**

biye İki yaşındaki kısrak *(yavrulanmış)*.

biyim *(tarih)* Kırım Hanının eşinin, annesinin resmi adı.

biylemek Kaynamak, kaynaşmak, bol olmak; hızlı ve bol üremek; krş. **sırḳmaḳ.**

biysinmek bk. **bisinmek.**

biyük *(ağızlarda)* Büyük, iri; bk. **buyük**.

biz (I) Biz *(şahıs zamiri)*; **~de** Bizde; **~ler** Bizler; **~deki** Bizdeki; **~dekiler** Bizdekiler; **~im** Bizim; **~den** Bizden; **~ge** Bize; **~ni** Bizi.

Ondan sonra, kene o proyektte bizde doḳsan altı biñ desyatina vaḳıf toprağı var, o topraḳlar fuḳare ḫalḳḳa verilsin, dep yazġanlar. "Ondan sonra gene o projede bizde doksan altı bin desyatina vakıf toprağı var, o topraklar fakir halka dağıtılsın, diye yazmışlar." -H. Ş. Toktargazi.

Elbet, şimdi de, eger ekspeditsiyamıznıñ işi yaḫşı keçse, muvafaḳiyet ḳazansa, işimizni yekünlegen devirde, bizdeki Atalar Sözünde denilgeni kibi 'ne şiş yansın, ne kebab…' dep, bar kuçümiznen tırışacaḳmız. "Elbette şimdi de eğer araştırmamız iyi giderse, başarı kazanırsa, işimizi bitirdiğimiz dönemde, bizdeki atasözünde denildiği gibi, 'ne şiş yansın, ne kebap…' diye var gücümüzle çabalayacağız." -E. Umerov - 2.

Oca yengem yavaş-yavaş, pısa-pısa kelir, ḳapı arḳasından bizlerni, bizim oyunlarımızını, sözlerimizni, şaḳalıḳlarımızını dinler, soñ birden-birge ḳapı açılır, kirerdi. "Hoca yengem yavaş yavaş, pısarak gelir, kapının arkasından bizleri, bizim oyunlarımızı, konuşmalarımızı, şakalarımızı dinler, sonra birdenbire kapı açılır, girerdi." -N. Çelebicihan.

Kim bilir işbu ḳorḳunç ḳobanıñ bizge bellisiz nice-nice acayip sırları bardır... "Kim bilir bu korkunç mağaranın bilmediğimiz nice sırları vardır..." -O. Akçokraklı - 1.

biz (II) Biz *(sivri uçlu, saplı el aracı)*.

bizce(sine) Bizce, bizim fikrimize göre.

bizimce(sine) bk. **bizce(sine)**.

biznes İş; işletme.

biznesmen İş adamı; krş. **iş adamı**.

bizon *(zooloji)* Bizon *(Amerika'da yaşayan bir cins hörgüçlü yaban öküzü)*.

blank Form, damgalı kağıt, matbu varaka.

blanşirovka Beyazlatma, ağartma; **~ yapmaḳ** Beyazlatmak.

blik bk. **yarıḳ tamġası**.

blinçik (-gi) Blin *(Bir tür Rus yufkası, krepi)*; **~ aşamaḳ** Blin pişirmek.

blindaj Siper, sığınak, blindaj, muhafaza siperi, kazamat.

blok Blok.

Uç biñ kilovatt ḳudretindeki birinci energiya blokı çalışıp başladı. "Üç bin

kilovat kudretindeki birinci enerji bloğu çalışmaya başladı.” -U. Edemova - 1.

blokada Abluka, kuşatma, muhasara.

blokadalı Ablukalı.

blokgauz *(askerlik)* Blokhavz *(1. Zırhlı büyük gemilerdeki zırhlı kumanda yeri. 2. Avcı kulübeleri ve dağ sığınakları gibi betondan yapılmış küçük savunma istihkamı)*; gözetleme kulesi.

bloklaġan Blokaj(s)i.

bloklama, **bloklav** *(eylem adı)* **bloklamaḳ**; 1. Kuşatma, abluka, muhasara. 2. Birleşme, gruplaşma, blok kurma (veya yapma), birlik olma.

bloklamaḳ 1. Abluka etmek, kuşatmak, muhasara etmek, ablukaya almak. 2. Blokaj yapmak.

bloklanġan Bloke edilmiş.

bloknot Bloknot, defter, not defteri, ajanda, andaç.

bluza Kadın iş elbisesi, bluz; gömlek.

blyuming Bluming.

BMT (Birleşken Milletler Teşkilâtı) Birleşmiş Milletler Teşkilatı.

bo (I) *(ağızlarda)* Bu, şu; bk. **bu**.

bo (II) 1. bk. **boa**. 2. *(çocuk sözü)* Umacı, öcü, cin, hortlak.

boa 1. Boa (kürk atkı). 2. *(zooloji)* Boa (yılanı).

bobina Bobin, makara.

bocalamaḳ 1. Tereddüt etmek; ne yapacağını (ya da konuşacağını) bilememek; krş. **arsızlamaḳ**; **datsızlanmaḳ**. 2. Hırçınlanmak; nazlanmak; kapris yapmak (çocuk hakkında); krş. **arsızlamaḳ**; **bala bocalap başladı** Çocuk hırçınlaşmaya başladı.

Kundüz biraz bocaladım. Endiden soñ ne olur belleysiñ? “Gündüz biraz sarsıldım. Şimdiden sonra ne olur sanıyorsun?” -Çerkez Ali - 1.

bocalamamaḳ *(olumsuz)* **bocalamaḳ**.

bocanaka *(zooloji)* Amfipotlar, tırnaksılar.

boceçik (-gi) Küçük böcek.

bocek (-gi) Böcek; krş. **aşerat**; **sırlı ~** *(zooloji)* Uğur böceği.

Topraḳ kiyer, ya toz olur tenim de / Bir ḳarınca, bir bocekniñ teniday, / Bir kelir, şu âlemden coyulır. “Toprak giyer, ya toz olur tenim de / Bir karınca, böceğin teni gibi, / Bir gelir, şu âlemden kaybolur.” -A. Latifzade - 1.

bodan *(Karasubazar ağzı)* Çingene, Roman; bk. **çingene**.

bodene *(zooloji)* Bıldırcın; krş. **bıldırcın**; **ana ~** Dişi bıldırcın; **~ yımırtaları** Bıldırcın yumurtaları.

Bir kun avdan ḳayta Murat, ḳoş tüfeği elinde / Çanta tolu çil, bodene, patron ḳuşaḳ belinde. "Bir gün avdan döner Murat, çiftesi elinde / Çanta dolu çil, bıldırcın, kurşun kuşağı belinde." -A. Kadrizade.

bogren *(ağızlarda)* Hastalığın şiddeti en üst derecede.

boġa *(Kodeks Kumanikus)* Boğa; bk. **buġa**.

boġamamaḳ Boğamamak; krş. **boġıp olamamaḳ**.

boġaz 1. Boğaz (insanın). 2. Boğaz (şişenin). 3. *(coğrafya)* Boğaz (denizin); dağ geçidi. 4. Namlu; ağız (silahın). ● **açuvı ~ına keldi** *(deyim)* Tepesi attı; çok öfkelendi; **~nıñ aġzı** Körfez ağzı; boğaza giriş; **Anġara ~ı** Angara geçidi (Kırım yarımadası dağlarında bulunan bir geçit).

Ana-babannıñ artına kit, oġursız! / Aşaġan aşın boġazında ḳalsın da tıyılıp ol! "Annenle babanın ardından git, uğursuz! / Yediğin yemek boğazında kalsın da boğulup öl!" -A. Odabaş.

boġazınace Boğazına kadar.

boġazlamaḳ Çapalamak *(patates)*.

boġça Bohça.

boġçaçıḳ (-ġı) 1. Bohça, çıkın. 2. *(aşçılık)* Bir tür kek; krş. **sıḳma borek**.

boġçalamaḳ Bohçalamak (bir şeyi bohça içine koyup sarmak); **boġçalap ḳoymaḳ**.

boġçalamamaḳ *(olumsuz)* **boġçalamaḳ**.

boġday *(botanik)* Buğday; **~ biti** *(zooloji)* Buğday biti.

Koy ogünde tolḳunlanġan boġdaylarday sallana-sallana, yutḳuna yutḳuna oḳurdıḳ. "Köy önünde dalgalanan buğdaylar gibi sallana sallana, yutkuna yutkuna okurduk." -N. Çelebicihan; **~ anbarı** Buğday ambarı; **ḳış ~ı** *(veya* **kuzlük***)* **~** Kışlık buğday; **~ biti** *(zooloji)* Buğday biti.

boġmaḳ, *(ağızlarda* **buvmaḳ***)* 1. Boğmak (soluk almasına engel olarak öldürmek); **boġıp oldürmek** Boğup öldürmek. 2. Batırmak; suda boğmak; **boġıp olamamaḳ** Boğamamak; krş. **boġamamaḳ**.

Anda çürüsin kemiklerin, / İnsan boġmaḳ, yurt talamaḳ. "Orada çürüsün kemiklerin, / İnsanı boğmak, yurda köpek gibi saldırmak" -Y. Ş. Ali.

boġmamaḳ *(olumsuz)* **boġmaḳ**.

boġucı 1. Boğucu; bunaltıcı; **~ gaz** Boğucu gaz. 2. Boğan kimse.

boğuḳ (-ğı) Boğuk (ses); ~ **kulkü** Boğuk gülme sesi.

Boğuḳ seslernen, açuvnen ayttı: — Toḳta sen, bir ḳaç kunden ketecegim... "Boğuk seslerle, hınçla söyledi: — Dur sen, birkaç gün sonra gideceğim..." -A. Odabaş.

boğulıp-boğulıp Boğulurcasına.

boğulmaḳ 1. Boğulmak; nefesi kesilmek. 2. Boğulmak; bir şey boğazında kalmak. 3. Suda boğulmak; batmak; **suvğa** ~ Suda boğulmak.

Selbiler, çınarlar, baġ ve baġçalar içinde boğulmış sayfiyeler arasından Aluştanıñ kenarından deñiz yalısına endiler. "Selviler, çınarlar, bağ ve bahçelerin içinde boğulmuş sayfiyelerin arasından Aluşta'nın kıyısından deniz sahiline indiler." -A. S. Ayvazov - 1.

boğulmamaḳ *(olumsuz)* **boğulmaḳ**.

boğurdaḳ (-ğı) *(anatomi)* Nefes borusu, trake; krş. **kekirdek**.

boğurdaḳḳace *(veya* **bağurdağınace***)* Çok fazla, fazla fazla, çok çok, boğazına kadar; **~ toḳum** Çok çok tokum.

boğurdaḳtan Çok fazla, fazla fazla, çok çok, boğazına kadar.

boğuz Gebe, hamile *(hayvanlar hakkında)*; krş. **ḳaçḳan**; **~ sığır** Hamile sığır.

boḫra Okr, sarı toprak; aşı boyası *(İçine karışan demir hidroksit miktarına göre pas sarısı, kızıl ya da koyu esmer renk almış gevrek kil)*.

bojan *(zooloji)* Eşekarısı; krş. **yaman ḳurt**.

bokal Kadeh, bardak; krş. **ḳade**.

boks Boks; profesyonel boks.

boksçı Boksör; boks yapan.

boksit (-ti) *(kimya, jeoloji)* Boksit.

O, uzanıp, yanında yatḳan ḳızıl yavluğını aldı ve içine taş ḳoyıp topaçladı da, bana boksitke beñzegen taş tarafḳa attı. "Uzanıp yanında yatan kızıl örtüyü aldı ve içine taş koyup topak yaptı, biraz önce gördüğü boksite benzeyen taşın olduğu yere attı." -E. Umerov - 2.

bokslamaḳ Boks yapmak.

bokürmek bk. **okürmek** (2).

bol 1. Bol; bereketli, zengin; cömert; krş. **bereketli**; **mamür**; **oñ (II)**. 2. Geniş; vasi; engin; krş. **keñ**; **keniş**.

Boyle bol bereket vaḳtında, alla saḳlasın, apansızdan bir yel çıḳıp ḳalsa, yerge tökülgen tökündini eali ayıp yetiştiralmay edi. "Böyle bol bereket olduğu zaman, Allah korusun, ani bir rüzgâr çıkarsa, yere dökülen döküntüyü

ahali toplayıp yetiştiremiyordu.” - Çerkez Ali - 2.

bola bk. **ola**.

bolat (-tı) Çelik; krş. **çelik**.

boldurma, **bolduruv** *(eylem adı)* **boldurmaḳ**.

boldurmaḳ Yorulmak; krş. **yorulmaḳ**, **talmaḳ**; **uslanmaḳ (II)**.

Ḳaranlıḳ gecede yollarda ḳalsan, / Toḳtavsız yurüşten boldursan, talsan “Karanlık gecede yollarda kalırsan, / Durmadan yürümekten halsiz düşersen, yorulursan.” -Y. Temirkaya - 1.

boldurmamaḳ *(olumsuz)* **boldurmaḳ**.

boldurtmaḳ Yormak.

boldurtmamaḳ *(olumsuz)* **boldurtmaḳ**.

bolero Bolero *(1. Bir İspanyol dansı ve bu dans için yapılmış müzik parçası. 2. İki zamanlı ve senkoplu Küba dansı ve türküsü)*.

bolge *(Yabancı kökenli sözcük)* Bölge, mıntıka, daire.

bolgüç (-çi) Bölücü, ayırıcı.

bolır-bolmaz: ~ **şey(ler)** *(ağızlarda)* Saçma sapan şeyler, önemsiz şeyler, ufak tefek bir şey; bk. **olur-olmaz**.

bolid *(astronomi)* Meteor, göktaşı, bolid.

bollaşmaḳ Bollaşmak, bol duruma gelmek.

bollaşmamaḳ *(olumsuz)* **bollaşmaḳ**.

bolluḳ (-ġı) 1. Bolluk, bereket; krş. **mamürlik**. 2. Geniş ve açık yer; enginlik; krş. **kenişlik**.

Soñ o mańa Aḳyarda bizday aç balalar içün maḫsus yerler açılġanını, yuḳarı mailelerden Ayşeçigi de emcesi anda yerleştirip kelgenini, andaki otmek bolluġını, balalarġa pilâv, pasta aşatḳanlarını eşitkenini anlatıp, meni yañı baştan çoştırdı. “Sonra bana, Akyar'da bizim gibi aç çocuklar için özel yerler açıldığını, yukarı mahallelerden Ayşeciği de amcasının oraya yerleştirip geldiğini, oradaki ekmek bolluğunu, çocuklara pilav, pasta yedirdiklerini işittiğini anlatıp beni yeni baştan coşturdu.” -A. Hilmi.

bolmaḳ (bomaḳ) *(ağızlarda)* Olmak; bk. **olmaḳ**.

*Tev-tev, yazıḳ! Bolmadı iş, menim işim cürermi? / Fuḳarede baḫıt barmı, o maḳsatḳa ererm*i? “Tüh tüh, yazık! Olmadı iş, benim işim yürür mü? / Fakirde şans var mı; o, maksada erer mi?” -A. Kadrizade.

bolme *(eylem adı)* **bolmek**; 1. Bölme, duvar, perde. 2. *(çokluk)* **~ler** Bölme *(ölçekte)*.

bolmek Bölmek; krş. **taḳsim etmek**; **ekige ~** İkiye bölmek; **bolip olamamaḳ** Bölememek.

Şairlerniñ yuḳusını bolgen yollar ve izler, / Şiiriyet ulkesinde yaratalar bostanlar. "Şairlerin uykusunu bölen yollar ve izler, / Şiir ülkesinde yaratırlar bostanlar." -R. Burnaş - 2.

bolmeli Bölmeli (ölçekte).

bolmemek *(olumsuz)* **bolmek.**

bolmesiz Bölmesiz *(ölçeksiz)*.

bolonka Bişon, bichon bolognese (köpek türü).

bolsa: **~ bir yutum** (veya **bir ḳaşıḳ**) **suv içine boġacaḳ** Olsa bir kaşık suda boğacak.

bol-sal Bol; geniş; özgür; **~ nefes almaḳ** Rahatça nefes almak.

Soframız bol-sal, şeñlik de yeterlik oldı. "Soframız bol ve mutluydu." -E. Umerov - 1.

bolşevik (-gi) Bolşevik.

bolt (-tı) Civata; somunlu vida.

bolüci *(matematik)* Bölen.

bolük (-gi) Bölüm; şube; krş. **şube.**

Saġlıḳlaşayatḳanda Rustem bolük komandiriniñ bir ḳaç daḳḳaġa ḳalmasını rica etti. "Vedalaşırlarken Rüstem bölük komutanının birkaç dakika kalmasını rica etti." -A. Osman - 2.

bolüm 1. Derece, kerte; bölüm çizgisi. 2. *(botanik)* Çenek.

bolünici *(matematik)* Bölünen, maksum.

bolünmek 1. Bölünmek. 2. Ayrılmak, birbirinden ayrılmak; **bolünip olamamaḳ** Ayrılamamak.

bolünmemek *(olumsuz)* **bolünmek.**

bolünmez Bölünmez.

bolünti *(matematik)* Bölüm; krş. **bolüv neticesi.**

bolüşamamaḳ Bölüşememek, paylaşamamak; krş. **bolüşip olamamaḳ.**

bolüşmek Bölüşmek; paylaşmak; krş. **paylaşmaḳ**; **bolüşip olamamaḳ** Bölüşememek, paylaşamamak; krş. **bolüşamamaḳ.**

Ḳana şimdi onı añlaġan, yuregindeki dertlerini bolüşken bir adam olsa edi. "Keşke, şimdi onu anlayan, yüreğindeki dertlerini bölüşen bir insan olsaydı." -A. Osman - 2.

bolüşmemek *(olumsuz)* **bolüşmek.**

bolüv Bölme işlemi; **~ neticesi** Bölüm; krş. **bolünti**; **ardı-sıra ~** *(matematik)* Sırayla bölme; **ḳalımtılı ~** *(matematik)*

Kalanlı bölme; **yarı-yarığa ~** Yarı yarıya bölme.

bom *(pekiştirme eki)* bk. **bom-boş**.

Minarege koterile çalbaş ruzgâr, / Yalı bom-boş, cami bom-boş, ağlay yollar. “Minareye yükseliyor kır başlı rüzgâr, / Sahil bomboş, cami bomboş, ağlıyor yollar.” -Y. Kandım - 1.

bomajni *(botanik)* Bir elma türü.

bomba Bomba; **~ sığınağı** Bomba sığınağı.

bombalamaḳ Bombalamak, bomba atmak.

bombardıman Bombardıman, bombalama; **~ tayyaresi** Bombardıman uçağı, bombardıman tayyaresi; **~ etmek** Bombalamak, bomba yağdırmak, bombardıman etmek; topa tutmak.

bom-boş Bomboş.

Cepleri bom-boş, ḳursağı ġırılday. “Cepleri bomboştu, karnı gurulduyordu.” -E. Umerov - 2.

bona *(mali)* Bona.

bonbonerka Şekerleme kutusu, bonbon kutusu.

bonday(ın) *(ağızlarda)* Öyle, böyle, şöyle; böylece; bk. **boyle**.

boñaymaḳ 1. Bunalmak; boğulmak (dumandan, tozdan). 2. Zehirlenmek (kömür gazıyla vb.); **komürden boñaydı** Kömür gazıyla zehirlendi; **yuḳudan ~** Uyuklamak, pineklemek.

boñaymamaḳ *(olumsuz)* **boñaymaḳ**.

bo-o *(çocuk sözü)* Umacı, öcü, cin, hortlak; krş. **bo (II)**; **botiy**; **ana bo-o kele** Eyvah öcü geliyor!

bor (I) Tebeşir.

Ḳalem, defter, bor dağıttı. “Kalem, defter, tebeşir dağıttı.” -N. Çelebicihan.

bor (II) *(kimya)* Bor.

bora (I) Buğra, buğur (erkek deve).

bora (II) Bora (yağmur getiren sert rüzgâr).

Ḳaysıñız pek ḳaraman, belli olsın, / Ḳaysınız pek çıdaycaḳ boran yelge. “Hanginiz daha yiğit belli olsun, Hanginiz çok dayanacak bora yeline.” -B. Çobanzade - 1.

boramaḳ (şiddetli) Esmek (rüzgar hakkında).

boramamaḳ *(olumsuz)* **boramaḳ**.

boran Fırtına; bora; boran; krş. **tufan**; **afan-tufan**; **ḳar ~ı** Kar fırtınası; **toz ~ı** Toz fırtınası.

Bosaġadan atlap, endi çıḳḳanı kibi, boran onıñ eteginden, şalından tartḳılap çekti, arıḳ uzun kevdesini itekledi, salladı. “Merdivenden iner inmez, rüzgâr onun eteğinden, şalından

çekerek, zayıf uzun vücudunu itekledi, salladı.” -U. Edemova - 3.

boratmaḳ bk. **boramaḳ**.

Boray Boray *(halk kahramanı)*.

borazan 1. *(müzik)* Borazan (büyük çaplı, uzun bakır boru). 2. *(tarih)* Afrasyab borusu. 3. Megafon.

borazancı Borazancı (borazan çalan kimse).

borç (-cı) 1. Borç; krş. **odünç**. 2. Vazife; boyun borcu; mükellefiyet; **diniy ~lar** Dini vazifeler.

Derler: ‘ebet borcımızdır aḳ bergenin aşamaḳ’, / Süzeklerini oḳutırlar, bolmasa da tutamaḳ. “Derler: ‘Evet borcumuzdur, Hakk’ın verdiğini yemek’, / Hastalıklarını okuturlar, olmasa bile erzak.” -M. Nuzet - 1.

borçıḳ (-ġı) Tebeşir (çubuğu).

borçḳa Borç olarak.

borçlanmaḳ Borçlanmak.

Grişanı kemire. Ziyanı yoḳ. Borçlansın. “Grişa’yı kemiriyor. Ziyanı yok. Borçlansın.” -E. Umerov - 2.

borçlanmamaḳ *(olumsuz)* **borçlanmaḳ**.

borçlu 1. Borçlu. 2. Mecbur; krş. **medün**; **mecbur**.

Yaş ekende borçlusun, baba zornı; çekmege, / Osken soñ da, erge barıp, ona boyun egmege. “Gençken mecbursun, baba baskısını çekmeye, / Büyüyünce de, kocaya varıp, ona boyun eğmeye.” -M. Nuzet - 1.

bordo 1. Kırmızı Bordo şarabı, Bordo. 2. Koyu kırmızı, bordo, şarap rengi.

bordür Bordür.

borek (-gi) Börek.

borjom Borjom suyu *(Bir çeşit maden suyu)*.

bork *(ağızlarda)* 1. Kürk; bk. **kurk**. 2. Kürk şapka; **kurk ḳalpaḳ**.

Başına dülber borkini çompaytḳan ḳumral çoçamiy yol kenarında ḳanatlarını ḳabartıp, avanıñ tilsiz sükünetini bozıp oz tilinde şeñlenip yırlamaḳta. “Başındaki güzel tüylerini kabartan kumral tarla kuşu kürkü, yol kenarında kanatlarını kabartıp havanın sessizliğini bozarak kendi dilinde mutlu bir şekilde şarkı söylemekte.” -M. Ablalimov.

borla 1. *(botanik)* İtüzümü; krş. **kopek yuzümi**. 2. *(Kodeks Kumanikus)* Bahçe, bağ, üzüm bağı; bk. **baġça**; **baġ**.

borlamaḳ Badana yapmak (tebeşir ile).

borlamamaḳ *(olumsuz)* **borlamaḳ**.

borlu Borlu (eğlenceli halk marşı).

Artıḳ men bol-bol korenlerge, torularġa, borlularġa ḳavuşḳan, artıḳ bu iri kozli ipek yalınlı, sevgili aygırlar tamamile menim olġan ediler. “Artık ben bol törenlere, dorulara, borlulara kavuşmuştum; artık bu iri gözlü, ipek yeleli, sevgili aygırlar tamamıyla benim olmuşlardı.” -N. Çelebicihan.

bormaşna *(tıp)* Dişçi matkabı, gırgır, diş delme makinesi.

borsuḳ *(zooloji)* Porsuk; **~ ağacı** *(botanik)* Porsuk ağacı; **~ balası** Porsuk yavrusu.

Bu borsuḳlar yuvasında / Keçer omür boşuna. “Bu porsuklar yuvasında / Geçer ömür boşuna.” Y. Ş. Ali.

borsumaḳ Bozulmak, çürümek.

borsumamaḳ *(olumsuz)* **borsumaḳ**.

borşç *(aşçılık)* Borş çorbası, bir nevi Rus çorbası.

boru 1. Boru. 2. Kap.

O oturġan soñ, Rüstemni yeñgilden koterip, krovat ustüne oturttı, kolmegini yuḳarı çekip, ağaç borunen de koküsini, de arḳasını diñlep başladı. “O oturduktan sonra, Rüstem’i tekrar kaldırıp, karyolanın üstüne oturttu, gömleğini yukarı çekip, ağaç boruyla bir göğsünü bir arkasını dinlemeye başladı. “ -E. A. Osmanoğlu - 1.

borü *(zooloji)* Kurt; krş. **ḳaşḳır**; **ḳurt (II)**.

Boyle gicelerde borüler bile ḳobalarında çıḳmaylar. “Böyle gecelerde kurtlar bile inlerinden çıkmazlar.” -Cemil Seydamet - 2.

borübasar Kurt köpeği; krş. **çoban kopegi**.

bosaġa 1. Eşik. 2. *(jeoloji)* Nehrin dibindeki seki (kaya).

Bosaġasından atlap tışḳa çıḳmaġan tatar apayları şimdi çalpan-çarıḳ komür alış-verişine yapışḳanlar. “Evinin eşiğinden atlayıp dışarıya çıkmamış Tatar kadınları şimdi zar zor olsa da kömür alışverişi yapıyorlar.” -A. Hilmi.

bosaġalı Sekili, dibi kayalı.

bosalaḳ (-ġı) *(ağızlarda)* Mini mini çocuk, küçük çocuk, yavru; bk. **posalaḳ**.

bosboten(den) *(ağızlarda)* Boşu boşuna; nafile, beyhude; krş. **nafile**.

bostan 1. Tarla; **ḳavun ḳarpız ~ı** Bostan (kavun ve karpuz tarlası). 2. *(ağızlarda)* Salatalık, hıyar; bk. **ḫıyar**.

Birevleri caylâvġa ketti, ḳoy baḳtı, çoban oldı, ekinci birleri toprak sürdi, tütün saçtı, bostan ekti, baġ-bağça asradı, bazı birleri at aldı, arabacı oldı. “Bazıları çoban olup, yaylalarda koyun bakmaya gitti, bazıları toprak sürdü, tütün ekti, bostan ekti, bağ bahçe yaptı, bazıları at aldı, arabacı oldu.” -Y. Bolat.

bostan-bostandan Bahçeden bahçeye.

bostancı 1. Bostancı; çiftçi. 2. *(tarih)* Hanın bahçıvanı.

Boyalı eski bir teneke ustünde 'Bostancılar koy ḫozyaystvosı şirketi' yazılġan. "Boyalı eski bir tenekenin üzerinde 'Bostancılar Köy İşleri Şirketi' yazılmış." -U. İpçi - 1.

boston *(tekstilcilik)* Boston; Boston kumaşı.

bosun *(ağızlarda)* Olsun, bırak olsun, olmasına izin ver; bk. **olsun**.

boş 1. Boş; **~ laf** Boş laf; palavra. 2. Yumuşak (toprak, kar vb. hakkında); krş. **kevşek (II)**; **~ topraḳ** Yumuşak toprak.

Zan edüp ḳafada marifet boldur, / Soñunda elin boş ḳalma be yahu! "Zannedip kafada marifet boldur, / Sonunda elin boş kalma be yahu!" -A. Kadrizade.

Nazim aşlamalarnı kozden keçirdi ve çuḳurlarnı, sepilgen kubreni, yımşatılġan boş topraḳnı teşkerip çıḳtı. "Nazim fidanları gözden geçirdi ve çukurları, serpilen gübreyi, yumuşatılan boş toprağı inceledi." -Çerkez Ali - 1.

Ama koylüniñ psiḫologiyasını anlamaġan reber çeşit türlü boş laflarnen onıñ keyfini boza, okesini ḳozġalay, işlep turġan yerinde ḳolundan senegini taşlamaġa mecbur ete. "Ama köylünün psikolojisini anlamayan rehber çeşitli boş laflar ile onun keyfini bozar, sinirini kışkırtır, çalıştığı yerde elinden çatalını bırakmaya mecbur eder." -Çerkez Ali - 1.

boşalmaḳ *(ağızlarda)* bk. **boşamaḳ**; **boşatılmaḳ**.

Boraliyev bir an, bu tüşüncelerden boşalıp, etrafına koz taşladı. "Boraliyev bir an bu düşüncelerden kurtulup, etrafına baktı." -İ. Paşi.

boşamaḳ 1. Boşalmak. 2. *(ağızlarda)* Serbest bırakmak, salıvermek; bk. **boşatmaḳ**; **yibermek**.

Zal biraz boşadı degende, bir gruppa yaş daa kelip kirdi. "Salon biraz boşaldı derken, bir grup genç daha gelip girdi." -İ. Paşi.

boşamamaḳ *(olumsuz)* **boşamaḳ**.

boşanmaḳ 1. Duygularını (veya hissiyatını) dökmek; söylemek, belirtmek, düşüncesini söylemek. 2. *(halk dili)* Teslim edilmek, iletilmek. 3. Dışkısını salmak (veya çıkarmak).

boşanmamaḳ *(olumsuz)* **boşanmaḳ**.

boşatamamaḳ *(olumsuz)* Boşaltamamak; tahliye edememek; serbest bırakamamak; krş. **boşatıp olamamaḳ**.

boşatılmaḳ *(edilgen)* **boşatmaḳ**; Boşaltılmak, tahliye edilmek.

boşatılmamaḳ *(olumsuz)* **boşatılmaḳ**.

boşatmaḳ 1. Boşaltmak. 2. Serbest bırakmak. 3. Yükünü boşaltmak; **boşatıp olamamaḳ** Boşaltamamak, tahliye edememek; serbest bırakamamak; krş. **boşatamamaḳ**. 4. Tüfeği boşaltmak.

Doḳuz on yaşlarındaki bir balaçıḳ, ḳopḳanı boşatmaḳ içün, vagondan aşağı tüşti. "Dokuz on yaşlarındaki bir çocuk, kovayı boşaltmak için vagondan indi." -A. Osman - 3.

boşatmamaḳ *(olumsuz)* **boşatmaḳ**.

boşboġaz Boşboğaz, geveze; krş. **lafazan**; **dilbaz**; **zevzek**; **oşorom**.

Kor sen, Emin kibi boşboġazlar ḳızlarnı nasıl ḳorçalay ekenler. "Gör sen, Emin gibi boşboğazlar kızları nasıl koruyorlarmış." -U. Edemova - 1.

boşboġazlıḳ (-ġı) Boşboğazlık, gevezelik.

boşıḳ (-ġı) *(ağızlarda)* Enik, encik, köpek yavrusu; bk. **kuçelek**.

boşluḳ (-ġı) Boşluk; **ağız boşluġı** Ağız boşluğu; **burun boşluġı** Burun boşluğu; **ḳarın boşluġı** *(anatomi)* Karın boşluğu; **ḳarın boşluġı zarı** *(anatomi)* Periton, karın zarı.

Sen menden çoḳ uzaḳ yerdesin, / Sesin iriy, kete boşluḳlarġa. "Sen benden çok uzak bir yerdesin, / Sesin eriyor, gidiyor boşluklara." -V. Basırov.

Ḳızıl-ḳum diyarınıñ vekilleri tabiatı ve toprağı ceetinden olarnıñ kozde tutḳan Ḳos-Burun boşluġına bayağı yaḳınlığı olġanından Bulunġur sovḫozınıñ baġ-bağçaları içinde dolanıp yureler, bu usta baġcılarnen korüşe ve fikir alışıp-berişeler. "Kızılkum ülkesinin vekilleri, tabiatı ve toprağı yönünden onların gözde tuttuğu Kosburun boşluğuna epey yakınlığı olduğundan Bulungur çiftliğinin bağ bahçeleri içinde dolanıyorlar, bu usta bağcılarla görüşüyor ve karşılıklı fikir alıp veriyorlar." -Çerkez Ali - 1.

boştan-ḳuru Boşuna, boş yere; krş. **boşuna**.

boşuna Boşuna, boş yere; krş. **boştan-ḳuru**.

Elindeki ḳalem boş-boşuna ḳıbırdamaḳta edi. "Elindeki kalem boşu boşuna kıpırdamaktaydı." -Z. Kurtnezir - 1.

bot bk. **yelkenli ufaḳ gemi**.

bota Köşek, taylak (deve yavrusu).

botaġan Bir yaşına kadar olan deve yavrusu (köşek).

botanik (-gi) Botanik, nebatat(s)i, bitkiler(s)i.

botanika Botanik, nebatat ilmi *(Biyolojinin bitki alemini inceleyen bir dalı)*; krş. **nebatat ilmi**.

Azbarına kirseniz 'Yalta botanika bağçası' dersiñiz. "Avlusuna bir girseniz, 'Yalta botanik bahçesi' dersiniz." -Z. Kurtnezir - 1.

botanikacı Bitki (veya botanik, nebatat) bilgini (veya âlimi).

boten *(ağızlarda)* Nafile, boşuna, bk. **nafile**.

O vaḳıtta dostım kelse açuvlanıp, boten yazdım, dep raatsızlanġan edi. "O zaman dostum gelse öfkelenip boş yere yazdım, diye rahatsızlanmıştı." -İ. Abduraman - 1.

botı Şoson; galoş.

botiy Öcü, cin, hortlak (çocukları korkutmak için uydurulan düşsel bir varlık); krş. **bo (II)**; **bo-o**; **~ kele** Bak, öcü geliyor; **~ seni alacaḳ** Öcü seni alıp götürecek.

botḳa 1. Un çorbası. 2. *(ağızlarda)* Lapa; krş. **bılamıḳ**; **pasta**.

botsman *(denizcilik)* Lostromo *(Ticaret gemilerinde, güverte mürettebatının başı ve güverte subaylarının yardımcısı)*.

botük *(ağızlarda)* Potin, ayakkabı; bot; bk. **potük**.

boy (I) (boyu) 1. Boy; **bir ~da** Aynı boyda; **boyu alçaḳ adam** Kısa boylu adam. 2. Uzunluk; **enini ve ~ını olçmek** Genişliği ve uzunluğu ölçmek; **~una** Uzunlamasına; **~unca** Boyunca; **sırıḳnıñ boyu** Sırığın uzunluğu. 3. Boyunca; **yol boyu** Yol boyunca; **ozen boyu ketmek** Nehir boyunca gitmek. ● **işler ~ ḳıyma** *(deyim)* İşler iyi gidiyor.

Şoyle ki, fabrika em dülber, em ucuz ḳazanlar yapar, baḳırcınıñ yasaġan ḳazanı onınle boy olçüşemez. "Şöyle ki; fabrika hem güzel hem de ucuz tencereler yapar, bakırcının yaptığı tencere onunla boy ölçüşemez." -U. İpçi - 1.

Bizni yalı boyuna kezdirmege alıp keteler. "Bizi yalı boyuna gezdirmeye götürecekler." -A. Hilmi.

Kun boyunca tısta turıp, ḳış elinen aşlanġan, / İç toḳtamay ḳaltıravdan, kozleri de yaşlanġan. "Gün boyunca dışarıda durup, kış eliyle aşlanmış, / Hiç durmadan titremekten, gözleri de yaşlanmış." -M. Nuzet - 1.

boy (II) 1. *(ağızlarda)* Bölüm; şube; (ayrı bir) grup. 2. Evlek; krş. **taḫta** (2); **yolaḳ** (2); **ḳaytım**. ● **bir boyu işley**, **bir boyu oynay** Birileri çalışıyor, ötekileri oynuyor.

boy (III) *(ağızlarda)* Bağımsız; özgür; evli olmayan; bk. **bekâr**; **boydaḳ**.

boya Boya; **aḳ ~** Üstübeç.

Lâkin içinde 'koy ḫozyaystvosı maḫsulatı' namına yarım araba ḳavun ve ḳarpuzdan, 'Kontora' namına da boyası ḳırılıp bitken eski iskemle ile eski bir istuldan başḳa şey bulunmaġan 'Şirket' ḫadimleri de ḳapudan başlarını uzatıp soḳur ve ḳızçıḳnıñ yırını dińleyler. "Fakat içinde 'Köy İşleri Mahsulatı' adına yarım araba kavun ve karpuzdan 'Yazıhane' namına da boyası dökülmüş eski iskemle ile eski bir masadan başka bir şey bulunmayan dükkânda 'Şirket' görevlileri de kapıdan başlarını uzatarak sokar ve kızcağızı dinlerler." -U. İpçi - 1.

boyacı Boyacı; badanacı.

boyalamaḳ Boyamak; krş. **boyamaḳ**.

Ḳapu-pencereler ḳuraḳşıp ḳalġan. Olarnı ne içün boyalamadılar? "Kapı ve pencerelerin boyası kuruyup kalkmış. Onları niçin boyamadılar?" -U. Edemova - 3.

boyalamamaḳ *(olumsuz)* **boyalamaḳ**.

boyalanġan Boyanmış.

Birinciden, boyalanġan şeyleri beyazlarınen ḳarıştırmaḳ kerekmey. "İlk olarak, boyanmış şeyleri beyazlarla karıştırmamalısınız." -İ. Abduraman - 1.

boyalı Boyalı.

Divarları boyalı ve doġrama tavanlı evniñ içerisi tınçlıḳ ve Aşaġı-Meydan ormanlıḳtan buraya iç bir türlü ses kelmez edi. "Duvarları boyalı ve doğrama tavanlı evin içi sessizdi ve Aşağı Meydan ormanlığından buraya hiçbir şekilde ses gelmezdi." -O. Akçokraklı - 1.

boyamaḳ Boyamak; bk. **boyalamaḳ**.

İsrarlı areketnen dudaḳlarını boyamaḳnen oġraşḳan buyra saçlı, sepkil betli sekretar ḳızġa koz taşladı. "Israrlı hareketlerle dudaklarını boyamakla uğraşan kıvırcık saçlı, çilli sekreter kıza baktı." -İ. Paşi.

boyar *(tarih)* (eski Rusya'da) Boyar, soylu kişi.

boyatmaḳ Boyamak; bk. **boyalamaḳ**.

Bugunki zamanda oña saç kestirtmey, tırnaḳ boyatmay, ḳaş yaḳtırmay. "Bugünkü zamanda ona saç kestirtmiyor, tırnak boyatmıyor, kaş yaktırmıyor." -Çerkez Ali - 1.

boy-boyuna Tüm uzunluğu boyunca, boylu boyunca

boydaḳ (-ġı) Bekar (erkek); krş. **bekâr**.

boydan-boy Boydan boya.

Cadde Baġçasaraynıñ bir başından ekinci başına ḳadar biraz yılan ḳavimsi,

yatḳan bir yılan kibi, boydan-boy sozulıp yatḳandır ki, bu yılannıñ arḳası da tüz olmayıp, enişli-yoḳuşlı ve çuḳurlı çaḳırlıdır. “Baş-Cadde, Bahçesaray’ın bir ucundan diğer ucuna kadar, biraz yılan kavisimsi, yatan bir yılan gibi, boydan boya uzanarak yatmıştır ki, bu yılanın sırtı da düz olmayıp inişli yokuşlu ve çakırlı çukurludur.” -U. İpçi - 1.

boydan-boyġa bk. **boydan-boy**.

boydaş 1. Statüsü aynı olan; krş. **teñdeş**. 2. Aynı boyda olan; krş. **bir boyda**.

boy-ḳıyafet (-ti) Dış görünüş; krş. **ḳad**; **ḳamet**; **endam**.

boykot (-tı) Boykot; **~ etmek** Boykot etmek.

boylamaḳ Bir şeyin boyunca yürümek; bir uçtan öteki uca yürümek.

boylamamaḳ *(olumsuz)* **boylamaḳ**.

boyle Böyle; öyle; şöyle; krş. **oyle**; **şoyle**; **şay**.

O ertece ḳaytacaḳ olıp çok tırıştı, boyle vakıtta, pakıl kibi, ille umüt etilmegen bir iş çıka. “O erken dönecek olup çok çalıştı, böyle zamanda, aksi gibi, kusursuz bir iş çıkarıyor.” -U. Edemova - 2.

boylece bk. **boylelik ile (~le, ~nen)**.

O, boylece, baḫt neşesi içinde, saatlernen ḳıbırdamayı otura. “O böylece, baht neşesi içinde, saatlerce kıpırdamadan oturuyor.” -A. Osman - 2.

boylelik: **~ ile (***veya* **~le, ~nen)** Böylelikle, böylece; krş. **boylece**.

Boyleliknen, bu aḳşam Nadireniñ anasınen Nusret yaḳından tanış oldılar. “Böylelikle, bu akşam Nadire’nin annesiyle Nusret yakından tanışmış oldular.” -U. Edemova - 2.

boylu *(ağızlarda* **boylı***)*1. Boylu (belli bir boyu olan); **ḳısḳa boylu** Kısa boylu. 2. Uzun boylu; krş. **ḳalḳın**.

Mıyıḳları sıyarġanını, saḳalı uzanġanını, dal fidan boylu bir yigit olġanını duymay ḳaldi. “Bıyıklarının bitip sakalının uzadığını, fidan gibi boylu bir delikanlı olduğunu farketmedi bile.” -Y. Bolat.

boyluḳ (-ġı) *(coğrafya)* Boylam; **kundoğuş ~ı** Doğu boylamı.

boyna (I) Kırım-Tatarlarının halk ezgisi.

boyna (II) Salhane, mezbah.

boynuz Boynuz; krş. **muyuz**.

boynuzçıḳ (-ġı) a) Küçük boynuz. b) Boru.

boy-post *(ağızlarda)* Boy pos; krş. **boy-ḳıyafet**.

Ḳırım yigitleriniñ ziyneti ve yaraşığı demege lâyıḳ ve boy-postı kelişken Salâḥiddin bek adında genç ve batır bir yigit bar edi ki, ḫannıñ ḳızı onıñ esir-i aşḳına tutḳun olġan edi. "Kırım yiğitlerinin ziyneti ve yakışıklısı demeye lâyık ve boyu bosu gelişmiş Selâhiddin Bey adında genç ve cesur bir yiğit vardı ki, hanın kızı onun aşkının esiri olmuştu." -O. Akçokraklı - 1.

boyra Hasır; krş. **ḳasır**; **~ töşeme** Hasır döşeme.

boyskaut Boyskaut *(İlk zamanlar "keşşaf" olarak kabul edilen bu söz sonra "izci" ile karşılanmıştır)*; izci.

boysunamamaḳ Boyun eğememek, itaat edememek; krş. **boysunıp olamamaḳ**.

boysundıramamaḳ Boyun eğdirememek, itaat ettirememek; bk. **boysundırıp olamamaḳ**.

boysundırma, **boysundıruv** *(eylem adı)* **boysundırmaḳ**.

boysundırmaḳ Boyun eğdirmek; tabi kılmak; emri altına almak, hükmü altına almak; krş. **zapt etmek**; **işġal etmek**; **tabi etmek**; **fetiḥ etmek**; **boysundırıp olamamaḳ** Boyun eğdirememek, tabi kılamamak; bk. **boysundıramamaḳ**.

boysundırmamaḳ *(olumsuz)* **boysundırmaḳ**.

boysunġan Birinin işçisi.

boysunma, **boysunuv** *(eylem adı)* **boysunmaḳ**.

boysunmaḳ Boyun eğmek; katlanmak; itaat etmek; krş. **tabi olmaḳ**; **boysunıp olamamaḳ** Boyun eğememek, itaat edememek; **ḳaidege ~** Kurala uymak; krş. **boysunamamaḳ**.

Boysunmasa birisi, / Urar eken taşlarġa. "Dinlemese birisi, / Vurur imiş taşlara." -R. Burnaş - 1.

boysunmamaḳ *(olumsuz)* **boysunmaḳ**.

boyu bk. **boy (I)**.

boyun (boynu) Boyun; **~a almaḳ** Üstlenmek; **~ı urmaḳ** Mahvetmek, yok etmek; **~ egmek** Boyun eğmek; **~ borcu** Boyun borcu; görev; vazife; **~ buruḳ** Dargın, kırgın, küskün.

Kel opeyim, civanım, kozlerinden, aḫ! / Ḳuçaḳlayım boynundan, em belinden, aḫ! "Gel öpeyim, civanım gözlerinden, ah! / Kucaklayayım boynundan ve belinden, ah!" -S. A. Özenbaşlı.

boyuna Boyuna, uzunlamasına, boylamasına; bk. **boy (I)**.

Yañı urbalarımızġamı, balaban bir paroḫodḳa minip yalı boyuna ketecegimizgemi, yoḳsa yolcuların bizi maḳtaġanlarınamı angisine birisine ḳuvanacağımızı bilmeymiz. "Yeni elbiselerimize mi, büyük bir gemiye binip yalı boyuna gideceğimize mi,

yoksa yolcuların bizi övmelerine mi hangi birine sevineceğimizi bilmiyoruz.” -A. Hilmi.

boyunbağ (-ġı) Kravat; ~ **bağlamaḳ** Kravat bağlamak; **ḳırmızı ~ı** Kırmızı kravat; **~nı taḳıp yurmek** Kravat takıp yürümek.

boyun-borcu Boyun borcu.

boyunca (I) Boyunca (boyu veya uzunluğu kadar).

Kun boyunca tışta turıp, ḳış elinen aşlanġan, / İç toḳtamay ḳaltıravdan, kozleri de yaşlanġan. “Gün boyunca dışarıda durup, kış eliyle aşlanmış, / Hiç durmadan titremekten, gözleri de yaşlanmış.” -M. Nuzet - 1.

boyunca (II) *(ek)* a) Göre; krş. **mucibi**; **plan ~** Plana göre; **ḳanun ~** Kanuna göre. b) Alanında.

boyunca (III) Kırım-Tatarlarının halk ezgisi.

boyuncaḳ (-ġı) Boncuk; kolye; gerdanlık; **kok ~** “Mavi boncuk” (bir çocuk oyunu); **paalı taşlı ~** Pahalı taşlı kolye; **inci ~** İnci gerdanlık; **nazar ~ı** Nazar bocuğu.

Bir kun, bilesinizmi, Sündüs, - dedi o, seniñ balalıḳta balalarġa dağıtḳan boyuncaḳların inci edi. “Biliyor musunuz, bir gün, ‘Sündüs’, dedi o, senin çocukken çocuklara dağıttığın kolyeler inci idi.” -A. Hilmi.

boyundırıḳ (-ġı) Boyunduruk; krş. **boyunsa**; **moysa**.

boyunlı Boyunlu; **ḳısḳa ~** Kısa boyunlu.

boyunlıḳ (-ġı) 1. Tasma. 2. *(etnografya)* Çan *(devenin boynuna takılan)*.

boyunsa *(ağızlarda)* Boyunduruk; krş. **boyundırıḳ**; **moysa**.

boyunsız Boyunsuz.

boyu-postu bk. **boy-post**.

boz 1. Gri; krş. **kultüs**; **ḳır (II)**. 2. Kır (at hakkında). 3. (ağızlarda) Boz, kahverengi; **ḳoñur**.

Şimdi ise ḳuş davuşı eşitilmey, kokten, dersiñ, boz ḳayalar salınıp turalar. “Şimdi ise kuş sesi duyulmuyor, gökten sanki boz kayalar atılıp duruyor.” -A. Osman - 1.

boza, buza Buğdaydan (tahıldan) yapılan (alkollü) içecek; krş. **maḳsıma**.

Soñ salḳın ballı boza içken adam kibi ḳarıḳ sesnen başladı. “Sanki soğuk ballı boza içen biri gibi boğuk sesle söze başladı.” -İ. Paşi.

bozarmaḳ Bozarmak, boz rengini almak, kül rengini almak, boz renge girmek.

Ḳızarıp bozarıp yene mülayim surette: — Men ozüm de kiterim. “Kızarıp

bozararak gene mülâyim bir şekilde: — Ben kendim de giderim.” -Cemil Seydamet - 1.

bozarmamaḳ *(olumsuz)* **bozarmaḳ**.

bozca Grimsi, bozca, griye çalan; krş. **bozultım**.

bozdoġan *(zooloji)* Kırmızı ayaklı şahin, bozdoğan.

bozdurġan *(botanik)* “Bozdurgan” *(armut çeşidi)*.

bozġun Bozukluk; bozulma; bozuntu; **ruḥ ~ı** Ruhsal bozukluk.

bozġuncı Bozguncu.

bozġunlıḳ Anlaşmazlık, geçimsizlik; bozuntu.

bozma Melez, cinsi karışık; bozma; karışım, karma; **bu soġan Yalta soġanınıñ ~sı** Bu soğan, Yalta soğanının melezi.

bozmaḳ *(ağızlarda* **buzmaḳ***)*1. Bozmak. 2. Zedelemek. 3. Para bozdurmak. 4. Birini üzmek; **aralarını** ~ Aralarını bozmak.

boztorġay 1. *(zooloji)* Serçe (kuş); bk. **torġay**. 2. Çayır kuşu; toygar; bk. **çöçamiy**.

Çölniñ terenliklerinden boztorġaynıñ şeñ cıvıltısı işitilmekte. “Bozkırın derinliklerinden serçe kuşunun şen cıvıltısı işitilmekte.” -E. A. Osmanoğlu - 1.

bozucı Yıkıcı, tahrip edici.

bozuḳ (-ġı) 1. Bozuk; kırılmış; bozulmuş. 2. Yıkılmış; tahrip edilmiş. 3. Sefih; ahlaksız; **~ adam** Ahlaksız adam.

Babasınıñ açlıḳtan satḳan eviniñ bozuḳ, yıḳıḳ duvarları kozüne ilişti. “Babasının açlıktan sattığı evinin bozuk, yıkık duvarları gözüne ilişti.” -A. Odabaş.

bozuḳlıḳ (-ġı) 1. Arızalı olma, aksaklık. 2. Sefahat, çapkınlık.

bozulġan 1. Bozuk, bozulmuş. 2. Bozulmuş, harap edilmiş, sarsılmış, zedelenmiş. 3. Bozuk *(para hakkında)*.

bozulmaḳ 1. Bozulmak; **saat bozuldı**; Saat bozuldu; **buzdolapta et bozulmayıp tura** Buzdolabındaki et, bozulmadan duruyor. 2. Bozulmak (ahlak, karakter vb. hakkında); **bu bala bozuldı** Bu çocuk (karakter olarak) bozuldu.

Ḫorantası, bozulġan bir ḳuş yuvasıday, dağılġan. “Ailesi, bozulmuş bir kuş yuvası gibi dağılmış.” -A. Hilmi.

bozulmamaḳ *(olumsuz)* **bozulmaḳ**.

bozulmaz 1. Geçici olmayan, fani olmayan, ölümlü olmayan. 2. Bozulmaz, sarsılmaz; **~ dostluḳ** Sarsılmaz dostluk.

bozultım Grimsi, bozca, griye çalan; krş. **bozca kelgen**.

bozum: **baġ ~ı** *(eski)* Üzüm hasadı, üzüm toplama; **baġ ~ı vaḳtı** Üzüm hasadı zamanı.

braḫmaḫ *(Usküt ağzında)* Bırakmak; bk. **taşlamaḳ**.

brak (I) Evlilik, nikah, evlenme, izdivaç; bk. **nikâḫ**.

brak (II) Hata, kusur, eksiklik, noksan.

brakçı Denetçi, kontrolör, ıskartacı, tasnifçi, kalite kontrolcüsü.

braklamaḳ Kusurlu bulmak.

braklamamaḳ *(olumsuz)* **braklamaḳ**.

braklanġan Hatalı, bozuk; ıskartaya çıkarılmış, ıskarta.

brakoner İzinsiz avcı, yasak yer ve sezonda avlanan avcı.

brakonerlik İzinsiz avlanma, yasak yer ve sezonda avlanma.

braḳyapıcı Baştan savma iş yapan bir kimse.

brandspoyt (-tı) 1. Yangın pompası, yangın tulumbası. 2. Hortum başı veya ucu.

brass Kulaçlama stili, kulaç atma stili.

brauning Brovnik (tabanca).

breki *(ağızlarda)* bk. **bir eki**.

brelok Cici bici, biblo; madalyon; nazarlık.

brezent (-ti) Branda, tente, yelken bezi, çadır bezi, kanat bezi.

brici Pantolon, asker pantolonu.

brig *(denizcilik)* Brik *(İki direkli, tam serenli ve arması kabasorta donanımlı, birkaç top taşıyan gemi)*.

brigada 1. Müfreze, takım, ekip, grup. 2. Tugay; alt bölüm. 3. Mürettebat.

brigadir 1. Grup şefi, ekip başı. 2. Tugay komutanı, tuğgeneral.

brigantina *(denizcilik, tarih)* Gulet *(bir çeşit yelkenli, hafif tekne)*.

briket (-ti) Briket.

briketlemek Briketlemek.

briketlememek *(olumsuz)* **briketlemek**.

briketlengen Briketlenmiş.

brilliant Pırlanta, elmas.

brilliantlı Pırlantalı, elmaslı.

brinç *(Kodeks Kumanikus)* Pirinç; bk. **pirniç**.

briz bk. **ḫafif** (veya **serin ve salḳın**) **yel** (veya **ruzgâr**).

brom *(kimya)* Brom.

bromlı Bromür, bromlu, brom(s)i.

bronḫ *(anatomi)* Bronş.

bronḫial Bronş(s)i, soluk borucukları(s)i.

bronḫit Bronşit *(Bronş ve bronşçukların üşüme, çok tütün içme, çeşitli bulaşıcı hastalıklar, alerji yapan maddelere değme, kalp yetmezliği, astma, amfizem gibi sebepler yüzünden iltihaplanması)*.

brutsellyoz *(veterinerlik)* Bruselöz (hastalığı).

brutto Bruto, gayrisafi.

bryunet Siyah saçlı; bk. **ḳara** (veya **siya**) **saçlı**.

bu Bu; krş. **şu**; **bular** *(ağızlarda* **bunlar***)* Bunlar; **~ defa** Bu defa, bu sefer, bu kez; **~ yıl** Bu yıl, bu sene; **~ yerde** Burada; **~ cumleden** Buna dahil; **~ sebepten** Bu sebepten dolayı, bu sebeple; **~ oġurda** Bunun için, bundan dolayı; **~nıñ kibi** Bunun gibi; **~nıñ içün** Bunun için

Bu ad ona şu ḳocaman bir sıra dağnıñ merkezinde tiklenip turġan çatalları ve tişleri içün berilgendir. "Bu isim ona sıra hâlinde duran şu kocaman dağların ortasında dikili çatalları ve dişleri için verilmiştir." -R. Fazıl - 1.

Bular ucümge azır bulunġan ve Salâḥiddin bekniñ ordusına mensup ḳırḳ nefer tatar atlısı edi. "Bunlar hücum etmeye hazır olan ve Salahaddin Bey'in ordusuna mensup kırk Tatar atlısıydı." -O. Akçokraklı - 1.

Allaḥ kostermiye bunları varıp da bazara satmaḳ kerekse parasını çıḳarırmı, aceba? "Allah göstermesin, bunları gidip de pazarda satmak gerekse, masraflarını çıkarır mı acaba?" -S. A. Özenbaşlı.

buba *(ağızlarda)* Baba; bk. **baba**.

buber *(Uskut ağzında)* Biber; bk. **biber**.

bublik Simit, küçük simit, bilik.

bubon *(tıp)* Frengi şişliği, hıyarcık, hıyarcıl *(Kasık bezlerinin yangılanıp irinleşmesi durumu)*; bk. **ḳıyarçıḳ**.

bucaḳ (I) *(ağızlarda)* Köşe, bucak, kenar; bk. **koşe**; **muyüş**.

Safiye dudum, garip, şu arada dünyanıñ ḳaç bucaḳ ekenini anlaġan, amma iş işten koçken. "Safiye yengem, zavallı, bu esnada dünyanın kaç bucak olduğunu anlamış, ama iş işten geçmiş." -A. Hilmi.

bucaḳ (II) bk. **bicaḳ**.

buçḳı *(Kodeks Kumanikus)* Testere; bk. **pıçḳı**.

buçuḳ Buçuk, yarım; krş. **yarım**; **beş ~** Beş buçuk; saat beş buçuk.

Artıḳ Lidanıñ kelgen kununden bir buçuḳ ay keçken edi. "Lida'nın geldiği günden sonra bir buçuk ay geçmişti." - Cemil Seydamet - 1.

Kundüz saat uçke yaḳın başlanġan operatsiya beş buçuḳ saat devam etti. “Gündüz saat üçe yakın başlayan ameliyat beş buçuk saat devam etti.” -Z. Kurtnezir - 1.

budala Budala, ahmak; **avanaḳ**; **aḳmaḳ (II)**; **aḳılsız**; **añḳav**; **matüv**; **sersem**; **tentek**.

Ḳartbabasınıñ sözlerini ḫatırladı: ‘Tek budala iç bir şeyden ḳorḳmay. Ḳorḳu duyġusından marum adam degil, ḳorḳunı yeñe bilgen adam cesurdır’. “Dedesinin sözlerini hatırladı: ‘Sadece budala hiçbir şeyden korkmaz. Korku duygusundan mahrum adam değil, korkuyu yenebilen adam cesur’.” -E. A. Osmanoğlu - 1.

budka Baraka, kulübe; bk. **ḳulübe**.

budyonovka Kızıl Ordu askerleri tarafından takılan başlık.

budyonovlı (1918-1921 iç savaşında) Budyoni’nin ordusunda yer alan süvari.

buduar Kadın odası, buduvar.

budür Pürtük.

budür-budür Pürtüklü; krş. **budürli**.

budürçik (-gi) Küçük bir kabarcık.

budürli Pürtüklü; krş. **budür-budür**.

bufer Tampon; müsademe takozlu kalkan.

bufet 1. Büfe, musandıra. 2. Büfe, küçük dükkân; küçük lokanta; kantin; bar; gişe; tezgâh.

bufetçi Erkek büfeci.

bufonada *(tiyatro)* Komedi, şaka, maskaralık.

bugri bk. **egri**.

bugun Bugün; **~den başlap** Bugünden başlayarak.

Bugun Osman birinci kere azbarġa çıḳıp, evleriniñ ḳarçıġasındaki yalpaḳ taş ustüne oturdı. “Bugün Osman ilk kez avluya çıkıp evlerinin karşısındaki yassı taş üzerine oturdu.” -Y. Bolat.

bugun-de-bugun Bugünlerde.

bugungece *(ağızlarda* **bugungecek**, **bugungeces***)* Şimdiye kadar, bu güne kadar, bu güne dek, bu zamana kadar; hâlâ, daha.

bugunki Bugünkü.

Yañı jurnalġa bugunki işlerniñ neticesini yazıp başladı. “Yeni dosyalara bugünkü işlerin neticesini yazarak başladı.” -U. Edemova - 2.

bugunlik Bugünlük.

Balalar, dersimizni yarın devam ettirirmiz, bugunlik yeter, –dedi ocapçe yorġun davuşnen. “Çocuklar dersimizi yarın devam ettiririz, bugünlük yeter,

dedi hoca yorgun sesle.” -E. A. Osmanoğlu - 1.

bugun-yarın Bugün yarın (çok yakında).

buġa 1. Boğa; öküz; tosun. 2. Erkek geyik.

O cenkten kelgence bu ḳart buġa onıñ başını aylandırdı. “O, savaştan gelinceye kadar bu yaşlı boğa onun başını döndürdü.” -A. Osman - 2.

Buġa *(astronomi)* Boğa (burcu).

buġabaş: ~ **balıḳ** *(ihtiyoloji)* İzmarit balığı; bk. **baḳabaş balıḳ**.

buġaḳ *(ağızlarda)* Kırç, kırağı; bk. **buvaḳ**; **ḳırav**.

buġaḳlanmaḳ *(ağızlarda)* Kırağı ile kaplanmak, buzlanmak.

buġaḳlı Kırağı ile kaplı, buzlu; bk. **çıḳlı**.

buġav Pranga; kelepçe; krş. **alḳa**.

Vucudını sarġan arḳanlar ve buġavlarnıñ acısı zametten ziyade onıñ ruḫunı raatsız etip, usandırġan şey umütsizlik ve tüşkünlik edi. “Vücudunu saran urganlar ve kelepçelerin acısısının verdiği zahmetten çok onun ruhunu rahatsız edip usandıran şey, ümitsizlik ve düşkünlüktü.” -O. Akçokraklı - 1.

buġavlamaḳ Kelepçelemek.

Lâkin menim ellerimi oyle buġavlaġanlar ki, çezmez mumkün degil. “Lâkin benim ellerimi öyle bağlamışlar ki, çözmek mümkün değil.” -U. İpçi - 2.

buġavlamamaḳ *(olumsuz)* **buġavlamaḳ**.

buġdan (I) *(ağızlarda* **buvdan***)* Moldavyalı.

buġdan (II) *(ağızlarda)* Melez, karışık, metis; bk. **melez**.

buġdan (III) Plastik, elastiki, kıvrak, oynak.

buġum 1. Eklem. 2. Halka (zincirin bir parçası); ~ **ayaḳlılar** *(zooloji)* Eklembacaklılar.

Buġumlarında ille olġanı bir kereden kozge çarpa. “Eklem yerleri ilk bakışta göze çarpıyor.” -U. Edemova - 2.

buġumbav *(anatomi)* Bağ.

buġum-buġum Eklemli.

buḫanka Tek ekmek, bir tane ekmek.

buḫran Buhran, bunalım, kriz.

buḫurdan bk. **buḫurlıḳ**.

buḫurlamaḳ Tütsü yakmak; buhurdan sallamak.

buḫurlıḳ Buhurdan; tütsülük; krş. **tüsseslik**.

buḫurumerem *(botanik)* Tavşankulağı, siklamen, buhurumeryem *(Çuha çiçeğigillerden, yaprak ve çiçek sapları kökten sürme, çiçekleri baş aşağı*

dönmüş bir süs bitkisi); krş. **ḳoḳulı-meryem.**

bujenina *(aşçılık)* Söğüş domuz eti.

buk Aşık kemiğinin dışbükey tarafı.

bukana *(Usküt ağzında)* Büyükanne, nine; kocakarı, ihtiyar kadın; bk. **bita; ḳartana.**

bukinist İkinci el kitap satıcısı, sahaf.

bukleme 1. Katlama, bükme. 2. *(Taraktaş ağzında)* Karın ağrısı *(zorlanarak eğilip bükülme)*.

buklemek 1. Katlamak; bükmek; devşirmek; krş. **ḳatlamaḳ.** 2. Kıvırmak. 3. Bir şeyin kenarlarını dikmek.

buklememek *(olumsuz)* **buklemek.**

buklenmek 1. Katlama işi yapılmak; katlanmış olmak. 2. Bükülmek, kıvrılmak.

Ortalıḳ aleket: divanniñ çetiiye buklenip ḳoyılġan yorġanniñ astarı sap-sarı, televizor stolıniñ astında kirli çoraplar sozulıp yatalar, şifonerniñ ḳapağı arasından nasıldır iç urbanıñ ucı çıḳıp tura. "Ortalık felaket: Divanın yanında katlanarak koyulmuş yorganın astarı sapsarı, televizyon masasının altında kirli çoraplar süzülüp yatıyorlar, şifoniyerin kapağı arasında iç çamaşırının ucu çıkıp duruyor." -A. Osman - 2.

buklenmemek *(olumsuz)* **buklenmek.**

buklenmez Bükülmez.

buklü 1. Katlanmış. 2. Bükülmüş.

Bu arada içeriden beyaz halatlı, yaş ḳadın, emşire olsa kerek, çıḳıp, oña dört buklü bir ḳâġıtçıḳ tuttırdı. "Bu arada içeriden beyaz gömlekli, genç kadın, hemşire olsa gerek, çıkıp ona dörde katlanmış küçük bir kâğıt verdi." -U. Edemova - 2.

bukme "bukme" (Kırım-Tatar halkının kullandığı bir nakış çeşidi).

bukmek 1. Bükmek, katlamak; **saifeni ~** Sayfayı katlamak. 2. Kıvırmak, bir şeyin kenarlarını dikmek.

bukolika *(edebiyat)* Köylü (veya çobanlık) edebiyatı, bukolika.

bukru *(Kodeks Kumanikus)* Kambur, beli çökük, kamburlaşmış; bk. **ḳambır; ḳambırayġan; ḳambırayıp ḳalġan.**

buksir 1. Römorkör. 2. Çekme halatı, yedek, yedek halatı; yedekleme, yedekte çekme.

buksirleme, buksirlev *(eylem adı)* **buksirlemek**; Yedekte çekiş, yedeğe alma, arkasından çekme.

buksirlemek Yedekte çekmek, yedeğe almak, çekmek.

buksovat: *(konuşmada)* **~ etmek** Kaymak, savrulmak, patinaj yapmak, kızak yapmak.

bukşeymek Büzülmek; büzüşmek; toplaşmak; krş. **toplanmaḳ**; **buyuḳmaḳ**.

bukşeymemek *(olumsuz)* **bukşeymek**.

bukun *(Kodeks Kumanikus)* Bugün; bk. **bugun**.

bukülici Kolay bükülür, esnek, elastiki.

bukülicilik (-gi) Esneklik, elastikiyetlilik.

bukülmek 1. Kamburlaşmak; krş. **ḳambıraymaḳ**. 2. Bükülmek, eğilmek; krş. **mayışmaḳ**.

bukülmemek *(olumsuz)* **bukülmek**.

bukülmez Bükülmez, eğilmez.

bukür *(ağızlarda)* Kambur; bk. **ḳambır**.

bulamaç *(aşçılık)* Un lapası (çocuklara yedirilen yemek); krş. **miyane**.

bulamaḳ Bulamak (una bulamak vb.); **balıḳnı un içinde** ~ Balığı una bulamak.

bulamıḳ (-ġı) *(aşçılık)* 1. Unla yapılan lapa. 2. (ağızlarda) Unla yapılan çorba.

Dağlar içerisinde nasıl aş ola bile? Arpa unundan bulamıḳ, konserva, peksimet… "Dağların içinde nasıl yemek olabilir? Arpa unundan bulamaç, konserve, peksimet…" -E. Umerov - 2.

bulan Kula, kula donlu (at) (gövdesi sarı veya kirli sarı renkte, yele, kuyruk ve bacağın alt kısmındaki kılların koyu renkte olduğu at donu).

bulançıḳ, **bulanıḳ** Bulanık; **~ suv** Bulanık su.

Bir kun ola belki bu bulançıḳ suv arınır, dep işanç ve umütnen yaşadı. "Bir gün olur belki bu bulanık su arınır, diyerek inanç ve ümitle yaşadı." -U. Edemova - 1.

bulandırmaḳ bk. **bulatmaḳ**; **yuregini ~** Birinin midesini bulandırmak.

bulanma, **bulanuv** *(eylem adı)* **bulanmaḳ**.

bulanmaḳ 1. Bulanmak (parlaklığını ve açıklığını yitirmek). 2. Bulanmak (her yanı bir şeyle kaplanmak); **yurek ~** Midesi bulanmak; **yuregim bulana** Midem bulanıyor.

Balalar çır-çıplaḳ olıp suvġa tüştiler, layġa-çamurġa bulanıp bir-birlerini suvarışıp oynadılar. "Çocuklar çırılçıplak olup suya indiler, balçığa çamura bulanıp birbirlerini ıslatıp oynadılar." -Çerkez Ali - 1.

bulanmamaḳ *(olumsuz)* **bulanmaḳ**.

bulaşıḳ (-ġı) Pis, kirli; krş. **kirli**; **murdar**; **pis**; **çepel**; **~ ava** Kirli hava; **~ suv** Pis su.

Em ‘Çiçerin’ bizim zavallı katerçiklerimiz kibi bulaşıḳ-yalaşıḳ degil. “Üstelik ‘Çiçerin’ gemisi bizim zavallı botlarımız gibi kir pas içinde değil.” -A. Hilmi.

bulaşmaḳ Bulaşmak, çamura bulanmak, kirlenmek, pislenmek.

Nazimniñ urbası bulaştı, ayaḳları, ustü-başı şır-suv oldı. “Nazim’in giysisi bulaştı, ayakları, üstü başı ıpıslak oldu.” -Çerkez Ali - 1.

bulaşmamaḳ *(olumsuz)* **bulaşmaḳ**.

bulaştırma, **bulaştıruv** *(eylem adı)* **bulaştırmaḳ**; Bulaştırma, kirletme.

bulaştırmaḳ *(ettirgen)* **bulaşmaḳ**; Kirletmek, pisletmek, krş. **kirletmek**; **bir yerni ~** Bir yeri pisletmek.

bulaştırmamaḳ *(olumsuz)* **bulaştırmaḳ**.

bulatmaḳ Bulandırmak; bulanmasını sağlamak; **suvnı ~** Suyu bulandırmak.

bulatmamaḳ *(olumsuz)* **bulatmaḳ**.

bulavka Topluiğne; bk. **topuzlı ine**.

bulbül *(zooloji)* Bülbül; **~ kibi yırlamaḳ** Bülbül gibi şarkı söylemek; **~ kibi söylemek** Bülbül gibi söylemek (hiçbir şey saklamadan bildiklerini söylemek); **~ kibi laf etmek** Bülbül gibi şakımak.

buldırgen *(ağızlarda)* Böğürtlen; bk. **burülgen**.

buldog Buldog (köpeği).

bulġaça *(aşçılık)* Bir çeşit katmerli börek.

bulġalamaḳ Hafifçe bulamak.

bulġalamamaḳ *(olumsuz)* **bulġalamaḳ**.

bulġalanmaḳ *(edilgen)* **bulġalamaḳ**; Hafifçe (bir şeye) bulanmak.

bulġamaḳ (bir şeyi) Suyla karıştırmak; suda eritmek; su katmak; **suvda un ~** Suya un karıştırmak.

bulġur İri buğday.

bullür 1. Billur, kristal; **dağ ~i** Dağ billuru. 2. Kristal (atomları, belirli bir düzen içinde ve bir geometri biçiminde dizilmiş olan özdek); **~ kibi temiz suv** Billur gibi temiz su. ● **~ sesli yırcı** Billür sesli türkücü.

Lâkin bullür sesli ḳız başḳa yırlamadı. “Fakat billur sesli kız başka söylemedi.” -İ. Abduraman - 1.

bullürçıḳ (-ġı) 1. Küçük billur parçası; **tınıḳ ~** Dumanlı kuvars. 2. *(anatomi)* Billur cisim; göz merceği.

bulmaça Bulmaca; krş. **tampaca**.

bulmaḳ *(ağızlarda)* Bulmak; krş. **tapmaḳ**.

bulon Et suyu, bulyon, konsome; krş. **pişken et suvu**.

bulsanmaḳ Öfkelenmek; çok kızmak; kudurmak; kan beynine fırlamak; bk. **buvsanmaḳ** (2); **men bulsandım** Çok

kızdım; öfkeliyim; **o birden bulsandı** O aniden öfkelendi.

bulundığı *(ağızlarda)*: **~ vaziyet** İçinde bulunduğu durum.

bulunġan 1. Bulunan, olan; **~ yer** Bulunan yer. 2. *(isim)* Hazır bulunan; iştirak eden, katılan.

bulunmaḳ Bulunmak; hazır bulunmak.

Ekseri allarda sabadan uylegece idarede buluna, yapılması kerek işlernen oġraşa, ara tapḳanda ise zarur dokumentlernen tanış ola. "Ekserî hallerde sabahtan öğleye kadar idarede bulunuyor, yapılması gereken işlerle uğraşıyor, arada sırada ise gerekli dokümanlarla ilgileniyor." -U. Edemova - 2.

Vacib, bulundığı vaziyetten ayırap, saatine baḳtı, altı olġan. "Vacip, kendine gelerek, saatine baktı, altı olmuş." -A. Ş. Çongarlı.

bulunmamaḳ *(olumsuz)* **bulunmaḳ**.

Cin Mambet butün kun mektepte bulundı. Koşkte bulunmaması kimge dert edi sanki… "Cin Mambet bütün gün mektepte bulundu. Köşkte bulunmaması kime dertti sanki…" - Cafer Seydamet.

bulut (-tı) Bulut; **dalġalı ~lar** Dalgalı bulutlar; **ḳanat şekil ~lar** Saçak bulut; **ḳara ~** Kara bulut; **yaġmur ~ları** Yağmur bulutları.

Koklerge, boşlıḳlarġa uzanġan mavi daġlarnıñ munarlı başlarında ḳara bulutlar ḳaynaşa edi. "Göklere, boşluklara uzanan mavi dağların sisli başlarında kara bulutlar kaynaşıyordu." -N. Çelebicihan.

bulutlı Bulutlu, bulutlarla kaplanmış; krş. **puslu**; **sıtıḳ**.

Ava bulutlı, oyle ḳaranlıḳ ki, kozge türtseñ, bir şey korünmeycek. "Hava bulutlu, öyle karanlık ki gözünün önüne getirsen de bir şey görünmeyecek." -M. Ablalimov.

bulutlılıḳ (-ġı) Bulutluluk.

bulvar Bulvar, meydan; âdi, bayağı.

bum Pat, tak, trak, şırak.

bumazeya *(tekstilcilik)* Pazen, dimi bezi.

bum-bum *(çocuk dili)* Su.

bumerang Bumerang.

bunamaḳ 1. Bunamak, ateh getirmek; krş. **alcımaḳ**. 2. Aklı bulanmak.

bunar (I) Hafif sis, hafif duman, buğu.

Dülber çeresine baḳḳanda yuregi baar kibi temiz, bunarsız ekenini koresiñ. "Güzel yüzüne baktığında yüreğinin bahar gibi temiz, aydın olduğunu görüyorsun." -U. Edemova - 1.

bunar (II) 1. *(ağızlarda)* Kuyu; krş. **ḳuyu**. 2. Petrol kuyusu.

bunarlamaḳ Örtmek; sis içinde bırakmak.

bunarlamamaḳ *(olumsuz)* **bunarlamaḳ**.

bunarlanmaḳ Sisle örtülmek, dumanla örtülmek; sis içinde görünmek; kararmak; **kozlerim bunarlandı** Gözlerim karardı; **etraf bunarlandı** Her taraf sisle kaplandı; **pencere bunarlandı** Pencere camları buharlandı.

Onıñ yuzü bunarlandı, ḫatirine, galiba, aġır vaḳialar keldi, –İşte, sen niçün bugungece yalıñız ḳalġansıñ! –dep tüşündi, onıñ alını sezgen Gülcian. “Yüzü buğulandı, galiba aklına ağır olaylar geldi. ‘İşte sen neden bu güne kadar yalnız kalmışsın!’ diye düşündü onun durumunu sezen Gülcihan.” -E. Umerov - 2.

bunarlanmamaḳ *(olumsuz)* **bunarlanmaḳ**.

bunarlı Donuk, mat; sönük; **~ ava** Kapalı hava.

Eger dikḳatnen baḳılsa, saġ kozüniñ bebegi biraz bunarlı ekeni ve mavıca perde ile ortülgeni añlaşıla. “Eğer dikkatli bakılırsa sağ gözünün biraz buğulu olduğu ve mavi bir perdeyle örtüldüğü anlaşılıyor.” -E. A. Osmanoğlu - 1.

bunca *(eski)* Bu kadar, bunca, onca.

bunçün *(konuşma dili)* Bunun için, bundan dolayı; bk. **bunıñ içün**.

bundayın *(ağızlarda)* Böyle; bu şekilde; bk. **bunıñ kibi**.

bunker 1. Kömürlük. 2. Yer altı sığınağı, bunker, depo, ambar.

bur *(botanik)* Tomurcuk.

bura *(ağızlarda)* Bura, burası, bu yer; **~da** Burada; bk. **mında**; **~dan** Buradan; bk. **mından**; **~ya** Buraya; **~sı neresi?** Burası neresi?

Bir saat ḳadar burada turacaḳlarını arabacı Şadiyecige söyledi. “Bir saat kadar burada duracaklarını arabacı Şadiyeciğe söyledi.” -A. S. Ayvazov - 1.

Bir eki daḳiḳa soñra eki sevişmiş vucutlar buradan ġayıp oldılar. “Bir iki dakika sonra birbirini seven iki beden buradan yok oldular.” -O. Akçokraklı - 1.

Buraya birazdan emceñüz kuyev olıp kelecek, aydı, oturmanız! “Buraya birazdan amcanız damat olarak gelecek, haydi, oturmayın!” -S. A. Özenbaşlı.

Burak “Burak” (“yıldırım”) Müslümanların efsanelerine göre; göz açıp kapayıncaya kadar Muhammed’i Mekke’den Kudüs’e geçirip ardından cennete alınan kanatlı at.

burav Büyük burgu; matkap; delgi.

Şu anġace maña tınçlıḳ bermeden raatsızlaġan, eñsemni burav kibi teşip turġan ne ekenini añlamadan telaşlana edim. “Bu ana kadar beni sürekli rahatsız eden, ensemi matkap gibi deşen şeyin ne olduğunu anlamadan telaşlanıyordum.” -E. Umerov - 1.

buravlamaḳ Burgulamak, matkapla delmek.

burça *(Kodeks Kumanikus)* Pire; bk. **pire**.

burçaḳ (-ġı) 1. Dolu (buz parçaları durumunda yere hızla düşen bir yağış türü); ~ **ekinlerni ġayıp etti** Dolu ekinleri yok etti. 2. *(botanik)* Bakla.

Biñ yıl yaġmur, burçaḳ, ḳar, buzlar yaġıp / Düşen seller ortalığı yıḳarse. “Bin yıl yağmur, dolu, kar, buz yağıp / Düşen seller ortalığı yıkarsa. -C. Kermençikli.

burçaḳ-burçaḳ: **~ ter aḳa** Boncuk boncuk ter döküyor.

burçaḳlı Dolulu; ~ **yaġmur** Dolulu yağmur.

burçanlamaḳ 1. Kapris yapmak; hırçınlanmak; nazlanmak (çocuk hakkında). 2. Saçmalamak. 3. Hoşnutsuzluğu ifade etmek.

burçe *(ağızlarda)* Pire; bk. **pire**.

burda *(ağızlarda)* Burada; bk. **mında**; **bu yerde**.

burduḳ *(eski)* Tulum; bk. **tulup** (3).

burġalamaḳ (ara sıra) Çevirmek; döndürmek.

burġalanmaḳ bk. **burġuçlanmaḳ**.

burġu 1. Delgi, burgu, sonda, delme makinesi. 2. Paket, dürü, tomar. 3. Tirbuşon, burgu.

burġuç (-çı) Tornavida.

burġuçlanmaḳ, burġulanmaḳ Kıvrılmak, bükülmek, eğrilmek.

burġuçlanmamaḳ *(olumsuz)* **burġuçlanmaḳ**.

burġulamaḳ Delik açmak, delmek, sondaj yapmak, burgulamak.

Bu kunden soñ Cin Mambetniñ aḳılı yalıñız bir şeynen meşġul oldı, ḳafasını yalıñız bir arzu burġuladı. “Bu günden sonra Cin Mambet’in aklı yalnız bir şeyle meşgul oldu, kafasını yalnız bir arzu meşgul etti.” -Cafer Seydamet.

burġulamamaḳ *(olumsuz)* **burġulamaḳ**.

Burḫan Buda.

burlak Halatla gemi çeken işçi, yedekçi.

burlemek Tomurcuklanmak.

burlememek *(olumsuz)* **burlemek**.

burlenme, **burlenüv** *(eylem adı)* **burlenmek**; *(biyoloji)* Tomurcuklanma.

burlenmek Açılmak (tomurcuk hakkında).

burli Tomurcukları olan.

burma 1. Burma, burulmuş, burularak yapılmış, kıvrılmış; sarmal; helezon şeklinde. 2. *(aşçılık)* Etli burma börek. 3. *(mimarlık)* Sarmal sütun.

Marianna Veliniñ sırıḳ kibi boyunı, burma mıyıḳlarını eslep, boyle tüşünceler astına ḳalġanını seze ve onıñ vaziyetini yengilleştirmek içün ozüni pek serbest alıp bara. “Marianna Veli’nin sırık gibi boyunu, burma bıyıklarını inceleyip böyle düşünceler altında kaldığını seziyor ve onun halini düzeltmek için kendisini çok serbest yapıyor.” -Çerkez Ali - 1.

burma-burma Bükülmüş, bükülü, burmalı.

burmaḳ 1. Burmak; bükmek. 2. Çevirmek (anahtarı). 3. Ağrımak (karın hakkında).

Ne yapsan kendin yap, ile baş urma, / Dilenip yardımı, boynuñı burma. “Ne yaparsan kendin yap, hileye başvurma, / Dilenip yardımı, boynunu bükme.” -A. Kadrizade.

burmamaḳ *(olumsuz)* **burmaḳ**.

burme Kıvrım; büzgü; kırma, plise.

burmek Büzgü yapmak; kırma (plise) yapmak.

burmelemek *(intensif)* bk. **burmek**.

burmeli Büzgülü; kırmalı; **~ anter** Büzgülü elbise.

Burmeli, ḳatmerli anterlerden er çeşitini tikmege ḳolu yaraşır edi. “Kıvrımlı, katmerli elbiselerin her çeşidini dikmeye eli yakışırdı.” -A. Hilmi.

burmemek *(olumsuz)* **burmek**.

burskun *(konuşma dili)* Öbür gün; krş. **o bir(i)si kun**.

burtüçik (-gi) 1. Tane, tohum, çekirdek. 2. Sivilce.

burtük 1. Tane, tohum; krş. **ḫabbe**. 2. Pürtük; cilt üzerindeki kabarcık; sivilce.

burtük-burtük 1. Tanecikli. 2. Sivilceli; **beti** (onun) Yüzü sivilceli.

burtüklemek Sivilcelerle kaplanmak.

burtükli Hububat, tahıl.

buru *(Buyüklambat ağzında)* Doğum öncesi ağrı.

burulış Dönemeç.

Mına bu burulışta araba solġa cılışıp ketti ve avdarıldı. “İşte bu dönemeçte araba sola yanaştı ve devrildi.” -E. A. Osmanoğlu - 1.

burulma 1. Dönemeç; kavis; kıvrım; büklüm; **yol(nıñ) ~ları** Yolun kıvrımları. 2. Sarmal, burma (merdiven). ● **~lar** *(anatomi)* Beynin kıvrımları.

burulmaḳ Kıvrılmak; dönmek.

Soñ ozü Ayşe tatayġa buruldı: — Mına men cilamayım, çunki men ozümkini satmayım, başḳasından alıp satam. "Sonra kendi de Ayşe ablaya dönerek: — İşte, ben ağlamıyorum, çünkü ben kendiminkini satmıyorum, başkasından alıp satıyorum." -U. İpçi - 1.

Soñ Feratnen Seyyare toḳtadılar. Olarġa saġ tarafḳa burulmaḳ kerek olġanını bildirdiler. "Sonra Ferat'la Seyyare durdular. Onlara sağ tarafa dönmeleri gerektiğini bildirdiler." -U. Edemova - 2.

burulmalı Büksül, dolambaçlı; **~ yol** Dolambaçlı yol; krş. **aylançıḳ**.

burulmamaḳ *(olumsuz)* **burulmaḳ**.

burum 1. Paket. 2. Dalga (toz dalgası vb.); buram buram çıkan (duman vb.).

Perde açıldıḳta, ḳapu ve pencerelerden yalınız burum-burum tütünler çıḳtıġını ve bu kelin eviniñ dört taraftan ateş olıp yanmaḳta olduġı korünir. "Perde açılınca, kapı ve pencereden sadece buram-buram duman çıktığı ve bu gelin evinin dört taraftan ateş içinde yandığı görünür." -S. A. Özenbaşlı.

burum burum: **~ çıḳmaḳ** Buram buram çıkmak, buram buram yükselmek.

Nargileniñ guzel ḳoḳulı ateşinden mavimsi renkli tumanları burum-burum çıḳıp çevrege dağılmaġa başladı. "Nargilenin güzel kokulu ateşinden mavimsi renkteki dumanları buram buram çıkıp çevreye dağılmaya başladı." -O. Akçokraklı - 1.

burumaḳ *(Buyüklambat ağzında)* Doğum sancısı çekmek.

burumçıḳ bk. **burümçik**.

burun (-rnu)1. Burun; **~ boşluġı** Burun boşluğu; **~ ḳapaḳları** Burun delikleri. 2. *(coğrafya)* Burun; kerempe. 3. *(ağızlarda)* Önce; krş. **evel**. 4. Pruva. ● **Yaḫşı Umut ~ı** Ümit burnu.

Lâkin mınavı yanıḳ bet Ḳurtveli barmı, mod bir şey kibi, er yerge sumükli burnını soḳa. "Fakat şu yanık suratlı Kurtveli yok mu, çok lâzım gibi, her deliğe burnunu sokuyor." -Y. Bolat.

burunduḳ *(zooloji)* Çizgili sincap.

burungi *(Kodeks Kumanikus)* Bundan önceki, bundan evvelki, ondan önceki, ondan evvelki, önceki; bk. **evelki**, (*ağızlarda* **burunġı**).

burunġı 1. Önceki, evvelki. 2. Kadim, çok eski, eski zamanlara ait; krş. **ḳadimiy**; **evelki**; **eski**.

burunḳanat *(konuşmada)* Burun deliği; **burun ḳanatı**.

burunlı 1. Burnu olan. 2. Burnu büyük; kibirli.

Ḳartbabasını da iri muçeli, ḳırġıy burunlı yigitni de kordi. "Dedesini de iri gövdeli şahin burunlu genci de gördü." -E. A. Osmanoğlu - 1.

burunlıḳ Burunlık *(Çubuk, ince değnek; devenin burun delikleri altına kıkırdak yoluyla konup bağlanan tasma)*.

burülgen *(botanik)* Böğürtlen.

burümçik, **burumçıḳ** 1. *(tekstilcilik)* Muslin. 2. Muslin şal.

burünmek Bürünmek; sarınmak; krş. **sarınmaḳ**.

burüş çürüş *(halk dili)* Buruş buruş, çok buruşmuş.

burüşik (-gi) 1. Buruşuk, kırışıklık. 2. Buruş buruş, buruşuklar içinde, kırış kırış, kırışıklar içinde.

burüşmek 1. Buruşmak, kırışmak. 2. Yüzünü buruşturmak, suratını ekşitmek.

burüştirmek Buruşturmak.

Zavallı Cemil, o vaḳıtta nasıl ağlaġan edi. Sen ise yuzüñni burüştirip tura berdiñ. "Zavallı Cemil, o zaman nasıl ağlamıştı. Sen ise yüzünü buruşturup durdun." -A. Osman - 2.

burüştirmemek *(olumsuz)* **burüştirmek**.

busanmaḳ Efkarlanmak, elemlenmek, hüzünlenmek, kederlenmek, üzülmek, üzüntü duymak, endişelenmek, endişe duymak, bir şeyi merak etmek, tasa etmek, tasalanmak, gamlanmak, müteessir olmak; krş. **ḳayġırmaḳ**; **ḳasevetlenmek**; **raatsızlanmaḳ**.

busanmamaḳ *(olumsuz)* **busanmaḳ**.

bus-butün Büsbütün; tamamen, tamamıyla; krş. **butünley**.

Gulcian biz pamuḳtan ḳaytıp kelgen son peyda oldı. O bus-butün deñişken. "Gülcihan biz pamuktan dönüp geldikten sonra ortaya çıktı. O, büsbütün değişmiş." -A. Osman - 2.

bustan *(Usküt ağzında)* Hıyar, salatalık; bk. **ḫıyar**.

buşlat Kısa gemici paltosu, gemici ceketi.

but (I) But; krş. **san (II)**; **yanbaş**.

but (II) Put; bk. **put (I)**.

but (III) *(inşaatçılık)* Moloz taşı.

butafor Aksesuarcı.

butaforiya Aksesuar.

butaḳ *(Kodeks Kumanikus)* Budak, kol; bk. **pıtaḳ**.

butan *(kimya)* Bütan (gazı) *(Yakıt olarak kullanılan ve kaynama noktası 32 Fahrenhayt derece olan, doğal bir hidrokarbonlu bileşik)*.

buterbrod Sandviç; tereyağlı ekmek.

butıl Büyük şişe; damacana.

butilen *(kimya)* Bütilen *(-6.1 dereceye kadar gaz halinde, renksiz, doymamış bir organik bileşimdir. Petrollerin tasfiyesi sırasında büyük çapta oluşan önemli bir ilkel madde olup kauçuk, naylon ve daha birçok organik maddelerin yapımında kullanılır)*.

butsı Futbol ayakkabısı, futbolcu ayakkabısı, kramponlu ayakkabı.

butün 1. Bütün; hepsi; tam; krş. **tam (I)**; **cemi**; **cumlesi**; **episi**; **~ manasınen** Tam manasıyla, tam anlamıyla. 2. *(matematik)* Tam.

Men onı ķuçaķlaġanda butün dünyanı ķuçaķlay edim. "Ben onu kucakladığımda, bütün dünyayı kucaklıyordum." -A. Osman - 2.

butün-butün Birer birer.

butüncian Evrensel, bütün dünya-(s)i, cihanşümul.

butünley 1. Bütünüyle, tümüyle, tamamıyla, tamamen, büsbütün. 2. Bütün, tam.

Bu tafsilâtlar ağızdan-ağızġa keçerek, Azamatnı ķızlar indinde butünley başķa bir adam, ķaraman derecesine koterdiler. "Bu ayrıntılar ağızdan ağza geçerek Azamat'ı kızlar nezdinde bütünüyle başka bir adam, kahraman derecesine yükseltti." -A. Osman - 2.

butünukraina Bütün Ukrayna.

buv Buhar; **~ koçürici** Buhar makinesi; **~ ķazanı** Buhar kazanı.

Eki dost paltolarını çıķarıp çüyge ildiler de, ḫızmetçi ķadınnıñ añlatuvlarını diñlegen soñ, buv içinde zornen korüneyatķan ķızlar taba adımladılar. "İki dost paltolarını çıkarıp astılar ve hizmetçi kadının söylediklerini dinledikten sonra buhar içinde zorla görünmekte olan kızlara doğru adımladılar." -İ. Abduraman - 1.

buvaķ *(ağızlarda)* Kırç, kırağı; bk. **ķırav**.

buvdan *(ağızlarda)* bk. **buġdan**.

buvġaķ *(ağızlarda)* Kırç, kırağı; bk. **ķırav**.

buvın, **bıvın** 1. *(ağızlarda, anatomi)* Eklem, mafsal; bk. **buġum**. 2. *(ağızlarda)* Nesil; bk. **nesil**, **tavaba**.

buvlamaķ 1. Buhara vermek; üzerine kaynar su dökmek; buharla temizlemek (çamaşır vb. hakkında). 2. Buharlaştırmak.

buvlamamaķ *(olumsuz)* **buvlamaķ**.

buvlanma, **buvlanuv** *(eylem adı)* **buvlanmaḳ**; Buharlaşma.

buvlanmaḳ 1. Terlemek. 2. Buharlaşmak.

Bu vaḳıt anası, bir elinde ḳopḳası, içinde talıḳ suv olsa kerek, buvlanmaḳta edi, ekincisinde ḳavlisi, evniñ artına aylandı. "O vakit annesi, bir elinde bakracı, içinde sıcak su olsa gerek, buharlaşmaktaydı, diğer elinde havlusu, evin arkasına döndü" -U. Edemova - 2.

buvlanmamaḳ *(olumsuz)* **buvlanmaḳ**.

buvlatmaḳ *(ettirgen)* **buvlamaḳ**; Haşlamak *(Kendi suyunda pişirmek)*.

buvlatmamaḳ *(olumsuz)* **buvlatmaḳ**.

buvmaḳ *(ağızlarda)* bk. **boġmaḳ**.

buvsanmaḳ 1. Biraz terlemek. 2. Kızmak, kudurmak, cin ifrit olmak, cinleri başına üşüşmek, kan beynine fırlamak.

buvsanmamaḳ *(olumsuz)* **buvsanmaḳ**.

buvu *(aşçılık)* Buharda pişirilmiş bir yemek; **ḳavaḳ ~sı** Buharda pişirilmiş kabak; **ḳartop ~sı** Buharda pişirilmiş patates.

buvun bk. **buvın**.

buy *(denizcilik)* Şamandıra.

buyırmaḳ bk. **buyurmaḳ**.

buyra Bukle; kıvırcık (saç); krş. **ḳuvurçıḳ**.

İsrarlı areketnen dudaḳlarını boyamaḳnen oġraşḳan buyra saçlı, sepkil betli sekretar ḳızġa koz taşladı. "Israrlı hareketlerle dudaklarını boyamakla uğraşan kıvırcık saçlı, çilli sekretere baktı." -İ. Paşi.

buyrek, (*ağızlarda* **büyrek**) (-gi) *(anatomi)* Böbrek.

buyruḳ Emir; krş. **ferman**, **emir**.

buyuḳmaḳ (I) Susmak; krş. **susmaḳ**; **tınmaḳ**.

buyuḳmaḳ (II) Büzüşmek (soğuktan, korkudan); krş. **bükşeymek**.

buyuḳmamaḳ *(olumsuz)* **buyuḳmaḳ**.

buyuramamaḳ Buyuramamak, emir verememek, emredememek; çağıramamak, davet edememek; **buyurıp olamamaḳ**.

buyurıcı 1. Hükümdar. 2. *(ironik)* buyurucu, başkalarına emir vermeyi seven kimse.

buyurmaḳ (*ağızlarda* **buyırmaḳ**) 1. Buyurmak, emretmek; krş. **emir etmek**. 2. Bir yere buyurmak, gelmek, lütfetmek, onurlandırmak, şereflendirmek. 3. (sofraya, eve) Davet etmek için kullanılan fiil; **sofraġa buyurıñız!** Buyrun sofraya geçin!; **bizge buyurıñız!** Buyrun bize gelin!; **buyurıp olamamaḳ** Buyuramamak, emir verememek, emredememek;

çağıramamak, davet edememek; krş. **buyuramamaḳ**.

Buyurıñız, içerige kiriñiz! Ardı-sıra ḫaneli evge kirdik. "Buyurun, içeri girin! Yan yana odaları olan eve girdik." -Z. Kurtnezir - 1.

buyurmamaḳ *(olumsuz)* **buyurmaḳ**.

buyük, (*ağızlarda* **biyük**) (-gi) 1. Büyük; iri; uzun boylu; mühim; krş. **balaban**; **~ devletler** Büyük devletler; ~ **söz söylemek** Mühim söz söylemek. 2. Baş, başkan. 3. Yaşça büyük; yetişkin; **bu menim buyügim** Bu benim büyük oğlum; **~ler** Büyükler, yetişkinler; **Asan Osmandan ~** Hasan Osman'dan büyük; **men ondan eki yaş ~im** Ben ondan iki yaş büyüğüm. 4. *(tarih)* Medrese öğrencisinin en üstün derecesi.

buyükana *(ağızlarda)* Büyükanne, nine bk. **bita**; **ḳartana**.

buyük-buyük Yüksek, yüce.

buyük-kuçük *(topluluk)* Büyük küçük, herkes.

buyüklik (-gi) *(matematik)* Nicelik, kemiyet.

buyükten-buyük Kocaman, en büyük.

buyültici Büyütme-(s)i; **~ cam** Büyüteç, pertavsız.

buyültmek Yüceltmek; bk. **buyütmek**.

buyümek 1. Büyümek. 2. Yükselmek.

buyümemek *(olumsuz)* **buyümek**.

buyütmek Yüceltmek.

buyütmemek *(olumsuz)* **buyütmek**.

buz Buz; **~ kesilmek** Donmak, buz tutmak; **~ aḳımı** Buzların çözülmesi (nehirde vb.); **~ dağları** Buz dağları; **~ çölleri** Buz çölleri; **klegey ~** İnce ve kaygan buz, yolların buz bağlaması; **suv astı ~** *(coğrafya)* Dip buzu (akarsuların dibinde tutmuş bulunan buzlar); **~ yurek yılan** *(zooloji)* Engirek (yılanı); **~ ustünde yurmek** Buz üstünde yürümek.

Gizliden buz camı korüne / Ve ḳulaḳḳa çalına teren nefesler. "Gizlice buzdan cam görünüyor / Ve kulağa çalınıyor derin nefesler." -V. Basirov.

Aḳşamġa yaḳın Suleymannıñ vaziyeti daa da aġırlaştı. Ayaḳları buz kesildiler. "Akşama yakın Süleyman'ın durumu daha da ağırlaştı. Ayakları buz kesti." - A. Osman - 2.

buza bk. **boza**.

buzav Buzağı (yeni doğmuş, bir yaşına kadar anne sütüyle beslenen sığır yavrusu); **~ eti** Buzağı eti; krş. **ḳunancin**; **tana**.

Şu arada Ḳurtiy aḳanıñ buzav ḫırsızlap oldürilmesi onı bus-butün şaşırıp,

başına yetken edi. “Bu sırada Kurtiy ağabeyin buzağı çalıp öldürülmesi onu büsbütün şaşırtıp başına yetmişti.” -A. Hilmi.

buzavbaş *(zooloji)* Danaburnu *(Toprak içinde yaşayıp bitkilere köklerini keserek zarar veren bir böcek)*; krş. **bostancı ķurt**; **ķabaķ ķurtu**; **tanaburun**.

buzavlamaķ Buzağılamak, yavrulamak (inek hakkında); **buzavlap olamamaķ** Buzağılayamamak, yavrulayamamak.

buzavlamamaķ *(olumsuz)* **buzavlamaķ**.

buzavlaycaķ: a) ~ **sıġır** Gebe inek. b) **sıġır ~** İnek yavrulayacak.

buz-buzlamaķ Donakalmak; donup kalmak, uyuşmak.

buzdaġ(ı) Buzdağı.

buzdolap Buzdolabı.

Tıraş olġan, yuvunġan soñ aşḫanege keçti. *Buzdolaptan bir şişe süt çıķardı*. “Tıraş olduktan, yıkandıktan sonra mutfağa geçti. Buzdolabından bir şişe süt çıkardı.” -E. Umerov - 1.

buzkesen Buz kıran mahmuz.

buzķıran Buzkıran.

buzlamaķ 1. Buzlanmak. 2. Üşümek, donmak; krş. **uşümek**.

Esmanıñ yureçigi buzladı. *O, bundan soñ olġan mudirniñ suallerine cevap beralmadı*. “Esmanın yüreği buz gibi oldu. O, bundan sonra müdürün sorularına cevap veremedi.” -A. Odabaş.

buzlamamaķ *(olumsuz)* **buzlamaķ**.

buzlatmaķ Dondurmak.

Bir afta aşaycaķ aşını azırlay: et ķızarta, ķuyruķ irite, ķızartılġan etni, sızıķlarnı yaġ içinde buzlatıp ķabaķ savutlarġa toldura, soñra bir çöyün pilav pişirip, çay ķaynatıp ķaytıp kete. “Bir hafta yiyecek yemeğini hazırlıyor: Et kızartıyor, kuyruk eritiyor, kızartılan eti, domuz rostolarını yağ içinde buzlatıp kabak kaplara dolduruyor, sonra bir tencere pilav pişirip, çay kaynatıp dönüp gidiyor.” -Çerkez Ali - 1.

buzlatmamaķ *(olumsuz)* **buzlatmaķ**.

buzlavuķ (-ġı) Kırç.

buzlu Buzlu.

Ķoyun sürüsi artından yazda sıcaķ ķum ustünde, ķışta buzlu ķum ustünde yalın ayaķ, yalın baş yurdi. “Koyun sürüsü ardından yazın sıcak kum üstünde, kışın buzlu kum üstünde yalın ayak, yalın baş yürüdü.” -Çerkez Ali - 1.

buzluķ Buzul.

buzlulıḳ (-ğı) Yerin (veya toprağın) donmuş hali, toprağın donmuşluğu; **daimiy ~** *(coğrafya)* (kutuplarda) Sürekli donmuş toprak(lar).

buzmaḳ bk. **bozmaḳ**.

buzyurek (gi) Buz kalpli; **~ yılan** *(zooloji)* Engerek.

bücet Bütçe, ödeneklik.

bülleten 1. Bülten, tebliğ, bildiri. 2. Pusula, seçim pusulası, oy pusulası. 3. Rapor. 4. Doktor raporu.

bürger Kentli, şehirli, şehirde oturan.

büro 1. İdare heyeti, büro. 2. Büro, daire; ofis, servis.

bürokrat (-tı) Bürokrat, kırtasiyeci.

bürokratik Bürokratik, bürokrasi(s)i.

bürokratiya 1. Bürokrasi, kırtasiyecilik. 2. Bürokratlar.

bürokratizm Bürokrasi, kırtasiyecilik.

büs-bütün bk. **bus-butün**.

büst Büst.

büstgalter Sutyen.

büyrek *(ağızlarda)* Böbrek; bk. **buyrek**.

C

caba (caġa) *(ağızlarda)* Kenar; bk. **çet**; **kenar**.

cabba Bedava; caba; karşılıksız; parasız; bk. **bedava**.

cabıḳ *(ağızlarda)* Kapalı; bk. **yapıḳ**; **ḳapalı**.

cabınmaḳ *(ağızlarda)* Sığınmak; saklanmak; bk. **yapınmaḳ**.

cabmaḳ *(ağızlarda)* Kapatmak; bk. **ḳapatmaḳ**.

cabuv *(ağızlarda)* Örtü, şilte; bk. **cayuv**; **cayma**.

cadde Cadde; **ana ~** Ana cadde.

Lâkin caddesinden keçerken, Şadiyecik yarı açıḳ ḳolule sabıḳ veli ḳonağını kostererek: -Bu buyük bina ebe anaylar mektebi emiş. “Lâkin caddesinden geçerken, Şadiyecik yan açık eliyle eski Veli konağını göstererek: -Bu büyük bina ebe okuluymuş.” -A. S. Ayvazov - 1.

cadem *(botanik)* Bir bitki türü.

cadı 1. Cadı; krş. **obür**. 2. *(mecaz)* Cadaloz, şirret kadın.

O, boylelikle, zenginleştikçe zenginleşe, zenginleşken sayında oburlana, cadılana, ifritlene. “O böylece zenginleştikçe, zenginleşir, zenginleştikçe oburlaşır, cadılaşır, şeytanlaşır.” -A. Hilmi.

caennem *(ağızlarda)* Cehennem; bk. **ceennem**.

cağa *(ağızlarda)* 1. Yaka; bk. **yaḳa**. 2. Kenar; krş. **çet**; **kenar**.

Divar cağasına barıp oturdı. “Duvar kenarına gidip oturdu.” -A. Osman - 1.

cağalamaḳ *(ağızlarda)* Kaymak (ayağı); **“Cavın cavsa**, **ḳar cavsa**, **cer cağalar aḳtaban”** *(ağızlarda) (Kırım Tatar halk şarkısından)* “Yağmur yağsa, kar yağsa Aktaban’ın (atın adı) ayakları kayıyor”.

cağmaḳ *(ağızlarda)* Yakmak; bk. **yaḳmaḳ**; **o vaḳıtta biz tezek cağa edık** *(ağızlarda)* O zamanlarda biz tezek yakıyorduk.

Ḳartanay kete, yuzükni alıp, Zörege bara: -Menday ḳart bol, ḫaniyim, -dep, alıp kelgen ḳınasını Zöreniñ başına cağa. “Yaşlı kadın gider, yüzüğü alıp Zöhre'ye varır; ‘Benim gibi yaşlı ol, hanımcığım’ diye getirdiği kınasını Zöhre'nin başına yakar.” -Tahirnen Zore Destanı.

cağundur *(Kodeks Kumanikus)* Pancar; bk. **çükündir**.

caḫil bk. **cail**.

caḫut bk. **yeudi**.

cail (-li) Cahil; krş. **nadan**; **~niñ ~i** Cahilin cahili; **dımma ~** Eçhel, tüm cahil, cim karnında bir nokta; **~ ḳalmaḳ** Cahil kalmak; **ḳara ~** Kara cahil, çok cahil; **~ oğlu ~** Kara cahil; **~ aḳlımnen men boyle anlayım** *(ağızlarda)* Cahil aklımla ben böyle anladım.

Onıñ içün millet cail, / Açılmaz kozü yuḳıdan. “Onun için millet cahil, / Açılmaz gözü uykudan.” -H. Çergeyev.

cailiye(t) *(tarihi)* Cahiliye devri *(Araplarda Müslümanlıktan önceki çağ)*.

cailiyetçi Kara koyu gerici, kara koyu mürteci.

cailiyetçilik (-gi) Kara koyu gericilik.

caillik (-gi) Cahillik, cehalet; krş **cealet**; **nadanlıḳ**; **~niñ belâsı** Bu, cahilliğin üzücü sonucudur.

Yavaş yavaş er şeyge alışamız, / Caillikni yoḳ ettik, ḳazandıḳ bilgi. “Yavaş yavaş her şeye alışırız, / Cahilliği yok ettik kazandık, bilgi.” -Çın.

cait (-ti) Çalışkan; özenli; cahit; çaba gösteren kimse.

caiz 1. *(dini)* Caiz; uygun; krş. **elâl**. 2. Mümkün, olur, olabilir; krş. **ola bilgen**; **~ olmaḳ** a) Caiz olmak, uygun olmak. b) Mümkün olmak; **sigar içmek ~ degil (***veya* **olmay)** Sigara içmek caiz değil; **tabir ~ ise (***veya* **tabir ~se)** Tabiri caizse.

caḳ (-ġı) 1. *(gerçek; mecaz)* Surat; gudubet; somak. 2. *(ağızlarda)* Yanak; bk. **yanaḳ**. 3. *(ağızlarda)* Yan, taraf; bk. **yaḳ**.

Küzmanıñ peşinden baḳa-baḳa da soñra em caḳlarını em de yumruḳlarnı boşatıp, başını burġalay. “Küzma'nın peşinden bakıyor bakıyor ve sonra hem avutlarını, hem de yumruklarını sıkmaktan vazgeçerek, başını sağa sola sallıyor.” -U. İpçi - 1.

caḳa bk. **yaḳa**.

caḳında *(ağızlarda)* Yakında; önümüzdeki günlerde; bk. **yaḳında**.

caḳmaḳ *(ağızlarda)* Yakmak; bk. **yaḳmaḳ**.

Mısḳılınnı püskül et, taḳ başına, Çetlevikni kuydürip caḳ ḳaşına. “Alaycılığını püskül et, başına tak, Fındığı yakarak, kaşına yak. (sür)” -Çın.

cal (I) *(ağızlarda)* Yele; bk. **yalın (1)**.

cal (II) *(ağızlarda)* Dinlenme; ara; soluk alma; bk. **yal**; **~ etmek** *(ağızlarda)* Ara vermek; soluk almak; biraz dinlenmek.

Terledikçe mañlaylardan, terin silip taşlarlar, / Az oturır, cal eter de, kene işke başlarlar. “Terledikçe alınlardan, terini silip atarlar, / Az oturur, dinlenir de, gene işe başlarlar.” -Çerkez Ali - 1.

cala *(ağızlarda)* İftira; bk. **iftira**.

calaġay Kıvrak; hareketli, atik; çevik; krş. **tez**; **çabik**; **ateşkoz**; **çevik**; **areketçen**.

calaġaylıḳ (-ġı) Atiklik; çabukluk; çeviklik; **~ - onıñ tabiat çizgilerinden biri(dir)** Atiklik, onun karakter özelliklerinden biridir; **~nen** Acele; hızlı hızlı.

calaḳay *(ağızlarda)* Evlilik dışı doğan, gayri meşru (çocuk); krş. **piç**.

calamaḳ *(ağızlarda)* Yalamak; bk. **yalamaḳ**.

calan *(ağızlarda)* Yalan; bk. **yalan**.

calanġaş *(Kodeks Kumanikus)* Çıplak; bk. **çıplaḳ**.

calçı *(ağızlarda)* Ücretli işçi; ırgat; bk. **ırġat**.

calçın *(ağızlarda)* Dik, sarp, yalçın; bk. **yalçın**.

calġamaḳ *(ağızlarda)* Bir şeyi başka bir şeyin üzerine koymak; bir şeyi başka bir şeyin yanına koymak ya da başka bir şeye bağlamak; **“Omirime omir ḳoştı, can calġadı canıma”** *(Amdi Geraybay) (ağızlarda)* “Hayatıma heyecan verdi, canıma can kattı”.

Şu beitler sinip ḳaldı tamarıma, ḳanıma / Omirime omir ḳoştı, can calġadı canıma “Bu beyitler sindi kaldı damarıma, kanıma / Ömrüme ömür

kattı, can ilâve etti canıma.” -A. Giraybay - 1.

calı *(ağızlarda)* Yalı; kıyı; sahil; bk. **yalı**.

calın *(ağızlarda)* 1. Alev; bk. **yalın**. 2. Yele.

Kör oġlu atınıñ calınlarını sıypap, perçemini tartaraḳ, ustüne mine. “Köroğlu atın yelesini okşar, perçemini çekerek üstüne biner.” -Köroğlu Destanı.

calınmaḳ *(ağızlarda)* Yalvarmak; bk. **yalvarmaḳ**.

calḳaḳ *(ağızlarda)* Sümük; mukus; bk. **yalḳaḳ**.

calmaḳ *(ağızlarda)* Çiğnemek; bk. **çaynamaḳ**; **“Birini calma**, **birini cıt**, **birini de ḳolında azır tıt”** *(Kırım Tatar folklorundan)* “Birini çiğne, birini yut, ötekini de elinde hazır tut”.

calp Pat diye, birden; aniden; **~ etip maña baḳtı** Birden bana baktı.

Rustem calp etip Albertke baḳtı. “Rüstem birden Albert’e baktı.” -A. Osman - 2.

calpaḳ *(ağızlarda)* Yassı; bk. **yalpaḳ**.

At torbaġa ḳoyġanım arpa ḳavuz,/ Nışanlınnı bilemen, calpaḳ avuz. “At torbasına koyduğum arpa kabuğu, / Nişanlını biliyorum yassı ağız.” -Çın.

calp-culp Sallana sallana, ördek gibi (yürümek); **~ yurmek** Ördek gibi yürümek.

calpı *(ağızlarda)* Sarkık, sölpük, salkımış; bk. **salpı**.

calpıḳulaḳ *(ağızlarda)* Sarkık kulaklı, sölpük kulaklı; bk. **salpıḳulaḳ**.

caltıramaḳ *(ağızlarda)* Parlamak; pırıldamak; bk. **yıltıramaḳ**.

caltırġan *(ağızlarda)* Kireç taşı, kalker; bk. **kireçtaş**.

caluvsız *(ağızlarda)* Kayıtsız, aldırmaz, ilgisiz, umursamaz, lakayıt; bk. **lâḳayt**.

calvarmaḳ *(ağızlarda)* Yalvarmak; bk. **yalvarmaḳ**.

cam (I) Cam; **~dan yapılġan** Camdan yapılmış; **pencere ~ı** Pencere camı; **bir koz ~** Bir göz cam; **pencerege bir koz ~ daa ḳoymaḳ kerek** Pencereye bir göz cam daha koymak lazım; **~ eşya** Züccaciye (cam, porselen vb. maddelerden yapılmış eşya); **~ sofa** Cam teras; **~ zınılday** Cam şıngırdıyor; **ḫimiyaviy ~** Kimyevi cam *(laboratuvar ortamında deneylerde kullanılan cam)*.

O pencereden, Zumbilovnıñ sabalıḳ ḳara ḳave içip turġanını korgen ve aman pencereniñ camlarına bir tepme urġan. “O, pencereden Zumbilov'un sabah kahvesini içtiğini görmüş ve

hemen pencerenin camlarına tekme vurmuş.” -Karakulak Hikayesi.

cam (II) *(ağızlarda)* bk. **canım**.

camaatçı *(ağızlarda)* Toplumcu, toplum hayatına faal surette katılan; bk. **cemaatçı**.

camaatçılıḳ *(ağızlarda)* Toplumun ileri çevreleri; kamuoyu; bk. **cemaat**.

camalmaḳ *(ağızlarda)* Yamalanmak; onarılmak; yama vurulmak; bk. **boysunmaḳ**; **tabi olmaḳ**.

caman *(ağızlarda)* Kötü, yaman, korkulan (kimse); bk. **yaman**; **yaramay**.

Az etmey, iç bir kimse ‘Millet’, ‘Vatan’ sözünden / Ḳalmasaydı ya Rabbiy, curt kene de camanġa! “Hazzetmiyor hiç kimse ‘Millet’, ‘Vatan’ sözünden / Kalmayaydı yarabbi, yurt gene de yamana!” -M. Niyazi.

camau *(ağızlarda)* Yama; bk. **yamav**.

camav *(ağızlarda)* Küçük yama; bk. **yamav**.

Ustümde bir ḫalat bar, o da cartı, / Ayaḳḳabım ḳırḳ camav, pek avara. “Üstümde bir gömlek var, o da pek eski, / Ayakkabım kırk yamalı, çok avara (kötü).” -M. Nuzet - 1.

cambaz bk. **canbaz**.

camboloz, **cambolos** Meyve hasadından sonra kalan meyvelerin toplanması.

camca *(zooloji)* Çamça balığı.

camcı Camcı; **~ pencerege cam ḳoya** Camcı pencereye cam takıyor.

camcılıḳ (-ġı) Camcılık **~nen oġraşmaḳ** Camcılık ile uğraşmak.

camış Çay, göl veya denizde buzlar arasında donmamış kalan yer.

camız *(ağızlarda)* Kasık; bk. **ḳasıḳ arası**.

cami Cami; mescit; krş. **mescit**; **~ ḳurmaḳ - savap iş yapmaḳ(tır)** Cami yaptırmak, sevaptır; **bir (eki) minareli ~** Bir (iki) minareli cami; **cuma ~** Cuma camii; krş. **camiâ**; **Aḳmescitte cuma ~ ḳurmak içün yer ayırıldı** Akmescit’te (Simferopol’da) Cuma Camii inşa etmek üzere yer ayrılmıştır; **o, cuma kunleri ~ge bara** O, Cuma günleri camiye gidiyor; **minaresi ne ḳadar yuksek olsa, o ḳadar Allaġa yaḳın ola ekensin** Minare ne kadar yüksek olursa, Allah’a o kadar daha yakın olursun; **~ - Alla evidir**, **Alla evine namazġa buyurıñız** Cami, Allah’ın evidir, Allah’ın evine namaza buyurun geliniz.

Uyanmaz ḫiç ġarip ḫarem, / Olur sabaḫ, oḳur ezan Camiye girer ep alem. “Uyanmaz hiç garip harem, / Olur sabah, okur ezan Camiye girer hep âlem.” -H. Çergeyev.

camiâ *(tarihi)* Büyük bir cami; krş. **cuma cami**.

camlamaḳ Cam takmak; **pencerelerni ~** Pencerelere cam takmak.

Balalar pencereni sındırsalar, Yaḳub onı camlay, divarnıñ sılavı koçse, Yaḳub sılay. “Çocuklar pencereni kırsalar, Yakup onu camlatır, duvarın sıvası göçe, Yakup sıvar.” -E. A. Osmanoğlu - 1.

camlamamaḳ *(olumsuz)* **camlamaḳ**.

camlı Camlı; **~ sofa** Camlı teras.

Balaban camlı kozlügi, ḳızlarnıñki kibi, beyaz ve tegiz çeresiniñ yarısını ortken kibi. “Büyük camlı gözlüğü, kızlarınki gibi beyaz ve düz yüzünün yarısını örtmüş gibi.” -U. Edemova - 1.

campa *(ağızlarda)* Tezek (kurutmak amacıyla çit üzerine yapıştırılıyordu); krş. **tezek**.

campik (-gi) 1. *(konuşmada)* Eğilmiş (yana doğru). 2. *(ağızlarda)* Çarpık; eğri; bk. **ḳıyış**; **ḳıyışḳan**; **ḳıyışıp ḳalġan**; **alçaḳ ~ evler** Alçak çarpık evler.

Bu ḳaranlıḳ, campik bala zindanına koy balaları ḳatnar edik. “Bu karanlık, basık çocuk zindanına köy çocuklarıyla devam ederdik.” -N. Çelebicihan.

campiymek *(ağızlarda)* Bir tarafa yatmak, yana yatmak; eğilmek; bükülmek; krş. **ḳıyışmaḳ**; **ḳıyışıp ḳalmaḳ**.

camtaymaḳ, **cantaymaḳ** *(ağızlarda)* Eğilmek; bir tarafa yatmak; bükülmek; bk. **ḳıyışmaḳ**.

camus *(zooloji)* Camus, manda; krş. **kamus**; **dombay**; **manda**.

can (I) 1. Can; ruh; **~dan** Yürekten; **~dan sevmek** Candan sevmek; **~ bermek** Can vermek; **o endi ~ bergen (***veya* **bermiş)** O şimdi can vermiş *(ölmüş)*. 2. Hayat; **~ derdi** Can derdi *(ölüm korkusu, ölmemek için çaba sarf etmesi)*; **~ - tatlı şey** Hayat tatlıdır; **“Can pek tatlı, istemeyim olmege”** *(Cemil Kermençikli)* Hayat çok tatlı, ölmek istemiyorum; **yaş ~ına toymayıp ketti** Genç yaşta öldü *(hayata doyamadan gitti)*; **~ını almaḳ** Canını almak, öldürmek. 3. Kişi *(insanları sayarken)*; **ḳorantada beş ~ var** Ailede beş kişi var. ● **~ bazarı** a) Can çekişme, agoni; b) Hayat mücadelesi; **~ı aġırmaḳ** *(mecaz)* Darılmak; **bu adam (menim) ~ımı yaḳtı** Bu insan (benim) canımı yaktı; **bulardan ~ım yandı** Bunlardan bıktım usandım; **canım! canım! arkadaşım!** *(hitap sözü)* Canım, canım, arkadaşım!; **~ından bezmek** Canından bezmek *(çektiği sıkıntılar yüzünden içinde olduğu hayatı artık istemeyecek bir duruma gelmek)*; **~ı dayanmamaḳ**

Can dayanmamak *(direnme gücü kalmamak; dayanıklılığı yitirmek)*; **~ sıḳısı** Can sıkıntısı; **~ım sıḳıla** Canım sıkılıyor; **~ıñnı ne sıḳa?** Canını ne sıkıyor?; **~ını acımayıp cenk etti** Canını düşünmeden savaştı; **~ ını bermek** Ruhunu vermek; **milleti içün ~ını berecek** Milleti için canını verecek; **~ı çıḳmaḳ** a) Ölmek. b) Büyük çaba göstermek; **~ı çıḳsın!** Canı çıksın!; **o çuvalnı ketirgence ~ım çıḳtı** O çuvalı getirinceye kadar canım çıktı; **onıñ lafından ~ım tarsıḳa** Onun konuşmaları beni hasta ediyor; **~ına taḳ etmek** Canına tak etmek; **ne ~ı bar onıñ** Ne canı var onun?; **içine ~ı kirmek** Canlandırmak, diriltmek; **ḳırḳ ~ı olsa da biri de ḳalmaycaḳ** Kırk canı olsa da biri de kalmayacak; **onıñ yarı ~ı ḳalġan** Onun yarı canı kalmış *(o, zar zor hayatta)*; **~ını bere, sözüni bermey** Canını verir, sözünden dönmez; **~ım seni seve** Seni tüm kalbimle seviyorum; **~ım istey** Canım istiyor; **~ım cennet istey, gunâlarım ḳoymay** Canım cennet istiyor ama günahlarım izin vermiyor; **~ımdan bezdim** Canımdan bezdim; **bir ~ım bar, al, seniñ olsun** Bir canım var, al, senin olsun; **olüleriñizniñ ~ına tiysin** Ölmüşlerinizin canına deysin; **~ sıḳıcı** Can sıkıcı; **aḫ, ~ıñnı aşayım!** Ah, canını seveyim!; **~ yerine basmaḳ** Can yerine basmak.

Tatar bar mı, dep kim soray? Men barman! / Atın, şanıñ bek tanıġan can Tatarman. “Tatar var mı, diye kim soruyor? Ben varım! / Adını, şanını iyi bilen can Tatar 'im.” -M. Niyazi.

can (II) *(ağızlarda)* Yan, taraf; bk. **yan**; **“Rizanıñ ~ında tercıman bolıp cıre edim”** *(ağızlarda) (bir eserden alıntı)* “Riza’nın yanında tercüman olarak bulunuyordum”.

canan Canım, canım ciğerim, iki gözüm, kuzum; krş. **cançıġım**.

Ebet, erkin çölge çıḳsam da, cananımnıñ aḫ-u zar etip turdığı yerlerge barıp yetsem!.. “Evet, hür çöle çıksam da, cananımın ah-ü zâr ettiği yerlere ulaşsam!..” -O. Akçokraklı - 1.

canaşa *(ağızlarda)* Yanındaki; komşu; bitişik; bk. **yanaşa**.

canaşmaḳ Yanaşmak; yaklaşmak; bk. **yanaşmaḳ**.

canatan *(botanik)* Kırım’da yetişen bir elma türü.

canavar 1. Hayvan; **~lar** Hayvanlar; **~ balası** Hayvan yavrusu; **canlı ~** Canlı bir varlık; **çeşit ~ (***konuşmada* **çeşit ~lar)** Çeşitli hayvanlar; **anda çeşit canlı ~ bar** Orada çeşitli hayvanlar (canlılar) var. 2. *(mecaz)* Canavar; gaddar, zalim; **~ kibi** Canavar gibi; **~ kibi baḳmaḳ**

Birine düşmanmış gibi bakmak; **o, adam degil - ~** O insan değil, canavar.

Ayvan olsa da canavarnıñ ağızından ḳalġan biyeni istemey. "Hayvan da olsa, canavarın ağzından kalan kısrağı istemez." -Çorabatır Destanı.

canavarca(sına) Canavarca, canavar gibi, canavara uygun biçimde.

canavarçıḳ (-ġı) Hayvancık; **~lar** Hayvancıklar; **balaçıḳlar ve ~lar** Çocuklar ve hayvancıklar.

canavarlaşmaḳ Canavarlaşmak; canavar kesilmek; kudurmak.

canavarlaşmamaḳ *(olumsuz)* **canavarlaşmaḳ**.

canavarlıḳ (-ġı) Canavarlık; vahşet; vahşilik; hunharlık.

Aman, Yarabbim, bu insan canavarlığı bir şeyge oşamay eken!.. "Aman, Yarabbim! Bu insan canavarlığı hiç bir şeye benzemiyormuş!.." -A. Hilmi.

canay *(ağızlarda)* 1. Kuzu; krş. **ḳozu**. 2. Canım, cancazım; bk. **cançıġım**. 3. Canım, tatlım, sevgilim; bk. **canan**. 4. Kırım Tatarlar şarkılarında kullanılan, anlamı taşımayan bir kelime; **"Uyiñniñ aldından otkenmen, ~, pencireñnı çertke(n)men, ~!"** *(Kırım Tatar halk şarkısından)* "Evinin önünden geçiyordum, canay, pencerene hafifçe vurdum, canay!".

canbaz 1. İp cambazı; **yip ~ı** İp cambazı. 2. *(mecaz)* Gayretkeş; gayretli; ateşli.

Kuz yaḳınlaşıp başlaġanınen o mında ayrıca bir canbazlıḳnen çalışıp başladı. "Güz(ün) yaklaşmaya başlamasıyla o burada ayrı bir cambazlıkla çalışmaya başladı." -U. Edemova - 2.

can-cannen *(ağızlarda)* Büyük bir zevkle, seve seve, memnuniyetle; **~ ḳaptalaylar** Memnuniyetle kapıyorlar (eşyalar hakkında).

can-ciger Canciğer, çok yakın, sıkı fıkı, pek içten (arkadaş); **menim canım-cigerim!** Canım ciğerim benim!; **apayına cançıġım-cigerçigim dep laf ete** O, eşiyle konuşurken "canım ciğerim" diye hitap ediyor; **bu adamdan canım-cigerim yandı** Anlam: Bu adam tüm hayatımı mahvetti.

cançıḳ (-ġı), **~ım!** Canım; canım ciğerim; iki gözüm.

Nasıl anlatayım, cançıġım, bir şey olsa 'misniñ ġanber ḳoḳusı' dey turġanlar, ama bu ḳoḳuġa ne misin ayri kele, ne ġanber. "Nasıl anlatayım, canım, bir şey olsa 'misk-i amber kokusu' derler, ama ne mis ne de amber kokusu, bu kokunun yerini alamaz." -A. Hilmi.

cançımaḳ *(ağızlarda)* Harman dövmek; bk. **bastırmaḳ**.

candavır *(ağızlarda)* Yandan koşulan; bk. **yandavur**; **meçev**.

canerik *(botanik)* Kırım yarımadasında yetişen bir erik türü.

Ne içündir bilmem, bizim koyniñ canerik terekleri pek yuksek ediler. "Nedendir bilmem, bizim köyün can erik ağaçlan çok yüksektiler." -Çerkez Ali - 2.

can-goñülden Canı gönülden; yürekten; krş. **can-yurekten**; **~ çalışa** Yürekten çalışıyor; **~ çıḳḳan duyġular** Yürekten çıkan duygular.

canıḳ *(ağızlarda)* Yanık; yanmış olan; yanık yeri; gönül acısı; bk. **yañıḳ**.

Ey, cañıḳ sözlermen tolı oz tuvġanım, oz tilim, / Derdimniñ, ḳalbimniñ ḳulı oz tuvġanım, oz tilim. "Hey, yanık sözlerle dolu öz kardeşim, ana dilim, / Derdimin, kalbimin kulu öz kardeşim, ana dilim." -A. Giraybay - 1.

canıḳmaḳ *(ağızlarda)* Karşılaşmak (beklenmedik bir sırada, tesadüfen); rastlamak; bk. **oġramaḳ**.

canım 1. Lütfen; buyurun; **~, otur** Lütfen, otur; buyur otur; **~, bir yutum suv berse** Lütfen, bir yudum su verir misin. 2. Canım; **~, balam, kozüm, balam, yaḫşı-yaḫşı oynañız!** Canım oğlum, lütfen, güzel güzel oynayın, kavga etmeyin! ● **aytacaġımnı aytayım, kene canım kene kozüm** *(atasözü)* Anlamı: Söylemem gerekeni söylerim ama bu aramızdaki iyi ilişkileri bozmamalı.

Canım ister ise ceenneme kitsin! "Canım isterse cehenneme gitsin!" -S. A. Özenbaşlı.

canımaḳ *(ağızlarda)* Bilemek (usturayı vb.); bk. **bilevlemek**.

canım-canım 1. Harika, mükemmel; **ozümizniñ ~ sözlerimiz olġanda (***veya* **turġanda) başḳa tilden almaġa acet yoḳ** Kendi dilimizde yeterince güzel kelimeler varken başka bir dilden kelime almamıza gerek yoktur. 2. Yeterince iyi; gayet güzel.

Bir talay vaḳıtlar aşap-aşap toymaġan o 'borç' lar, canım-canım o ḳasalar, kakaolardan bıḳtım, zar-zorunen aşayım. "Uzun bir zaman yiye yiye duyamadığım o borç çorbalarından, çok beğendiğim lapalardan, kakaolardan bıktım, zar zor yiyorum." -A. Hilmi.

canım-kozüm Lütfen; **"Aman-aman, değirmenci, ~, değirmenci, al çek boġdaynı"** "Aman aman, değirmenci, lütfen, değirmenci, al da öğütüver buğdayı".

canış *(ağızlarda)* Yanma; yanış; ihtirak; iştial; bk. **yanma**.

caniy Cani, katil; krş. **ḳatil**.

caniyce(sine) Canice, caniyane.

cankertme *(botanik)* Kırım yarımadasında yetişen bir armut türü.

Cankoy Canköy *(Kırımın kuzey kısmında bulunan Azak Denizi'ne kıyısı olan bir şehir)*; **~ge** Canköy'e; **~ge Emine tizeme ve ķardaşım Sabrige bardıķ** Canköy'e Emine teyzemin ve Sabrige kardeşimin ziyaretine gittik.

–Cankoy rayonına. Sözge Arif kirişti. "- Canköy şehrine. Arif konuşmaya başladı." -İ. Paşi.

canķayış Koşum kayışı.

can-ķurban *(mecaz)* Can kurban, can feda; **sizin içün ~** Size can kurban.

Baş ustüne, can-ķurban! Kitaplar oķumaķ içün çıķarılalar. "Bağış üstüne, can kurban! Kitaplar okumak için çıkarlar." -E. A. Osmanoğlu - 1.

canlandırmaķ 1. *(gerçek; mecaz)* Canlandırmak; **işni ~ kerek** İşi canlandırmak lazım. 2. Can vermek; diriltmek. 3. Yeniden yaşatmak; yeniden kurmak; bk. **yañıdan yaratmaķ**.

Nadire o vakialarnı şimdı tasavurında canlandırdı. "Nadire o olayları şimdi hayalinde canlandırdı." -U. Edemova - 2.

canlandırmamaķ *(olumsuz)* **canlandırmaķ**.

canlanma, canlanuv *(eylem adı)* **canlanmaķ**; Canlanma.

Zalnı kozden keçirdi: -Bugunki toplaşuv, arķadaşlar, zanımca kollektivimizde bir canlanuv, yañılıķ olġanını kostere... "Salonu gözden geçirdi: -Bugünkü toplantı, arkadaşlar, bana göre şirketimizde bir canlanma, yenilik olduğunu gösteriyor..." -U. Edemova - 2.

canlanmaķ 1. Canlanmak; dirilmek; bk. **içine canı kirmek**. 2. Coşmak. 3. *(mecaz)* Canlanmak (göz önünde, zihninde); **kozümniñ ozünde koyumiz canlandı** Gözlerimin önünde köyümüz canlandı.

Talap ḫaķķa-bekliyorum / Canlanır dep dostlarına... "Talep Hakka, bekliyorum / Canlanır diye dostlarına..." -H. Çergeyev.

İşte, Cin Mambet bir ķuş kibi çapalanġan yuregi ve derinliklerinde sevinç ve ķorķu canlanġan kozlerinen anavı masaġa yaķınlaşķan ve sevimli devitni ķaltıraġan parmaķları arasında sıķmaġa başlaġan edi. "İşte Cin Mambet bir kuş gibi çarpan yüreği ve derinliklerinde sevinç ve korku canlanan gözleriyle şuradaki masaya yakınlaşmış ve sevimli diviti kaldırmış parmakları arasında sıkmaya başlamıştı." -Cafer Seydamet.

canlanmamaḳ *(olumsuz)* **canlanmaḳ.**

canlı 1. Canlı; diri; krş. **tiri**; **saġ**; **~ canavar** Canlı bir varlık; **~ tabiat** *(biyoloji)* Canlı doğa *(doğadaki canlı varlıkların tümü)*; **~lar** *(biyoloji)* Canlılar alemi. 2. Canlı; neşeli; coşkun. 3. *(dilbilimi)* Canlı, hareketli. ● **ḳaviy ~** Sağlam, dayanıklı, güçlü; krş. **saġlam.**

Aḳşamları bu ḳara yuyge ḳara perdeler kere, / Yañġızlıḳlar yanġız canġa canlı tüşler kostere. "Akşamları bu kara eve kara perdeler gerer, / Yalnızlıklar yalnız cana canlı düşler gösterir." -N. Çelebicihan.

canlılıḳ (-ġı) Canlılık; hareketlilik.

Aradan bir afta keçer-keçmez Algabasta buyük canlılıḳ, buyük areket başladı. "Aradan bir hafta geçer geçmez Algabas'ta büyük canlılık, büyük hareket başladı." -Çerkez Ali - 1.

canmaḳ *(ağızlarda)* Yanmak; bk. **yanmaḳ**; **"Can digende - can bolsın, sön digende - sön bolsın"** *(Kırım Tatar folklorundan)* "Yan dediğimde yansın; sön dediğimde sönsün" *(Anlamı; her şey benim istediğim gibi olsun)*.

Aḳşam boldı, ḳaranlıḳ... oturamız, / Çıraḳ canmay, ağaç yoḳ uyimizde. "Akşam oldu, karanlık... oturuyoruz, / Işık yanmıyor, ağaç yok evimizde." -A. Giraybay - 1.

cansıḳısı *(sıfat olarak kullanılır)* Can sıkıcı; iç sıkıcı; yapışkan; usandırıcı; bıktırıcı; usanç verici; **~ adam** Yapışkan bir insan; **~ ezgi** Sıkıcı bir melodi.

Soñra tına başlaġan yaġmur tamçılarınıñ cansıḳıcı ezgisi Midatnıñ yuḳusını ketirdi ve o çoḳḳa barmay yuḳuġa ketti. "Sonra dinmeye başlayan yağmur damlalarının can sıkıcı ezgisi Mithat'ın uykusunu getirdi ve çok geçmeden uyudu." -M. Ablalimov.

cansız 1. Cansız; **~ tabiat** *(biyoloji)* Cansız doğa *(doğadaki cansız varlıkların tümü)*. 2. *(dilbilimi)* Cansız, hareketsiz.

Başta en cansız olġan ayaḳsız canlanġan. "Önce en cansız olan ayaksız canlanmış." -Bekir Mustafa Masalı.

cansız-cınsız Tamamen ıssız, boş, tenha bir yer; **~ bir yer (***veya* **can oğlu cın olmaġan yer)** Tenha bir yer; cinler cirit (top) oynuyor.

cansızlanmaḳ Uyuşmak; vücudun bir yerinde, duygu ve hareket geçici olarak azalmak; **ayaġı cansızlandı** Ayağı uyuştu.

Esma bu sözlerni işitkeninen ayaḳ ustünde cansızlanıp, direk kibi ḳatıp ḳaldı. "Esma bu sözleri duyar duymaz ayaküstünde cansızlaşıp, direk gibi donup kaldı." -Çerkez Ali - 1.

cansızlaşmaḳ Cansızlaşmak.

O, altmış sekiz seneniñ tecribesine tayanaraḳ, bu ḳadar cansızlaşḳan, suvuġan, uzaḳlarġa ve yoḳluḳlarġa dumanlı kozlernen baḳḳan bir hastanıñ artıḳ yolcu olġanına inana ve dağlar, taşlar ne zaman canlanıp yurmege başlasalar Şerife de o zaman tirilir, laf etmege başlar, dep tüşüne edi. “O, altmış sekiz senenin tecrübesine dayanarak, bu kadar cansızlaşan, soğuyan, uzaklara ve yokluklara bulanan gözlerle bakan bir hastanın artık yolcu olduğuna inanıyor ve dağlar, taşlar ne zaman canlanıp yürümeye başlasa Şerife de o zaman dirilip, konuşmaya başlar diye düşünüyordu.” -Cafer Seydamet.

cansızlıḳ (-ġı) 1. Cansızlık; mecalsizlik; camitlik. 2. Güçsüzlük.

Kozleri de yumulmadı, lâkin olarda cansızlıḳ, cansuvuḳlıġı peyda oldı. “Gözleri de yumulmadı, fakat bu gözlerin içinde cansızlık, soğukluk peyda oldu.” -Y. Bolat.

cantaymaḳ *(ağızlarda)* 1. Tüm vücut ağırlığı bir bacağa yüklenecek şekilde durmak; bk. **yantaymaḳ**. 2. Eğrilmek; eğilmek; bükülmek; **iyeñ bolmasa bolmasın, cantayıp ḳalġan evin bolsın** *(atasözü)* Anlam: Kötü olsun, eğri olsun ama kendi evi olsun.

cantıḳ *(ağızlarda)* Yağsız pişirilen çiğbörek.

can-yurekten İştahla, yürekten, canı gönülden; **~ sizni ḫayırlayım!** Seni yürekten kutlarım!

cañarmaḳ *(ağızlarda)* Yenilmek; bk. **yanarmaḳ**.

cañġı *(ağızlarda)* Yankı; bk. **yanḳı; akisseda**.

cañġıramaḳ *(ağızlarda)* 1. Duyulmak; sesi gelmek; çınlamak; ötmek; bk. **yañġıramaḳ** 2. Yankıyı yansıtmak; bk. **akisseda asıl etmek**.

Vika maşina klavişlerini tasırdatıp, yazıp başladı. Telefon cañġıradı. “Vika makinenin tuşlarını tıkırdatarak yazmaya başladı. Telefon çaldı.” -E. Umerov - 2.

cañġırıḳ *(ağızlarda)* Et kesme kütüğü; bk. **ḳasap kutügi**.

cañġız *(ağızlarda)* Yalnız; bk. **yalıñız**.

cañı *(ağızlarda)* Yeni; bk. **yañı**.

cap Yamaç, dağ yamacı; şev; bayır; krş. **eniş; yamaç; tik ~** Dik yamaç; **yatıḳ ~** Az meyilli yamaç; **olarnıñ koyleri ~ ustünde edi** Onların köyü bir bayırın üzerine kuruluydu.

Caplarnıñ yuḳarsından ḳara yılanlar ḳalaçlanıp, sarḳıp tura ekenler. “Dağ yamaçlarının üstünde karayılanlar halka

şeklinde sarkarak duruyorlarmış.” - Aydamaklar Kobası Kızıltaş Efsanesi.

capalaḳ (I) *(ağızlarda)* Aladoğan; bk. **ḳırġıy**.

capalaḳ (II) *(etnografya)* 1. Değirmen pervanesi. 2. Su çarkı.

cap-calanġaş Çırılçıplak; tamamen çıplak; çırçıplak; anadan doğma; anadan üryan; bk. **çır-çıplaḳ**.

cap-cañı *(ağızlarda)* Yepyeni; bk. **yap-yañı**.

capıraḳ *(ağızlarda)* Yaprak; bk. **yapraḳ**.

caplı Dağlık; tepelik; tepeleri çokça bulunan; **~ yerler** Dağlık bir yer; tepeleri çokça bulunan bir yer.

capma *(ağızlarda)* Tezek; bk. **tezek**.

capmaḳ *(ağızlarda)* 1. Yapmak; bk. **yapmaḳ**. 2. Kapatmak; bk. **ḳapatmaḳ**. 3. Başını bir şeyle örtmek; omuzlarına bir şey almak; sırtına geçirmek (ya da almak); **o marama cabı(nı)p cıre edi** *(ağızlarda)* O, başını mahrama ile örtüp geziniyordu.

capraḳ *(ağızlarda)* Yaprak; bk. **yapraḳ**.

capta *(tarih, eski)* Bir şeye sahip olduğunu belgeleyen evrak.

captırmaḳ *(ağızlarda)* (birine bir şeyi) Yaptırmak; bk. **yaptırmaḳ**.

car *(ağızlarda)* Uçurum; yar; bk. **yar, uçurım**.

Şu yerden eki batır biri-birinen ḳavġalaşa-ḳavġalaşa, ozlerini bir cardan suvġa atalar. “Orada iki yiğit birbiriyle kavga ede ede, kendilerini bir yardan suya atarlar.” -Çorabatır Destanı.

caraḳçı Çıkıkçı; kırıkçı.

carançaḳ *(ağızlarda)* Yaltak, mütebasbıs; dalkavuk; çanak yalayıcı; yağcı; bk. **yaltaḳ**.

caranmaḳ *(ağızlarda)* Yalakalık etmek; dalkavukluk etmek; yaltaklanmak; tabasbus etmek; bk. **yaltaḳlanmaḳ**.

caraşmaḳ *(ağızlarda)* Yakışmak; bk. **yaraşmaḳ**.

caraştırmaḳ *(Kodeks Kumanikus)* Süslemek; bk. **yaraştırmaḳ**.

cardım *(ağızlarda)* Yardım; bk. **yardım**.

carġana(t) *(ağızlarda)* Yarasa; bk. **yelḳanat**.

carıḳ *(ağızlarda)* 1. Işık. 2. Aydınlık; açık; bk. **yarıḳ**.

carılmaḳ 1. *(ağızlarda)* Yarılmak; üzerinde yarık açılmak; bk. **yarılmaḳ**. 2. *(ağızlarda)* İhtiyacı karşılanmak; verilmek; kendi tedarik etmek.

Yaman açlıḳ fuḳarege bir yılanday sarılġan, / Malay korse ḳuvançından tap

otleri carılġan. “Şiddetli açlık fukareye bir yılan gibi sarılmış, / Çocuk görünce sevincinden ta ödleri yarılmış.” -M. Nuzet - 1.

carılmamaḳ İhtiyacı karşılanmamak; verilmemek; **tirmenci unġa carılmaz** *(atasözü)* Değirmencinin unu tedarik etmeye ihtiyacı yoktur.

carış Yarış; yarışma; bk. **yarış**; **musabaḳa**.

carışmaḳ Yarışmak; bk. **yarışmaḳ**.

cari 1. Cari; şimdiki; bugünkü; krş. **ağımdaki**; **~ ay** Cari ay. 2. Akar. 3. Geçerli; yürürlükte olan; **~ ḳanun** Yürürlükte olan yasa.

caris 1. Cadaloz, eli maşalı, şirret kadın. 2. Kolan *(at, eşek vb. hayvanların semerini veya eyerini bağlamak için göğsünden aşırılarak sıkılan yassı kemer)*.

Bu ḳadın inat ve caris olmalı, ḳocasıña degenini yaptıradır, dep tüşündi. “Bu kadın, inat ve hırslı olmalı, kocasına dediğini yaptırıyordur, diye düşündü.” -A. Osman - 2.

cariye (I) 1. Cariye, halayık; kadın köle; karavaş; kul. 2. Nihahsız karı; odalık. ● **~ñiz!** Her zaman hizmetinizdeyim!

Bu ḳapıdan Toḳtamış ḫannıñ cariyeleri bulunġan odaġa ketile edi. “O kapıdan Toktamış hanın cariyelerinin bulunduğu odaya gidiliyordu.” -O. Akçokraklı - 1.

cariye (II): **ayatı** ~ Günlük hayat.

carlı *(ağızlarda)* Fakir; yoksul; bk. **fuḳare**, **faḳır**, **yoḳsul**, **zugürt**; **“Ozim ~ bolsam da, goñlüm baydır, alay”** *(Kırım Tatar halk şarkısından)* “Kendim fakir olsam da, gönlüm zengindir”.

Barlı bolsan allegimsin, carlı bolsan bitli baş, / Yuvaş bolsan, adın yolun, ḳabaḳbaş ya dürbetaş. “Zengin olursan kibirlisin, fakir olursan bitli baş, / Mülayim olursan, adın yolun, akına veya türbetaş.” -M. Nuzet - 1.

carmaḳ *(ağızlarda)* Yarmak; uzunlamasına bölüp ayırmak; bk. **yarmaḳ**.

Men carsam yaman ḳattı, / Boradan ḳattı cararman. “Ben yararsam çok sert, / Borandan sert yararım.” -Edige Destanı.

cartı Eski; **~ şeyler** Eskimiş (yıpranmış) eşyalar; **~ evçik** Harap bir ev; **~ ḳart** Pek ihtiyar adam; **~ at** Yaşlı bir at.

Kence atnı ve urbalarnı sabısına teslim etip, özüniñ cartı urbasını kiyip, tükânına kelip otura. “Küçük oğul atı ve elbiseleri sahibine teslim edip, kendi eski elbiselerini giyip, dükkânına gelip oturur.” -Altın Alma Masalı.

cartı-curtı Eski püskü; **~ şeyler** Eski püskü eşyalar.

casiret *(ağızlarda)* Cesaretli; yürekli; bk. **cesaret**.

castamaḳ, **castımaḳ** *(ağızlarda)* Bir şeyi başının altına koymak.

casus Casus; ajan.

casuslamaḳ Casusluk etmek; krş. **casuslıḳ etmek (***veya* **yapmaḳ)**.

casuslıḳ (-ġı) Casusluk; çaşıtlık; **~ etmek (***veya* **yapmaḳ)** Casusluk etmek; krş. **casuslamaḳ**.

caş *(ağızlarda)* Genç; bk. **yaş**.

Cıltıraġan lâmpaçığım ağılsın, / Ateş alsın caş cüregim çevresi. "Parıldayan lâmbacığım yıkılsın, / Ateş alsın genç yüreğimin çevresini." -B. Çobanzade - 1.

caşamaḳ *(ağızlarda)* Yaşamak; bk. **yaşamaḳ**.

caşarmaḳ Gençleşmek; bk. **yaşarmaḳ**.

caş-cavḳa *(ağızlarda)* Gençler, genç kuşak; bk. **yaş-yavḳa**.

caşınçaḳ *(ağızlarda)* Saklambaç; bk. **saḳlançaḳ**.

caşınmaḳ *(ağızlarda)* Saklanmak; gizlenmek; bk. **saḳlanmaḳ**; **gizlenmek**.

caşırmaḳ Saklamak; gizlemek; bk. **gizlemek**; **saḳlamaḳ**.

cat *(ağızlarda)* Yabancı; yad; tanınmayan; ecnebi; bigane; bk. **yat**; **ecnebi(y)**; **~ ḳışı** Yabancı bir insan; bk. **yat adam**; **ecnebiy adam**.

Cat tuvılman men saġa, cat ḳalmadım bir zaman. "Yabancı değilim ben sana, yabancı kalmadım hiçbir zaman." -M. Niyazi.

catalmaḳ *(ağızlarda)* Yatabilmek; bk. **yatıp olmaḳ**.

catalmamaḳ *(ağızlarda)* Yatamamak; bk. **yatamamaḳ**.

cat-cav Çeşitli yabancı insanlar; bk. **yat-yaban**.

Yuz otuz cıl içinde tap negizinden ağılıp, / Çilday tozdıḳ, darḳadıḳ, cat-cav ḳaldı sıġayıp. "Yüz otuz yıl içinde ta temelinden yıkılıp, / Çil gibi ufalandık, dağıldık, yabancı düşman kaldı." -Ş. Bektore - 1.

catmaḳ *(ağızlarda)* Yatmak; bk. **yatmaḳ**.

Aḳşam aḫ dep cataman ay batḳance, / Adın aytıp cılayman tan atḳance. "Akşam ah diye yatarım ay batana kadar, / Adını söyleyip ağlarım tan atana kadar." -Çın.

cav *(ağızlarda)* 1. Düşman; bk. **duşman**. 2. Savaş, muharebe.

Kelgen, keçken ḫanlıḳlarnı, barlıḳlarnı, / Yoḳtır degen ḳansızlarġa cav

bolarman. “Gelmiş, geçmiş hanlıkları, varlıkları, / Yoktur diyen kansızlara düşman olurum.” -M. Niyazi.

cavarlıḳlı *(ağızlarda)* Yağmurlu; **~ ay** *(ağızlarda)* Yağmurlu bir ay; bk. **yaġmurlı ay**.

cavaş *(ağızlarda)* Yavaş; krş. **yavaş**.

cavın *(ağızlarda)* Yağmur; bk. **yaġmur**; **~ için tartıp cava** Ufak ufak yağmur atıştırıyor; **~ ḳıyıp (***veya* **ḳopḳalap) cava** *(ağızlarda)* Yağmur bardaktan boşanırcasına yağıyor; bk. **yaġmur juvuldap yaġa**.

cavır (I) *(ağızlarda)* Eyerin sürtmesinden dolayı oluşan yara; bk. **yaġır**.

cavır (II) *(ağızlarda)* Gavur, müslüman olmayan kimse; bk. **yavur**.

cavırın *(ağızlarda)* Sırt; **aḫrette ~ yerge tüşmesin** *(ağızlarda)* Ahirette de sırtın yere gelmesin inşallah.

cavlamaḳ *(ağızlarda)* Fark etmek; bk. **abaylamaḳ**; **seçmek**.

cavlıḳ *(ağızlarda)* Başörtüsü, mendil; bk. **yavlıḳ**.

Mına selâm aleyküm, ḳara koz dülber, / Eger başın boş bolsa, cavlıġın ber. “İşte selâmünaleyküm, kara gözlü güzel, / Eğer biriyle bir ilişkin yoksa mendilini ver.” -Çın.

cavmaḳ *(ağızlarda)* Yağmur yağmak; bk. **yaġmaḳ**; **ḳıyıp ~** *(ağızlarda)* Bardaktan boşanırcasına yağmak; bk. **juvuldap yaġmaḳ**.

Nuradin babasınıñ yanına kelip ayta: -Kesek çıḳḳan bulutman Cavmay turıp toḳtamam, Anamdan ḳara tuvġanman Sabunnen cuvsañ aġarmam. “Nuradin babasının yanına gelir ve der: -Bir parça çıkan bulutum Yağmadan durmam, Annemden kara doğmuşum Sabunla yıkasan ağutmam.” -Edige Destanı.

cavrı(n) *(ağızlarda)* İnsan vücudunda; sırtın üst kısmı ile omuzların arasındaki kısımdır.

cavun bk. **cavın**.

Cavun cavsa, yer yımşay, olen ose, / Mana kozün tüştimi, mıyıḳsız kose? “Yağmur yağınca yer yumuşar, ot büyür, / Bıyıksız köse, bana gözün kaydı mı?” -Çın.

cay (I) *(ağızlarda)* Yay *(ok atan bir silah)*; bk. **yay**; **~nı ḳurmaḳ** Yayı germek.

cay (II) *(ağızlarda)* Yer; bk. **yer**.

cayav 1. Yürüyerek; **~ asker** Piyade; **~ yurgen** a) Yürüyerek giden; b) Yaya. 2. Yaya, yayan; krş. **yayan**.

Biz Yaltaġa ḳadar paroḫodle ketsek de anda barġan soñ, yalı boyunı cayav dolaşacaḳmız. “Biz Yalta'ya kadar gemiyle gitsek bile oraya vardıktan

sonra yalı boyunu yaya dolaşacağız.” - A. Hilmi.

cayav-calpı *(halk dili)* Yürüyerek.

Adamlar butün yurtlardan çıḳıp, kimisi eşeklernen, kimisi develernen, çoḳusı cayav-calpı ḳuyunı seyir etmege keldiler. “Adamlar bütün yurtlardan çıkıp, kimisi eşekler ile kimisi develerle çoğu yayan kuyuyu seyretmeye geldiler.” -Çerkez Ali - 1.

caydırmaḳ Tek katman oluşturacak şekilde koymak (bir şeyi); yaymak; sermek; **ḳartopnı biraz ḳurusın dep caydırıp ḳoymaḳ** Patatesleri biraz kurusunlar diye güzelce yaymak.

cayıḳ 1. *(konuşmada)* Yayılmış; serilmiş; bk. **cayılġan**; **töşelgen**. 2. Geniş; bk. **keñ**; **keniş**; ~ **ağız** Geniş ağız; krş. **cayma ağız**; **caypı ağız**; **çarıḳ ağız**.

Otuz eki ḫan edi, / Edilnen cayıḳta, Toḳtamış ḫanday yoḳ edi. “Otuz iki han idi, / İdille cayıkta, Toktamış han gibisi yok idi.” -Edige Destanı.

cayılıp-bayılıp Yayılarak; yayıla yayıla; yayılmış bir şekilde *(bacakları ve kolları açıp yatmak, oturmak)*; ~ **yatmaḳ** Yayılıp yatmak, sere serpe uzanmak; **kresloda** ~ **oturmaḳ** Koltukta yayıla yayı oturmak.

cayılma *(matematik)* Açılım; **kubnıñ ~sı (***veya* **açılması)** Küpün açılımı.

cayılmaḳ *(edilgen)* **caymaḳ**; 1. Yayılmak; serilmek; **kilimler cayıldı** Halılar serildi. 2. Uzanmak, yayılmak; **etrafta tarlalar cayılġan** Etrafta tarlalar yayıldı; **olarnıñ koyü bayır eteğinde cayılġan** Onların köyü bayırın yamacına uzanmış. 3. Taşmak (nehir hakkında); **ozen taşıp tarla boyu cayıldı** Nehir yatağından taşarak tarım alanına yayıldı. ● **divan ustünde cayılıp yatmaḳ** Kanepede yayılıp yatmak *(sere serpe uzanmak)*.

Ḳuşlar çıraysız, çeçeklerden ḳoḳı cayılmay. “Kuşların rengi soluk, çiçeklerden koku saçılmıyor.” -M. Niyazi.

cayılmamaḳ *(olumsuz)* **cayılmaḳ**.

cayım Açılmış hamur (oklava ile); ~ **caymaḳ** Hamur açmak.

Şunıñ içün azır turġan ḳıyması ve de cayımlarnı tez-tez yasap çiberek çırıldatmaġa başladı. “Bunun için hazır duran kıyması ve de açma hamurları acele acele yapıp çiğbörek cırıldatmaya başladı.” -Çerkez Ali - 1.

cayımlıḳ Açılmaya hazır hamur topu; **bir ~ ḫamır** Bir top hamur.

caylav *(ağızlarda)* 1. Yayla *(yazın hayvan otlatma yeri)*; bk. **yayla**. 2. Plato.

Birevleri caylavġa ketti, ḳoy baḳtı, çoban oldı, ekinci birleri topraḳ sürdi,

tütün saçtı, bostan ekti, bağ-bağça asradı, bazı birleri at aldı, arabacı oldı. “Bazıları çoban olup, yaylalarda koyun bakmaya gitti, bazıları toprak sürdü, tütün ekti, bostan ekti, bağ bahçe yaptı, bazıları at aldı, arabacı oldu.” -Y. Bolat.

cayma Şilte, örtü; krş. **minder**; **bosağa ~sı** Kapı paspası. ● **~ ağız** Büyük bir ağız; krş. **cayıḳ ağız**; **caypı ağız**; **çarıḳ ağız**.

caymaḳ (I) 1. Yaymak (örtü hakkında), sermek; krş. **ortmek**. 2. Açmak (hamur hakkında). 3. Uzamak, genişlemek (ağaç ve dalları hakkında). 4. Yaymak, açmak, genişlemek; **bala ayaḳlarını, ḳollarını eki çetke cayġan, yuḳlay** Çocuk kol ve bacaklarını yaymış uyuyor. 5. *(mecaz)* Sıvışmak, sessizce gidivermek, kaçmak; krş. **zuvmaḳ**; **vaḳtında ~** Zamanında sıvışmak; **o, ḳorḳḳanından evine caydı** O, korkusundan evine kaçtı.

Oyle olġanda ayvanasravcılıḳ mında ozüniñ keñ ḳanatlarını caymaḳ kerek. “Öyle ise hayvancılık burada kendisinin geniş kanatlarını yayması gerek.” -Çerkez Ali - 1.

caymaḳ (II) 1. Tükenmek, yorulmak; **toynıñ soñunda o adam caydı** Düğünün sonunda o adam tükendi. 2. *(mecaz)* Kendini kontrol etme yeteneğini kaybetmek.

caynamaḳ *(ağızlarda)* İç çekmek, ah çekmek; bk. **aḳ çekmek**.

caypan *(ağızlarda)* Meyilli, yatay; bk. **yatıḳ**; **~ eniş** *(ağızlarda)* Meyilli yamaç; bk. **yatıḳ eniş**.

Kondelen kopür, caypan suv, epmen keçüv, / Sen tönülmey, men olmey, yoḳ vazgeçüv. “Enine köprü, yatay su, akıllıca geçmek, / Sen vazgeçmeden, ben ölmeden yok vazgeçmek.” -Çın.

caypı *(konuşmada)* Geniş; krş. **cayıḳ**; **~ burun** Geniş burun; **~ ağız** Geniş ağız; krş. **cayıḳ ağız**; **cayma ağız**; **~ ḳazan** *(etnografya)* Üst tarafı alt tarafından daha geniş olan tencere.

cayraġan 1. Yaygın; bilinen; tanınan. 2. Kontrolsüz (bakımsız) bırakılmış; **ḫozyaystvo ~ ḳalgan (***veya* **ḳaldı)** İşletme bakımsız bırakılmış.

Beti ve omuzları ustünde perişan alda cayraġan saçlarını tez-tez başı ustüne yumarlap topladı. “Yüzünün ve omuzlarının üstünde perişan halde dağılan saçlarını çabuk çabuk başının üstüne çevirip topladı.” -Çerkez Ali - 1.

cayramaḳ (I) 1. Şuraya buraya atılmış olmak; dağınık bir şekilde (yerde) durmak; **kitaplar cayrap yata** Kitaplar şuraya buraya atılmış halde. 2. Bakımsız (denetimsiz) bırakılmak; başlı başına (tek başına) kalmak; **cayrap**

ḳalmaḳ Terk edilip kalmak; **azbarı cayrap ḳaldı (***veya* **ḳalġan)** Avlu denetimsiz (bakımsız) kaldı. 3. Yayılmak (haber hakkında); **ḫaber tez cayradı** Haber çabuk yayıldı. 4. Yayılmak; serilmek; **ḳabaḳnıñ orkenleri ḳora boyu cayradı** Kabak sapları çit boyunca yayıldı.

Eki egiz ḳoçanay, gecemen kundüz, / Cayrap catḳan çeçekniñ manası yıldız. "İki ikiz kuzu, geceyle gündüz, / Dağılıp yatan çiçeğin manası yıldız." - Çın.

cayramaḳ (II) Rahat ve özgür bir yaşam sürmek; özgür ve ferah hayatından zevk almak; **yaḫşı avada cayrap yurmek** Güzel havanın (ve hayatın) tadını çıkararak gezinmek; **balalar baġçada cayray** Çocuklar bahçede oynuyorlar.

Etrafta çeşit renkte çoḳtan-çoḳ çeçek cayrap yata, oyle bir dülber manzara ki, guya om tılsımlı ellerinen nasıldır bir acayip ressam yapḳan. "Etrafta çeşitli renkte pek çok çiçek özgürce yayılmış, o kadar güzel bir manzara ki, sanki onu sihirli elleriyle bir ressam yapmış." -E. A. Osmanoğlu - 2.

cayramamaḳ *(olumsuz)* **cayramaḳ**.

cayraşmaḳ *(işteş)* **cayramaḳ**.

cayraşmamaḳ *(olumsuz)* **cayraşmaḳ**.

cayratmaḳ 1. Birine özgür ve ferah bir hayat sürmesine izin vermek. 2. Yaymak; sermek; **tez suvutmaḳ içün çanaḳtaki sıcaḳ şavlânı biraz ~ kerek** Sıcak pirinç lapasını çabuk soğutmak için onu tabakta biraz yaymak gerekiyor. 3. Yaymak (bilgi hakkında); **şekli malümatlar ~** Doğruluğu şüpheli olan bilgileri yaymak.

Kimler edi bu çaplarda ḳoy cayratıp, / Top-Ḳayanıñ taldasında ḳaval çalġan? "Kimlerdi bu yamaçlarda koyun yayıp, / Topkaya'nın gölgesinde kaval çalan?" - Ş. Selim - 1.

cayratmamaḳ *(olumsuz)* **cayratmaḳ**.

cayuv bk. **cayma**.

Kuçük ḳaravulḫaneniñ yarısınace ağaçtan set yapılġan, ustüne cayuv ve eski minder töşelgen. "Küçük bekçi kulübesinin yarısına kadar ağaçtan bir set yapılmış, üstüne eski minderler serilmiş." -M. Ablalimov.

cazı *(ağızlarda)* Yazı; krş. **yazı**.

cazışmaḳ *(ağızlarda)* Yazışmak; bk. **yazışmaḳ**.

cazibe Cazibe, caziplik, sevimlilik, letafet.

Şuña baḳmadan o, oz cazibesini coymaġan, yaş ekende dülber ḳadın olġanı korünip tura edi. "Buna rağmen o cazibesini kaybetmemiş, gençken

güzel bir kadın olduğu belli oluyor.” -M. Ablalimov.

cazibeli Cazibeli, cazip, çekici, sevimli, latif, albenili; **~ ḳız** Cazibeli kız.

Müdireniñ sualine iri mavi ve cazibeli kozlerinden aḳıttığı koz yaşlarıle cevap vermişdi... “Müdirenin sorusuna iri mavi ve güzel gözlerinden akıttığı gözyaşlarıyla cevap vermişti.” -A. S. Ayvazov - 1.

cazibelik (-gi) Caziplik, sevimlilik, letafet.

cazip (-bi) 1. Cazip; sevimli; çekici, ilgi uyandırıcı, albenili; alımlı; **~ bir şekilde** Cazip bir şekilde; krş. **siirbazane**. 2. Güzel, ilgi çekici; **~ bir teklif** Cazip bir teklif.

cealet (-ti) Cehalet, cahillik; krş. **caillik**; **“Cealet bir siyâ lekedir, bunı uzeriñden sil”** *(Yakub Şakir Ali)* “Cehalet, siyah bir lekedir, onu üzerinden sil”.

Ne zevḳlıdır mektep çağı, ana tili et tasil, / Cealet bir siya leke bura uzerinden sil. “Ne kadar zevklidir mektep dönemi, ana dili ile yap tahsil, / Cehalet bir siyah leke bunu üzerinden sil.” -Y. Ş. Ali.

cebe 1. Cephe; **~ arḳasında** Cephe gerisinde. 2. a) Zırh, cebe. b) Silah.

Lâkin cebeden yollaġan soñ iki resiminde o, mına sana, keñ yelkeli bir yigit edi. “Fakat cepheden yolladığı son resminde o geniş omuzlu bir delikanlıydı.” -U. Edemova - 3.

cebeci *(tarihi)* Cebeci *(Yeniçeri ordusunda silah yapan, onaran ve bakımı ile görevli bulunan bir sınıf asker)*; **~ başı** a) Cebeci başı *(cebeci ocağının komutanı)*. b) Silahçı; silah zanaatkarı; tüfekçi.

Zararı yoḳ, cebeciler tezden ozlerini elge aldılar. “Zararı yok, cebeciler kendilerini hemen topladılar.” -A. Osman - 1.

cebelek *(ağızlarda)* 1. *(botanik)* Ayrık otu; bk. **ḳara piçen**; **domuztamır**. 2. Karahindiba çiçeğinin tohumlarını taşıyan beyaz topçuklar; tüy; bk. **yepelek (2)**. 3. İvedilik; hızlılık; bk. **yepelek (1)**.

cebir (I) Zorlama; icbar; zulüm; krş. **cefa**; **~ etmek** Zorlamak, cebretmek; **canına ~ etmek** Canına kastetmek; **~ini çekmek** Zulmünü çekmek.

cebir (II) Hepçil; yemek seçmez; obur (hayvanlar hakkında); krş. **açkoz**; **tamaḳkâr**; **~ ayvan saylamay, o er şeyni aşay** Obur hayvan yemek seçmez, o her şeyi yer.

cebir (III) *(eski)* Cebir.

cebirci *(eski)* Cebir ile uğraşan kimse.

cebr bk. **cebir**.

Şay olġan soñ, ne içün Musemmanı da yazıp almadı ve o kağıtta ne içün cebrleniciniñ familiyası kosterilmedi? "Öyleyse, niçin Müsemma'nın da adını almadılar ve o kağıtta niçin saldırıya uğrayanın soyadı gösterilmedi?" -A. Osman - 1.

Cebrail Cebrail *(Allah tarafından peygamberlere vahiy getirmekle görevlendirilen, dört büyük melekten biri).*

Cebrail sana şaatlıḳ iderse, / Mikail de ḳısmetimi keserse. "Cebrail sana şahitlik yaparsa, / Mikail de kısmetini keserse." -C. Kermençikli.

cebren Zorla, cebren.

cebriy (I) Cebri, zorla yapılan; zorla yaptırılan.

cebriy (II) *(eski)* Cebir ile ilgili olan; cebirsel.

cebru-cefa Zulüm ve cefa; ~ **çekmek** Zulüm görmek; cefa çekmek; eziyet çekmek.

Çoḳ insanlar nice eziyet ve cebru-cefalar çektikten sonra kendi ḳabirlerini burada bulmışlardır. "Pek çok insan nice eziyet ve zulüm cefa çektikten sonra kendi kabirlerini burada bulmuşlardır." -O. Akçokraklı - 1.

cebru-cefasız Zorla değil; kaba gücü kullanmadan.

cedd bk. **cet**.

cedde 1. *(ağızlarda)* Nine, büyükanne; bk. **ḳartana**, **bita**. 2. Dede annesi ya da nine annesi.

Gittim, gidiyorum, gitmek isterim, / Er turk ocağında tutmek isterim, / Ceddemin keçtigi keniş çöllerde / Onıñ devesini gutmek isterim. "Gittim, gidiyorum, gitmek isterim, / Her Türk ocağında tütmek isterim, / Ninemin geçtiği geniş çöllerde / Onun devesini gütmek isterim." -Ş. Bektore - 3.

cedit *(kitap dili)* Yeni; krş. **yañı**; **usul-u cedit** Yeni öğretme yöntemi.

İşte sizge maḳtavlı bir Usul-i -cedit mektebi: Basıḳ bir bina. "İşte size çok meşhur bir Usûl-i cedit mektebi: Basık bir bina." -U. İpçi - 1.

cedvel (-li) 1. Cetvel; **talebe ~i** Öğrenci cetveli; ~ **yardımınen sızmaḳ** Cetvel yardımıyla çizmek. 2. Liste; **~ge çekmek** Listeye çekmek; **~ge adı çekilgen** Adı listeye yazılmıştır. 3. Tarife; çizelge; **mallar ~i** Ürün cetveli. 4. Program; **dersler ~i** Ders programı; **poezdler (***veya* **trenler) areketi ~i** Tren trafiği cetveli.

Uçüncide, babam ketirip turġan ḳalın-ḳalın debet-kredit defterlerini, cedvellerini sabır ve diḳḳatle ogrendim. "Üçüncü olarak da, babamın sürekli

getirdiği kredi defterlerini, çizelgeleri sabır ve dikkatle öğrendim.” -E. Umerov - 1.

ceeken *(zooloji)* Kutup porsuğu; *Gulo gulo*.

ceen *(ağızlarda)* Kuzen, yeğen.

ceennem 1. *(dini)* Cehennem; **~ azabı** Cehennem azabı; **~ azapları** Cehennem azapları; **~ azabı çekmek** Cehennem azabı çekmek; **ceennem ol!** Defol, cehennem ol! 2. *(mecaz)* Cehennem *(Çekilmez bir ortam)*; ● **~ deresi** Dünyanın öbür ucu; **~niñ deresinece yoluñ bar** Cehennemin dibine kadar yolun var.

O itaattan çıḳḳanlarnı aḫrette ceennem azabınen ḳorḳutsa da, iblisniñ şeriatından vazgeçtirip olamaġan. “O, itaat etmeyenlerin ahirette cehennem azabıyla yanacaklarını söyleyerek korkutsa da iblisin yolundan vaz geçmelerini sağlayamamış” -Ayuvdağ Efsanesi.

ceennemiy Cehennemiy, olağanüstü; **~ bir ḳuç** Olağanüstü bir güç.

ceet Açı, yön, bakım, görünüş; **bir ~ten** Bir açıdan; **diger ~ten** Diğer açıdan; **başḳa ~ten sualim yoḳ** Diğer açıdan sorum yok; **o er ~ten aḳlı** O her açıdan haklı; **ne ~ten?** Hangi bakımdan?; **er ~ten yaḫşı bala** O, her bakımdan iyi bir çocuktur.

Er ceetten yardım etmege azırım, başta teḫnikumnı bitirirsiñ, soñ institutnı... “Her yönden yardım etmeye hazırım, başta teknik okulu bitirirsin, sonra enstitüyü...” -U. Edemova - 2.

cefa 1. Istırap; azap; işkence; krş. **ceb(i)r**; **azap**; **~ çekmek (***veya* **kormek)** Cefa (azap, eziyet) çekmek; **~ġa dayanmaḳ** Sıkıntılara sabırla dayanmak; **~ġa dayanamamaḳ** Sıkıntıya dayanamamak. 2. Gaddarlık, acımasızlık. ● **~sı çekilmegence, sefası sürülmey** Cefa çekilmeden, sefa sürülmez; **~ çekmegen sefanıñ ḳadrini bilmez** Cefayı çekmeyen sefanın kadrini bilemez.

Neslin mende cefa kordi, mende sefa eyledi. “Neslin bende cefa gördü, bende sefa eyledi.” -A. Latifzade - 1.

cefakâr Zalim; cefakar; işkenceci.

cefakeş *(dini)* Cefakeş; cefalı.

cegilmek *(ağızlarda)* 1. Kendini arabaya koşmak; bk. **yekilmek**. 2. *(mecaz)* Kanmak; aldanmak; **tatlı sözge ~** *(ağızlarda)* Tatlı sözlere aldanmak.

ceiz bk. **ciyez**.

cekirik (-gi) Çığlık; feryat; bağırtı; krş. **ses**.

cekiriklemek Arada bir bağırmak; krş. **ḳıçıraḳlamaḳ**.

Ḳız bala lafına o ḳadar cekiriklemege kerekmi? "-Kız çocuk lafına o kadar bağırmak mı gerek?" -Çerkez Ali - 1.

cekiriklememek *(olumsuz)* **cekiriklemek**.

cekirmek Bağırmak; krş. **okürmek, bağırmaḳ, ḳıçırmaḳ**.

Yaşar dudunıñ ustüne cekirdi. "Yaşar Dudu 'ya bağırdı." -A. Odabaş.

cekirmemek *(olumsuz)* **cekirmek**.

cekiy (cenge) *(ağızlarda)* Ağabeyin eşi; yenge; bk. **yenge(pçe)**.

cekmek *(ağızlarda)* Atı arabaya koşmak; birini ağır bir işe koşmak; bk. **yelmek**.

cel *(ağızlarda)* Rüzgar; bk. **yel**; **~ upre** *(ağızlarda)* Rüzgar esiyor; bk. **yel ufüre (**veya **ese)**.

Caya berip tutti dey, / Tarta berip attı dey, / Cel yetmezniñ savrısınından. "Yayarak tuttu der, / Çekerek attı der, / Yel yetmezin sağrısından." -Çorabatır Destanı.

celâl 1. Ünlü, şöhretli, meşhur, şanlı, namlı, namdar. 2. *(eski)* Celal; ulu; yüce.

celde *(etnografya)* Altın iplik dikiş makinesi.

celep 1. Celep *(koyun, keçi, sığır vb. kesilecek hayvanların ticaretini yapan kimse)*. 2. Çoban.

Acı Alim aḳaynıñ sözlerine türlü boyalar bermek istegen ḫatip aḳaynıñ ve celep Absettarnıñ cevapları yaşnı daa ziyade çidamsızlandırdı. "Acı Alim akayın sözlerine farklı renkler vermek isteyen hatip akayın ve celep Absettar'ın cevapları genci daha çok sabırsızlandırdı." -C. Gafar.

celepçilik (-gi) Celeplik.

celi 1. Açık; aşikar; bariz; belli, apaçık; krş. **açıḳ-aydın**. 2. Arap yazısının stillerinden biri.

celim *(ağızlarda)* Reçine; bk. **yelim**.

celke *(ağızlarda)* Cıdav; ense kökü; bk. **yelke**.

Altı ayaḳnen Bal berse de içmem de, Ernim celke olġancek. "Altı kadehle Bal verse de içmem de, Dudağım ense olana kadar." -Edige Destanı.

celkek *(botanik)* Yenilebilir otsu bir bitki.

celken *(ağızlarda)* Yelken; bk. **yelken**.

cellât (-dı) 1. Cellat. 2. *(mecaz)* Gaddar; amansız; acımasız; **~ kibi** Acımasızca; zalimce; zalimane.

Menden ġayrı yar sevseñ, Cellâtlar boynuñ ursuñ, -dey. "Benden gayrı yar

seversen, Cellâtlar boynunu vursun, der.” -Tahirnen Zore Destanı.

celmek *(ağızlarda)* Gelmek; bk. **kelmek**.

celp Celp, çekme; celbetme; **~ etmek** Kendine çekmek; celbetmek; getirmek; **komissiya işine ~ etmek** Komisyonu işe davet etmek (dahil etmek); **diḳḳatnı ~ etmek** Birinin dikkatini çekmek; **~ etmemek** Celp etmemek, dikkat etmemek; **~ etilmek** Dikkat edilmek; **~ etilmemek** Dikkat edilmemek.

Ḳartlarġa yaḳınlaşḳanınen episi ayaḳḳa turıp, diḳḳatını bu yabancı adamġa celp ettiler. “İhtiyarlara yaklaşınca hepsi ayağa kalkıp, dikkatlerini bu yabancı adama çevirdiler.” -Çerkez Ali - 2.

celpiretmek *(ağızlarda)* Esmek; bk. **yelpiretmek**.

celtırmen, **celtirmen** *(ağızlarda)* Değirmen, rüzgar değirmeni; bk. **degirmen**; **yel degirmen**.

celüv Tırıs *(atın kısa adımlarla hızlı yürüyüşü)*; **~ ketmek** Tırıs gitmek.

Ḳart babam bir daa baḳsa, çalaşḳa doġru celüvnen kelgen bir atnı korgen. “Büyük babam tekrar baktığında kulübeye doğru tırıs gibi gelen bir atı görmüş.” -Karavullar Meydanında Hikayesi.

cem (I) *(ağızlarda)* Yem; bk. **yem**.

cem (II) Reçel; marmelat; **kavun ~i** Kavun marmelatı.

cemaat (-tı) 1. Halk; krş. **el**, **ḫalḳ**; **meydanda ~ toplandı** Halk meydanda toplandı; **cumle ~nen** Cümbür cemaat; toplu olarak, hepsi birden, cumhur; **cemaat!** Cemaat! *(hitap şekli)*. 2. Halk, kamusal, umumi, toplumsal; **~ aşı** Toplum beslenmesi; **~ mulkü** Kamu malı.

Cemaatnen atışġan taş uzaḳ tüşer. “Cemaatle atılan taş uzağa düşer.” -Atalar Sözü.

cemaatçı Toplum hayatına faal surette katılan kimse, yurtsever.

Aktiv cemaatçı, yaḫşı teşkilatçı, ḳısḳası – çobanlarnıñ ustası. “Aktif yurtsever, iyi örgütleyici, kısacası çobanların ustası.” -Çerkez Ali - 1.

cemal 1. Yüz; cehre; krş. **yuz**; **bet**; **çere**. 2. Güzellik; cemal; çekicilik; albeni; sevimlilik; krş. **guzellik**; **dülberlik**; **~ keter**, **kemal ḳalır** Güzellik geçer, olgunluk kalır. 3. Sevgili, yar; **~ını kormek** Sevgilisini görmek.

ceman Toplu olarak; ceman; toplam olarak, hepsini içine alarak.

cemert *(ağızlarda)* Cömert, eli açık, semih, ahi, bonkör; bk. **cumert**.

cemi 1. Hepsi; krş. **episi**; **cumlesi**; **butüni**; **obası**. 2. Toplam, bütün; krş. **cumlesi**,

butüni. 3. *(matematik)* Toplam; krş. **mecmu**.

Burada cemi olaraḳ iç olmazsa uç-dört yuz rublelik eşya var. “Burada tam olarak hiç yoksa 3-4 yüz rublelik eşya var.” -S. A. Özenbaşlı.

cemidan Bavul, valiz, çanta; **tolu ~** Dolu bir bavul.

Ḳızarıp-bozarıp yene mulayim surette: -Men ozüm de kiterim, -diyerek, dolaptan bir taḳım ilâçlar çıḳarıp ufaḳ bir cemidana toldurdıḳtan sonra doḫtur, oca ḳarı, Abdulḳadır ve Muḫtar daġa doġru yola çıḳtılar. “Kızarıp bozararak gene mülâyim bir şekilde, -Ben kendim de giderim, diye, dolaptan bir takım ilâçları çıkarıp ufak bir bavula doldurduktan sonra doktor, öğretmen hanım, Abdülkadir ve Muhtar dağa doğru yola çıktılar.” -Cemil Seydamet - 1.

cemiş *(Kodeks Kumanikus)* Meyve, yemiş; bk. **yemiş**.

cemiy bk. **cemi**.

Midat yaylada ḳırḳılġan yunniñ cemiysini ferma müdiri ve uçyotçiknen beraber teslim etmege ketirdiler. “Mithat yaylada kırpılan yünün tamamını çiftlik müdürü ve sayıcı ile beraber teslim etmek için getirdi.” -M. Ablalimov.

cemiyet (-ti) 1. Topluluk; komün; cemiyet. 2. Toplum; toplumsal; **cemiyet-i ḫayriye** Hayır kurumu.

Bir cemiyetke varsaḳ, bir parça aşamaya otmegi var tatar, bizge el ḳavuştırmay. “Bir cemiyete gitsek, bir parça yiyecek ekmeği olan Tatar bize el kavuşturmuyor.” -H. Ş. Toktargazi.

cemre 1. Erken bahar döneminde gelen ve dünyayı ısıtan efsanevi yaratık. 2. Cemre *(Şubat ayında birer hafta arayla havada, suda ve toprakta oluştuğu sanılan sıcaklık yükselişi)*; **~ tüşmek** Cemre düşmek *(doğada sıcaklık yükselmek)*. 3. *(dini)* Hacıların mina’da şeytan taşlaması.

cemreviye Cemreviyye *(Baharın yakındaki gelişine dair ilk işaretlerin ortaya çıkması sebebiyle yazılan şiirler)*.

cemtik (-gi) Kursak *(Kuşların yemek borusu üzerinde bulunan, yiyeceklerin toplandığı torba biçiminde şişkin organ)*; bk. **yemtik**.

cenap (-bı) Cenap *(saygı, onur ve büyüklük anlamıyla kullanılan bir söz)*; **~i Alla** Cenab-i Allah; **~i Ḫaḳ** Cenab-i Hak; **~ları** Majeste.

Buḫara ḫanı cenap azret munever Mir Seid Abdullaḫat ḫannıñ asar-i-diyanetperverlerinden olmaḳ uzre ḳalem

yazısı Bağçasaray basmaḫanesine buyük ḳıta kelâm-şeriflerden bin adet azırlanmasmı şımarış buyurdılar. “Buhara Hanı sayın münevver Mir Seid Abdullahat hanın asrı diyanet perverlerinden olmak üzere, kalem yazısı Bahçesaray matbaasına büyük kıta kelam-şeriflerden bin adet hazırlanmasını istediler.” -U. İpçi - 1.

cenaze 1. Cenaze töreni; **~sinde adam çok edi** Cenaze törenine birçok insan katıldı; **~ namazı** Cenaze namazı; **~ kunü** Cenaze günü; **~ merasimi** Cenaze töreni; **~ arabası** Cenaze arabası. 2. Ölü; rahmetli; merhum; krş. **mefta**, **olü**, **rametli**, **merum**.

Cenazemni saba bolsa cıysınlar, / Kuneş tuvsm, kene bazar başlasın. “Cenazemi sabah olunca toplasınlar, / Güneş doğsun, gene Pazar başlasın.” -B. Çobanzade - 1.

cendere *(ağızlarda)* Cendere; kıskaç; mengene; bk. **eskence**; **mengene**.

ceneviz Ceneviz; **~ ḳalesi** Ceneviz kalesi; **Sudaḳtaki Ceneviz ḳalesi içinde cami bar** Sudak’taki Ceneviz kalesinde cami var.

cenge *(ağızlarda)* 1. Yenge; bk. **yenge(pçe)**. 2. Teyze; bk. **tize**. 3. *(etnografya)* Yeni evlilerin odasının önünde bekleyen damadın kadın akrabası.

Zörenen beraber onı ozğarıp, Zöreniñ cengeleri de keteler. “Zöhre ile birlikte onu geçirmek için Zöhre'nin yengeleri de giderler.” -Tahirnen Zore Destanı.

cengil *(ağızlarda)* Kolay; bk. **yengil**.

cengiy *(ağızlarda)* Ağabeyin eşi, yenge; bk. **yenge(pçe)**.

cenk Savaş, cenk; **~ ḳabiliyeti** Savaş kabiliyeti, savaş gücü; **Vatan ~i** Anayurt savaşı; **Ulu Vatan ~i** Büyük Vatanseverlik Savaşı.

Savlıḳman ḳal tatarlıḳ, men ketem cenkke, / Atımnıñ başı aylandı aḫıretbetke. “Sağlıkla kal Tatar halkı, ben gidiyorum cenge, / Atımın başı çevrildi ahiret tarafına.” -N. Çelebicihan.

Davet etem dostlarımnı / Bizim yañı şeerge, / Cenk oyunı oynağanlar / Kerek degil bizlerge! “Davet ediyorum dostlarımı / Bizim yeni şehre, / Savaş oyunu oynayanlar / Lâzım değil bizlere!” -A. Kokiyeva.

cenkçi Asker, savaşçı; **şanlı (***veya* **merdane**, **mert) ~** Şanlı asker.

Ḳale ḳapısı açıldı, cenkçiler birer-birer içerige dalmağa başladılar. “Kale kapısı açıldı, savaşçılar birer birer içeriye dalmaya başladılar.” -O. Akçokraklı - 1.

cenkleşmek Savaşmak, cenk etmek.

Cesur yigit kiyevi de ayrı bir ordu başına turıp, ozüniñ yañı vatanı, oz ḳadını, balası oğrunda duşman ordusınen ḳaramance cenkleşe. “Cesur delikanlı damadı da başka bir ordunun başında durup, yeni vatanı, karısı, çocuğu uğruna düşman ordusuyla kahramanca savaşıyor.” -Altın Beşik Efsanesi.

cennet *(gerçek; mecaz)* Cennet; ~ **bağçası** Cennet bahçesi; **~ ḳuşu** Cennet kuşu; **~ten ḳuvulmaḳ** Cennetten kovulmak; **yatḳan yeri ~ olsun** Mekânı cennet olsun. ● **Alla mevtalarıñızğa ~ nasip etsin** Allah rahmetlinin mekânını cennet eylesin.

Almanlarda senden taraf olurse, / Cennet ḥuyrilerinden soralırse. “Almanlar da senden taraf olursa, / Cennet hurilerinden sorulursa” -C. Kermençikli.

cennetli *(dini)* Cennetlik; cennetmekan *(Öldükten sonra yerinin cennet olacağına inanılan kimse)*; **~ adam** Cennetlik adam.

cenübiy (sıfat) Güney; **~ iklim** Güney iklimi; ~ **kuneş** Güney güneşi; **~ Amerika** Güney Amerika; **~ enlik** *(coğrafya)* Güney enlemi; **~ ḳutup** Güney Kutbu; ~ **şive** Güneyli aksanı.

Er daim yuḳarı sınıf dersliklerinen meraklanğan, olarnı oḳup yurgen Nusret, elini koterip turdı ve cenübiy Amerikada degil, butün yer kurresinde eñ buyük deryalardan biri Amazonka aḳḳında ikâye etti. “Her zaman üst sınıf dersleriyle ilgilenen, onları okuyup duran Nusret, elini kaldırdı durdu ve Güney Amerika’da değil, bütün yer kürede en büyük nehirlerden biri (olan) Amazon hakkında konuştu.” -U. Edemova - 2.

cenüp (-bi) Güney; krş. **ḳıbla**; **~te** Güneyde; ~ **tarafta** Güney tarafında; **sıcaḳ ~** Sıcak güney; **Ḳırımnıñ ~i** Kırım’ın güneyi; **Ḳırımnıñ ~i yalısı** Kırım’ın güneyindeki sahil; **evniñ pencereleri ~ke çıḳa** Evin pencereleri güneye bakıyor; **~te yaşamaḳ** Güneyde yaşamak; ~ **şivesi** Güney aksanı.

Alla raḫmet eylesin degenlerge, ḫaḳ raḫmet eyleye! -degen davuşları şeer aralıḳlarını ve Bağçasaraynıñ cenübindeki mezarlıḳ boyum yañrata… “Allah rahmet eylesin diyenlere, hak rahmet eyleye, diyen sözleri şehir aralıklarını (sokakları, caddeleri), ve Bahçesaray'in güneyindeki mezarlığı baştan sona yankılatıyor.” -U. İpçi - 1.

cenüp-ğarp Güneybatı; krş. **cenüp-kunbatı**.

cenüp-kunbatı Güneybatı.

cenüp-kundoğuş Güneydoğu; krş. **cenüp-şarḳ**.

cenüpli Güneyli, cenüplü; **~ler** Güneyliler.

cenüp-şarḳ Güneydoğu; krş. **cenüp-kundoġış**.

ceñ *(dini)* Yen; kol *(Giysinin kolu saran bölümü)*.

ceñḳapaḳ *(ağızlarda)* Kol kapağı *(Giysi ve gömlek kolunun bileği örten bölümü)*; bk. **yeñ ḳapaġı**.

ceñmek *(ağızlarda)* Yenmek; bk. **yenmek**.

cep (-bi) Cep; **~ine ḳoymaḳ** Cebine koymak; **aḳçanı ~ke ḳoymaḳ** Parayı cebe koymak; **~ini toldurmaḳ** Cebini doldurmak; **yavlıḳnı ~ten (***veya* **~inden) çıḳarmaḳ** Mendili cebinden çıkarmak; **bicaḳnıñ ~i** Ceketin cebi; **~ aġzı** Cep ağzı; **saat ~** Saat cebi *(Saat konulmak üzere pantolonlara, yeleklere vs. yapılan cep)*; **~ saatı** Cep saati; **~ luġatı** Cep sözlüğü; **boş (tolu)** ~ Boş (dolu) cep; **saġ ~** Sağ taraftaki cep; **sol ~** Sol cep; **art ~** Arka cep; **yan ~** Yan cep; **iç** ~ İç cep; **balaban (ufaḳ) ~** Büyük (küçük) cep. ● **~ ḫırsızı** Yankesici; **~i ḳalın** Zengin; **masrafnı ~inden yaptı** Masrafı cebinden karşıladı; **~inde bir kapigi ḳalmamaḳ** Cebinde bir kuruş kalmamak; **bir ḳaç kapik artḳaç aḳça ḳazansa, ~ini teşmez edi** Birkaç kuruş fazla kazansaydı, ona iyi gelirdi.

Cepte para bitken soñ, / Uç balaman bir bikeniñ başlarına yetken soñ. "Cepte para bittikten sonra, / Üç çocukla karısının başına yettikten sonra." -M. Nuzet - 1.

cepele *(ağızlarda)* Karahindibanın tohumlarını taşıyan beyaz top; bk. **yepelek**.

cer *(ağızlarda)* Yer; toprak; bk. **yer, topraḳ**.

cereyan bk. **ceryan**.

Milliy cereyanġa ḳarşı kitmekteler. "Millî cereyana karşı gitmekteler." -C. Gafar.

cerleştirmek *(ağızlarda)* 1. Yerleştirmek; bk. **yerleştirmek**. 2. *(mecaz)* Vurmak (darbe).

cermay Petrol.

cerraḫ Cerrah; **~ aletleri** Cerrahi aletler.

cerrar Cerrar; şantajcı; **yuzsüz** ~ Yüzsüz şantajcı.

cerrarlıḳ (-ġı) Cerrarlık, şantaj, zorlayarak almaya çalışma.

cersaġız *(ağızlarda)* Balmumu cilası.

ceryan 1. Akın, akım, akıntı, akış, cereyan; krş. **aḳıntı**; **ava ~ı** Hava akımı. 2. Akım (sanat hakkında); **sanat ~ları** Sanat akımları. 3. Elektrik akım, elektrik cereyanı.

Mındaki iş ceryanını temelinden ogrenmege tırışa. "Buradaki iş akışını

temelinden öğrenmeye çalışıyor.” -U. Edemova - 2.

ces (I) Pirinç *(bakır-çinko alaşımı)*; bk. **cez**.

ces (II) Çeyiz; bk. **ciyez**.

cesaret (-ti) Cesaret, yüreklilik, yiğitlik; krş. **cesürlik**; **aḳaylıḳ**; **batırlıḳ**; **~ etmek** Cesaret etmek; cüret etmek; **~ etmemek** Cesaret etmemek; **~nen (***veya* **~ ile**, **~le)** Cesaretle, mertçe, cesurca, yiğitçe; **~ kostermek** Cesaret göstermek; **~ini ġayıp etmek** Cesaretini kaybetmek; **~ini toplamaḳ** Cesaretini toplamak.

Yalıñız bir Veli bu caminiñ pencerelerinden baḳmaġa cesaret ete. “Bir tek Veli bu caminin penceresinden bakmaya cesaret ediyor.” -E. Alimov.

cesaretlendirmek Cesaretlendirmek, yüreklendirmek, yiğitlendirmek, cesaret vermek.

cesaretlendirmemek *(olumsuz)* **cesaretlendirmek**.

cesaretlenmek Cesaretlenmek; krş. **cesürleşmek**.

Bala onıñ şefḳatlı nazarını eslep cesaretlendi. “Çocuk onun şefkatli bakışını görerek cesaretlendi.” -Ş. Alâdin - 1.

cesaretlenmemek *(olumsuz)* **cesaretlenmek**.

cesaretli Cesaretli, cesur; krş. **cesür**.

Lâkin sultan bu adamnıñ cesaretli areketine taacip ete, elinen işaret etip, onı serbest bıraḳmalarını emir etken. “Fakat sultan bu adamın cesaretli hareketine hayret edip, eli ile işaret ederek onu serbest bırakmalarını emretmiş.” -Bekir Mustafa Masalı.

cesaretsiz Cesaretsiz; yüreksiz; çekingen; korkak; krş. **ḳorḳaḳ**; **yureksiz**; *(halk dili)* **zırba**.

-Oyle de olmadı, baba, -dedi Nusret cesaretsiz sesnen. “-Öyle de olmadı, baba, -dedi Nusret cesaretsiz sesle.” -U. Edemova - 2.

cesaretsizlik (-gi) Cesaretsizlik; yüreksizlik; krş. **cesürliksizlik**.

Bir top adam cesaretsizliknen ḳartḳa yaḳlaştı. “Bir grup adam korkarak ihtiyara yaklaştı.” -A. Osman - 2.

ceset (-di) 1. Ceset; **~ ḳoḳusı** Ceset kokusu. 2. Vücut; krş. **vucut**; **cisim**; **ten**.

Bu arada evniñ içersinden adamlar eki yanıḳ ceset alıp çıḳtılar. “Bu arada evin içerisinden adamlar iki yanık ceset alıp çıktılar.” -Çerkez Ali - 1.

cesür Cesur, cesaretli, yürekli, gözü pek; krş. **dedil**, **mert**, **ķorķubilmez**, **curatlı**, **yurekli**, **merdane**, **batır**; **~ adam** Cesur insan.

O da sizge beñzey, saġlam, cesür, aķıllı. "O da size benziyor, sağlam, cesur, akıllı." -U. Edemova - 2.

cesürane Cesaretle, yiğitçe; (gözü) yılmadan, korkusuzca; krş. **mertlerce**.

Ķırmızı yuzünden ve kestane mıyıķlarınıñ astından ara-sıra kozge çarpķan aybetli cesürane bakışlarından Yeḫuda Biḫim bu atlınıñ yerli cesur yigitlerden biri Salâḫiddin bek olġanını; tanıya bildi. "Kırmızı yüzünden, kestane renkli bıyıklarının altından ara sıra göze çarpan heybetli cesürane bakışlarından Yehuda Bihim bu atlının cesur yiğitlerden Salâhaddin bey olduğunu anladı." -O. Akçokraklı - 1.

cesürleşmek Cesaretlenmek; krş. **cesaretlenmek**.

Özümni Kozinskiyniñ areketleri ep cesürleşip, belli mananı añlatıp barġanını sezmegenge saldım. "Beni Kozinski'nin hareketleri sürekli cesurlaştırıp, belli şeyleri anlatmaya çalıştığını anlamamaya çalıştım." -E. Umerov - 1.

cesürlik (-gi) Cesurluk, yüreklilik, korkusuzluk; yiğitlik; krş. **batırlıķ**; **aķaylıķ**; **cesaret**; **~ talap etken iş** Cesareti gerektiren iş.

Anda, aytılġanına kore, o, ķasırġalı uruşlarnıñ birinde, pek buyük cesürlikler kostergen ve anda bellisiz ġayıp olġan. "Mektuba göre, o çok yoğun çatışmaların birinde, bir kahraman gibi savaşmış ve kaybolmuş." -U. Edemova - 3.

cesürliksizlik (-gi) Cesaretsizlik; yüreksizlik; bk. **cesaretsizlik**.

cet (ceddi) 1. Dede; büyükbaba; bk. **ķartbaba**. 2. Ata, cet; **~ler** Atalar; krş. **ecdat**. 3. Soy; **~ alâ** Dedenin dedesi; bir ailenin kökü.

cetalmamaķ *(ağızlarda)* Erişememek; bk. **yetamamaķ**; **yetip olamamaķ**.

O, arķamda kene de cetalmaymız / Mısır turġan ķapaķlı dolapçıķķa. "O, sırtımda gene de yetişemiyoruz / Mısırın bulunduğu kapaklı dolaba." -A. Giraybay - 1.

ceteklemek *(ağızlarda)* Sürüklemek; bk. **yeteklemek**.

Ķızçıķ soķur yırcını ceteklep alıp kitti. "Kızcağız kör yır söyleyen adamı yanına alarak gitti." -U. İpçi - 1.

cetemen 1. *(ağızlarda)* Büyük ayı (takım yıldızı); bk. **Buyük Diljans**; **Kiçik ~** Küçük ayı (takımyıldızı) Ursa Minor; bk. **Kiçik Diljans**; **~ yıldız takımı**

Büyük ayı takımyıldızı; bk. **Diljans taḳımı**. 2. Önde gelen; krş. **yetekçi. ● ~ yıldız** *(mecaz)* Yol gösterici.

Mına neçün balalar uzaḳḳa ḳaçıp ketmegenler, ozleriniñ cetemenlerini yalıñız ḳaldırmaḳ istemegenler. “Şimdi, çocuklar neden kaçıp gitmemişler anlaşılıyor, kendi liderlerini yalnız bırakmak istemişler.” -E. A. Osmanoğlu - 1.

cetere Koşu atı; bk. **cuyrük**.

ceti *(Kodeks Kumanikus)* 1. Yedi. 2. Hafta; bk. **afta**.

cetişmek *(ağızlarda)* Yetişmek; bk. **yetişmek**.

cetmek *(ağızlarda)* 1. Sürüklemek (peşinden); bk. **yeteklemek**; **alıp ketmek**; **at ~** *(ağızlarda)* Atı yedeğinde çekmek. 2. Erişmek; bk. **yetmek**. 3. Yetmek; bk. **yetmek**.

Ondan da ketip barayatḳanda, bir deveni bir sıçan cetip cüre eken. “Oradan da giderken, bir deveyi bir fare yanına almış dolaştırıyormuş.” -Çorabatır Destanı.

cevaben Cevaben; cevap olarak; karşılık olarak; **buña ~** Buna cevaben, buna karşılık olarak.

cevaḫir bk. **cevair**.

cevair *(**cever** kelimesinin çoğul hali)* Cevahir, değerli süs taşları, mücevherler; **~ ḳaḳmalı** Değerli taşlarla süslenmiş.

Parmaġında elmaz kozlü yuzük, ḳulaġında elmaz kozlü kupe, boynında cevairler... “Parmağında elmas gözlü yüzük, kulağında elmas gözlü küpe, boynunda mücevherler...” -İ. Abduraman - 1.

cevairci 1. Kuyumcu; bk. **ḳuyumcı**. 2. Değerleri taşları satan kimse.

cevaircilik (-gi) Kuyumculuk, mücevhercilik.

cevap Cevap; **~ bermek** Cevap vermek; krş. **cevaplanmaḳ**; **~ almaḳ** Cevap almak.

Yaş, ḫatip aḳayġa cevap bermek içün çoḳ söz ḳullanmaġa acet kormedi. “Genç, hatip akaya cevap vermek için fazla söze gerek görmedi.” -C. Gafar.

cevapkâr 1. Sorumlu (bir şey için). 2. Davalı (hukuk).

–Men babamnıñ borçları içün cevapkâr degilim. “-Ben babamın borçları için sorumlu değilim.” -Çerkez Ali - 1.

cevapkârlıḳ (-ġı) Sorumluluk; krş. **mesuliyetlik**.

Tur, prokurorġa barayıḳ, seniñ namusıña keçmege istegeni içün onı

cevapkârlıḳḳa çekeyik! “Kalk, savcıya gidelim, senin namusunu kirletmek istediği için, onu ifadeye çekelim!” -E. Umerov - 1.

cevaplanmaḳ Cevaplamak; krş. **cevap bermek**; **telefon çañlarına ~ (***veya* **cevap bermek)** Telefon çağrılarına bakmak.

İç o padişaḫnıñ iltifat ve muabbetine lâyıḳmıdır? -dep cevaplandı. “O hiç padişahın iltifat ve muhabbetine lâyık mı? diye cevap verdi.” -O. Akçokraklı - 1.

cever 1. Mücevher, değerli taş. 2. İnci; bk. **inci**. 3. Cevher, maden cevheri; bk. **kulçe**. 4. Madde; bk. **madde**.

Yetişip olmadım aslına ey, cever! / Artıḳ iç indemey tınç turıp olmayım! “Ulaşamadım gerçeğine hey, cevher! / Artık hiç sesimi çıkarmadan rahat olamıyorum!” -Y. Temirkaya - 1.

ceverci Kuyumcu; bk. **ḳuyumcı**.

cevercilik (-gi) Kuyumculuk, mücevhercilik; bk. **ḳuyumcılıḳ**.

ceveriy Değerli taşlarla süslenmiş olan; krş. **ceverli**.

ceverli 1. İçinde değerli taşlar bulunduran. 2. Değerli taşlarla süslenmiş olan; krş. **ceveriy**.

ceverşınas Mücevher uzmanı.

cevḫer bk. **cever**.

Ḳırım; elem, oksüz baraş degil, evlâdım, / Ḳırım; alem cevḫeridir, yuzük taşıdır. “Kırım; sitem, öksüz kuzu değil, evlâdım, / Kırım; âlem cevheridir, yüzük taşıdır.” -Y. Kandım - 1.

ceviz 1. *(botanik)* Ceviz; krş. **ḳoz**; **~nin aşı** Ceviz içi; **saran ~** İçi zor çıkarılan ceviz; **ḳattı ḳabuḳlı ~** Kalın kabuklu ceviz; **çilter ~** İnce kabuklu ceviz; **çolpan ~ (***veya* **uppu ~)** İri ceviz (bir çeviz çeşidi); **İndistan ~i** Hindistan cevizi; **ḳaba ~** Bir ceviz çeşidi; **~ sındırıp aşamaḳ** Ceviz kırıp yemek; **tişnen ~ sındırıp aşamaḳ** Dişle ceviz kırıp yemek. 2. Ceviz ağacı; **pıtaḳları cayılġan ~** Dalları yayılmış ceviz ağacı.

Ben vardıḳtan soñra, sizlere bir avuç ceviz, fındıḳ veririm. “Ben gelince, sizlere bir avuç ceviz, fındık veririm.” -S. A. Özenbaşlı.

cevizlik (-gi) Cevizlik *(ceviz ağacının çok olduğu yer)*.

Olarnı dağlarġa kezintige alıp kete, bağçalarnı kostere, cevizliklerge alıp bara, fındıḳ alanları içinde dolandıra. “Onları dağlara gezintiye götürüyor, bahçeleri gösteriyor, cevizliklere götürüyor, fındık alanları içinde dolaştırıyor.” -Çerkez Ali - 1.

ceyeken *(zooloji)* Obur (kürk hayvanlarının en büyük ve en ağırı olan bir memeli türü).

ceyen *(ağızlarda)* Yeğen; bk. **aġamnıñ (aptemniñ) oġlu (ḳızı)**.

ceynem bk. **ceennem**.

ceyran *(zooloji)* Bir ceylan türü.

cez 1. Pirinç *(bakıra çinko katılarak elde edilen sarı renkte bir alaşım)*; krş. **baḳır**; **~ legen** Pirinç leğen. 2. Pirinç rengi.

Suluḫan cez taznıñ içine topraḳ ḳumannı ḳoyıp, aḳayınıñ aldına buyük nezaket ile ketirdi. "Suluhan bakır tasın içine toprak testiyi koyup, kocasının önüne büyük nezaketle getirdi." -Çerkez Ali - 1.

ceza 1. Ceza; ~ **çekmek** Ceza görmek; **~sını çekmek** Cezasını çekmek; ~ **ḳanunnamesi** Ceza kanunu; ~ **uḳuḳı** Ceza hukuku; ~ **olaraḳ** Ceza olarak; **~ġa oġramaḳ** Cezaya uğramak; **ağır** ~ Ağır ceza; **cismaniy** ~ Bedensel ceza; **aḳlı** ~ Haklı ceza; **aḳsız** ~ Haksız ceza; **ölüm ~sı** İdam cezası, ölüm cezası; krş. **idam**; **idariy** ~ İdari ceza; **keskin ~ tedbirleri** Keskin ceza tedbirleri; **~sına aġırlaştırġan sebepler** *(hukuk)* Cezayı ağırlaştıran sebepler; **~sını yengilleştirgen sebepler** *(hukuk)* Cezayı hafifletici sebepler. 2. Misilleme; krş. **uḳubet**; **~sını bulmaḳ** Cezasını bulmak; **~sını çekmek** Cezasını bulmak. ● ~ **kunü** *(dini)* Kıyamet günü.

Köy cemaatı içinden bir adam tapılmadı ki, onı araştırsın, bulsın ve cezasını bersin. "Köy cemaatinin arasından bir adam bulunmadı ki, onu araştırsın, bulsun ve cezasını versin." -Çerkez Ali - 2.

Cezair 1. Cezayir 2. Bir melodinin adı.

Cezairli Cezayirli, Cezayir vatandaşı.

cezaiy Cezai, ceza gerektiren (suç); ~ **mesele** Cezai mesele; ~ **cevapkârlıḳ** Cezai sorumluluk; ~ **tenbi** Kınama cezası.

cezalamaḳ Cezalandırmak; **cinayetçini** ~ Suçluyu cezalandırmak.

Bay onıñ yanından keçkende, ona el ḳavuştırıp turmaġanı içün, Ḳozukurpeçni cezalamaḳ, oldürtecek ola. "Bay onun yanından geçerken, ellerini kavuşturup durmadığı için, Kozukurpeç'i cezalandırmak, öldürmek ister." -Kozukurpeç Destanı.

cezbe *(ağızlarda)* Cezve *(kahve pişirmeye yarayan, uzun saplı, küçük kap)*; bk. **cezve**.

cezber *(ağızlarda)* Cetvel (öğrenci); bk. **cedvel**.

cezire Ada; krş. **ada**.

cezve *(etnografya)* Cezve.

Yengepçesi turġance, ateş yaḳar, ayatnı cıyıştırır, cezveni otḳa sürer, savut-sabanı bile yuvar-temizler edi. “Yengesi kalkana kadar, ateşi yakar, salonu toplar, cezveyi ateşe sürer, kap kaçağı bile yıkar, temizlerdi.” -A. Hilmi.

cıbıtmaḳ *(ağızlarda)* Islatmak (çamaşırları); bk. **cibitmek**.

cıcıḳ *(ağızlarda)* Hayvansal yağ kızartıldıktan sonra kalan sert parçacıklar; bk. **sızıḳ**.

cıgıt *(ağızlarda)* Yiğit, erkek, delikanlı; bk. **yigit**.

cığıla-tıra *(ağızlarda)* Düşe kalka.

cığılayatmaḳ *(ağızlarda)* Düşmek üzere olmak; az kalsın düşmek; bk. **yıḳılacaḳ olıp (***veya* **yıḳılayım-yıḳılayım dep) turmaḳ**.

cığılmaḳ *(ağızlarda)* Düşmek; yıkılmak; bk. **yıḳılmaḳ**.

Cigit attan cığılır, duşmanlar kuler, / Ḳolunda tizgin bolġan soñ, sekrer miner! “Yiğit attan yıkılır, düşmanlar güler, / Elinde dizgin olduktan sonra zıplar biner!” -N. Çelebicihan.

cığırmı *(ağızlarda)* Yirmi; bk. **yigirmi**.

cığız *(ağızlarda)* 1. Cimri; eli sıkı; açgözlü; pinti; bk. **saran**; **ḳızġanç**. 2. Kaprisli; şımarık; nazlı; bk. **arsız**.

cığızlamaḳ Kapris yapmak; nazlanmak; naz etmek; hırçınlanmak; bk. **arsızlamaḳ**.

cığmaḳ *(ağızlarda)* 1. Yıkmak; bk. **yıḳmaḳ**. 2. Çıkmak; bk. **çıḳmaḳ**.

cıḫaz bk. **ciḫaz**.

cık *(ağızlarda)* Yük; bk. **yuk**.

cıkli *(ağızlarda)* Yüklü; bk. **yuklü**.

cıksek *(ağızlarda)* Yüksek; bk. **yuksek**.

cıl *(ağızlarda)* Yıl, sene; bk. **yıl**.

Tamam beş cıl aḫ, balam, men sizlerni / Süyregenim kimsesiz oksizlerni. “Tam beş yıl, ah yavrum ben sizleri / Peşimden sürüklediğim kimsesiz öksüzleri.” -A. Giraybay - 1.

cılamaḳ *(ağızlarda)* Ağlamak; bk. **aġlamaḳ**.

Tış yerlerde cürsem de saġınuvman cıladım. / Kop tentidim, ḫayalını cırlarman ḳarşıladım. “Dışarılarda dolaşsam da özlemle ağladım. / Gurbette çok serserice dolaştım, hayalini yırlarla karşıladım.” -M. Niyazi.

cılamamaḳ Ağlamamak; **“Cılama da, totay ḳız, cılama”** *(Kırım-Tatar halk*

şarkısından) "Ağlama, güzel kız, ağlama".

-*Mına men cilamayım, çunki men ozümkini satmayım, başḳasından alıp satam*. "-İşte, ben ağlamıyorum, çünkü ben kendiminkini satmıyorum, başkasından alıp satıyorum." -U. İpçi - 1.

cılan *(ağızlarda)* Yılan; bk. **yılan.**

cılap (-bı) *(botanik)* Yulaf; ~ **saçmaḳ** Yulaf ekmek; **~ kurpesi** Yulaf kırığı; **çayır ~ı** *(botanik)* Çayır yulafı; ~ **atlarġa yem ola** Yulaf, atlar için yem olarak kullanılıyor.

İsmatnıñ babası Ḳurban ata koyniñ korümli adamı olġanından, kimerde oz ḳadınınıñ bu ḳardaşına arpa, cılap, mısırboġday ve diger erzaḳ maḫsullarnı yollap, yardım etken. "İsmat ağanın babası Kurban baba köyün tanınmış adamı olduğundan karısının kız kardeşine arpa, yulaf, mısır ve diğer erzaklardan yollayarak yardım etmiş." - Z. Kurtnezir - 1.

cılar *(zooloji)* Kefal.

cılaşmaḳ *(ağızlarda)* Birlikte ağlamak; ağlaşmak; bk. **aġlaşmaḳ.**

cılatmaḳ *(ağızlarda)* Ağlatmak; bk. **ağlatmak**.

Çınlamaġa kelgenmen, çınlaycaḳman, / Ya cılatıp, ya cılap ḳaytacaḳman. "Çınlamak için geldim, çınlayacağım, / Ya ağlatıp ya ağlayıp döneceğim" -Çın.

cılavuḳ 1. *(ağızlarda)* gözü sulu (çocuk); bk. **aġlavuḳ.** 2. *(zooloji)* Denizanası; krş. **alevke (aleviye)**.

cılay-cılay *(ağızlarda)* Ağlaya ağlaya; bk. **aġlay-aġlay**.

cıldız *(ağızlarda)* Yıldız; bk. **yıldız.**

cılġa Vadi, koyak; yarık *(ağızlarda)*; bk. **yılġa**.

Bunlar ise butün yol, ozü yoḳuşlarını, cılġalarını ḳayraḳ taşlarnen ḳaldırımlaġan çıḳḳanlar! "Bunlar ise bütün yolları, hem de yokuşlarını, yamaçlarını kaygan taşlarla kaldırım yapmışlar." -A. Hilmi.

cılġa-caba *(ağızlarda)* Dere tepe; bk. **dere-töpe**.

cılġav bk. **çılgav**.

cılım *(ağızlarda)* Sabit buzla kaplanmış su alanı.

cılın 1. Kas kirişi, kiriş; krş. **çandır**. 2. *(ağızlarda)* İlik; bk. **kemik miyi**.

cılınmaḳ *(ağızlarda)* Isınmak; bk. **ḳızınmaḳ.**

Doġrusı, şimdi şu işni yapmaġa aciz ekenime oküdim. Lâkin sen cılındıñ... "Doğrusu, şimdi bu işi yapmaya aciz

olduğumu düşündüm. Fakat sen ısındın...” -İ. Abduraman - 1.

cılışmaḳ *(ağızlarda)* Hareket etmek; kımıldamak; (bir tarafa) çekilmek; bk. **çekilmek.**

Gülizar indemey ve ep mañа cılışa. “Gülizar sesini çıkarmıyor ve hep bana yanaşıyor.” -E. Alimov.

cılḳı Yılkı; sürü (at, koyun, inek vb.).

Mektepke ḳuşluḳtan burun keter, ketkende epimiz birer parça ekmek alırdıḳ, ekmekke analarımız taze kubuden biraz may, beyaz cılḳı ḳaymaḳ yaġı sürerdi. “Mektebe kuşluk vaktinden önce gider, giderken hepimiz birer parça ekmek alırdık, ekmeğe annelerimiz taze yayıktan alınmış biraz yağ, beyaz yılkı kaymağı sürerdi.” -N. Çelebicihan.

cılḳıcı *(ağızlarda)* Çoban; bk. **yılḳacı.**

Bay cenkke azırlanġan askerlerine emir etip: -Tez cılḳıcı yaşnı tutmız, -dey. “Bay, cenge hazırlanan askerlerine emrederek -Çabuk at bakıcısı genci yakalayın, der.” -Kozukurpeç Destanı.

cıllı *(ağızlarda)* Isı; sıcaklık; sıcak; ılık; bk. **talıḳ, issi; ~ etmek** Isıtmak.

Tonım ḳısḳa olsa da, / Cıllı tutar, asabam. “Gocuğum kısa olsa da / Sıcak tutar, akrabam.” -Halk Yırı.

cılmaymaḳ *(ağızlarda)* Gülümsemek; bk. **kulümsiremek.**

Özü cılmaya, eli ise şineli astındaki avtomatnı tuta. “Kendi gülümseyerek, eliyle kaputunun altındaki otomatik silahı tuttu.” -E. A. Osmanoğlu - 1.

cılmayuv *(ağızlarda)* Tebessüm, gülümseme; bk. **kulümsirev; kulümsireme; tebessüm.**

cılp-cılp Gözleri kırpıştırma ya da kelebeklerin uçuşma taklidi; **~ mañа baḳa** Gözlerini kırpıştırıp bana bakıyor.

Mıdırdana-mıdırdana, bir şey añlamay, ḳızına yuḳulı kozlerinen cılp-cılp baḳıp turġan ḳartanaynıñ elinden tutıp oz odasına çekip kirsetti ve ḳapunı tars etip ḳapattı. “Mırıldana mırıldana bir şey anlamadan kızına uykulu gözleriyle kırpıp kırpıp bakan ninenin elinden tutup kendi odasına çekip soktu ve kapıyı küt diye kapattı.” -U. Edemova - 1.

cılpıldamaḳ *(ağızlarda)* Işıldamak; pırıldamak; yanıp sönmek; krş. **lipildemek.**

cılpıldı, cılpıldav Işıltı; ışıldama; pırıldama; **yıldızlarnıñ ~sı** Yıldızların ışıltısı.

cılpın-cılpın krş. **cılp-cılp; bala ~ oña baḳa** Çocuk gözlerini kırpıp kırpıp ona bakıyor.

cılt (-tı) 1. Cilt *(Kitaba geçirilen ve deri, bez ya da kâğıtla kaplı bulunan mukavva kapak, kap)*; krş. **ḳap**. 2. Cilt *(Bir yapıtın ayrı kitap halinde basılan bölümlerinden her biri)*; **luġatnıñ ekinci ~ ustünde işleymiz** Sözlüğün ikinci cildi üzerinde çalışıyoruz.

Mende o cıltlar bir deste yata. "Bende o kaplardan bir deste var." -E. Umerov - 1.

cıltçı Ciltçi.

cıltçılıḳ (-ğı) Ciltçilik; ciltçinin işi; mücellitlik.

cıltḫane Cilthane, ciltevi, cilt işleri yapan dükkân.

cıltıramaḳ *(ağızlarda)* Işıldamak, parıldamak; parlamak; bk. **yıltıramaḳ**.

Çolpandayın cıltıray, / Oz tilimde şiir yazsam, alay cürek ḳaltıray. "Çolpan yıldızı gibi parlayarak, / Ana dilimde şiir yazarsam, ağlıyor yürek titreyerek." -A. Giraybay - 1.

cıltırġan Alçı üretiminde kullanılan madde (badana yapmak için de kullanılır).

cıltlamaḳ Ciltlemek, cilt yapmak; **kitapnı ~** Kitaba cilt yapmak.

cıltlanġan *(fiil sıfat)* Ciltlenmiş.

cıltlı Ciltli, ciltlenmiş olan.

Ḫizmetçi ḳırmızı cıltlı papḳanı açtı ve sözlerini dane-dane işittirip oḳudı. "Hizmetçi kırmızı ciltli dosyayı açtı ve sözlerini tane tane işittirip okudu." - Çerkez Ali - 1.

cıltmaḳ *(ağızlarda)* Isıtmak; bk. **isitmek**.

cımırtḳa *(ağızlarda)* Yumurta; bk. **yımırta**.

cımışḳı Yonga *(Kesilen, yontulan ya da rendelenen bir şeyden çıkan irice parça)*; bk. **yonġa**.

cımşaḳ *(ağızlarda)* Yumuşak; bk. **yımşaḳ**.

Ḳozukurpeç oz-ozüne: -Bu iş boyle olmaz, -dey de, anasına komeç pişirtip, allı cımşaḳ komeçni ḳoynuna alıp tekrar yolġa çıḳa. "Kozukurpeç kendi kendine: -Bu iş böyle olmaz, der de, annesine börek pişirtip, sıcak, yumuşak böreği eline alıp tekrar yola çıkar." - Kozukurpeç Destanı.

cımşamaḳ *(ağızlarda)* Yumuşamak; yumuşak duruma gelmek; bk. **yımşamaḳ**.

cın 1. Cin *(Masallara ve kimi inanışlara göre göze görünmeyen ama gerektiğinde türlü biçimlere ve bu arada insan biçimine de girebilen, iyilik de kötülük de yapabilen yaratık)*; krş. **şeytan**, **iblis**, **nari**. 2. Açıkgöz, hinoğlu hin, malın gözü; üçkağıtçı. ● **mında ~ oġlu ~ yoḳ** Burada hiç ruh yok.

Bu yerde yaşağan cın aḳḳında Rüstem ozü de işitken edi, ama unutḳan. “Bu yerde yaşayan cin hakkında Rüstem de bir şeyler duymuştu, ama unutmuş.” -E. A. Osmanoğlu - 1.

cınbaş *(ağızlarda)* Karışık (saçlar hakkında).

cıncı Cinci, büyücü, falcı, sihirbaz.

cıngız *(ağızlarda)* İnatçı; bk. **inat**.

cınıs 1. Cins; ~ **aygır** Cins at; **ḳadın ~ı** Dişil cins; **erkek ~ı** Eril cins; **orta ~** Orta cins. 2. Soy; krş. **soy**. 3. Çeşit, tür 4. *(gramer)* Cins; **isimlerniñ ~ı** İsim cinsleri.

Erkekler cınısına ḫıyanet etip, tamamile ḳızlar tarafına keçti. “Erkekler cinsine ihanet edip, tamamiyle kızlar tarafına geçti.” -A. Osman - 2.

cınısça Cinsiyet açısından; ~ **kemalına etken** Erin, ergen.

cınıslı (sıfat) Cins, asil; ~ **aygır** Cins at.

İçinde bir dane yarağan yaḫşı cınıslı soyı yoḳ. “İçinde bir tane bile cins sığır yok.” -M. Ablalimov.

cınıt *(ağızlarda)* Cilt.

cınıtlanmış *(ağızlarda)* Ciltlenmiş; bk. **cıltlanğan**.

cınsiy Cinsi, cinsel; tenasül; üreme(s)i; ~ **muamele** Cinsel ilişki.

cınsiyet *(biyoloji)* Cinsiyet; ~ **bezleri** Cinsiyet bezleri; ~ **farḳı** Cinsiyet farklılığı.

cın-şeytan(lar) *(topluluk)* Cinler şeytanlar, kötü güçler.

cınt bk. **cılt**.

cıp *(ağızlarda)* İp; bk. **yip**.

cır *(ağızlarda)* Şarkı; bk. **yır**.

Tış yerlerde cürsem de sağınuvman cıladım. / Kop tentidim, ḫayalıñ cırlarman ḳarşıladım. “Dışarılarda dolaşsam da özlemle ağladım. / Gurbette çokseserice dolaştım, hayalini yırlarla karşıladım.” -M. Niyazi.

cırandı *(ağızlarda)* Hendek, su yolu; bk. **arıḳ**; **endek**.

cırek *(ağızlarda)* Yürek; bk. **yurek**.

cırıḳ *(ağızlarda)* 1. Çatlak; yarık; aralık; krş. **çatlaḳ**, **ara**. 2. Yarık (kıyafette). 3. Ufak kırışıklıklar (suyun üzerinde); bk. **ufaçıḳ dalğalar**.

cırıḳlanmaḳ *(ağızlarda)* Hafif dalgalanmak (suyun üzeri hakkında).

cırım 1. Pantolonun bacak arası; bk. **av**. 2. Pantolonda fermuarın takıldığı yer.

cırlamaḳ *(ağızlarda)* Şarkı söylemek; bk. **yırlamaḳ**.

Çalınsın yuregimni yaḳḳan yırlar, / İnce belin sarıp ḳoran tepeyim. “Çalınsın

yüreğimi yakan yırlar, / İnce belini sarıp horon tepeyim.” -B. Çobanzade - 1.

cırmaḳ bk. **cırıḳ**.

Cırlay tura sevda yeri Uçansuv / Sevgi yaşay ozenlerde, gollerde. “Yırlıyor sevda yeri Uçansu, / Sevgi yaşıyor nehirlerde, göllerde.” -M. Niyazi.

cırt *(ağızlarda)* Vatan, yurt; bk. **yurt**.

cırtıḳ *(ağızlarda)* Yırtık; bk. **yırtıḳ**.

cırtmaḳ *(ağızlarda)* Yırtmak; bk. **yırtmaḳ**.

cısım bk. **cisim**.

Bizge o ḳattı cısımnı teşip suv çanağına tüşmek kerek. “Biz o sert cisimi deşip su çanağına inmeliyiz.” -Çerkez Ali - 1.

cısımlaştırmaḳ bk. **cisimleştirmek**.

cısman bk. **cismen**.

cısmaniy bk. **cismiy**.

cısmen bk. **cismen**.

cısmiy bk. **cismiy**.

cıtım *(ağızlarda)* Yudum; bk. **yutum**.

cıvaş *(ağızlarda)* Sakin; sessiz; uslu; durgun; bk. **yuvaş**.

cıvḳa *(ağızlarda)* İnce; bk. **yufḳa**; **ince**.

cıyıcı Toplayıcı; (bir şeyi) toplayan insan; derleyen; koleksiyoncu; **yır ~sı** Şarkı toplayan insan.

cıyılmaḳ *(edilgen)* **cıymaḳ**; 1. Toplanmak. 2. Gömülmek.

Bereket cıyıldı, anbarlar toldı, devlet planları artḳaçınen eda etildi. “Bereket toplandı, ambarlar doldu, devlet planları fazlasıyla uygulandı.” -Çerkez Ali - 2.

cıyılmamaḳ *(olumsuz)* **cıyılmaḳ**.

cıyım 1. Meyve, sebze toplaması. 2. Terkip, bileşim; krş. **terkip**.

cıyın 1. Neşe; sevinç; eğlence. 2. *(etnografya)* Gençlerin düzenlediği eğlence partisi; krş. **arapene**. 3. Toplantı.

Biz azbardan çıḳḳanda cıyınday toyday, / Ḳora artına çıḳarıp, soydılar ḳoyday. “Biz avludan çıkarken, eğlence gibi düğün gibi, / Bahçenin ardına götürüp, kestiler koyun gibi.” -Halk Yırı.

cıyıntı *(ağızlarda)* Toplantı; bk. **toplaşuv**.

cıyıntıḳ (-ġı) Kitap, derleme; krş. **toplam**; **matematika meseleleri ~ı** Matematik problemler derleme kitabı; **yır ~ı** Şarkılar derlemesi.

Ekinci kunü Yusuf ozüniñ eki şiir cıyıntığını alıp, arbiy komissarnıñ uzurına bardı. “İkinci gün Yusuf, iki şiir kitabını alıp komutanın huzuruna vardı.” -A. Osman - 1.

cıyın-toy bk. **cıyın** ve **toy**; **“Zevḳlıdır aḳşamı, cıyın-toyı”** *(Osman Amit)*

"Düğünler, eğlence akşamları neşeli geçiyor".

cıyırıḳ Utangaç, çekingen; krş. **cıyrıḳ**.

cıyışınmaḳ Hazırlanmak (bir yere gitmek için); krş, **taḳışınmaḳ**, **azırlanmaḳ**.

Partizanlar cıyışındılar. *Mecit aġa Rüstemge baḳıp başınen işmar etti: Ḳana, oġlum, ogge çıḳ!*. "Partizanlar toplaştılar. Mecit Ağa Rüstem'e bakıp başıyla işaret etti: Hadi, oğlum, öne çık." -E. A. Osmanoğlu - 1.

cıyışınmamaḳ *(olumsuz)* **cıyışınmaḳ**.

cıyışmaḳ *(ağızlarda)* Kayarak yer vermek.

cıyıştıramamaḳ Kaldıramamak; temizleyememek.

cıyıştırılġan *(fiil sıfat)* Temizlenmiş; toparlanmış.

Mında oyle kozge korüvgen kibi guzel eşyalar olmasa da odanıñ içi temiz-paḳ cıyıştırılġan edi. "Burada öyle göze göründüğü gibi güzel eşyalar olmasa da odanın içi temiz pak düzenlenmişti." - U. Edemova - 2.

cıyıştırılmaġan *(olumsuz)* **cıyıştırılġan**.

cıyıştırılmaḳ *(edilgen)* **cıyıştırmaḳ**.

cıyıştırılmamaḳ *(olumsuz)* **cıyıştırılmaḳ**.

cıyıştırma, **cıyıştıruv** *(eylem adı)* **cıyıştırmaḳ**; Temizlik; toplama, kaldırma; **ev ~sı - menim boynumda** Ev temizlemek benim görevim.

cıyıştırmaḳ Toplamak; kaldırmak; temizlemek; düzenlemek.

Babam onları cıyıştırıp ketip bizge yarım çuval ḳadar kurpeç unı alıp keldi. "Babam onları toplayıp gitti, bize yarım, çuval kadar bulgur unu getirdi." - A. Hilmi.

cıyıştırmamaḳ *(olumsuz)* **cıyıştırmaḳ**.

cıyıştırtmaḳ *(ettirgen)* **cıyıştırmaḳ**.

cıyıştırtmamaḳ *(olumsuz)* **cıyıştırtmaḳ**.

cıyma, **cıyuv** *(eylem adı)* **cıymaḳ**; 1. Karma; muhtelit; toplama; **~ komanda** Karma takım. 2. *(gramer)* Topluluk(s)i.

Esasen cıyma demir-beton konstruktsiyalardan tekmilleneyatḳan doḳuz ḳatlı memuriy binanıñ üçünci ḳatındaki montaj işleri biteyazdı. "Esasen yığma demir beton konstrüksiyonlarından emredilen dokuz katlı memuriyet binasının üçüncü katındaki montaj işleri bitmek üzereydi." -İ. Abduraman - 1.

Lâkin brigada pamuḳ cıyuv suratını azçıḳ eksiltse, şu an yetip kelip, sebebini sorap bile edi. "Fakat ekibin pamuk toplama hızı biraz düşse de şu an yeterli durumdaydı." -M. Ablalimov.

cıymaḳ 1. Toplamak; **şeftali ~** Şeftali toplamak; **baḳla ~** Fasulye toplamak. 2. Gömmek; toprağa vermek; (cenazesini) kaldırmak; **onı bugun cıyacaḳlar (***halk dili* **komecekler)** Onu bugün toprağa verecekler; onun cenazesi bugün kaldırılacak.

Zenginlerge nevbetnen ḳoy sağıp ḳışlıḳ maynı, ḳatığını cıyar, onlarġa bekmez ḳaynatıp, bekmezni tedarikler edi. "Zenginlere sırayla koyun sağıp kışlık yağını, yoğurdunu toplar; onlara pekmez kaynatıp, pekmezini tedarik ederdi." -A. Hilmi.

cıymamaḳ *(olumsuz)* **cıymaḳ**.

cınaḳ *(ağızlarda)* Tasarruflar.

cınaḳlı 1. Temiz; derli toplu; düzenli; **oda ufaḳ olsa da ~** Oda küçük olsa da temizdir. 2. *(ağızlarda)* Tutumlu; bk. **tutumlı**.

Babam aksine saġlam, cınaḳlı, çalışḳır ve goñülcek bir adam edi... "Babam, aksine, sağlıklı, tertipli, çalışkan ve şen bir adamdı..." -A. Hilmi.

cınamaḳ *(ağızlarda)* Eğlenmek; hayatın keyfini çıkarmak.

cıyrıḳ (-ġı) Çekingen; utangaç; krş. **utançaḳ**; **çekinçek**.

cialet bk. **cealet**.

cian Cihan, dünya; krş. **dünya**, **felek**, **alem**.

Ḳardaş! Bu cian oyle bir ciandır, / Er şey insanlar elinde. "Kardeş, bu cihan böyle bir cihandır, / Her şey insanların elinde." -Y. Ş. Ali.

cianname Dünyayı anlatan eser.

cibermek *(ağızlarda)* 1. Salıvermek, (serbest) bırakmak, koyuvermek; bk. **yibermek**. 2. Göndermek; yollamak; bk. **yollamaḳ**.

O tikilip menim kozlerime baḳa. ve ıslaḳ dudaḳları ḳıyışıp aġlap cibermege azırlanıp tura. "O dikilerek gözlerime bakıyor ve ıslak dudaklarını büzüştürerek, ağlamaya hazırlanıyor." -E. Alimov.

cibigen *(fiil sıfat)* Islanmış.

Cibigen topraḳ ayaḳḳa tutḳal kibi yapışa. "Islanmış toprak, ayağa tutkal gibi yapışıyor." -A. Osman - 2.

cibimegen *(olumsuz)* **cibigen**.

cibimek Islanmak; suya doymak; **yaġmurdan soñ topraḳlar cibidi (***veya* **cibigen)** Yağmurdan sonra toprak suya doydu.

cibimemek *(olumsuz)* **cibimek**.

cibinmek *(edilgen)* **cibimek**.

cibinmemek *(olumsuz)* **cibinmek**.

cibitme, **cibitüv** Suya batırma; ıslatma.

cibitmek (*ağızlarda* **cıbıtmaḳ)** 1. Islatmak. 2. Suya batırmak.

Uzun ḳara kirpiklerniñ uclarını cibitip inci kibi eki tamçı yaş tıġırıp çıḳtı. "Uzun kara kirpiklerin uçlarını ıslatarak inci gibi iki damla yaş kayıp çıktı." -Çerkez Ali - 1.

cibitmemek *(olumsuz)* **cibitmek**.

cici *(çocuk dili)* Oyuncak; **mına balama ~ berecem** Şimdi çocuğuma oyuncak vereceğim.

cida *(botanik)* 1. İğde ağacı; krş. **Kâbe terek**. 2. İğde meyveleri; **iri ~** İri iğde meyveleri; **~ cıymaḳ** İğde toplamak.

Arıḳ başındaki sarı ḳum içinde, tal ve cidalar arasında çoḳ vaḳıtlarını oynap, ḳuvalaşıp keçirgen ediler. "Kanal başındaki sarı kum içinde, dal ve iğdeler arasında çok zamanlarını oynayarak, kovalaşarak geçirmiştiler." -Çerkez Ali - 1.

cidalıḳ (-ġı) İğde ağaçlarının yoğun olarak yetiştiği yer.

ciddiy 1. Ciddi; **kun tertibinde pek ~ mesele tura** Gündemde çok ciddi bir mesele var. 2. Sert; **~ oca** Sert bir öğretmen; **o bizge pek ~ baḳtı** O, bize ciddi ciddi baktı.

Amma ḫatip aḳaynen aḳıl tanışıp çıḳḳan soñ, cumle şaḳanı vazgeçip, işke ġayet ciddiy baḳar edi. "Fakat din görevlisine akıl danışıp çıktıktan sonra, bütün şakadan vaz geçip, işe gayet ciddî bakıyordu." -M. Kurti.

ciddiylik (-gi) 1. Ciddiyet; krş. **mekânet**. 2. Sertlik.

Askaraliniñ yuzünde olġan kederlenüvniñ yerini ciddiylik aldı. "Askarali'nin yüzündeki olan kederin yerini ciddiyet aldı." -U. Edemova - 2.

cidem *(botanik)* Soğanı yenilebilir bitki; **~ dibinde fındıḳ ḫadar aşı var**: *(ağızlarda)* Cidem bitkisinin soğanı fındık büyüklüğündedir.

cigda *(ağızlarda)*; bk. **cida**.

cigdem bk. **cidem**.

cigen *(ağızlarda)* Dizgin; bk. **yugen**.

Bala cigeni, ḳılıçnen arḳadaşlarına kele: -Ey arḳadaşlar, bilgen duva-seneñizni etiniz. "Çocuk koşum takımı, kılıçla arkadaşlarına gelir. -Hey arkadaşlar, bildiğiniz dua-ibadetlerinizi yapın." -Edige Destanı.

ciger *(ağızlarda)* 1. a) Karaciğer; bk. **ḳaraciger**; **aḳ ~** Akciğer; bk. **akciğer**; **~ ḳavurmaḳ** Ciğer kavurmak. b) *(şiirsel)* Gönül, can; yürek. 2.: **~ otu** *(botanik)* Çöven otu. ● **tap ~ime tiydi** *(ağızlarda)*

Bu bana çok dokundu; **~im!** Canım, ciğerim!

Aşıḳ Garip buna razı ola: Cigit olġan, oz sırını gizlesin, / Cigerini kebap etip tuzlasın. “Aşık Garip razı olur: Yiğit olan kendi sırrını gizlesin, / Ciğerini kebap yapıp tuzlasın.” -Aşık Garip Destanı.

cigerli *(ağızlarda)* Cesur, cesaretli.

cigıt *(ağızlarda)* Delikanlı; bk. **yigit**.

Cigit attan cıġılır, duşmanlar kuler, / Ḳolunda tizgin bolġan soñ, sekrer miner! “Yiğit attan yıkılır, düşmanlar güler, / Elinde dizgin olduktan sonra zıplar biner!” -N. Çelebicihan.

ciḫanname bk. **cianname**.

ciḫat (-tı) Cihat *(Din uğruna yapılan savaş)*; krş. **ġazavat**.

ciḫaz 1. Cihaz. 2. Rezerv, stok, yedeklik, ihtiyat; **arbiy ~lar** Cephane, mühimmat.

cik (I) 1. Saç ayırımı, ayırma çizgisi; **doġru ~** Ortadan ayırma saç; **ḳıya ~** Yandan ayırma saç. 2. Ütü çizgisi (pantolon hakkında); **onıñ ştanınıñ ~i bozulmaz** Onun pantolon çizgisi bozulmaz.

Etegi yerge tiygen bu anterni Meryemniñ ustüne kiydirgen soñ, ozüniñ çökürli parmaḳlarınen onıñ dülber bedenini sıypap-sıypap, bütün ciklerini tegizledi. “Eteği yere degen bu elbiseyi Meryem’in üstüne giydirdikten sonra, kendisinin budaklı parmaklarıyla onun güzel bedenini okşayıp okşayıp, bütün uçlarını düzledi.” -Çerkez Ali - 1.

cik (II) *(inşaatçılık)* Derz *(duvar taşlarının veya tuğlalarının harçla doldurulup üzerinden mala çekilerek düzeltilen aralığı)*; **~ bastırmaḳ** Derz yaptırmak.

cilâ Parlaklık, cila; **pek yaḫşı ~** Çok iyi cila.

cilâlama, **cilâlav** *(eylem adı)* Cilalama, parlatma.

cilâlamaḳ Cilalamak, cila sürerek parlatmak, cila vurmak; **dolap ~** Dolap cilalamak.

cilâlamamaḳ *(olumsuz)* **cilâlamaḳ**.

cilâlanġan *(fiil sıfat)* Cilalanmış; **~ mebel** Cilalı mobilya.

cilâlanmaġan *(olumsuz)* **cilâlanġan**.

cilâlanmaḳ *(edilgen)* **cilâlamaḳ**.

cilâlanmamaḳ *(olumsuz)* **cilâlanmaḳ**.

cilâlatmaḳ *(ettirgen)* **cilâlamaḳ**.

cilâlatmamaḳ *(olumsuz)* **cilâlatmaḳ**.

cilâlı Cilalı, cilalanmış, parlatılmış, parlak, perdahlı; **~ masa** Cilalı masa.

cilek *(botanik)* Çilek; **tav ~i** *(ağızlarda)* Kağ çileği; krş. **ḳanlı kiraza**; **tatlı ~** Tatlı çilek; **~ tatlısı** Çilek reçeli; **iri**

(ufaḳ) cilek İri (ufak) çilek; ~ **çiçekleri** Çilek çiçekleri; ~ **yemişleri** Çilek meyveleri; **Ḳırımda ~ aprelniñ soñunda ve mayısnıñ başında pişe** Kırım'da çilek Nisan ayının sonunda ya da Mayıs ayının başında kızarıp olgunlaşır; **ḫaniy ~i** Meyve şekli uzunca olan bir çilek türü; **yosun ~i** *(botanik)* Frenk üzümü.

Nazim ise, tozlanġanına ḳulaḳ asmay, kozden ġayıp olıp ketti ve birazdan beş-on belaşnen uç şişe cilek limonadı ketirdi. "Nazim ise, tozlandığına kulak asmadan, gözden kayboldu ve birazdan beş on belaş ile üç şişe çilek limonatası getirdi." -Çerkez Ali - 1.

cilik (-gi) *(ağızlarda)* Tutturmalık, düğme, çıtçıt; bk. **ilik**.

Ḳartnıñ tilegi ḳar cavġanda cilik ḳıdırır, dep, ḳışıñız zorladımı ne balam? -dey. "Yaşlının arzusu kar yağınca ilik arar dendiği gibi, yoksa kış zorladı mı evlâdım, der." -Edige Destanı.

cilve 1. Çekicilik, büyüleyici güç, füsunkarlık; **ḳıznıñ ~si** Kızın çekiciliği. 2. Cilve; krş. **naz**. 3. *(mecaz)* Aksilik; **yaşayışnıñ ~leri** Kaderin cilveleri. ● **onıñ ~si fındıḳ ḳıra** Onun cilvesi fındık kırar.

O cilvenen ḳardaşına baḳarken, ne deycegini bilmedi. "O, cilveyle kardeşine bakarken ne söyleyeceğini bilemedi." -İ. Paşi.

cilvelenmek Cilvelenmek; nazlanmak; cilve yapmak; krş. **nazlanmaḳ**.

Tabiat tıpḳı demiki kibi cilvelenmekte ve yırlamaḳta. "Tabiat tıpkı deminki gibi cilvelenmekte ve parlamaktaydı." -İ. Abduraman - 1.

cilvelenmemek *(olumsuz)* **cilvelenmek**.

cilveli 1. Çekici, alımlı, göz alıcı; **~ ḳızlar** Çekici kızlar. 2. Cilveli; ~ **kadın edi** Cilveli bir kadındı. ● **~ ḳış** Mart ayının 6 günü (13 ile 18 arasında).

Bulbül ḳuştan, cilveli yardan / Ayrılmam, aḫ, aman, aman, ayrılmam. "Bülbül kuştan cilveli yardan / Ayrılmam ah aman, ayrılmam." -Halk Yırı.

cin *(ağızlarda)* Cin *(Masallara ve kimi inanışlara göre göze görünmeyen ama gerektiğinde türlü biçimlere ve bu arada insan biçimine de girebilen, iyilik de kötülük de yapabilen yaratık)*; bk. **cın**.

cinabet (-ti) 1. *(dini)* a) Cenabet, kirli, pis, iğrenç. b) Lanet. 2. Kirli, pis, iğrenç.

cinabetlik (-gi) 1. *(dini)* Cenabet, kirlilik. 2. İğrençlik.

cinaiy Cinai, cinayetle ilgili; **natsistlerniñ ~ planlarını yugenlemek** Nazilerin

hain planları engellendi; **~ alem** Suç dünyası.

Ḳabaatlılar belgilenip, cinaiy mesuliyetke çekildilermi? "Suçlular belirlenip, cinayetle suçlandılar mı?" -Z. Kurtnezir - 1.

cinayet (-ti) Cinayet; **~ yapmaḳ** Cinayet işlemek.

Elbette, aġalarımnıñ yapḳam pek aġır cinayet, lâkin olarnı astırsañız, ondan ozürüz ve padişalığınız ne fayda korecek? "Elbette ağabeylerimin yaptıkları çok büyük bir cinayet, fakat onları astırırsanız bunun kendinize ve padişahlığınıza ne faydası olacak?" - Altın Alma Masalı.

cinayetçi Suçlu, mücrim; cani; suç faili; krş. **cinayetkâr**; **~ apiste oturmaḳ kerek** Suçlu hapiste yatmalı.

Balalar episi, ḫususan ḳız balaçıḳlar cinayetçini kosterdiler. "Çocukların hepsi, özellikle kız çocukları cinayeti işleyeni gösterdiler." -Çerkez Ali - 2.

cinayetkâr Cinayetkar, cinayet işleyen; suçlu; krş. **cinayetçi.**

cinayetkârlıḳ (-ġı) Suçluluk; suç oranı; **~ arttı** Suç oranı arttı.

cinayetlik (-gi) Suç; **~i de açılġan (***konuşmada* **türtip çıḳḳan)** İşlediği suç de açığa çıktı.

Yañıldılarmı, aldandılarmı, bilmeyim, olar oz cinayetlikleri içün ḫalḳ muakemesi aldında cevap bersinler. "Yanıldılar mı, aldandılar mı, bilmiyorum, onlar kendi suçları için halk mahkemesi önünde cevap versinler." -Çerkez Ali - 1.

cinesir *(ağızlarda)* Öge, unsur, eleman; bk. **unsur**.

ciren (I), **ciran** *(ağızlarda)* İrin; bk. **irin.**

ciren (II) bk. **ciyren.**

Beyazlı basma tobuḳtan, ciren saç belden, / Dümbürdep toyun ketkence tönülmem senden. "Beyazlı basma topuktan, kızıl saç belden, / Dümbürtüyle düğün alayın gidene kadar vaz geçmem senden." -Çın.

cirenç İğrenç; bk. **igrenç.**

Butün vucudımnı tasvirlep bitirilmeycek cirenç bir duyġu ḳaplap aldı. "Bütün vücudumu anlatılamayacak iğrenç bir duygu kaplamaya başladı." -E. Umerov - 1.

cirençek(li) İğrenen; bk. **igren(çek).**

cirençik *(ağızlarda)* İğrenç; iğrenme duygusu uyandıran; bk. **igrençli.**

cirenmek *(ağızlarda)* İğrenmek; bk. **igrenmek.**

cisim (cismi) (çeşitli anlamda) Cisim; gövde; beden; vücut; madde; krş. **ten;**

vucut; **beden**; **kevde**; **ceset**; **şingen** ~ *(fizik)* Sıvı madde; **ḳattı** ~ *(fizik)* Katı cisim; **organik ~ler** *(kimya)* Organik maddeler; **gaz** ~ *(fizik)* Gaz madde; **radioaktiv ~ler** Radyoaktif maddeler; **alev alġan ~ler** Yanıcı maddeler; **yabaniy ~ler** *(tıp)* Vücuda yabancı cisimler.

cisimçik (-gi) Parçacık, partikül.

cisimleşmek 1. Cisimleşmek; tecessüm etmek. 2. Gerçekleşmek; krş. **mucessemlenmek**.

cisimleştirmek Gerçekleştirmek; hayata geçirmek; **planlarnı yaşayışta** ~ Planlarını gerçekleştirmek *(hayata geçirmek, uygulamak)*.

cismaniy 1. Cismani; bedeni; benensel; krş. **bedeniy**; **~ ceza** Bedensel ceza; **~ zarar** *(hukuk)* Cismani zarar. 2. Maddi, maddesel.

Taacipli şey, bu yuḳudan ozümni em ruḫiy, em cismaniy ceetten saġlam duyıp uyandım. “Garip şey, bu uykudan hem ruhen hem de bedenen dinlenmiş olarak uyandım.” -E. Umerov - 1.

cismaniyet (-ti) Cismaniyet; cismanilik; maddilik.

cismen Cismen, cisim olarak, vücutça, bedence.

cismiy bk. **cismaniy**.

citirmek *(Arpat ağzında)* Getirmek; bk. **ketirmek**.

civan 1. Genç. 2. Delikanlı; koç yiğit; güzel bir bayan; krş. **sanem**; **~ım!** a) Delikanlım! b) Yiğidim!; krş. **olyan**. 3.: **~ perçemi** *(botanik)* Binyaprak.

Ne yaman aġlaşır, civan yigitler, / Ḳoy kibi maġraşır, ġarip aneler. “Ne yaman ağlaşır genç yiğitler, / Koyun gibi meleşir garip anneler.” -Halk Yırı.

civanḳaş Kıvrım; **~lar** Kıvrımlar.

Bu koyge olġanı-olacaġı bir yol kele: o daġlarnıñ beline tırmaşıp çıḳa, soñ birden aşaġı ene, ḳaranlıḳ dereler içine kirip kete, caplardan, yılġalarda civanḳaşlanıp kete. “Bu köye olup olacağı bir yol geliyor; o dağların beline tırmanıp çıkıyor, sonra birden aşağı iniyor, karanlık dereler içine girip gidiyor, vadilerden, yamaçlardan kıvrılıp gidiyor.” -E. A. Osmanoğlu - 1.

civanlıḳ Gençlik; krş. **yaşlıḳ**.

civanmerdane 1. Asil; soylu; kibarca. 2. Yüce gönüllü.

civanmert (-ti) Civanmert; yüce gönüllü.

civanmertlik (-gi) Civanmertlik, yüce gönüllülük; **~nen (***veya* **~ile**, **~le)** Yüce gönüllülükle.

civar Civar, dolay, yöre, çevre, ortalık, havali, varoş; krş. **ortalıḳ**; **etraf**; **çete-çet**; **şeer ~ları** Şehrin dolayları.

Şeer kenarında, Ḳaya-Başı civarında, tar bir soḳaḳta, divarları ḳızıl balçıḳle sıvalmış eski, çökük pencere çerçiveleri takta ve teneke parçalarıle ḳapatılmış bir evin ogünde turdılar. "Şehrin kenarında, Kaya Başı civarında dar bir sokakta, duvarları kızıl balçıkla sıvanmış eski, çökük, pencere çerçeveleri tahta ve teneke parçalarıyla kapatılmış bir evinde önünde durdular." -A. S. Ayvazov - 1.

ciyan bk. **ciyen**.

ciyen *(ağızlarda)* Yeğen; bk. **ḳardaşımnıñ (***veya* **aġamnıñ, tatamnıñ) oglu (***veya* **ḳızı)**.

ciyez 1. Çeyiz; ~ **azırlap ḳoymaḳ** Çeyizi hazırlamak. 2. bk. **ciḫaz**.

Ḳızın beşikte olsun, / Ciyezi sandıḳta olsun. "Kızın beşikte olsun, / Çeyizi sandıkta olsun." -Atalar Sözü.

ciyezli Çeyizli, çeyizi olan.

ciyezlik (-gi) Çeyizlik eşya.

ciyezsiz Çeyizsiz, çeyizi olmayan; **~ kelin** Çeyizsiz gelin.

ciyitmek *(ağızlarda)* Yeni yüzülmüş hayvan derisini üç gün katlanmış bir şekilde saklamak (kıllar daha kolay temizlensin diye).

ciyiz *(ağızlarda)* Çeyiz; bk. **ciyez**.

ciyren 1. Kızıl saçlı; krş. **ḳula**; **~ saḳal** Kızıl sakal; **~ ḳaşḳa** Kızıl saçlı olan ve alnında yıldız şekli bulunan. 2. *(ağızlarda)* Kestane (koyu) rengi; bk. **ḳoyu kestane tüs**; **~ saç** Kestane rengi saç.

Ogde tura ciyren at, Eçki artta, / Neçün piçen ḳaptı o, Bar da arpa? "Önde duruyor kızıl at, Keçi arkada, / Niçin kuru otu ağzına attı o, Var ya arpa." - Tezaytuv.

ciyrenmek bk. **igrenmek**.

Onıñ daima yaşlanıp turġan çippiy kozlerine, sap-sarı tişlerine, çukündir kibi burnuna baḳḳanda atta ciyrene edi. "Onun daima yaşlanıp duran çipil gözlerine, sapsarı dişlerine, salatalık gibi burnuna baktığında, hatta iğreniyordu." -A. Osman - 2.

coap *(Kodeks Kumanikus)* Cevap; bk. **cevap**; **~ berdum** Cevap verdim; bk. **cevap berdim**.

cogen bk. **cugen**.

cografiya *(eski)* Coğrafya; **~ dersi** Coğrafya dersi.

Coġrafiya bizge oturdığımız, oynadığımız, yaşadığımız toprakların,

kezdigimiz ķulan çöllerin kenarlarını ogretti. “Coğrafya bize oturduğumuz, oynadığımız, yaşadığımız toprakların, gezdiğimiz geniş kırların etrafını öğretti.” -N. Çelebicihan.

coğıç Bez, bulaşık bezi; bk. **yuvġuç**.

coķ *(ağızlarda)* Yok; hayır; bk. **yoķ**; **~ diymen** *(ağızlarda)* Yok diyorum; **~ bolmaķ** Yok olmak, ortadan kalkmak, kaybolmak.

coķ-colavat *(halk dili)* Yok yoksul; **~ olmaķ** *(ağızlarda)* Fakir olmak; sefil olmak; sefalet içinde yaşamak; zaruret içinde yaşamak; bk. **fuķare olmaķ**.

col *(ağızlarda)* Yol; bk. **yol**; **~ ıstında** *(ağızlarda)* Geçerken; arada; bk. **ketkende (***veya* **ketip turıp)**, **kelgende (***veya* **kelip turıp)**.

Alem keçken kopürden, ḫalķ cürgen coldan, / Nasibine tabılġan, ķaçmasm ķoldan. “Eklemin geçtiği köprüden, herkesin dolaştığı yoldan; Nasibine bulunmuş, o da kaçmasın elden.” -Çın.

colaķ *(ağızlarda)* Evlek; yolak; bk. **yolaķ**.

colatmaķ *(ağızlarda)* Yanına yaklaştırmak; yanına sokmak; geçmesine izin vermek.

colatmamaķ Yanına yaklaştırmamak; yanına sokmamak; geçmesine izin vermemek; bk. **yibermemek**; **Moskvaġa 60 kilometrden yaķın duşmannı colatmadılar** *(ağızlarda)* Düşmanı Moskova’ya 60 kilometreden daha yakın bir mesafeye yaklaştırmadılar.

collamaķ *(ağızlarda)* Yollamak; bk. **yollamaķ**.

colos-molos *(ağızlarda)* Eski püskü, yırtık pırtık (kıyafet hakkında), hırpani giyinişli; **~ yurmek** *(ağızlarda)* Eski püskü kıyafetle gezmek.

colos-tolos bk. **colos-molos**.

comard *(Kodeks Kumanikus)* Cömert; eli açık, selek, semih, ahi, bonkör; bk. **cumert**.

comboloz Son kalan meyvelerin toplanması; **~ yapmaķ** Son kalan meyveler toplamak; krş. **ķoruķlamaķ**.

coneme, **conev** *(eylem adı)* **conemek**; Kalkma; çıkış; yola koyulma.

conemek Yönelmek; yola koyulmak; krş. **yollanmaķ**; **yonemek**.

conememek *(olumsuz)* **conemek**.

conetme, **conetüv** *(eylem adı)* **conetmek**; Yollama.

conetmek Yollamak; krş. **yonetmek**; **yollamaķ**.

conetmemek *(olumsuz)* **conetmek**.

conk (-ki) Kitap, derleme.

coramaḳ *(ağızlarda)* Yormak; bir sebebe bağlamak; yorumlamak; bk. **yoramaḳ**.

Yoḳ, o ep coray: ne aldasıñ? Nasıl aġrılar duyasıñ? "Yok, o, hep soruyor: ne haldesin? Nasıl ağrılar duyuyorsun?" -A. Osman - 2.

coreme Masraf; harcama; krş. **masraf**; **~sini kim berecek?** Masrafları kim karşılayacak?; **~sini (***veya* **masrafını) ustüme alam** Masrafları üstlenirim.

corġa *(ağızlarda)* Rahvan; yorga; bk. **yorġa**; **at ~ cure** *(ağızlarda)* At rahvan (yorga) yürüyor.

Yeḫuda Biḫim corġası ile keter eken, çıplaḳ ḳaya uzerine urulġan keskin bir ayaḳ davuşı eşitti. "Yahudi Bihim atı ile giderken, çıplak kayanın üstüne vurulan keskin bir ayak sesi işitti." -O. Akçokraklı - 1.

corġalamaḳ *(ağızlarda)* Yorgalamak; yorga gitmek; yorga yürümek; rahvan yürümek; bk. **yorġalamaḳ**.

cormegen Onaran; ören; çiten.

cormeme, **cormev** *(eylem adı)* **cormemek**; Örme, örü, çitme; onarma.

cormemek Çitmek, örmek; onarmak; krş. **ormelemek**.

cormememek *(olumsuz)* **cormemek**.

cortaymaḳ *(ağızlarda)* Yorga gitmek; bk. **yortmaḳ**.

coruḳ *(ağızlarda)* Düzen, nizam; bk. **yoruḳ**.

Yuksekte otursa, bir coruḳ insanġa beñzey edi… "Yüksek mevkide olsa da bir yol insana benziyordu…" -E. Umerov - 2.

coşḳun 1. Coşan, coşkulu, heyecanlı; **~alda olmaḳ** Coşkun halde olmak. 2. Taşkın, azgın. 3. İhtiraslı; ateşli.

Ḳışın kuskün uvultılanle oksüz yureklerimizi ḳayġırtḳan o coşḳun deñiz şimdi er vaḳıttan ziyade sevimli, cilveli, nazlı. "Kışın küskün uğultularıyla bizim öksüz yüreklerimizi kaygılandıran o coşkun deniz, şimdi her zamankinden daha sevimli, cilveli, nazlı." -A. Hilmi.

coşḳunlıḳ (-ġı) 1. Coşkunluk, heyecan; **~nen** Coşkulukla, heyecanla; **~nen laf etmek** Heyecanla laf etmek. 2. Şevk, istek.

Suleyman coşḳunlıḳnen içinden hıtap etti: Tüşkünleşme, episi keçip keter. "Süleyman, coşkuyla içinden hitap etti: Düşkünleşme, hepsi geçip gider." -A. Osman - 2.

coşḳunsızlıḳ (-ġı) Cansızlık, ruhsuzluk; duygusuzluk; kayıtsızlık; aldırmazlık.

coşmaḳ 1. Tadını çıkarmak; zevkini çıkarmak; zevk almak. 2. Azmak; coşmak; **pek ~** Coşup kendinden geçmek; esrimek.

Boyle balaban laḳırdılar atışḳan sayın, doğrusı, yuregim ose, goñlüm coşa. “Böyle büyük sözler söylendiği zaman doğrusu yüreğim kabarıyor, gönlüm coşuyor.” -A. Hilmi.

coşmamaḳ *(olumsuz)* **coşmaḳ**.

coşturmaḳ Coşturmak, tahrih ve teşvik etmek, galeyana getirmek.

Senmen tuvdım, senmen ostim, senmen kirsem mezarġa, / Sen yazdırdın, sen coştırdın, ḳoydın meni bu zarġa. “Seninle doğdum, seninle büyüdüm, seninle girersem mezara, / Sen yazdırdın, sen coşturdun, koydun beni bu zara.” -A. Giraybay - 1.

coşturmamaḳ *(olumsuz)* **coşturmaḳ**.

coyıtmaḳ *(ağızlarda)* Kaybetmek:; bk. **coymaḳ**.

coymaḳ Kaybetmek, yitirmek; **aḳça ~** Para kaybetmek; **vaḳıt ~** Zaman kaybetmek. ● **anda ne coyġan o?** Onun orada ne işi var?

Soñ ḫannıñ oġlu Narkni nasıl coysam da, şu ḳısḳayaḳlını alsam, -dey. “Sonra hanın oğlu, Narik’i nasıl kaybetsem de, şu kadını alsam, der.” -Çorabatır Destanı.

Tiliñni coymaḳ - milletni red etmektir, / Bunı siz añlaysız çoḳ nefretke tolıp. / Milletni coymaḳ da dunyadan ketmektir, / Keliñiz, yaşayıḳ saf bir millet olıp! “Dilini kaybetmek milleti reddetmektir, / Bunu siz anlarsınız çok nefretle dolup. / Milleti kaybetmek de dünyadan gitmektir, / Gelin, yaşayalım saf bir millet olup.” -Çerkez Ali - 3.

coymamaḳ *(olumsuz)* **coymaḳ**; Kaybetmemek.

Fatma apte umütini coymadı. “Fatma abla ümidini yitirmemişti.” -U. Edemova - 3.

coymay-saçmay Kaybetmeden.

coytılmaḳ *(ağızlarda)* Kaybedilmek; bk. **coyulmaḳ**.

Yaşav aḳḳı coytılmasın, oksüz, yoḳsul milletin! / Bağlılığımız tavsıgenden soñ yıḳılġan taḫtımız. “Yaşama hakkı kaybolmasın, öksüz, yoksul milletin! / Bağlılığımız tavsadıktan sonra yıkılmış tahtımız.” -M. Niyazi.

coytmaḳ *(ağızlarda)* Kaybetmek, yitirmek; bk. **coymaḳ**.

Etme, goñül, kaç nesilde yaşayacaḳsıñ gençlikni, / Tañrı ḳatına barġanda – coytacaḳsıñ dinçlikni, / Ġarip goñül, tüşleriñni ḳurtuluşḳa yoraysıñ, / Ber muradım, kadir mevlıyam, ne yalvartıp turasıñ. “Etme, gönül, kaç nesilde yaşayacaksın gençliği, / Tanrı katına varınca yitireceksin dinçliği, / Garip gönül, düşlerini kurtuluşa yoruyorsun, /

Ver muradımı, kadir mevlam, ne yalvartıp duruyorsun.” -S. Turupçı.

coytmamaḳ Kaybetmemek; bk. **coymamaḳ**.

coyuḳ Kayıp, yitik, zayi, kaybolmuş; **~ tapıldı (***veya* **coyulġan şey)** Kayıp eşya bulundu.

Soñ, bu baylarnıñ ekisi de coyuḳlarını ḳıdırmaġa keteler. “Sonra bu bayların ikisi de kaybettiklerini aramaya giderler.” -Kozukurpeç Destanı.

coyulmaḳ Kaybolmak; **adamlar arasında ~** Kalabalık içinde kaybolmak; **ḳalemim coyuldı** Kalemim kayboldu.

Onıñ cılḳı tabında kunde bir at coyula eken. “Onun at sürüsünde her gün bir at kayboluyormuş.” -Çorabatır Destanı.

cönikmen *(ağızlarda)* Ermek (muradına); (istediğine) ulaşmak (kavuşmak); bk. **irişmek**; **etmek**; **malġa ~** *(ağızlarda)* Mala (istediği) kavuşmak; **col ḳuvġan - malġa cönikir**, **suv ḳuvġan - belâġa cönikir** *(atasözü, ağızlarda)* Doğru yoldan giden mala kavuşur, boş boş su peşinden koşan belaya girer.

cönk bk. **conk**.

cubur-cubur *(çocuk dili)* Bıcı bıcı, yıkanma; **~ etmek** Bıcı bıcı yapmak; yıkanmak.

cudırıḳ *(ağızlarda)* Yumruk; bk. **yumurıḳ**. ● **şu kozge şu ~** *(ağızlarda)* Anlamı: Herkes hakettiği kadar alır.

cugara *(botanik)* Hint darısı, süpürge darısı.

O Ḳabul emcege bir dane cugara pitesi bererek, Balalar saba aşamaġan ekenler, az olsa da uleştiriñiz, dedi. “O Kabul Amcaya bir sigara paketi vererek: Çocuklar, sabah yemek yememişler, az da olsa paylaştırın, dedi.” -A. Osman - 2.

cugen *(ağızlarda)* Dizgin; bk. **yugen**; **“Birinci kerek şey - gazetalarnıñ başına ~ taḳmaḳ ve ağızlarına ağızlıḳ ḳoymaḳtır”** *(Useyin Şamil Toktargazı)* “Bugün en önemli şey, gazeteleri dizgin altında tutmak ve ağızlarını kapatmaktır”.

cuġunç *(ağızlarda)* Bulaşıcı; bk. **yuḳunç(lı)**.

Mal - meyitniñ urbaları tizidir uylerde, / Cuġunç bar dep oylanmazlar alġanlar bu şeylerde. “Hayvanları ölülerin elbiseleri dizi dizidir evlerde, / Bulaşıcıdır diye düşünmezler almışlar bu şeylerde.” -M. Nuzet - 1.

cuḳulı *(ağızlarda)* Bulaşıcı; bk. **yuḳunçlı**.

culde (I) (cülde) 1. *(etnografya)* Varış yerini belli etmek için konulan uzun direk (bayram yarışmalarında). 2. Ödül;

birinci ~ni almaḳ Birincilik ödülü almak.

Şanlı ilḫam cüldesini / Kozley berip, iş coştım. “Şanlı ilham ödülünü / İsteyerek coştum.” -A. Mefayev.

culde (II) Yuva yeri; **ḳartallar ~si** Kartalların toplu yuva yeri.

culde (III) *(ağızlarda)* Yazın ortası; bk. **çille**.

cuma Cuma; ~ **kunü** Cuma günü; ~ **kunleri** Cuma günleri; ~ **namazı** *(Müslümanlık)* Cuma namazı.

Lâkin men taliyimden şikayetlenmedim, er cuma kuni camige barıp, alla eşḳına ibadet ettim. “Lâkin ben talihimden şikayetçi olmadım, her cuma camiye gidip, Allah aşkına ibadet ettim.” -E. A. Osmanoğlu - 1.

cumaaḳşamı Perşembe; ~ **kunü** Perşembe günü; ~ **kunleri** Perşembe günleri; ~**ndan soñ** Perşembeden sonra.

cumaertesi Cumartesi; bk. **cumaertesi**; ~ **kunü** Cumartesi günü; ~ **kunleri** Cumartesi günleri; ~**nden soñ** Cumartesinden sonra.

Salı kunü o İvannen yattı, cumaaḳşamı –Petronen, cumaertesi –Sidornen... “O, Salı günü İvan ile yattı, perşembe Petrov ile, cumartesi Sidor ile...” -E. Umerov - 1.

cumaḳ *(ağızlarda)* Yıkamak; bk. **yuvmaḳ**.

cumarlanmaḳ *(ağızlarda)* Takla atmak; yuvarlanmak; bk. **yuvarlanmaḳ**.

cumart *(ağızlarda)* Cömert; bk. **cumert**.

Edige: -Ḫatımtayday cumartsın, Azmanday bir pelivansın, Aliden aliy ulusın, Arslan ekensin sen, oğlum. “Edige: -Hatımday gibi cömertsin, Azman gibi pehlivansın, Ali'den âlî ulusun, Arslan imişsin sen, oğlum.” -Edige Destanı.

cumatersi *(ağızlarda)* Cumartesi; bk. **cumaertesi**.

cumert (-ti) Cömert, eli açık; krş. **boşḳol**; **bol yurekli**; ~ **adam** Cömert bir insan. ● ~ **badem** Kolay kırılan badem; ~ **ceviz** Kolay kırılan ceviz.

Cumert tarlalarda yetişken bol bereketni; pomidor, kavun-karpızını oz vaḳtında cıyıp alıp, devletke teslim etmek kolay degil. “Cömert tarlalarda yetişmiş bolluk bereketi; domates, kavun, karpuzu tam zamanında toplayıp, devlete teslim etmek kolay değil.” -U. Edemova - 2.

cumertlik (-gi) Cömertlik; **onıñ ~i ḳararsız(dır)** Onun cömertliği sınırsızdır.

Neni tapsa, saġlıḳ içün Taḳımını, / Toplaştırıp, cumertliknen Maña bersin! “Ne bulursa, sağlık için Hepsini, /

Toplayarak, cömertlikle Bana versin!" - Y. Temirkaya - 1.

cumġalamaḳ *(ağızlarda)* Buruşturmak (kağıdı); bk. **tomarlamaḳ**.

cumḫuriyet (-ti) Cumhuriyet; **Ḳırım Muḫtar ~i** Kırım Özerk Cumhuriyeti.

cumıḳ *(ağızlarda)* Yumuk, kapalı (gözler hakkında); bk. **yumuḳ**.

cumkuk *(botanik)* Bitki türü.

cumle (I) *(gramer)* 1. Cümle; **baş ~** Ana cümle; **sade ~** Basit cümle; **murekkep ~** Bileşik cümle. 2.: **bu (şu)** Dahil (olmak üzere); bu arada; **bu ~dendir** Buna dahildir.

Başı ustünde turġanlar er bir cumleni oḳuy ve daa bir şeyler ḳoşalar. "Başında duranlar her bir cümleyi okuyor ve daha bir şeyler ekliyorlar." - A. Osman - 2.

cumle (II) Her; herkes; bütün; hepsi; krş. **cemi**, **episi**, **butüni**, **obası**; **~miz** Hepimiz; **~ñiz** Hepiniz; **~leri** Onlar hepsi; **~si** Hepsi; **~mizniñ baracaḳ yeri bellidir** Hepimizin gideceği yeri bellidir; **~ alem** Bütün dünya; bütün halk; **Alla ~mizge saġlıḳ-selametlik bersin!** Allah cümlemize sağlık selamet versin!

cumrıḳ *(ağızlarda)* Yumruk; bk. **yumruḳ**.

cun *(ağızlarda)* Yün; bk. **yun**.

cuncugen: **~ tavuḳ kibi** Burnundan düşen bin parça.

cuncumek Hastalığı yüzünden acınacak bir hale gelmek; **cuncip ḳalġan** Acınacak hale geldi.

cuncumemek *(olumsuz)* **cuncumek**.

cungli Cengel, cangıl; orman; **keçilmez ~** Balta girmemiş orman; **~ ḳanunı** Orman kanunu.

cupḳa *(ağızlarda)* İnce; bk. **yufḳa**.

curat (-tı) Cüret; cesaret; kararlılık; **~nen** Cesaretle, korkusuzca; **~ etmek** Cüret etmek, yüreklilikle davranmak.

Rayon reberleriniñ bu teklifni deral ḳabul etmege curatları yetmey. "Bölge yöneticileri bu teklifi hemen kabul etmeye cesaret edemiyorlar." -Z. Kurtnezir - 1.

curatkâr bk. **curatlı**.

curatlı Cesur, cesaretli, yürekli; kararlı; krş. **yurekli**, **cesür**, **mert**, **merdane**, **dedil**, **ḳorḳubilmez**.

curatlılıḳ (-ġı) Cesurluk; yüreklilik; krş. **cesürlik**.

curatsız Cüretsiz; ürkek; çekingen; kararsız; bk. **ḳorḳaḳ**.

curatsızlıḳ (-ġı) Kararsızlık; korkaklık; krş. **cesürliksiz**; **ḳorḳaḳlıḳ**.

–Yuranıñ sesinde, em de areketlerinde ala daa zayıflıḳ, curatsızlıḳ sezile edi. "- Yura'nın hem sesinde hem de hareketlerinde hala daha zayıflık seziliyordu." -E. Umerov - 1.

curdek *(ağızlarda)* Yürüyen; hareket eden; bk. **yurgen**.

curek *(ağızlarda)* Yürek; kalp; bk. **yurek; ~imni ot ḳapladı** *(ağızlarda)* Yüreğim alev alev yanıyor.

curmek *(ağızlarda)* Yürümek; bk. **yurmek**.

Gülsüm yenge de onıñ artından curip, basım yasay. "Karısı Gülsüm yenge de onun arkasından dolaşarak, harman yapar." -Turna Babay Masalı.

cursetmek *(ağızlarda)* Yürütmek; sürmek.

curt *(ağızlarda)* Vatan, anayurt; bk. **yurt**.

Sırtnıñ iti meni ẖorlap oz esiri etkende, / Oz curtımdan ayırılıp uzaḳlarġa ketkende. "Kuzeyin iti beni horlayarak kendine esir yapinca, / Kendi vatanımdan ayrışıp uzaklara gidince" - A. Giraybay - 1.

curtlıḳ (-ġı) *(eski)* Eskiden insanların yaşadıkları yer; **~ üstünde ḳoy yapıldı** Eskiden insanların yaşadıkları yerde köy yapıldı.

curum, (curmu) *(kitap dili)* Suç; kabahat; krş. **ḳabaat**.

cutel *(ağızlarda)* Gemilerde aşçı.

cutelmek *(ağızlarda)* Öksürmek; bk. **oksürmek**.

cutkermek *(ağızlarda)* Öksürmek; bk. **oksürmek**.

cutuḳlanmaḳ: **cutuḳlanıp aşamaḳ** *(ağızlarda)* Tıkıştırmak, iyice çiğnemeden yutarak yemek; bk. **kormemiş kibi aşamaḳ**.

cutuḳlıḳ *(ağızlarda)* Para biriktirme hırsı; para düşkünlüğü; bk. **para tüşkünligi**.

cuvınmaḳ *(ağızlarda)* Yıkanmak, yüzü yıkamak.

cuvırışmaḳ *(ağızlarda)* bk. **çapḳalaşmaḳ**.

cuvırmaḳ *(ağızlarda)* Koşmak; kaçmak; bk. **çapmaḳ**.

cuvmaḳ *(ağızlarda)* Yıkamak; bk. **yuvmaḳ**; **arḳamnı cuvdım** *(ağızlarda)* Yıkandım, banyo yaptım; bk. **yuvundım**.

cuvruşmak *(ağızlarda)* Koşmak; bk. **çapḳalaşmaḳ**.

cuvşan *(ağızlarda)* Pelin otu, akpelin, acı ot; bk. **yuşan**.

Yol çetindeki toġaydan cuvşan, terek pıtaḳlarını ketirip, arttaki kopçekniñ tübüne tıḳtı. "Yol kenarındaki çimenleri, ağaç budaklarını getirip arkadaki tekerleğin altına tıktı." -M. Ablalimov.

cuvuḳ *(ağızlarda)* 1. Yakın, uzak olmayan; krş. **yaḳın**. 2. Akraba. 3. Aşağı yukarı, yaklaşık olarak; **ḳırḳḳa ~ adam bar edi** Yaklaşık olarak kırk insan vardı.

Lâkin o yarana cuvuḳ almay. “Ama o yanına yaklaştırmıyor.” -A. Hilmi.

cuvuḳlamaḳ *(ağızlarda)* bk. **yaḳınlaşmaḳ; yaḳın kelmek**.

Cuvuḳlayman Nuraygа yavaş yavaş, / Ḳolçığından tutaman, ḳaldıraman; / Başın sıypap, ḳalpaġın kiydirgen soñ, / Ḳart babaygа cuvura, saḳlanaman... “Yaklaşıyorum Nuray'a yavaş yavaş, Elinden tutuyorum, kaldırıyorum; Başını aksayıp, kalpağını giydirdikten sonra, Büyükbabama doğru koşuyor, saklanıyorum...” -B. Çobanzade - 1.

cuvuḳlaşmaḳ *(ağızlarda)* bk. **yaḳınlaşmaḳ**.

cuvurıḳlamaḳ *(ağızlarda)* Hızlı koşup durmak; koşuşmak; bk. **çapḳalamaḳ**.

cuvurmaḳ *(ağızlarda)* Koşmak; kaçmak; krş. **çapmaḳ**.

Borulçanıñ baġçasında yaman uruldım, / Tuzla torum yuvarlandı, cayav cuvurdım. “Borulça'nın bahçesinde çok fena vuruldum, / Küle kaçan doru atım yuvarlandı, yayan da koştum.” -Mane.

cuyrük (-gi) 1. Tırısa alıştırılmış at, koşu atı. 2. Süratli; krş. **çapḳır**; **bedev**; **~ at** Süratli at, hızlı koşan at. 3. Hızlı; **~ suv** Hızlı akan su *(Bahçesaray'da bulunan bir nehrin adı, bugünlerde yanlış olarak “Çürük su” olarak adlandırılır)*.

O yerde Aşıḳ Ġaripke en dülber cuyrüklerden olġan bir çal cuyrükni bereler. “Orada Aşık Garip'e en yahşi atlardan biri olan kır atı verirler.” -Aşık Garip Destanı.

cuyrüklik (-gi) Hızlı koşma kabiliyeti.

cuz bk. **cüz**.

cübbe Cübbe.

Tayaḳ alır, kiyer cübbe, tesbiḥ, tüşmez elinden. / Bara, kele soḳaḳ yapmış camigece evinden. “Sopa alır, giyer cüppe, teşbih düşmez elinden. / Gide gele sokak yapmış camiye kadar evinden.” -H. Çergeyev.

cübbeli Cübbeli, cübbe giymiş olan.

Azrailday ars betli, / Kok cübbeli can çıḳtı. “Azrail gibi kokum yüzlü, Yeşil cübbeli can çıktı.” -Çorabatır Destanı.

cüce Cüce.

Ḫan oz memleketiniñ en guzel oyuncı ḳızlarınıñ kâmil oyunlarınen, cücelerniñ çaḳalarmen davul-zurna, çeşit türlü çalġı-çaġananen eglendirmek istese, de bular oġlanġa iç bir tesir etmegen. “Han memleketinin en güzel oyuncu kızlarının olgunlaşmış güzel oyunlarıyla, cücelerin şakalarıyla, davul

zurna gibi çeşitli çalgılarla eğlendirmek istese de bunlar oğlana hiç tesir etmemiş.” -Altın Beşik Efsanesi.

cüdemek *(ağızlarda)* Çekinmek; bk. **ḳorḳunmaḳ**.

cügen bk. **cugen**.

Men seniñ kiyizinni ḫırsızladım, er şeyni ḫırsızladım, sen astına iç olmasa cügen salıp oturasın, sen Edigesin, -dey. “Ben senin keçeni çaldım, her şeyi çaldım, sen altına hiç bir şey bulamazsan atın başına takılan dizgini koyarak oturuyorsun, sen Edigesin, der.” -Edige Destanı.

cülâ bk. **cilâ**.

cüma Cinsi münasebet, cinsel yaklaşma, cinsel ilişki, cinsi temas; **~ etmek** Cinsi temasta bulunmak, cinsel ilişkiye girmek.

cümle bk. **cumle**.

Şu cümleden bizler de sofamıznıñ penceresinden baḳıp turamız. “Bu cümleden bizler de sofamızın penceresinden bakıp duruyoruz.” - Çerkez Ali - 2.

cümşan *(ağızlarda)* Pelin otu; bk. **yuşan**.

cüncümek bk. **cuncumek**.

cüriş-aralıḳ *(ağızlarda)* bk. **yurüş-aralıḳ**.

cürmek *(ağızlarda)* Yürümek; bk. **yurmek**.

Şimdi bu bala bayaġı osip buyügen soñ balalarnen aşıḳ oynap cüre, balalar onıñ aşıġını yuta, o ise balalardan tutıp keri ala. “Şimdi bu çocuk epey büyüdükten sonra çocuklarla aşık oynar yürür, çocuklar onun aşığını üterler, o ise çocuklardan geri alır.” -Edige Destanı.

cürüm bk. **curum**.

cürümek *(ağızlarda)* Yürümek; bk. **yurmek**.

Rustem er adımda cürüne, tüz yerde ayaḳları taya, buyük ve aġır çızmaları astında bıltırdan ḳalġan yapraḳlar, çöpler ḳısıday, okçelerindeki nallar taşlarġa tiyip tasırdaylar. “Rüstem her adımda yürüyor, düz yerde ayakları kayıyor, büyük ve ağır çizmelerinin altında geçen seneden kalan yapraklar, çöpler eziliyor, ökçelerindeki nallar taşlara değerek ses çıkarıyorlar.” -A. Osman - 2.

cüsse 1. Cüsse, insan gövdesi, vücut. 2. İri gövde. 3. Şişmanlık, semizlik, dolgunluk.

cüsseli (*konuşmada* **cüssem)** 1. İri yapılı, iri gövdeli (insan, hayvan hakkında). 2. Şişman, semiz.

cüyren *(ağızlarda)* Kızıl saçlı; bk. **ciyren**.

cüyrük bk. **cuyrük**.

Babandan bek ķalmadı uyken aġan / Ķoşaķ cüyrük çaptırdı eniş yoķış. “Babandan pek geri kalmadı üvey ağabeyin / Çift koşu atı koşturdu iniş yokuş.” -A. Giraybay - 1.

cüz 1. Pay; parça; bk. **parça**. 2. Broşür. 3. Cüz *(Kur'an'ın bölünmüş olduğu otuz parçadan her biri)*; **bir Ķuranda otuz ~ bar** Bir Kur’an’da otuz cüz var.

cüzam *(tıp)* Cüzzam, miskin hastalığı, lepra; **~ ḫastaḫanesi** Cüzzam hastanesi, leprozoryum.

cüzamcı Eczacı.

cüzamlı Cüzzamlı, cüzzam hastalığına tutulmuş olan.

cüzdan 1. Cüzdan 2. Dosya 3. *(botanik)* Çoban çantası; *Capsella bursa-pastoris*. *(Tarım alanları ve çorak arazilerde yaşayan bir yıllık, dik gövdesi yıdızsı tüylerle kaplı olan otsu bir bitki türü)*.

Çoban deġen ḫiyanet, / Cüzdanı tınç, asabam, / İşlemesi iş degil, amanım, aman, / Ķurtılmaķ kuç, asabam. “Çoban denen hainin, / Cüzdanı sakin (boş), akrabam, / Yapması iş değil, amanın aman, / Kurtulmak güç, akrabam.” - Halk Yırı.

Ç

çaar: **~ şanbe** *(Kodeks Kumanikus)* Çarşamba; bk. **çerşembe**.

çabaç *(konuşmada; eski)* Düğünde misafirlerin damada ve geline verdikleri para.

çabaķ (I) Şafak, akşam kızıllığı; krş. **şefaķ**.

Kun eteği yerge tiydi. / Ķızıl çabaķ allandı. “Gün eteği yere değdi. / Kızıl şafak allandı.” -E. Şemizade - 1.

çabaķ (II) *(zooloji)* Çapak balığı.

çabaķ (III) 1. Çit. 2. Parmaklık; krş. **parmaķlıķ**.

Tışındaki ķaldırım boylap yurer eken, demir çabaķlar arasından içerideki adamlarġa koz taşladı. “Dışarıdaki kaldırım boyunca yürürken, demir çubukların arasından içerideki insanlara göz attı.” -M. Ablalimov.

çabaķlamaķ Parmaklık yapmak; **pencerelerni ~ (***veya* **parmaķlıķ ķoymaķ)** Pencereleri parmaklık takmak.

çabaķlamamaķ *(olumsuz)* **çabaķlamaķ**.

çabaķlanġan Çitle çevrilmiş.

çabaķlanmaġan *(olumsuz)* **çabaķlanġan**.

çabaķlanmaķ *(edilgen)* **çabaķlamaķ**.

çabaḳlanmamaḳ *(olumsuz)* **çabaḳlanmaḳ**.

çabaḳlatmaḳ *(ettirgen)* **çabaḳlamaḳ**.

çabaḳlatmamaḳ *(olumsuz)* **çabaḳlatmaḳ**.

çabaḳlı Parmaklığı olan; kafes şeklinde.

çabaḳsız Parmaklığı olmayan.

çabalamaḳ *(ağızlarda)* Çabalamak, denemek; bk. **tırışmaḳ**.

çabdırmaḳ *(konuşmada)* Fırlatmak, fırlatıp atmak; bk. **fırlatmaḳ**.

Menim ḳaldırġan tayaġımnı ise alıp çabdırdı. "Benim bıraktığım sopayı da alıp fırlattı." -A. Osman - 2.

çabdırmamaḳ *(olumsuz)* **çabdırmaḳ**.

çabışmaḳ *(konuşmada)* bk. **çapışmaḳ**.

çabik 1. Çevik, tetik, atik, hızlı ve hareketli; krş. **tez**; **çalt**; **tetik**; **calaġay**; **o ~ yure** O hızlı yürüyor; **~ olmaḳ** Çabuk olmak. 2. Hızlı, seri; **~ oḳumaḳ** Hızlı okumak; krş. **tez oḳumaḳ**.

Çabik ol, çıḳacaḳ kozlerini aç, patlayacaḳ başını ḳaldır! "Çabuk ol, çıkasıca gözlerini aç, patlayasıca başını kaldır!" -A. S. Ayvazov - 1.

çabik-çabik a) Hızlı hızlı. 2) Aceleyle; alelacele; çarçabuk; krş. **tez-tez**.

Çabik-çabik söndüreyik ekimiz / Şamdandaki ateşniñ bakışım. "Çabuk çabuk söndürelim ikimiz / Şamdandaki ateşin bakışını." -V. Basırov.

çabikleşmek Hızlanmak; krş. **tezleşmek**.

Kıdırġan şeylerini kormegen soñ areketleri çabikleşip başladı. "Aradığı şeyleri göremeyince hareketleri hızlanmaya başladı." -U. Edemova - 2.

çabikleşmemek *(olumsuz)* **çabikleşmek**.

çabikleştirmek Hızlandırmak; krş. **tezleştirmek**.

Ḳız yigitke aylanıp bakṭı, adımlarını çabikleştirdi. "Kız, gence dönüp baktı, adımlarını hızlandırdı." -E. Umerov - 1.

çabikletmek Hızlandırmak; süratlendirmek; süratini artırmak; krş. **tezleştirmek**; **çabikleştirmek**.

çabiklik (-gi) 1. Çabukluk, atiklik, çeviklik; krş. **tezlik**; **surat**. 2. Hız, sürat; krş. **tezlik**, **vız**.

Kiyev ona oḳ ata, kence çabikliknen kene atnıñ astına aylana, oḳtan ḳurtula. "Damat ona ok atar, küçük oğul gene hızla atın altına döner, oktan kurtulur." - Altın Alma Masalı.

çabla Deriden yapılan, topuksuz ayakkabı, pabuç; krş. **papuç**.

Leviza senday ekende mektepke çablanen barġan vaḳıtları ola edi... "Leviza senin gibiyken mektebe terlikle

gittiği, zamanlar oluyordu...” -E. A. Osmanoğlu - 2.

çabuḳ *(konuşmada)* Çabuk; hızlı; bk. **çabik**; **tez**.

çabuv 1. Takoz; kama; çivi; krş. **şına**. 2. *(etnografya)* Kaftanın ön kısmında bir parça.

çabuvlı: **~ anter** Pileli etek.

çaç *(ağızlarda)* Saç; bk. **saç**.

çaçaḳ *(ağızlarda)* Sundurma; saçak; tente; bk. **saçaḳ**.

çaçal Kıllı; uzun tüylü; saçları perişan; krş. **çullu (baraḳ)**; **çıbalġan (saç)**; **ḳapalı**.

çaç(ı)ramaḳ *(ağızlarda)* Fışkırmak; sıçramak; bk. **saçramaḳ**.

çaçlı *(ağızlarda)* Saçlı; bk. **saçlı**.

çaçma *(ağızlarda)* 1. Saçma; bk. **saçma (1)**. 2. Dağınık; yayılmış; bk. **saçma (2)**.

çaçmaḳ *(ağızlarda)* Saçmak; bk. **saçmaḳ (3)**.

çaçmalamaḳ *(ağızlarda)* Şaşmak; şaşırmak; sersemlemek; bk. **saçmalamaḳ**.

çaçuv *(ağızlarda)*; bk. **loḳum**.

çadır 1. Peçe, çarşaf; krş. **yaşmaḳ**. 2. Çadır.

İbliske tapınġan ḫannıñ ordusı dağlar içinde toplanıp, çadırlar ḳurġanlar. “İblise tapınan hanın ordusu, dağların içinde toplanıp, çadırlar kurmuşlar.” -Altın Beşik Efsanesi.

çaganya *(konuşmada)* Musluk; bk. **musluḳ**.

çaġ 1. Yaş; krş. **yaş**; **osmürlik ~ı** İlk gençlik, yeniyetmelik; **~ına etken** Reşit, ergin (olan); **askerlik ~ı** Askerlik yaşı; **balalıḳ ~ı** çocukluk çağı; **gençlik ~ı** Gençlik yılları; **mektep yaşına etmegen ~** Okul çağından önceki yıllar. 2. Çağ, devir; yüzyıl; krş. **vaḳıt**. 3. *(konuşmada)* Uygun bir zaman (bir şey için); krş. **çalım**, **oñayt**.

Ana şimdi bundan da, bir ḳaç yıl keçken soñ, yaş, yaş çağına kele. “İşte, şimdi bundan bir kaç yıl geçtikten sonra, gençlik çağına gelir.” -Edige Destanı.

-çaġa “bala” kelimesiyle birlikte kullanılır; bk. **bala-çaġa**.

Bir-eki yuz bin can bala-çaġasıle malmelâldan, yurt-ocaḳtan ayırılıp yudür-ḳıyamet Ḳırımdan koçkenler. “Bir iki yüz bin can, çoluk çocuğuyla, tnalmülklerinden, yurt-ocaklarında ayrılıp kavga kıyamet Kırım 'dan göçmüşler.” -A. Hilmi.

çaġala *(zooloji)* Martı; **deñiz ḳuşu**.

Koy aldında çaġala suvġa dala, / Şu bir koyde ḳız bar, aḳıhm ala. “Köyün

önünde martı, suya dalar; / Öbür köyde bir kız var, aklımı alır.” -Çın.

çağar bk. **çeger**.

çağaraḳ (-ġı) 1. Baca; krş. **ocaḳ, baca.** 2. Krater; **yanardağnıñ ~ı** Yanardağ ağzı. ● **~ı ḳıyış olsa da, tütüni tüz** *(atasözü)* Bacası eğri olsa da, dumanı düz çıkıyor: baca eğri de olsa dumanı doğru çıkar.

Çaġaraḳnıñ tübünde efendi yatḳan. / Aḫretni dünyasını otḳa yaḳḳan. “Bacanın dibinde efendi yatmış. / Ahiretini de dünyasını da ateşe atmış.” -Halk Yırı.

çağıramamaḳ Çağıramamak.

çağırılġan *(fiil sıfat)* Çağrılmış; davet edilmiş; davetli; krş. **davet etilgen.**

Yusufnıñ elinde ordu ḫızmetine çağırılġanı aḳḳında kağıtnı korgeninen Murat Eminoviç onı bu esasta işten boşatuv aḳḳında emir çıkardı. “Yusuf’un elinde ordu hizmetine çağıran kağıdı görünce, Murat Eminoviç onu işten çıkarma konusunda emir çıkardı.” -A. Osman - 1.

çağırılmağan *(olumsuz)* **çağırılġan**.

çağırılmaḳ *(edilgen)* **çağırmaḳ**; Çağrılmak.

Çora: -Ḫan efendim, sen çaġırdın men keldim, aşmsuvıñ aşadım, bereket bersin, ya bu kopeklerine talattırmannıñ sebebi ne yaa? -dey. “Çora: -Han efendim, sen çağırdın ben geldim, aşını suyunu yedim, bereket versin, fakat bu köpeklerini saldırtmanın sebebi ne ya, der.” -Çorabatır Destanı.

çağırılmamaḳ *(olumsuz)* **çağırılmaḳ**.

çağırış Toplantıya çağırma.

çağırma *(eylem adı)* **çağırmaḳ.**

İşte, bundan soñ eki ay keçmeden, anasından başḳa er kes, atta babası bile onı yañı adınen çaġırmaġa başlaġan ve eski adı unutılġan edi. “İşte bundan sonra iki ay geçmeden anasından başka herkes hatta babası bile onu yeni adıyla çağırmaya başlamış ve eski adı unutulmuştu.” -Cafer Seydamet.

çağırmaḳ 1. Çağırmak, seslenmek. 2. *(konuşmada)* Davet etmek; krş. **davet etmek**; **toyġa ~** Düğüne çağırmak; **teatrge ~** Tiyatroya çağırmak. 3. Ötmek *(horoz hakkında)*; **ḫoraz eki kere çağırsa, tañ atḳanını ondan bile** Horoz iki kere ötse, gün ağardığını ondan bilirsin.

çağırmamaḳ *(olumsuz)* **çağırmaḳ.**

çağırtma *(eylem adı)* **çağırtmaḳ**.

çağırtmaḳ Çağırtmak *(çağırma işini yaptırmak)*.

Ḳurtḳa Zörege anasınıñ sütünden ḳatılġan bir miyane ḳavurta, Tairni de

aşamağa çağırta. “Yaşlı kadın, Zöhre'ye annesinin sütünün katıldığı bir bulamaç pişirtir, Tahir'î de bulamaç yemeye çağırtır.” -Tahirnen Zore Destanı.

çağırtmamaḳ *(olumsuz)* **çağırtmaḳ**.

çağırtuv 1. *(isim-fiil)* Çağırtmak işi. 2. *(etnografya)*: **kelin tarafınıñ ~ı**; **kiyev tarafınıñ ~ı** Düğünden iki hafta sonra dünürlerin damadın ebeveynlerinin evinde ağırlaması.

Yusuf, elinde arbiy ḫızmetke çağırtuv kağıtnı tutaraḳ, komissarnıñ odasından çıḳayatḳanda onıñ elinde tütep turğan sigarğa dikḳat etti. “Yusuf elinde askere hizmete çağrıldığını yazan kağıdı tutarak komutanın odasından çıkarken, onun elinde yanmakta olan sigaraya dikkat etti.” -A. Osman - 1.

çağıruv 1. Çağırış; çağrı; sesleniş; **~nı eşitip kelmek** Çağrıyıp duyup gelmek. 2. Davet.

Molla kulümsirey: -Barır edim amma, bugun aḳşam ḳadınıñ evine çağıruvyım, -dey. “Hoca gülümseyerek: -Giderdim ama, bu akşam kadının evine davetliyim, der.” -Kozlagan Kazan Masalı.

çağlamaḳ 1. Sızmak; damlamak; krş. **sızmaḳ**. 2. a) Şırıldamak, çağıldamak *(su hakkında)*. b) *(ağızlarda)* Fıkırdamak; köpürmek; fokurdamak *(şelale hakkında)*.

Çeşmeler çağlap aḳalar, mermer taşlar ustüne suv serpintileri sankim koz yaşları kibi tökületer. “Çeşmeler çağıldayarak akıyor, mermer taşların üstüne su damlaları sanki gözyaşları gibi dökülüyor.” -O. Akçokraklı - 1.

çağlamamaḳ *(olumsuz)* **çağlamaḳ**.

çağlan-çağlan Damla damla; **~ suv çağlay** Damla damla su akıyor.

çağlar, **çağlayan** Çağlayan, şelale; krş. **uçansuv**, **şelâle**.

çair bk. **çayır**.

çaḳal *(zooloji)* Çakal.

çaḳçaḳ (-ğı) *(aşçılık)* Hamurdan yapılan bir tatlı çeşidi; krş. **ḳadayıf**.

çaḳı Çakı; krş. **peki**, **tımıçḳı**; **ḳalemtraş ~** Kalemtraş çakısı.

Cebinden çaḳısını çıḳarıp, ḳuyunıñ tübüni ḳazğalamağa başlay. “Cebinden çakısını çıkararak kuyunun dibini kazmaya başlar.” -Köse ve Dev Masalı.

çaḳıcı 1. İhbarcı; muhbir; **~nıñ lafına baḳıp** Muhbirin lafına bakıp. 2. Çakıcı, çakı yapan usta; bıçakçı.

çaḳıl Çakıl; **koşeli ~** Köşeli çakıl; **yuvarlaḳ ~** Yuvarlak çakıl; **bir maşna ~ ketirdiler** Bir araba çakıl getirdiler.

Çaḳıl yol boyu atınıñ başını serbest yibergen atlı ozüniñ yapacaḳ işleri aḳḳında oyġa dalġan. “Çakıl yol boyunca atının başını serbest bırakmış atlı, kendisinin yapacağı işleri hakkında düşünceye dalmış.” -M. Ablalimov.

çaḳıllı Çakıllı; **~ ḳum** Çakıllı kum.

Taşlı, çaḳıllı, caplar ve dereler arasında kiyikler yuyrülip yurgenler. “Taşlı, çakıllı yamaçlar ve dereler arasında geyikler dolanmışlar.” -Çerkez Ali - 1.

çaḳıltaş Kaldırım taşı; iri çakıl; krş. **töşeme taş**.

çaḳır (I) *(ağızlarda)* Şarap; bk. **şarap**.

çaḳır (II) Grimsi mavi (renk).

çaḳırcı (I) Şarap üreticisi; krş. **şarapçı**.

çaḳırcı (II) Doğancı, şahinci.

çaḳır-çuḳur Her yer kazılı, her taraf çukur; bk. **oyuḳ-çuḳur**.

çaḳırım *(eski)* Verst *(Rus uzunluk ölçü birimidir. 1,0668 kilometre ve 3500 feete karşılık gelmektedir)*; bk. **verst**; **uç ~** Üç verst.

çaḳırmaḳ *(ağızlarda)* Çağırmak; bk. **çaġırmaḳ**.

Gece kordim tüşümde babamnı / Gur calmlı temir kok bir at mingen ‘Sen de kel!’ -dep çaḳıra anayımnı. “Gece gördüm rüyamda babamı / Gür yeleli demir gri renkte bir ata binmiş ‘Sen de gel!’ diye çağırıyor annemi.” -A. Giraybay - 1.

çaḳlamaḳ (I) *(ağızlarda)* Fark etmek; bk. **seçmek**; **korip ḳalmaḳ**.

çaḳlamaḳ (II) Sezmek; hissetmek; bk. **duymaḳ**.

çaḳlamamaḳ *(olumsuz)* **çaylamaḳ**.

çaḳma, **çaḳuv** *(eylem adı)* **çaḳmaḳ**; *(isim-fiil)* 1. İhbar 2. Çakma (çakmaktaşı).

çaḳmaḳ (I) 1. İhbar etmek; curnal etmek; krş. **yetiştirmek**. 2. *(konuşmada)* Anlamak; algılamak; jetonu düşmek; **başı ~** Kafası basmak; **onıñ başı çaḳmay** Kafası çalışıyor. 3. *(ağızlarda)* Isırmak; sokmak; bk. **tişlemek**.

Bu sözlerniñ manasını Ḳurbanovnıñ fintı bir kereden çaḳmadı. “Bu sözlerin anlamını Kurbanov hemen anlayamadı.” -Z. Kurtnezir - 1.

çaḳmaḳ (II) 1. *(isim)* Çakmak, çakmaktaşı; krş. **çaḳmaḳtaş**. 2. Kıvılcım çıkarmak. 3.: **~ kemigi** *(anatomi)* Önkol kemiği.

Ḳutuçıḳnıñ içinde ise çaḳmaḳ taşlar ve ḳav bar. “Kutucuğun içinde ise çakmak taşları ve kav var.” -E. A. Osmanoğlu - 1.

çaḳmaḳ (III) Çit; krş. **çıt**, **çeten**.

çaḳmaḳ (IV) Koyun tüyüne yapışmış dışkı parçaları.

çaḳmaḳlı Çakmaktaşlı; **~ tüfek** *(tarihi)* Çakmaklı tüfek.

çaḳmaḳtaş *(mineraloji)* Çakmaktaşı; **~nı nasatnen çaḳıp ḳavnı yaḳtı** Çakmaktaşı çakıp mantar kavını yaktı.

çaḳmamaḳ *(olumsuz)* **çaḳmaḳ**; **onıñ başı çaḳmay** Onun kafası basmıyor.

çaḳna *(ağızlarda)* Ölü dallar (kopmuş dallar); çalı çırpı; krş. **çalı-çırpı**.

çaḳuç *(Kodeks Kumanikus)* Çekiç; bk. **çökuç**.

çaḳur *(ağızlarda)* Çukur; bk. **çuḳur**.

çaḳuş *(ağızlarda)* Gaga; bk. **çoḳuç**; **taki**; **ġaġa**.

çal 1. Ak, ağarmış, ak saçlı; **başında ~ saçı bar** Kafasında beyaz saçları var; **~ tüşmek** Ak düşmek; **başına ~ tüşti** Başına ak tüşti; **~ baş** Ak saçlı. 2. Demir kırı; **"Çal atımnı nallattım…"** *(şarkı sözleri)* "Demir kırı atımı nallattım…" 3. Gri; bk. **kok**, **kultüs**, **boz**; **"Ani ya benim telli başlı koküsi beyaz çal ḫorazım?"** *(halk şarkısından cümle)* "Benim altın ibikli, beyaz göğüslü, gri horozum nerede acaba?".

Aḫ, Ḳırımım, aḫ, Ḳırımım, / Menim tuvġan, çal Ḳırımım, / Alla saat: sana baḳıp, / Toyalmayım bal Ḳırımım. "Ah, Kırım'im, ah, Kırım'im, / Benim doğduğum, kır Kırım'im, / Allah şahit, sana bakmaya, / Doyamıyorum bal Kırım'ım." -Y. Kandım - 1.

çala *(ağızlarda)* Tamamlanmamış; yarım kalmış; bitirilmemiş.

çalabaş *(ağızlarda)* Gelişi güzel kesilmiş saçları olan (biri).

çala-çala *(konuşmada)* Çala çala (çalgı); **~ uydurmaḳ** (çalgı) Çala çala iyi bir müzisyen olmak.

Çalap Allah, tanrı; krş. **Alla**, **Rabbi**, **Ḫuda(iy)**, **Tañrı**, **Yaradan**, **İlâḫ**, **Mevlâ**.

çalar Çalan; **~ saat** Çalar saat.

Abdulkerim çalar saatniñ çıñıltısından uyandı. "Abdülkerim çalar saatin sesinden uyandı." -İ. Abduraman - 1.

çalarġan *(fiil sıfat)* Ağarmış; ak düşmüş saçları çalarġan: saçları kırlaştı (ağardı).

Ḳayda şimdi o yosmadar, ne yerlerde / Çalarġan ve siyrekleşken saçın taray? "Nerede şimdi o güzeller, nerelerde / Ağarmış ve seyrekleşmiş saçım tarar?" -Ş. Selim - 1.

çalarmaġan *(olumsuz)* **çalarġan**.

çalarmaḳ Ağarmak, kırlaşmak, ak (kır) düşmek.

Saḳalı çalarıp başlaġan kozlük camları ve kozleriniñ çetinde ince buruşikler asıl oldı. “Sakalı beyazlamaya başlayan, gözlük camları ardından mavi gözler sakinlikle bakıyorlar.” -E. A. Osmanoğlu - 1.

çalarmamaḳ *(olumsuz)* **çalarmaḳ**.

çalaş (*ağızlarda* **şalaş)** 1. Alaçık; çadır; **balıḳçı ~ı** Balıkçı çadırı. 2. *(konuşmada)* Barınak; **başıñ töpesinde bir ~ olmaḳ kerek** Herkesin barınabileceği bir eve ihtiyacı var; **“~ḳa (***ağızlarda* **şalaşḳa) bardım, tay soydılar, tataraş içine may ḳoydılar”** *(bozkırda yaşayan Tatarların şarkısından)* “Onlara geldim, bana tay etinden yapılmış mantı ikram ettiler”.

Alla çınlarınıñ bekçi postlarını, avcı çalaşları, çoban ḫoşları arasından gizlenip keçerek, çoban kopekleriniñ ucümından saḳınıp, sabaġa yaḳın, yalı boyu koylerine tüşkenler. “Allah cinlerinin bekçi karakolları, avcı barakaları, çobanların iğreti keçe evleri arasından gizlenip geçerek, çoban köpeklerinin saldırısından korunarak, sabaha doğru yalı boyu köylerine inmişler.” -Altın Beşik Efsanesi.

çalayaḳ 1. *(ağızlarda)* Çelme; bk. **çaltayaḳ**. 2. Charlie Chaplin’in yürüyüş tarzı.

çalbır *(ağızlarda)* Dizgin; bk. **tizgin.**

çalca Grimsi.

çal-çal: *(konuşmada)* **“Çal-çal (***veya* **sala-sal) ettim tayaġı”**: *(Kırım Tatar halk şarkısından)* “Ben ona (deveye) sopayla vurdum”.

çaldon 1.: **~ı** Sibirya’da yaşayan yerli bir halk. 2. *(mecaz)* Zıpır.

çalġanda-çala Çok güzel çalgı çalıyor *(insan saatlerce dinleyebilir)*.

çalġı (I) 1. Müzik; **~ aletleri** Müzik aletleri; **~ taḳımı** Orkestra. 2. Çalgı çalma; **~ çalmaḳ** a) Çalgı çalmak *(bir müzik aygıtını seslendirmek)*. b) Çalmak, ses vermek *(müzik aleti hakkında)*.

İçkiye, çalġıya, madamlar ile, madmazeller ile barışnalar ile gulyat itmeye! “İçkiye, çalgıya, madamlarla, matmazellerle, genç kızlarla dolaşmak için!” -H. Ş. Toktargazi.

çalġı (II) 1. Tırpan *(uzun bir sapın ucuna tutturulan, ot, ekin vb. biçmeye yarayan, hafifçe kıvrık, uzun çelik bıçak)*; krş. **tırpan**; **~ sapı** Tırpan sapı. 2. Ot biçme; ot biçimi; **~ vaḳtı** Ot biçme zamanı.

Çalġı sabini suvurıp, / Ştanına baḳsa, avı yoḳ, / Ḳavtaşında ḳavı yoḳ. “Orak sapını çekerek, / Pantolonuna baksa ağı yok, / Çakmağında kavı yok.” - Kozukurpeç Destanı.

çalğıcı (I) Müzisyen, çalgıcı; **o pek yaḫşı ~** O çok iyi çalgıcıdır.

Kuyevge daḫi ḫaber ideyik de çalğıcıları iki kunden ziyadege tutmasın. "Damada haber verelim de çalgıcıları iki günden fazla tutmasın." -S. A. Özenbaşlı.

çalğıcı (II) Tırpancı, biçici; **~ boġday çala** Biçici buğday biçiyor.

çalğıcılıḳ (I) Müzisyen mesleği; çalgıcının işi.

çalğıcılıḳ (II) Biçicinin mesleği, biçicilik.

çalğı-çaġana *(konuşmada)* Çalgı çağanak *(çalgılı, neşeli ve gürültülü bir biçimde)*; **~nen yaḫşı bir eglendik** Çalgı çağanak bir hayli eğlendik.

Ḫan oz memleketiniñ en guzel oyuncı ḳızlarınıñ kâmil oyunlarınen, cücelerniñ çaḳalarınen davul-zurna, çeşit türlü çalğı-çaġananen eğlendirmek istese, de bular oğlanġa iç bir tesir etmegen. "Han memleketinin en güzel oyuncu kızlarının olgunlaşmış güzel oyunlarıyla, cücelerin şakalarıyla, davul zurna gibi çeşitli çalgılarla eğlendirmek istese de bunlar oğlana hiçbir tesir etmemiş." -Altın Beşik Efsanesi.

çalğı-çalım *(konuşmada)*: **~ vaḳtı** Hasat zamanı.

çalı 1. Çalı; funda; krş. **çeger; yeşil ~** Yeşil çalı; **yuksek (alçaḳ) ~** Yüksek (alçak) çalı. 2.: **~ ḫorazı** *(zooloji)* Çalı horozu, yaban horozu; **~ bulbüli** *(zooloji)* Çalı bülbülü. ● **~lar içine ketti** Abuk sabuk şeyler (yaramazlık) yapmaya başladı *(çocuklar hakkında)*.

Kilometrlernen mesafede bir cartı çalı korünmey, kozüñ ḳayda tüşmesin, er yerde ḳum, ḳum, ḳum... "Kilometrelerce alanda bir eski çalı bile görünmüyor, gözün nereye bakarsa baksın, her yer kum, kum, kum..." -E. Umerov - 1.

çalı-çırpı (*ağızlarda* **sakna)** Çalı çırpı; krş. **çaḳna**.

Ḳutluḳaya anda çalı-çırpıdan ev yasay ve ḳuş avlap keçine. "Kutlukaya orada çalı çırpıdan ev yapar ve kuş avlayarak geçimini sağlar." -Edige Destanı.

çalıḳ (I) 1. Çevik, atik. 2. Hızlı *(at hakkında)*; **~ atlar** Hızlı atlar.

Beklemegen, bilmegen adamlarınen, şu cümleden, çalıḳ ve nazik yurekli ḳandaşı Tenzile aptenen, onıñ oğlu İsmailnen tanış etti. "Beklemediği bilmediği insanlarla, şu cümleden atik ve nazik yürekli Tanzile ablayla, onun oğlu İsmail'le tanıdık yaptı." -E. Umerov - 2.

çalıḳ (II) *(ağızlarda)* Pişmemiş *(ekmek hakkında)*; bk. **şılḳ; pişmegen**.

çalıḳlıḳ (-ğı) Çeviklik; atiklik.

–Menim bu işlerge bir türlü ḳarşılığım yoḳ, –dedim endi biraz çalıḳlıḳnen. "-

Ben bu işlere karşı değilim, -dedim biraz daha sert bir şekilde." -Z. Kurtnezir - 1.

çalılıḳ (-ġı) Çalılık *(çalısı çok olan yer)*; krş. **çegerlik.**

Rüstem çalılıḳnıñ eñ sıḳ ve eñ tena yerini tapḳan soñ, otlar ustüne oturdı ve aḳırın davuşnen aġlap başladı. "Rüstem çalılığın en sık ve en tenha yerini bulduktan sonra otların üzerine oturdu ve sessizce ağlamaya başladı." -E. A. Osmanoğlu - 1.

çalım (I) 1. Uygun bir zaman; fırsat; krş. **çaġ, fırsat, oñayt; ~ını tapmaḳ** Fırsatı yakalamak, fırsatı kaçırmamak; **~ını ketirmek** Fırsatını getirmek; **bir ~ı kelgende koyge barırmız** Bir fırsatı geldiğinde köye gideriz. 2. Usul (spor hakkında). 3. Çalım *(futbolda bir oyuncunun topu elinden veya ayağından kaçırmadan karşısındaki oyuncuları kıvrak hareketlerle geçmesi)*.

çalım (II) Bir düğüm atılmış ip.

çalımlı Becerikli; eli uz; mahir; krş. **çevik; tetik.**

O oldı-olalı çalımlı, ziyrek, işlek bir bala edi. "O oldum olası becerikli, zeki, çalışkan bir çocuktu." -A. Hilmi.

çalımsız *(ağızlarda)* Rahatsız; kullanışsız; krş. **oñaytsız.**

Boyle alda tepmek biraz çalımsız, amma başḳa çare yoḳ. "Bu şekilde tekme atmak biraz zor ama başka çare yok." -A. Osman - 1.

çalınmaḳ (I) *(edilgen)* **çalmaḳ**; Çalınmak. *Korgen olsalar, koydeşlerine de añlatır, biz de bala olsaḳ da ḳulaġımızġa çalınır, aveslenirdik*. "Görseydiler, köydeşlerine anlatırlardı, çocuk olsak da bizim de kulağımıza çalınır, heveslenir dik." -A. Hilmi.

çalınmaḳ (II) "**koz**" kelimesi ile birlikte kullanılır; **kozüne ~** Fark etmek; göze çarpmak; **kozüne bir şey çalındı mı?** gözüne bir şey çarptı mı?; **kozüne bir şey çalındı mı?** Gözüne bir şey çarptı mı?

çalış, çalınış Çalınış *(müzik aleti çalma tarzı)*.

çalışḳan *(fiil sıfat)* Çalışan, çalışmış.

Çoḳ adam işar ḳobasma kirip, içindeki altm beşikni elge keçirmege çalışḳan, lâkin om kimse tapıp olamaġan. "Çok insan hisar mağarasına girip, içindeki altın beşiği ele geçirmeye çalışmış, fakat onu kimse bulamamış." -Altın Beşik Efsanesi.

çalışḳır Çalışkan; krş. **işkir, işkuzar.**

İşini yaḫşı menimsegen, çalışḳır, teşebbüsçi yigit. "İşi iyi benimsemiş,

çalışkan, girişimci bir genç.” -Z. Kurtnezir - 1.

çalışma, **çalışuv** *(eylem adı)* **çalışmaḳ**.

çalışmaġan *(olumsuz)* **çalışḳan**.

çalışmaḳ 1. Çalışmak; **tiş ekimi olıp ~** Diş hekimi olarak çalışmak. 2. *(ağızlarda)* Uğraşmak, çabalamak, gayret etmek.

Çalışmaḳ bizge bedava, aḳ demek ayıp, Fuḳarege yaşayış dünyada ġayıp. “Çalışmak bize bedava, hak demek, ayıp, / Fakirlere yaşamak, dünyada kayıp.” -Çın.

çalışmamaḳ *(olumsuz)* **çalışmaḳ**.

çalıştırmaḳ *(ettirgen)* **çalışmaḳ**.

çalıştırmamaḳ *(olumsuz)* **çalıştırmaḳ**.

çalıştırtmaḳ *(ettirgen)* **çalıştırmaḳ**.

çalıştırtmamaḳ *(olumsuz)* **çalıştırtmaḳ**.

çalḳa Sırt üstü; **~ tüşip yatmaḳ** Sırt üstü yatmak; **~ yatmaḳ** Sırt üstü yatmak; **~ yıḳılmaḳ** Sırt üstü düşmek.

Tilki çoḳ tüşüngen soñ: Toḳta şu Köseni bir aldatayım, - dep aġızını kemşeyte de, olgen kibi çalḳa tüşip yata. “Tilki çok düşündükten sonra: -Dur şu Köse'yi bir kandırayım, diye ağzını yamultur ve ölmüş gibi sırt üstü yatar.” -Akıllı Kirpi ve Ayneci Tilki Masalı.

çalḳamaḳ 1. Çalkalamak. 2. Sallamak; bk. **silkmek**.

çalḳamamaḳ *(olumsuz)* **çalḳamaḳ**.

çalḳanmaḳ Çalkalanmak; **dalġalar çalḳana** Dalgalar çalkalanıyor.

Yuksek ve gur otlar yelden deñiz kibi çalḳanalar. “Uzun ve gür otlar rüzgarda deniz gibi çalkalanıyor.” -E. A. Osmanoğlu - 1.

çalḳanmamaḳ *(olumsuz)* **çalḳanmaḳ**.

çalḳaymaḳ (I) *(ağızlarda)* 1. Vurmak; çarpmak (dalga hakkında). 2. *(mecaz)* Tereddüt etmek; arada kalmak; bk. **şeklenmek**; **ekilenmek**.

çalḳaymaḳ (II) *(ağızlarda)* **çalḳayıp yatmaḳ** Sırt üstü yatmak *(bacakları açıp)*.

çalma Sarık; krş. **çarıḳ**.

çalmaḳ (I) 1. Çalmak *(müzik aleti)*; **boru (kemane**, **akkordeon) ~** Boru (keman, akordeon) çalmak; **davulġa ḳoyup zurnaġa ~** *(deyim)* Davul çalmak *(bir şeyi herkesin duyabileceği biçimde ortalığa yaymak)*; curcuna etmek. 2. Çalmak, vurmak *(saat hakkında)*; **(saat) uçni ~** Saat üçü çaldı (vurdu). 3. Çalmak *(zil)*; **zilni ~** Zili çalmak; **telefon çala** Telefon çalıyor.

Bir kun can sıḳısından Kör oġlu ḳaleniñ damına çıḳaraḳ, sazını çalmaġa otura. “Bir gün can sıkıntısından Köroğlu kalenin damına çıkarak, sazını çalmaya başlar.” -Köroğlu Destanı.

çalmaḳ (II) Biçmek, tırpanlamak; **piçen ~** Ot biçmek.

Aġaları bu yaşnı zorlap piçen çalmaġa cibereler. “Ağabeyleri bu delikanlıyı zorla ot biçmeye gönderirler.” -Edige Destanı.

çalmaḳ (III) Kaynatmak (kahve); demlemek.

çalmaḳ (IV) İpe bir düğüm atmak; **boġçanı çalsañ - çezilir**, **tüyümlep baġla** Bohçaya bir düğüm atarsan çözülür, iki düğüm at.

çalmaḳ (V) Çalmak, hırsızlık etmek.

çalmaḳ (VI): **ayaḳ ~** Çelme takmak.

çalman Çit; krş. **çeten**, **çit**, **ḳora**.

O zamanlar tatar açıḳsa, oḳ-yaynı ḳuşana, atına mine, çalmanmı, torbasını asa, at patlatıp bara da ḳomşularını tonay eken. “O zamanlar, Tatar acıkırsa, ok-yayını kuşanıyor, atına biniyor, kementini, torbasını boynuna asıyor, atı patlatmasına koşturarak gidiyor ve komşularını basıyormuş.” -A. Hilmi.

çalpı bk. **ḳalpa**.

Otuz-ḳırḳ verstlik yerge cayav çalpı komür taşıylar. “Otuz kırk verstlük yere yayan kömür taşıyorlar.” -A. Hilmi.

çalt Hızlı, süratli, seri, çabuk, çevik; krş. **tez**, **çabik**; **~ olmaḳ** Acele etmek; krş. **tez (***veya* **çabik) olmaḳ**, **davranmak**, **aşıḳmaḳ**; **~ yurmek** Hızlı yürümek.

Duşmanda caşav, kop caşav tilek. / *Maña bir yaḫşı çalt olüm kerek*. “Düşmanda hayat, uzun yaşamak dilek, / Bana iyi bir tez ölüm gerek.” -B. Çobanzade - 1.

çaltayaḳ Çelme *(birini yere düşürmek için ayağının önüne ayak uzatma)*; **~ çekmek** Birine çelme takmak; krş. **ayaḳ (***veya* **bacaḳ) çalmaḳ**; **~ ḳoymaḳ (***veya* **çekmek)** Çelme takmak.

Evlerinde eksiklik olmasaydı, / Yaş nesilge çaltayaḳ ḳoymasaydı. “Evlerinde eksiklik olmasaydı, / Yaş neslin önünü kesmeseydi.” -I. Kadir.

çaltlıḳ (-ğı) Çeviklik; atiklik; çabukluk; hız.

çalttan Yakında, çok geçmeden, kısa zamanda; krş. **tezden**.

çam *(botanik)* Çam (ağacı); **~ aġaçı (***veya* **teregi)** Çam ağacı; **~ saḳızı** Çam sakızı; **~ taḫtası** Çam kerestesi; **fıstıḳ ~ı** *(botanik)* Fıstık çamı; **ḳatran ~ı** *(botanik)* Melez ağacı; **~nıñ saḳızlı yerleri ateş tutandırmaġa yaḫşı** Çamın reçineli tarafları ateş tutuşturmaya iyidir; **yuksek ~** Yüksek çam; **~ yıl boyu yeşil ola** Çam yıl boyu yeşil olur.

Mında ḳalın-ḳalın, yuksek çam terekleri tübünde pek çoḳ ḳuruġan çam karpasinaları dağılıp yata. “Burada kalın çam ağaçlarının dibinde pek çok kurumuş çalı çırpı dağılmış durumda.” - R. Fazıl - 1.

çaman Gevşek, uyuşuk, tembel; krş. **ağırmaḳ**; **~ at** Uyuşuk at.

çamaşır Çamaşır; **tüp ~** İç çamaşırı; **~ legeni** Çamaşır leğeni; **~ sabunı** Çamaşır sabunu; **kirli ~** Kirli sabun; **~larnı çıḳarmaḳ** Çamaşırlarını çıkarmak; **~ baḳḳan ḳadın** Çamaşır işine bakan kadın.

Çocuḳ ocağı çamaşırlarını yıḳayan çamaşırcı ḳadınlardan biri Şadiyeciğin kimsesiz olduġını ve artıḳ on yaşını toldurmış bulundığından işe yarayacaġını anladı. “Çocuk ocağının çamaşırlarım yıkayan çamaşırcı kadınlardan biri şadiyeciğin kimsesiz olduğunu ve artık on yaşını doldurmuş olduğunu için işe yarayacağını anladı.” - A. S. Ayvazov - 1.

çamaşırcı Çamaşırcı (kadın).

Müdire Şadiyecigi çamaşırcıġa teslim etmek istemiyordı, feḳat kendisi başḳa uzaḳ bir şeere gonderildiginden onı vermeye muvafaḳat etti. “Müdire Şadiyecigi çamaşırcıya teslim etmek istemiyordu, fakat kendi de başka uzak bir şehire gönderildiği için onu vermeye razı oldu.” -A. S. Ayvazov - 1.

çamaşırḫane Çamaşırhane.

Biz çamaşırḫanemizni şeerimizdeki eñ numuneviy, eñ ileri ḫızmet kosterüv işḫanesine çevirmege tırışamız. “Biz çamaşırhanemizi şehrimizdeki en nadide, en ileri hizmet veren bir işyerine çevirmeye çalışıyoruz.” -İ. Abduraman - 1.

çamba bk. **çimtim**.

çambi (I) *(ağızlarda)* Bir sapta birkaç üzüm tanesi; bk. **çimtim**.

çambi (II) (çambu) Üzüm toplandıktan sonra bağda kalan üzüm taneleri.

çambul *(tarihi)* Atlı müfreze.

çambulamaḳ Bağda kalan üzüm toplamak.

çamburda *(ağızlarda)* 1. Üzüm tanelerinin sapları; bk. **yuzüm sapçıḳları**. 2. Bir sapta birkaç üzüm tanesi; bk. **çimtim**.

çambu(v) Bağda kalan üzüm tanelerinin toplanması; **~ġa ketmek** Bağda kalan üzüm toplamaya gitmek.

çamır bk. **çamur**.

İstesem, kokke koteririm, istesem çamırġa bulġap, ḳaraġa kirsetirim. “İstersem, göğe çıkarırım, istersem

çamura batırıp karaya sokarım.” -E. Umerov - 1.

çamlı Çam ağaçları olan.

Dağları terekli, dağları çamlı, / Dağından suv aḳar, şerbetten damlı. / Bu topraḳ şerefli, bu toprak namlı / Ne guzel yaraştıñ, sevdigim Yalta. “Dağları ağaçlı, dağları çamlı, / Dağından su akar, şerbetten lezzetli. / Bu toprak şerefli, bu toprak namlı / Ne güzel yakıştın, sevdiğim Yalta.” -C. Dagcı.

çamlıḳ (-ġı) Çamlık, çam korusu.

Ustündeki tükü de sıḳ çamlıḳḳa beñzey eken. “Üstündeki tüyü ise sık bir çamlığa benziyormuş.” -Ayuvdağ Efsanesi.

çampav *(ağızlarda)* İp cambazı; bk. **cambaz**.

çamsız Çam ağaçları olmayan.

çamur Çamur; balçık; **ḳoyu ~** Koyu balçık; **~ġa bulamaḳ** a) Çamura bulamak, kirletmek. b) Birine çamur atmak, birini lekelemeye çalışmak, leke sürmek; **~ bulanmaḳ** Çamura bulanmak; **seniñ ayaḳḳaplarıñ çamurġa bulaşḳan** Ayakkabıların çamura bulaşmış.

Ḳarışıp ḳalmayıḳ bir top çamurday, / Kesilip başladıḳ ḳuruġan tamırday. “Karma karışık olmayalım bir parça çamur gibi, / Kesilmeye başladık kurumuş kök gibi.” -Ş. Selim - 1.

çamurlı Çamurlu, kirli.

Şimdi meydanda çeşit çöplik obaları, çamurlı ḳar tura. “Şimdi meydanda çeşitli çöplük yığınları ve çamurlu kar duruyor.” -E. A. Osmanoğlu - 1.

çamursız Çamurlu olmayan.

çan *(ağızlarda)* Çan, zil, kampana; bk. **çañ**.

Eline çanını alıp ḳaḳar ve kendisi ayaḳḳa ḳalḳar. “Eline zilini alıp çalar ve kendi ayağa kalkar.” -H. Ş. Toktargazi.

çana (I) 1. Kızak; **~nen taymaḳ** *(ağızlarda* **~ taymaḳ)** Kızak kaymak; **~ tabanı** Kızak tabanı. 2.: **~ ayaḳ** Eğri ayaklı; krş. **salpı ayaḳ**.

Bir daa baḳsa ne korsin, deñiz betten bir adam çananen balıḳ ketireyata. “Bir de bakar ki, deniz tarafından bir adamın kızak ile balık getiriyor.” -Akıllı Kirpi ve Ayneci Tilki Masalı.

çana (II) Fren; **~ ḳoymaḳ** Fren yapmak, frenlemek.

çanaçıḳ (-ġı) *(küçültme)* 1. Küçük kap *(kase, tabak)*. 2. Küçük kızak.

Tursunbeknen ekisi oturtulġan er bir aşlamanıñ ne ḳadar komülgenini, doğrulığını astında suvarılmaḳ içün yasalġan kiçkene çanaçıḳlarnı şaḫsen

ozleri teşkerip yurmekteler. “Tursunbek ile ikisi dikilen her bir fidanın ne kadar gömüldüğünü, doğruluğunu altında sulanmak için yapılan küçük kızakçıkları bizzat kendileri inceleyerek yürüyorlar.” -Çerkez Ali - 1.

çanaḳ (-ġı) Çanak, kap; **balçıḳ (***veya* **topraḳ ~)** Toprak çanak; **ḳum ~** Kum çanak; **şarap ~ı** Şarap kabı.

Priyutḳa barġanınen, bizlerni yuvundırdılar, temiz çamaşırlar berdiler, temiz urbalar kiysettiler, soñ birer çanaḳ da pirniçli şorba aşattılar. “Çocuk yetiştirme yurduna ulaşır ulaşmaz, bizleri yıkadılar, temiz çamaşırlar verdiler, temiz elbiseler giydirdiler, sonra birer çanak da pirinç çorbası yedirdiler.” -A. Hilmi.

çanaḳalma *(botanik)* Kırım yarımadasında yetişen bir elma türü.

çanaḳ-ayaḳ *(ağızlarda)* Mutfak takımı; bk. **çanak-çölmek**.

çanaḳ-çölmek Çanak çömlek; kapkacak; krş. **savut-saba**; **~ şaltıramaġan ev olmaz** *(atasözü)* Kavgasız ev yoktur.

Yanaşasındaki seke ustünde çanaḳ-çölmek, bir koşesi ḳırıḳ ḳazan, ḳap-ḳara gügüm... “Yanındaki seke üstünde çanak çömlek, bir köşesi kırık kazan, kapkara güğüm...” -A. Osman - 1.

Çanaḳḳale Çanakkale; **~ boġazı** Çanakkale Boğazı.

çanaḳyalar Yaltak, dalkavuk, yüzegülen.

Birevlerden gizlenmek kerek ekeni aḳḳında tüşünmek istemey, faşistlernen, olarnıñ çanaḳyalarlarınen olıp keçken çatışuvlarnı ḫatırlamaḳ istemey. “Birilerinden gizlenmek gerektiğini düşünmek istemiyor, faşistlerle, onların çanakyalarlarıyla olan çatışmaları hatırlamak istemiyor.” -E. A. Osmanoğlu - 1.

çanalamaḳ Yavaşlamak, frenlemek, fren yapmak.

Lâkin, boyle şaraitta tımar işleri çanalay. “Ama böyle durumlarda tımar işleri yavaşlıyor.” -Z. Kurtnezir - 1.

çanalamamaḳ *(olumsuz)* **çanalamaḳ**.

çanalatmaḳ Frenlemek, yavaşlatmak.

Garik arıḳnı korgeninen deral maşinanı çanalatıp, suratnı eksiltti. “Garik çukuru görmesiyle hemen arabayı yavaşlatıp, hızını düşürdü.” -İ. Abduraman - 1.

çanalatmamaḳ *(olumsuz)* **çanalatmaḳ**.

çanayaḳ *(ağızlarda)* Eğri ayaklı; ayaklarını içe eğerek yürüyen; krş. **çana ayaḳ**; **salpı ayaḳ**.

çancaraka *(ağızlarda)* Yarasa; bk. **yelḳanat**; **yarḳanat**.

çançḳı *(ağızlarda)* Yemek çatalı; bk. **sançḳı**.

çançmaḳ *(ağızlarda)* Saplamak; sokmak; batırmak; bk. **sançmaḳ**.

çandır 1. *(anatomi)* Kiriş; bağ, tendon; krş. **cılın**. 2. *(ağızlarda; mecaz)* Zayıf; krş. **çantır**, **arıḳ**.

çandırlaşmaḳ Zayıflamak.

çandırlı Sinirli *(et hakkında)*; **~ et** Sinirli et.

çandırya *(botanik)* Bir ot çeşidi.

çangaraka, **çanġarata** *(ağızlarda)* Yarasa; krş. **yelḳanat**; **yarḳanat**.

çanta (*konuşmada* **sumka)** Çanta; **arḳa ~sı** Sırt çantası.

Bir kun avdan ḳayta Murat, ḳoş tüfeġi elinde / Çanta tolu çil, bodene, patron ḳuşaḳ belinde. “Bir gün avdan döner Murat, çiftesi elinde / Çanta dolu çil, bıldırcın, kurşun kuşağı belinde.” -A. Kadrizade.

çantır Zayıf; bk. **çandır**; **~ bir ḳartana** Çok zayıf bir nine.

Yaġsız, çantır bir şiş. *Bir ḳazançım daa –şu kör Yura oldı*. “Yağsız bir deste şiş. Diğer kazancım da, şu kör Yura oldu.” -E. Umerov - 1.

çantırlaşmaḳ *(ağızlarda)* Zayıflamak; bk. **çandırlaşmaḳ**.

Tul ḳalasınız, açlıḳ çekesiñiz, arıḳlap çantırlaşasıñız. “Dul kalıyorsunuz. Açlık çekerek, zayıflıyorsunuz.” -U. İpçi - 1.

çañ (I) Çan, zil, çıngırak; krş. **zil**; **~ ḳaḳmaḳ** Zili çaldırmak; **~ çıñılday** Zil çalıyor; **~ ḳullesi** Çan külesi; **~ çiçegi** *(botanik)* Çançiçeği, çadırçiçeği.

Çañ sesi onı tekrar aġır vaziyetten ḳurtardı. “Zil sesi onu tekrar bu ağır durumdan kurtardı.” -İ. Abduraman - 1.

çañ (II) *(ağızlarda)* Toz; krş. **toz**.

çañcı Zangoç *(Kilisede hizmet eden ve çan çalan kimse)*.

çañçıḳ (-ġı) Çıngırak.

Azbarda Fatma yenge peyda olġanda ve başı uzerinde baḳır çañçıḳnı sallap, ders bitkeninden ḫaber bergende, Zeranıñ yuregi ḳılıfından çıḳıp ḳaçacaḳ alına kelgen edi. “Avluda Fatma yenge görünüp, başı üzerindeki bakır çanı sallayarak dersin bittiğini haber verdiğinde, Zera’nın yüreği yerinden çıkıp kaçacak hale gelmişti.” -E. A. Osmanoğlu - 1.

çañçiçek bk. **çañ çiçegi**.

çañġal Okuma yazma bilmeyenlerin imza yerine kullandıkları karalama.

çañġarata *(ağızlarda)* Yarasa; bk. **yelḳanat**.

çañġımaḳ *(ağızlarda)* Tozlanmak; krş. **toz koterilmek.**

Aydos toz çañġıp, çöl ḳaranlıġına sinip ketti. "Aydos toz kaldırarak, çölün karanlığına sinip gitti." -Çerkez Ali - 1.

çañġıtmaḳ *(ağızlarda)* Toz kaldırmak, toz çıkarmak; krş. **toz kotermek.**

Maşina toz çañġıtıp kozden ġayıp olıp ketti. "Araba toz kaldırarak gözden kaybolup gitti." -Çerkez Ali - 1.

çañkildemek 1. Havlamak; **kuçelek çañkildey** Köpek yavrusu havlıyor. 2. Gür sesle konuşmak; **çañkildep laf etmek** Gür bir sesle konuşmak.

O kene çañkildedi: –Şarman, nasılsıñ? Ḫaḫ-ḫa-ḫa-ḫa! "O yine çınladı: -Şarman, nasılsın? Hah-ha-ha-ha!" -A. Osman - 1.

çañlı 1. Çanlı *(çanı olan)*. 2. Çıngıraklı. 3. Zilli 4. *(ağızlarda)* Tozlu; bk. **tozlu.**

Çañlı atlar ḳalabalıḳ şeer soḳaḳları içine ḳarışıp kettiler. "Çanlı atlar kalabalık şehir sokakları içine karışıp gittiler." -Çerkez Ali - 1.

çañsız 1. Çanı olmayan. 2. Zili olmayan. 3. Çıngırağı olmayan. 4. *(ağızlarda)* Tozsuz; bk. **tozsuz.**

çapa Çapa; **keñ ~** Geniş çapa; **~nen çapalamaḳ** Çapayla çapalamak; **~ vaḳtı** Çapa vakti. ● **~ tişli** *(mecaz)* Öne doğru çıkık dişleri olan insan.

Baltasını, çotunı, lesker - çapasını bir usta aletleri kibi, keskin, nizamlı ḳullanır edi. "Baltasını, keserini, küreğini, çapasını bir usta aletleri gibi, keskin, düzenli kullanırdı." -A. Hilmi.

çapacı Çapacı, çapa ile çalışan işçi.

çapa-çap: **~ etmek** *(ağızlarda)* Tabanları yağlamak *(kaçmak)*.

çapa-çapa Koşarak; **~ ketmek** Koşa koşa gitmek; **~ ket, ~ ḳayt!** Koşarak git gel!

Ḳozukurpeç, taynıñ artından çapa-çapa kele de, baġçaġa kire. "Kozukurpeç, tayın ardından koşa koşa gelir ve bahçeye girer." -Kozukurpeç Destanı.

çapaḫuma *(konuşmada, etnografya)* Ayakları altına serilen deri paspas.

çapaḳ 1. bk. **çabaḳ**. 2. Çapak *(metal üzerinde)*; krş. **ḳılav; çentik.**

çapalaġan Çapalayan.

çapalamaġan *(olumsuz)* **çapalaġan.**

çapalamaḳ Çapalamak.

Olar aşaġıdan yuḳarıġa, yuḳarıdan aşaġı çapalar. "Onlar aşağıdan yukarıya, yukarıdan aşağıya çapalarlar." -Tüpsiz Çapçak Latifesi.

çapalamamaḳ *(olumsuz)* **çapalamaḳ.**

çapalanġan (I) Çapalanmış.

çapalanġan (II) Sinirsel vuruş *(sinirsel kasılmalar)*.

çapalanmaġan *(olumsuz)* **çapalanġan**.

çapalanmaḳ (I) Çapalanmak *(bir yer çapa ile kabartılmak)*.

Alim, başta urulġan çubuḳlarnıñ acısına dayanamaġanıñdan, arḳasına çubuḳ urulġan sayın çapalana, ınrana eken. "Alim önce vurulan çubukların acısına dayanamadığı için, sırtına çubuk vuruldukça, kıvranıyormuş." -Alimnin Eziyetlenmesi Hikayesi.

çapalanmaḳ (II) Çırpınmak, can çekişmek; **balıḳlar sepette daa çapalana ediler** Balıklar sepette çırpınıp duruyordu; **isterikada ~** Sinir krizi geçirmek.

Ruḥu ġafil ayvançıḳlar çapalandı, taldılar, / Şu yerçikte çırḳ-mırḳ etip episi olüp ḳaldılar. "Ruhu gafil hayvancıklar çırpındı, yoruldular, / Oracıkta çırkmırk diye hepsi ölüp kaldılar." -A. Kadrizade.

O an ne ḳadar ḳorḳḳan, şaşmalaġan, yuregi ne ḳadar ḳuvetnen çapalanġan edi! "O an ne kadar korkmuş, şaşırmış, yüreği ne kadar kuvvetle çarpmıştı!" - Cafer Seydamet.

çapalanmamaḳ *(olumsuz)* **çapalanmaḳ**.

çapalatamamaḳ Çapalatamamak.

çapalatmaḳ *(ettirgen)* **çapalamak**.

çapalatmamaḳ *(olumsuz)* **çapalatmaḳ**.

çapalıḳ (-ġı) Bir çapa uzunluğu; **ozende eki ~ suv bar** Nehirde iki çapa uzunluğunda su var.

Suvnı bir çapalıḳ, eki çapalıḳ, uç çapalıḳ, dep oz araları taḳsim etkenler. "Suyu bir çapalık, iki çapahk, üç çapalık diye kendi aralarında paylaşmışlar." - Çerkez Ali - 2.

çapar Ulak, kurye.

çapçaḳ (-ġı) Fıçı, varil; krş. **metiy**, **fıçı**, **varel**, **saḳa**; **demir ~** Demir fıçı; **şarap ~ı** Şarap fıçısı.

Beş çapçaḳ pamuḳ yaġı, / Yapılmasın ḳapaġı. "Beş varil pamuk yağı, / Kapanmasın kapağı." -N. Umer - 1.

çapçaḳ-çapçaḳ Fıçı, varil (çok büyük miktarda).

çapçaḳçı Fıçıcı, şarapçı, şarap satıcısı.

çap-çal Saçları tamamen beyaz (ağarmış) olan.

çap-çap *(ses taklidi)* Şap şap; şak şak; **~ etip suvlar içine basıp kete** Suda şap şap yürüyor.

çapçimek 1. Kapmak; **kozüñni çapçip alacaḳ** a) O, her an gözünü oymaya hazır. b) *(mecaz)* O, çok beceriklidir. 2.:

çapçip almaḳ (birdenbire) Çekerek almak.

çapçimemek *(olumsuz)* **çapçimek**.

çapçintaraḳ (-ğı) *(botanik)* Şakayık çiçeği; krş. **ḫoraz gulü**; **ayuv gulü**.

çap-çup *(konuşmada)* Şapur şupur; **~ aşamaḳ** Ağzını şapırdatmak; şapur şupur yemek; **aşaġanda ~ etmek** Sofrada ağzını şapırdatmak.

çapıcı Koşucu.

çapış 1. Koşma tarzı (birine özgü). 2. Koşu; krş. **çapma**, **çapuv**.

çapışmaḳ Koşuşmak; koşuşturmak; **adamlar ḳayda çapışa şu?** Bu insanlar nereye koşuşturuyor?; **çapışıp kelmek** Koşuşturup gelmek.

Bir ḳaç daḳiḳa sonra çapıp, pışnap kelgen poezd vagonlarına er kes çapıştı. "Birkaç dakika sonra, koşarak hızlı gelen tren vagonlarına herkes koşuştu." -C. Gafar.

çapik bk. **çabik**.

çapiy *(çocuk dili)* Avuç, el içi, el.

çapḳalama, **çapḳalav** *(eylem adı)* **çapḳalamaḳ**; Koşuşma; **~lar** Koşuşmalar.

çapḳalamaḳ 1. Koşuşmak; *(şuraya buraya, oradan oraya)* hızlı hızlı koşmak. 2. Gayretle uğraşmak.

Ġarip çalışır, çapḳalar ḳışlığımızı toplar edi. "Zavallı çalışır, çabalar, kışlığımızı toplardı." -A. Hilmi.

çapḳalamamaḳ *(olumsuz)* **çapḳalamaḳ**.

çapḳalatḳan Endişelenmiş.

çapḳalatmaġan *(olumsuz)* **çapḳalatḳan**.

çapḳalatmaḳ *(ettirgen)* **çapḳalamaḳ**.

çapḳalatmamaḳ *(olumsuz)* **çapḳalatmaḳ**.

çapḳılmaḳ Sataşmak; birine saldırmak.

Tonay-tonay Ḳıtayġa ḳadar çapḳıla. "Eze eze Çin'e kadar atılır." -A. Hilmi.

çapḳılmamaḳ *(olumsuz)* **çapḳılmaḳ**.

çapḳın 1. Haylaz; afacan; yaramaz; kerata; krş. **yaramaz**, **kerata**. 2. Azılı kavgacı. 3. Alçak. 4. Haydut; krş. **aydut**.

Bir de baḳsam, o çapḳın Ḳuddus eken. "Bir de baksam, o yaramaz, Kuddus'muş." -A. Hilmi.

çapḳınlıḳ Eşkıyalık; soygunculuk; yağmacılık; krş. **aydamaḳlıḳ**; **~ yapmaḳ** Eşkıyalık (soygunculuk) yapmak; krş. **aydamaḳlıḳ yapmaḳ**.

Men seni boyle çapḳınlıḳ etersiñ, dep tüşünmegen edim... "Ben seni böyle çapkınlık edersin, diye düşünmemiştim…" -Çerkez Ali - 1.

çapḳır Hızlı koşan; krş. **cuyrük**; **bedev**.

çapma, **çapuv** *(eylem adı)* **çapmaḳ**.

çapmaḳ (I) 1. Koşmak; kaçmak; krş. **cuvurmaḳ**; **o anda çapıp ketti** O orada kaçıp gitti; **pek tez ~** Çok hızlı gitmek; acele etmek; **aldına-artına baḳmayıp ~** Arkasına bakmadan kaçmak. 2. *(ağızlarda)* Sıçramak; zıplamak, atlamak.

Nuraddin: - Çapacaḳ atımı çıḳarıp eger sal. "Nuradin: - Koşacak atımı çıkarıp eğerle." -Edige Destanı.

çapmaḳ (II) *(ağızlarda)* 1) Kesmek; doğramak, kıymak; **ḳancernen ~** Hançerle kesmek. 2) Yontmak; **agaç ~ (***veya* **yoñmaḳ)** Ağaç kütüğünü yontmak.

çapmaḳ (III) *(ağızlarda)* Sıçramak.

çapraç *(ağızlarda)* Kavşak; dört yol ağzı; bk. **çapraz**.

çapras bk. **çapraz**.

çapraz (I) 1. Dört yol ağzı, kavşak, yol ağzı; krş. **yol çatışması**; **dört yol aġzı**. 2. Çapraz; **~ ḳafiye** Çapraz kafiye.

çapraz (II) Kopça *(Bir giysinin iki yanını bitiştirmeye yarayan ve metal bir halka ile bir çengelden oluşan araç)*.

çaprazlamaḳ Çaprazlamak.

çaprazlamamaḳ *(olumsuz)* **çaprazlamaḳ**.

çaprazlanġan Çaprazlanmış, ayrılmış.

çaprazlanmaġan *(olumsuz)* **çaprazlanġan**.

çaprazlanmaḳ *(edilgen)* **çaprazlamaḳ**.

çaprazlanmamaḳ *(olumsuz)* **çaprazlanmaḳ**.

çaprazlaşmaḳ Kesişmek.

çaprazlaşmamaḳ *(olumsuz)* **çaprazlaşmaḳ**.

çaprazlı (I) Engebeli.

çaprazlı (II) Kopçalı (elbise hakkında).

çaprazsız Kopçasız (elbise hakkında).

çaptırmaḳ *(ettirgen)* **çapmaḳ**; Koşturmak.

Avlaġa suv aḳızıp; atnı onıñ çamırında çaptıra. "Ağıla su akıtır, atı onun çamurunda koşturur." -Köroğlu Destanı.

çaptırmamaḳ *(olumsuz)* **çaptırmaḳ**.

çaptırtmaḳ *(ettirgen)* **çaptırmaḳ**.

çaptırtmamaḳ *(olumsuz)* **çaptırtmaḳ**.

çapul Çapul; yağma; soygun; **~ etmek** Yağma etmek; soymak.

çapulcı Çapulcu; yağmacı; soyguncu; haydut.

çapulcılıḳ (-ġı) Çapulculuk; yağmacılık; soygunculuk.

çar (I) Çar; hükümdar; padişah; krş. **padişa**; **malik**; **~ ukümeti** Çar hükümeti.

Çorabatır suvġa batḳan soñ, Ḳazannı rus çarı ala. “Çora Batır suya battıktan sonra Kazan'ı Rus çarı alır.” -Çorabatır Destanı.

çar (II): ~ **açmaḳ** a) Yolları kardan temizlemek. b) Kayak pisti açmak.

çaraġ *(etnografya; ağızlarda)* Ahşap leğen; bk. **legen.**

çarandaḳla *(ağızlarda)* Şakayık çiçekleri; bk. **lâle.**

çaras Aşık kemiği; krş. **baḳay.**

Şimdi sovḫoznıñ bereket çağına kelip yuzüm yetiştirilgen bağçalarında çaras, ḫusayni, nimrang, kişmiş, çileki, tayfi ve başḳa cınıs yuzümler memleketimizniñ bir çoḳ koşelerine yollana. “Şimdi sovhozun bereket çağına gelip üzüm yetiştirilen bağlarında çaras, husayni, nimrang, kişmiş, çileki, tayfi ve başka cins üzümler memleketimizin birçok köşelerine yollanıyor.” -Çerkez Ali - 1.

çar-çabik *(konuşmada)* Çarçabuk, çabucak.

Nusret ise çar-çabik soyundı, raskladuşka uzerine sozuldı. “Nusret ise çarçabuk soyundu, yatağın üzerine uzandı.” -U. Edemova - 2.

çar-çar 1.: ~ **tavuḳ** *(zooloji)* Beçtavuğu. 2.: **anda balan ~ cılay, sen curesiñ mında** *(ağızlarda)* Senin çocuğun orada hüngür hüngür ağlıyor, sen ise burada dolanıyorsun.

çar-çöplük Çar çöp.

çardaḳ (I) (-ġı) Çatı katı.

Anası ḳuruġan çamaşırlarnı toplay ve taḫtaları ḳuraḳşıġan merdivenden çardaḳḳa koterile. “Annesi kuruyan çamaşırları topluyor ve tahtaları kuruyup çatlayan merdivenden çatı katına uzanıyor.” -E. A. Osmanoğlu - 2.

çardaḳ (II) Evin ikinci katı.

çardaḳlı: ~ **ev** İki katlı ev.

Çardaş *(müzik)* Çardaş; Macarların ulusal halk dansı müziği; ~ **avası** Çardaş havası; ~ **oyunı** Çardaş dansı.

çardivar 1. Çit; krş. **çıt; çeten.** 2. Mezar parmaklığı.

çardvar *(konuşmada)* bk. **çardivar.**

çare 1. Çare; **~si yoḳ** Bunun çaresi yoktur; **bu işni yapmaḳnıñ (***veya* **yapmasınıñ) ~si yoḳ** Bu işi yapma imkanı yoktur; ~ **ḳıdırmaḳ** Çare aramak; **~(sini) tapmaḳ** Çare(sini) bulmak; **~(sini) tapamamaḳ** Çare(sini) bulamamak; **seniñ ~n tapılmaycaḳ** *(mecaz)* Seni memnun etmek mümkün değildir. 2. Önlem; **~ler kormek** önlemler almak.

Ḳızlarına bir afta toy itmeniñ çaresini tapmadı diyecekler! “Kızlarına bir hafta

düğün yapmanın imkânını bulamadı diyecekler!" -S. A. Özenbaşlı.

çarelemek *(konuşmada)* Çare(sini) bulmak; bk. **çare(sini) tapmaḳ**.

Ḳalġan kunlerimni, işte, bir çarelep otkeririm... "Kalan günlerimi, işte, bir şekilde geçiririm..." -E. Umerov - 1.

çareli Bir şey yapma imkanına sahip olan.

çaresiz 1. Çaresiz, çaresi bulunmayan; krş. **naçar**. 2. İster istemez. 3. Çare bulamayan (kimse), biçare.

Şubesiz, ogrengen kollektiviñden ketmek ḳolay degil, ama çaresiz alda ḳalġan soñ ne yapacaḳsıñ?.. "Şüphesiz, bildiğin işten ayrılmak kolay değil, ama çaresiz kaldıktan sonra, ne yapacaksın?.." -E. Umerov - 1.

çaresizlik (-gi) Çaresizlik.

Oña oyle koründi ki, bu çaresizlik onı amansızca ezip boġacaḳ. "Ona öyle geldi ki bu çaresizlik onu amansızca ezip boğacak." -E. A. Osmanoğlu - 1.

çarḫ (I) bk. **çarḳ**.

Sanki can vermiş buna insan oġlu, / Çarḫları turmadan döne! "Sanki can vermiş buna insanoğlu, / Çarkları durmadan döner!" -Y. Ş. Ali.

çarḫ (II) 1. *(ağızlarda)* Kesilmiş ve soyulmuş hayvan. 2. Gövde.

çarḫçı bk. **çarḳçı**.

çarıḳ: **~lar** *(etnografya)* İşlenmemiş sığır derisinden yapılan ve deliklerine geçirilen şeritle sıkıca bağlanan ayakkabı; **~ kiymek** Çarık giymek; **~ kibi** Köylü pabucu gibi; **ḳatranlı** ~ Katranlı çarık (üzerine katran sürülmüş olan çarık).

Ayaġını da ḳalın çulġavnen sarıp, dızman çarıḳlarını tarta berip kiye. "Ayağını da çorabının içinden kalın kumaşla sarıp sıcak çarığını çekerek giyer." -Mirzanen Nogay Masalı.

çarıḳçı *(eski)* Çarıkçı, çarık yapan usta.

çariçe Çariçe *(Çarın karısı ya da bir çarlığı yöneten kadına verilen san)*; krş. **malika**.

çarḳ (I) 1. a) Tekerlek; krş. **kopçek**; **degirmen ~ı** Değirmen çarkı; **~ çevresi** Tekerlek çemberi. b) Çark; **~ tişli** *(teknik)* Çark dişli. 2. Bileği taşı; **~ taşı** Bileği taşı.

Degirmen kibi aylana, dostlar, paroḫod çarḳı, / Skelege töküldi, dostlar, Suvuḳsuv ḫalḳı. "Değirmen gibi dönüyor dostlar, vapurun çarkı, / İskeleye döküldü dostlar, Suğuksuyun halkı." -Halk Yırı.

çarḳ (II) (-ḳı) Gök, gökyüzü, sema; krş. **felek**.

çarḳ (III) Kader; kısmet; nasip; krş. **felek**.

çarḳçı Bileyici.

çarḳçılıḳ (-ġı) Bileyicilik.

çarḳı-felek (I) Çarkıfelek; talih; kader; **mendilim benek-benek, aman, aman, ortası çarḳı-felek** Mendilim benek benek, aman aman ortası çarkıfelek.

çarḳı-felek (II) 1. *(botanik)* Çarkıfelek, fırıldak çiçeği; *Passiflora caerulea*. 2. Havai fişek. 3. *(mecaz)* Kader; talih; bk. **taliy**; **taḳdir**; **felek**; **ḳısmet**; **nasip**; **yazı**.

çarlıḳ (-ġı) Çarlık.

çarlston Çarliston dansı.

çarmıḳ bk. **çarmuḳ**.

çarmuḳ (-ġı) *(tarihi)* Antik Roma'da kullanılan, suçlunun öldürülmek amacıyla çivilendiği haç biçimindeki darağacı; krş. **ḫaç**; **~ḳa kermek** Çarmıha germek.

çarmuḳlı 1. Çarmıhı olan. 2. *(ağızlarda)* Fidan gibi; servi boylu; bk. **fidan kibi**; **endamlı**.

çar-naçar *(konuşmada)* İster istemez; krş. **ister-istemez**.

çarpıḳ (-ġı) 1. Çarpık; eğrilmiş; eğilmiş. 2. Felçli.

Yusufnıñ sol ayaġı tekarançıḳ çarpıḳ edi. "Yusuf'un sol ayağı biraz çarpıktı." -Z. Kurtnezir - 1.

çarpıḳçasına Hantalca; **~ yapmaḳ** Hantalca yapmak.

çarpınmaḳ 1. Eğilmek, bükülmek; **stolnıñ ayaḳları çarpındı** Masa ayakları eğildi. 2. Felç olmak. 3. İlişki yaşamak; biriyle bir aşk ilişkisinde bulunmak.

Ukümet ḳurıp bergen evlerde gaz da bar, suv da bar, ayaḳ yolu da içinde, ama, bazı evlerge kirseñ püsürlikten çarpınacaḳsıñ, -dedi Aydos. "Hükümetin kurup verdiği evlerde gaz da var, su da var, ayakyolu da içinde ama bazı evlere girsen pislikten çarpılacaksın, dedi Aydos." -Çerkez Ali - 1.

çarpışma, çarpışuv 1. Çarpışma 2. Çatışma; **askerlerniñ ald ḳısımlarnıñ çarpışması** İleri hatlardaki birliklerin çarpışması; **ḳanlı ~** Kanlı çatışma; **silâlı ~** Silahlı çatışma.

Eki gece-kündüz devam etken çarpışmalardan soñ bir avuç asker ḳalġanmız. "İki gün gece gündüz devam eden çarpışmalardan sonra bir avuç asker kalmışız." -E. Umerov - 1.

çarpışmaḳ 1. Çarpışmak. 2.: **eki fikir çarpıştı** Fikirler çatıştı.

çarpışmamaḳ *(olumsuz)* **çarpışmaḳ**.

çarpma, çarpuv Çarpma (kalp hakkında).

çarpmaḳ 1. Çarpmak *(hızla değmek, vurmak)*. 2. Vurmak; bk. **urmaḳ**. 3.

(ağızlarda) El çırpmak. 4. *(ağızlarda)* Çarpmak (yıldırım hakkında). 5. *(matematik)* Çarpmak 6. Çarpmak (yürek hakkında); **yurek çarpuvı (***veya* **çarpması)** Yürek çarpması. 7. Felce uğratmak. 8. Göze çarpmak; **kozge ~** Göze çarpmak. 9.: **Aḳçañız çoḳtır? - Ya-ya, çarpsın!** Paranız çoktur, galiba? Yok ya, nerede! ● **onı şeytan çarpḳan** Onu şeytan çarpmış; **şeytan çarptı, aġzı ḳıyışıp ḳaldı** Şeytan çarptı, ağzı yüzü yamuldu.

Kozge aḳaylardan ziyade apaylar çarpa, bizim aramızda da ḳızlar oġlanlardan çoḳ. "Göze erkeklerden daha çok kadınlar çarpıyor, bizim aramızda da kızlar oğlanlardan fazla." -A. Hilmi.

çarpmamaḳ *(olumsuz)* **çarpmaḳ; kozge çarpmaġan** Göze çarpmayan.

çarpuḳ *(ağızlarda)* Çarpık; eğrilmiş; bk. **çarpıḳ.**

çarsı *(ağızlarda)* Çarşı; bk. **çarşı.**

çarşaf Çarşaf; **yorġan ~(ı)** Yorgan zarfı, yorgan yüzü; **~ deñiştirmek** Çarşaf değiştirmek.

Uzun kevdesi beyaz çarşafnen ortüli. "Uzun gövdesi beyaz çarşafla örtülü." -U. Edemova - 2.

çarşembe (*konuşmada* **çerşenbe)** Çarşamba; **~ kunü** Çarşamba günü; **~ gece** Çarşamba gününe kadar; **~den soñ** çarşamba gününden sonra; **er çarşembe** Her çarşamba; **~kunleri** Çarşamba gümleri; **bir ~ keçirdi** Bir Çarşamba geçirdi.

Bazar ertesi kunü –birinci sınıf, salı kunü –ekinci sınıf, çarşembe kunü –uçünci sınıf... "Pazartesi günü birinci sınıf, Salı günü ikinci sınıf, Çarşamba günü üçüncü sınıf…" -E. A. Osmanoğlu - 1.

çarşı *(eski)* Çarşı; pazar; krş. **bazar; evdeki bazar ~ġa uymaz (***veya* **uymay)** Evdeki hesap çarşıya uymaz.

Çeşmeden sonra artıḳ Baş-Cadde başlar ki, bu Dar-Aġaç tübü, Yanġan-Cami avuzı, Şeytan- Çarşısı, Tuz, Aşlıḳ, Soġan bazarları ve saire adlarle bir takım çarşı ve bazarlarġa bolünir. "Çeşmeden sonra artık Baş-Cadde başlar ki, burası, Dar-Ağaç Dibi, Yangan-Cami Avuzu, Şeytan Çarşısı, Tuz, Yiyecek, Soğan pazarları gibi adlarla birtakım çarşı ve pazarlara bölünür." -U. İpçi - 1.

çarva bk. **çerva.**

çast (-ti) Mutluluk, saadet; baht; krş. **baḫıt, seadet, feraḫ; ~ ne olġanını bilmek** Mutluluğun ne olduğunu bilmek; mutluluğu tatmak.

Kene yaḫşı, ḫannıñ çastına, bazar saraydan çoḳ uzaḳ değil eken, ḳaznıñ tek bir ayağı ketken. “Gene iyi, hanın şansına, Pazar saraydan çok uzak değilmiş de, kazın tek ayağı gitmiş.” -Mucize Latifesi.

çastlı Mutlu, mesut; talihli; krş. **baḫtlı**, **seadetli**, **mesut**.

Dünyada menden çastlı adam olmasa kerek, dep oylay edim. “Dünyada benden şanslı adam olmasa gerek, diye düşünüyordum.” -U. Edemova - 2.

çastsız Mutsuz; bahtsız; krş. **bedbaḫt**.

çastsızlıḳ (-ġı) Mutsuzluk.

Bu laḳırdılar Esmanıñ yureğine oḳ kibi urdı. İşte, bir çastsızlıḳ daa!.. “Bu sözler, Esma'nın yüreğine ok gibi saplandı. İşte bir şanssızlık daha!..” -A. Odabaş.

çaşla *(botanik)* Sofralık üzüm.

çatal 1. Çatal *(iki veya daha çok kola ayrılan değnek)*. 2. Çatal *(yol, ağaç gibi kollara ayrılan şeylerin ayrılma yeri)* 3. Çatal *(yemek yerken kullanılan iki, üç veya dört uzun dişli çoğunlukla metal araç)*. ● **~ yurek(li)** *(mecaz)* Dayanıklı; yorulmak bilmeyen.

Çora: -Yuregi çatal eken, eger çağına yetken olsa, bizni de yenecek, - dey. “Çora: -Yüreği çatalmış, eğer zamanında yetişseydi, bizi de yenecekti, der.” -Çorabatır Destanı.

çatalbaş: **~ gugüm** *(etnografya)* Çift ağızlı güğüm (su kabı).

çatalḳuyruḳ *(zooloji)* Çatal kuyruklular.

çatallanmaḳ bk. **çatallaşmaḳ**.

çatallaşmaḳ İki kola ayrılmak, çatallaşmak.

çatallaşmamaḳ *(olumsuz)* **çatallaşmaḳ**.

çatallı Çatallı.

Yuḳlamaḳ, bu baş ağırısından, çatallı oylardan, bugunki mecliste olġan davalardan ḳurtulmaḳ istedi. “Uyuklamak, bu baş ağrısından, çatallı düşüncelerden, bugünkü toplantıda yaşanan problemlerden kurtulmak istedi.” -U. Edemova - 2.

çatalsız Çatalsız.

çataşmaḳ Nahoş bir duruma düşmek; kötü bir şeye uğramak; krş. **oġramaḳ**.

Siziñle çataşmaḳ oña layıḳ şey degil. “Sizinle çatışmak ona uygun şey değil.” -Çerkez Ali - 1.

çatdivar bk. **çitdivar**.

çatı (I) bk. **taslaḳ**.

çatı (II) 1. *(inşaatçılık)* Çatı kirişi; krş. **maḳas**, **çatḳı**. 2. Kavşak; dört yol ağzı.

Çatıġa (saçaḳḳa) yuva yasaġan ḳarılġaç palapanlarını sayardıḳ. “Çatıya yuva yapan kırlangıç yavrularını sayardık.” -N. Çelebicihan.

çatıḳ Çatık, çatılmış olan.

O cinli dereler ḳadar ḳorḳunçlı, şeytan toyları ḳadar ḳarışıḳ, Yaşar Dudu ablanıñ ḳaşları ḳadar çatıḳ, oksüzlik ḳadar sert ve kokler ḳadar çetsiz edi... “O cinli dereler kadar korkunç, şeytan düğünleri kadar karışık, Yaşar Dudu'nun kaşları kadar çatık, öksüz olmak kadar sert ve gökler kadar sınırsızdı...” -A. Odabaş.

çatır bk. **çadır**.

Birini biñge ḳat ḫanım / Bin bir çatır sal ḫanım “Biri bine kat hanım / Bin bir çadır kur hanım” -Edige Destanı.

çatır-çatır Çatır çatır, çatır çutur *(odun vb. yanarken çıkan ses)*; **~ ağaçlar yana** Odun çatır çatır yanıyor.

çatışma, çatışuv Çatışma.

Lâkin, geceki vaḳia, aynı zamanda, bu aşkarlıḳ ve ġayrıdan ḳuruvġa ıntıluv yolunda oña daa çoḳ ḳıyınlıḳlar ve çatışuvlar rastkelecegini kosterdi. “Ama gece olan olay, aynı zamanda, bu şeffaf ve yeniden ortaya çıkış yolunda daha çok zorlukların ve çatışmaların olacağını gösterdi.” -M. Ablalimov.

çatışmaḳ Çatışmak; çarpışmak; **yolda eki maşna az ḳaldı çatışmaġa** Yolda iki araba az kalsın çarpışıyordu.

Nürinen Gülşenniñ nazarları çatıştı. “Nuri’yle Gülşen’in gözleri karşılaştı.” -A. Osman - 2.

çatışmamaḳ *(olumsuz)* **çatışmaḳ**.

çatḳı *(inşaatçılık)* Çatı kirişi; krş. **çatı, maḳas**.

Ḳapınıñ çatḳısına tayanġan alda tışarıġa baḳıp turdı. “Kapının dirseğine dayanmış halde dışarıya bakıp durdu.” -E. A. Osmanoğlu - 1.

çatlaḳ (-ġı) 1. Çatlak 2. Yarık; krş. **cırıḳ**.

Taşlar arasında Rüstem bir ḳaç buyük çatlaḳ kordi. “Taşlar arasında Rüstem birkaç büyük çatlak gördü.” -E. A. Osmanoğlu - 1.

çatlaḳ-çatlaḳ Çatlaklarla dolu; çatlak patlak; **toprаḳ ḳurup ~ oldı** Toprak kuruyup çatlak çatlak oldu.

çatlaḳ-patlaḳ Çatlak patlak; krş. **çatlaḳ-çatlaḳ**; **~ olmaḳ** Çatlak patlak olmak; **işten ḳollarım ~ olıp ketti** Ellerim çalışmaktan çatlak patlak oldu.

çatlama Çıtırtılı, çatırdayan; **~ ayaz** Pek şiddetli soğuk.

Yaznıñ çatlama sıcağı, Velilerniñ ḳorantasını Ḳurbanovnıñ tizesiniñ boş bir taḳır odasına yerleştirgenler. “Yazın

en sıcak olduğu zaman. Velilerin ailesini Kurbanov'un teyzesinin boş bir odasına yerleştirmişler." -Z. Kurtnezir - 1.

çatlamaḳ 1. Çatlamak, çatlak vermek; **cam çatladı** Cam çatladı; **buz eki yerden çatladı** Buz iki yerden çatladı. 2. Defi hacet etmek; boklamak.

Anda işlerimiz başta yaḫşı edi. Soñ çatladı. "Orada işlerimiz başta iyiydi. Sonra bozuldu." -A. Osman - 2.

çatlamamaḳ *(olumsuz)* **çatlamaḳ.**

çatlauk *(ağızlarda)* Fındık; krş. **çetlevik; fındıḳ.**

çatma (I) 1. Teyel (dikiş hakkında); **tikişni ~** Dikiş teyel. 2. *(inşaatçılık)* a) Bina iskeleti. b) Çatı; bk. **dam**. 3. Çatı kirişi. 4.: **~ ḳaş** Bitişik kaşlar.

Çarıḳ ağız, çoḳmar burun Patlaḳ koz, çatma ḳaş, Araba ḳapu, Senek sapu, Ḳolda taşı, Elde aşı, Bitli başı. "Çarık ağız, sopa burun, Patlak göz, bitişik kaş, Araba kapısı, Yaba sapı, Kolda taşı, Elde aşı, Bitli başı." -Tezaytuv.

çatma (II) Burun köprüsü.

çatmaḳ 1. Dikmek. 2. Çatmak; teyellemek. 3.: **ḳaş ~** Çatmak. 4. Karşılaşmak; **belâġa ~** Belaya sokmak, belaya uğratmak; **koresiñ mi iş nege çattı!** Bak bu iş neye sebep oldu!

Lâkin zavallıçıḳ, yaşlay oldi de ketti, - dey de yaġ topacını ağızına ketirip, keyf çatıp, aşamaġa başlay. "Fakat zavallıcık, gepgenç öldü gitti, der ve yağ topacını ağzına alıp, keyifle yemeye başlar." -Akıllı Kirpi ve Ayneci Tilki Masalı.

çatmamaḳ *(olumsuz)* **çatmaḳ.**

çatraplya *(botanik)* Kırım yarımadasında yetişen bir armut türü.

çaus Üzüm suyu; krş. **yuzüm şırası.**

çauş (I) *(botanik)* Sofralık üzüm.

çauş (II) *(tarihi)* Ulak.

çauş (III) bk. **çavuş.**

çavdar *(botanik)* Çavdar; **~ otmegi** Çavdar ekmeği.

Ḳartopnıñ ustünde ise bir ḳaç kesek çavdar otmegi peksimeti turmaḳta edi. "Patatesin üstündeyse birkaç parça çavdar ekmeği peksimeti durmaktaydı." -E. A. Osmanoğlu - 1.

çavke *(zooloji)* Alaca karga.

Sılaḳ ḳarġalar ve çavkeler şamatanen uçuşalar, şiddetli yel olarnı yan tarafḳa alıp kete. "Islak kargalar ve alaca kargalar şamatayla uçuşuyorlar, şiddetli rüzgar onları yan tarafa alıp gidiyor." - E. A. Osmanoğlu - 1.

çavuş (I) 1. Çavuş *(bir işin veya işçilerin başında bulunan ve onları yöneten sorumlu kimse)*. 2. Müfettiş, kontrolör. 3. *(tarihi)* Kırım hanının hizmetinde olan görevli.

çavuş (II) *(botanik)* Kırım yarımadasında yetişen bir üzüm çeşidi.

çay (I) Çay; ~ **savutı** Çay kutusu; krş. **çaydan; ~ demlemek** Çay demlemek; **~ servizi** Çay takımı; **ķoyu demlengen çay** Koyu demli çay; **açıķ (***veya* **yaẖşı demlenmegen)** ~ Açık (iyi demlenmemiş) çay; **keskin (ķoyu, yaẖşı demlengen)** ~ koyu çay; ~ **gulü** Çay gülü; **ķara** ~ Siyah çay; **yeşil** ~ Yeşil çay; **sütlü** ~ Sütlü çay; **pialaġa** ~ **ķoymaķ** Kaseye çay koymak; ~ **içmek** Çay içmek; **saķt ol, ortü ustüne** ~ **tökme** Dikkatli ol, masa örtüsünün üzerine çay dökme.

Orada ekmek, penir yediler, çay içtiler. "Orada ekmek, peynir yediler, çay içtiler." -A. S. Ayvazov - 1.

çay (II) Çay; nehir; dere *(dereden büyük, ırmaktan küçük akarsu)*; krş. **ozen, neẖir.**

çay (III) *(botanik)* Sapı yenen bitki.

çaya Yaramaz (çocuk hakkında), yumurcak, afacan; krş. **eriş; aylaz; kerata (2); baştaķ; yaramaz (1); ~ balanıñ biri** Yaramazın teki.

çayaķ *(ağızlarda)* Üçayaklı sehpa; bk. **uçayaķ.**

çayalanmaķ Yaramazlık yapmak; **bala çayalana** Çocuk yaramazlık yapıyor.

çayalıķ (-ġı) Yaramazlık; **onıñ ~ına men endi dayanamayım** Onun yaramazlığına artık dayanamıyorum.

çayan *(zooloji)* Akrep; krş. **aķrep.**

Çayan ya da yılan tüşmese, olġanı. "Akrep ya da yılan düşmese iyi." -E. A. Osmanoğlu - 1.

çaycı 1. Çay tarımı yapan adam, çay üreticisi; **Gurcistannıñ ~ları** Gürcistan'daki çay üreticileri. 2. Çay tiryakisi.

çaycılıķ (-ġı) 1. Çay üreticiliği; **~ ẖozyaystvosı** Çay üreticilik firması. 2. Çay tiryakiliği.

çayçanaķ *(ağızlarda)* Fincan tabağı; krş. **tepsi.**

çaydan Çay kutusu; krş. **çay savutı.**

çayẖane Çayhane, çaycı dükkanı; **~ge kirip çay içmek** Çayhaneye uğrayıp çay içmek.

Onıñ kene sümeli vaķıtı eken, avtobus stantsiyası yanında yerleşken çayẖanege alıp kirdim, kebabnen sıyladım, bir çaynik raķı içirdim. "Onun yine parasız zamanıymış, otobüs durağının yanındaki çayhaneye

götürdüm, kebap yedirdim, bir demlik rakı içirdim.” -E. Umerov - 1.

çayḫaneci Çayhanede çalışan, çaycı; **~ olıp işlemek** Çaycı olup çalışmak.

çayılmaḳ *(ağızlarda)* Erimek, çözünmek; karışmak; krş. **irimek**, **ḳarışmaḳ**.

çayılmamaḳ *(olumsuz)* **çayılmaḳ**.

çayır (I) Ormanın içinde bulunan bahçe *(Tatarların yabani ağaçları aşılama geleneğine dayanır)*; krş. **toġan, barlaḳ**; **~ ḳuşu** *(zooloji)* Çayır kuşu, toygar; krş. **çoçamiy**; **bostorġay**.

Çayırda oynaḳlap yurmege alışḳan bu ḳoy, başḳalarından ayırılıp mında kelgen soñ, butün gece ḳıçınp, şorbacısına yuḳu bermey eken. “Çayırda oynayarak dolaşmaya alışan koyun, diğerlerinden ayrılıp buraya geldikten sonra, bütün gece bağırıp, sahibini uyutmuyormuş.” -Oşatam, Amma Aytmam Latifesi.

çayır (II) *(ağızlarda)* Akındırık; reçine; çam sakızı; akma; bk. **saḳız**; **tımavuz**.

çayır-çimen Çayır çimen, otlak; **mezarınıñ ustüni ~ bağlaġan** Mezarının üstünü çayır çimen bağlamış.

çayḳalġan Çalkalanmış, durulanmış; **~larnı mında ḳoy, çayḳalmaġanlarnı anda ḳoy** Durulanmışları buraya koy, durulanmamışları oraya koy; **~ stakanlar** Durulanmış bardaklar.

çayḳalmaġan *(olumsuz)* **çayḳalġan**.

çayḳalmaḳ Çalkalanmak, durulanmak; **stakanlar çayḳaldı** Bardaklar çalkalandı.

Çıḳıp olmay yalıġa, / Deñiz içinde ḳala, / Ḳara deñiz suvları / Etrafında çayḳala. “Çıkamıyor yalıya / Deniz içinde kalıyor, / Kara deniz sulan / Etrafında çalkalanır.” -R. Burnaş - 1.

çayḳalmamaḳ *(olumsuz)* **çayḳalmaḳ**.

çayḳama, **çayḳav** *(eylem adı)* **çayḳamaḳ**.

çayḳamaḳ 1. Çalkalamak, durulamak. 2. Silkmek, sarsmak.

çayḳamamaḳ *(olumsuz)* **çayḳamaḳ**.

çayḳanmaḳ *(edilgen)* **çayḳamaḳ**; 1. Çalkalanmak (çalkama işine konu olmak) 2. Yüzünü hafif tertip yıkamak.

Deral vannaġa soḳuldı, çayḳanıp çıḳḳanınen ozüni töşekke attı. “Hemen banyoya girdi, çalkalanıp çıkar çıkmaz kendisini yatağa attı.” -U. Edemova - 1.

çayḳanmamaḳ *(olumsuz)* **çayḳanmaḳ**.

çayḳatmaḳ *(ettirgen)* **çayḳamaḳ**.

çayḳatmamaḳ *(olumsuz)* **çayḳatmaḳ**.

çaylaḳ (I) *(zooloji)* Çaylak *(yırtıcı kuş)*.

çaylaḳ (II) Kurumuş dere yatağı.

Çaylaġa yaḳınlaġanda ḳarşımda Turġunbay peyda oldı. “Çaylağa

yakınlaştığımda karşımda Turgunbay belirdi.” -Z. Kurtnezir - 1.

çaylıḳ (-ġı) Bahşiş.

çayma (I) Çözelti; eriyik; malul; krş. **irinti**.

çayma (II), çaymaça *(etnografya, aşçılık)* Sulu un çorbası.

çaymaḳ 1. Eritmek; karıştırmak; krş. **iritmek**; **ḳarıştırmaḳ**; **çayılıp ketmek** (suda) erimek; dağılmak. 2. *(ağızlarda)* Unu suyla karıştırmak.

çaymamaḳ *(olumsuz)* **çaymaḳ**.

çaynaḳlamaḳ Çiğnemek (yavaş yavaş).

çaynaḳlamamaḳ *(olumsuz)* **çaynaḳlamaḳ**.

çaynaḳlanmaḳ *(mecaz)* Sözü döndürüp dolaştırmak.

çaynaḳlanmamaḳ *(olumsuz)* **çaynaḳlanmaḳ**.

çaynalġan *(fiil sıfat)* Çiğnenmiş.

Dinozavrnıñ ağızında saḳız olıp çaynalġan adam ister-istemez ozünni aḳlamaḳ zorunda ḳala. “Dinozor’un ağzında sakız olup çiğnenen insan, ister istemez kendini aklamak zorunda kalır.” -A. Osman - 2.

çaynamaḳ 1. Çiğnemek; **saḳız** ~ Sakız çiğnemek. 2. *(mecaz)* Can sıkıcı bir biçimde aynı şeyler söylemek ya da yazmak.

Biz onıñ ekşiliġine dayanamayıp, birer birer zornen aşasaḳ da, o bir avuç erikni bir kereden ağızına toldurıp, çaynap başladı. “Biz onun ekşiliğine dayanamayıp, teker teker zorla yesek de, o bir avuç eriği bir kerede ağzına doldurup, çiğnemeye başladı.” -Çerkez Ali - 2.

çaynatükür *(botanik, halk dili)* “Çiğne ve tükür” *(elma çeşidi)*.

çayniçik (-gi) Küçük çaydanlık.

çaynik (I) Çaydanlık; **~ sümegi** Çaydanlık emziği.

Aynik, baynik, / Balaban çaynik / Eski da, feri da / Alime, koki, Şerida. “Aynik, baynik / Büyük çaydanlık / Eski da, feri da / Alime köki Şerida.” -Tezaytuv.

çaynik (II): **~ oyunı** “Çaydanlık” *(bir çocuk oyunu)*.

çaypalġan *(fiil sıfat)* Yağmalanmış.

çaypalma, **çaypaluv** *(eylem adı)* **çaypalmaḳ**.

çaypalmaġan *(olumsuz)* **çaypalġan**.

çaypalmaḳ *(edilgen)* **çaypamaḳ**.

çaypalmamaḳ *(olumsuz)* **çaypalmaḳ**.

çaypama, çaypav Yağma; çapul.

çaypamaḳ Soymak, yağmalamak, talan etmek; krş. **talamaḳ**; **çaypap alınġan mulk** Yağmalayarak elde edilen mülk; **çaypap ketmek** Soyup gitmek; **baḳ, çaypap ketmesinler** Bak (dikkat et), soyup gitmesinler.

Söz kelimi, bir adamnıñ evine ẖırsızlar, dalıp, onıñ elallıḳnen elde etken malını mulküni çaypap alıp keteler. “Söz gelimi bir adamın evine hırsızlar dalıp onun helal olarak elde ettiği malını mülkünü yağmalayarak götürüyorlar.” -U. Edemova - 1.

çaypamamaḳ *(olumsuz)* **çaypamaḳ.**

çaypatmaḳ *(edilgen)* **çaypamaḳ.**

çaypatmamaḳ *(olumsuz)* **çaypatmaḳ.**

çeber Usta, mahir; krş. **mair**, **usta**, **mearetli**, **becerikli**; **~ usta** Becerikli usta; **söz ~i** Laf ustası.

Çeber elinden belli olur, oḳumış tilinden. “Hamarat elinden belli olur, okumuş dilinden.” -Atalar Sözü.

çeberlik (-gi) Ustalık, maharet; **cenk ~i** Savaş ustası.

Onıñ dülber kıyafeti, oyunġa çeberligi, umumen, butün korünişi yigitniñ fikirini tasdıklaġan kibi edi. “Onun güzel kıyafeti, dansta ustalığı, genellikle, bütün görünüşü gencin fikrini tasdiklemiş gibiydi.” -U. Edemova - 2.

çeçek *(ağızlarda)* Çiçek; bk. **çiçek.**

Çeçek kibi donanġan yalı boyum ḳaranlıḳ, issiz bir saẖraġa çevirgenler. “Çiçek gibi donatılan yalı boyu karanlık hissiz bir sahraya çevirmişler.” -Altın Beşik Efsanesi.

çeçen *(ağızlarda)* 1. Belagat sahibi; beliğ *(Açık, düzgün, sanatlı)*; güzel söz söyleyebilen 2. Hatip, konuşmacı; bk. **ẖatip**; **natıḳ.**

çeçenlik *(ağızlarda)* Belagat, fesahat; bk. **natıḳa**; **natıḳlıḳ**; **ẖatiplik.**

çeçerin: **~ suv** Kırım-Tatarlarının halı üretiminde kullanılan desen.

çeçi *(ağızlarda)* Keçi; bk. **eçki.**

çeçik (-gi) *(ağızlarda)* Geçiş; delik; sıçanyolu; bk. **teşik (1)**; **azbarnıñ ~inden çıḳıp ketti** *(ağızlarda)* Avluyu çevreleyen çitin deliğinden çıkıp gitti.

çeçilmek *(ağızlarda)* Çözülmek; bk. **çezilmek.**

çeçme *(Sudak ağzında)* Çeşme; bk. **çeşme.**

çeçmek *(ağızlarda)* Çözmek; bk. **çezmek.**

O, taşnı nasıl etip atmaḳ kerek olġanını kostermek istese kerek, buyükçe tomalaḳ taşnı çeçip aldı ve ḳuvetnen aşaġı fırlattı. “O, taşı nasıl atmak gerektiğini göstermek için, büyükçe yuvarlak bir taş seçti ve güçlü bir şekilde aşağıya fırlattı.” -E. A. Osmanoğlu - 1.

çeger (I) Çalı; krş. **çalı**; **er şeyden maḳuldir yeşil çegeri** Her şeyden iyidir yeşil çalı.

çeger (II) *(ağızlarda)* Meşe ağacı; bk. **emen**.

çegere *(ağızlarda)* Sınır; hudut; bk. **sıñır.**

çegereçi *(ağızlarda)* Sınır muhafızı; sınır eri; bk. **sıñırcı.**

çegeredeş *(ağızlarda)* Sınırdaş; hemhudut; bk. **sıñırdaş.**

çegerelemek *(ağızlarda)* Sınırlamak; sınır koymak; bk. **sıñırlamaḳ.**

çegereli *(ağızlarda)* Sınırlı; sınırı olan; bk. **sıñırlı.**

çegeresiz *(ağızlarda)* Sınırsız; sınırı olmayan; bk. **sıñırsız.**

çegerlik (-gi) Çalılık, fundalık; krş. **çalılıḳ**; **yelden yengilden ~ler şuvulday** Rüzgar esince çalılık hışırdıyor.

çegertke *(ağızlarda)* Çekirge; bk. **çegertki.**

çegertki 1. Çekirge; ~ **çırılday** Çekirge cırıldıyor. 2. krş. **ḳız bocegi.**

Bir zamanda bar eken, bir zamanda yoḳ eken, pek muabbet yaşaġan bir ḳırmısḳanen bir çegertki bar eken. "Bir zamanda varmış, bir zamanda yokmuş, çok muhabbetli bir şekilde yaşayan bir karınca ile çekirge varmış." -Kırmıska ve Çegertki Masalı.

çegilmek *(ağızlarda)* Çekilmek (geri); bk. **çekilmek.**

çegirdeçik (-gi) Küçük meyve çekirdeği.

çegirdek (-gi) Çekirdek *(Etli meyvelerin içinde bir veya birden çok bulunan, çoğu sert bir kabukla kaplı tohum)*; krş. **kukuç**; **ḳaysı(nıñ) ~i** Kayısı çekirdeği; **erikniñ ~i** Erik çekirdeği.

Tuzlı çegirdek alıp, ḳabuġından ayırdı ve tepsiniñ çetine ḳoydı. "Tuzlu çekirdek alıp, kabuğundan ayırdı ve tabağın kenarına koydu." -İ. Abduraman - 1.

çegmek *(ağızlarda)* Çekmek; bk. **çekmek.**

çeẖarşembe bk. **çarşembe.**

çeẖre bk. **çere.**

Kuzniñ yalancı kuneşi sarışın bir çeẖremen kule edi. "Güz mevsiminin yalancı güneşi sarışın çehresi ile gülüyordu." -N. Çelebicihan.

çek (I) Sınır, hudut; krş. **sıñır.**

çek (II) Çek, fatura; ~ **kitapçığı** Çek defteri.

çek (III) Tırkaz, sürgü.

çekamamaḳ Çekememek; **men onıñ ḳılıḳlarını çekamaycam** Ben onun yaptıklarını çekemeyeceğim.

çeke Şakak; krş. **samay**, **şaḳaḳ**, **can yeri**.

çekecek (-gi) *(isim)* Kader; talih; nasip; **kimseni diñlemediñ**, **seniñ daa ~iñ bar** Kimseyi dinlemedin, senin daha çekeceğin var.

Bizni mesuliyetke çekecek olıp tırışalar. "Bizi suçlamaya çalışıyorlar." -Z. Kurtnezir - 1.

çekememek krş. **çekamamaḳ**.

çeki 1. Ağırlık; **seniñ ~ñ ne?** Sen kaç kilosun?; **aġır ~li** Ağır yüklü; şişman. 2. Kantar taşı, terazi taşı; krş. **taş**.

Rustemniñ bu seferki yarışdaşı Donbas şeeriniñ beş defa çempionı olġan orta çekili sport ustası eken. "Rüstem'in bu seferki rakibi Donbass şehrinin beş defa şampiyonu olan orta siklet bir sporcu ustasıymış." -A. Osman - 2.

çekici 1. Çekici; çeken. 2. Tartan.

çekik 1. Çekik; **~ kozler** Çekik gözler; **~ ḳaş** Çekik kaş. 2. Çökük; **~ çeñge** Geri çekik çene; **~ ḳursaḳ** Çekik karın.

çekilemek Tartmak; **çekilep satmaḳ** Tartıp satmak.

çekilememek *(olumsuz)* **çekilemek**.

çekilgen 1. Çekilen, çekilmiş; **~ ḳıyma** Çekilmiş kıyma. 2. Geri çekilmiş. 3. Tartılmış, tartılan. 4. Öğütülmüş (çekirdek hakkında); **~ boġday** Çekilmiş buğday; **~ biber** Çekilmiş biber. 5. Çekilmiş, emilmiş (su hakkında).

Ḳudretli yanbaşlarını dağnıñ eki tarafına tirep, oyle bir itegen ki, ḳoca dağlar yalıdan beş verst uzaḳḳa çekilgenler. "Kudretli omuzlarını dağın iki yanına dayayarak öyle bir iteklemiş ki, koca koca dağlar kıyıdan beş verst uzağa çekilmişler." -Ayuvdağ Efsanesi.

-çekili -çekili.

çekilik Çekilik *(Tartmada kullanılan ağırlık ölçüsü)*.

çekilmegen *(olumsuz)* **çekilgen**.

çekilmek 1. (bir tarafa) Çekilmek; krş. **taypınmaḳ**, **yılışmaḳ**. 2. Geri çekilmek; **askerler artḳa çekildi** Askerler geri çekildi. 3. Tartılmak; **bu ḳaysılar çekildi mi?** Bu kayısılar tartıldı mı? 4. Çekilmek, öğütülmek (çekirdek hakkında); **beş çuval boġday çekildi** Beş çuval buğday öğütüldü. 5. Emilmek (su hakkında); **suv çekildi** Su emildi. 6. Azalmak, çekilmek (su seviyesi hakkında); **ozenniñ suyu çekildi** Nehrin suyu çekildi.

Esma, ya sen neçün oyle bir çetke çekilip ḳaldın? "Esma ya sen niçin öyle bir kenara çekilip kaldın?" -A. Odabaş.

çekilmemek *(olumsuz)* **çekilmek**.

çekinçek (-gi) Çekingen, utangaç; krş. **cıyırıḳ, utançaḳ; oyle ~ bir oğlan** Öyle çekingen bir oğlan.

çekinmek Çekinmek, utanmak; krş. **tartınmaḳ, utanmaḳ; o anda barmaġa çekine** O zaman gitmeye çekiniyor.

Ḫayaliynen ḳol berip korüşken soñ, ayaḳ ustünde çekinip turġan ḳızlarġa koz ḳıyığından baktı. "Hayali'ye sarıldıktan sonra, ayakta çekinerek duran kızlara göz ucuyla baktı." -İ. Abduraman - 1.

çekinmemek *(olumsuz)* **çekinmek; çekinme, ḳızım, sora, ne soraycañ?** Çekinme, kızım, sormak istediğini sor!

Ezandan soñ kimseden çekinmeden, camige kirdi. "Ezandan sonra kimsen çekinmeden, camiye girdi." -Cafer Seydamet.

çekist *(tarihi)* Çeka *(Sovyet devletinin ilk güvenlik kurumu olan teşkilat)* üyesi.

çekişe-çekişe Azap çeke çeke; **~ o maşnanı tamir etti, bir kunge barmadı, kene bir yeri sındı** Şu arabayı zar zor tamir etti, iki gün bile geçmedi, yine bir yeri bozuldu.

çekişken *(fiil sıfat)* Azap çeken.

Yaralardan çekişken yigit ḳanlı ellerini uzata ve onıñ artından da Nenkecan ḫanum kele edi. "Yaralanan, acı çeken yiğit kanlı ellerini uzatıyor ve onun ardından da Nenkecan hanım geliyordu." -O. Akçokraklı - 1.

çekişmegen *(olumsuz)* **çekişken.**

çekişmek 1. Istırap çekmek, azap çekmek; krş. **eziyet çekmek; o kutükni çıḳaram dep çoḳ çekişti** Bu ağaç kütüğünü çıkarana dek çok uğraştı; **can ~** Can çekişmek, çok azap çekmek; **nedir bu bizim çekişkenimiz** Nedir bu bizim çektiğimiz? 2. Çok uğraşmak; çabalamak; **aḳşamġace işni bitireyim dep çekişe** Akşama kadar işini bitirmek için çok uğraşıyor.

İç bir yardımsız ḳalġan baḫıtsızlar, bu ḳobanıñ içinde açlıḳtan can çekişip olgenler. "Hiçbir yardım alamayan bahtsızlar, bu mağaranın içinde açlıktan can çekişerek ölmüşler." -Altın Beşik Efsanesi.

çekişmemek *(olumsuz)* **çekişmek; nafle çekişme, ondan olacaḳ şey yoḳ** Boşuna uğraşma, ondan bir şey olmaz.

Çekişmeseñ raatlıḳ yoḳ, azġana baş yorıp işlemek kerek. "Mücadele etmeden rahatlık yok, biraz kafa yorup çalışmak lazım." -M. Ablalimov.

çekiştirgen Istırap vermiş, acı çektirmiş.

çekiştirmegen *(olumsuz)* **çekiştirgen.**

çekiştirmek Istırap vermek, azap vermek; eziyet çektirmek; krş. **ḳıynamaḳ, eziyetlemek, azaplamaḳ.**

Lâkin işni sozmaḳ, ḳart Mustafanı çekiştirmek ne kerek? “Fakat bu işi uzatarak, yaşlı Mustafa'ya azap çektirmeye ne gerek var?” -Ş. Alâdin - 1.

çekiştirmemek *(olumsuz)* **çekiştirmek**; Eziyet çektirmemek; ıstırap vermemek; **“Çekiştirme, nazlı guzel, bir tatlı söz ayt sen mañа”** *(Kırım-Tatar halk şarkısından)* “Bana acı çektirme, nazlı güzel, tatlı bir söz söyle bana”.

çekkelemek Çekmek, yudum yudum içmek; krş. **tartḳalamaḳ.**

Yaşar dudunıñ çekkelemeleri astında başını anda-mında sallata, ḳarġışlarını dinley. “Yaşar dudunun çekiştirmeleri altında başını oraya buraya sallar, beddualarını dinler.” -A. Odabaş.

çekkelememek *(olumsuz)* **çekkelemek**.

çekkelenmek *(edilgen)* **çekkelemek**.

çekkelenmemek *(olumsuz)* **çekkelenmek**.

çekkeleşmek 1. Birbirini çekmek. 2. Boy ölçüşmek. 3. *(mecaz)* Çekişmek *(ağız kavgası etmek)*.

Bizim başlığımız, Anoḫin degen adam, biznen evel de çekkeleşip yure edi. “Bizim şefimiz, Anohin denen adam, bizimle önceden de çekişip duruyordu.” -E. Umerov - 1.

çekkeleşmemek *(olumsuz)* **çekkeleşmek**.

çekkeletmek *(ettirgen)* **çekkelemek**.

çekkeletmemek *(olumsuz)* **çekkeletmek**.

çekleme, çeklev Sürmeleme.

çeklemek Sürmelemek; krş. **çüylemek; mandallamaḳ; ḳapını** ~ Kapıyı sürmelemek; **“Biz ketermiz Ḳırımdan ḳapını çeklep”** *(Çarlık Rusya’sı döneminde Kırım-Tatarlarının Kırım’dan sürülmesini konu alan şarkı)* “Biz gidiyoruz Kırımdan, kapıyı sürmeleyip”.

Oz odasına kirgen soñ, ḳapını içten çekledi ve başḳa urbalarını kiyip başladı. “Kendi odasına girdikten sonra, kapıyı içeriden kilitledi ve başka kıyafetlerini giymeye başladı.” -E. A. Osmanoğlu - 1.

çeklememek *(olumsuz)* **çeklemek**.

çeklengen *(fiil sıfat)* Sürmelenmiş.

çeklenme Sürmelenme.

Çekirniñ yañılıḳları bunıñle çeklenmedi. “Çekir’in yenilikleri bununla kalmadı.” -E. Umerov - 1.

çeklenmegen *(olumsuz)* **çeklengen**.

çeklenmek *(edilgen)* **çeklemek**.

çeklenmemek *(olumsuz)* **çeklenmek**.

çekletmek *(ettirgen)* **çeklemek**.

çekletmemek *(olumsuz)* **çekletmek**.

çeklevik (I) Orman fındığı; krş. **fındıḳ.**

çeklevik (II) Sürme; ispanyolet.

çekme, çeküv *(eylem adı)* **çekmek.**

Kene şu er kes oz-ozüniñ ḳaydını çeküv neticesimi? "Bu herkesin kendi derdiyle uğraşmasının sonucu mu?" -E. Umerov - 1.

çekmece Çekmece; **pasportlarnı ~ içinde ḳıdır** Çekmecedeki pasaportları arayıp bul.

Kalemini almaḳ içün stolnıñ çekmecesini çekti. "Kalemini almak için masanın çekmecesini çekti." -U. Edemova - 2.

çekmek ***(****ağızlarda* **tartmaḳ)** 1. Çekmek, sürüklemek; **oz tarafına ~** Kendi tarafına çekmek. 2. Çekmek, döşemek (kablo vb. hakkında); **bu yerge tel ~ kerek** Buraya kablo çekmek lazım. 3. İtmek; oynatmak, kımıldatmak; harekete getirmek. 4. Emmek; **suvunı ~ kerek** Suyunu emmek gerek. 5. Tartmak; **bir kilo pirniç ~** Bir kilo pirinç tartmak. 6. Öğütmek; çekmek; **boġday ~** Buğday öğütmek; **ḳave ~** Kahve çekmek. 7. (küçük küçük) Doğramak, kesmek; **ḳıyma ~** Kıyma çekmek; **eki pıçaḳnen ḳıyma ~** İki bıçakla kıyma çekmek. 8. Geçirmek; dayanmak; çekmek; krş. **ḳatlanmaḳ; yurekten ~** Kalpten geçirmek; **vatan asretligi ~** Vatan hasretini çekmek. 9. (içeri, içine) Çekmek; **burnunı ~** Burnunu çekmek. 10. Çekmek (baca hakkında); **soba çeke mi?** Soba çekiyor mu? 11. *(ağızlarda)* Sigara içmek; krş. **içmek; içine ~** İçine çekmek; **tütünni içine çeke** Sigarayı içine çekiyor. 12. (kendine) Çekmek; canı çekmek. 13. Vurmak; **şamar ~** Şamar vurmak. 14.: **ḳuyudan suv ~** Kuyudan su çekmek. ● **burnunı çekip ḳalmaḳ** *(mecaz)* Cascavlak kalmak *(bütün imkânları elinden alınmak)*; **temizge ~** Temize çekmek; **imza ~** İmza atmak; **el ~** El çekmek; vazgeçmek.

Niayet, ḳart bir nalband onı tamaḳ toḳlıġına korük çekmeġe ala. "Nihayet yaşlı bir nalbant onu boğaz tokluğuna körük çekmeye alır." -Altın Alma Masalı.

çekmemek *(olumsuz)* **çekmek.**

çekmen Kaftana benzer erkek üst giysisi.

Ḳara baş süngü koterip, / Oḳalı çekmen kiyinip. "Karabaşlı süngüyü kaldırıp, / Sırmalı cepken giyinip." -Çorabatır Destanı.

çeküvli *(ağızlarda)* Tartılmış; krş. **çekilgen.**

çeldirmek 1. Devirmek, yıkmak, yuvarlamak. 2. Koparmak.

çeldirmemek *(olumsuz)* **çeldirmek.**

çelebi (I) 1. Terbiyeli, iyi terbiye görmüş, nazik, nezaketli. 2. Beyefendi. 3. *(tarihi)* Devlet memuru unvanı; **~başı** Çelebibaşı, subaşı. 4. Eşinin erkek kardeşi; krş. **ḳayın**.

çelebi (II) Yeğen.

çelebi (III): **~alma** *(botanik)* Kırım yarımadasında yetişen bir elma türü.

çelek (-gi) 1. Badya 2. *(ağızlarda)* Kova; bk. **ḳopḳa**.

çelenk (-gi) 1. Çelenk; **~ ḳoymaḳ** Çelenk koymak; **defne ~i** Defne yapraklarından yapılan çelenk. 2. Taç.

Gittim, gidiyorum, gitmek isterim, / Sönen ocaḳları yaḳmaḳ isterim. / Geçtigim yerlerde er yigit içün / Şiirimden bir çelenk yapmaḳ isterim. “Gittim, gidiyorum, gitmek isterim, / Sönen ocakları yakmak isterim. / Geçtiğim yerlerde her yiğit için / Şiirimden bir çelenk yapmak isterim.” -Ş. Bektore - 3.

çelep *(ağızlarda)* Saksı (çiçekler için); bk. **çerep**.

çelepeçka Yığın şeklinde konulmuş küçük taşların büyük bir taşla vurulmasını amaçlayan bir çocuk oyunu.

çeli *(Kodeks Kumanikus, Arpatski lehçesi)* Havan; döveç; bk. **keli**.

çelik (I) Çelik; krş. **bolat**; **suvarılġan ~** Su verilmiş (tavlı, tavlanmış) çelik; **yiberilgen ~** Sertleştirilmiş çelik, temperlenmiş çelik; **~ irintisi** Çelik kırıntısı. ● **~ odunı** *(botanik)* Meşe ağacı.

Sonra kerekte, çelik bir orduday olıp, ortalıḳta ateş saçacaḳ, kerekte bir çıraḳ olıp dünyanıñ ḳaranlıḳ koşelerini ışıḳlandıracaḳ, ortalıġa nur saçacaḳ eken… “Sonra gerektiğinde çelik bir ordu gibi olup, etrafa ateş saçacak, gerektiğinde bir ışık olup, dünyanın karanlık köşelerini aydınlatacak, ortalığa nur saçacakmış...” -A. Hilmi.

çelik (II) Çelik çomak; **~ oyunı** Çelik çomak oyunu.

Birer-ekişer dostları toplanıp keldiler, onı çelik oyunına çaġırdılar. “Birer birer dostları toplanıp geldi, onu çelik çomak oyununa çağırdılar.” -Y. Bolat.

çelik (III) *(ağızlarda)* Kova; bk. **ḳopḳa**.

çelik (IV) *(inşaatçılık)* Eğimli çatı kirişleri.

çelikleşken *(eylem adı)* Çelikleşmiş.

çelikleşmek *(gerçek; mecaz)* Çelikleşmek; sağlamlaşmak; dayanıklılığı artmak.

çelikleşmemek *(olumsuz)* **çelikleşmek**.

çelikleştirmek Çelikleştirmek; sağlamlaştırmak.

çelikleştirmemek *(olumsuz)* **çelikleştirmek**.

çelin *(Arpatski lehçesi)* Gelin; bk. **kelin**.

çelmek (I) Kesmek; **tsirkulyarka az ḳaldı parmağını çelip atmağa** Delik testeresi az kalsın parmağını kesiyordu.

çelmek (II) Bağlamak; sarmak (başörtüsü vb. hakkında).

çelmek (III) 1. Vurmak; **bir çeldi - o avdarıldı ketti** O bir vurdu, öteki yere yuvarlandı. 2. Top atmak (göndermek); **topnı koşege çelip yiberdi** Topu köşeye atıp gönderdi. ● **aḳlıñnı çeldiñ mi şu?** Sen aklını mı kaçırdın?

çelmek (IV) Yakalamak; kapmak; krş. **ilindirmek (1)**; **çelip aldılar** Kapıp aldılar.

çelmek (V) *(Arpatski lehçesi)* Gelmek; krş. **kelmek**.

çelmemek *(olumsuz)* **çelmek**.

çeltek (-gi) Kalbur; krş. **dabla**, **ḳalbur**; **toyuñda suvnı ~nen taşırım** Düğününde ne gerekiyorsa her şeyi yapacağım.

çeltemek Kalburlamak, kalburdan geçirmek.

Şişmanlarnı yaḫşı çeltegen soñ mından def olursıñız, –devam ettim men. “Şişmanları iyice yolduktan sonra buradan defolursun, -devam ettim ben.” -E. Umerov - 1.

çeltememek *(olumsuz)* **çeltemek**.

çember (I) 1. Çember, halka; krş. **ḳırşav**. 2. Daire; disk; kurs. ● **felekniñ ~i** Feleğin çemberi.

O kunlerden başlap felek çemberi oyle aylanıp başladı ki, kormelisiñ!.. “O günlerden başlayarak, feleğin çemberi öyle bir dönmeye başladı ki, görmelisin!..” -E. Umerov - 1.

çember (II) *(etnografya)* a) Büyük, nakış işlemeli şal; krş. **yavlıḳ**. b) Başörtüsü; **saçlarım çıbalmasın dep ~ bağladım** Saçlarım dolaşmasın diye başörtüsü taktım.

Ağlama canım ağlama, / Başına çember bağlama. “Ağlama canım ağlama, / Başına çember bağlama.” -Halk Yırı.

çember-gaz: **~ bağlanġan** Onlar birbirine çok bağlı (ya da düşkün); krş. **(olarnıñ) içekleri bağlı**.

çemen bk. **çimen**.

çemen-çiçek Yeşillik; çiçekler ve otlar; **“Çemen-çiçek diyarı(dır) bizim dağlar”** *(Kırım-Tatar halk şarkısı)* “Dağlarımız yeşillik diyarıdır”.

çempion *(spor)* Şampiyon.

Paralı iş olġanı içün, ebet, oz çekimde memleket çempionı olġan soñ, kerekli

paranı toplap Nazmiyeniñ babasını türmeden ḳurtardım. “Paralı iş olduğu için, evet, kendi sıkletimde memleket şampiyonu olduktan sonra ,gerekli parayı toplayarak Nazmiye’nin babasını hapisten kurtardım.” -A. Osman - 2.

çempionat (-tı) *(spor)* Şampiyonluk.

Serbest kureş boyunca dünya çempionatında kureşçiler de, seyirciler de pek çöḳ ediler. “Serbest güreş dünya şampiyonasındaki güreşçiler de, seyirciler de pek çoktu.” -A. Osman - 2.

çenge *(anatomi)* Çene; **ust ~** Üst çene; **ast ~** Alt çene.

Soñ, ḳanı, bu ne aytacak baḳayıḳ, degen kibi, çengesini biraz ogge çıḳardı, Saboḫatnı dikkatnen diñledi. “Sonra, hani, bu ne söyleyecek bakalım, der gibi, çenesini biraz öne çıkardı, Sabohat’ı dikkatle dinledi.” -U. Edemova - 2.

çengel Çengel, kanca; krş. **ḳarmaḳ**; **ırġaḳ**.

Şadiyecik ḳoġaları ağacın uçlarındaki çengellere astı, omuzına almaḳ istedi, feḳat ḳaldıramadı. “Şadiyecik kovalan ağacın uçlarındaki çengellere astı, omzuna almak istedi, fakat kaldıramadı.” -A. S. Ayvazov - 1.

çentik (-gi) Şeytan tırnağı; pürüz; çapak; krş. **ḳılav**; **çapaḳ (2)**.

çentikli Çapaklı, pürüzsüz.

çepek *(ağızlarda)* Kepek; bk. **kepek**.

çepel Kirli; krş. **kirli**.

çeper 1. Duvar, bölme; krş. **divar**. 2. *(anatomi)* Çeper, cidar.

çer 1. İç sıkıntısı. 2.: **ḳara ~** Hastalık; krş. **ḫastalıḳ**.

çerçeve bk. **çerçive**.

çerçive 1. Çerçeve. 2. *(mecaz)* Sınır.

Bir zamanlarda içinde buyük kuzgü olġan ḳaverenkli çerçiveniñ tek aşağı ḳısımında bir kuzgü kesegi ḳısılıp ḳalġan. “Bir zamanlar içinde büyük ayna olan kahverengi çerçevenin sadece alt kısmında bir ayna parçası kısılıp kalmış.” -E. A. Osmanoğlu - 1.

çerçiveleme, **çerçivelev** Çerçeveleme.

çerçivelemek Çerçevelemek.

Sabaleyin buyük ḫırsızını maġazdan çıḳarmaġa kelgenler ḳapı ogünde Şerife yengeniñ dağılġan ḳara saçlarınıñ çerçivelegen bem-beyaz bitkin yuzü ve ḳızarġan kozleri ve maġazda ise zavallı Cin Mambetniñ tonġan vucudı ve cam kesilgen kozlerinen rastkeliştiler… “Sabahleyin büyük hırsızı mahzenden çıkarmaya gelenler kapı önünde Şerife yengenin dağılan kara saçlarının çerçevelediği bembeyez bitkin yüzü ve kızaran gözleri ve mahzende ise zavallı Cin Mambet’in donmuş vücudu ve cam

kesilmiş gözleriyle karşılaştılar…" - Cafer Seydamet.

çerçivelememek *(olumsuz)* **çerçivelemek**.

çerçivelengen *(fiil sıfat)* Çerçevelenmiş.

çerçivelenmegen *(olumsuz)* **çerçivelengen**.

çerçivelenmek Çerçevelenmek.

çerçivelenmemek *(olumsuz)* **çerçivelenmek**.

çerçiveli Çerçeveli; **altın ~ kozlük** Altın çerçeveli gözlük.

Er seferkisi kibi, stulġa oturdı da, cebinden altın çerçiveli kozlügüni çıḳarıp taktı. "Her zamanki gibi, masaya oturdu da cebinden altın çerçeveli gözlüğünü çıkarıp taktı." -İ. Abduraman - 1.

çerçivesiz Çerçevesiz.

çerdek bk. **çegirdek**.

çere Yüz, sima, çehre; krş. **yuz**, **bet**, **sıma**, **beñiz**, **sıfat (1)**, **çıray**; **~sini ekşitmek** Yüzünü ekşitmek *(buruşturmak)*.

Yanında Şemsnurnıñ eyecanlı çeresini kordi. "Yanında Şemsnur'un heyecanlı yüzünü gördü." -Ş. Alâdin - 1.

çerelik (-gi) *(etnografya)* Yüzü kapatmak için kullanılan siyah file kumaş; **betine ḳara ~ tutḳan** Yüzüne siyah kumaş kapatmış.

çeren Dokurcun, loda, samanlık, sundurma, odunluk; **~ üstünde edik** Sundurmanın üstündeydik.

Çölge çeren yaraşır, ḳoraġa keben, / Bir balaġı yuḳan, birisi töben. "Tarlaya tınaz yaraşır, bahçeye ot yığını, / Bir paçası yukarda, biri aşağıda." -Çın.

çerenleme, **çerenlev** *(eylem adı)* **çerenlemek**; Ot (saman vb.) yığma.

çerenlemek Ot (saman vb.) yığmak; **piçenni ~** Kuru ot yığmak.

Deñiz caġasındaki cılapnı ḳaysıñız çerenledi? "Deniz kenarındaki yulafı hanginiz yığdı?"-R. Tınçerov.

çerenlememek *(olumsuz)* **çerenlemek**.

çerenlengen *(fiil sıfat)* **çerenlemek**.

çerenlenmegen *(olumsuz)* **çerenlengen**.

çerenlenmek *(edilgen)* **çerenlemek**.

çerenlenmemek *(olumsuz)* **çerenlenmek**.

çerenletmek *(ettirgen)* **çerenlemek**.

çerenletmemek *(olumsuz)* **çerenletmek**.

çerep (-bi) 1. Saksı (çiçekler için); krş. **çölmek**. 2. Çanak; **~ parçaları** Çanak kırıkları.

Pencere içinde çerep tura. "Pencerenin içinde çömlek duruyor." -E. A. Osmanoğlu - 1.

çergov Ordu; krş. **ordu**; **asker (2)**; **çeri (2)**.

çeri *(tarihi)* 1. Asker; krş. **asker (1)**; **yeni ~** Yeniçeri. 2. Ordu; krş. **ordu**; **çergov**.

çeribaşı *(tarihi; Kodeks Kumanikus)* Çeribaşı.

çerik (-gi) Çeyrek; **birinci ~** Birinci çeyrek; **~ asır** Çeyrek asır *(25 yıl)*.

Şadiyecik bir çerik saat sonra uyumışdı. "Şadiyecik bir çeyrek saat sonra uyumuştu." -A. S. Ayvazov - 1.

çerkes Çerkez; **~ ķalpağı** a) Çerkez şapkası. b) *(botanik)* Kırım'da yetişen bir elma türü.

çerkesçe Çerkezce.

çerlenmek Hastalanmak.

çerlenmemek *(olumsuz)* **çerlenmek**.

çerli 1. Hasta. 2. *(mecaz)* Gönül acısını çeken.

çermemek Sıvamak, çemremek; krş. **tiremek**, **ķaytarmaķ**.

Soñra yenlerini çermedi, yaķasınıñ sadeflerini çezip koküsini açtı. "Sonra elbisesinin kollarını sıvadı, yakasının düğmelerini çözüp göğsünü açtı." - Çerkez Ali - 1.

çermememek *(olumsuz)* **çermemek**.

çermengen *(fiil sıfat)* Sıvanmış.

çermenmegen *(olumsuz)* **çermengen**.

çermenmek Sıvamak; **çermenip ķollarını yuvdı** Kollarını sıvayıp ellerini yıkadı; **çermeniñiz de aş yapıñız** Kollarınızı sıvayın ve yemek yapın.

çermenmemek *(olumsuz)* **çermenmek**.

çermetmek *(ettirgen)* **çermemek**.

çermetmemek *(olumsuz)* **çermetmek**.

çerol *(ağızlarda)* Pelerin; bk. **sergi**.

çerşambe bk. **çarşembe**.

çertilgen *(fiil sıfat)* **çertmek**.

çertilmegen *(olumsuz)* **çertilgen**.

çertilmek *(edilgen)* **çertmek**.

çertilmemek *(olumsuz)* **çertilmek**.

çertkiç Kalem yontma makinası, kalemtıraş.

çertme, **çertüv** *(eylem adı)* **çertmek**; Fiske; **~ çertmek** Birine fiske vurmak.

çertmek 1. *(ağızlarda)* Vurmak. 2. Şaklamak; şakırdamak. 3. (kibrit) Çakmak. 4. "El bende" veya "elim sende" gibi kovalamaca oyunu sırasında yakalayıp dokunmak; **men seni çerttim** Ben seni ebeledim. 5. Yontmak *(kurşun kalem)*; **ķalem ~** Kalemin ucunu açmak; **ķarandaş ~** Kurşun kalemin ucunu açmak. 6. Vurmak (ayaz hakkında); **çiçeklerni suvuķ çertti** Çiçekleri soğuk vurdu, ayaz vurdu. ● **~ almaķ** *(mecaz)*

Rahat rahat birini (ya da bir şeyi) seçmek.

Kimerde bir, tısta borandan er tarafḳa yayılġan, çıplaḳ terek dallarının uçları, çırpıçıḳlar kelip, pencerenin camına toḳunalar, onı çerteler. “Arada bir dışardaki fırtınadan her tarafa yayılan, çıplak ağaç dallarının uçları, çalı çırpı gelip pencerenin camına dokunarak, onu çiziyorlar.” -U. Edemova - 3.

Dombranı alıp tizleri ustüne ḳoydı da, tellerini çertip-çertip yırlamaġa başladı. “Dombrayı alıp dizlerinin üstüne koydu da, tellerini şaklatıp türkü söylemeye başladı.” -Çerkez Ali - 1.

çertmemek *(olumsuz)* **çertmek**.

çerttirmek *(ettirgen)* **çertmek**.

çerttirmemek *(olumsuz)* **çerttirmek**.

çerüv *(eski)* Ordu; bk. **çeri**; **~ başı** Ordunun başında duran komutan.

çerva 1. Göçebe hayvan yetiştiricisi. 2. *(mecaz)* Sıska, zayıf (biri); krş. **ḳaḳaç**; **çandır (çantır)**.

çes: *(Kodeks Kumanikus, ağızlarda)* **~ ay** Eylül ayı.

çesuça *(tekstilcilik)* Tüsor, kaba ipek.

çeşim (-mi) Gözler; krş. **kozler**.

çeşit (-ti) 1. Muhtelif; çeşitli, türlü türlü; krş. **muḫtelif**; **~ yerler** Çeşitli yerler. 2. *(biyoloji)* Cins, tür; krş. **tür**. 3.: *(dil bilimi)* **söz ~leri** Söz bölükleri.

Dağlar osken, çeşit ayvanlar doġġan, insanlar peyda olġanlar. “Dağlar büyümüş, çeşitli hayvanlar doğmuş, insanlar ortaya çıkmış.” -Ayuvdağ Efsanesi.

çeşit-çeşit Çeşit çeşit, türlü türlü.

Bu maalde soḳaḳlarda yurülirmi, balaban şeer, çeşit-çeşit adamlar bar... “Bu vakitlerde sokaklarda yürünür mü, büyükşehir, çeşit çeşit insan var...” -E. Umerov - 2.

çeşitli Çeşitli, çeşit çeşit; türlü türlü; krş. **çeşit-çeşit**; **sofrada er vaḳıt ~ aş olmaḳ kerek** Sofrada her zaman çeşitli yemeklerin olması lazım.

Materiallar mevzu ceetinden aktual, çeşitli, oḳunaḳlı, siyasiy ceetten pişkin olmaḳ borçlular. “Yazılar konu açısından güncel, çeşitli, okunaklı, siyasi açıdan pişkin olmak zorunda.” -Z. Kurtnezir - 1.

çeşitlik (-gi) Çeşitlilik; **teessuratlarnıñ ~i** İzlenimlerin çeşitliliği.

Kitaplarnıñ çoḳluġı ve çeşitligi onı şaşmalattı, eyecanlandırdı. “Kitapların çeşitliliği ve çokluğu onu şaşırttı, heyecanlandırdı.” -E. A. Osmanoğlu - 1.

çeşlemek *(ağızlarda)* Seçmek; krş. **saylamaḳ**; **ayırmaḳ**.

çeşm *(şiirsel)* Gözler; krş. **koz(ler)**.

çeşme 1. Pınar, çeşme; krş. **çoḳraḳ**; **selsebil**; **temiz ~** Temiz çeşme; **şeffaf ~ suvu** Şeffaf çeşme suyu; **dağ ~si** Dağ çeşmesi; **~den içmek** Çeşmeden (su) içmek; **kör ~** Bırakılmış (terk edilmiş) çeşme. 2. Fıskıye, fışkırık, şadırvan; krş. **şadırvan**. 3. Musluklu çeşme.

İnanmasañız, ozüñizniñ kozyaş çeşmeniz yanına barıp baḳınız. "İnanmazsanız, gözyaş çeşmenizin yanına gidip bakın." -Mucize Latifesi.

çet 1. Uç; sınır; hudut; krş. **kenar**; **tarla(nıñ) ~i** Tarlanın kenarı; **~ yer** Kenar bölge; varoş. 2. Kenar, köşe; **yavlıḳnıñ ~i naġışlanġan** Örtünün nakışlı kenarı. 3. Dış, harici; krş. **tış** 4. Yabancı, ecnebi; krş. **ecnebiy**; **~ tili** Yabancı dil; krş. **ecnebiy til**; **~ memleket** Yurtdışı; yabancı ülke; krş. **tış memleket**. 5. Yön; **biz ḫalḳ işinden ~te turmadıḳ (***veya* **ḳalmadıḳ)** Biz halkın işlerinden uzak kalmadık (durmadık) (halkın işlerinde seyirci kalmadık); **~te turmaḳ** Kenarda durmak (kalmak); **~ yerde** Kenar bölgede; **~ten** Dışarıdan (bakınca); **~ke taşlamaḳ** a) Kenara atmak. b) *(mecaz)* Kenara bırakmak. c) *(mecaz)* Stok yapmak; tedarik etmek; **~ke** Kenara; **~teki** Kenardaki. 6. Kenar bölge; krş. **kenar (2)**.

Koy çetine çıḳḳanda aḳkoz at mingen bir aḳ saḳallı kişige rast kele. "Köyün kenarına çıkınca akgözata binen bir ak sakallı adama rastlar." -Çorabatır Destanı.

çet-bucaḳ 1. Kenar bölgeler; varoşlar. 2. Etraf, çevre, dolay; **~tan** Her yerden, her yandan, her taraftan.

çete *(tarihi)* 1. Küçük bir isyancı grubu. 2. İsyancı; krş. **çeteci**.

çeteci İsyancı.

çetel Yurtdışı; yabancı; ecnebi; dış; **~ edebiyatı** Ecnebi edebiyatı; krş. **ecnebiy edebiyat**.

çeten 1. Çit; krş. **çit**, **çalman**, **ḳora**. 2. Sepet **(örülmüş)**; krş. **sepet**, **sele**, **tarpi**, **ḫartan**. 3. Kağnı için örülmüş sepet.

çetik (-gi) Ayırt edilmesi amacıyla civcivlerin bacaklarına bağlanan bir ip.

çetin Çetin, sert, şiddetli; **~ adam** Sert adam; **~ oġlan** Sert delikanlı.

çetinleşmek Zorlaşmak; ağırlaşmak; krş. **kerginleşmek**; **işler kettikçe çetinleşe** İşler gittikçe zorlaşıyor.

çetinleşmemek *(olumsuz)* **çetinleşmek**.

çetinleştirmek Zorlaştırmak; ağırlaştırmak; krş. **murekkepleştirmek**; **işni çetinleştirmek** İşi zorlaştırmak.

çetinlik (-gi) Zorluk; güçlük; krş. **kuçlük**.

çetirmek *(Arpatski lehçesi)* Getirmek; bk. **ketirmek**.

çetleme, **çetlev** Uzaklaşma; geri çekilme; kaçınma.

çetlemek Kaçınmak; geri çekilmek; krş. **ḳaçınmaḳ**.

O adamlardan ep çetlep yurmege tırıştı. "O insanlardan hep kaçınıp yürümeye çalıştı." -Çerkez Ali - 1.

çetlememek *(olumsuz)* **çetlemek**.

çetletmek *(ettirgen)* **çetlemek**.

çetletmemek *(olumsuz)* **çetletmek**.

çetlettirmek *(ettirgen)* **çetletmek**.

çetlettirmemek *(olumsuz)* **çetlettirmek**.

çetlevik (-gi) Fındık; bk. **fındıḳ**.

Mısḳılınnı püskül et, taḳ başına, / Çetlevikni kuydürip caḳ ḳaşına. "Alaycılığını püskül et, başına tak, / Fındığı yakarak, kaşına yak(sür)." -Çın.

çetlik (-gi) Kenar; kenar bölge.

çetsiz-bucaḳsız Uçsuz bucaksız; ~ **çöl** Uçsuz bucaksız çöl.

çevermauḫ *(ağızlarda*, botanik) Akasma; bk. **çırmavuḳ**.

çevik (-gi) Çevik, atik, hızlı, becerikli; krş. **areketçen**, **tetik**; **~ yigit** Çevik yiğit.

çevikleşmek Çevikleşmek; çevik duruma gelmek.

çeviklik (-gi) Çeviklik, atiklik, hızlılık, beceriklilik, maharet; **~ke kelgende o episinden ustündir** Çeviklik konusunda o herkesten üstündür.

çevikliknen Çeviklikle, atikçe, hızlıca, çarçabuk, maharetli; **o, darbeden çevikliknen ḳaçındı** Darbeden çeviklikle kaçındı.

çevirilgen *(fiil sıfat)* Ters çevrilmiş.

Ḳart ḫannıñ ḳorḳusı, artıḳ açuvġa çevirilgen. "Yaşlı hanın korkusu, artık kızgınlığa dönmüş." -Altın Beşik Efsanesi.

çevirilme, **çevirilüv** *(eylem adı)* **çevirilmek**; Çevrilme; dönüşme.

çevirilmegen *(olumsuz)* **çevirilgen**.

çevirilmek 1. Çevrilmek, devrilmek; krş. **aylanmaḳ**. 2. Başını çevirmek; arkasını çevirmek 3. *(ağızlarda)* Dönüşmek, halini almak; **tılsımcı nege de tayaḳnen tiyse, o, taşḳa çavrile** Büyücü nereye değnekle dokunsa, o, taşa dönüşür.

Alimniñ emirlerini alġan furuncı, maymun kibi çevirile ve er emirini şu daḳḳası yerine ketire. "Alim'in emrini alan fırıncı, maymun gibi döner ve her emri o dakikada yerine getirir." - Karakulak Hikayesi.

çevirilmemek *(olumsuz)* **çevirilmek**.

çevirilmez Ters çevrilemez; tersinmez; tek yönlü; **~ protsess** Tek yönlü gidiş.

Politsay kirip kelgen ķapıġa çevirilmezden evel ozüni yılmaymaġa mecbur etti. “Polis girip geldiği kapıya dönmezden önce gülümsemeye çalıştı.” -E. A. Osmanoğlu - 1.

çevirmek 1. Çevirmek, döndürmek; **astını ustüne** ~ Altını üstüne çevirmek. 2. Dönüştürmek. 3. Ters çevirmek; **yeñlerni** ~ Kolun yenlerini ters çevirmek. 4. *(matematik)* Çevirmek. 5. Bir dilden başka bir dile çevirmek; krş. **tercime etmek**.

Nenkecan ḫanum eki elini yeudi ķızınıñ omuzlarına atarak, yuzüni onıñ yuzüne ķarşı çevirdi. “Nenkecan hanım iki elini yahudi kızının omuzlarına atarak, yüzünü onun yüzüne doğru çevirdi.” -O. Akçokraklı - 1.

çevirmemek *(olumsuz)* **çevirmek**.

çevirtmek *(ettirgen)* **çevirmek**.

çevirtmemek *(olumsuz)* **çevirtmek**.

çevre 1. Çevre, çember. 2. Kontur, çerçeve; **~ sızıķ** Çerçeve çizgisi; **~ boyu** Çerçeve boyunca. 3. Çevre (doğa); **onıñ ~si eki metr** Onun çevresi iki metre.

Suv aķar billur billur, / Çevresi ķızıl guldir. / Avelegen gogercinnen / Maña sağlığın bildir. “Su akar billur billur, / Çevresi kırmızı güldür. / Havalanan güvercinle / Bana sağlığını bildir.” -Mane.

çevre-çet Civar, dolay, etraf, ortalık; krş. **etraf**, **ortalıķ**; **~te** Ortalıkta, çevrede.

Politsiya kayası, bu ḫaberni alġanı kibi, özünen beraber elli-altmış asker alıp, ķoşunı çevre-çetten sardırġan. “Polis karakolunun kâhyası, bu haberi alınca, kendi ile beraber elli altmış asker alıp, ağılın etrafını kuşatmış.” -Alimnin Eziyetlenmesi Hikayesi.

çevre-etraf Civar, havali, yöre, çevre.

Nazim çevre-etrafķa koz taşladı, ortalıķta can oğlu-can ķalmaġan. “Nazim çevre etrafa göz attı, ortalıkta can oğlu can kalmamış.” -Çerkez Ali - 1.

çevrelemek 1. *(konuşmada)* Çitle (duvarla) çevirmek; etrafına çit çekmek; krş. **ķoralamaķ**. 2. *(konuşmada)* Kuşatmak; krş. **sarmaķ**.

çevrelememek *(olumsuz)* **çevrelemek**.

çevrelengen Çevrili, çevrelenmiş.

çevrelenmegen *(olumsuz)* **çevrelengen**.

çevrelenmek *(edilgen)* **çevrelemek**.

çevrelenmemek *(olumsuz)* **çevrelenmek**.

çevreletmek *(ettirgen)* **çevrelemek**.

çevreletmemek *(olumsuz)* **çevreletmek**.

çevrilmek bk. **çevirilmek**.

çeynemek *(ağızlarda)* Çiğnemek; bk. **çaynamaḳ**.

çezdirmek *(ettirgen)* **çezmek**.

çezdirmemek *(olumsuz)* **çezdirmek**.

çezdirtmek *(ettirgen)* **çezdirmek**.

çezdirtmemek *(olumsuz)* **çezdirtmek**.

çezik (-gi) Çözülmüş, bağlı değil.

Beyaz kolmeginiñ yaḳası çezik, yeñleri tirseklerinece büklenilgen. "Beyaz gömleğinin yakası açık, yenleri dirseklerine kadar bükülmüş." -İ. Paşi.

çezilgen 1. Çözülmüş (ip hakkında). 2. Çözülmüş (düğme hakkında). 3. Gevşemiş, rahatlamış.

çeziliş bk. **çezim**.

çezilmegen *(olumsuz)* **çezilgen**.

çezilmek (I) 1. Açılmak, çözülmek (ip hakkında); **yip çezildi** İp çözüldü. 2. Dinlenmek, gevşemek; **bar, biraz kez - çezilirsiñ** Git, biraz gez, dinlenirsin.

Men ellerimi çezmege çalışam… Eger ellerim çezilse geminiñ dümenini elime keçirsem, onı doġru bir yolġa ḳoyacaġım. "Ben ellerimi çözmeye çalışıyorum… Eğer ellerim çözülürse geminin dümenini elime geçirirsem, onu doğru bir yola koyacağım." -U. İpçi - 2.

Tezden, bularnıñ uçüniñ de tilleri çezile, damarları içinde uyuşḳan ḳanları ḳuvetli aḳmaġa başlaġan. "Kısa zamanda bunların üçünün de dilleri çözülüp, damarları içinde uyuşan kanları kuvvetle akmaya başlamış." - Bekir Mustafa Masalı.

çezilmek (II) Cesaret etmek, göze almak.

çezilmemek *(olumsuz)* **çezilmek**.

çezim 1. Çözüm 2. *(edebiyat)* Son, sonuç.

çezmek (I) 1. Çözmek (bağ vb.); **kopekni ~** Köpeği çözmek; **çez onı!** Çöz onu! 2. Çözmek (düğüm vb.). 3. Düğmeleri çözmek (açmak); **paltosını çez** Paltosunu çöz. ● **tilini ~** Konuşturmak; itiraf etmeye zorlamak.

Men yaġbezni çezip, piteni ekige bolem. "Ben bezi çözüp, pideyi ikiye bölüyorum." -E. Alimov.

Birer-ekişer kade konyak içilgen soñ ekisiniñ de tili çezilip başladı. "Birer ikişer kadeh konyak içildikten sonra ikisinin de dili çözülmeye başladı." -U. Edemova - 2.

çezmek (II) Çözmek (herhangi bir sorun hakkında); **çez!** Çöz!

çezmemek *(olumsuz)* **çezmek**.

çıbalġan Saçları karışık; karışık saçlı; krş. **ḳarışıḳ saçlar**; **ḳapalı**; **çaçal**; **çullu (baraḳ)**.

Dersiñ, ferişte kibi: ustünde bem-beyaz kolmek, saçları çıbalġan, bedeni ateş kibi. “Sanki melek gibi: Üstünde bembeyaz gömlek, saçları dağılmış, bedeni ateş gibi.” -A. Osman - 2.

çıbalıḳ (-ġı) Saçları karışık.

Lâkin, Cemileniñ ḳızarġan yuzüne, çıbalıḳ saçlarına baḳḳanınen, tekrar banaki acınuv duyġusını sezdi. “Lâkin Cemile’nin kızaran yüzüne karışık saçlarına bakmasıyla, tekrar önceki acıma duygusuna kapıldı.” -A. Osman - 2.

çıbalmaḳ Karışmak; tarazlanmak; dağılmak; birbirine girmek (saçlar hakkında).

Endi ise butün vucudını añlaşılmaz, murekkep isler sarıp aldı, başındaki fikirleri biri-birine ḳarıştı, çıbalıp kettiler. “Şimdi ise bütün vücudunu anlaşılmaz, karmaşık hisler sardı, başındaki fikirleri birbirine karıştı, dağılıp gittiler.” -U. Edemova - 1.

çıbalmamaḳ *(olumsuz)* **çıbalmaḳ**.

çıbaltmaḳ Karıştırmak, karmakarışık etmek.

Soñ uzanıp ince parmaḳlarınen onıñ sık saçlarını çıbalttı. “Sonra uzanıp ince parmaklarıyla onun sık saçlarını dağıttı.” -U. Edemova - 2.

çıbaltmamaḳ *(olumsuz)* **çıbaltmaḳ**.

çıbın *(ağızlarda)* Sinek; bk. **çibin**.

Atnıñ omuzları ustündeki yirinli yara ustünde bir top çıbın aylanmaḳta. “Atın sırtındaki irinli yara üzerinde bir top sinek dönmekte.” -E. A. Osmanoğlu - 1.

çıbır *(halk dili)* 1.: **artı ~ olsun!** Allah daha fazlasını versin!; krş. **artı gur olsun**. 2.: **fevralniñ başlarında çillenen ~ ḳavġa ete** Şubat ayının başında “çille” ile “çıbır” kavga ederler *(ilkbaharın yaklaşmasına işaret eden bir söz)*.

çıbır-çıbır bk. **cubur-cubur**.

çıbırılışmaḳ: **o oldi, artından balaları çıbırılışıp ḳaldı** O öldü, arkasında çocukları yetim kaldı.

çıbırmaḳ 1. Akmak (yavaş yavaş); damlamak; dökülmek; **saçaḳtan suv çıbıra** Saçaktan su akıyor; **juvul-juvul kozyaşları çıbıra** Gözyaşları oluk oluk akıyor; **kozyaşları yanaḳlarından çıbırıp ketti** Gözyaşları yanaklarından akıp gitti. 2. *(mecaz)* Arka arkaya gitmek; **apaynıñ artından balaları çıbırıp kele** Kadının peşinden arka arkaya çocukları gidiyor.

Koz yaşları yanaḳları ustünden çıbırıp yerge tüşip kettiler. “Gözyaşları yanaklarından akarak, yere damlamaya başladı.” -Ş. Alâdin - 1.

çıbırmamaḳ *(olumsuz)* **çıbırmaḳ**.

çıbırtmaḳ 1. Yavaş yavaş (damla damla) akıtmak. 2. *(halk dili)* Bitkileri sıra şeklinde dikmek; **tütün fidesi çıbırta edik**, **artımızdan da fiskinen suvara ediler** Tütün fidelerini sıra şeklinde dikiyorduk, ardından da bahçe kovasıyla suluyorduk.

Tilki yavaş yavaş balıḳlarnı çanadan yol boyu çıbırta, soñ, ozü de çanadan tüşip ḳaça ve çıbırtḳan balıḳlarmı toplap aşamağa başlay. "Tilki yavaş yavaş yol boyunca balıkları kızaktan aşağı döker, sonra kendi de kızaktan aşağı inip kaçar ve döktüğü balıkları toplayıp yemeye başlar." -Akıllı Kirpi ve Ayneci Tilki Masalı.

çıbış *(ağızlarda)* Oğlak; bk. **ulaḳ**.

Balalar bağçasına keldim, bizim çibiş ḫastalanġan. "Çocuk bahçesine geldim, bizim keçi yavrusu hastalanmış." -U. Edemova - 1.

çıcaḳ *(ağızlarda)* Sıcak; bk. **sıcaḳ**.

çıdalmaḳ Dayanılmak; tahammül edilmek; **çıdalacaḳ şey degil** Dayanılacak (tahammül edilecek) bir şey değil; **çıdalacaḳ kibi adam** Kötü adam değil; **çıdalacaḳ kibi munasebet(ler)** Çekilir ilişkiler.

çıdalmamaḳ *(olumsuz)* **çıdalmaḳ**; Dayanılamamak, tahammül edilememek; çekilememek; **çıdalmaycaḳ şey degil** Dayanılmayacak bir şey değil; **yuzüm çıdamay (***veya* **barmay)** Vicdanım izin vermiyor (ya da kabul etmiyor).

çıdam Sabır; krş. **sabır**.

Olarnıñ maḳsadları eki yaş, saf yurekni bir-birine yaḳınlaştırmaḳtan, biri-birlerine ḳoşmaḳtan, yekane maḳsad içün kureşmege, kuçlükleri çıdamnen yeñmege davet etmekten ibaret. "Onların amacı iki genç, temiz kalbi birbirine yakınlaştırmaktan, birbirine birleştirmekten, yegane amaç için mücadele etmekten, güçlükleri sabırla yenmeye devam etmekten ibaret." -İ. Abduraman - 1.

çıdamaḳ (*ağızlarda* **tözmek)** Sabretmek, dayanmak, tahammül etmek; krş. **sabır etmek**; **dayanmaḳ**.

Nusret episine çıdadı, episini yeñmege, tırıştı, yeñdi. "Nusret hepsine sabretti, hepsini yenmeye, çalıştı (ve) yendi." -U. Edemova - 2.

çıdamamaḳ *(olumsuz)* **çıdamak**; Dayanamamak.

-Çunki başını egiltip çok çalışmağa Enverniñ kozleri çıdamay edi. "-Çünkü başını eğip çok çalışmaya Enver'in gözleri dayanamıyordu." -U. Edemova - 2.

çıdamlı Sabırlı, dayanıklı; krş. **sabırlı**.

Çunki, olar dağlarda yaşağanlarından daa cesur, daa atik, çıdamlı aydamaḳ ekenler. “Çünkü onlar dağlarda yaşadıkları için daha cesur, daha atik, daha sabırlı haydutlarmış.” -Altın Beşik Efsanesi.

çıdamlıḳ (-ġı) Sabırlılık.

Seit-Ġazı dallarına çatal ḳoyulġan rozmarin terekleri sırasınıñ başında toḳtalıp, bu almanıñ damı, çıdamlıġı, ḳoḳusı ve bereketi aḳḳında ikâye etti. “Seit Gazi dallarına çatal koyulan rozmarin ağaçlarının sırasının başında duraksayıp, bu elmanın lezzeti, sabırlılığı, kokusu ve bereketi hakkında konuştu.” -Çerkez Ali - 1.

çıdamsız Sabırsız; krş. **sabırsız**.

çıgaraḳ *(ağızlarda)* Baca; bk. **çaġaraḳ**.

çıġ Çığ; **ḳar ~ı** Kar çığı.

çıġarmaḳ *(ağızlarda)* Çıkarmak; bk. **çıḳarmaḳ**; **tışḳa ~** Dışarıya çıkarmak.

Bir ḳaç cebe gazeti partretini de çıġardılar. “Birkaç cephe gazetesi portresini de çıkarttılar.” -B. Çobanzade - 2.

çıġır (I) 1. Cığır; çukurluk; çığ kayması sonucunda oluşan iz. 2. *(mecaz)* Yol; krş. **yol**; **~ açmaḳ** Yol açmak; **~ından (***veya* **yolundan) çıḳmaḳ** a) Yoldan çıkmak, yoldan sapmak; b) *(mecaz)* Cığırından çıkmak; doğru ve uygun gidişten ayrılmak; **~ından (***veya* **yolundan) çıḳmaḳ** Yolundan çıkmak; **~ına (***veya* **yoluna) ḳoymaḳ** Yoluna koymak; düzene koymak; **~ına kirmek** Yoluna girmek, gerekli olan biçimde gelişmeye başlamak.

çıġır (II) *(tıp)* Saçkıran *(bir mantarın oluşturduğu, saçları döken bir deri hastalığı)*.

çıġır (III) bk. **çıġırıḳ**.

çıġır (IV) *(teknik)* Blok; makara; kütük; palanga.

çıġırçıḳ 1. *(ağızlarda)* Çark; bk. **çıġırıḳ**. 2. *(zooloji)* Ateş böceği.

çıġırıḳ (-ġı) 1. Tekerlek kesici *(mutfak aleti)*. 2. Çark; krş. **çarḳ**. 3. Makara, dönen tekerlek; krş. **oreke**. 4. Rezervuardaki suyu kaldırma mekanizması. 5. Yükü yukarı kaldırma mekanizması.

Buravcılar bu maşinanıñ çalışuvına alıştılar, onıñ taḳıldısı, gurüldisi ve ara-sıra çıġırıḳlarnıñ, ḳalın tel yipleriniñ maysızlıḳtan ġıyçıldavı olarnıñ ḳulaġına oyle tez kire ki, yerlerinden atılıp turġanlarını duymay ḳalalar. “Burgucular bu makinenin çalışmasına alıştılar, onun takırtısı, gürültüsü ve ara sıra çarklarının, kalın tel iplerinin yağsızlıktan gıcırdaması onların kulağına öyle çabuk giriyor ki,

yerlerinden atılıp kalktıklarını hissetmiyorlar.” -Çerkez Ali - 1.

çığırıḳçı Tornacı; bk. **tornacı**.

çık bk. **çik**.

çıḳ (çıḳı) Çiy; **~ tüşti** Çiy düştü; **~ danesi** Çiy tanesi; **saba ~ı** Sabah çiyi; **~ otu** *(botanik)* Drosera; etçil bir bitki türü.

Arem baġçalarınıñ gonce gulü başını eggen-inci daneleri kibi çıḳ tamlaları onıñ ḫafif yapraḳları uzerinde titreyler. “Harem bahçelerinin gonca gülü başını eğmiş, inci taneleri gibi çiy damlaları onun ince yaprakları üzerinde titriyorlar.” -O. Akçokraklı - 1.

çıḳar-çıḳmaz Çıkar çıkmaz; **~ ḳıçırıp başladı** Çıkar çıkmaz bağırmaya başladı.

Bir taḳır yerge çıḳar-çıḳmaz maşinanıñ motorı çaḫıldap başladı. “Bir düz yere çıkar çıkmaz arabanın motoru gürüldemeye başladı.” -Çerkez Ali - 1.

çıḳarı *(ağızlarda)* Dışarı; bk. **tışarı**.

çıḳarılġan *(fiil sıfatı)* **çıḳarılmaḳ**; Çıkarılmış; **yerden ~lar** *(jeoloji)* Madenler, maden ürünleri; **faydalı ~lar** Yeraltı servetleri.

Yılbaş munasebetinen çıḳarılġan sannıñ şaḳalar bolügini tekrar kozden keçirdi. “Yılbaşı münasebetiyle çıkarılan sayının mizah bölümünü tekrar gözden geçirdi.” -İ. Abduraman - 1.

çıḳarılıcı *(matematik)* Çıkan.

çıḳarılma, çıḳarıluv *(eylem adı)* **çıḳarılmaḳ**; Çıkarılma; **ḳazılıp ~** *(arkeoloji)* Yer altından çıkarılan; fosil.

çıḳarılmaġan *(olumsuz)* **çıḳarılġan**.

çıḳarılmaḳ 1. Bir yerden çıkarılmak. 2. Dışarıya çıkarılmak. 3. Suyla çalkalamak, durulamak; bk. **çayḳalmaḳ**. 4. Fotoğrafı çekilmek.

Lâkin, neçündir, terekler çıḳarılıp atılacaḳ kunü tonunı ters kiye, torsaya o. “Ama nedense ağaçların sökületeceği gün elbisesini ters giyiyor, sinirleniyor.” -Z. Kurtnezir - 1.

çıḳarılmamaḳ *(olumsuz)* **çıḳarılmaḳ**.

çıḳarma, çıḳaruv *(eylem adı)* **çıḳarmaḳ**; 1. Çıkarma (işi). 2. *(matematik)* Çıkarma işlemi; **~ işareti** Çıkarma işareti; **~ ḳaydesi** Çıkarma işleminin kuralı.

Toplaşuvnıñ soñunda Nimetullanıñ butün gunaları tafsilatlı surette yazılġan ve bu sebepten onı işten çıḳaruv aḳḳındaki ḳarar oḳundı. “Toplantının sonunda Nimetullah’ın bütün suçları detaylı bir şekilde yazıldı ve bu sebeple onu işten çıkarma konusundaki karar okundu.” -A. Osman - 1.

Panel çıkaruv işinde de eksiklikler az degil. “Panel çıkarma izinde de eksiklikler az değil.” -İ. Paşi.

çıḳarmaḳ 1. Gezdirmek amacıyla dışarı çıkarmak; **balanı kezmege** ~ Çocuğu gezmeye çıkarmak; çocuğu dışarıda gezdirmek. 2.: **bala** ~ Kuluçkaya yatmak. 3.: **maḫsul işlep** ~ Ürün işleyip üretmek. 4. Bir şeyi bir yerden çıkarmak; **ḳazıp** ~ Kazıp çıkarmak; **mıḫ** ~ Çiviyi çıkarmak; **tiş** ~ Dişi çekmek; **lampoçḳanı (burıp)** ~ Ampulü çıkarmak; **çekip** ~ Çekip çıkarmak; **sıḳıştırıp** ~ Yerinden etmek; yerini almak. 5. (leke) Çıkarmak, yok etmek; **urbadan leke** ~ Kıyafetten leke çıkarmak. 6.: **çamaşır** ~ Çamaşırı (suda) çalkalamak. 7. Çıkarmak (işten); (okul) kaydını silmek; **işten** ~ İşten çıkarmak; **instituttan** ~ Enstitüden kovmak. 8. Taşımak (üst kata); **şeylerni ekinci ḳatḳa** ~ Eşyaları ikinci kata çıkarmak. 9. Karşılamak (masrafını); **masrafını** ~ Masrafını karşılamak. 10. Çıkarmak (gazete), yayımlamak; **jurnal** ~ Dergi çıkarmak; **gazet(a)** ~ Gazete çıkarmak. 11. Çıkarmak (gürültü); **şamata** ~ Şamata koparmak; gürültü çıkarmak. 12. Açığa çıkarmak; **oksigen** ~ Oksijen açığa çıkarmak. 13. Kopyasını yapmak (bir şeyin); **kopiyasını** ~ Kopyasını çıkarmak. 14. Pazara çıkarmak; **satlıḳḳa** ~ Satılığa çıkarmak. 15. Prizden çıkarmak (elektrikli cihaz hakkında); **utüni** ~ Ütüyü kapatmak.

O zaman menim ḳulaġımdaki kupeciklerimi de çıḳarıp almışlardı. “O zaman benim kulağımdaki küpelerimi de çıkarıp almışlardı.” -A. S. Ayvazov - 1.

Hastalıġınıñ ilk aftasında er kes ondan umütini kesken edi. Faḳat, Cin Mambet etraftakilerniñ bu umütsizligini de boşḳa çıḳardı. “Hastalığının ilk haftasında herkes ondan ümidini kesmişti. Fakat, Cin Mambet etraftakilerin bu ümitsizliğini de boşa çıkardı.” -Cafer Seydamet.

çıḳarmamaḳ *(olumsuz)* **çıḳarmaḳ**.

çıḳartı *(tıp)* Çıkartı; **~ maddesi** *(biyoloji)* Çıkartı maddesi; ürün; mahsul.

çıḳartmaḳ *(ettirgen)* **çıḳarmaḳ**.

çıḳartmamaḳ *(olumsuz)* **çıḳartmaḳ**.

çıḳ-çıḳ *(ses taklidi)* Tik tak *(saatin çalışırken çıkardığı ses)*; **~ etmek** Tik tak yapmak; **saat ~ ete** Saat tik tak yapıyor.

çıḳçıḳ balaban *(zooloji)* Salyangoz; **gol ~ı** *(zooloji)* Göl salyangozu; *Lymnaeidae sp*.

–Kireç taşlı yer ḳatlamına tüştik. Çıḳçıḳ balaban ḳaburçaḳları da bar. “-Kireç

taşlı yer tabakasına indik. Salyangoz kabukları da var.” -Çerkez Ali - 1.

çıḳıḳ (I) Çıkık; dışbükey; çıkıntısı olan.

çıḳıḳ (II) *(tıp)* Çıkık *(bir kemik veya organın yerinden çıkmış olması)*; krş. **pertik**; **~ mañlay** Çıkık alın.

Aytḳanda kuçük kuler kozleri ḳısılır, yuvarlaḳ çıḳıḳ mini-mini yanaḳları ḳızarır. “Anlatırken küçük güleç gözleri kısılır; yuvarlak, çıkık, mini mini yanakları kızarır.” -N. Çelebicihan.

çıḳıldamaḳ Tik tak etmek (saat hakkında).

Divardaki saat çıḳılday, pencere camına urulġan ḳar kurpesiniñ şıtırdısı işitile. “Duvardaki saat tik tanlıyor; pencere camına vuran kar taneciklerinin çıtırtısı işitiliyor.” -E. A. Osmanoğlu - 1.

çıḳıldı Tiktak, tıkırtı.

Yazı stolı ustündeki tögerek saatnıñ aynı bir aenkli çıḳıldısı ḫanedeki ozüne ḫas tınç muitni seslendire. “Yazı masasının üstündeki yuvarlak saatin kendine özgü sesi, odadaki kendine has sakinliği seslendiriyor.” -Z. Kurtnezir - 1.

çıḳılmaḳ *(edilgen)* **çıḳmaḳ**.

çıḳılmamaḳ *(olumsuz)* **çıḳılmaḳ**.

çıḳım: **~lar** Tohum filizleri.

çıḳımsız 1. Hep evde oturan, evden çıkmaz. 2. Ümitsiz, çaresiz, içinden çıkılmaz; **~ vaziyet** Ümitsiz (çaresiz, içinden çıkılmaz) bir vaziyet (durum). 3. *(ağızlarda)* Hiçbir şey yapmayı bilmeyen, beceriksiz; bk. **çaresiz**; **beceriksiz**.

Koydeşleri ozleri ketirgen butün şeylerni satıp bitireler, tek bir çıḳımsız Zakir aġa bir şey satıp olamay. “Köylüler getirdikleri bütün eşyaları satar bitirirler, sadece, çaresiz Zakir ağa hiçbir şey satamaz.” -E. A. Osmanoğlu - 1.

çıḳıntı (I) 1. Çıkıntı, kabartı. 2. *(anatomi)* Uzantı.

çıḳıntı (II) Artıklar, kalıntılar; krş. **ḳalimtı**, **taşlantı**.

çıḳıntra *(Buyuklambat ağzında)* Isırgan otu; bk. **ḳıcıtḳan**.

çıḳır-çuḳur bk. **taḳır-tuḳır**.

çıḳırıḳ bk. **çıġırıḳ**.

çıḳırınta, **çıḳırıntı** *(ağızlarda)* Isırgan otu; bk. **ḳıcıtḳan**.

çıḳış 1. Çıkış; **~ta bulunmaḳ** Söz almak, konuşmak (toplantıda vb.). 2. Sitem; çatma; saldırış; **o maña bir ~ etti, şaştım!** Bana öyle bir şey yaptı ki şaştım kaldım! 3.: **~ kelişi** *(dilbilimi)* Ayrılma hali, çıkma hali, uzaklaşma hali, -den durumu.

Bekirnin bu çıḳışı sultannıñ o ḳadar ḫoşına ketken, atta şaḳıldap kulip bergen. “Bekir'in bu çıkışı, Sultan'ın çok hoşuna gitmiş, hatta kahkaha ile gülüvermiş.” -Bekir Mustafa Masalı.

çıḳışamamaḳ Geçinememek; **onıñnen asıl çıḳışamay** Onunla bir türlü geçinemiyor.

çıḳışmaḳ Geçinmek.

çıḳışmamaḳ *(olumsuz)* **çıḳışmaḳ.**

çıḳma: **men ~ Korbekuldenim** Ben ezelden Korbek köyündenim.

çıḳmaḳ 1. Gitmek; **azbarġa ~** Avluya çıkmak; **koylüler çölge işlemege çıḳtı** Köylüler tarlaya çalışmaya gittiler; **o zorna ekinci ḳatḳa çıḳtı** O zar zor ikinci kata çıktı. 2.: **çıḳıp başlamaḳ** a) Çıkmaya başlamak b) Filizlenmek; gelişmeye ve büyümeye başlamak; **çıḳıp turmaḳ** Çıkıp durmak; ara sıra kalkıp çıkmak; **çıḳıp ketmek** Çekip gitmek; **çıḳıp kirmek** Çıkıp girmek; **çıḳıp kormek** a) Çıkıp bakmak; b) Çıkmaya çalışmak; **çıḳıp nefes almaḳ** Çıkıp nefes almak; **çıḳmaġa bilmemek** a) Nasıl çıkacağını bilmemek b) *(mecaz)* Çıkmak bilmemek *(çıkmaya niyeti olmamak)* 3. Meydana çıkmak, görünmek (gök cisimleri hakkında) **kuneş (ay) çıḳtı** Güneş (ay) doğdu. 4. Çözülmek (sorun, mesele hakkında) **mesele çıḳa mı?** Sorun çözülüyor mu? 5.: **seniñ aytḳanın kibi olıp çıḳtı** Senin söylediğin gibi oldu. 6.: **baarge çıḳmaḳ** Bahara çıkmak, bahara kadar yaşayabilmek; **ḫasta baarge çıḳamadı** Hasta bahara kadar yaşayamadı. 7. Yükseğe çıkmak; **bayırnıñ töpesine ~** Dağın tepesine çıkmak. 8. Ortaya çıkmak, görünür olmak; **yorġanı tübünden ayaḳları çıḳıp tura edi** Battaniyenin altından ayakları çıkıyordu; **kemikleri çıḳıp tura** Zayıflıktan kemikleri sayılıyor; **tişleri çıḳıp tura** Dişleri öne doğru geliyor. 9. Çimlenmek, filizlenmek; **boġdaylar endi çıḳıp başladı** Buğday filizlenmeye başladı. 10. Baskısı çıkmak, yayımlanmak; **ḳırımtatar tilinde derslikler çıḳıp başladı** Kırım Tatar dilinde okul kitapları (yayınlanmaya) çıkmaya başladı. 11. Çıkmak (diş hakkında); **balanıñ tişleri çıḳıp başladı** Çocuğun dişleri çıkmaya başladı. 12.: **şarap başıma çıḳtı** Şarap başıma vurdu. 13. Olması gereken yerden çıkmak; **maşnanıñ kopçegi az ḳaldı çıḳmaġa** Arabanın tekerleği az kalsın çıkıyordu. 14. Bir konumdan çıkmak; **çuḳurdan ~** Çukurdan çıkmak; **ağır vaziyetten ~** Zor bir durumdan kurtulmak. 15. Türemek, çıkmak; **o, ocalar ḳorantasından çıḳtı** O, bir öğretmen ailesinde doğdu. 16. Çıktı (ses hakkında); **ses (davuş) çıḳtı** Ses duyuldu; **şamata çıḳtı** Gürültü çıktı. 17:

olar soy olıp çıḳtı Onlar birbiriyle akraba çıktı; **o ḳabaatlı olıp çıḳtı** O suçlu çıktı. 18. Karşısına çıkmak; **onıñ ogüne tavşan çıḳtı (***veya* **çıḳıp ḳaldı)** Önüne tavşan çıktı. 19. Ayrılmak; **oyundan ~** Oyundan çıkmak. 20. Piyasaya çıkmak; **bu yıl konveyerden yañı maşna çıḳtı** Bu sene yeni bir araba modelinin üretimine başlandı. 21. Bulunmak; **o zornen ekinci ḳatḳa çıḳtı** O zorla ikinci kata çıktı; **yoḳ olġan defter divan artından çıḳtı** Kaybolmuş defter, kanepenin arkasından çıktı. 22. Çıkmak (çıban, yara hakkında); **çıban çıḳtı** Çıban çıktı; **kozüne arpaçıḳ çıḳḳan** Gözünde arpaçık çıkmış. 23. Özgür kalmak; **apisten ~** Hapisten çıkmak. 24. Çıkmak (eklem hakkında); **onıñ ḳolu çıḳḳan** Onun kolu çıkıktır. 25.: **aylanıp ~** Yanından geçmek; etrafından dolanarak geçmek; **soñuna ~** Bir işi bitirmek (sonuna kadar götürmek); **adı ~** Adı çıkmak; **atılıp ~** Fırlayıp çıkmak; **açuvı ~** Kızmak, öfkelenmek; **ḳarşı ~** Karşı çıkmak; **aḳıl(ın)dan ~** Aklından çıkmak; unutmak. 26.: **yel çıḳtı** Rüzgar çıktı. 27.: **canı çıḳḳance** Son nefesine kadar. 28.: **yaḫşı (yaramay) olıp çıḳtı** İyi (kötü) olmak. 29.: **onıñ sözünden çıḳma** Onun sözünden çıkma. 30.: **oynaycaġı çıḳḳan** Birden oynamak aklına geldi. 31.: **baḳıp ~** Bakmak, gözden geçirmek; **oḳup ~** Sonuna kadar okumak; **çapıp ~** Fırlayarak çıkmak; **gece(ni) yuḳlamayıp ~** Geceyi uyumadan geçirmek. ● **yoḳḳa ~** Büsbütün kaybolmak; sıfıra inmek; **ondan yaḫşılıḳ çıḳmaz** Ondan iyi bir şey çıkmaz; **türtip ~** *(mecaz)* Açığa çıkmak; meydana çıkmak; ortaya çıkmak; anlaşılmak; **yalan (***veya* **yalan şey) ille bir yerden türtip çıḳa** Yalan illa ki bir yerde ortaya çıkar.

Bayağı yol yurgen son şamatalı balalar çamlıḳ dağına kelip çıḳtı. “Bayağı yol yürüdükten sonra şamatalı çocuklar Çamlık Dağı'na gelip çktılar.” -R. Fazıl - 1.

çıḳmamaḳ *(olumsuz)* **çıḳmaḳ;** Çıkmamak; **evimden çıḳmam, kimseden ḳorḳmam** Evimden çıkmam, kimseden korkmam.

Ḫiç bir yerden ses çıḳmaz, Ağlarım, yaş tamlar yere. “Hiçbir yerden ses çıkmaz, Ağlarım, yaş damlar yere.” -H. Çergeyev.

çıḳrıḳ bk. **çıġırıḳ**.

çıḳsa-çıḳsa Çıksa çıksa; **Ayşe bir yaḳḳa çıḳmay, çıḳsa-çıḳsa tükânġa çıḳa** Ayşe evden çıkmıyor, çıksa çıksa dükkâna çıkar.

çılapçı *(ağızlarda)* Leğen; yalak; tekne; bk. **legen**.

çılbır Dizgin; krş. **tizgin**.

çılçıḳ (-ġı) Kaprisli, şımarık, bir şey beğenmez, tiksinen.

çılçıḳlıḳ İğrenme, iğreniş; tiksinme, tiksiniş.

çıldırmaḳ Çıldırmak, delirmek, aklını oynatmak; krş. **delirmek, aḳılından taymaḳ; çıldırdıñ mı şu?** Sen delirdin mi? Sen çıldırdın mı?

—Yigirmi yıldan eiyade beraber yaşaġan soñ o daa nasıl ayırılışuv? Sen ne, çıldırdıñmı? "__Yirmi yıldan fazla beraber yaşadıktan sonra o daha nasıl ayrılmak? Sen çıldırdın mı?" -A. Osman - 2.

çıldırmamaḳ *(olumsuz)* **çıldırmaḳ.**

çıldırmış Çıldırmış; deli.

çıldırmışça(sına) Çıldırmışçasına; delicesine.

çıldırtmaḳ Çıldırtmak; delirtmek; deli etmek.

çılġamaḳ *(ağızlarda)* 1. Sarmak *(dolama çoraplarını)*. 2. *(mecaz)* Kavramak; krş. **ḳavramaḳ**; **ḳavrap almaḳ.**

çılġav bk. **çulġav**.

Kene ozüniñ çılġavlarını sarıp, çarıḳlarını kiyip, omuzına tasmalı püskül çantasını taḳıp, pıçaġını beline asıp, ḳavalını ḳuşaġı astına ḳıstırıp, çoban ḳalpaġını bir yaḳına basıp, uzun ırġaḳlı tayaġını kokke avelendire berip cemaatnıñ mallarını çölge alıp çıḳtı. "Gene kendisinin çarıklarını sarıp, çarıklarını giyip, omzuna tasmalı püskül çantasını takıp, bıçağını beline asıp, kavalını kuşağının altına kıstırıp, çoban kalpağını bir tarafına basıp, uzun kancalı sopasını göğe havalandırarak halkın hayvanlarını çöle alıp çıktı." - Çerkez Ali - 1.

çılġı: **~ yaġ** *(ağızlarda)* İçyağ, iç yağı; bk. **iç yaġı.**

çılġın Çılgın, aşırı davranışlarda bulunan.

çılġınca(sına) Çılgınca(sına).

Ama Murat çılġınca kozlerini oña tikip turabergen soñ, ister-istemez laḳırdı etti. "Ama Murat çılgınca gözlerini ona dikip durduktan sonra, ister istemez konuştu." -E. A. Osmanoğlu - 1.

çılġıt 1. *(ağızlarda)* Katı pide; bk. **takos.** 2. Renksiz; soluk; **~ kozler** Renksiz gözler.

çılġıtlanmaḳ *(ağızlarda)* Hamileyken yüzünde leke çıkmak; bk. **betinde leke peyda olmaḳ.**

çılım Çağnak, amnios mayii; **sıġırnıñ ~ı aḳa, ġalba buzavlaycaḳ** İneğin suyu geldi, galiba buzağılayacak.

çılḳ bk. **şılḳ.**

çılpıḳ (-ġı) Çapak.

Bin danemiz bir kapikdir, çılpıḳ koz bir aḳayġa, / Deñişirler bir cilikke, ya bir etsiz topayġa. “Bin tanemiz bir kapiktir, çapaklı gözü olan bir adam içini / Değişirler tavuk buduna, ya da etsiz bir aşık kemiğine.” -M. Nuzet - 1.

çılpıḳla(n)maḳ Çapaklanmak, çapak oluşmak; **kozleri çılpıḳla(n)dı** Gözleri çapaklandı.

çım *(ağızlarda)* Kızılcık; bk. **çum**; **ḳızılçıḳ**.

çım-çırt Sessiz; tıs yok; krş. **tımtırış**; **er yer ~ oldı** Etraf sessizleşti.

Lâkin koyniñ çetindeki Fatma ḳartanaynıñ odaçıġınıñ içi çım-çırt. “Fakat köyün kenarındaki Fatma ninenin odacığının içi çok sesssiz.” -U. Edemova - 3.

çımırdamaḳ *(ağızlarda)* Üşümek; bk. **çimirdemek**.

Birden bedeni çımırdadı, titredi. *İçerige kirdi ve oz krovatınıñ ustüne oturdı*. “Birden vücudu ürperdi, titredi. İçeriye girdi ve kendi yatağının üstüne oturdu.” -İ. Abduraman - 1.

çımırı 1. bk. **çımrı**. 2. *(ağızlarda)* Genç görünen, yaşını göstermeyen; **~ korüniş** Genç görünüm; **~ ḳartiyler** Yaşından daha genç görünen nineler. 3. Yuvarlak yüzlü; değirmi çehreli; tombul. 4. Canlı; cesur; hareketli; atik. 5. Dayanıklı; sabırlı.

çımış *(Tuvak ağzında)* Çiğbörek; bk. **çiberek**.

çımḳınmaḳ Biraz atıştırmak.

çımḳınmamaḳ *(olumsuz)* **çımḳınmaḳ**.

çımra *(ağızlarda)* Çapak; bk. **çılpıḳ**.

çımralanġan Çapaklanmış.

çımrı bk. **çımırı**.

çımtım bk. **çimtim**.

Ustlerinde laleniñ resimleri olġan çiniy meşrebelerge birer çımtım çay salıp, soñra ḳaynaḳ suv tökti. “Üstlerinde lale resimleri olan çini bardaklara birer içimlik çay doldurup, sonra kaynar su döktü.” -İ. Abduraman - 1.

çımtımaḳ bk. **çimçimek**.

çın (I) *(ağızlarda)* a) Gerçek; asıl; hakiki; sahi; bk. **çin (1)**. b) Saf; katkısız; temiz.

çın (II) bk. **çıñ**.

çınapet *(ağızlarda)* Pislik, alçaklık, rezillik; bk. **cinabet**.

çınar *(botanik)* Çınar; **~ teregi** Çınar ağacı.

Ḳaraġaçtan, çınardan numune almaḳ kerek... “Karaağaçtan, çınardan örnek almak gerek…” -İ. Abduraman - 1.

çıntı *(ağızlarda)* Asıl, gerçek, hakiki, sahi; bk. **çin**; **aḳiḳiy**.

çıñ Çın, mürtecel şarkı (halk yaratıcılığı; düşünülmeden söylenen şarkı); ~ **aytmaḳ** Çın söylemek; ~ **aytışmaḳ (***veya* **taşlanmaḳ)** Karşılıklı çın söylemek, atışmak.

Kozge alıp dinsiz meni bastırıḳḳa salġanda, / Ḳarındaşım, çıñ defterim evimizde ḳalġanda. "Gözetim altına alıp dinsiz beni hapishaneye koyunca, Kardeşim, çın defterim evimizde kalınca." -A. Giraybay - 1.

çıñcı Çın söyleyen, halk ozanı.

çıñġaraḳ *(ağızlarda)* Baca; bk. **çaġaraḳ**.

çıñġıravuḳ (-ġı) Çıngırdayan; ~ **yılan** *(zooloji)* Çıngıraklı yılan.

Atlı yaḳınlay, kervan develeriniñ boyunlarında çıngıravuḳ sesleri eşitile başlay. "Atlı yaklaşır, kervanın develerinin boyunlarındaki çıngırakların sesleri işitilmeye başlar." -Köroğlu Destanı.

çıñıldama, **çıñıldav** *(eylem adı)* **çıñıldamaḳ**; Tıngırtı; şıkırtı; şangırtı.

çıñıldamaḳ Çıngırdamak, tıngırdamak; krş. **zıñıldamaḳ**.

Başlar düşmeye toḳmaḳlar aşaġı, / Çıñıldayıp çala uçni. "Başlar inmeye tokmaklar aşağı, / Çınlayarak çalar üçü." -Y. Ş. Ali.

çıñıldamamaḳ *(olumsuz)* **çıñıldamaḳ**.

çıñıldı Çınlama, tınlama, tıngırtı, şangırtı.

çıñḳıldamaḳ Şıkırdamak; tıngırdamak; şıngırdamak.

Pialalar çıñḳıldap toḳuştılar. "Kadehler çınlayıp tokuştular." -Çerkez Ali - 1.

çıñkirtmek *(ağızlarda)* Dökmek; bk. **tökmek**.

çıñlamaḳ (I) 1. Çınlamak, tınlamak; şangırdamak; çalmak; **ḳulaġım çınlay** Kulağım çınlıyor. 2. Mürtecel şarkı söylemek.

çıñlamaḳ (II) *(ağızlarda)* Çın söylemek; bk. **çın aytmaḳ**.

Çıñlamaġa kelgenmen, çıñlaycaḳman, / Ya cılatıp, ya cılap ḳaytacaḳman. "Çınlamak için geldim, çınlayacağım, / Ya ağlatıp ya ağlayıp döneceğim." -Çın.

çıñlamamaḳ *(olumsuz)* **çıñlamaḳ**.

çıñlatmaḳ Çınlatmak.

Bir ramazan kunü yatsı maalinde ince ve yuksek bir ses ile oḳulġan ezan butün koyni çıñlatmaḳta edi. "Bir ramazan günü yatsı vaktinde ince ve yüksek bir sesle okunan ezan bütün köyü çınlatmaktaydı." -Cafer Seydamet.

çıpır-çıpır Şıpır şıpır; **ondan ~ ter aḳa** Ondan şıpır şıpır terler akıyor; **kozlerinden ~ kozyaş(ları) aḳa edi** Gözlerinden şıpır şıpır gözyaşları akıyordu.

çıpıt *(ağızlarda)* Yahudi; bk. **çufut**.

çıplaḳ (-ġı) Çıplak; krş. **uryan**.

Aşıḳ Ġarip: -Yoḳ, men mında kibbarlar arasına kirmek istemeyim, siz meni çıplaḳ bacaḳlar yanına kirsetiñiz, -dey. "Aşık Garip: -Hayır, ben bumda kibarların arasına girmek istemiyorum, siz beni çıplak bacakların (fakirlerin) yanına alın, der." -Aşık Garip Destanı.

çıplaḳlanma, **çıplaḳlanuv** *(eylem adı)* **çıplaḳlanmaḳ**; Çıplanma; açık kalma.

çıplaḳlanmaḳ Soyunmak, çıplanmak, çıplak duruma gelmek.

çıplaḳlanmamaḳ *(olumsuz)* **çıplaḳlanmaḳ**.

çıplaḳlatmaḳ Çıplak hale getirmek; giysilerinden soymak.

çıplaḳlatmamaḳ *(olumsuz)* **çıplaḳlatmaḳ**.

çıraḳ (I) (-ġı) 1. Kandil; krş. **şam**; **mum (***veya* **balavuz)** **~** Mum; **stearin ~** Stearin mum. 2. Çıra. ● **seniñ onen ~ın yanar** *(mecaz)* Sen ondan daha çok acı çekersin; **aysa, yandı ~ımız (***veya* **aysa, ~ımız yanacaḳ eken daa)** *(mecaz)* Eyvah, kötü (sıkıntılı) zamanlar bekliyor bizi; krş. **işimiz iş**.

Aḳşam boldı, ḳaranlıḳ... oturamız, / Çıraḳ canmay, aġaç yoḳ evimizde. "Akşam oldu, karanlık... oturuyoruz, / Işık yanmıyor, ağaç yok evimizde." -A. Giraybay - 1.

çıraḳ (II) (-ḳı) Çırak, kalfa, usta çırağı; krş. **ḳalfa, şegirt, yamaḳ**.

çıraḳ (III) (-ġı) Buz saçağı; bk. **saçaḳ buzu**; **tamçı buzu**; **buzlu oḳlav**; **muncul**.

çıraḳçı Mumcu, mum yapan kimse ; krş. **mumcı**.

çıraḳlıḳ (-ġı) Mum ustalığı, mum yapıcılığı.

çıray Yüz ifadesi, yüz rengi, görünüş; krş. **sıfat, sima, çere, yuz**; **~ı ḳaçḳan** Yüzü solmuş; **~ı kulip başladı** Yüzü gülmeye başladı; **~ı bozuldı** Yüzü düştü.

Onıñ çırayı ḳızarġan, yutḳuna, bir şeyler aytacaḳ ola, lâkin bir türlü söz tapalmay edi. "Onun yüzü kızarmış, yutkunuyor, bir şeyler söylemek istiyor, fakat bir türlü söz bulamıyordu." -A. Odabaş.

çırberek *(ağızlarda)* Çiğbörek; bk. **çiberek**.

çır-çıplaḳ Çırıl çıplak.

Biriniñ eki kozü de kör, ekincisi çır-çıplaḳ tilenci, uçüncisi de eki ayaġı olmaġan kişi eken. “Birinin iki gözü de kör, ikincisi çır-çıplak dilenci, üçüncüsü ise iki ayağı olmayan bir adam imiş.” -Bekir Mustafa Masalı.

çırçır *(ağızlarda)* Çiğbörek; bk. **çiberek.**

çır-çır: **~ mazin** *(zooloji)* Ağustos böceği; **~ mazin bocekler** Ağustos böcekleri.

Çölde çır-çır mazinler çırıldaylar, bodeneler sayraylar. “Bozkırda ağustos böcekleri, cırlıyorlar, bıldırcınlar ötüyordu.” -E. A. Osmanoğlu - 1.

çırçırlamaḳ *(konuşmada)* Cırıldamak.

çırçırna *(zooloji)* 1. Ocak çekirgesi, cırlak; cırcır böceği; krş. **çırlaḳ**; ~ **çırılday** Cırcır böceği cırıldıyor. 2. *(mecaz)* Gözü sulu, gözü yaşlı *(çocuklar hakkında)*; krş. **aġlavuḳ.**

çırıl-çıplaḳ bk. **çır-çıplaḳ.**

çırıldamaḳ 1. Cırıldamak. 2. *(ağızlarda)* Cıvıldamak; bk. **çivildemek.**

Dırıl-dırıl dırılday, / Çoçamiler çırılday. / Keldi baar, ḳoḳuy mart, / Al ḳalaḳay, çalman art! “Diril-diril dırıldıyor, / Kuşlar cınldıyor. / Geldi bahar, kokuyor Mart, / Al kalakay, çalman art!” -A. Latifzade - 1.

çırıldaşmaḳ Cırıldamak (karşılıklı olarak), cır cır diye ses çıkarmak; **çır-çır mazinler çırıldaşalar** Ağustos böcekleri cırıldıyor.

Çegertkiler toḳtamay çırıldaşa. “Çekirgeler aralıksız cırlıyor.” -M. Ablalimov.

çırıldaşmamaḳ *(olumsuz)* **çırıldaşmaḳ.**

çırıldı Cırıltı.

Etraf çım-çırt, tek çegertkilerniñ çırıldısı, atlarnıñ çırt-çırt etip piçen çaynaġanı, patta-satta fışḳırġanları eşitile. “Etraf sessiz, sadece çekirgelerin sesi, atların çırt çırt edip otları çiğnemelerinin sesi duyuluyor.” -M. Ablalimov.

çırım 1. Pinekleme, kısa uyku; **bir ~ etmek** Kestirmek, kısa bir süre uyumak; **maña bir ~ almaḳ kerek** Benim biraz uyumam gerekiyor; **bir ḳaraim ~ı alayım** Gidip biraz uyuyayım; **gece bir ~ bile etmedim** Gece bir dakika bile uyuyamadım. 2. Biraz, azacık; krş. **direm.**

Oturġan yerinde çantasını başınıñ astına ḳoyıp çırım ala, ḳalın sigar sara, soñra keyfnen dumanlata. “Oturduğu yerde çantasını başının arkasına koyup dinleniyor, kalın sigara sarıyor, sonra keyifle tüttürüyor.” -A. Osman - 1.

çırış Çiriş; hamur kolası; krş. **tutḳal**; **yelim.**

çırışlamaḳ 1. Tutkallamak; tutkal sürmek. 2. Alçıya almak.

çırışlamamaḳ *(olumsuz)* **çırışlamaḳ**.

çırışlanġan Tutkallanmış.

çırışlanmaġan *(olumsuz)* **çırışlanġan**.

çırışlanmaḳ *(edilgen)* **çırışlamaḳ**.

çırışlanmamaḳ *(olumsuz)* **çırışlanmaḳ**.

çırışlatmaḳ *(ettirgen)* **çırışlamaḳ**.

çırışlatmamaḳ *(olumsuz)* **çırışlatmaḳ**.

çırkın *(ağızlarda)* Çirkin; bk. **çirkin**.

çırlaḳ *(zooloji)* Ocak çekirgesi; krş. **çırçırna**.

çırlaḳ-çıplaḳ 1. *(mecaz)* Yarı çıplak *(çok fakir giyinmiş)* 2. Çırılçıplak; **bizni Ḳırımdan ~ çıḳardılar** Bizi Kırım'dan çırılçıplak çıkardılar.

–Veli, biz seni boyle çırlaḳ-çıplaḳ çıḳıp ketgeniñizge razı degilmiz, -dedi olar tayaḳlarını yerge tirep. "-Veli, biz sizin böyle yarı çıplak çıkıp gitmenize razı değiliz, dedi onlar sopalarını yere dayayıp." -Çerkez Ali - 1.

çırlama 1. *(aşçılık)* Bir çeşit gözleme; krş. **bazlama(ç)**. 2. Krep. 3. *(ağızlarda)* Çiğbörek; bk. **çiberek**. 4. *(ağızlarda)* Sahanda yumurta, omlet.

çırlatmaḳ *(ağızlarda)* Şarkı söylettirmek; bk. **yırlatmaḳ**.

çırmalmaḳ *(edilgen)* **çırmamaḳ**.

çırmalmamaḳ *(olumsuz)* **çırmalmaḳ**.

çırmamaḳ 1. Sarmak; krş. **sarmaḳ**. 2. Sarmalamak, paket yapmak.

çırmamamaḳ *(olumsuz)* **çırmamaḳ**.

çırmaşmaḳ Sarılışmak; birbirine geçmek; dolaşmak; **çırmavuḳ ḳoraġa ḳarşı çırmaşıp kete** Sarmaşık, duvardaki çıkıntıların etrafını sarıp yetişiyor.

Ustündeki ferecesiniñ uzun etekleri ayaḳlarına çırmaşıp, o bir ḳaç kere turıp yıḳıldı. "O, üstündeki elbisesinin uzun etekleri ayaklarına dolaşıp, birkaç kere düşüp kalktı." -A. Osman - 2.

çırmav 1. *(eski)* Dolak, tozluk (ayak için); **asker ~ı** Asker tozluğu. 2. Sargı *(elektrik bobin sargısı gibi…)*.

çırmavlı Sarmalı; sargılı.

çırmavsız Sarmasız, sargısız; **~ tel** Sargısız tel.

çırmavuḳ (-ġı) *(botanik)* Orman sarmaşığı; **ḳaya ~ı** Kırım sarmaşığı; *Hedera taurica*.

Şorbacısı ne tarafḳa burulsa, o tarafḳa ketmege sözsiz azır olġan kuçlü torı at şimdi aşıḳmay doġru adımlay ve kade-kade yol çetindeki çırmavıḳlarnı yuzip-yuzip avuzlığınen beraber çaynay. "Sahibi ne tarafa çevirirse o tarafa gitmeye itirazsız hazır olan güçlü doru

at, acele etmeden düz adımlıyor ve ara sıra yol kenarındaki sarmaşıkları kopararak ağızlığıyla beraber çiğniyor.” -M. Ablalimov.

çırpı Çalı çırpı, çırpı.

Olar yuva yasamaḳ içün boyle çırpılarnı aramaḳnen bulamaylar, -dep kule ediler. “Onlar yuva yapmak için böyle çırpılan arayıp da bulamıyorlar, diye gülerlerdi.” -C. Ahmetov.

çırpınmaḳ 1. Çarpmak *(yürek hakkında)*; bk. **urmaḳ**; **yuregi çırpına (***veya* **ura)** Yüreği çarpıyor. 2. Çırpınmak; acı ile debelenmek; acılar içinde kıvrılmak.

Aceba altın ḳafes içinde çırpına ekenmi? -deye kendi-kendine tüşüne edi. “Acaba altın kafes içinde çırpınıyor mu? diye kendi kendine düşünüyordu.” -O. Akçokraklı - 1.

çırpıntı Çırpıntı, çırpınma.

çırpmaḳ: **el ~** Çırpmak (el), alkışlamak.

Oturġanlar birdemliknen el çırptılar. “Oturanlar hep birlikte alkışladılar.” -Z. Kurtnezir - 1.

çırt Çıt; **~ etmey** Çıt yok; **bir şiy ~ etse, otü patlay** Bir şey “çıt” etse, ödü patlıyor.

çış-çış: **~ etmek** *(çocuk dili)* Çiş yapmak.

çıta (I) Çıta, lata (tahtası).

çıta (II) 1. Zar; film; krş. **zar**; **soġan ~sı** Soğan çıtası; **polietilen ~sı** Polietilen film. 2. Zar, perde; **~ ḳanatlılar** *(biyoloji)* Perdekanatlılar.

Bu arada Rüstem ḳapıġa doġurıldı, yufḳa buz çıtasınen ortüli tayġaḳ aġaç basamaḳlardan yuvrıp aşaġı tüşti. “Bu arada Rüstem kapıya doğruldu, ince buz çitasıyla örtülü kaygan ağaç basamaklardan aşağıya indi.” -E. A. Osmanoğlu - 1.

çıta (III) *(eski)* Mızrak; krş. **mızraḳ**.

çıtır-çıtır *(ses taklidi)* Çatır çatır, çatır çutur; **~ yanmaḳ** Çatır çatır yanmak, çatırtıyla yanmak; **odunlar ~ yana** Odunlar çatır çatır yanıyor.

çıtırdamaḳ Çatırdamak; **çıtırdap yanmaḳ** Çatırdayarak yanmak.

Ateşte çıtırdap yana da, insannıñ baḫtı içün kül olıp toprakḳa sepile. “Ateşte çıtırdayıp yanar da, insanın mutluluğu için kül olup toprağa saçılır.” -Çerkez Ali - 1.

çıtırdamamaḳ *(olumsuz)* **çıtırdamaḳ**.

çıtırdı Çatırtı, çıtırtı.

Yalıñız çıtırdıdan kelgen kişiyi duymaḳ mumkün edi. “Yalnız çıkardığı çıtırtıdan gelen kişiyi fark etmek mümkündü.” -Cemil Seydamet - 1.

çıtırman 1. Sık, gür, geçilmez (orman hakkında); **~ dağ** Gür orman. 2. Çıkra, çalılık.

Yol çıtırman dağlıḳ içinden keçe. "Yol geçmesi zor bir dağlık içinden geçiyor." -E. A. Osmanoğlu - 1.

çıtırmanlanmaḳ bk. **çıtırmanlaşmaḳ**.

çıtırmanlaşmaḳ Her tarafı çalılarla kaplanmak.

Saçları, saḳalları, çıtırmanlaşıp ḳalġan! "Saçları, sakalı gürleşmiş!" -E. Umerov - 2.

çıtırmanlıḳ (-ġı) Gür bitki örtüsünden dolayı girilemeyen yer; **dağ ~ı** Ormanın en sık yeri, ormanın derinlikleri.

Abdulḳadır butün otrâdı telükeye ḳoymaḳ istemegeninden dağın ḳoyu çıtırmanlıḳ yerine çekildiler. "Abdülkadir bütün grubu tehlikeye koymak istemediğinden, ormanın en sık kısmına doğru çekildiler." -Cemil Seydamet - 1.

çıtlı: **~ ḳavun** *(botanik)* Kabuk çıtırlanması çok belirgin olan bir kavun türü.

çıyaḳ-çıyaḳ Cıyak cıyak (bağırma, ses çıkarma); **çaylaḳ ~ ḳıçıra** Çaylak kuşu cıyak cıyak bağırıyor.

çıyır-çıyır Cayır cayır; **~ yanmaḳ** Cayır cayır yanmak.

Yarabbi, Yarabbi ḳulunu yaḳaydıñ da, kozlerime ḳarşı dünyalardan sevgili olan bigunâḥ, masum oğulçığımı çıyır-çıyır yaḳmay edin! "Yarabbi, yarabbi, kulunu yakaydın da, gözlerimin önünde sevgili, günahsız, masum oğulcuğumu cayır cayır yakmayaydın!" -S. A. Özenbaşlı.

çıyḳ-çıyḳ: **~ ḳıçırmaḳ (***veya* **bağırmaḳ)** Ciyak ciyak bağırmak.

çıyḳıl-çıyḳıl: **~ (***veya* **ġıyḳıl-ġıyḳıl) çalmaḳ** Dıngırdatmak; gıcırdata gıcırdata çalmak.

çıyḳıldaġan *(fiil sıfatı)* Cıyak cıyak bağıran; keskin çığlık atan.

çıyḳıldama, **çıyḳıldav** *(eylem adı)* **çıyḳıldamaḳ**; Keskin çığlık, ciyak ciyak bağırma.

çıyḳıldamaġan *(olumsuz)* **çıyḳıldaġan**.

çıyḳıldamaḳ 1. Bağırmak (çocuklar hakkında). 2. Cıyak cıyak bağırmak; keskin çığlıklar atmak. 3. Ses çıkarmak (çaydanlık hakkında); **soba ustünde çaynik çıyḳıldap tura** Sobanın üzerinde çaydanlık ses çıkarıyor.

Bu arada plastinka bitti, ine bir ḳaç kere daa çıyḳıldap aldı, sonra tars etip toktadı. "Bu arada plak bitti, iğne bir kaç kere daha dönebildi sonra tak diye durdu." -U. Edemova - 2.

çıyḳıldamamaḳ *(olumsuz)* **çıyḳıldamaḳ**.

çıyḳıldatmaḳ *(ettirgen)* **çıyḳıldamaḳ**.

çıyḳıldatmamaḳ *(olumsuz)* **çıyḳıldatmaḳ**.

çızġı *(ağızlarda)* Çizgi; bk. **çizgi**.

çızġıç bk. **sızġıç**.

çızıḳ *(ağızlarda)* Çizgi, hat; bk. **sızıḳ**.

Er yerde çızılġan çızıknen yurülmey. "Her yerde çizilmiş çizgide yürünmüyor." -U. Edemova - 2.

çızma Çizme; **~ kiyip yurmek** Çizme giymek. ● **eki ayaġını bir ~ġa soḳmaḳ** *(atasözü)* İki ayağını bir pabuca sokmak *(bir kimseyi, bir işi yapması için zorlamak, sıkıntıya sokmak)*.

Ayaḳlarına yaltıravuḳ çızmalarını kiye. "Ayağına parlak çizmelerini giyer." - Mirzanen Nogay Masalı.

çızmacı Kunduracı, ayakkabıcı; krş. **ayaḳḳapçı**.

çızmaḳ *(ağızlarda)* Çizmek; bk. **sızmaḳ**.

Eger subetdeşim tanış olmasa, men onıñ butün resimini çızıp oturmayım. "Eğer sohbet ettiğim tanıdık olmazsa, ben onun bütün resmini çizemiyorum." -E. Umerov - 1.

çiban Çıban.

çiberek (-gi) Çiğbörek; **~ pişirmek** Çiğbörek pişirmek; **~ aşamaḳ** Çiğbörek yemek; **bir oturġanda sekiz ~ aşay** Bir oturuşta sekiz çiğbörek yiyor; **~ çetleri** Çiğböreğin kenarları; **~ çetlerini aşamaġa seve** Çiğböreklerin kenarlarını yemeyi seviyor; **mingen ~** *(ağızlarda)* Börek; bk. **borek**; **peraşki**; **"Yaġ yoḳ, un yoḳ, ḳıyma tapsam ~ pişirir edim"** *(şaka)* "Yağ yok, un yok, kıyma olsaydı çiğbörek pişirirdim".

Ḳasap tükânları ogünde çengelge asılġan semiz ḳoylarnı korgende, şiş kebaplar ḳızarıp, ḳabarıp pisken çibereklerin ḳoḳusını alġanda, Ayşe tatay yaman ola. "Kasap dükkânlarının önünde çengele asılmış semiz koyunları görünce, kızaran şiş kebapların, iyice pişen çiğböreklerin kokusunu alınca, Ayşe abla fenalaşır." -U. İpçi - 1.

çiberekçi Çiğbörek yapan usta.

Mesele añlaşḳan soñ, çiberekçi celkesini ḳaşıy... "Mesele anlaşıldıktan sonra, çiğbörekçi ensesini kaşıyor." -U. İpçi - 1.

çiberekçilik (-gi) Çiğbörek yapma işi.

çiberekẖane Çiğbörek salonu.

çibiç (çibişç) *(Kerçenski ağızlarda)* İki yaşında bir oğlak (keçi yavrusu).

çibin 1. *(zooloji)* Sinek; **balaban (ufaḳ) ~** Büyük (küçük) bir sinek; **yeşil ~** Yeşil sinek; **ḳatalaḳ ~i** At sineği, iviz; **at ~i** Sığır sineği, büve; krş. **sıġır sinegi (***veya* **sinesi)**; **~ mantarı** *(botanik)* Yalancı altın mantar; **~ler vızılday**

Sinekler vızıldıyor; **anda sürü-sürü ~ bar (***veya* **anda ~iñ adı-esabı yoḳ)** Orada bir sürü sinek var; **~ler ziyan ketire** Sinekler zarar veriyor; **~ler - ḫastalıḳ taşıyıcılarıdır** Sinekler, hastalık taşıyıcısıdır; **ḳurt ~** Yaban arısı, eşek arısı; krş. **eşek arı**; **ḳavaḳ arı**. 2.: **boz ~ ḳuş** *(zooloji)* Sinekçil; krş. **çibinci**. ● **~ bacaḳ** İnce bacaklı; **o ~ kibi yengil** O tüy gibi hafiftir; **~leri tuttı** *(mecaz)* Nazlanmaya (kapris yapmaya) başladı; **~ni deve etip aytmaḳ** *(atasözü)* Pireyi deve yapmak; **ses-soluḳ yoḳ, ~ uçsa, eşitile** Ses seda yok, sinek uçsa duyulacak.

Onıñ ustünde aş degil, çibin bile peyda olmadı, -dey. "Onun üstünde yemek değil, sinek bile meydana gelmedi, der." -Turna Babay Masalı.

çibinci *(zooloji)* Sinekçil; krş. **boz çibin ḳuş**.

çibintayaḳ Sinek yok edici, sinek öldürme aleti.

çibis *(zooloji)* Kız kuşu; krş. **ḳızḳuşu**.

çiçeçik (-gi) *(küçültme)* Küçük çiçek.

çiçek (I) (-gi) **(***ağızlarda* **çeçek; şeşek)** 1. Çiçek; **ḳoḳulı** ~ Kokulu çiçek; **kırmızı ~** Kırmızı çiçek; **dülber** ~ Güzel çiçek; **orman ~leri** Orman çiçekleri; **keç açḳan ~ler** Geç açan çiçekler; **beyaz ~** a) Beyaz çiçek. b) Binyaprak; **çöl ~leri** Kır çiçekleri; **parlaḳ ~ler** Parlak renkli çiçekler; **~ destesi (***veya* **demeti)** Çiçek demeti; **içinde ~leri olġan vaza** İçinde çiçekleri olan vazo; **~lerni ḳoparmaḳ** Çiçekleri koparmak; **bu ~niñ adı ne?** Bu çiçeklerin adı ne?; **ev ~i** Ev çiçeği; **~ bazarı** Çiçek pazarı; **~ açması** Çiçek açması; **~ açuv** Çiçeklenme *(çiçeğin açma zamanı)*; **~ yapraġı** *(botanik)* Taç yaprağı; **~ yataġı** *(botanik)* Çiçek tablası, reseptakel; **~ bermek (***veya* **bağışlamaḳ)** Çiçek vermek (hediye olarak); **bu çiçekler solmak bilmey** Bu çiçekler uzun süre solmuyor; **ḳadife ~** *(botanik)* Hint karanfili. 2. Kırım Tatarlarında halı deseni.

Biriktirdiġi paralarını saḳlamaḳ içün kendisinden çiçek aldığı baġçevana vermiş idi. "Biriktirdiği paraları, saklaması için, çiçek aldığı bahçıvana vermişti." -A. S. Ayvazov - 1.

çiçek (II) *(tıp)* Çiçek hastalığı; **suv ~i** *(tıp)* Suçiçeği; **~ten betinde çubarlıḳ (***veya* **çubarlığı) bar** Çiçek hastalığına yakalandığından yüzünde çiçek bozukları var.

Uç balamızını da çiçek ḫastalığı aldı. "Üç çocuğumuzu da çiçek hastalığı aldı." -A. Hilmi.

çiçek (III) Nisan (ayı); krş. **nisan**.

çiçekçi Çiçekçi; **~ ḳız** Çiçekçi kız.

çiçekçilik (-gi) Çiçekçilik; **~ yapmaḳ (***veya* **~nen oğraşmaḳ)** Çiçekçilik yapmak, çiçekçilikle uğraşmak.

çiçekli (*ağızlarda* **çeçekli)** 1. Çiçekli; **~ çimenlik** Çiçekli otlak. 2. Renkli, desenli; **~ basma** Renkli basma. 3.: **~ osümlikler** Çiçekli bitkiler.

çiçeklik (-gi) 1. Çiçek tarhı, bahçede çiçek kısmı. 2. Çiçek vazosu. 3. *(etnografya)* Duvarda süs eşyasını koymaya yarayan oyuk.

çiçi(y) *(çocuk dili)* Et; **şimdi oğlum ~ aşaycaḳ** Şimdi oğlum et yiyecek.

çidi *(Uskütski lehçesi)* Kedi; bk. **mışıḳ.**

çiel *(ağızlarda)* Siğil; bk. **süyel.**

çift 1. Çift; **bir ~ çızma** Bir çift çizme; **oyuncılarnıñ bir ~i çetke çıḳtı** Dans edenlerden bir çift kenara çekildi; **~ ḳapı** Çift kapı; **~ pencere** Çift pencere; **~ erende** Çift rende. 2. İki manalı; **~ başlı ḳartal** *(tarihi)* İki başlı kartal; **~ ḳanatlı** İki kanatlı; **~ aġızlı anaḫtar** İki ağızlı anahtar; **~ aġızlı ḳılıç** İki tarafı keskin olan kılıç; **~ tuyaḳlılar** *(zooloji)* Çatal tırnaklılar; **~ ḳanatlılar** *(zooloji)* Çiftkanatlılar; **~ minareli cami** Çifte minareli cami. 3.: **bir ~ ayaḳḳap** Bir çift ayakkabı. 4.: **tekmi, ~mi?** Tek mi, çift mi?. 5.: **~ sayı** Çift sayı; **~ kunler** Çift günler. 6.: **~ mana** İkili anlam; **~ manaġa kelgen söz** İki anlamlı söz. ● **~ kormek** Çift görmek; **bir ~ söz** İki çift laf; **saña bir ~ sözüm bar** Sana iki çift lafım var.

Sen andan bir çift ayaḳḳap ketirt. “Sen oradan bir çift ayakkabı getirt.” -U. Edemova - 2.

çiftçi Çiftçi, tarımcı; krş. **eginci, ziraatçı.**

çift-çift (*konuşmada* **çifte-çifte)** Çift çift, çifter çifter, ikişer, ikişer; **~ olıp yurmek** İkişer ikişer olup yürümek.

Çift-çift fenerler yeşil yarıḳnen parıldamaḳtalar. “Çift çift fenerler yeşil ışık saçıp parlamaktalar.” -E. Umerov - 1.

çiftçilik (-gi) Çiftçilik, tarım, ziraat; krş. **ziraatçılıḳ, egincilik; şeer ~i** Şehir tarımı.

çifte 1. *(konuşmada)* Çift; krş. **çift; ~ beñli ḳız** Çift benli kız; **yanaġında ~ beñi bar** Yanağında iki ben var; **boyle ḳaş, boyle koz kimde bar, al yanakta ~ beñler kimde bar?** Böyle kaş, böyle göz kimde var, al yanakta çift ben kimde var. 2. Çifte; ikili; **~ şamdan** İkili şamdan. 3. Çifte (tüfek). ● **~ atmaḳ** Çifte atmak, tekme atmak.

Mektebin buyük, çifte ḳanatlı, aḳ boyalı ḳapılarından içeri kirdik. “Mektebin büyük, çifte kanatlı, beyaz boyalı kapılarından içeri girdik.” -N. Çelebicihan.

çifte-çifte *(konuşmada)* Çift çift, çifter çifter, ikişer, ikişer; krş. **çift-çift.**

çiftleşmek Çiftleşmek.

çiftleşmemek *(olumsuz)* **çiftleşmek.**

çiftleştirmek Çiftleştirmek.

çiftleştirmemek *(olumsuz)* **çiftleştirmek.**

çiftlik (-gi) 1. Çiftlik; **~ saibi** Çiftlik sahibi. 2. Çift olma durumu 3. *(tarihi)* 20-30 akrlık tarla *(sadece bir pullukla işlenebilen toprak parçası)*.

çiftlikçi Çiftçi.

çigar *(Alupkin ağzında)* Sigara; krş. **sigar (sigyar).**

çigit 1. Pamuğun tohumu. 2. *(Yujnoberejnı ağzında)* Meyve çekirdeği. 3. Çekirdek kabuğu.

çigrikçi *(Kodeks Kumanikus)* Tornacı; bk. **tornacı**; **çığırıḳçı.**

çik (-ki) Aşık kemiğinin içbükey tarafı.

çikli-bukli *(konuşmada, mecaz)* Tutarsız; bk. **tutarlı.**

çil (I) 1. Çilli; benekli; çiçek bozukları olan, çopur yüzlü; krş. **çubar**. 2. Çil; bk. **sepkil.**

Yuz otuz cıl içinde tap negizinden ağılıp, / Çilday tozdıḳ, darḳadıḳ, cat-cav ḳaldı sıġayıp. “Yüz otuz yıl içinde ta temelinden yıkılıp, / Çil gibi ufalandık, dağıldık, yabancı düşman kaldı sıgayıp.” -Ş. Bektore - 1.

çil (II) *(zooloji)* Keklik; krş. **keklik.**

Memer ḳaya oyılmaz, / Çil balası soyulmaz. / Bir yuz degil biñ yaşasañ, / Bu dünyaġa toyılmaz. “Mermer kaya oyulmaz, / Keklik yavrusu kesilmez. / Bir yüz değil, bin yaşasın, / Bu dünyaya doyulmaz.” -Mane.

çilengir Çilingir; **demir işlerinen oğraşḳan adamġa ~ deyler** Demir işlerini yapan insana çilingir derler.

Çilengirler, elektrikler, ustalar gece-kundüz nevbetçilik yaptı, kaza olmasına yol bermediler. “Çilingirler, elektrikçiler, ustalar gece gündüz nöbetçilik yaptı, kaza olmasına yol vermediler.” -İ. Paşi.

çilim Nargile çeşidi; krş. **nargile**; **~ çekmek** Nargile çekmek; **~ ḳoymaḳ** Nargile koymak.

çilingir bk. **çilengir**.

çille Kırk günlük bir dönem; **yaz ~si** Kırk günlük yaz dönemi *(23 Haziran ile 5 Ağustos arasında, en sıcak yaz günleri)*; **ḳış ~si** Kırk günlük kış dönemi *(23 Aralık ile 5 Şubat arasında, en soğuk kış günleri)*.

Olar yaznıñ çille sıcaġında azbarnıñ ortasında ateş yaḳıp, garajlar ustüne çıḳıp, azbarlarda bazı adamlar

tarafından oturtılğan yemiş tereklerініñ pıtaḳlarını sındırıp, iç bir şey tapmağanda bir-birine taş atıp oynaylar. “Onlar yazın bunaltıcı sıcağında bahçenin ortasına ateş yakıp, garajların üstüne çıkıp, bahçelerde bazı insanlar tarafından dikilen meyve ağaçlarının dallarını kırıp, hiçbir şey bulamazlarsa birbirleriyle taş atıp oynuyorlar.” -Çerkez Ali - 2.

çilmek *(ağızlarda)* Kesmek; bk. **çelmek**.

çil-parça (*konuşmada* **çil-ufaḳ)** Paramparça, parça parça; **~ etmek** Paramparça etmek; **~ olmaḳ** Paramparça olmak; **savutlarnı ~ ettiler** Kapları paramparça ettiler.

–Lânet olsun, bar ediñiz, yoḳ oluñız! – dep, koşedeki resimlerni iddetnen ḳoluna aldı da, çil-parça etip, çöplük sepetine bıraḳtı. “-Lanet olsun, vardınız, yok olunuz, diye köşedeki resimleri hiddetle eline aldı ve paramparça ederek çöp sepetine attı.” -İ. Paşi.

çiltelemek Parçalamak; didik didik etmek; **yurekni çilteley** *(mecaz)* Yüreği parçalıyor, çok üzüyor.

çiltelememek *(olumsuz)* **çiltelemek**.

çiltelengen Parçalanmış, didik didik edimiş.

çiltelenmegen *(olumsuz)* **çiltelengen**.

çiltelenmek Parçalanmak.

çiltelenmemek *(olumsuz)* **çiltelenmek**.

çilter 1. File, ağ; **~ çorap** File çorap. 2. *(anatomi)* Ağ tabaka, retina. 3. Parmaklık, kafes; krş. **çabaḳ (3)**; **parmaḳlıḳ**.

Azbarnıñ uç tarafı çilter telnen ḳoralı. “Avlunun üç tarafı da telli çitlerle çevrili.” -M. Ablalimov.

çil-ufaḳ bk. **çil-parça**.

çim 1. Çim, çimen, çimenlik; **~ basḳan yer** Çimle kaplanmış toprak. 2. *(botanik)* Ayrık otu; krş. **domuztamır** 3. Filiz.

çimbaloz *(konuşmada)* Kırım bahçelerinde kalan meyvelerin toplanması; krş. **çombala**; **maşaḳ**.

çimçiklemek Hafifçe çimdiklemek.

Ogden eseyatḳan dımlı, suvuḳ yel ḳulaḳlarnı çimçilep ala, paltonıñ yaḳasından, eñlerinden içerige kirmege yol ḳıdıra. “Önden esmekte olan soğuk yel kulakları çimdikliyor, paltonun yakasından, boşluklardan içeriye girmeye yol arıyor.” -İ. Abduraman - 1.

çimçilmek Çimdiklemek, kıstırmak, sıkıştırmak.

çimçimek Çimdiklemek, çimdik atmak; **ḳolunı ~** Kolunu çimdiklemek, koluna çimdik atmak.

Elbet, sofağa çıḳḳan ḳomşularımız meni kore, vaziyetimni añlap ve: 'Ninoçka, ya ne içün odañızğa kirmeysiñ?' deye çimçip almağa tırışalar. "Elbette, mutfağa gelen komşularımız beni görüyor, durumu anlayıp: 'Ninoçka, niçin odanıza girmiyorsun?' diyerek laf almaya çalışıyorlar." -E. Umerov - 1.

çimçimemek *(olumsuz)* **çimçimek**.

çimçitmek *(ettirgen)* **çimçimek**.

çimçitmemek *(olumsuz)* **çimçitmek**.

çimen 1. Yeni çıkmış ot; krş. **yeşil (***veya* **taze çıḳḳan)**. 2. *(ağızlarda)* Çayır; krş. **toğay**; **çimenlik**. ● **kok ~** *(botanik)* Gürgen.

Çayır, çimenler bulbülsiz ḳaldı, / Ġarip analar evlâtsız ḳaldı, / Soyumız sopumız mağraşıp ḳaldı. "Çayır çimenler bülbülsüz kaldı, / Garip analar evlâtsız kaldı, / Soyumuz sopumuz meleşip kaldı." -Halk Yırı.

çimenlik (-gi) Çimenlik; krş. **toğay**; **barlaḳ**.

Ayağınıñ tübünde çeşit türlü çeçekler çimenligi. "Ayağının altında çeşit çeşit çiçek çimenliği." -M. Ablalimov.

çimik *(ağızlarda)* Kemik; bk. **kemik**.

çimir-çimir: **tenim ~ ete (***veya* **çimirdey)** Vücudum tir tir titriyor; tüylerim diken diken oldu.

çimirdemek Titremek *(yüksek ateş, korku, heyecan vb. yüzünden)*; **tenim çimirdey** Vücudum titriyor.

Açuvından onıñ eti-teni çimirdedi: - Alçaḳ erifler... "Öfkesinden eti teni karıncalandı: -Alçak herifler..." -U. Edemova - 2.

çimlem Çitmik, fiske *(üç parmak ucu ile tutulan miktar)*; **bir ~ tuz** Bir fiske tuz.

çimlenme, **çimlenüv** Filizlenme, çimlenme.

çimlenmek *(botanik)* Filizlenmek; filiz vermek; **ekinler çimlendi** Ekinler çıktı.

çimlenmemek *(olumsuz)* **çimlenmek**.

çimletmek *(botanik)* Filizlenmesini sağlamak.

çimletmemek *(olumsuz)* **çimletmek**.

çimlik (-gi) Çimin yetiştiği yer.

çimlyar: **~ kozlü** *(ağızlarda)* 1. Çekik gözlü. 2. Gri gözlü.

çimtem 1. bk. **çimlem**. 2. bk. **çimtim**.

çimtim Çitmik *(üzüm salkımının küçük dalı)*; **yuzüm salḳımından bir ~ yuzip almaḳ** Üzüm salkımından bir çitmik koparmak; **sofrağa ḳoyulğan yuzümniñ salḳımından bir ~ ḳoparıp (***veya* **uzip) almaḳ** Sofraya konulmuş üzüm salkımlarından çitmik çitmik koparmak.

çimtim-çimtim Çitmik çitmik; **adetince, sofrağa ḳoyulġan yuzümniñ salḳımından birer-birer çöplemeyip, ~ ḳoparıp (***veya* **uzip) alıp aşaylar** Sofraya konulmuş üzüm salkımlarından tane tane değil, çitmik çitmik koparmak adettendir.

çimtimek bk. **çimçimek**.

çin (I) Asıl, orijinal, gerçek, hakiki, sahi; krş. **çıntı**; **~ yurekten sevine** Tüm yüreğiyle seviniyor; **~inden tüşmez** *(anlam)* Ona hiçbir şey olmaz.

Ama men, çin sovet adamı olaraḳ, boyle pisliklerge indemeden seyir etip oturmaġa asıl dayanamadım. "Ama ben dürüst bir Sovyet adamı olarak böyle pislikleri susup seyredip oturmaya asla dayanamıyorum." -E. Umerov - 2.

çin (II) Çin (ülke); krş. **Ḳıtay**.

çinaġaç *(botanik)* Bir ağaç türü; **~ - saġlam aġaç, ondan sandıḳlar yapa ediler** Çinagaç, sağlam bir ağaçtır, ondan sandıklar yapılır.

çinatiy: **~ parmaḳ** Serçe parmak, küçük parmak; bk. **kiçik (***veya* **ufaḳ) parmaḳ**.

Uzanġan elniñ çinatiy parmaġı yoḳ edi, onı bir vaḳıtlar ḳurşun yuzip alıp ketken. "Uzanan elinin serçe parmağı yoktu, onu bir zamanlar kurşun koparıp alıp gitmişti." -E. A. Osmanoğlu - 1.

çinayaḳ *(etnografya)* Fincan (kahve için); krş. **filcan**.

çinçanaḳ bk. **çinḳaçanaḳ**.

çingene Çingene; krş. **rompaşal**; **çalġıcı ~** Çalgıcı çingene; **~ tayfası** Çingene kafilesi; **~ yırları ve oyunları** Çingene şarkıları ve oyunları; **~niñ aşı ḳalsa, gece yuḳlamaz (***veya* **yuḳusı bolünir)** Çingenenin yemeği kalırsa, gece uyuyamaz; **tatar ḳursaġı - ~ torbası** Tatarın midesi çingenenin torbası gibidir; Tatarlar yemeği seçmezler, ne bulurlarsa yerler demek.

Çingeneler ḳazandı, davul çaldı, / Baylar ḳoşı çaptırdı, at çektirip. "Çingeneler kazandı, davul çaldı, / Ağalar koşu koşturdu, arabaya at koşturup." -A. Giraybay - 1.

çingil 1. Çengel; bk. **çengel**. 2. *(etnografya)* Kazanı yanan ateşin üzerine asmak için kullanılan çubuk; **~ tayaḳ** Sacayağı; üç ayak.

çini (I) 1. Çanak; kase. 2. Çini; **ingliz ~si** İngiliz çinisi; **~ çanaḳ** *(Sudak ağzında)* Derin tabak; **~ tula** Çini tuğla; **divar ~si** Duvar çinisi.

Şakirov ḳadınınıñ elindeki çay tolu çeçekli çini çaynikni muḳaytlıḳnen alıp, stol ustüne ḳoydı. "Şakirov karısının elindeki çay dolu çiçekli çini çaydanlığı

dikkatlice alıp masanın üstüne koydu.” - Z. Kurtnezir - 1.

çini (II) *(ağızlarda)* Çekirdek (meyve içindeki); bk. **kukuç**, **çekirdek**.

çinicilik (-gi) Çinicilik, çini sanatı.

çinilgen *(fiil sıfatı)* Su verilmiş, tavlı, tavlanmış (çelik hakkında); **~ (***veya* **suvarılġan) çelik** Su verilmiş (tavlanmış) çelik.

çinilmegen *(olumsuz)* **çinilgen**.

çinilmek Suyu verilip sağlamlığı artmak (çelik hakkında); **çelik çinildi** Çeliğe su verildi.

çinilmemek *(olumsuz)* **çinilmek**.

çinimek Su vermek; tavlamak; sağlamlaştırmak; çelikleştirmek; krş. **pişkinleştirmek**; **çelikleştirmek**.

çinimemek *(olumsuz)* **çinimek**.

çinitmek *(ettirgen)* **çinimek**.

çinitmemek *(olumsuz)* **çinitmek**.

çinkaçanaḳ *(ağızlarda)* Emaye (mineli) tabak.

çinke Çinko; **~ - ḫimiyeviy element** Çinko, kimyasal elementtir; **~ tekne** Çinkodan yapılmış leğen; **~ ḳaplı** Galvanize, galvanizli *(paslanmaktan korumak için erimiş çinkoya batırılarak kaplanmış)*; **~ plâka** Çinko plakası; **~nen ḳaplamaḳ** Çinkoyla kaplamak.

çinkeleme, **çinkelev** Galvanizleme.

çinkelemek Galvanizlemek.

çinkelememek *(olumsuz)* **çinkelemek**.

çinkelengen *(fiil sıfatı)* Galvanize, galvanizli; **~ ḳopḳa** Galvanizli (saç) kova; **~ dam tenekesi** Galvanizli dam tenekesi.

çinkelenmegen *(olumsuz)* **çinkelengen**.

çinkelenmek *(edilgen)* **çinkelemek**.

çinkelenmemek *(olumsuz)* **çinkelenmek**.

çinkeli Çinko içeren.

çinnemek *(Kızıltaş ağzında)* Ekmeğe sarımsak sürmek; sarımsaklamak; bk. **sarımsaḳlamaḳ**.

çintana *(Kuruuzen ağzında)* Pantalon; bk. **ştan**.

çiñgildir *(ağızlarda)* Pancar; bk. **çükündir**.

çiñildemek Çanları çalmak; zil çalmak.

Telegraf direkleriniñ telleri oyle çiñildeyler ki, dersin avalaḳta ḳaşḳırlar uluy. “Telgraf direklerinin telleri öyle çınlıyorlar ki, sanki uzakta kurtlar uluyorlar.” -E. A. Osmanoğlu - 1.

çiñlenmek *(ağızlarda)* Ayakları altında ezilmek; çiğnenmek; krş. **taptalmaḳ**.

çiñlenmemek *(olumsuz)* **çiñlenmek**.

çip-: “**çiy**” kelimesine eklenen pekiştirme eki.

–Kebab yerine özüñni de çip-çiy aşaycaḳlar... “-Kebap yerine kendini de çiğ çiğ yiyecekler…” -Çerkez Ali - 1.

çipçe Çivciv; piliç; **sarı ~** Sarı civciv; **ḳara ~** Siyah civciv; **~ baḳmaḳ** Civcivlere bakmak; civciv beslemek; **~lerge yem bermek** Civcivlere yem vermek; **~ - tavuḳ(nıñ) balası** Civciv, bir tavuğun yavrusudur; **tilki ~ni alıp ḳaçtı** Tilki civcivi kapıp kaçtı. ● **~liler** *(zooloji)* Yuvada civciv olarak uzun bir süre geçiren kuşlar.

Tavuḳlarnıñ ḳocası edi, / Çipçelerniñ babası edi. “Tavukların kocasıydı, / Civcivlerin babasıydı.” -Halk Yırı.

çipçeci Civcivlere bakan kadın (adam).

çipçeçik *(küçültme)* Küçük civciv.

Ḳarġa meseleni anlap: -Bar, tavuḳḳa ayt, mana bir çipçeçik bersin, o vaḳıt men de fındıḳlarġa toḳunmam, -dey. “Karga meseleyi anlayıp: -Git tavuğa söyle, bana bir civciv versin, o zaman ben de fındıklara dokunmam, der.” -Kırmıska ve Çegertki Masalı.

çip-çip-çip *(ünlem)* Tavukları ve civcivleri çağırmak için kullanılır.

çip-çiy Çipçiğ, tamamen çiğ, pişmemiş.

Bu azaplı omürimi bir kun daa uzatmaḳ ḫatiri içün, masallarda aytuvlı padişa balalarınıñ baldırlarını kesip, minek ḳuşuna ḳaptırġanday, men de baldırımdan bir parça kesip çip-çiy aşaycaġım kele. “Bu eziyetli ömrümü bir gün daha uzatmanın hatırı için, masallarda meşhur padişah çocuklarının baldırını kesip minek kuşuna vermesi gibi, benim de baldırımdan bir parça kesip, çiğ çiğ yiyesim geliyor.” -A. Hilmi.

çipti *(tarihi)* Tapu (senedi).

çirez *(Arpat ağzında)* Kiraz; bk. **kiraz**.

çiriklemek *(ağızlarda)* Kilitlemek; kapatmak.

çirk *(eski)* 1. Kir; pislik; krş. **kir**. 2. Kirli; pis; krş. **kirli**.

çirkef Çirkef; kullanılmış pis su; **~ çukurı** Çirkef çukuru.

O seniñ namusıñnı bir kapik etti, çamurġa bulġaladı, çirkefke ḳarıştırdı, sen ise baḳacaḳ oturacaḳsıñmı? “O senin namusunu beş paralık etti, namusunu çamura batırdı, çirkefe karıştırdı.” -E. Umerov - 2.

çirkin Çirkin; kötü; krş. **bedaat**; **beşaret**; **nişaret (1)**. ● **özüni ~ tutmaḳ (***veya* **alıp barmaḳ)** Edepsizce davranmak; uygunsuzluklar yapmak.

Aslında bu düldül başḳa adamlarġa çirkin bir ḳotur tay olıp korüne eken. "Aslında bu düldül başka insanlara çirkin bir yaralı tay olarak görünürmüş." -Kozukurpeç Destanı.

çirkinden-çirkin Çok çirkin; **~ bir adam** Çok çirkin bir insan.

Dudaḳlarını çirkin-çirkin burüştirdi ve eşitilmeycek derecede ayaḳlarını yerge yavaş-yavaş basıp saraynıñ başḳa ḳapısına doġruldı. "Dudakları çirkin çirkin buruştu ve işitilmeyecek şekilde ayaklarını yere yavaş yavaş basarak sarayın başka bir kapısına doğruldu." -O. Akçokraklı - 1.

çirkinleşmek Çirkinleşmek.

Saçları dağınıḳ, kozleri buyükleşip çirkinleşken bir alda Cumaziye içerideki evden çıḳıp: -Teşik mañlay, ofitser, kel, ḳaçma, ḳaçma, -dep bağıraraḳ ayattan çıḳıp koyün ardındaki bağlar arasında ġayıp oldı. "Saçları dağılmış, gözleri büyüyerek çirkinleşmiş bir hâlde Cumaziye, içerideki odadan çıkarak: -Delik alınlı subay, gel kaçma, kaçma, diye bağırarak salondan çıkıp, köyün arkasındaki bağların arkasında kayboldu." -Cemil Seydamet - 1.

çirkinmek *(ağızlarda)* Çekinmek; utanmak; bk. **çekinmek**.

çirkitmek *(ağızlarda)* Alazlamak; ütmek; kozlemek; **biberi ateşe çirkittim** *(ağızlarda)* Biberi ateşte kozledim.

O de kebab pişire, de başayaḳlarını çirkite. "O bir kebap pişiriyor, bir başayaklarını çirkitiyor(?)" -İ. Paşi.

çirkiy 1. *(zooloji)* Küçük sinek; **kozüme ~ tüşti** Gözüme küçük sinek düştü. 2. *(ağızlarda)* Sivrisinek; bk. **sivrisinek**, **kanar**.

Olarnıñ ne biri, ne digeri şiddetnen aşaġı ene, çirkiyni tuta ve kene tel ustüne barıp ḳona. "Onlar bir biri bir diğeri hızla aşağıya iniyor, sineği tutuyor ve tekrar telin üstüne konuyor." -E. A. Osmanoğlu - 1.

çirli *(Arpat; Kutlak ağızlarında)* kirli; pis; bk. **kirli**.

çirpinti Bıçağın ağzındaki kör yerler.

çit (I) Çit; krş. **ḳora**, **çeten**, **çalman**.

Çitler arasında çivildeşken torġayçıḳlarġa suḳlanam, tiş ḳayrayım amma, nasıl tutasın? "Çitlerin arasında cıvıldaşan serçelere imreniyorum, diş biliyorum ama, nasıl tutacaksın?" -A. Hilmi.

çit (II) Sepet; zembil; hasırdan yapılmış herhangi bir şey; **~ler ustünde ḳaysı ḳuruta ediler** Hasırlarda kayısı kurutuyorlardı.

çita bk. **çıta**.

çitdivar krş. **çit**.

çitmek *(Arpat; Kutlak ağızlarında)* yürümek; gitmek; krş. **ketmek**.

çiv 1. bk. **çüy**. 2. bk. **mıḫ**.

çivelenmek Üreme döneminde erkek kuşlarının dişileri çekmek için özel seslerin çıkarması veya danslarının yapması.

çivelenmemek *(olumsuz)* **çivelenmek**.

çivelenüv *(isim)* Üreme döneminde erkek kuşlarının (orman horozu vb.) dişileri çekmek için çiftleşme danslarının yapması; **ḳuşlarnıñ ~ vaḳtı keldi** Kuşların çiftleşme dansı zamanı geldi.

çivi bk. **mıḫ**.

çivil 1. *(ses taklidi)* Cıvılcıvıl, cıvıltı sesi. 2. **~ kobek** Kırım-Tatarlarının halı üretiminde kullandıkları bir desen.

çivil-çivil *(ses taklidi)* Cıvıl cıvıl *(serçeler hakkında)*.

çivildeme, çivildev Cıvıldama. ● **evinde ~ bala (***veya* **evi bala tolu)** Evi çocuklar sayesinde cıvıl cıvıldır; evi çocuklarla dolu.

çivildemek Cıvıldamak.

Er saba olarnı kuşlar çivildep ḳarşılaylar. "Her sabah onları kuşlar cıvıldayarak karşılıyorlar." -E. A. Osmanoğlu - 1.

çivildememek *(olumsuz)* **çivildemek**.

çivildeşmek Dişileri çekmek için çiftleşme dansları yapmak, birbirine saldırıyormuş gibi yapmak, kanatlar ve kuyruğula çeşitli gösteriler yapmak (erkek kuşları hakkında).

Kuneş çıḳıp, yapraḳlar yeşergeydi, yar, / Çivildeşip ḳuşçıḳlar şenlengeydi, yar. "Güneş çıkıp, yapraklar yeşereydi, yar, / Civildeşerek kuşçuklar şenleneydi, yar." -Bala Yırı.

çivilti Cıvıltı; **torġanlarnıñ ~si** Serçelerin cıvıltısı.

Tosat-tosat toḳtalıp, ḳuşlarnıñ çivildisini diñley. "Sık sık durarak, kuşların ötüşlerini dinliyor." -R. Fazıl - 1.

çivirdek *(Sudak ağzında)* Çekirdek; bk. **çegirdek**.

çivit (-ti) Çivit *(Mavi renkli bitkisel bir toz boyadır)*.

çivitleme, çivitlev *(eylem adı)* **çivitlemek**.

çivitlemek Çivitlemek, çivit ile boyamak.

çivitlememek *(olumsuz)* **çivitlemek**.

çivitlengen Çivitle boyanmış; **çivitlengen çamaşır** Çivitle boyanmış çamaşır.

çivitlenmek *(edilgen)* **çivitlemek**; **bu kolmekler çivitlenmedi** Bu gömlek çivitlenmedi.

çivitlenmemek *(olumsuz)* **çivitlenmek.**

çivitletmek *(ettirgen)* **çivitlemek.**

çivitletmemek *(olumsuz)* **çivitletmek.**

çiy 1. Çiğ, pişmemiş; krş. **pişmegen, ḫam**; **~ et** Çiğ et; ~ **süt** Çiğ süt. 2. Ham; olmamış; **daa ~ olmaḳ** Daha ham olmak; **~ meyva** Olmamış meyva; **Daa ~ (***veya* **pişmegen) şeftalini cıyıp satalar. Onıñ ne lezeti olacaḳ?!** Daha olmamış şeftalileri topluyorlar. Bunların ne lezzeti olacak? ● **adam ~ süt içken, şeklene (***veya* **çiylene)** *(atasözü)* İnsan çiğ süt emerek büyür *(anlam: her şeyden şüphe duyması insana özgudür)*.

Azuvları boşaġan, / Çiy ipeknen sıḳtırġan. "Azıları boşalmış, / Ham ipekle sıktırmış" -Edige Destanı.

çiya Kıvılcım; krş. **uçḳun**; **ḳığılçım.**

çiyalya Tavuk dışkısı.

çiygoz *(ağızlarda)* Açık mavi gözler; bk. **çiykoz.**

çiyildemek bk. **cıyḳıldamaḳ.**

Beş canlıḳ çiyildeme ḫorantanı eki ḳolnen asraġan. "Beş kişilik bakıma muhtaç aileyi iki eliyle (tek başına) beslemiş." -A. Hilmi.

çiykoz Açık mavi gözler; **~lu adam** Açık mavi gözlü adam.

çiyḳ-çiyḳ Cıyak cıyak; bk. **cıyḳ-cıyḳ**; **~ ḳıçırmaḳ** Cıyak cıyak bağırmak.

çiyḳıldamaḳ 1. Cıvıldaşmak *(çocuklar hakkında)*. 2. Cıyak cıyak bağırmak. 3. Cırlamak, cırcır ötmek.

çiylenmek Şüphelenmek; krş. **şeklenmek.**

çiyli-pişli Yarı çiğ; **~ (***veya* **yımşaḳ pişken) yımırta** Rafadan yumurta.

çiynemek *(ağızlarda)* 1. Çiğnemek; bk. **çaynamaḳ**. 2. Ezmek, baskı yapmak, zulmetmek; bk. **zulum etmek.**

çiyralġan *(fiil sıfatı)* Bükme, bükülmüş; krş. **burulġan**; **~ yip** Bükme iplik.

çiyralmaġan *(olumsuz)* **çiyralġan.**

çiyralmaḳ *(edilgen)* **çiyramaḳ.**

çiyralmamaḳ *(olumsuz)* **çiyralmaḳ.**

çiyramaḳ Bükmek; burmak.

çiyramamaḳ *(olumsuz)* **çiyramaḳ.**

çiyratma, çiyratuv Bükme; burma; **yipek ~ fabrikası** Kozadan iplik çıkarma işlemini yapan fabrika; ipekhane.

çiyratmaḳ *(ettirgen)* **çiyramaḳ;** Bükmek; burmak; krş. **burmaḳ**; **yip ~** İplik bükmek.

Er yaḳta çiçekler açḳan, balalar çapḳalaşıp yureler, bağçalardaki

skemlelerde şu yerde oynaġan balalarnıñ bitaları tikiş tikip, ya da yip çiyratıp oturalar. “Her tarafta çiçekler açmış, çocuklar koşuşuyorlar bahçelerdeki sandalyelerde burada oynayan çocukların anne anneleri dikiş dikip ya da ip çıyratıp oturuyorlar.” -E. A. Osmanoğlu - 1.

çiyratmamaḳ *(olumsuz)* **çiyratmaḳ**.

çizgi 1. *(ağızlarda)* Çizgi, hat; bk. **sızıḳ**. 2. Özellik; **bu onıñ tabiat ~sidir** Bu onun karakter özelliğidir; **ayırdı etici** ~ Ayırt edici çizgi; **ḫalḳımızınñ ayırdı etici çizgileri - namuslılıḳ, merametlilik, cesürlik ve işkirliktir** Dürüstlük, merhametlilik, cesaretlilik ve çalışkanlık, halkımızın ayırt edici özellikleridir.

Onıñ dülber yuzünde ḳorku çizgileri peyda oldı. “Onun güzel yüzünde korku çizgileri peyda oldu.” -E. A. Osmanoğlu - 1.

çizgili *(ağızlarda)* Çizgili; bk. **sızıḳlı**; **sızılġan**.

çkon *(Korbek ağzında)* Pinti; bk. **ḫaris**; **açkoz**; **tamaḳkâr**; **toymaḳ bilmez**.

çoban (I) 1. Çoban; **odaman - ~larnıñ başı** Odaman, çobanların başı (başçoban); **~ kopegi** Çoban köpeği; **ḳavalı** Çoban kavalı. 2. *(mecaz)* Kaba saba bir insan. 3.: **~ çantası** a) *(botanik)* Çobançantası (otu) b) Çobanın çantası; **~ yıldızı** *(astroloji)* Çoban yıldızı, Zöhre, Venüs, Çolpan.

Koy çetinde bir çoban yırlay edi, / Pıçaġıman tayaġın sırlay edi. “Köyün kıyısında bir çoban yırlıyordu, / Bıçağı ile sopasını parlatıyordu.” -A. Giraybay - 1.

çoban (II) bk. **çıban**.

çobançıḳ *(çocuk oyunu)* Küçük çoban.

çoban-çoluḳ *(halk dili)* Basit (sıradan) insan; krş. **ḳara ḫalḳ**.

çobanlıḳ (-ġı) Çobanlık.

Şunıñ içün çobanlıḳ işinde eñ yaḫşı muteḫassıs çobannıñ ozüdir. “Bunun için çobanlık işinde en iyi uzman çobanın kendisidir.” -Çerkez Ali - 1.

çobantayaḳ (ġı) 1. Çoban sopası; krş. **maymaḳ tayaḳ**. 2. Bir çocuk oyunu.

çobatiy Kaş; krş. **ḳaş**.

çobuḫçi *(ağızlarda)* 1. Çubukçu. 2. Sepetçi; bk. **çubuḳçı**.

çocuḳ Çocuk; krş. **bala**, **yavru**, **evlât**, **uşaḳ**.

çoçamiy *(zooloji)* Çayır kuşu, toygar; bk. **çöçamiy**.

Otede bir bodene uçar, yaḫut bir çoçamiy pısar, kimerde uzaḳlarda bir duvadaḳnın aḫmaḳ-aḫmaḳ kezindigini

korerdim. “Ötede bir bıldırcın uçar, yahut bir çayır kuşu pısar, bazen uzaklarda bir toy kuşunun ahmak ahmak dolaştığını görürdüm.” -N. Çelebicihan.

çoçaymaḳ 1. Çömelmek; krş. **çökmek**; **çoçayıp oturmaḳ** Çömelip oturmak. 2. *(ağızlarda)* Dikilip durmak; **bu yerde ne çoçayıp oturasıñ?** Neden burada dikilip duruyorsun?

Bağçasarayda yuksek minareli camiler olġanı kibi, minaresi çoçamiy torġay kibi, çoçayip turtan ya da busbutün minaresiz camilerniñ sayısı ḳavelerniñ sayısından çoḳ az değildir. “Bahçesaray'da yüksek minareli camiler olduğu gibi, minaresi yavru serçe gibi, dik duran ya da büsbütün minaresiz camilerin sayısı, kahvelerin sayısından çok az değildir.” -U. İpçi - 1.

çoçeken *(botanik)* Tadı sarımsağa benzeyen yenilebilir ot.

çoçḳa 1. *(ağızlarda)* Domuz; krş. **domuz**, **ḫınzır**. 2. Domuz yılı (Çin takvimi). 3.: **~ tamır** *(botanik)* Kaz otu, kaz tırnağı otu.

Tedaviylenmekniñ neticesinde çoçḳa alına kele edim. *Boyle vaziyette ne degenimni, ne yapḳanımnı bilmey, onı soñundan da ḫatırlap olamay edim*. “Tedavi etme sonucunda domuz haline geliyordum. Böyle durumlarda ne dediğimi ne yaptığımı bilmiyor, sonunu da hatırlayamıyordum.” -E. Umerov - 1.

çoçoroz bk. **çöçöroz**.

çoçorozlı bk. **çöçörozlı**.

çoġalma, **çoġaluv** *(eylem adı)* **çoġalmaḳ**; Çoğalma, üreme.

Çetten ne ḳadar yardım olsa da, er alda malnıñ saġ ḳaluvı ve çoġaluvı evela çobanġa bağlıdır. “Kenardan ne kadar yardım olsa da, herhalde hayvanın sağ kalması ve çoğalması öncelikle çobana bağlıdır.” -Çerkez Ali - 1.

çoġalmaḳ Çoğalmak; sayısı artmak; üremek.

Tañ yaḳınlaşḳan sayın tuman daa da çoġalıp ağırlaşa, yaġmur pıtırdıları ketken sayın eksile edi. “Tan yakınlaştıkça sis daha da çoğalıp ağırlaşıyor, yağmur pıtırtıları her geçen zamanda eksiliyordu.” -Cafer Seydamet.

çoġalmamaḳ *(olumsuz)* **çoġalmaḳ**.

çoġaltmaḳ *(ettirgen)* **çoġalmaḳ**.

çoġaltmamaḳ *(olumsuz)* **çoġaltmaḳ**.

çokan *(ağızlarda)* Koçan *(lahana vb. sebzelerde yaprakların çıktığı sert gövde)*; bk. **ḳoçan**.

çokyuç *(ağızlarda)* Gaga; bk. **çoḳuç**; **taki**; **ġaġa**.

çoḳ 1. Çok; fazla; **onıñ işi ~** Onun işi çok; **~ kere** Çok kez, çok kere, sık sık; **bu pirniç ~ suv almay** Bu pirinç pişerken çok su emiyor; **daa ~** Daha çok; **~ renkli** Çok renkli. 2. Uzun zaman (süre, müddet); **~ beklemek** Çok beklemek, uzun zaman beklemek; **daa ~ oturacañmı?** Daha çok oturacak mısın? 3. Pek, çok, oldukça, gayet; krş. **pek, ġayet, olduḳça; ~ guzel** Çok güzel.

Kâmileniñ aḳılından bir çoḳ şeyler kelip keçmekte edi. "Kâmile'nin aklından pek çok şey gelip geçiyordu." -Cemil Seydamet - 1.

çoḳa *(zooloji)* Çuka balığı; *Acipenser ruthenus*; **~ şorbası** Çuka çorbası.

çoḳayaḳ *(zooloji)* Çokayaklı.

çoḳ-çoḳ 1. Çok; bol bol, büyük sayıda, büyük miktarda. 2.: **oña ~ selâm et** Ona çok çok selam söyle.

çoḳçuḳ bk. **çoḳuç**.

çoḳımaḳ *(ağızlarda)* Gagalamak; bk. **çoḳumaḳ**.

Sen aḳsız yerde er kun apayıñnı miyini çoḳıp tursañ, onı aşşalasañ, apay da insan, dayanır, dayanır da bir kun ola saña körsetir... "Sen haksız yerde her gün karını beynini gagalarsan, onu aşşağılarsan, kadın da insan, dayanır dayanır da bir gün olur sana gösterir…" -Çerkez Ali - 1.

çoḳkureş *(spor)* Birçok branşlar üzerinden (yapılan) yarışma.

çoḳḳa *(zarf)* Uzun bir süre için; **~ barmay(ıp)** Uzun sürmeden; **~ barmaz, ḳaytıp kelir** Çok geçmeden geri döner; **kelmesi ~ bardı** Gelmesi uzun sürdü.

Çoḳḳa barmay nalband ḳart da kele. "Çok geçmeden yaşlı nalbant da gelir." -Altın Alma Masalı.

çoḳlaşmaḳ Artmak, çoğalmak; **çoḳlaşḳan sayın** *(sayısı)* Arttıkça.

Ḫalḳımızınñ içinde fitneciler çoḳlaştı. "Halkımızın içinde fitneciler arttı." -H. Ş. Toktargazi.

çoḳlaşmamaḳ *(olumsuz)* **çoḳlaşmaḳ.**

çoḳlaştırmaḳ *(ettirgen)* **çoḳlaşmaḳ.**

çoḳlaştırmamaḳ *(olumsuz)* **çoḳlaştırmaḳ.**

çoḳluḳ (-ġı) 1. Çokluk, çokça, bol; **~ etmek** Bol olmak, fazla olmak; **soġanımız bu yıl ~ etti** Bu sene soğanımız bol. 2. Çoğunluk; **~ ne dese, o olur** Çoğunluk ne derse, o olur; **ḳararnı ~nıñ sesine esaslanıp ḳabul etmek daa-daa demokratiya kostergiçi degil** Kararı oyların çoğuyla kabul etmesi, tek başına (henüz) demokrasinin göstergesi değildir; **~nı teşkil etmek** Çoğunluğu oluşturmak. 3. *(dil bilimi)* Çoğul; **~ sayı** *(dil bilimi)* Çoğul, cemi.

Bizde, desek, o ogrenilecek, tüzelecek, tamamlanacaḳ şeylerin çoḳluġı... "Bizde ise o öğrenilecek, düzeltilecek, tamamlanacak şeylerin çokluğu..." -A. Hilmi.

çoḳmaḳ *(ağızlarda)* Topuz, çomak, sopa, lobut; bk. **sopa**.

çoḳmar 1. Topuz *(ucu top biçiminde eski bir silah)*; **~ başı** Topuz başı. 2. Büyük davul sopası.

Demir çoḳmar ile ḫannı ezerim, / O da maña bir iş degil, menim Kör oġlu. "Demir çomak ile hanı ezerim, / O da bana bir iş değil, ben Kör oğluyum." - Köroğlu Destanı.

çoḳmuçelik (-gi) *(matematik)* Çok terimli.

çoḳraçıḳ (-ġı) 1. *(küçültme)* Küçük pınar. 2. *(mecaz)* Bıngıldak *(yenidoğan bebeğin başındaki yumuşak noktalar)*.

çoḳraḳ (*ağızlarda* **ḳaynaḳ)** 1. Pınar; kaynak; çeşme; **~ kozü** Pınar gözü; **sıcaḳ ~** Ilıca, kaynarca, kaplıca; **~ suvu** Kaynak suyu. 2. *(mecaz)* Kaynak; krş. **menba**; **davuş ~ı** *(teknik)* Ses kaynağı; **şavle saçuv ~ı** *(fizik)* Işınım kaynağı; **yarıḳ ~ı** Işık kaynağı.

İnsandır omürge yañılıḳ kiydirgen, / Sen, ona ḫızmet et, dağlarnıñ çoḳrağı! "İnsandır hayata yeniliği giydiren, / Sen, ona hizmet et, dağların pınarı!" -Y. Temirkaya - 1.

çoḳrenklik (-gi) Çok renklilik.

çoḳseslik (-gi) Çok seslilik.

çoḳtan Çoktan, çoktan; **~ berli**; krş. **eskiden**; **beklegeni ~mı eken?** Çoktan beri mi bekliyor?

Saña bu sözlerniñ manasını çoḳtan añlamaḳ kerek edi. "Senin bu sözlerin anlamlarını çoktan anlaman gerekti." - Tuvarçının Akıllı Kızı Masalı.

çoḳtan-çoḳ 1. Çok fazla 2. Çok mevcutlu, kalabalık, sayısı çok.

Şay etip, Aşıḳ Ġarip bir ḳaç kunler içinde çoḳtan-çoḳ para ḳazana. "Böylece Aşık Garip birkaç gün içinde oldukça çok miktarda para kazanır." - Aşık Garip Destanı.

çoḳu(sı) 1. Birçok, birçok kimseler. 2. (onların) Çoğu 3. Çoğu zaman; krş. **ekseriyette**; **ekseriy al(lar)da**. 4. Esasen, genel olarak; krş. **esasen.**

Kervan saḳçılarınıñ çoḳusını ḳıra. "Kervanın koruyucularının çoğunu kırar." -Köroğlu Destanı.

çoḳuç *(ağızlarda)* Gaga; krş. **taki, ġaġa**.

Olar çoḳuçlarınen buyük çarşafnı yelpiretip alıp ketmekteler. "Onlar gagalarıyla büyük çarşafı dalgalandırarak götürmekteler." -E. A. Osmanoğlu - 1.

çoḳulġan Gagalanan.

çoḳulmaġan *(olumsuz)* **çoḳulġan**.

çoḳulmaḳ *(edilgen)* **çoḳumaḳ**; Gagalanmak, gagasıyla vurulmak.

çoḳulmamaḳ *(olumsuz)* **çoḳulmaḳ**.

çoḳumaḳ Gagalamak, gagasıyla vurmak; krş. **ġaġalamaḳ**; **çoḳup oldürmek** Gagalayarak öldürmek.

Torġay torġaynıñ / Kozün çoḳumaz, / Çoḳurisede / İç kimse duymaz. "Serçe serçenin / gözünü oymaz,(gagalamaz) / Oyarsa da / Hiç kimse duymaz." -Tezaytuv.

çoḳumamaḳ *(olumsuz)* **çoḳumaḳ**.

çoḳunġan Vaftiz edilmiş.

çoḳunmaġan *(olumsuz)* **çoḳunġan**.

çoḳunmaḳ Vaftiz edilmek, hrıstiyanlığı kabul etmek; krş. **vaftiz etmek**

Yarabbim! Kilsesi yansın yavurnıñ, Çoḳunmaġa yer tapmasın, yarabbim! "Yarabbim! Kilisesi yansın yavurun, Yem yiyecek yer bulamasın yarabbim!" -Ş. Selim - 1.

çoḳunmamaḳ *(olumsuz)* **çoḳunmaḳ**.

çoḳur *(ağızlarda)* Çukur; bk. **çuḳur**.

çoḳurtekiy 1. *(botanik)* Tohumları dikenli olan bir bitki. 2. *(çocuk oyunu)* Körebe oyunu.

çolaḳ 1. a) *(ağızlarda)* Kolsuz *(bir kolu olmayan; tek kollu)*; bk. **ḳolsuz**; b) Çolak *(eli veya kolu sakat olan kimse)*. 2. *(mecaz)* Beceriksiz, elinden bir iş gelmeyen.

Ḫayır, Küzma değil, 'Terciman' satıp kelgen çolaḳ Sadıḳ eken. "Hayır, Küzma değil, 'Tercüman' satmak için gelen çolak Sadıkmış." -U. İpçi - 1.

çolaḳlıḳ 1. *(ağızlarda)* Kolsuz. 2. Çolaklık, el ve kol sakatlığı.

çolapan *(ağızlarda)* Beceriksiz; bk. **çolpa**.

çolpa Çolpa; beceriksiz, hantal, sakar; krş. **oñaytsız**, **(***ağızlarda* **poloş)**; **o pek ~** O, pek beceriksiz biri.

Soñki vaḳıtlarda Hatice Kyamilevanıñ işi, oz zenaatında çolpa koylüniñ yapḳan meşeresine beñzey. "Son zamanlarda Hatice Kyamileva'nın işi, kendi mesleğinde beceriksiz köylünün yaptığı su bendine benziyor." -U. Edemova - 2.

Çolpan *(astroloji)* Çoban yıldızı, Zühre, Venüs, Çulpan; krş. **Zore**, **Tañ yıldızı**, **Çoban yıldızı**.

Ayday mañlay, cayday ḳaş, çolpanday koz, / Oymaçıḳday avuzdan şekerday söz. "Ay gibi alın, yay gibi kaş, çolpan yıldızı gibi göz, / Yüksük gibi ağızdan şeker gibi söz." -Çın.

çolpu *(ağızlarda)* Kepçe, çömçe; bk. **çomuç**.

çom: ~, ~, ~ *(ünlem)* İneği sağarken söylenen söz.

çomaça Tıkaç; tıpa; tapa.

çomaçaḳ bk. **çomaça**.

çomaḳ (I) *(tarihi)* Eskiden ticari amaçlarla Kırım'a ve Don bölgesine ekmek götüren ve oradan tuz ve balık getiren Ukrayna'daki köylü.

çomaḳ (II) Öküz; bk. **ogüz; ~ balası** Buzağı.

çomaḳ (III) Sovyet asker şapkasının (Budenovkanın) üst kısmı; krş. **çomay**.

çomaḳ (IV) bk. **çoḳmar**.

çomay 1. Sovyet asker şapkasının (Budenovkanın) üst kısmı; krş. **çomaḳ (3)**. 2. Çingene çocuğa laubali (saygısız) bir hitap şekli.

çombala Bahçelerde son kalan meyvelerin toplanması; krş. **maşaḳ**.

çomçıḳ (-ġı) *(ağızlarda)* Gaga; bk. **çoḳuç; taki; ġaġa**.

çomiç *(ağızlarda)* Kepçe, çömçe; bk. **çomuç**.

çommaḳ 1. Dalmak (suya); krş. **dalmaḳ; çom!** Dal (suya)! 2. Batmak (çamura); **çamurġa çommaḳ** a) Çamura saplamak. b) Çamura girmek.

Er şey-binalar, terekler, zapas yollarda muġayıp turġan ḳaverenkli vagonlar-beyaz sükünet ḳoynuna çomġan alda yuḳusıramaḳta. "Her şey binalar, ağaçlar, yedek yollarda bekleyen kahve renkli vagonlar, beyaz sessizliğin koynuna gömülmüş halde uyumakta." -A. Osman - 1.

çommamaḳ *(olumsuz)* **çommaḳ**.

çomparaz bk. **çomparlas**.

çomparlas Takla, taklak; takla atma; **~ atmaḳ** Takla atmak, taklak atmak; krş. **yuvarlanmaḳ**.

çompaymaḳ *(ağızlarda)*; bk. **çoçaymaḳ**.

İrfan kene ḳarşısında çompayıp oturġan Pötr emcege baḳtı. "İrfan yine, karşısında çömelerek oturan Pötr amcaya baktı." -A. Osman - 2.

çomuç (*ağızlarda* **ḳuvuş)** 1. Çömçe; **aşçınıñ ~ı** Aşçının kepçesi. 2. Kepçe.

Beyaz peştmal taḳḳan ve başına yuksek beyaz ḳalpaḳ kiygen birisi buyük çomuçnen ḳazanı ḳarıştırmaḳta. "Beyaz önlük takan ve başına uzun beyaz kalpak giyen birisi büyük kepçeyle kazanı karıştırmakta." -E. A. Osmanoğlu - 1.

çomuçlamaḳ Kepçeyle almak.

çomuçlamamaḳ *(olumsuz)* **çomuçlamaḳ**.

çomurılmaḳ *(edilgen)* **çommaḳ**.

çomurmaḳ 1. *(konuşmada)* Bir şeye dalmak. 2. Batmak. 3. Batırmak; krş. **batırmaḳ**; **otmekni balġa** ~ Ekmeği bala batırmak.

çomurmamaḳ *(olumsuz)* **çomurmaḳ**.

çomurtmaḳ *(ettirgen)* **çomurmaḳ**.

çomurtmamaḳ *(olumsuz)* **çomurtmaḳ**.

çonġır bk. **çoñġır**.

çontıḳ bk. **çontuḳ**.

çontuḳ (I) (-ġı) 1. Kısa, kesik. 2. Gelişmemiş; geri kalmış; çelimsiz; cılız; **~ tay** Cılız tay. 3. Kesilmiş (balta ile). 4. *(mecaz)* Geri zekâlı.

Bir çontuḳ tay ayaḳ ustüne tüşe: 'Ana bu olacaḳ', -dep, Narik tayġa yapışa: - Ana mal olacaḳ budır, -dey. "Bir zayıf tay ayaklarının üstüne düşer: 'İşte bu olacak', diye Narik taya yapışır: - İşte mal olacak olanı budur, der." -Çorabatır Destanı.

çontuḳ (II) Kuyruklu koyun türü; krş. **maliç**.

çoñ bk. **çoñgur**.

çoñġır *(ağızlarda)* 1. Çukur; bk. **çuḳur**. 2. Derin; krş. **teren**; **~ ḳazan** Derin kazan; **~ koz** Derin göz.

çoñġur *(ağızlarda)* Derin; **~ ḳazan** Derin kazan; bk. **teren ḳazan**.

çoñḳaymaḳ *(ağızlarda)* 1. Eğilmek (öne doğru); bk. **ogge egilmek**. 2. Çömelmek; krş. **çökmek**.

Soñ çoñḳayıp oturıp, dua oḳudı ve şalınıñ ucunen kozlerini oḳalay berip ketti. "Sonra çöküp otururak dua okudu ve şalının ucuyla gözlerini silip gitti." - A. Osman - 2.

çopal Perçem; krş. **perçem**.

çopan-çopan *(ağızlarda)* Zıplaya zıplaya, seke seke, hoplaya hoplaya; bk. **sıçrap-sıçrap**; **sekirip-sekirip**.

çopanlamaḳ *(ağızlarda)* Birine saldırmak; bk. **atılmaḳ**.

Çoplyanka Herson bölgesinde bulunan bir köy; **~nıñ domuzıday arta** *(ağızlarda)* Çabuk ürüyorlar *(Çoplyanka'daki domuzlar gibi)*.

çor bk. **çer**.

çora 1. Melez, metis. 2. Köle; bk. **ḳul**.

Çorabatır Çorabatır *(aynı adını taşıyan Kırım-Tatar destanının kahramanı)*.

Çorabatır oḳnı tartıp ala, beline ḳıstıra. "Çorabatır oku çeker alır, beline kıstırır." -Çorabatır Destanı.

çoraḳ *(ağızlarda)* Çeşme; pınar; bk. **çoḳraḳ**.

çoralanmaḳ bk. **çorlanmaḳ**.

Emce açuvlana, çoralana: -Olan, 'başḳa' -deġeniniz ne ya? "Amca hırslanır, sinirlenir: -Ulan, 'başka' dediğiniz de ne peki?" -M. Kurti.

çoramamaḳ Aşıramamak, çalamamak.

çorap (-bi) Çorap; **yun ~** Yünlü çorap; **tükândan ~ aldım** Dükkândan çorap aldım; **~larnıñ fiyatı artḳan (***veya* **koterilgen)** Çorapların fiyatı arttı; **beş ine ~** Beş iğneyle örülen çorap; **ḳısḳa ~** Kısa çorap; **uzun ~** Uzun çorap.

O ḳışta da boş oturmaz; tikiş tiker, yun işler, çorap orip satar edi. "O, kışın da boş oturmaz; dikiş diker, yün işler, çorap örüp satardı." -A. Hilmi.

çoraplı Çoraplı, çorabı olan.

İsmail çoraplı ayaġınen ḫasırġa çıḳıp, şişman vucudını aġırdan aşaġı yiberdi. "İsmail çoraplı ayağıyla hasıra çıkıp şişman vücudunu yavaşça aşağı bıraktı." -R. Tınçerov.

çorapsız Çorapsız, çorabı olmayan.

Ḳızçıḳ çorapsız ayaḳlarına galoşlarını kiyip, onı evniñ koşesinece ozġardı. "Kızcık çorapsız ayaklarına galoşlarını giyip onu evin köşesine götürdü." -E. A. Osmanoğlu - 1.

çor-çor: **~ etmek** *(çocuk dili)* Çiş yapmak.

çorek Kalın yuvarlak pide şeklindeki ekmek; krş. **otmek**.

çorlamaḳ Çileden çıkarmak, öfkelendirmek; **ḳabalıḳ etip birini ~** Kabalık edip birini öfkelendirmek.

çorlamamaḳ *(olumsuz)* **çorlamaḳ**.

çorlanmaḳ Çileden çıkmak, öfkelenmek; **aḳsızlıḳnı korip ~** Haksızlığı görüp öfkelenmek.

çorlanmamaḳ *(olumsuz)* **çorlanmaḳ**.

çorlu 1. Hasta; krş. **ḫasta**. 2. Öfkeli, hiddetli.

çormaḳ *(halk dili)* Çalmak, aşırmak; krş. **ilindirmek, itirmek, ḫırsızlamaḳ**.

çormamaḳ *(olumsuz)* **çormaḳ**.

çortakiy *(ağızlarda)* Ekşi suratlı; somurtkan; bk. **tırtıḳ**.

çortaymaḳ *(ağızlarda)* kızmak; öfkelenmek; bk. **çorlanmaḳ; tırtaymaḳ**.

çortaz *(halk dili, şefkatli)* Küçük hayvan yavrusu; kedi (köpek) yavrusu.

çorva *(ağızlarda)* Çorba; bk. **şorba**.

çorvata *(ağızlarda)* Tereyağı kabı; yağdanlık.

çoşmaḳ bk. **coşmaḳ**.

çot (çotu) Baltaya benzeyen dülger aleti; **~nen yasalmaḳ (***veya* **yapılmaḳ)** a) Ustaca yapılmış olmak; b) *(mecaz)* Bir şey yapmakta usta, mahir; **~nen yapılġan (***veya* **yasalġan)** a) Dülger

baltası kullanılarak yapılmış; b) *(mecaz)* Bir şey bozmakta usta (olumsuz anlamda).

Ķartnıñ elinde, çapa kibi uzun saplı çot. "İhtiyarın elinde, çapa gibi uzun saplı çot." -U. Edemova - 1.

çotsaķal Keçi sakal; **~ adam** Keçi sakallı adam.

Çotsaķalını bir ķaç kere sıypap aldı. "Keçi sakalını birkaç kez sıvazladı." -E. A. Osmanoğlu - 1.

çotur bk. **çökür**.

çoturlı 1. bk. **çökürli**. 2. Çiçek bozukları olan; **~ bet** Çiçek bozuklu surat.

çoyun Dökme demir, font, pik; **~ iritmek** Dökme demir eritmek; **beyaz ~** Beyaz demir; **~ ķazan** Dökme demir kazan; **kok ~** Esmer dökme demir, kır döküm; **kuzgüli ~** Aynalı (parlak) dökme demir.

Bir taraftan kebap ķoķusı kele, bir tarafta balaban çoyun ķazanlarda pilav pişirmege azırlanalar. "Bir taraftan kebap kokusu geliyor, bir taraftan büyük kazanlarda pilav pişirmeye hazırlanıyorlar." -İ. Abduraman - 1.

çoyuntaş Derin oluklu bir taş.

çöbre 1. Balmumu artığı. 2. *(ağızlarda)* Cibre; küspe; posa *(Sıkılıp suyu alınan üzüm ve benzeri meyvelerin posası)*; bk. **çöpre**.

çöçamiy *(zooloji)* Toygar; tarla kuşu, çayır kuşu; bk. **çoçamiy**.

O ana koyüne kelir, kuneş kene baştakisi kibi onıñ başından altın nurlar saçar, şeffaf kokli koyünde onıñ içün çöçamiy çivilder. "O, kendi köyüne gelir, güneş yine önceki gibi onun başından altın nurlar saçar, şeffaf gökyüzü köyünden onun için kuşlar cıvıldıyor." -A. Osman - 2.

çöçaymaķ bk. **çoçaymaķ**.

çöçegen *(botanik)* Kişniş.

çöçi *(ağızlarda)* Çöpçü.

çöçöroz 1. Saç tutamı; perçem; sorguç; tepelik. 2. *(ağızlarda)* İbik; krş. **kikrik**, **kekel (2)**, **taraķ (2)**.

çöçörozlı Tepeli (kuşlar hakkında); **~ ķuş** *(zooloji)* Tepeli tavuk.

çök-çök-çök 1.: **~ etmek** *(çocuk sözü)* Çocuğu sırtında taşımak *(atmış gibi davranarak)*; **kel, seni ~ eteyim** Gel, seni sırtıma oturtup gezdireyim. 2. Hayvanların arka ayakları üzerine oturmasını sağlamak için söylenen söz.

çökelemek *(ağızlarda)* Çömelmek; krş. **çökmek**; **çökelep turıp ayta** Çömelip konuşuyor.

–Yaşlar oseler, ķartlar çökeler, balam, - dedi Saniye. "-Gençler büyüyorlar,

ihtiyarlar çöküyorlar yavrum, dedi Saniye.” -U. Edemova - 1.

çökip-çekip Çök kalk yaparak; **~ turmaḳ** Çök kalk yapmak; **~ turuv** *(spor)* Çök kalk egzersizi.

çökme, **çöküv** *(eylem adı)* **çökmek.**

çökmek 1. Oturmak, basmak *(bina vb. hakkında)*; **tiz çökip oturmaḳ** Diz çökmek. 2. Çökmek, çökelmek; **~ ve turmaḳ** Çökmek ve kalkmak; **çök bu yerge** Buraya çok; **biraz laf eteyik** Otur buraya, biraz konuşalım. 3. Oturmak; **ev çökti** Ev oturmak. ● **kozlerine ḳaranlıḳ çökti** Gözleri karardı; **aḳşam ḳaranlığı çökti** Akşam karanlığı çöktü.

Yerge çöke ḳala ekensin. “Yere çöküp kalıyormuşsun.” -Çorabatır Destanı.

çökmemek *(olumsuz)* **çökmek.**

çöktürmek Çöktürmek.

Ḳuru bazu ḳuvetile bu kok sancaḳ dibinde Keñ buyük padişaḫları ogüne diz çöktürdi! “Yalnız pazı kuvvetiyle bu gök sancak dibinde Geniş büyük padişahları önünde diz çöktürdü!” -C. Kermençikli.

çöktürmemek *(olumsuz)* **çöktürmek.**

çöküç Çekiç; **balaban ~** Balyoz; **~ sapı** Çekiç sapı.

Maşina içinden balaban anaḫtar ve çökuç alıp, ne ise eki ḳulaç çalı-çırpı ketirdiler. “Araba içinden büyük anahtar ve çekiç alıp, ne ise iki kucak çalı çırpı getirdiler.” -Çerkez Ali - 1.

çöküçbaş Çekicin başı, çekicin demiri.

çökük Çökük; çökmüş; **~ ev** Çökük ev.

Şeer kenarında, Ḳaya-Başı civarında, tar bir soḳaḳta, divarları ḳızıl balçıḳle sıvalmış eski, çökük pencere çerçiveleri takta ve teneke parçalarıle ḳapatılmış bir evin ogünde turdılar. “Şehrin kenarında, Kaya Başı civarında dar bir sokakta, duvarları kızıl balçıkla sıvanmış eski, çökük pencere çerçeveleri tahta ve teneke parçalarıyla kapatılmış bir evinde önünde durdular.” -A. S. Ayvazov - 1.

çökünti 1. Tortu, çökelti; krş. **tınma**. 2. *(jeoloji)* Alüvyon. 3. *(biyoloji)* Nükleer atık, çökelti.

çökür 1. Çıkıntı; **~ taş** Yontulmamış taş; **~ çoban** *(botanik)* Farklı yönlere bakan dikenler şeklindeki tohumları olan bir bitki. 2. Budak.

Yalıñız Asḳar aġa kimerde bir eki çökür tişini kosterip kulümsirey. “Yalnız Askar abi bazen bir iki budak dişini gösterip gülümsüyor.” -Çerkez Ali - 1.

çökürli 1. Çıkıntılı. 2. Budaklı; **~ tayaḳ** Budaklı sopa.

İri panelden ḳurulġan evlerde odalarnıñ tavanları bazıda çökürli ola, tavanġa

ķoyulġan plitalarnıñ arasında boşluķ ķala. “İri lambriden kurulan evlerde odaların tavanları bazen budaklı oluyor, tavana koyulan levhaların arasında boşluk kalıyor.” -U. Edemova - 1.

çöl Bozkır; step; **buyük ~** Büyük bozkır; **ormanlı ~** Step-orman bölgesi; **çetsiz-bucaķsız (***veya* **ķulan) ~** Uçsuz bucaksız bozkır; **keñ ~** Geniş step; **oķlavman cayılġan ~** *(ağızlarda)* Düz *(sanki oklavayla düzleştirilmiş)* bozkır; **~ boylap ketmek** Bozkırda yol almak; **~de yaşamaķ** Bozkırda yaşamak; **~ işleri** Tarla işleri. ● **Allanıñ ~ü** Allah’ın unuttuğu bozkır.

Çoķ dolaşķan o çöllerni, çoķ patlaġan tüfegi, / Ķuyruķ sallap, yerni ķoķlap çapķalaġan kopegi. “Çok dolaşmış o kırları, çok patlamış tüfeği, / Kuyruk sallayıp, yeri koklayıp koşuşturmuş köpeği.” -A. Kadrizade.

çöllü Kırım’ın step bölgesinde yaşayan kimse; **~ler** Kırım’ın step bölgesinde yaşayanlar.

çölmeçik (-gi) Küçük çömlek.

çölmek (-gi) 1. Kap, çömlek; güveç; krş. **bardaķ**. 2. Seramik ürünleri.

çölmekçi Çömlekçi, çömlek ustası.

çölmekçilik (-gi) Çömlekçilik; **~ maḫsulatı** Çömlekçilik ürünleri.

çömelek (-gi) Tınaz; dokurcun; ot yığını; krş. **keben**; **eki ~ piçen** İki kuru ot yığını.

çömes (çömez) Çoban yardımcısı; küçük çoban.

çömiç *(ağızlarda)* Çömçe; kepçe; bk. **çomuç**.

çömlek krş. **çölmek**.

çöp 1. Yonga; **sernik ~** Kibrit çöpü. 2. Çöp. ● **~ ustüne ~ ķoymadı** *(mecaz)* Parmağını bile oynatmamak; **çoķ yurgen ayaķķa ~ ilişir** *(atasözü)* Çok gezenin ayağına pislik bulaşır; **eline bir ~ tutķanı yoķ** Eline bir çöp tutuşturan yok.

Eki kun ağızına bir çöp alamadı. “İki gün ağzına bir şey alamadı.” -U. Edemova - 3.

çöpçik Zerre, küçük çöp, toz; **kozüme ~ tüşti** Gözüme toz kaçtı.

çöp-çölen bk. **çalı-çırpı**.

çöpele: **~ torġan** *(zooloji)* Toygar; tarla kuşu, çayır kuşu; bk. **çöçamiy**.

çöpleme: **~ otu** *(botanik)* Çöpleme otu; *Veratrum sp*.

çöplenmek Yiyecek bulmak için toprağı karıştırmak (tavuklar vb. hakkında).

Geceleri kopçeklerge yaġ töke, kundüzleri vokzalda çöplenip yure.

"Geceleri tekerlere yağ döküyor, gündüzleri istasyonda çöplerde dolaşıyor." -A. Osman - 1.

çöplenmemek *(olumsuz)* **çöplenmek**.

çöplük (-gi) Çöp; süprüntü; **~(lerni) sipirmek** Çöpleri süpürmek; **~ obası** Çöp yığını; mezbele; süprüntülük; **ortalıḳnı ~ toldırıp koymaḳ** Ortalığı çöplüğe çevirmek; her tarafa çöp atmak; **o yerniñ ~ini men sipirip aldım** Orasının çöplüğünü ben süpürdüm.

Onıñ ırġat yurgen azbarında çöplük olmaz. "Onun ırgatlık yaptığı bahçede çöplük olmaz." -A. Hilmi.

çöpre 1. Cöbre, balmumu artığı. 2. Küspe; posa; cibre.

çöprek Çul, *(Eyerin altına serilen beygir örtüsü)*.

çör-çöplük Çöp ve benzeri, çer çöp.

Saçlarım ise, kuz ayları azbarda obalanıp ḳalġan çör-çöplikni añdıra. "Saçlarım ise, güz aylarında avluda toplanan çöpleri andırıyor." -E. Umerov - 1.

çörek (-gi) Çörek.

çören *(ağızlarda)* Dokurcun, loda, samanlık, sundurma, odunluk; krş. **çeren**.

çörkü *(muhasebe)* Çörkü; abaküs, sayı boncuğu; **~ taşları** Çörkü taşları; sayı boncukları; **~de esap etmek** Çörkü yardımıyla hesap yapmak.

çöten Çöten; kirtil *(İnce dallardan, sazlardan ya da metal tellerden örülmüş, balık tutmak için kullanılan sepet)*; **~ - balıḳ tutḳan ḫasar (***veya* **konus) piçim aġ** Kirtil, koni biçiminde olan ve balık avlamakta kullanılan sepettir.

çötkü 1. *(muhasebe)* Çörkü, sayı boncuğu, abaküs; krş. **çörkü**. 2. *(konuşmada)* Fırça; bk. **fırça**.

Tavannı sılaycaḳ olıp, elini koterir-kotermez bileklerinden aşaġa kireçli suv aḳa, kozlerini açmaḳnıñ çaresi olmay, çötküsi tiygen yer ise yolaḳlanıp ḳala edi. "Tavanı badanalamak isteyip, elini kaldırır kaldırmaz bileklerinden aşağıya kireçli su akıyor, gözlerini açmanın çaresi olmuyor, fırçasının değdiği yer ise şeritlenip kalıyordu." -U. Edemova - 1.

çötkülemek Fırçalamak; krş. **fırçılamaḳ**.

çötür-çötür Çopur; küçük küçük yara izleri; **beti ~** Yüzü çopur; **mañlayı ~** Alnı çopur.

çuadar bk. **çuvadar**.

çubalamaḳ Alaca yapmak, benek benek yapmak, leke leke yapmak, işaret gibi şeylerle kaplamak.

çubalamamaḳ *(olumsuz)* **çubalamaḳ**.

çubalıḳ, çubalġan Saçları karışık, karışık saçlı, tüyleri karışık.

Beyaz çubalıḳ saçları duv-aleket olġan. "Dağınık beyaz saçları karmakarışık olmuş." -E. A. Osmanoğlu - 1.

çubalmaḳ Karışmak, perişan olmak (saçlar hakkında); bk. **çıbalmaḳ**.

Onıñ saçları çubalġan, urbaları yırtılġan, ayaḳları, baldırları çıplaḳ. "Onun saçları karışmış, giysileri yırtılmış, ayakları, baldırları çıplak." -Çerkez Ali - 1.

çubar 1. Çopur yüzlü. 2. Benekli, çilli. 3. Alacalı, alaca bulaca. 4.: **~ armut** *(botanik)* Kırım yarımadasında yetişen bir armut türü.

Azbarda bir taraftan tavuḳlar ḳaḳıldaşa, o bir taraftan çubar kopek ise bir şeyge avulday. "Bahçede bir taraftan tavuklar gıdaklıyor, öbür taraftan ise benekli köpek bir şeye havlıyor." -A. Odabaş.

çubarlıḳ (-ġı) 1. a) *(gerçek, mecaz)* Alacalık; renk karışıklığı; b) Karışıklık 2. Çopurluk; çiçek izleri.

çubrek *(Tuvak ağzında)* Çiğbörek; bk. **çiberek**.

çubuḳ (-ġı) 1. İnce ve esnek değnek, kırbaç. 2. Sorkun; asma dalı, bağ çubuğu; **~nı taze ekende mayıştırmaḳ kerek** Çubuğu keser kesmez bükmek lazım. 3. Pipo; **~ içmek (***veya* **çekmek)** Pipo içmek. 4. Çubuk; **~ demir** Çubuk demir; **demir ~** Demir çubuk; **tüfek ~u** Tüfek çubuğu, harbi.

Oyle de bir çubuḳ soḳar, / Çıḳıp cami aldına. "Öyle de bir çubukla vurur, / Çıkıp caminin önüne." -H. Çergeyev.

çubuḳçı 1. Çubukçu *(pipo yapıp satan kimse)*. 2. a) Sepet yapımında kullanılan çubukları hazırlayan kimse. b) Sepetçi; krş. **sepetçi**.

Ḳazarmalar yıḳılsın, / Çubuḳçınıñ beli bukülsin. "Kışlalar yıkılsın, / Çubukçunun beli bükülsün." -Halk Yırı.

çubuḳlamaḳ 1. Çubukla vurmak. 2. Şilte vb. kabartıp düzeltmek için üzerlerine değnekle vurmak.

Boyle olmaġan olsa, bundan on beş yıl evelsi, babasınıñ cenazesi ḳılınġan kunü Velini çubuḳlap koyden ḳuvġanda, iç olmaġanda bir adam çıḳıp o balanı ḳorçalar edi. "Böyle olmamış olsa, bundan on beş yıl önce, babasının cenazesi kılındığı gün Veli'yi çubukla köyden kovduğunda, hiç olmazsa bir adam çıkıp o çocuğu korurdu." -Çerkez Ali - 1.

çubuḳlı Çubuklu, çubuğu olan.

Veliniñ doġġan fındıḳ çubuḳlı evçiginden eser bile yoḳ edi. "Veli'nin doğduğu fındık çubuklu evinden eser bile yoktu." -Çerkez Ali - 1.

çubuḳlıḳ (-ğı) *(etnografya)* Pipoları saklamak için kullanılan küçük dolap.

çubuḳsız Çubuksuz, çubuğu olmayan.

çuça *(ağızlarda)* Dut ağacı; bk. **dut teregi**.

çudırmaḳ *(ağızlarda)* Çıldırmak; delirmek; aklını kaçırmak; krş. **çıldırmaḳ**.

çufut (-tı) Yahudi; krş. **yeudi**.

Pionerler ḳazaḳ, tatar, çufut, ḳarayim, rum, ermeni ayırmay, bütün pionerler balalarnen ḳardaş sayıla eken. "İzciler, Kazak, Tatar, Yahudi, Karayim, Rum, Ermeni ayırmadan bütün izci çocuklarla kardeş sayılıyormuş." -A. Hilmi.

çuḫa Çuha.

Özüne yumşaḳ olsun, -dep, Al çuḫalar töşettim. "Sana yumuşak olsun, diye, Al çuhalar döşettim." -Edige Destanı.

çukça Çukçi, Çukçen; **~ yarımadası** *(coğrafya)* Çukçi (Çukotka, Çukçen) Yarımadası.

çuḳur 1. Çukur, oyuk; krş. **oyuḳ**; **~ ḳazmaḳ** Çukur kazmak; **birine ~ ḳazmaḳ** *(mecaz)* Birine çukur (kuyu) kazmak; **kireç ~ı** Kireç çukuru; **ava ~ı** Hava çukuru 2. *(ağızlarda)* Derin; bk. **teren**; **~ fikir** Derin düşünce. 3.: **buyük ~** *(coğrafya)* Çukur, girinti.

Lâkin onıñ bütün cemaatḳa başḳa bir çuḳur azırlağanından koy ḫalḳınıñ ḫaberi yoḳ edi... "Fakat onun bu cemaate başka bir çukur hazırladığından köy halkının haberi yoktu..." -Çerkez Ali - 2.

çuḳurçıḳ (-ğı) 1. Küçük çukur; krş. **oyuçıḳ**. 2. *(coğrafya)* Çukurçuk, delik.

Suv uyürilip kelip, bir yerge kire. Ortada çuḳurçıḳ asıl ete. "Su dönerek, bir yere giriyor. Ortada bir çukurcuk oluşuyor." -U. Edemova - 3.

çuḳur-çuḳur (çıḳır-çıḳır) *(çocuk dili)* Et; **balam ~ aşaycaḳ** Çocuğum şimdi et yiyecek.

çuḳurlı Çukurlu.

Onıñ çuḳurlı yerleri yazda bile tizden çamur, yoḳuş ve sair yerleri ise angidir bir şairniñ değeni kibi: Yazda toz boranı, / Ḳışta ḳar boranı... "Onun çukurlu yerleri, yazın bile dize kadar çamur, yokuş vs. yerleri ise bir şairin söylediği gibi: Yazın toz boranı / Kışın kar boranı." -U. İpçi - 1.

çul 1. Paçavra; krş. **eski (3)**; **bu yerni sürtmege bir ~ kerek** Bu yeri silmek için bir paçavra lazım. 2. *(ağızlarda)* Çul; bk. **sergi (2)**. ● **~ tutmaḳ** *(mecaz)* Sağlamlaşmak; pekleşmek; kuvvetlenmek; **~ tutmamaḳ** Gerçekleşmemek; suya düşmek; **olarnıñ işi ~ tutmadı** Onların işi suya düştü; **bu iş asıl ~ tutacaḳ mı?** Bu iş

kesin olacak mı?; **~ tuturamamaḳ** Bir işte başarılı olamamak.

Umütimni bir çul kibi yırtıp, yaḳtılar, / Kule-kule yaḳtırttılar dinsiz dindaşḳa. "Ümidimi bir çul gibi yırtıp, yaktılar, / Güle güle yaktırttılar dinsiz dindaşa." -Y. Kandım - 1.

çul-çıbır bk. **çul-çubur**.

çulçıḳ (-ġı) Küçük paçavra.

çul-çubur Pılıpırtı; yırtık pırtık; **~ olıp ḳaldı** Çok yıprandı; yırtık pırtık oldu.

O süslü ḫalḳlar içinde çul-çubur aralaşḳan açlar ne ḫucur korüne! "O süslü insanların içinde eski püskü kıyafetlerle yer alan açlar ne acayip görünüyorlar!" -A. Hilmi.

çulġamaḳ *(ağızlarda)* Ayaklarına bir parça kumaş şeklindeki çorapları sarmak; bk. **sarmaḳ**.

çulġav Sarma veya dolama şeklinde çorap.

Ayaġını da ḳalın çulġavnen sarıp, dızman çarıḳlarını tarta berip kiye. "Ayağını da çorabının içinden kalın kumaşla sarıp sıcak çarığını çekerek giyer." -Mirzanen Nogay Masalı.

çullanmaḳ Yıpranmak; **luġatlarım çullanıp ḳaldı** Sözlüklerim hepten yıprandı.

Ḫasta eski ḳadife tonçuġınıñ çullanġan ilmeklerini boşattı, Arzıgül tonçıḳnı alıp kenarġa taşladı. "Hasta eski kadife gocuğunun çullanmış düğmelerini çıkardı, Arzıgül gocuğu alıp kenara bıraktı." -Çerkez Ali - 1.

çullı *(ağızlarda)*1. bk. **çullu**. 2. a) Üzerine çul (beygir örtüsü) serilmiş olan. b) Uzun kıllı; uzun tüylü; saçı dağınık.

Pencereniñ pervazı ḳıyıḳ ḳıyıḳ, / Seni aruv belledim, çullı mıyıḳ. "Pencerenin pervazı parça parça, / Seni iyi tanıdım, dağınık bıyıklı." -Çın.

çullu Uzun kıllı; uzun tüylü; saçları dağınık; krş. **çaçal**; **çıbalġan (saç)**; **ḳapalı**; **~ baraḳ** Uzun tüylü köpek.

Ust-başları çullu olsa da ozleri tiri, aydamaḳ ballar. "Üstleri başları eski olsa da, kendileri canlı, haşan çocuklar." -A. Hilmi.

çulluḳ *(ağızlarda)* Çul ya da beygir örtüsü kumaşı; bk. **sergilik**.

çulsız *(ağızlarda)* Üzerine çul (beygir örtüsü) serilmemiş olan; bk. **sergisiz**.

çuluḳ: **~ yımırta** Kof yumurta; **~ yımırtanı sallasañ, bılḳ-bılḳ ete** Kof (çürük) yumurtayı sallarsan, bılk bılk diye ses gelir.

çum (I) *(botanik)* Kızılcık; bk. **ḳızılçıḳ**.

Adaletniñ ḳalın, orme Çum ḳamçısı, / Şıbalasın, eġer olsa Bir ḳılmışım. "Adaletin kalın, örgü Kızılcık kamçısı, /

Vurulsun, eğer olursa Bir yaptığım.” -Y. Temirkaya - 1.

çum (II) bk. **çim**.

çumber *(Uskut ağzında)* Kene; bk. **ḳsartḳı**.

çumluḳ Kızılcık bahçesi.

çumrı *(ağızlarda)* Sabırlı; dayanıklı; bk. **çıdamlı**.

çunaḳ *(ağızlarda)* 1. Aklı zayıf; bk. **aḳıldan zayıf**. 2. Bir oğlağın hayatında yetişkin bir keçi olmadan hemen önceki dönem.

çunke *(ağızlarda)* Makara, bobin; krş. **masır**, **maḳara**.

çunki *(ağızlarda)* Çünkü; bk. **çunki**.

çunku *(ağızlarda)* Çinko; bk. **çinke**.

çupke *(etnografya, tekstil)* Makara; bobin; krş. **masır**; **maḳara**.

çupre *(ağızlarda)* Cibre; küspe; posa; bk. **çopre**.

çura Saç örgüleri; **~ ormek** Saç örmek; **~ ordi** Saç örgülerini ördü. 2. Örülmüş saç; bk. **örülgen saç**; **~ları bilek kibi** Saç örgüleri kol kadar kalın.

çurlu *(ağızlarda)* Kirli; bk. **kirli**.

çurumek *(ağızlarda)* Çürümek; bk. **çürümek**.

Lâkin çurüp ḳalġan aġaç şu ande ḳoptı. “Fakat çürüyüp kalan ağaç o anda koptu.” -A. Osman - 2.

çurup *(zooloji)* Yaprak bit, bitki biti; krş. **fidan biti**.

çuv *(ağızlarda)* Saplama, pim; sürgü; tırkaz; bk. **çüy**.

çuvadar *(tarihi)* Ayakçı; kurye.

çuval Çuval; krş. **ḳanar (2)**; **~larnen almaḳ** Çuvallarla almak; **~larnen unu bar** Çuval çuval unu var; **~lar ḳaçar kilo kele?** Çuvallar kaçar kilo geliyor?; **~ bezi** Çuval bezi; **er bir ~ ḳaç kilo kele?** Her bir çuval kaç kilo eder? ● **ḳoy ~ġa, ur duvarġa** *(deyim)* Koy çuvala, vur duvara (anlam: o, umutsuz bir vakadır, ondan kurtulmak lazım).

Evelce çuvalı bilgige doldur, / Soñradan ḳalemin oḳḳaya daldır. “Önceden çuvalı bilgiye doldur, / Sonradan kalemini okkaya daldır.” -A. Kadrizade.

çuvalçıḳ (-ġı) *(küçültme)* Küçük çuval.

çuval-çuval Çuval çuval (büyük miktarda).

Siz olarnen çuval-çuval aḳça elde etersiñiz. “Siz onlarla çuval çuval para kazanırsınız.” -E. Umerov - 1.

çuvar: **~ çiçek** *(botanik)* Yıldızpatı; *Aster tataricus*.

çuvdırmaḳ *(ağızlarda)* Delirmek; çıldırmak; bk. **çıldırmaḳ**.

çuvlemek *(ağızlarda)* Sürgülemek, sürmelemek.

çuvuldamaḳ 1. *(ağızlarda)* Cıvıldamak; bk. **çivildemek**. 2. Bağırmak; gürültü yapmak.

çuvuldamamaḳ *(olumsuz)* **çuvuldamaḳ.**

çuvuldaşmaḳ 1. Gürültü yapmak; bk. **çivildeşmek.** 2. *(ağızlarda)* Bağırmak *(çocuklar hakkında)*.

Eminenen Esma çuvuldaşa, ellerini biri-birine ura, sıçraşa, bir ayaḳlı kursüde aylanalar. "Emine ile Esma cıvıldaşıyor, ellerini birbirine vuruyor, sıçrıyor, tek ayaklı kürsüde dolaşıyorlar." -A. Odabaş.

çuvuldaşmamaḳ *(olumsuz)* **çuvuldaşmaḳ.**

çuvuldı Cıvıltı; gürültü, patırtı, çığlık, şamata, bağırtı; **ḳuşlarnıñ ~sı** Kuşların cıvıltısı.

çuvuldir *(ağızlarda)* Pancar; krş. **çükündir.**

çuyke *(ağızlarda)* Kötülük; bk. **açuv.**

çükçüg *(Taraktaş ağzında)*: **attan düştü da ~i ḳalmay** *(halk dili)* Attan inse bile, çalımından geçilmez.

çükündir (*ağızlarda* **uçkündir)** *(botanik)* Pancar; **şeker ~i** Şeker pancarı; **yemlik ~** Yemlik pancar; **aḳ ~** Tarla şalgamı; **ḳırmızı (***veya* **ḳızıl)** ~ Kırmızı pancar; **~ borşçu** Pancar çorbası; ~ **saçmaḳ** Pancar yetiştirmek; **~den şeker yapalar** Pancardan şeker yapılır; ~ **saçılġan rayonlar** Pancar yetiştiren bölgeler; **~ şekeri istisalı** Pancar bazlı şeker üretimi.

İlḫamnıñ aḳçil yuzü birden çükündir kibi ḳızardı. "İlham'ın beyazımsı yüzü birden pancar gibi kızardı." -İ. Abduraman - 1.

çükündirci Pancarcı, pancar yetiştiren kimse; **belli ~** Ünlü bir pancar yetiştiricisi.

çükündircilik (-gi) Pancarcılık; **~nen oġraşmaḳ** Pancarcılıkla uğraşmak.

çükündirlik (-gi) Pancar tarlası; **baġçanıñ artında ~ bar** Bahçenin arkasına pancar tarlası var.

çümkün *(Bahçisaray ağzında)* Çünkü; bk. **çunki.**

çunki(m) *(bağlaç)* Çünkü, zira; krş. **zira; neçün deseñ(iz).**

Çunki içine ziya kirecek penceresi yoḳ edi. "Çünkü içine ışık girecek penceresi yoktu." -A. S. Ayvazov - 1.

çüñgüldir *(ağızlarda)* Pancar; bk. **çükündir.**

çürügen (*ağızlarda* **çürümüş)** Çürümüş; ~ **toḳuma** Çürümüş kumaş.

Garajnıñ şiferlerini yuzüm asmalarınıñ çürügen tayamalarını deñiştirecek bu

adam, şimdi serseriylikke urunıp, azbar içinde dolanmaḳta. “Garajın damtaşlarını asmaların çürümüş dayanaklarını değiştirecek bu adam, şimdi serseriliğe vurup bahçenin içinde dolanmakta.” -İ. Paşi.

çürük (I) Çürük, çürümüş. ● **~ terek çoḳ yatar** *(atasözü, kelimesi kelimesine)* Çürümüş bir ağaç uzun süre yerde yatabilir.

Yanındaki ḳara kostümlinen işiñ olmasın: mırḳ etse başını çürük ceviz kibi parlarmız. “Yanındaki şiyah takılıyla işin olmasın. Çıt çıkarırsa kafasını çürük ceviz gibi ezeriz.” -E. Umerov - 1.

çürük (II) Ağustos; krş. **avgustos**.

çürüklik (-gi) Çürük şey, çürüklük.

Bu ulu işte bugun, bu yerde muakeme etmekte olduġımız kibi çürüklikler keçmey. “Bu ulu işte bugün, bu yerde yargılamakta olduğumuz gibi çürüklükler geçmez.” -Çerkez Ali - 1.

çürük-sabaḳ Kırım yarımadasında yetişen bir armut çeşidi.

çürüme, **çürüv** *(eylem adı)* **çürümek**; 1. Çürüme; bozulma. 2. Diş çürümesi.

O, nasıldır, endi temelinden çürümege başlaġan kutükni añdıra edi. “O şimdi temelinden çürümeye başlayan bir kütüğü andırıyordu.” -İ. Paşi.

çürümek 1. Çürümek; bozulmak; **çürüp başlamaḳ** Çürümeye başlamak; **piçen çürüp başlaġan** Biçilmiş ot çürümeye başladı; **çürüp ḳalmaḳ** Çürüyüp gitmek; **çürüp daġılmaḳ** Çürüyüp dağılmak. 2. *(mecaz)* Çürümek (hapishanede); **apisḫanelerde ~** Hapishanelerde çürümek. ● **“Nasıl bolsın bu zavallı ḳardaşlarım çürüsün”** *(Kırım Tatarların milli marşından)* “Nasıl izin vereyim ki zavallı kardeşlerimi mahvetmelerine”.

Ant etkenmen tatarların yarasını sarmaġa, Nasıl bolsun bu zavallı ḳardaşlarım çürüsin?! “Ant etmişim Tatarların yarasını sarmaya, Nasıl olsun bu zavallı kardeşlerim çürüsün?!” -N. Çelebicihan.

çürütilmek *(edilgen)* **çürütmek**; Çürütülmek.

Bizim beylerimizniñ gençleri ḳadelerden, iḫtiyarları tekiyelerden ziyade halḳ balasınıñ ḳalbindeki istidatnı kormege çalışsaydılar, kim bilsin, ne ḳadar nurlu zekâ ḳarartılmaz, ne ḳadar ḳıymetli siḫḫat çürütilmez ve, kim bilsin, bugun sönük turġan tarihımız olarnıñ iliminen ve şiirinen ne ḳadar nurlanır, canlanır edi! “Bizim beylerimizin gençleri kadehlerden ihtiyarları tekkeden ziyade halk çocuklarının kalbindeki istidatını görmeye çalışsaydılar kim bilir, ne

kadar nurlu zeka karartılmaz, ne kadar kıymetli sıhhat çürütülmez ve kim bilir, bütün sönük duran tarihimiz onların ilmiyle ve şiiriyle ne kadar nurlanır, canlanırdı!" -Cafer Seydamet.

çürütmek 1. Çürütmek. 2. Hayatını mahvetmek.

Butün mesele şunda ki, ḳurucılar bu azır evlerni vaḳtında ḳabul etip almaḳ ve yaġmur, ḳar tübünde çürütmey tiklep ḳoymaḳ kerekler. "Bütün mesele şunda ki, inşaatçılar bu hazır evleri vaktinde kabul edip almalı ve yağmur, kar altında çürütmeden kurmalılar." -Çerkez Ali - 1.

çüval *(ağızlarda)* Siğil; bk. **süyel**.

çüvildemek bk. **çivildemek**.

çüvlemek *(ağızlarda)* Sürgülemek, sürgü sürerek kapamak; bk. **çüylemek**.

çüvüldemek bk. **çivildemek**.

çüy 1. Çivi. 2. Çengel; kanca; askı. ● **~ yazısı** Çivi yazısı.

Çengel fesin çekende, ḳaftanıñ çüyde, / Cavunsız, kunsiz ḳız oser salḳın evde. "Çengel fesin şakağında, kaftanın çivide, / Yağmursuz, güneşsiz kız büyür serin evde." -Çın.

çüyel *(ağızlarda)* Siğil; bk. **süyel**.

çüylemek Pimini kilitlemek.

çüyüldemek Vakvak etmek (ördek hakkında); krş. **vaḳıldamaḳ**.

çüyüldeşmek Vakvak etmek (ördek yavruları hakkında); krş. **vaḳıldaşmaḳ**.

D

da (I) (de, ta, te) ya; da; **şimdi menim vaḳtım yoḳ ~** Şimdi benim zamanım yok da.

Onıñ ustünde ḳara çuġadan (sukno) uzun bir ḳaftan ve başına da ḳara bir arabiy ḳalpaḳ kiygen. "O üstüne kara çuhadan uzun kaftan ve başına da kara bir arabî kalpak giymiş." -O. Akçokraklı - 1.

da (II) ve; **kitapnı aldı ~ oḳup başladı** Kitabı aldı ve okumaya başladı.

Ḳaynap turġan elektrik sanovarına ya ḳınlaşıp, taze çay damladı da, ḳaytıp, kene odaġa kirdi. "Kaynamakta olan elektrikli semavere yaklaşıp taze çay demledi ve dönüp tekrar odaya girdi." - İ. Paşi.

daa 1. Daha; henüz; **~ erte** Henüz erken; **~ ber** Daha fazla ver. 2. *(konuşmada)* Çünkü.

Maa kore, olardan birisini saylamaḳ daa yaḫşı olmazmı? "Bana göre

onlardan birini seçmek daha iyi olur.” - H. Ş. Toktargazi.

daan Henüz, daha; bk. **daa**.

dabla *(etnografya)* Tahılları eleyip çalkalamak için kullanılan, üzerine deri gerilmiş bir çember. ● **~ bet** Geniş ve elmacık kemikleri çıkık bir yüz; krş. **alma bet**.

Onlar ekisi de sarı çıraylı ḳısıḳça kozlü, dablabet ediler. “Onların ikisi de sarı benizli, kısık gözlü ve geniş yüzlüydüler.” -U. İpçi - 1.

daça Küçük kır evi; yazlık (ev), sayfiye.

Yoḳsa daçañızdan çıḳıp olamadıñızmı? - dep bağırdı Ferat. “Yoksa yazlığınızdan çıkamadınız mı? - diye bağırdı Ferat.” -U. Edemova - 2.

daçacı Sayfiyede oturan, yazlıkçı.

dad bk. **dat**; **~ını baḳmaḳ** Tadına bakmak; **~ını ḳaçırmaḳ** Tadını kaçırmak.

Orazbay yaş, daa ayatnıñ dadını, tuzunı keregi kibi tatmağan. “Orazbay genç, daha hayatın tadını, tuzunu gereği gibi tatmamış.” –Çerkez Ali - 1.

dada *(Karasubazar ağzında)* Öz erkek kardeş; bk. **tuvğan ağa**.

dadaizm *(edebiyat)* Dadaizm.

daday *(Cankoy ağzında)* 1. Ağabey, büyük erkek kardeş; bk. **ağa**. 2. Büyük kız kardeş, abla; bk. **apte**; **tata**.

dad-nezet bk. **dat-lezet**; **~i olmağan bir şey** Tadı tuzu olmayan bir şey.

dağ 1. Dağ; krş. **ḳır**, **bayır**; **ḳayalı ~lar** Kayalı dağlar; **~ başı** Dağın tepesi **~ kenarı** Dağ kenarı; **Çatır ~** *(coğrafya)* Çatırdağ *(Kırım yarımadasının en ünlü dağıdır)*. 2. Orman; krş. **orman**. 3.: **~ aldı** Dağ etekleri; dağın etekleri; **~ etegi** Dağ eteği; **~ tavuġı** *(zooloji)* Çil kuşu; **~ ḳarılġaçı** *(zooloji)* Dağ kırlangıcı.

Men dört tarafḳa ḳarayım. Yağmurnen yuvulġan dağ, kozyaş tamçıları kibi, yıltıray. “Ben dört tarafa bakıyorum. Yağmur ile yıkanan dağ, gözyaşı damlaları gibi parlıyor.” -E. Alimov.

dağcı 1. Orman bekçisi, ormancı. 2. Dağcı, alpinist.

dağdağa *(ağızlarda)* Gürültü, patırtı, yaygara, bağırma, bağırtı; acele acele koşuşmalar, koşuşup durmalar; bk. **şamata**; **ziy-çuv**.

dağdağalı *(ağızlarda)* Gürültülü, patırtılı; aceleci.

dağılmaḳ Dağılmak; krş. **cayramaḳ**.

Adamlar ruḥtan tüşkünleşken alda dağıldılar. “İnsanlar halsiz bir şekilde dağıldı.” -A. Osman - 1.

dağılmamaḳ *(olumsuz)* **dağılmaḳ**.

dağınıḳ (-ġı) Dağınık.

Ḫususan bu siya saçlar dağınıḳ alda Şasenemniñ beyaz betini daa ziyade yaraştıralar. “Özellikle bu siyah saçlar dağınık halde Şasenem’in beyaz yüzünü daha çok güzelleştiriyorlar.” -Çerkez Ali - 1.

dağıtamamaḳ Dağıtamamak; krş. **dağıtıp olamamaḳ**.

dağıtma, **dağıtuv** *(eylem adı)* **dağıtmaḳ**.

dağıtmaḳ Dağıtmak; parçalara ayırmak; yaymak; *(matematik)* bölmek; **dağıtıp olamamaḳ** Dağıtamamak; krş. **dağıtamamaḳ**.

Kelgeniniñ ekinci kunü Veli eñ yaḫşı ḳoyunını ḳurban çalıp, ḫalḳḳa dağıttı. “Geldiğinin ikinci günü Veli en iyi koyununu kurban edip halka dağıttı.” -Çerkez Ali - 1.

dağıtmamaḳ *(olumsuz)* **dağıtmaḳ**.

dağlamaḳ 1. Damgalamak, damga basmak (veya vurmak), markalamak. 2. *(tıp)* Dağlamak, koterize etmek. 3. Yakmak, dağlamak *(soğuk, sıcak vb.)*; **suvuḳ yuzümni dağladı** Soğuk yüzümü dağladı. 4. Acı çektirmek, kalp ağrısına sebep olmak.

Kel Allaḫ içün olsun, benim de bir ḳat daḫi cigerimi dağlama, ḳarıçığım! “Allah rızası için gel, benim ciğerimi bir kat daha dağlama, karıcığım!” -S. A. Özenbaşlı.

dağlamamaḳ *(olumsuz)* **dağlamaḳ**.

dağlanmaḳ *(edilgen)* **dağlamaḳ**.

dağlanmamaḳ *(olumsuz)* **dağlanmaḳ**.

dağlar-taşlar *(topluluk)* Dağlar ve taşlar.

Ananıñ sesinden dağlar-taşlar iñlediler. “Ananın sesinden dağlar taşlar inlediler.” –U. Edemova - 1.

dağlı (I) 1. Dağlı; **~ memleket** Dağlı memleket. 2. Dağlarda yaşayan bir insan; **~lar** Dağlılar.

O bir yerde yense, başḳa bir yerde aydut dağlılarnın ḳuturġan kopek kibi ucümlerine dayanalmay, sıra bozula, askerler keri çekile ekenler. “O, bir yerde yenerse, başka bir yerde haydut dağlıların kudurmuş köpek gibi hücumlarına dayanamıyor, sıra bozuluyor, askerler geri çekiliyormuş.” -Altın Beşik Efsanesi.

dağlı (II) 1. Damgalı. 2. Kederli, mahzun; krş. **mazun**; **efkârlı**.

dağlıḳ (-ġı) 1. Dağlık (arazi). 2. Ormanlık; bk. **ormanlıḳ**.

Ġarip ayvan elli-altmış kilometr uçurumlı, dağlıḳ yollarnı keçip, kolḫoz idaresi ogüne kelip toḳtaġan. “Garip hayvan elli atmış kilometre uçurumlu,

dağlık yolu geçip kolhoz idaresinin önüne gelip durmuş.” -E. Umerov - 2.

daḫi *(eski)* Dahi, bile, da (de).

Ḫanumnıñ başında buyük bir elmaz taş yatar, faḳat ḫan ḳızınıñ ayret tolu kozleri elmazdan daḫi ziyade ışıḳ saçalar. “Hanımın başında büyük bir elmas taş bulunmaktadır, fakat han kızının hayret dolu gözleri elmastan daha fazla ışık saçıyor” -O. Akçokraklı - 1.

dai *(ağızlarda)* Dayı; bk. **dayı**.

daim Daima, her zaman; ebediyen; krş. **mutemadiyen**; **sıdırġı**; **toḳtamadan**; **er zaman**.

Bunu da söylemek kerek ki, er daim ḳoyun alġanda, emce soġum soymaya niyetlenip alır. “Şunu da söylemek gerek ki, her zaman koyun alınca, amca kış için kesmeye niyetlenerek alır.” -M. Kurti.

daima *(ağızlarda)* Daima, her zaman; bk. **daim**.

Bu aḳta onı oḳutḳan ocaları ana-baba toplaşuvlarında daima ḳayd ete ediler. “Hocaları bu hususu her zaman anne baba toplantılarında kaydederlerdi.” -U. Edemova - 3.

daimiy Sürekli, daimi; **~ buzluḳlar** Daimi (erimeyen) buzullar.

Kozlerinde daimiy bir solġunlıḳ var, onda ust baş yırtıḳ. “Gözlerinde devamlı bir solgunluk var, üstü başı yırtık.” -A.Odabaş.

daimiylik (-gi) Süreklilik.

daimlik bk. **daimiylik**.

dair Dair, hakkında, hususunda; krş. **mensüp**; **tilge ~ mesele** Dil hakkında mesele.

Alla razı olsun! Buna dair Abdukelâm efendiniñ kosterdigi çareler de pek guzeldir. “Allah razı olsun! Bununla ilgili Abdukelâm efendinin bulduğu çareler de çok güzel.” -H. Ş. Toktargazi.

daire, (*konuşmada* **dayre**) 1. Daire; krş. **tögerek**. 2. Çevre; krş. **çevre**. 3. Çevre, muhit, ortam.

Beş-on ḳalpazan daire asıl eteler de, sırtlarına ine sançılġan kibi, burġuçlana bereler. “Beş on kalpazan daire oluşturup, sırtlarına iğne batmış gibi kıvrıla veriyorlar.” -E. Umerov - 2.

daireviy Dairesel, dairevi, müdevver.

daiy Önder; dâhi.

Bugunki ġalebelerni korerkenmiz, kozümizniñ ogünde ulu daiymiz Vladimir İliç Lenin peyda ola. “Bugünkü galibiyetleri görürken, gözümüzün önünde ulu dâhimiz

Vladimir İliç Lenin beliriyor.” -U. Edemova - 1.

daiyane Dâhiyane; **~ fikir** Dâhiyane fikir.

daiylik (-gi) Dâhilik, deha.

daktil *(şiirsel)* Daktil, bir uzun iki kısa heceli mısra.

daktilografiya *(özel söz)* Daktilografi *(Yazı makinesi ile yazı yazma işi)*.

daktiloskopik Daktiloskopik.

daḳḳa (*ağızlarda* **daḳiḳa**) Dakika; **~da bir** Her dakikada bir; **~ sayın** İkide bir; **şu ~sı** Hemen şimdi; krş. **şu saat**.

Belki, şu daḳḳada deniz ustünde onıñ pancaları arasında abdıraġan, urkken yolcular da bardır. “Belki şu anda, denizin üstünde onun pençelerinin arasında şaşıran, ürken yolcular da vardır.” -A. Ş. Çongarlı.

Bir eki daḳiḳa soñra eki sevişmiş vucutlar buradan ġayıp oldılar. “Bir iki dakika sonra birbirini seven iki beden buradan yok oldular.” -O. Akçokraklı - 1.

daḳḳadan-daḳḳa Her dakika.

daḳḳası-daḳḳasına Dakikası dakikasına.

dal (I) Dal; krş. **pıtaḳ**; **~dan dalġa ḳonmaḳ** a) Daldan dala geçmek. b) Çok sık düşünce ya da yer değiştirmek.

Nemli çimenlere basaraḳ yurüyen bir ḳuşcıġazın bir dal üzerinde sallanaraḳ otüşine, ruzgârın dalları taḫzin idişine baḳtı. “Nemli çimenlere basarak yürüyen bir kuşun bir dal üzerinde sallanarak ötüşüne, rüzgârın dalları hüzünlendirişine baktı.” -A. S. Ayvazov - 1.

dal (II): **~ turmaḳ** Ayakları üzerinde durmak *(henüz yürüyemeyen çocuğun)*.

dalap Gayret, çaba; bk. **talap**.

dalapkâr *(ağızlarda)* Gayretli, çalışkan; özenli; bk. **talapkâr**.

dalda *(ağızlarda)* Gölge; bk. **talda**.

dal-dal: **~!** Ayakta durmayı daha yeni öğrenen bir çocuğa söylenen söz.

daldırmaḳ Batırmak, daldırmak.

Men bu insannı saatlernen teren ḫayal deryasında daldırmaġa ḳadır olġan resimni elime aldım. “Ben bu insanı saatlerce derin hayal deryasına daldırmaya kâdir olan resimi elime aldım.” -U. Edemova - 2.

daldırmamaḳ *(olumsuz)* **daldırmaḳ**.

dalfes (-si) Kalpak; külah (yüksek Türk fesi); krş. **fes**.

dal-fidan: **~ boylu** Fidan gibi ince ve uzun.

–Niyar, saña bulardan da dülber soylarını, söz kelimi, dal-fidan boylu, ateş kibi yanġan ķuzġunķılıç çiçegini ketirecek oldım. “–Niyar, sana bunlardan da güzel çeşitlerini, mesela dalfidan boylu, ateş gibi yanan kuzgunkılıç çiçeğini getirmek istedim.” -U. Edemova - 1.

dalġa, (*ağızlarda* **tolķun**, **tolķın**) Dalga; **ufaķ ~** Hafif dalga; **ķabarıķ ~** Kabaran dalga, kabarık dalga.

Nusret o zaman ozüni ucsız-bucaksız derya içinde, onıñ kasırġalı dalġaları arasında is etti. “Nusret o zaman kendini uçsuz bucaksız derya içinde, onun kasırgalı dalgaları arasında hissetti.” -U. Edemova - 1.

dalġaķıran Dalgakıran.

dalġalanmaķ Dalgalanmak, çalkanmak (deniz hakkında).

Ķara deñiz dalġalandı ten – ķanımda, / İnan buna, Bağçasaray, Bağçasaray. “Karadeniz dalgalandı ten, kanımda, / İnan buna Bahçesaray, Bahçesaray” -Ş. Selim - 1.

dalġalanmamaķ *(olumsuz)* **dalġalanmaķ**.

dalġalatmaķ *(ettirgen)* **dalġalanmaķ**.

dalġalatmamaķ *(olumsuz)* **dalġalatmaķ**.

dalġalı Dalgalı; **~ sızıķ** Dalgalı çizgi.

Dalġalı saçlarını tüzete-tüzete karşıdaki kassanıñ yanına bardı. “Dalgalı saçlarını düzelte düzelte karşıdaki biletçinin yanına vardı.” -U. Edemova - 1.

dalġasız Dalgasız.

dalġıcı bk. **dalıcı**.

Er bir sefer olar içün derya sırını açmaġa ketken dalġıcılar kibi ola, sıcaķ saġlıķlaşuvlar, sıcaķ ķarşılavlarnen ve bazan ķuvanç kozyaşlarınen bite. “Her bir sefer onlar için denizin sırrını çözmeye giden dalgıçlar gibi oluyor, sıcak vedalaşmalar, sıcak karşılamalarla ve bazen sevinç gözyaşlarıyla bitiyor.” -Çerkez Ali - 1.

dalġıç (-çı) Dalgıç; **~ ķuşlar** *(zooloji)* Karabatak kuşu.

dalġın Dalgın, düşünceli; krş. **oylu**; **oyçan**; **tüşünceli**.

Kimsenen işi yoķ, kimsenen laķırdı etmey, suallerge şaşķın, dalġın alda cevap bere. “Kimseyle konuşmuyor, sorulara şaşkın, dalgın halde cevap veriyor.” -A. Osman - 1.

dalġınlıķ (-ġı) Dalgınlık, düşüncelilik.

Çunki kozleri o derecede dalġınlıķnen baķa ediler ki, dersiñ, bu kopekniñ ġayet buyük yanıġı bar. “Çünkü gözleri öyle dalgınlıkla bakıyordu ki, sanki bu

köpeğin büyük bir derdi var.” -A. Osman - 1.

dalıcı Dalıcı (su altına dalan kimse); bk. **dalğıç**; **~ suvğa daldı** Dalıcı suya daldı.

daliman Süvari biçimi.

dalķıran *(botanik)* Bir elma türü.

dallanmaķ Dallanmak, dal sürmek, budaklanmak, budak sürmek.

Bir ķaç yıl evelsi ķurulġan panel evler, endi yem-yeşil olıp dallanġan selbi, çınar ağaçları içine komülgenler. Birkaç yıl önce inşa edilen panel evler, artık yemyeşil olup dallanan servi, çınar ağaçları içine gömülmüşler.” -İ. Paşi.

dallı Dallı, dallı budaklı; krş. **pıtaķlı**.

Azbarlarındaki gür dallı terekniñ tübünden keçken arıçıķ başında oturdı. “Bahçelerindeki gür dallı ağacın altından geçen kanalın başında oturdu.” -U. Edemova - 1.

dalmaķ 1. (suya) Dalmak; krş. **çommaķ**. 2. (düşüncelere) Dalmak.

Ķavil etip daldılar, anavı ķayaġace suv astından yaldaycaķ ediler. “Sözleşerek daldılar, biraz ötedeki kayaya kadar su altında yüzeceklerdi.” -Y. Bolat.

Namaz, Ķuran ve oķumaķ... İşte, Cin Mambet bularnıñ ne demek olġanını bilmek, añlamaķ istey, saatlernen oyġa dala edi. “Namaz, Kur’an ve okumak… İşte, Cin Mambet bunların ne demek olduğunu bilmek, anlamak istiyor, saatlerce muhakemeye dalıyordu.” - Cafer Seydamet.

dalmamaķ *(olumsuz)* **dalmaķ**.

dalsız Dalsız, dalı olmayan.

daltaban Düz tabanlığı olan kimse.

daltabanlıķ (-ġı) Düztabanlılık.

daltonik (-gi) Daltonik (daltonizm hastalığı olan kimse).

daltonizm Daltonizm (renkleri yanlış görme hastalığı).

Dalv *(astroloji)* Kova (Saka) *(burç)*.

dam (I) Lezzet; krş. **dat**; **lezet**; **~ı nasıl?** Lezzeti nasıl?

‘Bir lafnı çaynay berseñiz, damı ķaçar.’ dep çırayını sıttı Gülşen. “‘Bir lafı sürekli söylerseniz, tadı kaçar.’ diye yüzünü astı Gülşen.” -A. Osman - 2.

dam (II) Çatı; **~ aķtarmak** Çatıyı yeniden kaplamak; **kiramet ~** Kiremit çatı.

Kuçük işçi şeerçiginde bir ķatlı beyaz evlerniñ ķırmızı damlarını iyül kuneşi ķızdırmaķta. “Küçük işçi şehrindeki tek katlı beyaz evlerin kırmızı damlarını temmuz güneşi ısıtıyor.” -Ş. Alâdin - 1.

dama Dama (oyun); **~ çıķmaķ** Damaya çıkmak; **~ çıķan taş** Damaya çıkan taş;

~ taşı Dama taşı; **~ oynamaḳ** Dama oynamak.

damar Damar; kan damarı; **ḳızıl ḳan ~ı** Atardamar; **ḳara ḳan ~ı** Toplardamar.

Bu til, dostum, menim, seniñ, / Ḫalḳımızınıñ afına, / Yuregine, zeinine, / Damarına, ḳanına. “Bu dil dostum, benim senin, / Halkımızın hafızasına, / Yüreğine, zihnine, / Damarına, kanına.” -E. Şemizade - 1.

damarçıḳ (-ġı) Damar, maden damarı.

damarlı Damarlı; **~ ḳol** Damarlı kol.

Bu Nazimniñ muskulı ḳatḳan, ḳalın damarlı taḳatlı ḳolları edi. “Bu Nazim’in kası sertleşmiş, kalın damarlı güçlü kolları idi.” -Çerkez Ali - 1.

damarsız Damarsız.

damartı Saha; tarla; krş. **arsa**; (*konuşmada* **uçastka**).

dambırdamaḳ Gümbürdemek, gürültü yapmak; krş. **dambırdatmaḳ**.

dambırdamamaḳ *(olumsuz)* **dambırdamaḳ**.

dambırdatmaḳ Gürültü etmek, gürültü yapmak, gümbürdemek, gürlemek; krş. **dambırdamaḳ**.

dambırdatmamaḳ *(olumsuz)* **dambırdatmaḳ**.

dambırdı Gümbürtü; gürültü; gürültü patırtı.

dambır-dumbır Paldır-küldür, gürültü ile.

dame *(ağızlarda)* Umut, ümit; bk. **omüt**.

damla *(ağızlarda)* Damla; bk. **tamçı**.

damlamaḳ (I) *(ağızlarda)* Damlamak, damla damla akmak; bk. **tammaḳ**.

damlamaḳ (II) bk. **demlemek**.

Şasenemnen de yaḳından tanış ettiñ, em lezetli çay damladıñ. “Şasenem ile de yakından tanıştırdın, hem lezzetli çay demledin.” -Çerkez Ali - 1.

dam-lezet (damı-lezeti) Lezzet; **damı-lezeti yoḳ** Tadı tuzu yok.

damlı (I) Lezzetli; krş. **lezetli**; **tatlı (II)**.

damlı (II) Çatısı olan, çatılı; **şifer ~** Arduvaz çatılı; **kiramet ~ ev** Kiremit çatılı ev.

Endi ḳaç yıldır ki, kolḫoz etrafındaki cartı divarlı, topraḳ damlı evleriñ saiplerine merkezden yañı tipte ev ḳurmaḳ içün yer ayırıla, ḳurucılıḳ materialları berile. “Uzun zamandır çiftlik etrafındaki kırık duvarlı, toprak çatılı evlerin sahiplerine merkezden yeni tipte ev yapmak için yerler ayrılıyor, inşaat malzemeleri veriliyor.” -Z. Kurtnezir - 1.

damlı-datsız: **~ demeñiz, buyurıñız** Allah ne verdiyse, buyurun.

damna Felç, inme, paralizi; krş. **felç**.

damsız (I) Tatsız, lezzetsiz.

Bizni kene birevler oynatmaḳ istey, / Kene damsız bir şorba ḳaynatmaḳ istey. "Bizi gene birileri oynatmak istiyor, / Gene tatsız bir çorba kaynatmak istiyor." -Ş. Selim - 1.

damsız (II) Çatısız, çatısı olmayan.

dandürik Topaç (oyuncak); krş. **mırt**, **maymul**; **ançil**.

Ḳutu içinde uzun ve ince rezinaġa bağlı kaġıt topçıḳ, ḳuş şekilindeki sızġırtḳıç, dandürik ve bir çoḳ şeyler daa bar. "Kutucuğun içinde uzun ve ince lastiğe bağlı kâğıt topçuk, kuş şeklindeki düdük, topaç ve birçok şey daha var." -E. A. Osmanoğlu - 1.

dane 1. *(nadiren)* Tane; tohum; bk. **burtük**; **nar ~leri** Nar taneleri. 2. *(saymak için kullanılan söz)* Tane; **~ menim bir ~m** Benim bir tanem.

Çoḳ şaşḳın erifsin, aydı cür şunı birer dane ḳızdırayıḳ! "Çok şaşkın herifsin, gel haydi birer tane kızdıralım!" -S. A. Özenbaşlı.

daneçik (-gi) Tanecik; **ḳar ~i** Kar taneciği.

dane-dane 1. Tanecikli. 2. Tane tane; **~ pilâv** Tane tane pilav. 3. Açık, sarih; **~ etip yazmaḳ** Açık açık yazmak.

Yaznıñ başı edi. Canerikler endi çeçeklerinden arınıp yem-yeşil yapraḳlar arasından dane-dane seçilip başladılar. "Yaz başıydı, can erikleri artık çiçeklerinden arınıp yemyeşil yapraklar arasından tane tane seçilmeye başladılar." -Çerkez Ali - 2.

dañ *(ünlem)* Güm.

dañ-dañ *(yansıma)* Çan ve demir nesnelerden çıkan bom bom, dan dan sesi.

dañġalaḳ (-ġı) *(halk ağzı)* Yunanlı (erkek).

dañġırdamaḳ Gümbürdemek.

Mına, niayet, oña yettim, dep sekirip yerimden turam, başım dañġırdap demirge urula, kozlerimden ateş fışkıra ogge davet etken yarıḳ ise birden söne. "İşte, sonunda ona yetiştim, diyerek sıçrayıp yerimden kalkıyorum, başım küt diye demire vuruyor, gözlerimden ateş fışkırıyor, ileriye doğru davet eden ışık ise birden sönüyor." -E. Umerov - 1.

dañġırdamamaḳ *(olumsuz)* **dañġırdamaḳ**.

dañġırdatmaḳ Gümbürdetmek.

dañğırdatmamaḳ *(olumsuz)* **dañğırdatmaḳ**.

dañğırdı Gümbürtü.

Kranlarnıñ ğıyçıldısı, demirlerniñ dañğırdısı, yuk maşinalarınıñ kiyik vıyıldısı episi çöl tınçlığını boza ve er kesni işçi kunü başlağanından ḫaberdar ete. “Vinçlerin gıcırdısı, demirlerin tangırtısı, yük arabalarının vahşi vıyıltısı hepsi çölün huzurunu bozuyor ve herkesi çalışma gününün başladığından haberdar ediyor.” -Çerkez Ali - 1.

dañğır-duñğır Gürültü, gümbürtü, patırtı.

dar 1. Yer, mahal, mekan *(üzerinde yoğunlaşılan)*. 2. *(ağızlarda)* Dar; bk. **tar**.

Dar dünyada sen menim birden-bir ḳıymetli kişimsiñ ve men seni oz başıña ḳaldırıp olamayım. “Dar dünyada sen benim biricik, değerli kızımsın ve ben seni kendi başına bırakamıyorum.” -E. A. Osmanoğlu - 1.

darağaç (-çı) Darağacı; **~ yipi** Darağacı ipi; **~ ḳurmaḳ** Darağacı kurmak.

Seit oğlu Seydametler kene uruldı, / Papazlarnıñ darağacı kene ḳuruldı. “Seyit oğlu Seydahmetler gene vuruldu, / Papazların darağacı gene kuruldu,” -Ş. Selim - 1.

darağurt *(ağızlarda)* Dereotu; bk. **taraḳot**.

darb bk. **darp**.

darbe Darbe; krş. **uruş**.

Cenk vaḳıtında bu yerler partizanlarnıñ mekânı olğan. Olar ıranda nemse basḳıncılarına daima darbe endirgenler. “Savaş zamanında buralar partizanların mekânıymış. Onlar buradan Alman işgalcilerine darbe indirmişler.” -T. Halilov.

darbedar Vurucu.

Seniñ dostuñ, sabıḳ komsomol Nail Alişni darbedar ḳurucılığımızdan ḳaçtı! “Senin dostun, eski komünist Nail Aliş’in vurucu reisliğinden kaçtı!” -E. Umerov - 1.

darbḫane Darphane.

darçin *(ağızlarda, botanik)* Tarçın; bk. **tarçin**.

dardünya bk. **darıdünya**.

dare Tef; **zilli ~** Zilli tef.

Davul aşıḳmayıp, salmaḳnen ufulday, dare ise aşıḳa, dırılday, ḳaval, sozul-sozul çala, truba oña zil tuta, kemane de iñley, de titrey, çeşit aletlerniñ sesleri birden kokke koterile ve anda birleşip, bir seske çevirilip yerge ene. “Davul acele etmeden, yavaşça ofluyor; tef ise acele ediyor, zırlıyor; kaval çekile

çekile çalıyor; truba ona zil tutuyor; kemane bir inliyor, bir titriyor çeşitli aletlerin sesleri birden göğe çıkıyor ve orada birleşip, tek ses olup yere iniyor.” -E. A. Osmanoğlu - 1.

darġın Dargın, kırgın, küskün.

Lâkin o şimdi pek darġın ve kederli korünmekte edi. “Fakat o şimdi çok dargın ve kederli görünüyordu.” -U. Edemova - 1.

darġınlıḳ (-ġı) Dargınlık, güceniklik.

Bedenleri yorġunlıḳtan, goñülleri darġınlıḳtan ala daa arınmadı. “Bedenleri yorgunluktan, gönülleri kırgınlıktan hala arınmadı.” -İ. Paşi.

darı (I) 1. İnci. 2. Seçkin, seçilmiş. ● **~ısı sizge** Darısı size.

darı (II) *(ağızlarda)* Darı; bk. **tarı**.

darı-aḫret, darı-beka Ahiret, öbür dünya; krş. **aḫret; devriaḫiret; o bir dünya; darı-beka**.

darı-cevḫer Mücevherat, değerli taş.

darı-dünya, dardünya Fani dünya.

darılmaḳ 1. Darılmak, incinmek, gücenmek; krş. **canı ağırmaḳ**. 2. Azarlamak; krş. **tazirlemek**.

Anama darılacaḳ olam, babama yalvaracaḳ olam - birisiniñ çaresini tapmay, son okürip aġlay turġan edim. *“*Anama darılacak olurum, babama yalvaracak olurum, sonunda çare bulamadığım için, bağıra bağıra ağlardım.” -A. Hilmi.

darı-mercan Değerli taşlardan bir kolye.

dari bk. **darı**.

darḳalmaḳ *(edilgen)* **darḳamaḳ**; Dağılmak; yayılmak; bk. **dağılmaḳ**.

Oyle vaḳıtta bizler o gunâsız, indemey susıp turġan terekleri ḳolumızda ne olsa şıbalay, kozlerini ḳıra, pıtaḳlarını sındıra, yerge tokülgen çiy eriklerni ceblerimizge toldura, ekşiliginden çıraylarımızını sıta-sıta aşay ve evlerimizge darḳala edik. “Öyle zamanlarda bizler o günahsız, sesini çıkarmadan susup duran ağaçlara elimizde ne varsa fırlatıyor, gözlerini kırıyor, dallarını kırıyor, yere dökülen olmamış erikleri ceplerimize dolduruyor, ekşiliğinden suratımızı ekşite ekşite yiyor ve evlerimize dağılıyorduk.” -Çerkez Ali - 2.

darḳalmamaḳ *(olumsuz)* **darḳalmaḳ**.

darḳamaḳ Dağılmak, dağılıp gitmek; yayılmak; **ḫaber darḳadı** Haber yayıldı; **talebeler mektepten darḳaġan soñ** Öğrenciler okuldan dağıldıktan sonra.

Boylelikle, ḳadınlar bu aḳşam er vaḳıttakinden erte darḳadılar.

"Böylelikle kadınlar bu akşam her zamankinden erken dağıldılar." -U. Edemova - 1.

darḳamamaḳ *(olumsuz)* **darḳamaḳ**.

darḳaşmaḳ Dağılmak, dağılıp gitmek; bk. **dağılışmaḳ**.

Adamlar darḳaştılar. Ḫastanıñ yanında Şasenem ve Arzıgül aylanıp yureler. "Adamlar dağıldılar. Hastanın yanında Şasenem ve Arzıgül dolanıyorlar." - Çerkez Ali - 1.

darḳaşmamaḳ *(olumsuz)* **darḳaşmaḳ**.

darḳatmaḳ Dağıtmak; yaymak; krş. **dağıtmaḳ**.

Ekinci kunü oca balalarġa 'Elifbe' kitabını, ekişer defter, ḳalem darḳattı. "İkinci gün hoca, çocuklara birer 'Elifbe' kitabı, ikişer defter, kalem dağıttı." -C. Ahmetov.

darḳatmamaḳ *(olumsuz)* **darḳatmaḳ**.

darma-dağın Darmadağın, çok dağınık, karışık; **~ olmaḳ** a) Darmadağın olmak; dağınık olmak. b) Paramparça kırılmak; **~ etmek** a) Darmadağın etmek; ortalığı dağıtmak. b) Paramparça etmek, kırmak; krş. **çil-parça** (veya **çil-ufaḳ**) **etmek**.

Aḫ, neler yapayım da şu divarnı darma-dağın etip taşlayım... "Ah, ne yapayım da şu duvarı darmadağın edip atayım..." -E. Umerov - 1.

Onıñ ustüne dos-doġru birḳaç bomba kelip tüşe, vagon darma-dağın ola ve yanıp başlay. "Onun üstüne birkaç bomba gelip düşüyor, vagon darmadağın oluyor ve yanmaya başlıyor." -E. Umerov - 1.

darp (-bı) 1. Darbe; vurma. 2. Darp, darbetme (para basma). 3. *(eski, matematik)* Çarpma işlemi; bk. **arttıruv** (veya **arttırma**); (*eski* **çarpma**). 4. *(müzik)* Vuruş; **~ etmek** a) Vurmak. b) *(eski, matematik)* Çarpmak; krş. **arttırmaḳ**.

darpḫane *(eski)* Darphane.

darsana Tersane.

darulaceze Dârülâceze, düşkünler yurdu, kimsesizler yurdu, güçsüzler yurdu.

darulfunun *(tarih)* Üniversite.

darulḫarp (-bi) *(eski)* Savaş alanı, muharebe meydanı.

darvinizm Darvincilik, Darvinizm *(1. İngiliz tabiat bilgini Darwin tarafından geliştirilen, bütün canlı varlıkların arasında belirli bir yakınlık bağı bulunduğunu ve pek uzun zamanlar sonunda yalınç organizmalardan karmaşık organizmaların üredığini ileri süren öğreti. 2. Darwin tarafından ileri*

sürülen ve türlerin nasıl türediğini anlatan doğal ayıklanma doktrini).

dasitan bk. **destan**.

dat (I) (dadı) 1. Tat, lezzet; krş. **dam**; **lezet**. 2. Zevk, lezzet, tat; bk. **keyf**.

dat (II) bk. **tat (II)**.

dat-lezet (datı-lezeti) Tat, lezzet.

datlı Lezzetli, leziz, tatlı, nefis, iştah açıcı; bk. **lezetli**; **tatlı (II)**.

datsız 1. Tatsız. 2. Tatsız, yavan, bayağı.

Ağızım şu an accı, datsız sulekeyge toldı. "Ağzım o an acı, tatsız bir dumanla doldu." -E. Umerov - 1.

datsızlanmaḳ Nazlanmak, huysuzluk etmek; titizlenmek, titiz davranmak; krş. **arsızlamaḳ**; **bocalamaḳ** (2).

dava 1. Tartışma. 2. *(hukuk)* Dava; **~ etmek** Dava etmek.

Men bellesem, ep batıldır anlatmaḳnıñ davası, / Çezer bunı mektep degen oḳuv, bilgi yuvası. "Zannedersem, hep batıldır anlatmanın davası, / Çözer bunu mektep denen okuma, bilgi yuvası." -M. Nuzet - 1.

davacı 1. Tartışma meraklısı. 2. *(hukuk)* Davacı.

Maḥkeme bugunden ḳaldırıldı. Çunki davacınıñ ozü kelmedi. "Mahkeme ertelendi. Çünkü davacının kendisi gelmedi."-E. Umerov - 2.

davalaşamamaḳ Tartışamamak, tartışmasını yapamamak, münakaşa edememek; ağız kavgası yapamamak, çekişememek; krş. **davalaşıp olamamaḳ**.

davalaşmaḳ Tartışmak, çatışmak, çekişmek, ağız kavgası yapmak; krş. **iddalaşmaḳ**; **davalaşıp olamamaḳ** Tartışamamak, tartışmasını yapamamak, münakaşa edememek; ağız kavgası yapamamak, çekişememek; krş. **davalaşamamaḳ**.

Evel yañı mal kelse tükân mudirleri sabadan akşamġace idareniñ ḳapusı aldından çekilmey, davalaşıp ure ediler. "Eskiden yeni mal gelse dükkân müdürleri sabahtan akşama kadar idarenin kapısı önünden çekilmez, tartışıp dururlardı." -U. Edemova - 2.

davalaşmamaḳ *(olumsuz)* **davalaşmaḳ**.

davalı Tartışmalı.

Bazı davalı meselelerde eki Süleyman ḳızışıp keteler, amma laḳırdılar o istegeni kibi bite. "Bazı ihtilaflı meselelerde iki Süleyman ters düşüyor, ama konuşmalar onun istediği gibi bitiyor." -A. Osman - 2.

davet (-ti) Davet; **~ etmek** Davet etmek; **~ olunmaḳ** Davet edilmek; **~ etilgen** Davet edilen.

Lafḳa tutunıp, sizni evge davet etmege de unuttım. “Lafa dalıp sizi eve davet etmeyi de unuttum.” -A. Osman - 2.

davetiye bk. **davetname**.

davetli Çağrılı, davetli; krş. **davet etilgen**; **çaġırılġan**.

davetname Davetiye.

Lâkin bugun şeer partiya komitetiniñ davetnamesine binaen barmaḳta. “Fakat bugün şehir parti komitesinin davetiyesi üzerine gitmekte.” -İ. Abduraman - 1.

davetnameli Davetiyeli, davetiyesi olan.

davetnamesiz Davetiyesiz, davetiyesi olmayan.

davetsiz 1. Davetsiz. 2. Davetiyesi olmayan.

davke Kız, genç kız; krş. **mavke**; **maruşke**; **marca**.

Ḳollarda bir kesek sulunsız davke, / Ḳaytarma diyler sekirip cürmege. “Kollarda pek çok sakar kötü kadın, / Kaytarma diyorlar hoplaya zıplaya yürümeye.” -B. Çobanzade - 1.

davranmaḳ Acele etmek; krş. **aşıḳmaḳ**; **davranmadan**, **davranmayıp** Acele etmeden.

Saboḫat, davranmaḳ kerekmiz, şimdi Nadire de kelir. “Sabohat, acele etmemiz gerekiyor, şimdi Nadire de gelir.” -U. Edemova - 2.

davranmamaḳ *(olumsuz)* **davranmaḳ**.

davul Büyük davul, timbal; **~ tokmaġı** Davul tokmağı; krş. **çoḳmar**; **~ kibi** Davul gibi; **~ çalmaḳ** Davul çalmak.

Ben oyle çontuḳ-montuḳ toy ider de cemaata masḫara olamam. Davul da iki dane olmasa, men ḳail olmam. “Ben öyle yarım yamalak bir düğün yapıp da cemaate maskara olamam. Davul da iki tane olmazsa ben razı olmam.” -S. A. Özenbaşlı.

davulcı Davulcu.

Davulcı -Allaḫ ḫayırlı etsin. Otekiler, davul uzerine bir-iki kapik fırlatırlar. “Davulcu - Allah hayırlı etsin. Ötekiler davulun üzerine bir iki bozuk para fırlatırlar..” -S. A. Özenbaşlı.

davur *(ağızlarda)* Tavır, eda; bk. **tavır**.

davuş 1. Ses; **~ çıḳtı** Ses duyuldu. 2. Bağırtı; çığlık; feryat. 3. *(konuşmada)* İnsan sesi; bk. **ses**; **~nen** Ses ile; **~nen oḳumaḳ** Sesli okumak; krş. **ḳıçırıp oḳumaḳ**.

Yeḫuda Biḫim corġası ile keter eken, çıplaḳ ḳaya uzerine urulġan keskin bir ayaḳ davuşı eşitti ve şu anda ḳarşısında tozlar koterilgenini kordi. “Yahudi

Bihim atı ile giderken, çıplak kayanın üstüne vurulan keskin bir ayak sesi işitti ve o anda karşısında tozların kalktığını gördü.” -O. Akçokraklı - 1.

Oḳurken, aenkli davuşnen, şiirin mevḫumlarına kore, davuşınnı uydurıp oḳumaġa alışmaḳ kerek. “Okurken ahenkli sesle, şiirin mefhumlarına göre, sesini uydurarak okumaya alışmak gerek.” -A. Hilmi.

davuşlı Sesli.

Bunı o, şu ḳara saçlı ve, neçündir, kozleriniñ aḳı mavımsı kelgen, ḫoş davuşlı ḳadın şerefine yapa. “Bunu o, siyah saçlı ve nedendir bilinmez, gözlerinin akı mavimsi olan, hoş sesli kadının şerefine yapıyor.” -A. Osman – 2.

davuşsız Sessiz; krş. **sessiz**; **sadasız**.

day(ın) *(ağızlarda)* Gibi; krş. **kibi**; **seniñ ~** Senin gibi; **menim ~** Benim gibi; **dev ~** Dev gibi (kocaman).

daya Dadı.

Seni gidi suratsız beynasper daya, içeride balan ḳatıp ḳalsın da, bu onmaycaḳ mında eşek kibi, sıçraḳlap oynasın! “Seni gidi, suratsız şımarık dadı, içeride çocuk kaskatı olsun da bu hayırsız burada eşek gibi sıçrayıp oynasın!” -A. Odabaş.

dayaḳ, **dayaḫ** *(ağızlarda)* Dayanak, destek; bk. **tayama**.

dayamaḳ, **dayamaḫ** *(ağızlarda)* Dayamak, yaslamak; bk. **tayandırmaḳ**.

Yenilgenler yengenlerge, / Ḫancerlerin dayarlar. “Yenilenler yenenlere, / Hançerlerini dayarlar.” -Y. Ş. Ali.

dayanıḳ (-ġı) 1. Sağlamlık, dayanıklılık, berklik, dayanç; sabit oluş, mukavemet gücü. 2. *(ağızlarda)* Dayanmış, yaslanmış, dayanık; bk. **tayanıḳ**.

dayanıḳlı Dayanıklı; sabırlı.

dayanıḳlıḳ (-ġı) Sabır, dayanıklılık; mukavemet gücü.

dayanıḳlılıḳ (-ġı) Sağlamlık, dayanıklılık, berklik, dayanç, sabır; sabit oluş, mukavemet gücü.

dayanıḳsız Dayanıksız, güçlü olmayan, sağlam olmayan; kalıcı olmayan.

dayanıḳsızlıḳ (-ġı) Dayanıksızlık.

dayanmaḳ (I) Dayanmak, katlanmak, sabretmek; krş. **tözmek**.

Artıḳ dayanamadım, ozüniz de bilesiniz, bizimki olgenine altı yıl toldı... “Artık dayanamadım, siz de biliyorsunuz, bizimkinin öleli altı yıl oldu...” -U. İpçi - 1.

dayanmaḳ (II) bk. **tayanmaḳ**.

dayanmamaḳ *(olumsuz)* **dayanmaḳ**.

dayanmamazlıḳ (-ġı) Hoşgörüsüzlük, hoş karşılamamazlık, müsamahasızlık.

dayfa *(ağızlarda)* bk. **tayfa**; **çingene**.

dayı, (*ağızlarda* **dai**) Dayı *(annesinin erkek kardeşi)*; **~mnıñ ḳızı** Dayımın kızı.

Masrafa lâzım olacaḳ aḳçayı bizim Nafe dayıdan alacaġım, dügünden sonra ya şabaş aḳçasından ve yaḫut tütünleri satıp Nafe dayınıñ parasını verecegim. "Masraf için lâzım olacak parayı bizim Nafe Dayı'dan alacağım. Düğünden sonra ya bağ bozumu parasından veya tütünleri satarak Nafe Dayı'nın parasını vereceğim." -S. A. Özenbaşlı.

dayıbaba *(ağızlarda)* Çocukların yaşlı dayısına ettiği hitap şekli.

dayım Daima, her zaman; bk. **daim**.

Dayır Kırım'ın Perekop kasabası çevresinde doğan mirza.

dayre bk. **daire**.

de (da, ta, te) 1. *(edat)* da, de. 2. Kâh; **de biri de biri** Kâh biri kâh başkası.

Beni de aldadı arı ḳuşları / Yeşil tugaylardan kelgen amanı "Beni de kandırdı arı kuşları / Yeşil tarla kuşlarından gelmiş amanı" -C. Kermençikli.

dea Deha.

Mında asret analarnın Bedduası, duası. / Mında Beybars, Boralarnın İḳtidarı, deası. "Burada hasret anaların Bedduası, duası. / Burada Beybars, Boraların İktidarı, dehası." -E. Şemizade - 1.

debdebe Azamet, debdebe, görkem, ihtişam, tantana, debdebeli oluş, görkemlilik, ihtişamlı olma; **saltanat**; **iḫtişam**; **tumturaḳ**.

debdebeli Debdebeli, ihtişamlı, şatafatlı, tantanalı, görkemli; cafcaflı, tumturaklı; krş. **muteşem**; **saltanatlı**; **iḫtişam**; **tumturaḳ**.

debet *(muhasebe)* Gider, verecek.

Üçüncide, babam ketirip turġan ḳalın-ḳalın debet-kredit defterlerini, cedvellerini sabır ve diḳḳatle ogrendim. "Üçüncü olarak da, babam getirip durduğu kalın kalın gider-kredi defterlerini, çizelgeleri sabır ve dikkatle öğrendim." -E. Umerov - 1.

debitor *(muhasebe)* Borçlu, verecekli.

debyut 1. Sahneye ilk çıkış, sahnede ilk oyun, debüt. 2. Açılış, ilk adım, ilk hamle.

debyutçı Debütan, sosyeteye ilk giren (veya takdim edilen) genç (veya genç kız).

deccal (-li) *(Müslümanlık)* Deccal *(İslam mitolojisine göre ahir zamanda,*

Mesih'in ikinci kez yeryüzüne gelmesinden önce insanları dini inancından saptırarak kötülüğe ve sapkınlığa yönelteceğine inanılan ve şeytanı temsil eden varlıktır).

dede 1. Büyükbabanın babası, büyük dede. 2. Dede; **~mniñ kununden ķalġan** *(mecaz)* Çok zaman evvel olan, geçmiş zamanlarda olan; **~siniñ fiyatını soray** *(mecaz)* Çok yüksek bir fiyat koydu. 3. *(ağızlarda)* Büyük baba, dede; bk. **ķartbaba**.

Nelerni tüşüne aceba? Kim bilsin? Çauş, babası ve dedesi kibi, taķatlı. "Neleri düşünüyor acaba? Kim bilir! Çavuş, babası ve dedesi gibi güçlü." -Ş. Alâdin - 1.

dedik (-gi): *(ağızlarda)* **~im ~** Dediğim dedik.

dedil Cesur, mert, korkusuz; krş. **batır**; **ķorķubilmez**; **merdane** (3,4); **mert** (2); **cesür**; **yurekli**.

O dedil areketnen Settarnıñ tayaķ kibi ince ve ġayet yengil ayaķlarını koterdi, bir elinen çuvalnıñ ağızını açtı. "O cesur hareketle Settar'ın değnek gibi ince ve gayet hafif ayaklarını kaldırdı, bir eliyle çuvalın ağzını açtı." -E. A. Osmanoğlu - 1.

deduktiv *(felsefe)* Anlam (veya sonuç) çıkarılabilen, dedüksiyon ile bulunan, dedüktif.

deduktsiya *(felsefe)* Çıkarma, düşürme, tenzil; netice, sonuç.

deerli Hemen hemen, neredeyse, yaklaşık (olarak); krş. **aman aman**; **~ er daim** Hemen hemen her zaman.

deerlik Tabiri caizse, deyim yerindeyse.

Mırzaçöl kanalı ķurucılıġında işlegenlerniñ deerlik episi mında demek mumkün. "Mırzaçöl kanalı kuruculuğunda çalışanların deyim yerindeyse hepsi burda demek mümkün." -U. Edemova - 1.

deetimologizatsiya *(dil bilimi)* Bir sözün aslını araştırıp bulamama.

def: **~ olmaķ** Defolmak, çekilip gitmek; **~ etmek** Kovmak; krş. **ķuvmaķ**.

O ta o bir stantsiyadan ķaytıp kelgence, men mından biñ kere def olurım. "O ta öbür istasyondan gelinceye kadar, ben buradan bin defa çekip giderim." -E. Umerov - 1.

defa Defa, kere; krş. **kere**; **ķat (IV)**; **sefer**; **mertebe**; **mezel**.

Şadiyecik ķaç defa arķasına dönip baķaraķ: – o, artıķ meni bulamaz, meni yolumdan ķaldıramaz. "Şadiyecik birkaç defa arkasına dönüp bakarak: —

O, artık beni bulamaz, beni yolumdan çeviremez.” -A. S. Ayvazov - 1.

de-fakto Bilfiil, fiilen.

defalarca Defalarca, birçok defa; krş. **çoḳ sefer** (veya **kere**).

Ḫayalında anasını defalarca tirilte, o kene baştakisi kibi Yusufnı ḳuçaḳlay, oḫşay, kule, amma ep bir ole. “Hayalinde annesini defalarca diriltiyor, o yine eskisi gibi Yusuf’u kucaklıyor, okşuyor, gülüyor ama sonra da hep ölüyor.” -A. Osman - 1.

defekatsiya Dışkılama, defekasyon.

defekt Kusur, eksiklik, noksan.

defektiv Kusurlu, eksik, anormal, sakat.

defin Defin, toprağa vermesi; **~ olmaḳ** Defnedilmek, ölü gömülmek.

define Define, hazine; krş. **ḫazine**.

definitsiya Tanımlama, tarif.

defis Kısa çizgi, tire; krş. **sızıçıḳ**.

defitsit 1. Eksik, noksan; açık. 2. Eksiklik, noksanlık; sıkıntı.

deflektor *(teknik)* Saptırıcı, deflektör.

deflyatsiya *(ekonomi)* Para darlığı, deflasyon *(Paranın piyasada azalmasıyla satın alma gücünün artması. Bir gereklilik karşısında piyasadaki paranın eksiltilmesi. Bu amaçla devlet piyasadan para çektiği gibi bankalar da kredilerini kısıp, keserek ya da iskonto faizlerini yükselterek deflasyonun oluşmasına yardım ederler)*.

defn bk. **defin**.

Zavallı Yeḫuda Biḫimge Yasafut deresi içindeki balta tiymez karaim mezarlığında ecdadınan birlikte defn olunmaḳ ḳısmet olmadı. “Zavallı Yehuda Bihim’e Yasafut deresinin içindeki balta deymez Karaim mezarlığında ecdadı ile birlikte defn olunmak kısmet olmadı.” -O. Akçokraklı - 1.

defne *(botanik)* Defne; **~ yapraġı** Defne yaprağı.

Defne yapraġını ḳaynatıp, soñ içine bir ḳaşıḳ bal ve bir ḳaşıḳ tuz taşlamaḳ kerek. “Defneyaprağını kaynatıp sonra içine bir kaşık bal ve bir kaşık tuz atmak gerek.” -A. Osman - 2.

deformatsiya Deformasyon.

defter (*ağızlarda* **depter**) Defter; **yolaḳlı ~** Çizgili defter; **santıraç ~** Kareli defter; **ḳıya sızıḳlı ~** Eğik çizgili defter; **umumiy ~** Kalın defter.

Bu münacatnıñ niayetinde Küzma defterini çıḳarıp, on beş ruble ştraf yaza... “Bu münâcatın neticesinde, Küzma defterini çıkarıp on beş ruble ceza yazıyor...” -U. İpçi - 1.

defterdar *(tarih)* Defterdar *(Maliye işlerinin en yüksek yetkilisi ya da illerde devletin mali işleriyle uğraşan görevli)*.

degazator *(teknik)* Gaz temizleyicisi.

degazatsiya *(teknik)* Gaz(dan) temizleme.

degelmintizatsiya *(tıp, veterinerlik)* Haşaratların öldürülmesi.

degenerat Dejenere.

degenerativ Bozuk; cinsi bozulmuş, dejenere (olmuş).

degenerativlik (-gi) Dejenere olma, dejenerelik, bozulma.

degeneratsiya Bozulma, yozlaşma, dejenerasyon.

deger 1. Değer, kıymet. 2. Değer, layık; krş. **lâyıḳ**; **sayġıġa ~ bir şaḫsiyet** Saygı değer bir şahsiyet. 3. *(matematik)* Fiyat, eder; krş. **fiyat**; **baa**.

Rüstem kendi mesuliyetiniñ ve degeriniñ bir kereden bu ḳadar artḳanına şaştı, eyecandan başı aylandı, telbevni eki elinen tutar eken, onı o yaḳḳa-bu yaḳḳa çekip ala, aḳiḳiy arabacılar kibi dudaḳları arasından ince ses çıḳara. "Rüstem sorumluluğunun ve değerinin bu kadar artmasına şaştı, heyecandan başı döndü, dizgini iki eliyle tutarken, o tarafa bu tarafa çekiyor, gerçek arabacılar gibi dudakları arasından ince ses çıkarıyor." -E. A. Osmanoğlu - 1.

degerli Değerli, kıymetli; **söz toplamaḳ işi ~ olġanı ḳadar kuç bir şeydir** Kelime toplama işi önemli olduğu kadar zor bir şeydir.

Mında pamuḳ osümlikleriniñ inkişafı degerli seviyede degil edi. "Burada pamuk üretimin durumu değerli seviyede değildi." -Z. Kurtnezir - 1.

degerlik (-gi) Değer, kıymet.

O dülber perçemli başını degerliknen ve biraz naznen koterip, başlığına baḳtı. "O güzel perçemli başını ağırdan ve biraz da nazla kaldırıp şefine baktı." -A. Osman - 1.

degil *(olumsuzluk kelimesi)* Değil; **kerek ~** Lazım değil; **yaḫşı ~** Güzel değil.

Biz de toḳ degilmiz, lâkin yuzlerimiz şişmegen. "Biz de tok değiliz, ancak yüzlerimiz henüz şişmemiş." -U. İpçi - 1.

degirmen, (*ağızlarda* **dermen**, **tırmen**) 1. Değirmen; **yel ~** (*ağızlarda* **celtirmen**)Yel değirmeni. 2. Tahıl öğütme makinesi (kol gücüyle çalışan); **ḳol ~** Kol değirmeni.

Emirsaleniñ aytḳanına kore, bu degirmen cenk yıllarında gece-kundüz çalışa eken. "Emirsale'nin söylediğine göre, bu değirmen savaş yıllarında gece-gündüz çalışıyormuş." -A. Osman - 2.

degirmi *(eski)* Yuvarlak, değirmi, tekerlek biçiminde, toparlak, daire şeklinde; bk. **tögerek**.

degişmek *(ağızlarda)* Değişmek; bk. **deñişmek**.

Yaḳınca barılġan soñ, fikir degişti. "Yakınına vardıktan sonra, fikri değişti." -E. A. Osmanoğlu - 1.

degiştirilmek *(ağızlarda)* Değiştirilmek; bk. **deñiştirilmek**.

degiştirmek *(ağızlarda)* Değiştirmek; bk. **deñiştirmek**.

degmek *(ağızlarda)* Değinmek, dokunmak; bk. **tiymek**, **toḳunmaḳ**.

Özüm saylap varırım perçemliye, aḫ! / Bir fidan ḳız degmezmi bir yigite, aḫ! "Kendim seçip varırım perçemliye, ah! / Bir fidan kız değmez mi bir yiğide, ah!" -S. A. Özenbaşlı.

degradatsiya Rütbe indirimi, tenzili rütbe; geriletme, geri itme.

degustatsiya Tatma, tadına bakma, çeşniye bakma.

degustatsiyacı *(özel söz)* Çeşnici.

deka *(müzik)* Deka.

dekabr Aralık (ay); krş. **aralıḳ (II)**; **ilk ḳış**; **~de** Aralıkta.

Ḳarġalar Dekabr tanınıñ buzlaġan anlerini suḳlanılacaḳ derecede itekleyler. "Kargalar aralık ayının donmuş anlarını imrenilecek derecede itekliyorlar." -V. Basirov.

dekada On gün, on günlük süre; (bayram, gösteri vs.) on gün süren (veya devam eden).

dekadent Dekadan taraftarı.

dekaedr On kenarlı, on kenarı olan.

dekalitr On litre, dekalitre.

dekan Dekan, fakülte başkanı.

–Arḳadaşlarıñızınıñ episine söyleñiz, – dedi dekanımız Tursun Ġafaroviç, – mesele boyle: er sene olġanı kibi, pamuḳ tımarına yardımġa çıḳacaḳmız. "–Arkadaşlarınızın hepsine söyleyin, – dedi dekanımız Tursun Gafaroviç, – konu şu ki, her yıl olduğu gibi pamuk tımarı için yardıma gideceğiz." -Z. Kurtnezir - 1.

dekanat Dekanın bürosu (veya odası), dekanlık (makamı).

Men ve gruppamızınıñ komsorgı dekanatġa davet etildik. "Ben ve gurubumuzun başkanı dekanlığa davet edildik." -Z. Kurtnezir - 1.

deklaratsiya Beyan, açıklama, ifade; demeç; beyanname, deklarasyon.

deklarirlemek Beyan etmek, ilân etmek, açıklamak.

dekolte Dekolte.

dekorativ Dekoratif(s)i, dekor(s)i; süslü, güzel.

dekoratsion Dekor(s)i.

dekoratsiya 1. Sahne dekoru, dekor. 2. Gösteriş, süs.

dekoratsiyacı Dekoratör, dekorcu.

dekret İrade, ferman; yasa, kanun; kararname.

Soñ nasıl etsin de boyle vaḳıtta dekret otpuskasına çıḳsın?! "Sonra ne yapsın da böyle zamanda doğum kararnamesi çıksın?!" -U. Edemova - 2.

delâlet 1. Gösterme, işaret etme. 2. İşaret; belirti; alamet.

Bu bayram şu bereketni yetiştirgen adamlarnıñ açlıḳ çekeceklerinden delalet edi. "Bu bayram şu bereketi yetiştiren kişilerin açlık çekeceğinin işaretiydi." -E. A. Osmanoğlu - 1.

delegat Delege, temsilci, elçi, murahhas.

Bugun konferentsiya delegatları çoḳ faydalı teklifler berdiler, açıḳ laḳırdı ettiler. "Bugün konferansa katılan delegeler çok faydalı teklifler verdiler, açık açık konuştular." -Z. Kurtnezir - 1.

delegatsiya Delegasyon, heyet.

delegirleme, **delegirlev** *(eylem adı)* **delegirlemek**; Delegasyon.

delegirlemek Delege göndermek; delege seçmek.

delegirlememek *(olumsuz)* **delegirlemek**.

delfin *(zooloji)* Yunus balığı; bk. **yunus balığı**.

deli 1. Ahmak; aptal; krş. **divane**. 2. Deli; krş. **divane**. 3. *(mecaz)* Şiddetli; **futbol ~si** Tutkulu futbol taraftarı.

Deli degenime baḳmañız, ozü pek alicenap, kimsege zararı tiymegen merametli adam edi. "Deli dediğime bakmayın, kendisi çok alicenap, kimseye zararı dokunmayan merhametli biriydi." -A. Osman - 1.

delicesine 1. Akılsızca, aptalca, ahmakça, düşüncesizce. 2. Delice, çılgınca *(örneğin aşk)*. 3. *(mecaz)* Şiddetle, coşkuncasına, tehevvürle, çabucak, süratle, hızla, çarçabuk, seri bir biçimde, hızla.

deliçik (I) *(küçültme)* Deli.

deliçik (II) *(ağızlarda)* Küçük delik; **teşiçik**.

deli-divane Deli divane, aşırı deli, çılgın; **~ olmaḳ** Çıldırmak, delirmek; **~niñ birisi** Deli divanenin teki; krş. **çıldırmaḳ**.

delidon 1. Düşünülmemiş, önüne ardına bakılmamış; zıpır, zıpırca; çılgınca, düşüncesiz, pervasız, akılsız. 2. Kaçık, çatlak, zıpır.

delik *(ağızlarda)* Delik; bk. **teşik**; **burun ~leri** Burun delikleri.

Odanıñ divarında ḳayadan kesilgen ve pencerege beñzer bir delik bar. "Odanın duvarında kayadan oyulmuş pencereye benzer bir delik var." -O. Akçokraklı - 1.

delikates Nefis yemekler, nefis mezeler.

delikatlı İnce, zarif; anlayışlı; nazik; zor.

delikatlılıḳ (-ġı) İncelik, edeplilik, zarafet, naziklik, nezaket.

delik-teşik Delik deşik; krş. **delme-teşik**.

Onıñ ayaḳlarında çullarnen baġlı eki cartı kaloş, ustünde delik-teşik olġan pamuḳlı ştan, kirden meşinlenip, saḳızlanıp ḳalġan kolmek. "Onun ayaklarında çullarla bağlı bir eski galoş, üstünde delik deşik olmuş pamuklu pantolon, kirden meşin gibi olup sakızlanıp kalmış gömlek." -Çerkez Ali - 2.

deliḳanlı 1. Delikanlı, erkek, oğlan. 2. Dolgun kanlı, demevi; sağlıklı.

Bularnıñ butüni deliḳanlı yaşlar içün iş degil, bir eglence, bir sefa kibi kele. "Bunların bütünü delikanlılar için iş değil, bir eğlence, bir sefa gibi geliyor." -A. Osman - 2.

delil (-li) Delil; kanıt.

Bu cami çoḳluġı ve aynı zamanda bir ḳaç tekiye bulunması mında afuz, mazin, ḳayım, imam, ḫatip, sofu, şeyḫ ve diger din ḫadimleriniñ nomaylığına delildir. "Bu cami fazlalığı ve aynı zamanda birkaç tekke bulunması, burada hafız, müezzin, kayyım, imam, hatip, sofu, şeyh ve diğer din adamlarının çokluğuna delildir." -U. İpçi - 1.

delilik (-gi) Delilik, kaçıklık, çılgınlık, akılsızlık, akıl hastalığı.

Yuḳusı tekmil ḳaçḳan, fikirleri tınıḳḳan soñ, delilik yapḳanını ve ḳomşu ḳadınnıñ canını nafile ağırtḳanını añladı. "Uykusu tamamen kaçtıktan, aklı başına geldikten sonra delilik yaptığını ve komşu kadının canını boşuna sıktığını anladı." -A. Osman - 2.

delilli Gerekçeli, kanıtlanmış.

delillilik (-gi) Geçerlik, geçerlilik.

delimidan *(botanik)* Tatula.

delinmek *(ağızlarda)* Delinmek; bk. **teşilmek**.

delirmek 1. Delirmek, çıldırmak, akıl sağlığını kaybetmek; krş. **çıldırmaḳ**; **aḳlını oynatmaḳ**; **aḳıldan taymaḳ**. 2. Tepesi atmak, çok kızmak, öfkelenmek. 3. *(mecaz)* Birisi için tutkuyla dolmak, birine deli olmak.

Şimdi elge keçken pristav, Refatı tutıp alıp kitken ve ḳız ḳardaşı Cumaziyeniñ

delirmesine sebep olġan ofitser Aneçkin edi. “Şimdi ele geçen baş polis, Refat'ı tutuklayan ve kız kardeşi Cumaziye'nin delirmesine sebep olan subay Aneçkin idi.” -Cemil Seydamet - 1.

delirmemek *(olumsuz)* **delirmek**.

Ḫayır, ḫayır, men daa delirmedim… delirmedim, lâkin… “Hayır, hayır, ben daha delirmedim… Delirmedim, Lâkin…”U. İpçi - 2.

delirtmek *(ettirgen)* **delirmek**; Delirtmek, kudurtmak, azdırmak, öfkelendirmek, çıldırtmak.

Komür siyalığındaki kaşları daa uzanġan kibi korüne, sırlı kozleriniñ bakışı insannı delirtmesi mumkün. “Kömür siyahlığındaki kaşları daha uzamış gibi görünüyor, sırlı gözlerinin bakışı insanı delirtmesi mümkün.” -U. Edemova - 2.

delirtmemek *(olumsuz)* **delirtmek**.

dellâl 1. Ulak, tellal, münadi. 2. Simsar, komisyoncu, aracı.

Dellâllar bayram namazlarından soñ : Ḳapanıp ḳalġanlarġa beriñ sadaḳa!-dep vekâletten tilene… “Tellallar bayram namazından sonra: Kapanıp kalanlara veriniz sadaka diye vekâleten dileniyorlar...” -U. İpçi - 1.

delmek *(ağızlarda)* Delmek, delik açmak; krş. **teşmek**.

Çokuçniñ astından ḳığılçımlar çıḳa ve olar kokni delerek, yerge tüşeler. “Çekicin altından kıvılcımlar çıkıyor ve onlar göğü delerek yere düşüyorlar.” -E. A. Osmanoğlu - 1.

delme-teşik Delik deşik, her yanı deliklerle dolu; krş. **delik-teşik**; **~ olmaḳ** Delik deşik olmak; **~ olmaḳ** Delik deşik etmek.

Bedenleri delme-teşik olġan, başları ḳarpız kibi parlanġan, ayaġı-ḳolı uzülgen adamlar ḳar ‘çarşafını’ al ḳannen boyap, serilip yatalar... “Bedenleri delik deşik olmuş, kafaları karpuz gibi patlamış, ayağı, kolu kopmuş insanlar kar ‘çarşafını’ kırmızı kanla boyayıp, serilmiş yatıyorlar...” -E. Umerov - 1.

delta Delta.

delta-şavleler Delta ışınları.

Delv *(astronomi)* Kova (Burcu).

dem An, lahza; krş. **an**. ● **~ urmaḳ** Dem vurmak, bir şeyden söz etmek.

Molla tınmay, ep fitirden dem ura. / Cail ḫalḳnı ḳorḳuzmaḳçün av ḳura. “Molla susmadan, hep fitreden söz ediyor. / Cahil halkı korkutmak için tuzak kuruyor.” -M. Nuzet - 1.

demagog Demagog, halk avcısı.

demagogik Demagojik, demagog(s)i, atıp tutmacı.

demagogiya Atıp tutma, halk avcılığı, demagoji *(1- Bir topluluğun duygularını okşamak yoluyla kendi davasını - çıkarını- gütme yolu. 2- İktidarın çoğunluğa terk edildiği siyasi yönetim şekli; halk egemenliğinin kötüye kullanılması)*.

demarkatsion Sınır çizgisi, hudut hattı.

demarkatsiya Sınırlama, sınır çekme.

demarş *(diplomasi)* Teşebbüs, müracaat, jest, demarş.

demaskirovka Açma, demaske etme, gizlemeyi kaldırma.

dembel *(Bahçesaray, Baydar ağzı)* Tembel; bk. **tenbel**.

Dembel olsa, Şukriyev onı çoḳtan işkirler sırasına ḳoşar ya da cevabını berir edi. "Tembel olsa, Şükrüyev onu çoktan işgüzarlar sınıfına koyar ya da cevabını verirdi." -İ. Abduraman - 1.

demek (I) 1. Demek, söylemek; krş. **aytmaḳ**, **söylemek**; **bir şey demedi** Bir şey demedi; **ne dese desinler** Ne derse desinler. 2. Anlamına gelmek, manasına gelmek, ifade etmek, demek; **"o ne demek o?"** "Bu ne demek?". 3. İse; krş. **ise**. 4. *(bağfiil)* Gibi, olarak; **baḫşış dep bermek** Hediye olarak vermek; **"yoḳ kerekmey!" dep ḳıçıra** "Hayır, gerek yok" diye bağırıyor. 5. Acaba?, gerçekten mi?. 6.: **aḳşamġace yel toḳtar deyim** Akşama kadar rüzgarın kesileceğini düşünüyorum.

Saġ ḳolnıñ beş parmağını ḳoşıp, ḳol yuḳarı selâmlaşmaḳ şu demek eken: pionerler dünyanıñ beş parçasında bizlerday ḫorluḳ çekken yoḳsul ḫalḳları ḳurtaracaḳ "Sağ elin beş parmağını bir araya getirip, eli yukarı kaldırarak selâmlaşmak şu demekmiş: İzciler dünyanın beş kıtasında bizler gibi yoksulluk çeken insanları kurtaracak." - A. Hilmi.

Ḳırımġa daima cennet degenler, / Ona meftün ola mında kelgenler, / Omürlik unutmay seni korgenler / Dağıñnı, taşıñnı suvuñnı, Ḳırım! "Kırım'a daima cennet demişler, / Ona meftun olur gelenler, / Ömür boyu unutmaz seni görenler / Dağını, taşını, suyunu, Kırım!" -Z. Cavtobeli.

demek (II) Demek ki, demek, demek oluyor ki; **"demek, sen talebesiñ"** "Demek öğrencisin?"; krş. **binaenalen** (2).

dememek *(olumsuz)* **demek (I)**.

demet 1. Demet, bağlam. 2. Çiçek demeti, buket; krş. **guldeste**. 3. Deste (para).

Süslü gullemi termek. / Soñ olardan demet yapıp, / Ḳaytıp ḫalḳıma bermek...

"Süslü gülleri toplamak. / Sonra onlardan bir demet yapıp, / Yine halkıma vermek." -E. Şemizade - 1.

demetleme, **demetlev** *(eylem adı)* **demetlemek**.

demetlemek Demetlemek, demet yapmak, demet durumunda ayırıp bağlamak; **tütün yapraḳlarını** ~ Tütün yapraklarını demetlemek.

demetlememek *(olumsuz)* **demetlemek**.

demi Demin, az önce; **daa ~** Daha demin.

Demi umütsizden Niyarnı korgende güya içine ateş tüşken edi, şimdi o alevlenmekte. "Demin birdenbire Niyar'ı gördüğünde sanki içine ateş düşmüştü, şimdi o alevleniyor." -U. Edemova - 1.

demilitarizatsiya Demilitarizasyon, askersizleştirme, silahsızlandırma, askeri durumu kaldırma.

demin, **demінçik** *(ağızlarda)* Demin; bk. **demi**.

O ketken soñ barıp, demin ekevi yan-yanaşa oturġan setke oturdı. "O gittikten sonra varıp demin ikisinin yanyana oturduğu sete oturdu." -U. Edemova - 1.

deminki Deminki, biraz önceki.

Bir çare etip, bu balanıñ anasına ḫaber etmek kerek, -dedi deminki ḳartiy. "Bir çaresini bularak, bu çocuğun annesine haber vermek lazım, dedi deminki teyze." -A. Osman - 3.

demir (*ağızlarda* **temir**) Demir; **~ ḳapı** Demir kapı; ~ **ağaç** *(botanik)* Demir ağacı; ~ **dögmek** Demir dövmek; ~ **kibi** Demir gibi; ~ **talaşı (tozu)** Demir tozu.

Yeḫuda Biḫim aylançıḳ yoldan kete-kete, ḳaleniñ buyük ḳapılarına kelgende, demir ḳapınıñ sürmeleri alınıp ve zıncırları gudürdep açıldı. "Yehuda Bihim dönemeçli yoldan gide gide, kalenin büyük kapılarına geldiği zaman, demir kapının sürgüleri alınıp, zincirleri gürültüyle açıldı." -O. Akçokraklı - 1.

demirci Demirci, nalbant; ~ **ḫanesi** Demirci dükkanı, demirhane.

Usküf de bilgi saçḳan yaş, / Demirci den uçḳan yaş. "Üsküt'te bilgi saçan genç, / Demirci'den uçan genç." -B. Çobanzade - 1.

Demirḳazıḳ (-ġı) *(astronomi)* Kutup Yıldızı, Kuzey Yıldızı, Polaris.

demiryol Demiryolu; ~ **kopüri** (*ağızlarda* **koprüsi**) Demiryolu köprüsü.

Ḫalḳ oz yaşçiklerini mıḫlap azırlamaḳta, Nikita ise demiryol stantsiyasına ḳatnap vagon tutuv peşinden yure. "İnsanlar kendi kutularını çivileyip hazırlıyor, Nikita ise, demiryolu istasyonuna gidip vagon

tutma peşinde dolaşıyor.” -Çerkez Ali - 2.

demisezon Mevsimlik.

demleme Kıvamını bulmuş, demlenmiş.

demlemek, **(damlamaḳ)** (çay) Demlemek.

Ocaḳta şaḳırdap ḳaynap turġan ḳara gogümden çaynikke çay demlep ḳoydı ve artından balaban tabaḳnen pilav ketirdi. “Ocakta kaynamakta olan siyah güğümden çaydanlığa su koyup çay demledi ve arkasından kocaman bir tabakla pilav getirdi.” -M. Ablalimov.

demobilizatsion Seferberliğin bitmesi, terhis, terhis olunma (veya edilme).

demobilizatsiya Seferberliğin bitmesi, terhis, terhis olunma (veya edilme); **~ olmaḳ** Terhis olmak.

demografik Demografik.

demografiya Demografi *(İnsan topluluklarının durum ya da gelişimini, özellikle sayı bakımından, konu olarak alan istatistik)*.

demokrat (-tı) Demokrat.

demokratik Demokratik, demokrat(s)i, demokrat.

demokratiklik (-gi) Demokratiklik.

demokratiya Demokrasi *(Halkın kendi kendini yönetmesi; halk egemenliğine dayanan devlet yönetimi)*.

–Koresizmi, arḳadaşlar, ḳana mında demokratiya? “–Görüyor musunuz arkadaşlar, hani burda demokrasi?” - Çerkez Ali - 1.

demokratizatsiya Demokratlaşma, demokratlaştırma.

demokratizm Demokratizm, demokratlık.

demonstrativlik (-gi) Meydan okuma.

demonstrator Gösterici, gösteri yapan, nümayişçi.

demonstratsiya 1. Gösteri, nümayiş, provokasyon, kışkırtma. 2. Gösteri, gösterilme, sergi, vitrin; krş. **numayış**.

demonstratsiyacı Nümayişçi, gösteri yapan, gösteriye katılan; krş. **numayışçı**.

demonstrirleme, **demonstrirlev** *(eylem adı)* **demonstrirlemek**.

demonstrirlemek Gösteri yapmak.

demontaj *(teknik)* Sökme, sökülme.

demoralizatsiya Ahlâkını bozma; cesaretini kırma, demoralize etme, moralini bozma.

demping *(ekonomi)* Damping *(Bir pazarı elde etmek ya da elindeki malı elden çıkarmak için düşük fiyatla satma)*.

denatsionalizatsiya 1. Ulusal haklardan yoksun bırakma, ulusal özelliklerini kaybettirme, tabiiyet veya milliyetten

çıkarma. 2. Devletleştirilmiş özel işletmelerin eski sahiplerine iade edilmesi (veya devredilmesi).

denaturalizatsiya Doğallığını bozmak.

denaturat *(özel söz)* Bozuk ispirto.

dendi Dandi, züppe.

dendrologiya Ağaç bilimi (veya bilgisi), dendroloji.

denilmek Denilmek, adı olmak, denmek.

Ne ḳadar uḳuḳ musaviy denilse de, ayatta er bir adamnıñ oz yeri, oz vazifesi, borcu, mesuliyeti bar. "Ne kadar hukuk eşit denilse de hayatta her bir insanın kendi yeri, kendi vazifesi, borcu, sorumluluğu var." -U. Edemova - 1.

denilmemek *(olumsuz)* **denilmek**.

denk (-gi) *(ağızlarda)* Eş; doğru kişi.

denominatsiya *(mali, ekonomi)* Denominasyon, ad verme.

denonsatsiya Açıkça suçlama, ihbar etme.

deñemek Denemek, deney yapmak; **şansını ~** Şansını denemek.

Bir korüşsek, onıñ ḳalbini deñemek faydasız olmaz belleyim. "Bir görüşsek, onun kalbini incelemek faydasız olmaz, diye düşünüyorum." -Z. Kurtnezir - 1.

deñememek *(olumsuz)* **deñemek**.

deñev Deney; krş. **tedḳiḳat**; **~ ayvanı** Deney hayvanı; **laboratoriya ~i** Laboratuvar deneyi.

deñiş 1. Değişme, takas, değiş, değiş tokuş; **~ yapmaḳ** Takas yapmak. 2. Değişme; vardiya; ekip, grup.

deñişçenlik (-gi) Değişkenlik.

deñişe-deñişe Arka arkaya, birbiri ardından (veya arkasından), peş peşe; sırayla; değişerek.

deñişici 1. Değiştirici, değiştiren; para (veya altın, tahvil) işleri yapan kimse; sarraf. 2. Değişen, değişebilir, değişken; krş. **deñişip turġan**; **deñişikli**.

deñişik (-gi) Değişik.

Aradan keçken yigirmi yıl onıñ esmeri yuzünde bayaġı deñişikler yapḳan. "Aradan geçen yirmi yıl onun esmerce yüzünde epeyce değişiklik yapmış." -E. A. Osmanoğlu - 1.

deñişikli Değişebilir, değişken; krş. **deñişici**; **deñişip turġan**; **~ ava** Değişken hava.

deñişiklik (-gi) Değişiklik.

Olarnı añlamamaḳ mumkün degil, eger arifleriñizde deñişiklik olmasa... "Eğer alfabelerinizde değişiklik olmasa, onları anlamamak mümkün değil..." -Z. Kurtnezir - 1.

deñişiklilik (-gi) Düzensizlik, kararsızlık; oynaklık; istikrarsızlık; sebatsızlık.

deñişiksiz Durağan, sağlam; değişmez; sürekli, devamlı.

deñişiksizlik (gi) Devamlılık, sabitlik, süreklilik; değişmezlik; durağanlık.

deñişilmek *(edilgen)* **deñişmek.**

deñişilmemek *(olumsuz)* **deñişilmek.**

deñişilmez Değişmez; sabit.

deñişme, deñişüv *(eylem adı)* **deñişmek;** 1. Değişme; değiş tokuş; alıp verme, verişme. 2. Değişme, başkalaşma; **araretniñ ~leri** *(meteoroloji)* Sıcaklık değişimi, sıcaklık dalgalanmaları. 3. Değişme, değişim, değişiklik.

Arabanıñ dolanbaçlı yol ile kitmesi, kuneşin sıḳ yapraḳlı yuksek aġaçlar arasından süzüle süzüle parlaḳ şuaları serpmesi, dalların yerlere ḳadar sarḳması ve er eki daḳiḳada ḳarşısındaki tabiat levḥalarınıñ deñişmesi Şadiyecigi çoḳ meraḳlandırıyordı. "Arabanın dolambaçlı yoldan gitmesi, güneşin sık yapraklı yüksek ağaçların arasından süzüle süzüle parlak şualarını serpmesi, dalların yerlere kadar sarkması ve her iki dakikada bir karşısındaki tabiat levhalarının değişmesi Şadiye'ciğin çok ilgisini çekiyordu." -A. S. Ayvazov - 1.

Belki o, bu işni añsızlıḳ, içki ruḥiy deñişüvler tesiri altında yapḳandır. "Belki o bunu bir anlık, psikolojisindeki değişmelerin tesiri altında yapmıştır." - Z. Kurtnezir - 1.

deñişmek 1. Değişmek, değiş etmek, teati etmek, verişmek, takas etmek. 2. Değişmek; başkalaşmak; krş. **türlenmek, başḳalaşmaḳ; deñişip turmaḳ** Değişmek; başkalaşmak; **deñişip turġan** Değişebilir, değişken; **deñişikli; deñişici.**

Celil aḳay Ḳırımġa ḳaytḳançe ḳadar nişanlarını Karpat koylerinde tütünge deñişip pitirdi. "Celil ağa Kırım'a dönünceye kadar nişanlarını Karpat köylerinde tütüne değişip bitirdi." -B. Çobanzade - 2.

deñişmemek *(olumsuz)* **deñişmek.**

Uyle avıp, kun savġan soñ, toplaşırlar salḳınġa, / Ozlerince bu omürni deñişmezler altınġa. "Öğle vakti geçip, gün savıldıktan sonra toplanırlar serin bir yere, / Kendilerine göre bu hayatı değişmezler altına." -M. Nuzet - 1.

deñiştirilmek Değiştirilmek; krş. **almaştırılmaḳ.**

Ḳapılar sıḳ-sıḳ açılıp yapıldı, ḳadınlar o yaḳḳa bu yaḳḳa çapḳalap, adamlarnıñ yuzlerindeki aġır yuḳunı açtı, ġam-ḳasevet goñül coşḳunlıġınen deñiştirildi.

"Kapılar sık sık açılıp kapandı, kadınlar o tarafa bu tarafa koşuşturup, insanların yüzlerindeki ağır uykuyu açtı, gam ve sıkıntı gönül coşkunluğuyla değiştirildi." -İ. Paşi.

deñiştirilmemek *(olumsuz)* **deñiştirilmek**.

deñiştirmek 1. Değiştirmek, başkasının yerine koymak, yerine geçirmek, yerine koymak, değiş etmek; mübadele etmek, trampa etmek; değiş tokuş etmek; **yerini ~** Yerini değiştirmek. 2. Değiştirmek, tadil etmek; krş. **türlendirmek**; **almaştırmaḳ**.

O bir kere temiz kaġıt üzerine ozüniñ olacaḳ eseriniñ adını yazdı, soñ bir ḳaç kere deñiştirdi, bu aḳta pek çoḳ tüşündi. "O bir kere temiz kâğıt üzerine yazacağı eserin adını yazdı, sonra birkaç kez değiştirdi, bu konuda çok düşündü." -E. A. Osmanoğlu - 1.

deñiştirmemek *(olumsuz)* **deñiştirmek**.

deñiştirüv Yerine koyma (veya geçirme), değiştirme.

Onıñ sevgililerimizni deñiştirüv boyunca teklifini butün çarelernen red etmege azırlandım. "Onun sevgililerimizi değiştirme teklifini reddetme çarelerine hazırlandım." -A. Osman - 2.

deñiz Deniz; **ḳara ~** Karadeniz; **azav ~i** Azak Denizi; **~ ayvanları** Deniz canlıları; **~ dalġasız olmaz** Deniz dalgasız olmaz; **~ yıldızı** *(zooloji)* Denizyıldızı; **~ ḳırpısı** *(zooloji)* Denizkestanesi; **~ otu** Deniz otu, yosun; **~ uzerine çıḳmaḳ** Deniz yüzeyine çıkmak; **~ yalısı** Deniz kenarı; sahil; kumsal; **açıḳ ~** Açık deniz; **durġun ~** Durgun deniz; **furtunalı ~** Fırtınalı deniz; **~ artı** Deniz ötesi.

Deñizleri, yeşil çöli, toġayları, gulleri, / Toġayları tolḳunlanıp ese turġan celleri. "Denizleri, yeşil çölü, tarla kuşları, gülleri, / Tarla kuşları dalgalanıp esen yelleri" -Ş. Bektore - 1.

deñizaltı Denizaltı; krş. **suvatlı**; **~ alemi** Sualtı dünyası.

deñizaltıcı Denizaltıcı, denizaltıda görev yapan denizci.

deñizci 1. Denizci, gemici, deniz adamı. 2. Denizci, gemici, navigatör; denize dayanıklı; **~ler oḳuv yurtu** Denizcilik okulu.

Deñizcilerniñ bir ḳısımı yalıġa tüşken, bir ḳısımı ise tüşip olamaġan… "Denizcilerin bir kısmı kıyıya inmiş, bir kısmıysa inememiş…" -E. A. Osmanoğlu - 1.

deñizcilik (-gi) Denizcilik.

dep *(Kerç ağzında)* Tambur; bk. **dare**.

departament Bölüm, departman, daire, şube; bakanlık.

depilyatsiya *(tıp)* Depilasyon *(İstenmeyen kıl ya da tüylerin geçici olarak vücuttan uzaklaştırılmasını anlatan bir terimdir)*.

depo 1. Depo, ambar. 2. İtfaiye istasyonu (veya merkezi).

deponirlemek Emanet etmek, emanet sandığına para yatırmak; depone etmek.

deponirlememek *(olumsuz)* **deponirlemek**.

deportatsiya Sürgün, sınır dışı etme, sınır dışına çıkarma; bk. **sürgünlik**.

depozit *(mali)* Emanet, depozito.

depressiv Depresyon(s)i, düşme(s)i, inhitat(s)i.

depressiya Depresyon; bk. **ruḥ tüşkünligi**.

deputat (-tı) Mebus, milletvekili; bk. **mebus**.

Biz oña Yuḳarı Sovetniñ deputatı, tecribeli, namlı pamuḳçı olġanı içün sıḳ-sıḳ diḳḳat etemiz. "Biz ona yukarı Sovyet'in milletvekili, ünlü bir pamukçu olduğu için sık sık dikkat çekiyoruz." -Z. Kurtnezir - 1.

deputatsiya Murahhas heyeti, temsilciler heyeti.

der: **geceniñ ~ vaḳtında** Gece geç saatlerde.

deral Derhal.

Aneçkinniñ elleri deral tutulıp bağlandı. "Aneçkin'in elleri derhal tutulup bağlandı." -Cemil Seydamet - 1.

deramet (-ti) Gelir, kar, kazanç; krş. **kelir**.

derç (-ci) (gazeteye, dergiye) (yazı, resim) Koyma; **~ etmek** (gazeteye, dergiye) (yazı, resim) Koymak, (gazetede, dergide) yayınlamak.

Seniñ şiirleriñni jurnallardan birinde derc ettirmekni ogüme maḳsad etip ḳoyġan edim. "Senin şiirlerini dergilerde bastırmayı kendime amaç etmiştim." -İ. Abduraman - 1.

der-demez Der demez (hemen, o sırada).

dere 1. Vadi, ova; krş. **yılġa, vadiy; sarp ~** Dağ boğazı; kanyon; **keñ ve uzun ~** Geniş ve uzun yar; **alçaḳlıḳtaki keñ ~** Geniş ve yayvan şekilli vadi. 2. *(ağızlarda)* Küçük akarsu, çay; krş. **ırmaḳ**.

Dağnıñ aşağısında ve ḳaralıḳ dere içinde bir çoḳ silâ sadaları ve at ayağı patırdıları eşitilmege başladı. "Dağın aşağısında ve karanlık derenin içinde pek çok silâh sesleri ve at ayağı patırtıları işitilmeye başladı." -O. Akçokraklı - 1.

derebey(i) 1. *(tarih)* Derebeyi. 2. Acımasız, zalim, gaddar, cebbar, müstebit, zorba, mütehakkim; zorba hükümdar, tiran, despot, müstebit

hükümdar, mutlak hükümdar; krş. **zalım**.

derebey(i)lik (-gi) *(tarih)* 1. Derebeylik sistemi, feodalite, feodalizm, feodal düzen. 2. Tımar sistemi.

derece 1. Derece, ölçü **orta ~de** Orta derecede; **tamlıḳ ~si** Doğruluk derecesi. 2. Derece (sıcaklık); **bugun on ~ suvuḳ var** Bugün eksi on derece soğuk. 3. *(dil bilimi)* Derece; **teñeştirüv ~leri** Karşılaştırma (üstünlük) dereceleri. 4. *(dil bilimi)* Çatı; **ortaḳlıḳ ~** İşteş çatı; **ḳaytım ~si** Dönüşlü çatı; **ekinci ~** İkinci derece, ikinci dereceden; **mecul ~si** Edilgen çatı.

Mına buna serbest ayatnıñ ve dünya tsivilizatsiyasınıñ en yuksek derecesi desen de olacaḳ. "İşte buna, hürriyetin ve dünya medeniyetinin en yüksek seviyesi demek mümkündür." -Çerkez Ali - 2.

dereceli 1. Belirli bir derecede. 2. Ölçekte dereceleri olan, dereceli.

derecelik (-gi) *(dil bilim)* Partikül; krş. **parçaçıḳ**.

deren *(ağızlarda)* Derin; bk. **teren**.

Bir kun çalḳa düşip yattım, / Pek deren oylara battım. "Bir gün sırt üstü uzanıp yattım, / Çok derin düşüncelere daldım." -C. Kermençikli.

dereotu *(botanik)* Kereviz; krş. **kereviz**.

dergi Dergi, mecmua, magazin; krş. **mecmua**; **jurnal**.

derman İlaç; krş. **ilâc**, **melem**.

Dertini yaşırġan, derman tapmaz. "Derdini gizleyen, derman bulamaz." - Atalar Sözü.

dermatin Yapay meşin, dermatin.

dermatit (-ti) *(tıp)* Dermatit, deri iltihabı.

dermatolog *(tıp)* Cilt uzmanı (veya mütehassısı), dermatolog.

dermatologik Dermatolojik, deri(s)i.

dermatologiya Deri hastalıkları bilimi, dermatoloji.

dermen *(ağızlarda)* Değirmen; bk. **degirmen**; **~ taş** bk. **degirmentaş**.

dernek 1. Dernek, birlik, cemiyet; krş. **birleşme**. 2. *(eski)* Akşam partisi, eğlence, eğlenti, cümbüş; gezinti; keyif meclisi; krş. **aḳiḳa**; **ḳonuşma**; **ḳonuşuv**.

ders Ders; **~ler(ni) baḳmaḳ** Derslerine çalışmak; **~ten tış** Ders dışı, okul dışı; **~lerni azırlamaḳ** Derslerini hazırlamak; **~ bermek** Ders vermek.

Yemiş, bekmez de yollatırım, tek siz bizni utandırmañız dersleriñizge yaḫşı çalış, yaḫşı yurüv, guzel terbiyeli oluñuz. "Yemiş, pekmez de yollatırım, tek siz bizi utandırmayın, derslerinize

iyi çalışın, doğru ve güzel ahlaklı olun." -A. Odabaş.

dersiñ (*aynı:* **sanki dersiñ**) Sanki; krş. **sanki**, **guya**; **~ iki ḳanatı bar** Sanki iki kanadı var.

Suvġa tuşken şavlesi de, bir kümüşday yaltıray, / Dersiñ ki, suv pek salḳın da, sanki uşüp, ḳaltıray... "Suya düşen ışıltısı da, bir gümüş gibi parlıyor, / Güya su çok serin de sanki üşüyüp titriyor..." -M. Nuzet - 1.

derslik (-gi) Okul kitabı, ders kitabı.

Kitaplar, derslikler Levizadan asabalıḳ ḳalalar: yuz yıl yatḳandan, son mañа... "Kitaplar, ders kitapları Leviza'dan miras kalıyor, yüzyıl yattıktan sonra bana..." -E. A. Osmanoğlu - 2.

dert (-di) 1. Hastalık; krş. **ḫastalıḳ**; **illet**; **maraz**. 2. Dert; keder; acı; **~ çekmek** Acı çekmek; **elleriñ ~ kormesin** Ellerin dert görmesin.

Ḳolını siltey de dert, elem, ġam ile / Yonele kene de ḳaytmaḳ içün keriye. "Elini sallıyor da, dert, elem gam ile / Yöneliyor gene de dönmek için geriye." -H. Çergeyev.

dertleşmek Dertleşmek, dertlerini karşılıklı anlatmak.

Biz kene korüşemiz, ara-sıra kene dertleşemiz, lâkin evelkiday degil. "Biz gene görüşüyoruz, ara sıra gene dertleşiyoruz, fakat eskisi gibi değil." -A. Hilmi.

dertleşmemek *(olumsuz)* **dertleşmek**.

dertli Dertli, derdi olan.

Bitsin derdiñ, tükensin, bir nefes al, / Menim dertli ḫalḳımnıñ bağrında ḳal! "Bitsin derdin, tükensin, bir nefes al, / Benim dertli halkımın bağrında kal!" -Ş. Bektore - 1.

derviş Derviş *(Eskiden tarikatlardan birine bağlı olan tekkede çile ve riyazatla uğraşan, giyiminde ve yaşayışında tarikatının adetlerini güden kimse)*.

derviza Hasat bayramı.

Ḳoşularda at çaptılar, dervizalarda bel tutuştılar, kuç olçeştiler... "Koşularda at koşturdular, hasat bayramlarında bel tutuştular, güç ölçüştüler." -Y. Bolat.

derya Büyük ve bol sulu nehir; krş. **ozen**.

Nusret o zaman ozüni ucsız-bucaḳsız derya içinde, onıñ kasırġalı dalġaları arasında is etti. "Nusret o zaman kendini uçsuz bucaksız derya içinde, onun kasırgalı dalgaları arasında hissetti." -U. Edemova - 2.

derya-deñiz *(topluluk)* Nehirler ve denizler.

Bunı korip busanmasam, muġaymasam, yanmasam / Kozlerimden aḳḳan yaşlar

derya-deñiz ḳan dolsın! “Bunu görüp bunalmazsam, üzülmezsem, yanmazsam, / Gözlerimden akan yaşlar derya deniz kan dolsun!” -N. Çelebicihan.

desant 1. İniş, inme. 2. Çıkarma birlikleri (veya kuvvetleri), ihraç birlikleri (veya kuvvetleri).

Bizimkiler desant tüşürmek istegenler. “Bizimkiler çıkartma yapmak istemişler.” -E. A. Osmanoğlu - 1.

desantçı Karaya çıkarılmış asker; paraşütçü.

Nemseler desantçılar arasında adiy kiyimli adamlar da olġanını korgen soñ... “Almanlar çıkartmacıların arasında sıradan giyimli insanlar da olduğunu gördükten sonra…” -E. A. Osmanoğlu - 1.

desene 1. Gerçekten mi?, cidden mi? 2. Söylesene; lütfen söyle.

Desene onı er kes terk etti, boyle kunde ḳapısından ‘selam’, dep kirgen bir adamı yoḳ? “Desene onu herkes terk etti. Böyle bir günde kapısından ‘selam’ diyerek giren bir adamı yok?” -E. Umerov - 1.

desert Tatlı.

despot bk. **zalım**.

despotik Despotik, keyfi.

despotiya Despotluk, mutlakıyet, keyfi idare.

despotizm bk. **zalımlıḳ**; **zulum**.

destan Destan (lirik ve epik eser); **tillerde ~ olmaḳ** Dillere destan olmak (herkes tarafından konuşulur olmak, ünlü olmak).

Bu mevzu seni raatsızlap başlaġan, yuregiñni dalġalandırayatḳan eken, destan sözsiz doġar! –dedi. “Bu konu seni rahatsız etmeye başladı, yüreğini dalgalandırıyorsa, destan kesin doğar, dedi.” -İ. Abduraman - 1.

deste Deste; demet; bağlam; krş. **baġ**; **demet**; **top**; **bir ~ çamaşır** Bir deste çamaşır.

Penceredeki çöl çeçegi destesini eslemey. “Penceredeki kır çiçeği demetini fark etmiyor.” -E. A. Osmanoğlu - 2.

deste-deste Deste deste; demet demet.

Paranı deste-deste saysa da, oz doġmuş anasına bir ḳopḳa ḳızılçıḳnı on kümüşke satar. “Parayı deste deste saysa da kendi öz anasına bir kova kızılcığı on gümüşe satar.” -Çerkez Ali - 1.

destelemek Demetlemek; **destelep sarıp bağlamaḳ** Paketlemek; ambalajlamak; **kitaplarnı ~** Kitaplarını paketlemek.

Midat buḫgalteriyadaki boş stollardan biriniñ başına keçip oturdı ve cebinden ḳuşçı bergen kağıtlarnı çıḳarıp desteledi. "Mithat, muhasebe odasındaki boş masaların birinin başına oturdu ve cebinden kümes görevlisinin verdiği kâğıtları çıkarıp desteledi." -M. Ablalimov.

destruktiv Tahrip edici, yıkıcı, yok edici, destrüktif.

destur *(tarih)* İzin, müsaade; **~ etmek** İzin vermek; müsaade etmek.

destür bk. **destur**.

desyatina Desyatina *(Eski Rusya'da 1.09 hektara tekabül eden bir arazi ölçü birimi)*.

Ḳırımda eki biñ desyatina toprağım, dört koyüm olmasa, anda bir daḳḳa bile oturmaz edim. "Kırım'da iki bin hektar toprağım, dört köyüm olmasa, orada bir dakika bile oturmazdım." -U. İpçi - 2.

deşet Dehşet; **~ saçmaḳ** Dehşet saçmak;

~ke kelmek Dehşete kapılmak, çok korkmak; krş. **mutḫiş**.

Ḫan ḳızınıñ bu araketini arḳa taraftan korip turġan askerlar: 'Alla, Alla! Ḫan ḳızını ḳurtarın!' - sedalarınen deşet ila ayḳırıp Nenkecannıñ bulundığı yerge keldiler. "Han kızının bu hareketini arka taraftan gören askerler: 'Allah, Allah! Han kızını kurtarın!' sedaları ile dehşet içinde haykırarak Nenkecan'ın bulunduğu yere geldiler." -O. Akçokraklı - 1.

deşetli 1. Dehşetli, korkunç; krş. **vaḫimli**. 2. Şiddetli (rüzgâr, fırtına); krş. **mutḫiş**.

İlle deniz ortasında insan çırıpınırken, bir de turmadan top ḳullelerile şıbalatmaḳ ne yaman, ne de deşetli bir levḫa… "Hele deniz ortasında insan çırpınırken, bir de durmadan top gülleleriyle sallanmak ne kötü, ne dehşetli bir tablo..." -A. Hilmi.

deşifrirlemek Deşifre etmek, yazı sökmek.

deşifrovka Deşifrecilik, şifre okuma, yazı sökme.

Deşti Ḳıpçaḳ Deşt-i Kıpçak *(Kafkas Dağları'nın kuzeyinde, Dinyester ile İrtiş ırmakları arasındaki bölgenin tarihsel adı. Kıpçak çölü veya Kıpçak bozkırı anlamına da gelir. Heyhat sahrâsı ya da kısaca Heyhat olarak da bilinir)*.

detal Parça.

Er kim umütnen yaşamaḳ kerek degen fikirni original detaller vastasınen tarifley. "Herkes umutla yaşamak gerektiği düşüncesini orijinal detaylarla tarif ediyor." -İ.Abduraman.

detalizatsiya Ayrıntılı işleme, detaylaştırma, tafsilat verme, ayrıntılama; ayrıntı, teferruat.

detalleştirilgen Detaylı, ayrıntılı, detaylanan, ayrıntılanan.

detalleştirmek Detaylı çalışmak, detaylamak; tafsilat vermek, detayı ile anlatmak, ayrıntılamak, detaylarına girmek.

detalleştirmemek *(olumsuz)* **detalleştirmek**.

detdom Yetimler yuvası, öksüzler yurdu.

Süslü, medeniy yolcuların bile arasına yaraşan teşkilâtlı, kiyimli, şırnıḳlı detdom balaları, pionerler. “Süslü, medenî yolcuların bile arasına yakışan teşkilâtlı, giyimli, sevimli yetiştirme yurdunun çocukları, izciler.” -A. Hilmi.

detektiv 1. Detektif, sivil polis. 2. Polis romanı, polisiye roman, detektif romanı.

detektor Detektör, bulucu aygıt; kıvılcım belirteci.

determinant (-tı) Determinant, belirleyici.

determinizm Determinizm *(Doğasal ve toplumsal bütün varlıklar arasındaki bağlılığın zorunluluğunu savunan öğretilerin genel adı. Her olayın başka olayların gerekli ve kaçınılmaz bir sonucu olduğunu ileri süren doktrin. Her olayın bir nedeninin bulunduğunu ileri süren görüş)*.

detonator Patlatıcı, tapa, detonatör, patlayıcı.

detonatsiya Patlama, infilak; detonasyon, vuruntu.

detonirlemek Patlamak, infilak etmek.

detrit *(fizik, tıp)* Aşı.

detsad Anaokulu, ana sınıfı; çocuk yuvası.

detsentralizatsiya Ademi merkeziyet, yerinden yönetim.

detsigramm Desigram *(Bir gramın onda biri olan ağırlık birimi)*.

detsilitr Desilitre *(Bir litrenin onda biri olan hacim birimi)*.

detsima *(müzik)* Şarkı türü.

detsimetr Desimetre *(Bir metrenin onda biri olan uzunluk birimi)*.

dev 1. *(folklor)* Dev; krş. **ifrit**; **muazzam**. 2. *(mecaz)* Devasa, muazzam, koskocaman; **~ kibi** Dev gibi, koskocaman.

O dev adımlarıle Moskvadan çıḳa, Donġa atlay. “O, dev adımları ile Moskova'dan çıkar, Don'a atlar.” -A. Hilmi.

deva İlaç, derman, deva; krş. **derman**; **ilâc**.

–İç, iç, kok çay baş aġrısınıñ devasıdır. “— İç, iç, çay, baş ağrısının ilacıdır.” -M. Ablalimov.

devalamaḳ Şifa vermek, iyileştirmek, sağlığına kavuşturmak, tedavi etmek; krş. **tedaviylemek**.

Ḳoyunnıñ butün iç ẖastalıḳlarını bile ve ozü çeşit otlardan ilâclar yasap devalay. “Koyunun bütün iç hastalıklarını biliyor ve kendisi çeşitli otlardan ilâçlar yapıp iyileştiriyor.” -Çerkez Ali - 1.

devalamamaḳ *(olumsuz)* **devalamaḳ**.

devalanmaḳ İyileşmek, sağlığına kavuşmak; krş. **tedaviylenmek**.

Men devalanmaḳ içün keldim. Mında ise menden maymun yapalar. “Ben iyileşmek için geldim. Burada ise beni maymuna çeviriyorlar.” -A. Osman - 2.

devalanmamaḳ *(olumsuz)* **devalanmaḳ**.

devalvatsiya *(ekonomi)* Değerini düşürme, devalüasyon; para reformu; kağıt paranın kıymetten düşmesi.

devam Devam; **~ etmek** Devam etmek.

Ocamız bizni sever, oẖşar, tekrar devam eter, oḳutır, oḳutḳanda biz yazar, diñler, can ḳulağımıznen diñlerdik. “Hocamız bizi sever, okşar, tekrar devam eder, okutur, okuturken biz yazar, dinler, can kulağımızla dinlerdik.” -N. Çelebicihan.

devamcı Devamcı, takipçi, ardıl, halef.

Bundan soñ da oz yolumnıñ Devamcısı, menim en muḳaddes Intılışım. “Bundan sonra da kendi yolumda Devam Etmek, benim en mukaddes Çabam.” -Y. Temirkaya - 1.

devamlı Devamlı, sürekli.

Bu arada daġ artından, ḳırdan aşağı yuvarlatılġan arabanıñ tasırdısına oşap, devamlı surette kok gudürdey. “Bu sırada, dağın arkasından, kırdan aşağı salıverilen arabanın takırdısına benzeyen gök gürültüsü sesleri devamlı surette geliyor.” -E. Alimov.

devamlılıḳ (-ğı) Devamlılık, süreklilik.

devamsız Devamsız.

deve *(zooloji)* 1. Deve; **bir orkeçli ~** Hecin devesi, tek hörgüçlü deve. 2.: **~ ḳuşu** *(zooloji)* Deve kuşu.

Develerni, ḳoylarnı başḳa çobanlarġa taşladıḳ; çöllerden, sürülerden, beyaz pamuḳ ḳozulardan ayrıldıḳ.” Develeri, koyunları başka çobanlara bıraktık; kırlardan, sürülerden, beyaz pamuk gibi kuzulardan ayrıldık.” -N. Çelebicihan.

deveci Deveci.

deveran 1. Dönme; dönüş, devir; dolaşım, deveran, sirkülâsyon. 2. Dairesel hareket.

devir (devri) 1. Çağ, asır; krş. **asır**; **aẖit**; **zaman**; **taş devri** *(tarih)* Taş Devri. 2. Safha, aşama. 3. Devir, dönme; krş. **dönüm**.

Müṯḥiş açlıḳ devirinde anasız-babasız, kimsesiz, baḳımsız ḳalmış bir çoḳ çocuḳlarle beraber Şadiyecik de 'Çocuḳları imaye cemiyeti' tarafından Aḳmescit 'Çocuḳ ocaġı'na ketirilmişdi... "Müthiş açlık döneminde anasız babasız, kimsesiz, bakımsız kalan pek çok çocukla birlikte Şadiyecik da 'Çocukları Himaye Cemiyeti' tarafından Akmescit 'Çocuk Ocağı'na getirilmişti..." -A. S. Ayvazov - 1.

devir-devir Belirli (veya muayyen) zamanlarda, dönem dönem, ara ara, ayrı periyotlarla.

devirilmek 1. *(ağızlarda)* Döndürülmek; bk. **aylanmaḳ**; **fırlanmaḳ**. 2. Tahttan indirilmek, iktidarı devirilmek.

deviriy Tüm bir devre (veya çağa) ait; çok önemli, pek mühim; krş. **pek muim**.

devirmek 1. *(ağızlarda)* Döndürmek; bk. **aylandırmaḳ**; **fırlandırmaḳ**. 2. Tahttan indirmek, iktidarı devirmek.

Men şimdi urmaḳ, devirmek, ezmek, yenmek... mektepniñ ḳapısına asılġan aġır ḳara kilitni ḳoparmaḳ, atmaḳ istey edim. **"**Ben şimdi vurmak, devirmek, ezmek, yenmek... Mektebin kapısına asılan ağır kara kilidi koparmak, atmak istiyordum." -N. Çelebicihan.

devit Mürekkep hokkası; masa hokkası, yazı takımı.

O kunü aḳşam olıp, evlerine ḳaytacaḳlarında kozlerine küçük bir odadaki masanıñ ustünde işlemeli kumüş bir devit ilişti. "O gün akşam olup, evlerine döneceklerinde gözlerine küçük bir odadaki masanın üstünde işlemeli gümüş bir divit ilişti." -Cafer Seydamet.

deviz Şiar; parola.

deviza *(mali)* Döviz.

devlet 1. Devlet, ülke; krş. **padişalıḳ**; **ulke**; **mekân** (3); **yer** (3). 2. Zenginlik, servet, varlık; krş. **baylıḳ**; **barlıḳ**; **variyet**; **zenginlik**; **servet**. 3. Mutluluk, saadet; krş. **baḫt**; **seadet**; **feraḫ**; **çast**.

Devlet teşkilâtlarına, sud idarelerine barıp şikâyetlenmekni ayıp tanıġanlar. "Devlet teşkilâtlarına, mahkemelere gidip şikâyet etmeyi ayıp saymışlar." -Çerkez Ali - 2.

devletçilik (-gi) Devlet sistemi, devlet bünyesi, devlet yapısı, devlet strüktürü.

devletlerara Devletler arası.

devletleştirmek Devletleştirmek, millileştirmek.

devletleştirmemek *(olumsuz)* **devletleştirmek**.

devletli Zengin, varlıklı; krş. **allı (II)**; **bay**; **barlıḳlı**; **zengin**.

devon *(jeoloji)* Birinci Zaman'ın büyük bölümlerinden biri.

devriaḫiret Dünyanın sonu; krş. **aḫret**; **darı-aḫret**; **darı-beka**; **o bir dünya**.

devrialem Devrialem, dünyayı dolaşma.

devrilmek 1. *(ağızlarda)* Dönmek; krş. **aylanmaḳ**, **fırlanmaḳ**. 2. Tahttan indirilmek.

Devirilip yatḳan top, oboz arabaları. *Ḳanlara boğulıp yatḳan yuzlerce yaralı, ölü asker*... "Devrilmiş top ve atlı araba katarları. Kanlara boğulup yatan yüzlerce yaralı, ölü askerler..." -A. Hilmi.

devrim Devrim; darbe; krş. **dönüm**.

devrince Devre göre.

devriy 1. Devri, zaman zaman olan; **~ matbuat** Süreli yayınlar. 2. *(matematik)* Periyodik; **~ kesir** Periyodik kesir, sonsuz ondalık kesir.

devyurek *(ağızlarda)* Korkusuz, cesur, yiğit, yılmaz, gözüpek; bk. **batır**; **dedil**; **ḳorḳubilmez**; **merdane**; **mert**; **cesür**; **yurekli**.

de-yure *(hukuk)* Hükmen, haklı, meşru olarak, yasal olarak.

dezinfektsiya Dezenfeksiyon, dezenfekte *(Kimyasal ve fizik araç ve işlemlerle mikropları ve hastalık yapıcı canlıları yok etme)*.

Men bağladım ama, ep bir dezinfektsiya yapmaḳ kerek. "Ben bağladım ama hep bir dezenfekte etmek gerekli." -E. Umerov - 2.

dezinfektsiyacı Mikrop öldürücü, dezenfekte edici.

dezodorator *(kimya)* Deodorant, koku giderici.

dezodoratsiya Kokudan arındırma, deodorizasyon.

dım Nem, rutubet; nemli, rutubetli; krş. **nem**, **ıs**.

Aşḳa toyıp kirer uyge, dım koşede uzanır, / İç oylanmaz kufli yerden insan neler ḳazanır. "Aşa doyup girer eve, nemli köşeye uzanır, / Hiç düşünmez küflü yerden insan neler kazanır." -M. Nuzet - 1.

dımıtıḳ, **dımıtılğan** Saf; arıtılmış; **~ suv** Saf su.

dımıtma, **dımıtuv** *(eylem adı)* **dımıtmaḳ**; Damıtma, imbikten geçirme (veya çekme).

dımıtmaḳ Damıtmak, imbikten geçirmek (veya çekmek).

dımlama 1. Islanma, ıslatma, nemlendirme. 2. *(aşçılık)* Haşlama. 3. *(aşçılık)* Dımlama *(yemek)*.

dımlamaḳ 1. Islatmak, nemlendirmek. 2. *(aşçılık)* Haşlamak.

dımlamamaḳ *(olumsuz)* **dımlamaḳ**.

dımlanmaḳ 1. Nemlenmek. 2. Islanmak; krş. **dım çekmek**; **nem almaḳ**. 3. Sönmek.

dımlanmamaḳ *(olumsuz)* **dımlanmaḳ**.

dımlı Nemli, rutubetli; ıslak; krş. **nemli**; **~ topraḳ** Nemli toprak; **~ çamaşır** Nemli çamaşır.

Ogden eseyatḳan dımlı, suvuḳ yel ḳulaḳlarnı çimçilep ala, paltonıñ yaḳasından, enlerinden içerige kirmege yol ḳıdıra. "Önden esmekte olan nemli, soğuk yel kulakları çimdikliyor, paltonun yakasından, boşluklardan içeriye girmeye yol arıyor." -İ. Abduraman - 1.

dımlıḳ (-ġı) Nem, yaşlık, rutubet.

Topraḳ ḳışta keregi ḳadar dımlıḳnı tartıp aldı ve şimdi daa kuneş korer-kormez pişti ve buvlanıp dağıldı. "Toprak kışın gereği kadar rutubeti çekti ve şimdi daha güneş görür görmez pişti ve buharlaşıp dağıldı." -Çerkez Ali - 1.

dımlılıḳ (-ġı) Nemlilik.

dımma Tamamen; **~ saġır** Tamamen sağır; **~ bir şey bilmey** Hiçbir şey bilmiyor; **aḳça ~ bitti** Para tamamen tükendi.

dımpalaḳ *(acele)* Doludizgin koşma, hop.

dıñkalay: **sıcaḳnıñ ~ı** Cehennem sıcağı, büyük sıcaklık.

dıñlamaḳ *(ağızlarda)* Dinlemek; bk. **diñlemek**.

dırbaymaḳ *(ağızlarda)* Dimdik durmak; dışarı fırlamak; ucu çıkmak; bk. **tırpaymaḳ**.

dır-dır 1. Tir tir (titreme taklidi); **~ ḳaltıramaḳ** Tir tir titremek. 2.: **~ fatma** *(botanik)* Şahtere, sarılık otu, şahterec, fumaria.

Sıcaḳ suvda bayağı oturġan olsam da, vannadan çıḳḳan soñ, niçündir dır-dır ḳaltırap başladım. "Sıcak suyun altında uzun süre dursam da, banyodan çıktıktan sonra, tir tir titremeye başladım." -E. Umerov - 1.

dıvar *(ağızlarda)* Duvar; bk. **divar**.

dızıldamaḳ Vızıldamak; bk. **vızıldamaḳ**.

Şu an konditsionerniñ yavaştan dızıldaġanı işitildi. "O an akünün yavaşça cızırdadığı duyuldu." -E. Umerov - 2.

dızman 1. Ateşli, sıcak (insan hakkında); bk. **ḳızġın**; **~ adam** Kızgın adam. 2. *(ağızlarda)* Mükemmel, harika, muhteşem; **~ şarap** Harika şarap.

Bu baş burġalavnı eki manada anlamaḳ mumkün: biri-oy da dızman maruşke!, digeri-ḫayır, beklegenim bu degil...-

demektir. “Bu baş bükülmesini iki manada anlamak mümkün; biri, ‘Amma da gösterişli Rus kadını!’; diğeri ise, ‘Hayır beklediğim bu değil’ demektir.” -U. İpçi - 1.

diabet *(tıp)* Şeker hastalığı, diyabet *(Kanda glikozun artması yüzünden sidikte şeker bulunması hali. Bu hal çok su içme, çok yemek yeme ve çok işeme ile beliren bir hastalıktır)*; **~ ḫastası** Diyabet hastası.

diadema 1. Taç, hükümdar tacı. 2. Kadın tacı, taç biçiminde başlık.

diafragma 1. *(anatomi)* Diyafram, can evi. 2. *(fizik)* Diyafram, diyafragm *(Fotoğraf makinesi gibi ışığın kontrolünün gerekli olduğu yerlerde, ışık demetini ayarlamaya yarayan delikli perde)*.

diafragmalamaḳ *(fizik)* Dar bir açıklık içinden ışık kullanmak.

diagnostik *(tıp)* Teşhis(s)i, diyagnostik, hastalığın teşhisine yarayan.

diagnostika *(tıp)* Diyagnostik.

diagnoz *(tıp)* Teşhis, diyagnoz.

Ekim ḫastanı baḳḳanınen, Ḫayaliy aytḳan diagnoznı tasdıḳladı... “Doktor hastaya baktıktan sonra Hayali’nin söylediği teşhisi doğruladı...” -İ. Abduraman - 1.

diagnozcı *(tıp)* Teşhisçi.

diagonal *(matematik, tekstilcilik)* Diyagonal, köşegen.

diagramma Diyagram.

diaḫronik *(dil bilimi)* Art zamanlı.

diaḫroniya *(dil bilimi)* Art zamanlılık.

diakritik Harflerin üzerindeki ya da altındaki işaretler, harekete işareti.

dialekt bk. **şive**.

dialektika *(felsefe)* Diyalektik (felsefe) *(1- Karşılıklı konuşma ve tartışma sanatı. 2- Bir diyalogda olduğu gibi düşünce karşıtlıklarını ve farklarını içinde taşıyan ve bir senteze yönelmiş olan akıl yürütme)*.

dialektizm *(filoloji)* Diyalektizm.

dialektolog bk. **şivesınas**.

dialektologiya bk. **şivesınaslıḳ**.

dializ *(kimya)* Diyaliz.

dialog Diyalog.

Maña kimdir muracaat ete, nedir ayta, men oña cevap berem. Cansız dialog. “Bana biri danışsa, bir şey söylese, ben ona cevap veriyorum. Cansız diyalog.” -E. Umerov - 1.

dialogik Diyalog(s)i.

diamagnetik *(fizik)* Diyamagnetik *(Bir magnetik alanda her zaman zayıf olarak mıknatıslanan ve bu alanın*

indüklenmesini azaltan cisimler için kullanılır).

diamagnetizm *(fizik)* Diyamagnetizma.

diamat (dialektik materializm) Diyalektik materyalizm.

diametr *(matematik)* Çap, kutur.

diametral 1. Çap(s)i, kutur(s)i. 2. Tamamen, tamamiyle, taban tabana.

diapazon Ses menzili; diyapazon *(Bir insanın ya da müzik aletinin yetişebileceği ses alanı)*; saha, çevre, alan; seviye.

diapozitiv *(fotoğraf)* Slayt, diyapozitif.

diatermik *(fizik)* Diyatermik.

diatermiya *(tıp)* Elektrikle sıcaklık vererek yapılan tedavi, diyatermi *(Dokulardan yüksek frekanslı akımlar geçirerek onların bu akımlara karşı direncinden doğan ısının etkisinden yararlanmayı öngören tedavi yöntemi)*.

diatonik *(müzik)* Perde perde, diyatonik *(Tabii tam ve yarım sesler ve bitişik dereceler esasına göre işleyen)*.

dib *(ağızlarda)* Aşağı; taban; bk. **tüp**; **ast**; **alt**; **~inde** bk. **tübünde**; **astında**; **altında**.

Ḳuru bazu ḳuvetile bu kok sancaḳ dibinde / Ken buyük padişahları ogüne diz çöktürdi! "Yalnız pazı kuvvetiyle bu gök sancak dibinde / Geniş büyük padişahları önünde diz çokturdü!" -C. Kermençikli.

dibağ Debbağ, sepici (deri terbiye eden).

dibağat 1. Debagat. 2. Sepicilik; **~ etmek** Sepilemek, sepi yapmak.

didaktik Öğretici, didaktik.

didaktika Öğrenme sanatı, didaktik.

didaktizm Didaktizm.

dielektrik *(elektroteknik)* Dielektrik, iletken olmayan; dielektrik(s)i, dielektrik.

differentsial Türev, diferansiyel; dişli aygıtı; ayrışık, diferansiyel(s)i, fark gösteren.

differentsiatsiya Farklılaşma, ayırma, tefrik edilme, ayrılma.

diffuziya *(fizik)* Yayılma, dağılma, intişar, difüzyon *(Kimyasal bakımdan birbirini etkilemeyen iki sıvının fiziksel olarak karışması)*; dağılıcı, dağılan, yayılıcı, yayılan, intişar eden.

difiramb *(edebiyat, mecaz)* İçki zevklerine adanmış şarkı, methiye, kaside.

difirambik *(edebiyat, mecaz)* Difirambik.

difosgen *(kimya)* Difozgen *(CLCO2CCL3 formülündeki triklorometil kloroformiyat)*.

difraktsiya *(fizik)* Dağıtma, kırınım, kırılma, difraksiyon.

difterit *(tıp)* Difteri, kuşpalazı *(Difteri basillerinin üst solunum yolları mukozasında -bazen diğer mukozalarda, deride ve açık yaralarda- yerleşmesiyle meydana gelen akut bulaşıcı bir çocuk hastalığı)*.

difteriya *(tıp)* Difteri, kuş palazı.

diftong *(dil bilimi)* Diftong *(İki ünlünün bir hece olarak kaynaşması, ikili ünlü)*.

diftongik Diftongal, iki ünlünün kaynaşmasına ait.

diger Diğer; krş. **başḳa, ġayrı**.

Bu suretle bir-eki ay içinde çocuḳların episi dağılmış, bunların yerine diger faḳır çocuḳları yerleştirilmişdi. "Bu suretle bir iki ay içinde çocukların hepsi dağılmış, bunların yerine diğer fakir çocuklar yerleştirilmişti." -A. S. Ayvazov - 1.

diken 1. *(botanik)* Devedikeni *(Bir metreye kadar uzayabilen, tarlalarda biten, bileşikgillerden bir tür bitki)*; **ḳara yandıḳ**. 2. *(ağızlarda)* Diken; krş. **tiken**.

dikmek (I) *(ağızlarda)* Dikmek (bir cismi dik olarak koymak); bk. **tikmek (I)**.

dikmek (II) *(ağızlarda)* İğne ile dikmek; bk. **tikmek (II)**.

dikobraz *(zooloji)* bk. **oḳlu kirpi**.

diktant İmla, yazdırma, yazım, dikte; krş. **dikte**; **imlâ** (2).

O balalarnıñ diktant defterlerini cıyıp aldı ve teneffüs ilan etti. "Çocukların dikte defterlerini toplayıp aldı ve teneffüsün başladığını söyledi." -E. A. Osmanoğlu - 1.

diktator Diktatör, diktatörce, diktatör(s)i.

diktatorlıḳ (-ġı) Diktatörlük; **~ yapmaḳ** Diktatörlük yapmak.

diktatura Diktatora, diktatörlük.

dikte İmla, yazdırma, yazım, dikte; krş. **imlâ** (2); **diktant**.

diktofon Diktafon *(Söylenenleri kaydedip istenince tekrar eden ses alma aygıtı)*.

diktor Spiker.

Diktor Çernobıl atom elektrik stantsiyasında olıp keçken facia aḳḳında aytmaḳta edi.. "Spiker Çernobil atom istasyonunda meydana gelen faciayı anlatmaktaydı." -Z. Kurtnezir - 1.

diktsiya Konuşma tarzı, ifade tarzı, söyleme biçimi, artikülasyon; diksiyon.

diḳḳat (-tı) Dikkat; krş. **itibar**; **~ etmek** Dikkat etmek; **~nen** Dikkatle; **~ını başḳa yaḳḳa çekmek** Dikkatini başka tarafa çekmek.

Tertipli yurüv ve medeniy muamelede bulunuv ketken sayın adamlarnıñ urmetini ḳazandı, koyge kelgen-ketken musafirlerniñ dikḳatını celp etti. "Tertipli dolaşması ve medenî davranışlarıyla gittikçe insanların saygılarını kazandı, köye gelen giden misafirlerin dikkatini çekti." -Çerkez Ali - 2.

Çauş set ustünde oturıp, torunına dikḳatnen baḳmaḳta edi. "Çavuş sedir üstünde oturup, torununa dikkatle bakıyordu." -Ş. Alâdin - 1.

dikḳat-itibar *(topluluk)* Her suretle dikkat, derin odak.

dikḳatlı 1. Dikkatli; özenli; itinalı. 2. İhtiyatlı; sakıntılı; krş. **ḳayġırġan**; **ḳayġısını çekken**. 3. Dikkatli, özenli, özenle çalışan; krş. **itinalı**; **seliḳalı**; **mismil**; **miskin**; **mismil-miskin**. 4. Temkinli, ihtiyatlı, ihtiyatkâr, sakıntılı, ilerisini gerisini düşünen, tedbirli; krş. **saḳt**.

Zera pıçaḳnı alır eken, teşekkür bildirdi, vucudında demirciniñ dikḳatlı nazarını duyup, oñaytsızlandı. "Zera bıçağı alırken, teşekkür etti, vücudunda demircinin dikkatli bakışını hissedip rahatsız oldu." -E. A. Osmanoğlu - 1.

dikḳatlıca Daha dikkatli.

Vika oña dikḳatlıca nazar taşladı. "Vika ona daha dikkatlice baktı." -E. Umerov - 2.

dikḳatlı-dikḳatlı Dikkatle; itina ile, özenle, dikkatini bir şey üzerinde toplayarak.

Aḫmedi dikḳatlı-dikḳatlı ḳardaşınıñ yuzüne baḳtı. "Ahmet dikkatle kardeşinin yüzüne baktı." -İ. Paşi.

dikḳatlılıḳ (-ġı) 1. Dikkat, dikkatli olma, özen, ihtimam. 2. İtina, özen; dikkatlilik, özenlilik. 3. İhtiyatlılık, tedbirlilik, ihtiyat, sakıntılı oluş.

dikḳatsız 1. Dikkatsiz, dalgın; özensiz. 2. İhtiyatsız, dikkatsiz, gafil; gamsız, kaygısız, düşüncesiz, tasasız.

dikḳatsızlıḳ (-ġı) 1. Dikkatsizlik; dalgınlık; ihmalkarlık, düşüncesizlik, dikkat eksikliği. 2. Dikkatsizlik, ihtiyatsızlık, gaflet, düşüncesizlik, tedbirsizlik; **~ etmek** Dikkatsizlik etmek.

Yura ḳarşısındaki soḳaḳlarnı dikḳatsızlıḳnen keçip başladı, neticede o bir ḳaç kere maşinalar astında ḳalayazdı. "Yura karşısındaki sokakları dikkatsizce geçmeye başladı, neticede o birkaç kere arabaların altında kala yazdı." -E. Umerov - 1.

dil (I) *(ağızlarda)* Dil; bk. **til**.

Ona ġayet sert ve ḳaba bir dil ile accı-accı nasiḥatlar, ogütler verdi. “Ona gayet sert ve kaba bir dille acı acı nasihatler, öğütler verdi.” -A. S. Ayvazov - 1.

dil (II) Kalp; yürek; gönül; krş. **yurek, goñül**, **ḳalip**.

dilbaz *(şiirsel)* Dilbaz, lakırdıcı, geveze, boşboğaz, dil ebesi; krş. **lafazan, boşboġaz, zevzek, oşorom**.

dilbent (-ti) *(şiirsel)* Sevgili; güzelim; canım, canımın içi; şekerim, azizim.

Tuman bolıp sarḳtı golge / Bulutlarnıñ dilbenti. “Duman olup sarktı gölge / Bulutların cananı.” -E. Şemizade.

dilber *(ağızlarda)* Güzel; sevimli; bk. **dülber**.

dildan *(etnografya)* Madeni paralar ile yapılan bir süs.

dilek *(ağızlarda)* bk. **tilek**.

Bütün omrü penpe ve al bir kozlükle baḳar da, / Emellerim, dileklerim çeçeklerle işlerdim. “Bütün ömre pembe ve al gözlükle bakar da, / Emellerimi, dileklerimi çiçeklerle işlerdim.” -A. Latifzade - 1.

dilemek *(ağızlarda)* Dilemek; dilek tutmak bk. **tilemek**.

dilemma İkilem, şık, seçenek; dilem.

diler Satıcı, bayi.

diletant Amatör, az bilen, biraz bilen, yüzeysel (veya sathi) bilgisi olan adam, diletant; amatör(s)i, amatörce, sathi, üstünkörü.

Diletantlar o resim aḳḳında neler aytmaġan ediler. “Amatörler o resim hakkında neler söylediler.” -İ. Paşi.

diletantizm Amatörlük, sathi bilgi sahibi olma.

diletantlıḳ (-ġı) Amatörlük, sathi bilgi sahibi olma.

dilijans bk. **diljans**.

diljans 1. Dilijans *(Omnibüs tarzında bir araba)*. 2. *(astronomi)*: **Buyük Diljans** Büyükayı (takımyıldızı).

dilmek *(ağızlarda)* Dilimlere ayırmak, dilimlemek; bk. **tilmek**.

dimaġ 1. Beyin. 2. Akıl; us; krş. **miy**.

Bu asıl til yaş nesilniñ / Dimaġına tolsun, dep. “Bu asil dil genç neslin / Dimağına dolsun diye.” -E. Şemizade - 1.

dimek bk. **demek**.

dimorfizm *(mineraloji, biyoloji)* Dimorfizm *(Aynı türün bireyleri arasında renk vb. bakımlardan farklılığın bulunması)*, şekilli olma.

din Din; iman; krş. **iman**; **mezep**; **mesep**.

Kerçek, şimdiye ḳadar duḫovnıylerniñ ḫalḳa ḳarşı din yolunda, millet oğrunda bir teklifte bulundığı korülmiş şeylerden degil. “Gerçekte, şimdiye kadar ruhanî sınıfındakilerin halka karşı, din yolunda, millet uğrunda bir teklifte bulunduğu görülmüş bir şey değildir.” -H. Ş. Toktargazi.

dina *(fizik)* Güç birimi, kuvvet birimi *(Bir gramlık bir kitleye uygulanınca onun hızını saniyede bir santimetre artıran güç birimi)*.

dinamik (I) *(radyo)* Hoparlör.

dinamik (II) Faal, hareketli, dinamik; canlı.

dinamika 1. Dinamik. 2. Dinamizm, hareket. 3. Hareket, eylem.

dinamit Dinamit.

–Ayaz yigirmi maşinanı dinamit kibi parça-parça kesek eter... “–Ayaz, yirmi arabayı da dinamit gibi paramparça eder...” -E. Umerov - 1.

dinamitçı Dinamit kullanan kişi (veya kimse), dinamitçi.

dinamizm Dinamizm, dinamik olma hali.

dinamo *(elektroteknik)* Dinamo *(Devimi elektrik akımına çevirmeye yarayan aygıt. Dinamonun devimli bir mıknatısın alanında bulunan bir iletken devre üzerinde, bir elektrik akımının vücuda gelmesinden ibarettir)*.

dinamomaşna *(elektroteknik)* Dinamo *(Devimi elektrik akımına çevirmeye yarayan aygıt. Dinamonun devimli bir mıknatısın alanında bulunan bir iletken devre üzerinde, bir elektrik akımının vücuda gelmesinden ibarettir)*.

dinamometr *(teknik)* Dinamometre, güç ölçeri, kuvvet ölçeri, güçölçer *(İçten yanmalı bir motorun meydana getirdiği gücü ölçmeye yarayan aygıt)*.

dinar *(tarih)* Dinar.

dinastiya Hanedan; sülale; ev; bk. **sülâle**.

dindar Dindar; imanı olan; krş. **sofu**; **diyanetli**.

dindarlıḳ (-ġı) Dindarlık, sofuluk; krş. **sofulıḳ**; **takvalıḳ**.

dindaş Dindaş, din kardeşi.

Umütimni bir çul kibi yırtıp, yaḳtılar, / Kule-kule yaḳtırttılar dinsiz dindaşḳa. “Ümidimi bir çul gibi yırtıp, yaktılar, / Güle güle yaktırttılar dinsiz dindaşa.” -Y. Kandım - 1.

dingo *(zooloji)* Dingo, yaban köpeği; bk. **yaban kopegi**.

din-iman (dini-imanı) *(topluluk)* Din ve iman.

diniy Dini.

Selefname yarı diniy bir nizamnamedir. “Selefname, yarı dinî bir nizamnamedir.” -U. İpçi - 1.

dinoteriy *(paleontoloji)* Deinotherium *(Hortumlulardan kazıcı savunma dişi bulunan memeli hayvan fosili. Bu cins tek başına deinotheridae familyasını teşkil eder. Bu hayvanların boyu ve dış görünüşü fili andırır, fakat azıdişleri tapirinkine benzer)*.

dinozavr *(zooloji)* Dinozor *(Omurgalı hayvanlardan sürüngenler sınıfına giren soyu tükenmiş takım. İkinci jeoloji devrinde dev boylara ulaşmış olan uzun boyunlu ve uzun kuyruklu kara sürüngenleridir. Kemiklerinin içi boştur. Bir kısmı etçil, en büyük boyluları otçul idi. En iyi bilinen Dinosaurus 20-30 metre boyunda idi)*.

Dinozavrnıñ ağızında saḳız olıp çaynalġan adam ister-istemez ozüni aḳlamaḳ zorunda ḳala. “Dinozor’un ağzında sakız olup çiğnenen insan, ister istemez kendini aklamak zorunda kalır.” -A. Osman - 2.

dinsiz Dinsiz, dine mensup olmayan.

diñlemek Dinlemek; **ocanı episi meraḳnen diñley** Hocayı hepsi merakla dinliyor.

Birazdan Kâmile artıḳ Acınıñ aytḳanlarını diñlemekte edi. “Biraz sonra Kâmile, Hacının söylediklerini dinliyordu.” -Cemil Seydamet - 1.

diñlememek *(olumsuz)* **diñlemek**.

diñlenmek Kulak kabartmak; etrafını dinlemek.

Suvdan yalıġa çıḳıp, / Diñlenir ve uluylar. “Sudan yalıya çıkıp, / Dinlenir ve ulurlar.” -R. Burnaş - 1.

diñlenmemek *(olumsuz)* **diñlenmek**.

diñletamamaḳ Dinletememek; krş. **diñletip olamamaḳ**.

diñletmek *(ettirgen)* **diñlemek**; Dinletmek; **diñletip olamamaḳ** Dinletememek; krş. **diñletamamaḳ**.

Tabiy ki, o butün toplanġanlar arasında ayrılıp tura, er kesni ozüne celp ete, er keske ozüni diñlete edi. “Tabi ki, o toplananların arasında ayrılıyor, herkesi kendine çekiyor, herkese kendini dinletiyordu.” -E. Umerov - 1.

diñletmemek *(olumsuz)* **dinletmek**.

diñley-diñley Dikkatli dinleyerek.

Musafirler de Seit-Ġazınıñ, de Nazimniñ buyük eşḳ ve ġururnen laf etkenlerini diñley-diñley rozmarin almaları sırası başına kelip çıḳtılar. “Misafirler bir Seit Gazi’nin, bir Nazim’in büyük aşk ve gururla konuştuklarını dikkatli dinleyerek

rozmarin elmaları sırasının başına geldiler.” -Çerkez Ali - 1.

diñleyici Dinleyen, dinleyici; **radio ~(si)** Radyo dinleyicisi.

Diñleyiciler ḳıbırdanmaġa bile ḳorḳalar. “Dinleyiciler kıpırdanmaya bile korkuyorlar.” -U. Edemova - 1.

diod *(radyoteknik)* Diyot (tüpü) *(Radyo lambalarının en eski, en basit şekli olup alternatif akımı doğru akım haline getirir)*.

diogonal *(matematik)* Diyagonal; köşegen.

dioptr *(jeodezi)* Diyoptrik görüş.

dioptriya *(fizik)* Diyoptri *(Merceklerin ya da optik sistemlerin güç birimi*. *Bir metrelik bir odak uzaklığı olan bir merceğin gücü)*.

diorama *(özel söz)* Diyorama *(Daguerre tarafından 1822 yılında bulunmuş bir tarz resim olup, önden ve arkadan, yani iki taraftan verilen ışıklarla resmin bazı saydam kısımlarını da ışıklamak suretiyle bakanlara gerçek hissi verir)*.

diorit *(jeoloji)* Diyorit *(Birbirinden gözle kolayca ayrılabilen açık ve koyu renkli minerallerden oluşan iç püskürük bir taştır)*.

dip *(ağızlarda)* Dip; alt; bk. **tüp**.

dipkurer Diplomatik kurye.

diplokokk *(bakteriyoloji)* Diplokok *(Cocci grubundan, ikişer ikişer bir arada bulunan bakteriler)*.

diplom 1. Diploma, derece belgesi. 2. Ödül, mükafat, nişan; **~ vermek** Ödül vermek. 3. Mezuniyet tezi, diploma tezi, kariyer çalışması (veya araştırması, tezi).

Enverniñ diplom işiniñ yarısını o yaptı deseñ olacak. “Enver’in diploma tezi işinin yarısını o yaptı desen olacak.” – U. Edemova - 2.

diplomant Diploma tezini savunan.

diplomat (-tı) Diplomat.

Diplomatlar bizim tilni / Oğrenmeğe ıntılġan. “Diplamatlar bizim dili Öğrenmeye çalışmış.” -E. Şemizade - 1.

diplomatik Siyasi, politik, diplomatik, diplomasi(s)i; diplomatça.

Kasid Mulayeviç eski diplomatik yolbaşçılardan edi, Ḳasimovanıñ ne sebepten işten boşatılġanını telegrammada kostermedi. “Kasid Mulayeviç eski politikacılardandı, Kasimova’nın hangi nedenden işini bıraktırdığını telgrafta belirtmedi.” -E. Umerov - 2.

diplomatiklik (-gi) Diplomasi.

diplomatiya Diplomasi, diplomatlık.

Emirni ḳarışıḳlıḳ başlaġan vaḳıtta kostermek niyetinde edi. Diplomatiyanıñ daa bir şekli. “Emri karışıklık çıktığı zaman göstermek niyetindeydi. Diplomasinin başka bir şekli.” -E. Umerov - 2.

diptiḫ *(sanat)* İki kanatlı tablo.

direçik (-gi) 1. *(küçültme)* **direk** (1). 2. Direkçik.

direk 1. Direk; **telegraf ~i** Telgraf direği. 2. Direk (teknede). 3. *(ağızlarda)* Ağaç; bk. **terek**.

Kâde kâde emceniñ baġçasındaki direklerge ‘Ḫalḳ baġçası" - dep yazar, teneke mıḳlar ediler. “Tekrar tekrar amcanın bahçesindeki ağaçlara ‘Halk Bahçesi’ diye yazar, teneke çivilerlerdi.” -M. Kurti.

direktiv Yönerge(s)i, emir(s)i.

direktiva Talimat, yönerge, direktif; emir.

direktor Yönetici, direktör; müdür; başöğretmen; krş. **mudir**.

Nusretke direktornı çokça beklemek kerek oldı. “Nusret’in müdürü çokça beklemesi gerekti.” -U. Edemova - 2.

direktorlıḳ (-ġı) Memuriyet, görev, vazife; direktörlük, yönetmenlik, müdürlük; **~ yapmaḳ** Yönetmenlik yapmak.

Onıñ direktorlıḳtan ketecegini işitken adamlarnıñ aman-aman episi bu yerge toplanġanlar. “Onun müdürlükten gideceğini duyan insanların hemen hemen hepsi bu yere toplanmışlar.” - Çerkez Ali - 1.

direktsiya Yönetim, direktörlük, müdürlük; idare heyeti.

Direktsiya onıñle yalıñız ġururlana ve onı daima ileri adamlar sırasında dep bile edi. “Müdürlük onunla yalnız gururlanıyor ve onu daima önemli insanlar sırasında diye biliyordu.” - Çerkez Ali - 1.

direm 1. Dirhem; bk. **dirḫem**; **aġzına bir ~ raḳı almaz** Ağzına bir dirhem rakı koymaz. 2. Küçük parça.

Men emşire kelgence dayandım ve İrfan teklif etken kerginlikten bir direm bile çekilmedim. “Ben, hemşire gelinceye kadar dayandım ve İrfan’ın çıkarmaya çalıştığı gerginlikten bir dirhem bile çekilmedim.” -A. Osman - 2.

dirḫem Dirhem *(3.12 gramlık ağırlık ölçüsü)*.

dirijabl *(havacılık)* Hava gemisi, zeplin, dirijabl *(İstenilen yere yöneltilebilen balon)*.

dirijirlemek Yönetmek, orkestrayı yönetmek, orkestra şefliği yapmak.

dirijyor Yöneten, şef; orkestra şefi; şefdorkestr(s)i.

Gazeta, o kunü degeni kibi, omürniñ muim meselelerini ortaġa ḳoya bilmeli. Bu işlerniñ episiniñ dirijyorı redaktor. "Gazete, o gün dediğim gibi, hayatın önemli konularını ortaya koyabilmeli. Bu işlerin hepsinin şefi redaktördür." - Z. Kurtnezir - 1.

dirildemek *(ağızlarda)* Dirilmek.

Maşina oturġan yerinde dirildep başladı. "Araba durduğu yerde zangırdamaya başladı." -Çerkez Ali - 1.

dirildememek *(olumsuz)* **dirildemek**.

dirilmek *(ağızlarda)* Dirilmek, canlanmak; bk. **tirilmek**.

dirlik *(ağızlarda)* Barış, sulh, huzur; ağız tadı, dirlik, düzenlik; bk. **tirlik**.

disgarmonik Ahenksiz, uyumsuz; bk. **aenksiz**.

disgarmoniya 1. *(müzik)* Ahenksizlik, uyumsuzluk, akortsuzluk. 2. Ahenksizlik, uyumsuzluk, uygunsuzluk, bozukluk; krş. **aenksizlik**.

disk Disk; **~ şeklinde** Disk şeklinde.

diskant *(müzik)* Tiz çocuk sesi, diskant *(Birkaç sesli bestelerde en üst ses partisi)*.

disketa Disket.

diskobol *(spor, tarih)* Disk atıcı(sı).

diskont *(mali)* İskonto, indirim; iskonto(s)i.

diskontirlemek *(mali)* İskonto yapmak.

diskreditatsiya İtibarsızlık, itibardan düşürme, itibar kırma, gözden düşürme.

diskreditirleme, **diskreditirlev** *(eylem adı)* **diskreditirlemek** İtibar yitirme, itibardan düşürme, itibar kırma, gözden düşürme, namus ve haysiyetini lekeleme.

diskreditirlemek İtibar yitirmek, itibardan düşürmek, itibar kırmak, gözden düşürmek, namus ve haysiyetini lekelemek.

diskreditirlengen İtibardan düşürülen, gözden düşürülen, namus ve haysiyeti lekelenen.

diskriminatsiya *(politik, psikoloji)* Ayırt etme, fark gözetme, farklı muamele, tefrik (etme), diskriminasyon *(İki terimi birbirinden ayırma)*.

diskussiya Tartışma, münakaşa, aytışma; **~ etmek** Tartışmak.

diskvalifikatsiya Diskalifiye, ehliyeti kaybetme, mesleği kaybetme, yarışma dışı ilan edilme, müsabaka dışına çıkarılma; **~ etmek** Diskalifiye etmek.

dislokatsiya *(askerlik)* Birliklerin yerleşmeleri (veya konaklamaları).

dispanser *(tıp)* Klinik; *(hastalıklardan korunma ve tedavi için)* sağlık merkezi, dispanser, muayenehane.

dispanserizatsiya *(tıp) (hastalıklardan korunma ve tedavi için)* Klinik muayene, dispansere kaldırma; muayene etme, muayeneden geçirme.

dispepsiya *(tıp)* Hazımsızlık, dispepsi *(Sindirim bozukluğu. Süt çocuklarında çok defa tek taraflı beslenmeden meydana gelir)*; bk. **azımsızlık**.

dispers Dağılma(s)i, dağılım(s)i; yayılım(s)i.

disperslik Dağılma, dağılım.

dispetçer Sevk eden, sevk amiri; tanzim memuru, ayar memuru; hareket memuru; yer değiştirmeyi kontrol eden; hava trafik kontrolörü.

displey Görüntü.

dispozitsiya *(askerlik)* Tertip, tertibat, düzen, dispozisyon.

disproportsional Dengesiz, uygunsuz, nispetsiz, orantısız.

disproportsiya Dengesizlik, uygunsuzluk, nispetsizlik, orantı yokluğu.

disput Bilimsel tartışma, (ilmi) münakaşa, münazara; **~ etmek** Münakaşa etmek; **~ iştirakçisi** Tartışmacı, münazaracı; krş. **disputçı**.

disputçı Tartışan, tartışmacı; krş. **disput iştirakçisi**.

dissertatsiya Tez.

dissident 1. Anglikan Kilisesi'nden ayrılan protestan. 2. Çoğunluktan ayrılan, düşünce itibariyle çevresine uyum sağlayamayan.

dissimilyatsiya 1. Dağılma, ayrılma. 2. Birbirine benzer iki sesten birinin başka sesle değiştirilmesi. 3. Ayrılma, dağılma, bozulma, aynı cins unsurlardan ayrılma.

dissonans *(müzik)* Dizonans, uyumsuzluk, ahenksizlik; *(mecaz)* Akortsuzluk, falso.

distantsion Uzaklık, ara, mesafe, menzil.

distantsiya 1. Uzaklık, ara, mesafe, menzil; *(spor)* parkur, yol. 2. *(askerlik)* Menzil. 3. Şube, dal; kol.

distillyator *(teknik)* İmbik, damıtma donanımı, distilatör.

distillyatsiya bk. **dımıt(ıl)uv**.

distribütor Distribütör, dağıtıcı.

distrofik Distrofik.

distrofiya Distrofi, dengesiz beslenme, yanlış beslenme, vücuttan düşme.

dişi Dişi; krş. **ırğaçı**.

divan 1. *(tarih)* Kırım hanlarının kurultayına verilen ad. 2. Sofa (mobilya).

Meselâ: biz - duḫovniylerni, asker almayıp, cemaat başı, din başı, vaḳıf saibi olmamıza çalışılırsa, onlar da bizim volostnoy sudddan tap okrujnoy sudḳa ḳadar er divanda sudya olmamıza ġayret iderlerdi. “Meselâ, biz ruhanîlerin askere alınmayıp cemaat başkanı, dinî başkan, vakıf başkanı olmaları için çalışırsak, onlar da bizim nahiye mahkemesinden taa bölge mahkemesine kadar her divanda hâkim olmamıza gayret ederlerdi.” -H. Ş. Toktargazi.

divane Deli; krş. **deli**; **deli-divane**.

Saḳçılarnıñ ozara laḳırdılarını işitem: bu ḳadın divane olġan deyler. “Nöbetçilerin kendi aralarında konuştuklarını duyuyorum: Bu kadın deli olmuş diyorlar.” -E. A. Osmanoğlu - 1.

divar (*ağızlarda* **duvar**, **dıvar**) 1. Duvar; krş. **çeper (1)**; ~ **gazetası** Duvar gazetesi. 2. *(ağızlarda)* Çıt; **tola ~** Tuğla duvarı; **taş** ~ Taş duvarı; **çubuḳ ~** *(etnografya)* Çubuklardan örülmüş duvar.

Dört taş divar, en töpede bir kiçkene pencere, / İçke demir çubuḳlardan ışıḳ tuvul. “Dört taş duvar, en tepede bir küçük pencere, / İçeriye demir çubuklardan ışık değil, dert girer.” -N. Çelebicihan.

divariy Duvar(s)i; sur(s)i.

divergentsiya Iraksama, uzaklaşma, birbirinden uzak düşme.

diversant Sabotör, kundakçı, tahripçi, casus, suikastçı; bk. **ḳundaḳçı** (2).

diversiya 1. Sahte taarruz, şaşırtma harekatı. 2. Sabotaj, kundakçılık; suikast.

divertisment *(tiyatro)* Varyete gösterisi; danslı gösteri, bale gösterisi.

dividend *(ekonomi)* Kâr payı, kazanç payı (veya hissesi), kazanç oranı.

divizion *(askerlik)* Tabur, grup.

diviziya *(askerlik)* Tümen.

diyanet (-ti) 1. Dindarlık, sofuluk, müminlik; **~ saibi bir adam** Dindar bir adam. 2. Din, ibadet *(kurum adına)*; **~ işleri idaresi** Din işleri idaresi.

diyanetkâr, **diyanetli** Sofu, dindar, mümin; krş. **dindar**; **sofu**.

diyar Diyar; ülke; memleket; krş. **memleket**, **il**.

Zengin diyar - Baarstanda, ‘çoḳ eşitken, çoḳ korgen, seferlerde çoḳ yurgen’ Beḳav aḳay yaşaġan. “Zengin diyar Baharistan'da, ‘çok işitmiş, çok görmüş, çok seferlere katılmış’ Bekav Ağa yaşamış.” -E. Şemizade - 1.

diyermen *(ağızlarda)* Değirmen; bk. **degirmen**.

diyeta *(tıp)* Diyet, perhiz.

diyetik Diyet(s)i, gıda rejimi(s)i, perhiz(s)i.

diyetoterapiya *(tıp)* Diyet tedavisi.

diyez *(müzik)* Diyez *(Notada bir sesin yarım ton inceltileceğini gösteren işaret)*.

dizel *(teknik)* Dizel motoru, dizel.

Yaponiyadan altınġa satıp alınġan, neft ocaḳlarında işletilecek dizellerni alıp ketemiz. “Japonya’dan altın satıp alınan, petrol ocaklarında çalışacak dizelleri getiriyoruz.” -E. Umerov - 1.

dizenteriya *(tıp)* Dizanteri *(Ağrılı ve kanlı ishalle beliren, bağırsakta yaralara yol açan bulaşıcı, salgın hastalık. Hastalığın başlıca belirtisi ishaldir. Amipli ve basilli olmak üzere iki şekli vardır)*.

dizgin *(ağızlarda)* Dizgin; bk. **tizgin**.

dizine, **düzine** Düzine.

do *(müzik)* Do (nota).

dodekaedr *(matematik)* On iki yüzlü şekil.

dogma Akide, kesin inanış (veya düşünce), dogma.

dogmatik Dogmatik şahıs, dogmacı; dogmatist.

dogmatiklik (-gi) Dogmacılık.

dogmatizm Dogmatizm, inakçılık.

doġma Doğuştan gelen; **~ ḳabiliyetler** Doğuştan gelen yetenekler.

Malumat bürosında yaşı, doġma adını aytalmasam da, yarım saatten adresini yazıp elime tuttırdılar. “Bilgi bürosunda yaşını, adını söyleyemesem de yarım saat içinde adresini yazıp elime verdiler.” -E. Umerov - 1.

doġmaḳ 1. Doğmak, dünyaya gelmek; **o mart ayında doġdı** O mart ayında doğdu. 2. Doğmak; ortaya çıkmak; krş. **peyda olmaḳ**; **doġġan kun** Doğum günü.

Kunlerden bir kun, Çekir, meni ozüniñ doġġan kunüni nişanlamaġa daçasına davet etti. “Günlerden bir gün, Çekir, beni kendi doğum günü partisine davet etti.” -E. Umerov - 1.

Dersiñ, o bu yazılarnı yazmasa, saba kuneş doġmaycaḳ. “Sanki o bu yazıları yazmazsa, sabah güneş doğmayacak.” -A. Osman - 1.

doġmuş Kan akrabalığı bulunan; krş. **soy**; **aḳraba**; **tuvġan**.

Vatan doġmuş anan ise, gurbet il, ogiy anan. “Vatan öz annen ise, gurbet el, üvey annen.” -Atalar Sözü.

doğmuşlıḳ (-ġı) Akrabalık; hısım, akraba; yakınlık; aynı kökten olma.

doğramaḳ Doğramak; kesmek; **tilimlep ~** Dilimlemek.

Pite doğradı ve dostını sofraġa davet etti. "Pide doğradı ve dostunu sofraya davet etti" -İ. Abduraman - 1.

doğrı *(ağızlarda)* Doğru; bk. **doğru**.

Babam olsa da, men doğrısını aytam. "Babam olsa da ben doğrusunu söylerim." -İ. Paşi.

doğru 1. Doğru, dümdüz. 2. Doğru, yalan olmayan. 3. Dürüst. 4. Gerçek, hakikat; krş **sai**; **~sını ayta** Gerçeği söylüyor. 5. (yön göstermek için kullanılan kelime) Bir yere doğru (gitmek); **deñizge ~ ketmek** Denize doğru gitmek 6. *(dil bilim)* Gerçek anlam; **~ mana** *(dil bilim)* Gerçek anlam (bir kelimenin temel anlamı, akla gelen ilk anlamı).

Doğru söz olmez. "Doğru söz ölmez." - Atalar Sözü.

doğrudan Doğruca, kestirme yoldan; krş. **kestirip**.

doğrudan-doğru (I) Doğrudan (doğruya); açık; çekinmeden; krş. **utanmayıp**; **~ sual** Açık soru.

Doğrudan-doğru aytıp taşlay. "Doğrudan doğruya söyleyiverir." - Çerkez Ali - 1.

doğrudan-doğru (II) 1. Tamamen doğru; dümdüz (sağa sola sapmadan); krş. **dosdoğru**. 2. Çok doğru, dosdoğru.

Ogünde merkeznen doğrudan-doğru bağlı telefonnıñ trubkasını koterip, onıñ raḳamlı kopçegini aylandırıp başladı. "Önündeki merkeze direk bağlı olan telefonun ahizesini kaldırıp onun numaralarını çevirmeye başladı." -M. Ablalimov.

doğru-doğrudan 1. Dosdoğru; krş. **kestirip**. 2. Açıkça, açıktan açığa, dobra dobra.

doğrulıḳ (-ġı) 1. Doğruluk. 2. Gerçeklik 3. Dürüstlük.

Doğrulıḳḳa dağlar da boysunlar. "Doğruluğa dağlar da boyun eğer." - Atalar Sözü.

doğrulış Yön; *(mecaz)* akım (edebiyatta vb.); krş. **yoneliş**.

Evlengen olsalar, yaşayışları başḳa doğrulış alır edimi? "Evlenmiş olsalardı, hayatları başka bir boyut alır mıydı?" -İ. Paşi.

doğrulışlıḳ (-ġı) Bir konu, bir düşünce üzerinde odaklanma (veya toplanma); eğilim.

doğrultı *(coğrafya)* Doğrultu, yön, istikamet; **meridional ~da** Meridyen yönünde.

doğru(l)tılmaḳ 1. Doğrulmak (eğik veya eğri bir şey için düz bir duruma gelmek). 2. Yönelmek.

Ḳara niyetli alçaḳ ve ġaddar adamnıñ butün açuvı endi şu nazik vucutlı ve imayesiz Azizege doġrultıldı. “Kötü niyetli alçak ve acımasız birinin bütün siniri şimdi şu nazik vücutlu ve himayesiz Azize’ye doğrultuldu.” -A. Osman - 1.

doğrultma, **doğrultuv** *(eylem adı)* **doğrultmaḳ**; Düzeltme; değişiklik; krş. **tüzetüv**.

doğrultmaḳ *(ağızlarda)* Doğrultmak; düzeltmek; krş. **doğurtmaḳ**.

Refat aman satırdı kelen tarafa tüfegini doġrulttu. “Refat hemen çıtırtının geldiği tarafa tüfeğini doğrulttu.” -Cemil Seydamet - 1.

doğum Doğma, doğum, doğuş; krş. **doğuv**.

doğurma, **doğuruv** *(eylem adı)* **doğurmaḳ**.

doğurmaḳ 1. Doğurmak, dünyaya getirmek; krş. **töremek**. 2. Yol açmak.

Kvartiram da yuregimde deşet doġura, yabaniy olıp ḳalġan, dersiñ o da maña ḳarşı. “Dairem de yüreğim de dehşet doğuruyor, yabani olup kalmış, sanki o da bana karşı.” -E. Umerov - 1.

doğurmamaḳ *(olumsuz)* **doğurmaḳ**.

doğurtḳıç *(elektroteknik)* Redresör, doğrultmaç.

doğurtma, **doğurtuv** 1. Doğrultma. 2. Düzeltme.

doğurtmaḳ Doğrultmak; düzeltmek.

Avtomatnı doġurtıp, atmaġa azırlandım, çunki cın olsa, ayaḳ sesleri işitilmeycek. “Otomatiği doğrultup atmaya hazırlandım, çünkü cin olsa, ayak sesleri işitilmeyecek.” -E. A. Osmanoğlu - 1.

doğurtmamaḳ *(olumsuz)* **doğurtmaḳ**.

doğuruv *(eylem adı)* **doğurmaḳ**; krş. **bala tapuv**.

Eki icadiy ḫadimniñ ozleri de al etici vazifelerniñ ḫadimleri olmayuvı gazetacılıḳta zorluḳ doġuruvı bizge sır degil. “İki çalışanınızın da iş bitirici olmadığı ve bunun gazetecilikte zorluk doğurduğu bizim için sır değil.” -Z. Kurtnezir - 1.

doğuş 1. Doğuş; doğma. 2. Güneşin doğuşu; krş. **kundoğuş**; **şarḳ**; **meşriḳ**.

Bu ḳasım kununden bir yıl soñ Refatnı doġurdı, ondan eki yıl soñ da Cumaziye dünyaġa keldi. “O Kasım gününden bir yıl sonra Refat’ı doğurdu, ondan iki yıl sonra da Cumaziye dünyaya geldi.” -Cemil Seydamet - 1.

doğuv Doğma, doğum, doğuş; ortaya çıkma; bk. **doğum**.

dok *(denizcilik)* Tersane havuzu, havuz; dok.

doker *(denizcilik)* Doker, dok (veya havuz, liman) işçisi, tersane işçisi; liman hamalı.

doklad bk. **maruza**.

dokladcı Raporcu, söylev veren.

doktor 1. Doktor, hekim; bk. **ekim**. 2. Doktor (akademik unvan).

Oz keşfiyatımızını doktor professor aḳsaḳalları ogünde kostermege çoḳ tırıştıḳ. "Kendi buluşumuzu doktorlar, profesörler, aksakallılar önünde göstermek için çok uğraştık." -E. Umerov - 1.

doktorant Doktora yapan kimse, doktora tezi hazırlayan (adam).

doktorlıḳ (-ġı) 1. Doktorluk (mesleği); **~ yapmaḳ** Doktorluk yapmak. 2. Doktora derecesi.

doktrina Öğreti, doktrin.

dokülmek *(ağızlarda)* Dökülmek; dağılmak, serpilmek; bk. **tökülmek**.

doḳız bk. **doḳuz**.

doḳsan Doksan; **~ dört** Doksan dört.

Ḳırımda bulunan doḳsan altı biñ desatine vaḳıf toprağı duḫovnıy pravleniye eline verilsin. "Kırım'daki doksan altı bin desatine vakıf toprağı ruhanî idaresine verilsin." -H. Ş. Toktargazi.

doḳsanar Doksanar.

Rayonımızdaki episi ḫocalıḳlar yuz anabaş ḳoydan eñ azdan degende yuz on ḳozu aldılar, seniñ ḫocalığıñda zar-zornen doḳsanar ḳozu alındı. "Bölgemizdeki bütün hocalıklar yüz baş koyundan en az yüz on kuzu aldılar, senin hocalığında zorla doksanar kuzu alındı." -M. Ablalimov.

doḳsanıncı Doksanıncı.

doḳuz, (*ağızlarda* **doḳız**) 1. Dokuz); **~ yuz** Dokuz yüz; **~ buçuḳ** Dokuz buçuk. 2. *(etnografya)* Çamaşır takımı (gelinin damadına verdiği düğün hediyesi.

Albuki, Aḳyar ḫalḳı doḳuz-on ay şeerde ḳapalıp ḳalġanlar. "Hâlbuki Akyar halkı dokuz on ay şehirde kapalı kalmış." -A. Hilmi.

doḳuzar(-doḳuzar) Dokuzar.

doḳuzarlıḳ (-ġı) Dokuzlu.

doḳuzḫanelik (-gi) *(matematik)* Dokuz yüzlü cisim.

doḳuzıncı Dokuzuncu.

Doḳuzıncı ḳattan ḳurucılıḳ meydanı, onıñ etrafındaki er bir şey açıḳ-aydın korünip tura. "Dokuzuncu kattan

inşaatçılık meydanı, onun etrafındaki her şey apaçık görünüyor.” -İ. Abduraman - 1.

doḳuzkoşelik *(matematik)* Dokuzgen, dokuz kenarı olan çokgen.

dolandaç (-çı) 1. Dolambaç (yol hakkında). 2. Zikzak.

dolandırmaḳ 1. Dolandırmak *(çevresini)*. 2. Dolandırıcılıkla kandırmak, dolandırmak, hile ile kandırmak.

Yuranı Ferġana vadisi boylap bayağı dolandırdım. “Yura’yı Fergana vadisi boyunca bayağı dolaştırdım.” -E. Umerov - 1.

dolandırmamaḳ *(olumsuz)* **dolandırmaḳ**.

dolanmaḳ 1. (bir şeyin etrafında) Dolanmak. 2. (bir şeyin çevresinde) Dönmek, gezmek, dolaşmak; **beş baş ~** (şuraya buraya, oradan oraya) Hızlı hızlı koşmak; koşuşmak.

O koydeşlerinden pek ḫoşnut alda aḳşam keç maalgece azbar içinde dolandı. “O, köydeşlerinden pek hoşnut halde, akşam avlunun içinde dolandı.” -U. Edemova - 3.

dolap (-bı) 1. Dolap (mobilya). 2. Niş; hücre; **ḳurutuv ~bı** Kurutma dolabı; krş. **ḳamere**. 3. *(etnografya)* Dolap *(dönerek çalışan ve özellikle su çeken düzen)*. 4. Yün dövme aleti.

Dolaptan bir taḳım ilâçlar çıḳarıp ufaḳ bir cemidana toldurdıḳtan soñra doḫtur, oca ḳarı, Abdulḳadır ve Muḫtar dağa doġru yola çıḳtılar. “Dolaptan bir takım ilâçları çıkarıp ufak bir çantaya doldurduktan sonra doktor, öğretmen hanım, Abdülkadir ve Muhtar dağa doğru yola çıktılar.” -Cemil Seydamet - 1.

dolapçı Dolap üreten ve satan.

dolaplamaḳ Çırpmak, tokaçlamak; dövmek *(bez)*.

dolaplamamaḳ *(olumsuz)* **dolaplamaḳ**.

dolaplanmaḳ 1. Dövülmek; çırpılmak, tokaçlanmak *(bez ile ilgili)*. 2. Koşuşmak, üşüşmek, çekmek.

dolaplanmamaḳ *(olumsuz)* **dolaplanmaḳ**.

dolaplı 1. Dolaplı. 2. Tekerlekli, çarklı; kapılı; **~ ḳuyu** Çarklı kuyu. 3. Keçe, keçeden *(bez)*. 4. Mahsur olma, kaçamama *(meselesi)*.

dolaşıcı Dolaşan; seyyar; **~ sinir** *(anatomi)* Vagus siniri.

dolaşmaḳ 1. Etrafını dolaşmak, etrafında dolanmak. 2. Her tarafını gezmek, her tarafını dolaşmak. 3. Gezmek, gezinmek.

Onlar dünyanı dolaşacaḳ, açtan olecekke beñzemeyler. “Onlar dünyayı

dolaşacak, açlıktan öleceğe benzemiyorlar.” -A. Hilmi.

dolayı (bir şeyden) Dolayı.

Bundan dolayı bilgisiz, tüşüncesiz başımle keniş ‘Ozu’ ḳırı töpelerinde aylanġan, dolaşḳan, ḳırġan, döggen, kopürgen, anda-mında saldırġan bir kuçük aydamaḳ olġan edim. “Bundan dolayı bilgisiz, düşüncesiz başımla geniş ‘Ozu’ kırının tepelerinde dolaşan, kıran, döven, köpüren, oraya buraya saldıran küçük bir haydut olmuştum.” -N. Çelebicihan.

dollar Dolar.

dolma 1. Dolma (yemek). 2. İçi doldurulmuş; **~ burun** Patates burun.

Basıḳ ḳobaġa beñzegen tükânçıḳlarġa kirip sarma dolma aşay, ḳave içe ve aġır-sabır arabaları toḳtaġan ḫanlarġa kiteler. “Basık bir mağaraya benzeyen dükkânlara girerek sarma, dolma yiyor; kahve içiyor ve yavaş yavaş arabaların durduğu hanlara gidiyorlardı.” -U. İpçi - 1.

dolmaḳ *(ağızlarda)* Dolmak; bk. **tolmaḳ**.

dolomit *(mineraloji)* Dolomit, dolomi billuru *(Doğada aşınmış olarak rastlanan tortul kireç taşı)*.

dolu *(ağızlarda)* Dolu, ağzına kadar dolu; bk. **tolu**.

domba(y), **domba** Genç manda; krş. **kamus**; **manda**; **camus**.

dombalaḳ, **(***ağızlarda* **baştaḳlaḳ)** Takla.

De ogge sıçray, de artḳa; dombalaḳ ata, de yerge yıḳılġan soñ, çapalana çapalana kopek sesine beñzegen sesnen şınşıḳlay. “Bir öne sıçrıyor bir arkaya takla atıyor, bir yere yıkıldıktan sonra, çırpına çırpına köpek sesine benzeyen sesler çıkarıyor.” -A. Osman - 1.

dombaytmaḳ Kabarmak, şişmek.

dombaytmamaḳ *(olumsuz)* **dombaytmaḳ**.

dombra *(müzik)* Tambur *(Klasik Doğu sazlarından biri)*.

Bayaġı vaḳıttan soñ Otegen baba dombrasını eline alıp, kene de eski Ḳaraḳalpaḳ beyitleri aytıp başladı. “Epey vakitten sonra Ötegen baba dombrasını eline alıp, gene de eski Karakalpak beyitleri söylemeye başladı.” -Çerkez Ali - 1.

dombuḳ *(ağızlarda)* 1. Ödem; tümör; şişkinlik; bk. **şişik**. 2. Tombalak; ufaklık; bk. **tompuz**.

dombuḳmaḳ *(ağızlarda)* Şişmek; bk. **şişmek**; **ayaḳlarım dombuḳtı** *(ağızlarda)* Ayaklarım şişti.

dominant Baskın, dominant.

dominanta 1. Baskın, bastırıcı. 2. Baskın fikir, dominant, başlıca fikir, ana fikir; bariz nokta, bariz tarif.

domna Yüksek fırın, maden fırını; **maden furunı**.

dompalaḫ *(ünlem)* Cumburlop, pat, şırak.

dompuzlamaḳ Vurmak, dövmek, pataklamak, yumruklamak; krş. **urmaḳ, dögmek, koteklemek**.

domuḳlıḳ (-ġı) Ödem, şiş.

domuz (*ağızlarda* **çoçḳa**) Domuz; krş. **ḫınzır**; **~ baḳıcı** Domuz bakıcısı; **~ balası** Domuz yavrusu; **~ balası eti** Domuz yavrusu eti; **~ eti** Domuz eti; **kiyik ~** Yaban domuzu; erkek domuz; **~ tamır** *(botanik)* Ayrık otu.

Men seni ne içün besleyim ya, domuz?! "Ben seni ne için besliyorum be, domuz?!" -A. Odabaş.

don 1. İç donu; (uzun) don; **kiev ~** *(etnografya)* Damada verilen düğün hediye setinin bir parçası. 2. *(Arpat ağzında)* Pantolon; bk. **ştan**. 3. *(ağızlarda)* Kevel (koyun postundan yapılmış kürk); bk. **ton**.

Bütün vucudı bedeni takatnen, kuçnen tolıp taşḳan bir yigit olıp, beştakta artına keçip ḳadın urbası, kolmegi, donı satacak... "Bütün bedeni takatle, güçle dolup taşan bir delikanlı olup da, tezgâh arkasına geçip kadın elbisesi, gömleği, donu satacak..." -U. Edemova - 2.

donatılġan, (donavlı) Donatılmış.

Donatılġan sofraġa bir şişe de şampanskoe şarabı ketirip koydı. "Donatılan sofraya bir şişe de şampanya şarabı getirip koydu." -U. Edemova - 2.

donatılmaġan *(olumsuz)* **donatılġan**.

donatma, donav *(eylem adı)* **donatmaḳ** 1. Donanım; krş. **kedik, tecḫizat**. 2. Döşeme, mefruşat (ev).

Anda er şey yañıdan yapılmaḳ kerek. Yañı tükânlar, donatmalar... "Orada her şeyin yeniden yapılması gerekiyor. Yeni dükkânlar, donanımlar..." -U. Edemova - 2.

donatmaḳ 1. Donatmak. 2. Döşemek (ev).

Ona ḳazan, çanaḳ-çölmek, yastıḳ, töşek, yorġan ve saire, adamġa yaşamaḳ içün zarur olġan butün şeylerni taşıp, odasını baştan-ayaḳ donatıp, yaraştırıp berdiler. "Ona kazan, çanak, çömlek, yastık, yatak, yorgan vs. bir insana yaşaması için zarurî olan her şeyi taşıyıp baştan ayağa donatıp, düzelterek verdiler." -Çerkez Ali - 2.

donatmamaḳ *(olumsuz)* **donatmaḳ**.

donavlı Donanımlı; donatılmış; bk. **donatılġan**.

dondurma Dondurma.

don-kolmek Erkek iç giyim.

donma Donma (hastalık), soğuk ısırması.

donor *(tıp)* Veren, verici, donör.

Bayağı ḳan tökken. Ancaḳ donor ḳanı kerek olmaz. “Epeyce kan kaybetmiş. Fakat donör kanı kan gerekmez.” -İ. Paşi.

donos bk. **çaḳma; çaḳuv**.

doñġuyuḳ (-ġı) Girdap; su burgacı; anafor; denizde birden derinleşen yer, deniz uçurumu; akıntı; krş. **suv uyürülmesi; girdap**.

dopazlamaḳ bk. **dompuzlamaḳ**.

dopros bk. **sorġu**.

dorba *(ağızlarda)* Küçük çanta, torba; bk. **torba**.

dos *(dil bilgisi)* Pekiştirme eki; bk. **dos-doġru**.

dos-doġru 1. Dümdüz; sağa sola sapmadan. 2. Çok doğru.

Dilâver dos-doġru evge kete de bile. “Dilâver dosdoğru eve gidebilirdi.” -Ş. Alâdin - 1.

dose *(kançılarya)* Dosya.

dost Dost; arkadaş; ahbap; **~um, can ~um** Can dostum, samimi dostum; **ḳırḳ yıllıḳ ~um** Kırk yıllık dostum (eski dostum); **~ olmaḳ** Dost olmak.

En yaḫşı dost, kitaptır, en yaḫşı zenginlik, bilgidir. “En iyi dost kitaptır, en iyi zenginlik bilgidir.” -Atalar Sözü.

dostane Dostane, dostça, arkadaşça; **~ selâm** Dostça selâm.

Olar beraber yolġa çıḳḳan yaḳın adamlar kibi dostane laḳırdı ete-ete kettiler. “Onlar beraber yola çıkmış yakın insanlar gibi dostane bir şekilde sohbet ede ede gittiler.” -A. Osman - 1.

dostça(sına) Dostça, dost olarak.

O endi studentlerniñ pek çoḳını tanıy, olarnen dostça, samimiy laf ete. “O, şimdi öğrencilerin pek çoğunu tanıyor, onlarla dostça, samimi konuşuyor.” -A. Osman - 2.

dost-eş Eş dost (tanıdıklar, arkadaşlar).

Bala-çaġalarını, soy-soplarını, dost-eşlerini, elbette, apaylarını saġınıp ḳaytalar. “Çoluk çocuklarını, soy soplarını, eş dostlarını, elbette, karılarını özleyerek dönüyorlar.” -Çerkez Ali - 1.

dostlaşmaḳ Dost olmak, arkadaş olmak.

Omürimde asiyliknen / Dostlaşmadım, / Oz işimde bayraḳ ettim / Elâllıḳnı! “Hayatımda asilikle / Dost olmadım, / Kendi işimde bayrak yaptım / Helâlliği!” -Y. Temirkaya - 1.

Meni mında ketirgen Mariya Petrovna ḳartiynen de yaḫşı dostlaştıḳ. “Beni

buraya getiren Maria Petrovna ihtiyarıyla da iyi dost olduk.” -E. Umerov - 1.

dostlaştırmaḳ Dost yapmak.

Eki zengin arasında devam etken mal alış-verişi olarnı ket-kete bir-birine yaḳınlaştıra ve dostlaştıra. “İki zengin arasında devam eden mal alış verişi onları git gide birbirine yakınlaştırır ve dostlaştırır.” -Çerkez Ali - 1.

dostluḳ (-ġı) Dostluk, arkadaşlık; **~ bağları** Dostluk bağları.

Ḳuddusnen Nayle arasında evelden de dostluḳ sezile başlaġan edi. “Kuddus ile Nayle arasında evvelden de bir dostluk sezilmeye başlamıştı.” -A. Hilmi.

dost-muabbet Uyum içinde, barış içinde.

dotatsiya Devlet tarafından ayrılan ödenek, tahsisat.

dotsent (-ti) Doçent.

Alçaraḳ boylu, etli, esmerimce tomalaḳ yuzü daima yıltırap turġan, saçınıñ yarısından ziyadesi çalarġan dotsent Siracev, er seferkisi kibi, stulġa oturdı. “Kısa boylu, etli, esmer toparlak yüzü daima parlayan, saçının yarısından fazlası ağaran doçent Siracev, her zamanki gibi, masaya oturdu.” -İ. Abduraman - 1.

dotsentura 1. Doçentlik, doçent unvanı. 2. Doçentler.

doza Doz; porsiyon (belli miktar).

döggelemek Dövmek, hırpalamak; krş. **urġalamaḳ**.

döggelememek *(olumsuz)* **döggelemek**.

dögme (*ağızlarda* **tüyme**) 1. Düğme; bağ, kilit, tutturmalık; kol düğmesi, yaka düğmesi; krş. **sadef (I)**; **sadef ~** Sedef düğme; **~ iligi** Düğme iliği; **~ tikmek** Düğme dikmek. 2.: **~ çiçegi** bk. **dögmeçiçeg(i)**. 3. Düğme, buton *(elektrik düğmesi)*.

Ma, atsañız, atıñız! - dep beyaz temiz kolmeginiñ dögmelerini elinen çekip ḳopararaḳ koksüni açtı. “Öldürürseniz öldürün, diye beyaz temiz gömleğinin düğmelerini eliyle koparak göğsünü açtı.” -Cemil Seydamet - 1.

dögmeçiçegi *(botanik)* Ebegümeci; krş. **eben komeç**.

dögmek 1. Dövmek, ezmek, ufalamak. 2. Vurmak; çalmak; döğmek, pataklamak; tokatlamak; yumruklamak; krş. **dopazlamaḳ**; **koteklemek**; **töpelemek**; **urmaḳ**. 3. Dövmek; çekiçlemek; **“demirciler demir döge”** “Demirciler demir döver” (şarkı sözleri).

Eger kerek olsa urmaḳ veya dögmek içün saġ ḳol daa ḳolay oldığından atlılarnıñ er biri kendi ḳolayını kozetip,

biri-birinden uzaḳlaştılar. “Eğer gerekirse vurmak veya dövmek için sağ kol daha rahat olduğundan, atlıların her biri kendilerine uygun olacak şekle dikkat ederek, birbirlerinden uzaklaştılar.” -O. Akçokraklı - 1.

dögmelemek Düğmelemek.

dögmelememek *(olumsuz)* **dögmelemek**.

dögmetamır *(botanik)* Eğrelti otu; krş. **abaġa**; **egerelti otu**.

dögülme (demir) Dövme.

dögünmek Dövünmek, kazanmak (veya elde etmek) için çalışmak, elde etmek için koşturmak; (bir şey üzerinde) kafa yormak, çabalayıp durmak, çabalamak; krş. **urunmaḳ**.

dögüş 1. Savaş, muharebe, meydan muharebesi, cenk; krş. **uruş**; **~te yeñmeli** Muharebede yenmek gerek. 2. Dövüş, kavga, kavga dövüş, vuruşma; krş. **kotek**. 3. Dövme.

O ozü alevli dögüşlerde faşistlernen çarpışuvları aḳḳında söylemeġe sevmey. “O, ateşli dövüşlerde faşistlerle yaptığı çarpışmaları hakkında konuşmayı sevmiyor.” -Z. Kurtnezir - 1.

dögüşe-dögüşe Dövüşerek, savaşarak.

dögüşme, **dögüşüv** *(eylem adı)* **dögüşmek**; Kavga, dövüş, mücadele, vuruşma, çarpışma.

O butün kevdesini dögüşmege azırlaġan alda meydannıñ çetine kelip toḳtadı. “O bütün vücudunu dövüşmeye hazırlamış halde meydanın kenarına gelip durdu.” - A. Osman - 1.

dögüşmek Döğüşmek, kavga etmek; savaşmak, harp etmek, muharebe etmek.

Urgan urġanġa, askerler koküs-koküske dögüşeler. “Vuran vurana, askerler göğüs göğüse dövüşüyorlar.” -O. Akçokraklı - 1.

dögüşmemek *(olumsuz)* **dögüşmek**.

döndürmek 1. Döndürmek; çevirmek. 2. Döndürmek, inkâr ettirmek; vazgeçirmek, vazgeçmeye zorlamak.

Sovḫozımız abadanlaşır, fermalarımız birleşir, bu yerlerni medeniy mal asrayıcı bir zonaġa döndürirmiz. “Sovhozumuz kuvvetlenir, çiftliklerimiz birleşir, bu yerleri medeni hayvan yetiştirici bir bölgeye döndürürüz.” - Çerkez Ali - 1.

döndürmemek *(olumsuz)* **döndürmek**.

dönen Tay; krş. **tay**; **ḳuluntay**; **ḳunan**.

dönme, **dönüv** *(eylem adı)* **dönmek**; *(müzik)* Dönme, dönüş, devir; krş. **devir**.

dönmek 1. Dönmek. 2. *(komut)*; **kerige dön** Geriye dön; **saġġa dön** Sağa dön;

sola dön Sola dön. 3. Çevrilmek, dönmek, haline gelmek, halini almak; olmak; dönüşmek. 4. İnanç değiştirmek; dini değiştirmek.

Sanki can vermiş buna insan oġlu, / Çarḫları turmadan döne! “Sanki can vermiş buna insanoğlu, / Çarkları durmadan döner!” -Y. Ş. Ali.

dönmemek *(olumsuz)* **dönmek.**

dönüm 1. Girdap, burgaç, çevri; rotasyon; döngü. 2. Çevirme, çevrilme, döndürme, dönme; haline gelme, halini alma. 3. Devrim, inkılap, darbe; krş. **devrim.** 4. *(tarih)* Dönüm *(alan ölçüsü, 919,3 metre kare)*; **bu tarla elli ~ ḳadardır** Bu tarla elli dönüm kadardır.

Yusufḳa vucutta ḳan dönümini tezleştirici ukollar yapıldı. “Yusuf’a, vücudun kan dolaşımını hızlandırması için iğneler yapıldı.” -A. Osman - 1.

dönümlik (-gi) Dönümlük; **uç ~ yer** Üç dönümlük yer.

Bir oḳḳaçıḳ balım bar / Bir dönümlik bağım bar. “Bir okkacık balım var, / Bir dönümlük bağım var.” -Çerkez Ali - 1.

dörder Dörder.

dörder-dörder Dörder dörder.

dördünci Dördüncü.

Dördünci kunü işḫanege kelgende, onı direktorġa çaġırdılar, niçün pro gul yapḳanı ḫususında añlatuv kaġıtnı yazmasını talap ettiler. “Dördüncü gün iş yerine geldiğinde onu müdüriyete çağırdılar. Neden işe gelmediği konusunda anlatma kâğıdı, yazmasını istediler.” -E. Umerov - 2.

dört (dördü) Dört; **~ yuz** Dört yüz; **~ tarafı** Dört tarafı; **dörter (-dörter)** Dörder; **dörtünci** Dördüncü; **~ sistema** *(jeoloji)* Dördüncü zaman, kuaterner *(Yerbilimde yaklaşık son 2.588.000 yıllık dönemi kapsayan jeolojik zamandır)*.

Koyden şeerdeki tatar mektebine oḳumaḳ içün dört ḳız ketecek edi. “Köyden şehirdeki Tatar okuluna okumak için dört kız gidecekti.” -A. Odabaş.

Bu ḳonuşuvġa Yuranıñ ve menim uçer-dörter dostlarımızını davet ettik. “Bu toplantıya Yura’nın ve benim üçer dörder dostumuzu davet ettik.” -E. Umerov - 1.

Dörtünci ḳatḳa koterilgence Ḫayaliyniñ nefesi tutuldı. “Dördüncü kata çıkıncaya kadar Hayali’nin nefesi tutuldu.” -İ. Abduraman - 1.

dörtayaḳlamaḳ Sürünmek, sürünerek yürümek; dört ayak üzerinde ilerlemek; emeklemek; **dörtayaḳlap** Dört ayak üzerinde ilerleyerek; sürünerek; **bala**

dörtayaḳlap başladı Çocuk emeklemeye başladı; krş. **pavkalamaḳ.**

Nusret de butün dünyasını unuta, onıñnen oynay, ekisi pol ustünde dörtayaḳlap üreler. “Nusret de bütün dünyasını unutuyor, onunla oynuyor, ikisi yerde dörtayak üzerinde ilerleyerek emekliyorlar.” -U. Edemova - 2.

dörtḫanelik (-gi) *(matematik)* Dörtgen, dört kenar.

dörtkoşe 1. Kare şeklinde, dördül biçimde, murabba şeklinde, dört köşeli; krş. **dörtkul**. 2. Karo (iskambil oyunu).

Kiçkene odaçığınıñ boyası ketip başlağan alçaḳ tavanına, ortasındaki dörtkoşe yonulğan ağaç tiremege bakıp yattı. “Küçük odacığının boyası gitmeye başlayan alçak tavanına, ortasındaki dört köşe yonulmuş ağaç desteğe bakarak yattı.” -U. Edemova - 2.

dörtkoşelik (-gi) Dört köşeli, dörtgen.

dörtkul Kare şeklinde, dördül biçimde, murabba şeklinde; krş. **dörtkoşe.**

dörtlem *(etnografya)* Çetverik, dört at.

dörtlük (-gi) Dörtlük.

Lâkin bu dörtlük pek yımşaḳ duyuldı. Derkaç oña oşatıp yañı dörtlük uydurdı. “Lâkin bu dörtlük pek az duyuldu. Derkaç ona nazire yaparak yeni bir dörtlük uydurdu.” -A. Osman - 2.

dörtnal Atın dörtnal koşması, dörtnal, yürüyüş; dörtnal (gidiş); ; **~ aydamaḳ** Dörtnala sürmek; **~ ḳoşmaḳ** Dörtnala koşmak.

draga *(teknik)* Sürükleme kuvveti; duba tarağı, tarak dubası.

dragoman *(diplomasi)* Doğu ülkelerinde tercüman; sefaret tercümanı.

dragun *(askerlik)* Ağır süvari, dragon (süvarisi).

draje Badem şekeri.

drama *(edebiyat)* Dram.

dramatik Dramatik, dram(s)i; dokunaklı.

Dün rus dramatik teatrinde premera olğan edi. “Dün Rus dramatik tiyatrosunda ilk gösteri olmuştu.” -E. Umerov - 2.

dramatiklik (-gi) Dramatiklik.

dramatizatsiya Dramatize (etme).

dramatizm Dramatiklik; dramatik etki, dram şekli; dramatiklilik, acıklılık.

Resimde dramatizm az, insanğa kuçlü tesir ḳaldırmay. “Resimde dramatizm az, insanda güçlü bir etki uyandırmıyor.” -İ. Paşi.

dramaturg Dram(a) yazarı, dramaturg; bk. **dramacı.**

dramaturgik Dramaturjik.

dramaturgiya 1. Dramatik kompozisyon (veya teori). 2. Drama, dram eserleri; tiyatro eserleri, piyesler. 3. Dram sanatı, dramaturji.

dranka *(inşaatçılık)* Lata (tahtası), kalas, padavra, sendere; çıta.

drap *(tekstilcilik)* Kalın yün kumaş (veya elbise), dırap.

–Silosıñıznıñ olġanı-olacağı şumı? –dep soradı o, başında ondatra ḳalpaḳ, ustünde ḳara drap palto, ayaġında meşin çızması olġan brigadirden. "– Yeminizin hepsi bu mu? – diye sordu o, başında ondatra şapka, üstünde siyah uzun palto, ayağında meşin çizmesi olan şeften." -M. Ablalimov.

drednout *(denizcilik)* Dretnot, zırhlı.

drel *(teknik)* Burgu, matkap, delgi.

drem bk. **direm**.

drenaj *(teknik, tıp)* Drenaj, akaçlama, akıtma.

dreyf *(denizcilik)* Akıntıya kapılma, sürüklenme, rotadan ayrı düşme; geminin rüzgâr altına düşmesi.

dreyflemek *(denizcilik)* Sürüklenmek, rotadan ayrılmak; akıntıya kapılmak; rüzgâra kapılmak.

drezina Drezin, otoray *(Yol kontrol ve bakımı için demir yolu işçilerinin kullandığı motor ya da kol gücüyle işleyen küçük araba)*.

drojji bk. **maya**; **ekşi ḫamır**.

drossel *(elektroteknik)* Kısma musluğu; self makarası, şok bobini; kısma bobini.

dua Dua; ibadet; krş. **ibadet**; **namaz**; **salât**; **sena**; **~ etmek** Dua etmek.

Oca yengem ise bizge ḳarılġaçlar duasından başḳa oḳuv bildiralmadı. "Hoca yengem ise bize kırlangıç duasından başka okuma öğretemedi." - N. Çelebicihan.

duacı Duacı (Tanrı'ya yalvaran kimse); **azırġa ~** *(mecaz)* Otlakçı, asalak, ekti; **~ñız(ım)** Duacınız(ım).

Bizde azırġa duacılar, yaltaḳlar az degil. "Bize hazıra duacılar, yaltaklananlar, az değil." -İ. Paşi.

dualizm *(felsefe)* İkicilik felsefesi, ikicilik, düalizm *(Esas olarak iki prensibi kabul eden din ya da felsefe sistemi; Birciliğe karşı olarak her şeyde ruh ve madde, iyilik ve kötülük, tanrılar gibi iki karşıt ilkenin varlığını kabul eden kuram)*; ikilik.

dua-sena *(topluluk)* Dualar, yakarışlar; krş. **namaz-niyaz**.

dubara 1. Entrika, dolap; ikili oyun. 2. Beklenmedik bir olay (macera).

Soñ oyle bir dubara ḳoptı ki, kormelisiñ. “Sonra öyle bir entrika koptu ki, görmelisin.” -A. Osman - 2.

dubaracı Entrikacı, entrigan.

dubaralı Entrikalı, maceralı.

dublikat Kopya, ikinci nüsha, suret.

dublirlemek Kopyalamak.

dublyaj Dublaj, başka dile sözlendirme; **~ yapmaḳ** Dublaj yapmak.

dublyonka Kuzu derisi palto, gocuk.

İnciler, yapon kurtkaları, dublyonkalar, siyrek rastkelingen teriden tikilgen, mına saña tonlar... “İnciler, Japon ceketleri, gocuklar, seyrek rastgele deriden dikilmiş, işte sana paltolar...” -E. Umerov - 1.

dublyor *(tiyatro)* Dublör, yedek (veya ihtiyat) aktör.

duçar Bir şeye maruz kalmış; bir şeye uğratılmış; **~ olmaḳ** Maruz kalmak.

dudaḳ (-ġı) Dudak; krş. **erin**, **leb**; **~ tiydirmek** Dudaklarla dokunmak; **tavşan ~** *(tıp)* Yarık dudak (tavşan dudak anomalisi).

Ḳızıl, asta dudaḳların opeyim, / Esireyim, bar dünyadan keçeyim. “Kırmızı, hasta dudaklarını öpeyim, / Sarhoş olayım, bütün dünyadan geçeyim.” -B. Çobanzade - 1.

dudaḳlaşḳan *(dil bilimi)* Dudaksıl.

dudaḳlaşma, **dudaḳlaşuv** *(eylem adı)* **dudaḳlaşmaḳ**.

dudaḳlaşmaḳ *(dil bilimi)* Dudaksılaştırmak.

dudaḳlaşmamaḳ *(olumsuz)* **dudaḳlaşmaḳ**.

dudaḳlı 1. (kalın, ince vb.) Dudaklı; **ḳalın ~** Kalın dudaklı. 2. *(dil bilim)* Dudaksıl ses, dudak sesi.

dudaḳ-tiş *(dil bilimi)* Diş-dudak(s)i, diş-dudaksı.

dudu 1. Yenge; krş. **yenge**; **yengepçe**. 2. *(ağızlarda)* Kız kardeş, abla; bk. **apte**, **tata**.

Dudum cıyşınıḳlı apay, ciyezini çoḳtan azırlap ḳoyġandır. “Yengem hazırlıklı kadın, çeyizini çoktan hazırlayıp koymuştur.” -Çerkez Ali - 1.

duduḳuş (-şu) *(zooloji)* Avustralya papağanı.

Sizler epiñiz duduḳuş kibi, ḳışta tavuḳ ḳozlamay degen sözni tekrarlaysıñız. “Hepiniz dudu kuşu gibi, kışın tavuk yumurtlamaz sözünü tekrar ediyorsunuz.” -M. Ablalimov.

duel Düello, çarpışma.

Nusret ise, ‘Umüt etmeden, mına bir duel daa’ -dep tüşündi. “Nusret ise,

‘Beklemediğim bir anda, işte bir düello daha’ -diye düşündü.” -U. Edemova - 2.

duet 1. Düet, duetto *(1- İki ses için ya da iki müzik aleti için yapılmış müzik parçası. 2- Karşılıklı iki kişi tarafından söylenen şarkı)*. 2. Düo *(Ses musikisi parçasıdır)*.

dugene bk. **dügene**.

dugul *(Kokkoz, Baydar ağzı)* Değil; bk. **degil**.

dugun bk. **dügün**.

duḫovka Fırın, etüv.

duk-duk, **duḳ-duḳ** bk. **dük-dük**.

dukuldamaḳ, **duḳuldamaḳ** bk. **düküldemek**.

duman *(ağızlarda)* Sis, bk. **tuman**; **daġ başını ~ alġan** Dağ zirvesi sisle örtülmüş.

Aydı, kit birer ḳave ketir de içelim, biraz başımızın dumanı koterilsin. “Haydi, git birer kahve getir de içelim, biraz kafamızın dumanı kalksın.” -S. A. Özenbaşlı.

dumbelek Dümbelek (gövdesi uzun olan vurmalı bir çalgı); bk. **dümbelek**.

dun *(ağızlarda)* Dün; bk. **dün**.

dunya *(ağızlarda)* Dünya, yeryüzü, cihan, alem; bk. **dünya**.

duñḳa 1. Kambur; eğik, eğri. 2. Kambur, kemerli, eğmeç; krş. **ḳambır**.

duñḳalıḳ (-ġı) Kamburluk.

duplet *(özel söz)* Bilardo oyununda topun deliğe girerken bir başka topa vurması (veya çarpması).

duplikator *(elektroteknik)* Teksir makinesi.

duraḳ (-ġı) 1. Park yeri; otopark (arabalar için); **maşinalar duraġı** Araba park yeri; **~ ḳuşlar** Yerleşik kuşlar (kış-yaz bir yere gitmeyen kuşlar). 2. *(ağızlarda)* Durak (otobüs, tramvay vb.); bk. **avtobuslarnıñ** (veya **trolleybuslarnıñ**, **tramvaylarnıñ**) **toḳtaġav yeri**; **toḳtav yeri**; **toḳtav**.

Durakta turġan maşinalarnıñ radiatorlarından suvnı boşatmaġa unutḳanmız. “Duraktaki arabalarımızın radyatörlerinden suyu boşaltmayı unutmuşuz.” -E. Umerov - 1.

duraḳlıḳ (-ġı) 1. Yerleşik olma (hep bir yerde oturma). 2. Park yeri.

durġun 1. Durağan; değişmez; sabit; **~ gaz** *(kimya)* Sabit gaz. 2. Durgun, sakin; krş. **turġun**.

durġunlıḳ (-ġı) 1. Durgunluk; sükunet. 2. Durgunluk; kesatlık; **~ devri** Durgunluk dönemi.

Yaş ḳorantanıñ ayatı pek eyecanlı başladı, lâkin vaḳıt keçtikçe, çalḳanuvlar eksilip, durġunlıḳ asıl olġanı sezildi. “Genç ailenin hayatı çok heyecanlı başladı, fakat zaman geçtikçe çalkantılar eksilip durgunluk ortaya çıktığı hissedildi.” -U. Edemova - 1.

durmadan *(ağızlarda)* Ayağa kalkmadan; durmadan; sürekli; bk. **turmayıp (turmadan)**.

Arlıḳ dağ içinde durmadan tüfekler patlamaḳta, ḳurşunlar vızıldamaḳta, ḳuşçıḳların sesleri de tınġan, olüm bulutı dağı sarġan edi. “Şimdi ormanın içinde durmadan tüfekler patlıyor, kurşunlar vızıldıyor, kuşların sesleri de kesilmiş, ölüm bulutu ormanı sarmıştı.” -Cemil Seydamet - 1.

durmaḳ *(ağızlarda)* Kalkmak; bk. **turmaḳ**.

Yalı boyu arabalarınıñ durduġı ḫanlardan birine ketti. “Yalı boyu arabalarının durduğu hanlardan birine gitti.” -A. S. Ayvazov - 1.

durna *(zooloji)* Turna (kuşu); bk. **turna**.

durşlag bk. **süzgüç**.

durust *(ağızlarda)* İyi, güzel, adamakıllı; doğru, düzgün; bk. **yaḫşı**.

duş (duşu) Duş.

duşman Düşman.

Biz onıñnen çoḳtan berli duşmanımız. “Biz onunla uzun zamandan beri düşmanız.” -E. Alimov.

duşmanlıḳ (-ġı) Düşmanlık; **~ etmek** Düşmanlık etmek.

Emeknen, namusnen yaşaġan, başḳasına duşmanlıḳ istemegen adamlar içün olüm yoḳ. “Emekle, namusla yaşayan, başkasına düşmanlık istemeyen insanlar için ölüm yoktur.” -A. Osman - 2.

dut (dutu) *(botanik)* Dut; **ḳara ~** Karadut; **beyaz ~** Beyaz dut.

Ḫayaliy ise avtobustan tüşkeninen yol kenarındaki dut tereginiñ tübündeki ḳarpız obası taba yurdi. “Hayali ise otobüsten indikten sonra yol kenarındaki dut ağacının dibindeki karpuz tarlasına doğru yürüdü.” -İ. Abduraman - 1.

duumvirat *(tarih)* İki kişilik hükümet.

duv: **~ babam sen ḳaçmaḳ** Tabanları kaldırmak (veya yağlamak), tabana kuvvet kaçmak; krş. **zıldırzıp ḳaçmaḳ**.

Olar Midat kirgeninen duv etip, yerlerinden turdılar. “Onlar Mithat girdiği gibi bir anda yerlerinden kalktılar.” -M. Ablalimov.

duva *(ağızlarda)* 1. Dua; bk. **dua**. 2. Muska, tılsım (dua ile); **boynuna ~ taḳmaḳ** Boynuna muska takmak;

ustümde ~m bar Üstümde muskam var.

İç suvundan, 'çoḳ şukürler!' - de, Tanrıġa bir duva et! "İç suyundan, 'Çok şükürler!' de, Tanrı'ya bir dua et!" -Ş. Bektore - 1.

duvadaḳ (-ġı) *(zooloji)* Toy kuşu.

duvaḳ (-ġı) Duvak.

Ozüniñ başına da bir kun boyle süt beyaz duvaḳ kiysetilecegini aḳılına ketirip yurek eşḳınen kulümsirey. "Kendisinin başına da bir gün böyle süt beyaz duvak giydirileceğini aklına getirip yürek aşkıyla gülümsüyor." -Çerkez Ali - 1.

duvaḳlı Duvaklı.

duvar *(ağızlarda)* Duvar; bk. **divar**.

Ḳartbabay ev duvarınıñ astında çubuġını içe, ḳartanay da ise sılaḳ ellerinen furun ogünde armut yarıp otura. "Dede ev duvarının altında sigarasını içiyor, nine ise ıslak elleri ile fırının önünde armut doğruyor." -A. Odabaş.

duvlamaḳ Çekip götürmek; gemi azıya almak (atlar hakkında).

Soñ birden-birge oḳ kibi, duvlap Esmanıñ ustüne cüre. "Sonra birdenbire ok gibi fırlayıp Esma'nın üzerine gider." -A. Odabaş.

duvlamamaḳ *(olumsuz)* **duvlamaḳ**.

duvuldamaḳ Zonklamak *(ayakları)*; **ayaḳlarım duvulday** Ayaklarım zonkluyor.

Yolnıñ sol tarafında teller duvuldaylar. "Yolun sol tarafında teller zonkluyorlar." -E. A. Osmanoğlu - 1.

duvuldamamaḳ *(olumsuz)* **duvuldamaḳ**.

duydurmaḳ Hissettirmek; **duydurmadan** (veya **duydurmay**, **duydurmayıp**) Sezdirmeden, belli etmeden.

Ekim bizge duydurmadan politsiyaġa adam yollaġan. "Doktor bize duyurmadan polise adam yollamış." -A. Osman - 2.

duydurmamaḳ *(olumsuz)* **duydurmaḳ**.

Faḳat, bir aydan berli taşlarnıñ astına kelerek, imamnı diñlegen ve er seferinde imamnen birlikte, duydurmadan, ezannı tekrarlaġan, ilk aftası imamnıñ oḳuġanını tekrarlarken, ekinci aftası imamdan evel fısıltınen ezan oḳumaġa başlaġan ve soñra oḳudığınıñ doğru olıp-olmadığını añlamaḳ içün imamnı diñlegen edi. "Fakat, bir aydan beri taşların altına gelerek, imamı dinlemiş ve her seferinde imamla birlikte, duyurmadan, ezanı tekrarlamış, ilk hafta imamın okuduğunu tekrarlarken, ikinci hafta imamdan evvel fısıltıyla ezan okumaya başlamış ve sonra

okuduğunun doğru olup olmadığını anlamak için imamı dinlemişti.” -Cafer Seydamet.

duyġu 1. Duygu; his; krş. **duyum**; **duyuş**; **is (II)**; **~larını gizlemek** Duygularını gizlemek. 2. İstek, arzu; **yurek ~sı** Gönül arzusu.

Duygularım, ḫayalımle kokleri de aşarken, / Yaşamanıñ ḳaygısından kiyik kibi ḳaçardım. “Duygularım, hayalimle gökleri de aşarken, / Yaşamanın kaygısından yabanî gibi kaçardım.” -A. Latifzade - 1.

duyġudaş (-şı) Acıyan, merhametli; sempatizan.

duyġudaşlı Merhametli, merhamet dolu; tasvipkar; krş. **duyġulı**.

duyġudaşlıḳ (-ġı) Acıma, merhamet; **~ etmek** Birinin acısını paylaşmak; acımak.

İşçilerni, koylülerni Sovet akimiyetine duyġudaşlıḳta ḳabaatlap, ḳurşunlaylar. “İşçileri, köylüleri Sovyet hâkimiyetine hayranlıkla suçlayıp, kurşunluyorlar.” -E. A. Osmanoğlu - 1.

duyġulı 1. Duygusal; hassas; krş. **ḫassas**. 2. Duyar; duygulu; duygun; krş. **duyġudaşlı**.

Saf duyġulı kiyev meseleni deral añladı. “Saf duygulu damat meseleyi hemen anladı.” -U. Edemova - 1.

duyġusız 1. Duygusuz, hissiz; vurdumduymaz. 2. Hissiz, taş kalpli, katı, sert, kalpsiz; ilgisiz, kayıtsız.

Biz içün demir kibi issiz, duyġusız olıp ḳaldıḳ? “Biz neden demir gibi hissiz, duygusuz olup kaldık?” –E. A. Osmanoğlu - 1.

duymaḳ Hissetmek; sezmek; bk. **sezmek**, **is etmek**; **aldından ~** Önceden sezmek, evvelden hissetmek, bir şeyin olacağını hissetmek; **yuregim yaramay bir şey duya** Yüreğim kötü bir şey hissediyor.

Ḫalḳ yerden yılan yılışḳanını duyar. “Halk yerden yılanın süründüğünü fark eder.” -Atalar Sözü.

duymamaḳ *(olumsuz)* **duymaḳ**.

duyum, duyuş Duyum; sezgi; krş. **duyġu**; **is (II)**.

duzen *(ağızlarda)* Ova, yazı, düzlük; bk. **tüzemlik**.

dübek (-gi) Dübek *(tütün)*.

düdük (-gü) Düdük, kaval; **ḳamış ḳaval**.

Avtobusnıñ düdügi çalındı. Er kes aşıḳıp, yeriyerine barıp oturdı. “Otobüsün düdüğü çaldı. Herkes acele ederek otobüsteki yerini aldı.” -T. Halilov.

dügene (*ağızlarda* **dugene**) *(botanik)* Yazın erken olgunlaşan çok lezzetli ve güzel kokusu olan bir armut çeşidi.

dügme *(ağızlarda)* Düğme; bk. **dögme**.

dügü *(ağızlarda)* Darı; bk. **tüy**.

dügüm 1. Düğüm; krş. **tüyüm**. 2. *(edebiyat)* Düğüm; krş. **bağlanış**.

dügün Düğün; krş. **toy**.

Kelgenler yaḳın dostlarımı, ḳolum-ḳomşumı, soy-sopımı, şoyle oşlı dügünni eşitip kirgen adammı... "Gelenler yakın dostları mı, kolu komşusu mu, ailesi mi, düğünü duyup giren adamlar mı..." -E. Umerov - 1.

dügünçiçek (-gi) *(botanik)* Altın düğün çiçeği; krş. **sarı çiçek**; **altın çiçek**; **dügünya**.

Biraz aşaġıda koktiken, nilüfer, ḳapısta çiçegi, zambaḳ, dügünçiçegi, kaşḳaş, nazlıçiçek bir yerge ḳoşulıp oseler ve töpeden baḳḳanda çeşit renkli ḳocaman bir çiçekke oşaylar. "Biraz aşağıda, mavi diken, nilüfer, kaputsa çiçeği, zambak, düğün çiçeği, kaşkaş, nazlı çiçek bir arada, tepeden baktığında çeşitli renkte kocaman bir çiçeği andırıyorlar." -E. A. Osmanoğlu - 1.

dügünya *(botanik)* Altın düğün çiçeği; krş. **sarı çiçek**; **altın çiçek**; **dügünçiçek**.

dük-dük *(kalp sesinin taklidi)* Tık tık; **~ yurek ura** Tık tık yürek atıyor.

Karamat Midatnıñ koküsine başını ḳoyıp, onıñ yureginiñ dük-dük etip urġanını diñlep turdı. "Karamat, Mithat'ın göğsüne başını koyup onun kalbinin güp güp vuruşunu dinledi." -M. Ablalimov.

düküldemek Çarpmak (yürek hakkında).

Bedeninden elektrik tokı keçken kibi oldı. Yuregi telaşnen düküldedi. "Vücudundan elektrik geçmiş gibi oldu. Yüreği telaşla atmaya başladı." -İ. Abduraman - 1.

dülbent Tül.

dülber 1. Güzel; krş. **guzel**. 2. Güzel bir kadın, dilber. 3. Yar, sevgili; krş. **cemal**; **yar (II)**. 4. Pitoresk.

O tuvarçınıñ on altı-on yedi yaşlarında dülber bir ḳızı bar eken. "O inek çobanının on altı on yedi yaşlarında bir güzel kızı varmış." -Tuvarçının Akıllı Kızı Masalı.

dülberden-dülber En güzel; krş. **guzelden-guzel**.

düldül *(mitoloji)* Kanatlı at.

Tez ol, mınavı bulutḳa baḳ, tıpkı düldülge beñzey, baḳ ḳanatları da bar. "Çabuk ol, şu buluta bak, tıpkı düldüle benziyor, bak kanatları da var." -E. A. Osmanoğlu - 1.

dülger Dülger; doğramacı, marangoz.

O ḳapu artında turıp olsa da dülger Cumaġa eki aġız ekşi laf aytmaḳ istedi,

amma ozüni elge aldı. “O, kapı arkasında duruyor olsa da marangoz Cuma’ya iki çift acı laf söylemek istedi, ama kendini tuttu.” -A. Osman - 2.

dülgerlik (-gi) Marangozluk, doğramacılık.

Baba zenaatı - dülgerlikke noḳta ḳoydım. “Baba zanaatı - marangozluğa nokta koydum.” -U. Edemova - 2.

dümbelek Dümbelek; krş. **davul**, **trampete**.

dümbürdemek Gürlemek, gümbürdemek.

dümbürdememek *(olumsuz)* **dümbürdemek**.

dümbürdetmek Tıkırdatmak.

dümbürdetmemek *(olumsuz)* **dümbürdetmek**.

dümbür-dümbür *(yansıma, gürültü, davul sesi, katı nesnelere vurma sesi)* Gümbür gümbür, takır tukur, pat pat.

dümen Dümen.

Aḫ, şimdi dümenni solġa burıp, koküs keçirip, bir sigar dumanlatsañ! “Ah şimdi dümeni sola çevirip, iç çekerek bir sigara dumanlatsan!” -E. Umerov - 1.

dümenci Dümenci.

Kogerte boyu deñizciler çapışalar, sıcımları çekeler, dümenci dümenni çevire. “Güverte boyu denizciler koşuşturuyor, sicimleri çekiyor, dümenci dümeni çeviriyor.” -E. A. Osmanoğlu - 1.

dün (I) Kumul; **~lar** Kum tepeleri, kum dağları, kumul.

dün (II) Dün; krş. **tünevin**.

Ḳayadan endim bugun, / Elimde altın gogüm. / Er kun korgen yaremni / Ne dün kordim, ne bugun. “Kayadan indim bugün, / Elimde altın güğüm. / Her gün gördüğüm yârimi, / Ne dün gördüm, ne bugün.” -Mane.

dünki Dünkü; krş. **tünevinki**.

Men biraz soñca baram. Dünki neticelerni esaplayım. “Ben biraz geç gidiyorum. Dünkü sonuçları hesaplıyorum.” -Z. Kurtnezir - 1.

dünya 1. Evren, kainat; dünya, yeryüzü, cihan; alem, muhit, çevre; krş. **alem (I)**; **felek**; **cian**; **~ yuzü kormek** a) Dünyaya gelmek, doğmak. b) Yayınlanmak; **~ işim bar** Dünya kadar işim var. 2. Dünya; **kapitalist ~(sı)** Kapitalist dünya.

Ana babadan başḳa dünyada er şey tapılır. “Anne, babadan başka dünyada her şey bulunur.” -Atalar Sözü.

dünyabaḳış Dünya görüşü.

Tabiatını da, dünyabaḳışını da etraflıca ogrene, tedḳiḳ ete. “Tabiatını da dünya görüşünü de etraflıca öğreniyor, araştırıyor.” -İ. Abduraman - 1.

dünyaviy Dünyevi.

düralyumin Düralüminyum, sert alüminyum, düralümin *(Mekanik direnci yüksek, hafif alüminyum alaşımı)*.

dürbe (*ağızlarda* **türbe**) Türbe.

Eger o kerçekten de dürbe olsa, onı maḫsus müteḫassıslar, arḫeloglar kormek kerekler. “Eğer o gerçekten de türbeyse, ona özel araştırmacıların, arkeologların görmesi gerekli.” -E. A. Osmanoğlu - 1.

dürbetaş (*ağızlarda* **türbetaş**) (-şı) Mezar taşı; krş. **baştaş**.

dürbin Dürbün; **deñizaltı ~** Periskop, denizaltı dürbünü; **nişan ~i** Nişan dürbünü; **saḫra ~i** Sahra dürbünü.

Petroviç, tez dürbiniñni ketirçi. *Lâkin endi dürbinge acet ḳalmaġan edi*. “Petroviç çabucak dürbününü getirdi. Fakat artık dürbüne gerek kalmamıştı.” -E. Umerov - 2.

dürbinli Dürbünlü; **~ tüfek** Dürbünlü tüfek.

dürüst *(ağızlarda)* Doğru; gerçek; **~ bir adam** *(ağızlarda)* Dürüst bir insan.

Özü dürüst adamġa beñzey. “Kendisi doğru düzgün birine benziyor.” -E. Umerov - 2.

dürüstlik *(ağızlarda)* Namus, namusluluk, dürüstlük.

düş (I) *(ağızlarda)* Rüya; bk. **tüş**.

düş (II): **~ olmaḳ** Düşmek; bk. **tüşmek**.

düşes *(botanik)* Güz armudu (bir armut çeşidi).

düşkün *(ağızlarda)* Düşkün; bk. **tüşkün**.

düşmek *(ağızlarda)* Düşmek; bk. **tüşmek**.

Düştüm duşman ḳapḳanına / Ḳaldım, sandım ḳabaatke. “Düştüm düşman tuzağına / Sandım ki suçlu kaldım.” -H. Çergeyev.

düzen *(ağızlarda)* Düzen; bk. **tertip**.

düzenli *(ağızlarda)* Sırayla verilen, düzene sokulmuş, düzen verilmiş, nizama koyulmuş, nizama sokulmuş; bk. **tertipke ḳoyulġan** (veya **ketirilgen)**.

düzine bk. **dizine**.

dzot *(askerlik)* Blokhavz *(1- Avcı kulübeleri ve dağ sığınakları gibi betondan yapılmış küçük savunma istihkamı. 2- Zırhlı büyük gemilerdeki zırhlı kumanda yeri)*.

Bıltırdan ḳalġan, içine yapraḳ ve diger çöplükler tolġan blindajlarnı, dot ve dzotlarnı temizley, eşilgen yerleri olsa,

tamirleymiz. “Geçen seneden kalan, içine yaprak ve diğer çöplükler dolan siperleri, daimi ateş noktaları, menzilleri temizliyor, eşilen yerleri ise tamir ediyoruz.” -A. Osman - 2.

E

e (I) *(konuşmada)* 1. Evet, tabii ki; bk. **ebet**; **e**, **bu yaḫşı fikir** Evet, bu iyi fikir; **bu savutnı sen sındırdın**, **e?** Bu gemiyi sen kırdın, ha? **toyġa kelirsiñ mi? -E**, **kelirim** Düğüne gelir misin? -Evet, gelirim. 2. Ey, hey (bir seslenme sözü); **Bekir, e, Bekir, kelse mında** Bekir, hey, Bekir, gelsene buraya. 3.: **e-dim, e-diñ, e-di, e-diler**; **men edim** Bendim; **sen edin** Sendin; **olar edi** Onlardı; **siz ediniz** Sizdiniz; **o, ḳara toḳuma edi** O, siyah kumaştı.

-E! Bizim Dilâver edepli bala, - dep ḳıçırdı o. “- Baksana! Bizim Dilâver, edepli bir çocukmuş, - diye bağırdı.” -Ş. Alâdin - 1.

e (II) *(ağızlarda)* O; öteki; bk. **o**; **e biri** O biri.

eali Nüfus; ahali; halk; sakinler; **yerli ~** Yerli halk; **şeer ~si** Şehir sakinleri.

Arası çoḳ keçmeden butün koy ealisi Şadiyecigi tanıdı. “Aradan çok geçmeden bütün köy ahalisi Şadiyecigi tanıdı.” -A. S. Ayvazov - 1.

eb *(ağızlarda)* Kolay bir yöntem (bir şey yapmak için); bk. **ḳolay**; **çalım**; **~ini tapmaḳ** Kolay bir yöntem bulmak; **~i kelmek** Fırsat ele geçmek. ● **~i kelse**, **cebi kelmiy**; **cebi kelse**, **~i**, **kelmiy** *(deyim)* Fırsat çıksa, para olmaz; para olsa, fırsat çıkmaz.

eba (*ağızlarda* **gebe)** bk. **ḫamile**; **ağırayaḳlı**.

ebabil *(zooloji)* Ebabil (bir kuş türü); krş. **daġ ḳarılġaçı**.

ebanay *(konuşmada)* Ebe *(doğum işini yaptıran kadın)*.

Edige: - Er Nuradin doġa dep, Ebanaylar ketirttim. “Edige: - Er Nuradin doğuyor diye, Ebe anneler getirttim.” -Edige Destanı.

ebbe *(ağızlarda)* Heybe *(bir tür çanta)*; bk. **eybe**.

ebcet (-ti) Ebced *(Arap alfabesinin her harfi bir rakamı karşılayan ve anlamsız sekiz sözcükten oluşan değişik bir düzeni)*.

ebe 1. Ebe; bk. **ebanay**. 2. Ebe *(Çocuk oyunlarında baş olan, diğer çocuklara veya gruba karşı cezasını çekmek ve bundan kurtulmak için tek başına bütün sorumluluğu üzerine alan çocuk)*; **şimdi sen ~siñ** Şimdi sen ebesin; **~ olmaḳ** Ebe

olmak; **men ~ oldım**, **endi sen olacañ** Ben ebe oldum, şimdi sen olacaksın (sıra sende).

- *Bu buyük bina ebe anaylar mektebi emiş, men buyürsem, bizim Çocuḳ ocaġınıñ mudiresi meni de bu mektebe vermek istiyordı*. "-Bu büyük bina ebe okuluymuş, ben büyürsem, bizim çocuk yurdunun müdiresi beni bu mektebe vermek istiyordu." -A. S. Ayvazov - 1.

ebediy Ebedi; krş. **mengu**; **~ ateş** Ebedi ateş; **~ koçürici** Devridaim motoru.

Kimsege mal olmasın, / Faḳır evi tolmasın, / Zenginlik ne bilmesin, / Em ebediy kulmesin. "Kimseye mal olmasın, / Fakir evi dolmasın, / Zenginlik ne bilmesin, / Hem ebedi gülmesin." -B. Mambet.

ebediyen Ebediyen, sonsuz olarak, sonsuzluğa kadar; **~ elvida** Ebediyen elveda.

Ebediyen cihande yanarım, / Lâkin yine Tatar, Tatar, Tatarım!!! "Ebediyen cihanda yanarını, / Lâkin gene Tatar, Tatar, Tatarım!!!" -C. Kermençikli.

ebediyleşmek Ebedileşmek, sonsuzlaşmak, ölümsüzleşmek.

ebediyleşmemek *(olumsuz)* **ebediyleşmek**.

ebediyleştirilgen *(fiil sıfatı)* Ebedileştirilmiş.

ebediyleştirilmegen *(olumsuz)* **ebediyleştirilgen**.

ebediyleştirme, **ebediyleştirüv** *(eylem adı)* **ebediyleştirmek**; Ebedileştirme; layemut kılma; daima hafızada yaşatma.

ebediyleştirmek Ebedileştirmek, sonsuzlaşmak, ölümsüzleştirmek.

ebediyleştirmemek *(olumsuz)* **ebediyleştirmek**.

ebelek bk. **cebelek**.

eben 1. *(botanik)* Abanoz; *Diospyros ebenum*; **~liler** *(botanik)* Abanozgiller. 2.: **~ komeç** *(botanik)* Ebegümeci; bk. **ebenkomeç**.

ebenkomeç *(botanik)* Ebegümeci; krş. **dögme çiçek (***veya* **dögme çiçegi)**.

eberşin bk. **ibrişim**.

ebet (*konuşmada* **e**; *ağızlarda* **elbet**; **ebette)**: 1. Evet; elbette; **~ de** Elbette, tabii ki; **-Sen tiliñni bilesiñ mi? -Ebet! Men oz tilimni**, **anamnı sevgen kibi**, **sevem**, **onıñ içün de bilem** -Dilini biliyor musun? –Tabii ki! Ana dilimi annemi sevdiğim kadar seviyorum, o yüzden de biliyorum; **o, ~, aḳlı ~** O tabii ki haklıdır. 2. Mutlaka; krş. **mutlaḳ**; **bu vazifeni ~ (***veya* **mıtlaḳ)**, **becerirmiz** Bu görevimizi mutlaka yerine getireceğiz.

Ebet, erkin çölge çıḳsam da, cananımnıñ aḫ-u zar etip turdığı yerlerge barıp yetsem!.. “Evet, hür çöle çıksam da, cananımın ah ü zâr ettiği yerlere ulaşsam.” -O. Akçokraklı - 1.

ebet-ebet Evet evet; tabii; elbette.

ebette *(ağızlarda)* Elbette; bk. **ebet**.

Ebette, ortalıḳḳa bir ḳat daa şaşḳınlıḳ salalar. “Elbette etrafa bir kat daha heyecan katıyorlar.” -C. Gafar.

ebi(si) *(ağızlarda)* Hepsi; bk. **episi**.

ebir bk. **o bir**.

ebiri(si) *(ağızlarda)* bk. **o biri(si)**.

ebonit (-ti) Ebonit *(Kauçukla kükürdün işlenmesinden elde edilen bir plastik madde)*.

ebri *(konuşmada)* O; öteki; bk. **o biri**.

eca *(dil bilimi)* Hece; **~lar** Heceler; **eki ~** İki hece; **bir ~lı sözler** Tek heceli kelimeler; **~larnen yazuv** Hece yazısı; **ḳısḳa ~** Kısa hece; **~larnı meydanġa ketirgen sesler** Heceleri meydana getiren sesler; **~larġa bolip oḳumaḳ** Hecelere bölüp okumak, hecelemek.

Biz sabaḫlarımıznı ecalar, ağlar, tayaḳlar astında ezberler ekenmiz, ḳarılgaçlar mektebin delik camsız penceresinden kirer, raflarġa ḳonar. “Biz derslerimizi heceler, ağlar, sopa altında ezberlermişiz, kırlangıçlar mektebin delik, camsız penceresinden girer, raflara konar.” -N. Çelebicihan.

ecalamaḳ 1. Hecelerine ayırmak. 2. Hecelemek *(Bir kelimenin hecelerini teker teker söylemek)*; **~lap oḳumaḳ** Heceleyerek okumak; **ecalap** Heceleyip; **ecalap aytmaḳ** Heceleyip söylemek.

ecalı *(dil bilmi)* Heceli; **eki ~ söz** İki heceli söz.

ecdat (-dı) Dedeler, atalar; ecdat; krş. **baba-dedeler**; **selefler**; **atalar**; **türk ~ları** Türk ataları.

Ve şu Yasafut deresi içinde, ḳarma-ḳarışıḳ tereklerniñ kolgesi altında olarnıñ silsile ve ecdadı komüli yata ediler. “Ve bu Yasafut deresi içinde, karmakarışık bir şekilde ağaçların gölgesi altında onların silsile ve ecdadı gömülü idi.” -O. Akçokraklı - 1.

Ecdatlarnıñ bizge ḳalġan / Emaneti, mirası. / Neçün sesin boyle talġın, / Eşitilmey sadası? “Ecdatların bize kalan / Emaneti, mirası. / Niçin sesin böyle yorgun, / işitilmez sedası?” -Ş. Aliyev.

ece bk. **eca**.

Koyümizde efendi adam / Bar bir oca birinci, / Süyegine saptı ḳanlar / Oġlum ece bilgence. “Köyümüzde efendi adam / Var bir hoca birinci, / Kemiğine saptı

kanlar / Oğlum hece bilene kadar.” -H. Çergeyev.

ecel Ecel; ölüm zamanı; **~i yetti** Eceli geldi; **oz ~inen olmek** Kendi eceliyle ölmek; **~siz olmek** Ecelsiz ölmek; **~i çağıra** Ölüm zamanı yaklaştı. ● **~ge çare yoḳ (***veya* **tapılmaz)** *(atasözü)* Ecele çare olmaz (bulunmaz) *(Hayatta her sorunun bir çaresi, çözüm yolu bulunabilir. Çaresi bulunamayan tek şey ölümdür)*; **~ ḳaşnen koz arasındadır** Ecel kaşla göz arasındadır; **ḳâr - zararnıñ, omür - ~niñ ḳardaşıdır** Kâr zararın, hayat ölümün kardeşidir.

Ecel kelse de, can gider, / Aḫ, sevdigim, amanım, aman. “Ecel gelirse, can gider, Ah, sevdiğim, amanın, aman.” -Halk Yırı.

ecelemek bk. **ecalamaḳ**.

Bu ḳara-ḳara anlaşılmaz nice arap laflarını eceler, tekrar - tekrar oḳur - oḳur anlamaz, anlamağanımız içünmi, iç de bir şey öğrenmezdik. “Bu kara kara anlaşılmaz nice Arapça kelimeleri heceler, tekrar tekrar okur okur, anlamaz, anlamadığımız için de, hiç de bir şey öğrenmezdik.” -N. Çelebicihan.

ecelsiz: **~ olmek** Öldürülmek; kendi eceliyle ölmemek; vakitsiz ölmek.

Meydan çölde bir tirmen, koçer yersiz, / Olecekmen derdinden bir ecelsiz. “Kırın ortasında bir değirmen çalışır yersiz, / Öleceğim derdinden ecelim yetmeden.” -Çın.

ecir (ecri) 1. Ödül. 2. Ücret, prim, bonus; krş. **ucret.**

Satıp, savıp yeriñ, yurtuñ, çayırıñ, / Ber irkilmey, soñ korersiñ ecirin. “Satıp savıp yerini, yurdunu, çayırını / Ver irkilme, sonra görürsün ödülünü.” -A. Latifzade - 2.

ecirli Minnetdar, müteşekkir.

ecir-sabır: **~ tilemek** Taziyelerini iletmek.

ecmece Cüce; krş. **cüce.**

ecnebi *(isim)* Yabancı; krş. **yabancı; ġurbet; universitette ~ler de oḳuy** Üniversitede yabancılarda okuyor.

O yigirmi beş yıl ecnebiler arasında yaşap, olarnıñ butün urf-adetlerine alıştı, tilini ogrendi. “O yirmi beş yıl ecnebiler arasında yaşayarak, onların bütün örf adetlerine alıştı, dilini öğrendi.” -Çerkez Ali - 1.

ecnebiy *(sıfat)* 1. Ecnebi; yabancı; **~ devletler** Yabancı devletler; **~ memleket** Yabancı memleket; **~ til** Yabancı dil. 2. Yabancı, garip, yaban.

O ecnebiy memleketteki guzeller aḳḳında söylengen masalların seve ve

can ḳulaḳnen diñley eken. “O yabancı memleketlerdeki güzeller hakkında söylenen masalları seviyor ve can kulağı ile dinliyormuş.” -Altın Beşik Efsanesi.

ecnebiyce(sine) Yabancı bir ülkede.

ecnebiylik (-gi) 1. Ecnebilik, yabancılık. 2. Gariplik.

Soñundan er ekisiniñ arasında nasıldır suvuḳlıḳ, ecnebiylik doġdı. “Sonradan her ikisinin arasında bazı soğukluklar, ecnebilikler doğdu.” -İ. Paşi.

Ecuç-Mecuç (-çı) *(mitoloji)* Yecüc ve Mecüc.

Ecüc-Mecüc bk. **Ecuç-Mecuç.**

Ecüz-Mecüz bk. **Ecuç-Mecuç.**

ecza Ecza, ilâç; **~ dolab(çıġ)ı** Ecza dolabı; **~ maddeleri** Eczane ürünleri.

eczac, eczacı Eczacı.

eczacılıḳ (-ġı) Eczacılık.

eczaḫane Eczane; krş. **ilâçḫane; apḫane.**

eçki 1. Keçi; **~ sütü** Keçi sütü; **~ balası** Oğlak, keçi yavrusu; krş. **ulaḳ; kiyik ~** Küçük keçi; **ḳart ~** Yaşlı keçi; **~ süt bere** Keçi süt veriyor; **yaş ~** Genç keçi; **~ muyüzleri** Keçi boynuzları; **~ eti** Keçi eti; **~ terisi** Keçi postu; **daġ ~si** *(zooloji)* Dağ keçisi; krş. **daġ tekesi; Anḳara ~si** Ankara keçisi, tiftik keçisi *(uzun ipek gibi tüylere sahip evcil keçinin bir ırkı)*. 2. *(astroloji)* Oğlak burcu.

Şu koyde bir kişi ole, onıñ bir eçkisi ve dört oğlu ḳala. Dörtine eçkiniñ dört ayaġı tiye. “O köyde bir adam ölür, onun bir keçisi ve dört oğlu kalır. Dördüne keçinin dört ayağı miras kalır.” -Edige Destanı.

eçkiçik (-gi) *(botanik)* Çiçekli bitkiler, kapalı tohumlular.

eda (I) Yerine getirme; gerçekleştirmek; krş. **ifa; ~ etmek** Yerine getirmek; gerçekleştirmek; **~sını teşkermek** Yapılan işi kontrol etmek.

Eki daḳḳadan soñ bu istek eda oluna. Oġlan aman kiyine, ḳuşana, atḳa minip, meydanġa kele. “İki dakika sonra bu istek yerine getirilir. Oğlan hemen giyinir, kuşanır, ata binip meydana gelir.” -Altın Alma Masalı.

eda (II) Eda; davranış; tavır; tarz; krş. **tavır; nezaket; edepsiz ~** Edepsiz davranışlar; **yaḫşı (*veya* sevimli) bir ~** Edepli davranışlar; **nazik bir ~** Nazik bir eda; **nezaketli ~** Nezaketli ton (eda); **yımşaḳ ~** Tatlı ton (eda); **memnün bir ~nen** Memnun bir yüz ifadesiyle; **emirane bir ~nen** Amirane edayla.

edadiye *(eski)* On sınıflı okul.

edalı Edalı (tavırları hoş olan); takt sahibi.

edebiy Edebî (edebiyatla ilgili, edebiyata ilişkin); **~ til** Edebi dil.

Saf edebiy tilimizniñ / Gurletip şelâlesini... "Saf edebi dilimizin / Coşturarak şelalesini..." -E. Şemizade - 1.

edebiyane Edebî olarak.

edebiyat (-tı) Edebiyat; **bediiy ~** Kurgu; **ilmiy-populâr** ~ Popüler bilim kitapları; **~ tögeregi** Edebiyat derneği.

Umumen şair olmaḳ içün edebiyat institutını bitirmek şart degil. "Genellikle şair olmak için edebiyat enstitüsünü bitirmek şart değil." -İ. Abduraman - 1.

edebiyatçı Edebiyatçı; yazar; edib; kalem sahibi.

edebiyatçılıḳ (-ġı) Edebiyatçılık; yazıncılık.

edebiyatşınas Edebiyatçı; edebiyat eleştirmecisi; edebiyat tarihi uzmanı; **Aleksandr Gubar - belli ~** Aleksandr Gubar, ünlü edebiyatçıdır.

edebiyatşınaslıḳ (-ġı) Edebiyat ilmi, edebiyat tarihi; **~ boyunca maḳale** Edebiyat tarihine dair makale.

edebiyet bk. **edebiyat**.

edelveys *(botanik)* Edelvays; *Leontopodium alpinum*.

A, dağ çiçegi. Baḫt ketirgen çiçek, edelveys... "A, dağ çiçeği. Şans getiren çiçek edelveys." -E. Umerov - 2.

edep 1. Edep; iyi ahlak, incelik, terbiye; **~nen** Edeple; **~ ogretmek** Terbiye öğretmek; **satḫiy ~** Üstünkörü ahlak. 2.: **~ yerleri** Genital bölgeler.

Biz keteyik yurtımızġa / Anda bilgi edep yoḳmı? "Biz gidelim yurdumuza / Orada bilgi terbiye yok mu?" -M. Niyazi.

edep-erkân Nazik tavırlar.

edep-ırız Terbiye; **~ yetişmey** Terbiye(si) yetersiz.

edepli Edepli; terbiyeli; krş. **terbiyeli**.

Em dülber olsun, em de aḳıllı, ferasetli, edepli, oḳumış olsun. "Hem güzel olsun hem akıllı, anlayışlı, edepli olsun hem de okumuş olsun." -A. Osman - 1.

edeplice(sine) Nazik bir şekilde.

edepli-edepli Edepli edepli; uslu uslu; nezaketle, naziklikle; **~ bir çette oturmaḳ** Uslu uslu kenarda oturmak; **~ diñlemek** Uslu uslu dinlemek.

edeplilik (-gi) Naziklik; zarafet.

edepname Görgü kuralları; **Ḳırımtatar ~si** Kırım Tatar görgü kuralları.

edepsiz Edepsiz, terbiyesiz; krş. **terbiyesiz**.

Sündüs - Bu edepsiz paçavralar ḳaydan marazdan keldiler de başımızġa ḳıyamet ḳopardılar. “Sündüs - Bu edepsiz paçavralar nereden geldiler de başımıza, kıyamet kopardılar.” -S. A. Özenbaşlı.

edepsizlik (-gi) Edepsizlik; terbiyesizlik; şirretlik; krş. **terbiyesizlik**.

Yusuf bu yapḳan edepsizligi içün stol astına kirip saḳlanmaġa razı edi. “Yusuf, yaptığı bu edepsizlik yüzünden masanın altına girip saklanmaya razıydı.” -A. Osman - 1.

edi *(yardımcı fiil)* İdi *(imek fiilinin geçmiş zaman formu)*; **bar ~m** Vardım; **bar ~ñ** Vardın; **saġlam ~m** Sağlıklıydım; **yaralı ~** Yaralıydı; **evde ~k** Evdeydik; **olmasa ~ (***konuşmada* **olmasaydi)** Olmasaydı; **aytḳan ~** (öyle olduğunu) Söylüyordu; **kelgen ~** Geliyordu; **ne ~m**, **ne oldım**, **ne olacam** Neydim, ne oldum, ne olacağım. 2.: **kundüz sıcak ~** Gündüz sıcaktı; **tatlı ~ sıçan yedi** *(atasözü)* Birdenbire (ortadan) kayboldu; aniden ulaşılamaz oldu.

Biz bir cette baġca edik, malsız piştik, / Ayırilmaz eki ḳozu edik, ayrı tüştik. “Biz bir kenarda bahçe idik, zamansız olgunlaştık, / Ayrılmaz iki kuzu idik, ayrı düştük.” -Çın.

edibe Kadın yazar; krş. **yazıcı**.

edinmek Gayret etmek; krş. **tırışmaḳ**; **edinip** Gayretle; **yapḳan şeyini edinip yapa** Yaptığı işi gayretle yapıyor.

Saba erte turamız, kravatlarımızı edine berip cıyıştıramız. “Sabah erkenden kalkıyoruz, yataklarımızı büyük bir gayretle topluyoruz.” -A. Hilmi.

edinmemek *(olumsuz)* **edinmek**.

edip Yazar; edip (edebiyatla uğraşan kimse); krş. **yazıcı**.

–Ebet, ebet, bizim artistlerimizge de, ediplerimizge de tüşünmege şey çoḳ. “Evet, evet, bizim artistlerimizde de yazarlarımızda da düşünecek şey çok.” -E. A. Osmanoğlu - 1.

ediye Hediye; krş. **baḫşış**; **~ etmek** Hediye etmek; **~ olaraḳ** Hediye olarak.

Alınıñdan ḳaç defa operek oña ḳaç ruble ediye verdi. “Alnından birkaç defa öperek, ona hediye olarak birkaç ruble verdi.” -A. S. Ayvazov - 1.

edmek *(eski)* Yapmak; etmek; bk. **etmek**.

efdal *(ağızlarda)* bk. **efsal**.

efemer Fani, geçici.

efemerlik (-gi) Geçicilik, fanilik.

efendi 1. Efendi *(Buyruğu yürüyen, sözü geçen kimse)*; krş. **bey**. 2. Bay; bey; beyefendi *(Saygı belirtmek için kullanılan san)*; **Abdulla ~**, **buyurıñız!**

Abdullah Bey, buyrunuz!; **Nasredin ~** Nasrettin Bey. 3. *(tarihi)* Kırım'da devlet memurlarının unvanı.

Bu arada Ali bir sumka ketirip Bekir efendige berir, efendi sumkanı alıp, içinden merekep, ḳalem, kâġıt çıḳarır. "Bu sırada Ali bir çantayı getirip Bekir efendiye verir. Efendi çantayı alıp içinden mürekkep, kalem, kâğıt çıkarır." -H. Ş. Toktargazi.

efendilik (-gi) 1. Efendilik (efendi olma durumu) 2. Egemenlik; hakimiyet; hüküm; tahakküm; **~ etmek** Hükmetmek; **~ etici** Egemen; hakim; hüküm süren. 3. Nezaket, centilmenlik.

effekt (-ti) Efekt, etki; **ışıḳ (*veya* yarıḳ) ~leri** Işıl efektleri; **~nen** Efektle, etkiyle.

effektiv Efektif, etkili, tesirli, etkin; **~ tarzda** Etkili tarzda

effektli Etkileyici, gösterişli, çarpıcı; **~ kostüm** Etkileyici kostüm.

effuziya Efüzyon *(Vücudun bazı yerlerinde sıvı birikmesi; ödem)*.

efir (I) Eter; **~ yaġlar** Eter yağları.

efir (II) Eski dönemlerdeki bilim adamlarına göre radyo dalgalarının yayıldığı ortam.

efkâr (I) Tasa, üzüntü; efkar; kederli düşünceler; **meni ~ basa** Beni efkar basıyor; **~ basmaḳ** Efkar basmak; tasalanmak, kaygılanmak.

Butün efkârını açıp, sazım çalġanda, ne içündir, sazınıñ boġazı ḳırıla. "Bütün efkârını döküp sazını çalınca, nedense, sazının sapı kırılır." -Edige Destanı.

efkâr (II) Organ; **naşir ~ı** Basılı organ.

efkârlanmaḳ Efkarlanmak; tasalanmak, kaygılanmak, üzülmek.

O anterleriniñ birini çıḳarıp, digerini kiye ve kuzgü ḳarşısında turıp angi anteri ziyade kelişkenini bilmey efkârlana edi. "O elbiselerinin birini çıkarıp, diğerini giyiyor ve ayna karşısında durup hangi elbisenin çok yakıştığını bilemeden efkarlanıyordu." - Çerkez Ali - 1.

efkârlı Efkarlı; mahzun, hazin; tasalı, kaygılı; **tiymeñiz maña, ~yım men** Deymeyin bana, efkarlıyım.

O, ġayet efkârlı edi. Kozleri ḳarşı divarġa tikildiler. "O gayet efkarlıydı. Gözleri karşı duvara dikildiler." -İ. Paşi.

efsal En iyi, tercih edilen; **~ tapmaḳ** En iyisini düşünmek.

efsane Efsane; masal; mitos; **Alim aḳḳında ~ ve rivayetler** Alim hakkında efsane ve rivayetler.

Biñ-bir lânet oḳuġan, / Efsaneler toḳuġan... “Binbir lanet okumuş, / Efsaneler dokumuş...” -B. Mambet.

efsaneci Efsane anlatıcı.

efsaneviy Efsanevi; destani(s)i.

Yañı tükân ḳurmaḳ meselesi oña efsaneviy bir ḫayal kibi korüngen edi. “Yeni dükkan açma meselesi ona efsanevî bir hayal gibi görünmüştü.” -U. Edemova - 2.

eftar bk. **iftar**.

efzal *(ağızlarda)* bk. **efsal**.

egav *(Kodeks Kumanikus)* Eğe; bk. **egev**.

egdirmek *(ettirgen)* **egmek**.

egdirmemek *(olumsuz)* **egdirmek**.

eger (I) (*ağızlarda* **egerdiyim)** Eğer; şayet; krş. **şayet**; **~ kelse** Eğer gelse; **~de ḳaytsa**, **ayt oña** Eğer geri gelirse, söyle ona; **~ yalan aytsam**, **Alla boynumnı ursun!** Eğer yalan söylüyorsam, Allah belamı versin!

Eger oyle olsa sizge bir daa ḫatırlatayım, siz mında ḳurucılıḳ injeneri, ya da arḫitektor degil de, uyken malşınas sayılasıñız. “Eğer öyleyse size bir daha hatırlatayım, siz burada inşaat mühendisi, ya da mimar değil de, pazarlama amiri sayılırsınız.” -U. Edemova - 2.

eger (II) Eyer; **~niñ ḳaşı (***veya* **ḳoltağı)** Eyer kaşı; **~ taḳımı** Eyer takımı.

Bayansluv kele de, atlarnıñ egerlerindeki tapḳırlarmı birer-birer kesip çıḳa. “Bayansluv gelir ve atların egerlerindeki kayışları birer birer kesip çıkarır.” -Kozukurpeç Destanı.

egerci Eyerci *(eyer yapıp satan kimse)*.

egerdi(y)im Eğer; bk. **eger**.

egerek *(ağızlarda)* Ağıl; bk. **ḳoş**; **ḳoylarnı ~ke aydap alıp kirip ḳapat** *(ağızlarda)* Koyunları ağıla götür ve kapat.

egerelti: **~ otu** *(botanik)* Eğrelti otu; krş. **eski ağaç**; **sasıḳ ağaç**; **abağa**; **dögmetamır**.

egerleme, **egerlev** *(eylem adı)* **egerlemek**; Eyerleme.

egerlemek 1. Eyerlemek, eyer vurmak; **cuyrükni** ~ Atı eyerlemek. 2. *(mecaz)* Birini nüfuzu altına almak, emri altına almak, hükmü altına almak.

Ḳara ker atım egerlep, koyünden keçtim, / Tüşümde senin elinden bir ḳade içtim. “Siyah atımı eğerleyip, köyünden geçtim. / Rüyamda senin elinden bir kadeh içtim.” -Çın.

egerlememek *(olumsuz)* **egerlemek**; **Alim atnı egerlemeyip minip yure edi** Alim atına eyer vurmadan biniyordu.

egerlengen *(fiil sıfatı)* Eyerlenmiş; eyer vurulmuş; sırtına eyer konulmuş.

Birazdan çoban ķaytıp keldi, torı corġa egerlengenini bildirdi. “Biraz sonra çoban döndü, doru rahvan eğerlediğini bildirdi.” -M. Ablalimov.

egerlenme, **egerlenüv** *(eylem adı)* **egerlenmek**.

egerlenmegen *(olumsuz)* **egerlengen**.

egerlenmek *(edilgen)* **egerlemek**.

egerlenmemek *(olumsuz)* **egerlenmek**.

egerletmek *(ettirgen)* **egerlemek**.

egerletmemek *(olumsuz)* **egerletmek**.

egerli 1. Eyeri olan. 2. Eyerlenmiş; eyerli; eyer vurulmuş; krş. **egerlengen**.

egersiz Eyersiz; eyer vurulmamuş; sırtına eyer konulmamış.

egertim *(ağızlarda)* Eğer; bk. **eger**.

egev Eğe *(Maden, tahta vb.nin pürüzlerini düzeltmek için kullanılan, üzeri pürtüklü, sert, ensiz, çelik araç)*.

Egevni o ķalaķayran içine ķoyıp pişire ve ḫannıñ buzavlarına baķmaġa ketkende, ķalaķaynı da yanına ala, ulu yol yanına kelip beklep otura. “Eğeyi o çöreğin içine koyup pişirir ve Han'ın buzağılarını bakmaya gidince, çöreği de yanına alır, ulu yolun yanına gelip beklemeye başlar.” -Koplandıbatır Destanı.

egevlemek Eğelemek *(eğe ile düzleştirmek, aşındırmak)*.

egi *(ağızlarda)* İyi, güzel; bk. **eyi**, **yaḫşı**.

egilboyun bk. **armut**.

egiler *(ağızlarda) (hitap şekli)* Değerli arkadaşlar!; bk. **cemaat**.

egilgen *(fiil sıfatı)* Eğilmiş.

Nusret Velyadiyeniñ başı ustüne egilgen alda, Askaralige baķıp turmaķta edi. “Nusret Velyadiye’nin başı(nın) üstüne eğilmiş halde, Askarali’ye bakıp durmaktaydı.” -U. Edemova - 2.

egilme, **egilüv** *(eylem adı)* **egilmek**; Eğilme; **~ kerek** Eğilmesi gerekiyor.

egilmegen *(olumsuz)* **egilgen**.

egilmek 1. Eğilmek; **bala egilip yerden bir şey aldı** Çocuk eğilip yerden bir şey aldı; **egilip olamamaķ** Eğilememek; **belim aġıra**, **egilip olamayım** Belim ağrıyor, eğilemiyorum. 2. Eğilip selam vermek.

Nusret krovatçıknıñ ustüne biraz egildi, uzanıp krujevalı çarşafçıķnıñ çetini koterip, oğluna dikķatnen baktı. “Nusret küçük karyolanın üzerine biraz eğildi, uzanıp oyalı küçük çarşafın kenarını kaldırıp, oğluna dikkatle baktı.” -U. Edemova - 2.

egiltamamaḳ Eğriltememek; eğdirememek; krş. **egiltip olamamaḳ**.

egiltme, **egiltüv** *(eylem adı)* **egiltmek**; Eğriltme; eğme.

egiltmek Eğriltmek; eğdirmek; **pıtaknı egiltmek** Dalı eğdirmek.

Bala başını aşaġı egiltti. *Sustı*. "Çocuk başını aşağı eğdi, sustu." -Ş. Alâdin - 1.

egiltmemek *(olumsuz)* **egiltmek**.

egin Ekin; bk. **ekin**; **~ kuyesi** *(botanik)* Rastık (tahıllarda hastalık); krş. **ḳaraçıḳ**.

eginci Ekinci, tahıl ekicisi; krş. **ziraatçı**; **çifçi**.

egincilik (-gi) Ekincilik; krş. **ziraatçılıḳ**; **çifçilik**.

egiz 1. İkiz; **~ler** İkizler; ~ **doġmaḳ** İkiz olarak doğmak; ~ **doġurmaḳ** İkiz (bebek) doğurmak; ~ **aġa-ḳardaş** İkiz kardeşler; **~ ḳızlar** İkiz kızlar; **~lerniñ biri** İkizlerden biri. 2. **Egizler** *(astroloji)* İkizler burcu; ~ **yıldız takımı (***veya* **uyuri)** İkizler takımyıldızı.

Egiz obada ḳışlarım, tonuma çekmen tısladım, / Ḫalḳ saçımġa barġanda, amanım-aman, ḳaytmaġa başladım. "İkiz obada kışlarım, kürküme cepken dışladım, / İnsanlar ekime giderken, amanın aman, dönmeye başladım." - Halk Yırı.

egizlemek İkiz (bebek) doğurmak.

Barsın ḳısır soyları olsun, ya egizleycek soyları yoḳ edimi? "Varsın kısır çeşidi olsun, ya ikizleyecek olanları yok muydu?" -Çerkez Ali - 1.

egizlememek *(olumsuz)* **egizlemek**.

eglence Eğlence; **tek ~nen vaḳıt keçirilmey** Sadece eğlenerek vakit geçirilmez.

Ḳısḳası butün yaş ana-babalarda olġanı kibi Aziz, olarnıñ eglencesine çevirildi. "Kısacası bütün genç anne babalarda olduğu gibi Aziz, onların eğlencesine döndü." -U. Edemova - 2.

eglenceli Eğlenceli; **~ grammatik** Eğlenceli dilbilgisi.

eglencelik (-gi) Sürükleyicilik, ilginç olma.

eglendirmek (I) Eğlendirmek; eğlenmesini sağlamak; oyalamak; **musafirni lakırdınen** ~ Misafirleri sohbetle oyalamak; **balalarnı oyunnen** ~ Çocukları oyunla eğlendirmek.

Terbiyecilerimiz ise direktor ḳaytıp kelgeninen aş berilecegini aytıp, bizlerni çeşit oyunlarnen eglendirmege çalıştılar. "Eğitmenlerimiz ise müdürün dönüp gelmesiyle yemek verileceğini söyleyerek bizleri çeşitli oyunlarla eğlendirmeye çalıştılar." -A. Osman - 2.

eglendirmek (II) Geciktirmek.

eglendirmemek *(olumsuz)* **eglendirmek**.

eglenme, **eglenüv** *(eylem adı)* **eglenmek**; 1. Eğlenme; meşguliyet. 2. Gecikme.

Mennan kibi kendi felâketleri ve kederleri ile baş-başḳa ḳalmaḳ istegenler bile sevinmege, çalġılarnıñ şeñ avalarınen eglenmege mecbur etile edi. “Mennan gibi kendi felaketleri ve kederleri ile baş başa kalmak isteyenler bile sevinmeye, çalgıların şen havalarıyla eğlenmeye mecbur ediliyordu.” -Cafer Seydamet.

eglenmek (I) Eğlenmek; hoşça vakit geçirmek.

Onıñ butün aḳlını, fikirini anca o ḳomşu dülber sarıp alġan, anca bir onıñ ḫayalinen eglene eken. “Onun bütün aklını fikrini sadece o komşu güzel almış, sadece onun hayaliyle eğlenir olmuş.” -Altın Beşik Efsanesi.

eglenmek (II) Oyalanmak; **biraz eglenmek** Biraz oyalanmak; **"Eglen**, **ecel**, **eglen"** *(Eşref Şemizade)* "Oyalan, ölüm, oyalan".

Er vaḳıt ġurbet ilde bir olüm bar dese, Keteyim, anam, iç eglenmey keteyim. “Her zaman gurbet elde bir ölüm var desene, Gideyim anam, hiç vakit kaybetmeden gideyim” -O. Akçokraklı - 1.

eglenmemek *(olumsuz)* **eglenmek**; **sen eglenme!** a) Eğlenme, sevinme. b) Oyalanma.

egmek *(ağızlarda)* Eğmek; bk. **ḳıyıştırmaḳ**; **mayıştırmaḳ**; **baş ~** Baş eğmek.

Kence doġru padişanıñ ogüne barıp, atından tüşe, tiz çökip, saġ elini sol koküsi ustüne ḳoyıp, başını ege. “Küçük oğul ise doğru padişahın önüne gider, atından iner, diz çökerek sağ elini sol göğsünün üstüne koyup başını eğer.” - Altın Alma Masalı.

egmemek *(olumsuz)* **egmek**.

egoist *(isim)* Egoist; bencil; hodbin.

İnat, urdumduymaz, oz nuḳsanlarını ozü tanımaġan, kuçü yetecek-yetmeycegini bilmegen, ters, tors, egoist adam. “İnat, vurdumduymaz, kendi eksikliklerini kendi bulmayan, neye gücü yetip yetmeyeceğini bilmeyen, ters, kara suratlı, egoist biri.” -E. Umerov - 2.

egoistik *(sıfat)* Egoist(s)i, bencil(s)i.

egoistiklik Egoizm, bencillik.

egoizm Egoizm; bencillik; hodbinlik.

egrelti bk. **egerelti**.

egri 1. *(ağızlarda)* Eğri; bk. **ḳıyış**; **mayışıḳ**. 2. *(mecaz)* Yanlış; **‘Egrinen doġru’ masalı** ‘Yanlışla doğru’ masalı.

egri-bugri *(ağızlarda)* Eğri büğrü *(Şurası burası eğilmiş bükülmüş durumda olan, çarpuk çurpuk)*.

egrilik (-gi) 1. Eğrilik. 2. *(mecaz)* Hile, kurnazlık; **~ten saḳın**, **ḳaç** *(atasözü)* Hilelerden sakın, kaç.

egriltmek *(ağızlarda)* Eğriltmek; eğri duruma getirmek; bk. **ḳıyıştırmaḳ**; **mayıştırmaḳ**.

egul-egul *(eski)* Yavaş yavaş; acele etmeden; bk. **yavaş-yavaş**.

eġu-eġu *(çocuk dili)* **~, balam** Tatlı yavrum *(bebek severken söylenen söz)*.

eẖali bk. **eali**.

eẖemiyet bk. **emiyet**.

eẖil (eẖli) bk. **eyil (eyili)**.

Soñra laflar bıraḳılır, / Oyunlara başlanır, / Korse bunı vijdan eẖli, / Parlaḳ kozü yaşlanır. "Sonra laflar bırakılır, / Oyunlara başlanır, / Görürse bunu vicdan sahibi, / Parlak gözü yaşlanır." -Y. Ş. Ali.

eẖinokokk *(zooloji)* Ekinokok *(Etoburların bağırsaklarında yaşayan bir tenya türü)*.

eẖl (-li) Ehil, usta, üstat; krş. **usta**.

eẖli-ayal Aile üyeleri.

eẖmal bk. **iẖmal**.

eẖmallıḳ bk. **iẖmallıḳ**.

Yañıcasına da evlenmek vaḳıtıñ kelip yetti ve keçip de keteyatır. Bu işte eẖmallıḳ etmek olmaz. Men de seniñ toyuñnı kormek isteyim. "Artık evlenme vaktin geldi. Hatta geçmek üzere. Bu işte ihmallik olmaz. Ben de senin düğününü görmek istiyorum." -A. Osman - 1.

eẖram Piramit; **Mısır ~ları** Mısır piramitleri.

eẖ-va! Eyvah! Maaselef!

eẖval bk. **eval**.

İşte, eki – uç saniye devam etken bu eẖval meni kene keçmişke ḳaytarıp koterip attı... "İşte, iki üç saniye süren bu durum, beni geçmişe döndürerek kaldırıp attı..." -E. Umerov - 1.

ejder bk. **ajderẖa**.

ejderẖa bk. **ajderẖa**.

ekber Ekber; en büyük; **Allau ~!** Allahu ekber! *(Allah'ın her şeyden üstün, yüce ve ulu olduğunu ifade eder)*.

ekeç (I) Olduğu sürece; **daa saġ ~** Sağ (ya da hayatta) olduğu sürece; **o saġ ~ işini vazgeçmez** O, sağ olduğu sürece işini bırakmaz; **men bar ~, ondan ḳorḳma** Ben hayatta olduğum sürece, ondan korkmana gerek yok; **belli ~** Madem belli; **ne ~ini bilmey** Bunun ne olduğunu bilmiyor; **şay der ~** Bunu söyler söylemez.

Yavaş yavaş dal olur, / Yeşil ekeç al olur. / Tutacaḳ olsan saḳt tut, / Eki eliñ ḳan olur. “Yavaş yavaş dal olur, Yeşilken al olur. Tutacaksan dikkatli tut, İki elin kan olur. (kırmızı dut)” -Tapmaca.

ekeç (II) *(ağızlarda)* Dayı; amca; ağabey; bk. **aġa**; **emce**; **dayı**.

eken Başlı başına anlam taşımaz, ancak birlikte kullanıldığı sözcüğe olumluluk veya olumsuzluk, sürerlik, kesinlik, kuvvetli ihtimal kavramları verir; **evimizge musafir kelgen ~** Evimize misafirler gelmiş; **uçaḳ kelgen ~** Uçak inmiş; **kelgen ~** Gelmiş; **geminen kelgen ~** Gemiyle gelmiş; **maña baḳar mı ~?** Bana bakar mı acaba?; **bir zamanda bar eken, bir zamanda yoḳ eken** *(bir masala başlama peşrevi)* Bir varmış, bir yokmuş.

Anan baban saġ ekende urmet et, Olgenden soñ ziyaret et. “Annen baban sağken hürmet et, Öldükten sonra ziyaret et.” -Atalar Sözü.

ekenlik (-gi): **ḫasta ~ini kimse bilmey edi** Hasta olduğunu kimse bilmiyordu.

Buḫgal tenyada mıtlaḳ bole oḳumış adam çalışması zarur ekenligini ortaġa ḳoydı. “Muhasebede mutlaka böyle okumuş adam çalışması gerektiğini belirtti.” -Çerkez Ali - 2.

ekev *(ağızlarda)* İkisi; bk. **ekişi**.

Ḳabdalsız eger başsız at cürer colsız, / Bu dünyada ekev bar atasız ulsız. “Yan kısmı olmayan eğer, başsız at, yürür yolsuz, / Bu dünyada ikisi var atasız oğulsuz.” -Çın.

ekevleşip *(ağızlarda)* İki kişi olarak.

Soñra bizler ekevleşip, abına-sürüne cebe yolaġı tarafḳa kete başladıḳ. “Sonra biz sürüne sürüne cephe çizgisine doğru gitmeye başladık.” -E. Umerov - 1.

eki İki; **~miz** İkimiz; **~ñiz** İkiniz; **~ çeşme** İki çeşme; **~ adam** İki insan; **~ adam olup** İki kişi; ikisi; **~ birden** İki birden; **pelmenlerni ~ birden aşay** İki mantıyı birden alıp yiyor; **~de bir** *(matematik)* İkide biri; **~ fazalı toḳ** *(fizik)* İki fazlı akım; **toplaşuvda ~ mesele baḳılacaḳ** Toplantıda iki sorun incelenecek.

Çabik-çabik söndüreyik ekimiz / Şamdandaki ateşniñ baḳışım. “Çabuk çabuk söndürelim ikimiz / Şamdandaki ateşin bakışını.” -V. Basırov.

ekide-bir(de) 1. Ara sıra; zaman zaman; krş. **bazıda**; **bazıda bir**; **kimerde**; **kimerde bir**; **~ açuvı çıḳa** Zaman zaman kızıyor; **ayneciligini ~ duyam** Bazen hile yaptığını fark ediyorum. 2. Sürekli, ikide birde.

ekiden-eki: **~miz** Biz sadece iki kişiyiz.

ekilemci İkinci; ~ **cınıs alâmeti** İkinci cinsiyet karakterleri; **ẖastalıḳnıñ** ~ **deviri** Hastalığın ikinci devri.

ekileme Çifte; ikili; çift; ~ **ḳırıluv** *(fizik)* Çift kırılma; ~ **sızıḳ** Çift çizgi.

ekilenmek İkiye ayrılmak; ikiye bölünmek; çatallaşmak.

ekileşme İkileşme; krş. **ekilev**.

ekilev İkileşme; krş. **ekileşme**.

ekili-birli *(ağızlarda)* Bazen; bk. **ekide-bir(de)**.

ekilik (-gi) 1. İki (ruble, lira vs.) değerinde kağıt para. 2. İkilik (sayı); ~ **sayı** İkili sayı.

ekim (I) Hekim, doktor; **baş ~i** Başhekim; **tiş ~i** Diş hekimi; **koz ~i** Göz hekimi; **ruẖ ~i** Psikiyatrist, ruh hekimi; **bala ~i** Çocuk hekimi.

Yetimler, ekimler, er kimler inansın! / Menim içün doğrudır bu aytḳan sözlerim. "Yetimler, hekimler herkes inansın! / Benim dosdoğrudur bu söylediğim sözler." -Y. Temirkaya - 1.

ekim (II) 1. Ekim *(toprağa ürün ekme işi)*. 2. Ekim ayı.

ekimiy Tıbbi; ~ **yardım** Tıbbi yardım.

ekim-laborant Hekim laborant; **Dilâra Ablayevanı yaẖşı ~ sayalar** Dilara Ablayeva iki bir hekim laborant sayılıyor.

ekimlik (-gi) 1. Hekimlik, doktorluk; doktor olma durumu. 2. Tıbbi; krş. **ekimiy**.

Şu menim ḳurtarıp ketirgen ḳızım yanımda oturıp ekimlik etti. "Şu benim kurtarıp getirdiğim kız yanımda oturup doktorluk etti." -Çerkez Ali - 1.

ekin (I) 1. Ekin; krş. **zare**, **egin**; ~ **zanları** Ekin tarlaları; ~ **meydanı** Ekin alanı. 2. Bitki (yetiştirilen); bk. **asrama** **osḳümlik**; **aşlıḳ ~leri** Tahıl bitkileri; **suvda asrama** ~ Suda yetiştirilen bitki.

Ekinlerni çöllerni, / Balḳurt eme gullerni. "Ekinleri, çölleri, / Arı emer gülleri." -A. Lâtifzâde.

ekin (II) Ekim ayı; krş. **orta kuz**.

ekinci (I) 1. İkinci; ~ **kunü** İkinci gün; krş. **ertesi kunü**. 2. İkinci (tabak); **~ge çiberek** İkinci tabak çiğbörek.

Oğlan gulni ozü alıp kele, Bir kapudan kire, ekinci ḳapuda bir ḳısḳaayaḳlını kore, gulni oña tuttura da ḳayta. "Delikanlı gülü getirir, bir kapıdan girer, ikinci kapıda bir kadın görür, gülü onun eline tutturur ve döner." -Tahirnen Zore Destanı.

ekinci (II): ~ **kere** İkinci kez; ~ **sınıf** İkinci sınıf.

Nusret ekinci kere yıldızlı şişege elini uzatḳanda Nadirenen Seyyare, ekisi birden oz kadeleriniñ ağızlarını ellerinen ḳapattılar. “Nusret ikinci kez yıldızlı şişeye elini uzattığında Nadire’yle Seyyare, ikisi birden kendi kadehlerinin ağızlarını elleriyle kapattılar.” -U. Edemova - 2.

ekincide İkincisi.

Birincide, evniñ içi tozlu olmay, ekincide, ḳolay sipirile, tsementlengen kibi. “Birincisi, evin içi toz olmuyor. İkincisi, kolay süpürülüyor beton gibi.” -Z. Kurtnezir - 1.

ekinçi *(Kodeks Kumanikus)* İkinci; bk. **ekinci**.

ekindi İkindi *(öğle ile akşam arasındaki zaman dilimi)*; **~ vaḳtı** İkindi vakti.

Uyle namazını Aḳçoḳraḳta ḳıldım, / Ekindi namazını Soḳur çeşmede ḳıldım. “Öğle namazını Akçokrak'ta kıldım, / İkindi namazını Sokur çeşmede kıldım.” -Aşık Garip Destanı.

ekindilik (-gi) 1. Öğleden sonra yemeği. 2. Beş çayı.

ekisi İkisi; **~de terbiyeli bala** İkisi de terbiyeli çocuklar.

Er ekisi de ḳoltuḳlarına birer boğça ḳısḳanlar. “Her ikisi de koltuklarının altına birer bohça kıstırmışlar.” –U. İpçi - 1.

ekişer İkişer; **er evden ~ adam çıḳtı** Her evden ikişer kişi çıktı.

Aḫ, vaḫ... etip şay on yıl omir ettim, / Ekişer yaş aralaş siz tuvdınız. “Ah vah... ederek böyle on yıl yaşadım, / İkişer yaş arayla siz doğdunuz.” -A. Giraybay - 1.

ekişer-ekişer 1. İkişer kişi olarak; **~ olıp kiriñiz** İkişer ikişer gruplar halinde giriniz. 2. İkişer ikişer; **~ say** İkişer ikişer say.

Belinde ḳaması, ḳılıçı, elinde ekişer-ekişer pıştavı ve arḳasmda burḳasını yapınġan, kozün eyilik korsin! “Belinde kaması, kılıcı; elinde çifter çifter tabancası ve sırtına kepeneğini örtmüş, gözün iyilik görsün!” -Karakulak Hikayesi.

eki-uç İki-üç; **~ kun** İki-üç gün.

Vacib çoḳtan-çoḳ tüşüncelernen eki-uç saat ḳadar deñiz yanında ḳaldı. “Vacip, uzun uzun düşüncelere dalıp, iki - üç saat kadar deniz kenarında kaldı.” -A. Ş. Çongarlı.

ekiyuzli İkiyüzlü, riyakar, yüze gülen, mürai; krş. **ruyâkâr**, **munafıḳ**, **allâḳ**, **ḫulüskâr**.

ekiyuzlilik (-gi) İkiyüzlülük; riyakarlık; mürailik.

eklektik Eklektik, seçmeci.

eklektizm Eklektizm, seçmecilik.

eklemek 1. Eklemek; krş. **ḳoşmaḳ**; **ḳatmaḳ** 2. Birleştirmek.

eklengen Ekli, eklenmiş olan; krş. **ekli**; **belkemiknen ḳafa ~** *(anatomi)* Omurga kafatasıyla birleşik.

ekleşken Çift; iki kat; ikileşmiş.

ekli Ekli, eklenmiş olan; krş. **eklengen**.

ekliptik *(sıfat)* Ekliptik(s)i.

ekliptika *(isim)* Ekliptik.

ekliptiklik (-gi) Ekliptik olma durumu.

eklizi bk. **kilse**.

ekmek (I) *(ağızlarda)* Ekmek, ekim yapmak; bk. **saçmaḳ**, **çavdar ~** Çavdar ekim yapmak.

Fesilgen ektim ḳoraġa, ḳoḳlamaġa, / Al ton atım, sav bolsın yoḳlamaġa. "Fesleğen ektim bahçeye koklamak için, / Açık kızıl atım sağ olsun yoklamak için." -Çın.

ekmek (II) bk. **otmek**.

Ḳarnıñ aç ise, biraz penir, ekmek vereyim de, ye! - dedi. "Karnın açsa, sana biraz peynir ekmek vereyim de ye, dedi." -A. S. Ayvazov - 1.

ekmek (III) Toprak sürmek; bk. **sürmek**.

ekologik Ekolojik.

ekologiya Ekoloji, çevre bilimi.

Ġayesi oyle, sade, tabiatnı ḳoruv. Ekologiya meselesi. "Amacı öyle, sade, tabiatı koruma. Ekoloji meselesi." -İ. Paşi.

ekonomayzer *(teknik)* Ekonomizör *(Akışkanların ön ısıtılmasında kullanılan ve enerji tüketimini azaltarak, enerji tasarrufu sağlayan sistemlerdir)*.

ekonomika İktisat, ekonomi; bk. **iḫtisadiyat**.

ekonomist İktisatçı, ekonomist; bk. **iḫtisadiyatçı**.

Olarnıñ balaları belli injenerler, belli ekonomistler, belli agronomlar ve yazıcılar olıp yetiştiler. "Onların çocukları tanınmış mühendis, tanınmış ekonomist, tanınmış ziraat mühendisi ve yazar oldular." -Çerkez Ali - 1.

ekonomizm Ekonomizm *(Toplumsal yaşamda her şeyi ekonominin belirlediğini öne süren öğreti)*.

ekran Ekran, perde.

Ekran areketini kormeysiñ, faḳat seslerini eşitesiñ, neler olayatḳanını ḫayalında istegeniñ kibi canlandırasıñ. "Ekran hareketini görmüyorsun, fakat seslerini duyuyorsun, neler olduğunu hayalinde istediğin gibi canlandırıyorsun." -E. Umerov - 1.

ekser Çoğu kez, sık sık; bk. **ekseriy**.

ekseri Çoğu kez, sık sık; bk. **ekseriy**.

Ḳart ekseri vaḳıt, esirlikte olġan başḳa vatandaşlarınen gizlice korüşe, olardan oz memleketi aḳḳında taze ḫaberler ala eken. “İhtiyar adam genellikle esir olan diğer vatandaşları ile gizlice görüşüyor, onlardan memleketi hakkında taze haberler alıyormuş.” -Altın Beşik Efsanesi.

ekseriy Çoğu kez, sık sık; **~ alda** Çoğu halde; **~ allarda** Çoğu zaman; çoğu durumda.

Bu gul, ekseriy, balalarda başının töpesinde ola. “Bu gül, ekseriyetle, erkek çocuklarının kafalarında olur.” -U. Edemova - 3.

ekseriyet (-ti) Çoğunluk.

Bu meşguliyetler elbette, ekseriyetinen evde oturġan pensionerlerge, ya da işlemegen ev şaibelerine aittir. “Bu meşguliyetler elbette, genellikle evde oturan pansiyonerlere veya çalışmayan ev sahibelerine aittir.” -Çerkez Ali - 2.

ekseriyette Çoğu zaman; çoğunlukla; krş. **ekseriy allarda**; **çoḳusı**.

eksgumatsiya Mezardan çıkarma.

eksi *(ağızlarda)* İkisi; bk. **ekisi**.

eksik (-gi) Eksik; noksan; daha az; **bu yaşçikta bir kilo ḳaysı eksik** Bu kutuda bir kilo kayısı eksik; **~i** Eksiği. ● **o kimseden ~ degil** O kimseden eksik değil; **aḳıldan ~** Tahtası eksik; **~ olsun oyle adam** Eksik olsun böyle bir insan.

Yoḳsa bizim rumlardan eksik yerimiz barmı! “Yoksa bizim Rumlardan eksik bir tarafımız mı var?” -U. İpçi - 1.

eksiklik (-gi) Eksiklik; kusur; krş. **yetişmemezlik**; **ḳusur**; **min**; **ille**.

Evlerinde eksiklik olmasaydı, / Yaş nesilge çalt ayaḳ ḳoymasaydı. “Evlerinde eksiklik olmasaydı, / Yaş neslin önünü kesmeseydi.” -I. Kadir.

eksilgen *(fiil sıfatı)* Eksilmiş olan.

eksilme, **eksilüv** *(eylem adı)* **eksilmek**; Eksilme; azalma.

eksilmek Eksilmek; azalmak; krş. **azlaşmaḳ**.

Eksildi ilim, azdı alem / Çoḳ bir bayḳuş kişimiz. “Eksildi ilim, azdı âlem Çok fazla garip kişileriz.” -H. Çergeyev.

eksilmemek *(olumsuz)* **eksilmek**.

eksiltmek Eksiltmek; azaltmak; krş. **azlatmaḳ**.

At tezligini eksiltmeden töpe ustüne barıp çıḳtı. “At hızını eksiltmeden tepenin üstüne ulaştı.” -E. A. Osmanoğlu - 1.

eksiltmemek *(olumsuz)* **eksiltmek**.

ekskavator *(teknik)* Ekskavatör; kazaratar *(Kendi bulundukları düzeyin üzerinden ve altından toprak kaldırabilen makineler).*

Kuzde ekskavator vastasınen ḳazılġan çuḳurlar şimdi ḳazma kureklernen tüzetildi. "Güzde ekskavatör aracılığıyla kazılan çukurlar şimdi kazma küreklerle düzeltildi." -Çerkez Ali - 1.

ekskavatorcı Ekskavatör operatörü.

- *Şukürler olsun, yigit şimdi mında, ekskavatorcı, bizden biraz avlaḳta, kanal ḳurucılığında çalışa*. "–Şükürler olsun delikanlı şimdi burda kazıcı, bizden biraz uzakta kanal inşaatçılığında çalışıyor." -U. Edemova - 1.

ekskursiya Gezi, tur; ~ **alıp barıcı** Rehber, gezi rehberi; krş. **ekskursiyacı**.

Nazim olmaġan soñ, ekskursiyaġa da barmadılar. "Nazim olmadıktan sonra, geziye de gitmediler." -Çerkez Ali - 1.

ekskursiyacı Rehber, gezi rehberi.

ekslibris Ekslibris.

ekspansionist (-ti) Yayılımcı.

ekspansionistik *(sıfat)* Yayılma(s)i.

ekspansionizm Yayılma politikası, yayılımcılık.

ekspansiya Yayılma; **ekonomika ~** Ekonomik yayılma.

ekspeditor Mal sevkeden, nakliye şirketi.

Zenaatımdan uzaḳ ekenine baḳmadan, Çekir meni ekspeditor tayinledi. "Mesleğime uzak olmasına bakmadan, Çekir beni mal sevkiyat bölümüne tayin etti." -E. Umerov - 1.

ekspeditsiya Araştırma gezisi.

Sen şu ekspeditsiya çıḳıp ketseñ ailemiz bozulır, aramızda işançsızlıḳ doğar, dedi. "Sen bu araştırma gezisi için çıkıp gidersen ailemiz bozulur, aramızda güvensizlik doğar, dedi." -E. Umerov - 2.

eksperiment (-ti) Deneyim, uzmanlık; ~ **etmek** Uzmanlık yapmak.

Eksperimentiñizni başḳa yerde keçiriñiz, ya da meni başḳa palataġa avuştırsınlar. "Uzmanlığınızı başka yerde yapın ya da beni başka koğuşa koysunlar." -A. Osman - 2.

eksperimental Deneyimsel; ~ **malümat** Deneyimsel veriler.

ekspert (-ti) Uzman; bilirkişi.

ekspertiza Ekspertiz, eksperlerce yapılan inceleme, keşif, muayene.

eksponat (-tı) Numune; sergilenen eşya.

Meni atta, oblast maarif ḫadimleriniñ konferentsiyasına, 'siyrek rastkelgen eksponat' sıfatında alıp bara ediler. "Hatta beni, bölge eğitim çalışanları komitesine 'az bulunan numune' sıfatında götürdüler." -E. Umerov - 1.

eksport (-tı) İhraç; ihracat.

eksportçı İhracatçı; **~ etmek** İhraç etmek.

ekspress (-si) Ekspres *(Çok hızlı giden ve yalnızca bellibaşlı yerlerde, büyük duraklarda duran, büyük iskelelere ya da büyük kentlere uğrayan taşıt)*.

ekspressionizm Ekspresyonizm, dışa vurumculuk.

ekspressiya Taşkınlık; canlılık; heyecan.

ekspromt (-tı) Hazırlıksız olarak söylenen bir söz; hazırlıksız yaratılan bir eser, doğaçlama; **~ tarzda** İrticalen, hazırlıksız olarak.

ekstaz Ekstazi; vecit *(Sevgiden ya da coşkudan doğan duygulanım, kendinden geçme, coşu, coşma, esrime)*.

ekstern Enstitüde okumadan sınav veren talebe.

ekstra Ekstra.

ekstrakt (-tı) Öz; hülasa, zübde *(bir şeyin en kuvvetli veya kıvamlı bölümü)*.

ekstrasens Ekstrasens.

ekstremist (-ti) Aşırı, müfrit.

ekstremizm Aşırılık; ifrat.

ekstsentrik Eksantrik *(Merkez dışı olan, dış merkezli)*.

ekstsentriklik (-gi) Eksantriklik.

ekşi Ekşi; **~ alma** Ekşi elma; **~ alma ağzımnı burdı (***veya* **toladı)** Ekşi elma ağzımı burdu; **~ ḫamır** Ekşi hamur.

Erikten eteknen ekşi erikni / Endirgen eriş Eskender, / Endekke enende etekni / Eslemey ekşi eriklerni / Ezdi de ezdi! "Erikten etekle ekşi eriği / İndirmiş inat İskender, / Hendeğe indiğinde eteği / Fark etmeden ekşi erikleri / Ezdi de ezdi!" -Tezaytuv.

ekşiden ekşi Çok ekşi.

ekşigen (*ağızlarda* **ekşimiş)** Ekşimiş; **ḳatıḳpek ~** Ekşimiş süt.

ekşilik (-gi) *(kimya)* Asit; **limon ~i** Limon asidi, sitrik asit.

Biz onıñ ekşiligine dayanamayıp, birer birer zornen aşasaḳ da, o bir avuç erikni bir kereden ağızına toldurıp, çaynap başladı. "Biz onun ekşiliğine dayanamayıp, teker teker zorla yesek de, o bir avuç eriği bir kerede ağ- zına doldurup, çiğnemeye başladı." -Çerkez Ali - 2.

ekşili-tatlılı Mayhoş; krş. **mayğuş**.

Açıḳ limon renkinde bu acayip ḳoḳulı ayvalar ekşili-tatlılı olıp, pek lezetliler.

"Açık limon renginde bu mükemmel kokulu ayvalar mayhoş olup, çok lezzetliler." -Çerkez Ali - 1.

ekşime, **ekşüv** *(eylem adı)* **ekşimek**; 1. Ekşime; mayalanma; krş. **mayalanuv**, **acuv**. 2. *(kimya)* Oksitlenme, oksidasyon.

ekşimek Ekşimek; mayalanmak; **sıcaḳta süt ekşiy** Süt sıcakta ekşiyor.

ekşitmek 1. Ekşitmek. 2. *(mecaz)* Yüzünü buruşturmak.

- *Bozam, balam, bozam,ḳartanay yuzüni ekşitti*. "- Bozuyorum, çocuğum, bozuyorum, büyükanne yüzünü ekşitti." -U. Edemova - 2.

ekşiyapraḳ (-ġı) *(botanik)* Kuzukulağı; *Rumex acetosella*.

ekvator Ekvator *(Yeryuvarının eksenine dik olarak geçtiği ve onu iki eşit parçaya böldüğü varsayılan, uzunluğu kırk milyon metre olan, en büyük çember)*.

ekvatorial Ekvatoral *(Ekvatorla ilgili)*.

ekvilibrist (-ti) Ekilibrist.

ekvilibristik Ekilibristik.

ekvivalent (-ti) Eşdeğer, karşılık.

ekvivalentlik (-gi) Mukabil olma, eşdeğer olma, denklik.

ekzema *(tıp)* Ekzama, mayasıl.

ekzogamiya Ekzogami; dışarıdan evlenme adeti.

ekzotermik *(kimya)* Ekzotermik; ısı veren.

ekzotik *(sıfat)* Ekzotik *(Çok uzak ve yabancı ülkelerle ilgili ya da böyle ülkelerden gelmiş, getirilmiş)*.

ekzotika *(isim)* Ekzotik *(Çok uzak ve yabancı ülkelerle ilgili ya da böyle ülkelerden gelmiş, getirilmiş olan)*.

ekzotiklik (-gi) Ekzotiklik.

el (I) 1. El; **ellerini (***veya* **ḳollarını) yuvmaḳ** Ellerini yıkamak; **onıñ elleri (***veya* **ḳolları)** Onun elleri; **~ tarağı** *(anatomi)* El tarağı *(elin parmaklar ile bilek arasındaki kemik parçası)*; **~ çırpmaḳ** El çırpmak; alkışlamak; **~ sıḳmaḳ** El sıkmak; **~ sıḳuv** El sıkma; **~ sıḳışmaḳ** El sıkışmak; **~ tutuşmaḳ** El tutuşmak; **ellerinen betini ḳapatmaḳ** Elleriyle yüzünü kapatmak; **elimde on lira ḳaldı** Elimde on lira kaldı; **eliñizni alayım da!** Elinizi alabilir miyim? *(büyüklerin ellerinden öpmek istendiğinde söylenir)*; **~deki** Eldeki; **~ altında** El altında; **~ altında bulundırmaḳ** El altında bulundurmak; **~ge tüşmek** Ele düşmek *(yakayı ele vermek, yakalanmak)*; **eller (***veya* **ḳollar) yuḳarı!** Eller yukarı!; **elimniñ içi ḳaşına, aḳça kelecek** Elimin içi kaşınıyor, para gelecek. 2. *(konuşmada)* El; bk. **ḳol**; **~ge (***veya* **ḳolġa) alışmaḳ**

Kucağa alışmak (çocuklar hakkında); **~ (*veya* ķol) uzatmaķ** Elini uzatmak; **ellerini (*veya* ķollarını) arķasında ķavuştırmaķ** Ellerini sırtında birleştirmek; **elini (*veya* ķolunı) cebine soķmaķ** Elini cebine sokmak; **elini açmaķ** Elini yukarı doğru açmak *(umutsuzluk işareti)*; **~ yazısı** El yazısı; **~nen yazılġan** Elle yazılmış; **~ ķavuşıp oturmaķ** Ellerini bağlayıp oturmak; **eli ķurusın!** Eli kurusun!; **elnen yazılġan** Elle yazılmış. ● **~ tübünden ḫaber etmek** Gizlice bildirmek; **~ge (*veya* ķolġa) tüşmek** Ele düşmek (yakalanmak); **~den ķaçırmaķ** Elden kaçırmak; **~de etmek** Elde etmek; **~inden kelmek** Elinden gelmek *(yapabilmek; bir işe güç yetirebilmek)*; **~inden kelir** Elinden gelir; **~imden kelgeni bu** Elimden gelen bu; **~inden bir şey kelmey** Elinden bir şey gelmiyor; **~ urmamaķ** Parmağını bile oynatmamak *(kayıtsız kalmak; hiç tepki göstermemek)*; **~i boş** Cömert; krş. **cumert**; **~ tutmaķ** Desteklemek; **~ falı** El falı; **~inde fal baķmaķ** Elinden fal bakmak; **~den ķaçırmaķ** Elden kaçırmak *(kaybetmek)*; **~imde degil** Elimde değil; **elleriñ dert kormesin!** Ellerin dert görmesin!; **~de etmek** Elde etmek; **~de etilmez** Elde edilmez; **~den ~ge** Elden ele; **eliñe saġlıķ!** Eline sağlık!; **elinden kelse, bir ķaşıķ suv içinde boġacaķ** Elinden gelse, bir kaşık suda boğacak; **bir eli yaġda, bir eli balda** Bir eli yağda, bir eli balda.

Yardım içün / Uzatmay kimse elin... / Bu deşetten olacam tekmil deli. “Yardım için / Uzatmıyor kimse elini... / Bu dehşetten olacağım tamamen deli.” -İ. Abduraman - 2.

el (II) 1. Halk; bk. **ḫalķ, cemaat, ķavim**. 2. bk. **il**.

el (III) Yabancı; **~ malı** Başkasının malı; **"Ḫoḫlamaya ḫıymaz edim, ~ ellere verdim seni"** *(Kırım-Tatar halk şarkısından)* "Sana dokunmaya kıyamıyordum, başkalarının ellerine vermiş oldum".

Söylesen el begensin, Yurseñ yol begensin. “Söylersen başkası beğensin, Yürüsen yol beğensin.” -Atalar Sözü.

elâ (I) 1. Ela *(açık kestane renginde olan)*; krş. **ker**; **~ kozlü** Ela gözlü. 2. Çok güzel; mükemmel; nefis, enfes; **~ kozler** Çok güzel gözler.

Aştan suvdan vazgeçtim, işten kârdan, / Ayrıldım can dosttan, elâ koz yardan. “Yemekten, içmekten vaz geçtim, işteki kârdan / Ayrıldım can dostumdan, elâ gözlü yardan.” -Çın.

elâ (II) *(ağızlarda)* Pekiyi; ala; bk. **alâ**.

elâk Can verme; ölüm; krş. **ölüm; vefat; memat; fevit; fat; ~ olmaķ** Ölmek; can vermek; hayatını kaybetmek; krş. **telef**

olmaḳ; **~ etmek** Öldürmek, canına kıymak; katletmek.

İçümiz de onıñnen uruştıḳ, şu vaḳıta ḳardaşımız elâk oldı. “Üçümüz de onunla vuruştuk, o zaman kardeşimiz öldü.” -Altın Alma Masalı.

elâket *(ağızlarda)* Gürültü patırtı; karışıklık; kargaşa; bk. **aleket**.

elâl 1. *(dini)* Helal *(dinin kurallarına aykırı olmayan, dinî bakımdan yasaklanmamış olan)*. 2. *(mecaz)* Namuslu, dürüst; namusluca kazanılan; **~ işlemek** Namusuyla çalışmak; **~ emek (***veya* **iş)** Namuslu iş; **~ aḳça** Namusluca kazanılan para; **ana sütü kibi** ~ Ana sütü gibi temiz. ● **~ etmek** a) Affetmek b) *(konuşmada)* Helal etmek; esirgememek; **~ olsun** Helal olsun; **oña 50 lira elâl olsun** Ona 50 lira helal olsun *(ona 50 lira esirgemem)*; **~ et emgen sütümni** Bana sütünü helal et; **~ süt emgen** Helal süt emmiş; **canıñnı ağırtḳan olsam**, **~ et** Kalbini kırdıysam helal et.

Eşim dostım, ağa ḳardaş, elâl et, / Darağaçta, aman, olüm kordi Seydamet. “Eşim, dostum, ağaakayim, kardeşim helâl edin, / Darağacında aman ölüm gördü Seydamet.” -Halk Yırı.

elâl-aram a) Helal ve haram. b) Doğru ve yanlış; **o ~nı añlamay (***veya* **bilmey)** O doğruyu yanlışı anlamıyor.

el-alem Elalem, başkaları; **~ge bildirmek** Elaleme duyurmak.

elâllamaḳ Düzenlemek; temizlemek; ortalığı toparlamak; çeki düzen vermek; **ortalıḳnı bir elâllap çıḳtım** Ortalığı toparladı; eve çeki düzen verdi.

elâllaşmaḳ Helalleşmek *(ayrılma sırasında ya da ölmeden önce hakkını birbirine bağışlamak)*.

elâllatmaḳ *(ettirgen)* **elâllamaḳ**.

elâllıḳ (-ġı) Af; **~ soramaḳ** Af dilemek.

O elâllıḳnen çalışḳan adamlar ise azap çekecekler. “O hakkıyla çalışan adamlar ise azap çekecek.” -U. Edemova - 2.

elâlzade 1. *(Müslümanlık)* Helalzade *(nikahlı bir ana ve babadan doğmuş kimse)*. 2. *(konuşmada)* Dürüst bir insan.

elâmet *(ağızlarda)* Alamet; bk. **alâmet**.

elastik Esnek, elastik.

elastikiy Elastik, esnek.

elastikiyet (-ti) Esneklik, elastiklik.

el-ayaḳ *(topluluk)* Ellerle ayaklar; **~ı (***veya* **eli-ayaġına) tüşmek** Birine çok yalvarmak, eline ayağına kapanmak; **~ı (***veya* **eli-ayaġı) tutḳan** Sağlıklı; eli

ayağı tutan; **~ını bağlamaḳ** Elini ayağını bağlamak; **~ı bağlı** Eli ayağı bağlı; **~ı bağlı ḳalmaḳ** Eli ayağı bağlı olmak; **~ını oynatmaḳ** Elini ayağını oynatmak; elini kolunu hareket ettirmek.

Onıñ el-ayaḳları ḳaltıray, butün vucudını nasıldır zayıflıḳ, ḳorḳu, boşlıḳ ḳaplap alġan edi. “Onun eli ayağı titreyip, bütün vücudunu zayıflık, korku, boşluk almıştı.” -E. Umerov - 1.

elbet *(ağızlarda)* Elbette; tabii; krş. **ebet**.

Elbet ittifaḳ er zaman da yaḫşı iştir, bu, ḳarışıḳ zamanda suv, otmek ḳadar kerekli iştir. “Elbette ittifak her zaman iyi bir iştir, bu karışık dö- nemde su, ekmek kadar önemli bir iştir.” -H. Ş. Toktargazi.

el-bet El yüz; **töşek cıyıldı**, **~ de yuvuldı** Yatak toplandı, el yüz yıkandı.

elbette *(ağızlarda)* Evet, elbette, tabii ki; bk. **ebet**.

Parlaḳ fikir, teren aḳıl ḳazanılır mektepte, / Bundan maḫrum ḳalan adam aḳir olur elbette. “Parlak fikir, derin akıl kazanılır mektepte, Bundan mahrum kalan insan en sonda kalır elbette.” -Y. Ş. Ali.

elbez 1. El bezi. 2. Mutfak bezi.

Şakirov ḳar kibi beyaz elbeznen dudaḳlarını muḳayt sildi, yerinden ḳalḳtı. “Şakirov kar gibi beyaz el beziyle dudaklarını dikkatli bir şekilde sildi, yerinden kalktı.” -Z. Kurtnezir - 1.

elbise *(ağızlarda)* Kıyafet; elbise; giyim; krş. **urba**; **kiyim**.

Gizli-gizli ağlayaraḳ, dünyada butün varlığı ustündeki elbisesinden ibaret olan rubasını, ayaḳḳaplarını çıḳarmaḳsızın yattı. “Gizli gizli ağlayarak, dünyadaki bütün varlığı üstündeki elbisesinden ibaret olan kıyafetini, ayakkabılarını çıkarmadan yattı.” -A. S. Ayvazov - 1.

elçırpma(lar) Alkış(lar).

Zalda elçırpmalar koterildi. *Nazim Abibüllayeviç yerinden turdı*. “Salonda alkış yükseldi. Nazim Abibüllayeviç yerinden kalktı.” -U. Edemova - 2.

elçi 1. Elçi; **orta ~** Orta elçi *(büyükelçiden önceki elçilik aşaması)*; krş. **sefir**. 2. Aracı; bk. **aracı**. 3. *(ağızlarda)* Profesyonel dünürcü.

Oñı, yalıñız Otuz ḳavecisi ve Alimniñ elçisi Battal bile eken. “Orayı yalnız otuz kahvecisi ve Alim'in elçisi Battal biliyormuş.” -Aydamaklar Kobası Kızıltaş Efsanesi.

elçiḫane Elçilik.

elde: **~ etmek** Elde etmek, bir şeye sahip olmak.

Olar baylıḳ elde etmek içün, biri-birlerinen talaşḳan, kimer vaḳıtlarda ise, zevḳ bayramları tizerek, oz araları at ḳoşusı yapḳan, abadanlıḳ ḳazanġanlar. “Onlar zengin olmak için, birbirleriyle vuruşmuş, bazı zamanlarda ise, şölenler düzenleyerek aralarında at yarışları yapmış şöhret kazanmışlar.” -Köroğlu Destanı.

elderekte(n) Fakat; ama; **ḳolundan bir şey kelmey**, **~ forsa satıp yure** Doğru düzgün hiçbir şey yapamıyor, fakat caka satıp duruyor.

ele *(ağızlarda)* Öyle; bk. **oyle**.

elece *(ağızlarda)* Öyle; öylece; bk. **oyle.**

elecine *(ağızlarda)* Öyle; öylece; bk. **oyle**.

elegik Elejik, hüzünlü.

elegiya Eleji *(Tanınmış bir kişinin, bir arkadaşın ya da sevilen bir kişinin ölümünden duyulan üzüntüyü anlatan lirik şiir türüdür)*.

elegiyalıḳ (-ġı) Hüzünlülük.

elek Elek; **sıḳ ~** Sık gözenekli elek; **siyrek ~** Seyrek telli elek; **~nen un elemek** Elekle un elemek.

Sıḳ elek, / Siyrek elek, / Yepelek yepelek, / Uç kobelek. “Sık elek, / Seyrek elek, / Hızlı hızlı, / Uç kelebek.” -Tezaytuv.

elekbalıḳ (-ġı) *(zooloji)* Kalkan (balığı); krş. **ḳalḳanbalıḳ**.

elek-çelek: **~ etmek** *(ağızlarda)* Altüst etmek.

eleken *(ağızlarda)* Leğen, tas; bk. **tas**.

elektriçka *(konuşmada)* Elektrikli tren; **~ġa oturmaḳ** Elektrikli trene binmek; **~nen ketmek** Elektrikli trenle gitmek.

Ḫayırsız daçadan elektriçka stantsiyasınace eki – uç kilometr bar eken. “Uğursuz yazlıktan elektikli tren istasyonuna kadar iki üç kilometre varmış.” -E. Umerov - 1.

elektrifikatsiya Elektrifikasyon; **~ etmek** Elektrifikasyon yapmak, elektrik sağlamak; **~ etilgen** Elektrikli, elektrikle işleyen.

elektrik (*konuşmada* **elektriçestvo)** Elektrik; **~nen tamin etüv** Elektrik sağlama, elektrikle besleme; **~ stantsiyası** Elektrik santrali; **~ energiyası** Elektrik enerjisi; **teḫnikada ~ni ḳullanuv** Teknikte enerji kullanımı; **~ aḳım (***veya* **ceryan)** Elektrik akımı; **~ ustra** Elektrikli ustura; **~ koçürici** Elektromotor; **~nen saġuv (***veya* **sagma)** Elektrikle inek sağma; **~ drel** Elektrikli matkap; **~ maşnaları yapuv (***veya* **yapma)** Elektrik makinaları yapımı; **~ soba** *(teknik)* Elektrikli soba; **~ ocaḳ** Elektrik ocağı; **~ ḳaynatḳıç** Elektrik kaynağı; **~ ḳaynatḳıççı** Elektrik kaynakçısı.

Ocamız, bu tel yollarnen yayraġan elektrik ışığı aḳḳında daa çoḳ şeyler anlattı ama, doğrusını aytsam, çoḳunı anlamadım. "Hocamız bu teller vasıtasıyla yayılan elektrik ışığı hakkında çok şeyler anlattı ama, doğrusunu söylemek gerekirse, çoğunu anlamadım." -A. Hilmi.

elektrikli Elektrikli; **~ alet** Elektrikli alet.

elektrizatsiya Elektrikleme, elektriklendirme; **~ etmek (***veya* **yapmaḳ)** Elektriklendirmek, elektriklemek.

elektrod *(fizik)* Elektrot *(Kullanıldığı ortamda elektrik akımını taşıyan iletken parça)*.

elektrodinamika Elektrodinamik.

elektroenergiya bk. **elektrik energiya**.

elektrokar *(teknik)* Elektrik arabası.

elektrokardiograf *(tıp)* Elektrokardiyograf *(Kalbin çalışması sırasında oluşan aksiyon potensiyellerini kaydetmek için kullanılan alet)*.

elektrokardiografiya Elektrokardiyografi; EKG *(Kalbin çalışması sırasında oluşan aksiyon potensiyellerinin izlenmesi)*.

elektrokardiogramma Yürek çizgesi, elektrokardiyogram.

elektrolit (-ti) *(fizik)* Elektrolit *(Elektroliz işleminde çözülen madde)*.

elektroliz *(fizik)* Elektroliz *(Elektrik akımının etkisiyle ortaya çıkan kimyasal ayrışma)*.

elektromagnetizm Elektromanyetizm, elektromıknatıslık.

elektromagnit Elektromıknatıs, elektriksel mıknatıs.

elektromeḫanik Elektromekanik(s)i.

elektromeḫanika Elektromekanik *(Mekanik sistemlerin elektronik sistemler ile kumandasına dayanan sistemler bütünü)*.

elektrometr *(fizik)* Elektrometre *(Elektrikle kullanılan türlü ölçü aygıtlarının ortak adı)*.

elektrometrik Elektrometrik.

elektromontaj *(mekanik)* Elektrik tesisleri montajı.

elektromontajcı Elektrik tesisleri montajcısı.

elektromontör Elektrikçi.

elektromotor *(mekanik)* Elektromotor *(Mekanik ya da kimyasal bir etki altında elektrik üreten)*.

elektron *(fizik)* Elektron *(Negatif elektrik atomu)*.

Oz-ozüni idare etüv elektron sisteması işke tüşti. “Kendi kendini kontrol eden elektron sistemi devreye girdi.” -E. Umerov - 1.

elektronika Elektronik.

Çunki kibernetika, elekronika yerinde turmay, kun sayın inkişaf ete. “Çünkü sibernetik, elektronik yerinde durmuyor, sürekli gelişiyor.” -E. Umerov - 1.

elektropoyezd Elektrikli treni.

elektrostantsiya bk. **elektrik stantsiyası**.

elektrosvarşçik Elektrikli kaynakçı.

el-elden Elden ele.

el-elge El ele; **~ (berip) çalışmaḳ** El ele verip çalışmak.

elem Elem, acı, üzüntü, dert, keder; **~ etmek** Kederlenmek, hüzünlenmek, üzülmek, gamlanmak.

Soñra o, mine siḥirli gemige, / Oylanıp, başını sarḳıtıp koksüne, / Ḳolını siltey de dert, elem, ġam ile / Yonele kene de ḳaytmaḳ içün keriye. “Sonra o biniyor sihirli gemiye, / Düşünüp, başını eğerek göğsüne, / Elini sallıyor da, dert, elem gam ile / Yöneliyor gene de dönmek için geriye.” -H. Çergeyev.

eleme, **elev** *(eylem adı)* **elemek**; Eleme; **unnu ~** Un eleme.

elemek Elemek, elekten geçirmek; **un ~** Un elemek.

Yaġlı yaġlı piteler / Alıp alıp kiteler. / Baş parmaḳ / Baş ḳaray, / Ulam parmaḳ / Un eley. “Yağlı yağlı pideler / Alıp alıp giderler. / Baş parmak / Baş bakar, / Ulam parmak / Un eler.” -Tezaytuv.

element (-ti) 1. Detay; öğe; **uçkoşelikniñ ~leri** *(matematik)* Üçgenin öğeleri. 2. *(kimya)* Element *(Kimyasal çözümleme yoluyla ayrıştırılamayan ya da bireşimle elde edilemeyen madde)*.

Demek, ozenniñ temiz suv aḳıntısına ne yerdedir malüm olmaġan elementler karışıp, tüsü deñişe ve dadı bozula oylemi? “Demek nehrin temiz su akıntısına bir yerlerde belli olmayan elementler karışıp, rengini değiştiriyor ve tadını bozuyor öyle mi?” -E. Umerov - 2.

elementar İlkel, temel.

elemleşmek Birbirine dargın olduklarını dile getirmek.

elemli Elemli, meyus, üzüntülü, kederli.

Söylenmek ḳıyın edi. Tınçlıḳnı Zekiyeniñ elemli sesi boldi. “Söylenmek güçtü. Sessizliği Zekiye’nin elemli sesi böldü.” -İ. Paşi.

elem-opke Dargınlık(lar); **~ etmek** Dargın olmak; **~ etti oña** Ona dargındır.

elengen *(fiil sıfatı)* Elenmiş olan.

elenmegen *(olumsuz)* **elengen**.

elenmek *(edilgen)* **elemek**; Elenmek.

eleslenmek 1. Kendine gelmek; kendini toparlamak; **eleslenip baḳtı** Kendine geldi. 2. Kulak kabartmak; kuşkulanmak.

O, eleslenip, başını koterdi, deral adamnı kordi. "O, kendine gelerek, başını kaldırdı ve o anda adamı gördü." -Ş. Alâdin - 1.

eletmek *(ettirgen)* **elemek**.

elevator 1. Silo. 2. Asansör, elevatör, yükselteç.

Cıydılar, bastırdılar, anbarġa ketirip töktiler, ama elevatorġa alıp ketip yetiştiralmadılar. "Topladılar, bastırdılar, ambara getirip döktüler, ama siloya alıp götüremediler." -E. A. Osmanoğlu - 1.

eleyhine *(ağızlarda)* Aksine, tersine; bk. **aksine**.

elfati(ḫ)a Elfatiha.

elḫamdülillâ *(Müslümanlık)* Elhamdülillah *(Allaha şükür; anlamında bir söz)*; **~, bereket bersin** Elhamdülillah, Allah bereket versin *(yemek yedikten sonra söylenir)*.

elḫasıl 1. Kısacası; elhasıl; krş. **ḳısḳası.** 2. Nihayet; sonunda; eninde sonunda; krş. **aḫırı**; **aḫır-sonu**; **niayet**; **tübü**; **soñ-soñuna**; **neticede**.

eli-ayaġı Eli ayağı; **~nı tüşti** *(mecaz)* Dilemek, çok yalvarmak; **~ yiberildi** Eli ayağı tutmuyor, halsiz düştü.

Ḳorḳudan eli-ayaġı ḳaltırap ḳalġan Şasenem, Bekbergenniñ sesini işitkeninen ḳapunıñ mandalını tarttı. "Korkudan eli ayağı titreyen Şasenem, Bekbergen'in sesini duyar duymaz kapının mandalını çekti." -Çerkez Ali - 1.

elif Elif *(Arap alfabesinin ilk harfinin adı)*; **~i ~ine** Kelimesi kelimesine, harfiyen, noktası noktasına; krş. **ciki cikine**; **noḳtası noktasına**. ● **"Elif dedim, be dedim, aḳız da saña ne dedim?"** *(Kırım-Tatar halk şarkısından)* "Sana elif dedim, be dedim, başka ne dedim ki?"; **~ noḳtalandı** Son nokta (bir şeye) konuldu; **~im noḳtalandı** Davama son nokta konuldu.

elifba bk. **elifbe**.

elifbe Alfabe; **ḳırımtatar ~si** Kırım-Tatar alfabesi; **~ kitabı** Alfabe kitabı; **~ tertibinde** Alfabe sırasına göre.

Bu Morze elifbesi degil, ama seni seçkenleriniñ belgisi de şu! "Bu mors

alfabesi değil, ama seni bulduklarının işareti!” -E. Umerov - 1.

‘Elifbe’ni oz tilimle eceledim, / O kuç berdi mañа daim uzaḳ yolda, / Çıraḳ oldı mañа zindan gecelerde, / Yırlamazdım yırımnı o olmaġanda. “‘Elifbe’yi öz dilimde heceledim, / O güç verdi bana daim uzak yolda, / Işık oldu bana zindan gecelerde, / Söyleyemezdim yırımı o olmasa.” -L. Süleyman.

eliksir Eliksir, iksir *(sıvı ilâç)*.

eliziya *(dil bilimi)* Çıkarma, bir sesin çıkarılması *(şiirde özellikle kelime sonlarındaki harf veya hecenin okunmaması)*.

el-ḳol bk. **el-ayaḳ**.

elḳuvan Soğuk rüzgar ve yağmur (çobanları dağlardan inmeye zorlayan hava); **~ ay** Soğuk ve yağmurlu ay.

elli Elli; ~ **beş** Elli beş; **~ge yaḳın** Elliye yakın; **~gece say** Elliye kadar say; **~ yıllıḳ** Elli yıllık.

Ḳırḳta at minmegen, ellide aygır minalmaz. “Kırk yaşında ata binmeyen, elli yaşında aygıra binemez.

ellibaşı *(tarihi)* Elli askerin komutanı.

ellin Eski Yunan; **~ler** Eski Yunanlılar.

ellinci Ellinci.

ellips *(matematik vs.)* Elips.

ellipsoid *(matematik)* Elipsoit *(Elipse benzeyen, elips biçiminde olan)*.

ellipsoidal Elipsoidal, elipsoit ilgili, elipsoit biçiminde olan.

elliptik Eliptik *(Elips biçiminde olan, elips ile ilgili)*.

elmaçıḳ (-ġı) Elmacık; **~ kemigi** *(anatomi)* Elmacık kemiği.

elnar *(mineraloji)* Süleymantaşı, nar çiçeği renginde bir süs taşı; krş. **suleymantaşı**.

elti 1. *(eski)* Devlet memurlarının ya da din adamlarının eşlerine verilen unvan. 2. Sahibe; iş kadını; kadın girişimci.

eltir(i) *(ağızlarda)* Astragan, karakul, karagül; bk. **ḳarakul**.

elva 1. Helva 2. *(aşçılık)* Ev yapımı helva *(şeker, yağ, un veya irmikle yapılan tatlı)*; **~nı ḳavurılġan unġa şeker şerbeti ḳarıştırıp çoyun içinde pişireler** Helvayı kavrulmuş unu şeker şerbetiyle karıştırıp pişirirler. ● **ḳudret ~sı** Kudret helvası.

Emine elinde elvanen emcesi Erecepniñ erilġan ekilgen evine engende emcesi Erecep Ercivan eniştesiniñ evinde eglene eken. “Emine elinde helva ile amcası Erecep'in erguan ekilen evine geldiğinde amcası Erecep Ercivan

eniştesinin evinde eğleniyormuş.” – Tezaytuv.

elveriş Elverişlilik, uygunluk, kullanışlılık, yararlılık.

elverişli Elverişli, uygun, işe yarayan; **~ bir iş** Uygun bir iş; **~ fiyatlar** Uygun fiyatlar; **~ kelmek** Uygun gelmek; işine gelmek, işine yaramak; uygun düşmek; **~ degil** Elverişli değil.

Ḫususan mektep çağındaki balalarnı kışta uyġun, elverişli, dülber urbanen temin etmek ciddiy mesele. “Özellikle okul çağındaki çocukları kışın uygun, elverişli, güzel kıyafetle donatmak ciddi mesele.” -U. Edemova - 2.

elverişsiz Elverişsiz, uygun olmayan, uygun gelmeyen; **~ şartlar** Elverişsiz şartlar.

Olar iḳtisadiy ceetten elverişsiz, pek paalı ekenler. “Onlar ekonomik yönden elverişsiz, çok pahalıymışlar.” -İ. Paşi.

elvermek Elvermek; uygun gelmek; uygun olmak; **nasıl elverse, oyle yapsın** İşine nasıl geliyorsa öyle yapsın; **saña boyle ev elvere mi?** Bu ev senin için uygun mu?; **elverse, işley ber** Bu iş senin için uygunsa, çalışmaya devam et; **çoḳ masraf etmege maña elvermey** Çok masraf etmek bana göre değil.

elvermemek *(olumsuz)* **elvermek**.

Oña yolġa, çıḳḳan soñ, boş ḳaytmaḳ elvermey. “Ona yola çıktıktan sonra boş dönmek elvermiyor.” -Çerkez Ali - 1.

elvida Elveda!; **~, dostlar!** Elveda, arkadaşlar!

Elvida! Belki bir daa korüşalmamız! – dep Veli çoban dostlarını birer-birer ḳuçaḳlap opti de, bederkaġa minip, yavaştan koçip ketti. “Elveda! Belki bir daha görüşemeyiz, diyerek Veli çoban dostlarını birer birer kucaklayıp öptü ve bederkaya binip, yavaşça hareket edip gitti.” -Çerkez Ali - 1.

elyazma El yazması *(el ile yazılan metin ya da kitap)*; krş. **ḳolyazma**; **ḳadimiy ~** Eski el yazması; **~ kitap** Elle yazılmış kitap.

Murat Ġaniyev elyazmalarnı basmaḫanege yollamazdan evel oḳuġanda, çeşit manaçıḳlarnen oyle materiallarnıñ ogüni kese. “Murat Ganiyev el yazmalarını basmahaneye olamadan önce okuduğunda çeşitli bahanelerle o tür yazıların önünü kesiyor.” -Z. Kurtnezir - 1.

elyus *(kimya)* Eritici.

el-yuzlügi Gösteriş olsun diye; sadece gösteriş için; **~ aytıp taşlaylar** Bu sadece gösteriştir deyip kınarlar.

em *(bağlaç)* Hem; hem de; krş. **ve**; **o em oḳuy, em çalışa** O hem okuyor hem

çalışıyor; **em suçlu (***veya* **sıçlı)**, **em kuçlü** *(deyim)* Hem suçlu hem güçlü.

Seni em orman, em de ozen, em de butün yaḫşı adamlar ḫatırlaylar. “Seni hem orman, hem nehir, hem de bütün iyi insanlar hatırlıyorlar.” -Canlı Özen Masalı.

emal (I) Emaye, mine, sır; krş. **mina**; **sır**.

emal (II) İhmal, savsaklama, özensizlik, dikkatsizlik.

emalcı İhmalkar; ihmalci; savsak; özensiz kimse; özenmeden iş yapan kimse.

emalkâr bk. **emalcı**.

emalkârane Özenmeden; ihmalkarlıkla.

emallengen Emaye; sırlı.

emallıḳ (-ġı) İhmalkârlık; ihmalcilik; savsaklık; özensizlik.

emanat *(çoğul hali)* **emanet**.

emanet (-ti) Emanet *(birine geçici olarak bırakılan ve teslim alınan kişice korunması gereken eşya, kimse vb.)*; **~ etmek** Emanet etmek; **evimizni ve balalarnı ḳardaşıma ~ ettik** Evimizi ve çocuklarımızı arkadaşıma emanet ettik; **~ ḳassası** Tasarruf sandığı; **~ defterçigi (***veya* **kitapçığı)** Tasarruf sandığı cüzdanı. ● **Allaġa** ~ Allaha emanet; **~ini teslim etti** *(mecaz)* Öldü; rahmetli oldu.

Şay demeniz, dostlarım, ketecekmen, aḫ, / Ozümni ḳartḳa emanet etecekmen, aḫ. “Öyle demeyin dostlarım, gideceğim, ah, / Kendimi ihtiyara teslim edeceğim, ah.” -Halk Yırı.

emanetçi 1. Emanetçi *(geçici olarak eşyayı ya da birini koruyan kimse)*. 2. Yatırımcı; krş. **salımcı**.

emaneten Emaneten, emanet olarak.

embargo *(hukuk)* Ambargo *(Bir malın satılmasını ve gönderilmesini engellemek için alınan önlem, yasal yasak)*.

emblema Amblem.

embriologiya Embriyoloji *(Oğulcuğun, dölüt durumuna gelinceye değin geçirdiği gelişim evrelerini konu alan yaşambilim kolu)*.

embrion *(biyoloji)* Embriyon, embriyo *(Döllenmiş olan bir yumurtacığın gelişmeye başladığı andan kan dolaşımı başlayıncaya değin geçen süredeki adı)*.

embrional Embriyonal.

emce Amca *(babanın erkek kardeşi)*; **~mniñ (***veya* **dayımnıñ**, **tizemniñ**, **alapçemniñ) oġlu (ḳızı)** Kuzen; teyze, dayı, hala veya amcanın erkek (kız) çocuğu.

Ondan evel emceniñ yorġanını ustüne anası ḳapatıp kelgen olsa, ondan soñ

ḳadını Selime ḳapatıp başlaġan. “Daha önce amcanın yorganını üstüne annesi örtüyorsa, bundan sonra karısı Selime örtmeye baş- lamış.” -M. Kurti.

emcebaba *(ağızlarda)* 1. Amcalarının en yaşlısı. 2. Amca *(çocukların yaşlı erkeklere saygı için kullandıkları bir seslenme sözü)*.

emçak *(Kodeks Kumanikus)* Kadın göğsü; meme; bk. **emçek**.

emçek (-gi) 1. Meme başı; bk. **meme**. 2. *(konuşmada)* Kadın göğsü; bk. **koküs**; **~ balası** Süt çocuğu; bebek; **~ almaḳ** Memeyi almak (çocuk hakkında); **~ bermek** (çocuğa) Meme vermek; **~ten ayırmaḳ** (çocuğu) Memeden ayırmak (emzirmeyi bırakmak); **~ balasınen ḳaldı** Bebekle kaldı; **balanı ~ten kesmek** Bebeği sütten kesmek; **~ ana** bk. **emçekana**.

Ayrı emçekten süt berdim, Elâl olsun balayım! “Ayrı memeden süt verdim, Helâl olsun evlâdım!” -Çorabatır Destanı.

emçekana 1. Sütana, sütanne; krş. **sütana**. 2. *(Usküt ağzında)* Annesinin öz kız kardeşi; teyze.

eme *(ağızlarda)* İnek memesi; bk. **yelin**.

emek (I) Emek; çalışma; krş. **miḫnet**; **sây**; **iş**; **elâl** ~ Helal iş; **ilḫamlı** ~ Coşkuyla yapılan çalışma; **maḫsuldar** ~ Verimli çalışma.

Mına o zamanlar nasıl usullarnen balalarnı emekke alıştıra ediler. “İşte o zamanlar böyle usûller kullanarak çocukları emeğe alıştırıyorlardı.” -Çerkez Ali - 2.

emek (II) bk. **edi**, **eken**, **ekeç**.

emekçi Emekçi; işçi; çalışan kimse.

Adiy bir emekçi koylüge, zenaatı bu ḳadar ters korüneceġini, akılına bile ketirmegen Nusret ḳolaysızlandı. “Basit bir emekçi köylüye, mesleğinin bu kadar ters görüneceğini, aklına bile getirmeyen Nusret zorlandı.” -U. Edemova - 2.

emekdar Çalışan; emekçi; emektar.

O nasiḫatlarnı diñlegen emekdar koylüler iriy, aḳa, aġlaylar. “O nasihatları dinleyen emekçi köylüler eriyor, akıyor, ağlıyorlar.” -M. Kurti.

emekdaş İş arkadaşı; bk. **emekdeş**.

emekdaşlıḳ İşbirliği; bk. **emekdeşlik**.

emekdeş Mesai arkadaşı; emektaş.

emekdeşlik (-gi) İşbirliği; krş. **işbirligi**; **ḫalḳara ~** Uluslararası işbirliği.

emeksever Çalışkan; **~ olmaḳ** Çalışkan olmak; **~ olmamaḳ** Çalışkan olmamak.

Tiyzem onıñ dülber soḳaḳları, ḫoş manzaralı koyleri, ḳaydan baḳsañ ḳarşıñda mağrur turġan çal dağları, emeksever ve musafirçen adamları aḳḳında ḫoşnutlıḳnen ayta turġan. "Teyzem onun güzel sokakları, hoş manzaralı köyleri, nereden baksan karşında mağrur duran karlı dağları, çalışkan ve misafirperver insanları hakkında memnuniyetle konuşmuş." -U. Edemova - 2.

emel 1. Şiddetli arzu, istek; krş. **istek**; **şevḳ** 2. Emel, heves.

Anda çürüsin kemiklerin, / İnsan boġmaḳ, yurt talamaḳ / Endi seniñ emellerin. "Orada çürüsün kemiklerin, / İnsanı boğmak, yurda köpek gibi saldırmak / Şimdi senin emelin." -Y. Ş. Ali.

emen *(botanik)* Meşe (ağacı); krş. **meşe**; **pelit**; **eski ~** Yaşlı meşe ağacı; **yuksek ~** Yüksek meşe ağacı; **~ yapraḳları** Meşe yaprakları; **~niñ tamırları teren topraḳ içine kete** Meşe ağacının kökleri derine iniyor.

Refatnıñ tüfek sesini eşitken ve dumanını korgen beyaz askerler emen teregine taba ateş etmege başladılar. "Refat'ın tüfek sesini duyan ve dumanım gören Beyaz askerler hemen meşe ağacına doğru ateş etmeye başladılar." -Cemil Seydamet - 1.

emenlik (-gi) Meşelik (meşe korusu veya meşe ormanı).

emgek *(ağızlarda)* Emek; bk. **emek**.

emgekli *(ağızlarda)* Çalışkan; bk. **emeksever**.

emger *(ağızlarda)* Eğer; bk. **eger**.

emici Emici; **~ ayvanlar** *(biyoloji)* Kan emici hayvanlar; **~ler** Kan emiciler; **süt ~** *(biyoloji)* Memeliler; krş. **memeliler**; **~ bocekler** *(zooloji)* Emici böcekler.

emildaş bk. **emildeş**.

emildeş *(tarihi)* Süt kardeşi; bk. **süt ḳardaş**.

emilgen Emme(si).

emilmek (*veya* **emilip ketmek)** *(biyoloji)* Erimek (tümör hakkında).

emin (I) 1. Güvenilir. 2. Emin; krş. **ḳaniy**; **~ olmaḳ** Emin olmak; **men ~im!** Ben eminim!; **dostumdan ~im!** Ben dostumdan eminim!; **bundan ~ degilim** Bundan emin değilim; **keleceginden ~ olmaḳ** Geleceğinden emin olmak; **aḳlı olġanıma men ~im** Haklı olduğuma eminim; **~ olmamaḳ** Emin olmamak.

— Men saḳa konyak ve penir ketirdim. Emin ol, bu ekisi seni mıtlaḳ ayaḳḳa tursatır. "__ Ben sana konyak ve peynir getirdim. Emin ol, bu ikisi seni mutlaka ayağa kaldırır." -A. Osman - 2.

emin (II) *(Korbekul ağzında)* Yemin, ant; bk. **yemin**.

eminlik (-gi) Emin olma; güven.

Ekimler de endi onıñ saġlığına eminlik bildirdiler. "Doktorlar da şimdi onun sağlığının iyi olduğunu bildirdiler." -U. Edemova - 2.

eminliknen Güvenle; emin olarak.

Men bunı sizge eminliknen aytam. "Ben bunu size emin olarak söyleyeyim." -U. Edemova - 2.

eminsiz Emin olmayan.

eminsizlik (-gi) Emin olmama.

Kilit içinde yavaş ve eminsizlikle anaḫtar aylandı. "Kilit içinde yavaşça ve eminsizlikle anahtar döndü." -E. A. Osmanoğlu - 1.

emir (I) (emri) Emir; buyruk; ferman; komut, talimat; krş. **ferman**; **buyruḳ**; **~ etmek (***veya* **bermek)** Emretmek; buyurmak, emir vermek. ● **Allanıñ emrinen o menim aḳayım** Allah'ın emriyle benim eşimdir; o benim meşru eşimdir.

Olar allanıñ birligine iman etmey, emirlerini tutmay, allanıñ duşmanı olġan iblisniñ yolundan kete, onıñ emirlerini tuta ekenler. "Onlar Allah'ın birliğine iman etmiyor, emirlerini yerine getirmiyor, Allah'ın düşmanı olan iblisin yolundan gidiyor, onun emirlerini yerine getiriyorlarmış." -Altın Beşik Efsanesi.

emir (II) *(tarihi)* Emir *(bir kavim, şehir veya ülkenin başı)*.

emiralla Emirallah *(başsalığı dileğinin başlangıç sözü)*; **~ başıñız saġ olsun** Emirallah başınız sağ olsun *(cevap:* ***dostlar saġ olsun*** *- dostlar sağ olsun)*.

emirçik: **~ ḳuşu** *(zooloji)* Yalıçapkını *(bir kuş türü)*.

emire *(dişil hali)* **emir**.

emirname Emirname, yazılı buyruk.

emissar Gizli görevli, ajan, temsilci.

emissiya Emisyon *(Devletçe piyasaya para, pay senedi, tahvil çıkarma)*; **~ bankı** Emisyon bankası.

emiş (*ağızlarda* **imiş)** -miş; diyorlar (ki); **kelmeycek ~** Gelmeyecekmiş; diyorlar ki gelmeyecek; **toyu kuzde olacaḳ ~** Düğün sonbaharda olacakmış; diyorlar ki düğün sonbaharda olacak; **babası bazırgân eken ~** Babası tüccarmış.

Bana keçenlerde Toḫtar ayttı ki, şimdi caminiñ ayatına nikâḥ ḳıymaya toplanacaḳlar emiş, ḫaberiñ olsun! "Bana geçenlerde Tohtar dedi ki şimdi camide nikâh kıymakiçin toplanacaklarmış, haberin olsun!" -S. A. Özenbaşlı.

emiş-demiş Söylenti; rivayet; dedikodu; **~ler** Söylentiler; dedikodular; **~ge inanmaḳ** Söylentilere (dedikodulara) inanmak; **~ke uymaḳ** Söylentilere kulak vermek; **adamlar arasındaki ~ler** İnsanlar arasındaki dedikodular; **~ yursetmek** Söylentileri yaymak; **~ler dolaşa** Söylentiler dolaşıyor.

O adamlarnıñ ağızında yurgen çeşit emiş-demişlerni ḫatırladı. "O, insanların ağızlarında dolaşan çeşitli söylentileri hatırladı." -E. A. Osmanoğlu - 1.

emiş-emiş *(ağızlarda)* Rivayet; söylenti; krş. **emiş-demiş**.

emitsiya Duygu; his.

emiyet (-ti) Önem; değer; mana; **~i bar** Önemi var; **~i yoḳ** Önemi yok; **bunıñ ~i yoḳ** Bunun önemi yok; **~ bermemek** Öenm vermemek; **~ bermek** Önem vermek (bir şey ya da biri hakkında); **~ke lâyıḳ** Dikkate değer.

Ona kore, ḫalḳ bu işe birden inanmaz, emiyet vermez. "Bundan dolayı halk bu işe hemen inanmaz, ehemmiyet vermez." -H. Ş. Toktargazi.

emiyetli Önemli, hatırı sayılır.

- Seniñ içün belki oyledir. Lâkin menim içün emiyetli. "- Senin için belki öyledir. Ama benim için önemli." -U. Edemova - 2.

emiyetsiz Önemsiz.

Çoḳ söylene, butün vaḳıt emiyetsiz şeyler aḳḳında laf ete, kimer kunde oña bir ḳaç kere selâm bere, daima aşıḳıp yure. "Çok konuşuyor, devamlı gereksiz şeyler hakkında söz söylüyor, bazı günler ona birkaç kez selam veriyor, daima aceleyle yürüyor." -A. Osman - 2.

emiyetsizlik (-gi) Önemsizlik.

emizdirmek *(ettirgen)* **emmek**.

Midat ḳozularnı tuttırıp analarına emizdirip kordi. "Mithat kuzuları tutturup annelerinden emzirdi." -M. Ablalimov.

emizici Emziren kimse.

Niyar şimdi içimizde eñ ulu insan – bala emizici ana. "Niyar şimdi içimizde en ulu insan, çocuk emzirici ana." -U. Edemova - 1.

emizlik (-gi) Çekmen, vantuz *(çeşitli hayvanlarda beslenmeye, tutunmaya veya yer değiştirmeye yarayan organ)*.

emizmek Emzirmek; **balanı ~** Bebeği emzirmek.

Bir kun endekten bir bala sesi çıḳa, sarı eçki barıp şu balanı emize. "Bir gün hendekten bir çocuk sesi gelir, san keçi gidip o çocuğu emzirir." -Edige Destanı.

emme, **emüv** *(eylem adı)* **emmek**; Emme.

emmek Emmek; **ananıñ koksüni ~** Annenin göğsünü emmek; **ķozu anasını eme** Kuzu annesini emiyor; **bala emzikni eme** Çocuk emzim emiyor. ● **sulük kibi ~** Sülük gibi emmek.

Çoķ zamanlar emdin, ezdin / Gul kibi insanları, / Astın, kestin, acımadın, / Aķıttın al ķanları. "Uzun zaman emdin, ezdin / Gül gibi insanları, / Astın, kestin, acımadın, / Akıttın al kanları." – Y. Ş. Ali.

emniyet (-ti) İnanç; güven; krş. **işanç**; **~ini (***veya* **işançını) ķazanmaķ** Güvenini kazanmak.

emotsionallik (-gi) Duygululuk; hislilik; hassaslık.

emotsiyalı Duygulu; hisli; heyecanlı; hassas; **~ adam** Hassas bir insan.

empirik *(felsefe)* Ampirist, deneyci.

empirizm *(felsefe)* Ampirizm, deneycilik.

emre bk. **emire**.

emrenmek *(ağızlarda)* İmrenmek; gıpta etmek; bk. **suķlanmaķ**.

emrilmek *(ağızlarda)* Yıkılmak; çökmek; krş. **eşilmek**, **avdarılmaķ**.

Belki, o vaķıtta deñiz şapırmasa-kopürmese de, yar emrilir. "Belki o zaman deniz köpürmese bile, kaya dağılır." -A. Ş. Çongarlı.

emsal (misil *kelimesinin çoğul hali***)** 1. Akranlar; arkadaşlar. 2. Misal; örnek; emsal; **~ olmaķ** Örnek olmak; **~i olmaġan bir faķt** Eşi görülmemiş bir olay; **~i yoķ** Eşi (benzeri) yok.

emsalsiz Eşsiz; eşi görülmemiş; eşine rastlanmamış.

emşeri Hemşeri; krş. **semetdeş**.

emulsiya *(kimya)* Emülsiyon *(Normal şartlarda karışmayan iki veya daha fazla sayıda sıvının oluşturduğu karışım benzeri yapılarıdır)*.

emzik (-gi) 1. Emzik *(çocuklara verilen kauçuk meme)*; **balaġa ~ bermek** Çocuğa emzik vermek; **~ke ogretmek** Çocuğu emziğe alıştırmak. 2. *(ağızlarda)* İbik, emzik *(çaydanlık vb. kapların, suyu akıtmaya yarayan içi delik uzantısı)*; bk. **sümek**.

en (I) Genişlik; en; krş. **keñlik**; **ķumaçnıñ ~i** Kumaşın genişliği; **~ine ve boyuna** Enine boyuna; karış karış; **~ine** Enine, genişliğine; **~ini olçemek** Genişliğini ölçmek; **~inden biraz kesip almaķ kerek** Kumaşın genişliğini biraz kesip azaltmak lazım.

Aķiķaten, sarı ornekli ḫayıştan yapılıp da eni tar da olsa, uzunlığı uç çerik arşın ķadar olġan bu 'portfelni' korgen

soñ, Absettar arḳadaşınıñ sözüni tasdiḳ yolunen başını sallaġanı kibi, mende bir kereden madamdan şubelene tüştim. “Hakikaten sarı örnekli kayıştan yapılıp da eni dar da olsa, uzunluğu üç çeyrek arşın kadar olan bu çantayı gördükten sonra Absettar arkadaşın sözünü tasdik yolu ile başını sallayınca ben de hemen madamdan şüphelendim.” -C. Gafar.

en (II) Damga; dağ *(kızgın bir demirle vurulan damga)*; krş. **tamġa**; **tavra**.

enba Haberler; bk. **ḫaberler**.

enbiya *(dini)* Enbiya, peygamberler; **~ ve evliyalar** Peygamberler ve evliyalar.

endam 1. Endam; vücut; boy bos; krş. **boy**; **ḳıyafet**; **dülber** ~ Endamı yerinde; güzel bir vücut; **ḳamet**; **ḳad**; **tüzgün ~** Düzgün boy bos; **aḳay (*veya* erkek) ~ı** Erkek vücudu; **ḳadın (*veya* ḳısḳayaḳlı) ~ı** Kadın vücudu; **kesmentik ~** Bodur (ya da tıknaz) insan; **iri ~** İri vücut. 2. Duruş.

Guzel yosma goncen ile endamını / Er kun sever, oper edim saygılarman! “Güzel yosma goncan ile endamını / Her gün sever, öperdim saygıyla!” -N. Çelebicihan.

ende *(ağızlarda)* bk. **endi**.

endek (-gi) Hendek; krş. **or**; **arıḳ**.

Ḳızġın uruşlarnıñ birinde Yusuf bulunġan endekniñ yanaşasında snaryad patladı. “Hararetli çarpışmaların birinde Yusuf’un bulunduğu hendeğin yanında bomba patladı.” -A. Osman - 1.

endemik Endemik *(Genel olarak alanları belirli bir ülke veya bölgeye ait, yerel, ender ve çok ender bulunan tür)*.

enden *(konuşmada)* Bugünden itibaren, bu andan itibaren; **~ soñ kunler ḳısḳaracaḳ** Bu andan itibaren günler kısalır.

endese *(eski)* Hendese, geometri, uzam bilgisi.

Esap, tariḫ, endese, coġrafiya oġrendik. “Hesap, tarih, hendese, coğrafya öğrendik.” -N. Çelebicihan.

endeseviy *(eski)* Hendesi, geometrik(s)i.

endi (I) *(konuşmada)* Demin, az önce; yeni; krş. **yañ**; **yañıçıḳ**; **kuneş ~ (*veya* yañıçıḳ) doġdı** Güneş yeni doğdu; **~ dünyaġa kelken bala ḳıçırıp başladı** Yeni doğmuş bebek ağlamaya başladı; **ana-baba ocaġınıñ ḳadrini ~ bildim** Ana baba ocağının sıcaklığını daha yeni hissettim; **birileri meydanġa ~ ketken vaḳıtta, digerleri ~ ḳayta edi** Birileri meydana yeni giderlerken, diğerleri artık dönmektedirler.

Bosaġadan atlap, endi çıḳḳanı kibi, boran onıñ eteginden, şalından tartḳıçlap çekti, arıḳ uzun kevdesini

itekledi, salladı. “Merdivenden iner inmez, rüzgar onun eteğinden, şalından çekerek, zayıf uzun vücudunu itekledi, salladı.” -U. Edemova - 3.

endi (II) 1. Artık; krş. **artıḳ**; **~ kerekmey** Artık gerek yok; **~ turmaġa vaḳıt** Kalkma zamanı geldi artık. 2.: **~den soñ** Bundan böyle; bundan sonra; bu andan itibaren; **~gece** Şimdiye kadar.

Endi anañ da sana ḳurban olsun, balaçıġım! “Şimdi anan da sana kurban olsun, yavrum!” -S. A. Özenbaşlı.

endi-endi Daha yeni, henüz; **~ doġġan kuneşniñ şavlesi yuzüne ura edi** Yeni doğan güneşin ışınları yüzüne vuruyordu.

endigi: **~ seper** *(ağızlarda)* Bir dahaki sefer; bk. **kelecek (***veya* **başḳa) sefer**.

Endigi bazar kunü kene şu yerde beklerim men onı. “Önümüzdeki Pazar günü yine orada beklerim ben onu.” -A. Osman - 2.

endim *(ağızlarda)* Şimdi; bk. **endi**.

endirilgen *(fiil sıfatı)* İndirilmiş.

Yernazar arḳasına toḳmaḳ endirilgen adam kibi, başını elleri arasından zornen çıḳarıp ayaḳḳa turdı. “Yernazar arkasına tokmak indirilmiş adam gibi, başını ellerinin arasından zorla çıkarıp ayağa kalktı.” -Çerkez Ali - 1.

endirilme, **endirilüv** *(eylem adı)* **endirilmek**.

endirilmek İndirilmek.

endirilmemek *(olumsuz)* **endirilmek**.

endirim İndirim; krş. **tenzilât**.

endirme, **endirüv** *(eylem adı)* **endirmek**.

Sesleri yerine kore, mevḫumġa kore endirmege, mindirmege, sozmaġa, ḳısmaġa, edirmege, çevirmege alışmaḳ. “Sesleri yerine göre, mefhuma göre alçaltmaya, yükseltmeye, uzatmaya, kısaltmaya, edirmeye, çevirmeye alışmak.” -A. Hilmi.

endirmek 1. İndirmek. 2. Kısmak; azaltmak; **lampanı ~** Lambanın ışığını kısmak.

Başımnı aşaġı endirdim. “Başımı aşağıya indirdim.” -Z. Kurtnezir - 1.

endişe Endişe; kaygı; krş. **tasa**; **raatsızlıḳ**; **telâş**; **üzünti**; **~ etmek** Endişe etmek; kaygılanmak.

endişelenmek Endişelenmek.

endişeli Endişeli.

endişesiz Kaygısız, tasasız; gamsız; krş. **ġamsız**, **ḳasevetsiz**.

endişesizlik (-gi) Kaygısızlık; krş. **ġamsızlıḳ**; **emallıḳ**.

endogamiya Ancak bir kabile içinde evlenme.

endokrin İçsalgı bezleri(s)i; endokrinal; **~ bezler** *(tıp)* İçsalgı bezleri.

endokrinolog Endokrinolog.

endokrinologiya Endokrinoloji.

endoskop *(tıp)* Endoskop.

endoskopik Endoskopi(s)i.

endoskopiya *(tıp)* Endoskopi; içbakı.

enege *(ağızlarda)* Çerçeve; bk. **çerçive**; **ḳapı ~si** Kapı çerçevesi.

energetik (I) *(isim)* Enerji uzmanı.

energetik (II) *(sıfat)* Enerji(s)i.

energetika bk. **energiya ilimi**.

Zakir energetika teḫnikumına ġiyabiy oḳumaġa kirgeninen maşinasını bıraḳıp, onıñ brigadasına avuştı. "Zakir enerji mühendisliği teknik okuluna uzaktan okumak için girer girmez arabasını bırakıp onun ekibine kaydı." -U. Edemova - 1.

energiya Enerji; **~nen taminlev** Enerji teminatı; **~ ilimi** Enerji ilmi; **sıcaḳ ~sı** Termik enerji; **~ sisteması** Enerji tesisleri sistemi.

Energiya çoḳrağı merkezde olmaḳ kerek. "Enerji kaynağı merkezde olmalı." -U. Edemova - 1.

enfes 1. Enfes; çok güzel. 2. Hoş.

engana *(ağızlarda)* bk. **dudu**.

engarmonik *(müzik)* Harmonik olmayan müzik.

engarmonizm *(müzik)* Harmonik olmayan müzik eseri icra etme.

enge *(Baydar ağzında)* Yenge; bk. **dudu**.

engeana *(ağızlarda)* Amcanın eşi, yenge.

engene *(ağızlarda)* Çerçeve; bk. **çerçive**.

enger *(ağızlarda)* Eğer; bk. **eger**.

eni-boyu Genişlik ve uzunluk; **enini-boyunı olçemek** a) Genişliğini ve uzunluğunu ölçmek b) *(mecaz)* Enine boyuna düşünmek; **enine-boyuna şıpırmaḳ** Tüm vücudunu kırbaçlamak.

enici Alçalan.

enine-boyuna Enine boyuna; çok ince ayrıntıları ile; **~ çekmek** *(mecaz)* Çok ince ayrıntıları ile tartışmak (incelemek).

enine-ḳonuna: **~ aylana** Rahatça hareket ediyor.

eniş İniş; krş. **cap**; **yamaç**; **~ aşaġı** İniş aşağı (inişte aşağıya doğru), yokuş aşağı; bk. **eniş-aşaġı**; **~ yuḳarı** Yokuş yukarı; **ḳırnıñ ~i** Dağ yamacı; **yatıḳ ~** Hafif meyilli iniş; **tik ~** Dik iniş.

Dögüşe, dögüşe, aman, tüştim enişke, / Çoḳmarımnı batırdım altın-kümüşke. "Dögüşe dögüşe hemen indim aşağı /

Topuzumu batırdım altın gümüşe" - Köroğlu Destanı.

eniş-aşaa bk. **eniş-aşağı.**

eniş-aşağı İniş aşağı (inişte aşağıya doğru), yokuş aşağı.

enişli-ḳırlı Tepelerle kaplı olan; engebeli; **~ yerler** Engebeli bölgeler.

enişli-yoḳuşlı İnişli yokuşlu, inişli çıkışlı; çok çukurlu; **~ yol** İnişli çıkışlı yol.

Baş-Cadde, Baġçasaraynıñ bir başından ekinci başına ḳadar biraz yılan ḳavimsi, yatḳan bir yılan kibi, boydan-boy sozulıp yatḳandır ki, bu yılannıñ arḳası da tüz olmayıp, enişli-yoḳuşlı ve çuḳurlı çaḳırlıdır. "Baş-Cadde, Bahçesaray'ın bir ucundan diğer ucuna kadar, biraz yılan kavisimsi, yatan bir yılan gibi, boydan boya uzanarak yatmıştır ki, bu yılanın sırtı da düz olmayıp, inişli yokuşlu ve çakırlı çukurludur." -U. İpçi - 1.

enişte Enişte *(Annesinin kız kardeşinin kocası)*.

enkeymek *(ağızlarda)* Eğilmek; bk. **egilmek**.

enli Geniş; krş. **keñ**; **~ce** Daha geniş; genişçe.

enlik 1. Genişlik. 2. *(coğrafya)* Enlem; **sırt ~** Kuzey enlemi.

enme, **enüv** *(eylem adı)* **enmek**; İnme, iniş; **bayırdan ~** Bayırdan inme; **yengil ~** Kolay iniş; **kuç (***veya* **ḳıyın) ~** Zor iniş; **tez ~** Hızlı inme.

enmek İnmek; dalmak; krş. **tüşmek; suv tübüne ~ (***veya* **tüşmek)** Suyun dibine inmek (dalmak).

Sabaḥ serinliginiñ tesirile olmalı edi ki, Massandra nam maalede Yaltaya enmekte eken, Şadiyecik titremeler içinde uyandı. "Sabah serinliğinin tesiri ile olmalı ki, Massandra isimli mahalleden Yalta'ya inerken, Şadiyecik titreyerek uyandı." -A. S. Ayvazov - 1.

Aḳmambet sevinçnen iri taşlardan tutuna-tutuna enerken, ḳaranlıḳta ḳuvetli bir el onı tamam belinden ḳapḳaçlaġan edi. "Akmambet sevinçle iri taşlardan tutuna tutuna inerken, karanlıkta kuvvetli bir el onu tam belinden kapmıştı." -Cafer Seydamet.

ennen-ḫana *(ağızlarda)* Çabuk; hızlı; bk. **tez**; **çabik**; **~ kiyinip çıḳtı** Hızlıca giyinip çıktı.

ensizlemek *(ağızlarda)* Hırçınlanmak; nazlanmak (çocuk hakkında); bk. **arsızlamaḳ.**

entomolog Entomolog, böcek bilimci.

entomologiya Entomoloji, böcek bilimi.

entsefalit (-ti) *(tıp)* Ensefalit *(Beyinde yangı oluşmasından doğan hastalık)*.

entsiklopedik Ansiklopedik; ~ **luġat** Ansiklopedik sözlük.

entsiklopediya Ansiklopedi; **Ḳırımtatar ~sı** Kırımtatar ansiklopedisi.

O bir adiy adam degil, canlı entsiklopediya. "O sıradan bir adam değil, canlı ansiklopedi." -U. Edemova - 2.

entsiklopediyacı Ansiklopedik bilgi sahibi insan.

entuziast Şevkli insan; bir işe şevkle sarılan insan.

entuziazm Şevk; heyecan; **~nen (***veya* **şevḳnen) işlemek** Büyük bir istek ve heyecanla çalışmak.

eñ (I) En - *(başına geldiği sıfatların üstün derecede olduğunu gösteren kelime)*; **~ azdan** En az; en azından; **~ çoḳ** En çok; **~ evel** Her şeyden önce; ilk önce; **~ soñuna** En sonunda.

İnsan aḳılı tüşünip çıḳarġan eñ ḳudretli silâ seni yaḳıp kül etken. "İnsan aklının düşünüp ortaya çıkardığı en kudretli silah seni yakıp kül etmiş." -A. Osman - 2.

eñ (II) *(ağızlarda)* Genişlik; en; bk. **en**.

eñ-evelâ Her şeyden önce; ilk sırada; evvela; ilkin.

eñger *(ağızlarda)* Eğer; bk. **eger**.

eñgertim *(ağızlarda)* Eğer; bk. **eger**.

eñḳas Bile bile; bilerek; kasten; krş. **aselet**.

eñḳastan Kasten; bilerek ve isteyerek; krş. **aselet**, **maḫsus**.

Olar dersiñ yabaniy, eñḳastan tıştan ketirilip ḳoyulġan kibi kozge çarpa ediler. "Onlar sanki yabancı, kasten dışarıdan getirilmiş gibi göze çarpıyordu." -İ. Paşi.

eñli Geniş; iki katlı (kumaş hakkında).

eñse 1. Ense; **~sinen urılmaḳ** Ensesiyle bir yere çarpmak; **~sini ḳaşımaḳ** Ensesini kaşımak; **ḳalpaġını ~sine çekmek** Şapkasını ensesine çekmek. 2. Başın arka kısmı. 3.: **~ kemigi** *(anatomi)* Ense kemiği; artkafa kemiği; **~ çuḳurı** *(anatomi)* Ense çukuru. ● **sen onı ~ çuḳurıñnı korgende korersin** *(deyim)* Kulağının arkasını görürse bunun yüzünü de görür.

Arslannıñ yuregi ep sıḳıla, eñsesinden ağır bir yuk basıp turġan kibi ezile, ozüni ḳayerge ḳoyacağını, ne işleycegini bilmey tarsıḳa edi. "Arslan'ın yüreği hep sıkılıyor, ensesinden ağır bir yük basıp duruyormuş gibi eziliyor, kendini nereye koyacağını, ne yapacağını bilmeyerek daralıyordu." -A. Osman - 2.

ep (I) Hep; sürekli olarak; hala; **yaġmur ~ yaġa** Yağmur hala yağıyor; **o ~ inley** O

hala inliyor; **sürgünlikte ḳalġanlar ~ ḳaytmaḳnı tüşüne** Sürgün yerlerinde kalanlar hep geri dönüşünü düşünürler.

İşte, bütün ḳış boyu oturġanda-turġanda, kozümin ogünde ep şu keçmiş omürimiz dolaşa. "İşte bütün kış boyunca otururken, kalkarken, gözümün önünde hep bu geçmiş günlerimiz dolaşıyor." -A. Hilmi.

ep (II) *(ağızlarda)* Çare; çıkar yol, çözüm yolu; bk. **çare**; **~ini tapmaḳ** Çözüm bulmak, çıkar yolu bulmak, çare bulmak; **~in tapḳan et aşar** *(ağızlarda; atasözü)* Kelimesi kelimesine: Çözüm yolunu bulabilen, et yer.

ep (III) *(ağızlarda)* Her; bk. **er**; **~ turli** *(ağızlarda)* Her türlü; çeşitli; bk. **er türlü**.

Asan mirza bu sözlerine ep duḫovniyleri ve dvoryanları kendisine minnetdar buyurdılar, kendi tarafımdan çoḳ alla razı olsun derim. "Hasan mirza bu sözleriyle bütün ruhanîleri ve asilzadeleri kendine minnettar yaptı, kendi adıma Allah razı olsun derim." -H. Ş. Toktargazi.

epbir Hepsi bir; **oña ~** Onun için her şey aynıdır; **~ ḳaytıp kelecek** Nasıl olsa geri gelecek.

epçil *(ağızlarda)* Becerikli; mahir; usta; bk. **çevik**.

epi (I) Hepsi; bütün; krş. **butüni**; **cemisi**; **cumlesi**; **obası**; **~miz** Hepimiz; **~ñiz** Hepiniz; **~si** Hepsi; **~sine** Hepsine; **~mizge** Hepimize; **~ñizge** Hepinize; **~mizniñ** Hepimizin; **~ñizniñ** Hepinizin; **~sileriniñ** Hepsilerin; **~si olıp sepette ḳaç yımırta bar?** Sepette toplam kaç yumurta var?; **~miz aġa-ḳardaş kibimiz** Hepimiz kardeş gibiyiz.

Eger olarnıñ istegen şeyini padişa verse yazıḳ olacaḳ, epimiz gunaḫkâr olacaḳmız. "Eğer onların istedikleri şeyleri padişah verirse yazık olacak, hepimiz günahkâr olacağız." -H. Ş. Toktargazi.

epi (II) *(Hapshor ağzında)* Ekmek; bk. **otmek**.

epice bk. **eppeyi(ce)**.

epidemiolog Epidemiyoloji uzmanı *(Salgın hastalık uzmanı)*.

epidemiologiya *(tıp)* Epidemiyoloji *(salgın hastalıkları konu alan hekimlik dalı)*.

epidemiya Epidemi, salgın hastalık.

Çoban şaşmalaġan, epidemiya olmaġaydı, dep abdıraġan, idarege ḫaber etken. "Çoban şaşırmış, salgın olmasın diye idareye haber etti." -E. Umerov - 2.

epiderma Epiderm, üst deri.

epidiaskop Epidiyaskop *(Kitap resimlerini, fotoğraf kâğıdı üzerindeki resimleri ışıklandırarak doğrudan doğruya veya yansıtma yoluyla, aynı zamanda büyüterek beyaz bir yüzeyde görüntü sağlayan öğretim aygıtı)*; **derste ~ ḳullana edik** Derste epidiyaskop kullanıyorduk.

epigraf Epigraf, yazıt.

epigrafika Epigrafi, yazıt bilimi.

epigramma Epigram *(Her türlü konuda yapılmış kısa manzume)*.

epik Epik(s)i *(Destana özgü, destanla ilgili, destansı)*; **~ eserler** Epik eserler.

epikurcı Epikürcü.

epikureizm Epikürcülük.

epilepsiya Epilepsi, sara hastalığı.

epileptik (I) *(isim)* Epilepsili; saralı.

epileptik (II) *(sıfat)* Epilepsi(s)i; sara(s)i.

epilog Epilog *(Yazınsal bir yapıtın sonuç bölümü, olayın bir sonuca ulaştığı bölüm, sondeyiş)*.

episi-episi bk. **epsi-epsi**.

epistolyar Mektup tarzında.

epitafiya Mezar kitabesi; bk. **baş taş yazısı**.

epiteliy *(anatomi)* Epitelyum *(Tek ya da çok gözeden oluşan, vücudun bütün iç ve dış yüzeylerini kaplayan doku)*.

epitet *(şiirsel)* Sıfat.

epitsentr Episantr, deprem ortası.

epkin *(ağızlarda)* 1. Becerikli; hünerli; çevik; **~nen** Ustalıkla, beceriklilikle. 2. Cingöz, uyanık, kurnaz. 3. Atılım, çoşkun.

Guya, epkin sportçını añdırġan, dülber, saġlam kevdesini Asan aġadan gizlemekte edi. “Sânki, çevik sporcuyu andıran, muntazam, sağlam gövdesini Asan Ağa’dan gizlemekteydi.” -U. Edemova - 2.

epkinli bk. **epkin**.

epkinlik *(ağızlarda)* 1. Coşkunluk; çeviklik. 2. Uyanıklık, cingözlük, kurnazlık; **~nen** Kurnazlıkla.

Emin oña ḳulaḳ asmadı, evge kirdi, epkinliknen merdivenlerden töpege koterildi. “Emin ona kulak asmadı, eve girdi, coşkunlukla merdivenlerden yukarıya çıktı.” -U. Edemova - 1.

eplemek *(ağızlarda)* Becermek; başarmak; bk. **becermek**.

epli *(ağızlarda)* Becerikli; maharetli; bk. **çevik**.

epopeya *(edebiyat)* Epope, destan.

eppeyi Epey, oldukça, hayli, epeyi, epeyce; krş. **bayağı**; **ḫayli**; ~ **keç** Oldukça geç; ~ **ḳısḳa** Oldukça kısa; ~ **ḳuvetli** Oldukça kuvvetli; ~ **vaḳıt keçti** Epey zaman geçti; ~ **vaḳıt yoḳ edi** Oldukça uzun süre yoktu; **~ce uzaḳ** Epeyce uzak; **borcımnı ondan ḳaytarıp alġance ~ vaḳıt oña ḳatnadım** Verdiğim borcu geri alıncaya dek ona uzun süre boyunca gitmek zorunda kaldım.

Buyük Ayuv ozüniñ yalı boyu eppeyi yol yurip yorulġanını ve yorġunlıḳtan ḳuruġan boġazını slatmaḳ istegen. "Yalı boyunca epey yol alarak yorulduğunu fark eden Büyük Ayı, yorgunluktan kuruyan boğazını ıslatmak istemiş." - Ayuvdağ Efsanesi.

eppice *(ağızlarda)* Oldukça; epey; hayli; ~ **bezdi** Epey bıktı.

epsi *(ağızlarda)* Hepsi; bütün; bk. **episi**; **butüni**; ~ **keçer** Hepsi geçer; ~ **yalan (kerçek)** Her şey yalan (gerçek); **~ni bilem** a) Her şeyi biliyorum; b) (onların) Hepsini tanıyorum.

Koy içindeki tereklerniñ aman-aman epsi kesilgen. "Köyün içindeki ağaçların hemen hepsi kesilmiş." -E. A. Osmanoğlu - 1.

epsi-epsi Üstelik, ayrıca; bir de; ~ **o da kelmedi** Üstelik o da gelmedi; ~ **sigar da içkensiñ** Üstelik sigara da içtin.

er (I) Her; ~ **kun** Her gün; ~ **kes** Herkes; bk. **erkes**; ~ **kim** Her kimse; ~ **vaḳıt (***veya* **zaman)** Her zaman; ~ **kesiñkinden yaḫşı** Herkesinkinden daha iyi; ~ **yerde** Her yerde; ~ **ne ḳadar** Her ne kadar; ~ **bir** Her bir; **ekim ~ bir adamnı ayrı-ayrı baḳtı** Doktor her bir hastayı ayrı ayrı muayene etti; ~ **biri** Her biri; **olarnıñ ~ biri yaḫşı muteḫassıs edi** Onların her biri iyi bir uzmandı; ~ **sefer** Her seferinde; ~ **kunlik (***veya* **kunki)** Her günkü, günlük; ~ **eki taraf** Her iki taraf; ~ **insan** Her insan; ~ **an** Her an; ~ **türlü**, ~ **çeşit** Her türlü; ~ **daim** Her daim, her zaman, daima; ~ **angi** Herhangi; ~ **alda** Herhalde; ~ **ne al ise** Her neyse; ~ **şeyden evel (***veya* **ogüne)** Her şeyden önce; ~ **şeyniñ bir vaḳtı (***veya* **zamanı) bar** Her şeyin bir zamanı var; ~ **vaḳıttaki (***veya* **zamandaki) kibi** Her zamanki gibi; ~ **eki adamnıñ biri ḫasta edi** İki insandan biri hastaydı; ~ **kun lülâ kebapnı ḳaydan alayım men sana?** Her gün lüle kebabını sana nereden alayım?; ~ **eki adamnıñ biri ḫasta** Her iki kişiden biri hasta. ● ~ **çiçekniñ ozüniñ ḳoḳusı**, **tüsü**, **şekli bar** *(atasözü)* Her çiçeğin kendi kokusu, rengi, şekli vardır; ~ **dertke deva** *(deyim)* Her derde deva; ~ **ḳoy oz bacağından asılır** *(atasözü)* Her koyun kendi bacağından asılır; ~ **şeyniñ yañısı**, **dostnıñ eskisi yaḫşıdır**

(atasözü) Her şeyin yenisi, dostun eskisi makbuldür; **~ yoḳuşnıñ bir enişi**, **er enişniñ bir yoḳuşı bar** *(atasözü)* Her yokuşun inişi, her inişin bir yokuşu vardır; **~ saḳallıġa babam deme** *(deyim)* Her sakallıyı deden sanma.

Er keşte bir eyecan olmaḳ da er vaḳıttaki allardan. "Herkesin heyecanlı olması da her zamanki durumlardandır." -C. Gafar.

er (II) 1. Koca; krş. **aḳay**; **ḳoca**; **refik**. 2. Erkek, adam; krş. **erkek**; **aḳay**. 3. Erkek (cinsiyet hakkında). ● **~ muçe** *(botanik)* Ercik *(çiçek tozu üreten ve on tanesi çeşitli şekillerde birleşerek erkek organı meydana getiren çiçek kısmı)*.

Erin ise, seni yanġız taşlap keter bir uyge, / Cılamaḳtan vaḳtın bolmaz ḳaramaġa bir şeyge. "Kocan ise seni yalnız bırakıp gider bir eve, / Ağlamaktan vaktin olmaz bakmaya bir şeye." -M. Nuzet - 1.

era *(ağızlarda)* Ara; bk. **ara**; **"Yeşil yapraḳ ~sında ḳırmızı gul goncesi"** *(Kırım-Tatar halk şarkısından)* "Yeşil yaprak arasında kırmızı gül goncası".

eraret bk. **araret**.

erbap (-bı) Erbap *(bir işten anlayan, bir işi iyi yapan kimse)*; **sanat ~ı** Sanat adamı, sanatçı; sanat erbabı; sanatkar.

Basıḳ yurt balasından devlet erbabı derecesine koterildiñiz. "Hafif yurt çocuğundan devlet erbabı derecesine yükseldiniz." -Çerkez Ali - 1.

ercay: **~ melevşe** *(botanik)* Hercai menekşe.

erecep, **recep** Recep *(Ay takviminin yedinci ayı)*.

erek Uzak; krş. **uzaḳ**; **~ke** Uzakta.

eren Eren; ermiş, evliya; krş. **aziz**; **evliya**; **~ler** Masallarda ve destanlarda iyi insanların yardımcıları ve hamileri.

Aygidi tatar yaşları, oḳumaylar! / Erenlerge eş bolıp yol ḳuvmaylar. "Hey gidi Tatar gençleri, okumuyorlar! / Erenlere eş olup yola devam etmiyorlar." -N. Çelebicihan.

erende (I) Rende, mutfak rendesi; **~den çıḳarmaḳ** Rendelemek.

erende (II) Rende *(marangozların kullandığı alet)*; **~ yonġası** Rende yongası.

erendelemek (I) Rendelemek.

Ḳarttan biraz avlaḳta yaḫşı erendelengen uzun-uzun aġaçlar kuneş nurunda daa da temiz, beyaz olıp korüneler. "İhtiyardan biraz uzakta iyi rendelenmiş uzun uzun ağaçlar güneş ışığında daha da temiz, beyaz olarak görünüyorlar." -U. Edemova - 1.

erendelemek (II) Traşlamak.

eren-evliya Evliyalar; **~lar kibi kelip yetişti** Eren evliyalar gibi gelip yetişti.

ereze *(ağızlarda)* Söğe, söke, söve; **pencere (ḳapı) ~si** Pencere (kapı) söveleri.

erġuvan 1. *(botanik)* Erguvan; *Cercis siliquastrum*. 2. Erguvan rengi. 3. *(ağızlarda)* Leylak; bk. **erılġan**.

erġuvaniy Erguvani, eflatunla kırmızı arası renk; ~ **balıḳçil** *(zooloji)* Erguvani balıkçıl.

erılġan *(botanik)* Leylak; ~ **tüs** Leylaki, leylak rengi; **beyaz (***veya* **aḳ) ~** Beyaz leylak; **~ guldestesi** Leylak demeti; **~ ḳoḳusı** Leylak kokusu.

Gul baḫçada erılġan / Aḳam oña tarılġan / Tarılsa da tarılġan / İnce belge sarılgan. "Gül bahçede erguvan / Ağam ona darılmış / Darılsa da darılmış / İnce bele sarılmış." -Halk Yırı.

Erılġan çalılarını onıñ ḳartbabası, bu koyge kelgen yılı oturtḳan edi. "Dedesi leylak ağaçlarını bu köye geldiği yıl dikmişti." -E. A. Osmanoğlu - 1.

erif 1. Delikanlı; oğlan; krş **yigit**. 2. Herif, adam; **o nasıl ~ şu?** Bu nasıl adam?

Aytılġan yerden yıraḳ, şu erif bana bir duşmanlıḳ etmesin?! "Söylenen yerden ırak, bu rdam bana düşmanlık yapmasın!" -S. A. Özenbaşlı.

erik *(botanik)* Erik; krş. **alça**; **~ ḳurusı** Erik kurusu; **kiyik ~** *(botanik)* Kiraz eriği; **~ cıymaḳ** Erik toplamak; **~ bereketi** Erik bereketi; **ḳuru ~** Kuru erik; **izabella ~** Erken yetişen erik türü; **rinġalot ~** İtalyan eriği; **ḳara ~** Kara erik.

Şimdi onıñ şegirtleri alma, armut, erik, şeftali ve ḳaysıdan er senen bol bereket alalar. "Şimdi onun talebeleri elma, armut, erik, şeftali ve kayısıdan her yıl bol bol ürün alıyor." -Z. Kurtnezir - 1.

eriklik (-gi) Eriklik, erik bahçesi.

erikmek Uzun süre hareketsiz olmak.

erin *(Kodeks Kumanikus; ağızlarda)* Dudak; krş. **dudaḳ**; **leb**.

erinçek *(ağızlarda)* Tembel; bk. **tenbel**; **~niñ (***veya* **ḳazaḳnıñ) yarını bitmez** *(atasözü)* Tembel olan sürekli yarından bahseder.

erinmek Tembellik yapmak, üşenmek; krş. **tenbellik yapmaḳ**.

–İsteseñiz, mende aḳiḳiy çay bar. Ama suvım bitken eken, azbarġa çıḳmaġa erinip otura edim... "– İsterseniz, bende gerçek çay var. Ama avluya çıkmaya üşeniyordum..." -E. Umerov - 1.

eriş Söz dinlemez; itaatsiz; inatçı; krş. **çaya**; **pek ~ bala** Haylaz çocuk; **~ balanıñ biri** İnatçı çocuğun teki; **~ adam** İnatçı bir insan; **"Keriçniñ yolu yoḳuş da eniş, çalbaş bora pek yaman eriş"** *(Kırım-Tatar halk şarkısından)* "Keriç yolu yokuşlu inişli, akbaşlı deve çok inatçı".

Kerçniñ yolları eñiş, / Çalbaş bora pek yaman eriş. "Kerç'in yolları iniş aşağı, / Kır saçlı Bora çok inatçı." -Halk Yırı.

erişleşmek Birbirine oyun oynamak; birbirine şaka yapmak.

erişmek 1. Yaramazlık yapmak; söz dinlememek; haylazlık etmek; krş. **çayalanmaḳ**. 2. bk. **eriştirmek**. 3. *(ağızlarda)* Tartışmak; bk. **davalaşmaḳ**.

Oña ḳızlarnıñ ozleri, kursdaşları erişse, ağızını açmay, mıyığınıñ astından kulümsirep ala edi. "Ona kızların kendileri, kursdaşları tartışsa, ağzını açmıyor, bıyığının altından gülümseyip geçiştiriyordu." -U. Edemova - 2.

eriştirme Tanıtım, fragman; **~ler** Tanıtımlar.

eriştirmek Sataşmak; takılmak; kızdırmak; musallat olmak.

Mektepte bir arsız bala, Ne ḳızara ne utana, Bir kun oġa 'tatar' dedi, Eriştirdi, eriştirdi! "Mektepte bir arsız çocuk, Na kızarıyor, ne utanıyor, - Bir gün ona 'Tatar' dedi, Kızdırdı kızdırdı!" -M. Niyazi.

eriştirmemek *(olumsuz)* **eriştirmek**.

eritrotsit (-ti) Eritrosit, alyuvar.

eriv bk. **erüv**.

erkân (I) Kadro; terkip; krş. **terkip**.

Teftiş komissiyasınıñ erkânıñda bulunġan Nusret darılacak oldı, lâkin tükâncı yigit ozüni sıḳmadı. "Teftiş komisyonunun kadrosunda bulunan 15 Nusret kızacak oldu, lâkin dükkancı delikanlı kendini sıkmadı." -U. Edemova - 2.

erkân (II) Erkan *(Bir topluluğun ileri gelenleri, büyükler, üstler)*.

erke Şımarık; şımartılmış; krş. **oppa**; **bunıñ kibi ~ dünyada yoḳ** Ondan daha şımarık kimse yoktur; **balanı ~ ostürmeycek ekensiñ** Çocuğu şımarık yetiştirmemek lazım.

Elvira korantada diyerlik, yalıñız ve erke ostü. "Elvira ailede değerli, tek ve şımarık büyüdü." -U. Edemova - 2.

erkeç (-çi) İki yaşındaki erkek keçi; erkeç; krş. **teke**.

erkeçora *(ağızlarda)* Şımarık; bk. **erke**.

erkek 1. Erkek; adam; krş. **er**; **aḳay**; **~ (adam, kişi)** Erkek kişi; erkek. 2.

Hayvanların dişiyi dölleyecek cinsten olanı; **~ (***veya* **ḳaz)** Erkek kaz.

Şu ḳarşıdaki dağda eki tilki / Biri erkek, biri dişi. "Şu karşıdaki dağda iki tilki / Biri erkek, biri dişi." -Tezaytuv.

erkeklik (-gi) Erkeklik, erkekçe davranış, yiğitlik, mertlik; krş. **erlik**; **aḳaylıḳ**.

erkeksıman *(ağızlarda)* Mert; cesur; yiğit.

erkelemek Şımartmak; **balanı ~** Çocuğu şımartmak.

Oñğanlıḳ başınnıñ ustüne ḳonaraḳ, / Vaḳtında seni de erkelep asradı. "Saadet başının üstüne konarak, / Zamanında seni de şımartarak yetiştirdi." -Y. Temirkaya - 1.

Sanki dersin onsız insan oksüz ose, / O erkeley, başın sıypay ana kibi, / Onsız dersin baar beñzey nursuz kuzge,/ O kuçlüdir, o ḳaviydir, ḳaya kibi. "Sanki dersin onsuz insan öksüz büyür, / O, şımartır, başını okşar bir anne gibi, / Onsuz dersin bahar benzer nursuz güze, / O güçlüdür, o kavidir, kaya gibi." -L. Süleyman.

erkelenmek Şımarmak; yaramazlık yapmak.

Nusret oñı şimdi, babasına erkelengen kiçkene, şaylı ḳızçıḳḳa beñzetti. "Nusret onu şimdi, babasına şımaran küçük, sevimli kızcığa benzetti." -U. Edemova - 2.

erkeletmek *(ettirgen)* **erkelemek**.

–Ana, balağa muḳayt oluñız, yaḫşımı? Pek erkeletmeñiz onı. "– Ana çocuğa dikkat ediniz iyi mi? Çok şımartmayın onu." -E. Umerov - 2.

erkes 1. Herkes; her insan. 2. Hepsi; bütün; **~ler** *(ağızlarda)* Bütün.

Ayşe tatay yımırtalarını er keşke teklif ete, erkeske yalvara, lâkin kimse ḳulaḳ asmay. "Ayşe abla, yumurtaları herkese teklif ediyor, herkese yalvarıyor, fakat kimse kulak asmıyor." -U. İpçi - 1.

erkin Özgür; serbest; hür; krş. **azat**, **serbest**.

Ebet, erkin çölge çıḳsam da, cananımnıñ aḫ-u zar etip turdığı yerlerge barıp yetsem!.. "Evet, hür çöle çıksam da, cananımın ah ü zâr ettiği yerlere ulaşsam." -O. Akçokraklı - 1.

erkine Özgürce, özgür bir biçimde.

erkinlik (-gi) Hürriyet; erkinlik; serbestlik; özgürlük; krş. **uriyet**; **azatlıḳ**; **serbestlik**.

Bu baḳışta ve yılmayuvda eminlik, erkinlik, memnunlik sezilmekte. "Bu bakışta ve gülümsemede bir eminlik, bir serbestlik, bir memnunluk sezilmekte." -A. Osman - 1.

erlen *(zooloji)* Gelincik; **Sibir ~i** Sibirya gelinciği; *Mustela sibirica*.

erlerce(sine) Mertçe; erkekçe; yiğitçe.

erlik (-gi) Mertlik; erkeklik; cesaret; bk. **erkeklik**; **aḳaylıḳ**; **batırlıḳ**; **~ satmaḳ** Cesaret göstermek.

Ḳartbabay ise, son erlik babalıḳ kuçüni toplap Yaşar duduġa doġru yonele. "Dede ise son erkeklik, babalık gücünü toplayıp Yaşar Dudu'ya yöneliyor." -A. Odabaş.

ermaġan Armağan; **~ okumaḳ** Duayı ücret almadan okumak.

ermek bk. **irmek**.

ermeni Ermeni; **~ ḳızı (***veya* **apayı)** Ermeni kadın.

Keskin ḳaşlı, esmeri, tıknaz bir ermeni ḳızınıñ betine baḳıp şaşıp tura. "Keskin kaşlı, esmerce, kısa boylu bir Ermeni kızının yüzüne şaşkın şaşkın bakıp duruyor." -A. Hilmi.

Ermenistan Ermenistan.

erotika Erotik.

erotizm Erotizm.

ertaraflama Her bakımdan; her taraftan; her yönden; etraflıca; enine boyuna.

erte Erken; **~ (keç) turmaḳ** Erken (geç) kalkmak. ● **~ turġan ḳısmetli ola** *(atasözü)* Erken kalkan kısmetli olur; **~ doġıp (***veya* **turıp) keç ḳalġan (soyu)** *(deyim)* Erken doğdu (ya da kalktı), ama geç kalıyor (sürekli geç kalan insanlar hakkında denir).

Şöyle aytalar ki, daa pek erte zamanlarda memleketni ḫanlar idare etkenler. "Derler ki, daha çok eski zamanlarda memleketi hanlar idare etmişler." -Köroğlu Destanı.

ertegi Folklor; folklor ürünü.

ertegici Folklorcu.

erte-keç Er geç; erken ya da geç; eninde sonunda; **~ o ḳaytır** Er geç geri döner; **epimiz tırışsaḳ**, **inşalla**, **~ niyetimizge irişirmiz** Hepimiz çaba gösterirsek, er geç muradımıza eririz, inşallah.

Ebet de, dalġalar toḳtamay, yarġa urula berseler, erte-keç yarnı butünley yıḳarlar. "Elbette dalgalar durmadan kayaya vurmaya devam ederse, eninde sonunda, bu kayayı tamamen yıkarlar." -A. Ş. Çongarlı.

erteki Erken gelen (başlayan, yetişen); **~ler** *(konuşmada)* Erken yetişen meyve türleri; **eñ ~si** En erken olan.

erten Yarın; bk. **yarın**; **~ge** *(ağızlarda)* Yarına; bk. **yarınġa**.

Deñizlerden sırlar alġan dalġalar / Erten aḳşam eteklerin operler. "Denizlerden sırlar alan dalgalar / Yarın akşam eteklerini öperler." -M. Niyazi.

ertengi *(ağızlarda)* Sabahki (sabah olan, sabah yapılan).

ertenmen *(ağızlarda)* Erkenden; sabahın erken saatinde; sabahın koründe; bk. **saba erte**.

ertesi Ertesi; **~ kunü (***veya* **ertesine)** Ertesi gün; krş. **ekinci kunü**.

Ertesi kuni epimizge bir biçimde urbalar kestirdi, yañı-yañı guzel kâġıtlı kitaplar berdi. "Ertesi günü hepimize aynı biçimde elbiseler kestirdi, yeni yeni, güzel kâğıtlı kitaplar verdi." -N. Çelebicihan.

ertesi-keçi: **yaḫşılıḳ yapmaḳnıñ ~ yoḳ** İyilik yapmak için hiçbir zaman geç değildir; **oḳumaḳnıñ ~ yoḳ** Okumak için hiçbir zaman geç değildir.

erte-yarıḳ 1. Erken. 2. Karanlık basmadan, ortalık kararmadan; krş. **kun yarıġınen**; **~ barıp çıḳmaḳ kerek** Karanlık basmadan varmak lazım.

Bugun de işke erte-yarık kelgen. Şimdi, bugunden itibaren, yañı unerler kosterip başlar. "Bugün de işe günün geç vaktinde gelmiş. Artık, bugünden itibaren, yeni hünerler göstermeye başlar." -U. Edemova - 2.

erüv *(ağızlarda)* Hürriyet; özgürlük; bk. **azatlıḳ**; **serbestlik**; **urriyet**; **erkinlik**; **~ine ḳaruv etmek (***veya* **ḳaytmaḳ)** Özgürlük ruhunu güçlendirmek.

Yureginde ot barmı, tütüniñ çıḳa, / Erüvin yoḳmı ken kokte, ne canını sıḳa? "Yüreğinde ateş var mı, dumanın çıkıyor, / Hürriyetin yok mu geniş gökte, ne canını sıkıyor?" -Ş. Bektore - 1.

erüvsiremek *(ağızlarda)* Kendini özgür hissetmek.

eryuḳarı *(ağızlarda)* Yokuş yukarı; bk. **or yuḳarı**.

erzaḳ Yiyecek; iaşe; erzak; krş. **azıḳ**; **aşayt**; **emek**; **yeyecek**; **nimet**, **taam**.

Bir kun partizanlarġa arabanen erzaḳ alıp kelgende, nemseler bunı duyıp ḳalalar. "Bir gün partizanlara arabası ile erzak götürürken, Almanlar bunu fark ederler." -T. Halilov.

Erzurum Erzurum (şehir).

es (I) 1. Bilinç; şuur; krş. **şuur**; **esini coymaḳ** Şuurunu kaybetmek; bayılmak; krş. **bayılmaḳ**; **başına esini ketirmek** *(mecaz)* Kendine getirmek. 2. Akıl; zeka; krş. **aḳıl**; **zein**; **zeki**; **o esini başına topladı** O, aklını başına topladı; akıllandı; **esiñni topla (***veya* **esiñni başına topla!)** Kendine gel! *(aklını başına topla; anlamında bir uyarma sözü)*. ● **esini almaḳ** *(mecaz)* Çok yorulmak; **esi ketmek** *(mecaz)* Yorulmak; halsiz düşmek.

- *Nusret, şimdi sizni Nadire korse esini coyar! - dedi onıñ kulağına*. "- Nusret, şimdi sizi Nadire görse şuurunu kaybeder! - dedi onun kulağına." -U. Edemova - 2.

es (II) Hafız; bellek; krş. **ẖatıra**; **afıza**; **aḳıl**; **zein**; **esinde turmaḳ** Aklında tutmak; krş. **aḳlında tutmaḳ**; **esinden çıḳarmaḳ** Unutmak; aklından çıkarmak; krş. **unutmaḳ**; **aḳlından çıḳarmaḳ**; **eske tüşürmek** Hatırlatmak; bk. **aḳlına tüşürmek**.

es (III) *(ağızlarda)* Pirinç *(Bakıra çinko katılarak elde edilen sarı renkte bir alaşım)*; krş. **ces**.

esabat (-tı) Hesap; **~ etmek** Hesap vermek.

Otur da, esabat ber oña. Men sendaylarnı çoḳtan korgenim! "Otur da hesap ver ona. Ben senin gibileri çok görmüşüm!" -E. Umerov - 1.

esabatlıḳ (-ġı) Hesap verme; defter tutma.

esalet *(ağızlarda)* Bile bile; bilerek; kasten; bk. **aselet**.

esamaḳ *(ağızlarda)* 1. Yasama yapmak, kanun koymak; bk. **yasamaḳ**. 2. Yapılmış (kanun hakkında); **~ ḳanun** Yürürlükteki kanun.

esame: **~ ḳâġıtı** *(tarihi)* Askerlere (piyadelere) künyeleri ve ulufe dereceleri yazılı olarak verilen kâğıt. ● **~sini oḳumay** *(mecaz)* Onu görmezlikten geliyor; ona hiç bakmıyor; **~den pilâv** *(mecaz)* Herze, saçma.

Vaḳiadan soñ kimse bizim esamemizni oḳumadı. "Olaydan sonra kimse bizi tanımadı." -Z. Kurtnezir - 1.

esap (-bı) 1. Hesap *(matematiksel işlem)*; **~ dersi** Aritmetik dersi; **~ kitabı** Aritmetik eğitim kitabı; **~ vazifesi** Aritmetik problemi; **parmaḳ ~ı** Parmak hesabı; **~ etmek** Hesaplamak, hesap etmek, saymak; **~ cedveli** Hesap cetveli. 2. Hesap *(bankadaki işlemlerin yapılabilmesi için kişi, kurum ve kuruluşlar adına düzenlenen çizelge)*; **~ bermek** a) Hesap yapmak. b) Hesap vermek; **~ḳa almaḳ** Hesaba katmak; **~ına kore** Hesabına göre; tahminine göre; **onıñ esabına** Onun hesabına; **aḳçanıñ esabını bilmek** Hesabını bilmek; boş yere para harcamamak, tutumlu davranmak.

Şu esapḳa kore, bizge 80-100 verst ḳadar cayav yurmek kerek. "Bu hesaba göre, bizim 80-100 verst kadar yayan yürümemiz gerekiyor." -A. Hilmi.

esapkâr Tutumlu.

esapkârlıḳ (-ġı) Tutumluluk; idare etmesini bilme; tasarruf.

esap-kitap (-bı) Hesap kitap; muhasebe.

esaplama, **esaplav** *(eylem adı)* **esaplamaḳ**; Hesaplama.

esaplamaḳ 1. Hesaplamak. 2. Saymak.

Er kes, sekizer kümüşten satılsa ne ḳadar para alacağını esaplap yurdi. "Herkes, sekizer gümüşten satılırsa ne kadar para alacağını hesaplıyordu." -Çerkez Ali - 2.

esaplamamaḳ *(olumsuz)* **esaplamaḳ**.

esaplanmaḳ Hesaplanmak; sayılmak.

Deycegim, biz yaş ekende raḳı içmek guna esaplana edi. "Diyeceğim, biz gençken rakı içmek günah sayılıyordu." -A. Osman - 1.

esaplanmamaḳ *(olumsuz)* **esaplanmaḳ**.

esaplaşma, **esaplaşuv** *(eylem adı)* **esaplaşmaḳ**.

Onıñle esaplaşuv vaḳıtı keldi, etmişleri içün cevap tutmaḳ borçlı… "Onunla hesaplaşma zamanı geldi, yaptıkları için cevap vermek zorunda." -E. Umerov - 2.

esaplaşmaḳ 1. Ödeşmek (hesap hakkında); krş. **odeşmek**. 2. Ödeşmek (kişi hakkında).

O, ḳartnen esaplaştı da, ḳarpızını koterip soḳaḳ boyu ketti. "O, ihtiyarla hesaplaştı ve karpuzu alıp sokak boyunca gitti." -İ. Abduraman - 1.

esaplaşmamaḳ *(olumsuz)* **esaplaşmaḳ**.

esaplatmaḳ *(ettirgen)* **esaplamaḳ**.

esaplatmamaḳ *(olumsuz)* **esaplatmaḳ**.

esaplı Hesaplı; belli miktarda.

esapsız Hesapsız; sayısız; sonsuz.

Onıñ nazarında kokteki ay er vaḳıttakinden yarıḳ nur saça, esapsız yıldızlar da er seferkisinden ziyade parılday ediler. "Onun gözünde gökteki ay her zamankinden daha fazla ışık saçıyor, sayısız yıldızlar da her zamankinden daha fazla parlıyordular." -M. Ablalimov.

esaret (-ti) Tutsaklık, esaret.

Şimdi siziñ esaretiñiz altındam, istegeniñiz kadar çalıştırıñız… "Şimdi sizin emriniz altındayım, istediğiniz kadar çalıştırın..." -U. Edemova - 2.

esas 1. Temel; esas; krş. **temel**; **negiz**. 2. Ana; asıl; **~ ḳanun** Anayasa.

Toplaşuvda esas kun tertibi baḳılġan soñ, Nikitanıñ lafı çıḳtı. "Toplantıda gündemde bulunan maddeler incelendikten sonra, Nikita konusu konuşuldu." -Çerkez Ali - 2.

esasçı Kurucu.

esasen Esasen; genel olarak.

O mında esasen cenk yıllarında yaşadı desem olacak. "O burada esasen savaş

yıllarında yaşadı desem olur.” -U. Edemova - 2.

esasında (I) Esası üzerinde; **plan ~** Plan esası üzerinde; **onıñ ~** Buna dayanarak; **oz ~** Temelinde.

Olar yıllar devamında boyle insaniyetlik ḳanunlar esasında yaşap kelgenler. “Onlar yıllar boyunca böyle insani kanunların esasına göre yaşamışlar.” -Çerkez Ali - 2.

esasında (II) En çok; başlıca (olarak); çoğu hallerde; **otryad, ~ yaşlardan şekillengen edi** Ekip, çoğunlukla gençlerden oluşuyordu.

esaslamaḳ Kanıtlar getirmek; delillerle teyit etmek.

esaslanmaḳ Delillerle ispatlanmış olmak; **buna esaslanıp (***veya* **esaslanaraḳ)** Buna istinaden.

Niyar oz duyġularını ne ḳadar gizli tutmaġa tırışsa da, Saniye apteniñ şubeleri ep esaslanmaḳta edi. “Niyar kendi duygularını ne kadar gizli tutmaya çalışsa da Saniye ablanın şüpheleri hep ispatlanmakta idi.” -U. Edemova - 1.

esassız Esassız; temelsiz; asılsız; köksüz.

Şimdi mında aytılġan sözleriñ pek çoḳu esassız. “Şimdi burada konuşulan sözlerin pek çoğu temelsiz.” -U. Edemova - 2.

esassızlıḳ (-ğı) Asılsızlık; temelsizlik; krş. **temelsizlik**.

esbap (-bı) **(***çoğul şekli* **sebep)** 1. Esbap; sebepler; nedenler. 2. Aletler; araç-gereçler; bk. **aletler**.

ese *(ağızlarda)* Meğer; bk. **ise**.

esen-aman Sağ salim; bk. **aman-esen**.

– Balañız esen-aman ḳaytsın dep bir dua et, balaçığım... “– Çocuğunuz sağ salim dönsün, diye bir dua et yavrum...” -Z. Kurtnezir - 1.

eser 1. Eser; ürün; yapıt; **edebiy ~ler** Edebî eserler; **saylama ~ler** Seçilmiş eserler. 2. İz; işaret; **yorġunlıḳtan ~ ḳalmadı** Yorgunluktan eser kalmadı; **bu yerde suvnıñ ~i (***veya* **suvdan eser) bile yoḳ** Burada sudan eser bile yok; **ẖastalıḳnıñ ~i bile ḳalmadı** Hastalıktan eser bile kalmadı. 3. *(tıp)* Belirti, gösterge (hastalık hakkında); **grippniñ ~i** Gribin komplikasyonları; **ẖastalıḳnıñ ~i (***konuşmada* **ẖastalıḳtan ~) ḳaldı** Hastalık komplikasyonlara yol açtı; **ẖastalıḳ ~siz (***veya* **~ ḳaldırmayıp) keçti** Hastalık komplikasyonsuz geçti.

Sanat eseri aḳḳında saatlernen aytmaḳ mumkün, lâkin bundan o yaẖşı da olmaz, yaman da olmaz. “Sanat eseri hakkında saatlerce konuşmak mümkün, lâkin bundan iyi de olmaz, kötü de olmaz.” -A. Osman - 2.

Butün dünyağa nam bergen iblisniñ azamatlı ibadetḫanelerinden eser bile ḳalmağan. “Bütün dünyada nam kazanmış olan iblisin azametli ibadethanelerinden eser bile kalmamış.” -Ayuvdağ Efsanesi.

esersiz 1. Eseri olmayan. 2. İzsiz. 3. Komplikasyonsuz, belirti (hastalık hakkında); **gripp ~ keçti** Grip komplikasyonsuz geçti.

esırıḳ *(ağılarda)* Sarhoş, ayyaş; bk. **sarḫoş**.

esinti Esinti; nefha; **yel ~si** Hafif rüzgar esintisi.

esir Tutsak; esir; **~ tüşmek** Esir düşmek; tutsak olmak.

Olar esir tutḳan, ozlerine tabi olğanlarnı savıp suvurğanlar, alay baylıḳlarını cıyğan, yaraşıḳ saraylarda yaşağanlar. “Onların esirleri varmış, kendilerine tâbi olanları sömürürlermiş, bütün zenginlikleri içinde toplayan çok muhteşem saraylarda yaşarlarmış.” -Köroğlu Destanı.

esire-tesire: **~sin aytıp añlattım** *(ağızlarda)* Ona her şeyi ayrıntılı bir şekilde anlattım.

esirik *(ağızlarda)* Sarhoş; bk. **sarḫoş**.

esirlik (-gi) Esaret; krş. **esaret**.

eskadra Filo, skadron; **~ mina taşıyıcı(sı)** Destroyer, muhrip, tanksavar.

eskadrilya Skadron, filo.

Bizim eskadrilyada meni elâk oldı belley ekenler. “Bizim filo da beni öldü zannediyorlarmış.” -E. A. Osmanoğlu - 1.

eskadron Bölük, süvari bölüğü.

Bu şamar Celilniñ eki ayda frontḳa ketmesine sebep boldu. Onı tatar eskadronlarından da ayırıp Sibir Kazaklarından bir polknuñ içine salğan ediler. “Bu tokat Celil’in iki ay cepheye gitmesine sebep oldu. Onu Tatar bölüklerinden de ayırıp Sibir hristiyanlarından bir tümenin içine koymuşlardı.” -B. Çobanzade - 2.

eskalator Yürüyen merdiven.

Ama bu eskalatorniñ yanında arekette bulunğan diger eskalatorda ise adam tolı. “Ama bu yürüyen merdivenin yanında bulunan hareket halindeki diğer yürüyen merdiven ise insan dolu.” -E. Umerov - 1.

eskemçek 1. *(botanik)* Akasya; **beyaz ~** Beyaz akasya; **~niñ urluḳları** Akasyanın tohumları; **~ aprelde açа (*veya* çiçek açа)** Akasya, Nisan ayında çiçek açıyor; **~niñ çiçekleri yaḫşı (*veya* ḫoş) ḳoḳuy** Akasyanın çiçekleri güzel kokuyor. 2. *(eski)* Badıç; bk. **ḳın**.

eskence 1. Mengene, kıskaç; krş. **mengene**. 2. Üzüm mengenesi.

Bizim cıyġan töküntilerniñ bir ḳısımı eskencelerge bekmez ḳaynatmaġa, bir ḳısımı ise, kertip yemiş ḳurutmaġa keter edi. "Bizim topladığımız döküntülerin bir kısmı mengenelere pekmez kaynatmaya, bir kısmı ise, ikiye bölerek meyve kurutmaya gidiyordu." -Çerkez Ali - 2.

eski (I) 1. Eski (çeşitli anlamlarda); **~ şeer** Eski şehir; **~ ad** Eski adı (köyün, şehrin vs.); **ḳoyniñ ~ adı Ḳuvuş edi** Köyün eski adı Kuvuştu; **~ moda** Eski moda; **~ dost** Eski dost; **~ vaḳıtlardan berli** Eski zamanlardan beri; **~ zamanlar** Eski zamanlar; **~ adetler** Eski adetler; **~ alına ketirmek** Eski haline getirmek. 2.: **~ ağaç** *(botanik)* Eğrelti otu.

Eski dost duşman olmaz. "Eski dost düşman olmaz." -Atalar Sözü.

Eski taşlar, basamaḳlar, minareler / Tilge kirşe aytırlarmı derlerini? "Eski taşlar, basamaklar, minareler / Dile gelse söylerler mi dertlerini?" -Y. Kandım - 1.

eski (II) Kundak (bezi); **bala ~si** Bebek kundağı.

eskicesine Eskiden olduğu gibi; adet üzerine.

Eskicesine de, yañıcasına da evlenmek vaḳıtıñ kelip yetti ve keçip de keteyatır. "Geçmişe göre de, yeniye göre de artık evlenme vaktin geldi ve hatta geçmek üzere." -A. Osman - 1.

eskici Eskici *(Her türlü eski eşya alım satımıyla uğraşan kimse)*.

eskiden Eskiden (beri); ezelden beri; krş. **evel-ezelden**; **ḳadimden**; **~ ḳalġan adet** Eskiden kalan adet.

Eskiden bu dünya boylece döner, / Lezeti yatmaḳta bulma be yaḫu! "Eskiden bu dünya böylece döner, / Lezzeti yatmakta bulma beyahu!" -A. Kadrizade.

eskilik Rivayet; efsane; krş. **rivayet**.

eski-püskü *(konuşmada)* Eski püskü; krş. **cartı-curtı**.

eskirgen (*ağızlarda* **eskirmiş)** Eskimiş, eski püskü; **~ adet** Eskimiş adet; **~ sözler** Eskimiş sözler.

Stantsiya ḫadiminiñ evinde eskirgen urba, ya da başḳa şey olsa, aman Şarmannı ḫatırlay. "İstasyon çalışanı evlerinde eskimiş elbise ya da başka bir şey olursa, hemen Şarman'ı hatırlıyor." -A. Osman - 1.

eskirmegen *(olumsuz)* **eskirgen**.

eskirmek Yıpratmak; **bu kostüm endi eskirdi** Bu kıyafet artık yıpranmış.

Endi çantası da eskirdi, ona keregi yoḳ, maña bereler... “Artık çantası da eskidi, ona ihtiyacı yok, bana verirler...” -E. A. Osmanoğlu - 2.

eskirmemek *(olumsuz)* **eskirmek**.

eskirmiş *(ağızlarda)* bk. **eskirgen**.

eskirtmek *(ettirgen)* **eskirmek**.

eskirtmemek *(olumsuz)* **eskirtmek**.

eskiz bk. **taslaḳ**.

eskort (-tı) Takip, eskort; **~ etmek** Takip etmek.

eslemek (I) Fark etmek, dikkat etmek; **eslep baḳ!** Dikkatle bak!

Sonra mumeyyizlerden biri bunı esley. “Sonra mümeyyizlerden biri bunu farkediyor.” -A. Hilmi.

eslemek (II) 1. Hatırlamak; bk. **ẖatırlamaḳ**. 2. Dinlemek; bk. **(söz) diñlemek**.

eslememek *(olumsuz)* **eslemek**.

eslenmek Yaşlanmak; yaşı ilerlemek, ihtiyarlamak; **kormegenimden berli bayaġı eslengen** Görmeyeli çok yaşlanmış.

İnsan eslengen sayın omürge olġan baḳışı da biraz başḳaca ola. “İnsanın yaşı ilerledikçe hayata olan bakışı biraz farklı oluyor.” -İ. Paşi.

eslenmemek *(olumsuz)* **eslenmek**.

esletme *(eylem adı)* **esletmek**; Hatırlatma; uyarma.

esletmek *(ağızlarda)* Hatırlatmak; krş. **ẖatırlatmaḳ**.

esli Yaşlı; **~ adam** Yaşlı insan.

Bu sırada aġlay esli bir kişi, / Mollanıñ da oña baḳmaḳ ep işi. “Bu sırada ağlıyor aklı başında biri, / Mollanın da ona bakmak bütün işi.” -M. Nuzet - 1.

esli-başlı Yaşlı başlı; **~ adam** Yaşlı başlı adam.

Men esli-başlı adamlardan eşitip ḳalġan bu sözler ustünde tüşünem. “Ben yaşlı başlı adamlardan işittiğim bu sözler üstünde düşünüyorum.” -E. Alimov.

esmek Esmek; krş. **ufürmek**.

Bina içinde suvuḳ ruzgâr ese, indir taşı kibi ẖalḳımnı eze, eze, eze... “Binanın içinde soğuk rüzgâr esiyor, indir taşı gibi halkımı eziyor, eziyor, eziyor...” -Ş. Selim - 1.

esmeri Esmer; **~ yuzlü** Esmer yüzlü; **esmeri guzel menim sevgilim** Esmer güzel benim sevgilim.

İnce ḳırmızı dudaḳları, düz burunı, esmeri beti turġan sayın şırnıḳlaşmaḳta edi. “İnce kırmızı dudakları, düz burnu, esmerce yüzü, vakit geçtikçe şirinleşiyordu.” -Cemil Seydamet - 1.

esminets Destroyer, muhrip, tanksavar.

esna Esna; zaman; vakit; bir işin yapıldığı an, sıra; krş. **vaḳıt**; **maal**; **mulet**, **zaman**; **bu ~da** Bu esnada; bu sırada; **iş ~sında** İş esnasında.

Bu esnada kendisi kibi bir sefalet refiḳasınıñ da aynı işle keldigini kordi. “Bu esnada kendisi gibi bir sefalet arkadaşının da aynı iş için geldiğini gördü.” -A. S. Ayvazov - 1.

esnaf 1. El sanatı, zanaat; krş. **zenaat**; **uner**. 2. Zanaatçı, zanaatkar; esnaf; **~ işleri** El sanatları mamulleri.

Onlarnıñ içinde şergit ve ḳalfası bulunġanları pek siyrektir, çunki esnaf oz keçinmesini zorġa çıḳarır ve onıñ işlep çıḳarġan malı Baġçasaraydan çoḳ uzaḳ kitemez. “Onların içinde çırak ve kalfası bulunan çok azdır, çünkü esnaf kendi geçimini zor karşılar ve onun çalışarak ürettiği mal, Bahçesaray'dan çok uzağa gidemez.” -U. İpçi - 1.

esnafçı bk. **esnaf**.

esnafçılıḳ bk. **esnaflıḳ**.

esnaflıḳ (-ġı) Esnaflık; **~ yapmaḳ** Esnaf olmak; zanaatçılık yapmak; herhangi bir zanaatla uğraşmak.

esnas Süreç, işlem; krş. **mavam**; **okuv ~ı** Eğitim süreci.

esneme, **esnev** *(eylem adı)* **esnemek**.

Esnevi oña ḳışnıñ ilki kunlerinde olġan vaḳianı ẖatırlattı... “Esnemesi ona kışın ilk günlerinde olan olayı hatırlattı...” -İ. Abduraman - 1.

esnemek Esnemek; **onıñ uyḳusı kelse ya da pek boldursa**, **esnep başlay** O, uykusu gelince veya çok yorulunca, esnemeye başlıyor; **o bütün aḳşam esnep oturdı** O bütün akşam esneyip durdu; **o esnegende aġzı oyle açıla edi ki, tap ufaḳ tilçigi körüne edi** O esneyince ağzı o kadar açılıyordu ki, küçük dili görünüyordu.

Eki elimni eki tarafḳa uzatıp, kerildim, aġızımnı açıp esnep aldım. “İki elimi iki yana açarak gerildim. Ağzımı açıp esnedim.” -Z. Kurtnezir - 1.

esnetmek *(ettirgen)* **esnemek**; Esnetmek *(esnemesine sebep olmak)*.

esrar Esrar, gizem, sırlar; krş. **sırlar**; **~ perdesini açmaḳ** Esrar perdesini açmak; **devlet ~ı** Devlet sırrı; **askeriy ~** Ordu gizemi

esrarlı Esrarlı, gizemli; **~ aytmaḳ** Gizemli konuşmak.

Bu ḳorḳu içinde oñı nasıldır esrarlı ḳuvet ep Azamat betke çekmekte. “Bu korku içinde onu esrarlı (bir) kuvvet hep Azamat tarafına çekmekte.” -A. Osman - 2.

esrek bk. **esırıḳ**.

esre-mesre: **esresini-mesremini aytamay** Ayrıntıları söyleyemiyor; **toyga esresi-mesresi - episi keldi** Düğüne osu busu hepsi geldi.

esrik, **esırıḳ** *(ağılarda)* Sarhoş, ayyaş; bk. **sarḫoş**.

essentsiya Esans.

estafeta Bayrak yarışı.

Baba-dedelerimiz, olsun çoban, olsun alim, estafetanı olarġa ḳaldırıp ketecek. "Baba dedelerimiz olsun, çoban olsun, alim bayrak yarışını onlara bırakıp gidecek." -Çerkez Ali - 1.

estakada Üstgeçit, köprü.

estamp Baskı resim.

Ḫatiriñizdemi, evimizde Çarli Çaplinniñ estampı asuvlı tura edi. "Aklınızda mı, evimizde Çarli Çaplin'in resmi asılı duruyordu." -E. Umerov - 1.

estek-kostek: **~ etmek** Estek köstek etmek; oyalamak, yersiz bahaneler bulmak, işten kaçınmak; yan çizmek.

estet (-ti) Estet *(Güzel duyusu olan, güzelden anlayan ve güzeli en yüce değer sayan, sanatsal beğenisi çok gelişmiş kimse)*.

estetik Estetik; güzel duyu; **~ duyġular** Estetik duygular.

O insannıñ tışḳı korünişini türlendire, estetik duyġu uyandıra. "O insanın dış görünüşünü değiştiriyor, estetik duygu uyandırıyor." -Çerkez Ali - 1.

estetika bk. **bediyat**.

estetizm Estetikçilik *(Sanatı, bütün gerçeklik ve yarar kaygılarından sıyrılarak yalnızca güzellik, duyarlık olarak gören öğreti)*.

estrada Sahne.

Şamrat doġru estrada yanına bardı, orkestr başına yigirmi beşlikni uzattı. "Şamrat doğru sahne yanına gitti, orkestra şefine yirmi beşliği uzattı." -E. Umerov - 2.

es-us, **esi-usu** *(konuşmada)*: **esini-usunı almaḳ** Çok yormak; **~ ketmek** Çok yorulmak.

eş (I) *(anatomi)* Eş *(Dölütle dölyatağını birbirine birleştiren, doğum sırasında çocuktan sonra çıkan zar)*; **~ taşlav (***veya* **taşlama)** Çocuk düşürme.

eş (II) 1. Ortak, partner; **oyuncılar eşlerinen sanaġa çıḳtı** Oyuncular partnerleriyle sahneye çıktı. 2. Eş *(karı kocadan her biri)*; **~ olmaḳ** Evlenmek; **o ḳız oña ~ degil** O kız onun karısı değil.

Aygidi tatar yaşları, oḳumaylar! / Erenlerge eş bolıp yol ḳuvmaylar. "Hey gidi Tatar gençleri, okumuyorlar! /

Erenlere eş olup yola devam etmiyorlar.” -N. Çelebicihan.

eşderẖa *(ağızlarda)* Ejderha; bk. **ajdaġa.**

eşdeş (-şi) Benzeri; benzer.

eş-dost bk. **dost-eş.**

eşeçik (-gi) *(küçültme)* Küçük eşek.

eşek (-gi) 1. a) *(zooloji)* Eşek; **~ balası** Sıpa, eşek yavrusu; **~niñ ḳulaḳları uzun ola** Eşeğin kulakları uzun olur; **~ke oturmaḳ** Eşeğe binmek; **~ ağır yuklerni taşıy** Eşekler ağır yükleri yaşıyabilir. b) (halk dili) ahmak; alık 2. *(müzik)* Keman köprüsü. 3.: **~ arı** Eşek arısı. 4.: **uzun ~** Uzun eşek; birdirbir (çocuk oyunu). ● **~ başlı** Ahmak, budala, sersem; **at çalışa, ~ aşay** At çalışır, eşek yer; **~niñ yanında at tursa, eşekleşe eken** Eşeğin yanında at dursa, eşekleşir; **alçaḳ ~ni minmek ḳolay** Kısa boylu eşeğe binmek kolaydır; **~niñ yukü ya odun, ya suv** Eşeğin yükü ya odun ya su.

Eşek aḳsırġanda, onıñ burunuñdan altın töküle başlay. “Eşek aksırdığında burnundan altın dökülmeye başlar.” - Turna Babay Masalı.

eşekçe(sine) Saçma, aptalca.

eşeklenmek Aptalca davranmak, saçmalamak.

eşeklenmemek *(olumsuz)* **eşeklenmek.**

eşekleşmek Eşek gibi olmak.

eşeklik (-gi) Aptallık, budalalık; **~ etmek** Aptallık yapmak.

eşelon Kademe.

eşelon-eşelon Kademeli kademeli.

eşġal *(ağızlarda)* Belâ, sorun, dert; bk. **belâ.**

eşi-beñzeri: **~ olmaġan** Emsalsiz, eşi benzeri olmayan.

eşi-emsali bk. **eşi-beñzeri.**

eşik *(ağızlarda)* 1. Eşik; krş. **bosaġa.** 2. Kapı; bk. **ḳapı.**

Develer dellâl ekende, / Sen beşikte ekende, / Men eşikte ekende, / Ḳazlar torġay ekende. “Develer tellâlken, / Sen beşikteyken, / Ben eşikteyken, / Kazlar tarla kuşuyken.” -Kozukurpeç Destanı.

eşileyim-eşileyim: **~ dep tura** Yıkılmak üzere; yıkılmasına ramak kaldı; neredeyse yıkılacak.

eşilmek Devrilmek; yıkılmak; dökülmek; krş. **emrilmek; avdarılmaḳ.**

Mından bir ḳaç yıl evelsi ḳartanaynıñ basıḳ, topraḳ damlı eski evciginiñ dım divarları aşagıdan eşilip başladı. “Bu anlatılanlardan bir kaç yıl önce, ninenin basık, toprak damlı eski evinin nemli duvarları aşağıdan dağılmaya başlamıştı.” -U. Edemova - 3.

eşilmemek *(olumsuz)* **eşilmek**.

eşinmek: **tavuḳ eşine** Tavuk eşiniyor.

eşite-eşite: **~ bir olmaḳ** Dinlemek.

eşitilir-eşitilmez Duyulur duyulmaz; **~ aytmaḳ** Düşük sesle konuşmak.

Emin ve Zemnureni uyantmamaḳ maḳsadınen, eşitilir-eşitilmez sesnen: – Men ketem, raatsızlanma! –dedim. "Emin ve Zemnure'yi uyandırmamak için kısık sesle: – Ben gidiyorum, rahatsızlanma! – dedim." -Z. Kurtnezir - 1.

eşitilmek Duyulmak; işitilmek; **uzaḳtan çalġı sesi eşitile** Uzaktan çalgı sesi işitiliyor.

Aradan on beş - yigirmi yıl keçken soñ, duşmanlar arasında namlı bir batır yetişkeni eşitile. "Aradan on beş yirmi yıl geçtikten sonra, düşmanlar arasında namlı bir yiğidin yetiştiği işitilir." - Çorabatır Destanı.

eşitilmemek *(olumsuz)* **eşitilmek**.

eşitme, **eşitüv** *(eylem adı)* **eşitmek**; İşitme; **~ muçeleri** İşitme organları; **~ keskinligi** İşitme keskinliği.

Riḫsiyevniñ olecegi aḳılında, lâkin, imdat ḳıdırıp kelgen adamından boyle sözlerni eşitüvni iç de aḳılına ketirmegen edi. "Rihsiyev'in öleceği aklına gelmişti ama yardım isteyen adamın bu sözlerini duyacağı aklına gelmemişti." -Z. Kurtnezir - 1.

eşitmek 1. İşitmek, duymak; **yaḫşı ~** İyi işitmek; **aġır ~** Ağır işitmek; **eşittiñ mi?** Duydun mu?; **eşitmege eşittik, lâkin kormedik** Duyduk ama görmedik. 2. *(ağızlarda)* Dinlemek; bk. **diñlemek**. ● **laf ~** *(mecaz)* Laf işitmek, paylanmak; azarlanmak.

Yeḫuda Biḫim corġası ile keter eken, çıplaḳ ḳaya uzerine urulġan keskin bir ayaḳ davuşı eşitti ve şu anda ḳarşısında tozlar koterilgenini kordi. "Yahudi Bihim atı ile giderken, çıplak kayanın üstüne vurulan keskin bir ayak sesi işitti ve o anda kar- şısında tozların kalktığını gördü." -O. Akçokraklı - 1.

eşitmekçe Dedikodu, söylenti, kulaktan dolma; **men onı ~ bilem** Ben onu kulaktan dolma tanıyorum.

Eşitmekçe ise, bu şeerniñ tarifini yaḫşı bilem. "Duyduğum kadarıyla, bu şehri iyi biliyorum." -U. Edemova - 2.

eşitmemek *(olumsuz)* **eşitmek**; **eşitmedim, bilmeyim** Duymadım, bilmiyorum.

Aḳmambetniñ aġır hastalıḳ kunlerinde bu sesni az eşitmegendir! "Akmambet'in ağır hastalık günlerinde bu sesi az işitmemiştir!" -Cafer Seydamet.

eşitmemezlik: **~ke urmaḳ** Duymamazlığa gelmek.

eşittirüv: **~ radio** Radyo yayını.

eşken *(tıp)* Döküntü; krş. **tökme**; **~ tökti** Döküntü oluştu.

eşkin Eşkin *(Atın bir tür hızlı yürüyüşü)*; **~ at** Eşkin yürüyüşü seven at.

eşḳ 1. Dikkat; **~(ıñ)nen dinle** Dikkatle dinle. 2. Sevgi; aşk; bk. **aşḳ**; **iş ~ı** İş sevgisi. ● **~ olsun!** Aşk olsun!; **~ olsun balaġa** Aferin! aşk olsun! *(bir davranışın, bir tutumun çok beğenildiğini bildiren söz)*; krş. **maşalla**; **aferin**; **evalla**; **vatan ~ına** Vatan için; vatan hayrına; **~ıñızġa!** Sizin için! sizin yararınıza!

Kozlerinde yanıp turġan eşḳ birden söndi. "Gözlerinde yanıp duran aşk birden söndü." -A. Osman - 2.

eşlik (-gi) Eşlik, refakat, eskort; krş. **refaḳat**; **~ginde olmaḳ** Eşlik etmek (birine).

eşmakiy *(ağızlarda)* Şımarık, inatçı, söz dinlemez; bk. **eriş**.

eşmek Kırmak, yıkmak, parçalamak; **eski arannı ~** Eski ahırı yıkmak.

Dağdan sel kelgen kunü Süvade fermada edi. Sel ferma binasınıñ yarısını eşti. "Dağdan sel geldiği gün Süvade çiftlikteydi. Sel çiftlik binasının yarısını yıktı." -A. Osman - 2.

eşpiy *(ağızlarda)* Kıskanç; bk. **paḫıl**.

eşşedu-billâ Tanrı'ya, söz veriyorum, yemin ederim; krş. **valla(i)-billâ(i)**.

eştirmek *(ettirgen)* **eşmek**.

eştirmemek *(olumsuz)* **eştirmek**.

eştmek *(ağızlarda)* bk. **eşitmek**.

eşya Eşya, nesne, şey, madde; **koşede obanen ~ tura edi** Köşede yığınla eşya duruyordu.

Kolḫoznıñ avtomaşina garajı, yem ve çeşit aletler, eşyalar saḳlanġan ambar, episi bir azbarda ediler. "Çiftliğin araba garajı, yem ve çeşitli aletleri, eşyaların saklandığı ambarı hepsi aynı avludaydılar." -M. Ablalimov.

eşyaviy Maddi, somut; **~ delil (***veya* **isbat)** Somut kanıt; maddi delil.

et 1. Et; **tuvar ~i** Dana eti; **ḳoy ~i** Koyun eti; **tavuḳ ~i** Tavuk eti; **ḳaz ~i** Kaz eti; **domuz ~i** Domuz eti; **bir lop ~** Bir löp et; **çiy** ~ Çiğ et; ~ **pişirmek** Et pişirmek; ~ **doġramaḳ** Et doğramak; **ḳavurılġan ~** Kavrulmuş et; ~ **çekmek** Et tartmak; **at ~i** At eti; **pişmiş** ~ Pişmiş et; **bir kesek ~** Bir parça et; ~ **ḳavurmaḳ** Et kavurmak; ~ **suvu** Et suyu; **tuzlı** ~ Tuzlama sığır eti; tuzlu et; **~ni parçalamaḳ** Eti parçalamak; **ḳasap ~ni**

kutük ustünde parçalay Kasap eti kütüğün üstünde parçalıyor; **~niñ ķara yeri** Etin kara yeri; ~ **satın almaķ** Et almak; ~ **aşamaķ** Et yemek; **o vegetarian, et aşamay** O vejeteryandır, et yemez. 2. Meyvelerde çekirdekle deri arasındaki bölüm. ● ~ **bağlamaķ** Et bağlamak, yara kapanmak; **~inden tüşmek** *(mecaz)* Zayıflamak.

Kotek etten oter, söz süyekten. "Dayak ette etkilidir, söz kemikte." -Atalar Sözü.

Etin de oz kolunen kavura, savutlarġa toldura, ķavurmasın yasay, ayrı saķlay edi. "Etini de kendi eliyle kavurur, sahanlara doldurur, kavurmasını yapar, ayrıca saklardı." -M. Kurti.

etalon Standart, model, kalıp.

etan *(kimya)* Etan.

etap *(spor)* Etap, devre, aşama.

etap-etap Adım adım.

etaplı Etaplı, aşamalı; **~ tarzda** Adım adım; aşamalı aşamalı.

etaplılıķ (-ğı) Aşamalılık.

etçi *(konuşmada)* Kasap; bk. **ķasap**.

etek (-gi) 1. Etek (giysinin alt kenarı); **kelinniñ ~leri yerge tiye edi** Gelinin etekleri yere değiyordu; **anter ~i** Elbisenin eteği. 2. Etek *(dağ, tepe, yığın vb. yamaçlı şeylerin alt bölümü)*; **Çatırdaġ ~i** Çatırdağ eteği. 3. Bir nehrin aşağı bölgesi. ● **bir ~ para** *(mecaz)* Bir sürü para.

Yelti ananıñ kiygeni sırmalı etek. / Kuḫarġa yurdi anayım, aşadı kotek. "Yelti ananın giydiği sırmalı etek, / Ahçılık yaptı anacığım yedi dayak." -Çın.

Butün yeşiller otrâdı Çatır Dağ eteklerinden Ķazanlı koyü yanındaki dağlara avuşķan. Bütün yeşiller grubu, Çatır Dağ eteklerinden Kazanlı köyü yanındaki dağlara geçmişlerdi." -Cemil Seydamet - 1.

etekli Etekli.

Marianna ustüne burme belli, uzun etekli, butün koküsi ve gerdanını ķapatķan ķızıl tüste yun anterini kiygen. "Marianna üzerine büzgülü belli, uzun etekli, bütün göğsünü ve gerdanını kapatan kızıl renkte yün elbisesini giymiş." -Çerkez Ali - 1.

eteklik (-gi) Eteklik kumaş.

eteksiz Eteksiz.

etik (I) (-gi) *(Kodeks Kumanikus)* Ayakkabı; bk. **papuç**.

Mamasali akanıñ 'çıķarma' degenine baķmadan, Midat etiklerini çıķarıp, içeri kirdi. "Mehmetsalih ağanın 'çıkarma' demesine aldırmadan, Mithat

ayakkabılarını çıkarıp içeri girdi.” -M. Ablalimov.

etik (II) Ahlaki, etik.

etika Ahlâk.

Sebebi medeniyetsiz, etikasız, estetikasız, sert eken. “Sebebi kültürsüz, ahlaksız, estetik olmayan, kaba biriymiş.” -U. Edemova - 2.

etikçi *(Kodeks Kumanikus)* Ayakkabıcı; krş. **ayaḳḳapçı**.

etiket Görgü, terbiye.

etiketka Etiket; **~nı yapıştırmaḳ** Etiketini yapıştırmak.

etil *(kimya)* Etil *(Organik bileşiklerin bileşimine giren karbon ve hidrojen atomları grubu)*; **~ spirt** Etil alkol.

etilen *(kimya)* Etilen *(Renksiz, az kokulu, yanıcı, 0,97 yoğunluğunda, karbon ve hidrojen bileşiği bir gaz)*.

etimolog *(dil bilimi)* Etimoloji uzmanı.

etimologiya *(dil bilimi)* Etimoloji.

etken 1. Yapmak. 2.: **nedir seniñ ~iñ?** Ne yapıyorsun?; **~iñ yaḫşı degil** Yaptığın iyi değil; **bu ~iñ yaḫşı degil** Bu yaptığın iyi değil.

Sen buyük ḫazine, baylıḳsın illerde / Adamdır ozüne ḳul etken ruḫunnı. “Sen büyük bir hazine, zenginliksin illerde / İnsandır kendine kul eden ruhunu.” -Y. Temirkaya - 1.

etki: *(ağızlarda)* **~si kelmiy** Onun arzusu yok; yapası yok.

etli 1. Etli *(içinde et bulunan)*; **~ şorba** Etli çorba; **~ aş** Etli yemek; **~ aş aşamaḳ** Etli yemek yemek. 2. *(mecaz)* Dolgun, kalın; **~ ḳavun** Etli kavun; **~ yuzüm** Etli üzüm.

Yavaş-yavaş bazar tınmağa, davuşlar, gurültiler kesilmege, semiz etli ḳasap tükânları ḳapatılmağa başladılar. “Yavaşa yavaş Pazar sakinleşmeye, sesler, gürültüler kesilmeye semiz etli kasap dükkânları kapanmaya başladı.” -U. İpçi - 1.

etme Heybe, taşıma çantası; bk. **eybe**.

etmegen *(olumsuz)* **etken**.

Baba ḳayttı, toḳtanız dep ḳol ḳattı / Balaları degeniñ etmegen soñ, / Açuvlandı töşekke tüşip yattı. “Baba döndü, durun diye elini kaldırdı, / Çocukları dediğini yapmayınca, / Sinirlendi, yatağa düşüp, yattı.” -A. Giraybay - 1.

etmek (I) Etmek; yapmak; kılmak; eylemek; krş. **yapmaḳ**; **yasamaḳ**; **ḳılmaḳ**; **eylemek**; **onı işke kâtip etip aldılar** Onu işe katip olarak aldılar; **ete bilmek** Edebilmek; **beyan ~** Beyan etmek, bildirmek, söylemek, anlatmak;

teşkil ~ Teşkil etmek; **teklif ~** Teklif etmek; **dua oḳup yaḫşı** ~ Hayırlar olsun diye dua okumak; **ne ete?** Ne ediyor?; **uçaḳnıñ suratı ne ete?** Uçağın sürati ne kadar?; **devam ~** Devam etmek; **teşkil** ~ Teşkil etmek.

Bir fidanday ḳız edim on yedide, / Babanızını ḳartbabañ bay dedi de, / Bir aftada em nişan, em toy etti. "Bir fidan gibi kızdım on yedide, / Babanızı büyükbabanız zengin dedi de, / Bir haftada hem nişan, hem düğün yaptı." -A. Giraybay - 1.

Balanı tapmaḳ bir kere kuç, Terbiye etmek biñ kere kuç. "Çocuk doğurmak bir kere güç, Terbiye etmek bin kere güç." -Atalar Sözü.

etmek (II) Ekmek; bk. **otmek**.

etmekli *(ağızlarda)* Çalışkan, hamarat; bk. **işkir**.

etmiş Suç; günah; **menim ne etmişim bar?** Benim ne suçum var? benim ne günahım var?

Ne etmişim bar edi de, bu alġa ḳaldım men? "Ne yaptım da bu duruma düştüm ben?" -E. Umerov - 2.

etne Büyü; büyücülük; sihirbazlık; sihir; krş. **ırım**; **~ etmek** Büyücülük yapmak.

etnik Etnik; **~ gruppa** Etnik grup.

etnograf Etnograf.

etnografik Etnografya(s)i; **~ ḫarita** Etnografik harita.

etnografiya Etnografya *(Kavimleri karşılaştırarak inceleyen, kültür oluşumlarını araştıran, kültür bilimi)*.

etraf 1. Etraf; çevre; dolay; ortalık; krş. **ortalıḳ**; **civar**; **çevre-çet**; **~ ḳaranlıḳlaştı** Etraf karanlıklaştı; **~takiler** Etraftakiler, etraftaki insanlar. 2. Yakın; tanıdık; arkadaş; **oz ~ına toplamaḳ** Kendi etrafını toplamak; yakınlarını çağırmak.

Biraz sonra yorġanını başından çekti, etrafına baḳındı. "Daha sonra yorgandan başını çıkarıp etrafına bakındı." -A. S. Ayvazov - 1.

etraflama Etraflı, kapsamlı.

etraflı: **~ tarzda** Etraflıca, ayrıntılı olarak, kapsamlı; **~ tarzda añlatuv** Etraflıca anlatma; **~ tarzda cevap** Ayrıntılı cevap.

Bu ḫususta ev saibinen etraflı söyleşilgen soñ, o, şu işke ḳandı. "Bu konuda ev sahibiyle geniş bir şekilde konuşulduktan sonra, o, bu iş için ikna oldu." -Z. Kurtnezir - 1.

etraflıca Etraflıca, ayrıntılı olarak, kapsamlı.

Etraflıca bilgili, keniş malûmatlı tecribeli omür saibi olıp osmek isteseñ, bu ḳartlar yanında er kun bir saat

indemey otursan, iç de zarar etmezsin belleyim. “Teferruatlı bilgi sahibi, geniş malumatlı tecrübeli bir hayat sahibi olarak büyümek istersen, bu ihtiyaraların yanında her gün bir saat sesini çıkarmadan otururşan, hiç zararın olmaz sanırım.” -Çerkez Ali - 2.

etsiz Etsiz; **şorbanı ~ yaptım** Çorbayı etsiz yaptım; **~ aş** Etsiz yemek; **~ şorba** Etsiz çorba.

Biñ danemiz bir kapikdir, çılpıḳ koz bir aḳayġa, / Deñişirler bir cilikke, ya bir etsiz topayġa. “Bin tanemiz bir kapiktir, çapaklı gözü olan bir adam içini / Değişirler tavuk buduna, ya da etsiz bir aşık kemiğine.” -M. Nuzet - 1.

et-ten Tüm vücut.

ettigi *(ağızlarda)* Yaptığı; ettiği; **nedir onıñ ~?** Nedir onun yaptığı?

ettirmek *(ettirgen)* **etmek**.

Cümleni ḳorḳuzıp, ettire kendine itibar. “Herkesi korkutup, ettirir kendine itibar.” -H. Çergeyev.

etüd Etüt *(Herhangi bir konuda yapılan inceleme, araştırma; bir konuda ön çalışma)*.

etüdnik (-gi) Kabataslak, üstünkörü, yarım yamalak.

ev (I) (*ağızlarda* **uy**, **ıy)** 1. Ev (çeşitli anlamlarda); **~ ḳurmaḳ (***veya* **yapmaḳ**; *ağızlarda* **salmaḳ)** Ev inşa etmek; **eki ḳatlı ~** İki katlı ev; **çoḳ ḳatlı ~** Çok katlı ev; apartman; **dam ~** Zeminlik, yeraltı barınağı; **çatma ~** Ahşap ev, çantı; **~gece** Eve kadar; **~ içinde** Evin içinde; **~ içine (***konuşmada* **evçe)** Eve; **~ge kirmek** Eve girmek; **~den çıḳmaḳ** Evden çıkmak; **bir ~ bala** Oda dolusu çocuk; **~i olmaġanlar** Evi olmayanlar; krş. **evsizler**; **~i olmaġanlar (***veya* **evsizler) devlet yardımına muḥtac** Evi olmayan insanlar devlet yardımına muhtaçtır. 2. Aile; bk. **ḳoranta**; **~ ḥalḳı** Ev halkı; evdekiler, çoluk çocuk; **onıñ ne evi bar, ne barḳı** Dünyada tek dikili kazığı yok. 3. Oda; bk. **oda**; **saḳlı ~** *(etnografya)* Misafir odası (hazır, temiz); **deren ~** *(etnografya)* İç oda. 4. Kulübe. ● **"Evleri var suv başında, beñleri var sol ḳaşında!"** *(Kırım-Tatar halk şarkısından)* "Evleri var su başında, benleri var sol kaşında!".

Ḳartbabay ev duvarınıñ astında çubuġını içe, ḳartanay da ise sılaḳ ellerinen furun ogünde armut yarıp otura. “Dede ev duvarının altında sigarasını içiyor, nine ise ıslak elleri ile fırının önünde armut doğruyor.” -A. Odabaş.

Başsız evde babası turıp, balası söylenir. “Başsız evde babası dururken, çocuğu konuşur.” -Atalar Sözü.

ev (II) 1. *(ünlem)* E, hey *(bir seslenme sözü)*; **Asan, ~, sen ḳaydasıñ?** Ey, Hasan, neredesin? 2. O (Tanrı, Allah).

evakuatsiya Tahliye; boşaltma; **~ etmek** Tahliye etmek; **~ olġan** Tahliye edilmiş (insan).

Olarnıñ ḳızı, cenkke goñülli olaraḳ ketken sovḫoz partiya teşkilatı sekretarınıñ ḳarısı, tamam okkupatsiya ogünden evakuatsiya olundı. "Onların kızı, savaşa gönüllü olarak giden sovhoz parti teşkilatı sekreterinin karısı, tam işgal önünde tahliye olundu." -E. A. Osmanoğlu - 1.

eval *(ağızlarda)* Vaziyet; hal; durum; bk. **al**; **vaziyet**; **ḫalḳnıñ evalı** Halkın durumu; bk. **ḫalḳnıñ vaziyeti (***veya* **alı)**.

ev-barḳ *(topluluk)* Ev bark; aile; çoluk çocuk; **~ saibi** Ev bark sahibi.

Baḳsañ, elḥamdullâ, ev-barḳ da olıp turamız?! "Bakarsan, elhamdülillah, ev-bark sahibi de oluyoruz!" -S. A. Özenbaşlı.

ev-barḳsız (evsiz-barḳsız) Evsiz barksız; başıboş; **~ ḳalmaḳ** Evsiz barksız kalmak.

evel 1. Daha erken, önce; **~ tüşün, soñ ayt** Önce düşün, sonra konuş; **~den** Önceden; **kun ~den** Bir gün önceden; **~ce** Önceden; **~ kelgen** a) Bundan bir önceki. b) Önce gelmiş olan; **~ turġan mesele** Başlıca mesele, ilk olarak çözülmesi gereken mesele; **vaḳtından ~** Zamanı gelmeden, zamanından önce, vaktinden önce; vakitsiz, çok erken; **~ sen kir, soñ men kirerim** Önce sen gir, sonra ben girerim; **duva oḳumazdan ~ abdest alına** Dua okumadan önce abdest alınır; **bir saat ~ yattıḳ** Bir saat daha erken yattık; **aştan ~ iş bar** Yemekten önce iş var. 2.: **evelleri** Önceleri, eskiden; **~ vaḳıtları** Eski zamanlar.

Emineyi o benden evel almaḳ istemiş, olanı sen biliyorsın degilmi, yengem? "Emine'yi o benden önce almak isteyeni sen biliyorsun değil mi yengeciğim?" -S. A. Özenbaşlı.

evelâ *(zarf)* 1. Her şeyden önce; evvela; ilk önce; bk. **başta; eñ ~** Her şeyden önce; en başta; krş. **başta bir; ilk-evel; onıñ yaḫşı bir adeti bar: o ~ tüşüne, soñ ayta** Onun iyi bir adeti var: o, önce düşünür, sonra konuşur. 2. Birincisi (olarak), ilkin; krş. **birincide; ~, biz onen koydeşmiz, ekincide, bir oḳuv yurtunda oḳudıḳ** Biz onunla, birincisi, aynı köyden geliyoruz, ikincisi, aynı okulda eğitim gördük.

Şefiḳa basamaḳlardan töpege çıḳtı, bosaġa ustünde toḳtadı, ḳocasınıñ şeñlenüvi oñı evelâ sevindirdi, soñ kederlendirdi. "Şefika basamaklardan

yukarı çıkarak durdu, koncasının neşelenmesi onu önce sevindirdi, sonra kederlendirdi.” -Ş. Alâdin - 1.

evelden bk. **evel**.

Ben bu şeylerin lafını tap evelden bitirdim. “Ben bu şeylerin konuşmasını ta önceden bitirdim.” -S. A. Özenbaşlı.

evel-ezelden Öteden beri; ezelden beri; krş. **eskiden**; **ḳadimden (berli)**; **~ berli** Ezelden beri.

Biz, yerli ḫalḳ evel-ezelden berli yalıñız et aşap alışḳanmız. “Biz, yerli halk eskiden beri sadece et yemeye alışmışız.” -Çerkez Ali - 1.

eveli Evveli, eskiden; önceleri; **~ ḳızlar ciyezini ozleri azırlay edi** Eskiden kızlar çeyizlerini kendileri hazırlıyorlardı.

Mammet eveli aġası şaḳa etedir bellep, bir an yerinden ḳıbırdamadı. “Mammet önceleri abisi şaka ediyor zannedip, bir an yerinden kıpırdamadı.” -İ. Paşi.

evelinci *(konuşmada)* Önceki, evvelki; bk. **evel turġan**.

evelki 1. Evvelki; önceki, önce olan; **~ yıllar** Evvelki (önceki) yıllar; **~ nesil** Önceki nesil. 2. Eski; krş. **eski**; **~ çempion** Eski şampiyon. 3.: **~ kibi** Önceden olduğu gibi, eskisi gibi; **~(si) kibi çoḳ oḳuy** Önceden olduğu gibi çok okuyor.

Anasının kozleri açılıp kete, evelkisi kibi kozleri kore. “Annesinin gözleri açıhverir, eskisi gibi görmeye başlar.” -Aşık Garip Destanı.

evelkicesine Eskisi gibi, her zaman olduğu gibi.

evet bk. **ebet**.

ev-evden Evden eve.

Molla boyle degen soñ episi bir fikirge keldiler ve saba Elti ananıñ ev-evden yurip para toplamasını rica ettiler. “Molla böyle dedikten sonra hepsi aynı fikre geldiler ve sabah Elti ananın evden eve yürüyerek para toplamasını rica ettiler.” -Çerkez Ali - 1.

evfemik Hüsnütabir(s)i; örtmece(s)i.

evforiya Öfori, aşırı coşku.

evkalipt *(botanik)* Okaliptüs; **~ yaġı** Okaliptüs yağı; **~ ormanı** Okaliptüs ormanı.

evlât Evlat, çocuk; krş. **bala**; **çocuḳ**; **yavru**, **uşaḳ**; **bu menim ~ım** Bu benim çocuğum; **~ (*veya* bala) kormek (*veya* tapmaḳ)** Çocuk doğurmak.

Siz bizni sevindirgeniniz kibi, Alla da sizni şoyle sevindirsin, evlâtlarım! “Siz bizi nasıl sevindiriyorsanız, Allah da sizi öyle sevindirsin, evlâtlarım!” -R. Fazıl - 1.

evlâtlıḳ (-ğı) Evlatlık *(küçük yaştan beri eve alınıp yetiştirilen kimse)*; **~ḳa almaḳ** Evlatlık edinmek; evlatlığa almak; **~ḳa bala alġan adam** Babalık; üvey baba; **~ḳa alınġan bala** Evlatlık çocuk.

evle *(ağızlarda)* Böyle; böylece; bk. **oyle**; **boyle**.

evlenalmamaḳ bk. **evlenamamaḳ**.

evlenamamaḳ Evlenememek.

evlendiralmamaḳ bk. **evlendiramamaḳ**.

evlendiramamaḳ Evlendirememek.

evlendirme, **evlendirüv** *(eylem adı)* **evlendirmek**; Evlendirme.

Faḫri bey, niçündir, ḳızını evlendirmege aşıḳa. "Fahri bey nedense kızını evlendirmekte acele ediyordu." -E. A. Osmanoğlu - 1.

evlendirmek Evlendirmek.

- *Rakını oyle ḳolaylıḳnen bıraḳacaḳ olsa, bugun evlendirir edik*. "- Rakıyı öyle kolaylıkla bırakacak olsa, bugün evlendirirdik." -U. Edemova - 2.

evlendirmemek *(olumsuz)* **evlendirmek**.

evlendirtmek *(ettirgen)* **evlendirmek**.

evlendirtmemek *(olumsuz)* **evlendirtmek**.

evlengen *(fiil sıfatı)* Evlenmiş; evli.

O, duşman memlektine gizli adamlar yollap, ḫanıñ ḳızına evlengen yaşnıñ kim ekenini ogrenip, kelmelerini emir etken. "O, düşman memleketine gizlice adamlar gönderip, hanın kızıyla evlenen gencin kim olduğunu öğrenip gelmelerini emretmiş." -Altın Beşik Efsanesi.

evlenme, **evlenüv** *(eylem adı)* **evlenmek**; Evlenme; krş. **nikâḥ**.

Sibirliler evlenüv arfesinde ve evlengen soñ umumen spirtli içimlik içmeyler. "Sibiryalılar evlenme arifesinde ve evlendikten sonra alkollü içecekler içmezler." -A. Osman - 1.

evlenmegen *(olumsuz)* **evlengen**; Evlenmemiş.

Bir ḳaç kunden soñ bu laf daa tafsilâtlı surette, Kerim bir vaḳıtlar nişanlanıp da evlenmegen ḳızınıñ anasına yetkizildi. "Birkaç gün sonra bu laf daha ayrıntılı olarak Kerim'in bir zamanlar nişanlanıp da evlenmemiş kızın annesine ulaştırıldı." -A. Osman - 2.

evlenmek Evlenmek; **olar evlendi** Onlar evlendiler.

Yaḳında toyunı yapacaḳmız, seniñ kibi bir dülber kızġa evlene. "Yakında düğününü yapacağız, senin gibi güzel bir kızla evleniyor." -U. Edemova - 2.

evlenmemek *(olumsuz)* **evlenmek**.

evli Evli; **~ degil** Evli değil; bekar; **~ olmaġan (***veya* **evlenmegen) ḳızı bar** Onun evli olmayan kızı var.

Molla ekincisini ayta: -Eger saña, bekârlıḳ evli oluvdan eyidir, deseler, sen buna da inanma. "Molla ikincisini söyler: -Eğer sana, bekârlık evli olmaktan iyidir, derlerse, sen ona da inanma." -Uç Nasiat Latifesi.

evli-barḳlı Evli barklı; evlenmiş; krş. **ḳorantalı**; **~ olmaḳ** Evli barklı olmak; evli ve çocuk sahibi olmak.

Ḫan toy etip, tuvarçınıñ ḳızını Narikke alıp bere. Narik şimdi evli-barḳlı bir kişi ola. "Han düğün yapıp, inek çobanının kızını Narik'e alır. Narik artık evli barklı bir insan olur." -Çorabatır Destanı.

evliya (veli) 1. *(Müslümanlık)* Aziz, ermiş; krş. **azizler**, **enbiya**, **erenler**. 2. Dini bütün kimse; krş. **aziz**. 3. *(mecaz)* Sanki bu dünyaya ait değilmiş gibi duran kimse; saf; meczup.

Ḳırım; Ḳuran, onda canlar, ruḫlar, evlâdım, / Ḳırım; eren evliyalar, adın vicdanıñ. "Kırım, Kur'an, onda canlar, ruhlar, evlâdım, / Kırım; eren evliyalar, adın, vicdanın." -Y. Kandım - 1.

evliyalıḳ (-ġı) Evliyalık, ermişlik.

ev-muzey Müze evi; **Solaḳ koyünde Çelebiciḫanıñ ~i açıldı** Solak köyünde Çelebicihan'ın müze evi açıldı.

evolyutsiya Evrim; bk. **evrim**; **tekamül**.

evri Gökyüzü, sema; krş. **kok**, **sema**.

evrim Evrim; krş. **tekamül**.

evrimcilik (-gi) Evrimcilik.

evrimlemek Evrimleşmek, tekamülleşmek; krş. **inkişaf etmek**.

evrinmek Evrim geçirmek.

evsaf (vasif *kelimesinin çoğul hali***)** Evsaf; nitelikler; vasıflar; özellikler.

evsiz Evsiz; evi olmayan; **~ ḳalmaḳ** Evsiz kalmak; **~ler** Evsizler; evi olmayanlar; krş. **evi olmaġanlar**.

Eñ yaḫşı topraḳlarnı pomeşçikler aldılar, bizge tuzlu carlardan başḳa ne ḳaldı, ḳoyunlarımızını çıḳarmaġa, tuvar aydamaġa yerimiz yoḳ, indemey otursaḳ evsiz de ḳalırmız, soñ bizler de Veliniñ dubarasına oġrarmız. "En iyi toprakları ağalar aldılar, bize tuzlu uçurumlardan başka ne kaldı, koyunlarımızı çıkarmaya, davar sürmeye yerimiz yok, ses çıkarmadan otururs ak evsiz de kalırız, sonra bizler de Veli'nin entrikasına uğrarız." -Çerkez Ali - 1.

evsiz-barḳsız Evsiz barksız; **~ ḳalmaḳ** Evsiz barksız kalmak.

evvel bk. **evel**.

Bu yer evvel zamanlardan beri Çufut-Ḳaleniñ zindanı ve apsḫanesi olıp, onıñ içi ve bir-eki basamaḳ taş merdivenlerden tüşülir. “Burası eskiden beri Çufut Kale'nin zindanı ve hapishanesi olmuştur ve onun içine bir iki taş basamak ile inilir.” -O. Akçokraklı - 1.

ey *(ünlem)* 1. Ey; **~, arḳadaş!** Ey, arkadaş! 2. Dinle(yin); **~, muminler!** Ey müminler!

Razı ol sen ey, Zörem, Yolumız ıranda ayırılır, - dey. “Razı ol sen ey, Zöhrem, Yolumuz burada ayrılır, der.” -Tahirnen Zore Destanı.

eyat Eyvah *(üzülme sözü)*; krş. **eyvaḫ**; **~ çekmek** Of çekmek; **~, endi ne yapayıḳ eken?** Eyvah, şimdi ne yapacağız?; **o ozüni şair saya mı? ~!** O, kendini şair mi sanıyor? Eyvahlar olsun!

Eyat, deral onıñ sportçı reaktsiyası işledi, başını saḳlap ḳaçtı, şişe barıp trumaġa uruldı, kene tüfek davuşı kibi gudürdi ḳoptı. “Eyvah, hemen onun sporcu reaksiyonu devreye girdi, başını eğip kurtuldu, şişe gidip aynaya çarptı ve tüfek sesi gibi bir gürültü koptu.” -E. Umerov - 1.

eybe Heybe (bir tür çanta); krş. **ḫurcun**. ● **ana tavşan, balasına: "Avcınıñ ~sinde korüşirmiz!" –dey**. Anne tavşan, yavrusuna: "Avcının çantasında görüşürüz" dedi.

Baḫri kulümsirep-kulümsirep eybesiniñ ağızını aça, sılaḳ çulġa oravlı bir ḳaç çubuḳ çıḳara ve olarnı evi aldındaki ḫavuznıñ kenarlarına saplap ḳoya. “Bahri gülümseye gülümseye heybesinin ağzını açar, ıslak çula sarılı birkaç çubuk çıkarır ve onları evinin önündeki havuzun kenarlarına saplar.” -Çerkez Ali - 1.

eybet (-ti) Heybet *(insanlara korku ile birlikte saygı uyandıran görünüş, büyüklük, ululuk)*.

eybet-ḳıybet: **eybetlep-ḳıybetlep ostürmek (***veya* **asramaḳ)** Özenle (ihtimamla) büyütmek (yetiştirmek).

eybetleme, **eybetlev** *(eylem adı)* **eybetlemek**; İhtimamla bakım (bakma).

eybetlemek Özenle bakmak; krş. **baḳmaḳ**; **muḳayt olmaḳ**; **anañnı eybetle** Annene iyi bak!

Şunıñ içün olsa kerek, reisimiz Taciḫanov aḳa ozünniñ eybetlep asraġan eñ soñki ḳavun-ḳarpızlarnı bizge yolladı. “Bunun için olmalı reisimiz Tacihanov kendisinin saklayıp koruduğu, en son kavun karpuzları bize yolladı.” -E. Umerov - 2.

eybetlememek *(olumsuz)* **eybetlemek**.

eybetlenmek *(edilgen)* **eybetlemek**.

eybetlenmemek *(olumsuz)* **eybetlenmek**.

eybetli 1. Bakımlı; hoş; güzel. 2. Özenle yetiştirilmiş. 3. Heybetli; empozan; **~ bir adam** Heybetli bir insan.

Çoban içün yurt boyle ḳıymetli, boyle eybetli eken. "Çoban için yurt böyle kıymetli, böyle heybetli imiş." -Çerkez Ali - 1.

eycan Heyecan; bk. **eyecan**.

eycanlanmaḳ Heyecanlanmak; bk. **eyecanlanmaḳ**.

eye *(ağızlarda)* Evet; tabii ki; bk. **ebet**.

eyecan Heyecan; **~nen** Heyecanla; **~ duymaḳ** Heyecanlı (kendini) hissetmek; heyecan duymak; heyecanlanmak; **kuçlü ~ keçirmek** Aşırı heyecanlanmak; endişeye düşmek; telaşlanmak; **~ içinde olmaḳ** Heyecan içinde bulunmak; **ḫalḳ ~ içinde** Halk heyecan içinde; **~ tolu yurek** Heyecan dolu yürek.

Er keşte bir eyecan olmaḳ da er vaḳıttaki allardan. "Herkesin heyecanlı olması da her zamanki durumlardandır." -C. Gafar.

eyecanlandırmaḳ Heyecanlandırmak.

Bu davuş, er vaḳıt olġanı kibi, Yusufnıñ yuregini ḳıtıḳladı, eyecanlandırdı. "Bu ses tonu, her zaman olduğu gibi, Yusuf'un yüreğini gıdıkladı, heyecanlandırdı." -A. Osman - 1.

eyecanlandırmamaḳ *(olumsuz)* **eyecanlandırmaḳ**.

eyecanlanġan *(fiil sıfatı)* Heyecanlanan.

Nusret eyecanlanġanını bildirmemek içün, yavaştan yerine barıp oturdı. "Nusret heyecanlandığını göstermemek için, yavaşça yerine gidip oturdu." -U. Edemova - 2.

eyecanlanmaġan *(olumsuz)* **eyecanlanġan**.

eyecanlanmaḳ Heyecanlanmak; krş. **telpinmek**.

Lâkin ne içündir, Nusretni korgende eyecanlana bunı onıñ yuzünden, yigitiñ nazarından ḳaçınmaḳ istegen kozlerinden, añlamaḳ ḳıyın degil... "Lâkin nedendir, Nusret'i gördüğünde heyecanlanıyor bunu onun yüzünden, delikanlının bakışlarından kaçınmak isteyen gözlerinden, anlamak zor değil..." -U. Edemova - 2.

eyecanlanmamaḳ *(olumsuz)* **eyecanlanmaḳ**.

eyecanlatmaḳ bk. **eyecanlandırmaḳ**.

eyecanlı 1. Duygusal. 2. Heyecanlı; **o pek ~ edi** O çok heyecanlıydı.

Kozlerini açtı. Yanında Şemsnurnıñ eyecanlı çeresini kordi. "Gözlerini açtı.

Yanında Şemsnur'un heyecanlı yüzünü gördü.” -Ş. Alâdin - 1.

eyecanlılıḳ Heyecanlılık.

eyer *(ağızlarda)* Eyer; bk. **eger**.

eyet (-ti) Heyet; kurul; komisyon; **ḳartlar (***veya* **iḫtiyarlar) ~i** İhtiyar heyeti; **balet ~i** Bale grubu; **akem(ler) ~** *(spor)* Hakemler heyeti.

Ozü de maḥkeme eyetinde çalışḳan adamġa beñzey, dep tüşündi Şerfe Faridanen çekkeleşüvni toḳtatmaġa ḳarar berdi. “Kendisi de mahkeme heyetinde çalışan insana benziyor, diye düşündü Şerfe Farida ile çekişmeyi durdurmaya karar verdi.” -U. Edemova - 1.

eygi *(Kodeks Kumanikus)* 1. İyi; bk. **yaḫşı**; **eyi**. 2. Tamam; bk. **yaḫşı**.

eygidi bk. **aygidi**.

Koydeşlerni unutḳanım, ebet, / Eygidi sizni, gençlik çaġlar, ey! “Köydeşleri unutmuşum, evet / Ey gidi sizi, gençlik çağları, ey!” -Ş. Alâdin - 1.

eygilik *(Kodeks Kumanikus; ağızlarda)* İyilik; iyi yüreklilik; bk. **eyilik**.

eyi 1. İyi (çeşitli anlamlarda); krş. **yaḫşı**; **~ alâmet** İyiye alamet; **~ (***veya* **yaḫşı) ḫaber** İyi haber; **~ (***veya* **yaḫşı) niyet** İyi niyet; **~ niyet** İyi niyet; **~ce** İyice. 2.: **~siñ(in) mi?** İyi misiniz? 3.: **~ (***veya* **yaḫşı) ḳarşılanmaḳ** İyi karşılanmak. 4.: Kaliteli, sağlam; **~ mallar** Kaliteli ürünler.

Alġan şeyleri de dünyada en eyi şeyler eken. “Aldığı şeyler dünyanın en iyi şeyleri imiş.” -Aşık Garip Destanı.

eyial(lıḳ) Refah; krş. **iflâḫ**; **iḳbal**.

İşte, oyle çalışılsa, ḫocalıḳnıñ cemi pıtaḳları bir çeşit orkenler, kolḫozcılarnıñ turmuşı, eyiallılıḳları yıl-yıldan yukselir. “Eğer bu şekilde çalışılırsa, hocalıkların bütün dalları, budakları, çiftçileri hayatı, refahı yıldan yıla yükselir.” -Z. Kurtnezir - 1.

eyil (-li) 1. Topluluk; cemaat. 2. Ehil; uzman; usta; krş. **usta**; **bilgir**; **zenaat ~i** Kendi alanında uzman; **ḳalem ~i** Kalem ehli; **o, bu işniñ ~lidir** O, bu işin uzmanıdır. ● **kitap ~li** Kitap ehli *(Kuran, İncil, Tevrat, Zebur olmak üzere dört kutsal kitaptan birine inanan, bağlanan kimse)*.

eyileşmek İyileşmek; krş. **yaḫşılaşmaḳ**.

Endi dostınıñ vaziyeti bayaġı eyileşti, sıcaġı tüşti. “Şimdi dostunun durumu bayağı iyileşti, ateşi düştü.” -İ. Abduraman - 1.

eyileştirilmek *(ağızlarda)* İyileştirilmek; bk. **yaḫşılaştırılmaḳ**.

eyilik 1. İyilik; **~nen kelip çıḳtın mı?** Yolculuğun nasıldı? Her şey yolunda

mı? 2. İyi niyet, nezaket; **~ tilev** İyilik dileme. 3. Hayır, ihsan, yardım; krş. **yaḫşılıḳ**; **ḫayır**; **iḫsan**; **~ler** İyilikler; **~ yapmaḳ (***veya* **kostermek)** İyilik yapmak; **~ bilmek** Minnettar olmak; kendisine yapılan iyiliğin farkında olmak; **~ kormek** İyilik (yardım) görmek. ● **~nen ḳullan** Güle güle kullan; **~lerde korüşeyik** Tekrar görüşürüz inşallah; **ḫayır ~ke olsun!** Hayırlara vesile olsun!; **şukür Allaġa, ~, yaḫşılıḳ** Allaha şükür, iyilik, sağlık *(nasılsın sorusuna verilen cevap)*; **Alla ~ine ḳaytarsın!** Allah iyilik versin!; **- Soñ, ne bar ne yoḳ, ~ mi?** - Ee, ne var ne yok, iyilik sağlık mı?

Maña en buyük eyilik yapmış olacaḳsız! - dep araretle yanġan dudaḳlarını yaladı. “Bana en büyük iyiliği yapmış olacaksınız, diye hararetle yanan dudaklarını yaladı.” -Cemil Seydamet - 1.

Ana tilim - bu muabbetlik, sevgi sırı, / Ana tilim - bu toy, ayın, dostluḳ, eyilik. / Ana tilim - yırcılarnıñ olmez yırı, / Ana tilim - bu ḫalḳımçün ebediylik. “Ana dilim, muhabbet, sevgi sırrı, / Ana dilim, düğün, toplantı, dostluk ve iyiliktir. / Ana dilim, yırcıların ölmez yırı, / Ana dilim, bu halkım için ebediliktir.” -L. Süleyman.

eyilikli İyi kalpli.

eykel Heykel.

Aḳiḳiy şiirni sözlerden yanaraḳ, / Yaş şair sana bu eykelni yaşadı. “Hakikî şiiri sözlerden yanarak, / Genç şair sana bu heykeli yaptı.” -Y. Temirkaya - 1.

eykelci Heykelci, heykeltıraş.

eykelcilik (-gi) Heykelcilik; heykeltıraşlık.

eykelçik (-gi) Heykelçik, küçük boyutlu heykel.

eykeltraş bk. **eykelci**.

eylem 1. Eylem, fiil; krş. **areket**. 2. Konu, vazife, iş, görev.

eylemek Yapmak; etmek; eylemek; kılmak; krş. **etmek**; **yapmaḳ**; **ḳılmaḳ**; **yasamaḳ**; **ḳılmaḳ**; **ne eyleyim?** Ne yapayım?; **men saña ne eyledim de maña canıñ aġıra?** Ben sana ne yaptım ki bana darılıyorsun?

- Alla musafirine meramet eylemek kerekmiz. “-Tanrı misafirine merhamet etmemiz lâzım.” -Çerkez Ali - 2.

eylememek *(olumsuz)* **eylemek**.

Yoḳ, ḳonaḳbay, ḫatırım ḫoş, / Bana teklif eyleme, / Memleketin kendine olsun, / Ben yerime gidemen. “Hayır, ev sahibi, hatırını hoş, / Bana teklif etme, / Memleketin kendine olsun, / Ben yerime gidiyorum.” -H. Çergeyev.

eylül Eylül ayı; krş. **ilk kuz**.

eyvaḫ Eyvah; krş. **eyat**.

eyvallaḫ bk. **evalla**.

eza Kibrit kutusunun kükürtlü tarafı; **sernik çöpüni ~ġa çertip yaḳalar** Kibriti kibrit kutusunun kükürtlü tarafına sürterek yakarlar.

ezalı: **sernik ḳutusınıñ ~ tarafı** Kibrit kutusunun kükürtlü tarafı.

ezan 1. *(dini)* Ezan *(Müslümanlıkta namaz vaktini bildirmek için müezzinin yüksek sesle yaptığı çağrı)*; **~ oḳumaḳ (***veya* **çağırmaḳ)** Ezan okumak; krş. **ḳamet ketirmek**. 2. Sabah namazı vakti; **~ vaḳtı** Ezan vakti, ezan saati. ● **~da** Çok erken; sabah sabah; sabahın koründe; **balanıñ adı ~ çağırılıp ḳoyula** Çocuğun ismi ezan okunarak konulur.

Olar mollanıñ azbarına kelip yanaşḳanda aḳşam ezanı oḳulġan maal edi. "Onlar mollanın bahçesine gelip yanaştığında akşam ezanı okunduğu zamandı." -Çerkez Ali - 1.

ezaniy Ezani, ezanla ilgili olan.

ezar *(eski)* Bin; bk. **biñ**.

ezarı-biñi Binlerce; bk. **ezar** *ve* **biñ**; **bu işte ~ olmasa**, **bir adam**, **eki adamnen olacaḳ şey degil** Bu iş için binlerce insana ihtiyaç var, bir iki insanla bu iş hal olmaz.

ezasız: **sernik ḳutusınıñ ~ tarafı** Kibrit kutusunun kükürtsüz tarafı.

ezber Ezbere; **~den** Ezberden; ezbere; **~den bilmek** Ezbere bilmek; **~den oḳumaḳ** Ezbere okumak.

Atta, mektep çağınace bala muessiselerinde bile, daa oḳumaḳnı, yazmaḳnı bilmegen balalar Yusuf Batırovnıñ şiirlerini ezberden bileler. "Hatta okul çağındaki çocuklar bile daha okumayı, yazmayı bilmeyen çocuklar bile Yusuf Batırov'un şiirleri ezbere biliyorlar." -A. Osman - 1.

ezberci Ezberci *(dersini veya herhangi bir konuyu anlamadan kelime kelime belleğinde tutan kimse)*.

ezbercilik (-gi) Ezbercilik; ezber.

ezberlemek Ezberlemek; **şiirni ~** Şiiri ezberlemek.

O vaḳıtḳa ḳadar eşitilmegen ilâiler, ḳasideler ezberlemege başlaġanlar. "O zaman kadar duyulmamış ilâhiler, kasideler ezberlemeye başlamışlar." - Altın Beşik Efsanesi.

ezberlememek *(olumsuz)* **ezberlemek**.

ezberlengen *(fiil sıfatı)* Ezberlenmiş.

İşte yalıñız azır, taptalġan yollarnen, ezberlengen ḳaidelernen iş kormekni sevmeyim. "İşte, sadece hazır, çiğnenen

yollarla, ezberlenen kurallarla iş yapmayı sevmiyorum.” -İ. Paşi.

ezberlenme, **ezberlenüv** *(eylem adı)* **ezberlenmek**; Ezberlenme.

ezberlenmegen *(olumsuz)* **ezberlengen**.

ezberlenmek *(edilgen)* **ezberlemek**.

ezberlenmemek *(olumsuz)* **ezberlenmek**.

ezberletmek *(ettirgen)* **ezberlemek**.

ezberletmemek *(olumsuz)* **ezberletmek**.

ezeliyet Ezeliyet; ebediyet; sonrasızlık; sonsuzluk.

ezgelemek Yıpratmak, fazla yormak.

Ogünde gazeta saifesiniñ koşesini sol elinen ezgelep başladı. “Önündeki gazete sayfasının köşesini sol eliyle buruşturmaya başladı.” -A. Osman - 1.

ezgelememek *(olumsuz)* **ezgelemek**.

ezgi (I) Ezgi; melodi; krş. **naġme**, **maḳam**, **ḳayde**, **ava**.

Yaş dervişniñ dülber, yanıḳlı sesi, türküsindeki rica ve ezgileri en son ḫan ḳızınıñ ḳulaġına barıp yete. “Genç dervişin güzel, yanık sesi, türküsündeki yalvarma ve ezgileri en sonunda han kızının kulağına ulaşır.” -Altın Beşik Efsanesi.

ezgi (II) Ezme; baskı; zulüm; **koloniyal ~** Sömürge baskısı.

ezgiç (-çi) Mengene; baskı.

ezgili Ezgili, melodik.

Bederkanıñ tınıḳ ezgili kopçek tınḳıldısından yuḳusırap başlaġan Veliniñ ḳolundan Meryem yavaştan telbevni aldı da, onıñ başını tizleri ustüne egiltip yatḳızdı ve atnı bayaġı vaḳıt ozü aydap ketti. “Bederkanın berrak ezgili poyra tıngırtısından uyuklamaya başlayan Veli’nin elinden Meryem yavaşça dizgini aldı ve onun başını dizlerinin üzerine eğip yatırdı ve atı epey vakit kendisi sürdü.” -Çerkez Ali - 1.

ezgililik (-gi) Ezgili olma durumu; **muzıkalı ~** Müzikal melodi.

ezġu *(kitap dili)* İyi; hayırlı.

ezġucı Velinimet, hayırsever.

ezġulıḳ (-ġı) İyilik; nimet; hayır; krş. **eyilik**; **yaḫşılıḳ**.

ezici: **~ muzıka** Ağır bir müzik.

ezik Ezik, bere, çürük, yara; **eki tizinde ~ler bar edi** İki dizinde çürükler vardı.

ezilip-yoġurılmaḳ *(gerçek; mecaz)* Ayakları altında ezilmek.

ezilmek 1. Ezilmek. 2. Baskı altında tutulmak. 3. Bitkin olmak.

Töşekke tüşip sen alsızlıḳ tartsan, / Bağırın ḳan olıp, ezilip yatsañ. “Yatağa

düşüp sen hâlsizlik çekersen, / Bağrın kan olup, ezilip yatarsan" -Y. Temirkaya - 1.

ezilmemek *(olumsuz)* **ezilmek**.

ezim bk. **azım**.

ezip-yoğurmaḳ 1. Ayakları altına almak 2. Aşırı yormak; yıpratmak.

O, yolunda ne rastkelse – terekmi, adammı, ḳocaman taşlarmı – episini ḳapḳaçlap, ezip-yoğurıp aşağı alıp kete. "O yolunda nelere rastlarsa – ağaç mı, insan mı, kocaman taşlar mı – hepsini sarıp, ezip, yoğurup aşağıya götürürmüş." -E. Umerov - 2.

eziyet (-ti) Eziyet; işkence; krş. **azap**; **~ çekmek** Eziyet çekmek; krş. **çekişmek**; **biz çoḳ ~ çekip keldik** Biz (geçmişte) çok eziyet çektik.

Çoḳ insanlar nice eziyet ve cebrcefalar çektikten sonra kendi ḳabirlerini burada bulmışlardır. "Pek çok insan nice eziyet ve zevr ü cefa çektikten sonra kendi kabirlerini burada bulmuşlardır." -O. Akçokraklı - 1.

eziyetleme, **eziyetlev** *(eylem adı)* **eziyetlemek**; Ezme; zulüm etme.

eziyetlemek Eziyet etmek; işkence etmek; ıstırap çektirmek; ezmek, baskı altında tutmak; krş. **azaplamaḳ**; **çekiştirmek**; **ḳıynamaḳ**; **zulum etmek**.

Macarnı artına aylandırıp, ḫannı eziyetlep oldüre. "Deve arabasını geri çevirip, Han'ı eziyet ederek öldürür." - Koplandıbatır Destanı.

eziyetlememek *(olumsuz)* **eziyetlemek**.

eziyetlenmek *(edilgen)* **eziyetlemek**.

Butün kun yol azabından eziyetlengen yolcular tışka-temiz avaġa çıḳmaġa davrandılar. "Bütün gün yol (gitme) azabından usanan yolcular dışarıya temiz havaya çıkmak için kalktılar." -U. Edemova - 2.

eziyetlenmemek *(olumsuz)* **eziyetlenmek**.

eziyetletmek *(ettirgen)* **eziyetlemek**.

eziyetletmemek *(olumsuz)* **eziyetletmek**.

ezm Hazım; sindirme; bk. **azım**.

ezme 1. Karşıklık. 2. Ezme (sebze veya yemiş ezilerek yapılan yiyecek); **meyva ~si** Meyve ezmesi, marmelat; **ceviz ~** Ceviz ezmesi; **~sini çıḳarmaḳ** a) Birini çok dövmek. b) Birinin posasını çıkarmak *(bir kişi veya şeyi sonuna kadar sömürmek)*.

ezmek 1. Ezmek; krş. **uvmaḳ**. 2. *(mecaz)* Uzun uzun ve sıkıcı konuşmak. 3. Dayanıklılığını aşacak derecede çalıştırarak yormak.

Lâkin abramaḳ içün de onıñ ḳırḳ başından ḳırḳını birden ezmek kerek. "Fakat yağmalamak için onun kırk

başının kırkını birden ezmek gerek.” -A. Hilmi.

F

fa *(müzik)* Fa (nota); ~ **anahtarı** Fa anahtarı.

faal Faal, aktif; krş. **işçen**.

Onıñ ikâyelerinde şu devirniñ eñ faal, eñ keskin problemaları yuksek, ġayet yuksek bedietle eks ettirile. “Onun hikayelerinde o devrin en faal, en önemli problemleri yüksek, gayet yüksek bir estetikle aks ettiriliyor.” -A. Osman - 1.

faaliyet (-ti) Faaliyet; **yazıcınıñ yaşayışı ve ~i** Yazarın hayatı ver eserleri; ~ **maḫsulı** Faaliyet sonucu; ~ **saası** Faaliyet sahası.

Zenaatdaşlarına birley-birley koz taşlap, olarnıñ yureklerinde neler olġanını bilmege, er biriniñ bugunki faaliyetini çeşit areketlernen teñeştirmege istey. “Meslektaşlarına birer birer göz atıp, onların kalplerinde neler olduğunu anlamaya, her birinin bugünkü faaliyetini çeşitli hareketlerle incelemeye çalışıyor.” -İ. Abduraman - 1.

faaliyetçen bk. **faaliyetli**.

faaliyetli Faal, aktif, enerjik.

faaliyetsiz Faaliyetsiz.

faaliyetsizlik (-gi) Faaliyetsizlik.

faallik bk. **faaliyet**; ~ **kostermek** Faaliyet göstermek.

fabrika Fabrika, üretimevi; **kâġıt ~sı** Kâğıt fabrikası; **toḳumacılıḳ ~sı** dokuma fabrikası; **~da yasalġan ayaḳḳap** Fabrikada üretilmiş ayakkabı; ~ **usulınen yapılġan** Fabrika usulüne göre yapılmış.

Boylelikle, koylü tarlasına çekile, işçi fabrikasına ḳaytıp çökuçini taḳıldatmaġa başlay. “Böylece köylü tarlasına çekilir, işçi fabrikasına dönüp çekicini takırdatmaya başlar.” -A. Hilmi.

fabrikacı (fabrika saibi) Fabrikacı; fabrikatör, fabrika sahibi.

fabrikat (-tı) Mamul eşya, mamulat; ~ **-bu**, **fabrikada çıḳḳan azır maḫsul**: Mamulat, fabrikada imal edilmiş (hazır) üründür.

fabula *(edebiyat)* Konu, süje, *(bir hikayede geçen)* olguların düzeni; **ikâyeniñ (novellanıñ) ~sı** Hikayenin konusu.

facia 1. Facia; felaket; **aviatsiya ~sı** Uçak faciası; **ḳoranta ~sı** Aile dramı. 2. Trajedi, dram; **uç perdeli** ~ Üç perdelik dram; **~ artisti** Trajedyen.

Dersiñ, nasıldır facia yuz bergen ve şimdi o Yusufnı bundan ḫaberdar etecek. “Sanki, bir facia gerçekleşmek üzere ve şimdi o Yusuf’u bunda haberdar edecek.” -A. Osman - 1.

facialı Feci; trajik; **~ allardan sebep** Feci olaylar nedeniyle.

Dilâver bu facialı ikâyeni ses-soluḳsız diñledi. “Dilâver bu facialı hikayeyi sessiz soluksuz dinledi.” -A. Osman - 3.

fagot *(müzik)* Fagot *(müzik aleti)*.

fagotçı, **fagot çalıcı (***veya* **çalġan adam)** Fagotçu.

fagotsit (-ti) *(biyoloji)* Fagosit, yutarhücre.

fagotsitoz *(biyoloji)* Fagositoz, hücreyutarlığı.

faḫir Gurur; iftihar; krş. **ġurur**; **iftiḫar**.

Boyle şeyleri dört yerde maaş, on yerge saylanmaḳ, sekiz yerde faḫriy aza olmaḳ içün ‘men, men, men yene de men!’ - degenleri yapsa, belki de mevḳi itibarġa alınıp afuġa munasip korülirdi. “Böyle şeyleri dört yerde maaş, on yerde seçilmek, sekiz yerde fahri üye olmak için ‘ben, ben, ben, gene de ben!’ diyenler yaparsa, belki de mevki dikkate alınarak, affa münasip görünürdü.” -C. Gafar.

faḫirlenmek Gurur duymak, iftihar etmek; krş. **ġururlanmaḳ**; **iftiḫat etmek**.

faḫirlenmemek *(olumsuz)* **faḫirlenmek**.

faḫr bk. **faḫir**.

faḫrlenmek bk. **faḫirlenmek**.

faḫrlenmemek bk. **faḫirlenmemek**.

faişe 1. Fahişe; krş. **vardel**; **kâḫpe**. 2. ‘Faişe’ *(Umer İpçi’nin piyesi oyunu)*.

faiz Faiz; yüzde; **~ esabınen** Yüzde hesabıyla; **~ nisbetinden olar çoḳ** Yüzde hesabıyla onlar çoğunlukta.

Tabiy, bu alış-verişçilerniñ 90 faizini kuçük alış-verişçiler teşkil eter. “Tabiî bu alış verişlerin yüzde 90'ının küçük esnaflar teşkil eder.”-U. İpçi - 1.

faizli Faizli, faizle işlem gören; **o vaḳıtta uç ~ zayom bar edi** O zaman üç faizli kredi vardı.

faizsiz Faizsiz, faizi olmayan; **~ kredit** Faizsiz kredi.

faksimile Faksimile, tıpkıbasım; **imzanıñ ~si** Faksimile imza, tıpkıbasım yöntemiyle atılan imza; **elyazma ~ basıldıp çıḳarıldı** Elyazması tıpkıbasım yöntemiyle basılarak yayınlandı.

fakt (-tı) Olgu; vaka; **tariḫiy ~** Tarihi olgu; **~lar ozleri aḳḳında ozleri ayta** Olgular her şeyi anlatıyor; **aytılġan ~larnı teşkermek** Açıklanmış olguları incelemek.

O sözüni faktlar esasında dolandırmağa tırıştı. “O sözünü bilinen gerçekler etrafında dolandırmaya çalıştı.” -U. Edemova - 2.

faktor Faktör, etken; **vaḳıt ~ı** Zaman etkeni; **muim ~** Önemli bir etken.

Mına şu talaplardan insan faktorı kelip çıḳa. “İşte bu isteklerden insan faktörü ortaya çıkıyor.” -Z. Kurtnezir - 1.

faktura Yapılış; iç yapı; **mermer (taḫta) ~sı** Mermerin (ahşabın) iç yapısı.

fakultativ İstemli, kendi isteğine bağlı olan, seçmeli; **bu dersler (*veya* fenler) ~ keçile (*veya* oḳula)** Bu dersler seçmelidir.

fakultativlik (-gi) Seçime tabi olma durumu.

fakultet (-ti) Fakülte; **filologiya ~i** Filoloji fakültesi; **~ toplaşuv** Fakülte toplantısı.

Soñki eki yılını ġıyabiy fakultette bitirdi. “Son iki yılı açık öğretimde bitirdi.” -E. Umerov - 2.

fakusku: **~ armut** *(botanik)* bk. **armut**.

faḳat 1. Fakat, lâkin, ama; krş. **lâkin**; **yalıñız**; **amma**; **tek**; **ancaḳ**. 2. ‘Ama’ (itiraz); **faḳat-maḳatı yoḳ** Aması maması yok.

Faḳat, fikri iç bir şey ustünde toḳtap olamay, opüşler berdikçe ona em ḳorḳu, em keder ve em ḳuvanç kele. “Fakat dikkatini hiçbir şeyin üstünde toplayamıyor, öptükçe hem korku, hem keder hem de mutluluk duyuyor.” -O. Akçokraklı - 1.

faḳır (*veya* carlı) 1. Fakir, sefil, yoksul; krş. **fuḳare**, **zugürt**, **yoḳsul**. 2. bk. **derviş**, **faḳ(i)r**.

faḳıranelik (-gi) Fakirlik, yoksulluk; krş. **faḳırlık**; **fuḳarelik**.

faḳır-fuḳare Yoksullar; fakir fukara *(geçimini sağlamakta güçlük çekenler)*.

Adamlarnıñ aytḳanlarına kore, olar kimsege toḳunmağan, aksine, oz atlarını sabanġa yekip, fuḳarelerniñ toprаḳlarını sürgen, koydeki baylarnıñ toprаḳ ve zahiresini faḳır-fuḳarege uleştirgenler. “İnsanların söylediğine göre, onlar kimseye dokunmamış, aksine, kendi atlarını sabana koşup, fukaraların topraklarını sürmüş, köydeki zenginlerin toprak ve zahiresini fakir fukaraya paylaştırmışlar.” -A. Osman - 2.

faḳırlaşmaḳ Fakirleşmek, yoksullaşmak; krş. **fuḳareleşmek**.

faḳırlaşmamaḳ *(olumsuz)* **faḳırlaşmaḳ**.

faḳırlıḳ (-ġı) Fakirlik, yoksulluk, sefalet; krş. **fuḳarelik**.

Faḳırlar çekişken, lâkin zenginlerge de aruv olmağan, çunki yollar. “Fakirler çok sıkıntı çekmişler ama bu zenginler

için de iyi olmamış.” -Aydamaklar Kobası Kızıltaş Efsanesi.

Em faḳırlıḳ, em caillik / Bizni yoldan ḳaldıran. “Hem fakirlik, hem cahillik / Bizi yoldan bırakan.” -H. Çergeyev.

faḳir bk. **faḳır**.

Soñra, sultanım, bu ḳudretli içkiniñ faḳir dervişlerni buyük padişaġa ve azamatlı padişalarnı da aḫmaḳ eşekke çevirgeniniñ ozüniz şaatı olursınız. “Sonra sultanım bu kudretli içkinin fakir dervişleri büyük padişaha ve azametli padişahları da ahmak eşeğe çevirdiğinin şahidi olun.” -Bekir Mustafa Masalı.

faḳir-fuḳare bk. **faḳır-fuḳare**.

faḳirleşmek bk. **faḳırlaşmaḳ**.

faḳirlik bk. **faḳırlıḳ**.

fal Fal; **~ baḳmaḳ** Fal bakmak; ~ **açmaḳ** Fal açmak *(bakla, su, iskambil vb.ne bakarak gelecekte olacak şeyleri anlamaya çalışmak)*; **~ tas** *(etnografya)* Fal tabağı *(fal bakmak için kullanılır)*; **~ taşları** Fal taşları; ~ **yalancı - goñüllerge eglence (goñül alıcı)** Fal, gerçek olmasa da, gönül eğlendirir.

Ḫan namlı falcılarnı toplap, fal açtırġan. “Han meşhur falcıları toplayıp, fal açtırmış.” -Altın Beşik Efsanesi.

falaḳa *(tarihi)* Falaka *(cezalandırma aracı)*.

Falaḳa orta asırdan ḳalma bir ceza aletidir. “Falaka orta çağdan kalma bir ceza aletidir.” -U. İpçi - 1.

falanga (I) *(askeri, tarihi vb.)* Falanj; **~lar** Falanjlar.

falanga (II) *(anatomi)* Parmak kemiği.

falanga (III) *(zooloji)* Taranta (örümceği), İtalyan örümceği, tarantel.

falaşmaḳ *(ağızlarda)* Fal bakmak; bk. **fal açmaḳ**.

falcı Falcı.

Bekçilerni asıp-kesse de, bir çoḳ falcılarġa fal açtırsa da, oğluniñ ḳayda olġanmı bir türlü ogrenip olamaġan. “Bekçilerini asıp kesse de, birçok falcıya fal açtırsa da, oğlunun nerede olduğunu bir türlü öğrenememiş.” -Altın Beşik Efsanesi.

fallamaḳ Aldatmak; kandırmak; krş. **aldatmaḳ**.

fallamamaḳ *(olumsuz)* **fallamaḳ**.

falsifikator Sahtekar; bk. **ḳalpçı**.

falsifikatsiya Sahtekarlık, sahtecilik; tahrif etme; bk. **ḳalplıḳ**.

falstart *(spor)* Fodepar, erken (hatalı) çıkış.

faltaş *(etnografya)* Siyah, yuvarlak fal taşı; **kozleri ~ kibi** Büyük, siyah gözler.

Politsaynıñ kozleri ḳorḳudan faltaş kibi ola, şineliniñ tüymelerini çezip olamay, olarnı yuzip ala. "Polisin gözleri korkudan fal taşı gibi oldu, kaputunun düğmelerini çıkarmadı, onları kapardı." -E. A. Osmanoğlu - 1.

falts Kıvrım, dikiş.

faltset *(müzik)* (erkekte) Yüksek perdeden ses, kafa sesi.

faltslama, faltslav Kırma işi; **~ maşnası** Kırma makinesi.

faltslamaḳ Kırmak.

faltslamamaḳ *(olumsuz)* **faltslamaḳ**.

faltslayıcı Kırmacı.

familiya bk. **soyadı**.

Nikita cetvelge er kesniñ adı, familiyasmı yazıp almalarnı ḳabul etti. "Nikita cetvele herkesin adını, aile adını yazarak elmaları kabul etti." -Çerkez Ali - 2.

fan *(ağızlarda)* Fes için (altın) sikke; bk. **pañ**; **ḳızlar başlarına ~ taḳa ediler** Kızlar feslerine sikke taktılar.

fanatik (-gi) Bağnaz, mutaassıp, fanatik; **~ derecede** Bağnazlık derecesinde fanatik bir şekilde; **oz işine ~ derecede bağlı** İşine bağnazlık derecesinde bağlıdır.

fanatiklik (-gi) Fanatiklik, bağnazlık.

fanatizm Fanatizm, bağnazlık; **diniy ~** Dinsel bağnazlık.

faner(a) Kaplama (yaprağı); kontrplak; **uç ḳatlamlı ~** Üç katmanlı kontrplak; **~ ḳutu** Kontrplak kutu.

faneralamaḳ Kaplamak.

faneralamamaḳ *(olumsuz)* **faneralamaḳ**.

faneralanġan Kaplanmış, kaplamalı; **dolap emen ağaçınen ~** Dolap meşe kaplamalıdır.

fanfara *(müzik)* Uzun boru; **fanfara - ufürip çalınġan baḳır muzıka aleti** Uzun boru, üflemeli bakır bir çalgıdır.

fani Fani, ölümlü; **~ dünya** Fani dünya.

Şimdi, sultanım, selâmlıḳḳa çıḳḳanda atnı satıp alġan men degil de, fani dünyanıñ en aḳır, eñ ḫor, insanlarnı, en cesur, en azamatlı insanlar alına çevirgen şarap olġanına inandıñızmı? - degen. "Şimdi sultanım, selâmlığa çıkınca at satın alan ben değil de, fâni dünyanın en ağır, en horlanmış insanları, en cesur, en azametli insanlar haline çeviren şarap olduğunu anladınız mı, demiş." -Bekir Mustafa Masalı.

fanilik (-gi) Fanilik; **dünyanıñ ~i** Dünyanın faniliği.

faniy bk. **fani**.

fant (-tı) Depozito, sağlanca *(oyunda kullanılan)*; **~ oyunı** Depozito oyunu.

fanta Fanta *(içecek)*.

fantasmagoriya Fantasma; fantastik bir tasvir.

fantastik Fantastik, hayali; acayip; **~ roman** Fantastik roman; **~ yañılıq** Acayip bir haber.

fantastika Kurgu; **ilmiy ~** Bilim kurgu.

fantastiklik (-gi) Hayal mahsulü oluş; doğa üstü oluş.

fantaziya 1. Hayal gücü; **onıñ zengin ~sı bar** O zengin bir hayal gücüne sahiptir; **~ mahsulı** Hayal mahsulü, hayal ürünü. 2. *(müzik)* Fantezi; **qırımtatar ğalqı yırları mevzusında ~** Kırım Tatar halk şarkıları konusundaki fantezi.

Boş vaqıtları Qos-Burunnıñ bağçalarında kezecekmiz, ği-ği-ği... Fantaziya!... "Boş vakitlerde Kos Burun'un bahçelerinde gezeceğiz, hi hi hi… Hayal!.." -Çerkez Ali - 1.

fantaziyacı 1. Hayali eserler yazan kimse. 2. Hayalci, hayalperest.

fantik Şeker kağıdı; bk. **qanfet kâğıtçığı**.

fara Far; **~larnı yaqmaq (söndürmek)** Farları yakmak (söndürmek).

Pencerelerde kuçlü faralarnıñ yarığı baqıldap aldı. "Pencereler güçlü farların ışığı parladı." -E. Umerov - 1.

farada *(elektrik)* Farad.

faraon 1. bk. **fraun**. 2. İskambil oyunun bir çeşidi.

faraz bk. **faraza**.

faraza Farzedelim ki, varsayalım ki; **~ etmek** Farz etmek, varsaymak.

faraziy Varsayımsal.

faraziye Faraziye, varsayım.

fare *(ağızlarda)* Büyük fare, sıçan; bk. **sıçavul**.

farfor Porselen *(kaolinden yapılma, beyaz, sert ve yarı saydam çömlek hamuru ve bu hamurdan yapılan eşyalar)*; **~ vaza** Porselen vazo; **~ tarelka** Porselen tabak; **~ izolyatorlar** *(elektrik)* Fincan (porselen yalıtıcı).

farımaq 1. Yaşlanmak, ihtiyarlamak; krş. **qartaymaq**. 2. Tükenmek; **toprağ farığan** Toprak verimsizleşti. 3. Zayıf düşmek, çökmek; **farığan qart** Zayıf düşmüş bir ihtiyar; **o ğarip endi farığan** Bu zavallı (artık) zayıf düştü; **ğam-qasevetten farığan** Kasvet ve kaygılardan zayıf düştü.

Ebet, onıñ aldında yalanıp-tamşanıp, bayağı farığan, saçları siyrekleşken, ağır çanta yuklengen (içine qartop,

soġan, ḫıyar, otmek şıplaġandır!) adam bir zamanları Taşkent 'stilaga' larından biri, lafazan, şaḳacı, oyuncı, sport ustası Şurikke asıl da beñzemey edi. "Evet önünde yalanıp hayal eden, epeyce çöken, saçları seyrekleşen, ağır çanta taşıyan (İçinde patates, soğan, salatalık, ekmek basılıdır) kişinin bir zamanlar Taşkent bobstylarından biri, şakacı, çok konuşan, oyuncu spor ustası Şurik'e hiç benzemiyordu." -E. Umerov - 2.

Ozü bayağı farısa da, Alġabasnı iç olmaġanda uç-beş yıldan soñ kormek istedi. "Kendisi epey yaşlansa da, Algabas'ı hiç olmazsa üç beş yıldan sonra görmek istedi." -Çerkez Ali - 1.

farıs *(ağızlarda)* Farz *(yapılması zorunlu sayılan ibadet)*; bk. **farz**.

fariğ 1. Fariğ, vazgeçmiş, çekilmiş. 2. Müsait, meşgul olmayan; **~ olmaḳ** a) Fariğ olmak, vazgeçmek, çekilmek. b) Müsait olmak.

Ḫayır, dostum, sen bu dertten fariġ ol, Şu sözleri ḫatırında eyi tut: Sen ne dirsen, Tatar oġlu Tatarım, Tatarlıḳtır benim iftiḫarım! "Hayır dostum sen bu dertten vazgeç, Şu sözleri hatırında iyi tut: Sen ne dersen, Tatar oğlu Tatarım, Tatarlıkttr benim iftiharım!" -C. Kermençikli.

fariḳ (-ḳı) Farik, ayıran, ayırıcı; **~ olmaḳ** Farklı olmak, farklar göstermek.

faringit (-ti) *(tıp)* Anjin, farenjit, boğaz iltihabı.

farḳ (ġı) 1. Fark; farklılık; krş. **farḳlılıḳ**; **~ etilmek** Fark edilmek; **~ etmek** Fark etmek; seçmek; ayırt etmek; ayırmak; **~ı olmaḳ** Farklı olmak; ayrılmak; farklar göstermek; farkı olmak; **~ına barmaḳ** a) Farkına varmak, fark etmek. b) Akıl etmek; sezmek; tahmin etmek; **~ına barmamaḳ** a) Farkına varmamak, fark etmemek. b) Akıl etmemek, sezmemek, tahmin etmemek; **tez ~ına barġan** Zihni çevik; **~ı yoḳ** Farkı yok, fark etmez; **til ~ları** Dil farklılıkları; **ne ~ı bar?** Ne farkı var? ne fark eder? 2. *(matematik)* Fark. ● **nazik ~** Ayırtı, nüans.

Mirza daa pek açuvlana, tap sonunda 'çızmanen' 'mızmanıñ' arasındaki farḳnı soray da, ḳaltırap turġan asavına mine. "Mirza daha çok sinirlenir, en sonunda 'çizme' ile 'mizme'nin arasındaki farkı sorar ve titremekte olan atına biner." - Mirzanen Nogay Masalı.

farḳlamaḳ Fark etmek; ayırt etmek; bk. **farḳ etmek**.

Özüne neler olayatḳanını birden farḳlap olamadı. "Kendisine neler olmak üzere olduğunu birden fark edemedi." -U. Edemova - 1.

farḳlamamaḳ *(olumsuz)* **farḳlamaḳ**.

farḳlanġan *(fiil sıfatı)* Ayırt edici.

farḳlanmaġan *(olumsuz)* **farḳlanġan**.

farḳlanmaḳ Farklar göstermek; farklı olmak.

farḳlanmamaḳ *(olumsuz)* **farḳlanmaḳ**.

farḳlı Farklı; **~ olmaḳ** Farklı olmak; farkı olmak.

Ḫususan yaş ḳadınçıḳnıñ başḳalarından farḳlı ekeni sezile. "Özellikle genç kadının başkalarından farklı olduğu seziliyor." -U. Edemova - 1.

farḳlılıḳ (-ġı) Farklılık, başkalık; bk. **farḳ**.

farmakolog Farmakolog, farmakoloji uzmanı.

farmakologiya Farmakoloji.

farmatsevt (-ti) Eczacı.

farmatsevtik *(sıfat)* Eczacılık(s)i.

farmatsevtika Eczacılık; **~ institutı** Eczacılık enstitüsü.

farmazon 1. Farmason, mason. 2. Terbiyesiz (küstah) herif, şirret herif, kavgacı.

—Dinsizler, farmazonlar, ketiñ evge, dep bağırdım. "__Dinsizler, farmazonlar, gidin eve, diye bağırdım." -A. Osman - 2.

farmazonlıḳ (-ġı) Farmasonluk, masonluk.

faros Lamba; fener.

fars (I) *(tiyatro)* 1. Fars *(güldürü öğesi hareketlerden ve nükte lerden çıkan oyun; düşünceden çok göze ve duyulara yönelir. Vurgu, kişiyi karikatürleştirerek ve olayları abartarak elde edilir)*. 2. *(mecaz)* İkiyüzlünün ve yalancının utanmazca yaptığı bir şey.

fars (II) Acem, Pers; **~ tili** Farsça.

Albu ise, onı yipek şeffaf ortülerge sarıp, fars kilimleri ustünde kobek oyunı oynatmaḳ kerek edi. "Durum böyleyse onu şeffaf ipek örtülere sarıp, İran kilimleri üzerinde oryantal yaptırmalı." -E. Umerov - 2.

farsan 1. *(eski)* Uzunluk birimi *(yaklaşık 70-80 kilometre)*. 2. *(eski)* Bir atın bir günde kat ettiği mesafe.

farsiy *(sıfat)* Pers(s)i.

farvater *(denizcilik)* Seyir koridoru; seyir rotası; **ozen ~i** Nehir seyir koridoru; **deñiz ~i** Deniz seyir rotası.

farz 1. Farz, varsayım; krş. **taḫmin**; **esassız ~** Temelsiz tahmin; **~ ve taḫmin etmek** Farz ve tahmin etmek; **bir keren bitirmek ~ degil** Birden bitirmeye gerek yok. 2. *(dini)* İslam dininde yapılması zorunlu, yapılmaması günah sayılan ibadet; **er musulmannıñ bilmesi kerek olġan 32 ~ı bar** Her müslümanın bilmesi gereken 32 farz

var. 3. Görev, yükümlük; **~ olmaḳ** Farz olmak *(yapılması kaçınılmaz olmak)*. 4. Tahmin; **~ etmek** Farz etmek, tahmin etmek; **~ olunmaḳ** Tahmin edilmek, varsayılmak.

Farz eteyik, men seni yaḫşı añlayım. "Farz edelim ki ben seni iyi anladım." -İ. Paşi.

farzon *(eski)* Vagon.

fas Önden, cepheden (görünüş); **~ ve profil** Önden ve yandan (görünüş).

fasad bk. **ḳarçığa**.

fasıl (faslı) 1. Mevsim; krş. **mevsim**. 2. Bölüm; krş. **bolük**. 3. *(tiyatro)* Perde. 4. Eylem, hareket; **"Ey**, **aġalar**, **men Alimniñ faslını söyleyim…"** *(Kırım Tatar halk şarkısından)* "Ey, dostlar, ben size Alim'in yaptıklarını anlatayım…"

3 perdeli pyesa Birinci fasıl Birinci perde (Alçaḳ bir evin tapçanı uzerinde Mustafa ve Eminenin yan-yana turıp laḳırdı itmekte olduḳları korünir). "3 Perdeli Piyes Birinci Fasıl Birinci Perde (Alçak bir evin sediri üzerinde Mustafa ve Emine'nin yan yana durarak konuştukları görünür)." -S. A. Özenbaşlı.

fasiḳ Günahkar.

fasilet *(ağızlarda)* Erdem, fazilet; bk. **fazilet**.

fasilken *(ağızlarda)* Fesleğen; bk. **fesilgen**.

fasit (-di) Fasit, kötü; ahlaksız; **~ *(veya* yaramay) fikir** Kötü bir düşünce; **~ olmaḳ** *(dini)* Fasit olmak *(namaz, oruç, abdest vb. bozulmak)*. ● **~ daire** Fasit daire, kısır döngü.

fasiyet bk. **fazilet**.

faska Oluk *(Mukavva, karton veya camın kenarları)*.

fason Model, biçim, kesim; tarz, usul; **yañı ~ kostüm** Yeni model takım elbise; **bu ~ anterni men begenem** Ben bu elbise modelini beğeniyorum.

Ayşe ḳızını sorasañ, oşektir işi, / Fason tutmaḳ pek aruv, saçın burmaḳ, / Söz birliknen, ey cemaat, pamuḳḳa barmaḳ, / Çalışmadan ḳaytmaymız, çalışamız. "Ayşe kızı sorarsan dedikodudur işi, / Caka satmak çok iyi, saçını bükmek, / Söz birliği ile ey cemaat, pamuğa gitmek, / Çalışmadan dönmeyiz, çalışırız." -Çın.

faş 1. İfşa edilmiş, ilan edilmiş. 2. İfşa etme; açığa vurma; **~ etmek** İfşa etmek; açığa vurmak; duyurmak; **~ olmaḳ** İfşa edilmek; duyulmak; ilan edilmek; **barıp da ~ olmasın!** Aman duyulmasın!

faşist Faşist.

Mecit aġa arabasını terekler arasına ayday da, selbiler tübünde yatıp, faşistlernen dögüşe ve elâk ola. "Mecit

Ağa, arabasını ağaçların arasına koyarak, faşistler ile çatışmaya girer ve ölür.” -T. Halilov.

faşizm Faşizm.

fat (-tı) Ölüm; bk. **ölüm**.

fata Duvak *(dantel veya tülden yapılmış kadın örtüsü)*; bk. **duvaḳ**; **toy ~sı** Düğün duvağı.

fatal Kaçınılmaz, mukadder.

fatalist (-ti) Kaderci, fatalist.

fatalizm Kadercilik, fatalizm.

fatallik (-gi) Kaçınılmazlık.

fatiḥa Fatiha *(Kur'an'ın ilk suresi)*.

fauna *(biyoloji)* Fauna, hayvanlar alemi; bk. **ayvanlar alemi**; **Ḳara deñiz ~sı** Karadeniz faunası *(Karadeniz'de yaşayan hayvan türlerinin tümü)*.

favorit (-ti) *(spor vs.)* Favori, gözde.

fayans Fayans, porselen, çini *(kil ve alçı karışımından yapılan eşyalar)*; **~ savut** Porselen sofra eşyaları.

fayda 1. Fayda; kar; gelir; krş. **kâr**, **deramet**; **irat**; **kelir**; **~ etmek** Yarar sağlamak, kar etmek; **men bu işten ~ ettim** Ben bu işten kar ettim; **~ etmez** Fayda etmez, yararı yoktur; **bu ilâc oña ~ etmez** Bu ilâç ona fayda etmez; **~ ketirmek** Fayda getirmek; **~sı tiymek** Faydalı olmak; yardım etmek; **~sını kormek** Faydasını görmek; **bir ḳaç kunden bu ilâcnıñ ~sını korersin** Birkaç gün içinde bu ilacın faydasını görürsün; **~sı olmaḳ** a) Faydası dokunmak. b) Faydası olmak, faydalı olmak; **~sı olmamaḳ** Faydası olmamak, faydası dokunmamak; **~sı bar** Faydası var; **~sı yoḳ** Faydası yok; **ne ~?** Ne faydası var?; **~sınen** Faydasına, karına; **~sından ziyanı çoḳ** Faydasından çok zararı var; **em kefine**, **em ~sına iş kormek** Hem fayda hem zevk için çalışmak. 2. Fayda, çare; **koçmegen maşnanı itep da baḳtıḳ**, **~ olmadı** Çalışmayan arabayı itmeye çalıştık, fakat faydası olmadı; **~sı bar** Faydası var; **bunıñ ~sı yoḳ** Bunun faydası yok

Padişa: -Er şeyim bar, amma ne fayda, men bir kun kelip ole ḳoysam, yerime ḳoymaġa bir balam bile yoḳ. “Padişah: -Her şeyim var, ama ne fayda, ben bir gün gelir de ölüverirsem yerimi bırakacak bir çocuğum bile yok.” -Tahirnen Zore Destanı.

faydalanamamaḳ Faydalanamamak.

Lâkin biz ondan keregi kibi faydalanamaymız. “Fakat biz ondan gereği gibi faydalanamıyoruz.” -Çerkez Ali - 1.

faydalanmaḳ Faydalanmak; kullanmak; yararlanmak; krş. **ḳullanmaḳ**.

İblis ozüni cennetten ḳuvġan allasına çoḳtan berli kin beslep, ona er fursattan faydalanıp, bir yamanlıḳ yapmaġa tırısa. “İblis kendini cennetten kovan Allah'ına çoktan beri kin besleyip, her fırsatı değerlendirerek O'na bir kötülük etmeye gayret sarfediyor.” -Ayuvdağ Efsanesi.

Amerikalı millioner kibi şaḫsiy kozetici tutıp olamasa, yapon erbabıday kozge korünmegen radioapparaturadan faydalanıp olamasa, nasıl tedbirler ḳullana bilirsiñ? “Amerikalı milyonerler gibi ajan tutamıyorsa, Japon icadı gözle görünmeyen alıcılardan faydalanamıyorsa, hangi önlemleri kullanabilirsin?” -E. Umerov - 1.

faydalanmamaḳ *(olumsuz)* **faydalanmaḳ**.

faydalı Faydalı; karlı; **~ iş** Faydalı bir iş.

faydalılıḳ (-ġı) Faydalılık, karlılık.

faydasına Yararına, faydasına.

Lâkin o siziñ aytḳan adamlarnıñ faydasına al olunmaycağına eminim. “Lâkin sizin söylediğiniz adamların yararına hallolunmayacağına eminim.” -U. Edemova - 2.

faydasız 1. Faydasız; karsız. 2. Boşuna, nafile; boş yere; **~ yerde** Boş yere, boşuna; nafile.

Ay cengeler, cengeler, / Saruş olġan, cengeler. / Sizge faydasız ayaḳnı / Ḳırmasm da züngiler. “Ay yengeler, yengeler, / Sarhoş olan, yengeler, / Size faydası olmayan ayağı, / Kırmasın da süngüler.” -Tahirnen Zore Destanı.

faydasızlıḳ (-ġı) Faydasızlık, faydasız olma durumu.

fayde *(ağızlarda)* Fayda; bk. **fayda**.

fayız bk. **faiz**.

Eger biñde bir fayızı olsa bile, biz ondan faydalanmaḳ kerekmiz. “Eğer binde bir faizi ümidi olsa bile, biz ondan faydalanmalıyız.” E. A. Osmanoğlu - 1.

fayton Fayton *(genellikle çift atlı binek arabası)*, payton.

Ḳartanayarapḳa: -Yaḫşi ḳız urbası ve eki atlı bir fayton ketir, - dey. “Yaşlı kadın araba: -İyi kız elbisesi ve iki atlı payton getir, der.” -Altın Başnen Hıyar Baş Masalı.

faza 1. Faz, safha, evre, aşama; **ay ~aları** Ay fazları. 2. bk. **devir**.

fazan *(zooloji)* Sülün; bk. **sırlı tavuḳ**, **sulün**.

fazaviy *(teknik)* Faz(s)i.

fazıl 1. Erdemli, faziletli; **~ı muḫterem Memet aġa** Faziletli muhterem Mehmet Ağa. 2. Terbiyeli. 3. Ahlaklı; iffetli. 4. Fazıl *(erkek ismi)*.

fazıla *(dişil)* **fazıl**.

fazile bk. **fazilet**.

fazilet Fazilet, erdem; krş. **ḫislet**; **vasıf**; **adamlar arasında onıñ ~i yoḳ** İnsanlar onun otoritesini kabul etmiyorlar; **~ ve yetişmemezlikler** İyi ve kötü yanlar; **elâllıḳ - onıñ esas ~lerinden biridir** Dürüstlük, onun faziletlerinden biridir; **iç bir ~i yoḳ** Onun hiçbir fazileti yoktur.

faziletkâr bk. **faziletli**.

faziletkârlıḳ bk. **fazilet**.

faziletli Faziletli, erdemli; **~ adam** Erdemli insan.

fazla *(ağızlarda)* 1. Fazla (daha çok); bk. **ziyade**; **30 biñden ~ adam** 30 binden fazla insan. 2. Fazla (gereğinden çok olan, fazla olan); krş. **artḳaç**.

fazotron *(fizik)* Fazotron.

feda 1. Kurban; krş. **ḳurban**; **~ olmaḳ** Kurban olmak. 2. Feda; **~ etmek** Feda etmek, kurban etmek; **canını ~ etmek** Canını feda etmek; **canını ~ etmege azır** Canını feda etmeye hazır; **o, ḫalḳı ve vatanı içün canını ~ etmege azır** O, halkı ve vatanı için canını feda etmeye hazır.

Biz epimiz alla yolunda, yurtımıznıñ gullep-çiçeklenüvi oğrunda canımızını feda etmege azırmız... “Biz hepimiz Allah yolunda yurdumuzun renklenmesi çiçeklenmesi uğrunda canımızı feda etmeye hazırız…” -E. A. Osmanoğlu - 1.

fedaiy 1. Özverili. 2. Fedai. 3. *(mecaz)* Yaman yiğit, serdengeçti.

fedaiylik (-gi) Özveri, fedailik, kendini feda etme.

fedakâr Fedakâr.

O sözge çıḳarken: -Çoḳ biñli kollektivniñ beş yıl devam etken fedakâr emegi buyük ġalebenen neticelendi. “O söze çıkarken: -Çok binli topluluğun beş yıl devam eden fedakâr emeği büyük galibiyetle sonuçlandı.” -U. Edemova - 1.

fedakârane Fedakârca *(canını ve her şeyini feda edercesine)*.

fedakârca(sına) bk. **fedakârane**.

fedakârlıḳ (-ġı) Fedakarlık.

Yaratıcılıḳ eşḳınen yanġan adamlar ozlerini unutıp, ġayretnen, fedakarlıḳnen çalışalar. “Yaratıcılık aşkıyla yanan insanlar kedilerini unutup gayretle, fedakarlıkla çalışıyorlar.” -A. Osman - 1.

federal Federasyon durumunda birleşmiş olan; **~ memleket** Federal devlet.

federalist Federalizm yanlısı.

federalizm Federalizm.

federativ Federatif; **~ respublika** Federatif cumhuriyet.

federatsiya Federasyon; **yaşlar ~sı** Gençlik federasyonu.

feḫim bk. **feim**.

feim 1. Anlayışlılık, zihin çevikliği. 2. Fehim, zeki, anlayışlı, akıllı; krş. **zeki(y)**, **idraḳlı**; **~ etmek** Anlamak, kavramak; krş. **añlamaḳ**; **~ olunmaḳ** Anlaşılmak.

feḳat bk. **fakat**.

Feḳat ḳaranlıḳtan iç bir şey kormiyordı. "Fakat karanlık olduğu için hiçbir şey görmüyordu." -A. S. Ayvazov - 1.

felâket Felaket; bela; **~ke oġramaḳ** Belaya uğramak; başını belaya sokmak.

-Ebet, ukrainalılarnıñ başına kelgen bu ağır felakette epimiz ḳardaşlarca yardımda bulunmaḳ kerekmiz. "-Elbette Ukraynalıların başına gelen bu felakette hepimiz yardım etmeliyiz." -Z. Kurtnezir - 1.

felaketli Feci; **~ vaziyet** Feci vaziyet.

felân: **~ dedi**, **fistan dedi**, **ozüni aḳlamaġa tırıştı** Kendini aklamak için şunu dedi, bunu dedi.

Biraz ticaret felânle oğraşmaḳ istesem de, lâkin işim yurümedi. "Biraz ticaret falanla uğraşmak istesem de, lâkin işim yürümedi." -U. İpçi - 2.

felân(ça), **felânç** Falan, falanca *(tarih, yer, kişi vb.nin önüne gelerek tekrarlanmak istenmeyen sözlerin yerine kullanılan kelime)*; **~ adamnıñ evi** Falanca adamın evi; **~ yerde** Falanca yerde; **~ vaḳıtta** Falanca vakitte; **~ yerden** Falanca yerden; **~ aḳḳında** Falanca kişi hakkında; **~ ḳuyruġınen beraber kele** Falanca kişi kuyruğuyla beraber (eşiyle, arkadaşıyla) geliyor.

Soñ utanmay felan gektarından ḳırḳar tsentner bereket aldı, dep maḳtanalar, - dep söz başladı idare azalarından biri. "Sonra utanmadan, falan hektardan yüzde kırk ürün alındı, diye övünüyorlar, - diyerek konuşmaya başladı idare üyelerinden biri." -M. Ablalimov.

felânça-felânça Falanca filanca *(tarih, yer, kişi vb.nin önüne gelerek tekrarlanmak istenmeyen sözlerin yerine kullanılan kelime)*; **toyġa ~ı çağırġan**, **bu soyunı ise ne içündir çağırmaġan** Düğüne falanca filancayı davet etti, bu akrabasını ise nedense çağırmadı; **~ aḳḳında laf oldı** Falanca filanca hakkında konuşuldu.

felânça-tügençe bk. **felân-tügen**.

felân-fesmekân Falan feşmekan; bk. **felân-tügen**; **~ aḳḳında laf etildi** a) Şu bu hakkında konuşuldu. b) Havadan sudan konuşuldu.

Men seni seve edim, ama felan-fesmekan, bağışlap olsañ bağışla, şay oldı işte, dünya oyle ḳurulġan eken ve saire, ve ilaḫri. “Ben seni seviyordum, ama falan feşmekan, bağışlarsan bağışla, öyle oldu işte, dünya böyle kurulmuş vs.” -E. Umerov - 1.

felân-tügen 1. Falan filan, o bu; krş. **o-bu; felân-fesmekân**; **~ aḳḳında** O bu hakkında; **bazardan ~ aldım** Pazardan şunu bunu aldım. 2. Önem verilmeyen, hafifsenen kimseler; **~niñ lafına baḳma** Onun bunun lafına bakma.

Taacipli al, İsmat Ḳurbanoviç dün Veli Kerimoviçniñ uzurına keç maalde olsa bile kirgen, eski tariḫtan bir taḳım felan-tügenlerini ḫatırlap, ricada bulunġan. “Garip bir durum, İsmat Kurbanoviç dün Veli Kerimoviç’in huzuruna vaktin geç olmasına rağmen gitmiş, eski tarihli bir takım şeyleri hatırlatıp ricada bulunmuş.” -Z. Kurtnezir - 1.

felç (-çi) *(tıp)* Felç.

feldfebel Başçavuş *(Rütbe)*.

feldmarşal Mareşal *(Rütbe)*.

feldşer (*ağızlarda* **ferşal)** Sağlık memuru; **~ kursları** Sağlık memuru kursları; **arbiy ~** Askeri sağlık memuru.

Ekisi de tosat-tosat ḳarşılarında turġan ḳızlarġa - ḫususan yaḳında Nuḳustan kelgen mal feldşerleri Nadejda Yermaḳovaġa, Alla Yeremeyevaġa baḳıp alalar. “İkisi de zaman zaman karşılarında duran kızlara özellikle yakında Nukus’tan gelmiş hayvan sağlık görevlileri Nadejda Yermakova’ya, Alla Yeremeyeva’ya bakıyorlar.” -Çerkez Ali - 1.

felek 1. Gökyüzü, gök, gök kubbe, sema; krş. **kok**, **sema**, **çarḳ**. 2. Kainat; krş. **kâinat**, **feza**. 3. Kader; kısmet; krş **ḳısmet**, **taḳdir**, **yazı**, **ḳader**, **taliy**, **devran**, **çarḳ**; **zalım** ~ Zalim felek; **~niñ çemberinden keçmek** Feleğin çemberinden geçmek *(hayatta çok günler görmüş, acı tatlı olaylar yaşayıp tecrübe kazanmış, olgunlaşmış)*.

Alim, alim, demekten, / Men kesildim yemekten. / Doḳtur ḳurtar felekten, / Yaralıman yurekten. “Alim Alim demekten, / Ben kesildim yemekten. / Doktor kurtar felekten / Yaralıyım yürekten.” -Mane.

felemenk (felemek) bk. **felyamenk**.

feleton Hicivli fıkra; **~ uslübı** Fıkra üslubu; **~lar yazmaḳ** Fıkralar yazmak.

Aydı, feleton, ya da ciddiy tenḳidni aytmayım. “Hadi hicvedici fıkrayı ve eleştiriyi söylemeyeyim.” -Z. Kurtnezir - 1.

feleysuf bk. **felsefeci**.

feliga bk. **ḳayıḳ**.

felsefe Felsefe.

-Professor Nusret Azamatoviç felsefeden oz lektsiyasını başladı. "-Profesör Nusret Azamatoviç felsefe (konusunda) konferansına başladı." -U. Edemova - 2.

felsefeci Felsefeci, felsefe öğretmeni.

felsefecilik (-gi) Felsefecilik, felsefe (öğretmeni) olma durumu; **~ yapmaḳ** Felsefe yapmak, filozofluk etmek.

felsefiy Felsefi.

Kel endi, felsefiy laḳırdılarnıñ artını keseyik. "Gel şimdi felsefi sohbeti bitirelim." -E. Umerov - 1.

felsefiyat *(çoğul)* **felsefiy**.

felsefiye *(dişi)* **felsefiy**.

Felyamenk 1. Hollanda; **~ tili** Hollandaca; Felemenk dili; **~ peniri** Hollanda peyniri; **~ tavuḳları** Hollanda tavukları. 2. Hollandalı. ● **~ kibi aylanmaḳ** *(mecaz)* Topaç gibi dönmek, yerinde duramamak.

Felyamenkçe Hollandaca; Felemenkçe.

Felyamenkli Hollandalı.

feminist Feminizm yanlısı.

feministik Feminizme ilişkin.

feminizm Feminizm, kadın hareketi.

fen (I) Bilim; krş. **ilim**; **~ler doktorı** Bilim doktoru; **~ adamı** Bilim adamı; **mektep ~leri** Okul dersleri; **biologiya ~i** Biyoloji bilimi.

-Zooteḫnika feni dünyaġa kelmezden burun da bizim ecdatlarımız nesil ve cınıs işine ciddiy baḳıp kelgenler. "-Zooteknik bilimi dünyaya gelmeden önce de bizim atalarımız soy ve cins işine ciddi bakmışlar." -M. Ablalimov.

fen (II) Saç kurutma makinesi.

fena (I) 1. Fena, kötü; krş. **yaramay**; **osal**; **pek ~ bir şey** Çok kötü bir şey; **işler ~ degil** İşler fena değil; **~ bir alda** Kötü bir durumda; **~ ava** Kötü bir hava. 2. Çok; krş. **pek**, **ġayet**; **~ ḳorḳmaḳ** Çok korkmak.

Lâkin baḳ, sultan dostum, eger menden ziyade fiyat isteycek olsan, soñ işin fena olur! -dep, parmaḳ sallağan. "Fakat bak Sultan dostum, eğer benden fazla para isteyecek olursan, sonra senin için fena olur, diye, parmağını sallamış." -Bekir Mustafa Masalı.

fena (II) 1. Yok olma; ölüm. 2. Ölümlülük; bk. **fani**.

fenalaşmaḳ 1. Kötüleşmek; kötü bir duruma gelmek; **(avalar) fenalaştı** Havalar bozuldu. 2. Fenalaşmak *(hastanın durumu ağırlaşmak; ansızın bayılacak gibi olmak)*.

Anası yataḳẖanege kelir. İş daa da fenalaşır. “Anası yatakhaneye gelir. İş daha da fenalaşır.” -U. Edemova - 1.

fenalaşmamaḳ *(olumsuz)* **fenalaşmaḳ**.

fenalaştırmaḳ Kötüleştirmek.

fenalaştırmamaḳ *(olumsuz)* **fenalaştırmaḳ**.

fenalıḳ (-ġı) Kötülük, fenalık; krş. **yaramaylıḳ**.

Padişa buyük oğlanlarınıñ kencege yapḳan fenalığına pek açuvlana. “Padişah büyük oğullarının en küçük oğluna yaptıkları kötülüklere çok sinirlenir.” -Altın Alma Masalı.

fencere *(ağızlarda)* Pencere; bk. **pencere**.

fener (I) 1. Fener, lamba, ışık; **~nen ketmek** Fenerle gitmek; **soḳaḳ ~leri** Sokak fenerleri. 2. Far; **avtomobil ~i** Araba farı.

Ḳaranlıḳ gecede çeşit renkli yanġan fenerler tereklernin yeşil yapraḳlarını nurlandıraraḳ yanmaḳtalar. “Karanlık gecede çeşitli renklerde yanan fenerler ağaçların yeşil yapraklarını nurlandırarak yanıyorlar.” -O. Akçokraklı - 1.

fener (II) Kaplama (yaprağı); **~ ḳutu** Kaplama sandık.

fenir *(ağızlarda)* Beyaz peynir; bk. **penir**.

fenol *(kimya)* Fenol.

fenomen Fenomen, harikulade bir olay.

fenomenal Ender rastlanan; olağandışı; harikulade; **~ zeini bar** Müthiş bir hafızaya sahiptir.

fent *(halk dili)* Fikir, düşünce; bk. **fikir**; **~i o ḳadar** Aklı bu kadar işte; **~i çaḳmay** Kafası basmıyor.

Yuksek binalar arasında oniñ fenti oyle çoḳ degil. “Yüksek binalar arasında onun hilesi öyle çok değil.” -U. Edemova - 1.

feodal Derebeyi.

Men o feodalnen laḳırdı eterim. “Ben o derebeyi ile konuşurum.” -Çerkez Ali - 1.

feodalizm Feodalizm, derebeylik sistemi.

fera bk. **feraḫ**.

feraḫ 1. Sevinç, haz. 2. Mutluluk, saadet; krş. **baḫt**, **seadet**, **çast**; **balalarıñnıñ ~ını kor!** Çocuklarının mutluluğunu görmek nasip olsun!; **balalarıñdan ~ kormey** Çocuklarından mutluluk görmedi; **Alla balalarıñnıñ ~ını kostermege ḳısmet etsin** Allah çocuklarının mutluluğunu görmeyi nasip etsin.

Bal sütli sığırı, ḳoy, ḳozu, ulağı, / Feraḫnen çevrende, yayılıp kevşensin! “Bal sütlü sığırı, koyun, kuzu, keçisi, /

Ferah bir şekilde çevrende, yayılıp geviş getirsin!” -Y. Temirkaya - 1.

feraḫlandıramamaḳ Sevindirememek.

feraḫlandırmaḳ Sevindirmek.

feraḫlandırmamaḳ *(olumsuz)* **feraḫlandırmaḳ**.

feraḫlanmaḳ Sevinmek; krş. **sevinmek**; **ḳuvanmaḳ**; **yaḫşı ḫaber alıp feraḫlandım** İyi bir haber alıp sevindim.

feraḫlanmamaḳ *(olumsuz)* **feraḫlanmaḳ**.

feraḫlıḳ (-ġı) Sevinç, mutluluk; **raatlıḳ ve ~** Rahatlık ve ferahlık.

İyşu-nuşe nimet dolu / Sofraya koz atmagil, / Ayat zevḳı, feraḫlıġı / Gelmez yalnız bu ile. “İyşu-nuşe nimet dolu / Sofraya göz atmagil / Hayat zevki, ferahlığı / Gelmez yalnız bu ile.” -E. Şemizade - 1.

feraḳ bk. **feraḫ**.

feraset Akıl; zeka; anlayışlılık; feraset; krş. **aḳıl-feraset**; **zekâ**.

Belki, bizim omrümizniñ Feraseti / Sevgimni yıḳmaġa yol bermez. “Belki, bizim ömrümüzün feraseti / Sevgimi yıkmaya yol vermez.” -V. Basirov.

ferasetli Ferasetli; anlayışlı; zeki; krş. **zekâlı**; **aḳıl-ferasetli** Sağduyulu.

Em dülber olsun, em de aḳılı, ferasetli, edepli, oḳumış olsun. “Hem güzel olsun hem akıllı, anlayışlı, edepli olsun hem de okumuş olsun.” -A. Osman - 1.

feraş *(etnografya)* Yemek kaşıkları koymak için kullanılan kutu.

ferâz (ferez) *(tarihi, etnografya)* 1. Altın veya gümüş işlemeli, uzun kadın elbisesi. 2. Din veya bilim adamlarının giydikleri uzun giysi; krş. **cübbe**.

ferçem *(ağızlarda)* Perçem; bk. **perçem**.

ferdinant (-tı) *(botanik)* Kırım yarımadasında yetişen bir armut türü.

ferdiy 1. Özel, hususi; krş. **ḫususiy**; **~ tarzda (***veya* **olaraḳ)** Hususi olarak; **~ ḫususiyetler** Bireysel özellikler; **~ yanaşuv** Bireysel yaklaşım. 2. Ferdi, bireysel, şahsi; krş. **şaḫsiy**; **~ (***veya* **şaḫsiy) birincilik** *(spor)* Ferdi birincilik.

ferece *(etnografya)* Genç kadınların giydikleri üst giysisi; pelerin; **~ tikile edi** Pelerin dikiliyordu.

On dört yaşına kelgende, ḳızlarınızġa ferece, marama kiysetesiniz, onlar da siz kibi, ne ozleri kun kore, ne de kunge ozlerini korseteler. “On dört yaşına geldiklerinde, kızlarınıza ferace, namaz örtüsü giydiriyorsunuz, onlar da sizin gibi ne kendileri gün görüyor, ne de

güne kendilerini gösteriyorlar.” -U. İpçi - 1.

ferecelemek *(mecaz)* Kamufle etmek, gizlemek, maskelemek.

ference bk. **ferece**.

ferenk *(konuşmada)* Fransız; bk. **frenk**.

ferik (-gi) 1. Genç tavuk *(bir senelik)*. 2. *(ağızlarda)* Tüylenmiş *(kanatlanmış)* civciv *(bıldırcın, keklik vb.)*. 3. *(ağızlarda)* Genç horoz; bk. **ḫorazçıḳ**.

Men onıñ çır-çıplaḳ, yunü temizlengen ferikniñ kokregini añdırġan koküsine baḳıp, birden ayındım. “Ben onun çırılçıplak, tüyü yolunmuş tavuğun göğsünü andıran göğsüne bakıp, birden ayıldım.” -E. Umerov - 1.

ferişte *(dini)* Melek; krş. **melek, meleke**.

Dersiñ, ferişte kibi: ustünde bem-beyaz kolmek, saçları çıbalġan, bedeni ateş kibi. “Sanki melek gibi: Üstünde bembeyaz gömlek, saçları dağılmış, bedeni ateş gibi.” -A. Osman - 2.

ferit (-di) 1. Eşi, benzeri olmayan, tek, eşsiz 2. Ferit (erkek ismi).

ferḳ *(ağızlarda)* Fark; bk. **farḳ**.

Yuḳu sersemliginen birden-bir tüfek sesi olğanını ferḳına varalmadı. “Uyku sersemliği ile aniden tüfek sesi olduğunun farkına varamadı.” -Cemil Seydamet - 1.

ferma (I) Çiftlik; **ḳoycılıḳ ~sı** Koyun çiftliği.

Leviza ise mal fermasına ketmege azırlana. “Leviza ise mağazaya gitmeye hazırlanıyor.” -E. A. Osmanoğlu - 2.

Sen şu fermanıñ çobanı olsañ, biz süt sağıcılarmız. “Sen bu çiftliğin çobanıysan, biz de sağıcılarıyız.” -E. Umerov - 1.

ferma (II) Çatı makası, kafes; **çelik ~** Çelik kafes.

ferman Ferman, emir buyruk; krş. **emir**, **buyruḳ**.

ferment (ti) *(kimya, biyoloji)* Ferment, enzim; **~ reaktsiyası** Enzim tepkimesi.

fermentatsiya *(kimya, biyoloji)* Fermantasyon, mayalanma; **tütün ~sı** Tütün fermantasyonu.

fermer Çiftçi; **(onıñ) ağası - ~** Onun ağabeysi çiftçidir; **~ ḫozyaystvosı (***veya* **ḫocalığı)** Çiftlik.

fermerlik (-gi) Çiftçilik; **memlekette ~ gur inkişaf ete edi** Ülkede çiftçilik hızla gelişiyordu.

fert (-di) Fert, birey, zat, kişi, şahıs; krş. **şaḫıs**; **~ (***veya* **şaḫıs) mulküyeti** Özel mülkiyet.

fertçi Bireyci, ferdiyetçi.

fertçilik (-gi) Bireycilik, ferdiyetçilik.

feryat Feryat, çığlık; yaygara; bağırtı; krş. **fiġan**, **yayġara**; **bağırıḳ**; **nare**; **ağlasañız**, **ağlañız ~ ḳılmanız** Ağlarsanız, ağlayın, fakat feryat etmeyin *(cenaze töreninde imamın kadınlara söylediği söz)*.

Ḳırım; yanıḳ, kozyaş, feryat degil, evlâdım, / Ḳırım; yuce, yeşil, mavi, ḳara dağlardır. "Kırım; yanık, gözyaşı, feryat değil evlâdım, / Kırım; yüce, yeşil, mavi, kara dağlardır." -Y. Kandım - 1.

ferz *(satranç)* Vezir, ferz; krş. **vezir**; **~ çıḳmaḳ** Ferz çıkmak.

fes Fes; krş. **dalfes**; **~ püsküli** Fes püskülü; **balu ~i** Bebek şapkası; **~ tepeligi** *(etnografya)* Fes tepeliği; **töpeli ve ḳaşlı ~** Tepeliği ve kenar süslemeleri olan fes.

Bardım yarem bağçasına, bulbül sandım sesini, / Nazlı yarem - kuşçığım, egri ḳoymuş fesini. "Vardım yarin bahçesine, bülbül sandım sesini, / Nazlı yarim, kuşçuğum, eğri koymuş fesini." - Halk Yırı.

fesat (-tı) Fesat, karışıklık, kargaşa, isyan; krş. **fitne**; **boyu kesat**, **içi tolu ~** *(atasözü)* Boydan kesat, içten fesat.

Ḳoyun kibi yuvaş korünse de, -dep mırıldandı o, - içi fesat tolu, fesat! "Koyun gibi yavaş görünse de, diye mırıldandı o, içi fesat dolu, fesat!" -İ. Paşi.

fesatçı 1. İsyancı 2. Fesatçı; entrikacı; fitçi; krş. **fitneci**.

Dersiñ, baar tek tabiatnı degil, insanlarnı da deñiştirecek, dersiñ, baarde fesatçılar olmaycaḳ. "Sanki bahar sadece tabiatı değil, insanları da değiştirecek, sanki baharda fesatçılar olmayacak." -A. Osman - 1.

fesatçılıḳ (-ġı) Fesatçılık.

fesfese Vesvese, kuruntu; bk. **vesvese**.

fesfeselenmek Kuruntu etmek; **olar ḳorḳmay**, **bu ise oz-ozüni fesfeselep tura** Onlar korkmuyor, bu kişi ise kuruntu edip duruyor.

fesilgen *(botanik)* Fesleğen; krş. **reyan**.

Fesilgen ektim ḳoraġa, ḳoḳlamaġa, / Al ton atım, sav bolsın yoḳlamaġa. "Fesleğen ektim bahçeye koklamak için, / Açık kızıl atım sağ olsun yoklamak için." -Çın.

festival Festival; şenlik; **teatr ~i** Tiyatro festivali; **Ḳırım ḫalḳlarınıñ festivali** Kırım'da yaşayan halkların festivali.

feston *(mimarlık)* Çiçekli bezek.

feşman *(ağızlarda)* Pişmanlık, pişman olma durumu, nedamet; bk. **peşman**.

fetanet (-ti) 1. Zeka, zihin çevikliği; fetanet; krş. **zeki.** 2. Feraset; basiret. 3. Akıl; us; kavrama yeteneği; bk. **aḳıl.**

fetanetli 1. Zihni çevik, zeyrek. 2. Ferasetli, basiretli, öngörülü. 3. Akıllı; eğitimli; aydın; kültürlü.

feteles *(konuşmada)* Coşkun olma durumu; heyecan; krş. **coşḳunlıḳ**; **~ olmaḳ** Coşmak; heyecanlanmak; **er kes ~ oldı** Herkes çok heyecanlıydı.

fetḫ *(gerçek, mecaz)* Fetih; fethetme; bk. **fetiḫ**; **~ etmek** Fethetmek, ele geçirmek; zapt etmek; **~ etilmek** Fethedilmek, ele geçirilmek.

fetḫiy Muzaffer.

fetiḫ 1. *(gerçek, mecaz)* Fetih; fethetme; krş. **zapt etüv**; **işġal etüv (***veya* **etme)**; **boysundıruv**; **fezanıñ** ~ Uzayın fethi; **~ cenki** İstila harbi; **~ etmek** bk. **fetḫ etmek**; **~ etilmek** bk. **fetḫ etilmek.** 2. *(dini)* Mahşer günü, kıyamet günü; krş. **aḫır zaman**; **maşer kunü**; **ruz i maşer**; **ceza kunü**; **kıyamet kunü.**

fetiḫçi Fatih; istilacı, ram eden; krş. **basḳıncı**; **istilâcı.**

fetiş Fetiş; tapıncak.

fetişizatsiya Fetiş haline getirme; **~ yapmaḳ** Fetiş haline getirmek.

fetişizm Fetişizm, tapıncakçılık, putperestlik.

fetr Fötr *(ince ve yumuşak keçe)*; **~ şlyapa** Fötr şapka.

fetva *(dini)* Fetva *(müftü tarafından verilebilen belge)*; **muftiniñ ~sı** Müftünün fetvası; **~ çıḳarmaḳ** Fetva vermek.

-Yoḳ! Ḳardaşım, musulmanġa boyle şeyler ḫaramdır, Bunın içün yol ḳıdırmaḳ, em gunaḥ, aramdır. -Dep mollaḳay, pek kestirip yurekten fetva bere. "-Yok, kardeşim, Müslüman'a böyle şeyler haramdır. Bunun için yol aramak, hem günah, hem haramdır. Diye molla akay, hemen kestirip yürekten fetva verir." -A. Kadrizade.

fetvaḫane *(eski, dini)* Fetvahane *(şeyhülislamın makamı)*.

fevit 1. Fevt, elden çıkma; yitme; kayıp; **~ etmek** Kaybetmek; kaçırmak (fırsat); **~ olmaḳ** Kaybolmak; yitirilmek. 2. Ölüm; vefat; bk. **ölüm.**

fevḳalade bk. **fevḳulade.**

fevḳulade Fevkalade, olağanüstü, harikulade, eşi görülmemiş; krş. **ḫarikulade.**

fevral Şubat; krş. **şubat**; **kiçik ḳış**; **~de** Şubat ayında; **~den soñ** Şubat ayından sonra; **~niñ on dördü** Şubat'ın on dördü; **~niñ on dördünde** Şubat'ın on dördünde; **~niñ soñu** Şubat'ın sonu; **~niñ soñunda** Şubat'ın sonunda.

1937 senesiniñ fevral ayı bitmek uzre. "Bin dokuz yüz otuz yedi yılının şubat ayı bitmek üzere." -A. Osman - 1.

fevt bk. **fevit**.

feyerik Peri masallarındaki gibi.

feyeriya Peri masallarını andıran temaşa; pericelik.

feyerverk Havai fişek; bk. **fişenk**.

feylesuf bk. **felsefeci**.

feza 1. Enginlik, açıklık. 2. Uzay, feza; krş. **kâinat**; **felek**. 3. *(matematik)* Sonsuz.

Ḳırım; feza denizinde mezar, evlâdım, / Orun er bir suyemında yata ecdadın. "Kırım, feza denizinde mezar, evlâdım, / Onun her bir karışında yatıyor ecdadın." -Y. Kandım - 1.

fezaiy Uzaysal.

fıçı Fıçı; krş. **çapçaḳ**, **metiy**, **varel**, **saḳa**; **şarap ~sı** Şarap fıçısı.

fıḳırdama, **fıḳırdav** *(eylem adı)* **fıḳırdamaḳ**; Gürültülü kımıldamalar; kıpırdanışlar.

fıḳırdamaḳ 1. Kımıl kımıl kımıldamak *(çocuklar hakkında)*. 2. Kaynaşmak *(çok kalabalık ve hareketli olmak)*; **fıḳırdap ḳalmaḳ** Karınca yuvası gibi kaynaşmak.

Bir talay ḫalḳ da iskelede fıḳırdaşa. "Bir grup insan da iskelede bekleşiyor." -A. Hilmi.

fıḳırdamamaḳ *(olumsuz)* **fıḳırdamaḳ**.

fıḳırdavuḳ Kıpırdak; yerinde duramayan, çok hareketli; **~ bala** Çok hareketli bir çocuk.

fıḳır-fıḳır: **~ etmek** Kımıl kımıl kımıldamak, çok hareketli olmak *(çocuk hakkında)*; bk. **fıḳırdamaḳ**.

Oturdığı zaman kolgesi uzanır, kedige oşardı; epimiz korer, fıḳır-fıḳır kulerdik. "Oturduğu zaman gölgesi uzanır, kediye benzerdi; hepimiz görür, fıkır fıkır gülerdik." -N. Çelebicihan.

fılḳa *(biyoloji)* Çenek.

fıltı bk. **fulto**.

fındıḳ Fındık; krş. **çetlevik**; **tav ~ı** adi fındık, orman fındığı; **~ ḳıran (***veya* **~ sındırġan) alet** Fındıkkıran *(fındık ve buna benzer kabuklu yemişlerin kabuğunu kırmaya yarayan araç)*; **trapazan ~ı** Trabzon fındığı; **"Fındıḳ, fıstıḳ alayım saña"** *(Kırım-Tatar halk şarkısı)* "Sana fındık, fıstık alayım".

Ben vardıḳtan sonra, sizlere bir avuç ceviz, fındıḳ veririm. "Ben gelince, sizlere bir avuç ceviz, fındık veririm." - S. A. Özenbaşlı.

fındıḳlıḳ Fındıklık, fındık korusu; **koyumizniñ bir tarafı ~ edi** Köyümüzün yakınlarında fındıklık vardı.

fırçan *(ağızlarda)* Harman savurma makinesinde kalan kabuk ve sap kırıntıları.

fırçı Fırça; **boya ~sı** Boya fırçası; **tıraş ~sı** Tıraş fırçası; **kireç ~sı** Badana fırçası; **urba ~sı** Elbise fırçası; **ayaḳḳap ~sı** ayakkabı fırçası; **boru ~sı** Boru temizleme fırçası; **savut ~sı** Bulaşık fırçası; **taban ~sı** Yer fırçası; **ḳattı (yımşaḳ) ~** Sert (yumuşak) fırça; **maden ~(sı)** Metal fırça.

Mammet fırçılarnı masa uzerine taşladı da, keçip pencereniñ pervazına tayandı. "Mammet fırçaları masanın üzerine bıraktı ve geçip pencerenin pervazına dayandı." -İ. Paşi.

fırçılamaḳ Fırçalamak.

fırçılamamaḳ *(olumsuz)* **fırçılamaḳ**.

fırdişa *(ağızlarda)* Mantar, fungi; bk. **mantar**.

fırıldavuḳ (-ġı) Fırıldak.

fırıl-fırıl Fırıl fırıl; **~ aylanmaḳ** Fırıl fırıl dönmek.

Fırıl-fırıl uçḳanda saçlarım kulte-kulte yelpirer, sañki bir tatar toġu (bayrağı)! "Fırıl fırıl uçarken saçlarım külte külte uçuşur, sanki bir Tatar tuğu!" -N. Çelebicihan.

fırḳa Parti (siyasal); **Milliy ~** Milli parti; **bir ~ adamları** Aynı partinin üyeleri.

fırḳacı Parti üyesi.

fırḳ-fırḳ Domuz sesi taklidi; **~ etmek** Bağırmak *(domuz hakkında)*; krş. **fırḳıldamaḳ**.

fırḳıldamaḳ 1. Burnundan gürültü ile soluk vermek; sesli sesli burnundan solumak. 2. Bağırmak *(domuz hakkında)*; krş. **fırḳ-fırḳ etmek**.

fırḳıldamamaḳ *(olumsuz)* **fırḳıldamaḳ**.

fırḳıldı 1. Burnundan gürültü ile soluk verme. 2. Domuz bağırması.

Çauş uluḳ başında fırḳılday berip yuvunayatḳan, yanıḳ tenli, sılaḳ balanı ḳuçaḳlap aldı. "Çavuş, oluk başında fırıldayarak yıkanan, yanmış tenli, ıslak çocuğu kucaklayıp aldı." -Ş. Alâdin - 1.

fırḳıl-fırḳıl: **~ etmek** a) Burnundan gürültü ile soluk vermek; sesli sesli burnundan solumak. b) Bağırmak *(domuz hakkında)*; krş. **fırḳıldamaḳ**.

fırḳındı bk. **fırḳıldı**.

fırlamaḳ Fırlamak.

Men bir baş yolġa fırlap çıḳam. "Ben bir anda yola fırlatıp çıkıyorum." -A. Hilmi.

fırlamamaḳ *(olumsuz)* **fırlamaḳ**.

fırlandırmaḳ Döndürmek; çevirmek; fırıldatmak.

fırlandırmamaḳ *(olumsuz)* **fırlandırmaḳ**.

fırlanmaḳ Dönmek; fırıldanmak; krş. **aylanmaḳ**.

Bu ḳorḳu onıñ ayaḳlarını zıncırlay, boğazını tıḳandıra, kozlerini ḳararta ve yureginiñ koksünden fırlanıp çıḳacaḳ ḳadar çapalanmasına sebep olmaḳta edi. "Bu korku onun ayaklarını zincirliyor, boğazını tıkıyor, gözlerini karartıyor ve yüreğinin göğsünden fırlayıp çıkacak kadar çarpmasına sebep olmaktaydı." -Cafer Seydamet.

fırlanmamaḳ *(olumsuz)* **fırlanmaḳ**.

fırlanta *(etnografya)* Hafif, muslin başörtüsü (genç kızlar için); **onıñ başında dülber ~ bar edi** Onun başında güzel, hafif bir örtü vardı.

Çeşit memleketlerniñ modalı şlapalarını kiyip alışḳan ḳız, şimdi başına fırlanta bağlaġan, ayaḳlarına ise, içi yunli, ḳısḳa ḳonuçlı botiler kiygen. "Çeşitli memleketlerin moda olan şapkalarını giymeye alışan kız, şimdi başına başörtüsü bağlamış, ayaklarına ise, içi yünlü, kısa konçlu botlar giymiş." -Çerkez Ali - 1.

fırlatmaḳ *(ettirgen)* **fırlamaḳ**.

Safet onı oturġıçtan şiddetnen çekip aldı ve yengil bir şey kibi kenarġa fırlattı. "Saffet onu oturduğu yerden şiddetle çekip aldı ve hafif bir şey gibi kenara fırlattı." -A. Osman - 2.

fırlatmamaḳ *(olumsuz)* **fırlatmaḳ**.

fır-r: **~ (etip) uçıp ketmek** Fırlayıp havalanmak, aniden uçup gitmek.

fırsant *(ağızlarda)* Fırsat; bk. **fırsat**.

fırsat (-tı) Fırsat; krş. **imkân**, **çalım**; **~ ḳollamaḳ (***veya* **avlamaḳ)** Fırsat kollamak; **~nı ḳollamaḳ** Fırsatını kollamak; **~tan faydalanıp** Fırsattan faydalanıp; **~ beklemek** Fırsat beklemek; **~ çıḳtı** Fırsat düştü (ele geçti).

Niyar ise bana ekimnen olġan subetten soñ, azaçıḳ sebep tapılsa, ḳaynanası fırsattan faydalanmaġa tırışacaġını kuyüp ıncındı. "Niyar ise demin doktorla olan sohbetten sonra azcık sebep bulunsa kaynanasının fırsattan faydalanmaya çalışacağına yanıp üzüldü." -U. Edemova - 1.

fırtına *(ağızlarda)* Fırtına bk. **furtuna**.

fısıldamaḳ 1. Tıslamak; kızgırmak. 2. Fısıldamak; bk. **fısırdamaḳ**.

Ḳurtnezir aġa Nazimni çaġırıp ḳulaġına bir şeyler fısıldadı. "Kurtnezir abi Nazim'i çağırıp kulağına birşeyler fısıldadı." -Çerkez Ali - 1.

fısıldamamaḳ *(olumsuz)* **fısıldamaḳ**.

fısıltı 1. Tıslama. 2. Fısıltı; bk. **pısırdı**.

Bala mumeyyizlerden sıḳmtı asap turġanda, usulçıḳnen içeri Şpargalka kirip, iskemle artına saḳlana da, fısıltınen Pavlikke yardım ete. “Çocuk, heyet karşısında sı- kıntıyla otururken, içeri usulca Şpargalka giriyor, iskemlenin arkasına saklanıyor ve fısıltıyla Pavlik'e yardım ediyor.” -A. Hilmi.

fısıltılı 1. *(dil bilimi)* Hışırtılı (sessizler); **~ tutuḳ** Hışırtılı sessiz harf. 2.: **~ laf etken** Peltek; **~ laf etmek** Peltek olmak, peltek peltek konuşmak.

fıska bk. **puska**.

fısḳa 1. bk. **puska**. 2. Küçük şişe. 3. Bardak.

fısḳaçıḳ (-ġı) Küçük şişe; **~lar** Küçük şişeler.

fıstıḳ (-ġı) Fıstık; **yer ~ı** Yer fıstığı; **sofraġa ~ ḳoymaḳ** Sofraya fıstık koymak.

Orta boylu, tos-tomalaḳ, fıstıḳ kibi bir ḳız. “Orta boylu, tostoparlak, fıstık gibi bir kız.” -Çerkez Ali - 1.

fıstırmaḳ *(ağızlarda)* Kışkırtmak; saldırtmak; bk. **ustırmaḳ**.

fış-fış (pış-pış) Fosur fosur; **~ yuḳlay** Fosur fosur uyuyor.

fışḳı (I) bk. **kubre**.

fışḳı (II) *(ağızlarda)* Filiz, sürgün; bk. **filis**.

fışḳın Sürgün, filiz; krş. **filis**; **saḳ ~ı** Sap filizi, daldan çıkan filiz; **tamır ~ı** Kök filizi; **~ atmaḳ** Filiz sürmek.

Ocapçe uzun tayaḳnı, ya da fışḳınnı at etip minip, koy soḳaḳlarında dolanġan, ya da ḳırşav tıġırtıp yurgen balaları çoḳtan kormey. “Hoca uzun değneği ya da sürgününü at yapıp binerek köy sokaklarından dolanan, ya da çember çevirip gezen çocukları çoktandır görmüyor.” -E. A. Osmanoğlu - 1.

fışḳırma, **fışḳıruv** *(eylem adı)* **fışḳırmaḳ**; Püskürme, fışkırma; **yanardaġnıñ ~sı** Yanardağ fışkırması, yanardağın patlaması.

fışḳırmaḳ Fışkırmak, püskürmek; **borudan (***konuşmada* **trubadan) suv fışḳıra** Borudan su fışkırıyor.

Alimniñ arḳasına urulġan er bir çubuḳnıñ astından fışḳırıp çıḳḳan ḳara ḳan, talekeden yerge çıbırġan… “Alim'in sırtına vurulan her çubuğun altından fışkırarak çıkan kara kan, arabadan yere akmış…” -Alimnin Eziyetlenmesi Hikayesi.

fışḳırmamaḳ *(olumsuz)* **fışḳırmaḳ**.

fışḳırtmaḳ Fışkırtmak, püskürtmek; bk. **fışḳırmaḳ**.

fışḳırtmamaḳ *(olumsuz)* **fışḳırtmaḳ**.

fışnamaḳ Soluk soluğa olmak, nefes nefese olmak, soluğu kesilmek; oflayıp puflamak.

Araba de bir tarafḳa yanataya, de diger tarafḳa, at şamatanen nefes ala, tosat-tosat fışnay. “Araba bir o tarafa eğiliyor, bir diğer tarafa, at gürültüyle nefes alıyor, zaman zaman tıslıyor.” -E. A. Osmanoğlu - 1.

fışnamamaḳ *(olumsuz)* **fışnamaḳ**.

fıtır *(dini)* 1. Oruç açma; **~ sadaḳası** Oruç açma sadakası *(fakirlere bayramdan bir hafta önce verilir)*; krş. **sadaḳa**; **zekât**; **~ bermek** Sadaka vermek. 2. Ramazan ayının sonu.

fibra *(teknik vs.)* Tel; lif; fiber.

fibrin *(fizyoloji)* Fibrin.

fibroin Fibroin *(protein)*.

fibroma *(tıp)* Fibrom.

fida *(ağızlarda)* Fedakarlık; bk. **feda**.

Sevgi içün can fida. “Sevgi için can feda.” -Atalar Sözü.

fidan 1. Fidan; **yan ~lar** Genç fidanlar; **~ saçmaḳ** Fidan dikmek; **~ ḫozyaystvosı (***veya* **ḫocalığı)** Fidan çiftliği. 2. Yetiştirme. ● **“Bir ~day ḳız edim on edide”** *(Amdi Giraybay)* “Yedi yaşındayken bir fidan gibi zarifti ”.

Ayttırsan babam iç bermez, anam sevmez, / Menday etken dal fidan saña tiymez. “İstetirsen babam hiç vermez, annem sevmez. / Benim gibi dal fidan sana deymez.” -Çın.

fidanlıḳ (-ġı) Fidanlık; fidan çiftliği; **meyva terekleri(niñ) ~ı** Meyve fidanlarının yetiştirildiği yer.

Olar bileler ki, institut fidanlığında çeşit soy aşlamalar bar. “Onlar biliyorlar ki, enstitü fidanlığında çeşitli fidanlar var.” -Çerkez Ali - 1.

fide Fide; **ḳapısta ~si** Lahana fidesi; **tatlı biber ~si** Tatlı biber fidesi; **~lerni çıḳarıp yolaḳlarġa saçmaḳ** Fideleri seradan çıkarıp açık toprağa dikmek.

Tütün, fide asrar, terek aşlar, ḫasılı çapalar tururdı. “Tütün, fide yetiştirir, kavak aşılar hasılı çabalar dururdu.” -A. Hilmi.

fideci Fideci *(fide yetiştirip satan kimse)*.

fidecilik (-gi) Fidecilik; **~nen oġraşmaḳ** Fidecilikle uğraşmak.

fideleme, **fidelev** *(eylem adı)* **fidelemek**.

fidelemek Fidan dikmek, fidelemek; **pamidor ~** Domates fidelerini elde etmek amacıyla domates tohumlarını toprağa ekmek.

fidelememek *(olumsuz)* **fidelemek**.

fidelenmek *(edilgen)* **fidelemek**.

fidelenmemek *(olumsuz)* **fidelenmek**.

fideletamamaḳ Fidan diktirememek.

fideletme, **fideletüv** *(eylem adı)* **fidelemek**.

fideletmek *(ettirgen)* **fidelemek**.

fideletmemek *(olumsuz)* **fideletmek**.

fidelik (-gi) Fidelik; **çoḳ yıllıḳ çiçekler ~i** Çok yıllık çiçek fideliği.

figura 1. bk. **şekil**. 2. bk. **endam**.

fiġan Feryat, çığlık, yaygara; krş. **feryat**, **yayġara**; **~ ḳoparmaḳ** Feryat etmek, çığlık atmak, bağırmak, yaygara koparmak; krş. **ayḳırmaḳ**; **"Ḳoptı bir ~, sanarsın oynadı yerinden cian"** *(şiirden)* "Bir yaygara kopmuş, sanki dünya yerinden oynamış".

Bu zengin til-ḫalḳımızınñ / Ḳalp sevinci, fiġanı. / *Türkiy tiller gulzarınıñ / En çeçekli fidanı*. "Bu zengin dil halkımızın, / Kalp sevinci, figânı, / Türk diller gülzârının / En çiçekli fidanı." -E. Şemizade - 1.

fiil (I) *(dil bilimi)* Fiil.

fiil (II) 1. Huy, mizaç; krş. **tabiat**, **ḳuy**. 2. Hareket; faaliyet.

fiilli: **ḫoş ~ adam** İyi huylu bir insan; **toḳ ~** Cömert, yüce gönüllü.

fikir (fikri) 1. Fikir, düşünce, mülahaza, demeç; krş. **oy**; **tüşünce**; **mulâaza**; **~ etmek** Düşünmek; **~ etüv** Düşünme; **~ yursetmek** Fikir yürütmek; **~ yursetüv (***veya* **yursetme)** Mütalaa; irdeleme; fikir yürütme; **yañlış ~** a) Yanlış düşünce. b) Önyargı; krş. **ögünden kelgen fikir**; **~ adamı** Düşünce insanı, fikir adamı; **~ etüv (***veya* **etme) neticesi** Sonuç çıkarma; **~lerge dalmaḳ** Düşüncelere dalmak; **kesen-kes aytılġan ~** Kesin fikir; **~ deñişmek** Fikri değişmek; **(menim) ~m deñişti** benim fikrim değişti; **oldürmek kerek degen ~ge kelmek** Cinayet planlamak; **~ tutmaḳ** Fikir sahibi olmak; **ḳaysı birisine ~ tutasıñ?** Kimi düşünüyorsun? 2. İfade; **aytılġan ~ler** Bildiriler; ifadeler; **(eserden) ayrı ~ler** Eserden alıntılar.

Baylar meclis yapmaḳ fikirinen, evlerine ḳaytalar. "Baylar oradan toplantı yapma düşüncesi ile evlerine dönerler." -Kozukurpeç Destanı.

fikirdeş Hemfikir; **onıñ ~leri çoḳ edi** Onunla hemfikir olanlar çoktu.

Kitaplar onıñ eñ yaḳın fikirdeşleri ve yoldaşları oldılar, yuregini raatsızlaġan bir çoḳ suallerge cevapnı o kitaplardan buldı. "Kitaplar onun en yakın fikir arkadaşları, yoldaşları oldular, yüreğini rahatsız eden birçok sorunun cevabını kitaplarda buldu." -E. A. Osmanoğlu - 1.

fikirleşmek Fikirleşmek; fikir danışmak *(bir konuyu fikir açısından tartışmak)*; **sennen bir fikirleşmege isteyim** Sana bir konuda fikir danışmak istiyorum.

Men ketken soñ, oz ara / Fikirleşip yasanız. "Ben gidince, aranızda / Fikirleşip yaşayın." -E. Şemizade - 1.

fikirleşmemek *(olumsuz)* **fikirleşmek**.

fikirli Fikirli, herhangi bir konuda düşüncesi olan; **saġlam ~** Sağduyulu; **yengil ~** Hafif; hoppa (insan hakkında).

Kumüş fikirli, kuçük kolemli şiirlerni daa bir kere kozden keçirmege tutundı. "Büyük fikirli küçük kalemli şiirleri bir kere daha gözden geçirmeye başladı." -İ. Abduraman - 1.

fikirlilik (-gi) Fikirlilik; **yengil ~** Düşüncesizlik, hafiflik.

fikirsiz Fikirsiz, düşüncesiz; akılsız; beyinsiz; **~niñ biri** Beyinsizin teki; **~niñ zevki çoḳ** *(atasözü)* Akılsız insanlar sadece eğlencenin peşindedirler.

Fikirsizge söz otmez, / Onmaznıñ işi bitmez. "Düşüncesizi söz etkilemez, / Beceriksizin işi bitmez." -Atalar Sözü.

fikirsizlik (-gi) Fikirsizlik; düşüncesizlik; beyinsizlik; **amma da (***veya* **şaşılacaḳ) ~!** Şaşılacak düşüncesizlik!

Olar ozleriniñ yaşlıḳ çaġlarından ve şimdiki kunden çeşit misaller ketire, başḳasınıñ aḫlâḳsızlıġına, fikirsizligine şaşa, nefretleneler. "Onlar, kendilerinin gençlik çağlarından ve şimdiki günden çeşitli örnekler veriyor, başkasının ahlaksızlığına, fikirsizliğine şaşıyor, nefret ediyor." -A. Osman - 2.

fikir-zikir Fikirler; aklından geçenler; düşünceler; **bunıñ ne olġanı (onıñ) ~ne sinsiñ** Nunun ne olduğunu iyice anlasın; **(onıñ) alicenap fikri-zikri bar** Onun düşünce ve niyetleri iyidir.

fikren Fikren, düşünce yoluyla, düşünerek, zihnen; **~ (men) deñiz yalısında edim** Hayalimde bir deniz kenarındaydım.

O fikren şu eki bala ve ḳızçıḳ yaşaġan evlerni tasavur etti. "O aklında şu iki çocuk ve kızcığın yaşadığı yerleri tasavvur etti." -E. A. Osmanoğlu - 1.

fikriy Akli, zihni, fikri; zihinsel; **~ faaliyet** Zihinsel faaliyet.

fikr-zikr bk. **fikir-zikir**.

fiksaj *(fotoğrafçılık)* Fiksaj mayii.

fiksatsiya Sabitleştirme, saptama; fiksaj.

fikus *(botanik) Ficus sp*.

fil 1. *(zooloji)* Fil; **~ balası** Fil yavrusu; **~tiş** Fildişi; **~tişten yapılġan şekilçik** fildişinden yapılmış figür. 2. *(satranç)* Fil.

Bu beşik temiz altından yasalġan, fil tişinen, ḳıymetli elmaz, zubercet, zumrut taşlarnen pek ustalıknen sırmalanġan eken. "Bu beşik saf altından yapılmış, fildişi ile kıymetli elmas, zebercet, zümrüt taşları ile çok ustalıkla işlenmiş imiş." -Altın Beşik Efsanesi.

filantrop Hayırsever, insansever, filantrop; **Ḳırımtatar tiline tercime olġan derslikler ~ Sorosnıñ parasına çıḳıp başladı** Kırım Tatarca diline çevrilmiş ilk ders kitapları Soros adındaki bir hayırsever sayesinde çıkmaya başladı.

filarmonik Filarmonik.

filarmoniya Filarmoni.

Aḳşam uçevi de bir sözge kelip, Berdaḫ adına Ḳaraḳalpaḳ devlet filarmoniyasınıñ kontsertine barmaḳ içün añlaştılar. "Akşam üçü bir söze gelip, Berdah adına Karakalpak devlet filarmonisinin konserine gitmek için anlaştılar." -Çerkez Ali - 1.

filatelist Filatelist, pulcu, pul koleksiyoncusu.

filatelistik *(sıfat)* Pul(s)i.

filateliya Filateli, pulculuk, pul koleksiyonculuğu.

filcan Fincan (kahve için); krş. **çinayaḳ; ~ ve yuzük** *(çocuk oyunu)* "Fincan ve Yüzük".

Urġan amma, Zumbilov elindeki ḳave filcanıñ tüşüp ketkenini duymay ḳalġan. "Vurmuş ama, Zumbilov da elindeki kahve fincanının yere düş- tüğünü bile fark edememiş." -Karakulak Hikayesi.

filial Şube; **banknıñ Aḳmescitteki ~ı** Akmescit'teki banka şubesi; **Rus drama teatriniñ ~ı** Rus Dram Tiyatrosunun şubesi.

Şimdi filialnıñ otuz gektarlıḳ aşlamalıġında yuzlerce cınıs fidanlar yetiştirilmekte. "Şimdi şubenin otuz hektarlık fidanlığında yüzlerce cins fidanlar yetiştiriliyor." -Çerkez Ali - 1.

filiç bk. **filis**.

filigran 1. Tel süs, telkâri eşya; bk. **tel süsi**; **burulġan telden yapılġan maḫsul**. 2. Filigran; filigranlı kağıt.

filis Filiz; krş. **fışḳın**; **piç ~ler** Piçler *(ana bitkinin çevresinde yeniden beliren sürgün ve filizler)*; **~ ḳoparmaḳ** *(biyoloji)* Filiz kesmek, budamak.

Mennan Aḳmambetke baḳarken onıñ kendisine nasıl yardımcı olabilecegini tüşünerek başını sallay. *İmam da cemaatniñ bu yañı filisiniñ kuçük furtunalarġa ve hafif ayazlarġa bile dayanalmaycağını ve solup ḳırılacağını tüşünmeknen beraber, ḳavesinden koterilgen dumanlarġa baḳaraḳ, oña saġlıḳlar, uzun omürler tiley edi*.

"Mennan Akmambet'e bakarken onun kendisine nasıl yardımcı olabileceğini düşünerek başını sallıyor. İmam da cemaatin bu yeni filizinin küçük fırtınalara ve hafif ayazlara bile dayanamayacağını ve solup kırılacağını düşünmekle beraber, kahvesinden çıkan dumanlara bakarak ona sağlıklar, uzun ömürler diliyordu." -Cafer Seydamet.

Filistin Filistin.

filḳa Parti (siyasal); bk. **fırḳa**.

filloksera *(zooloji)* Filoksera, asma biti.

film Film; **eki (çoḳ) seriyalı ~** İki (birçok) bölümden oluşan film; **Alim Azamat oğlu aḳḳında ~** Azamat'ın oğlu olan Alim hakkındaki film; **ḫalḳımızınñ sürgünligi aḳḳında ~** Halkımızın sürgününü konu alan film.

filolog Filolog.

-Biz poeziyanı teren añlağanlardan degilmiz. Lâkin, er alda, filolog olmaḳ niyetimiz bar. "-Biz şiiri derinlemesine anlayanlardan değiliz. Fakat, filolog olma niyetimiz var." -İ. Abduraman - 1.

filologiya Filoloji; **~ ilimleri doktorı** Filoloji bilimleri doktoru.

Yusuf bala filologiya fakültetiniñ canı edi. "Yusuf bala filoloji fakültesinin canıydı." -A. Osman - 1.

filtaş bk. **filtiş**.

filtiş Fil dişi; **~ten yapılġan** Fil dişinden yapılmış.

filtr Filtre, süzgeç; **~ ḳoymaḳ** Süzgeç koymak; filtre yerleştirmek; **yaġ ~ini deñiştirmek** Yağ filtresini değiştirmek.

filtrat Süzüntü.

filtratsiya Filtreden geçirme, süzme.

filtrlemek Filtreden geçirmek, süzmek; **suvnı ~** Suyu arıtmak.

filtrlememek *(olumsuz)* **filtrlemek**.

filyonka Ayna *(çerçeve içine geçirilen tahta levha)*; bk. **zencef**.

final *(spor)* Final; son; bitiş; **pyesanıñ ~ı** Tiyatro oyununun finali.

finiş Finiş; varış; **~ke kelmek** Finişe gelmek.

firaḳ (-ġı) Ayrılma, ayrılık; veda etme; ayrılış, firak; krş. **ayırılış, ayrılma, ayrılış.**

Ḳırım bir baġ cennettir / Firaġı elbet ḫasrettir / Ḳırımda ḳalanıñ misli yoḳ / Emen Mevlâm ḳurtar bizni. "Kırım bir bağ cennettir / Ayrılık elbette hasrettir / Kırım'da kalenin misli yok / Hemen Mevlâm kurtar bizi." -Halk Yırı.

firdeus 1. Cennet; cennet bahçesi; Firdevs; krş. **cennet**; **cennet bağçası**. 2. Bahçe; çiçek bahçesi; bk. **gulbağça**; **gulzar**.

firenk *(eski)* 1. Yabancı; ecnebi. 2. Avrupalı.

firḳa bk. **fırka**.

firḳat *(şiirsel)* Ayrılık; ayrılış; bk. **icran**; **ayrılık**; **~ çekmek** Hasret çekmek; **~ etmek** Ayrılmak.

firḳatzade *(şiirsel)* Ayrılmış.

firma Firma; şirket; **iri ~** Büyük bir şirket; **ecnebiy ~ (***veya* **çetel ~sı)** Yabancı şirket; **~ tükânı** Şirket satış mağazası.

Donatmalar ise 'vestingauz' adına amerikan firmasından ketirilgen edi. "Ekipmanlar ise 'vestingauz' adına amerikan firmasından getirilmişti." -U. Edemova - 1.

firuze Firuze; **~ taşlı (***veya* **taşı olġan) yuzük** Firuze taşlı yüzük; **~ tüste deñiz** Firuze renginde deniz; **~ tüs** Firuze rengi.

fis (fas): **~ vermek** *(ağızlarda)* Kışkırtmak; bk. **ustırmaḳ**.

fiske bk. **fiski**.

fiski Bahçe kovası, süzgeçli kova (sulamak için kullanılır); **~ge suv ḳoymaḳ** Bahçe kovasına su koymak; **~nen suvarmaḳ** Bahçe kovasıyla sulamak.

fistan 1. *(ağızlarda)* Elbise; bk. **anter**. 2. Etek, fistan *(İskoç erkeklerinin giydikleri kısa eteklik)*.

Anavı maruşkelerge baḳ, fistanları, paltoları balḳ-çalḳ ete. "Şu Rus kadınlarına bak, elbiseleri, paltoları, pırıl pırıl parlıyor." -A. Hilmi.

fistanlı 1. *(ağızlarda)* Elbiseli, elbisesi olan. 2. fistanlı, fistan giymiş.

fistanlıḳ (-ġı) 1. *(ağızlarda)* Elbise kumaşı. 2. Fistan kumaşı.

fistula 1. *(tıp)* Fistül, akarca. 2. *(müzik)* Falsetto, kafa sesi; krş. **faltset**.

fişenk (-ki) Havai fişek; **~ yapmaḳ** Havai fişek gösterisi düzenlemek.

fişka Fiş.

fişt Koyunları güderken kullanılan söz.

fit Fırt; **~ anda, ~ mında** Fırt buraya fırt oraya.

fitiça *(ağızlarda)* Mantar; bk. **mantar**.

fitil bk. **melte**.

fitir *(dini)* Sadaka *(Allah rızası için fakirlere verilen mal, para vs.)*; krş. **sadaḳa**; **~ bermek** Sadaka vermek.

Molla tınmay, ep fitirden dem ura. / Cail ḫalḳnı ḳorḳuzmaḳ içün av ḳura. "Molla susmadan, hep fitreden dem vuruyor. / Cahil halkı korkutmak için tuzak kuruyor." -M. Nuzet - 1.

fitne 1. Karışıklık, kargaşa; fesat; entrika; krş. **fesat**. 2. Komplo; **~ saçmaḳ** Kışkırtmak.

-Siziñ yapḳan çeşit fitne-fesadıñız maña iç de tesir bıraḳmazlar. “-Sizin yaptığınız çeşitli fitne ve fesatlıklar ben de hiç de etki etmezler.” -E. Umerov - 2.

fitnebaz bk. **fitneci**.

fitneci Entrikacı, fesatçı; fitneci, ara bozucu, karıştırıcı.

Ḫalḳımızınıñ içinde fitneciler çoḳlaştı. “Halkımızın içinde fitneciler arttı.” -H. Ş. Toktargazi.

fitnecilik (-gi) Fitnecilik; entrikacılık; fesatçılık; **~ yapmaḳ** Fitnecilik yapmak.

Sen mında kelip çalışmaḳ yerine, fitneciliknen oğraşasıñ, dedi rayon icra komitetiniñ reisi. “Sen buraya gelip çalışmak yerine, fitnecilikle uğraşıyorsun, -dedi bölge icra komitesi başkanı.” -M. Ablalimov.

fitofag *(zooloji)* Fitofag, bitkicil, bitkilerle beslenen canlı.

fitoftora *(botanik)* Fungal bir hastalık etmeni *(Phytophthora infestans)*.

fitre bk. **fitir**.

fiyat (-tı) Fiyat, ücret, değer, kıymet; krş. **ḳıymet**, **deger**, **ḳadir**; **~ı ne?** Fiyatı ne? ücreti ne kadar?; **bu mikrovolnovkanıñ ~ı ne?** Bu mikrodalga fırının fiyatı ne kadar?; **~ı tüşmek** Fiyatı düşmek; ucuzlamak; **~ı koterilmek** Fiyatı yükselmek, pahalılaşmak; **parçalap mal satuv ~ı** Perakende fiyat; **özüne mal oluv ~ı** Maliyet fiyatı krş. maliyet fiyatı; **yoḳ ~ına** Yok fiyatına, yok pahasına *(değerinin altında bir fiyata)*; **maşnamnı yoḳ ~ına (***ağızlarda* **yoḳ ~ta) satıp yiberdim** Arabamı yok fiyatına sattım; **babasınıñ (***veya* **dedesiniñ) ~ı** Yüksek bir fiyat; **babasınıñ (***veya* **dedesiniñ) ~ını soray** Aşırı yüksek bir fiyat talep ediyor.

Lâkin baḳ, sultan dostum, eger menden ziyade fiyat isteycek olsan, soñ işin fena olur! - dep, parmaḳ sallağan. “Fakat bak Sultan dostum, eğer benden fazla para isteyecek olursan, sonra senin için fena olur, diye, parmağını sallamış.” -Bekir Mustafa Masalı.

fiyt Islık taklidi; **~ etip sızğırdı** Fiyt diye bir ıslık çaldı.

fizika Fizik; **~ dersi** Fizik dersi; **nazariy ~** Kuramsal fizik; **ameliy (***veya* **tadbiḳiy) ~** Uygulamalı fizik; **~ yadro ~sı** Nükleer fizik, çekirdek fiziği.

Niyetim de deñişti: fizika-matematika bolügini seçtim. “Fikrim de değişti. Fizik-matematik bölümünü seçtim.” -Z. Kurtnezir - 1.

fizikacı Fizikçi; **dünyağa belli ~cı** Dünyaca ünlü fizikçi.

fizikiy Fiziki; fiziksel; **~ geografiya** Fiziki coğrafya.

fiziolog Fizyolojist, fizyoloji bilgini, fizyolog.

fiziologik Fizyolojik; **~ irinti** Fizyolojik çözelti.

fiziologiya Fizyoloji *(İşlev bilimi bir canlının hücre, doku ve organlarının görevlerini inceleyen bilim dalı)*; **osümlikler ~sı** Bitkilerin fizyolojisi.

fizionomist Fizyonomist *(İnsanın fizyonomisinden karakterini tahmin eden kimse)*.

fizionomiya Yüz; surat; **naḫoş (***veya* **igrenç)** ~ İğrenç bir yüz (surat).

fizioterapevt *(tıp)* Fizyoterapi uzmanı.

flamand bk. **felemenk**.

flamingo *(zooloji)* Flamingo, flaman kuşu; **gulgüli** ~ Pembe flamingo.

flanel Fanila; **~ ḫalat** Fanila sabahlık.

flang Kanat, yan, cenah; bk. **ḳol**.

flegmona *(tıp)* Flegmon.

fleksiya Bükün.

fleyta *(müzik)* Flüt; **~ çalmaḳ** Flüt çalmak.

flirt (-ti) Flört; **~ yapmaḳ** Flört yapmak; **onıñ ~ oña paalığa oturdı** Flörtü pahalıya patladı.

flomaster Keçeli kalem; **~nen yazmaḳ (***veya* **resim yapmaḳ)** Keçeli kalemle yazmak (resim yapmak).

Onıñ yanında Ḫayaliyniñ, flomasternen çızılğan avtoportreti tura. "Onun yanında Hayailiyin, keçeli kalemle çizilen kendi resmi duruyor." -İ. Abduraman - 1.

flora *(botanik)* Flora *(bitkiler alemi)*; **Ḳırımnıñ unikal ~sı** Kırım yarımadasının özgün florası.

flotiliya Filo; **kit avlağan ~** Balina avlayan gemi grubu.

flyuger Yelkovan, fırıldak *(rüzgarın yönünü göstermek için kullanılan hafif levha)*; **~ ğarp tarafḳa aylandı** Fırıldak batı tarafına döndü.

flyurografiya Akciğer grafisi.

flyus *(tıp)* bk. **afuruzmen**.

fobiya Fobi, yılgı, korku.

fokstrot (-tı) Fokstrot *(dört tempolu bir dans)*; **~ oynamaḳ** Fokstrot oynamak.

folklor Folklor; halk bilimi; krş. **ertegi**; **ḳırımtatar ~ı (***veya* **~si)** Kırım-Tatar halkının folkloru.

O, folklor boyunca ilimler kandidatı olğan. "O, folklor boyunca ilim adayı olmuş." -E. Umerov - 1.

fond Fon; vakıf; **ḫayriye ~u** Yardım kurumu, hayırsever vakfı.

Er yerde memuriy manialarġa rastkeline. Buña, şubesiz, maaş fondı da kire. "Her yerde memuri engellere rastlanılıyor. Buna şüphesiz maaş fonu da giriyor." -İ. Paşi.

fonema *(dil bilimi)* Fonem.

fonetika Fonetik, sesbilim, sesbilgisi.

fonogramma Banda alınmış ses.

fordıbaş *(ağızlarda)* Kıvırcık saçlı; bk. **ḳuvurçıḳ baş.**

forma 1. Şekil, biçim; krş. **şekil**; **malümatnı ~ boyunca bermek** Usule göre bilgi vermek. 2. Üniforma; **mektep ~sı** Okul üniforması; **ofitserler (***veya* **zabitler) ~sı** Subayların üniforması. 3. Kalıp; bk. **ḳalıp.**

Ondan başḳa asker, memur olmasaḳ, forma kiymege de pravamız yoḳ. "Onun haricinde asker veya memur olmazsak, üniforma giymeye de hakkımız yok." -H. Ş. Toktargazi.

formalin *(kimya)* Formol.

formalizm Formalizm; şekilcilik; biçimcilik; **bürokratik ~** Bürokratik formalizm.

Brigada, esabınen çalışuvda formalizmge yol beremiz canım, tek biz mi? "Ekip hesabıyla çalışmaya formalizme yol veriyoruz canım sadece biz mi?" -İ. Paşi.

format (-tı) Ebat, boyut; format; **laf yursetüv ~ı** Görüşmelerin formatı.

formula Formül; **algebraik ~** Cebir formülü.

Onıñ aytḳanlarını añlamaḳ kuç, esasen bu nasıldır raḳamlar, formulalar. "Onun söylediklerini anlamak zor, aslında bu garip rakamlar, formüller." -E. Umerov - 1.

formulirlemek Açıkça belirtmek; fikrini ifade etmek.

formulirlememek *(olumsuz)* **formulirlemek.**

formulirovka 1. Açıkça belirtme 2. Formüle edilmiş fikir; **~sını deñiştirmek** Fikrin ifade ediliş şeklini değiştirmek.

forsa Züppe, şıklık düşkünü; **~ satmaḳ** Çalım satmak, kurum satmak, büyüklenmek, böbürlenmek.

O seniñ taltinken kibi forsa satıp urmey, çalışa. "O senin dallama gibi hava atıp durmuyor, çalışıyor." -U. Edemova - 2.

forsalanmaḳ Caka satmak, çalım satmak; krş. **oborotlanmaḳ.**

Veli onı kokregine basıp mulâyim kozlerinden opti ve ozüniñ baba olacaġına ḳuvanıp, biraz forsalandı...

"Veli onu göğsüne basıp tatlı gözlerinden öptü ve kendisinin baba olacağına sevinip, biraz çalım sattı…" - Çerkez Ali - 1.

forsalanmamaḳ *(olumsuz)* **forsalanmaḳ**.

forsaymaḳ Caka satmak, çalım satmak; krş. **forsa satmak**; **forsalanmaḳ**; **oborotlanmaḳ**.

forsaymamaḳ *(olumsuz)* **forsaymaḳ**.

forsunka *(teknik)* Enjektör; fişkırtıcı.

forte *(müzik)* Forte *(güçlü bir biçimde)*; **~ çalmaḳ** Forte çalmak.

fortepiano Piyano (kuyruklu); **~da ḳırımtatar avalarını çalmaḳ** Piyanoda Kırım-Tatar ezgilerini çalmak; **bestekârlarımız Merziye Halitova ve Elvira Emirniñ ~ içün pyesaları** Merziye Halitova ve Elvira Emir adlı bestecilerimizin piyano parçaları.

fortissimo *(müzik)* Fortissimo *(bazı bölümler çok güçlü bir biçimde çalmak)*.

fortoçka (*ağızlarda* **dereze)** Vasistas, küçük pencere; **~nı açmaḳ** Vasistası (pencereyi) açmak.

Nusret selâm berip, Askaraliniñ yanından keçip, barıp pencereniñ fortoçkasını açtı. "Nusret selam verip, Askarali'nin yanından geçip, giderek pencerenin kanadını açtı." -U. Edemova - 2.

forum Forum; **butün dünya yaşlar ~ı** Dünya gençlik forumu.

forvard *(spor)* Forvet; akıncı.

fosfat *(kimya)* Fosfat.

fosfor Fosfor; **~ ekşiligi** Fosforik asit.

fosforik Fosforlu; fosfor(s)i; **~ yarıḳ** Fosforlu ışık.

fosforlı Fosforlu; **saatnıñ akrebi ve yelḳuvanı ~** Saatin akrep ve yelkovanı fosforludur.

fosgen *(kimya)* Fosgen; **~ - zeerli gaz** Fosgen, zehirli bir gazdır.

foto Foto; fotoğraf; resim; **eski ~** Eski fotoğraf.

O Nazimniñ tizine bir ḳolını ḳoyıp foto albomını açtı. "O Nazim'in dizine bir elini koyup fotoğraf albümünü açtı." - Çerkez Ali - 1.

fotoapparat Fotoğraf makinesi; **yañı ~** Yeni bir fotoğraf makinesi.

fotoelement (-ti) Fotosel lamba, fotoelektrik hücre, fotoelektrik göz; **~ ḳapını aça ve ḳapata** Fotoelektrik sensör kapıyı açıp kapatıyor.

foton Foton, ışıkozü.

fotosintez *(botanik)* Fotosentez.

fotosuret (-ti) Fotoğraf; **otuzıncı yıllarınıñ ~i** Otuzuncu yıllara ait bir fotoğraf.

Fotosureti olsa da, demek Yura er şeyni kordi, ḫainligimniñ şaatı oldı! "Fotoğrafı da olsa, demek ki Yura her şeyi gördü, hainliğimin şahidi oldu!" -E. Umerov - 1.

fotu *(ağızlarda)* Büyük bir ateş.

foye Fuaye *(Tiyatro ve benzeri, gösteri ya da toplantı yapılarında, temsil ya da toplantı aralıklarında kullanılan, sigara, çay kahve vb. içilen dinlenme yeri)*; **seyirciler ~de toplandı** Seyirciler fuayede toplandı.

-Abdurayimov, Abdurayimov. -deyerek, emşire yerinden çabik turıp, foyeniñ saġ tarafındaki koridorġa doğru yurdi. "-Abdüraimov, Abduraimov. -diyerek, hemşire hemen yerinden kalkıp, dinlenme salonunun sağ tarafındaki koridora doğru yürüdü." -İ. Abduraman - 1.

fragment Fragman, parça; **roman ~i (***veya* **romandan bir ~)** Romandan bir parça.

frak Frak *(Erkeklerin resmi törenlerde giydikleri siyah renkli, uzun etekli ve eteğinin arkası bele değin yırtmaçlı ceketle bir pantolondan oluşan takım giysi)*; **dirijör sanaġa ~ kiyip çıḳtı** Orkestra şefi sahneye frakla çıktı.

fraktsiya Grup, hizip; **parlament ~sı** Parlamento grubu.

fransız (*eski* **frenk)** Fransız; **~ tili** Fransız dili.

İngliz, fransız, türk askerleri etrafından Aḳyarnı sarġan ucüm yapalar. "İngiliz, Fransız, Türk askerleri, Akyar'ı sararak hücum ediyorlar." -A. Hilmi.

Frantsiya (*eski* **Fransa)** Fransa.

fraun Firavun *(eski Mısır hükümdarlarına verilen unvan)*; **Mısır ~larınıñ biri - Tutanhamonnıñ dürbesi** Mısır firavunlarından biri olan Tutankamun'un mezarı.

frazeologiya Deyimler, tabirler; **Ḳırımtatar tiliniñ ~sı** Kırım-Tatar dilindeki deyimler.

frazeologizm Deyim; **yazıcınıñ eserindeki (***veya* **eserinde olġan) ~ler** Yazarın eserinde geçen deyimler.

frenk 1. *(tarihi)* Fransız; **~ lâle** *(botanik)* Latin çiçeği; bk. **frenklâle**; **~ yuzümi** *(botanik)* Bektaşı üzümü; **~ kurpesi** Arpa kırığı; bk. **arpa kurpesi**. 2. Avrupalı; bk. **avropalı. ● o pek ~ aḳıllı** O, bir Avrupalının düşünce tarzına sahiptir.

Azbarımızda yuzüm asmasından tut da kiraz, vişne, erik, şeftali, alma, armut, frenk yuzümine ḳadar - er şey tapılır edi. "Bahçemizde üzüm asmasından

tutun da kiraz, vişne, erik, şeftali, elma, armut, firenk üzümüne kadar her şey bulunurdu.” -A. Hilmi.

Frenkistan *(eski)* Fransa; **“Frenkistan mektüpleri”** *(İsmail Gasprinski’nin eserinin adı)* “Fransa’dan mektuplar”.

frenklâle *(botanik)* Latin çiçeği.

freska Fresk; **ḳadimiy ~** Eski fresk; **~ resimi** Fresk ressamlığı.

frez Leylak rengine çalan pembe rengi.

freza *(tornacılık)* Freze; **~nen işlemek** Freze tezgahında işlemek; **~ tezyasında işlegen (adam)** Frezeci; bk. **frezacı**.

frezacı Frezeci; **~cı detalni işley** Frezeci parçayı işliyor.

frikativ *(dil bilimi)* Sızıcı.

front Cephe; bk. **cebe**.

fruktoza Früktoz *(Meyve şekeri)*.

fuçu *(ağızlarda)* Fıçı; bk. **fıçı**; **çapçaḳ**.

fuga *(müzik)* Füg *(Çoksesli müzikte bir beste)*.

fuganok (*konuşmada* **fuganka)** Planya, uzun rende *(uzun marangoz rendesi)*; bk. **uzun erende**; **taḫtanı ~nen işlemek** Tahtayı planya ile işlemek.

fugas Tahrip maddesi; **~ snaryad** Tahrip mermisi; **~ aviabomba** Tahrip hava bombası.

fujer Kadeh (ayaklı); **~ içine suv ḳoymaḳ** Kadehin içine su koymak.

Nusret kulümsiredi, stol ustündeki fujerlerni taşkent suvunen toldurdı. “Nusret gülümsedi, masa üstündeki kadehleri taşkent suyuyla doldurdu.” -U. Edemova - 2.

fuḳara bk. **fuḳare**; **zugürt**.

fuḳare (*veya* **carlı)** Fakir, yoksul; krş. **faḳır**, **yoḳsul**, **carlı**, **zugürt**; **Medine ~si** *(mecaz)* Çok fakir; **~niñ malı başı ucunda olmaḳ kerek (***veya* **olsun**, **tursun)** Fakir bir insanın tüm mal varlığı hep yanındadır; **~niñ aġzı aşḳa etkence (***ağızlarda* **aġzı aşḳa cetkenşe)**, **başı taşḳa tiye eken** *(atasözü)* Fakir biri mezar taşına yemekten daha çabuk erişir *(karnını doyurmadan ölür anlamında)*.

Çoranıñ babası Narik, Narikniñ aġası Arik, fuḳarelerden olalar. “Çora'nın babası Narik, Narik'in ağabeyi Arik, (hepsi) fakirlerdir.” -Çorabatır Destanı.

fuḳareleşmek (-gi) Fakirleşmek, yoksullaşmak; krş. **faḳirleşmek**.

fuḳareleşmemek *(olumsuz)* **fuḳareleşmek**.

fuḳarelik (-gi) Fakirlik; krş. **faḳırlıḳ**; **faḳıranelik**.

Molla uçünci nasiatını da ayta: -Oġlum, eger saña, fuḳarelik baylıḳtan yaḫşı

deseler, buna iç de inanma. “Molla üçüncü nasihatini de söyler: -Oğlum, eğer sana, fakirlik zenginlikten iyi derlerse, buna hiç de inanma.” -Uç Nasiat Latifesi.

fulto (fultı, **fultu)** *(ağızlarda)* Burma *(hamurdan yapılan bir yiyecek)*; bk. **burma**.

fundament (-ti) Temel; taban; bk. **temel**.

funduḳ *(ağızlarda)* Fındık; bk. **fındıḳ**.

Butün cap funduḳ, itburun çalılarınen ortüli yılġanıñ diger tarafında sıḳ tereklik... “Bütün yamaç fındık ve kuşburnu çalılarıyla örtülü bayırın diğer tarafı ise sık ağaçlık…” -E. A. Osmanoğlu - 1.

funikulyor Füniküler *(Metro benzeri raylı taşıma aracı)*; **~nen yuḳarı koterilmek** Füniküler ile yukarı çıkmak.

funktsional Fonksiyonel, görevsel.

funktsiya 1. Fonksiyon, işlev; **ḫızmet ~ları** Hizmet fonksiyonları; **affikslerniñ (***veya* **yalġamalarnıñ) ~sı** Eklerin işlevleri. 2. Görev; vazife; bk. **vazife**.

funt 1. *(eski)* Libre *(453,592 gramlık bir ağırlık ölçü birimi)*. 2. Pound, sterlin *(İngiliz para birimi)*. 3.: **~u çakmaḳ (***veya* **urmaḳ)** *(konuşmada)* Anlamak, çakmak; **~u çaḳmamaḳ** *(konuşmada)* Kafası basmamak; **~u çaḳmay** *(konuşmada)* Kafası basmıyor; **birden ~uma urmadı** *(konuşmada)* Jetonum geç düştü.

funun (*çoğul*; **fen)**: **~i baḫriye** *(eski)* Oseanoğrafya, anadenizbilim; **~i arbiye** *(eski)* Askeri bilgileri.

fura Tır, uzun kamyon; uzun yük arabası.

furaj bk. **ayvan emi**.

furaşka, **fraşka** *(konuşmada)* Kasket.

Arbiy furaşḳa ve meşin palto kiygen eki adam ve adiy urbalı bir adam sert adımlarnen bu yaḳḳa kelmekte ediler. “Askeri şapka ve meşin palto giymiş iki adam ve normal elbiseli bir adam sert adımlarla bu tarafa gelmekteydiler.” -A. Osman - 1.

furaun bk. **fraun**.

furgon Üstü kapalı at arabası; bk. **mogedekli araba**.

furnitura Tali gereçler; (ikinci derecede önemli olan) malzemeler; **saat ~sı** Saat malzemeleri; **ayaḳḳapçı ~sı** Ayakkabı malzemeleri.

furtapte *(ağızlarda)* Burma; bk. **burma** *(hamurdan yapılan bir yiyecek)*.

furtuna Fırtına; **~ ḳuşu** *(zooloji)* Fırtına kuşu; **deñizde ~ var** Denizde fırtına var; **~ olmaḳ** Fırtınalı olmak.

Tısta o ḳadar furtunalar ola, deñiz ḳutura, ḳayıḳlar barmaġa yer tapma. “Dışarıda o kadar fırtınalar kopuyor, deniz kuduruyor, kayıklar gidecek yer bulamıyor.” -A. Hilmi.

furtunalı Fırtınalı; ~ **deñiz** Fırtınalı deniz; **bugun deñiz** ~ Bugün deniz fırtınalıdır; ~ **ava** Fırtınalı hava. ● ~ **kunler** Fırtınalı günler.

Buyük furtunalı bir avadan soñ onıñ mesum kokünde korülgen açıḳ kuneşli bir baar, yañıdan ḳara, ḳorḳunç bulutlarnen ḳapandı. “Büyük fırtınalı bir havadan sonra onun masum göğünde görülen açık, güneşli bir bahar, yeniden kara korkunç bulutlarla kaplandı.” -A. Odabaş.

furtunasız Fırtınalı olmayan.

furun 1. Fırın *(ekmek pişirmek için)*; ~ **yantığı** *(aşçılık)* Bir çörek çeşidi; ~ **aġzı** Fırın ağzı; **yañı çıḳtı ~dan** Fırından yeni çıkmış; **maden ~u** Maden fırını, yüksek fırın. 2.: ~ **bocegi** *(zooloji)* Hamamböceği. ● **men ḳırḳ bin ~nıñ otmegini aşaġan adamım**, **menim dünyada kormegen şeyim yoḳ** Ben kırk bin fırının ekmeğini yemiş bir insanım, bu dünyada benim görmediğim bir şey yoktur.

-Alla razı olsun, Alim aġa, lâkin şimdi furunġa barmam. “-Allah razı olsun, Alim ağa, fakat şimdi fırına gitmem.” - Karakulak Hikayesi.

furuncı Fırıncı; **bir vaḳıtta o koyumizde belli ~ edi** O, bir zamanlar köyümüzde ünlü bir fırıncıydı.

Alimniñ emirlerini alġan furuncı, maymun kibi çevirile ve er emirini şu daḳḳası yerine ketire. “Alim'in emrini alan fırıncı, maymun gibi döner ve her emri o dakikada yerine getirir.” - Karakulak Hikayesi.

furuncılıḳ (-ġı) Fırıncılık.

futbol Futbol; ~ **meydanı** Futbol sahası; ~ **boyunca dünya çempionatı** Dünya futbol şampiyonluğu.

Semet aḳay futbol kommentatorınıñ da sesini bastırıp bir şeyler ayta. “Samet ağabey futbol yorumcusunun da sesini bastırarak bir şeyler söylüyor.” -A. Osman - 2.

futbolka Tişört; **sarı** ~ Sarı tişört.

Kostüm içinde ise kokreginde nasıldır resimler yasalġan futbolka. “Onun içinde ise göğsünde bazı resimleri olan tişört.” -E. Umerov - 2.

futurizm Fütürizm, gelecekçilik.

fyuzelyaj *(havacılık, makine yapımı)* Gövde; **uçaknıñ** ~ Uçağın gövdesi.

G

gabarit (-ti) Ölçü, hacim, sığım; boyutlar, ebat; boyut, kalıp.

gaçır-guçur, **gacır-gucur** Gacır gucur (kulak tırmalayıcı bir ses); bk. **ḳaçır-ḳuçur**.

Ay, deyim, şu ḳuşçuḳlar cennette ogüme ḳavurılıp kelecegine şimdiçik kele ḳoysa da, gacır-gucur bir aşasam. "Ah, diyorum, şu kuşlar cennette önüme kavrulup geleceğine şimdi geliverse de gacur-gucur bir yesem." -A. Hilmi.

gadya *(ağızlarda)* Küçük erkek kardeş, küçük kız kardeş; bk. **kaday**; **kadya**; **ḳardaş**; **mata**.

gafniy Hafniyum *(Atom numarası 72, atom ağırlığı 178,6 olan, az rastlanır bir element. Kısaltması Hf)*.

galaktika *(astronomi)* Galaksi, gök ada, galaktika *(Milyonlarca yıldızdan, yıldız kümelerinden, bulutsu ve gaz bulutlarından oluşmuş, Samanyolu gibi bağımsız uzay adası)*.

galant (-tı) Nazik, centilmen; efendi, beyefendi.

galantereya Tuhafiye (malları).

galantereyacı Tuhafiyeci.

galantlıḳ (-ġı) Efendilik, nezaket, naziklik, centilmenlik.

galera *(denizcilik, tarih)* Galyot, bir tür kalyon.

galereya Yer altı maden ocağının yatay yolu, galeri; dehliz; amfiteatr.

galeta Galeta; peksimet.

galife Külot; külot pantolon, binici pantolonu.

O puskür ve ġayet balaban galife kene kiyildi. "O, pis ve gayet büyük olan pantolon tekrar giyildi."-A. Osman - 1.

gallyutsinatsiya Sanrı, karabasan, hayal.

galo bk. **ḫale**.

galoid *(kimya)* Halojen, tuzveren *(Berzelius tarafından, klor ailesinden herhangi bir elemente verilen ad: flüor, klor, brom ve iyod; bunlar madenlerle birleşerek tuzlar verebilir)*.

galop Galop dansı *(Kökü Macaristan ya da Bavyera olan, dönerek oynanan bir dans. Hızlı bir temposu vardır, iki zamanlı tartımı sekizlik -noktalı sekizlik -noktalı sekizlik -sekizlik, formülü üzerine kurulmuştur)*.

galoş bk. **kaloş**.

Kiyiz çızmaları olġanı alda ayaḳlarına eski galoşlar kiye. "Keçeden botu

olmasına rağmen ayaklarına eski galoşlar giyiyor.” -A. Osman - 1.

galstuk bk. **boyunbağ**.

Yigit ise ķara kostüm, beyaz kolmek kiygen, boynunda şay da ķara, kobelek şekilinde galstuk. “Erkek ise siyah takım, beyaz gömlek gitmiş, boynundaki şey de siyah, kelebek şeklinde kravat.” -E. Umerov - 1.

galun bk. **şerit**.

galvanik *(fizik)* Galvanik.

galvanizatsiya 1. Galvanize etme, galvaniz yapma, galvanizasyon. 2. *(tıp)* Galvanizleme *(Galvani akımı ile yapılan tedavi)*.

galvanizm *(fizik)* Galvanizm *(Çinko kaplama işlemi)*.

galvanometr *(fizik)* Galvanometre *(Mıknatıslı iğnede meydana gelen sapmaları gözlemek yolu ile elektrik akımının yeğinliğini ölçmeye yarayan alet)*.

galvanoplastika *(elektroteknik)* Galvanoplasti *(Elektroliz yoluyla bir madenin üzerine başka bir ince maden tabakasının kaplanmasını sağlayan işlemlerin tümü)*.

galvanoskop *(fizik)* Galvanoskop.

galvanoterapiya *(tıp)* Galvanizmle yapılan tedavi.

galyorka 1. Balkon, amfiteatr. 2. Balkondakiler, balkon.

gamak Hamak.

gamaş Tozluk, getr.

gamayun Hümayun *(cennet kuşu)*; bk. **uma**.

gambit *(satranç)* Gambit, (satrançta) şahı iki hane sürme.

gamma (I) *(müzik)* Gam.

gamma (II) Gama (Yunan alfabesinin üçüncü harfi.

gamma-şavleler Gama ışınları.

gandbol *(spor)* Hentbol.

gandikap *(spor)* Engel, handikap.

gangrena Kangren, gangren *(Sınırlı bir yerdeki dokuların ölmesi; dokularda lokal ölmüşlük)*; kankıran.

gangrenoz *(tıp)* Kangrenli; kangren(s)i.

gangster Gangster.

Ekimiz, çoķtan boyle işlernen oğraşķan gangsterler kibi, garaj yerine ķullanılġan mağazçıķnıñ kilitini urıp tüşürdik. “İkimiz, uzun zamandır böyle işlerle uğraşan gangsterler gibi, garaj olarak kullanılan deponun kilidini kırdık.” -E. Umerov - 1.

ganteli *(spor)* Jimnastik güllesi, gülle.

garaj Garaj.

Olar yaznıñ çille sıcağında azbarnıñ ortasında ateş yaḳıp, garajlar ustüne çıḳıp, azbarlarda bazı adamlar tarafından oturtılġan yemiş tereklerініñ pıtaḳlarını sındırıp, iç bir şey tapmaġanda bir-birine taş atıp oynaylar. “Onlar yazın bunaltıcı sıcağında bahçenin ortasına ateş yakıp, garajların üstüne çıkıp, bahçelerde bazı insanlar tarafından dikilen meyve ağaçlarının dallarını kırıp, hiçbir şey bulamazlarsa birbirleriyle taş atıp oynuyorlar.” -Çerkez Ali - 2.

garant Kefil, garanti veren, garant, sorumluluğu üstlenen; bk. **kefil**.

garantiya Garanti, kefalet, teminat; krş. **kefillik**; **~sı olġan** Garantisi olan; **~ vermek** Garanti vermek.

gardemarin *(denizcilik)* Denizcilik okulu son sınıf öğrencisi, son sınıf bahriyelisi.

garderob 1. Vestiyer. 2. Giysi dolabı, elbise dolabı. 3. Giyim eşyası, elbiseler, gardrop.

garderobcı Vestiyer görevlisi, vestiyerci.

gardina Perde, pencere perdesi.

garem bk. **ḥarem**.

garmonik bk. **aenkli**.

garmonika *(müzik)* Armonika.

garmoniya Ahenk; uyum; krş. **aenklik**.

garmonizatsiya *(müzik)* Uyum, akor yapma, akor düzeltme.

garmoşka Armonika.

Ḳurtmolla garmoşkasını ḳoltuġına ḳıstırıp vagonçıḳtan çıḳtı. “Kurtmolla armonikasını koltuğuna kıstırıp vagoncuktan çıktı.” -Çerkez Ali - 1.

garnir Yemek garnitürü, garnitür, süsleme.

garnitur Takım; **mebel ~ı** Mobilya takımı.

garnitura *(basımcılık)* Garnitür.

garnizon Garnizon, muhafız kuvvet, koruma gücü.

Garnizonda olarnı eñ yaḳın dost olaraḳ bile ediler. “Garnizonda onları en yakın dost olarak bilirlerdi.” -A. Osman - 2.

garoz *(etnografya)* Sıcak örgü kazak.

garpun bk. **ḳanca**.

gasa-gas(a) bk. **basa-bas**.

Aysa, kino institutınıñ studentleri içün yazılġan derslikni al da, gasa-gas ekranda oḳuy beriñiz. “Eğer öyleyse sinema enstitüsü öğrencileri için yazılan kitabı alıp bağıra bağıra ekran da okuyuverin.” -E. Umerov - 2.

gasa-gumpa, **(gasa-gumfa)** Olanca hızıyla, alabildiğine, ileri viteste; krş. **basa-bas**.

gastrit *(tıp)* Gastrit, mide iltihabı (veya yangısı).

gastrol Turne.

Eşitkenime kore, nasıldır bir memleketke gastrolge ketkenler. “Duyduğuma göre, bir memlekete turneye gitmişler.” -A. Osman - 2.

gastrolyor Turneye çıkan artist, turne yapan sanatçı; *(mecaz)* Dikkatsizce iş yapan, işini baştan savma yapan, baştan savmacı.

gastronom (I) Midesine düşkün kimse, ağzının tadını bilen, işkembesine düşkün kimse.

gastronom (II) Yiyecek mağazası, bakkal dükkanı.

Gastronom yanındaki cam bukaçıḳnıñ içinde telefon çalışmay. “Bakkal dükkânının yanındaki cam kulübenin içindeki telefon çalışmıyor.” -E. A. Osmanoğlu - 1.

gastronomik Yiyecek(s)i, iaşe(s)i.

gastronomiya 1. Boğaz düşkünlüğü, işkembeperverlik, mide düşkünlüğü, ağzının tadını bilme. 2. Yemek.

gaşetka Tüfek tetiği.

gaşiş Haşiş, esrar *(Kenevir adlı bitkinin dallarından elde edilen ve kullanılacak miktara göre uyarıcı, sarhoş edici ya da uyuşturucu etkileri olan bir zehir)*.

gaubitsa Obüs (topu).

gauptvaḫta *(askerlik)* Askeri hapishane.

gavot (-tı) *(müzik)* Bir çeşit eski Fransız dansı.

gaydamak Gaydamak *(Ukrayna’da 18. yüzyıldaki köylü ayaklanması)*; bk. **aydamaḳ (II)**.

gayduk (-kı) *(tarih)* Haydut *(Özellikle 19. yüzyılda Balkanlar’da, Orta ve Doğu Avrupa’da kanun kaçakları, haydutlar ve bağımsızlık savaşçıları için kullanılan genel terimdir. Balkan geleneğinde hajduk efsaneleştirilmiş bir kahraman olarak betimlenmiştir)*.

gayka Vida somunu, somun.

Sürtti, temizledi, boş gaykalarını sıḳtırdı, soñ oña minip, ḳuşlıḳ maalinde on altıncı brigadaġa keldi. “Sildi, temizledi, gevşek vidalarını sıktı, sonra ona binip kuşluk vaktinde on altıncı ekibe geldi.” -M. Ablalimov.

gaykorez Gaykorez *(Somun kesici)*.

gaymor: ~ **boşluġı** *(anatomi)* Higmor boşluğu.

gaymorit (-ti) *(tıp)* Higmor boşluğunun iltihabı, ceyp iltihabı.

gaz (I) 1. *(fizik)* Gaz; ~ **alında olġan** Gaz halinde olan; ~ **yolu** Gaz borusu; **~ı olġan** Gazı olan, gazlı. 2. Gaz yağı, petrol; bk. **kerosin**; ~ **lampat** Gaz (petrol) lambası.

Tünevin gaznen yanġan soba ḳurdılar. “Dün gazla yanan sobayı kurmuşlar.” -U. Edemova - 3.

gaz (II) *(tekstilcilik)* Tül (Çok ince ve şeffaf ipek dokuma); krş. **tulbent**.

gazcı Doğal gaz tamircisi; doğal gaz tesisatını kontrol eden usta, hava gazı kontolörü.

gazel 1. *(zooloji)* Ceylan. 2. *(şiirsel)* Gazel.

gazeta Gazete.

Reisnen sekretarnıñ subetinden belki gazeta içün mevzu seçersiñiz. “Başkan ile sekreterin sohbetinden belki gazete için konu seçersin.” –Z. Kurtnezir - 1.

gazetacı Gazeteci.

Osman İsmailoviç şoyle buyükler sırasına biz gazetacılarnı neçün ḳoşḳanını añlap olamadım. “Osman İsmailoviç’in böyle büyüklerin arasına biz gazetecileri neden kattığını anlayamadım.” -Z. Kurtnezir - 1.

gazifikatsiya 1. Gazifikasyon, doğal gaz sağlama, doğal gaza kavuşturma. 2. (basınçla) Gaz haline getirme. 3. Gazını çıkarma.

gazifitsirlemek 1. Doğal gaz sağlamak, doğal gaza kavuşturmak. 2. Gaz haline getirmek. 3. Gazını çıkarmak.

gazifitsirlememek *(olumsuz)* **gazifitsirlemek**.

gazlama, **gazlav** *(eylem adı)* **gazlamaḳ** Gazlama.

gazlamaḳ Gazlamak, içine hava karıştırmak.

gazlamamaḳ *(olumsuz)* **gazlamaḳ**.

gazlanġan Gazlı, içine gaz karıştırılmış.

gazlanmaġan *(olumsuz)* **gazlanġan**.

gazobalon *(teknik)* Gaz balonu, hava gazı balonu.

gazogenerator *(teknik)* Gazojen, gaz jeneratörü.

gazolin *(teknik)* Gazolin *(Ham petrolün ilk damıtılmasında ayrılan, çok uçucu, hafif akaryakıt)*.

gazomer *(teknik)* Gazölçer, gaz sayacı, gaz saati.

gazometr *(teknik)* Gazometre.

gazomotor *(teknik)* Gazla çalışan motor, gaz motoru.

gazon Çimen.

gebermek, (*ağızlarda* **yebermek**) Gebermek, nalları dikmek; *aynı*: **geberip ḳalmaḳ**; krş. **olmek**.

Ġarip babañ açıḳkoz olmasa, men çoḳtan geberir edim. “Garip baban açıkgöz olmasa, ben çoktan geberirdim.” -E. Umerov - 1.

gebermemek *(olumsuz)* **gebermek**.

gebertmek Gebertmek; öldürmek; krş. **oldürmek**.

Muḫtar doḫturın bu sözlerine ziyadesinen ḳızıp: - Eger kitmesen, yaḫşı bil, kopek kibi bu evin içinde gebertirim, - dep naġanını doḫturın betine uzattı. “Muhtar, doktorun bu sözlerine çok kızarak: — Eğer gitmezsen, iyi bil, köpek gibi bu evin içinde gebertirim, diye silâhını doktorun yüzüne uzattı.” -Cemil Seydamet - 1.

gebertmemek *(olumsuz)* **gebertmek**.

gece Gece; **~leri** Geceleri; **~ vakti**; Geceleyin; **~ler ḫayır!** İyi geceler!; **~niñ bir malinde** Gecenin ortasında; **~niñ der vaḳtınace** Gece geç saatlere kadar; **~ işi** Gece işi; **~ ḳaranlıġı** Gece karanlığı; **~ ḳaranlıġında** Gece karanlığında; **~ lampası** Gece lambası; **aḳ ~ler** Beyaz geceler; **ḳutup ~si** Kutup gecesi; **ay yarıḳ ~si** Mehtaplı gece; **saġır ~** Gecenin körü; **uzun ~ler** Uzun geceler; **yarı ~** Gece yarısı; **bir ~** Bir gece; **~leyin** Geceleyin; **~ ḳuşu** Gece kuşu.

Onıñ aḳiḳ taşına beñzegen eki kozü en ḳaranlıḳ geceni de oz ışıġınen aydınlatır kibi parıldaylar... “Onun akik taşına benzeyen iki gözü, en karanlık geceyi bile kendi ışığıyla aydınlatır gibi parlıyor...” -O. Akçokraklı - 1.

Boġulġan adam geceleri deñizden çıḳıp ‘anay, anay’ dep bağırırmı? “Boğulan adam geceleri denizden çıkıp da ‘anne, anne’ diye bağırır mı?” -Y. Bolat.

Geceniñ bir maalinde Aydosnıñ kelip maşinasına kirip yatḳanından kimseniñ ḫaberi olmadı. “Gecenin bir vaktinde Aydos’un gelip arabasına girip yattığından kimsenin haberi olmadı.” -Çerkez Ali - 1.

geceleme, **gecelev** *(eylem adı)* **gecelemek**; Geceleme, geceyi geçirme; konaklama; krş. **ḳonuv**.

Ne olsa eken, dep yanlarında toḳtaldım, diñlendim ve şu an añladım ki, ḳartanayçıḳ evine gecelemege muşteri ḳıdıra eken. “Ne olmuş ki, diyerek yanlarında durdum, dinledim ve o an anladım ki, ihtiyar evinde gecelemesi için müşteri arıyormuş.” -E. Umerov - 1.

gecelemek Gecelemek, geceyi geçirmek, yatıp kalkmak.

Kimerde maşinanen, kimerde arabanen, kimerde ise cayav ketti. *Kimsesiz çöller içinde geceledi*. “Bazen arabayla bazen yayan gitti. Issız tarlalarda geceledi.” -A. Osman - 1.

gecelememek *(olumsuz)* **gecelemek**.

geceleyin Geceleyin.

Bu gece bizde ḳalırsın da, geceleyin ḳayda varacaḳsın. “Bu gece bizde kalırsın, gece nereye gideceksin?” - Cemil Seydamet - 1.

geç *(ağızlarda)* Geç; bk. **keç**.

geçen *(ağızlarda)* Geçen, geçmiş; bk. **keçen**.

geçinmek *(ağızlarda)* Geçinmek, hayat sürmek, yaşamak; bk. **keçinmek**.

geçirmek *(ağızlarda)* a) Geçirmek *(karşıdan karşıya)*. b) Geçirmek *(su)*; bk. **keçirmek**.

geçmek *(ağızlarda)* Geçmek; bk. **keçmek**.

geçmiş *(ağızlarda)* Eski, geçmiş, geçmiş zaman; bk. **keçmiş**.

gegemon Asıl güç, baş kuvvet, hegemon.

gegemoniya Üstünlük, hegemonya.

gektar Hektar.

Yuḳarı teşkilatlarġa berilgen malumatta 110 gektar yerge mısırboġday saçıldı dep, berildi. “Yukarı makamlara verilen bilgide 110 hektar yere mısır ekildi diye, denildi.” -M. Ablalimov.

gektograf Hektograf, jelatinli teksir makinesi.

gektografik Hektografi(s)i, hektografik.

gektografirlemek Elle ya da yazı makinesiyle yazılmış bir metni sınırlı sayıda çoğaltmak.

gektolitr Hektolitre *(Yüz litrelik hacim ölçü birimi)*.

gektometr Hektometre *(Yüz metrelik uzunluk ölçü birimi, kilometrenin onda biri)*.

gektovatt Hektowat *(Kilowatt’ın onda biri değerinde güç birimi)*.

gekzametr *(şiirsel)* Altı ayaklı mısra, altı tefileli.

gel *(kimya)* Jel.

geldi-gitti *(ağızlarda)* Görüşmeler, temaslar (evde birbirini ziyaret etme); bk. **bardı-keldi**.

gelikoptyor Helikopter.

geliograf Helyosta, helyograf, pırıldak *(Güneş ışınlarından yararlanarak mors işareti vermeye yarayan aygıt)*.

geliogravyura *(basımcılık)* Fotogravür, helyogravür *(Baskı klişelerinin, fotoğraf ve fotomekanik yoluyla hazırlanmasında başvurulan usuller)*.

geliometr Helyometre *(Bazı gök cisimlerinin -Güneş, Ay, gezegenler- görünür çaplarını ve iki gök cismi arasındaki açısal uzaklığı ölçmeye yarayan, Bouguer tarafından düşünülmüş özel dürbün)*.

gelioskop Helyoskop.

geliostat *(fizik)* Pırıldak, helyosta.

geliotrop *(botanik)* Gün çiçeği, aygün çiçeği; *(mineraloji)* Kan taşı *(1- Olijist demirin kırmızı ve topraksı çeşidi. 2- Maden parlaklığında, çelik renginde değerli taş)*.

geliotsentrizm Gün merkezli, helyosantrik *(Güneş merkezine bağlı olan. Bir gezegenin yer merkezli koordinatlarına karşılık, başlangıç noktası olarak güneş merkezini alan koordinatları için kullanılır)*.

gelir bk. **kelir**.

gelirli-giderli bk. **kelirli-giderli**.

geliy *(kimya)* Helyum *(Sembolü He, atom numarası 2, atom ağırlığı 4.003 olan asal gazlar grubundan kimyasal element. Yoğunluğu 0.138 olan yanmaz bir gaz olup hafifliği dolayısıyla balon doldurmakta kullanılır)*.

gelmek *(ağızlarda)* Gelmek, varmak; bk. **kelmek**.

gelmiş *(ağızlarda)* 1. Gelen. 2. Gelmiş; bk. **kelgen**.

gemi, (*ağızlarda* **kemi**) Gemi; **~ yapıcılığı** Gemi yapımı, gemi inşaatı; **yelkenli ~** Yelkenli gemi; **Nuḫnıñ ~si** Nuh'un gemisi.

Balaban geminiñ tek balaban dalġası degil, balaban da sesi ola eken! "Büyük geminin sadece büyük dalgası değil, büyük sesi de oluyormuş!" -A. Hilmi.

gemiçik (-gi) Gemicik, küçük bir gemi.

gemoglobin *(kimya)* Hemoglobin *(Hematin ve globinin birleşmesiyle meydana gelmiş ve omurgalı hayvanların alyuvarlarında bulunan kırmızı renkli taşıyıcı pigment. Bileşiminde demir vardır)*.

gemorroidal Basur(s)i, hemoroyid(s)i.

gemorroy Basur, hemoroyid *(Anus-göden bağırsağı toplardamarında meydana gelen varis)*.

gen *(biyoloji)* Gen *(Canlının kalıtsal özelliklerinden herhangi birini taşıyan DNA parçasıdır)*.

genç Genç.

Ep yukselmek arzusıle genç yuregi yaḳar da, / Adiy korür yer yuzüni... "Hep yükselmek arzusu ile genç yüreği yakar da, / Adî görür yeryüzünü..." -A. Latifzade - 1.

gençlik Gençlik; krş. **yaşlıḳ**.

Gençlikte çalışan, ḳartlıḳta toḳtır, / Ġaflette ḳalanıñ raatı yoḳtır. "Gençlikte çalışan, yaşlılıkta toktur, / Gaflette kalanın rahatı yoktur." -A. Kadrizade.

gene *(ağızlarda)* Gene, tekrar, yine, yeniden, yeni baştan, bir daha; bk. **kene**.

genealogik Jenealojik, şecere(s)i, soy(s)i.

genealogiya 1. Nesep, soy, şecere. 2. Jenealoji *(Herhangi bir kimsenin atalarını araştırıp çıkarma)*.

general (I) General; **general-mayor** Tuğgeneral; **general-polkovnik** Korgeneral.

— *Generalnıñ qızı. Seni ordudaki tanışıñ*. "— General'in kızı. Senin ordudaki tanıdığın daha doğrusu…" -A. Osman - 2.

general (II) 1. Genel, umumi. 2. Başlıca, esas, genel.

Şu qurucılar bizge klub degil de, sovḫozımıznıñ general planı boyunca qurulması kerek olğan medeniyet evini mına bu yaşlarımıznıñ yardımı sayesinde qurıp berirler. "Bu inşaatçılar bize kulüp değil de, sovhozumuzun genel planına göre kurulması gereken medeniyet evini işte bu gençlerimizin yardımı sayesinde kurup verirler." - Çerkez Ali - 1.

generator *(teknik)* Üreteç, indükleç, indükatör, jeneratör.

generatsiya Doğurma, doğma, tevlit.

genetik 1. Soyaçekim, genetik, jenetik. 2. Genetik(s)i, soyaçekim(s)i.

genetika *(biyoloji)* Genetik, soyaçekim.

genezis Yaradılış, fıtrat, hilkat, genesis.

geniş *(ağızlarda)* Bol; geniş; bk. **keniş.**

geniy bk. **dea**.

genotip Genotip *(Organizmanın toplam genetik özellikler toplamıdır)*.

genplan Ana plan.

genştab Genelkurmay.

geobotanika Jeobotanik, bitki(ler) coğrafyası *(Bitkilerin yeryüzündeki dağılımını inceleyen bilim)*.

geodezik Geodezi(s)i, jeodezi(s)i, mesaha bilgisi(s)i.

geodeziya Geodezi, jeodezi, mesaha bilgisi *(Yer yuvarlağının büyüklüğü, biçimiyle ilgilenen, ölçme yollarıyla haritaların dayandığı temelleri veren bilim)*.

geodeziyacı Geodezist, jeodezi uzmanı.

geofizik 1. bk. **geofizikacı**. 1. Jeofizik(s)i.

Bu yerler geofizik teşkerüvlerinden keçtiler, ama, ne deseñ olabilir. "Bu yerler jeofizikçi incelemelerinden geçtiler, ama ne dersen olabilir." - Çerkez Ali - 1.

geofizika Jeofizik *(Yer fiziğini inceleyen bilim. Yer yuvarlağının hem içini, hem kabuğunu, hem de su küreyi ve hava küreyi inceleyen bilim)*.

geofizikacı Jeofizikçi, jeofizik uzmanı.

geografik Coğrafya(s)i, coğrafi.

–Bu fermanıñ turğan yeri, birinci fermanıñ geografik turuşından

uyğunsızca, -dedi Asanov. “–Bu çiftliğin durduğu yer birinci çiftliğin coğrafik duruşundan uygunsuzca, dedi Asanov.” -Çerkez Ali - 1.

geografiya Coğrafya.

geografiyacı 1. Coğrafyacı. 2. Coğrafya öğretmeni.

geoḫimik 1. bk. **geoḫimiyacı**. 2. Jeokimya(s)i.

geoḫimiya Jeokimya, geoşimi *(Yer kürenin kimyasal yönden incelenmesi)*.

geoḫimiyacı Jeokimyacı, jeokimya uzmanı.

geolog Jeolog, jeoloji uzmanı; bk. **geologiyacı**.

Şu geologlar sizler olsañız kerek, şaymı? –Ebet, –baş salladı ḳadın. “Şu jeologlar sizler olmalısınız, öyle mi? — Evet, başını salladı kadın.” -E. Umerov - 2.

geologik Jeolojik, jeoloji(s)i; ~ **araştırmalar** Jeolojik araştırmalar.

Ana o zaman men ozümniñ ilki geologik araştıruvımnı başlağan ekenim. “İşte o zaman ilk jeolojik araştırmama başlamışım.” -E. Umerov - 2.

geologiya Jeoloji *(Kayaların, toprakların görünüş ve düzenlenişini, çağlar boyunca geçirdiği evrimi açıklayan ve anlatan bilim)*.

Geologiya araştıruv partiyasınıñ başlığım. “Jeoloji araştırma grubunun başkanıyım. -E. Umerov - 2.

geologiyacı Jeolog, jeoloji uzmanı (veya mütehassısı).

geometrik Geometrik, düzgün, hendesi.

geometriya Geometri, hendese.

Bita ondan çızmacılıḳ ya da geometriya derslerinde faydalana bile. “Nenesi bundan çizim derslerinde ya da geometri derslerinde faydalanır.” -E. A. Osmanoğlu - 1.

geotropizm *(biyoloji)* Bitkilerde yer çekimini hissetme ve ona göre davranma hareketidir.

geotsentrik Jeosantrik.

geotsentrizm Yer merkezlilik, jeosantrizm *(Ağırlık merkezi yeryüzü olma, yeryüzüyle ilişkisi bulunma hali)*.

gepard *(zooloji)* Çita, Hindistan yaban kedisi.

geraldika Hanedan armacılığı, arma bilgisi.

gerane bk. **yerane**.

Geray Giray *(Kırım Hanlarının mensubu bulunduğu hanedanın adı)*.

Cürtımızda ta eskiden ilim yeri tanılğan, / Menli Geray medresesi yukselgen bir ocaḳtır. “Yurdumuzda ta eskiden ilim

yeri diye bilinen, / Menli Giray medresesi yükselen bir ocaktır.” –M. Niyazi.

gerb Arma; bk. **alem (II)**, **tuġra**.

gerbariy Kurutulmuş bitki koleksiyonu.

gerbarizatsiya *(botanik)* Kurutulmuş bitki örneklerinin belli bir sistemle düzenlenerek saklanmasıdır.

gerdan Gerdan; şişmanlarda çenenin altındaki tombulluk.

Marianna ustüne burme belli, uzun etekli, bütün koküsi ve gerdanını ḳapatḳan ḳızıl tüste yun anterini kiygen. “Marianna üzerine büzgülü belli, uzun etekli, bütün göğsünü ve gerdanını kapatan kızıl renkte yün elbisesini giymiş.” -Çerkez Ali - 1.

gerdanlıḳ (-ġı) *(etnografi)* Gerdanlık (boyuna takılan takı, süs); **~ kupe** Küçük zincirle birleştirilmiş Nogay küpeleri.

gerek *(ağızlarda)* Gerek, ister, lâzım; bk. **kerek**.

gergin *(ağızlarda)* Gerilmiş, gergin; bk. **kergin**.

geri *(ağızlarda)* Geri; bk. **keri**.

Aydıñız şimdiden geri sabır ve ḳanaate bel bağlañız. “Haydi, bundan sonra sabır ve kanaate sarılın.” -S. A. Özenbaşlı.

gerilemek *(ağızlarda)* Gerilemek; bk. **kerilemek**.

gerkules Herkül, dev, çok kuvvetli adam, dev gibi adam, çam yarması gibi bir adam; çok kuvvetli, dev gibi, çam yarması gibi; herkül gibi, herkül(s)i; devasa.

germafrodit (-ti) *(botanik, zooloji, tıp)* Hermafrodit *(Çift cinsiyetli, erdişi, hunsa, hem erkek hem dişi cinsiyet organları olan bitki ya da canlı)*.

germafroditizm İki cinsiyet sahibi oluş, çift cinsiyetlilik, erdişilik, hünsalık, hermafroditlik.

germaniy *(kimya)* Germanyum *(G sembolü ile bilinen, atom numarası 32, atom ağırlığı 72.60 ve yoğunluğu 5.46 olup 958 derecede eriyen bir maden)*.

germanizm *(filoloji)* Germanizm, cermanizm; Alman dili ya da Alman dili özelliği.

germetik Hava geçirmez, sımsıkı, hermetik.

gerold *(tarih)* Ulak, haberci, tatar.

gerts *(elektroteknik)* Hertz *(Bir saniyede bir titreşim yapan devirli bir olayın frekansına eşit frekans birimi)*.

gertsog (-gı) Dük.

gertsoglıḳ (-ġı) Dükalık.

gestapo Gestapo *(Nazi Almanya'sında gizli polis teşkilatına verilen ad)*.

Belki, tanışını bekleydir, belki gestapo agentidir ve kimindir izlep yuredir. "Belki tanıdığını bekliyordur, belki gestapo ajanıdır ve birini izlemektedir." -E. A. Osmanoğlu - 1.

gestapocı Gestapo memuru (veya görevlisi).

O taraftan gestapocılarnıñ sesleri işitilmekte edi. "O taraftan gestapo memurlarının sesleri işitilmekteydi." -E. A. Osmanoğlu - 1.

geterodin Yerel osilatör.

geterogen Heterojen, farklı, değişik yapıda olan, gayrimütecanis.

getman *(tarih)* Hetman *(Eskiden Rus Kazaklarının seçimle iş başına getirdikleri komutan)*, ataman.

getmanlıḳ (-ġı) Hetmanlık, atamanlık.

getra Tozluk, getr.

getto Getto *(Kentlerde, yoksunluk içinde yaşayan azınlıkların kurdukları mahalle)*.

geveze, (*ağızlarda* **yeveze**) Usandırıcı, bıktırıcı, can sıkıcı; yapışkan.

Tors degil, keskince adetli. *Geveze adamnı sevmey*. "Karanlık biri değil, sert mizaçlı. Geveze adamı sevmiyor." -Z. Kurtnezir - 1.

gevezelenmek Kaprisli davranmak; şımarmak; nazlanmak; yapışkan olmak.

Veladiye dudaḳlarını sıḳıp sustı. *–Sen gevezelenme, –dedi*. "Veladiye dudaklarını kısıp sustu. — Sen gevezelik etme, dedi." -İ. Paşi.

gevezelik (-gi) Kaprisli olma; yapışkan olma; usandırıcı olma.

Şimdi müşaverede oturġanda azaplanıp, aġalarını sögdi. *Gevezeliklerine ayretlendi*. "Şimdi toplantıda oturanlara sinirlenip ağabeylerine sövdü. Gevezeliklerine şaşırdı." -İ. Paşi.

gevşek *(ağızlarda)* Gevşek, dermansız, çelimsiz, kuvvetsiz, zayıf; bk. **kevşek**.

gevşemek *(ağızlarda)* Düşmek, gevşemek; hafiflemek, zayıflamak; *aynı*: **gevşep ḳalmaḳ**; bk. **kevşemek** (veya **kevşep ḳalmaḳ**); **zayıflaşmaḳ** (veya **zayıflaşıp ḳalmaḳ**); **yiberilmek** (veya **yiberilip ḳalmaḳ**).

geyzer Gayzer, kaynaç.

gezinti *(ağızlarda)* Gezinme, gezinti; bk. **kezinti**.

gezmek *(ağızlarda)* Gezmek, gezinmek, gezintiye çıkmak, gezip dolaşmak; bk. **kezmek**.

gıdık *(ağızlarda)* Kin tutmaz (veya tutmayan), garez beslemez (veya beslemeyen), garezsiz; bk. **kin tutmaġan (adam)**.

gıdırlanmaḳ *(ağızlarda)* Yuvarlanmak; bk. **yuvarlanmaḳ**.

gırcva bk. **oya**.

gibbon *(zooloji)* Jibon, kuyruksuz (ve uzun kollu) şebek.

gibi *(ağızlarda)* Gibi; bk. **kibi**.

gibrid Melez.

gibridizatsiya Melezleştirme.

gice *(ağızlarda)* Gece; bk. **gece**.

Butün gice uyḳusızlıḳtan, dügün ḳasevetinden baş da sersem oldı. "Bütün gece uykusuzluktan, düğün sıkıntısından başım da sersem oldu." -S. A. Özenbaşlı.

gid Rehber, kılavuz, gid; bk. **ḳılavuz**.

gidmek *(ağızlarda)* (bir yere) Gitmek; bk. **ketmek**.

gidra Hidra.

gidrat *(kimya)* Hidrat *(Basit ya da karmaşık bir cismin bir veya birkaç molekül su ile verdiği bileşik)*.

gidravlik Hidrolik(s)i; su(s)i, su ile işleyen.

gidravlika Hidrolik.

gidroaviatsiya Su havacılığı, hidroaviasyon; deniz uçakları.

gidrodinamik Hidrodinamik, hidrodinamik(s)i.

gidrodinamika Hidrodinamik *(Sıkıştırılamayan sıvıların akış hızı, sıvı akıntılarının doğrultusu, debi, basınç gibi hareketleriyle ilgili kanunları ve bu sıvılara göre hareket halinde olan cisimlerin karşılaştıkları direnci inceleyen bilim dalı)*.

gidroenergiya Hidro enerji, su enerjisi.

gidrograf (I) Hidrografya uzmanı.

gidrograf (II) Hidrograf *(Belirli bir zaman süresinde bir nehrin su seviyesini, akımını ve hızını gösteren bir grafik)*.

gidrografiya Hidrografi, hidrografya *(Bir bölgedeki yer altı ve yer üstü sularının durumunu inceleyen fiziki coğrafya bölümü)*.

gidroliz Hidroliz *(Bir molekülün su etkisiyle ikiye ayrılmasını sağlayan tepkime)*.

gidrolog Hidrolog, hidroloji uzmanı.

gidrologik Hidrolojik, hidroloji(s)i.

gidrologiya Hidroloji, su bilimi *(Mineralli içme sularının ve bunların tedavi edici niteliklerinin incelenmesi)*.

gidrometr Hidrometre *(Sıvıların ağırlığını, yoğunluğunu ve basıncını ölçmeye yarayan aygıt)*.

gidrometrik Hidrometrik, hidrometri(s)i.

gidrometriya Hidrometri *(Su ile, özellikle doğal sularla ilgili tüm konuları inceleyen bilim)*.

gidropat *(tıp)* Hidroterapi uzmanı, hidropat.

gidropatik *(tıp)* Hidropatik, hidropati(s)i.

gidropatiya *(tıp)* Hidropati.

gidroplan Deniz uçağı.

gidrosfera *(coğrafya)* Hidrosfer, su küre *(Dünyanın gözle görülen 3 bölümünden biri olan sıvı ya da deniz bölümü)*.

gidrostantsiya Hidroelektrik santrali.

gidroteẖnika Hidroteknik.

gidroteẖnikacı Hidrotekniker, su işleri teknisyeni.

gidroterapiya *(tıp)* Hidroterapi, su ile tedavi.

giena *(zooloji)* Sırtlan.

gigant Dev; devasa, muazzam; dev gibi.

gigantizm *(biyoloji)* Jigantizm, devlik *(Hipofiz ön lobundan salgılanan büyüme hormonunun aşırı salgılanması sonucu doku ve organların aşırı gelişmesi)*.

gigantomaniya Pireyi deve yapma, (bir şeyi) olduğundan daha büyük gösterme.

gigiena Sağlık bilgisi, hıfzıssıhha, koruyucu tıp.

gigienik Sağlık(s)i, sıhhi, hıfzıssıhha(s)i; sağlık önlemleri(s)i, sıhhi tedbirler(s)i.

gigieniklik (-gi) Sıhhilik.

gigrograf *(meteoroloji)* Higrograf *(Havanın nemini bir diyagram üzerine devamlı surette kaydeden bir aygıt)*.

gigrometr *(meteoroloji)* Higrometre, nemölçer *(Havanın nemini ölçmeye yarayan aygıt)*.

gigroskop *(fizik)* Higroskop, nemçeker.

gigroskopik Higroskopik, higroskopi(s)i.

gildiya *(tarih)* Tüccar ve zanaatçı birliği; lonca.

gilmek *(ağızlarda)* Gelmek, varmak; bk. **kelmek**.

gilotina Giyotin *(Fransa'da ölüm hükmü giyenlerin başını kesmek için kullanılan araç)*.

gilza Kovan.

gimn Milli marş, ulusal marş.

gimnastik Jimnastik(s)i.

gimnastika Jimnastik; **saba ~sı** Sabah jimnastiği.

O, kun boyu yata, tura, gimnastika yapa, çay, ḳave içe, kitap oḳuy, aş pişire, ḳısḳası, ozüni eglendirse de, beze edi. “O gün boyu yatıp, kalkıp jimnastik yapıyor; çay, kahve içiyor, kitap okuyor, yemek pişiriyor, kısacası eğlendiriyor da bezdiriyor da.” -E. Umerov - 2.

gimnastikacı Jimnastikçi, beden eğitimi öğretmeni.

gimnastyorka Asker gömleği, gömlek.

Yusuf gimnastyorkasınıñ cebinden Azizeniñ adresi yazılı kaġıtnı çıḳarıp, oña berdi. “Yusuf gömleğinin cebinden Azize’nin adresinin yazılı olduğu kağıdı çıkarıp ona verdi.” -A. Osman - 1.

gimnaziya Jimnazi, gimnaziyum; lise; kolej.

Bosaġada bitanıñ yaşlıḳta gimnaziyada beraber oḳuġan arḳadaşı Vera peyda ola. “Eşikte anneannenin gençken lisede beraber okuduğu arkadaşı Vera görülür.” -E. A. Osmanoğlu - 1.

gimnaziyacı Lise öğrencisi, liseli; kolej öğrencisi.

ginekolog (-gı) *(tıp)* Kadın hastalıkları uzmanı, jinekolog; kadın hastalıkları(s)i, jinekolojik, jinekoloji(s)i.

ginekologiya *(tıp)* Kadın hastalıkları ilmi, jinekoloji.

giperbola (I) *(matematik)* Hiperbol *(Bir düzlemin, “odak” denilen sabit iki noktaya uzaklıkları farklı sabit olan noktalarının geometrik yeri olan eğri)*.

giperbola (II) *(edebiyat)* Abartma, mübalağa.

giperbolik (I) Hiperbolik, hiperbol(s)i.

giperbolik (II) Abartmalı, abartma(s)i, mübalağalı, mübalağa(s)i.

giperbolizirlemek Abartmak.

giperbolizirlengen Abartılmış, abartılı.

giperboloid Bir hiperbole benzeyen, hiperboloid.

giperemiya *(tıp)* Kan yürüme, kanlanma, hiperemi.

gipertrofik Hipertrofik.

gipertrofirlengen Hipertrofik, hipertrofi(s)i, doğal olmayan bir şekilde büyümüş, bir organın anormal irileşmesi (veya büyümesi).

gipertrofirlenmek Doğal olmayan bir şekilde büyümek.

gipertrofiya Bir organın aşırı beslenmesi, hipertrofi.

gipnotik Hipnoz(s)i, ipnoz(s)i, hipnotizm(s)i, ipnotizm(s)i; hipnotik, ipnotik.

gipnotizatsiya Hipnotize etme.

gipnotizirleme, **gipnotizirlev** *(eylem adı)* **gipnotizirlemek**; Hipnoz yapma, ipnotize etme; büyüleme, kendine bağlama, teshir etme.

gipnotizirlemek Hipnoz yapma, ipnotize etmek; büyülemek, kendine bağlamak, teshir etmek.

gipnotizirlememek *(olumsuz)* **gipnotizirlemek**.

gipnotizirlengen Hipnoz edilen; büyülenen.

gipnotizirlenmegen *(olumsuz)* **gipnotizirlengen**.

gipnotizm Hipnotizm, ipnotizm *(Yapma uyku meydana getirecek fenomenlerin bütünü)*.

gipnoz Hipnoz, ipnoz *(Sözle, bakışla telkin yapılarak meydana getirilen bir çeşit uyku hali)*; uyku hali; büyüleme, büyü, füsun, teshir.

Fürer epimizni gipnoz yaptı. "Führer hepimize hipnoz yaptı." -E. A. Osmanoğlu - 1.

giposulfit (-ti) *(kimya)* Hiposülfit, tiyosülfat *(Hiposülfüroz asidin tuzu)*; sabitleştirici ilâç.

gipotenuza *(matematik)* Hipotenüs.

gipotetik Varsayımsal, tahmini, farazi, hipotetik, ipotetik.

gipotetiklik (-gi) Hipotetiklik, ipotetiklik, farazilik.

gipoteza Hipotez; varsayım.

gippopotam *(zooloji)* Hipopotam, su aygırı.

gips Alçı.

Rustemniñ saġ ayağını gipsnen sarıp, yipnen tavanġa astılar. "Rüstem'in sağ ayağını alçıya alıp iple tavana astılar." - A. Osman - 2.

gipsleme, **gipslev** *(eylem adı)* **gipslemek**; Alçılama, alçıya koyma, alçıya alma.

gipslemek Alçılamak, alçıya koymak, alçıya almak.

gipslememek *(olumsuz)* **gipslemek**.

gipslengen Alçılanan, alçıya alınan, alçıya koyulan.

gipslenmegen *(olumsuz)* **gipslengen**.

gipyur *(tekstilcilik)* Kupür, kesik (veya parça), kaba dantel.

girdap Girdap; krş. **suv uyürilmesi**; **doñġuyuḳ**.

girlyanda Çiçekten çelenk, yapraktan çelenk, girlant; tırtıl.

giroskop *(teknik)* Jiroskop, ciroskop *(1- Yerin ekseni etrafında döndüğünü göstermek için, Foucault'un 1852'de bulduğu cihaz. 2- Torpidoların istenilen seyir yönlerini muhafaza eden, sağa ya*

da sola vaki sapmalarını düzenleyen hassas bir aygıt).

gistologiya *(biyoloji)* Doku bilimi, histoloji *(Canlılardaki dokuların oluşum, evrim ve bileşimini inceleyen biyoloji dalı)*.

gitara Gitar, kitara *(Altı telli, telleri iki parmak arasında çekilerek çalınan bir çalgı)*.

Ķurtmolla gitaranıñ ķayışını omuzına keçirdi ve ozüniñ yaķında toylarda işitken sevimli türküsini yırlap başladı. "Kurtmolla gitarın kayışını omzuna geçirdi ve kendisinin yakında düğünlerde duyduğu güzel türküsünü söylemeye başladı." -Çerkez Ali - 1.

gitaracı Gitarcı, gitarist.

Gitaracı Derkaç ise Koistantin Simonovnıñ 'Veçugalı ķadınġa' degen şiiriniñ soñki satırlarını ezberden ayttı. "Gitarcı Derkaç ise Konstantin Simonov'un 'Vesikalı Kadına' adlı şiirinin son satırlarını ezbere okudu." -A. Osman – 2.

gitmek *(ağızlarda)* Gitmek; bk. **ketmek**.

giyim *(ağızlarda)* Elbise, giyecek, giysi, üst; bk. **kiyim**.

gizlemeden Gizlemeden; açıktan açığa; krş. **açıķ-açıķķa**; **açıķtan**.

gizlemek, (*ağızlarda* **kizlemek**) Gizlemek, saklamak; krş. **niḫan etmek**.

Rüstemden gizlemek istegen şeylerniñ episini ayttılar. "Rüstem'den gizlemek istediği şeylerin hepsini söylediler." -E. A. Osmanoğlu - 1.

gizlememek *(olumsuz)* **gizlemek**.

gizlenmek, (*ağızlarda* **kizlenmek**) Gizlenmek, saklanmak; krş. **niḫan olmaķ**; **gizlene berip barıp çıķtı** Gizlice girdi.

Koster daa balam, bu kadar gizlenecek kibi ne eken o? "Göster hadi çocuğum, bu kadar gizlenecek gibi olan neymiş?" -U. Edemova - 2.

gizli, (*ağızlarda* **kizli**) Gizli; saklı; krş. **gizli-paslı**; **gizli-ķapaķlı**; **~ olaraķ (***veya* **tarzda)** Gizli olarak; saklı olarak.

Azar-azar Refat bu dört erifnen sıķı surette dost oldı. Bir-birinden gizli bir şeyleri yoķ edi. "Yavaş yavaş Refat, bu dört adamla sıkı dostluk kurdu. Birbirlerinden gizli bir şeyleri yoktu." -Cemil Seydamet - 1.

gizliden, **gizliçikten** Gizlice.

Onların keçken, toķtaġan yerlerindeki ḫalķlar gizli munasebet peyda etkenler, türklere gizliden gizliye yardım da kostergenler. "Onların geçtiği, durduğu yerlerdeki insanlar aralarında gizli münasebetler oluşturmuşlar, Türklere gizliden gizliye yardım etmişler." -A. Hilmi.

gizli-ķapaķlı Gizli kapaklı; açık olmayan; anlaşılır olmayan; krş. **gizli-paslı**; **gizli-ķapaķlı**.

Gizli-kapaķlı işlerniñ episiniñ ustü açıldı. Sen ketken gece Kâmilevanıñ tükânında yangın... "Gizli kapaklı işlerin hepsinin üstü açıldı. Senin gittiğin gece Kâmileva'nın dükkânında yangın..." -U. Edemova - 2.

gizli-paslı Gizli olarak; gizlice; krş. **gizli olaraķ**; **gizli tarzda**; **gizli-ķapaķlı**.

gladiolus *(botanik)* Kuzgunkılıcı (çiçeği), glayol, gladiyol *(Süsengillerden, uzun, ensiz ve sivri yapraklı bir süs bitkisi)*.

glanda Bademcik; bk. **bademçik**.

glaukoma *(tıp)* Glokom *(Göz içi basıncının artması ve bunun sonucunda terina atrofisi ile körlüğe götüren bir göz hastalığı)*.

gletçer Buzul, glasiye.

gliptika *(sanat)* Taş oymacılığı.

glisser *(teknik)* Sürat motoru, hız teknesi, glisör.

glitserin Gliserin *(Yağlı maddelerden sabunlaştırma yolu ile çıkarılan saydam, renksiz, tatlı, şurup kıvamındaki sıvı; doğal yağların yapısında bulunan üç değerli alkol)*.

glitsiniya *(botanik)* Türüz otu, glisin *(Paroksifenilglisin'e ya da paraoksifenilaminoasetik aside verilen ad. Negatif developatörü olarak kullanılır. Diğer birçok izhar banyosuna göre, daha az bozunan yoğun izhar banyolarının yapılmasını sağlar. Özellikle ağır developman banyolarında kullanılır)*.

globulin *(kimya)* Globülin.

globus Yer küresi.

glossariy Eski sözcükler (veya kelimeler) sözlüğü.

glyukoza Glikoz, üzüm şekeri, dekstroz, glükoz.

gnogstitsizm Gnostisizm, bilinircilik *(Tanrısal bilgiye bütünüyle varılabileceğini savunan Eklektik Hıristiyan gizemciliği)*.

gnom Gnom *(Yer altındaki hazinelerin bekçisi olduğu kabul edilen cüce)*.

gnoseologiya Gnoseoloji, bilgi kuramı *(Bilginin temelini ve yöntemini başlıca sınırları ve güvenirliği bakımından inceleyen felsefe kolu ya da kuramı; bilenle bilinen arasındaki ilişkileri inceleyen bilim dalıdır)*.

gnu *(zooloji)* Gnu *(Çift parmaklılar takımının boynuzlugiller familyasına giren bir memeli türü. Uzunluğu 200, yüksekliği 150 cm.dir. Yapısı antilop, boğa, at arasıdır. Güney Afrika'da*

sürüler halinde yaşamaktadır. Soyu tükenmektedir).

gobek *(ağızlarda)* Göbek; bk. **kobek**.

gobelen Goblen.

goboy *(müzik)* Obua *(Orkestrada yer alan bir çeşit üfleme çalgı)*.

goboycı Obuacı, obua çalan kimse.

gocen Tavşan yavrusu, çişik; krş. **tavşan balası**.

godan *(zooloji)* Pelikan, kaşıkçı kuşu, kaşıkçın; bk. **ḳaşıḳḳuş**.

gofrirleme, **gofrirlev** *(eylem adı)* **gofrirlemek**; Kıvırma, katlama, pli yapma; ondülin yapma.

gofrirlemek 1. Kıvırmak, bükmek; katlamak, pli yapmak; ondülin yapmak. 2. Bezemek, süslemek, kıymetli taşlarla bezemek (veya süslemek).

gofrirlememek *(olumsuz)* **gofrirlemek**.

gofrirlengen Kıvrımlı, bükük, katlanmış, ondüle.

gofrirlenmegen *(olumsuz)* **gofrirlengen**.

gogem *(ağızlarda, botanik)* Çakaleriği; çakaleriği ağacı; bk. **kogem**.

gogercin (*ağızlarda* **kogercın**) *(zooloji)* Güvercin; **kiyik ~** Beyaz boyunlu güvercin; **~ balası** Güvercin yavrusu; **~ gurguldey** Güvercin kuğuruyor; **~ ḳafesi** Güvercinlik.

Soñ gogercinlerniñ birisini avaġa uçura, lâkin ḳuş ḳonmaġa yer tapalmayıp, ekinci kunü mecalsız bir alda gemige ḳaytıp kele. "Sonra güvercinlerden birisini havaya uçurur, lâkin kuş konmaya yer bulamayıp ikinci günü mecalsiz bir halde gemiye dönüp gelir." -A. Osman - 2.

gogol-mogol Şekerle birlikte çalpanmış yumurta sarısı.

gogültim *(ağızlarda)* Mavimsi, mavimtırak, maviye çalan (veya kaçan); bk. **kokültim**.

gogüm *(ağızlarda, Kodeks Kumanikus)* Güğüm, kap *(bakır)*; bk. **gugüm**.

gok *(ağızlarda)* Gök, sema; bk. **kok**.

gol, (*ağızlarda* **oban**) 1. Göl. 2. Su birikintisi; krş. **tıynaḳ**.

Tama-tama gol ola, deyler. Alġanda az korüne amma, toplaġan soñ arta. "Damlaya damlaya göl olur, derler. Aldığında az görünür; ama topladıktan sonra artar." -U. Edemova - 2.

golçik (-gi) Küçük bir su birikintisi; bk. **tıynaçıḳ**.

golf *(spor)* Golf.

golgofa Golgota tepesi; haçlı tümsek, Hz. İsa'nın çarmıha gerildiği yer.

golkiper *(spor)* Kaleci.

golland Hollanda; bk. **felemenk**.

Paketlerden beş kiloġa yaḳın ḳırġızlar azırlaġan ḳazı kolbasası, yarım kesek golland peniri, beş ḳutu şprot, uç ḳutu ḳızıl ve ḳara ḫavyar, eki litrlik bankada ise tuzlanġan ḫıyar ve altı şişe şampan şarabı çıḳtı. "Paketlerden beş kiloya yakın Kırgız sucuğu, yarım kalıp Hollanda peyniri, beş kutu balık, üç kutu kırmızı ve siyah havyar, iki litrelik kapta tuzlanmış salata ve altı şişe şampanya çıktı." -E. Umerov - 1.

gollenmek Bir yerde birikmek (su hakkında).

Başlarını egilte berip, anda-mında biraz gollenip kalġan suvlarnıñ ortasına kireler. "Başlarını eğiverip, orada burada biraz birikip kalan suların ortasına giriyorlar." -U. Edemova - 2.

golmek *(ağızlarda)* Gömlek; bk. **kolmek**.

gomeopat *(tıp)* Homeopat, homeopati uzmanı.

gomeopatiya *(tıp)* Homeopati *(Bir hastada görülen hastalık belirtilerinin, aynı belirtileri sağlam bir insanda meydana getirebilecek ilâçları çok düşük dozda vererek tedavi edilebileceğini öne süren doktrin)*.

gom-gok *(ağızlarda)* Masmavi, gömgök; bk. **kom-kok**.

gommek *(ağızlarda)* Gömmek, defnetmek; bk. **kommek**.

gomogen *(biyoloji)* Cinsteş, türdeş, bir yapım, aynı türden olan, homojen, homojen(s)i.

gon Deri (işlenmiş); krş. **meşin**, **teri**.

goncalas, **kancalos** Umacı, öcü, cin, hortlak *(çocukları korkutan fantastik yaratık)*.

gonce (*ağızlarda* **ġonce**) Gonca.

Guzel yosma goncen ile endamını / Er kun sever, oper edim saygılarman! "Güzel yosma goncan ile endamını / Her gün sever, öperdim saygıyla!" -N. Çelebicihan.

gondermek 1. *(eski)* Göndermek; bk. **yollamaḳ**; **yonetmek**; **yibermek**. 2. Yollamak, sevketmek.

gondola 1. Gondol, Venedik sandalı. 2. Balon sepeti; balon, dirijabl.

Moskva soḳaḳları ozenge aylanġandır, maşinalar Venetsiyanıñ gondolalarını añdırıp yaldap yurediler. "Moskova sokakları nehre dönmüştür, arabalar Venedik'in sandallarını andırarak hareket ediyordur." -E. Umerov - 1.

gondolyer Gondolcu.

gong Gong.

gongul *(Baydar ağzında)* Gönül, iç, ruh; bk. **goñül**.

gonorar Ücret.

Keşf gonorarını almağa ise, elektron donatmaları daa azır degil. "Buluş ücretini almak için ise, elektron düzeneği henüz hazır değil." -E. Umerov - 1.

gonoreya *(tıp)* Belsoğukluğu (hastalığı), gonore *(Gonokok denilen bulaşıcı bir mikrobun döl ve sidik yolunda meydana getirdiği akıntılı bir hastalık)*.

gonul *(ağızlarda)* Gönül, iç, ruh; bk. **goñül**.

goñul bk. **goñül**.

goñül (goñlü) Gönül; yürek; krş. **yurek**; **dil**; **ḳalp**; **~ almaḳ** Teselli etmek; birinin acısını paylaşmak; **~ ḳırmaḳ** Birinin gönlünü kırmak; gücendirmek; kalbini kırmak; **goñlüm hoş** Memnunum; bana göre hava hoş; **~den** Gönülden, yürekten, içtenlikle.

Goñül hoşlaycaḳ bir şeyler rastkelse, ḳaçırmañız dep tenbiledim. "Gönlü hoş edecek bir şeyler rastgelirse, kaçırmayın, diye tembihledim." -A. Osman - 2.

Alla işin on kefirsin! Toprak tutsan-altın tut!- / Dep, goñülden tilek tiley, azçıḳ ḫayır etkenge. "Allah işini rast getirsin! Toprak tutarsan, altın tut! / Diye, gönülden dilek diler, azıcık hayır edince." -M. Nuzet - 1.

goñüldeş (-şi) Gönüldaş, candan dost.

goñüldeşlik (-gi) Gönüldaşlık; tesanüt.

goñülli Gönüllü; **alçaḳ ~** Alçak gönüllü.

goñülsiz Meyus, mahzun; bezgin; krş. **keyfsiz**; **sönük**.

Acı goñülsiz bir sesnen: -Ḫoş keldin Yegor. ḳışlıḳ penimi ketirdiñmi? "Hacı gönülsüz bir sesle: — Hoş geldin, Yegor, kışlık peyniri getirdin mi?" - Cemil Seydamet - 1.

goñülsizlik (-gi) İlgisizlik, duyarsızlık, duygusuzluk, apati.

Suleyman stol başında oturġan adamlarġa goñülsizlikneñ baḳtı. "Süleyman, masa başında oturan insanlara gönülsüzce baktı." -A. Osman - 2.

gopak Hopak *(Ukrayna halk dansı)*.

Ukrain gopaknen / Çalġını taldırır / Men sennen ḳaytarma! "Ukraynalı hopakla / Çalgıyı yorar / Ben seninle haytarma!" -M. Suleyman.

gor *(ağızlarda)* Mezar, kabir, gömüt, sin; bk. **mezar**; **ḳabir**.

gorbıl Kereste kesilirken kabuklu kalan ilk veya son parça(sı).

gorçiçnik Hardal yakısı; bk. **ḫardal yaḳısı**.

gorçitsa *(botanik)* bk. **ḫardal**.

gorduḫler *(ağızlarda)*: **~i** Gördükleri; bk. **korgenlerim**.

gore *(ağızlarda)* (bir şeye) Göre; bk. **kore**.

gorilla *(zooloji)* Goril.

gorizont 1. Ufuk, ufuk çizgisi (veya hattı). 2. Düzey, seviye.

gorizontal Yatay, ufki.

Suv oyle tazıyıḳnen töpege ıntıla ki, gorizontal şekilde aylandırılġan yigirmi santimetrlik trubadan çıḳḳan suv beş metrlik mesafege ura. "Su öyle tazyikle yukarıya atılıyor ki, yatay şekilde dolandırılan yirmi santimetrelik borudan çıkan su beş metrelik mesafeye vuruyor." -Çerkez Ali - 1.

gorizontallik (-gi) Yataylık, ufkilik.

gormek *(ağızlarda)* Görmek; bk. **kormek**.

gormon Hormon *(İç salgı bezlerinin yaptığı ve doğrudan doğruya kana verdikleri, organların işlemesini düzenleyen, adrenalin, insülin, tiroksin gibi uyarıcı kimyasal maddelerin genel adı)*.

gormonal Hormonlu, hormon(s)i.

gorn *(teknik)* Ocak, fırın, demirci ocağı.

gornostay *(zooloji)* Kakım; as; ermin; *Mustela erminea*.

gorodki *(spor)* Gorodki *(Rusya'da oynanan bir tür oyun)*.

goroskop *(tarih)* Horoskop *(Astrologların insan geleceğine dair çıkardıkları)* ahkâm, zayiçe *(Yıldızların belli bir zamandaki yerlerini gösteren çizelge)*; bk. **yıldızname**.

gospital Hastane.

Yusuf eki kere yaralandı, amma gospitalge ketmedi. "Yusuf iki kere yaralandı ama hastaneye gitmedi." -A. Osman - 1.

gospitalizatsiya Hastaneye yatırma, hastaneye kaldırma, hastaneye kabul; hastanede kalış.

got Got(lar) *(Eski Germania'nın ilkel halklarından, İskandinavya'dan belki de Gotland ve Götaland'dan gelerek M.Ö. 1. yy.da Vestula kıyılarında yerleştiler. Aslen Vastergotland'lı idiler ve Götar'larla yakınlıkları vardı)*.

gotfrit Kırım'ın güneyinde dağ ve kıyılarda yaşayan gruplardan birinin adı.

gotik Gotik, gotik(s)i; çok eski; pejmürde.

gotika Gotik.

gotovalnya bk. **pergel takımı**.

gottentot *(tarih)* Hotanto *(Güneybatı Afrika'da yaşayan ilkel bir boy)*.

gotürmek *(ağızlarda)* Getirmek; bk. **ketirmek**.

goz *(ağızlarda)* Göz; bk. **koz**.

Omrümde gördim biñlerce cefa, / Aġla kozlerim, sızla kozlerim. Ömrümde gördüm binlerce cefa, / Ağla gözlerim, sızla gözlerim." -Çerkez Ali - 1.

gör *(ağızlarda)* Kör; bk. **kör**.

görmek *(ağızlarda)* Görmek; bk. **kormek**.

Ayatım, geçti, görmedim sefa, / Bu yalan dünyada varmıdır vefa. "Hayatım geçti görmedim sefa, / Bu yalan dünyada var mıdır vefa." -Çerkez Ali - 1.

gradatsiya Derece derece çıkma (veya kalkma) veya inme, tedricen büyüme (veya artma, yükselme).

graduirleme, **graduirlev** *(eylem adı)* **graduirlemek**; Derecelere ayırma, derecelendirme.

graduirlemek Derecelere ayırmak, derecelendirmek.

graduirlememek *(olumsuz)* **graduirlemek**.

graduirlengen Derecelendirilmiş, dereceli.

graduirlenmegen *(olumsuz)* **graduirlengen**.

gradus Derece; bk. **derece**.

gradusnik bk. **sıcaḳolçer**; **termometr**.

Çantasından gradusnik alıp sıcağını olçedi: ḳırḳ derece! "Çantasından termometreyi alıp ateşini ölçtü: Kırk derece!" –M. Ablalimov.

graf Kont; lort.

Komandiri adyutant graf Apraksin edi. "Komutanı yaver kont Apraksin idi." -Çerkez Ali - 1.

grafa Sütun; paragraf.

grafema *(dil bilimi)* Sesletim.

grafik (I) 1. Grafik, çizelge; şema; liste. 2. Plan, grafik.

Şu kunü on altıncı brigadanıñ pamuḳçıları grafikte kosterilgenden artḳaç pamuḳ berdiler. "O gün on altıncı ekibin pamukçuları grafikte gösterilen en fazla pamuğu verdiler." –M. Ablalimov.

grafik (II) Grafik sanatçısı, grafik ressamı.

grafika 1. Grafi sanatı, çizim. 2. Grafi, şekil yazısı.

grafin Sürahi; bk. **suraḫi**.

Kolḫoz reisi Safar aka oldıramadı, yerinden turıp, stol ustüne turġan grafinge ḳalemnen urıp, adamlarnı tınçlandırmaġa tırıştı. "Çiftlik başkanı Safar ağa sabredemedi, yerinden kalkıp

masanın üstündeki camdan sürahiye kalemiyle vurarak insanları sakinleştirmeye çalıştı.” -Z. Kurtnezir - 1.

grafit 1. *(mineraloji)* Doğal karbon, grafit, plombajin *(Elmas gibi, karbon elemanının bir şekli)*. 2. Grafit *(Siyah, madeni parıltılı, yağlı ve hafif boyama kabiliyetinde bir metal cinsi. Kurşun kalemlerin ana maddesidir)*.

Kozlerimniñ çetleri kirli grafit izlerinden bılaştı. “Gözlerimin kenarlarına kalemin boyası bulaştı.” -E. Umerov - 1.

graflıḳ (-ġı) Kontluk.

grafolog Yazıbilimci, grafolog.

grafoman Grafomanyak.

grafomaniya Grafomani *(Bir kimseyi, daha çok, anlamsız şeyler yazmaya zorlayan musallat bir içtepi)*.

grajdan(in) Yurttaş, vatandaş; bk. **vatandaş**.

Katorgaġa yibermezden evel orta asır adetleri boyunca grajdan cezası berildi. “Kürek cezasına göndermeden önce orta asır adetlerine göre vatandaş cezası verildi.” -Çerkez Ali - 1.

gramm Gram.

Yerinden atılıp turdı: - Olar ekisi de yuzer gramm içken soñ ne deseñ yaparlar. “Yerinden kalktı: — Onlar ikisi de yüzer gram içtikten sonra ne desen yaparlar.” -U. Edemova - 2.

grammafonçıḳ (-ġı) *(botanik)* Gündüzsefası, çit sarmaşığı.

grammatik Dilbilgisi(s)i, gramer(s)i.

grammatika Dilbilgisi, gramer; krş. **sarf**; **tariḫiy ~** Tarihi dilbilgisi; **teñeştirüvli ~** Karşılaştırılmalı dilbilgisi.

grammofon Gramofon.

granat *(mineraloji)* bk. **suleyman taşı**.

granata *(askerlik)* Bomba, misket, tane, humbara.

O divardaki delikke granata ḳoydı, onıñ patlatḳıçına yip bağladı, ozü ta sofaġa çıḳḳan soñ, yipni çekti. “Duvardaki deliğe bomba koydu, onun patlatacak yerine ip bağladı kendisi sofaya çıktıktan sonra ipi çekti.” -E. A. Osmanoğlu - 1.

granatomyot *(askerlik)* Bombaatar.

granit Granit taşı, granit *(Kuvars, feldispat ve ağır bir maddeden meydana gelen iri taneli iç kaya)*; granitten yapılmış, granit cinsinden.

grant Hibe.

granulirlemek Tanelemek, ufalamak.

granulyatsiya Taneleme, ufalama.

gratsioz İnce, zarif, kibar, latif, sevimli, cazip.

gratsiozlıḳ (-ġı) İncelik, zarafet, letafet, sevimlilik.

gratsiya 1. Zarafet, letafet, sevimlilik, cazibe. 2. Korsa, korse.

gravitatsion Gravitasyonel.

gravitatsiya Çekim, çekim gücü, cazibe kuvveti, gravitasyon.

gravyor bk. **oymacı**.

gravyura Gravür, hakkak işleri; bk. **oyma yazı**.

grelka Su tandırı; bk. **suv tandırı**.

Birazdan soñ Suleymannıñ vucudınıñ er yerlerine grelkalar ḳoyıp çıḳtılar. "Biraz sonra Süleyman'ın vücudunun her yerine sıcak su torbaları koyup çıktılar." -A. Osman - 2.

grena İpek böceği tohumu.

grenader Koruma birliği askeri (veya eri), muhafız kıtası askeri, grenader.

grenki Kruton, kızartılmış beyaz ekmek dilimleri.

greyder 1. Greyder. 2. Greyderle açılmış (veya yapılmış) yol.

greypfrut *(botanik)* Greyfurt *(Altıntop da denilen portakal büyüklüğünde acımsı ve sulu bir meyve)*.

grifel Taş kalem; arduvaz parçası *(Arduvaz: Sert, içinde demir bulunan, kolayca ince tabakalara ayrılabilen, gri ve siyahımsı renkte killi bir şist)*; kayağan taş(s)i, taş(s)i.

grifon Gripe *(Başları kartal gagalı, çok güçlü kanatlara sahip, aslan gövdeli masal kuşları. Sırf Apollon'a ait olan bu kuşlar, Hiperborealılar ülkesinde, Skythia çölünde, Arimaspeler'in saldırılarına karşı onun hazinelerini korumaktaydılar)*.

grigorian Gregoryen.

grilyaj Kavrulmuş şekerli fındık (veya badem).

grim Makyaj, tuvalet; yüz boyası; düzgün, boya.

Dikḳat etken soñ, o yuzündeki yaraları ustüne yaḫşı grim yasatḳanını añladım. "Dikkat ettikten sonra, onun yüzündeki yaraları üstüne krem sürdüğünü anladım." -E. Umerov-1.

grimleme, **grimlev** *(eylem adı)* **grimlemek**; Makyaj, tuvalet.

grimlemek Makyaj yapmak.

grimlememek *(olumsuz)* **grimlemek**.

grimlenmek Makyajını yapmak, kendi tuvaletini yapmak, boyanmak.

grimlenmemek *(olumsuz)* **grimlenmek**.

grimyor Makyajcı, makyaj yapan kimse.

gripp *(tıp)* Grip hastalığı; grip.

grippli Gripli, gribe yakalanmış, grip hastası.

grippsiz Gripsiz.

grivna Grivna *(Eski Rusya'da, yaklaşık yarım funt değerinde bir para birimi)*.

gromootvod bk. **yıldırımsavar**.

grosmeyster 1. Grosmayster, üstadı azam, büyük usta. 2. Üstat, büyük usta.

grotesk Mübalağa, abartma, grotesk; abartmalı betim(leme), mübalağalı tasvir; biçimsiz, gülünç, garip, grotesk gibi, tuhaf.

grum At ile eşlik eden ya da sürücü yerinde oturan uşak (veya hizmetçi).

grunt bk. **topraḳ** (2); **zemin** (3).

gruppa Grup; heyet, takım; küme, yığın.

Gruppañızda iş iḳlimini tazertip, çeşit ıdırınuvlarġa impuls berip tursañ yeter. "Grubumuzun çalışma ortamını düzenleyip, çeşitli söylentilere impuls versen yeter." -E. Umerov - 1.

gruppa-gruppa Grup grup, takım takım.

Ekinci kunü meclis olmadı, olarnı gruppa-gruppa bolip, seminarlar otkerilecegini ayttılar. "İkinci gün oturum olmadı onları grup grup bölüp, seminerlerin verileceğini söylediler." -E. Umerov - 2.

guanako *(zooloji)* Guanako *(Devegiller familyasının vahşi bir türü olup, lamalar ile akrabadır. Güney Amerika'nın güney ve batı kesimlerinde yaşarlar)*.

guaş *(ressamlık)* Guvaş *(Bir tür zamklı sulu boya ve bu boya ile yapılan resim)*.

gubernator Vali.

guberniya İl, vilayet.

Ḳazan ve Penza guberniyalarında pek çoḳ başḳaldıruvlar oldı. "Kazan ve Penza vilayetlerinde pek çok başkaldırı oldu." -Çerkez Ali - 1.

gudok 1. Düdük, siren; klâkson, korna. 2. Ötme, ötüş; vızıltı; klâkson (veya korna) sesi.

Poezdnıñ gudogını eşitken soñ, epimiz o tarafḳa baḳtıḳ. "Trenin düdüğünü işittikten sonra, hepimiz o tarafa baktık." -A. Osman - 2.

gudron *(teknik)* Katran, zift; katranlı, katranla kaplı.

gudronlamaḳ Katranlamak, katran sürmek, katranla kaplamak.

gudürdemek Gürüldemek, gümbürdemek; gürlemek.

Birazdan kok gudürdedi. *Yağmur yağıp başladı*. “Biraz sonra gök gürledi. Yağmur yağmaya başladı.” -A. Osman - 2.

gudürdi Gümbürtü; gürültü (gökgürültüsü); krş. **gurülti**; **şatırdı**; **kok ~si** Gök gürültüsü.

Men olarnıñ birinden digerine çapıp yaralarını bağladım. *Bu arada ḳarşıdan sağır gudürdi eşitildi*. “Ben onların birinden diğerine geçip yaralarını sardım. Bu arada karşıdan sağır eden bir gürültü işitildi.” -A. Osman - 2.

gudür-gudür 1. *(yansıma)* Gök gürültüsü. 2.: **~ (***veya* **tasır-gudür) oḳumaḳ** Yüksek sesle okumak.

guf *(yansıma, patlama sesi)* Bum!

gu(m)fuldemek *(yansıma)* 1. Patlamak. 2. Düşmek; yıkılmak; *(aynı)*: **gumfuldep tüşmek**.

gu(m)fuldetmek *(yansıma)* Havaya uçurmak, patlatmak.

gugenot *(tarih)* 16-18nci yy.da Fransa’da Katolik Kilisesi ve hükümet tarafından izlenen protestan.

gugüm (*ağızlarda* **gogüm**) Bakır sürahi.

Birazdan gugümdeki suv şaḳırdap ḳaynadı. “Az sonra güğümdeki su fokurdayarak kaynadı.” -A. Osman - 2.

gul 1. *(botanik)* Gül; **~ tatlısı** Gül tatlısı. 2. Allık, kırmızılık *(yanaklarda)*. 3. *(ağızlarda)* Çiçek; bk. **çiçek**.

İş vaḳıtınace azbar içinde dolana, baġ makasınen gullerniñ dallarını nizamġa çeke. “İş vaktine kadar bahçe içinde dolanır, bağ makasıyla güllerin dallarını düzene sokar.” -U. Edemova - 2.

gulcemal Gül gibi güzel *(yüz)*.

gulcü bk. **çiçekçi**.

gulcülik (-gi) Çiçekçilik.

gulçember Çelenk, baş çelengi.

guldeste Çiçek demeti, demet, buket; krş. **demet**.

gulgüli Pembe *(renk)*.

O ḳırmızı kupalnik kiyip, ḳara kozlük taḳıp, gulgüli mantar taldasında yata ve pepsi-kola içe edi... “O, kırmızı mayo giyerek, siyah gözlük takıp, pembe renkli mantar şemsiye gölgesinde yatıyor ve pepsi-kola içiyordu…” -A. Osman - 2.

gulḫatem *(botanik)* Gülhatmi.

gulistan Gül bahçesi, güllük, gülistan; krş. **gulzar**.

gulpempe *(botanik)* Bir elma çeşidi.

gulpenbe bk. **gulpempe**.

gulpenpe bk. **gulpempe**.

gulterek (-gi) Gül ağacı.

gulyaş *(aşçılık)* Gulaş, Macar kavurması *(Sığır etinden yapılan bir çeşit Macar kebabı)*.

gulzar Güllük, gül bahçesi; krş. **gulistan**.

gumanist, **(gumanizmcı)** Hümanist *(Hümanizm görüş ve felsefesini tutan kimse, düşünce, davranış v.b.)*.

gumanistik Hümaniter, beşeri, insani.

gumanizm Hümanizm, İnsanilik *(İnsanlık sevgisini, insan ululuğunu en yüce amaç ve olgunluk sayan öğreti)*.

gumannıy bk. **insaniyetli**.

gumannost bk. **insaniyetlik**.

gumbürdemek Gümbürdemek.

gumbürdememek *(olumsuz)* **gumbürdemek**.

gumma *(tıp)* Frengi kabarcığı.

gummiarabik (-gi) Arap tutkalı (veya zamkı), akasya sakızı.

gummilak (-kı) Gomalaka *(Cila yapmakta kullanılan bir madde. Kırmızımtırak koyu kahve rengi, şeffaf çok ince tabaka meydana getiren hayvansal bir maddedir. Hindistan'da yetişen bazı ağaçlara dadanan Laccilerlacca böceğinin kurtlarının salgısı sonucu meydana gelir)*.

gumrük (-gi) Gümrük resmi; **~ almaḳ** (bir şey için) Gümrük resmi almak.

gumrükḫane Gümrük.

gumus Bitki çürüğü, humus.

gumuş *(ağızlarda)* Ruble; gümüş paralar; bk. **kumüş**.

gun *(ağızlarda)* Gün, gündüz; bk. **kun**.

guna *(ağızlarda)* Günah; bk. **gunâḫ**; **~sını almaḳ** Günahını almak.

gunâḫ Günah.

gunâḫkâr Günahkâr.

Alla taalya boyle gunâḫkâr yaşayışḳa niayet bermek, butün adamlarnı ve maḫlüḳlarnı suv astında ḳaldırıp yoḳ etmek ḳararına kelgen. “Allah-u Teala böyle günahkar yaşayışa son vermek, bütün insanları ve mahlukları suyun altında yok etmeye karar vermiş.” -A. Osman - 2.

gunn *(tarih)* Hun, Hun kavmi.

guppe *(Usküt ağzında)* Şilte; bk. **minder**.

gur 1. Gür (saçlar hakkında); **~ ḳaşlar** Gür kaşlar; **~ saçlar** Gür saçlar. 2. Gür (ses hakkında); **~ ses** Gür ses. 3. Şiddetli; tehevvürlü. 4. Coşkun; heyecanlı; ateşli. 5. Neşeli, sevinçli, hayat dolu. ● **baḫtın ~ olsun** Bahtın güzel olsun! Kaderin güzel olsun!

Lâkin onıñ ḳorḳudan ḳarılıp ḳalġan sesi ḳadınnıñ erkeklerniñki kibi gur ve keskin sesi yanında bir şey degil edi. "Lâkin onun korkudan kısılan sesi, kadının erkeklerinkiler gibi gür ve keskin sesi yanında bir şey değildi." -A. Osman - 2.

gurci Gürcü; **~ çayı** Gürcü çayı.

gurde *(ağızlarda)* Coşkun; krş. **gurdeli; ~ sesmen yırlayman** *(folklor)* Neşeli bir sesle şarkı söylüyorum.

gurdeli Şiddetli, heyecanlı; **~ devir** Heyecan dolu bir dönem.

gurguldemek Kuğurmak; **gogercin ġur ġur gurguldey** Güvercin kuğuruyor.

gurguldememek *(olumsuz)* **gurguldemek**.

gur-gur (I) *(yansıma)* Güvercinin ötmesi, kuğurma.

gur-gur (II): **~ gurüldep maşna kele** Makine gürleyerek geliyor.

gurlemek Gürlemek; gümbürdemek; uğuldamak; tıkırdamak.

gurleşmek 1. Gür bir duruma gelmek. 2. Gür olmak.

gurman Ağzının tadını bilir adam, boğaz düşkünü, yemek titizi, şikemperver.

gurmanstvo Boğaz düşkünlüğü, yemek titizliği, şikemperverlik.

gurni *(Buyüklambat ağzında)* Emzik, oluklu ağız; bk. **sümek.**

gurs: **~ etip tüşmek** Gümbürtüyle düşmek.

Bir ḳaç vaḳıt de fujerge, de ilâçġa baḳıp turdı, soñra barıp gurs etip krovatına yıḳıldı. "Birkaç dakika bardağa da, ilaca da baktı, sonra gidip gümbürtüyle kerevetine yıkıldı." –E. Umerov - 2.

gursü Gürz, topuz; krş. **topuz.**

gurüḫ Çete, şebeke, insan sürüsü, güruh.

gurüldemek 1. Uğuldamak (mekanizma hakkında). 2. Cıvıldamak (çocuk hakkında). 3. Guruldamak, gurgur etmek (karın hakkında).

Birden şeñ çingene oyun avası gurüldedi. "Birden neşeli çingene oyun havası cıvıldadı." -U. Edemova - 2.

gurüldememek *(olumsuz)* **gurüldemek.**

gurüldi bk. **gurülti.**

gurül-gurül *(yansıma)* 1. Suyun hızla akması. 2. Sobada odunun yanması.

gurülti 1. Gürültü; uğultu; patırtı. 2. Cıvıltı (çocuk sesi hakkında).

Uyle maalinde ḳızlar yataḳḫanesinde bir gurülti ḳoptı. "Öğle vaktinde kızların yatakhanesinde bir gürültü koptu." -A. Osman - 2.

gurültili Gürültülü, uğultulu; ~ **ekşilik** *(kimya)* Fulminik asit; ~ **gaz** *(kimya)* Patlayıcı gaz, grizo.

gusar Hüsar, muhafız birliği askeri, hassa alayı askeri.

gusli *(müzik)* Gusli *(Eski bir Rus sazı)*.

gutalin Ayakkabı boyası, kundura boyası.

guttaperça Sumatra zamkı (veya tutkalı), gütaperka.

guvernyor *(eski)* Eğitmen, öğretmen.

guya Güya, sanki; krş. **dersiñ**; **sanki**. *Odanıñ içindeki berbat, keskin ḳoḳu, guya ġırtlaġını sıḳtı, nefes aldırtmadı*. "Odanın içindeki berbat, keskin koku, sanki gırtlağını sıktı, nefes aldırmadı." -A. Osman - 2.

guzel 1. Güzel; krş. **dülber**; **meliḥ**. 2.: ~ **kiyev** *(botanik)* Güzelavratotu *(Patlıcangiller familyasına ait çok yıllık otsu bir bitkidir. "Atropin" denilen madde bu bitkinin halüsinojenik özellikleri olan oldukça zehirli yemişleri boyunca olan yapraklarından elde edilir)*; krş. **ḳadın otu**.

Aradan bir tınış keçer keçmez odaġa guzel kiyingen otuz beş-ḳırḳ yaşlarında kişi kirdi. "Aradan bir nefes alışı kadar zaman geçer geçmez odaya güzel giyinmiş otuz beş kırk yaşlarında biri girdi." -U. Edemova - 2.

guzelçik (-gi) 1. *(küçültme-sevgi)* **guzel**. 2. Güzel görünüyor.

guzelden-guzel En güzel; krş. **dülberden-dülber**.

guzellik (-gi) Güzellik, letafet.

Onda bugun ayrıca guzellik bar idi. "Onda bugün ayrıca bir güzellik vardı." –U. Edemova - 2.

guzgü *(ağızlarda)* Ayna; bk. **kuzgü**.

gümf *(yansıma)* Bum!, çat!, pat!, şırak!; vah!, vay!.

gümfüldemek Gürültüyle düşmek; **gümfüldep tüşti** Çarpışma ile düşmek, şiddetli bir şekilde yere düşmek.

gvardiya Hassa, özel koruma, özel muhafız.

Der ekeç, ḳarşımdaki masaġa eki gvardiya ofitserinen bir ḳadın… ḫayır, ḳadın degil, melek kibi sarışın bir ḳız kelip oturdı ve yemek sımarladılar… "Derken, karşımdaki masaya iki muhafız subay bir kadın, hayır, kadın değil, melek gibi sarışın bir kız gelip oturdu ve yemek ısmarladılar." -U. İpçi - 2.

gvardiyacı Muhafız subay, muhafız asker.

Ġ

ġadap (-bı) Öfke; krş. **afaḳan**; **açuv**; **oke**; **iddet**.

Tomalaḳ adamnıñ yureginde intiḳam duyġusı o derece kuçlü edi ki, o ġadaptan boġula-boġula ḳıçırdı. "Tombalak adamın yüreğinde intikam duygusu o derece güçlüydü ki, o öfkesinden boğula boğula bağırdı." -A. Osman - 1.

ġadaplanġan Öfkeli; kızgın; kudurmuş.

ġadaplanma, **ġadaplanuv** *(eylem adı)* **ġadaplanmaḳ**.

ġadaplanmaḳ Öfkelenmek, hiddetlenmek, kızmak; krş. **afaḳanlanmaḳ**; **açuvlanmaḳ**; **okelenmek**; **iddetlenmek**.

Ḳadınlar ise ġadaplandılar ve meseleniñ açıḳlandırılmasını, yani o ḳadınnıñ kim olġanı ve Yusuf onı ne içün urġanı añlatılmasını talap ettiler. "Kadınlar ise kızdılar ve konunun aydınlatılmasını, yani o kadının kim olduğu ve Yusuf'un onu neden dövdüğünün anlatılmasını talep ettiler." -A. Osman - 1.

ġadaplanmamaḳ *(olumsuz)* **ġadaplanmaḳ**.

ġadaplı Öfkeli.

ġadaymaḳ *(ağızlarda)* Kibirlenmek, gururlanmak, büyüklük taslamak; krş. **yuksekten baḳmaḳ**, **kibirlenmek**.

ġaddar 1. Gaddar, acımasız; krş. **amansız**; **yavuz**. 2. Zalim, tiran; krş. **zalım** (1); **mustebit** (1).

Zeranıñ babası, ozüniñ cumert adam oluvına, ḳızını ḳarardan ziyade sevgenine baḳmadan, sert ve ġaddar edi. "Zera'nın babası cömert olmasına, kızını gereğinden fazla sevmesine rağmen sert ve gaddardı." -E. A. Osmanoğlu - 1.

ġaddarlaşmaḳ Hırslanmak; sertleşmek, şiddetlenmek.

ġaddarlaşmamaḳ *(olumsuz)* **ġaddarlaşmaḳ**.

ġaddarlıḳ (-ġı) Gaddarlık, merhametsizlik, acımasızlık; krş. **zalımlıḳ**.

ġafar Her şeyi affeden (veya bağışlayan), iyiliksever, iyilikçi, lütufkâr, kerim, şefkatli, merhametli *(Allah hakkında)*.

ġafil Gafil, aymaz (çevresinde olup bitenlerin farkına varmayan, sezmeyen kimse); **~ almaḳ** Gafil avlamak, yakalamak; **~ olmaḳ** Fark etmemek, kaçırmak; krş. **ġaflet ḳalmaḳ**.

Ruḥu ġafil ayvançıḳlar çapalandı, taldılar, / Şu yerçikte çırḳ-mırḳ etip episi olüp ḳaldılar. "Ruhu gafil hayvancıklar çırpındı, yoruldular, / Oracıkta çırk mırk diye hepsi ölüp kaldılar." -A. Kadrizade.

ġaflet (-ti) Gaflet, aymazlık, dikkatsizlik, bilmezlik; **~te bulunmaḳ** Bihaber olmak; **~ ḳalmaḳ** Habersiz kalmak; krş. **ġafil olmaḳ**; **~ yuḳusı** Gaflet uykusu.

Gençlikte çalışan, ḳartlıḳta toḳtır, / Ġaflette ḳalanıñ raatı yoḳtır. "Gençlikte çalışan, yaşlılıkta toktur, / Gaflette kalanın rahatı yoktur." -A. Kadrizade.

ġafleten 1. Aniden, birden; krş. **afara**. 2. Kazara; tesadüfen; istemeden.

Onıñ töpesinden ġafleten yaşın yaşınnadı ve şu an yerge tüşti. "Ağacın tam tepesinden aniden bir yıldırım oluştu ve o an yere düştü." -E. Alimov.

ġaġa Gaga; krş. **çoḳuç**, **taki**; **ḳuş ~sı** Kuş gagası.

Olarnı epimiz kunlerdik, kunledigimizden şimdi tutmaḳ, kuçük ince ḳanatlarını, tüklerini yulḳmaḳ, kuçük sarı ġaġalarını ḳırmaḳ isterdik... "Onları hepimiz kıskanırdık, kıskandığımız için şimdi tutmak, küçük ince kanatlarını, tüylerini yolmak, küçük sarı gagalarını kırmak isterdik..." -N. Çelebicihan.

ġaġaburun Gaga burun *(Burnu uzun ve aşağıya doğru kıvrık olan kimse)*.

ġaġalamaḳ Gagalamak; gagasıyla vurmak; krş. **çoḳumaḳ**.

ġaġalı Gagalı, gagası olan.

Biz sabaḳlarımıznı ecalar, ağlar, tayaḳlar astında ezberler ekenmiz, ḳarılgaçlar mektebin delik camsız penceresinden kirer, raflarġa ḳonar, yavrularına baḳa-baḳa, ḳuvana-ḳuvana duasını oḳur, kuçük, yumşaḳ, sarı ġaġalı palapanlarına da ogretir, seve-seve, ecasız, tayaḳsız ogretirdi. "Biz derslerimizi heceler, ağlar, sopa altında ezberlermişiz, kırlangıçlar mektebin delik, camsız penceresinden girer, raflara konar, yavrularına baka baka, sevine sevine duasını okur, küçük, yumşak, sarı gagalı yavrularına da öğretir, seve seve, hecesiz, dayaksız öğretirdi." -N. Çelebicihan.

ġaġauz Gagavuz.

ġaġauzca Gagavuzca.

ġaj-ġaj bk. **ġıj-ġıj**.

ġaḳ-ġaḳ *(yansıma)* Kaz sesi.

ġaḳıldamaḳ Bağırmak, ötmek (karga hakkında); **ḳarġa gaḳ gaḳ gaḳılday** Karga bağırıyor (gak diyor).

ġaḳıldamamaḳ *(olumsuz)* **ġaḳıldamaḳ**.

ġaḳıldı Vak vak (diye bağırma).

ġalâ-ġulâ Gürültü, patırtı.

Çobannıñ sözünden soñ, kuçük odanıñ içinde ġalâ-ġulâ başlandı. "Çobanın sözünden sonra, küçük odanın içinde gürültü başladı." -Çerkez Ali - 1.

ġalal *(Kodeks Kumanikus)* Temiz, izin verilen şey, müsaade edilen şey; bk. **elâl**.

ġalat (-tı) Yanlış, yanlışlık, hata; krş. **ẖata**; **yañlış**.

ġalba bk. **ġaliba**.

Sen aḳılıñnı çıldırdıñ, ġalba! "Sen aklını kaçırdın galiba!" -İ. Paşi.

ġalballa *(ağızlarda)* Anlaşılan, herhalde, galiba, büyük olasılıkla; bk. **ġaliba**.

ġaldır-ġuldır *(yansıma)* Yüksek sesle konuşmak.

ġalebe Zafer; krş. **yeñiş**; **zafer**.

Çekilüvler azabını korüv keçirgen askerler endi ġalebeler zevḳını is eterek, duşmannı kelgen yolunen artına ḳaytarmaḳtalar. "Çekilme azabını görüp geçiren askerler, artık zafer zevkini hissederek, düşmanı geldiği yoldan geri döndürmekteler." -A. Osman - 1.

ġaliba Galiba; belki; olabilir; krş. **iẖtimal**.

Ne etmek kerekligini ozü de yaḫşı bilmey ġaliba? "Ne yapmak gerektiğini kendisi de iyi bilmiyor galiba?" -İ. Abduraman - 1.

ġalibane Muzaffer, zaferi kazanan.

'Baar eskizleri'ni çalıp bitirgeninen Zera ocapçe 'Tatulnıñ ġalibane ḳaytuvı'nı çalıp başladı. " 'Bahar Eskizleri'ni bitirir bitirmez Zera Hoca 'Tatul'un Galibiyet Dönüşü'nü çalmaya başladı." -E. A. Osmanoğlu - 1.

ġalibe Galibe (kadın).

ġalibiyet Galibiyet, yengi, zafer.

ġalip Galip; ~ **çıḳmaḳ** Galip gelmek, yenmek, mağlup etmek, üstün gelmek.

O ozüniñ fikirini buyük bir ustalıḳnen isbat etti ve endi ġalip adamnıñ tavürınen susmaḳta edi. "O kendi fikrini büyük bir ustalıkla ispat etti ve şimdi galip (bir) adamın tavrıyla susmaktaydı." -A. Osman - 2.

ġam Gam, tasa, üzüntü, dert, keder; krş. **ḳayġı**; **ḳasevet**.

Kedermi bu, ġammı, okünçmi yaḫud butüni bir yerde ḳarışıp, yañı is asıl etkenlermi, añlap olamayım... "Keder mi, gam mı yoksa hepsi birleşip yeni bir his mi meydana getirdiklerini anlayamıyorum..." -E. Umerov - 1.

ġamber, **(anber)** Amber (kokulu madde).

ġam-ḳasavet Gam keder; bk. **ġam**; **ḳasevet**.

Bereket olmasa, ġam-ḳasavet astında ḳalıp, umütsiz yerlerden imdat ḳıdırġanlar. "Bereket olmadığında, üzüntü altında kalıp, ümitsiz yerlerden yardım aramışlar." -Çerkez Ali - 1.

ġamlı Gamlı, kederli, mahzun.

Çırayı ap-aḳ kesilgen, kozleri ġamlı, kederli. “Yüzü bembeyaz kesilmiş, gözleri üzgün, kederli.” -E. Umerov - 1.

ġamsız Kaygısız, tasasız, kedersiz; krş. **endişesiz**.

Pek tarsıḳḳan vaḳıtlarında ise ġamsız yigitni bir tamam unutmaḳ istey. “Çok sıkıldığı vakitlerde ise gamsız delikanlıyı tamamen unutmak istiyor.” -U. Edemova - 1.

ġamsızlıḳ (-ġı) Gamsızlık, tasasızlık, kaygısızlık.

Şimdi de butün çeresi ġamsızlıḳnı, fikirsizlikni añdıra. “Şimdi de bütün yüzü gamsızlığı, fikirsizliği andırıyor.” -İ. Paşi.

ġancer *(ağızlarda)* Hançer; bk. **ḳancer**.

Ḳardaşınıñ er bir sözü oña ġancer olıp saplandı. “Kardeşinin her sözü ona hançer gibi saplandı.” -İ. Paşi.

ġanimet (-ti) 1. *(tarih)* Savaş ganimeti. 2. Ganimet.

ġaraz 1. Antipati, sevemezlik, sevişmezlik, soğukluk, kötü yüreklilik, bedhahlık, düşmanlık; kin, nefret, garez. 2. Gizli düşmanlık; kindarlık, kötü yüreklilik, kovculuk; art niyet.

ġarazsız Gönüllü; karşılıksız; kişisel çıkarını unutan, kişisel çıkar gözetmeyen (veya aramayan); tarafsız, bitaraf; krş. **ivazsız** (2).

ġarbiy Batılı.

Cenkaver areketler endi, esasen, memleketimiziñ ġarbiy rayonlarında ketmekte. “Savaş, genel olarak, memleketin batı bölüklerinde devam etmekte.” -A. Osman - 1.

ġarez 1. Garez, kin, nefret; öfke, hınç; kin dolu, kindar; krş. **açuv**; **afaḳan**; **iddet**. 2. bk. **ġaraz**.

Amma ġarez duşmanlarım asedliknen, / Menligime er taraftan ḳurar tuzaḳ. “Ama kasıtlı düşmanlarım hasetlikle, / Benliğime her taraftan kurar tuzak.” -Y. Temirkaya - 1.

ġarezlik (-gi) Kin besleme.

O boyle açuv ve ġarezliknen iç bir vaḳıt laf etken, iş tutḳan adamlardan degil edi. “O böyle sinir ve garezlikle hiçbir zaman konuşan, iş tutan insanlardan değildi.” -Çerkez Ali - 1.

ġar-ġar *(yansıma)* Kuzgunun bağırması.

ġarip 1. Gurbetçi; krş. **ġurbet**; **ġurbetçi**. 2. Zavallı, biçare; krş. **biçare**, **zavallı**, **bayġuş**.

Ġarip yurek çapalana, tenler, tükler urpere, / Tozmiy goñül, avelenip alçala bom-boş yerge. “Garip yürek çırpınır, tenler, tüyler ürperir, / Yıpranmaz

gönül, havalanıp alçalır bomboş yere.” -N. Çelebicihan.

ġaripçik (-gi) Zavallıcık.

Bir avtomobil tolusı olü tatar balalarınıñ tatar klubundan yuklep alıp ketkenleri, o ġaripçiklerin ķuraķlaşıp ķalġan kevdeçikleri, kemiklerine sarılıp ķalġan kökültim kirli bacaķları, ķolları, incerip ķalġan boyunçıķları ustünde asılıp turġan sarışın, ķumral, siya saçlı başçılarınıñ avtomobil sarsıntısı ile sekiriklep-sekiriklep toķuşķanları meraķlı, canlı, deşetli bir kartina degil mi edi… “Bir otomobil dolusu ölü Tatar çocuklarının, Tatar kulübünden yüklenip götürülüşü, o zavallıların kuruyup kalmış bedencikleri, kemiklerine sarılıp kalan morarmış kirli bacakları, kolları, incelmiş boyunlarının üstüne asılı duran sarışın, kumral, siyah saçlı başçıklarının otomobilin sarsıntısı ile hoplaya hoplaya birbirine çarpmaları, ilginç, canlı, dehşetli bir tablo değil miydi?” -A. Hilmi.

ġarķ 1. Batırma; batırılma; **~ etmek** Batırmak; **~ olmaķ** Batmak; batırılmak; gömülmek. 2. Birine bir şeyi bol bol verme; **~ etmek** Gark etmek (birine bir şeyi bol bol vermek); **dünyanıñ nimetine ~ etmek** Tüm dünya nimetlerini vermek; **~ olmaķ** Gark olmak, boğulmak (paraya vb.).

Dersiñ ķıbırdandı gemi avdarılacaķ, dalġalar içinde ġarķ olacaķ. “Dersin (ki) gemi kıpırdandı yıkılacak, dalgalar içinde batacak.” -U. Edemova - 2.

ġarp (-bi) Batı; krş. **kunbatı**; **maġrep**.

Ġarp, acem, türk, tatar demey kimden ne tapsa alġan, ķazaķ, polâk, ingliz-mingliz demey, kimi tapsa satķanlar. “Batı, Acem, Türk, Tatar, demeden kimden ne bulursa onu almış, Kazak, Polonyalı, İngiliz mingiliz demeden, kimi buldularsa satmışlar.” -A. Hilmi.

ġav Mitolojide öküz; krş. **ogüz**.

ġaye Fikir, düşünce; krş. **mefkure**.

Yolda adamnıñ miyinde acayip fikirler, ġayeler doġalar. “Yolda insanın beyninde acayip düşünceler, gayeler doğuyor.” -İ. Abduraman - 1.

ġayelik (-gi) İleri fikirlilik.

ġayet Gayet, oldukça, pek; krş. **pek**; **olduķça**; **(çoķ)**.

Anası pişirgen ve ġayet lezetli olġan tatar maya otmeginen peynir aşay, artından bir çanaķ ķoy ķatığı içe ve aranġa çapa. “Annesinin pişirdiği ve gayet lezzetli olan Tatar maya ekmeğiyle, peynir yiyor, arkasından bir çanak koyun kefiri içiyor ve ağıla gidiyor.” -E. A. Osmanoğlu - 1.

ġayeviy İleri fikirli; ileri fikirler yayan; krş. **mefkureviy**.

Otuzıncı yıllarda ḳaraḳalpaḳ poeziyasınıñ ġayeviy ve bediiy ceetten elde etken ḳazançlarında istidatlı şair Ḫocamet Aḫmetovnıñ icadiy ḫızmeti ġayet buyüktir. “Otuzuncu yıllarda Karakalpak şiirinin ideolojik ve sanatsal yönden elde ettiği kazançlarında yetenekli şair Hocamet Ahmetov’un yaratıcı hizmeti çok büyüktür.” -Çerkez Ali - 1.

ġayıp 1. Kayıp; **~ olmaḳ** a) Kaybolmak. b) Yok olmak; **~ etmek** a) Kaybetmek. b) Yok etmek. 2. Kayıp olan; krş. **coyuḳ**.

Zavallı ḳız biñ bir türlü aġlantılardan soñ turdığı yerden ġayıp oldı. “Zavallı kız çok fazla ağladıktan sonra durduğu yerde kayboldu.” -O. Akçokraklı - 1.

ġayır-baştan bk. **ġayrı-baştan**.

ġayret Gayret, çaba, emek; **~ etmek** Gayret etmek, çaba sarf etmek; emek vermek; krş. **itina etmek**; **tırışmaḳ**.

Gulistan kolḫozında o, çoḳ aylardan berli buyük ġayret ile bayağı işlerni yoluna ḳoyıp başlaġanına baḳmadan, vaziyetten memnun degil. “O, Gülistan çiftliğinde aylardan beri büyük bir gayretle birçok işi yoluna koymaya başlamasına rağmen, durumdan memnun değildi.” -M. Ablalimov.

ġayretli Gayretli, çalışkan, çaba gösteren.

Oz vaḳıtında alış-veriş işleri neticesinde zenginleşken, ana-babasınıñ tutḳan yoluna sadıḳ ḳalġan yaş ve ġayretli ḳadın alış-verişnen oġraşıp başladı. “Kendi zamanlarında ticaret sonucunda zenginleşmiş, ana babasının tuttuğu yola sadık kalmış genç ve gayretli kadın ticaretle uğraşmaya başladı.” -E. A. Osmanoğlu - 1.

ġayrı 1. Diğer, başka; krş. **başḳa**, **diger**; **~ iḫtiyariy** İstemeden; **~ resmiy** Gayriresmi. 2. *(edat)* Başka; **menden ~** Benden başka, ben hariç; **ondan ~** Ondan başka.

Ondan ġayrı, o nasıl komissiya, eger onıñ kelecegi ḫususında sizge evelden ḫaber etseler? “Ayrıca komisyonun geleceğini size haber verseler, o nasıl komisyon olur?” -E. Umerov - 1.

ġayrı-baştan Gene, yine, yeniden, yeni baştan, bir daha, tekrar, (en) baştan.

ġayrıdan Yeniden; krş. **ḳaytadan**; **yañıdan**; **yañı baştan**; **ḳaytabaştan**; **~ ikâye etüv** Hikâyeyi kendi kelimeleriyle anlatma; **~ ḳuruv** Yeniden yapılandırma; **~ satuv** Alıp satma.

Mından çıḳar keter edik, ozümizniñ yol ve soḳaḳlarımızını ġayrıdan dolanır, neler işledik. “Buradan çıkıp giderdik,

kendi yollarımızı, sokaklarımızı yeniden dolaşır, neler yapardık.” -E. Umerov - 1.

ġayri *(ağızlarda)* Diğer; bk. **ġayrı**.

ġaz *(Cankoy; Kerçen ağızlarında)* Kaz; bk. **ķaz**.

ġazap bk. **ġadap**.

O işke suvsaġanım yoķ, kerekmey, –dedi ġazap ile. “O işe özendiğim yok, gerekmiyor dedi öfkeyle.” -İ. Paşi.

ġazavat *(din)* Cihat; din için savaş; krş. **ciḫad**.

ġazel Gazel (lirik şiir); **~ oķumaķ** Gazel okumak.

ġazı Gazi (İslam için savaşan kimse).

Şofer Seit Ġazınıñ ķoluna mudirniñ yollaġan kaġıtını tuttırdı ve koçip ketti. “Şoför Seit Gazi’nin eline müdürün yolladığı kağıdı tutturdu ve göçüp gitti.” -Çerkez Ali - 1.

ġazılıķ *(eski)* Yiğitlik, yüreklilik, cesaret; bk. **cesürlik**; **cesaret**; **aķaylıķ**; **batırlıķ**.

ġıcırdamaķ Gıcırdamak.

Yusuf başını sağına-soluna silkitti. Ayaķları astında ķar ġıcırdamaķta. “Yusuf kafasını sağa sola sallayarak silkti. Ayaklarının altında kar gıcırdamakta.” -A. Osman - 1.

ġıcırdamamaķ *(olumsuz)* **ġıcırdamaķ**.

ġıcırdatmaķ Gıcırdatmak.

Alasın da bir ķamçı, başlaysıñ gasa-gas urmaġa, dep Şamrat tişlerini ġıçırdattı. “Eline bir kamçı alıp pat pat diye vurmaya başlayasın diye Şamrat dişlerini gıcırdattı.” -E. Umerov - 2.

ġıcırdatmamaķ *(olumsuz)* **ġıcırdatmaķ**.

ġıcırdı Gıcırtı; **~nen** Gıcırtı ile; **tiş ġıcırdısı** Diş gıcırtısı.

ġıcırdılı Gıcırtılı.

ġıçırdamaķ Gıcırdamak; krş. **jıyķıldamaķ**.

–O Grişanı bir-eki daa siltep aldı kavalerniñ tişleri bir-birine urulıp, ġıçırdadılar. “–O Grişa’ya birkaç defa daha vurdu, delikanlının dişleri birbirine vurup gıcırdadılar.” -E. Umerov - 2.

ġıçırdı Gıcırtı.

ġıçırdılı 1. Gıcırtılı *(ses)*. 2. Cızırtılı yayın.

ġıda Gıda, yiyecek; krş. **nimet**; **yemek**; **aş**; **aşaycaķ**; **taam**.

Demek, osesiñ. –Senden ġıda alıp. –Lafnı burma. “Demek, büyüyorsun. — Senden gıda alarak.” -İ. Abduraman - 1.

ġıdalanamamaķ Beslenememek, gıda alamamak, yemek yiyememek; krş. **ġıdalanıp olamamaķ**.

ġıdalanmaķ Beslenmek, gıda almak, (yemek) yemek; **ġıdalanıp olamamaķ**

Beslenememek, gıda alamamak, yemek yiyememek; krş. **ġıdalanamamaḳ**.

Dünyada er şey kuneş nurlarınen ġıdalana. “Dünyada her şey güneş ışıkları ile besleniyor.” -Çerkez Ali - 1.

ġıdalanmamaḳ *(olumsuz)* **ġıdalanmaḳ**.

ġıdalı Besleyici; krş. **besleyici**.

ġı-ı-yḳ, ġı-ı-iç *(Ağır ağır konuşma, yansıma)* Kapı gıcırtısı.

ġıj-ġıj *(yansıma)* Göğüste hırıltı *(soğuk algınlığı, sigara)*.

ġıjıldamaḳ Hırıldamak.

ġıjıldamamaḳ *(olumsuz)* **ġıjıldamaḳ**.

ġırdan Uçurum.

ġırdap (-bı) Girdap.

ġırġır *(konuşmada)* Kavgalı olma, bozuşukluk; ağız kavgası, atışma, dil kavgası; **~ etmek** Gırgır etmek.

ġırġırlaşmaḳ *(konuşmada)* Ağız kavgası yapmak, atışmak, çekişmek, dil kavgası yapmak; araları açılmak, bozuşmak.

ġırġırlaşmamaḳ *(olumsuz)* **ġırġırlaşmaḳ**.

ġırıldamaḳ 1. Guruldamak *(karın)*. 2. *(ağızlarda)* Böğürmek; bk. **ırıldamaḳ**.

Çañnı bir ḳaç kere bastılar, azbarda kopek ġırıldap başladı. “Zili birkaç kere bastılar, bahçede köpek hırıldamaya başladı.” -Çerkez Ali - 1.

ġırıldamamaḳ *(olumsuz)* **ġırıldamaḳ**.

ġırıldaşmaḳ Birbirlerine böğürmek.

ġırıldaşmamaḳ *(olumsuz)* **ġırıldaşmaḳ**.

ġırtlaḳ (-ġı) Gırtlak.

Şakirov İsmat Ḳurbanoviçni degil, sanki meni ḳamaçavġa ala, ġırtlağıma yapışa edi. “Şakirov sanki İsmat Kurbanoviç’i değil de beni ablukaya alıyor, gırtlağıma yapışıyordu.” -Z. Kurtnezir - 1.

ġıyabiy Gıyabi; **~ oḳuv** Devam etmeden öğrenim; gıyabi eğitim; **~ bolük** Gıyabi bölüm.

Ama, Gülcian, evlengen soñ ḳıyın olsa da, oḳuvını devam etti. Soñki eki yılını ġıyabiy fakultette bitirdi. “Ama Gülcian evlendikten sonra, zor da olsa okuluna devam etti. Son iki yılı açık öğretimde bitirdi.” -E. Umerov - 2.

ġillan *(Kodeks Kumanikus)* Yılan; bk. **yılan**.

ġirdan bk. **ġırdan**.

ġiyabiy bk. **ġıyabiy**.

O, Samarḳand ticaret institutını ġiyabiy bitirgenge ḳadar kolḫoz tükanında satıcı, soñ mudir oldı. “O, Semerkand Ticaret Enstitüsünü açıktan bitirene kadar çiftliğin dükkânında satıcı, sonra da müdür oldu.” -Z. Kurtnezir - 1.

ġonce bk. **gonce**.

ġulġule Gürültü; bk. **şamata**.

ġurbet (-ti) Gurbet; yabancı; krş. **ecnebiy**; **yabancı**.

Onlar ilk defa olaraḳ ana-babalarından ayırıla, ġurbet, ayırılıḳ duygularını tarta, ilk defa olaraḳ ana-babasız, onların yardımı olmaḳsızın yaşamaḳ devirine başlay ediler. “Onlar ilk defa anne-babalarından ayrılıyor, gurbet, ayrılık duygularını çekiyor, ilk defa ana babasız onların yardımı olmaksızın yaşama devrine başlıyorlardı.” -A. Odabaş.

ġurbetçi Gurbetçi; krş. **ġarip**.

ġurbetlik (-gi) Gurbetlik.

On beş yıl ġarip ḳartbabam ġurbetlikte ırġatlıḳ etken. “On beş yıl garip dedem gurbetlikte ırgatlık etmiş.” -Çerkez Ali - 1.

ġurna Ağız, nehrin yeraltı kaynağı.

ġurur Gurur; krş. **iftiḫar**; **maġrur**; **milliy ~** Milli gurur.

Ḫayaliy bu sözlerni iftiḫarnen, ġururnen aytḳanını sezmek kuç degil edi. “Hayali’nin bu sözleri iftiharla, gururla söylediğini sezmek zor değil.” -İ. Abduraman - 1.

ġururlanamamaḳ Gurur duyamamak, iftihar edememek, kıvanç duyamamak; krş. **ġururlanıp olamamaḳ**.

ġururlanmaḳ Gurur etmek; krş. **iftiḫar etmek**; **faḫirlenmek**; **ġururlanıp olamamaḳ** Gururlanamamak; krş. **ġururlanamamaḳ**.

Men ondaki ruḫiy deñişmeni korip ḳuvandım, ġururlandım. “Ben ondaki ruhi değişmeyi görüp sevindim, gururlandım.” -İ. Abduraman - 1.

ġururlanmamaḳ *(olumsuz)* **ġururlanmaḳ**.

ġururlı Gururlu, mağrur; krş. **ġurur**; **maġrur**.

Zera ozüne anasınıñ tış korünişini, babasınıñ ise ḳatiy, ġururlı tabiatını alġan. “Zera kendine, annesinin dış görünüşünü; babasının ise sağlam ve gurulu karakterini almış.” -E. A. Osmanoğlu - 1.

Ḫ

ḫab *(eski)* Rüya, düş;; krş. **tüş**.

ḫabaḫ *(ağızlarda)* Kabak;; bk. **ḳabaḳ**.

ḫabbe *(kitap dili)* 1. Tohum; tane; bk. **dane (boġday danesi)**; **burtük**. 2. Tane (bir); bk. **dane**. 3. Kabarcık; bk. **puska**; **puskaçıḳ**. ● **~ ḫubbe yapmaḳ** Pireyi deve yapmak; abartmak; önemsiz bir olayı büyütmek.

ḫabbeviy Tanecikli.

ḫaber 1. Haber; **ḳuvançlı** ~ Sevinçli haber; **yaḫşı (***veya* **ḫoş)** ~ İyi bir haber; **ḳara** ~ Kötü haber; **suvuḳ** ~ Kötü bir haber; ~ **etmek** Haber vermek, bildirmek; ~ **etmeyip keldi** Haber vermeden geldi; **~i olmamaḳ** Haberi olmamak, bilmemek; **~i olmaġan** Haberi olmayan; **menim ~im yoḳ** Benim haberim yok; ~ **ustüne** ~ Haber üstüne haber; ~ **almaḳ** Haber almak; ~ **bermek** Haber vermek; **soñki ~ler** Son haberler, haber bülteni; **dünya ~leri** Dünya haberleri, dünyadan haberler; **Kievden yaḫşı** ~ **keldi** Kiev'den iyi bir haber geldi; **~im yoḳ** Haberim yok; **onıñ** ~ **etkenine kore** Söylediğine göre. 2. Bilgi; **onıñ ~i bar** Onun haberi var, o biliyor; ~ **soramaḳ** Haber sormak (istemek); **~in bar mı?** Haberin var mı? bu konuda bir şey biliyor musun?; **dünyadan ~i bar** O, her şeyi biliyor; **İlimler Akademiyasınıñ ḫaberleri** Bilim Akademisinin duyuruları. ● **ondan ne ~, ne teber** Ondan hiç haber yok.

Şu kederli ḫaberni almazdan evel, o oġlum tüşünde kordi. "O kederli haberi almadan önce, o oğlunu rüyasında görmüş." -U. Edemova - 3.

ḫaberci 1. Haberci; ulak; krş. **ulaḳ**; ~ **yibermek** Haberci yollamak. 2. *(konuşmada)* Muhabir; krş. **muḫbir**, **muḫabir**; **o bizim maḫsus ~miz** O bizim özel muhabirimiz. 3.: ~ **ḳurt** *(zooloji)* Ağulu böcek.

Evel zamanda padişalarnıñ biri, yañġız vezir ve ḫabercilerniñ aytḳanlarınen iş kormeyim dep, oz ḫalḳınıñ yaşayışınen şaḫsen tanış olmaḳ istey. "Eski zamanda padişahların biri yalnız vezir ve habercilerin söyledikleriyle iş görmeyeyim deyip kendi halkının yaşayışıyla bizzat tanışmak ister." -U. Edemova - 1.

ḫaberdar 1. Haberdar; ~ **etmek** Haberdar etmek; haber vermek; bildirmek; ~ **olmaḳ** Haberdar olmak; bilgi edinmek; haber almak; **dünyadan** ~ Dünyadan haberdar. 2. Bilgili; yetkili.

Çunki tatar balası o vaḳıt çoḳ şeyden ḫaberdar olamaz... "Çünkü, Tatar çocuğu çoğu zaman çok şeyden haberdar olmaz…" -H. Ş. Toktargazi.

ḫaberdarlı Haberi olan.

ḫaberdarlıḳ (-ġı) Haberdar olma durumu.

ḫaberdarlıḳsız Haberdar olmama durumu.

ḫaberleşme, **ḫaberleşüv** *(eylem adı)* **ḫaberleşmek**.

ḫaberleşmek Haberleşmek, bilgi alışverişinde bulunmak; **ḫaberleşip turmaḳ** Haberleşmek; **mektüp(ler)nen ḫaberleşip turmaḳ** Mektupla haberleşmek.

Olar ḳuşlarġa ḳonaḳ degil, aysa kimi telefon, kimi telegramm telleri eken de, ḫalḳ olarnen laḳırdı etişe, ḫaberleşe ekenler. “Onlar kuşlar konsun diye değil; meğer, kimi telefon, kimi telgraf telleri imiş de; halk onlar aracılığıyla konuşur, haberleşirmiş.” -A. Hilmi.

ḫaberleşmemek *(olumsuz)* **ḫaberleşmek**.

ḫaberli Haberi olan, haberli, haberdar;; bk. **ḫaberdar**.

ḫaberlik *(dil bilimi)* Yüklem.

ḫabername Bildirim, ihbar, tebliğ.

ḫabersiz bk. **beḫaber**; **~ ḳalmaḳ** Habersiz kalmak, haber alamamak; **men bu vaḳiadan ~im** Ben bu olaydan habersizim.

Bu daḳiḳada o başındaki saçınıñ yarı-yarıġa çalarġanından ḫabersiz edi. “Bu dakikaya kadar o başındaki saçın yarı yarıya ağardığından habersizdi.” -A. Osman - 1.

ḫabersiz-tebersiz *(olumsuz)* **ḫaber-teber**.

ḫaber-teber Haberler; **eviñizden ~ barmı?** Evinizden haber var mı?; **ondan ~ yoḳ** Ondan haber yok.

Şu kunden soñ aylar keçe, yıl keçe, Baḫriden ḫaber-teber kelmey. “O günden sonra aylar geçer, yıl geçer, Bahri’den haber gelmez.” -Çerkez Ali - 1.

ḫabes İğrenç; pis; krş. **ḫabis**; **pis**; **necis**; **igrenç**.

Ḫabeşistan Etiyopya, Habeşistan.

Ḫabeşistanlı Etiyopyalı, Habeş, Habeşi; **~lar** Habeşiler.

ḫabı-ġaflet *(eski)* Gaflet uykusu.

ḫabil bk. **abil**.

ḫabip (-bi) 1. Habip, sevgili, yar. 2. Arkadaş; ahbap; bk. **abip**.

ḫabis 1. Hapis; bk. **apis**; **“Meni soyġan zalım erif ~te çürüsün”** *(“Topuzlı şalım” adlı Kırım-Tatar halk şarkısından sözler)* “Beni öldüren cani hapiste çürüsün”. 2. Habis; kötü, kötü yürekli, alçak (insan hakkında); krş. **ḫabes**.

ḫabla *(ağızlarda)* Abla; bk. **abla**.

ḫacalet (-ti) Mahcubiyet; utangaçlık; çekingenlik; krş. **utançaḳlıḳ**; **çekinçeklik**; **~ olmañız** Çekinmeyin; **“İç ḳızarmaz yuzleriñiz ~ten siziñ”** *(Usein Şamil Toktargazi)* “Yüzünüz utangaçlıktan hiç kızarmıyor. Vicdanınız nerede sizin?”.

ḫacer bk. **acer**.

ḫacet bk. **acet**.

ḫacı bk. **acı**.

ḫacim bk. **acim**.

ḫaç (ḫaçı) Haç; **kilse ustünde(ki) ~** Kilisenin üstündeki haç.

Olarnıñ ḫatirlerine ḳaytuv yolını belgileyici aḳḳayından yasalı ḫaçlar mezarlıḳları daa kelmeyler. “Onların hatırlarına dönüş yolunu belirleyen kayından yapılı haçlar mezarlıkları daha gelmiyor.” -E. A. Osmanoğlu - 1.

ḫaçlama Çapraz; çaprazlama; çapraşma; kesişme; **~ tozlanuv** *(biyoloji)* Çapraz tozlaşma.

ḫaçlamaḳ 1. Vaftiz etmek; **balanı ~** Çocuğu vaftiz etmek. 2. Çapraz duruma getirmek.

Maşina tolġan soñ ustüne ḳanarlarnı yuksek etip ḳaladırlar ve avmasın dep, sıcımnen sıḳtırıp ḫaçlap bağladılar. “Araba dolduktan sonra üstüne çuvalları dizip yükselttiler ve kaymasın diye iple sıkıca çapraz bağladılar.” -M. Ablalimov.

ḫaçlamamaḳ *(olumsuz)* **ḫaçlamaḳ**.

ḫaçlandırmaḳ bk. **ḫaçlamaḳ**.

ḫaçlanmaḳ Çapraz duruma gelmek.

Rüstemniñ ḳoltuġında yipnen ḫaçlanıp bağlanġan ayaḳḳap ḳutusı bar. “Rüstem’in koltuğunda iple çapraz bir şekilde bağlanmış ayakkabı kutusu var.” -E. A. Osmanoğlu - 1.

ḫaçlaşma, ḫaçlaşuv *(eylem adı)* Çaprazlama, çapraşma, kesişme.

ḫaçlaşmaḳ Kesişmek; çaprazlamak; **yollar ḫaçlaştı** Yollar kesişti.

ḫaçlaşmamaḳ *(olumsuz)* **ḫaçlaşmaḳ**.

ḫaçlı 1. Haçlı (haçı olan); **~ biy** *(zooloji)* Bahçe örümceği; *Araneus sp*. 2. *(tarihi)* Haçlı asker; **~lar** Haçlılar, haçlı askerler; **~lar seferleri** Haçlı seferleri.

O sıvavları ḳoyıp tüşken divarlarġa, olarnıñ ustündeki teren çatlaḳlarġa, ḫaçlı taḫtalarnen mıḫlı ḳapılarġa, pencerelerge ayretle baḳtı. “O sıvaları kopup düşmüş duvarlara, onların üstündeki derin çatlaklara, haçlı tahtalarla mıhlı kapılara, pencereler hayretle baktı.” -E. A. Osmanoğlu - 1.

ḫaçlı-ḫuçlı Çapraz.

ḫad Had; sınır; bk. **ad**.

ḫadde *(teknik)* Hadde tezgahı.

ḫaddelemek (neni?) Haddelemek; haddeden geçirmek.

ḫadden-aşır bk. **adden-aşır**.

ḫademe Hadim kelimesinin çoğul hali.

ḫader *(ağızlarda)* Kader; kısmet; nasip; talih; bk. **ḳader**.

ḫadım 1. Enek, hadım. 2. Enenmiş, burulmuş, erkekliği giderilmiş; krş. **piçilgen**; **~ etmek** Hadım etmek,

enemek; iğdiş etmek, burmak; krş. **piçmek**.

ḫadın *(ağızlarda)* Kadın; bk. **ḳadın**.

ḫadim 1. Çalışan; görevli; **muessiseniñ ~leri** Bir kurumun çalışanları; **ilmiy ~** Bilim emekçisi; **maarif ~leri** Eğitim görevlileri; **sanat ~ler** Sanat emekçileri; **teşkilâtta işlegen ~lerniñ cedveli** Bir şirketin çalışanlarının listesi. 2. Hizmetçi; uşak; krş. **ḫızmetçi**.

Şubesiz, idare ḫadimleri soraştıdılar, lâkin olar Nikitanıñ izine tüşalmadılar. "Şüphesiz idarî yetkililer soruşturdular, fakat onlar Nikitanın peşine düşemediler." -Çerkez Ali - 2.

ḫadis 1. Rivayet; efsane; hikaye. 2. *(dini)* Hadis *(Hz. Muhammed'in söz ve davranışları ve bu söz ve davranışları inceleyen bilim)*.

ḫadise bk. **adise**.

Ḫadis-i Şerif (Ḫadis Şerif) Hadis-i Şerif *(Hz. Muhammed'in söz ve davranışları ve bu söz ve davranışları)*.

ḫaf bk. **ḫavf**.

ḫafaḳan bk. **afaḳan**.

ḫafız bk. **afız**.

ḫafif 1. Hafif, yeğni; krş. **nesim, yengil**; **~ yelçik** Hafif yel, hafif rüzgar; **yaz ~ yelçigi** Yazın hafif rüzgarı. 2. *(mecaz)* Hafif; ağırbaşlı (ciddi) olmayan; hoppa.

Saznıñ kumüş tellerini ve sedef ziynetleriniñ uzerlerini ḫafif toz basḳan, divar ustünde unutılıp yata. "Sazın gümüş tellerinin ve sedef süslemelerinin üstünü hafifçe toz kaplamış, duvarın üstünde unutulmuş." -O. Akçokraklı - 1.

ḫafifleşmek 1. Hafiflemek. 2. *(mecaz)* Hafif bir insana dönüşmek.

ḫafifleşmemek *(olumsuz)* **ḫafifleşmek**.

ḫafiza, afıza Hafıza; bellek; krş. **zein**; **ḫatıra**; **aḳıl**; **ḫatır**; **ḳısḳa muddetli (***veya* **az devam etken) ~** Kısa süreli hafıza; **çoḳ devam etken ~** Uzun süreli hafıza; **~sında ḳalmaḳ** Hafızasında kalmak; **koz ~sı** Görsel hafıza; **ḳulaḳ ~sı** Kulak hafızası.

ḫafriyat *(arkeoloji)* Kazılar; krş. **ḳazılma(lar)**.

ḫafta bk. **afta**.

ḫaftan (ḳaftan) *(ağızlarda)* Elbise; entari; bk. **anter**.

ḫa-ḫa-ḫa *(ünlem)* Gülerken çıkan ses.

Olar meni ḳurtarġan emişler, ḫa-ḫa-ḫa!.. "Onlar beni kurtarmışlar, ha-ha-ha!.." -E. A. Osmanoğlu - 1.

ḫaḫmaḫ *(ağızlarda)* Kalkmak; bk. **turmaḳ**.

ḫail *(ağızlarda)* Razı, mutabık; krş. **razı, ḳail**.

ḫain 1. Hain; krş. **satḳın, ḫiyanet; vatan ~i** Vatan haini. 2. Kötü kalpli; muzır; kötü niyeti olan; **~ adam** Kötü kalpli insan.

O, oġlunı doġru yoldan sarptırġan bu allanıñ cin tayfasınıñ yuvasını, kokünden, tamırından söküp atmaġa, ḫain oġlunı da talġa asıp oldürmege ḳattı ḳarar bergen. "O, oğlunu doğru yoldan saptıran bu Allah'ın cin taifesinin yuvasını kökünden söküp atmaya, hain oğlunu da dala asıp öldürmeye kesin karar vermiş." -Altın Beşik Efsanesi.

ḫaince(sine) Haince, hain bir biçimde.

ḫainlik (-gi) 1. Hainlik; hıyanet; **~ yapmaḳ** Hainlik etmek; ihanet etmek; **oz tilini ogrenmegen – oña ~ yapa** Kendi anadilini öğrenmeyen insan, ona ihanet ediyor; **igrenç ~** İğrenç bir hainlik. 2. baltalama, sabotaj; kötülük.

Aḫ, eger bu dünyada alçaḳlıḳ, ḫainlik, munafıḳlıḳ olmasa, yaşayış ne ḳadar guzel ve dülber olur edi!.. "Ah eğer bu dünyada alçaklık, hainlik, münafıklık olmasa, yaşam ne kadar güzel ve tatlı olurdu?.." -E. Umerov - 2.

ḫairu-belâ bk. **ḫalü-belâ.**

ḫakan *(tarihi)* Hakan, hükümdar, kağan.

Sultan Bekimin ustüne bağırıp: -Menim kibi buyük bir ḫaḳannen eglenmege sana kim, aḳ berdi? -degen. "Sultan Bekir'e doğru bağırarak: -Benim gibi büyük bir hakanla dalga geçme hakkını sana kim verdi, demiş." -Bekir Mustafa Masalı.

ḫakaniy *(tarihi)* Hakan (hükümdar) ile ilgili olan.

ḫakanlıḳ (-ġı) *(tarihi)* 1. Hakanlık, hakan olma durumu. 2. Hakanlık, hakanın egemenliğindeki ülke.

ḫakem bk. **akem.**

ḫaker Hacker, kırıcı *(Bilgisayar sistemine gizlice giren kişi, bilgisayarı ile başka bir sistemi bozan kullanıcı)*; **saytlarnı bozġan adamlarġa ~ deyler** Siteleri bozan kişilere hacker derler.

ḫakeza *(eski)* Hakeza, bunun gibi, böyle; bk. **oyle de; onıñ kibi de.**

ḫakim bk. **akim.**

ḫakimiyet bk. **akimiyet.**

Ḫaḳ (I) *(din)* 1. Hak; adaletli tanrı. 2. Allah; Hak Taalâ; **Cenabı ~** Cenabı Hak, Hak Tealâ.

Ḳırım, Ḳazan, Astraḫan-tatarlar yurdu / Ketti elden ḳul boldıḳ, Ḫaḳ buyurdı. "Kırım, Kazan, Astrahan Tatarlar yurdu / Gitti elden kul olduk, Hak buyurdu." - N. Çelebicihan.

ḫaḳ (II) bk. **aḳ (2), aḳ (3), aḳ (4).**

Çatırmanlı yolda ḳara ḳanlar içsem de, / İnananı men maña ḫaḳ yol tileycegiñe. “Ağaçlıklı yolda kara kanlar içsem de, / İnanıyorum ben bana hak yol dileyeceğine.” -Y. Kandım - 1.

ḫaḳaret bk. **aḳaret**.

ḫaḳıḳatta bk. **aḳiḳatta**.

ḫaḳıḳı bk. **aḳiḳiy**.

ḫaḳır bk. **faḳır**.

ḫaḳırlanmaḳ bk. **faḳırlaşmaḳ**.

ḫaḳiḳat bk. **aḳiḳat**.

ḫaḳiḳiy bk. **aḳiḳiy**.

ḫaḳḳında bk. **aḳḳında**.

ḫaḳlamaḳ bk. **aḳlamaḳ**.

ḫaḳlı bk. **aḳlı**.

ḫal bk. **al**; **~ etmek** bk. **al etmek**.

Ḫali daḫi can kozüne merdüm. “Hali bile can gözüne gözbebeği.” -O. Akçokraklı - 1.

ḫala (I) *(ağızlarda)* Hala *(babasının kız kardeşi)*; bk. **ala**; **alapçe**.

-Bu anasına, bu babasına, bu dayısına, bu emcesine, bu ḫalasına, bu tiyzesine, bu efendisine, bu çobanlarına, bu da ırgatına, bu boġça da ḳuda payı -der. “-Bu anasına, bu babasına, bu dayısına, bu amcasına, bu halasına, bu teyzesine, bu efendisine, bu çobanlarına, bu ırgatına, bu bohça da dünür payı, der.” -S. A. Özenbaşlı.

ḫala (II) Hala; henüz; **~ daa** Halen daha; bk. **ale daa**.

Byle vaḳıtlarda ḳomşusı Adil ata ve onıñ ḳadını Kimya ḫala oña yardımda bulundılar. “Böyle zamanlarda komşusu Adil ata ve onun kadını Kimya hala ona yardım ettiler.” -U. Edemova - 1.

ḫalas bk. **ḫales**.

ḫalat (-tı) 1. Bornoz; sabahlık 2. Gömlek, önlük; **~ kiymek** Bornoz (sabahlık) giymek; **aḳ (*veya* beyaz) ~ kiygen (*veya* beyaz ~lı) emşire** Beyaz önlük giymiş hemşire.

Yanıḳ yuzlü, solpu kiyimli uç kişi ḫalatlar ustünde baġdaş ḳurunıp oturġanlar. “Yanık yüzlü, perişan giyimli üç kişi, sabahlıkların üstünde bağdaş kurup oturmuşlar.” -A. Hilmi.

ḫalatçıḳ (-ġı) Kısa bornoz, küçük sabahlık.

ḫalatlı 1. Bornozu (sabahlığı) olan; bornoz (sabahlık) giymiş. 2. Gömlekli, önlüklü.

Ḳarşısındaki yipek ḫalatlı ḫanımnı yaḫşı etip sögmek istedi, lâkin Saniye apte ıncınır dep saḳındı, onıñ ḫatiri içün susmaġa mecbur oldı. “Karşısındaki ipek gömlekli hanımı iyice sövmek istedi, fakat Saniye abla üzülür diye düşündü, onun hatırı için susmaya mecbur oldu.” -U. Edemova - 1.

ḫalatlıḳ (-ġı) Bornoz (sabahlık, entari) dikmek için kullanılan kumaş; **bir ~ basma** Bir bornozluk basma kumaş.

ḫalbuki bk. **albuki**.

ḫaldırmaḳ bk. **koçürmek**.

ḫale 1. Ağıl, hale, ayla *(Ayın çevresinde görülen ışık halkası)* 2. Hristiyanlıkta aziz sayılanların resimlerinde başları çevresinde çizilen daire.

ḫalef 1. Halef; ardıl; birinin işini devam ettiren; krş. **devamcı**; **devam etici**; **~ ve selef** Halef ve selef. 2. Ahfat; gelecek nesil.

ḫalefiyet (-ti) Teselsül; birbiri arkasından gelme; birinden başkasına geçme; **nesiller ~i** Nesillerin birbiri arkasından gelmesi.

ḫalef-selef Halef selef; birinden başkasına geçme; **akimiyet ~i (***veya* **ḫalefiyeti) (***veya* **akimiyetniñ seleften ḫalefke keçmesi)** Egemenliğin seleften halefe geçmesi; **iş ~i** Herhangi bir işte mevcut düzeni devam ettirme (sürdürme); **~ olmaḳ** Halef selef olmak *(biri ötekinin makamını almak, yerine geçmek)*.

ḫal-eḫval bk. **al-eval**.

ḫales (ḫalâs) Kurtuluş, kurtulma; halas; **~ etmek (***veya* **eylemek)** Kurtarmak (bir şeyden); **~ olmaḳ** Halas olmak; kurtulmak; krş. **ḳurtulmaḳ**; **Ya Rabbim**, **beterinden ~ et!** Ya Rabbim, daha kötü durumlardan muhafaza et!

ḫaleskâr Halaskar, kurtarıcı; krş. **ḳurtarıcı**.

ḫalfa bk. **ḳalfa**.

ḫalḫmaḫ *(ağızlarda)* Kalkmak; bk. **turmaḳ**.

ḫalı 1. Halı (yünlü, havlı); krş. **maḳat**; **kilim**; **~ toḳumaḳ** Halı dokumak. 2. Yol halısı, küçük halı, paspas.

Guzellerge yaptırırım ḫalıñı, / Pertavlatıp çıḳḳanıñnı baḳayım. "Güzellere örttürürüm halını, / Tırıs yürüyüşle çıktığını göreyim" -Köroğlu Destanı.

ḫalıcı Halıcı, halı dokuyan kimse; krş. **kilimci**; **~ apay** Halıcı kadın.

ḫalıcılıḳ (-ġı) Halı üretimi.

ḫalın *(ağızlarda)* Kalın; bk. **ḳalın**.

ḫali-belâ bk. **ḫalü-belâ**.

ḫalif *(dini)* Halife, Hz. Muhammed'in vekili.

ḫalifat bk. **ḫalifelik**.

ḫalife *(tarihi)* 1. Halife, hükümdar. 2. Halef; ardıl.

Bu laflardan soñ, Bekir Mustafa perde artından diñlegen sultanġa yaḳınlaşıp: - Ey, yer yuzniñ ḫalifesi! "Bu lâflardan sonra, Bekir Mustafa perde ardından

dinlemekte olan sultana yaklaşarak: -Ey, yeryüzünün halifesi!" -Bekir Mustafa Masalı.

ḫalifeci *(tarihi)* Halifeliği savunan (ona bağlı olan) kimse.

ḫalifelik (-gi) *(tarihi)* 1. Halifelik, halifenin egemenliği altındaki ülkeler. 2. Halife olma durumu.

Ḫalik 1. Yaradan; Halik. 2. Tanrı; Allah; ilah; krş. **Alla**; **Tañrı**; **Yaradan**; **Ḫuda**; **Rabbi**; **Mevlâ**; **İlâḫ**; **Çalap**.

ḫalil *(kitap dili)* Nikahlı koca; eş; bk. **aḳay**.

ḫalis Saf; temiz; halis; katışıksız; bk. **temiz**.

Olar bu ḫalis fikirlerni miylerinden ḳuvmaġa tırıştılar. "Onlar bu özgün fikirleri zihinlerinden kovmaya çalıştılar." -E. A. Osmanoğlu - 1.

ḫalḳ (I) 1. Halk; **ufaḳ ~lar** Küçük halklar; **avam ~** Avam, basit halk. 2. Ulus; millet; krş. **ḳavim**, **cemaat**, **Ḳırım ~larınıñ dostluġı** Kırım halklarının dostluğu; **ev ~ı** Ev halkı, evdekiler, çoluk çocuk; **Ḳırımtatar ~ı** Kırımtatar ulusu. 3. İnsanlar; kalabalık; **Devlet ~ Kitapḫanesi** Devlet Halk Kütüphanesi; **~ meydanda toplandı** İnsanlar meydanda toplandı; **~ teatrde toplana** İnsanlar meydanda toplanıyor. 4.: **~ artisti** Halk sanatçısı.

Kelen adam keçer kulüp, / Ḳaldım ḫalḳa olup seyran. "Gelen adam geçer gülüp, / Kaldım insanlara olup seyran." -H. Çergeyev.

ḫalḳ (II) *(eski)* Yaratma; yaratılış; **~ etmek** Yaratmak; **Alla adamlarnı**, **topraḳtan ~ etti** Allah insanları topraktan yarattı.

ḫalḳa bk. **alḳa**.

ḫalḳara Milletlerarası, uluslararası, halkarası, beynelmilel, enternasyonal; **~ simpozium** Uluslararası sempozyum; **~ vaziyet** Uluslararası durum; **~ ḳadın-ḳızlar kunü** Dünya Kadınlar Günü.

Ḫalḳara vaziyet aḳḳında laḳırdı etkende bu meselege de toḳunırmız. "Uluslararası durum hakkında sohbet ettiğimizde bu meseleye de dokunuruz." -A. Osman - 1.

ḫalḳçan Halksever.

ḫalḳçı *(tarihi)* Halkçı, alkın yararı için uğraşan kimse, popülist.

ḫalḳçıḳ (-ġı) Küçük bir halk.

ḫalḳçılıḳ (-ġı) *(tarihi)* Halkçılık, popülizm.

ḫalḳiyet (-ti) Milli nitelik, milli özellik.

ḫalḳşınas Etnoloji uzmanı; **belli ~** Ünlü etnoloji uzmanı.

ḫalḳşınaslıḳ (-ġı) Etnoloji; **~ dersi** Etnoloji dersi.

ḫalp bk. **ḳalıp**.

ḫalpaḫ bk. **ḳalpaḳ**.

ḫaltsedon *(mineraloji)* Kalseduan, Kadıköy taşı.

ḫalü-belâ Kalubela, çok eski zaman; **~dan ḳalġan** Nuh nebiden kalma; çok eski olan; **~nıñ vaḳtından beri** Kalubeladan beri; Nuh zamanından beri.

ḫalüske *(botanik)* Kırım yarımadasında yetişen bir armut çeşidi.

ḫalva Helva; **fıstıḳlı ~** Fıstıklı helva.

ḫalvacı Helvacı.

ḫam 1. *(ağızlarda)* Çiğ, pişmemiş. 2. Ham; işlenmemiş; **~ maden** Maden cevheri; krş. **kulçe**.

Mammet yapḳanlarınen bir vaḳıt ḳanaatlenmey, resimler oña daima zayıf, ḫam olıp korüneler. "Mammet yaptıklarıyla hiçbir zaman yetinmiyor, resimler ona daima zayıf, ham görünüyorlar." -İ. Paşi.

ḫamam bk. **amam**.

ḫambır bk. **ḳambır**.

ḫameleon *(zooloji)* Bukalemun.

ḫamḫa bk. **mandalaç**.

ḫamır Hamur; **~ basmaḳ** Hamur yoğurmak; **ekşi ~** Ekşi hamur; **mingen ~** Mayalı hamur; **~ mindi (***veya* **koterildi)** Hamur kabardı; **mayalanġan ~** Mayalanmış hamur; **~ bastırıp ḳoymaḳ** Mayalı hamur tutmak; **~ tındırmaḳ (***veya* **tursatmaḳ)** Hamuru dinlendirmek; **~nı tınmaġa ḳoymaḳ** *(ağızlarda)* Hamuru dinlenmeye bırakmak; **~ım tına** Hazırladığım hamur dinlendi; **mayalı ~** Mayalı hamur; **~ teknesi** Hamur teknesi; **~ aş** Hamur işi; **borek ~ı** Börek hamuru; **~ caymaḳ** Hamur açmak; **~dan** Hamurdan; **~ dolma**; bk. **ḫamırdolma**. 2.: **~ kibi** hamur gibi; **~ piçim madde** *(teknik)* Hamura benzer kütle.

Kobeteni erte ḳoydır, sal ḫamırġa yaġnı çoḳ. "Köbeteyi erkence yaptır, koy hamura yağı çok." -A. Kadrizade.

ḫamıraş bk. **ufaḳaş**.

ḫamırdolma *(aşçılık)* Hamur dolması.

ḫamıt *(ağızlarda)* Hamut; bk. **ḫamut**.

ḫamile Hamile, gebe; krş. **yuklü, ağırayaḳlı**; **~ olmaḳ** Hamile olmak; **~ ḳalmaḳ** Hamile kalmak; krş. **içlenmek**; **~ vaḳtı** Hamilelik dönemi.

ḫamilelik (-gi) Hamilelik; gebelik.

ḫammal 1. Ham madde. 2. bk. **ammal**.

İstisalda çalışḳan adamlarnıñ episi ḫammal, material ve energiyaġa tıpḳı Nizam akanıñ kozlerinen baḳsalar, onıñ kibi munasebette olsalar... "Üretimde çalışanların hepsi ham madde, materyal ve enerjide aynı Nizam ağanın bakış

açısıyla baksalar, onun gibi münasebette bulunsalar...” -İ. Abduraman - 1.

ḫammam bk. **amam**.

ḫamsi *(zooloji)* Hamsi.

Tek şimdi şişmemek içün oġraşamız, ḫamsi almaḳ içün yalıġa tüşemiz. “Sadece şimdilik şişmemek için uğraşıyoruz, hamsi almak için sahile iniyoruz.” -U. İpçi - 1.

ḫamur *(ağızlarda)* Hamur; bk. **ḫamır**.

Politsaynıñ çeresi mingen ḫamur kibi şişti, yayıldı. “Polisin yüzü mingen hamur gibi şişti, yayıldı.” -E. A. Osmanoğlu - 1.

ḫamuş bk. **ḳamış**.

ḫamut (-tı) Hamut; **~ aleti** At takımı, koşum.

O bederkanıñ arışını yerge tüşürip, atnıñ ḫamutını çıḳardı ve aranġa alıp ketip malat aşlavı başına baġladı. “O bederkanın arışını yere indirip, atın hamutunu çıkardı ve ambara götürüp malat yemliğinin başına bağladı.” - Çerkez Ali - 1.

ḫamutlamaḳ (bir ata) Koşum takmak.

ḫamutlı Koşum takımlı (at hakkında); **atlar ~ tura** Koşum takımı takılmış atlar.

ḫamutsız Koşum takımsız (at hakkında).

ḫan (I) 1. *(tarihi)* Han; hükümdar; **~nıñ emri (***veya* **buyruġı)** Hanın buyruğu; **Saip Geray ~ zamanlarında** Sahip Giray Han döneminde; **~ ḳızı** Hanın kızı; hükümdar kızı; krş. **ḫanzade**; **o ḳadarlıḳ ~ ḳızında da bar** Hanını kızı da kusursuz değildir; **~nıñ apayı** Hanın karısı; krş. **ḫanbike**; **ḫanış** 2. Özel (kadın ve erkek) isimlere eklenir (mesela Aslıhan, Ahmethan vb .).

Amma ḫannıñ ḳızı gece-kündüz tek onı tüşüne edi. “Fakat hanın kızı gece gündüz sadece onu düşünürdü.” -O. Akçokraklı - 1.

ḫan (II) Yol üzerinde veya kasabalarda yolcuların konaklamalarına yarayan yapı.

Yalı boyu arabalarınıñ durduġı ḫanlardan birine ketti. “Yalı boyu arabalarının durduğu hanlardan birine gitti.” -A. S. Ayvazov - 1.

ḫanarmut *(botanik)* Kırım yarımadasında yetişen bir armut çeşidi.

ḫanbike Hanın karısı; krş. **ḫannıñ apayı**; **ḫanış**.

Sungü ucu ḳaleminen mezar ḳazdıñ, / Padişaġa, ḫanbikesi, caniyine. “Süngü ucu kalem ile mezar kazdın, / Padişaha, hanın karısı, canisine.” -Y. Temirkaya - 2.

ḫancer bk. **ḳancer**.

Edige ḫancerni çıḳarıp ḳatıḳnı toğuy da, koterip içe, çıḳa cüre bere. “Edige hançerini çıkarır, yoğurdu çırpar ve kaldırıp içer, yürür gider.” -Edige Destanı.

ḫane 1. Oda; krş. **koz**; **eki ~ tamir oldı** İki odada tadilat yapıldı; **okuv ~si** Okuma odası (veya salonu); krş. **ḳıraatḫane**. 2. Kare (defterde); krş. **santraç**, **kozenek** 3. Kenar; **yan ~** Yan kenar; **ust ~** Üst kenar. 4. Ev.

Şimdi Yalta olġan yerde, asıy cin tayfasınıñ en buyük ibadet ḫaneleri bar eken. “Şimdi Yalta olan yerde, asî cin gurubunun en büyük ibadethaneleri varmış.” -Ayuvdağ Efsanesi.

ḫanefi *(Müslümanlık)* Hanefi *(İslamiyette dört Sünni mezhepten biri)*.

ḫanefilik (-gi) *(Müslümanlık)* Hanefilik.

ḫane-ḫane Oda oda, göz göz; **“Evleri bar ~, beñleri bar dane-dane”** “Evleri var oda oda, benleri var tane tane”.

ḫanelengen Fasetalı *(Elmasın yontulmuş yüzleri hakkında)*; **~ stakan** Fasetalı bardak.

ḫanelenme, **ḫanelev** Oyma; biçme; façetalı (fasetalı) yontma.

ḫanelenmegen *(olumsuz)* **ḫanelengen**.

ḫanelenmek Oyulmak; façetalı (fasetalı) yontulmak.

ḫanelenmemek *(olumsuz)* **ḫanelenmek**.

ḫaneli 1. Odalı; **uç ~ ev** Üç odalı ev. 2. Kareli. 3. Façetalı, fasetalı; **~ stakan** Façetalı (fasetalı) bardak.

Sol eli astında ḳalġan, sağ eli ise çete, avuçı içinde uç ḫaneli egev. “Sol eli altında kalmış, sağ eliyse kenarda, avucunun içinde üç haneli eğe.” -E. A. Osmanoğlu - 1.

ḫanelik: **Kermençik 500 ~ koy edi** Kermençik köyünde 500 aile yaşıyordu.

Yigirmi beş ḫanelik koyde yigirmi altıncı ev peyda oldı. “Yirmi beş hanelik köyde yirmi altıncı ev ortaya çıktı.” -Çerkez Ali - 1.

ḫanesiz 1. Odasız. 2. Karesiz 3. Façetasız, fasetasız.

ḫangi bk. **angi**; **~si** Hangisi.

Muḫterem - Nemiz olacaḳ! Ḫangi dediginizi tamamile verdiniz, ya. “Muhterem - Neyimiz olacak! Hangi söylediğinizi tam olarak verdiniz, ki.” - S. A. Özenbaşlı.

ḫangisi bk. **angisi**.

Bunların ḫangi birine yanmalı, ḫangisine düşünmeli. “Bunların hangi birine yanmalı, hangisini düşünmeli.” - S. A. Özenbaşlı.

ḫanım 1. *(eski)* Bayan, hanım, hanımefendi; **~lar** Bayanlar; **~ efendi!**

Hanımefendi!; **~lar ve efendiler!** Bayanlar ve baylar!; **~lar fes kiye edi** Bayanlar fes giyerdi. 2. Kadınların ad önüne getirilen saygı sözü *(Ayşe ẖanım)*.

Gülsüm ẖanım aruvca ḳız, İstanbulda tuvġan edi! "Gülsüm hanım güzelce bir kız, İstanbul 'da doğmuştu!" -M. Niyazi.

ẖanış Hanın karısı; krş. **ẖannıñ apayı**; **ẖanbike**.

ẖaniy 1. Kadın; kadın(s)i; bayan; bayan(s)i; **~ sumkası** Bayan çantası. 2. *(tarihi)* Soylu bir adamın eşi; bk. **ẖanım**; **ulu ~** Hanın ablası (veya büyük kızı). 3. *(ironik)* Hanım; **~im** Hanımım.

On ḳoluñda yuzügiñ, alḳası ayrı, / H̱aniy de bolsa, yar sevmem senden ġayrı. "Sağ elinde yüzüğün, halkası ayrı, / Hanım da olsa yar sevmem senden gayri." -Çın.

ẖanlıḳ (-ġı) 1. Hanlık *(hanın yönetimi)*; **~ı beş yıl(ġa) sürdi** Saltanatı beş yıl sürdü. 2. Hanlık *(hanın egemenliğindeki ülke)*; **Ḳırım ~ı** Kırım hanlığı.

Toḳtamış ẖanlıḳta ne ḳadar bilici bar, olarnın alayını toplay, lâkin biliciler de bura bilip olamaylar. "Toktamış hanlıkta ne kadar bilici varsa hepsini toplar, fakat biliciler de bunu bilemezler." -Edige Destanı.

H̱ansaray Hansaray *(Bahçesaray şehrinde bulunan Kırım hanlarının sarayı)*; **~ minareleri** Hansaray minareleri; **"Baġçaçaray**, **H̱ansaray**, **çingeneler pal (***veya* **fal) ḳaray**, **eger palı (***veya* **falı) uymasa**, **ḳaçmaġa yol karay."** *(Kırım-Tatar halk şarkısından)* "Bahçesaray, Hansaray, burada çingeneler fal bakarlar, eğer fal tutmazsa, kaçacak yer ararlar."

H̱ansaraynıñ azbarında, Meclis de ḳuruldı. "Hansaray'ın bahçesinde, Meclis kuruldu." -Halk Yırı.

ẖanzade Hanın kızı ya da oğlu.

Bu tılsım, oz babasınıñ elinden olgen H̱anzadeniñ arslan ḳalbindeki sevgi kibi, sönmek bilmegen, ḳorḳu bilmegen, sınırı olmaġan muabbet ateşinen yanġan, bir ḳalbke malik olġan, adamġa açılacaḳtır. "Bu tılsım, babasının eliyle öldürülen hanzadenin aslan kalbindeki sevgi gibi, sönmek bilmeyen, korku bilmeyen, sının olmayan muhabbet ateşi ile yanan, bir kalbe sahip olan insana açılacakmış." -Altın Beşik Efsanesi.

ẖap bk. **ap**.

ẖapaẖ *(ağızlarda)* Kapak; bk. **ḳapaḳ**.

ẖapis bk. **apis**.

ẖapu *(ağızlarda)* Kapı; bk. **ḳapı**.

ẖar (I) *(ağızlarda)* Kar; bk. **ḳar**.

ḫar (II) *(ağızlarda)* Eşek; bk. **eşek**.

ḫar (III) bk. **ḫargur**.

ḫarabe Harabe, yıkıntı; krş. **virane**; **yıḳıntı**; **~ olmaḳ** Harabeye dönmek.

Butün yerlerni ḫarabe alma çevirgen, er yer olülernen tolgan, kimse ḳobanın ağızını açıp, olarnı ḳurtarıp olamaycaḳ. "Her yer harabe haline çevrilmiş, her yer ölülerle dolmuş, kimse mağaranın ağzını açarak onları kurtaramayacak." -Altın Beşik Efsanesi.

ḫaraç (-cı) 1. *(tarihi)* Haraç (*Osmanlı Devleti'nde Müslüman olmayanların devlete ödemekle yükümlü oldukları vergi)* 2. Vergi; **~ almaḳ** Vergi almak; **~ bermek** a) Haraç vermek. b) Vergi ödemek. 3. Mezat, açık artırma ile satış; krş. **mezat**; **ḫaraçḳa çıḳarmaḳ** Mezata çıkarmak.

ḫaraççı *(tarihi)* Haraççı, haraç toplamakla görevli olan kimse.

ḫaraç-mezat: **~ satmaḳ** Haraç mezat satmak, açık artırmayla satmak.

ḫarakiri Harakiri *(Karnını bıçakla deşme yoluyla intihar)*.

ḫaram (I) Mabet, tapınak; krş. **ibadetḫane**; **tapınaḳ**; **mabet**.

ḫaram (II) Haram *(dini bakımdan yasak olan)*; bk. **aram**.

-Yoḳ! Ḳardaşım, musulmanġa boyle şeyler ḫaramdır, Bunıñ içün yol ḳıdırmaḳ, em gunaḫ, aramdır. "-Yok, kardeşim, Müslüman' a böyle şeyler haramdır. Bunun için yol aramak, hem günah, hem haramdır." -A. Kadrizade.

ḫarap (-bı) 1. Yıkık, harap; **~ etmek** Harap etmek; **~ olmaḳ** a) Yıkılmak; enkaz haline gelmek. b) Bozulmak; **~ına çekmek** Enkaz haline getirmek; tahrip etmek. 2. Bozuk; **işleri ~** İşleri bozulmak. 3. *(mecaz)* Acınacak; feci; **işim ḫarap!** İşim kötü!

Bundan sebep, aralarında pek ḳanlı cenkler olıp, biri-birleriniñ koylerini, şeerlerini yaḳa, baġ-baġçalarını ḫarap ete ekenler. "Bundan dolayı, aralarında çok kanlı savaşlar oluyor, birbirlerinin köylerini, şehirlerini yakıyor, bağ bahçelerini harap ediyorlarmış." -Altın Beşik Efsanesi.

ḫaraplamaḳ Harap etmek; tahrip etmek; yıkmak; bozmak; **yolnı ~** Yolu tahrip etmek; **urbasını ḫarapladı** Kıyafetini kirletti.

Tınç, normal yaşayışımızġa ilk evela o, Gülcian, tepme endirdi, ailemizni ḫarapladı. "Sakin, normal yaşayışımıza ilk önce Gülcan tekme attı, ailemizi harap etti." -E. Umerov - 2.

ḫaraplamamaḳ *(olumsuz)* **ḫarplanmaḳ**.

ḫaraplanġan *(fiil sıfatı)* Tahrip edilmiş; bozulmuş.

ḫaraplanmaġan *(olumsuz)* **ḫaraplanġan**.

ḫaraplanġan Tahrip edilmiş, harap edilmiş.

ḫaraplanmaḳ *(edilgen)* **ḫaraplamaḳ**.

ḫaraplanmamaḳ *(olumsuz)* **ḫaraplanmaḳ**.

ḫaraplatmaḳ *(ettirgen)* **ḫaraplamaḳ**.

ḫaraplatmamaḳ *(olumsuz)* **ḫaraplatmaḳ**.

ḫarareт bk. **araret**.

ḫaravul *(ağızlarda)* Bekçi; bk. **ḳaravul**.

ḫarba *(ağızlarda)* Dede; bk. **ḳartbaba**.

ḫarbiy bk. **arbiy**.

ḫarbiye bk. **arbiye**.

ḫarc (I) bk. **arc**.

ḫarc (II) bk. **borç**.

ḫardal *(botanik)* Hardalotu; **~ yaḳısı** *(tıp)* Hardal yakısı; **~ gazı** *(kimya)* Hardal gazı (iperit).

ḫardallıḳ (-ġı) Hardallık.

ḫareket bk. **areket**.

Midat onıñ elini keskin bir ḫareketnen siltep taşladı. “Mithat onun elini sert bir hareketle şilkti.” -M. Ablalimov.

ḫarem Harem.

Uyanmaz ḫiç garip ḫarem. / Olur sabaḫ, oḳur ezan / Camiye girer ep alem. “Uyanmaz hiç garip harem, / Olur sabah, okur ezan / Camiye girer hep âlem.” -H. Çergeyev.

ḫarf bk. **arif**.

ḫargur *(konuşmada)* Gürültü; kargaşa; yaygara.

ḫarı *(ağızlarda)* Kadın, hanım, bayan; bk. **ḳarı**, **ḳadın**, **anay**.

ḫarıç Dış, harici; krş. **tış**; **iḫtimaldan ~ vaḳia** Olağandışı olay.

ḫariciye: **~ nezareti** *(eski)* Dış İşleri Bakanlığı.

ḫarif bk. **arif**.

ḫarikulade (ḫarik-ul-ade) Harikulade; fevkalade; olağanüstü; bk. **fevkulade**.

ḫaris Cimri; hasis; pinti; bk. **açkoz**; **ḳızġanç**; **ḳıtmır**; **saran**.

ḫarita *(coğrafya)* Harita; **yarımşarlar ~sı** Yarımküre haritası; **dünyanıñ fizikiy ~sı** Dünya fiziki haritası.

Biz yer astında gizlengen baylıḳnı tapıp, o ḫazinelerni ḫaritada çızıp, kerek teşkilatlarġa teslim etmege borçlumız. “Biz yer altında gizlenen zenginliği bulup, o hazineleri haritada çizip, gerekli kuruluşlara teslim etmek zorundayız.” -E. Umerov - 2.

ḫarmaḫ *(ağızlarda)* Balık kancası, olta iğnesi; bk. **ḳarmaḳ**.

ḫarman bk. **arman**.

ḫarp bk. **arp**.

ḫarpa *(ağızlarda)* Arpa; bk. **arpa**.

ḫarpuz bk. **ḳarpız**; **~ armut** *(botanik)* Erken olgunlaşan bir armut cinsi.

ḫar-r: **ḫar-r**, **ḫar-r** Eşeğin anırmasını sağlamak için kullanılan söz.

ḫart *(ağızlarda)* Yaşlı; eski; bk. **ḳart**.

ḫartan *(etnografya)* Tahıl için sepet; krş. **senet**, **tarpi**, **sele**; **bir ~ arpa** Bir sepet arpa.

ḫartana *(ağızlarda)* Büyük büyükanne, büyükannesinin annesi; bk. **ḳartana**; **bitâ**.

ḫas: 1. Özgü, has; **özüne ~** Ona özgü; **bu yetişmemezlik çoḳlarına ~** Bu eksiklik birçoğunda var. 2. Kötü; kin dolu; öfkeli; **insanlarnıñ ~ duşmanları** İnsanların öfkeli düşmanları. 3.: **~ isim** *(dil bilimi)* İsim.

Yaşlıḳḳa ḫas coşḳunlıḳnen ses kelgen tarafḳa yurip ketti. "Gençliğe has bir çoşkunlukla sesin geldiği tarafa doğru yürüdü." -M. Ablalimov.

ḫasar *(jeoloji)* Dolin; düden, obruç.

ḫasen bk. **asen**.

ḫaseniye bk. **asene**.

ḫaset bk. **aset**.

ḫasıl bk. **asıl**.

Tütün, fide asrar, terek aşlar, ḫasılı çapalar tururdı. "Tütün, fide yetiştirir, kavak aşılar hasılı çabalar dururdu." -A. Hilmi.

ḫasif bk. **asif**.

ḫasis 1. Hasis; alçak; krş. **kaḫne**. 2. Bayağı, insanı küçülten, değersiz; **~ menfaatlar** Hasis menfaatler. 3. Cimri; krş. **açkoz**, **ḳıtmır**, **saran**, **kormemiş**, **ḳızġanç**.

ḫasiyet (-ti) Özellik; özgülük; hassa; krş. **ḫususiyet**; **bir ~i olmaḳ** Bir özelliği olmak; **er şeyniñ oz (***veya* **özüniñ) ~i bar** Her şeyin kendi özellikleri var.

Aydıngölnıñ bir ḫasiyeti daa şu ki, o yerniñ ozü bir kolḫoz, bir koy Soveti. "Aydıngöl'ün bir özelliği de şu ki, orası kendiliğinden çiftlik, bir Sovyet köyü." -Z. Kurtnezir - 1.

ḫasiyetname Niteleme; referans (mektubu); iyi hizmet belgesi; **talebeniñ ~si** Öğrencinin sicili; **talebege yaḫşı ~ bermek** Öğrenciye iyi sicil vermek.

ḫasret bk. **asret**.

ḫassa Hassa; (ayırt edici) özellik.

ḫassas Hassas; tam; doğru; **~ terazi** Hassas terazi; **~ saat** Doğru saat.

ḫasta 1. Hasta; **ağır ~** Ağır hasta; **~nı okumaḳ** Hastanın iyileşmesi için onun üzerinde dua okumak; **~ etmek** Hasta etmek; **~ olmaḳ** Hasta olmak; hastalanmak; **~ tüşmek** Hasta düşmek; hastalanmak; **~ yatmaḳ** Hasta yatmak; **~ baḳmaḳ** Hasta bakmak; **o ~ yata** O hasta yatıyor; **yataḳ ~sı** Yatalak hastası; **yalan ~** Hasta numarası yapan kimse; **~ baḳıp barmaḳ** Hastayı ziyaret etmek; **~ġa barmaḳ - ona yarım saġlıḳ bağışlamaḳ** *(atasözü)* Hastayı ziyaret etmek, ona sağlığın yarısını bağışlamak gibidir. 2. Fan; bir şeyin hastası; düşkün olan; **futbol ~sı** Futbol hastası, futbol fanı; krş. **futbol sevdası**.

O aşḳ olġan ḫan ḳızını dünya kozünen bir korip, ḫasta yuregini saġıltmaḳ fikirine tuşken. "O, aşık olduğu han kızını dünya gözüyle bir kere görüp, hasta yüreğini iyileştirmeyi düşünmüş." -Altın Beşik Efsanesi.

ḫastacan Hastalıklı; zayıf; mariz; cılız; **~ bala** Hastalıklı bir çocuk.

Anam ḫastacan olġanındanmı, bilmem neden edi, ele çoḳ ḳulaḳ asmaz edi. "Annem hastalıklı olduğundan mı bilmem nedense, ele pek kulak aşmazdı." -A. Hilmi.

ḫastaḫane Hastane; **psiḫiatriya ~si** Psikiyatri hastanesi; **cumḫuriyet ~si** Cumhuriyet hastanesi.

Esmanıñ ayaḳdaşları arḳadaşlarını mektepniñ ḫastaḫanesine ozġardılar. "Esma'nın arkadaşları, arkadaşlarını okulun hastanesine götürdüler." -A. Odabaş.

ḫastalanġan *(fiil sıfatı)* Hastalanmış; **sarılıḳnen ~larnı infektsion bolükke ḳoydılar** Sarılık hastalığına yakalanmış olanlar hastanenin enfeksiyon hastalıkları bölümüne yatırıldı.

Men de, o ḫastalanġan sayın, olip ketmesin, dep ḳorḳam. "Ben de o hastalandıkça, ölüp gitmesin, diye korkuyorum." -A. Hilmi.

ḫastalanmağan *(olumsuz)* **ḫastalanġan**.

ḫastalanmaḳ Hastalanmak; **o ḫastalandı** O hastalandı, o hasta oldu; **grippnen ~** Grip olmak; **suvuḳlanıp ḫastalandı** Üşüttü ve hasta oldu.

Bir kun ḳızçıḳnıñ anası ḫastalana, ve olecekte, aḳayına vasiyet ete: -Eger, men olsem, ḳızçıġımnı ḫorlama, buzavçıġımızını ona berirsin, dey. "Bir gün kızın annesi hastalanır ve ölürken kocasına vasiyet eder: -Eğer ben ölürsem, kızımı horlama, buzağımızı ona ver, der." -Altın Başnen Hıyar Baş Masalı.

ḫastalanmamaḳ *(olumsuz)* **ḫastalanmaḳ**.

ḫastalatmaḳ *(ettirgen)* **ḫastalanmaḳ**.

ḫastalatmamaḳ *(olumsuz)* **ḫastalatmaḳ**.

ḫastalıḳ (-ġı) 1. Hastalık; krş. **dert**, **illet**, **maraz**; **devamlı (***veya* **çoḳ vaḳıtḳa sürgen)** ~ Uzun süren hastalık; **yurek ~ı** Kalp hastalığı; **ḫavflı** ~ Tehlikeli bir hastalık; **aġır** ~ Ağır bir hastalık; **koz ~ı** Göz hastalığı; **~nı ayaḳ ustünde keçirmek** Hastalığı ayakta geçirmek; **yaḫşı olmaġan (***veya* **ilâcı tapılmaġan)** ~ Tedavisi olmayan hastalık; ~ **butünley keçti** Hastalık tamamen geçti. 2. *(mecaz)* Istırap; acı; **goñül ~ları** Gönül acıları.

Ḫastalıḳtan turġanı kibi, onı maḫsus yaptırılġan, demir ḳafeske ḳapap, yanına dört asker ḳoyġanlar da, onı sürgün etkenler. "Hastalıktan kurtulduğu gibi, onu husûsî yaptırılan, demir kafese kapatıp, yanına dört asker koymuşlar ve sürgün etmişler." - Alimnin Eziyetlenmesi Hikayesi.

ḫasta-masta *(halk dili)*: **~ degil mi?** Hasta masta değildir, inşallah?

ḫaşḫaş *(ağızlarda)* Gelincik (bitki); bk. **ḳaşḳaş**; **~lar açtı** Gelincikler çiçek açtı.

ḫaşıḫ *(ağızlarda)* Kaşık; bk. **ḳaşıḳ**.

ḫaşır bk. **aşır**.

ḫaşir bk. **ḫaşr**; **aşır**; **aşır-neşir**.

ḫaşlamaḳ bk. **aşlamaḳ**.

Tabanlarını töpege koterip, bar ḳuvetinen çubuḳ ya da orme ḳamçınen bu tabanlarnı ḫaşlar... "Tabanlarını havaya kaldırıp, var gücü ile çubuk ya da örme kamçı ile bu tabanları haşlar..." -U. İpçi - 1.

ḫaşmetmeab (-bi) **(ḫaşmetpenaḫ)** *(tarihi)* Haşmetmeab *(Eskiden hükümdarlara mektup yazılırken kullanılan hitap şekli)*.

ḫaşr bk. **aşır**; **"Ta ḳıyamet ~ olunca sen benimsin, ben seniñ"** *(Kırım-Tatar şiirinden)* "Ta kıyamet gününe kadar sen benimsin, ben seninim".

ḫat (I) *(gerçek; mecaz)* Çizgi, hat.

ḫat (II) *(eski)* 1. Mektup; bk. **mektüp**. 2. El yazısı.

ḫat (III) bk. **at**.

ḫata (I) 1. Hata; krş. **yañlış**; **ġalat**; **yapılġan (***veya* **yol berilgen) ~lar** Yapılmış hatalar; ~ **yapmaġan adam olmay** Hata yapmayan insan yoktur. 2. dizgi hatası, tertip hatası.

Ḳarġanıñ ağızındaki yaġ topacı ḫatanen yerge tüşe. "Karganın ağzındaki yağ parçası kazayla yere düşer." -Akıllı Kirpi ve Ayneci Tilki Masalı.

ḫata (II) *(ağızlarda)* Tehlike; krş. **ḫavf**; **yol berilgen ~lar** Yapılmış hatalar.

ḫatalı (I) Hatalı.

ḫatalı (II) Tehlikeli; bk. **ḫavflı**; **~ bir yol** Tehlikeli bir yol.

ḫatasız Hatasız; **~ yazmaḳ** Hatasız yazmak.

ḫatın-parmaḫ Kadın parmağı *(Kırım yarımadasında yetişen yerli üzüm çeşidi)*.

ḫatınperver Kadıncıl, zampara, zendost.

ḫatınperverlik (-gi) Zendostluk, zamparalık.

ḫatır (ḫatrı) 1. Hafıza; **ḫatrını tapmaḳ (***ağızlarda* **ḫatrini tapmaḳ)** Sempatisini kazanmak; kendine çekmek; gönlünü almak; **ḫatırda tutmaḳ** Hatırlamak, hatırda (akılda) tutmak; unutmamak; **ḫatrından (***veya* **aḳlından) çıḳarmaḳ** Unutmak; hatırından çıkarmak; **ḫatrından çıḳmaḳ** Aklından çıkmak; **ḫatrında (***veya* **aḳlında) ḳalmaḳ** Aklında kalmak; hatırlamak; **ḫatrımda ḳalġanına kore** Hatırladığım kadarıyla; **ḫatrında (***veya* **aḳlında) olmaḳ** Aklında olmak; unutmamak; hatırlamak. 2. Saygı; hürmet; sempati; **ḫatrım ḫoş** Ben memnunum; **(onıñ) ḫatrı ḫoş** O memnun; **ḫatrını ḫoş etmek** Birini memnun etmek; **ḫatır içün** Hatır için, gönlü hoş olsun diye; **(seniñ) ḫatrın içün oturam** Senin hatırın için (sana olan saygımdan dolayı) burada oturuyorum; **ḫatrını saymaḳ (***veya* **kormek)** (birine) Saygı göstermek; **ḫatrını saymamaḳ** Saygı göstermemek; **ḫatrını (***veya* **alını, al-ḫatrını) soramaḳ** hal hatır sormak; **ḫatrınız yerde ḳalmasın dep (***veya* **ḫatrınızını yıḳmamaḳ içün, canınızını aġırtmamaḳ içün)** Sizi kırmamak için; **ḫatrıñnı yıḳmayım dep etem** Bunu seni kırmamak için yapıyorum; **ḫatrı ḳalmaḳ** Kırılmak; üzülmek; **onıñ maña ḫatrı ḳaldı** O bana darıldı; **ḫatrıñnı tapayım dedim** Sana saygımı göstereyim dedim.

Sen oğlum, iç bir vaḳıt olmezsin, biz epimiz seni ḫatırda tutamız. “Sen oğlum, hiç bir zaman ölmezsin, seni hepimiz hatırlarız.” -Canlı Özen Masalı.

ḫatıra Hatıra, andaç; krş. **afıza, zein, aḳıl, ḫatır**; **~ baḫşışları** Hatıra niteliğini taşıyan hediyeler; **~sı olaraḳ** Hatırası olarak; **tatlı bir ~** Güzel bir hatıra; **elâḳ olġanlarnıñ ~ künü** Şehitleri anma günü; **~ levḫası** Hatıra plakası.

Alâ sonuna ḳadar kormeye muvaffaḳ olamadığı ruyasınıñ ḫatırasıle muteḫassis olan mamur kozleri, kozyaşlarile tolu bulundığı alda soḳaġa çıḳtı. “Hâlâ sonuna kadar görmeye muvaffak olamadığı rüyasının hatırasıyla mütehassis olan mamur gözleri, gözyaşlarıyla dolu olduğu hâlde sokağa çıktı.” -A. S. Ayvazov - 1.

ḫatıralıḳ (-ġı) 1. Hatıralık *(hatırlamaya vesile olan şey)*; **bu luġat menden saña ~** Bu sözlük benden sana hatıra. 2. Yadigar, andaç. 3. Önemli, bilinmesi gereken; **~ kunleri** (tarihte) Önemli günler.

ḫatır-goñül: **~ baḳmay** (birini) Hesaba katmadan; (birine) itibar etmeden; **bularda ~ degen şey yoḳ** Bunlarda hatır gönül denen bir şey yok.

Noḳsanlarġa koz yummadı, ḫatır-goñül saymadı. "Eksikliklere göz yummadı, hatır gönül saymadı." -M. Ablalimov.

ḫatır-ḫutır *(ağızlarda, halk dili)* Saygı; bk. **ḫatır-goñül**.

ḫatırlama, ḫatırlav *(eylem adı)* **ḫatırlamaḳ**; 1. Hatırlama. 2. Andıç, muhtıra, ajanda.

ḫatırlamaḳ Hatırlamak; krş. **aḳlına ketirmek**; **añmaḳ**; **yaşlıḳ devrini ḫatırlamaḳ** Gençlik yıllarını hatırlamak; **başından kelip-keçkenlerni ~** Geçmişini hatırlamak; **o kunleri olġan vaḳialarnı men olġanı kibi ḫatırlayım** O günlerde olan bitenleri sanki dünmüş gibi hatırlıyorum.

ḫatırlamamaḳ *(olumsuz)* **ḫatırlamaḳ**.

ḫatırlanmaḳ *(edilgen)* **ḫatırlamaḳ**.

ḫatırlanmamaḳ *(olumsuz)* **ḫatırlanmaḳ**.

ḫatırlatma, ḫatırlatuv *(eylem adı)* **ḫatırlatmaḳ**; **~ mektübi** Hatırlatma mektubu.

ḫatırlatmaḳ *(ettirgen)* **ḫatırlamaḳ**; Hatırlatmak; krş. **esletmek**.

ḫatırlatmamaḳ *(olumsuz)* **ḫatırlatmaḳ**.

ḫatim (ḫatmi) 1. *(Müslümanlık)* Hatim *(Kur'an'ın tamamını okuma)*; **Ḳuran ~ etmek** Kuran-ı Kerim hatim etmek; **~ duası** Hatim duası. 2. Sona erdirme, bitirme.

ḫatime Son; sonuç; son söz.

İmam onıñ mezarı başında yasin oḳup ḫatime ete, telḳin bere. "İmam onun mezarı başında yasini okuyarak hatim ediyor ve telkin veriyor." -U. İpçi - 1.

ḫatip (-bi) 1. Hatip *(topluluk karşısında konuşan kimse, konuşmacı)*; krş. **natıḳ**; **nutuḳçı**. 2. *(Müslümanlık)* Hatip *(camide hutbe okuyan kimse)*.

Amma ḫatip aḳaynen aḳıl tanışıp çıḳḳan soñ, cümle şaḳanı vazgeçip, işke ġayet ciddiy baḳar edi. "Fakat din görevlisine akıl danışıp çıktıktan sonra, bütün şakadan vazgeçip, işe gayet ciddî bakıyordu." -M. Kurti.

ḫatiplik (-gi) 1. Belagat; fesahat. 2. Hatip olma durumu, hatiplik; **~ etmek** Hatiplik yapmak.

ḫatir (ḫatri) *(ağızlarda)* Saygı, hatır; bk. **ḫatır**; **~m ḫoş** *(ağızlarda)* Ben memnunum; **ḫatrini sayıp** *(ağızlarda)* Ona olan saygıdan ötürü; **ḫatrini yıḳmaġa istemedim** *(ağızlarda)* Onu üzmek istemedim; **“Astım çamur, ustüm yaġmur, kene de ḫatrim hoş edi”** *(Kırım-Tatar halk şarkısından)* “Altımda çamur, üstümde yaümur, yine de (hayattan) memnunum”.

Dervişleriniñ ilâileri ḫannıñ da yuregine kelişkeninden, ḳızınıñ ḫatirini ḳırmay, saray camisine kirmelerine izin bergen. “Dervişlerin ilahileri hanın da gönlüne uygun geldiği için, kızının hatırını kırmayıp, saray camiine girmelerine izin vermiş.” -Altın Beşik Efsanesi.

ḫatire *(ağızlarda)* Hatıra; bk. **ḫatıra**.

Esma bu ḫatirelerinen pek tatlı daḳiḳalar yaşay, sevine. “Esma bu hatıralanyla çok tatlı dakikalar yaşıyor, seviniyor.” -A. Odabaş.

ḫatirlemek *(ağızlarda)* Hatırlamak; bk. **ḫatırlamaḳ**.

ḫaton (ḳaton) *(Kodeks Kumanikus)* Kadın; bk. **ḳadın**; **apay**; **ḳısḳayaḳlı**.

ḫatre bk. **ḫatıra**.

Manzume Mollalıḳ ider edi bir koyde Acı İslâm Ona razı olur faḳır ḫatre tüşse er zaman. “Manzume Mollalık ederdi bir köyde Hacı İslâm Buna razı olur fakir hatırlanırsa her zaman.” -H. Çergeyev.

ḫatrelik bk. **ḫatıralıḳ**.

ḫatta bk. **atta**.

ḫattat (-ti) Hattat; katip; yazıcı.

ḫattatlıḳ (-ġı) Hattatlık; hattat sanatı; hattat olma durumu.

ḫattı *(ağızlarda)* Katı; sert; bk. **ḳattı**.

ḫatun bk. **ḳatın**.

ḫav 1. İnce tüy; krş. **yun**, **tük**; **ayva ~ı** Ayva tüyü. 2. Hav; **ḫalınıñ ~ı** Halı havı.

ḫava *(ağızlarda)* Hava; bk. **ava**.

ḫavacı bk. **avacı**.

ḫavacılıḳ bk. **avacılıḳ**.

ḫavadar bk. **avadar**.

ḫavalı bk. **avalı**.

ḫavali *(ağızlarda)* Yöre, yakın yer, havali, dolay, civar, etraf, çevre; bk. **etraf**; **civar**.

ḫavan bk. **avan**.

ḫavari(y) 1. *(dini)* Havari. 2. Muakkip, taraftar.

ḫavcı (I) bk. **avcı**.

ḫavcı (II) bk. **ḳavcı**.

ḫaves *(ağızlarda)* Mail; eğilimi olan; bk. **aves**.

ḫavf (*konuşmada* **ḫaf)** 1. Tehlike; krş. **telüke**; **onıñ ne sıcaktan ~ı bar, ne suvuḳtan** O, ne sıcaktan, ne de soğuktan etkilenir; **tilimizniñ yoḳ oluv ~ı bizni pek raatsızlay** Dilimizin yok olma tehlikesi bizi çok endişelendiriyor; **ḳaraylar ve ḳrımçaḳlar yoḳ oluv ~ı astında** Karaylar ve Kırımçaklar yok olma tehlikesi altındadırlar. 2. Korku; kuşku; **menim ondan ~ım yoḳ** Ondan bana zarar gelmez; ondan korkmama gerek yok.

Ḫavf ḳalbiñe iç kelmesin, / Söyle, başın olsa este. "Korku kalbine hiç girmesin, / Söyle, aklın başındaysa." -H. Çergeyev.

ḫavflanmaḳ Korkmak; sakınmak.

ḫavflanmamaḳ *(olumsuz)* **ḫavflanmaḳ**.

ḫavflı (*konuşmada* **ḫaflı)** Tehlikeli; riskli; **~ iş** Tehlikeli bir iş; **~ şey** Tehlikeli bir şey; **mında ~ bir şey yoḳ** Bunda korkulacak bir şey yoktur.

Biraz yolnı ḳısḳartmaḳ niyetinen ḫavflı olsa da, ḳısḳa dağ yolağından ketmege ḳarar berdi. "Biraz yolu kısaltmak niyetiyle tehlikeli olsa da kısa dağ yolundan gitmeye karar verdi." -E. Umerov - 2.

ḫavfsınmaḳ (kimden? neden?) Korkmak; **ayazlardan ~** Ayazlardan korkmak.

ḫavfsınmamaḳ *(olumsuz)* **ḫavfsınmaḳ**.

ḫavfsırama, ḫavfsırav *(eylem adı)* **ḫavfsıramaḳ**.

ḫavfsıramaḳ (kimden? neden?) Kuşku duymak (bir şeyden), biraz korkmak; **o senden ḫavfsıray** O senden kuşku duyuyor; **ḫavfsırap etrafḳa baḳmaḳ** Korkuyla etrafa bakmak.

Mında ḫavfsıramaġa şey yoḳ, divar ḳaviy pekitile, ep terenleşemiz. "Burda korkmak için bir şey yok, duvar sağlam kuvvetlendiriliyor, hep derinleşiyoruz." -Çerkez Ali - 1.

ḫavfsıramamaḳ *(olumsuz)* **ḫavfsıramaḳ**.

ḫavfsızlıḳ (-ġı) Emniyet; güvenlik; krş. **telükesizlik**; **Ḫavfsızlıḳ Şurası** Güvenlik Konseyi; **devlet ~ını saḳlav orġanlar** Devletin güvenliğini sağlayan kurumlar.

Teḫnika ḫavfsızlığı ḳaideleri esasında iş korerek, gidrogeologlarnıñ bu topraḳnı ogrengende ḳaldırıp ketken ḳaydları bir tamam doğru olıp çıḳḳanına ayrette ḳalalar. "Teknik güvenliği kurallarına göre iş görerek, hidrojeologların bu toprağı öğrendiğinde bırakıp gittiği kayıtların tamamen doğru olmasına şaşırıyorlar." -Çerkez Ali - 1.

ḫavl *(dini)* Güç, kuvvet; krş. **kuç**; **ḳuvet**; **Allanıñ emriyle, Peyġamberniñ ḫavliyle** Allah'ın emri Peygamberin kavliyle.

ḫavlanmaḳ *(ağızlarda)* Yumuşak ve kahverengi olmak (armut vb. hakkında); krş. **incirlenmek**; **armut**, **aḫlap**, **yuvez ḫavlansa**, **soñ tatlı ola** Armut ve üvez kahverengi olduktan sonra tatlanır.

ḫavlı (I) 1. Tüylü; havlı; **~ ḳumaç** Havlı kumaş. 2. Susuz (meyve hakkında).

ḫavlı (II) *(ağızlarda)* Havlu; bk. **yuzbez**; **naġışlı** ~ Nakışlı havlu; **toḳuma ~** Dokuma havlu.

ḫavlı (III): **~ alma** Sert (suyu az olan) elma.

ḫavp *(ağızlarda)* Tehlike; bk. **ḫavf**.

ḫavsız Tüysüz.

ḫavtaym *(eski, spor)* Oyun zamanının yarısı.

ḫavuç *(ağızlarda)* Havuç; bk. **markof**.

ḫavun *(ağızlarda)* Kavun; bk. **ḳavun**.

ḫavurdaḫ *(botanik)* Bir bitki türü.

ḫavuz Havuz; krş. **ḫavza**.

Bullür kibi tınıḳ ḫavuzlarda altın tüslü balıḳlarnm oynaması ve mis ḳoḳulı baġçalardaki çeşit tüs çeçeklerniñ açması yoḳ. “Billur gibi sessiz havuzlarda altın reenkli balıkların oynaması ve mis kokulu bahçelerdeki değişik renkteki çiçeklerin açması, hayır.” -Osman Akçokraklı.

ḫavyar Havyar *(Balık yumurtası)*; **~ taşlamaḳ** Yumurtasını dökmek *(balık hakkında)*; **~ danesi** Havyar tanesi; **ḳara ~** Siyah havyar; **ḳırmızı** ~ Kırmızı havyar; **~ ḳoḳusı** Havyar kokusu; **~ buterbrodı** Havyarlı kanepe.

Paketlerden beş kiloġa yaḳın ḳırġızlar azırlaġan ḳazı kolbasası, yarım kesek golland peniri, beş ḳutu şprot, uç ḳutu ḳızıl ve ḳara ḫavyar, eki litrlik bankada ise tuzlanġan ḫıyar ve altı şişe şampan şarabı çıḳtı. “Paketlerden beş kiloya yakın Kırgız sucuğu, yarım kalıp Hollanda peyniri, beş kutu balık, üç kutu kırmızı ve siyah havyar, iki litrelik kapta tuzlanmış salata ve altı şişe şampanya çıktı.” -E. Umerov - 1.

ḫavyarlı Havyarlı.

ḫavza *(coğrafya)* Havza; krş. **ḫavuz**; **ozen ~sı** Nehir havzası.

ḫay bk. 1. **ay**. 2. **aydı**.

Kafesi -Aḫ, aḫ, aḫ, ḫay! Muḫterem - Az olsa da ḫayırlısı olsun, ne yapalım o da yabancımız degil, a! “Kafesi - Ah, ah, ah, hay! Muhterem - Az olsun da hayırlısı olsun, ne yapalım, o da yabancımız değil ya!” -S. A. Özenbaşlı.

ḫaya bk. **aya**.

ḫayal 1. Hayal, düş, hülya; krş. **ruya**, **ḫulya**; **~ına kelmek** Tasavvur etmek; göz önüne getirmek; **~ içinde yaşamaḳ**

Hayal dünyasında yaşamak; **~ġa ķapılmaķ** Hayallere kapılmak; **~ ķuveti** Hayal gücü; **~ maḫsulı** Hayal ürünü. 2. Hayalet; görüntü.

Çarşısında turġan melek, er türlü tüşünceniñ tısında, guzellikte misli olmaġan, ḫayal etkeninden ķat-ķat artķaç bir dünya dülberi eken. "Karşısında duran melek, her türlü düşüncenin dışında, güzellikte benzeri olmayan, hayal ettiğinden kat kat fazla bir dünya güzeli imiş." -Altın Beşik Efsanesi.

ḫayalat (-tı) 1. *(gerçekleştirilemeyen)* Hayal; **~ķa ķapılmaķ** Boş hayallere kapılmak. 2. Hayalet; hortlak.

Genç arabiyniñ goñlü acaip ve koz ogünden ketmegen bir takım ḫayalat ile toldı. "Genç arabinin gönlü tuhaf ve gözünün önünden gitmeyen bir kısım hayallerle doldu." -O. Akçokraklı - 1.

ḫayalcı Hayalperest; düşçü; hayalperver; krş. **ḫulyacı**.

ḫayalet bk. **ḫayalat**.

Minareler, koşkler ve uyķuda bulunġan saraynıñ bolmeleri, bularnıñ cümlesini tatlı bir ḫayalet sarmış. "Minareler köşkler ve uyumakta olan sarayın bölümleri, bunların hepsini tatlı bir hayalet sarmış." -O. Akçokraklı - 1.

ḫayaliy 1. Hayali; fantastik; **~ korüniş** Hayali görüntü; **~ roman** Fantastik roman. 2.: **~ sotsializm** Ütopik sosyalizm; **~ firma** Sahte şirket.

-Men, deycegim, o ozüniñ ḫayaliy duşmanlarınen, yani ḫayalında onı daima taķip etip kelgen duşmanlarınen dögüşti. "-Ben dedim ki, o kendi hayalindeki düşmanlarla, yani hayalinde onu sürekli takip etmekle olan düşmanlarıyla dövüştü." -A. Osman - 1.

ḫayallanmaķ Hayal etmek; tasavvur etmek.

İşte mında gecelemen yuķusız ķalıp, ḫayallanġan sevgilisini dünya kozünen birinci kere korgen. "İşte, orada gecelerce uykusuz kalıp, hayal kurduğu sevgilisini dünya gözüyle ilk defa görmüş." -Altın Beşik Efsanesi.

ḫayallanmamaķ *(olumsuz)* **ḫayallanmaķ**.

ḫayalperest bk. **ḫayalcı**.

Mammet ḫayalperest bir adam olmaķnen, onıñ zeininde daima eki fikir yan-yana yaşap keldi. "Mammet hayalperest biri olsa da, onun zihninde daima iki düşünce yan yana yaşayıp geldi." -İ. Paşi.

ḫayat bk. **ayat**.

Bağçasaraynı ķurtaracaķ, ona can, ḫayat berecek saat ne zaman çalacaķ? "Bahçesaray'ı kurtaracak, ona can, hayat

verecek saat ne zaman çalacak?" -U. İpçi - 1.

ḫaydamaḳ bk. **aydamaḳ**.

ḫaydı bk. **aydı**.

ḫaydut bk. **aydut**.

ḫayır (I) 1. İyilik; **~dır**, **inşalla!** Hayırdır inşallah!; **~ meyillik** Lütuf, meyil, teveccüh. 2. Fayda, yarar; **~ını kormek** Hayrını görmek *(bir şeyden beklenen yararı görmek)*; **~ etmedi** Fayda etmedi. 3. Baht, talih. 4. *(mecaz)* Meyve, netice; **~ ola**, **ne oldı?** Hayrola, ne oldu? ● **~ eyilikke olsun!** Hatırdır inşallah! *(anlatılan bir rüyayı iyiye yormak için söylenir)*; **evlatlarımnıñ ~ını kormeyim!** Çocuklarımın mutluluğu üzerine yemin ederim! Çocuklarımın hayrını görmeyeyim! *(yemin sözü)*; **bunda da bir ~ bardır** Bunda da bir hayır vardır.

Mına selâm aleyküm, geceniz ḫayır, / İşte dört koz barabar süygeniñ ayır. "İşte selâmünaleyküm, geceniz hayırlı olsun, / İşte dört göz birlikte, sevdiğini ayır." -Çın.

ḫayır (II) Hayır, yok; krş. **yoḳ**; **ḫayır**, **olmaz!** Hayır, olmaz!; **"Ḫayır**, **dostum**, **sen bu fikirden fariġ ol!"** "Hayır, dostum, sen bu fikirden vazgeç!".

-Yoḳ, yoḳ, ḫayır, men şay demedim, Alim aġa!.. "-Yo, yo, hayır, ben öyle demedim, Alim ağa!" -Karakulak Hikayesi.

ḫayır-eyilik Hayra alamet (olsun), hayırlara vesile (olsun); **Tüş kordim! - ~ke olsun!** Bir rüya gördüm! - Hayra alamet olsun!

ḫayırḫaḫ İyilik isteyen, iyicil, hayırsever, insancıl, güler yüzlü; **~lıḳnen** Hayırseverlikle.

ḫayırḫaḫlıḳ Lütufkârlık; dostça davranma; krş. **usnüniyetlik**; **iltifat**.

ḫayır-iḫsan Hayırseverlik; hayırperverlik; iyilik; **~ etmek** İyilik yapmak.

ḫayırlama, **ḫayırlav** *(isim fiil)* Kutlama; tebrik etme.

ḫayırlamaḳ Kutlamak; tebrik etmek; krş. **tebriklemek**; **bayramnı** ~ Bayramı tebrik etmek.

Soñ, oca bizlerni yarâ oḳuv yılınen ḫayırladı, mektepteki nizam tertip, temizlik aḳḳında ayttı. "Sonra hoca bizim yeni okul yılımızı kutladı, okuldaki nizam tertip, temizlik hakkındaki kuralları anlattı." -C. Ahmetov.

ḫayırlamamaḳ *(olumsuz)* **ḫayırlamaḳ**.

ḫayırlı (I) 1. Hayırlı; iyi; **~ mı?** Haberler iyi mi? 2.: **~ evlât** Hayırlı evlat. 3. Kazasız (yol/yolculuk hakkında); **~ yollar olsun!** İyi yolculuklar!; **~**

yolculıḳ. 4.: **~ olsun!** Hayırlı olsun! İyi dileklerde bulunmak için kullanılır; **~ yaşlar olsun!** Hayırlı yıllların olsun! *(doğum gününde söylenir)*; **yañı eviñiz ~ olsun!** Yeni eviniz hayırlı olsun!; **eñ ~sı - barmamaḳ** En iyisi gitmemek; **Alla bersin, ~ keçin!** İyi geçsin, inşallah!

Bu dünyada atasız ayman, kundir, Ḫayırlı tüşni kostergen ḳadir tündir. "Bu dünyada atasız ayla güneştir, / Hayırlı rüya gösteren kadir gecesidir." -Çın.

ḫayırlı (II) Daha iyi; **bir yaḫşı söz uç boş sözden ~dır** *(atasözü)* Güzel bir söz, üç boş laftan hayırlıdır.

'Olsem, bundan ḫayırlı', - dey. "'Ölümüm bundan daha hayırlı', der." -Aşık Garip Destanı.

ḫayırperver bk. **ḫayırsever**.

ḫayırperverlik (-gi) Hayırseverlik.

ḫayır-sadaḳa Sadaka; **~ bermek** Sadaka vermek.

ḫayırsever Hayırsever, iyiliksever, hayır sahibi, yardımsever; **~ adam** Hayırsever kişi; **~ ḫanım** Hayırsever hanım.

ḫayırsız 1. Hayırsız; hayrı olmayan, vefasız; **~ evlât** Hayırsız evlat. 2. Kötü, fena; **~ ḫaber** Kötü bir haber. 3. Yararsız, gereksiz. 4. Şanssız.

Şimdi, ebet, nasıldır ḫayırsız ḫaber aytacaḳ, ya da darılacaḳ. "Şimdi, muhakkak, ya kötü bir haber verecek ya da kızacak." -A. Osman - 1.

ḫayırsızlıḳ (-ġı) Başarısızlık, talihsizlik, şanssız, fiyasko; **~ḳa oġramaḳ** Başarısızlığa uğramak; **amma da ~, a-a!** Ne kadar da şanssız!

Lâkin, ne Marianna, ne de Veli bu tınç ve kuneşli saba olarnı ḫayırsızlıḳ ḳarşılap alacaġını aḳıllarına bile ketirmediler. "Fakat ne Marianna ne de Veli bu sakin ve güneşli sabahın onları talihsizlik ile karşılayacağını akıllarına bile getirmediler." -Çerkez Ali - 1.

ḫaylaz bk. **aylaz**.

ḫaylı bk. **ḫayli**.

ḫayli Hayli; epey; oldukça; krş. **bayaġı; eppeyi; ~ vaḳıt** Hayli zaman; **~ vaḳıttan soñ** Bir hayli zamandan sonra; **mirasnıñ ~ bir ḳısmı** Mirasın ciddi bir kısmı; **şiirlerniñ bir ~si (***veya* **bayaġısı)** Şiirlerin epey bir kısmı.

Ḫayli vaḳıttan soñ dudaḳlarmı cibitken nasıldır suvuḳ suv Şefiḳanıñ esini ketirdi. "Bir hayli zaman geçtikten sonra, dudaklarını ıslatan soğuk su, Şefika'yı yine kendine getirdi." -Ş. Alâdin - 1.

ḫayran bk. **ayran**.

ḫayrat (-tı) (**ḫayır** kelimesinin çoğul hali) 1. Hayır hasenat; **~ saibi** Hayır hasenat sahibi; **~ etmek** Hayır hasenat yapmak. 2. Hayır kurumu.

ḫayret bk. **ayret**.

ḫayriye *(tarihi)* Hayri(ye) *(hayır ve iyilikle ilgili)*; **~ cemiyeti (***veya* **cemiyet-i-ḫayriye)** Hayır cemiyeti (derneği).

ḫayvan bk. **ayvan**.

İç bir yerde insan, ya da ḫayvan sesi işitilmey, iç bir çaġaraḳtan tütün çıḳmay. "Hiçbir yerde insan ya da hayvan sesi işitilmiyor, hiçbir bacada duman çıkmıyor." -E. A. Osmanoğlu - 1.

ḫayvanat bk. **ayvanat**.

ḫayvar bk. **ḫavyar**.

ḫaz (I) Haz; zevk; keyif; krş. **keyf (***ağızlarda* **tav)**; **~ etmek** Haz duymak; zevk almak; krş. **ḫoşlanmaḳ**; **~ etmemek** Hazmedememek; iğrenmek.

O artıḳ endi koy laḳırdısını iç ḫaz etmey. Men de en çoḳ koy laḳırdısını etecegim kele. "O şimdi köy lafını hiç hazzetmiyor; benim de en çok köy lafı edesim geliyor." -A. Hilmi.

ḫaz (II) bk. **az**.

ḫazan *(şiirsel)* Sonbahar, güz, hazan; **badi ~** Sonbahar rüzgarı. ● **~ yapraġı kibi titremek** *(mecaz)* Hazan yaprağı gibi titremek.

ḫazır *(ağızlarda)* Hazır; bk. **azır**.

ḫazırlamaḳ bk. **azırlamaḳ**.

ḫazırlıḳ bk. **azırlıḳ**.

ḫazine 1. Hazine *(Değerli şeylerin saklandığı yer)*. 2. Define, gömü; krş. **define**; **~ tapmaḳ** Define bulmak. 3. *(mecaz)* (biri için) Çok değerli bir şey ya da kimse; **bu işçimiz - aḳiḳiy bir ~** Bu çalışanımız gerçek bir hazinedir; **sen menim ~msiñ** Sen benim hazinemsin. 4. Devlet hazinesi; **~ idaresi** Hazine dairesi, vezne dairesi; **~ bileti** Banknot, kağıt para.

Balaban olsa, Alim ona evlencegini, butün Ḳızıl-Taş ḫazinesini ona berecegini, aytıp yure eken. "Büyüyünce, Alim'in onunla evleneceğini, Kızıltaş'ın hazinesinin tamamını ona vereceğini söylüyormuş." -Aydamaklar Kobası Kızıltaş Efsanesi.

ḫazineci Hazinedar, veznedar.

ḫazinedâr bk. **ḫazineci**.

ḫazine-i aḫber *(tarihi)* Baş haznedar.

ḫazir bk. **azır**.

ḫaziran Haziran; krş. **ilk yaz**.

ḫazirlenmek *(ağızlarda)* Hazırlanmak; bk. **azırlanmaḳ**.

ḫazirlenüv bk. **azırlanuv**, **azırlanma**.

ḫazne bk. **ḫazine**.

ḫazret bk. **azret**.

ḫear *(ağızlarda)* Salatalık; hıyar; bk. **ḫıyar**.

ḫeca, **ḫece** bk. **eca**.

ḫediye bk. **ediye**.

ḫekim bk. **ekim**.

ḫektar bk. **gektar**.

ḫelâḳ bk. **elâḳ**.

ḫelâl *(ağızlarda)* Helal; bk. **elâl**.

ḫelva bk. **elva**.

ḫem bk. **em**.

ḫeman bk. **aman**.

Ḫeman yerinden fırlayaraḳ kendisini bağçaya attı. "Hemen yerinden fırlayarak kendini bahçeye attı." -A. S. Ayvazov - 1.

ḫemşeri bk. **emşeri**.

ḫemşire bk. **emşire**.

ḫendek bk. **endek**.

ḫendese bk. **endese**.

ḫep bk. **ep**; **epi**.

ḫepsi bk. **epsi**.

ḫer *(eski)* Her; bk. **er**; **~ biri** *(ağızlarda)* Onların her biri; bk. **er biri**; **er adamnıñ işini ḫer adam yapamaz** Gerçek bir adamın işini herkes yapamaz.

ḫeres Bir şarap çeşidi.

ḫerif bk. **erif**.

ḫerkes bk. **erkes**.

ḫesap bk. **esap**.

ḫeves bk. **aves**.

ḫey bk. **ey**.

ḫeybe bk. **eybe**.

ḫeybet bk. **eybet**.

ḫeybetli bk. **eybetli**.

ḫeyecan bk. **eyecan**.

ḫeyet bk. **eyet**.

ḫeyḫat bk. **eyat**.

ḫeykel bk. **eykel**.

ḫezale *(botanik)* Rezede, muhabbet çiçeği.

ḫezar bk. **ezar**.

ḫezun bk. **hüzün**.

Ḫıdırles 1. Hıdırellez, Hıdrellez *(Hızır ve İlyas'ın yeryüzünde buluştukları gün olduğu sayılarak 6 Mayıs'ta kutlanmaktadır; kış mevsiminin bitip sıcak yaz günlerinin başladığı anlamına gelmektedir)*. 2. Hıdırellez zamanı *(6 Mayıs'tan 8 Kasım'a kadar süren*

zaman dilimidir); **~ kunleri** Hıdırellez günleri.

ğıfız 1. bk. **afız**. 2. Hıfız, ezberleme (Kuran hakkında); **~ etmek** Kuranı ezberlemek *(ezbere okumak)*.

ğıfz bk. **afiza**.

ğıķ bk. **ıķ**.

ğımğım 1. Hımhım; krş. **mañķa**. 2.: **"Anav bizim sersemçik, ğımğım, vay-vay, devday, apaķaysız ķalġan, ey, ey"** *(Kırım-Tatar halk şarkısından)* "Bizim sersem oğlan karısız kaldı".

ğımırmaķ bk. **ķımırmaķ**.

ğına bk. **ķına**.

Saķalını ğınanen boyalağan, başında ķadifeden fes; onıñ sol yağında ise tilki terisinden tikilgen ķulaķlı ķalpaķ kiygen, yalpaķ ve yıltıravuķ betli adam oturmaķtalar. "Sakalını kınayla boyamış, başında kadife fes; onun sol tarafında, başına siyah kalkpak giymiş benekli suratlı adam, sol yanında ise tilki derisinden dikilen kulaklı kalpak giyen, utangacı ve parlak suratlı adam oturmakta." -E. A. Osmanoğlu - 1.

ğınzır 1. Domuz; krş. **domuz, çoçķa**. 2. Düşmanca, dostça olmayan. ● **ağ, seni, ~nıñ balası, ne yaptıñ?** Ah, seni hınzırın çocuğu, ne yaptın?

Soñ, ğınzır oz işini toķtatmay, oña demir maşa ķızdınp basa. "Alçak yaptığı işe son vermeyip, ona kızgın demir maşa ile basar." -Kozukurpeç Destanı.

ğınzırlıķ (-ğı) 1. Domuzluk. 2. Antipati; bedhahlık; dostça olmama; düşmanlık; **onıñ ~ı bitmey** Onun düşmanca hareketleri bitmiyor.

Ķardaşınıñ kelmesini o ozüne ķarşı azırlanılġan ğınzırlıķ, dep zan etti. "Kardeşinin gelmesini o kendisi için hazırlanan bir hınzırlık diye zannetmişti." -İ. Paşi.

ğırcıman *(ağızlarda)* Orta yaş dönemindeki erkek; bk. **ķırcıman**.

ğırçın 1. Öfkeli; hiddetli; hırçın; krş. **ķızmataban**. 2. Geçimsiz; huysuz. 3. Fırtınalı (deniz hakkında).

ğırçın-ğırçın Hırçın hırçın; kızgın kızgın; **~ kulmek** Hırçın hırçın gülmek.

ğırçınlandırmaķ *(ettirgen)* **ğırçınlanmaķ**.

ğırçınlanmaķ, ğırçınlaşmaķ Öfkelenmek; hiddetlenmek; sinirlenmek; krş. **birden açuvı çıķmaķ**.

ğırçınlıķ (-ğı) Çabuk kızma (sinirlenme); sinirlilik; öfkecilik; krş. **ķızmatabanlıķ**.

ğırdavat bk. 1. **ardavat**. 2. **ardala**.

ğırğ *(ağızlarda)* Kırk; bk. **ķırķ**.

ğırğıncı *(ağızlarda)* Kırkıncı; bk. **ķırķıncı**.

ḫır-ḫır Hırıltı sesi; **~ ḫırılday** Hırıldıyor, hırıltılı bir ses çıkarıyor.

ḫırıldavuḳ (-ġı) Hırıltılı; kısık; çatlak (ses hakkında).

ḫırıl-ḫırıl Hırıl hırıl; **~ ḫırıldamaḳ** Hırıltılı bir ses çıkarmak.

ḫırıltı Hırıltı; **ölüm aldı ~sı** Ölüm döşeğindeki hırıltısı.

Ḳartbaba fışnap nefes ala, içinden ḫırıltılar işitile. "Dede zar zor nefes alıyor, içinden hırıltılar işitiliyor." -E. A. Osmanoğlu - 1.

ḫırıltılı Hırıltılı; **~ ses** Hırıltılı ses.

-Sus aġa, sus! -dedi Mamedi ḫırıltılı sesnen. "-Sus abi, sus, dedi Mamedi hırıltılı sesle." -İ. Paşi.

ḫırıltılılıḳ (-ġı) Hırıltılı olma durumu; **sesinde bir ~ bar** Onun sesi biraz kısık (hırıltılı).

ḫırıs bk. **ḫırs**.

ḫırḳa 1. Hırka; mont; **~-i Şerif** Hırka-i Şerif *(Hz. Muhammed'e ait olduğuna inanılan ve Hırka-i Şerif Camii'nde bulunan hırka)*. 2. *(eski)* Dervişin kıyafeti.

ḫırlı: **~ bir insan** Hırlı bir insan, namuslu bir insan, iyi niyetli bir insan; **bu adam ~ degil** Bu adam hırlı değil; **~mıdır ḫırsızmıdır bilmeyim!** *(Ben onu tanımıyorum)* Hırlı mıdır, hırsız mıdır bilmem! ● **bu bala olse, anası ~ ḳalmaz** Bu çocuk ölse, anası hırlı kalmaz.

ḫırmaḫ *(ağızlarda)* Kırmak; bk. **sındırmaḳ**.

ḫırmızı *(ağızlarda)* Kırmızı; bk. **ḳırmızı**.

ḫırpalamaḳ (I) Hırpalamak; eziyet etmek; zulmetmek; **apayı onı daa (***veya* **episinden) ziyade ḫırpaladı** Kendi eşi onu diğerlerinden daha çok hırpaladı.

Yaş ananı başḳa tüşünceler ḫırpalay. "Genç anayı başka düşünceler hırpalıyor." -U. Edemova - 1.

ḫırpalamaḳ (II) *(ağızlarda)* Bozmak.

ḫırpalamamaḳ *(olumsuz)* **ḫırpalamaḳ**.

ḫırpalanmaḳ (I) Istırap çekmek; azap çekmek; **yuregim ḫırpalana** Kalbim çırpınıyor.

Irġatnıñ nafile ḫırpalanġanı, Daa alâ kozümniñ aldında tura. "Irgatın nafile hırpalandığı, Daha ala gözümün önünde durur." -I. Kadir.

ḫırpalanmaḳ (II) Bozulmak; **teri ḫırpalandı** Deri hırpalandı, bozuldu.

ḫırpalanmamaḳ *(olumsuz)* **ḫırpalanmaḳ**; **teri ḫırpalanmadı** Deri hırpalanmadı, bozulmadı.

ḫırs (ḫırıs) 1. *(kitap dili)* Açgözlülük; cimrilik; krş. **ḳızġanç**; **mal ~ı** Mal hırsı;

altın ~ı Altın hırsı. 2. Hırs; ikbalperestlik; şiddetli istek; ihtiras.

ḫırsız Hırsız; **~ ḳadın** Hırsız kadın, hırsızlık yapan kadın; **at ~ı** At hırsızı; **deñiz ~ı** Korsan; krş. **korsan**; **~ kibi** Hırsız gibi; **cep ~ı** Yankesici; **~nıñ ayaġına basıp, ḳuyruġından tutmaḳ** Hırsızı olay yerinde yakalamak; **~nıñ kunü - ḳırḳ kun** *(atasözü)* Hırsız er geç yakalanır, hırsızın günleri sayılıdır.

Yalacınıñ yapısına, ḫırsızınıñ ḳapısına baḳma. "Yalancının yapısına, hırsızın kapısına bakma." -Atalar Sözü.

ḫırsız-çapḳın Hırsız haydut; **ortalıḳ ~ tolıp ḳaldı** Ortalık hırsız haydut kaynıyor.

ḫırsızlamaḳ Hırsızlık yapmak, çalmak; krş. **çalmaḳ, çormaḳ, itirmek**.

Dev bu ḳızlarnı ḫırsızlap alıp ketken, maġazada tutmaḳta edi, -deyler. "Dev bu kızları kaçırıp götürmüş, mağarada tutuyordu, derler." -Altın Alma Masalı.

ḫırsızlamamaḳ *(olumsuz)* **ḫırsızlamaḳ.**

ḫırsızlanmaḳ *(edilgen)* **ḫırsızlamaḳ**.

ḫırsızlanmamaḳ *(olumsuz)* **ḫırsızlanmaḳ**.

ḫırsızlatmaḳ *(ettirgen)* **ḫırsızlamaḳ.**

ḫırsızlatmamaḳ *(olumsuz)* **ḫırsızlatmaḳ**.

ḫırsızlıḳ (-ġı) Hırsızlık; krş. **suvuḳḳanlıḳ; o adam ~nen oġraşa** O adam hırsızlık yapıyor.

-Biz ḫırsızlıḳḳa ketmeymiz, çamborlazġa ketemiz, cıyılġan tereklerden çöpleycekmiz, -dedi Osman. "-Biz hırsızlığı gitmiyoruz, çamborlaza gidiyoruz, meyvesi toplanmış ağaçlardan kiraz toplayağız, -dedi Osman." -Y. Bolat.

ḫırslamaḳ *(ağızlarda)* Hırsızlık yapmak; bk. **ḫırsızlamaḳ.**

ḫısım bk. **ḳısım.**

ḫışım 1. Allah'ın öfkesi, Tanrı'nın gazabı. 2. Öfke, kızgınlık, hışım; krş. **afaḳan; ġadap; ġarez; oke; kin; açuv; iddet; ~nen** Öfkeyle; **~ġa kelmek** Öfkelenmek; **~ġa oġramaḳ** Hışımına uğramak, zulüm görmek.

İnsanlar tabiat ḫışımlarına ḳarşı kureşkenler ve daima oz maḳsadlarına irişkenler. "İnsanlar tabiatın hışımlarına karşı mücadele etmişler ve her zaman kendi amaçlarına ulaşmışlar." -Çerkez Ali - 1.

ḫışımane Hiddetle; öfkeyle; gazaplı gazaplı; krş. **açuvnen; afaḳannen; o ~ (***veya* **açuvnen) ḳıçıra edi** O, öfkeli öfkeli bağırıyordu.

ḫışımlanmaḳ Öfkelenmek, hışımlanmak; bk. **açuvlanmaḳ; afaḳanlanmaḳ**.

ḫışımlanmamaḳ *(olumsuz)* **ḫışımlanmaḳ**.

ḫışımlı Öfkeli, hışımlı, kızgın, sinirli.

Belki bu inat, kiyik, ḫışımlı çöl içinde boyle buyük nur ocaġını ḳurmaḳ mumkün degil, dep tüşüngen vaḳıtlarıñız da oladır. “Belki bu inat, vahşi, öfkeli çöl içinde böyle büyük ışık ocağını kurmak mümkün değil, diye düşündüğünüz zamanlar da oluyordur.” -U. Edemova - 1.

ḫıyanet *(ağızlarda)* Hain; yaramaz; bk. **ḫiyanet**.

Adamın ḫıyaneti malum olduġu ile cümle ulke ona ecnebî olur, kimse selam vermez; vebadan ḳorḳar gibi çet cürürler. “Adamın hıyanetinin malum olmasıyla bütün ülkeler ona yabancı olur, kimse selam vermez; vebadan korkar gibi uzak dururlar, yanına yaklaşmazlar”. -İ. Gaspıralı.

ḫıyar (*ağızlarda* **ḳıyar**) *(botanik)* Salatalık, hıyar; **~ ḳabuġı** Salatalık kabuğu; **~nıñ urluġı onıñ içinde** Salatalığın tohumları onun içindedir; **~ turşusı** Salatalık turşusu; **~ tutḳan** Salatalık tuzlandı; **~ fidesi** Salatalık fidesi; **endi tutıp başlaġan ~** Az tuzlu salatalık turşusu. ● **aldın ~!** Alamazsın! alabiliyorsan gel al!; **sen bir ~ bilmeysin** Sen hiçbir şey bilmiyorsun; **turupḳa kore ~ġa şukür** *(atasözü)* Turpa kıyasla hıyara şükür; **~ aşa!** Dilini eşek arısı soksun!; **~ ete ḫaniyim** Saçma sapan konuşuyorsun.

Aygidi seni, medeniyetni ḳuyruġından añlaġan sarı ḫıyar! “Hey gidi seni, medeniyeti kuyruğundan anlayan sarı hıyar!” -E. Umerov - 1.

ḫıyararmut *(botanik)* Kırım yarımadasında yetişen bir armut türü.

ḫıyarçıḳ (-ġı) 1. Küçük salatalık. 2. *(tıp)* Hıyarcık; krş. **yumruçıḳ**.

ḫıyarçıḳlı *(tıp)* Hıyarcık(s)i, hıyarcıl; **~ veba** Hıyarcıl veba.

ḫıymaḳ bk. **ḳıymaḳ**.

ḫız *(ağızlarda)* Kız; bk. **ḳız**.

Poezdniñ ḫızle silkinüvi içinde ḫatip aḳaynıñ bu son sözleri kimseniñ ḳulaġına kirmey. “Trenin hızla sarsması sebebiyle, hatip akayın bu son söylediklerini kimse duymuyor.” -C. Gafar.

ḫızlı bk. **vızlı**.

ḫızmet (-ti) Hizmet; **~ etmek** Hizmet etmek; **ḳatip olaraḳ ~ etmek** Katip olarak hizmet etmek; **~te olmaḳ** Hizmette olmak; **orduda ~ etmek** Orduda hizmet etmek; **~ke azır (olġan)** Yardımsever, (her zaman) hizmette bulunmaya hazır (olan); **faydalı ~ler** Yararlı hizmetler; **~inde bulunmaḳ** Hizmetinde olmak *(birinin yanında*

çalışmak, işlerini yapmak); **askerlik ~i** Askerlik hizmeti.

Ķoplandı batır, ķadınına: Sen menim kelgenimni bildirme, sen onıñ buyurġan ḫızmetini de yapma, - dey. “Koplandı Batır karısına: -Sen benim, geldiğimi Han'a duyurma, sen emrettiği işleri de yapma, der.” -Koplandıbatır Destanı.

ḫızmetçi 1. Çalışan; **~ler** Çalışanlar. 2. Hizmetçi; **~ ķız (***veya* **ķadın)** Hizmetçi kadın; ev işlerine bakan kadın; **azbar ~si** Kapıcı. 3. Uşak; krş. **uşaķ**.

Atını azbarda ķaldırıp, ozü degirmenge kirgende, ḫannıñ ḫızmetçileri atnı çalıp ḫanġa ketireler. “Atını bahçede bırakıp, kendi değirmene girince hanın hizmetkârları onun atını alıp kaçarlar, hana getirirler.” -Köroğlu Destanı.

ḫızmetkâr Hizmetçi; bk. **ḫızmetçi**.

Zöre ḫızmetkârlarına: -Bir sandıķ aş ve altın ketiriniz de bu ķart anayġa beriniz, -dey. “Zöhre, hizmetçilerine: -Bir sandık yiyecek ve altın getirin de bu yaşlı anneye verin, der.” -Tahirnen Zore Destanı.

ḫicalet krş. **şerm**.

ḫicra bk. **icret**.

ḫicran bk. **icran**.

ḫicret bk. **icret**.

ḫicviye bk. **icviye**.

ḫiç *(ağızlarda)* bk. **iç**; **~ kimse** *(ağızlarda)* Hiç kimse; bk. **iç kimse**; **bir kimse**.

Boş... ḫiç bir yerden ses çıķmaz, / Ağlarım, yaş tamlar yere. “Boş... hiçbir yerden ses çıkmaz, / Ağlarım, yaş damlar yere.” -H. Çergeyev.

ḫidayet *(dini)* 1. Hidayet *(hak yoluna doğru yola girme)*. 2. “Hidayet” *(Kırım-Tatar dilinde çıkan Kırım müftüsünün gazetesi)*.

ḫiddet bk. **iddet**.

ḫidmet bk. **ḫızmet**.

ḫikâye bk. **ikâye**.

ḫilâl Hilal, ayça, yeni ay *(ayın ilk günlerinde aldığı yay biçimi)*; krş. **yañı ay**.

ḫimik Kimyager, kimyacı; bk. **ḫimiyacı**.

ḫimikat (-tı) *(kimya)* Kimyevi madde; **~larnen ilâclamaķ** İlaçlamak (kimyevi maddelerle).

Çoban oz bostanı içün bir çuval ḫimikat alġan, çuvalı teşik ekenini abaylamaġan, selitra yerge tökülgen, suv içmege kelgen ķoylarnıñ uçü de o yerden ot aşaġan, zeerlengenler. “Çoban kendi bostanı için bir çuval ilâç almış, çuvalının delik olduğunu anlamamış, güherçile yere dökülmüş, su içmeye gelen koyunların üçü de oradan

ot yemiş, zehirlenmişler.” -E. Umerov - 2.

ḫimiya Kimya; **fizikiy ~** Fiziki kimya.

ḫimiyacı Kimyager, kimyacı.

Seminarlarda ayvanasvarcılıḳ boyunca çeşit muteḫassıslar, professorlar, iḳtisadçılar ve atta ḫimiyacılar iştirak ettiler. “Seminerlerde hayvan yetiştiriciliği sahasında çeşitli uzmanlar, profesörler, iktisatçılar ve hatta kimyacılar katıldı.” -E. Umerov - 2.

ḫimiyeviy Kimyasal.

Ozü de butün ḫimiyaviy maddelerden marum etilgen suvġa beñzey. “Kendisi de bütün kimyevi malzemelerden mahrum bırakılan suya benziyor.” -E. Umerov - 2.

ḫina *(farmakoloji)* Kinin; **~ teregi** Kınakına ağacı; *Cinchona sp*.

ḫind Hint(s)i; **~ ḫurma** (*veya* **ceviz**) **teregi** Balık kuyruğu palmiyesi; *Caryota mitis*.

Viyana o günde, ḳazaḳ içinde / Barabar cıladıḳ cırladıḳ ḫindlerde Çinde... “Viyana önünde, Kazak içinde / Beraber ağladık, şarkı söyledik Hind’lerde, Çinde…” -B. Çobanzade - 3.

Ḫindistan Hindistan; **~da olmaḳ** Hindistan’da olmak (bulunmak); **~ çayı içmek** Hint çayı içmek.

ḫinin *(farmakoloji)* Kinin *(Kınakına ağacının kabuğundan elde edilen ve sıtmanın sağaltımında yararlanılan beyaz bir alkaloit)*.

ḫirurg bk. **cerraḫ**.

Ġayet çeber ḫirurg olaraḳ, pek çoḳ askerlerimizni olüm pancasından ḳurtardı. “Çok becerikli bir cerrah olduğu için pek çok askerimizi ölümün pençesinden kurtarmıştı.” -U. Edemova - 3.

ḫirurgiya Cerrahi; **~ klinikası** Cerrahi klinik.

ḫis bk. **is**.

ḫisab bk. **esap**.

O, ḫisap meselelerini yaḫşı çezdi. “O, hesap meselelerini iyi çözdü.” -A. Odabaş.

ḫisar *(ağızlarda)* 1. Duvar (taştan); bk. **işar**. 2. Kale.

ḫislet Fazilet, erdem.

ḫisse bk. **isse**.

ḫissiy bk. **issiy**.

ḫitaben Hitaben; **maña (saña, oña) ~** Bana (sana, ona) hitaben.

ḫitap Hitap; **~ etmek** Hitap etmek.

Onlarnıñ ulema olmaġanlarını cemaat imam ya ḫitab saylamayorlar da muvaḳḳat iş içün poselyandan birisini

saylayorlar. Onların ulema olmayanlarını cemaat imamı veya hatip seçmiyorlar da, muvakkaten poselyandan birini seçiyorlar.” -H. Ş. Toktargazi.

ḫitapname Beyanname; yazılı hitap.

ḫitin *(zooloji)* Kitin.

ḫiyanet 1. Kötü niyetli; muzır; krş. **ḫain**. 2. Hain.

Bunı eşitken ḫannıñ, babasına, vatanına, dinine ḫiyanet etip, ḳaçıp ketken oġluna nisbeten açuvı buyügen ve alevlengen. “Bunu duyan hanın, babasına, vatanına, dinine ihanet ederek kaçıp giden oğluna hıncı daha fazla artmış ve alevlenmiş.” -Altın Beşik Efsanesi.

ḫiyanetkâr bk. **ḫiyanet**.

ḫiza 1. Düzey 2. Hiza, doğru bir çizgi üzerinde bulunma durumu; **~sını almaḳ** a) Nivelman *(Nivelman: noktalar arasındaki yükseklik farkını belirlemek amacıyla doğrudan ya da dolaylı olarak düşey mesafeleri ölçme işlemleridir)* yapmak. b) Bir hizaya getirmek; krş. **bir sıraġa ḳoymaḳ**; **~ġa ketirmek** Bir hizaya getirmek; **~ġa kel!** (emir) Hizaya gel!

ḫizmet bk. **hızmet**.

En sonuna em ḳave, em de aşḫane ḫizmetini korgen basıḳ ḳobaġa beñzegen tükânçıḳlarġa kirip sarmadolma aşay, ḳave içe ve ağır-sabir arabaları toḳtaġan ḫanlarġa kiteler. “En sonunda hem kahve hem de aş evi vazifesi gören basık bir mağaraya benzeyen dükkânlara girerek, sarma, dolma yiyor, kahve içiyor ve yavaş yavaş arabalarının durduğu hanlara gidiyorlardı.” -U. İpçi - 1.

ḫlor *(kimya)* Klor; **~ ekşiligi** Klor asidi.

ḫlorlama, **ḫlorlav** Klorlama; içinde klor eriterek temizleme.

ḫlorlamaḳ Klorlamak; **suvnı ~** Suyu klorlamak.

ḫlorlamamaḳ *(olumsuz)* **ḫlorlamaḳ**.

ḫlorlanġan (*ağızlarda* **ḫorlanmış)** Klorlanmış; klorlu; **~ suv biraz turmaḳ kerek** Klorlanmış (klorlu) suyu (kullanmadan önce) biraz bekletmek gerekiyor.

ḫlorlanmaġan *(olumsuz)* **ḫlorlanġan**.

ḫlorlanmaḳ *(edilgen)* **ḫlorlamaḳ**.

ḫlorlanmamaḳ *(olumsuz)* **ḫlorlanmaḳ**.

ḫlorlatmaḳ *(ettirgen)* **ḫlorlamaḳ**.

ḫlorlatmamaḳ *(olumsuz)* **ḫlorlatmaḳ**.

ḫlorofill *(botanik)* Klorofil *(Bitkilerin körpe saplarında ve yapraklarında bulunan, güneş ışığını soğurarak bitkilerde karbon ozümlemesini*

sağlayan, bitkilere yeşil renklerini veren madde).

ḫloroform *(kimya)* Kloroform *(Genellikle anestezide kullanılan, renksiz, hoş kokulu, yatıştırıcı ve uyuşturucu kimyasal bir bileşik)*.

ḫloroformlamaḳ Kloroform ile uyutmak.

ḫloroz *(tıp, botanik)* Kloroz *(Tıp; genellikle genç kızlarda görülen, kanda alyuvar sayısının azalmasından ileri gelen kansızlık. Botanik; yaprakların sarımtırak bir renk aldığı bitki hastalığı.)*.

ḫlorpikrin *(kimya)* Klorpikrin *(Zehirli gaz)*.

ḫoca 1. *(eski)* Sahip; bk. **saip**. 2. Koca, eş; bk. **ḳoca**. 3. bk. **oca**.

Meryem Celal beynen olıp keçken laḳırdını ḫocasından gizledi. “Meryem Celal beyle olup geçen konuşmayı kocasından gizledi.” -Çerkez Ali - 1.

Ḫoca-i subyan İsmail Gasprinski tarafından çıkarılan dergi.

ḫocalıḳ (-ġı) *(konuşmada)* İşletme, ekonomi; krş. **ḫozyaystvo**; **şorbacılıḳ**; **fermer ~lıġı (***veya* **ḫozyaystvosı)** Çiftlik.

Ḫoraznı inkubatorġa yımırta bergen nesilcilik ḫocalıḳları asraylar. “Horozu, kuluçka makine kullanan hocalıklar besliyor.” -M. Ablalimov.

ḫodbin Hodbin, bencil, egoist.

ḫokkey *(spor)* Hokey.

Futbol ve ḫokkeyni sevmey eken. “Futbol ve hokeyi sevmiyormuş.” -U. Edemova - 1.

ḫokkeyci Hokey oyuncusu; **eñ yaḫşı ~** En iyi hokey oyuncusu.

ḫolera bk. **veba**.

ḫolerik (I) Koleralı.

ḫolerik (II) Kolerik (karakter yapısı); canlı ve hükümran.

ḫolesterin *(kimya)* Kolesterol.

ḫoletsistit *(tıp)* Kolesistit *(Safra kesesinin enfeksiyonu)*.

ḫoll Hol.

Ḫollı bar, yigirmi dört kvadrat metr, atta tantsaġa tüşmek mumkün. “Holü var, yirmi dört metre, hatta tantsaya inmek mümkün.” -E. Umerov - 1.

ḫolodets Dondurma paça; bk. **pelvaze**.

ḫona *(etnografya)* Kısa bacaklı yuvarlak sofra; bk. **ḳona**.

ḫop-ḫop Hop hop *(Uyarmak ya da bir davranışı engellemek ereğiyle kullanılır)*.

ḫopmaḳ *(ağızlarda)* Yakalamak; yetişmek; bk. **(artından) etmek**.

ḫoppa bk. **oppa**.

ḫor (I) 1. Zavallı; biçare; **~ olmaḳ** a) Küçük düşürülmek. b) Zor bir durumda olmak; bahtsız olmak; **~ oldım** Zavallı hale geldim; **~ etmek** Hor görmek; aşağılamak; hakir görmek; **~ yurekli** Çok acı çekmiş (bir insan); **alı ~ oldı** Hali zavallı oldu. 2. Bahtsız adam 3. Düşmanca; **~ baḳmaḳ** Bir kimseye değersiz gözle bakmak; önemsememek; **~ tutmaḳ** Küçümsemek; hiçe saymak; görmezden gelmek; istihfaf etmek; **~ etilmek** Küçük düşürülmek.

Siz, mına bu çağırtḳan bekçilerniñizge emir etiniz de, yoldan en ḫor, en tınç, en çıplaḳ sizniñ poddanlarıñızdan uç dane adamnı uzurınızġa ketirsinler. "Siz, işte bu çağırdığınız bekçilerinize emredin de, yoldan en horlanmış, en sakin, en çıplak üç adamınızı huzurunuza getirsinler." -Bekir Mustafa Masalı.

ḫor (II) *(müzik)* Koro; **~nen yırlamaḳ** Koroyla şarkı söylemek; **ḫalḳ ~u** Halk korosu.

ḫoradan-ḫora bk. **ḫora-ḫoradan**.

ḫoragan bk. **ḳorasan**.

ḫora-ḫoradan Çitten çite; **~dan yure** Çitten çite dolanıp duruyor.

ḫoral *(müzik)* Koral.

ḫoran bk. **ḳoran**.

ḫorasan bk. **ḳorasan**.

Olar kendilerine başlıca oturaḳlıḳ ettikleri, çıḳılması pek ḳıyın Çufut ve Mangup ḳalelerиniñ etrafını yuksek ve ḳalın ḫorasan (kireç ve ḳum ḳarışması) işarlar ve ḳulleler ile ḳoralap alır ediler. "Onlar kendilerine mesken tuttukları, çıkılması zor Çufut ve Mangup kalelerinin etrafını yüksek ve kalın kireç ve kumla karıştırarak yaptıkları hisarlar ve kuleler ile örmüşlerdi." -O. Akçokraklı - 1.

ḫorata *(konuşmada)* Gürültü (neşeli), patırtı.

ḫoraz 1. Horoz; **balaban (ufaḳ) ~** Büyük (küçük) horoz; **~ sesi** Horoz sesi; **~ otüvi (***veya* **otmesi)** Horozun ötmesi; **~lar talaşa** Horozlar kavga ediyorlar; **~lar talaşı** Horoz dövüşü; **piçilgen ~** Enenmiş horoz; **~lar otkende turmaḳ** Horoz ötünce uyanıp kalkmak; horozlarla birlikte kalkmak; **~ kokarekok dep ḳıçıra** Horoz "ü-ürü-üüü" diye bağırıyor; **telli ~** *(etnografya)* Haşlanmış ve tüylerle süslenmiş horoz (düğün ağasına sunulur). 2.: **~ gulü** *(botanik)* şakayık çiçeği; bk. **çapçin taraḳ**. 3. Tetik (tüfek). ● **altın ~** *(etnografya)* Kafa süslemesinde kullanılan broş; **~ kibi yure** Gururlu (kibirli, kendini beğenmiş) bir şekilde

yürümek; **~ tepmek** *(konuşmada)* Bela gelmek; **epimizni ~ tepti**, **birimiz artından birimiz ḫastalanıp aldıḳ** Tam bir baş belası, hepimiz arka arkaya hastalandık; **saña ne oldı ya, ~ tepti mi yoḳsa?** Sana ne oldu böyle?; **nasıl ~ tepti de sen mında keldiñ?** Hangi rüzgar seni buraya attı?

Ḫorazımı aşırdılar, / Damdan dama ḳaşırdılar, / Pilâv etip pişirdiler. "Horozumu aşırdılar, / Damdam dama kaçırdılar, / Pilav yapıp pişirdiler." -Halk Yırı.

ḫorazçıḳ (-ġı) 1. Küçük horoz; **mına bular - ferikler**, **bular ise - ~lar** Bunlar genç tavuklar, bunlar ise genç horozlar. 2. Bir çocuk oyunu.

Men sana mına bu ḫorazçıḳnı ketirdim. "Ben sana bu horozcuğu getirdim." -E. A. Osmanoğlu - 1.

ḫorazlanmaḳ Horozlanmak *(Kabadayı tavrı takınmak, çalım satmak)*; **ne ḫorazlanasıñ?** Ne horozlanıyorsun?

Yelkemden tutıp, keskinlikle ozü tarafḳa çevirdi: -Sen mında çoḳ ḫorazlanma, yigit. "Ensemden tutup, sert bir şekilde kendisine doğru çevirdi: -Sen burada fazla horozlanma, delikanlı." -E. Umerov - 1.

ḫorazlanmamaḳ *(olumsuz)* **ḫorazlanmaḳ**; **ḫorazlanma, o seni yeñer** Horozlanma, o seni yener.

ḫorcı Korocu, koro mensubu.

ḫorda 1. *(matematik)* Kiriş. 2. *(zooloji)* Korda; sırt ipliği.

ḫordalı Kordalı; **~lar** *(zooloji)* Kordalılar, sırt iplikliler.

ḫoreografik Koreografik, dans sanatı(s)i, koreografi(s)i; **~ sanat** Dans sanatı.

ḫoreografiya Koreografi; **~ oyun sanatı** Koreografik oyun sanatı.

ḫorey *(şiirsel)* Ölçü (vurgulu hece - vurgusuz hece sırası).

ḫoreya *(tıp)* Kora *(Başlıca belirtisi kısa, çabuk, değişken yapıda irade dışı hareketler olan bir hastalık)*.

ḫor-faḳır Zavallı; biçare; acınacak durumda olan; **~ olmaḳ** Acınacak durumda olmak; zavallı olmak; **~ etmek** Acınacak duruma düşürmek, zor durumlarda bırakmak.

ḫor-faḳırlıḳ (-ġı) Yoksunluk, zaruret; **yaşayışnı ~ta keçirmek** Zaruret içinde yaşamak.

ḫorlaġan *(fiil sıfatı)* Eziyet (acı) çektiren; **o, birini ~ adam degil** O, kimseye eziyet (acı) çektirmedi.

Bir ḳaç yıllar onı pek ḫorlaġan, söggen, döggen, ayırılıḳḳa çıḳarġan. “Bir kaç yıl onu çok horlamış, sövmüş, dövmüş, ayırmış.” -A. Hilmi.

ḫorlamaḳ Horlamak, (birini) hor görmek, birinin gönlünü incitircesine davranmak; **o kopek balasını (***veya* **kuçelekni) ne ḫorlaysın?** Şu köpek yavrusuna neden eziyet ediyorsun?

Bir kun ḳızçıḳnıñ anası ḫastalana, ve olecekte, aḳayına vasiyet ete: -Eger, men olsem, ḳızçığımnı ḫorlama, buzavçığımızını ona berirsin, dey. “Bir gün kızın annesi hastalanır ve ölürken kocasına vasiyet eder: -Eğer ben ölürsem, kızımı horlama, buzağımızı ona ver, der.” -Altın Başnen Hıyar Baş Masalı.

ḫorlamamaḳ *(olumsuz)* **ḫorlamaḳ**.

ḫorlanmaḳ Horlanmak, hor görülmek.

Alimlerni kore de, alamız ilgi, / Kop ḫorlandı sabiim ırgat yurip, / İstegimen çalışa kolḫozġa kirip. “Alimleri görünce görürüz ilgi. / Çok horlandı evlâdım, ırgatlık yapıp, / İsteyerek çalışıyor kolhoza girip.” -Çın.

ḫorlanmamaḳ *(olumsuz)* **ḫorlanmaḳ**.

ḫorluḳ Azap; ıstırap; içkence; acı; **~ çekmek** Acı çekmek.

Ḫalḳlar bu ḫorluḳlardan usanıp koy-koy, malle-malle ḳarşıġa koçkenler. “Halk, bu eziyetten bezip, köy köy, rnahalle mahalle karşıya (Türkiye'ye) göçmüşler.” -A. Hilmi.

ḫorma *(Kodeks Kumanikus)* Hurma; bk. **ḫurma**.

ḫormeyster *(tiyatro)* Koro şefi.

ḫornen Koro şeklinde; **~ yırlamaḳ** Koro şeklinde şarkı söylemek.

ḫoros, **ḫoroz** *(ağızlarda)* Horoz; bk. **ḫoraz**.

ḫortum Hortum; **fil(niñ) ~ı** Fil hortumu.

ḫortumlı Hortumlu; **~ furtuna** Hortum fırtınası; **~lar** *(zooloji)* Hortumlular.

ḫoş (I) 1. Hoş; krş. **yaḫşı**; **~ keldiñiz, sefalar ketirdiñiz!** Hoş geldiniz, sefalar getirdiniz!; **~ bir ses** Hoş bir ses. 2. İyi, memnuniyet, güzellik; **maña ~ kele** Bana iyi geliyor; **onıñ goñlü ~** Onun gönlü hoş; **ḫatrim ~** Memnun oldum; sevindim; **~ kelmek** İyi gelmek; **oña bu sözler ~ kelmedi** Bu sözler onun hoşuna gitmedi; **~ bir şekilde** Hoş bir şekilde; **~ körünmek** Hoş görünmek. 3. Peki, tamam; **~, endi ne yapacaḳmız?** Peki, şimdi ne yapacağız?

Onıñ yuzü ḫoş, kozleri toḳluḳnen yıltıray. “Onun yüzü hoş, gözleri tok bir ifade ile parlıyor.” -E. Alimov.

ḫoş (II) Hoşt!; hayvanları kovmak, yürütmek için kullanılan söz; krş. **ḳâḫ**;

~ kopegim degen yoḳ Hoşt köpek diyen yok.

ḫoşaf Hoşaf; komposto; **vişne (kiraz**; **ḳaysı**; **alma**; **armut**; **şeftali**; **erik) ~ı** Vişne (kiraz; kayısı; elma; armut; şeftali; erik) hoşafı; **~ içmek** Hoşaf içmek.

Şarman bir litr ḫoşafnı bir koterişte içip bitirdi. "Şarman, bir litre hoşafı bir dikişte içerek bitirdi." -A. Osman - 1.

ḫoşaflıḳ (-ġı) 1. Hoşaf koymak için kap. 2. Hoşaflık (hoşaf yapmaya ayrılmış); **~ ḳuru** Hoşaf yapımında kullanılan kuru meyveler.

ḫoşap *(ağızlarda)* Hoşaf; bk. **ḫoşaf**.

ḫoş-beş *(ağızlarda)* Hoşbeş *(karşılaşınca hatır sormak amacıyla söylenen ilk sözler)*; bk. **selâm-kelâm**; **~ten soñ işler aḳḳında laf başladı** *(ağızlarda)* Hoşbeşten sonra iş konuşulmaya başlandı.

Ḳarşı oturġıçta yan-yanına otırıp da yarım saat yol yurdügi alda bir-birini bilmegen İvan Sidoroviçnen Pavel Kozmin, niayet, biri-birini tanıp ḫoş-beşten son aralarında söz başladı. "Karşı oturakta yan yana oturup da yarım saat gidildiği hâlde birbirini tanımayan ivan Sidoroviç ile Pavel Kozmin, nihayet tanışıp, hoşbeş ettikten sonra, aralarında sohbet başladı." -C. Gafar.

ḫoşkeldı 1. *(ağızlarda)* bk. **ḫoşkeldi**. 2. Hoşkeldı *(Kırım'da Simferopol yakınlarında bulunun, tekrar kendi ülkesine dönenlerin yaşadıkları yeni bir köy)*.

ḫoşkeldi: **keliniz**, **musafirlerni ḳarşılap**; **~ aytayıḳ** Hadi, misafirlerimizi karşılayıp onlara hoş geldiniz diyelim; **~ge barmaḳ kerek** Hoşgeldiye gitmek gerek.

Alimge ḫoş keldi aytḳan ve törge keçmesini rica etkende, Alim: -Yoḳ, beyim, törge başḳa sefer kelgende keçermen! "Alim'e hoş geldiniz, dedikten sonra baş köşeye geeçmesini rica edince, Alim: -Yok, beyim, baş köşeye başka zaman gelince geçerim!" - Karakulak Hikayesi.

ḫoşlamaḳ 1. *(ağızlarda)* Sevmek; saygı göstermek; bk. **sevmek**; **urmet etmek**. 2. Sevindirmek; yüzünü güldürmek; **goñlüni ~** Gönlünü hoş etmek, sevindirmek.

Suluḫan bugun ḳocasınıñ ḫatirini ḫoşlap keldi. "Suluhan bugün kocasının hatırını hoş etmeye geldi." -Çerkez Ali - 1.

ḫoşlamamaḳ *(olumsuz)* **ḫoşlamaḳ**.

ḫoşlanmaḳ Sevinmek; zevk almak; krş. **ḫaz etmek**.

Baş yazım-taḳdirim, yur aldġa degende, / Seniñnen goñülden ḫoşlanıp kuldim. “Başımın yazısı, takdirim, yürü ileri deyince, / Seninle gönülden hoşlanıp güldüm.” -Y. Temirkaya - 1.

ḫoşlanmamaḳ *(olumsuz)* **ḫoşlanmaḳ**.

ḫoşlu bk. **oşlu**.

ḫoşluḳ (-ġı) Zevk; keyif; haz.

Onı goñül ḫoşluġı deñiştirdi. “Onu gönül hoşluğu değiştirdi.” -İ. Paşi.

ḫoşnut Hoşnut, memnun; krş. **memnun, razı**; **(men) işimden ~ım** Ben işimden memnunum; **~ etmek** Hoşnut etmek, memnun etmek; **~ etmemek** Memnun etmemek; **~ olmaḳ** Hoşnut olmak, memnun olmak; **~ olmamaḳ** Memnun olmamak.

Çapçaḳnıñ tübünden toḳtamadan, ozleriniñ baġçalarına doġru aḳḳan suvnı korgen cemaat pek ḫoşnut ola, Amet aḳaynı alġışlaylar. “Fıçının dibinden durmadan kendi bahçelerine doğru su aktığını gören cemaat pek memnun olur, Ahmet akayı alkışlarlar.” -Tüpsiz Çapçak Latifesi.

ḫoşnutlıḳ (-ġı) Memnunluk, hoşnutluk; krş. **memnüniyet**; **~ ketirmek (***veya* **kostermek)** Hoşnut etmek; sevindirmek; neşe vermek; **~nen** Memnuniyetle.

Daa şimdi reiske ḫoşnutluḳnen baḳḳan Fatma ḳartanaynıñ şırayı birden türlendi. “Daha şimdi reise hoşnutlukla bakan Fatma ninenin yüzü asıldı.” -U. Edemova - 3.

ḫoşnutsız Hoşnutsuz; memnun olmayan; neşesiz; sevimsiz; **o ~ bir yaşayış keçire** O, neşesiz bir hayat sürüyor; **~ laḳırdı** Sevimsiz (tatsız) konuşma.

ḫoşnutsızlıḳ (-ġı) 1. Memnuniyetsizlik; hoşnutsuzluk; **~ ketirmek (***veya* **kostermek)** Hoşnutsuzluğa yol açmak; **~ yaratmaḳ** Hoşnutsuzluk yaratmak. 2. Tatsızlık; can sıkan bir durum; **~ oldı (***veya* **olıp keçti)** Tatsız bir olay yaşandı.

Ḳızı, yuregini daima ḫoşnutsızlıḳ ḫırpalap turġan adam kibi, salıḳ korüne edi. “Kızı, yüreğini sürekli hoşnutsuzluk hırpalayan insan gibi neşesiz görünüyordu.” -U. Edemova - 1.

ḫoş-sefa: **~ġa keldiñ(iz)!** Hoş geldiniz, sefalar getirdiniz!

ḫoşsuz *(konuşmada)* Nahoş; tatsız; sevimsiz; üzücü; bk. **ḫoşnutsız.**

ḫot-dog *(aşçılık)* Sosisli sandviç.

ḫozu bk. **ḳozu**.

ḫozyaystvo Ekonomi; işletme; krş. **ḫocalıḳ**; **şorbacılıḳ**; **koy ~sı** Tarım, ziraat, köy ekonomisi; **~ kolük-kedigi (***veya* **levazimi**, **levazimatı)** Evde, çiftlikte kullanılan alet ve edevat; **~nı çevirmege bilgen adam** İdareli bir insan.

Ayşe tatay 'Koy ḫozyaystvosı şirketi' ḳapusında turġan yigitke yaḳınlaşıp, yımırtalarını almasını ayttı. "Ayşe abla 'Köy İşleri Şirketi'nin kapısında duran delikanlıya yaklaşarak, yumurtalarını almasını istedi." -U. İpçi - 1.

ḫozyaystvoca 1. Ekonomi açısından. 2. Sahibe yakışır şekilde.

ḫörümçek *(ağızlarda)* Örümcek; bk. **orümçek**.

ḫrestomatiya Okuma kitabı; **Ḳırımtatar edebiyatı ~** Kırımtatar edebiyatı okuma kitabı.

ḫristiyan Hristiyan.

ḫristiyanlıḳ (-ġı) Hristiyanlık.

ḫristoslanmaḳ Paskalya bayramında birbirini kutlarken üç defa öpüşmek.

ḫrizolit (-ti) *(mineraloji)* Zebercet.

ḫrom 1. *(kimya)* Krom; **~nen ḳaplamaḳ** Kromla kaplamak. 2. Bir deri çeşidi.

Onıñ başındaki kok ḳarakul ḳalpaḳ, ayağında ḳara ḫrom çızmalar onı ciddiy insan etip kostereler. "Onun başındaki mavi şapka, ayağında siyah krom çizmeler onu ciddi biri gibi gösteriyor." -M. Ablalimov.

ḫromatik *(fizik, müzik)* Kromatik (Çok renkli).

ḫromatizm *(fizik, müzik)* Kromatizm *(Çok renklilik)*.

ḫromlu Kromlu; **~ kulçe** Krom cevheri; **~ çelik** Kromlu çelik.

ḫromosfera Kromosfer, renkküre, renkyuvarı.

ḫromosoma *(biyoloji)* Kromozom.

ḫrompik *(kimya)* Potasyum bikromat.

ḫronik 1. *(sıfat)* Kronik; süreğen; müzmin; **~ revmatizm** Kronik romatizma. 2. *(isim)* Hastalığı müzmin olan kimse.

ḫronika 1. Vakayiname; **vaḳialar ~sı** Vukuat. 2. Günün olayları, havadis.

ḫronikal Aktüalite(s)i, havadis(s)i; **~ film** Aktüalite filmi, havadis filmi.

ḫronologik Kronolojik; **~ tertipte yerleştirmek** Kronolojik sıra ile *(tarih sırasına göre)* yerleştirmek *(düzenlemek)*.

ḫronologiya Kronoloji; zamandizin; **Ḳırımtatar tarihınıñ ~sı** Kırımtatar tarihinin kronolojisi.

ḫronometr Kronometre; süreölçer; **~nen olçmek** Kronometre ile ölçmek.

ḫronometraj Kronometre ile ölçme; **yolnı keçmek içün kerek olġan vaḳıtnıñ ~ı** Yolculuk için gerekli olan sürenin ölçmesi.

ḫronometrajcı Kronometreci; kronometre tutan.

ḫrustal Billur, kristal; bk. **bullür**.

ḫububat bk. **ububat**.

ḫuccet bk. **vesiḳa**; **temesuk**.

ḫuceyre *(biyoloji)* Hücre; **ana ~** Ana hücre; **siñir ~leri** Sinir hücreleri.

ḫuceyreli *(biyoloji)* Hücreli; **çoḳ ~** Çok hücreli.

ḫucre 1. bk. **ucre**. 2. bk. **ḫuceyre**.

ḫucur Tuhaf, garip; **~ adam** Tuhaf insan; **~ korüniş** Tuhaf görünüş; **o maña ~ olıp korüne** O bana tuhaf geliyor; **~ şey!** Garip şey!

Kirpi: -Alla, alla, dostum, bir ḫucursuñ, men saña ne yardım ete bilir edim? - dep cevaplana. "Kirpi: -Allah ıllah dostum, çok tuhafsın, ben sana nasıl yardım edebilirdim ki, diye cevap verir." -Akıllı Kirpi ve Ayneci Tilki Masalı.

ḫucure *(tarihi)* Hücre, koğuş (hapis hakkında).

ḫucurlı *(konuşmada)* Tuhaf, garip; **~ adam** Garip insan.

Bulat Ekremoviçniñ reis içün ḫucurlı korüngen areketleri Şaripovnıñ ḳalbinde şübeler de doġurdı... "Bulat Ekremoviç'in başkan için garip görünen hareketleri Şaripov'un kalbinde şüpheler doğurdu…" -Z. Kurtnezir - 1.

ḫucurlıḳ (-ğı) Tuhaflık, gariplik; **kimer vaḳıtta onıñ bir ~ları ola** Bazen garip davranıyor.

Dünyada ne ḫucur şeyler olġan, ne ḫucurlıḳlar da ola eken... "Dünyada ne ilginç şeyler olmuş, ne gariplikler de oluyormuş…" -A. Hilmi.

ḫucüm bk. **ucüm**.

Ḫuda (Ḫudai) Allah, Tanrı, İlah; krş. **Alla**, **Tañrı**, **Rabbi**, **Mevlâ**, **Çalap**, **Yaradan**, **İlaḫ**, **Ḫalik**.

Ḫuday *(ağızlarda)* Tanrı; bk. **Ḫuda**.

Ḫuday kozüm ḳızartıp, / Saḳalım saçım aġartıp, / Ḳartlıġımda men sana / Ḳuvalaġanday ne ettim? "Tanrı gözümü kızartarak, / Sakalımı saçımı ağartarak, / İhtiyarlığımda ben sana / Kovalayacak kadar ne yaptım?" -Edige Destanı.

ḫuddam (ḫadim *kelimesinin çoğul hali***)** Din adamları.

Eger bir cemaat ruḫaniyden ḫuddam olamayıp da, poselyandan molla tayin olunmasını isteseler bile, yapmaḳ kerek. "Eğer bir cemaat ruhanî sı- nıftan hizmet edecek birini bulamayıp,

poselyandan molla tayin edilmesini isterlerse, bunu yapmak lâzım.” -H. Ş. Toktargazi.

ḫudut Hudut, sınır, hat; krş. **sınır**, **ad**.

ḫuküm bk. **üküm**.

ḫukümdar bk. **ükümdar**.

ḫukümet bk. **ükümet**.

ḫuḳuḳ bk. **uḳuḳ**.

ḫulaḫ *(ağızlarda)* Kulak; bk. **ḳulaḳ**.

ḫulâsa Sonuç, netice krş. **netice**; **~ çıḳarmaḳ** Sonuç çıkarmak.

Olarnıñ fikirlerini toplap, belli bir ḫulasa çıḳarġan merkezler yoḳ... “Onların fikirlerini toplayıp, belli bir sonuca ulaştıran merkezler yok...” -İ. Abduraman - 1.

ḫuligan Terbiyesiz (küstah, şirret) herif; kavgacı; kamu düzenini bozan; **~lar** Terbiyesiz herifler.

Eviñizde aramtamaḳlar, içkiciler, ḫuliganlar ve şuña beñzer cemiyetimizge zıt adamlar barmı? “Evinizde serseriler, içkiciler, holiganlar ve buna benzer toplumumuza ters olan insanlar var mı?” -E. Umerov - 1.

ḫuliganlıḳ (-ġı) Terbiyesizlik; küstahlık; **~ yapmaḳ** Kamu düzenini bozmak; terbiyesizlikler yapmak.

ḫulḳ (-ḳı) Huy, tabiat, karakter, mizaç; krş. **tabiat**, **ḳuy**, **meşrep**, **mizac**.

ḫulov *(ağızlarda)* Oklava; bk. **oḳlav**.

ḫuluskârane Candan; yürekten; samimiyetle; içtenlikle.

ḫulüs 1. İçtenlik, samimiyet, açık yüreklilik; **~ ile subetleşmek** Birbiriyle içten sohbet etmek. 2. İçten, samimi, içtenlikli; bk. **ḫulüskâr**.

Esimi başıma topladım, butün varlığımle, ḫulüs ḳalbimle tañrıma sığındım… “Aklımı başıma topladım, bütün varlığımla, temiz kalbimle tanrıma sığındım…” -U. İpçi - 2.

ḫulüskâr 1. Açık yürekli, temiz yürekli, samimi; dürüst. 2. Riyakar, mürai; pohpohçu, piyazcı, pehpehleyici; krş. **munafıḳ**, **riyakâr**, **ekiyuzlü**.

ḫulüskârlıḳ (-ġı) 1. Samimiyet, içtenlik; dürüstlük. 2. Dalkavukluk; pohpohlama; yalakalık; piyazlama; krş. **allâḳlıḳ**; **piyaz**.

ḫulya Hülya, düş, hayal, fantezi; krş. **ḫayal**, **ruya**, **arzu**; **~larġa ḳapılmaḳ** Hülyalara kapılmak.

ḫulyacı Hayalcı; hayalperest.

ḫuma *(ağızlarda)* 1. Cennet kuşu; bk. **uma**. 2. *(mecaz)* Mutluluk; saadet; bk. **baḫt**; **çast**.

ḫumar 1. Mahmur. 2. Baş ağrısı (içki içtikten sonra). 3. Baygın (süzgün) bakış.

ḫumma bk. **umma**.

ḫuner bk. **uner**.

ḫunḫar 1. Gaddar; merhametsiz; acımasız; hunhar. 2. *(mecaz)* Tiran, zorba hükümdar.

ḫunḫarca Hunharca; acımasızca, zalimane.

ḫunḫarlıḳ (-ğı) Gaddarlık; acımasızlık; merhametsizlik, zulüm.

ḫuni bk. **ḫunü**.

Fatma apte, bunı ozendeki suvnıñ ḫuni yasap, oyulğan yerine benzete. "Fatma nine, bunu, nehirdeki suyun bir huni gibi delik oluşturmuş yerine benzetiyor." -U. Edemova - 3.

ḫunrez 1. Kan döken; cani. 2. Kana susamış.

ḫunrezlik (-gi) Katliam; **~ cenki** Kanlı savaş.

ḫunu bk. **ḫunü**.

ḫunü Huni *(koni biçiminde, dar yanında boynu bulunan; doldurma boşaltma ve süzme işlemlerinde kullanılan gereç)*; krş. **ḫasar**.

ḫur bk. **ur**.

ḫurafat Batıl inanç; önyargı; **~lar** Batıl inançlar; **~ḳa inanmaḳ** Batıl inançlara inanmak.

ḫurafatperest (-ti) Batıl inanç sahibi.

ḫurbaḫa *(ağızlarda)* Kurbağa; bk. **baḳa**.

ḫurcum Heybe; krş. **eybe**.

ḫurdala bk. **ardala**.

ḫurdebin 1. *(eski)* Mikroskop; büyüteç. 2. Görme kabiliyeti iyi olan insan.

ḫur-ḫur Horul horul *(horlama sesi)*; **~ yuḳlay** Horul horul uyuyor.

ḫur-ḫura: **~ çalmaḳ** *(halk dili)* Horuldamak.

ḫuri bk. **uri**.

ḫuriyet bk. **uriyet**.

ḫurlik bk. **urlük**.

ḫurma (I) 1. *(botanik)* Hurma; **o, ~nı sevip aşay** O, hurmayı sevip yer; **~ palması** Hurma ağacı. 2.: **~ toru** Hurma dorusu *(at)*.

O zamanda mında ḫurma ḳaydan kelsin, balam? "O zamanlar buraya hurma nereden gelsin yavrum?" -E. Umerov - 2.

ḫurma (II) Japon hurması, Trabzon hurması *(elma büyüklüğünde, turuncu renkte, hamken kekre olan, olgunlaştığında tatlılaşan meyvesi)*.

ḫurmet bk. **urmet**.

ḫurna 1. bk. **ḳurna**. 2. *(etnografya)* Taşın içinde yapılan oyuk *(çeşme suyunun toplandığı yer)*.

ḫurnaz *(ağızlarda)* Kurnaz; bk. **ḳurnaz**; **ayneci**; **iylekâr**.

ḫurnazlıḳ (-ġı) Kurnazlık; krş. **aynecilik**; **iylekârlıḳ**; **~ḳa urmaḳ** Kurnazlık etmek.

Ocanıñ fikirindeki ḫurnazlıḳtan ḳorḳalar. "Hocanın kafasının içindeki kurnazlıktan korkarlar." -Balta Latifesi.

ḫuroz *(ağızlarda)* Horoz; bk. **ḫoraz**.

ḫurriyet bk. **urriyet**.

ḫurufat bk. **urufat**.

ḫuruldamaḳ Horuldamak, horlamak; horul horul uyumak; **onıñ gece ḫuruldaġan adeti bar** Onun gece horlama alışkanlığı var.

O vaḳıt kose bu sözlerniñ episini eşi tip, yalandan yuḳlaġanday ḫurulday. "O sırada Köse de bu sözlerin hepsini işitip, yalandan uyumuş gibi yaparak horlar." - Köse ve Dev Masalı.

ḫuruldamamaḳ *(olumsuz)* **ḫuruldamaḳ**.

ḫuruldı Horultu, horlama; **~ çıḳarıp yuḳlamaḳ** Horlayarak uyumak; **~ eşitildi** Horlama sesi duyuldu; **onıñ ~sından yuḳlamanıñ çaresi yoḳ** Onun horlaması yüzünden uyumak mümkün değil.

Bir ḳaç daḳiḳadan soñ, bostan uzerinde keskin ḫurultı işitile. "Birkaç dakika sonra bostan üzerinden keskin bir horultu işitilirdi." -E. A. Osmanoğlu - 1.

ḫusara bk. **kuçara**.

ḫuseyne En iyi Kırım şarap çeşitlerinden biri.

ḫusniy bk. **usnü**.

ḫusnüḫat bk. **usnüḫat**.

ḫusus 1. Husus; konu, mesele; **bu ~ta** Bu hususta, bu konuda; **bu ~ta ne tüşünesiñiz?** Bu konuda ne düşünüyorsunuz? 2. *(ayırıcı)* Özellik; **meseleniñ bu ~ını da kozden ḳaçırmamaḳ kerek** Meselenin bu hususunu da gözden kaçırmamak lazım. 3.: **laf yaşayış ~ında** Hayat hakkında sohbet; **bir-de-bir şey ~ında** Herhangi bir şey hakkında; **ne ~ta?** Ne hakkında?; **onıñ ~sında** Onun hakkında.

İş hususında bir şeyler sorasa aytmamaġa, işte tecribesiz yigitni şaşmalatmaġa tırışa edi. "İş hususunda bir şeyler sorsa konuşmamaya, işte tecrübesiz genci şaşırtmaya uğraşıyordu." -U. Edemova - 2.

ḫususan Bilhassa, özellikle; hususiyle; krş. **bilḫassa**.

Ḫususan seksen ḫanelik dört evniñ balaları er kun akşam, saba bu kuçeleçiklernen oynap kun keçireler. "Özellikle seksen hanelik dört evin çocukları her gün akşam, sabah bu köpek yavrularıyla günlerini geçiriyorlar." -Çerkez Ali - 2.

ḫususen bk. **ḫususan**.

ḫususiy 1. Hususi, özel *(kendine has, kendine özgü)*. 2. Özel *(kişiye ait olan)*; **~ mulk(iyet)** Özel mülkiyet; **~ mulkiyetçi** Mülk sahibi; **~ mulkiyet menfaatı** Özel menfaat; **~ kimseler** Özel kişiler. 3. bk. **maḳsus**; **~ mektep** Özel okul.

Bedenindeki şişiklerniñ ekseriyeti, mına şu ḫususiy psiḫologik momentte olıp keçken vaḳianıñ psiḫologik aḳibetidir. "Vücudundaki şişiklerin çoğunluğu işte bu hususi psikolojik boyutta olan olayların psikolojik sonuçlarıdır." -A. Osman - 1.

ḫususiyet (-ti) Hususiyet, özellik; krş. **ḫasiyet**; **onıñ ozüne ḫas ~ini kostermek** Onun kendine özgü özelliğini göstermek.

Yaramazlıḳ olarnıñ ḳarana sinip ḳalġanmı, yoḳsa ana-babasından butün yaramazlıḳ ḫususiyetlerini alıp sonra dünyaġa kelgenmi, anlamaḳ ḳıyın. "Yaramazlık onların kanlarına mı sinmiş, yoksa ana babalarından bütün yaramazlık özelliklerini alıp ondan sonra mı dünyaya gelmişler, anlamak zor." -Çerkez Ali - 2.

ḫuşaḫ *(ağızlarda)* Kemer; bk. **ḳuşaḳ**.

ḫut bk. **ḳut**.

ḫutarmaḫ *(ağızlarda)* Koymak (çorbayı); bk. **ḳoymaḳ**.

ḫutbe *(Müslümanlık)* Hutbe *(cuma ve bayram namazlarında minberde okunan dua ve verilen öğüt)*; krş. **vaaz**; **~ oḳumaḳ** Hutbe okumak.

Ḫutbe oḳuy sanki Vatan perisi. / Bir cevḫerday, sözüniñ er birisi. "Hutbe okuyor sanki Vatan perisi. / Bir cevher gibi, sözünün her biri." -M. Niyazi.

ḫuturmaḫ *(ağızlarda)* Kudurmak, çok yaramazlaşmak; bk. **ḳuturmaḳ**.

ḫuvatlı *(ağızlarda)* Kuvvetli; güçlü; bk. **ḳuvetli**.

ḫuvermek *(ağızlarda)* Salıvermek; özgür bırakmak; bk. **yibermek**.

ḫuzu *(ağızlarda)* Kuzu; bk. **ḳozu**.

ḫüzün Hüzün, üzüntü, içsel duygulanım, iç kapanıklığı.

Atta yuzünde, kozlerinde şevḳatle ḳarışaraḳ, bir ḫüzün, dudaḳlarında aġlama alâmetini kosteren bir titreme asıl olunmışdı. "Hatta yüzünde, gözlerinde şefkatle karışık bir hüzün,

dudaklarında ağlama alâmetleri gösteren bir titreme hasıl olmuştu.” -A. S. Ayvazov - 1.

I

ıbrış *(ağızlarda)* Pasaklı; çapaçul; şapşal; özensiz; bk. **apraş**.

ıçḳır *(ağızlarda)* Pantolonun üst kısmından geçirilen ip; bk. **uçḳur**.

ıdırınma, ıdırınuv *(eylem adı)* **ıdırınmaḳ**; Gayret; çabalama; çalışma isteği.

Gruppañızda iş iḳlimini tazertip, çeşit ıdırınuvlarġa impuls berip tursañ yeter. “Grubumuzun çalışma ortamını düzenleyip, çeşitli gayretlere teşvik etsen yeter.” -E. Umerov - 1.

ıdırınmaḳ Gayret etmek, uğraşmak, çabalamak; krş. **tırışmaḳ**; **kuçenmek**.

Başını sallay-sallay, ıdırınıp keteyatḳan ḳarabayır atnıñ tuyağı astından ‘tirr’ etip, bodene uçıp ketti. “Başını sallaya sallaya, gayret edip gitmekte olan karabayır atının toynağının altından ‘tırr’ edip bıldırcın uçtu.” -M. Ablalimov.

ıḳ Hık; **~ dese de, mıḳ dese de bu iş olacaḳ** Hık etse de, mık etse de bu iş yapılacak.

ıḳ-mıḳ Hık mık; **~ demeden ḳail oldı** Hık mık etmeden razı oldu; **~ demeyip, doġrusını ayt** Hık mık demeden, doğrusunu söyle.

ıl (vul) *(ağızlarda)* Oğul; bk. **oġul**.

ılbıramaḳ *(ağızlarda)* 1. Gevşemek (vücut hakkında); **tızlı sunen sürtmeseñ, balanıñ kemigi ılbıray** *(ağızlarda)* Çocuğu tuzlu suyla silmezsen, kemikleri gevşer. 2. Çürümek (kuru ot hakkında). 3. Fazla pişmek (et hakkında).

ılbıravıḳ Ağır kanlı (uyuşuk, gevşek) ve şişman (bir insan hakkında).

ılk *(ağızlarda)* İlk; bk. **ilk**.

ılḳım *(ağızlarda)* bk. **loḳum**.

ılḳın-sılḳın Darmadağın, tarumar; **~ etmek** Darmadağın etmek; dağıtmak; tarumar etmek; perişan etmek; bk. **tar-mar etmek**.

ım *(ağızlarda)* İşaret; sinyal; bk. **im**; **ima**.

ımaḳ *(ağızlarda)* Yumak; bk. **yumaḳ**; **top**.

ımaḳlamaḳ *(ağızlarda)* Sarmak; elemek; bk. **sarmaḳ**.

ımpıs-tınpıs Gizlice; gizli gizli; çaktırmadan.

Oca ne yapmaġa bilmey, ımpıs-tımpıs evge ḳaytmaġa mecbur ola. “Hoca ne yapacağını bilmez, tırıs tırıs eve

dönmeye mecbur olur.” -Papuçlar Latifesi.

ımrı Umur; **dünyanı suv bassa da papiyniñ ~ degil** *(ağızlarda, atasözü)* Dünyayı su basmış, ördeğin umrunda mı.

ımtılmaḳ Hevesinde olmak; emelinde olmak; gözü olmak; peşinde olmak; can atmak; bk. **ıntılmaḳ**.

ımtılmamaḳ *(olumsuz)* **ımtılmaḳ**.

ın *(ağızlarda)* Un; bk. **un**.

ıncınmaḳ İncinmek; üzülmek.

O şimdi birevlerge oyle şeñlik, ḳuvanç bağışlap olamağanını duyıp, ıncınġan kibi oz başına, yavaş-yavaş yorġun fışḳırmakta. “O şimdi birilerine öyle neşe, sevinç veremediğini hissedip, incinmiş gibi kendi başına, yavaş yavaş yorgun fışkırmakta.” -U. Edemova - 2.

ıncınmamaḳ *(olumsuz)* **ıncınmaḳ**.

ıncıtmaḳ İncitmek; üzmek; bk. **canını ağırtmaḳ**.

Şu tecribesizliknen bazı tecribeli, işkir, ileri adamlarımızını ıncıtmaḳ olmaz... “Bu tecrübesizlikle bazı tecrübeli, iş bilen, ileri adamlarımızı incitmek olmaz...” -U. Edemova - 2.

ıncıtmamaḳ *(olumsuz)* **ıncıtmaḳ**.

ındırġaş *(ağızlarda, etnografya)* Gübre preslemek için kullanılan silindirik taş.

ıntılġan Can atan.

Diplomatlar bizim tilni / Ogrenmege ıntılġan. “Diplomatlar bizim dili / Öğrenmeye can atmış.” -E. Şemizade - 1.

ıntılış Heves; istek; niyet; hedef.

Yaşlarımızniñ boyle cenkaver ıntılışı bizim de ġururımız, oylemi, dostum. “Gençlerimizin böyle cengaver atılışı bizim de gururumuz öyle mi, dostum.” - Çerkez Ali - 1.

ıntılışlıḳ (-ġı) Sebatlılık; kararlılık; **maḳsatḳa ~** Azim.

ıntılma, **ıntıluv** *(eylem adı)* Gayret; emel; heves; peşinde koşma.

Lâkin yıllar keçdikçe onıñ tabiatı, ıntıluvı, merağı da deñişti. “Lâkin yıllar geçtikçe onun tabiatı, hevesi, merakı da değişti.” -U. Edemova - 2.

ıntılmağan *(olumsuz)* **ıntılġan**.

ıntılmaḳ Hevesinde olmak; emelinde olmak; gözü olmak; peşinde olmak; can atmak; **fuḳarelikten çıḳmağa ıntıla** Fakirlikten kurtulmak için çabalıyor.

Anan birden abdıradı, seni aşağıda korgen soñ, kiyik sesnen ḳıçırdı, ozüni vagondan atacaḳ olıp ıntıldı, kene yaḫşı, adamlar tuttılar. “Annen birden

yerinden fırladı, seni aşağıda gördükten sonra, yabanî bir sesle bağırdı, kendini vagondan aşağı atmak için harekete geçti, gene iyi ki, adamlar onu tuttular.” -A. Osman - 3.

ıntılmamaḳ *(olumsuz)* **ıntılmaḳ**.

ıñıltı İnilti, inleme sesi.

–Ozü oyle teren koküs keçirdi ki, içinden, nefesnen beraber ıñıltıġa beñzegen davuş da çıḳtı. “-Kendi öyle derin nefes aldı ki, içinden, nefesle birlikte hırıltıya benzer bir ses de çıktı.” -A. Osman - 1.

ıñı-tıñı *(ağızlarda)*; bk. **unü-tunü**.

ıñḳı-tıñḳı: **~ çıḳmay** *(konuşmada)* Çıt yok.

ıñlamaḳ *(ağızlarda)* İnlemek; bk. **inlemek**.

O yalvarġan kibi ıñlana ve ayaḳlarınen çelik obasını ḳarıştıra edi. “O yalvarır gibi inliyor ve ayaklarıyla çöp yığınını karıştırıyordu.” -E. A. Osmanoğlu - 1.

ıñranmaḳ Sızlamak, ıhlamak.

Ḫırıldap nefes ala, ıñrana, aḫ çeke, kimerde kiyik ses yibere, amma areketten bir zaman toḳtamay. “Hırıldayarak nefes alıyor, inliyor, ah çekiyor, bazen vahşi bir ses çıkarıyor ama hiç durmuyor.” -A. Osman - 1.

ıñranmamaḳ *(olumsuz)* **ıñranmaḳ**.

ır: **ır-r-r!** Koyunları güderken kullanılan söz.

ırazı *(ağızlarda)* Razı; kabul eden; bk. **razı**.

ırbanlamaḳ *(ağızlarda)* Cilvelenmek; kırıtmak.

ırcaymaḳ 1. *(ağızlarda)* Dişlerini göstermek; krş. **sırıtmaḳ**; **at ırcaya** At dişlerini gösteriyor. 2. Sırıtmak.

Bir tınıştan ozümi elge aldım, ağızımnı kerip ırcaydım da içeri atladım. “Bir süre sonra kendime geldim ve ağzımı gerip sırıtıp içeriye atladım.” -E. Umerov - 1.

ıretmek *(ağızlarda)* Öğretmek; bk. **ogretmek**.

ırġaçı 1. Dişi; krş. **dişi**; **~ ḳaşḳır** Dişi kurt. 2. (sıfat) Kadın(s)i.

Saḳt ol, berme ayağın ırġaçıḳḳa! “Dikkatli ol, verme ayağın ırgaçığa!” -B. Çobanzade - 1.

ırġaçıḳ *(spor)* Rakibin bacağından yakalamak (güreş hakkında).

ırġaḳ Kanca, çengel; **~ tayaḳ** Başı kancalı çoban sopası.

ırġat Irgat; rençber *(tarım veya inşaat işçisi)*; **~ yurmek** Irgatlık yapmak.

Çoban, ırgat cüremiz mirzada, bayda, / Ne yarıḳ bar, ne şavle kuneşte ayda.

"Çobanlık, ırgatlık yapıyoruz mirzaya, zengine, / Ne aydınlık var ne ışık güneşte ayda." -Çın.

ırğımaḳ Şaha kalkmak; şahlanmak.

ırı *(ağızlarda)* İri; bk. **iri.**

ırıldaġan *(fiil sıfatı)* Kükreyen.

ırıldama, ırıldav *(eylem adı)* **ırıldamaḳ;** Hırlama; kükreme; homurtu.

ırıldamaġan *(olumsuz)* **ırıldaġan.**

ırıldamaḳ 1. Hırlamak; kükremek; **arslan ırılday** Aslan kükrüyor. 2. *(mecaz)* Homurdanmak.

Azbar ḳapı yanında yata ve er kimge ırılday, evni ḳorçalay… "Bahçe kapısı yanında yatıyor ve herkese hırlıyor, evi koruyor…" -E. A. Osmanoğlu - 1.

ırıldamamaḳ *(olumsuz)* **ırıldamaḳ.**

ırıldatmaḳ *(ettirgen)* **ırıldamaḳ.**

ırıldatmamaḳ *(olumsuz)* **ırıldatmaḳ.**

ırıldı Hırıltı; kükreme sesi.

ırım Beyaz büyü *(insanın iyiliğine yönelik olan büyü)*; krş. **etne**; **~ ḳaḳuv-soḳuv** Afsunculuk; otçuluk; üfürükçülük.

Ḫan memleketniñ en usta ırımcılarmı toplap, yıldıznamege baḳtırġan, çeşit türlü ırımlar yaptırġan, koz nazardan saḳlap bir çoḳ adamlarnıñ tüslerini alıp tütetseler de, iç bir türlü çare oğlannıñ derdine bulamaġanlar. "Han memleketin en usta falcılarını toplayıp, yıldıznameye baktırmış, çeşitli büyüler yaptırmış, nazardan korunması için pek çok adama tütsüler yaktırmış, gene de oğlanın derdine bir çare bulamamış." -Altın Beşik Efsanesi.

ırımcı Afsuncu; üfürükçü; otçu; krş. **saḫribaz.**

ırımlamaḳ Büyülemek.

Ḳart ḫan beşikni pek ḳatı ırımlaġan. "Yaşlı han beşiğe çok katı sihir yapmış." -Altın Beşik Efsanesi.

ırıtmek *(ağızlarda)* Eritmek; bk. **iritmek.**

ırız 1. Namus; vicdan; krş. **namus, ar-namus**. 2. Alçak gönüllülük; mahviyet.

Yoḳsa ḳadın kişi erkek urbası kiyip, aḳaylar içinde çalışsa, o ille ırızını namusını coymaḳ, kaḫpege çevirilmek kerekmi? "Yoksa kadın erkek kıyafeti giyip erkeklerin içinde çalışsa, illaki ırzını namusunu kaybetmeli adı kahpeye mi çevrilmeli?" -E. Umerov - 2.

ırız-aya Namus ve vicdan; **~sı olsa, o, bu işni yapmaz** Eğer namusu ve vicdanı varsa, bunu yapmaz.

ırızlı Namuslu; dürüst; bk. **namuslı.**

Süt kibi pak ve ırızlı ḳızını saña koteklemege bergeni içün duşmanmı? "Süt gibi pak ve namuslu kızını sana

dövmeye verdiği için düşman mı?" - Çerkez Ali - 1.

ırız-namus Irz; namus.

ırḳ Irk, soy; **beyaz ~** Beyaz ırk; **sarı ~** Sarı ırk; **ḳara ~** Siyah ırk.

ırḳçı Irkçı.

ırḳçılıḳ (-ġı) Irkçılık.

ırmaḳ *(ağızlarda)* Vurmak; dövmek; bk. **urmaḳ**.

ırşav *(ağızlarda)* Çember; halka; bk. **ḳırşav**.

ırtlamaḳ *(ağızlarda)* Bir yudum almak; bk. **yutmaḳ**.

ıs (I) 1. Kömür gazı; **~ tutmaḳ** Kömür gazıyla zehirlenmek; **~ ġazı** Karbon monoksit; kömür gazı. 2. *(ağızlarda)* Koku; krş. **ḳoḳu**.

ıs (II) Nem; rutubet; krş. **dım; nem.**

ıs (III) Tıs *(kaz, kedi, yılan vb.nin çıkardığı ses)*; **ıs-ıs-ıs etmek** Tıs diye ses çıkarmak; tıslamak; **ḳaz ıs-ıs-ıs ete** Kaz tıslıyor.

ısırıḳ (-ġı) *(botanik)* Üzerlik; *Peganum harmala*; krş. **adırosman**; **yuzerlik.**

ısıtmaḳ *(ağızlarda)* Isıtmak; bk. **isitmek.**

ıslaḳ *(ağızlarda)* Islak; bk. **sılaḳ.**

Lampayı yaḳarak, Şadiyecigi kirli ve ıslaḳ çamaşırlığın bulundığı ḳaranlıḳ, rutubetli bir odaya kirdirdi. "Lambayı yakarak, Şadiyecigi kirli ve ıslak çamaşırlığın bulunduğu karanlık, rutubetli bir odaya soktu." -A. S. Ayvazov - 1.

ıslanmaḳ Islanmak; bk. **sılanmaḳ.**

Anife onıñ kozleri ḳızarġanını, şişkenini, maramasınıñ uçları ıslanġanmı esledi. "Hanife, onun gözlerinin kızarmış olduğunu, şişmiş olduğunu, başörtüsünün uçlarının ıslanmış olduğunu farketti." -U. İpçi - 1.

ıslıḳ (-ġı) Islık; krş. **sızġırıḳ; ~ çalmaḳ** Islık çalmak.

ısmarış *(ağızlarda)* Sipariş; bk. **sımarış.**

ısmarlamaḳ bk. **sılanmaḳ.**

Er biri İsmail efentsige bir çoḳ şeyler ısmarlay ediler. "Her biri İsmail Efendiye birçok şey ısmarlıyordu." -A. Odabaş.

ısrar bk. **israr.**

ıstıla Terim, ıstılah *(bir bilim, sanat, meslek dalıyla veya bir konu ile ilgili özel ve belirli bir kavramı karşılayan kelime)*; **tip ~sı** Tıbbi terim.

ıstılaat (-tı) Terimler; terminoloji.

ıstılaiy Istılahı, terminolojik; **~ luġat** Terminoloji sözlüğü.

ıstırmaḳ Salmak; üstüne saldırtmak; birine karşı kışkırtmak; bk. **ustırmaḳ**.

ış *(ağızlarda)* İş; bk. **iş**.

ışan(ı)ç Ümit; güven; inanç; bk. **işanç**.

ışanmaḳ *(ağızlarda)* Ümit etmek; ummak; inanmak; bk. **işanmaḳ**; **men ışanaman** *(ağızlarda)* Ümit ediyorum; bk. **men işanam**.

Molla 'vaaz tesir etti' - dep sana, / Bu fikrine pek ışana, pek ḳana. “Molla vaaz tesir etti diye tahmin ediyor, / Bu düşüncesine çok inanıyor, çok kanıyor.” -M. Nuzet - 1.

ışe *(ağızlarda)* Cam; bk. **cam**.

ışıḳ *(ağızlarda)* Işık; bk. **nur**; **ziya**; **yarıḳ**; **şevḳ**.

Onıñ aḳiḳ taşına beñzegen eki kozü en ḳaranlıḳ geceni de oz ışığınen aydınlatır kibi parıldaylar... “Onun akik taşına benzeyen iki gözü, en karanlık geceyi bile kendi ışığıyla aydınlatır gibi parıldıyor...” -O. Akçokraklı - 1.

ışırmaḳ *(ağızlarda)* Külü (ocaktan) çıkarmak; **ḳılnı ḳalaḳnen ışırasıñ** Külleri (ocaktan) kürekle boşalt.

ışḳalamaḳ *(ağızlarda)* Ovalamak; bk. **oḳalamaḳ**.

İbram ne deycegini bilmeyip boynını ışḳaladı. “İbrahim ne diyeceğini bilemeyip boynunu kaşıdı.” -A. Osman - 2.

ışḳalanmaḳ *(ağızlarda)* Sürtmek; sürtüşmek; ovalanmak; bk. **oḳalanmaḳ**.

ışḳı 1. *(ağızlarda)* Rende; bk. **erende**; **~ yoṅġası** *(ağızlarda)* Rende yongası; bk. **erende yongası**. 2. Planya *(Marangozların, kabası alınmış kerestenin düzeltilmesinde kullandıkları uzun, büyük rende)*.

ışḳılamaḳ Ovalamak; bk. **oḳalamaḳ**.

ıtıbar bk. **itibar**.

ıtıbaren bk. **itibaren**.

ıy (uy) *(ağızlarda)* Ev; bk. **ev**.

ıyalmaḳ *(ağızlarda)* Utanmak; bk. **utanmaḳ**; **ıyalaman** *(ağızlarda)* Utanıyorum.

ıyantmaḳ *(ağızlarda)* Uyandırmak; bk. **uyatmaḳ**.

ıyıḳ Rüzgar tutmayan taraf.

Onıñ şavleleri urġan töpelerde, yılġalarda, ıyıḳ yerlerde ḳar biraz yımşay, akşam oldımı, kene ḳatıp buzlu tayġalaḳḳa çevirile. “Onun ışıklarının vurduğu tepelerde, vadilerde, rüzgar almayan yerlerde kar biraz yumuşuyor, akşam oldu mu, gene donup buzlu tehlikeye dönüyor.” -Çerkez Ali - 1.

ıyıtmaḳ *(ağızlarda)* Uyutmak; bk. **uyutmaḳ**.

ıyḳı *(ağızlarda)* Uyku; bk. **yuḳu**.

ıyyı *(ağızlarda)* Evet, elbette; tabii ki; bk. **ebet**.

ızan *(ağızlarda)* Sürülmüş tarla; bk. **zan**.

Sürülgen pamuḳ ızanlarınıñ çetinde yer bağırlap, sararıp yatḳan olenler sılaḳ başlarını silkeler. "Sürülen pamuk tarlalarının kenarında yerde, sararmış otlar ıslak başlarını silkiyor." -M. Ablalimov.

ızansap *(ağızlarda)* Anızlı tarla, anızlık.

ızğıştırmaḳ *(ağızlarda)* İhtilaf çıkarmak.

ızım-sezim bk. **ızım-sızım**.

ızım-sızım *(ağızlarda)* Haberler (gitmiş bir insan hakkında); bk. **ḫaber-teber**; **~ yoḳ** *(ağızlarda)* Bir haber yok (giden kişi hakkında).

ızın *(ağızlarda)* İzin; bk. **izin**.

İ

ibadet (-ti) Dua etme; yakarış, dua; ayin; krş. **dua**; **namaz**; **sena**; **~ etmek** Dua etmek, dua okumak.

Kettikçe, olar allanın binasına az ḳatnamağa, eksik ibadet etmege başlağanlar. "Gittikçe onlar Allah'ın binasına (camiye) daha az gitmeye, eksik ibadet etmeye başlamışlar." - Ayuvdağ Efsanesi.

ibadetḫane Tapınak, mabet, ibadethane, türbe; krş. **tapınaḳ**; **ḫaram**.

Butün dünyağa nam bergen iblisniñ azamatlı ibadetḫanelerinden eser bile ḳalmağan. "Bütün dünyada nam kazanmış olan iblisin azametli ibadethanelerinden eser bile kalmamış." -Ayuvdağ Efsanesi.

ibare İfade, anlatım; deyim; tümce, cümle; krş. **ifade**; **ikmetli ~** Vecize, özdeyiş, mesel, özlü söz; **~niñ açıḳlığı** İfadenin açıklığı.

Şairler çeşit mana bergen sözlerni, ibarelerni aytmağa seveler. "Şairler, çeşitli anlamlara gelen sözleri, ibareleri kullanmayı severler." -İ. Abduraman - 1.

ibaret (-ti) İbaret, oluşur; içerir; **söz eki ecadan ~** Kelime iki heceden ibaret; **bu ev uç odadan** ~ Bu ev üç odadan oluşmaktadır.

Feḳat kendileriniñ açlıḳtan oldüklerini anladığı kibi, evleriniñ de bir taş yığınıñdan ibaret ḳaldığını kordi. "Fakat onların açlıktan öldüklerini anladığı gibi, evlerinin de bir taş yığını

hâline geldiğini gördü.” -A. S. Ayvazov - 1.

ibis (-si) *(zooloji)* İbis kuşu *(Leyleksiler takımının ibisgiller familyasından oldukça büyük boyda, genellikle esmer yansımalı, değişik renkli bir kuştur. Gagası uzun ve eğri, bacakları orta uzunlukta ve kuvvetlidir. Tropik ve ılıman bölgelerin açıklık yerlerinde yaşar)*.

iblis (-si) 1. *(din)* İblis *(Adem’e secde etmediği için cennetten dışarı atılan şeytanın adı)*. 2. Cin, şeytan, iblis, ifrit.

Allağa isyan etkeni içün, cennetten ḳuvulġan iblis şaytan ise, bura beklep, tapamay eken. “Allah’a isyan ettiği için cennetten kovulan iblis şeytan için bu bekleyip de bulamadığı bir şeymiş.” - Ayuvdağ Efsanesi.

iblislik (-gi) Hile, şeytan oyunu; muamma, karmakarışıklık.

ibret (-ti) 1. İbret verici, öğretici örnek *(en olumsuz)*; krş. **ornek**. 2. Yüzüne bakılamayacak kadar sevimsiz ve çirkin, gudubet, ibretin kudreti, çirkin mi çirkin; umacı (gibi).

Ne ḳayġırır turmuşından, ne de ibret alırlar, / Oḳuv, bilgi, uner, edep artta ḳalġan sanırlar. “Ne kaygılanır hayatlarından, ne de ibret alırlar, / Okuma, bilme, maharet, edep arkada kalmış sanırlar.” –M. Nuzet - 1.

ibretli İbret verici, öğretici; **~ ikâye** Bilmece, bulmaca, muamma.

ibrişim 1. İpek iplik. 2. *(şiirsel)* İpekli kumaş, ipek. 3. Renkli ipek kumaş biçimi.

icadiy Yaratıcı, yaratıcılık(s)i, sanat(s)i.

Bunıñ içün ise er kim baş yorması, işine icadiy yanaşması lazım. “Bunun için herkesin işine kafa yorması, işini yaratıcı yaklaşması lazım.” -İ. Abduraman - 1.

icadiyat Yapma, yaratma; yaratma yeteneği (veya kabiliyeti), yaratıcılık; sanat.

icap (-bı) Gereklilik, lüzum; krş. **kereklik**; **lâzimlik**; **~bı bar** Gerekliliği var; **~ etmek** Gerekmek; **~ eter ise** Gerekirse.

Onlar da aytmaḳ icap etse, butün omürlerinde zorluḳ, sıḳıntı kormiy ziyafet-ziyafetten kezgenler. “Onlar da söylemek gerekirse, bütün hayatları boyunca zorluk, sıkıntı görmeden ziyafet ziyafet gezmişler.” -M. Kurti.

icare Kira, kira parası, icare.

icat (-dı) Buluş, icat, ihtira; bulgu, keşif; eser, yapıt, sanat eseri; uydurmaca; **~ etmek** İcat etmek.

Yaş edebiyat aveskârı, Amet aḳaydan soray: -Aytıñız ya, icadımnı prozağamı bağışlayım, yoḳsa poeziyagamı? "Genç edebiyat heveslisi, Ahmet akaydan sorar: -Söyleyin ya, eserimi nesir türünde mi yazayım yoksa nazım türünde mi?" -Mucize Latifesi.

icatçı Buluş yapan, mucit, muhteri, icadedici, buluş yapabilen, bulucu, buluş (veya icat) yeteneği yüksek; krş. **icatkâr**.

icatkâr Yaratıcı, yaratan, yapıcı; krş. **icatçı**.

Yuregi olması içün onıñ icatkârında yurek olması şart! "Yüreği olması için onu icat edende yürek olması şart!" -İ. Abduraman - 1.

icatkârlıḳ (-ġı) Yaratma yeteneği (veya kabiliyeti), yaratıcılık, yaratıcı etkinlik.

Belki, aynı o zamanları daa temelleşmegen istidatım ve yaḫşı ḳatmağan miyim, icatkârlıḳ negizlerini coyıp, faḳat esap-ḳasap maşinasına çevirile başlağandır! "Belki de ta o zamanlar daha temeli oluşamayan yeteneğim ve tam olarak idrak edemeyen beynim, mucitlik isteğimi gömüp, sadece hesap makinesine dönmeye başlamıştır!" -E. Umerov - 1.

iciv (icvi) bk. **icviye**.

icra İcra, uygulama, oynama; (sahneye) koyma; çalma, çalınma; krş. **icracı**; **~ etmek** İcra etmek, uygulamak.

Olar allanıñ emirlerini tuta, peyġamberlerniñ sunnetlerini icra ete, beş vaḳıt namaz ḳılıp, rabbi talanıñ bergenine şükür ete ekenler. "Onlar Allah'ın emirlerini yerine getiriyor, peygamberlerin sünnetlerini icra ediyor, beş vakit namaz kılıp, Rabbî Taala'nın verdiğine şükrediyorlarmış." -Altın Beşik Efsanesi.

icracı Okuyan, söyleyen, icracı; krş. **icra etici**.

icraiy Yürütme(s)i, icra(s)i, icraî.

icrakom İcra komitesi.

Vazifem icrakomnıñ sımarışınen ḳurulġan obyektlerdeki işni nezaret etmeknen bağlı. "Görevim icra komitesinin siparişiyle yapılan obektlerdeki işi kontrol etmek." -İ. Abduraman - 1.

icran Ayrılık, ayrılma; krş. **ayırılıḳ**.

icran-ayırılıḳ (-ġı) *(topluluk)* Ayrılık.

icret (-ti) 1. Göç, göçme, hicret, muhaceret; **~ etmek** Göç etmek. 2. *(tarih)* Rus yetkililerin baskısı altında Kırım Tatarlarının Kırım'dan toplu göçü; **~ yılları** Göç yılları. 3. Hicret *(Muhammed ve diğer Müslümanların, baskılardan kurtulmak için 622'de*

Mekke'den Medine'ye göç etmelerine verilen isimdir).

icretçi Göçmen, muhacir.

icriy Hicri takvim, Müslüman takvimi ya da İslâmî takvim.

icviye Yergi, hicviye; hiciv, alay, istihza, saraka, tehekküm.

iç (I) 1. İç, içeri, içerideki; **~ke** İçe; **~te** İçte; **ḳapı ~ten ḳapalı** Kapı içten kapalı; **~i boş** İçi boş; **evniñ ~i** Evin içi. 2. Öz; iç, göbek; orta; et, eten, meyve ortası; **ḳarpız ~i** Karpuz göbeği. 3. İç, içirik, dolgu, kıyma; **dolmanıñ ~i** Dolmanın içi. 4. Çukur, oyuk; **avuç ~i** Avuş içi. 5. Bağır, içirik, karın, iç (vücutta göğüs ve karındaki organlar için). 6. Yürek, kalp; gönül, iç, ruh, can, iç alem (insan); **~ dert olmaḳ** İçine dert olmak. 7. İç, dahili, içeri; **devletniñ ~ işleri** Devletin iç işleri. 8.: **içinde** İçerde, içeride (bir şeyin), içinde, içerisinde (birinin); **bir afta içinde** Bir hafta içinde; **içinden** İçinden; **içimizden guzel resim yapḳan da çıḳtı** İçimizden güzel resim yapan da çıktı; **içim çekti** (veya **içten duydım**) Bir önsezim var.

Ozen içi taş ḳaya, / Yarem buzunda taya, / Pek çoḳ kezdim peşinden / Ketti emeġim zaya. "Nehrin içi taş, kaya, / Yarim buzunda kayar, / Çok fazla gezdim peşinden / Gitti emeğim boşa." -Mane.

iç (II) Tamamen, büsbütün, hiç, zerrece, zerre kadar; **~ bir şey** Hiçbir şey; **~ birisi** Hiç birisi.

Amet aḳay iç bir türlü içkige alışıp olamaġan. "Ahmet akay hiçbir şekilde içkiye alışamamış." -Sonunı Sorama Latifesi.

iç-baġır: **içi-baġrı yana** İçi yanıyor.

iç-bazar bk. **sır-sandıḳ**; **pısmıḳ**.

içecek (-gi): *(isim)* İçecek, içilir şey; krş. **içerlik**; **içimlik**; **~iñ barmı?** İçeceğin var mı?

içek (-gi) *(anatomi)* Bağırsak; **kör ~** Kör bağırsak; **on eki parmaḳ ~** On iki parmak bağırsağı.

Arıḳ olġanda da arıḳlar, açlıḳtan, içekleri içlerine yapışḳan. "Zayıf olanların açlıktan bağırsakları içlerine yapışmış." -M. Ablalimov.

içelarmut İçel armudu (armut çeşidi).

içeri 1. İçeri, içeriye. 2. Evin içi; odanın içi (veya içerisi). 3. İç, dahili, içeri; **~ oda** Odanın içi (veya içerisi); **~de kim bar** İçeride kim var?

Şadiyecik kuçük, naḫif ellerile ḳoġaları birer-birer içeri aldı. "Şadiyecik küçük, nahif elleriyle kovaları birer birer içeri aldı." -A. S. Ayvazov - 1.

içerlik (-gi) İçecek, içilir şey; krş. *(isim)* **içecek**; **içimlik**; **aşarlıḳ ve ~** Yiyecek ve içecek.

içilmek Sarhoş olmak, içilmek.

Dereden keçilirmi? / Suvundan içilirmi? / Candan aziz dostçığım, / Senden vazgeçilirim? “Dereden geçilir mi? / Suyundan içilir mi? / Candan aziz dostum, / Senden vazgeçilir mi?” - Mane.

içilmemek *(olumsuz)* **içilmek**.

içimlik (-gi) İçecek; krş. *(isim)* **içecek**; **içerlik**.

Er ekisinde de yañı yıl ḫayırlap içilgen içimlikniñ saruşlığından eser bile kalmağan, lâkin olarnı sevgi saruşlığı biylegen edi. “Her ikisinde de yeni yıl şerefine içilen içkilerin sarhoşluğundan eser bile kalmamış, lâkin onları sevgi sarhoşluğu sarmıştı.” -U. Edemova - 2.

içirmek İçirmek; **suv ~** Su içirmek.

Ona bullür kibi suv içirdi. “Ona bil lur gibi su içirdi.” -U. Edemova - 3.

içirmemek *(olumsuz)* **içirmek**.

içirtmek *(ettirgen)* **içirmek**.

içirtmemek *(olumsuz)* **içirtmek**.

içi-tışı *(topluluk)* İçi ve dışı.

Sale dudumın savlığında yılım-yılım yıltırağan bu çaynigin içi-tışı kuye biylep ḳalġan. “Sale Dudu'mun sağlığında pırıl pırıl parlayan bu çaydanlığın içi dışı kurum bağlayıp kalmış.” -A. Hilmi.

içkelemek Azar azar içmek, tadını çıkara çıkara içmek.

içki (I) İç, dahili, içeri.

içki (II) 1. Alkol. 2. İçki alemi, cümbüş, işret; ayyaşlık, içki düşkünlüğü, sarhoşluk.

Sale ağam evlengen son da içkiden vazgeçmegen. “Sale ağam evlendikten sonra da içkiden vazgeçmemiş.” -A. Hilmi.

içkici İçki tiryakisi, ayyaş, içki düşkünü, alkolik.

- Eki degil de, bu ştangacını añdırġan sıfatıña bakmadan, o seniñ kibi içkicilerniñ yigirmi danesini şişirir,- dedi. “- İki değil de, bu halterciyi andıran sıfatına bakmadan, o senin gibi içkicilerin yirmi tanesini şişirir, - dedi.” -U. Edemova - 2.

içkicilik (-gi) Ayyaşlık, alkolizm, içki düşkünlüğü, sarhoşluk.

Vaḳiadan uç kun evel, men nasıl çalışḳanım, ḳaç kubometr truba taşığanım, planımızını uç yuz ḳırḳ yedi protsent eda etkenim, bunıñle içkiciliknen oğraşmağanım tasdiḳlandı. “Olaydan üç gün önce, benim nasıl

çalıştığım, kaç kilometre boru taşıdığım, planımızın yüzde üç yüz kırk yedisini tamamladığım, ayrıca sarhoşlukla uğraşmadığım ispatlandı.” -E. Umerov - 1.

içkiyev (**iç kiyev**’den) Eşinin ebeveynlerinin evinde yaşayan damat.

içḳulaḳ (-ġı) *(anatomi)* İç kulak.

içlenüv *(biyoloji)* Gebe kalma, gebe kalış; krş. **başlanuv**.

içme, **içüv** *(eylem adı)* **içmek**.

Şayte cürip, bir içüvde son parasın aldırġan Ḳurtali aḳay ayıngan son lanet etken içkige, Deġen: - yamanlıḳta aslı yoḳtır yetken içkige. “Bu şekilde davranarak, bir içmede son parasını da aldırmış Kurtali akay ayıldıktan sonra lanet etmiş içkiye, Demiş, kötülükte gerçekten yoktur ulaşabilen içkiye.” -M. Nuzet - 1.

içmek 1. İçmek; krş. **nuş etmek**; **içecegim kele** İçeceğim geldi. 2. Sigara içmek, tütün içmek; **sigar ~** Sigara içmek.

İçsen iç, aḳılınñı içme. “İçersen iç, aklını içme.” -Atalar Sözü.

içtimaiy Toplumsal, sosyal, içtimai, topluluk(s)i, toplum(s)i, cemiyet(s)i; **~ ayat** Sosyal hayat.

Aydı, meseleniñ içtimaiy tarafına toḳunmayıḳ, aileviy ceetini alayıḳ. “Hadi, meselenin sosyal boyutuna dokunmayalım, ailevi yönünü ele alalım.” -E. Umerov - 1.

içtimaiyat Toplum bilimi, sosyal bilim, sosyoloji, toplumbilim.

içtimaiy-iḳtisadiy Sosyo-ekonomik, sosyal ve ekonomik.

içtimaiy-siyasiy Sosyal ve politik.

için *(edat, kısa biçimi* **-çün***)* 1. İçin, diye. 2. İçin, uğruna.

Kerçek, boyle şeyler için emce para-mara bir şey almaz edi. “Gerçekten, böyle şeyler için amca para falan hiçbir şey almazdı.” -M. Kurti.

idam 1. İdam, ölüm cezası; idam kararı, ölüm hükmü; **~ cezası** Ölüm cezası, idam; **~ cezası ḳararı** İdam kararı; idam hükmü; **~ cezası icra etildi** İdam kararı uygulandı; **~ġa maḫkum etmek** İdama mahkum etmek; **~ġa maḫkum etilmek** İdama mahkum edilmek; **~ maḫkumi** İdam mahkumu; ölüme mahkum; krş. **idamlık**.

Şu dört-beş asırdan beri taştan şeernin içinde turan aḳ türbeyi ziyaretten sonra zaman-i evvelde uküm ve idam maḫali olub ve alâ Çinli ḳoba tebir olunan maġarayı daḫi gidip kormiş edim. “Bu dört beş asırdan beri taş şehrin içinde duran beyaz türbeyi ziyaret ettikten sonra evvel zamanda hüküm ve idam

mahalli olup ve hâlâ çınlı mağara tabir edilen mağarayı da gidip görmüştüm.” -O. Akçokraklı - 1.

idamlıḳ İdam mahkumu; ölüme mahkum; krş. **idam maḫkumi**.

idare 1. Yönetme, idare (etme); idare, yönetim; genel müdürlük; **~ etmek** İdare etmek, yönetmek; **oz-özüni ~ etüv** Kendi kendini idare (hakkı), özerklilik, idare muhtariyeti. 2. *(dil bilimi)* Düzenleme, tanzim (etme). 3. Kandil, yağ lambası, idare (lambası); *aynı:* **~ ḳandili** (veya **ḳandil**).

İmamı poselyan olan caminiñ vaḳıfınıñ iradı, ruḫaniy imam buluncaya ḳadar, ruḫaniy idarege toplanır. “İmamı poselyan olan cami vakfının iradı, ruhanî imam bulununcaya kadar, ruhanî idarede toplanır.” -H. Ş. Toktargazi.

idareci İdareci, müdür, yönetmen, yönetici.

idayet (-ti) *(din)* Hakikat yolunu arama, gerçek inancı anlama; doğru yola girme; **~ke irişmek** a) *(Müslümanlık)* Gerçek inancı kavramak. b) Bir şeyi anlamak, aklı başına gelmek.

idda bk. **iddia**.

Aralarında evelden iç bir türlü idda olġanı yoḳ. Şimdi ise, eki ġarez alında bet-betke, ḳapaḳarşı turalar. “Aralarında daha önce hiçbir sorun yoktu. Şimdi ise iki düşman gibi yüz yüze, karşı karşıya duruyorlar.” -Z. Kurtnezir - 1.

iddalaşmaḳ bk. **iddialaşmaḳ**.

Ḫalḳ şar-r-ġur-r aytışa, soraşa, iddalaşa, kulüşeler. “İnsanlar şar-r-r-gür-r konuşuyor, sorular soruyor, iddialaşıyor, gülüşüyorlar.” -A. Hilmi.

iddalı bk. **iddialı**.

iddet (I) Kızgınlık, öfke, hiddet, gazap, tehevvür; krş. **afaḳan**; **açuv**; **ġadap**; **oke**; **~ke kelmek** Öfkelenivermek, birden sinirlenmek; **~ke ketirmek** Kızdırmak, öfkelendirmek; **~nen** (veya **iddet ile**, **iddetle**) Hiddetle, öfkeyle, öfkeden, hiddetten; **~nen meydanġa çıḳarmaḳ** Öfkeyle meydana çıkarmak.

Aḫmedi kağıtlarnı çıḳarıp, iddetnen sofa uzerine koterip attı. “Ahmedi kağıtları çıkarıp, hiddetle sofanın üstüne kaldırıp attı.” -İ. Paşi.

iddet (II) *(Müslümanlık)* İddet; İddet; *aynı*: **~ muddeti** *(İslâm hukukunda evliliğin ölüm, boşanma veya fesih sebeplerinden birisiyle sona ermesi halinde yeniden evlenebilmek için kadının beklemeye mecbur olduğu müddet)*.

iddetlenmek Öfkelenmek, hiddetlenmek, kızmak; krş. **açuvlanmaḳ**; **afaḳanlanmaḳ**; **ġadaplanmaḳ**; **okelenmek**.

Lâkin iddetlengen ḫannıñ ḳılıçı olarnı iç afu etermi? “Fakat hiddetlenen hanın kılıcı onları hiç affeder mi?” -O. Akçokraklı - 1.

iddetlenmemek *(olumsuz)* **iddetlenmek**.

iddetli Hiddetli, öfkeli, kızgın.

iddia 1. Sav, iddia; **delilsiz ~** İddia. 2. Sav, iddia, talep, istek; **~ etmek** İddia etmek, hak iddia etmek. 3. *(hukuk)* Çürütmeye çalışma; tanımama.

iddialaşmaḳ Tartışmak, münakaşa etmek, çürütmeye çalışmak, itiraz etmek; krş. **davalaşmaḳ**.

iddialaşmamaḳ *(olumsuz)* **iddialaşmaḳ**.

iddialı İddialı, söz götürür, tartışma götürür, münakaşa götürür.

ideal İdeâl, ülküsel; çok güzel, âlâ, mükemmel, enfes, nefis; kusursuz, eksiksiz; **~ tarzda** İdeâl bir surette; eksiksiz olarak, mükemmel bir tarzda.

Men ozümni ideal saymayım, ama ozlerini oyle sayġanlar ağızlarına suv olġan kibi oturġanda, men niçün ogge soḳulmaḳ borçlım?! “Ben kendimi kusursuz saymıyorum, ama kendilerini öyle sananlar ağızlarında su varmış gibi otururken, ben neden öne çıkmak zorundayım?!” -E. Umerov - 1.

idealcı İdealist, ülkücü; bk. **mefkureci**.

idealist İdealist, ülkücü; bk. **idealcı**; **mefkureci**.

Ḫucur insan, idealistlerniñ idealistlerinden, nasıl alġa tüşmesin, aḳiḳat ille yeñer, dep tirelip turġanlardan! “Garip biri, idealistlerin idealistlerinden, ne hale düşerse düşsün, gerçek her zaman kazanır, diye direnenlerden!” -E. Umerov - 1.

idealistik İdealizm(s)i, ülkücü(s)i; krş. **mefkureviy**.

idealizm İdealizm, ülkücülük *(İdealizmi temel olarak kabul eden felsefe sistemlerinin tümü)*.

ideallaştırma, **ideallaştıruv** *(eylem adı)* **ideallaştırmaḳ**; İdealize etme, ülküleştirme.

ideallaştırmaḳ İdealize etmek, ülküleştirmek.

ideallaştırmamaḳ *(olumsuz)* **ideallaştırmaḳ**.

ideallik (-gi) Eksiksiz olma, mükemmel olma, mükemmellik, yetkinlik; krş. **mefkureviylik**.

identifikatsiya Özdeşleşme, özdeş kılma; özdeşlenme; **~ etmek** (veya **yapmaḳ**) Özdeşleşmek, özdeş kılmak.

identik Aynı, farksız, özdeş, identik.

identiklik (-gi) Özdeşlik, aynılık.

ideografik *(filoloji)* Düşünce(s)i, fikir(s)i, ideografik.

ideografiya *(filoloji)* Düşünce yazısı, ideografi.

ideografizm *(filoloji)* İdeogramların vasıtasıyla kavramları yazma için bir yöntem.

ideogramma *(felsefe)* Düşünceyi belirten işaret, ideogram, düşünce yazısı işareti.

ideolog İdeolog, düşüncesinin savunucusu; bk. **mefkureci**.

ideologik İdeoloji(s)i, ideolojik.

ideologiya İdeoloji, fikir, düşünce, zihniyet.

Arḫitektura, arḳadaşlar, Boraliyevniñ tariflegenine ḳore, ozüniñ ideologiya ve estetik emiyetini coyġan. "Mimar arkadaşlar, Boraliyev'in tarif ettiğine göre, kendi ideoloji estetik rolünü kaybetmiş!" -İ. Paşi.

ideya bk. **ġaye**.

ideyalı bk. **ġayeli**.

idi *(ağızlarda)*, bk. **edi**.

Alim aḳaynıñ divarını yıḳan benmi idim? "Alim Ağa'nın duvarını yıkan ben miydim?" -S. A.Özenbaşlı.

idillik (-gi) İdil(s)i.

idilliya İdil *(Kır yaşayışını anlatan kısa koşuk ya da düz yazı)*.

idilliyacı *(edebiyat)* İdilci *(Kır yaşayışını anlatan kısa koşuk ya da düz yazı; yazarı)*.

idioma *(dil bilimi)* Mecaz, mecaz deyim.

idiomatik İdyomatik, deyimsel.

idiomatika 1. Mecaz çalışması, mecaz çalışma. 2. Mecazlar, mecaz deyimler.

idiomatizm *(dil bilimi)* Mecaz, mecaz deyim.

idiş İbranice (veya Yahudice) karışık bir Alman lehçesi, Yidişçe, Yidiş dili.

idman Alıştırma, egzersiz, idman, temrin; antrenman, çalışma; krş. **temrin**; **~ etmek** Antrenman yapmak; kendini alıştırmak; **~ ettirmek** Antrenman yaptırmak, eğitmek, terbiye etmek; **saba ~ı** Sabah kültürfiziği, sabah jimnastiği; **~ adımı** İdman adımı, jimnastik adım.

idmek *(ağızlarda)* Yapmak; bk. **etmek**; **"Matbaa yoḳ tab ideyim der isem"** *(Usein Şamil Toḳtarġazı)* "Matbaa yok basayım desem".

Ḳısmet olursa, bir aftadan düġün idecegiz. "Kısmet olursa, bir haftaya kadar düğün yapacağız." -S. A. Özenbaşlı.

idraḳ (-ġı) 1. İdrak, kavrama, anlama, anlayış; akıl erdirme; **~ etmek** Anlamak, kavramak, akıl erdirmek, aklı

ermek, idrak etmek. 2. Kavrama, kavrayış, algı, idrak; krş. **alğı**.

idraḳlı Akıllı, anlayışlı, kafalı, zeki, zeyrek, varışlı, zihni çevik; krş. **zeki**, **zekâ**, **zekâvetli**, **ziyrek**, **feim**.

ifa Yerine getirilme, gerçekleştirilme, yapılma; yerine getirme, eda etme gerçekleştirme, tahakkuk etme; krş. **eda**.

ifade 1. İfade, anlatım; tasvir; deyiş, tabir; krş. **ibare**; **~ etmek** İfade etmek; **arif sesni ~ ete** Harf sesi ifade eder. 2. Biçim, tarz, stil, üslup; krş. **uslüp**. 3. *(matematik)* İfade, anlatım; belirtme, gösterme, izhar.

Esma bu yañı doğğan oz duyguları, oz tüşüncelerinen oğraşa, lâkin onlarnı ifade etecek söz tapalmay. "Esma bu yeni doğan kendi duygulan, kendi düşünceleriyle uğraşıyor, lâkin onları ifade edecek söz bulamıyor." -A. Odabaş.

ifadelemek İfade etmek, anlatmak; tasvir etmek; belirtmek, izhar etmek; **fikrini ~** Düşüncesini ifade etmek.

ifadelememek *(olumsuz)* **ifadelemek**.

ifadelendirmek İfadelendirmek, anlamlı hale getirmek.

ifadelendirmemek *(olumsuz)* **ifadelendirmek**.

ifadelenmek *(edilgen)* **ifadelemek**; İfade edilmek, anlatılmak.

Urf-adetlerni añdırğan ḫalḳ yırlarında ḳaraḳalpaḳ ḫalḳı ayatınıñ ozüne ḫas ḫususiyetleri, baḫt-seadetke irişüv yolundaki arzuları, içtimaiy teñsizlikke ḳarşı kureşi yumoristik ve satirik şekillerde ifadelene. "Örf adetleri andıran halk türkülerinde Karakalpak halkı hayatının kendisine has özellikleri, mutluluğa erişme yolundaki arzuları, sosyal eşitsizliğe karşı mücadeleyi mizahi ve satirik şekillerde ifadeleniyor." -Çerkez Ali - 1.

ifadelenmemek *(olumsuz)* **ifadelenmek**.

ifadeleyici Sözcü, tercüman.

ifadeli Anlamlı, belagatli, anlatımı (veya ifadesi) güçlü; iyi anlaşılır, vazıh, açık, aydın, sarih, anlaşılır; **~ oḳumaḳ** Anlamlı okumak.

ifadelilik (-gi) Anlamlılık, belagat, anlatım (veya ifade) gücü, ifade kudreti; çok anlamlılık, çok manalı olma.

ifadesiz Pek bir şey anlatmayan (veya ifade etmeyen), belirsiz, kuru (açıklama).

iflâḥ İyilik, hayır, mutluluk, saadet, refah, esenlik, selâmet; kurtarma; iyileşme, nekahet, sağalma, ifakat; **alla ~ etsin** Allah iyilik versin; **bu dert beni ~**

etmez, oldürir Bu dert beni iflâh etmez, öldürür; **~ olmaḳ** İflâh olmak.

ifrit (-ti) İfrit (cinlerden biri), kötü ruh; canavar, ejder, ucube, umacı.

iftar 1. *(din)* İftar; **~ vaḳtı (zamanı)** İftar vakti; **~ etmek** İftar etmek. 2. Ramazan ayı boyunca yenilen akşam yemeği.

iftarlıḳ (-ġı) İftarlık, iftar için yemek.

iftiḫar Gurur, iftihar, onur, şan, şeref; krş. **ġurur**; **maġrurlıḳ**; **~ etmek** İftihar etmek.

Sen ne dirsen, Tatar oġlu Tatarım, Tatarlıḳtır benim iftiḫarım! "Sen ne dersen, Tatar oğlu Tatarım, Tatarlıkttr benim iftiharım!" -C. Kermençikli.

iftira İftira, bühtan, uydurma; krş. **beftan**; **isnat**; **~ atmaḳ** İftira atmak.

Ḳızımnıñ iş yerinde bir ḳaç baştaḳ kişi onıñ ustüne çeşit iftira atḳan... "Kızımın işyerindeki birkaç yaramaz kişi onun üstüne çeşitli iftiralar atmış..." -Z. Kurtnezir - 1.

iftiracı İftiracı, bühtancı, karacı; krş. **beftancı**; **mınafıḳ**.

ig *(botanik)* İğ, iğ ağacı *(İki çenekliler sınıfından Kuzey yarım kürenin ılıman bölgelerinde yetişen, kışın yaprak döken çalı ya da ağaççık halindeki bitki cinsi. Kusturucu ve kuvvetli ishal vericidir. Kömüründen resim yapmak için kalem yapılır)*.

igdiş İğdiş (atı) *(Erkeklik bezleri çıkarılarak ya da burularak erkeklik görevini yapamayacak duruma getirilmiş olan hayvan ve özellikle at)*; **~ at** Yük atı.

igrek İgrek, "y" harfi.

igrenç (-çi) 1. İğrenen, tiksinen. 2. İğrenç, menfur; krş. **menfur**.

Rüstem onıñ siyrek saḳallı sarı yuzüne daima igrençnen baḳa edi. "Rüstem onun seyrek sakallı sarı yüzüne daima iğrenerek bakardı." -E. A. Osmanoğlu - 1.

igrenmek İğrenmek, tiksinmek, hakir görmek.

iguana *(zooloji)* İguana *(Sürüngenlerden iguanagiller familyasına giren kertenkelemsi sürüngenlere verilen genel ad. Dili kalın ve ağız tabanına yapışık, göz kapakları hareketli, sivri parmaklı, iri kertenkelelerdir. Kuyrukları uzun ve dayanıklıdır. Böcekçil, hepçil ya da otçul olan bu sürüngenler yumurta ile çoğalırlar)*.

iḫlâs 1. Samimi duygu. 2. Çaba, gayret, heves, istek; **~nen** İstekle.

iḫmal Önemsememe, önem vermeme, ihmal; **~ etmek** İhmal etmek.

iḫram Hacıların örtündükleri dikişsiz bürgü; **~ġa kirmek** Hac görevini yerine getirmek üzere ihram giymek; **~dan çıḳmaḳ** Hac görevini tamamladıktan sonra giyilen ihramı çıkarmak.

iḫsan 1. İyilik, ihsan; krş. **eyilik; yaḫşılıḳ.** 2. Ödül verme, ödüllendirme, mükâfatlandırma, ödül, mükâfat, armağan, hediye, ihsan.

Allaḫ cümlemize sabır cemil iḫsan itsin, ne yapalım, elimizden nafile aġlap sızlamaḳtan ġayrı ne kelir çektiġi allarınızın icranı ḳat-ḳat tediye idecek yene Allaḫtır. "Allah hepimize Allah 'tan gelen bu acıya dayanma gücü versin, ne yapalım, elimizden nafile yere ağlayıp sızlamaktan başka ne gelir, çektiklerinizin hicranını kat kat karşılığını verecek gene Allah'tır." -S. A. Özenbaşlı.

iḫtar Uyarı, ihtar, ikaz; not; krş. **tenbi**; **~ etmek** İkaz etmek.

iḫtimal Olasılık, ihtimal, şans, imkan, olanak, olabilirlik; olası, muhtemel, tahmini, olabilir, mümkündür, imkanı vardır; krş. **ġaliba**; **~ı bar** İhtimali var; **~ı yoḳ** İhtimali yok.

Salâḥiddin bekniñ de iç bir türlü kelmek iḫtimalı yoḳ. "Selâhiddin beyin de hiçbir şekilde gelme ihtimali yok." -O. Akçokraklı - 1.

iḫtimallı Mümkün, olabilir, kabil, olanaklı; olası, muhtemel, tahmini.

iḫtimallılıḳ (-ġı) Olasılık, ihtimal, şans.

iḫtiol *(farmakoloji)* İhtiyol *(Balık fosili bakımından zengin bitümlü şistlerin kuru damıtılmasıyla elde edilen saf ürünün sülfürik asitle işlenip daha sonra amonyak çözeltisiyle yansızlaştırılmasından elde edilen madde).*

iḫtiolog *(zooloji)* Balık bilimcisi, ihtiyoloji uzmanı.

iḫtiologik *(zooloji)* İhtiyoloji(s)i.

iḫtiologiya *(zooloji)* Balık bilimi, ihtiyoloji *(Zoolojinin balıklarla uğraşan bir dalı)*.

iḫtioz *(tıp)* İktiyoz *(İnsan ve evcil hayvanlarda görülen kalıtsal bir cilt hastalıkları ailesidir)*.

iḫtiozavr *(paleontoloji)* İhtiyozor, iktiyozor *(İkinci Zamanda denizde yaşamış yarı balık, yarı kertenkele olan etçil sürüngen)*.

Sanki oglerinde insan balası degil de, çoḳ million yıldır evelsi ġayıp olġan nasıldır bir iḫtiozavr kibi maḫlük peyda olġan. "Sanki önlerinde insanoğlu değil de, milyonlarca yıl önce kaybolmuş bir dinazor gibi bir yaratık belirmiş." -E. Umerov - 1.

iḫtiram bk. **itiram**.

iḫtiras Tutku, şiddetli istek, iptila, ihtiras.

iḫtiraslı Ateşli, ihtiraslı, haris, muhteris.

iḫtisadiyat bk. **iḳtisadiyat**.

iḫtisas İhtisas, branş, dal, uzmanlık alanı.

iḫtisasiy Meslek(s)i, mesleki, meslekle ilgili.

iḫtisaslanmaḳ Uzmanlaşmak, ihtisaslaşmak, ihtisas yapmak.

iḫtisaslaştırma, **iḫtisaslaştıruv** *(eylem adı)* **iḫtisaslaştırmaḳ**; Uzmanlaşma, ihtisaslaşma, ihtisas yapma.

iḫtisaslaştırmaḳ Uzmanlığa ayırmak, ihtisasa ayırmak.

iḫtisaslı İhtisas sahibi, kalifiye, uzman, mütehassıs; ~ **işçi** İhtisas sahibi işçi.

Sovḫozġa, şubesiz, yuksek iḫtisaslı muteḫassıslar, bağcılar keldiler. "Sovhoza, şüphesiz, yüksek tahsilli uzmanlar, bağcılar geldiler." -Çerkez Ali - 1.

iḫtisat bk. **iḳtisat**.

iḫtişam Debdebe, görkem, ihtişam, tantana, şatafat, şaşaa; krş. **saltanat**; **debdeba**; **tumturaḳ**.

iḫtiyac 1. Gereksinim, ihtiyaç, hacet; talep, istek; krş. **acet**; **~lar** İhtiyaçlar; ~ **duymaḳ** İhtiyaç duymak; **ruḫiy ~lar** Ruhsal ihtiyaçlar; **~larnı temin etmek** İhtiyaçlarını temin etmek. 2. Fakirlik, yoksulluk, sefalet, sefillik, zaruret; krş. **faḳırlıḳ**; **fuḳarelik**; ~ **içinde olmaḳ** İhtiyaç içinde olmak.

Ḫalḳnıñ iḫtiyacınen faydadanır, ḫalḳnı talar, kopekten de fena ağırtıp talar. "Halkın ihtiyacından istifade eder, halkı dalar, köpekten de daha fena dalar." -U. İpçi - 1.

iḫtiyacat *(çokluk)* **iḫtiyac**.

iḫtiyar (I) Yaşlı (adam), ihtiyar, koca, kart; krş. **ḳart**.

Meryem bir daḳiḳa ayaḳ ustünde, başı-saçı aġarġan bu eki iḫtiyarġa bakıp ḳaldı. "Meryem bir dakika ayak üstünde, saçı başı ağarmış bu iki ihtiyara bakakaldı." -Çerkez Ali - 1.

iḫtiyar (II) İrade, istem; krş. **irade**; **oz ~ınen** Kendi iradesiyle.

iḫtiyariy 1. Özgür, serbest, hür. 2. *(matematik)* Serbest; esassız.

Çocuḳlıġı tatlı bir sürü ile ayḳırmayı mucip olan butün bu şeyler Şadiyecige gayrı iḫtiyarı olaraḳ – 'Aḫ, ne ḳadar güzel!' - dedirtti. "Çocukluğuna ait tatlı bir sürü şeyle haykırmasına sebep olan bütün bu şeyler Şadiyecige gayriihtiyarî olarak 'Ah, ne kadar güzel!' dedirtti." - A. S. Ayvazov - 1.

iḫtiyat (-tı) 1. İhtiyat, sakınma. 2. Rezerve, yedek; krş. **yedek**; ~ **olarak** Yedek olarak; ~ **parçaları** Yedek parçaları.

Yavaşça ve son derece bir iḫtiyatle Şadiyecigi yatırdı. “Yavaşça ve son derece büyük bir dikkatle Şadiyecigi yatırdı.” -A. S. Ayvazov - 1.

iḫtiyatlı 1. Temkinli, ihtiyatlı, ihtiyatkâr, sakıntılı; tedbirli, ilerisini gerisini düşünen; itinalı, özentili; krş. **muḳayt**; **saḳt**. 2. Tutumlu, iktisadi, ekonomik, idareli, idare etmesini bilen, hesaplı; krş. **tutumlı**.

iḫtiyatsız İhtiyatsız, tedbirsiz.

ikâmet (-ti) Bulunma, ikamet, kalma, bir yerde yaşama, yerleşim yeri, mekan, ikametgah; krş. **mekân**; **~ tezkeresi** İkamet tezkeresi.

ikâye Hikaye, öykü; anlatma, hikaye etme, anlatılan şey; krş. **baḫs**; **~ etmek** Anlatmak, hikâye etmek; **ġayrıdan** (veya **ḳaytadan**, **ḳata baştan**, **yañı baştan**) **~ etmek** Anlatmak, hikaye etmek, nakletmek; yinelemek, tekrar etmek; **ġayrıdan ~ etüv** (veya **etme**) Anlatma, izah etme, nakletme, hikaye etme; **vaḳialar aḳḳında** ~ *(edebiyat)* Hikaye; **ibretli ~** Bilmece, bulmaca, muamma.

Uzun ḳış aḳşamları bacadan yel sızġırġanda, ḳuturġan deñiz kibi okürgende, tatarlar ocaḳ başında oturıp, Ḳırımnıñ sonki yigiti aḳḳında, ḳartlarnıñ ikâyesini dinlemege pek seveler. “Uzun kış akşamlan yel bacada ıslık çaldığında, kudurmuş deniz gibi gürültü çıkardığında Tatarlar ocak başına oturup, yaşlıların Kırım’ın son yiğidi hakkındaki hikâyesini dinlemeyi çok severler.” -Aydamaklar Kobası Kızıltaş Efsanesi.

ikâyeci Anlatan, hikâyeci, öykücü.

Abdulkerimniñ ikâyesini diḳḳatnen diñlegen Nezaket Ḫayaliyge koz taşlap aldı da, ikâyecige sual berdi: –Ya siz mıtlaḳ şiir doġacaġını ḳaydan bilesiñiz? “Abdülkerim’in hikâyesini dikkatlice dinleyen Nezaket, Hayali’ye göz attı ve hikâyeciye soru sordu: — Siz mutlaka şiirin doğacağını nereden biliyorsunuz?” -İ. Abduraman - 1.

iklim İklim; **deñiz ~i** Deniz iklimi; **yımşaḳ ~** Ilıman iklim; **sert ~** Sert iklim; **~ge alışuv** (veya **alışma**) İklime alışma; **~ge alışmaḳ** İklime alışmak; **~ge alıştırmaḳ** İklime alıştırmak.

Vagonçıḳnen boyle koçip yurmek içün başḳa şarait, başḳa iklim kerek. “Vagoncuk ile böyle göçüp yürümek için başka şart, başka iklim gerek.” - Çerkez Ali - 1.

iklimiy İklim(s)i; **~ sınır** İklimi sınır.

ikmal 1. Bitirme, sona erdirme, tamamlama, ikmâl etme; krş. **bitirüv**; **bitirme**; **~ etmek** Bitirmek, ikmâl etmek, sona erdirmek, tamamlamak,

sonuçlandırmak, nihayete erdirmek, neticelendirmek. 2. Geliştirme, mükemmelleştirme, tekemmül; krş. **mukemmelleştirme**; **tekamül**.

ikmet (-ti) Bilgelik, hikmet, akıllılık, akıllı olma; krş. **aḳıl**; **~ saibi** Bilge, alim, hakim; krş. **mudrüs**.

Yoḳsa, bu yerde, toprağıñızda bir ikmet barmı? "Yoksa bu yerde, toprağınızda bir hikmet mi var?" -Çerkez Ali - 1.

ikmetli Bilge, akıllı, hikmetli; krş. **aḳıllı**.

Zeynur sağ ḳolını Mammetniñ omzına ḳoyup: –Aferin saña, Mammet, yuḳlamaysıñ, ep çalışasıñ, –dedi ikmetli davuşnen. "Zeynur sağ elini Mammet'in omzuna koyup: — Aferin sana, Mammet, uyumuyorsun, hep çalışıyorsun, dedi hikmetli sesle." -İ. Paşi.

ikona *(din)* İkon; ikona *(Doğu kiliselerince kutsal sayılan kişi ve olayların; duvar, mozaik veya ahşap üzerine yapılmış temsili resimleri)*.

ikonostas *(din)* İkonostas *(Ortodoks kilisesinde dua edenlerle dinsel töreni yöneten papazı ayıran bölme)*.

ikosaedr *(matematik)* İkozahedron *(Yirmi eşkenar üçgen yüze ve on iki köşeye sahip üç boyutlu geometrik yapı)*.

ikra 1. bk. **ḫavyar**. 2. Ezme; **ḳabaçıḳ ~sı** Kabak ezmesi; **morpatılcan ~sı** Patlıcan ezmesi.

ikraḫ İğrenme, nefret, tiksinti, tiksinme; antipati, sevemezlik, sevişmezlik, soğukluk, hoşlanmama, karşıt duygu; krş. **adavet**; **~ etmek** Birinden tiksinmek, iğrenmek, nefret etmek.

Mammet ikraḫnen: –Ḳana o resimler? – dep soradı. "Mammet ikrahla: — Nerde o resimler?, diye sordu." -İ. Paşi.

ikram 1. Saygı, hürmet, ihtiram, tazimat; hüsnükabul. 2. Armağan, hediye; ağırlama, ikram, ikram etme; **~ buyurmaḳ** (veya **etmek**; **yapmaḳ**) Ağırlamak, ikram etmek. 3. Fiyatta indirim, tenzilat.

ikrar bk. **iḳrar**.

iks *(matematik)* İks.

iks-şavleler *(fizik)* İks ışınları, X-ışınları, röntgen ışınları.

iḳbal (-li) 1. Mutluluk, saadet, bahtiyarlık; bolluk, refah, mutlu hayat; krş. **baḫt**; **çast**; **iflaḫ**; **eyiallıḳ**; **onıñ iḳbali çoḳḳa barmadı** Onun mutluluğu kısa sürdü. 2. Baht, şans, talih, başarı, muvaffakiyet.

Çoḳ yıllar devamında yaratḳan iḳbal ve seadet dünyası endi oña tek uzaḳtan koründi. "Uzun yıllar boyunca oluşturduğu ikbal ve saadet dünyası

şimdi ona uzaktan göründü.” -A. Osman - 2.

iḳballi Şanslı, talihli; kısmetli; başarılı insan; krş. **baḫtlı**; **çastlı**.

iḳbalperest İkbâlperest(s)i, şöhret düşkünü, şöhretperest; ikbâlperest, yüksek makam ve mevki hırslısı, karyerist, mevki düşkünü; krş. **şuretperest**.

iḳbalperestlik (-gi) İkbâlperestlik, şöhret düşkünlüğü, şöhretperestlik.

iḳbalsiz Bahtsız, bedbaht, biçare, şanssız, talihsiz, zavallı; krş. **çastsız**; **baḫtsız**.

iḳrar İtiraf, suçunu (veya kabahatini) itiraf etme; krş. **itiraf**; **~ etmek** İtiraf etmek, kabul etmek, ikrar etmek; **süküt ~dan sayılır** Sessizlik rıza anlamına gelir.

Nuradin: -Etmedim, deysin, ettin sen, iḳrar iman etip ḳayttın sen, dey de: Ya meni oldür, ya seni oldürermen dep Edigeni kene ḳuva. “Nuradin: — Etmedim diyorsun, ettin sen, ikrar iman edip döndün sen, der de, ‘Ya beni öldür, ya ben seni öldürürüm’ diye Edige’yi gene kovar.” -Edige Destanı.

iḳtidar Güç, kuvvet, kudret; krş. **kuç**; **ḳuvet**; **ḳudret**; **taḳat**.

Men bayağı vaḳıtḳace tüşünmek, fikirlemek iḳtidarından marum ḳaldım. “Ben, bayağı vakit düşünmek, fikir üretmek kudretinden mahrum kaldım.” -A. Osman - 2.

iḳtisadiy Ekonomik, iktisadi; **temiz ~ sebepler** Salt ekonomik nedenler.

Olar iḳtisadiy ceetten elverişsiz, pek paalı ekenler. “Onlar ekonomik yönden elverişsiz, çok pahalıymışlar.” -İ. Paşi.

iḳtisadiyat (-tı) Ekonomi, iktisat; **bazar ~ı** Piyasa ekonomisi.

O, yaşaġan ve çalışḳan kolḫoz rayonda iḳtisadiyatı pek zayıf ḫocalıḳ esap etile eken. “Onun yaşadığı ve çalıştığı bölgenin çiftliği, ekonomisi zayıf bir çiftlik olarak biliniyormuş.” -Z. Kurtnezir - 1.

iḳtisat (-dı) 1. Ekonomi, iktisat. 2. Tasarruf, idare, tutumluluk, iktisat, ekonomi, tutumlu davranma; **~ etmek** İdareli davranmak, idareli kullanmak, ekonomik idare etmek, tasarruf etmek; krş. **ḳıtmaḳ**; **ḳıtıp tutmaḳ**; **~ etip** Ekonomik biçimde.

Obektlerde, işḫanelerde kim bilsin ne ḳadar resurslarnı iḳtisad etmek mumkün olur edi. “Yapılarda, iş yerlerinde kim bilir ne kadar kaynağı tasarruf etmek mümkün olurdu.” -İ. Abduraman - 1.

iḳtisatçı Ekonomist, iktisatçı.

Seminarlarda ayvanasvarcılıḳ boyunca çeşit muteḫassıslar, professorlar, iḳtisadçılar ve atta ḫimiyacılar iştirak

ettiler. “Seminerlerde hayvan yetiştiriciliği sahasında çeşitli uzmanlar, profesörler, iktisatçılar ve hatta himayeciler katıldı.” -E. Umerov - 2.

il Ülke, yurt, memleket; el, diyar; krş. **diyar**; **memleket**; **ulke**.

Yağmur ile yer yeşerir, / Emek ile il yeşerir. “Yağmur ile yer yeşerir, / Emek ile il yeşerir.” -Atalar Sözü.

ilâç (-cı) (*ağızlarda* **lâşç**) 1. İlaç, em, deva, ot; kocakarı ilacı; tıbbi (veya şifalı) ilâç; krş. **derman**; **~ içmek** İlaç içmek, ilâç almak; **ağrı toḳtatḳan ~** Ağrı kesen (veya kesici) ilâç; **oksürik ~ı** Öksürük ilacı; **terletici ~** Terletici ilâç; **yuḳu ~ı** Uyku ilacı; **~ ḫastaġa tesir etmedi** İlaç hastaya tesir etmedi; **~ dolabı** (veya **dolapçığı**) Ecza dolabı; **~ı olġan osümlikler** İlaç yapılan bitkiler. 2. *(mecaz)* İlaç, derman, deva, em, üslup, yöntem, suret, tarz, usul; krş. **çare**; **ilâcı tapılmaġan** (*ağızlarda* **bulunmaġan**) Tedavi edilemez, onulmaz, iyi olmaz, şifa bulmaz, tedavisi imkansız, onmaz. 3. Böcekler için püskürtme veya toz ilâç. 4. Votka, şarap; zıkkım, zehir.

Bu yaş ḳadın doḫtura aylanıp: -Siz kitmeycek olsanız, maña biraz ilâç veriniz! -dedi. “Bu genç kadın doktora dönerek: — Siz gitmeyecekseniz, bana biraz ilâç verin, dedi.” -Cemil Seydamet - 1.

ilâçḫane Eczane; krş. **apteka**; **apḫave**.

ilâçḫaneci Eczacı; kimyager; krş. **aptekacı**; **apḫaneci**; **attar**.

ilâçlama, **ilâçlav** *(eylem adı)* **ilâçlamaḳ**; 1. İlaçla tedavi etme. 2. İlaçlama (tohum); polenleme, ilâçlama (kimyasal maddelerle bitkiler vb.).

ilâçlamaḳ İlaçla tedavi etmek.

ilâçlamamaḳ *(olumsuz)* **ilâçlamaḳ**.

ilâçlı 1. İlaç içeren; ilâç yüklü. 2. Kimyasal serpilmiş (emdirilmiş).

ilâçlıḳ (-ġı) İlaç için.

ilâçsız İlaçsız.

İlâḫ Allah, tanrı, ilah; krş. **Alla**; **Mevlâ**; **Rabbi**; **Tañrı**; **Ḫalik**; **Ḫuda**; **Ḫudai**; **Çalap**; **Yaradan**.

ilâḫe Tanrıça, ilâhe; krş. **mabude**.

ilâḫiy 1. *(din)* İlâhi, tanrısal, rabbani; Allahın(s)i, Tanrının(s)i; **~ arzu** Tanrı’nın isteği, ilâhi arzu; **~ ruḫ** İlâhi ruh. 2. İlâhi, tanrısal, rabbani, mükemmel, eksiksiz, çok güzel, şahane, fevkalade, olağanüstü; **~ kuç** İlâhi güç.

ilâḫiyet Tanrıbilim, ilâhiyat, teoloji *(Tanrı’nın varlığı, aslı ve nitelikleri öğretisi, tanrı bilimi)*; **~ alimi** İlâhiyatçı, ilâhiyat âlimi, tanrı bilimci, teolog; **~ tasil etmek** İlâhiyat okumak.

ilâḫre, **(ilâḫri)**: **ve ~** ve benzeri; krş. **ve saire**.

O yerde ḳartop, baḳla, soġan, mısırboġday, ḳabaḳ, biber, patikan ve ilâḫre ekip bala-çaġasını keçindirip omür sürgenler. “Orada patates, fasulye, soğan, mısır, kabak, biber, patlıcan vs. ekerek çoluk çocuklarının geçimini sağlayarak yaşamışlar.” -Çerkez Ali - 2.

ilâi Dini ilahi.

O vaḳıtḳa ḳadar eşitilmegen ilâiler, ḳasideler ezberlemege başlaġanlar. “O zamana kadar duyulmamış ilâhiler, kasideler ezberlemeye başlamışlar.” -Altın Beşik Efsanesi.

ilâiy bk. **ilâḫiy**.

Onıñ sesinde ilâiy Azizeniñ demiki sözleri müsaade etken yaḳınlıḳ sezilmekte edi. “Onun sesinde ilahi Azize’nin deminki sözlerine müsaade eden yakınlık sezilmekteydi.” -A. Osman - 1.

ilân İlan; **~ etmek** Duyurmak, ilan etmek; **~ olunmaḳ** İlan olunmak; **~(lar) taḫtası** İlan tahtası, ilan asılan tahta; duyuru levhası.

Aradan çoḳ keçmey cenk ilân etile, padişanen vezir cenkke keteler. “Çok geçmeden savaş ilân edilir, padişah ile vezir savaşa giderler.” -Tahirnen Zore Destanı.

ilâve 1. İlave etme, ekleme; ek, ilave; **~ etmek** Eklemek, ilave etmek, katmak, tamamlamak, ikmal etmek, eksiğini tamamlamak. 2. *(dil bilimi)* Apozisiyon, atfı beyan *(Belirlediği bir isim ya da edatın yanına konan ve o isim veya edatla aynı kimseyi, aynı şeyi belirleten kelime ya da kelime grubu)*.

Tışḳa çıḳḳan soñ ilave etip: –Şimdilik. Baḳayıḳ, belki boyle borç saña aġırlıḳ eter... “Dışarı çıktıktan sonra ilave etti: — Şimdilik. Bakalım, belki bu görev sana ağır geliyor...” -A. Osman - 1.

ilâye bk. **ilâḫe**.

ilçe *(tarih)* İlçe *(Türkiye’de idari bakımdan ilden sonra gelen birimin adıdır)*.

ildirmek *(ettirgen)* **ilmek**.

ile (I) (*bitişik yazılışı* **-le/-la**; *uyumlu olduğu ek* **-nen**) İle, beraber, bir arada, birlikte, bir şeyin yardımıyla, bir şey vasıtasıyla, vasıtasıyla, yoluyla; **sen ~** Seninle; krş. **sennen**; **dostum ~** Dostumla; krş. **dostumnen**.

Ḫannın emri ile Salâḫiddin bek bu yerge bıraḳılġan edi. “Hanın emri ile Salâhaddin Bey buraya bırakılmıştı.” -O. Akçokraklı - 1.

ile (II) bk. **iyle**.

ileri 1. İleri, ileriye; **~ yurmek** İlerlemek, ileri gitmek, ileriye doğru hareket etmek. 2. *(ad)* Öncü (adam); **istisal ~si** Öncü işçiler. 3. Gelecek, istikbâl; krş. **kelecek**; **~de ne olacağını kimse bilmey** Gelecekte ne olacağını kimse bilmiyor.

Soñra olarnı respublika ḫalḳ ḫocalığı sergisine, Taşkent oblastı ileri kolḫozlarına alıp kettiler. “Sonra onları cumhuriyet halk ocağı sergisine, Taşkent bölgesi ileri kolhozlarına götürdüler.” -E. Umerov - 2.

ileride 1. Önde, ileride. 2. Gelecekte, istikbâlde; krş. **kelecekte**; **istiḳbalen**. 3. Bundan böyle, bundan sonra; bir daha; krş. **artıḳ**.

Dersiñ ozüni ileride tarih yaratacaḳ bir ḳaraman kibi is ete edi. “Sanki kendini ileride tarih yaratacak bir kahraman gibi hissediyordu.” -U. Edemova - 2.

ilerideki 1. Ön, önde bulunan, öndeki. 2. Kaçınılmaz, mukadder, muhakkak, gelecek, önümüzdeki, sonraki, müteakip, müstakbel, ilerideki.

Er kes oz fikirini açıḳ beyan etkenine ve ilerideki işlerniñ asıllı ve temelinden korülip planlaştırılġanına yureklenip ḳayttılar. “Herkes kendi fikrini açık beyan edişine ve ilerdeki işlerin asıllı ve temelinden görülüp planlaştırılmasına yüreklenerek döndü.” -Çerkez Ali - 1.

ilerilegen Öncü; ileri, ilerici, progresif; **~ fikirler** İlerici düşünceler, progresif fikirler.

ilerileme, **ilerilev** *(eylem adı)* **ilerilemek**; İlerleme, ileri gitme, ileriye doğru hareket etme.

Yañı ḳudretlerimizniñ belli bir ḳısımı ḫususan ḳumlıḳlarda ayvanasravcılıḳnıñ şekillenüvine ve ilerilevine muim derecede yardım kostere bileler. “Yeni güçlerimizin belli bir kısmı özellikle kumluklarda hayvancılığın şekillenmesine ve ilerlemesine önemli derecede yardım gösterebilirler.” -Çerkez Ali - 1.

ilerilemek İlerlemek, ileri gitmek, ileriye doğru hareket etmek; **olar ilerilegen** Onlar ilerlemiş.

Genç yiġit kendisinin nazik ve lâtif yuküni bağrına basaraḳ: - ‘Aḫ, menim ḳozum! Al kirezim!’ - deye ilerilemekte edi. “Genç yiğit nazik ve lâtif yükünü bağrına basarak: "Ah benim kuzum! Al kirazım!" diye ilerlemekteydi.” -O. Akçokraklı - 1.

ilerilememek *(olumsuz)* **ilerilemek**.

Ḳaraḳalpaḳ ḫalḳı bir ḳaç asırlar koçebe ayat keçirgeni içün onıñ medeniyeti tam derece ilerilemedi. “Karakalpak halkı birkaç asır göçebe hayat geçirdiği için

onun medeniyeti tam derece ilerlemedi.” -Çerkez Ali - 1.

ileriletmek İlerletmek; büyütmek, geliştirmek.

Respublikanıñ partiya, sovyet, koy ḫocalığı organları, kolḫozları ve sovḫozları ayvanasravcılıḳnı pamuḳçılıḳḳa keder etmegen bir alda ileriletmek tedbirlerini kormekteler. “Cumhuriyetin parti, sovyet, köy hocalığı organları, kolhozları ve sovhozları hayvancılığı pamukçuluğa zarar vermeyecek bir halde ilerletmenin tedbirlerini görüyorlar.” -Çerkez Ali - 1.

ileriletmemek *(olumsuz)* **ileriletmek**.

ilerileyici İlerleyici, ilerleyen; **~ areket** İleri(ye) doğru hareket.

ilgek *(ağızlarda)* Askı; bk. **ilmek**.

Şundan soñ Şakirov trubkanı telefon ilgegine yerleştirdi. “Ondan sonra Şakirov telefonun ahizesini askısına koydu.” -Z. Kurtnezir - 1.

ilḫam İlham, esin; şevk, heyecan, coşku, coşkunluk; **~ almaḳ** İlham almak, ilham duymak, coşmak; **~ bermek** (veya **etmek**) İlham vermek, coşturmak, esindirmek; **~ perisi** İlham perisi; iyilik perisi.

Ve, niayet, sen anavı divardaki ilḫam perisini ne sebepten şay tasvirlediñ? “Ve, son olarak, sen şunu, duvardaki ilham perisini neden böyle tasvirledin?” -İ. Abduraman - 1.

ilḫamcı İlham veren; coşturan, coşturucu.

İlḫam olmaḳ içün, ilḫamcı kerek. “İlham olması için ilhamcı olmalı.” -İ. Abduraman - 1.

ilḫamlandırıcı İlham verici, heyecan verici.

ilḫamlandırmaḳ İlham vermek, coşturmak, esindirmek, coşku vermek, coşturmak.

Sakin, şeffaf aḳımı ile ruḫımnı kotereler, ilḫamlandıralar. “Sakin, şeffaf akımı ile ruhumu rahatlatıyorlar, ilham veriyorlar.” -E. Umerov - 1.

ilḫamlandırmamaḳ *(olumsuz)* **ilḫamlandırmaḳ**.

ilḫamlanmaḳ İlham almak, ilham duymak, coşmak.

–Seniñ, aġa, maşallañ bar, –dedi Mamedi, –işiñden ilḫamlanmaḳ yaḫşı şey. “— Ağabey senin maşallahın var; dedi Mamedi, izinden ilham almak güzel şey.” -İ. Paşi.

ilḫamlanmamaḳ *(olumsuz)* **ilḫamlanmaḳ**.

ilḫamlı Heyecanlı, ilham(s)i.

iliçik (-gi) Delik.

ilik (I) (-gi) İlik, düğme iliği; bağ, kilit, tutturmalık; **~ açmaḳ** İlik açmak; **~**

tikmek İlik dikmek; **dögme ~i** Düğme iliği; **~ tikişi** İlik dikişi; **~ni sökmek** İlmiği açmak, ilmiği sökmek.

ilik (II) (-gi) İlik; krş. **kemik miyi**.

ilik (III) *(ağızlarda)* Yelek, jile; bk. **yelek**.

ilikli İlikli.

Niyarnıñ kozleri ogünde Zakirniñ sağlam, ilikli ve dermanlı kevdesi peyda oldı. "Niyar'ın gözlerinin önünde Zakir'in sağlam, ilikli ve dermanlı vücudu belirdi." -U. Edemova - 1.

iliksiz İliksiz.

ilim (ilmi) 1. Bilim, ilim; krş. **fen**; **~ler akademiyası** Bilimler akademisi; **luġat ilmi** Sözlükçülük, lügatçilik; **esap ilmi** Matematik, riyaziye. 2. Bilgi; bilgi sahibi olma; krş. **bilgi**; **~ almaḳ** bk. **Bilgi almaḳ**.

Cürtımızda ta eskiden ilim yeri tanılġan, Menli Geray medresesi yukselgen bir ocaḳtır. "Yurdumuzda ta eskiden ilim yeri diye bilinen, Menli Geray medresesi yükselen bir ocaktır." -M. Niyazi.

ilim-irfan *(topluluk)*: **~ adamları** Bilim adamları.

ilimli Kültürlü, geniş bilgili, bilgi sahibi, okumuş, kültür sahibi.

ilimsiz Eğitilmemiş, cahil, bilgisiz.

ilindirmek 1. Takmak; krş. **çelmek (IV)**. 2. *(konuşmada)* Çalmak, aşırmak; krş. **ḫırsızlamaḳ**; **çormaḳ**; **çalmaḳ**; **itirmek**.

Nazim ḳopḳalarnıñ ekisini de ilindirip aldı ve Esmanıñ aldına çıḳıp tez adımlarnen ketti. "Nazim kovaların ikisini de çekiştirip aldı ve Esma'nın önüne çıkıp çabuk adımlarla gitti." - Çerkez Ali - 1.

ilinmek 1. İlişmek, takılmak. 2. Asılmak *(kıyafet hakkında)*. 3. Kancaya yakalanmak (balıkçılık); – **Balıḳ ne için iline? – Nefsi için iline** *(Kırım-Tatar halk bilgeliği)* – Balık neden kancaya yakalanır? – Doyumsuz iştahı yüzünden yakalanır.

Borçġa para bergenler evimizniñ yanına toplanıp, omuzlarınen ḳoraġa ḳaşınsalar, olarnıñ yunleriniñ bayağısı ḳoraġa ilinip ḳalır. "Borca para verenler evimizin yanına toplanıp, omuzlarıyla duvarda kaşınırlarsa, onların yünlerinin epeey bir kısmı duvara takılıp kalır." - Kaçak Latifesi.

ilinmemek *(olumsuz)* **ilinmek**.

ilişamamaḳ Takamamak, birine sebepsiz yere çıkışamamak; krş. **ilişip olamamaḳ**; **iç bir şeyge ilişamazsıñ** Hiçbir şeye takamazsın.

ilişmek Yersiz çıkışmak, sebepsiz çıkışmak; dokunmak, sataşmak, takılmak; krş. **mana tapmaḳ**; **oḳtalmaḳ**; **sataşmaḳ**; **ilişip olamamaḳ**; Sataşamamak, yersiz çıkışamamak; krş. **ilişamamaḳ**.

Uzaḳ ufuḳlarda semaviy bir ḫayal arayan masumane baḳışları nurlar içinde ḳalmış meşraḳa ilişti. "Uzak ufuklarda semavî bir hayal arayan masum bakışları nurların içinde kalmış şarka doğru ilişti." -A. S. Ayvazov - 1.

ilişmemek *(olumsuz)* **ilişmek**.

Eline ruçkasından ġayrı iç bir şey ilişmedi. "Eline tükenmez kaleminden başka hiçbir şey gelmedi." -U. Edemova - 2.

ilivġan *(ağızlarda)* Leylak; bk. **erılġan**.

ilk Birinci, ilk, başlangıç(s)i; başlangıç, başlama, baş; ilk kez, ilk defa, ilk defa olarak; krş. **birinci**; **~ sefer** İlk kez; **~ taşlaḳ** *(sanat)* İlk taslak; **~ ay** Haziran, haziran ayı; krş. **ḫaziran**; ~ **baar** bk. **ilkbaar**; **~ kuz** Eylül, eylül ayı; krş. **eylül**; **~ ḳış** Aralık ayı, aralık; krş. **aralıḳ**; **~ yaz ay** *(Kodeks Kumanikus)* Mart, mart ayı.

Esmanıñ tanışlarından ilk soravı doḫtur mındamı, sözleri oldı. "Esma'nın tanıdıklarına ilk sorusu, doktor burada mı, sözleri oldu." -A. Odabaş.

ilkbaar *(ağızlarda)* İlkbahar, bahar, bk. **baar**; **~de** İlkbaharda; **~ keldi** Bahar geldi.

ilkel *(biyoloji)* İlkel; **~ ayvanlar** İlkel hayvanlar.

ilk-evelâ Her şeyden önce, ilk önce, ilk evvela, öncelikle; krş. **başta bir**.

Bunı ilk-evela ozü yaḫşı añlamaḳ, bu vazifeni vicdannen eda etmek kerek. "Bunu ilk önce kendisinin iyi anlaması ve bu görevi vicdanen yerine getirmesi gerekir." -Z. Kurtnezir - 1.

ilki bk. **ilk**.

Onıñ içün, ilkide men bir şey ḳazanayım da, soñ bir de birini alırman, -dey. "Onun için önce ben bir şeyler kazanayım da, sonra herhangi birini alırım, der." -Tahirnen Zore Destanı.

ilkingi Birinci, ilk, başta gelen; alt **~ teşkilât** Alt teşkilat.

Ondan soñ sözge ilkingi partiya teşkilyatınıñ sekretarı, yaş muteḫassıs Ahmacan Talipov çıḳtı. "Ondan sonra söze ilk parti teşkilatının sekreteri, genç mütehassıs Ahmacan Talipov başladı." - U. Edemova - 2.

illâ *(ağızlarda)* Mutlaka, muhakkak, herhalde, behemehal; bk. **ille**.

ille (I) 1. Mutlaka, muhakkak, ne yapıp yapıp, herhalde, behemehal, illa; **~ kelir**

Mutlaka gelir; **men azbar içinde işleyim degende ~ yağmur yağa** Ben avluya çalışmak için gittiğim zaman mutlaka yağmur yağıyor. 2. Ayrıca, bilhassa, hele, hususiyle, ille, özellikle; **episi dülber**, **~ onıñ ḳızı** Hepsi güzel, özellikle onun kızı; **~ deseñ** *(konuşmada)* Özellikle, bilhassa, hele, hususiyle, ille.

Aydı, tez ketiniz ve menim aytḳanlarımnı ona ille ayrınız! - degen. "Haydi çabuk gidin ve benim söylediklerimi ona mutlaka söyleyin, demiş." -Karavullar Meydanında Hikayesi.

ille (II) Kusur, noksan, eksiklik, yetersizlik; krş. **kemlik**; **eksiklik**; **yetişmemezlik**; **ḳusur**; **min (I)**; **işinde ~ yoḳ** İşinde kusur yok.

illet (-ti) Hastalık, illet, sağlıksızlık, maraz; krş. **dert**; **maraz**; **ḫastalıḳ**.

Ekserisiniñ başı ilâç ḳabul etmez çıbanlar ve yaralar ile tolu, yani taz illetine oğraġan emişler. "Çoğunluğunun başı, ilâçla bile geçmeyecek şekilde çıban ve yara ile kaplıdır, yani kellik hastalığına yakalanmışlardır." -O. Akçokraklı - 1.

illüminator *(denizcilik)* Lomboz *(Kamaralarla alt güverteleri aydınlatmak ve havalandırmak amacıyla bordalardan ve güvertelerden açılan yuvarlak delik. Bronz bir çerçeve içine yerleştirilen çok kalın camdan bir kapağı, ayrıca bunun üzerine kapanan ve cam kırıldığı zaman körletmek için kullanılan madenden ikinci bir kapak - kör kapak- vardır).*

Biletke koz taşlap, ondaki, illüminatornıñ yanındaki kresloġa oturdı. "Bilete göz atıp, sağdaki pencerenin yanındaki koltuğa oturdu." - İ. Abduraman - 1.

illüminatsion Aydınlatma, ışıklandırma, tenvir, ışıklarla donatma.

illüminatsiya Aydınlatma, ışıklandırma, tenvir, ışıklarla donatma.

illüstrativ İllüstratif, illüstrasyon(s)i.

illüstrativlik (-gi) İllüstrasyon niteliği.

illüstratsiya 1. Resimleme. 2. Resim, resmi. 3. Örnek, misâl; bk. 1. **resimlev**, **resimleme**; 2. **resim**.

illüstratsiyacı İllüstrasyon ressamı; *(kitap v.s.)* resimleyen.

illüstrirlemek Resimlemek, resim ve örnekle açıklamak; açıklamak, göstermek.

illüstrirlengen Resimli; **~ jurnal** Resimli dergi (veya mecmua).

illüzionizm *(felsefe)* İllüzyonizm *(Gözü aldatmak amacıyla özel olarak hazırlanmış araçlarla göz bağı yapma sanatı).*

illüziya Hayal, illüzyon.

illüzor Hayali; ham.

illüzorlıḳ (-ġı) Gerçekdışılık; aldatıcılık.

ilmeçik (-gi) 1. Delik *(kapı)*. 2. Askı.

ilmek (-gi) 1. Asmak; ipe sermek *(giysi)*. 2. Kapı rezesi, pencere rezesi; krş. **petil**; **aşıḳ-maşıḳ**; **ḳapı ~i** Kapı rezesi. 3. Askı *(yaka)*.

Ḫasta eski ḳadife tonçuġınıñ çullanġan ilmeklerini boşattı, Arzıgul tonçıḳnı alıp kenarġa taşladı. "Hasta eski kadife gocuğunun çullanmış düğmelerini çıkardı, Arzıgül gocuğu alıp kenara bıraktı." -Çerkez Ali - 1.

ilmial Müslümanlar için zorunlu kuralları öğreten kitap.

Bu mekteplerde oḳultan dersler: Ḳur'an, tecvit ilmial, ḫovace-i sübyan ve biraz daa yazı-sızıdır. "Bu mektepte okutulan dersler, "Kuran, Tecvit, İlmihâl, Hace-i Sübyan ve biraz daha yazı çizidir." -U. İpçi - 1.

ilmiy Bilimsel, ilmi; **~ grammatika** Bilimsel gramer; **~ ıstıla** Bilimsel terim; **~ ḫadim** Araştırma görevlisi.

Yolbaşçıları Matvey Fedoroviç Kalnişi bu ilmiy işlerniñ kelecegi parlaḳ deye, olarġa ḳol tuta. "Müdürleri Matvey Fedoroviç Kalnişi bu ilmi çalışmaların geleceği parlak diyerek, onlara destek oluyor." -E. Umerov - 1.

ilmiy-ameliy Bilimsel ve pratik; **~ konferentsiya** Bilimsel pratik konferans.

ilmiylik (-gi) İlmi değer, bilimsel karakter.

iltifat (-tı) 1. Lütuf, iltifat, teveccüh, meyil, kayra, iyilik, iyi niyet, güler yüz gösterme, hayırhahlık, iyilikseverlik, lütufkarlık, lütufkar davranma, dostça davranma. 2. Kibarlık; lütuf; krş. **lütuf**; **lütufkârlıḳ**; **letafet**; **~ına nail olmaḳ** İltifatına nail olmak; **~ etmek** Güler yüzle kabul etmek; birine nazik olmak.

'İç o padişaḫnıñ iltifat ve muabbetine lâyıḳmıdır?' -dep cevaplandı. "'O hiç padişahın iltifat ve muhabbetine lâyık mı?' diye cevap verdi." -O. Akçokraklı - 1.

iltifatlı İyi kalpli, lütufkâr, inayet gösteren, meyil gösteren, kibar, nazik, nezaketli.

ilvan 1. Süs, ziynet, takı; krş. **bezek**; **ziynet**; **süs**. 2. Rozet; süs; **at taḳımı ~ı** At takımı süsü.

Kerçek, boynumızġa kümüş ilvanlar da taḳtıñız... "Gerçek, boynumuza gümüş takılar da taktınız…" -Çerkez Ali - 1.

ilvanlamaḳ Bezemek, donatmak, süslemek, tezyin etmek; krş. **bezetmek**; **ziynetlemek**; **süslemek**.

ilvanlamamaḳ *(olumsuz)* **ilvanlamaḳ**.

ilvanlanmaḳ Donanmak, süslenmek, süslenip püslenmek; güzelleşmek; bezenmek; krş. **bezetilmek**; **ziynetlenmek**; **süslenmek**.

Altın kuz butün yaraşıḳlığınen ilvanlanmaḳta edi. "Altın güz bütün ihtişamıyla parlamaktaydı." -Z. Kurtnezir - 1.

ilvanlanmamaḳ *(olumsuz)* **ilvanlanmaḳ**.

ilyams Williams armudu.

im 1. İşaret, sinyal; krş. **ḳım**; **işaret**. 2. Belirti, alamet, emare, müjdeci, belirti; krş. **alâmet**.

ima Jest, davranış, hareket; ima, imalı söz, kinaye; krş. **işmar**; **~lar** Jestler, davranışlar, hareketler; krş. **ima-işaret**; **~ etmek** İma etmek, imada bulunmak, dokundurmak; işaret vermek, sinyal vermek; **~nen añlatmaḳ** İşaret diliyle anlatmak, hareketlerle açıklamak; **~ kostermek** Hareketle göstermek, işaretle göstermek; **ince ~** İnce ima, kibarca ima; **gizli** (veya **ustü ḳapalı**) **~** Gizli ima, üstü kapalı ima.

ima-işaret (-ti) 1. İşaretler, jestler, davranışlar, hareketler, mimikler; krş. **imalar**; **~ yapmaḳ** Konuşurken el kol işaretleri (veya hareketleri) yapmak; jestler yapmak; **~nen laf etmek** Jestler ve mimiklerle anlatmak; **~ tili** *(dil bilimi)* İşaret dili. 2. İmalar, imalı sözler, kinayeler; **onıñ ~ini añlamadım** Onun imalarını anlamadım.

imajinizm *(edebiyat)* Tasvircilik.

imal Yapım, imal, yapma, üretme, çıkarma, yetiştirme, büyütme, çıkarım, istihsal, üretim; **~ etmek** Üretmek, yapmak, çıkarmak, istihsal etmek, imal etmek, elde etmek; krş. **istisal etmek**; **işlep çıḳarmaḳ**.

imalat (*çokluk* **imal**) (-tı) 1. İmalat, yapım, çıkarım, istihsal, üretim, yapma; **~ fiyatı** *(ekonomi)* Maliyet fiyatı; krş. **özüne mal oluv fiyatı**. 2. Fabrika üretimi ürünler; sanayi ürünleri (mal); hazır ürünler, mamul maddeler, mamul eşya, mamulât; krş. **sanayı malları**; **~ eşyası** Sanayi (veya endüstri) malları (veya ürünleri).

imalı İmalı; **~ subet** İmalı sohbet.

imam İmam *(Müslüman toplumunun manevi başkanı; üst düzey molla; cemaate namaz kıldıran kimse)*.

Ne imam kerek, ne bir oca, / Cenazemni ḳılsın ḳızlar. "Ne imam lâzım, ne de hoca, / Cenazemi kızlar kılsın." -Halk Yırı.

imambayıldığı *(aşçılık)* İmambayıldı *(Et ve sebze ile doldurulmuş fırında kabak yemeği)*.

iman İman, itikat, dini inanç; din; mezhep; krş. **din**; **inam**; **mezẖep**; **~ etmek** İnanmak, iman etmek; krş. **inanmaḳ**; **~ġa kelmek** a) İslam'ı, imanı gönüllü olarak kabul etmek. b) *(mecaz)* Aklı başına gelmek, aklını başına almak, aklını başına devşirmek, aklını başına toplamak, akıllanmak, uslanmak; **~ġa kel** Allah'tan kork, aklını başına al; **~ġa ketirmek** a) Dine döndürmek, İslam'ı kabul ettirmek. b) Uslandırmak.

Bir ḳısmı da onıñ birligine iman etmegen cin tayfası eken. "Bir kısmı da O'nun birliğine iman etmeyen cin taifesi imiş." -Altın Beşik Efsanesi.

imaye Himaye, koruma, muhafaza, esirgeme; **~ etmek** Korumak, esirgemek, koruma altına almak, muhafaza etmek; krş. **ḳorumaḳ**; **ḳorçalamaḳ**; **muafaza etmek**; **~sinde** *(birinin)* Koruması altında, himayesinde; **~sine almaḳ** Himayesine almak, koruma altına almak; **~sinde olmaḳ** *(birinin)* Koruması altında olmak.

Bir çoḳ ḳapulara, pek çoḳ kişilere muracaat etti ise de onı imaye eten olmadı. "Pek çok kapıya, pek çok adama müracaat ettiyse de, onu himaye eden olmadı." -A. S. Ayvazov - 1.

imayeci 1. Proteksiyonizm taraftarı, proteksiyonist. 2. Bek, haf, müdafi.

Şakir bu eki yataḳẖaneniñ ve ẖususan ḳızlarnıñ imayecisi kibi davrana edi. "Şakir bu iki yatakhanenin ve özellikle kızların hamisi gibi davranıyordu." -A. Osman - 2.

imayeli Himayeli, savunmalı, korumalı.

imayesiz Savunmasız, himayesiz, müdafaasız, kimsesiz.

Ḳara niyetli alçaḳ ve ġaddar adamnıñ butün açuvı endi şu nazik vucutlı ve imayesiz Azizege doġrultıldı. "Kötü niyetli alçak ve acımasız birinin bütün siniri şimdi şu nazik vücutlu ve himayesiz Azize'ye doğrultuldu." -A. Osman - 1.

imdat (-tı) 1. Yardım, imdat, arkalama, müzaheret; krş. **inayet**; **medet**; **yardım**; **~ istemek** Yardım istemek; **~ etmek** Yardım etmek. 2. *(ünlem)* Yardım!, kurtarın!, imdat!, yetişin!, can kurtaran yok mu!

O er yerde bulunamay, er yerge imdatḳa yetişip olamay eken. "O her yerde bulunamıyor, her yere imdada yetişemiyormuş." -Altın Beşik Efsanesi.

imdatçı Yardım sağlayan; krş. **yardımcı**.

imdatkâr bk. **imdatçı**.

imiş (-şi) *(botanik)* Selvi (ağacı), servi (ağacı); *aynı:* **~ teregi**; krş. **bebeş (teregi)**; **ḳıbrız (teregi)**; **servi**; **samna**.

imitatsiya Taklit, taklidini yapma, taklit etme; **~ etmek** Taklit etmek.

imitatsiyacı Taklitçi, taklidini yapan.

imkân İmkan, olanak, olabilirlik; **~ bermek** İmkan vermek; **~ı bar** İmkanı var.

Kimse içün ḳurtulmaġa yol, imkân ḳalmaġan. "Kimse için kurtulmanın yolu, imkânı kalmamış." -Altın Beşik Efsanesi.

imlâ 1. Yazım, imla, orfografi; **~ ḫatası** İmla hatası. 2. İmla, yazdırma, yazım, dikte, dikte etme, söyleyip yazdırma; krş. **dikte**.

O nutḳını ezberden şiir aytḳan kibi tutulmayıp, toḳtalmayıp, butün imlâ belgilerine ve intonatsiyalarġa riayet etken alda, keskin ve cesaretli davuşnen ayttı. "O, nutkunu ezberden şiir okuyan biri gibi tutuklanmadan, durmadan, bütün imla kurallarına ve vurgulara uyarak, keskin ve cesaretli bir ses tonuyla anlattı." -A. Osman - 1.

imlâviy Yazım, imla; **~ yañlışı** Yazım yanlışı.

immanent *(felsefe)* Aslında (var) olan, mündemiç olan, fıtrî; içkin *(Yaratığın içinde bulunan)*.

immigrant Göçmen, muhacir.

immigratsion Göç (etme), muhaceret (etme).

immigratsiya 1. Göç (etme), muhaceret (etme). 2. Göçmenler, muhacirler.

immigrirlemek Göç etmek, hicret etmek, muhaceret etmek.

immunitet 1. *(tıp)* Bağışıklık, muafiyet. 2. *(hukuk)* Dokunulmazlık.

immunizatsiya *(tıp)* Aşılama, bağışıklık verme (veya kazandırma), bağışıklama; muaf kılma (veya tutma).

imperativ 1. *(felsefe)* Buyruk, emir. 2. *(dil bilimi)* Emir kipi.

imperator İmparator.

imperfekt (-ti) *(dil bilimi)* Bitmemişlik.

imperial *(tarih)* Emperyal, imparator(un), imparatorluk(ğun), kraliyet.

imperialietik Emperyalist(s)i, emperyalizm(s)i.

imperialist (-ti) Emperyalist, emperyalizm taraflısı (veya taraftarı).

imperializm Emperyalizm, sömürgecilik, (bir devletin) sınır genişletme politikası.

imperiya İmparatorluk; kraliyet.

implantatsiya İmplantasyon.

imploziv *(dil bilimi)* Patlamalı.

import İthal (etme); ithalât; **~ etmek** İthal etmek.

Ama olar evlerini kilimlernen, paalı servizlernen, import mebelnen toldırmağa tırışalar. “Ama onlar evlerini kilimlerle pahalı servis takımlarıyla, ithal mobilyalarla doldurmaya çalışıyorlar.” -E. Umerov - 2.

importçı İthâl eden, ithâlatçı.

impotent (-ti) İktidarsız adam, puluç *(Cinsel yaklaşmada bulunmak gücünde olmayan erkek)*; iktidarsız(lık)(s)i, puluçluk(s)i, ananet(s)i.

impotentlik (-gi) İktidarsızlık.

impotentsiya İktidarsızlık, kudretsizlik, puluçluk, ananet, ademi iktidar.

impozantlı Saygı uyandıran (veya çeken); empozan.

impozantlıḳ (-ġı) Saygı uyandırma.

impresario *(tiyatro)* İmpresario *(Tiyatro temsillerini düzenleyip yöneten kimse)*.

impressionist *(sanat)* Empresyonist, izlenimci.

impressionizm *(sanat)* İzlenimcilik, empresyonizm *(Sanatçının edindiği geçici ya da kalıcı izlenimleri doğrudan doğruya yansıtmasına dayanan sanat anlayışı; doğayı gerçekte olduğu gibi bütün ayrıntılarına bağlı kalarak değil, ancak ondan edinilen izlenimin ölçüsüne göre anlatan, yani doğrudan doğruya gerçeği, nesneyi değil de onun sanatçıda uyandırdığı duyumları vermeyi yeğleyen sanatın çığırı)*.

improvizatsiya 1. Doğaçlama, doğaçtan söyleme, irticalen söyleme; **~ etmek** Doğaçlama yapmak. 2. Uydurma, fantezi. 3. Doğaçlama şiir, mürtecel şiir (söz, müzik parçası vb.).

improvizatsiyacı Doğaçlama yapan, doğaçtan söyleyen, irtical sahibi, mürtecil.

impuls 1. *(felsefe)* İçtepi *(Bir işi yapmak için duyulan zorlu ve karşı gelinemez istek)*, ilca (veya zorlayış, sürükleyiş). 2. *(radyoteknik, elektroteknik)* Buluş, pals.

Gruppañızda iş iḳlimini tazertip, çeşit ıdırınuvlarġa impuls berip tursañ yeter. “Grubumuzun çalışma ortamını düzenleyip, çeşitli söylentilere impuls versen yeter.” -E. Umerov - 1.

impulsiv İmpulsif; içtepili, ilcai.

impulsivlik (-gi) Dürtüsellik, düşünmeden hareket etme.

imtian Sınav, imtihan, deneme, tecrübe, sınama; **bitirme ~ı** Bitirme sınavı.

Pavlik degen bir ḳazaḳ balası mumeyyizler ḳarşısında imtiana çekile. “Pavlik adlı bir Kazak çocuğu öğretmenler karşısında imtihana çekiliyor.” -A. Hilmi.

imtiyaz İmtiyaz, ayrıcalık, avantaj; **siyasiy ~lar** Siyasi ayrıcalıklar.

Amma ondan daa artığını istersek, o da sınıf imtiyazlarını yani duḫovnıyler ile dvoryanların pravalarını arttırmaḳtır. “Fakat ondan daha fazlasını istersek, o da sınıf imtiyazlarını yani asilzadeler ile ruhanîlerin haklarını arttırmaktır.” -H. Ş. Toktargazi.

imtiyazlı Ayrıcalıklı, ayrıcalık sahibi, imtiyaz sahibi, mümtaz, avantajlı.

imza İmza, paraf; **~ ḳoymaḳ** İmza koymak, imzalamak; **~ toplamaḳ** İmza toplamak.

Kelir blankasına birer-birer Midatnıñ ozü yazıp brigadirden çobanġa imza çektirdi ve cebine ḳoydı. “Gelir tablosuna birer birer Mithat kendisi yazıp şefe ve çobana imza attırdı ve cebine koydu.” -M. Ablalimov.

imzalamaḳ İmza etmek, imza koymak, imzalamak.

Dostı yaḫşı keyf alġan vaḳıtta eline bu kağıtnı tıḳsa, ḳuvana-ḳuvana oz elinen koçürir, imzalar da konvertke ḳoyıp yollar. “Dostunun iyice sarhoş olduğu bir zamanda bu kağıdı eline sıkıştırsa, sevine sevine kendi eliyle taşır, imzalar ve zarfa koyup yollar.” -E. Umerov - 2.

imzalamamaḳ *(olumsuz)* **imzalamaḳ**.

imzalanmaḳ *(edilgen)* **imzalamaḳ**.

Masa uzerinde imzalancaḳ, oḳulacaḳ kağıtlar yata ediler. “Masanın üzerinde imzalanacak, okunacak kâğıtlar duruyordu.” -İ. Paşi.

imzalanmamaḳ *(olumsuz)* **imzalanmaḳ**.

imzalatamamaḳ İmzalatamamak; krş. **imzalatıp olamamaḳ**.

imzalatmaḳ *(ettirgen)* **imzalamaḳ**.

İş kunüniñ soñunda azırlaġan kağıtlarnı reiske imzalatmaġa alıp keteyatḳan Zinaida Petrovna Niyarnıñ stolı yanından keçeyatḳanda: –Mumkün olsa, meni bekle, beraber ḳaytırmız, -dedi yavaştan. “İş gününün sonunda hazırladığı kâğıtları reise imzalatmaya alıp gitmekte olan Zinaida Petrovna Niyar’ın masasının yanından geçerken: — Mümkünse beni bekle, beraber döneriz, dedi yavaşça.” -U. Edemova - 1.

imzalatmamaḳ *(olumsuz)* **imzalatmaḳ**.

in (I) 1. İn, yuva; krş. **yuva**. 2. *(eski)* Mağara; bk. **ḳoba**.

in (II) Ses, seda; krş. **davuş**; **ses**; **in dememek** bk. **indememek**.

inam 1. İnan, inanç, inanış, inanma; iman, itikat; din; mezhep; güven, itimat; krş. **din**; **iman**; **mezḫep**; **oña ~yoḳ** Ona imanım yok. 2. İnanma, kanaat getirmiş olma, kani bulunma; düşünce, fikir,

görüş; krş. **meslek**. 3. Fikir, düşünce, mütalâa; krş. **fikir.**

O, resimni ķoluna alıp: –Resimde, menimce, bir ikâye sujeti bar, –dedi ķaviy inamnen. “O, resmi eline alıp: – Resimde bence bir hikaye süjesi var, – dedi sağlam bir imanla.” -İ. Paşi.

inamsız Tanrısız, itikatsız, inançsız, imansız.

inamsızlıķ (-ġı) İnançsızlık, dinsizlik, imansızlık, inanmazlık, allahsızlık.

Mammetke ķorķunen, inamsızlıķnen baķtı. “Mammet de korkuyla, inanmazlıkla baktı.” -İ. Paşi.

inanç (-çı) İnan, inanç, itikat.

inandırıcı İnandırıcı, ikna edici; **~ deliller** İnandırıcı deliller.

Muḫtaram, Vala ve başķa ķızlarnen kinoġa bardıķ, dedi ananı inandırıcı davuşnen. “Muhtaram, Vala ve başka kızlarla sinemaya gittik, dedi anayı inandırıcı sesle.” -U. Edemova - 1.

inandırmaķ İnandırmak.

Şarabımnıñ uçünci ve dörtünci stakanı meni ġamdan arıntırıp, kelecekke, oz kuçüme, iķtidarıma inandıra. “Şarabımın üçüncü ve dördüncü kadehi beni üzüntüden uzaklaştırıp, kendi gücüme, iktidarıma inandırıyor.” -E. Umerov - 1.

inandırmamaķ *(olumsuz)* **inandırmaķ.**

inanılmaycaķ Gerçeğe benzemez, inanılmaz, inanılmayacak, olmayacak; akıl almaz, akla (hayale) gelmez.

inanılmaz bk. **inanılmaycaķ.**

inanmaķ İnanmak; krş. **sıġışmaķ (II).**

Cin tayfası bir ķaç cmıs eken. Bir ķısmı yerlernen koklerni yaratķan allaġa ibadet ete, onıñ birligine inana. “Cin taifesi birkaç cinsmiş. Bir kısmı yerle göğü yaratan Allah'a ibadet ediyor, O'nun birliğine inanıyormuş.” -Altın Beşik Efsanesi.

inat (-tı) Direngen, ısrarcı, inatçı, kendi bildiğini okuyan, dik başlı, harın, inatçı; krş. **ķayt.**

Bala, kel inat etme, / Meni dinle, zorġa yetme. “Çocuk gel inat etme, Beni dinle, zora koşma.” -Köroğlu Destanı.

inatlanmaķ Ayak diremek, direnmek, inat etmek, inat göstermek.

Azamat toynı sentyabr ayınace, yani oķuv yılı başlaġance, mıtlaķa keçirmek kerek, dep inatlandı. “Azamat düğünü eylül ayına, yani ders yılı başlayıncaya kadar mutlaka yapmak gerek, diye inat etti.” -A. Osman - 2.

inatlanmamaķ *(olumsuz)* **inatlanmaķ.**

inatlıḳ (-ġı) Direngenlik, direnim, inat; harınlık; kendi bildiğini okuma; **~ı tutmaḳ** İnatlığı tutmak.

Mammet inatlıḳ etmedi, butün opkelerni sabırnen, itiḫatnen diñledi. “Mammet inat etmedi, bütün öfkeleri sabırla, itikatla dinledi.” -İ. Paşi.

inayet (-ti) Yardım, imdat, destek, himaye; krş. **imdat**; **medet**; **yardım**.

ince 1. İnce, zayıf; hassas, nazik, zarif; narin; **~ zenaat** Sanat. 2. *(dil bilimi)* Ön sıra (vokal); krş. **og sıra**.

Al ḳına yaḳtı eline, / Yazıḳ ince beline. “Al kına yakmış eline, / Yazık ince beline.” -Halk Yırı.

ince-ince: **~ pıtaḳlarnı kese edi** İnce dalları kesti.

incelik (-gi) İncelik.

O institutnı yaqında bi-tirgen, yaş, tecribesiz ekim değil, oz zenaatmın inceliklerini yaḫşı bile. “O, okuldan yeni mezun olmuş, genç, tecrübesiz bir doktor değil, kendi mesleğinin inceliklerini iyi biliyordu.” -U. Edemova - 3.

incermek 1. İnce olmak, incelmek. 2. Teferruata girmek.

Bizim siñirler ise, iprangan, sigar kağıtı kibi incerip ḳalġanlar. “Bizim sinirler ise yıpranmış, sigara kağıdı gibi incelmiş.” -E. Umerov - 1.

incertme, **incertüv** *(eylem adı)* **incertmek**; Azaltma, hafifletme, yumuşatma.

incertmek Azaltmak, hafifletmek, yumuşatmak.

inci 1. İnci; **~ boyuncağı** İnci boncuğu. 2. Boncuk, incik boncuk.

Kirpi bu sözlerni eşitkeninen kozlerinden inci kibi yaşlar tökip, ağlamağa başlay. “Kirpi bu sözleri işitir işitmez gözlerinden inci gibi yaşlar dökerek ağlamaya başlar.” -Akıllı Kirpi ve Ayneci Tilki Masalı.

İncil *(din)* İncil *(İsa Peygamber’in yaşayış ve öğretisini anlatan kutsal kitap)*; Ahdicedit *(Hıristiyanlarca İsa’dan sonraki kutsal kitaplar)*.

Sabanın sar vaḳtında, aman, / Oturġan incil oḳur. “Sabahın seher vaktinde, aman, / Oturmuş İncil okur.” -Halk Yırı.

incir *(botanik)* İncir ağacı; **ind ~i** Hind inciri.

Yuzüm, nar, incir tereklerini pıtap kommege yardım etti, ḳışḳa odun azırladı. “Üzüm, nar, incir ağaçlarının budayıp gömmelerine yardım etti.” -M. Ablalimov.

incirlenmek Şekerli olmak.

inciyar *(etnografya)* Dokuma havlu.

ind (I) 1. Durum, pozisyon, vaziyet; tutum, noktai nazar görüş; fikir, düşünce, mütalâa; **menim ~imde** Benim düşüncemde. 2. Yan, taraf, etraf, yöre, çevre, yön, istikamet, cihet.

ind (II) Hintli, Hint.

Sofrada Mammetniñ sevgen aşları: cevizli, loḳumlı ufaḳ aş, ḳurabiye, vişne tatlısı, ind çayı –episi bar. "Sofrada Mammet'in sevdiği yemekler: Cevizli lokumlu az ufak aş, kurabiye, vişne tatlısı, Hint çayı, hepsi var." -İ. Paşi.

indeks 1. Endeks, fihrist, cetvel. 2. *(matematik)* İndis *(Bir kökün derecesini göstermek için kök işaretinin kolları arasına konulan şey)*.

indemeden, **(indemey**, **indemeyip)** Sessiz sedasız, sessizce, susarak, itirazsız.

indemek Ses vermek, ses çıkarmak.

indememek *(olumsuz)* **indemek**; Susmak, sesi çıkmamak, sessiz kalmak, ses çıkarmamak.

Ondan da keteyatḳanda, yol yanında bir ḳancıḳ yata, bu ḳancıḳ indemey, lâkin içinde balaları ure eken. "Oradan da giderken, yol kenarında yatan bir dişi köpek görür, bu köpeğin sesi çıkmaz, ancak içindeki yavruları havlar." - Çorabatır Destanı.

indememezlik (-gi) Susma, susuş, sessizlik, sükût; **susḳunlıḳ**.

Lâkin alâ küpe içinde uküm sürgen indememezlikni yanımda oturıp da tuzlu balıḳḳa bir miḳdar daa tuz ḳoyıp aşamaġa başlaġan ellilik, ozünden söylenişinden alış-verişçi olġanı belli olıp turġan birisinin baḳıp turmadan çapḳan poezdin içinde ve ozünin yanında oturdığımı kordigi alda: 'Siz de ketesizmi?' -degen muayen maḳsatsız soravı bozdı. "Fakat hâlâ kompartımanda hüküm süren sessizliği, yanıma oturup da tuzlu balığa biraz daha tuz koyup yemeye başlayan ellilik, hâlinden, konuşmasından tüccar olduğu belli olan birinin durmadan hızla giden trenin içinde ve kendisinin yanında oturduğumu gördüğü hâlde, 'Siz de mi gidiyorsunuz?' diye manasız sorusu bozdu." -C. Gafar.

indemez *(isim)* Sessiz, suskun; ağzı sıkı biri, ketum biri; krş. **susḳun**.

Brigadaġa kelgen kunleri indemez olıp ḳalġan edi. "Ekibimize geldiği günler konuşmayan biri olup kalmıştı." -M. Ablalimov.

indeterminizm *(felsefe)* İndeterminizm *(Gerek insanda, gerek Tanrı'da cüzi irade bulunduğunu kabul eden doktrin)*.

indifferent Umursamaz, aldırmaz, kayıtsız, ilgisiz, lâkayt; bk. **meraḳsız**.

indifferentlik (-gi) Umursamazlık, ilgisizlik, kayıtsızlık, aldırmazlık.

indikativ *(dil bilimi)* Bildirme kipi, haber kipi (veya sıygası).

indikator *(teknik, kimya)* Gösterge, gösterici, müşir, indikatör.

individual 1. Bireysel, ferdi. 2. Özel, kişiye özel, şahsi, zata mahsus. 3. Ayrı, münferit; krş. **ferdiy**.

indiy *(kimya)* İndiyum *(Sembolü In, atom numarası 49, atom ağırlığı 114.16 olan kimya elementi. Yoğunluğu 7.3'tür. 155 derecede erir. Kurşundan daha yumuşak ve daha kolay ezilen, alüminyumla benzerlikleri olan, gümüş parlaklığında beyaz bir madendir. 1863'te Kichtyk tarafından bulunmuştur)*.

İndiyalı Hintli.

İndoneziyalı Endonezyalı.

induizm *(din)* Hinduizm *(Tarih itibariyle daha sonra ortaya çıkan ve niteliği bakımından Brahmanlıktan daha katı olan bir din)*.

induktiv İndükleyen, indüktif; tüme varım(s)i, tüme götürüm(s)i.

induktivizm *(felsefe)* Tümevarımcılık.

induktivlik (-gi) İndüktans; tüme varımcılık, tüme götürümcülük.

induktor *(fizik)* İndükleç, endüktör *(Bir elektrik makinesinin magnetik akı meydana getiren kısmı)*.

induktsion *(fizik)* İndüksiyon.

induktsiya 1. *(fizik)* İndükleme, endüksiyon *(Elektrikle ya da mıknatıslı bir maddenin diğer bir maddeye yaklaştırılmasıyla ikinci maddede mıknatıs ya da elektrik meydana getirme)*. 2. *(felsefe)* Tüme varım, tüme götürüm, istikra *(Usa varmada bir tümün bir parçası ile ilgili olaylardan bütün varlıkları ya da düşünülen şeyleri kaplayan bir yargıya ulaşma yolu)*.

indulgentsiya *(din)* Günah bağışlama belgesi (veya kağıdı).

ine *(ağızlarda)* İğne, diken; bk. **yine**.

Onı çıḳaracaḳ olıp inenen çuḳuçlaġan, suv ḳaçırġan edi. "Onu çıkarmak için, iğne ile karıştırmış, su kaçırmıştı." -A. Hilmi.

inek *(ağızlarda)* İnek; bk. **sığır**.

inektsiya *(tıp)* Enjeksiyon, içitim, iğne vurma (veya yapma).

ineli bk. **yineli**.

inert Süreduran, âtıl; faaliyetsiz, faaliyet göstermeyen; cansız, hareketsiz; ilgisiz.

inertlik (-gi) Atalet; cansızlık, hareketsizlik, ilgisizlik.

inertsiya Süredurum, atalet.

ineyapraḳ *(botanik)* İğneyaprak.

ineyapraḳlılar *(botanik)* İğneyapraklılar.

infantil *(tıp)* Gelişmemiş, çocukça.

infantilizm *(tıp)* Gelişmemişlik, enfantilizm *(Yetişkinlerde bir ya da birkaç organın gelişme bozukluğu sonunda çocukluktaki hallerini muhafaza etmeleri; bu hal ruhsal da olabilir)*, çocukçalık.

infektsion *(tıp)* Bulaşık, bulaştırıcı; enfeksiyonel, intani.

infektsiya *(tıp)* Mikroptan ileri gelen hastalık, enfeksiyon, intan.

infiks *(dil bilimi)* İç ek *(Bazı dillerde kelime kökünün içine -kelimenin iç yapısına- giren ek. Türkçede iç ek yoktur)*.

infiltrat (-tı) *(biyoloji, tıp)* Sertleşme.

infiltratsiya *(biyoloji, tıp)* Sızma.

infinitiv *(dil bilimi)* Mastar, isim-fiil, infinitif.

inflyatsiya *(ekonomi)* Enflasyon *(Piyasaya gereğinden çok kağıt para çıkarmaktan, paranın değeri düşüp fiyatların yükselmesi, para bolluğundan doğan pahalılık, para şişkinliği)*.

informatsiya 1. Haber alma, haber verme, haberleşme, enformasyon. 2. Bilgiler, haberler, malumat, istihbarat; bk. **malümat**.

infraḳırmızı Kızıl ötesi, enfrared, enfraruj.

infraterkip Altyapı.

infuzoriya *(biyoloji)* Haşlamlı, enfüzvar, kirpikliler *(Serbest ya da asalak yaşayan, kavuşma yoluyla eşeyli üreyebilen tek hücreliler alt aleminin bir sınıfı)*.

inga-inga *(yansıma)* Bebeğin ağlama sesi.

ingalyator *(tıp)* Buğu verici, inhalasyon yapan alet, inhalatör.

ingalyatsiya *(tıp)* İnhalasyon *(Buğu, gaz ya da ufak damlacıklar haline getirilmiş sıvıların solukla alınması)*.

inge 1. *(Usküt ağzı)* Teyze; hala; krş. **tize**; **alapçe**. 2. *(Partenit ağzı)* Erkek kardeşin karısı, yenge; bk. **yenge**.

ingliz İngiliz.

Şişman ingliz kureşçisi artık pışnap-ufuldap başladı. "Şişman İngiliz güreşçisi artık oflayıp puflamaya başladı ." -A. Osman - 2.

ingredient (-ti) *(bilimsel terim)* Mürekkip *(Bir şeyin terkibine giren madde)*.

inguş İnguş.

iniḳâs *(fizik)* Akis, yansı, yankı; **~ etmek** Yankılanmak.

initsial Baş harfler, inisiyal.

initsiativa bk. **teşebbüs**.

injektor *(teknik)* Enjektör pompası.

injener Mühendis; bk. **muendis.**

Olarnıñ balaları belli injenerler, belli ekonomistler, belli agronomlar ve yazıcılar olıp yetiştiler. "Onların çocukları tanınmış mühendis, tanınmış ekonomist, tanınmış ziraat mühendisi ve yazar oldular." -Çerkez Ali - 2.

inkâr İnkar, ret, reddetme, tanımama; krş. **red**; **~ etmek** İnkar etmek, reddetmek.

Çındır menim sermiyam, zevḳtır kârım, / Kop oynadıḳ, kop kuldik, yoḳ inkârım. "Çındır benim sermayem, eğlenmektir kârım, / Çok oynadık çok güldük yok inkârım." -Çın.

inkassator *(muhasebe)* Toplayıcı, kollektör; makbuzat memuru, alımcı.

inkassatsiya Toplama, biriktirme, koleksiyon.

inkişaf Gelişme, geliştirilme, ilerleme, inkişaf; krş. **tekamül**; **teraḳḳiyat**; **~ etmek** İlerlemek, gelişmek; **~ etici memleket** Gelişme gösteren ülke.

Zararlı mikroblar şarait olġan taḳdirde canlanalar, inkişaf eteler. "Zararlı mikroplar uygun ortamda canlanır, gelişirler." -E. Umerov - 1.

inkişaflı Gelişmiş; krş. **inkişaf etken**.

inkişafsız Gelişmemiş.

inkişafsızlıḳ (-ġı) Gelişmemişlik, az gelişmişlik.

inkognito Kendini tanıtmayan, mütenekkir.

inkorporatsiya Birleştirme, teşkil etme, içine alma (veya katma), dahil etme.

inkriminirlemek Suçlandırmak, suçlu göstermek, kabahatli çıkarmak.

inkrustatsiya Kakma; bk. **ḳaḳma**.

inkubator Kuluçka makinesi; kuvöz *(Erken doğan çocukların normal bir dayanma gücü kazanıncaya kadar konduğu cihaz)*.

Ḫorazını inkubatorġa yımırta bergen nesilcilik ḫocalıḳları asraylar. "Horozu, kuluçka makinesi kullanan hocalıklar besliyor." -M. Ablalimov.

inkubatoriy Kuluçka makinelerinin çalıştığı özel bir oda, kuluçkahane.

inkubatsion Kuluçka dönemi (veya devresi).

inkubatsiya Kuluçka dönemi (veya devresi); kuluçka makinesi ile civciv çıkarma.

inkvizitor Engizisyon hakimi; acımasız, gaddar, zalim.

inkvizitsiya 1. Engizisyon. 2. Azap, ıstırap, işkence.

inḳıraz Düşme, düşüş; çökme, çöküş, yıkılış, yıkılma (hakimiyet, iktidar); sönme; ortadan kalkma, yok olma; ölüm, ölme; bitme, dinme, durma, sona erme (boy, hanedan).

inḳilâbiy Devrim(s)i, inkılap(s)i.

Bu kenarda evelde incilden ayetler, lâkin şimdi inḳilâbiy yırlarını kene incil maḳamına uydurıp soḳur bir rusle yanındaki beş yaşlıḳ ḳızçıḳ inceli ḳalınlı seslerініñ perdesini bir-birine keliştirip yırlaylar. “Bu tarafta eskiden İncil'den ayetler okunuyordu. Ancak şimdi inkılâp yırlarını gene İncil'in makamıyla kör bir Rus ile yanında bulunan beş yaşlarındaki kızcağız, inceli, kalınlı seslerinin perdesini birbirlerine uydurarak yırlıyorlar.” -U. İpçi - 1.

inḳilâp (-bı) Devrim, inkılap.

Mallarınıñ, baġ-baġçalarınıñ alını tüşünir, aks inḳilâpḳa yol arar ediler. “Malların, bağ bahçelerinin halini düşünür, karşı inkılâba fırsat aralardı.” -M. Kurti.

inḳilâpçı Devrimci, ihtilalci, inkılapçı.

Sonra bulvar yanından keçerken, 1905 noyabrinde ‘Oçakov’ adlı inḳilâpçı kreyserin başına kelenlerin anlatırken, o inḳilâpnıñ uzaḳ-yaḳın sebeplerini kosterip keçti. “Sonra, bulvarın yanından geçerken, 1905 Kasım'ında ‘Oçakov’ isimli inkılâpçı savaş gemisinin başına gelenleri anlatırken, o inkılâbın uzak-yakın sebeplerini gösterdi.” -A. Hilmi.

inli (I) Bir yuvaya sahip olan, yuvalı.

inli (II) Sesli; fikirli, düşünceli.

innervatsiya *(anatomi)* İnervasyon *(Santral sinir sisteminden gelen normal uyartıların bu sinirlere ait olduğu organa gitmesi)*.

inoskazaniye bk. **kinaye**.

insaf 1. Adalet, insaflılık, hüsnüniyet; krş. **adalet**. 2. İnsaf, vicdan; krş. **vicdan**.

Aman, dülber, insaf ile kel maña. “Aman güzel insaf ile, gel bana.” -Köroğlu Destanı.

insaflı Dürüst, iyi niyetli, namuslu, vicdanlı, vicdan sahibi; krş. **adaletli**.

insafsız 1. Dürüst olmayan, mürtekip; namussuz, vicdansız; krş. **adaletsiz**. 2. Adil olmayan, adaletsiz, haksız; pek vicdanlı olmayan; krş. **vicdansız**.

Lânet saña, insafsız, biñ lanet! “Lanet sana insafsız bin lanet!” -E. Umerov - 2.

insan İnsan; krş. **adam**; **kişi**; **nefer**; **nufus**; **~ balası** (veya **oğlu**) İnsanoğlu; krş. **insanzat**.

Omür insanġa bir kere berile. Onı bilip yaşamaḳ kerek. “Ömür insana bir kere

verilir. Onu bilip yaşamak gerek.” - Atalar Sözü.

insanca(sına) İnsanca.

Maña daa demiçik kozüme raḳibim olaraḳ korüngen bu yigitniñ insancasına munasebeti, accı şamardan da beter keldi. “Bana daha demin rakip olarak görünen şu adamın insanca davranması, sert bir tokattan daha beter geldi.” -E. Umerov - 1.

insaniy İnsani, beşeri.

Men oña nisbeten adiy insaniy urmetten ġayrı bir şey beslemeyim. “Ben ona sıradan insani saygıdan başka bir şey beslemiyorum.” -A. Osman - 1.

insaniyet (-ti) İnsanlık, insaniyet, beşeriyet; krş. **beşeriyet**.

O zamanları ḫalḳımızınñ, demek insaniyetniñ medeniy ḫazinesini zenginleştirmek oġruna, pek çoḳ eyi işler yapılġan edi. “O zamanları, demek ki halkımız tarafından insanlığın medeni hazinesini zenginleştirmek uğruna pek çok iyi işler yapılmıştı.” -E. Umerov - 1.

insaniyetli İnsani, insaniyetli, hümanist, beşeri, insansever, insaniyetperver; krş. **adamlıḳlı**; **murvetli**.

Bazı ḫusurlıḳlarına baḳmadan, ozü insaniyetli, alçaḳ goñülli adam. “Bazı olumsuzluklarına rağmen, kendisi insaniyetli, alçak gönüllü birisi.” -Z. Kurtnezir - 1.

insaniyetlik (-gi) İnsanlık, insaniyet.

Olar yıllar devamında boyle insaniyetlik ḳanunlar esasında yaşap kelgenler. “Onlar yıllar boyunca böyle insanî kanunların esasına göre yaşamışlar.” - Çerkez Ali - 2.

insaniyetsiz İnsaniyetsiz, gaddar, insafsız, merhametsiz; krş. **murvetsiz**.

insanlıḳ (-ġı) İnsanlık, insaniyet, beşeriyet; insan ırkı.

Allaḫ-Alla! Boyle de insanlıḳ olsunmı? “Allah-Allah! Böyle insanlık olur mu ?” -S. A. Özenbaşlı.

insansever İnsansever, hümanist.

insanseverlik (-gi) İnsanseverlik, hümanistlik, hümanizm.

insanzat (-tı) İnsanoğlu; krş. **insan balası** (veya **insan oğlu**).

insinuatsiya İftira, kara, bühtan, tezvir.

insiz (I) İnsiz, yuvasız.

insiz (II) Sessiz (çekingen, düşüncelerini ifade edemeyen).

insiz-tinsiz bk. **ımpıs-tımpıs**.

insolyatsiya *(meteoroloji, tıp)* Ensolâsyon *(Duyarlıklı bir karışımın ışığa gösterilmesi)*.

inspektor Denetçi, müfettiş; kontrol eden, denetleyici.

Tintüvge yolbaşçılıḳ yapḳan inspektor, maña manalı bakıp ḳoydı. "Operasyonu düzenleyen müfettiş bana anlamlı bir şekilde baktı." -E. Umerov - 1.

inspektsion Denetleme, kontrol, teftiş.

inspektsiya Denetleme, kontrol, teftiş; denetçilik, müfettişlik; **~ yapmaḳ** Denetlemek.

Men: 'Yalıñız ticaret müessiseleriniñ inspektsiyasına yazsaḳ nasıl olur?' dedim. "Ben: 'Sadece Ticaret Odası Müfettişliğine yazsak nasıl olur?' dedim." -E. Umerov - 1.

inspirator Telkin eden, telkinci; kışkırtmacı, kışkırtıcı; tahrik edici, tahrikçi.

Men oña ḳara ve beyaz sızıḳlarnen yaraştırılġan tayağını, çızmasınıñ ḳonuçına ura-ura turġan GAİ inspektorına işmar etem. "Ben ona, siyah beyaz çiziklerle yapılmış sopasını, çizmesinin baldırına vura vura duran GAİ müfettişini işaret ediyorum." -E. Umerov - 1.

inspiratsiya Telkin (etme).

instantsiya Merci, derece, kademe, makam.

instinkt (-ti) İçgüdü, insiyak, sevki tabii.

instinktiv İçgüdüsel, insiyaki, içgüdü(s)i, insiyak(s)i.

instinktivlik (-gi) İçgüdüsellik.

institut (-tı) Enstitü.

O institutnı yaḳında bitirgen, yaş, tecribesiz ekim değil. "O, enstitüden yeni mezun olmuş, genç, tecrübesiz bir doktor değil." -U. Edemova - 3.

instruktaj Talimat (verme).

instruktirleme, **instruktirlev** *(eylem adı)* **instruktirlemek**; Talimat verme.

instruktirlemek Talimat vermek, direktif vermek.

instruktiv Talimat mahiyetinde (olan).

instruktor Öğreten, yol gösteren, öğretici, öğretmen.

Uç-dört yıl instruktor, bolük mudiri vazifelerinde çalıştı. "Üç dört yıl öğretmen, bölük müdürü görevlerinde çalıştı." -Z. Kurtnezir - 1.

instruktsion Eğitici, eğitsel.

instruktsiya Direktif, talimat, yönerge.

instrument (-ti) Alet, enstrüman; araç, avadanlık; alat, alet edevat; makine, vasıta; bk. **alet**.

insulin *(farmakoloji)* Ensülin, insülin *(Pankreasın Langerhans adacıkları tarafından alınan bir hormon olup kanda şeker miktarını ayarlar)*.

inşa 1. Kuruluş, yapı, tesis. 2. Kurma, meydana getirme, teşkil (etme); yazma, telif etme, yazılış. 3. *(dil bilimi)* Düzenleştirme.

inşaat (-tı) *(çokluk* **inşa***)* 1. Kurma, yapma, inşa (etme), yapım, inşaat; bir alanı, sahayı binalarla (veya yapılarla doldurma; krş. **ḳurucılıḳ**. 2. Binalar, yapılar, tesisler; krş. **ḳurulış**.

Sovḫoznıñ fermaları kenişletildi, kerek olġan zemane inşaatlarınen temin etildi. "Sovhozun çiftlikleri genişletildi, gerekli olan modern inşaatlar temin edildi." -U. Edemova - 1.

inşaatçı İnşaatçı; krş. **ḳurucı**.

inşalla Allah isterse, Allah nasibetti ise; **~ er şey yaḫşı olur** İnşallah her şey iyi olur.

Ḳomşusı 100 ruble bermege razı ola ve dey: -Alla ḳısmet etse, inşalla beş kunden ḳaytarıp berirsiniz. "Komşusu 100 ruble vermeye razı olur ve der: -Allah kısmet ederse, inşallah beş gün içinde iade edersin." -Allah Kısmet Etse Latifesi.

integral *(matematik)* İntegral, tamami *(Parçalardan meydana gelmiş bir bütün)*.

integratsiya Tamamisini hesap etme; bütünleme.

intellekt (-ti) Entelekt, anlık *(Duyu ve iradeden ayrı olarak düşünülen bilme yetisi)*, usa vurma, yargılama, anlama erki; müdrike.

intellektual Entelektüel *(Merakı ya da mesleği gereği fikir meseleleriyle uğraşan kimse)*.

intellektuallik (-gi) Entelektüellik.

intelligent (-ti) Aydın, münevver, entelektüel; bk. **ziyalı**; **munevver**.

intendant Levazım, levazımcı, askerî levazım memuru; hizmet birlikleri; bk. **levazimci**.

intendantlıḳ bk. **levazim**.

intensifikatsiya Artırma, kuvvetlendirme, şiddetlendirilme, yeğinleştirilme; koyulaştırılma; verimin artırılması.

intensiv 1. Şiddetli, sıkı, yeğin. 2. Yüksek verim sağlayan.

intensivlik (-gi) Şiddet, yeğinlik.

interer *(mimarlık)* Enteriyör, iç, içerde olan, içeri; evin iç kısmı.

interferentsiya *(fizik)* Girişim, enterferans *(İki ya da daha çok sayıda ses veya ışık dalgasının üst üste binmesi olayı)*.

interlyudiya *(müzik)* İnterlüd *(Bir temsilde müzik olarak sunulan ara gösterisi)*.

intermediya İntermedia *(Bir temsilde tiyatro ve filim olarak sunulan ara*

gösterisi; bir tiyatro oyununda perde arası eğlence).

intermetstso *(müzik)* Ara çalış, intermezzo *(Opera ve operetlerde perde aralarında seyirciyi oyalamak, dekor değiştirmeye meydan vermek amacıyla serbest bir biçimde yazılmış ara müziği)*.

intern *(tıp)* Stajyer.

internat (-tı) 1. Yatılı okul. 2. Okul pansiyonu, okul öğrenci yurdu.

Mudir balanıñ sözüni bolüp: -Uzaḳta yaşaġan çoban balaları içün sovḫozımızınıñ mektep-internatı bar. "Müdür çocuğun sözünü bölüp: – Uzakta yaşayan çoban çocukları için sovhozumuzun yatılı okulu var." - Çerkez Ali - 1.

internatsional 1. Uluslararası, milletler arası, beynelmilel, enternasyonal; bk. **beynelmilel**. 2. Enternasyonal Marşı.

Toplaşuvnıñ soñunda Bulat Ekremoviç maña koz taşlayaraḳ: –Gazetamız ise, rayon emekdarlarınıñ internatsional boyun-borçlarına sadıḳlıḳlarını, vatanperverliklerini, ḳardaşlıḳ alaḳaları ve dostluḳlarınıñ ḳaviy olġanını kosterici teren mundericeli materiallarġa keniş yer bermek kerek, – dedi. "Toplantının sonunda Bulat Ekremoviç bana göz atarak: – Gazetemiz de bölge emekçilerinin uluslar arası sorumluluklarına bağlılığını, vatanseverliklerini, kardeşlik ilişkilerini ve dostluklarının güçlü olduğunu gösteren kaliteli yazılara geniş yer vermeli, – dedi." -Z. Kurtnezir - 1.

internet (-ti) İnternet.

internirlemek Gözaltına almak, gözaltı etmek, enterne etmek.

interpellirlemek *(politik)* Gensoru önergesi vermek; açıklama istemek.

interpellyatsiya *(politik)* Gensoru, istizah.

interval Boşluk, ara, aralık.

intervent (-ti) Askerî müdahalede bulunan, müdahaleci.

interventsiya Askerî müdahale.

intervokal Ünlülerarası.

intervyu Görüşme, mülâkat.

intiba İzlenim, intiba; krş. **teessurat**.

intiḳam İntikam, öç; krş. **aḫtıman**; **kin**; **oç**; **~ almaḳ** İntikam almak.

O ne ḳadar yıḳsa, daa ziyade yıḳmaḳ istey, intiḳam duyġusı daa ziyade alevlene eken. "O ne kadar yıkarsa, o kadar daha fazla yıkmak istiyor, intikam duygusu daha fazla alevleniyormuş." - Ayuvdağ Efsanesi.

intiḳamcı Kindar, kinci, öç güdücü.

Buzdan, zıncırlardan azat olġan, allanıñ intiḳamcısı, bu Buyük Ayuv derya-deñizlerni keçip, cin tayfasınıñ yaşaġan Ḳırım yalı boyuna kelgen. “Buzdan ve zincirlerden kurtulan, Allah'ın intikam alıcısı, bu Büyük Ayı, derya denizleri aşıp, cin taaifesinin yaşadığı Kırım'ın yalı boyuna gelmiş.” -Ayuvdağ Efsanesi.

intim İçli dışlı, sıkı fıkı, candan, içten, samimi; mahrem, gizli.

intimlik (-gi) Mahrem olma, mahremiyet; içtenlik, candan olma.

intişar 1. Yayma; yayılma. 2. Yayınlama, yayınlanma, yayım, neşir, basma, basılma, basım. 3. Dağıtma; dağılma, yayılma, intişar, difüzyon.

intizam Düzen, nizam; disiplin; krş. **nizam**.

intizamlı Disipline edilmiş, disiplinli, disipline uyan, düzenli; krş. **nizamlı**.

intizar Bekleme, beklenti, gözleme, intizar (etme); krş. **beklev**, **bekleme**.

intoksikatsion *(tıp)* Zehirlenme, entoksikasyon.

intoksikatsiya *(tıp)* Zehirlenme, entoksikasyon.

intonatsion *(dil bilimi)* Tonlanma(s)i, ton(s)i.

intonatsiya *(dil bilimi)* Ton, tonlama.

O nutḳını ezberden şiir aytḳan kibi tutulmayıp, toḳtalmayıp, butün imla belgilerine ve intonatsiyalarġa riayet etken alda, keskin ve cesaretli davuşnen ayttı. “O, nutkunu ezberden şiir okuyan biri gibi tutuklanmadan, durmadan, bütün imla kurallarına ve vurgulara uyarak, keskin ve cesaretli bir ses tonuyla anlattı.” -A. Osman - 1.

intriga 1. Entrika, kumpas, desise, dolap, düzen; oyun, tertip; **~ yapmaḳ** Kumpas yapmak. 2. *(edebiyat)* Entrik *(Bir romanda karışık konuların kuruluş tarzı)*. 3. *(eski)* Aşıktaşlık.

intrigacı Entrikacı, entrigan, dessas.

intrigan bk. **intrigacı**.

intriganlıḳ (-ġı) Entrikacılık, dessaslık.

introduktsiya *(müzik)* Giriş, uvertür.

intsident bk. **adise**.

intuitiv Sezgili, sezgisel.

intuitsiya Sezgi, içgüdü.

inturist (-ti) Yabancı turist.

invalid Malûl, sakat; geçersiz, işe yaramaz.

–Maña bir bu yigitni çoḳ korecek olsañız, men sizden respublika Yuḳarı Sovetiniñ deputatı, Vatan cenkiniñ invalidi olaraḳ razı degilim. “–Bana bu genci çok görüyorsanız, ben sizden

devrimci yukarı Sovyet'in, vatan savaşının gazisi olarak razı değilim." - M. Ablalimov.

invalidlik (-gi) Sakatlık, malullük, maluliyet.

inventar bk. **kolük-kedik**; **levazim**.

inventarizatsiya Envantere geçirme, demirbaş defterine kaydetme; envanter kontrolü.

inversiya *(şiirsel)* Devrikleme.

investitsiya *(ekonomi)* Yatırım; **~ yapmaḳ** Yatırım yapmak.

investor Yatırımcı.

involyutsiya *(biyoloji, fizyoloji)* İnvolüsyon *(Hacim ve çalışma yeteneği bakımından normalin üstüne çıkmış bir organın tekrar eski hâline dönmesi, fizyolojik nedenlerle aşırı büyümüş organın küçülerek eski normal büyüklüğünü alışı)*.

inziva Uzlet; münzevi yaşam, inziva; krş. **uzlet**.

iñildemek İnlemek, inildemek.

Maşina ḳumġa dalġanda ağırağır iñildey. "Araba kuma daldığında ağır ağır inliyor." -Çerkez Ali - 1.

iñildememek *(olumsuz)* **iñildemek**.

iñilti İnilti, inleyiş.

Çalḳa yatḳan yigit eki elinen başını avuçladı, iñilti ḳopardı, soñra çabik areketle çevirilip yuzüḳoyun yattı. "Sırtüstü yatan genç iki eliyle başını avuçladı, inilti kopardı, sonra hızlı hareketlerle dönüp yüzükoyun yattı." - E. Umerov - 1.

iñlemek 1. Vızıldamak, uğuldamak; klakson çalmak, korna çalmak, düdük öttürmek; sarsılmak, titremek. 2. İnlemek, inildemek; bk. **iñildemek**.

ion *(fizik)* İyon *(Negatif ya da pozitif elektrik yüklü atom veya kökler. Sulu bir çözelti halindeki bir elektrolitin çözülmesinde pozitif ya da negatif olarak elektriklenmiş bulunan -atom, atom grubu, molekül, molekül grubu gibi bölümlerden her biri)*.

ioniy *(kimya)* İyonyum.

ionizator İyonizer, iyonlaştırıcı.

ionizatsiya İyonizasyon, iyonlanma, iyonlaşma *(Moleküllerin parçalanması ile ya da atomlara, moleküllere, molekül gruplarına elektron katılması veya çıkarılması ile iyonların meydana gelmesi)*.

ip *(ağızlarda)* İp, iplik; bk. **yip**.

Uçḳur - ipden, ḳuşaġım - bez parçası. / Yoḳ cebimde bir cavlıḳ burun sürtken. "Uçkur ipten, kuşağım bez parçası. /

Yok, cebimde bir mendil burun silen.” - M. Nuzet - 1.

ipek *(ağızlarda)* İpek; bk. **yipek**.

Azuvları boşaġan, Çiy ipeknen sıḳtırġan. “Azıları boşalmış, Ham ipekle sıktırmış.” -Edige Destanı.

ipekakuana Altınkökü.

ipilçik (-gi) *(zooloji)* Kanarya *(Serçegillerin ötücü kuşlar sınıfından, güzel öttüğü için kafeslerde beslenilen, çiftehanelerde üretilen, serçe büyüklüğünde, çoğu duru sarı renkte, gagası kısa ve koni biçiminde bir kuş)*.

ipoẖondriya Merak hastalığı, hipokondri *(İçe dönük nevrasteni çeşidi. Bütün ruhsal hayatın, sağlık durumuyla ilgili kaygılara yönelmesi şeklinde ortaya çıkan marazi belirti)*.

ipoteka İpotek, rehin, tutu.

ippodrom Hipodrom; at meydanı.

ipralmaḳ *(ağızlarda)* Aşınmak, eskimek, yıpranmak; bk. **ipranmaḳ**.

ipramaḳ Aşındırmak, eskitmek, yıpratmak, yıprandırmak (giysi).

ipranma, **ipranuv** *(eylem adı)* **ipranmaḳ**; 1. Aşınma, eskime, yıpranma. 2. *(coğrafya)* Aşınma, rüzgar erozyonu.

ipranmaḳ, (yıpralmaḳ) Aşınmak, eskimek, yıpranmak, harap olmak, kullanılmış olmak.

Çiy kerpiçnen klub ḳursaḳ, o bizge vaḳtınca ẖızmet etecek, soñra ipranıp yıḳılıp ketecek. “Çiy kerpiç ile kulüp kurarsak, o bize vaktince hizmet edecek, sonra yıpranarak yıkılıp gidecek.” -Çerkez Ali - 1.

iprit *(kimya)* İperit, hardal gazı *(Temel maddesi çift klorlu etil sülfür olan savaş gazı. İlk defa 1917’de Almanlar tarafından Ypres’de zehirli gaz mermileri şeklinde kullanıldı. Kokusu hardala benzediği için iperite çok defa hardal gazı da denir. Farkına varılmadan deride kalıcı kabarcıklar meydana getiren ve 14 derecede sıvı olan bu gaz, toprakta, elbiselerde ve deride lekeler bırakır. Lekelerin temizlenmesi için bu gazın tek dezenfektanı olan kireç kaymağı kullanılır)*.

iptida 1. İlk önce, ilkin, evvela, önce, ilk başta, başlangıçta, her şeyden önce, evvel emirde, ilk önce; krş. **başta**. 2. Başlangıç, ilk, başlama, baş; **~ insan** İlk insan.

iptidaiy 1. Temel, ilk; krş. **başlanġıç**; **~ mektep** İlkokul. 2. En eski, ilk, iptidai, ilkel.

Tabaḳ esnafınıñ en buyük 'maşinası'- tabaḳ yapraġı dögülgen kediktir ki, bu ta tufan kunünden ḳalma en iptidaiy bir kediktir. "Tabak esnafının en büyük, en önemli 'makinası', tabak yaprağı dövülen gediktir ki, bu ta tufan günlerinden kalma en iptidaî bir gediktir." -U. İpçi - 1.

irad bk. **irat.**

İmamı poselyan olan caminin vaḳıfınıñ iradı, ruḥaniy imam buluncaya ḳadar, ruḥaniy idarege toplanır. "İmamı poselyan olan cami vakfının iradı, ruhanî imam bulununcaya kadar, ruhanî idarede toplanır." -H. Ş. Toktargazi.

irade 1. İrade, istem; krş. **iḫtiyar (I)**; **~ saibi** İrade sahibi; **~ ḳuveti** İrade gücü; **~sine akim olmaḳ** İradesine hakim olmak. 2. *(din)* Emir; icap, gerek, ister.

Boyle ḳızlarnıñ iradesi erkeklerniñkinden de kuçlü ola. "Böyle kızların iradesi erkeklerinkinden de güçlü olur." -U. Edemova - 2.

iradeli İstemli, iradi; sebatlı, azimli.

Caḳları batıḳ, yuzü arıḳ, dudaḳları dülber, saḳalı ise ḳuvetli ve iradeli adamlarda olaturġanı kibi salmaḳlı ve aġır. "Yanakları çökük, yüzü zayıf, dudakları güzel, sakalı ise güçlü ve iradeli adamlarda olduğu gibi sağlam ve sık." -A. Osman - 1.

iraḳ, (*ağızlarda* **yıraḳ**) Uzak; **yarabbim, bizni belâdan ~ eyle** Yarabbim, bizi belâdan uzak eyle.

iramamaḳ *(olumsuz)* **irmek**; **o ġarip maḳsadına iramadı** O zavallı adam amacına ulaşamadı.

İranlı İranlı.

irat (-tı) Gelir, kazanç, kâr, varidat, rant; krş. **kelir**; **deramet**.

irenç *(ağızlarda)* İğrenen, tiksinen; krş. **igrenç**.

irenmek (I) *(ağızlarda)* Öğrenmek; krş. **ogrenmek**.

irenmek (II) *(ağızlarda)* İğrenmek, tiksinmek; krş. **igrenmek**.

Yure-yure, taz balanıñ urbaları kir-kifos ola. Korgen adam ondan irene. "Dolaşa dalaşa keloğlanın elbiseleri kir pas içinde kalır. Gören adam ondan iğrenir." -Altın Alma Masalı.

irfan 1. Bilgi, bilme, vakıf olma; bilim, ilim; krş. **bilgi**; **~ saibi adam** Bilgi sahibi insan. 2. Aydınlatma; eğitim, maarif; bilgilendirme, bilgi ve kültüre kavuşturma; krş. **maarif.**

iri (*ağızlarda* **yiri**) Büyük, iri.

Mudireniñ sualine iri mavi ve cazibeli kozlerinden aḳıttığı koz yaşlarile cevap vermişdi... "Müdirenin sorusuna iri mavi ve güzel gözlerinden akıttığı

gözyaşlarıyla cevap vermişti.” -A. S. Ayvazov - 1.

iridiy *(kimya)* İridyum *(Sembolü Ir, atom numarası 77, atom ağırlığı 193.10 olan kimya elementi. Platin madeni filizleri üzerinde bulunan ve platine benzer özellikler gösteren, beyaz, pek sert ve kırılabilir, değerli bir maden)*.

irigen Eriyebilir, erir; bk. **iriyici**.

Cin Mambet koyleriniñ ḫarap camisiniñ yıḳıḳ divarlarına, er kun bir parça daa irigen taşlarına baḳarken, derin-derin koküs keçire ve onıñ guzelligini angi merametsiz ḳuvetniñ soldurġanını, onıñ beyazlığını angi is-duyġusız yurekniñ ḳarartḳanını tüşüne ve insanlarnıñ er yerden daa ziyade mesut ola bilecekleri o divarlar arasında bugun nasıl olıp da gogercinlerniñ ve ḳarġalarnıñ saltanat sürgenlerini bir türlü añlap olamay edi… “Cin Mambet köylerinin harap camisinin yıkık duvarlarına, her gün bir parça daha eriyen taşlarına bakarken, derin derin göğüs geçiriyor ve onun güzelliğini hangi merhametsiz kuvvetin soldurduğunu, onun beyezlığını hangi hissiz, duygusuz yüreğin kararttığını düşünüyor ve insanların her yerden daha ziyade mesut olabilecekleri o duvarlar arasında bugün nasıl olup da güvercinlerin ve kargaların saltanat sürdüklerini bir türlü anlayamıyordu.” - Cafer Seydamet.

irileşamamaḳ Büyüyememek; krş. **irileşip olamamaḳ**.

irileşmek Büyümek, daha büyük olmak; **irileşip olamamaḳ**; İrileşememek; krş. **irileşamamaḳ**.

irileşmemek *(olumsuz)* **irileşmek**.

irileştirmek Büyütmek.

irileştirmemek *(olumsuz)* **irileştirmek**.

irimçik (-gi) Lor peyniri; süzme yoğurt; krş. **kesmik**; **taze ~** Taze yoğurt.

irime, irüv *(eylem adı)* **irimek**; 1. Erime. 2. Erime, dökme.

irimek, (*ağızlarda* **yirimek**) 1. Erimek, dökülmek. 2. Erimek, dağılmak; eriyip gitmek, dağılıp gitmek. 3. Erimek, yumuşamak; çözülmek.

Tatlı-tatlı ayneniler aytar bizge anaday / Goñül irip, curek irip, aḳar keter Tunaday. “Tatlı tatlı ninniler söyler bize anne gibi / Gönül eriyip, yürek eriyip, akar gider Tuna gibi.” -Ş. Bektore - 1.

irimemek *(olumsuz)* **irimek**.

irin İrin, cerahat.

Oldik, oldik ḳan, irin, topraḳ boldıḳ, Kormezmeken tatarlıḳ bir onġanlıḳ?! “Öldük öldük kan, irin, toprak olduk, / Görmez mi acaba tatarhk bir rahatlık?” - N. Çelebicihan.

irinlemek Cerahat toplamak; irinlenmek, cerahatlenmek; irin (veya cerahat) boşaltmak.

irinlememek *(olumsuz)* **irinlemek**.

irinti Eriyik, mahlul; krş. **çayma**; **kireç ~si** Kireç sütü *(Badana için hazırlanmış sulu kireç)*; **şingen ~** Sıvı.

iris 1. Şekerleme, konfet. 2. bk. **susam**; **susam çiçegi**.

irişamamaḳ Varamamak, ulaşamamak, erişememek; elde edememek, kazanamamak, nail olamamak; krş. **irişip olamamaḳ**.

irişme, **irişüv** *(eylem adı)* **irişmek**; Varma, erişme; elde etme.

Riḫsiyevni çeşit aldav yollarıle ḳandırıp, oz maḳsadına irişüvge ondan faydalana. "Rihsiyev'i çeşitli hilekârlıklarla kandırıp kendi amacına ulaşmak için ondan faydalanıyor." -Z. Kurtnezir - 1.

irişmek, **irmek** Varmak, ulaşmak; yetişmek, erişmek; elde etmek, kazanmak; nail olmak, başarı kazanmak; **irişip olamamaḳ** Varamamak, ulaşamamak; yetişememek, erişememek; elde edememek, kazanamamak, nail olamamak, başarı kazanamamak; krş. **irişamamaḳ**.

Bunıñ içün planda kosterilgen meydanġa yem ekinleri ekilmesine irişmek kerek. "Bunun içinde planda gösterilen meydanlara yem ekinlerinin ekilmesine başlamak lazım." -M. Ablalimov.

irişmemek *(olumsuz)* **irişmek**.

iritici Eritici (madde).

iritmek, (*ağızlarda* **yiritmek**) 1. Eritmek, dökmek; **ḳurşun ~** Kurşun eritmek. 2. Eritmek; **koktaşnı suvda ~** Sülfatı suda çözmek. 3. Eritmek; kaynatmak; **sarı yaġ ~** Tereyağını eritmek.

O, boyle şeylerge alışḳan adam. O, buzlarnı ḳışta bile iritir. "O, böyle şeylere alışkın biri. O, buzları kışın bile eritir." -Z. Kurtnezir - 1.

iriyici Eriyebilir, erir.

irkilmek *(ağızlarda)* Toplanmak, toplaşmak, yığışmak; krş. **toplanılmaḳ**.

irkitmek *(ağızlarda)* Biriktirmek, toplamak, yığmak; bk. **toplamaḳ**.

irkmek (I) *(ağızlarda)* Birikmek, toplamak, yığmak; bk. **toplanmaḳ**.

irkmek (II) *(ağızlarda)* Korkmak, ürkmek; bk. **urkmek**.

irḳ bk. **ırḳ**.

İrlandiyalı İrlandalı.

irmaçıḳ (-ġı) Çok küçük dere (veya çay), derecik.

irmaḳ Çay, ırmak.

Biñlernen şeffaf tamçılar camġa kelip urulalar, soñra bir-birile ḳuraşıp, kuçüçik irmaḳlar asıl ete de, cam boyı aşaġı sarḳalar. “Binlerce şeffaf damla gelip cama vuruyor, sonra birbirileriyle birleşip küçük ırmaklar oluşturuyorlar ve camdan aşağıya damlıyorlar.” -E. Umerov - 1.

irmek, irişmek Varmak, ulaşmak; yetişmek, erişmek; elde etmek, kazanmak; nail olmak, başarı kazanmak; **maḳsadına iramadı** Maksadına ulaşamadı.

Brigadañız yalıñız idaremizde degil, butün trestte eñ yuksek kostergiçke irişti. “Ekibiniz sadece idaremizde değil, bütün tröstte en yüksek seviyeye ulaştı.” -İ. Abduraman - 1.

irmik (-gi) İrmik; **~ kurpesi** İrmik lapası.

ironiya bk. **istiza**.

irradiatsiya *(fizik, tıp)* İrradiyasyon *(Bir maddenin vitamin kuvvetini artırmak için ültraviyole ışınla ışınlanma)*.

irratsional 1. *(felsefe)* Usa aykırı. 2. *(matematik)* Yadrasyonel, irrasyonel.

irratsionalizm *(felsefe)* İrrasyonalizm.

irratsionallik (-gi) 1. *(felsefe)* Usa aykırılık, akıl almazlık, akıl dışılık. 2. *(matematik)* Yadrasyonellik, irrasyonellik.

irrigator bk. **irrigatsiyacı**.

Onıñ aileleri Ozbekstanġa ta 30-ncı seneleri kelip tüştiler. Babası irrigator edi. Ferġana vadisinde yaşadılar. “Onun ailesi Özbekistan’dan 30’larda gelmişler. Babası sulama işçisiydi. Fergana vadisinde yaşadılar.” -İ. Paşi.

irrigatsiya Sulama, sulama işleri; bir organa su akıtma.

irrigatsiyacı Sulama işleri uzmanı; sulama işçisi.

irs İrsi, soya çekim, kalıtım, veraset.

irsen Miras yolu ile, irsen; krş. **asabalıḳ ḳalġan**.

irsiy İrsi, miras(s)i, miras kalmış.

irsiyet İrsi, soya çekim, kalıtım, veraset.

is (I) 1. Koku, rayiha; krş. **ḳoḳu**. 2. İs; kurum; krş. **kuye**; **ḳurum**.

is (II) Duygu, his, hissetme, seziş, sezme, duyma; krş. **duyġu**; **duyum**; **duyuş**.

O ozüni buyük bir ḳasevetten ḳurtulġanını is etti. “O, kendini büyük bir gamdan kurtulmuş hissediyordu.” -U. Edemova - 3.

is (III) Çise, çisenti, ahmak ıslatan; sulu sepken.

İsa İsa.

isar Duvar, taş duvar; krş. **ķalav**; **ķora**.

Lâkin alıp ķaçar ḫavfnen, etrafı yuksek isarnen sarılgan ķale avlası içinde çaptırta. “Fakat alıp kaçar korkusu ile, etrafı yüksek hisarlarla çevrilmiş kale ağılı içinde koşturtur.” -Köroğlu Destanı.

isbat (-tı) Delil, ispat, kanıt; krş. **delil**; **~ etmek** İsbat etmek.

Lâkin bularnı tapıp çıkarmak, isbat etmek kolay degil. “Fakat bunları bulup çıkarmak, ispat etmek kolay değil.” -U. Edemova - 2.

isbatlamaķ İspatlamak, kanıtlamak, delil göstermek; delillerle teyit etmek, deliller getirerek teyit etmek, kanıtlar getirmek, doğrulamak, gerçeklemek, teyit etmek; onaylamak, tasdik etmek; krş. **tasdiķlamaķ**.

Ķaçaķlıķ neden ibaret olġanını ozü isbatlap kosterdi. “Kaçaklığın nasıl olduğunu kendisi gösterdi.” -E. Umerov - 1.

isbatlamamaķ *(olumsuz)* **isbatlamaķ**.

isbatlanmaķ *(edilgen)* **isbatlamaķ**.

Ķurucılığımızda endi çoķtan ‘tamaķ ķurulığı’ ķanunı uküm sürgenini, içmege pek istegen adam bile bir gramm spirtli içimlik tapalmaycağı isbatlandı. “Şantiyemizde artık ‘susuzluk’un hüküm sürdüğü, çok susayan birinin bile bir gram suyu bulamadığı ispatlandı.” -E. Umerov - 1.

isbatlanmamaķ *(olumsuz)* **isbatlanmaķ**.

isbatlayıcı İnandırıcı, inandırabilen, kesin, ispat eden, kanıt verebilen; onaylayan, doğrulayan.

isbatlı İnandırıcı, inandırabilen, kesin, ispat eden, kanıt verebilen.

isbatlılıķ (-ġı) İnandırıcılık, kesinlik.

isbatsız Delilsiz, kanıtsız, ispatı olmayan.

isbatsızlıķ (-ġı) Delilsizlik, delil yokluğu, kanıtsızlık.

is-duyġu *(topluluk)* Duygular, hisler.

Onıñ butün vücudını, añını nasıldır bir pervasızlıķ ķaplap alġan edi, dersiñ, yuregindeki bütün is-duyġularını sipirgen atķanlar. “Onun bütün vücudunu bir pervasızlık kaplamıştı. Sanki kalbindeki bütün his ve duygularını süpürüp atmışlardı.” -E. Umerov - 2.

ise (*kısaltılmış versiyon:* **-se**) *aynı:* Eğer, ise, şayet, -dığı halde, her ne kadar, gerçi, öyle de olsa, yine de, bununla beraber.

Şimdi bu bala bayağı osip buyügen soñ balalarnen aşıḳ oynap cüre, balalar onın aşığını yuta, o ise balalardan tutıp keri ala. “Şimdi bu çocuk epey büyüdükten sonra çocuklarla aşık oynar, çocuklar onun aşığını üterler, o ise çocuklardan geri alır.” -Edige Destanı.

isim (ismi) 1. Ad, isim; krş. **ad**; **nam**. 2. *(dil bilimi)* Ad, isim.

Bundan son, ḫannıñ oğlu, Narikke: Men sana bir isim bereyim, mına sen bu eki tulup altınnıñ birisi ozüne, birisin, de Kefege alıp ket de, anda bir kişide bir aygır bardır, şunı al da kel, - dey. “Bundan sonra, hanın oğlu, Narik'e: Ben sana bir isim vereyim, işte sen bu iki tulum altının birini kendine, birini de Kefe'ye alıp git de, orada bir adamda bir aygır varmış, onu al da gel, der.” - Çorabatır Destanı.

isimfiil *(dil bilimi)* İsimfiil.

isimli Adlı, adlandırılmış, adlandırılan; **~ sayı** *(matematik)* Gerçek sayı, somut sayı.

isinamamaḳ Isınamamak; krş. **isinip olamamaḳ**.

isingen: **~ suv** Isıtılmış su, ılık su.

isinmek Isınmak; **isinip olamamaḳ** Isınamamak; krş. **isinamamaḳ**.

isinmemek *(olumsuz)* **isinmek**.

isitamamaḳ Isıtamamak; krş. **isitip olamamaḳ**.

isitilgen Isıtılan, ısıtılmış.

isitilmek *(edilgen)* **isitmek** Isıtılmak.

isitmek Isıtmak; **isitip olamamaḳ** Isıtamamak; krş. **isitamamaḳ**.

isittirmek *(ettirgen)* **isitmek**.

isittirmemek *(olumsuz)* **isittirmek**.

iskân 1. Yerleşme, yerleştirme, yerleştirilme, iskân. 2. Yerleştirme, yurtlandırma, iskân, toprak kullanım (veya yararlanma) işlerini düzenleme. 3. Yerleşmiş bir yaşam biçimine geçiş.

iskele 1. İskele, rıhtım, dalgakıran; krş. **mersa**; **~ge yanaşmaḳ** İskeleye yanaşmak. 2. Çardağın ayakları, sarmaşık kaplı. 3. Yapı iskelesi.

iskence *(ağızlarda)* Kıskaç, mengene; baskı; bk. **eskence**.

islâat, **(islâḫat)** (-tı) *(çokluk)* **islâḫ** İyileştirmeler, reformlar, reform.

islâatçı, **(islâḫatçı)** Reformcu.

islâatçılıḳ, **(islâḫatçılıḳ)** (-ġı) Reformculuk.

islâḫ 1. İyileştirme, güzelleştirme, düzeltme, ıslah (etme), tashih; reform. 2. Islah (edilme), yola getirilme, ıslah; yeniden terbiye, yeni baştan terbiye; **~ olmaz** Islah olmaz.

islâḫat bk. **islâat**.

islâḫatçı bk. **islâatçı**.

islâm İslam, Müslümanlık, İslâmiyet, İslâmlık; **~ dini** İslâm dini. 2. Müslüman. ● **~nıñ şartı beş** İslâmın şartı beş.

Kel vaḳıt, keç vaḳıt ḫan ḳızınıñ islâm dinini ḳabul etken bir ḫan oğluna nikâlanġan ḫaberi, iblis cin tayfası ḫanlığına da barıp yetişken. "Gel zaman git zaman, han kızının İslâm dinini kabul eden bir han oğluna nikâhlandığı haberi, iblis cin tayfasının hanlığına da ulaşmış." -Altın Beşik Efsanesi.

İslâm-Alla Allah'ın sözü, Kur'an, Kur'an-ı Kerim; krş. **Ḳuran**, **Ḳuran-ı Kerim**.

islâmcılıḳ (-ġı) İslam dini, Müslümanlık.

islâmiy İslami, Müslüman(s)i, Müslümanlık(s)i, İslâm(s)i.

islâmlaşmaḳ İslam'ı kabul etmek, Müslüman olmak.

islâmlaştırmaḳ İslamlaştırmak, Müslümanlığa döndürmek.

İslandiyalı İzlandalı.

islemek (I) İslemek, iste kurutmak; dumanlamak, tütsülemek; krş. **tütetmek**; **balıḳ ~** Balık tütsülemek.

islemek (II) Çiselemek, küçük yağmur damlaları serpmek.

islengen İsli, iste kurutulmuş.

ismen Nominal olarak, sanal olarak, saymaca, itibari olarak.

ismet (-ti) Temizlik, saflık, bakirlik, masumiyet, günahsızlık, suçsuzluk; pürüzsüzlük, kusursuzluk, eksiksizlik.

ismetli Namuslu, doğru, dürüst, samimi, masum, günahsız, suçsuz.

ismiy Ada yazılı, isme (veya nama) muharrer; nominal.

isnat (-dı) İftira, bühtan, kara iftira; krş. **beftan**; **iftira**; **~ etmek** İftira etmek.

Umumen ekspeditsiya başı G.Ḳ. Ḳasimova ozüniñ kommunist degen ulu adına isnat ketirgen areketler, sebepçidir dep yazdı o. "Özellikle araştırma başkanı G. K. Kasimova kendisinin kominist denilen ulu adına iftira edilen hareketler, nedendir diye yazdı." -E. Umerov - 2.

ispanaḳ (-ġı) *(Kodeks Kumanikus, botanik)* Ispanak.

İspaniyalı İspanyol, İspanyalı.

ispaska Elma çeşidi.

ispolin Dev; bk. **dev**.

ispolkom bk. **icrakom**.

israf Savurganlık, tutumsuzluk, israfçılık, müsriflik, boşa harcama; **~ etmek** İsraf etmek.

israr Israr, inat, ısrarlı rica (veya talep), ısrarlılık, sebat, sebatkarlık, sebatlılık, direşkenlik, direşme; krş. **sebat**; **~nen** Israrla; **~ etmek** Israr etmek.

Yañılıḳ omürge israrnen, şiddetnen kirip kele ve oz yerini ala, oz ukümini keçire. "Yenilik, hayata ısrarla, hızlı bir şekilde giriyor ve kendi yerini alıyor." -A. Osman - 1.

israrlı Israrlı; direşken, inatçı, musir, sebatkar; krş. **sebatlı**.

Siz misal ketirgen yuz faiz planlarnıñ raḳamları şu adamlarnıñ israrlı emekleri, sabadan aḳşamġace tarlada, fermada ve baġ-bağçalarda tökken koz nurları, mañlay terlerinen yaratıla... "Sizin yerine getirmeye çalıştığınız planlar, bu insanların emekleri, sabahtan akşama kadar tarlada, çiftlikte ve bağ bahçelerde döktükleri göz nurlarıyla, alın terleriyle yaratılıyor..." -Z. Kurtnezir - 1.

isse 1. Pay, hisse; krş. **pay**. 2. *(mecaz)* Ders, nasihat.

Amma bu iş keregi kibi ve oz vaḳıtında yapılsa, ġalebe içün ḳoşulġan muim isse ola. "Ama bu iş gerektiği gibi zamanında yerine getirilirse, zafer kazanılması için önemli bir hisse oluyor." -A. Osman - 1.

issedar Hissedar, komanditer, hisse katılımcısı.

issi Biraz sıcak, ılık; krş. **sıcaḳ**; **talıḳ**; **cıllı**.

issiy bk. **ḫissiy**.

istaġfurulla bk. **estaġfurulla**.

istakan *(ağızlarda)* bk. **stakan**.

istek (-gi) İstek, emel, arzu, heves, dilek, temenni; **~nen** İstekle; **~ duymaḳ** İstek duymak; **~lerini yerine ketirmek** İsteklerini yerine getirmek; **~ uyandırmaḳ** İstek uyandırmak; **oz ~inen** Kendi isteğiyle.

Arap şu yerden ġayıp ola, tez vaḳıt içinde ḳartanaynıñ isteklerini yerine ketire. "Arap oradan kaybolur, tez zaman içinde yaşlı kadının istediklerini yerine getirir." -Altın Başnen Hıyar Baş Masalı.

istekli İsteyen, talip, arzusunda olan, çok isteyen; **~ olaraḳ** İstekli olarak; **~ çıḳmadı** İstekli çıkmadı.

Başından oyle yapacaḳ edik, amma Musemmanıñ bolügine keçip çalışacaḳ istekli tapılmadı. "Başta öyle yapacaktık ama Müsemma'nın bölümüne geçip çalışacak istekli bulunmadı." -A. Osman - 1.

isteklilik (-gi) Gereklilik, lüzumluluk, uygunluk.

isteksiz 1. İsteksizce, istemeye istemeye, istemeden, isteksizce, gönülsüz, cansız cansız, ilgisizlikle. 2. Arzusuz, emelsiz, isteksiz, dileksiz.

Oḳumaġa isteksiz kirgen olsam da, isteknen oḳudım... “Okumaya isteksiz başlasam da, istekle okudum...” -İ. Abduraman - 1.

isteksizlik (-gi) İsteksizlik, istemezlik, arzu eksikliği, gönülsüzlük; gevşeklik, durgunluk, cansızlık; ilgisizlik, duyumsamazlık.

Ḳurbanov isteksizliknen validolnı tiliniñ astına ḳoydı. “Kurbanov isteksiz bir şekilde validolu dilinin altına koydu.” -Z. Kurtnezir - 1.

istemeden, **(istemeyip)** İstemeden, isteksizce.

Ateş başında tüşüncelerge dalıp oturġan uzun boylu, keñ cavurunlı, esmeri yigit istemeyip yerinden turdı. “Ateş başında düşüncelere dalıp oturan uzun boylu, geniş omuzlu esmer yiğit istemeden yerinden kalktı.” -A.Osman - 2.

istemek 1. İstemek, -eceği gelmek, -esi gelmek, arzu etmek; krş. **tilemek**; **ister al ister alma** İster al ister alma; **canım istemey** Canım istemiyor. 2. Dilemek, istemek, rica etmek; **istegeni kibi olsun** İstenilen gibi olsun. 3. *(eski)* İstemek, talep etmek; bk. **talap etmek**; **urriyet ~** Özgürlük istemek. 4. İstemek, ihtiyaç duymak, talep etmek; sevmek; **incir teregi sıcaḳ ister** İncir ağacı sıcak yeri sever. 5. (karısı olmasını) İstemek, eş olarak istemek; **onı çoḳ adam istedi** Onu çok kişi istedi.

Mavi şali anterim, al yavlığım, / Yatıp, turıp isterim can savlığım. “Mavi güllü elbisem, al mendilim, / Yatıp kalkıp can sağlığımı isterim.” -Çın.

istememek *(olumsuz)* **istemek.**

istemey-istemey İstemeye istemeye.

Yigit suvnı istemey-istemey, yavaş-yavaş içip, bitirdi. “Genç suyu istemeye istmeye, yavaşça içip, bitirdi.

istenilgen İstenilen, arzulanan.

Oyun vaḳıtlarında olar istenilgen yerge barıp çıḳalar, ama bu yerge kelmeyler. “Oyun oynarken istedikleri yere girip çıkıyorlar ama buraya gelmiyorlar.” -E. A. Osmanoğlu - 1.

istenilmegen İstenmeyen, istenmez.

istep Gönül hoşluğu ile, isteyerek, memnuniyetle, seve seve; zorlama olmaksızın; gönüllü olarak, kendi isteğiyle, kendi arzusuyla, gönül rızasıyla.

Ḫalḳ gecekundüz allanıñ adını anıp, Alimni belâdan saḳlamasını istep, namaz ḳılġanlar. “Halk gece gündüz

Allah'ın adını anıp, Alim'i belâdan korumasını isteyerek namaz kılmış.” -Aydamaklar Kobası Kızıltaş Efsanesi.

ister: **~ al, ~ alma** İster al, ister alma.

Men bir ince ḳamışım, / Ateşiñde yanmışım. / İster al, ister alma, / Başıña yazılmışım... “Ben bir ince kamışım, / Ateşinde yanmışım. / İster al, ister alma, / Başına yazılmışım…” -Çerkez Ali - 1.

isterik İsterik.

isterika Sinir buhranı, sinir krizi; **~ ḫastası** Sinir hastası.

isteriklik (-gi) İsteriklik.

ister-istemez İster istemez, istemeye istemeye, istemeyerek; krş. **çar-naçar**.

Oña baḳḳanda, ister-istemez, bu kişi omürlik demirciliknen oġraşsa kerek, dep oylaysıñ. “Ona baktığında, ister istemez, bu kişi ömrü boyunca demircilikle uğraşmış olmalı, diye düşünür(sün).” -U. Edemova - 2.

isteriya İsteri.

istibdat (-dı) Despotluk, despotizm, istibdat, keyfi idare, tiranlık, otokrasi; krş. **zulum**; **~ idaresini yıḳmaḳ** Despotluk yönetimini yıkmak.

Aḳiḳata, seadete Leke urġan istibdat / Kormez senden insanoğlu Ne meramet, ne imdat! “Hakikate, saadete Leke vuran istibdat / Görmez insanoğlu Ne merhamet, ne imdat!” -Y. Ş. Ali.

istidat (-dı) Yetenek, kabiliyet, istidat, anıklık; krş. **ḳabiliyet**; **meleke**; **~ kostermek** Yetenek göstermek.

Kelcekte onıñ istidatını ozüñiz korersiñiz ve ḳıymet kesersiñiz. “Gelecekte onun kabiliyetini kendiniz görürsünüz ve kıymet verirsiniz.” -İ. Abduraman - 1.

istidatlı Kabiliyetli, yetenekli, anıklıklı, istidatlı, üstün yetenekli, üstün istidatlı (veya kabiliyetli); krş. **ḳabiliyetli**.

Boyle kuçlü zeyin başḳa adamlarda pek siyrek olġanını, anasınıñ ḫastacan olġanına baḳmadan, ḳabiliyetli ve istidatlı ḳadın ekenini Midat bile edi. “Böyle güçlü bir hafızanın diğer insanlarda çok nadir olduğunu, annesinin hasta olmasına rağmen, kabiliyetli ve becerikli kadın olduğunu Mithat biliyordu.” -M. Ablalimov.

istidatlılıḳ (-ġı) Yeteneklilik, kabiliyetlilik; krş. **ḳabiliyetlilik**.

istidatsız Yeteneksiz, istidatsız, kabiliyetsiz; krş. **ḳabiliyetsiz**.

Onı istidatsız ressam, dep adlandırġan eken. “Onu yeteneksiz bir ressam diye adlandırmış.” -İ. Paşi.

istidatsızlıḳ (-ġı) Yeteneksizlik, istidatsızlık, kabiliyetsizlik; krş. **ḳabiliyetsizlik**.

Mammet dostını diñlegen sayın kendisiniñ istidatsızlıġına, ḳolundan bir şey kelmegenine, yalıñız kaġıt bılaştırġanına ḳani oldı. "Mammet arkadaşını dinledikçe, kendisinin yeteneksizliğine, elinden bir şey gelmediğine, sadece kağıtları bulaştırdığına razı oldu." -İ. Paşi.

istifa Çekilme, istifa; **~ga bermek** İstifasını vermek; **~ etmek** İstifa etmek.

istifadaki İstifa etmiş, istifa eden.

istiḫlâk (-kı) Tüketim, tüketme, istihlak, yoğaltma; harcama, sarf etme, kullanma; krş. **istimal**.

istiḳamet (-ti) Yön, istikamet, cihet; krş. **yonelme**; **taba**; **taraf**; **~ini deñiştirmek** Yönünü değiştirmek; **aksi ~te** Ters yöne; **ḳarşı ~** Karşı istikamet; **şeer ~inde** Şehir istikametinde.

istiḳbal (-li) Gelecek, istikbâl; krş. **kelecek**.

Aydıngolnıñ istiḳbali aydın olġanını arz etip, tarḳaḳ maallelerni yoḳ etmek ḳararına birdemliknen ḳoltuttılar. "Aydıngöl'ün geleceğinin güzel olacağını bildirip eski mahallelerini yok etme kararına hep birlikte katıldılar." - Z. Kurtnezir - 1.

istiḳbalen Gelecekte, istikbâlde, ileride; krş. **kelecekte**; **ileride**.

istiḳbalsiz Geleceği olmayan, istikbali olmayan, umutsuz.

istiḳbalsizlik (-gi) Umutsuzluk, perspektifsizlik, geleceksizlik, istikbalsizlik.

istiḳlâl Bağımsızlık, istiklal; krş. **muḫtariyet**; **~ ḳazanmaḳ** Bağımsızlık kazanmak; **tam ~** Tam bağımsızlık.

istiḳlâliy Bağımsız, müstakil; krş. **muḫtariyetli**.

istilâ 1. Tecavüz, istila, taarruz, saldırma, saldırı; krş. **basḳın**. 2. Fethetme, fetih, alma, ele geçirme, istila, işgal; krş. **işġal**; **tecavuz**; **~ġa oġramaḳ** İşgale uğramak; **~ ordusı** İşgal ordusu; **~ etmek** İşgal etmek.

istilâcı Saldırgan, gasp edici, istilâcı, müstevli; krş. **basḳıncı**; **işġalcı**.

istilâiy Saldırgan, mütecaviz, kavgacı, agresif, saldırgan(s)i, gaspçı(s)i, istilacı(s)i.

istimal Kullanma, kullanılma, istimal; yararlanma, faydalanma, istifade, değerlendirme; krş. **ḳullanma**; **faydalanma**; **~ġa keçmegen**, **~ġa yaramaġan** Kullanıma yaramayan.

istimalcı Tüketici, müşteri, müstehlik, yoğaltıcı.

istimlâḳ (-ḳı) İstimlâk, istimlâk etme; **~ etmek** İstimlâk etmek.

istinaf: **~ etilmez** Kat'i, kesin.

istinat (-tı) Dayanak, dayangaç; krş. **direk**; **tayama**; **tayanġıç**; **tireme**.

istiraat (-tı) İstirahat, rahat, sükunet, sükun; krş. **raatlıḳ**; **~ aḳḳı** İstirahat hakkı; **~ kunü** İstirahat günü; **~ etmek** İstirahat etmek.

Şerife - Mına, men ikinizi ḳol-ḳola teslim etip kiteyim de, sen biraz istiraat et, yorġundırsın. "Şerife - Şimdi ben ikinizi el ele teslim edip gideyim de, sen biraz istirahat et, yorgunsundur." -S. A. Özenbaşlı.

istisal Çıkarım, istihsal, üretim, yapma, yapım; **~ aletleri** Üretim aletleri.

Ḳurucılıḳta zlobin usulı, istisalda brigada usulı yaḫşı semere bere. "İnşaatçılıkta Zlobin usulü, istihsalda bölüm usulü iyi sonuçlar veriyor." -İ. Abduraman - 1.

istisalcı Sanayi işçisi, üretimde (veya istihsalde) çalışan işçi.

istisallıḳ (-ġı) Verimlilik, randımanlı olma.

istismar Sömürme, istismar; kullanma, yararlanma, faydalanma, istifade; çıkarma; edinme, elde etme, ele geçirme.

Onıñ baş ḫızmeti ḳalfa ve kuçük esnafnı zulüm ve istismarġa oġratmaḳtır. "Onu en önemli görevi, kalfa ve küçük esnafı zulüm ve istismara uğratmaktır." -U. İpçi - 1.

istismarcı Sömürücü, istismarcı.

O çıdamlı adam, er şeyni içinden çeke, dayana ve oz taḳdiri şu devirniñ istismarcıları ḳolunda ḳırpalanġanına yana. "O sabırlı adam, her şeyi içine çekiyor, dayanıyor ve kendi kaderinin şu devrin istismarcılarının elinde hırpalandığına yanıyor." -Çerkez Ali - 1.

istisna İstisna, kural dışı; krş. **mustesna**.

istiza Alay, istihza.

istraat bk. **istiraat**.

Yaşlar, kızlar, yañı yılda bir-birlerini kartopaçnen şıbalamak degil, istraat bağçasında tanets oynaycakmız ġaliba, dep kulüşmekte ediler. "Delikanlılar, kızlar, yeni yılda birbirlerini kartopuyla vurmak değil, parkta tenis oynayacağız galiba, deyip gülüşmekteydiler." -U. Edemova - 2.

isyan 1. Ayaklanma, isyan, baş kaldırma; kitlesel silahlı ayaklanma; krş. **baş ḳaldıruv**; **ḳıyam**; **silâlı ~** Silahlı ayaklanma. 2. Hiddet, infial, öfke; isyan, protesto.

İnsanlarnıñ butün isyanı, razılıḳsızlığı bu şarapnı içkenlerinden sebep, degen ḳararġa kelgen. “İnsanların bütün isyanı, bir şeyi kabullenemeyişleri bu şarabı içtiklerinden dolayı diye bir karar verir.” -Bekir Mustafa Masalı.

isyancı 1. Asi, ayaklanıcı, isyancı, isyan eden, isyankar, baş kaldıran, ihtilalci, darbeci; krş. **isyankâr**. 2. Ayaklanma(s)i, isyan(s)i, kıyam(s)i, asi, serkeş, provokatör, ayaklandırıcı, kışkırtıcı, isyancı, isyancı(s)i.

Lâkin kozü ogünden isyancılarnıñ ḳılıçları ketmey... “Fakat gözünün önünden isyancıların kılıçları gitmiyor.” -Çerkez Ali - 1.

isyancılıḳ (-ġı) Asilik; isyan, ayaklanmaya teşvik, kalkışma, tahrik.

isyankâr 1. Asi, isyan(s)i, isyancı, serkeş, provokatör, ayaklandırıcı, kışkırtıcı; krş. **isyancı**. 2. Direngen, ısrarcı, inatçı, itaatsiz, boyun eğmez, dik başlı, harın.

iş (*ağızlarda* **işç**) 1. İş; **iş aḳḳı** İş bedelinin ödenmesi. 2. İş günü, mesai saatleri; **iş aftası** Çalışma haftası. 3.: **iş açmaḳ** *(mecaz)* Zorluklar yaratmak, sorun çıkarmak; **iş(ni) başlamaḳ** İşe başlamak, çalışmaya başlamak; **iş bermek** a) İş vermek. b) Görev vermek; **işni** (veya **işniñ kozüni**) **bilmek** Nasıl çalışılacağını bilmek, işin ustası olmak; **işni** (veya **işniñ kozüni**) **bilgen adam** a) Mesleğinde uzman, usta. b) Oldukça başarılı bir adam. 4. Yapılma, hizmet etme, üretim, imalat, işlem, işleme; **araştırma işleri** *(jeoloji)* Keşif işi. 5. İş; meşgale; **iş baḳmaḳ** İşle meşgul olmak; **işiñni baḳ** İşini yap. 6. Eylem, faaliyet, iş, gayret, çaba; **alimlerniñ tamam fenler saasındaki işi** (veya **faaliyeti**) Bilim insanlarının bilim alanındaki faaliyetleri. 7. Vaziyet, durum, işlerin düzeni, keyfiyet; **işler(iñiz) nasıl?** İşleriniz nasıl?. 8. *(hukuk)* Mesele, dava; **iş taḥḳiḳat organlarına avale etildi** Dava soruşturma organlarına gönderildi. ● **işler yolunda** İşler yolunda; **~ler tersine ketmek** İşleri tersine (kötü) gitmek

Tenbelniñ işi bitmez, Yaz kelse de ḳışı bitmez. “Tembelin işi bitmez, Yaz gelse bile kışı bitmez.” -Atalar Sözü.

işanç (*ağızlarda* **işanıç**) 1. Umut, ümit. 2. Güven, güvenme, itimat, emniyet, itibar; krş. **emniyet**.

Ḳuddusın gurleri, niyetiniñ ḳattılığı yuregimde ona ḳarşı işanç, sayġı uyandırdı. “Kuddus'un cesareti ve kararlılığı, yüreğimde ona karşı güven ve saygı uyandırdı.” -A. Hilmi.

işançlı 1. Güvenilir, emin, emniyetli. 2. Güvenilen.

Endi almanı ḳorçalamaġa başḳa işançlı adam yollamasam olmaycaḳ, - dey.

"Şimdi elmayı korumak için inançlı başka bir adam göndermezsem olmayacak, der." -Altın Alma Masalı.

işançlılıḳ (-ġı) 1. Güvenilirlik, emniyet. 2. İnandırıcılık.

işançsız Umutsuz; güvenilmez.

Ḫayaliy sarḫoş adam kibi işançsız adımlarnen basamaḳlar olġan yerge taba yurdi... "Hayali, sarhoş adamlar gibi güvensiz adımlarla basamakların olduğu yere doğru yürüdü..." -İ. Abduraman - 1.

işançsızlıḳ (-ġı) Umutsuzluk, ümitsizlik; güvenilmezlik, emin olmayış.

Araġa iylekârlıḳ, kuncilik, işançsızlıḳ kirdi. "Araya hilekârlık, kıskançlık, güvensizlik girdi." -U. Edemova - 1.

işandıramamaḳ Vadedememek; taahhüt edememek; krş. **işandırıp olamamaḳ.**

işandırmaḳ Vadetmek, umutlandırmak, ümitlendirmek, ümit vermek; **işandırıp olamamaḳ** Vadedememek; krş. **işandıramamaḳ.**

Ḳadın oña baḳıp: –Belki, bizim Şarman siziñ addaşıñızdır, ola bile, amma sizni işandırıp aytam ki... "Kadın ona bakarak: – Belki, bizim Şarman sizin adaşınızdır, olabilir, ama sizi temin ederim ki..." -A. Osman - 1.

işandırmamaḳ *(olumsuz)* **işandırmaḳ.**

işanıç *(ağızlarda)* bk. **işanç.**

işanmaḳ 1. Ümit etmek, ummak, umut beslemek. 2. Güvenmek, itimat etmek; inanmak; emin olmak; **maña işan** Bana güven; **er şeyge işanġan** Her şeye inanan, saf. 3. Birine, bir şeye ümit bağlamak, bel bağlamak. 4. Birine güvenmek, itimat etmek.

Bilgen bilgisine işanır, Bilmegen nege işanır? "Bilen bilgisine güvenir, Bilmeyen neye güvenir?" -Atalar Sözü.

işanmamaḳ *(olumsuz)* **işanmaḳ.**

işaret (-ti) 1. Gösterme, işaret; **~ parmaḳ** İşaret parmağı; **~ etmek** İşaret etmek; **men onıñ ~ etken tarafına kettim** Ben onun işaret ettiği tarafa gittim. 2. Sembol; işaret, sinyâl; ima, imalı söz, kinaye; krş. **belgi**; **işmar**; **nişan**; **remiz**; **sual ~i** *(dil bilimi)* Soru işareti. 3. İşaret, nişan, kayıt. 4. İşaret, im.

Lâkin sultan bu adamnıñ cesaretli areketine taacip ete, elinen işaret etip, onı serbest biraḳmalarını emir etken. "Fakat sultan bu adamın cesaretine hayret edip, eli ile işaret ederek onu serbest bırakmalarını emretmiş." -Bekir Mustafa Masalı.

işaretçik (-gi) İşaret.

işaretleme, **işaretlev** *(eylem adı)* **işaretlemek.**

işaretlemek İşaretlemek, yanına işaret koymak.

işavıcı Müvekkil; krş. **muvekkil**; **kefil**.

işbirligi İş birliği, ortak hareket etme; **~ etmek** İş birliği yapmak.

işbu *(eski)* Bu, işbu, şu, bugünkü, halihazır, şimdiki, şu anda; krş. **bu**; **şu**.

işç *(ağızlarda)* bk. **iş**.

işçen Aktif, enerjik, faal; krş. **faal**.

işçi İşçi, amele, ırgat, çalışan insan, emekçi; **~ sınıfı** İşçi sınıfı; **maden ḳuyusı ~si** Maden işçisi.

Koylü senek, çalgı alıp işçide çöt-çökuç sallap meydanġa çıḳalar. "Köylü yaba, tırpan alarak; işçi de keser, çekiç sallayarak meydana çıkarlar." -A. Hilmi.

işdeş İş arkadaşı, mesai arkadaşı, meslektaş, çalışma arkadaşı, emektaş.

Ozara yardım kasasından beş yuz aldı, o tanış-bu tanışdan elli-yuz kümüşten, işdeşlerinden, ḳomşularından o ḳadar aḳçanı toplaġance ağızından-burunıñdan ḳan keldi. "O tanış, bu tanış elli yüz gümüşten, iş arkadaşlarından komşularından o parayı toplayıncaya kadar ağzından burnundan kan geldi." - E. Umerov - 2.

işdeşlik (-gi) İşbirliği.

işek, şek *(ağızlarda)* Şişek *(Bir ya da iki yaş arasında koyun)*.

işemiya *(tıp)* İskemi *(Dokulara kan sağlayan damarların, bir pıhtı veya mekanik etkenle tıkanması sonucu doku beslenmesinin bozulmasıdır)*.

iş-guç *(ağızlarda)* bk. **iş-kuç**.

işġal Ele geçirme, istilâ; işgal etme, işgal altına alma; krş. **istilâ**; **~ olmaḳ** İşgal olmak; **~ ordusı** İşgal ordusu; **~ rejimi** İşgal rejimi; **~ etmek** İşgal etmek; **askerler şeerni ~ etti** Askerler şehri işgal etti.

Bu eki insanniñ taliyinde, bir sözsiz, eñ yuksek yerni işġal etti. "Bu iki insanın kaderinde, kuşkusuz, en yüksek yeri işgal etti." -A. Osman - 1.

işġalcı İşgalci, müstevli, istilâcı; krş. **istilâcı**; **basḳıncı**.

işḫane İşletme, müessese, tesis.

Biz çamaşırḫanemizni şeerimizdeki eñ numuneviy, eñ ileri ḫızmet kosterüv işḫanesine çevirmege tırışamız. "Biz çamaşırhanemizi şehrimizdeki en nadide, en ileri hizmet veren bir işyerine çevirmeye çalışıyoruz." -İ. Abduraman - 1.

işias *(tıp)* Siyatik *(Kalça sinirlerinin yangısı olup boylu boyunca bacakta zorlu ağrılarla belirir)*.

işitmek *(ağızlarda)* Duymak, işitmek; krş. **eşitmek**.

Bunı işitip keleyatḳan Abdulkerim ayretlenmedi. “Bunu duyup gelmekte olan Abdülkerim şaşırdı.” -İ. Abduraman - 1.

işitmekçe *(ağızlarda)* Rivayete göre, söylendiğine göre, söylentilere bakılırsa; bk. **eşitmekçe**.

işkembe İşkembe, sakatat, kesilmiş hayvanın içi; krş. **bağırsaḳ**.

Sofu işkembeciden alġan dört şalıḳ işkembeni parçalap azırlaḳan son, eski bir legenni ala da, onı bir tayaḳnen davul kibi çoḳmarlay. “Sofu işkembeciden aldığı dört tane gevşek işkembeyi parçalayıp hazırladıktan sonra, eski bir leğeni alıyor ve onu bir sopayla davul gibi çalıyor.” -U. İpçi - 1.

işkence İşkence; cefa, eziyet, azap, ıstırap; zulüm, baskı; **~ aletleri** İşkence aletleri; **~ yapmaḳ** İşkence yapmak.

Esmanın goñlünde tek ḳap-ḳara tamġalı bir ev, bir işkence yeri ḳalġan edi. “Esma'nın gönlünde sadece kapkara damgalı bir ev, bir işkence yeri kalmıştı.” -A. Odabaş.

işkir Aktif, enerjik, faal, çalışkan, hamarat; krş. **işkuzar**; **işlek**; **çalışḳır**.

Tenbel aş başında, işkir iş başında. “Tembel aş başında, çalışkan iş başında.” -Atalar Sözü.

işkirlik (-gi) Çalışkanlık.

Aḳılıñızda olsun, ḳıyınlıḳlar er vaḳıt insannı iradeli olmaġa ogrete, işkirlikke alıştıralar. “Aklınızda olsun, sıkıntılı günler her zaman insana iradeli olmayı öğretir, çalışkanlığa alıştırır.” -Z. Kurtnezir - 1.

iş-kuç (işi-kuçü) *(topluluk)* İş, meşgale; eylem; görev, vazife; **onıñ işi-kuçü kitap oḳumaḳ** Onun işi gücü kitap okumak.

Babamnıñ ḳolu savuldı ama, o zamanġa ḳadar ortalıḳtan iş-kuç de koterildi. “Babamın eli iyileşti ama, o zamana kadar ortalıkta iş güç kalmadı.” -A. Hilmi.

işkuzar Becerikli, işe elverişli, işgüzar; pratik; krş. **işkir**; **işlek**; **çalışḳır**.

Toḳta sen, işkuzar erif, saña bir şey keseyim, kormelisiñ. “Bekle sen, işgüzar herif, sana bir oyun oynayayım da gör.” -E. Umerov - 1.

işkuzarlıḳ (-ġı) Beceriklilik, işgüzarlık, maharet; **~ kostermek** İşgüzarlık göstermek.

işküzar bk. **işkuzar**.

O zaman ḳırḳ yaşında dülber, atik, işküzar, talapkâr bir ḳadın edi. “O zaman kırk yaşında, güzel, atik, çalışkan, istekli bir kadındı.” -U. Edemova - 3.

işlek *(ağızlarda)* Çalışkan, hamarat; bk. **işkir**; **işkuzar**; **çalışḳır**.

– Aysa, musafir arḳadaş, sizni işlekten starşinaġa beş kunlik… “– İyi öyleyse, misafir arkadaş, sizi çalıştıran çavuşa beş günlük dinlenme veriyorum.” -E. Umerov - 2.

işleme, **işlev** *(eylem adı)* **işlemek**; 1. İşleme, değerlendirme. 2. Eser. 3. *(etnografya)* Nakış türü; **tatar ~si** Tatar nakışı.

Sıra aralarını işlev, osümliklerni mineral ve maalliy kubrelernen ġıdalandıruv işleri martaval… “Sırayla işleme, tohumları mineral ve gübreyle besleme işleri kötü...” -Z. Kurtnezir - 1.

işlemek (I) 1. Çalışmak, çok çalışmak; çabalamak, gayret etmek. 2. Yapmak; **ne işleysiñ?** Ne yapıyorsun? 3. İşlemek; **yer** (veya **topraḳ**) **~** Toprağı işlemek; krş. **tımar etmek**. 4. Davranmak, yapmak, hareket etmek; **o ḳardaşına bir iş işlegen**, **şaşarsıñ** O kardeşine bir şey yaptı, inanmazsın.

Tikiş tiker, yun işler, çorap orip satar edi. “Dikiş diker, yün işler, çorap örüp satardı.” -A. Hilmi.

işlemek (II) Baş vermek, toplamak, şişip irinlenmek.

işlemeli İşlemeli.

O kunü Cin Mambetniñ eñ ziyade merağını çekken şey divarda asılı turġan altın işlemeli bir ḳap oldı. “O gün Cin Mambet’in en ziyade dikkatini çeken şey duvarda asılı duran altın işlemeli bir kap oldu.” -Cafer Seydamet.

işlenme, **işlenüv** *(eylem adı)* **işlenmek**; İşlenme.

işlenmek *(edilgen)* **işlemek**.

işlenmemek *(olumsuz)* **işlenmek**.

işletmek 1. Çalıştırmak. 2. *(ağızlarda)* Faydalanmak, istifade etmek, yararlanmak, kullanmak, değerlendirmek; bk. **ḳullanmaḳ**; **faydalanmaḳ**.

Bir çoḳlarını oldürip, bir ḳısımını da esir ala, memleketlerine ketirip, merḥametsizce işlete ekenler. “Pek çoğunu öldürüp, bir kısmını da esir alıyorlar, memleketlerine getirip acımadan çalıştıriyorlarmış.” -Altın Beşik Efsanesi.

işletmemek *(olumsuz)* **işletmek**.

işli Bir işi olan.

işmar İşaret (jest, göz kırpma); krş. **ima**; **~ etmek** İşaret etmek.

Özüñ bilesiñ, evge barmak, biraz uvunmak kerek, degen kibi oña işmar etti. “Kendin bilirsin, eve gidip biraz yıkanmak gerek, der gibi ona işaret etti.” -U. Edemova - 2.

işsiz İşsiz, boş; işsiz kişi; **~ oturmaḳ** İşsiz oturmak.

Metası keçmey, işsiz ḳalġan esnaf bu ḳavelerde toplanır. “Malı geçmeyen, işsiz kalan esnaf bu kahvelerde toplanır.” -U. İpçi - 1.

işsiz-kuçsüz *(topluluk)* İşsiz, belli bir mesleği olmayan; **~ ḳalmaḳ** İşsiz güçsüz kalmak.

işsizlik (-gi) İşsizlik.

Çalışḳan-çapalaġan soñ, tamla ḳuvetine ḳadar tırışḳan, ḫorantasını şimdige ḳadar keçirgen, amma kesatlıḳ, işsizlik onı bus-butün şaşırġan. “Çalışıp çabalaladıktan sonra, damla kuvvetine kadar didinmiş, ailesini şimdiye kadar geçindirmiş, ama kesatlık, işsizlik onu büsbütün şaşırtmış.” -A. Hilmi.

iştaa İştah; heves, istek; krş. **nefis (II)**.

Geceleri raat yuḳlayım, anavı oñmaycaḳ trubanı artıḳ tüşümde kormeyim, bağırıḳlap uyanmayım, iştaam guzel, keyfim yerinde. “Geceleri rahat uyuyorum. Şu boruyu artık rüyamda görmüyorum, bağırarak uyanmıyorum. İştahım güzel, keyfim yerinde.” -E. Umerov - 1.

iştan *(ağızlarda)* Pantolon; bk. **ştan**.

işte (I) İşte; ne de olsa, yine de; krş. **mına**.

Oyle! Oyle! Dedikleriñiz tamam, işte. “Öyle öyle söylediklerin doğru işte.” - S. A. Özenbaşlı.

işte (II): **istemey ~** İstemiyor işte.

iştirak (-kı) Katılma, iştirak, müşterek hareket, ortaklık; **~ etmek** Katılmak.

Cenazelerde çetten iştirak etip, ḫalḳnen beraber o da oz yanığını bildirdi. “Cenazelere kenardan katılıp, insanlarla birlikte o da üzüntüsünü gösterdi.” - Çerkez Ali - 2.

iştirakçi Katılıcı, katılımcı, iştirakçi.

Azize ve Nimetulla bu ulu doğuluvnıñ em şaatları, em de iştirakçileri. “Azize ve Nimetullah bu büyük doğuşun hem şahitleri hem de iştirakçileri.” -A. Osman - 1.

işuriya *(tıp)* İsküri *(İdrar yollarında bir engel ya da mesanede idrar retansiyonu nedeniyle idrara çıkamama)*.

it(iti) Köpek, it; krş. **kopek**; **baraḳ**; [*ağızlarda* **kuçü (II)**]; **it oğlu it** İt oğlu it; **it yılı**; bk. **kopek yılı**; **it ure**, **kervan yure** İt ürür, kervan yürür

Sırtnıñ iti meni ẖorlap oz esiri etkende, / Oz curtımdan ayırılıp uzaḳlarġa ketkende. “Kuzeyin iti beni horlayarak kendine esir yapinca, / Kendi vatanımdan ayrışıp uzaklara gidince.” - A. Giraybay - 1.

itaat (-tı) İtaat, boyun eğme, inkıyat; krş. **taat**; **~ etmek** İtaat etmek; **buyügine ~** Büyüğüne itaat.

Şadiyecik bu şiddetli, suvuḳ emre itaat etti. “Şadiyecik bu şiddetli, soğuk emre itaat ettti.” -A. S. Ayvazov - 1.

itaatkâr bk. **itaatlı**.

–Ne aytayım? –dep cevaplandı H̱ayaliy itaatkâr adam kibi. “– Ne söyleyeyim? – diyerek cevapladı Hayali itaatkâr adam gibi.” -İ. Abduraman - 1.

itaatlı Muti, mülayim, uysal, uslu; itaat eden, boyun eğen.

itaatsız İtaatsiz, boyun eğmez, söz dinlemez, asi, dik başlı, harın; kimseyi dinlemeyen, gönlünce (veya keyfince) davranan.

Bu itaatsınıñ, oġursız başını kesip atsın! “Bu itaatsizin, uğursuz başını kesip atsın!” -Eki Mendil Toprak Latifesi.

itaatsızlıḳ (-ġı) İtaatsizlik, söz dinlememe, serkeşlik, boyun eğmezlik, boyun eğmeme; **~ etmek** İtaatsızlık etmek.

itaf *(edebiyat)* İthaf.

ital 1. Sokma, içeri alma, ithal etme, katma. 2. İthal malı, ithal, ithal edilme; ithalât.

İtaliyalı İtalyan, İtalyalı.

itburun *(botanik)* İtburnu çiçeği.

itek İtiş.

itekleme, **iteklev** *(eylem adı)* **iteklemek**.

iteklemek İtmek *(periyodik)*.

Arıḳ uzun kevdesini itekledi, salladı. “Zayıf uzun vücudunu itekledi, salladı.” -U. Edemova - 3.

iteklememek *(olumsuz)* **iteklemek**.

iteme, **itev** *(eylem adı)* **itemek**; İtme.

itemek 1. İtmek. 2. Zorlamak, zorunda bırakmak, mecbur etmek, mecbur kılmak, icbar etmek, sevketmek, kışkırtmak, tahrik etmek, teşvik etmek; telkin etmek, buldurmak.

Eki aġa aman muşavere iteler: biz onı yuḳarıġa çıḳarsaḳ, ozüniñ yapḳan ḳaramanlıḳlarını babaġa aytır, bizni masẖara eter. “İki ağabey hemen fikir alış verişi yaparlar. Biz onu yukarıya çıkarırsak yaptığı kahramanlıkları babamıza söyler, bizi rezil eder.” -Altın Alma Masalı.

itememek *(olumsuz)* **itemek**.

itermek *(Baydar ağzı)* İtmek; bk. **itemek**.

iteşmek İtişmek, itişip kakışmak.

iteşmemek *(olumsuz)* **iteşmek**.

itibar 1. Saygı, hürmet; otorite, yetke, nüfuz; krş. **sayġı**; **urmet**; **izzet**; **itiram**; **nufuz** (1). 2. Dikkat; krş. **diḳḳat**; **~ını celp etmek** Dikkatini celp etmek; **~ġa almaḳ** Dikkate almak.

Ḳaraldın ḳafes, ḳapın ters, tobanı talda, / Şimdi itibar aruvda, ekinci malda. "Bahçen kafes, kapın ters, samanı söğüt ağacında, / Şimdi itibar iyiye, ikincisi mala." -Çın.

itibaren *(ilgeç)* -den başlayan, -den başlayarak, -dan itibaren, -dan beri; -dan, -den; krş. **başlap**.

Bugunden itibaren ozüm sevgen zenaatnı - ḫirurglıḳ ilimini menimsemege belsendim, dese... "Bugünden itibaren kendi sevdiğim zanaatı - cerrahlık ilmini benimsemeye başladım, desene..." -U. Edemova - 2.

itibarlı Saygıdeğer, muhterem, itibarlı, saygı duyulan, saygı gören, otorite (veya nüfuz, söz) sahibi, itibar sahibi; krş. **izzetli**; **muteber**; **muḫterem**; **muşerref**; **sayġılı**; **urmetli**.

İsmat akanıñ urmetli, itibarlı buyük de... "İsmat ağa hürmetli, itibarlı, büyük..." -Z. Kurtnezir - 1.

itibarlılıḳ (-ġı) Nüfuz, otorite, etki.

itibarsız İtibarsız.

Bağça kenarına bir sıra etip oturtılġan yuksek selbiler, bir şeynen işleri yoḳ kibi, itibarsız turalar. "Bahçenin kenarına bir sıra halinde yerleştirilen yüksek selviler, hiçbir şeyle işi yok gibi, alakasız duruyorlar." -M. Ablalimov.

itiḳat (-dı) *(Müslümanlık)* İnanç, itikat, akide, kesin inanış, dogma, inanma; krş. **inanç**; **din**; **iman**; **mezḫep**.

Onda nasıldır kinli, atta zeerli, daa olmaġanda bir itiḳat duyula edi. "Onda kinli, hatta zehirli, daha da olmadı bir itikat hissediliyordu." -İ. Paşi.

itimal bk. **iḫtimal**.

O vaḳıt itimal, bizim proyektimizni de otkaz iderler. "O zaman ihtimal ki, bizim projemizi de reddederler." -H. Ş. Toktargazi.

itina 1. İtina, özen; krş. **seliḳa**. 2. Özen, ihtimam, özeniş, ilgi, alaka, dikkat.

itinalı Dikkatli, özenli, özenle çalışan; krş. **mismil**; **seliḳalı**; **tıraç**; **reçber**.

itinasız 1. Özensiz, itinasız, dikkatsiz. 2. Kayıtsız, lakayt, ilgisiz, aldırmaz.

itinasızlıḳ (-ġı) 1. Özenmeme, özensizlik, ihmalkârlık, itinasızlık. 2. Dikkatsizlik, düşüncesizlik.

itiraf İtiraf, suçunu (veya kabahatini) itiraf (etme); **~ etmek** İtiraf etmek; **~ ettirmek** İtiraf ettirmek.

Bunıñnen ozü aḳḳında aytılġan laflarnıñ bir ḳısımçığını itiraf etken ola. "Bununla, kendi hakkında söylenen sözlerin bir kısmını itiraf etmiş olur." -A. Osman - 2.

itiram Saygı, hürmet, ihtiram, tazimat; iyilik, iyi niyet, teveccüh, lütuf; krş. **izzet**; **itibar**; **sayġı**; **urmet**; **~ kostermek** Saygı göstermek; **~ etmek** Hürmet etmek.

Murat koydeşleri tarafından ozüne nisbeten boyle urmet ve itiramnı duymaġanı çoḳtan edi. "Murat köylüleri tarafından nisbeten böyle hürmet ve itiramı duymayalı çoktandı." -E. A. Osmanoğlu - 1.

itiraz İtiraz, karşılık, mukabele, protesto; **buña ḳarşı ~ıñız barmı?** Buna karşı itirazınız var mı?; **~ım yoḳ** İtiraz yok; **~ etmek** İtiraz etmek.

Nikita iç bir türlü itiraz bildirmeden onın artından tüşip ketti. "Nikita hiç itiraz etmeden onun ardına düşüp gitti." -Çerkez Ali - 2.

itirmek *(halk dili)* Çalmak, aşırmak, çarpmak; krş. **ilindirmek**; **ḫırsızlamaḳ**; **çalmaḳ**; **çormaḳ**.

itiyac bk. **iḫtiyac**.

Olar ne ḳadar çoḳ çalışsalar, o ḳadar da yoḳluḳ ve iḫtiyacnı yeñgenler. "Onlar ne kadar çalışırlarsa o kadar yokluğu ve ihtiyaçlarını yenmişler." -Ayuvdağ Efsanesi.

ittifaḳ (-ġı) Birlik, ittifak; koalisyon, birleşme; krş. **birlik**; **~ tizmek** İttifak yapmak.

Elbet ittifaḳ er zaman da yaḫşı iştir, bu, ḳarışıḳ zamanda suv, otmek ḳadar kerekli iştir. "Elbette ittifak her zaman iyi bir iştir, bu karışık dö- nemde su, ekmek kadar önemli bir iştir." -H. Ş. Toktargazi.

ittifaḳçılarara Sendikalar arası.

ittifaḳdaş (-şı) Müttefik; krş. **muttefiḳ** (2).

ittifaḳdaşlıḳ (-ġı) Birlik, müttefiklik.

ittifaḳlıḳ (-ġı) Fikir (veya düşünce) birliği, oy birliği, söz birliği, ittifak, dayanışma, tesanüt, mutabakat, muvafakat; krş. **birdemlik**; **~nen** Oy birliğiyle.

ittifaḳsızlıḳ (-ġı) Düşünce (veya fikir) ayrılığı, uymazlık, uyuşmazlık, anlaşmazlık, aykırılık, ayrılık, ihtilaf.

ittriy *(kimya)* İtriyum *(Sembolü Y, atom numarası 39, atom ağırlığı 88.92 olan kimya elementi. Seryum filizlerinde bulunan değerli bir maden olup magnezyumla birlikte elektrik lambasının yapımında kullanılır)*.

ivasi *(zooloji)* Sardalyagiller familyasından kemikli balık cinsi.

ivaz 1. Yerini alma, vazifesini görme; denk, eşdeğer, aynı değerde. 2. Ödeme, tazmin, tazminat, zarar ödentisi.

ivazan Yerine, karşılık (olarak), tazminat olarak; krş. **onıñ yerine**.

ivazsız 1. Karşılığında hiçbir şey almadan, bedelsiz, bedava, ücretsiz, parasız olarak, karşılıksız olarak. 2. Gönüllü; karşılıksız; krş. **ġarazsız**; ~ **yardım** Karşılıksız yardım.

iyalmaḳ, **ıyalmaḳ**, **uyalmaḳ** *(ağızlarda)* Çekinmek, hicap duymak, sıkılmak, utanmak; bk. **utanmaḳ**.

iye Sahip, mâlik, iye, hamil; krş. **saip**; **iyesine kore biyesi** *(atasözü)* Sahibi nasılsa kısrak da öyledir

At iyesi sen olsan, / Atıñnı alıp ḳaytsana. "At sahibi sen isen, / Atını alıp dönsene." -Çorabatır Destanı.

iyer *(ağızlarda)* Eyer, kaltak, palan; bk. **eger (I)**.

iyerarḫik Hiyerarşik.

iyerarḫiya Hiyerarşi, aşama sırası.

iyerde *(ağızlarda)* Orada; bk. **o yerde**.

iyerme *(dil bilimi)* Bağlılık; krş. **ḳavuşuv**; **sıra bağı**.

iyeroglif Hiyeroglif *(Mısırlıların ana dillerindeki sözcükleri yazmak için kullandıkları işaretlere Yunanlıların verdiği ad. -Geniş anlamda- Resim ve semboller kullanan her çeşit yazı sistemi)*.

iyeroglifik *(filoloji)* Hiyeroglif(s)i.

iyertmek *(ağızlarda)* Peşinde götürmek, beraberinde götürmek, peşine takmak; krş. **cet(ekle)mek**.

iyezuit 1. *(din)* Cizvit *(İsa Derneği denilen bir Hıristiyan kurumunun üyesi)*. 2. *(mecaz)* Sinsi ve hain (biri); krş. **yezit**.

iyilik *(ağızlarda)* İyilik, nimet, iyi iş, hayır; bk. **eyilik**.

iyle Kurnazlık, hileli oluş, sinsilik, hile, hilekarlık; krş. **aynecilik**.

iylebaz Hilekâr, madrabaz, kurnaz, düzenbaz; bk. **iylekâr**; krş. **ayneci**, **ḫurnaz**.

iylekâr Hilekâr, madrabaz, kurnaz, düzenbaz; krş. **ayneci**; **ḫurnaz**.

–Yaḫşı, yaḫşı, –dedi Molodtsov iylekâr areketlerine itaatkarlıḳ kosterip. "— Tamam, tamam, dedi Molodtsov hilekâr hareketlerine itaat ederek." -Z. Kurtnezir - 1.

iylekârlıḳ (-ġı) Hile, aldatma, oyun, yalan dolan, dolandırıcılık, dolap, düzen, hilekârlık, entrika, desise; krş. **aynecilik**; **ḫurnazlıḳ**.

Eger de Çekir menim oyle ḳorucılarım olacaġını bilse, iylekârlıġını

başlamazdan evela, biñ bir kere tüşünip baḳar edi. “Eğer Çekir, beni birilerinin koruyacağını bilse, hilesine başlamadan önce, bin bir kere düşünüp bakardı.” -E. Umerov - 1.

O işinden toḳtap, ellerini artına saklaġan alda, iylekârlıḳnen kulümsirep turġan Elviraġa baḳtı. “O işinden başını kaldırıp ellerini arkasına saklamış halde, hilekârlıkla gülümseyip duran Elvira’ya baktı.” -U. Edemova - 2.

iyme Birikmiş, toplaşmış.

iymek Birikmek, yığılmak.

iymemek *(olumsuz)* **iymek**.

iyrenmek *(ağızlarda)* Öğrenmek; bk. **ogrenmek**.

iyretmek Öğretmek; bk. **ogretmek**.

iyül Temmuz, temmuz ayı; krş. **oraḳ**; **temmuz**.

Kuçük işçi şeerçiginde bir ḳatlı beyaz evlerniñ ḳırmızı damlarını iyül kuneşi ḳızdırmaḳta. “Küçük işçi şehrindeki tek katlı beyaz evlerin kırmızı damlarını Temmuz güneşi ısıtıyor.” -Ş. Alâdin - 1.

iyün Haziran, haziran ayı; krş. **ilk yaz**; **ḫaziran**.

iz 1. İz; eser; ayak izi; belirti, alamet; krş. **eser (2)**; **tavşan izleri** Tavşan izleri; **izine basıp ketmek** (veya **yurmek**) a) İzine basıp gitmek. b) Birinin izinden gitmek, izlemek, takip etmek, arkasına düşmek; **izi silinmek** Tamamen kaybolmak, görünürde kalmamak, ortadan kalkmak, yok olmak; **ayaḳ izi** Ayak izi; **yanıḳ izi** Yanık izi. 2. Tekerlek izi; *aynı:* **kopçek izi**; **saban izi** Saban izi. 3. İz; damga.

Aḳşam yaḳınlaġanda, ḳan izi teren ḳuyuġa tüşkenini sezeler. “Akşam olurken kan izinin derin kuyuya indiğinin farkına varırlar.” -Altın Alma Masalı.

iza (I) 1. Açıklama, izahat, izah etme; yorumlama, yorum getirme, tefsir etme; **~ etmek** Açıklamak, aydınlatmak, izah etmek, anlatmak; yorumlamak, yorum getirmek, tefsir etmek; **~sı imkânsız** (veya **~sı añlatıla bilmez**) Açıklanamaz, izah edilemez, izahı imkânsız. 2. Düşünce, mülâhaza; **umumiy ~lar** Genel yorumlar; krş. **aydınlatmaḳ**; **açıḳlamaḳ**; **tabir**; **tarif**.

iza (II) 1. Düzey, seviye. 2. Düz bir doğrultuda, aynı hizada; **~ġa kelmek** Hizaya gelmek; **~ġa kel!** Hizaya gel!; **solġa baḳ ~ġa kel!** Sola bak hizaya gel!

izaat *(çokluk **iza**)* Açıklamalar, izahat, yorumlamalar; **~ bermek** Açıklamalar vermek; açıklamak, aydınlatmak, izah etmek, bilgi vermek; **~ almaḳ** İzahat almak.

Feḳat mudireniñ kosterdigi ısrar ve verdigi izaat uzerine ağlayaraḳ -Ne annem var, ne babam. “Fakat müdirenin gösterdiği ısrar ve verdiği izahat üzerine ağlayarak, — Ne annem var, ne babam.” -A. S. Ayvazov - 1.

izaatlı Açık, anlaşılır, sarih; **~ luġat** Ansiklopedik sözlük, açıklamalı sözlük.

Ozünce izaatlı yuksek seviyede keçti, dep zan etken bu adam, zalda oturġanlarnıñ töḫmetli baḳışlarını eslep goñülsizlendi. “Kendince açıklamasının yüksek seviyede geçtiğini zanneden bu adam, salonda oturanların suçlayıcı bakışlarını fark edip hoşnutsuz oldu.” -İ. Paşi.

izaatname Yorumlayanın, yorumcunun, tefsir edenin, yorumların kitabı.

izabella *(botanik)* İsabella *(Şifalı bir üzüm çeşidi)*.

izalamaḳ Açıklamak, açınlamak, aydınlatmak, izah etmek, anlatmak.

izalamamaḳ *(olumsuz)* **izalamaḳ**.

izar, **(izḫar)** Belirtme, gösterme, meydana çıkarma, açığa vurma; **~ etmek** Açığa vurmak, belirtmek, açıkça göstermek, izhar etmek, göstermek; **arzu ~ etmek** Arzu izhar etmek.

Daa sevgi izar etip yeşitirmedimi? “Daha sevgisini belirtemedi mi?” -A. Osman - 2.

izci İzci.

izçen Birbirinin ardından gelen, birbirini izleyen, mütevali; krş. **ardı-sıralı**; **~ diḳḳat** Sürekli dikkat.

izçenlik (-gi) Birbiri ardından gelme, sırayla gelme; krş. **ardı-sıralıḳ**; **~nen** Birbiri ardından, müteselsilen, sırayla; krş. **ardı-sıralılıḳnen**.

izçensiz Mantıksız bir biçimde, insicamsız bir surette, tutarsız bir şekilde; krş. **ardı-sırasız**.

izçensizlik (-gi) Tutarsızlık, insicamsızlık, mantıksızlık; krş. **ardı-sırasızlıḳ**.

izdeş (-şi) Arkasından koşan, izleyen, muakkip.

izḫar bk. **izar**.

izin İzin, müsaade; krş. **musaade**; **ruḫset**; **~ almaḳ** İzin almak; **~ bermek** İzin vermek, müsaade vermek; müsaade etmek; **~ soramaḳ** İzin istemek.

El işaretinen sultannı toḳtatıp: -Siz sultanım, menim aytḳanlarımnı işnen kostermege izin beriniz. “El işareti ile sultanı durdurup: — Siz sultanım, dediklerimi yaparak göstermeme izin veriniz.” -Bekir Mustafa Masalı.

izinsiz İzinsiz, müsaadesiz.

Nuri onıñ baḳışını imdat istegen manada añlap, deral yerinden turdı ve izinsiz söz başladı. “Nuri, onun bakışını

imdat ister anlamda anlayıp, derhal yerinden kalktı ve izin almadan söze başladı.” -A. Osman - 2.

izlemek İzlemek, gözetlemek; arkasına düşmek, takip etmek.

Senmen dertlerimni yazdım, küḫ-be mecül izledim, / Senmen orgen sırlarımnı men ḳalbimde gizledim. “Seninle dertlerimi yazdım, küh-be mecül (ortaya çıkmamış dağları) izledim, / Seninle ördüğüm sırları ben kalbimde gizledim.” -A. Giraybay - 1.

izlememek *(olumsuz)* **izlemek**.

izlenmek İzlenmek, gözetlenmek; takip edilmek.

izlenmemek *(olumsuz)* **izlenmek**.

izmir *(ağızlarda)* Kuru üzüm; bk. **yuzüm ḳurusı**.

izobara *(meteoroloji)* İzobar, eş bası, eş basınç eğrisi.

izobata *(coğrafya)* Eş derinlik eğrisi.

izogamiya *(biyoloji)* İzogami *(Benzer şekil ve büyüklükteki üreme hücrelerinin, birleşerek yeni bir canlıyı oluşturmasıdır)*.

izogeoterma *(meteoroloji)* İzoterm *(Yeryüzünde sıcaklığı eşit olan noktaları gösteren eğrilerdir)*.

izoglossa İsogloss *(Belirli bir dil özelliğinin coğrafi sınırları, eşdillik çizgisi)*.

izolyator *(elektroteknik)* Yalıtkan, yalıtıcı, izolatör.

izolyatsiya Yalnızlık, tecrit edilmişlik.

izopren *(kimya)* İzopren *(Petrolün ya da kömür katranının işlenmesi sırasında elde edilen renksiz, uçucu sıvı hidrokarbon)*.

izoterma *(fizik, meteoroloji)* Eş sıcaklık, izoterm *(Ortalama olarak aynı sıcaklık derecesinde bulunan, sabit bir ısıya tekabül eden)*.

izotop *(kimya)* İzotop *(Kütle sayıları farklı, fakat kimyasal özellikleri hemen hemen aynı olduğu için periyotlar cetvelinde aynı yerde bulunan, bu sebeple aynı atom numarasını taşıyan elementlere verilen ad)*.

izsiz İz bırakmadan, iz bırakmaksızın; izsiz, iz bırakmayan.

Duyulmay izsiz dağlardan keçip, duşman memleketine kirmek de ḳolay bir iş degil eken. “Fark edilmeden, iz bırakmadan dağlardan geçerek düşman ülkesine girmek de kolay bir iş değilmiş.” -Altın Beşik Efsanesi.

izumrud bk. **zumrut**.

izyet bk. **eziyet**.

izyetlemek bk. **eziyetlemek**.

izyubr *(zooloji)* Mançurya geyiği, doğu Sibirya geyiği.

izzet (-ti) Namus, şeref, onur, haysiyet; saygı, hürmet, ihtiram, tazim; krş. **itibar**; **urmet**.

izzetinefis Onur, şeref, haysiyet, izzetinefis; **bu onıñ ~ini aḳaretledi** Bu onun gururunu incitti.

izzetlemek Saymak, saygı göstermek, hürmet etmek.

izzetlememek *(olumsuz)* **izzetlemek**.

izzetlenmek *(edilgen)* **izzetlemek**.

izzetlenmemek *(olumsuz)* **izzetlenmek**.

izzetli Saygıdeğer, sayın, muhterem, mübarek, kıymetli; krş. **itibarlı**; **muteber**; **muḫterem**; **müşerref**; **sayġılı**; **urmetli**.

J

jabo Jabo, kırmalı yakalık.

jaleyka *(müzik)* Jaleyka *(Bir tür nefesli saz)*.

jalyuzi Panjur, jaluzi.

jandarm Jandarma.

janr 1. Çeşit, tür, janr, usul, tarz. 2. *(ressamlık)* Eşit, tür, nevi, janr. 3. *(konuşmada)* Tür, stil.

Keçmişte ḳaraḳalpaḳ ḫalḳı oz yazma edebiyatına malik olmaġanından, edebiyatnıñ türlü janrları keregi kibi inkişaf etip olamadı. "Geçmişte Karakalpak halkı kendi yazı edebiyatına sahip olmadığından, edebiyatın çeşitli türleri gereği gibi gelişemedi." -Çerkez Ali - 1.

jañġırdamaḳ Şangırdamak, şıngırdamak, çınlamak, şıkırdamak, şakırdamak.

Nazimniñ ḳapudan kireyatḳanını korgende Esmanıñ ḳolundan çayḳap turġan ḳopḳası sıptırılıp ketti ve lapek taşlarġa urulıp jañġırdadı. "Nazim'in kapıdan girdiğini gördüğünde Esma'nın elinden çalkalanıp duran kovası sıyrılıp gitti ve düz taşlara vurulup çınladı." - Çerkez Ali - 1.

jañġırdatmaḳ Şangırdatmak, şıngırdatmak, çınlatmak, şıkırdatmak, şakırdatmak.

Bu zaman Amet aḳay cebinden beş altı kapigi olġan torbaçıġını çıḳarıp, onı ḳaveciniñ ḳulaġı altında jañġırdata ve: - Bunıñ sesi senin ḳave buvına aḳtır, dey. "O zaman Ahmet akay cebinden beş altı kapiği olan torbacığını çıkararak, onu kahvecinin kulağının dibinde şangırdatır ve: Bunun sesi senin kahve buharının

hakkıdır, der.” -Buharının Hakkı Latifesi.

jañġırdatmamaḳ *(olumsuz)* **jañġırdatmaḳ.**

jañġırdı Şangırtı, ses, şıngırtı.

jap Aniden, birdenbire, ansızın; **ḳapudan ~ etip kirmek** Kapıdan aniden girmek; **~ etip kelmek** Aniden, birdenbire gelmek.

jargon Bozuk şive, argo, lehçe; argo(s)i, küfürlü.

jeket Ceket.

Yarın, o bir kun oña yapınca ve jeketni bıraḳıp, tek anternen yurmek kerek. “Yarın, öbür gün ona manto ve ceketi bırakıp tek elbiseyle yürümek gerek.” - U. Edemova - 1.

jelatin Jelatin *(Hayvanların kemik ve kıkırdak gibi dokularından elde edilen proteinli, saydam, renksiz ve kokusuz bir madde olup en çok tıpta ve fotoğrafçılıkta kullanılır)*; jelatin(s)i, jelatinli, jelatinden; **~ şeklinde** Jelatin şeklinde.

jelatina *(kimya)* Jelatin.

jele Jöle, pelte.

jenşen *(botanik)* Jinsen.

jerep (*ağızlarda* **pianke, sıraġa)** Kısmet, talih; kader, alın yazısı, yazgı; **~ çekmek** Kur’a çekmek; **~ çektirmek** Kur’a çektirmek.

jerminal *(tarih)* Fransız Cumhuriyetçi takviminin 7. ayı.

jest bk. **ima**; **işaret.**

jeton Jeton, fiş.

jıyḳıldamaḳ Gıcırdamak *(sandalye, çizme)*; krş. **ġıçırdamaḳ.**

jıyḳıldamamaḳ *(olumsuz)* **jıyḳıldamaḳ.**

jilet bk. **yelek.**

jim *(spor)* Halterde silkme stilinde kaldırma.

jiraf, **jirafe** bk. **zurafe.**

jiroskop *(teknik)* Jiroskop, ciroskop *(1. Yerin ekseni etrafında döndüğünü göstermek için, Foucault’un 1852’de bulduğu cihaz. 2. Torpidoların istenilen seyir yönlerini muhafaza eden, sağa ya da sola vaki sapmalarını düzenleyen hassas bir aygıt)*.

jivopis bk. 1. **ressamlıḳ.** 2. **resimler.**

jmıḫ Küspe, posa.

jokey Cokey, binici; bk. **atçapar**, **atlı.**

jom 1. *(teknik)* Pres, baskı; mengene. 2. *(topluluk)* Üzüm posası, posa.

jonglirleme, **jonglirlev** *(eylem adı)* **jonglirlemek**; Hokkabazlık yapma, jonglörlük yapma.

jonglirlemek Hokkabazlık yapmak, jonglörlük yapmak.

jonglyor Hokkabaz; jonglör *(Müzik aleti eşliğinde kendi yazdığı şiirleri söyleyen Orta Çağ saz şairi)*.

jrets bk. **raḫip**.

jurnal Dergi, mecmua, magazin; krş. **mecmua**; **dergi**.

Nusret şkaftan bir buyük jurnal alıp, Askaraliniñ aldına ḳoydı. "Nusret dolaptan bir büyük dergi alıp Askarali'nin önüne koydu." -U. Edemova - 2.

juv-juv *(yansıma)* Su sesi; **suv ~ aḳa** Su gürül gürül akıyor.

juvuldamaḳ, juvuldap yaġmaḳ Gürüldeyerek, kırbaç gibi vurarak yağmak; **juvuldap yaġmur yaġa** Yağmur bardaktan boşanırcasına yağıyor; krş. **uluḳtan aḳḳan kibi aḳa**.

jüri Jüri, jüri heyeti.

K

kâ … kâ *(bağlaç)* Kah … kah.

Ḳayda birlik, anda tirilik! Birleşken soñ, endi onlar ḫanları oynata başlaġanlar! Kâ nevbetke, kâ sıraġa!.. "Nerede birlik, orada dirlik! Birleştikten sonra, artık onlar hanları oynatmaya başlamışlar. Bir nöbete, bir sıraya..." - A. Hilmi.

kâat *(konuşmada)* bk. **kâġıt**.

kabaçki bk. **saḳız ḳabaḳ**.

Kabardalı Kabardalı.

kabare Kabare, kafekonser; meyhane.

Polatayev –Saña geologlar arasında degil, kabarege işke kirmek kerek eken, tosunçıġım, – dedi de, Lebannı ḳapıġa taraf yetekledi. "Poletayev: – Sana jeologlar arasında değil, kabarede işe girmek gerekliymiş, tosuncuğum, dedi ve Leban'ı kapıya doğru itekledi." -E. Umerov - 2.

kabarga *(zooloji)* Misk geyiği *(Çift parmaklılar takımının cüce geyikgiller familyasından bir memeli türü. Boynuzları yoktur. Orta Asya'daki sarp ve yalçın yamaçlarda yaşar. 3500 m.den aşağılarda pek bulunmaz. Erkeğinde karın derisinin altında küçük bir portakal iriliğinde ve kese şeklinde bir bez vardır. Bu kesede esmer bir salgı birikir ve miski meydana getirir. Misk geyiklerinin koku bezlerinden elde edilen kokulu madde lavantacılıkta kullanılır)*.

Kâbe Kâbe (Mekke'de bulunan yaklaşık olarak küp şeklinde ve içinde kutsal siyah taş bulunan bir ibadethanedir.

İslâm dininin ilk ve en kutsal mekânı kabul edilir). ● **~ yolu** *(astronomi)* Samanyolu.

Ķartayġanda ķart atamnı / Ķuvsam, men kabege barıp / O zaman uç kere tevbe etermen, / Anda barıp yañarman, - dey. "Yaşlılığında yaşlı babamı Kovarsam ben Kabe'ye gidip O zaman üç kere tövbe ederim, Oraya gidip yanarım, der." -Edige Destanı.

kabel Kablo.

Biz onı çöl boyu kabeller tartuv vastasınen yaparmız. "Biz onu çöl boyunca kablolar çekme vasıtasıyla yaparız." -Çerkez Ali - 1.

kaberne Kırmızı şarapların üretimi için kullanılan bir üzüm çeşididir.

kabina Kabin.

kabinet Çalışma odası.

Sovḫoznıñ merkezinde eki klub, ḫastaḫane, rentgen kabineti, amam ve tükanlar bar. "Sovhozun merkezinde iki kulüp, hastane, röntgen odası, hamam ve dükkanlar var." -Çerkez Ali - 1.

kabotaj Kabotaj *(Bir devletin kıyılarındaki deniz ticaret hakkını yalnız kendi bayrağını taşıyan gemilere tanıyabilmesi hakkı)*.

kabriolet Kabriyole *(1- İki atlı, iki ya da dört tekerlekli körüklü araba*. *2- Eski tip körüklü otomobil)*.

kaçır-kuçur *(yansıma)* Çıtırtı, çıtırdama; **~ alma aşamaķ** Çatır çutur elma yemek.

kaçim bk. **biñbaşķoray**.

kadans *(müzik, şiir)* Kadans *(Bir müzik parçasının dinlenme noktasında ya da bitişi sırasında çalınan veya söylenen en etkili kısım*. *Bu, genellikle, konçertolarda bulunan ve çalgıcıların ustalıklarını göstermesine elverişli bölümdür)*.

–Sizde kadans (oyunda takt ve olçü) pek doġru, ḫanım, - dedi gubernator ḫoşnut olıp. "–Sizde kadans (oyunda tempo ve ölçü.) çok doğru hanım, dedi vali memnun olarak." -Çerkez Ali - 1.

kadastr *(hukuk)* Kadastro *(Bir ülkedeki bütün taşınmaz malların geometrik ve yasal durumlarının devlet eliyle tespit edilmesi)*.

kaday, **(mata**, **gadya)** *(ağızlarda)* Küçük kardeş; bk. **kadya**; **ķardaş**.

–Çalışmaķ kerek kaday, çalışmaķ!.. "–Çalışmak gerek kardeş, çalışmak!..." -Çerkez Ali - 1.

kâde *(ağızlarda)* Bazen, ara sıra; *aynı:* **~ bir** Arada bir; bk. **bazıda (bir)**; **kimerde (bir)**.

Açkoz ecel maddesi tırmalay, suvara, kozlerim kâde ķarara, sone ki, kâde akıya, alıķlaşa. “Açgözlü ecel maddesi tırmalıyor, suluyor, gözlerim arada kararıyor, sönüyor arada da fal taşı gibi açılıyor, alıklaşıyor.” -A. Hilmi.

kâde-kâde *(ağızlarda)* Ara sıra, zaman zaman, arada sırada.

Kâde-kâde emceniñ bağçasındaki direklerge ‘Ḫalķ bağçası’ - dep yazar, teneke mıķlar ediler. “Ara sıra amcanın bahçesindeki direklere ‘Halk Bahçesi’ diye yazar, teneke çivilerlerdi.” -M. Kurti.

kadmiy *(kimya)* Kadmiyum *(Sembolü Cd, atom numarası 48, atom ağırlığı 112.41 olan, 320 derecede ergiyen, 8.64 yoğunluğunda, gümüş beyazlığında, çinkoya benzeyen yumuşakça bir maden. Kolay işlenir, tel haline gelebilir; bir kağıdın üzerine sürüldüğü zaman gri bir iz bırakır)*.

kadr 1. Resim; **yaḫşı ~** *(fotoğrafçılık)* Güzel resim. 2. *(çokluk)* **~lar** Kadro, personel; profesyonel, kadrolu.

Adam olecekte, kino korgen kibi, butün omürini kadr artından kadr kore emiş, deyler. “İnsan öleceği zaman, film izliyormuş gibi, bütün ömrünü kare kare görüyormuş, derler.” -E. Umerov - 1.

kadran Kadran, mine.

kadril Kadril, kadril havası; kadril (dansı, oyunu).

kafa *(ağızlarda)* bk. **ķafa**.

- Ferat, sen çok kafa kutme. Men oyle şeyge açuvlanmayım, aksine sevinem. “- Ferat, sen çok kafa ağrıtma. Ben öyle şeye kızmıyorum, aksine seviniyorum.” -U. Edemova - 2.

kafadar bk. **ķafadar**.

kafe Kafe, kafeterya, kahvehane.

İşten soñ korüşken yigitler biri-birinden al-ḫatur soraşkan soñ, akşamlık aşamaķ içün suv boyundaki kafege kirdiler. “İşten sonra görüşen gençler birbirlerine hal hatır sorduktan sonra, akşam yemeği yemek için su boyundaki kafeye girdiler.” -U. Edemova - 2.

kafedra Kürsü.

kafedral Katedral(s)i.

kafel Çini.

kafeteriy Kafeterya *(1- Kahve ve benzeri içecekler satılan yer. 2- Herkesin bir tepsi içinde kendi yemeğini alarak masasına götürdüğü, halk tipi, ucuz lokanta)*.

kâfi Yeterli, kâfi; krş. **yeterli**; **~ derecede** Yeterli derecede; **~ kelmek** Yetmek, kâfi gelmek; **ḫatırlamaķ ~** Hatırlamak yeterlidir; **~ olmaķ** Yeterli olmak; **~ degil** Yeterli değil.

kâfilik (-gi) Yeterlik, yeter derecede oluş, kifayet, tatmin edici olma; krş. **yeterlik**.

kâfir 1. Kâfir (Müslüman olmayan); krş. **yavur**. 2. Acımasız, zalim kimse; **seni, ~, seni!** Seni kâfir seni!; **vay ~, vay!** Vay kâfir vay!; **~niñ balası** *(küfür)* Alçak, namussuz; işe yaramaz.

Dört divarnıñ içinde olümiz yatır, / Boten yerde can alıcı Zufer de kâfir. "Dört duvarın arasında ölümüz yatar, Beyhude yere can alıcı Zufer de kâfir." -Halk Yırı.

kâfure Kâfur, kâfuru *(kâfur ağacından elde edilen, hekimlikte kullanılan, beyaz ve yarı saydam, kolaylıkla parçalanan, güzel kokulu bir madde)*.

kâġıt (*konuşmada* **kâat**, *eski* **kâġız**) (-tı) 1. Kâğıt; **~ gemiçik** Kâğıttan oyuncak gemi; **lakmus ~tı** *(kimya)* Turnusol kâğıdı; **divar ~ı** Duvar kağıdı. 2. İskambil kartları; **~ destesi** İskambil destesi.

Kâġıt kibi tomar-tomar etip ḳalbimni / Tüküriknen sıyladılar yezit, aramlar. "Kâğıt gibi tomar haline getirerek kalbimi / Tükürükle ağırladılar yezit, lanet olasıcalar." -Y. Kandım - 1.

kâġıtbazlıḳ (-ġı) Kırtasiyecilik, bürokrasi.

kâġız bk. **kâġıt**.

kagor Kahors şarabı.

kâḫ, kâḫ-kâḫ *(ünlem)* Öküzleri koşturmak için kullanılan nida.

Kaḫetiya Kaheti *(Gürcistan'ın doğusu kesiminde idari bölge. Kuzeyinde Tuşeti bölgesi ve Kafkas Dağları, güneyinde ve doğusunda Azerbaycan, batısında ise Kartli bölgesi yer alır. Kaheti, coğrafi olarak İç Kaheti ve Dış Kaheti olmak üzere iki bölgeye ayrılır)*.

Kaḫetiyalı Kahetin, Kahetinyalı *(Eskiden Doğu Gürcistan'ın bir bölümü halkına verilen ad)*.

kâḫ-kâḫ-kâḫ *(kahkaha)* Ha ha ha.

Onıñ acınıḳlı seslerini ofitser tışandan diñley edi, lâkin birazdan soñ içeriden Cumaziyeniñ gür bir kaḫ-kaḫ-ḫası ortalığı yanġırattı. "Onun acıklı seslerini subay da dışarıdan dinliyordu. Fakat biraz sonra içeriden Cumaziye'nin gür kahkahası ortalığı çınlattı." -Cemil Seydamet - 1.

kaḫpe 1. Sürtük kadın, fahişe, kaltak, orospu. 2. Hain, alçak, namussuz, rezil.

Babañ balaban mırza olġanı içün vatanını taşlap ḳaçḳan seniñ kibi kaḫpeler degil edimi? "Baban büyük zenginlerden olduğu için vatanı bırakıp kaçan senin gibi kahpeler değil mi?" -E. Umerov - 1.

kâḫpe 1. Fahişe, orospu; krş. **faişe**; **vardel**. 2. Hain, alçak, namussuz, rezil; krş. **ḫasiz**; ~ **duşman** Alçak düşman.

kaḫya 1. *(eski)* Kahya, ev idare eden adam, vekilharç. 2. *(tarih)* Kethüda, zengin kimselerin ve devlet büyüklerinin buyruğunda çalışan, onların birtakım işlerini gören kimse. 3. *(mecaz, eski)* Gerekmediği halde başkasının işine karışan kimse.

Bu işler bitmegence kaḫya kimseni raat yuḳlatmay. "Bu işler bitmedikçe kahya kimseyi rahat uyutmaz." -Çerkez Ali - 1.

Beyniñ ḳaḫyası ḳızlarnı, ḳadınlarnı odalarnı, sofalarnı temizlemek içün taḳsim etken ve episine ayrı-ayrı iş kostergen edi. "Beyin kahyası, kızları, kadınları, odaları, sofaları temizlemek için taksim etmiş ve hepsine ayrı ayrı iş göstermişti." -Cafer Seydamet.

kâinat (-tı) Kâinat, evren; krş. **feza** (2); **felek** (2).

Tüşkünleşme, episi keçip keter, sen kene mavı kokte avelenir ve oz ḳurtarıcıñnı, butün kâinatnı selâmlap yırlarsın. "Düşkünleşme, hepsi geçip gider, sen yine mavi göğe havalanır ve kendi kurtarıcına bütün kâinatı selamlayarak ötersin." -A. Osman - 2.

kaka *(çocuk sözü)* Kirli, pis.

kakadu *(zooloji)* Avusturalya papağanı, miğferli kakadu.

kakao 1. Kakao (unu, tozu). 2. Kakao tanesi, Hint bademi. 3. Kakao ağacı, Hint bademi ağacı.

Sütlü ḳave yada kakao ile beyaz otmek aşaymız. "Sütlü kahve veya kakao ile beyaz ekmek yiyoruz." -A. Hilmi.

kakay *(çocuk sözü)* Şekerleme, şeker, bonbon.

kakofonik Ahenksiz, bozuk, uyumsuz; kulağı rahatsız edecek şekilde, rahatsızlık verici, kakofonik.

kakofoniya Ahenksizlik, uyumsuzluk, ses katışımı, kakofoni *(Kulağı tırmalayan sözcük ya da hecelerin bir araya rastlamasından meydana gelen kötü ses)*.

kaktus *(botanik)* Kaktüs; frenk inciri ağacı, firavun inciri ağacı.

kalambur bk. **söz oyunı**.

kalamburist bk. **söz oyuncısı**.

kalçin, **(kaltin**, **uyıḳ)** *(etnografya)* Örme terlik.

kalentir *(konuşmada)* Karantina.

kaleydoskop Kaleydoskop, çiçek dürbünü *(Bir tarafı buzlu camla kapatılan madeni ya da mukavvadan bir boru içine yerleştirilmiş aynaların aracılığı*

ile boru içine konmuş ufak cisimlerin ve görüntülerinin teşkil ettiği şekilleri gösteren alet).

kaleydoskopik Kaleydoskop(s)i, kaleydoskopik; sık sık değişen, sinema şeridi gibi, çiçek dürbününde değişen renkler gibi.

kalibr 1. *(teknik)* Çap; ayar, ölçü. 2. Çap, kalibre, kutur. 3. Ayar ölçeri, kalibremetre.

kalibrlemek *(teknik)* Çapını ölçmek; çap vermek, kalibre etmek.

kalibrlengen Kalibre edilen.

kalibrovka Çap verme, çap ölçme.

kalibrovkacı Çap verici, kalibreci; çap ölçücü.

kaliver Elma çeşidi.

kaliy *(kimya)* Potasyum *(Sembolü K, atom ağırlığı 39.10 ve atom numarası 19 olan kimyasal element. 0.86 yoğunluğunda, 63 derecede eriyen, 757 derecede kaynayan, 15 derecede mum gibi yumuşak, soğukta sert ve kırılgan olan alkali bir madendir. Yumuşak ve dövülgen bir madendir)*.

kalka 1. Saman kağıdı; kopya bezi, ozalit bezi. 2. Saman kağıdıyla çekilmiş (veya alınmış) ince resim kopyası. 3. Başka bir dilden kelimesi kelimesine tercüme edilerek alınmış söz ya da tabir.

kalkulyator Hesap memuru; hesap makinesi, kalkülatör.

kalkulyatsiya Hesaplama, hesap etme, hesap; kalkülasyon; **~ yapmaḳ** Hesaplamak.

kalkulyatsiyalı Hesaplamalı, hesaplı; kalkülasyonlu.

kalmar *(zooloji)* Kalamar, mürekkep balığı.

kalorifer *(teknik)* Kalorifer, ısıtıcı, radyatör.

kaloriya *(fizik)* Kalori *(Normal atmosfer basıncında ısınma ısısı 15 C derecelik suyunkine eşit olan bir cismin 1 gramının sıcaklığını 1 C derece yükseltmek için gerekli ısı miktarına eşit olan ısı birimi)*.

kaloriyalı 1. Isı yayma (veya çıkarma) yeteneği, hararet (neşri) kabiliyeti. 2. Kalorili.

kaloriyalılıḳ (-ġı) 1. Isı yayma (veya çıkarma) yeteneği (veya kabiliyeti), hararet (neşri) kabiliyeti. 2. Kalorilik, kalori miktarı, kalori derecesi.

kaloş Kısa çizme, galoş; **bir çift ~** Bir çift kısa çizme.

Onıñ ayaḳlarında çullarnen bağlı eki cartı kaloş, ustünde delik-teşik olġan pamuḳlı ştan, kirden meşinlenip, saḳızlanıp ḳalġan kolmek. “Onun

ayaklarında çullarla bağlı bir eski galoş, üstünde delik deşik olmuş pamuklu pantolon, kirden meşin gibi olup sakızlanmış gömlek.” -Çerkez Ali - 2.

kaltin bk. **kalçin**.

kaltsinatsiya *(kimya)* Kireçlenme, kalsinasyon.

kaltsiy *(kimya)* Kalsiyum *(Sembolü Ca, atom numarası 20, atom ağırlığı 40.08 olan kimyasal element. Yoğunluğu 1.55 olup 810 derecede eriyen, kireç ve alçının bileşimine giren, sarımtırak beyaz renkte, bıçakla kesilebilen yumuşak bir madendir. Tabiatta serbest olarak bulunmaz, fakat kireç, kemik ve diğer kimyasal bileşiklerde önemli miktarda bulunur).*

kamatra *(Hapshor ağzında)* Mezarlık, kabristan, gömütlük, sinlik; bk. **mezarlıḳ**; **ḳabristan**.

kambala bk. **elek balıḳ**; **ḳalḳan balıḳ**.

kambiy *(botanik)* Kambiyum.

kamed bk. **ḳızamıḳ (II)**.

kameliya *(botanik)* 1. Kamelya çiçeği. 2. Kamelya fidanı (veya bitkisi) *(Çaygillerden, büyük, beyaz, kimi pembe ya da kırmızı renkte çiçekler açan bir süs bitkisi)*.

kamera 1. Oda; bölüm, hücre, koğuş. 2. İç top, topun iç kısmı (veya iç lastiği); iç lastik. 3. Oda, depo, bölme; ocak. 4. Kamera.

– Leban kameranıñ nomerini ayttı, soñra uskün leytenantḳa muracaat etti: –Bugun alınsın. Yoḳsa, menim sizge tüşkenimni bilgenleri takdirde, dostlarım alıp ḳaçarlar. “– Leban bölmenin numarasını söyledi, sonra yüksek rütbeli subaya: – Bugün alınız, yoksa benim size yakalandığımı anladıklar takdirde, arkadaşlar alıp kaçarlar.” -E. Umerov - 2.

kamerton *(müzik)* Diyapazon *(Titreştirilince ana seslerden birini vermek üzere yapılan iki kollu, küçük bir çelik araç)*.

kamfora Kâfur, kâfuru *(Kafur ağacından elde edilen aromatik kimyasal madde. Terpen sınıfından bir ketondur. Kafur ağacının damıtılmasıyla elde edilir. Çıkarılan kafur süblimleştirilerek arıtılır. Selüloz, dumansız barut ve ilâç yapımında kullanılır)*.

kâmil 1. Kusursuz. 2. Olgun, ergin, kemâle ermiş.

Saygılı agronomnı, kâmil şoförını boyle vaziyette daa içte kormegen reisniñ yuregi tarsıḳtı. “Saygılı uzmanı olgun şoförünü böyle durumda daha hiç görmeyen reisin yüreği sıkıldı.” -U. Edemova - 1.

kâmillik (-gi) 1. Kusursuzluk; pürüzsüzlük. 2. Olgunluk; krş. **pişkinlik**; **kemalatlılıḳ**.

Lâkin Reşat Osmanov kibi çalışmaḳ içün daa kamillik yetişmey. “Fakat Reşat Osmanov gibi çalışmak için henüz tecrübesi yetmiyor.” -U. Edemova - 1.

kâmilliknen, **(kâmillik ile**, **kâmillikle)** 1. Kusursuz olarak; pürüzsüz olarak. 2. Olgunluk göstererek.

kamin bk. **ocaḳ**.

kamlot *(tekstilcilik)* İpek veya devetüyünden kumaş.

kampaniya Kampanya; **saylav ~sı** Seçim kampanyası, seçim işleri, seçimler.

Pamuḳ saçuv kampaniyası muvaffaḳiyetli yekünlengeni içün emekçilerge kolḫoz ve sovḫoz bediy aveskarları, buyük kontsert kostergen ediler. “Pamuk ekme kampanyası başarılı sonuçlandığı için işçilere kolhoz ve sovhoz sanat meraklıları büyük konser göstermiştiler.” -U. Edemova - 1.

kamsi *(ağızlarda)* bk. **ḫamsi**.

kamuflyaj Alalama, kamuflâj, kamufle.

kamus Asya mandası (veya bufalosu, camusu); krş. **domba**; **dombay**; **manda**; **camus**.

kamvol *(tekstilcilik)* Yün iplik(s)i, yün iplikten örülmüş.

kamzol Kolsuz erkek ceketi, yelek.

Yigitniñ ustünde o vaḳıtta şertli ştanı, ḳırmızı yipekten kamzolı, belinde mavı basmadan keñ ḳuşağı bar edi. “Delikanlının üstünde o zaman da şeritli pantolonu, kırmızı ipekten yeleği, belinde mavi basmadan geniş kuşağı vardı.” -U. Edemova - 1.

Kanadalı Kanadalı.

kanal Kanal; krş. **beket**.

Dilâver tez-tez yurip kanal boyuna keldi ve sabağace kanal boyunda dolandı... “Dilâver hızlı yürüyüp kanal boyuna geldi ve sabaha kadar burada dolaştı...” -A. Osman - 3.

kanalizatsiya Kanalizasyon, lağım şebekesi (veya tertibatı), kanalizasyon sistemi (ve şebekesi); **şeer ~sı** Şehir kanalizasyonu; **~ borusı** Kanalizasyon borusu.

kanape Kanape.

kanar (I) Çuval.

kanar (II) Sivrisinek; krş. **sivrisinek** *(konuşmada* **süyrü senek**).

kanar (III) bk. **kanarya**.

kanarya Kanarya (kuşu).

Aytḳanda kuçük kuler kozleri ḳısılır, yuvarlaḳ çıḳıḳ mini-mini yanaḳları ḳızarır, içini çeker, tatlı tatar tilimen anlatır, sanki bir ozen, sanki bir kanarya!.. "Anlatırken küçük güleç gözleri kısılır; yuvarlak, çıkık, mini mini yanakları kızarır; içini çeker; tatlı Tatarca ile anlatır, sanki bir ırmak, sanki bir kanarya!..." -N. Çelecihan.

kancalos bk. **goncalas**.

kandelyabr bk. **ḳollu şamdan**.

kanfor *(Kodeks Kumanikus)* Kâfur, kâfuru *(Kafur ağacından elde edilen aromatik kimyasal madde. Terpen sınıfından bir ketondur. Kafur ağacının damıtılmasıyla elde edilir. Çıkarılan kafur süblimleştirilerek arıtılır. Selüloz, dumansız barut ve ilâç yapımında kullanılır)*; bk. **kafure**.

kanibal bk. **yamyam**.

kanibalizm bk. **yamyamlıḳ**.

kanifol Kolofan *(Çam sakızının damıtılmasıyla meydana gelen saydam sarı renkli, katı reçine)*.

kanistra Teneke, galon.

kankan Kankan (dansı).

kanna *(botanik)* Kana çiçeği *(Kana çiçeği, Amerika ve Asya'nın sıcak bölgelerinde yetişen kök saplı otsu bir bitki türlerinin ortak adı)*.

kanon (I) 1. *(kilise)* Konsil kararı, kilise yasası. 2. *(mecaz)* Ahkâm, akide. 3. *(müzik)* Kanon *(Eşit aralıklarla hareket eden, fakat birlikte değil de birbiri ardından duyulan iki partinin birbirini kesin ve sürekli biçimde taklit etmesidir. Kanon bütün aralıklarla yapılabilir. Ses partileri sayıca sınırlı değildir. Sesibir kanon, oktavlı kanon, üstbeşli ya da altbeşli kanon türleri vardır)*.

kanon (II) *(coğrafya)* Kapız, kanyon *(Oldukça sarp kayalık kenarlar arasına sıkışmış vadi; bir akarsuyun yeri oyarak meydana getirdiği derin, dar ve dolambaçlı boğaz)*.

kanonizatsiya 1. *(kilise)* Azize sırasına geçirme ve bununla ilgili tören. 2. Bir örnek haline koyma, kanun olarak tanıma.

kant Kenar; zıh.

kantata *(müzik)* Kantat *(Kahramanlık ya da din konuları üzerinde tek veya çok ses eşliğinde oda, konser ve kilise müziği olarak yazılıp bestelenen koşuk veya bunun bestesi)*.

kanton Kanton *(1-Fransa'da idari arazi taksimatı; idare çevresinden küçük, komünden büyüktür. 2- İsviçre Federasyonu'nu meydana getiren devletlerden her biri)*.

kantselyariya Ofis, büro, kalem odası, kalem, kançılarya; bk. **yazıḫane**.

-Ya bu nedir? -Buna idareḫane derler, kantselyariya. "-Yahu nedir? -Buna idarehane derler, kalem odası." -A. Odabaş.

kantsler Şansölye; başbakan.

kantsona *(müzik)* Kanzone *(İtalyan edebiyatında iki eşit kıtadan meydana gelen, bazen sonuncu kıtası daha kısa olan küçük lirik şiir şekli)*.

kantsonetta *(müzik)* 1560'lı yıllardan beri popüler bir İtalyan laik vokal kompozisyonudur.

kanufer *(botanik)* Marsıvan otu.

kanyabalizm bk. **yamyamlıḳ**.

kaolin *(mineraloji)* Kaolin, arı kil *(Beyaz renkli, kolayca ufalanan ve porselen yapımında kullanılan ateşe dayanıklı kil)*.

kapa Yele, perçem; karmakarışık bir tutam saç.

kapalanġan Tüyleri karışık; dağınık, karışık; dağınık saçlı, saçları karışık; krş. **çaçal**.

kapalanmaḳ Karışmak, perişan olmak.

kapalanmamaḳ *(olumsuz)* **kapalanmaḳ**.

kapalatmaḳ Karıştırmak, karmakarışık etmek, karmakarışık hale getirmek.

kapalatmamaḳ *(olumsuz)* **kapalatmaḳ**.

kapalı Saçları perişan, karmakarışık saçlı; tarak girmemiş, tarak yüzü görmemiş; krş. **çaçal**; **çıbalġan**; **çullu (baraḳ)**.

kapella 1. Koro; kilise korosu. 2. Kilisenin mihrap odası; şapel *(Kiliselerde ayin icrası için rahiplerin giydikleri elbiseler ve altar üzerine konan eşya ve süslerin tümü. Bu eşyanın muhafaza olunduğu yer. Bir şapelde dua okuyanlara verilen ad)*.

kapelmeyster *(müzik)* Orkestra şefi, maystro, şefdorkestr; *(askerlik)* bando şefi, bando komutanı.

kapelnitsa bk. **tamçılıḳ**.

Ḫastaḫanege yañı kelgen vaḳıtlarında kapelnitsa ḳoya-ḳoya canını yaḳtılar. "Hastaneye yeni geldiği zamanlarda serum taka taka canını yaktılar." -A. Osman - 2.

kapere *(botanik)* Sürünücü gövde ile çoğalan bitki (karpuz gibi).

kapers *(botanik)* Kapari.

kapersı(ler) *(aşçılık)* 1. Gebre, kapari yemişi *(Gebre otunun turşu yapılan ve bahar olarak kullanılan çiçek tomurcuğu)*. 2. Gebre otu, kapari.

kapiç: **~ un** Öğütmek için değirmene tahsis edilmiş olan un (8 kg).

kapiçik (-gi) Kapik *(Rublenin yüzde biri değerindeki para)*.

kapik (-gi) Kapik *(Rublenin yüzde biri değerindeki para)*.

–Morkov çayı. Bir stakanı elli kapik. Ayaḳdaşlarım istemediler, men can yurekten razı oldım. “– Havuç çayı. Bir bardağı elli kapik. Arkadaşlarım istemedi. Ben canı gönülden razı oldum.” -E. Umerov - 1.

kapillyar *(fizik)* Kıl gibi boru, kılcal; kıl gibi ince.

kapillyarlıḳ Kılcallık, şariyet.

kapital (I) 1. Kapital, anapara, sermaye. 2. Mal, servet.

–Şeer icrakomıniñ kapital ḳurucılıḳ bolügine. “– Şehir icra komitesinin kapital inşaatçılık bölümünde.” -İ. Abduraman - 1.

kapital (II) Esas, başlıca, temel, ana; esaslı, temelli; önemli, ehemmiyetli, mühim.

kapitalist Kapitalist, sermayedar.

kapitalizatsiya Varlıklılaştırma; sermaye yapma, sermayeye çevirme, kapitalizasyon.

kapitalizm Anamalcılık, kapitalizm *(1- Üretim araçlarının büyük ölçüde gelişmesiyle ve onlara sahip olmayan emekçiler tarafından kullanılması ile belirgin bir insan toplumunun hukuki yapısı. 2- Bireylerin elindeki anamalın serbestçe iş görmesine ya da siyasal rol oynamasına yol açan tutum)*.

kapitan 1. *(askerlik)* Yüzbaşı. 2. Kaptan, süvari. 3. *(spor)* Kaptan; krş. **reis**.

Oña kapitan rutbesi berildi. İşleri çoḳ. “Ona yüzbaşı rütbesi verildi. İşleri çok.” -A. Osman - 1.

Paroḫodımızınñ kapitanı emir bere, koçecekmiz… “Gemimizin kaptanı emir veriyor hareket edeceğiz…” -U. İpçi - 2.

kapitel *(mimarlık)* Sütun başlığı.

kapitulyant Teslim olan, boyun eğen; aciz.

kapitulyantlıḳ (-ġı) Teslim olma, boyun eğme; acizlik.

kapitulyatsiya 1. *(askerlik)* Teslim olma, teslimiyet. 2. *(mecaz)* Boyun eğme, acizlik. 3. *(tarih)* Kapitülasyon, kapitülasyonlar *(Eskiden özellikle Osmanlı İmparatorluğu'nda, yabancıların statüsünü tespit eden sözleşme şartları. Yurttaşların zararına olarak yabancılara verilen ayrıcalık hakları)*.

kapot (I) *(eski)* Entari; robdöşambr; penuvar *(Kadınların saçlarını tararken ya da banyodan çıktıktan sonra giydikleri hafif ev elbisesi)*.

kapot (II) *(teknik, havacılık)* Kaporta, kaporta aksamı; motor kapağı, kaput.

O kapotnı açıp, onıñ astına başını uzattı. Seyaatçılar birer-birer tışḳa töküldiler. “O kaputu açıp, altına başını uzattı. Yolcular teker teker dışarıya döküldüler.” -T. Halilov.

kapotaj *(havacılık)* Kapotaj.

kapral *(askerlik)* Onbaşı.

kapriççio *(müzik)* Serbest formda yazılmış bir eser.

kapsul *(askerlik, avcılık)* Başlık; kapsül; ateşleme kapsülü.

kapsula *(farmakoloji)* Kapsül,övül; *(anatomi)* perde, zar.

kaptaj Kaptaj *(Dağınık su kaynaklarının bir araya toplanması ve mevcut suların sağlıklı ve teknik bir şekilde isale hattına verilmesi için yapılan tesistir)*.

kaputsin *(botanik)* Kapuçin, satmaşık Latin çiçeği.

kapyuşon Kukuleta, omuzluklu başlık, kapüşon.

kâr Kâr, gelir; krş. **deramet**; **irat**; **kâ kâr**, **kâ zarar** Kâh kazanç kâh zarar; **~ etmek** Kâr etmek, kazanç elde etmek, yarar sağlamak; **ilâc ~ etmedi** İlaç fayda etmedi.

Boyle vaḳıtlarda er şeyden ziyade terekler kâr eteler. “Böyle zamanlarda her şeyden ziyade ağaçlar kâr ediyor.” -U. Edemova - 2.

karabar *(Kodeks Kumanikus)* Kehribar, samankapan; bk. **kerbar**.

karabin Karabina, filinta; atlı filintası.

karabinli Karabinalı.

karakal bk. **ḳaraḳulaḳ**.

karakatitsa bk. **merekep balığı**.

karambol *(spor)* Karambol, birbirine çarpma, çarpışma.

karamel Karamela, akide şekeri, akide.

Demek, o bugun maña ille baḫşış ketirir: şatırdaġan kaġıtḳa sarılı yastıçıḳ şekilinde işlengen karamel konfeti. “Yani bugün o bana muhakkak harçlık getirir: hışırdayan kağıda sarılı, yassı şekilde işlenmiş karamela sepeti.” -E. Umerov - 1.

karantin Karantina *(Bir ülkeyi bulaşık hastalıklardan korumak için oraya dışarıdan şüpheli olarak gelenlerin ayrı bir yerde ya da hastalık çıkan evdeki halkın o evde belli bir süre için bekletilmesi)*.

karat bk. **ḳırat**.

karavana *(etnografya)* Hamur kabı.

karavella *(denizcilik, tarih)* Karavel *(Jet motorlu uçak tipi)*; karavela *(Osmanlı donanmasında çok büyük, dört yelkenli deniz teknesi)*.

karavina *(ağızlarda)* Yarasa; bk. **yelḳanat**.

karay, **karayım** bk. **ḳaray**, **ḳarayım**.

karbid *(kimya)* Karbit, karpit *(Kalsiyum karbürün ticari adı)*.

karbol Fenol(s)i, fenollu, karbolik.

karbolka Fenik asit, hidroksibenzen, karbolik asit, asit karbolik, fenol *(1- Benzenin, C6H5OH formülündeki monohidroksilli türevi. 2- Aromatik halkaların hidroksilli türevlerinin genel adı)*.

karbonar Karbonari *(19. yy.da İtalya'da kurulmuş gizli bir devrimci teşkilat, kuruluş)*.

karbonat *(kimya, mineraloji)* 1. Karbonat *(1- Karbonik asidin tuzu ya da esteri. 2- Hazımsızlığa karşı kullanılan sodyum bikarbonat'ın halk arasındaki kısa ası)*. 2. Kara elmas, karbonado *(Kömürleşmiş şey. Bir tür kara elmas)*.

karbonit Karbonit.

karborund *(kimya)* Karborund, karborundum *(Karbonla silisyum bileşimi)*; zımpara.

karbunkul 1. *(mineraloji)* Kızıl yakut. 2. *(tıp)* Şirpençe, kızılyara, şeytanbaşı *(En çok ense ve sırtta beliren, çabuk genişleyen ve öldürücü bir hal de alabilen, çoğu stafilokok mikrobundan ileri gelen bir kan çıbanı)*.

karbyurator Karbüratör.

–Aydavcı boyle dep maşinanıñ kapotını açtı. Karbyuratornıñ şlangını yerinden çıḳardı. ". – Şoför böyle dedikten sonra arabanın kaputunu açtı. Karbüratörün hortumu çıkardı." -Z. Kurtnezir - 1.

karda *(tekstilcilik)* Yün ve pamuk taramak için fırça tipi.

kardamon Kakule *(İki çenekliler sınıfının Zencefilgiller familyasından, Hindistan'da ve Asya'nın sıcak bölgelerinde yetişen, yüksek, otsu bir bitki. Tohumlarında uçucu yağ bulunur; baharat, iştah açıcı ve midevi olarak kullanılır)*.

kardan *(teknik)* Kardan mili *(İki balanssız mil arasında tork aktarmak için cihaz)*.

kardinal (I) Kardinal *(Papayı seçen, ona danışmanlık eden ya da onun bakanları görevinde bulunan yetmiş papazdan her biri)*.

kardinal (II) Başlıca, esas, ana, esaslı; en önemli, en mühim.

kardiograf *(tıp)* Kardiyograf *(Kalp faaliyetini grafik olarak yazabilen aygıt)*.

kardiogramma *(tıp)* Kardiyogram *(Kardiyografın kaydettiği kalp hareketlerinin çizgilerle gösterilmiş grafiği)*.

kardioida *(matematik)* Kardiyoit *(Sabit bir çember üzerinde yuvarlanmakta olan aynı yarıçaplı ikinci bir çember üzerindeki herhangi bir noktanın izlediği eğridir. İsmi Yunanca kardia (kalp) ve eidos (şekil) kelimelerinin birleşiminden oluşur)*.

kare Kare, dama, dörtgen, dördül.

karel Karelya(s)i, Karelyalı(s)i.

Kareliya Karelya.

karer (I) bk. **taş ocağı**; **ḳum ocağı**.

karer (II) bk. **dörtnal**.

karera 1. İlerleme, yükselme, kariyer. 2. Meslek, ertik.

karerist Karyerist, mevki düşkünü; fırsat düşkünü, pozisyon avcısı; becerikli, açıkgöz.

karerizm Karyerizm, mevki hırsı, mevki düşkünlüğü.

kareta Araba, kupa arabası; karuça, karoça *(Dört tekerlekli, yaylı, üstü örtülü binek arabası)*.

karetka Kasnak; iskelet; şaryo.

karies *(tıp)* Diş çürümesi; rim, irin, cerahat.

karikatura Karikatür; resimli roman, çizgi roman; *(mecaz)* parodi.

Ustalıḳnen çızılġan karikaturalar da, olarnıñ tüblerindeki aḳıllı yazılar da bu sefer onıñ yuzündeki ciddiylikni deñiştirip olamadılar. "Ustalıkla çizilen karikatürler de, onların altlarındaki akıllı yazılar da bu sefer onun yüzündeki ciddiliği değiştiremedi." -İ. Abduraman - 1.

karikaturacı Karikatürist; resimli roman çizeri.

karioz bk. **karies**.

kariozlı Çürük, irinli; rim hastalığına tutulmuş, irinli, cerahatlı.

karkas (I) Karkas, çatı, çerçeve, iskelet; doku.

karkas (II) *(botanik)* Çitlembik.

kârlı Karlı.

karlik bk. **cüce**.

Altı aylığında ḳaçıp ḳozulaġan ḳozunıñ özü de osmey karlik olıp ḳala, ya da ole. "Altı ay boyunca çiftleşip doğuran kuzunun kendisi de ya büyümeyip kısa kalıyor ya da ölüyor." -M. Ablalimov.

karnaval Karnaval, karnaval eğlenceleri.

karnay bk. **ḳarnay**.

karniz Pervaz, tavan pervazı; korniş, perde çubuğu (veya demiri); dam saçağı, saçak.

karotel bk. **toḳal markof**.

karp Sazan (balığı).

karpasina Çam kozalağı; krş. **takal**.

Mında ḳalın-ḳalın, yuksek çam terekleri tübünde pek çoḳ ḳuruġan çam karpasinaları dağılıp yata. "Burada kalın ve yüksek çam ağaçlarının dibinde pek çok kurumuş çam kozalakları vardır." -R. Fazıl - 1.

Karpat Karpat, Karpatlar.

Cenk Tursunbekniñ başına da çoḳ belalar ketirdi. *Ḳıznen alaḳa uzüldi*. *Karpatta esir tüşti*. "Savaş Tursunbek'in başına da çok belalar getirdi. Kızla ilişkisi kesildi. Karpat'ta esir düştü." -Çerkez Ali - 1.

karst *(jeoloji)* Karst *(Karstik şekiller arzeden bölge)*.

karta (I) 1. bk. **ḫarita**. 2. Oyun kâğıdı, iskambil (kâğıdı), kâğıt; krş. **kâġıt**; **~larnı ḳarıştırmaḳ** Kağıtları karıştırmak.

Stol başında ḳadınmen karta oynap oturmaḳta olġan pristavıñ çırayı divar kibi aġarıp, ḳorḳudan ḳaltıraġan dudaḳlarnıñ arasından: -Dostçıġım, Refat! - lafları töküldi. "Masa başında karısıyla kâğıt oynayan baş polisin, yüzü duvar gibi ağarmış bir şekilde, korkudan titreyen dudaklarının arasından, dostum, Refat, sözleri döküldü." -Cemil Seydamet - 1.

karta (II) *(ağızlarda)* Arsa; **~nıñ ortası** Arsanın ortası.

kartacı Kumarbaz, kumarcı, oyuncu.

kart-blanş Tam yetki, kayıtsız şartsız salâhiyet.

karteç bk. **peşraf**.

kartel *(ekonomi)* Kartel *(Birtakım ticaret ya da yapım kuruluşlarının daha çok kazanmak veya başka kuruluşlara karşı tutunabilmek gibi ereklerle aralarında meydana getirdikleri dayanışma birliği)*.

karter *(teknik)* Karter *(Hızlı çalışan makine parçalarını yabancı cisimlerin girmesine karşı koruyan zarf ya da gövde)*.

kartoçka bk. **varaḳa**.

Ceza meselesine kelsek, reisnen partkom sekretarınıñ şaḫsiy kartoçkalarına yazmaḳ şartınen ḳattı tazir berilmesini teklif etem. "Ceza konusuna gelirsek, başkanla bölge sekreterinin şahsi kartlarına yazılması şartıyla sert bir uyarı verilmesini teklif ediyorum." -Z. Kurtnezir - 1.

kartograf Haritacı, kartograf.

kartografik Harita(s)i, kartografi(s)i; kartografik.

kartografirlemek Bir şeyin haritasını çıkarmak (veya yapmak), harita çizmek (veya yapmak); haritaya almak.

kartografiya Haritacılık, kartografi.

kartogramma Kartogram *(Haritaya dayanan şema)*.

karton Karton, mukavva.

Şimdi Mamedi karton ḳutunı ḳızınıñ ḳoluna tutturaraḳ, alel-acele yanaşa odaġa keçti. "Şimdi de Mamedi karton kutuyu kızın eline tutturarak alelacele yan odaya gitti." -İ. Paşi.

kartonaj Kartondan yapılmış şeyler.

kartoş *(Korbekul ağzında)* Selvi (ağacı), servi (ağacı); krş. **servi**; **imiş**; **beroş**; **bebeş**.

kartoteka Kart indeks, kartotek; fiş takımı.

kartotekacı Dosyalama dolabı.

kartser Hapsetme, kilit altında bulundurma; hücre, hapishane hücresi, zindan hücresi.

karusel bk. **atlı ḳarınca**.

kasa, kese Kâse, tas.

kaska Başlık, çelik başlık, helmet, tulga, miğfer, kask, kep.

Kaskalarnı o derecede basıp kiygenler ki, kozleri korünmey. "Keplerini o derecede basarak giymişler ki, gözleri görünmüyor." -E. A. Osmanoğlu - 1.

kaskad Kaskad, çağlayan; çavlan, şelale; sel, yağmur.

Kaspiy Hazar Denizi.

Rüstem, oziniñ şekilinen Kaspiy deñizini añdırġan, ḳaḳ suvnıñ çetine keldi. "Rüstem şeklen Hazar denizi andıran su birikintisinin yanına geldi." -E. A. Osmanoğlu - 1.

kassa 1. Kasa, vezne; para çekmecesi; gişe, bilet gişesi. 2. Nakit para, kasa mevcudu. 3. Sandık. 4. Kasa.

Dalġalı saçlarını tüzete-tüzete ḳarşıdaki kassanıñ yanına bardı. "Dalgalı saçlarını düzelte düzelte karşıdaki bilet gişesinin yanına vardı." -U. Edemova - 2.

kassator *(hukuk)* Mahkemenin kararını iptal etmesini isteyen kişi.

kassatsion *(hukuk)* Temyiz.

kassatsiya *(hukuk)* Temyiz.

kasseta Şasi, fotoğraf şasisi.

Ḫayaliy magnitofonnıñ yanındaki kassetalarnı birer-birer eline alıp, ustündeki yazılarnı oḳudı ve bir kassetanı magnitofonġa yerleştirdi. "Hayali teyibin yanındaki kasetleri birer

birer eline alıp, üstündeki yazıları okudu ve bir kaseti teyibe yerleştirdi.” -İ. Abduraman - 1.

kassir Kasiyer, kasadar, veznedar; sandık emini *(Para sandığı kendisine emanet edilmiş olup ödeme ve alma işlerini yapan görevli)*.

Başını egiltip, kassir ḳadınġa muracaat etti. “Eğilerek, biletçi kadına müracaat etti.” -U. Edemova - 2.

kassirlemek *(hukuk)* Bozmak, feshetmek, iptal etmek, nakzetmek.

kasta 1. Kast *(Hindistan’da halkın ayrılmış olduğu birbirine karşı kapalı sınıfların adı)*. 2. Sınıf, zümre, grup.

kastaneta Kastanyet, İspanyol çalparası *(Parmaklara takılıp çalınan ve özel bir ses çıkaran küçük zil)*.

Koküsini ogge ḳabartḳanı, ayaḳlarını; butün bedenini sozġanı alda, kastanetlerni keskin tasırdatarak, oyle çevirilmekte edi ki, o aḳşam butün civan ḳızlar oña urunġan ediler. “Göğsünü öne kabarttığı, ayaklarını bütün bedenini uzattığı durumda zilleri keskin sallayarak öyle dönüyordu ki, o akşam bütün genç kızlar ona vurulmuştular.” -U. Edemova - 1.

kastelyanşa Kastelyanşa *(Çamaşırlardan sorumlu hizmetçi kadın)*.

kastet Demir muşta.

kastorka *(farmakoloji)* Hint yağı *(Sütleğengillerden bir ağacın tohumlarından çıkarılan yağ. Bu yağ hekimlikte ve sanayide kullanılır)*.

kasük (-gi) *(botanik)* Yumru köklü bir bitki.

kaşa bk. **bulamıḳ**; **pasta**.

kaşalot (-tı) *(zooloji)* İspermeçet balinası, kaşalot, ada balığı, amber balığı *(Boyu 25 m. kadar olan, kocaman başlı, ağzı dişli etçil balinagiller familyasından, tropikal ve subtropikal denizlerde rastlanan yırtıcı bir balık)*; krş. **ġamber balığı**.

kaşemir bk. **kâşimir**.

Kaşmir Kaşmir.

kaşne Boyun atkısı; yün atkı, yünden boyun atkısı.

kaştana *(Kodeks Kumanikus)* Kestane; bk. **kestane**.

kata *(Koz ağzı)* Büyükanne, nine; bk. **bita**; **ḳartana**.

kataklizm 1. Kataklizm *(Yerkürenin yüzeyinde genel değişiklik)*. 2. Tufan; yeryüzünün maruz kaldığı büyük değişme; fecaat.

katakomba Katakomblar *(Genellikle ceset ya da kemik saklamaya yarayan veya yaramış olan geniş yer altı mezarı)*.

katalepsiya *(tıp)* Katalepsi *(Kişiyi çevre ile ilişkiye getiren kasların iradeye bağlı kasılma gücünün geçici olarak kaybedilmesiyle beliren sendrom; bu durumda, kollarla bacaklar ve gövde, sanki bal mumundanmış gibi kendilerine verilen duruş ve konumu aynen muhafaza eder)*.

kataliz *(kimya)* Kataliz *(Bazı cisimlerin kendileri hiçbir değişmeye uğramadan başka cisimlerin birleşmeleri üzerine yaptıkları etki)*.

katalizator *(kimya)* Katalizör, katalizatör *(Bir katalitik etkiye yol açan madde)*.

katalog Katalog.

katalogizatsiya Kataloglama.

katapulta *(askerlik, tarih)* Mancınık; katapült *(İlk çağlarda kale hücum ve kuşatmalarında ok ve taş fırlatan mancınık türü bir savaş aleti)*.

katar *(tıp)* Katar; nezle, akıntı, ingin, duma, dumağı.

kataraḫ *(ağızlarda)* Merdiven; bk. **merdiven** (*konuşmada* **merdven**).

katarakta *(tıp)* Katarakt, perde, basma.

katarla Sıklıkla idrar yapma (çocuk hakkında).

kategoriya 1. Kategori, ulam *(Bir konuya yükletilebilen sıfatların meydana getirdikleri en geniş cinslerden her biri)*. 2. Grup, sınıf; cins; derece.

kateḫizis Akait (kitabı) *(Bir dinin inançlarını ve tapınma kurallarını toplayan bilim)*.

katenoid *(matematik)* Bir eksen etrafında katener eğrisi döndürerek ortaya çıkan yüzey türüdür.

kater Bot, kotra, filika, büyük sandal.

Olar akşam Amu-Daryada katerge minip, sefa sürecekler. “Onlar akşam Amuderya’da sandala binip, sefa sürecekler.” -Çerkez Ali - 1.

katet (-ti) *(matematik)* Kenar, dılı.

kateter *(tıp)* Sonda.

kation *(fizik)* Katyon *(Elektronları protonlarından daha az olan ve bunun sonucunda elektronların perdeleme etkisinin azaldığı iyona verilen addır)*.

kâtip 1. Sekreter; **mesul ~** Yetkili kâtip. 2. *(tarih)* Kâtip.

Amet bey: Cemaat, meclisimizge bir reis, birde kâtip saylamaḳ kerek. “Ahmet bey: Cemaat meclisimize bir reis, bir de kâtip seçmek lâzım.” -H. Ş. Toktargazi.

katod *(fizik)* Katot, eksi kutup, negatif kutup *(Bir elektrolizörde -voltametrede- akımın çıktığı elektronların kaynağı olan elektrot)*; eksi (veya negatif)

elektrik kutbu, eksi (veya negatif) elektrot.

katolik (-gi) *(din)* Katolik *(Roma Kilisesi'nin kendine verdiği ad)*.

katoliklik (-gi) *(din)* Katoliklik.

katolitsizm *(din)* Katolisizm *(Hristiyanlıkta Papa'yı baş olarak tanıyan mezhep)*.

katopla *(ağızlarda)* Kedi yavrusu; bk. **mışıḳ balası**.

katorga *(tarih)* Kürek cezası, kürek; **~ maḫkümi** Kürek cezası mahkumu.

Katorgaġa yibermezden evel orta asır adetleri boyunca grajdan cezası berildi. "Kürek cezasına göndermeden önce orta asır adetlerine göre vatandaş cezası verildi." -Çerkez Ali - 1.

katran (I) *(botanik)* Subtropiklerde yetişen uzun ömürlü veya yıllık bitkiler (çimenler ya da yarı çalılıklar).

katran (II) bk. **ḳatran**.

katyuşa *(askerlik, konuşmada)* Katyuşa (topu), çoklu roket sistemi.

kauçuk (-gi) Kauçuk *(Amerika, Asya ve Afrika'nın çeşitli ağaçlarından, özellikle lastik ağacından elde edilen dayanıklı ve esnek madde; kauçuk kükürtle karıştırılarak iyi işlenir, daha çok dayanır ve esner bir duruma getirilir)*.

kauçuklı Kuçuklu.

kauper Hava ısıtıcı.

kauri *(botanik, zooloji)* 1. Deniz gastropodlarının bir ailesidir. 2. Yeni Zelanda ağacının Agathis cinsinin başka bir adıdır.

kaustik *(kimya)* Kostik soda, sutkostik *(Kalın yağ lekelerini ve ağartılması güç kirleri çıkarmakta kullanılan bir cins soda)*.

kaustika *(fizik)* Işık alanının yoğunluğunun keskin bir şekilde arttığı özel yüzeylerdir.

kavatina *(müzik)* Kavatin *(18. ve 19. yy. operasında tek ses içinde yazılan kısa parça)*.

kaverna *(tıp)* İnsan vücudu ve organlarındaki boş kısımlar, boşluk, lakuna.

Kavkaz Kafkasya(s)i, Kafkaslı(s)i, Kafkasyalı(s)i; krş. **Ḳaf**.

- Dostum içün er şeyge azırım... Lâkin bunıñ başka çaresi de bar. Bu yıllarda Kavkaz betlerde erkekler de yuksek tabanlı ayaḳḳap kiyeler. "- Dostum için her şeye hazırım... Lâkin bunun başka çaresi de var. Bu yıllarda Kafkaslı erkekler de yüksek tabanlı ayakkabı giyiyorlar." -U. Edemova - 2.

Kavkazlı Kafkaslı, Kafkasyalı.

kâya (kâḫya) *(tarih)* Kâhya.

Buġakoteren Süleyman acınıñ kâyası edi. “Buğakoteren, Süleyman Hacı’nın kâhyası idi.” -Y. Bolat.

kaymakam bk. **ḳaymaḳam**.

kayman *(zooloji)* Kayman *(Orta ve Güney Amerika nehirlerinde yaşayan timsah)*.

kaynozoy *(jeoloji)* Kaynozoik, Kaynozoi(s)i.

kayra *(zooloji)* Bir cins martı.

kayur (köpek koşulan) kızak sürücüsü, (köpeklerin çektiği) kızağı süren.

kayuta Kamara; yolcu kamarası.

kayut-kompaniya Gemilerde istirahat ve yemek salonu; yolcu salonu.

kaza bk. **ḳaza**.

Çilengirler, elektrikler, ustalar gece-kundüz nevbetçilik yaptı, kaza olmasına yol bermediler. “Çilingirler, elektrikçiler, ustalar gece gündüz nöbetçilik yaptı, kaza olmasına izin vermediler.” -İ. Paşi.

kazaḫ Kazah.

kazak(i) Kazak.

Kazaklarnıñ zenginlerge ḳarşı baş ḳaldırġanları belli. “Kazakların zenginlere karşı baş kaldıranları belli.” -Çerkez Ali - 1.

kazakilik (-gi) Kazaklar.

kazalıḳ bk. **ḳazalıḳ**.

kazarma Barakalar, kışla; samanlık; ahır.

Er şey azır olġanda kazarmaġa ḳısım komandiri kirip keldi. “Her şey hazır olduğunda kışlaya bölük komutanı çıkıp geldi.” -A. Osman - 2.

kazas bk. **ḳazas**.

kazein *(kimya)* Kazein *(Memeli hayvanların sütlerindeki azotlu maddelerin temelini meydana getiren fosfoproteid grubundan proteinli madde)*.

kazemat Kazamat *(Tahkim edilmiş bir yerde, birlikleri barındırmak ve cephaneyi depo etmek amacıyla kullanılan gömme siper)*; hücre, münferit hapishane koğuşu.

kazino Kazino, kumarhane; gazino.

kazna bk. **ḫazine**.

kaznaçeystvo bk. **ḫazine dairesi** (veya **idaresi**).

kazual *(bilimsel terim)* Geçici, eğreti, arızî, tesadüfî.

kazuallik (-gi) *(bilimsel terim)* Geçicilik, eğretilik, arızîlik, tesadüfîlik.

kazuar *(zooloji)* Tepeli deve kuşu, tıknaz deve kuşu.

kazuist 1. *(hukuk)* Karışık davaları çözebilen becerikli hakem. 2. *(mecaz)* Akait alimi *(Akait: Bir dinin öğrenilmesi gereken inançlarının ve tapınma kurallarının topu ya da bunları toplayan kitap)*.

kazuistik Perendebaz(s)i, safsatacı(s)i.

kazuistika 1. *(hukuk)* Muhtelif davalarda kanunun genel maddelerini kullanabilme. 2. *(mecaz)* Perendebazlık, safsatacılık.

kazus 1. *(konuşmada)* Tuhaf vaka (veya olay), tuhaf hadise. 2. *(hukuk)* Karışık dava, karışık hadise; özel durum.

ke *(ünlem)* İneği çağırmak için kullanılır.

keanet (-ti) Kehanet, önceden haber verme, tahmin; **~ etmek** Tahmin etmek.

kebak *(Kodeks Kumanikus)* Kepek, saç kepeği, donra; bk. **kepek**.

kebap (-bı) Kebap *(Kömürde kızartılmış et)*; **şiş ~ı** Şiş kebabı.

Cigit olġan, oz sırını gizlesin, / Cigerini kebap etip tuzlasın. "Yiğit olan kendi sırrını gizlesin, / Ciğerini kebap yapıp tuzlasın." -Aşık Garip Destanı.

keben Dokurcun; tınaz, (büyük ve yuvarlak) saman yığını; bk. **çeren**.

Çunki onıñ fermasında daa açılmaġan silos çuḳurından başḳa, başlanmaġan piçen kebeni de bar. "Çünkü onun çiftliğinde daha açılmamış yem çukurundan başka, başlanmamış kuru saman yığını da var." -Çerkez Ali - 1.

kebenlemek Biçmek.

kebenlememek *(olumsuz)* **kebenlemek**.

kebenletmek *(ettirgen)* **kebenlemek**.

kebenletmemek *(olumsuz)* **kebenletmek**.

keç 1. Geç; gecikmiş; **~ ḳalmaḳ** Gecikmek, geç kalmak; krş. **keçikmek**. 2. *(ağızlarda)* Akşam, akşam vakti; **~ kirdi** *(ağızlarda)* Akşam oluyor, hava kararıyor; bk. **aḳşam olıp tura**.

Yedi ḳabat nalnı birden burġanım, / Ber bu yolnıñ kirasını keç ket, bazirgân. "Yedi kat nalı birden vurmuşum, / Ver bu yolun kirasını, geç git bezirgan, beytini söyler." -Köroğlu Destanı.

keça *(Kodeks Kumanikus)* Gece; bk. **gece**.

keçe (I) *(ağızlarda)* Gece; bk. **gece**.

Şimdi bir kun, eki kun keçe ama ḫannıñ oġlu yoḳ. "Şimdi bir gün, iki gün geçer ama, hanın oğlu yok." -Çorabatır Destanı.

keçe (II) 1. *(üstüne uzanmak ya da perde olarak kullanmak için)* Keçe, kalın keçe; keçeden; krş. **kiyiz; ~ şlyapa** Fötr şapka; krş. **fetr şlyapa**. 2. *(ağızlarda)* Keçi; bk. **eçki**.

keçeci Keçeci; krş. **kiyizci**.

keçen Geçen, geçmiş; **~lerde** Geçenlerde; **~ kun** Geçen gün.

Keçen mayıs ayında Peterburgğa giden proyekt şeriata uymadığını bizim ḫalḳımız şimdi bildi. “Geçen mayıs ayında Petersburg'a giden projenin şeriata uymadığını bizim halkımız şimdi anladı.” -H. Ş. Toktargazi.

keçi *(ağızlarda)* Keçi; bk. **eçki.**

Dağğa barġan, baltası ḳalġan. / Dağ keçi terek kormegen. “Dağa gitmiş, baltası kalmış. / Dağ keçisi ağaç görmemiş.” -Atalar Sözü.

keçici 1. Geçici, muvakkat; **~ fiil** *(dil bilimi)* Geçişli fiil, ettirgen fiil; krş. **obektsiz fiil**. 2. Göçer, göçmen, göçebe.

O, daima deñişip turġan kibi, em tez kelip keçicidir. “O daima değişmenin yanı sıra çabucak da gelip geçicidir.” -İ. Paşi.

keçikmeden, (veya **keçikmey**, **keçikmeyip**) Gecikmeden, gecikmeksizin; krş. **keç ḳalmayıp**.

Ḳurtali aḳay cılap tevbe etti aman içkige, / Ozü de kop keçikmeden, ḳurban oldı içkige. “Kurtali akay ağlayarak tövbe etti ama içkiye, / Kendi de çok geçmeden kurban oldu içkiye.” -M. Nuzet - 1.

keçikmek Gecikmek, geç kalmak; krş. **keç ḳalmaḳ**.

Sabasına mektepke keçikip keldim, em torbamnı da aġamlarnıñ eski kitaplarınen rıḳma-rıḳ toldurıp, boynuma astım. “Sabahleyin okula geciktim, hem torbamı da ağabeylerimin eski kitapları ile ağzına kadar doldurarak, boynuma astım.” -C. Ahmetov.

keçikmemek *(olumsuz)* **keçikmek**.

keçiktirmeden, (veya **keçiktirmey**, **keçiktirmeyip**) Geciktirmeden.

Talapları ve iḥtiyaclarını keçiktirmeden yerine ketirmege tırışa. “Talepleri ve ihtiyaçlarını vakit geçirmeden yerine getirmeye çalışıyor.” -Z. Kurtnezir - 1.

keçiktirmek Geciktirmek; krş. **keç ḳaldırtmaḳ**.

keçiktirmemek *(olumsuz)* **keçiktirmek**.

Arzuḫan apa razı olsa, keçiktirmey, toy da yaparmız. “Arzuhan teyze razı olursa, geciktirmeden düğünü yaparız.” -M. Ablalimov.

keçilmek Geçilmek, aşılmak, atlatılmak.

keçilmemek *(olumsuz)* **keçilmek**.

Tereler keçilmey / Suvından içilmey / Başımdaki sevdalıḳ / Şimdi vaz keçilmey. “Dereler geçilmiyor / Suları içilmiyor / Başımdaki sevdalık / Şimdi vazgeçilmiyor.” -Halk Yırı.

keçilmez Geçilmez; **~ orman** (veya **dağ**) Geçilmez orman, balta girmemiş orman.

O ecdat ki, butün milletlere boyun egdirdi, / En keçilmez ḳalalara kok sancaġı diktirdi! “O ecdat ki, bütün milletlere boyun eğdirdi, / En geçilmez kalelere gök sancağı diktirdi!” -C. Kermençikli.

keçindirmek Geçindirmek, geçimini sağlamak, bakmak, beslemek.

Pek bereketli yılı o ḳadarçıḳ olġan kâr, nasıl bilmem, emcenen Selimeni keçindire edi. “Çok bereketli yılda o kadarcık olan kâr, her nasılsa amcayla Selime 'nin geçimini sağlıyordu.” -M. Kurti.

keçindirmemek *(olumsuz)* **keçindirmek**.

keçiniş Var oluş yolu, bir yerde yaşama (veya barınma).

Onlar orta asırlarda keçseler de, lâkin yigirminci asırda keçmeyler, onıñ içün bu kuçük esnafḳa keçiniş gayet de ağır. “Onlar orta asırda geçerli olsalar bile, 20. Asırda geçerli değiller, onun için küçük esnafın geçimi çok zordur.” -U. İpçi - 1.

keçinme, **keçinüv** *(eylem adı)* **keçinmek**; Gıda, yiyecek; krş. **keçiniş**.

Onlarnıñ içinde şergit ve ḳalfası bulunġanları pek siyrektir, çunki esnaf oz keçinmesini zorġa çıḳarır ve onıñ işlep çıḳarġan malı Bağçasaraydan çoḳ uzaḳ kitemez. “Onların içinde çırak ve kalfası bulunan çok azdır, çünkü esnaf kendi geçimini zor karşılar ve onun çalışarak ürettiği mal, Bahçesaray'dan çok uzağa gidemez.” -U. İpçi - 1.

keçinmek 1. Geçinmek, hayat sürmek, yaşamak; beslenmek. 2. Ölmek, vefat etmek; krş. **olmek**; **vefat etmek**; **fani dünyadan ketmek**; **fani dünyanı terk etmek**; **baḳiy dünyaġa ketmek**; **ebediy kozleri yumulmaḳ**; **kozüne ḳara tüşmek**; **obir dünyaġa ketmek**.

O, ozüniñ omür arḳadaşı, Gülsüm yengenen beraber biraz tan saçıp, ondan alġan bereketinen taḳan-tuḳan keçine eken. “O karısı olan Gülsüm yenge ile birlikte biraz darı ekip, onun bereketi ile iyi kötü geçiniyormuş” - Turna Babay Masalı.

keçirici *(fizik)* İletken; **yarı ~** Yarı iletken.

keçirilmek, (*ağızlarda* **otkerilmek**) Geçirilmek; yapılmak.

Lâkin aradan beş-on kun keçken soñ bir daa keldi, tükânlarında yakında teftiş keçirilecegini bildirdi. “Lâkin aradan beş on gün geçtikten sonra bir daha geldi, dükkanlarında yakında teftiş yapılacağını bildirdi.” -U. Edemova - 2.

keçirilmemek *(olumsuz)* **keçirilmek**.

keçirme, **keçirüv** *(eylem adı)* **keçirmek**.

Tamam bu gece ķaravullıķ Refatın nevbetine kelgeninden, Refat ķayanıñ ustündeki buyük emen aġacınıñ ķuvuşına kirip saķlanaraķ etrafı kozden keçirmege başladı. “Tam o gece bekleme sırası Refat'in nöbetine geldiği için Refat kayanın üstündeki büyük meşe ağacının kovuğuna girerek etrafı gözden geçirmeye başladı.” -Cemil Seydamet - 1.

keçirmek, (*ağızlarda* **otkermek**) 1. Geçirmek (zaman); **ķışnı şeerde keçirdim** Kışı şehirde geçirdim; **kun ~** Gün geçirmek; **boş vaķıt ~** Boş vakit geçirmek. 2. Geçirmek (nehir boyunca). 3. Geçirmek; takmak (iğneye iplik). 4. Geçirmek (hastalık). 5. *(ağızlarda)* Affetmek, bağışlamak, mazur görmek; bk. **afu etmek**; **bağışlamaķ**.

Şadiyecik bütün bunları dinliyor ve derenden köküs keçiriyordı. “Şadiyecik bütün bunları dinliyor ve derin derin göğüs geçiriyordu.” -A. S. Ayvazov - 1.

Bu tüşüncemni iç bir vaķıt omürge keçirip olamaycaġım, çunki artımda uç balam ve apayım bar. “Bu düşüncemi hiçbir zaman hayata geçiremeyeceğim; çünkü ardımda üç çocuğum ve karım var.” -Ş. Bektore - 2.

Allahnıñ ikmeti, iç kimseniñ yaşaycaġına umüt etmedigi Aķmambet zayıf ve ḫastacan olmasına raġmen yaşadı. Ebet, pek çoķ hastalıķlar çekti, çoķ aġır daķķalar keçirdi, lâkin yaşadı. “Allah’ın hikmeti, hiç kimsenin yaşayacağına ümit etmediği Akmambet zayıf ve hastacan olmasına rağmen yaşadı. Evet, pek çok hastalıklar çekti, çok ağır dakikalar geçirdi, lâkin yaşadı.” -Cafer Seydamet.

keçit (-ti) 1. Geçme, geçiş, geçit; **demiryol ~i** Demiryolu geçidi; **daġ ~i** Dağ geçidi. 2. Alay; tören; **resmiy ~** Resmi geçit.

Saat on ekiye doġru Aġız-Ķır keçidini keçtiler. “Saat on ikiye doğru Ağız Kır geçidini geçtiler.” -A. S. Ayvazov - 1.

keçke *(ağızlarda)* Keşke; krş. **bare**.

keçken 1. Geçen, geçmiş; bundan önceki (veya evvelki), eski, mazi; krş. **savġan**; **mazi**; **~ kontsertte adam çoķ edi** Önceki konserde çok insan vardı. 2. Bundan önceki, bundan evvelki, ondan önceki, ondan evvelki, önceki; krş. **aldın kelgen**.

Bir ķaç kun daa keçken soñ, o adam kele, amma ķazannı alıp kelmey. “Birkaç gün daha geçtikten sonra, o adam gelir ama kazanı getirmez.” - Kozlagan Kazan Masalı.

keçki *(ağızlarda)* Keşke; bk. **bare**.

keçmegen *(olumsuz)* **keçken**.

Lâkin kimseniñ tamaġından aş keçmegeni korünip tura edi. “Lâkin

kimsenin boğazından yemek geçmediği görünmekteydi.” -A. Osman - 2.

keçmek 1. Geçmek; **selâm berip ~** Selam verip geçmek; **tükân yanından ~** Dükkanın yanından geçti. 2. Geçmek, bitmek, sona ermek, son bulmak; **ẖastalıḳ endi keçti** Hastalık zaten geçti. 3. Geçmek, aşmak; **ozenniñ o bir tarafına ~** Nehrin diğer yakasına geçmek. 4. Geçmek (bir yerden bir yere); **ḳomşu odaġa ~** Yan odaya geçmek. 5. Geçmek, etkilemek; **gripp mańa tiymeyip keçti** Grip bana bulaşmadı. 6. Öğrenmek, öğrenimini yapmak; **(biz) ders keçemiz** Dersi veriyoruz. 7. Geçmek, yaramak, uymak, işe yaramak, uygun olmak; krş. **yaramaḳ**; **Ozbekistannıñ parası mında keçmey** Özbekistan’ın parası burada geçmiyor.

Kablukoy ẖastaẖanesini keçtikten sonra, arabacı Murat aka atlarını süratle aydamaya başladı. “Kablukov hastahanesini geçtikten sonra, arabacı Murat ağa atlarını süratle sürmeye başladı.” -A. S. Ayvazov - 1.

keçmez: **~ olmaḳ** Geçmez olmak.

keçmiş (-şi) Eski, geçmiş, geçmiş zaman; mazi; krş. **mazi**; **~te** Geçmişte; **~ be alazır** Geçmiş ve şimdi.

İşte, bütün ḳış boyu oturġanda-turġanda, kozümin ogünde ep şu keçmiş omürimiz dolaşa. “İşte bütün kış boyunca otururken, kalkarken, gözümün önünde hep bu geçmiş günlerimiz dolaşıyor.” -A. Hilmi.

keday Halk şairi, şarkı sözü yazarı; krş. **aşıḳ (II)**.

Kok sarayda ḳonur bay, / Onı da korgen bu keday. “Gök sarayda konur ağa, / Onu da görmüş bu şair.” -B. Çobanzade - 1.

kede *(Uskut ağzı)* Kedi; bk. **mışıḳ**.

keder 1. Keder, hüzün, sıkıntı, acı, elem, gam, üzüntü, teessür. 2. Güçlük, müşkülat. 3. Zarar, ziyan; **~ etmek** Zarar etmek.

En soñ, oz yanına en buyük ḫızmetçisini çağırıp, oğlundaki ġam, kederniñ sebeplerini mutlaḳa bilmek işini avale etken. “En sonunda yanına en büyük hizmetçisini çağırıp,oğlundaki bu gamın kederin sebebini mutlaka bulma işini havale etmiş.” -Altın Beşik Efsanesi.

kederlendirmek Üzmek, üzüntü vermek; krş. **kederletmek**.

Şefiḳa basamaḳlardan töpege çıḳtı, bosaġa ustünde toḳtadı, ḳocasınıñ şeñlenüvi oñı evelâ sevindirdi, soñ kederlendirdi. “Şefika basamaklardan yukarı çıkarak durdu, koncasının neşelenmesi onu önce sevindirdi, sonra kederlendirdi.” -Ş. Alâdin - 1.

kederlenmek Üzülmek, üzüntü duymak; gamlanmak, kederlenmek, müteessir olmak.

Men ketmege aşıkam, lâkin, o ozüni sıkmay. Em sevine, em de kederlene. "Ben gitmek için acele ediyorum, ancak o kendini sıkmıyor. Hem seviniyor, hem de üzülüyor." -U. Edemova - 2.

kederlenmemek *(olumsuz)* **kederlenmek**.

kederletmek Üzmek, üzüntü vermek; krş. **kederlendirmek**.

kederletmemek *(olumsuz)* **kederletmek**.

kederli Üzüntülü, gamlı, kederli; düşünceli, efkarlı, hüzünlü, mahzun, elemli, mağmum, tasalı, meyus, üzgün; krş. **melül**; **~ kozler** Kederli gözler.

Şu kederli ẖaberni almazdan evel, o oğlum tüşünde kordi. "O kederli haberi almadan önce, o oğlunu rüyasında görmüş." -U. Edemova - 3.

kedi *(Hapshor ağzı)* Kedi; bk. **mışıḳ**.

O yavaş-yavaş kelir, yufaḳ sönük pencereniñ ḳapalı, olgün ışığı ogünde oturır, ḳapanırdı; oturdığı zaman kolgesi uzanır, kedige oşardı. "O yavaş yavaş gelir, ufak, sönük pencerenin önünde oturur, kapanırdı; oturduğu zaman gölgesi uzanır, kediye benzerdi." -N. Çelebicihan.

kedik (-gi) 1. Alet, araç, vasıta; donatım, ekipman, levazımat, malzeme, teçhizat. 2. Döşeme, mefruşat, eşya; krş. **donatma**; **ev ~leri** Ev eşyaları.

kedr bk. **sedir**.

kef *(ağızlarda)* Ruh haleti, keyif; bk. **keyf**.

kefal bk. **cılar**.

kefalet (-ti) Kefalet, garanti.

Kefe Feodosya, Feodosiya veya Kefe *(Ukrayna'nın Kırım yarımadasının güneydoğu kıyısında yer alan bir liman şehridir)*.

Kefeli Kefeli, Feodosiyalı.

kefil (-li) Kefil, garanti veren, garant, sorumluluğu üstlenen; krş. **muvekkil**; **işanıcı**; **~ olmaḳ** Kefil olmak.

Amet bey: Duẖovniylerin topladıḳları ḳadar parayı nereden de olsa, bizim dvoryanlar da verebileceklerine men kefil olurım. "Ahmet bey: Ruhanîlerin topladıkları kadar parayı bir yerlerden bizim asillerin de vereceklerine kefil olurum." -H. Ş. Toktargazi.

kefildeşlik (-gi) Karşılıklı kefalet, karşılıklı garanti.

kefillik (-gi) Kefalet, kefillik; garanti, teminat.

kefin Kefen; **~ge sarınmaḳ** Kefene sarınmak.

Ortalıḳ bem-beyaz. Beyaz kefinnen ortülgen kibi. “Ortalık bembeyaz, beyaz kefenle örtülmüş gibi.” -A. Osman - 2.

kefir Kefir.

kegelban Bovling salonu; çelik çomak oyunu için saha.

kegey Parmak, yurak.

kegl Punto, yazı boyu.

keglya (*çokluk* **kegli**) Bir tür bovling oyunu.

kekel 1. Perçem, kâhkül, saç tutamı. 2. Tarak; krş. **kikirek**; **kokel**; **taraḳ**; **tuġ**.

kekelli 1. Tepeli, ibikli, tepelikli. 2. İbiği olan (kuş hakkında).

kekirdek (-gi) Soluk borusu, nefes borusu; krş. **boġurdaḳ**.

Lâkin yolum keçse bile pıçaḳ tilinden, / Yapışırım kelmeşekniñ kekirdegine. “Fakat yolum geçse bile bıçağın dilinden, / Yapışırım yabancının gırtlağına.” -Y. Kandım - 1.

kekirek (*konuşmada* **kekrek**) (-gi) İbik.

İlk-evela, ḳaysı ḳalın ḳursaḳlınıñ kekiregine yapışacaġımızını belgile. “Önce hangi büyük mideli adamın tepesine yapışacağımızı belirle.” -E. Umerov - 1.

kekirmek Geğirmek.

kekirmemek *(olumsuz)* **kekirmek**.

keklik *(zooloji)* Keklik; krş. **çil**.

kekre Kekre, ekşi; acı; sert; krş. **sert**.

keks Kek, meyveli tart, meyveli kek (veya pasta).

kel (I) *(ağızlarda)* 1. Uyuz; kel; bk. **ḳuypa**; **uyuz**. 2. Dazlak, kel, kel kafalı, saçları dökük; bk. **taz**.

kel (II) Haydi, (bırak) -sin, -sinler; **~ biz bunı unutayıḳ** Haydi biz bunu unutalım; **~ bu sefer onıñ degeni olsun** Bırak bu sefer onun dediği olsun.

kelâm Kelime, sözcük, söz; krş. **kelime**; **ḳavil**; **söz**.

Kelip ketkeniñe bugun bir ay yigirmi yedi kun oldı. Ne selam, ne kelâm. “Gelip gittiğine bugün bir ay yirmi yedi gün oldu. Ne selam, ne kelâm” -Çerkez Ali - 1.

kelâmamaḳ *(konuşmada)* Gelememek; krş. **kelip olamamaḳ**.

Kelâmı-Ḳadim Eski söz, Kur’an-ı Kerim; krş. **Ḳuran**.

İşbu Kelâmı-ḳadimler Maverannaḫr mekteplerine vaḳıf etilecektir. “Bu Kur’an-ı Kerimler Maveraünnehr okullarına bağışlanacaktır.” -U. İpçi - 1.

Kelâmulla Tanrı’nın sözü, Kur’an; krş. **Ḳuran**.

kelber Ateş kancası, fırın kancası.

kelecek (-gi) 1. Gelecek, müstakbel, önümüzdeki, sonraki, müteakip; ~ **yıl bereketli olur** Gelecek yıl bereketli olur. 2. Gelecek, istikbâl; krş. **istiḳbal**; **~te** Gelecekte, istikbâlde; krş. **ileride**.

Saba olġanda, Yegor ketmek içün ḳapudan çıḳayatḳanda, Kâmile Yegorın balaban, ḳatḳan parmaḳlarından tutıp: - Kelecek salı Acı ağan, Aḳmescitke keteceġini saġa ayttımı şu? - dep soradı. "Sabah olunca, Yegor gitmek için kapıdan çıkarken, Kâmile, Yegor'un kocaman, sert parmaklarından tutarak: - Gelecek Salı, Hacı ağabeyin Akmescit'e gideceğini sana söylemiş miydi, diye sordu." -Cemil Seydamet - 1.

kele-kele bk. **kelmek**.

keleḳoymaḳ *(ağızlarda)* Gelmek, varmak, vasıl olmak.

Kiyingen-ḳuşanġan Albertni korip: - Çaġırtacaḳ edim ozüm keleḳoydım, - dedi kulümsirep. "Giyinip kuşanan Albert'i görüp: "Çağırtacaktım, kendim geldim." dedi gülümseyerek." -A. Osman - 2.

kelep *(ağızlarda)* Makara, bobin; çile, kangal, yumak, tura; **bir ~ yip** Bir makara ip.

keleriya *(botanik)* Uzun ömürlü bir ot cinsidir. Ekstra-tropikal bölgelerde yetişir.

keleyatmaḳ *(ağızlarda)* Yolda olmak, geliyor olmak; bk. **kelip turmaḳ**.

Ekinci dalġa keleyata. O birisi daa ḳorḳunçlı, daa ḳuvetli. "İkinci dalga geliyor. Bu dalga daha korkunç, daha güçlü." -A. Ş. Çongarlı.

kelgen 1. Gelen. 2. Ziyaretçi; konuk, misafir; krş. **ziyaretçi**; **ḳatnavcı**; **~ler** Misafirler.

Nikolaynıñ kuninde ḳorḳıp yurdik, / Sovetskiy kelgen soñ oynap kuldik. "Nikola zamanında çok korkarak dolaştık, / Sovyet geldikten sonra oynadık güldük." -Çın.

kelgen-keçken Gelip geçen.

Yeḫuda Biḫim keter eken, kelgen-keçken yol berip ona büküniş ve saygı eter ediler. "Yehuda Bihim giderken, gelip geçenler yol verip ona eğilerek saygılarını gösteriyorlardı." -O. Akçokraklı - 1.

kelgen-ketken (insanlar) Gelip giden; **mında ~ çoḳ ola** Buradan gelip giden çok olur.

Tertipli yurüv ve medeniy muamelede bulunuv ketken sayın adamlarnıñ urmetini ḳazandı, koyge kelgen-ketken musafirlerniñ dikḳatını celp etti. "Tertipli dolaşması ve medenî davranışlarıyla gittikçe insanların saygılarını kazandı, köye gelip giden

misafirlerin dikkatini çekti" -Çerkez Ali - 2.

keli Havan; döveç; krş. **avan**.

kelim: **söz ~i** Söz gelişi.

Söz kelimi, süyrü burunı, çıḳıḳ mañlayı, ince ve tar çeñgesi olġan Vadikniñ ozüni de aḳiḳaten anaḫtarġa beñzete ediler. "Söz gelimi, sivri burnu, çıkık alnı, ince ve dar çenesi olan Vadik'in kendisini de gerçekten anahtara benzetiyorlardı." -E. Umerov - 1.

kelime Söz, sözcük, kelime; krş. **kelâm**; **ḳavil**; **söz**.

kelin Gelin (ailedeki yaşlılar için).

Aydı biraz davran da ḳuda arabalarına, kelin arabasına, toy ogüne çıḳacaḳlara baḫşışlarnı azırlap ḳoy. "Haydi biraz acele et de dünür arabalarına, gelin arabasına, düğün (kafilesinin) önüne çıkacaklara, bahşişlerini hazırlayıp koy." -S. A. Özenbaşlı.

kelinçek (-gi) 1. Genç ve evli kadın. 2. *(zooloji)* Gelincik *(Etçiller takımının, sansargiller familyasından bir memeli türü. Uzunluğu 15, kuyruğu 5 sm. rengi kırmızı esmerdir; kışın aklaşır. Avrupa ve Kuzey Asya'da yaşar)*.

Ḳabulḫanede ḳararnen yigirmi beş-yigirmi yedi yaşlarında kelinçek nevbetçige oz derdini aytıp ağlamaḳta edi. "Misafirhanede yaklaşık yirmi beş, yirmi yedi yaşlarında bir kadın nöbetçiye derdini anlatarak ağlamaktaydı." -Z. Kurtnezir - 1.

kelinşek *(ağızlarda)* Genç ve evli kadın; bk. **kelinçek**.

kelip-kelip Belirgin bir sebep yokken, durup dururken.

kelir Gelir, kazanç, kâr; hasılat, tahsilat; krş. **deramet**; **irat**; **kâr**; **orta ~** Orta gelir; **ḳanunsız ~** Kanunsuz gelir.

Kelirniñ azı çoḳı olmaz. "Gelirin azı çoğu olmaz." -Atalar Sözü.

kelir-kelmez Gelir gelmez.

kelirli Kârlı, kazançlı, kâr sağlayan, kazanç sağlayan, rantabiliteli; krş. **elverişli**.

Kolḫoz ayvanasravcılığı Midatnıñ ġayreti sayesinde yıldan-yılġa yukselip, kelirli saaġa çevirildi. "Çiftlik hayvancılığı Mithat'ın çabaları sayesinde yıldan yıla yükselip, geliri olan bir saha oldu." -M. Ablalimov.

kelirli-giderli Kararsız, dönek, maymun iştahlı, bir dalda durmaz, oynak, gelgeç; dengesiz, muvazenesiz; krş. **tuturıḳsız**; **bir suvda yatmaġan**; **tutamaḳsız**.

keliş 1. Gelme, geliş. 2. *(dil bilimi)* Hal; krş. *(eski)* **al**; **~i guzel** *(mecaz)* Gelişi güzel.

Aradan çoḳtan-çoḳ yuz yıllar keçken soñ, Buyük Ayuvnıñ pek ḳorḳınçlı kelişinden artıḳ yalı boyu tınçlanġan, raatlanġan. dağlar osken, çeşit ayvanlar doġġan, insanlar peyda olġanlar. “Büyük Ayı'nın o çok korkunç gelişinden yüz yıllar geçtikten sonra, artık yalı boyu sakinleşmiş, rahatlamış. Dağlar büyümüş, çeşitli hayvanlar doğmuş, insanlar ortaya çıkmış.” -Ayuvdağ Efsanesi.

kelişamamaḳ Anlaşamamak, sözleşememek; uyuşamamak, uzlaşamamak; krş. **kelişip olamamaḳ**.

kelişik (-gi) Uygun düşme, uygunluk; krş. **uyġunlıḳ**.

kelişikli Uygun, elverişli, makbul, münasip; krş. **kelişken**; **lâyıḳ**; **munasip**; **uyġun**.

Butün dünyanı aḳtarıp, boyle nazik işte Şarman kibi kelişikli adamnı tapmaḳ mumkün degil edi. “Bütün dünyayı araştırılsa, böyle zarif bir işe Şarman gibi uygun birini bulmak mümkün değildi.” -A. Osman - 1.

kelişiksiz Uygun olmayan, elverişsiz, elvermez; krş. **kelişmegen**.

Şimdi de, eki afta evel olıp keçken o kelişiksiz vaḳianı tamam olġanı kibi tarif etti. “Şimdi de iki hafta olup biten uygunsuz bir olayı, tam da olduğu gibi tarif etti.” -A. Osman - 1.

kelişken *(eylemsi)* Elverişli, makbul, münasip, uygun, yerinde, makul; krş. **kelişikli**; **munasip**; **lâyıḳ**; **uyġun**.

Atnı ve ona kelişken urbanen silâ azırlap bermesini istey. “Atı ve ona layık elbise ile silahı hazırlayıp vermesini ister.” -Altın Alma Masalı.

kelişme, **kelişüv** *(eylem adı)* **kelişmek**; Anlaşma, muahede; itilaf, uzlaşma; krş. **añlaşma**; **añlaşuv**.

Zaḫar ḳaltıravuḳ ḳollarınen bu kelişüvni defterge ḳayd etti. “Zahar titrek elleriyle bu gelişmeyi deftere kaydetti.” -Çerkez Ali - 1.

kelişmegen Uygun olmayan, elverişsiz, elvermez; krş. **kelişiksiz**; **~ areket** Uygunsuz hareket; **~ cevap** Uygunsuz cevap.

Eger başlamaḳ imkanı olsa edi, men belki başḳaca yaşar, oniñ kelişmegen pek çoḳ taraflarını koterip atar edim. “Eğer başlama imkanı olsaydı, ben belki başka türlü yaşar, onun uygun olmayan pek çok tarafını kaldırıp atardım.” -E. Umerov - 2.

kelişmek 1. Yaramak, uymak, işe yaramak; uymak, yakışmak, gitmek. 2. Anlaşmak, sözleşmek; uyuşmak, uzlaşmak, birleşmek. 3. bk. **uzlaşmaḳ**.

Aḳılına ne kelse, kelişse de kelişmese de, tatarca-rusça ayırmay, saylamay ayta yiberesin. “Aklına ne gelirse uygun olsa da olmasa da, Tatarca veya Rusça ayırmadan, seçmeden söyleyiveriyorsun.” -A. Hilmi.

kelişmemezlik (-gi) Saçmalık, anlamsızlık, tuhaflık; **~ler yapmaḳ** Saçmalıklar yapmak.

kelle *(ağızlarda)* Baş, kafa, kelle; bk. **baş**.

kelme, **kelüv** *(eylem adı)* **kelmek**; 1. Yabancı. 2. Geliş, gelme, varış, varma; **ketip ~ bileti** Gidiş geliş bileti. 3. Asıllı, gelme.

Taz bala olıp kelüvden maḳsadı - aġalarınıñ ne işnen oġraşḳanlarını bilmek edi. “Kel oğlan şeklinde gelmekteki maksadı, ağabeylerinin ne yaptıklarını anlamaktı.” -Altın Alma Masalı.

kelmek (*konuşmada* **kemek**) 1. Gelmek, varmak, vasıl olmak, ulaşmak; **yedek parçaları keldi** Yedek parçaları geldi; **uçaḳnen ~** Uçakla gelmek; **avtobusnen ~** Otobüsle gelmek. 2. Duyulmak, gelmek, işitilmek; **ev içinden sesler kele edi** Evin içinden sesler geliyordu. 3. Basmak; gelmek, olmak; meydana gelmek, bastırmak; başlamak, baş göstermek, yüz göstermek; **baar keldi** İlkbahar geldi (veya başladı); **aġır kunler keldi** Zor zamanlar başladı; **suvuḳlar keldi** Soğuklar bastırdı. 4. Varmak, ulaşmak; erişmek, gelmek, belli bir seviyeye ulaşmak; **yuz ellinci saifege keldik** Yüz ellinci sayfaya ulaştık; **on sekiz yaşına ~** On sekiz yaşına gelmek; **başta sen menim yaşıma kel de, soñ laf etersiñ** Önce sen benim yaşıma eriş de, sonra konuşursun. 5. Çıkmak, doğmak, husule gelmek, olmak, meydana çıkmak, ortaya çıkmak, hasıl olmak, peyda olmak, dünyaya gelmek; **yer yuzüne ~** Dünyaya gelmek, doğmak. 6. Bir şeye katılmak, bir şeyi kabul etmek; **menim aytḳanıma keldiñizmi?** Dediğime geldiniz mi? 7. İzlemek, kovalamak, takip etmek; **kitapnıñ esas ḳısmından soñ ilâvesi kele** Kitabın esas kısmından sonra ilavesi geliyor. 8. Gerekmek, uygun gelmek, uymak, yaramak, değmek, layık olmak; **onıñ eşḳına yaşamaġa kele** Onın için yaşamaya değer. 9. Çıkmak; gibi gelmek, gibi görünmek, benzemek; gelmek, görünmek; **bu ḳarpız ḳaç kilo kele?** Bu karpuz kaç kilo geliyor?; **maña oyle kele** Bana öyle geliyor ki. 10. Gelmek, kolayca benimsemek, kolayına gelmek; **matematika maña zor (yengil) kele** Matematik bana zor geliyor. 11. **-acaġı/-ecegi**, **-ġı(sı)/-gi(si)** formları üzerine gelerek arzuları, ihtiyacı ifade etmek için kullanılır: **aşaycaġım ve içecegim kele** Yemek ve içmek

istiyorum. 12.: **kelip ketmek** Uğramak, görmeye gelmek (veya gitmek); **kelip olamamaḳ** Gelememek; krş. **kelâmamaḳ**. 13. *(şeklinde)* **keliñiz** Haydi; krş. **aydıñız**; **keliñiz** (veya **aydıñız**) **deñizge barayıḳ** Haydi denize gidelim.

Server, til kostergenim için ḳulaḳlarım burulmazmı eken dep, ḳorḳa ḳorḳa pencere yanına keldi. "Server, dil gösterdiğim için kulaklarımı büker mi acaba, diye, korka korka pencerenin yanına geldi." -E. A. Osmanoğlu - 2.

kelmemek, (*ağızlarda* **kememek**) *(olumsuz)* **kelmek**.

Muḫterem - Bizler kittikten sonra iç kimse kelmedimi? "Muhterem - Biz gittikten sonra hiç kimse gelmedi mi ?" -S. A. Özenbaşlı.

kelmeşek Yabancı.

Talât bu adamnıñ kelmeşek olmaġanını ve nasıldır tılsımlı olġanını añladı. "Talat, bu adamın yabancı olmadığını ve bir şekilde tılsımlı olduğunu anladı." -A. Osman - 2.

kelmez Gelmez, ~ **oldı** Gelmez oldu.

Bu sebepten balaçıḳlar Mektebe kelmez ḳorḳudan, / Onıñ içün millet cail, Açılmaz kozü yuḳıdan. "Bu sebepten çocuklar Mektebe gelmez korkudan, / Onun için millet cahil, Açılmaz gözü uykudan." -H. Çergeyev.

kelpeden, (*ağızlarda* **kelpet**, **kelpetin**, **kerpeden**, **papiy avız**) Kerpeten, kıskaç, pens; **keskin ağızlı** ~ Keskin ağızlı kerpeten.

Rüstem kelpedenden ḳızarġan demirni çekip çıkara. "Rüstem kerpetenden kızaran demiri çekip çıkarıyor." -E. A. Osmanoğlu - 1.

kelpet bk. **kelpeden**.

kelpetin bk. **kelpeden**.

kelpetli *(ağızlarda)* Kocaman, büyük; bk. **mazallı**.

kelse-kelsin Gelirse gelsin.

Ebet, balalarnıñ episi kelip olamaylar, ama Zera ocapçe derslerini ḳaldırmay. Ne ḳadar talebe kelse-kelsin, ep bir ders keçe. "Elbette, çocukların hepsi gelemiyorlar, ama Zera hoca dersleri bırakmıyor. Ne kadar öğrenci gelirse gelsin, hep ders yapıyor." -E. A. Osmanoğlu - 1.

kelt Kelt *(Keltler: Hint-Avrupa dili konuşan bir milletler topluluğu. Romalılar onlara Galli derlerdi. İtalyan dilleriyle yakınlığı olan kelt dilleri İrlanda, İskoçya, Galya ve Bretagne'da devam etti).*

kem 1. Az, biraz, bir parça, bir miktar; daha az; krş. **az**. 2. *(ağızlarda)* Bir eksikliği olan, kalitesiz, kalitesi düşük, adi, bozuk, hatalı; bk. **ille**; **ḳusur**; **min (I)**. 3. Fena, kötü, çirkin; **~ degil** Fena değil.

kemal (*çokluk* **kemalat**) Olgunluk, kemâl, erginlik; kusursuzluk, mükemmellik, mükemmeliyet, dolu olma, tam olma; **~ına etmek (~ına irmek)** Kemâle ermek; **~ı urmetnen** Yaşına hürmeten.

Şiirlerim de serbest nefes alıp osmelerini, kemallarına yetmelerini isteyim! "Şiirlerimin de özgürce nefes alarak büyümelerini, kemallerine ermelerini istiyorum!" -İ. Abduraman - 1.

kemalat bk. **kemal**.

kemalatlandırmaḳ Mükemmelleştirmek, tekemmül ettirmek, yetkinleştirmek.

kemalatlandırmamaḳ *(olumsuz)* **kemalatlandırmaḳ**.

kemalatlanmaḳ Yetkinleşmek, mükemmelleşmek, tekemmül etmek; krş. **mukemmelleşmek**.

kemalatlanmamaḳ *(olumsuz)* **kemalatlanmaḳ**.

kemalatlı Olgun, ergin, kemâle ermiş; eksiksiz, kusursuz, mükemmel; krş. **pişkin**.

Rayon icra komitetiniñ reisi elli yaşlarında kemalatlı, korünişten ḳanı sıcaḳ adam, lâkin onıñ ayneciligi bilinip tura. "Bölge icra komitesinin başkanı elli yaşlarında olgun, görünüşte sıcak kanlı adam ama onun ikiyüzlülüğü biliniyor." -M. Ablalimov.

kemalatlılıḳ (-ġı) Olgunluk, kemâl, erginlik.

keman 1. Yay; krş. **yay** (1). 2. Yay, keman yayı; krş. **yay** (2). 3. *(ağızlarda)* Keman; bk. **kemane**.

kemançe *(etnografya)* Kemençe.

kemane Keman; ~ **ustası** Keman ustası; **~ çalmaḳ** Keman çalmak.

Ne yerdedir çalınġan kemane sesi eşitildi. "Bir yerlerde çalınan keman sesi duyuldu." -E. Umerov - 1.

kemaneci 1. Kemancı. 2. Keman yapımcısı, keman üreticisi.

O içse, sarḫoşlanmaġance toḳtamaz, barın-yoḳun kemanecilerge dağıtır. "O içerse sarhoş olmadan bırakmaz, varını yoğunu kemancılara dağıtır." -A. Hilmi.

kembriy *(jeoloji)* Kambriyen dönemi *(Paleozoik zamanın ilk alt bölümü olarak Kambriyen kayaç sistemlerinin oluştuğu ve içinde en eski fosilleri taşıyan jeolojik zaman dilimidir)*.

kemer 1. Kemer, tonoz; köprü kemeri; kavis, eğmeç, yay. 2. Diş eti; **~lerni tedaviylemek** Diş etlerini tedavi etmek.

Evel zaman çeşit sesler Çuvuldardı bu evlerde, / Şimdi yalnız ḳuşçuḳlar Suv içeler bu kemerde. “Evvel zamanlarda çeşitli sesler Cıvıldardı bu evlerde, / Şimdi yalnız kuşçcağızlar Su içiyorlar bu kemerde.” -H. Çergeyev.

kemerli Kemerli.

kemiçik (-gi) Kemik.

kemik (-gi) 1. Kemik. 2. *(anatomi)*: **ḳamış ~i** Kaval kemiği; **ḳuyruḳ ~i** Kuyruk sokumu; **koprüçik ~i** Köprücük kemiği; **elmaçıḳ ~i** Elmacık kemiği.

Evlâdımın kemikleri bile ḳalmamış, nice dayanayım! “Evlâdımın kemikleri bile kalmamış, nasıl dayanayım!” -S. A. Özenbaşlı.

kemikleşme, **kemikleşüv** *(eylem adı)* **kemikleşmek**.

kemikleşmek Donmak, donakalmak.

kemikleşmemek *(olumsuz)* **kemikleşmek**.

kemikli Kemikli.

Saġ elini arḳasına aylandırıp tenine batıp ketken rezinalı lifçiginiñ fil kemikli ilmegini ḳurtardı. “Sağ elini arkasına çevirip tenine batan lastik sütyeninin fildişi kemikli kopçasını kurtardı.” -Çerkez Ali - 1.

kemirçek (-gi) Kıkırdak.

kemirici Kemirgen; **~ler** *(zooloji)* Kemirgenler.

kemirilmek *(edilgen)* **kemirmek**.

kemirilmemek *(olumsuz)* **kemirilmek**.

kemirmek Kemirmek.

Bular olmasa, adamlar biri-biriniñ gırtlaġını kemirip bitirirler, - dey baba. “Bunlar olmazsa insanlar birbirlerini gırtlaklarını kemirerek bitirirler, der babası.” -Altın Alma Masalı.

kemirmemek *(olumsuz)* **kemirmek**.

kemirtmek *(ettirgen)* **kemirmek**.

kemirtmemek *(olumsuz)* **kemirtmek**.

kemiyet (-ti) Nicelik, kemiyet, miktar; krş. **miḳdar**.

kemiyetçe Nicel olarak, miktar olarak; krş. **miḳdarca**.

kemlik (-gi) 1. Yetersizlik, azlık, az olma, eksiklik. 2. Alçaklama, aşağılama, küçükleme, tahkir, tezlil. 3. Kötülük, fenalık, şer; krş. **yaramaylıḳ**; **~ etmek** Kötülük yapmak.

Yaz, sen, omürniñ al gul olıp Açılġanını! / Yaz, er kemlikniñ bir kul olıp Saçılġanını! “Yaz, sen, hayatın al gül olup Açıldığını! / Yaz, her kötülüğün bir kül olup Saçıldığını!” -Y. Temirkaya - 1.

kenaf *(botanik)* Kenaf *(Tekstil sanayiinde ham madde olarak kullanılan bir tür bitki)*.

kenar 1. Kenar; krş. **çet** (6); **~daki** Kenardaki. 2. Kenar; kenar bölge; krş. **çet** (5). 3. Yan, taraf; kenar; yüz. 4. Alan (defter, kitap). 5. Hudut, sınır, kenar. 6. Kıyı, sahil, kumsal, deniz kıyısı; krş. **yalı**; **sail**. 7. *(matematik)* Kenar; krş. **çet**; **yan**.

O, Çoraġa: -Sen yigit çağına kelgen soñ, felân deñiz kenarına kelsen, bu tayı saña berirler,-dep taynı da alıp kete. "O, Çora'ya: -Sen delikanlılık çağına gelince, filân denizin kenarına gelirsen, bu tayı sana verirler, diye tayı alıp gider." -Çorabatır Destanı.

kenarlı 1. Kenarlı, kenarı olan. 2. Kenarlı, yanlı.

kence *(ağızlarda)* Küçük; bk. **kiçik**.

Aḳiḳaten de, padişa kence oğlını pek seve ve onıñ sözünden çıḳmay edi. "Gerçekten de padişah küçük oğlunu çok sever ve onun sözünden çıkmazdı." -Altın Alma Masalı.

kendi Kendi, kendisi; krş. **oz**.

Tezden Nikitanıñ ustünde kendisine yaraşḳan kostüm, başında şlâpa, boynunda galstuk peyda oldı. "Kısa zamanda Nikita 'nın üstünde kendisine yakışan elbise, başında şapka, boynunda kravat yer aldı." -Çerkez Ali - 2.

kendir *(botanik)* Kendir, kenevir *(Kendirgillerden kendir de denilen, sapındaki liflerden halat, çuval gibi kaba örgüler yapılan iki evcikli bir bitki)*; **~ lifi** Kendir lifi.

Ogde mısırboġday ve kendir tarlaları koründi. "Önde mısır ve kendir tarlaları göründü." -E. A. Osmanoğlu - 1.

kene (*ağızlarda* **ene**) 1. Gene, tekrar, yine, yeniden, bir daha; **o adam ~ keldi**. 2. Her şeye rağmen.

Faḳat odası kene mezar kibi ḳaranlıḳ edi. "Fakat odası gene mezar gibi karanlıktı." -A. S. Ayvazov - 1.

kenef Tuvalet, hela; abdesthane, ayakyolu; krş. **ayaḳyol**.

Apayıñ seni sigar içmek içün kenefke yaḫut balkonġa aydadır! "Karın seni sigara içmek için tuvalete ya da banyoya sürüyordur." -E. Umerov - 2.

kenguru *(zooloji)* Kanguru.

keniş 1. Geniş, enli, açık; bol, geniş, büyük; krş. **keñ**; **bol**; **ḳulan**. 2. *(dil bilimi)* Yaygın; **~ cumle** Yaygın cümle.

Onıñ yuksek arḳası keniş bir töpe alını alġan, deñiz içindeki balaban başı keskin uçurumlarġa çevirilgen, sıḳ yunü de kesilmez emen ağaç dalına kelgen.

"Onun yüksek sırtı geniş bir tepe halini almış, denizin içindeki büyük başı derin uçurumlara dönmüş, sık tüyleri geçilmez emen ağaçları haline gelmiş." -Ayuvdağ Efsanesi.

kenişleme, **kenişlev** *(eylem adı)* **kenişlemek**.

kenişlemek Genişlemek; büyümek; yayılmak, dağılmak.

Şimdi ḳurucılıḳ işi yaḫşı kenişledi. "Şimdi yerleşim çok arttı." -U. Edemova - 2.

kenişlememek *(olumsuz)* **kenişlemek**.

kenişletmek Genişletmek, büyültmek; yaymak.

–Eñ azdan uç, ya da dört çoban kerek, ḳoşarnı kenişletmek kerek, er çobanġa oz otlaḳ meydanını menimsemek kerek. "–En azından üç ya da dört çoban gerek, obayı genişletmek gerek, her çobanın kendi otlak meydanını benimsemesi gerek." -Çerkez Ali - 1.

kenişletmemek *(olumsuz)* **kenişletmek**.

kenişlik (-gi) Enginlik, engin alan, genişlik, geniş ve açık yerler; krş. **bolluḳ** (2).

Mart ve aprel ayında deryanıñ suvı daa da ziyadeleşkeni ve on-on beş metr yuksekke koterilgeni yalılarnı eşip yıḳıp beş kilometr kenişliginen çevrege yayılġanı aḳḳında, ozünden koşıp, artırıp oyle söyledi ki, butün talebeler butün barlıklarınen guya ḳulaḳḳa çevirilip, onı diñlemekte ediler. "Mart ve nisan ayında denizin suyu(nun) daha da arttığı ve on on beş metre yükseğe kaldırdığı yalıları tahrip edip yıkıp beş kilometre genişliğiyle çevreye yayıldığı hakkında, kendinden ekleyip, artırıp öyle söyledi ki, tüm öğrenciler bütün varlıklarıyla güya kulak kesilip, onu dinlemekteydiler." -U. Edemova - 2.

kentavr *(mitoloji)* Kentavur *(Mitolojide insan başlı at)*.

keñ Geniş, enli, açık; engin, vasi; bol; büyük; krş. **keniş**; **enli**; **~ omuzlı** Geniş omuzlu.

Ekinci krovat boş, saibiniñ kirgenine daa çoḳ vaḳıt olmasa kerek, keñ omuzlarınen pencereniñ yarısını ḳapatḳan, tışka baḳıp turmaḳta. "İkinci karyola boş, sahibinin girmesine daha çok vakit olmasa gerek, geniş omuzlarıyla pencerenin yarısını kaplayarak, dışarıya bakıp durmakta." -U. Edemova - 2.

keñeş Danış, danışma, müşavere; görüşme, müzakere; krş. **şura (II)**.

Sual-cevaplar bitken soñ, büro azaları menim aḳḳımda ḳısḳadan söz ayttılar, keñeşler berdiler. "Sorular, cevaplar bittikten sonra büro üyeleri benim

hakkımda kısa bir konuşma yaptılar, açıklamalar yaptılar.” -Z. Kurtnezir - 1.

keñeşçi Akıl hocası, öğütçü, nasihatçi, danışman, müşavir.

keñeşmek Danışmak, akıl danışmak, istişare etmek; görüşmek, müzakere etmek; krş. **aḳıl tanışmaḳ**.

–Men pravleniye azalarınen keñeşip, seni kelgen kunüñden başlap, zooteḫnik vazifesine tayin ettik. “– Ben yönetim kurulu üyeleriyle toplanıp seni geldiğin günden itibaren zootekni görevine tayin ettik.” -M. Ablalimov.

keñez Yutak.

keñgaş *(Kodeks Kumanikus)* Danış, danışma, müşavere; görüşme, müzakere; bk. **keñeş**

keñleşmek Giderek artmak.

Avuçlarımda ise, eki dane budürli-kutürli şar, olar ep keñleşmege, osmege tırışalar. “Avuçlarımda ise, iki tane top, onlar hep genişlemeye, büyümeye çalışıyor.” -E. Umerov - 1.

keñleşmemek *(olumsuz)* **keñleşmek**.

keñlik (-gi) Genişlik, en, açıklık; krş. **en (I)**.

Er bir çuḳurnıñ terenligi seksen santimetr, keñligi ise bir metrden ziyade ḳazıldı, yımşatıldı ve yerli kubrenen temin etildi. “Her bir çukurun derinliği seksen santimetre, genişliği ise bir metreden fazla kazıldı, yumuşatıldı ve yerli gübre temin edildi.” -Çerkez Ali - 1.

kepçe *(etnografya)* Kepçe (tarım için). 2. Kepçe, çemçe. 3. *(ağızlarda)* Kepçe, kova, tekne; bk. **çomuç**.

kepçeḳulaḳ (-ġı) Kepçe kulak; krş. **salpıḳulaḳ**.

kepek (-gi) 1. Kepek. 2. Saç kepeği, kepek, donra.

O, işlegen maşinasınen er kun ya bir çuval kepek, ya tsement, ya da iç olmaġanda beş-on dane tula ketire. “O çalıştığı arabasıyla her gün ya bir çuval kepek, ya çimento, ya da hiç olmadı beş on tane tuğla getiriyor.” -İ. Paşi.

kepeklemek Kepeğin görünmesi.

kepeklememek *(olumsuz)* **kepeklemek**.

kepekli Kepekli.

kepeksiz Kepeksiz.

kepka Kasket, kumaş kasket.

Saçları kepkası arasından sıptırılıp, ḳulaḳları ve mañlayı ustünde perişanca sarḳtılar. “Saçları şapkasının arasından sıyrılarak, kulaklarının ve alnının üzerinde dağınık halde sarktılar.” -Çerkez Ali - 1.

kepkir *(ağızlarda)* Kevgir; bk. **kevgir**.

kepmek *(ağızlarda)* Azıcık kurumak, hafifçe kurumak; krş. **ḳurup başlamaḳ; biraz ḳurumaḳ.**

ker 1. Gri, boz, kül rengi, kır (gözler hakkında); ~ **kozlü** Gri gözlü. 2. Kahverengi, koyu kahverengi, koyu kestane rengi, açık doru, açık kestane, doru.

Ḳara ker atım egerlep, koyünden keçtim, / Tüşümde seniñ elinden bir ḳade içtim. "Koyu kestane rengindeki atımı eğerleyip, köyünden geçtim. / Rüyamda senin elinden bir kadeh içtim." -Çın.

keramamaḳ Açamamak, genişletememek, uzatamamak; krş. **kerip olamamaḳ.**

keramika 1. Seramik eşya, çini eşya; bk. **çini savutları**. 2. Seramik sanatı, çinicilik, seramikçilik; bk. **çini sanatı; çinicilik.**

kerata *(hakaret için söylenir)* Hayvan, alçak, boynuzlu, kerata, pezevenk. 2. Çok haylaz, yaman; krş. **baştaḳ; çaya; aylaz; yaramaz.**

Ḳalbi temiz degil, keratanıñ açuvlanġanınıñ sebebini de bilem. "Kalbi temiz değil keratanın sinirlenmesinin nedenini de bilmiyorum." -İ. Paşi.

keratin *(biyoloji)* Keratin *(Destek dokuların yapısına giren tırnak, boynuz, kıl gibi üst deri ürünü olan yapıları meydana getiren kükürtçe zengin proteinli bir madde).*

keratit *(tıp)* Keratit *(Saydam tabaka veya kornea iltihabı).*

kerbar Kehribar, samankapan *(Ufak tefek süs eşyası yapımında kullanılan, açık sarıdan kızıla kadar türlü renklerde, yarı saydam, kolay kırılır ve bir yere hızlıca sürtüldüğünde hafif cisimleri kendine çeken, taşıllaşmış reçine).*

Bu tüzlükteki dülber töpeçikler, zengin, yaraşıḳlı ormanlar, şenliknen şuvuldap aḳḳan ozençikler, kerbar kibi yıltıraġan yuzüm bağları, zumrut kibi yeşil çayırlar, Ayuvnıñ bile ḳattı mermer yuregini yımşatḳan. "Bu düzlükteki güzel tepecikler, zengin ve güzel ormanlar, neşeyle şı- rüdayarak akan nehirler, kehribar gibi parlayan üzüm bağlan, zümrüt gibi yeşil çayırlar, Ayı'nın bile mermer gibi sert yüreğini yumuşatmış." -Ayuvdağ Efsanesi.

kerbarlaşmaḳ Kehribarlaşmak (üzüm hakkında).

kerçek (-gi) 1. Gerçek, hakikat; doğru, hakiki; **~ten** Gerçekten. 2. *(giriş kelimesi)* Doğru, evet; krş. **aḳiḳat.**

Kerçek, şimdiye ḳadar duḫovnıylerniñ ḫalḳa ḳarşı din yolunda, millet oġrunda bir teklifte bulundığı korülmiş şeylerden

degil. “Gerçekte, şimdiye kadar ruhanî sınıfındakilerin halka karşı, din yolunda, millet uğrunda bir teklifte bulunduğu gö- rülmüş bir şey değildir.” -H. Ş. Toktargazi.

kerçekleşmek Gerçekleşmek.

Dünyada aḳılġa sıġmaġan, tecribeniñ kestiralmaġan vaḳialar ne ḳadar çoḳ olsa, fikirniñ tasavur etmekten bile ḳorḳḳan umütlerniñ kerçekleşmesi de o ḳadar az degildir. “Dünyada akla sığmayan, tecrübenin kestiremediği vakalar ne kadar çoksa, düşüncenin hayal etmekten bile korkan ümitlerin gerçekleşmesi de o kadar çoktur.” -Cafer Seydamet.

kerçeklik (-gi) Doğruluk, doğru olma, gerçeklik.

kerçekten 1. Gerçekten, hakikaten, sahiden, filhakika, doğru; doğrusu, gerçekte; krş. **aḳiḳaten**; **aḳiḳatında**; **aslında**. 2. Gerçek, hakiki, sahici; krş. **aḳiḳiy**.

Ḳoplandı batır şu erden: -Aferin, ḳadınım, kerçekten dost ekensin, - dey sevine. “Koplandıbatır o zaman: -Aferin, kancığım, gerçekten dost imişsin, diye sevinir.” -Koplandıbatır Destanı.

kerdiramamaḳ Gerdirememek; krş. **kerdirip olamamaḳ**.

kerdirmek *(ettirgen)* **kermek**; **kerdirip olamamaḳ** Gerdirememek; krş. **kerdiramamaḳ**.

kerdirmemek *(olumsuz)* **kerdirmek**.

kere Defa, kere, kez, sefer; krş. **defa**; **ḳat (IV)**; **sefer**; **mezel**; **mertebe (II)**; **bir ~** Bir kez; **bu ~ sinde** Bu defasında.

Amma padişa bir kere bile almanıñ bereketini alıp olamay. “Ama padişah bir kere bile el manın verimini alamaz.” -Altın Alma Masalı.

keregi Gereken, icap eden.

Keregini mol berdi, / On ayaġından bal berdi. “Gereğini bol verdi, / Sağ kadehinden bal verdi.” -Edige Destanı.

keregiday *(ağızlarda)* Gerektiği gibi; bk. **keregi kibi**.

Uranlar da keregiday urmay. “Vuranlar da gereği gibi vurmaz.” -A. Hilmi.

keregince Gerektiğinde, gerekli miktarda; krş. **keregi ḳadar**.

Biz olarsız da işni keregince yaparmız. “Biz onlar olmadan da işi gerektiği gibi yaparız.” -H. Ş. Toktargazi.

kerek (-gi) 1. Gerek, ister, lazım, gerekli, lüzumlu; krş. **zarur**; **lâzim**; **saña ne ~?** Sana ne lazım?; **~mi, degilmi?** Lazım mı, değil mi?; **~i yoḳ** Gereği yok; **~i kibi** Gerektiği gibi; **~ ḳadar** Gereği kadar. 2. *(varsayım ifade eder)*: **kelse ~**

Muhtemelen gelecek; **tursa ~** Muhtemelen kalktı.

Abdukelâm: Padişanıñ kendisine yazmaḳ kerek ve maḫsus vekiller gidip, kendi eline vermek kerek! "Abdukelâm: Padişahın kendine yazmak lâzım, ayrıca husûsî vekiller gidip elleriyle vermeliler!" -H. Ş. Toktargazi.

kereke (I) Kafes duvarlı çadır.

kereke (II) *(ağızlarda)* Keten; bk. **keten**.

kerekelemek Bir şeyin üzerini kapak (veya kalıp) tahtalarıyla kafes biçiminde örtmek (veya kapamak), tirizle kapatmak (veya örtmek).

kerekelememek *(olumsuz)* **kerekelemek**.

kerekelenmek Üzeri kapak (veya kalıp) tahtalarıyla kafes biçiminde örtülmek, tirizle kapatılmak.

kerekelenmemek *(olumsuz)* **kerekelenmek**.

kerekeletmek *(ettirgen)* **kerekelemek**.

kerekeletmemek *(olumsuz)* **kerekeletmek**.

kerekli Gerekli, lüzumlu, lazım; **~ şey** Lüzumlu şey.

Elbet ittifaḳ er zaman da yaḫşı iştir, bu, ḳarışıḳ zamanda suv, otmek ḳadar kerekli iştir. "Elbette ittifak her zaman iyi bir iştir, bu karışık dönemde su, ekmek kadar önemli bir iştir." -H. Ş. Toktargazi.

kereklik (-gi) Gereksinim, hacet, ihtiyaç; gereklilik, lüzum; krş. **icap**; **lâzimlik**.

O, boyle dese de, kozlerinden ne yapmaḳ kerekligi aḳḳında tüşüngeni korünip tura edi. "O, böyle dese de, gözlerinden ne yapması gerektiği konusunda düşündüğü belli oluyordu." - U. Edemova - 2.

kerekmegen Gereksiz, lüzumsuz.

İsmail çelebi: Oyle eken, iç olmasa bizim tatar ḫalḳına uriyet kerekmegenini yazmaḳ kerek. "İsmail çelebi: Öyleymiş. Hiç olmazsa bizim Tatar halkına hürriyet gerekmediğini yazmak lâzım." -H. Ş. Toktargazi.

kerekmek (*aynı*: **kerek olmaḳ**) Gerekmek, lazım olmak, yaramak, yararlı olmak.

Çal olüm, ol olüm, oyna, toḳtama, / Maña sen kereksin, bir de ḳaytarma. "Çal ölüm, öl ölüm, oyna, durma, / Bana sen lâzımsın, bir de kaytarma." - B. Çobanzade - 1.

kerekmemek *(olumsuz)* **kerekmek**.

kerekmey Gereksiz, lüzumsuz; yararsız, faydasız.

Kerekmey degenine baḳmadan, Karamat al aşa dep, onıñ eline beyaz

yavluḳḳa sarılġan yuzüm ve piteni tuttırdı. “Lüzumsuz demesine rağmen, Karamat al, ye diyerek onun eline beyaz bir beze sarılmış üzüm ve pideyi tutturdu.” -M. Ablalimov.

kereksiz Gereksiz, lüzumsuz, fuzuli; **~ şeyler** Fuzuli şeyler.

Lâkin, bir yerde virgül ḳoyulmaġan, ekinci yerde başḳa sözden soñ kereksiz ḳoyulġan. “Ama bir yerde virgül koyulmamış, başka bir yerde de gereksiz koyulmuş.” -Z. Kurtnezir - 1.

kereksizlik (-gi) Yararsızlık, gereksizlik.

kerem Alicenaplık, cömertlik, gönül yüceliği, ihsan, iyilik, şefkat, acıma, merhamet; **~ etmek** Cömertlik etmek.

keremli İyiliksever, iyilikçi, lütufkâr; kerim; şefkatli, merhametli; alicenap, cömert.

kereste Kereste; ince tahta, padavra.

Oglerinde ufaḳ-tüfek ḳurucılıḳ keresteleri yayılıp yatḳan evleriñ ogünden, çapḳan kibi tez-tez yurdi. “Önlerinde ufak tefek inşaatçılık keresteleri yayılmış evlerin önünden koşar gibi çabuk çabuk yürüdü.” -U. Edemova - 1.

keresteci Keresteci, kereste tüccarı.

kerestecilik (-gi) Kerestecilik, kereste endüstrisi.

keresteli Keresteli.

kerestesiz Kerestesiz.

kereviz *(botanik)* Kereviz.

kergef (I) Gergef, kasnak; krş. **kerya**; **ḳasnaḳ**.

Ḳızlığımın eñ ḳıymetli, en aruv kunleri kergef başında keçirdim, mına Fadime bile, men onlarnı çıḳarmaycaḳ, satmaycaḳ oldım. “Kızlığımın en kıymetli, en verimli günlerini gergef başında geçirdim, işte Fadime biliyor, ben onları sandıktan çıkmak, satmak istemiyordum.” -U. İpçi - 1.

kergef (II) *(ağızlarda)* Çamaşır yıkandıktan sonraki su; bk. **çirkef**.

kergefçi İşlemeci, nakışçı, gergefçi; krş. **naġışçı**.

kergi Gergi.

kergin 1. Sıkı, gergin, gerilmiş; **~ munasebetler** Gergin ilişkiler. 2. Gerilmiş, gergin; **~ vaziyet** Gergin ortam.

Bunıñnen kimniñdir, kergin yurek tellerine tokunmaġa istegeni biline edi. **“**Bununla birinin, gergin yürek tellerine dokunmak istediği biliniyordu.” -U. Edemova - 2.

kerginlik (-gi) Gerginlik, gerinim, şiddet.

Meclisteki kerginlik onı daa boşamay edi. “Toplantıdaki gerginlik onu henüz bırakmamıştı.” -M. Ablalimov.

keri 1. Geri, geriye; **~ bermek** Geri vermek; **~ kelmek** Geri gelmek. 2. Kenara; **~(ge) çekil** Kenara çekil; **~de ḳalġan** Geride kalan; **~de ḳalmaḳ** Geride kalmak; **~ çekilmek** Geri çekilmek; **~ çekil** Geri çekil.

Maña kore, ekinci maddede uriyetniñ keri alınmasını rica eteyik. “Bana göre, ikinci maddede hürriyetin geri alınmasını rica edelim.” -H. Ş. Toktargazi.

Keriç Kerç *(Kırım Özerk Cumhuriyeti’nin doğusundaki Kerç Yarımadası’nda yer alan bir şehir. Kuzey Kafkasya’dan Kerç Boğazı ile ayrılır)*.

kerik (-gi) Geniş, büyümüş; **kozleri ~** Gözleri büyümüş.

kerileme Verme, bırakma, terk etme, teslim etme, vazgeçme; razı olma, teslim olma; **~ bağlayıcı** *(dil bilimi)* Teslim ve kabul bağlacı.

kerilemek Çekilmek, gerilemek.

Gülcian sol elinen Grişanıñ çubalıḳ saçlarına yapıştı, başını yuḳarıca koterdi ve oñ ḳolunen kerileberip, bir şamar yaplaştırdı. “Gülcihan sol eliyle Grişa’nın dağınık saçlarına yapıştı, başını yukarı kaldırdı ve sağ elini gererek, bir tokat yapıştırdı.” -E. Umerov - 2.

kerilememek *(olumsuz)* **kerilemek**.

kerilik (-gi) 1. Geri kalma, geri olma, aşağı kalma, geri kalış, geri kalmışlık. 2. Geri kalmışlık, gerilik, cehalet.

kerilmek 1. Gerilmek; açılmak, genişlemek, uzamak; **kergide kerilgen teri** Gergide gerilmiş deri. 2. Gerinmek; **yuḳudan soñ ~** Uykudan sonra gerinmek.

Kel, Emine kokke perde kerilgende, / Suv boyundan ḳırġa taba yol alayıḳ. “Gel, Emine göğe perde gerilince, / Su boyundan kıra doğru yol alalım.” -E. Şemizade - 2.

Bala yuḳulı kozlerini elleriniñ ters tarafınen oḳalap, kerilip yerinden turdı. “Çocuk uykulu gözlerini ellerinin tersiyle ovalayıp gerilerek yerinden kalktı.” -M. Ablalimov.

kerilmemek *(olumsuz)* **kerilmek**.

kerim Cömert, eli açık, vergili, verimkâr; şefkatli, merhametli; iyiliksever, iyilikçi, lütufkâr; kerim.

kerimane Efendice, mertçe, asilce; alicenapça, cömertçe; lütufla, lütfen, teveccüh göstererek, teveccühle; merhametle.

kerime *(dişi)* **kerim**.

kerimlik (-gi) Cömertlik, el açıklığı; feyizli oluş, feyz; şefkat, acıma, merhamet.

keriş (kiriş) *(inşaatçılık)* Kiriş.

kerkedan *(zooloji)* Gergedan.

kerman bk. **kermen**.

kermek Açmak, genişletmek, uzatmak, germek; **kerip olamamaḳ** Gerememek; krş. **keramamaḳ**; **aġız** ~ Ağız açmak; **ayaḳlarını** ~ Ayaklarını açmak.

Amma ellerini, niçündir, ziyade kermekte edi. "Fakat ellerini nedense fazla geriyordu." -Ş. Alâdin - 1.

kermemek *(olumsuz)* **kermek**.

kermen Kale; kilit; kent, şehir; krş. **ḳale**; **ḳalġa (II)**.

kern *(teknik)* Genellikle katılığın korunması için yeterince güçlü olan silindirik bir kolonu (sütun) temsil eder.

kerner *(teknik)* Nokta zımba.

kerosin Kerosen *(Genellikle sanayide kullanılan bir petrol türevidir. Kerosen halk dilinde gazyağı diye geçen maddenin daha gelişmiş ve içerik olarak süzülmüş olanıdır. 150 °C ile 270 °C arasında petrolün çok ince bir şekilde damıtılmasıyla elde edilir)*.

Ḳadın kerosin çırağını eline alıp, ogde ketti. "Kadın gazyağı lambasını eline alıp ileriye gitti." -A. Osman - 1.

kerosinka bk. **gaz** (veya **kerosin**) **ocaġı**.

kerpeden bk. **kelpeden**.

kerrat *(çokluk)* **kere**; **~ cedveli** *(eski)* Çarpım tablosu; bk. **arttıruv cedveli**.

kerre 1. bk. **kere**. 2. bk. **kerrat cedveli**.

Kerson *(eski)* Herson.

kertan, **kertin** *(ağızlarda)* Kertenkele; bk. **kesertki**.

kertik (-gi) Çentik, kertik; krş. **kesik** (4).

kertme, **kertüv** *(eylem adı)* **kertmek**; 1. Yabani armut çeşidi. 2. Çentik, kertik.

kertmek Bölmek.

Reçelli degeni şu ki, tavalarġa yuzüm, erik, ayva, ya da başḳa yemişler kertip taşlar ediler. "Reçelli denmesi şundandır ki, tavalara üzüm, erik, ayva veya başka meyveleri ikiye bölüp koyarlardı." -Çerkez Ali - 2.

kervan Kervan; **deve ~ı** Deve kervanı; **~ yolu** Kervan yolu. ● **it urer, ~ keter** İt ürür, kervan yürür.

Şu arada olarnıñ kozlerine silâlarını ḳuşanġan bir atlı korüne ve onıñ artından kervan çıḳa. "O sırada gözlerine silâhlarını kuşanmış bir atlı

ilişir ve onun ardından kervan çıkar.” - Köroğlu Destanı.

kervanbaşı Kervan başı.

kervansaray *(tarih)* Kervansaray *(1- Kervanların konaklaması için yapılmış büyük han. 2- Orta Çağ'da Türk İmparatorluklarının dağınık ve uzak bölgelerini birbirine bağlayan konak teşkilatı)*.

kerya *(etnografya)* Nakış, gergef; krş. **kergef**; **ḳasnaḳ**.

kes bk. **erkes**; **er ~nen beraber** Herkesle beraber; **bu er ~niñ becerecek işi degil** Bu herkesin becereği iş değil.

Er ḳalpte bir izin bar, er kes aḳḳa ters ḳaray. “Her kalpte bir izin var, herkes hakka ters bakıyor.” -M. Niyazi.

kesat (-tı) 1. Bodur (adam), kısa boylu (adam), yerden bitme, boysuz. 2. bk. **kesatlıḳ**.

kesatlıḳ (-ġı) 1. Kesatlık, satışların olmaması. 2. Darlık, sıkıntı.

Çalışḳan-çapalaġan soñ, tamla ḳuvetine ḳadar tırışḳan, ḫorantasını şimdige ḳadar keçirgen, amma kesatlıḳ, işsizlik onı büs-bütün şaşırġan. “Çalışıp çabalaladıktan sonra, damla kuvvetine kadar didinmiş, ailesini şimdiye kadar geçindirmiş, ama kesatlık, işsizlik onu büsbütün şaşırtmış.” -A. Hilmi.

kese 1. *(ağızlarda)* Kese. 2. *(tarih)* Para kesesi, para torbası, kese, portmone; bk. **kise**. b) Beş bin kuruş para miktarı.

keseçik (-gi) Parçacık.

Ama endi bu ateş keseçigi mañа oldukça başḳa mana tarifley başladı. “Ama şu an bu ateş parçacığı bana başka bir anlam tarif etmeye başladı.” - E. Umerov - 1.

kesek (-gi) 1. Parça; dilim, lokma; kısım; **buyük ~** Büyük lokma. 2.: **bir ~** Oldukça çok; epeyce; bir sürü; **bir ~ sabun** Bir parça sabun; **ev içinde bir ~ adam bar edi** Evin içinde bir sürü insan vardı.

Sündüs - Allaḫ belâlarını versin. Yavurın balaları başıma bir kesek iş çıḳardılar. “Sündüs - Allah belâlarını versin. Gavurun çocukları başıma bir sürü iş açtılar.” -S. A. Özenbaşlı.

kesen-kes Kesin olarak, kesinlikle, kati olarak, kati surette, kesinkes, katiyetle; **~ iddia etmek** Kesin olarak iddia etmek.

Lâkin, teessüf ki bugunki kunümizde bu ayvanġa itibar kesen-kes eksildi. “Ama ne yazık ki, günümüzde bu hayvana verilen değer kesinlikle azaldı.” -M. Ablalimov.

kesen-keslik (-gi) Kesinlik, katilik.

kesertki *(zooloji)* Kertenkele.

O kuçük caniyler ḳuyruġından tutulġan bir kesertki kibi, burġalanırlar, niayet, oca yorulġan soñ, falaḳadan azat olurlar. “O küçük caniler kuyruğundan tutulan bir kertenkele gibi kıvranırlar, nihayet, hoca yorulduktan sonra falakadan kurtulurlar.” -U. İpçi - 1.

kesici *(matematik)* Kesen, bir daireyi iki noktadan kesen çizgi, sekant.

Lâkin aġrı kesici ukollarnı da sıḳlaştırmaḳ mumkün degil. “Fakat ağrı kesici iğneleri de sıklaştırmak mümkün değil.” -A. Osman - 2.

kesik (-gi) 1. Kesik, kesilmiş; krş. **kesilgen**. 2. Kesik, tepesi kesilmiş. 3. *(matematik)* Kesir, küsur. 4. Çentik, kertik; krş. **kertik**.

kesik-kesik 1. Yarık, yarılmış, kesilmiş, parçalar halinde kesilmiş. 2. Fasılalı, kesik kesik, kısa aralarla olan.

Kimse bir şey aytmay edi; yalınız baġçada bir ḳarılġaç kesik-kesik duasını oḳuy edi. “Kimse bir şey söylemiyordu. Yalnız bahçede bir kırlangıç kesik kesik duasını okuyordu.” -N. Çelebicihan.

kesikḳulaḳ Kesik kulaklı.

Keçen ḳıştan zornen ḳurtulıp çıḳḳan kesik ḳulaḳ mışıḳ da kuneşte çuvaḳlay. “Geçen kışı zorla atlatan kesikkulaklı kedi de güneşleniyor.” -A. Odabaş.

kesilgen (*ağızlarda* **kesilmiş**) Kesilmiş; krş. **kesik**.

O, yerge mıḫlanġan ḳazıḳ kibi ḳatıp, çırayı ap-aḳ kesilgen. “O, yere çivilenmiş kazık gibi donup, rengi bembeyaz kesilmiş.” -Karakulak Hikayesi.

kesili bk. **kesilgen**; **kesik**.

kesiliş *(matematik)* Kesit, makta.

kesilmek (I) 1. Kesilmek, ayrılmak. 2. Bitmek, sona ermek; kesilmek, dinmek, durmak; **şamata kesildi** Gürültü dindi. 3.: **taḳattan ~** Dermansız düşmek, halsiz düşmek, kuvvetten düşmek, zayıf düşmek. 4. Çevrilmek, dönmek, haline gelmek, halini almak; olmak; dönüşmek, tahvil edilmek; **kozleri ateş kesildi** Gözleri ateşe döndü.

Oyle ifritlene, sanki masallardaki ḳırḳ başlı ajderḫa kesile. “Öyle zalimleşir ki sanki masallardaki kırk başlı ejderha olur.” -A. Hilmi.

kesilmek (II) Ekşimek, kesilmek; **süt kesildi** Süt kesildi.

kesilmemek *(olumsuz)* **kesilmek (I)**; **kesilmek (II)**.

kesilmiş *(ağızlarda)* Kesilmiş (süt hakkında); bk. **kesilgen**.

kesim Kesme, kesim, biçme; **boyuna ~** Boyuna kesim.

Kiyev taraftan bir ḳaç kere ḳudalar keldi, nişan ketirdiler, söz kesim oldı. "Damat tarafından birkaç kez dünürler geldi, nişan getirdiler, söz kesildi." -E. A. Osmanoğlu - 1.

kesinti Kesinti, parça.

kesir *(matematik)* Kesir; ~ **sayı** Kesirli sayı; **sade ~** Basit kesir.

kesişme *(matematik)* Kesişme, çapraşma; **~ noḳtası** Kesişme noktası.

kesit (-ti) *(matematik)* Kesit, makta; **kondelen ~** Enine kesit; **uzunlıġına ~** Uzunlamasına kesit.

keskaç *(Kodeks Kumanikus)* Keski; bk. **keskiç**.

keskelemek Doğramak, parça parça etmek; kesmek; kesikler içinde bırakmak.

Betini cam parçaları keskelegen. "Yüzünü cam parçaları kesmiş." -U. Edemova - 1.

keskelememek *(olumsuz)* **keskelemek**.

keskelengen Yarık, yarılmış, kesilmiş.

keskelenmek Kesilmek.

keskelenmemek *(olumsuz)* **keskelenmek**.

keski *(teknik)* Satır.

keskiç (-çi) 1. Keski; bahçe bıçağı; krş. **satır (II)** (2); **peki** (2); **tımıçḳı**. 2. *(fizik)* Akım kesme kolu, konjektör.

keskin 1. Keskin, sivri; ~ **çaḳı** Keskin çakı. 2. Şiddetli, keskin, sert, tırmalayan; **~ yel** Keskin rüzgar; **~ ḳoḳu** Keskin koku; **~ munasebetler** Keskin ilişkiler. 3. Hırçın; **~ kopek** Hırçın köpek. 4. Sarakalı, istihzalı, kinli, kinayeli, alaylı, müstehzi.

Men şay çekişip turġanda, burunıma keskin bir ḳatlama ḳoḳusı ura. "Ben böyle can çekişip dururken, burnuma keskin bir katlama kokusu vuruyor." -A. Hilmi.

keskinlik (-gi) 1. Espri, nükte; şaka dokundurma. 2. Keskinlik, sertlik, şiddet, koyuluk, katılık. 3. Öfke, hırs, kızgınlık, hışım. 4. İstihzalılık, kinlilik, zehirlilik.

Çobannıñ kozünde mına ne ḳadar keskinlik bar. "Çobanın gözünde işte ne kadar keskinlik var." -Çerkez Ali - 1.

kesmek 1. Kesmek; dilimlemek, dilim dilim kesmek; **otmek ~** Ekmek kesmek. 2. *(ağızlarda)* Boğazlamak, kurban kesmek; bk. **çalmaḳ**. 3. Bitirmek, kesmek, son vermek; **lafnı ~** Konuşmayı kesmek. 4. Önünü almak, yolunu kesmek; **yol(nı) ~** Yol(u) kesmek. 5. Kesmek, kısaltmak; **tırnaḳ ~** Tırnak kesmek. 6. Kesmek, kapamak (elektrik, gaz, su vb.); **suvnı kestiler** Suyu kestiler.

Ya Rab, tezden sen yarlıġa, bizden kesme rahmetin. “Ya Rap, kısa zamanda sen merhamet et, bizden kesme rahmetini.” -M. Niyazi.

kesmentik (-gi) Tıknaz, kısa, bodur.

Ķız o yaķ, bu yaķ baķa-baķa da yanındaki saġlam yuzlü, kesmentik bir yaştan bir şeyler soray, sonrada ķolundaki mavi ķadife ciltli, altın suvlu defterçigine bir şeyler yaza. “Kız o tarafa, bu tarafa baka baka yanındaki sağlam görünüşlü, tıknaz bir gençten bir şeyler soruyor, sonra da elindeki mavi kadife ciltli altın rengi defterine bir şeyler yazıyor.” -A. Hilmi.

Faiķnen yan-yana oturġan ekisi de orta boylu, kesmentik kevdeli eki kişi kuleler. “Faik’le yan yana oturan ikisi de orta boylu, tıknaz gövdeli kişiler güler.” -R. Murad.

kesmetaş Kesme taş (bina).

kesmik Çökelek (kesilmiş süt); krş. **irimçik**.

kesre *(gramer)* Harfi i okutan hareke.

kesson Keson, kasa, ahen arabası; cephane vagonu; su geçirmez sandık.

kestane *(botanik)* Kestane; kestane ağacı.

Ustüne yaş kelin ķıyafetini yaḫşı korsetken tar ķadife ştan, kestane tüste çoraplar ve ķısķa ķonuçlı, yengil ķara çızmalar kiygen. “Üstüne genç gelin kıyafetini güzel gösteren dar kadife pantolon, kestane renginde çoraplar ve kısa konçlu, hafif kara çizmeler giymiş.” -Çerkez Ali - 1.

kestirme Kısa, direkt, doğrudan; krş. **doğrudan**; **~ yol** Kestirme yol; **~ yoldan** Kestirme yoldan.

Gülizar oturġan yerinden atılıp tura ve kestirme yolġa çapıp çıķa. “Gülizar oturtduğu yerden zıplayarak kestirme yola doğru koşmaya başlıyor.” -E. Alimov.

kestirmek 1. Kestirmek; **kestirip** a) Düz, doğruca, kestirme yoldan. b) Kesin olarak, kesinkes; krş. **kesen-kes**. 2. Yolunu kestirmek, , karşısına engel çıkartmak.

- Yoķ! Ķardaşım, musulmanġa boyle şeyler ḫaramdır, Bunın içün yol ķıdırmaķ, em gunaḫ, em aramdır. - Dep mollaķay, pek kestirip yurekten fetva bere. “-Yok, kardeşim, Müslüman 'a böyle şeyler haramdır. Bunun için yol aramak, hem günah, hem haramdır. Diye molla akay, hemen kestirip yürekten fetva verir.” -A. Kadrizade.

kestraķ (-ġı) *(Kodeks Kumanikus)* Leopar, babur, böbür.

keşçe *(ağızlarda)* Gece; bk. **gece**.

keşfiy *(askerlik)* Keşif(s)i; istihbarat(s)i, haber alma(s)i.

keşfiyat (-tı) Bulgu, keşif; araştırma.

Şimdi butün memleketler bu keşfiyattan faydalanalar. “Şimdi bütün ülkeler bu buluştan yararlanıyor.” -M. Ablalimov.

keşfiyatçı Buluş yapan, mucit, muhteri.

keşif (keşfi) 1. Bulgu, keşif; buluş, icat; etüt, inceleme, arama, araştırma; krş. **tetḳiḳ**; **~ etmek** Keşfetmek. 2. *(askerlik)* Keşif; **avadan ~** Hava keşfi.

Suniy ḳaçıruv dünyada birinci bizim memleketimizde keşf etildi. “Suni döllenme dünyada ilk defa bizim ülkemizde keşfedildi.” -M. Ablalimov.

keşifçi Buluş yapan, mucit, muhteri; keşifçi, istihbaratçı.

keşiş (-şi) Keşiş, karabaş; rahip; Ortodoks keşişi.

keşişḫane Manastır, keşişhane.

keşişlik (-gi) Keşişlik, karabaşlık, rahibelik.

keşki Keşke; bk. **bare**.

Kozleriñ patlap çıḳḳaydı, tiliñ kesilgeydi keşki! “Gözlerin patlayarak çıksaydı, dilin kesilseydi keşke!” -A. Osman - 2.

keşme *(Sudak ağzı)* Kaymak, memba; bk. **çeşme**.

keşnever *(ağızlarda)* Pencere kenarı; bk. **pencere pervazı**.

keta *(zooloji)* Sibirya som balığı; som balığı(s)i.

Ḳapudan kirgenlerinen: –Bikana, velosipedime yañı kopçek aldıḳ, - dedi, çantasını açıp, andan kiçkene gantell, balaban top ve keta çıḳardı. “Kapıdan girer girmez: Büyükanne, bisikletime yeni poyra aldık, dedi çantasını açıp, ordan küçük gülle, büyük top ve som balığı çıkardı.” -U. Edemova - 1.

keten 1. Keten *(Ketengillerden, çiçekleri mavi renkte ve beş taç yapraklı, liflerinin dokumacılık bakımından çok önemi olan bir bitki)*; **~ kolmek** Keten gömlek. 2. *(etnografya)* Kıza düğün için örülen keten (bezi).

Alla çınları bağlar, bağçalar yetiştirip, tan saça, keten toḳuy ekenler. “Allah cinleri bağlar, bahçeler yapıp, buğday ekiyor, keten dokuyorlarmış” -Altın Beşik Efsanesi.

keter bk. **ḳater**.

ketgut *(tıp)* Katgüt, katküt *(Cerrahlıkta damarları bağlamak ya da yaraları dikmek için kullanılan bir çeşit iplik)*.

ketip-kelme Gezi, seyahat (gidiş dönüş).

ketiramamaḳ Getirememek; krş. **ketirip olamamaḳ**.

ketirmek 1. Getirmek; götürmek, taşımak; krş. **alıp kelmek**; **ketirip olamamaḳ** Getirememek; krş. **ketiramamaḳ**. 2.: **yerine ~** Gerçekleştirmek, yerine getirmek, uygulamak, yapmak.

Aydı, kit birer ḳave ketir de içelim, biraz başımızın dumanı koterilsin. "Haydi git, birer kahve getir de içelim, biraz kafamızın dumanı kalksın." -S. A. Özenbaşlı.

Kim aḳşamki ḳaranlıḳḳa, yıldızsız boşluḳḳa baḳarken, bugun kokniñ bu ḳadar lekesiz ve parlaḳ olabilecegini aḳılına ketire bilir edi? "Kim akşamki karanlığa, yıldızsız boşluğa bakarken, bugün göğün bu kadar lekesiz ve parlak olabileceğini aklına getirebilirdi?" - Cafer Seydamet.

ketirmemek *(olumsuz)* **ketirmek**.

ketirtamamaḳ Getirtememek; krş. **ketirtip olamamaḳ**.

ketirtmek *(ettirgen)* **ketirmek**; **ketirtip olamamaḳ** Getirtememek; krş. **ketirtamamaḳ**.

Aradan bir afta keçken soñ ise, kişilik odalarına ḳoymaḳ içün paalı mebel ketirtti. "Aradan bir hafta geçtikten sonra ise şahsi odalarına koymak için pahalı mobilya getirtti." -U. Edemova - 1.

ketirtmemek *(olumsuz)* **ketirtmek**.

ketişat (-tı) Geçme, gidiş, seyir; **~ yaḫşı degil** Gidişat iyi değil.

Bazı vaḳıtlarda Niyar ve onıñ dostları işniñ ketişatınen çoḳ razı olamaylar. "Bazı zamanlarda Niyar ve onun dostları işin gidişatıyla çok memnun olamıyorlar." -U. Edemova - 1.

ketkel Birdir bir (oyunu); **~ oyunı oynamaḳ** Birdir bir oyunu oynamak.

ketkende-kelgende Gidip gelirken; her seferinde.

ket-kete Ağır ağır, gitgide, tedricen, yavaş yavaş; ilerledikçe; krş. **kettikçe**.

Lâkin ket-kete Nusrette olġan bu deñişmelerni duyıp başlaġan ḳız, burnunı koterdi. "Lâkin gitgide Nusret'te olan bu değişmeleri hissetmeye başlayan kız, burnunu kaldırdı." -U. Edemova - 2.

ketkizamamaḳ Terk ettirememek, ayıramamak, bıraktıramamak; krş. **ketkizip olamamaḳ**.

ketkizmek *(ettirgen)* **ketmek**; **ketkizip olamamaḳ** Terk ettirememek, ayıramamak, bıraktıramamak; krş. **ketkizamamaḳ**.

Yuvunmaḳ nevbeti Rüstemge kelgende o ellerindeki, yuzündeki ḳara renklerni ketkizip olamay bayaġı çekişti. "Yıkama sırası Rüstem'e geldiğinde o ellerindeki,

yüzündeki siyah renkleri gideremeden epeyce uğraştı.” -E. A. Osmanoğlu - 1.

ketkizmemek *(olumsuz)* **ketkizmek**.

ketmek 1. Geçip gitmek, geride bırakmak, gitmek, çıkmak, yollanmak; araçla, vasıtasıyla gitmek. 2.: **alıp ~** Alıp götürmek; beraberinde götürmek, götürmek; **koçip ~** Göçmek, taşınmak; **ḳaçıp ~** Kaçıp gitmek.

Yalı boyu arabalarınıñ durduġı ḫanlardan birine ketti. “Yalı boyu arabalarının durduğu hanlardan birine gitti.” -A. S. Ayvazov - 1.

ketmemek *(olumsuz)* **ketmek**.

Bir-eki aydan berli bir an olsun ḫayali kozleriniñ ogünden ketmegen şu Ḳuran butün aḳiḳiy sıcaḳlıġınen oña baḳıp tura edi. “Bir iki aydan beri bir an olsun hayali gözlerinin önünden gitmeyen şu Kur’an bütün hakiki sıcaklığı ile ona bakıp duruyordu.” -Cafer Seydamet.

ketmez: **~ oldı** Uzun süredir gitmeyen bir şey.

kettikçe İlerledikçe; ağır ağır, gitgide, tedricen, yavaş yavaş; krş. **ket-kete**.

Kettikçe, olar allanıñ binasına az ḳatnamaġa, eksik ibadet etmege başlaġanlar. “Gittikçe, onlar Allah'ın binasına (camiye) daha az gitmeye, eksik ibadet etmeye başlamışlar.” - Ayuvdağ Efsanesi.

keuk *(Kodeks Kumanikus)* Vahşi, yaban, yabani; bk. **kiyik**.

kevde 1. Beden, gövde, vücut; **~niñ ḳıyafeti** Beden kıyafeti. 2. Gövde. 3. Gövde (ağaç). 4. Gövde (gemi); krş. **beden**.

Onıñ başını tandırġa kome, kevdesini bir soḳur ḳuyuġa ata. “Onun başını tandıra gömer, gövdesini kör kuyuya atar.” -Çorabatır Destanı.

kevdelenmek 1. Meydana çıkmak, ortaya çıkmak, peyda olmak; krş. **meydanġa kelmek**; **asıl olmaḳ**. 2. Kalkmak, ayağa kalkmak.

Kozleriniñ ogünde Midatnıñ ciddiy çeresi kevdelendi. “Gözlerinin önüne Mithat’ın ciddi yüzü geldi.” -M. Ablalimov.

kevdelenmemek *(olumsuz)* **kevdelenmek**.

kevdeli Boylu boslu, dalyan gibi, cilasin, civan; **~ yaş** Civan genç.

Uzun boylı, ḳaba kevdeli bir kişi adamlarnıñ arasından keçeyatḳanda Ḫayaliyge de toḳundı. “Uzun boylu, kaba dalyan gibi bir kişi insanların arasından geçerken Hayali’ye de dokundu.” -İ. Abduraman - 1.

kevgir Kevgir.

kevşek (-gi) 1. Geviş, çiğnemik. 2. Dermansız, gevşek, çelimsiz, kuvvetsiz,

zayıf; pörsük, pörsümüş; disiplinsiz, düzensiz, nizamsız; bozuk; boş, serbest.

kevşemek Yiyecekleri çiğnemek (hayvanlar hakkında).

kevşememek *(olumsuz)* **kevşemek**.

kevşeyici Geviş getiren.

keyf, (*ağızlarda* **kef**) 1. Lezzet, zevk; krş. **tav (II)**; **ḫaz**. 2. Keyif; ruh haleti; **~ çatmaḳ** Keyf çatmak. 3. Kalite, keyfiyet, nitelik.

Bu ḫaber Esmanı urkütti. Onıñ keyfi artıḳ bozulġan edi. "Bu haber Esmayı ürküttü: Onun keyfi artık bozulmuştu." -A. Odabaş.

keyfiyet Kalite, keyfiyet, nitelik; krş. **sıfat** (2).

–Men ozüm de melâike degilim, ama sende bir daa boyle keyfiyet duyar ekenim, işiñ bar. "– Ben kendim de melek değilim, ama senden bir daha böyle keyfiyet duyarsam, işin var." -E. Umerov - 1.

keyfiyetli Yüksek kaliteli, yüksek nitelikli, yüksek vasıflı; krş. **sıfatlı**.

Devletke bir yılda elli biñge yaḳın yuksek keyfiyetli ḳarakül terisi teslim etilecek. "Devlete bir yılda elli bine yakın yüksek kaliteli karakül derisi teslim edilecek." -Çerkez Ali - 1.

keyflenamamaḳ Bir şeyin tadını (veya zevkini) çıkaramamak, bir şeyden tat (veya keyif) alamamak; krş. **keyflenip olamamaḳ**.

keyflenmek Bir şeyin tadını (veya zevkini) çıkarmak, bir şeyden tat (veya keyif) almak, eğlenmek; **keyflenip olamamaḳ** Bir şeyin tadını (veya zevkini) çıkaramamak, bir şeyden tat (veya keyif) alamamak; krş. **keyflenamamaḳ**.

Cumert yer bağrındaki yağmurnı inkâr etmey, şişe, kope, keyflene, raatlana. "Cömert yer bağrındaki yağmuru inkâr etmiyor, şişiyor, çoğalıyor, keyifleniyor, rahatlıyor." -U. Edemova - 2.

keyflenmemek *(olumsuz)* **keyflenmek**.

keyfli Şen, neşeli, canlı; **~ olmaḳ** Neşeli olmak.

Töşeginde keyfli yatḳan Asḳar bu kiyik seslerden abdırap uyandı ve şu an tüfegini alıp azbarġa çıḳtı. "Yatağında keyifli yatan Askar bu vahşi seslerden şaşırarak uyandı ve o an tüfeğini alarak bahçeye çıktı." -Çerkez Ali - 1.

keyfsiz, (*konuşmada* **kefsiz**) 1. Keyifsiz. 2. Keyifsiz, rahatsız.

Bu keyfsiz zenaatḫaneçiklerden çıḳḳan diger madenler de aynı bunıñ kibidir. "Bu keyifsiz zanaathanelerden çıkan diğer madenler de aynı bunun gibidir." -U. İpçi - 1.

keys Dava.

kez *(Kodeks Kumanikus)* Kız, kız çocuğu; bk. **ḳız**.

kezdirmek *(ettirgen)* **kezmek**.

Refat bir tınış toḳtap dağlar ustünden çabuk - çabuḳ deñize doğru avmaḳta olġan ḳara iri bulutlara koz kezdirdi. "Refat bir ara durarak dağların üstünden hızlı bir şekilde denize doğru akmakta olan kara iri bulutlara göz gezdirdi." - Cemil Seydamet - 1.

kezecek (-gi): ~ **çıḳḳan** Gezmek istiyor, görüyor musun.

kezindirmek Gezdirmek.

Nazarını ḳomşu azbar içinde kezindirdi. "Gözlerini komşusunun bahçesi içinde gezdirdi." -A. Osman - 2.

kezindirmemek *(olumsuz)* **kezindirmek**.

kezinmek Gezmek, gezinmek, gezintiye çıkmak, gezip dolaşmak, yürüyüşe çıkmak.

Uyḳuda bulunġan şu saraynıñ ḳıymetli kilimleri uzerinde yavaş-yavaş kezine, lâkin koletke desen koletke degil, peri desen peri degil - nedir bu aceba? "Uykuya dalan sarayın değerli kilimleri üzerinde yavaş yavaş geziniyor, fakat gölge desen gölge değil, peri desen peri değil, bu nedir acaba?" -O. Akçokraklı - 1.

kezinmemek *(olumsuz)* **kezinmek**.

kezinti 1. Gezinme, gezinti, gezme, yürüyüş. 2. Gezi, seyahat.

Yalıġa barıp, ḳılnı dostuna uzata, ḳırmısḳa da bu ḳılġa asılıp, yalıġa çıḳa ve olar kene kezintilerini devam eteler. "Sahile gidip, kılı dostuna uzatır, karınca da bu kıla asılıp sahile çıkar ve onlar gene gezintilerine devam ederler." -Kırmıska ve Çegertki Masalı.

Kezintige guzel azırlıḳ kormek kerek. Eñ kereklisi: pusla, dürbin, yip, çıraḳ, suv, aşayt ve serniktir. "Gezi için iyi bir hazırlık yapmalı. En gerekli olanlar: pusula, dürbün, ip, fener, su, yiyecek ve kibrittir." -İ. Emirov.

Kezlev Evpatorya, Evpatoriya, Yevpatoriya, Kezlev *(Ukrayna'nın Kırım Özerk Cumhuriyeti'nde yer alan bir şehirdir)*.

kezmek 1. Gezmek, gezinmek, gezintiye çıkmak, gezip dolaşmak. 2. Romantik ilişkiler içinde olmak. 3. *(Arpat ağzı)* Çözmek, halletmek; bk. **çezmek**.

Biz er yıl Aḳyar etrafındaki ḳomşu koyleri keze edik. "Biz her yıl Akyar etrafındaki komşu köyleri geziyorduk." -A. Hilmi.

kezmemek *(olumsuz)* **kezmek**.

kẖeri *(Kodeks Kumanikus)* Geri, geriye; bk. **keri**.

kıçırdatmaḳ Gıcırdatmak (diş); krş. **ġıcırdatmaḳ**.

kıçırdı Gacırtı, gıcırtı, gıcırdama (diş).

kıçır-kıçır *(yansıma)* Dişleri gıcırdatmak.

kıḫ (I) *(çocuk sözü)* Pis, kirli, fena, kötü.

kıḫ (II) *(ünlem)*: **~ etmek** Öksürmek.

kın *(ağızlarda)* Gün; bk. **kun**.

kır *(ağızlarda)* Kir; bk. **kir**.

kırat Kırat *(Elmas, zümrüt gibi değerli taşların tartısında kullanılan ölçü birimi olup miskalin yirmi dörtte biridir)*.

kırçımal *(ağızlarda)* Kir göstermeyen, kir götürür. 2. İnsaflı, vicdanlı.

kır-kır *(çocuk sözü)* Dişler.

kırt *(ağızlarda)* Kilit; bk. **kilit**.

kıs-kıs-kıs: **~ kulmek** Kıs kıs gülmek.

kısradilenmek *(Buyük Lambat ağzı)* Kabukla kaplanmak; bk. **ḳabuḳlamaḳ**.

kış (I) *(ünlem)* Tavukları kovmak için çıkarılan ses.

Gogercin oña baḳtı. Onıñ baḳışında lâḳaydlıḳ, pervasızlıḳ bar edi. — Seni men, mına şimdi... Kış! "Güvercin ona baktı. Onun bakışında lakaytlık, pervasızlık vardı. — Seni ben, işte şimdi…Kış!" -A. Osman - 2.

kış (II) *(satranç)* Şah; **çifte ~** *(satranç)* Çifte şah; **~ demek** Şah çekmek.

kışt bk. **kış (I)**.

kıtırdamaḳ Tırmalamak (pençe).

kıtırdamamaḳ *(olumsuz)* **kıtırdamaḳ**.

kıtırdı Tırmalama.

ki *(bağlaç)* Ki; **oyle çapa ki, artından kimse yetamaz** Öyle hızlı koşuyor ki, arkasından kimse yetişemez.

Eyi ki bu adam buyük bir muessisege direktor degil eken, oyle ise korer ediñ belânı; - dep tüşündi. "İyi ki bu adam büyük bir müesseseye müdür değilmiş, öyle olsaydı görürdün belayı, - diye düşündü." -U. Edemova - 2.

kibbar 1. Ne oldum delisi (veya budalası). 2. Kibirli, burnu büyük, mağrur; krş. **kibir**; **kibirli**; **maġrur**; **oktem**.

Anavı kibbar kilse, kok ḳaldırımlar, çarılıp, eşilip yasalġan basamaḳlar... "Şu kibar kilise, şu boz kaldırımlar, kazılıp yapılan basamaklar... Akıllara durgunluk verecek gibi...." -A. Hilmi.

kibi 1. Gibi; **bu(nıñ) ~** Bunun gibi, aynı; **tamam bunıñ ~** Tam bunun gibi; **menim ~** Benim gibi. 2. En kısa sürede; **onı korgeni ~ ḳaça** Onu görür görmez kaçar.

Anamın kelinlikliginden ḳalma yigirmi çeçeklisi, bir yipişli ḳuşağı, bir ḳadife anteri, bir ḳaçda kolmek, marama, poşu, yuzbez kibi sandiḳ şeyleri bar edi.

"Anamın gelinliğinden kalma yirmi çiçeklisi, bir işlemeli kuşağı, bir kadife elbise, bir kaç tane de gömlek, baş örtüsü, şal, havlu gibi sandık eşyaları vardı." -A. Hilmi.

kibir Kibir, yüksekten bakma, mağrurluk, kibirlilik; kibirli, burnu büyük, mağrur, gururlu; krş. **kibbar**; **kibirli**; **maġrur**.

kibirlenmek Kendini beğenmek, havalara girmek, burnu havada olmak, kurumlanmak; krş. **ġadaymaḳ**; **yuksekten baḳmaḳ**.

- *Maña yedi sultannıñ başını ketirdinmi yoḳsa, bir sultannıñ başını ketirgeniñnen bu ḳadar kibirlenesiñmi? - dey*. "Bana yedi sultanın ba şını mı getirdin yoksa, bir sultanın başını getirir ge tirmez bu kadar mı kibirleniyorsun, der." -Edige Destanı.

kibirli Kibirli, burnu büyük, mağrur, kendini beğenmiş; krş. **kibbar**; **kibir**; **maġrur**; **oktem**.

Beyaz papadiyeler içinde bu guller kibirli turmaḳta ediler. "Beyaz papatyalar içinde bu güller kibirli duruyordular." -U. Edemova - 2.

kibirlik (-gi) Kibir, yüksekten bakma, mağrurluk, kurum.

kibrit 1. Kibrit (çöpü); krş. **sernik**. 2. *(kimya)* Kükürt *(Doğada saf ya da başka cisimlerle bileşik olarak bulunan, sembolü S ve atom ağırlığı 32.06 olan, sarı renkli, 113 derecede eriyen ve 444 derecede kaynayan basit cisim olup bitkilerde tohum ve meyvelerin oluşumunda gereklidir. Barut yapımında ve kauçuğun sıcak ve soğuğa dayanabilir hale getirilmesinde kullanılır)*; krş. **kukürt**.

Bir taraftakilerniñ kibrit yaḳḳarıları korünir. "Öbür taraftakilerin kibrit yaktıkları görünür." -H. Ş. Toktargazi.

kiçi bk. **keçi**.

kiçik (*ağızlarda* **kuçük**, **kiçkene)** (-gi) 1. Küçük; **~ parmaḳ** Küçük parmak; **bu menim ~im** Bu benim küçüğüm. 2. Küçük; çok küçük; çok genç; en küçük, en genç.

Lâkin bu eçkiler degil de, kiçik boylu, toḳ betli Settar eken. "Fakat bu keçiler değil de, kısa boylu, tok yüzlü Settar'mış." -E. Alimov.

kiçkene *(ağızlarda)* Küçük; çok küçük; çok genç; en küçük, en genç.

Men seni kiçkene bir sabiy ekende, Oz tuvġan anamdan eşitip bildim. "Ben seni küçük bir çocukken, Öz annemden işitip öğrendim." -Y. Temirkaya - 1.

kifayet (-ti) Yeterlik; yeterli, kafi, yeteri kadar, yetecek kadar; krş. **yeter**; **mañа bu da ~** Bana bu da yeterli; **onıñ bir baḳışı ~** Onun bir bakışı yeterli.

kifayetlenmek Tatmin olmak, memnun olmak; razı olmak, kanaat etmek, iktifa etmek, yetinmek.

Mamedi yuzüni ekşitip, aġa - ķardaş arasındaki bozġunlıķnıñ sırrını açmaķ istemey, umumiy sözlernen kifayetlendi. "Mamedi yüzünü ekşitip, abi kardeş arasındaki meselenin sırrını açmak istemeden, genel sözlerle yetindi." -İ. Paşi.

kifayetlenmemek *(olumsuz)* **kifayetlenmek**.

kifos Kirin sıçraması.

kik(i)rik *(ağızlarda)* İbik; krş. **kekel**; **taraķ**; **tuġ**.

kil (I) *(mineraloji)* Kil, ağartıcı kil.

kil (II) *(denizcilik)* Gemi omurgası.

kile Yaklaşık kırk litreye denk gelen ölçü.

kilegiy bk. **klegey**.

kiler 1. Ambar, kiler, depo (erzak için). 2. Zahire ambarı.

kilik bk. **kilit**.

kiliklemek bk. **kilitlemek**.

kilim Kilim, küçük halı; krş. **maķat**; **ḫalı**.

Bizler de pek begenip tüşüncesin, / Şu saatte kilimden tışķa çıķa, / Nurayçıķnen bel-belge tutuşamız. "Bizler de çok beğenip düşüncesini, / O dakikada kilimin dışına çıkıp, / Nuraycıkla bel bele tutuşuyoruz." -B. Çobanzade - 1.

kilimci Halıcı; krş. **ḫalıcı**.

kilimli Kilimli, kilim kaplı, kilim döşeli.

kilimsiz Kilim olmadan, kilimsiz.

–Aysa, bugun evge baramız. Menim musafirim olursıñ. Men seni kilimsiz ķaytarmam. "–Öyleyse, bugün eve gideriz. Benim misafirim olursun. Ben seni kilimsiz göndermem." -Çerkez Ali - 1.

kilit (-ti) Kilit; **asma ~** Asma kilit; **ķapı ~i** Kapı kilidi.

Nevbetçiler gece - kundüz ķarap cürip teskere / Ķapıdaki avır kilitni er saat dört - beş kere... "Nöbetçiler gece gündüz bakıp kontrol eder, / Kapıdaki ağır kilidi her saat dört beş kere..." -N. Çelebicihan.

kilitlemek Kilitlemek.

Oz maallelerinde korse, ķapusını kilitlep turġan. "Evinin yakınlarında gördüğünde ise, kapısını kilitlerdi." -U. Edemova - 3.

kilitlememek *(olumsuz)* **kilitlemek**.

Omüriñde yapmaġanlarıñnı yapasıñ, ķapı kilitlemeseñ olmaymı? Yoķsa, raat yuķlatmazlar dediñmi? "Ömründe yapmadıklarını yapıyorsun, kapıyı

kilitlemesen olmuyor mu? Yoksa, rahat uyutmazlar mı dedin?" -U. İpçi - 2.

kilitlengen Kilitlenmiş, kilitli; krş. **kilitli**.

kilitlenmek Kilitlenmek.

Yataḳ odasında yer salıp, içeriden kilitlenip yattı. "Yatak odasına yer hazırlayıp, kapıyı içeriden kilitleyip yattı." -E. Umerov - 2.

kilitlenmemek *(olumsuz)* **kilitlenmek**.

kilitli 1. Kilitli, kilidi olan. 2. Kilitli, kilitlenmiş; krş. **kilitlengen**.

Bu kolgeli, ḳardan suvuḳ, kilitli ḳara mezarġa / Yamandan çoḳ ille yaḫşı insan kop kire. "Bu gölgeli, kardan soğuk, kilitli kara mezara / Kötüden çok iyi insan çok girer." -N. Çelebicihan.

kilitsiz Kilitsiz.

kilittaş *(mimarlık)* Kilit taşı *(Kemer, kubbe ve tonozların tepe noktalarına konan, üzerine yukarıdan ve yanlardan binen ağırlığı yastık taşlarına aktaran taş)*.

kilka 1. Hamsi (balığı), çaça balığı. 2. Ançüez, hamsi balığı tuzlaması.

kilo(gramm) Kilo, kilogram.

Bir soġan içün, bir kilo alma içün bazarġa baramız. "Bir soğan için, bir kilo elma için pazara gidiyoruz." -Çerkez Ali - 1.

kilolitr Kilolitre.

kilometr Kilometre.

— Zemane cenkinde adamlar biri-birlerini kormeyip, yuzlernen, biñlernen kilometr mesafede turıp uruşırlar. "Zamane savaşında insanlar birbirlerini görmeyip yüzlerce, binlerce kilometre mesafede durup savaşıyorlar." -A. Osman - 2.

kilovatt *(elektroteknik)* Kilovat *(Değeri 1000 watt olan güç birimi. Yaklaşık olarak 1.36 beygir gücüne ya da saniyede 102 kilogrammetreye eşittir)*.

Uç biñ kilovatt ḳudretindeki birinci energiya blokı çalışıp başladı ve Orta Asiyanıñ birleşken energiya sistemasına oz tokını ḳoştı, - dedi gur davuşnen. "Üç bin kilovat kudretindeki birinci enerji bloğu çalışmaya başladı ve Orta Asya'nın birleşmiş enerji sistemine kendi tokunu ekledi, dedi gür sesle." -U. Edemova - 1.

kilovolt Kilovolt *(Değeri 1000 volt olan elektrik gerilimi ya da potansiyel farkı birimi)*.

kilse Kilise.

Olar, onıñ ustünde buyük kilse ve bir de ḳale ḳurıp yerleştirecek olġanlar. "Onlar onun üstüne büyük bir kilise ve bir de kale yapıp yerleşmek istemişler." -Ayuvdağ Efsanesi.

kilvater *(denizcilik)* Dümen suyu.

kim Kim; **~ge** Kime, kimin için; **~ge kerek oldı o?** Kime gerekliydi?; **~de** Kimde; **~den** Kimden; **~nen** Kiminle; **~ni** Kimi; **~niñ** Kimin; **~(ler)niñdir sesleri** Kimlerin sesleri; **~niñki** Kiminki; **~ bar anda?** Kim var orada?; **~ o?** Kim o?; **er ~** Her kim.

Tatar bar mı, dep kim soray? Men barman! / Adın, şanıñ bek tanığan can Tatarman. "Tatar var mı, diye kim soruyor ? Ben varım! / Adını, şanını iyi bilen can Tatar 'im." -M. Niyazi.

kim-de-kim Biri, birisi, bir kimse, kim olursa olsun, her kim, kim olursa; herhangi biri; her, herkes.

kimer Bazı, kimi, arada; krş. **bazı**; **bazan**; **~ zaman** Bazı zaman; **~isi** Kimisi; **~ adamlar** Bazı insanlar; **~ yerlerde** Bazı yerlerde.

Kimerde bir yapraḳların solsa da, / Barmı, bilmem, senday aruv korüngen! "Arada bir yaprakların solsa da, / Var mı bilmem, senin gibi güzel görünen!" -M. Niyazi.

kimi, **(kimisi)** Birisi, kimi, bazıları; **~ kule**, **~ ağlay** Bazıları güler, bazıları ağlar.

Olar ḳuşlarġa ḳonaḳ degil, aysa kimi telefon, kimi telegramm telleri eken de, ḫalḳ olarnen laḳırdı etişe, ḫaberleşe ekenler. "Onlar kuşlar konsun diye değil; meğer, kimi telefon, kimi telgraf telleri imiş de; halk onlar aracılığıyla konuşur, haberleşirmiş." -A. Hilmi.

kimono Kimono *(Japonya'da kadın, erkek herkesin giydiği uzun kollu ve uzun etekli ulusal giysinin adı. Önden çapraz olarak kavuşur ve geniş bir kemerle tutturulur)*.

kimsa *(ağızlarda)* Hiç kimse; bk. **kimse** (2).

kimse 1. Biri, birisi, bir kimse; **~ barmı?** Kimse var mı? 2. Hiç kimse; **bir ~ kelmedi** Hiç kimse gelmedi; **~nen korüşmedim** Hiç kimseyle görüşmedim.

Olgence de kimsege kostermey, gizli ḳaray, olgen soñ ozü ciya. "Ölene kadar da hiç kimseye göstermeden, gizlice bakar, öldükten sonra kendi defneder." - Edige Destanı.

kimsesiz Kimsesiz, hısımı akrabası olmayan, kimi kimsesi olmayan, bikes; **~ ḳaldı** Kimsesiz kaldı.

Çocuḳ ocağı çamaşırlarını yıḳayan çamaşırcı ḳadınlardan biri Şadiyecigin kimsesiz olduğını ve artıḳ on yaşını toldurmış bulundığından işe yarayacağını anladı. "Çocuk ocağının çamaşırlarım yıkayan çamaşırcı kadınlardan biri şadiyeciğin kimsesiz olduğunu ve artık on yaşını doldurmuş

olduğunu için işe yarayacağını anladı.” - A. S. Ayvazov - 1.

kimsi *(konuşmada)* Birisi; bk. **kimisi**.

Ateşin etrafında ḳoralaşıp oturġanlar kimsiniñ ḳalpağı, kimsiniñ çekmenleriniñ yenleri yanġan. “Ateşin etrafında birleşerek oturanlardan kiminin kalpağı, kiminin de kabanlarının kolları yanmış.” -Cemil Seydamet - 1.

kimsin-kim (onun) Ne olduğunu Allah bilir, (onun) ne olduğu belli değildir.

kimyon Kimyon; krş. **zere**.

kin Garez, kin, kinci tabiat; krş. **aḳtıman**; **oç**; **~ tutmaḳ** Kin tutmak.

Onıñ yureginde kin yoḳ. Sözleri daima samimiy. “Onun kalbinde kin yok. Sözleri daima samimi.” -İ. Abduraman - 1.

kinas *(konuşmada)* bk. **knyaz**.

kinaye İma, imalı söz, kinaye, istiarei temsiliye; mecaz; allegori; krş. **mecaz**; **~nen aytmaḳ** Kinayeli konuşmak; **bu ~ler kimge?** Bu imalı sözler kime?

İkâyesi çoḳ bu aleminiñ, Kinayesi az. “Hikâyesi çok bu âlemin, Kinayesi az.” -Y. Temirkaya - 1.

kinayeli Kinayeli, alegorik, istiare temsiliyeli; **~ sözler** Kinayeli sözler

Yura indemedi, eliniñ sırtınen yanağını sürtti de terenden aḫ çekti. Kinayeli kulümsiredi. “Yura ses çıkarmadı, elinin tersiyle yanağını sildi ve derinden bir ah çekti. Kinayeli bir şekilde gülümsedi.” - E. Umerov - 1.

kindar Kindar, hınç dolu, kinci, kin güden.

kindik *(Kodeks Kumanikus)* Göbek, göbek bağı; bk. **kobek**.

kinematika Kinematik, hareket bilgisi *(Cisimlerin devimlerini yörünge, hız ve ivme gibi konular bakımından inceleyen mekanik dalı. Hareketleri, sebepleri bir yana bırakarak zamana göre inceler)*.

kinematograf 1. Sinema makinesi. 2. Filmcilik, sinemacılık. 3. Sinema, sinematograf.

kinematografik Sinematografik, sinema(s)i, film(s)i, filmcilik(s)i, beyaz perde(s)i.

kinematografiya Sinemacılık, filmcilik.

kinetik Kinetik, hareket(s)i, devimsel, hareketten meydana gelen.

kinetika *(teknik)* Kinetik *(Olayları, yalnız maddesel parçacıkların gözlenen ya da düşünülen hareketleriyle açıklayan kuram)*.

kino 1. Sinemacılık, filmcilik. 2. Film, sinema. 3. Sinema, sinematograf.

- *Akşama işten soñ kinoġa barırmız*. "- Akşama işten sonra sinemaya gideriz." - U. Edemova - 2.

kinoaktyor Sinema aktörü, sinema oyuncusu (erkek).

kinoapparat Kamera, sinekamera, sinemitralyöz.

kinoapparatura Film ve sinema makineleri.

kinoartist (-ti) Sinema aktörü, sinema oyuncusu.

kinokartina Film.

kinolenta Film şeridi, film.

kinooperator Kameraman.

kinoperedvijka Portatif film projeksiyon makinesi.

kinoplyonka Sinema filmi, film.

kinostsenariy Film senaryosu, senaryo.

kinostudiya Film stüdyosu.

kinoteatr Sinematograf, sinema.

Abdulkerim 'Vostok' kinoteatri yanındaki aptekadan ķuvanıp çıķtı. "Abdülkerim 'Vostok' sinemasının yanındaki eczaneden sevinerek çıktı." - İ. Abduraman.

kinoustanovka Sinema makinesi.

kinovar 1. Zencifre, zincifre *(Doğal kırmızı cıva sülfürün eski adı)*. 2. Zincifre boyası.

kiosk Kulübe, kiosk; küçük dükkan.

kioskçı Bayi, gazeteci.

kiparis bk. **bebeş teregi**, **imiş teregi**, **ķıbrız teregi**, **servi**.

Yuķladı yaş yosma ve nazlı kiparis, / Ayneni çalġanday yırladı ķart deñiz. / Nazlı bir ķızdayın yıltırap ay tuvdı. / Koydeki aķşamlar ķadar aytuvlı. "Uyudu genç dilber ve nazlı servi, / Ninni gibi söyledi yaşlı deniz. / Nazlı bir kız gibi parlayarak ay doğdu. / Köydeki akşamlar kadar ünlü." -C. Dagcı.

kipyatilnik (-gi) Su ısıtma kabı, su kaynatma kabı; bk. **suv ķaynatķıç**.

kir 1. Kir, kirlilik, pislik. 2. *(ağızlarda)* Kirli çamaşır; bk. **kirli çamaşır**; **~ yuvmaķ** Kirli çamaşır yıkamak.

Kolmegimniñ tüymesi tüşip bitken, / Kir biylegen ştannı, tap çürütken. "Gömleğimin düğmesi düşüp bitmiş, Kir bağlamış pantolonu, ta çürütmüş." - M. Nuzet - 1.

kira 1. Kira, kiralama, icar; **~ġa bermek** Kiraya vermek; **~ muddeti** Kira süresi; **~ parası** Kira parası; **~ tutmaķ** Kiralamak; **ev ~sı** Ev kirası. 2.

Yolcuların para karşılığında özel arabalarla taşınması.

Sade Aḳmescitte Musulman İcra Komitesi ve Maḥkeme-i Seriye vaḳıf topraḳlarını ḳolġa keçirip koylülerge bilmem kiranen, bilmem paranen verecek ola degen sözler aytıla edi. "Sadece Müslüman İcra Komitesi ve Mahkeme-i Seriye vakıf topraklarını ele geçirip köylülere ya kirayla veya parayla vermek istiyor gibi sözler söyleniyordu." -M. Kurti.

kiracı 1. Kiracı; **ev ~sı** Ev kiracısı. 2. Özel arabalarla yolcu taşıyan.

Bu aylar içinde Celal beyniñ kiracıları bir ḳaç kere Cenişkege barıp keldiler. "Bu aylar içinde Celal beyin kiracıları birkaç kere Cenişke'ye gidip geldiler." -Çerkez Ali - 1.

kiraç *(Kodeks Kumanikus)* Kireç; bk. **kireç**.

kiralama, **kiralav** *(eylem adı)* **kiralamaḳ**; Kiralama, kira ile tutma.

kiralamaḳ 1. Kiralamak; krş. **kiraġa bermek**. 2. Kiralamak, tutmak, kira ile tutmak; krş. **kiraġa almaḳ**; **kiralap olamamaḳ** Kiralamamak; **kiralamamaḳ**.

kiralamamaḳ *(olumsuz)* **kiralamaḳ**; Kiralamamak.

kiralanmaḳ Kiralanmak.

kiralanmamaḳ *(olumsuz)* **kiralanmaḳ**.

kiralı 1. Kiralanmış, tutulmuş. 2. Kiralanmış, kiralanan.

kiralıḳ (-ġı) Kiralık.

kiramet (-ti) Kiremit; kiremitten; **~ ḳaplamaḳ** Kiremit kaplamak; **~ dam** Kiremit çatı; **~ renkli** Kiremit renkli.

Çora: -Men oḳ atsam tap ev töpesinde kirametler ḳuyulır, içli biyeler iç taşlarlar, eki ḳatlı ḳısḳa ayaḳlılar da balalarını tüşürirler, -dey. "Çora: -Ben ok atarsam ta evin üstündeki kiremitler dökülür, hamile kısraklar yavrularını düşürürler, hamile olan kadınlar da çocuklarını düşürürler, der." -Çorabatır Destanı.

kirametçi Kiremit üreticisi, kiremit ustası.

kirametçilik (-gi) Kiremit imalatı.

kirametli Kiremitli.

Yarım saatten soñ, baġçalarnıñ artında koyniñ ḳırmızı kirametli damları köründi. "Yarım saat sonra bahçelerin ardından köyün kırmızı kiremitli damları göründü." -E. A. Osmanoğlu - 1.

kirasa: **ḳanlı ~** *(ağızlarda)* Dağ çileği; bk. **daġ** (veya **tav**) **cilegi**.

kiraz, (*ağızlarda* **kirez**, **krez**) *(botanik)* Kiraz; **~ teregi** Kiraz ağacı; **ḫan ~** *(ağızlarda)* Çilek çeşidi; krş. **cilek**; **ḳuş**

~ı *(botanik)* Kuşkirazı *(Gülgillerden yaprak açmadan önce beyaz çiçek veren, siyah olan meyvesi tatlı bir bitki olup reçeli ve likörü yapılır)*; krş. **kiyik erik**.

Bir dalda eki kiraz, / Biri al, biri beyaz. / Yalvarırım mevlâma: / Şu güzelni mañа yaz. “Bir dalda iki kiraz, / Biri al biri beyaz. / Yalvarırım mevlâma, / Şu güzeli bana yaz.” -Mane.

kirçef *(ağızlarda)* Kirli çamaşır; krş. **kirli çamaşır**.

kireç (-çi), (*ağızlarda* **badana**) Kireç; **söngen ~** Sönmüş kireç.

Tavuḳḫaneniñ divarları bir vaḳıtlarda aḳlanġan, lâkin onıñ kireçini yaġmur yuvġan, çubarlanġan. “Tavuk hanenin duvarları bir zamanlar temizlenmiş ama onun kirecini yağmur yıkamış ve benek benek olmuş.” -M. Ablalimov.

kireççi Kireç yapan, kireççi.

kireçli Kireçli.

Aḳyarġa barıp, eki yavluḳ beyaz kireçli topraḳ ḳazıp ala. “Akyar'a gidip, iki mendil beyaz kireçli toprak kazıp almış.” -Eki Mendil Toprak Latifesi.

kireçtaş Kireç taşı, kalker; kireç taşından, kalkerden.

kirer-kirmez Girer girmez.

Fayzulla aka redaktsiya ḳapısından kirer-kirmez yuksek davuşnen meni ḫayırlayaraḳ, odamnıñ basaġasından atladı. “Fayzulla ağa redaksiyon kapısından girer girmez yüksek sesle beni kutlayarak odamın eşiğinden atladı.” -Z. Kurtnezir - 1.

kirez *(ağızlarda)* Kiraz; bk. **kiraz**.

Kuneşli kunlerniñ birinde Rüstem kirez tereginiñ eñ aşaġı pıtaḳlarından endi pişip başlaġan soylarını ḳopara edi. “Güneşli günlerin birinde Rüstem kiraz ağacının en aşağıdaki budaklarından artık şişmeye başlayanlarını koparıyorlardı.” -E. A. Osmanoğlu - 1.

kirgelemek Uğramak, girmek; görmeye gelmek (veya gitmek).

kirgelememek *(olumsuz)* **kirgelemek**.

kirgin Yeterince cesur, çekingen olmayan, sıkılgan olmayan, ürkek olmayan, oldukça cesur, utangaç olmayan.

kirginleşmek Yüreklenmek, cesarete gelmek, cesaretlenmek.

kirginleşmemek *(olumsuz)* **kirginleşmek**.

kirginlik (-gi) Yiğitlik, yürek, yüreklilik, cesaret.

kirgizmek 1. Birini bir yere getirmek, taşımak, sokmak; krş. **kirsetmek**. 2. İçeri itmek, sokmak; krş. **soḳmaḳ**.

Kirill: **~ elifbesi** Kiril alfabesi, Sen Siril alfabesi *(Eski Slav alfabelerinden biri)*.

kirillitsa bk. **Kirill elifbesi**.

kiriş (I) 1. Giriş, girme. 2. Ön söz, mukaddeme; takdim, sunuş; krş. **muḳaddeme**.

Bağçasarayġa ġarptan Kemer-Ḳapudan kirilir ve Dar-Aġaçtan tüşülir ki, bu eki kiriş yolu da biribirinen boy-boyuna kibidir. "Bahçesaray'a batıda Kemer-Kapı'dan girilir ve Dar-Ağaç'tan inilir ki, bu iki giriş yolu da birbiri ile aynı uzunlukta gibidir." -U. İpçi - 1.

kiriş (II), **keriş** *(inşaatçılık)* Kare kiriş.

Onıñ saçağında, kirişinde, ḳapu, ḳapu-bacasında bir perişanlıḳ koze çarpmaz edi. "Onun saçağında, kirişinde, kapı bacasında, hiçbir dağınıklık göze çarpmazdı." -A. Hilmi.

kirişmek Karışmak, el sokmak, bulaşmak, müdahale etmek.

Ozüñ bilesiñ, men birevlerniñ işine kirişmekni sevmeyim. "Sen bilirsin, ben birinin işine karışmayı sevmem." -A. Osman - 1.

kirişmemek *(olumsuz)* **kirişmek**.

kiritmek *(ağızlarda)* Sokmak; bk. **kirsetmek**; **kirgizmek**.

kir-kifos Çok kirli, lekeli; **ustü-başı ~ olmaḳ** Üstü başı çok kirlenmek.

Bir talay ḫalḳ oburday aşay-içe, tüzene bezene zevḳ sefada, mınavı yaḳta bir talay ḫalḳ kir-kifos içinde, çul-çubur, sürüne, can çekişe, o şeylerge tamşana tamşana soḳaḳlarda yıḳılıp-yıḳılıp oleler. "Bazı insanlar donanıp bezenerek zevk ve sefa içinde obur gibi yiyor içiyor; bu tarafta da bazı insanlar kir pas içinde, eski püskü eşyalar arasında, sürünerek, can çekişerek, o şeylere imrene imrene sokaklarda yıkılarak ölüyorlar." -A. Hilmi.

kirlemek *(ağızlarda)* Kirletmek, pisletmek, çamura bulamak; bk. **kirletmek**.

Özüñni kirlegen soñ, oğluñnı da masḳara ettiñ! "Kendini kirlettikten sonra, oğlunu da maskara ettin!" - Çerkez Ali - 1.

kirlememek *(olumsuz)* **kirlemek**.

kirlenmek 1. Kirlenmek, pislenmek. 2. Aybaşı görmek, âdet görmek, kirlenmek; krş. **ustü kelmek**.

Bir aydan berli ust-başım kirlenip bitlep başlaġan edim. "Bir aydan beri üstüm başım kirlenmiş, bitlemeye başlamıştım." -A. Hilmi.

kirlenmemek *(olumsuz)* **kirlenmek**.

kirletmek Kirletmek, pisletmek, lekelemek, çamura bulamak; krş. **bulaştırmak**; **kirlemek**.

Bugun kiygen anterimi yarıŋġa yuvġuçday kirletir edim. “Bugün giydiğim elbiseyi yarına paçavra gibi kirletirdim.” -A. Hilmi.

kirletmemek *(olumsuz)* **kirletmek**.

kirli Pis, kirli, lekeli; krş. **bulaşıḳ**; **murdar**; **pis**; **çepel**.

O ḳarġanıñ sim-siya ḳanatlarına bakıp: -Onıñ ḳanatları menim urbalarımdan da kirli, ḳara eken. “O, karganın simsiyah kanatlarına bakarak: -Onun kanatlan benim elbiselerimden de kirli, karaymış.” -Karga ve Amet Akay Latifesi.

kirmek 1. Girmek, içeri girmek; geçmek, sokulmak; **kirip ketmek** Geçip gitmek. 2. İşe yerleşmek; **işke ~** İşe girmek. 3. Girmek, alınmak, kaydolmak, yazılmak.

Bala mümeyyizlerden sıḳıntı asap turġanda, usulçıḳnen içeri Şpargalka kirip, iskemle artına saḳlana da, fısıltınen Pavlikke yardım ete. “Çocuk, heyet karşısında sıkıntıyla otururken, içeri usulca Şpargalka giriyor, iskemlenin arkasına saklanıyor ve fısıldayarak Pavlik'e yardım ediyor.” -A. Hilmi.

kirmev *(etnografya)* Atları yakalamak için boyunlarına atılan kement.

kirpi *(zooloji)* Kirpi; **oḳlu ~** *(zooloji)* Oklu kirpi.

Bir zamanda bar eken, bir zamanda yoḳ eken, bir aḳıllı kirpinen bir de ayneci tilki bar eken. “Bir zamanlar varmış, bir zamanlar yokmuş. Bir akıllı kirpi ile bir de kurnaz tilki varmış.” -Akıllı Kirpi ve Ayneci Tilki Masalı.

kirpiçik (I) (-gi) Kirpi.

kirpiçik (II) (-gi) Kirpik.

kirpik (-gi) Kirpik.

Mayıs kuneşiniñ kümüş renkli ziyası ve ḳızdırıcı sıcaġını Şadiyecigin beyaz yuzüne, uzun kirpiklerine toḳundı. “Mayıs güneşinin gümüş renkli ziyası ve yakıcı sıcağı şadiyecigin beyaz yüzüne, uzun kirpiklerine dokundu.” -A. S. Ayvazov - 1.

kirpikli Kirpikli.

Aydos degende Arzıgül seskendi, ḳısḳa ḳara kirpikli koz ḳapaḳları bir ḳaç kere açılıp yapıldılar. “Aydos dediğinde Arzıgül silkindi, kısa kara kirpikli göz kapakları birkaç kere açılıp örtüldüler.” -Çerkez Ali - 1.

kirsetmek Sokmak; aşılamak, benimsetmek, öğretmek; krş. **kirgizmek**.

Şu arada, Aşıḳ Ġaripni padişanıñ ḳızına kiyev kirseteler. “O sırada, Aşık Garip'i padişahın kızına damat yaparlar.” -Aşık Garip Destanı.

kirsetmemek *(olumsuz)* **kirsetmek**.

kirtmek *(Kodeks Kumanikus)* Sokmak; bk. **kirsetmek**; **kirgizmek**.

kise, **(kese)** *(etnografya)* Tütün kesesi, kese; **tütün ~si** Tütün kesesi

Ḫan Amet aḳaynıñ azırcevaplığına şaşıp, kule ve ona bu şaḳası içün bir kise tütün bere. "Han Ahmet akayın hazırcevaplığına şaşırıp güler ve ona bu şakası için bir kese altın verir." -Mucize Latifesi.

kisel Kisel *(Bir tür nişastalı tatlı)*; krş. **maḫallebi**.

kişan *(Kodeks Kumanikus)* Bukağı, köstek; bk. **kişen**.

kişen 1. Bukağı, köstek; krş. **tırşav**. 2. Demir pranga, zincir, pranga, köstek.

Ḳazaḳ askeriniñ adı esabı yoḳ, yedi kun, yedi gece cenk eteler. At kişenniginden ḳan aḳa. "Düşman askerinin haddi hesabı yok, yedi gün yedi gece cenk ederler. At köstekliğinden kan akar." - Çorabatır Destanı.

kişenlemek Atın ön ayaklarından birini arka ayaklarından birine kösteklemek.

kişi 1. İnsan, adam, kişi, şahsiyet; krş. **adam**; **insan**; **nefer**; **nufus**. 2. Kişi (sayılabilen kelime); krş. **can** (2).

Bir çoḳ ḳapulara, pek çoḳ kişilere muracaat etti ise de onı imaye eten olmadı. "Pek çok kapıya, pek çok adama müracaat ettiyse de, onu himaye eden olmadı." -A. S. Ayvazov - 1.

kişimir, **kaşemir** *(tekstilcilik)* Keşmir kumaşı (ince yünlü kumaş).

kişke *(ağızlarda)* Küçük, ufak.

kişme *(ağızlarda)* Kaynak, memba, pınar; bk. **çeşme**.

kişnemek Kişnemek.

Tereklerniñ birine baġlı turġan Salâḫiddin bekniñ atı ise sanki bir şeyden ḳorḳḳan kibi ne kişney ve ne de tepine edi. "Ağaçların birine bağlı duran Salahaddin beyin atı ise sanki bir şeyden korkmuş gibi ne kişniyor, ne tepmiyordu." -O. Akçokraklı - 1.

kişnememek *(olumsuz)* **kişnemek**.

kit (I) *(zooloji)* Balina; **yolaḳlı ~** Çizgili balina.

kit (II) Buzağıları uzaklaştıran bağırma.

kitab bk. **kitap**.

kitabe Yazıt, kitâbe; mezar kitâbesi; **mezar ~si** Mezar kitâbesi; **Orḫon ~si** Orhun yazıdı.

kitabet (-ti) 1. Yazılı eserler; **~ tili** Yazılı eser dili. 2. Kâtiplik. 3. Yazı tarzı.

kitabiat (-tı) Bibliyografya, bibliyografi.

kitabiy 1. Kitabî; **~ bilgi** Kitabî bilgi. 2. *(din)* Kuran'ın takipçisi.

kitabiyce(sine) Kitabîcesine.

kitap (kutüp) (-bı) Kitap; **ders ~ı** Ders kitabı; krş. **derslik**; **~ ķurtu** a) *(zooloji)* Öğütücü (böcek). b) *(mecaz)* Kitap kurdu; **~ delisi (tüşküni)** Kitap delisi (düşkünü); **~ oķumaķ** Kitap okumak; **~ sevdası** Kitap sevdası; **~ cıltı** Kitap cildi; **el yazması ~lar** El yazması kitaplar.

Men zan ettim keten toķur, / Alġan eline kitabın oķur. "Ben zannettim keten dokur, / Almış eline kitabını okur." -Halk Yırı.

kitapḫane, (kutüpḫane) Kütüphane, kitaplık.

Sovḫoznıñ buyük kitapḫanesi bar. "Çiftliğin büyük kütüphanesi var." -Çerkez Ali - 1.

kitapḫaneci Kütüphaneci, kütüphane memuru.

kitapḫanecilik (-gi) Kütüphanecilik.

kitapḫane-kitapḫaneden Kütüphaneden kütüphaneye gitmek.

kitaplıķ (-ğı) Kitap için tasarlanan; **bir ~ material** Bir kitaplık malzeme.

kitmek *(ağızlarda)* Gitmek; bk. **ketmek**.

Yeşil yapraķ arasında ķırmızı gul goncesi, / Ķayda kitti, kelmez oldı, goñlümniñ eğlencesi. "Yeşil yaprak arasında kırmızı gül goncası, / Nereye gitti, gelmez oldu, gönlümün eğlencesi." -Halk Yırı.

kivi *(zooloji)* Kivi kuşu *(Yeni Zelanda'ya özgü oldukça ilginç, kanatsız canlılardır)*.

kiy Bilardo istekası, isteka.

kiye bk. **kiyev**.

kiyev 1. Nişanlı, yavuklu, sözlü; güvey. 2. Damat.

Toylarında kelin maşinadan tüşip, kiyevniñ evine kirecekte kız tarafından barġan kudalar, kelin kapıdan sığmay, dep bağırdılar. "Düğünlerinde gelin arabadan inip, damadın evine girecekken kız tarafından giden dünürler, gelin kapıdan sığmıyor, diye bağırdılar." -U. Edemova - 2.

Kiyev Kiev *(Ukrayna'nın başkenti ve en büyük kenti)*.

Kiyevli Kiyevli.

kiygizmek Giydirmek; krş. **kiysetmek**.

kiygizmemek *(olumsuz)* **kiygizmek**.

kiyik 1. Vahşi, yaban, yabani; vahşicesine; krş. **yaban** (2); **vaḫşiy**. 2. *(konuşmada)* Yaban keçisi. 3.: **~ domuz** *(zooloji)* Yaban domuzu; **~ tavuķ** *(zooloji)* Yabanhorozu, çalıhorozu; **~ ķurt** *(zooloji)* Yaban arısı, eşek arısı; krş. **sona**; **~ ot** *(botanik)* Yabani ot; krş.

yabaniy ot; **~ erik** *(botanik)* Kuşkirazı; krş. **ḳuş kirazı**.

Kiyik, dağlı memlekette olarnıñ yaşayışı pek ağır, yemekleri zametli, koterilmeycek kibi kuç eken. "Yabani, dağlık memlekette onların hayatı çok zor, yemekleri zahmetli, kaldırılamayacak kadar güçmüş." - Ayuvdağ Efsanesi.

kiyik-kiyik Vahşicesine (bağırmak).

Aḳbaş kiyik-kiyik seslernen olardan ḳurtulıp, Ḳarabaşnıñ yanına keldi. "Akbaş vahşi vahşi seslerle onlardan kurtulup, Karabaş'ın yanına geldi." - Çerkez Ali - 1.

kiyikleşken Vahşileşmiş, yabanileşmiş; *(aynı)*: **kiyikleşip ḳalġan**.

Faḳat çöllerde omür keçire berip, bayağı kiyikleşkenmiz, işte. "Fakat çöllerde zaman geçire geçire bayağı yabanileşmişiz, işte." -E. Umerov - 1.

kiyikleşmek Vahşi olmak, vahşileşmek, yabanileşmek, yabanlaşmak; *(aynı)*: **kiyikleşip ḳalmaḳ**.

Kel, ne oyle kiyikleşip ḳaldıñ, kel yanıma, -dedi Marianna nazlanıp. "Gel, ne öyle yabanileştin, gel yanıma, dedi Marianna nazlanarak." -Çerkez Ali - 1.

kiyikleşmemek *(olumsuz)* **kiyikleşmek**.

kiyim 1. Elbise, kıyafet, üst baş, giyecek, giysi, üst; krş. **urba**; **elbise**. 2. Giyim, kıyafet; **baş ~i** Başlık, baş giysisi, serpuş; şapka.

Aşıḳ Ġarip, Şaḫsanemge ketirgen kiyimlerini bere. "Aşık Garip, Şahsenem'e getirdiği elbiseleri verir." - Aşık Garip Destanı.

kiyindirmek Giydirmek.

Bundan soñ Taz oğlan: -Men sizin memleketke bardım, seniñ sevgen ḳızın meni kiyindirip mında ciberdi, - dey. "Bundan sonra Keloğlan: -Ben sizin memleketinize gittim, senin sevdiğin kız, beni giydirip buraya gönderdi, der." -Tahirnen Zore Destanı.

kiyindirmemek *(olumsuz)* **kiyindirmek**.

kiyingen Giyimli, giyinik.

Alim yerinden turıp kiyingenge ḳadar, Ḳaraḳulaḳnıñ ḳadını endi ona ḳara ḳave pişirip azırlağan. "Alim yerinden kalkıp giyinene kadar, Karakulak'ın karısı hemen ona kara kahve pişirip hazırlamış." -Karakulak Hikayesi.

kiyinip-ḳuşanmaḳ Giyinip kuşanmak, şık giyinmek, süslenmek, süslenip püslenmek.

Biz kiyinip-ḳuşanıp seniñ yanında oynaşḳanda, sen de, sen de sevinirsin, degilmi, deñiz?! "Biz giyinip kuşanarak senin yanında oynaştığımız zaman, sen

de, sen de sevineceksin değil mi, deniz?" -A. Hilmi.

kiyinmegen Giyinmemiş.

kiyinmek Giyinmek.

Fatma ķartanay divan uzerine çökip, ellериniñ ķaltıraġanına baķmadan, tez-tez kiyinip başladı. "Fatma nine kanepe üzerine çöküp, ellerinin titrediğine bakmadan, çabucak giyinmeye başladı." -U. Edemova - 3.

kiyis *(ağızlarda)* Çamaşır; krş. **çamaşır**.

kiyiz Keçe *(Üstüne uzanmak ya da perde olarak kullanılır)*.

Uylege ķadar o, timli, ķaçıķ mektebiniñ eski, tütülgen, delik kiyizleri, ķasırları ustinde ķarılġaç yavrularıdayın tizilir, tiz çöker, oturırdıķ. "Öğleye kadar o, nemli, kaçık mektebinin eski, didilmiş, delik keçeleri, hasırları üstünde kırlangıç yavruları gibi dizilir, diz çöker, otururduk." -N. Çelebicihan.

kiyizci Keçe üreticisi, keçeci; krş. **keçeci**.

kiyizcilik (-gi) Keçecilik.

kiyizlengen Dolaşık, karışık; krş. **taralmaġan**.

Soñ-sonuna knyazlar ḫanlardan ķamçı aşay-aşay kiyizlengen, pişkinleşkenler 'Ķorķağı çoķ ķuvsañ, batır ola' - deyler. "Daha sonra Rus prensleri hanlardan kamçı yiye yiye keçeleşmişler, pişkinleşmişler; 'Korkağı çok kovalarsan, yiğit olur' derler." -A. Hilmi.

kiyizlenmek 1. Çok yatmaktan tıkızlaşmak. 2. Dolaşmak; karışmak; birikmek, toplanmak (saç hakkında).

kiymek Giymek; **ayaķķap ~** Ayakkabı giymek; **kolmek ~** Gömlek giymek.

Ķırķ dörtünci razmer çızma kiye. "Kırk dört numara çizme giyiyor." -A. Osman - 2.

kiymemek *(olumsuz)* **kiymek**.

kiyov *(ağızlarda)* Nişanlı, yavuklu, sözlü; güvey; bk. **kiyev**.

kiysetmek Giydirmek; krş. **kiygizmek**.

Priyutķa barġanınen, bizlerni yuvundırdılar, temiz çamaşırlar berdiler, temiz urbalar kiysettiler, soñ birer çanaķ da pirinçli şorba aşattılar. "Çocuk yetiştirme yurduna ulaşır ulaşmaz, bizleri yıkadılar, temiz çamaşırlar verdiler, temiz elbiseler giydirdiler, sonra birer çanak da pirinç çorbası yedirdiler." -A. Hilmi.

kiysetmemek *(olumsuz)* **kiysetmek**.

kizlemek bk. **gizlemek**.

kizli bk. **gizli**.

klaps Armut çeşidi.

klassifikatsiya bk. **tasnif**; **~ yapmaḳ** bk. **tasnif etmek**.

klegey, **kilegiy** 1. Toprağın altındaki kil tabakaları. 2. Mil, dip çamuru; lığ. 3. Kil.

klemma *(teknik)* Sıkma vidası; terminal.

klepat bk. **perçinlemek**.

kleptomaniya Hırsızlık illeti, çalma hastalığı, kleptomani.

klerikal Klerikal, klerikalizm taraftarı.

klerikalizm Klerikalizm *(Kilise insanlarının özel ve genel hayata karışmaları taraflısı kimselerin fikirlerinin bütünü)*.

klerk (-ki) Noter; avukat sekreteri.

kletçatka 1. *(botanik, teknik)* Selüloz *[Bitkisel zarların bileşeni ve formülü (C6H10O5)n olan, hidrokarbon yapısında madde]*. 2. *(anatomi)* Hücresel doku.

kletka bk. **ḳafes**; **kare**; **kozenek**; **santıraç**; **ḫuceyre**.

kley bk. **yelim**; **tutḳal**; **çırış**.

kleyster Çiriş; kola.

klient bk. **muşteri**.

klientura bk. **muşteriler**.

klimat bk. **iklim**.

klinika Klinik.

A-a, mına: Moskva, koz ḫastalıḳları klinikası! "İşte burada: Moskova göz hastalıkları kliniği!" -E. Umerov - 1.

klinker Pişirilmiş tuğla.

kliper *(denizcilik)* Kliper *(Büyük tonajda yelken gemisi)*.

kliring *(maliye)* Kliring *(Dış ticarette iki ülke arasında yapılan alışverişin karşılıklı olarak malla ödenmesi)*.

klişe *(basımcılık)* Klişe.

klitor *(anatomi)* Klitoris, dılak, bızır *(Kadın cinsiyet organının üst kısmında bulunan çok duygun küçük organ)*.

klizma Şırınga, tenkıye; puvar, lâvman aleti, armut şeklinde şırınga.

klobuk bk. **papaz başlığı** (veya **baş kiyimi**).

kloun Palyaço, soytarı, klovn.

klounada Soytarılık.

klub (I) Kulüp; kulüp (veya dernek) binası.

Klub tena ekende, pianino başında ḳurulıp çalıp da baḳam, ama çıḳmay, parmaḳlarım söz tutmay. "Kulüp tenhayken, pi yanonun başına kurularak çalıp bakıyorum, ama olmuyor, parmaklarım söz dinlemiyor." -A. Hilmi.

klub (II) Dalga; tutam, demet.

klumba Çiçeklik, çiçek tarhı, tarh.

Ekseriyeti terekler altında, yeşil klumbalar yanında cıyılışıp kuçeleklemi ḳuçaḳlarına alıp, başlarını sıypay, erkeley, aş bere ve atta evinden süt ketirip içirgen balalar da tapıla. "Ekserisi ağaçların altında, yeşil çiçekliklerin yanında toplanıp köpek yavrularını kucaklarına alıp, başlarını okşayıp şımartıyor, yemek veriyor ve hatta evinden süt getirip içiren çocuklar bile bulunuyor." -Çerkez Ali - 2.

klyoş Kloş.

klyotska *(aşçılık)* Klotska *(Etle birlikte yenen, suda pişmiş yağlı hamur lokma)*.

knopka 1. Pünez, raptiye, resim çivisi. 2. Tirbuton *(Düğmeleri iliğe sokmaya yarayan, sert ya da kıvrılabilir bir çengel biçiminde alet)*. 3. Düğme, buton.

Vedutnıñ ayaġında beyaz krossovkalar, ştanı, elbet, adiy ştan degil – cinsa, kolmeginiñ dögmeleri yerinde knopkalar, yelkelerinde pogonlar. "Vedut'un ayağında beyaz krossovkalar, pantolon, elbette sıradan pantolon değil – kaliteli; gömleğinin düğmelerinin yerinde tirbuton, ensesinde pogonlar." -E. Umerov - 1.

knyaz Prens.

Yura oña: 'Olan, sen rus knazları kibi borçḳa yaşaysıñ', deye şaḳa ete. "Yura ona: 'Ulan, sen Rus prensleri gibi borca yaşıyorsun', diyerek şaka yapıyor." -E. Umerov - 1.

knyazlik (-gi) Prenslik.

koagulyatsiya *(kimya)* Pıhtılaşma, kanın akıcılığını kaybetmesi, koagülasyon.

koalitsion Koalisyon.

koalitsiya Koalisyon; birlik.

kobalt Kobalt *(Sembolü Co, atom numarası 24 ve atom ağırlığı 58.94 olan, nikel ve demire benzeyen beyaz bir maden. Oksidi XVI. yy.dan beri boyarmadde olarak kullanılmıştır. Gümüş beyazlığında dövülgen olup özgül ağırlığı 8.8'dir. 1490 derecede erir. Klor ve kükürtle birleşir, kuvvetli asitlerde çözünür)*.

kobek (-gi) 1. Göbek; **~ bağı** Göbek bağı; **~ini bağlamaḳ** Göbeğini bağlamak; **~ini kesmek** Göbeğini kesmek. 2. *(etnografya)* Merkezi desen (halı süsleme motifleri).

kobelek (-gi) *(zooloji)* Kelebek; **kundüz ~i** Gündüz kelebeği; **ḳuyruḳlı ~** Kuyruklu kelebek.

kobete Kubete (mayalanmış etli börek).

Eñ kutleviy, popular, atta dünyaca belli yemekler olaraḳ, rus borşçı, kavkaz

kebabı, ḳrımtatar çiberegi, kobetesi, ozbek pilavı, ḳazaḫ beşparmaġı ve Tacik şurpasını ḳayd etti... “Dünyanın en ünlü, en popüler yemekleri olarak Rus borşç çorbasını, Kafkas kebabını, Kırımtatar çiğböreğini, kubetesini, Özbek pilavını, Kazak beşparmağını ve Tacik şurpasını kaydetti...” -Z. Kurtnezir - 1.

kobuk *(ağızlarda)* Köpük; bk. **kopük**.

kobura Tabanca kılıfı, kılıf; kuburluk.

kobza Kobza *(Eski Ukrayna’da gitara benzeyen bir tür saz)*.

kobzar Kobzacı, kobza çalan, kobza çalıp okuyan ozan.

koç 1. Göç; göçebe yaşamı; göçebelik. 2. Göçme, hicret, muhaceret.

koçamamaḳ Göçememek; krş. **koçip olamamaḳ**.

koçebe Göçebe; **~ ḳuşlar** Göçebe kuşlar; **~ olmaḳ** Göçebe olmak.

koçek (*ağızlarda* **koşek**) (-gi) Köşek, taylak (deve yavrusu); krş. **bota**.

koçer Eksen, mihver, dingil, aks; **~ aġaç** Araba dingili; krş. **miḫver**.

O teren nefes aldı, soñki ḳuvetini toplap, koçerniñ astına kirdi. “O derin nefes aldı, son kuvvetini toplayarak, dingilin altına girdi.” -A. Osman - 2.

koçme, koçüv *(eylem adı)* **koçmek**; 1. Göç, göçme, hicret, muhaceret. 2. *(dil bilimi)* Mecaz, mecaz; krş. **mecaz**; **~ mana** Mecaz anlam.

koçmek 1. Göçmek; **koçip olamamaḳ** Göçememek; krş. **koçamamaḳ**; **kuzde ḳuşlar sıcaḳ taraflarġa koçe** Sonbaharda kuşlar sıcak yerlere göç ederler. 2. Hareket etmek, yola çıkmak. 3. Kurulmak, ayarlanmak, çalıştırılmak, çalışmaya başlamak. 4. Başlamak; krş. **başlamaḳ**. 5. Yaprak yaprak ayrılmak.

Aradan beş yıl keçken soñ, kene ozleri yaşaġan yerge, eki balası daa olġan soñ koçüp kele ve bir şey kormegen kibi yaşay. “Aradan beş yıl geçtikten sonra, yine kendi yaşadıkları yere, iki çocuğu daha olduktan sonra göçüp geliyor ve bir şey görmemiş gibi yaşıyor.” -U. Edemova - 2.

koçmemek *(olumsuz)* **koçmek**.

koçulı bk. **ḳoçulı**.

koçüci Göçücü, göçmen; **~ ḳuşlar** Göçmen kuşlar.

koçürici *(fizik)* Motor; hareket ettiren.

koçürilme: **~ laf** *(dil bilimi)* Söylenen sözlerin aynen tekrarı.

koçürilmek Yeniden yerleştirilmek, taşınmak.

koçürilmemek *(olumsuz)* **koçürilmek**.

koçürmek 1. Götürmek, taşımak, nakletmek. 2. Yeniden yazmak, kopya etmek. 3. Geçirmek, nakletmek, kopyasını çıkarmak. 4. Hareket etmek, yola çıkmak (taşıtlar). 5. Kurmak, çalıştırmak (motor). 6. Kaynatmak.

Safet faetonnı yerinden koçürdi. "Saffet faytonunu yerinden hareket ettirdi." -A. Osman - 2.

koçürmemek *(olumsuz)* **koçürmek**.

koçürtmek *(ettirgen)* **koçürmek**.

koçürtmemek *(olumsuz)* **koçürtmek**.

kod Kod.

koda *(müzik, edebiyat)* Bir müzik eserinin sonunda yer alan ve eserin yapısı belirlenirken dikkate alınmayan ek bölüm.

kodein *(farmakoloji)* Kodein *(Afyonda yüzde 0.3 ile 3 oranında bulunur ve afyondan üretilebilir; fakat, genellikle morfinin metillendirilmesiyle elde edilir. Billurlu bir bazdır, alkolde erir. Öksürük kesici olarak verilir. Kodein zehirlidir, fakat morfin gibi alışkanlık yapmaz).*

kodeks 1. Yasa, kanun, kanunlar mecmuası. 2.: **moralnıy** ~ Ahlâk düsturu. 3. El yazması, yazma.

Er şeyni yipinden inesinece bilmeysiñ,— o ķasır şlyapasını salmaķnen tüzetip, eñsesini ķabartıp, devam etti: — yurisprudentsiyada protsessual ķanunlar kodeksi bar. "Her şeyi ipinden iğnesine kadar her şeyi,- o, hasır şapkasını ciddiyetle düzelterek, ensesini kabartıp devam etti: -Hukuk ilminde yargıyla ilgili kanun kitapları var." -A. Osman - 2.

kodifikator Kodifikatör.

kodifikatsion Derginleme, derleyerek düzene koyma, tanzim etme, kodifikasyon.

kodifikatsiya Derginleme, kodifikasyon *(Aynı hukuki alanda yürürlükte bulunan kanun v.b. hukuk kuralları, örf ve adetler ya da mahkeme içtihatlarının tedvini).*

kofta Bayan ceketi.

Urba deseñ, mına anterlerim, koftalarım, çoraplarım ķat-ķat, al da kiyeber. "Elbise diyorsan, işte elbiselerim, ceketlerim, kat kat çoraplarım, al da giyiver." -E. Umerov - 1.

kogeltim, **kogültim** *(ağızlarda)* Mavimsi, mavimtırak; bk. **kokültim**.

kogem Çakaleriği (meyve).

Ay avelep, ķuş ķonar, kogem saylap, / Bir ķonaçık korgeydim, başmnı baylap. "Ay havalanıp kuş konar, çakal eriği

ağacı seçip, / Biraz mutluluk göreydim, seninle evlenip.” -Çın.

kogemlik (-gi) Çakaleriği çalısı.

kogen *(ağızlarda)* Çimenlik, çimen, çim; bk. **kogem**.

kogercin *(ağızlarda)* Güvercin; bk. **gogercin**.

kogermek Göğermek, morarmak; bk. **morarmaḳ**.

Saḳalından kene iri tamçılar tamlay, yuzü kogerdi ve butün kevdesi titrep başladı. **“**Sakalından yine iri damlacıklar damlayarak yüzü morardı ve bütün vücudu titremeye başladı.” -A. Osman - 2.

kogerte Güverte; taraf, yan, kenar, borda.

kogerteli Güverteli, güvertesi olan.

koget *(ağızlarda)* Ot; bk. **ot**.

Baḳsalar ḳartlar kogetniñ ustünde yatır ekenler. “Bir de baksalar, yaşlılar otların üstünde yatıyorlar..” -Çorabatır Destanı.

koḫeylân *(tarih)* Küheylan (soylu at).

kojanka bk. **meşin palto**.

kojno-veneriçeskiy bk. **teri-venerik**.

kojuḫ 1. Gocuk. 2. Kap, kılıf, mahfaza; sandukçe, küçük sandık; davlumbaz.

kok (I) 1. Gök, sema; göksel, semavi; krş. **sema**; **teñir**; **evrim**; **~ke atmaḳ** Fırlatmak; **~ gudürdisi** Gök gürültüsü; **~ ḳuşağı** Gök kuşağı; **~ ḳara bulutlarnen ortüle** Gök kara bulutlarla örtülü; **~lerge uçurmaḳ** Göklere uçurmak; **edi ḳat ~ke çıḳmaḳ** Yedi kat göğe çıkmak; **~ cismi** Gök cismi; **~ten enmek** Gökten inmek. 2. Mavi, mavi renk; gök rengi, gök mavisi; çivit mavisi; krş. **zenger**; **mavı**; **boz**; **kultüs**; **onıñ kozleri** ~ Onun gözleri mavi; **açıḳ ~** Açık mavi; **ḳoyu ~** Koyu mavi. 3. *(eski)* Gri, boz, kül rengi, kır. 4.: **~ sulu** “mavi güzellik” (elma çeşidi); **~ toġan** bk. **kokdoġan**; **~ totay** bk. **koktotay**.

- Tellerni keçirmege bilmegenler, dost, anavı bizni karpıznen sıylaġan erif yapkan eken. Boyle kalsa kunlerniñ birinde ḳartanaynıñ evini tapsañ al. Kulü kokke savurılır. “- Telleri geçirememişler, dost, işte bizi karpuzla ağırlayan herif yapmış. Böyle giderse günün birinde büyükannenin evini bul bulabilirsen. Külü göğe savrulur.” -U. Edemova - 2.

kok (II) bk. **gemi aşçısı**.

koka *(botanik)* Koka, kokain ağacı *(İki çenekliler sınıfının Koka ağacıgiller familyasından, Peru, Bolivya ve Kolombiya’da yetişen; Cava, Seylan gibi tropikal bölgelerde yetiştirilen, 2-4 m. yüksekliğinde küçük bir ağaç*.

Yaprakları kokain ve başka alkaloitler taşır).

kokağaç (-çı) *(botanik)* Gürgen (ağacı).

kokain *(farmakoloji)* Kokain *(Koka yapraklarından elde edilen alkaloit. Uygulandığı bölgelerin duyarlığını yok eder; göz bebeğini büyütür, adrenalin gibi damarları büzer; yüksek dozda verilirse tansiyonu yükseltir. Baz kokain, göz cerrahisinde, yağlı çözelti halinde, buna karşılık sulu çözeltileri özellikle kulak, burun-boğaz cerrahisinde lokal anestezik olarak kullanılır. Ama zehirli etkisi ve alışkanlık yaratması yüzünden, kimyasal yapısı kokaine benzeyen fakat tehlikesi daha az olan prokain gibi sentetik maddeler kokaine tercih edilmektedir)*.

kokarda Kokart *(Asker şapkalarına takılan her millet ve sınıflara göre rengi değişen işaret)*.

kokarekok *(yansıma)* Kokoriko (horoz ötüşü).

kokbaştanḳara Gökbaştankara (kuşu).

kokçe 1. Mavimsi, mavimtırak, gök mavisi. 2.: **~ ḳuş** *(zooloji)* Kestane kargası, soyka.; krş. **soyġa**.

kokçil Mavimsi, mavimtırak.

kokdoġan, **koktoġan** *(zooloji)* Gökçe tuygun veya gök doğan *(Atmacagiller familyasının tuygunlar alt familyasına ait bir yırtıcı kuş türü)*.

kokel Perçem, saç tutamı, kâhkül; krş. **kekel**; **kik(i)rik**; **taraḳ**; **tuġ**.

koket *(ağızlarda)* Ot; bk. **ot**.

kokgogercin *(zooloji)* Gökçe güvercin *(Güvercingiller familyasından bir güvercin türü. Avrupa ve Batı Asya sahasının kuzey kısmında yaşayan gökçe güvercin göçmendir, başka yerlerde dağılmış ve çoğunlukla yerleşiktirler)*.

kokk *(bakteriyoloji)* Mikrokok *(Nokta biçimindeki mikroplara verilen genel ad)*.

kokkoz a) Mavi gözlü; gri gözlü. b) *(olumsuz, iyi karşılanmayan söz)* Kötü, fena, zarar verici, hain (parlak gözlü insan hakkında).

kokḳuzġun *(zooloji)* Gökkuzgun *(Gökuzgungiller familyasına ait bir kuş türü)*.

koklemek Dikmek, teyellemek, elle tutturuvermek, dikiş dikmek; krş. **çatmaḳ**.

koklememek *(olumsuz)* **koklemek**.

koklenmek *(edilgen)* **koklemek**.

koklenmemek *(olumsuz)* **koklenmek**.

kokletmek *(ettirgen)* **koklemek**.

kokletmemek *(olumsuz)* **kokletmek**.

koklük (-gi) Mavilik, gök rengi, mavi renk; **suvnıñ ~i** Suyun maviliği.

koklüş bk. **boğma oksürik**.

kokon bk. **ķoza(ķ)**.

kokos bk. **İndistan cevizi**.

kokrek *(ağızlarda)* Göğüs; bk. **bağır** (3); **koküs**; **töş**.

Daa bir keresinde Albert Rustemniñ kokregini kozlegen olıp oñaytlandı, lâkin tisyetip olamadı, yumruğı raķibiniñ omuzı ustünden keçip ketti. "Yine bir keresinde Albert Rüstem'in göğsünü hedef alarak rahatladı. Lâkin isabet ettiremedi, yumruğu rakibinin omzunun üzerinden geçip gitti." -A. Osman - 2.

koks Kok kömürü, kok.

koktaş (-şı) Bakırsülfat, göz taşı *(Kimi göz, deri, bitki hastalıklarında ve bağcılıkta kullanılan, kimyada bakır sülfat denilen koyuca mavi renkte zehirli bir tuz)*.

koktaşlamaķ Bakırsülfat kullanmak.

kokteyl Kokteyl.

koktoğan bk. **kokdoğan**.

koktotay *(botanik)* Peygamber çiçeği, mavi kantaron, belemir *(Bileşikgillerden, ilkbaharda buğday tarlalarında mor renkli çiçekler açan bir bitki)*.

kokur bk. **ķoķur**.

kokültim Mavimsi, mavimtırak.

koküs (koksü) Göğüs; krş. **bağır** (3); **kokrek**; **töş**; **~ boşluğı** Göğüs boşluğu; **~ ķafesi** Göğüs kafesi; **~ kemigi** Göğüs kemiği.

Ferat terenden koküs keçirdi: - Bu işni yapmaķ içün sen mańa biraz boyuñdan da bermek kereksiñ... "Ferat derinden iç geçirdi: - Bu işi yapmak için senin bana biraz boyundan da vermen gerek..." -U. Edemova - 2.

koküslik (-gi) Çocuk bezi.

koküş (-şi) Baba hindi; gurk; krş. **korel**; **müsür**.

kol *(ağızlarda)* Göl; bk. **gol**.

kolba *(kimya)* Tüp, imbik şişesi; matra.

kolbas Sucuk; **pişken ~** Pişmiş sucuk.

kole Gerdanlık, kolye.

kolek *(ağızlarda)* Gömlek; bk. **kolmek**.

kolem Hacim, oylum; krş. **acim**.

Eki yuz biñ kvadrat metr koleminde panel çıķarıp edi. "İki yüz metre kare hacminde panel çıkarılıyordu." -İ. Paşi.

kolemce Hacimce.

kolemli 1. Üç boyutlu. 2. Geniş, büyük, korumalı, istiaplı.

kolemlik (-gi) 1. Hacim, oylum; büyüklük, irilik. 2. Genişlik, hacim istiabı, alabilme kabiliyeti.

kolenke Gölge, saye; bk. **talda.**

kolenkor Patiska, kaliko.

koler *(ressamlık)* Renk; rengin derece ve kuvveti, rengin açıklığı ya da koyuluğu.

koletke *(ağızlarda)* Gölge, saye; bk. **talda**; **saye**; **kolge**.

Uyḳuda bulunġan şu saraynıñ ḳıymetli kilimleri uzerinde yavaş-yavaş kezine, lâkin koletke desen koletke degil, peri desen peri degil - nedir bu aceba? "Uykuya dalan sarayın değerli kilimleri üzerinde yavaş yavaş geziniyor, fakat gölge desen gölge değil, peri desen peri değil, bu nedir acaba?" -O. Akçokraklı - 1.

kolge 1. Gölge, saye; krş. **koletke**; **saye**; **talda (I)**; **yarı ~** Yarı gölge. 2. Nüans; renk; ton; hafif bir belirti. 3. Siluet; krş. **ḳaraltı (I)**; **talda (II)**.

kolḫoz Çiftlik.

Bizde ḳalmaġa, bizim cemaatnıñ, bizim kolḫoznıñ azası olmaġa istey. "Bizde kalmayı, bizim cemaatin, bizim çiftliğin üyesi olmayı istiyor." -Çerkez Ali - 2.

kolibri *(zooloji)* Sinek kuşu; sinekçil *(Serçegillerden, küçük güzel bir kuş türü)*.

koliki bk. **sancı**.

kolit Kolit *(Genel olarak içi boş bir organın kasılmasından doğan ve zaman zaman gelen her türlü karın ağrısı)*.

kollaboratsionist Kolaborasyonist, iş birlikçi, iş birliği yapan, kolaboratör *(1- Bir iş, bir eser üzerinde beraber çalışanlardan her biri. 2- II. Dünya Savaşı'nda düşmanla çalışan)*.

kollaps *(tıp)* Kolaps, kollapsüs *(Dolaşım ya da yaşam için önemli -kalp v.s.- başka bir organın iflası sonucu meydana gelen durum; periferik damarların genişleyip çevrede kanın toplanmasıyla meydana gelen ağır bir durum)*.

kollec Kolec, (bir üniversiteye bağlı) yatılı yurt.

kollega bk. **zenaatdaş**.

kollegial Hep birlikte, hep beraber, müşterek, kollektif.

kollegiallik (-gi) Ortak çalışma, birlikte çalışma, kollektif bir biçimde çalışma.

kollegiya İdare meclisi, kurul, heyet.

kollektiv Topluluk; heyet, grup; ortak, müşterek, kollektif.

Kollektivler alġan vadelerini yerine ketirip olamaylar. "Ortaklar aldıkları vadelerini yerine getiremiyorlar." -İ. Paşi.

kollektivizatsiya Kollektifleşme, kollektivizasyon; kollektifleştirme; kollektifleştirilme.

kollektivizm Ortaklaşacılık, kollektivizm.

kollektivleştirmek Kollektifleştirmek.

kollektor 1. Toplayıcı, kolektör *(Bir doğru akım makinesinde -jeneratör ya da motor- bir sargının bobinlerine bağlı, üzerine fırçalar dayanan birbirinden yalıtılmış iletken levhacıkların tümü)*. 2. Toplama ve dağıtma merkezi. 3. Manifold *(1- Gemilerde, içinden yakıt ya da su boruları geçen sandık. 2- Otomobillerde oto silindiri giriş ve çıkışlara bağlayan ve değişik sayıda delikleri bulunan boru)*.

kollektsiya Koleksiyon, derme.

kollektsiyacı Toplayıcı, kollektör, koleksiyoncu.

kollektsiyacılıķ (-ġı) Toplama, derleme, koleksiyon yapma.

kolliziya Çarpışma, mücadele, savaş.

kollodiy *(kimya, farmakoloji)* Kolodyum *(Geniş anlamda, selülozlu bir maddenin organik bir erici içindeki çözeltisi)*.

kolloid *(kimya)* Koloid *(Hayvansal ya da bitkisel bir zardan kolayca geçemeyen ve çok defa jelatin koyuluğunda bir madde)*; koloid halinde olan, koloidal.

kollokvium 1. Kolokyum *(Bilimsel bir meseleyi incelemek ya da siyasi, iktisadi, diplomatik v.s. meseleleri tartışmak için yapılan toplantı)*. 2. Mülakat; sözlü sınav.

kolmek (*ağızlarda* **komlek**) (-gi) 1. Gömlek. 2. Alt (kadın) gömlek; *aynı:* **tüp kolmek**.

kolobok (-gı) Yuvarlak somun, kolobok.

kolodka 1. bk. **ķalıp**. 2. Nişan remzi.

koloidal Koloid halinde olan, koloidal.

kolok bk. **ķulaķ**.

kolokopta *(Usküt ağzı)* Çörek, pide; bk. **pite**.

koloniya bk. **mustemleke**.

kolonka 1. Kolon, sütun. 2. Banyo ocağı (veya sobası); çeşme, musluklu çeşme. 3. Benzin istasyonu, benzin deposu, benzin pompası; **gaz ~sı** Gaz deposu.

Aydavcı, benzin ķoymaķ içün kolonkada toķtadı. "Şoför, benzin koymak için, benzinlikte durdu." -Ş. Alâdin - 1.

kolonna 1. Kol, sıra; kafile; **numayışçılar ~sı** Gösterici kafilesi, nümayişçi kolu. 2. bk. **direk**; **sutun**.

Anam onıñ şu ḳolından tutıp kete. Kolonnamızınıñ soñu korünmey. "Annem onun bu kolundan tutmakta. Kalabalığın sonu görünmüyor." -E. Umerov - 1.

kolonnada bk. **direkler** (veya **sutunlar**) **sırası**.

kolonok (-ğı) *(zooloji)* Sibirya gelinciği, kolinski *(Parlak sarı tüylü bir çeşit samur. Kürkçülükte, samur rengine ya da koyu kestaneye boyanır, manto yapımında kullanılır)*.

kolontitul Sayfa başlığı.

kolontsifra bk. **saife başındaki raḳam**.

koloratura Koloratur *(Ustaca ağızlamalar veya vokaliz yapan opera şarkıcısı kadın virtüozlara verilen ad)*.

kolorimetr *(fizik)* Renkölçer, kolorimetre *(Bir rengin bileşenlerini belirlemeye yarayan alet)*.

kolorist Renk ressamı, renkçi, kolorist.

kolorit Renklendirme, renk verme, boyama; renk ahengi; çeşitli renklerle boyalı, parlak renkli.

koloritlik (-gi) Orijinallik, özellik; renk ahengi.

kolosnik bk. **ocaḳ parmaḳlığı**.

koloss 1. Muazzam, dağ gibi, dev gibi; dev; krş. **bilgir**; **mutefikkir**. 2. bk. **eykel**.

kolossal Kolosâl, muazzam; çok büyük, devasa.

kolossallik (-gi) Kolosâllık, muazzamlık, büyüklük.

kolovorot Matkap, delgi.

kolrabi bk. **alabaş ḳapısta**.

kolük (-gi) Demirbaş hayvanlar (veya sürü).

kolük-kedik (-gi) *(topluluk)* Demirbaş.

kom- bk. **kom-kok**.

koma *(tıp)* Koma *(Fizyolojik nedenlerle hastanın duyma, anlama ve hareket yetilerini kısmen ya da tamamen yitirmesi ile meydana gelen derin baygınlık hali)*.

komanda Komuta, kumanda, emir; komutanlık.

Bir kere saba: 'Podöm!' komandası berilgende ekinci yarustan sekirgen Albert bu vaḳıtta çızmalarını kiyeyatḳan Rustemniñ sırtına tüşti. "Bir kere sabah: 'Kalk!' komutu verildiğinde ranzanın ikinci katından atlayan Albert bu vakitte çizmelerini giymekte olan Rüstem'in sırtına düştü." -A. Osman - 2.

komandan Komutan, kumandan.

Esmada, idare ḫaneniñ ḳapusından çıḳḳanda, birinci ḳalanı alġan bir komandan vaziyeti bar edi. “Esma'da, idarehanenin kapısından, çıkarken birinci kaleyi almış bir kumandan tavrı vardı.” -A. Odabaş.

komandanlıḳ (-ġı) Komutanlık, kumandanlık.

komandir Komutan, kumandan.

Mına şu Vasilev — koküsi ordenler ve medallernen ortüli — cenkte komandirniñ siyasiy işler boyunca muavini eken. “İşte şu Vasilev – göğsü nişan ve madalyalarla örtülü, savaşta komutanının siyasi işler konusunda yardımcısıymış.” -A. Osman - 2.

komandirlik (-gi) Komutanlık, kumandanlık, komuta görevleri, komuta pozisyonu; **~ vazifesi** Komutanlık vazifesi; **~ yapmaḳ** Komutanlık yapmak.

komandirovka Görev, memuriyet, misyon; iş gezisi, resmi gezi, görevle gitme, memuren gitme; görevle gönderilme, memuren gönderilme; **~ġa yibermek** Göreve göndermek.

Vedut komandirovkadan ketirgen ekişer avuç topraḳnı ustümizge sepkeniñizden soñ ise, ruḥımızda dama ḳalmaġan kibi oldı... “Vedut’un memurluktan getirdiği ikişer avuç toprağı üstümüze septiğinizden sonra ise, ruhumuzda tat kalmamış gibi oldu...” -E. Umerov - 1.

komandor 1. *(tarih)* Komandör *(Şövalyelikte bir derece)*. 2. Komodor, yat kulübü başkanı.

komar bk. **kanar**; **sivrisinek**.

komatoz Koma(s)i, koma hali(s)i.

kombat bk. **batalon komandiri**.

kombayn Kombayn.

kombaynсı Kombayn makinisti.

kombikorm Karışık yem.

kombinat 1. Kombina, kombine, fabrika, kombine fabrikalar, firmalar (veya müesseseler) grubu; **tekstil ~ı** Tekstil fabrikası. 2. Eğitim merkezi.

Olar uç kişi: Abay adına ḳoyunasravcılıḳ sovḫozı partiya komitetiniñ sekretarı, Zoya Kosmodemyanskaya adına mektepniñ direktorı ve rayon turmuş ḫızmeti kombinatınıñ direktorı. “Onlar üç kişi: Koyun çiftliği parti komitesi sekreteri Abay, okul direktörü Zoya Kosmodemyanskaya ve parti sosyal hizmet direktörü.” -Z. Kurtnezir - 1.

kombinator (I) Düzenbaz; işin içinden sıyrılmasını (veya çıkmasını) bilen.

kombinator (II) *(matematik)* Birleştirilebilen.

kombinatorika *(matematik)* Kombinatorik *(genellikle sonlu soyut nesneleri konu alan pür matematik dalıdır)*.

kombinatsiya 1. Birleşme, birleştirme; birbirine uyma, imtizaç, birbirine uydurma. 2. Kombinezon. 3. Birleşme; füzyon, ergime. 4. Manevra, kombinezon. 5. Plan, sistem.

kombinezon İş elbisesi, çekme; uçuş tulumu.

–Ķurucılıķta çalışa, degende bizim kozümizniñ ogünde kombinezon kiygen yigit-ķızlar peyda olalar. "–İnşaatçılıkta çalışıyor dediğinde bizim gözümüzün önünde tulum giymiş yiğit kızlar beliriyorlar." -U. Edemova - 1.

kombrig bk. **brigada komandiri**.

komdiv bk. **diviziya komandiri**.

komeç *(aşçılık)* Basit hamurdan ekmek.

komediant 1. *(eski)* Komedyen, güldürü ustası; sokak cambazı. 2. İkiyüzlü, riyakar, mürai, sahte (veya yapmacık) tavırlı adam, sahtekar, düzenbaz.

komediantlıķ (-ġı) Komedya (oyunu); oyun, düzenbazlık; maskara, maskaralık.

komediograf *(edebiyat)* Oyun yazarı, komedi yazarı.

komediya Komedi, komedya; riyakarlık, sahtekarlık, düzen, düzenbazlık, oyun.

komediyalı Komik.

komendant 1. Komutan, kumandan, amir. 2. Yönetici, müdür.

Komendant çapıp barıp, onıñ ķapısını açtı. "Komutan koşarak gidip, onun kapısını açtı." -E. A. Osmanoğlu - 1.

komendantlıķ (-ġı) Komutanlık, kumandanlık.

kometa Kuyruklu yıldız, saçlı yıldız, komet; krş. **ķuyruķlı yıldız**; **~ piçimli** Kuyruklu yıldız biçimli.

komfort Konfor, rahat(lık), kolaylık; **~nen** Kolaylıkla.

komfortlı Konforlu, rahat.

komik (-gi) 1. Komedi aktörü, komedyen; komedi yazarı; eğlendirici, komedyacı, oyuncu; maskara, paskal adam; şaklaban. 2. Komik, komedi; güldürücü, gülünç, eğlendirici; tuhaf.

komiklik (-gi) Komiklik, gülünç hal.

komissar 1. (Sovyet Rusya'da) Bakan. 2. Komiser; murahhas üye.

komissariat Komiserlik.

–O ustaḫanede degil. Ķartbabañ da, onıñ yardımcısı da saba tañda arbiy komissariatķa kettiler. "– O, atölyede değil. Deden de yardımcısı da sabah tanda askeri komiserliğe gittiler." -E. A. Osmanoğlu - 1.

komissioner Aracı, komisyoncu, simsar.

komissionerlik (-gi) Aracılık, komisyonculuk, simsarlık; **~ yapmaḳ** Arabuluculuk yapmak.

komissiya Encümen, komisyon, komite.

Bizim vaḳıf komissiyasında eki million ḳadar vaḳıf aḳçaları var. "Bizim vakıf komisyonunda iki milyon kadar vakıf akçesi var." -H. Ş. Toktargazi.

komitent *(ticaret)* Mal sahibi.

komitet Komite.

Ḳurbanov elleri ḳaltıray-ḳaltıray şu sözlerni yazdı: Merkeziy Komitetke. "Kurbanov elleri titreye titreye şunları yazdı: Merkez Komitesine." -Z. Kurtnezir - 1.

komizm 1. Komik, komiklik. 2. Güldürücü durum, gülünç vaziyet, tuhaf durum, komik durum.

kom-kok Masmavi.

Beyaz koküslerinen kom-kok suvnı ḳılıç kibi yarıp yaldaġan maġrur aḳḳularnı bir an seyir ete. "Beyaz göğüsleriyle masmavi suyu kılıç gibi yararak yüzen, mağrur kuğuları bir an seyrediyor." -A. Osman - 2.

komkor Kolordu komutanı.

komlek *(ağızlarda)* Gömlek; bk. **kolmek**.

komma *(müzik)* Koma *(Eski Yunanlarda, eşit olmayan iki ses arasında kulakla seçilebilecek en küçük aralık)*.

kommek 1. Gömmek, defnetmek; (toprakla) örtmek. 2. *(konuşmada)* Gömmek, defnetmek; toprağa vermek; cenazesini kaldırmak; bk. **cıymaḳ**.

kommentariy bk. **tefsir**.

kommentariyci bk. **tefsirci**.

kommentirlemek bk. **tefsir etmek**.

kommersant İş adamı, tüccar; krş. **tuccar**.

kommertsiya Alışveriş, ticaret; krş. **tuccarlıḳ**.

kommivoyajyor Seyyar komisyoncu, seyyar satıcı, komivayajer.

kommuna Komün *(Fransa'da bir belediye başkanı ve bir belediye meclisi tarafından yönetilen bir yönetim çevresi)*.

kommunal Ortak, müşterek; **~ bank** Ortak banka.

kommunar *(tarih)* Komünacı.

kommunikativ Bağ(s)i, bağlantı(s)i, temas(s)i, rabıta(s)i.

kommunikatsiya Bağ, bağlantı, temas, rabıta; ulaşım yolları, yollar.

kommunist Komünist, komünizm taraflısı (veya taraftarı).

Pioner kommunist olġanca oḳuycaḳ. "İzci, komünist olana dek okuyacak." -A. Hilmi.

kommunizm Komünizm *(Daha çok ekonomik değeri olan maddelerin ortaklaşa üretimi, kullanımı ve ihtiyaca göre toplum üyelerine dağıtımını öngören bir sosyoekonomik görüş ya da rejim. Marx ve Engels tarafından kurulmıştur)*.

–Olmasa sen de kommunizmde yaşay ekensiñ de… "– Olmasa sen de komünizmde yaşıyormuşsun da…" -İ. Paşi.

kommutativ *(matematik)* Değiştirilebilen, değişmeli.

kommutator 1. Çevirgeç, cereyan değiştiricisi, komütatör, enterrüptör *(Bir devre parçasının yerine bir başkasını koymaya ya da birçok devrenin bağlantılarını sırayla değiştirmeye yarayan alet)*. 2. Santral; dağıtma (veya tevzi) tablosu.

kommutatsion *(elektroteknik)* Komütasyon, anahtarlama, değiştirme, aktarma.

kommutatsiya *(elektroteknik)* Çevirme, değiştirme, tahvil.

kommünike Resmi bildiri (veya tebliğ), komünike.

komod Komodin, konsol, çekmeceli dolap; çekmeceli yüksek dolap.

Buña binaen, şifoner sol tarafḳa, komod ise saġ tarafḳa keçer. "Buna binaen, şifoniyer sol tarafa, komidin ise sağ tarafa geçer." -A. Osman - 2.

kompakt Sık, sıkışık; toplu; yoğun; katı, kesif.

kompaktlıḳ (-ġı) Sıkışıklık; sıklık; yoğunluk.

kompaniya Meclis, kumpanya.

Bu vaḳıtta o yerli balalarnıñ kozlerine kirer ve olar onı oz kompaniyalarına alır ediler… "O zaman yerli çocukların gözüne girer ve onlar onu kendi kumpanyalarına alırlar…" -E. A. Osmanoğlu - 1.

kompanon 1. Ahbap, arkadaş, yoldaş; kafadar. 2. Ortak, iş ortağı, şerik. 3. Nedim *(Eskiden büyük kişileri hoş sözlerle eğlendiren kimse)*.

komparator *(radyo)* Düplikatör, komparatör *(Bir parçanın boyutunu bir ölçeğin boyutuyla karşılaştırmaya yarayan alet)*.

kompas bk. **pusla**.

kompensator Dengeleme aleti, telafi edici alet, kompansatör.

kompensatsiya 1. Denge, dengeleme, telafi. 2. Tazmin, tazminat, zarar ödentisi.

kompetentli 1. Yetkili, salahiyetli; muktedir. 2. Bilgili, bilgisi olan; bk. **salâḫiyetli**.

kompetentlik (-gi) Maharet, ustalık, vukuf; yetki, salahiyet.

kompetentsiya Yetki, salahiyet.

kompilyativlik (-gi) Derleme, toplama.

kompilyatsiya Seçip toplama, derme, derleme, toplama.

kompilyatsiyacı Derleyen, derleyici.

kompleks Kompleks, hep, bütün, mecmu; karma, karışık.

Men bu yerde zemane inşaatlarınen donatılġan ve bütün işleri meḫanizmleştirilgen buyük, kompleks ḫozaystvolarda çalışḳan ayvanasravcılar aḳḳında demeyim. **“**Ben bu yerde zamane inşaatları ile donatılmış ve bütün işleri makineleştirilmiş büyük, karmaşık işletmelerde çalışan hayvancılar hakkında demiyorum.” -Çerkez Ali - 1.

komplekslik (-gi) Karmaşıklık.

komplekt 1. Takım; koleksiyon, derme, toplama. 2. Komple, tamam.

komplektleme, **komplektlev** 1. Koleksiyon yapma, takım yapma, derme, toplama. 2. Doldurma, tamamlama; asker alma, kadro tamamlama.

komplektlemek 1. Tamamlamak, takım yapmak, koleksiyon yapmak, derleyip toparlamak. 2. Doldurmak, tamamlamak; ikmal etmek.

komplektlengen Tamamlanan.

komplektsiya Yapılış, yapı, beden.

komplement Tamamlayıcı.

komplementar Tamamlayıcı, bütünleyici, tamamlayan.

kompliment Övme, övgü, kompliman.

komplimentçi Övmeyi seven kişi, komplimancı.

kompolka bk. **polk komandiri**.

komponent Kısım, parça.

komponovka Düzenleme; düzen, tertip; **~ yapmaḳ** Düzenleme yapmak.

kompost Komposto *(Bitki artıklarından yapılan gübre)*.

komposter Soğuk damga.

kompostirlemek (bileti) Damgalamak, (bilete) soğuk damga vurmak.

kompostlamaḳ(bileti) Damgalamak, (bilete) soğuk damga vurmak.

kompozitor bk. **bestekâr**.

kompozitsion Kompozisyon.

kompozitsiya 1. Kompozisyon. 2. Beste.

kompress *(tıp)* Kompres *(Ameliyat sırasında ya da yaraların pansumanında kullanılan birkaç kat sarılmış bez)*.

kompression Kompresyon, baskı, sıkışma, sıkıştırma.

kompressiya Kompresyon, baskı, sıkışma, sıkıştırma.

kompressor Kompresör *(Bir akışkanı, özellikle havayı, istenilen basınçla sıkıştırmaya yarayan aygıt)*.

komprometatsiya bk. **itibardan tüşürüv** (veya **tüşürme**).

komprometirovat bk. **itibardan tüşürmek**.

kompromiss Uyuşma, uzlaşma; taviz.

kompyuter Bilgisayar, kompüter, ordinatör.

komur *(Kodeks Kumanikus)* Kömür; bk. **komür**.

komüldirik (-gi) Göğüs zırhı, göğüslük.

komülmek Gömülmek; **piçen içine ~** Saman içine gömülmek.

Eki saatten soñ Cin Mambetniñ kuçük vucudı babasınıñ elleri ustünde mezarlıḳḳa alıp ketilerek, saġ ekende uzerinde seve-seve oturdığı bitasınıñ ḳabiriniñ yanındaki kuçük taşlarnıñ erine komüldi. "İki saatten sonra Cin Mambet'in küçük vücudu babasının elleri üstünde mezarlığa alıp götürülerek, sağken de üzerinde seve seve oturduğu büyük annesinin kabrinin yanındaki küçük taşların yerine gömüldü." -Cafer Seydamet.

komür Kömür; **~ tozu** Kömür tozu; **taş ~** Taş kömür.

Mına bu ḳollarımnen komür ḳaza da, soñ aşayım. "İşte bu kollarımla kömür kazıyor, sonra da yiyorum." -A. Osman - 2.

komürci 1. Kömür işçisi, kömür ocaklarında çalışan işçi. 2. Kömürcü, kömür tüccarı.

Albertniñ ustazı, ḳart komürci Petya emce ise: Men onı tanıp olamayım, dersiñ, deñiştirgenler, dep papiros tütetti. "Albert'in hocası, yaşlı kömürcü Petya Amca ise: ben onu tanıyamıyorum, dersin değişmişler; diyerek sigara tüttürdü." -A. Osman - 2.

komürcilik (-gi) *(eski)* Kömürcülük, kömür madenciliği.

kon Oyun; krş. **oyun**; **bir oyun**.

konasuv *(Kodeks Kumanikus)* Cıva; bk. **kunesuv**.

konç *(ağızlarda)* Bir çorabın bacak kısmı; krş. **ķonuç**.

kondelen Enine.

Onı bir boy, bir de kondelen kes de, yuregini butün ketir, - dey. “Onu bir boydan bir de enden kes de, yüreğini bütün olarak getir, der.” -Çorabatır Destanı.

kondelenlik (-gi) Çap, kutur; **~ine bir metr kelir** Çapı bir metre gelir.

kondensator *(elektroteknik)* Kondansatör *(Bütün yüzeyleri boyunca ince bir yalıtkan tabakayla ayrılmış iki iletken levhadan meydana gelen sistem; sabit bir elektrik yükü biriktirmeye elverişli olan düzen)*; *(teknik)* buhar sıkıştırma cihazı; *(fizik)* kondansör.

Onı kondensatorġa bir telçiknen iliştirip, yaḫşı pekitip bağladı. “Onu kondansatöre bir telcikle takıp, iyice sağlamlaştırıp bağladı.” -Çerkez Ali - 1.

kondensatsiya *(elektroteknik)* Toplaşma; toplama; *(fizik)* yoğunlaşma; sıklaşma; sıklaştırma; yoğunlaştırma.

kondensor *(fizik)* Toplayıcı, kondansör *(Mikroskopta incelenecek saydam cismi aydınlatmaya yarayan ve ters çevrilmiş bir objektife benzeyen optik sistem)*.

kondiloma *(tıp)* Kondilom, kondülom *(hpv enfeksiyonu sonucu genital bölgede oluşan genital siğillere verilen bir isimdir)*.

konditer Pastacı; şekerci; **~ ḫanesi** Pastahane.

Vasil Petroviçniñ dönümsizligi sebebinden konditer fabrikasını ķuruvnıñ muddeti uzatılġan. “Vasil Petroviç’in dönümsüzlüğü nedeniyle şeker fabrikası inşaatının süresi uzatılmış.” -İ. Paşi.

konditsion İşe yarar halde olan, iyi durumda (bulunan).

konditsiya Standart, şart, kayıt, durum, hal.

kondominimum 1. Uluslararası hukuka göre iki bağımsız ülkenin eşit haklara sahip olduğu bir bölge. 2. Bir taşınmazın çeşitli kısımlarının farklı kişilerin mülkiyetinde, kalan kısımının ise bu kişilerin ortak mülkiyetinde olması.

kondor *(zooloji)* Tepeli akbaba, kondor.

konduit *(tarih)* Rusya’da devrimden önce çıkarılmakta olan bir tür görgü (veya adabımuaşeret) dergisi.

konduktor Kondüktör.

–Ey, yigit! Biz endi keri ķaytamız. Tüşmeyceksiñmi? dep bağırdı konduktor ķadın. “– Ey, genç! Biz şimdi geri dönüyoruz. İnmeyecek misin? diye

bağırdı biletçi kadın.” -İ. Abduraman - 1.

konektura *(filoloji, felsefe)* Tahmin, varsayım.

konet-a-piston *(müzik)* Pistonlu kornet.

konfederat İttifak etmek.

konfederativ Konfederatif.

konfederatsiya Konfederasyon *(Kendi hükümetlerini muhafaza kaydıyla genel bir iktidarın yönetimini kabul eden devletlerin kurduğu birlik);* birleşik devletler.

konfektsion Hazır giyim dükkanı, konfeksiyon mağazası.

konferanse Konseri (veya gösteriyi) ilan ve idare eden artist.

konferentsiya Toplantı; konferans.

Nusret muşterilerge ḳısḳadan konferentsiyanıñ maksadı neden ibaret olġanını añlattı. “Nusret müşterilere kısaca konferansın amacının neden ibaret olduğunu anlattı.” -U. Edemova - 2.

konferents-zal Konferans salonu, toplantı salonu, tören salonu.

konfession İtiraf, günah çıkarma ile ilgili olan.

konfidentsial Gizli, özel, mahrem.

konfiguratsiya Görünüş, şekil; yapılış.

konfiskatsiya Müsadere; el koyma, haciz; toplatma; krş. **musadere**.

konflikt Anlaşmazlık, ihtilaf, münakaşa; **~te olmaḳ** İhtilaf içinde olmak.

kongenial Uygun, tamamiyle bir olan, birbirine tamamiyle uygun.

kongeniallik (-gi) Uygunluk, cana yakınlık.

konglomerat Karışıklık, yığışım.

konglomeratsiya Yığma, yığın.

kongress 1. Kongre, kurultay, toplantı. 2. Kongre, parlamento.

kongressmen Kongre üyesi.

kongruentsiya Ahenk, eşleşim.

konidiy *(botanik)* Konidyum *(İçinde eşeysiz mantar sporu olan konidyosporların meydana geldiği spor keseleri)*.

konik Konik, mahruti; koni şeklinde, mahruti biçimde.

konki(ler) *çokluk* (*tekil hal* **konyok**) *(spor)* Paten.

konkret Somut, elle tutulur, belirli, açık, sarih.

konkretleştirilgen Somutlaştırılmış, detaylandırılmış.

konkretleştirmek Somutlaştırmak, somutlaştırılmak, detaylandırmak, detaylamak, daha açık bir şekil vermek.

konkretlik (-gi) Somutluk, elle tutulurluk, açıklık, sarihlik.

konkretsiya *(jeoloji)* Konkresyon *(Tortul kayaçlar içinde bazen yumru veya topak halinde yuvarlak ve böbrek şekilli ve aynı merkezli kürelerden teşekkül eden, merkezlerinde ufak deniz hayvanı fosilleri veya kum taneleri bulunan kayaç oluşumları)*.

konkurent Rakip, hasım; yarışçı, yarışmacı; yarışıcı.

konkurentsiya Rekabet, yarışma.

konkurs Yarış, yarışma, müsabaka, konkur; konkurlu, müsabakalı.

Abdulkerim yaş ḳurucılarnıñ respublika konkursına keteyatḳanda, oz vazifesini, vaḳtınca Ḫayaliyge avale etkeniniñ sebebi de şu! "Abdülkerim genç inşaatçıların cumhuriyet yarışına giderken, kendi görevini, zamanında Hayali'ye devretmesinin sebebi de bu!" -İ. Abduraman - 1.

konkvistador *(tarih, mecaz)* Fatih, istilacı.

konmek 1. Razı olmak, evet demek, eyvallah demek, kanaat etmek, iktifa etmek, yetinmek. 2. Alışmak.

Tütep ḳalġan ocaḳlar, dostlar, sönermi eken? / Ḳırım ḫalḳı ḫorluḳḳa, dostlar, konermi eken? "Tüterek kalan ocaklar söner mi acaba, / Kırım halkı bu horlanmaya alışır mı acaba?" -Halk Yırı.

konmemek *(olumsuz)* **konmek**.

konoid *(matematik)* Konik.

konosament *(denizcilik)* Yük belgesi, konişmento, konşimento *(Yükletenin isteği üzerine, taşıyana, kaptana ya da taşıyanın bir temsilcisine, deniz yoluyla taşınmak için teslim olunan mal üstüne düzenlenen kıymetli evrak)*.

konserva 1. Konserve, konserve yiyecekler. 2. Koruma gözlüğü, gözlük.

Çoḳḳa barmadan onıñ yanında ekinci bir oba - konserva ḳutuları peyda oldılar. "Çok zaman geçmeden onun yanında konserve kutularından olan ikinci bir yığın daha oluştu." -Y. Bolat.

konservativ Tutucu, muhafazakâr, eskiye bağlı.

konservativlik (-gi) Sağcılık, tutuculuk, eskiye bağlılık, muhafazakârlık, konservatizm *(Tutuculuk ve gericilik tutumu)*.

konservatizm Tutuculuk, muhafazakârlık, konservatizm.

konservator Tutucu, muhafazakâr, konservatör *(Tutucu, koruyucu, politikada eski kanun ve gidişlerde pek yenilik taraflısı olmayan)*; Muhafazakâr Parti üyesi.

konservatoriya Konservatuvar.

Azamat şeerde konservatoriyada oḳuy, pianino çala, yırlay, kimerde ozü de muzıka yaza eken. "Azamat, şehirde konservatuarda okuyor, piyano çalıyor, şarkı söylüyor, bazen kendi de beste yapıyormuş." -A.Osman - 2.

konservatsiya Konservasyon, geçici olarak kapatma, geçici bir süre için kapatma.

konsilium *(tıp)* Konsültasyon, konsulto *(Ağır bir hastanın başında toplanan birkaç hekimin birlikte verdikleri gerekçeli karar)*.

konsistentsiya *(fizik, tıp)* Kıvam, koyuluk, yoğunluk, kesafet.

konsol *(mimarlık)* Konsol, süslü destek, dirsek; bk. **direk**.

konsolidatsiya Uzun vadeliye çevrilen, konsolit haline çevirme; sağlamlaştırma, pekiştirme, tahkim, takviye.

konsonans *(müzik)* Uyumlu aralık; ahenk, ses uygunluğu, uyum, konsonans *(Seslerin kulağa hoş gelecek şekilde akordu)*.

konsonant *(dil bilimi)* Konsonant, sessizler, ünsüzler.

konsonantlıḳ (-ġı) Bir dilin sessiz harfler sistemi, konsonantizm.

konsortsium Konsorsiyum *(Büyük kurullar arasında belirli bir iş için kurulan birlik ve ortaklık)*.

konspekt (-ti) Özet, hulasa.

Bir şey demek içün başını konspektten kotermek kerek. "Bir şey söylemek için başını hulasadan kaldırmak gerek." -İ. Abduraman - 1.

konspirativ Yasa dışı, illegal, gizli; mahfi.

konspirativlik (-gi) Yasa dışılık, illegallik, gizlilik.

konspirator Gizli (olarak) çalışan, yasa dışı işler yapan, illegalitede bulunan, konspiratör.

konspiratsiya Yasa dışı çalışma, illegal faaliyet, gizli faaliyet, konspirasyon.

konstant Değişmez, sabit, konstant.

konstanta *(matematik, fizik)* Sabit kıymet, değişmez değer, konstant değer.

konstatatsiya Doğrusunu öğrenme, tahkik (etme); tayin (etme), tespit (etme).

konstebl Polis memuru.

konstituirlemek Kurmak, teşkil ve tertip etmek.

konstitutsion Anayasaya uygun, anayasal.

konstitutsional 1. Konstitüsyonel *(Yazılı bir anayasaya bağlı olan)*. 2. Sağlık için yürüyüş.

konstitutsiya Anayasa; **Ḳırım Muḫtar Cumḫuriyetiniñ ~sı** Kırım Özerk Cumhuriyeti'nin Anayasası.

konstitutsiyacı Meşrutiyetçi.

konstitutsiyacılıḳ (-ġı) Meşrutiyetçilik.

konstruirlemek 1. Yapmak; kurmak; projesini hazırlamak, tasarısını yapmak, tasarlamak. 2. Organize etmek, yapmak, kurmak, yaratmak, teşkil ve tertip etmek.

konstruktiv Yararlı, faydalı, işe yarar, amaca uygun, gayeye uygun.

konstruktivist *(sanat)* Konstrüktivizm taraftarı.

konstruktivizm *(sanat)* Yapıcılık, yaratıcılık, konstrüktivizm *(Modern resim sanatından gelen bir kavram. Konuyu teknik bir temel üzerine biçimlendirme)*.

konstruktivlik (-gi) Köklülük, yapıcılık.

konstruktor 1. Tasarımcı, etüt mühendisi, proje mühendisi. 2. Mekano *(Madeni inşaat oyuncağı. Eşit uzaklıktaki delikler sistemine göre ve aralarında yer değiştirebilen parçalar esasına göre düşünülmüştür)*.

Oğulçığınen iş yerinde konstruktorlar bürosında yatıp kalġan. "Oğulcuğuyla iş yerinde etüd mühendislerinin bürosunda yatıp kalkmış." -U. Edemova - 2.

konstruktsiya Yapı, yapı tarzı; konstrüksiyon; bünye, yapılış; kuruluş.

Esasen cıyma demir-beton konstruktsiyalardan tekmilleneyatḳan doḳuz ḳatlı memuriy binanıñ üçünci ḳatındaki montaj işleri biteyazdı. "Esasen yığma demir beton konstrüksiyonlarından emredilen dokuz katlı memuriyet binasının üçüncü katındaki montaj işleri bitmek üzereydi." -İ. Abduraman - 1.

konsul Konsolos; konsül *(Eski Roma'da her yıl seçilen iki devlet başkanından her biri)*.

konsullıḳ (-ġı) Konsolosluk, konsoloshane; **~ yapmaḳ** Konsolosluk yapmak.

konsultativ *(diplomasi)* İstişari.

konsultatsiya 1. Danışma, istişare; konsültasyon. 2. Konsültasyon odası, danışma bürosu.

Bu vaḳıtta Pötr emce azbarda kezine, İrfannı ise konsultatsiyaġa alıp ketken ediler. "Bu sırada, Pötr amca bahçede geziniyor, İrfan'ı da ameliyata alıp gitmişlerdi." -A. Osman - 2.

konsultatsiyacı Danışman, müşavir, kendisiyle danışılan adam; özel öğretmen; vasi; danışman doktor, müşavir doktor.

kontakt Temas.

kontaktor *(elektroteknik)* Devre açıcı, kontaktör.

kontaminatsiya *(dil bilimi)* Kontaminasyon *(Ayrı ayrı sözleri birleştirerek yeni bir anlam veren başka bir söz elde etme)*.

kontekst *(filoloji)* Bağlam.

konteyner Kap, konteyner; kutu, sandık; sarnıç, tüp.

kontinent Ana kara, kıt'a; bk. **ḳıta**.

kontinental Kara(s)i, kıt'a(s)i; **~ iklim** Kara iklim.

kontingent 1. Mevcut, sayı, miktar. 2. Kontenjan, kota.

kontinuum *(matematik)* Süreklilik, devamlılık.

kontokorrent *(muhasebe)* Cari hesap, alır verir hesap.

kontora Büro, daire ofis; yazıhane.

Ḳoyun kerek, mına kontoradan yazdılar, - dedim. "" -Çerkez Ali - 1.

kontrabanda Kaçakçılık; kaçak mal; kaçak; gizli, el altından.

kontrabandacı Kaçakçı.

kontrabas *(müzik)* Kontrbas, kontrabaso, baso kemanı *(Keman ailesinden olan çalgıların en irisi ve en kalın seslisi; partisyonu fa anahtarı ile yazılır)*.

kontrabasçı Kontrbasçı, kontrbas çalan, kontrabasist.

kontr-admiral Kontramiral; tuğamiral.

kontrafaktsiya İhlal, tecavüz; taklit (etme), sahtesini yapma; sahtekârlık; kalpazanlık, kalp para basma; **~ yapmaḳ** Sahtecilik yapmak.

kontrakt Kontrat, kontrato; sözleşme, antlaşma, mukavele.

kontraktatsiya Kontrat bağlama, sözleşme, antlaşma.

kontraktsiya Kasılma, daralma, büzülme.

kontraktura *(fizyoloji)* Kontraktür.

kontralto 1. Kontralto *(En kalın kadın sesi)*. 2. Kontralto şarkıcı.

kontramarka Serbest giriş; davetiye, parasız bilet.

kontrapost *(sanat)* Kontrapost.

kontrapunkt *(müzik)* Kontrapuvan, kontrapunto *(Birçok melodi çizgisinin üst üste getirilmesine dayanan beste tekniği)*.

kontrapunktik *(müzik)* Kontrapuvan(s)i, kontrapunto(s)i.

kontrassignatsiya Parola, gizli işaret.

kontrassignirlemek Parolalaşmak, gizli işaretleşmek.

kontrast Kontrast; çelişki, karşıtlık, tezat, zıddiyet; uygunsuzluk, ihtilaf.

–Umumen, er bir şey kontrast, dese. – E... Omürdeki kibi. "– Genel olarak, her şey zıttıyla, desene. – Evet... Hayattaki gibi." -İ. Abduraman - 1.

kontrastirlemek Çelişmek, tezat halinde olmak, uymamak, uyuşmamak, zıt olmak.

kontrastlıḳ (-ġı) Karşıtlık; uygunsuzluk.

kontrbalans *(muhasebe)* Eş ağırlık.

kontreskarp *(askerlik)* Anti-tank (araç önleme) engeli.

kontrfors *(mimarlık)* İstinat duvarı, istinat desteği, payanda.

kontrgayka Kontrasomun, emniyet somunu.

kontributsiya Zarar ödentisi, tazminat.

kontrmanyovr *(askerlik)* Karşı harekat, karşı (veya mukabil) manevra.

kontrmarş Aksi yürüyüş, iki tarafın (veya istikametin, yönün) aksine yürüyüş.

kontrmina *(askerlik)* Kontrmayın, düşman mayınlarına karşı konulan (veya döşenen) mayın; karşı lağım, mukabil lağım.

kontrol 1. bk. **yoḳlama**; **nezaret**. 2. Kontrol, denet, yoklama; **devlet ~i** Devlet denetimi.

Madam ki, ağızımdan 'ḫalḳ kontroli' degen sözler çıḳtı, men alġan rolümniñ soñuna çıḳmaḳ istedim. "Madem ki ağzımdan 'halk denetimi' lafı çıktı, o zaman rolüme devam etmek istedim." - E. Umerov - 1.

kontrolcı Denetçi, müfettiş; biletçi, bilet kontrol memuru, kontrol memuru, kontrolör, yoklama memuru.

kontroller Denetleç, kontrol cihazı; kontrol kolu, elektrik kolu.

kontrollik: **~ yapmaḳ** (veya **etmek**) Kontrol etmek, kontrolden geçirmek, denetlemek, teftiş etmek, yoklamak.

kontrolyor Denetçi, müfettiş; biletçi, bilet kontrol memuru, kontrol memuru, kontrolör, yoklama memuru.

Çunki şimdi meditsina, pedagogika, çeşit teḫnikiy ve koy ḫocalığı institutlarnı bitirerek, şeerde ḳalmaḳ niyetinde gaz suvı satıcısı, musafirḫane nevbetçisi, tramvay kontrolyoru ve ilaḫri işlerde çalışḳanlar da rastkele. "Çünkü artık tıp, eğitim, çeşitli teknikî ve köy enstitülerini bitirerek, şehirde kalmak niyetiyle gaz, su satıcısı, misafirhane sıracısı, tramvay

kontrolörü, ve benzeri işlerde çalışanlara rastlanıyor.” -E. Umerov - 2.

kontrparallelogramm *(matematik)* Karşı paralelogram.

kontrrazvedka Karşı haber alma, karşı istihbarat, güvenlik servisi (veya teşkilatı); casuslara karşı emniyet organları; gizli polis teşkilatı; kontrespiyonaj.

kontrrazvedkacı Karşı istihbarat ajanı (veya memuru).

kontsentrat 1. Konsantre edilmiş ürün. 2. Besili (veya besleyici, takviyeli) yemler. 3. Konsantre maden.

Aḫ, aylarnen konserva, kontsentrat aşap keçirgen adam boyle ḳoḳularnı birden sezgeni içün ayıp etmezsiñiz daa, - dep Gulcian oz başına kulümsiredi. “Ah aylarca konserve, konsantre yiyen birinin böyle kokuları birden sezdiği için ayıplamazsınız herhalde, diye Gülcihan kendi kendine gülümsedi.” -E. Umerov - 2.

kontsentratsion: **~ lager** Toplama kampı, temerküz kampı.

kontsentratsiya 1. Toplama, yığma, temerküz, tahşid. 2. Teksif, kesafet, yoğunluk, koyuluk, konsantrasyon; koyulaşma.

kontsentrik Eş merkezli, ortak (veya müşterek) merkezli, merkezleri bir olan, konsantrik.

kontsentriklik (-gi) Merkezin ortak olması, merkez birliği, eş merkezlilik, konsantriklik *(İki ya da daha çok şeklin merkezlerinin aynı olması durumu)*.

kontsept *(felsefe)* Konsept *(Bir nesne hakkında taşınan genel fikir, kavram)*.

kontseptsiya 1. Kavrayış, idrak; anlam, mefhum. 2. Başlıca anlam, başlıca mana, öz.

kontseptualizm *(felsefe)* Kavramcılık, mefhumiye, konseptüalizm *(Tümellerin ya da genel adların işaret ettiği kavramlar eşyada var olan nitelikleri anlatmakla birlikte, bunların birer kavram olmak dolayısı ile düşünen kimsenin de zihninde gerçek birer varlık meydana getirdiklerini ileri süren Abaelardus’un doktrini olup gerçekçilik ile adcılık arasında ortalama bir yer alır)*.

kontsern Konsorsiyum, şirket, tröst *(Birtakım firmaların piyasayı elde tutmak için aralarında yaptıkları anlaşma)*.

kontsert 1. Konser; resital; **~ bermek** Konser vermek. 2. Konçerto *(Orkestra ile birlikte belirli bir solo çalgı ile*

çalınmak üzere hazırlanmış müzik bestesi).

kontsertçi *(müzik)* Konser veren; resital veren.

kontsertmeyster *(müzik)* 1. Birinci keman(cı), konzertmeister, konser başı (veya şefi). 2. Eşlikçi, eşlik eden, akompaniman, akompanye eden.

kontsessiya *(ekonomi)* 1. İmtiyaz antlaşması, gedik antlaşması. 2. Gedikli şirket, imtiyazlı şirket.

kontslager Temerküz kampı, toplama kampı.

Karpatta esir tüşti. Bir yıl kontslagerde çekişti. "Karpat'ta esir düştü. Bir yıl toplama kampında azap çekti." -Çerkez Ali - 1.

kontur 1. Çevre çizgisi, profil kesiti, çevre, kontur. 2. Devre.

Bir-ḳaç sızıḳle konturını çızam, beti yerinde ise, boşlıḳ ola. "Birkaç çizikle çevresini çiziyorum, yüzü yerindeyse, boşluk oluyor." -E. Umerov - 1.

konturlı Çevre çizgili, konturlu.

kontuziya Bere, bereleme; etki, sarsıntı, şok; sarsılma.

Soñra yanımda snaryad patlap, kontuziya oldım. "Sonra yanımda bomba patladı, yaralandım." -E. Umerov - 1.

konus Koni, mahrut.

konvektsion Konveksiyon.

konvektsiya *(fizik)* Isı ve elektriğin taşınması (veya yayılması), konveksiyon *(Hareket halindeki cisimlerle bir miktar ısının taşınması)*.

konvent *(tarih)* Toplantı, meclis.

konventsiya bk. **añlaşma**.

konvergent Yakınsak, bir noktada birleşen.

konvergentsiya 1. Benzeme, uygunlaşma; birbirine yakınlaşma. 2. Bir noktaya yönelme.

konversiya *(ekonomi)* Değme, değiştirme, tahvil.

konvert bk. **mektüp zarfı**.

Çauş tekrar... endi ḳaçıncı keredir, oz taḳdirine taaciplenip, konvertlerni açıp, mektüplerni oḳup baḳtı. "Çavuş tekrar ... artık kaçıncı keredir, kendi gördüklerine inanamayıp, mektüp zarflarını açıp, mektupları okumaya başladı." -Ş. Alâdin - 1.

konverter Redresör; konvertisör *(Bir türden akımı başka türden bir akıma çeviren makine. Dalgalı gerilimi doğru gerilime ya da doğru gerilimi dalgalı gerilime çeviren elektrik makinelerinin genel adı)*.

konvertirlemek Değiştirmek, çevirmek, tahvil etmek (veya yapmak).

konvertirlengen Dönüştürülmüş, dönüştürülen.

konveyer *(teknik)* Sıra, silsile, zincir; konveyör.

konveyerci *(teknik)* Konveyör bandı.

konveyerizatsiya *(teknik)* Ardışık düzen.

konvoy Eskort; koruma ekibi, muhafaza müfrezesi; konvoy, koruma (veya muhafaza) gemisi, muhafız gemi(ler); koruma (veya muhafaza) uçakları, refakat uçakları.

Onıñ gurültisinde konvoylarnıñ ḳıçırıḳları işitilmey edi. "Onun gürültüsünden konvoyların bağırışları işitilmiyordu." -E. A. Osmanoğlu - 1.

konvoycı Eskort; muhafız er, muhafız polis; koruma; konvoy koruma gemisi, muhafaza gemisi, muhafız gemi, refakat gemisi; koruma uçağı, muhafaza uçağı, refakat uçağı.

konyak (-gı) Konyak, kanyak, (Fransız) brendi(si) *(Alkol derecesi yüksek, özel kokulu, sarımtırak renkte bir çeşit içkinin patent adı)*.

Soñ kadedeki konyaktan bir yutum içti. "Sonra kadehdeki konyaktan bir yudum içti." -U. Edemova - 2.

konyok (-gı) *(çokluk)* **konki(ler)** Paten; **bir ~ ustünde taymaḳ** Bir paten ustunda kaymak.

konyugatsiya *(biyoloji)* Konjugasyon *(Aynı türden iki canlının, aralarında oluşturdukları sitoplazmik köprü aracılığı ile gen aktarımı yapmasıdır)*.

konyunktiva *(anatomi)* Konjonktiv *(göz küresini göz kapaklarıyla birleştiren ince zar)*.

konyunktivit (-ti) *(tıp)* Bağ dokusu iltihabı, konjonktiva iltihabı, konjonktivit.

konyunktur Konjonktür.

konyunktura Konjonktür; durum, hal, vaziyet; pazar durumu, ekonomik pazar durumu.

koñgul *(Kodeks Kumanikus)* Gönül, iç, ruh, can, iç alem, yürek; bk. **goñül**.

kooperativ 1. Kooperatif, ortaklık. 2. Kooperatif mağazası.

Samarkand devlet kooperativ institutını bitirdim. "Samarkand devlet kooperatif enstitüsünü bitirdim." -U. Edemova - 2.

kooperativleştirmek Kooperatifleştirmek, kooperatiflerde birleştirmek.

kooperator İş ortağı, kooperatifçi.

kooperatsiya 1. İş birliği, iş ortaklığı, birlikte çalışma. 2. Kooperatifler, kooperatif sistemi.

kooptatsiya Bir meclisin kendi üyesini kendisi seçmesi.

koordinat (-tı) *(matematik, coğrafya, astronomi)* Koordinat; **~lar** Koordinatlar.

koordinatsiya Eş güdüm, koordinasyon, koordine etme (veya edilme), tanzim, düzen, düzen sağlama, intizam.

kop *(ağızlarda)* Çok; bk. **çoḳ**.

kopal Kopal *(Tropik bölgelerde yetişen çeşitli erguvangillerden çıkarılan ve cila yapmaya yarayan reçine)*.

kopçek (-gi) Tekerlek; çark.

Savunsı ḳara töpeday, / Ongeri ḳara kopçektay. Sağrısı kara tepe gibi, / Ön tarafı kara teker gibi." -Çorabatır Destanı.

kopçekbaş Poyra *(Tekerleğin ortasında, parmakların sokulduğu çevresi delikli ağırşak)*.

kopçekli Tekerlekli; **eki ~ araba** İki tekerlekli araba.

Çubuḳlarnen orülgen ve eki kopçekli eski ozbek arabalarında yukni tutın turmaḳ içün ḳoyulġan çilter. "Çubuklarla örülmüş ve iki tekerlekli eski Özbek arabalarındaki yükü tutturmak için koyulan çitler." -A. Osman - 2.

kopeçik (gi) Köpekçik, kuçu kuçu.

kopek (-gi) 1. Köpek, it; krş. **baraḳ**; **it**; **~ balası** Enik, encik, köpek yavrusu; krş. **kuçelek**; **~ savutı** Köpek için kase; bk. **yalaḳ**; **~ yuvası** Köpek yuvası; **çoban ~i** Çoban köpeği. 2.: **yaban ~** Dingo, yaban köpeği; **~ yuzümi** *(botanik)* İtüzümü; krş. **borla**. 3. Alçak, hergele, namussuz. ● **~ yılı** Köpek yılı *(12 hayvanlı takvimin 11. yılı)*.

Kene içkenler, dudaḳlarını biri-birine ketirip olamaylar, kopekler,— dep tüşündi Arslan. "Yine içmişler, dudaklarını bir araya getiremeyen köpekler, -diye düşündü Arslan." -A. Osman - 2.

kopekçe(sine) Köpekçe.

kopeklenmek *(halk dili)* Aşağılık hale gelmek, ahlaksız olmak.

kopeklenmemek *(olumsuz)* **kopeklenmek**.

kopeklik (-gi) *(halk dili)* 1. Gazap, kötülük. 2. Alçaklık, namussuzluk, rezillik, kepazelik, iğrençlik.

kopirovka Kopyalama, kopya (etme), kopyasını çıkarma, suretini çıkarma.

kopiya Kopya, kopye; suret, ikinci nüsha; taklit; **~sını yapmaḳ** Kopyalamak.

kopiyacı Kopyalayan, suret çıkarıcı, müstensih.

kopmek *(ağızlarda)* 1. Ekşimek, ekşi olmak, kekremek, mayalanmak, tahammür etmek; bk. **ekşimek**. 2. Azıcık kurumak, hafifçe kurumak; bk. **ḳurup başlamaḳ**.

kopra Kopra *(Hindistan cevizi ağacı tohumunun endospermasına verilen ad. Olduğu gibi yenir. Ayrıca basınç suretiyle Hindistan cevizi yağı elde edilir).*

koprü bk. **kopür**.

koprüçik (-gi) Köprücük; bk. **kopürçik**; **~ kemigi** *(anatomi)* Köprücük kemiği.

kopşük (-gi) Sallantılı, kımıldar, oynar.

kopula Kopula *(dil biliminde cümledeki özne ile yüklemi birbirine bağlayan bir sözcüktür)*.

kopulyatsiya *(biyoloji)* Çiftleşme.

kopük (-gi) Köpük; **deñiz ~i** Deniz köpüğü; **ḳave ~i** Kahve köpüğü; **sabun ~i** Sabun köpüğü.

Safetniñ çırayı aġarġan, aġızından kopük aḳa, sandıraḳlay, sıtma tutḳan kibi ḳaltıray edi. "Saffet'in benzi solmuş, ağzından köpük akıyor, halden hale giriyor, sıtma tutmuş gibi titriyordu." -A. Osman - 2.

kopükle(n)mek Köpüklenmek, köpürmek, köpük yapmak, üstü köpük bağlamak; bk. **kopürmek**.

kopükli Köpüklü.

kopür (*ağızlarda* **koprü**) Köprü; **~ ḳurmaḳ** Köprü kurmak; **tiş ~ü** Diş köprüsü.

O kopürden keçkende yıḳılġan ve birde-bir yerini ḳırgan, şimdi ise yurip olamaydır. "O köprüden geçerken düşmüş ve birden bire bir yerini kırmış, şimdiyse yürüyemiyordur." -A. Osman - 2.

kopürçik (-gi) Köprücük.

Men tanış kopürçikke kelgende ḳarşımda Gulcian peyda oldı. "Ben malum köprücüğe geldiğimde karşımda Gülcihan belirdi." -A. Osman - 2.

kopürmek Köpüklenmek, köpürmek, köpük yapmak, üstü köpük bağlamak; **ḳave kopürdi** Kahve köpürdü.

kopürmemek *(olumsuz)* **kopürmek**.

kopürtmek 1. Köpürtmek; köpük içinde kalmak, köpüğe kesmek. 2. *(mecaz)* Artırmak, büyütmek, abartmak, şişirmek, mübalağa etmek; krş. **ḳabartmaḳ**.

kopyor *(teknik)* Şahmerdan, direk ya da kazık çakan makine.

koralmamaḳ bk. **koramamaḳ**; **korip olalmamaḳ**.

kora(l)mamazlıḳ: **uzaḳtan ~** Uzağı iyi göremezlik; **yaḳından ~** Uzak görüş.

koramamaḳ Görememek; krş. **korip olamamaḳ**.

kordebalet *(tiyatro)* Kordöbale.

kordon Kordon, (bir yere girip çıkmanın önüne geçmek için çevresine dikilmiş) nöbetçi dizisi.

kore 1. *(edat)* Göre, uygun olarak; krş. **baḳḳanda**; **nisbeten**; **işine ~ aḳçası** İşine göre parası; **maña ~** Bana göre. 2. Göre, karşılaştırıldığında.

Bunıñ sebebi, ozüniñ yaşına, muçesine kore kiyinüvinde olsa kerek. "Bunun sebebi, yaşı, yapısına göre giyinişi olsa gerek." -U. Edemova - 2.

korespondent Muhabir, haberci; krş. **muḫbir**.

Koreyalı Koreli.

koreyka *(aşçılık)* Kasaplık hayvanın göğsü, döş; dana (veya domuz) eti.

korfez Körfez.

korgemli *(ağızlarda)* Üstün, mümtaz, müstesna; bk. **meşur**.

korgenler: **bizim ~imizni Alla kimsege korsetmesin** Bizim gördüklerimizi Allah kimseye göstermesin.

Ḳızlarnıñ ekisi de, Nusretni beklemegen olsalar kerek, onı korgenlerinen taaciplengen kibi biri-birlerine baḳıp aldılar. "Kızların ikisi de, Nusret'i beklememiş olsalar gerek ki, onu gördüklerinde şaşırmış gibi birbirlerine bakakaldılar." -U. Edemova - 2.

korgezme 1. *(eylem adı)* **korgezmek**. 2. Görsel, gösterimli; **~ vastalar** Görsel ve işitsel eğitim araçları, göze ve kulağa hitap eden eğitim araçları.

korgezmek bk. **kostermek**.

korgezmeli Görsel, gösterimli; **~ oḳutuv** Görsel eğitim.

korgezmelik (-gi) Görsel yöntemler kullanarak; görsel ve işitsel eğitim araçları kullanarak.

koriandr *(botanik)* Kişniş *(Maydanozgillerden, yaprakları maydanozu andıran ve kuru yemişi bahar olarak kullanılan bir bitki)*.

koridor Geçiş, koridor, pasaj; dehliz, dalız.

Yusuf koridorġa çıḳmaḳ, başḳa odalarġa kirip, adamlarnen ḳonuşmaḳ istedi. "Yusuf koridora çıkıp, diğer odaları girip, insanlarla konuşmak istedi." -A. Osman - 1.

korme, **korüv** *(eylem adı)* **kormek**.

kormek 1. Görmek; **korip olamamaḳ** Görememek; krş. **koramamaḳ**; **kordüñmi?** Gördün mü?; **kormege istemeyim** Görmek istemiyorum; **korgim kelmiy** Göresim gelmiyor; **korecegim kele** Göreceğim geldi; **tüş ~** Düş görmek; **bir şey kormemek** Bir şey görmemek. 2. Addetmek, kabul etmek, saymak, yerine koymak, benimsemek; **duşman ~** Düşman görmek; **çoḳ ~** Çok görmek; **episini bir ~** Hepsini aynı görmek. 3. Görmek, çekmek; **seniñ daa korecek kunüñ bar** Senin daha görecek günlerin var.

Arslan ateş yarığında onıñ çürük tişlerini korip yuzüni çevirdi. "Arslan, ateşin ışığından onun çürük dişlerini görüp yüzünü çevirdi." -A. Osman - 2.

kormemek *(olumsuz)* **kormek**.

Lâkin Nusret şimdi mında şu dostlarından iç birini kormedi. "Lâkin Nusret şimdi burada bu dostlarından hiçbirini görmedi." -U. Edemova - 2.

kormemezlik (-gi): **~ke urmaḳ** Görmezlikten gelmek.

- *Bu meselede men saña beñzeyim ġaliba Velyadiye. Korip, bilip kormemezlikke ve bilmemezlikke alam...* "- Bu meselede ben sana benziyorum galiba Velyadiye. Görüp, bilip görmemezliğe ve bilmemezliğe vuruyorum..." -U. Edemova - 2.

kormemiş 1. Cimri, eli sıkı, hasis, pahıl; krş. **açkoz**; **ḳızġanç**; **ḳıtmır**; **saran**; **ḫasis**. 2.: **terbiye ~** *(ağızlarda)* Terbiyesiz, terbiyesi kıt, görgüsüz, şenlik görmemiş; krş. **terbiye kormegen**, **terbiyesiz**.

kormemişlik (-gi) Aç gözlülük; harislik; hasislik, cimrilik.

kormez: **~ olmaḳ** Görmemeye başlamak, görmeyi bırakmak.

korner *(spor)* Korner, köşe vuruşu.

kornet 1. *(müzik)* Kornet *(Çeşitli çalgılara verilen ad. Günümüzde özellikle pistonlu kornet için kullanılıyor)*; pistonlu kornet *(Üç pistonu bulunan borazan. Kısa borulu, bayağı bir tınısı olan bu bakır çalgıdan sesin çok kolaylıkla çıkması bu aletin tutulup yayılmasına sebep oldu. Ses genişliği iki buçuk oktavdır)*; korno *(Tekerlek biçiminde ve üst üste bükülmüş perdeli orkestra çalgısı)*. 2. *(askerlik)* Kornet *(Eski Rus ordusunda süvari sınıfında ilk subay rütbesi)*.

kornetçi Kornetçi, kornet çalan, kornetist; kornocu.

kornişon Turşuluk hıyar; çiçeği burnunda salatalık (veya hıyar); krş. **turşulıḳ taze ufaḳ ḫıyar**.

korol *(ağızlarda)* Baba hindi; gurk; krş. **köral**; **koküş**; **müsür**.

koronka 1. Taç, iklil. 2. Kuron.

korporativ Cemiyet(s)i, birlik(s)i, şirket(s)i, korporasyon(s)i.

korporativlik (-gi) Kurumsal kimlik.

korporatsiya Şirket, cemiyet, dernek, birlik, kurum, ortaklık; lonca.

korpus 1. Gövde, vücut. 2. Gövde, tekne, kaburga. 3. Bina, yapı. 4. Kolordu. 5. Çerçeve; gövde, şasi. 6. On punto.

Boraliyev azır maḫsulat anbarını dolanıp, baş korpusḳa kirdi. "Boraliyev hazır ürün deposunu dolanıp, ana binaya girdi." -İ. Paşi.

korpuskula *(fizik)* Yuvar, cisim, parçacık, zerre, korpüskül.

korpuskulyar Yuvar(s)i, cisim(s)i, parçacık(s)i, zerre(s)i, korpüskül(s)i.

korrektiv Düzeltme, değişiklik.

korrektivci Tanzim eri.

korrektor Düzeltmen, düzeltici.

Korrektornen nevbetçi basılacaḳ gazetanı imzalamaġa ketirgenge ḳadar biz yarın obzor yığılışuvımızda nasıl çıḳışta bulunacağımız ḫususında bir ḳararġa keldik. "Düzeltici ile nöbetçi, basılacak gazeteyi imzalamaya getirene kadar, biz yarınki toplantıda nasıl bir çıkışta bulunacağımız konusunda bir karara vardık." -Z. Kurtnezir - 1.

korrektura 1. Düzeltme, tashih. 2. Prova.

korroziya 1. *(kimya)* Aşınma, yenme, paslanma, kimyasal aşınma, korozyon. 2. *(jeoloji)* Aşınma, korozyon.

korruptsiya Rüşvetçilik; ahlâk bozukluğu, ahlâksızlık; azma, baştan çıkma.

korsaj 1. Korsaj *(Eskiden üzerine bluz giyilen ve gövdeyi sıkıca saran astar)*. 2. Kalın ve sert kumaş kemer.

korsan *(denizcilik, tarih)* Korsan; **~ gemisi** Korsan gemisi; **deñiz ~ı** Deniz korsanı.

korsanlıḳ Korsanlık; **~ yapmaḳ** Korsanlık yapmak.

korset Korse, korsa, sıkma.

Beli ve koküsleri biraz toluşsa da, korsetlerini taşlamadı, yalıñız sıḳça avuştırıp başladı. "Beli ve göğüsleri biraz dolgunlaşsa da, korselerini çıkarmadı, yalnız sıkça değiştirmeye başladı." -Çerkez Ali - 1.

korsetmek *(ağızlarda)* Göstermek; bk. **kostermek**.

Korsikalı Korsikalı.

kort *(spor)* Kort, tenis kortu, tenis alanı.

kortej Alay, merasim alayı, maiyet alayı, kortej; tören alayı, geçit resmi; motorlu geçit alayı, motorlu kortej, otomobil korteji.

kortik Meç, kısa kılıç.

korund *(mineraloji)* Doğal alümin, zımpara taşı, korindon *(Sertlikte elmastan sonra gelen, cam parlaklığında, saydam ve türlü renklerde bir taş)*.

korük (-gi) Körük.

korüklemek 1. Körüklemek. 2. *(mecaz)*: **iḫtirasların ~** Tutkuları kamçılamak.

korüklememek *(olumsuz)* **korüklemek**.

korüklenmek *(edilgen)* **korüklemek**.

korüklenmemek *(olumsuz)* **korüklenmek**.

korükletmek *(ettirgen)* **korüklemek**.

korükletmemek *(olumsuz)* **korükletmek**.

korülmegen Görülmemiş, görülmedik; eşi görülmemiş, emsalsiz, eşi olmayan, benzeri olmayan, ender rastlanan; bk. **korülmez**.

korülmek 1. *(edilgen)* **kormek**. 2. Belirgin olmak; görülmek; görüntülenmek; gözlemlenmek.

korülmemek *(olumsuz)* **korülmek**.

korülmez Görülmez (veya görülmeyen, seçilmeyen); bk. **korülmegen**.

korüm Görünüş, tavır, eda.

korümce Görümce, baldız.

korümli Seçkin, ileri gelen, tanınmış; güzel, sevimli.

korümsiz Alımsız, cazibesiz, çekici olmayan, silik, gösterişsiz, çirkin.

korüngen Görülen, görünen, görülür.

- *O ozüniñ biraz sılanġan ayaḳḳaplarına, azbuçuḳ orselengen kibi korüngen urbalarına baktı*. "- O kendini biraz ıslayan ayakkabılarına, az buçuk özensiz gibi görünen elbiselerine baktı." -U. Edemova - 2.

korüniş 1. Görünüş, kılık, sıfat; krş. **ḳıyafet**. 2. Manzara, peyzaj, görünüş. 3. Görünme, zuhur, ortaya çıkma. 4. Görüş, görme, rüyet; görüntü, hayal, hayalet, imge, tayf.

Ḳiyafetinde kuç bir meseleni al etken bir insannıñ memnün korünişi bar edi. "Kıyafetinde güç bir meseleyi halleden bir insanın memnun görünüşü vardı." - Cafer Seydamet.

korünişçe Görünüşte, görüşte.

korünme, korünüv *(eylem adı)* **korünmek**.

korünmek 1. Görünmek, ortaya çıkmak; gözükmek; görünür olmak; **tumandan Çatır Dağ korünmey** Sisten Çatır Dağ korünmüyor; **uzaḳtan ~** Uzaktan görünmek. 2. Görünüşü olmak, gibi görünmek, görünmek, tavrı olmak, benzemek, gibi gelmek; **aġır ~** Ağır görünmek; **guzel ~** Güzel görünmek; **maña oyle korüne** Bana öyle

görünüyor. 3. Kendini göstermek, yeteneklerini göstermek.

Soñki vaḳıtta evlerinde ne içündir oña anası da, babası da iḥtiyarlanġan kibi köründiler. “Nedense daha sonra evlerinde annesi de, babası da ona ihtiyarlamış gibi göründüler.” -U. Edemova - 2.

korünmemek *(olumsuz)* **korünmek.**

- *Malnı tünevin saba beklegen edik, lâkin bugun de uyle olayata, daa kimseniñ kolgesi korünmey, - dedi açuvnen*. “- Malı dün sabah bekliyorduk, lâkin bugün de öğle vakti oluyor, daha kimsenin silueti görünmüyor, - dedi öfkeyle.” -U. Edemova - 2.

korünmez Görülmez, görülmeyen, seçilmeyen; gösterilmeyen; görünmez olma, görülmezlik.

Ebet, bu da Emirsaleniñ işidir. Bu evniñ içinde korünmez Emirsale yupe. “Evet, bu da Emirsale’nin işidir. Bu evin içinde görünmez Emirsale bulunuyor.

korüş Görüntü, hayalet.

korüşme, **korüşüv** *(eylem adı)* **korüşmek**; Görüşme, buluşma, karşılaşma; krş. **vasıl**.

Demek Nusretniñ kelecegini ḳızlar bilmey. Bu Feratnıñ teşebbüsinen olġan korüşüv. “Demek Nusret’in geleceğini kızlar bilmiyor. Bu Ferat’ın teşebbüsüyle olan görüşme.” -U. Edemova - 2.

korüşmek Görüşmek.

Aşıḳ Ġarip, deli Memetnen birge ağlaşıp, sızlaşıp korüşe, amanla, esenlik coraşalar. “Aşık Garip Deli Memet'le birlikte ağlaşa sızlasa görüşür, hal hatır sorar.” -Aşık Garip Destanı.

korüv *(eylem adı)* **kormek**; krş. **korme**; Görüş, görüm, görme.

korvet *(denizcilik)* Korvet *(Yelken devrinin, firkateynden daha küçük, fakat aynı biçimde ve aynı yelken donanımına sahip savaş gemisi. Günümüzde denizaltılara karşı özel olarak silahlandırılan ve konvoylara eşlik için kullanılan küçük, hafif gemi)*.

kose Sakalsız; krş. **saḳalsız**.

kosekans *(matematik)* Kosekant *(Trigonometrik çember eksenlerine taşındığına göre y’ler ekseniyle yayın ucundaki teğetin kesim noktasının ordinatı)*.

kosinus *(matematik)* Kosinüs *(En çok kullanılan 4 trigonometrik fonksiyonundan biri. Tümler açısının sinüsü)*.

kosmetik Kozmetik.

kosmetika 1. Güzellik kürü, güzellik tedavisi, kozmetik, cilt sağlığını koruma. 2. Kozmetikler, kozmetik ürünler.

kosmos krş. **kâinat**.

Şifonyerniñ içi urba ve krimplen, kosmos, degen kibi, eñ mot basmalarnen tolu, ķapaķları zornen ķapala. "Şifonyerin içi giysi ve krimplen, uzay gibi en pahalı basmalarla dolu, kapakları zorla kapanıyor." -U. Edemova - 1.

kostek (-gi) *(etnografya)* Küçük zincir, köstek; **saat ~i** Saat kösteği.

kosteklemek Kösteklemek.

Angi insan gece er şeyni ezgen, mayıştırġan, ķuşlarnıñ ķanatlarını endirgen, olarnıñ tillerini bağlaġan, atlarnıñ, sıġırlarnıñ, koylarnıñ ayaķlarını kosteklegen ağırlıķnıñ, bugun er şeyden ķalķacaġını ve bugun er canlınıñ tüy kibi bir hafifliknen canlacaġını hatırına ketire bilir edi? "Hangi insan gece her şeyi ezen, büken, kuşların kanatlarını indiren, onların dillerini bağlayan, atların, sığırların, koyunların ayaklarını köstekleyen ağırlığın bugün her şeyden kalkacağını ve bugün her canlının tüy gibi bir hafiflikle canlanacağını aklına getirebilirdi?" -Cafer Seydamet.

kostekli Köstekli, zincirli.

kosteksiz Kösteksiz, zincirsiz.

kostergiç (-çi) 1. Nicelik. 2. Gösterge; **yol ~i** Yol göstergesi. 3. İşaret çubuğu. ● **~ parmaķ** İşaret parmağı; krş. **iman parmaķ; işaret parmaķ**.

— Vadim Zaüroviç kostergiç parmaġını manalı koterdi. "- Vadim Zaüroviç işaret parmağını anlamlı olarak kaldırdı." -A. Osman - 2.

kosteriş (-şi) 1. Yönerge, direktif, talimat, emir. 2. Sayaç okuması.

kosterme, kosterüv *(eylem adı)* **kostermek**; 1. Gösterme, gösteri. 2. Gösterme, işaret etme. 3. Gösterme, gösterilme, ibraz; ileri sürme, ileri sürülme; sunma, sunulma, takdim. 4. Aday gösterme; adaylığını koyma; **namzet ~** Aday gösterme.

kostermek 1. Göstermek; tarif etmek; işaret etmek; **kino ~** Film göstermek; **arifniñ nasıl yazılġanını ~** Harfin nasıl yazıldığını göstermek. 2. İnceleme, görme, bilgi alma amacıyla göstermek; **pasportını ~** Pasaportunu göstermek; **ekimge ~** Doktora göstermek. 3. Anlamına gelmek, manasına gelmek, ifade etmek, demek; **tüs kostergen** (veya **bildirgen**) **sözler** Renkleri ifade eden kelimeler. 4. Göstermek, izhar etmek; **pek yaḫşı bilgi kosterdi**

Mükemmel bilgi gösterdi; **cesaret ~** Cesaret göstermek; **ķaramanlıķ ~** Kahramanlık göstermek. 5. İleri sürmek, ortaya atmak; **ķabaatlı etip ~** Suçlu göstermek, suçlamak. 6. Tembih etmek, demek; **men oña kosteririm** Ben ona gösteririm!

- *Allaḫ razı olsun, Allaḫ ḫayırlı etsin, Allaḫ tamamıle kostersin*. "- Allah razı olsun, Allah hayırlı etsin, Allah tamamına erdirsin." -S. A. Özenbaşlı.

kostertmek *(ettirgen)* **kostermek**.

kostüm Elbise, kostüm, takım elbise; süit elbise; **~ ḫanesi** Elbise evi.

Tezden Nikitanıñ ustünde kendisine yaraşķan kostüm, başında şlâpa, boynunda galstuk peyda oldı. "Kısa zamanda Nikita 'nın üstünde kendine yakışan elbise, başında şapka, boynunda kravat yer aldı." -Çerkez Ali - 2.

kostümer *(tiyatro)* Kostümcü.

koşe 1. Köşe; bucak; krş. **muyuş**; **evniñ ~si** Evin köşesi; **odanıñ ~si** Odanın köşesi. 2. *(matemetik)* Açı, zaviye; **ķarşı turġan ~ler** Karşılıklı açılar. 3. Köşe, mahalle, semt; bölge, mıntıka; yöre, havali, memleket; **memleketniñ er bir ~sinde olmaķ** Memleketin her bir köşesinde olmak.

O subetni ustalıķneñ suvuķķanlılıķneñ alıp bara ve Süleyman ekinciñi yavaş yavaş koşege kıstay, soñ şefkatsiz ucümge keçip, onı teslim olmaġa mecbur ete. "O, sohbeti ustalıkla, soğukkanlılıkla yapıyor ve ikinci Süleyman'ı yavaş yavaş köşeye kıstırarak, insafsızca hücuma geçip, onu yelsim olmaya mecbur ediyor." -A. Osman - 2.

koşeçik (-gi) Köşecik.

koşek bk. **koçek**.

koşeli Köşeleri olan, köşeli.

koşk bk. **koşük**.

koşük (*ağızlarda* **ķoş**) (-gi) 1. Yazlık ev. 2. *(tarih)* a) Kule. b) Villa, köşk; krş. **ķamere**.

kotaça *(Usküt ağzı)* Oturmak için küçük şilte; krş. **minderçik**.

kotangens *(matematik)* Kotanjant, kotangent *(Tümler açısının tanjantı; trigonometrik çemberin B noktasındaki teğetiyle AM yayının ucundan geçen çapın kesişme noktasının BS apsisiyle gösterilir. Tanjantın tersidir)*.

kotçanaķ *(konuşmada, anatomi)* Tas; leğen, havsala; bk. **tas**.

kotek (-gi) Dövüş, kavga, vuruşma; krş. **dögüş**.

Tayaķnen türtülgen adam mıtlaķ kotek aşay. "Dayakla dürtülen adam mutlaka dayak yer." -A. Osman - 2.

koteklemek Dövmek, dayak atmak; krş. **dögmek**; **dopazlamaḳ**; **töpelemek**; **urmaḳ**.

kotekleşmek Dövüşmek, vuruşmak.

— *Orduda ekende seni namuslı asker, tüşünip kotekleşken boḳsçı, dey ediler*. "__ Ordudayken seni namuslu asker zannederek ,dövüşen boksör, diyorlardı." -A. Osman - 2.

koten *(anatomi)* Rektum, göden *(Memelilerde kalın bağırsağın son bölümüdür)*; **ogüz ~** Kuşburnu; krş. **itburun**.

kotere Toptan; tamamen, tamamiyle, tümüyle; **~ satın almaḳ** Toptan satın almak; **~ ticaret** Toptan ticaret.

kotereci Madrabaz, toptancı.

koterilmek 1. Kaldırılmak; yükselmek. 2. Temizlenmek (sebze, bahçe bitkileri hakkında).

koterilmemek *(olumsuz)* **koterilmek**.

koterinki Tumturaklı, ağdalı, şiddetli, yüksek; **~ keyf** Coşkulu bir keyif; **~ sesnen** Yüksek sesle.

koterme, **koterüv** *(eylem adı)* **kotermek**.

kotermek 1. Kaldırmak; **yuk ~** Yük kaldırmak; **başını ~** Baş kaldırmak. 2. Kaldırmak (toz); **toz kotermeñiz** Toz kaldırmayın. 3. Dayanmak, direnmek, katlanmak, çekmek, tahammül etmek, mukavemet etmek; **pek sabırlı bir adam**, **ne aytsañ**, **kotere** Çok sabırlı bir adam, ne desen, katlanıyor. 4. Kaldırmak (etek). 5. Artırmak, yükseltmek; **ne sesiñni koteresiñ?** Niçin sesini yükseltiyorsun?

Kadın ḫoşnut alda ince ḳaşlarını koterdi. "Kadın hoşnut halde ince kaşlarını kaldırdı." -U. Edemova - 2.

kotermemek *(olumsuz)* **kotermek**.

Soñ başını kotermey: - Episine ḳulaḳ asmaḳ kıyın, er kesniñ oz yeri, işi bar. "Sonra başını kaldırmadan: Hepsine kulak asmak zor, herkesin kendi yeri, işi var." -U. Edemova - 2.

kotertamamaḳ Kaldırtamamak; krş. **kotertip olamamaḳ**.

kotertmek *(ettirgen)* **kotermek**; **kotertip olamamaḳ** Kaldırtamamak; krş. **kotertamamaḳ**.

kotertmemek *(olumsuz)* **kotertmek**.

kotirovka Borsa fiyatı; borsa fiyatını tayin etme.

kotlet (-ti) Kotlet; pirzola.

Asabalar, kebabımızını begenmeseñiz, mına, otmekten ibaret kotlet aşañız! "Akrabalar, kebabımızı beğenmiyorsa, işte, ekmekten ibaret pirzola yesin!" -E. Umerov - 1.

kotlovan *(teknik)* Temel çukuru, hendek.

Yañı kelgen vaḳıtlarında maşinaġa razı olmadı. Kotlovan içinde bulunmaḳ istedi. “Yeni geldiği zamanlarda arabaya razı olmadı. Temel çukuru içinde bulunmak istedi.” -U. Edemova - 1.

kottec Kotec *(1- İngiltere’de köşk ve villa gibi kır evlerine verieln ad. 2- Birkaç odalı ve etrafı bahçe olan küçük sayfiye).*

Yaḫşı pansionat. Ayrı kotteclerde ayrı odalar. Sıcaḳ suv ve ilaḫri uygunlıḳlar... “İyi bir pansiyon. Ayrı sayfiyelerde ayrı odalar. Sıcak su ve daha başka uygunluklar…” -E. Umerov - 2.

kovboy Kovboy *(Amerika’da sığır çobanlarına verilen ad)*; **~ kolmegi** Kovboy gömleği.

koverkot *(tekstilcilik)* Koverkot *(Binicilikte ve avcılıkta giyilecek paltoluk kumaş çeşidi)*.

kovrijka 1. Somun ekmeği, büyük yuvarlak ekmek. 2. Zencefilli kek (veya kurabiye); baharatlı ekmek *(Bir tür çörek)*.

koy (koyü) Köy; **~ ealisi** Köy ahalisi; **~ ayatı** Köy hayatı; **~ge eki kilometr bar** Köye iki kilometre var.

— Madam ki, siz şu komissar ḳadınına ola boyle ḳızıştıñız, men onı şimdi koyüne alıp barıp taşlatırım. “__ Madem ki siz, komiser kadına böyle kızdınız, ben onu şimdi köyüne gönderirim.” -A. Osman - 2.

koydeş Köydeş, köylü, aynı köyden; **olar ~** Onlar aynı köyden.

Albert nasıldır koydeşinden mektüp alġan. “Albert, nasılsa, köylüsünden mektup almış.” -A. Osman - 2.

koy-koyden Köyden köye (gitmek).

koylü Köylü; **~ler** Köylüler.

Soñki vaḳıtlarda Hatice Kâmilevanıñ işi, oz zenaatında çolpa koylüniñ yapḳan meşeresine beñzey. “Son zamanlarda Hatice Kâmileva’nın işi, kendi mesleğinde beceriksiz köylünün yaptığı su bendine benziyor.” -U. Edemova - 2.

koyot *(zooloji)* Kır kurdu *(Köpekgiller familyasının Kuzey Amerika’da rastlanılan bir üyesi. Kısaca kurdun daha küçük bir versiyonu olarak da tarif edilebilir. Diğer bir adı olan Koyote Aztekçe Kóyotl kelimesinden gelmektedir).*

koz (kozü) 1. *(anatomi)* Göz; **~ aḳı** Göz beyazı; **~ altı** Göz altı; **~ bebegi** Göz bebeği; **~ zarı** Göz zarı; **~leri kör olmaḳ** Gözleri kör olmak; **~lerni kör etmek** Gözlerini kör etmek; **~üme çöp tüşti** Gözüme çöp kaçtı; **~ ekimi** Göz

doktoru; **~leri yaşlandı** Gözleri yaşardı. 2. Görüş, görüm, görme; **~lerim zayıflaştı** Görmem zayıflaştı; **~ keskinligi** Görüş keskinliği. 3. Bakış, nazar; **episi ~ler oña baḳa edi** Bütün gözler ona dikilmişti. 4. Kötü göz, kem göz, nazar, göz değme, nazar değme; **~ tiymek** Kötü göze maruz kalmak; **~ boyuncaġı** Nazar boncuğu. 5. Delik, çukur; **ḳapı ~ü** Kapı gözü. 6. Delik; göz; hücre; hane; bölme, çekmece; **solaḳ ~leri** Petek gözleri. 7. Oda; **uç ~lü evniñ bir ~ünde anası otura** Üç odalı evin bir odasında annesi oturuyor. 8. Kapı veya pencere yeri; **pencere ~leri** Pencere yerleri. 9. Göz, tomurcuk; **~ aşısı** Göz aşısı *(Dal üzerindeki gözlerle yapılabilen ağaç aşısı)*. 10. Pınar, kaynak, memba; **ozen kozü** Nehrin kaynağı.

Saġ kozü biraz ḳısıldı: - Nusret, siz direktorımız olmaġanından faydalanmaḳ isteysiñiz, ġaliba. "Sağ gözü biraz kısıldı: - Nusret, siz müdürümüz(ün) olmayışından faydalanmak istiyorsunuz galiba." -U. Edemova - 2.

kozaydın Gözaydın, güzel bir olay, sevindirici bir durum.

Şu yañı yıl bosaġamızġa kelip dayanġanda, sizlerge yaşlarnıñ ḫususan, Nusretniñ teşebbüsinen meydanġa ketirilgen buyük kozaydın ḫaberini aytmaḳ isteyim. "Bu yeni yıl (kapı) eşiğimize gelip dayandığında, sizlere gençlerin özellikle, Nusret'in teşebbüsüyle meydana getirilen büyük müjdeyi söylemek istiyorum." -U. Edemova - 2.

kozboyama Göz boyama (kandırma, yanıltma).

kozenek (-gi) Kare, dama, dörtgen, dördül; küçük delik; krş. **kare**; **santıraç**.

kozenekli 1. Kareli, damalı. 2. Gözenekli, mesameli, porozlu, delikli.

kozetici Gözlemci, gözleyici, müşahit; yorumcu, yazar; gözcü, gözetici.

kozetme, **kozetüv** *(eylem adı)* **kozetmek**.

Dinozavr bularnıñ episini korgen ve eşitken soñ ozüniñ kozetüv punktından — buyük emen aġaçı artından çıḳtı. "Dinozor, bunların hepsini görüp işittikten sonra kendini gözeterek bulunduğu yerden büyük emen ağacının arkasında çıktı." -A. Osman - 2.

kozetmek Gözlemek, tarassut etmek, bakmak, gözetmek, dikkat etmek, kontrol etmek; krş. **baḳmaḳ**.

O bir çette oturıp, Şakirniñ tayaġını at etip minip yurgen balanı kozetti. "O, bir kenara oturup, Şakir'in sopasını at edip binerek yürüyen çocuğu gözledi." -A. Osman - 2.

kozev Keski, marangoz kalemi; oluklu marangoz kalemi, oyma kalemi, çelik kalem, çapla kalemi; krş. **ķalem** (4).

kozır İskambilde koz; koz olan kart (veya kâğıt).

kozıryok (-gı) Siperlik, viziyer; şapka siperi, şapka siperliği, kasket siperi, kasket siperliği.

kozķayış Boyunduruk kayışı.

kozķıyıķtan Yan yan, yan gözle, göz ucu ile.

koz-ķulaķ: **~ olmaķ** Bakmak, göz kulak olmak.

kozlemek Can atmak, çabalamak, istemek; göz dikmek, amaçlamak; krş. **tusķamaķ** (1).

kozlememek *(olumsuz)* **kozlemek**.

kozleştirmek Aramak; bulmaya çalışmak (her yerde).

kozleştirmemek *(olumsuz)* **kozleştirmek**.

kozlü 1. Gözleri olan, gözlü; **eki ~** İki gözlü; **iri ~** İri gözlü; **badem ~** Badem gözlü. 2. Delikli; **siyrek ~ elek** Seyrek delikli elek. 3. Odası olan, odalı; **eki ~ kvartira** İki odalı daire.

Doğrusını aytķanda, Şakir narın kevdeli, mavı kozlü, sarı saçlı, aķ yuzlü ve umumen, kormesi yaḫşı bir yigit edi. "Doğrusunu söylemek gerekirse, Şakir narin gövdeli, mavi gözlü, sarı saçlı, beyaz yüzlü ve genellikle görünüşü yakışıklı iyi bir gençti." -A. Osman - 2.

kozlük (-gi) Gözlük; **~ taķmaķ** Gözlük takmak; **~ini çıķarmaķ** Gözlüğünü çıkarmak; **~ camı** Gözlük camı; **kuneş ~i** Güneş gözlüğü.

O ķırmızı kupalnik kiyip, ķara kozlük taķıp, gulguli mantar taldasında yata ve pepsikola içe edi... "O, kırmızı mayo giyerek, siyah gözlük takıp, pembe renkli mantar şemsiye gölgesinde yatıyor ve pepsi-kola içiyordu…" -A. Osman - 2.

kozlükli 1. Gözlüklü. 2.: **~ yılan** *(zooloji)* Gözlüklü yılan, kobra *(Başının üst tarafında gözlüğü andıran çizgiler bulunan zehirli bir yılan)*.

Boyle vaķıtta kozlükli Viktor sakinliknen söz başlay. — Sen, İlyas, adamlarnı unutasıñ,— dey o ince lâkin itirazġa imkân ķaldırmaġan keskin davuşnen. "Böyle vakitlerde gözlüklü Viktor sakince söze başlar: __ Sen, İlyas, insanları unutuyorsun, diye o ince lâkin itiraza imkan bırakmayan kararlı sesle." -A. Osman - 2.

kozsüz Gözsüz, kör; **~ ķalmaķ** Kör olmak.

kozsüzlik (-gi) Körlük.

kozüldirik (-gi) Gözlük, göz siperi.

kozyaş Gözyaşı; **~ bezleri** *(tıp)* Gözyaşı bezleri.

Oz duraklarına olar bugun ekisi eki türlü keldiler: Nusret kuvançlı ẖabernen, şeñ korünüşte, Nadire ise ẖayırsız ẖabernen, kozyaşlarınen. "Kendi duraklarına onlar bugün ikisi iki türlü geldiler : Nusret sevinçli haberle, şen görünüşte, Nadire ise hayırsız haberle, gözyaşlarıyla." -U. Edemova - 2.

kozyaşlı, (yaşlı) Yaşlı, gözleri yaşlı.

kögerjin *(ağızlarda)* Güvercin; bk. **gogercin**.

kör 1. Kör; krş. **soḳur; bir kozü ~** Bir gözü kör; **doġma ~** Doğuştan kör. 2.: **~ sıçan** *(zooloji)* Köstebek; **~ çibin** *(zooloji)* a) Böcek. b) *(ağızlarda)* Büve, sığır sineği; bk. **sığır sinesi**.

Eki kozün kör olsun, kormeysinmi o ağlaġan balanı. "İki gözün kör olsun, görmüyor musun o ağlayan çocuğu?" - A. Odabaş.

körca(sına) Körlemesine, körü korüne; krş. **kör-körane; soḳurcasına**.

kör-körane Körlemesine, körlemeden, körü korüne; krş. **körcasına; soḳturcasına**.

köturmek *(eski)* Götürmek.

kraḫmal 1. *(kimya)* Nişasta; fekül *(Bazı bitkilerin yumrularında bol miktarda bulunan yedek madde)*. 2. Patates unu; kola.

kraḫmallama, kraḫmallav *(eylem adı)* **kraḫmallamaḳ**; Kolalama.

kraḫmallamaḳ Kolalamak.

kraḫmallı Nişastalı; kolalı.

krakovyak (-gı) Krakovyak *(Polonya halk dansı ve bu dansın müziği)*.

kramet *(ağızlarda)* Kiremit; bk. **kiramet**.

kran Musluk; bk. **musluḳ**.

Abdulkerim şay dedi de, boġçasını pencere aldına ḳoydı ve krandan legenge suv aldı. "Abdülkerim öyle dedi ardından bohçasını pencere yanına koydu ve musluktan leğene su aldı." -İ. Abduraman - 1.

krancı Vinç operatörü, maçunacı.

Krancı Kemal (onı Kolya dep çaġıralar) esnep aldı. "Vinç operatörü Kemal (onu Kolya diye çağırırlar) esnedi." -İ. Abduraman - 1.

kraplak (-kı) Boya rengi.

krater Yanardağ ağzı, krater; krş. **yanardaġ aġzı**.

kravat (-tı) Karyola, yatak, kerevet.

Saba erte turamız, kravatlarımızı edine berip cıyıştıramız. "Sabah erkenden

kalkıyoruz, yataklarımızı büyük bir gayretle topluyoruz.” -A. Hilmi.

kredit (-ti) 1. Kredi; **~ bermek** Kredi vermek. 2. İtibar, saygınlık. 3. Para, tahsisat.

kreditor Kredi veren, kredici, kredi açan; veresiye veren, kreditör; ipotekçi; tefeci.

kredo 1. Katolik amentüsü, kredo. 2. Kanı, kanaat, prensip, kanaat esası.

kreking *(teknik)* Krakin; krakin ameliyesi, parçalama; *(kimya)* ayırma.

krem Krema; krem; kundura (veya ayakkabı) cilası; **~ tüste** Krem rengi.

Teni yımşatıcı em tazertici kremnen sürtinerek, yerinden turdı. “Tenini yumuşatıcı ve tazeleştirici krem sürerek yerinden kalktı.” -E. Umerov - 2.

krematoriy Ölülerin yakıldığı yer, krematoryum.

krematsiya Ölü yakma, kremasyon.

kremen bk. **çaḳmaḳtaş**.

kreml Kale, hisar; Kremlin.

kremniy *(kimya)* Silisyum *(Sembolü Si, atom numarası 14, atom ağırlığı 28.06 ve yoğunluğu 2.34 olan karbon gibi dört değerli bir madensi olup sanayide geniş ölçüde kullanılır. Yer kabuğunun %28'ini oluşturur)*; silikon *(Silisyumlu sentetik bileşiklerin genel adı. Bunlar, silisyum atomları arasındaki oksijenle birbirine az çok bağlanmış, oldukça uzun zincirli bileşiklerdir)*.

kreol Kreol *(En eski Avrupa sömürgelerinde -Antiller, Réunion, Bourbon adası vb.- doğma, beyaz ırka mensup insan)*.

kreolin *(kimya)* Kreolin *(Büyük ve küçükbaş hayvanların, atların tırnak ve cilt bakımında kullanılan bir çözelti)*.

kreozot *(kimya)* Katran ruhu, kreozot *(Kayın ağacı katranından çıkarılan renksiz, sert kokulu ve dağlayıcı bir sıvı olup hekimlikte kullanılır)*.

krep *(tekstilcilik)* Krep *(“krep ipliği” denilen çok bükümlü iplikle dokunan ve kendine özgü kıvrımlı bir görünüşü olan kumaş)*.

krepdeşin *(tekstilcilik)* Çin krepi, krepdöşin.

Krovatnıñ yıltıravuḳ demiri ustünde anasınıñ krepdeşin anteri. “Kerevetin demirinin üstünde annesinin krepdöşin elbisesi.” -E. A. Osmanoğlu - 1.

kreslo Koltuk.

Nusret kirgende Tahir İsmatüllayeviç ozüniñ kreslosında degil de, pencere tübündeki skemle uzerinde oturmaḳta edi. “Nusret girdiğinde Tahir İsmatüllayeviç kendi koltuğunda değil

de, pencere dibindeki iskemle üzerinde oturmaktaydı.” -U. Edemova - 2.

kreslo-krovat Yataklı koltuk.

kreşçendo *(müzik)* Kreşendo *(Ses perdesini artırarak)*.

kretin *(tıp)* Kreten *(Doğuştan tiroidin az çalışmasından ileri gelen fizik ve dimağı gerilik hali. Başı kocaman, yüzü ablak, boynu kısa ve kalın, vücudu raşitizmalı, duyguları sönük olan bir hasta tipi)*.

kretinizm *(tıp)* Kretenizm (hastalığı).

kretinoid *(tıp)* Kretenoid, kretenizme benzeyen.

kreton *(tekstilcilik)* Kreton *(Bir çeşit beyaz keten patiska ya da basma)*.

krevetka *(zooloji)* Karides, deniz tekesi *(Kabuklulardan, tuzlu ya da tatlı sularda yaşayan, eti yenir bir böcek)*.

kreyser *(denizcilik)* Kruvazör *(Açık denizde kol gezmek, bir filoya ya da konvoya keşif yapmak, uçak ve hat gemilerini düşman uçaklarının veya hafif gemilerin saldırılarına karşı korumakla görevli, daha çok toplarla donatılmış hızlı savaş gemisi)*.

Bu ḳaraman kreyserin kozüne aḳ-ḳara korünmey. “Bu kahraman geminin gözüne ak kara görünmüyor.” -A. Hilmi.

kriket *(spor)* Kriket (oyunu).

krimestra bk. **asma yuzüm**.

kriminal *(konuşmada)* Kriminal, cinayet, kıya; ağır suç.

kriminalcı *(hukuk)* Kriminalist *(Cinayetleri inceleyen, cinayetler üzerine yazı yazan kimse, cinayet alimi)*.

kriminalcılıḳ (-ġı) *(hukuk)* Kriminalistik *(Ceza hukukuna eklenen ve amacı, kanunun suçu önleme organizmaları tarafından uygulanmasına imkan sağlamak ya da kolaylaştırmak olan tekniklerin tümü)*.

kriminallıḳ (-ġı) Suçluluk, suç.

kriminolog *(hukuk)* Kriminoloji uzmanı.

kriminologik *(hukuk)* Kriminolojik.

kriminologiya *(hukuk)* Kriminoloji *(Cinayetlerin nedenini araştıran bilim. Deneysel yöntem ve suçlunun kişiliğini inceleme, yorumlama ile suç olayının doğal ve işleyişini, sosyolojik ve biyolojik faktörlerini araştıran bilim)*.

kriolit *(mineraloji)* Kriyolit *(Grönland adasında kar beyazı kütleler halinde bulunan ve alüminyum metalurjisinde kullanılan doğal sodyum ve alüminyum çift florürü)*.

krioskopiya *(kimya)* Kriyoskopi *(Çözeltilerde gözlenen donma noktası alçalmasıdır)*.

kriptogamiya *(botanik)* Tohumsuz bitkiler.

kriptografik Kriptografik.

kriptografiya Gizli (veya şifreli) yazı bilimi (veya işi), kriptografi.

kriptogramma Gizli yazı, şifreli yazı, kriptolu yazı, kriptogram.

kripton *(kimya)* Kripton *(Atmosferde bulunan som gaz)*.

kristall Billur, kristal *(Üç kısım silis, iki kısım kurşun oksit ve bir kısım potasyum hidroksitten meydana gelen cam)*.

kristallamaḳ Kristalleştirmek, kristalize etmek, billurlaştırmak.

kristallanġan Kristalleştirilen, kristalize edilen, billurlaştırılan.

kristallıḳ (I) (-ġı) Berraklık, saflık, temizlik.

kristallıḳ (II) (-ġı) Kristallik.

kristallit (-ti) Kristalit.

kristallizatsiya Billurlaşma, kristalleşme, kristal haline gelme.

kristallograf Kristalografi uzmanı.

kristallografik Kristalografik, billur bilim(s)i, billur bilimsel.

kristallografiya Kristalografi, billur bilimi *(Billur oluşum ve şekillerini inceleyen bilim dalı)*.

kristalloid Billursu, kristaloid *(Bir çözelti içinde hayvansal ya da bitkisel bir zardan kolayca geçen bir madde)*.

kriteriy Kıstas, mihenk, miyar, ölçüt, ayıraç, denek taşı, kriter.

krititsizm 1. Tenkitçilik, eleştirel davranış. 2. *(felsefe)* Eleştirimcilik, kritisizm *(Bir felsefe kurarken insan bilgisinin yeteneğini bir eleştirmeden geçirmeyi koşul olarak ele alan düşünce)*.

krivoşip *(teknik)* Krank, krank mili; dirsek; kol.

krizis Buhran, bunalım, kriz; krş. **buḫran**.

–Eger uyanġan soñ, kene o ‘duşmanlarınen’ tutuşıp başlamasa, demek, krizis keçti, anavı noḳta çalışuvını toḳtattı. “– Eğer uyandıktan sonra yine o ‘düşmanlarıyla’ mücadeleye başlamazsa, demek ki kriz geçti. O nokta çalışmasını durdurdu.” - A. Osman - 1.

kroket *(spor)* Kroket *(Belli bir yol izlenerek ve bazı kurallara uyarak tahta, plastik ya da sert lastik topları bir tokmakla küçük kalelerden geçirmeye yarayan oyun)*.

krol *(spor)* Krol, kurol.

kron *(kimya)* Kron.

kronşteyn *(teknik)* Dayanak, destek, mesnet, konsol; *(inşaatçılık)* dirsek, cumba.

krontsirkul *(teknik)* bk. **yaylı pergel**.

kross *(spor)* Kır koşusu, kros, kroskantri.

kross-kontri *(spor)* Kroskantri.

krossvord Kare bulmaca, bulmaca.

krup *(tıp)* Krup *(Ölüme sebep olabilen difterimsi boğaz iltihabı)*.

kryuşon Bardak, kupa; beyaz şarap kadehi; şampanya bardağı (veya kadehi).

ksenon *(kimya)* Ksenon gazı *(Havada yirmi milyonda bir oranında bulunan bir gaz)*.

kseroks Kseroks.

ksilofon *(müzik)* Ksilofon *(Boy boy akortlu tahta ya da madeni çubukların gam sırasıyla dizilmesinden meydana gelen, iki değnekle vurularak çalınan bir çalgı)*.

kub 1. *(matematik)* Küpkök. 2. Metreküp, küp.

kuba bk. **ḳuba**.

Kuba Küba.

Kubalı Kübalı.

kubanie *(ağızlarda)* Şilte; bk. **minder**.

Kubanlı Kubanlı.

kubatura Kübik kapasite, hacim, hacım, oylum.

kubete bk. **kobete**.

kubik Kübik, küp biçiminde.

kubist Kübist.

kubok (-gı) 1. Kadeh; çanak, kase, tas; ağzı geniş büyük bardak. 2. Kupa; yarış (veya müsabaka) kupası.

kubometr Metre küp.

kubre Gübre.

kubreli Gübreli.

kubrik (-gi) *(denizcilik)* Mürettebat yeri.

kubu *(etnografya)* Pahtalka (yağ çırpmak için bir aygıt).

kuç (I) (*ağızlarda* **ḳaruv) (kuçü)** Güç, kuvvet; krş. **ḳuvet**; **taḳat**; **ḳudret**; **iḳtidar**.

Evelleri ḳuçaḳnen taşıy edi, şimdi kuçü bir danege yete. “Önce kucak dolusu taş taşırdı, şimdi gücü sadece bir taşa yetiyor.” -Y. Bolat.

kuç (II) Zor; güç; ağır; krş. **ağır**; **zor**; **ḳıyın**; **mekânet (1)**; **mudḫiş**; **muşkül**.

kuçara *(botanik)* Ağaç türü.

kuçelek (-gi) Enik, köpek yavrusu; **~ avılday** Enik viyaklıyor; köpek yavrusu havlıyor.

Anavı kuçelekni ḳaḳaçtan alıp, Tonḳanıñ artındaki uzaḳ otarġa yollañız! “Şu köpek yavrusunu et işinden alıp Tonka’nın arkasındaki uzak otlağa yollayın!” -Çerkez Ali - 1.

kuçenmek Bütün kuvvetlerini seferber etmek; gerilmek; kuvvetini germek; krş. **ıdırınmaḳ**.

Maşinanıñ ballonlarını keskin taşlar kese, maşina birinci-ekinci tezliknen kuçenip yure. “Makinenin lastiklerini keskin taşlar kesiyor, araba birinci ikinci vitesle kuvvetini gerip yürüyor.” -M. Ablalimov.

kuçenmemek *(olumsuz)* **kuçenmek**.

kuçertmek *(ağızlarda)* Küçültmek; azaltmak; eksiltmek; krş. **eksiltmek**.

kuç-ḳudret *(topluluk)* Kudret.

Olarnıñ yolnı ḳapatıp olacaḳ iç bir kuç-ḳudret yoḳ!.. “Onun yolunu kapatacak hiçbir güç kuvvet yok!..” -İ. Abduraman - 1.

kuç-ḳuvet *(topluluk)* Güç; kuvvet; bk. **kuç**; **ḳuvet**.

Bu ḳollarım aman-esen ekenler, azçıḳ olsa da, kuç-ḳuvetim bar eken, saña yardım etmege daima azırım! “Bu ellerim sağlıklı olduğu sürece, azcık da olsa, gücüm kuvvetim var olduğu sürece, sana yardım etmeye daima hazırım!” -İ. Abduraman - 1.

kuçlü 1. Güçlü; kuvvetli; ~ **kureşçi** Güçlü güreşçi. 2. Kuvvetli, sağlam, metin, dayanıklı, cesur, katı, berk; zinde, dinç, canlı. 3. Şiddetli (rüzgâr); ~ **aḳım** Şiddetli su akıntısı. 4. Gür, yüksek; ~ **ses** Yüksek ses.

Aman kevdesini doġrultıp, kiyevge oyle kuçlü oḳ yibere ki, koküsinden kirip, arḳasından çıḳa. “Hemen bedenini doğrultarak damada çok büyük bir güçle ok gönderir ki, ok göğsünden girip arkasından çıkar.” -Altın Alma Masalı.

kuçlük (-gi) Güçlük, zorluk; krş. **zorluḳ**; **kulfat**; **~nen** Zorlukla.

Er bir adamnıñ boyle kuçlüklerge iradesi yetmez. “Herkesin böyle güçlüklere iradesi dayanmaz.” -E. Umerov.

kuçlüksiz Zorluk çekmeden, zorlanmadan.

kuçlü-ḳuvetli *(topluluk)* Güçlü kuvvetli.

kuç-medat *(topluluk)* bk. **kuç**; **medat**.

kuçsünmek 1. Zorlanmak. 2. Üşenmek; krş. **tenbellik etmek**.

kuçü *(ağızlarda)* 1. Köpek; bk. **kopek**; **baraḳ**; **it**. 2. Enik, encik, köpek yavrusu; krş. **kuçelek**.

kuçük (-gi) *(ağızlarda)* 1. Küçük. 2. (yaşça diğerinden daha) Küçük olan; bk. **kiçik**; ~ **asya** *(coğrafya)* Küçük Asya,

Anadolu; **bu ~ oġlum** Bu benim küçük oğlum; **~ parmaḳ** Serçe parmağı.

Lâkin Şadiyecigin gul ġoncesini andıran kuçük aġızı kilitli emiş kibi, açılmayordı. “Fakat Şadiyeciğin gül goncasını andıran küçük ağzı kilitliymiş gibi, açılmıyordu.” -A. S. Ayvazov - 1.

kuçü-kuçü-kuçü Köpek yavrusunu çağırmak için kullanılır.

kuçülmek *(ağızlarda)* Küçülmek, azalmak, eksilmek; bk. **ufaḳlaşmaḳ**.

kuçültici Küçülten, küçültme(s)i; **~ cam** Küçülteç.

kuçültmek *(ağızlarda)* Küçültmek; bk. **ufaḳlaştırmaḳ**.

kuçüy bk. **kuçü**.

kuf Küf; **~ basmaḳ** Küflenmek; küf bağlamak (tutmak); **~ ḳoḳulı** Küf kokulu.

Er koşede dım kolgeler, yeşil kufler kopüre, / Yataḳ-taḫta, yemek fena, yerden suvuḳ ufüre. “Her köşede sessiz gölgeler, yeşil küfler köpürür, / Yatak tahta, yemek fena, yerden soğuk üfürür.” -N. Çelebicihan.

kufe *(ağızlarda)* Küpe; bk. **kupe**.

kuflengen Küflenmiş, küf bağlamış, küf tutmuş; krş. **kuflü**.

Otlıḳlarnıñ yanında yurip, aşalmaġan samtıḳlarnı eline tutıp baḳtı. Samtıḳ kuflengen edi. “Yem haznelerinin yanına gidip yenmemiş sapları eline alıp baktı. Saplar küflenmişti.” -M. Ablalimov.

kuflenmegen *(olumsuz)* **kuflengen**.

kuflenmek Küflenmek.

kuflenmemek *(olumsuz)* **kuflenmek**.

kufletmek *(ettirgen)* **kuflenmek**.

kufletmemek *(olumsuz)* **kufletmek**.

kuflü Küflü; krş. **kuflengen**.

Aşḳa toyıp kirer yuyge, dım koşede uzanır, / İç oylanmaz kuflü yerden insan neler ḳazanır. “Aşa doyup girer eve, nemli köşeye uzanır, / Hiç düşünmez küflü yerden insan neler kazanır.” -M. Nuzet - 1.

kufte (*ağızlarda* **kuftel**) *(aşçılık)* Köfte.

kufür 1. Kafirlik; küfür. 2. İmansızlık; dinsizlik. 3. Küfür, sövgü, sövme; krş. **sögünç**; **~ sözler** Küfürlü sözler; **~ ibareler** Küfürlü ifadeler.

Boyle kufür laḳırdılardan ḳaçıp Tursunbek ḳızġa evlenmey. “Böyle küfür sözlerden kaçıp Tursunbek kızla evlenmiyor.” -Çerkez Ali - 1.

kufüraġız 1. Dinsiz, imansız. 2. Küfürbaz, ağzı bozuk, edepsiz, terbiyesiz.

kufüraġızlıḳ (-ġı) 1. Dinsizlik, imansızlık, kâfirlik; küfür. 2. Küfür, sövüş.

kufürlik (-gi) Kutsal bir şeye hakaret; dinsizlik, imansızlık, kâfirlik; küfür.

kuguar *(zooloji)* Puma, kugar.

kukan *(ağızlarda)* Yabangülü, yabani gül; bk. **kiyik gul**.

kukuç (-çi) Çekirdek (kayısı, şeftali); krş. **çerdek**.

kukukḳuş (-şı) *(zooloji)* Guguk kuşu.

kukuklamaḳ *(guguk kuşu hakkında)* Ötmek.

kukuklamamaḳ *(olumsuz)* **kukuklamaḳ**.

kukuva Çömelme.

kukürt (-ti) Yanıcı kükürt.

Aşaġı, dere içine çapıp tüşti, anda yer astından kukürt çıḳa eken, soñra oyle ḳıçırdı. "Aşağıya dere içine koşup indi, orada yer altından kükürt çıkıyormuş, sonra öyle bağırdı." -E. A. Osmanoğlu - 1.

kukürtlemek Kükürt serpiştirmek, kükürtlemek.

kukürtlememek *(olumsuz)* **kukürtlemek**.

kukürtlenmek Kükürt ile işlenmek, kükürtlenmek.

kukürtlenmemek *(olumsuz)* **kukürtlenmek**.

kukürtli Kükürtlü, kükürt içeren.

kukürtsiz Kükürtsüz, kükürt içermeyen.

kul (kulü) Kül.

Boyle ḳalsa kunlerniñ birinde ḳartanaynıñ evini tapsañ al. *Kulü kokke savurılır*. "Böyle giderse günün birinde büyükannenin evini bul bulabilirsen. Külü göğe savrulur." -U. Edemova - 2.

kula *(ağızlarda)* Evlek, çiçeklik; bk. **yolaḳ**.

kulâḫ *(etnografya)* Külah *(koni şeklinde eski bir başlık)*.

kulâḫlı Başında külah olan.

kulak Kulak, ağa, köy ağası, zengin köylü.

kulan *(zooloji)* Asya yaban eşeği *(Equidae familyasından Orta Doğu'ya özgü bir hayvan çeşididir*. *Asya yaban eşeği, evcil eşekten az daha iridir ve ata daha çok benzer*. *190 kg ağırlığında ve 2.1 m boyundadır)*.

kulbe bk. **ḳulübe**.

kulçe 1. Filiz, maden cevheri; doğal … külçesi; krş. **ḫam maden**. 2. Külçe; **~ alında altın** Külçe halinde altın.

kuldürici Gülünç, gülünecek, komik; eğlenceli, eğlendirici; krş. **oşlu**.

kuldürmek Güldürmek.

İstese kuldüre, istese... yoḳ, oñı kustürmek istemey. "İsterse güldürüyor,

isterse… yok, onu küstürmek istemiyor.” -A. Osman - 2.

kuldürmemek *(olumsuz)* **kuldürmek**.

kuldürtmek *(ettirgen)* **kuldürmek**.

kuldürtmemek *(olumsuz)* **kuldürtmek**.

kulecek (-gi): **~i çıḳḳan** Görüyor musun, gülmek istiyor.

kulegeç Kahkahanın sevgilisi; gülme adamı; krş. **oşlu**.

kule-kule Güle güle.

Ḳız birden şaḳıldap küldi. Soñ: - Er sözni aytılġan manada añlamaḳ kerek, - dedi kule-kule. “Kız birden alaya alarak güldü. Sonra: - Her sözü söylendiği manada anlamak gerek, -dedi güle güle.” -U. Edemova - 2.

kuleryuz: **~ kostermegen** Asık yüzlü, suratı asık, güleryüz göstermez.

kuleryuzli Gülümseyen, tebessüm eden, hep gülümseyen, güleç, güler yüzlü, tatlı, hoş, sevimli, şirin.

kulfat (*ağızlarda* **kulfet**, **ḳulfat**) (-tı) 1. Dert, sıkıntı, bela, meşakkat; krş. **belâ**; **ḳarsanba**. 2. Acı, ıstırap, azap; güçlük, zorluk, müşkülat; krş. **eziyet**; **başına ~ tüşmek** Başına zorluk gelmek.

kulfatlı 1. Hüzünlü, elemli, kederli; felaketli, acıklı, feci. 2. Eziyetli, sıkıntılı.

kulfet bk. **kulfat**.

kulgı bk. **kulkü**.

kulinar Usta aşçı, uzman aşçı.

kulinariya 1. Aşçılık, aşçılık sanatı. 2. Yiyecekler.

kulisı *(tiyatro)* Kulis, sahne arkası.

kulkü 1. Gülme, gülüş; kahkaha. 2. *(ağızlarda)* Alay, istihza.

Arslan bağırıp aytsa da onıñ sözlerini tek yaninda oturġanlar eşittiler, çunki bir çoḳları kulkü sıḳıntısından daa arınıp olamaġan ediler. “Arslan bağırıp konuşsa da onun sözlerini sadece yanında oturanlar işittiler, çünkü bir çokları gelme sıkıntısından daha arınamamışlardı.” -A. Osman - 2.

kulkünçli (*ağızlarda* **kulünç**, **kulünçli**) Gülünç, gülünecek, komik.

Nadire endi onıñ aldına çıḳacaḳ, bağışlamasını soraycaḳ. Kulkünçli şey... “Nadire şimdi onun karşısına çıkacak, bağışlamasını isteyecek. Gülünç (bir) şey...” -U. Edemova - 2.

kulle bk. **ḳulle**.

kullü Küllü, küller içinde.

kullük (-gi) Küllük, kül tablası, sigara tablası, tabla.

Uzanıp kullükke papirosınıñ kulüni kaktı. “Uzanıp küllüğe purosunun külünü attı.” -U. Edemova - 2.

Kullüķız Sindirella.

kulmaķ *(Kodeks Kumanikus)* Gülmek; bk. **kulmek**.

kulmek 1. Gülmek; **kuleyim bare** Güleyim bari; **kulip olmek** Gülmekten ölmek; **ķıs-ķıs** ~ Kıs kıs gülmek. 2. Biriyle, bir şeyle alay etmek, eğlenmek; krş. **mezeklemek**.

Padişa saña ķızını berip, sen kim olġansın?! - dey oġlunıñ tüşüncesine taaciplenip kule. “Padişah sana kızını verir mi, sen kim oluyorsun, diye oğlunun fikrine şaşırıp güler.” -Aşık Garip Destanı.

kulmemek *(olumsuz)* **kulmek**.

kulminatsiya 1. *(astronomi)* Yıldızın eviçten geçmesi. 2. *(mecaz)* En yüksek derece, en yüksek nokta.

kulon *(fizik)* Kulon, kulomb *(Bir amperlik bir akımın bir saniyede taşıdığı elektrik miktarına eşit olan elektrik birimi)*.

kult 1. Din, mezhep. 2. Tapma, tapınma, ibadet; putlaştırma.

kulte Bağlam, demet, deste, hevenk, tomar.

kulteçik (-gi) Demetçik.

kultivator Kültivatör *(Toprağı kabartmak, yabancı otları yok etmek, gübreyi toprağa karıştırmak v.s. işler için kullanılan ikinci derecede bir toprak işleme aleti)*.

kultivatsiya Kültivatörle toprağı yumuşatma.

kultura bk. **asrama osümlik**; **ekin**.

kultüs Kül rengi, gri, boz, kır; krş. **boz**; **ķır**; **~ topraķ** Kül rengi toprak.

kuluar Lobi, kulvar, dehliz, koridorlar.

kuluşka *(Ayserez ağzı)* Kuluçka; bk. **kulük**; **kulük tavuķ**.

kulübe bk. **ķulübe**.

kulük (-gi) Kuluçka tavuk, gurk tavuk; *aynı:* **kulük tavuķ**.

kulüklemek Tavuk haline gelmek.

kulüklememek *(olumsuz)* **kulüklemek**.

kulüm-kulüm: **çırayı ~ etken apay** Güleryüzlü kadın.

kulümsireme, **kulümsirev** *(eylem adı)* **kulümsiremek**; Gülümseme, tebessüm; krş. **tebessüm**.

kulümsiremek (*ağızlarda* **yılmaymaķ**) Gülümsemek, tebessüm etmek.

Ḫan: -Aydı baķayım, - dep, kulümsirey. “Han: -Hadi bakalım, diye gülümser.” - Köroğlu Destanı.

kulümsirememek *(olumsuz)* **kulümsiremek**.

kulünç *(ağızlarda)* Gülünç, gülünecek, komik; bk. **kulkünçli**; **oşlu**.

kulünçli *(ağızlarda)* Gülünç, gülünecek, komik; bk. **kulkünçli**; **oşlu**.

kulüş Gülme, gülüş.

kulüşmek Birlikte gülmek; alay ederek gülüşmek.

Olar şakıldap kulüştiler. Bu arada odağa, buyük işler yapqan adam kibi, burnını tikletip, bolük müdiri kirdi. "Onlar gülüştüler. Bu arada odaya, büyük işler yapmış (bir) adam gibi, burnunu kaldırmış, kısım müdürü girdi." -U. Edemova - 2.

kulüşmemek *(olumsuz)* **kulüşmek**.

kulyok (-gı) Kese kâğıdı, kâğıt torba; bk. **kâğıt kise**.

kuma *(ağızlarda)* Bağırtı çağırtı, yaygara; bk. **ses-şamata**.

kumalamaḳ *(ağızlarda)* Gürültü yapmak; bk. **yayğara çıḳarmaḳ**.

kumes Tavuk kümesi, kümes; ~ **ayvanları fabrikası** Kümes hayvanları fabrikası; krş. **ḳuşçılıḳ fabrikası**; **ḳuşçılıḳ ferması**.

kumiş *(Kodeks Kumanikus)* Gümüş; bk. **kumüş**.

kumsen Mavilik; gök mavisi.

kumundur *(ağızlarda)* Dedikodu, laf, lakırdı; bk. **oşek**.

kumüş 1. Gümüş. 2. Ruble, grivna; krş. **(bir) ruble**.

Olarnıñ yuzlerine kumüş kibi beyaz, serin suv tamçıları kelip urula. "Onların yüzlerine gümüş gibi beyaz, serin su damlaları gelip vuruyor." -U. Edemova - 2.

kumüşçi Gümüşçü.

kun (I) (*ağızlarda* **kın**) (kunü, kunni) 1. Gün; **keç(k)en** ~ Geçen gün, dün; krş. **tünevin**; **er** ~ Her gün, her geçen gün; krş. **kunde**; ~ **boyu** Gün boyu; **bazar kunü** Pazar günü; **bayram ~leri** Bayram günleri; **bu ~ge ḳadar** Bu güne kadar; **iş ~ü** İş günü; **ḳaç ~den soñ** Kaç günden sonra; **eki ~de bir** İki günde bir; **ertesi ~ü** Ertesi günü; **yaḳın ~lerde** Yakın günlerde. 2. Gün ışığı, aydınlık; ~ **ḳısḳara** Günler azalıyor. 3. Tarih, gün. 4. Zaman, vakit; devir, periyod, an, lahza; **kunü saatı** bk. **kunü-saatı**. 5. Zaman, hayat, ömür, yaşam; iyi, mutlu günler, iyi yaşam; ~ **keçirmek** Ömür geçirmek. 6.: **tatil ~leri** Tatil günleri. 7. *(konuşmada)* Güneş, gün; bk. **kuneş**; ~ **tousı** *(Kodeks Kumanikus)* Gün doğumu; bk. **kundoğuş**; ~ **batısı** *(Kodeks Kumanikus)* Gün batımı; bk. **kunbatı**.

Dost ķara kunde belli olur. “Dost kara günde belli olur.” -Atalar Sözü.

kun (II) (kunü) Kıskançlık.

kunaylan *(botanik)* Ayçiçeği, günebakan, gündöndü; **~ yağı** Ayçiçeği yağı.

kunbatı Batı; krş. **ġarp**; **maġrep**.

Butün ormannıñ ķanuniy ķaravulı Veniamin emce bu uķuķnı buyük isteknen resmiyleştirgen soñ ozü kibi ķart alaşasını yorttırıp, ormannıñ kunbatı tarafına kete. “Bütün ormanın resmi nöbetçisi Veniamin amca bu hukuku büyük istekle resmileştirdikten sonra kendi gibi yaşlı atını koşturup, ormanın batı tarafına gitti.” -A. Osman - 2.

kun-bugunde (*ağızlarda* **al-azırda**) Bugün, şimdi; krş. **bugunki kunde**.

kuncü Kıskanç; **pek ~** Çok kıskanç biri.

Kalpazan ve içine ateş tüşken, kuncü erkekke daa ne kerek? “Kalpazan ve içine ateş düşmüş, kıskanç erkeğe daha ne gerek?” -U. Edemova - 2.

kunde Her gün; krş. **er kun**.

kundelik (-gi) 1. Gündelik. 2. Günlük (hatıra defteri); *aynı:* **~ defter**.

Kundelik yoķta boş oturmaz, azbarda oġraşır. “Günlük iş yoksa boş oturmaz, bahçede uğraşır.” -A. Hilmi.

kunden-kune *(ağızlarda)* Günden güne; bk. **kun-kunden**.

kundeş (-şi) Rakip; krş. **raķip**; **raķibe**.

O Selimeniñ birinci kundeşi edi. “O Selimenin birinci rakibiydi.” -O. Akçokraklı - 1.

kundoğuş (-şı) 1. Doğu; krş. **şarķ**; **meşrik**; **uzaķ ~** Uzak Doğu. 2. Güneşin doğuşu, gün doğumu.

Kundoğuşķa kule de, yaslanasın, / Leylâ çeçek meydanı, tuvġan koyüm. “Gün doğuşuna gülüp de yaşlanıyorsun, / Leyla çiçek meydanı, doğduğum köy.” - I. Kadir.

kundüz Gündüz; **~ ķobelegi** Kelebek, pervane; **~ sefa** bk. **kundüzsefa**; **~ yarığı** Gün ışığı.

Eki egiz ķoçanay, gecemen kundüz, / Cayrap catķan çeçekniñ manası yıldız. “İki ikiz kuzu, geceyle gündüz, / Dağılıp yatan çiçeğin manası yıldız.” - Çın.

kundüzsefa *(botanik)* Gündüzsefası, çit sarmaşığı, meryemana eldiveni *(Çan çiçeğigillerden süs bitkisi olarak ekilen ve çiçekleri çan biçiminde olan bir bitki cinsi)*; krş. **sarmaşıķ**.

kunesuv Cıva; cıvalı.

kuneş (*ağızlarda* **guneş**) 1. Güneş; **~te yanġan (yanmaġan)** Güneşte yanmış

(yanmamış); krş. **kuneşlengen (kuneşlenmegen)**; ~ **batması** Güneş batması; ~ **lekesi** Güneş lekesi; ~ **pencerege ura** Güneş ışığı pencereye vuruyor. 2. Güneşli yer; ~ **yerde oynamaḳ** Güneşte oynamak; **evniñ** ~ **tarafı** Evin güneşli tarafı. 3.: ~ **orgüsi** *(anatomi)* Güneş sinir ağı.

Uyleden soñ kuneş nurı o kadar keskin olmasa da, ortalıḳ kene tandır kibi ḳızġan ola. "Öğleden sonra güneş ışığı o kadar keskin olmasa da, ortalık yine tandır gibi kızgın oluyor." -U. Edemova - 2.

kuneşçik (-gi) Güneşçik.

kuneşleme Güneşten yanma, yanıklık, yanmışlık, esmerleşmiş olma.

kuneşlemek Güneşte bronzlaşmak, güneşte yanmak (veya kalmak), güneş banyosu yapmak; krş. **kuneşte yanmaḳ**.

kuneşlememek *(olumsuz)* **kuneşlemek**.

kuneşlengen Teni güneşten yanmış, teni bronzlaşmış; krş. **kuneşte yanġan**.

kuneşlenmegen Güneşten yanmamış, bronzlaşmamış; krş. **kuneşte yanmaġan**.

kuneşli Güneşli.

Nuri şadıḳ resimleri, kuneşli resimler çızmaġa ḳarar berdi. "Nuri mutluluk resimleri, güneşli resimler çizmeye karar verdi." -A. Osman - 2.

kun-kunden Her geçen gün, günden güne.

kunlemek Kıskanmak (sevdiğini); krş. **ḳızġanmaḳ** (2).

Doġrusını aytsam, kerçekten kunledim. "Doğrusunu söyleyecek olursam, gerçekten kıskandım." -A. Hilmi.

kunlememek *(olumsuz)* **kunlemek**.

kunleşüv *(konuşmada)* Tartışma, münakaşa, bahis; krş. **ḳavil** (2); **yades**; ~ **baġlamaḳ** Bahse girmek.

kunlük (-gi) Günlük; **eki ~ iş** İki günlük iş; **yarım ~ yol** Yarım günlük yol.

Onıñ içün er biri bir kunlük tecribeleri, korüvleri neticesinde ozleriniñ kereklerini tüşünip ayta, ısmarlayediler. "Onun için her biri günlük tecrübeleri, gözlemleri sonucunda kendilerine gerekenleri düşünüp söylüyor, ısmarlıyorlardı." -A. Odabaş.

kunstkamera Antika (eşya) koleksiyonu, nadir eşya koleksiyonu.

kunü-saatı Zaman; süre; ~ **daa yetmegen** (bunun) Zamanı henüz gelmemiş; ~ **ne bugun?** Bugün haftanın hangi günü?; ~ **bellimi?** Zamanı belli mi?

kup (kupu) Büyük sürahi; kap; **eki ḳulaḳlı** ~ İki tarafında tutulacak yeri olan kap;

bir ~ altın beririm *(folklor)* Bir küp altın veririm.

kupaj *(teknik)* Karışım, harmanlama.

kupe (I) (*ağızlarda* **kufe**) Küpe; krş. **sırġa**; **altın ~** Altın küpe; **~ çiçek** *(botanik)* Küpe çiçeği.

Alim, Battalnıñ oksüzçigi Şaşneni seve ve babasınen ona, kimerde türk fesi, kimerde parılı fes, kimerde de altın kupeler cibere eken. "Alim Battal'ın öksüz yavrusu Şaşne'yi seviyor ve babası ile ona bazen Türk fesi, bazen pullu fes, bazen de altın küpeler gönderiyormuş." -Aydamaklar Kobası Kızıltaş Efsanesi.

kupe (II) Kompartıman (trende).

Dörtünci kupeniñ ogünde süngüli eki asker tura. Vagonnıñ o bir ucunda da süngüli askerler turalar. "Dördüncü kompartımanın önünde süngülü iki asker duruyor. Vagonun öbür ucunda da süngülü askerler duruyorlar." -Ş. Bektore - 2.

kupe-kundüz Güpegündüz.

Yoḳ, aḳılım yetmey, tena soḳaḳta, kupe-kundüz nasıl ḳaza bu! –dedi o yanıḳlap. "Yok, aklım almıyor, tenha sokakta, güpegündüz nasıl kaza bu! dedi o üzüntüyle." -İ. Paşi.

kupeli Küpeli.

kupesiz Küpesiz.

kupon Kupon; senet koçanı.

kuporos *(kimya)* Zaç; sülfat; **demir ~ı** *(kimya)* Demir sülfatı; krş. **koktaş.**

kupyura *(mali)* Banknot, kâğıt para.

kurantı bk. **ḳulle çalar saatı.**

kurare *(tıp)* Ok zehiri (veya ağusu), kürar *(Amazon, Orenok ve Guyana dolayları yerlilerinin ok uçlarına sürdükleri çok güçlü bitkisel bir zehir olup solunum kaslarını inmeye uğratarak ölüme yol açar)*.

kurator Birine bir şey için yardım eden adam.

kurçafla *(botanik)* Bitki türleri.

kurd Kürt.

kureçik (-gi) Küçük kürek.

kurek (-gi) 1. Kürek *(toprak, kömür vb. şeyleri bir yerden bir yere alıp atmaya, taşımaya yarayan ve yayvan bir bölümü, buna bağlı uzun bir sapı bulunan araç)*; **ağaç ~** Ahşap kürek; **demir ~** Demir kürek; **~ sapı** Kürek sapı. 2. Kürek *(Küçük deniz teknelerini yürütmeye yarayan, bir ucu yassı, uzun ağaç)*; **~ çekici** Kürekçi, kürek çeken. 3. *(anatomi)* Kürek kemiği. 4. *(teknik)* Kanat; palet; kepçe.

Altın kurek, ķazma ile, / Mezarımnı ķazsın ķızlar. “Altın kürek, kazma ile, / Mezarımı kazsın kızlar.” -Halk Yırı.

kureklemek 1. Kürekle kazmak. 2. Kürek çekmek.

Anda o tolıp yata, isteseñ kureklep al. “Orada o dolu, istersen kürekle al.” -E. Umerov - 2.

kureklememek *(olumsuz)* **kureklemek**.

kureksap (-pı) Kürek sapı.

kurelmek *(edilgen)* **kuremek**.

kurelmemek *(olumsuz)* **kurelmek**.

kuremek Küremek, kürekle atıp temizlemek, kürelemek, kürümek.

–Yoķ, uç yıldan beri. Ķoşarlarġa ķar kuremege çıķķan kunüñizden beri. “— Yok, üç yıldan beri. Obalara kar küremeye çıktığınız günden beri.” -Çerkez Ali - 1.

kurememek *(olumsuz)* **kuremek**.

kurer Hizmetçi, oda hizmetçisi; odacı, hademe; mesaj götüren, kurye; özel kurye; ekspres; bk. **ulpar**.

kureş (-şi) Güreş; mücadele; krş. **mucadele**; **~ meydanı** Güreş meydanı; **serbest ~** Serbest güreş; **kureşçi uç ~ yaptı** Güreşçi üç güreş (karşılaşma) yaptı.

Elaķ olsam, kureşlerge atlanır yırım, / Yırım olse, kureşlerge atlanır ķabrım... “Helak olursam, mücadele için atılır türkülerim, / Türkülerim ölürse, mücadele için atılır kabrim.” -Y. Kandım - 1.

kureşçen Güreşebilen; mücadele edebilen kimse.

kureşçi Güreşçi; mücadeleci.

Taş ocaķları içindeki kureşçiler partizanlarnen birleşseler, okkupantlarnıñ işi ķartop olacaķ. “Taş ocakları içindeki mücadeleciler partizanlarla birleşseler, birliklerin işi kötü olacak.” -E. A. Osmanoğlu - 1.

kureşmek Güreşmek; mücadele etmek.

Olar ormanlarda boş oturmay çalışa, kureşe ediler. “Onlar ormanlarda boş durmuyor, güreşiyorlardı.” -Canlı Özen Masalı.

kureşmemek *(olumsuz)* **kureşmek**.

kureştirmek *(ettirgen)* **kureşmek**.

kureştirmemek *(olumsuz)* **kureştirmek**.

kuretmek *(ettirgen)* **kuremek**.

kuretmemek *(olumsuz)* **kuretmek**.

kurgan Kurgan, tepe, höyük.

kurk (kurkü) Kürk; krş. **bork**; **~ ton** Kürk mont.

Şu ḳarşıdaki dağda eki tilki, / Biri erkek, biri dişi. / Erkek kurkü yırtıḳ tilkiniñ kurkünü, / Dişi kurkü yırtıḳ tilkiniñ kurküne mi yamamalı, / Dişi kurkü yırtık tilkiniñ kurkünü, / Erkek kurkü yırtıḳ tilkiniñ kurküne mi yamamalı? "Şu karşıdaki dağda iki tilki / Biri erkek, biri dişi. / Erkek kürkü yırtık tilkinin kürkünü, / Dişi kürkü yırtık tilkinin kürküne mi yamamalı / (yoksa) Dişi kürkü yırtık tilkinin kürkünü, / Erkek kürkü yırtık tilkinin kürküne mi, yamamalı?" -Tekerleme.

kurkçü Kürkçü.

Ḳobalar içinde esnaflar yani: ḳırşavcı, ḳalaycı, tenekeci, kurkçi, ḳalpaḳçı, kiyizci, çarıḳçı, ḳayışçı, ayaḳḳapçı, demirci, ḳuyumcı, yipçi, beşikçi ve digerleri çalışırlar. "Mağaraların içinde esnaflar, yani, çemberci, kalaycı, tenekeci, kürkçü, kalpakçı, keçeci, çarıkçı, kayışçı, ayakkabıcı, demirci, kuyumcu, ipçi, beşikçi ve diğerleri çalışır." -U. İpçi - 1.

kurke *(ağızlarda)* Baba hindi, gurk; bk. **müsür**.

kurlıy-kurlıy *(yansıma)* Kurlı kurlı (turna kuşunun sesi).

kurmeklenmek bk. **kurmekleşmek**.

Açuvından Suleymannıñ tili kurmeklendi. "Öfkesinden Süleyman'ın dili dolandı." -A. Osman - 2.

kurmekleşmek 1. Yuvarlanmak (yatakta, çim üzerinde vb.). 2. Dolanmak (dil hakkında); **eyecandan tilim kurmekleşe edi** Heyecandan dilim dolanıyordu (tutuluyordu).

Nedir dep bağıracaḳ edi, tili kurmekleşti. "Nedir, diye bağıracaktı, dili tutuldu." -A. Osman - 2.

kurmelemek bk. **kurmekleşmek**.

kurna bk. **ḳurna**.

kurort (-tı) Sağlık yurdu; ılıca, kaplıca, kür yeri, plaj.

Nazarov kurortḳa raatlanmaġa ketecekte er vaḳıt ambar mudiri oña yolda aşamaḳ içün ḳoy eti pişirip alıp bara. "Nazarov kaplıcaya dinlenmeye giderken her zaman ambar müdürü ona yolda yemek için köy eti pişirip veriyor." -M. Ablalimov.

kurortçı Sağlık yurdunda (veya ılıcada, kaplıcada, kür yerinde, plajda) tedavi gören kimse.

kurpe Kabuksuz tahıl; krş. **yarma (II)**; **arpa ~si** Arpa kırığı; **irmik ~si** İrmik.

Arpa asap kişneşir, / Kurpe asap tişleşir. "Arpa yiyip kişnerler, / Bulgur yiyip dişlerler." -Kozukurpeç Destanı.

kurpeç (-çi) Astragan (Karakul kuzusunun kıvırcık ve parlak postu); krş. **ķarakul**; **~ ton** Astragan kürkü.

kurre Küre, toparlak, yuvarlak; **yer ~si** Yer yuvarlağı, yerküre, küreiarz; Yer yuvarlağı, yerküre, küreiarz; *aynı:* **~i erz**.

Yer kurresi oz koçeri etrafında ep döne. "Yer küre sürekli kendi etrafında dönüyor." -A. Osman - 1.

kurreçik (-gi) Kürecik, yuvarcık, globül.

kurs 1. Yön, istikamet; rota. 2. Kur, rayiç, fiyat.

Feratnen Nusret bir kursta okuy ediler. Lâkin fakültetleri başķa-başķa. "Ferat ile Nusret aynı kursta okuyorlardı. Fakat fakülteleri farklıydı." -U. Edemova - 2.

kursant (-tı) Öğrenci, talebe, kursiyer.

kurseymek Kapris yapmak, şımarıklık yapmak.

kurseymemek *(olumsuz)* **kurseymek**.

kursiv İtalik, italik yazı (tipi).

kursor *(teknik)* İmleç.

kursovka Prevantoryum ve sanatoryumda tedavi ve yemek vesikası.

kursü Tabure; **ayaķķap ~si** Ayakkabı taburesi.

Başı ucunda alçaķ kursü ustünde oturġan ķadını yaşlı kozlerini yanıķlı alda ķocasınıñ yuzüne tikti. "Başucunda küçük bir taburenin üstünde oturan karısı yaşlı gözlerini acıklı bir şekilde kocasının yüzüne dikti." -Z. Kurtnezir - 1.

kurtaj Komisyonculuk hakkı, simsarlık hakkı.

kurtka Caket, ceket.

Yanındaki kursüde asılı ķaverenkli kolmegini, sport kurtkasını, yun çoraplarını kiydi. "Yanındaki kürsüde asılı olan kahve renkli gömleğini, spor montunu, yün çoraplarını giydi." -İ. Abduraman - 1.

kurtük (-gi) Kürtün (rüzgârın etkisiyle kuytu yerlere toplanmış kar yığını).

Ķos-Burundan çıķıp otarlarġa ketken yollarnı ķar kurtükleri ķapattı. "Kos Burun'dan çıkıp otlaklara giden yolları kar yığınları kapattı." -Çerkez Ali - 1.

kuruk *(Kodeks Kumanikus)* Körük; bk. **körük**.

kuruş *(tarih)* Kuruş (Türklerin eski bir gümüş parası).

kurüç (*ağızlarda* **kuruç**, *konuşmada* **kruç**) (-çi) *(botanik)* Dişbudak ağacı.

Neçün kurüç aķķayınlar / Yapraķlarını ķuydılar? "Niçin dişbudak, akağaçlar / Yapraklarını döktüler?" -N. Umer - 2.

kurüçlik (-gi) Dişbudak ağacı ormanı, korusu.

kusaçki bk. **keskin ağızlı ḳısḳaç**.

kusev Öğsü; öğseği (yarı yanmış odun parçası).

Ateş söngen, soñki kusevler tütep turmaḳta edi. “Ateş sönmüş, son küsevler tütüyordu.” -Çerkez Ali - 1.

kuskün 1. Bezgin; karamsar; üzgün; krş. **bezgin**. 2. Küskün, gücenik, dargın.

Ḳışın kuskün uvultılarıle oksüz yureklerimizi ḳaygırtḳan o coşḳun deñiz şimdi er vaḳıttan ziyade sevimli, cilveli, nazlı. “Kışın küskün uğultularıyla bizim öksüz yüreklerimizi kaygılandıran o coşkun deniz, şimdi her zamankinden daha sevimli, cilveli, nazlı.” -A. Hilmi.

kusmek 1. Bezmek; bıkmak; sıkılmak; krş. **bezmek**. 2. *(ağızlarda)* Küsmek, darılmak, gücenmek; bk. **canı ağırmaḳ**.

Latif baar rüzgârları kuserse, / Dört taraftan accı yeller eserse. “Lâtif bahar rüzgârları küserse, / Dört taraftan acı yeller eserse.” -C. Kermençikli.

kustüm: **~ otu** *(botanik)* Küstüm otu, mimoza.

kuş bk. **ḳış**.

kuşetka Kanepe, sedir, divan.

Aydos Arzıgulniñ etrafında aylanıp yure, lâkin kuşetkağa barıp oturmağa cesareti yetmey. “Aydos Arzıgül’ün etrafında dönüyor, fakat divana gidip oturmaya cesareti yetmiyor.” -Çerkez Ali - 1.

kuşkulemek Kurcalamak.

kuşkulememek *(olumsuz)* **kuşkulemek**.

kuşkulenmek Karıştırmak (çöpte, küller içinde) - tavuk hakkında; krş. **tepkelenmek**.

kuşkulenmemek *(olumsuz)* **kuşkulenmek**.

kuşofla *(ağızlarda)* Kertenkele; bk. **kesertki**.

kuşul *(ağızlarda)* Fare, sıçan; bk. **sıçavul**.

kut *(ağızlarda)* Mutluluk; bk. **ḳut**.

kutikula *(botanik, anatomi)* Kutikul.

kutle Kütle; kitle; **ḫalḳ ~si** Halk kitlesi.

kutleviy Kütlevi, kütle halinde; **~ kollektivleştirüv** *(tarih)* Kütlevi kolektifleştirme.

Anda kutleviy propaganda vastalarınıñ işlerinen, yani gazeta ve rayon radiosınıñ, agitatorlarnıñ, propagandistlerniñ faaliyetlerinen oğraşacaḳ. “Orada kütle halinde propaganda araçlarıyla, yani gazete ve bölge radyosunun, propagandacıların

faaliyetleriyle uğraşacak.” -Z. Kurtnezir - 1.

kutmek 1. Riayet etmek; yerine getirmek; muhafaza etmek, korumak; **urf-adetlerni ~** Geleneklerini korumak, örf ve adetlerine riayet etmek. 2. *(ağızlarda)* Beklemek; krş. **beklemek**. ● **baş ~** Kafasını karıştırmak.

Ḳuş yuvada korgenini kuter. “Kuş yuvada gördüğünü yapar.” -Atalar Sözü.

kutmemek *(olumsuz)* **kutmek**.

kutra *(ağızlarda)* Alın; bk. **mañlay**; **alın**.

kutsüz *(ağızlarda)* Mutsuz, bahtsız; şanssız; bk. **ḳutsuz**.

kuttürmek *(ettirgen)* **kutmek**.

kuttürmemek *(olumsuz)* **kuttürmek**.

kutü bk. **tükiy**.

kutüçik (-gi) Küçük kütük.

kutük (-gi) 1. Kütük; odun; krş. **kevde**. 2. *(mecaz)* Odun insan (duygusuz, vurdumduymaz bir insan). 3. Ağaç (üzüm ağacı); gövde (ağaç gövdesi); **yuzüm ~leri** Üzüm ağaçları. 4. **soyluḳ ~i** Nesep, soy.

kutüp bk. **kitap**.

- Ya tüşünmeyip ne yapamız, mında bir şey aḳḳında tüşünmeyler, baş kutüp yureler belleysiñizmi? “- Ya düşünmeyip (de) ne yapacağız, burada bir şey hakkında düşünmüyorlar, baş ağrıtıp duruyorlar anlıyor musunuz?” - U. Edemova - 2.

kutüpḫane bk. **kitapḫane**.

kutür Kör, keskin değil; krş. **toḳal**.

kutürleşmek Körleşmek (keskin bir alet hakkında).

kutürleşmemek *(olumsuz)* **kutürleşmek**.

kutürletmek Körletmek.

kutürletmemek *(olumsuz)* **kutürletmek**.

kuvalda bk. **balaban çökuç**.

kuyaş *(Kodeks Kumanikus)* Güneş; bk. **kuneş**.

kuydürme, **kuydürüv** *(eylem adı)* **kuydürmek**.

kuydürmek Yakmak.

kuydürmemek *(olumsuz)* **kuydürmek**.

kuye Kurum, is; krş. **is (I)**; **ḳurum (II)**.

–Eger o da bu işni yapıp olmasa, bilmeyim, kim yapar, –dedi usta buyük meşin peştimal baġlaġan, elleri, yanaḳları kuyeden ḳararġan torunına ġururnen baḳıp. “–Eğer o da bu işi yapamazsa, bilmem kim yapar,dedi usta büyük meşin peştamal bağlamış; elleri, yanakları kurumdan kararan torununa gururla bakıp o doğduğundan beri, bu işle uğraşıyor.” -E. A. Osmanoğlu - 1.

kuyelemek 1. Kurumla lekelemek. 2. Dumana (veya ise) tutmaya başlamak, ise tutmak, isletmek (cam).

kuyelememek *(olumsuz)* **kuyelemek**.

kuyelenmek 1. İslenmek, kurumla lekelenmek. 2. İslenmek, isle (veya kurumla) kaplanmak.

kuyelenmemek *(olumsuz)* **kuyelenmek**.

kuyeli İsli, isten kararmış, kurumlu, kurumlanmış.

kuyen: ~ **aġaç** Saka sırığı; krş. **asma**.

kuyesiz Kurumsuz, issiz.

kuymek Yanmak; krş. **yanmaḳ** (2).

kuymemek *(olumsuz)* **kuymek**.

kuyruç bk. **kuruç**.

kuz 1. Sonbahar, güz; krş. **soñba(ḫ)ar**; **~de** Sonbaharda; ~ **kuneşi** Sonbahar güneşi. 2.: ~ **çiçek** *(botanik)* Yıldızçiçeği, pat *(Bileşikgillerden, kasımpatına benzer bir çiçek)*; krş. **ḳış çiçek**; **çuvar çiçek**.

Kuz yaḳınlaşıp başlaġanınen o mında ayrıca bir canbazlıḳnen çalışıp başladı. “Güz(ün) yaklaşmaya başlamasıyla o burada ayrı bir cambazlıkla çalışmaya başladı.” -U. Edemova - 2.

kuzey *(ağızlarda)* Kuzey, şimal; bk. **sırt**; **şimal**.

kuzgü Ayna; **el ~si** El aynası.

Adamda ḫoşnutsızlıḳ olsa, onı gizlemek içün, ne ḳadar tırışsa da, episi bir o yurekniñ kuzgüsi sayılġan çerege ḳalḳa. “İnsanda hoşnutsuzluk olsa, onu gizlemek için, ne kadar uğraşsa da, hepsi kalbin aynası sayılan yüze yansır.” -U. Edemova - 2.

kuzlük (-gi) Sonbaharlık, kışlık.

Çunki bu mevsimde şeer ealisiniñ em kuzlük ve em de ḳışlıḳ urbalarġa olġan talaplarını ḳanaatlendirmek kerek. “Çünkü bu mevsimde şehir halkının hem güzlük ve hem de kışlık elbiselere olan taleplerini değerlendirmek gerekir.” -U. Edemova - 2.

kuzov 1. Sepet, zembil. 2. Karoser, gövde.

Midat kuzovniñ astındaki kurekni alıp, kopçek tübündeki çamurlarnı temizledi, yol çetindeki toġaydan cuvşan, terek pıtaḳlarını ketirip, arttaki kopçekniñ tübüne tıḳtı. “Mithat karoserin altındaki küreği alıp tekerleklerin dibindeki çamuru temizledi, yol narındaki çimenleri, ağaç budaklarını getirip arkadaki tekerleğin altına tıktı.” -M. Ablalimov.

kuzün *(ağızlarda)* Sonbaharda, güzün; bk. **kuz(de)**.

kübizm *(sanat)* Kübizm *(1906’da ortaya çıkan ve resim ile heykeli, tabiat biçimlerinin doğrudan doğruya taklidi*

dışında bir plastik olgu olarak ele alan modern sanat akımı).

kükürt bk. **kukürt**.

Ortalıḳ kükürt ve ekşi yapraḳ ḳoḳuy. "Etraf kükürt ve ekşi yaprak kokuyor." - İ. Paşi.

kükürtlemek bk. **kukürtlemek**.

kül Köşe; krş. **koşe**; **dört ~** bk. **dörtkül**.

kümüş *(ağızlarda)* Ruble; gümüş; bk. **kumüş**.

Safiye dudumın altın, kümüş, ḳuşaḳ kibi şeylerini rametli Sale aġam yaşlıḳta satıp içken edi. "Safiye Dudumun altın, gümüş, kuşak gibi şeylerini, rahmetli Sale ağam gençliğinde satıp içmişti." - A. Hilmi.

küsküt *(botanik)* Yaban keteni, şeytansaçı, aktimon.

kvadrant (-tı) *(matematik)* Bir dairenin dörtte biri, daire rubu.

kvadrat (-tı) *(matematik)* Kare, dörtgen, dördül, murabba; krş. **kare**; **~nıñ yanları** Karenin kenarları.

Altmış biñ kvadrat metrge yaḳın mesken evleri ḳurdıḳ. "Altmış bin metrekareye yakın mesken evleri kurduk." -U. Edemova - 1.

kvadratura *(matematik)* Kare, kareleme.

kvadrillion Katrilyon.

kvakşa bk. **terek baḳası**.

kvalifikatsion Niteleyici.

kvalifikatsiya 1. Nitelendirme, tavsif; derecelere ayırma, sınıflara ayırma. 2. İhtisas. 3. Meslek, ertik.

kvalifikatsiyalı Becerikli, marifetli, yetenekli, ehliyetli, ihtisas sahibi, kalifiye, uzman, mütehassıs; deneyimli, tecrübeli; **~ işçi** Kalifiye işçi.

kvant (-tı) *(fizik)* Kuantum kuramı.

Kvantun Kwantung *(1895-1945 yılları arasında Qing Hanedanı'nın Japon İmparatorluğu'na Liaodong Yarımadası'nın güneyinde bir imtiyazlı toprağıydı. Bölge, Lüshunkou gibi askerî ve ekonomik yönden öneme sahip limanları bulundurmaktaydı)*.

kvarta 1. Kuart, galonun dörtte biri, çeyrek galon. 2. *(müzik)* Dörtte bir, bir bölü dört, bir dörtlük.

kvartal 1. Mahalle, semt; krş. **maalle**. 2. Çeyrek yıl, yılın dörtte biri, üç ay, üç aylık dönem.

Uçünci kvartalda yapılġan işler aḳḳında ayttı. "Üçüncü mahallede yapılan işler hakkında konuştu." -U. Edemova - 2.

kvartet (-ti) *(müzik)* Kuartet, dörtlü *(Dört kişilik müzik takımı ve bunun çaldığı ya da söylediği parça)*.

kvartira Apartman dairesi, daire; **~ saibi** Daire sahibi; **uç odalı ~** Üç odalı daire.

Oña bu kvartira ekisine de yetecegini bildire. "Ona bu daire(nin) ikisine de yetecegini bildiriyor." -U. Edemova - 2.

kvarts *(mineraloji)* Kuvars *(Az çok saf halde bulunan billurlaşmış silis çeşitlerine verilen ad. İyi kristalleşmiş ve saydam renksiz olanları Necef taşı, duman rengi olanları dumanlı kuars, açık sarı renkleri sitrin, mor renklileri mortaş, altın gibi parlak olanı avanturin -hacerül berk-, pembe renkli olanı da pembe kuars adı ile ziynet taşı olarak kullanılır)*.

kvartsit (-ti) *(mineraloji)* Kuvarsit *(Ana maddesi kuvars olan sert kaya. Kaldırım yapımında ve bazı taş döşemelerde kullanılır)*.

kvas Kvas *(Bozaya benzer bir nevi Rus içeceği)*.

kvazi Hemen hemen, yarı, benzer, sanki.

kvinta *(müzik)* Kvinta, beş nota aralığı; tiz teli.

kvintessentsiya Özetin özeti, ozün ozü; öz, cevher.

kvintet (-ti) *(müzik)* Beşli, kuintet *(Beş kişilik müzik takımı ve bunun çaldığı ya da söylediği parça)*.

kvintilon *(matematik)* Trilyon.

kvitantsiya Alındı, makbuz; karne, pusula; aklama belgesi; ibraname, ibra senedi.

kvorum Gerekli yeter çoğunluk, yeter görülen çoğunluk.

kvota *(ekonomi, politika)* Kota; kontenjan; vergi hissesi.

Kyoral *(tarih)* Polonya.

kyoral *(tarih)* Polonya(s)i.

kyuri *(fizik)* Küri.

kyuveta *(fotoğraf)* Fotoğraf (banyo) leğeni.

Ķ

ķa *(ağızlarda)* 1. Ha(y)di; bk. **ķana (I)**. 2. Hangi; *aynı:* **ķay**. 3. Nerede; *aynı:* **ķayer**; bk. **ķayda**; **ķanda**; **ķana (II)**.

ķaar (ķaari) Acı, keder, gam, tasa; krş. **ķayġı**; **ġam**; **ķasevet**.

Ķapıġa kelgen ķadınnıñ ķaarı de buyük. "Kapıya gelen kadının kahrı da büyük." -Z. Kurtnezir - 1.

ķaar-ķasevet (-ti) *(topluluk)* Büyük keder.

O, adamġa seniñ derdiñ, ķaar-ķasevetiñ bir kapik. "O insan için senin derdin, üzüntün bir kapik." -Z. Kurtnezir - 1.

ķaarlenmek Çok üzülmek, kahırlanmak, kederlenmek.

Ķaarlenmege, yanıp-yaķılmaġa acet yoķ. “Üzülmeye, yanıp yakılmaya gerek yok.” -A. Osman - 1.

–Bu gracaniñ lifttеn ķaçan çıķacaķ şu? –dep ķaarleneler. “— Bu vatandaş asansörden ne zaman çıkacak? diyerek sinirleniyorlar.” -E. Umerov - 1.

ķaarlenmemek *(olumsuz)* **ķaarlenmek**.

ķaarletmek *(ettirgen)* **ķaarlenmek**.

ķaarletmemek *(olumsuz)* **ķaarletmek**.

ķaarli Kederli, tasalı, gamlı.

Ebet, ananıñ yuregi em ķararsız merametli, em de ķaarli, kederli ola. “Annenin yüreği hem merhametli hem de üzüntülü oluyor.” -Z. Kurtnezir - 1.

ķaarsiz Kedersiz, tasasız, gamsız.

ķaba Kaba; **~ adam** Kaba bir insan; **~ sözler** Kaba sözler.

Ķartnıñ tükli bileklerine, damarları ķabarıp çıķķan ķaba ellerine tikilip turġan Ḫayaliy ķuvanıp, ķarpızını aldı. “İhtiyarın tüylü bileklerine, damarları çıkmış kaba ellerine bakan Hayali sevinip karpuzu aldı.” -İ. Abduraman - 1.

ķabaat Kabahat; suç; **~ özüñde** Kendin suçlusun; **menim ~ım yoķ** Benim suçum yok; **onıñ ne ~ı bar?** Onun ne suçu var?; **~ işlemek** Suç işlemek.

Lâkin o bir de bir ķabaat sezgen adamġa beñzemey edi. “Fakat o suç işlemiş birine benzemiyordu.” -E. Umerov - 2.

ķabaât *(ağızlarda)* Kusur, kabahat, suç; bk. **ķabaat**.

ķabaatlamaķ Suçlamak.

Oz omürimni insan kibi ķurmaķ istegenim içün ķabaatlamaķ olurmı? “Kendi hayatımı insan gibi kurmak istediğim için suçlamak olur mu?” -E. Umerov - 1.

ķabaatlamamaķ *(olumsuz)* **ķabaatlamaķ**.

ķabaatlanmaķ Suçlanmak.

Aķiķaten, iç kimse bu cinayet içün cezalanmaġan, ķabaatlanmaġan olsa, buña kim sebepçi? “Gerçekten, hiç kimse bu cinayet sebebiyle cezalandırılmamış, suçlanmamışsa, buna sebep olan kim?” -Z. Kurtnezir - 1.

ķabaatlanmamaķ *(olumsuz)* **ķabaatlanmaķ**.

ķabaatlı Suçlu; krş. **suçlu**.

Kene şu, zayıf tabiatım, ķabaatlı olsa kerek. “Yine şu zayıf tabiatım suçlu olmalı.” -E. Umerov - 1.

ķabaatsız Suçsuz, kabahatsiz, masum; krş. **suçsuz**.

ķabaatsızlıķ (-ġı) Masumiyet, günahsızlık, suçsuzluk; krş. **suçsuzlıķ**.

ķabaçıķ (-ġı) *(botanik)* Kabak; bk. **saķız ķabaķ**.

ķabaķ (-ġı) Kabak; **taş ~ı** Su kabağı; **başıma ~ patladı** Kabak yine benim başıma patladı.; **bal ~ı** Bal kabağı.

Ķabaķ tolu çuvalnı koterip, koyge yol ala. "Kabak dolu çuvalı kaldırıp, köye doğru yollanır." -Uç Nasiat Latifesi.

ķabaķbaş Kalın kafalı; budala; beyinsiz.

Kordüñmi bu ne ķadar aşalav, işte, ķabaķbaş, sen şimdi bu sözleriñ manasını añladınmı? "Gördün mü, bu kadar aşağılamayı, işte, kalın kafalı, sen şimdi bu sözlerin manalarını kavradın mı?" -Tuvarçının Akıllı Kızı Masalı.

ķabar bk. **ķapar**.

ķabarcı bk. **ķaparcı**.

ķabarçıķ (-ġı) 1. Su kabarcığı, fiske (yanık sonucu). 2. Su toplamış kabarcık (ciltte); nasır; krş. **nasır**. 3. Kabarıklık, tümseklilik.

ķabarġan Kabarık, kabartılmış; krş. **ķabarıķ**.

ķabarıķ 1. Kabarık; krş. **ķabarġan**. 2. Dışbükey, konveks; **~ kuzgü** Konveks ayna; **eki yanı ~ linza** İki tarafı dışbükey olan mercek.

Sim-siya ķaşları tübünden azġana ķabarıķ korüngen koz ķapaķları, kulgende oña ayrıca bir dülberlik bağışlay. "Simsiyah kaşlarının altından azcık kabarık görünen göz kapakları, güldüğünde ona ayrıca bir güzellik bağışlıyor." -Çerkez Ali - 1.

ķabarıķlıķ (-ġı) Kabarıklık.

ķabarma, **ķabaruv** *(eylem adı)* **ķabarmaķ**.

ķabarmaġan *(olumsuz)* **ķabarġan**.

ķabarmaķ 1. Kabarmak. 2. Şişmek.

Kinleri ķabarġan cin askerleri, yardımsız ķalġan memleketniñ içine sel kibi aķıp, koylerni, şeerlerni yıķķan taşlaġanlar. "Kinleri kabaran cin askerleri, yardımsız kalan ülkenin içine sel gibi akıp köyleri, şehirleri yıkmış bırakmışlar." -Altın Beşik Efsanesi.

ķabarmamaķ *(olumsuz)* **ķabarmaķ**.

ķabartma, **ķabartuv** *(eylem adı)* **ķabartmaķ**.

ķabartmaķ 1. Kabartmak. 2. *(mecaz)* Abartmak; krş. **kopürtmek** (2).

Men kerçekten de biraz ķabartıp ayttım, altı degil, dört arşın edi, ķuran opeyim! "Ben gerçekten de biraz abartarak söyledim, altı değil, dört arşındı, Kur'an öpeyim!" -Tilkinin Kuyruğu Latifesi.

ķabartmamaķ *(olumsuz)* **ķabartmaķ**.

ḳabdal Eyer altı (eyer altına serilen kumaş parçası).

ḳabırġa *(ağızlarda)* Kaburga; bk. **ḳaburġa**.

ḳabız *(tıp)* Kabızlık.

ḳabil Mümkün, olabilir, kabil, olanaklı; krş. **mumkün olġan**; **caiz** (2).

ḳabile Kabile; krş. **aşiret**; **ḳavim**; **karlik ~ler** Cüce kabileleri.

Lâkin oyle yuvaş ve ḳorḳaḳ ḳabilege mensup karaim arabiysi bir tatar askerini ḳorḳuta bilmeyecegi açıḳ aydın edi. "Fakat bu kadar mülayim ve korkak bir kabileye mensup olan Karaim Arabîsi'nin bir Tatar askerini korkutamayacağı açıkça belliydi." -O. Akçokraklı - 1.

ḳabiliyet (-ti) Kabiliyet; yetenek; krş. **istidat**; **meleke**; **alım ~i** Alım kabiliyeti; **çalışma ~i** Çalışma kabiliyeti; performans; **~ alametleri** Kalıtsal özellikler; **doġma ~i** Doğuştan yetenek.

O mende buḫgalter, matematik ḳabiliyeti barlığını daa bilmey edi. "O bende muhasebe, matematik kabiliyetini henüz bilmiyordu." -E. Umerov - 1.

ḳabiliyetli Kabiliyetli, yetenekli; **ustün ~** Üstün kabiliyetli, üstün yetenekli.

Boyle kuçlü zeyin başḳa adamlarda pek siyrek olġanını, anasınıñ ḫastacan olġanına baḳmadan, ḳabiliyetli ve istidatlı ḳadın ekenini Midat bile edi. "Böyle güçlü bir hafızanın diğer insanlarda çok nadir olduğunu, annesinin hasta olmasına rağmen, kabiliyetli ve becerikli kadın olduğunu Mithat biliyordu." -M. Ablalimov.

ḳabiliyetlilik (-gi) Anıklıklılık, istidatlılık; krş. **istidatlılıḳ**.

ḳabir (kabri) Kabir, mezar; krş. **mezar**.

Tairnen Zöreniñ ḳabirlerinde ise, guller osip çıḳa. "Tahir ile Zöhre'nin kabirlerinden ise, güller yetişir." - Tahirnen Zore Destanı.

ḳabristan Mezarlık; krş. **mezarlıḳ**; **taşlı dair**.

Midat goñlü tüşkün alda azbardan çıḳıp, doġru ḳabristanġa ketti. "Mithat üzgün bir şekilde avludan çıkıp doğru mezarlığa gitti." -M. Ablalimov.

ḳabuḳ (-ġı) 1. Bitki kabuğu; **terek ~ı** Ağaç kabuğu; **alma ~ı** Elma kabuğu; **yufḳa ~** İnce kabuk; **~ bocekleri** Kabuk böcekleri; ağaç kurtları. 2. Yumurta kabuğu; **yımırta ~ı** Yumurta kabuğu. 3. Kabuk (böceklerin, deniz canlılarının); yılan derisi; krş. **ḳap**. 4. *(tıp)* Yara kabuğu.

Tuzlı çegirdek alıp, ķabuğından ayırdı ve tepsiniñ çetine ķoydı. "Tuzlu çekirdek alıp, kabuğundan ayırdı ve tabağın kenarına koydu." -İ. Abduraman - 1.

ķabuķlamaķ Kabuk bağlamak; kapanmak (yara hakkında).

ķabul Kabul; ~ **kunü** Kabul günü; ~ **etmek** Kabul etmek; ~ **odası** Kabul odası; bekleme odası; ~ **imtianı** Giriş sınavı; ~ **saatları** Kabul saatleri; **resmiy** ~ Kabul resmi; kabul töreni; ~ **olmaķ** Kabul olmak; ~ **olunmaķ** Kabul olunmak; ~ **olunamaz** Kabul olunamaz; kabulü imkânsız; ~ **etici** a) Kabul eden. b) *(fizik)* Alıcı; almaç.

Ketkenler, kerçekten de duşman dinini ķabul etip, duşman sırasına kirgen ḫannıñ ġayıp sayılġan oğlu, olġanını anlap kelgenler. "Gidenler, gerçekten de düşmanın dinini kabul edip, düşmanların tarafına geçenin, hanın kayıp sayılan oğlu olduğunu öğrenip gelmişler." -Altın Beşik Efsanesi.

Mektep laķırdısını esine ketirmesi uzerine Esmanıñ aķılına kene doḫtur, mektep ocaları ve mektepke ķabul olunmayacaġı keldi. "Okul lafını hatırlayınca Esma'nın aklına yine doktor, okul hocaları ve okula kabul edilmeyeceği geldi." -A. Odabaş.

ķabulḫane Resepsiyon.

Lâkin ekimge çoķ vaķıtlar ķabulḫanede oturmaķ degil de, ev-evden yurip, ealinen tanış olmaķ, er bir ķorantanen, ana-babanen ayrı-ayrı laf etmek kerek oldı. "Fakat doktorun çoğu zamanlar muayenehanede oturması değil, ev ev dolaşarak, köyün nüfusu ile tanışması, her bir aile ile anne baba ile tek tek konuşması gerekli idi." -Huriye Edemova - 3.

ķaburçaķ (-ġı) 1. Kabuk; kavkı. 2. (terimlerde kullanılır): **ķulaķ ~ı** *(anatomi)* Kulak kepçesi; **burun ~ı** *(anatomi)* Konka; boynuzcuk kemiği (burnun yan duvarlarının alt bölmelerini meydana getiren iki ince kemik).

Deñizdeki ayvanat dünyası, bu ķaburçaķlar asırlar devamında kireç taşlı yer ķatlamına aylanġanlar. "Denizdeki hayvanat dünyası, bu kabuklar asırlar sonunda kireç taşlı yer tabakasına dönmüşler." -Çerkez Ali - 1.

ķaburġa 1. Kaburga; ~ **kemigi** *(anatomi)* Kaburga kemiği. 2. *(matematik)* Kenar.

● **~ları çıķıp ķalġan** (veya **ķaldı**) *(deyim)* Onun kaburgaları çıktı (çok zayıfladı).

Ayuvnıñ azamatlı kevdesi altında yalı boyu toprakları deñizge tayıp kete, eti aşanıp, tek ķaburġaları ķalġan ogüz kibi olıp ķala. "Ayının azametli bedeni altında yalı boyu toprakları denize

doğru kayıp gider, eti yenip sadece kaburgaları kalmış öküz gibi olur.” - Ayuvdağ Efsanesi.

ḳabus Kâbus; krş. **bastırıḳ (II)**; **~ basmaḳ** Kabus görmek.

ḳabuslı Kâbus gibi; korkunç; **~ tüş** Korkunç düş.

ḳabza *(müzik)* Blok.

ḳaç Kaç; krş. **ne ḳadar**; **saat ~?** Saat kaç?; **~ kere?** Kaç kere? Kaç defa?; **bir ~ kere** Birkaç kere; **~ yaşındasıñız?** Kaç yaşındasınız?; **~ar dane?** Kaçar tane? Kaçar adet?; **bugun aynıñ ~ı?** Bugün ayın kaçı?; **~ḳa?** Kaça?; **~ta?** Kaçta? Ne zaman?; **~ına ketesiñ?** Ayın kaçında gidiyorsun?; **~ḳa aldıñ?** Ne kadara aldın?; **~ kilogramm?** Kaç kilogram?

Ḳadını ondan: -Saatni ḳaçḳa berdiñ, -dep soray. “Karısı ona: — Saati kaça verdin, diye sorar.” -Saat Sata Latifesi.

ḳaçaḳ (-ġı) 1. Kaçak; **okuv ~ı** Okuldan kaçan öğrenci; **~ asker** Asker kaçağı. 2. *(dil bilim)* Kaçak (sesler); **~ sesler** *(dil bilim)* Kaçak sesler.

Boyle olsa da, ḳaçaḳlar kündüz yurmekten ḳorḳıp, aḳşamġa ḳadar ḳaranlıḳ bir ḳoba içinde beklep turġanlar. “Buna rağmen kaçaklar gündüz dolaşmaktan korkup, akşama kadar karanlık bir mağara içinde beklemişler.” -Altın Beşik Efsanesi.

ḳaça-ḳaç: **~ etmek** Tabanları kaldırmak (çok hızlı koşarak kaçmaya başlamak); krş. **baban sen ḳaçmaḳ**.

ḳaçaḳlamaḳ Sürekli kaçmak; sürekli firar etmek.

Kozinskiy endi menden ḳaçaḳlap başladı. “Kozinski artık benden kaçmaya başladı.”E. Umerov - 1.

ḳaçaḳlamamaḳ *(olumsuz)* **ḳaçaḳlamaḳ**.

ḳaçamaḳlı Kaçamaklı

ḳaçan *(ağızlarda)* Ne zaman; bk. **ne vaḳıt**; **~ġace** *(ağızlarda)* Ne zamana kadar.

Kordinizmi siz sıçannı, / Raftan dolaba ḳaçannı. “Gördünüz mü siz sıçanı, / Raftan dolaba kaçanı.” -Halk Yırı.

Ḳana sen mańa aytçı endi, ḳaçanġace boyle bekar yureceksiñ? “Sen bana söyle artık, ne zamana kadar böyle bekâr kalacaksın?” -M. Ablalimov.

ḳaçar Kaçar; **~ dane?** Kaçar tane?

ḳaçıḳ: **çırayı ~** Soluk tenli.

ḳaçıncı Kaçıncı.

Ḳaçıncı senesi ḫatirimde yoḳ, ama aynı bu kunü Yura mına şu ḳapını yigirmi dört saat devamında açıḳ tutḳanını yaḫşı ḫatırlayım. “Hangi yıl hatırlamıyorum ama yine aynı bugün Yura, işte şu kapıyı yirmi dört saat

boyunca açık tuttuğunu iyi hatırlıyorum.” -E. Umerov - 1.

ḳaçınılmaz Kaçınılmaz.

ḳaçınmaḳ Kaçınmak; krş. **çetlemek.**

Bu tüşüncelerden otrü oña ḳaba cevap berüvden ḳaçındım. “Bu düşüncelerimden dolayı ona kaba bir şekilde cevap vermekten kaçındım.” -Z. Kurtnezir - 1.

ḳaçınmamaḳ *(olumsuz)* **ḳaçınmaḳ.**

ḳaçırdatmaḳ Çatırdamak, çıtırdamak, kıtırdamak.

ḳaçır-ḳuçur: *(yansıma)* Çıtırtı, çıtırdama, çatırtı.

ḳaçırma, ḳaçıruv *(eylem adı)* **ḳaçırmaḳ**; 1. Kaçırma, geçirme. 2. Çiftleşme.

ḳaçırmaḳ 1. Kaçırmak; kaçmasına izin vermek; **penalti ~** *(spor)* Penaltı kaçırmak. 2. Kaçırmak; geçirmek; **o menim yuḳumnı ḳaçırdı** O benim uykumu kaçırdı. 3. Kaçırmak (fırsat vb.); **fırsatnı** ~ Fırsatı kaçırmak. 4. İçkiyi fazla kaçırmak. 5. Çiftleştirmek (hayvanları).

Candan sevgen guzel yarnı / Elden de ḳaçırdım. “Candan sevdiğim güzel yari, / Elden kaçırdım.” -Halk Yırı.

ḳaçḳan Çiftleşen (hayvanlar hakkında).

ḳaçḳın bk. **ḳaçaḳ.**

ḳaçmaḳ 1. Kaçmak; koşarak uzaklaşmak. 2. Çiftleşmek (hayvanlar hakkında).

Aş desen çapar, iş desen ḳaçar. “Aş deyince koşar, iş deyince kaçar.” - Atalar Sözü.

ḳad (ḳaddı) Boy; endam; krş. **boy-ḳıyafet; ḳamet**; **endam**; **~ çekmek** Boya gitmek

ḳadaḳ (I) (-ġı) Libre *(409.5 gram)*.

ḳadaḳ (II) (-ġı) *(ağızlarda)* Düğme; bk. **dögme**.

ḳadaḳlamaḳ *(ağızlarda)* 1. Libreyle tartmak. 2. Tartmak.

ḳadalat: **~ çuḳurları** Üzüm dikimi için çukurlar.

ḳadalmaḳ *(ağızlarda)* Batmak, saplanmak, geçmek; bk. **saplanmaḳ.**

Mında mermer minareler / Ḳadalġanlar mavı kokke. / Beyaz-ḳoñur ḳayalarġa / Kuneş altın nurın töke. “Burada mermer minareler / Batmışlar mavi göğe. / Beyaz-konur kayalara / Güneş altın nurunu döküyor.” -İ. Asanin.

ḳadamaḳ *(ağızlarda)* Sokmak, batırmak, saplamak, geçirmek; bk. **saplamaḳ.**

ḳadar Kadar; **ne ~?** Ne kadar?, kaç?; **aḳşamġa ~** Akşama kadar.

Bu soñki toyġa o ḳadar çoḳ adam toplana ki, meydanġa sıġmay. “Bu son

düğüne o kadar çok insan gelir ki, meydana sığmaz.” -Altın Alma Masalı.

ḳadarlıḳ (-ġı): **ne ~?** Ne kadarlık?; **mına bu ~** İşte bu kadar?; **o ~ına bizim de aḳlımız yete** O kadarına bizim de aklımız yeter.

ḳadavlı *(ağızlarda)* Şiddetli, müthiş, dik alası; direşken, inatçı; bk. **şiddetli**.

ḳadayıf *(aşçılık)* Kadayıf (ince teller haline getirilmiş hamurdan ve şekerli şuruptan yapılan bir tatlıdır).

ḳadaymaḳ bk. **ḳataymaḳ**.

Ozüniñ eki tilli pekisini çıḳara da, keskin bir tilini ozüniñ koküsine ḳaday ve ole. “Kendi iki taraflı usturasını çıkarır ve keskin tarafını göğsüne saplar ve ölür.” -Kozukurpeç Destanı.

ḳade Kadeh; **biriniñ şerefine ~ kotermek** Birinin şerefine kadeh kaldırmak.

Ḳara ker atın ustünde koyümden keçtin, / Ḳade içmey ḳolumdan aşıḳlıḳ içtin. “Koyu kestane renkli atının üstünde köyümden geçtin. / Kadeh içmeyip elimden aşıklık içtin.” -Çın.

ḳadem (I) 1. Adım; krş. **adım**. 2. Kadem (uzunluk ölçüsü, yaklaşık olarak 39 santimetre). 3. *(eski)* Ayak; taban; bk. **ayaḳ tapı**; **taban**.

kadem (II) *(ağızlarda)* Mutluluk, saadet; şans, baht; krş. **çast**; **baḫıt**.

ḳademli Mutlu; şanslı; krş. **çastlı**; **baḫıtlı**.

ḳademsiz *(ağızlarda)* Mutsuz; şanssız, bahtsız; krş. **çastsız**; **baḫıtsız**.

ḳader Kader, kısmet; talih; nasip; alın yazısı; krş. **taḳdir** (1); **taliy**; **felek** (3); **ḳısmet** (2); **nasip** (1); **yazı (II)**.

ḳadı, **(ḳazı)** Kadı (Müslüman cemaatte hâkimin görevini yapan dini bir otoritedir).

Mektepten çıḳtıḳ, ḳadı efendi mektebin beyaz, lekesiz ḳapısına bir ḳara kilit urdı, ketti... “Mektepten çıktık, kadı efendi mektebin beyaz, lekesiz kapısına bir kara kilit vurdu, gitti...” -N. Çelebicihan.

ḳadı-asker, **ḳazı-asker** *(tarih)* Ordu hakimi (en yüksek hakimlerin unvanı); mareşal (yüksek sivil ve askeri rütbe).

ḳadılıḳ, **ḳazılıḳ** (-ġı) 1. Kadılık, kadı unvanı. 2. Kadının sorumlu olduğu bölge.

ḳadın (*ağızlarda* **ḳatın**) 1. Kadın; krş. **apay**; **ḳarı**; **ḳısḳayaḳlı**; **ḫızmetçi ~** Hizmetçi kadın. 2. Karı; eş; **bu menim ~ım** Bu benim kadınım. 3. *(dil bilim)* Dişil (cins); **~ cınsı** Dişi cinsi. 4. *(eski)* Hanım, hanımefendi; **Fatma ~** Fatma Hanım.

Yanġız ḳadın, ḳanatsız ḳuş. “Yalnız kadın kanatsız kuştur.” -Atalar Sözü.

ḳadın-ḳızlar *(topluluk)* Kadınlar ve kızlar; **martnıñ sekizinde ~ bayramı keçirile** Martın sekizinde kadınlar bayramı geçirilir.

ḳadır bk. **ḳadir (I)**.

ḳadife Kadife; krş. **barḫut**; **~ çiçek** *(botanik)* a) Hint karanfili. b) Amaranth bitkisi.

Al ḳadife olmasa, mor olır, / Seniñ aġan olmasa, başḳası olır. “Al kadife olmazsa mor olur, / Senin ağan olmazsa, başkası olur.” -Çın.

ḳadim Eski; krş. **eski (II)**; **zamanı ~de** Eski zamanlarda.

Ḳadim zamanlarda bu yerlerden taş ala ekenler. “Eski zamanlarda bu yerlerden taş alıyorlarmış.” -E. A. Osmanoğlu - 1.

ḳadimiy Eski; krş. **burunġı**; **eski (II)**.

Ḳadimiy ḫalḳ yırlarında içtimaiy naġmeler ziyadesinen kozge çarpa. “Eski halk türkülerinde sosyal nağmeler fazlasıyla göze çarpıyor.” -Çerkez Ali - 1.

ḳadir (I) (ḳadri) Değer; kıymet; krş. **ḳıymet** (1); **fiyat**; **baa** (1); **deger** (1); **~ini bilmek** (veya **~ine yetmek**) (birinin) Kıymetini bilmek; değer vermek; **~ gecesi** Kadir gecesi (İslam dinine göre, Kur'an’ın vahiy yoluyla İslam peygamberi Muhammed’e gönderilmeye başlandığı gecedir, Ramazan ayının 27. gecesidir); **~ gecesi doġġan** *(mecaz)* Kadir gecesi doğmak (bahtı, talihi çok açık olmak, kısmeti bol olmak).

Mında suvnıñ ḳadirini bilip iş tutulġanı er adımda sezile. “Buralarda suyun kıymeti bilinerek iş görüldüğü her adımda fark ediliyor.” -Z. Kurtnezir - 1.

Eki bayram arası, arfenen ḳadir, / Olüden tiri tuvacaḳ yımırtadır. “İki bayram arası, arife (günü) ile kadir (gecesi), / Ölüden diri doğacak yumurtadır.” -Çın.

ḳadir (II) 1. Kudretli, güçlü, kuvvetli; **~ olmaḳ** Kuvvetli olmak. 2. Her şeye kadir, mutlak bir kudret sahibi (Allah’ın sıfatı).

Men iç bir şey yapmaġa ḳadir degilim-e?! “Ben hiçbir şey yapmaya kadir değilim, öyle mi?!” -İ. Abduraman - 1.

ḳadran Kadran; saat minesi.

Ḳaf *(mitoloji)* Kaf (dağ).

ḳafa (*ağızlarda* **kafa**) Kafa; baş; krş. **baş**; **~ tası** *(anatomi)* Kafatası.

Çoranıñ aytḳanına ḫannıñ ḳafası yetmey. “Çora’nın söylediğini anlamaya Han’ın aklı yetmez.” -Çorabatır Destanı.

ḳafadar Yandaş, taraftar, kafa dengi, kafadar, suç ortağı, hempa; arkadaş, dost, ahbap.

ḳafalı 1. Bir kafaya sahip olan, kafalı. 2. Akıllı, zeki, kafalı, anlayışlı, yetenekli; krş. **aḳıllı**.

ḳafes 1. Kafes; **ḳuş ~i** Kuş kafesi. 2. *(anatomi)* Göğüs kafesi; *aynı:* **koküs ~i**.

Ḳaranfil oyulırmı? / Ḳafese ḳoyulırmı? / Seniñ kibi guzele / Dünyada doyulırmı? "Karanfil oyulur mu? / Kafese koyulur mu? / Senin gibi güzele / Dünyada doyulur mu?" -Mane.

ḳafıl-ḳufıl Acele ile, telaşla; alelacele; krş. **atalaḳ-kotelek**; **~ aşamaḳ** Aceleyle yemek.

ḳafiye Kafiye; **yandaş ~** Bitişik kafiye; **çapraz ~** Çapraz kafiye; **alḳaviy ~** Halka kafiye.

ḳafiyeci Şair taslağı.

ḳafiyelemek Kafiye itibarıyla birbirine uydurmak, kafiye yapmak.

ḳafiyelememek *(olumsuz)* **ḳafiyelemek**.

ḳafiyeli Kafiyeli, uyaklı.

ḳafiyesiz Kafiyesiz.

ḳaftan 1. Kaftan; krş. **cubbe**. 2. *(ağızlarda)* Elbise; bk. **anter**.

Çengel fesin çekende, ḳaftanıñ çüyde, / Cavunsız, kunsiz ḳız oser salḳın uyde. "Çengel fesin şakağında, kaftanın çivide, / Yağmursuz, güneşsiz kız büyür serin evde." -Çın.

ḳaġan *(tarih)* Kağan *(Han ve hakan unvanlarının eski adı)*.

ḳaġuv *(ağızlarda)* Otla tedavi.

ḳaḫarlenmek *(ağızlarda)* Öfkelenmek, hiddetlenmek, kızmak; gücenmek; bk. **ḳaarlenmek**.

ḳaḫ-ḳaḫa Kahkaha.

Tamam bir yıldan soñ, beyniñ musafir odasından zevḳnen eglengenlerniñ ḳaḫ-ḳaḫaları taşa, koyniñ tesirli sukünetine anda çalınġan kemaneler ve trampetelerniñ titrek aenki yayıla ve butün koy ve atta caminiñ divarları arasına sığınġan ḳuşlar bile andan, yuksekten yayılġan ḳah-ḳahalar ve türkülerden yuḳlamaḳ imkânını bulamay ediler. "Tam bir yıldan sonra, beyin misafir odasından zevkle eğlenenlerin kahkahaları taşıyor, köyün tesirli sükûnetine orada çalınan kemanlar ve trampetlerin titrek ahengi yayılıyor ve bütün köy ve hatta caminin duvarları arasına sığınan kuşlar bile oradan, yüksekten yayılan kahkahalar ve türkülerden uyumak imkanını bulamıyorlardı." -Cafer Seydamet.

ḳaide Kural; **areket tarzı ~leri** Davranış kuralları.

O şimdi şiir yazuv ķaidelerine riayet etmey. “O şimdi şiir yazma kurallarına uymuyor.” -İ. Abduraman - 1.

ķail, (*ağızlarda* **ķayıl**) Razı olan; krş. **razı**; **~ olmaķ** Razı olmak.

Davul da iki dane olmasa, men ķail olmam. “Davul da iki tane olmazsa ben razı olmam.” -S. A. Özenbaşlı.

ķaillik (-gi) Mutabakat, muvafakat, onay, rıza, tasvip; krş. **razılıķ**.

ķaķ *(ağızlarda)* Su birikintisi; bk. **gol**; **tıynaķ**.

Yaġmur yaġsa ķaķ turar, ḫan ķutursa ḫalķ turar. “Yağmur yağarsa bataklık kalır, han kudurursa halk kalır.” -Atalar Sözü.

ķaķaç (-çı) 1. Kurutulmuş et. 2. (mecaz) Çok zayıf bir insan.

Aysulu apa olarġa aķşamlıķ ozleri ketirgen pirinçten ve eçki ķaķaç etinden pilav pişirdi. “Aysulu ağa onlara akşamlık olarak kendilerinin getirdiği pirinçten ve keçi etinden pilav pişirdi.” -M. Ablalimov.

ķaķıldamaķ Gıdaklamak, gıtgıdak etmek, gıtgıdaklamak; krş. **ķıdaķlamaķ**; **ķıt-ķıt-ķıdaķ etmek**.

ķaķıldamamaķ *(olumsuz)* **ķaķıldamaķ**.

ķaķılma, **ķaķıluv** *(eylem adı)* **ķaķılmaķ**; İteleme, itekleme.

ķaķılmaķ 1. İşitilmek, duyulmak (ses hakkında); çalınmak (kapı hakkında); **ķapım ķaķıldı** Kapım çalındı. 2. Çakılmak (çivi hakkında).

Koyge ‘Ocanıñ baltasını kim de ḫırsızlaġan olsa, ķaytarsın! Soñu yaramaycaķ’, degen dellâl ķaķıla. “Köyde, ‘Hocanın baltasını kim çaldıysa getirsin! Sonu iyi olmayacak’, diye tellâl duyulur.” -Balta Latifesi.

ķaķılmamaķ *(olumsuz)* **ķaķılmaķ**.

ķaķınmaķ Sallanmak; sarsılmak; krş. **sallanmaķ**; **silkinmek**.

ķaķınmamaķ *(olumsuz)* **ķaķınmaķ**.

ķaķırdaķ *(ağızlarda)* Boğaz, gırtlak; bk. **boġaz**.

ķaķırmaķ Öksürüp (balgam) tükürmek; boğazını temizlemek; **ķaķırıp tükürmek** Öksürüp tükürmek.

Sen kelgende men er vaķıt evde tapılırım, sen ķaķırıp, tükürip kelirsin. “Sen geldiğinde ben her zaman evde bulunurum, sen genzini temizler, tükürerek gelirsin.” -Edige Destanı.

ķaķıştırmaķ Birini kaba bir şekilde itmek.

Asya’nın ķolundaki telegrammanı aman ķaķıştırıp aldı. “Asya’nın elindeki telgrafı hemen itip aldı.” -Ş. Alâdin - 1.

ķaķıştırmamaķ *(olumsuz)* **ķaķıştırmaķ**.

ḳaḳıtmaḳ Sallandırmak; sallamak; sarsmak; krş. **sallamaḳ**; **silkmek**; **tepretmek**.

ḳaḳıtmamaḳ *(olumsuz)* **ḳaḳıtmaḳ**.

ḳaḳḳalamaḳ *(intensif eylem)* 1. Tıkırdatmak, tık tık vurmak. 2. Sallamak; krş. **sallamak**; **siltemek**.

ḳaḳḳalamamaḳ *(olumsuz)* **ḳaḳḳalamaḳ**.

ḳaḳma, **ḳaḳuv** *(eylem adı)* **ḳaḳmaḳ**; Takırdama, tak tak (etme); çalma, vurma.

ḳaḳmaḳ 1. Çalmak; vurmak (kapıya); **ḳapını ~** Kapıya vurmak, kapıyı çalmak. 2. Çakmak, kakmak; çivilemek; **divarġa mıḫ ~** Duvara çivi çakmak. 3. Sarsmak; **araba pek ḳaḳa** Araba çok sarsıyor. 4. Silkmek (tozları). 5. Sallamak (kolları).

Yaş ḳartal dal ḳaḳar, / Ḳart ḳartal dal tartar. "Genç kartal dal vurur, / Yaşlı kartal dal çeker." -Tezaytuv.

ḳaḳmamaḳ *(olumsuz)* **ḳaḳmaḳ**.

ḳaḳra Saçak; tente (hayvanları kötü hava şartlarından korumak için); bk. **saçaḳ**.

ḳala bk. **ḳale**.

ḳalabalıḳ (-ġı) 1. Kalabalık; itişip kakışma; izdiham. 2. Kırım Tatarlarının halk ezgisinin ismi.

Şadiyecik deniz amamlarını, iskeleni, iskele ḳarşısındaki vapurı, iskele yerindeki yolcuların ḳalabalığını seyir ide ide gidiyor. "Şadiyecik deniz hamamlarını, iskeleyi, iskelenin karşısındaki vapuru, iskeledeki yolcuların kalabalık oluşunu seyrede seyrede gidiyor." -A. S. Ayvazov - 1.

ḳalaç (-çı) *(aşçılık)* Simit.

ḳalafa bk. **ḳalfa**.

ḳalafat (-tı) 1. Katranlama (gemilere, sandallara katran sürerek katranla kaplama işidir). 2. Kabaca; özensiz; **~ yapmaḳ** Bir şeyi gelişigüzel yapmak, özensiz yapmak.

ḳalafatlamaḳ Katranlamak.

ḳalafatlamamaḳ *(olumsuz)* **ḳalafatlamaḳ**.

ḳalaḳ (-ġı) *(etnografya)* Tandırdan kül çıkarmaya yarayan ahşap kürek *(Kırım bozkırında)*.

ḳalaḳay *(aşçılık)* Kalakay *(Yuvarlak yassı tatar ekmeği; içine bazen et de konulur; hıdrellez gibi özel günlerde kalakay yuvarlama eğlencesi düzenlenir; kalakay kabarık olmayan tarafı altta olarak düşerse, o yılın o kadar bereketli olacağına inanılır)*.

Soñ, ḳadın arpa unundan bir ḳalaḳay azırlay. "Sonra, kadın arpa unundan bir çörek hazırlar." -Koplandıbatır Destanı.

ķalaķlanmaķ Kurcalanmak, karıştırılmak.

ķalam *(Kodeks Kumanikus)* Kalem; bk. **ķalem**.

ķalama, **ķalav** *(eylem adı)* **ķalamaķ**.

ķalamaķ 1. (duvar) Örmek; (taşla) döşemek. 2. Yığmak; istif etmek (odun parçaları); **ķısķa kes de tik ķala** Kısa kes de tik istifleyelim.

Manalı çın aytayım, manasın tap, / Ķarçığasın ķalamay, tobesin cap. "Manalı çın söyleyeyim, manasını bul, / Evin karşısını örmeden, üstünü ört." -Çın.

ķalanç *(ağızlarda)* Simit, küçük simit; bk. **ķalaç**.

ķalav 1. Çit. 2. Duvar (taş duvar).

Ķaleniñ ķalavına bir oķ kelip ķadalġan, pelvanlar şunı tartacaķ ekenler. "Kalenin duvarına bir ok saplanmış, yiğitler bunu çekeceklermiş." -Çorabatır Destanı.

ķalay (I) Kalay *(periyodik cetvelde atom numarası 50 olan elementtir)*.

ķalay (II) *(ağızlarda)* Kupa; maşrapa; krş. **meşrebe**.

Mektepten ķaytķanda eskencelerge kirip yuzer toķmaķ ursaķ, bizge birer ķalay şıra berir ediler. "Mektepten dönerken mengenelere girip yüzer tokmak vurursak, bize birer maşrapa şıra verirlerdi." -Çerkez Ali - 2.

ķalay (III) *(ağızlarda)* Nasıl, hangi; bk. **nasıl**.

ķalaycı Kalaycı.

ķalaylama, **ķalaylav** *(eylem adı)* **ķalaylamaķ**; Kalaylama (ana metalin yüzeyini korumak için üzerinin kalayla kaplanması).

ķalaylamaķ Kalaylamak.

ķalaylı Kalaylanmış, kalaylı.

ķalbur, **ķalbır** *(etnografya)* Kalbur (Tahıl ve başka iri taneli maddeleri elemek için kullanılan büyük delikli ya da seyrek telli elek); krş. **dabla**; **çeltek**.

ķaldıķ (-ġı) Geçmişten kalanlar (veya kalan şeyler), geçmişin kalıntıları; eser, geçmişin eserleri, iz, geçmişin izi.

ķaldıķça Kaldıkça (aynı durumda, aynı konumda).

ķaldırım Kaldırım.

Anavı kibbar kilse, kok ķaldırımlar, çarılıp, eşilip yasalġan basamaķlar... "Şu kibar kilise, şu boz kaldırımlar, kazılıp yapılan basamaklar..." -A. Hilmi.

ķaldırma *(ağızlarda)* 1. Taraça, teras; bk. **sofa**. 2. Antre, dış oda, sofa; bk. **ayat**.

ḳaldırmaḳ 1. Bırakmak; kalmaya zorlamak; **başḳa kunge ~** Başka güne bırakmak. 2. Alıkoymak (birini, yapmakta olduğu veya yapmak istediği işten geri tutmak); **işten ~** İşten alıkoymak. 3. *(ağızlarda)* Kaldırmak; bk. **kotermek**.

Bugunki işni yarınġa ḳaldırma. "Bugünkü işini yarına bırakma." -Atalar Sözü.

ḳaldırmamaḳ *(olumsuz)* **ḳaldırmaḳ**.

ḳale 1. Kale; şato; krş. **kermen**; [*eski* **ḳalġa (II)**]; **yapı.** 2. (satranç) Kale.

Olar, onıñ ustünde buyük kilse ve bir de ḳale ḳurıp yerleştirecek olġanlar. "Onlar onun üstüne büyük bir kilise ve bir de kale yapıp yerleşmek istemişler." -Ayuvdağ Efsanesi.

ḳalem 1. Tükenmez kalem. 2. *(eski)* (kaz tüyü vb.) Kalem. 3. Fidan; **yuzüm ~leri** Üzüm fidanları. 4. Oyma kalemi; çelik kalem; krş. **kozev**. ● **~ ḳaş** a) Güzel ince kaşlar. b) İnce kaşlı (kadın, kız); **~ ḳaşlı dilber** Kalem kaşlı dilber (ince kaşlı güzel bir kadın).

Oymaḳ ağız, fındıḳ burun, / Yuzüm koz, ḳalem ḳaş / Taḫta mañlay, / Ḳabaḳbaş. "Oymak ağız, fındık burun, / Üzüm göz, kalem kaş / Tahta alın, / Kabak baş." -Eriştirüv.

ḳalemdan Kalem kutusu, kalemlik; krş. **ḳalemlik**.

ḳalemdeş Mektup arkadaşı.

ḳalemlik (-gi) Kalem kutusu, kalemlik; krş. **ḳalemdan**.

ḳalfa, **(ḳalafa)** *(tarih)* Kalfa; krş. **şegirt**; **yamaḳ**.

Onıñ baş ḫızmeti ḳalfa ve kuçük esnafnı zulüm ve istismarġa oġratmaḳtır. "Onun en önemli görevi, kalfa ve küçük esnafı zulüm ve istismara uğratmaktır." -U. İpçi - 1.

ḳalġa (I) *(tarih)* Kırım Hanlığı'nda veliahda verilen unvan. Yarlıklarda ve vekayinamelerde "kagalgay", "kagalya", "*kalgay*", "kalga" şeklinde geçer. Kırım hanlarından ilk defa Mengli Giray Han, ikinci hanlığı esnasında 1475'te büyük oğlu Mehmed Giray'ı kalgay unvanıyla veliaht yapmıştır.

ḳalġa (II) *(eski)* Kale; krş. **ḳale**; **kermen**.

ḳalġan Kalan; kalanlar; **ketkenlernen ~larnıñ sayısı bir** Gidenlerin ve kalanların sayısı eşittir; **~ları yarın kelir** Kalanları yarın gelecek; diğerleri yarın gelecek.

Babasız ḳalġan oksüz değil, anasız ḳalġan oksüzdir. "Babasız kalan öksüz değil, anasız kalan öksüzdür." -Atalar Sözü.

ķalġan-pusķan: **~ şey bar mı?** Başka bir şey kalmış mıdır?

ķalġa-sultan Kırım Hanlığı birliklerinin başkumandanı.

ķalıcı Kalıcı. ● **~ fiil** *(dil bilimi)* Geçişsiz fiil; krş. **obektsiz fiil**.

ķalımtı 1. Kalıntı. 2. Atık; atıklar; krş. **bıraķılġanlar**; **taşlantılar**; **çıķıntı (II)**.

Elpide papiros ķalımtısını kullükke tıķtı, oturġan yerinde ķıbırdanıp aldı. "Elpide sigara kalıntısını küllüğe bastı, oturduğu yerde kıpırdadı." -E. Umerov - 1.

ķalın Kalın; bk. **ķattı**; **~ ses** a) Düşük ses, bas. b) *(gramer)* Arka sıra sesi; **~ toķulġan** Kalın dokunmuş; **~ ķursaķ** Göbekli, koca göbekli; **~ kitap** Kalın kitap; **~ dudaķlar** Kalın dudaklar.

Ayaġını da ķalın çulġavnen sarıp, dızman çarıķlarını tarta berip kiye. "Ayağını da çorabının içinden kalın kumaşla sarıp sıcak çarığını çekerek giyer." -Mirzanen Nogay Masalı.

ķalın-ķalın Kalın kalın.

ķalınlıķ (-ġı) Kalınlık.

Yıldızlardan, temiz avadan, kuneş yarıġından, adamlardan omürden seni olġan olacaġı beş millimetr ķalınlıķta çelik ayırıp tura, beş millimetr! "Yıldızlardan, temiz havadan, güneş ışığından, insanlardan, hayattan seni olduğu olacağı beş milimetre kalınlıkta çelik ayırıyor, beş milimetre!" -E. Umerov - 1.

ķalıp (-bı) 1. Çizme kalıbı, ayakkabı (veya kundura) kalıbı, şapka kalıbı, kalıp. 2. Parça; **bir ~ sabun** Bir kalıp sabun. ● **~ıma sığmayım** Kendimden geçtim.

Çekirler kendilerine benzemegenlerni ya çoķup ġayıp eteler, yaḫud ozleriniñ ķalıpına kirsetmege tırışa ekenler. "Çekirler kendilerine benzemeyenleri ya kaybediyorlar ya da kendi kalıplarına sokmaya çalışıyorlar." -E. Umerov - 1.

ķalıplamaķ Kalıplamak.

ķalıplamamaķ *(olumsuz)* **ķalıplamaķ**.

ķalışmaķ Geride kalmak; geri kalmak; krş. **artta ķalmaķ**; **keri ķalmaķ**; **seniñ ondan ķalışķan yeriñ yoķ** Senin ondan kalır yerin yok.

O Köroġluniñ en yaķın yardımcısı sıfatnen, oniñ artından ķalışmay, er yolġa çıķa, er kotekleşüvde kör oġluna yardımda buluna. "O, Köroğlu'nun en yakın yardımcısı sıfatıyla, onun ardında kalmaz, her yola çıkar, her kavgada Köroğlu'na yardım eder." -Köroğlu Destanı.

ķalip *(ağızlarda)* Kalp; krş. **ķalp**.

Menday zayıf ķaliplerge söz ķata. "Benim gibi zayıf kalbi olanlara söz katıyor." -M. Niyazi.

ķalķan Kalkan; **~ bezi** *(anatomi)* Tiroid bezi; **~ balıķ** *(zooloji)* Kalkan balığı; bk. **ķalķanbalıķ**; **~ piçimli** Kalkan biçimli.

Kene meydan birev ķazaġa oġrap kozsiz ķalmasın, deye, 'ķalķan balıġı' ustünde çalışa! "Birileri kazaya uğrayıp gözsüz kalmasın diye 'kalkan balığı' üstünde çalışıyor!" -E. Umerov - 1.

ķalķanbalıķ (-ġı) *(zooloji)* Kalkan balığı; krş. **elekbalıķ**.

ķalķıķ (-ġı) Kalkık; **~ kokrek** Kalkık göğüs; **~ burun** Kalkık burun.

Süt kibi beyaz bu bet, tolu ve biraz ķalķıķça yanaķlar, iri ve tögerek ķara kozler aynıñ parlaķ şavleleri altında dünyadaki guzellikniñ eñ yaḫşı çizgilerini Şasenemge bağışlaġan kibi olıp koründi. "Süt gibi beyaz bu yüz, dolu ve biraz kalkıkça yanaklar, iri ve yuvarlak kara gözler ayın parlak ışıkları altında dünyadaki güzelliğin en iyi çizgilerini Şasenem'e bağışlamış gibi olup göründü." -Çerkez Ali - 1.

ķalķın Uzun boylu; krş. **oskün**; **boylu k(2)**.

ķalķmaķ *(ağızlarda)* Kalkmak, ayağa kalkmak; bk. **turmaķ**; **ayaķķa turmaķ**.

Bir dalda eki ķartal, / Dal tartar, ķartal ķalķar. "Bir dalda iki kartal, dal tartar, kartal kalkar." -Tezaytuv.

ķalma *(eylem adı)* **ķalmaķ**; Kalma.

ķalmaķ 1. Kalmak; **boġazında kemik (***veya* **çerdek)** ~ Boğazında kemik (çekirdek) kalmak; **artta ~** Geri kalmak; arkada kalmak; **kelip-kelip bu iş saña ķaldı mı?** Eninde sonunda bu iş sana mı kaldı? 2. Öksüz kalmak; **bir ķalmay** Sonuncusuna kadar. 3. Dinmek (acı hakkında).

Kuḫarġa yurdi anayım, aşadı kotek. / Kop ḫorlıķman babayım olüp ķaldı. "Ahçılık yaptı anacığım yedi dayak. / Çok sıkıntı çekerek babacığım öldü kaldı." -Çın.

ķalmıķ (-ġı) Kalmuk; **~ tili** Kalmukça, Kalmuk dili *(Ural ve Volga'nın aşağı kesminde konuşulan Batı Moğol lehçesi)*.

ķalmıķça Kalmukça.

ķalp (I) (-lbi) Yürek, kalp; gönül, iç; krş. **goñül**; **dil**; **yurek**.

ķalp (II) Sahte, düzme, düzmece; yapmacık, yalancı, yalan, yapma; krş. **saḫte**; **yapma**; **~ aķça** Sahte para; **~ pasport** Sahte pasaport; **~ degil** Sahte değil; **~ adam** Yalancı kişi.

ķalpaķ (-ġı) Şapka; **ķulaķlı** ~ Kulaklı şapka; **ķarakul ~** Karakul şapka; **tatar ķalpaġı** Tatar şapkası.

Tabanları alpaķ da calpaķ, / Tiz ķapaġından olacaķ ķalpaķ. "Tabanları

bembeyaz ve dümdüz, / Diz kapağından olacak kalpak." -Halk Yırı.

ķalpaķçı Şapka yapma ustası.

ķalpasan bk. **ķalpazan.**

ķalpazan 1. Tembel; krş. **tenbel**. 2. Kalpazan, para sahtekârı. 3. Düzenbaz, dolandırıcı. 4. Aptal.

Ey, toķtaçı, şu ķalpazan taksici meni ķayerlerge alıp keldi. "Hey, dur, bu kalpazan taksici beni nereye getirdi." - E. Umerov - 1.

ķalpçı Hileci, hilekar, sahteci, sahtekar; tahrifçi.

ķalplıķ (-ġı) Sahtelik, sahte olma, yapmacıklık, yapmacık oluş; hile karıştırma, tağşiş.

ķalpli: **açıķ ~** Açık kalpli (içi dışı bir olan).

ķalta *(eski)* Kese, tütün kesesi; bk. **kise**.

O Çorabatırnıñ ogüne kelip, ķaltanıñ ağızını aça, onıñ içinden sekiz ķat buklengen bir ķılıç çıķa. "O Çorabatır'ın önüne gelip kesenin ağzını açar, onun içinden sekiz kat katlanmış bir kılıç çıkar." -Çorabatır Destanı.

ķaltaķ (-ġı) Kaş (eyerin ön ve arkasındaki çıkıntılı bölüm).

ķaltıramaķ Titremek; titreşmek; krş. **titremek**; **sarsımaķ.**

Abdıray menim ayağım, ķaltıray tenim, / Aşamağa aş tapmay, aḫ degenim! "Şaşırıyor benim ayağım, titriyor bedenim, / Yiyecek aş bulamayıp ah dediğim." -Çın.

ķaltramaķ bk. **ķaltıramaķ.**

ķalübelâ: **~dan berli** Dünyanın yaratılmasından, eski çağlardan beri gelen; uzun zamandır; krş. **Nuḫ zamanından berli.**

ķalya *(ağızlarda)* Kale; bk. **ķale.**

ķama (I) 1. Hançer; krş. **ķancer**; ~ **piçim** Kama şeklinde. 2. Bıçak; krş. **pıçaķ.**

Belinde ķaması, ķılıçı, elinde ekişer-ekişer pıştavı ve arķasında burķasını yapınġan, kozün eyilik korsin! "Belinde kaması, kılıcı; elinde çifter çifter tabancası ve sırtına kepeneğini örtmüş, gözün iyilik görsün!" -Karakulak Hikayesi.

ķama (II) *(askerlik)* Kama (topun); sürgü (tüfeğin).

Sana at bereyik, ķılıç ķama taķayıķ, şaytıp ket,- dey. "Sana at verelim, kılıç kama takalım, öyle git, der." -Edige Destanı.

ķamaçav Abluka, kuşatma; krş. **muasara.**

Birden bir ķurtuluv yolu cenkle duşman ķamaçavını yarıp keçmek. "Tek kurtuluş

yolu savaşarak düşman kuşatmasını yarıp geçmek.” -E. A. Osmanoğlu - 1.

ḳamaşmaḳ 1. Kamaşmak (güçlü bir ışık sebebiyle göz bakamaz olmak); **dülberligiñden kozlerim ḳamaşa** Güzelliğinden gözlerim kamaşır. 2. Kamaşmak (ekşi bir şey sebebiyle diş uyuşup tedirginlik vermek); **çiy ḳaysı aşap tişlerim ḳamaştı** Çiğ kayısı yedim, dişlerim kamaştı.

O mubarek yemişniñ bu çaġında eki danesini aġızına alsan, tişlerin oyle ḳamaşa ki, ondan, soñ otmekni zornen tişleysin. “O mübarek yemişin bu döneminde iki tanesini ağzına alırsan, dişlerin öyle kamaşır ki, ondan sonra ekmeği zorla ısırırsın.” -Çerkez Ali - 2.

ḳambır 1. Kambur. 2. Kamburu olan; krş. **orkeç; duñka.**

ḳambıraymaḳ Kamburlaşmak.

Veli de onıñ yer yarılsa, yerge kirip ketecek kibi ḳorḳudan ḳambırayıp oturġanını korip, bir şey demedi. “Veli de onun yer yarılsa, yere girip gidecek gibi korkudan kamburlaştığını görüp, bir şey demedi.” -Çerkez Ali - 1.

ḳambıraymamaḳ *(olumsuz)* **ḳambıraymaḳ.**

ḳambıraytmaḳ *(ettirgen)* **ḳambıraymaḳ.**

ḳambıraytmamaḳ *(olumsuz)* **ḳambıraytmaḳ.**

ḳambur *(ağızlarda)* bk. **ḳambır.**

ḳamçı 1. Kırbaç; kamçı; krş. **orgü; ~nen urmaḳ** Kamçıyla vurmak. 2. *(biyoloji)* Kamçı, flagellum.

Ana, pelvanlar baralar, / Çoraġa ḳırḳ ḳamçı uralar. “İşte, pehlivanlar giderler, / Çora’ya kırk kamçı vururlar.” -Çorabatır Destanı.

ḳamçılamaḳ Kamçılamak, kamçı ile vurmak; **olar atlarını ḳamçılay edi** Onlar atlarını kamçılıyordu.

Zavallıları sürü-sürü aydap ḳamçılaġanlar. “Zavallıları sürüler halinde sürüp kamçılamışlar.” -A. Hilmi.

ḳamçılamamaḳ *(olumsuz)* **ḳamçılamaḳ.**

ḳamçısap (-pı) Kamçı sapı, kırbaç sapı, kamçı kabzası.

ḳamçi *(ağızlarda)* Kamçı; bk. **ḳamçı.**

ḳamer Ay, kamer, mah; krş. **ay; ~ taḳvimi** Ay takvimi.

ḳamere 1. Kameriye; krş. **koşük.** 2. *(etnografya)* Battaniyeleri ve yastıkları depolamak için kullanılan niş (duvargözü); krş. **dolap.**

ḳamet (-ti) 1. Boy, endam; krş. **boy; endam**. 2. Müezzinin namaza çağrısı; krş. **ezan oḳumaḳ; ~ ketirmek** Kamet getirmek.

ķametli Boylu, endamlı; **uzun ~** Uzun boylu; krş. **uzun boylu**.

ķamfet bk. **ķanfet**.

ķamġaķ (-ġı) 1. *(botanik)* Aguldikeni, devedikeni. 2. *(ağızlarda)* Tekerlek; bk. **kopçek**.

Aygidi sana bir basım ķamġaķ, / ķaparmı edin, çalbaş bora. "Hey gidi, sana bir büyük deve dikeni, / Ağzına atar mıydın, kır saçlı bora." -Halk Yırı.

ķamış 1. *(botanik)* Hasır otu, saz; kamış; krş. **ķoġa**. 2. Sap, bitki sapı; bk. **sabaķ**; **saķ**; **sap**. 3: **~ kemigi** *(anatomi)* İncik kemiği, kaval kemiği, baldır kemiği.

Tögerek çeti ķamıştan, ey yar, töpesi (de) taldan, / Aytır (da) ağlarım. "Etrafı tamamen kamıştan, ey yar, çatısı daldan, / Söyler söyler ağlarım." -Halk Yırı.

ķamışlı Kamışlı.

ķamışlıķ (-ġı) 1. Kamışlık, sazlık. 2.: **~ bulbüli** *(zooloji)* Çalı bülbülü.

Nuradin toķtay baķa, Toķtamışnıñ ķamışlıķķa kirgen ızı bar, çıķķan ızı yoķ, şaşa, yel ese, ķamışlar şuvulday, sızğırşalar. "Nuradin durup bakar, Toktamış'ın kamışlığa girerkenki izi var, çıkan izi yok, şaşar, yel eser, kamışlar çıtırdar, ıslık çalarlar." -Edige Destanı.

ķamışsız Kamışsız.

ķamir *(Kodeks Kumanikus)* Hamur; bk. **ḫamır**.

ķampa *(botanik)* Dulavrat otu.

ķampet bk. **ķanfet**.

ķamus *(eski)* Sözlük, lügat; krş. **luġat**.

ķan Kan; **~ damarları** *(anatomi)* Kan damarları; **~ dönümi** Kan dolaşımı; **~ dönüminiñ buyük dairesi** Büyük kan dolaşımı *(sol karıncıktan başlar)*. ● **~ı ķaynamaķ** Kanı kaynamak; **~ı suvuķ adam** Soğuk kanlı kişi; **kozlerimi ~ bastı** Gözlerim kanlandı.

Aķşam yaķınlaġanda, ķan izi teren ķuyuġa tuşkenini sezeler. "Akşam olurken kan izinin derin kuyuya indiğinin farkına varırlar." -Altın Alma Masalı.

ķana (I) (*ağızlarda* **ķanaa**) Ha(y)di; **~, ber baķayım!** Haydi, ver bakayım!

Ķana baķayım, menim sualime cevap berip olursınmı eken, - dey. "Hadi bakalım, benim soruma da cevap verebilir misin, der." -Mirzanen Nogay Masalı.

ķana (II) *(konuşmada)* Nerede; bk. **ķayda**.

ķanaat (-tı) Memnuniyet duyma, hoşnutluk duyma; **~ olmaķ** Memnun olmak, hoşnut olmak; **~ etmek** Kanaat etmek; iktifa etmek, yetinmek.

ķanaatkâr Kanaatkâr (azla yetinen).

Butün omrü ġıdalanır, faķat soġan, suv ile - dep, medḥ etken ķanaatkâr, süslü narın lâlesin. “Bütün ömrü gıdalanır; fakat soğan su ile, diye methetmiş kanaatkar, süslü, narin lalesini.” -E. Şemizade - 1.

ķanaatlanmaķ bk. **ķanaatlenmek**.

ķanaatlendirmek Tatmin etmek, hoşnut etmek, memnun etmek.

Yene de ķolunda tutķan ‘asriy musulmanlıġını’ sallay, acı Alim aķaynı ķanaatlendirgen yaşķa yuzüni çevirip sözge başladı. “Gene de elinde tuttuğu ‘asri müslümanlık’ını sallıyor, yüzünü Hacı Alim’i memnun eden gence çevirerek konuşmaya başlıyor.” -C. Gafar.

ķanaatlenmek Tatmin olmak, memnun olmak; razı olmak, kanaat etmek, iktifa etmek, yetinmek.

Padişa bu cevaplarġa ķanaatlenip tuvarçıdan: -Bu cevaplarnı sana kim ogretti, sen olarnı ķaydan ogrendin? “Padişah bu cevaplarla memnun olup, inek çobanına: — Bu cevapları sana kim öğretti, sen bunları nereden öğrendin, diye sorar.” -İnek Çobanın Akıllı Kızı Masalı.

ķanaatlenmemek *(olumsuz)* **ķanaatlenmek**.

Bitası onıñ Ķuran olġanını aytsa da, Cin Mambet bunıñnen ķanaatlenmey edi. “Büyük annesi onun Kur’an olduğunu söylese de, Cin Mambet bununla yetinmezdi.” -Cafer Seydamet.

ķana-ķana Doyasıya; doya doya; kana kana.

ķanamaķ Kanamak.

Edigeniñ ķolundaki balı töküldi. *-Ana burnuñ ķanadı, -dey*. “Edige’nin elindeki balı döküldü. ‘İşte burnun kanadı.’ der.” -Edige Destanı.

ķanamamaķ *(olumsuz)* **ķanamaķ**.

ķanape bk. **ķanape**.

ķanat (I) (-tı) 1. Kanat; **ķuş ~ı** Kuş kanadı; **uçaķ ~ı** Uçak kanadı; **~ ķaķmaķ** Kanat çırpmak; **~ı tübünde** a) Kanadın altında. b) *(mecaz)* Muhafaza altında. 2. Teleke (kanat teleklerinin uzun ve serti). 3. *(teknik)* Kanat; palet. 4. Pencere kanadı; **pencere ~ları** Pencere kanatları. 5. *(askeriye)* Kanat, yan, cenah.

Ḫalķķa birlik, ķuşķa ķanat. “Halka birlik, kuşa kanat.” -Atalar Sözü.

ķanat (II) (-tı) Halat, kablo; krş. **yip**; **sıcım**; **arķan**.

ķanatlandırmaķ Coşturmak.

ķanatlandırmamaķ *(olumsuz)* **ķanatlandırmaķ**.

ķanatlanmaķ Kanatlanmak.

Ķaplı-ķuplu baķalar, / Ķanatlandı uçmaġa. “Kaplı kuplu kaplumbağalar, / Kanatlandı uçmaya.” -Kozukurpeç Destanı.

ķanatlanmamaķ *(olumsuz)* **ķanatlanmaķ**.

ķanatlı 1. Kanatlı; **eki ~lar** *(zooloji)* Çiftekanatlılar. 2. Kanatlı; **eki ~lı ķapı** Çift kanatlı kapı. ● **~ sözler** *(mecaz)* Kanatlı sözler.

Mektebin buyük, çifte ķanatlı, aķ boyalı ķapılarından içeri kirdik. “Mektebin büyük, çifte kanatlı kapılarından içeri girdik.” -N. Çelebicihan.

ķanatmaķ Kan akıtmak.

ķanatmamaķ *(olumsuz)* **ķanatmaķ**.

ķanatsız Kanatsız.

ķanca Zıpkın.

ķancal bk. **ķancer**.

ķancer Hançer; krş. **ķama**.

ķancıķ (-ġı) 1. Dişi (hayvan); krş. **ırġaçı; ~ kopek** Dişi köpek. 2. Fahişe.

Ondan da keteyatķanda, yol yanında bir ķancıķ yata, bu ķancıķ indemey, lâkin içinde balaları ure eken. “Oradan da giderken, yol kenarında yatan bir dişi köpek görür, bu köpeğin sesi çıkmaz, ancak içindeki yavruları havlar.” -Çorabatır Destanı.

ķanda bk. **ķayda**.

Ķanda varsan, eşitesin salte mufti davası... “Nereye gidersen işitiyorsun sadece müftü davası…” -H. Çergeyev.

ķandala *(Kodeks Kumanikus)* Tahtakurusu; tahta biti.

ķandalay *(zooloji)* Tahtabiti, tahtakurusu.

ķandaş (-şı) Kandaş (aynı kanı taşıyan, aynı soydan olan).

Nice kere ķalemimni kulip ķırdılar, / Ķırdırttılar damardaşım, tatar ķandaşķa. “Kaç kere kalemimi gülerek kırdılar, / Arattılar damardaşım, tatar kandaşa.” -Y. Kandım - 1.

ķandırıcı 1. İkna eden. 2. (susuzluğu, açlığı) Gideren.

Mammetke, şubesiz, maneviy yardım, ķandırıcı ogüt, baba nasiatı kerek, dep oylandı o. “Mammet’e şüphesiz, manevi yardım, ikna edecek öğüt ve baba nasihatı verecek biri gerekli diye düşündü.” -İ. Paşi.

ķandırış İkna etme, inandırma; krş. **ķandırma**; **ķandıruv**.

ķandırma, ķandıruv *(eylem adı)* **ķandırmaķ**; İkna etme, inandırma, razı etme; **ķandırış**.

ķandırmaķ 1. İkna etmek; inandırmak. 2. (susuzluğu, açlığı) Gidermek.

Bundan soñ, anası balasını ḳandırmaḳ içün, belki beyit tesir eter dep, şu beyitlerni ayta: Bir boynuzı kok yırtar, balam, bir boynuzı yer yırtar, balam. "Daha sonra annesi çocuğunu kandırmak için belki beyit etkili olur diye, şu beyitleri söyler: Bir boynuzu gök yırtar, oğlum, bir boynuzu yer yırtar oğlum." -Kozukurpeç Destanı.

ḳandırmamaḳ *(olumsuz)* **ḳandırmaḳ**.

ḳandil 1. Kandil, yağ lambası; krş. **idare ḳandili**. 2. Bir elma çeşidi.

Biñ bir ḳandil yaḳ ḫanım, / Birini biñge ḳat ḫanım. "Bin bir tane kandil yak hanım, / Biri bine kat hanım." -Edige Destanı.

ḳandilça *(botanik)* Yenilebilir bir bitki türü.

ḳandil-sinap *(botanik)* Kandil sinap (bir elma çeşidi).

Anda al yanaḳlı ḳandil-sinap almalar, şeftali ve incirler pişken vaḳıtta olar misġamber ḳoḳuylar. "Orada kırmızı yanaklı elmalar, şeftaliler, incirler olduğu vakit, orası miski amber kokuyor." -Z. Kurtnezir - 1.

ḳanfet (-ti) Şekerleme; krş. **şekerleme**.

ḳani(y) Emin; **~ olmaḳ** Emin olmak; krş. **emin**.

Cılḳıcı yaşnıñ aḳiḳaten, Ḳozukurpeç olġanına-olmaġanına sonuna ḳadar ḳaniy olmaḳ içün, kelgen yaşlarnı yırlatıp baḳayım, kimde Bayansluvnıñ adını yırġa ḳoşıp yırlasa, o Ḳozukurpeçtir, dey. "At bakıcısı olan gencin gerçekten Kozukurpeç olup olmadığına tamamen emin olmak için gelen gençlere yır söyletip bakayım, kim Bayansluv'un adını yırın içinde söylerse o Kozukurpeç'tir, der." -Kozukurpeç Destanı.

ḳanḳıran *(tıp)* Kangren, gangren *(Sınırlı bir yerdeki dokuların ölmesi; dokularda lokal ölmüşlük)*.

ḳanlamaḳ Kanla lekelemek, kana bulamak, kan içinde bırakmak, kanlamak.

ḳanlamamaḳ *(olumsuz)* **ḳanlamaḳ**.

ḳanlanmaḳ Kanla lekelenmek, kanlanmak, kan içinde kalmak.

ḳanlanmamaḳ *(olumsuz)* **ḳanlanmaḳ**.

ḳanlı 1. Kanlı. 2. Kanlı, kan içinde; kan lekeli; **suvuḳ ~** bk. **suvuḳḳanlı**.

ḳanmaḳ 1. İkna olmak; inanmak. 2. (karnı) Doymak; (bir şeye) doymak; tatmin olmak.

Lâkin padişa kimseniñ aytḳanına ḳanmay. "Fakat padişah kimsenin söylediğine ikna olmaz." -Tuvarçının Akıllı Kızı Masalı.

Suvsağanda, suvnı ister / Ozenden iç, golden iç, / İster kuçük çoḳraḳtan iç, / Ep bir birday ḳanarsıñ. “Susadığında, suyu ister / Nehirden iç, gölden iç, / İster küçük pınardan iç, / Hepsine aynı kanarsın.” -E. Şemizade - 2.

ḳannaz *(kitap dili)* Avcı; bk. **avcı**.

ḳan-ravan *(konuşmada* **ḳan-revan**): **üstü-başı ~ oldı** Üstü başı kan içindeydi.

ḳanser *(botanik)* Kartopu ağacı (viburnum).

ḳansız Kansız.

Ebet, cansız ve ḳansız bir nesnedir, / Taḳat ḳuvet yoḳ belinde. “Evet, cansız ve kansız bir nesnedir, / Takat, kuvvet yok belinde.” -Y. Ş. Ali.

ḳansızlamaḳ Kanını akıtmak.

ḳansızlamamaḳ *(olumsuz)* **ḳansızlamaḳ**.

ḳansızlanmaḳ Kanı çekilmek.

Şeñligi eksildi, beñzi soldı, beyaz yanaḳları ustündeki dağ gullerine beñzer renkler ḳansızlanıp başladı. “Neşesi eksildi, benzi soldu, beyaz yanaklarının üstündeki dağ güllerine benzer renkler kansızlaşmaya başladı.” - Çerkez Ali - 1.

ḳansızlanmamaḳ *(olumsuz)* **ḳansızlanmaḳ**.

ḳansızlıḳ (-ğı) Anemi, kansızlık.

ḳantar 1. Terazi; krş. **teraze**; **pazvan**; **bezmen**. 2. (soğuk) Şubat günleri; krş. **uvut**.

ḳantarmaḳ Dizginleri kaşa kısa bir şekilde bağlamak.

ḳantarmamaḳ *(olumsuz)* **ḳantarmaḳ**.

ḳantaş (-şı) 1. Yüzüğün dışbükey taşı. 2. *(mineraloji)* Heliotrop taşı, kan taşı.

ḳanun Kanun; yasa; **esas ~** Anayasa; **~ boyunca** Kanunen.

Olar yıllar devamında boyle insaniyetlik ḳanunlar esasında yaşap kelgenler. “Onlar yıllar boyunca böyle insanî kanunların esasına göre yaşamışlar.” - Çerkez Ali - 2.

ḳanuniy Yasal; kanuni; yasaya uygun.

ḳanuniyet (-ti) Yasallık, kanunluluk, yasaya uygunluk, meşruiyet.

ḳanun-ḳaide *(topluluk)* Kanun ve yönetmelikler.

ḳanunname Kanun kitabı.

ḳañğımaḳ *(Çamlı Ozenbaş ağzı)* Atlamak; sıçramak, fırlamak; hoplamak, zıplamak; bk. **sıçramaḳ**; **sekirmek**; **atlamaḳ**.

ḳañḳaymaḳ *(ağızlarda)* 1. Dimdik durmak; dışarı fırlamak; ucu çıkmak; krş. **tiklenmek**; **tiklenip turmaḳ**. 2.

Göğsünü kabartmak, göğsünü şişirmek; krş. **ḳataymaḳ.**

ḳañşar (at kafatasında) Alın ile burun kemikleri arasında bulunan kemik.

ḳap (I) 1. Kılıf; **kozlük ~ı** Gözlük kılıfı; **Ḳuran ~** Kuran kabı, Kuran kılıfı (Kuran'ı koymak için kullanılır); **saat ~ı** Saat kılıfı; **pıştav ~** Tabanca kılıfı, kuburluk. 2. Cilt; kitap kapağı; krş. **cılt.** 3. Zırh, kabuk (hayvanlar hakkında); krş. **ḳabuḳ.**

Elinde ḳap ısta ḳoçanı, / Bostancı olġan bu sıçan. "Elinde lahana koçanı, / Bostancı oldu bu sıçan." -Halk Yırı.

ḳap- (II) Pekiştirme eki; bk. **ḳap-ḳara.**

ḳapaḳ (-ġı) 1. Kapak. 2. Tahta ya da sacdan yapılmış pencere dış kanatları. 3. Fırın kapağı. 4.: **tiz ~** *(anatomi)* Diz kapağı.

Ḳapaḳ yerine çanaḳnen ortülgen çoyun ḳazan bıḳırbıḳır ḳaynay. "Kapak yerine tabakla kapatılan tencere fokur fokur kaynıyor." -İ. Abduraman - 1.

ḳapa-ḳarşı, (ḳarama-ḳarşı) Tam tersi; **~ taraflarġa keteler** Tam ters taraflara gittiler.

Ḳalbini kemirgen ḳapa-ḳarşı fikirlernen çekişken orada, yaşaġan evi aldına kelip çıḳḳanını bile duymay ḳaldı. "İçini kemiren tam tersi fikirlerle uğraştığı sırada, yaşadığı evin önüne geldiğini bile hissetmedi." -İ. Paşi.

ḳapa-ḳarşılıḳ Karşıtlık, zıddiyet.

ḳapaḳlama, ḳapaḳlav *(eylem adı)* **ḳapaḳlamaḳ.**

ḳapaḳlamaḳ Devirmek.

O piyalalarnı yuvıp, sürtip ozüniñ aġaç rafçıġına bir-biri ustüne ḳapaḳlap ḳoydı. "O fincanları yıkayıp, silip küçük ağaç rafına birbiri üstüne döndürüp koydu." -Çerkez Ali - 1.

ḳapaḳlamamaḳ *(olumsuz)* **ḳapaḳlamaḳ.**

ḳapaḳlanmaḳ *(edilgen)* **ḳapaḳlamaḳ.**

ḳapaḳlanmamaḳ *(olumsuz)* **ḳapaḳlanmaḳ.**

ḳapaḳlatmaḳ *(ettirgen)* **ḳapaḳlamaḳ.**

ḳapaḳlatmamaḳ *(olumsuz)* **ḳapaḳlatmaḳ.**

ḳapaḳlı 1. Kapaklı. 2. Kepenkli, panjurlu; **eki ~ pencere** İki kepenkli pencere.

O, arḳamda kene de cetalmaymız / Mısır turġan ḳapaḳlı dolapçıḳḳa. "O, sırtımda gene de yetişemiyoruz / Mısırın bulunduğu kapaklı dolaba." -A. Giraybay - 1.

ḳapalı 1. Kapalı; krş. **yapıḳ**; *(konuşmada)* **ḳapanıḳ.** 2. Kilitli. 3. *(elektrik)* Kapalı (devre); **~ zıncır** Kapalı devre. 4. *(dil bilim)* Kapalı *(hece)*; **~ eca** Kapalı hece.

O yavaş-yavaş kelir, yufaḳ sönük pencereniñ ḳapalı, olgün ışığı ogünde oturır, ḳapanırdı. “O yavaş yavaş gelir; ufak, sönük pencerenin kapalı, ölgün ışığı önünde oturur, kapanırdı.” -N. Çelebicihan.

ḳapalma, **ḳapaluv** *(eylem adı), (elektrik)* Kapama, kapayış; kapanma; **ḳısḳadan ~** Kısa devre.

ḳapalmaḳ 1. Kapanmak; krş. **ḳapanmaḳ**. 2. *(konuşmada)* Hapse atılmak; hapishaneye girmek.

Albuki, Aḳyar ḫalḳı doḳuz-on ay şeerde ḳapalıp ḳalġanlar. “Halbuki, Akyar halkı dokuz on ay şehirde kapanıp kalmış.” -A. Hilmi.

ḳapalmamaḳ *(olumsuz)* **ḳapalmaḳ**.

ḳapamaḳ bk. **ḳapatmaḳ**.

Amet aḳay ertesi kunü ḳoynı acele sata ve onıñ yerine başḳasını ketirip aranġa ḳapay. “Ahmet ağa ertesi günü koyunu acele olarak satar ve onun yerine başkasını getirip ahıra kapatır.” - Oşatam, Amma Aytmam Latifesi.

ḳapanıḳ bk. **ḳapalı**.

Yusuf redaktsiyaġa kelgende daa iş başlanmaġan, odalar ise ḳapanıḳ edi. “Yusuf redaksiyona geldiğinde daha iş başlamamış, odalar da kapalıydı.” -A. Osman - 1.

ḳapanmaḳ 1. Kapanmak; krş. **ḳapalmaḳ**. 2. Sarınmak, bürünmek, çok sıcak giyinmek.

ḳapanmamaḳ *(olumsuz)* **ḳapanmaḳ**.

ḳapar (*ağızlarda* **ḳabar**) Rüşvet.

Küzma yaḫşı adam, on beş kumüş ıştrafnı bozdı da, beş kumüş ḳapar aldı. “Küzma iyi bir insan on beş gümüş olan cezayı bozdu ve beş gümüş rüşvet aldı.” -U. İpçi - 1.

ḳapara *(etnografya)* Küçük gümüş düğmeler; **~ bilezik** Gümüş düğmeli bilezik ya da akik taşlı bilezik.

ḳaparalı Küçük gümüş düğmelerle süslenmiş olan.

Veliniñ ayaġında tasmalı çarıḳlar, omuzında ırġaḳlı çoban tayaġı, belinde ḳaparalı ḳuşaḳ ve çanta. “Veli’nin ayağında tasmalı çarıklar, omzunda kancalı çoban sopası, belinde gümüş düğmeli kuşak ve çanta.” -Çerkez Ali - 1.

ḳaparcı Rüşvetçi, yiyici, rüşvet alan (veya yiyen).

ḳaparcılıḳ (-ġı) Rüşvetçilik, yiyicilik, irtikap.

ḳapatıcı Kapatan; en sonunda bulunan.

ḳapatḳıç (-çı) 1. Fırın kapağı, kapak. 2. *(elektroteknik)* Devre açıcı, terminatör.

ķapatmaķ 1. Kapatmak, kapamak; kilitlemek. 2. Hapse atmak, cezaevine kapatmak.

Padişa bu işke pek yaman açuvlanıp, / Aşıķ Ġaripni ķapata. "Padişah bu duruma çok fazla kızar, / Aşık Garip'i hapseder." -Aşık Garip Destanı.

ķapatmamaķ *(olumsuz)* **ķapatmaķ**.

ķapı (*ağızlarda* **ķapu**) Kapı; **~ ogünde** Apartman girişi; kapı önü; **yan ~** Yan kapı; **gizli ~** Gizli kapı; **araba ~sı** Araba kapısı; **eki ķanatlı ~** İki kanatlı kapı; **~ ķapatmaķ** Kapı kapatmak.

O er kun belli vaķıtlarda saray ķapısına yaķın kelip, gizliliknen dervişlerniñ yanıķlı, dülber ilâilerini diñlep ķayta eken. "O, her gün belli zamanlarda saray kapısına yaklaşarak gizlice dervişlerin yanık, güzel ilâhilerini dinleyip dönüyormuş." -Altın Beşik Efsanesi.

ķapı-baca *(topluluk)* **~nı açıķ taşlama** Evi açık bırakma.

ķapıcı 1. *(tarih)* Kapıcı. 2. *(spor)* Kaleci.

ķapıcıbaşı *(tarih)* Kapıcıbaşı, baş kapıcı.

ķapıķulu *(tarih)* Kapıkulu - Kırım Hanının düzenli ordusunda muhafız; krş. **seymen**.

ķapılmaķ 1. Isırılmak. 2. Kapılmak.

Açıķ pencerelerni korgen Cin Mambet buyük bir sevinçke ķapıldı. "Açık pencereleri gören Cin Mambet büyük bir sevince kapıldı." -Cafer Seydamet.

ķapılmamaķ *(olumsuz)* **ķapılmaķ**.

ķapım 1. Bir ısırık; bir lokma; **bir ~ aş** Bir lokma yemek; **bir ~ otmek** Küçük bir parça ekmek. 2.: **~ tuzluķ** *(botanik)* Amberbaris, kadıntuzluğu, sarıçalı.

Ķomşudan bir tilim otmekni sorap, / Alalmağan bir ķapım, sen degilmidin. "Komşudan bir dilim ekmeği isteyerek, / Alamamış bir lokma, sen değil miydin?" -I. Kadir.

ķapınmaķ Atıştırmak; azıcık yemek yemek; krş. **aşanmaķ**.

ķapınmamaķ *(olumsuz)* **ķapınmaķ**.

Mirza bu yerge kelgende: Noġayım, biraz toķtap, bir-eki ķapınmasaķ olmaz, içke salķın tüşe başladı, - dey. "Mirza oraya geldiklerinde: —Nogay'ım biraz durup da bir şeyler yemezsek olmaz, üşümeye başladık, (içimize serinlik inmeye başladı) der." -Mirzanen Nogay Masalı.

ķapı-pencere *(topluluk)* Pencereler ve kapılar.

ķapısta *(botanik)* Lahana; krş. **laḫana**; **~ doġramaķ** Lahana doğramak; **alabaş ~** Alabaş *(Şalgama ve turpa benzeyen turpgiller ailesinden bir sebze)*; **çiçek**

~sı Karnabahar; **~ kobelegi** *(zooloji)* Lahana kelebeği, akkelebek.

Ozençik, ustlerine otmek olġan ķapısta yapraķlarını ķırġa ķarşı alıp kete. “Nehir üzerinde ekmek olan lahana yaprağını ovaya karşı alır gider.” -Canlı Özen Masalı.

ķapışlamaķ bk. **ķapķaçlamaķ**.

ķapķaç *(ağızlarda)* 1. Kapak (tencere); bk. **ķapaķ**. 2. Uhvat *(Ruslarda fırına konan tencere v.s.yi tutup çıkarmak için kullanılan bir tür maşa)*.

ķapķaçlamaķ (*ağızlarda* **ķapışlamaķ**) Kapmak; yakalamak.

O ķollarınıñ başta birisi, soñra digeri dilâverni ķapķaçlap tuttılar. “O, kollarının önce birisi, sonra diğeriyle Dilaver’i yakalayıp tuttu.” -A. Osman - 3.

ķapķal *(tekstilcilik)* Dokuma tezgâhının tarağı; krş. **tarapķıç**.

ķapķan Kapan; tuzak; krş. **tuzak (I)**.

Köse aķay ķuvanıp: -A -a, ķapķanġa tüştinmi, ayneci, geberdinmi? “Köse ağa sevinerek: — Ooo tuzağa düştün mü kurnaz, geberdin mi?” -Akıllı Kirpi ve Ayneci Tilki Masalı.

ķap-ķara Kapkara, simsiyah; **saçları ~** Saçları kapkara.

Esmanıñ goñlünde tek ķap-ķara tamġalı bir ev, bir işkence yeri ķalġan edi. “Esma’nın gönlünde sadece kapkara damgalı bir ev, bir işkence yeri kalmıştı.” -A. Odabaş.

ķapķaşç *(ağızlarda)* Kapak (tencere); bk. **ķapaķ**.

ķap-ķattı Çok katı; çok sert.

ķaplamaķ 1. Kaplamak. 2. Kapamak, bürümek, almak. 3. Ciltlemek (kitap). 4. Telafi etmek; ödemek; eksiğini tamamlamak; krş. **odemek**.

Evniñ içini sükûnet ķaplaġan. “Evin içini sessizlik kaplamış.” -Karakulak Hikayesi.

ķaplamamaķ *(olumsuz)* **ķaplamaķ**.

ķaplan *(zooloji)* Kaplan; **ırġaçı ~** Dişi kaplan; **~ balası** Kaplan yavrusu.

Arslan oġluna arslan derler, / Ķaplan oġluna ķaplan derler. “Arslan oğluna arslan derler, / Kaplan oğluna kaplan derler.” -Köroğlu Destanı.

ķaplanmaķ *(edilgen)* **ķaplamaķ**.

ķaplanmamaķ *(olumsuz)* **ķaplanmaķ**.

ķaplatamamaķ Kaplatamamak; krş. **ķaplatıp olamamaķ**.

ķaplatmaķ *(ettirgen)* **ķaplamaķ**; **ķaplatıp olamamaķ** Kaplatamamak; krş. **ķaplatamamaķ**.

ḳaplatmamaḳ *(olumsuz)* **ḳaplatmaḳ**.

ḳaplı-ḳuplı: **“~ baḳalar niyet etken koçmege”** Kaplumbağalar ve diğer sürüngenler hareket etmek için yola çıktı.

ḳaplıbaḳa *(zooloji)* Kaplumbağa.

Ḳaplıbaḳalar sırtınen ozüne yol açsınlar, men insan balasım, ogge ketecegim. “Kaplumbağalar sırtlarıyla kendilerine yol açsınlar; ben insanoğluyum, ileriye gideceğim.” -E. Umerov - 1.

ḳapmaḳ 1. Kapmak *(hızlı yemek; ısırıp parçalamak)*. 2. Kapmak *(birdenbire yakalayarak, çekerek almak)*; **ḳapıp aldı tayaḳnı** Sopayı birdenbire eline aldı.

ḳaptan *(ağızlarda)* Elbise, giysi, entari; bk. **anter**.

ḳaptırmaḳ 1. Isırtmak. 2. Rüşvet vermek; krş. **ḳapar bermek**.

Esma Nazimniñ yanına kelip: - Ḳıçırma, mına o saña ne ḳaldırıp ketti, - dep Nazimniñ aġızına konfet ḳaptırdı. “Esma Nazim’in yanına gelip: — Bağırma, işte o sana ne bırakıp gitti, diyerek Nazim’in ağzına şeker verdi.” - Çerkez Ali - 1.

ḳaptırmamaḳ *(olumsuz)* **ḳaptırmaḳ**.

ḳaptırtmaḳ *(ettirgen)* **ḳaptırmaḳ**.

ḳaptırtmamaḳ *(olumsuz)* **ḳaptırtmaḳ**.

ḳapusta *(ağızlarda)* bk. **ḳapısta**.

ḳar Kar; **~ boranı** Kar fırtınası, tipi; **~dan adam** Kardan adam; **yapalaḳ-yapalaḳ ~ yaġa** Lapa lapa kar yağıyor; **yañı yaġġan ~ kibi beyaz** Yeni yağmış kar gibi beyaz; bembeyaz; **ḳalġan işke ~ yaġar** *(atasözü)* Kalan işe kar yağar; **çıraylarından ~ yaġa** *(mecaz)* Kızgın, öfkeli.

Çölde tavşan sıçrar, oynar, / Ḳar ustünde iz taşlar. “Kırda tavşan sıçrar, oynar, / Kar üstünde iz bırakır.” -Bala Yırı.

ḳara 1. Kara, siyah; krş. **siya**; **~ barot** Siyah barut; **~ bulut** Siyah bulut, yağmur bulutu; **~ tenli** Siyah derili, siyah tenli; **~ turup** *(botanik)* Karaturp; bk. **ḳaraturup**; **~ ciger** *(anatomi)* Karaciğer; bk. **ḳaraciger**; **~ yandıḳ** *(botanik)* Deve dikeni; bk. **ḳarayandıḳ**; **~ yılan** *(zooloji)* Karayılan; bk. **ḳarayılan**; **~ ḳarġa** *(zooloji)* Ekin kargası; **ḳaraḳarġa**; **~ tavuḳ** *(zooloji)* Karatavuk *(ötücü bir kuş türü)*; bk. **ḳaratavuḳ**; **~ ḳoñuz** Bok böceği; bk. **ḳaraḳoñuz**; ~ **piçen** *(botanik)* Ayrık otu; bk. **ḳarapiçen**. 2. Esmer; **~ ḳız** Esmer kız. 3. İç karartıcı; **~ kunler** Bunaltan (fena) günler. 4. Sinsi; **~ yurekli** Sinsi kalpli. 5. Sürülmüş toprak. 6. Kara; kıta; **~da ve suvda yaşaġanlar**

(zooloji) Hem karada hem de suda yaşayan canlılar. 7. *(eski)* Kuzey; bk. **sırt (II)**; **şimal**. 8. *(eski)* Büyük; ulu; **~ deñiz** Karadeniz.

Ķara omürden aķ olüm yaḫşı. "Kara hayattan, ak ölüm daha iyi." -Atalar Sözü.

ķaraboġday *(botanik)* Karabuğday.

ķaraca *(zooloji)* 1. *(zooloji)* Karaca; **~ yolu** Keçi yolu *(dar ve insanların zor geçtiği bir patika)*. 2. Geyik; bk. **sığın**.

İbliske inanġan çınlar kiyik dağlarda yaşay, ķoy asray, ķaraca avlap keçine ekenler. "İblise inanan cinler yabanî dağlarda yaşıyor, koyun besliyor, karaca avlayarak geçiniyorlarmış." -Altın Beşik Efsanesi.

ķaraciger *(anatomi)* Karaciğer.

ķaraçay Karaçay *(Kuzey Kafkasya'da 1944 yılına kadar yaşamış eski Türk kabilesi. Dil, gelenek, din, folklor, edebiyat ve tarih yönünden bir bütün olan kabile, XV. yy.dan sonra Karaçay ve Balkar ya da tavlı adları altında, ayrı iki topluluk haline geldi)*.

ķaraçı *(tarih)* Karaçi *(Kırım Beylerinin adı: Şirinov, Mangıtov, Seceutov, Argınov, Mansurov - Kırım Hanlığı'ndaki en güçlü feodal ailelerin başları)*.

ķaraçıķ (-ġı) Rastık *(tahıl hastalığı)*; krş. **ekin kuesi**.

ķaraġaç (-çı) *(botanik)* Karaağaç.

ķarakirez *(botanik)* Bir armut çeşidi.

ķarakul Astragan, astragan kürkü, karakül, karapül; krş. **kurpeç**.

ķaraķalpaķ (-ġı) Karakalpak, Karakalpaklı (erkek) *(Orta Asya'da Türk boyu. Asılları bakımından Peçeneklerden sayılırlar. Tarihi kaynaklarda "Karakalpak" etnik adı yerine Rusça "Çornıye Klobuki" "Kara külahlılar" adı ile anılmaktadır. Özbek, Kazak, Kırgız, kısmen de Türkmenlerle akrabadırlar. Tarihi Hun, Oğuz ve Kıpçakların etkisini taşırlar)*.

ķaraķarġa *(zooloji)* Ekin kargası, tohum kargası.

ķaraķoñuz *(zooloji)* Gübre böceği.

ķaraķulaķ (-ġı) *(zooloji)* Kara kulak.

ķaraķuş (-şı) *(zooloji)* Karakuş *(bir kartal türü)*.

ķaralama Karalama, temize çekilmemiş yazı taslağı.

ķaralamaķ 1. Karalamak, leke sürmek, iftira etmek. 2. Karalamak, taslak olarak yazmak veya çizmek.

Ebet, radio, gazetalar için ḳaralap turam. “Evet, radyo ve gazeteler için karalıyorum.” -E. Umerov - 2.

ḳaralamamaḳ *(olumsuz)* **ḳaralamaḳ**.

ḳaralı Siyah rengi içeren.

ḳaralı-beyazlı Siyah beyaz; **~ resimler** Siyah beyaz resimler.

ḳaraltı (I) Karaltı, silüet; krş. **talda (II)**; **kolge** (3).

Arası çoḳ keçmeden, ḳaranlıḳ içinde bir ḳaraltı peyda olġan. “Aradan çok geçmeden, karanlığın içinden bir karaltı peydah oldu.” -Karakulak Hikayesi.

ḳaraltı (II) Çiftlik; tarla.

Koyün bayları onı savmalcı yaki ḳaraltı ırgatı tutmaḳ içün bir-birinden ḳızġanışa turġan ediler. “Köyün zenginleri onu çoban veya bahçe ırgatı tutmak için birbirlerinden kıskanıyorlardı.” -A. Hilmi.

ḳaraltım Siyahımsı, siyaha çalan; krş. **ḳaraca**; **ḳaraca kelgen**.

ḳaramaḳ *(ağızlarda)* Bakmak; bk. **baḳmaḳ**.

Saz ustası başını bile koterip ḳaramay. “Saz ustası başını bile kaldırıp bakmaz.” -Köroğlu Destanı.

ḳarama-ḳarşı bk. **ḳapa-ḳarşı**.

ḳaraman Kahraman.

Bu taşlardan bir danesi, o buyük ḳaramannıñ mañlayına tiyip, onı bir nefeste yerge serip ḳoyġan. “Bu taşlardan biri o büyük kahramanın alnına deyip onu bir nefeste yere sermiş.” -Altın Beşik Efsanesi.

ḳaramanca(sına) bk. **ḳaramane**.

ḳaramane Kahramancasına, bir kahraman gibi; krş. **ḳaramanca(sına)**.

ḳaramanlıḳ (-ġı) Kahramanlık, yiğitlik.

ḳaramıḳ (-ġı) *(botanik)* Karamuk, kadıntuzluğu *(Bir tür kır çiçeği)*.

ḳarandaş (*alıntı* **ḳurşun ḳalem**, *(konuşmada* **ḳarındaş)** 1. Kurşun kalem; **renkli ~lar** Renkli kalemler. 2. *(ağızlarda, Kodeks Kumanikus)* Akraba; bk. **soy**; **aḳraba**; **doġmuş**.

ḳarane Kandırma, telkin; **~ etmek** Kandırmak, telkin etmek; **~ etme!** Kandırma!

ḳaraneci Kandıran, tahrikçi, telkinci, teşvikçi.

ḳaranfil *(botanik)* Karanfil.

Ḳaranfil olacaḳsın, / sararıp solacaḳsın. / Men anañnen tanıştım, / Sen menim olacaḳsın. “Karanfil olacaksın, / Sararıp solacaksın. / Ben annenle tanıştım, / Sen benim olacaksın.” -Mane.

ḳaranıḳ *(ağızlarda)* Karanlık; bk. **ḳaranlıḳ**.

ḳaranlıḳ (-ğı) Karanlık; krş. **zulmet**; **bunar**; **~ bastı** Karanlık çöktü; **alaca ~** Alacakaranlık; **aḳşam ~ı** Akşam karanlığı; **alaca ~** Alaca karanlık; **gece ~ı** Gece karanlığı; **zindan ~ı** Zindan karanlığı; **o ḳadar ~, kozüñe türtseler, kormeyceñ** O kadar karanlık ki, gözünü dürtseler görmezsin.

Ḳaranlıḳta aşasan, nişanlın ḳara olur. "Karanlıkta yersen, nişanlın kara olur." -Atalar Sözü.

ḳaranlıḳlaşmaḳ Kararmak.

ḳarañğı *(ağızlarda)* Karanlık; bk. **ḳaranlıḳ**.

Metiy yalığa çıḳa, açıp baḳsalar içinde bir ḳız bar, amma doğğan aynıñ on dörti, ay desen avızı, kun desen kozü, ḳarañğı yerge çıraḳ olacaḳ, doğğan aynıñ on dörtüne beñzey. "Varil kıyıya çıkarılır, açıp baktıklarında içinde bir kız var; ama doğan ayın on dördü, ay dersen ağzı, güneş dersen gözü karanlıkta ışık olacak, doğan ayın on dördüne benziyor." -Edige Destanı.

ḳarapiçen *(botanik)* Çim.

ḳarar 1. Karar; **~ vermek** Karar vermek; **~ çıḳarmaḳ** Karar almak. 2. Süreklilik, kararlılık, istikrar; **avanıñ ~ı yoḳ** Hava durumu istikrarsız. 3. Ölçü; doğru miktar; **sende ~ degen şey var mı?** Sende hiç ölçü yok mu? ; **er şey ~ınen olmaḳ kerek** Her şeyi ölçülü yapmak lazım; **aşnıñ tuzu ~ında** Yemeğin tuzu tam gerektiği miktarda; **işler bir ~ kete** İşler iyi gidiyor; **"azı ~ çoḳı zarar"** *(atasözü)* "Çoğu zarar, azı karar" *(Azla yetinmek lazım, çünkü her şeyin fazlası zarar)*. 4. Yaklaşık *(değer, sayı, miktar)*; **~ etmek** Tahmini hesap yapmak, aşağı yukarı hesaplamak; krş. **ḳararlamaḳ**; **~larında** Yaklaşık olarak, aşağı yukarı.

Aytḳan sözden iç dönmem, ḳarardan ḳaytmam, / İç adetim tuvuldır dost muğaytmam. "Söylediğim sözden hiç dönmem, kararımdan vazgeçmem, / Hiç âdetim değildir, dost gücendirmem." -Çın.

ḳarar-ḳantar: **içkisiniñ ~ı yoḳ** İçkisinin sonu yok.

ḳararlamaḳ Tahmini hesap yapmak; değerlendirmek *(aşağı yukarı)*; krş. **ḳarar etmek**.

ḳararlamamaḳ *(olumsuz)* **ḳararlamaḳ**.

ḳararlaştırmaḳ Tahmin etmek; krş. **taḫminlemek**.

ḳararlaştırmamaḳ *(olumsuz)* **ḳararlaştırmaḳ**.

ḳararmaḳ 1. Siyahlaşmak, rengi karaya dönmek. 2. Koyulaşmak.

Tamarlarımda ise ḳara ḳanlar kopüre, kozlerim ḳarara, ḳulaḳlarımda

yureklerge ķorķu bergen uğultılar eşite edim, busana edim... “Damarlarımda ise kara kanlar köpürüyor, gözlerim kararıyor, kulaklarımda yüreklere korku veren uğultular işitiyordum, bunalıyordum...” -N. Çelebicihan.

ķararnen Yaklaşık olarak; aşağı yukarı; tahminen; krş. **taḫminen**.

Bizni ise şu an ķararnen yigirmi-otuz ķadar yerli yigit sarıp aldı. “Bizi o sırada, yaklaşık yirmi, otuz kişi civarında oranın yerlileri sardı.” -E. Umerov - 1.

ķararsız Aşırı, gerektiğinden fazla; **çorba ~ tuzlu** Çorba aşırı tuzlu.

Ebet, ananıñ yuregi em ķararsız merametli, em de ķaarli, kederli ola. “Elbet, annenin yüreği hem aşırı merhametli hem de üzüntülü olur.” -Z. Kurtnezir - 1.

ķararsız-ķantarsız Aşırı derecede, ifrat derecesinde.

ķarartmaķ Karartmak.

İhtiyarlarnıñ kozleri koyni ketken sayın ķarartķan tumandan daa ķalın ve daa ķoyu bir bulutnen ortüle, Mennannıñ penceresindeki titrek ışıķ ise er an bir parça daa tirile, yüksele edi. “İhtiyarların gözleri köyü gittikçe karartan sisten daha kalın ve daha koyu bir bulutla örtülüyor, Mennan’ın penceresindeki titrek ışık ise her an bir parça daha diriliyor, yükseliyordu.” -Cafer Seydamet.

ķarasaban Sürülmüş toprak *(tarla)*.

Cenkten evelki barışıķ kunlerde kolḫoznıñ reisi Mecit ağa bir de -bir işni –ķarasabanı ya da saçuvnı,– başlamazdan evel mına dört ķartnı mesleatķa çağıra edi. “Savaştan önceki barış günlerinde kolhozun reisi Mecit ağa bir işe, toprak sürmeye ya da ekime, başlamazdan önce işte şu dört ihtiyarı sohbete çağırıyordu.” E. A. Osmanoğlu. - 1.

ķarasinap *(botanik)* Bir elma çeşidi.

ķaraşmaķ *(ağızlarda)* Bakışmak; bk. **baķışmaķ**.

Kelin-kiyev bu toyġa / Yaraşadı, yar-yar. / Aves etip dostları, / Ķaraşadı, yar-yar. “Gelin damat bu düğüne / Yakışıyor yar yar. / Heveslenip dostları, / Bakışıyor, yar yar.” -Halk Yırı.

ķaraşofla *(ağızlarda)* Kertenkele; bk. **kesertki**.

Ķarataş *(Müslümanlık)* Kara taş *(Mekke’deki kutsal taş)*.

ķaratavuķ (-ğı) *(zooloji)* Kara tavuk.

ķaratiken *(botanik)* Tatula.

ķaraturup (-pı) *(botanik)* Turp.

ķaravlamaķ 1. Bakmak; gözetmek; **etrafnı ~** Etrafı gözetmek. 2. Bakmak; göz kulak olmak; **sütni ķaravla, taşmasın** Süte bak, taşmasın.

Kence aġalarına: -Men bu yerde ķaravlap turayım, siz ķaydan olsa da, en azdan yigirmi ķulaç yip tapıp ketiriniz, -dey. "Küçük oğul ağabeylerine: — Ben burada gözcülük yapayım, siz bir yerlerden en az yirmi kulaç ip bulup getirin, der." -Altın Alma Masalı.

ķaravul Bekçi; nöbetçi; krş. **saķçı**.

Lâkin ķaravul ķoyılġan bekçilerni nasıl aldatacağını çoķ tüşüngen. "Fakat nöbetçi olarak konan bekçileri nasıl kandıracağını çok düşünmüş." -Altın Beşik Efsanesi.

ķaravullamaķ Bekçilik etmek, beklemek.

ķaravullamamaķ *(olumsuz)* **ķaravullamaķ**.

ķaravullıķ (-ġı) Koruma, muhafaza.

ķaray, (ķarayım) Karaim *(Rusya'nın güneyinde yaşayan bir topluluk)*.

ķarayandıķ (-ġı) *(botanik)* Devedikeni *(Bir metreye kadar uzayabilen, tarlalarda biten, bileşikgillerden bir tür bitki)*.

ķarayılan *(zooloji)* 1. Karayılan, zehirsiz yılan *(Boyu uzun, başı iri pullarla örtülü, zararlı hayvanları yediği için tarıma yararlı, tehlikesiz bir yılan cinsi)*. 2. Boa yılanı.

ķarayım bk. **ķaray**.

ķarba *(ağızlarda)* Büyük baba, dede; bk. **ķartbaba**.

ķarçıġa Bir binanın ön tarafı; **evniñ ~sı** Evin cephesi.

Koy cemaatınıñ çoķusı tükân ķarçıġasına toplaşķanlar. "Köy cemaatinin çoğu dükkânın ön tarafına toplanmışlar." -Balta Latifesi.

ķardaş (*ağızlarda* **gadya**; **kaday**; **mata**) 1. Kardeş *(kız ya da erkek)*; krş. **kadya**; **süt ~** Süt kardeş; **~ımnıñ ķızı** Kardeşimin kızı. 2. Dost *(ülke)*; **bizge ~ memleket** Bize dost memleket.

Paroḫodġa mingende, dostlar, aylandı başım, / Ķırımda ķaldı, ey dostlar, ķız ķardaşım… "Vapura binince dostlar, döndü başım, / Kırım'da kaldı dostlar, kız kardeşim." -Halk Yırı.

ķardaşlarca(sına), ķardaşça(sına) Kardeşçe, kardeşe yaraşır biçimde, dostça.

Ebet, Ukrainalılarnıñ başına kelgen bu ağır felakette epimiz ķardaşlarca yardımda bulunmaķ kerekmiz. "Elbette Ukraynalıların başına gelen bu felakette hepimiz kardeşçe yardım etmeliyiz." -Z. Kurtnezir - 1.

ķardaşlıķ (-ġı) Kardeşlik.

Gazetamız ise, rayon emekdarlarınıñ internatsional boyun-borçlarına sadıķlıķlarını, vatanperverliklerini, ķardaşlıķ alaķaları ve dostluķlarınıñ ķaviy olġanını kosterici teren mundericeli materiallarġa keniş yer bermek kerek, –dedi. “Gazetemiz de bölge emekçilerinin uluslararası sorumluluklarına bağlılığını, vatanseverliklerini, kardeşlik ilişkilerini ve dostluklarının güçlü olduğunu gösteren kaliteli yazılara geniş yer vermeli, dedi.” -Z. Kurtnezir - 1.

ķarġa *(zooloji)* Karga; **~ balası** Karga yavrusu; **~ ġaķılday** Karga gaklıyor.

Şu arada bir ķarġa uçıp kelip, onıñ bir topaç saburanı alıp kete. “O sırada bir karga uçarak gelir ve onun bir topak sabununu alıp gider.” -Karga ve Amet Akay Latifesi.

ķarġaboyun *(botanik)* Bir armut çeşidi.

ķarġamaķ Lanetlemek, lanet okumak.

Bağışlañız meni şorbacı, dey ḫırsız, men şeerde yaşaġanda söz dinlemegenim içün anamnen babam meni ķarġadılar. “Bağışlayın beni, patron, der hırsız, ben şehirde yaşarken söz dinlemediğim için annemle babam bana beddua ettiler.” -Katır mı, Adam mı Latifesi.

ķarġamamaķ *(olumsuz)* **ķarġamaķ**.

ķarġasoġanı*(botanik)* Yabani soğan.

ķarġış Lanet; krş. **lânet**.

Bundan başķa o, şu kunü yengesinden yaḫşı bir ķarġış aşaġan edi. “Ayrıca o, aynı gün yengesinden iyi bir azar yemişti.” -A. Odabaş.

ķarı *(ağızlarda)* Kadın; eş; krş. **ķadın**; **apay**; **ķısķayaķlı**.

Ķarı, ķarı, men ḫırsızını tuttım, ḫırsız mına mınavı bala eken. “Hanım, hanım ben hırsızı yakaladım, hırsız işte bu çocukmuş.” -Edige Destanı.

ķarıķ Kısık; hırıltılı; çatlak (ses); **~ ses** Kısık ses, çatlak ses.

Onıñ davuşı mülaim, azaçıķ ķarıķ ve yorġun, ama ķattı ve kuçlü edi. “Sesi mülayim biraz kısık ve yorgun ama eli sert ve güçlüydü.” -E. Umerov - 2.

ķarıķlıķ (-ġı) Ses kısıklığı.

ķarıķmaķ (-ġı) Sesini kaybetmek; *aynı:* **ķarıķıp ķalmaķ**.

ķarıķmamaķ *(olumsuz)* **ķarıķmaķ**.

ķarılġaç (-çı) *(ornitoloji)* Kırlangıç.

Ķarılġaçnıñ ķanatı, aķķuşnıñ teni, / Ķalbimden çıķarman, unutmam seni. “Kırlangıcın kanadı, kuğunun bedeni, / Kalbimden çıkarmam, unutmam seni.” -Çın.

ḳarılmaḳ Kısılmak, sesi kısılmak; **sesim ḳarıldı** Sesim kısıldı.

Politsaylarnıñ ḳıçıra-ḳıçıra, sesleri ḳarıldı. “Polislerin bağıra bağıra sesleri kısıldı.” -E. A. Osmanoğlu - 1.

ḳarılmamaḳ *(olumsuz)* **ḳarılmaḳ**.

ḳarın (ḳarnı) 1. Karın; mide; krş. **ḳursaḳ**. 2: **~ boşluġı** *(anatomi)* Karın boşluğu; **~ boşluġı zarı** *(anatomi)* Karın zarı, periton; **~ ayaḳlılar** *(zooloji)* Karından bacaklılar.

Onıñ ḳarınını aşḳa toydurmaḳ kerek, - dedi ekinci ḳart. “Onun karnını doyurmak gerekir, dedi ikinci ihtiyar.” -Çerkez Ali - 2.

ḳarınca Karınca; krş. **ḳırmısḳa**; **~ aşayıcılar** *(zooloji)* Karıncayiyenler.

Bir ḳarınca, bir böcekniñ teniday, / Bir kelir, şu alemden coyulır. “Bir karınca, böceğin teni gibi, / Bir gelir, şu âlemden kaybolur.” -A. Latifzade - 1.

ḳarınçıḳ (-ġı) 1. Şişkin karın; göbek. 2. *(zooloji)* Karıncık.

ḳarındaş (I) 1. Kardeş (aynı anneden olan biri).

Kozge alıp dinsiz meni bastırıḳḳa salġanda, / Ḳarındaşım, çın defterim evimizde ḳalġanda. “Gözetim altına alıp dinsiz beni hapishaneye koyunca, / Kardeşim, çın defterim evimizde kalınca.” -A. Giraybay - 1.

ḳarındaş (II) Kurşun kalem; bk. **ḳarandaş**.

ḳarınġu *(Kodeks Kumanikus)* Karanlık; bk. **ḳaranlıḳ**.

ḳarış (*ağızlarda* **süyem**) Karış (parmaklar birbirinden uzak duracak biçimde gergin duran elde, başparmak ve serçe parmakların uçları arasındaki açıklık); **~nen ölçmek** Karışla ölçmek; **bir ~ yer** Bir karış toprak; **bir ~** a) Bir karış. b) Çok kısa; çok az; çok küçük, küçücük.

Bağçanıñ er bir ḳarış yerini koz aldına ketirdiler. “Bahçenin her bir karış yerini göz önüne getirdiler.” -Çerkez Ali - 1.

ḳarışıḳ (-ġı) 1. Karışık (aynı nitelikteki şeylerden oluşmuş). 2. Karışmış olan, dağınık, düzensiz. 3. (saçları) Karmakarışık (veya karışık).

Uyandığı zaman, çirkin, igrenç bir oksürik ve iddetle ḳarışıḳ ḳaba bir ses: Aramzade! Ḳalḳ, olüm uyḳusunamı yattın? “Uyandığı zaman, çirkin, iğrenç bir öksürük ve hiddetle karışık kaba bir ses: Haramzade! Kalk, ölüm uykusuna mı yattın?” -A. S. Ayvazov - 1.

ḳarışıḳlıḳ (-ġı) Düzensizlik, nizamsızlık, karışıklık, karmakarışıklık.

Ḳırımda ḳarışıḳlıḳlar bar, tatarlar hanlıḳ tiliyler eken. Ḳırımġa barsañız

soğurşurmusuñuz? “Kırım’da karışıklıklar var. Tatarlar hanlık istiyorlarmış. Kırım’a giderseniz savaşır mısınız?” -B. Çobanzade - 2.

ķarış-ķuruş *(Sudak ağzında)*: **yerni ķaz, ~ et, bir şey tapmazsıñ** Bütün dünyayı gez, hiçbir şey bulamazsın.

ķarışma 1. Karışım; harman; **suvutıcı ~** Soğutucu karışım. 2. İnşaat harcı. 3. Karmakarışıklık, çorba.

ķarışmaķ 1. Karışmak (birbirinin içine girmek); **aşıķış işke şeytan ķarışa** Acele işe şeytan karışır. 2. (birinin işlerine) Karışmak; müdahale etmek. 3. Dolaşmak (ipler hakkında). 4. Düzensiz, dağınık olmak; **ortalıķ ķarıştı** Ortalık karıştı.

Aman başına yorġanını yapa da, ķavġaran sebebini añlamaķ içün, ķaranlıķta adamlar arasına ķarışa. “Hemen başına yorganını örter ve kavganın sebebini anlamak için, karanlıkta adamların arasına karışır.” -Kavga Yorgan Üstünde Latifesi.

Toban, piçen, çalı-çırpı çaynar ekensin, avuz ķarıştı, taķat yetmey!.. “Saman, biçilmiş ot, çalı-çırpı çiğnemek istesem, ağız karıştı, takat yetmiyor!..” -A. Hilmi.

ķarışmamaķ *(olumsuz)* **ķarışmaķ**.

ķarıştırmaķ 1. Karıştırmak. 2. Dolaştırmak.

Apaķayı: -Ya ḫancerini çıķarıp ķarıştırġanı ne? “Karısı: — Peki, niçin hançerini çıkarıp karıştırdı?” -Edige Destanı.

Mektepte er kesnen tanışķan, er kesni sevgen, er kesniñ kitabını ķarıştırarаķ yuzlernen resim korgen ve bu resimler onı tüşüncelerge sevķ etken edi. “Mektepte herkesle tanışmış, herkesi sevmiş, herkesin kitabını karıştırarak yüzlerce resim görmüş ve bu resimler onu düşüncelere sevk etmişti.” -Cafer Seydamet.

ķarıştırmamaķ *(olumsuz)* **ķarıştırmaķ**.

ķariye *(eski)* Okuma odası, okuma salonu; bk. **oķuv ḫanesi**.

Ķar-ķızı Kar Bakiresi.

ķarķuş *(zooloji)* Şakrak kuşu.

ķarlı Karlı *(kar yağan; üstünde kar bulunan)*; **~ ķış** Karlı kış; **~ boran** a) Kar fırtınası, tipi. b) “harlı” *(Kırım-Tatarlarının halk ezgisi)*.

Fursattan faydalanıp, sofaġa çaptım, paltomnı çüyden çekip aldım, ķarlı ve ķaranlıķ soķaķķa atılıp çıķtım. “Fırsattan istifade, terasa koştum, paltomu askıdan aldım, karlı ve karanlık sokağa fırladım.” -E. Umerov. - 1.

ķarmaķ, (*ağızlarda* **ķarmuķ**) Kanca *(balık avlamak için kullanılır)*; **~ķa tüşmek** Kancaya takılmak.

Şaripov ķarmaķķa ilingen edi. “Şaripov kancaya bağlanmıştı.” -Z. Kurtnezir - 1.

ķarma-ķarışıķ (-ġı) Karmakarışık, çok karışık, düzensiz, dağınık; **kolonnalar ~ oldı** Gruplar birbirine girdi, gruplar karmakarışık oldu.

Ve şu Yasafut deresi içinde, ķarma-ķarışıķ tereklerniñ kolgesi altında olarnıñ silsile ve ecdadı komüli yata ediler. “Ve bu Yasafut deresi içinde, karmakarışık bir şekilde ağaçların gölgesi altında onların silsile ve ecdadı gömülü idi.” -O. Akçokraklı - 1.

ķarma-ķarışıķlıķ (-ġı) Düzensizlik, nizamsızlık, karışıklık, karmakarışıklık.

ķarmaķlı Olta takımlı.

ķarmaķsap (-pı) Olta kamışı.

ķarmaķsız Olta takımsız.

ķarmaķtaş (-şı) *(balıkçılık)* (küçük) Ağırlık.

ķarmalamaķ Dokunmak; elle yoklamak.

Cinabet Zarife eñ nazik yerine toķundı, ķartiyniñ açıķ yarasını ķarmaladı… “Cenabet Zarife en nazik yerine dokundu, kadının açık yarasını elle yokladı.” -E. Umerov - 2.

ķarmalamamaķ *(olumsuz)* **ķarmalamaķ**.

ķarmalanmaķ Karıştırmak; kurcalamak.

Onıñ aşağı kozüni açtı, bayağı ķarmalandı, soñra ķıdırġanını taptı. “Onun alt gözünü açtı, epeyce karıştırdı, sonra aradığını buldu.” -E. Umerov - 2.

ķarmalanmamaķ *(olumsuz)* **ķarmalanmaķ**.

ķarmalavuç Dokunaç *(hayvanlarda)*.

ķarmuķ *(ağızlarda)* bk. **ķarmaķ**.

ķarnay Büyük uzun bakır boru.

ķarpız *(botanik)* Karpuz; **~ ķabuġı** Karpuz kabuğu.

Bostanġa barıp, ķodalağına ķavun-ķarpız yuklep çıķķanda, onı ķaravul köre. “Bostana gidip, arabasına kavun karpuz yükleyip çıkarken, onu bekçi görür.” -Bostan Hırsızı Latifesi.

ķarpuz bk. **ķarpız**.

ķarsanba Zorluk; dert; bela; **~ġa oġramaķ** Belaya uğramak.

Ķarsanbalar ķarşılap, ķazalar atlap, / Yıldızlarġa yuksel de uç, avele! “Zorluklarla karşılaşıp, kazaları atlatıp, / Yıldızlara yüksel de uç, havalan!” -N. Çelebicihan.

ķarşı Karşı; **~da** Karşıda, karşısında; **mańa ~** Karşımda; önümde; **men buña**

~m Ben buna karşıyım; **~dan** Karşıdan; **~ ḳoymaḳ** Karşı koymak.

Şu ḳarşıda aḳ bayırda boġdaymı biter, / Aman, padişa, sana askermi yeter. “Şu karşıda, ak bayırda buğday mı yetişir, / Aman, padişah, sana asker mi yetişir.” -Halk Yırı.

ḳarşı-ḳarşıġa Karşı karşıya, yüz yüze.

ḳarşılama, **ḳarşılav** *(eylem adı)* **ḳarşılamaḳ**; Karşılama.

ḳarşılamaḳ Karşılamak.

Bazirgân kene de ḳarşılamaḳ maḳsadınen: Belime bayladım altın ḳuşaḳnı, / Men yenerim seniñ kibi uşaḳnı, / Çoḳ yerlerde kordim eşekni, / Toḳunma kervanġa, çekil, kor oġlu, -dey. “Bezirgân gene de karşılık vermek maksadıyla: Belime bağladım altın kuşağı, / Ben yenerim senin gibi uşağı, / Çok yerlerde gördüm eşeği, / Dokunma kervana çekil, Köroğlu, der.” -Köroğlu Destanı.

ḳarşılamamaḳ *(olumsuz)* **ḳarşılamaḳ**.

Gulsiz ḳarşılamay / Yaresin aşıḳ, / Gul cıysam, ḳalbimde / Şadlıḳlar sezem. “Gülsüz karşılamaz / Sevgilisini aşık, / Gül toplasam, kalbimde / Mutluluklar hissederim.” -Z. Kurtnezir - 2.

ḳarşılanmaḳ Karşılanmak.

ḳarşılanmamaḳ *(olumsuz)* **ḳarşılanmaḳ**.

ḳarşılaşma, **ḳarşılaşuv** *(eylem adı)* **ḳarşılaşmaḳ**.

ḳarşılaşmaḳ Karşılaşmak, rast gelmek (yolda); krş. **rastkelmek**.

ḳarşılaştırma Karşılaştırma, kıyaslama, mukayese.

ḳarşılaştırmaḳ Karşılaştırmak; kıyaslamak.

ḳarşılıḳ (-ġı) 1. Mukavemet; direnç; karşı hareket; krş. **muḳavemet**. 2. Cevap mektubu.

Butün bunlarġa ḳarşılıḳ ise yengesinden er kun bir ḳaç kereler ḳargış ve kotek aşay. “Bütün bunlara karşılık ise yengesinden her gün birkaç kere beddua işitiyor, dayak yiyor.” -A. Odabaş.

ḳarşılıḳlı Karşılıklı; **~ urmet** (veya **sayġı**) Karşılıklı saygı.

Bu ḳalabalıḳ içinde uç sene evel koy ḳarşılıḳlı yardım komitesine reis saylansa da, uç ay sonra ḳuvulġan bir cemaat ḫadimi: ‘Alışḳan ḳuturġandan beterdir’ –der. “Bu kalabalığın içinde üç sene evvel köy karşılıklı yardım komitesine reis seçildiği halde, üç ay sonra kovulan bir cemaat hadimi: ‘Alışmış kudurmuştan beterdir’ der.” -C. Gafar.

ḳarşılıḳsız Yanıtsız, karşılık görmeyen.

ḳarşılıḳsızlıḳ (-ġı) Karşılıksızlık.

ḳarşḳır *(ağızlarda)* Kurt; bk. **ḳaşḳır**.

ḳart (-tı) 1. Yaşlı; ihtiyar; krş. **iḫtiyar (I)**. 2. Taze olmayan; bayat; sert; **~ ḫıyar** Fazla olgunlaşmış salatalık; **~ tavuḳ** a) Yaşlı tavuk. b) Sert tavuk eti; **~ ḳız** Kız kurusu, evde kalmış kız, evlenmemiş kız.

Ḳart babam ḳarġanı / Ḳoradan ḳuvdı, ḳorḳudan ḳart ḳarġa / Ḳanatını ḳırdı. "Büyük babam kargayı / Bahçe duvarından kovdu, / Korkudan yaşlı karga / Kanadını kırdı." -Tezaytuv.

ḳartal *(zooloji)* Kartal; **~ balası** Kartal yavrusu; **leş ~ı** *(zooloji)* Akbaba.

Başı ḳaşḳa, ḳanatı aḳ, boynuzı çıbar, / Ayaġı sarı ḳartal ḳuş, o kimden tuvar? "Başı beyaz akıtmalı, kanadı ak, boynuzu benekli, / Ayağı sarı kartal (kuş), o kimden doğar." -Mane.

ḳartana Nine, büyükanne; krş. **bita**.

Siz, Şefiḳa ḳartana degilsinizmi? "Siz Şefika nine değil misiniz?" -Ş. Alâdin - 1.

ḳartana-ḳartbabalar *(topluluk)* Büyükanne ve büyükbabalar.

ḳartanay *(ağızlarda)* Yaşlı kadın, ihtiyar kadın.

ḳartaymaḳ Yaşlanmak; **ḳartayġanda bu maña kerek mi?** Yaşlandıktan sonra benim buna ihtiyacım var mı?

Oġlun olsa, bir baḫıttır, ayneni, / Ḳartayġanda tayaḳtır, ayneni. "Oğlun olursa, bir bahttır, ninni, / Yaşlanınca bastondur, ninni." -Bala Yırı.

ḳartbaba Dede, büyükbaba; krş. **cet** (1).

Menim ḳartbabam Alimge çoḳ yardımlar ete eken. "Benim büyük babam Alim'e çok yardım ediyormuş." -Karavullar Meydanında Hikayesi.

ḳartdede *(ağızlarda)* Büyük dede; büyük annenin babası; büyük babanın babası; bk. **dede**.

ḳartiy *(ağızlarda)* Nine; bk. **bita**; **ḳartana**.

Tenim titrey, men de yalvaram: Yarabbim! Diñleme, diñleme biçare ḳartiyni. "Tenim titriyor, ben de yalvarıyorum: Yarabbim! Dinleme, dinleme bîçare yaşlı kadını." -Ş. Selim - 1.

ḳartiyçik *(ağızlarda)* Ninecik; bk. **ḳartanaçıḳ**.

Ḳartiyim, ḳartiyçigim, okünme! "Ninem, nineciğim, sitem etme!" -Ş. Selim - 1.

ḳart-ḳurt *(topluluk)* Yaşlılar.

ḳart-ḳurtḳa *(topluluk)* Yaşlı bayanlar.

ḳartlıḳ (-ġı) Yaşlılık, ihtiyarlık.

Yaşlıġınıñ ḳadrini bilmegen, ḳartlıġında ḫor olur. "Gençliğinin kadrini

bilmeyen, ihtiyarlığında horlanır.” - Atalar Sözü.

ḳartop (-bı) Patates; **~ ḳavurmaḳ** Patates kavurmak; **bütün ~ pişirmek** Bütün patates pişirmek; **~ çıraḳ** *(etnografya)* Stearin mum; **işler ~** *(konuşmada)* İşler kötü, durum kötü.

Gece dağ içinde, ateş başında o sıcaḳ ḳartoplarını aşamaḳ mañа ne yaman lezzetli kelgen edi. “Gece, dağ içinde, ateş başında o sıcacık patatesleri yemek bana ne kadar lezzetli gelmişti.” -A. Hilmi.

Ḳartop ḳoydum ḳazanġa / Ḳaynasa da ezilmey / Bu dünyada ne ḳadar / Omrim bolsa bezilmey. “Patates koydum kazana / Kaynasa da ezilmez / Bu dünyada ne kadar / Ömrüm olsa bezilmez.” -Mane.

ḳart-yaş *(topluluk)* Yaşlılar ve gençler.

ḳaruv *(ağızlarda)* 1. Güç; kuvvet; krş. **taḳat**; **ḳuvet**; **kuç** (1); **iḫtidar**. 2. Zenginlik; servet.

Ḳaruvın yetse taşnı urıp ḳaytarasın, yetmese, taşnı boynuna kiysete, sıçannı basḳanday basa ḳoya eken. “Gücün yetse, taşı vurarak geri çeviriyorsun, olmazsa taşı boynuna takıyor, sıçan ezer gibi ezip bırakıyormuş.” -Çorabatır Destanı.

ḳaruvlı *(ağızlarda)* 1. Güçlü, kuvvetli. 2. Hali vakti yerinde; refah içinde yaşayan; varlıklı, varsıl, zengin; **~ bir adam** *(ağızlarda)* Hali vakti yerinde (olan) bir adam, refah içinde yaşayan (veya varsıl) bir adam.

ḳasaba Kasaba; **şeer tipte ~** *(tarih)* SSCB’de şehir ile köy arasında bulunan idari birim.

Ḳasabanıñ soḳaḳlarında adamlar endi bayaġı çoḳlaşḳanlar. “Kasabanın sokaklarında artık insanlar bayağı arttılar.” -Z. Kurtnezir - 1.

ḳasap (-bı) Kasap.

Yavaş-yavaş bazar tınmaġa, davuşlar, gürültiler kesilmege, semiz etli ḳasap tükânları ḳapatılmaġa başladılar. “Yavaş yavaş pazar sakinleşmeye, sesler, gürültüler kesilmeye semiz etli kasap dükkânları kapanmaya başladı.” - U. İpçi - 1.

ḳasartḳı *(zooloji)* Kene.

ḳasevet (-ti) Kasvet, hüzün, iç sıkıntısı; kaygı, endişe; krş. **ḳaar**; **ḳayġı**; **~ etmek** Kaygılanmak; **meni ~ etme** Benim için endişelenme.

Butün gice uyḳusızlıḳtan dügün ḳasevetinden baş da sersem oldı. “Bütün gece uykusuzluktan, düğün sıkıntısından başım da sersem oldu.” -S. A. Özenbaşlı.

ḳasevetlenmek Endişelenmek, endişe duymak; krş. **buslanmaḳ**; **ḳayġırmaḳ**.

ḳasevetlenmemek *(olumsuz)* **ḳasevetlenmek**.

ḳasıḳ (-ġı) *(anatomi)* Kasık.

ḳasım Kasım ayı; krş. **boş ay**.

ḳasır Hasır; krş. **boyra**.

ḳasırġa Kasırga; bora; krş. **afat**.

ḳasırġalı Kasırga(s)i; bora(s)i.

Anda, aytılġanına kore, o, ḳasırġalı uruşlarnıñ birinde, pek buyük cesürlikler kostergen ve anda bellisiz ġayıp olġan. "Şimdi, mektuba göre, o, kasırgalı çatışmalar sırasında, pek büyük kahramanlıklar göstermiş ve bir anda kaybolmuş." -U. Edemova - 3.

ḳaside 1. *(edebiyat)* Kaside. 2. *(etnografya)* Kadınların süsü; **boyun ~si** Zincirli gümüş boyun muskası; **saç ~si** *(etnografya)* Muska kılıfı; krş. **dildan**.

O vaḳıtḳa ḳadar eşitilmegen ilâiler, ḳasideler ezberlemege başlaġanlar. "O zamana kadar duyulmamış ilâhiler, kasideler ezberlemeye başlamışlar." - Altın Beşik Efsanesi.

ḳas-ḳattı Kaskatı.

ḳasḳıldamaḳ: **ḳasḳıldap kulmek** Kahkaha atmak, kahkaha ile gülmek; krş. **şaḳıldap kulmek**.

Mammet lafazan, ḳasḳıldap kulmege seve. "Mammet konuşkan, kahkaha atarak gülmeyi seviyor." -İ. Paşi.

ḳasḳıldamamaḳ *(olumsuz)* **ḳasḳıldamaḳ**.

ḳasmaḳ (-ġı) Kazan taşı; kireç (kalsiyum tuzları kapsayan suyun ısıtıldığı kabın iç yüzeyinde oluşturduğu katman); **çaynikiniñ tübünde ~ toplandı** Çaydanlığın dibinde kireç tabakası oluştu.

ḳasnaḳ (-ġı) 1. Ahşap çember, tahtadan çember; gergef; krş. **kergef**. 2. Kasnak; makara; **~ ḳayışı** Transmisyon kayışı, tahrik kayışı. 3. Davul kasnağı. 4. *(etnografya)* Kırım Tatarlarının bir nakış türü; **~ inesi** Nakış iğnesi.

Buna ḳani olmaḳ istegen adam, başını koterip, tavanda, sofadaki ḳapu ḳasnaġında ve pencere pervazlarında oyulġan orneklerge koz etmek kerek. "Bundan emin olmak isteyen kişi, başını kaldırarak, tavandaki kapı kasnağındaki ve pencere pervazlarındaki oyma örneklerine bakmalı." -Ş. Alâdin - 1.

ḳast (-tı) 1. Kasıt; (kötü) niyet; **~ etmek** Zarar vermeyi istemek, niyeti kötü olmak. 2. Suikast; krş. **suiḳast**.

Niyet ettim, ḳast ettim, / Maḳsad ettim, şart ettim. "Niyet ettim, kast ettim, / Maksat ettim, şart ettim." -B. Mambet.

ḳasten Kasten, bile bile, bilerek ve isteyerek.

Onıñ oblast gazetasınıñ ḫadimine yalan malumatlar bergeni ve adamlarnen subetleşüvler vaḳıtında ḳasten iftiralar uydurılġanınıñ ustü açıldı. “Onun bölge gazetesinin muhabirine yalan bilgiler verdiği ve insanlarla konuştuğu sırada bilerek iftira ettiği anlaşıldı.” -Z. Kurtnezir - 1.

ḳaş (I) Kaş; **~ astından** Kaş altından; **~ almaḳ** Kaş almak; **çatma ~** Çatma kaş; **~ oynatmaḳ** Kaş oynatmak; **yay ~** Yay gibi kaş.

İşi yoḳ iş çıḳarır, / Ḳaş yaḳam dep koz çıḳarır. “İşi olmayan iş çıkarır, / Kaş süreyim diye göz çıkarır.” -Atalar Sözü.

ḳaş (II) Kaş (eyerin ön ve arkasındaki çıkıntılı bölüm).

ḳaş (III) *(etnografya)* Taş (gümüş takılarda kullanılan taş); krş. **taş**; **yaḳut ~lı yuzük** Yakut taşlı yüzük.

ḳaşaġa Kazağı (hayvanları temizlemekte kullanılan demir fırça).

ḳaşaġalamaḳ Kaşımak (demir at fırçası).

ḳaşaġalamamaḳ *(olumsuz)* **ḳaşaġalamaḳ**.

ḳaşaġalanmaḳ *(edilgen)* **ḳaşaġalamaḳ**.

ḳaşaġalanmamaḳ *(olumsuz)* **ḳaşaġalanmaḳ**.

ḳaşaġalatamamaḳ Fırçalatamamak, tımar ettirememek; krş. **ḳaşaġalatıp olamamaḳ**.

ḳaşaġalatmaḳ *(ettirgen)* **ḳaşaġalamaḳ**; **ḳaşaġalatıp olamamaḳ** Demir fırçayla temizletememek; krş. **ḳaşaġalatamamaḳ**.

ḳaşaġalatmamaḳ *(olumsuz)* **ḳaşaġalatmaḳ**.

ḳaşıḳ (-ġı) 1. Kaşık; **balaban ~** Büyük kaşık; **ḳave ~** Kahve kaşığı; **ufaḳ ~** Çay kaşığı; **aş ~ı** Yemek kaşığı. 2.: **~ aġaç** *(botanik)* Akçaağaç. 3. Ayakkabı çekeceği.

Ḳazan ḳaynar, ḳaşıḳ yoḳ, ayneni, / Bala aġlar, beşik yoḳ, ayneni. “Kazan kaynar, kaşık yok, ninni, / Çocuk ağlar, beşik yok, ninni.” -Bala Yırı.

ḳaşıḳaş *(aşçılık)* Et suyunda yüzen küçük mantı.

ḳaşıḳlamaḳ Kaşıklamak.

Şarman bir-eki ḳaşıḳlap toḳtaycaḳ olġan edi. “Şarman bir iki kaşık yedikten sonra bırakacak oldu.” -A. Osman - 1.

ḳaşıḳlamamaḳ *(olumsuz)* **ḳaşıḳlamaḳ**.

ḳaşımaḳ Kaşımak; bk. **ḳaşıtmaḳ**.

Reis yollanmanı oḳup çıḳtı, soñ burnunıñ tübündeki ḳap-ḳara ḳoñuzday mıyıġını bir ḳaşıdı. “Reis, evrakı okudu, sonra burnunun dibindeki simsiyah bir

böceğe benzeyen bıyığını kaşıdı.” -M. Ablalimov.

ḳaşımamaḳ *(olumsuz)* **ḳaşımaḳ**.

ḳaşınmaḳ, (*ağızlarda* **ḳıçımaḳ**, **ḳıcımaḳ**) 1. Kaşınmak (kendi kendini kaşımak). 2. Kaşınmak (kaşıntısı olmak); **sol kozüm ḳaşına - ẖayır olsun** Sol gözüm kaşınıyor, hayırlar olsun.

Ḳızım, adamġa ḳaşınmaḳ kerekmey. “Kızım, adama kaşınmak gerekmez.” - Ş. Alâdin - 1.

ḳaşınmamaḳ *(olumsuz)* **ḳaşınmaḳ**.

ḳaşıntı Kaşıntı.

ḳaşıtamamaḳ Kaşıtamamak; krş. **ḳaşıtıp olamamaḳ**.

ḳaşıtḳıç *(zooloji)* Kene.

ḳaşıtmaḳ *(ettirgen)* **ḳaşımaḳ**; Kaşıtmak (kaşıma işini yaptırmak); **ḳaşıtıp olamamaḳ** Kaşıtamamak; krş. **ḳaşıtamamaḳ**.

ḳaşıtmamaḳ *(olumsuz)* **ḳaşıtmaḳ**.

ḳaşḳa Hayvanın alnındaki beyaz işaret; **yıldız** ~ Hayvanın alnındaki beyaz yıldız işareti.

Başı ḳaşḳa, aydır o, çıban yıldız, / Aġarıp atḳan tandır o, sarısı kundüz. “Başı beyaz işaretli, aydır; beneklisi yıldız, / Ağararak atan tan vakti, sarısı gündüz.” -Çın.

ḳaşḳaş *(botanik)* Gelincik (çiçeği).

ḳaşḳaval Bir çeşit koyun peyniri.

ḳaşḳır *(zooloji)* Kurt; krş. **boru**; **ḳurt**; **~ balası** Kurt yavrusu.

Ḳaşḳır buznı teşip, ḳuyruġını suvġa batıra. “Kurt buzu delip kuyruğunu suya batırır.” -Akıllı Kirpi İle Kurnaz Tilki Masalı.

ḳaşlı 1. Kaşlı. 2. Taşlı; ~ **yuzük** Taşlı yüzük.

ḳaşsız Kaşsız.

ḳaşuḳ *(Kodeks Kumanikus)* Kaşık; bk. **ḳaşıḳ**.

ḳat (ḳatı) 1. Katman; tabaka; krş. **ḳatlam**. 2. Kat. 3. Takım; **bir ~ çamaşır** Bir takım çamaşır. 4. Kere, sefer; krş. **kere**; **sefer**; **defa**; **mezel**; **mertebe** (2); **uç ~** Üç kere. 5. *(ağızlarda)* Yan; taraf; yanında; krş. **yan**; **~ımda** Benim yanımda; **~ıñda** Senin yanında; **~ıma** Yanıma; **~ıña** Yanına.

Tay at çaġına kelgen soñ H̱an Narikniñ ustüne bir ḳat urba kestire. “Tay at çağına geldikten sonra Han, Narik’in üstüne bir kat elbise kestirir.” -Çorabatır Destanı.

Er vaḳıt suvnıñ ḳatında toḳtay ekenler. “Her zaman suyun yanında dururlarmış.” -Edige Destanı.

ķatalaķ (ġı) 1. Katalak (dingildeki demir halka). 2. Çile; kangal; **bir ~ teli** Tel kangalı. 3. *(zooloji)* At sineği, iviz; krş. **okra**; **~ çibini** *(zooloji)* At sineği, iviz; **sıġırġa ~ tiydi** İneği iviz soktu.

İsmail daġġa ketkende, egerine daima bir ķatalaķ sıcım asuvlı ola turġan. "İsmail dağa gittiğinde eğerine mutlaka bir çile urgan asılı oluyordu." -E. Umerov - 2.

ķatalaķlanmaķ Bir top haline kıvrılmak; **yılan ķatalaķlanıp yata** Yılan bir top haline kıvrılıp yatıyor.

ķatalaķlanmamaķ *(olumsuz)* **ķatalaķlanmaķ.**

ķatalamaķ *(ağızlarda)* 1. Yanılmak, hata etmek; yanlış yapmak; aldanmak; bk. **ḫata yapmaķ**; **yañlışmaķ**. 2. Hatalı çalışmak.

ķatar 1. *(eski)* İdrar, bevil, sidik; bk. **siydik**. 2. bk. **ķater.**

ķataymaķ *(ağızlarda)* Dimdik durmak; dışarı fırlamak, ucu çıkmak; bk. **tiklenmek.**

Ne yapacağını, ne tüşüneceğini bilmeden bayağı vaķıt soķaķ içinde ķatayıp turdı. "Ne yapacağını, ne düşüneceğini bilmeden uzun süre sokakta donup kaldı." -E. Umerov - 2.

ķateġayıpnen *(ağızlarda)* Rastgele, tesadüfen, tesadüfi olarak; bk. **tesadufen.**

ķater (I) (keter) *(ağızlarda)* 1. Dizi, sıra; silsile; atlı araba katarı; kervan; konvoy, kafile; **avtomobiller ~i** Otomobiller dizisi; **araba ~i** Araba konvoyu; **deve ~i** Deve kervanı. 2. Sürü; krş. **sürü**; **turnalar ~i** Turna sürüsü.

ķater (II) *(Kodeks Kumanikus)* Katır; katır gibi inatçı; bk. **ķatır.**

ķater-ķater *(ağızlarda)* Birbiri ardınca (veya ardından), birbiri peşinden.

ķatıķ (I) (-ġı) 1. Bir tür ekşi süt. 2. *(mecaz)* Gevşek, iradesiz (bir insan hakkında).

Ḫan ķatıķ ustündeki ķaymaķnı avuçlap alıp ozü ķapa. "Han yoğurdun üstündeki kaymağı avuçlayıp ağzına atar." -Edige Destanı.

ķatıķ (II) *(ağızlarda)* Baharat; krş. **aş tertibi.**

ķatılmaķ *(edilgen)* Katılmak, eklenmek.

Ķurtķa Zörege anasınıñ sütünden ķatılġan bir miyane ķavurta, Tairni de aşamağa çağırta. "Yaşlı kadın, Zöhre'ye annesinin sütünün katıldığı bir bulamaç pişirtir, Tahir'i de bulamaç yemeye çağırtır." -Tahirnen Zore Destanı.

ķatılmamaķ *(olumsuz)* **ķatılmaķ.**

ḳatın bk. **ḳadın**.

ḳatında *(Kodeks Kumanikus)* Yanında, yakınında; bk. **yanında**.

ḳatır (I) *(zooloji)* Katır (kısrak ile erkek eşeğin çiftleşmesinden doğan melez hayvan).

Amet aḳay yalta bazarından bir ḳatır satın ala. "Ahmet akay, Yalta pazarından bir katır satın alır." -Katır mı, Adam mı Latifesi.

ḳatır (II) *(etnografya)* Ahşap tabanlı ayakkabı; krş. **nalın**; **takina**; **tabıldırıḳ**.

ḳatırdatmaḳ Çatırdatmak; **ḳatırdatıp aşamaḳ** Çatırdatıp yemek.

ḳatırdatmamaḳ *(olumsuz)* **ḳatırdatmaḳ**.

ḳatırḳulaḳ (-ġı) *(halk dili)* Uzun kulaklı; krş. **uzun ḳulaḳ**.

ḳatır-ḳutır Katır kutur, çıtır çıtır; **~ peksimet aşay** Katur kutur peksimet yedi.

ḳatıy Kati, kesin; **~ surette** Kati suretle, kesinlikle; **~ surette yasaḳ etildi** Kesinlikle yasaktır, kesinlikle yasaklanmıştır.

ḳatil Katil, cani; krş. **caniy**; **oldürici**.

Kozlerim ḳıp-ḳırmızı, ḳatil kozlerine beñzeyler. "Gözlerim kıpkırmızı, katilin gözlerine benziyorlar." -E. Umerov - 1.

ḳatiy bk. **ḳatıy**.

Biz oña ḳatiy tenbi ilan eteyik ve ozüniñ sözüni de diñleyik. "Biz onu kesin bir şekilde uyardık ve kendisinin sözünü dinledik." -A. Osman - 1.

ḳatiyen Katiyen, kesinlikle; asla.

O daḳḳaları aytḳan sözlerime ozüm de ḳatiyen inana edim. "O dakika söylediklerime ben de kesinlikle inanıyordum." -E. Umerov - 1.

ḳatiyet (-ti) Katiyet, kesinlik; **~nen / ~le / ~ ile** Katiyetle, kesinlikle.

Men anda telefon etip aytırım, olarda artḳaç silosnen lutserna bar eken, –dedi ḳatiyetle. "Ben oraya telefon edip söylerim, onlarda fazla yem ve yonca varmış, dedi kararlı bir şekilde." -M. Ablalimov.

Napoleonnı ḳorḳuzġan şey tek rus askerleriniñ ḳatiyeti metaneti degil edi. "Napolyon'u korkutan şey sadece Rus askerlerinin kararlılığı, sağlamlığı değildi." -E. A. Osmanoğlu - 1.

ḳat-ḳat Kat kat.

Çarşısında turġan melek, er turlü tüşünceniñ tışında, guzellikte misli olmaġan, ḫayal etkeninden ḳat-ḳat artḳaç bir dünya dülberi eken. "Karşısında duran melek, her türlü düşüncenin dışında, güzellikte benzeri olmayan, hayal ettiğinden kat kat fazla

bir dünya güzeli imiş.” -Altın Beşik Efsanesi.

ḳatḳı *(ağızlarda)* Katkı.

ḳatḳılı *(ağızlarda)* Katkılı.

ḳatḳısız *(ağızlarda)* Katkısız.

ḳatlam Kat, katman; tabaka; krş. **ḳat; su ~ı** Su katmanı; **ealiniñ keniş ~ları** Geniş halk kitleleri.

Deñizdeki ayvanat dünyası, bu ḳaburçaḳlar asırlar devamında kireç taşlı yer ḳatlamına aylanġanlar. “Denizdeki hayvanat dünyası, bu kabuklar asırlar sonunda kireç taşlı yer tabakasına dönmüşler.” -Çerkez Ali - 1.

ḳatlama *(aşçılık)* 1. Katlama (pide). 2. *(ağızlarda)* Börek. 3.: **sozma ~** Kabarık kek türü.

Men şay çekişip turġanda, burunıma keskin bir ḳatlama ḳoḳusı ura. “Ben böyle can çekişip dururken, burnuma keskin bir katlama kokusu vuruyor.” -A. Hilmi.

ḳatlamaḳ 1. Bükmek, devşirmek, eğmek, katlamak; krş. **buklemek**. 2. Bükmek, katlamak, sığamak (pantolon); krş. **ḳaytarmaḳ**.

ḳatlamamaḳ *(olumsuz)* **ḳatlamaḳ**.

ḳatlanamamaḳ Dayanamamak, kaldıramamak, tahammül edememek, taşıyamamak; krş. **ḳatlanıp olamamaḳ**.

ḳatlanmaḳ *(edilgen)* **ḳatlamaḳ**; 1. Bükülmek; katlanmak; krş. **buklenmek**. 2. (güç şartlara) Dayanmak, tahammül etmek; boyun eğmek; **onıñ aṣḳısına nasıl ḳatlanasıñ?** Onun kahrını nasıl çekiyorsun?, Onun kaprislerine nasıl katlanıyorsun?; **ḳatlanıp olamamaḳ** Dayanamamak, kaldıramamak, tahammül edememek, taşıyamamak; krş. **ḳatlanamamaḳ**.

Küzmalar sizin ḳocalarınızını eze, ḳocalarınız sizlerni eze, amma siz er şeyge ḳatlanasınız, candan sevgen evlâtlarınız yerge batsın Nikolay! “Küzmalar sizin kocalarınızı eziyor, kocalarınız sizi eziyor, fakat siz her şeye katlanıyorsunuz, candan sevdiğiniz evlâtlarınız yere batsın Nikolay!” -U. İpçi - 1.

ḳatlanmamaḳ *(olumsuz)* **ḳatlanmaḳ**.

ḳatlı 1. *(şu ya da bu)* Yapılı. 2. Tabakalara sahip olan, katmanlı, katlı; **beş ~ ev** Beş katlı ev; **çoḳ ~ binalar** Çok katlı binalar.

ḳatmaḳ (I) 1. Katılaşmak; sertleşmek; **ḳatıp ḳalmaḳ** a) Çok katılaşmak. b) Donakalmak, donup kalmak, put kesilmek. 2. Soğuktan uyuşmak; donmak; **suvuḳtan ḳatıp ḳalmaḳ** Soğuktan donup kalmak.

Buyük ayuv, Ayuvdaġ olġan ve ebediy ḳatıp ḳalġan. “Büyük ayı, Ayuvdağ

olmuş ve ebediyen donup kalmış.” - Ayuvdağ Efsanesi.

ķatmaķ (II) *(ağızlarda)* Katmak; ilave etmek; eklemek; krş. **ķoşmaķ**. ● **laf ~** Konuşmaya başlamak, söze başlamak.

Yetmese de da ķatayım, / Canım içün yesin ķızlar. “Yetmezse daha da katayım, / Canım için yesin kızlar.” - Halk Yırı.

ķatmek *(ağızlarda)* Ne yapmak; bk. **ne yapmaķ**.

ķatmer 1. Katmer; katman; tabaka; krş. **ķatlam**; **~ çiçekler** Katmerli çiçekler. 2. *(botanik)* Tallus.

Onıñ çırayı yorġun, keñ mañlayında ķatmer burüşikler peyda olġanlar. “Onun yüzü yorgun, geniş alnında kat kat buruşuklar ortaya çıkmışlar.” - Çerkez Ali - 1.

ķatnamaķ 1. Gidip gelmek. 2. (derslere) Devam etmek.

Kettikçe, olar Allanıñ binasına az ķatnamaġa, eksik ibadet etmege başlaġanlar. “Gittikçe onlar Allah’ın binasına (camiye) daha az gitmeye, eksik ibadet etmeye başlamışlar.” - Ayuvdağ Efsanesi.

ķatnamamaķ *(olumsuz)* **ķatnamaķ**.

ķatnaşmaķ 1. Birbirini ziyaret etmek. 2. Gitmek (taşıma araçları hakkında). 3. *(ağızlarda)* Katılmak; bk. **iştirak etmek**. 4. *(konuşmada)* Birbiriyle görüşmek, teması olmak.

Kerek olġanda ķatnaşır, birbirimizni açlıķtan ķurtarmaġa yardımda bulunırmız... “Gerek olduğunda anlaşır, birbirimizi açlıktan kurtarmaya yardımda bulunuruz…” -Çerkez Ali - 1.

ķatnaşmamaķ *(olumsuz)* **ķatnaşmaķ**.

ķatnatmaķ *(ettirgen)* **ķatnamaķ**.

ķatnatmamaķ *(olumsuz)* **ķatnatmaķ**.

ķatnav 1. Ulaşım; **~ yolları** Ulaşım yolları. 2. Devamlılık; devam etme; müdavemet (okulda); **derslerge ~nıñ yuksek derecesi** Derslere devam etmenin yüksek derecesi.

ķatnavcı Ziyaretçi; bk. **ziyaretçi**.

ķatnay-ķatnay: **~ yol açtı** Sık sık yol açtı.

ķaton *(Kodeks Kumanikus)* Kadın; bk. **ķadın**.

ķatran Katran; **~ tortası** *(kimya)* Katran tortusu; **~ çamı** *(botanik)* Melez ağacı.

Ķatran kibi ķara suvġa bir ķaç mısırboġday ķoçanı tüşti. “Katran gibi siyah suya birkaç mısır koçanı düştü.” - E. A. Osmanoğlu - 1.

ķatranlama, **ķatranlav** *(eylem adı)* **ķatranlamaķ**.

ķatranlamaķ Katranlamak; ziftlemek.

ḳatranlamamaḳ *(olumsuz)* **ḳatranlamaḳ**.

ḳatranlatmaḳ *(ettirgen)* **ḳatranlamaḳ**.

ḳatranlatmamaḳ *(olumsuz)* **ḳatranlatmaḳ**.

ḳattı 1. Katı; sert; **~ vagon** Yataklı vagon; **~ yaġ** Katı yağ; **~ cısım** Katı cisim; **bu yımırta ~ olġan** Bu yumurta katı olmuş. 2. Kuvvetli; şiddetli; **~ ayaz** Şiddetli ayaz. 3. Sarsılmaz; sağlam; **~ irade** Sarsılmaz irade. 4. Acımasız; **~ yurekli** Katı yürekli. 5. Kaba; **~ söz** Kaba söz. 6. *(dil bilimi)* Sert; **~ sozuḳ** Sert ünlüler; krş. **ḳalın sozuḳ**. ● **otmek ~sı** (veya **ḳurusı**) Ekmek kabuğu.

Şu ḳarangı gecede ḳattı ḳışta, / Sarḫoşlanıp yıḳılıp ḳaldım tışta. "Şu karanlık gecede sert kışta, / sarhoş olup yıkılıp kaldım dışarıda." -M. Nuzet - 1.

ḳattılaşmaḳ Katılaşmak; sertleşmek.

ḳattılıḳ (-ġı) 1. Katılık. 2. *(dil bilim)* Sertlik; **~ işareti** Sertleştirme işareti (kiril alfabesinde).

Ḳuddusın gurleri, niyetiniñ ḳattılıġı yuregimde ona ḳarşı işanç, saygı uyandırdı. "Kuddus'un cesareti ve kararlılığı, yüreğimde ona karşı güven ve saygı uyandırdı." -A. Hilmi.

ḳav 1. *(botanik)* Kav mantarı; krş. **ḳavmantar**. 2. Kav (ateş yakarken odunu tutuşturmak için kullanılan kurutulmuş kav mantarı).

Ḳutuçıḳnıñ içinde ise çaḳmaḳ taşlar ve ḳav bar. "Kutucuğun içinde ise çakmak taşları ve kav var." -E. A. Osmanoğlu - 1.

ḳavaḳ (-ġı) *(botanik)* Kavak (ağacı); krş. **selbi**.

ḳaval Kaval (müzik aleti); krş. **düdük; ~ aġaç** (botanik) Mürver ağacı.

Diredil-diredil ḳavalım, / Fetta menim çobanım. "Düttürü düttürü kavalım, / Fetta benim çobanım." -Akayim İhtiyar Halk Yırı.

ḳavaltı 1. Meze. 2. *(ağızlarda)* Bir tatlı; bk. **tatlı aşlar**.

Bekir olarnı ḳarşılap alıp, uçüni de padişa sofrası kibi ḳıymetli şaraplar, raḳılar, ḳavaltılarnen donatılġan sofrabaşına oturtḳan. "Bekir onları karşılayarak üçünü de padişah sofrası gibi kıymetli şaraplar, rakılar ve mezelerle donatılan sofranın başına oturtmuş." -Bekir Mustafa Masalı.

ḳave Kahve; **~ burtügi** Kahve çekirdeği, kahve tanesi; **~ degirmeni** Kahve değirmeni; **~ içmek** Kahve içmek; **~ renki** Kahverengi; **burtük ~** Çekirdek kahve; **kozaydın ~si** Müjdeli haber aldığın zaman hazırlanan kahve ("gözünaydın kahvesi"); **ḳaymaklı ~** Kaymaklı kahve; **ḳara ~** Siyah kahve, koyu kahve; **ḫoşgeldin ~si** Misafir

geldiğinde içilen kahve; **çekilgen ~** Çekilmiş kahve.

Zeytun yapraġı yeşil, / Tübünde ķave pişir. / Sen ķaveni içkende / Meni ẖatrine tüşür. “Zeytin yaprağı yeşil, / Dibinde kahve pişir. / Sen kahveni içerken / Beni hatırına getir.” -Mane.

ķaveci 1. Kahve sahibi, kahve ticareti yapan, kahve hazırlayan insan. 2. Kahve sever; krş. **ķave piri**; (*halk dili* **ķave delisi**).

ķaveẖane Kahvehane.

Ozenbaş ķaveẖanesine kire. Baķsa ķaveci ķave pişire. “Özenbaş Kahvehanesine girer. Bakar ki, kahveci kahve pişiriyor.” -Buharının Hakkı Latifesi.

ķavelik (-gi) Cezve.

ķaverenki Koyu kahverengi; **~ce** Kahverengimsi.

Ķaverenki kleyenkanen ortüli divan ustüne oturıp, birer sigar yaķtılar. “Kahverengi muşambayla örtülü divanın üzerine oturup, birer sigara yaktılar.” -E. A. Osmanoğlu - 1.

ķavġa 1. Kavga; **~ etmek** Kavga etmek; **olar ~ ettiler** Onlar kavga ettiler. 2. Ağız kavgası, atışma, dil kavgası.

Nasıl ķavġa eken? - dep soray. -Ķavġa bizim yorgan ustünde eken, - dey oca. - Yorgan ketti, ķavġa da bitti. “Nasıl kavgaymış, diye sorar. — Kavga bizim yorgan içinmiş, der hoca. Yorgan gitti, kavga bitti.” -Kavga Yorgan Üstünde Latifesi.

ķavġacı 1. Kavgacı, yaygaracı. 2. Şirret, geçimsiz, huysuz, kavga çıkarmaktan hoşlanan; krş. **velveleci**.

Zengin ve fuķare, yuvaş ve ķavġacı emeksever ve tenbel adamlar. “Zengin ve fakir, sakin ve kavgacı, çalışkan ve tembel insanlar.” -E. A. Osmanoğlu - 1.

ķavġa-dava *(topluluk)* Büyük kavga.

De oġlançıġı ẖastalana, de ķaynanası çeşit ẖurnazlıķlarnen kelinni raatsızlay, kimerde ķavġa-dava kotere. “Kah oğlu hastalanıyor, kah kaynanası çeşitli kurnazlıklarla gelinini rahatsız ediyor, bazen kavga münakaşa çıkarıyor.” -U. Edemova - 1.

ķavġa-kotek Kavga, döğüş; kavga döğüş; skandal.

ķavġalaşmaķ Kavga etmek.

Baķsa, ne baķsın, kok kozlü bir ķadın oz aķayınen ķavġalaşıp otura eken. “Baksa ne görsün, mavi gözlü bir kadın kendi kocasıyla kavga ediyormuş.” -Aşık Garip Destanı.

ķavġalaşmamaķ *(olumsuz)* **ķavġalaşmaķ**.

ḳavġalı 1. Kavgalı (birisiyle kavga ederek darılmış olan, dargın). 2. Kavgalı (kavgayla yapılan veya içine kavga karışan); **olar ~lar** Onlar birbiriyle kavga ettiler (onlar birbirine dargın).

Birlik ev bereketli ev, / Ḳavġalı ev aleketli ev. "Birlik içinde olan ev, bereketli ev, / Kavgalı ev, gürültü patırtı içinde olan ev." -Atalar Sözü.

ḳavġasız Kavgasız.

ḳavġa-şamata *(topluluk)* Gürültülü skandal.

ḳavi bk. **ḳaviy**.

Episinden ḳavi şu omür, / Onı da korgen bu keday. "Hepsinden sağlam bu ömür, / Onu da görmüş bu şair." -B. Çobanzade - 1.

ḳavil (kavli) 1. Kelime, söz; krş. **kelime**; **kelam**; **söz**; **Allanıñ emriyle**, **peyġamber(imiz)niñ ḳavliyle** Allah'ın emriyle peygamberin kavliyle. 2. Bahis; iddia; krş. **yades**; (*konuşmada* **kunleşüv**); **~ etmek** Bahse girmek; **~ni yutmaḳ** Bahse girip kazanmak.

Ḫan efendi ḳızını korgeninen: -Can olsa, menimki degen edim, ḳavil menim, -dey. "Han efendi kızı görür görmez: — Canlı olursa benimki demiştim, söz benim, diyor." -Edige Destanı.

Biraz ḳızġınlı laftan soñ köse: -Ey, dev aġam, menimnen bir ḳavil etesiñmi? -dey. "Biraz hararetli konuşmadan sonra köse: — Ey dev ağabey, benimle bir bahse girer misin, der." -Köse ve Dev Masalı.

ḳavim Kavim; kabile; halk; krş. **ḫalḳ**; **cemaat**; **el (II)**.

ḳaviy Sağlam, dayanıklı.

Bina o ḳadar ḳaviy yasalġan ki, dünya afantufan olsa, kene de muranmaycaḳ. "Bina o kadar sağlam yapılmış ki, dünya tufan içinde kalsa bile yıkılmayacak." -A. Hilmi.

ḳaviyleşmek Sağlamlaşmak; güçlenmek.

Endi reberlik faaliyetinde boyle ḫususlardan ḳurtulmaḳ içün ḳaviyleşmek kerek. "Artık yöneticilik faaliyetlerinde bu hususlardan kurtulmak için güçlenmek lazım." -Z. Kurtnezir - 1.

ḳaviyleşmemek *(olumsuz)* **ḳaviyleşmek**.

ḳaviyleştiramamaḳ Sağlamlaştıramamak, güçlendirememek; krş. **ḳaviyleştirip olamamaḳ**.

ḳaviyleştirmek Sağlamlaştırmak; güçlendirmek; **ḳaviyleştirip olamamaḳ** Sağlamlaştıramamak, güçlendirememek; **ḳaviyleştiramamaḳ**.

Soñki yıllarda Cuma Riḫsiyev oblast gazetasınen bağını ḳaviyleştirgen. "Son yıllarda Cuma Rihsiyev bölge

gazetesiyle bağını oldukça kuvvetlendirmiş.” -Z. Kurtnezir - 1.

ḳaviyleştirmemek *(olumsuz)* **ḳaviyleştirmek**.

ḳavli bk. **ḫavli (ḫavlu)**.

ḳavlince Ona göre, onun sözlerine göre.

ḳavm bk. **ḳavim**.

ḳavmantar *(botanik)* Kav mantarı; bk. **ḳav**.

ḳavm-ḳardaş *(topluluk)* Hısım akraba.

ḳavramaḳ (I) Kapsamak; kavramak; **yanġın evni ḳavrap aldı** Yangın eve yayıldı.

ḳavramaḳ (II) Kurumak (yapraklar).

Çürük-suvniñ boylarında tamir atḳan / Selbilerin niçün osmey, niçün ḳavray? “Çürük suyun boylarında kök salmış / Selvilerin niçin büyümez, niçin kurur?” -Ş. Selim - 1.

ḳavratıcı Kavurucu; ~ **kuneş** Kavurucu güneş.

ḳavsiy Kavis şeklinde, yay biçiminde, kemerli; krş. **kemer şeklinde**.

ḳavşaḳ (-ġı) Sarsıla sarsıla bozulmuş; gevşek.

ḳavşamaḳ Sarsılarak bozulmak (sandalye, masa hakkında); *aynı:* **ḳavşap ḳalmaḳ**.

ḳavuḳ (-ġı) *(etnografya)* Kavuk (üzerine sarık sarılan erkek başlığına verilen ad).

ḳavun Kavun; **~ cemi** Kavun reçeli; **~ urluġı** Kavun çekirdekleri.

Bir orkende beş ḳavun baġar butün, / İçimde menim ot cana, çıḳmay tütün. “Bir sapta beş kavun, bağrı bütün, / İçimde benim ateş yanar, çıkmaz duman.” -Çın.

ḳavun-ḳarpız *(topluluk)* Kavun karpuz.

Ḳavun-ḳarpız aşaylar / Ḳızlar bizden ḳaçaylar / Butün yaşlar cenkte / ḳızlar arman basaylar. “Kavun karpuz yerler / Kızlar bizden kaçarlar / Bütün gençler savaşta / Kızlar harman basarlar.” -Mane.

ḳavurma *(aşçılık)* Kavurma; kızartma.

İsmail efendi, sen anama ayt da bir ḳarın ḳavurma ḳavurup yollasın. “İsmail Efendi sen anneme söyle de bir karın kavurma kavurup yollasın, ceviz fındık da unutmasın.” -A. Odabaş.

ḳavurmaḳ Kavurmak; kızartmak; **ḳartop ~** Patates kızartmak.

Ḳurtḳa: -Men olarġa zöreniñ ana sütni savıp, bir miyane ḳavurıp aşatayım, soñ olar ḳardaş olurlar, dey. “Yaşlı kadın: — Ben onlara Zöhre’nin ana sütünü sağıp, bir bulamaç yapıp yedireyim, sonra onlar kardeş olurlar, der.” -Tahirnen Zore Destanı.

ḳavus (ḳavsı) *(gramer; matematik)* Parantez; ayraç; **~larġa almaḳ** Parantez içine almak; **~lar içinde** Parantez içinde; **~nı açmaḳ** *(matematik)* Parantez açmak; **~nı ḳapatmaḳ** Parantezi kapatmak; **kvadrat ~lar** *(matematik)* Köşeli parantez (ayraç); **figuralı ~lar** *(matematik)* Küme parantezi; **~ġa aluv** Parantez içine alma.

Ḳavus *(astroloji)* Yay (burcu); krş. **Yay**.

ḳavuşaḳ (-ġı) 1. Kavşak yeri. 2. Kavşak.

ḳavuşıḳ (-ġı) 1. Birleşik, birleşmiş, müşterek. 2. Bitişik.

ḳavuşmaḳ 1. Kavuşmak; bir araya gelmek; birleşmek. 2. Güneş batmak.

Olar daima biri-birlerine ḳavuşmaḳ isteyler. "Onlar daima birbirlerine kavuşmak isterler." -Kozukurpeç Destanı.

ḳavuşmamaḳ *(olumsuz)* **ḳavuşmaḳ**.

Eger men bu gece şu dülberge ḳavuşmasam, artıḳ dünyada yaşamam. "Eğer ben bu gece şu dilbere kavuşmazsam, artık dünyada yaşayamam." -U. İpçi - 2.

ḳavuşuv *(dil bilimi)* Bağlılık; krş. **iyerme**; **sıra bağı**.

ḳay *(ağızlarda)* Hangi; nasıl; bk. **nasıl**; **ḳaysı**.

Ḳay bulutlar ḳarartıp, yuregin yaḳtı, / Ḳay ḳollarman silindi başınnıñ baḫtı? "Hangi bulutlar karartıp, yüreğini yaktı, / Hangi ellerle silindi başının bahtı?" -Ş. Bektore - 1.

ḳaya Kaya; **yalçın ~** Sarp kaya; **sapḳın ~** Sapkın kaya.

Ḳaya ḳayaya baḳar, / Ḳayadan seller aḳar. / Burma mıyıḳ turġanda, / Saḳallıġa kim baḳar. "Kaya kayaya bakar, / Kayadan seller akar. / Burma bıyıklı dururken, / Sakallıya kim bakar." -Mane.

ḳayalı Kayalı.

ḳayçı *(ağızlarda)* Makas, sındı; bk. **maḳas**.

ḳayd 1. Önem verme; dikkat etme; not etme; **~ etmek** Kaydetmek; kayda geçirmek; **~ etkenine kore** Söylediğine göre; **doġġan kunni ~ etmek** Doğum günü kutlamak. 2. Endişe, kaygı, tasa; krş. **ḳayġı**.

Oḳuyıcı meni doġru anlaması içün bu yerde şura ḳayd etmek zarardır belleyim. "Okuyucunun beni doğru anlaması için burada şunu kaydetmek zarurîdir sanırım." -Çerkez Ali - 2.

ḳayda 1. Nerede. 2. Nereye; **~dır** a) Bir yerde. b) Bir yere; **~ndır** Bir yerden; **~n** *(ağızlarda)* Nasıl; hangi; **~lardandır** Bir yerden; bir yerlerden.

Yurgen yoldan tapar, / Oturġan ḳaydan tapar? “Yürüyen yolda bulunur, / Oturan nereden bulunur?” -Atasözü.

ḳaydan Nereden.

ḳayday *(ağızlarda)* Nasıl, hangi; bk. **nasıl**.

ḳayde Melodi, ezgi; krş. **ava (II)**; **maḳam** (1); **naġme**; **ezgi (I)**; **süzme (III)**.

ḳaydsız Bildirilmemiş; kaydı bulunmayan.

ḳayer *(ağızlarda)* Hangi; **~de** Nerede; krş. **ne yer**; **~ge** *(ağızlarda)* Nereye; hangi yere; krş. **ḳayda**.

Obirisi kun fritsler butün ḳayerni aḳtar-tönder ettiler, çalılarnı ḳurşunladılar. “Öbürküsü gün fritsler her yeri alt üst ettiler, çalıları kurşunladılar.” -E. A. Osmanoğlu - 1.

Alla, başım avura, vay tamaġım, Ḳayerlerde yure eken aydamaġım. “Allah, başım ağrıyor, vay boğazım, nerelerde geziyormuş haydutum.” -Çın.

Ḳayerge baḳma - topraḳnı da, suvlarnı da, yollarnı da - er yerni ot basḳan. “Nereye baksan, toprağı, suları, yolları ot kapatmış.” -E. Alimov.

ḳayġana (-ġı) Sahanda yumurta, omlet.

ḳayġanaḳ *(ağızlarda)* bk. **ḳayġana**.

ḳayġı 1. Gam; keder; tasa; krş. **ḳasevet**; **ġam**. 2. Kaygı; krş. **ḳayd** (2).

Aşaġan aşım aş degil, yaşaġan yaşım, / Er kun ḳaygı içinde aylana başım. “Yediğim aş aş değil, yaşadığım yaş değil, / Her gün kaygı içinde dönüyor başım.” -Çın.

ḳayġıdaş Üzüntüsünü, acısını paylaşan insan; **~ olmaḳ** Üzüntü paylaşan olmak.

ḳayġıdaşlıḳ (-ġı) Empati.

ḳayġı-ḳasevet (-ti) *(topluluk)* bk. **ḳayġı**; **ḳasevet**.

ḳayġılı Kederli; hüzünlü; **~ naġme** Hüzünlü şarkı.

Yalıñız Aḥmedi başını aşaġı alıp, ḳayġılı alda areketsiz otura edi. “Sadece Ahmedi başını aşağı alıp, kaygılı şekilde hareketsiz oturuyordu.” -İ. Paşi.

ḳayġırmaḳ Endişelenmek, kaygılanmak; krş. **ḳasevetlenmek**; **busanmaḳ**.

Onlar içün okünmesem, ḳayġırmasam, yanmasam, / Yuregimde ḳara ḳanlar ḳaynamasın, ḳurusın! “Onlar için üzülmezsem, kaygılanmazsam, yanmazsam, / Yüreğimde kara kanlar kaynamasın, kurusun!” -N. Çelebicihan.

Seni kop ḳayġırdım yuregim toñġan, / Avuçım içinde solmaġan sunbül. “Seni çok merak ettim yüreğim dondu, / Avucumun içinde solmayan sümbül.” -A. Giraybay - 2.

ḳaygısız 1. Kaygısız; tasasız. 2.: **~ kun yoḳ** Kaygısız gün yok.

Mamedi ḳaygısız yaşap olamay. Adeti oyle. "Mamedi kaygısız yaşayamaz. Adeti öyle." -İ. Paşi.

ḳaygısızlıḳ (-gı) Gamsızlık, tasasızlık, kaygısızlık.

ḳayıḳ (-gı) Kayık; sandal; **balıḳçı ~ı** Balıkçı kayığı; **yelkenli ~** Yelkenli kayık; **motorlı ~** Motorlu sandal; **~ tabaḳ** Kayık tabak.

Deryadaki ḳayıḳlar, / Yan gideler balıḳlar. "Deryadaki kayıklar, / Yan giderler balıklar." -Halk Yırı.

ḳayıl bk. **ḳail.**

Arslan ḳayıl ola. Olar ḳaytalar. Kunde bir biye cibere. "Arslan razı olur. Onlar dönerler. Her gün bir kısrak gönderir." -Çorabatır Destanı.

ḳayın Kayın birader; bk. **korümce.**

ḳayınçı *(ağızlarda, inşaatçılık)* Çatı kirişi, kiriş; krş. **keriş; kiriş.**

ḳayırılmaḳ Burkulmak (ayak); **ayaġım ḳayırıldı** Ayağım burkuldu.

ḳayırılmamaḳ *(olumsuz)* **ḳayırılmaḳ.**

ḳayırmaḳ Bükmek; kıvırmak; **ḳollarını ~** Birinin kolunu bükmek.

Ḳara sıġır boynızın, / ḳayırmanız yengeler... "Karasığır boynuzunu, / bükmeyin yengeler…" -Halk Yırı.

ḳayırmamaḳ *(olumsuz)* **ḳayırmaḳ.**

ḳayış (-şı) 1. İşlenmiş deri; **~ ḳuşaḳ** Deri kemer. 2. Kemer; **ustranı ~ḳa urmaḳ** Usturayı kayışa çekmek. 3. Sert; inatçı; **~ kibi** Kayış gibi; sert; koparılmayan (yeterince haşlanmamış et hakkında); **pek ~ adam** Çok inatçı bir insan. 4. *(konuşmada)* Yahudi.

Çarıḳ bavım kosele, çarıġım ḳayış, / bay degende iç olmaz, ḫatır sayış. "Çarık bağım kösele, çarığım kayış, / Zengin deyince hiç olmaz hatırını sayış." -Çın.

ḳayışçı Saraç.

Ḳobalar içinde esnaflar yani: ḳırşavcı, ḳalaycı, tenekeci, kurkçi, ḳalpaḳçı, kiyizci, çarıḳçı, ḳayışçı, ayaḳḳapçı, demirci, ḳuyumcı, yipçi, beşikçi ve digerleri çalışırlar. "Mağaraların içinde esnaflar, yani, çemberci, kalaycı, tenekeci, kürkçü, kalpakçı, keçeci, çarıkçı, saraç, ayakkabıcı, demirci, kuyumcu, ipçi, beşikçi ve diğerleri çalışırlar." -U. İpçi - 1.

ḳayızġaḳ *(ağızlarda)* Kepek (başın derisinde oluşan küçük, beyaz pulcuklar); bk. **kepek.**

ḳaylı bk. **ḫaylı.**

ḳayma *(jeoloji)* Toprak kayması, kayma.

ḳaymaḳ (I) (-ġı) Kaymak; **çiy ~** Çiğ kaymak; **ekşitilgen ~** Ekşi kaymak.

Ḫan: -Edige bir bardaḳ ḳatıḳ alıp kel, ḳaymaġı ustünde olsun, -dey. "Han: — Edige, bir testi yoğurt al da gel, üstünde kaymağı da olsun, der." -Edige Destanı.

ḳaymaḳ (II) *(ağızlarda)* Makasla kesmek; bk. **piçmek**.

ḳaymaḳam *(tarih)* Kaymakam *(Kırım Hanlığı kazasının yöneticisi)*.

ḳaymaḳamlıḳ (-ġı) *(tarih)* 1. Kaymakamlık görevi. 2. Kaymakam tarafından yönetilen kaza.

ḳaymaḳçı Kaymak satıcısı, kaymakçı.

ḳaymaḳlı Kaymak içeren, kaymaklı; **~ dondurma** Kaymaklı dondurma; **~ süt** Kaymaklı süt.

Amet, ayaḳlarını baġdaş ḳurup oturır da ufürıp-ufürip, ḳaymaḳlı ḳave içe başlar. "Ahmet bağdaş kurup oturur ve üfleyerek kaymaklı kahve içmeye başlar." -R. Tınçerov.

ḳaymaḳsız Kaymaksız.

ḳaymaḳtaş Albatr, kaymaktaşı, sumermeri *(Parlatılmaya elverişli, yumuşak, beyaz, yarı saydam bir çeşit mermer)*.

ḳaynaġan *(fiili sıfat)* Kaynatılmış; kaynamış; **~ suv** Kaynamış su; **~ süt** Kaynamış süt.

Biraz vaḳıt keçken soñ dev ḳaynaġan suvnı koseniñ töşegine töke. "Biraz zaman geçtikten sonra dev kaynamış suyu Köse'nin yatağına döker." -Köse ve Dev Masalı.

ḳaynaḳ (I) (-ġı) *(ağızlarda)* Kaynak; çeşme; bk. **çoḳraḳ**.

ḳaynaḳ (II) 1. *(teknik)* Kaynak (işi); **~ yapmaḳ** Kaynak yapmak; **oksigen ~ı** Oksijen kaynağı; **elektrik ~** Elektrik kaynağı. 2. *(kimya)* Alaşım, halita; **baḳır ve ḳurşun ~ı** Bakır ve kurşun alaşım; **maden ~ı** Metal alaşımı.

ḳaynama, ḳaynav *(eylem adı)* **ḳaynamaḳ**; Kaynama.

ḳaynamaġan *(olumsuz)* **ḳaynaġan**.

ḳaynamaḳ 1. Kaynamak; **ḳaynap başlamaḳ** Kaynamaya başlamak. 2. Mayalanmak, ekşimek; **şarap ḳaynay** Şarap mayalanıyor.

Cemaat ḳazanı ateşsiz ḳaynar. "Cemaat kazanı ateşsiz kaynar." -Atasözü.

ḳaynamamaḳ *(olumsuz)* **ḳaynamaḳ**.

ḳaynana Kaynana; kayınvalide.

Ḳaynana bekmez ḳaynata, / Ḳızı ḳaşını oynata. "Kaynana pekmez kaynatır, / Kızı kaşını oynatır." -Kozukurpeç Destanı.

ḳaynaşmaḳ 1. Kaynamak, bol olmak; **çirkiyler ḳaynaşalar** Sinekler kaynaşıyor (*ağızlarda* sivrisinekler kaynaşıyor). 2. Kaynaşmak (çok kalabalık ve hareketli olmak).

Beyaz ḳurtçıḳların yarasında ḳaynaşmaḳta olduġını kordi. "Beyaz kurtçukların yarasında kaynaştığını gördü." -Cemil Seydamet - 1.

ḳaynata Kaynata, kayınpeder.

Ḳaynanasına, ḳaynatasına da bir taḳım baḫşışlar ala. "Kaynanasına, kaynatasına da bir miktar hediyeler alır." -Aşık Garip Destanı.

ḳaynatma, **ḳaynatuv** *(eylem adı)* **ḳaynatmaḳ**; Kaynatma.

ḳaynatmaḳ Kaynatmak.

ḳaynatmamaḳ *(olumsuz)* **ḳaynatmaḳ**.

ḳayraḳ Bileği taşı.

ḳayraḳtaş 1. Bileği taşı. 2. Zımpara.

Bunlar ise butün yol, ozü yoḳuşlarını, cılġalarını ḳayraḳtaşlarnen ḳaldırımlaġan çıḳḳanlar! "Bunlar ise bütün yolları, hem de yokuşlarını, yamaçlarını bileği taşlarıyla kaldırım yapmışlar!" -A. Hilmi.

ḳayramaḳ Bilemek.

Kozün aydın, Nuradin duşmannıñ başına alıp keleyatır, ḳılıçını ḳayrap keleyatır. "Gözün aydın, Nuradin düşmanın başını alıp geliyor, kılıcını bileyerek geliyor." -Edige Destanı.

ḳayser 1. Çar; krş. **çar**. 2. Direngen, ısrarcı.

ḳaysı (I) Hangisi; **~ biri** Onlardan hangisi; **~ olsa olsun** Hangisi olursa olsun; herhangi birisi olabilir.

-Ḳaysı tarafḳa uzatayım da, seniñ istegeniñ kibi olsun? "— Hangi tarafa uzatayım da, senin istediğin gibi olsun?" -Tilkinin Kuyruğu Latifesi.

ḳaysı (II) *(botanik)* Kayısı; **~ teregi** Kayısı ağacı; **~ ḳurusı** Kuru kayısı.

Şimdi onıñ şegirtleri alma, armut, erik, şeftali ve ḳaysıdan er senen bol bereket alalar. "Şimdi onun talebeleri elma, armut, erik, şeftali ve kayısıdan her yıl bol bol ürün alıyor." -Z. Kurtnezir - 1.

ḳaysınki Kimin?; Kiminki?

ḳayt (-tı) 1. İnatçı; krş. **inat**; **ḳuylu**; **ḳuypa**; **~ adam** İnatçı insan. 2. Yerinde teprenen (at); krş. **asav**; **~ at** Yerinde teprenen at.

ḳayta Tekrar, bir daha; krş. **tekrar**; **ġayrıdan**; **ḳaytabaştan**; **ḳayta-ḳayta**.

ḳaytabaştan Gene, yine, yeniden, yeni baştan, bir daha, tekrar; krş. **ḳaytadan**; **ġayrıdan**; **tekrar**.

ķaytadan Yeniden, tekrardan; krş. **ġayrıdan**; **ķayta**; **ķaytabaştan**; **yañıdan**.

Birazdan soñra İsmailovna barıp plastinkanı ķaytadan çaldırdı. “Biraz sonra İsmailovna gidip plağı yeniden çaldırdı.” -U. Edemova - 1.

ķayta-ķayta Tekrar, bir daha, bir defadan fazla, defalarca, tekrar tekrar; krş. **ķayta**; **ķaytabaştan**.

Ķayığımda sana da / Yer bar, - dey ķayta-ķayta. “Kayığımda sana da / Yer var, diyor ard arda.” -R. Burnaş - 1.

ķaytam *(ağızlarda)* Tersine, aksine; bk. **aksine**.

ķaytan Şerit, sicim, kaytan, bağ; kordon; krş. **tasma**; **şerit**; **~ toķmağı** *(etnografya)* Sicim üretmek için kullanılan tokmak.

Calini, ķuyruġu ķaytanday, / Cuvurġanı şaytanday. “Yelesi kuyruğu kaytan gibi, / Koşması şeytan gibi.” -Çorabatır Destanı.

ķaytarma 1. Haytarma (Kırım Tatarlarının halk dansı). 2. Devrik (yaka hakkında); **~ yaķa** Devrik yaka.

Priyutta bir ķaç türlü ‘ķaytarma’ daa ogrendim. “Yurtta birkaç çeşit ‘haytarma’ daha öğrendim.” -A. Hilmi.

ķaytarmaķ 1. Geri çağırmak; geri çevirmek; **yolundan ~** Yoldan çevirmek. 2. Kıvırmak; bükmek; kenarından katlamak; (kollarını) sıvamak. ● **ķaytarıp aytmaķ** Yeniden söylemek, tekrarlamak; krş. **tekrarlamaķ**.

İç bir çare tapıp, ķazaķnı ķaytarmaylar. “Hiçbir çare bulamazlar, kazağı geri çevirmek için.” -Çorabatır Destanı.

ķaytavlama, **ķaytavlav** *(eylem adı)* **ķaytavlamaķ**; 1. Depreşme (iyiliğe doğru giden bir hastalık ya da bozukluğun yeniden başlaması). 2. Tersinirlik; **~ reaktsiyası** Tersinir tepkime, iki yönlü tepkime.

ķaytavlamaķ Depreşmek (hastalık hakkında).

ķaytavlamamaķ *(olumsuz)* **ķaytavlamaķ**.

ķaytıķ (-ġı) Nemlenmiş.

ķaytım 1. İade. 2. (paranın) Üstü. 3. Evlek (tarlanın, tohum ekmek için saban iziyle bölünen bölümlerinden her biri); krş. **yolaķ**; **ocaķ**.

ķaytlıķ (-ġı) Direngenlik, direnim, inat; krş. **inatlıķ**.

ķaytma, **ķaytuv** *(eylem adı)* **ķaytmaķ**; Dönüş; krş. **avdet**.

Tayaġına tayanıp, / Edilbaynıñ ķaytuvına azırlana. “Sopasına dayanıp

Edilbay'ın dönüşüne hazırlanır." - Kozukurpeç Destanı.

ḳaytmaḳ 1. Geri gelmek, dönmek; **sözünden ~** Sözünden dönmek. 2. İnmek, ortadan kalkmak, erimek (bir tümör hakkında); **şişigi ḳayttı** Şişiği indi. 3. Nemlenmek, nem kapmak, rutubetlenmek, ıslanmak.

Şay olsa, kopekni siz al da ketiniz, men ora bir daa evge alıp ḳaytmam. "Öyleyse, köpeği siz alın da gidin, ben onu bir daha eve alıp dönmem." -Men Bazarda Olmay Dedim Latifesi.

ḳa(y)tmek (ḳay etmek) *(ağızlarda)* Ne yapmalı, nasıl davranmak; bk. **ne yapmaḳ.**

ḳaytsız İlgisiz, kayıtsız, aldırmaz, lakayt.

ḳaytsızca Duygusuzca, kayıtsızlıkla; fütursuzca; aldırmadan, kayıtsızca, önemsemeden, umursamadan.

ḳaytsızlıḳ (-ġı) Aldırmazlık, kayıtsızlık, umursamama, ilgisizlik, umursamazlık.

ḳaz *(zooloji)* Kaz; **~ balası** Kaz yavrusu; **~ pufı** Kaz tüyü; **~ eti** Kaz eti; **~ yaġı** Kaz yağı; **kiyik ~** *(zooloji)* Yabani küçük kaz (branta).

Bir kun Amet aḳay ḫanġa ḳavurılġan ḳaz satın ala, lâkin yolda kelgende ona suḳlanıp, bir ayaġını ḳoparıp aşay. "Bir gün Ahmet akay hana kızartılmış kaz satın alır, fakat yolda gelirken ona imrenir ve bir ayağını koparıp yer." - Mucize Latifesi.

ḳaza (I) 1. Kaza; talihsiz olay; **~ġa oġramaḳ** Kaza geçirmek; **~nen** Kazayla, kazaen, kazara. 2. Kader, mukadderat, alın yazısı, yazgı, tecelli; olay, hadise, vak'a.

Kim bilir ne türlü ḳaza ve belâlar olıp keçedir bu ḳaranlıḳ gecelerde... "Kim bilir ne çeşit kazalar ve belâlar yaşanıyordur bu karanlık gecelerde..." -O. Akçokraklı - 1.

ḳaza (II) *(tarih)* İlçe.

ḳazaḳdaş *(tarih)* Sultanın gönüllü göçebe savaşçısı.

ḳazaḳsultanı *(tarih)* Kazak sultanı *(Kazak birliğinin lideri)*.

ḳazalanmaḳ Osurmak; krş. **pıypıldatmaḳ.**

ḳazalatorġay *(zooloji)* Çayır kuşu, torgay; bk. **çoçamiy**; **boztorġay**.

ḳazalıḳ (-ġı) *(tarih)* Kaza adı verilen idari birimin yönetimi.

ḳazamamaḳ *(olumsuz)* Kazamamak; krş. **ḳazıp olamamaḳ.**

ḳazan Tencere; kazan; **asma ~** Ateş üzerine asılan kazan; **~ġa ḳoymaḳ** Kazana koymak; **~ tübü** Kazan dibi; **bir ~da ḳaynamaḳ** Bir kazanda kaynamak; **~ ḳarası keter, namus ḳarası ketmez**

(atasözü) Kazan karası gider, namus karası gitmez.

Ondan da keteyatḳanda, uç ḳazan asuvlı tura: ekisinde et ḳaynay, ortadaki ḳazanda suv, o bir bette ḳazandaki et ortadaki ḳazannı atlap, o bir çetteki ḳazanġa tüşe eken. “Oradan da giderken, asılı duran üç kazanın ikisinde et kaynıyor, ortadaki kazanda su, öbür taraftaki kazanın içindeki et, ortadaki kazanı atlayıp bu taraftaki kazana düşüyormuş.” -Çorabatır Destanı.

ḳazanamamaḳ *(olumsuz)* Kazanamamak; krş. **ḳazanıp olamamaḳ**.

ḳazancı 1. Kazancı, kazan ustası. 2. Ahçı, aşçı.

ḳazanç (-çı) 1. Kazanç; gelir. 2. Başarı; krş. **muvafaḳiyet**.

Onıñ ḳazançı, eger dostları o kunleri sümelep yurseler, umumiy ḳazanġa tüşe turġan. “Onun kazancı, eğer dostları o günlerde yardıma muhtaçlarsa, genel kazana düşmekte.” -E. Umerov - 1.

ḳazanıç bk. **ḳazanç**.

ḳazanılmaḳ *(edilgen)* **ḳazanmaḳ**.

ḳazanılmamaḳ *(olumsuz)* **ḳazanılmaḳ**.

ḳazanmaḳ 1. (para) Kazanmak; *aynı:* **işlep ḳazanmaḳ**; **ḳazanıp olamamaḳ** Kazanamamak; krş. **ḳazanamamaḳ**; **biñ kumüş** ~ Bin gümüş kazanmak. 2. Edinmek, sahip olmak; **ġayretli işinen nam** ~ Gayretiyle nam kazanmak. 3. Yenmek, galip etmek; **birincilikni** ~ Birinciliği kazanmak; **buyük prizni** ~ Büyük ödülü kazanmak.

Onıñ içün, ilkide men bir şey ḳazanayım da, soñ bir de birini alırman, - dey. “Onun için önce ben bir şeyler kazanayım da, sonra herhangi birini alırım, der.” -Tahirnen Zore Destanı.

Aḳmambet ‘cin’ laḳabını pek ḳolay ḳazandı. “Akmambet ‘cin’ lakabını pek kolay kazandı.” -Cafer Seydamet.

ḳazanmamaḳ *(olumsuz)* **ḳazanmaḳ**.

ḳazemir bk. **ḳazimir**.

ḳazġalanmaḳ Kurcalamak, karıştırmak; evirip çevirmek.

ḳazġalanmamaḳ *(olumsuz)* **ḳazġalanmaḳ**.

ḳazı (I) Kadı; bk. **ḳadı**.

ḳazı (II) At etinden yapılan sucuk.

Paketlerden beş kiloġa yaḳın ḳırġızlar azırlaġan ḳazı kolbasası, yarım kesek golland peniri, beş ḳutu şprot, uç ḳutu ḳızıl ve ḳara ḫavyar, eki litrlik bankada ise tuzlanġan ḫıyar ve altı şişe şampan şarabı çıḳtı. “Paketlerden beş kiloya yakın Kırgız sucuğu, yarım kalıp Hollanda peyniri, beş kutu balık, üç kutu kırmızı ve siyah havyar, iki litrelik

kapta tuzlanmış salata ve altı şişe şampanya çıktı.” -E. Umerov - 1.

ķazıçıķ (-ġı) Küçük kazık.

ķazıķ (-ġı) 1. Kazık; **demir ~** Demir kazık; **~ ķaķmaķ** (veya **ķaķıp ķoymaķ**) Kazık çakmak. 2. *(eski)* Direk. ● **Demir ~** Kutup yıldızı; bk. **Demirķazıķ**.

O, yerge mıḫlanġan ķazıķ kibi ķatıp, çırayı ap-aķ kesilgen. “O, yere çivilenmiş kazık gibi donup, rengi bembeyaz olmuş.” -Ķaraķulaķ Hikâyesi.

ķazılıķ (-ġı) bk. **ķadılıķ**.

ķazılma *(eylem adı)* **ķazılmaķ**; Kazma işi; kazı.

ķazılmaķ Kazılmak; kazma işi yapılmak; **ķazılıp çıķarılma** Yer altından çıkarılma.

İşbu delikten kuneşniñ ziyası yer tübünde lâḫad kibi ķazılġan ķaranlıķ taş ķobanıñ içini aydınlata. “İşte güneşin ışığı bu delikten yerin dibinde lâhid gibi kazılmış karanlık taş mağaranın içini aydınlatıyor.” -O. Akçokraklı - 1.

ķazılmamaķ *(olumsuz)* **ķazılmaķ**.

ķazimir (*ağızlarda* **ķozmır**) Kaşmir (kumaş).

ķazma *(eylem adı)* **ķazmaķ**; 1. Kazma; külünk. 2. Kazma işi. 3. *(ağızlarda)* Çapa; bk. **çapa**. 4. *(ağızlarda)* Kazma kürek; bk. **lesker**.

Altın kurek, ķazma ile, / Mezarımnı ķazsın ķızlar. “Altın kürek, kazma ile / Mezarımı kazsın kızlar.” -Halk yırı.

ķazmaķ Kazmak; **ķazıp çıķarmaķ** Kazıp çıkarmak; **ķazıp çıķmaķ** Kaza kaza çukurlar içinde bırakmak; **yer ~** Yeri kazmak.

Kumesniñ ogüne teren bir çuķur ķaza da, duydurmamaķ içün, ustüni tobannen orte. “Kümesin önüne derin bir çukur kazar da, fark edilmesin diye çukurun üstünü samanla kapatır.” -Akıllı Kirpi ve Ayneci Tilki Masalı.

ķazmamaķ *(olumsuz)* **ķazmaķ**.

ķıbırdamaķ 1. Kıpırdamak, kımıldamak. 2. *(konuşmada)* Acele etmek; **ķıbırda!** Kıpırda! Acele et! 3. Hareket etmek; krş. **areket etmek**.

Muķayt ol, ķıbırdama, ķıbırdadın yerge sererme! “Dikkatli ol, kıpırdama, kıpırdadığın anda yere sererim!” - Karakulak Hikayesi.

ķıbırdamamaķ *(olumsuz)* **ķıbırdamaķ**.

ķıbırdanmaķ 1. Kımıldamak, kıpırdamak, oynamak. 2. Sallanmak.

ķıbırdanmamaķ *(olumsuz)* **ķıbırdanmaķ**.

ķıbırdatamamaķ Kıpırdatamamak; krş. **ķıbırdatıp olamamaķ**.

ḳıbırdatmaḳ *(ettirgen)* **ḳabardanmaḳ**; **ḳıbırdatıp olamamaḳ** Kıpırdatamamak; krş. **ḳıbırdatamamaḳ**.

ḳıbırdatmamaḳ *(olumsuz)* **ḳıbırdatmaḳ**.

ḳıbırdavuḳ (-ġı) Yerinde durmaz, bir yerde durmayan; kurtlu.

ḳıbır-ḳıbır: **~ ḳıbırdanıp turmaḳ** Kımıl kımıl kımıldanmak.

ḳıbız bk. **ḳobız**.

Ḳıbla 1. *(İslam)* Kıble (İbadet sırasında yönelinen doğrultu; Müslümanların namaz sırasında yöneldikleri yer Mekke'de bulunan Kâbe). 2. Güney; güneyli; krş. **cenup**; **~ yeli** Güneyli rüzgâr; **~dan esken yel** Güneyden esen yel.

İster ket sen ḳıblaġa, ister sırtḳa, / Seniñ içün tüşermen yanġan otḳa. "İstersen git sen güneye, istersen batıya, / Senin için girerim yanan ateşe." -Çın.

Kimerde yavaştan esken ḳıbla yelinden deñizniñ ustü, ḳartayġan kişiniñ yuzü kibi, cınḳlanıp ala. "Bazen yavaşça esen güney rüzgârı ile denizin yüzeyi, ihtiyarlamış bir adamın yüzü gibi, buruşuyor." -A. Ş. Çongarlı.

Ḳıbrız 1. Kıbrıs; **~lı** Kıbrıslı; **~ zeytüni** Kıbrıs zeytini. 2. Dokuma süs havlusu. 3. *(botanik)* Servi, selvi (ağacı); *aynı:* **~ teregi**; krş. **bebeş** (veya **imiş**) **teregi**; **servi**.

ḳıcımaḳ *(ağızlarda)* Kaşınmak; bk. **ḳaşınmaḳ**, **ḳıçımaḳ**.

ḳıcıtḳan *(botanik)* Isırgan otu; **~ elini aşladı** Isırgan otu elini yaktı; **taze ~ şorbası** *(aşçılık)* Taze ısırgan otu çorbası; **~ otu kobelegi** *(tıp)* Ürtiker, kurdeşen *(Isırgan otu değdiğinde insan vücudunda görülen kabartılara benzer kaşıntılı döküntüler)*.

O yerler ḳıcıtḳan, kampa ve kogem terekleri içinde ḳalġanlar. "O yerler ısırgan, kampa ve çakal eriği ağaçlarının içinde kalmışlar." -Çerkez Ali - 1.

ḳıç Kıç; arka taraf; sağrı *(Memeli hayvanlarda bel ile kuyruk arasındaki dolgun ve yuvarlakça bölüm)*; krş. **savrı**.

ḳıçımaḳ *(ağızlarda)* Kaşınmak; bk. **ḳaşınmaḳ**.

ḳıçın: **~ - ~** Arkası dönük olarak, geri geri, kıçın kıçın; **~ - ~ ketmek** Geri geri gitmek.

ḳıçıravuḳ (-ġı) Yaygaracı, şamatacı; gürültücü; krş. **bağıravuḳ**.

Anam bir ḳaç dane peksimet alıp ketti. *Meni ise mına ḳıçıravuḳnen ḳaldırdı*. "Anam ona birkaç tane peksimet götürdü. Beni ise bu bağırganla bıraktı." -E. A. Osmanoğlu - 1.

ḳıçırdatmaḳ Gıcırdatmak *(dişlerini)*.

ḳıçırdı Gıcırtı; **tiş ~sı** Diş gıcırtısı.

ḳıçırıḳlamaḳ Çağırıp bağırmak; krş. **bağıraḳlamaḳ**.

ḳıçırmaḳ Bağırmak; krş. **bağırmaḳ**; **ḳıçırıp laf etmek** Bağırarak konuşmak, yüksek sesle konuşmak; **ḳıçırıp ağlamaḳ** Hıçkıra hıçkıra ağlamak; **ḳıçırıp oḳumaḳ** Yüksek sesle okumak; bk. **davuşnen oḳumaḳ**; **bar kuçunen ~** Var gücüyle bağırmak.

Çayırda oynaḳlap yurmege alışḳan bu ḳoy, başḳalarından ayırılıp mında kelgen son, butün gece ḳıçırıp, şorbacısına yuḳu bermey eken. "Çayırda oynayarak dolaşmaya alışan koyun, diğerlerinden ayrılıp buraya geldikten sonra, bütün gece bağırıp, sahibini uyutmuyormuş." -Oşatam, Amma Aytmam Latifesi.

ḳıçırtma, **ḳıçırtuv** *(eylem adı)* **ḳıçırtmaḳ**.

ḳıçırtmaḳ *(ettirgen)* **ḳıçırmaḳ**.

ḳıçırtmavuḳ bk. **sızğıravuḳ**.

ḳıçlamaḳ Geri geri gitmek (at hakkında).

ḳıdaḳlamaḳ (gıt gıt) Gıdaklamak; krş. **ḳaḳıldamaḳ**; **tavuḳ ḳıdaḳlay** Tavuk (gıt gıt) gıdaklıyor.

ḳıdaḳlamamaḳ *(olumsuz)* **ḳıdaḳlamaḳ**.

ḳıdıḳlamaḳ *(ağızlarda)* Gıdıklamak; bk. **ḳıtıḳlamaḳ**.

ḳıdırġan: **~ını tapmaḳ** Aradığını bulmak.

Ḳıdırilyas bk. **Ḳıdırles**.

Ḳıdırles Hıdırellez, Hızır günü, Hızır ve İlyas'ın yeryüzünde buluştukları gün (Birinci yaz günü bayramı, 6 Mayıs'ta kutlanır); **~ kunü** Hıdırellez günü.

ḳıdırma, **ḳıdıruv** *(eylem adı)* **ḳıdırmaḳ**; Arama, araştırma, arayış; krş. **araştırma**, **araştıruv**.

Namazden soñ cemaat o gece ezan oḳuġannı ḳıdırmaġa, titrey-titrey yukselgen o ince, saf, yımşaḳ sesniñ saibini bulmaġa çalışa ve uzun yıllardan berli ruhlarında duymaġan sevinçni uyandırġan gençni tebrik etmek istey ediler. "Namazdan sonra cemaat o gece ezan okuyanı aramaya, titreye titreye yükselen o ince, saf yumuşak sesin sahibini bulmaya çalışıyor ve uzun yıllardan beri ruhlarında duymadıkları sevinci uyandıran, o genci tebrik etmek istiyorlardı." -Cafer Seydamet.

ḳıdırmaḳ Aramak; krş. **aḳtarmaḳ**; **araştırmaḳ**.

Nuradin bu sözlerniñ babasınıñ sözleri ekenini bilip ḳıdıra, ama tapalmay. "Nuradin bu sözlerin babasının sözleri olduğunu anlayıp arar, ama bulamaz." -Edige Destanı.

ḳıdırmamaḳ *(olumsuz)* **ḳıdırmaḳ.**

ḳığılçım Kıvılcım, çakım, şerare; krş. **uçḳun**; **çiya**.

Diger taraftan o, şunı añladı ki, aldavcılıḳnen, koz boyavcılıḳnen oġraşıp kelgen reisniñ kozlerinde ḳorḳu ḳığılçımları peyda oldı. "Diğer taraftan o şunu anladı ki, aldatmacılıkla, göz boyamacılığıyla uğraşan başkanın gözlerinde korku kıvılcımları belirdi." -M. Ablalimov.

ḳıḳırdaḳ (-ġı) Adem elması, gırtlak kıkırdağı; krş. **almaçıḳ.**

ḳıl 1. Kıl; **~ını tökmek** Tüy dökmek, tüy atmak *(hayvanlar hakkında)*; krş. **ḳılıf deñiştirmek**; **at ~ı** At kılı; **domuz ~ı** Domuz kılı. 2. Başak kılcığı; krş. **ḳılçıḳ.** ● **~ yılan** *(zooloji)* Atkılı solucanı.

Bu ḫamırda bir ḳıl bar, ama, -dedi o eñsesini ḳaşıp. "Bu hamurda bir kıl var, ama, dedi o ensesini kaşıyıp." -Çerkez Ali - 1.

ḳılabdan Sırma veya tel ile karışık ipek veya pamuk iplik; altın renkli süs.

ḳılaptan bk. **ḳılabdan.**

ḳılav 1. Şeytantırnağı; çapak; pürüz; krş. **çapaḳ.** 2. *(veterinerlik)* Sönurozis, delibaş hastalığı.

ḳılavuz Kılavuz, rehber.

Adı Yaḳub, lâkin onı er kes 'ḳılavuz' dep çaġıra. "Adı Yakub, fakat onu herkes 'kılavuz' diye çağırıyor." -U. Edemova - 1.

ḳılçıḳ (I) (-ġı) Kılçık *(balıkların ince ve küçük kemikleri)*.

-Fındıḳnı domuzġa berecem, domuz da mana bir ḳılçıḳ berecek, ḳılçıḳnen boġulayatḳan ḳırmısḳanı ḳurtaracam, -dey. "Fındığı domuza vereceğim, domuz da bana bir kılçık verecek, kılçık ile dostum karıncayı kurtaracağım, der." -Kırmıska ve Çegertki Masalı.

ḳılçıḳ (II) *(botanik)* Kılçık *(fasulye, bakla vb. sebzelerin yeşil kabuğunda ve ekin başaklarında bulunan sert ve kıl gibi uzun lif)*.

ḳılçıḳlı Kılçıklı.

ḳılçıḳsız Kılçıksız.

ḳılġanot (-tı) *(botanik)* Sorguç otu.

ḳılıç (-çı) 1. Kılıç; krş. **yataġan**; **şemşir**; **keskin ~** Keskin kılıç; **~ ḳını** Kılıç kını; **~ yarası** Kılıç yarası. 2. *(iskambil oyunu)* Sinek, trefl. ● **~ balıḳ** *(zooloji)* Kılıç balığı.

Ḳalem, ḳılıçtan keskindir. "Kalem kılıçtan keskindir." -Atalar Sözü.

ḳılıçlamaḳ Kılıçlamak.

ḳılıçlamamaḳ *(olumsuz)* **ḳılıçlamaḳ.**

ḳılıf Kılıf; kabuk; ~ **deñiştirmek** Kabuk değiştirmek.

Urbalarımız-ḳılıflarımızı yaraştıracaḳ bu kezinti goñlümizi, kozümizi açacaḳ. "Kılık kıyafetimize uygun olacak bu gezi; gözümüzü, gönlümüzü açacak." -A. Hilmi.

ḳılıḳ (-ġı) 1. Huy; karakter; krş. **tabiat (II)**; **ḫulḳ**; **ḳuy**; **marifet** (2); **meşrep**; **mizac**; **fiil (II)**; **ḫoş ~lı adam** Hoş karakterli insan. 2. Kötü alışkanlık; kötü bir davranış biçimi; **~larına ḳatlanmaḳ** Birinin kötü davranışlarına katlanmak. 3. *(ağızlarda)* Hile; aldatma; yalan; bk. **aynecilik**; **aldav**.

Anam, biçare, onıñ ḳılıḳlarına ḳatlanmaġa tırıştı. "Annem, zavallı, onun huylarına katlanmaya çalıştı." -E. Umerov - 1.

ḳılınmaḳ Biriyle istihza etmek, alay etmek.

Bir kun gece, Alim Memişniñ evine barıp, onıñ arḳasmı ḳamçınen tilim-tilim tilip alġan ve eger kene ḳılınmaḳnı devam ettirse, bir daa kelgende oldüreceğini aytḳan. "Bir gece Alim Memiş'in evine gidip, onun sırtını dilim dilim dilimlemiş ve eğer gene rahatsız etmeye devam ederse, bir daha gelişinde öldüreceğini söylemiş." -Karavullar Meydanında Hikayesi.

ḳılınmamaḳ *(olumsuz)* **ḳılınmaḳ**.

ḳılıy Şaşı.

Artıma aylanıp baḳḳan sayın koyniñ, ḳılıy kozday çaltıldağan idareçikleri uzaḳtan uzaḳḳa koz ḳırıpıp, meni çağırġanday ola başladı. "Arkama dönüp baktıkça, köyün şaşı göz gibi parlayan lambaları, uzaktan uzağa, göz kırpıp beni çağırıyor gibi olmaya başladı." -A. Hilmi.

ḳılḳırt *(ağızlarda)* İnatçı, dik kafalı; *(insan hakkında)*; bk. **inat**.

ḳıllı Kıllarla kaplı, kıllı; krş. **yunlü**.

ḳılmaḳ Yapmak; etmek; yerine getirmek; krş. **etmek**; **eylemek**; **yapmaḳ**; **yasamaḳ**; **namaz ~** Namaz kılmak.

Ne imam kerek, ne bir oca, / Cenazemni ḳılsın ḳızlar. "Ne imam lâzım, ne de hoca, / Cenazemi kızlar kılsın." -Halk Yırı.

ḳılsız 1. Kılsız, kıllardan yoksun, tüysüz; krş. **yunsüz**. 2. Kılçıksız; ~ **boġday** Kılçıksız buğday.

ḳıltıḳ (-ġı) Hıçkırık; **meni ~ tuttı** Beni hıçkırık tuttu.

ḳım İşaret; mimik; krş. **im**.

ḳımıḳ (I) Kısık; daralmış; **~ kozler** Kısık gözler.

ḳımıḳ (II) Kumuk, Kumık *(bir Türk halkıdır)*.

ḳımıḳça Kumukça.

ḳımıḳkoz Çekik gözlü.

ḳımırçimek Boğazı gıcıklanmak; **boġazım (tamaġım) ḳımırçiy** Boğazımda bir gıcıklanma var; sanki boğazımı kedi tırmalıyormuş gibidir.

ḳımırçimemek *(olumsuz)* **ḳımırçimek**.

ḳımırmaḳ *(kendisi için)* Koparmak; kapmak; aşırmak.

Demek, onı tamirlep, kene birevden beş ruble daa ḳımıracaḳlar. “Demek ki, onu tamir edip, yine birilerinden beş ruble daha koparacaklar.” -E. Umerov - 1.

ḳımırmamaḳ *(olumsuz)* **ḳımırmaḳ**.

ḳımırsḳa *(ağızlarda)* Karınca; bk. **ḳırmısḳa**; **ḳarınca**.

ḳımışmaḳ: **koz ~** Bakışmak, birbirine göz işareti vermek.

ḳımışmamaḳ: **koz ~** Bakışmamak, birbirine göz işareti vermemek.

ḳımız Kımız *(Kısrak sütünü mayalamakla yapılan az alkollü ekşi ve içindeki CO2 sebebiyle gazozumsu tatta eski bir Türk içkisi)*.

Ḳızını kim ayttırmaz, ḳımızını da kim içmez. “Kızı herkes istetir, kımızı da herkes içer.” -Aşık Garip Destanı.

ḳımmaḳ: **koz ~** 1) Göz kıpıştırmak. 2) Göz kırpmak; gözlerle işaret etmek.

Ḳartbaba memnunliknen yılmaydı ve torunına baḳıp kozüni ḳımdı. “Dede memnunlukla gülümsedi ve torununa bakarak göz kırptı.” -E. A. Osmanoğlu - 1.

ḳın 1. Kın. 2. Badıç, baklamsı meyve *(bakla, fasulye, bezelye vb. taze sebzelerde, içinde tohumların sıralanmış bulunduğu kabuk)*; *aynı:* **baḳla ~ı**. 3. *(botanik)* Kın; krş. **ḳına**. 4. Kılıf; kabuk; krş. **ḳılıf**.

ḳına 1. Kına; **~ sürmek** Kına sürmek. 2. bk. **ḳın**.

Kelin ḳınası ezildi, / Yaş yengeler tizildi, / Daman menden uzüldi. “Gelin kınası ezildi, / Genç yengeler dizildi, / Benden ümidin kesildi.” -Halk Yırı.

ḳınalı 1. Kına ile boyanmış; **~ parmaḳ** Kınalı parmak. 2. Kına içeren.

Ḳınalı parmaḳ ces tırnaḳ / Altın oymaḳ aḫ / Seni tatlı sözüne / Olur mı toymaḳ aḫ. “Kınalı parmak bakır tırnak / Altın yüksük ah / Senin tatlı sözüne / Olur mu doymak ah.” -Halk Yırı.

ḳınap *(botanik)* Kenaf; krş. **kenaf**; **~ yip** Kınnap *(sağlam bir iplik)*.

ḳınlı Kaplı.

ḳıntavlı Konforlu, rahat.

ḳınzır 1. Domuz; krş. **domuz**; **çoçḳa**. 2. Zararlı, muzır, kötücül; krş. **ḫiyanet** (1); **ḫain** (2).

Ḳınzır erif! –Aġa, men oz aḳḳımnı talap etem! “Hınzır herif! — Ağabey ben kendi hakkımı talep ediyorum!” -İ. Paşi.

ḳınzırlıḳ *(mecaz)* Alçaklık, domuzluk; krş. **domuzluḳ**.

ḳıñġır Eğilmiş, yana yatık; çarpık, eğri, eğri büğrü, bükük, bükülü.

ḳıp *(pekiştirme)* bk. **ḳıp-ḳızıl**, **ḳıp-ḳırmızı**.

ḳıpışmaḳ: **koz ~** Birbirine göz işareti vermek, bakışmak.

Em, aḳiḳaten, Baġçasarayda olur olmaz ‘sabiyler’ oz yollarını pek çabik adaştırırlar, çunki onıñ eki tarafında yoldan keçkenlerge ya da biribirine darılmış kibi, arḳa çevirip turġan ya da biri birine baḳıp, pencereleri ozara koz ḳıpışır kibi, baḳışḳan evcikleri tizilmiş. “Gerçekten de, Bahçesaray’da olur olmaz garibanlar yollarını çok çabuk şaşırırlar, çünkü onun iki tarafında da, yoldan geçenlere veya birbirine darılmış gibi, sırtını dönerek duran ya da birbirine karşı, pencereleri kendi aralarında göz kırpar gibi bakışan evler sıralanmış.” -Ümer İpçi.

ḳıp-ḳırmızı, **ḳıp-ḳızıl** Kıpkırmızı, kıpkızıl; **utanġanından ~ olmaḳ** Utancından kıpkırmızı olmak.

Ḳoy tezeginen ateş yaḳıp, sabanını ḳılıçını ateşine ḳoyalar, ḳılıç ḳıp-ḳızıl olġan soñ Nuradinniñ yarasına basalar. “Koyun tezeği ile ateş yakıp, sabanını kılıcını ateşe koyarlar, kılıç kıpkırmızı olduktan sonra Nuradin’in yarasına basarlar.” -Edige Destanı.

ḳıpmaḳ 1. (göz) Kırpmak; krş. **ḳımmaḳ**. 2. (gözlerini) Kısmak; **koz ~** Göz kırpmak.

ḳır (I) 1. Kır, bozkır; **~ çiçegi** Kır çiçeği; **bayırlı ~** Tepelerle kaplı bozkır. 2. Tepe; bayır; krş. **bayır**, **oba**, **töpe**.

Köroġlu buna ḳızaraḳ: Şu ḳarşıdan keldi ulu bazirgân, / Ḳır ustünde ḳalıp ḳondı bazirgân. “Köroğlu buna kızarak: Şu karşıdan geldi ulu bezirgan, / Kırda kalıp konakladı bezirgan.” -Köroğlu Destanı.

ḳır (II) Kır; boz; açık gri; beyaz saçlı; krş. **boz**; **~ at** Kırat; **aḳ ~** Açık kır (renk).

ḳıraat, **ḳırayt** *(eski)* Okuma; krş. **oḳuv**; **~ kitabı** *(eski)* Okuma kitabı; **~ etmek** Okumak.

ḳıraet bk. **ḳıraat**.

ḳıral 1. Kral; **~ ḳızı** Kralın kızı; **~ oġlu** Kralın oğlu. 2. *(satranç)* Şah.

Asıl kim içün, ḳaysı ḳıral içün saḳlaysıñ sen şu baylıġıñnı? “Kimin için, hangi kral için saklıyorsun şu zenginliğini?” -E. Umerov - 1.

ḳıraliçe 1. Kraliçe; **guzellik ~** Güzellik kraliçesi; **~ kibi** Kraliçe gibi (güzel ve bakımlı bir kadın hakkında). 2. *(satranç)* Vezir.

Romantik ḳaramanını ozġarġan ḳıraliçeler ḳan aġlay turġanlar. "Romantik kahramanını kaybeden kraliçeler kan ağlamaktalar." -E. Umerov - 1.

ḳırallıḳ (-ġı) Kraliyet, krallık.

ḳırav Kırağı; krş. **buzlavuḳ**.

ḳırba *(etnografya)* Kırba *(Su taşımakta kullanılan, deriden yapılmış, alt yanı geniş, ağzı dar su kabı)*.

ḳırbaḳa Kara kurbağası.

ḳırcıman Orta yaş dönemindeki erkek; **alatlı ~** Orta yaş döneminde olan ağırbaşlı bir erkek.

Cenk başlaġanda ḳırcıman yaşta olġan yigitler, cenk bitkende bayaġı yaştaki esli-başlı adamlar ediler. "Savaş başladığında orta yaşta olan yiğitler, savaş bittiğinde ileri yaştaki aklı başında insandılar." -A. Osman - 1.

ḳırçanġı *(ağızlarda)* Uyuz; **~ at** Uyuz at; krş. **uyüz**.

Oyle ise mınavı ḳırçanġını aydaştır, tez olayıḳ. "Öyleyse bu uyuzunu sür, çabuk olalım." -E. A. Osmanoğlu.

ḳırçma *(teknik)* Kelepçe, boyunduruk *(Boruları sabitlemek için kullanılan halka)*.

ḳırdış Yeni çıkmış ot; **~ yer** Yeni çıkmış otlarla kaplı bir yer.

ḳırġaḳ *(ağızlarda)* Kenar, köşe, kıyı; bk. **çet**.

ḳırġıç Kazağı.

ḳırġın 1. Salgın; veba. 2. Katliam, kanlı katliam; krş. **ḳıyır-çıḳır**.

ḳırġınlıḳ (-ġı) Ölet, epidemi; hayvan telefatı.

Şu ḳırġınlıḳ içinde o kene ozüni ḳurtardı. "Bu toplu ölümün içinde o gene kendini kurtardı." -A. Hilmi.

ḳırġıy *(zooloji)* Bayağı atmaca, kırgı.

O Tatarlarġa ḳırġıy kibi baḳıp: 'Alim menim elimde olmaġanġa ḳadar, koyden kenarġa tavuḳ, ḳafesteki gogercin bile çıḳıp ḳanat sallamasın!'. -*degen*. "O Tatarlara aladoğan gibi bakarak, 'Alim benim elime geçene kadar, köyün dışına tavuk, kafesteki güvercin bile çıkıp kanat çırpmasın.' demiş." -Aydamaklar Kobası Kızıltaş Efsanesi.

ḳırıcı Yok eden; tahrip eden; imha(s)i; avcı(s)i *(uçak hakkında)*.

Kim bile, ileride Veliniñ goñlüni ḳırıcı suvuḳ laḳırdılar çıḳabilir. "Kim bilir

ilerde Veli'nin gönlünü kırıcı soğuk sözler çıkabilir." -Çerkez Ali - 1.

ķırıķ 1. *(ağızlarda)* Kırık; kırılmış. 2. *(ağızlarda)* Çatlak. ● ~ **goñül** Kırık kalp.

Mına ķırıķ sazını yaptırmaķ içün atına mine. "O kırık sazı yaptırmak için atına biner." -Köroğlu Destanı.

ķırılma 1. *(eylem adı)* **ķırılmaķ**. 2. *(fizik)* Refraksiyon, kırılma *(Fizik prensip olarak, ışığın bir ortamdan diğerine geçişte açısını değiştirmesi ve hızında değişiklik olması anlamında kullanılır)*.

ķırılmaķ 1. Sıyrılmak; çıkmak. 2. *(ağızlarda)* Kırılmak; bozulmak; krş. **sınmaķ**. 3. Yok olmak; tükenmek.

Ķırıldıķ, bittik endi biz, ey yar, aytmaķnen bitmez. / Aytır (da) ağlarım. "Kırıldık, bittik artık biz, ey yar, söylemekle bitmez. / Söyler söyler ağlarım." -Halk Yırı.

ķıruluv 1. *(eylem adı)* **ķırılmaķ**. 2. *(fizik)* Refraksiyon, kırılma *(Fizik prensip olarak, ışığın bir ortamdan diğerine geçişte açısını değiştirmesi ve hızında değişiklik olması anlamında kullanılır)*.

Ķırım Kırım; ~ **Muḫtar Cumḫuriyeti** Kırım Özerk Cumhuriyeti; ~ **tatarı** Kırım Tatarı; ~ **tatar tili** Kırım Tatar Dili; ~ **bayırları** Kırım Dağları; ~**nıñ avası, çoķraķlarınıñ suvu şifalıdır** Kırım'ın havası, yaylarının suyu şifalıdır; ~ **ḫanlığı** *(tarihi)* Kırım Hanlığı.

Bayķuş susar bu muķaddes Ķırımın er yağında, / O el bizmiz, bilgimizden oñğanlıķlar saçılır. "Baykuş susar bu mukaddes Kırım'ın her tarafında, / O el biziz, bilgimizden mutluluklar saçılır." - M. Niyazi.

Ķırımlı Kırımlı.

Ķırımlınıñ ķayğısı, can sıķılması, kunleriniñ faydasız korünmesi onı daa ziyade tuta, daa ziyade sıķa edi. "Kırımlının kaygısı, canının sıkılması, günlerinin faydasız görünmesi onu daha ziyade tutuyor, daha ziyade sıkıyordu." -B. Çobanzade - 2.

Ķırımtatar Kırım Tatar; ~ **tili** Kırım Tatar Dili; ~ **edebiyatı** Kırım Tatar Edebiyatı; ~ **medeniyeti** Kırım Tatar Medeniyeti; ~ **ḫalķınıñ tariḫı** Kırım Tatar Halkının Tarihi.

Ķırımtatarca Kırım Tatarcası; ~ **laf etmek** Kırım Tatarcası konuşmak.

ķırķ Kırk; ~ **kere ayttım** Kırk kere söyledim *(birçok kez söyledim)*; ~ **dereden suv ketirmek** *(mecaz)* Kırk dereden su getirmek *(Karşısındakini ikna etmek, bir konuya inandırmak için, türlü gerekçeler ileri sürmek)*; ~**ın çıķarmaķ** Kırkı çıkarmak

(Doğumundan ya da ölümünden sonra kırk gün geçmek); **~ aziz** *(din)* Kırk azizler; **~ dört yıl sürgünlikte olmaḳ** 44 yıl sürgünde kalmak.

Bir ḳade raḳınıñ belâsı ḳırḳ yılġa yeter. "Bir kadeh rakının belâsı kırk yıla bedel." -Atalar Sözü.

ḳırḳar Kırkar.

ḳırḳayaḳ (-ġı) 1. *(entomoloji)* Kırkayak. 2. *(ağızlarda)* Merdiven.

Menim dostum ḳırḳayaḳ, / Ḳolında uzun tayaḳ. "Benim dostum kırkayak, / Elinde uzun sopa." -N. Umer - 1.

ḳırḳı Ölümden sonra kırkıncı günde uyanış.

ḳırḳım Kırkım *(Davarların kırkıldıkları mevsim)*; **ḳoy ~ı** Koyun kırkımı; **ḳoylarnıñ ~ vaḳtı keldi** Koyunlarının kırkım vakti geldi.

Midat yun ḳırḳımı devamında bir gramm yunni kimsege aldırtmadı. "Mithat yün kırpılması döneminde kimseye bir gram yün aldırtmadı." -M. Ablalimov.

ḳırḳıncı Kırkıncı.

ḳırḳlama Ölünün ardından kırk defa dua okunması.

ḳırḳmaḳ Kesmek; kırkmak.

Saḳalını tıraş ettim, saçını ḳırḳtım. "Sakalını tıraş ettim, saçını kestim." -Çerkez Ali - 2.

ḳırḳtırmaḳ Kırktırmak, kestirmek; **saçlarımnı ~ kerek** Saçlarımı kestirmem gerek.

ḳırmaḳ 1. Kazımak; **ḳazanıñ tübüni ~** Tencerenin dibini kazımak; **boġazını ḳırıp oksürmek** Öksürüp boğazını temizlemek. 2. Yok etmek; **duşmannı ~** Düşmanını yok etmek. 3. *(ağızlarda)* Kırmak. ● **goñlüni ~** Birinin kalbini kırmak.

Dervişlerniñ ilâileri ḫannıñ da yuregine kelişkeninden, ḳızınıñ ḫatirini ḳırmay, saray camisine kirmelerine izin bergen. "Dervişlerin ilahileri hanın da gönlüne uygun geldiği için, kızının hatırını kırmayıp saray camiine girmelerine izin vermiş." -Altın Beşik Efsanesi.

ḳırman, **ḳurman** 1. Kamp alanı. 2. *(ağızlarda)* Harman yeri.

ḳırmısḳa Karınca; krş. **ḳarınca**.

Bir zamanda bar eken, bir zamanda yoḳ eken, pek muabbet yaşaġan bir ḳırmısḳanen bir çegertki bar eken. "Bir zamanda varmış, bir zamanda yokmuş, çok muhabbetli bir şekilde yaşayan bir karınca ile çekirge varmış." -Karınca ile Çekirge Masalı.

ḳırmızı Kırmızı; krş. **ḳızıl**; **~ ḳan** *(anatomi)* Temiz kan, arteriyel kan; **~ yanaḳlı** Al yanaklı; **ḳan ~** Kan kırmızısı; **ḳoyu ~** Koyu kırmızı; **~ biber** *(botanik)* Kırmızıbiber; **~ çüküṅdir** *(botanik)* Kırmızı pancar.

ḳırmızıca Az kırmızı, kırmızımsı, kırmızımtırak.

Yeşil yapraḳ arasında ḳırmızı gul goncesi, / Ḳayda kitti, kelmez oldı, goñlümniñ eglencesi. "Yeşil yaprak arasında kırmızı gül goncası, / Nereye gitti, gelmez oldu, gönlümün eğlencesi." -Halk Yırı.

ḳırs Çıtırtı, çatırdama; **~ etmek** Çatırdamak.

ḳırsıldamaḳ Gıcırdamak, çatırdamak.

ḳırsıldı Gıcırtı.

ḳırşav Çember; halka; krş. **çember**; **~ aylandırıp oylamaḳ** Çember yuvarlamak *(bir çocuk oyunu)*.

Dersiñ, onıñ yuzüni daima acınıḳlı etip kostergen nasıldır perde bir kereden endi, vucudını sıḳıp turġan korünmez ḳırşavlar onı boşadılar. "Sanki onun yüzünü daima acıklı gösteren bir perde indi birden, vücudunu sıkan görünmez çemberler birden boşaldı." -A. Osman - 1.

ḳırşavlamaḳ Sarmak; kuşatmak; çevrelemek; etrafını çevirmek; krş. **sarmaḳ**.

ḳırtış Sürülmemiş toprak; işlenmemiş toprak; dokunulmamış bir şey.

ḳırtışçı *(SSCB'de)* Toprakları tarıma açılmakta olan bölgede (yerde) oturup çalışan.

ḳısıḳ 1. Kısık *(ses)*; **~sesnen** Kısık sesle. 2. Kısık *(gözler)*.

Onlar ekisi de sarı çıraylı ḳısıḳça kozlü, dablabet ediler. "Onların ikisi de sarı benizli, kısık gözlü ve telâşlıydılar." -U. İpçi - 1.

ḳısıḳlıḳ (-ġı) Kısıklık; **ses ~ı** Ses kısıklığı.

ḳısılmaḳ Kısılmak.

ḳısım (ḳısmı) 1. Kısım; bölüm; krş. **parça**; **iḫtiyat ~ları** Yedek parçaları; **tamırdaş sözlerniñ umumiy ~ları** *(gramer)* Akraba kelimelerin ortak kökü. 2. Cins; soy; **ḳadınlar ~ı** Kadınlar cinsi. 3. Kıta *(dünyanın bir parçası)*; **dünya ~ları** *(coğrafya)* Kıtalar. 4. *(ağızlarda)* Akraba; bk. **soy**; **tuvġan**; **aḳraba**; **ḳısım-aḳraba**.

Bir ḳısmı da onıñ birligine iman etmegen cin tayfası eken. "Bir kısmı da O'nun birliğine iman etmeyen cin taifesi imiş." -Altın Beşik Efsanesi.

ḳısım-aḳraba bk. **soy-aḳraba**, **soy-sop**.

ḳısır Kısır *(Üreme imkânı olmayan, döl vermeyen)*; **~ ḳalmaḳ** Kısır kalmak.

Ḳısırda uvuz, tenbelde namus olmaz. "Kısırda ağız sütü, tembelde namus olmaz." -Atalar Sözü.

ḳısırlaşmaḳ Kısırlaşmak.

ḳısırlıḳ (-ġı) Kısırlık; krş. **tölsüzlik.**

ḳısḳa 1. Kısa; **~ laf** Kısa bir sohbet; **~ yol** Kısa bir yol; **lafnı ~ kesmek** Lafı kısa kesmek *(az ve öz konuşmak)*; **uzun söznüñ ~sı** Uzun sözün kısası, uzun lafın kısası, kısaca; **~ saçlar** Kısa saçlar. 2. *(dilbilim)* Kısa; **~ ses** *(dilbilim)* Kısa ses.

Canbay: -Asıl, ḳısḳayaḳlınıñ saçı uzun, aḳlı ḳısḳa olur, dey. "Canbay: — Gerçekten, kadının saçı uzun, aklı kısa oluyor, der." -Edige Destanı.

ḳısḳaca (I) Kısaca.

ḳısḳaca (II) Kısa.

ḳısḳaç (I) 1. *(zooloji)* Yengeç. 2. *(teknik)* Kerpeten, kıskaç; **keskin aġızlı ~** Keskin ağızlı kerpeten.

Rüstem ellerine ḳolçaḳlarını kiydi ve ḳızġan baḳır kesegini ocaḳ içinden ḳısḳaç ile çekip çıḳardı, orsü ustüne ḳoydı ve çöküşnen dögip başladı. "Rüstem ellerine eldivenlerini giydi ve ısınan bakır parçasını ocağın içinden kıskaçla çekip çıkardı, örsü üstüne koydu ve çekiçle dövmeye başladı." -E. A. Osmanoğlu - 1.

ḳısḳaç (II) *(astronomi)* Yengeç Burcu.

ḳısḳalıḳ (-ġı) Kısalık.

ḳısḳarma, ḳısḳaruv *(eylem adı)* **ḳısḳarmaḳ;** Kısalma.

ḳısḳarmaḳ 1. Kısalmak. 2. *(fizyoloji)* Büzülmek, kasılmak; kısılmak.

Eger kolḫoz idaresi yanından keçse, Rüstemniñ yolu bayaġı ḳısḳaracaḳ. "Eğer kolhoz idaresi yanından geçse Rüstem'in yolu epey kısalacak." -E. A. Osmanoğlu - 1.

ḳısḳartılġan 1. Kısaltılmış. 2. Kısaltılmış; **~ sıfat** *(dil bilimi)* Kısaltılmış sıfat.

ḳısḳartılmaġan *(olumsuz)* **ḳısḳartılġan;** Kısaltılmamış; **~ kesir** *(matematik)* Bölünemeyen kesir.

ḳısḳartılmaḳ Kısaltılmak.

ḳısḳartma, ḳısḳartuv *(eylem adı)* **ḳısḳartmaḳ;** Kısaltma.

ḳısḳartmaḳ Kısaltmak.

Mına bizim adamlar oz omürlerini boyle ḳısḳartalar. "İşte bizim insanlarımız kendi ömürlerini böyle kısaltıyorlar." -Çerkez Ali - 1.

ḳısḳası *(ara söz)* Kısaca; kısacası; özetle.

Ḳısḳası, ḳız Ḳozukurpeçniñ olgen yerine bara, şu yerde arabacısına eki yanaşa

ḳabir ḳazdıra, ozüniñ eki tilli pekisini çıḳara da, keskin bir tilini ozüniñ koküsine ḳaday ve ole. “Kısacası kız, Kozukurpeç’in öldüğü yere varır, orada arabacısına yan yana iki kabir kazdırır, kendisinin iki taraflı usturasını çıkarır ve keskin tarafını göğsüne saplar ve ölür.” -Kozukurpeç Destanı.

ḳısḳayaḳlı Kadın; krş. **ḳadın**; **apay**; **ḳarı**.

Çora: -Men oḳ atsam tap ev töpesinde kirametler ḳuyulır, içli biyeler iç taşlarlar, eki ḳatlı ḳısḳaayaḳlılar da balalarını tüşürirler, -dey. “Çora: — Ben ok atarsam ta evin üstündeki kiremitler dökülür, hamile kısraklar yavrularını düşürürler, hamile olan kadınlar da çocuklarını düşürürler, der.” -Çorabatır Destanı.

ḳısḳıç 1. *(zooloji)* Makas *(Eklem bacaklı hayvanlarda, birinci yürüme bacağının ucunda bulunan, savunma ve saldırmada kullanılan kıskaç biçimi bir yapı)*. 2. *(teknik)* Sıkmaç, mengene. 3. Kıskaç; krş. **mengene**. 4. Raptiye.

Onıñ yardımcısı ḳısḳıçlarnen tutıp turġan ḳızġın demirni sandal ustüne ḳoyıp, ḳapıġa çevirildi. “Onun yardımcısı maşayla tutmakta olduğu kızgın demiri sandal üstüne koyup kapıya çevrildi.” -E. A. Osmanoğlu - 1.

ḳısmaç Mandal *(çamaşır asmak için)*.

ḳısmaḳ 1. Kıstırmak; sıkıştırmak; **ḳapı arasında ḳolunı** ~ Elini kapıya sıkıştırmak. 2. Kısmak; ezmek; büzmek; **kozlerini** ~ Gözlerini kısmak; **omuzlarını** ~ Omuzlarını kısmak; büzülmek.

Aḳ ḳuş, kok ḳuş, / Boş avuz tilinni ḳıs. / Davul taḳtım boynuma, / Çıḳtım deve yoluna. “Ak kuş, gök kuş, / Boşboşğaz dilini kıs. / Davul taktım boynuma, / Çıktım deve yoluna.” -Tezaytuv.

ḳısmen Kısmen *(bir bölüm olarak; bazı bakımdan, bazı yönden)*.

Em menim ḫainligimde ḳısmen ozü de ḳabaatlı ekenini unutmasın!.. “Ayrıca benim hainliğimde, kısmen de olsa onun da suçu olduğunu unutmasın!..” -E. Umerov - 1.

ḳısmet 1. Kısmet; nasip; talih; şans; krş. **talih**; **nasip**; **~ olmaḳ** Kısmet olmak; talih yardım etmek; **~iñ açıḳ olsuñ!** Kısmetin açık olsun! Bol şans!; **~i açıldı** Kısmeti açıldı; **~ini tepmek** Kısmetini tepmek; **~ degil eken** Kısmet değilmiş **kormege ~ oldı** Görmek kısmet oldu; **~ olmadı** Kısmet olmadı. 2. Kader; alın yazısı; krş. **yazı**; **taḳdir**; **ḳader**; **felek**; **~ini beklemek** Kaderini beklemek; **adam ~inen doġa eken** Her insan kendi kısmeti ile doğar. 3. Evlenme talihi; **“Menim ~im ḳara ḳaşlı”** Benim yârim

kara kaşlı. 4. Ümit, umut; ~ **dünyası** Umut dünyası.

Aylanaman ḳaraltnı, sayaman taşın, / Ḳısmet etse, aşarman pişirgen aşın. "Dolaşırım bahçeni, sayarım taşını, / Kısmet olursa yerim pişirdiğin aşını." -Çın.

ḳısmetli Kısmetli, talihli; ~ **oldı** Kısmetli oldu.

Neyse, ise, ammada ḳısmetli ḳullar eken. Dünyanıñ cennetinde yaşaylar. "Kim amma da kısmetli kullarmış. Dünyanın cennetinde yaşıyorlar." -A. Hilmi.

ḳısraḳ (-ġı) Tay doğurmamış dişi at; krş. **baytal**.

ḳıssa, ḳısse Kıssa *(Öğüt verici ve öğretici öykü, fıkra, masal)*; **~dan ḫisse** Kıssadan hisse *(Anlatılan bir olaydan alınacak ders)*.

ḳıstamaḳ *(ağızlarda)* Zorlamak, mecbur etmek; bk. **zorlamaḳ**; **mecbur etmek**.

ḳıstırġıç *(bir şeyin içine konulan)* İlave.

ḳıstırmaḳ 1. *(bir şeyin içine; iki şeyin arasına)* Koymak; yerleştirmek; altına koymak; altına yerleştirmek; ilave etmek; eklemek. 2. Kıstırmak. 3. Sıkıştırmak; **çarşafnı töşek tübüne** ~ Çarşafı yatağın kenarına sıkıştırmak.

Çorabatır oḳnı tartıp ala, beline ḳıstıra. "Çorabatır oku çeker alır, beline kıstırır." -Çorabatır Destanı.

ḳış Kış; **butün** ~ Bütün kış boyunca; ~ **baġçası** Kış bahçesi; ~ **bastı** Kış bastırdı; **~ı çıḳarmaḳ** Kışı geçirmek, kışlamak; **~nı yuḳuda keçirmek** Kışı uyuyarak geçirmek; ~ **aḳşamları** Kış akşamları; **ḳattı** ~ Şiddetli kış, kış kıyamet; **yımşaḳ** ~ Sıcak bir kış, yumuşak geçen bir kış; ~ **keldi** Kış geldi; **ḳara** ~ Kara kış *(Ocak ayı için söylenir)*; **kiçik** ~ Hafif kış *(Şubat ayı için söylenir)*.

Kunlerden bir kun, ḳış kunü, Mirza Noġayġa kele de: 'Bugun avası pek aruv, aydi avġa keteyik' dey. "Günlerden bir gün, bir kış günü, Mirza Nogay'a gelir ve: — Bugün hava biraz iyice, haydi ava gidelim, der." - Mirzanen Nogay Masalı.

ḳışarmut *(botanik)* Kış armudu.

ḳışım bk. **ḫışım**.

ḳış-ḳıyamet *(topluluk)* Kış kıyamet *(Çok zorlu kış)*.

Ḳış-ḳıyamet kunü, ḳart ḳadınġa yollar içinde yurmek ḳolay belleysiñizmi? – dedi Saniye. "Kış kıyamet günü ihtiyar kadına yollar içinde yürümek kolay mı sanıyorsunuz, dedi Saniye." -U. Edemova - 1.

ḳışla Kışlak *(Göçebe oymakların, yayladan inerek, hayvanlarıyla birlikte kışı geçirdikleri, konakladıkları yer)*.

ḳışlama, **ḳışlav** *(eylem adı)* **ḳışlamaḳ**; Kışlama.

ḳışlamaḳ Kışlamak *(Kış mevsimini bir yerde geçirmek)*.

ḳışlıḳ (-ġı) Kışlık *(kışa özgü, kış için)*; **~ alma** Kışlık elma çeşidi; **~ urba** Kışlık kıyafet; **~ saray** Kışlık saray *(Rusya'nın St. Petersburg şehrinde bulunan bir saray)*.

Er vaḳıt minip yurgen toru maliyini mine, boy tonını kiye, başına toḳlu terisinden teren etip tikken ḳışlıḳ ḳalpaġını basa. "Her zaman bindiği doru atına biner, uzun paltosunu giyer, başına da kuzu derisinden derin bir şekilde diktiği kışlık kalpağını bastırır." -Mirzanen Nogay Masalı.

ḳıt Kıt; yetersiz; **bu yıl bereket** ~ Bu sene hasat bereketsiz; **aḳılı** ~ Aklı kıt; **~ mal** Yetersiz ürün.

Vaḳıt, ayatta eñ ḳıt, eñ zarur vaḳıt... O toḳtamay, ep ogge çapa... "Zaman, hayattaki en kısıtlı ve en gerekli şeydir... O, durmadan, sürekli ileri koşuyor..." -Z. Kurtnezir - 1.

ḳıta 1. *(coğrafya)* Kıta; kara. 2. *(edebiyat)* Kıta, dörtlük; krş. **peyit**; **dörtlük**.

Ḳıtay Çin (ülke).

ḳıtıḳ (-ġı) Gıdıklama.

ḳıtıḳlama, **ḳıtıḳlav** *(eylem adı)* **ḳıtıḳlamaḳ**.

ḳıtıḳlamaḳ Gıdıklamak; **~tan ḳorḳmaḳ** Gıdıklamaktan korkmak.

Bu davuş, er vaḳıt olġanı kibi, Yusufnıñ yuregini ḳıtıḳladı, eyecanlandırdı. "Bu ses tonu, her zaman olduğu gibi, Yusuf'un yüreğini gıdıkladı, heyecanlandırdı." -A. Osman - 1.

ḳıtırdamaḳ Kazımak (çizmek); **gece sıçan ḳıtırdaġanını eşittim** Gece farenin kazıma sesini duydum.

ḳıt-ḳıt-ḳıdaḳ Gıdaklama sesi (kümes hayvanları hakkında).

ḳıtlaşmaḳ Kıtlaşmak, ihtiyacı karşılayamamak, kıt duruma gelmek; azalmak.

ḳıtlıḳ (-ġı) Kıtlık.

Ḳıtlıḳ bizi, paḳılday, babam ḫasta olġan yılı yaḳaladı. "Kıtlık bizi, aksi gibi babamın hasta olduğu yıl yakaladı." -A. Hilmi.

ḳıtmaḳ Tasarruf etmek; masraflardan kaçınmak; krş. **iḫtisat etmek**.

Mor melevşe morarġan, tamir atḳan, / Tabiat sana boy bergen, aḳıldan ḳıtḳan. "Mor menevşe morarmış kök atmış, / Tabiat sana boy vermiş, akıldan tasarruf etmiş." -Çın.

ḳıtmır Cimri, hasis, eli sıkı; pinti; krş. **saran**; **kormemiş**; **açkoz**; **ḫasis**; **ḳızġanç**; **~nıñ ~ı** Çok cimri.

ḳıtmırlıḳ (ġı) Cimrilik, hasislik; **~ etmek** Cimrilik etmek, cimrice davranmak, pintileşmek.

Veroçka aḳılı yerinde olmaḳle, alla oña nefis ve aynecilikni berüvde de ḳıtmırlıḳ etmegen. "Veroçka'nın aklının yerinde olmasıyla birlikte, Allah ona nefis ve oyunculuk yeteneği konusunda da cimrilik etmemiş." -E. Umerov - 1.

ḳıy *(ağızlarda)* Yakıt olarak kullanılan çiğnenmiş gübre.

ḳıya 1. Eğri; meyilli; eğik; **~ sızılġan defter** Eğik çizgili yazı defteri. 2. *(dil bilim)* Dolaylı; **~ laf** Dolaylı anlatım. 3. Borumsu yapraklar *(soğan)*.

ḳıyafet 1. Eda; kılık kıyafet; görünüm. 2. Dış görünüş; **~ tüşküni** Dış görünüşüne çok önem veren biri; **sport ~i** Atletik (sportif) görünüm.

Nalband bu defa oğlanġa çoḳ yalvara, yur, barayıḳ, belki şu yigit kene kelir, sen de korersin, dese de, yoḳ baba, men bu ḳıyafetnen barıp, ozümni kuldirtmem, sizin korgeniñiz mana da olur dep, ketmey. "Nalbant bu defa oğlana çok yalvarır, yürü gidelim, belki o delikanlı gene gelir, sen de görürsün, dese de, yok baba, ben bu kıyafetle gidip de kendime güldürtmem, sizin gördüğünüz bana da yeter diye gitmez." -Altın Alma Masalı.

ḳıyaḳ (-ġı) Kıyak *(müzik aleti)*.

ḳıyam 1. Ayakta durma; ayağa kalkma. 2. Ayaklanma, başkaldırma, isyan; krş. **isyan**. 3. *(din)* Namazın ayakta kılınan kısmı. ● **~ etmek** Kalkmak; dirilmek.

Lâkin kendimize maḫsus olan bir iş içün vaḳıf paralarını sarf ittigimiz duyulırsa, eali aleyimize daa ziyade ḳıyam ider. "Fakat kendimize özel olan bir iş için vakıf parasını harcadığımız duyulursa, ahali aleyhimize daha fazla ayaklanır." -H. Ş. Toktargazi.

ḳıyamet 1. *(din)* Kıyamet; ölülerin dirilişi; **~ kunü** Kıyamet günü, mahşer günü; **~ke ḳadar** Kıyamete kadar, dünyanın sonuna kadar. 2. Gürültülü karışıklık; **~ ḳoparmaḳ** Kıyametler koparmak; bağırıp çağırmak; feryat etmek.

Suvuḳsuvdan biz çıḳtıḳ, dostlar, saġ selâmet, / Elbuzlıġa kelgende, dostlar, ḳoptı ḳıyamet. "Suvuksuv'dan biz çıktık, dostlar sağ selâmet, / Elbuzlu'ya gelince dostlar, koptu kıyamet." -Halk Yırı.

ḳıyas Kıyas, karşılaştırma, oranlama, mukayese; krş. **teñeştirüv**, **muḳayese**, **olçeştirüv**; **~ etmek** Karşılaştırmak,

mukayese etmek; krş. **teñeştirmek; ķıyaslama yolunen** Kıyaslama yoluyla.

ķıyaslama, ķıyaslav *(eylem adı)* **ķıyaslamaķ.**

ķıyaslamaķ Kıyaslamak, karşılaştırmak, mukayese etmek; krş. **teñeştirmek, muķayese etmek, olçeştirmek.**

ķıyġaça *(aşçılık)* Kıygaşa *(hamur işi)*.

ķıyıķ (-ġı) 1. Üç köşeli başörtüsü. 2. Tarla, arsa. 3. Köşe; **koz ~ı** Göz ucu; **koz ~ından** Göz ucuyla; **koz ~ından baķmaķ** Göz ucuyla bakmak. 4. *(aşçılık)* Üçgen şeklinde çörek. 5. Soğanın borumsu yaprakları; bk. **ķıyaķ.**

Pencereniñ pervazı ķıyıķ ķıyık, / Seni aruv belledim, çullı mıyık. "Pencerenin pervazı parça parça, / Seni iyi tanıdım, karışık bıyıklı." -Çın.

ķıyın Çetin, güç, müşkül, zor; krş. **ağır** (2); **zor** (1); **kuç** (2).

ķıyıncılıķ (-ġı) Güçlük, zorluk; krş. **kuçlük.**

ķıyınlaşmaķ Zorlaşmak.

ķıyınlaşmamaķ *(olumsuz)* **ķıyınlaşmaķ.**

ķıyınlaştırmaķ Güçleştirmek, zorlaştırmak.

ķıyınlaştırmamaķ *(olumsuz)* **ķıyınlaştırmaķ.**

ķıyır-çıyır 1. Katliam, kanlı katliam; krş. **ķırġın**. 2. Endişe, panik, telaş; krş. **telâş; ~ etmek** Endişe etmek.

ķıyış Eğri; bükülü; bükük; krş. **egri; ~ ağız** Eğri ağız; **~ burun** Eğri burun; **~ sızıķ** Eğri çizgi; **~ yol** a) Eğri yol. b) *(mecaz)* Yanlış yol.

Olar, ya omürlik ķıyış ağız ķalġanlar, ya elleri, ayaķları toplanġan, ya da delirgenler. "Onlar ya ömür boyunca yamuk ağız kalmışlar, ya elleri ayakları sakatlanmış, ya da delirmişler." -Altın Beşik Efsanesi.

ķıyışağız Eğri ağızlı.

ķıyışayaķ 1. Çarpık bacaklı; eğri bacaklı, paytak. 2. *(halk dili)* Cadı; bk. **obur; cadı.**

ķıyışburun Eğri burunlu.

ķıyışıķ *(ağızlarda)* Bükük; bükülmüş; eğilmiş; kıvrım; bk. **mayışıķ.**

ķıyışķan Bükülmüş.

ķıyış-ķıñġır Eğri büğrü; çarpık çurpuk.

ķıyış-ķıyış: ~ baķmaķ Yan yan bakmak; göz ucuyla bakmak.

Ķadın mana ķıyış-ķıyış baķtı. "Kadın bana yan yan baktı." -T. Halilov.

ķıyış-ķuñġur bk. **ķıyış-ķıñġır.**

ķıyışmaķ Bükülmek; eğilmek; eğrilmek; krş. **bukülmek; mayışmaķ.**

O tikilip menim kozlerime baḳa ve ıslaḳ dudaḳları ḳıyışıp aġlap cibermege azırlanıp tura. “O dikilerek gözlerime bakıyor ve ıslak dudakları büzüşerek ağlamaya hazırlanıyor.” -E. Alimov.

ḳıyışmamaḳ *(olumsuz)* **ḳıyışmaḳ**.

ḳıyış-mıyış: **~ sızıḳlar** Eğri çizgiler.

ḳıyıştıramamaḳ Eğememek, eğriltememek; bükememek, katlayamamak; krş. **ḳıyıştırıp olamamaḳ**.

ḳıyıştırılġan Çarpık, eğri.

ḳıyıştırılmaġan *(olumsuz)* **ḳıyıştırılġan**.

ḳıyıştırmaḳ Bükmek; eğmek; krş. **mayıştırmaḳ**; **egmek**; (*ağızlarda* **egriltmek**); **ḳıyıştırıp olamamaḳ** Eğememek, eğriltememek; bükememek, katlayamamak; krş. **ḳıyıştıramamaḳ**.

Ḳollar kirli, koz çılpıḳlı, tırnaḳ nıaḳas kormegen, / Ḳıyıştırġan kevdesini, ḳuyan tolıp beline. “Eller kirli, göz çapaklı, tırnak makas görmemiş, / Yamultmuş gövdesini, ağrı dolup beline.” -M. Nuzet - 1.

ḳıyıştırmamaḳ *(olumsuz)* **ḳıyıştırmaḳ**.

ḳıyma 1. Etin kemiksiz kısmı **~ çekmek** kıyma çekmek; **çekilgen ~** Çekilmiş kıyma. 2. Kıyma; **pıçaḳtan çıḳḳan ~** Bıçakla kıyma haline getirilmiş et.

Şunıñ içün azır turġan ḳıyması ve de cayımlarnı tez-tez yasap çiberek çırıldatmaġa başladı. “Bunun için hazır duran kıyması ve de açma hamurları acele acele yapıp çiğbörek cırıldatmaya başladı.” -Çerkez Ali - 1.

ḳıymaḳ (I) 1. Doğramak; kesmek; parçalara ayırmak; **tütün ~** Tütün doğramak. 2. Nikâh kıymak; evlenmek; **nikaḫ ~** Nikâh kıymak.

Bana keçenlerde Toḫtar ayttı ki, şimdi caminiñ ayatına nikâḫ ḳıymaya toplanacaḳlar emiş, ḫaberiñ olsun! “Bana geçenlerde Tohtar dedi ki şimdi camide nikâh kıymak için toplanacaklarmış, haberin olsun!” -S. A. Özenbaşlı.

ḳıymaḳ (II), **ḳuymaḳ** *(ağızlarda)* 1. Koymak, doldurmak, dökmek; bk. **tökmek**. 2. *Bir şeye, bir şeyin üzerine* boşaltmak (veya dökmek), doldurmak.

ḳıymamaḳ *(olumsuz)* **ḳıymaḳ**; Kıymamak; acıyarak dokunmamak; **satmaġa ḳıymayım** Satmaya kıyamıyorum.

Men onlarnı orselenmesin dep ḳullanmaġa bile ḳıymadım... “Ben onları yıpranmasın diye, kullanmaya bile kıyamadım...” -U. İpçi - 1.

ḳıymamaşna Kıyma makinesi.

ḳıymataḫta Et kesme tahtası.

ḳıymay-ḳıymay Az az.

ḳıymet (-ti) 1. Kıymet; değer; fiyat; krş. **fiyat**; **ḳadir (I)**; **baa**; **deger**; **malnıñ ~i** Malın değeri. **2.** *(matematik)* Değer; **baş ~** Asıl değer; **ifadenin ~i** İfadenin değeri.

Narik: -Maña ḳıymet kesüv kerekmez, ḫanım, 25 yaşıma kelgencek cürerim, lâkin 25 yaşıma kelgen soñ, cılḳın içinden saylap bir at alırım, - dey. "Narik: — Bana değer biçilmesine gerek yok, hanım, 25 yaşıma gelinceye kadar çalışırım, fakat 25 yaşıma geldikten sonra, atlarının arasından seçip bir at alırım, der." -Çorabatır Destanı.

ḳıymetli 1. Kıymetli, değerli, önemli, mühim; **~ dost** Değerli dostum. 2. Değerli, kıymetli, pahalı, önemli. 3. Sevgili, aziz; **~ balalar** Değerli çocuklar; krş. **sevimli balalar**.

Bitmez tükenmez baylıḳlarından, yalınız en ḳıymetli, baba tüsü olġan, altın beşikni alġanlar. "Bitmez tükenmez zenginliğin içinden sadece en kıymetli, baba hatırası olan altın beşiği almışlar." -Altın Beşik Efsanesi.

ḳıymetsizlenmek Değerden düşmek, değerinden kaybetmek, kıymetten düşmek, kıymetinden kaybetmek.

ḳıymetsizlenmemek *(olumsuz)* **ḳıymetsizlenmek.**

ḳıymetşınas Değerbilir, bir şeyin değerini bilen, bir şeyden iyi anlayan; kadirşinas.

ḳıymıldamaḳ Kımıldamak; debelenmek.

ḳıymıldamamaḳ *(olumsuz)* **ḳıymıldamaḳ.**

ḳıymıldavuḳ (-ġı) Telaşlı.

ḳıymıldı Kımıldama.

ḳınalmaḳ Istırap çekmek, azap çekmek; krş. **çekişmek.**

Ḳınalmaḳtan canı yanġan peyġamber, yuksek bir dağnıñ töpesine çıḳıp, allaġa şikâyet etmege başlaġan. "Zulümden canı yanan peygamber, yüksek bir dağın tepesine çıkıp Allah'a şikâyet etmeye başlamış." -Ayuvdağ Efsanesi.

ḳınalmamaḳ *(olumsuz)* **ḳınalmaḳ.**

ḳınamaḳ Eziyet çektirmek; ıstırap vermek; azap vermek; işkence etmek; krş. **çekiştirmek**; **azaplamaḳ**; **eziyetlemek**; **zoḳarlamaḳ.**

Bu rezinalı şeylerni bir daa ustüñde kormeyim, bedeniñni ḳınama. "Bu lastikli şeyleri bir daha üstünde görmeyeyim, bedenine eziyet etme." - Çerkez Ali - 1.

ḳınamamaḳ *(olumsuz)* **ḳınamaḳ.**

ḳıyralmaḳ 1. Biçilmek; tırpanlanmak. 2. *(savaşta)* Öldürülmek, vurulmak. 3. Kırılmak; yıkılmak. 4. Yan yatmak.

Ḳıyralıp kesilgen ve iç bir yerde ḳullanılmaġan aġaçlar, ziyaret, kulkü, içkicilik, buvlanıp turġan et, raḳı şişesi tübündeki akt, saña bir şey añlatmaylarmı? "Parçalanıp kesilen ve hiçbir yerde kullanılmayan ağaçlar, ziyaret, eğlence, içkicilik, buğulanmakta olan et, rakı şişesi dibindeki tortu sana bir şey anlatmıyorlar mı?" -E. A. Osmanoğlu - 1.

ḳıyralmamaḳ *(olumsuz)* **ḳıyralmaḳ.**

ḳıysınmaḳ Esirgemek *(bir şeyi yapmaktan veya vermekten kaçınmak)*, *(bir şeyi vermeye)* kıyamamak; krş. **ḳıymamaḳ.**

Enver, deyim oña bir kun, bu ḳadar yaḫşı evni, maşinanı satmaġa ḳıysınmaysıñmı? "Enver dedim ona, bir gün bu kadar iyi evini, arabanı satmaya üzülmüyor musun?" -İ. Paşi.

ḳıysınmamaḳ *(olumsuz)* **ḳıysınmaḳ.**

ḳıyşaymaḳ *(ağızlarda)* Eğilmek, bükülmek; krş. **ḳıyışmaḳ.**

Oġlu artına yıḳıldı. Avuzı, burunı ḳıyşaydı. "Oğlu ardına yıkıldı. Ağzı, burnu yamuldu." -Edige Destanı.

ḳıyşıḳ *(ağızlarda)* Buruşmuş, eğilmiş; bk. **ḳıyış.**

ḳız 1. Kız; bayan; **guzel ~** Güzel bir kız, güzel bir bayan; **yetişken** ~ Yetişkin bayan; **ḳart ~** Kız kurusu, evde kalmış kız, evlenmemiş kız; **~lar** Kızlar. 2. Kız çocuğu; **~ım!** *(hitap)* Kızım!; **altı** ~ Altı kız çocuğu; **onıñ yetişken ~ı bar** Onun yetişkin kızı var. 3. Bakire; *aynı:* **tiyilmegen ḳız**. ● **~ bocegi** *(zooloji)* Yusufçuk.

Ḳız ḳolundaki ḳılıç anannıñ ḳalaġı degil de, çal atnıñ ḳuyruġı, -dey. "Kız, elindeki kılıç ananın kaşığı değil ya, kes atın kuyruğunu, der." -Edige Destanı.

Ḳız *(astroloji)* Başak (burcu); krş. **Başaḳ.**

ḳızamamaḳ Isınamamak; krş. **ḳızıp olamamaḳ.**

ḳızamıḳ (-ġı) 1. Reçine; zamk; sakız reçine; krş. **yelim.** 2. *(tıp)* Kızamık; **~ çıḳarmaḳ** Kızamık çıkarmak, kızamık olmak.

Uç yaşına kelgende ḳızamıḳ çıḳardı. "Üç yaşındayken kızamık hastalığına yakalandı." -U. Edemova - 3.

ḳızaramamaḳ Kızaramamak, kırmızı olamamak, kırmızıya dönememek; krş. **ḳızarıp olamamaḳ.**

ḳızarıḳlıḳ (-ġı) Kırmızılık, kızıllık; **kok ~ı** Gök kızıltısı.

ḳızarıntı 1. *(tıp)* Kızartı; kızarıklık. 2. *(fizik)* Akkorluk.

ḳızarıp-bozarmaḳ Kızarmak; kızarıp bozarmak; kıpkırmızı kesilmek (utancından vb.); **onıñ yuzü ḳızarıp-bozardı** Onun yüzü kızarıp bozardı.

Mammet ḳardaşınıñ ḳuçaġından ḳurtulsa da, sıḳıntıdan ḳızarıp-bozardı. "Mammet kardeşinin kollarından kurtulsa da, sıkıntıdan kızarıp bozardı." -İ. Paşi.

ḳızarmaḳ 1. Kızarmak (yüzü); **ḳızarıp olamamaḳ** Kızaramamak; krş. **ḳızaramamaḳ**; **ḳızarıp turmaḳ** Kızarıp durmak. 2. Kızarmak; iltihaplanmak; kan çanağına dönmek (gözler hakkında).

Kozlerim ḳızarır, kormez, ḳulaḳlarımda yureklerge ḳorḳu bergen uvultılar eşitirdim. "Gözlerim kızarır, görmez; kulaklarımda yüreklere korku veren uğultular işitirdim." -N. Çelebicihan.

ḳızarmamaḳ *(olumsuz)* **ḳızarmaḳ**.

ḳızartamamaḳ Kızartamamak; krş. **ḳızartıp olamamaḳ**.

ḳızartmaḳ 1. Kızartmak (tavada vb.); **ḳızartıp olamamaḳ** Kızartamamak; krş. **ḳızartamamaḳ**. 2. Kızarmasına sebep olmak; utandırmak.

Ḫuday kozüm ḳızartıp, / Saḳalım saçım aġartıp, / Ḳartlıġımda men sana / Ḳuvalaġanday ne ettim? "Tanrı gözümü kızartarak, / Sakalımı saçımı ağartarak, / İhtiyarlığımda ben sana / Kovalayacak kadar ne yaptım?" -Edige Destanı.

ḳızartmamaḳ *(olumsuz)* **ḳızartmaḳ**.

ḳızçıḳ (-ġı) Küçük kız; **aḳıllı** ~ Akıllı bir kız.

Bu ḳızçıḳ ay desen aydan, kun desen, kunden dülber eken. "Bu kız ay dersen aydan, güneş dersen güneşten güzelmiş." -Altın Başnen Hıyar Baş Masalı.

ḳızdıramamaḳ Isıtamamak; krş. **ḳızdırıp olamamaḳ**.

ḳızdırġıç *(teknik)* Isıtıcı.

ḳızdırmaḳ Isıtmak; **ḳızdırıp olamamaḳ** Isıtamamak; krş. **ḳızdıramamaḳ**.

Kuçük işçi şeerçiginde bir ḳatlı beyaz evlerniñ ḳırmızı damlarını iyül kuneşi ḳızdırmaḳta. "Küçük işçi şehrindeki tek katlı beyaz evlerin kırmızı damlarını temmuz güneşi ısıtıyor." -Ş. Alâdin - 1.

ḳızdırmamaḳ *(olumsuz)* **ḳızdırmaḳ**.

ḳızġanç (*ağızlarda* **ḳızġançı**, **ḳızġancı**, **ḳızġanıç**) Cimri; hasis; açgözlü; pinti; krş. **saran**; **ḳıtmır**; **açkoz**; **ḫasis** (2); **kormemiş** (1).

ḳızġançı, **ḳızġancı**, **ḳızġanıç** *(ağızlarda)* Cimri; krş. **ḳızġanç**.

ḳızġançlıḳ (-ġı) Açgözlülük; cimrilik; hasislik; krş. **saranlıḳ**; **ḳıtmırlıḳ**; **nefis (II)**; **açkozlik**; **kormemişlik**.

ḳızġanmaḳ 1. Kederlenmek, elemlenmek, mahzun olmak, efkarlanmak, üzülmek, içi sızlamak. 2. *(konuşmada)* Kıskanmak; bk. **kunlemek**.

ḳızġın 1. Kızgın; çok sıcak (çok ısınmış, ısıtılmış). 2. Kavurucu; ~ **kuneş altında** Kavuran güneşin altında. 3. Öfkeli. 4. Yoğun (sezon vb.); ~ **vaḳıt** *(mecaz)* Yoğun sezon.

Senden tuvdı goñlümde saġlam şavle; / Ḳalbime de ḳızġın kuç senden kele. "Senden doğdu gönlümde sağlam ışık; / Kalbime de kızgın güç senden gelir." -N. Çelebicihan.

ḳızġınlıḳ (-ġı) Kızgınlık; çabuk öfkelenme; ihtiraslılık; heyecan.

Biz laf ḳızġınlıġınen bayağı yol alġanmız. "Biz konuşmanın heyecanıyla epey yol almışız." -A. Hilmi.

ḳızıḳtırmaḳ *(ağızlarda)* 1. İlgilendirmek; ilgisini çekmek; bk. **meraḳlandırmaḳ**. 2. Teşvik etmek; isteklendirmek; bk. **raġbetlendirmek**.

Lâkin onıñ uzerindeki çeşit yolaḳlardan, benek ve orneklerden kozüñni alıp olamaysıñ. Bu malümat Gülciannı pek ḳızıḳtırdı. "Fakat üzerindeki çeşitli çizgilerden benek ve desenlerden kendini alamıyorsun. Bu bilgi Gülcihan'ı çok meraklandırdı." -E. Umerov - 2.

ḳızıḳuv, **ḳızıḳış** *(ağızlarda)* İlgilenme; bk. **meraḳlanma**; **meraḳlanuv**.

ḳızıl 1. Kızıl; kırmızı; krş. **ḳırmızı**. 2.: ~ **burülgen** *(botanik)* Dağ böğürtleni; ~ **aġaç** *(botanik)* Kızılağaç; ~ **ḳanat** *(zooloji)* Flamingo, flaman kuşu; ~ **ḳumlar** Kızılkum; kızıl kumlar; ~ **armut** *(botanik)* "Kırmızı armut" (bir armut türü). 3*(eski)* Altın; bk. **altın**.

Şu arada, şu yerde bulunġan taz oġlan: -Şeerge barġanda ayaġıma bir ḳızıl çızma alıp bermege söz berseñiz, men onıñ kim ekenini bilip kelirmen, -dey. "O sırada orada bulunan Keloğlan: — Şehire gittiğimiz zaman ayağıma kırmızı bir çizme almaya söz verirseniz, ben onun kim olduğunu öğrenip gelirim, der." -Çorabatır Destanı.

ḳızılasker *(tarih)* Kızıl ordu askeri.

Darmiyanda Ḳızıl askerniñ babasını at ḳuyruġına baġlap süyretecekte arḳannı keskensiñ. "Dormiyan'da Kızıl askerin babasını atın kuyruğuna bağlayarak sürüklediğinde ipi kesmişsin" -A. Osman - 2.

ḳızılça *(tıp)* Kızıl hastalığı; ~ **aşısı** Kızıl hastalığı aşısı.

ḳızılçıḳ (-ġı) *(botanik)* Kızılcık; **şpan ~ı** İri taneli kızılcık.

Amet aḳay ḳızılçıḳ tayaġını alıp, adamġa çevirilgen ḳatırnı yaḫşı kotekley. “Ahmet Ağa kızılcık sopası alıp adama dönen katırı iyice döver.” - Katır mı, Adam mı Latifesi.

ḳızılçıḳlıḳ (-ġı) Kızılcıklık.

ḳızılgvardiyalı *(tarih)* Kızıl muhafız.

ḳızıltım Kırmızımsı, kırmızımtırak, kırmızı gibi; krş. **ḳızılca kelgen**.

ḳızıltöş İspinoz *(Serçegillerin ötücü kuşlar sınıfından, gagası kısa ve koni biçiminde, sırt tüyleri yeşilimtırak mavi, boğaz ve karnı kırmızı renkte güzel sesli bir kuş)*.

ḳızınamamaḳ Isınamamak; krş. **ḳızınıp olamamaḳ**.

ḳızınmaḳ Isınmak; **ḳızınıp olamamaḳ** Isınamamak; krş. **ḳızınamamaḳ**.

Anbarnıñ eşilgen divarına tayanġan alda onıñ eki dostı kuneşte ḳızınmaḳta. “Ambarın yıkılan duvarına dayanan iki arkadaşı güneşle ısınmaktaydı.” E. A. Osmanoğlu - 1.

ḳızınmamaḳ *(olumsuz)* **ḳızınmaḳ**.

ḳızışmaḳ Kızmak, öfkelenmek.

ḳızışmamaḳ *(olumsuz)* **ḳızışmaḳ**.

ḳızıştırıcı Fitleyici, kışkırtan, kışkırtıcı, tahrik eden, teşvik eden; krş. **fitneci**; **musfit**.

ḳızıştırmaḳ Kışkırtmak.

Talebelerden biri, nasreddin ocanı ḳızıştıra: -Bu terekke iç kimse çıḳıp olamaz! “Öğrencilerden biri, hocayı kızdırır: — Bu ağaca kimse çıkamaz!” - Papuçlar Latifesi.

ḳızıştırmamaḳ *(olumsuz)* **ḳızıştırmaḳ**.

ḳızḳardaş Kız kardeş.

ḳızḳuşu *(zooloji)* Kızkuşu, tavusçuk kuşu *(Uzunbacaklılardan, başı sorguçlu küçük br kuş)*.

ḳızlıḳ (-ġı) 1. Kızlık (bir bayanın evlenmeden önceki yaşantısı). 2. Bekâret.

Anamın ḳızlıḳtan ḳalma dostu Saniye dudum meni kâde çaġırıp toydura turġan. “Annemin kızlıktan kalma dostu olan Saniye teyzem ara sıra beni çağırıp doyuruyordu.” -A. Hilmi.

ḳızmaḳ 1. Çok ısınmak, sıcaklığı çok artmak; **tavanıñ sapı ḳızdı** Tavanın sapı ısındı. 2. Öfkelenmek; **bir kereden ḳızma, sabırlı ol** Bir kerede kızma, sabırlı ol. 3. Başkasının malına göz dikmek; kıskanmak; **zenginligine ḳızġan ediler** Zenginliğini kıskandılar; zenginliğine göz diktiler.

ķızmamaķ *(olumsuz)* **ķızmaķ.**

ķızmataban Çabuk öfkelenen; hiddetli; barut gibi.

Şunıñ içün de babam ķaba tabiatlı, ķolaylıķnen kulmez, ķızmataban olġanına baķmadan, anam biçare oña erge çıķķan. "Bu yüzden de babamın kaba, kolay kolay gülmeyen, sinirli biri olduğuna aldırmadan, zavallı annem onunla evlenmiş." -E. Umerov - 1.

ķızmatabanlıķ (-ġı) Çabuk kızma, çabuk öfkelenme; azgınlık, kızgınlık, taşkınlık.

ķoba 1. Mağara; krş. **maġara.** 2. İn; **ayuv ~sı** Ayı ini.

Boyle olsa da, ķaçaķlar kundüz yurmekten ķorķıp, aķşamġa ķadar ķaranlıķ bir ķoba içinde beklep turġanlar. "Buna rağmen kaçaklar gündüz dolaşmaktan korkup akşama kadar karanlık bir mağara içinde beklemişler." -Altın Beşik Efsanesi.

ķobalı Mağaralı.

ķoban *(etnografya)* Yünden yapılan yastık; krş. **yastıķ.**

ķobdal Çökme; kayşa; krş. **omrav**; **omrama**; **eşilüv**; **eşilme.**

ķobız, **(ķubız**, **ķıbız)** *(etnografya)* Kobız (müzik aleti).

ķobızcı Kobız çalan müzisyen.

ķoca Koca, eş; krş. **aķay.**

Al degen ana yoķ, / Ķoy degen ķoca yoķ. "Al diyen ana yok, / Bırak diyen koca yok." -Atalar Sözü.

ķocalaķ (-ġı) *(zooloji)* Bir akbaba türü.

ķocaman Kocaman, çok büyük; krş. **ulkün.**

Ķocaman bir yıġın alev şeklinde deñizde boġula. "Kocaman bir alev yığını şeklinde denizde boğuluyor." -A. Hilmi.

ķocanay *(ağızlarda)* Kuzu; krş. **ķozu.**

ķoçan Koçan; **mısırboġday ~ı** Mısır koçanı; **ķapısta ~ı** Lahana koçanı.

Kordiñizmi siz sıçannı, / Raftan dolaba ķaçannı. / Elinde ķap ısta ķoçanı, / Bostancı olġan bu sıçan. "Gördünüz mü siz sıçanı, / Raftan dolaba kaçanı. / Elinde lahana koçanı, / Bostancı oldu bu sıçan." -Halk Yırı.

ķoçavuç *(ağızlarda)* Bir avuç; bk. **ķoşavuç.**

ķoçķar 1. Koç, koyun, öveç. 2. Koç burcu; **~ mañlaylar** *(coğrafya)* Buzul hareketi sonucu oluşan tepeler.

Ķoylarnı almaķ içün, çayırġa kelecekte, ayvaz ozüniñ ķoçķarını kormege olġan avesligini bildire. "Koyunları almak için çayıra gelecekleri zaman, ayvaz

kendine getirilen koçu görmek istediğini bildirir.” -Köroğlu Destanı.

Ḳoçḳar *(astronomi)* Koç (burcu).

ḳoçulı *(zooloji)* Erkek ördek, suna.

ḳodalaḳ (-ġı) 1. İki tekerlekli yaysız araba. 2. Araba; *aynı:* **~ araba**.

Bostanġa barıp, ḳodalaġına ḳavun-ḳarpız yuklep çıḳḳanda, onı ḳaravul kore. “Bostana gidip, arabasına kavun karpuz yükleyip çıkarken, onu bekçi görür.” -Bostan Hırsızı Latifesi.

ḳoġa *(botanik)* Halk dilinde kamış ve benzer bitkiler; krş. **ḳamış**.

ḳoḳ Ezilmiş tezek (yakacak).

ḳoḳav *(ağızlarda)* Kötü; bk. **yaramay**; **yaman**.

Esleyim, bizim şimdiki laḳırdılarımız pek ḳoḳav, ḳarama-ḳarışıḳ, ala-çubar bir şeyler. “Fark ediyorum, bizim şimdiki konuşmalarımız çok kötü, karma karışık, allak bullak bir şeyler.” -A. Hilmi.

ḳoḳla 1. Kukla; oyuncak bebek. 2. *(mecaz)* Güzel bir bayan; **~ kibi ḳız** Kukla gibi kız.

Arabadan tüşerken, orada bulunanların episi kendisine dikḳatle baḳıyor ve: ‘Maşalla balaya, ḳoḳla kibi!’ sözleri soyuyorlardı. “Arabadan inerken, orada olanların hepsi kendine dikkatle bakıyor ve ‘Maşallah çocuğa, oyuncak bebek gibi!’ diyorlardı.” -A. S. Ayvazov - 1.

ḳoḳlaçıḳ (-ġı) 1. *(küçültme)* Kukla (gerçek ve mecaz anlam). 2. *(biyoloji)* Krizalit; bk. **ḳozalaḳ**.

Er kun degenday onların ust-başlarını yuvar, urbaçıḳlarını yamar, baş-çılarını tarar, ḳoḳlaçıḳlarday yursetir edi. “Her gün gibi, onların üst başlarını yıkar, giysilerini yamar, saçlarını tarar, bebek gibi dolaştırırdı.” -A. Hilmi.

ḳoḳlama, **ḳoḳlav** *(eylem adı)* **ḳoḳlamaḳ**.

ḳoḳlamaḳ Koklamak.

Ay ya, balam, yuḳlasın, ayneni, / Ḳırmızı guller ḳoḳlasın, ayneni. “Ay ya yavrum uyusun, ninni, / Kırmızı güller koklasın, ninni.” -Bala Yırı.

ḳoḳlamamaḳ *(olumsuz)* **ḳoḳlamaḳ**.

ḳoḳlanmaḳ Koklayarak anlamak.

ḳoḳlanmamaḳ *(olumsuz)* **ḳoḳlanmaḳ**.

Dünyada seadetler ve sevinçler ḳadar ḳısḳa omürli ne bar? Olar ḳadar çabik solġan, ḳoḳlanmadan ḳuruġan bir çeçek barmı? “Dünyada saadetler ve sevinçler kadar kısa ömürlü ne var? Onlar kadar çabuk solan, koklanmadan kuruyan bir çiçek var mı?” -Cafer Seydamet.

ḳoḳlaşmaḳ Koklaşmak; **kopekler ḳoḳlaştı** Köpekler koklaştı.

ḳoḳlaşmamaḳ *(olumsuz)* **ḳoḳlaşmaḳ**.

ḳoḳu Koku; krş. **is**; **~ almaḳ** Koku duymak; **~sı çıḳmaḳ** *(deyim)* Kokusu çıkmak (gizli yapılmış bir iş, daha sonra herkes tarafından bilinir olmaya başlamak); **bu misniñ guzel ~sı bar** Bu parfümün güzel bir kokusu var; **~ çıḳarmaḳ** Koku çıkarmak, koku salmak; **onıñ burnu ~ almay** Onun burnu koku almıyor; **baar ~sı** Bahar kokusu; **~sı bar** Kokulu; **pis ~** Pis koku.

Gullerniñ, melevşelerniñ, sünbüllerniñ ve saire guzel çeçeklerniñ ḳoḳuları avam toldırmışlar... "Güllerin, menekşelerin, sünbüllerin ve sair güzel çiçeklerin kokuları havayı doldurmuş..." -O. Akçokraklı - 1.

ḳoḳulı Kokulu; **guzel ~** Güzel kokulu; **~ meryem** *(botanik)* Siklamen; **~ melevşe** Kokulu menekşe.

Bullür kibi tınıḳ ḫavuzlarda altın tüslü balıḳlarnıñ oynaması ve mis ḳoḳulı baġçalardaki çeşit tüs çeçeklerniñ açması yoḳ... "Billur gibi sessiz havuzlarda altın renkli balıkların oynaması ve mis kokulu bahçelerdeki değişik renkteki çiçeklerin açması yok…" -O. Akçokraklı - 1.

ḳoḳumaḳ Kokmak; koku çıkarmak.

Ayva terek yaz ḳoḳur, ḳış burlenir, / Cigitke inam iç olmaz, ḳırḳ türlenir. "Ayva ağacı yazın kokar, kışın tomurcuk açar, / Delikanlıya güven olmaz kırk çeşide girer." -Çın.

ḳoḳumamaḳ *(olumsuz)* **ḳoḳumaḳ**.

ḳoḳur Bir çeşit üzümden üretilen güzel kokulu şarap.

ḳoḳutmaḳ 1. Hep kokmak, kokuyla doldurmak. 2. Bozulmak, çürümek, kokmak.

ḳoḳutmamaḳ *(olumsuz)* **ḳoḳutmaḳ**.

ḳol 1. Kol, el; **~ tutuşmaḳ** El ele tutuşmak; **~ tartmaḳ** Vazgeçmek; **~ tutmaḳ** Desteklemek; **~nen** Kolla; **~unda** Kolunda; **~una almaḳ** Eline almak; **~una yapışmaḳ** Koluna yapışmak; **~ġa tüşmek** Eline düşmek. 2. Yan; kanat. 3. El yazısı; **bu onıñ ~u** Bu onun el yazısı. 4. *(ağızlarda)* İmza; **~ ḳoymaḳ** İmza atmak. 5. *(coğrafya)* Nehrin kolu; **ozen ~u** *(coğrafya)* Nehrin kolu. 6. *(coğrafya)* Dağ kolu (sıradağlardan her iki yöne doğru uzanan dağ sırtı). 7. *(teknik)* Kol.

Ara-sıra ḳol uzatıp, deñizden suv alalar, / Bazı deniz kopügine kozün tikip ḳalalar... "Ara sıra el uzatıp denizden su alıyorlar, / Bazen deniz köpüğüne gözlerini dikip kalıyorlar." -M. Nuzet - 1.

ķolan 1. Kurdele, şerit, ip. 2. *(etnografya)* Bayan kemeri; krş. **ķuşaķ**. 3. Kolan; krş. **ayıl**.

ķolanlamaķ Kolan kayışı çekmek.

ķolanlamamaķ *(olumsuz)* **ķolanlamaķ**.

ķolay 1. Kolay; krş. **yengil**. 2. *(konuşmada)* Rahat; bk. **oñaytlı**; **~da** El altında, kolayca alınabilecek yerde, hazırda; bk. **oñaytlı yerde**.

Avzıñ açsan korüne pirniç tisin, / Ķolay, ķolay bitirse, tutķan işin. "Ağzını açarsan görünür pirinç gibi dişin, / Çabuk çabuk bitirsene tuttuğun işi." -Çın.

ķolayca Daha uygun, daha kullanışlı.

ķolay-ķolay Kolay kolay.

ķolaylamaķ bk. **ķolaylaştırmaķ**.

Endi iş ķolaylana. Koz bata. Ḫalķ başını kotere. "Artık iş kolaylaşır. Göz batar. Halk başını kaldırır." -A. Hilmi.

ķolaylaştıramamaķ Kolaylaştıramamak; krş. **ķolaylaştırıp olamamaķ**.

ķolaylaştırmaķ 1. Kolaylaştırmak; **ķolaylaştırıp olamamaķ** Kolaylaştıramamak; krş. **ķolaylaştıramamaķ**. 2. Sonuna gelmek, bitirmek.

Bu sual Esmanıñ alını ķolaylaştırdı. "Bu soru Esma'nın durumunu kolaylaştırdı." -A. Odabaş.

ķolaylaştırmamaķ *(olumsuz)* **ķolaylaştırmaķ**.

ķolaylı Rahat; uygun; krş. **oñaytlı**.

Ķurbanovdan ķolaylı ķurtulmaķnıñ çaresi olmaz. "Kurbanov'dan öyle kolay kolay kurtulamaz." -Z. Kurtnezir - 1.

ķolaylıķ (-ġı) Rahat olma, uygun olma, kolaylık, rahatlık; **~nen** Kolaylıkla

Bu yerdeki er çeçekniñ susmasın / Ķolaylıķnen, insan kibi anlayım. "Buradaki her çiçeğin susmasını / Kolaylıkla, insan gibi anlıyorum." -V. Basırov.

ķolaysız 1. Rahatsız; kullanışsız; krş. **oñaytsız**; **çalımsız**; **~ al** Rahatsız edici durum. 2. Hantal; ağırkanlı, sakar.

Bundan faydalanġan duşman, onı ķolaysız bir dere içinde sıķıştırġan. "Bundan faydalanan düşman, onu zorla bir dere içinde sıkıştırmış." -Altın Beşik Efsanesi.

ķolaysızlıķ (-ġı) Rahatsızlık; kullanışsızlık; **~larġa ķatlanmaķ** Rahatsızlıklara katlanmak.

Yolda-izde ḫalķı çirkindirgen bir ķolaysızlıķta bulunmaycaķ. "Yolda izde

halka eziyet verici bir rahatsızlıkta bulunmayacak.” -A. Hilmi.

ḳolbez *(ağızlarda)* Peçete, peşkir; bk. **yaġbez**.

ḳolçaḳ (-ġı) Eldiven; **bir parmaḳlı ~** Ancak başparmağı olan eldiven; **bir çift ~** Bir çift eldiven.

Yusuf stolınıñ çekmecesinde ḳalpaġı ve ḳolçaḳları bar ekenini ḫatırladı. “Yusuf, masasının çekmecesinde şapkasının ve eldivenlerinin olduğunu hatırladı.” -A. Osman - 1.

ḳol-ḳoldan Elden ele.

ḳol-ḳolġa El ele; **~ berip** El ele verip.

ḳollamaḳ *(Sudak ağzında)* 1. Kollamak; aramak (fırsat); krş. **avlamaḳ**. 2. (birini) Korumak; desteklemek.

ḳollamamaḳ *(olumsuz)* **ḳollamaḳ**.

ḳollu 1. Ele sahip olan, ellii kollu; **ḳısḳa ~** Kısa kollu; **bir ~** Bir kollu. 2. *(ağızlarda)* Kol, yen; bk. **yeñli**. ● **~ şamdan** bk. **şamdan**.

ḳolordu *(tarih, askerlik)* Kolordu.

ḳolsuz Elsiz, kolsuz, çolak.

ḳoltaḳ Kaş (eyer); krş. **ḳaş** (2); **egerniñ ḳaşı**.

ḳoltava Tava.

ḳoltuḳ (-ġı) 1. Koltuk, koltuk altı (kolun gövde ile birleştiği yer); **~ında tutmaḳ** Koltuk altına sokmak; koltuk altında tutmak; **~ında** Koltuk altında. 2. *(etnografya)* Düğünlerde damatla gelinin eve girerken konuklar arasından kol kola geçmeleri töreni.

Burnuma baḳmazsıñ, ḳoltuġıma baḳmazsıñ, ayaḳlarıma baḳmazsın. “Burnuma bakmazsan, koltuk altıma bakmazsan, ayaklarıma bakmazsan.” - Edige Destanı.

ḳoltuḳlamaḳ Koltuklamak, koltuğun altına almak.

ḳoltuḳlamamaḳ *(olumsuz)* **ḳoltuḳlamaḳ**.

ḳoltuḳlı Koltuklu.

ḳoltuḳlıḳ (-ġı) Koltukluk; subra.

ḳoltuḳtayaḳ (-ġı) Koltuk değneği.

ḳolu-ayaġı *(topluluk)* Eller ve ayaklar; **onıñ endi ~ tutmay** Onun artık eli ayağı tutmuyor.

ḳolu-ḳanatı *(topluluk)*: **biriniñ ~nı ḳırmaḳ** Birinin kolunu kanadını kırmak; krş. **goñlüni ḳırmaḳ**.

ḳolum-ḳomşu *(topluluk)* Komşular (ve çevresi).

ḳolyazma El yazısı; bk. **elyazma**.

ḳolza *(botanik)* 1. Kolza *(Tohumunun yağı çıkarılıp ışık için yakılan bir çeşit yabani lahana)*.

ķompaymaķ *(ağızlarda)* Böbürlenmek; büyüklük taslamak; bk. **ķopaymaķ**.

ķomşu (*ağızlarda* **ķonşu**, **ķoñşu**) Komşu; **~ ķoy** Komşu köy.

Kulme ķomşuna, kelir başına. "Gülme komşuna gelir başına." -Atalar Sözü.

ķomşulıķ (-ġı) Komşuluk; **~ munasebetleri** Komşuluk münasebetleri.

ķona *(etnografya)* Kısa ayaklı, yuvarlak sofra; krş. **masa**.

Şu yerde çıķarıp ona bir boş ķona bere. "Orada çıkarıp ona boş bir hamur tahtası (sofra) verir." -Turna Babay Masalı.

ķonaķ (-ġı) 1. Konak (konaklanılan yer). 2. Konaklayan kimse. 3. *(ağızlarda)* Misafir; bk. **musafir**.

Olar ķonaķ odasından çıķıp, padişanıñ sarayına keteler. "Onlar misafir odasından çıkıp padişahın sarayına giderler." -Aşık Garip Destanı.

ķonaķbay Ev sahibi; krş. **saip**.

Nikitanıñ ustünde kostüm, başında ķalpaķ, ayaķlarında ayaķķap, saç, saķal tıraş etilgen alda oz ķonaķbayınen beraber kene şu furun aldına keldiler. "Nikita, üstünde elbise, başında kalpak, ayaklarında ayakkabı; saç, sakal tıraş edilmiş bir şekilde ev sahibi ile birlikte gene o fırının önüne geldi." -Çerkez Ali - 2.

ķonaķlamaķ *(Kodeks Kumanikus)* 1. Konaklama imkanı sağlamak, barındırmak, evine almak, konuk etmek; krş. **ķondurmaķ**. 2. Ağırlamak; ikram etmek; bk. **sıylamaķ**.

ķonız *(ağızlarda)* Böcek; bk. **ķoñuz**.

ķonma, **ķonuv** *(eylem adı)* **ķonmaķ**; Geceleme, geceyi geçirme; konaklama; krş. **gecelev**, **geceleme**.

ķonmaķ 1. Konmak (kuşlar hakkında). 2. Konaklamak; gecelemek; krş. **gecelemek**.

Ay avelep, ķuş ķonar, kogem saylap, / Bir ķonaçıķ korgeydim, başınnı baylap. "Ay havalanıp kuş konar, çakal eriği ağacı seçip / Biraz mutluluk göreydim, seninle evlenip." -Çın.

ķonşi *(Kodeks Kumanikus)* Komşu; bk. **ķomşu**.

ķonşu *(ağızlarda)* Komşu; bk. **ķomşu**.

ķonuç (*ağızlarda* **konç**) Konç; çizme koncu.

Abduraman yatķan yerinde çızmasınıñ ķonuçından çust pıçaġını çıķarıp, yavaş yerinden turdı. "Abduraman yattığı yerde çizmesinin kenarından sivri bıçağı çıkarıp yavaşça yerinden kalktı." -M. Ablalimov.

ḳonuşma, **ḳonuşuv** *(eylem adı)* **ḳonuşmaḳ**; 1. Ziyafet; şölen; parti; krş. **oturışuv**; **oturışma**; **aḳiḳa**; [*eski* **dernek** (2)]. 2. *(ağızlarda)* Sohbet; krş. **subet**; **musaabe**.

Aḳşamki ḳonuşuvdan soñ, saba başını zornen koterip turġan Bekbergen Jaksımuratov direktornı bekley edi. "Akşamki konuşmadan sonra, sabah başını zorla kaldıran Bekbergen Jaksımuratov müdürü bekliyordu." -Çerkez Ali - 1.

ḳonuşmaḳ 1. Ziyafet çekmek; cümbüş etmek; parti yapmak; krş. **oturışmaḳ**. 2. *(ağızlarda)* Konuşmak; sohbet etmek; krş. **subetleşmek**.

Tatar ḫalḳına bir yerge toplanıp meclis ve muşavere yapmaḳ, atta uç danesi bir yere kelip ḳonuşmaḳ yasaḳ olsun! "Tatar halkına bir yere toplanıp müşavere yapmak, hatta üç tanesinin bir yere gelip konuşması yasak olsun!" -H. Ş. Toktargazi.

ḳoñşu *(ağızlarda)* Komşu; bk. **ḳomşu**.

ḳoñur 1. Kahverengi; boz; **~ komür** Kahverengi kömür; **~ demir ḫam madeni** *(kimya)* Limonit (sarı veya kahverengi doğal hidratlı demir oksit. 2. Açık doru (at rengi hakkında); **~ at** Açık doru at.

Kuçük dairege beñzegen ḳoñur renkli koz bebekleri buyükleşip parıldadılar. "Küçük dairelere benzeyen boz renkli gözbebekleri irileşip parıldadılar." -İ. Paşi.

ḳoñuz (*ağızlarda* **ḳonız**) *(zooloji)* Böcek; skarabe.

Reis yollanmanı oḳup çıḳtı, soñ burnunıñ tübündeki ḳap-ḳara ḳoñuzday mıyıġını bir ḳaşıdı. "Reis, evrakı okudu, sonra burnunun dibindeki simsiyah bir böceğe benzeyen bıyığını kaşıdı" -M. Ablalimov.

ḳopaç, **ḳopaşç** *(ağızlarda)* Kibirli; övüngen, farfara; palavracı; bk. **ḳopaş**.

ḳoparılmaḳ *(edilgen)* **ḳoparmaḳ**.

ḳoparılmamaḳ *(olumsuz)* **ḳoparılmaḳ**.

ḳoparmaḳ 1. Koparmak; **uç gul ḳoparıp almaḳ** Üç gül koparıp almak. 2. *(mecaz)* Başlatmak; koparmak (yaygara vs.); **toz ~** Toz kaldırmak; **şamata ~** Şamata koparmak (gürültü, patırtı yapmak); **maşna toz ḳoparıp kete edi** Araba toz kaldırmış gidiyordu.

Baġa vardım nar içün, / Gul ḳopardım yar içün. / Butün dostlar duşman oldı / Seni sevdigim içün. "Bağa gittim nar için, / Gül kopardım yar için. / Bütün dostlar düşman oldu, / Seni sevdiğim için." -Mane.

ḳoparmamaḳ *(olumsuz)* **ḳoparmaḳ**.

ḳopartamamaḳ Kopartamamak; krş. **ḳopartıp olamamaḳ**.

ḳopartmaḳ *(ettirgen)* **ḳoparmaḳ**; **ḳopartıp olamamaḳ** Kopartamamak; krş. **ḳopartamamaḳ**.

ḳopartmamaḳ *(olumsuz)* **ḳopartmaḳ**.

ḳopaş Kibirli; övüngen, farfara; palavracı; krş. **maḳtançaḳ**.

ḳopayçora *(ağızlarda)* Kibirli, kurumlu, çalımlı; kendini beğenmiş, övüngen; bk. **ḳopaş**.

ḳopaymaḳ Böbürlenmek; krş. **maḳtanmaḳ**.

Şaşne, oz dostlarına yanı baḫşışlarnı kosterip, ḳopaya turġan eken. "Şaşne dostlarına yeni hediyelerini gösterip böbürleniyormuş." -Aydamaklar Kobası Kızıltaş Efsanesi.

ḳopça Kopça, düğme.

ḳopçalamaḳ Kopçalamak, kancalamak.

ḳopçalamamaḳ *(olumsuz)* **ḳopçalamaḳ**.

ḳopıḳ *(ağızlarda)* bk. **ḳopuḳ**.

ḳopḳa (*ağızlarda* **vedre**, **çelek**) Kova.

Ḳana baġayım, bar padişanı aldat da, 40 ḳopḳa altın ḳazanıp kel, dey aḳayına. "Haydi bakayım, git padişahı kandır da, kırk kova altın kazan da gel, der karısı." -Kavga Yorgan Üstünde Latifesi.

ḳopḳaçıḳ (-ġı) Küçük kova, kovacık.

ḳopḳa-ḳopḳa Kova kova, kovalarca.

ḳop-ḳoyu Çok koyu, çok yoğun (yoğunluğundan dolayı güç akan); krş. **pek ḳoyu**.

ḳopmaḳ 1. Kopmak. 2. Başlamak; kopmak; **şamata** ~ Şamata kopmak, gürültü çıkmak. ● **goñülden ḳopḳanı şu** Onun gönlünden kopanı bu kadar, gönlünden ancak bu kadar kopabilmişti; sadece bu kadarını verebilmişti

Bular Alimni ḳıdırmaġa ketecek olıp turġan arada, yanı cami maallesinden bir toz-duman ve at ayaḳlarınıñ patırdısı ḳopa, tap yerniñ bile, titregeni duyula eken. "Bunlar Alim'i aramaya gitmeye niyetlendikleri bir sırada, Yeni Cami Mahallesinden bir toz duman ve atın ayaklarından çıkan gürültü kopuyor, ta yerin bile titrediği hissediliyormuş." -Karavullar Meydanında Hikayesi.

ḳopuḳ *(ağızlarda* **ḳopıḳ**) Kopuk, kopmuş; geride kalmış.

ḳopuşmaḳ Ayrılmak; geride kalmak.

ḳopuşmamaḳ *(olumsuz)* **ḳopuşmaḳ**.

ḳor Kor; koz.

O ḳuman şeklinde ḳara alümin çaynigini ḳor ustüne ḳoyġan, kenarına bir ḳaç çırpı taşlap tutandırġan. "O güğüm şeklinde kara alüminyum çaydanlığını ateşin üstüne koymuş,

kenarına birkaç çırpı atıp tutuşturmuş.” -Çerkez Ali - 1.

ķora 1. Duvar; parmaklık, çit; krş. **isar**; **or (III)**; **çalman**; **çit**; **çeten**; **~ çekmek** Çit çekmek; **tel ~** Tel çekmek. 2. *(botanik)* Diken; dikenli bitki; bk. **tikenli osümlik**. 3. *(ağızlarda)* Bostan, sebze bahçesi; bk. **bostan**.

Oyle olġanda, terekniñ etrafını tikenlernen sarmaķ kerek dep, çoķtan-çoķ tikenler ketirip, terekniñ etrafında yuksek ķora yapa ve ozü yatıp yuķlay. “Öyleyse ağacın etrafını dikenlerle sarmak lâzım diye pek çok diken getirip ağacın etrafında yüksek bir duvar yapar ve kendi de yatıp uyur.” -Altın Alma Masalı.

ķoralamaķ Çitle çevirmek; çit çekmek.

Ķora yapmaķ içün ağaç kese. Azbarnı ķoralaycaķ. “Duvar yapmak için ağaç kesiyor. Bahçeye duvar örecek.” -Kaçak Latifesi.

ķoralamamaķ *(olumsuz)* **ķoralamaķ**.

ķoralanmaķ Çitle çevrilmek; etrafı duvarla çevrilmek.

ķoralanmamaķ *(olumsuz)* **ķoralanmaķ**.

ķoralatamamaķ Çit (veya duvar) ile çevirtememek, etrafına çit (veya duvar) çektirememek; krş. **ķoralatıp olamamaķ**.

ķoralatmaķ Çit (veya duvar) ile çevirtmek, etrafına çit (veya duvar) çektirmek; **ķoralatıp olamamaķ** Çit (veya duvar) ile çevirtememek, etrafına çit (veya duvar) çektirememek; krş. **ķoralatamamaķ**.

ķoralatmamaķ *(olumsuz)* **ķoralatmaķ**.

ķoran Horan (Kırım-Tatarlarının halk dansı).

Mavi kokte - yıldızlar, / Ķoran tepe şen ķızlar. “Mavi gökte yıldızlar, / Horan teper şen kızlar.” -A. Latifzade - 1.

ķoranda *(ağızlarda)* Aile; bk. **ķoranta**; **ayle**.

ķoranta Aile; krş. **ayle**.

Ķozukurpeçlerniñ ķorantası oz yerlerinde oturıp ķala. “Kozukurpeçlerin ailesi yaşadıkları yerde oturmaya devam eder.” - Kozukurpeç Destanı.

ķorantalı Ailesi olan; krş. **evli-barķlı**; **~ olmaķ** Evli barklı olmak.

Osipov ķorantalı adam olġanından sebep, Nataşa oña can-yurekten bağlanmağan ve bir kun ola onıñle munasebetlerini uzmek kerek olacağını daima aķılında tuta, yureginde buña çoķtan azır edi. “Osipov evli olduğu için, Nataşa ona yürekten bağlanmış ve bir gün onunla ilişkilerini bitirmek

zorunda olacaklarını bildiği için, yüreği buna çoktan hazırdı.” -A. Osman - 1.

ķorasan Çit (veya duvar) harcı (Kırım’da).

ķoray Yabani ot, muzır ot, çalı.

Ay, orayman, orayman, / Colġa bitken ķorayman. “Ay, kederle şarkı söylerim, / Yolda bitmiş yabanî otum.” -Halk Yırı.

Ķoray Koray (halk kahramanı).

ķorçalamaķ Korumak; muhafaza etmek; savunmak; krş. **imaye etmek**; **ķorumaķ**; **muafaza etmek**.

Endi almanı ķorçalamaġa başķa işançlı adam yollamasam olmaycaķ, - dey. “Şimdi elmayı korumak için inançlı başka bir adam göndermezsem olmayacak, der.” -Altın Alma Masalı.

ķorçalayıcı Savunucu, müdafi, koruyucu, hami, koruyan.

Vedut–Viktor dostınen avtomobillerni avariyadan ķorçalayıcı elektron donatmasını keşf etmeknen meşġul ola. “Vedut, Viktor ile arabaların kaza yapmasını engelleyen elektronlar hakkında çalışıyor.” -E. Umerov - 1.

ķorġuy *(Kodeks Kumanikus)* Aladoğan; bk. **ķırġıy**.

ķorķaķ (-ġı) Korkak; krş. **urkek**; *(halk dili)* **zırva**; **~lardan degil** Korkaklardan değil; **~ at** Ürkek at.

Soķaķta avazlı şeytan toy oynap, bağçalardaki tereklerni sındırġan, ķorķaķlarnıñ ķapısı tıķ-tıķ ķaķķan ve keçkenlerniñ ustüne sazaġanlı yaġmur kibi atılgan. “Sokakta uğultulu rüzgâr esip bahçelerdeki ağaçları kırmış, korkakların kapısını tık tık çalmış ve geçenlerin üstüne uçurtma yağmuru gibi atılmış.” -Aydamaklar Kobası Kızıltaş Efsanesi.

ķorķaķça Korkakça; korkak bir biçimde.

ķorķa-ķorķa Korkarak, çekine çekine, ürkek ürkek.

ķorķmaķ Korkmak; ürkmek; krş. **urkmek**; **alladan ķorķ!** Allah’tan kork!

İşten ķorķmaġan, ķıştan ķorķmaz. “İşten korkmayan, kıştan korkmaz.” -Atalar Sözü.

ķorķu Korku; krş. **perva**; **ondan ~m yoķ** Ondan korkum yok; **~nen** Korkuyla; korkarak; **~ bilmez** bk. **ķorķubilmez**.

Ķart ḫannıñ ķorķusı, artıķ açuvġa çevirilgen. “Yaşlı hanın korkusu, artık kızgınlığa dönmüş.” -Altın Beşik Efsanesi.

ķorķubilmez Korkusuz; cesur; korkmaz; yürekli; krş. **batır**; **dedil**; **merdane** (3, 4); **mert** (2); **cesür**; **curatlı**; **yurekli**.

ķorķulı *(konuşmada)* Korkulu; bk. **ķorķunçlı**.

ķorķulıķ (-ġı) 1. Korkuluk; bostan korkuluğu. 2. Korkuluk; parmaklık; trabzan; barbata; krş. **parmaķlıķ**; **trabzan**.

ķorķunçlı Korkunç; krş. **mudḫiş**.

Onıñ keçken yolu pek ķorķunçlı eken, bu yoldan aydutlar bir kimseni cibermey ekenler. "Onun geçtiği yol çok tehlikeliymiş, haydutlar bu yoldan kimseyi geçirmiyorlarmış." -Tahirnen Zore Destanı.

ķorķunmaķ Korkmak; çekinmek.

ķorķunmamaķ *(olumsuz)* **ķorķunmaķ**.

ķorķusızlıķ (-ġı) Korkusuzluk, yüreklilik, yiğitlik.

ķorķutıcı Korkutucu; tehdit edici; **~ tüs** *(biyoloji)* Uyarıcı renk (hayvanların tehlike karşısında uyarıcı amaçlarla renk değiştirmesi).

ķorķutmaķ Korkutmak; krş. **ķorķuzmaķ**.

Siz olarnı ķorķutıp, olarda ekinci ayaķ peyda ettiniz. "Siz onları korkutup onlara ikinci ayak buldunuz." -Mucize Latifesi.

ķorķutmamaķ *(olumsuz)* **ķorķutmaķ**.

ķorķuzamamaķ Korkutamamak; krş. **ķorķuzıp olamamaķ**.

ķorķuzmaķ Korkutmak; krş. **ķorķutmaķ**; **ķorķuzıp olamamaķ** Korkutamamak; krş. **ķorķuzamamaķ**.

Deve yolu bit bazar, / Bit bazarda ayuv bar. / Ayuv meni ķorķuzdı, / Ķulaġımnı çınlattı. "Deve yolu bitpazarı, / Bitpazarında ayı var. / Ayı beni korkuttu, / Kulağımı çınlattı." -Tezaytuv.

ķorķuzmamaķ *(olumsuz)* **ķorķuzmaķ**.

ķorlanmaķ İçin için yanmak, alevsiz yanmak.

ķorlanmamaķ *(olumsuz)* **ķorlanmaķ**.

ķoruķ (-ġı) Doğa koruma alanı; krş. **baltatiymez**; **muvaķķat ~** Avlanmanın (geçici olarak) yasak olduğu doğal park.

ķoruma, **ķoruv** *(eylem adı)* **ķorumaķ**; Koruma.

Ġayesi oyle, sade, tabiatnı ķoruv. "Amacı öyle, sade, tabiatı koruma." -İ. Paşi.

ķorumaķ Korumak; muhafaza etmek; krş. **imaye etmek**; **ķorçalamaķ**; **muafaza etmek**.

Aķiķiy ressam eser yaratmaġa bilgeni kibi, onı ķorumaġa da bilmelidir. "Gerçek ressam eser yaratmayı bildiği gibi onu korumayı da bilmelidir." -İ. Paşi.

ķoş (I) Çift; krş. **çift**.

Bir kun avdan ḳayta Murat, ḳoş tüfegi elinde / Çanta tolu çil, bodene, patron ḳuşaḳ belinde. “Bir gün avdan döner Murat, çiftesi elinde / Çanta dolu çil, bıldırcın, kurşun kuşağı belinde.” -A. Kadrizade.

ḳoş (II) Ağıl *(evcil küçükbaş hayvanların barındığı çit veya duvarla çevrili yer)*; krş. **avla**; **saya (I)**.

Eki biñ baş malġa gecelemek ve sanitar çareleri kormek içün, uç bolümden ibaret balaban ḳoş yapıla. “İki bin baş hayvana gecelemek için ve hastabakıcı çareleri görmek için, üç bölümden ibaret büyük ağıl yapılıyor.” -Çerkez Ali - 1.

ḳoş (III) 1. bk. **koşük**. 2. Ormandaki ev.

ḳoşaḳ (-ġı) 1. Çifti oluşturanlardan biri. 2. Birleşik, dolaşık bir çift. 3. *(ağızlarda)* Eş; bk. **aḳay**; **ḳoca**. 4. İkiz (iki aynı parçadan oluşan salatalık, çeviz vs.).

Babandan bek ḳalmadı uyken aġan ḳoşaḳ cüyrik çaptırdı eniş yoḳış. “Babandan pek geri kalmadı üvey ağabeyin çift koşu atı koşturdu iniş yokuş.” -A. Giraybay - 1.

ḳoşaḳlamaḳ Eşlemek; ikilemek, bir şeyin yanına bir diğerini daha getirmek; çiftlemek, iki şeyden bir çift oluşturmak.

ḳoşaḳlamamaḳ *(olumsuz)* **ḳoşaḳlamaḳ**.

ḳoşar Oba (göçebelerin konak yeri).

O ḳoyunlarnı ḳoşardan çıḳarġan, taze avada aldlarına piçen paylaştırmaḳta edi. “O koyunları obadan çıkarmış, taze havada önlerine ot paylaştırıyordu.” -Çerkez Ali - 1.

ḳoşavat (-tı) İlaveten.

ḳoşavuç (*ağızlarda* **ḳoçavuç**) Bir avuç.

Balalarnıñ gunaḥlarından çekingen ḳadın, bazan, velilerniñ ḳorantasına da Ḳurban ḳart yollaġan erzaḳtan bir ḳoşavuç bere eken. “Çocukların günahlarından çekinen kadın, bazen velilerin ailesine de Kurban Baba’nın yolladığı erzaktan bir avuç veriyormuş.” -Z. Kurtnezir - 1.

ḳoşḳulaḳ (-ġı) *(etnografya)* İki tarafında tutulacak yeri olan kap.

Tükânında sekiz ḳuman, altı çanaḳ, yedi ḳoşḳulaḳ ve saire. “Dükkânında sekiz ibrik, altı çanak, yedi kova, barkaç, vs...” -U. İpçi - 1.

ḳoşma *(eylem adı)* **ḳoşmaḳ**; 1. Ek, ilave; daha fazla); **~ edebiyat** Daha fazla okuma materyali. 2. *(edebiyat)* Koşma (Türk halk edebiyatında kullanılan şiir türü. 3. *(müzik)* Koşma (müzikal tür). 4. Bileşik, karışık, karma; **~ sayı** *(dil bilim)* İki veya daha fazla sayıdan oluşan sayı sıfatı.

ḳoşmaḳ (I) 1. Eklemek; ilave etmek; katmak; krş. **ḳatmaḳ (II)**; **eklemek**; **o eki sözni ḳoşıp aytamay** O iki sözü ekleyip söyleyemez. 2. *(matematik)* Toplamak; **beşke beşni ḳoşsaḳ, on olur** Beşe beş toplasak, on olur. 3. (bir şeyden) Saymak. 4. Ulamak, ilave etmek, eklemek.

Er kes yırlay, lâkin iç birevi yırına bayansluvnıñ adını ḳoşmay. "Herkes yırlar, fakat hiçbiri yırın içine Bayansluv'un adını katmaz." - Kozukurpeç Destanı.

ḳoşmaḳ (II) Koşmak; koşuda yarışmak; krş. **çapmaḳ**; **dörtnal ~** Dörtnala koşmak; doludizgin gitmek (at hakkında).

Atım ince uzun boynını uzatır, ḳulaḳlarını ḳısar, ḳoşar, çapar, sanki bir ḳurşun, sanki bir sıġın o! "Atım ince uzun boynunu uzatır, kulaklarını kısar, koşar kaşar, sanki bir kurşun, sanki bir geyik o!" -N. Çelebicihan.

ḳoşmamaḳ *(olumsuz)* **ḳoşmaḳ (I)**; **ḳoşmaḳ (II)**.

ḳoştırnaḳ (-ġı) *(dil bilimi)* Tırnak (işareti); krş. **tırnaḳlar**.

ḳoşturmaḳ *(ettirgen)* **ḳoşmaḳ**.

ḳoşu 1. Koşu; doludizgin gitme, dörtnala gitme; yarış; **~ atı** Koşu atı, yarış atı; **at ~sı** At koşusu. 2. *(spor)* Koşu.

Olar baylıḳ elde etmek içün, biri-birlerinen talaşḳan, kimer vaḳıtlarda ise, zevḳ bayramları tizerek, oz araları at ḳoşusı yapḳan, abadanlıḳ ḳazanġanlar. "Onlar zengin olmak için, birbirleriyle vuruşmuş, bazı zamanlarda ise, şölenler düzenleyerek aralarında at yarışları yapmış şöhret kazanmışlar." - Köroğlu Destanı.

ḳoşucı 1. Koşucu, koşuya katılan yarışçı. 2. *(gramer)* Bağlayıcı.

ḳoşuḳ (-ġı) 1. Bağlı, bileşik; **~ ḳaş** Çatma kaş. 2. *(kimya)* Bileşik (kaplar); **~ savutlar** Bileşik kaplar. 3. Alaşım, halita; krş. **maden ḳaynaġı**.

ḳoşulıcı *(matematik)* (toplanacak olanlardan) Sayı.

ḳoşulışıp Masrafa ortaklaşa katılarak.

ḳoşulışmaḳ Birleşmek.

ḳoşulışmamaḳ *(olumsuz)* **ḳoşulışmaḳ**.

ḳoşulma: 1. *(eylem adı)* **ḳoşulmaḳ**. 2. **~lar** *(biyoloji)* Hücredeki metabolizmanın yoğunluğuna ve niteliğine ve organizmanın varoluş koşullarına bağlı olarak ortaya çıkan ve yok olan, hücrenin isteğe bağlı bileşenidir.

ḳoşulmaḳ 1. Birleşmek. 2. Katılmak, iştirak etmek. 3. Karışmak (konuşmaya, tartışmaya); krş. **tutuşmaḳ (II)**. 4. Almak, kabul etmek.

Oğullarımız silâlanıp, yerimizniñ yuzüni deñiştirecek adamlarğa ķoşuldılar. “Oğullarımız silahlanıp, yerimizin yüzünü değiştirecek adamlara katıldılar.” -Canlı Özen Masalı.

Bir saatten soñ koyniñ sukünetine, cansızlığına sakin ve areketsiz bir erkek bala ķoşuldı. “Bir saatten sonra köyün sükûnetine, cansızlığına sakin ve hareketsiz bir erkek çocuk eklendi.” -Cafer Seydamet.

ķoşulmamaķ *(olumsuz)* **ķoşulmaķ**.

Ya iç kimse oña ķoşulmağan, onıñ korgen şeylerini kimse kormegen, yahut da şu çayırğa ķavuşmaķnı onıñ ķadar kimse arzu etmegen olsa… “Ya hiç kimse ona katılmamış, onun gördüğü şeyleri kimse görmemiş yahut da şu çayıra kavuşmayı onun kadar kimse arzu etmemiş olsa…” -Cafer Seydamet.

ķoşuluv *(eylem adı) (eylem adı)* **ķoşulmaķ**; 1. Katılma. 2. *(dil bilimi)* İlave, ek; krş. **ķoşulma**.

ķoşum 1. bk. **ķoşumça**. 2. Artırılma; yükseltilme; zam (maaş).

ķoşumça Ek, ilave; krş. **ķoşma**.

ķoşumtı 1. Katkı, katkı maddesi. 2. *(anatomi)* Eklenti; uzantı.

ķoşuv (I), **ķoşma** *(eylem adı)* **ķoşmaķ**; 1. Ekleme; ilave etme. 2. *(matematik)* Toplama.

O oķ atuv, nişan aluv, kureş, ķoşuv yarışlarına da ķatıla, er yerde, er vaķıt birincilikni ala eken. “O ok atma, nişan alma, güreş, koşu gibi yarışlara da katılıyor; her yerde, her zaman birincilik kazanıyormuş.” -Altın Beşik Efsanesi.

ķoşuv (II) *(spor)* Koşu; yarış.

ķotır *(ağızlarda)* bk. **ķutur**.

ķotur (*ağızlarda* **ķotır**) Kabuk bağlamış yara.

Ķart at bakıcınıñ oğlu ķotur taynı babası ogretkeni kibi baķa. “Yaşlı at bakıcısının oğlu yaralı tayı babasının öğrettiği gibi bakar.” -Köroğlu Destanı.

ķoturça *(Şelen ağzı)* Sıpa; kulun *(At ya da eşeğin yeni doğmuş yavrusu)*; bk. **eşek balası**.

ķoturlı 1. Çopur; çopurlu. 2. *(mecaz)* Pürüzlü; girintili çıkıntılı; ~ **meydançıķ** Engebeli alan; **~ tayaķ** Eğri sopa; bk. **budürli**; **çokürli**.

ķoun *(Kodeks Kumanikus)* bk. **ķavun**.

ķoy (ķoyu) *(zooloji)* Koyun; krş. **ķoyun**; **baraş**; **~ eti** Koyun eti; ~ **yağı** Koyun yağı; **kiyik ~** *(zooloji)* Muflon, yaban koyunu; **~ baķmaķ** Koyun yetiştirmek; koyun gütmek. ● ~ **kozlü** Koyun gözlü (açık ela gözlü).

Endi ķurban bayramına bir ķoy ķurban çalmağa azırlanmaķ kerek. “Artık

kurban bayramına bir koyun kurban kesmeye hazırlanmak lâzım.” -Amet Akay Orucu Yavaşlatıyor Latifesi.

ḳoyan 1. Ada tavşanı; **kok ~** Boz tavşan. 2. *(ağızlarda)* Tavşan; bk. **tavşan**; **kiyik ~** Küçük tavşan.

Menim ulum batır, / Çavup keliyatır, / Altı ḳoyan, beş tavke / Alıp keliyatır. “Benim oğlum yiğit, / Hızla geliyor, / Altı tavşan, beş hanım / Alıp geliyor.” -Bala Yırı.

ḳoyançıḳ (-ğı) *(tıp)* Sara (hastalığı), epilepsi; tutarga, tutarık, yilbik *(Zaman zaman kendini kaybederek olduğu yere düşme, vücutta şiddetli çarpınmalar ve ağız köpürmesi gibi belirtileri olan sinir hastalığı)*; **~ı tuttı** Sara krizi tuttu.

ḳoydurmaḳ Koydurmak.

ḳoydurmamaḳ *(olumsuz)* **ḳoydurmaḳ**.

ḳoydurtmaḳ *(ettirgen)* **ḳoydurmaḳ**.

ḳoydurtmamaḳ *(olumsuz)* **ḳoydurtmaḳ**.

ḳoy-ḳozu *(topluluk)* Koyunla kuzu.

ḳoymaḳ 1. Koymak; **paranı emanet kassasına ~** Parayı tasarruf sandığına yatırmak. 2. Çalıştırmak, açmak (radyo, televizyon). 3. *(ağızlarda “kelmey”, “barmay” vb. fiil formlarıyla kullanılır)* (bir şeyi yapmayı) Bırakmak; bitirmek; son vermek; kesmek; **kelmey ~** Son vermeye geliyor. *Al degen ana yoḳ, / Ḳoy degen ḳoca yoḳ*. “Al diyen ana yok, / Koy diyen koca yok.” -Atalar Sözü.

ḳoymamaḳ *(olumsuz)* **ḳoymaḳ**.

ḳoyu 1. Koyu, yoğun; **~ süt** Yoğun süt; **~ petmez** Koyu pekmez. 2. Koyu renkli; krş. **teren**; **~ yeşil** Koyu yeşil; **~ renkli** Koyu renkli. 3. Gerçek; asıl; sahici.

ḳoyulaşmaḳ 1. Koyulaşmak, daha koyu olmak; krş. **ḳoyurmaḳ**. 2. Kararmak; koyulaşmak.

ḳoyulaşmamaḳ *(olumsuz)* **ḳoyulaşmaḳ**.

ḳoyulıḳ (-ğı) Koyuluk.

ḳoyulmaḳ Koyulmak (koyma işine konu olmak).

Sepetlerge ḳoyulmaz, / Bazarlarda satılmaz, / Ondan da tatlı şey olmaz. *(yuḳu)* “Sepetlere koyulmaz, / Pazarlarda satılmaz, / Ondan da tatlı şey olmaz. (uyku)” -Tapmaca.

ḳoyulmamaḳ *(olumsuz)* **ḳoyulmaḳ**.

ḳoyumaḳ bk. **ḳoyurmaḳ**.

ḳoyun (I) (ḳoynu) Koyun (göğüsle giysi arası); **~ cep** Giysinin iç tarafına dikilen cep, gizli cep; **bala anasınıñ ~una kirip yattı ve yuḳlap ḳaldı** Çocuk annesinin koynuna girdi ve uyuyup kaldı.

ķoyun (II) 1. Koyun; krş. **ķoy**. 2. Kuzu; krş. **ķozu**.

Ķozulı ķoyun bağırır, / Ķozusını çağırır. / Yarem mańa mektup yazmay, / Ona canım ağırır. “Kuzulu koyun bağırır, / Kuzusunu çağırır. / Yarim bana mektup yazmıyor, / Ona canım ağrır.” -Mane.

ķoyunķozu *(botanik)* Çayır papatyası, koyungözü, margrit.

ķoyurma, **ķoyuruv** *(eylem adı)* **ķoyurmaķ**; Koyulaşma, yoğunlaşma, tekasüf etme.

ķoyurmaķ Koyulaşmak; yoğunlaşmak; krş. **ķoyulaşmaķ**. ● **aķılı ~** (yaş ilerledikçe) Akıllanmak.

Ķumral saçlar ķoyurdı, o ķadar osti, başıma sığmay. “Kumral saçlarım koyulaştı, o kadar uzadı ki, başıma sığmıyor.” -A. Hilmi.

ķoyurmamaķ *(olumsuz)* **ķoyurmaķ**.

ķoyurtılġan Yoğunlaştırılmış; **~ süt** Yoğunlaştırılmış süt.

ķoyurtılmaġan *(olumsuz)* **ķoyurtılġan**.

ķoyurtma, **ķoyurtuv** *(eylem adı)* **ķoyurtmaķ**; Koyulaştırma; yoğunlaştırma.

ķoyurtmaķ 1. Yoğunlaştırmak. 2. Koyulaştırmak.

ķoyurtmamaķ *(olumsuz)* **ķoyurtmaķ**.

ķoz *(botanik)* Ceviz; krş. **ceviz**.

İne ine, ucu dögme, / Bel beline beline / şam aġacı şatır keçi, / Ķoz aġacı ķotur keçi. “İğne iğne ucu döğme, / Bel beline beline / Çam ağacı çatır keçi / Ceviz ağacı uyuz keçi.” -Tezaytuv.

ķoza bk. **ķozaķ**.

ķozaķ (-ġı) Koza (ipek böceğinin ördüğü ve içine kapandığı korunak).

ķozalaķ (-ġı) *(zooloji)* Krizalit (kelebek olmadan önce bir böceğin geçirdiği başkalaşma durumu).

ķozalaķlaşmaķ *(zooloji)* Krizalit haline gelmek.

ķozalaķlaşmamaķ *(olumsuz)* **ķozalaķlaşmaķ**.

ķozġalamaķ *(tekrarlanmış)* **ķozġamaķ**.

ķozġalamamaķ *(olumsuz)* **ķozġalamaķ**.

ķozġalma, **ķozġaluv** *(eylem adı)* **ķozġalmaķ**; Heyecanlanma, sinirlenme.

Men yaş edim, añlamay ekenim, babamnıñ imeniyesi de, boylece, ḫalķ nefretiniñ ķozġaluvı neticesinde yernen yeksan etilse kerek. “Ben gençtim, anlamıyormuşum, babamın malikânesi de böylece halk nefretinin kışkırtması sonucunda yer ile yeksan edilmiş olmalı.” -Çerkez Ali - 1.

ķozġalmaķ 1. Heyecanlanmak, sinirlenmek; endişelenmek, tasalanmak. 2. Kızmak, öfkelenmek, sinirlenmek.

Bilmem, niçün yardım etmez ilâclar mańa. / O mayıs gecesi kene ķozġala. / Yuregim çapalana, ķanlarġa bulana, / Ķalbimde afatlı yeller sızġıra. “Bilmem niçin yardım etmez ilâçlar bana. / O mayıs gecesi yine tasalanır. / Yüreğim çırpınır, kanlara bulanır, / Kalbimde korkunç yeller ıslık çalar.” -S. Emin - 2.

Şay dedi de anayım için tartıp / Pek cıladı ķozġalıp derdin aytıp. “Böyle dedi annem içini çekip / Çok ağladı canlandırdığı derdini söyleyip.” -A. Giraybay - 1.

ķozġaluvlıķ (-ġı) Heyecana gelme, uyarılganlık.

ķozġamaķ 1. Heyecanlanmak; kaygılanmak. 2. Sinirlenmek.

ķozġamamaķ *(olumsuz)* **ķozġamaķ**.

ķozlamaķ Yumurtlamak.

Ketirecek olġan kunümniñ sabası ķazanıñuz tuttı da ķozladı, dört kun yerinden turmay yattı. “Getireceğim günün sabahı kazanınız tuttu da yumurtladı, dört gün yerinden kalkmadan yattı.” -Kozlagan Kazan Masalı.

ķozlamamaķ *(olumsuz)* **ķozlamaķ**.

ķozlavuķ (-ġı) Çok yumurtlayan; **tavuķnıñ ~ cınsı** Çok yumurtlayan tavuk türü.

ķozmaķ *(ağızlarda)* Heyecanlandırmak, sinirlendirmek; bk. **ķozġamaķ**.

ķozmır bk. **ķazimir**.

ķozu (*ağızlarda* **ķocanay**, **canay**) Kuzu; **dağdan endi bir ~, burma da burma boynuzu** Dağdan indi bir kuzu, kıvrık kıvrık boynuzu.

Yufķa ķozu terisinden tikilgen aylanma ķalpaġını başına soķa. “İnce kuzu derisinden dikilmiş çevrilme kalpağını başına sokar.” -Mirza İle Nogay Masalı.

ķozubaş Kuzubaş; **~ alma** *(botanik)* Bir elma türü; bk. **alma**.

ķozuķulaķ (-ġı) *(botanik)* Kuzukulağı.

ķozulama, **ķozulav** *(eylem adı)* **ķozulamaķ**; Kuzulama.

ķozulamaķ Kuzulamak; **ķoy ķozuladı** Koyun kuzuladı.

Altı aylığında ķaçıp ķozulaġan ķozunıñ özü de osmey karlik olıp ķala, ya da ole. “Altı ay boyunca çiftleşip doğuran kuzunun kendisi de ya büyümüyor ya da ölüyor.” -M. Ablalimov.

ķozulaycaķ: **~ ķoy** Hamile koyun.

ķozulı 1. Kuzusu olan. 2. Hamile koyun.

Edil Bay, Ķozukurpeçni ķozulı ķoy baķürmaķ içün ozüne çoban etip tuta. "Edil Bay, Kozukurpeç'i kuzulu koyun baktırmak üzere çoban olarak tutar." -Kozukurpeç Destanı.

Ķrım Kırım; bk. **Ķırım**.

Şu yılı, Ķrımda korülmegen suvuķ olġan. "O yıl, Kırım'da görülmemiş bir soğuk olmuş." -Aydamaklar Kobası Kızıltaş Efsanesi.

ķrımlı Kırımlı.

Bizde Ķrımlılarda, er bulbül bilgen kibi oter, deyler. "Bizde Kırımlılarda, her bülbül bildiği gibi öter derler." -E. A. Osmanoğlu - 1.

ķrımtatar Kırım Tatarı; Kırım-Tatar; **~ sanaatı** Kırım-Tatar sanatı.

Bu Ķrımtatar koyçigi içinde Avropa biçiminde yurgen eki adam olsa, onıñ biri Nikita edi. "Bu Kırım-Tatar köyünün içinde Avrupalı gibi dolaşan iki adam varsa, onun biri Nikita idi." -Çerkez Ali - 2.

ķuba Grimsi; boz; kahverengi (inek hakkında); **~ toru** Açık doru.

ķubbe Kubbe; **kok ~si** Gök kubbesi; sema; **~ piçimli** Kubbe biçimli.

Saar bulutları kok ķubbesini tezyin etiyor. "Seher bulutları gök kubbeyi süslüyor." -A. S. Ayvazov - 1.

ķube bk. **ķuba**.

Onıñ arķasında yılan ķubesi bar, ona ķılıç ötmey. "Onun arkasında yılan gücü var, ona kılıç tesir etmiyor." -Edige Destanı.

ķubız bk. **ķobız**; **~ çalmaķ** Kobız çalmak.

ķubuçiçek (-gi) *(botanik)* Bir tür kır çiçeği.

ķucaķ *(ağızlarda)* Kucak; bk. **ķuçaķ**.

ķucaķlamaķ *(ağızlarda)* Kucaklamak; sarılmak; bk. **ķuçaķlamaķ**.

ķucaķlaşmaķ *(ağızlarda)* Kucaklaşmak, sarılışmak, sarmaş dolaş olmak; bk. **ķuçaķlaşmaķ**.

ķucaman bk. **ķocaman**.

ķucur Tuhaf, garip; **~ adam** Garip bir insan; **~ tabiat** Değişik bir karakter.

ķucurca Tuhaf, garip; **~ kelgen adam** Tuhaf gelen adam.

ķuçaķ (*ağızlarda* **ķucaķ**) (-ġı) 1. Kucak; krş. **aġuş** (1); **~ta** Kucakta; **~ balası** Küçük çocuk; süt çocuğu; bebek; krş. **ķundaķ balası**; **~ķa almaķ** Kucağa almak. 2.: Bir kucak (miktar). 3. Bir kucak, buket, demet, yığın; krş. **aġuş** (2); **bir ~ çiçek** Bir kucak çiçek.

Yarem eller ķuçaġında, / Oy, oy, aman, amanım, aman, / Aġlasam ayıpmıdır? "Yârim ellerin kucağında, / Oy, oy,

amanın, aman, / Ağlasam ayıp mıdır?" - Halk Yırı.

ḳuçaḳlamaḳ (*ağızlarda* **ḳucaḳlamaḳ**) Kucaklamak; sarılmak; krş. **aġuş etmek**; **balanı ~** Çocuğu kucaklamak; **tizlerini ḳuçaḳlap oturmaḳ** Dizlerine sarılıp oturmak.

Bu daḳḳada, Şaḫsanem kele de, Aşıḳ Ġaripni ḳuçaḳlay. "O anda Şahsenem gelir ve Aşık Garip'i kucaklar." -Aşık Garip Destanı.

ḳuçaḳlamamaḳ *(olumsuz)* **ḳuçaḳlamaḳ.**

ḳuçaḳlaşmaḳ (*ağızlarda* **ḳucaḳlaşmaḳ**) Kucaklaşmak; sarılışmak; birbirlerine sarılmak; **ḳuçaḳlaşıp yatmaḳ** Kucaklaşarak yatmak; **olar ḳuçaḳlaşıp kete edi** Onlar kucaklaşıp gittiler.

Sevinip, ḳuçaḳlaşıp, opüşip otursalar kerek. "Sevinerek, kucaklaşarak, öpüşerek oturuyor olsalar gerek." -Ş. Alâdin - 1.

ḳuçaḳlaşmamaḳ *(olumsuz)* **ḳuçaḳlaşmaḳ.**

ḳuçma *(ağızlarda)* Kucak, (açık) kollar; bk. **ḳuçaḳ.**

ḳuçmaḳ *(ağızlarda)* Kollarına almak, kollarıyla sarmak, kucaklamak, sarmak; bk. **ḳuçaḳlamaḳ.**

ḳuda 1. Dünür (kız istemeye giden erkek tarafındaki kimse). 2. Dünür (eşlerin baba ve analarının birbirlerine göre durumu).

Bir talay vaḳıt keçken soñ, oġlunıñ padişa ḳızına ḳuda etip yollaġanını ayta. "Epey bir zaman geçtikten sonra, oğlunun kendini padişahın kızını istetmek için yolladığını söyler." -Aşık Garip Destanı.

ḳudaça Küçük baldız.

ḳudaġıy 1. Dünürşü, dünüş. 2. Sıhri hısım (eşlerin ebeveynlerinin birbirleriyle ilişkisi).

ḳudaḳlamaḳ *(ağızlarda)* Gıdaklamak, gıtgıdak etmek, gıtgıdaklamak; bk. **ḳıdaḳlamaḳ.**

ḳudaḳlamamaḳ *(olumsuz)* **ḳudaḳlamaḳ.**

ḳuda-ḳudaça *(topluluk)* Dünür ve dünürşü.

ḳuda-ḳudaġıy *(topluluk)* Dünürler.

ḳuda-ḳudaġıylıḳ (-ġı) Hısım kayırıcılığı, nepotizm, akraba kayırma.

ḳudalıḳ (-ġı) Dünürlük; **~ etmek** Dünürlük etmek (bir evlenme işinde aracı olmak); dünür düşmek.

Anası çare tapalmay, padişanıñ evine ḳudalıḳḳa kete. "Annesi çare bulamadığı için mecburen padişahın evine kız istemeye gider." -Aşık Garip Destanı.

ḳudana Profesyonel dünürcü.

ḳudapçe Dünür (kadın).

Ḳudama, ḳudapçeme, balaların buyük ve kuçüklerine kopten kop selâm deniz. "Dünürüme, dünür hanımıma, çocukların büyük ve küçüklerine çok selâm söyleyin." -S. A. Özenbaşlı.

ḳudret (-ti) 1. Güç; kuvvet; kudret; krş. **kuç**; **ḳuvet**; **taḳat**; **iḳtidar**. 2. *(fizik)* Güç.

Soñki ḳudret ḳoluman işlengensin / Tertemiz bir avanen beslengensin. "Son kudretin eliyle düzenlenmişsin / Tertemiz bir havayla beslenmişsin." -M. Niyazi.

ḳudretli Kudretli; kuvvetli; güçlü.

Soñra, sultanım, bu ḳudretli içkiniñ faḳır dervişlerni buyük padişaġa ve azamatlı padişalarnı da aḫmaḳ eşekke çevirgeniniñ ozüniz şaatı olursınız. "Sonra sultanım bu kudretli içkinin fakir dervişleri büyük padişaha ve azametli padişahları da ahmak eşeğe çevirdiğinin şahidi olun." -Bekir Mustafa Masalı.

ḳul (ḳulu) Köle, kul; krş. **abit** (1); **bende**; **~ tüşmek** (gerçek ve mecaz anlam) Köle olmak; **~ işi** Köle işi; **~ saipleri** Köle sahipleri; **~ etmek** Köle etmek.

Uyma şeytan sözüne, ḳul eter seni ozüne. "Uyma şeytan sözüne, kul eder seni kendine." -Atalar Sözü.

ḳula 1. Kızıl saçlı; kula; sarı; **~ saçlı** Kızıl saçlı; **ala ~** Açık kula (at donu). 2. *(ağızlarda)* Sarışın; bk. **sarışın.**

ḳulaç (-çı) *(uzunluk ölçüsü)* 1. Kulaç (gerilerek açılmış iki kolun parmak uçları arasındaki uzaklık; yaklaşık olarak 170 cm uzunluğa denktir); **saçları bir ~** Saçları bir kulaç uzunluğunda; **beş ~ta suv çıḳtı** Beş kulaç derinliğinde su çıktı. 2. Çevre.

Yigirmi ḳulaç yip bite, ayaġı yerge tiye, buyük bir maġara boyu kete. "Yirmi kulaç ip biter, ayağı yere değer, büyük bir mağara boyunca gider." -Altın Alma Masalı.

ḳulaḳ (-ġı) 1. Kulak; **~ına aytmaḳ** Kulağına söylemek; ; **şamatadan ~ları tındı** Gürültüden sağır oldu; **salpı ~** Sarkık kulak, sölpük kulaklı; bk. **salpıḳulaḳ**; **kepçe ~** Kepçe kulak; bk. **kepçekulaḳ**; **yelken ~** Aşırı büyük kulak; bk. **yelkenḳulaḳ**; **~ı aġır eşitmek** Kulağı ağır işitmek. 2. Kulp (tencere, fincan vb.nin tutulacak yeri). 3. *(müzik)* Kulak(lar), gitar kulakları (telleri ayarlamak için kullanılır). 4. *(tarım)* Pulluğun kulağı. 5.: **~ zarı** *(anatomi)* Kulak zarı; **~ kiri** Kulak kiri, kulak mumu; **~ ḳaburçaġı** Kulak kepçesi; **~ memesi** *(anatomi)* Kulak memesi. ● **~ asmaḳ** Kulak asmak; **~ asmamaḳ** Kulak asmamak; aldırış etmemek; önemsememek; **~ına**

çalınmaḳ Kulağına çalınmak (bir söz, bir haber başkasına söylenirken kendisi de şöyle böyle duymak); **~ını burmaḳ** Kulağını burmak (kulağını bükmek; tenbih ve ikaz etmek; azarlamak); **o aenk ale daa ~ımda çıñlay** O melodi hala kulağımda çınlıyor; **~ çınlaması** Kulak çınlaması, tinnitus; **Ahmet aġa, ~ları çıñlasın, pek merametli adam edi** Ahmet ağa, kulakları çınlasın, çok iyi bir insandı (birini iyi duygularla anmak için kullanılır); **~larım çınlay, biri meni aña ġaliba** Kulaklarım çınlıyor, galiba biri beni hatırlıyor; **~larını tikmek** Kulaklarını dikmek (hayvan dikkat kesilmek); **ine ~ı** İğne deliği; bk. **ine teşigi**; **~larıñnıñ teşigine kirdi mi?** *(kaba bir söz)* Anladın mı? Algılayabildin mi?; **bir ~ından kire, bir ~ından çıḳa** Bir kulağından girip öbür kulağından çıkıyor; **~ tozuna urmaḳ** Kulak tozuna vurmak (tam kulağın üstüne vurmak); **~larını tıḳamaḳ** Kulaklarını tıkamak.

Ḳulaḳ eki, til bir. Eki diñle, bir söyle. "Kulak iki, dil bir. İki dinle, bir söyle." Atalar Sözü.

ḳulaḳlı 1. Kulakları olan. 2. Kulaklı.

ḳulaḳlıḳ (-ġı) Kulaklık.

Viktor maña cevap bermeden, telefon ḳulaḳlıġını taşladı. "Viktor bana cevap vermeden, telefonun kulaklığını kapattı." -E. Umerov - 1.

ḳulaḳtoz(u) 1. Kulak tabanı; **~una bir şamar urmaḳ** Kulağının dibine bir şamar vurmak. 2. *(anatomi)* Otolitler, statolitler.

ḳulan (I) 1. Geniş; krş. **keniş; ~ çöl** Uçsuz bucaksız bozkır.

Coġrafiya bizge oturdığımız, oynadığımız, yaşadığımız toprakların, kezdigimiz ḳulan çöllerin kenarlarını ogretti. "Coğrafya bize oturduğumuz, oynadığımız, yaşadığımız toprakların, gezdiğimiz geniş kırların etrafını öğretti." -N. Çelebicihan.

Çaya yel uzaḳ ve ḳulan çöllerden / Sevgisini keldi beyan etmage. "Esiyor yel uzak ve uçsuz bucaksız bozkırlardan / Sevgisini geldi anlatmaya." -Y. Kandım - 2.

ḳulan (II) *(zooloji)* Asya yaban eşeği.

ḳulfat bk. **kulfat**.

ḳulıḳ *(ağızlarda)* Genç kısrak; ilk kez yavrulayan, tay veren.

ḳulḳa Kadın köle.

ḳullanılġan Kullanılmış, ikinci el.

ḳullanış bk. **ḳullanuv**.

ḳullanma *(eylem adı)* **ḳullanmaḳ**; Eğitim aracı; ders kitabı; **oḳuv ~sı** Öğretim

araçları; okul kitabı; **korgezme ~** Görsel eğitim aracı.

ķullanmaķ (*ağızlarda* **işletmek**) Kullanmak, istifade etmek, yararlanmak faydalanmak, istimal etmek, uygulamaya koymak; krş. **fadalanmaķ**; **kozlük ~** Gözlük kullanmak.

ķullanuv *(eylem adı)* **ķullanmaķ**; Faydalanma, istifade, yararlanma, kullanma.

ķulle Kule; **çañ ~si** Çan kulesi; **suv ~si Su** kulesi; **paraşüt ~si** Paraşüt kulesi; **televizion ~si** Televizyon kulesi.

Kirintili-çıķıntılı işarları ve ķulleleri, yuksek dağnıñ uçurımları boyunda ķurulġan şu ķaleni çoķ acaip bir ḫalķ kendine mesken etinmiş edi. "Girintili çıkıntılı hisarları ve kuleleri, yüksek dağın uçurumları boyunca kurulmuş bu kaleyi çok enteresan bir halk kendine mesken edinmişti." -O. Akçokraklı - 1.

ķulluķ (-ġı) Kölelik, esaret, esirlik.

ķulun, **ķuluntay** Süt emme dönemindeki hayvan yavrusu (tay, sıpa); krş. **dönen**; **ķunan**; **tay**; **~ at tişleri** Yavru at dişleri.

ķulunlamaķ Yavrulamak, doğurmak (at hakkında).

Açuvından ayvan kesilgen Murat bu atnı oyle ķamçılay ki, at kotekke dayanıp olamay, şu gece ķulunlay. "Sinirinden hayvan kesilen Murat bu atı öyle kamçıladı ki, at dayağa dayanamadı, o gece yavruladı." -E. A. Osmanoğlu - 1.

ķulunlaycaķ Gebe.

ķuluntay bk. **ķulun**.

ķulübe (*ağızlarda* **kulübe**, **kulbe**) 1. Kulübe, köylü kulübesi, kulübemsi ev. 2. Baraka, kulübe.

O Tom Soyerniñ ve Geklberri Finniñ sergüzeştlerini başını kotermeyip oķup çıķtı; 'Tom emceniñ ķulübesi'ni oķuġanda kozleri yaşlandı. "O, 'Tom Sawyer' ve 'Hucklbery Finn'in maceralarını' başını kaldırmayıp okuyup bitirdi. 'Tom Amcanın Kulübesi'ni okuduğunda gözleri yaşardı." -E. A. Osmanoğlu - 1.

ķulübeçik (-gi) Küçük kulübe.

ķum (ķumu) Kum; **taşlı ~** Çakıllı kum; **~ danesi** Kum tanesi; **~ töpeleri** Kum tepeleri; **~ saatı** Kum saati.

Deñizde ķum ķalmadı, / Balıķta pul ķalmadı. / Yarem eller ķuçaġında, / Oy, oy, aman, amanım, aman / Yurekte sabır ķalmadı. "Denizde kum kalmadı, / Balıkta pul kalmadı. / Yârim eller kucağında, / Oy, oy, amanın, aman, / Yürekte sabır kalmadı." -Halk Yırı.

ķumaç Kumaş; krş. **toķuma**.

Ḳumaç ḳattı olur dep, / Saylatıp cünler caydırdım. “Kumaş sert olur diye, / Seçtirip yünler serdirdim.” -Edige Destanı.

ḳuman (abdest yapılırken kullanılan) Sürahi.

Tükânında sekiz ḳuman, altı çanaḳ, yedi ḳoşḳulaḳ ve saire. “Dükkânında sekiz ibrik, altı çanak, yedi kova, barkaç, vs...” -U. İpçi - 1.

ḳumar Kumar kartı; ~ **tüşküni** Kumar düşkünü; ~ **oyunı** Kumar oyunu; ~ **oynamaḳ** Kumar oynamak.

ḳumarbaz Kumarbaz.

ḳumarbazlıḳ (-ġı) Kumarbazlık.

ḳumarcı bk. **ḳumarbaz**.

ḳumaş bk. **ḳumaç**.

Onıñ sararıp solġan elleri ḳumaş bezler uzerine bayıldı. “O, sararıp solan ellerini kumaşın üstüne bıraktı.” -O. Akçokraklı - 1.

ḳumbalçıḳ (-ġı) Kumlu kil.

ḳumlu Kumlu; ~ **topraḳlar** Kumlu topraklar.

Em siziñ sıcaḳ, ḳumlu diyarıñızda bu ayva, men bellesem, yaşar ve bereket berir. “Hem sizin sıcak, kumlu memleketinizde bu ayva, sanırsam, yaşar ve bereket verir.” -Çerkez Ali - 1.

ḳumluḳ (-ġı) Kumluk (kumu çok olan yer).

Bu tüşüncelerge dalġan Yernazar atınıñ ḳumluḳ yolġa çıḳḳanını, ḳos-burun tarafḳa adımlap keteyatḳanını duymay ḳaldı. “Bu düşüncelere dalan Yernazar atının kumluk yola çıktığını, Kosburun tarafına adımlayarak gitmekte olduğunu hissetmedi.” -Çerkez Ali - 1.

ḳumral 1. Koyu kumral. 2. Açık kestanerengi); ~ **saçlı** Kumral saçlı, açık kahverengi saçları olan. 3. Doru (at donu); krş. **toru**.

Ḳumral saçlar ḳoyurdı, o ḳadar osti, başıma sıġmay. “Kumral saçlarım koyulaştı, o kadar uzadı ki, başıma sığmıyor.” -A. Hilmi.

ḳumru 1. Kumru. 2. Koyu gri renk; ~ **ḳanatlı ḳuş** Koyu gri kanatlı kuş.

ḳumsal 1. Kumlu. 2. Tınlı; ~ **topraḳ** Tınlı toprak.

Bizim koyün selbileri, ceviz ağaçları, bağçaları, parkları, sayfiyeleri dülber, yalısı, ḳayalıḳları, ḳumsalları daa eyi, dağları ḳırları daa şırnıḳlıdır. “Bizim köyün selvileri, ceviz ağaçları, bahçeleri, parkları, sayfiyeleri güzel, sahili, kayalıkları, kumsalları daha iyi, dağları, kırları daha sevimli.” -O. Akçokraklı - 1.

ḳunan İki ya da üç yaşında tay.

Ķunan, dönen ķoylarımnı soydurdı, suvsınma buzalar süzdirdi. "Üç yaşındaki tay, üç yaşındaki at ve koyunlarımı kestirdi, susuzluğu için bozalar süzdürdü." -Çorabatır Destanı.

ķunancın Düve (12 aylıktan ilk buzağısına sahip oluncaya kadarki dönemdeki dişi sığır).

Saba akşam tavuķlarġa yem bere, ķunancınnı ķaşıġalay, baķa, aş pişire, çamaşır yuva, kene de işi bitmey. "Sabah akşam tavuklara yem veriyor, düveyi kaşağılıyor bakıyor, yemek pişiriyor, çamaşır yıkıyor, yine de işi bitmiyor." -İ. Paşi.

ķunancin bk. **ķunancın**.

ķundaķ (-ġı) Kundak; **~ balası** Süt emme döneminde olan bebek; krş. **ķuçaķ balası**; **~ını çezmek** Kundağı çözmek; **balanıñ ~ı çezildi** Bebeğin kundağı çözüldü. 2. Dipçik (tüfek hakkında).

Ķundaķtan royal çalmaġa, yırlamaġa, oynamaġa, aliy zatlarġa ait subetler yapmaġa, ozüni begendirmekni yaħşı ogrengen. "Kundaktayken piyano çalmayı, şarkı söylemeyi, oynamayı, büyük kişilerle ilgili sohbet etmeyi, kendini sevdirmeyi iyi öğrenmiş." -E. Umerov - 1.

Aġladığım içün yolumızı basanlardan biri tüfenk ķundaġile arķama urmışdı... "Ağladığım için yolumuzu basanlardan biri tüfeğin dipçiğiyle sırtıma vurmuştu..." -A. S. Ayvazov - 1.

ķundaķbaġ Kundak bağı (bebeği kundağa sardıktan sonra kundağı bağlamak için kullanılan kumaş şeridi).

ķundaķçı 1. Dipçik yapım ustası (silahlar için). 2. Kundakçı, sabotör.

ķundaķçılıķ (-ġı) Sabotaj eylemleri, kundakçılık.

ķundaķlamaķ Kundaklamak, kundak yapmak; **bala ~** Bebeği kundaklamak, bebeği kundağa sarmak.

ķundaķlamamaķ *(olumsuz)* **ķundaķlamaķ**.

ķundaķlanmaķ *(edilgen)* **ķundaķlamaķ**.

ķundaķlanmamaķ *(olumsuz)* **ķundaķlanmaķ**.

ķundaķlatamamaķ Kundaklatamamak; krş. **ķundaķlatıp olamamaķ**.

ķundaķlatmaķ *(ettirgen)* **ķundaķlamaķ**; **ķundaķlatıp olamamaķ** Kundaklatamamak; krş. **ķundaķlatamamaķ**.

ķundaķlatmamaķ *(olumsuz)* **ķundaķlatmaķ**.

ķundaķlı Kundaklı, kundağı olan, kundağa sarılmış olan.

Elindeki burumnı ḳundaḳlı balanı tutḳan kibi tutaraḳ ve artınen yurip, adamlar arasından çıḳtı. “Elindeki paketi kundaklı bebeği tutar gibi tutarak, ardına dönüp insanların arasından çıktı.” -E. A. Osmanoğlu - 1.

ḳunduz *(zooloji)* Kunduz; **kanada ~ı** Yenidünya kunduzu, Kuzey Amerika kunduzu, Kanada kunduzu.

Seniñ fesin sarı altın, saçın ḳunduz, / Aġızından çıḳḳan cevabın ḳuyruḳlı yıldız. “Senin fesin sarı altın, saçın kunduz (gibi siyah), / Ağzından çıkan cevabın kuyruklu yıldız.” -Çın.

ḳup-ḳuru Kupkuru.

Şimdi de ḫayaliyniñ aġızı ḳup-ḳuru. “Şimdi de Hayali’nin ağzı kupkuru.” -İ. Abduraman.

ḳurabiye *(aşçılık)* Kurabiye (şekerli çörek).

Alçaḳ stolçıḳ ustünde çay ve ḳurabiyeden başḳa bir şey yoḳ. “Alçak masanın üstünde çay ve kurabiyeden başka bir şey yok.” -Çerkez Ali - 1.

ḳuraḳşıġan Kuruyup çatlamış.

Anası ḳuruġan çamaşırlarnı toplay ve taḫtaları ḳuraḳşıġan merdivenden çardaḳḳa koterile. “Annesi kuruyan çamaşırları topluyor ve tahtaları kuruyup çatlayan merdivenden çardağa uzanıyor.” -E. A. Osmanoğlu - 2.

ḳuraḳşıḳ Kuruyup çatlamış olan; bk. **ḳuraḳşıġan**.

ḳuraḳşımaġan *(olumsuz)* **ḳuraḳşıġan**.

ḳuraḳşımaḳ Kuruyup çatlamak (sandalye vb. hakkında).

Ḳapu-pencereler ḳuraḳşıp ḳalġan. “Kapı pencerelerin boyası kuruyup kalkmış.” -U. Edemova - 3.

ḳuraḳşımamaḳ *(olumsuz)* **ḳuraḳşımaḳ**.

ḳuralay 1. Mayıs (ayı); krş. **mayıs**. 2. *(ağızlarda)* 15 Mayıs-20 Mayıs dönemi (veya arasında).

ḳuralġan Birleşik, birleşmiş, müşterek.

ḳuralmaġan *(olumsuz)* **ḳuralġan**.

ḳurama 1. Farklı parçalardan dikilmiş bezler. 2. Farklı parçalardan monte edilmiş, toplama.

ḳuramaḳ 1. Ayrı ayrı parçalardan (veya bezlerden) oluşmak. 2. Bağlamak, birleştirmek.

Ḳuran *(din)* Kur’an; **~dan sure oḳumaḳ** Kuran’dan sure okumak.

Ḳırım; Ḳuran, onda canlar, ruḫlar, evlâdım, / Ḳırım; eren evliyalar, adın vicdanıñ. “Kırım, Kur’an, onda canlar, ruhlar, evlâdım, / Kırım; eren evliyalar, adın, vicdanın.” -Y. Kandım - 1.

ḳuranḳap (*ağızlarda* **Ḳuran ḳabı**) Kur’an kabı.

ḳuraştırılġan Birbirine dikilmiş parçalardan oluşan.

ḳuraştırmaḳ Birbirine dikmek; parçaları birleştirmek; **çul parçalarını bir birine ~** Kumaş parçalarını birbirine dikmek.

Bir de bir terekniñ töpe pıtağında bir sararġan yapraçıḳ korse, merdiven ḳuraştırıp o yapraḳnı çıḳıp almaġance raat yatalmaz edi. "Herhangi bir ağacın tepe dalında bir sararmış yaprak görürse, merdiven dikip o yaprağı çıkıp almadıkça rahat yatamazdı." -Çerkez Ali - 1.

ḳurbaḳa *(ağızlarda)* Kurbağa; bk. **baḳa**.

ḳurban 1. Kurban; krş. **feda**; **~ bayram** Kurban Bayramı (İslam dinindeki en önemli iki bayramdan biri, Şeker Bayramından 70 gün sonra yapılır). 2. Kurbanlık hayvan; **~ olmaḳ** Kurban olmak; **~ olayım** Kurban olayım; **~ etmek** Kurban etmek.

Endi anañ da sana ḳurban olsun, balaçıġım! "Şimdi anan da sana kurban olsun, yavrum!" -S. A. Özenbaşlı.

Endi ḳurban bayramına bir ḳoy ḳurban çalmaġa azırlanmaḳ kerek. "Artık Kurban Bayramına bir koyun kurban kesmeye hazırlanmak lâzım." -Kaçak Latifesi.

ḳurbanlıḳ (-ġı) Kurbanlık, kurban için.

ḳurça 1. Kaşıma, kaşıyarak tırmalama; bk. **ḳaşıma**; **ḳaşuv**. 2. Dokunma, tahriş, tırmalama; rahatsızlık, huzursuzluk.

ḳurçalamaḳ Tırmalamak, hafifçe derisini sıyırmak, kaşıyarak tırmalamak, deşmek; krş. **ḳaşıtmaḳ**.

ḳurçalamamaḳ *(olumsuz)* **ḳurçalamaḳ**.

ḳurçanġı *(ağızlarda)* Uyuz; kel hastalığı; bk. **taz**; **uyuz**.

ḳurdurmaḳ *(ettirgen)* **ḳurmaḳ**; İnsanları cezbetmek.

ḳurdurmamaḳ *(olumsuz)* **ḳurdurmaḳ**.

ḳurġaḳlıḳ (-ġı) Kuraklık.

Tamırı ḳurġaḳlıḳ sezdimi, yemişi ve yapraḳları pek tez türlene, atta almanıñ lezeti deñişe. "Kökü kuraklık hissetti mi, meyvesi ve yaprakları çok çabuk değişir, hatta elmanın lezzeti değişir." -Çerkez Ali - 1.

ḳurġan Kurgan.

ḳurma 1. Kurgulu, zemberekli; **~ saat** Kurgulu saat. 2. Gergin, gerilmiş; **~ yay** Gerilmiş yay.

ḳurmaḳ 1. Kurmak; inşa etmek; **bina ~** Bina inşa etmek; **ev ~** Ev inşa etmek; **kopür ~** Köprü inşa etmek; **sana ~** Sahne kurmak. 2. (çadır) Kurmak; **çadır ~** Çadır kurmak. 3. Germek (yayı); **ḳapḳan ~** Tuzak kurmak. 4. Girişmek; yapmak; organize etmek; **plan ~** Plan

yapmak. ● **bağdaş ḳurup oturmaḳ** Bağdaş kurarak oturmak.

Bolı ortalığını ve çamlı bel etrafını yaḫşı etip ogrengen soñ, Köroğlu dağ taşlarnı cıyıştırıp, dört odadan ibaret ḳırḳ arşın yukseklikte bir ḳala ḳura. "Bolu merkezini ve Çamlıbel'in etrafını iyice öğrendikten sonra, Köroğlu dağı taşı toplayıp dört odadan ibaret kırk arşın yüksekliğinde bir kale yapar." -Köroğlu Destanı.

Şasenem oz aile yaşayışınen memnun olmasa da, er alda ailesi bar, onıñle yaşay ve omür ḳuralar. "Şasenem kendi aile hayatından memnun olmasa da, herhalde ailesi var, onunla yaşıyor ve ömür kuruyorlar." -Çerkez Ali - 1.

ḳurman (I) Tarlada çalışanlar için geçici olarak kurulan kamp.

ḳurman (II) bk. **ḳırman**.

ḳurna, **kurna** 1. Su musluğu. 2. Banyo musluğunun veya çeşmenin altındaki su için küçük oluk.

ḳurnaz Kurnaz; hilekâr; krş. **ayneci**; **iylekâr**.

–Yaḫşı, –dedi Nazlımov sesini sozıp, ḳurnaz bakışnen. "Güzel, dedi Nazlımov ve kurnaz bir bakışla sesini yükseltti." -Z. Kurtnezir - 1.

ḳursaçıḳ (-ğı) 1. İşkembe, karın, iri göbek. 2. Karıncık.

ḳursaḳ (-ğı) 1. Göbek; krş. **batın** (1); **~ içinde** *(biyoloji)* Rahim içi; **ḳalın ~** Koca göbekli. 2. Karın; rahim; krş. **ḳarın**.

Ur, balaban ḳursağınıñ yağları aḳsın! "Vur koskoca midesinin yağları aksın!" -Bekir Mustafa Masalı.

ḳursaḳlı Göbekli.

İlk maalde şaşmalap, olarnıñ talaplarını eda etken ḳalın ḳursaḳlılar, bu işniñ soñuna faḳat olüm çıḳacağını añlap, ucümge keçkenler. "İlk zamanlar şaşırıp, onların taleplerini yerine getiren büyük mideliler, bu işin sonunu ancak ölümün getirebileceğini anlayıp, harekete geçmişler." -E. Umerov - 1.

ḳurşanġı, **(ḳırçanġı)** *(ağızlarda)* Uyuz; kel hastalığı; bk. **kel (I)**; **ḳuypa** (1); **taz** (1); **uyuz** (1).

ḳurşav, **ḳurşov** *(ağızlarda)* Çember; bk. **ḳırşav**.

ḳurşavlamaḳ *(ağızlarda)* Çevrelemek, çevrili olmak; sarmak, kaplamak, içine almak; krş. **ḳırşavlamaḳ**.

ḳurşefla *(ağızlarda)* Kertenkele; bk. **kesertki**.

ḳurşun 1. *(kimya)* Kurşun. 2. Kurşun, mermi; **~ġa tizmek** Kurşuna dizmek; **~ yarası** Kurşun yarası; **~ aḳ boyası** Üstübeç; **serseriy ~** Serseri kurşun.

Artıḳ dağ içinde durmadan tüfekler patlamaḳta, ḳurşunlar vızıldamaḳta, ḳuşçıḳların sesleri de tınġan, ölüm bulutı dağı sarġan edi. “Şimdi ormanın içinde durmadan tüfekler patlıyor, kurşunlar vızıldıyor, kuşların sesleri de kesilmiş, ölüm bulutu ormanı sarmıştı.” -Cemil Seydamet - 1.

ḳurşunlamaḳ Kurşunlamak.

ḳurşunlanmaḳ Kurşunlanmak.

Şerife yengeniñ betiniñ sarılığı, nefesiniñ sıcaḳlığı, dudaḳlarınıñ titremesi, yureginiñ çarpmaları bus-butün artḳan ve çabik çabik enip-ḳalḳḳan koküsi ḳurşunlanġan bir ḳuş kibi ḳaltıramaġa başlaġan edi. “Şerife yengenin yüzünün sarılığı, nefesinin sıcaklığı, dudaklarının titremesi, yüreğinin çarpması büs bütün artmış ve çabuk çabuk inip kalkan göğsü kurşunlanan bir kuş gibi titremeye başlamıştı.” -Cafer Seydamet.

ḳurt (I) (ḳurtu) *(zooloji)* 1. Kurt; solucan; krş. **aşerat**; **bocek**; **bostancı ~** *(zooloji)* Danaburnu (kök kurdu); krş. **buzavbaş**; **ḳabaḳ ḳurtu**; **tanaburun**. 2. *(ağızlarda)* Böcek; **kiyik ~** *(zooloji)* Yaban arısı, eşek arısı; krş. **sona**.

Buyük bir raatsızlıḳ altında yolda kelirlerken, Muḫtarın kozü aldına Refatın yarasındaki beyaz ḳurtlar kelip keçti. “Büyük bir huzursuzluk içinde yolda giderlerken Muhtar’ın gözü önüne Refat’ın yarasındaki beyaz kurtlar geldi.” -Cemil Seydamet - 1.

ḳurt (II) (ḳurtu) *(eski)* Kurt; bk. **ḳaşḳır**; **borü**.

Kok ḳoyuca anter kiydi, / Çille ḳurtlar canlandı. “Gök koyuca elbise giydi. Kırk günlük kurtlar canlandı.” -E. Şemizade - 1.

ḳurtaramamaḳ Kurtaramamak; krş. **ḳurtarıp olamamaḳ**.

ḳurtarmaḳ (*ağızlarda* **ḳutarmaḳ**) Kurtarmak; **ḳurtarıp olamamaḳ** Kurtaramamak; krş. **ḳurtaramamaḳ**.

Ḳurtarınız, adamlar, / Bu gemimni! / Ḳurtarınız, adamlar, / Bu ilimni! “Kurtarın, insanlar, / Bu gemimi! / Kurtarın, insanlar, / Bu ilimi!” -İ. Abduraman - 2.

ḳurtarmamaḳ *(olumsuz)* **ḳurtarmaḳ**.

ḳurtarmut *(botanik)* Bir armut türü.

ḳurtḳa 1. *(ağızlarda)* Yaşlı kadın; bk. **ḳart(iyçik)**. 2. *(ağızlarda)* Cadı; bk. **obür**; **cadı**.

Ḳurtḳanıñ miyi saçrap, Tairnen Zöreniñ ḳabirleriniñ arasına tüşe. “Yaşlı kadının beyni sıçrayıp, Tahir ile Zöhre’nin kabirleri arasına düşer.” - Tahirnen Zore Destanı.

ķurtķaçıķ *(ağızlarda)* İhtiyar kadın; **~ ķoyun cayġan** *(ağızlarda)* İhtiyar kadın koyun gütmeye başladı (Bozkırda yaşayan Kırım Tatarları, gökkuşağı ortaya çıktığında bu sözü söylerler).

ķurt-ķırmısķa *(topluluk)* Haşarat, böcekler.

İtimal, çeşit aşeratlar, suvalçanlar, belki daa başķa ķurt-ķırmısķalarnıñ çürük ķalımtıları rastkeledirler. "Büyük bir ihtimalle, çeşitli böceklere, solucanlara, belki de çürümüş kurtların kırıntılarına denk geliyorlardır." -Z. Kurtnezir - 1.

ķurtlu 1. Kurtlu. 2. *(mecaz)* Yerinde durmaz; krş. **şaylâķ**.

ķurtulamamaķ Kurtulamamak; krş. **ķurtulıp olamamaķ**.

ķurtulış Kurtuluş.

Yaman kunge oġradıķ, kimge ağlayıķ, / Şimdiden soñ biz ķaralar bağlayıķ, / Yol berseler biz ķurtulış arayıķ, / Yaman muşkül oldı alı Ķırımnıñ. "Çok kötü günler yaşıyoruz, kime ağlayalım, / Bundan sonra biz karalar bağlayalım, / Yol verirlerse biz kurtuluş arayalım, / Çok zor oldu hali Kırım'ın." -Halk Yırı.

ķurtulmaķ Kurtulmak; **ķurtulıp olamamaķ** Kurtulamamak; krş. **ķurtulamamaķ**.

Egerimni tübüme ķoyıp, obada oturdım, / Beş yuz asker sarıp aldı, kene de ķurtuldım. "Eğerimi altıma koyup, obada oturdum, / Beş yüz asker etrafımı sardı, gene de kurtuldum" -Mane.

ķurtulmamaķ *(olumsuz)* **ķurtulmaķ**.

ķuru (I) 1. Kuru; **~ yel** Kuru ve sıcak rüzgâr; **~ ayaz** Kuru ayaz, kuru soğuk; **~ oksürik** Kuru öksürük. 2. Kurumuş; kuru, kak; **~ otmek aşay** Kuru ekmek yiyor (sadece ekmekle besleniyor); **~ meyva** Kuru meyve; **~ yuzüm** Kuru üzüm; **~ yemiş** Kuru yemiş; **ķaysı ~sı** Kayısı kurusu. ● **~nen beraber yaşı da yana** *(atasözü)* Kurunun yanında yaş da yanar; **~ gurülti** Kuru gürültü; **~ ķalabalıķ etmek** Kuru kalabalık yapmak; **~ laf** Boş söz.

Anam, olüm aylandı ķuru süyekmen, / Kelecekte men bayġa cürmeycekmen. "Anam, ölüm döndü kuru kemikle, / Gelecekte ben zengin için çalışmayacağım." -Çın.

ķuru (II) Sadece, sadece bir tane; krş. **tek (II)**; **faķat**; **~ kemik** Çok zayıf, sıska; bir deri bir kemik kalan; **~ laf** Kuru laf, boş söz; **~ gurülti** Kuru gürültü, yok yere yaygara, boş yere gürültü; **~ özü** Yapayalnız; **~ ķalabalıķ etmek** (kuru) Kalabalık etmek (gereksiz olarak yer doldurmak); hiçbir şeye yaramayıp sadece rahatsız etmek.

ḳurucı İnşaatçı; krş. **inşaatçı**.

Olarnıñ artından ḳurucılar, bağçevanlar kelecekler. “Onların ardından inşaatçılar, bahçıvanlar gelecekler.” -Çerkez Ali - 1.

ḳurucılıḳ (-ġı) Yapım; inşa etme; inşaatçılık; krş. **inşaat**; **yapıcılıḳ**; **pek yuksek binalar ~ı** Yüksek katlı bina yapımı; **~ materialları** İnşaatçılık malzemeleri.

Uzaḳ ḳumlıḳlarnı keçip, ḳos-burunġa teḫnika ve çoḳtan-çoḳ ḳurucılıḳ materialları taşılıp başladı. “Uzak kumlukları geçerek, Kos Burun’a teknik ve pek çok inşaatçılık malzemeleri taşınmaya başladı.” -Çerkez Ali - 1.

ḳuruġan Kurumuş, kuru.

ḳuru-ḳuruġa Nafile, boşuna, beyhude.

ḳurulış 1. İnşaat. 2. Bina. 3. Yapı. 4. *(dil bilim)* Yapı; sistem.

Seniñ dülber turuşın, ḳurulışın, / Dam-dam ustü dam olıp korünişin, / Ḳırlar boyu beysenip sozulışın / Ḳart tariḫni andıra, tuvġan koyüm. “Senin dilber duruşun, kuruluşun, / Dam dam üstü olup, dam olup görünüşün, / Kırlar boyu süzülüşün, / Eski tarihi andırıyor, doğduğum köyüm.” -I. Kadir.

ḳurulmaḳ 1. Kurulmak; inşa edilmek. 2. (gururlu bir tavırla ve çok yer kaplayarak) Oturmak; **ḳurulıp oturmaḳ** Gururlu bir tavırla ve çok yer kaplayarak oturmak.

Ḫansaraynıñ azbarında, / Meclis de ḳuruldı. / Yuz elli şompol, aḫ aneçigim, / Mańa da uruldı. “Hansaray’ın bahçesinde, / Meclis kuruldu. / Yüz elli silâh ile, ah anneciğim, / Bana vuruldu.” -Halk Yırı.

Meni Bursalı Asan dayınıñ ḳaveḫanesine ketirdi. Şapkalarnı çıḳarıp ḳuruldıḳ. Ḳaveler ogümizge keldi. “Beni Bursalı Asan dayının kahvehanesine götürdü. Şapkaları çıkarıp kurulduk. Kahveler önümüze geldi.” -U. İpçi - 2.

ḳurulmamaḳ *(olumsuz)* **ḳurulmaḳ**.

ḳurultay Kurultay, kongre, toplantı; **~ azaları** Kurultay üyeleri; **~nıñ ḳararı** Kurultay kararı.

Ant etip siz çaġırdınız kok bayraḳlı ḳurultay, amma kokni yaraştırmay yıldızlarsız tek bir ay. “Ant ederek siz çağırdınız gök bayraklı kurultay, ama göğe yakışmıyor yıldızlarsız tek bir ay.” -Ş. Selim - 1.

ḳurum (I) 1. Düzen; sistem; yapı; biçim; tarz.); **yaşayış ~ı** Yaşam biçimi, hayat tarzı. 2. Poz; duruş; krş. **turuş (1)**-(2). 3. Kibir. 4. Kurgu (saat kurgusu vb).

Bitse ḳurumı tura cansız saat, / Çalışmaya yetmey kuçü! “Biterse

kurumu durur cansız saat, / Çalışmaya yetmez gücü!" -Y. Ş. Ali.

ḳurum (II) Kurum (ocak bacalarında biriken veya çevrede savrulan kalın is); krş. **is (I)**; **kuye**; **~ bağlamaḳ** Kurum bağlamak.

Ḳurum basḳan yuregimniñ bacasından, / Çıḳḳan tütün koterilip kokke yetti. "Kurum saran yüreğimin bacasından, / Çıkan duman yükselerek göğe ulaştı." -Y. Temirkaya - 1.

ḳuruma, **ḳuruv** *(eylem adı)* **ḳurumaḳ**; Kuruma.

ḳurumaġan *(olumsuz)* **ḳuruġan**.

ḳurumaḳ Kurumak.

ḳurumamaḳ *(olumsuz)* **ḳurumaḳ**.

ḳurumlanmaḳ Kurum tutmak, kurum bağlamak, kurum bulaşmak.

ḳurumlanmamaḳ *(olumsuz)* **ḳurumlanmaḳ**.

ḳurunmaḳ Oturmak, kurulmak, rahatça oturmak.

ḳuruntı Tasarı; niyet; krş. **meram**.

İlle bir çare tapıp, ozüniñ tüşünip çıḳarġan ḳuruntısınıñ iç olmaġanda yarısına malik olmaḳ kerek. "İlle bir çare bulup düşündüğü niyetin hiç olmazsa yarısına sahip olmak gerek." -Çerkez Ali - 1.

ḳuruştırma, **ḳuruştıruv** *(eylem adı)* **ḳuruştırmaḳ**; **belli ameller ~** Belli işler tertiplemek.

ḳuruştırmaḳ Tertiplemek, düzenlemek; tasarlamak, kurmak; mülahaza etmek; niyet etmek; **bu adam bir şeyler ḳuruştıra amma**, **acep**, **ne eken?** Bu adam bir şeyler karıştırıyor ama, acaba, nedir?

ḳurut Lor peyniri; süzme yoğurt.

ḳurutmaḳ 1. Kurutmak; açık havada veya güneşte kurutmak. 2. Su kaynağını kesmek.

ḳurutmamaḳ *(olumsuz)* **ḳurutmaḳ**.

ḳuruv 1. Kurma; kurulma; yapılandırma; **ġayrıdan ~** Yeniden yapılandırma. 2. Kuruma.

Partiyamıznıñ yigirmi yedinci sezdinde memleketniñ istisalını ġayrıdan ḳuruv, inkişafımızını tezleştirüv demeknen iç bir al deñişe bilmez. "Partimizin yirmi yedinci toplantısında memleketin istisalını yeniden kurma, gelişmemizi hızlandırma diyerek hiçbir şey değişemez." -Z. Kurtnezir - 1.

ḳusḳan Kuskun, kuyruk kayışı.

ḳusma, **ḳusuv** *(eylem adı)* **ḳusmaḳ**; Kusma.

ḳusmaḳ 1. Kusmak. 2. Kusmuk. 3. Çıkmak; gelmek. 4. *(halk dili)*

Başaklanmak, başak bağlamak, başak tutmak.

Kunlerden bir kun Meryemniñ başı aylandı, ḳusacaġı keldi. “Günlerden bir gün Meryem’in başı döndü, kusacağı geldi.” -Çerkez Ali - 1.

ḳusmamaḳ *(olumsuz)* **ḳusmaḳ**.

ḳusur Kusur, eksiklik; pürüz; krş. **min (I)**; **ille (I)**; **eksiklik**; **yetişmemezlik** (3).

Babamın bir ḳusurı olsa, o da onıñ inamçaḳlıġı, boş-ḳollıġı edi. “Babamın bir kusuru varsa o da hemen inanması ve elinin çok açık olmasıydı.” -A. Hilmi.

ḳuş (ḳuşu) *(zooloji)* 1. Kuş; krş. **tair**; **yırtıcı ~lar** Yırtıcı kuşlar; **~larnıñ avuşuvı** Kuşların göçü; ~ **çoḳuçı** Kuş gagası; **~lar alemi** Kuşlar alemi; **ev ~u** Ev kuşu; **kumes ~u** Kümes kuşu; **suv ~ları** Su kuşları. 2.: **ḳaşıḳ ~** *(zooloji)* Pelikan, kutan; krş. **godan**. ● ~ **yuvası** a) Kuş yuvası. b) *(ironik)* Küçücük bir ev; ~ **kibi yengil** Kuş gibi hafif; çok hafif.

Yıl kelgende alay ḫanlar şu golge toplanıp, ḳuş avlaylar. “Yıl geldiği zaman bütün hanlar bu göle toplanıp kuş avlarlar.” -Edige Destanı.

ḳuşaḳ (*ağızlarda* **belbav**) (-ġı) 1. Kemer, kuşak; ~ **başı** bk. **ḳuşaḳbaş**; **taḳa**; **yipişli** ~ *(etnografya)* Gümüş ipliklerle dikilmiş bir kemer; **zıncırlama** ~ *(etnografya)* Zincirli kemer; **oyma zıncırlama** ~ Oymalı zincirli kemer. 2. *(coğrafya)* Kuşak, mıntıka, bölge; ~ **vaḳtı** Bölge saatleri. 3. Bölge, mıntıka (Ülkenin belirli bir nedene göre ayrılmış bir parçası); **orta** ~ Orta kuşak. 4. Kuşak; **divar ~ı** *(inşaatçılık)* Perde duvar (donatılı beton duvar).

Safiye dudumın altın, kumüş, ḳuşaḳ kibi şeylerini rametli Sale aġam yaşlıḳta satıp içken edi. “Safiye yengemin altın, gümüş, kuşak gibi şeylerini, rahmetli Sale ağam gençliğinde satıp içmişti.” -A. Hilmi.

ḳuşaḳbaş Kemer tokası; krş. **taḳa**.

ḳuşanmaḳ Kuşanmak, beline kemer bağlamak; **kiyinâp** ~ bk. **kiyinip-ḳuşanmaḳ**.

Oġlan aman kiyine, ḳuşana, atḳa minip, meydanġa kele. “Oğlan hemen giyinir, kuşanır, ata binip meydana gelir.” -Altın Alma Masalı.

ḳuşanmamaḳ *(olumsuz)* **ḳuşanmaḳ**.

ḳuşçı *(ağızlarda)* Kuşçu; tavukçu; kümes hayvanlarına bakan kimse; bk. **ḳuşçu**.

ḳuşçıḳ (*ağızlarda* **ḳuşçuḳ**) (-ġı) 1. Kuşçuk. 2. İşaret, im.

ḳuşçılıḳ *(ağızlarda)* bk. **ḳuşçuluḳ**.

ķuşçu *(ağızlarda* **ķuşçı**) Kuşçu; tavukçu; kümes hayvanlarına bakan kimse.

Midat buḫgalteriyadaki boş stollardan biriniñ başına keçip oturdı ve cebinden ķuşçı bergen kaġıtlarnı çıķarıp desteledi. "Mithat, muhasebe odasındaki boş masaların birinin başına oturdu ve cebinden kümes görevlisinin verdiği kağıtları çıkarıp desteledi." -M. Ablalimov.

ķuşçuķ *(ağızlarda)* Kuşçuk; bk. **ķuşçıķ**.

ķuşçulıķ (-ġı) Kümes hayvanları yetiştirme, tavukçuluk; ~ **ayvanları** Tavukçuluk hayvanları; ~ **ayvanları fabrikası** Tavukçuluk hayvanları fabrikası.

ķuşķonmaz *(botanik)* Kuşkonmaz *(1- Zambakgillerden, sapı ince uzun, çiçekleri sarımtırak yeşil, meyvesi nohut biçiminde yuvarlak, kırmızı renkte bitki. Bunun kalınca olan taze sürgünleri sebze olarak yenir. 2- Aynı familyadan, saksılarda yetiştirilen, uzun saplı, incecik ve küçücük yapraklı bir süs bitkisi)*.

ķuşluķ (-ġı) Kuşluk, sabah ile öğle vakitleri arasında kalan zaman dilimi (kuşların beslendiği zaman dilimi); ~ **aş** (veya **yemek**) Kuşluk kahvaltı, ikinci kahvaltı, kuşluk yemeği; ~ **vaķtı** Kuşluk vakti.

Mektepke ķuşluķtan burun keter, ketkende epimiz birer parça ekmek alırdıķ, ekmekke analarımız taze kubuden biraz may, beyaz cılķı ķaymaķ yağı sürerdi. "Mektebe kuşluk vaktinden önce gider, giderken hepimiz birer parça ekmek alırdık, ekmeğe annelerimiz taze yayıktan alınmış biraz yağ, beyaz yılkı kaymağı sürerdi." -N. Çelebicihan.

ķut *(ağızlarda)* Mutluluk; saadet, bahtiyarlık; baht, talih; bk. **baḫt**; **çast**.

ķutarmaķ (I) 1. Kurtarmak; bk. **ķurtarmaķ**. 2. Ayırmak, kurtarmak, sökmek.

Olar maña aķlarını elâl etsinler, onlar meni açlıķtan, ölümden ķutardılar. "Onlar bana haklarını helâl etsinler, onlar beni açlıktan, ölümden kurtardılar." -A. Odabaş.

ķutarmaķ (II) *(ağızlarda)* Dökmek, akıtmak (çorba); almak, boşaltmak, aktarmak, bir kaptan diğerine boşaltmak, kaptan kaba boşaltmak; bk. **ķoyma**.

ķutlamaķ *(ağızlarda)* Kutlamak; tebrik etmek; bk. **ḫayırlamaķ**.

ķutlu *(ağızlarda)* Mutlu; bahtlı; talihli; bk. **baḫtlı**; **çastlı**.

Garip tatar, turma, cila, ķurumasın kozcaşın / Oz kâbende ķutlu kunler

koralġaçe bu başın! “Zavallı Tatar, durma, ağla, kurumasın gözyaşın / Kendi kâbende mutlu günler görene kadar bu başın!” -Ş. Bektore - 1.

ķutsuz *(ağızlarda)* Bahtsız, bedbaht, biçare, şanssız, talihsiz, zavallı; bk. **baḫtsız**; **çastsız**.

ķutta: **~ direk** Kırım-Tatarların kemer unsuru - filigran ürün.

ķutu Kutu, sandık; **iri ~** Büyük sandık; **sernik ~sı** Kibrit kutusu.

ķutuçıķ (-ġı) Kutucuk.

ķutulmaķ 1. bk. **ķurtulmaķ**. 2. *(konuşmada)* Doğurmak, yaratmak, meydana çıkmasına sebep olmak; bk. **doġurmaķ**; **tapmaķ**.

ķutup (-bı) Kutup; **şimal ~ı** Kuzey kutbu; **cenüp ~ı** Güney kutbu; **magnit ~ları** Manyetik kutuplar; **~ tögeregi** *(coğrafya)* Kutup dairesi.

ķuturavuķ Çapkın, yaramaz, afacan; krş. **eriş**; **çaya**; (*ağızlarda* **şoḫ**).

ķuturġan Kudurmuş, kuduruk, kuduz.

ķuturınmaķ bk. **ķuturmaķ**.

ķuturma, **ķuturuv** *(eylem adı)* **ķuturmaķ**; Kudurma, çılgınlık; cinnet, delilik.

ķuturmaġan *(olumsuz)* **ķuturġan**.

ķuturmaķ 1. Kudurmak (kuduz hastalığına yakalanmak, kuduz olmak). 2. *(mecaz)* Delirmek; çok öfkelenmek. 3. Deli gibi davranmak; aşırı davranışlarda bulunmak.

O bir yerde yense, başķa bir yerde aydut dağlılarnıñ ķuturġan kopek kibi ucümlerine dayanalmay, sıra bozula, askerler keri çekile ekenler. “O, bir yerde yenerse, başka bir yerde haydut dağlıların kudurmuş köpek gibi hücumlarına dayanamıyor, sıra bozuluyor, askerler geri çekiliyormuş.” -Altın Beşik Efsanesi.

ķuturmış Kudurmuş, deli, çılgın.

ķuturmışça(sına) Akılsızca, düşünmeden, düşüncesizce, deli gibi.

ķuvalamaķ (birini) Kovalamak.

Eveleme, develeme / Deve ķuşı ķuvalama, / Abbel, tubbel / Tazi, tuzı. “Eveleme, develeme / Deve kuşu kovalama, / Abbel tubbel / Tazi tuzu” - Tezaytuv.

ķuvalamamaķ *(olumsuz)* **ķuvalamaķ**.

ķuvalaşmaķ Birbirini izlemek, takip etmek; **~ oyunı** Kovalamaca oyunu.

ķuvam Olgunluk, erginlik, kemal; krş. **kemal**; **~ını almaķ** Yaşını başını almak; **~ına kelgen** Olgun, ergin; kemale ermiş; yetişkin; **~ġa kelüv** Kemale erme, erişme; olgunlaşma; **~ına kelmek** Olgunlaşmak; kemale ermek, erişmek; yetişkin olmak; krş. **kemalına kelmek**.

ķuvana-ķuvana Sevinçle, sevinç içinde, güle güle; krş. **sevine-sevine**.

ķuvanç *(ağızlarda* **ķuvanış**) Sevinç; neşe; krş. **sevinç**; **neşe**; **mesfuriyet**; **şadlıķ**.

Köroğlu ķuvançından, Ayvazını ķuçaķlap, onıñ kozlerinden ope. "Köroğlu sevincinden Ayvaz'ı kucaklayıp onun gözlerinden öptü." -Köroğlu Destanı.

ķuvançlı Sevinçli, neşeli; **~ ẖaber** Neşeli haber.

Butün bunlar onıñçün ne ķadar ķuvançlı kunler edi... "Bütün bu günler onun için ne kadar mutlu günlerdi..." -Cemil Seydamet - 1.

ķuvandırıcı Sevindirici, hoşnut edici; bk. **ķuvançlı**.

ķuvandırmaķ Sevindirmek, hoşnut etmek; krş. **sevindirmek**.

ķuvandırmamaķ *(olumsuz)* **ķuvandırmaķ**.

ķuvandırtmaķ *(ettirgen)* **ķuvandırmaķ**.

ķuvandırtmamaķ *(olumsuz)* **ķuvandırtmaķ**.

ķuvanmaķ Sevinmek, sevinç duymak; krş. **sevinmek**; **şad olmaķ**.

Allanıñ en doġru ķulları olġan ve ona inanıp kelgen, cin tayfasını yoldan çıķarġanına pek ķuvana eken. "Allah'ın en doğru kulları olan ve O'na inanıp gelen cin taifesini yoldan çıkardığı için çok seviniyormuş." -Ayuvdağ Efsanesi.

ķuvanmamaķ *(olumsuz)* **ķuvanmaķ**.

ķuvbaş (-şı) Babayiğit.

ķuvet (*eski* **ķuvvet**, *ağızlarda* **ķaruv**) 1. Kuvvet, güç, kudret, takat, mecal; krş. **kuç**; **taķat**; **ķudret**; **iķtidar**; **mekânet** (1); **~nen** Kuvvetle; **~ almaķ** Kuvvetlenmek; kuvvet almak; **~ bermek** Kuvvet vermek. 2. *(fizik; teknik)* Güç; kapasite; kuvvetten kesilmek; zayıflamak; **yuz elli at ~ olġan maşna** Yüz elli beygir gücünde olan araba. ● **~ten kesilmek** Kuvvetten düşme; **~ berici** Kuvvet veren, güç veren, canlandıran, cana can katan; **Alla ~ bersin!** Allah kuvvet versin!; **~im yoķ** Gücüm yok; **~ ķullanmaķ** Kuvvet kullanmak; **~ siyaseti** Güç siyaseti; **tabana ~ ķaçmaķ** Var gücüyle kaçmaya başlamak.

Davul sesinden ķorķķan ķazlar, o bir ayaķlarını da tuşürip, tabana ķuvet ķaçalar. "Davul sesinden korkan kazlar, öbür ayaklarını da indirip, tabana kuvvet kaçarlar." -Mucize Latifesi.

ķuvetlendirmek bk. **ķuvetleştirmek**.

ķuvetleşmek Güçlenmek, kuvvetlenmek.

ķuvetleşmemek *(olumsuz)* **ķuvetleşmek**.

ḳuvetleştirmek Kuvvetlendirmek, güçlendirmek, sağlamlaştırmak; takviye etmek.

ḳuvetleştirmemek *(olumsuz)* **ḳuvetleştirmek**.

ḳuvetli 1. Kuvvetli; güçlü; **~ eller** Kuvvetli kollar; **~ arzu** Kuvvetli bir arzu. 2. *(fizik; teknik)* Kuvvetli; güçlü; yüksek kapasiteli; **~ motor** Kuvvetli motor.

Tezden, bularnıñ uçüniñ de tilleri çezile, damarları içinde uyuşḳan ḳanları ḳuvetli aḳmaġa başlaġan. "Kısa zamanda bunların üçünün de dilleri çözülüp, damarları içinde uyuşan kanları kuvvetle akmaya başlamış." - Bekir Mustafa Masalı.

ḳuvetlilik (-gi) 1. Büyük güç varlığı, kuvvetlilik. 2. *(fizik, teknik)* Kapasite, yüksek güç kullanılabilirliği.

ḳuvetsiz 1. Zayıf, kuvvetsiz, güçsüz, çelimsiz; krş. **zayıf**. 2. *(fizik, teknik)* Gücü az, takati az.

ḳuvetsizlendirmek 1. Fiziksel güçten yoksun bırakmak. 2. Zayıf hale getirmek.

ḳuvetsizlendirmemek *(olumsuz)* **ḳuvetsizlendirmek**.

ḳuvetsizlenmek 1. Kuvvetten düşmek, güçten düşmek, zayıflamak, zayıf düşmek, fiziksel güçten yoksun kalmak. 2. Zayıf kalmak.

ḳuvetsizlenmemek *(olumsuz)* **ḳuvetsizlenmek**.

ḳuvetsizlik (-gi) 1. Güçsüzlük, zayıflık, kuvvetsizlik, takatsizlik, kudretsizlik, fiziksel güç eksikliği. 2. Cılızlık, kuvvetsizlik, zayıflık. 3. Güçsüzlük.

ḳuvġın Sürgün, menfi.

ḳuvġınlıḳ (-ġı) Sürgün, menfa; krş. **sürgün**; **~ḳa oġratmaḳ** Sürgüne uğratmak.

ḳuvḳuv *(ağızlarda)* İzleme, kovalama, takip, takibat, takip etme; bk. **ḳuvġınlıḳ**.

ḳuvmaḳ 1. Kovmak; krş. **def etmek**. 2. *(ağızlarda)* Kovalamak; bk. **ḳuvalamaḳ**.

Toḳtamış ḫannıñ artından ḳuvıp kete. "Toktamış Han'ın arkasından kovalayarak gider." -Edige Destanı.

ḳuvmamaḳ *(olumsuz)* **ḳuvmaḳ**.

ḳuvnaḳ *(ağızlarda)* Sevinç, neşe; bk. **ḳuvanç**; **neşe**; **sevinç**; **şadlıḳ**.

ḳuvuḳ (-ġı) 1. Kese; torba; krş. **puska**; **yaldav ~ı** *(biyoloji)* Hava kesesi, yüzme kesesi. 2. *(ağızlarda)* Başak kalıntısı, kesmik; bk. **pılav**.

ḳuvulmaḳ Kovulmak, sürgün edilmek; krş. **sürgün etilmek**; **vatanından ~** Vatanından kovulmak.

ḳuvulmamaḳ *(olumsuz)* **ḳuvulmaḳ**.

ḳuvurçıḳ (-ġı) Kıvırcık, kıvrık, kıvrım kıvrım; krş. **bura**; **~ saçlı** Kıvırcık saçlı.

Ḳuvurçıḳ ve sıḳ saçlarınıñ ustüne yan kiygen Bağçasaray biçim ḳalpaġı da yigitniñ başında pek yaḳışıḳlı korüne edi. "Kıvırcık ve sık saçlarının üstüne yan giydiği Bahçesaray kalpağının yiğidin başına çok yakıştığını gördü." -O. Akçokraklı - 1.

ḳuvurçıḳlatmaḳ Kıvırmak; kıvırcık yapmak; kıvırcıklaştırmak (saçlarını).

Tolu ve açıḳ omuzlarına saçlarınıñ uclarını ḳuvurçıḳlatıp sarḳıttı. "Dolu ve açık omuzlarına saçlarının uçlarını kıvırcıklaştırarak sarkıttı." -Çerkez Ali - 1.

ḳuvurçıḳlatmamaḳ *(olumsuz)* **ḳuvurçıḳlatmaḳ**.

ḳuvuş 1. Oyuk; **meşeniñ ~ı** Meşe ağacının gövdesindeki oyuk. 2. Delik (dişteki); **tişniñ ~ına plomba ḳoyuldı** Dişteki delik dolduruldu. 3. İçi boş. 4. Niş; krş. **oyuḳ**. 5. *(ağızlarda)* Kepçe; krş. **çomuç**.

Refat aman teregin ḳuvuşından çıḳıp saġ tarafa yurüş etti. "Refat hemen ağacın kovuğundan çıkarak sağ tarafa yürüdü." -Cemil Seydamet - 1.

ḳuvvet bk. **ḳuvet**.

ḳuy Huy; krş. **tabiat**; **ḫulḳ**; **meşrep**; **mizac**; **seciye**; **fiil (II)**.

ḳuylu 1. Karakterli; **guzel ~lu** İyi huylu, güzel huylu. 2. Dik başlı, dik kafalı, harın (huylu); **~ at** bk. **ḳuypa at**.

ḳuymaḳ *(ağızlarda)* Dökmek (sıvı hakkında); bk. **tökmek**; **yaġmur ḳuyıp yaġa** Yağmur bardaktan boşanırcasına yağıyor.

Aḳḳan suvġa ḳan ḳuysam, / Şerbet saylap içermen. "Akan suya kan koyarsam, / Şerbet seçip içerim." -Edige Destanı.

ḳuypa (*ağızlarda* **kel (I)**; **ḳurşanġı**, **ḳırçanġı**) 1. *(tıp)* Uyuz (bulaşıcı ve kaşıntılı bir hastalık); krş. **taz**; **uyuz**; **tazġa taz demeseñ**, **aylanıp saña ~ der** *(atasözü)* Kel olana kel demezsen, o dönüp sana dazlak der. 2. *(mecaz)* Kötü huylu; huysuz; uyuz; yoktan hır çıkaran; geçimsiz; şirret.

ḳuypalı *(Korbek ağzı)* Kaprisli.

ḳuypalıḳ (-ġı) Saçmalık, münasebetsizlik, kaprislilik, tuhaflık, gariplik; **bu adamda bir ~ bar** Bu adamda bir tuhaflık var.

ḳuyruḳ (-ġı) 1. Kuyruk; **~ına basmaḳ** Kuyruğuna basmak; **~ını sallamaḳ** Kuyruğunu sallamak; **~ını ḳısmaḳ** Kuyruğunu kısmak (korkup sinmek); **~ını burmaḳ** Kuyruk sallamak; **at ~ı** At

kuyruğu. 2. Kuyruk, arka kısım, arka bölüm (uçak vb. hakkında); **uçaḳnıñ ~ı** Uçağın kuyruğu. 3. Koyun kuyruğu; **~ yaġı** Kuyruk yağı. 4. Elbisenin kuyruğu. 5. *(müzik)* Tel tutucu (gitar vb. için). 6. Annesinin peşini bırakmayan çocuk; **~ kibi taḳılıp yurmek** Kuyruk gibi takılıp peşinden gitmek; **~ınen kelmek** *(mecaz)* Bütün ailesini alıp gelmek. 7. Yardakçı, uşak. 8. Uç, uç nokta. 9.: **~ kemigi** *(anatomi)* Kuyruk sokumu kemiği. ● **~ını tikmek** Nalları dikmek (ölmek, gebermek).

İt itke, it de ḳuyruġına. "İt ite, it de kuyruğuna." -Atalar Sözü.

ḳuyruḳḳaḳḳan (*ağızlarda* **ḳuyruḳḳaḳan**) *(zooloji)* Bayağı kuyrukkakan *(Önceden karatavukgiller familyasının bir üyesi olarak sınıflandırılan küçük ötücü kuşlara ait bir kuş olup şimdi sinekkapangiller familyasına yerleştirilmiştir. Avrupa ve Asya'da kuyrukkakan cinsinin en yaygın üyesidir)*.

ḳuyruḳlı Kuyruklu; **~ yıldız** *(astronomi)* Kuyruklu yıldız; **uzun ~** Uzun kuyruklu; **ḳısḳa ~** Kısa kuyruklu.

ḳuyruḳlılar *(zooloji)* Kuyruklu amfibiler.

ḳuyruḳsallayan *(zooloji)* Kuyruksallayan *(Serçegillerden, kanatlarının ve vücudunun üst kısmı kül rengi, alt kısmı değişik sarı olan, uzun kuyruklu, küçük bir kuş)*.

ḳuyruḳsız Kuyruksuz.

ḳuyruḳsızlar *(zooloji)* Kuyruksuz amfibiler.

ḳuyu 1. Kuyu (suyundan yararlanılan çukur); krş. **bunar (II)**; **asma ~** Çıkrıklı kuyu; **kör ~** Kör kuyu (suyu kurumuş, su çıkmayan, susuz kuyu); **~dan** Kuyudan; **~ başında** Kuyu başında; **~dan suv çekmek** Kuyudan su çekmek. 2. Kuyu (petrol vb.); **artezian ~sı** Artezyen kuyusu; **~dan suv çekmek** Kuyudan su çekmek; **gaz ~sı** Gaz kuyusu; **petrol ~sı** Petrol kuyusu. 3. Maden ocağı; *aynı:* **maden ~sı**.

Narik şu arada amamdan çıḳa, ḫannıñ oğlunıñ başını baltanen kese, onıñ başını tandırġa kome kevdesini bir soḳur ḳuyuġa ata. "Narik o sırada hamamdan çıkar, hanın oğlunun başını balta ile keser, onun başını tandıra gömer, gövdesini kör kuyuya atar." - Çorabatır Destanı.

ḳuyu-ḳuyudan Kuyudan kuyuya.

ḳuyum Kuyum (değerli metal ve taşlardan yapılan süs eşyası); mücevherat.

ḳuyumcı 1. Dökümcü, döküm işçisi. 2. Kuyumcu; cevahirci; mücevherci.

Ḳobalar içinde esnaflar yani: ḳırşavcı, ḳalaycı, tenekeci, kurkçi, ḳalpaḳçı,

kiyizci, çarıḳçı, ḳayışçı, ayaḳḳapçı, demirci, ḳuyumcı, yipçi, beşikçi ve digerleri çalışırlar. “Mağaraların içinde esnaflar, yani, çemberci, kalaycı, tenekeci, kürkçü, kalpakçı, keçeci, çarıkçı, kayışçı, ayakkabıcı, demirci, kuyumcu, ipçi, beşikçi ve diğerleri çalışırlar.” -U. İpçi - 1.

ḳuyumcılıḳ (-ğı) Kuyumculuk.

ḳuzaḳ: **~ zarı** *(anatomi)* İris, kuzahiye (gözün renkli bölümü).

ḳuzġun Kuzgun; **ḳara ~** Siyah kuzgun.

Izanda çöplenip yurgen ḳara ḳuzġunlar at ayaġınıñ sesinden urkip elektrik tellerine barıp ḳondılar. “Sürülmüş tarlada toplanan siyah kuzgunlar atın ayak sesinden ürkerek elektrik tellerine kondular.” -M. Ablalimov.

L

lâ *(müzik)* La (nota).

labial *(dil bilimi)* Dudaksıl ses, dudak sesi; bk. **dudaḳlı**.

labializatsiya Dudaksılaşma; **dudaḳlaşma**, **dudaḳlaşuv**.

labirint Labirent.

lâbit Gerekli; zorunlu; kaçınılmaz; zaruri.

Vermeyenler aḫret kunü, lâbit otta yanacaḳ, / Bu dünyanıñ içersinde kimler olmey ḳalacaḳ. “Vermeyenler ahret günü, mutlaka ateşte yanacak, / Bu dünyanın içinde kimler ölmeden kalacak.” -H. Çergeyev.

laborant Laborant; **~ olıp işlemek** Laborant olarak çalışmak; **uyken ~** Kıdemli laborant; **tecribeli ~** Tecrübeli laborant.

Abdulkerim deral ḫastanıñ ogünde tizlerine çekip, oña laborant kelgenini ayttı. “Abdülkerim hemen hastayı dizlerine çekip, ona laboratuar görevlisinin geldiğini söyledi.” -İ. Abduraman - 1.

laborantlıḳ (-ğı) Laborantlık.

laboratoriya Laboratuvar; **~ analizi** Laboratuvar analizi; **fizika ~sı** Fizik laboratuvar; **~ işi** Laboratuvar işi.

labrador *(mineraloji)* Labrador *(Feldispatlar grubundan ve plajiyoklar dizisinden olan, Labrador kıyılarında parlak bir türü bulunan alüminyum, kalsiyum ve sodyum silikatı)*.

lâcivert Lacivert; **~ taşı** Lacivert taşı; *(Lapis lazuli; özellikle Antik Mısır ve Firavunlar dönemlerinde kullanılmış takı ve süs eşyası yapımında kullanılan koyu mavi renkte bir taş)*.

lâçare Yapacak bir şey yok; mecburen yapılacak.

Ama lâçare, bu işni başlap, sen oz-ozüñni tuzaḳḳa tüşürdiñ. “Ama ne çare, bu işe başlarken sen kendini tuzağa düşürdün.” -E. Umerov - 1.

lâçin *(zooloji)* Doğan, şahin; krş. **şain; sapsan**.

Sen bir maral bolıp çıḳsañ çöllerge. / Lâçin bolıp ḳonsañ taze gullerge. “Sen bir maral olup çıksan çöllere. / Şahin olup konsan taze güllere.” -Çerkez Ali - 1.

laf 1. Laf; söz; ifade; **~ başlamaḳ** Konuşmaya başlamak; **~bu yerde ḳalsın** Konuşma burada kalsın; **~ aramızda ḳalsın** Laf aramızda kalsın; **~ını bolmek** Konuşmasını bölmek; **~ etmek** Laf etmek; **bala ~ etip başladı** Çocuk laf etmeye başladı; **~nıñ tekmilligi** Sözün tamamlanmışlığı; **~ etip toymaḳ** Laf edip durmak. 2. Rivayet, söylenti; **onıñ aḳḳında yaramay ~ kete** Onun hakkında kötü rivayetler söyleniyor; **ḫalk arasında olġan ~ḳa kore** Halk arasında olan söylentilere göre.

Ḫan oğlunıñ çırayını siya bulutlar ḳaplap alġan, kimsenen laf etmey, er daim tüşünceli, aştansuvdan vazgeçken, yalınız bir ozü aşḳınıñ ateşinde yanıp ḳavurıla eken. “Han oğlunun yüzünü kara bulutlar sarmış, kimseyle konuşmuyor, her zaman düşünceli, yemeden içmeden kesilmiş, yalnız tek başına aşkının ateşi ile kavruluyormuş.” -Altın Beşik Efsanesi.

Bilesizmi balalar? / Türlü iller kordim men, / Sonra, lafnıñ doğrusı, / Şu kezmeden bezdim men. “Biliyor musunuz çocuklar? / Değişik ülkeler gördüm ben, / Sonra sözün doğrusu, / Bu gezmeden bıktım ben.” -R. Memiş.

lafazan Geveze; boşboğaz; krş. **boşboġaz; dilbaz**; **oşorom**.

Refat 21 yaşlarında, alçaḳ boylu, keñ omuzlı, calpaḳ betli, şırnıḳlı lafazan bir yaş edi. “Refat 21 yaşlarında, kısa boylu, geniş omuzlu, büyük suratlı, şirin geveze bir gençti.” -Cemil Seydamet - 1.

lafazanlıḳ (-ġı) Lafazanlık, gevezelik; krş. **boşboġazlıḳ**.

Ḳadın akşam ustü işniñ olmaġanındanmı, yoksa musafir yigitnen meraklanġanındanmı, lafazanlıḳḳa tutunġan edi. “Kadın akşamüstü işinin olmadığından mı, yoksa misafir genci merak ettiğinden mi gevezeliğe tutulmuştu.” -U. Edemova - 2.

lafçan Konuşkan, geveze; **~ ḳadın** Geveze kadın.

lager Kamp.

Lagerde altıncı ayımnı toldurġan edim. Bir saba, lager memurı meni çağırġanını bildirdiler. “Kampta altıncı ayımı doldurmuştum. Bir sabah, kamp memurunun beni çağırdığını bildirdiler.” -Ş. Bektore - 2.

laġap (-bı) Lakap, takma ad, rumuz; krş. **taḳılma ad**; **~ ḳoymaḳ** Lakap takmak; **~bı olmaḳ** Lakabı olmak.

Rüstem koyde bir çoḳ adamlarnıñ oz adlarından ġayrı laġapları da olġanına taaciplene edi. “Rüstem köyde birçok kişinin kendi adlarından başka lakaplarının da olmasına şaşırmıştı.” -E. A. Osmanoğlu - 1.

laġaplı Lakaplı, lakabı olan.

laġapsız Lakapsız, lakabı olmayan.

laġım Yer altındaki kanal; lağım, geriz; yer altından açılan dar yol.

lâġım 1. Yeraltı geçidi. 2. Lağım, kanalizasyon, fosseptik; **~ suvları** Lağım suları.

laġman *(aşçılık)* Lağman *(Elle yapılan makarna, kavrulmuş et ve patatesten oluşan yemek)*.

lâġu İptal; fesih; kaldırma; **~ etilmek** Kaldırmak; iptal etmek; feshetmek; **~ etmek** İptal etmek.

Obkom sekretarı içeriki telefonnen matbuat sektorınıñ müdirine ‘Koy aḳiḳatı’ gazetasına rayon partiya komitetiniñ reberligi aḳḳındaki meseleni büroġa ḳoyuv kun tertibi lâġu etile dep bildirdi. “Bölge sekreteri telefonla matbaa sektörünün müdürünü arayarak, ‘Köy Gerçeği’ gazetesinin parti bölge komitesinin yöneticiliği hakkındaki konuyu büro toplantısında tartışma kararını iptal ettiğini söyledi.” -Z. Kurtnezir - 1.

laġuna *(coğrafya)* Deniz kulağı, lagün.

laḫana *(ağızlarda)* Lahana; krş. **ḳapısta**.

lâin Lanetli; krş. **lânet**.

lak Vernik.

lâkin Lâkin, fakat, ama; krş. **faḳat**, **ancaḳ**, **amma**.

Lâkin doḫtur yene evelkisi kibi: - Men ketalmaycam! - dedi. Doḫturın bu soñki lafınen Muḫtar da, Abdulḳadır da turġan yerlerinde ḳatıp ḳalġan ediler. “Ama doktor, gene önceden söylediği gibi, — Ben gidemeyeceğim, dedi. Doktorun bu son sözü ile Muhtar da Abdülkadir oldukları yerde donakalmışlardı.” -Cemil Seydamet - 1.

laklanġan Cilâlanmış, verniklenmiş.

lakmus *(kimya)* Turnusol; **~ ḳaġıtı** Turnusol kâğıdı.

lakonik İcazlı, veciz, öz sözlü, lakonik.

lakoniklik Öz sözlülük, lakoniklik, lakonizm.

laktatsiya Emzirme.

laktometr bk. **sütolçer**.

laktoza *(kimya)* Laktoz *(Sütte bulunan, sütün buharlaşmasıyla kristal durumunda toplanan şeker, süt şekeri)*.

lâḳaydane Umursamazca; kayıtsızca.

lâḳayt (-dı) Kayıtsız, aldırmaz; krş. **pervasız**; **ḳaytsız**.

lâḳaytlıḳ (-ġı) Kayıtsızlık, aldırmazlık; umursamama.

laḳırdı Konuşma; **tüzgün ~** Düzgün konuşma; **~ tili** Konuşma dili; **~ etmek** Konuşmak.

Raḳıdan coşḳan çıplaḳ tilenci de sultannı urmaḳ laḳırdısını eşitkeni kibi, elindeki şişesini bar ḳuvetiven sallap korge: -Ur, kör oġlan, saḳın kozüne baḳma! “Rakı ile coşan çıplak dilenci de sultana vurma lâfını işittiği gibi, elindeki şişesini var kuvveti ile sallayıp köre: — Vur kör oğlan, sakın gözüne bakma!” -Bekir Mustafa Masalı.

laḳşa *(aşçılık)* Erişte; **sütlü ~** *(aşçılık)* Sütlü erişte (çorbası).

lal *(mineraloji)* Yakut.

lâle *(botanik)* Lale; **~ soġanı** Lale soğanı; **ḳırmızı ~** Kırmızı lale.

Lâlelerniñ tebessümi / Çoḳraḳlarnıñ zem-zem suvı / Alır menim son esimni, / Dağnı sarġan kom-kok suvnı. “Lâlelerin tebessümü / Su kaynaklarının zemzem suyu / Alır benim son aklımı, / Dağı saran masmavi suyu.” -Y. Kandım - 1.

lâlemenki *(botanik)* Kına çiçeği, camgüzeli.

lâlezar Lalezar, lalelik, lale yetiştirilen yer, lale bahçesi.

lâm, lem Lam (Arap alfabesinde harf).

lama *(zooloji)* Lama.

lamaizm *(dini)* Lamaizm; Lamacılık; Tibet Budizmi.

lamantin *(zooloji)* Deniz ineği; *Sirenia sp*.

lambat (-dı) Fener; deniz feneri; **buyük ~** Büyük Fener *(Kırım’ın güney kıyısında bulunan turistik bir köy)*.

lambreken bk. **oymalı saçaḳ**.

lâm-cum İtiraz; mazeret; **~ olmaz** Mazeret uydurmadan; itiraz etmeden.

laminariya Su yosunu çeşidi; *Laminaria sp*.

lâm-mim Ses yok; **~ dememek** Ses çıkarmamak; çıt çıkarmamak.

lampa Lamba, ışık.

lampaçıḳ (-ġı) Brülör; yakmaç; **leim ~ı** Lehim lâmbası.

Baġca ḳadar buyük bu yataḳḫanede balalarnıñ çeşit yaḳtan kelgen ḫuruldamaları, lipildep yanmaḳta olġan kuçük lampaçıḳlardan sozulġan çeşit türlü kolgeler onıñ içün bu pek yañı, pek yabancı ortalıḳ onda, Esmada, türlü sırlı, anlaşılmaz duyġu ne tüşünceler doġura, onıñ yuḳusını ḳaçıra edi. "Bahçe kadar büyük yatakhanede çocukların çeşitli yerlerden gelen horuldamaları, dalgalanarak yanmakta olan küçük lambacıklardan süzülen çeşitli gölgeler, bu çok yeni ve yabancı ortam Esma'da değişik sırlı, anlaşılmaz duygu ve düşünceler doğuruyor ve uykusunu kaçırıyordu." -A. Odabaş.

lampas Çizgili kumaş.

lampat *(konuşmada)* bk. **lambat**.

lampoçka *(elektrik)* Elektrik lambası; ampül.

Evde çıraḳlar söndürilgen, lâkin azbardaki lampoçka yana. "Evde lambalar söndürülmüş, sadece avludaki lamba yanıyor." -M. Ablalimov.

landşaft Manzara; peyzaj.

lânet 1. Lanetli. 2. Lanet; beddua; krş. **lâin**.

Eger ondan vazgeçmese, lânet etecegini, atta ḳaranlıḳ zindanġa atacaġını söylegen. "Eğer ondan vazgeçmezse, lanet edeceğini, hatta karanlık zindana atacağını söylemiş." - Altın Beşik Efsanesi.

langust *(zooloji)* Istakoz, kerevit.

lân-lân Uzun ve sıkıcı konuşma; **bir de çoḳ laf ete, butün aḳşam ~ - epimizni bezdirdi** Bütün akşam uzun ve sıkıcı konuşup; hepimizi bezdirdi.

lanolin *(farmakoloji)* Lanolin *(Koyun yapağısından elde edilen, eczacılıkta ve parfümeride yararlanılan, katı kıvamda, sarımtırak renkte bir yağ)*.

lanpa *(konuşmada)* bk. **lampa**.

lantset bk. **neşter**.

lantsetnik *(zooloji)* bk. **neşterci**.

lâpeçik (-gi) Küçük ve yassı bir taş.

lâpek Yassı bir şey (taş, kiremit vb.).

Esma ḳuyu başına keldi, ḳopḳalarını lâpek taş ustüne yerleştirip, suv çekmege başladı. "Esma kuyunun başına geldi, kovalarını yassı taşın üzerine yerleştirip, su çekmeye başladı." -Çerkez Ali - 1.

lapidar Taşa işlenmiş (kitabe gibi).

lapidarlıḳ (-ġı) Taş oymacılığı.

lâpis *(kimya)* Cehennem taşı.

laplandiyalı Laponyalı.

lapşımaḳ Yumuşatmak; **sabun lapşıp ḳalġan** Sabun yumuşayıp kalmış.

laringit Larenjit *(Süreğen gırtlak yangısı)*.

laringolog Boğaz hekimi.

laringoskop Larengoskop *(Bogazın muayenesine yarayan aynalı ışıklı alet)*.

laringoskopiya Laringoskopi *(Boğaz muayenesi)*.

laryok (-gı) Küçük dükkan; koltuk.

lasso Kement.

lastıler *(spor)* Palet.

lastik Silgi.

lat Lat *(Letonya para birimi)*.

latent *(tıp; fizik)* Gizli, belirti göstermeyen.

lâtif 1. Yumuşak; hoş. 2. İnce; nazik; zarif; **~ endam** İnce ve güzel bir vücut. 3. *(müzik)* Ahenkli, melodik, latif (ses hakkında).

Lâtif baar rüzgârları kuserse, / Dört taraftan accı yeller eserse. "Lâtif bahar rüzgârları küserse, / Dört taraftan acı yeller eserse." -C. Kermençikli.

lâtife 1. Espri, nükte. 2. Fıkra, anekdot; krş. **şaḳa**.

Seniñ sevdalıġıñ aḳḳında adamlar endi lâtifeler aytalar. "Senin aşkın hakkında insanlar latife yapıyor." -A. Osman - 1.

latin Latin; **~ elifbesi** Latin alfabesi.

latince Latince.

latinleştirme, **latinleştirüv** *(eylem adı)* **latinleştirmek**.

latinleştirmek Latinceye çevirmek.

latskan Klapa *(Giysi yakasının göğse doğru inen devrik bölümü)*.

latviyalı Letonyalı.

laureat Kazanan (ödül, ikramiye); **mukâfat ~ı** Ödül kazanan; **devlet mukâfatınıñ ~ı** Devlet ödülünü kazanan.

lav *(ses taklidi)* Anında, hemen, bir anda; lap diye; **~ etip ateş yandı** Bir anda alevler yükseldi; anında yangın çıktı; **~ minip ketti** Hemen binip gitti.

lava Lav *(Yanardağların püskürme sırasında yeryüzüne çıkardıkları, dünyanın derinliklerinden gelen kızgın, erimiş maddeler, püskürtü)*; **yanardaġ ~sı** Yanardağ lavı; **~ akımı** Lav akışı.

lavanda *(botanik)* Lavanta *(lavandula, lavandar, lavande)*.

lavaş Lavaş, pide; **~ pişirmek** Lavaş pişirmek.

lavr bk. **defne**.

lay Mil; dip çamuru; balçık; krş. **balçıḳ**.

Balalar çır-çıplaḳ olıp suvġa tüştiler, layġa-çamurġa bulanıp bir-birlerini suvarışıp oynadılar. "Çocuklar

çırılçıplak olup suya indiler, balçığa çamura bulanıp birbirlerini ıslatıp oynadılar.” -Çerkez Ali - 1.

lâyıḳ (-ġı) Lâyık; uygun; değer; yakışır; krş. **munasip**, **uyġun**, **kelişken**; **diḳḳatḳa ~** Dikkate değer; **~ kormek** Uygun görmek; **bu bizge ~ degil** Bu bize lâyık değil; **~ olmaḳ** Lâyık olmak

Men, evela o, şaḳa etedir bellep, lâyıḳ cevap bermege azırlansam da, soñ vazgeçtim. “Ben önce şaka yapıyor zannedip uygun bir cevap vermeye hazırlansam da sonra vazgeçtim.” -Z. Kurtnezir - 1.

layka İşlenmemiş, kaba deri.

laz Menhol, rögar kapağı.

lazer *(fizik)* Lazer; **~ şavlesi** Lazer ışığı.

Sennen menim aramızdaki dostlıḳnı kuneşke ḳıyas etem. O kuçük. Lâkin nurlarnı er bir işke ḳadir. Lazer nurlarına oşay. “Seninle benim aramdaki dostluğu güneşle kıyaslıyorum. O küçük; fakat ışığı her şeye kadir. Lazer ışıklarına benziyor.” -İ. Abduraman - 1.

lazeret Revir, hastane.

lâzim Lazım; gerek; krş. **kerek**; **zarur**.

Endi koçürmek lâzim olġan ayvanlarnıñ koçürilecek vaḳıtı keldi. “Artık taşımamız gereken hayvanların taşınma vakti geldi.” -M. Ablalimov.

lâzimlik (-gi) İhtiyaç, zorunluluk, mecburiyet.

lazura Gök mavisi; bk. **kok mavısı**.

lazurit *(mineraloji)* Lacivert taşı.

leb 1. Dudak. 2. *(şiirsel)* Ağız; krş. **dudaḳ**; **yerin**.

Ateş kibi leblerimnen ope-ope, / Ḳana-ḳana suv içem men çoḳraḳlardan. “Ateş gibi dudaklarımla öpe öpe, / Kana kana su içiyorum ben pınarlardan.” -V. Basirov.

lebbey bk. **leppey**.

leblebi *(aşçılık)* Leblebi *(Dış kabuğu çıkarıldıktan sonra fırında kavrulup çerez olarak yenen nohut)*.

Leblebi ḳoydım tasa, / Toldurdım basa basa. / Yarem ḫasta, men ḫasta, / Leblebi ḳaldı tasta. “Leblebi koydum tasa, / Doldurdum basa basa. / Yârim hasta ben hasta, / Leblebi kaldı tasta.” -Mane.

lebyodka bk. **çıḳrıḳ**.

ledentsı bk. **akide**, **akide şekeri**.

ledi Lady, bayan.

ledokol bk. **buzḳıran**.

lef *(botanik)* Lif kabağı (banyoda “bitkisel lif” olarak kullanılır).

legal Legal, yasal.

legalizatsiya Yasallaştırma; ~ **olġan** Yasallaştırma olan; ~ **yapmaḳ** Yasallaştırmak.

legalizm Yasalcılık; kanunlara uyma.

legallik Yasallık.

legato *(müzik)* Legato *(Bir parçanın notalarının, ara vermeksizin birbirine bağlanarak çalınacağını ya da söyleneceğini belirtir)*.

legelek *(ağızlarda)* bk. **leylek**.

legen Leğen; **çamaşır** ~ Çamaşır leğeni.

Sofu işkembeciden alġan dört şalıḳ işkembeni parçalap azırlaġan soñ, eski bir legenni ala da, onı bir tayaḳnen davul kibi çoḳmarlay. "Sofu işkembeciden aldığı dört tane gevşek işkembeyi parçalayıp hazırladıktan sonra, eski bir leğeni alıyor ve onu bir sopayla davul gibi çalıyor." -U. İpçi - 1.

legençik (-gi) Küçük leğen.

legion Lejyon *(Eski Romalılarda, piyade ve süvarilerden oluşan askeri birlik)*.

legioner Lejyoner.

legirleme, **legirlev** *(eylem adı)* **legirlemek**.

legirlemek Alaşım hazırlamak.

legirlengen Alaşımlı; ~ **çelik** Alaşımlı çelik.

leḫat Uvula; küçük dil; krş. **tilçik**.

leḫçe (I) Lehçe; Polonya dili.

leḫçe (II) Diyalekt; ağız.

leim, **lem** Lehim; ~ **tikişi** Lehim dikişi.

leimlemek Lehimlemek, lehimle yapıştırmak, lehimle tutturmak.

leimleviç (-çi) Lehim tabancası, havya.

lekalo Desen, motif, kalıp, tasarı.

leke 1. Leke; krş. **tamġa**; ~ **çıḳarmaḳ** Leke çıkarmak; **yaġ ~si** Yağ lekesi. 2. Leke, boya (mürekkep vb); **merekep ~si** Mürekkep boyası. 3. Yüz karası, rezalet; **bu adamnıñ iç bir ~si yoḳ** Bu insanın hayatında hiçbir kara leke yoktur; ~ **olmaḳ** Yüz karası olmak.

Ne zevḳlıdır mektep çaġı, ana tili et tasil, / Cealet bir siya leke bura uzerinden sil. "Ne kadar zevklidir mektep dönemi, ana dili ile yap tahsil, / Cehalet bir siyah leke bunu üzerinden sil." -Y. Ş. Ali.

lekelemek 1. Lekelemek, kirletmek. 2. Namusunu lekelemek, şerefini ihlal etmek; **bu adamnı ~ isteyler** Bu adamı lekelemek istiyorlar.

Sen lekelediñ, amma bizlerge temizlemek kerek. "Sen lekeledin, ama bizim temizlememiz lazım." -A. Osman - 1.

lekelenmek 1. Lekelenmek, kirlenmek. 2. Rezil olmak; şerefi lekelenmek.

Onıñ burunı ustünden, bilinir-bilinmez azaçıḳ, lekelenip başlaġan yuzüne, biraz yorġun korüngen kozlerine baktı. "Onun burnu üstünden, belli belirsiz azıcık, lekelenmeye başlayan yüzüne, biraz yorgun görünen gözlerine baktı." -U. Edemova - 2.

lekeli 1. Lekeli, lekesi olan. 2. Kötü tanınmış, lekelenmiş.

lekesiz 1. Lekesiz, lekesi olmayan. 2. Namuslu.

Mektepten çıḳtıḳ, ḳadı efendi mektebin beyaz, lekesiz ḳapısına bir ḳara kilit urdı, keti... "Mektepten çıktık, kadı efendi mektebin beyaz, lekesiz kapısına bir kara kilit vurdu, gitti..." -N. Çelebicihan.

leksema *(dil bilimi)* Belirteç *(Bir eylemin, bir sıfatın ya da bir başka belirtecin anlamını yer, zaman, nicelik, nitelik, ölçü, soru kavramları yönünden etkileyen, kesinleştiren ya da sınırlayan sözcük)*.

leksik Sözcükler bilimi(s)i.

leksika Kelime hazinesi.

leksikograf Sözlük bilimci, sözlük yazarı.

leksikografiya Sözlükçülük.

leksikolog Sözlük bilimci.

leksikon Sözlük, lugat; bk. **luġat**.

lektor Ders hocası; öğretim üyesi, okutman.

lektoriya Ders, konferans, seminer.

lektorlıḳ (-ġı) Hocalık, okutmanlık.

lektsiya Ders, konferans, seminer.

lem (I) Nem; rutubet; bk. **nem**. ● **buluttan ~ ḳapḳan** Buluttan nem kapmış.

lem (II) Lehim; bk. **leim**.

lem (III) Lam *(Arap alfabesinde harf)*.

lemberlem Hıncahınç, tıklım tıklım, ağzına kadar, tıka basa; krş. **rıḳma-rıḳ**.

lemma *(matematik)* Varsayım.

lemse bk. **nemse**.

- Lemseler cerni, pransız koknü, İngiliz deñizni, urus alayını istiy eken - demege, mazinni tabıp şu - Tercimannı oḳutmaġa vaḳıt ḳalmay 'mabilizatsiya', 'davay!' dep koyge cetişip keldi. "- Almanlar yeri, Fransız göğü, İngiliz denizi, Rus alayını istiyormuş; demeye, geçmişini bulup şu 'Tercüman'ı okutmaya vakit kalmadan 'seferberlik', 'olay!' diye köye yetişip geldi." -B. Çobanzade - 2.

lemur *(zooloji)* Lemur, maki, Madagaskar maymunu.

lenç Öğle yemeği.

leng *(tarihi)* Topal, aksak; bk. **aḳsaḳ**, **topal**.

lenger 1. Demir, çapa demiri; **~ zıncırı** Çapa zinciri; **~ atmaḳ** Demir atmak. 2. *(etnografya)* Pirinç leğen (hamur yoğurmak ya da reçel yapmak için kullanılır).

lenta Şerit.

Resimde o yarı çıplaḳ, omuzından çekip bağlanġan ḳırmızı lentaġa bir sıra medaller taḳılġan, butün vücıdıña kuç ġayret yayılıp turġan adamnı ḫatırladı. “Resimde o, yarı çıplak, omzundan çekip bağlanmış kırmızı kurdeleye bir sıra madalyalar takılmış, bütün vücuduna güç kudret yayılmış duran adamı hatırladı.” -A. Osman - 2.

leñ *(tarihi)* Topal, aksak; bk. **aḳsaḳ**, **topal**.

leopard *(zooloji)* Leopar, babur, böbür.

lepi bk. **leppey**.

leppey, **lepi**, **leppi**, **lebbey** Buradayım!; Ne istiyorsun?; Talebin (emrin) nedir?; **~ sultanım**, **buyurıñız** Hizmetinizdeyim sultanım, buyrun.

leppi (I) Tombul; dolgun; aşırıya kaçmadan şişman.

leppi (II) bk. **leppey**.

lepra *(tıp)* Cüzzam.

leprozoriy *(tıp)* Leprosarium; cüzzam hastanesi.

lesa İskele; bk. **skele**.

lesker Süngü kürek; **~ sapı** Kürek sapı.

Nikita saba adamlarnen merabalaşa, ḳol tutuşa, külümsirey, temiz ḳırımtatar tilinde al-ḫatır soraşa ve ḫalḳ şaḳalarını yerli-yerinde ḳullanıp leskerini omuzana urıp, yer ḳazmaġa çıḳıp kete. “Nikita sabahleyin insanlarla merhabalaşıyor, el sıkışıyor, gülümsüyor, güzel bir şekilde Kırım Tatarcası ile hâl hatır soruyor ve halkın esprilerini yerli yerince kullanıp küreğini, belini, omzuna atıp, yer kazmak için çıkıp gidiyor.” -Çerkez Ali - 2.

lesoposadka bk. **maḫsus terekler saçılġan yerler**.

leş Leş; **~ ḳartalı** *(zooloji)* Akbaba.

Saba olsa, tursam ketsem işime, yar, işime, / Sevda olıp tüşme, yigit, peşime, yar, peşime, / Şain kibi panca urma leşime, yar, leşime. “Sabah olsa, kalksam gitsem işime, yar işime. / Sevdalanıp düşme delikanlı peşime, yar peşime. / Şahin gibi pençe vurma leşime, yar leşime.” -Halk Yırı.

leşç *(zooloji)* Çapak balığı; bk. **tabon**.

letafet 1. Güzellik, çekicilik; **bu çiçekniñ ~ine baḳıñız** Şu çiçeğin güzelliğine

bakınız; krş. **dülberlik**. 2. Nezaket, iyilik; krş. **naziklik.**

letafetli Nazik, narin, sevecen; krş. **nazik.**

letafetsiz Kaba, nazik olmayan.

letal Ölümcül, öldürücü.

letargik Uyuşuk; **~ yuḳu** Uyuşuk uyku.

lev bk. **lif**.

leva bk. **levḫa**.

Familiyasını ilk eşitken adamına rekomendatsin bergen mudir arḳadaş ḳarşı divardaki 'El tutuşmaḳ olmaz!' levasınıñ manasını 'printsipialnıy' bozmamaḳ içün 'portfelli' madamnıñ ḳolını bile opip ozġarġan edi. "Ailesini ilk defa duyduğu adama tavsiye veren müdür arkadaş karşı duvardaki 'El tutuşulmaz!' levhasının manasının 'prensibini' bozmamak için çantalı madamın elini bile öpüp yolcu etmişti." -C. Gafar.

levazim Gereç, malzeme, gerekli olan nesne; **inşaat ~leri** İnşaat malzemeleri.

levazimat Gereç, malzeme, gerekli olan nesne; **teḫnikiy ~** Teknik malzeme; **aşḫane ~ı** Yemekhane malzemeleri; **toy ~ı** Düğün malzemeleri; **yazıḫane ~ı** Yazıhane malzemeleri.

levazimatçı 1. Satıcı, tedarikçi. 2. *(askerlik)* Lojistik çalışanı.

levḫa 1. Taslak, kroki; resim; **kuz ~sı** Sonbahar resmi, sonbahar manzarası. 2. Levha (mermer, granit vb.).

Arabanıñ dolanbaçlı yol ile kitmesi, kuneşin sıḳ yapraḳlı yuksek aġaçlar arasından süzüle süzüle parlaḳ şuaları serpmesi, dalların yerlere ḳadar sarḳması ve er eki daḳiḳada ḳarşısındaki tabiat levḫalarınıñ deñişmesi Şadiyecigi çoḳ meraḳlandırıyordı. "Arabanın dolambaçlı yolla gitmesi, güneşin sık yapraklı yüksek ağaçların arasından süzüle süzüle parlak şualarını serpmesi, dalların yerlere kadar sarkması ve her iki dakikada bir karşısındaki tabiat levhalarının değişmesi Şadiyeciğin çok ilgisini çekiyordu." -A. S. Ayvazov - 1.

levḫaçıḳ (-ġı) Levha, plaka.

levli bk. **lifli**.

levrek *(zooloji)* Levrek; krş. **ala balıḳ.**

leyborist İşçi, emekçi.

leygelek *(ağızlarda)* bk. **leylek.**

leyḫa Proje, tasarı, taslak; **~ yapmaḳ** Taslak hazırlamak.

leykemiya *(tıp)* Lösemi; kan kanseri.

leykoma *(tıp)* Korneada oluşan beyaz leke.

leykoplast Lökoplast *(Bitki gözelerinde ya da kimi kamçılılarda sitoplazma içinde*

bulunan ve genellikle nişasta taneciğini oluşturan cisimcik).

leykotsit *(tıp)* Lökosit; akyuvar *(Beyaz kan hücresi)*.

leylek *(zooloji)* Leylek; **~ balası** Leylek yavrusu.

Ḳarılġaçlar, leylekler baar ḳuşları esap etile ediler de?.. "Kırlangıçlar, leylekler bahar kuşları diye hesap ediliyordular?.." -A. Osman - 1.

leytenant Teğmen; **kiçik ~** Genç teğmen; **uyken ~** Kıdemli teğmen.

leytmotiv Açılış, temel düşünce.

lezet, **nezet** Lezzet; tat; **~i ağzında ḳalır** Tadı damağında kalır; krş. **dam**, **tat**.

Topraḳtan suv içer, kunge pişer, / Ḫatırlasan, lezeti esine tüşer. "Topraktan su içer, güneşte pişer, / Hatırlarsan lezzeti aklına gelir." -Halk Yırı.

lezetli Lezzetli; krş. **tatlı**; **~ olmaḳ** Lezzetli olmak.

Ḳaşḳır balıḳnı aşay. Çoḳ lezetli kele. Tilkiden birini daa istey. "Kurt balığı yer. Çok lezzetli gelir. Tilkiden bir tane daha ister." -Akıllı Kirpi ve Ayneci Tilki Masalı.

lezgin Lezgiler *(Kuzeydoğu Kafkasya'da Azerbaycan'ın kuzey ve Dağıstan'ın güney kesimlerinde yerleşik halk)*.

lgota bk. **imtiyaz**.

lıja Kayak; ski; **~ yolu** Kayak pisti.

lıjacı Kayakçı.

-li,**-lı** *(gramer)* Partikül; **barmalı** Gitmek gerekir; **kelmeli** Gelmek gerekir.

Şaḫsanem: -Bu işniñ astından nasıl çıḳmalı da, Aşıḳ Ġaripke barmalı? - dep oyġa dala. "Şahsenem: — Bu işin altından nasıl kalkmalı da Aşık Garip'e varmalı diye düşünceye dalar." -Aşık Garip Destanı.

liana *(botanik)* Liana; Tropik sarmaşık.

liberal Liberal; özgürlükçü.

liberalizm Liberalizm *(Herkese vicdan, inanç, düşünce özgürlüğü tanınmasının gerekli olduğunu savunan, özgür düşünceye bağlı dünya görüşü)*.

liberallik Liberallik; liberal olma durumu; **~ yapmaḳ** Liberallik yapmak.

libido Libido *(İnsanın yaşama gücünün, davranışlarının temelini oluşturan cinsel içgüdü)*.

libretto Libretto *(Bir operanın sözleri ve bu sözlerin bulunduğu kitap)*.

librettocı Libretto yazarı.

liçinka *(zooloji)* Kurtçuk, larva; **sivrisinek ~sı** Sivrisinek larvası.

lider Lider, önder, birinci; **~ olmaḳ** Lider olmak.

liderlik (-gi) Liderlik, önderlik.

lif 1. Lif. 2. *(biyoloji)* Damar.

lifli *(biyoloji)* Lifli; **~ maddeler** Lifli maddeler; **~ armut** bk. **armut**.

lifsiz Lifsiz.

lift Asansör.

liftçi Kaldırıcı, lifter.

liga Lig; **ķadınlar ~sı** Kadınlar ligi.

lignin *(kimya)* Lignin *(Bitkide kök ve gövdenin sert ve odunsu yapısını oluşturan madde)*.

lignit *(jeoloji)* Linyit.

ligroin *(kimya)* Nift *(Organik maddelerin ayrışmasından oluşan tutuşur sıvıların birçoğuna verilen ortak ad.)*.

likbez Eğitim programı.

liken *(botanik)* Liken.

likvid Likit, sıvı, akıcı.

likvidatsiya bk. **yoķ etüv**.

likvidli Likit, sıvı, akıcı.

likvidlik (-gi) Likitlik, sıvılık, akıcılık.

likyor Likör *(Alkol, su, meyve özü, esans ve şeker karışımıyla, mayalanma olmaksızın yapılan alkollü içki)*.

liliput bk. **cüce**.

liman Liman.

Anda, tuzlu liman çetindeki ķamışlıķta baķalarnıñ şeñ sesleri işitilmekte. "Orada, tuzlu liman tarafındaki kamışlıkta kurbağaların neşeli sesleri işitiliyor." -E. A. Osmanoğlu - 1.

limfa *(fizyoloji)* Lenf; akkan.

limit Limit, sınır.

limitlemek Sınırlamak.

limitlengen Sınırlanmış.

limon Limon (meyve); **~ teregi** Limon ağacı; **~ ekşiligi** *(kimya)* Limon asidi; **~ şırası** Limon suyu; **~ tuzu** *(kimya)* Sitrik asit. ● **sıķılġan ~ kibi** Sıkılmış limon gibi; **~ kibi sararmaķ** Limon gibi sararmak.

Viktor Romanoviç onı yelpidi, ziyade terlegenini korip, bir yutum limon şırası içirdi. "Viktor Romanoviç, onu yelpazeledi, fazlaca terlediğini görerek bir yudum limon suyu içirdi." -A. Osman - 2.

limonad Limonata.

Bir şişe limonad beriñiz, eger mumkün olsa, eki stakan. "Bir şişe limonata verin. Eğer mümkünse iki de bardak." - A. Osman - 1.

limonlı Limonlu.

limuzin Limuzin *(Uzun ve geniş karoserli, içinde her türlü donanım bulunan, konforlu ve gösterişli büyük otomobil)*.

linç Linç *(Halktan bir topluluğun, bir suçluyu ya da kendilerine göre suç olan bir davranışta bulunmuş birini, yumruk, taş, sopa gibi araçlarla döve döve öldürmesi)*; **~ etmek** Linç etmek.

lindvistik Dil bilimi(s)i.

lindvistika Dil bilimi.

lingvist Dil bilimci.

linkor Savaş gemisi.

linol bk. **linoleum**.

linoleum Muşamba.

linotip Linotype *(Ottmar Mergenthaler tarafından icat edilen bir daktilo türü. İlk olarak 3 Temmuz 1886'da New York kullanılmış. Daha sonra 1960'ların sonunda offset basım yerini alıncaya kadar gazeteler ve kitap yayıncıları tarafından standart olarak kullanılmıştır)*.

linotipçi Linotype operatörü.

linza *(fizik)* Lens, mercek; **~ şekilli** Mercek şekilli.

liñ bk. **yeşil sazan**.

lipildeme, **lipildev** *(eylem adı)* **lipildemek**; **yıldızlarnıñ ~si** Yıldızların pırıldaması.

lipildemek Yanıp sönmek; pırıldamak.

Arḳasını yastıḳḳa tayap, koz yaşlarını sileyatḳan maalde, kilerde kimnindir kolgesi lipildedi. "Arkasını yastığa dayayıp, gözyaşlarını silerken, kilerde birinin gölgesi kıpırdadı." -Ş. Alâdin - 1.

lip-lip: **~etmek** Işığı açıp kapatmak; **lamba ~etip ve söndi** Lamba açıldı kapandı ve sonunda söndü.

lira (I) *(müzik)* Lir *(Mitolojik çağlardan beri bilinen ve kullanılan, kirişleri elle çekilerek çalınan bir çalgı)*; **~ ḳuşu** *(zooloji)* Lir kuşu; *Menura sp*.

lira (II) Lira (para cinsi).

lirik Lirik *(Esinle dolu, coşkulu, coşkun)*; **~ şiiriyet** Lirik şiir; **~ şiirler** Lirik şiirler.

lirika Şarkı sözleri.

lirikacı Müzik parçalarının, şarkıların sözlerini yazan kimse.

lirik-dramatik Lirik-dramatik.

lirik-epik Lirik-epik.

liriklik Lirizm *(Kişisel duyguların, iç dünyanın esin yoluyla, coşkulu ve etkili bir biçimde anlatılması)*.

lisan Dil; krş. **til**; **zeban**; **söz**; **til**.

Bir millete keregi ne ana til, ana lisan. "Bir milleti gerek olan ne, ana dil, ana lisan." -Y. Ş. Ali.

lisaniy Dilsel, dille ilgili; dil(s)i.

lisaniyat Dil bilimi; *aynı*: **~ ilmi**.

lisanşınas Dil bilimci, lengüist; krş. **tilci, tilşınas**.

lişay bk. **liken**.

litavra *(müzik)* Timpani *(Genellikle orkestralarda kullanılan, davul benzeri vurmalı bir çalgıdır)*.

litavracı Timpani çalan kimse.

liter Mektup, zarf.

litera Harf, yazı karakteri.

litip *(kimya)* Lityum (Li).

litografiya Litografiya; litografi; taş baskı *(Kireç taşı üzerine yağlı mürekkeple çizilmiş şekil ve yazıların basım sanatı)*.

litr Litre.

Şarman bir litr ẖoşafnı bir koterişte içip bitirdi. "Şarman, bir litre hoşafı bir dikişte içerek bitirdi." -A. Osman - 1.

litsenziya Lisans, ruhsat.

litsey Halk eğitim merkezi *(Konferans, tartışma, konser vb. yolu ile halkı eğiten örgüt)*.

litseyci Halk eğitim merkezi öğrencisi.

litvalı Litvanyalı.

livadiyalı Livadiyalı.

livanlı Lübnanlı.

liver *(aşçılık)* Karaciğer.

liviyalı Libyalı.

lociya Revak; kemeraltı; sundurma.

logarifm *(matematik)* Logaritma; **~ tablitsası** Logaritma tablosu; **~ cedveli** Logaritma cetveli.

logik Mantıksal; **~ tarzda** Mantıklı; **~ ẖulâsa** Mantıksal sonuç; **~ ardısıralıḳ** Mantıksal dizi; **~ tarzda fikir yursetmek** Mantıklı fikir yürütmek.

logika Mantık; **~nıñ yoḳluġı** Mantık eksikliği.

logikacı Mantıkçı.

logiklik (-gi) Tutarlılık; **ẖulâsalarnıñ ~i** Mantıksal çıkarımlar.

logopat *(tıp)* Konuşma bozukluğu olan kimse.

logopatiya *(tıp)* Telaffuz bozukluğu.

logoped *(tıp)* Konuşma terapisti.

logopediya *(tıp)* Logopedi; konuşma terapisi *(Konuşma bozukluklarının tedavisi)*.

logotip Logo; işaret; ticari ad.

logotipiya Logo tasarımı.

loja Loca *(Tiyatro, sinema gibi eğlence yerlerinde seyircilerin ya da parlamento salonlarında dinleyicilerin oturabileceği, üç yanı kapalı, üç beş kişilik özel bölüm)*.

lokal Lokal; yerel.

lokalizatsiya Lokalizasyon, yerelleştirme; **~ yapmaḳ** Yerelleştirmek; **~ olġan** Yerelleşen.

lokator Yön bulucu; lokasyon tespit edici.

lokaut Lokavt *(İşverenin, işçileri topluca işten çıkarması)*.

lokomobil Lokomobil *(Bir enerji kaynağı bulunmayan yerlerde, özellikle tarım alanında harman makinelerini çalıştırmak için kullanılan, istenilen yere çekilebilecek biçimde dört tekerlek üzerine kurulu patlamalı motor)*.

lokomotiv Lokomotif *(Demiryollarında vagonları çeken, tekerlekler üzerine yerleştirilmiş, buharlı, elektrikli, termik motorlu ya da sıkıştırılmış havalı makine)*.

loḳata Beleş; (emeksiz) parasız elde edilen.

–Deycegim, soñki vaḳıtta Emin maña loḳata para ḳazanmaḳ yoluna mineyatḳan kibi korünmekte. "- Diyeceğim son zamanda Emin bana haksız para kazanmak yoluna girmek üzere gibi görünüyor." -U. Edemova - 1.

loḳatacı Başkalarının (emeğiyle) parasıyla yaşamayı seven kimse.

loḳma Lokma; parça; dilim; **bir ~ otmek** Bir dilim ekmek.

Loḳmamnı inceçik-inceçik tilgen, / Menlikni taptaġan, alıma kulgen, / Azaplı kunlerim ḫatrimde tura. "Lokmamı incecik incecik dilmiş, / Benliği ezmiş, halime gülmüş, / Azaplı günler hatırımda durur." -I. Kadir.

loḳmaçıḳ (-ġı) Küçük parça (dilim, lokma).

Loḳman Lokman *(Tarihi doktor, bilge kimse)*.

loḳsa 1. Loğusa, yeni doğum yapmış kadın. 2. Yatakta tembellik yapmayı seven kişi.

Yolda ketip barayatḳanda, apaḳayı tolġata, loḳsa ola. "Yolda giderken, karısı doğum sancısı çeker, lohusa olur." -Çorabatır Destanı.

loḳsaḫane Doğum hastanesi.

Mamedi loḳsaḫane azbarında yarı gecege ḳadar bekledi, yaḳında olmaycaḳ, degenlerine inanıp, demiryol boyu evine ḳayttı. "Mamedi doğumhanenin bahçesinde gece yarısına kadar bekledi, yakında olmayacak dediklerine inanıp, demiryolu boyunca evine döndü." -İ. Paşi.

loḳum 1. *(aşçılık)* Mayalı hamurdan ve etten yapılan börek. 2. *(ağızlarda)* Lokma; dilim.

lom (I) Kırıntılar, atıklar, hurdalar.

lom (II) Küskü, küskü demiri *(Taşa ya da duvara delik açmakta kullanılan uzun, ağır ve bir ucu sivri demir)*.

lombard Rehinci, rehinc, dükkanı, rehinci sandığı.

lonjeron *(havacılık; teknik)* Lonjeron; payanda *(Eğilmiş, yerinden oynamış bir nesnenin düşmemesi için konulan dayak, destek)*.

lord Lort, lord *(İngiltere'de, kral ya da kraliçe tarafından soylulara verilen ve babadan oğula ya da ailenin büyük erkek kişisine geçen soyluluk sanı)*.

lornet Saplı gözlük; tek gözlük; saplı dürbün.

los *(zooloji)* Sığın; *Alces alces (Geyikgiller familyasından bir hayvan)*.

losos *(zooloji)* Som balığı.

lotereya Piyango; çekiliş.

loto Loto; tombala.

lotos *(botanik)* Lotus *(Nilüfer cinsinden birçok bitkiye verilen ortak ad)*.

lotsman *(denizcilik)* Gemi kılavuzu; kılavuz.

lovelas bk. **zampara**.

lozung bk. **şiar**.

löss *(jeoloji)* Lös *(rüzgâr tarafından taşınarak çökeltilmiş toz ve mil boyutundaki toprak)*.

luġat Sözlük; krş. **ḳamus**; **imlâ ~ı** İmla sözlüğü.

luġaviy 1. Sözcükler bilimi(s)i. 2. Harf(s)i; alfabe(s)i.

lupa Büyüteç; lup.

luza Bilardo masası deliği.

lüks Lüks.

lüle 1. Piponun başı. 2. bk. **ule**.

Alâ o, Nazife ḳartanaynıñ sönmek bilmegen cartı lüle çubuġı - episi, episi birley-birley kozümin ogünde canlana. "Nafize ebenin sönmek bilmeyen eski lüle çubuğu; hepsi hepsi, birer birer gözümün önünde canlanıyor." -A. Hilmi.

lületaşı Tüf, sünger taşı; lületaşı.

lüp: **~ etip yutmaḳ** Lüp diye yutmak.

lütf Lütuf; ihsan; atıfet; inayet; merhamet; iyilik; güzellik; hoşluk; **bir filcan ḳavege ~ etmezsiñizmi?** (bir fincan) Kahveye buyurmaz mısınız?

lütfen Lütfen.

Yoḳ, lütfen, yoḳ, men bir zaman maymun olmadım, em olmam. "Yok, lütfen yok, ben hiçbir zaman maymun olmadım, olmam da." -A. Osman - 2.

lütuf bk. **lütf**.

lütufkâr İyiliksever; kibar; nazik; **siz pek ~sıñız!** Çok naziksiniz!

lütufkârane Nezaketle; nazikçe; kibarca; nazik bir şekilde.

lütufkârlıḳ (-ġı) İyilikseverlik; nezaket; naziklik.

lyak (I) Ölü için kazılan mezar çukuru.

lyak (II) Vernik, cila çözeltisi.

lyat *(ağızlarda)* bk. **lyak (1)**.

lyumbago Lumbago *(Genellikle soğuğun etkisiyle bel bölgesinde birdenbire beliren ağrı, bel ağrısı)*.

lyumen *(fizik)* Lümen; ışık ölçü birimi.

lyuminestsentsiya *(fizik)* Gazışı *(Başka bir ışığın ya da mekanik, kimya, elektrik eylemlerinin etkisiyle meydana gelen ışık. Bazı bitki ve hayvanların ışık saçması olayıdır)*.

lyustra Avize.

lyutetsiy *(kimya)* Lutesyum (Lu).

lyutnya *(müzik)* Lavta *(Mızrapla çalınan, gövdesi uttan küçük bir Batı müziği ve Türk müziği çalgısı)*.

lyutnyacı Lavta çalan kimse.

lyutserna *(botanik)* Kaba yonca; bk. **ḳaba yonca**.

Bir ḳaç yıldan Ḳos-Burunnıñ bağçasını, bağını, lyutserna, tamırlı yem, mısırboğday çöllerini korip şaad olurmız. “Birkaç yılda Kos Burun’un bahçesini, bağını, yonca, köklü yem, buğday çöllerini görüp şen oluruz.” - Çerkez Ali - 1.

M

ma *(ağızlarda)* Al; krş. **al**; **~ saña**, **~ saña – özüme bir şey ḳalmadı** Al sana, al sana; bana bir şey kalmadı.

‘Ma saña! Ma saña!’ –gudürdey onıñ baḳır çanaḳları. “‘Al sana! Al sana!’ gürlüyor onun bakır çanakları.” -E. Umerov - 2.

maa *(ağızlarda)* Bana; bk. **maña**.

Maa kore, olardan birisini saylamaḳ daa yaḫşı olmazmı? “Bana göre, onlardan birini seçmek daha iyi olur.” - H. Ş. Toktargazi.

maabit mabet, ibadet yeri; bk. **mabet**.

maafname *(tarihsel)* Azat kağıdı, Özgürlük mektubu.

maal Zaman, vakit; krş. **vaḳıt**; **zaman**; **ne ~ edi?** Ne zamandı?; **bir ~de** Bir zaman sonra; **yaz ~i** Yaz mevsimi; **geceniñ bir ~inde** Gecenin bir vaktinde.

Geceniñ bir maalinde tilkinen kirpi kene tavuḳ ḫırsızlamağa keleler. “Gecenin bir vaktinde tilki ile kirpi gene tavuk çalmaya gelirler.” -Akıllı Kirpi ve Ayneci Tilki Masalı.

maalle 1. Mahalle, bölge; **o, yuḳarı ~de otura edi** O, yukarı mahallede oturuyordu. 2. *(eski)* Yöre, arazi.

Ḳaraḳulaḳ degen adam, Ḳarasuvbazarda tayfalar maallesinde yaşay eken. "Karakulak isimli adam, Karasupazar'da çingeneler mahallesinde yaşıyormuş." -Karakulak Hikayesi.

maalliy Yerel; **~ matbuat** Yerel basın.

Sıra aralarını işlev, osümliklerni mineral ve maalliy kubrelernen ġıdalandıruv işleri martaval... "Sırayla işleme, tohumları mineral ve yöresel gübreyle besleme işleri kötü..." -Z. Kurtnezir - 1.

maaret (-ti) Sanat; ustalık, çeviklik, beceri; krş. ustalıḳ. **~nen** Ustaca; **idare ~i** Yönetme becerisi.

Baġçasaray aralıları arasında yolnı adaştırmamaḳ içün çoḳ buyük bir maaret ve ustalıḳ kerektir. "Bahçesaray sokakları arasında yolu şaşırmamak için büyük bir maharet ve ustalık gerektir." -U. İpçi - 1.

maarif Maarif, tahsil, öğretim, eğitim; krş. **yarıḳlandıruv**.

O şanlarnı yaşatacaḳ ordu bizmiz, er zaman. Silâḥımız maariftir. "O şanları yaşatacak ordu biziz, her zaman. Silâhımız maariftir." -M. Niyazi.

maarifçi Eğitimci.

maarifet bk. **maarif**.

maarifperver Aydınlanma savaşçıcı, eğitimci.

maarifperverlik Eğitimcilik.

maaş Maaş, aylık; ücret; krş. **aylıḳ**.

Boyle şeyleri dört yerde maaş, on yerge saylanmaḳ, sekiz yerde faḫriy aza olmaḳ içün 'men, men, men yene de men!' - degenleri yapsa, belki de mevḳi itibarġa alınıp afuġa munasip korülirdi. "Böyle şeyleri dört yerde maaş, on yerde seçilmek, sekiz yerde fahri üye olmak için 'ben, ben, ben, gene de ben!' diyenler yaparsa, belki de mevki dikkate alınarak, affa münasip görünürdü." -C. Gafar.

maatteessüf Ne yazık ki; üzgünlük, talihsizlik; krş. **teessüf ki; yazıḳ ki**.

mabed bk. **mabet**.

mabet (I) bk. **muabbet**.

mabet (II) Mabet, ibadet yeri, tapınak; **yeudi ~i** sinagog.

mabetleşmek *(ağızlarda)* Barışmak; **olar mabetleşti** Onlar barıştılar.

mabetleştirmek *(ağızlarda)* Barıştırmak; **biz olarñı mabetleştirdik** Biz onları barıştırdık.

mabet-mabet *(ağızlarda)* Birlikte, barışık, dostça; **~ yaşañız!** Dostça yaşayın!;

Alla sizge ~ yaşamaġa ḳısmet etsin Allah size dostça yaşamak kısmet etsin.

mabude Tanrıça; krş. **ilâḫe (ilâe)**.

mabus Tutuklu, mahpus, mahkûm; bk. **maḫbüs**.

O ḳapıdan uzaḳlaşḳan sayın, kendini mabus kibi is etip başladı. "O, kapıdan uzaklaştıkça kendisini tutsak gibi hissetmeye başladı." -E. A. Osmanoğlu - 1.

mabusḫane Zindan, cezaevi; krş. **apisḫane**; **tevḳifḫane**; **bastırıḳ**.

mabut (-tı) Tapılacak olan, tanrısal, idol; krş. **put**; **~etmek** Tapınmak, ibadet etmek.

mabüs bk. **mabus**.

Mabüslerniñ buyük bir ḳısmı zayıf edi. "Mahkumların büyük bir kısmı zayıftı." -Ş. Bektore - 2.

macar Mazhara; öküz veya manda tarafından çekilen kağnı.

Ḳozukurpeç kete, kete, yolda ketken macarnıñ artından yete. "Kozukurpeç gide gide, yolda gitmekte olan bir kağnı arabasının ardından yetişir." – Kozukurpeç Destanı.

Macar Macar.

Bir kun Budapeştede bir Macar dostum: 'Siziñ yaḳtan bir esirim bar, iç bir til bilmiy; tülber, meraḳlı kişi. Bir kun kelseñiz biraz laf eter edik. Kop çubuḳ içe, biraz tütün ketiriñiz!', dedi. "Bir gün Budapeşte'de bir Macar dostum: 'Sizin taraftan bir esirim var, hiçbir dil bilmiyor, saçı başı dağınık, meraklı bir kişi. Bir gün gelseniz biraz laf ederdik. Hep çubuk içiyor, biraz tütün getiriniz!' dedi." -B. Çobanzade - 2.

Macaristan Macaristan.

Veli, diñle meni tuvġanım, Macarstanda oldım, Prussiyanı kezdim, babam bizni çoḳ yerlerge alıp bardı, lâkin dünyada saña beñzegen bir adam koörmedim. "Veli, dinle beni kardeşim, Macaristan'da bulundum, Prusya'yı gezdim, babam bizi çok yerlere götürdü, fakat dünyada sana benzeyen bir insan görmedim." -Çerkez Ali - 1.

macera Macera, serüven; krş. **sergüzeşt**; **sevgi ~sı** Aşk macerası.

— E, aysa, sevgi macerasıdır. Ebet, añlaşıla,— dedi o er şeyni bilgen adamnıñ tavürınen ve kene uḫuldap kuldi. "—E, öyleyse, sevgi macerasıdır. Evet, anlaşılıyor,- dedi o her şeyi bilen adam tavrıyla ve yine uhuldayarak güldü." -A. Osman - 2.

maceracı Maceraperest.

maceralı Macera(s)i, serüven(s)i, avantür (s)i; **~lı film** Macera filmi.

maçik (-gi) Besili kuzu; krş. **ķozu**.

Azizeñni ķaygırasıñ e, zavallı maçik, – dep tüşündi. “Azize hakkında kaygılanıyorsun he, zavallı maçik, – diye düşündü.” -A. Osman - 1.

madam (I) bk. **madem**

madam (II) madam, evli kadın.

İçkiye, çalğıya, madamlar ile, madmazeller ile barışnalar ile gulyat itmeye!... “İçkiye, çalgıya, madamlarla, matmazellerle, genç kızlarla dolaşmak için!” -H. Ş. Toktargazi.

madamki Mademki, -dan dolayı, yüzünden; bk. **mademki**.

Bizler madamki bizim oğullarımızğa silâ kerek, bu silânı tapayıķ da, oğullarımızğa cibereyik, dedik. “Bizler mademki bizim oğullarımıza silâh lâzım, bu silâhı bulalım da, oğullarımıza gönderelim, dedik.” -Canlı Özen Masalı.

madapolam *(tekstilcilik)* Madapolam, patiska; bir kumaş türü.

maday (I) basit; krş. **avam**; **~ ḫalķ** basit insanlar.

maday (II) *(ağızlarda)* Küçük kardeşim; bk. **kadâ**.

madde (I) İştah; krş. **iştaa**; **~lerniñ almaşuvlı** *(biyoloji)* Metabolizma; **~si açıldı** İştahı açıldı; **~si bar** İştahı var; **~si yoķ** İştahı yok; **~m yoķ** İştahım yok; **~ açmaķ** İştah açmak, iştah kabartmak; **~ ķapatmaķ** İştah kapamak (kesmek); **~si yaramay** İştahı kapalı; **~si ķaçtı** İştahı kaçtı; **~si yaḫşı** İştahı iyi.

Ya boyle tatlı subet seniñ maddeñni ķapatmaymı?! “Ya böyle tatlı sohbet senin iştahını kapatmıyor mu?!” -İ. Abduraman - 1.

madde (II) Madde *(yasanın)*, paragraf *(makalenin)*.

madde (III) Madde; **organik ~** Organik madde; **organik olmağan ~** İnorganik madde; **~lerniñ almaşuvı** *(biyoloji)* Metabolizma.

Mazin - Asıl bizlerin iki yaķamızı bir bire ketirmeyen iki madde olıp, bunların da birisi - cealet olduğı kibi, ikincisi de - bu faydesiz şeylere sarf olunan para ve zametlerimizdir. “Mazin — Aslında bizim iki yakamızı bir araya getirmeyen iki faktör varsa, bunlardan birisi cehalet, ikincisi de bu gereksiz şeylere harcanan para ve emeklerimizdir.” -S. A. Özenbaşlı.

maddeli 1. İştahlı. 2. İştah açıcı; krş. **lezzetli**.

Başta bu yerde kebab, çiberek, yantıķ ve diger lezetli şeyler satıla ve bu yerniñ avası bile tatlı, maddeli ola edi. “Önceki burada kebap, çiğbörek, yantık

ve diğer lezzetli şeyler satılır ve buranın havası bile tatlı, iştah açıcı olurdu.” -E. A. Osmanoğlu - 1.

maddesiz 1. İştahsız 2. İsteksiz; krş. **isteksiz**.

maddesizlik (-gı) 1. İştahsızlık 2. İsteksizlik; krş. **isteksizlik**.

maddiy Maddi, gerçek; krş. **mucessem**; **ḫalḳmıznıñ ~ vaziyeti ağır** Halkımızın maddi durumu kötü; **ḫalḳmıznıñ ~ ve maneviy medeniyeti pek zengin** Halkımızın maddi ve manevi kültürü gayet zengin, **~ taraftan** Maddi açıdan.

Zengin olsañ, maddiy taraftan yaḫşı yaşasañ guzel şey. “Zengin olsan, maddi açıdan iyi yaşasan güzel şey.” -U. Edemova - 2.

maddiyat 1. Maddi, gerçek. 2. Madde.

maddiyet krş. **maddiyat**.

maddiyleşmek Somutlaşmak.

maddiylik (-gı) Maddiyat.

maddiyon Maddi; bk. **maddiy**.

madem, **mademki** Nedeniyle, çünkü, madem, mademki; **~ oyle**, **barmam** Madem öyle, gitmem.

mademuazel Matmazel.

maden Maden, metalürji; **ḫam ~** Filiz, maden cevheri; krş. **kulçe**; **~ işçisi** Maden amelesi, maden işçisi; **~ ocaġı** Maden ocağı; **~ ḳuyusı** Maden kuyusu; **~ ḳuyusı işçisi** Maden kuyusu işçisi; **~ renki** Maden rengi; **renkli ~** Renkli maden.

Bu keyfsiz zenaatḫaneçiklerden çıḳḳan diger madenler de aynı bunıñ kibidir. “Bu zevksiz zanaathanelerden çıkan diğer madenler de aynı bunun gibidir.” -U. İpçi - 1.

madenci Madenci; **namlı ~** Ünlü madenci; **~ işçi** Maden işçisi.

madencilik (-gı) Madencilik.

madenli Cevherli; **~ ḳatlam** Cevher rezervuarı.

madera Madera şarabı, bir şarap çeşidi.

madırdamaḳ bk. **badırdamaḳ**.

madonna Madonna, İtalyanca “kadınım” anlamındaki kelime.

Madonnada poeziya olġanı içün. Ve, niayet, sen anavı divardaki ilḫam perisini ne sebepten şay tasvirlediñ? “Madonnada şiir olduğu için. Ve, son olarak, sen şunu, duvardaki ilham perisini neden böyle tasvirledin?” -İ. Abduraman - 1.

madrigal Övgü; bk. **meṭḫiye**.

maestro Maestro, şef.

Ey, maestro, çaldır şarmankañnı, biznen işiñ olmasın. “Hey, maestro, çal

müziğini, bizimle işin olmasın.” -E. Umerov - 1.

mafil Topluluk, cemaat (camide).

mafiya Mafya; **~nen kureş** Mafyayla mücadele.

Sığır: -Bar, toġayga ayt, o maña bir ķuçaķ piçen bersin, o vaķıt men de mışıķķa süt beririm,- dey. “Sığır: -Git tarla kuşuna söyle, o bana bir kucak ot versin, o zaman ben de kediye süt veririm, der.” -Kırmıska ve Çegertki Masalı.

mag bk. **siirbaz**.

magari-Suleyman Lamba. (Çok renli taşlardan oluşan şamdan).

magistr Master, yüksek lisans.

magistral Cadde, Hat; **demiryol ~ ı** Demiryolu hattı; **baş ~** Ana cadde; **suv ~i** Su hattı.

magistrant (-tı) İran.

magistratura Master, yüksek lisans.

magiya bk. **siirbazlıķ**.

magma (*jeoloji*) magma. Yeraltında bulunan, ergimiş haldeki kayaçlar.

magnat (-tı) Zengin işadamı, kodaman.

magnetizm *(fizik)* Manyetizm; **yer ~i** Yer manyetizimi; yer çekimi.

magnezit *(mineraloji)* Magnezit, magnezyumun başlıca filizlerinden biri. Magnezyum karbonat, MgCO3.

magneziya *(kimya)* Manyezi.

magnit Mıknatıs; bk. **mıķnatis**.

Şu ķuvet onı ķapıġa taba magnit kibi çekti. “O kuvvet onu kapıya doğru mıknatıs gibi çekti.” -İ. Abduraman - 1.

magnitofon Teyp; **~nı ķoymaķ** Teybi çalıştırmak; **~nı çıķarmaķ** Teybi çıkarmak.

Abdulkerimnen Ḫayaliy aş-suv ve başķa şeyler ķoyılġan sumkalarnı, Garik ise magnitofonnı ve anası berip yibergen palasnı aldı. “Abdülkerim ile Hayali, yiyecek içecek ve diğer eşyaların koyulduğu çantaları, Garik ise teyibi ve annesinin verdiği kilimi aldı.” -İ. Abduraman - 1.

magniy Magnezyum.

magnoliya *(botanik)* Manolya; **yalı boyunda ~lar açtı** Sahil boyunca manolyalar açtı.

Babası ise daa uzaķķa kete, magnoliya tereklerniñ içine kire ve ekinci şişeni ata, endi şişe tek tereklerniñ ucundan korünecek. “Babası ise daha uzağa gider, manolya ağaçlarının içine girer ve ikinci şişeyi atardı. Şimdi şişe sadece ağaçların ucundan görünebilecekti.” -E. A. Osmanoğlu - 1.

maġa *(ağızlarda)* Bana; bk. **mañа**.

Ḳollarında birer tilim beyaz otmek maġa uzatalar. “Ellerindeki birer dilim beyaz ekmeği bana uzatıyorlar.” -A. Hilmi.

maġara Mağara; bk. **ḳoba**.

Aġalarını toplap, episi birden maġaradan çıḳalar. “Ağabeylerini toplar, hep birlikte mağaradan çıkarlar.” -Altın Alma Masalı.

maġaz 1. Depo; ambar. 2. Bodrum; **silâ ~ı** Silahhane, silah ve teçhizat deposu.

Lâkin yemişniñ en saġlamını saylap, ayırıp salḳın maġazlarda saḳlamaḳ ve sırası kelgende onı satıp, aḳçaġa çevirmek, ya da zaḫirege deñişmek o tarafnıñ ḫalḳlarında bir adet olıp ḳalġan edi. “Fakat meyvenin en sağlamını seçip, ayırıp serin depolarda saklamak ve sırası gelince onu satıp, paraya çevirmek, ya da zahireyle değişmek o tarafın insanlarında bir âdet olmuştu.” -Çerkez Ali - 2.

Beyniñ ḳaḫyası ġayet açuvlı ve ḳaba bir şekilde bey evine hırsızlıḳ içün kelmege cesaret etken ‘ḫayırsız saatte doġġan’ bu balanıñ maġazġa ḳapatılmasını emir etti. “Beyin kahyası gayet öfkeli ve kaba bir şekilde bey evine bir hırsızlık için gelmeye cesaret eden ‘hayırsız saatte doğan’ bu çocuğun mahzene kapatılmasını emreti.” -Cafer Seydamet.

maġaza 1. bk. **maġaz**. 2. Dükkan; krş. **tükân**. 3. Depo, anbar; krş. **anbar**. 4. *(denizcilik)* Geminin alt anbarı.

Dev bu ḳızlarnı ḫırsızlap alıp ketken, maġazada tutmaḳta edi, - deyler. “Dev bu kızları kaçırıp götürmüş, mağarada tutuyordu, derler.” -Altın Alma Masalı.

maġazalamaḳ Depoya koymak.

maġazan bk. **maġaz**.

maġdanoz *(botanik)* Maydanoz.

maġfir: **~etilmek** Affetmek (Tanrısal).

maġfiret (-ti) *(Müslümanlık)* Bağışlama.

maġfur Bağışlanmış (ölmüş biri için).

maġfurlıḳ (ġı) Bağışlanmış olma.

maġlübiet (-ti) Mağlubiyet, yenilgi. **~ke oġramaḳ** Mağlup Olmak.

Baarnıñ birinci kureşi maġlubiyetnen bitti. “Baharın birinci savaşı mağlubiyetle bitti.” -A. Osman - 1.

maġlüp (-bi) Mağlup, yenilmiş; **~ etmek** Mağlup etmek, yenmek; krş. **yeñmek**; **~ olmaḳ** Mağlup olmak; **~ etilmez** Yenilmez.

maġramaḳ Melemek; krş. **mañramaḳ**, **melemek**; **ḳoy maġray** Koyun meler.

Bir yerge toplandı ve nasıldır beladan ḫaberdar olġan kibi maġrap başladılar. “Bir yere toplandı ve sanki bir tehlikeden haberdar olmuş gibi melemeye başladılar.” -E. A. Osmanoğlu - 1.

maġraşmaḳ bk. **maġramaḳ**; **otlaḳta ḳoylar maġraşa** Otlakta koyunlar meleşir.

Ne yaman aġlaşır, civan yigitler, / Ḳoy kibi maġraşır, ġarip aneler. “Ne yaman ağlaşır genç yiğitler, / Koyun gibi meleşir garip anneler.” -Halk Yırı.

maġrep (-bi) Batı; krş. **ġarp**, **kunbatı**; **~ten meşriḳke** Batıdan doğuya.

maġribiy Batılı; krş. **ġarbiy**; **~ yel** Batılı rüzgâr.

maġripli Batı Afrika Müslümanları.

maġrur 1. Kibirli, mağrur, burnu büyük, burnu havada; krş. **kibir**, **kibirli**, **kibbar**. 2. Gururlu; bk. **ġururlı**; **~ olmaḳ** a) Gururlu olmak. b) Kibirli olmak; **~ ḳayalar** *(mecaz)* Gururlu kayalar.

Biraz ḳamburca burunı ise oniñ çırayını ḫaraplamay, aksine yaraştıra, maġrur ḳartalġa beñzete. “Biraz burnu yamuk ama yüzünü bozmuyor, aksine yakışıyor, gururlu bir kartala benziyor.” -E. Umerov - 1.

maḫallebi *(aşçılık)* Sütlü pirinçli puding, muhallebi.

maḫaon bk. **ḳuyruḳlı kobelek**.

maḫbes *(eski)* Zindan; bk. **apis**, **mabusḫane**, **bastırıḳ**, **tevḳifḫane**.

maḫbus Tutuklu, mahpus, mahkûm; bk. **mabus**.

Ekseri alda boyle işlerni sudsız çeze ve maḫbuslerni memleketniñ şimal ve sibir rayonlarına süre ediler. “Ekseri halde böyle işleri mahkemesiz çözüyor ve tutukluları memleketin kuzey ve sibirya bölgelerine sürüyordular.” -Çerkez Ali - 1.

maḫbusḫane Hapishane, zindan; bk. **mabusḫane**.

maḫinatsiya Entrika.

maḫkeme bk. **makeme**.

1936 senesine ḳadar, ḳulaḳ sürgünligini esapḳa almasaḳ, yuz yigirmi ḫanelik koyde bir adam maḫkeme ḳapısı kormedi. “1936 senesine kadar, kulak sürgününü dikkate almazsak, yüz yirmi hanelik köyde bir adam bile mahkeme kapısı görmedi.” -Çerkez Ali - 2.

maḫkum (maḫküm) Suçlu, hükümlü (adli); **olüm ~ı** İdam mahkümü; **~ etmek** Mahküm etmek; **~ olmaḳ** Mahküm olmak.

Koylülerniñ arasında eñ oḳumış soyu Anton Petrov degen adam ḳolġa tüşti, olüm cezasına maḫkum etildi. "Köylülerin arasında en okumuş olanı Anton Petrov denen adam yakalandı, ölüm cezasına mahkum edildi." -Çerkez Ali - 1.

maḫkumiyet (-ti) 1. Mahkumiyet. 2. Mahkumiyet zamanı.

maḫlüḳ (-ġı) Canlı yaratık, varlık, mahluk; **deñiz ~ları** Deniz canlıları; **canlı ~lar** Canlı mahluklar.

Maña ve Yuraġa 'dost' dep yurgen bu maḫlüḳḳa oyle bir nefretim ḳozġadı ki, özümni tutalmadan, ökürip-ökürip, titrep-titrep ağlay başladım. "Bana ve Yura'ya 'dost' diyen bu yaratığa nefretim öyle büyüdü ki, kendimi tutamadan, hıçkıra hıçkıra ağlamaya başladım." -E. Umerov - 1.

maḫorka Sevişmek.

maḫovik *(teknik)* Düzenteker, volan.

maḫrec *(matematik)* Payda; **umumiy ~** Eşit payda.

maḫrum bk. **marum**.

Mustafa - Allaḫtan dilerim, sebep olıp yaḳıp yıḳmaḳla bizlere bu ḳara kunleri kosterennin Allaḫ dünya yangından maḫrum etmekle beraber bunıñ içün adım atmış ayaḳlarñı ḫarabemize sernik çertmiş olan ellerini ḳurutsın! "Mustafa - Allah 'tan dilerim, sebep olup, yakıp yıkarak bizlere bu kara günleri gösterenin, Allah dünyanın aydınlığından mahrum etmenin yanında bu iş için adım attığı ayaklarını, harabemize kibrit çakan ellerini kurutsun!" -S. A. Özenbaşlı.

maḫsul 1. Mahsul; **erzaḳ ~ları** Erzak mahsulleri. 2. Sonuç, netice. 3. Ürün; **sanayi ~ı** Sanayi ürünü.

Er bir kolḫozcınıñ ḳaraltısında bulunıp, azbarında ne ostüre, bazarġa ne ḳadar maḫsul alıp baracaġını belgilep, şimdiden maşinanen temin etüv cedvelini tiziñiz. "Artık her bir çiftçinin bostanında bulunup bahçesinde ne yetiştiriyor, pazara ne kadar mal götürüyor, bunları belirleyip ona göre araç temin çizelgesi hazırlayın." -Z. Kurtnezir - 1.

maḫsulat (-tı) Ürünler, üretim malları.

Mında koçürip ketirilgen erzaḳ tükanlarına er vaḳıttaki maḫsulatlardan ġayrı çeşit yazlıḳ nimetler de satıla. "Buraya taşınıp gelen erzak dükkanlarında her zamanki ürünlerin yanında çeşit çeşit yazlık yiyecekler de satılıyor." -İ. Abduraman - 1.

maḫsuldar Verimli, semereli, başarılı, bereketli; krş. **maḫsullı**, **semereli**.

Maḫsuldar, başlı ḫadimler oz istidatlarına baḳmadan kapikler alalar. “Üreticiler, hocalar kendi yeteneklerine bakmadan paralar alıyor.” -E. Umerov - 1.

maḫsuldarlıḳ (-ġı) 1. Mahsuldarlık, verimlilik. 2. Verim, randıman; krş. **semerelilik**; **emekniñ ~ı** İşin verimliliği.

Emek maḫsuldarlığı bir buçuk eki kere arttı. “Üretim bir buçuk iki kat arttı.” -İ. Paşi.

maḫsus (I) 1. Has, özgü, mahsus; bk. **ḫas**. 2. Tahsis edilen, ayrılan; krş. **ḫususiy**. 3. Özel olarak ayrılmış; **balalarġa ~ meydançıḳ** Çocuklara ayrılmış alan; **~ sizge** Yalnız sizin için.

Bir ḳaç ay evelsi Peterburgġa maḫsus adamlar yollap, allanın emiri olmaġan şeylerni padişadan istediler. “Birkaç ay evvel Petersburg’a özel adamlar gönderip, Allah’ın emri olmayan şeyleri padişahtan istediler.” -H. Ş. Toktargazi.

maḫsus (II) Kasten, bilerek, bile bile; krş. **aselet**; **~ yapmaḳ** Bilerek yapmak.

Ḫastalıḳtan turġanı kibi, onı maḫsus yaptırılġan, demir ḳafeske ḳapap, yanına dört asker ḳoyġanlar da, onı sürgün etkenler. “Hastalıktan kurtulduğu gibi, onu kasten yaptırılan, demir kafese kapatıp, yanına dört asker koymuşlar ve sürgün etmişler.” - Alimnin Eziyetlenmesi Hikayesi.

maḫsuslaştırılġan Özelleştirilmiş, uzman.

maḫşer bk. **maşer**.

maḫv: **~etmek** Öldürmek, mahv etmek; yok etmek; **~ olmaḳ** Yok olmak; **ḳurġaḳlıḳ ekinlerni ~ ete** Kuraklık ekinleri yok eder.

Eger Balıḳlava rumları yuzlernen verst uzaḳtan kelip bizge balıḳ tutıp bermeseler, epimiz şay olip, maḫv olıp kitecekmiz... “Eğer, Balıklava Rumları yüzlerce kilometrelik uzaklıktan gelip, bize balık tutup vermezlerse, hepimiz böylece ölüp, mahvolup gideceğiz.” -U. İpçi - 1.

mail 1. Meyilli, eğik. 2. Mail, eğinik, meyil gösteren; **~ olmaḳ** a) Eğilimli olmak. b) Aşık olmak; **yeşilge ~** Yeşilimsi, yeşilimtırak. 3. Benzer, yakın; krş. **yaḳın**.

Bir kere, geceniñ bir mailinde, o Borulça betten kelip, Ḳarasuvbazarda tayfalar yaşaġan maalleniñ yanından keçip kete yatḳanda, şeerniñ en kenarında olġan bir evde tınḳ-tınḳ kelgen inlevler, aġlaġan yaş bala seslerini eşitken. “Bir kere gecenin bir vaktinde, o Borulça tarafından gelip, Karasupazar'da çingenelerin yaşadığı mahallenin yanından geçerken, şeehrin

en kenarında bulunan bir evde hafif hafif inlemeler, ağlayan küçük çocuk sesleri işitmiş.” -Karakulak Hikayesi.

mailiyet Eğinim, meyelan; krş. **meyil**.

maillik bk. **mailiyet**.

mair Usta, becerikli; krş. **çeber**, **usta**, **mearetli**, **becerikli**.

mairane Ustalıkla, maharetle; krş. **çeberliknen**.

mairlik (-gi) Yüksek beceri, ustalık; krş. **ustalıḳ**, **çeberlik**; **~nen** Ustalıkla.

mais bk. **mısırboġday**.

maişet (-ti) 1. Geçim parası, geçinme; **~ seviyesi** Geçinme düzeyi; **~ derdi** Geçim derdi. 2. Hayat tarzı, günlük yaşam, yaşantı; krş. **yaşayış**.

maişiy Hayati, maişeti, yaşamsal; **~ zaruret** Yaşamsal zorunluluk; **~ şarait** Hayat şartlar, yaşam koşulları.

maiyet (I) Öz, esas, mahiyet; **meseleniñ ~i** Konunun esası.

Eger bu işlerniñ maiyetini añlaġan olsa, oz yaşına, itibarına aks işler yapmaz, iftiracılıḳ yoluna minmez, reberlerniñ ustlerine botenler yaġdırmaz edi. “Eğer bu işlerin önemini anlamış olsa, kendi yaşına, itibarına ters düşen işler yapmaz, iftira atma yoluna başvurmaz, yöneticilerin üstüne boş sözler yağdırmazdı.” -Z. Kurtnezir - 1.

maiyet (II) Maiyet, refakat; **padişahnıñ ~i** Padişahın maiyeti; **onıñ ~inde** Onun maiyetinde; **olarnıñ ~ine kelmek** Onların maiyetine gelmek.

major *(müzik)* Majör, büyük.

majoritar *(hukuk)* Çoğunluk; **saylavlarnıñ ~ sisteması** Çoğulcu seçim sistemi.

makaka *(zooloji)* Makak.

makarna *(aşçılık)* Hamurdan yapılan makarna, erişte.

makaron Makarna; **~ şorba** Makarna çorbası.

Birer çanaḳ ḳartoplı makaron şorbası, onıñ artından birer çanaḳ da pirinç botḳası aşaġan soñ, ḳara kişmiş ve Samarḳand pitesinen çay içmege başladılar. “Birer çanak patatesli makarna çorbası, onun ardından bir çanak da pirinç pilavı yedikten sonra, kara kişmiş ve Semerkant pidesi ile çay içmeye başladılar.” -Çerkez Ali - 1.

makedon Bir tütün çeşidi.

makedoniyalı Makedonyalı.

makeme Mahkeme; davaya bakma; **~ge çekilmek** Mahkemeye verilmek; **~ uzerine çıḳmaḳ** Mahkeme huzuruna çıkmak; **~ olġan** Hükümlü, mahkûm; **~gi bermek** Mahkemeye vermek; **~ etmek** dava etmek.

Bir de biriniñ sipirtkisine yaḫud kursüsine toḳundıñmı, bil, şu an arḳadaşlıḳ makemesine davet eterler. "Eğer birinin süpürgesine veya sandalyesine dokunursan, bil ki, o an arkadaşlık mahkemesine davet ederler." -E. Umerov - 1.

makemeleşmek Biri ile davası olmak; **birinen ~** Biriyle davası olmak.

maket (-tı) Düzen, kroki, maket; **evniñ ~i** Evin krokisi; **caminiñ ~ini yapmaḳ** Caminin maketini yapmak.

Soñ, episi ḳasabanıñ maketinen tanış oldılar... "Sonra da hepsi kasabanın maketini gördüler." -Z. Kurtnezir - 1.

makintoş Yağmurluk.

makler Komisyoncu, borsacı.

maklerlik (-gi) Komisyonculuk; **~ yapmaḳ** Komisyonculuk yapmak.

makroskopik Makroskopik, gözle görülebilen.

makrospora *(botanik)* Makrospor, bitkilerin tohum taslağındaki ana üreme hücreleri.

makrotsefal Makrosefal, başı anormal büyük olan canlı.

maksimal En büyük, azami; **suvnıñ ~ seviyesi** Suyun azami seviyesi; **~ ḳazanç** Azami kazanç.

Biz şimdi 'balığımızda' maksimal suratnen yurip, sistemamıznı sınamaḳ isteyiniz. "Biz şimdi 'balığımızla' maksimum hız yapıp, sistemimizi denemek istiyoruz." -E. Umerov - 1.

maksimallik (-gi) Azami olan durum.

maksimum Maksimum, azami, en çok; **o şey ~ on lira eder** O şey en çok on lira eder.

makulatura Kullanılmış kağıt, atık kağıt.

Dülber raflarġa istegeniñ ḳadar makulatura toldırıp ḳoymaḳ mumkün. "Güzel raflara istediğin kadar hurda kağıt toplayıp koymak mümkün." -E. Umerov - 2.

maḳala Bölge, arazi; krş. **maalle**.

maḳale Makale; **söz başı ~si** Başyazı, baş makale; **baş ~** Baş makale, başyazı.

Bu maḳalelerden bir şey añlamasam da, olarnı oḳumaḳle Yuraġa tekarançıḳ faydam tiygenine ḳuvana edim. "Bu makalelerden hiçbir şey anlamasam da, onları okumakla Yura'ya biraz da olsa yararım olduğu için seviniyordum." -E. Umerov - 1.

maḳam 1. Melodi; krş. **ḳaḫle, naġme; bu ~ maña tanış** Bu melodi bana tanıdık. 2. Lirik şarkı.

Yurekten teren okünerek sazını eline alıp ġamlı bir maḳamnen: Anam saġ

olsaydı, korseydi alımnı / Bererdim men ona taptığım malımnı, / Neyleyim, anam kormedi yuzümni. “Yürekten derin derin iç çekerek sazını eline alıp gamlı bir makam ile: Annem sağ olsaydı, görseydi halimi, / Verirdim ben ona bulduğum malı, / Neyleyim anam görmedi yüzümü.” -Köroğlu Destanı.

maḳara (I) Makara, bobin; **~ yipi** Makara ipi; **bir ~ beyaz yip aldım** Bir makara beyaz ip aldım.

Yusuf maḳaranıñ ucını tapḳan kibi oldı. “Yusuf makaranın ucunu bulur gibi oldu.” -A. Osman - 1.

maḳara (II) *(ağızlarda)* Kütük, deste; bk. **kutük**.

maḳarıç Ziyafeti, ikram; **~ bermek** İkram vermek.

maḳarne *(aşçılık)* Erişte (orta ve uzunlamasına doğranmış hamur parçalarının suda kaynatılıp üzerine yağ dökülerek servis edilmesi); **cevizli ~**Cevizli erişte; **baḳlalı ~** Baklalı erişte; **sarımsaḳlı ḳatıḳnen ~ yaptıḳ** Sarımsaklı baharatla erişte yaptık.

maḳas (I) Makas; **teneke ~** Çatı makası; **şeker ~** Kıskaç; kerpeten; **baġ ~ı** Bahçe makası; **terzi ~ı** Terzi makası.

Babası bağçada terek pıtasa, Seit-Ġazı da oz maḳası, oz pıçḳısını beline takıp çıḳa. “Babası bahçede ağaç budasa, Seit Gazi de kendi makası, kendi bıçkısını beline takar.” -Çerkez Ali - 1.

maḳas (II) *(inşaatçılık)* Çatı kirişi; krş. **çatı**.

maḳat (-tı) 1.Tüylü kilim; krş. **kilim**; **ḫalı**; **~ toḳumaḳ** Kilim dokumak. 2. Kılıf, yatak örtüsü.

İş odasınıñ ortasına uzun stol ḳoyılġan, çevre-çetine skemle, polına maḳat töşelgen. “Çalışma odasının ortasına uzun bir masa koyulmuş, etrafına sandalye, yere halı serilmiş.” -M. Ablalimov.

maḳbul Geçerli, kabul edilebilir; krş. **maḳul**, **takdir**; **~ kormek** Onaylamak; **bu pek ~ teklif** Bu çok makul bir teklif; **~ olmaḳ** Geçerli olmak; **~ laflar** Geçerli sözler.

Sevimlisi yaşaġan, nefes alġan diyar, oña da maḳbul. “Sevgilisinin yaşadığı, nefes aldığı diyar, ona da makbul.” -U. Edemova - 1.

maḳbullenmegen Onaylanmayan.

maḳbullenmek Onaylanmak.

maḳpul bk. **maḳbul**.

Sen ise menim ḳanatlarımnı ḳırmaġa maḳpul oldıñ. “Sen ise benim kanatlarımı kırmayı başardın.” -İ. Paşi.

maḳsat (-dı) 1. Maksat, amaç, hedef. a) Hedefe uygun. b) Amaç doğrultusunda;

~ķa uyġun şekilde Maksada uygun bir şekilde; **gizli ~** Gizli amaç; **~ı belli** Amacı belli; **~ına irişmek** Maksadına erişmek; **~nıñ peşinde olmaķ** Amacının peşinde olmak. 2. Niyet; krş. **niyet; ~ kutmek** Maksat gütmek; **~ı belli** Maksadı belli.

Endi muşterige teklif etmek maķsadınen saatini ķoluna almaķ istey. "Artık müşteriye teklif etme maksadıyla saatini eline almak ister." -Saat Sata Latifesi.

maķsatkâr Sebatlı, azimli, kararlı; **~ yigit** Azimli delikanlı.

maķsatkârlıķ (-ġı) Sebatlılık, kararlılık, azim.

maķsatlı Amaçlı; kasti, kasten yapılan; **belli bir ~** Belli bir amaçlı.

maķsatsız Amaçsız; **~ adam** Amaçsız insan; **~ yurmek** Amaçsız yürümek; **~ iş** Amaçsız iş; **bu laflar esassız be ~dır** Bu sözler temelsiz ve amaçsızdır.

'Siz de ketesizmi?' -degen muayen maķsatsız soravı bozdı. "'Siz de mi gidiyorsunuz?' diye manasız sorusu bozdu." -C. Gafar.

maķsatsızlıķ (-ġı) Amaçsızlık.

maķsıma Boza *(Darıdan yapılan, kuvvetlendiren içecek)*; krş. **boza; ~ yapmaķ** Boza yapmak; **~ içken adam saġlam ola** Boza içen insan güçlü olur.

İşkembeler! -Ballı-buzlu maķsımam bar! Otuz eki tisin Allaġa emanet!!! "İşkembeler! Ballı buzlu bozalarım var! Otuz iki dişin Allah'a emanet." -U. İpçi - 1.

maķsut (-tı) İstenilen, gerekli; **olar niyetine ~ olġan** Onlar istenene ulaştı.

maķtaġanda-maķtay Övgü üstüne övgü, sonsuz övgü.

maķtalacaķ: onıñ ~ yeri yoķ Onun için hiçbir övgü yok.

Aķiķaten şarap maķtalacaķ kibi olsa kerek ki, ekinci, uçünci ķadelerden de red etmediler. "Hakikaten şarap övülecek gibi olmalı ki, ikinci, üçüncü kadehlerden de geri çevirmediler." - Çerkez Ali - 1.

maķtalġan Övülen; **~ ķız bu mı?** Övülen kız bu mu?

maķtalmaķ Övülmek.

maķtama *(eylem adı)* **maķtamaķ**; bk. **maķtav**.

Bir zamanda bir kosenen bir dev dağda rast kelişip, biri birilerine ozleriniñ ķaramanlıķlarını maķtamaġa başlaylar. "Bir zamanlar bir köse ile bir dev dağda karşılaşarak birbirlerine kendi kahramanlıklarını övmeye başlarlar." – Köse ve Dev Masalı.

maḳtamaḳ Övmek; **oġlunı ~** Oğlunu övüyor; **oz-ozüni ~** Kendi kendini övüyor

Ana, aḳşam ḫannıñ odasına yaşlar cıyılġanlar, ḫannıñ oġlu Narikniñ apayını maḳtay. "İşte, akşam hanın odasına gençler toplanmışlar, Han'ın oğluna Narik'in karısını övüyor." -Çorabatır Destanı.

maḳtançaḳ (-ġı) Övüngen; palavracı; krş. **ḳopaş**, **opraman**; **~nıñ biri** Palavracının biri.

maḳtanmaḳ Övünmek, kendini pohpohlamak, kendini methetmek, benlik taslamak; krş. **ḳopaymaḳ**; **maḳtanmaġa seve**, **lâkin ḳolundan bir şey kelmey** Övülmeyi seviyor, ama elinden bir şey gelmiyor.

Ondan da ġayrı bu brigadirler şu artḳaç saçılġan yerlerni esabatta kostermeyler ve neticede, gektardan 25-27 tsentler pamuḳ bereketi alıp, ḳırḳ-ḳırḳ beşer tsentler bereket aldıḳ dep, kokreklerini urıp, maḳtanıp muḳafatlar, ordenler alıp yureler. "Ayrıca bu ekipler, bu fazlaca ektikleri yerleri hesapta göstermiyor ve sonuç olarak da hektar başına yüzde 25-27 pamuk ürünü alıp, yüzde 40-45 ürün aldık diyerek göğüslerine vurup, övülüp ödüller, madalyalar alıyorlar." -M. Ablalimov.

maḳtav 1. Övme; krş. **maḳtama**. 2. Öven; **men onıñ ~ına muḫtac değilim** Ben onun övmesine muhtaç değilim.

O, adetinden emce maḳtav sever değen edim. "O, adeti üzere övülmeyi sever demiştim." -M. Kurti.

maḳtavlı Övülmüş; **~ talebe** Övülen öğrenci.

Aşağıda, ozen boyunda, oz evine varıp, o maḳtavlı ḳoyunını omuzına urıp bir toḳtamay ta bayıra, meclis evine, ketirir. "Aşağıda özen boyunda, kendi evine gidip övülen koyununu omzuna vurup hiç durmadan ta bayıra, meclis yapılan eve getirir." -M. Kurti.

maḳul 1. Uygun; **~ etmek** Uygun bulmak. 2. Doğru; krş. **yaḫşı**; **ana bu ~!** İşte bu doğru.

maḳullemek 1. Onaylamak; krş. **tasdiḳlamaḳ**, **isbatlamaḳ**; **biriniñ fikrini ~** Birinin düşüncesini onaylamak. 2. Saymak, görmek.

Nazarov, reisniñ sözüni sözsiz maḳullep başını salladı, stolnıñ sol tarafında oturġan baş buḫgalter ise oña çay uzattı. "Nazarov, başkanın sözünü itirazsız kabul ederek başını salladı, masanın sol tarafında oturan baş muhasebeci ise ona çay uzattı." -M. Ablalimov.

maḳullenmek Onaylanmış olmak; **cuma caminiñ leyḫası maḳullendi** Cuma caminin projesi onaylandı.

Ebet, ḳasabanı ḳayta ḳuruv baş planı ḳolaylıḳnen maḳullenmedi. “Elbette, kasabayı yeniden inşa etme planı kolay bir şekilde kabul edilmedi.” -Z. Kurtnezir - 1.

maḳullik (-gı) 1. Kabul. 2. Doğruluk.

mal 1. Mal, varlık; krş. **mulk**; **ozüne ~ etmek** Kendine mal etmek, benimsemek; **ḳaçaḳ ~** Kaçak mal; **maddiy ~lar** Maddi nimetler, maddi değerler; **sanayi ~ları** Sanayi ürünleri; **~ olmaḳ** Mal olmak; **dünya ḳadar paraġa ~ olmaḳ** Dünya kadar paraya mal olmak; **ḳaçḳa ~ oldı?** Kaça mal oldu? 2. Mülkiyet; bk. **tuvar**; **yaḫşı ~ım** Güzel malım; **babasınıñ ~ı kibi** Babasının malı gibi. 3. *(ağızlarda)* Sığır, büyük baş hayvan.

Canġa kelecek malġa kelsin. “Cana gelecek mala gelsin.” -Atalar Sözü.

mala 1. Mala. 2. Tırmık; bk. **tırnaḳ**.

malaḫit (-ti) Malakit, bakır taşı; **~ madeni** Malakit cevheri.

malakeş bk. **mala**.

malaḳ (-ġa) Tırmık; krş. **tırnaḳ**.

malaḳlamaḳ Tırmıklamak, sürüklemek; krş. **tırnamaḳ**; **malaḳlap çıḳmaḳ** Tırmıklayıp çıkarmak.

malaḳlanġan Tırmıklanmış; krş. **tırnalġan**.

malaḳlanmaḳ Tırmıklanmak, sürüklenmek.

malapat *(ağızlarda)* Çözelti; bk. **irinti**.

malat (-tı) İnce ince kesilen kuru ot.

malay *(aşçılık)* 1. Mamalika *(Kızartılmış mısırdan yapılan lapa)*. 2. Malay *(Mısır unundan yapılan pide)*.

malçı *(ağızlarda)* Sığır yetiştiren; bk. **tuvarcı**.

maldar *(ağızlarda)* 1. Besici; bk. **tuvarcı**. 2. Zengin; bk. **zengin**, **bay**, **barlıḳlı**.

malḫane *(ağızlarda)* 1. Ahır; bk. **tuvar aranı**. 2. Mandıra.

O ḳaytḳan soñ Midat, mal fermasınıñ brigadirinen beraber malḫaneni baḳmaġa kettiler. “O döndükten sonra Mithat, mal çiftliğinin şefiyle beraber mal haneye bakmaya gittiler.” -M. Ablalimov.

mali 1. Tam, dolu, eksiksiz; krş. **tolu**. 2. Büyülü; krş. **siirli**.

maliç (-çi) Kuyruklu koyun; krş. **sigey**, **çontuḳ**.

malik (-ki) 1. Sahip, malik; **~ olmaḳ** Sahip olmak; **~ olmamaḳ** Sahip olmamak; **özüne ~ degil** Kendine malik değil. 2. Ev sahibi. 3. Hükümdar, kral, çar, padişah; krş. **çar**, **akim**.

Olar kibi san, ḳırmızı saḫtiyan yapḳan ustalar siyrek bulunıp, bir de acaip yemiş baġçalarına malik ediler. "Onlar gibi sarı, kırmızı sahtiyan (serpelenerek işlenmiş deri) işleyen ustalar az bulunurdu ve çok güzel yemiş bahçelerine sahiplerdi." -O. Akçokraklı - 1.

malikiyet (-ti) 1. Sahip olmak, mülkiyet. 2. Mülkiyet hakkı.

malina *(ağızlarda) (botanik)* Ahududu; bk. **murça**; **~ tatlısı** Ahududu tatlısı; **~ tüslü** Ahududu renkli.

malinalı Ahududulu; **~ çay** Ahududulu çay.

malinalıḳ (-ġı) Ahududu çubuğu.

maliy (I) 1. İğdiş, burulmuş at. 2. Lagar beygir; krş. **çaman (at)**.

Er vaḳıt minip yurgen toru maliyini mine, boy tonum kiye, başına toḳlu terisinden teren etip tikken ḳışlıḳ ḳalpaġını basa. "Her zaman bindiği doru atına biner, uzun paltosunu giyer, başına da kuzu derisinden derin bir şekilde diktiği kışlık kalpağını bastırır." -Mirzanen Nogay Masalı.

maliy (II) Mali; bk. **maliyeviy**.

maliye Maliye; **~ nazirligi** Maliye Bakanlığı.

Onıñ yazġan esabatları şeer maliye bolüginde daima numüneli vesiḳa esap etile. "Onun tuttuğu hesaplar, şehir maliye bölümünde örnek belge kabul ediliyor." -A. Osman - 2.

maliyeci Maliyeci, finansör; **men ~ olacam** Ben maliyeci olacağım.

maliyet (-ti) Maliyet; krş. **özüne mal oluv**; **~ fiyatınıñ tüşmesi** Maliyet fiyatının düşmesi.

maliyeviy Mali; **~ yardım** Mali yardım.

malle bk. **maalle**.

Butün şeer olmasa da olarnıñ mallesi Nusretke avuç içinde turġan kibi korünmekte. "Bütün şehir olmasa da onların mahallesi Nusret'in avcunun içinde gibi görünmekte." -U. Edemova - 2.

mallı 1. Zengin, varlıklı. 2. (ağızlarda) Sığır sahibi.

mal-maḫsul *(topluluk)* Malları, mamulleri.

mal-melâl (-ti) Mal mülk, pılı pırtı, bütün mal varlığı; bk. **mal-mulk**.

mal-meyit (mal-melit, **malmiyit)** (-ti) 1. Mal, ölümden sonra kalan mal. 2. İkinci el eşya, bit pazarı malı.

malmiylik (ağızlarda) Tüm mal varlığı; bk. **mal-melâl**.

mal-mulk *(topluluk)* Mallar.

Toymaylar amma, ne yapayıḳ, olġanı-olacaḳ mal-mulkümiz budır, -dey Ḳomşusı fuḳareniñ apaymı acıy. "Doymuyorlar ama ne yapalım, olup olacak bütün malımız mülkümüz bu, der. Komşusu fakirin karısına acır." -Kozlagan Kazan Masalı.

malperest (-ti) Malperest, mala düşkün olan.

malpı *(ağızlarda)* tembel; bk. **tenbel**.

malsız 1. Fakir. 2. (ağızlarda) Sığırı olmayan.

Biz bir cette baġca edik, malsız piştik, / Ayırılmaz eki ḳozu edik, ayrı tüştik. "Biz bir kenarda bahçe idik, zamansız olgunlaştık, / Ayrılmaz iki kuzu idik, ayrı düştük." -Çın.

malt (-tı) *(botanik)* Malt; **~ ḳavesi kim içti?** Malt kahvesini kim içti?

Malta Malta; **~ erigi** (botanik) Malta eriği; **~ palamudı** Malta palamudu (*Naucrates ductor*); **~ taşı** Bahçe duvarı kaplamasında kullanılan bir taş türü, Malta taşı.

Maltalı Malta vatandaşı, Maltalı.

maltoza Maltoz, malt şekeri.

malüm Malum, bilinen; krş. **belli**; **~ olmaḳ** Malum olmak; **~ degil** Bilinmiyor; **er keske ~ vaḳia** Bilinen bir gerçektir; **bizge ~ olġanı kibi** Bize malum olduğu gibi.

Avcı ḳısmı, malum bu ya, çoḳ av tapa şenlene, / Ḳurtmurat da şen-şeramet, kimni korse eglene. "Avcı kısmı malum bu ya, çok av bulunca şenlenir, / Kurtmurat da şen bir şekilde, kimi görürse eğlenir." -A. Kadrizade.

malümat (-tı) 1. Bilgiler, malumat; bk. **bilgi**; **~ almaḳ** Bilgi almak; **kerekli ~lar** Gerekli bilgiler; **~ toplamaḳ** Malumat toplamak. 2. Duyum, haber; **muim ~** Önemli duyum; **~ı bar** Haberi var; **~ı yoḳ** Haberi yok.

Çekirniñ dolandırıcılıḳlarını korip yurgenim içün, mende malumat yeterlik edi. "Çekir'in yolsuzluklarını gördüğüm için, bende bilgi yeterliydi." -E. Umerov - 1.

malümatlı Malumatlı, bilgili; krş. **tasil**; **aliy ~** Malumatı olan, haberi olan; **~ adam** Bilgili insan.

Ayat tecribesi olmaġan, yaḳında aliy malümatlı olacaḳ bu ḳız bir türlü aşşalıḳtan çekinmegen vaḥşiy bir adamnıñ pancasına tüşkenini bilmey edi. "Hayat tecrübesi olmayan, yakında aydın biri olacak olan bu kız, hiçbir aşağılıktan çekinmeyen vahşi bir

adamın pençesine düştüğünü bilmiyordu.” -M. Ablalimov.

malümatname Rehber; **fitoterapiya boyunca ~** Bitkisel ilâç rehberi.

malümatsız Bilgisiz.

malyar bk. **boyacı**.

malyariya bk. **sıtma**.

malyarlıḳ bk. **boyacılıḳ**.

malzeme Materyal, malzeme; **inşaat ~si** İnşaat malzemesi; **yapı ~si** Yapı malzemesi; **sarġı ~si** Pansuman materyali; **yataḳ ~si** Yatak takımı.

mamadiye 1. Altın para. 2. Gerdanlık.

mamalıga *(aşçılık)* Mısır unu.

mamateke *(botanik)* Yabani hindiba; krş. **mollasarıḳ, mışıḳ sütü**.

Tena, ḳulan çöllerde sıçrar, siner, deryalarday tolḳunlangan yeşil piçenler, ḳırmızı-mavi çeçekler, mamatekeler üstünde bir ḳara köpük kibi uçar, fırlardım. “Tenha, geniş kırlarda sıçrar, siner, deryalar gibi dalgalanan otlar, kırmızı mavi çiçekler, yabani hindibalar üstünde bir kara köpük gibi uçar, fırlardım.” -N. Çelebicihan.

mamateki *(ağızlarda)* Tekerleme; bk. **tekerleme**.

mamay, mam-mam *(çocuk dili)* Mama; **~ etmek** Mama yapmak.

mamele: **Ḳurannıñ ~sini bermek kerek** Kuran’ı okumak için hakkını vermek gererkir.

mamelek (I) (-gi) 1. bk. **mamalıga**; 2. Lapa; bk. **pasta, bulamıḳ**.

Otuz beşni keçkendir, ellidir yaşı, / Tisi otmey otmekke, mamelek aşı. “Otuz beşi geçmiştir, ellidir yaşı, / Dişi kesmiyor ekmeği, mısır unundan yapılmış bulamaçtır yemeği.” -Çın.

mamelek (II) (-gi) *(zooloji)* Güve.

mamelük *(askeri)* Hükümdara bağlı köle askerler, memluk.

mamız bk. **nabız**.

mam-mam Yeme ünlemi, yum-yum; krş. **nyam-nyam**.

mamont *(zooloji)* Mamut.

mamur (I) Mahmur, süzgün, dalgın.

Alâ sonuna ḳadar kormeye muvaffaḳ olamadığı rüyasınıñ ḫatırasıle muteḫassis olan mamur kozleri, kozyaşlarıle tolu bulundığı alda soḳaġa çıḳtı. “Hâlâ sonuna kadar görmeye muvaffak olamadığı rüyasının hatırasıyla mütehassis olan mahmur gözleri, gözyaşlarıyla dolu olduğu hâlde sokağa çıktı.” -A. S. Ayvazov - 1.

mamur (II) 1. İnkişaf eden, gelişen. 2. Şenelmiş; yaşanmış, meskun.

mamure bk. **mamur**.

mamuriyet Yaşanabilirlik.

mamurlıḳ (I) (-ġı) Mahmurluk, bitkinlik.

Alim Cemileviçniñ mamurlığı, dağlar başına tüşken tuman kibi, birden çezilip, koterilip ketti. "Alim Cemileviç'in mahmurluğu, dağlar(ın) başına düşmüş duman gibi, birden çözülüp, yükselip gitti." -U. Edemova - 2.

mamurlıḳ (II) (-ġı) bk. **mamuriyet**.

mamuz Mahmuz, diken; çivi, krampon; krş. **tikin, okçe; ḫoraznıñ ~ları** Horozun mahmuzları.

mamuzlamaḳ Mahmuzlamak, binek hayvanı gitmesi için mahmuzla dürtmek.

Ḳalpaġımı eġer, mingenimi mamuzlar; yavaş-yavaş ayan, cebe verirdim. "Kalpağımı eğer, bindiğim hayvanı mahmuzlar; yavaş yavaş ayan, cebe verirdim." -N. Çelebicihan.

mamür Bol, bereketli, mebzul; krş. **bol, bereketli**.

–Omürimde ağızıma almaġan edim, episi seniñ ḫatiriñ içün, - dedi o Nazimniñ saçlarına mamür kozlerini tikip. "–Ömrümde ağzıma almamıştım, hepsi senin hatrın için, dedi o Nazim'in saçlarına mahmur gözlerini dikip." - Çerkez Ali - 1.

mamürlik (-gi) Bolluk, bereket, mebzuliyet; krş. **bolluḳ, bereket**.

man: **~ etmek** Men etmek; krş. **yasaḳ etmek**; **~ etilgen** Yasaklanan; **~ etici** Men edici.

mana 1. Mana, anlam; krş. **meal**; **ayrı ~lı sözler** Farklı anlamlı kelimeler; **ayrı ~lı söz çeşitleri** Farklı anlamlı kelime türleri; **~ urġusı** Mantık vurgusu; **çoḳ ~lı sözler** Çok anlamlı kelimeler; **bir ~lı sözler** Tek anlamlı kelimeler; **sözniñ ~sı** Sözün manası; **bu cumleniñ ~sını añlamadım** Bu cümlenin manasını anlamadım; **işaretlerniñ ~sı** İşaretlerinin manası. 2. Sebepsiz çıkışma; takılma, kafa tutma; **sözniñ almaştırılma ~sı** Kelimenin mecaz anlamı; **~ tapmaḳ** Kusur bulmak.

Saña bu sözlerniñ manasını çoḳtan añlamaḳ kerek edi. "Senin bu sözlerinin anlamlarını çoktan anlaman gerekti." - Tuvarçının Akıllı Kızı Masalı.

manaca Anlamında.

manaçıḳ (-ġı) Neden, sebep; krş. **sebep, mazeret; ~ etmek** Bahane etmek.

manadaş Anlamdaş; **~ sözler** Eş anlamlı kelimeler.

manalı 1. Anlamlı; **çoḳ ~** Çok anlamlı. 2. Anlamlı, etkileyici; **~ baḳış** Etkileyici

bakış; ~ **bir tebessüm** Anlamlı bir tebessüm. 3. Anlamlı; **ayrı ~ sözler** Karşıt anlamlı kelimeler; **çoḳ ~ sözler** Çok anlamlı kelimeler; **bir ~ söz** Tek anlamlı söz.

Manalı çın aytayım, manasın tap, / Ḳarçıġasın ḳalamay, töbesin cap. "Manalı çın söyleyeyim, manasını bul, Evin karşısını örmeden, üstünü ört." -Çın.

manalılıḳ (-ġı) Anlamlılık; **sözniñ çoḳ ~sı** Çok anlamlı kelimeler; **eki ~** İki anlamlılık.

manalı-manalı Anlamlı anlamlı.

Adamlar bekniñ çadırı tarafḳa manalı-manalı nazar taşlay, birevler tavlanıp kule, birevler çırayını sıtıp, 'insafsızlıḳ', 'Yahşı iş olmayyata', dep taşlaylar. "Adamlar, beyin çadırı tarafına manalı manalı bakış atıyor, birileri keyiflenip gülüyor, birileri yüzünü asarak 'insafsızlık', 'iyi iş olmayacak' diye bağırıyorlar." -A. Osman - 2.

manasız Anlamsız, manasız; **~ laf** Saçmalık.

Bunı eşitken Ametaḳay: -Neday manasız şey aytasın, bu da ne marazniñ nasiati, bunı er bir aḥmaḳ bile, - dey. "Bunu işiten Ahmet akay: -Ne kadar manasız şey söylüyorsun, bu da ne marazın nasihati, bunu her bir ahmak bilir, der." -Uç Nasiat Latifesi.

manasızca Anlamsız.

manasızlıḳ (-ġı) 1. Saçma. 2. Saçmalık.

Şarmannıñ yuzüne, kozlerine yıllar devamında siñip ḳalġan manasızlıḳ ifadesi birden ġayıp oldı. "Şarman'ın yüzüne, gözüne yıllardır işlemiş olan anlamsızlık ifadesi birden kayboldu." - A. Osman - 1.

manat (I) bk. **emanet**.

manat (II) *(ağızlarda)* Ruble; bk. **kumüş**.

Ebet, bir balanı bakarsın, sen, ukümetten de yigirmi manat sıdırırsıñ. "Evet, bir çocuğuna bakarsın, sen hükümetten de yirmi ruble sızdırırsın." - E. Umerov - 2.

mancınıḳ (-ġı) *(tarih)* Mancınık.

manda *(zooloji)* Manda, camus; krş. **kamus**, **camus**, **dombay**.

mandal Sürme; krş. **sürme**, **sürgü**, **çek**, **reze**.

Dinara yenge bir çare etip oz ḳapusından atlagan soñ aman içinden mandalnı itedi ve kirtledi. "Dinara yenge bir çaresini bulup kendi kapısından atladıktan sonra hemen içinden sürgüsünü sürdü ve kilitledi." - A. Osman - 2.

mandala *(ağızlarda)* Dev; bk. **dev**.

mandalaç *(botanik)* Avrupa, Orta Rusya ve Sibirya bölgesinde yaşayan parlak yapraklı bir çeşit maydanoz (*Silaum silaus*).

mandallamaḳ Kapatmak; bk. **çeklemek**; **on ḳapını** ~ Ön kapıyı kapatmak.

Kelin buyük sevinç ile Meryemni ve Elti ananı oz odasına kirsetip, ḳapını mandalladı ve balġa azırlanıp başladılar. "Gelin büyük sevinçle Meryem'i ve Elti anayı kendi odasına sokup, kapıyı sürmeledi ve baloya hazırlanmaya başladılar." -Çerkez Ali - 1.

mandallanmaḳ Kapanmak.

mandarin *(botanik)* Mandalina; **~ teregi** Mandalina ağacı; **~ şırası** Mandalina suyu.

Portaḳal ve mandarinlerni çetke sürdi, açılmaġan şampan şişesini kordi. "Portakal ve mandalinaları kenara itti , açılmamış olan şampanya şişesini gördü." -E. Umerov - 2.

mandat (-tı) Yetki; **~ını kostermek** Yetkisini ibraz etmek.

mandatlı Zorunlu.

mandatsız Yetkisiz.

mandolina Mandolin; **~ çalmaḳ** Mandolin çalmak.

mandolinacı Mandolin çalan kişi.

mandril *(zooloji)* Mandrill, bir maymun türü; *Mandrillus sphinx*.

mane Kırım-Tatarları'nın halk şiir sanatının türü.

Mane mane manem yoḳ, / Men oksüzim anem yoḳ. / Şu zevḳlı dünyada / Ḳaygım çekken yarem yoḳ. "Mani mani manim yok, / Ben öksüzüm, annem yok. / Şu neşeli dünyada / Kaygımı çeken yarim yok." -Mane.

manej Atların eğitildiği alan.

manek *(Uskut ağzında)* Kol; bk. **yeñ**.

maneviy Manevi, tinsel.

Bir zamanlar sizge, ḳorantañızġa em maneviy, em iḳtisadiy taraftan yardım etkenimizni bilesiñiz ebet... "Bir zamanlar size, ailenize hem manevi hem de ekonomik anlamda yardım ettiğimizi biliyorsunuz, elbette..." -Z. Kurtnezir - 1.

maneviyat (-tı) 1. Manevi güç. 2. Ruhsal alan. 3. Moral.

Men seni insan belley edim, amma sen aġa, bed ence saġlam adamsıñ, lâkin maneviyatıñ faḳır, oy da faḳır! "Ben seni insan zannediyordum, ama sen abi, bedence sağlam kişisin, fakat maneviyatın fakir, oy da bakır!" -İ. Paşi.

maneviyün Maneviyat tarafları.

mango *(botanik)* Mango; ~ **şırası** Mango suyu.

mangusta Firavun faresi (*Herpestes ichneumon*); bk. **fraun faresi**.

manġal Mangal.

mani bk. **mania**.

Ekimler de onıñ bu istegine mani olmadılar. “Doktorlar da onun bu isteğine engel olmadılar.” -A. Osman - 1.

mania Set, engel, mania; krş. **sed**; **bent**; ~ **olmaḳ** Engel olmak.

Keçken manialar aḳḳında, Ḳrımnıñ ḳara ḫalḳı yollaġan proyekt, musulman şeriatına uymadığı içün, otkaz olunsın! “Geçmiş yasaklamalarla ilgili Kırım’ın kara halkının yolladığı proje, Müslüman şeriatına uymadığı için reddedilsin!” -H. Ş. Toktargazi.

manifest bk. **beyanname**.

Padişa Aleksandr II krepostnoy pravoniñ yasaḳ etilmesi içün manifest imzaladı ama, o kene burjuaziya menfaatını saḳlaġan manifest edi. “Padişah Aleksandr II toprak ağası kanununun yasaklanması için beyanname imzaladı ama o yine burjuvazi menfaatini koruyan bir beyannameydi.” -Çerkez Ali - 1.

manik bk. **manek**.

manikür Manikür; ~ **yapmaḳ** Manikür yapmak; ~ **yaptırmaḳ** Manikür yaptırmak.

manikürcı Manikürcü.

mani-mani: ~ **söylee-söylee durma** *(ağızlarda)* Durmadan konuşmak.

manisalâle *(botanik)* Anemon, Manisa lalesi; *Tulipa orphanidea*.

manjet (-ti) Manşet; **ştannıñ ~i** Pantolon manşeti.

mannay *(ağızlarda)* Alın; bk. **mañlay**.

Ḳaydan (yuḳarıdan) eki tamna Tamnay, / Biri menim mannayima tamnay, / Biri anamnıñ mannayina Tamnay. “Nereden (yukarıdan) iki damla Damlıyor, / Biri benim alnıma damlıyor, / Biri annemin alnına Damlıyor.” -Tezaytuv.

manometr Barometre, Basınç göstergesi.

mansarda Çatı katı; krş. **masandra**.

mansur *(tarih)* Mansour (üç en güçlü Kırım klanından biri).

mansurlı Mansour klanından kişi.

mantar *(botanik)* Mantar; ~ **cıymaḳ** Mantar toplamak; **aḳ ~** Beyaz mantar; **~ piçimli** Mantar şekilli; **yer ~ı** Yer mantarı; **yeşil ~** Yeşil mantar.

Olar baar yaġmurından soñ türtip çıḳḳan mantarlarnı añdıralar. “Onlar bahar yağmurundan sonra çıkan

mantarları andırıyorlar.” -İ. Abduraman - 1.

mantarlı Mantarlı; ~ **şorba** *(aşçılık)* Mantarlı çorba.

mantarsız Mantarsız.

mantı *(aşçılık)* Mantı; **~ yapmaḳ** Mantı yapmak; **~ kazanı** Mantı kazanı; krş. **tencere**.

Vilka alıp, mantını iştianen aşap başladı ve ḳışta Nizam akanen Abdulkerimniñ arasında olġan laḳırdını ḫatırlap, kulümsiredi. “Çatal alıp, mantıyı iştahla yemeye başladı ve kışın Nizam ağayla Abdülkerim arasında geçen sohbeti hatırlayıp, gülümsedi.” -İ. Abduraman - 1.

mantıḳ (-ġı) Mantık, akıl, anlamı; **~ḳa uygun** Akla uygun; **~ḳa ḳarşı** Mantığa ters; **bala ~ı** Çocuk aklı; **kupe-kundüz yarıḳ yaḳmaḳnıñ ~ı yoḳ** Küpe gündüz ışık yakmanın mantığı yok.

Lâkin onıñ amansızca mantıġı da bar ki, onı iç bir kimse cezasız bozıp olamaz. “Fakat onun amansızca bir mantığı daha var ki onu hiç kimse cezalanmadan bozamaz.” -İ. Paşi.

mantıḳiy Mantıksal; **~ ḫulasa** Mantıksal sonuç.

mantıḳlı Mantıklı; **~ adam** Mantıklı insan; **~ söz** Mantıklı söz.

mantıḳlıḳ (-ġı) Tutarlılık; **fikirlerniñ ~ı** Mantıklı kararlar.

mantıḳsız Mantıksız; **~ iş kormek** Mantıksız hareket etmek.

mantiya bk. **cübbe**.

manto Manto.

manufaktura *(tarih)* Fabrika.

manuskript (-ti) El yazması.

manyak Manyak.

manyovr Manevra; **~ yapmaḳ** Manevra yapmak; **~ ḳabiliyeti** Manevra kabiliyeti; **~ etken** Manevra yapan.

manzara Manzara; **acaip ~** Harika bir manzara.

Bir kereden Dilâver çöl manzarasını açıḳ tasavur etti... “Bir anda Dilâver çöl manzarasını gözünün önünde canlandırdı...” -A. Osman - 2.

manzarasız Gösterişsiz, alımsız.

manzarasızlıḳ (-ġı) Gösterişsizlik.

manzum 1. Düzenli, ince. 2. Şiirsel. 3. Şiir; krş. **şiiriet**, **nazm**.

manzume Manzume; krş. **şiir**.

maña Bana; **~ kore episi bir** Bana göre hepsi bir; **~ kerekmey** Bana gerekmiyor; **~ ḳalsa** Bana kalsa.

Sensiz maña zevḳ aram, oyun kulkü, / Umüt etem, ḳoluma tüşersiñ belki.

“Sensiz bana zevk haram, oynamak gülmek, / Ümid ederim elime düşersin belki.” -Çın.

mañġal Barbekü, mangal.

mañġıramaḳ *(ağızlarda)* Melemek; bk. **maġramaḳ.**

mañġıraşmaḳ *(ağızlarda)* Meleşmek; bk. **maġraşmaḳ.**

mañġıt (-tı) *(tarih)* Mangıt, Nogayların atalarına verilen isim.

mañḳa 1. Sümük baloncuğu; krş. **sümük.** 2. Dünkü çocuk, toy.. 3. Sümüklü; krş. **ḫımḫım.** 4. Nezle. 5. *(veteriner)* Sakağı; **~ ḫastalığı tiymek** *(veteriner)* Sakağı hastalığına yakalanmak.

mañḳalamaḳ Nezle olmak.

mañlay Alın; krş. **alın**; **~ kemigi** *(anatomi)* Alın kemiği; **çıḳıḳ ~** Çıkık alın; **açıḳ ~ adam** Açık alınlı insan; **~ıñda ne yazılġan olsa, o ola** Alnına ne yazılmışsa, o olur.

Ḳozukurpeçniñ mañlayında aynen yıldız alâmeti bar eken. “Kozukurpeç’in alnında yıldız alâmeti varmış.” -Kozukurpeç Destanı.

mañlayça Nalopnik (atların başına takılan nakışlı süs).

mañlaylı Geniş alınlı.

Uzun boylu, beyaz çereli, panti burun, keñ mañlaylı adam ondan çıḳıp, bu yaḳḳa, adamlarġa taba atladı. “Oradan uzun boylu, beyaz yüzlü panti burunlu, geniş alınlı adam çıktı, bu tarafa adamlara doğru yürüdü.” -İ. Paşi.

mañlaylıḳ (-ġı) *(etnografya)* Diadem, Antik dönemlerdeki bir çeşit kral tacı.

mañnay bk. **mañlay.**

Ḳaydan (yuḳarıdan) eki tamna Tamnay, / Biri menim maññayıma tamnay, / Biri anamnıñ maññayına Tamnay. “Nereden (yukarıdan) iki damla Damlıyor, / Biri benim alnıma damlıyor, / Biri annemin alnına Damlıyor.” -Tezaytuv.

mañramaḳ Melemek; krş. **melemek, maġramaḳ**; **ḳoy mañray** Koyun meliyor.

Bir ḳozı da bu ḳoylarnı emip, bir başından bir başına çıḳa, kene de manray eken. “Bir kuzu da bu koyun sürüsünü başından sonuna kadar hepsini emiyor, gene meliyormuş.” -Çorabatır Destanı.

mañraşmaḳ Meleşmek.

Çoḳ soyumız ḳalacaḳ mañraşḳan ḳoyday, / Aytır (da) ağlarım. / Kozünnin yaşın sürte ḳal, ey yar, al yavlıḳnen. / Aytır (da) ağlarım. “Pek çoğumuz kalacak meleşen koyun gibi, / Söyler söyler ağlarım. / gözünün yaşını silerek

kal, ey yar, al mendille. / Söyler söyler ağlarım.” -Halk Yırı.

mapa *(ağızlarda)* Menteşe; krş. **ilmek**.

marabbaḫacı Tefeci.

marabu *(zooloji)* Marabut kuşu, *Leptoptilos crumenifer*.

marafon *(tarih)* Maraton; **~ ḳoşusı** Maraton koşusu.

maral *(Zooloji)* Maral, dişi geyik.

Sen bir maral bolıp çıḳsañ çöllerge. / Laçin bolıp ḳonsañ taze gullerge. “Sen bir maral olup çıksan çöllere. / Şahin olup konsan taze güllere.” -Çerkez Ali - 1.

marama *(etnografya)* Marama *(Kırım-Tatarlarında bayanların taktığı kenarları nakışlı hafif baş örtüsü gibi kullanılan örtü)*; krş. **şerbenti**.

Er kes maramasını alıp, / Maramalandı, / Men maramamı alıp, / Maramalanamadım. “Herkes örtüsünü alıp, / Örtündü, / Ben örtümü alıp, / Örtünemedim.” -Tezaytuv.

maraz Hastalık, intan, sasıca; krş. **illet**; **ḫastalıḳ**; **dert**; **ince ~** Verem, ince hastalık; **~ olġan** Hastalıklı. ● **yurek ~ı** *(mecaz)* Yürek yarası.

Bunı eşitken Ametaḳay: -Neday manasız şey aytasın, bu da ne maraznıñ nasiati, bunı er bir aḫmaḳ bile, - dey. -Aşıḳma, aşıḳma, - dey molla. “Bunu işiten Ahmet akay: -Ne kadar manasız şey söylüyorsun, bu da ne marazın nasihati, bunu her bir ahmak bilir, der. -Acele etme, acele etme, der Molla.” -Uç Nasiat Latifesi.

marazm *(tıp)* Zayıflayıp erime hastalığı.

marca (I) bk. **biçare**.

marca (II) Rus kadını; krş. **mavke**, **davke**, **maruşke**.

marça *(ağızlarda)* Böğürtlen; bk. **burülgen**.

mare *(ağızlarda)* Birine itiraz etmek anlamında hitap şekli; **yoḳ ~!** Hayır asla!

marganets Manganez; **~ irintisi** Manganez eriyiği.

margantsovka Permanganat.

margarin Margarin; **buterbrod ~i** Tost ekmeği margarini.

margaritka bk. **ḳoyunkozü**.

marḫamet bk. **meramet**.

marifet 1. Maharet, ustalık, beceriklilik; krş. **merafet**; **ḳana**, **~ini koster!** Haydi, marifetini göster!. 2. Yaramazlık; şaşırtıcı hüner, marifet; krş. **ḳılıḳ**; **yapḳan ~ini begendiñmi?** Onun yaptığı marifeti beğendin mi?

Zan edüp ķafada marifet boldur, / Sonunda elin boş ķalma be yahu! "Zannedip kafada marifet boldur, / Sonunda elin boş kalma be yahu!" -A. Kadrizade.

marifetli Kabiliyetli, becerikli, mahir.

marinad Marine.

marinadlamaķ Marine etmek.

marinadlanġan Marine edilmiş.

marinadlı Marineli; **~ ƫıyarlar** Turşu.

marionetka 1. Kukla *(oyuncak)*; Bk. **ķoķla**; **~lar teatri** Kuklalar tiyatrosu. 2. Kukla (başkasının etkisinde olan); **~ ukümeti** Kukla hükümet.

marka (I) 1. Bk. **pul**, **mektüp pulu**. 2. Marka, stigma, damga, alamet; **ecnebiy ~** Yabancı marka; **firma ~sı** Firma markası. 3. Marka (çeşitli ürün tipleri için).

–Keçken ayda obyektni zarur materiallarnen, şu cümleden bazı bir markadaki panellernen teminlevde, az olsa da, uzülüvler olmasına yol berildi. "–Geçen ay gerekli malzemelerin, belli bazı markadaki panellerin temininde, az da olsa, problemler yaşandı, bu problemlerin önünün alınması lazım." - İ. Abduraman - 1.

marka (II) Mark, eski Alman parası.

markalamaķ Etiket takmak; **malnı ~** Malını etiketlemek.

markalanmaķ 1. *(edilgen)* **marķalamaķ**. 2. Marka olmak.

markalı 1. Markalı; **~ mektüp zarı** Pullu mektup zarfı. 2. Markalı *(ticaret)*; **~ mal** Markalı mal.

markasız Markasız.

marker Marker, işaretleyici (keçeli kalem); **~nen yazmaķ** Marker yazmak.

market (-ti) Market.

marketing Pazarlama.

markirovka İşaretleme; **~ yapmaķ** İşaretlemek; **~ yapılġan** İşaretlenen.

markirovkacı İşaretleyici.

markiz Markiz; iki kişilik, alçak, oldukça geniş koltuk.

markizet (-ti) *(tekstilcilik)* Vual, Sadece pamuktan üretilmiş, birkumaş türü.

markof *(ağızlarda)* Havuç; bk. **ƫavuç**, **ƫavuc**; **~ doğramaķ** Havuç doğramak; **~ temizlemek** Havuç temizlemek; **ķırmızı ~** Kırmızı havuç.

markyor (I) İşaretleyici (bilardo için).

markyor (II) *(tarım)* İşaretleyici.

marķa Koyunun erken kuzulaması (şubat-mart).

marḳaç (-çı) *(botanik)* Deniz yosunu (bant şeklinde).

marlya Gazlı bez; **bir metr ~** Bir metre gazlı bez.

marmara bk. **mermer**. ● **~ deñizi** Marmara Denizi.

marmelad Marmelat.

marodyor Çapulcu.

marodyorlıḳ (-ğı) Çapulculuk; **~ yapmaḳ** Çapulculuk yapmak.

Mars 1. *(astronomi)* Mars gezegeni. 2. Mars (çikolatanın ismi).

–E, belki eñ zemaneviy kosmik gemide Mars ya da Çolpanġa taba uçadır, – ilave etti Abdulkerim. "— E, belki en modern kozmik gemide Mars'a veya Ay'a doğru uçuyordur, ilave etti Abdülkerim." -İ. Abduraman - 1.

marseleza Marseillaise, Fransa ulusal marşı.

marş bk. **arş**.

–Oyle olsa, çal bir marş. Aydıñ dostlar, beraber keldik, beraber çıḳayıḳ! "–Öyle ise, çal bir marş. Haydi dostlar, beraber geldik, beraber çıkalım!" -Çerkez Ali - 1.

marşal Mareşal.

marşallıḳ (-ğı) Mareşallık; **~ unvanı** Mareşal rütbesi.

marşrut (-tı) Rota, durak; **sefer ~ı** Gidiş rotası; **belli ~nen** Belli rotayla.

Bizim yataḳhanemizge yañı avtobus marşrutu açıldı, kolhoz mısırboġdayını çalıp aldı, o tar yolaḳḳa asfalt töşeldi ve elektrik yarıḳlarınen aydınlatıldı. "Bizim yatakhanemize yeni otobüs durağı açıldı, çiftlik mısır buğdayını toplayarak aldı, o dar yola asfalt döşendi ve elektrik ışıklarıyla aydınlatıldı." -A. Osman – 2.

marşrutlı: **~ taksi** Taksi.

Abdulkerim ise marşurtlı taksini bekledi. "Abdülkerim ise taksi bekledi." -İ. Abduraman - 1.

mart Mart; krş. **saban**; **~ ayı** Mart ayı; **~nıñ on doḳuzında** Martın on dokuzunda. ● **~ ḳapıdan baḳtırır, ḳazma-kurek yaḳtırır** *(atasözü)* Mart kapıdan baktırır, kazma kürek yaktırır.

Mart boranı, sen ḳaydan kelip çıḳtıñ?! "Mart rüzgarı, sen nereden çıktın?!" -E. Umerov - 1.

martaval Kötü, işe yaramaz, faydasız; **işler ~** İşler faydasız.

Ebet, boyle vaziyetke siyrek tüşülgeninden ozüñni biraz martaval duyasıñ. "Böyle durumlara çok seyrek düştüğünden kendini biraz kötü hissediyorsun." -Z. Kurtnezir - 1.

marten Martin fırını, açık fırın; ~ **ocağı** Martin fırını.

Kuneş ise marten sobası kibi pişire, miyiñni ķaynatacaķ. “Güneş de Martin sobası gibi pişiriyor, beynini kaynatacak.” -E. Umerov - 1.

martenci Fırıncı.

martin Martin, eskiden kullanılmış olan, yivli, tek kurşun atan ve çok ses çıkaran bir tüfek; bk. **tüfek**.

marum Yoksun, sahip olmayan, mahrum; ~ **etmek** Yoksun bırakmak; ~ **olmaķ** Mahrum olmak; **rey berüv aķķından** ~ **etmek** Oy kullanma hakkından mahrum etmek.

Eger birevge toķunsan, nenen tiygen olsan, seni o şeyden marum eterim. “Eğer birine dokunursan, neyle dokunduysan, seni o şeyden mahrum ederim.” -Ocak Latifesi.

maruşke Rus kadın; krş. **mavke**, **davke**, **marca**.

maruza Rapor, sunum; **ilmiy** ~ Bilimsel rapor.

O daa çoķ ayttı ve maruzasınıñ soñunda yaşlarnı goñülli musülman ordusına yazılmağa davet etti. “O daha çok konuştu ve konferansının sonunda gençleri gönüllü Müslüman ordusuna yazılmaya davet etti.” -E. A. Osmanoğlu - 1.

maruzacı Raporcu, söylev veren.

mas- *(kelime anlamını güçlendiren ek)* bk. **mas-mavı**.

-Bu ķartal dağları, -dedi mas-mavı kozlü yaş ķadın. “— Bunlar kartal dağları, dedi masmavi gözlü genç kadın.” -T. Halilov.

masa Masa; ~ **ustünde** Masada.

Şadiyecik Çocuķ ocağında oķumaķ yazmaķ da ogrendiginden masa uzerindeki ‘Yeni dünya’ gazetasını oķumaya başladı. “Şadiyecik Çocuk Yurdu’nda okuma yazmayı da öğrendiği için masanın üzerindeki ‘Yeni Dünya’ gazetesini okumaya başladı.” -A. S. Ayvazov - 1.

masal 1. Masal; ~ **aytmaķ** Masal anlatmak; **ķırımtatar ḫalk ~ları** Kırımtatar halk masalları; ~ **başı** Masalın girişi; **tılsımlı ~lar** Büyülü masallar. 2. *(mecaz)* Yalan, saçma, palavra; **~, inanmayim!** Palavra, inanmayın! 3. *(mecaz)* Kötü, fena; **işler ~** İşler kötü.

Bu azaplı omürimi bir kun daa uzatmaķ ḫatiri içün, masallarda aytuvlı padişa balalarının baldırlarını kesip, minek ķuşuna ķaptırġanday, men de baldırımdan bir parça kesip çip-çiy aşaycağım kele. “Bu eziyetli ömrümü bir gün daha uzatmanın hatırı için,

masallarda meşhur padişah çocuklarının baldırını kesip minek kuşuna vermesi gibi benim de baldırımdan bir parça kesip, çiğ çiğ yiyesim geliyor.” -A. Hilmi.

masalcı Masalcı; **ḫalḳımızınñ ~ları** Halkımızın masalcıları.

Masalcıda şu yırnı ayta: Diñleniz, aġalar, tarif eteyim, / Aşıḳnıñ yırını men yırlap keteyim. “Masalcı da şu yırı söyler: Dinleyin ağalar tarif edeyim, / Aşığın yırını ben yırlayıp gideyim.” - Aşık Garip Destanı.

masandra *(inşaatçılık)* Meyve saklamak için kullanılan ev bölümü, kiler.

masat (-tı) Kasapların bıçakları bilemek için kullandıkları alet.

masatlamaḳ Bilemek *(bıçak)*.

masatlanġan Bilenmiş (bıçak hakkında).

masdar bk. **mastar**.

masḫara bk. **masḳara**.

Ben oyle çontuḳ-montuḳ toy ider de cemaata masḫara olamam. “Ben öyle yarım yamalak bir düğün yapıp da cemaate maskara olamam.” -S. A. Özenbaşlı.

masır 1. Makara *(dokuma makinası)* krş. **çupke**. 2. Bobin, Masura.

maska Maske; **protivogaz ~sı** Gaz maskesi; **~ kiymek** Maske takmak.

maskarad Maskeli balo; **~ kostümi** Maskeli balo kıyafeti.

masḳara *(ağızlarda;* **masḫara***)* 1. Maskara; **alem ~sı** Alem maskarası; **~ etmek** Rezil etmek; **baḳ, ~ olma!** Bak, maskara olma! 2. Rezil edilmiş; krş. **yuzü ḳara**, **rezil**, **zillet**, **rusvay**.

Ozüñni kirlegen soñ, oğluñnı da masḳara ettiñ! “Kendini kirlettikten sonra, oğlunu da maskara ettin!” - Çerkez Ali - 1.

masḳaraca(sına) Rezilce, utandırıcı, hacalet verici.

masḳaralıḳ (-ġı) Yüzkarası, rezalet, ayıp; krş. **rezalet**, **zillet**.

Ay, men de resim çıḳarmaġa bilsem de, onların sürü-sürü ḳamçılanġanlarını, pristavların, ispravniklerin butün masḫaralıḳlarını bala-çaġanın butün ḫorluḳlarını birley-birley kostersem de, bugunki ḫalḳlar da onı kelip-kelip baḳsalar... “Ben de resim yapabilsem de, onların sürü-sürü kamçılanışlarını, polislerin yaptıkları bütün rezilliği, çoluk çocuklara yapılan bütün eziyetleri birer birer göstersem de bugün yaşayan insanlar da ona gelip gelip gelip baksalar...” -A. Hilmi.

masḳara-rezil *(topluluk)* Mağdur; ~ **olmaḳ** Mağdur olmak.

maslyonka bk. **yaġdan**.

mas-mavı Masmavi; ~ **deñiz** Masmavi deniz.

Temiz kokni andırġan mas-mavı, aydın bakışlı, balaban kozleri, onıñ goñlü sade ve samimiy olġanını kostermekteler. "Temiz göğü andıran masmavi, aydın bakışlı, iri gözleri, onun gönlünün sade ve samimi olduğunu göstermekte." -U. Edemova - 2.

mason bk. **farmazon**.

masonstvo bk. **farmazonlıḳ**.

masra bk. **masır**.

masraf Masraf, sarf etme, harcama; krş. **sarf**; ~ **etmek** Harcamak, sarf etmek.

Endi er şey azır, urbalar tikilip bitti, narobrazdan yol masrafı alındı. "Artık her şey hazır, elbiseler dikilip bitti. Norobraz'dan yol masrafı alındı." -A. Hilmi.

massa 1. *(fizik, matematik)* Kütle. 2. *(halk)* Kitle, yığın; bk. **kutle**.

massaj Masaj; **~ yapmaḳ** Masaj yapmak.

Vika vannadan çıḳtı, kuzgü ogüne keçip, fennen saçlarını ḳuruttı, soñra maḫsus maşinkanen yuzüni massaj yaptı. "Vika banyodan çıktı, aynanın önüne geçip saç kurutma makinesiyle saçlarını kuruttu. Özel makineyle yüzüne masaj yaptı." - E. Umerov - 2.

massajcı Masajcı.

massandra bk. **masandra**.

massiv Masif, kunt, ağır; **dağ ~i** Dağ kütlesi; ~ **dağlar** Yüce dağlar.

Yañı massivlerde garajlarnı yer tübüne keçirmek ḫususında ne ḳadar laf oldı! "Yeni masiflerde garajları yeraltında yapma konusunda ne kadar laf oldu!" -İ. Abduraman - 1.

masştab krş. **miḳyas**.

mastar *(Dil bilgisi, eski)* İsim-fiil; bk. **isimfiil**.

mastava *(aşçılık)* Pirinç çorbası.

mastika *(özel isim)* Sakız.

Yura mastika ḳoḳulı parket taḫtaçıḳlarını sıyparken, biraz ozüne keldi. "Yura sakız kokulu parke tahtalarını okşarken biraz kendine geldi." -E. Umerov - 1.

mastit (-ti) Mastit, meme iltihabı, tıkanmış süt kanallarının yada mikroorganizmaların neden olduğu bir hastalıktır; bk. **meme yanġısı**.

mastodont *(paleontoloji)* Mamut, file benzeyen, nesli tükenmiş bir tarih öncesi hayvanlara verilen ad.

masturbatsiya *(tıp)* Mastürbasyon.

masuniyet (-ti) Dokunulmazlık; **şaḫsiy ~** Kişisel dokunulmazlık.

masur bk. **masır**.

masura bk. **masır**.

masüm 1. Suçsuz. 2. Masum, saf.

maş 1. *(botanik)* Maş (Bir mercimek türü) 2. Maş fasulyesi; **ḳabaḳlı ~** *(aşçılık)* Kabaklı maş fasulyesi.

maşa Şömine maşası.

Soñ, ḫınzır oz işini toḳtatmay, oña demir maşa ḳızdırıp basa. "Sonra, alçak yaptığı işe son vermeyip, ona kızgın demir maşa ile basar." -Kozukurpeç Destanı.

maşaḳ 1. Hasattan sonra kalan başak; krş. **başaḳ**. 2. Bahçede kalan (toplandıktan sonra); krş. **çombala**, **sabla**, **camboloz**, **ḳoruḳlav**.

maşaḳlama, **maşaḳlav** Bahçelerde son kalan meyvelerin toplanması; krş. **çombala**, **sabla**, **camboloz**, **ḳoruḳlav**.

maşaḳlamaḳ Bahçelerde son kalan meyvelerin toplamak.

maşalla *(ünlem)* 1. Maşallah!, Bravo!, Aferin!, Aşk olsun! *(şaşkınlığı ya da hayreti ifade etmek için kullanılır)*; krş. **evalla**; **aferin**; **eşḳ olsun**. 2. Aman Allahım! Sizi gördüğüme sevindim! *(selamlaşmadan önce söylenen laf)*; **maşalla-maşalla**, **hoş keldiñiz!** Sizi gördüğümüze sevindik, hoş geldiniz!; **~sı bar** Maşallahı var, aferin ona!

-Maşalla, men kormegenden berli bayağı deñişkensiñ, - dep fısıldadı. "Maşallah, ben görmeyeli beri bayağı değişmişsin, diye fısıldadı." -U. Edemova - 2.

maşalla-maşalla: **~, ḫoş keldiñiz!** Sizi gördüğüme memnun oldum, hoş geldiniz!

maşalla-subḫanalla *(toplu olarak)* Maşallah.

maşalli *(etnografya)* Altın muska *(çocuğu nazardan korumak için takılan muska)*; krş. **nazarlıḳ**.

maşer *(İslam)* 1. Mahşer günü. 2. Mahşer günü bütün insanların toplanacakları yer; krş. **ḳıyamet kunü**; **ceza kunü**; **aḫır zaman**; **~ kunü** Mahşer günü.

Maşerde siz meni iç ḳaldırmañız / Ḳatınıda surlamı iç çaldırmañız / Olümni tabarman azġana tursam da / Maġa olüm kerek bir de ḳaytarma. "Mahşerde siz beni hiç bırakmayın / Yanımda sırları hiç çaldırmayın / Ölümü bulurum biraz kalksam bile / Bana ölüm gerek bir de kaytarma." -B. Çobanzade - 1.

maşer-ķıyamet *(topluluk)* Kıyamet; krş. **ana-baba kunü**.

maşina bk. **maşna**.

Maşinalar yağlandı, birbirine bağlandı, / Port Arturġa barġan son ķılıç pıçaķ ķayraldı. “Arabalar yağlandı, birbirine bağlandı, / Port Artur’a vardıktan sonra kılıç bıçak bilendi.” -Halk Yırı.

maşinal Mekanik; **~ tarzda** Mekanik olarak.

maşinist (-ti) Makinist; **~ olıp işlemek** Makinist olarak çalışmak.

Midat idarege kelgende baş buḫgalterden ve maşinistkadan başķa kimse yoķ edi. “Mithat idareye geldiğinde baş muhasebeci ve makinistten başka kimse yoktu.” -M. Ablalimov.

maşinistlik (-gi) Makinistlik mesleği; **~ yapmaķ** Makinistlik yapmak.

maşinka (maşna) Makine; **yazġan** ~ Yazı makinesi, daktilo; **~dan çıķarmaķ** Makineden çıkarmak.

Sekretarı maşinkasını çıķıldata berip nelerdir yazmaķta. “Sekreteri daktilosunu tıkırdatarak bir şeyler yazmaktaydı.” -U. Edemova - 2.

maş-kiçiri *(aşçılık)* Pirinç lapası.

maşna Makine, araba; **çamaşır ~sı** Çamaşır makinesi; **yengil ~** Binek arabası; **ķıyma ~** Kıyma makinesi; **~dan tüşmek** Arabadan inmek; **yuk ~sı** Yük arabası.

maşnalaştırma Makineleştirme.

maşnalaştırmaķ Makineleştirmek.

maşna-maşna Çok sayıda makine; **~ un ketirdiler** Araba araba un getirdiler.

maşnaşınas Makineci.

maşnaşınaslıķ (-ġı) Makinecilik.

maşşalla bk. **maşalla**.

Maşşalla sizge, oġulcuklarım! Siz bizni sevindirgeniniz kibi, Alla da sizni şoyle sevindirsin, evlâtlarım! “Maşallah size, oğullarım! Siz bizi nasıl sevindiriyorsanız, Allah da sizi öyle sevindirsin, evlâtlarım!” -R. Fazıl - 1.

maşuķ (-ġı) İdol, sevgili, canan; **sevgili**, **yar**, **ḫabip**.

Nice defa onı olümlerden ķurtardıñ, aşıķlarnı maşuķlarına ķavuştırdıñ, ķış suvuġında, yaz sıcağında tariḫnıñ ağır yollarından adamzatnen beraber keçtiñ. “Kaç defa onu ölümlerden kurtardın, aşıkları sevgililerine kavuşturdun, kış soğuğunda, yaz sıcağında tarihin zor yollarından insanoğluyla beraber geçtin.” -M. Ablalimov.

maşuķa *(dişi)* **maşuķ** Sevgili.

maşuḳiyet (-ti) Aşk, sevdalık; krş. **sevdalıḳ**.

maşuḳlıḳ (-ġı) Aşk, sevdalık; krş. **sevdalıḳ**.

mat (I) 1. *(satranç terimi)* Mat; bk. **ḳış**; **~ etmek** Mat etmek; **~ olmaḳ** Mat olmak. 2. *(spor)* Minder; krş. **minder**. 3. *(ağızlarda)* Hasır; krş. **ḫasır**.

Dikḳatnı bole emiş! dersiñ, şaḫ mat oynaycaḳsıñ. "Dikkati bölüyormuş! Sanki satranç oynayacaksın." -E. Umerov - 1.

mat (II) *(ağızlarda)* Aşağılama, küçükleme; bk. **aşalar, aşalama**; **~ etmek** Aşağılamak; **~ bolmaḳ** Aşağılanmak; krş. **aşalanmaḳ**.

mata *(ağızlarda)* 1. İkinci en küçük kardeşi. 2. Kardeş; bk. **apte**, **tata**. 3. Genç kadın; bk. **yaş apay**. 4: **~lar** Bozkır ağızlarından birinin adını lakap olarak taşıyanlar; krş. **nenemler**.

matador Matador.

matay (I) *(ağızlarda)* Genç; bk. **kiçik**.

matay (II) *(ağızlarda)* Kardeşim; bk. **kadâ**.

matbaa Matbaa, basım evi; krş. **basmaḫane**.

Taze matbaa boyası ḳarıştı, parmaḳları ḳarardı. "Matbaa boyası eline bulaştı, parmakları karardı." -A. Osman - 1.

matbaacılıḳ (-ġı) Matbaacılık.

matbuat (-tı) Basın, matbuat; **deviriy ~** Periyodik basım; **~ uriyeti** Basın özgürlüğü

Sovet akimiyetiniñ ilki kunlerinden matbuat işinde çalışa. "Sovyet hâkimiyetinin ilk günlerinden beri matbuat işinde çalışıyor." -A. Osman - 1.

matç *(spor terimi)* Maç.

matem Matem, yas; krş. **yas**; **~ baġlamaḳ** Matem (yas) tutmak; **ḫalḳımız içün mayısnıñ 18-i - ~ kunü** Halkımız için mayısın 18'i matem günüdür.

İsmat Ḳurbanovnıñ matem merasimine pek çoḳ adam toplandı. "İsmat Kurbanov'un cenaze töreninde çok insan toplandı." -Z. Kurtnezir - 1.

matematika Matematik; bk. **riyaziyat**, **riyazie**; **~ formulası** Matematik formülü; **~ analizi** Matematik analizi.

Andan istegen şeyiñ tapıla. Ufaḳ matematik kalkulyatordan başlap, yine-yipkece. "Onda istediğin şey bulunur. Ufak hesap makinesinden, iğne ipliğe kadar." -E. Umerov - 1.

matematikacı Matematikçi; **belli ~** Ünlü matematikçi.

matemli Matemli; **~ kun** Matemli gün.

material, **materyal** 1. Malzeme; **ḳurucılıḳ ~ı** İnşaat malzemesi; bk. **malzeme**. 2. bk. **bez**; **toḳuma**.

Material teminatında uzülip olsa, biz mında ozümizge ufaḳ-tüfek iş tapamız. "Malmezeyi temin etme işi uzarsa, biz burada kendimize ufak tefek iş buluruz." -İ. Abduraman - 1.

materializm Materyalizm.

materiya bk. **madde**.

Ana işler oyle. Yuksek materiyalar ḫususında safsata yursetmege vaḳıt yoḳ. "Ama işte öyle yüksek materyaller hakkında safsata yürütmeye gerek yok." -E. Umerov - 2.

materya *(ağızlarda)* bk. **materiya**, **material**.

matiy (I) 1. bk. **ḳozu**. 2. *(bebek dili)* Keçi, koyun.

matiy (II) İnek.

matlubat, **matlübat** (-tı) Tüketim, istihlak; **~ cemiyeti** Tüketim topluluğu.

matraç (I) 1. *(botanik)* Sumak. 2. *(mecaz)* Bronzlaşmış.

matraç (II) (-çı) *(botanik)* Funda.

matriarḫat (-tı) Anaerkil.

matritsa *(teknik)* Matrix.

matros Gemici, tayfa, deniz eri.

Ḳızlarġa, matros urbaçıḳları kiygen, tomalaḳ çereli oğlançıḳ kulümsirep baḳmaḳta edi. "Kızlara, tayfa giysileri giymiş yuvarlak yüzlü oğlan gülümseyerek bakıyordu." -U. Edemova - 1.

matroska Gemici elbisesi.

matüv 1. Beyinsiz, ahmak, budala; krş. **añḳav**, **akılsız**, **aḳmaḳ**, **tentek**, **budala**, **sersem**, **avanaḳ**. 2. Çocuk zekasında kişi, gerizekalı; **~ olmaḳ** Gerizekalı olmak.

Kerçek, Ḳuddusın aġası da bar edi, ama o, garip, em matüv sumalaḳ, em de babasıday içkini seve edi... "Aslında, Kuddus 'un ağabeyi de vardı, ama, o zavallı, hem aptal, hem de babası gibi içkiyi seviyordu..." -A. Hilmi.

matüvlik (-gı) 1. Gerizekalılık. 2. Bunaklık.

Matüvlik yapmadan, çaylalar ogündeki ḫavuzlarnıñ çevrelerini vaḳıtında ḳoralamaġa emir bergen isem, boyle facialı al olmaz edi. "Salaklık etmeden çaylaların önündeki havuzların etrafını zamanında çevirttirseydim, böyle korkunç bir olay olmazdı." -Z. Kurtnezir - 1.

mauḳmaḳ *(ağızlarda)* Sakinleşmek; bk. **savuşmaḳ**.

maun *(botanik)* Maun bitkisi, maun ağacı; *Swietenia mahagoni*.

mavam Süreç; **makeme ~ı** Mahkeme süreci.

mavarmaḳ bk. **mavılaşmaḳ**.

mavı 1. Lacivert. 2. *(nadiren)* Mavi; **~ kok** Mavi gök; **kok ~sı** Gök mavisi *(boya)*; **açıḳ ~** Açık mavi; **ḳoyu ~** Koyu mavi; **ḳır ~** Mavimsi kır; **uzaḳta ~ deñiz korüne edi** Uzakta mavi deniz görünüyordu.

Odalarnıñ, balkonnıñ tabanları ḳoyu ḳaverenki, ḳapı, pencereler açıḳ mavı renkinde boyalarnen boyalanġanlar. "Odaların balkonun tabanı koyu kahverengi kapı ve pencereler açık mavi boyanmış." -İ. Paşi.

mavıca *(isim)* Sülfirik asit tuzlarından birinin adı, mavimsi.

mavıkoz Mavi gözlü. **~ ḳızçıḳ** Mavi gözlü küçük kız.

mavıḳmaḳ Solmak; krş. **solmaḳ**.

mavılaşmaḳ Solgunlaşmak; **mavılaşıp ḳalmaḳ** Solgunlaşıp kalmak.

mavılıḳ Mavilik; **deñiz ~ġı** Denizin maviliği.

Kok yarıḳ edi. Açıḳ mavılıḳ içinde ufaçıḳ noḳtalar cılışmaḳta. "Gökyüzü aydınlıktı. Açık mavilik içinde küçücük noktalar toplaşmakta." -E. A. Osmanoğlu - 1.

mavıltım Mavimsi; krş. **mavıca**.

mavke *(ağızlarda)* Rus kadın; krş. **maruşke**, **davke**, **marca**.

mavr bk. **maġripli**.

mavri bk. **ḳara**.

mavzoley bk. **dürbe**.

mavzuat (-tı) bk. **mevzu**; Konu.

may 1. Mayıs; bk. **mayıs**. 2. *(ağızlarda)* Yağ; krş. **yaġ**.

Toḳta, kose efendi, o şay olmaz, men apaḳayıma bir ḳalaḳay saldırayım, biraz da may alırmız, tulupnen altınnı da arḳama alırman, ekimiz beraber ketermiz. "Dur Köse Efendi, o öyle olmaz, ben karıma bir çörek yaptırayım, biraz da yağ alırız, tulumla altını da sırtıma alırım, ikimiz beraber gideriz." - Köse ve Dev Masalı.

maya 1. Maya *(yoğurt mayası)*. 2. Maya *(hamurun mayası)*. 3. *(mecaz)* Çevre ve terbiye ile kazanılan karakter özelliği; **sende Ḳırım ~sı bar** Sende Kırım mayası var. 4. Ertelenmiş para; bk. **keri koyulġan aḳça**.

Anası pişirgen ve ġayet lezetli olġan tatar maya otmeginen peynir aşay, artından bir çanaḳ ḳoy ḳatığı içe ve aranġa çapa. "Annesinin pişirdiği ve

gayet lezzetli olan Tatar maya ekmeğiyle, peynir yiyor, arkasından bir çanak koyun kefiri içiyor ve ağıla gidiyor.” -E. A. Osmanoğlu - 1.

mayak 1. Fener. 2. bk. **lampa**.

mayalamaḳ Ekşitmek, hamur mayalamak.

mayalanma, **mayalanuv** 1. *(eylem adı)* **mayalanmaḳ**. 2. Mayalanma, tahammür, ekşime; krş. **ekşime**, **ekşüv**, **acime**, **acuv**.

mayalanmaḳ Mayalanmak, ekşimek.

mayasıl *(tıp)* Basur.

mayatnik bk. **pul**, **yelḳuvan**.

maybaş *(botanik)* Yabani soğan.

maydan Meydan; bk. **meydan**.

Elbet, men de areketsiz oturmam. Boylece, ḳaviy bir aile maydanġa kelir. “Elbette, ben de boş durmam. Böylece, güçlü bir aile meydana gelir.” -E. Umerov - 1.

mayġuş Mayhoş *(ekşili tatlılı)*; **~ alma** Mayhoş elma.

mayıs (-sı) 1. Mayıs; **~ta** Mayısta; **~ ayı** Mayıs ayı; **~nıñ ortasında** Mayısın ortasında; **~ bayramında yapılġan şeñlik** Mayıs bayramında yapılan şenlik; **~ aḳşamı** Mayıs akşamı. 2. Böcek; **~ bocegi** Mayıs böceği.

Mayıs kuneşiniñ kümüş renkli ziyası ve ḳızdırıcı sıcaġını Şadiyecigin beyaz yuzüne, uzun kirpiklerine toḳundı. “Mayıs güneşinin gümüş renkli ziyası ve yakıcı sıcağı Şadiyecigin beyaz yüzüne, uzun kirpiklerine dokundu.” -A. S. Ayvazov - 1.

mayışıḳ (-ġı) Bükük, eğik; krş. **ḳıyışıḳ**; **~ mıḫ** Bükük çivi.

mayışḳaḳ (-ġı) Esnek, elastik, kolay bükülür; krş. **mayışḳan**, **elastik**; **~ tel** Elastik tel.

mayışḳaḳlıḳ (-ġı) Esneklik; **çubuḳnıñ ~ı** Çubuğun esnekliği.

mayışḳan Bükük, eğik.

Erini ufaḳ korüne, / Sözge çeber kuçük oġul, / Parmaġı cezday mayışḳan / Çeber eken kuçük oġul, / Saçı ayday balḳılday, / Asıl eken kuçük oġul. “Dudağı ufak görünüyor, / Lafa ustaymış küçük oğul, / Parmağı kurşun gibi bükülmüş / Becerikli imiş küçük oğul, / Saçı ay gibi parlıyor, / Asil imiş küçük oğul.” -Edige Destanı.

mayışmaḳ Bükülmek; krş. **ḳıyışmaḳ**; **yelden çalılar mayışa** Rüzgârdan çalılar bükülüyor.

San ḫanım talday mayışıp, ḳonravlı altın tabaldırıḳnen, ḳırḳ merdivenden tüşüp kele. “San hanım fidan gibi bükülüp canlı altın eşik ile kırk

merdivenden inip gelir.” -Çorabatır Destanı.

mayıştırmaḳ Bükmek; krş. **ḳıyıştırmaḳ.**

Sizlerni menden de ziyade o bekledi, -dedi Saniye –alıp kelgen velosipediñizniñ kopçegini mayıştırġan. “Sizleri benden de çok o bekledi, dedi Saniye getirdiğiniz bisikletin poyrasını eğmiş.” -U. Edemova - 1.

mayil bk. **mail**.

mayka Gömlek, fanila, atlet; **yipek ~** İpek gömlek.

Oda salḳın olsa da, Aḫmedi kolmegini çıḳarġan, maykanen otura. “Oda serin olsa da, Ahmedi gömleğini çıkarmış, atletle oturuyor.” -İ. Paşi.

maykalı Fanilalı, atletli.

Vannada bet-ḳolını yuvıp endi sürtinip başlaġanda birden ḳapı tars etip açıldı ve içeri, saḳalı osken, kozleri ḳoyan kozlerine beñzer ḳıp-ḳırmızı, mavı maykalı adam kirdi. “Banyoda elini yüzünü yıkayıp havluyla kurulanmaya başladığında birden kapı tırs diye açıldı ve içeriye sakalı uzamış, gözleri tavşan gözlerine benzer kıpkırmızı, mavi fanilalı bir adam girdi.” -E. Umerov - 2.

maykasız Fanilasız, atletsiz.

maylamaḳ *(ağızlarda)* Yağlamak; yağ sürmek; bk. **yaġlamaḳ.**

Ḳara mıyıḳlı esmeri yaş uzun demir ucuna baġlanġan çulnı solarka tolu ḳopḳaġa batırıp-batırıp ala da, kassetlerni maylar. “Siyah bıyıklı esmer bir genç uzun bir demirin ucuna bağlanmış çulu solüsyon dolu kovaya batırıp çıkarıyor, kalıpları yağlıyor.” -İ. Paşi.

maylı *(ağızlarda)* Yağlı; krş. **yaġlı.**

Kuneşten ḳızġın totlı çöyün izlerden ve olarnıñ astına töşelgen maylı şpallardan aġır ḳoḳu kele. “Güneşten ısınan paslı köyün izlerden ve onların altına döşenen yağlı traverslerden ağır bir koku geliyor.” -E. A. Osmanoğlu - 1.

maymaḳ (-ġı) *(etnografya)* Çoban sopası; krş. **çoban tayaġı.**

maymul 1. Topaç, dönen top; krş. **mırt**; **dandürik**. 2. Deklanşör.

maymulçıḳ (-ġı) Küçük topaç.

maymun (I) Maymun; krş. **şamek**; **nanay**; **adam piçimli ~** İnsan görünümlü maymun.

Alimniñ emirlerini alġan furuncı, maymun kibi çevirile ve er emirini şu daḳḳası yerine ketire. “Alim’in emrini alan fırıncı, maymun gibi döner ve her emri o dakikada yerine getirir.” -Karakulak Hikayesi.

maymun (II) bk. **maymul**, **mırt**, **dandürik**.

maymunçıḳ (-ġı) Maymuncuk.

mayna *(ünlem)* Mayna!, Tamam!; 'Yelken indirme' anlamında söylenen söz.

Vedut pencere yanına keldi, cebinden on kümüşlik çıḳardı, onı parmaḳlı podömnik çetine ḳıstırıp, sızġırdı: –Ey, yigitler, mayna! İş bitti. "Vedut pencerenin yanına geldi. Cebinden on gümüş çıkardı, onu parmaklı kurtarma merdivenine sıkıştırdı: –Hey, gençler, tamam! İş bitti." -E. Umerov - 1.

mayobka *(tarihi)* Mayıs bayramında yapılan şenlik.

mayolika bk. **ingliz çinisi**.

mayonez *(aşçılık)* Mayonez.

mayor *(askerlik)* Binbaşı.

mayorlıḳ (-ġı) Binbaşılık; **~ unvanı** Binbaşılık unvanı.

maz *(ağızlarda)* Merhem; bk. **melem**.

Viktor Romanoviç Rustemniñ bundan bir yıl evel suegi çatlaġan ve çoḳtan tüzelgen parmağını margantsovkalı cıllı suvnen üvdı, spirtnen oḳaladı ve nasıldır maz sürtip bağladı. "Viktor Romanoviç Rüstem'in bundan bir yıl önce kemiği çatlayan ve çoktan düzelen parmağını ilâçlı sıcak suyla ovdu, süngerle ovaladı ve bir çeşit merhem sürerek bağladı." -A. Osman - 2.

mazallı Dalyan gibi, cilasın, boylu boslu, iri; **pek ~** İri, güçlü, iri kıyım; **~ yigit** Boylu boslu yiğit.

Allanıñ laneti Buyük Ayuvnıñ mazallı tenini taş kestirip, ḳuvetli yanbaşlarını da uçurımlarġa çevirgen. "Allah'ın laneti Büyük Ayı'nın iri vücudunu taşa, kuvvetli omuzlarını ise uçurumlara çevirmiş." -Ayuvdağ Efsanesi.

mazeret (-ti) 1. Özür; bk. **afu**. 2. Mazeret; krş. **sebep**.

mazeretli Mazeretli, sebebi olan.

mazeretsiz Mazereti olmayan; **oḳuvına ~ barmamaḳ** Okula mazeretsiz gitmemek.

mazġal Mazgal, delikli yapı.

mazı (I) bk. **mazi**.

Türbe-i mezküre Çufut-Ḳale ḫarabatı ortasında tek ve tenḫa ḫal-i sukütte bulunub, mazının surur ve yasından ḫaber verir bir şaḫid kibi turuyor. "Zikredilen türbe Çufut-Kale harabesinin ortasında tek ve sakin bir şekilde bulunup, mazinin sevinç ve yasından haber veren bir şahit gibi duruyor." -O. Akçokraklı - 1.

mazı (II) Ceviz mürekkebi.

mazi Geçmiş zaman, mazi krş. **keçken**, **savġan**; **uzaḳ ~** Uzak geçmiş; **keçkence ~ derler** Geçmişe mazi derler; **~ye ḳarışmaḳ** Maziye karışmak.

Aydı, siz işinize baḳıñız 'keçene mazi' - derler. "Haydi, siz işinize bakın 'geçmişe mazi' - derler." -S. A. Özenbaşlı.

mazin *(ağızlarda)* Müezzin; bk. **muezzin**.

Mazin musülmanlarnı aḳşam namazına çaġıra. "Müezzin Müslümanları akşam namazına çağırıyor." -E. A. Osmanoğlu - 1.

mazlamaḳ Yağlamak.

mazlayıcı Yağlayıcı; **~ yaġlar** Yağlama yağları.

mazlum 1. Ezilen, zulüm edilen; **~ ḫalḳ** Zulüm altında bulunan halk. 2. Mazlum, uslu, sakin, alçakgönüllü.

Aḫ, siz anaylar, anaylar! Sizden daa ḫor, daa mazlum, daa cail barmı eken? "Ah, siz analar, analar! Sizden daha hor, daha mazlum, daha cahil var mı acaba?" -U. İpçi - 1.

mazlumiyet (-ti) 1. Zulüm, baskı. 2. Tevazu, teslimiyet.

mazlum-mazlum Alçakgönüllü, mazlumane.

maznun Sanık; **~nı aḳlamaḳ** Sanığı aklamak.

mazoḫizm *(tıp)* Mazoşizm.

mazok (-ġı) *(tıp)* Smear (simir) testi.

mazun Mahzun, kederli, hazin; krş. **daġlı**, **efkârlı**; **~ yır** Hüzünlü yır.

Nadire Nusretke bir şey aytmadı. Mazun kozlerini aşaġı aldı. "Nadire Nusret'e bir şey söylemedi. Mahsun gözlerini aşağı aldı." -U. Edemova - 2.

mazunlıḳ (-ġı) Tasa, üzgünlük.

Şoför Niyarnı ve ana-balanıñ yuzündeki mazunlıḳnı korip, taaciplendi. "Şoför Niyar'ı ve ana çocuğun yüzündeki mahzunluğu görüp şaşırdı." -U. Edemova - 1.

mazun-mazun Üzgün, Ne yazık ki, kederli bir şekilde; **~ baḳmaḳ** Mahzun mahzun bakmak.

Alim Nusretke mazun-mazun baḳtı : - Men mında keleyatḳanda, ḳardaşım, - dedi. "Alim Nusret'e mahzun mahzun baktı : -Ben buraya gelirken, kardeşim, - dedi." -U. Edemova - 2.

mazurka Bir dans çeşidi. **~ oynamaḳ** Mazurka oynamak.

mazut (-tı) *(mekanik)* Mazot; **~ yaḳmaḳ** Mazot yakmak; **ustü-başı ~** Üstü başı mazot.

O biraz daa devam etse, ekevimizni de mazut kibi yapışḳaḳ, ozüniñ ḳara aḳımında ġarḳ etecekday duyula

başladı. “Bu biraz daha devam ederse, ikimizi de mazot gibi yapışkan, soğuk akımına çekeceği hissedilmeye başladı.” -E. Umerov - 1.

me, **me-e-e** Me-e-e; koyun keçi sesi.

meal (mealli) Anlam, mana; krş. **mana**.

mearet Maharet, ustalık; krş. **ustalıḳ**.

Appazov çoḳ yıllar sportnen oġraşḳan, ḫususan boks boyunca belli bir mearet kostergen saġlam kişi edi. “Appazov uzun yıllar sporla uğraşmış, özellikle boks yaptığı zamanlarda belli bir yol kat etmiş sağlam biriydi.” -M. Ablalimov.

mearetli Yetenekli; krş. **usta**, **mair**, **çeber**, **becerikli**.

–Oġraşam amma, Mamacan Niyazoviç, –dedim men, –lâkin, jurnalistlerimiz daa siz kibi mearetli degiller. “–Uğraşıyorum ama Mamacan Niyazoviç, –dedim, –ama gazetecilerimiz sizin gibi becerikli değil.” -Z. Kurtnezir - 1.

mebaliġ (-ġı) Meblağ, parasal miktar.

mebel Mobilya; **~ yapḳan adam** Mobilya yapan adam.

Aradan bir afta keçken soñ ise, kişilik odalarına ḳoymaḳ içün paalı mebel ketirtti. “Aradan bir hafta geçtikten sonra ise şahsi odalarına koymak için pahalı mobilya getirtti.” -U. Edemova - 1.

mebelci Mobilyacı; **~ olmaḳ** Mobilyacı olmak.

mebelli Möbleli, mobilyalı; **~ oda** Mobilyalı oda.

meblâġ (-ġı) Toplam (para).

meblirovka Mobilya; **~ yapmaḳ** Mobilya yapmak.

mebus Vekil, milletvekili; **~ mandatı** Milletvekili yetkisi; **Mustafa Cemilev ve Refat Çubarov - Ukraina Yuḳarı Radasınıñ ~leri** Mustafa Cemilev ve Refat Çubarov - Ukrayna Yüksek Kurulu - milletvekilleri.

meca Tarla sınırı.

Anda o kimseniñ mecasından keçmez, kimseniñ bağıbağçasına kirmez, bostanını taptamaz, ekinini yemez. “Orda o kimsenin sınırından geçmez, kimsenin bağı bahçesine girmez, bostanını çiğnemez, ekinini yemez.” -Çerkez Ali - 1.

mecal Kudret, güç; krş. **ḳuvet**; **taḳat**; **kuç**; **iḫtidar**, **medar**; **~ım yoḳ** Mecalim yok.

Menim oña cevap bermege bile mecalım yoḳ edi. “Benim ona cevap vermeye bile gücüm yoktu.” -E. Umerov - 1.

mecalsız Güçsüz, cılız, kuvvetsiz, çelimsiz; krş. **medarsız**; **~ olmaḳ** Güçsüz olmak.

Ozümiz mecalsız, babam da pek ķart, / Yoķ eken azbarda araba ve at, / Ķomşudan bir tilim otmekni sorap. / Alamaġan bir ķapım, sen degilmidin. “Kendimiz mecalsiz, babam da pek yaşlı, / Yokmuş avluda araba ve at, / Komşudan bir dilim ekmeği isteyerek, / Alamamış bir lokma, sen değil miydin?” -Irgat Kadir.

mecalsızlıķ (-ġı) İktidarsızlık, güçsüzlük.

Mecalsızlıķ delaleti onı sarıp alġan edi. “Halsizlik belirtileri onu sarmıştı.” -İ. Paşi.

mecaz Mecaz; krş. **kinaye**, **koçme manalı söz**.

mecazen Mecaz olarak.

mecazy Mecaz.

mecbur Mecbur; **saña meslek bermege ~ım** Sana tavsiye vermek zorundayım; **~ olmaķ** Mecbur olmak; **~ etmek** Mecbur etmek.

Etik izlerini kostere: -Evnin etrafını uç kere aylanġan son, evden çıķıp ķaçmaġa mecbur oldım, pek ķorķtım, - dey. “Çizme izlerini gösterir: — Evin etrafında üç kere dolaştıktan sonra, evden çıkıp kaçmaya mecbur oldum, çok korktum, der.” -Koplandıbatır Destanı.

mecburen 1. Mecburen. 2. İster istemez, zoraki.

O, mecburen kozlerini yumdı. Lâkin, tañ ağarıp başlaġan edi. “O, mecburen gözlerini yumdu. Ama tan ağarmaya başlamıştı.” -Z. Kurtnezir - 1.

mecburiy 1. Mecburiy, zorunlu; **~ bir şey olmay** Mecburi bir şey olmuyor. 2. Yükümlü.

mecburiyet (-ti) 1. Mecburiyet, zorunluluk. 2. Yükümlülük; **ustüne ~ almaķ** Üstüne yükümlülük almak.

Kolḫoz reisi ve rayon partiya komitetinden kelgen vekil rayonda birinci olıp, mecburiyeti eda etilgeni içün bir sıra brigada azalarını, brigadirni, esapçını muķafatladı. “Çiftlik başkanı ve parti bölge komitesinden gelen vekil bölgede birinci olup, zorunlu hizmeti de yerine getirdikleri için, ekip üyelerine, şefine, hesapçılarına ödül verildi.” -M. Ablalimov.

meclis 1. Meclis, parlamento; **Ķırımtatar Ḫalķınıñ Milliy ~si** Kırımtatar Halkının Millet Meclisi. 2. Meclis, toplantı *(aile meclisi)*; **aile ~i** Aile meclisi. 3. Oturum, toplantı; krş. **oturış.** 4. Meclis, buluşma *(arkadaş buluşması)*; **~ ķurmaķ** Meclis kurmak; toplanmak. 5. Toplantı (eğlence için); **men seni ~te kordim** Ben seni toplantıda gördüm.

Ḫansaraynıñ azbarında, / Meclis de ķuruldı. / Yuz elli şompol, aḫ aneçigim, /

Maña da uruldı. “Hansaray’ın bahçesinde, / Meclis kuruldu. / Yüz elli silâh ile ah anneciğim, / Bana vuruldu.” -Halk Yırı.

mecmu (*matematik*) Toplam; krş. **cemi**.

mecmua 1. Kitap, dergi; krş. **dergi**, **jurnal**. 2. Koleksiyon, derme.

Lâkin coşḳanda Semet aḳay zenaatı çerçivesinden çoḳ uzaḳlarga çıḳıp kete ve umumen ḳanunlar mecmuasına baş ura. “Lâkin coştuğunda Samet ağabey zanaatı çerçevesinden çok uzaklara çıkıp gider ve genellikle kanunlar mecmuasına başvurur.” -A. Osman - 2.

mecnun Mecnun; **~ olmaḳ** Mecnun olmak.

mecnunlıḳ (-ġı) Mecnunluk.

mecul 1. Meçhul, bilinmez, belirsiz; **~ asker abidesi** Meçhul asker anıtı.. 2. *(dilbilgisi)* Edilgen çatı.

mecüç bk. **mecüs**.

mecüs 1. Ateşe tapan. 2. Dinsiz.

mecüslik (-gi) 1. Ateşe tapma. 2. Dinsizlik.

meçev Yanlardaki atlar (üç atın koşulu olduğu arabada); krş. **yandavur**.

meçin (I) (*zooloji*) Böcek.

meçin (II) Maymun (9-12 yaş arasındaki hali).

Men mektepke meçin yılı kirgendim; olü yılı, sıçan yılı ‘Abdiyek’ oḳudım; tavşan, cılḳı, bars yıllarında Ḳur’an, Tecvit, İlmi’al oḳudım. “Ben okula maymun yılında girmiştim; ölü yılı, sıçan yılı ‘Abdiyek’ okudum; tavşan, at, pars yıllarında Kur’an, İlmihal okudum.” -N. Çelebicihan.

medal Madalya; **~nen taḳdırlemek** Madalya kazanmak.

Kokreginde orden ve medalleri. *Şimdi iç biri korünmey*. “Göğsünde nişan ve madalyalar vardı. Şimdi hiç biri görünmüyor.” -U. Edemova - 3.

medalcı Madalya kazanan kişi.

medalon Madalyon.

medar (I) 1. (*Coğrafya*) Dönence; **Kedi ~ı** Oğlak dönencesi. 2. *(mecaz)* Konu; **kelâm ~ı** Konuşma konusu; **iftiḫar ~ı** İftihar konusu.

medar (II) Güç, takat; krş. **al**, **mecal**; **ḳıbırdamaġa ~ım yoḳ** Kıpırdamaya gücüm yok; **~ım ḳalmadı** Gücüm kalmadı.

medarsız Güçsüz, bitkin; krş. **mecalsız**.

medarsızlanmaḳ Güçsüzleşmek.

medarsızlıḳ (-ġı) İktidarsızlık, zayıflık.

medeniy Kültürlü, medeni; **~ merkez** Kültür merkezi.

Bir çoḳ medeniy ḫalḳlarda / Olġan kibi, bizim de, / İşte, boyle ḳaznamız bar / Elimizde bugunde. “Birçok medeni halklarda / Olduğu gibi, bizim de / İşte böyle hazinemiz var / Elimizde bugün de.” -E. Şemizade - 1.

medeniyat bk. **medeniyet**.

medeniyet (-ti) 1. Medeniyet. 2. Kültür; krş. **medeniyetçe**; **onıñ ~i alçaḳ** Onun kültürü düşük; **~iñ alçaḳ olmaması için çoḳ işlemek kerek** Kültür seviyesi düşük olmaması için çok çalışmak gerek; **~ sarayı** Kültür sarayı.

Medeniyet ışıḳıle / Sen de çıraḳını yaḳ! “Medeniyet ışığıyla / Sen de lâmbanı yak!” -Y. Ş. Ali.

medeniyetçe Kültür bakımından; ~ **keride ḳalġan** Kültür bakımından geride kalmış.

medeniyetleşmek Kültürel olarak gelişmek.

medeniyetleştirmek Kültürel olarak geliştirmek.

medeniyetli Medeni, kültürlü; **yuksek ~** Yüksek kültürlü, kültür seviyesi yüksek; **~ ḫalḳlar** Medeni halklar.

Yalıñız o yahşı, medeniyetli, akıllı, modalı, forsalı... “Yalnız o iyi, medeni, akıllı, modern, havalı...” -U. Edemova - 2.

medeniyetlilik (-gı) Kültür sahipliği, entelektüel.

medeniyetsiz Kültürsüz.

Sebebi medeniyetsiz, etikasız, estetikasız, sert eken. “Sebebi kültürsüz, ahlaksız, estetik olmayan, kaba (biri) imiş.” -U. Edemova - 2.

medeniyleşmek Kültürlü olmak, uygarlaşmak.

medeniyleştirmek Uygarlaştırmak.

medeniylik (-gı) Kültür düzeyi, uygarlık seviyesi.

medet (-di) Yardım; krş. **yardım**, **imdat**, **inayet**; **~ et** Yardım et.

medḫieci Öven biri, yücelten biri.

medḫiesena Övgü ve onur.

medḫiye bk. **metḫiye**.

mediana (*matematik*) Medyan, ortanca, aritmetik ortalama.

medik Doktor; krş. **tip adamı**; **~ olmaḳ** Doktor olmak.

Mına mediklerge ilmiy iş içün mevzu. “İşte doktorlar ilmi çalışma için konu.” -İ. Abduraman - 1.

medikament (-ti) *(tıp)* Tıp, tıbbi.

Mına menim anaḫtarlarım, mına diger medikamentler. “İşte benim

anahtarlarım, işte diğer ilâçlar.” -Çerkez Ali - 1.

Medine Medine, Arabistan’da bir şehir.

Acı medine fuḳaresi kibi bir çıray yasay ve fuḳare bir adam ekenini anlatmaġa başlay. “Hacı, Medine fukarası gibi bir görünüşe bürünür ve fakir bir insan olduğunu anlatmaya başlar.” -U. İpçi - 1.

medinstitut (-tı) Tıp fakültesi; **~ta oḳumaḳ** Tıp fakültesinde okumak.

–Mına, bu Samarḳand medinstitutında oḳuġan vaḳıtım, bu ise samarḳandlı dostlarım. “–İşte, bu Semerkant tıp fakültesinde okuduğum zaman, bu ise Semerkantlı dostlarım.” -Çerkez Ali - 1.

meditsina bk. **tip**.

-Eşitmediñizmi, men meditsina degil, kooperativ institutına kirdim. “–Duymadınız mı, ben tıp değil, kooperatif enstitüsüne girdim.” -U. Edemova - 2.

medium Orta.

medpunkt (-tı) Klinik.

Şarmannıñ yanında vokzal medpunktınıñ ekimi, emşiresi ve bir ḳaç adam daa bar edi. “Şarman’ın yanında kliniğin doktoru, hemşiresi ve birkaç kişi daha vardı.” -A. Osman - 1.

medrese Medrese; Manevi (dini) yüksek öğretim kurumu; **Zıncırlı** ~ Zincirli Medrese.

Cürtımızda ta eskiden ilim yeri tanılġan, Menli Geray medresesi yukselgen bir ocaḳtır. “Yurdumuzda ta eskiden ilim yeri diye bilinen, Menli Geray medresesi yükselen bir ocaktır.” -M. Niyazi.

medün 1. Yükümlü; **~ olmaḳ** Zorunda olmak. 2. Uygun, yakışık.

medün-u şukran Minnettar, müteşekkir; **men sizniñ ~ıñızım** Minnettarınızım.

mefa 1. Af, bağışlama; krş. **bağışlav, bağışlama**. 2. Bağlılık.

mefkure Fikir, düşünce; krş. **ġaye; musallat ~** Takıntı.

Boyle idareni ḫalḳımız mefkure, medeniyet ocağı olaraḳ bile, tanıy. “Bu idareyi halkımız düşünce, medeniyet kaynağı olarak biliyor, tanıyor.” -Z. Kurtnezir - 1.

mefkureci 1. İdeolog, bir ideolojinin gelişmesi için, o ideolojiye katkıda bulunan kişi. 2. İdealist.

mefkureviy Mefkurevi, ideolojik, idealist; krş. **ġayeviy**.

meftün Meftun, büyülü; krş. **mali ~ etmek** Büyülemek; **~ olmaḳ** Meftun olmak; **~ etici** Meftun edici.

Onıñ tatlı yırına sevda eken o sürü, / Dülberligine ise meftün eken er biri. "Onun tatlı şarkısına sevda imiş o sürü, / Dilberliğine ise meftun imiş her biri." -R. Burnaş - 1.

meftüniyet bk. **meftünlik**.

meftünlik (-gi) Büyüleyici.

mefum 1. Muhteva, içerik, anlam. 2. Anlaşılır, sarih.

megafon (*teknik*) Megafon.

megavatt (*elektroteknik*) Megavat.

meger Belki, muhtemel; krş. **belki**, **ola bile**.

Meger biz onıñ kvartirasınen menimkisini ḳoşıp, deñiştirsek, uç kozlü yuvaçıḳ elde ete bilemiz. "Muhtemelen biz onun dairesiyle benim daireyi değiştirsek, üç odalı ev elde edebiliriz." -E. Umerov - 1.

megerdim, **megertim** (*ağızlarda*) Olabilir; bk. **belki**, **ola bile**.

meḫanik Mekanik, mühendislik; **~ olıp işlemek** Mühendis olarak çalışmak.

Biz o meseleni baş meḫanikniñ bolügine avale ettik. "Biz bu konuyu baş mühendislik bölümüne havale ettik." -İ. Paşi.

meḫanika Mekanik.

meḫaniklik (-gi) Mekaniklik.

meḫanizator Makine operatörü, tekniker; **~ olmaḳ** Makine operatörü olmak.

Sovḫoz meḫanizatorları ep yañılıḳ ḳıdıralar. "Çiftlik teknikerleri hep yenilik arıyorlar." -Çerkez Ali - 1.

meḫanizatsiya Mühendislik, mekanik.

O, obyektteki ufaḳ meḫanizatsiya, nasıldır aletler, ḳurucılıḳ materiallarınıñ er bir çeşit içün zveno azalarından birisi mesul olmasını teklif etti. "O, yapıdaki ufak makineler, bazı aletler, inşaatçılık malzemelerinin her biri için vardiya üyelerinden birinin sorumlu olmasını teklif etti." -İ. Abduraman - 1.

meḫanizirlemek Mekanikleştirmek.

meḫanizirlenmek Mekaniklenmek.

meḫanizm Mekanizma; **saat ~i** Saatin mekanizması.

Sovḫoznıñ esas iş meḫanizmi, elbette adamlardır. "Sovhozun esas iş makinesi, elbette, insanlardır." -Çerkez Ali - 1.

meḫdi (*Müslümanlık*)1. Doğru yolu bulan. 2. Mehdi, İslam'a göre ahir zamanda geleceğine inanılan kurtarıcı kişi.

meḫter (*tarihi*) Mehter (Yeniçeri); **~ taḳımları** Mehter takımları; **~ muzikası** Mehter marşı.

meḫterbaşı (*tarihi*) Mehterbaşı.

meẖterẖane (*tarihi*) Mehterhane.

mekân 1. İkametgâh; krş. **ikâmet**. 2. Mesken, ev, mekân; krş. **mesken**; **~ ḳurmaḳ** Ev inşa etmek. 3. Meskûn yer; ülke, yurt, diyar; krş. **ulke**, **semet**, **er**, **devlet**.

Tozdan bıḳḳan, ter ve daa nasıldır sasıḳlar mekanı olġan eski fufayka. “Toza batmış, ter ve benzeri kötü kokuların mekanı olmuş eski bir kazak.” -A. Osman - 1.

mekânet 1. Güç, kuvvet; krş. **kuç**, **ḳuvet**. 2. Ciddilik.

mekânsız Evsiz barksız, sığınacak yeri olmayan.

Mekke Mekke, Kabe’nin bulunduğu Arabistan şehri.

Mekkeden esken ḳıbla yel, / Ḳiblaġa ketken kop peçel. “Mekke 'den esmiş güney rüzgârı, / Güney'e gitmiş çok serseri.” -B. Çobanzade - 1.

mekruẖ 1. Pis, eski püskü, iğrenç; krş. **ibret**. 2. Yasak (acil durumlarda).

mekruẖat (-tı) Mekruh, şeriata göre yasaklanmamış fakat yapılmaması gereken davranış.

mektep (-bi) 1. Okul, mektep **orta ~** Ortaokul; **başlanġıç ~** İlkokul; **~ tatili** Okul tatili; **~ çaġı** Okula gitme yaşı; **~ bitirmek** Okulu bitirmek; **~ balası** Okul öğrencisi; **~ten soñ** Okuldan sonra. 2. Ekol; krş. **mezep**; **realizm ~i** Realizm ekolü.

Mektep kormek, insan içün devlettir. “Mektep görmek, insan için devlettir.” - Atalar Sözü.

mektepdeş Okul arkadaşı.

Bu aḳşamda Niyar mektepdeşi Useinnen «Ḳaytarma» oynaġan edi. “Bu akşamda Niyar okul arkadaşı Useyin ile «Kaytarma» oynamıştı.” -U. Edemova - 1.

mektep-internat Yatılı okul.

On yıllıḳ mektep-internat binasınıñ negizi ḳoyulıp başlaġanına bayaġı vaḳıt olsa da, işi toḳtap ḳalġan edi. “On yıllık yatılı okul binasının temelinin koyulmaya başladığına epey vakit olsa da, işi durup kalmıştı.” -Çerkez Ali - 1.

mektepli Öğrenci; bk. **mektep balası**; **kiçik ~ler** Küçük öğrenciler.

mektepşınaslıḳ (-ġı) Okul yönetimi.

mektüp (-bi) Mektup; **~ ḳutusı** Mektup kutusu; **açıḳ ~** Açık mektup; **sımarışlı ~** Taahhütlü mektup; **~ uslubi** Mektup üslubu; **poçta ~ pulu** Posta mektup pulu.

Ḳozulı ḳoyun bağırır, / Ḳozusını çağırır. / Yarem mańa mektup yazmay, / Ona canım ağırır. “Kuzulu koyun bağırır, /

Kuzusunu çağırır. / Yârim bana mektup yazmıyor, / Ona canım ağrır, (üzülürüm)" -Mane.

mektüpleşmek Mektuplaşmak; krş. **yazışmaḳ**.

melâeke Melek; krş. **melek**; **ferişte**.

Eliñizden kelse, siz boyle melâekege kübre taşıtır, yer ḳazdırır ediñiz! "Elinizden gelse siz böyle melaikeye gübre taşıttırır, yer kazdırırsınız!" -E. Umerov - 2.

melâl (I) bk. **mal-melâl**.

melâl (II) Can sıkıntısı, melankoli, üzüntü.

melanḫoliḳ (-gi) Melankolik.

melanḫoliya Melankoli.

melek (-gı) Melek; krş. **ferişte**, **melâeke**; **ḳoruyucı** ~ Koruyucu melek; ~ **kibi** Melek gibi.

Ḳarşısında turġan melek, er türlü tüşünceniñ tısında, guzellikte misli olmaġan, ḫayal etkeninden ḳat-ḳat artḳaç bir dünya dülberi eken. "Karşısında duran melek, her türlü düşüncenin dışında, güzellikte benzeri olmayan, hayal ettiğinden kat kat fazla bir dünya güzeli imiş." -Altın Beşik Efsanesi.

meleke 1. Meleke, kabiliyet, yeti; krş. **ḳabiliyet**. 2. Yatkınlık; kr. **alışḳanlıḳ**.

melem 1. Şifa veren merhem. 2. İlaç; bk. **ilâc**, **deva**, **derman**. 3. *(mecaz)* Çare.

Onıñ ḳoluna yaḳılmaġan melem, yaḳılmaġan irim ḳalmadı. "Onun eline sürülmeyen merhem, sürülmeyen ilâç kalmadı." -A. Hilmi.

melemek Melemek; krş. **mañramaḳ**, **maġramaḳ**; **eçkiler meley** Keçiler meliyor.

meles (I) İki yavru meydana getiren koyun.

meles (II) bk. **melez**.

melevşe *(botanik)* Menekşe; ~ **tüs** Menekşe rengi.

Bir püskirgende melevşe yapraġı kibi mayısa eken. "Bir püskürünce menekşe yaprağı gibi kıvr diyormuş." -Edige Destanı.

melez 1. Melez, metis; **~ at** Bardo. 2. Karışık; **ekili ~** Çift melez; ~ **adam** Melez adam.

melḫior bk. **yañı kumüş**.

meli bk. **meliḫ**.

meliḫ Güzel; krş. **dülber**, **guzel**.

meliorator Düzeltici.

melioratsiya Islah; ~ **işleri** Islah çalışmaları.

melisa Melisa; krş. **ḳurt (oġul) otu**.

melodika *(müzik)* Melodi.

melodiya bk. **naġme**, **ḳayde**, **ava**, **ezgi**.

melodrama Melodram.

meloman Müzik aşığı.

melte *(etnografya)* 1. Kandil. 2. Fitil.

Kerosin çıraḳ zayıf yana, birazdan kozleri yoruldı ve o çıraḳnıñ meltesini koterdi. "Gaz lambası zayıf yanıyor, biraz sonra gözleri yoruldu ve lambanın fitilini kaldırdı." -E. A. Osmanoğlu - 1.

melteje (*ağızlarda*) bk. **ḳıral**.

meltelenmek: **'Yansın duşman yuregi meltelensin' '**Düşmanın yanmasına izin ver'.

melun Lanetli, melun; **aḫ seni ~!** Ah seni melun!

O ogündeki şarap şişesini ḳoluna alıp, sallaġan ve yuksek sesnen: - Ey, melun zeer! "O, önündeki şarap şişesini eline alıp, sallamış ve yüksek sesle: -Ey, melun zehir!" -Bekir Mustafa Masalı.

melül (-li) Üzgün, kederli, mahzun, gamlı, müteessir; krş. **ḳasevetli**, **kederli**, **ḳaarli**, **tüşkün**; **~ tarzda** Üzgün tarzda.

melül-melül Mahzun mahzun, hüzün ve kederle; krş. **melül tarzda**; **~ baḳmaḳ** Hüzünlü hüzünlü bakmak.

memat (-ti) Ölüm, krş. **ölüm**, **vefat**, **fat**; **ayat ~ meselesi** Hayat memat meselesi, ölüm-kalım mevzusu; **~ kureşi (***veya* **mücadelesi)** Hayat memat mücadelesi.

memba bk. **menba**.

membrana Membran, zar.

meme 1. Meme; krş. **köküs**, **emçek**, **kokrek**; **~ yanġısı** *(tıp)* Meme iltihabı. 2. Meme ucu; krş. **emçek**; **~ başları** Meme uçları. 3. Kulak memesi; krş. **sırġalıḳ**; **ḳulaḳ memesi**.

Ḳızınıñ açıḳ yaḳalı jaketiniñ dögmelerini uzip çıḳacaḳ kibi tırtayġan digene armutı şekilinde memelerine baḳıp yutḳundı. "Kızın açık yakalı ceketinin düğmelerini koparıp çıkacak gibi şişen digene armutu şeklinde memelerine bakıp yutkundu." -Çerkez Ali - 1.

memelik Sütyen; krş. **taliçka**.

memeliler Memeliler; krş. **süt emiciler**.

memleket Memleket, ülke; krş. **diyar**; **il**, **tış** ~ Yabancı memleket.

Şoyle aytalar ki, daa pek erte zamanlarda memleketni ḫanlar idare etkenler. "Derler ki, daha çok eski zamanlarda memleketi hanlar idare etmişler." -Köroğlu Destanı.

memleket-memleket: **~ten** Ülkeden ülkeye.

memnün Memnun; **~ ḳalmaḳ** Memnun kalmak; **~ olmaḳ** Memnun olmak; **yaḫşılıḳ yapıp ~ etmek** İyilik yapıp

memnun etmek; **men işlegen yerimden ~im** Ben çalışma yerimden memnunum; **~ degilim** Memnun değilim.

Nazim babasından ġayet memnun olıp, ķoluna defterini aldı ve ķartbabasınıñ odasına kirdi. “Nazim babasından gayet memnun olup, eline defterini aldı ve dedesinin odasına girdi.” -Çerkez Ali - 1.

memnüniyet (-ti) Memnuniyet; krş. **memnünlik**; **~nen** Memnuniyetle.

Vera Venediktovna memnuniyetnen yılmaydı ve aķayına bakıp: –Sen, bazı adamlar altın berip, ozleriniñ yaķınlarını lagerden ķurtardılar, degen ediñ de! –dedi. “Vera Venediktovna memnuniyetle gülümsedi ve kocasına bakıp: – Sen, bazı kişilere altın verip kendi yakınlarını kamptan kurtardılar demiştin de, dedi.” -E. A. Osmanoğlu - 1.

memnüniyetsizlik(-gi) Memnuniyetsizlik, hoşnutsuzluk.

memnünlik (-gi) Memnunluk, memnuniyet; krş. **memnüniyet**.

Atlarnıñ uzerlerinden cetip kelgen adamlar de bağırıp, de fısıldap laķırı ete, memnünliknen kulüşeler. “Atların üzerinden yetip gelen adamlar da bağırıp, hem fısıldayarak konuşuyor, hem memnunlukla gülüşüyorlar.” -A. Osman - 2.

memnünsizlik (-gi) Memnuniyetsizlik.

memorandum Muhtıra, siyasal bir sorunla ilgili gönderilen uyarı yazısı, diplomatik nota.

memorial Anıt.

memuar Hatıra, anı yazısı; **~lar** Hatıralar; **~ yazmaķ** Anı yazısı yazmak.

Sen Vasilev degen adamnıñ memuarını oķudıñmı? “Sen Vasilev denen adamın hatıralarını okudun mu?” -A. Osman - 2.

memur Memur.

Lâkin vaķıf işlerini baķacaķ memurları yarısı duvaryan olmaķ kerek. “Fakat vakıf işlerine bakacak memurların yarısının asilzade olması lâzım.” -H. Ş. Toktargazi.

memuriy İdari.

Esasen cıyma demir-beton konstruktsiyalardan tekmilleneyatķan doķuz ķatlı memuriy binanıñ uçünci ķatındaki montaj işleri biteyazdı. “Esasen yığma demir beton konstrüksiyonlarından emredilen dokuz katlı memuriyet binasının üçüncü katındaki montaj işleri bitmek üzereydi.” -İ. Abduraman - 1.

memuriyet (-ti) 1. Ofis, memuriyet. 2. Yönetim.

Şimdi bizleri, oḳup en buyük mekteplerden şaadetname almayınca, bir türlü memuriyete ḳoymayorlar. “Şimdi bizleri okuyup en büyük mekteplerden diploma almayınca, hiçbir şekilde memuriyete almıyorlar.” -H. Ş. Toktargazi.

memurlıḳ (-ġı) Memurluk, memuriyet, hizmet; ~ **kuçüni ḳullanmaḳ** Memuriyet nüfuzunu kötüye kullanmak.

men Ben; **~im** Benim; **~nen** Benimle; **~de** Bende; **maña** Bana; **~im sizge sualim bar** Benim size sorum var; **~den** Benden; **açıḳ yureknen aytḳanım içün ~i bağışlayıñız!** Açık yürekliliğimi bağışlayınız!

Men atḳa minip, bir kun ḳarpıznıñ içinde dolandım, amma pıçağımnı tapalmadım. “Ben ata binip, bir gün karpuzun içinde dolandım, ama bıçağımı bulamadım.” -Nasreddin Oca ve Padişa Latifesi.

menba 1. Kaynak, memba; pınar; krş. **çoḳraḳ**. 2. (Bir şeyin) kaynağı; **ḳuvet ~sı** Güç kaynağı.

Ozüñizge ilḫam menbaasını ise başḳasından arañız. “Kendinize ilham kaynağını ise, başkasında arayınız.” -A. Osman - 2.

menbaa bk. **menba**.

Deñiz insan ruḫunıñ pakligini temsil etici menbaa. “Deniz insan ruhunun temizliğini temsil eden bir kaynak.” -A. Osman - 1.

Menbilemçik (*Edebî karakter*) Bilgiç; **men er şeyni bilem degen** ~ Ben her şeyi bilirim diyen Bilgiç.

mençilemek (*ağızlarda*) Atamak; krş. **özüne mal etmek**.

menderes Kıvrılan nehir.

mendil *(ağızlarda)* Mendil; krş. **yavluḳ**.

Ḫuzüni kostermemek, kozyaşları gizlemek içün Çocuḳ ocağı mudiresiniñ kendisine bağışladığı ince, beyaz mendil ile yuzüni ḳapadı. “Hüznünü göstermemek, gözyaşlarını gizlemek için Çocuk yurdunun mudiresinin kendine hediye ettiği ince beyaz mendille yüzünü kapadı.” -A. S. Ayvazov - 1.

menecer Menajer, yönetici.

menfaat (-tı) Menfaat, fayda, yarar; krş. **fayda**; **oz ~ına** Kendi menfaati için; **milliy ~larġa uyġun olmaḳ** Milli menfaatlere uygun olmak.

Usta başı esnamın en zengininden saylanır ki, bu zengin tek oz tabaḳasının menfaatini kozde tutar. “Ustabaşı esnafın en zenginlerinden seçilir ki, bu

zengin sadece kendi tabakasının menfaatini gözetir.” -U. İpçi - 1.

menfaatperest Menfaatperest, haris, çıkarcı.

Bunıñ neticesinde ḫudbinler, menfaatperestler koterilip başladılar. “Bunun sonucunda benciller, çıkarcılar yükselmeye başladı.” -E. Umerov - 1.

menfaatperestlik Çıkarcılık.

menfiy 1. Olumsuz; **~ cevap** Olumsuz cevap; **~ ve musbet** Olumlu ve olumsuz. 2. *(matematik, fizik)* Negatif, menfi; **~ sayı** Olumsuz sayı; **~ ḳutup** *(fizik)* Negatif kutup; **~ zamirler** *(dilbilgisi)* Menfi zamirler; **~ cumleler** *(dilbilgisi)* Olumsuz cümleler; **~ munasebetçiler** *(dilbilgisi)* Menfi partiküller; **~ yuk** *(fizik)* Negatif elektrik yükü.

Lâkin adamlardaki yaḫşı teessuratḳa menfiy tesir kostermekten saḳınıp, bu meramından vazgeçti. “Fakat insanlardaki olumlu etkiye olumsuz tesir etmekten sakınıp, bu isteğinden vazgeçti.” -İ. Abduraman - 1.

menfur İğrenç, adi; krş. **igrenç**.

menga *(Kodeks Kumanikus)* Beni; bk. **maña**.

mengene Kıskaç, mengene; krş. **ḳısḳaç**.

mengu Sonsuz; **menim ~ mürşidim!** Benim sonsuz yol gösteren yıldızım!

menim(ki) bk. **men**.

Ḫan efendi ḳızını korgeninen: -Can olsa, menimki deġen edim, ḳavil menim, -dey. “Han efendi kızını görür görmez: -Canlı olursa, benimki demiştim, kabul benimki, diyor.” –Edige Destanı.

menimce(sine) Bence; **~ yap** Bence yap.

Umumen, şimdi, menimce, eski şeer degende, yalıñız şu abideler kozde tutula. “Genellikle, şimdi, bence, eski şehir denildiğinde sadece şu abideler göz önüne alınıyor.” -İ. Abduraman - 1.

menimsemek 1. Benimsemek; **yañı mevzunı** ~ Yeni konuyu benimsemek. 2. Keşfetmek, öğrenmek, bellemek;; **yañı teḫnikanı** ~ Yeni tekniği keşfetmek.

Butün ḫalḳnıñ adeti ve tabiatını menimsedi. “Bütün halkın âdetini ve tabiatını benimsedi.” -Çerkez Ali - 2.

menimsenilmek Benimsenilmek, asimile olmak.

Boyle okuvnen zenaat menimsenilmey eken. “Böyle okumakla meslek öğrenilmiyormuş.” -U. Edemova - 2.

meningit (*tıp)* Menenjit, Beyin zarı iltihaplanması; **~nen ḫastalanmaḳ** Menenjit hastası olmak

menlik (-gi) Benlik, onur, gurur; krş. **ġurur**, **iftiẖar**; **milliy ~** Milli benlik; **şaẖsiy ~ duyġusı** Şahsi benlik duygusu.

Ḳırpalanġan menlikler, ẖorlanġan ḳızlar, / Balasın taşlap anaylar çöllerge ḳaçḳan! "Hırpalanmış benlikler, horlanmış kızlar, / Yavrusunu bırakıp analar çöllere kaçmış!" -N. Çelebicihan.

menlikçi (*ağızlarda*) Gururlu, kibirli; krş. **kibirli**.

menmenlik (-gı) Kibir; **~ etmek** Kibir yapmak.

mennava (*Yenisalin ağzında*) Müteessir; bk. **aḳlını taydırġan**.

mensur Mensur; düzyazı biçiminde olan, koşuk olmayan.

mensure Mensure; düzyazı biçiminde, şiir yüklü anlatım.

mensübiyet (-ti) Mensubiyet, aidiyet, aksesuar, içerik.

mensüp (-bi) *(kitaplarda)* Mensup, ilgili, krş. **ait**; **~ olmaḳ** Mensup olmak, ilgili olmak, ait olmak.

O yer yuzündeki ḳızlarnıñ iç birine oşamay, o adiy ırḳ cınsına mensüp olmaġan bir mucize edi. "O, yeryüzündeki kızların hiçbirine benzemiyor, o, sıradan ırk cinsine mensup olmayan bir mucizeydi." -A. Osman - 2.

mensüplık (-gi) *(kitaplarda)* Mensupluk.

mentol (*kimya*) Mentol, nane.

menuet Menuet, 17. Yüzyılda Fransa'da ortaya çıkan, küçük adımlarla oynanan saray dansı.

menzil (-li) 1. Menzil, mesafe; **atış ~i** Atış menzili; **~ almaḳ** Menzil almak, mesafe kat etmek; **bir ~ yurdik** Bir menzil yürüdük. 2. Mola yeri, konaklama.

Yol alġan bir kervan yolundan ḳalmaz, / Menzili Vatandır, kervan iç talmaz. "Yol alan bir kervan yolundan dönmez, / Menzili, Vatan'dır, kervan hiç yorulmaz." -Ş. Selim - 1.

menzurka *(kimya)* Deney tübü.

menzüme bk. **manzume**.

meñ (*ağızlarda*) Doğum izi, ben; bk. **beñ**.

meñḳibe Destan, efsane; bk. **destan**, **efsane**.

meñli Benli, doğum lekesi olan; bk. **beñli**.

meñyu Menü; **~ yapmaḳ** Menü hazırlamak.

mer Önlem.

meraba Merhaba; krş. **selâm aleykum**; **~ñız, balalar!** Merhabalar, çocuklar!

'Meraba ayat! Sabañız ẖayır, kuz yapraḳları!' –dedi. "'Merhaba hayat! Sabahınız hayırlı olsun, güz yaprakları!' dedi." -E. A. Osmanoğlu - 1.

merabalaşmaḳ Selamlaşmak, kişilerin birbirine ‘merhaba’ demesi; bk. **selâmlaşmaḳ**; **dostumnen merabalaştım** Arkadaşımla salamlaştım.

merafet (-ti) Kabiliyet, beceri, marifet; krş. **alışḳanlıḳ**, **alışıḳlıḳ**, **marifet**.

Turna babayġa bara da: -Bu seniñ mańa bergen ḳonan menim evime kelgen son, merafetini kosteramadı. “Turna babaya gider ve: — Senin bana verdiğin bu hamur tahtası benim evime geldikten sonra, marifetini gösteremedi.” -Turna Babay Masalı.

meraḳ (-ġı) Merak, ilgi; **~nen** Merakla, ilgiyle; **~ şevḳınen** Meraktan, merak yüzünden; **~ etmek** Merak etmek; **~ı olġan** Meraklı; **~ uyandırmaḳ** Merak uyandırmak.

Meraḳ etip açḳan meseleleri de - ḳadınlarınıñ aġır ayaḳlı oluvları aḳḳında eken. “İlgilerini çekip açtıkları konu ise, eşlerinin hamile olması ile ilgiliymiş.” -Kozukurpeç Destanı.

meraḳlandırıcı Meraklandıran kişi.

Bu çöl içinde olarnıñ goñüllerini açacaḳ, meraḳlandırıcı adiseler ve misaller ketirip ders bermeseñ, seniñ ocalıḳ tecribeñden iç kimse fayda kormez. “Bu çölün içinde onların gönüllerini açacak, meraklandırıcı hadiseler ve örnekler getirip ders vermezsen senin öğretmenlik tecrübenden hiç kimse fayda görmez.” -Çerkez Ali - 1.

meraḳlandırmaḳ Meraklandırmak; **bizni meraḳlandırġan mesele** Bizi meraklandıran mesele.

Yolda onı, adeti uzre, er şey meraḳlandıra, beyaz-morlu glitsiniyalar onı, guya, ozlerine çaġıralar. “Yolda, her zamanki gibi, her şey onun ilgisini çekiyor, beyaz-morlu türüz otu onu sanki kendilerine doğru çağırıyorlar.” -

meraḳlanġan Meraklanmış; **er şeynen ~** Her şeyi merak eden.

meraḳlanmaḳ Meraklanmak, merak etmek; krş. **meraḳ etmek**; **meraḳlanıp oḳumaḳ** Merak edip okumak.

Mollanıñ açkozlügini pek yaḫşı bilgen Amet aḳay, ondan para çıḳmaycaġını bile, lâkin onıñ nasiatınen meraḳlana. “Mollanın açgözlü olduğunu çok iyi bilen Ahmet akay, ondan para çıkmayacağını bilir, fakat onun nasihatini merak eder.” -Uç Nasiat Latifesi.

meraḳlı İlginç, meraklı; **~ kitap** İlginç kitap.

Kete kete, olar ekisi bir oba ustünde, biri-birlerinen rastkelişeler ve bir meraḳlı mesele aḳḳında söz açalar.

"Gide gide onların ikisi bir obanın üstünde karşılaşırlar ve ilginç bir mesele hakkında sohbet ederler." -Kozukurpeç Destanı.

meraḳsız İlgisiz, meraksız.

meraḳsızlıḳ (-ġı) İlgisizlik, tepkisizlik.

meram Niyet, kasıt; krş. **niyet**, **murat**; **~ etmek** Niyet etmek.

Kör oġlunıñ meramını duyġan ḳız fırlantısınen yuzüni orte. "Köroğlu'nun meramını fark eden kız çarşafını örtünür." -Köroğlu Destanı.

meramet (-ti) Merhamet, acıma; krş. **acıma**. 2. İyilik, şefkat; krş. **şefḳat**; **~ kostermek** Merhamet göstermek; **~ etmek** Merhamet etmek; **~ kosteriñiz!** Merhamet gösterin!; **~ et!** Merhamet et!

Ḫalḳın aġızında tespi olıp yurgen o merametler, ḫayırlar, sadaḳalar... "Halkın dilinde tespih olan merhamet, hayır ve sadakalar..." -A. Hilmi.

merametli Merhametli, iyi kalpli; krş. **yımşaḳ yuzlü**; **o pek ~ bir adam** O çok merhametli bir insan.

Bu adam, ozü tayfalardan olıp, pek yaman mazalı, saġlam, merametli bir adam eken. "Bu adam, kendisi çingeneymiş ve çok iri, sağlam, merhametli bir adammış." -Karakulak Hikayesi.

merametsiz Merhametsiz, kötü kalpli, acımasız; **~ olmaḳ** Merhametsiz olmak.

Merametli, merametsiz, terbiyeli, terbiyesiz balalar episi bir yerge toplanıp çeşit türlü oyunlar oynaylar. "Merhametli, merhametsiz, terbiyeli, terbiyesiz çocukların hepsi bir yere toplanıp çeşitli oyunlar oynuyorlar." -Çerkez Ali - 2.

merametsizce(sine) Merhametsizce, acımasızca.

Lâkin yureġini bir şey merametsizce kemirmekte edi. "Fakat yüreğini bir şey merhametsizce kemiriyordu." -Cemil Seydamet - 1.

merametsizlik Merhametsizlik, acımasızlık; **~ kostermek** Acımasızlık göstermek.

Eki lafnıñ birinde ḫalḳnıñ kene açlıḳ çekkenini, Celal beyniñ merametsizligini tekrarladı. "İki lafın birinde halkın yine açlık çektiğini, Celal Bey'in merhametsizliğini tekrarladı." -Çerkez Ali - 1.

merasim Merasim, tören; **cenaze ~i** Cenaze töreni; **toy ~i** Düğün töreni; **~ tertibi** Merasim düzeni, tören düzeni, protokol.

Garrik Ḫayaliyge de kelecek bazar kunü olacaḳ merasim aḳḳında ayttı. "Garrik, Hayali'ye de gelecek Pazar günü olacak

toplantı hakkında bilgi verdi.” -İ. Abduraman - 1.

mercan Mercan; **~ rifler** Mercan resifleri; **~ ağacı** *(botanik)* Mercan ağacı; **~ renkli** Mercan renkli.

Bardım yarem bağçasına, gulleri mercan kibi, / Aḳ gerdanda benleri bar, er biri bir filcan kibi / Bardım yarem bağçasına, gullerini ḳoḳlamağa / Baḳtım yarem inci tizer, aḳ gerdanġa takmağa. “Vardım yârin bahçesine, gülleri mercan gibi, / Ak gerdanda benleri var, her biri bir fincan gibi / Vardım yârin bahçesine, güllerini koklamaya, / Baktım yârim inci dizer, ak gerdana takmaya.” -Halk Yırı.

merd bk. **mert.**

merdane 1. bk. **merdlerce(sine)**. 2. İri vücutlu adam. 3. Cesur, yiğit, erkekçe; krş. **batır**, **cesür**, **dedil**, **curatlı**, **yurekli**, **ḳorḳubilmez**. 4. Aslan yüreklilik, cesaret. 5. Açık fikirli, cömert kişi. 6. (*ağızlarda*) Oyulmuş; **~ beşik** Oymalı beşik.

merdaneci (*ağızlarda*) Oymacı (Sanatsal oymacılık ustası).

merd-i mulḫit (-ti) Kâfir.

merdiven Merdiven, iskele; **ağaç ~** Tahta merdiven; **~nen çıḳmaḳ** Merdivenle çıkmak; **uç ayaḳlı ~** Üç ayaklı merdiven.

Andan eki ḳalın çatal alıp, yanı ḳurumağa başlağan piçenlerni burıp-burıp, çatalġa ḳarşı bağlağan da ozüne merdiven tarzında bir şey yasağan. “Oradan iki kalın çatal (tahta) alıp, yeni kurumaya başlayan otları büküp büküp çatala bağlamış ve kendine merdiven gibi bir şey yapmış.” -Karakulak Hikayesi.

merdven (*ağızlarda*) Merdiven; bk. **merdiven**.

merekep (-bi) Mürekkep; **~ savutı** Hokka; **~ lekesi** Mürekkep lekesi.

Bu arada Ali bir sumka ketirip Bekir efendige berir, efendi sumkanı alıp, içinden merekep, kalem, kâğıt çıkarır. “Bu sırada Ali bir çantayı getirip Bekir efendiye verir, efendi çantayı alıp içinden mürekkep, kalem, kâğıt çıkarır, masanın üstüne koyar.” -H. Ş. Toktargazi.

mergel *(jeoloji)* Marn, çok yumuşak tortul kayaç, pekmez toprağı.

mergin Keskin, isabetli; **~ olmaḳ** İsabetli olmak; **~ nişancı** Keskin nişancı.

Onıñ mergin oḳı de birini, de digerini urıp yıḳa. “Onun isabetli oku, bazen birini, bazen birini vurup yıkar.” -A. Osman - 2.

merginlik (-gi) İsabetlilik; **~nen atmaḳ** İsabetlilikle atmak.

Babası onı sıḳ-sıḳ ozünen avġa alıp kete ve ḳızınıñ merginliknen ḳurşun atḳanına suḳlana edi. “Babası onu sık sık kendisiyle beraber ava götürür ve kızının keskin nişancı olmasına imrenirdi.” -E. A. Osmanoğlu - 1.

merḫamet bk. **meramet**.

Onı merḫametke ketirmek içün, onıñ ogüne analar oz balalarını uzata, yaşlar ise, ḳorḳudan titregen nişanlılarını gizley, olüm cezalarını bekley ekenler. “Onu merhamete getirmek için önüne analar öz yavrularını uzatıyor, gençler ise korkudan titreşen nişanlılarını saklıyor, ölüm cezalarını bekliyorlarmış.” -Ayuvdağ Efsanesi.

merḫum bk. **merum**.

merḫume bk. **merum** (kadın).

Lâkin merḫume Nenkecannıñ Çufut-Ḳaledeki ḳabiri uzerine Toḳtamış ḫan buyük bir türbe bina ḳıldırmışedi. “Fakat merhume Nenekecan'ın Çufut Kale'deki kabrinin üzerine Toktamış han büyük bir türbe yaptırmıştı.” -O. Akçokraklı - 1.

meridian 1. *(coğrafya)* Meridyen, tul dairesi. 2. krş. **tul dairesi**.

merinos Merinos; ~ **yunü** Merinos yünü.

meriya Belediye binası.

merkantil Ticari.

merkantillik (-gi) Ticaret ruhu.

merkantilizm Ticaret anlayışı.

merkez 1. Merkez; **aġırlıḳ ~i** Ağırlık merkezi; **şeer ~i** Şehir merkezi. 2. Merkez, odak; **ilmiy ~** Bilim merkezi; **medeniyet ~i** Kültür merkezi. 3. Başkent; bk. **paytaḫt**; 4. **daire ~i** *(matematik)* Daire merkezi; **proyektsiya ~i** *(matematik)* İzdüşüm merkezi; **simmetriya ~i** *(matematik)* Simetri merkezi; **eki ~li cümle** *(dilbilgisi)* İki öğeli cümle.

Baġçasaraynıñ acaibat ve ġaraibatı daa pek çok ise de, lâkin biz bu ḳadarnen iktifa etip, onıñ merkezindeki Tuz-Bazarında biraz toḳtayıḳ... “Bahçesaray’ın acayip ve şaşılacak şeyleri daha pek çok ise de, biz bu kadarı ile yetinip, onun merkezindeki Tuz Pazarı’nda biraz duralım...” -U. İpçi - 1.

merkeziy Merkezi; **~ bazar** Merkezi pazaryeri; **~ univermag** Merkezi alışveriş mağazası.

Şeerniñ merkeziy yolu boyu laḳırdı etip kettiler. “Şehrin merkezî yolu boyunca konuşarak gittiler.” -U. Edemova - 2.

merkezleştirilgen Merkezleştirilmiş.

Bunıñ içün iri kompleks ḫocalıḳlar ḳurmaḳ, kiçkene fermalarnı birleştirmek, merkezleştirilgen mal

asrav ẖozaystvosı meydanġa ketirmek maḳsadınen iş alıp baralar. “Bunun için iri kompleks yöneticilikler kurmak, küçük çiftlikleri birleştirmek, merkezleştirilmiş hayvan yetiştirme işletmesi meydana getirmek amacıyla iş yapıyorlar.” -Çerkez Ali - 1.

merkezleştirilmek Merkezleştirilmek.

merkezleştirmek Merkezleştirmek.

Merkuriy *(astronomi)* Merkür.

mermer Mermer; **kok ~** Mavi mermer; **~ ocaġı** Mermer ocağı; **beyaz (*veya* aḳ) ~** Beyaz mermer; **~ levẖa** Mermer levha; **~ basamaḳlar** Mermer basamaklar.

Men oḳ atsam, oḳum tap Ḳazannıñ ḳalesinin mermer taşına barıp ḳadalır, dey. “Ben ok atarsam, attığım ok ta Kazan’ın kalesinin mermer taşına varıp saplanır, der.” -Çorabatır Destanı.

mermerleşmek Mermerleşmek, mermer durumuna dönüşmek.

mermerli Mermerli.

mermersiz Mermersiz.

mermerşa Mermerşa *(Kırım-Tatarlarda bir çocuk oyunu)*.

mersa Liman, iskele, demirleme; krş. **iskele**.

mersin 1. *(botanik)* Mersin ağacı. 2. *(zooloji)* Mersin balığı; **buyük ~** *(zooloji)* Büyük mersin balığı.

mersiye Tarz.

mert 1. Erkek; krş. **er**, **erkek**, **aḳay**. 2. Yiğit. 3. Asil insan, mert insan. 4. Kahraman, gözüpek, cesur adam; krş. **cesür**, **dedil**, **ḳorḳubilmez**, **yurekli**, **curatlı**, **batır**, **merdane**; **~ olmaḳ** Mert olmak.

mertçe(sine) bk. **mertlerce**.

mertebe (I) 1. Derece; bk. **derece**; **bu ~de** Bu derecede. 2. Unvan, rütbe.

Celal bey oz mertebesini ozü bulur. “Celal Bey kendi mertebesini kendi bulur.” -Çerkez Ali - 1.

mertebe (II) Kere; bk. **kere**, **defa**, **ḳat**, **mezel**, **sefer**.

mertebece Rütbece; ~ **aşaġıda** Alt rütbede.

mertebeli Rütbeli, mertebeli; ~ **şaẖıslar** Memurlar.

Eki reis Ḳurbanovnıñ maşinasında onıñ ‘tarla çaylası’ dep adlandırılġan, asılında ise, mertebeli musafirler ḳonıp keçken meskenge çevirilgen, terekler arasında ilvanlanıp turġan imaret ogünde toḳtadılar. “İki başkan Kurbanov’un arabasıyla onun ‘tarla çaylası’ diye adlandırdığı ama aslında

yüksek rütbeli misafirlerin dinlendiği bir yere çevrilmiş, ağaçların arasına kurulmuş binanın önünde durdular.” -Z. Kurtnezir - 1.

mertebesiz Rütbesiz (bir kişi hakkında).

mertlerce(sine) Mertçe, cesurca.

mertlik 1. Mertlik, asalet. 2. Yiğitlik, kahramanlık; **~ kostermek** Kahramanlık göstermek.

merum Ölü, rahmetli (adam); krş. **olü, rametli**; **~ adam** Ölü insan.

Tüşünde de Midatnen, merum babasınen oğraşıp çıḳtı. “Rüyasında da Mithat ile ve rahmetli babasıyla uğraştı.” -M. Ablalimov.

merume Ölü, rahmetli (kadın).

Meryem Meryem; **~ ana sofrası** Meryem Ana Sofrası.

mesafe Mesafe, uzaklık, ara; krş. **uzaḳlıḳ**; **ara**; **~ olçemek** Mesafe ölçmek; **~ tayinlemek** Mesafe belirlemek; **~ni almaḳ** Mesafe kat etmek.

Ḳarġalar sürüsi ḳuvana: De anda de mında yuvulġan mesafeni ḳuşlar kendi mevcutlığınen ḳanat ḳaḳıp sızalar. “Karga sürüsü seviniyor: Bir orada bir burada yıkanan mesafeyi kuşlar kendi mevcudiyetleri ile kanat çırpıp çiziyorlar.” -V. Basırov.

mescit Mescit, cami; bk. **cami**; **~ Al-Ḫaram** Mescid-i Haram *(Mekke’de bulunan en önemli cami, Müslümanların mukaddes yeri)*.

Men ġaripmen, mescitim yoḳ kirecek, / Miḥrabına muñlu betim surecek. “Ben garibim, mescidim yok girecek, / Mihrabına üzüntülü yüzümü sürecek” - B. Çobanzade - 3.

mesel Peri masalı.

meselâ 1. Mesela, örneğin; krş. **söz misali**. 2. Özellikle; krş. **şu cumleden**.

Meselâ, bir zamanlar ayda ayat olġan, lâkin tsivilizatsiya ondan atta eser bile ḳaldırmaġan. “Mesela, bir zamanlar, ayda hayat varmış, lâkin medeniyet ondan eser bile bırakmamış.” -A. Osman - 2.

mesele 1. Mesele, sorun, dava; **kunniñ ~si** Güncel mesele; **birinci nevbetteki ~** En başta gelen vazife, başlıca vazife; **milliy ~** Milli mesele. 2. Mesele, konu, bahis; **~ şunda ki** Mesele şu ki; **ana ~ ḳayda!** Asıl mesele buymuş!; **muim ~** Mühim mesele; **~ yapmaḳ** Mesele yapmak.. 3. *(matematik)* Problem; **ağırca ~ler** Zor problemler.

Kete kete, olar ekisi bir oba ustünde, biri-birlerinen rastkelişeler ve bir meraḳlı mesele aḳḳında söz açalar. “Gide gide onların ikisi bir obanın

üstünde karşılaşırlar ve ilginç bir mesele hakkında sohbet ederler.” -Kozukurpeç Destanı.

meselen bk. **meselâ**.

mesep bk. **mezep**.

mesifere: **~ etmek** Danışmak, tartışmak; bk. **muzakere etmek**.

Mesiḫ (-ḫi) Mesih, İsa.

mesiḫiy 1. Hristiyan. 2. İsa ile ilgili.

mesit bk. **mest**.

mesken 1. Mesken, barınak, ev; **~ şaraitleri** Mesken şartları.. 2. İçinde oturulabilir; **~ oda** Mesken oda. 3. Mesken, konut; **~ ḳurucılığı** Konut inşaatı.

Kirintili-çıḳıntılı işarları ve ḳulleleri, yuksek dağnıñ uçurımları boyunda ḳurulġan şu ḳaleni çoḳ acaip bir ḫalḳ kendine mesken etinmiş edi. “Girintili çıkıntılı hisarları ve kuleleri, yüksek dağın uçurumları boyunca kurumuş bu kaleyi çok enteresan bir halk kendine mesken edinmişti.” -O. Akçokraklı - 1.

meskensiz Barınaksız, ikametsiz; **~ olmaḳ** Barınaksız olmak.

meskün İskan; **~ yer** Meskun yer; insanların oturduğu bölge.

mesleat (-tı) Tavsiye, nasihat; danışma; krş. **tevsie**; **~ etmek** Tavsiye etmek.

Sebebi o, yardım, mesleat bermek, meramet etmek yerine, meni kene taptaycaḳ, çamurnen ḳarıştıracaḳ. “Çünkü o, yardım, merhamet etmek yerine, yine beni çamurla karıştıracak.” -E. Umerov - 1.

mesleatçı Danışman, müşavir, müsteşar; krş. **muşafir**.

Koydeşleriniñ en yaḳın mesleatçısına çevirildi. “Köydeşlerinin en yakın danışmanı oldu.” -U. Edemova - 3.

meslek (-gi) 1. Meslek, ihtisas, branş; **oz ~ini yoḳ etmek** Kendi mesleğini yok etmek. 2. İlkeler, görüşler; krş. **inam**.

At, araba, töşek, minder, kürsü, yastıḳ em meslek, / Omürniñ azlığında artḳaç şeyler ne kerek? “At, araba, döşek, minder, kürsü, yastık hem de meslek, / Bu kısa ömürde fazla şeylere ne lüzum var?” -H. Çergeyev.

meslekdeş Meslektaş, meslek arkadaşı; **~ olmaḳ** Meslektaş olmak.

Çunki, akademik Şreder adındaki Ozbekstan baġ-bağçacılıḳ ilmiy-teşkerüv institutınıñ ḫadimi A.Ḳ. Pavlov, ozüniñ meslekdeşlerinen Zarafşan vadisini boylap yurgende, Lenin adındaki kolḫozġa kelip çıka. “Çünkü akademi üyesi Şreder adındaki Özbekistan bağ bahçecilik bilimsel denetleme enstitüsünün görevlisi A.K.

Pavlov, kendi meslektaşları ile Zarafşan vadisinde dolaşırken, Lenin adındaki kolhoza gelir.” -Çerkez Ali - 1.

meslekdeşlik (-gi) Meslektaşlık.

meslya *(botanik)* Ökse otu.

mesnet (-di) Mesnet, dayanak.

mesnevi (*edebî eleştiri*) Mesnevi (Ortaçağ Farsça türü - Türk şiiri).

mesrur Neşeli; krş. **şeñ**, **şad**. 2.Memnun; krş. **goñlü ḫoş**.

mesruriyet (-ti) Sevinç, eğlence; krş. **şeñlik**, **şadlıḳ**.

messül bk. **mesul**.

mest (I) Evde giyelen sahtiyan çizme; **~ kiymek** Mest giymek.

Sofaġa başında ḳalpaġı, ḳolunda tespi, ayaḳlarında mesti olġan çuḳur ştanlı, keñ cavurlı kesmentik bir adam çıḳtı. “Sofaya başında kalpağı, elinde tesbih, ayaklarında mesti olan çukur pantolonlu, geniş omuzlu, tıknaz bir adam çıktı.” -Çerkez Ali - 1.

mest (II) Sarhoş; krş. **sarḫoş**, **esrik**.

mesul Sorumlu; **~ kâtip** Sorumlu kâtip.

O, bu ciddiy ve mesul mesele, lâkin men onıñ tübünden çıkmaġa tırışırım. “O, bu ciddi ve mesuliyetli mesele, lâkin ben onun altından kalkmaya çalışırım.” -U. Edemova - 2.

mesuliyet (-ti) Sorumluluk, mesuliyet; krş. **cevapkârlıḳ**; **~ duyġusı (***veya* **isi)** Sorumluluk duygusu.

Endi pensiya yaşına yakınlasa da, butün bir brigadanıñ mesuliyeti onıñ boynunda. “Şimdi emeklilik yaşı yaklaşsa da, bütün bir evin mesuliyeti onun boynunda.” -U. Edemova - 2.

mesuliyetlik bk. **mesuliyet**.

–Ağır dönemiz, mesuliyetlikni is etmeymiz, –dedi. “— Ağır dönüyoruz, sorumluluğu hissetmiyormuş, dedi.” -İ. Paşi.

mesut Mesut, mutlu; krş. **çastlı**; **baḫtlı**, **baḫtiyar**, **seadetli**; **~ etmek** Mutlu etmek.

Oña ozüniñ seadet dünyasına keçmege, vaḳıt-vaḳıt mesut olmaġa keder etmey. “Onun kendi saadet dünyasına geçmesi, zaman zaman mesut olmasına zarar vermiyor.” -A. Osman - 2.

meşaḳḳat (-tı) 1. Meşakkat, zorluk, külfet; **~lar** Zorluklar. 2. Sıkıntı.

İnledi bunca miḫnet, / Meşaḳat altında beşer “İnledi bunca mihnet, / Meşakkat altında beşer” -Y. Ş. Ali.

meşaḳḳatlı 1. Meşakkatli, zor; **~ iş** Zor çalışma. 2. Izdıraplı; **~ kunler** Izdıraplı günler. 3. Çok sıkıntılı.

Ķoba içinde yurmek meşaķķatlı ve ayat içün teklikeli oldı. “Mağara içinde yürümek meşakkatli ve hayat için de tehlikeli oldu.” -E. A. Osmanoğlu - 1.

meşal (-li) Meşale; **maarif ~i** Bilgi ışığı.

Sol tarafta, ucu töpege tiklenilip ķoyılġan ķarındaş şekilli meşal. “Sol tarafta ucu tepeye dikilip koyulmuş kalem şekilli meşale.” -E. A. Osmanoğlu - 1.

meşalcı Meşale taşıyıcı.

meşalci Meşaleci.

meşaldar (*eski dilde*) Meşale taşıyıcı; bk. **meşalcı**.

meşale bk. **maşal**.

meşçan (*ağızlarda*) Küçük burjuvalar.

meşçanlıķ (-ġı) Burjuvalık.

meşe (I) *(etnografya)* Su vb. maddeler saklamak için kullanılan işlenmiş hayvan midesi.

meşe (II) 1. *(botanik)* Meşe; krş. **emen**; **pelit**. 2. *(ağızlarda)* Koru, orman; **orman**, **dağ**.

meşepe (*ağızlarda*) Maşrapa, kupa; bk. **meşrebe**.

meşer bk. **maşer**.

meşere (*ağızlarda*) Su yatağı, su bendi; krş. **yolaķ**, **taḫta**; **~ler açmaķ** Su bentleri açmak.

Soñki vakıtlarda Hatice Kyamilevanıñ işi, oz zenaatında çolpa koylüniñ yapkan meşeresine beñzey. “Son zamanlarda Hatice Kyamileva’nın işi, kendi mesleğinde beceriksiz köylünün yaptığı su bendine benziyor.” -U. Edemova - 2.

meşerpe (*ağızlarda*) Maşrapa, kupa; bk. **meşrebe**.

meşfere (*ağızlarda*) Maşrapa, kupa; bk. **meşrebe**.

meşġul (-li) Meşgul; krş. **bent**; **nenen ~?** O neyle meşgul?; **~ etmek** Meşgul etmek; **~ olmaķ** Meşgul olmak.

Lâkin saz yapuvnen meşġul olġan usta, Kör oġluna ķulaķ asmay. “Fakat saz yapımı ile uğraşan usta, Köroğlu’na kulak asmaz.” -Köroğlu Destanı.

meşġuliyet (-ti) 1. Meşguliyet, çalışma; **fakultativ ~ler** Seçmeli dersler; **ameliy ~ler** İş meşguliyeti. 2. *(dilbilgisi)* Alıştırma; krş. **temrin**; **~ini eda etmek** Alıştırma yapmak.

Yerine barıp oturdı, kene meşġuliyetlerini devam etti. “Yerine varıp oturdu, gene çalışmalarına devam etti.” -E. Umerov - 1.

meşġuliyetli Alıştırmalı, egzersizli; **beş ~ yarış** Beş egzersizli yarış.

meşġullik (-gi) Meşgul olma; **işnen ~** İşle meşgul olma.

meşẖer bk. **maşer**.

meşẖur bk. **meşur**.

Bağçasarayda aliy mektepler, yani ‘vuz’lar daxi olıp, bunlarnın en meşẖurı ‘Zıncırlı-Medrese’dir. “Bahçesaray'da yüksek mektepler, yani yüksek okullarda vardır. Bunların en meşhuru, ‘Zincirli Medresesi’ dir.” -U. İpçi - 1.

meşiḳ (meşḳi) Yazı örneği.

meşin Meşin, işlenmiş deri; krş. **goñ; ~ ton** Meşin kürk.

Bağçasarayda Ḳırım ve ondan tış bazarlarġa keçken mamulâtnıñ en birincisi - meşin, saẖtiyan olıp, bunı asıllap çıḳarġan tabaḳ esnafı en ḳuvetli bir esnaf sayılır. “Bahçesaray’da Kırım ve oradan dış pazarlara geçen mamullerin en önemlisi - meşin, maroken olup, bunu temelden çıkaran tabak esnafı, en güçlü, kuvvetli esnaf sayılır.” -U. İpçi - 1.

meşrebe Maşrapa, kupa.

Zöre: Meşrebemni daldırdım, / Daldırdım da toldurdım. / Ḳube taşran ustünde / Bilezligim ḳaldırdım, - dey. “Zöhre: — Maşrapamı daldırdım, / Daldırdım da doldurdum. / Kahverengi taşın üstünde / Bileziğimi bıraktım, der.” -Tahirnen Zore Destanı.

meşrep (-bi) Tabiat, mizaç, huy, tıynet; krş. **tabiat**; **ḳuy**; **ẖulḳ**, **secie**, **mizac**; **ẖafif ~** Hafif meşrep, hovarda.

meşriḳ (-ḳi) Doğu; krş. **şarḳ; kundoğuş**.

meşterpe (*ağızlarda*) Maşrapa, kupa; bk. **meşrebe**.

meşum Ölümcül; **~ ẖata** Ölümcül hata.

Deşetli dalġalar arasında meşum bir facia züur etmekte. “Dehşetli dalgalar arasında , dehşetli bir facia ortaya çıkmakta.” -A. Osman - 2.

meşur Meşhur, ünlü; krş. **namlı**, **belli**, **aytuvlı; ~ olmaḳ** Meşhur olmak; **~ alim** Meşhur alim.

Sultan dikḳatnen baḳḳan da, ḳarşısındaki adamnın butün kundoğuşḳa oz sarġuşlıġınen, -ġaripliginen meşur Bekir Mustafa olġanını korgen. “Sultan dikkatle bakmış ve karşısındaki adamın doğunun her yerinde sarhoşluğuyla, garipliğiyle meşhur olan Bekir Mustafa olduğunu görmüş.” -Bekir Mustafa Masalı.

meşurlıḳ (-ġı) Şöhret, şan.

metafizik Metafizikçi.

metafizika Metafizik, doğaötesi.

metafora Metafor, mecaz, mecaz.

metaforik Mecaz, mecaz olarak; **~ ibare** Mecaz ifade.

metall bk. **maden**.

metallurg bk. **madenci**.

metamorfik Metamorfik, başkalaşım geçiren.

metamorfizm Metamorfizm, başkalaşım.

metamorfoza Metamorfoza, başkalaşım.

metan (kimya) Metan.

metanet (-ti) Metanet, dayanıklılık, direşkenlik, sebat; krş. **sebat**.

–Napoleonnı ḳorḳuzġan şey tek rus askerleriniñ ḳatiyeti metaneti degil edi, –dep başladı. "Napolyon'u korkutan şey sadece Rus askerlerinin kararlılığı, sağlamlığı değildi diye başladı." -E. A. Osmanoğlu - 1.

metanetli Kararlı, azimli, amansız; krş. **sebatlı**.

metanetsiz Kararsız, zayıf

metastaz (*biyoloji*) Metastaz, bir canlının herhangi bir yerinde oluşan bir hastalığın başka bir bölgeye sıçraması, hastalığın yayılması.

metateza (*dil bilimi*) Göçüşme; bir sözcük içinde birbirini izleyen iki sesbirimin yer değiştirmesi.

meteor Göktaşı, meteor; ~ **parçaları** Meteor parçaları.

meteorit (-ti) *(astronomi)* Meteortaşı, meteorit.

meteorologik Meteorolojik; ~ **şaraitler** Hava koşulları.

meteorologiya Meteoroloji; ~ **stantsiyası** Meteoroloji istasyonu.

metḫi bk. **mediḫ**.

metḫiye 1. (*edebî eleştiri*) Methiye, birini övmek için yazılmış şiir; ~ **oḳumaḳ** Methiye okumak; ~ **yazmaḳ** Methiye yazmak. 2. Övgü; krş. **ululamaḳ**; ~ **etmek** Övmek.

meti bk. **metiy**.

metil (*kimya*) Metil; ~ **spirti** Metil alkol.

metilen (*kimya*) Metilen.

metin (I) Metin, senaryo; **yır metni** Şarkı metni.

metin (II) 1. Sağlam, çetin. 2. Sarsılmaz, metin; krş. **sabit**; ~ **iradeli adam** Sarsılmaz iradeli insan.

metinli 1. Metin ile. 2. Sağlam, çetin; sarsılmaz, metin.

Anamnın sözüne kore, o cenkten evel Baġcasarayda en metinli şofer olġan. "Annemin anlattıklarına göre, o, savaştan önce Bahçesaray'ın en hızlı şoförüymüş." -T. Halilov.

metinlik (-gi) Sarsılmazlık, sağlamlık.

metis bk. **melez**.

metiy Fıçı; krş. **çapçaḳ**, **varel**, **fıçı**, **saḳa**.

Metiy yalığa çıḳa, açıp baḳsalar içinde bir ḳız bar, amma doğğan aynın on dörti, ay desen avızı, kun desen kozü, ḳarangı yerge çıraḳ olacaḳ, doğğan aynın on dörtüne beñzey. “Varil kıyıya çıkarılır, açıp baktıklarında içinde bir kız var ama, doğan ayın on dördü, ay dersen ağzı, güneş dersen gözü karanlıkta ışık olacak, doğan ayın on dördüne benziyor.” -Edige Destanı.

metod bk. **usul**.

metodika bk. **usuliyet**.

metonimiya (*şiirsel*) Kinaye.

metr 1. Metre; **~nen olçemek** Metreyle ölçmek. 2. *(astronomi)* Andromeda.

Er elli-altmış metr yurgen soñ, toḳtap çanalay başladı ve aḫırı butünley batıp ḳaldı. “Her elli altmış metrede bir durmaya başladı ve en sonunda tamamen battı.” -M. Ablalimov.

metra bk. **metr**.

metraj Uzunluk; **odanıñ ~ı** Odanın büyüklüğü.

metrajlı Belli bir uzunluğu olan; **ḳısḳa ~** Kısa uzunlukta.

metrik Metre ölçüyle ilgili, metrik; **olçüniñ ~ sisteması** Metrik ölçüler sistemi.

metrlik Metrelik; **eki ~** İki metrelik; **bir ~** Bir metrelik.

Suv oyle tazıyıḳnen töpege ıntıla ki, gorizontal şekilde aylandırılğan yigirmi santimetrlik trubadan çıḳḳan suv beş metrlik mesafege ura. “Su öyle tazyikle yukarıya atılıyor ki, yatay şekilde dolandırılan yirmi santimetrelik borudan çıkan su beş metrelik mesafeye vuruyor.” -Çerkez Ali - 1.

metro bk. **metropoliten**; **~ğa kiriş** Metro girişi; **~ ḳurucısı** Metro inşaatçısı.

Boylelikle, beş daḳḳa içinde uç adam ḳartiyniñ artına takılıp, metroğa tüştik. “Böylelikle, beş dakika içinde üç kişi ihtiyarın peşine takılıp, metroya indik.” -E. Umerov - 1.

metronom Metronom, bir müzik parçasının hangi hızla çalınması gerektiğini gösteren araç.

metropoliten Metro; **Kiev ~i** Kiev metrosu.

metropoliya Metropol, başkent.

metstso-soprano (*müzik*) Mezosoprano, soprano ile alto arasındaki ses.

meul (*ağızlarda*) krş. **meyil**; **Semadaki ~ yıldız** Gökyüzündeki en sevdiğim yıldız.

mevam Pozisyon.

mevcudat (*topluluk*) **mevcut**.

Butün mevcudatnı, atta eñ yuce dağlarnı bile suv basḳan ucsuz bucaksız

suvnıñ ustünde tek bir ḳartnıñ gemisi aman ḳalġan. “Bütün her şeyi , hatta en yüce dağları bile su basmış. Uçsuz bucaksız suyun üstünde sadece ihtiyarın gemisi sağlam kalmış.” -A. Osman - 2.

mevcudiet (-ti) Varlık.

mevcut (-dı) 1. Var; **~ olmaḳ** Var olmak. 2. Varlık.

Er bir aileniñ oz ḳapı çañı, elektrik sçötçigi bar; vannada, ayaḳ yolda, aşḫanede, keçitte er kesniñ oz elektrik çırağı mevcut. “Her ailenin kendi kapı zili, elektrik lambası var; banyoda, tuvalette, mutfakta, koridorda herkesin kendi lambası mevcut.” -E. Umerov - 1.

mevḫum Hayali, Soyut; **~ sızıḳ** Hayali çizgi.

mevkure Fikir, ideoloji; krş. **ġaye**.

mevkureviy İdeolojik; krş. **ġayeviy**.

mevlâ Tanrı; krş. **Alla**; **Rabbi**; **Ḫuda**; **Tañrı**; **Yaradan**; **İlâh**, **Ḫalik**, **Ḫaḳ(aḳ)**.

Atta mevlamnıñ çölü ortasında maña söz yoḳ. “Hatta mevlamın çölünün ortasında bana söz yok.” -Çerkez Ali - 1.

mevlüt (-dı) Dua, yalvarış.

mevsim Mevsim; **baar ~i** Bahar mevsimi; **yıl ~leri** Mevsimler; **ekim ~i** Ekim mevsimi; **yaz ~i bitti** Yaz mevsimi bitti; **şimdi yılnıñ ne ~i?** Şimdi yılın hangi mevsimi?

On eki ay, dört mevsim, ḳırḳ sekiz / Cuma, uç yuz altmış kun kele aḳılıma. “On iki ay, dört mevsim, kırk sekiz / Cuma, üç yüz altmış gün geliyor aklıma.” -Çın.

mevsimara 1. Omuzlu. 2. Mevsimsel; **~ urba** Mevsimsel giyim.

mevsimlik Mevsimlik, bir sezon için tasarlanmış.

mevt bk. **mevta**.

mevta Merhum, ölü, rahmetli; **olü**, **merum**, **rametli**.

Ḳar obalarına, uvuldağan yelge, beyaz kefinli mevtalarġa ḳurşun atarak, ep artına çekile… “Kar yığınlarına, uğuldayan rüzgara, beyaz kefinli ölülere kurşun atarak, sürekli arkasına çekildi…” –E. A. Osmanoğlu - 1.

mevtac *(Kermençi ağzında)* Muhtaç; bk. **muḫtac**.

mevzi 1. Bir yer. 2. *(askeri)* Pozisyon, mevzi.

mevzilemek Konumlandırmak.

mevzilenmek Konumlanmak.

mevziy 1. Yerel 2. Pozisyonel.

mevzu Konu; **dersniñ ~sı** Ders konusu; **ne ~da laf olacaḳ** Hangi konuda konuşulacak?

Biletni coymaḳtan ḳorḳıp da sıġara aġaçınen bir ḳoluna sıḳıp tutkan ellilik bir aḳay söz içün yeni bir mevzu tapḳanını anlatır bir çıraynen yarandaki koydeşini türtip: - Absettar! "Biletini kaybetmekten korkarak sigara ağızlığı ile bir elinde sıkıca tutan ellilik bir adam, konuşmak için yeni bir şey bulduğunu anlatır gibi bir ifade ile yanındaki köylüsünü dürterek: — Absettar!" -C. Gafar.

mevzuat (-tı) Konular *(***mevzu** *kelimesinin çoğul hali)*; **inşalarnıñ ~ı** Kompozisyon konuları.

mevzun Oranlı, mütenasip; krş. **mutenasip**.

mey 1. *(şiirsel)* Şarap; bk. **şarap**. 2. Alkollü içecek, içki. 3. *(mecaz)* Sarhoşluk; **aşḳ ~i** Aşk sarhoşluğu.

meyan 1. Çarşamba, krş. **muit**. 2. Orta, ara; krş. **orta**, **ara**; **~larında** Aralarında. 3. Çöpçatan, muhabbet tellalı.

meyancı Arabulucu, komisyoncu; krş. **aracı**.

meyancılıḳ (-ġı) Arabuluculuk.

meydan 1. Meydan, alan, saha; **~ġa çıḳmaḳ** Meydana çıkmak; **~ġa çıkarmaḳ** a) Meydana çıkarmak. b) *(mecaz)* İfşa etmek, açığa çıkarmak; **~da olmaḳ** a) Meydanda olmak (bulunmak). b) *(mecaz)* Ortada olmak, meydanda olmak, mevcut olmak; **~ġa ketirmek** a) Meydana getirmek. b) *(mecaz)* Meydana getirmek, oluşturmak, yaratmak, gerçekleştirmek; krş. **yaratmaḳ**; **~ġa kelmek** a) Meydana gelmek. b) Meydana gelmek, teşekkül etmek, oluşmak. 2. Geniş, engin. 3. Saha, alan, yer. 4. **seslerniñ ~ġa kelmesi** *(dilbilgisi)* Seslerin meydana gelmesi. 5. "Meydan" *(102 FM frekanslı Kırım-Tatar radyosu)*.

Ayvaz ḳaleden tüşerek, ḳavġa meydanına yetişe, ve onlu-sollu ḳılıçmı silteştire. "Hemen Ayvaz kaleden inerek kavga meydanına ulaşır ve sağlı sollu kılıcını sallar." -Köroğlu Destanı.

meydançıḳ (-ġı) Küçük meydan, saha, alan; **basketbol ~ı** Basketbol sahası.

meydanlıḳ (-ġı) Feza, boşluk, enginlik, genişlik; krş. **feza**; **suv ~ı** Su genişliği.

Bir kun dellâl şeer soḳaḳlarına çıḳıp, cuma kunü padişanın uyken oğlu evlenecegini, bu sebepten er kes meydanlıḳta toplanmaḳ kerekligini bildire. "Bir gün tellal şehrin sokaklarına çıkıp cuma günü padişahın büyük oğlunun evleneceğini, bundan dolayı da herkesin meydanda

toplanması gerekтiğini duyurur.” -Altın Alma Masalı.

meyḫane Meyhane.

Taş toprаḳnı uyandırġan / Baarın bir meyḫane, / Ḳalemimni sarġuşlatḳan / Mavi kozlü üryane. “Taşı, toprağı uyandıran / Baharın bir meyhane, / Kalemimi sarhoş yapan / Mavi gözlü çıplağa.” -Y. Kandım - 1.

meyḫaneci *(eski)* Meyhaneci, hancı.

meyil (meyli) 1. Meyil, inişlilik; krş. **aḳlam**, **avındıḳ**, **yatıḳlıḳ**, **avuḳlıḳ**, **mailiyet**. 2. İstidat, anıklık; eğinim, meyelan; **~ bermek** a) Eğilmek. b) Gönül vermek, gönlünü kaptırmak. 3. *(dilbilgisi)* Kip; **ikâye ~** *(dilbilgisi)* Bildirme kipi; **kerek ~i** Gereklilik kipi; **şart ~i** Şart kipi; **istek ~i** Dilek kipi; **ḫaber ~i** Bildirme kipi, haber kipi. ● **oña ~i bar** Ona meyli var; **~ etmek** Meyil etmek.

–Aytıp olamayım, işim nasıl meyil alır. “–Söyleyemem, işin nasıl meyil alır.” -İ. Paşi.

meyilli 1. Eğimli, aşağı doğru, yokuş aşağı; bk. **yatıḳ**. 2. Eğilimli.

meyillik (-gi) Bağımlılık, eğim, bağlılık; **~nen baḳmaḳ** Bağlılıkla bakmak.

meyilsiz Eğilimli olmayan, bağımlılığı olmayan.

meyva 1. Meyve; meyveli; krş. **yemiş**; **~ şırası** Meyve suyu; **~ ḳurtu** *(zooloji)* Meyve kurdu; **~, ağaçından uzaḳ tüşmez** Meyve, ağacından uzağa düşmez. 2. Semere, mahsul; **~ bermek** Mahsul vermek. 3. *(mecaz)* Sonuç, netice; **çoḳ yıllıḳ faalietniñ ~sı** Uzun vadeli faaliyetin sonucu.

Terek altı - yedi yıldan soñ meyva berip başlay. “Ağaç altı yedi yıl sonra meyve vermeye başlar.” -Altın Alma Masalı.

meyvacılıḳ (-ġı) Meyve yetiştiriciliği, bahçıvanlık; **~ ḫozyaystvosı** Meyve yetiştiriciliği işletmesi.

Deycegim, Ḫayredin akanıñ kolḫozımızda meyvacılıḳnı meydanġa ketirüvde buyük ḫızmeti bar. “Ayrıca, Hayredin ağanın çiftliğimizde meyvecilik konusunda büyük hizmetleri var.” -Z. Kurtnezir - 1.

meyvalı Meyveli.

meyvalıḳ Arazi, tarla, meyve bahçesi.

meyvasız Meyvesi olmayan; **~ terekler** Meyvesiz ağaçlar.

meyvasızlıḳ (-ġı) Meyvesiz olma durumu.

meza bk. **meze**.

mezar Mezar; krş. **ḳabir**; **~ ḳazmaḳ** Mezar kazmak; **~ ḳazıcı** Mezar kazıcı. ● **bir ayaġı ~da olmaḳ** Bir ayağı çukurda olmak.

Bundan soñ Ḳurtḳa Tairniñ kelecek yoluna çıḳa da, yañı bir mezar ḳazdıra. "Bundan sonra yaşlı kadın, Tahir'in geleceği yola çıkar ve yeni bir mezar kazdırır." -Tahirnen Zore Destanı.

mezarlıḳ (-ġı) Mezarlık, kabristan; krş. **ḳabristan**, **mezarstan**; **musulman ~ı** Müslüman mezarlığı; **ḫristiyan ~ı** Hristiyan mezarlığı.

Mezarlıḳta ḳoy baḳtım, izim ḳaldı, / Şu malede bir ḳızġa kozüm ḳaldı. "Mezarlıkta koyun baktım, izim kaldı, / Şu mahallede bir kızda gözüm kaldı." -Çın.

mezarstan Mezarlık, kabristan; krş. **ḳabristan**, **mezarlıḳ**.

mezat (-dı) Mezat, açık artırma ile satış, müzayede; krş. **arac**, **arac-mezat**; **~ḳa çıḳarmaḳ** Mezata çıkarmak; **~ malı** Mezat malı; **~ etmek** Müzayede etmek.

meze (I) Meze; krş. **ḳavaltı**.

Bek sultan, degen bir ḫanlıḳḳa barıp yete ve ḫanġa kelgen soñ: Mezelerge selâm olmaz, / Aşıḳlarġa toḳtav olmaz. "Bek sultan denen bir hanlığa varır ve hana geldikten sonra: — Mezelere selâm olmaz, / Aşıklara durmak olmaz." -Tahirnen Zore Destanı.

meze (II) *(ağızlarda)* Fincan tabağı; bk. **tepsi**.

mezek (-gi) Şaka, alay; krş. **şaḳa**.

mezeklemek Alay etmek, istihza etmek; krş. **kulmek**.

mezeklenmek Alay edilmek.

mezeknen Şakacı, alaylı.

mezel (I) Kere, kez, zaman; krş. **kere**; **bir ~** Bir kere.

Soñ, kunde uç mezel, aştan evel birer ḳaşıḳ içesiñ. "Sonra günde üç kere, yemekten evvel bir kaşık içeceksin." -A. Osman - 2.

mezel (II) *(ağızlarda)* Zaman, vakit; krş. **vaḳıt**, **maal**.

mezep (-bi) 1. Doktrin, öğreti; ekol *(felsefi vb.)*. 2. İman, din; **~i keniş** Bilgisi geniş olan; **ters ~** Terbiyesiz, kaba; **~bini tutmaḳ** Dinine mensup olmak.

–Dünyasından bezgen mezepini ḳarġar, deyler. "–Dünyasından bezen mezhebine beddua eder derler." -İ. Paşi.

mezgil bk. **menzil**.

mezḫep bk.**mezep**.

meziet (-ti) Haysiyet, iyilik, hak.

mezkür Yukarıda bahsedilen, yukarıda adı geçen, mezkür.

Onı o daḳḳada bu alda korgenler olsaydı, onıñ mezkür taḫta Sırat kopürinden daa ince ve daa keskin olsa bile oradan kene keçe bilecegine inanır ediler. "Onu o dakikada bu halde

görenler olsaydı onun, o tahta Sırat köprüsünden daha ince ve daha keskin olsa bile oradan gene geçebileceğine inanırlardı.” -Cafer Seydamet.

mezozavr (*paleontoloji*) Mezozsaur, Sualtı dinozorları.

mezozoy (*paleontoloji*) Mezozoik dönem, 250-65 milyon yıl önceki jeolojik devir; **~ devri** Mezozoik dönem.

mezun Mezun (okul,eğitim kurumu); **~ olmaḳ** Mezun olmak.

mı (mi) 1. Soru şekli: **menim ḳalemimni sen aldıñ mı?** Benim kalemimi sen mi aldın?; **bu suvnı içmek mumkün mi?** Bu suyu içmek mümkün mü? 2. Soru kombinasyonları ile beraber yazılan şekli: **ḫasta mıydı?**, **berir misiniz?** 3. *(kuvvetlendirme)*: **yapar mı yapar**.

Yaş edebiyat aveskârı, Amet aḳaydan soray: -Aytıñız ya, icadımnı prozaġamı bağışlayım, yoḳsa poeziyaġamı? “Genç edebiyat heveslisi, Ahmet akaydan sorar: -Söyleyin ya, eserimi nesir türünde mi yazayım yoksa nazım türünde mi yazayım?” -Mucize Latifesi.

mıdırdamaḳ Mırıldamak, homurdamak.

Saba erte uyanġanda anası nelerdir mıdırdap, aḫ-vaḫ çekip, aşḫanede oğraşa edi. “Sabah erken uyandığında annesi bir şeyler mırıldanıp, ah– vah çekip mutfakta uğraşıyordu.” -E. Umerov - 2.

mıdırdanmaḳ Mırıldanmak.

Daa nelerdir aytıp mıdırdandı, lâkin ne degenini kimse añlamadı. “Daha bir şeyler söyleyip mırıldandı, lâkin ne dediğini kimse anlamadı.” -U. Edemova - 2.

mıdırdatmaḳ *(ettirgen)* Mıdırdanmak.

mıdırdı Mırıltı.

mıdır-mıdır: **~ mıdırdap oturmaḳ** Mırıl mırıl mırıldanıp oturmak.

mıḫ Çivi, mıh; **~ çıḳarmaḳ** Çivi sökmek; **ufaḳ ~** Küçük çivi; **~ ḳaḳmaḳ** Çivi çakmak; **balaban (*veya* iri) ~** Büyük çivi; **~ kibi!** a) Çivi gibi. b) Çok iyiyim! *(“Nasılsın?” sorusuna cevap)*.

Şay dey de, adamlarnıñ yuregine mıḫ soḳıp, evine ḳayta. “Öyle der de, adamların kalplerine çivi sokup, evine döner.” -Balta Latifesi.

mıḫlama Çivileme; bk. **mıḳlama**.

mıḫlamaḳ 1. Çivilemek. 2. *(mecaz)* Mıhlamak.

Ḫalḳ oz yaşçiklerini mıḫlap azırlamakta, Nikita ise demiryol stantsiyasına ḳatnap vagon tutuv peşinden yure. “İnsanlar kendi kutularını çivileyip hazırlıyor, Nikita ise, demiryolu istasyonuna gidip vagon

tutma peşinde dolaşıyor.” -Çerkez Ali - 2.

mıḫlanmaḳ Mıhlanmak. ● **mıḫlanıp oturmaḳ** Kalkmadan oturmak.

O, yerge mıḫlanġan ḳazıḳ kibi ḳatıp, çırayı ap-aḳ kesilgen. “O, yere çivilenmiş kazık gibi donup rengi bembeyaz olmuş.” -Karakulak Hikayesi.

mıḫlatmaḳ Mıhlatmak.

mıḳayt (*ağızlarda*) İhtiyatlı; bk. **muḳayt**.

mıḳlama (*etnografya*) Geleneksel KırımTatar nakışının on iki tekniğinden biri.

mıḳnatis (-si) Mıknatıs; **~ demir kulçesi** Mıknatıs demir külçesi.

mıḳnatislemek Manyetiklemek; **puslanıñ tilini ~** Pusulanın okunu manyetiklemek.

mıḳnatislenmek Manyetiklenmek.

mıḳnatisleşmek Manyetikleşmek.

mıḳnatisli Mıknatıslı, manyetik; **puslanıñ ~ tili** Pusulanın manyetik oku.

mıḳnatissizlendirmek Manyetikliğini yok etmek; **demirni ~** Demirin manyetiğini yok etmek.

mıḳnatissizlenmek Manyetikliği kaybolmak.

mıḳrız Sevda, büyük aşk, müptelâ; krş. **sevda**, **dırdır**, **tiryâki**, **muptelâ**; **ḳave ~ı** Kahve sevdası.

mıḳyas bk. **miḳyas**.

mıltıḳ *(tarihi)* Tabanca, tüfek; krş. **tüfek**.

mına İşte; krş. **işte**; **~ bu saña** İşte bu sana; **~ saña urba tike** İşte sana giysi dikiyor.

Mına selâm aleyküm, / Ḳız, kelinçek, asabam. / Cıyınınız gur olsun, amanın aman, / Lâle, çeçek, asabam. “İşte selâmün aleyküm, / Kız gelin akrabam. / Toplantınız gür olsun, amanın aman, / Lâle çiçek, akrabam.” -Halk Yırı.

mına bu İşte bu.

Ḳartanay: -Sen ḳızım, buzavçıġının kemiklerini mańa ketir, biz onı mına bu çuḳur içine komeyik, - dey. “Yaşlı kadın: — Sen kızım, buzağının kemiklerini bana getir, biz onu işte bu çukur içine gömelim, der.” -Altın Başnen Hıyar Baş Masalı.

mına-mına Birazdan, en yakın zamanda; **o, ~ kelecek** O, birazdan gelecek.

Bir buçuḳ aydan ziyade vaḳıt alġan bu ḳuyudan mına-mına suv fışḳırıp çıḳmasını beklep tura ediler. “Bir buçuk aydan fazla vakit alan bu kuyudan en yakın zamanda su fışkırıp çıkmasını bekliyordular.” -Çerkez Ali - 1.

mınar 1. Serap; krş. **sağın**. 2. bk. **bınar**.

mınarlı Bulutlu.

mınav(ı) *(ağızlarda)* İşte bu; bk. **mına bu**.

Köse: -Mına men şimdi mınavı devni tutıp soyaman, sen onıñ başın asarsın, -degeni kibi dev, köseniñ ķapısını yıķıp, evden çıķıp ķaça. “Köse: — İşte ben şimdi şu devi tutup keserim, sen onun başını pişirirsin, der demez dev kösenin kapısını yıkıp evden çıkıp kaçar.” -Köse ve Dev Masalı.

mında 1. Burada; **~ kimse yoķ** Burada kimse yok; **~ki** Buradaki; **~kiler** Buradakiler; **ķurşun ~n ura, andan çıķa** Kurşun buradan vurur, şuradan çıkar. 2. Buraya; **~ ketir** Buraya getir. ● **~ bir şey bar** Bunda bir iş var.

İşte mında gecelemen yuķusız ķalıp, ḫayallanġan sevgilisini dünya kozünen birinci kere korgen. “İşte, burada gecelerce uykusuz kalıp, hayal kurduğu sevgilisini dünya gözüyle ilk defa görmüş.” -Altın Beşik Efsanesi.

mınder *(ağızlarda)* Minder; bk. **minder**.

mıñķın *(ağızlarda)* Mümkün, yapılabilir; bk. **mumkün**.

mıramaķ Erimek; **buzdağ mıradı** Buzdağı eridi.

mırat *(ağızlarda)* Amaç; bk. **murat**.

mırav Miyav *(kedi sesi taklidi)*; krş. **miyav**.

mıravlamaķ Miyavlamak; krş. **miyavlamaķ**; **pardoş mırav-mırav mıravlay** Kedi miyavlıyor.

mırġa Yarı sıvı cibre (tortu, küspe); krş. **torta**.

İnsanlıķ yapķan olsa şimdi o ozü de ḫastaḫanede mırġası çıķıp yatmaz, Grişa da bu alda sandıraķlap yurmez edi. “İnsanlık yapmış olsa, şimdi kendisi hastanede ezilmiş halde yatmaz, Grişa da bu durumda gezmezdi.” -E. Umerov - 2.

mırıldamaķ 1. Miyavlamak. 2. Mırıldanmak; **mışıķ mırılday** Kedi mırıldanıyor.

O toķtamay mırıldap yure: O şeyni yerinden alġansız, yerine ķoymaġansız. “O durmadan mırıldanıyor: O şeyi yerinden almışsınız, yerine koymamışsınız.” -Çerkez Ali - 1.

mırıldavuķ (-ġı) Mızmız, sevimsiz.

mırıldı 1. Mırıltı. 2. Homurdanma sesi.

mırın *(ağızlarda)* Burun; bk. **burun**.

mırķ: **~ etme!** Kıpırdama!; **otur bu yerde, ~ etme!** Otur burada, kıpırdama!

Yanındaki ķara kostümlinen işiñ olmasın: mırķ etse başını çürük ceviz kibi parlarmız. “Yanındaki siyah takılıyla işin olmasın. Çıt çıkarırsa

kafasını çürük ceviz gibi ezeriz.” -E. Umerov - 1.

mırmıldamaḳ Mırıldanmak, söylenmek.

mırt (-tı) Topaç; krş. **dandurik**; **maymul**, **ançil**; ~ **aylandırmaḳ** Topaç döndürmek. ● **~ kibi aylanmak** Topaç gibi dönmek.

mırt-mırt: **~ etkence armut de ḳoy** Mırmır etmeden doğruca konuşun.

Mırt-mırt dep oturġance armut dep ḳoy şunı. “Mırt mırt edeceğine armut de, bırak şunu.” -A. Osman - 1.

mırza 1. Kırım Tatarlarında soyluların oğullarının unvanı; soylu; **~ ḫalḳı** Soylu halkı. 2. *(eski)* Beyefendi. 3. **mırza(m)!** Genç soylulara hitap etmek için kullanılan söz.

Babañ balaban mırza olġanı içün vatanını taşlap ḳaçḳan seniñ kibi kaḫpeler degil edimi? “Baban büyük zenginlerden olduğu için vatanı bırakıp kaçan senin gibi kahpeler değil mi?” -E. Umerov - 1.

mırzaarmut (-tı) Kırım yarımadasında yetişen bir armut türü.

mırzalıḳ (-ġı) 1. Mirzalık, soyluluk. 2. Görgü.

mısapır *(ağızlarda)* Misafir; bk. **musafir**.

Mısır Mısır (ülke).

mısır *(ağızlarda)* Mısır; bk. **mısırboġday**.

O, arḳamda kene de cetalmaymız / Mısır turġan ḳapaḳlı dolapçıḳḳa. “O, sırtımda gene de yetişemiyoruz / Mısırın bulunduğu kapaklı dolaba.” -A. Giraybay - 1.

mısırboġday *(botanik)* Mısır; **~ ḳoçanı** Mısır koçanı; **~ unu** Mısır unu; **patlatılġan** ~ Patlamış mısır; **~ tişi** Mısır tanesi; **~ saçı** Mısır püskülü.

Anda, ıslanġan yaġbezge sarılı, yapışḳaḳ ve yımşaḳ bir şeyler bar. Bu mısırboġday unundan pişirilgen pitedir. “Orada, ıslak bir beze sarılmış, yapışkan ve yumuşak bir şeyler var. Bu, mısır unundan pişirilmiş bir pidedir.” -E. Alimov.

mısḳal Toz lekesi (güneş ışığı vurunca görülebilen).

mısḳıl Alay, istihza; **~nen laf ete** Alaylı konuşuyor.

Çınlar onı peyġamber dep tanımay, onın nasiyatlarını mısḳılġa ala, onı geveze ḳartçıḳ dep, eriştire ekenler. “Cinler O’nu peygamber olarak tanımıyor, O’nun nasihatleri ile dalga geçiyor, O’nu geveze ihtiyar diye kızdırıyorlarmış.”

mısḳıllamaḳ Alay etmek, istihza etmek.

Şakir onı mısḳıllasa, men oz özüme açuvlanam, söz ḳoşmayım. “Şakir

onunla dalga geçtiği zaman, ben kendi kendime öfkeleniyorum, konuşmaya katılmıyorum.” -A. Hilmi.

mısmıl bk. **mismil**.

mısra (*edebiyat*) Mısra.

mışıçıḳ (-ġı) Kedicik.

mışıḳ (-ġı) Kedi; ~ **balası** Kedi yavrusu; **Ankara ~ı** Ankara kedisi. ● **kopeknen ~ kibi (olmaḳ)** Kedi köpek gibi olmak (dalaşmak).

Mışıḳ evniñ koşesine pısḳan, tamam sıçannı avlap otura eken. “Kedi evin köşesine pısmış, tam sıçanı avlıyormuş.” -Kırmıska ve Çegertki Masalı.

mışıḳotu *(botanik)* Kediotu, valeriyan.

mışyak *(kimya)* Arsenik.

mıtıḳ *(ağızlarda)* Sıpa; bk. **eşeçik**, **eşek balası**.

mıtlaḳ 1. Muhakkak, mutlaka; krş. **mıtlaḳa**; **~ kel** Mutlaka gel; **o ~ kelir** O muhakkak gelir. 2. Özellikle. ● **~ sen de!** Saçmalama sen de!

Endi mıtlaḳ şaşırdın! - dey, Amet aḳay bir daa ura. “Artık iyice şaşırdın, der, Ahmet akay, bir daha vurur.” -Tilkinin Kuyruğu Latifesi.

mıtlaḳa Mutlaka, muhakkak.

Yarın muftinen gubernator korüşkende bu mesele aḳḳında mıtlaḳa laf çıḳacaġını ḳayta-ḳayta ayttı. “Yarın müftüyle vali görüştüğünde bu mesele hakkında mutlaka laf çıkacağını tekrar tekrar söyledi.” -Çerkez Ali - 1.

mıyıçıḳ (*botanik*) Filiz; **~lar** *(zooloji)* Böcek anteni.

mıyıḳ (-ġı) Bıyık; **pos ~lı** Pos bıyıklı; **~ astından kulmek** Bıyık altından gülmek.

Ḫannıñ Ali bey degen bir pelvanı daa bar eken, o mıyıġını celkesine baġlay turġan eken. “Hanın Ali Bey isimli bir pehlivanı daha var imiş, o bıyığını ensesine bağlarmış.” -Çorabatır Destanı.

mıyıḳlı Bıyıklı; **uzun ~** Uzun bıyıklı.

Birazdan soñ o, uzun boylu, keñ koküsli, gur ḳara saçlı ve mıyıḳlı adamnen tüşti. “Biraz sonra o, uzun boylu, geniş göğüslü, gür kara saçlı ve bıyıklı adamla indi.” -İ. Abduraman - 1.

mıyıḳsız Bıyıksız.

mımıḳ (-ġı) 1. Mırıldanan. 2. Sakar, mımıntı, yavaş.

mımıḳlanmaḳ 1. Gevelemek. 2. Tereddüt etmek, gevşek davranmak.

mızmız 1. Can sıkıcı. 2. Mızmız.

mızmızlanmaḳ Mızmızlanmak.

–Aydı, yeter, çoḳ mızmızlanma, – cevaplana Yura sözümni bolüp. “– Haydi, yeter, çok mızmızlanma, cevap veriyor Yura sözümü bölerek.” -E. Umerov - 1.

mızraḳ (-ġı) *(tarih, askeri)* Mızrak; krş. **çıta**; **~ atmaḳ** Mızrak atmak; **~ sapı** Mızrak sapı. ● **~ çuvalġa sığmaz** Mızrak çuvala sığmaz.

mızraḳlı *(tarihi)* Mızraklı; **~ asker** Mızraklı asker; **~ atlı** Atlı mızraklı.

mi (I) *(müzik)* Mi notası.

mi (II) Miyav *(kedi sesi)*.

mi (III) Soru edatı; bk. **mı**.

Toḳtamış ḫan Canbayına ayta: -Şu yigitniñ batırlığını bil, şu yiġit mańa duşmanlıḳ etecekmi? -dey. “Toktamış han Canbay'a der: - Bu delikanlının yiğitliğini anla, bu yiğit bana düşmanlık edecek mi, der.” -Edige Destanı.

micaz bk. **mizac**.

miçman Uzman erbaş.

mide Mide; krş. **aşḳazan**; **~ astı bezi** *(anatomi)* Pankreas bezi; **~ sümük bezi** *(anatomi)* Gastrik bezler.

midiya *(zooloji)* Midye.

mif Efsane, mitoloji; **Prometey aḳḳında ~** Prometheus efsanesi.

mifik Efsanevi; **~ ḳaraman** Efsanevi kahraman.

mifologik Mitolojik.

mifologiya Mitoloji; **ḳadimiy grek ~sı** Eski Yunan Mitolojisi.

migfer *(tarih)* Miğfer.

migr Işık; bk. **kuneş**.

migratsiya (*bilimsel*) Göç; **~ yapmaḳ** Göç etmek.

migren (*tıp*) Migren.

miḫar bk. **muur**.

miḫmanseray (*tarihi*) Kervansaray.

miḫnet (-ti) Emek; krş. **emek**.

miḫrap (-bı) 1. *(Müslümanlık)* Mihrap (camiye yerleştirilir), sunak. 2. (*şiirsel*) Alın ve kaşlar.

Camige, miḫrabġa, sarayġa kirseñ, / Deñizler, çöllerniñ çetine erseñ. “Camiye, mihraba, saraya girsen, / Denizlerin, çöllerin ucuna ersen.” -B. Çobanzade - 3.

miḫver Eksen; krş. **koçer**.

mikroanaliz Mikroanaliz, küçük çaplı deney.

mikroavtobus Minibüs, küçük otobüs.

mikrob Mikrop; **ḫastalıḳ çıḳarġan ~lar** Hastalık yapan mikroplar.

Zararlı mikroblar şarait olġan taḳdirde canlanalar, inkişaf eteler. “Zararlı mikroplar uygun ortamda canlanır, ortaya çıkar.” -E. Umerov - 1.

mikrobiolog Mikrobiyolog.

mikrobiologik Mikrobiyolojik.

mikrobiologiya Mikrobiyoloji.

mikroelement Eser element.

–Siz menim lafımnı añlañız, tavuḳḳa yeterlik yemden, mineral maddelerden, vitaminlerden, mikroelementlerden ġayrı eñ azdan kunde 12 saat yarıḳ da kerek. “–Siz beni dinleyin. Tavuğa yeterli derecede yemden, mineral maddelerinden, vitaminlerden, mikroelementlerden başka günde en az on iki saat ışık da lazım.” -M. Ablalimov.

mikrofon Mikrofon; **~nen çıḳış yapmaḳ** Mikrofonla çıkış yapmak.

Müzey ḳapısı aldındaki meydançıḳta eki adam mikrofon yerleştire. “Müze kapısının yanındaki meydanda iki adam mikrofon yerleştiriyor.” -İ. Abduraman - 1.

mikroiklim Mikroklima.

mikrometr *(teknik)* Mikrometre.

mikron *(fizik)* Mikron.

mikroorganizm Mikroorganizma.

mikrorayon Semt, küçük yerleşim yeri; **yañı ~** Yeni semt.

Mikrorayonlar aḳḳında aytmasaḳ da olur. “Küçük yerleşim yerleri hakkında konuşmasak da olur.” -İ. Abduraman - 1.

mikroskop (-pı) Mikroskop; **elektron ~ı** Elektron mikroskobu.

mikroskopik Mikroskobik; **~ analiz** Mikroskobik deney.

mikroskopiya Mikroskopla yapılan inceleme.

mikser Mikser, karıştırıcı.

mikstura Karışım.

miḳdar 1. Miktar, nicelik; krş. **kemiet**; **az ~da** Az miktarda; **çoḳ ~da** Çok miktarda; **nufus ~ı** Nüfus miktarı. 2. *(matematik)* Miktar; **~ sayı** Asıl sayı.

İmamı poselyan olan caminin vaḳıfınıñ iradı, ruḫaniy imam buluncaya ḳadar, ruḫaniy idarege toplanır, o imamġa bir miḳdar şey verilir ise, o ḳadar zarar olmaz. “İmamı poselyan olan cami vakfının iradı, ruhanî imam bulununcaya kadar, ruhanî idarede toplanır, o imama bir miktar şey verilse de, o kadar zarar olmaz.” -H. Ş. Toktargazi.

miḳdarca Nicel, kantitatif, ölçülebilir, miktarca; krş. **kemiyetçe**.

miḳdarlı Miktarlı, miktarda; **az ~** Az miktarda.

–Çeşit dereceli avadan ve çeşit miḳdarlı yarıḳtan kitaplar tezce ıprana ekenler, – dedi İsmail raflardaki kitaplarġa diḳḳat ile baḳıp oturġan ḳızġa. "–Farklı derecedeki havadan ve çeşitli miktardaki ışıktan kitaplar çabuk yıpranırmış dedi İsmail, raflardaki kitaplara dikkatle bakarak oturan kıza." -E. Umerov - 2.

miḳyas Ölçek; **sızıḳlı ~** Doğrusal ölçek; **şeer ~ında** Şehir ölçeğinde.

mil (I) 1. Mil, dip çamuru; bk. **lay**. 2. *(eski)* Tuz; bk. **tuz**.

mil (II) Mil; **deñiz ~i** Deñiz mili.

mil (III) *(fizik)* Mil, çubuk, mihver.

milâdiy (eski dilde) Milâdi, İsa'nın doğuşu; **~ tariḫ** Milâdi tarih.

milât (-dı) 1. Doğum günü. 2. Noel; **~tan soñ** Noelden sonra.

mildyu Küf (üzüm hastalığı).

milet bk. **milât**.

milimetrli Milimetresi olan; **~ cetvel** Milimetreli cetvel.

militarist (-ti) Militarist, militarizm yanlısı.

militaristik Militaristik; **~ devlet** Ordu baskısı altında yönetilen devlet.

militarizatsiya Askerileştirme.

militarizatsiyalaştırılmaḳ Askerileştirilmek.

militarizatsiyalaştırmaḳ Askerileştirmek.

militarizm Militarizm.

militsioner Milis, Militan.

Artımdan militsionerniñ sızġıruvı eşitile. "Arkamdan milisin ıslığı duyuluyor." - E. Umerov - 1.

militsiya Milis, militan; **~ forması** Militan üniforması; **~ bölügi** Militan bölüğü.

Militsiya ḫadimleri kun boyı metrodan çıḳmaġan adamnı seçseler, aḳıllarına çeşit fikirler kele bile. "Militanlar gün boyu metrodan çıkmayan birini görürseler, akıllarına çeşitli fikirler gelebilir." -E. Umerov - 1.

millet 1. a) Millet; **~iñiz ne?** Hangi millettensiniz?. b) Halk temcilcisi; **~ler arası** Milletlerarası; **~ vekili** Milletvekili; **~ler arası** Milletlerarası; **Birleşken ~ler teşkilâtı (BMT)** Birleşmiş Milletler (BM). 2. İnsanlar, seyirci. 3. Tür, kabile; **ḳadın ~i** Kadın milleti; **şofer ~i** Şoför milleti.

Sav bol, aruv millet, bugun yuḳlasan da, / Koz yaşıman betin siypap men yazarman, / Talḳ bolsan da ḫalḳ ḳatında suretin bar. "Sağ ol, güzel millet, bugün uyusan bile, / Gözyaşıyla yüzünü

okşayarak ben yazarım, / Perişan olsan bile millet arasında şöhretin var.” -M. Niyazi.

milletçi Milliyetçi.

milletçilik (-gi) Milliyetçilik.

milletdeş Vatandaş, kabile üyesi.

milletlerara Etnik, milletlerarası.

milletli Uluslu, milletli; **çoḳ ~ memleketler** Çok uluslu memleketler.

milletperver Vatansever.

milletperverlik (-gi) Milletperverlik.

milli 1. Milli. 2. Çekirdek, temel; **~ tamır** (*biyoloji*) Çubuk kökü.

Tatarlarnıñ bu çerlerde aziz milli kâbesi Şam derdiniñ cüreklerden otti kopten avesi. “Tatarların bu yerlerde aziz millî kâbesi Şam derdinin yüreklerden geçti çoktan hevesi.” -Ş. Bektore - 1.

milliard Milyar, milyarıncı; **yuzlerce ~** Yüz milyarlarca.

milliarder Milyarder.

milligramm Miligram.

Olarnıñ bir milligrammı bile çetke işletilmemeli. “Onların bir miligramı bile boşa harcanmamalı.” -E. Umerov - 1.

millik Sepet çevresi örmeye yarayan iğne.

millimetr Milimetre.

Yıldızlardan, temiz avadan, kuneş yarığından, adamlardan – omürden seni olġan olacağı beş millimetr ḳalınlıḳta çelik ayırıp tura, beş millimetr! “Yıldızlardan, temiz havadan, güneş ışığından, insanlardan, hayattan seni olduğu, olacağı beş milimetre çelik ayırıyor, beş milimetre!” -E. Umerov - 1.

milimetrli Milimetreli, milimetresi olan; **~ cedvel** Milimetreli cetvel.

million Milyon; **bir ~** Bir milyon.

Bizim vaḳıf komissiyasında eki million ḳadar vaḳıf akçaları var. “Bizim vakıf komisyonunda iki milyon kadar vakıf akçesi var.” -H. Ş. Toktargazi.

millioner Milyoner; **~olmaḳ** Milyoner olmak.

Onlarnıñ içinde ḳoyun işkenbesini tayaḳ ucuna taḳıp satḳanlardan başlap, Acı-Mujdaba kibi millionerler bardır. “Onların içinde koyun işkembesini bir sopanın ucuna takıp satanlardan başlayıp, Hacı-Müçteba gibi milyonerler de vardır.” -U. İpçi - 1.

millionlarca Milyonlarca.

millionlarnen Milyonlarca; **~ adam işsiz ḳaldı** Milyonlarca insan işsiz kaldı.

Millionlarnen adamlar, ḫalḳlar arasındaki dostlıḳ kuneşiniñ ḳudretini tasavur etçi! “Minyonlarca insanın,

halkın arasındaki dostluk güneşinin kudretini düşün!” -İ. Abduraman - 1.

millionlı Milyonlarca.

Buyük, çoḳ millionlı şeer içinde, ḳum parçaçığı kibi ġayıp oldım kettim. “Büyük, milyonlarca insanın bulunduğu şehirde, kum tanesi gibi kaybolup gittim.” -E. Umerov - 1.

million-million Milyonlarca; **ġalebe içün ~ can ḳurban oldı** Zafer için milyonlarca can kurban oldu.

Pamuḳ zanlarına uzaḳtan ḳarasañ, dersiñ mavı kok yerge avdarılġan da million-million yıldızlar parıldap turalar. “Sürülmüş pamuk tarlalarına uzaktan baktığında, sanki mavi gök yere inmiş de milyonlarca yıldız parıldıyor.” -M. Ablalimov.

milliy Milli; **~ mesele** Milli mesele; **~ ananeler** Milli gelenekler; **~ siyaset** Milli siyaset; **~ bayram** Milli bayram; **~ til** Milli dil; **~ çalġı aletleri** Milli çalgı aletleri; **~ kureş** *(spor)* Milli güreş; **~ kelir** Milli gelir.

İlim uner milliy tilni bunda ogrenir insan. “İlim hüner millî dili bunda öğrenir insan.” -Y. Ş. Ali.

milliyleştirilmek Millileştirilmek.

milliyleştirmek Millileştirmek.

mim Mim (Arap alfabesi).

mimar Mimar.

mimarcı bk. **mimar**.

mimarcılıḳ 1. Mimar mesleği. 2. bk. **mimarlıḳ**.

mimariy Mimari; **~ ansambl** Mimari topluluk.

‘Nenkecan ḫanum türbesi’ arap usul-i mimariysinde yapılmış guzel bir binadır. “‘Nenkecan Hanım Türbesi’ Arap mimarî usulünde yapılmış güzel bir binadır.” -O. Akçokraklı - 1.

mimariye Kadın mimar; **~ usulı** Mimari üslup.

mimarlıḳ (-ġı) Mimarlık; **zemaneviy ~** Modern mimarlık; **ḳırımtatar ~ı** Kırımtatar mimarlığı.

mimber Minber *(imamın vaaz verdiği yer)*; bk. **minber**.

mimema *(dilbilgisi)* Ses taklidi kelimeler.

mimika Mimik, yüz hareketleri; **~ areketleri** Mimik hareketleri.

mimikriya Taklitçilik.

mimoza bk. **kustümotu**.

min (I) Kusur, eksiklik; krş. **ḳusur**; **ille**.

min (II) Malakit, bakır taşı; krş. **baḳırtaş**.

mina, mine (I) *(askeriye)* Mayın; **sua astı ~sı** Sualtı mayını.

Anda granatalar, minalar patlay, ķurşunlar atıla. “Orada bombalar, mayınlar, patlıyor, kurşunlar atılıyor.” - E. A. Osmanoğlu - 1.

mina (II) 1. Emaye, sır; krş. **sır**. 2. Gök mavisi, mavi; krş. **kumsen**.

mina (III) Mika.

minacı Mayıncı.

minalamaķ Mayın döşemek; **yollarñı ~** Yolları mayınlamak.

minalanġan Mayınlanmış.

minalanmaķ Mayınlanmak.

minare Minare; **~ ķurmaķ** Minare yapmak.

Amet aķay minareniñ töpesine çıķıp, koyniñ butün ḫalķına muracaat ete. “Ahmet akay minarenin tepesine çıkıp, köyün halkının tamamına rica eder.” – Tüpsiz Çapçak Latifesi.

Minareler birer ķara ķarartılar kibi kok yuzüne doġru uzanmışlar. “Minareler birer karartı gibi gökyüzüne doğru uzanmışlar.” -O. Akçoraklı - 2.

minareli Minareli.

O, artıķ, mezar taşları arasından suvuķtan ķaltırap, boynu bukük ve kozlerinden aķķan yaşlarnen ellerini avaġa koterip er şeyniñ saibine yalvara, dua ete ve kendisini sevimli minareli bir camige, yuksek divarlı bir mektepke ve yuzlernen kitapķa ķavuştırmasını tiley edi. “O, artık, mezar taşları arasından soğuktan titreyerek, boynu bükük ve gözlerinden akan yaşlarla ellerini havaya kaldırarak her şeyin sahibine yalvarıyor, dua ediyor ve kendisini sevimli minareli bir camiye yüksek duvarlı bir mektebe ve yüzlerce kitaba kavuşturmasını diliyordu.” -Cafer Seydamet.

minarenk (-ki) Gökyüzü mavisi.

minber Minber (camideki vaaz verilen kürsü).

Ocanıñ minberi ustünde, divarda, falaķa asılı turur. “Hocanın minberinin üstünde, duvarda falaka asılı durur.” -U. İpçi - 1.

minder 1. Minder; krş. **şilte**. 2. *(spor)* Minder.

Soñ ḫannıñ apaķayı: - Onı bilmek içün seni minderge tikeyik, eger minder koterilse, koteriledirsin, -dey. “Sonra hanın karısı: - Bunu anlamak için seni mindere dikelim, eğer minder yukarı doğru kalkarsa, doğruluyorsundur, der.” -Edige Destanı.

mindirme, **mindirüv** *(eylem adı)* **mindirmek**.

Sesleri yerine kore, mevḫumġa kore endirmege, mindirmege, sozmaġa,

ḳısmağa, edirmege, çevirmege alışmaḳ. “Sesleri yerine göre, mefhuma göre alçaltmaya, yükseltmeye, uzatmaya, kısaltmaya, edirmeye, çevirmeye alışmak.” -A. Hilmi.

mindirmek 1. Zor oturtmak. 2. Yükseğe koymak.

Puskülim ketti deryağa, dostlar, yalday yalday, / Mindirdiler gemige, dostlar, alday alday. “Püskülüm gitti deryaya dostlar, yüze yüze, / Bindirdiler gemiye dostlar aidata aidata.” -Halk Yırı.

minek (-gi) Binek hayvan; **~ at** Binek at; **~ taşı** *(etnografya)* Ata binmek için kullanılan taş.

Men aḫırım bayladım minek taşına / Sıçradım mindim, aman, yiger ḳaşına. “Ben atımı bağladım binek taşına / Sıçradım bindim aman, eğerin üstüne.” -Köroğlu Destanı.

minel (-li) Başlangıç; krş. **evel**, **başı**.

mineral Mineral.

Sıra aralarını işlev, osümliklerni mineral ve maalliy kubrelernen ġıdalandıruv işleri martaval... “Sırayla işleme, tohumları mineral ve gübreyle besleme işleri kötü...” -Z. Kurtnezir - 1.

minerallaşḳan Mineralize olmuş; **~ suv** Mineralli su.

minerallaşmaḳ Mineralleşmek.

minerallaştırmaḳ Mineralleştirmek.

minerallı Mineralli; **~ suv** Mineralli su; **~ kubre** Mineralli gübre.

mineralog Mineralog, mineral bilimci.

mineralogiya Mineraloji.

minger *(Uskut ağzında)* Bence; bk. **mence(sine)**.

mingizmek bk. **minsetmek**.

miniatyura Minyatür; **~ sanatı** Minyatür sanatı.

miniatyuracı Minyatürcü.

minici Binici, atlı.

En asav aygırlarnı bile uyretecek ḳadar minici olġan edim. “En huysuz aygırları bile eğitecek kadar iyi binici olmuştum.” -N. Çelebicihan.

minilmegen Binilmemiş at; krş. **asav**; **~ at** Binilmemiş at.

minimal Asgari, minimum; **~ miḳdar** Minimum miktar.

minimum Minimum.

ministerstvo bk. **nazirlik**.

ministr bk. **nazir**.

O ministr olġan soñ bizim evde evelki Niyar olup ḳalmaz. “O bakan olduktan sonra bizim evde önceki Niyar olarak kalmaz.” -U. Edemova - 1.

minkar (*etnografya*) Odun kesici.

minme, **minüv** Binme; ~ **at** Binek atı.

Arḳasına sabısınıñ minüvini sabırsızlıḳneñ beklep turġan at artından balçıḳ saçratıp çapıp ketti. “Sahibinin arkasına binmesini sabırsızlıkla bekleyen at arkasından baçlık sıçratarak gitti.” -M. Ablalimov.

minmek (I) 1. Binmek; **atḳa ~** Ata binmek; **at minip kelmek** At binip gelmek; **at minip yurmek** At binip yürümek; **min arḳama** Bin arkama. 2. *(ağızlarda)* Tırmanmak; bk. **tırmaşmaḳ**. 3. Oturmak; bk. **oturmaḳ**.

Er kes paroḫodḳa minmek istey. “Herkes gemiye binmek istiyor.” -U. İpçi - 2.

Er alda tereklerge tırmaşıp minmege balalıḳtan ustalığımız olsa da, canerik teregine mingenler aramızda pek siyrek ola edi. “Her zaman ağaçlara tırmanarak binmek çocukken kazandığımız bir ustalık olsa da, can eriği ağacına binenler aramızda çok seyrekti.” -Çerkez Ali - 2.

minmek (II) Kabarmak; **ḫamır mindi** Hamur kabardı.

minnet (-ti) 1. Merhamet. 2. Teşekkür, minnet; **teren bir ~** Derin bir minnet.

minnetdar Minnettar; **~ olmaḳ** Minnettar olmak; **men sizge ~ım** Size minnettarım.

Asan mirza bu sözlerine ep duḫovniyleri ve dvoryanları kendisine minnetdar buyurdılar, kendi tarafımdan çoḳ alla razı olsun derim. “Hasan mirza bu sözleriyle bütün ruhanîleri ve asilzadeleri kendine minnettar yaptı, kendi adıma Allah razı olsun derim.” -H. Ş. Toktargazi.

minnetdarlıḳ (-ġı) Minnettarlık; krş. **teşekkür**; **yaḫşı iş içün ~ bildirile** İyi bir iş için minnettarlık sunuluyor; **~ bildirem** Minnettarlık sunuyorum.

Yusuf añladı, minnetdarlıḳnen yılmaydı, ozü pek acınıḳlı edi. “Yusuf anladı, minnettar bir şekilde gülümsedi, kendisi çok acıklıydı.” -A. Osman - 1.

minomyot (-tı) (*askeri*) Havan topu.

minomyotçı Havan topçusu.

minonosets Torpido gemisi; **eskarda ~i** Torpido gemi filosu.

minor *(müzik)* Minör, küçük.

minsetmek Bindirmek.

Yigit çağına kelgende / Saylatıp tulpar minsettim, / Ḫalḳ arasına barġanda, / Ḫalḳ sevgenday olsın dep. “Yiğit çağına gelince / Seçtirip tulpar bindirdim, /

Halk arasına varınca, / Halkın sevdiği gibi olsun diye.” -Edige Destanı.

minus (*matematik*) Eksi; **~ 5 gradus** Eksi beş derece.

miñ (*ağızlarda*) Bin; bk. **biñ**.

miokard Miyokard, kalp kası.

mir Amir (imtiyazlı kişilerin adı); krş. **amir**.

mira Temizlenmiş yer (Hasat sonrası).

mirac 1. (*Müslümanlık*) Miraç; **~ gecesi** Miraç gecesi. 2. (*dini*) Yükselme.

miraj krş. **sağın**; **mınar**.

mirap *(tarihi)* Mirab (bir bölgenin su işlerine bakan görevli).

–Soñ, baş mirap, işler nasıl? Kimnen ķıçırıķlaşa ediñiz şu? –dedi Ķadıroviç. “–Baş mihrap işler nasıl? Kiminle bağrışıyordun? –dedi Kadiroviç.” -Z. Kurtnezir - 1.

miraplıķ (-ġı) (*tarihi*) Mirablık.

miras Miras; krş. **asabalıķ; ~ ķalmaķ** Miras kalmak; **~ aķķı** Miras hakkı; **~ uķuġı** Miras hukuku.

Bu ev onıñ babadedesinden miras eken. “Bu ev onun babasının dedesinden mirasmış.” -E. A. Osmanoğlu - 1.

mirasçı Mirasçı, varis; krş. **asaba, varis**; **~ olmaķ** Mirasçı olmak; **taḫt ~sı** Taht varisi.

miremir 1. (*tarihi*) Miremir, egemenliğin simgesi başlık. 2. Lider.

mirmildemek 1. Fışkırmak; **yerden mirmildep suv çıķıp tura** Yerden fışkırıp su çıkıp duruyor. 2. Parıldamak; bk. **lipildemek**.

mirmildi 1. Serap; bk. **sağın**. 2. Hava opaklığı; krş. **mınar**.

mis (I) *(eski)* Bakır; bk. **baķır**.

mis (II) 1. Parfüm. 2. Misk.

Bullür kibi tınıķ ḫavuzlarda altın tüslü balıķlarnıñ oynaması ve mis ķoķulı bağçalardaki çeşit tüs çeçeklerniñ açması, yoķ... “Billur gibi sessiz havuzlarda altın renkli balıkların oynaması ve mis kokulu bahçelerdeki değişik renkteki çiçeklerin açması, hayır…” -O. Akçokraklı - 1.

misal 1. Misal, örnek; krş. **ornek**; **~ ketirmek** Örnek vermek; **~ etip kostermek** Örnek olarak göstermek; **~ olaraķ** Örnek olarak; krş. **meselâ**; **pek yaḫşı** ~ Çok iyi örnek; **~ içün** Örnek için. 2. *(matematik)* Örnek.

Anda o ķuru suv ķaynayatķam da şunıñ misalidir, -dey. “İşte o sadece suyun kaynamakta olması da bunun örneğidir, der.” -Çorabatır Destanı.

misalli Örnekli.

misalsiz Örneksiz.

mis-anber *(topluluk)* bk. **mis-ġamber**.

mis-ġamber *(topluluk)* bk. **ġamber**; **~ ḳoḳumaḳ** Amber kokusu.

misil (misli) 1. Misil, benzerlik; **misli yoḳ adam** Benzeri olmayan insan. 2. Aynı oran; **eki misli** İki katı, iki misli.

Memleketniñ bulbülleri dal daldan uçıp, onıñ dünyada misli olmaġan dülberligini maḳtap yırlay ekenler. "Memleketin bülbülleri dal dala uçup onun dünyada bir benzeri olmayan güzelliğini överek yırlarlarmış." -Altın Beşik Efsanesi.

misilsiz Benzeri olmayan; krş. **beñzersiz**; **~ ḳaramanlıḳ** Benzersiz kahramanlık; **~ ḳuvetli** Benzersiz kuvvetli.

Rustemniñ tasavurındaki eñ aḳıllı, eñ dülber ve alicenap ḳadınnıñ misilsiz, obrazı pislikler ve aşşalıḳlarnen ḳarıştı. "Rüstem'in hayalindeki en akıllı, en güzel ve alicenap kadının benzersiz sureti, pislikler ve aşağılıklara karıştı." -A. Osman - 2.

misir *(Kuçükyaşlav ağzında)* Mısır; bk. **mısırboġday**.

miska bk. **miskat**.

miskat (-tı) 1. *(botanik)* Misket *(Kırım yarımadasında yetişen bir üzüm türü)*; **~ yuzümi ḳurusı** Misket üzümü kurusu; **sarı ~** Sarı misket; **beyaz ~** Beyaz misket. 2. Misket (kokusu).

misket bk. **miskat**.

miski Miski *(Kırım yarımadasında yetişen bir armut türü)*.

miskin 1. Miskin, saf, iyi yürekli; **~ adam** Miskin adam. 2. Acınacak, zavallı; **~ olmaḳ** Zavallı olmak. 3. Gevşek, meleme. 4. Cüzamlı; krş. **cüzamlı.**

Boyle olsa da, er alda, çufutlarġa igrenç koz ile baḳılır edi ve der ediler ki, uluḳat karaimler miskin ve zayıf millet olıp ve ekserisiniñ başı ilâç ḳabul etmez çıbanlar ve yaralar ile tolu, yani taz illetine oġraġan emişler. "Durum böyle olsa bile, Çufutlara iğrenerek bakılırdı ve derlerdi ki, ulukat Karaimler miskin ve zayıf bir millet olup çoğunluğunun başı, ilâçla bile geçmeyecek şekilde çıban ve yara ile kaplıdır, yani kellik hastalığına yakalanmışlardır." -O. Akçokraklı - 1.

miskinlik (-gi) Miskinlik, yoksulluk, çaresizlik.

miskin-mulâyim Çok yumuşak huylu (bir kişinin karakteri hakkında); **~ bir adam** Çok yumuşak huylu bir adam.

O, soḳaḳta rastkelişüvimizden soñ, özüni miskin-mulâyim etip kostermege tırışsa da, yaman niyetlerini isbatlav maḳsadınen gizliden ep deliller cıya eken. "O, sokakta denk gelişimimizden sonra kendisini sessiz, sakin göstermeye

çalışsa da kötü niyetlerini ispatlamak için gizli gizli deliller topluyormuş.” -Z. Kurtnezir - 1.

misḳ (misḳı) 1. Mis; bk. **mis**; **~ kibi** Mis gibi.2.: **~ alma** bk. **alma**; **~ armut** bk. **armut**.

mismil Düzenli; krş. **itinalı**, **seliḳalı**.

mismil-miskin bk. **mismil**.

misra Mısra; bk. **mısra**.

missioner Misyoner.

missionerlik (-gi) Misyonerlik.

missiya Misyon.

mistifikator Muzip.

mistifikatsiya Muziplik; **~ yapmaḳ** Muziplik yapmak; **~ ḳurbanı** Muziplik kurbanı.

mistik (-gi) Mistik; **~ olmaḳ** Mistik olmak.

mistika Mistisizm; **orta asır ~sı** Ortaçağ mistisizmi.

mistikiy Mistik; **~ nazariye** Mistik teori; **~ ḳorḳu** Mistik korku.

mistiklik (-gi) Mistisizm.

mistitsizm Mistisizm, gizemcilik.

misvaḳ (-ġı) *(etnografya)* Misvak, eskiden diş temizliğinde kullanılan özel bir ağaç çubuğu.

mişkat bk. **miskat**.

mişmolla bk. **muşmolla**.

miting Miting, toplantı; **~ yapmaḳ** Miting yapmak.

Biz şeerniñ merkezindeki meydanġa toplandıḳ ve miting keçirdik. “Biz şehrin merkezindeki meydana toplandık ve toplantı yaptık.” -E. A. Osmanoğlu - 1.

miy (I) 1. *(anatomi)* Beyin; krş. **dimaġ**; **baş ~i** Beyin; **kemik ~i** Kemik iliği; krş. **ilik**; **arḳa ~i** Omurilik. 2. *(anatomi)* Bıngıldak.

Ḳurtḳanıñ miyi saçrap, Tairnen Zöreniñ ḳabirleriniñ arasına tüşe. “Yaşlı kadının beyni sıçrayıp, Tahir ile Zöhre’nin kabirleri arasına düşer.” - Tahirnen Zore Destanı.

miy (II) (*ağızlarda*) Mil; bk. **mil**.

miya *(Tuvak ağzında)* Kızamık; bk. **ḳızamıḳ**.

miyançı *(Kodeks Kumanikus)* Haberci, arabulucu; bk. **meyancı**.

miyane *(aşçılık)* İrmik maması *(bebekler için)*; krş. **bulamaç**.

Zöre şu yerde miyane savutını ala da, ḳurtḳanın başına avdara. “Zöhre hemen bulamaç kabını alır da, yaşlı kadının başına devirir.” -Tahirnen Zore Destanı.

miyav Miyav *(kedi sesi taklidi)*; krş. **mırav**.

miyavḳuş (*zooloji*) Baykuş; krş. **bayḳuş**.

Goñül ocaġımda ateşim sönmiş, / Gunlerimniñ aydını zulmete dönmiş, / Bulbülimniñ dalına miyavḳuş ḳonmış, / Aġla gözlerim, sızla gözlerim. “Gönül ocağımda ateşim sönmüş, / Günlerimin aydını karanlığa dönmüş, / Bülbülümün dalına baykuş konmuş, / Ağla gözlerim, sızla gözlerim.” -Çerkez Ali - 1.

miyavlama, **miyavlav** Miyavlama.

miyavlamaḳ Miyavlamak; krş. **mıravlamaḳ**; **mışıḳ miyavlay** Kedi miyavlar.

Mışıḳ ḳorḳulı kozlerini tögereklendirdi ve titis davuşnen miyavlap başladı. “Kedi korkulu gözlerini yuvarlaklaştırdı ve iğrenç bir sesle mırıldanmaya başladı.” -E. A. Osmanoğlu - 1.

miyavlaşmaḳ Miyavlaşmak.

Tuz-Bazarınıñ butün mışıḳları bu davuşḳa miyavlaşıp kele ve sofunıñ bergen işkembelerini asap dağılalar. “Tuz Pazarı 'nın bütün kedileri bu sese miyavlayarak geliyor ve sofunun verdiği işkembeleri yedikten sonra dağılıyorlar.” -U. İpçi - 1.

miy-miy (*ağızlarda*) Mırıldanmak; bk. **mıymıḳ**; **~etmek** Mıy-mıy etmek; bk. **mıymıḳlanmaḳ**.

mizac Mizaç, tabiat, huy; krş. **ḫulḳ**, **ḳuy**, **tabiat**, **meşrep**, **secie**, **fiil**; **~ı yaramay** Onun morali bozuk; **çeşit ~lı** Farklı mizaçlı; **inḳilâbiy ~** Devrimci mizaç.

Bu şamatanıñ tesiri altında Kerim de şaşmaladı ve etrafındakilerniñ mizacına ḳoşulıp ketkenini duymay ḳaldı. “Bu şamatanın tesiri altında Kerim de şaşırdı ve etrafındakilerin huyuna takılıp gittiğini fark etmedi.” -A. Osman - 2.

mizacġir Ruh hali.

mizaclı 1. Karakterli; **ḳızġın ~** Kızgın mizaçlı. 2. Mizaçlı (Sağlık durumu hakkında); **zayıf ~** Zayıf mizaçlı.

mizacsız Sağlıksız; **alsız**, **keyfsiz**.

mizacsızlıḳ (-ġı) Keyifsizlik, sağlıksızlık.

mizaḫ Mizah; **~ muarriri** Mizahçı; **~ yazıcısı** Mizah yazarı.

mizaḫçı Komedyen.

mizaḫiy Mizahi, komik.

mizan 1. Terazi (Zodyak takımyıldızı). 2. Güneşyılındaki 7.ayın ismi. 3. Ölçmeye yarayan; **araret ~ı** Termometre.

mizansana *(tiyatro)* Mizansen.

mobilizatsiya Seferberlik; **umumeali ~sı** Genel seferberlik; **~ olmaḳ** Seferberlik olmak

moçaḳ *(ağızlarda)* Boncuk; bk. **boyuncaḳ**.

moda Moda; **~lar jurnalı** Moda dergisi; **~ atelyesi** Moda atölyesi.

Em mında birinci olarak yañı moda darkatkanlardan olursıñ, em de şu guzel... "Hem burada ilk olarak yeni modayı yayanlardan olursun, hem de bu güzel bir şey…" -U. Edemova - 2.

modacı Modacı.

modal Modal; **~ fiiller** Modal fiiller.

modalı bk. **mot**.

Çeşit memleketlerniñ modalı şlapalarını kiyip alışkan kız, şimdi başına fırlanta bağlağan, ayaklarına ise, içi yunli, kısha konuçlı botiler kiygen. "Çeşitli memleketlerin moda olan şapkalarını giymeye alışan kız, şimdi başına başörtüsü bağlamış, ayaklarına ise, içi yünlü, kısa konçlu botlar giymiş." - Çerkez Ali - 1.

modallik (-gi) Yöntem.

model (-li) Model; **~ yapmaķ** Model yapmak; **maşnanıñ yañı ~li** Arabanın yeni modeli.

modeler Moda tasarımcısı.

modellen *(botanik)* Modell (bir üzüm çeşidi).

moderato (*müzik*) Moderato.

modern Modern.

modernci Yenilikçi.

modernizm Modernizm.

modernleştirilgen Modernleştirilmiş.

modernleştirmek Modernleştirmek.

modifikatsiya Değişim; **~ yapmaķ** Değişim yapmak; **~ olġan** Değişen.

modul Modül, bir yapının çeşitli bölümleri arasında orantı sağlamak için kullanılan ölçü birimi.

modulyatsiya (*müzik*) Modülasyon, bir sesin çeşitli doğrultularda yayılmasında görülen vurgu ve ton değişimleri.

mogedek (-gi) 1. Üstü kapalı at arabası. 2. Üstü kapalı römork.

Avuzıñ seniñ mogedek, moynıñ macar, / Tut betine cavlığıñ, tiymesin nazar. "Senin ağzın üstü kapalı at arabası, boynun deve arabası, / Tut yüzüne mendilini deymesin nazar." -Çın.

mogedekli Üstü kapalı *(at arabası)*; **~ araba** Üstü kapalı araba.

Çunki Safetniñ evi yoķ ve o eski em de bozuķ, kopçekleri topraķķa batıp ketken bir mogedekli arabanıñ içinde yaşay ve onıñ yanı arabalar durağı sayıla edi. "Çünkü Saffet'in evi yok ve o eski, hem de bozuk, tekerlekleri toprağa batıp giden tenteli bir arabanın içinde yaşıyor ve onun yanı araba durağı sayılıyordu." -A. Osman - 2.

mogedeksiz Üstü açık (araba için).

moġol Moğol; **~ tili** Moğolca.

Çufut-Ḳale ḳayalığına moġol askerleri usul ile yılan kibi sarılmaġa başladılar. “Çufut kale kayalığına Moğol askerleri usulca yılan gibi sarılmaya başladılar.” -O. Akçokraklı - 1.

moġolca Moğolca.

Moġolstan Moğolistan.

Dondan Volġaġa, Volġadan Uralġa, Uraldan Sibirge, Mançuriŋa, Moġolstanġa atlay-atlay Saḫalinge baş ura. “Don'dan Volga'ya; Volga'dan Ural'a; Ural'dan Sibirya'ya, Mançurya'ya, Moğolistan'a atlaya atlaya Sahalin'e ulaşır.” –A. Hilmi.

mokasin Mokasen (Kuzey Amerika’da yaşayan Kızılderililerin giydiği, yumuşak deri çizme.)

mol (I) (*ağızlarda*) Geniş, bol; bk. **bol**.

Keregini mol berdi, On ayaġından bal berdi, Sol ayaġından bal berdi, Coravcı onı aldı, -dey. “Gereğini bol verdi, Sağ kadehinden bal verdi, Sol kadehinden bal verdi, Falcı onu aldı, der.” -Edige Destanı.

mol (II) (*müzik*) Mol.

molaça Araba, kabriyole; bk. **ḳodalaḳ**.

molbert Şövale, resim sehpası.

Raflarda molbertler, fırçılar, boyalar, çeşit biçimde tomarlanġan kâġıtlar. “Raflarda şövaleler, fırçalar, boyalar, çeşitli biçimlerde yığılmış kağıtlar.” -İ. Paşi.

moldavan Buğdanlı, Moldavian.

molekula Molekül; ~ **çekisi** Moleküler ağırlık; **ava ~sı** Hava molekülü.

molekulyar Moleküler; ~ **formula** Moleküler formül.

molibden (*kimya*) Molibden (Mo), 42 atom numaralı element.

molla 1. Molla *(dini şahıs)*. 2. *(alay)* Okuryazar, ukala, filozof; **çoḳ oḳuysıñ, ~ olacañ mı yoḳsa?** Çok okuyorsun, filozof mu olcan yoksa?

Mollanıñ ḳarısı törde ki evde turġan ḳazanı alıp bere. “Hocanın karısı iç odada duran kazanı alıp verir.” -Kozlagan Kazan Masalı.

mollalıḳ (-ġı) Mollalık.

mollasarıḳ (-ġı) (*botanik*) Karahindiba; krş. **mamateke**.

molla-sumalaḳ Ortalama, vasat; ~ **bir adam** Ortalama bir insan.

mollyusk bk. **yımşaḳ tenli**.

mompazie Monpase, şekerleme imalatı.

monarḫiya Monarşi, siyasi gücün tek elde olduğu devlet biçimi.

monçaḳ (*ağızlarda*) Boncuk; bk. **boyuncaḳ**.

mondalaḳ (-ğı) 1. (*botanik*) Bozkır yemişi. 2. (*ağızlarda*) Yer elması; bk. **yer alma**.

Asav urker, fışḳırırdı, başını keniş meydan çölge çevirir, yeşil tüzem orüşlerde bitken sarı çeçekler, lâleler, gelincikler, mondalaḳlar tuyaḳlarının altında ezilir, solardı. “Huysuz at ürker, fışkırırdı, başını geniş meydanlık kıra çevirir, yeşil düzgün otlaklarda yetişen san çiçekler, lâleler, gelincikler, yer elmaları toynaklarının altında ezilir, solardı.” -N. Çelebicihan.

monisto Kolye.

monitor Monitör.

monitoring İzleme.

monogamiya Tekeşlilik.

monografik Monografik, bir kişi hakkında ayrıntılı inceleme yazısı.

monografiya Monografi.

monogramma Monogram.

monokl Tek gözlük.

monolit Tek parça anıt.

monolitlik (-gi) Katılık.

monolog Monolog, tek kişilik gösteri.

monopolist Tekelci.

monopolistik Tekel.

monopoliya Tekel, özel, hususi; **devlet ~sı** Devlet tekeli.

Selefname sayesinde iri burjuaziya oz monopoliyasını da yaşatır. “Selefname sayesinde büyük burjuvazi kendi tekelini de yaşatır.” -U. İpçi - 1.

monoteizm Monoteizm, tek tanrı inancı.

monpase Monpase, şekerleme imalatı.

montaj Montaj; **~ yapmaḳ** Montaj yapmak.

Ticaret zalına zemaneviy beştaktalar koülmakta, avanı normalleştirici kondensatorlar, kassa apparatları ve digerleri montaj etilmekte. “Ticaret salonuna modern masalar koyulmakta, klimalar, kasa apparatları ve diğerleri monte edilmekte.” -U. Edemova - 2.

montajcı Montajcı, düzenleyici.

O kene kanal ḳurucılığında, montajcılar brigadasınıñ başlığı. “O gene kanal yapımında montajcılar ekibinin şefi.” -U. Edemova - 1.

montirovka 1. Montaj (işlem); **~ yapmaḳ** Montaj yapmak. 2. Montaj (araç montajı).

montyor Yükleyici.

Ondan soñ elektrik Enverni tapıp, dörtbeş montörnen mında cönetirim. “Ondan sonra elektrikçi Enver’i bulup dört beş yükleyiciyle buraya yönlendiririm.” -M. Ablalimov.

montyorlıḳ (-ğı) Yükleyicilik.

moñ *(ağızlarda)* Hüzün, keder; bk. **ġam, ķayġı, ķasevet.**

Peşmansırap, moñ tartıp, cüremen dalıp, / Kormegeydim canıġıñ, sonġa ķalıp. "Pişman gibi üzülerek, dolaşıyorum dalıp, / Görmeyeydim yanığını sona kalıp." -Çın.

moñaytmaķ *(ağızlarda)* Sersemletmek; krş. **urıp sersemletmek.**

moñlu *(ağızlarda)* Hüzünlü; **~ kozler** Hüzünlü gözler; bk. **ġamlı.**

moñsiremek *(ağızlarda)* Hüzünlenmek, yas tutmak; bk. **ġamlı olmaķ.**

mor Mor, menekşe; **~ yaķut** (*mineraloji*) Ametist taşı.

Keldi baar nur saçıp, / Navrez ķokıy mor açıp. / Yeşerdi çöller dağlar, / Azan navrezim mubarek. "Geldi bahar nur saçarak, / Navrez kokar mor açarak. / Yeşerdi tarlalar, dağlar, / Azan navrezim mübarek." -Halk Yırı.

morarġan Morarmış; **beti suvuķtan morarġan** Yüzü soğuktan morarmış.

Mor melevşe morarġan, tamir atķan, / Tabiat sana boy bergen, aķıldan ķıtķan. "Mor menevşe morarmış kök atmış, / Tabiat sana boy vermiş, akıldan kıtmış." -Çın.

morarmaķ Morarmak.

Şerfeniñ çeresi morardı, yılan tişlegen kibi, birden yerinden sıçrap turdı. "Şerfe'nin yüzü morardı, yılan dişlemiş gibi birden yerinden sıçrayıp kalktı." - U. Edemova - 1.

morartmaķ Mor yapmak.

moratoriy Moratoryum, borç ödemesinin ertelenmesi veya ödeme planı önerilmesi.

morfema (*dil bilgisi*) Morfem.

morfiy (*kimya*) (*farmakoloji*) Morfin.

morfologik Morfolojik, morfoloji ile ilgili; **söziñ ~ terḫibi** *(dilbilgisi)* Kelimenin morfolojik yapısı.

morfologiya *(bilim dalı)* Morfoloji; **tilniñ ~sı** Dil morfolojisi; **osümliklerniñ ~sı** *(botanik)* Bitki morfolojisi.

morg Morg.

Onı maşinaġa yuklep, doğru morgġa alıp kettiler. "Onu arabaya yükleyip doğru morga götürdüler." -E. Umerov - 2.

morj *(zooloji)* Mors.

morkov Havuç; krş. **ḫavuç.**

Gülcian onıñ içine soğan, morkov doğrap ķoydı, ķartiy bir banka pomidor ketirdi. "Gülcihan kazanın içine soğan, havuç doğrayıp koydu, ihtiyar bir kasa domates getirdi." -E. Umerov - 2.

morḳu (*ağızlarda*) Telve (kahve); bk. **telbe**.

mormalı Kırım Tatarlarında bir çocuk oyunu.

mormaliça bk. **mormalı**.

morpatılcan *(botanik)* Patlıcan.

morpeç (*etnografya*) Hilal şeklinde kesici alet.

mors Meyve suyu; **alma ~sı** Elma suyu.

morsliman (I) (*etnografya*) Çok yönlü figürlerle nakış.

morsliman (II) Süleyman mührü; bk. **muur Suleyman**.

mort Kırılgan, gevrek; krş. **muşaviş**.

Morze Mors (alfabesi); **~ elifbesi** Mors alfabesi.

Bu Morze elifbesi degil, ama seni seçkenleriniñ belgisi de şu! "Bu mors alfabesi değil, ama seni bulduklarının işareti!" -E. Umerov - 1.

mos-mor Mosmor.

mot Moda; **~tan çıḳmaḳ** Modadan çıkmak; **~ olmaḳ** Moda olmak; **şimdi bu şey ~** Şimdi bu şey moda; **~tan çıḳḳan şey** Modadan çıkan şey.

Anam vefat etkenine endi çoḳ yıllar oldı, çeşit mot mebeller peyda oldı, ama men eski şeylerimizden birini de deñiştirmedim. "Annem vefat edeli yıllar oldu, çeşitli modaya uygun mobilyalar çıktı, ama ben eski eşyalarımızdan birini bile değiştirmedim." -E. Umerov - 1.

motiy bk. **matiy**.

motodrom (*spor)* Motodrom, motorcuların dönerek yaptıkları yarışma.

motor *(teknik)* Motor; **~ yapıcılıḳ** Motor tamirciliği.

Yol endi enişke kete, motornın vaziyeti yengilleşti, çunki kopçekler oz başına aylanalar. "Yol artık aşağıya doğru gittiği için, motorun işi hafifledi, çünkü tekerlekler kendi kendine dönüyorlar." -T. Halilov.

motorcı Motorcu.

motorlaştırmaḳ Motor takmak.

motorlı Motorlu; **~ ḳayıḳ** Motorlu tekne.

motoroller Mobilet, küçük motosiklet.

mototsikl Motosiklet.

Apansızdan mototsikl meni ustünden ḳaḳıp ata, ḳaydadır ḳaranlıḳ içine uçıp ketem... "Birden motor beni üzerinden itip atıyor, karanlığın içine uçuyorum..." -E. Umerov - 1.

mototsiklcı Motosikletçi, motosikletli.

Sizler ketkeniñizden koyge mototsiklcılar kelip kirdiler. "Siz gider

gitmez köye motosikletliler gelip girdiler.” -E. A. Osmanoğlu - 1.

movlüt bk. **mevlüt.**

moyın Boyun; bk. **boyun.**

moysa Boyunduruk; krş. **boyundırıḳ**; **~ venası** *(anatomi)* Boyundaki şah damarı.

Onıñ başı arabanıñ törinde, ayaḳları altmış çift ogüzniñ moysalarından keçip çıḳa. “Onun başı arabanın baş köşesinde, ayakları altmış çift öküzün boyunduruklarından geçip çıkıyor.” - Edige Destanı.

moysalı Boyunduruğu olan.

moysasız Boyunduruğu olmayan.

moyunçaḳ *(ağızlarda)* Boncuk; bk. **boyuncaḳ.**

moyunsa *(ağızlarda)* Boyunduruk; bk. **moysa**, **boyundırıḳ.**

moyva Moyva, lezzetli ve yağlı bir balık türü.

mozaik Mozaik; **~ resim** Mozaik deseni.

mozaika Mozaik.

mozaikacı Mozaikçi.

muabbet (-ti) 1. Muhabbet, aşk, sevgi; krş. **sevgi**, **aşḳ**, **sevdalıḳ**; **teren bir ~ beslemek** Derin bir aşk beslemek; **~ yaşamaḳ** Aşk yaşamak. 2. Arkadaşlık; krş. **barışıḳ**; **keliñiz ~ yaşayıḳ** Haydi arkadaşça yaşayalım. ● **~ eki taraflı olmalı** Muhabbet dediğin iki taraflı olmalı.

Bir zamanda bar eken, bir zamanda yoḳ eken, pek muabbet yaşaġan bir ḳırmısḳanen bir çegertki bar eken. “Bir zamanda varmış, bir zamanda yokmuş, çok muhabbetli bir şekilde yaşayan bir karınca ile çekirge varmış.” -Kırmıska ve Çegertki Masalı.

muabbetleşmek Barışmak; krş. **barışmaḳ**, **uzlaşmaḳ.**

muabbetleştirmek Barıştırmak; krş. **barıştırmaḳ.**

muabbetlik (-gi) 1. Dostluk; **arañızda daima ~ olsun!** Aranızda daima dostluk olsun! 2. Tavsiye ve sevgi.

Yavaş-yavaş balalarnıñ ḳalplerinde biri-birlerine muabbetlik terenleşe. “Yavaş yavaş çocukların gönüllerinde birbirlerine karşı derin bir sevgi oluşmaya başlar.” -Kozukurpeç Destanı.

muabbet-muabbet Dostça, dostane; **~ yaşañız!** Dostça yaşayınız!

muaceret (-ti) Göç; **~ etmek** Göç etmek.

muacir Muhacir, göçmen.

muaciret bk. **muaceret.**

muafaza Muhafaza, koruma; krş. **ḳoruv**, **ḳoruma**, **imae**, **saḳlav**; **~ etmek**

Muhafaza etmek, korumak; krş. **ḳorumaḳ**, **ḳorçalamaḳ**.

muafız Muhafız, koruma görevlisi.

muakeme bk. **makeme**.

Kolḫoz reisi Taşmatovnıñ işi muakeme etilgen ve oña tenbiye berilgen büroda Midatnıñ ozü de bar edi. "Çiftlik reisi Toşmatov'un işinin tartışıldığı ve uyarının verildiği büroda Mithat'ın kendisi de vardı." -M. Ablalimov.

muaḳḳaḳ (-ġı) Muhakkak.

muallim *(eski)* Öğretmen; krş. **oca**, **muderris**.

Mektep muallimi Şadiyecigin aḳıllı, terbiyeli, becerikli bir ḳız olduġını korip onı mektebe almaḳ istedi ise de, koyün cemaatı eger muallim Şadiyeyi mektebe alırsa, butün çocuḳları mektepten alacaḳlarını bildirmesi uzerine muallim de niyetinden vazgeçmeye mecbur oldı. "Mektebin muallimi Şadiyecigin akıllı, terbiyeli, becerikli bir kız olduğunu görüp onu mektebe almak istediyse de, köyün cemaatinin eğer muallim Şadiye'yi mektebe alırsa, bütün çocukları mektepten alacaklarını bildirmeleri üzerine, muallim de niyetinden vazgeçmeye mecbur oldu." -A. S. Ayvazov - 1.

muallime *(eski)* Kadın öğretmen; krş. **ocapçe**.

muallimlik (-gi) Öğretmenlik; **~ yapmaḳ (***veya* **etmek)** Öğretmenlik yapmak.

muamele 1. Muamele, tavır; **yaḫşı** ~ İyi muamele; **~ yapmaḳ** Muamele yapmak. 2. Tedavi; **~ etmek** Tedavi etmek.

Şadiyecik bu suale bir kereden cevap vermekten çekindi, çunki kendisini tanıdırsa, Fatimadan nasıl muamele korecegini bilmiyordı. "Şadiyecik bu suale hemen cevap vermeye çekindi, çünkü kendini tanıtırsa, Fatima'dan nasıl muamele göreceğini bilmiyordu." -A. S. Ayvazov - 1.

muameleci Komisyoncu; bk. **dellâl**.

muamma *(edebiyat)* Muamma, sır *(şiirsel)*; krş. **tapmaca**; **bulmaça**.

muammalı Esrarengiz; **~ bir vaḳia** Esrarengiz bir olay.

muarebe Kavga, muharebe; krş. **cenk**; **uruş**; **dögüş**.

Men ozüm koyün ocapçesim, lâkin ciḫan muarebesinde cenkte yaralıları sarġan edim. "Ben köyün öğretmeniyim. Fakat Dünya Savaşında cephede yaralıları tedavi etmiştim." -Cemil Seydamet - 1.

muarrem bk. **muḥarrem**.

muarrif 1. Tanıtan, duyuran. 2. Muarrif (müzisyen ve derviş)

muarrir 1. *(eski)* Yazar; bk. **yazıcı**. 2. Redaktör, editör; **gazet ~i** Gazete redaktörü.

Siz degende – gazetamızıñ muarririni, rayon, oblast, atta respublikanıñ buyüklerini kozde tutam... “Siz derken, gazetemizin çalışanlarını, ilçe, bölge hatta ülkenin büyüklerini göz önüne alıyorum...” -Z. Kurtnezir - 1.

muarririyet (-ti) Editörlük; **ḳırım gazetasınıñ ~i** Kırım gazetesinin editörlüğü.

muasara Kuşatma; **~nı kesmek** Kuşatmayı kaldırmak; **~ etmek** Kuşatmak.

muattar Aromatik, kokulu.

muavin Muavin, yardımcı; **mudir ~i** Müdür muavini; **direktornıñ ~i** İdarecinin yardımcısı.

Direktor muavini turġanda, daa sizge kim kerek, bilmeyim. “Müdür yardımcısı dururken size daha kim gerekir bilmiyorum.” -U. Edemova - 2.

muayen Muayyen, belirli, belli; krş. **belli bir**; **~ bir miḳdar** Belli bir miktar; **~ zamanda** Belirli bir zamanda.

Ozüniñ yanında oturdığımı kordigi alda: ‘Siz de ketesizmi?’ - degen muayen maḳsatsız soravı bozdı. “Kendisinin yanında oturduğumu gördüğü hâlde, ‘Siz de mi gidiyorsunuz?’ diye muayyen manasız sorusu bozdu.” -C. Gafar.

muayenlik (-gi) Kesinlik.

muayensizlik (-gi) Belirsizlik.

muazzam 1. İri, büyük; krş. **dev kibi**; **~ terekler** Dev gibi ağaçlar. 2. Büyük; **~ islâatlar** Büyük reformlar. 3. Önemli, saygıdeğer, itibarlı.

mubalâġa *(edebiyat)* Mübalağa.

mubalâġalı *(edebiyat)* Mübalağalı, abartılı.

mubarek (-gi) 1. Mübarek; **bayramıñız ~ olsun!** Bayramınız mübarek olsun! 2. Aziz, mübarek, kutsal; **bu ~ otmekni ne aşamadañız?** Bu mübarek ekmeği neden yemediler?; **otmek - ~tir** Ekmek mübarektir; **Ḳırım bizim ~ toprağımız** Kırım bizim kutsal toprağımız.

Ama yaġa, mubarek, –dep o, içeri kirecek. “Amma yağıyor, mübarek, diyerek o içeri girecek.” -E. Umerov - 1.

mubareze Düello; **ḳılıçnen ~** Kılıçlı düello; **~ etmek** Düello yapmak.

mubariz Düello yapan, düellocu.

mubassir *(tarihi)* Gözetmen, bekçi (okul için).

mubaşir 1. Mübaşir. 2. (*tarihi*) Hanın vergi toplama görevlisi.

mubin Açık, berrak.

mucadele Mücadele; krş. **kureş.**

mucadeleci 1. Savaşçı. 2. Güreşçi; bk. **kureşçi**.

mucaḫede Savaş (inanç vb. için).

mucaḫit Savaşçı (inanç, fikir, vatanı vb. için).

mucellet İç-içe olan, bağlı olan, ciltlenmiş.

mucellit Basılı ya da yazılı, tabaka veya sayfa halindeki eseri, bir blok durumuna getirdikten sonra, buna bir kap geçiren ve ticari bir görünüş veren uzman işçidir; ciltçi.

mucellitḫane Ciltleme işleminin yapıldığı yer.

mucerret 1. Soyut. 2. Yalnız, tek, bekar. 3. Çıplak.

mucessem 1. Fiziksel, bedensel. 2. Maddi, gerçek; krş. **maddiy.** 3. Somutlaşan.

mucessemlemek Somutlaştırmak.

mucessemlenmek Somutlaştırılmak.

mucevḫer 1. Mücevher, değerli taşlar. 2.: **~ tariḫ** Kronogram, bazı harfleri romen rakamlarının karşılığı olacak şekilde latince yazılmış yazıttır. Ayrıca bu harfler birleştirildiğinde yazıtla ilgili olayın tarihi elde edilir. kronogram, osmanlı dönemindeki ebced hesabının karşılığı sayılabilir.

mucibance Uyarınca, göre; **muḳavele ~** Mukaveleye göre.

mucibi Göre; **plan ~** Plana göre; **ḳanun ~** Kanuna göre; **adet ~** Adete göre; **ananeler ~** Geleneklere göre.

Adet mucibi, kelinni yuksek bir yerge oturta ekenler. "Adet olduğu üzere, gelini yüksek bir yere oturtuyorlarmış." -Altın Alma Masalı.

mucize Mucize; **tabiat ~si** Doğa harikası.

-Padişa azretleri, dey Amet aḳay, ḳorḳu mucize doġura. "Padişah hazretleri, der Ahmet akay, korku mucize doğurur." - Mucize Latifesi.

mucizeviy Mucizevi.

O eki dostnı biri-birine yaḳınlaştırġan, biri-birine baġlap turġan kozge korünmez mucizeviy ḳuvet aḳḳında, o ḳuvetniñ menbaı aḳḳında tüşünmekte edi. "O, iki dostu birbirine yakınlaştıran, birbirine bağlayan, gözle görünmeyen mucizevi güç hakkında, o gücün kaynağı hakkında düşünmekteydi." -İ. Abduraman - 1.

muçe 1. Vücut parçası, organ; **ḳoḳu aluv ~leri** Koku alma organları. 2. *(matematik)*: **umumiy ~** Ortak payda, ortak üye.

Bir eki yıl arasında etlendim, muçelerim ḳabardı... "Bir iki yıl içinde kilo aldım, vücudum şekillendi..." -A. Hilmi.

muçel Müçel *(On İki Hayvan Yılı Takvimi)*.

muçelik: **eki ~** *(matematik)* İki terimli.

muçe-muçe Parça parça.

mudafaa Müdafaa.

Atta kureş taktikasını bile deñiştirmegen, dep tüşündi Rustem ucumga keçkende mudafaanı unuta. "Hatta güreş taktiklerini bile değiştirmemiş, diye düşündü Rüstem, hücuma geçtiğinde müdafaayı unutuyor." -A. Osman - 2.

mudavmet (mudavemet) Düzenli, sürekli.

O kendi omürini elge aldı, on doḳuz yıldır ki, mudavmet baht deryası içinde yaldamaḳta. "O, kendi ömrünü kendisi idare etti on dokuz yıldır, sürekli şans denizi içinde yüzmekteydi." -A. Osman - 2.

muddem Sürekli, hep; krş. **daim**.

Ana tili beşigimniñ yırı oldı, / Onnen birge keçti zevḳlı balalığım, / O ḳalbimde kuneş olıp muddem ḳaldı, / Onnen birge keçti menim yaşlığım "Ana dilim beşiğimin yırı oldu, / Onunla beraber geçti zevkli çocukluğum, / O kalbimde güneş olup, daim kaldı, / Onunla beraber geçti benim gençliğim" -L. Süleyman.

muddet 1. Müddet, süre; krş. **mulet**, **baḳıt**; **ḳısḳa ~** Kısa süre; **~inden evel** Süresinden önce; **~ini belgilemek** Süresini belirlemek; **belli bir ~ içinde** Belli bir müddet içinde. 2. *(hukuk)* Müddet.

Hızmet muddeti niayetine yetip, dostlarġa uzaḳ muddetke, belki ebediy saġlıḳlaşma vaḳıtı keldi. "Hizmet süresi sona erip dostlarla uzun müddet, belki ebediyen vedalaşma vakti geldi." -A. Osman - 2.

muddetli 1. Sınırlı. 2. Vadeli; **uzaḳ ~ ssuda** Uzun vadeli kredi.

muddetsiz Sınırsız, ebediyen; **~ pasport** Sınırsız pasaport.

muderis bk. **muderris**.

muderris (*eski dilde*) 1. Medrese öğretmeni; bk. **oca**, **muallim**. 2. Profesör. 3. (*tarihi*) Okul müdürü (müfettiş).

muderrislik (-gi) (*tarihi*) Meslek olarak **muderris**.

mudḫiş Müthiş; bk. **mutḫiş**.

Onıñ yurek esir etici çeresinde mudḫiş bir tüşünceler nümayiş ola. "Onun gönülleri esir eden çehresinde müthiş düşünceler nümayiş yapıyor." -O. Akçokraklı - 1.

mudir 1. Müdür; **oḳuv işleri ~i** Tedrisat müdürü; **balalar bağçası ~i** Anaokulu müdürü. 2. Eğitim kurumu müdürü; bk. **direktor**.

Bir kaç tükân mudirleri ve satıcılardan soñ Velyadiye, Sabohat Nadire... "Bir kaç dükkân müdürü ve satıcılardan sonra Velyadiye, Sabohat, Nadire..." -U. Edemova - 2.

mudire Kadın müdür; bk. **direktor**.

mudrüs Bilge kişi; krş. **ikmet saibi**.

muellif Müellif, yazar; **kitapnıñ muellifi** Kitabın yazarı.

muellifdeş Ortak yazar.

muendis (-si) Mühendis; **baş ~** Baş mühendis; **~ fakulteti** Mühendis fakültesi.

muessis Müessis, kurucu; krş. **tesisçi**.

muessise Müessese, kurum; **ilmiy ~** Bilimsel kurum.

muezzin Müezzin.

Bir ḳaç kun devamında muezzin yuḳarıda eken, o, minareniñ aşağıdaki basamağında oturıp muezzinnen birlikte ezannı içinden tekrarlağan edi. "Birkaç gün sonra müezzin yukarıdayken, o, minarenin aşağıdaki basamağında oturup müezzinle birlikte ezanı içinden tekrarlamıştı." -Cafer Seydamet.

mufassal Ayrıntılı; krş. **tafsilâtlı**, **etraflıca**, **tetamatlı**, **titiz**; **~ malümat** Ayrıntılı malumat.

mufassalan Ayrıntılı olarak; krş. **titizce**.

mufettiş Müfettiş.

muflon (*zooloji*) Muflon, yaban koyunu.

mufsit (-ti) Fitneci, kışkırtıcı; krş. **ḳızıştırıcı**, **fitneci**.

mufta Yüksük.

mufti 1. Müftü *(dini şahıs)*. 2. *(tarih) Ḳanda varsan, eşitesin salte mufti davası... Birinizin yoḳtur ferḳı mezarda yatḳan olüden...* "Nereye gidersen işitiyorsun sadece müftü davası... Birinizin farkı yoktur mezarda yatan ölüden..." -H. Çergeyev.

muftilik (-gi) Müftülük.

muftiy bk. **mufti**.

muftiyat (-tı) Ruhsal yönetim.

muftü bk. **mufti**.

muğaymaḳ Bozulmak, darılmak.

Accı cevap berseñ de, iç muğaymam, / Çünkü çınman yaşağan çin noğayman. "Acı cevap verirsen hiç gücenmem, / Çünkü çınla yaşayan gerçek Nogay'ım." -Çın.

muğaysıramaḳ Biraz canı sıkılmak.

muġaytmaḳ Birinin ruhunu incitmek, gücendirmek.

Aytḳan sözden iç dönmem, ḳarardan ḳaytmam, / İç adetim tuvuldır dost muġaytmam. “Söylediğim sözden hiç dönmem, kararımdan vaz geçmem. / Hiç âdetim değildir, dost gücendirmem.” -Çın.

muḫabir Muhabir; krş. **muḫbir**, **ḫaberci**.

muḫafaza bk. **muafaza**.

muḫafiz *(eski)* Bekçi, muhafız.

muḫakeme bk. **muakeme**.

muḫalif Muhalefet.

muḫalifekâr Muhalefet.

Muḫammed Muhammed peygamber; **~ ali es selâmġa Ḳuran endi** Muhammed Peygambere Kur’an indi.

Ḳoyġa domuz dedin, endi o ḳurbanlıḳḳa keçmez. Bunı Muḫammed azretleri yasaḳ etken. “Koyuna domuz dedin, artık o kurban olmaz. Bunu Hazreti Muhammed yasaklamış.” -Oşatam, Amma Aytmam Latifesi.

Muḫammediye Muhammed’in hayatı.

muḫarisuleyman Süleyman’ın ışığı.

muḫarrem Muharrem, Hicri takvimin ilk ayı.

muḫarrir bk. **muarrir**.

muḫasara bk.**muasara**.

muḫat: **~ etmek** *(Gurzuf ağzında)* Yapmak istemek, niyetlenmek.

muḫatara 1. Ölüm korkusu. 2. Tehlike, risk; bk. **ḫavf**; **~da olmaḳ** Tehlikede olmak; **~ġa atılmaḳ** Tehlikeye atılmak.

muḫataralı 1. Tehlikeli, riskli; bk. **ḫavflı**. 2. Fakir.

muḫbir Muhabir; krş. **muḫabir**, **ḫaberci**; **“Yañı Dünya” gazetasınıñ ~i** “Yeni Dünya” gazetesinin muhabiri.

Oblasttan kelgen muḫbir odama kirgeninen, ḳol uzatıp mañа şaḳa etti. “Bölgeden gelen muhabir odama girdiği gibi elini uzatıp bana şaka yaptı.” -Z. Kurtnezir - 1.

muḫendis bk. **muendis**.

muḫlet Müddet, süre; bk. **mulet**.

muḫlis 1. İçten, sadık arkadaş; krş. **sevda**, **tüşkün**. 2. Aday, amatör.

Yuzlernen adamlar, poeziya muḫlisleri, onı daa yalıñız gazeta vastasınen bilgen kişiler ḳarşısında, birinci kere şiir oḳuycaḳ! “Yüzlerce insan, şiir sevdalıları, onu daha sadece gazete aracılığıyla bilen kişiler karşısında, ilk defa şiir okuyacak!” -İ. Abduraman - 1.

muḫlisane İçtenlikle.

muḫtac Muhtaç; **yardımġa ~** Yardıma muhtaç.

Belki sevgimizni ala daa unutıp olamaydır, belki, kör-soḳur, kimsesiz o menim afu soravımnı degil, bir aġız sıcaḳ sözüme muḫtac yuredir?! “Belki hala daha sevgimizi unutamamıştır, belki, kör, sakat, kimsesiz olan o, benim af dilememe değil, biraz sıcak sözüme ihtiyacı vardır?!” -E. Umerov - 1.

muḫtar Özgür, bağımsız, özerk; krş. **istiḳlâl**; **Ḳırım ~ Cumhuriyet** Kırım Özerk Cumhuriyet.

muḫtariyat bk. **muḫtariyet**.

muḫtariyet (-ti) Özerklilik.

muḫtariyetli Özerk; krş. **istiḳlâliy**.

muḫtekir Muhtekir, vurguncu; karaborsacı; krş. **alıp satıcı**.

muḫtekirane Spekülatif, kurgusal.

muḫtelif Muhtelif, çeşitli, türlü; krş. **çeşit**.

muḫterem Muhterem, saygın; krş. **sayġılı**, **urmetli**, **muteber**, **müşerref**, **itibarlı**, **izzetli**.

Biz de, muḫterem oḳuyıcı, bir de-bir ḳaraltıġa, yaḫut terekler taldasına çekileyik. “Biz de, muhterem okuyucu, karanlık bir yere ya da ağaçların gölgesine çekilelim.” -Ş. Alâdin - 1.

muḫteşem bk. **muteşem**.

Olar aman ozleriniñ muḫteşem saraylarına gizlendiler, ḳapıları ogüne saḳçılar ḳoydılar. “Onlar hemen muhteşem saraylarına gizlendiler, kapılarının önüne bekçi koydular.” -E. A. Osmanoğlu - 1.

muḫur bk. **muur**.

muim 1. Mühim, çok önemli; **~ mesele** Mühim bir mesele; **~ bir şey aytmaḳ** Önemli bir şey anlatmak. 2. Çığır açan; krş. **deviriy**.

O çıkkanınen Sabohat Karimova, bir muim haber aytacak adam kibi, kozlerini tögerekletti. “Onun çıkışıyla Sabohat Karimova, önemli bir haber söyleyecek biri gibi, gözlerini döndürdü.” -U. Edemova - 2.

muimden-muim En önemli.

muimlik (-gi) Önemlilik; **meseleniñ ~i** Meselenin önemliliği.

muir krş. **muur**.

muit (-ti) Çevre, orta; **meyan**; **yaşayış ~i** Yaşam ortamı.

O tek paranıñ kuçüne bazanıp alışḳan, paraġa alladan da ziyade işana, er angi muitte o şorbacı kibi davrana. “O, sadece paranın gücüne dayanmaya alışmış, paraya Allahtan da çok güvenirdi, herhangi bir yerde o mal sahibi gibi davranırdı.” -E. A. Osmanoğlu - 1.

mujde Müjde; **ḳuvançlı ḫaber ketirdim, ~si ne olacaḳ?** Güzel bir haber getirdim, müjdesi ne olacak?

mujdelemek Müjdelemek.

mukâfat (-tı) Mükâfat, ödül; **devlet ~ı** Devlet mükâfatı; **~ olaraḳ** Mükâfat olarak.

mukâfatlamaḳ Mükâfatlandırmak.

mukemmel (-li) Mükemmel; **~ surette** Mükemmel surette; **~ derecede** Mükemmel derecede; **tuvġan tilni ~ bilmek** Yerli dilini mükemmel bilmek.

mukemmeliyet (-ti) Mükemmellik; **~ine yetkizmek** Mükemmeline ulaşmak.

mukemmelleşmek Mükemmelleşmek; krş. **kemalatlanmaḳ**.

mukemmelleştirme, mukemmelleştirüv Mükemmelleştirme, İyileştirme.

mukemmelleştirmek Mükemmelleştirmek, İyileştirmek.

mukemmellik (-gi) Mükemmellik; krş. **kemalat**.

mukruz bk. **mıḳrız**.

muḳaddeme Mukaddime, önsöz; krş. **kiriş (sozü)**.

muḳadder 1. Adanmış; krş. **yazılı**. 2. Takdir; krş. **taḳdir**.

muḳadderat Kader, mukadderat.

Muḳadderatı bu tilniñ / Yaş kelinler bağrında. "Mukaderatı bu dilin / Genç gelinler bağrında." -E. Şemizade - 1.

muḳaddes Mukaddes, kutsal; krş. **aziz, mubarek; ~ borç** Mukaddes ödev.

Onıñ soyundan kelgen butün ḫanlar balalığında bu beşik içinde asralġanından, o muḳaddes tanıla eken. "Onun soyundan gelen bütün hanlar, çocukluklarında bu beşik içinde büyütüldükleri için, o mukaddes kabul ediliyormuş." -Altın Beşik Efsanesi.

muḳaddesat (-tı) Mabet, kutsal, kalıntı; krş. **muḳaddes; butün ~ım öğünde yemin etem!** Bütün kutsalım önünde yemin ederim!

muḳaese Mukayese, kıyaslama, karşılaştırma; krş. **teñeştirmek, olçeştirmek, ḳıyas etmek; ~ etmek** Mukayese etmek; **~ neticesinde** Kıyaslama neticesinde.

muḳaeseli Karşılaştırmalı.

muḳâfatlanmaḳ Mükafatlanmak.

muḳalif bk. **mubarek**.

muḳavele Mukavele, anlaşma, sözleşme; krş. **añlaşma; şartname; ~ fiyatı** Anlaşma fiyatı.

Koylüge endi oz adından muḳavele imzalamaġa, alış-verişnen oğraşmaġa, ozüniñ şaḫsiy malı-mulkü olmaġa,

sudda çıḳışta bulunmaġa aḳ berildi. "Köylüye şimdi kendi adına mukavele imzalamaya, alışverişle uğraşmaya, kendisinin şahsi malı mülkü olmasına, mahkemede çıkmaya hak verildi." -Çerkez Ali - 1.

muḳavemet (-ti) 1. Mukavemet, karşı koyma, karşı gelme; krş. **ḳarşılıḳ**; **~ kostermek** Mukavemet göstermek. 2. Dayanıklılık, direnç; **ḫastalıḳlarġa ~** Hastalıklara mukavemet.

muḳayet (*ağızlarda*) Dikkatlice; krş. **muḳayt**.

muḳayt 1. İhtiyatlı, sakıntılı; krş. **saḳt**. 2. Dikkatli, itinalı; **~ olmaḳ** Mukayyet olmak; **o pek ~ adam** O çok ihtiyatlı bir insan; **yolda maşinalardan ~ ol!** Yolda arabalara dikkat et!; **balaġa ~ ol!** Çocuğa iyi bak!; **o ozune pek ~** O kendine çok iyi bakıyor.

Men sana musafirlikke daa da kele bilirmen, muḳayt ol! "Ben sana misafir olarak gene de gelebilirim, dikkatli ol!" -Karakulak Hikayesi.

muḳaytlıḳ (-ġı) İhtiyatlılık; krş. **saḳtlıḳ**; **~nen** İhtiyatlılıkla.

Çoḳ tüşünmeden, ḳaş maḳasçığımnen muḳaytlıḳle cam ve karton arasından resimni çıḳardım. "Fazla düşünmeden, kaş makasımla dikkatlice cam ve karton asından resmi çıkardım." -E. Umerov - 1.

muḳaytlıḳnen İhtiyatla, itina ile.

Nizam akanı muḳaytlıḳnen zembilge yatḳızdılar ve maşinaġa yerleştirdiler. "Nizam ağayı dikkatlice sedyeye yatırdılar ve arabaya yerleştirdiler." -İ. Abduraman - 1.

muḳaytsız Tedbirsiz; **iḫtiyatsız**.

muḳaytsızlıḳ (-ġı) Dikkatsizlik.

O, Yusuf Batırovnıñ icadiy muḳaytsızlıḳları içün işten çıḳarıluvı aḳḳında emir oḳulġanınen yerinden atılıp turdı ve adetince, tez-tez söylenip başladı. "O, Yusuf Batırov'un vurdumduymazlığı sebebiyle işten çıkarılması hakkındaki emrin okunmasıyla yerinden kalktı ve her zamanki gibi hızlı hızlı konuşmaya başladı." -A. Osman - 1.

muḳrus bk. **mıḳrız**.

mulâaza Hüküm, mütalaa, fikir; krş. **fikir, tüşünce**.

mulâazasız (-ġı) Düşüncesiz.

mulâazasızlıḳ Düşüncesizlik.

mulâḫaza bk. **mulâaza**.

Deycegim, aytılġan tekliflerni, mulâḫazalarnı teren talil etip, omürge keçirüv tedbirlerini çeziñiz.

"Diyeceğim, söylenilen teklifleri derin bir şekilde tahlil edip hayat geçirme tedbirlerinizi hazırlayın." -Z. Kurtnezir - 1.

mulâyim Mülayim, sevimli, yumuşak.

İçeriden: 'Şimdi',. degen mulâim ḳadın sesi eşitildi ve birazdan ḳapu açılıp, orta yaşlarındaki nazik vucutlı ḳadın peyda oldı. "İçeriden : 'Şimdi' diye mülayim kadın sesi işitildi ve birazdan kapı açılıp orta yaşlardaki zayıf vücutlu kadın ortaya çıktı." -A. Osman - 2.

mulâyimlik (-gi) Sevimlilik, mülayimlik.

—Men kimseni zorlamayım,—dedi bek yapma mulâyimliknen. "—Ben kimseyi zorlamıyorum, —dedi bey yapay mülayimlikle." -A. Osman - 2.

mulet (-ti) Müddet, süre; krş. **vaḳıt**, **muddet**; **bir ay ~** Bir ay süre; **~ini uzatmaḳ** Vadesini uzatmak.

muletli Süreli; **ḳısḳa ~ azırlıḳ** Kısa süreli hazırlık.

muletsiz Sınırsız; **~ pasport** Sınırsız pasaport.

mulḫit (-ti) Ateist; krş. **allasız**.

mulk Mülk; krş. **mal**; **ḫususiy ~** Özel mülk; **~ davası** Mülk davası; **dünya ~ü** Dünya mülkü.

mulkçü bk. **mulkiyetçi**.

mulkçülik; **~ ḫususiyetli** Özel mülkiyet.

mulkiy (*özel*) Tescilli.

mulkiyet (-ti) 1. Mülkiyet, iyelik; **~ aḳḳı** Mülkiyet hakkı; **topraḳ ~i** Toprak mülkiyeti. 2. *(dilbilgisi)* İyelik; **~ affiksleri** İyelik ekleri; **~ zamirleri** İyelik zamirleri.

mulkiyetçi Mülkiyetçi, mal sahibi.

mulkiyetince Mal varlığı bakımından.

mulklü Varlıklı.

mulkün *(ağızlarda)* Mümkün.

mullet bk. **mulet**.

multiplikatsiya Animasyon.

mulyaj Balmumu heykel.

mum Bal mumu; krş. **balavuz**; **~ iritmek** Balmumu eritmek.

Kişi ḳıbırdamayıp yata, kozleri yumuk, kül tüste saçları arasından zornen korüngen kuçük yuzü mum kibi. "Adam kıpırdamadan yatıyor, gözleri yumuk kül rengindeki saçlarının arasından zorla görünen küçücük yüzü balmumu gibi." -E. A. Osmanoğlu - 1.

mumcı 1. Mum toplayan. 2. Mum üreticisi; krş. **çıraḳçı**.

mumeyiz 1. İyiyi, kötüyü, doğruyu yanlışı ayırabilen. 2. (eski dilde) Sınav görevlisi; bk. **imtian alıcı**.

mumeyizlik (-gi) (*tarihi*) Büro memuru.

mumifikatsiya Mumyalama.

mumin 1. *(Müslümanlık)* Mümin, dindar, inançlı. 2. Nazik, zararsız; **~ bala** Sakin (uslu) bir çocuk.

mumiya Mumya.

mumiyo Mumya.

mumkün 1. Yapılabilir, mümkün; krş. **ḳabil**, **caiz**; **~ derecede** Mümkün derecede; **~ olmaḳ** Mümkün olmak; **~ olġanı ḳadar** Mümkün olduğu kadar; **~ degil** Mümkün değil. 2. Muhtemelen, olası; **gecesi ayaz olması** ~ Gece ayaz olması muhtemel.

Nusretke artık onıñ yanında oturmaḳ mumkün degil edi. "Nusret'in artık onun yanında oturması mümkün değildi." -U. Edemova - 2.

mumkünat Fırsatlar, mümkünat; **~ı yoḳ** Mümkünatı yok; **~ı bar** Mümkünatı var.

mumküniyet Fırsat; krş. **mumkünlik**, **imkân**.

mumkünlik (-gi) Fırsat; krş. **mumküniyet**, **imkân**; **~i bar** Fırsatı var; **~i yoḳ** Fırsatı yok.

O bu dünyada bir kere yaşamaḳ mumkünligini ve oz bahtını ozü yaratmaḳ kerekligini yaḫşi bile. "O, bu dünyada bir kere yaşamanın mümkün olduğunu ve kendi mutluluğunu kendisinin yaratması gerektiğini iyi biliyor." -A. Osman - 2.

mumlamaḳ Balmumu yapmak.

mumlanmaḳ *(edilgen)* **mumlamaḳ**.

mumlu Mumlu.

munafıḳ (-gı) 1. İkiyüzlü; krş. **ruyakâr**, **ekiyuzli**. 2. Münafik, iftiracı; kr. **iftiracı**, **beftancı**.

Evlenecek ḳızlar aḳḳıda toyġa bir ḳaç kun ḳalġanda olmaycaḳ laflar darḳay, kiyev olacaḳ yigitler ise onıñ ġayretinen içkici, kezici, munafıḳ olıp çıḳalar. "Evlenecek kızlar hakkında düğüne birkaç gün kaldığında olmayacak laflar çıkarıyor, güvey olacak gençler ise, onun gayretiyle içkici, gezici, münafık olup çıkıyorlar." -A. Osman - 2.

munaḳaşa Münakaşa, tartışma; ~ **etmek** Münakaşa etmek; **araretli ~lar** Hararetli tartışmalar; **~ etmeden** Tartışmadan.

Abdulkerim Ḫayaliyniñ keyfi tekmil bozulacaġını, onıñ açuvlanacaġını sezse, munaḳaşanı başḳa vaḳıtta devam ettirmekni planlaştırıp, yavaş-yavaş 'teslim ola'. "Abdülkerim Hayali'nin keyfinin tamamen bozulacağını, onun sinirleneceğini sezdiğinde, tartışmayı başka zaman devam ettirmeyi planlayıp, yavaş yavaş 'teslim oluyor'." -İ. Abduraman - 1.

munar bk. **bunar**.

munasebet (-ti) 1. Bağlantı, tutum, münasebet; krş. **ara**, **baġ**, **alâḳa**; **keskin ~** Sert bir tavır; **istisal ~leri** İstihsal münasebetleri; **bu ~nen** Bu münasebetle; **bunı ne ~ke aytasıñ?** Bunu ne münasebetle söylersin? 2. İletişim, ilişki; **~te bulunmaḳ** İletişimde bulunmak.

Erkesnen bir soy yaḫşı munasebette buluna, lâkin kimsenen dostlaşmay, sırdaşmay edi. "Herkesle aynı derecede iyi münasebette bulunuyor fakat kimseyle dost olmuyor, sırdaş olmuyordu." -A. Osman - 2.

munasebetçi 1. Muhabereci. 2. *(dilbilgisi)* Ek(ki).

munasip (-bi)1. Münasip, uygun, yakışık; krş. **lâyıḳ**, **kelişikli**, **kelişken**; **~ olmaḳ** Münasip olmak; **~ kormek** Münasip görmek. 2. Pelmeninin (küçük hamur parçalarına sarılmış et kıyması) içine konulan kuru üzüm ya da kuru bezelye tanesi; pelmeni yerken onu bulan insan dilek tutar; böyle bir dileğin gerçekleşmesine inanılır.

muncul (ağızlar*da)* Saçak buzu, sarkıt; bk. **saçaḳ buzu**, **tamçı buzu**, **buzlu oḳlav**.

munça *(Kodeks Kumanikus)* Kadar; krş. **ḳadar**.

munderecat Munderice kelimesinin çoğul hali.

munderecatlı Özlü.

munderice İçindekiler, içerik.

Usul-i-ḳadimnen usul-i-cedit arasındaki esas farḳ tek şekilde olıp, mundericesinde balaban bir farḳ yoḳtır. "Usûl-i Kadim ile Usûl-i Cedit arasındaki esas fark tek şekilde olup konusunda büyük bir fark yoktur." -U. İpçi - 1.

mundir Tunik.

munecim (*eski)* Astrolog.

muner bk.**munir**.

munever 1. Münevver. 2. Aydın; krş. **ziyalı**.

Patoş ecelep: Resmiy. Buḫara ḫanı cenap azret munever Mir Seid Abdullaḫat ḫannınasar-i-diyanetperverlerinden olmaḳ uzre ḳalem yazısı Baġçasaray basmaḫanesine buyük ḳıta kelâm-şeriflerden bin adet azırlanmasını şımarış buyurdılar. "Patoş, heceleyerek: Resmi. Buhara Hanı sayın münevver Mir Seid Abdullahat hanın asrı diyanetperverlerinden olmak üzere, kalem yazısı Bahçesaray matbaasına büyük kıta kelam-şeriflerden bin adet hazırlanmasını istediler." -U. İpçi - 1.

munevver bk. **munever**.

munir 1. Parlak pırıltı; krş. **parlaḳ**. 2. Aydınlatıcı.

munis 1. Hoş sohbet, nazik; **~olmaḳ** Nazik olmak; **olar biri-birine ~ ola** Onlar birbirine naziktirler. 2. Hoş; **bu söz maña ~ kelmey** Bu tabir bana munis gelmiyor. 3. *(ağızlarda)* Çit; bk. **ḳora**; **~ tüblerinde aḳbardaḳlar açtı** Çitlerin dibinde kardelenler açtı.

Şarman tüzele de bile. Em, korgeniñiz kibi, munis, biçare adam... "Şarman düzelebilir de. Ayrıca gördüğünüz gibi, nazik, çaresiz biri…" -A. Osman - 1.

munislik (-gi) Sosyallik, hoşluk.

munitsipalitet (-gi) Belediye.

Munkir (*Müslümanlık*) Münker, sorgu meleklerinden biri.

munkün bk. **mumkün**.

munḳarız Kaybolmuş, soyu tükenmiş, mahvolmuş; krş. **ġayip olmaḳ**; **~ olmaḳ** Soyu tükenmiş olmak.

muntazam 1. Muntazam, düzenli, ölçülü; **~ tarzda** Muntazam surette; **~ ordu** Muntazam ordu. 2. Planlı. 3. Sistematik.

Bu işni muteḫassısı olmaġan soñ, edebiyatḳa muntazam surette kozetmek şart degil, dep bile. "Bu işin ustası olmadıktan sonra, edebiyatı düzenli olarak takip etmek şart değil diye bilirdi." -E. Umerov - 2.

muntazamlıḳ (-ġı) 1. Ölçülülük. 2. Planlılık. 3. Sistematiklik.

muñ (*ağızlarda*) Üzgün, üzüntü; bk. **ġam**.

muñdıramaḳ (*ağızlarda*) Üzülmek.

muñlanmaḳ (*ağızlarda*) Üzülmek, yas tutmak.

muñlu (*ağızlarda*) Üzüntülü, üzgün; bk. **ġamlı**.

Deñiz taraftan esken ḫafif yel dalġalarnıñ muñlu yırını alıp kete. "Deniz tarafından esen hafif rüzgar dalgaların gamlı damlaların alıp getiriyor." -İ. Abduraman - 1.

muñrek (-gi) İnek, boğa.

muñremek Böğürmek.

Sıġır muñrep: -Sütni ne yapacaḳsın? - dep soray. "Sığır böğürerek: — Sütü ne yapacaksın, diye sorar." -Kırmıska ve Çegertki Masalı.

muñreşmek Böğürüşmek.

mupteda *(dilbilgisi)* Özne.

muptelâ 1. Müptela, düşkün. 2. Tiryaki; **~ olmaḳ** Müptela olmak, düşkün olmak; **aşıḳḳa ~** Aşka müptela; **ḳave ~sı** Kahve tiryakisi; **ḳumar ~sı** Kumar düşkünü. 3. Amatör.

murabba Murabba, Türk edebiyatının bir şiir türü.

murabbiye Kadın eğitmen, mürebbiye; krş. **terbiyeci**.

murabi (*eski dilde*) Reçel; bk. **tatlı**.

muracaat (-tı) Müracaat, rica; krş. **rica**; **~ etmek** Müracaat etmek; **delillerge ~ etmek** Delillere başvurmak; **~ta bulunmaḳ** Müracaatta bulunmak.

Başını egiltip, kassir kadınġa muracaat etti. "Eğilerek, biletçi kadına müracaat etti." -U. Edemova - 2.

muracaatçı Yalvaran, ricacı.

muraḫḫas 1. Yetkili delege. 2. Tam yetkili; krş. **vekâletli vekil**, **salâḥiyetli**.

murat (-dı) Murat, niyet, amaç; krş. **niyet**; **~ına ermek** Muradına ermek; **~ etmek** Murat etmek; **~ına nail olmaḳ** Muradına nail olmak.

Murat etsem, yeterim ḫannıñ başına / O da maña bir iş degil, menim Köroğlu. "Murat edersem yeterim hanın başına / O da bana bir iş değil, ben Köroğluyum." -Köroğlu Destanı.

murça (*botanik*) Ahududu.

murdar Pis, kirli; krş. **pis**, **kirli**, **bulaşıḳ**, **çeper**, **aram**.

murebbi Eğitmen; krş. **terbiyeci**.

murekkep (-pi) 1. Birleşik, parçalı; **~ söz** Birleşik kelime; **~ sayı** Birleşik sayı; **~ bağlayıcı** Birleşik bağlaç; **~ kelecek zaman** Birleşik gelecek zaman. 2. Karmaşık, karma.

Bu eyecan oña bitmez-tükenmez ḳuvet, ġayret bere ve o eñ murekkep süjetlerni de yengilliknen çıza. "Bu heyecan ona bitmez, tükenmez (bir) kuvvet, gayret veriyor ve en karmaşık konuları da rahatlıkla çiziyor." -A. Osman - 2.

murekkepleşmek Karışmak.

Lâkin teessüf ki, bunıñnen kurtulmadı, aksine daa da murekkepleşti. "Lâkin yazık ki, bununla bitmedi, aksine daha da karıştı." -U. Edemova - 2.

murekkepleştirmek Karıştırmak.

murekkeplik (-gi) Karmaşa.

murettip (-bi) 1. Mürettip, düzene koyan. 2. *(matbaacılık)* Dizici, mürettip.

Gazetada murettip ḫatası olaraḳ 'paroḫod' sözünin bir arifi baş aşaġı tüşer. "Gazetede mürettip hatası olarak, 'vapur' kelimesinin bir harfi baş aşağı düşer." -U. İpçi - 1.

murın Burun; bk. **burun**.

murt (I) 1. *(ağızlarda)* Telve; bk. **telve**. 2. Tortu, çöküntü; krş. **torta**.

murt (II) bk. **mırt**.

murvet (-ti) 1. Kırım yarımadasında yetişen bir üzüm türü. 2. *(eski)* Gönül yüceliği, cömertlik.

murvetli *(eski)* Hoşgörülü.

murvetsiz *(eski)* Kalpsiz, hoşgörüsüz.

mus (*ağızlarda*) Koku, parfüm; bk. **mis**.

Musa Musa peygamber; **~ ali es selâmġa Zebur kitabı endi** Musa peygambere Zebur kitabı indi.

Tavrat kitabı da karaim kenasesiniñ en ķıymetli nesneleriden sayılıp, rivayetke kore o kitap ta Musa aleyḫisselâm zamanında yazılmış oldığına inanır ediler. "Tevrat kitabı da, Karaim kenasesinin en kıymetli eserlerindendir, rivayete göre bu kitabın ta Musa aleyhisselâm zamanında yazılmış olduğuna inanılırdı." -O. Akçokraklı - 1.

musaabe Sohbet; krş. **subet**, **baḫs**.

musaade Müsaade, izin; krş. **ruḫset**, **izin**; **~ etmek** Müsaade etmek, izin vermek; **~ etmemek** İzin vermemek; **~ almaķ** İzin almak.

Evine barmaġa ġururı musaade etmey. "Evine gitmeye gururu müsade etmiyor." -U. Edemova - 2.

musaadesiz İzinsiz; krş. **ruḫsetsiz**, **izinsiz**.

musabaķa Müsabaka, yarışma; krş. **yarış**, **reķabet**.

musabıķ (-ġı) 1. Müsabaka, yarışmaya katılma. 2. Başvuru sahibi.

musadere Haciz, müsadere, el koyma; **~ etmek** Haczetmek; **~ olmaķ** Haciz olmak.

musaf bk. **musḫaf**.

musafir Misafir; **~ ķalmaķ** Misafir kalmak; **~ odası** Misafir odası. ● **toķ ~ni sıylamaķ yengil degil** Tok misafiri ağırlamak kolay değil.

Toy azbarına barıp kirgende, butün musafirler olarnı tantanalı surette ķarşılap alalar. "Düğünün yapıldığı bahçeye girince bütün misafirler onları tantanalı bir şekilde karşılarlar." -Altın Başnen Hıyar Baş Masalı.

Bazı aķşamları şeerden de musafirler kele, teatrolar oynaymız. "Bazı akşamlar şehirden de misafirler geliyor, tiyatrolar oynuyoruz." -A. Hilmi.

musafirçen Misafirperver.

musafirçenlik (-gi) Misafirperverlik.

Olarnıñ samimiyetlikleri, alçaķgoñüllikleri, musafirçenlikleri meni ayrette ķaldırdı. "Onların samimiyetleri, alçakgönüllülükleri, misafirperverlikleri beni hayrete düşürdü." -Z. Kurtnezir - 1.

musafirḫane Otel, misafirhane.

Yalta kibi yerde musafirḫaneden yer almaḳ mumkün iş ekenini bile edik. “Yalta gibi yerde misafirhaneden yer almayı mümkün iş olarak biliyorduk.” -İ. Abduraman - 1.

musafirlik (-gi) Misafirlik; **~ke barmaḳ** Misafirliğe gitmek; **~te olmaḳ** Misafirlikte olmak.

‘Selâm aleyküm, Alim, sen maña musafirlikke kelgen edin, amma şimdi, koresinmi, men saña musafirlikke keldim’, - dep, kimdir onıñ ensesi ustünden söylengen. “‘Selâmünaleyküm Alim, sen bana misafir olarak gelmiştin ama şimdi görüyor musun ben sana misafir olarak geldim’ diye biri onu ensesinin üstünde konuşmuş.” - Aydamaklar Kobası Kızıltaş Efsanesi.

musafirsever Misafirperver.

musaḫibeli Muhataplı.

musaḫip *(eski)* Hoş sohbet.

musait (-ti) Kuyruk rüzgarı; bir uçak veya geminin rotasıyla aynı istikamette esen rüzgara verilen ad.

musaḳḳa Musakka; **ḳabaḳ ~sı** Kabak musakkası; **patılcan ~sı** Patlıcan musakkası.

musalla bk. **mussalâ**.

Buyük bir zamet ile ḳalḳtı. Musalla taşınıñ uzerine serildi. “Büyük bir gayretle kalktı. Musalla taşının üzerine uzandı.” -A. S. Ayvazov - 2.

mussalâ (*Müslümanlık*) Musalla; **~ taşı** Musalla taşı.

musallas Ev yapımı üzüm şarabı; krş. **şarap**, **bade**.

musallat (-tı) Musallat; krş. **bezgelek**; **~ olmaḳ** Musallat olmak; **~ fikir** Musallat fikir.

–Sen maña ḳardaş olmadıñ, musallat oldıñ. Ḳarı sözünden çıḳmaysıñ. “– Sen bana kardeş olmadın, musallat oldun. Karı sözünden çıkmıyorsun.” -İ. Paşi.

musat bk. **masat**.

musavat (-tı) Eşitlik; krş. **musaviylik**; **siyasiy ~** Siyasi eşitlik; **uḳuḳ ~ı** Hukuk eşitliği.

Ellerimizde ḳırmızı bayraḳlar, ‘Otmek!’, ‘İş!’, ‘Serbestlik, musavat!’ sözleri yazılı şiarlar. “Ellerimizde kırmızı bayraklar ‘ekmek’, ‘iş’, ‘özgürlük, eşitlik!’ sözleri yazılı şiarlar.” -E. A. Osmanoğlu - 1.

musavatsız Eşitlik olmadan.

musavatsızlıḳ (-ġı) Eşitsizlik.

musaviy 1. Müsavi, eşit; krş. **teñ**, **bir**. 2. *(matematik)* Müsavi işareti; **~ kıymetli** Müsavi kıymette; **~ yanlı** Eşkenar; **baar kunü ~ligi** İlkbahar ekinoksu.

Onıñ ealisi Musaviy karaimler, Ḳırım ẖanına itaat ve boysunuv uzre bulunaraḳ tatar biçimi urba kiyer ve tatar ile söyleşüv eter ediler. “Onun ahalisi olan Musevî Karaimler, Kırım hanına tâbi olup itaat ettikleri için Tatarlar gibi giyiniyorlar ve Tatar ile konuşuyorlardı.” -O. Akçokraklı - 1.

musaviyleme *(matematik)* Denklem; **algebra ~si** Cebir denklemi.

musaviylemek Denkleştirmek.

musaviyleştirmek Eşitlemek.

musaviylik (-gi) Eşitlik; krş. **musavat**; **baar gecesi ve kundüzniñ ~i** Baharda gece ve gündüzün eşitliği.

Musaviylik ilan etilgenine çoḳ yıllar keçti, ama insan añı oyle tez deñişmey eken. “Eşitlik ilan edileli çok oldu, ama insanın zamanı öyle hızla değişmiyor.” - E. Umerov - 2.

musbed bk. **musbet**.

musbet (-ti) *(birçok anlamda)* Olumlu, pozitif; **~ ḳıymet kesmek** Olumlu değerlendirmek; **~ ve menfiy ḳutuplar** *(fizik***)** Pozitif ve negatif kutuplar; **~ yuk** *(fizik)* Pozitif yük.

H̱ususan rayon dairesinde onıñ bergen esabatları bir minsiz ḳabul etilgeni ẖususında musbet laḳırdılar cayrap başladı. “Özellikle rayon idaresinde onun verdiği hesaplar hiç kusursuz kabul edildiği hakkında müspet sözler yayılmaya başladı.” -Çerkez Ali - 2.

musbit (-ti) Kuvvetli, güçlü (delil); **~ deliller** Güçlü kanıtlar.

musebba 1. Her bendinde 7 dize bulanan divan şiiri nazım biçimidir. 2. a) Yedi parçadan oluşan. b) Yedigen.

museddes (e*debiyat*) Müseddes, Türk klasik şiirinin her bölümü altı dizeden oluşan koşuk şekli.

muselles bk. **musallas**.

musẖaf Kuran’ın isimlerin biri.

musibet (-ti) 1. Musibet, bela, felaket, bahtsızlık; krş. **oġursızlıḳ**, **belâ**. 2. Kötülük.

Vay, anacığım mm... o bizim keçirgenlerimiz ne balaban musibet eken. “Vay, anacığım... O bizim yaşadıklarımız ne büyük musibetmiş.” - A. Hilmi.

musibetlik (-gi) Bahtsızlık, kötü kader; krş. **oġursızlıḳ**.

musika (*eski)* bk. **muzıka**.

muska Muska; krş. **amayıl**, **tılsım**.

muskat 1. *(botanik)* Kırım yarımadasında yetişen bir üzüm türü. 2. Misket (kokusu); bk. **misket**.

muskatarmut Misket armudu.

muskul Adale, kas; bk. **adale**.

O muskul ḳatmerlerinden ibaret olġan ḳuvetli vucudıñı biraz egip, raḳibine doġru ucüm ete, uzun ve ḳalın ḳollarınen onı çar-çabik tuta, deral, usul ḳullana. “O, kas yığınlarından ibaret olan kuvvetli vücudunu biraz eğerek, rakibine doğru hücum ediyor, uzun ve kalın elleriyle onu çarçabuk tutuyor, derhal teknik kullanıyor.” -A. Osman - 2.

muskullı Kaslı, adaleli; **~ kollar** Kaslı kollar.

Nadireniñ nazarı karşısında oña yalvarıcı kozlernen bakıp turġan Nusretniñ unli kabarık koküsine, topaç-topaç et yapıştırılıp koyılġan kibi korüngen muskullı ellerine tüşti. “Nadire’nin bakışı karşısında ona yalvaran gözlerle bakıp duran Nusret’in ünlü kabarık göğsüne, parça parça et yapıştırılıp koyulmuş gibi görünen kaslı kollarına yattı.” -U. Edemova - 2.

muskultura Kaslar, adaleler; bk. **adaleler**.

muskus bk. **misk**.

muslaḳ: **~ çuḳurı** Deri işleme çukuru (kireçli su).

muslim Müslüman; krş. **musulman**.

muslimin Müslümanlar; krş. **musulmanlar**.

muslin *(tekstilcilik)* Muslin, sık dokunmuş, ince, yumuşak ve parlak kumaş.

musluḳ (-ġı) Musluk, çeşme; **suv ~ı** Su musluğu.

Nail ayaḳyolda gurüldetip suv aḳızdı. Soñ suv muslugı şırıldadı. “Nail, tuvalette gürültülü bir şekilde su akıttı. Sonra musluğun sesi geldi.” -E. Umerov - 1.

muslüman bk. **musulman**.

musra (*ağızlarda*) Sümük; bk. **sümük**.

muss (*aşçılık*) Mus, mousse; Krema ve karışıncaya kadar çırpılmış yumurta akı katılan ve iyice ezilmiş ana bir besin maddesinden (balık, tavuk, sebze vb.) oluşan kalıplanmış tuzlu yiyecek.

musson *(meteoroloji)* Muson.

mustafaçıḳ (-ġı) Bilinmeyen bir şey; **bunıñ bir ~ı vardır** Bunun bir gizli tarafı vardır.

mustaḳaḳ (-ḳı) Layık; **~ olmaḳ** Layık olmak.

mustaḳil Müstakil, bağımsız; **~ iş** Bireysel çalışma.

Bayağı vakıtkace mustakil, adam-akıllı bir şey yapıp olamaġan edi. “Uzun zaman tek başına, adam akıllı bir şey yapamamıştı.” -U. Edemova - 2.

mustaḳillik (-gi) Bağımsızlık; **tam ~** Tam bağımsızlık; **balaġa ~ bermek** Çocuğa bağımsızlık vermek.

mustang (*zooloji*) Yabani at.

mustebit (-ti) 1. Despot, tiran, otokrat; krş. **zalım**, **ġadar**. 2. Otokratik; **~ ukümdar** Otokratik hükümdar.

mustebitlik (-gi) 1. Despotluk; krş. **zalımlıḳ**. 2. Mutlakiyet.

mustefit Faydalı; **~ olmaḳ** Faydalı olmak.

mustemleke Sömürge; **~ rejimi** Sömürge rejimi; **~ zulmu** Sömürge zulmü.

mustemlekeci Sömürgeci.

mustemlekecilik (-gi) Sömürgecilik; **~ siyaseti** Sömürgecilik siyaseti.

mustesna 1. Olağandışı, olağanüstü, tuhaf; **~ bir adam** Tuhaf bir adam; **~ bir guzellik** Acayip bir güzellik; **~ bir vaziyet** Olağanüstü bir vaziyet. 2. Dışlanan, istisna, yalıtılmış; **~ olaraḳ** İstisna olarak; krş. **istisna**.

Balanıñ erkeklernen işi yoḳ. Bundan tek topal Şakir mustesna. "Çocuğun erkeklerle işi yok. Bunda sadece topal Şakir istisna." -A. Osman - 2.

mustesnalıḳ (-ġı) İstisna durum, seçkinlik.

musul (*ağızlarda*) Üveyik, yabani güvercin; bk. **ḳumru**, **kiyik gogercin**.

musulman 1. Müslüman; krş. **muslim**; **yaḫşılıḳ yapmaḳ - ~ adetleriniñ biridir** İyilik yapmak, Müslüman adetlerinden biridir. 2. a) Adil, dürüst; **~ adam** Dürüst insan. b) Dindar; **pek ~ bir ḳadın** Çok dindar bir kadın.

Amet aḳaynıñ boyle deġenini eşitken ḳadını: -Ev, musulman, sen deġeninden ḫaberin barmı? "Ahmet akayın böyle dediğini duyan karısı: -Hey müslüman, senin dediğinden haberin var mı?" - Oşatam, Amma Aytmam Latifesi.

musulmanlıḳ (-ġı) 1. Müslümanlık. 2. Müslüman toplumu; **~ arasında olmaḳ (***veya* **yaşamaḳ)** Müslüman toplumlar arasında yaşamak.

Sizlerin allarınızı Allaḫ kordügi kibi ḳulları da korerler, iş musulmanlıḳtır! "Sizlerin durumunuzu Allah gördüğü gibi, kulları da görür, iş müslümanlıktadır." -S. A. Özenbaşlı.

musurboġday *(ağızlarda)* Mısır; bk. **mısırboġday**.

muşafir Müşavir, müsteşar, danışman; krş. **mesleatçı**; **prezident(niñ) ~i** Cumhurbaşkanı müsteşarı.

muşaire Şiir yarışması.

muşamba Muşamba; krş. **sırlı keten**.

Masa uzatıldı, ustüne ḳoḳulı, sırlı yañı muşamba cayıldı. "Masa uzatıldı, üzerine kokulu, simli yeni muşamba örtüldü." -İ. Paşi.

muşambalamaḳ Muşamba kaplamak.

muşambalı Muşamba kaplı olan.

muşavere Müşavere, danışma, toplantı, konferans; **istisal ~si** İş toplantısı.

muşaviş Kırılgan, gevrek, kolay kırılır; krş. **mort**.

muşel bk. **muçel**.

muşerref Saygıdeğer, müşerref; krş. **sayġılı**, **muteber**, **muḫterem**, **urmetli**, **izzetli**, **itibarlı**; **~ olmaḳ** Müşerref olmak; **tanış olġanıma ~ oldım** Tanıştığıma müşerref oldum.

muşkat bk. **musḳat**.

muşketyor Silahşör.

—Gemi ḳur, muşketyorlar nesiliniñ soñki vekili,— dep bağırdı İlyas. "—Gemi yap, nişancılar neslinin son temsilcisi, diyerek bağırdı İlyas." -A. Osman - 2.

muşku bk. **mis**.

muşkül Müşkül, zor; **pek ~** Çok zor; **~ mesele** Zor mesele; **~ vaziyet** Zor durum; **~ vaziyette olmaḳ** Zor vaziyette olmak; **~ kunlerni yazmaġa ne defter yeter**, **ne de merekep** Müşkül günleri yazmaya ne defter yeter, ne de mürekkep.

Olarnıñ iç biri, atta bizim muşkül alımıznıñ tam sebebini bilgenleri bile, balalar eviniñ erzaḳ anbarındaki mallar hırsızlanġanı aḳḳında lâm-mim demediler. "Onların hiçbiri, hatta bizim güç halimizin tam sebebini bilmeyenler bile yetimhanenin erzak ambarındaki malların çalındığı hakkında tek söz etmediler." -A. Osman - 2.

muşkülât Müşkül kelimesinin çoğul hali.

muşkülleşmek Zorlaşmak; **vaziyet muşkülleşti** Durum zorlaştı.

Aşıḳ Ġaripnin alı pek muşkülleşe. "Aşık Garip'in hali çok zorlaşır." -Aşık Garip Destanı.

muşkülleştirmek Zorlaştırmak.

muşküllik Zorluk.

Kel, / Dost iseñ kundüz kel, gece kel. / Bayramda bir filcan ḳavege. / Başıma / Muşküllik tuşkende yetip kel. "Gel, / Dost isen gündüz gel, gece gel. / Bayramda bir fincan kahveye. / Başıma / Zorluk düşünce yetip gel." -R. Fazıl - 2.

muşkülpesent Zor beğenen, kılı kırk yaran, titiz.

muşkülpesentlik (-gi) Titizlik.

muşmolla (I) (*botanik*) Muşmula; krş. **yapışḳan**.

Orazbay ve Yernazar boġazlarına muşmolla tıḳılıp ḳalġan kibi yutḳundı ve ḳulaḳlarınace ḳızardılar. "Orazbay ve Yernazar boğazlarına muşmula takılmış gibi yutkundu ve kulaklarına kadar kızardılar." -Çerkez Ali - 1.

muşmolla (II) (*botanik*) Alıç; krş. **yapışḳan.**

muşriḳ (-ḳi) Müşrik, Allah'a şerik, ortak koşan.

muşteit Muhalif, kadere karşı çıkan.

muşteri (I) Müşteri; krş. **alıcı**; **~niñ sımarışları** Müşterilerin siparişleri.

Endi muşterige teklif etmek maḳsadınen saatini ḳoluna almaḳ istey. "Artık müşteriye teklif etme maksadıyla saatini eline almak ister." -Saat Sata Latifesi.

muşteri (II) *(astronomi)* Jüpiter.

muşür (*eski dilde*) Mareşal.

mut (*ağızlarda*) Mutluluk; bk. **baḫt**, **çast**, **seadet**, **feraḫ**.

mutaassip (-bi) 1. Fanatik, partizan, ateşli. 2. Mutaasıp, yobaz.

Bu ḳave, bu suretle en mutaassiplerniñ klubı edi... "Bu kahve, bundan dolayı en mutaassıpların kulübü idi..." -U. İpçi - 1.

mutabiḳ (-gi) Uygun; **~ olmaḳ** Uygun olmak; **~ kelmek** Uygun gelmek.

mutaf 1. Keçi kılından hayvan çulu, yem torbası dokuyan usta. 2. Keçi kılından dokunmuş veya örülmüş çul, çuval, yem torbası.

mutant (-tı) Mutant.

mutatsiya Mutasyon.

muteber Sayın, muhterem, saygıdeğer; **sayġılı**, **urmetli**, **muḫterem**, **izzetli**, **itibarlı**, **müşerref**; **~ adam** Saygıdeğer bir insan.

İşte, bunınçün ḳaraltı ırgatlarınıñ en muteberi olıp kelgen edi. "İşte bunun için bahçe ırgatlarının en muteberi olmuştu." -A. Hilmi.

mutefikkir Düşünür; **ulu ~** Ulu düşünür; **buyük ~** Büyük düşünür; **İsmail Gasprinskiy - ḫalḳımızınñ ulu ~idir** İsmail Gaspıralı, halkımızın ulu düşünürüdür.

Kursü uzerinde ve raflarda bu kitaptan başḳa 'Yad Ḫaḳzaḳu', 'Mitstsus Maymonida' ve 'Sabil Ḫayruşa' kibi karaimce yazılı ḳandili Yeḫuda Biḫim yeudiylerni ayırdı etken mutefekkirane kozlerinen ogündeki kitapḳa baḳıp ḳalġan edi. "Kürsünün üzerinde ve raflarda bu kitaptan başka 'Yad Hakzaku', 'Mitstsus Maymonida' ve 'Sabil Hayruşa' gibi Karaimce yazılmış kandili Yehuda Bihim yahudilari ayıran müteffekirane gözleriyle önündeki kitaba bakıp kalmıştı." -O. Akçokraklı - 1.

muteḫassıs 1. Uzman; **iç ḫastalıḳları ~ı** İç hastalıkları uzmanı; **til ~ı** Dil uzmanı. 2. Kalifiye, ehliyetli; **~ işçi** Ehliyetli işçi.

Maḫsus ilmiy merkezler, yuzlernen alimler, muteḫassıslar şu maḳsad içün

çalışalar. “Özel ilim merkezleri, yüzlerce âlim, uzmanlar bu amaç için çalışıyorlar.” -İ. Abduraman - 1.

muteḫassıslaşmaḳ Uzmanlaşmak.

muteḫassıslıḳ (-ġı) Uzmanlık; **~nıñ saibi olmaḳ** Uzmanlık sahibi olmak.

mutemadiy *(kitap dili)* Mütemadi, devamlı, aralıksız; bk. **daimiy**.

mutemadiyen *(kitap dili)* Devamlı olarak; bk. **toḳtamadan**, **daima**, **sade**.

mutenasip (-bi) Orantılı; **~ şekilde** Orantılı şekilde.

muterem Muhterem; bk. **muḫterem**.

muteşem 1. Lüks, şatafatlı, bereketli, harika; krş. **saltanatlı**, **debdebeli**. 2. Görkemli, büyük, heybetli.

muteveli bk. **mutevelli**.

mutevelli (*Müslümanlık*) (*tarihi*) 1. Cami gelirleri idaresi. 2. Avukat.

muthiş 1. Korkunç, çok güçlü; krş. **ḳorḳunçlı**, **deşetli**; **~ vaḳia** Korkunç hadise; **~ bir yaġmur** Korkunç bir yağmur. 2. Korkunç şekilde, şiddetle, çok, büyük, gayet; krş. **pek**, **ġayet**; **~ ḳorḳmaḳ** Gayet korkmak; **~ yorulmaḳ** Oldukça yorulmak.

mutı(y) Muhtaç; bk. **muḫtac**; **bir tilim otmekke ~ olmaḳ** Bir dilim ekmeğe muhtaç olmak.

muti Muti, uysal, uslu; **~ adam** Uysal insan.

mutlaḳ Kesin, koşulsuz; bk. **mıtlaḳ**; **~ boşluḳ** Kesin boşluk; **~ aḳiḳat** Mutlak gerçek.

Ona bir şey olsa, mutlaḳ seniñ anan olmaġa söz berdim. “Ona bir şey olursa, mutlaka senin annen olacağıma söz verdim.” -A. Osman - 3.

mutlaḳa bk. **mıtlaḳa**.

Eger saġ selamet olsañ, mutlaḳa kelip bizleri tapacaġıñnı bile edim... “Eğer sağ salimsen, mutlaka gelip bizi bulacağını biliyordum.” -E. A. Osmanoğlu - 1.

mutlaḳiy Otokratik; **~ ḳurum** *(tarihi)* Otokratik kurum.

mutlaḳiyet (-ti) Mutlakiyet, otokrasi, monarşi; **çar ~i** *(tarihi)* Çar monarşisi.

mutlaḳiyetçi Kralcı, Otokrasi yanlısı.

mutlu (*ağızlarda*) Mutlu; bk. **baḫtiyar**, **baḫtlı**, **çastlı**, **oġurlı**.

mutlulanmaḳ (*ağızlarda*) Sevinmek; bk. **sevinmek**.

mutlulıḳ (*ağızlarda*) Mutluluk; bk. **çastlı**, **baḫtlı**, **seadetli**.

mutsız (*ağızlarda*) Mutsuz; bk. **çastsız**, **oġursız**, **bedbaḫt**.

mutsızlıḳ (*ağızlarda*) Mutsuzluk; bk. **çastsızlıḳ**, **oġursızlıḳ**.

muttefiḳ (-ḳi) 1. Bağlı. 2. Müttefik; **esas ~** Gerçek müttefik; **~ işġal ḳuvetleri** Müttefik işgal kuvvetleri.

muur (muuri) 1. Mühür; **~ basmaḳ** Mühür basmak; **~ basılġan vesiḳa** Mühür basılmış vesika. 2. *(mecaz)* İz, damga. 2. Baskı, işaret. 3. *(botanik)* Mührü Süleyman otu.

muurdar *(eski)* Baskı yapan kişi.

muurlemek Mühürlemek; **ḳapını ~** Kapıyı mühürlemek.

muurlenmek Mühürlenmek.

muurletmek Mühürletmek.

muurli 1. Mühürlü. 2. Baskılı, işaretli; **~ mektüp** Mühürlü mektup.

muursiz 1. Mühürsüz. 2. Baskısız.

muvafaḳ 1. Başarılı; **~ olmaḳ** Başarılı olmak; **yaşayışında ~ olġan** Hayatında başarılı olan. 2. Hedeflenene ulaşmak; **imtianda ~ olmaḳ** Sınavda başarıya ulaşmak.

Mudire Şadiyecigi çamaşırcıya teslim etmek istemiyordı, faḳat kendisi başḳa uzaḳ bir şeere konderildiginden onı vermeye muvafaḳat etti. “Müdire Şadiyecigi çamaşırşıyıca teslim etmek istemiyordu, fakat kendi de başka uzak bir şehire gönderildiği için onu vermeye razı oldu.” -A. S. Ayvazov - 1.

muvafaḳiyet (-ti) Muvaffakiyet, başarı; krş. **yeniş**, **ḳazanıç**.

Tahir İsmatüllayeviç ogündeki tolu kadeni alıp töpege koterdi: - Epimiziñ kollektivimiziñ muvafaḳiyetleri, birdemligi ve dostluġı içün içmekni teklif etem... “Tahir İsmatüllayeviç önündeki dolu kadehi alıp yukarıya kaldırdı : — Hepimizin şirketimizin başarıları, dayanışması ve dostluğu için içmeyi teklif ediyorum...” -U. Edemova - 2.

muvafaḳiyetli Başarılı.

1956 senesi Lenin adlı kolḫoz içün muvafaḳiyetli yıl olġan edi. “1956 yılı Lenin isimli çiftlik için başarılı bir yıl olmuştu.” -M. Ablalimov.

muvafaḳiyetlilik (-gi) Başarılılık.

muvafaḳiyetsiz Başarısız.

muvafaḳiyetsizlik (-gi) Başarısızlık.

Men ise başḳalarnıñ bu saadaki muvafaḳiyetsizliklerine gizliden ḳuvana ve bir kun ola Gulciannıñ menim duygularıma cevaplanacaġına işanç besley edim. “Ben ise, başkalarının bu alandaki başarısızlıklarına gizlice seviniyor ve bir gün olup Gülcihan’ın benim duygularıma cevap vereceğine inanç besliyordum.“ -A. Osman - 2.

muvaffaḳ bk. **muvafaḳ**.

Alâ sonuna ḳadar kormeye muvaffaḳ olamadığı rüyasınıñ ḫatırasıle muteḫassis olan ma'mur kozleri, kozyaşlarıle tolu bulundığı alda soḳaġa çıḳtı. “Hâlâ sonuna kadar görmeye muvaffak olamadığı rüyasının hatırasıyla mü- tehassis olan mamur gözleri, gözyaşlarıyla dolu olduğu hâlde sokağa çıktı.” -A. S. Ayvazov - 1.

muvafıḳ (-gı) 1. Muvafık, uygun; krş. **kelişken**, **lâyıḳ**; **~ kormek** Muvafık görmek, uygun bulmak, onaylamak; **~ kelmek** Uygun gelmek. 2. Özgü, has; **sanatına** ~ Sanatına uygun. 3. Göre, uyarınca; **ḳanunġa** ~ Kanun uyarınca; **fermanġa** ~ Fermana göre; **maḳsatḳa ~** Amaca göre.

Aceba biz buña muvafıḳ oldıḳmı? Sanayı bolüginiñ mudiri işini bu zarur talaplarġa esaslanıp alıp barır, dep umüt etemiz degen edi o vaḳıt. “Acaba biz buna uygun olduk mu? Sanayi bölümünün müdürü işini bu gerekli taleplere göre hesaplar, diye ümit ediyoruz demişti.” -İ. Paşi.

muvafıḳlıḳ (-ġı) Uyma.

muvaḳḳat (-tı) Geçici, muvakkat; krş. **vaḳıtınca**; **~ ukümet** Geçici hükümet.

Onlarnıñ ulema olmaġanlarını cemaat imam ya ḫitab saylamayorlar da muvaḳḳat iş içün poselyandan birisini saylayorlar. “Onların ulema olmayanlarını cemaat imamı veya hatip seçmiyorlar da, muvakkaten poselyandan birini seçiyorlar.” -H. Ş. Toktargazi.

muvazene, **muvazenet** Denge; **~alına ketirmek** Dengeye getirmek; **~(ni) ġayıp etmek** Dengesini kaybetmek.

Onı ḳurtaracaḳ olıp, ekinci ayaġınen de ilişti ve muvazenetini saḳlalmayıp çalḳa yıḳıldı. “Onu kurtarmaya kalkıp ikinci ayağını da uzattı ve dengesini sağlayamayıp sırt üstü düştü.” -A. Osman - 2.

Ebet, Cin Mambet muvazenesini coyġan ve birden divarġa çarpḳan ve andan da yerge yuvarlanıp ketken edi… “Evet, Cin Mambet dengesini kaybetmiş ve birden duvara çarpmış, ordan da yere yuvarlanıp gitmişti…” -Cafer Seydamet.

muvazi Paralel; **~ olaraḳ** Paralel olarak.

muvazien Paralel olarak.

muvazilik (-gi) Paralellik.

muvekkil (-li) Kefil; krş. **işañıcı**, **kefil**.

muyuş *(matematik)* Açı; krş. **koşe**.

muyuz Boynuz; krş. **boynuz**.

muyuzli Boynuzlu.

muyuzsiz Boynuzsuz.

muz *(ağızlarda)* Buz; bk. **buz**.

muzaffer Muzaffer; **~ olmaḳ** Muzaffer olmak.

muzafferiyet (-ti) Zafer.

muzakere 1. Müzakere, fikir alışverişi; **~ etmek** Müzakere etmek. 2. Tartışma; **~ etilmek** Tartışma edilmek.

Ressamlar, atta direktor Ḫalit Nazaroviç. bile, Gülşenniñ fikirine ḳulaḳ asa ve o er angi muzakereniñ doġrulışını, ruḫunı deñiştire bilecegini añlay ediler. "Ressamlar, hatta müdür Halit Nazaroviç bile, Gülşen'in fikirlerine kulak asar ve herhangi (bir) müzakerenin ortaya çıkarılışını, ruhunu değiştirebileceğini anlıyorlardı." -A. Osman - 2.

muzakereci Tartışmacı, tartışmada konuşan.

muzey Müze; **ulkeşınaslıḳ ~i** Ulusal tarih müzesi.

Çunki bu muzey kibi donatılġan dülber ve lâkin cansız odalar içinde yurip ozü bezgen edi. "Çünkü bu müze gibi donatılan güzel fakat cansız odaların içinde yürümekten kendi bezmişti." -U. Edemova - 2.

muzeyen Süslenmiş, giyinmiş, temizlenmiş; krş. **ziynetli**; **~ saraylar** Süslü saraylar.

muzezzi 1. Distribütör. 2. Seyyar satıcı, postacı. 3. Gazeteci.

muzıka Müzik; **~ mektebi** Müzik okulu; **ḫalḳ ~sı** Halk müziği

Yigitler terek tübünde biraz muzıka diñlep, susıp oturdılar. "Gençler ağaç altında biraz müzik dinleyerek, sessizce oturdular." -U. Edemova - 2.

muzıkaşınas (-sı) Müzikolog.

muzıkaşınaslıḳ (-ġı) Müzikbilimi.

müdrik Anlayan, bilinçli; bk. **añlaġan**; **~ olmaḳ** Bilinçli olmak.

mümeyiz bk. **mumeyiz**.

Bala mümeyyizlerden sıḳıntı asap turġanda, usulçıḳnen içeri Şpargalka kirip, iskemle artına saḳlana da, fısıltınen Pavlikke yardım ete. "Mümeyyiz çocuklar sıkılarak otururken, içeri usulca Şpargalka giriyor, iskemlenin arkasına saklanıyor ve fısıldayarak Pavlik'e yardım ediyor." -A. Hilmi.

mürit (-di) *(Müslümanlık)* 1. Mürit, kendini İslam'a adayan kişi. 2. Takipçi, uşak.

müritlik (-gi) (*Müslümanlık*) 1. Müritler. 2. Müridizm.

mürşit Yıldız; krş. **yıldız**.

mürüvvet bk. **murvet**.

mürvet bk. **murvet**.

müsür Hindi, gurk; krş. **koküş**; **korel**; **~ eti** Hindi eti; **~ balası** Hindi yavrusu.

müşerref bk. **muşerref**.

mütḫiş bk. **mutḫiş**.

Mütḫiş açlıḳ devirinde anasız-babasız, kimsesiz, baḳımsız ḳalmış bir çoḳ çocuḳlarla beraber Şadiyecik de 'Çocuḳları imaye cemiyeti' tarafından Aḳmescit 'Çocuḳ ocaġına' ketirilmişdi... "Müthiş açlık döneminde anasız babasız, kimsesiz, bakımsız kalan pek çok çocukla birlikte Şadiyecik da 'Çocukları Himaye Cemiyeti' tarafından Akmescit 'Çocuk Ocağı' na getirilmişti..." -A. S. Ayvazov - 1.

müvazene(t) (-ti) Denge, kararlılık.

müvazi bk. **muvazi**.

müvelli: **~ dülḫumuza** *(eski dilde)* Oksijen; bk. **oksigen**.

N

na 1. Olumsuzluk öneki; **na-**; **namalüm** Bilinmeyen; **naḫoş** Nahoş. 2. Kelime soneki; **'Ḳaytsana**, **Çoram**, **ḳaytsana**, **atıñnıñ başını tartsana'** (Çorabatır Destanından) Dönsene, Çoram, dönsene, atının başını çeksene. 3: **na ḳadar?** *(ağızlarda)* Ne kadar?; bk. **ne ḳadar?**

nabat bk. **nebat**.

nabız (nabzı) Nabız; **sıḳ ~** *(medikal)* Çarpıntı; **siyrek ~** Seyrek nabız; **nabzını tüşürmek** Nabzını düşürmek; **aritmik ~** Aritmik nabız *(düzensiz nabız)*; **~ atışı** Nabız atışı; **nabzını baḳmaḳ** Nabzına bakmak.

Laborant ketken soñ ekim ḫastanıñ nabızını, tilini baḳtı, ondan bazı şeylerni soradı. "Laboratuar görevlisi gittikten sonra doktor hastanın nabzına, diline baktı, ona bazı şeyler sordu." -İ. Abduraman - 1.

nabi bk. **nebi**.

nabza Nabızın her bir atışı.

nabziy Nabız.

nacaḳay *(ağızlarda)* Yıldırım; bk. **yaşın**, **yıldırım**.

nacıns Yakışıksız.

naci *(dini)* Cehennem azabından kurtulmak.

naciz Önemsiz, az miktarda; **bu ~ baḫşışımı ḳabul etkeniñizni isteyim** Bu naçiz hediyemi kabul etmenizi istiyorum.

nacizane Naçizane, mütevazı.

naçar 1. Aciz, dermansız; **~ bala** Aciz çocuk. 2. Fakir. 3. Ümitsiz, çaresiz; **alım ~** Halim ümitsiz. 4. Zayıf, şişman olmayan.

Yigit alını bilse, olurmı naçar, / Eyilikten koklerde şainler uçar. "Yiğit halini bilirse olur mu hiç naçar, / İyilikle göklerde şahinler uçar." -Köroğlu Destanı.

naçarlıḳ (-ġı) Çaresizlik; **vaziyetniñ ~ı** Durumun çaresizliği.

Meni boyle naçarlıḳḳa tüşken alda iç bir vaḳıt, iç biriñiz kormezsiñiz! "Beni böyle çaresizliğe düşmüş halde hiçbir zaman, hiç biriniz görmezsiniz!" -E. Umerov - 1.

naçast *(ağızlarda)* Ne olursa olsun, her durumda.

naçyot *(muhasebe)* Ücret.

nadan 1. Cahil, okuma-yazma bilmeyen; krş. **cahil**; **~ ḳalmaḳ** Cahil kalmak. 2. a) Cahil, bir şey bilmeyen. b) Kaba; krş. **ḳaba**; **~nen laf etkence**, **irfannen taş taşığanıñ yaḫşıdır** Cahille laf etmektense, alimle taş taşımak iyidir; **~ dosttan daa duşman yaḫşıdır** Cahil dosttansa düşman iyidir.

nadanlıḳ (-ġı) 1. Cahillik. 2. Kabalık.

nadir Nadir, az rastlanır.

nadirat (-tı) Enderlik.

nadire *(dişi)* **nadir**.

nadiren Nadiren; krş. **siyrek**.

nadirlik (-gi) Enderlik.

nafae, **naffae** *(Kodeks Kumanikus)* Nefes, soluk; bk. **nefes**.

nafile 1. Nafile, boşuna; krş. **boşuna**; **~ yerde** Boş yere, boşuna; **~ zamet** Boş bir çaba. 2. Önemsiz.

Yazıḳ, ḳartım, şularnı nafile ḳaçırġansıñ. "Yazık baba, şunları nafile yere kaçırmışsın." -Karavullar Meydanında Hikayesi.

nafle bk. **nafile**.

naftalin Naftalin; **~ ḳoḳusı** Naftalin kokusu.

naftalinlemek Naftalin serpmek.

naftalinli Naftalinli.

nagan Revolver, altıpatlar.

Yaḳub Demirci naganniñ sapını sıḳıp tutaraḳ, araba ḳapıdan, taş divar artında ḳıbırdaġan kolgelerden kozüni almay. "Yakup demirci silahın sapını sıkı tutarak, araba kapıdan, taş duvar ardında kıpırdayan gölgelerden gözünü almıyordu." -E. A. Osmanoğlu - 1.

naġış Nakış; **~ naġışlamaḳ** Nakış işlemek.

Dünya dülberi bir ḳız naġış naġışlap otura. “Dünya güzeli bir kız nakış işliyor.” -Altın Alma Masalı.

naġışçı Nakış ustası; krş. **kergefçi**.

naġışlamaḳ Nakış işlemek.

Dril-dril drılday, / Yaş sabana naġışlay / Ekinlerni çöllerni, / Balḳurt eme güllemi. “Diril-diril dirildiyor, / Genç sabancı nakışlıyor / Ekinleri, çölleri, / Arı emer gülleri.” -A. Latifzade - 1.

naġışlamamaḳ *(olumsuz)* **naġışlamaḳ**.

naġışlanġan Nakışlanmış.

naġışlanmaġan *(olumsuz)* **naġışlanġan**.

naġışlanmaḳ Nakışlanmak.

naġışlanmamaḳ *(olumsuz)* **naġışlanmaḳ**.

naġışlatmaḳ Nakışlatmak.

naġışlatmamaḳ *(olumsuz)* **naġışlatmaḳ**.

naġışlı İşlemeli, nakışlı.

Eki pencere arasına ḳoyılġan stol mavı naġışlı beyaz ortü ile ortüli. “İki pencere arasına koyulan masa mavi nakışlı beyaz örtüyle örtülü.” -E. A. Osmanoğlu - 1.

naġışsız İşlemesiz, nakışsız.

naġme Ezgi, melodi; krş. **ava**, **ezgi**; **ḳayde**, **maḳam**.

Kadimiy ḫalḳ yırlarında içtimaiy naġmeler ziyadesinen kozge çarpa. “Eski halk türkülerinde sosyal nağmeler fazlasıyla göze çarpıyor.” -Çerkez Ali - 1.

naġmeli 1. Herhangi bir sesi olan. 2. Ezgili, ahenkli.

naġmesiz Herhangi bir sesi olmayan.

naḫiv, **naḫv** 1. *(eski) (dil bilimi)* Sözdizimi. 2. *(eski)* Kenar, kıyı.

naḫiye *(eski)* Nahiye, bucak(idari birim).

naḫiyeviy Bölgesel.

naḫoş Nahoş, tatsız, kötü; **~ ḳoḳu** Pis koku; **son derece ~** Son derece nahoş.

naḫoşluḳ (-ġı) Nahoşluk, sıkıntılı durum, tatsızlık.

naḫoşnut (-tı) Hoşnutsuz, memnuniyetsiz.

naḫoşnutlıḳ (-ġı) Hoşnutsuzluk.

naḫv bk. **naḫiv**.

naḫviy *(eski) (dil bilimi)* Sözdizimsel.

naḫviyun *(eski)* Dil bilimci.

nail Nail; **muradına ~ olmaḳ** Muradına nail olmak; **maḳsadına ~ oldı** Amacına nail olmak.

Oz şeerdeşlerini hoşnut kaldıra bilecek çok mal almaġa nail oldılar. “Kendi hemşerilerini hoşnut edebilecek (bir)çok mal almaya nail oldular.” -U. Edemova - 2.

naip (-bi) 1. Muhammed'in çizgisinden giden kişi. 2. Asistan, yardımcı, vekil. 3. *(tarihi; Müslümanlık)* Kadı yardımcısı.

naiplik (-gi) Naip ünvanı.

naj Çay burcu, filizi.

najdak *(mineraloji)* Zımpara; ~ **kâġıt** Zımpara kağıdı.

nakara *(Kodeks Kumanikus)* Timpani, davul benzeri vurmalı çalgı.

nakarat (-tı) *(müzik)* Nakarat; bk. **bağlama**.

nakladnoy İrsaliye, bir yere gönderilen malın listesi; ~ **yazdırmaḳ** İrsaliye yazdırmak.

Midat nakladnoynı yazdırıp, cebine ḳoydı. "Mithat irsaliye evrâkını yazdırıp cebine koydu." -M. Ablalimov.

naḳ bk. **nıḳ**.

naḳadar bk. **ne ḳadar**.

naḳdiy Nakit, parayla ilgili.

naḳıl bk. **naḳil**.

naḳıp Atölye ustası.

naḳır (naḳrı) 1. İplik. 2. Heykel.

naḳıs 1. Eksiklik, kusur. 2. Eksi.

naḳısa Kıtlık.

naḳış (naḳşı) 1. a) İplik. b) Örnek, resim, model; bk. **ornek, resim.** 2. Süs, çok renklilik; **~ etmek** Süslemek, bezemek.

naḳışçı 1. Ahşap oymacısı. 2. Süsleme sanatçısı.

naḳışlamaḳ Boyamak, süslemek; **binanı** ~ Binayı süslemek.

naḳışlamamaḳ *(olumsuz)* **naḳışlamaḳ**.

naḳışlanmaḳ *(edilgen)* **naḳışlamaḳ**.

naḳışlanmamaḳ *(olumsuz)* **naḳışlanmaḳ**.

naḳışlatmaḳ *(ettirgen)* **naḳışlanmamaḳ**.

naḳışlatmamaḳ *(olumsuz)* **naḳışlatmaḳ**.

naḳışlı Resimli, süslü; **~ bardaḳ** Süslü bardak.

Nenkecan ẖanum naḳışlı ve ziynetli divannıñ yastıḳları uzerine yavaşçıḳtan tayandı. "Nenkecan hanım nakışlı ve süslü divanın üstüne yavaşça yaslandı." -O. Akçokraklı - 1.

naḳışlıḳ (-ġı) 1. Süsleme sanatı. 2. Boyalı.

naḳışsız Resimsiz, süssüz.

naḳıt Nakit; krş. **peşin**.

Muḫterem - Bu ne, aḳçamı? Nafe - Ne olacaḳ, naḳıt. "Muhterem - Bu ne para mı? Nafe - Ne olacak, nakit." -S. A. Özenbaşlı.

naḳil (naḳli) 1. Nakil, nakliyat, taşıma; **~ etmek** Nakil etmek; ~ **vastaları** Nakil

vasıtaları; **~ olmaḳ** Nakil olmak. 2. Çevirmen. 3. Anlatmak, nakletmek; **~ etmek** a) Nakletmek, taşımak. b) Çevirmek. 4. *(fizik)* İletken; **yarı ~ler** *(fizik)* Yarı iletken, yarı nakil; bk. **yarı keçirici**.

naḳḳaş 1. Duvar resimleri sanatçısı. 2. Oymacı (ahşap zeminde).

naḳḳaşlıḳ (-ġı) Nakkaşlık.

naḳlen 1. Geleneklere göre; **aḳlen ve ~** Akıl ve geleneklere uygun olarak. 2. Nakil yoluyla (işle ilgili); **~ tayin etilmek** Nakil yoluyla tayin edilmek.

naḳliy 1. Nakli, taşıma. 2. Geleneksel.

naḳliyat 1. Nakliyat, taşıma; **yuk ~ı** Yük nakliyatı; **~ yapmaḳ** Nakliyat yapmak. 2. Rivayet, hikâye, gelenek.

naḳliye Nakliye; **demiryol ~si** Demiryolu nakliyesi; **şeer ~si** Şehir nakliyesi; **~ gemisi** Nakliye gemisi.

naḳliyeci Taşıyıcı, nakliyeci, arabacı.

naḳran bk. **ne ḳadar**.

naḳten Nakit olarak.

nal Nal; **~ urmaḳ** Nallamak, nal vurmak (çakmak); **~ mıḫı** Nal çivisi, nal mıhı; **at ~ı** At nalı. ● **dört ~** *(mecaz)* Dört nal *(hızlıca)*.

Pek evelden bilemen alınnı, / Eşrefinden kestiririm nalınnı, / Guzellerge yaptırırım ḫalıñı, / Pertavlatıp çıḳḳanıñnı baḳayım. “Çok önceden bilirim halini, / Eşrefinden kestiririm nalını, / Güzellere örttürürüm halını, / Tırıs yürüyüşle çıktığını göreyim.” - Köroğlu Destanı.

nalâyıḳ (-ġı) Layık olmayan.

nalbant (-tı) Nalbant; krş. **demirci**.

Niayet, ḳart bir nalband onı tamaḳ toḳluġına korük çekmege ala. “Nihayet yaşlı bir nalbant onu boğaz tokluğuna körük çekmeye alır.” -Altın Alma Masalı.

nalbantlıḳ (-ġı) Nalbant mesleği, sanatı.

nalbat bk. **nalbant**.

nalça (I) Ayakkabı dolgusu, topuk; krş. **nalçıḳ**.

nalça (II) bk. **nalın**.

nalçıḳ (-ġı) Ayakkabı dolgusu, topuk; krş. **nalça**.

nale Nale, ağlayış, inilti, hıçkırık; krş. **aḫu-vaḫ**, **aizar**.

Biz kibi çekmekte feryad ve nale, / Dünya bizge bakıp, bir koznen ağlay, bir koznen kule. “Biz gibi çekmekte feryat ve nale, / Dünya bize bakıp, bir gözüyle ağlıyor, bir gözüyle gülüyor.” - Ş. Selim - 1.

nalei(y) İnleyen, hıçkırığa benzer.

nalen Nalan, hıçkırarak ağlayan; **~ olmaḳ** Nalan olmak, kahırlanmak, inlemek.

nalet Lanet.

nalın *(etnografya)* Nalın *(ahşap ayakkabı)*, takunya; krş. **ḳatır**, **takina**.

Suvġa kelgende ayaġında bu yapon nalınlarını soḳmasañ olmaymı? "Suya geldiğinde ayağına bu Japon sandaletlerini sokmasan olmaz mı?" -Çerkez Ali - 1.

nalıncı Nalın ustası.

nalivka Likör (içki); **vişne ~sı** Vişne likörü.

nallama, **nallav** Nal çakma işi (atlara).

nallamaḳ Nallamak; **atñı ~** Atı nallamak.

Eger atıñnı Yaḳub demirci nallaġan olsa, yolġa eminliknen çıḳa bilesiñ. "Eğer atını Yakup demirci nallamışsa, yoluna eminlikle çıkabilirsin." -E. A. Osmanoğlu - 1.

nallamamaḳ *(olumsuz)* **nallamaḳ**.

nallanġan Nallanmış.

nallanmaġan *(olumsuz)* **nallanġan**.

nallanmaḳ *(edilgen)* **nallamaḳ**.

nallanmamaḳ *(olumsuz)* **nallanmaḳ**.

nallatamamaḳ Nal yaptıramamak; krş. **nallatıp olamamaḳ**.

nallatmaḳ Nallatmak.

Sabanlarını tamirletkenler, ya da atlarını nallatḳanlar onı pek maḳtaylar. "Sabanlarını tamir ettirenler ya da atlarını nallatanlar onu övüyorlar." -E. A. Osmanoğlu - 1.

nallatmamaḳ *(olumsuz)* **nallatmaḳ**.

nallı Nallı, ayakkabılı (at); **~ at** Nallı at.

Ayaḳlarında ḳısḳa ḳonçlı çızmalar, tabanları nallı olsa kerek, demir taşḳa urġanda davuşı ziyade yañġıray. "Ayaklarına kısa konçlu çizmeler, tabanlar, nallı olmalı, demir taşa vurduğunda sesi fazla yankılanıyor." -E. A. Osmanoğlu - 1.

nalog bk. **bergi**.

Men on yıldan beri bu evde yaşayım. Nalognı töleyim. "Ben on yıldan beri bu evde yaşıyorum. Vergiyi ödüyorum." -İ. Paşi.

nalsız Nalı olmayan (at).

nam 1. Ün, şöhret; krş. **şuret**, **uñ**; **~ ketmek** Şöhreti gitmek; **~ ḳazanmaḳ** Şöhret kazanmak; **dünyaġa ~bermek** Dünya'ya nam salmak. 2. İsim, ad; **insaniyetlik ~ına** İnsaniyet namına; **~ında** Adında.

Beş-on yıl keçken son, çora degen bir pelvannın namı çıḳa, 'ona birev aḳran kelmey', -deyler. "Beş on yıl geçtikten sonra, Çora denen bir pehlivanın namı

duyulur, ‘Ona kimse denk değil.’ derler.” -Çorabatır Destanı.

namaġlüp Yenilmez.

namalüm Bilinmeyen; krş. **belgisiz, bellisiz**; **~ kimse (***veya* **biri)** Bilinmeyen kişi.

namat (-ti) Nimet; bk. **nimet**.

namatlu *(Kodeks Kumanikus)* Bollukta yaşayan; bk. **nimetli**.

namaz *(Müslümanlık)* Namaz; **cuma ~ı** Cuma namazı; **~ ḳılmaḳ** Namaz kılmak; **~ġa uymaḳ** Namaza hazırlanmak; **~ yeri** Namaz yeri.

Ekinci namazını Soḳur çeşmede ḳıldım, / Akşam da namazını oz ḫanemde ḳıldım. “İkindi namazını Sokur çeşmede kıldım, / Akşam namazını da kendi evimde kıldım.” -Aşık Garip Destanı.

namazgâḫ Namaz yeri; krş. **mussalâ**.

namazlıḳ (-ġı) Namazlık; krş. **seccade**.

Peygamber ḳırḳ kun, ḳırḳ gece namazlıġından tüşmey, alladan ozüni ḳuvġan, dinden çıḳḳan cin tayfasına ḳattı ceza, uzerine bin bir türlü belâ yollap, yer yuzünden olarnıñ tamirini coymasmı istegen: -Ya rabbi, sen olarġa oyle bir belâ ber ki, dinden çıḳḳan ḳullarıña bir ibret olsun! - dep, dua etken. “Peygamber kırk gün kırk gece namazlığın üstünden kalkmadan, Allah’tan kendini kovan, dinden çıkan cin taifesine şiddetli bir ceza vermesini, bin bir türlü belâ yollayarak onların yeryüzündeki köklerini silmesini dilemiş: — Ya Rabbi, sen onlara öyle bir belâ ver ki, dinden çıkan kullarına bir ibret olsun, diye dua etmiş.” -Ayuvdağ Efsanesi.

namaz-niyaz Dualar.

namazsız Namaz kılmamış kişi.

namdar Namlı, ünlü, tanınmış, meşhur; bk. **namlı**.

Çobanlıḳta / Ḫalḳımızınñ omründe / Namdar çoban çoḳ olġan. / Bu zenaat evelden / Pek degerli sayılġan. “Çobanlıkta / Halkımızın ömründe / Namdar çoban çok olmuş. / Bu sanat evvelden / Pek değerli sayılmış.” -A. Veliyullah.

namdarlıḳ (-ġı) Şöhret.

name 1. Name, mektup; krş. **mektüp**. 2. -name *(birleşik kelimenin öğesi)*; **beyanname** Beyanname; **davetname** Davetname.

namerdane Namerdane, alçakçasına, insafsızcasına.

namet *(ağızlarda)* Nimet; bk. **nimet**.

namevcut (-tı) Var olmayan.

namevcutluḳ (-ġı) Eksiklik, yokluk.

namlı Namlı, ünlü, tanınmış, meşhur; krş. **belli**, **meşur**, **aytuvlı**.

Aradan on beş - yigirmi yıl keçken soñ, duşmanlar arasında namlı bir batır yetişkeni eşitile. “Aradan on beş yirmi yıl geçtikten sonra, düşmanlar arasında namlı bir yiğidin yetiştiği işitilir.” - Çorabatır Destanı.

namlu 1. Bıçak ağzı; **ķılıç ~sı** Kılıç ağzı. 2. Silah gövdesi.

nam-nişan *(ağızlarda)* İşaret, iz; bk. **ẖaber-teber**; **~ yoķ** Hiç işaret yok.

namus 1. Namus; **~ borcu** Namus borcu; **~ına tokunmaķ** Namusuna dokunmak; **~nen** Namusla. 2. Vicdan; krş. **ırız**.

Kısırda uvuz, tenbelde namus olmaz. “Kısırda ağız sütü, tembelde namus olmaz.” -Atalar Sözü.

namuskâr bk. **namuslı**.

namuskârlıķ bk. **namuslılıķ**.

namuslı Namuslu; krş. **vicdanlı**; **~ ķız** Namuslu kız.

O pek aķıllı, namuslı bilici olġanından, ķartayġan son, ẖan oğlını terbiye etmekni emanet etken. “O çok akıllı, namuslu, bilici olduğundan ihtiyarladıktan sonra, han, oğlunu terbiye etmesi için ona emanet etmiş.” - Altın Beşik Efsanesi.

namuslılıķ (-ġı) Namusluluk.

namussız Namussuz; **~ adam** Namussuz adam.

E-e, Memedemin aġa, rametli, sen namussızġa, degil de, maña evlendi. “__ Ee, Mehmet Emin Ağa, rahmetli, sen namussuzla değil de benimle evlendi.” - A. Osman - 2.

namussızlıķ Namussuzluk.

Olar ẖırsızlıķ, yuzsüzlik, namussızlıķ ne ekenini bilmegenler. “Onlar hırsızlık, yüzsüzlük, namussuzluğun ne olduğunu bilmemişler.” -Çerkez Ali - 2.

namzet (-ti) Namzet, aday; **~ kostermek** Aday göstermek; **oz ~ini reyge ķoymaķ** Kendi adayına oy kullanmak.

namzetlik (-gi) Adaylık.

nan *(ağızlarda)* Ekmek; bk. **otmek**.

Ketse birev aradan, Nefsin tıyıp nan berir, Birev yoķlap cılaydı. “Gitse biri aradan Nefsini tutup ekmek verir, Biri yoklayıp ağlar.” -Çerkez Ali - 1.

nana *(Kerçen ağzında)* Büyükanne; bk. **bita**, **ķartana**.

nanay (I) *(ağızlarda)* İnek; bk. **sığır**.

nanay (II), **nanayka**, **aynanayka** *(çocuk)* Çocuklara hitap etmek için kullanılan şefkat dolu söz.

nanay (III) Beyaz maymun; krş. **maymun**, **şamek**.

nanay (IV) Nanai; bir dans türü.

nane *(botanik)* Nane.

Aç olsañ, otmekniñ / Koḳusı guzel; / Et, yağnıñ, naneniñ / Koḳusı guzel. “Aç olursan ekmeğin / Kokusu güzel; / Etin, yağın, nanenin / Kokusu güzel.” -Y. Temirkaya - 1.

nâne *(ağızlarda)* Nane; bk. **nane**.

naneli Naneli; **~ suv** Naneli su; **~ ḳanfetler** Naneli şekerleme.

nanik Jest şekli, komik alay, ‘Burun’ gösterme; **~ yapmaḳ** Nanik yapmak.

nankör Nankör.

nankörluḳ (-ğı) Nankörlük.

nânnya *(çocuk sözü)* Çorba.

nanya(y) *(bebek dili)* Gıda maddesi, mama.

napa: **~?** Ne yaparsın?; krş. **ne yapa?**

— Napasıñ aḳay? Yañı bir şeyler ḳaralaysıñmı? “—Ne yapıyorsunuz, dostum? Yeni bir şeyler karalıyor musun?” -A. Osman - 2.

napıp-yapıp: **~ keleceñ** Ne olursa olsun geleceksin.

napmaḳ Ne yapmak; **napmalı?** Ne yapmalı?; **Ḳaynananı napmalı? Merdiverden atmalı**. Kaynanayı ne yapmalı? Merdivenden atmalı.

Tef-tef, napmalı, musafir de aç olġandır, o ḳadar bekletmek olamı yat adamnı? “Tüh tüh ne yapmalı. Misafir de acıkmıştır, Yabancı birini o kadar bekletmek olur mu?” -E. Umerov - 2.

napoleon 1. *(botanik)* Kırım yarımadasında yetişen bir elma türü. 2. *(aşçılık)* Yaş pasta çeşidi.

nar (I) Nar; **~ teregi** Nar ağacı; **~ şırası** Nar suyu; **eki ~** İki nar; **~ çiçegi** Nar çiçeği. ● **~ çiçegi tüsü** Nar çiçeği rengi.

Bardım yarem bağçasına, bir nar kestim yemege, / Aḥ, dülberim, bir sözüm bar, utanırım demege. “Vardım yârin bahçesine, bir nar kestim yemeye, / Ah, güzelim, bir sözüm var, utanırım demeye.” -Halk Yırı.

nar (II) Güçlü geyik.

nar (III) Ateş, nar; krş. **ateş**.

Yanakları nar kibi ḳızarġanlar. “Yanakları nar gibi kızarmış.” -U. Edemova - 2.

nara 1. Bağırtı, nara, çığlık, feryat; krş. **bağırıḳ**, **feryat**, **fiġan**, **yayġara**; **zafer ~sı atmaḳ** Zafer narası atmak. 2. Böğürtü; **~ atmaḳ** Nara atmak (salmak, vurmak). 3. Kükreme; krş. **ırıldamaḳ**; **arslan ~sı** Aslan kükremesi; **~ çekmek** Kükremek.

narat (-tı) 1. *(botanik)* Ladin. 2. Noel ağacı; **~ oyuncaḳları** Noel ağacı

oyuncakları. 3.: **~ cilegi** *(botanik)* Kırmızı yabanmersini. 4.: **~ mantarı** *(botanik)* Safran.

naratlıḳ (-ġı) Çam ormanı.

narazı 1. Karşı olan, razı olmayan. 2. Hoşnutsuz, memnun olmayan; **~ olmaḳ** a) Karşı olmak. b) Hoşnutsuz olmak.

narazılıḳ (-ġı) 1. Uyuşmazlık, fikir aykırılığı. 2. Memnunsuzluk; infial, protesto; **~ bildirmek (***veya* **beyan etmek)** 1. Hoşnutsuzluğunu göstermek. 2. Karşı çıkmak.

nardan *(Kodeks Kumanikus)* Ekşi; bk. **ekşi**, **mayġuş**.

nare bk. **nara**.

Duşmanını ayat-memat kureşine çaġıraraḳ, bar sesinen nare çekti ve şiddetnen ogge sıçradı. “Düşmanı ölüm kalım savaşına çağırarak, var sesiyle nara attı ve şiddetli bir şeklide ileri sıçradı.” -A. Osman - 1.

nargile Nargile; krş. **çilim**; **~ içmek (***veya* **çekmek)** Nargile çekmek.

Nargileniñ guzel ḳoḳulı ateşinden mavimsi renkli tumanları burum burum çıḳıp çevrege dağılmaġa başladı. “Nargilenin güzel kokulu ateşinden mavimsi renkteki dumanları buram buram çıkıp çevreye dağılmaya başladı.” -O. Akçokraklı - 1.

nargiz *(botanik)* Nergis; **aḳ ~** Beyaz nergis

Yer yeşilge burüngen, / Nargiz, nane korüngen. “Yer yeşile bürünmüş, / Nergis, nane görünmüş.” -A. Latifzade - 1.

nargizlik *(tıp)* Narsizm; Psikolojide kendini fazla seven, egosunu yücelten, önce ben daha sonra diğerleri diyen kişilerdir.

nargulüs *(botanik)* Kırım yarımadasında yetişen bir elma türü.

nargüz *(botanik)* Nergis; bk. **nargiz**.

narḫ *(ağızlarda)* Fiyat; bk. **fiyat**.

narı-firḳat (-tı) *(şiirsel)* Aşk ateşi.

narın bk. **narin**.

Baḳ sen, lâle kibi süslü, \ Narın çiçek, şükranle. “Bak sen, lale gibi süslü, / Narin çiçek, şükran ile.” -E. Şemizade - 1.

nari 1. Ateşli. 2. Cehennem. 3. Cin, peri; krş. **cın**; **şeytan**, **iblis**.

narie Ateşli silah.

narin Narin; **~ vucut** Zayıf ve narin bir vücut.

Yaḫşı ama, sen biraz narin korünesin de, nasıl oḳursın sen, ḳardaşım? “Güzel ama sen biraz narin görünüyorsun da nasıl okuyacaksın sen, kardeşim ?” -A. Odabaş.

narinlik (-gi) İncelik, hassaslık, kırılganlık, zarafet.

narkoman *(tıp)* Uyuşturucu bağımlısı; **~ ķadın** Uyuşturucu bağımlısı kadın.

narkomaniya *(tıp)* Uyuşturucu bağımlılığı.

narkotik (I) Narkotik ilâç; **~ osümlikler** Narkotik ilâç yapılan bitkiler; **~ maddeler** Narkotik maddeler.

narkotik (II) Narkotik madde, uyuşturucu; **~ler** Narkotikler, uyuşturucu maddeler.

narkoz Narkoz, anestezi; **~ bermek** Narkoz vermek; **~da** Narkozda, narkoz etkisinde.

narkozcı *(tıp)* Anestezist.

narkozlağan *(tıp)* Narkoz veren.

narlıķ (-ġı) Nar bahçesi.

naryad 1. Görev, emir. 2. Nöbet. 3. Müfreze.

Komandir Rüstemge de, Albertke de nevbetten tış birer naryad ilân etti. "Komutan Rüstem' e de nöbetten başka birer gece nöbeti de verdi." -A. Osman - 2.

narzan Narzan *(maden suyu)*; **~ içmek** Narzan içmek.

nas (I) Millet, insan topluluğu.

nas (II) Biz, bize, bizim.

nas(III) nasıl.

nâs *(eski)* İnsan topluluğu, millet.

nasat *(etnografya)* Çakmak.

nasdır bk. **nasıldır**.

nasıl Nasıl; **~ olsa da** Ne de olsa; **ḫastanıñ alı ~ eken, aceba?** Hastanın durumu nasıldır, acaba?; **bu ~ şey?** Bu nasıl şey?; **bu ~ adam?** Bu nasıl insan?; **~ boran ķoptı da seni mında ketirdi?** Nasıl fırtına çıktı da seni buraya getirdi?; **sizge ~ ķalem kerek?** Size nasıl bir kalem lazım?; **bugun ava ~?** Bugün hava nasıl?; **suali ~ olsa, cevabı da oyle olur** Sorusu nasılsa, cevabı da öyle olur; **ķarpız aldım, em de ~ ķarpız a-a!** Karpuz aldım, hem de nasıl karpuz ha!; **bu ~ vaķia?** Bu nasıl olay?; **bu ~ oldı?** Bu iş nasıl oldu?; **~ tilin bara!** Nasıl dilin varıyor? ● **~sıñ?** Nasılsın?

Çatalcada topal çoban / Yapar satar çatal saban, / Nasıl yapar, nasıl satar, / Çatalcada topal çoban çatal saban. "Çatalca'da topal çoban / Yapar satar çatal saban, / Nasıl yapar, nasıl satar, / Çatalca'da topal çoban çatal saban." - Tezaytuv.

nasıldır Her nasılsa; **bizge ~ bir adam kelip ketken** Her nasılsa bize bir adam gelip gider.

Geceleri onın içine cinler toplaşıp, ateş yaḳalar ve nasıldır bir türküler yırlaylar. “Geceleri onun içinde cinler toplanıp, ateş yakıyorlar ve her nasılsa türkülerini söylüyorlar.” -E. Alimov.

nasıl-nasıl 1. Hangi. 2. Sonuç olarak; **o ~ olsa da anda barıp kele** O nasıl olsa, gelecek.

nasın *(Tarahtaş ağzında)* Nasıl.

nasıp (nasbi) 1. Randevu. 2. İmalat, üretim; **~ etmek** Üretmek.

nasır Nasır, siğil; krş. **süyel.**

nasırlanmaḳ Nasır kaplanmak.

nasırlı Nasırlı; **~ eller** Nasırlı (siğilli) eller.

Ḫaniyi nasıl bakışlar etmesin, bizim nasırlı yumruḳlarımızını korgeninen ozüni çalılar içine taşlar. “Hanımı bakayım demesin, bizim nasırlı yumruklarımızı gördüğü gibi kendisini çalıların içine atar.” -E. Umerov - 1.

nasıyḫat bk. **nasiat**.

nasiat (-tı) Nasihat, tavsiye, öğüt; krş. **tenbi**; **ogüt**, **tedip**; **~etmek** Nasihat etmek; **~ bermek** Nasihat vermek; **~ kibi kele** Nasihat gibi geliyor; **~ ḳabul etmek** Öğüt kabul etmek; **~ını tutmaḳ** Öğüdünü tutmak.

Mollanıñ açkozlügini pek yaḫşı bilgen Amet aḳay, ondan para çıḳmaycaġını bile, lâkin onın nasiatınen meraḳlana. “Mollanın açgözlü olduğunu çok iyi bilen Ahmet akay, ondan para çıkmayacağını bilir, fakat onun nasihatini merak eder.” -Uç Nasiat Latifesi.

nasiatçı Nasihatçi, akıl hocası; krş. **mesleatçı.**

nasiatlı Öğretici, ibret verici.

nasiḫ 1. Uyarıcı, öğretici. 2. Ahlakçı, danışman.

nasip 1. Nasip, kısmet, kader; krş. **ḳısmet, taḳdir**, **felek**, **yazı (II)**; **~ degil** Nasip değil; **~ olsa** Nasip olsa; **~ olur ise** Nasip olursa; **Alla korüşmekler ~ etsin** Allah kavuşmayı nasip etsin. 2. Şans, talih; **~ olmaḳ** Nasip olmak.

Alem keçken kopürden, ḫalḳ cürgen coldan, / Nasibine tabılġan, ḳaçmasın ḳoldan. “Eklemin geçtiği köprüden, herkesin dolaştığı yoldan; / Nasibine bulunmuş, o da kaçmasın elden.” -Çın.

nasipli Şanslı, talihli; krş. **baḫıtlı**; **çastlı**; **baḫtiyar**.

nasipsiz Şanssız, talihsiz.

nasipsizlik (-gi) Kısmetsizlik, şanssızlık.

nasir Nasir, nesir yazarı; krş. **necirci.**

nasle bk. **nasıl.**

naslı *(ağızlarda)* bk. **nasıl.**

nasos Tulumba, pompa; **ayaḳmaşna ~sı** Ayak pompası; ~ **stantsiyası** Pompa istasyonu.

Birazdan gürüldep vakuum nasos çalışıp başladı ve süt saġuv apparatları fişıldap, saġıcılar işke kiriştiler. "Biraz sonra gürültülü bir şekilde vakum pompası çalışmaya başladı ve süt sağma aparatları fışıldayarak sağıcılar işe başladı." -M. Ablalimov.

nasoslamaḳ Pompa yapmak, pompalamak.

nasoslı Pompa ile donatılmış; ~ **ḳuyu** Pompalı kuyu.

nasvay bk. **nas (II)**.

naşa 1. *(ağızlarda)* Kenevir; bk. **kendir**. 2. Esrar; ~ **içmek (***veya* **çekmek)** Esrar içmek.

naşacı Esrarkeş, esrar bağımlısı.

naşacılıḳ (-ġı) Esrar bağımlılığı.

naşalıḳ bk. **kendirlik**.

naşatır *(kimya)* Nişadır, amonyak.

naşir Editör, yayınevci.

naşircilik (-gi) Editörlük, yayıncılık; ~ **faaliyeti** Editörlük faaliyeti; ~ **işleri** Editörlük çalışmaları.

nat (-tı) Naat, Peygamberi öven kaside.

natıḳ (-ġı) 1. Hatip, konuşmacı; krş. **ḫatip**. 2. Natık, sözcü (konuşan).

natıḳa Konuşma; ~ **ḳudreti** Konuşma kabiliyeti; ~ **adamı** Konuşmacı.

natıḳalı Düzgün ve akıcı konuşabilen; krş. **natuḳ**.

natıḳalıḳ (-ġı) Hatiplik; krş. **ḫatiplik**; ~ **sanatı** Konuşma sanatı; ~ **yapmaḳ** Hatiplik yapmak; ~ **ḳabiliyeti** Hatiplik kabiliyeti.

natırya *(botanik)* Yeşil bezelye.

natriy Sodyum (Na).

natsist Nazi.

natsizm Nazizm.

natuḳ Düzgün ve güzel konuşabilen; krş. **natıḳalı**.

natura Doğa.

natural Natürel, doğal; bk. **sırf.**

naturalist Natüralist; tabiiyatçı.

naturalizatsiya *(hukuk) (siyaset)* Yurttaşlığa kabul.

naturalizm Natüralizm, doğacılık.

Aḳiḳiy realist sanatnen alaḳası olmaġan bu formalizmni, naturalizmni, şablonnı ḳalbimiziñ saflığınen red eteyik. "Gerçek, realist sanatla alakası olmayan bu formalizmi, natüralizmi, şablonu kalbimizin saflığıyla red etmeliyiz." -İ. Paşi.

natyurmort Natürmort, cansız doğa.

nautilus *(zooloji)* Nautilüs, Kafadan bacaklı bir deniz canlısı.

navalı Kârlı, yararlı.

Lâkin ḳomşumız da onlardan bizge navalı bir şey kostermedi. "Fakat komşumuz da onlardan bize doğru dürüst bir şey göstermedi." -A. Hilmi.

navigatsiya Navigasyon, seyir; **~ vaḳtı** Seyir zamanı; **~nı başlamaḳ** Seyire başlamak.

navrez 1. Yeni yılın başlangıcı *(21 Mart'a denk gelir)*. 2. Nevruz bayramı; **~ bayramı** Nevruz bayramı.

Navrez keldi korünüz, / Navrez aḳḳın beriniz. "Nevruz geldi görünüz, / Nevruz hakkını veriniz." -Halk Yırı.

nay 1. *(müzik)* Ney, üflemeli müzik aleti. 2. *(şiirsel)* Ölüm ve aşk acısının sembolü.

naycı Ney üfleyen müzisyen.

naz 1. Naz, cilve; krş. **cilve**; **~ etmek** Naz yapmak. 2. Kapris.

Aveden uçḳan ḳazmısın, / Yerden keçken nazmısın. "Havadan uçan kaz mısın, / Yerden geçen naz mısın."-Tahirnen Zore Destanı.

nazal *(dil bilimi)* Genzel, nazal.

nazalizatsiya *(dil bilimi)* Genizden çıkarılan ses, nasalization.

nazar 1. Bakış; krş. **baḳış**; **~ taşlamaḳ** Göz atmak. 2. Kemgöz, nazar; **~ boyuncağı** Nazar boncuğu; **~ tiymek** Nazar değmek; **~ı tiydi** Nazarı değdi; **balaġa ~ tiydi** Çocuğa nazar değdi; **~dan çıḳarmaḳ** Nazardan kurtarmak. 3. Dikkat; **~da tutmaḳ** Akılda tutmak; **~ı diḳḳatını celp etmek** Dikkatini çekmek, ilgisini çekmek; **~ından tüşmek** Dikkatinden çıkmak.

Avuzıñ seniñ mogedek, moynıñ macar, / Tut betine cavlığıñ, tiymesin nazar. "Senin ağzın üstü kapalı at arabası, boynun deve arabası, / Tut yüzüne mendilini deymesin nazar." -Çın.

nazaret bk. **nezaret**.

nazariy Teorik; **~ ve ameliy bilgiler** Teorik ve pratik bilgiler.

Yani nazariy bilginen ameliy iş arasında buyük fark bar. "Yani teorik bilgi ile pratik iş arasında büyük fark var." -U. Edemova - 2.

nazariye Teori, kuram; **edebiyat ~si** Edebiyat teorisi.

nazariyeci Kuramcı.

nazarlamaḳ Nazar değdirmek; **olar balanı nazarladı** Onlar çocuğuna nazar değdirdi.

Musafirler kirgeninen Suluḫan, balanı nazarlamasınlar, dep beşikniñ ustüne yorġan taşlap yurttan çıḳtı. "Misafirler

girer girmez Suluhan çocuğu nazar etmesinler diye beşiğin üzerine yorgan atıp yurttan çıktı.” -Çerkez Ali - 1.

nazarlamamaḳ *(olumsuz)* **nazarlamaḳ**.

nazarlanġan Nazar değmiş; **~ adam** Nazar değmiş insan; **bu bala ~** Bu çocuğa nazar değmiş.

nazarlanmaġan *(olumsuz)* **nazarlanġan**.

nazarlanmaḳ Nazara gelmek.

nazarlanmamaḳ *(olumsuz)* **nazarlanmaḳ**.

nazarlatmaḳ Nazar değirmek.

nazarlatmamaḳ *(olumsuz)* **nazarlatmaḳ**.

nazarlıḳ (-ġı) *(etnografya)* Nazarlık, göz boncuğu; krş. **maşalli, koz boyuncaḳ**.

nazarlıḳlı Nazarlığı olan.

nazarlıḳsız Nazarlığı olmayan.

nazıḳ *(ağızlarda)* Zarif, nazik; bk. **nazik**.

nazım (nazmı) 1. Şiir; krş. **nazm**. 3. Şiir oluşturma.

nazımlama Şiir yazma sanatı.

nazır bk. **nazir**.

nazırlıḳ bk. **nazirlik**.

nazik (-gi) 1. Zarif, narin; krş. **letafetli**; **~ ḳız** Narin kız; **~ bir adam** Zarif bir insan; **~ sualler ve cevaplar** Zarif sorular ve cevaplar. 2. İnce, nazik, kırılgan; **~ bala** Kırılgan çocuk; **~ eller (***veya* **ḳollar)** Nazik (kırılgan) kollar; **~ duyġular** İnce duygular. 3. Korkak; **~ tabiatlı adam** Korkak tabiatlı insan. 4. *(mecaz)* Hassas; **~ mesele** Hassas mesele; **~ iş** Hassas çalışma.

Mirza, ozüniñ iç bir vaḳıt aḫırdan çıḳarılmaġan, sabanġa yekilmegen, suvuḳta minilmegen nazik asav aygırını çıḳarıp mine. “Mirza da hiç ahırdan çıkarmadığı sabana koşulmayan, soğukta binilmeyen, nazik, beslenmiş aygırını çıkarıp biner.” -Mirzanen Nogay Masalı.

nazikane 1. Kibarca, nazikçe; krş. **nazikliknen**. 2. İncelikle.

nazikleşmek 1. İnce, zarif olmak. 2. Narin olmak.

Nadire oña nazikleşken, ozü ise kuç-kuvetke tolġan, kemalatlaşkan kibi keldi. “Nadire ona nazikleşmiş, kendisi ise güçlenip kuvvetlenmiş, olgunlaşmış gibi geldi.” -U. Edemova - 2.

nazikleşmemek *(olumsuz)* **nazikleşmek**.

naziklik (-gi) 1. Nezaket, incelik; krş. **nazikane**; **~nen** Nezaketle; **ḳızınıñ ~i onı meftün ete** Kızın nezaketi onu meftun ediyor. 2. Zarafet, yumuşaklık, hassaslık.

Sakinden kuz gecesinde / Unutilġan naziklik urula. “Sakince bir güz

gecesinde / Unutulmuş nezaket vuruluyor.” -V. Basırov.

nazil (-li) Nazil *(gökten inmek)*; **~ olmaḳ** Nazil olmak; **peyġamberlerge vaḥiy ~ olur edi** Peygamberlere vahiy nazil olurdu.

nazim bk. **nazım**.

nazir (I) Bakan; **maarif ~i** Eğitim bakanı.

nazir (II) Benzer; krş. **beñzegen**, **oşaġan**.

nazire Taklit, imitasyon.

nazirlik (-gi) Bakanlık; **Ḳırım Muḫtar Cumḫuriyeti maarif ~gi** Kırım Özerk Cumhuriyeti Eğitim Bakanlığı.

nazlamaḳ Naz yapmak.

nazlamamaḳ *(olumsuz)* **nazlamaḳ**.

nazlandırmaḳ Naz yaptırmak.

nazlanġan Nazlanan.

nazlanmaġan *(olumsuz)* **nazlanġan**.

nazlanmaḳ Nazlanmak.

Kara yerniñ tizlerine başın ḳoyup, nazlanıp, / Az ḳıbırday, son bayıla, kene keçe ozünden. “Kara yerin dizlerine başını koyup nazlanarak / Biraz kımıldıyor, sonra bayılıyor, gene geçiyor kendinden.” -M. Nuzet - 1.

nazlatmaḳ Nazlatmak.

nazlatmamaḳ *(olumsuz)* **nazlatmaḳ**.

nazle *(tıp)* Kabarcık, akne.

nazlı (I) 1. Nazlı, cilveli; **~ ḳız** Nazlı kız. 2. Kaprisli. 3. Sevimli.

Bardım yarem bağçasına, bulbül sandım sesini, / Nazlı yarem kuşçığım, egri ḳoymuş fesini. “Vardım yârin bahçesine, bülbül sandım sesini, / Nazlı yârim, kuşçuğum, eğri koymuş fesini.” -Halk Yırı.

nazlı (II) *(botanik)* Koyungözü, margrit.

nazlı-nazlı Nazlı nazlı, cilveli cilveli; **~ kulümsirev** Nazlı nazlı gülümseme.

Esma onıñ omuzına ḳolını taşlap nazlı-nazlı aylanmağa başladı. “Esma onun omzuna elini bırakıp nazlı nazlı dönmeye başladı.” -Çerkez Ali - 1.

nazliet (-ti) Başarı, onur.

nazm Nazım, şiir; krş. **şiiriyet**, **kelâmı manzum**; **~ edebiyatı** Şiir edebiyatı.

Onıñ sesi Ḫayaliyni nazm deñizinden alıp çıḳtı. “Onun sesi Hayali’yi şiir denizinden çıkardı.” -İ. Abduraman - 1.

nazmen Şiirli.

nazmiy Şiirsel; **~ eser** Şiirsel eser.

naz-niyâznen: **~ yapmaḳ** Zor-zoruna, ikna edilerek yapmak.

nazut *(Yaltin ağzında)* Mısır; bk. **mısırboğday**.

ne 1. Ne, hangi, kim; **bu ~?** Bu ne?; **seniñ ~n bar?** Senin neyin var?; **~de?** Neyin içinde?; **adıñ ~?** Senin adın ne?; **~ ise (~ de olsa)** a) Neyse. b) Nihayet; **~ anam bar ~ babam** Ne annem var, ne de babam; **~ içün?** Ne için?; Neden? Niçin?; **~ vaḳıt?** Ne zaman?; **~ zaman?** Ne zaman?; **~ ḳadar?** Ne kadar? Kaç?; **~den sebep?** Hangi sebepten dolayı?; **~gedir** Nedense; **tükânda ~ bar?** Dükkanda ne var?; **~ yapmaġa bilmeyim** Ne yapacağımı bilmiyorum; **neniñ nesi añlamadım** Neyin nesi anlayamadım; **~(ni) alayım?** Neyi alayım?; **anda ~ bar?** Orada ne var?; **~ yerine tiyseñ**, **aġıra** Nereye dokunsan, ağırıyor; **~ oldı**, **~ ḳaldı bilmeyim** Ne oldu, ne kaldı bilmiyorum; **~ maña olsun**, **~ başḳasına** Ne bana olsun, ne başkasına; **~ olsa olsun!** Ne olursa olsun!; **~ bar ne yoḳ - episini alıp ketti** Ne var ne yok, hepsini alıp gitti; **~ yapıp yapıp keldi** Ne yapıp edip gene geldi; **başına neler-neler keldi** Başına neler neler geldi; **bu ~ demek?** Bu ne demek?; **~ ḳadar guzel adam** Ne kadar güzel biri; **~ ḳadar kerek olsa**, **o ḳadar** Ne kadar gerekirse, o kadar; **~ ḳadar çoḳ olsa**, **o ḳadar yaḫşı** Ne kadar çok olursa, o kadar iyi; **~si bar ~si yoḳ**, **episini sattı** Neyi var neyi yok, hepsini sattı; **~ yapmalı?** Ne yapmalı?; **bugun ~ kunü?** Bugün günlerden hangisi?; **adıñ ~?** Adın ne?; **~ ise** Neyse; **o saña ~ dedi?** O sana ne dedi?; **maña ~** Banane; **~ ḳaba adam** Ne kaba biri. 2.: **~ maña ~ saña** Ne bana ne sana; **~ adam bar**, **~ babam bar** Ne annem var, ne de babam; **~ şiş yansın**, **~ kebap** Ne şiş yansın ne de kebap; **~ uzun**, **~ ḳısḳa**, **orta ḳarar** Ne uzun ne de kısa, orta karar.

Ana babaġa ne yapsan, aldında şu kelir. "Anne babaya ne yaparsan, önünde o gelir." -Atalar Sözü.

nebat Nebat, bitki.

nebatat (-tı) Flora, nebatat, bitey, botanik *(***nebat** *kelimesinin çoğul hali)*; **~ baġçası** Botanik bahçesi.

Bu ḳuru toprakta tamırları ḳaydandır dım tapa, em ozüni yaşata, em etrafında yeşil nebatatlar ostürip ḳoyunlarnı, develerni besley. "Bu kuru toprakta kökleri bir yerlerden nem buluyor, hem kendini yaşatıyor, hem etrafında yeşil bitkiler yetiştirip koyunları, develeri besliyor." -Çerkez Ali - 1.

nebatiy Bitkisel, botanik.

nebet (-ti) Lolipop, şeker.

nebeviy Peygamberlik, peygamberle ilgili.

nebi Nebi, peygamber (Hz. Muhammed haricindeki).

necaset (-ti) Kir, pislik, kanalizasyon.

necat (-tı) Necat, kurtuluş; krş. **ḳurtuluv**.

Padişaḫımız yol ḳazasından bulduġı içün necat / Eḫli islâm şükür idup aḳıttılar ab-ı-ḥayat. “Padişahımız yol kazasından kurtuluş bulduğu için / Bütün İslâm âlemi şükrederek hayat suyu akıttı.” -U. İpçi - 1.

nece Hangi dilde; krş. **ne tilde**; **bu adam ~ laf ete?** Bu adam hangi dilde konuşuyor?

necip (-bi) 1. Necip, soylu, asil; krş. **asıl**. 2. Saygın, muhterem. 3. ~ **sığın** *(zooloji)* Kırmızı geyik.

necis 1. Necis, pislik; bk. **necaset**. 2. *(din)* Lekelenmiş. 3. Pis, iğrenç, adi. 4. Alçak, kötü; ~ **oġlan** Yaramaz çocuk; **faşist ~leri** Rezil faşistler.

necislik (-gi) 1. Pislik, iğrençlik. 2. *(din)* Kötü ruh.

necm *(kitap dili)* Yıldız; krş. **yıldız**.

necmiy Yıldız.

neça *(Kodeks Kumanikus)* Ne kadar; bk. **ne ḳadar**.

neçik (I) *(ağızlarda)* Nasıl; bk. **nasıl**.

Yuz yıllıḳ cavġa ḳul olmaḳ, ey yar, kotergisi neçik. / Aytır (da) ağlarım. / Esten çıḳmay Kırımnın, ey yar, cıyını (da) toyu, / Aytır (da) ağlarım. “Yüz yıllık düşmana kul olmak, ey yar, dayanması nasıl. / Söyler söyler ağlarım. / Akıldan çıkmıyor Kırım’ın, ey, yar, toplantısı, düğünü, / Söyler söyler ağlarım.” -Halk Yırı.

neçik (II) (-gi) *(ağızlarda)* Keçi; bk. **eçki**.

neçün *(konuşmada)* Niçin?, neden?

Sevseniz neçün altın almanı ketirmege meni yollamaysınız? “Seviyorsanız, niçin beni elmayı getirmek üzere yollamıyorsunuz?” -Altın Alma Masalı.

neçündir *(konuşmada)* Nedense, nedendir; **ne içündir**; ~ **kelmedi** Nedense gelmedi; ~ **o keyfsiz edi** Nedense o keyfsizdi.

Biz neçündir bu teklifke bir kereden razı oldıḳ. “Biz nedendir bu teklife hemen razı olduk.” -İ. Abduraman - 1.

nedamet (-ti) Pişmanlık, tövbe; krş. **peşman**; **~etmek** Tövbe etmek; ~ **duyġuları** Pişmanlık duyguları.

nedametli Hüzünlü, acıklı; ~ **adise** Acıklı hadise.

neday *(ağızlarda)* Nasıl; bk. **nasıl**; **~dır** Nasıldır.

neday(ın) *(ağızlarda)* Nasıl; bk. **nasıl**.

Bay sarayġa oturır, fuḳare uyde, Nedayın zevḳ olacaḳ bunday koyde. “Zengin sarayda oturur, fakir evde, / Nasıl zevk sefa olur böyle köyde.” -Çın.

nedim 1. Yakın arkadaş, dost, yoldaş. 2. Muhatap, ortak.

nedime 1. Bayan arkadaş, bayan dost. 2. Muhatap; krş. **subetdeş**.

nedir Nedir.

Bir yapraḳsız yeşerir, cavunsız oser, / Nedir onın manası, kunsiz pişer? “Hiç yapraksız yeşerir, yağmursuz büyür, Nedir bunun manası, güneşsiz olgunlaşır.” -Çın.

nee Niye, neye, ne için; bk. **nege**.

neer bk. **neḫir**.

nefais bk. **nefis**.

nefaḳa Nafaka, yardım parası; **~ almaḳ** Nafaka almak.

nefaset 1. Nefaset, zarafet. 2. İnce zevk.

Ḫayaliy dostınen Baar ve Kuneş, İnsan ve Emek doġurġan şu coşḳun ozen, guzellik, nefaset ozeni içinde ketmekte... “Hayali dostuyla Bahar ve Güneş, İnsan ve Emek doğuran şu coşkun ırmak, güzelliğin, zarafetin içinde gitmekte...” -İ. Abduraman - 1.

nefer 1. İnsan, şahıs, birey; krş. **adam, kişi, can**. 2. Asker, nefer, er; krş. **asker, adiy asker**.

Bular ucümge azır bulunġan ve Salâḥiddin bekniñ ordusına mensup ḳırḳ nefer tatar atlısı edi. “Bunlar hücum etmeye hazır olan ve Salahaddin beyin ordusuna mensup kırk Tatar atlısıydı.” -O. Akçokraklı - 1.

nefes (-si) Nefes, soluk; **~ aluv** Soluk alma; **~ almaḳ** Nefes almak; **~i yerine kelmek** Nefesi düzelmek; **~ tarlığı** Nefes darlığı; **~ tutmaḳ** Nefesini tutmak; **~i ~ine yetişmemek** Nefesi kesilmek, nefes nefese kalmak; **~ çıḳarmaḳ** Nefes vermek; **~ aldırmaḳ** Nefes aldırmak; **raat bir ~ almaḳ** Rahat bir nefes almak; **~ almadan** Soluk almadan; **teren ~ almaḳ** Derin nefes almak. ● **soñ ~** Son nefes (ölüm).

Mında çıḳḳan son, ḳaçaḳlar bir daḳḳa toḳtap, bir nefes alalar. “Kaçaklar, buraya çıktıktan sonra, bir dakika durup, bir nefes alırlar.” -Altın Beşik Efsanesi.

nefesli 1. Nefesli *(müzik aletleri)*. 2. Nefesini uzun süre tutabilen birisi.

nefeslik (-gi) 1. Solungaç; **~ kemerleri** Solungaç kemerleri. 2. Hava deliği. 3. *(botanik)* Stoma.

nefis (I) 1. Kendi. 2. Tutku, şiddetli arzu. 3. Hırs.

Yoḳsulların azatlığına çalışmaḳ işi er pionerin oz nefisinden yuksektir. “Yoksulların kurtuluşu için çalışmak her izcinin kendi nefsinden daha önemlidir.” -A. Hilmi.

nefis (II) 1. Mükemmel, harika. 2. İnce, zarif; **~ sanat** İnce sanat; **~ iş** Zarif çalışma.

Elleriniñ, ince beliniñ, nefis vucudınıñ dülber areketleri, aḳiḳaten, temaşacılarnı ayrette ḳaldırdı. "Ellerinin, ince belinin, zarif vücudunun güzel hareketleri, gerçekten, seyircileri hayrette bıraktı." -U. Edemova - 1.

nefise *(eski dilde)* Güzel, hoş, beğenilen; **sanatı ~** Güzel sanatlar.

nefisḫor Bencil, sadece kendini düşünen.

Tilki: -Alla, alla dostum, sen ḳuyruġınıñ ne ḳadar balıḳ kotererecegini bilmegenin menim ḳabaatimmı? Pek nefisḫor olmaġay edin daa! -dey. "Tilki: —Allah Allah dostum, senin kuyruğunla ne kadar balık kaldırabileceğini bilmemen benim suçum değil. Pek bencil olmayaydın da, der." -Akıllı Kirpi ve Ayneci Tilki Masalı.

nefisḫorlıḳ (-ġı) Bencillik.

O, ağızını keñ açıp esnedi. –Açkozlük, nefisḫorlıḳ, –dedi Zebi. "O ağzını iyice açarak esnedi. — Açgözlülük, bencillik dedi Zebi." -İ. Paşi.

nefislik (-gi) 1. İncelik. 2. Zarafet.

nefisperest (-ti) bk. **nefisḫor**.

nefret (-ti) Nefret, antipati, hor bakma; **~ beslemek** Nefret beslemek, kin duymak; **~nen** Nefretle.

Alla çınları iblisniñ çınlarına nefret ete. İblis çınları da alla çınlarını bir ḳaşıḳ suvġa boġmaġa aşıḳa ekenler. "Allah cinleri iblisin cinlerinden nefret ediyor, iblisin cinleri de Allah cinlerini bir kaşık suda boğmak için acele ediyorlarmış." -Altın Beşik Efsanesi.

nefretlendirmek Birinde nefret duygusu oluşturmak.

nefretlenmek Nefretlenmek, kinlenmek; **duşmanġa ~** Düşmana kinlenmek.

Olar ozleriniñ yaşlıḳ çaġlarından ve şimdiki kunden çeşit misaller ketire, başḳasınıñ ahlâḳsızlıġına, fikirsizligine şaşa, nefretleneler. "Onlar, kendilerinin gençlik çağlarından ve şimdiki günden çeşitli örnekler veriyor, başkasının ahlâksızlığına, fikirsizliğine şaşıyor, nefretleniyorlar." -A. Osman - 2.

nefretli Nefretli, kinli; **~ baḳış** Nefretli bakış.

Oz babasınıñ, en nefretli duşmanınıñ ḳızım sevgenini, bir kimsege aytmaġa cesaret etmegen. "Babasının en çok nefret ettiği düşmanının kızını sevdiğini, kimseye söylemeye cesaret edememiş." -Altın Beşik Efsanesi.

nefrit 1. *(tıp)* Nefrit, böbrek iltihabı. 2. *(mineraloji)* Yeşim taşı.

nefs bk. **nefis**.

neft Petrol; krş. **cermay**; **~ borusı** Petrol borusu; **~ yağı** Petrol yağı.

Yaponiyadan altınğa satıp alınğan, neft ocaḳlarında işletilecek dizellerni alıp ketemiz. “Japonya’dan altın satıp alınan, petrol ocaklarında çalışacak dizelleri getiriyoruz.” -E. Umerov - 1.

neftçi Petrolcü.

neftli Petrollü, yağlı.

negativ *(fotoğraf)* Negatif.

negativizm Negatiflik, olumsuzluk.

nege bk. **ne içün**.

Gira: - Ḫanum, nege ḳorḳayırsın? Ḳorḳacaḳ ne bar? Ortalıḳ çım-çırt... “Gira: Hanımcığım, niçin korkuyorsun? Korkacak ne var? Ortalık sakin...” -O. Akçokraklı - 1.

negedir bk. **ne içündir**.

Bu arada ḳartbabasına baḳıp şaşıp ḳaldı: ḳartbabası turğan yerinde ḳatıp ḳalğan, negedir baḳa, ya da diñlene. “Bu arada dedesine bakıp şaşırıp kaldı: dedesi durduğu yerde donup kalmış, bir şeye bakıyor, ya da dinleniyor.” -E. A. Osmanoğlu - 1.

negiz 1. Temel, esas; krş. **temel**, **esas**. 2. *(dilbilgisi)* Köken.

Yuz otuz cıl içinde tap negizinden ağılıp, / Çilday tozdıḳ, darḳadıḳ, cat-cav ḳaldı sığayıp. “Yüz otuz yıl içinde ta temelinden yıkılıp, / Çil gibi ufalandık, dağıldık, yabancı düşman kaldı sığayıp.” -Ş. Bektore - 1.

negizlemek Dayandırmak (temeliyle ilgili).

negizlenmek Dayandırılmak.

negizli Temeli, kökeni olan.

negizsiz Dayandırılacağı herhangi bir temeli olmayan.

negr bk. **zenci**.

neḫir (neḫri) Nehir; krş. **ozen**; **çay**.

neḫren Nehir tarafından.

neḫriy Nehirle ilgili.

nek Neden, niye, niçin, ne.

nekes Cimri, pinti; bk. **ḳızğanç**, **saran**.

nekeslenmek Pinti olmak.

nekeslik (-gi) Pintilik, cimrilik.

nekropol Nekropol, arkeolojik kazılarda bulunan toplu mezar bölgesi.

nekroz *(tıp)* Nekroz, organik maddelerin fiziksel ve kimyasal değişimi.

nektar Nektar.

neḳrat (naḳarat) Nakarat; **~ aytmaḳ** Nakarat söylemek.

nelerdir Bir şey.

Şay sükunet içinde oturmağa, nelerdir ḫususında tüşünmege seve. “Öylesine,

sükunet içinde oturmayı, birşeyleri düşünmeyi sever.” -Ş. Alâdin - 1.

neler-neler: Neler neler; **~ tek aytmadı** Neden sadece o konuştu.

Yarın, kim bilsin, omür bizim ḳarşımızġa neler-neler ḳoyacaḳ. “Yarın kim bilir, hayat karşımıza neler neler koyacak.” -A. Hilmi.

nelik (-gi) bk. **ne olġanını**; **sen bunıñ ~inin bilesiñ mi?** Sen bunun ne olduğunu biliyor musun?

nem Nem, rutubet, ıslaklık; **~ ḳapmaḳ** Nem kapmak. ● **buluttan ~ ḳapḳan** Bulutta nem kapan.

neme *(belgisiz zamir) Konuşma sırasında bir kavram ya da bir varlık yerine kullanılan kelime (Türkçedeki şu, şey gibi)*; **~mi korduñ** Neyimi gördün.

Neçün meni anlamaḳ istemeysiniz? Neme taaciplenesiniz? “Neden beni anlamak istemiyorsunuz? Neyimden şüpheleniyorsunuz?” -Ş. Alâdin - 1.

nemeler Nemeler, bir Tatar kabilesi.

nemlemek Islatmak, nemlendirmek.

nemlenmek Nemlenmek; krş. **dımlanmaḳ**.

Er türlü tamırġa bir dudaḳ tiydirgen / Suvunnen nemlensin tuvġan yer toprağı! “Her türlü köke bir dudak deydiren / Suyunla nemlensin doğulan yerin toprağı!” -Y. Temirkaya - 1.

nemli Nemli, rutubetli; bk. **dımlı**.

Nemli çimenlere basaraḳ yurüyen bir ḳuşcıġazın bir dal uzerinde sallanaraḳ otüşine, rüzgârın dalları taḫzin idişine baḳtı. “Nemli çimenlere basarak yürüyen bir kuşun bir dal üzerinde sallanarak ötüşüne, rüzgârın dalları hüzünlendirişine baktı.” -A. S. Ayvazov - 1.

Nemrut 1. Nemrut, Babil hükümdarı. 2. a) Zalim, kalpsiz, gaddar. b) Sadece kendini seven.

nemrutlıḳ (-ġı) Zalimlik, gaddarlık.

nemse *(ağızlarda)* Alman; **~ tili** Almanca.

Ḳarşıdan kelgen nemse arabası astına tüşmeyim-dep, ozüni ḳaldırımġa attı. “Karşıdan gelen Alman arabasının altına girmeyeyim diye, kendini kaldırıma attı.” -U. İpçi - 1.

nemsece Almanca.

Eger zalda adam çoḳ olsa, o bosaġadan elini sallap nemsece selamlaşa. “Eğer salonda adam çoksa, o eşikten elini sallayıp Almanca selamlaşıyor.” -E. A. Osmanoğlu - 1.

nene *(ağızlarda)* Anne; bk. **ana**; **~mniñ ~si** Annemin annesi.

ne-ne, **neler-neler**: **Bar**, **baḳsañız**, **içersinde ~ bar** Gidip baksanız içinde neler neler var.

nenni bk. **aynenni**.

nenni-nenni! Ninni yavrum ninni!

neogen 1. Neojen devri (jeolojik bir devir) 2. *(jeoloji)* Neojen zemin, tabaka.

neolit Neolitik devir (Cilalı taş devrindeki, ilk kez tarım yapılan zaman).

neolitik *(jeoloji)* Neolitik devire ait tabaka.

neologizm *(dil bilimi)* Yeni sözcük türetimi.

neon *(kimya)* Neon; **~ lampası** Neon lambası.

neoplazma *(tıp)* Neoplazma (yeni oluşan doku, ur)

neozoy Nesoi (Eski yunan mitolojisinde tanrıçaların bulunduğu adalar)

Neptun *(astronomi)* Neptün.

neptuniy *(kimya)* Neptünyum(Np).

nerde bk. **nerede (ne yerde)**.

Yetim ḳalġan ḳardaşlarım buyüdi, / Anaçıġım, anaçıġım, nerdesiñ? “Yetim kalan kardeşlerim büyüdü, / Anacığım, anacığım nerdesin?” -A. Osman - 2.

nerden bk. **nereden (ne yerden)**.

Sen bu aramzadeyi, bu piçi nerden bulup ketirdiñ? “Sen bu haramzadeyi, bu piçi nereden bulup getirdin?” -A. S. Ayvazov - 1.

nere *(ağızlarda)*: **~de?** Nerede?; bk. **ḳayda**, **ne erde**; **~den?** Nereden?; **~si?** Neresi?; **~ burası ~?** Burası neresi?; **~ye ḳadar** Nereye kadar?; **~li?** Nereli?

Ay ḳonaḳbay, söyle bana, bu mirzalar nerede? “Hey ev sahibi, söyle bana, bu mirzalar nerede?” -H. Çergeyev.

nergiz bk. **nargiz**.

nerme *(eski) (dil bilimi)* Bağlılık; krş. **sıra bağı**.

nerse *(ağızlarda)* Nesne, şey; bk. **şey**.

nerva Sinir; bk. **siñir**; **~sı çıḳmaḳ** Siniri çıkmak; **aldı meni bir ~** Aldı beni bir sinir; **~sını yatıştırmaḳ** Sinirini yatıştırmak.

Boylece, rul tutḳan yigitniñ nervaları saġlam, muskulları ḳaviy olmak kerek. “Böylece, direksiyon tutan delikanlının sinirleri sağlam, kasları dayanıklı olmalı.” -Çerkez Ali - 1.

nervalanmaḳ Sinirlenmek; bk. **sinirlenmek**, **asabiyleşmek**.

Mına, kene nervalanıp başladım. Bu ḫususta ḫatırladımmı, nervam ḳozġala. Nervalanma baḳayım... “İşte, yine sinirlenmeye başladım. Bu konuyu hatırlayınca, sinirim çıkıyor. Sinirlenme bakayım...” -E. Umerov - 1.

nesay: **~?** *(konuşmada)* Ne yapar?

nesep (-bi) Köken, tür, kütük (aile soyu hakkında).

nesepname Şecere; krş. **şecere**.

nesil (nesli) Nesil, ahfat; krş. **tavaba**; **sülâle**; **~leriniñ cedveli** Onun soy ağacı; **~den ~ge** Nesilden nesile.

Aslına baḳma, nesiline baḳ. "Aslına bakma, nesline bak." -Atalar Sözü.

nesilden-nesil Nesilden nesile.

Asırlar devamında oz urf-adetlerini nesilden-nesilge keçirip saḳlağanlar. "Asırlar boyunca kendi örf âdetlerini nesilden nesile geçirerek korumuşlar." -Çerkez Ali - 2.

nesildeş Nesildaş, aynı nesilden olan.

nesilname Soy ağacı; krş. **silsilename**.

nesim *(şiirsel)* Nesim, hafif rüzgar; krş. **ẖafif**.

nesimiy Hava(s)i; **avaiy ~** *(eski)* Atmosfer, havaküre; **avaiy ~ adiseleri** Hava hadiseleri.

nesir (nesri) Nesir; krş. **kelâmı mensur**; **~ eser** Nesir eseri, nesri eser.

nesirci Nesir yazarı; krş. **nasir**, **mensur**.

nesker *(ağızlarda)* Kürek ucu; bk. **lesker**.

nesne *(ağızlarda)* Nesne, belirsiz bir eşya.

Ebet, cansız ve ḳansız bir nesnedir, / Taḳat ḳuvet yoḳ belinde. / Ḳardaş! Bu cian oyle bir ciandır, / Er şey insanlar elinde. "Evet, cansız ve kansız bir nesnedir, / Takat, kuvvet yok belinde. / Kardeş, bu cihan böyle bir cihandır, / Her şey insanların elinde." -Y. Ş. Ali.

nesren Nesir.

nesriy Nesri; **~ eser** Nesir eser.

neşe Neşe, sevinç, mutluluk; krş. **ḳuvanç**; **sevinç**; **şadlıḳ**, **ẖorata**; **~nen** Neşeyle.

O, boylece, baḫt neşesi içinde, saatlernen ḳıbırdamayı otura. "O böylece, baht neşesi içinde, saatlerce kıpırdamadan oturuyor." -A. Osman - 2.

neşelenmek Neşelenmek.

neşeli Neşeli, şen; **~ kunler** Neşeli günler.

neşeli-neşeli Sevinçle.

neşesiz 1. Kasvetli. 2. Zevksiz, keyifsiz. 3. Neşesiz, üzgün.

neşesizlik (-gi) Üzüntü, melankoli.

neşir (neşri) Neşir, yayımlanma; krş. **basḳı**, **basılış**; **~ etmek** Neşretmek, yayımlamak.

Destan sovyet devirinde ozbek ve rus tillerinde ḳayta-ḳayta neşir olundı. "Destan sovyet devrinde Özbek ve Rus dillerinde tekrar tekrar yayımlandı." -Çerkez Ali - 1.

neşiysiñ *(ağızlarda)* Ne yaparsın; krş. **ne işleysiñ**.

neşriyat (-tı) Yayınevi, neşriyat evi.

Anavu raflarda, eski arab alfavitinde basılġan bediy edebiyattan başlap, ta bugunki kungece Taşkentte, Ġafur Ġulam neşriyatında çıḳḳan kitaplar toplanılġandır. "Şu raflarda eski Arap alfabesinde basılmış bedi edebiyattan başlayarak ta bugüne kadar Taşkent'te Gafur Gulam neşriyatında çıkan kitaplar toplanmıştır." -E. Umerov - 2.

neşriyatçı Yayınevi çalışanı, yayıncı.

neşter 1. Neşter, bisturi (cerrahi bıçak). 2. *(zooloji)* Batrak.

netice 1. Netice, sonuç; krş. **aḳibet**, **ḫulâsa**, **yekün**; **onıñ ~sinde** Onun neticesinde; ~ **çıḳarmak** Sonuç çıkarmak; **~de** Neticede, sonuçta; **yaḫşı ~lerge irişmek** İyi neticelere erişmek. 2. Çıkar, fayda; **bu işten iç bir ~ çıḳmadı** Bu işten hiçbir sonuç çıkmadı.

Ozüniñ sarġuşlıḳnen yapḳan areketi neticesinde ḳazıḳḳa oturacağını aḳılı kesken, er şeyde, er yerde azırcevap olġan, iç bir vaḳıt ağır vaziyet ḳarşısında şaşıp ḳalmaġan Bekir, vaḳıt ḳaçırmay bu zorluḳnın astından çıḳmaḳnı da tüşüngen. "Kendinin sarhoşken yaptığı hareketin sonucunda kazığa oturacağını anlayan, her şeyde her yerde hazır cevap olan, hiçbir zaman zor durum karşısında şaşırıp kalmayan Bekir, vakit geçirmeden bu zor durumun altından kalkmanın çaresini düşünmüş." -Bekir Mustafa Masalı.

neticelemek Hesaplamak, bilançosunu çıkarmak, sonuçlamak.

neticelememek *(olumsuz)* **neticelemek**.

neticelengen Sonuçlanmış.

Tünevinki ağır işniñ yaḫşı neticelengeni içün, tezyanıñ ritmli çalışḳanı içün musafirlerniñ ḫatiri içün, bu işni başlaġanlarından beri bugun uylelik aş başında birinci kere ḳade koterdiler. "Dünkü ağır iş iyi sonuçlanmış olduğu için, tezgâhın ritimli çalıştığı için, misafirlerin hatırı için, bu işe başladıklarından beri bugün öğle yemeği başında ilk defa kadeh kaldırdılar." -Çerkez Ali - 1.

neticelenmegen *(olumsuz)* **neticelengen**.

neticelenmek *(edilgen)* **neticelemek**; Sonuçlanmak; **bu dava mabetleşmenen neticelendi** Bu dava barışmayla sonuçlandı.

Soñu da başlanışı kibi neticelense, idarede birincilik olarnıñ kolunda olacak. "Sonu da başlangıcı gibi neticelenirse, idarede birincilik onların kolunda olacak." -U. Edemova - 2.

neticelenmemek *(olumsuz)* **neticelenmek**.

neticeli Neticeli; iyi sonuç veren, etkili.

neticelilik (-gi) Neticelilik, etkililik.

neticesiz Neticesiz, başarısız, sonuçsuz; **~ ķalmaķ** Sonuçsuz kalmak.

Niayet, üçünci raund da bitti. Yarış neticesiz tanıldı. "Nihayet üçüncü raunt da bitti. Maç yarım kaldı." -A. Osman - 2.

neticesizlik (-gi) Sonuçsuzluk.

netmek *(ağızlarda)* Ne yapmak, ne etmek; bk. **ne etmek**; krş. **ne yapmaķ**.

Ķan tamlap netken tarafķa keteler. "Kanın damlalarının gittiği tarafa giderler." -Altın Alma Masalı.

netmemek *(olumsuz)* **netmek.**

netto Safi (net) ağırlık.

nev Cins, tür, sınıf; krş. **cınıs.**

nevadir Nadir olan sanat eseri.

nevazil Burun akıntısı, soğuk algınlığı.

nevbet (-ti) 1. Sıra, kuyruk, nöbet; ~**nen** Sırayla; **~te turmaķ** Kuyrukta beklemek; **~ke ķoymaķ** Sıraya koymak; **soñki ~te** Sonraki nöbette; **~ almaķ** Nöbeti almak; **~i keldi** Sırası geldi; **~ tutmaķ** Nöbet tutmak. 2. Sıralama, birbirini izleme, nöbetleşme; **aşlıķlarnıñ ~nen saçılması** Yemeklerin sırayla dağıltılması.

Zenginlerge nevbetnen ķoy saġıp ķışlıķ maynı, ķatığını cıyar, onlarġa bekmez ķaynatıp, bekmezni tedarikler edi. "Zenginlere sırayla koyun sağıp kışlık yağını, yoğurdunu toplar; onlara pekmez kaynatıp, pekmezini tedarik ederdi." -A. Hilmi.

nevbetçi Nöbetçi; bk. **bekçi**; **~ ekim** Nöbetçi doktor; **~ olmaķ** Nöbetçi olmak.

Olarnıñ çevresini, ellerinde baltalar tutķan nevbetçiler ķuşatķanlar. "Onların etrafını, ellerinde baltalar bulunan nöbetçiler sarmışlar." -O. Akçokraklı - 1.

nevbetçilik Nöbetçilik; **~ yapmaķ** Nöbetçilik yapmak.

İç olmasa, boyle beklenilmegen nevbetçilikniñ sebebini sorap bilmek kerek. "Hiç olmazsa, böyle beklenmedik bir nöbetçiliğin sebebini sorabilmek lazım." -A. Osman - 1.

nevbetlep bk. **nevbetnen**.

nevbetleşme, nevbetleşuv *(eylem adı)* **nevbetleşmek**; Sıralama, değiştirme, nöbetleşme.

nevbetleşmek Nöbetleşmek, birbirini izlemek, değişmek, sıralanmak.

nevbetleşmemek *(olumsuz)* **nevbetleşmek.**

nevbetleştirmek Sıralamak, nöbeti ayarlamak.

nevbetleştirmemek *(olumsuz)* **nevbetleştirmek**.

nevbet-nevbet Nöbetle, sırayla.

Omar Hamza aytḳanını yapa, ozü kureşecek kunleri sabadan durakḳa beş bilet alıp kele, yigitler nevbet-nevbet bara ediler. "Ömer Hamza söylediğini yapıyor, kendi güreşeceği günlerde, sabahtan durağa beş bilet alıp geliyor, gençler sırayla gidiyorlardı." -A. Osman - 2.

nevbetteki (nevbetki) 1. Sıradaki; **gazetanıñ ~ sayı** Gazetenin sıradaki sayısı. 2. Sonraki; **programmanıñ ~ nomeri** Sonraki programın numarası.

Kızlarġa koz taşlap aldı ve nevbetteki şiirini oḳup başladı... "Kızlara göz attı ve sıradaki şiirini okumaya başladı..." -İ. Abduraman - 1.

nevli 1. Çeşitli, türlü; **~ urluḳlar** Çeşitli tohumlar. 2. Dereceli; **yuḳarı** ~ Yüksek dereceli.

nev-nev 1. Çeşit çeşit, türlü türlü. 2. Türüne göre, çeşidine göre; **pamidorlar ~ ayrıldı** Domatesler çeşidine göre ayrıldı.

nevralgiya *(tıp)* Nevralji, yüz ve baş bölgesinde görülen sinirsel ağrı.

nevrastenik *(tıp)* Nevrasteni rahatsızlığı olan kişi.

nevrasteniya *(tıp)* Nevrasteni, sinir sistemi zayıflığı.

nevrit *(tıp)* Nörit, iltihaplanma; optik nörit (Göz sinirlerinde iltihap).

nevrolog *(tıp)* Nörolog.

nevrologiya *(tıp)* Nöroloji.

nevropat (-tı) *(tıp)* Nöropat, sinir hastası.

nevropatiya *(tıp)* Nöropati, sinir hasarı.

nevropatolog *(tıp)* Nöropatoloji uzmanı.

–Ḥayaliy, saña nevropatologġa muracaat etmek kerek. "– Hayali, seni sinir doktoruna götürmek lazım." -İ. Abduraman - 1.

nevropatologiya *(tıp)* Nöropatoloji, sinir sisteminin dokusuyla ilgili hastalıklarla ilgilenen bilim dalı.

nevroz *(tıp)* Nevroz, sinirle ilgili.

nevruz 1. Yeni yılın başlangıcı *(21 Mart'a denk gelir)*. 2. Nevruz bayramı; bk. **navrez**.

neylemek Ne yapmak; krş. **ne yapmaḳ**, **ne etmek**; **neyleyim?** Ne yapayım?; **men saña neyledim?** Ben sana ne yaptım?

Belki, oğlum oldı, kimge söyleyim, Anam yoḳ, gurbetim, buna neyleyim. "Belki oğlum oldu, kime söyleyeyim, /

Annem yok, gurbetteyim, buna neyleyim.” -Köroğlu Destanı.

neylon Naylon.

Bem-beyaz neylon kolmeginiñ astından ḳızıl maykası korüne. “Onun beyaz naylon gömleğinin altından, kırmızı fanilası görünüyor.” -E. Umerov - 1.

neyron *(kimya)* Nöron.

neyse 1. Nihayet, sonunda; **~ koyge yettik** Nihayet köye ulaştık; **~ keldi** Sonunda geldi. 2. Gelişigüzel.

neytral Nötr.

neytralitet Tarafsızlık.

neytralizatsiya Nötralizasyon, tarafsızlaşma.

neytralleştirmek Nötrleştirmek.

neytrallik (-gi) Nötrlük.

neytrino *(fizik)* Nötrino, elektriksel yükü sıfır olup ışık hızına yakın hıza sahip olan tanecikler.

neytron *(fizik)* Nötron.

nezaket (-ti) Naziklik, nezaket, incelik, edeplilik; krş. **eda**, **tavır**; **~ ḳaideleri** Nezaket kuralları; **~ kostermek** Nezaket göstermek; **~nen** Naziklikle. 2. Zarafet; **~ şekli** Zarafet şekli.

O tek dülberliginen degil, ozüniñ aḳılı, nezaketi ve yuksek medeniyetinen adamlarnı suḳlandıra ve er kesniñ urmetini ḳazana edi. “O sadece güzelliği ile değil, aklı, nezaketi ve yüksek medeniyeti ile insanları kıskandırıyor ve herkesin hürmetini kazanıyordu.” -Çerkez Ali - 1.

nezaketli Nazik, ince ruhlu, nezaketli; **~ ibareler** Nezaket ifadeleri; **~ ibareler** Nezaketli ibareler.

Soñ kozleri aldında şu boyuncaḳnıñ saibi, kelini peyda oldı: dalfidan boylu, nazik, nezaketli... “Sonra gözleri önünde bu boncuğun sahibi, gelini peyda oldu: Dalfidan boylu, nazik, nezaketli...” -U. Edemova - 2.

nezaketlilik (-gi) Naziklik.

Ozü ḳaba, ters adam olsa da, nezaketlilikni seve. “Kendi kaba sert biri olsa da, nazikliği sever.” -İ. Paşi.

nezaketsiz Nezaketsiz, terbiyesiz, saygısız, kaba; **~ areket** Terbiyesiz hareket.

O bağban soḳağında keleyatḳanda ḳarşısında anavı nezaketsiz Halidenen, onıñ aḳayı, Kerim peyda oldılar. “O, Bahçıvan Sokak’ından gelirken karşısında o, nezaketsiz Halide’yle onun kocası Kerim ortaya çıktılar.” -A. Osman - 2.

nezaketsizlik (-gi) Saygısızlık.

— Men sizge nezaketsizlik yaptım. “— Ben size saygısızlık yaptım.” -A. Osman - 2.

nezaret (-ti) Nezaret, gözetme, kontrol, dikkat; ~ **etmek** Gözetmek, kontrol etmek; ~ **altında** Nezaret altında; ~ **altına almaḳ** Gözaltına almak.

Er esnafnıñ bir 'usta başı' olıp, bular esnafnıñ selefnamesiniñ omürge keçirilmesine nezaret eter. "Her esnafın bir 'usta başı' vardır ve bunlar esnafın selefnamesinin ömre geçirilmesine (hayata uygulanmasına) dikkat eder." -U. İpçi - 1.

nezaretçi Gözetici, gözcü, bekçi.

Biz bu yırnı onıñnen bir kere türmede yırlağan edik; nezaretçiniñ kozleri torlanġan edi. "Biz bu şarkıyı onunla bir kere hapishanede söylüyorduk; nezaretçinin gözleri dolmuştu." -A. Osman - 2.

nezaretsiz Denetimsiz, kontrolsüz.

nezaretsizlik (-gi) Denetimsizlik, kontrolsüzlük.

nezet Lezzet; bk. **lezet**; **~nen aşamaḳ** Lezzetle yemek.

nezir (nezri) Adak; bk. **adaḳ**, **aḫt**, **vade**; ~ **etmek** Söz vermek; **nezrim bar** Adağım var.

nıḳ Sık; yoğun, kesif.

nıḳlamaḳ Sıkmak, basmak.

nıḳtalġan *(fiil-sıfat)* Doldurulmuş, dolu.

nıḳtalmaġan *(olumsuz)* **nıḳtalġan**.

nıḳtalmaḳ bk. **nıḳtamaḳ**.

nıḳtamaḳ Tıkıştırmak, doldurmak; **çuvalnı tobannen nıḳtap toldurmaḳ** Çuvala saman doldurmak.

Niayet, Vika sigarını çekip bitirdi, küllükke nıḳtadı, ama yerinden ḳalḳmadı. "Nihayet Vika sigarasını bitirdi, küllüğe attı, ama yerinden kalkmadı." -E. Umerov - 2.

nıḳtamamaḳ *(olumsuz)* **nıḳtamaḳ**.

nıḳtatmaḳ Doldurtmak.

nıḳtatmamaḳ *(olumsuz)* **nıḳtatmaḳ**.

nısfen Yarı-yarıya; krş. **yarı-yarıġa**.

nısfiyet (-ti) İkilik.

nısıf Yarı, yarım, buçuk; krş. **yarı, yarım**.

nışan *(ağızlarda)* 1. İşaret. 2. Nişan; bk. **nişan**.

nışasta Nişasta; bk. **nişasta**.

niaiy Nihai, son; **~ ḳarar** Nihai karar.

niaye bk. **niayet**.

niayet (-ti) 1. Son, kenar, uç; krş. **aḫırı**, **soñu**, **aḫır-soñu**; **yayın ~ine etti** Yayın sona erdi; ~ **çekmek** Nihayet vermek, son vermek, bitirmek. 2. Nihayet; **ev ~ ḳurulıp bitti** Ev nihayet inşa edilip bitti.

Niayet, ḳırḳ birinci kunü peyġamberniñ gur davuşını eşitip, asıy cin tayfasına ne soy ḳuvetli cezalar bermek kerek olġanını, tüşünmege başlaġan. “Nihayet kırk birinci gün peygamberin gür sesini işiterek, asî cin taifesine ne tür şiddetli cezalar vermesi gerektiğini düşünmeye başlamış.” -Ayuvdağ Efsanesi.

niayetsiz Sonsuz, sınırsız; bk. **soñsuz**.

Bu baḳışta soñsız minnetdarlıḳ ve niayetsiz sadıḳlıḳ bar edi. “Bu bakışta sonsuz bir teşekkür ve sınırsız sadıklık vardı.” -A. Osman - 1.

nice 1. *(ağızlarda)* Nice; krş. **ḳaç**. 2. Nasıl.

Evlâdımın kemikleri bile ḳalmamış, nice dayanayım! “Evlâdımın kemikleri bile kalmamış, nasıl dayanayım!” -S. A. Özenbaşlı.

nice-nice Çok çok, çok fazla; **~ yıllar keçti** Çok seneler geçti.

Çobanlar tapıldı, otlaḳlar belgilendi ve daa nice-nice işler yapıldı ve yapılmaḳta. “Çobanlar bulundu, otlaklar belirlendi ve daha nice nice işler yapıldı ve yapılıyor.” -Çerkez Ali - 1.

niçün bk. **ne içün**.

Asadan kelir topal çoban, / Yasap satar çatal saban. / Niçün yasap satar topal çoban / Çatal saban. “Aşağıdan gelir topal çoban, / Yapar satar çatal saban. / Niçin yapar satar topal çoban / Çatal saban.” –Tezaytuv.

nida 1. Haykırma. 2. *(dilbilgisi)* Nida, ünlem; **~ işareti** Ünlem işareti.

Şefiḳa ardı kesimez nidalar içinde kozyaşlarını sildi. “Şefika, ardı kesilmez nidalar içinde gözyaşlarını sildi.” -Ş. Alâdin - 1.

nifitsa *(Ozenbaş ağzında)* Hamster; bk. **yerbuçıḳ**.

nigilist Nihilist, nihilizm akımını savunan.

nigilizm Nihilizm; varlığı, değerleri ve ahlâkı reddeden akım, hiççilik.

niḫan: **~ etmek** *(eski dilde)* Gizlemek; krş. **gizlemek**, **saḳlamaḳ**.

niḫayet bk. **niayet**.

nikel *(kimya)* Nikel; **~nen ḳaplamaḳ** Nikelle kaplamak.

nikelleme, **nikellev** Nikel kaplama.

nikellemek Nikel kaplamak.

nikellememek *(olumsuz)* **nikellemek**.

nikellengen Nikel kaplanmış.

nikellenmegen *(olumsuz)* **nikellengen**.

nikellenmek *(edilgen)* **nikellemek**.

nikellenmemek *(olumsuz)* **nikellenmek**.

nikelletamamaḳ Nikel yaptıramamak; krş. **nikelletip olamamaḳ**.

nikelletmek Nikel kaplatmak; krş. **nikelletamamaḳ**.

nikelletmemek *(olumsuz)* **nikelletmek**.

nikelli Nikelli.

nikelsiz Nikelsiz.

nikotin Nikotin.

nikotinli Nikotinli içeren.

nikotinsiz Nikotinsiz.

niḳaḫ Nikâh, evlilik; **~ olmaḳ** Nikâh olmak, nikâhlanmak; **~ ḳılmaḳ** Nikâh kıymak; **diniy ~** Dini nikâh; **~nı bozmaḳ** Nikâhı bozmak.

Bana keçenlerde Toḫtar ayttı ki, şimdi caminin ayatına niḳaḫ ḳıymaya toplanacaḳlar emiş, ḫaberiñ olsun! "Bana geçenlerde Tohtar dedi ki şimdi camide nikâh kıymakiçin toplanacaklarmış, haberin olsun!" -S. A. Özenbaşlı.

niḳaḫlamaḳ Nikâh kıymak.

niḳaḫlanmaḳ Nikâhlanmak.

niḳaḫlı Nikâhlı; **~ olmaḳ** Nikâhlı olmak

Men oña Velinen niḳaḫlı olġanımızdan muftiniñ de ḫaberi bar dedim. "Ben ona Veli ile nikâhlı olduğumuzdan müftünün de haberi var dedim." -Çerkez Ali - 1.

niḳaḫsız Nikâhsız.

nilüfer *(botanik)* Lotüs, nilüfer; **beyaz ~** Beyaz nilüfer.

Biraz aşaġıda koktiken, nilüfer, ḳapısta çiçegi, zambaḳ, dügünçiçegi, kaşḳaş, nazlıçiçek bir yerge ḳoşulıp oseler ve töpeden baḳḳanda çeşit renkli ḳocaman bir çiçekke oşaylar. "Biraz aşağıda, mavi diken, nilüfer, kaputsa çiçeği, zambak, düğün çiçeği, kaşkaş, nazlı çiçek bir arada yetişiyorlar, tepeden baktığında çeşitli renkte kocaman bir çiçeği andırıyorlar." -E. A. Osmanoğlu - 1.

nimet Nimet; krş. **emek**; **taam**; **aş**, **aşarlıḳ**, **yeyecek**, **ġıda**.

Olar sizni tonamaḳ, mañlay teriñiz ile yetiştirgen nimetleriñizni çekip almaḳ, bala-çaġañızını aç ḳaldırmaḳ isteyler. "Onlar sizi soymak, alın teriniz ile yetiştirdiğiniz nimetlerinizi çekip almak, çoluk çocuğunuzu aç bırakmak istiyorlar." -E. A. Osmanoğlu - 1.

nimetli Bereketli, verimli.

Tikenli Çayırnı çeçekli çimenlikke, nimetli yerge çevirgence az emek sarf etmediñiz. "Dikenli Çayır'ı çiçekli bir çimenliğe, verimli bir yere çevirinceye kadar az emek harcamadınız." -Z. Kurtnezir - 1.

nimfa Su perisi.

nini bk. **aynenni**.

niobiy *(kimya)* Niyodyum (Nb).

nippel *(fizik) (mekanik)* Meme, metal uç.

nisan Nisan; krş. **çiçek (III)**.

nisbet (-ti) 1. Münasebet, ilişki; krş. **munasebet**. 2. Oran, nispet; **kuçler ~i** Güçler oranı.

nisbeten Nispeten; **~ yaḳın** Nispeten yakın; **~ çoḳ** Nispeten çok; **oña ~** Ona nispeten; **~ zayıf** Nispeten zayıf.

Lâkin, onıñ duşmanġa nisbeten, keskin açuv biylegen kozlerinde, bir tamçı yaş bile korünmegen. "Fakat, onun düşmana nisbetle daha keskin hınç biriken gözlerinde bir damla yaş bile görülmemiş." -Alimnin Eziyetlenmesi Hikayesi.

nisbetleşme, **nisbetleşüv** Oranlanma.

nisbetleşmek Oranlanmak.

nisbetleşmemek *(olumsuz)* **nisbetleşmek**.

nisbetleştirmek *(ettirgen)* **nisbetleşmek**.

nisbetleştirmemek *(olumsuz)* **nisbetleştirmek**.

nisbetleştirtmek *(ettirgen)* **nisbetleştirmek**.

nisbetleştirtmemek *(olumsuz)* **nisbetleştirtmek**.

nisbetli Orantılı.

nisbetsiz Orantısız.

nisbetsizlik (-gi) Orantısızlık.

nisbiy 1. Nispi; **~ çoḳluḳ** Nispi çokluk; **~ olaraḳ** Nispi olarak; **~ dımlıḳ** Nisbi (bağıl) nem. 2. *(fizik)* İzafi, özgül. 3. *(dil bilimi)*: **~ zamirler** Nispi zamirler; **~ sıfatlar** Nisbi sıfatlar.

nisbiyet (-ti) İzafiyet; **~ nazariet** İzafiyet teorisi.

nisbiylik (-gi) Bağıllık, izafiyet.

nisvan *(eski dilde)* Kadınlar; **Alem-i ~** Kadınlar alemi.

nişalda Nişalda tatlısı.

nişaldacı Nişalda tatlısı imalatı yapan veya nişalda tatlısını satan kişi.

nişan (I) 1. Nişan, işaret; krş. **belgi**, **işaret**. 2. Nişan, hedef. 3. *(eski dilde)* Devlet nişanı; **~ġa almaḳ** Devlet nişanı almak; **~ bermek** Nişan vermek; **~ taḳmaḳ** Nişan takmak.

Urkütmesin çili erni, - dep çetke çektim kopekni, / Ortasına nişan alıp, bir patlattım tüfekni... "Ürkütmesin çilleri, diye kenara çektim köpeği, / Ortasına nişan alıp, bir patlattım tüfeği..." -A. Kadrizade.

nişan (II) Evlenmek üzere birbirine söz verme, nişanlanma; **~ yuzugi** Nişan yüzüğü; **yengil ~** *(etnografya)* Birinci nişanlanma aşaması; **aġır ~** Sonuncu nişanlanma aşaması.

Aşıḳ Ġaripniñ anda ekenini, padişanıñ ḳızı Şaḫsanem de eşite, ozüne nişan bermek peşinden yurgen bir oca vastasınen, Aşıḳ Ġaripni oz yanına almaḳ istey. “Aşık Garip’in orada olduğunu padişahın kızı Şahsenem de işitir, kendiyle nişanlanmak maksadını güden bir hoca vasıtasıyla Aşık Garip’i yanına almak ister.” -Aşık Garip Destanı.

nişancı Nişancı; **mergin ~** Keskin nişancı.

–Senden yaḫşı nişancı olmaz, –dedi Zeynur Ali. *–Bilem, tüfek atuvda daima eki ala edim*. “— Senden iyi nişancı olmaz, dedi Zeynur Ali. — Biliyorum tüfek atışlarında daima iki alırdım.” -İ. Paşi.

nişandar *(eski)* Nişan sahibi.

nişane İşaret, nişane.

nişanlama, **nişanlav** *(eylem adı)* **nişanlamaḳ**.

nişanlamaḳ (I) 1. Belirmek. 2. İşaretlemek.

nişanlamaḳ (II) Nişanlamak.

nişanlamamaḳ *(olumsuz)* **nişanlamaḳ**.

nişanlanmaḳ (I) 1. Belirlenmek. 2. İşaretlenmek.

nişanlanmaḳ (II) Nişanlanmak.

O yerden ḳayta. *Koyüne bara, nişanlana, toyı ola, evlene*. “Oradan döner. Köyüne varır, nişanlanır, düğünü olur, evlenir.” -Çorabatır Destanı.

nişanlanmamaḳ *(olumsuz)* **nişanlanmaḳ**.

nişanlı (I) İşaretli.

nişanlı (II) 1. Nişanlı. 2. Damat, gelin.

Kunlerden bir kun oca, Şaḫsanemge teklif ete, lâkin Şaḫsanem: -Menim oz nişanlım bar, sen onı maña ḳurtanp bermelisiñ, - dey. “Günlerden bir gün hoca Şahsenem’e evlenme teklif eder, fakat Şahsenem: — Benim nişanlım var, sen benim için onu kurtarmalısın, der.” -Aşık Garip Destanı.

nişansız 1. İşaretsiz. 2. Nişanlı olmayan.

nişantaş Kilometre taşı (yol gösteren, yolu belirten)

nişaret (-ti) 1. Ucube, çirkinlik; krş. **beşaret**, **bedaat**. 2. Tuhaflık, gariplik, anormal.

Azize patlayazdı: –Men omürimde o adamnen oyle şey yapmaġan olsam, nasıl ola da, sen bunı koresiñ, aram nişaret? –dep ḳıçırdı. “Azize patlayıverdi: – Ben ömrümde o adamla öyle şey yapmadığım halde nasıl oluyor da sen bunu görüyorsun, çirkin ucube? – diye bağırdı.” -A. Osman - 1.

nişaretlenmek Divanelikler yapmak, çılgınlıklar yapmak.

nişaretlenmemek *(olumsuz)* **nişaretlenmek**.

nişaretli 1. Çirkin. 2. Tuhaf, garip.

Bu daḳḳada bek oña nişaretli bir maḫlūḳnı añdırdı. “Bu dakikada bey, ona çirkin bir mahluku andırdı.” -A. Osman - 2.

nişaretlik (-gi) Çirkinlik, tuhaflık.

nişasta *(kimya)* Nişasta; krş. **ḳartop unu**.

nişastalamaḳ Nişastalamak.

nişastalamamaḳ *(olumsuz)* **nişastalamaḳ**.

nişastalanġan Nişastalanmış; krş. **nişastalı**.

nişastalanmaġan *(olumsuz)* **nişastalanġan**.

nişastalanmaḳ *(edilgen)* **nişastalamaḳ**.

nişastalanmamaḳ *(olumsuz)* **nişastalanmaḳ**.

nişastalatmaḳ *(ettirgen)* **nişastalamaḳ**.

nişastalatmamaḳ *(olumsuz)* **nişastalatmaḳ**.

nişastalı Nişastalı; krş. **nişastalanġan**.

Başına, ḳar kibi bem-beyaz, nişastalı fes kiygen ḳızdan: –Sizde yaḫşı konfet barmı? – dep soradı. “Başına kar gibi bembeyaz nişastalı fes giyen kızdan: – Sizde güzel şeker var mı, diye sordu.” - U. Edemova - 1.

nişastasız Nişastasız.

nişlemek Ne yapmak; bk. **ne yapmaḳ**, **ne işlemek**.

Sündüs - (Ellerini tizlerine urarak) Vay cancıḳlarım, endi nişleyim?! “Sündüs - (Ellerini dizlerine vurarak). Vay cancağızlarım, şimdi ne yapayım?” -S. A. Özenbaşlı.

nitrat *(kimya)* Nitrat; **~ bakteriyaları** Nitrat bakterileri.

nitratlaşma *(kimya)* Nitrasyon.

nitrid *(kimya)* Nitrit.

nitrobenzol *(kimya)* Nitrobenzen.

nitrogen *(kimya)* Nitrojen.

nitroglitserin *(kimya)* Nitrogliserin.

nitroza *(kimya)* Nitrozo.

nivelir Seviye, uzunluk.

nivelirleme, **nivelirlev** Seviye ölçme.

nivelirlemek Seviye belirlemek.

nivelirlememek *(olumsuz)* **nivelirlemek**.

niyaz 1. Yalvarma, yalvarış, niyaz, istek; krş. **yalvaruv**, **istek**. 2. Dua; krş. **namaz**. ● **~ etmek** Niyaz etmek, istemek.

niyaziy 1. Duayla ilgili. 2. Namazla ilgili.

niye *(ağızlarda)* Niçin, neden; bk. **nege, ne içün**.

niyer bk. **ne yer**.

niyet (-ti) Niyet, amaç; krş. **meram, murat**; **~ etmek** Niyet etmek, hedeflemek, amaçlamak; **ne ~nen?** Hangi niyetle?; **yaḫşı** ~ İyi niyet; **~inde olmaḳ** Niyetinde olmak; **~im bar** Niyetim var; **eyi ~li insanlar** İyi niyetli insanlar.

Lâkin bey Kör oġlundan saḳına ve ḳızını ona bermege niyet etmey. "Fakat bey Köroğlundan ürker ve kızı ona vermek istemez." -Köroğlu Destanı.

niyetlenmek Niyetlenmek; krş. **niyet etmek**.

Bunı da söylemek kerek ki, er daim ḳoyun alġanda, emce soġum soymaya niyetlenip alır. "Şunu da söylemek gerek ki, her zaman koyun alınca, amca kış için kesmeye niyetlenerek alır." -M. Kurti.

niyetlenmemek *(olumsuz)* **niyetlenmek**.

niyetli Niyetli, amaçlı; **yaḫşı ~ adam** İyi niyetli adam.

Ḳara niyetli alçaḳ ve ġaddar adamnıñ butün açuvı endi şu nazik vucutlı ve imayesiz Azizege doġrultıldı. "Kötü niyetli alçak ve acımasız birinin bütün siniri şimdi şu nazik vücutlu ve savunmasız Azize'ye doğrultuldu." -A. Osman - 1.

niza Tartışma, kavga, çekişme; bk. **dava**.

niza-dava Sporlar, dövüşler.

nizam 1. Nizam, düzen, disiplin, tertip; krş. **intizam, tertip**; **añlı ~** Bilinçli tertip; **~nı bozmaḳ** Nizamı bozmak; **~ġa ḳoymaḳ** Düzene koymak. 2. Nizamname, tüzük. 3. Düzen, rejim; bk. **ḳurum**.

Ḳanun, tertip, nizam... ceza degen şeyler olsın. "Kanun, tertip, nizam... Ceza denen şeyler olsun." -Altın Alma Masalı.

nizamat (-tı) bk. **nizam**.

nizamınca Belirli bir düzene göre.

nizamiy Nizami, düzenli.

nizamlamaḳ Düzenlemek.

nizamlamamaḳ *(olumsuz)* **nizamlamaḳ**.

nizamlı 1. Düzenli. 2. Rutin.

Baltasını, çotını, lesker - çapasını bir usta aletleri kibi, keskin, nizamlı ḳullanır edi. "Baltasını, keserini, küreğini, çapasını bir usta aletleri gibi, keskin ve düzenli kullanırdı." -A. Hilmi.

nizamname Nizamname, tüzük.

Selefname yarı diniy bir nizamnamedir. Onıñ baş ḫızmeti ḳalfa ve kuçük esnafnı zulüm ve istismarġa oġratmaḳtır.

"Selefname, yarı dinî bir nizamnamedir. Onu en önemli görevi, kalfa ve küçük esnafı zulüm ve istismara uğratmaktır." -U. İpçi - 1.

nizamsız Düzensiz.

Turmadan, şkaflar içindeki nizamsız alında, darkalıp yatḳan kâġıtlarnı, papkalarnı ḳarıştırmaḳ kerek ola. "Durmadan, dolaplar içindeki düzensiz halde, dağınık duran kâğıtları, dosyaları karıştırmak gerekiyor." -U. Edemova - 2.

nizamsızlıḳ (-ğı) 1. Düzensizlik. 2. *(mecaz)* İstibdat, keyfi hareket.

Bir kun içinde bu kadar deñişmek, nizamsızlıḳ... "Bir gün içinde bu kadar değişmek, düzensizlik..." -U. Edemova - 2.

no bk. **no-o**.

nobeliy *(kimya)* Nobelyum.

noġay Nogay; **'Noġay peyitleri'** 'Nogay melodileri' *(şarkının adı)*; **~ tili** Nogayca.

Bay, Kozukurpeçke at çaptırıp baḳmaḳ içün, butün yerlerden noġay yaşlarını çaġırta. "Bay, Kozukurpeç'e at koşturup bakmak için her yerden Nogay gençlerini çağırtır." -Kozukurpeç Destanı.

noġayca Nogayca, Nogay dili.

noġuḳ *(Kodeks Kumanikus) (ağızlarda)* Nohut; bk. **noḫut**.

noḫudiy Nohut (sarımsı renkli).

noḫut *(botanik)* Nohut; **~ şorbası** Nohut çorbası.

noḫutlı (*ağızlarda* **noḫutlu**) Nohutlu; **~ pilâv** Nohutlu pilav; **~ şorba** Nohutlu çorba.

noḫutsız (*ağızlarda* **noḫutsuz**) Nohutsuz.

nokaut *(spor)* Nakavt; **~ etmek** Nakavt etmek; **~ oldı** Nakavt oldu.

nokdaun *(spor)* Devirme.

noktyurn *(müzik)* Nocturne, dinlendirici müzik türü, gece müziği.

noḳra bk. **nuḳran**.

noḳta (I) 1. Nokta; **çoḳ ~** Noktalar; **eki ~ (çift ~)** İki nokta; **~ virgül** Noktalı virgül; **~sı ~sına** Noktası noktasına, tıpatıp. 2. Bakış açısı, görüş açısı; **~i nazar** Bakış açısı; **er ~i nazarandan** Her tarafından, etraflıca; **mantıḳıy ~i nazardan** Mantık açısından. 3. Madde, punto. 4. Nokta, yer; **buzlav ~sı** *(kimya)* Donma noktası; **ḳaynav ~sı** Kaynama noktası.

Vacibnin kozü kureş noḳtasına çevirildi. "Vacip'in gözü yine mücadele noktasına çevrildi." -A. Ş. Çongarlı.

noḳta (II) Yular.

Akşam yemekten soñ otmek dolabından balaban bir tilim otmekni gizliden alıp mendilge sardı ve aḫırdaki kuçük tayınıñ başına noḳta keçirgen soñ ayvannıñ sırtına eger yerine bir çuval ḳoydı ve soñra tekrar evge kirerek, ḳalbiniñ butün sıcaḳlıġınen anasına bir ḳaç kere baḳtı. “Akşam yemekten sonra ekmek dolabından büyük bir dilim ekmeği gizliden alıp mendile sardı ve ahırdaki küçük tayının başına yular geçirdikten sonra hayvanın sırtına eğer yerine bir çuval koydu ve sonra tekrar eve girerek, kalbinin bütün sıcaklığıyla anasına birkaç kere baktı.” -Cafer Seydamet.

noḳta(v)iy Bakış açısı, görüş.

Omüriñ kozleriñ ogünde başından soñunace canlanaraḳ, sen oña faḳat bir noḳtaiy nazardan dikḳat etesin. “Ömrün gözlerinin önünde, başından sonuna kadar canlanıyor. Sen ona sadece bir bakış açısıyla dikkat ediyorsun.” -E. Umerov - 1.

noḳtalama, **noḳtalav** Nokta koyma.

noḳtalamaḳ 1. Noktalamak, nokta koymak. 2. Gem vurmak, dizginlemek.

noḳtalamamaḳ *(olumsuz)* **noḳtalamaḳ**.

noḳtalanmaḳ *(edilgen)* **noḳtalamaḳ**.

noḳtalanmamaḳ *(olumsuz)* **noḳtalanmaḳ**.

noḳtalatmaḳ *(ettirgen)* **noḳtalamaḳ**.

noḳtalatmamaḳ *(olumsuz)* **noḳtalatmaḳ**.

noḳtalı (I) Noktalı; **~ sızıḳ** Noktalı çizgi.

Cuma kunü, Cuma aḳşamı ettiler cıyın, / Noḳtalı başḳa bir olüm, anam ḳıyın. “Cuma günü, Cuma akşamı yaptılar toplantı, / Noktalı başka bir ölüm, anam kıyın.” -Halk Yırı.

noḳtalı (II) Yularlı.

noḳtasız (I) Noktasız.

noḳtasız (II) Yularsız.

nol bk. **nul**, **sıfır**.

Ama artıma aylanıp baḳsam –bir şey yoḳ. Nol. “Ama arkama dönüp baktığımda, bir şey yok. Sıfır.” -E. Umerov - 1.

nolaydı Ne olurdu; bk. **ne olur edi**.

nolur Ne olur; bk. **ne olur**.

nomay Bol, bereketli; **~ suv** Bol su; **~ aḳça** Bol para.

Şu yılı bağçalarda oyle nomay bereket oldı ki, tereklerniñ çatalları mayışıp yerge avdarıldı, çatal ḳoyılıp yetiştirilmegen pıtaḳlar ise sınıp-sınıp aşaġı sarḳıp ḳaldılar. “O yıl bahçelerde o kadar çok bereket oldu ki, ağaçların dalları eğilerek yere yıkıldı, çatal konulup yetiştirilmeyen dallar ise kırılıp kırılıp aşağı sarktı kaldılar.” -Çerkez Ali - 2.

nomaylıḳ (-ġı) Bolluk, bereket, mebzuliyet; **suv ~ı** Bol su kaynakları.

Bu cami çoḳlugı ve aynı zamanda bir ḳaç tekiye bulunması mında afuz, mazin, ḳayım, imam, ḫatip, sofu, şeyḫ ve diger din ḫadimleriniñ nomaylıġına delildir. "Bu cami fazlalığı ve aynı zamanda birkaç tekke bulunması, burada hafız, müezzin, kayyım, imam, hatip, sofu, şeyh ve diğer din adamlarının çokluğuna delildir." -U. İpçi - 1.

nomenklatura Terimler listesi.

nomer bk. **nomera**.

Eki oy dolaşa miyde, / Nomerdemi tursam, yoḳsa evde. "İki düşünce dolanıyor kafamda, / Numarada mı dursam, yoksa ev evde." -C. Kermençikli.

nomera 1. Numara; **ev ~sı** Ev numarası; **~ ḳoymaḳ** Numara vermek; **~ ḳoyucı** Numara koyucu. 2. Sayı, numara (gazete sayısı gibi) 3. Numara, plaka (araba için).

Eger Ġanimeniñ andaki telefon nomerası oña malüm olġan olsa edi, telefon eter, ḳalbine tesellilik talap edi. "Eğer Ganime'nin oradaki telefon numarasını bilseydi, telefon eder içini rahatlatırdı." -İ. Paşi.

nomeraçıḳ (-ġı) Numara etiketi.

nomeralamaḳ Numaralamak.

nomeralı Numaralı; **82 ~ ev** 82 numaralı ev; **sportçu 8 ~ formanen oynay** Sporcu 8 numaralı formayla oynuyor.

nomerasız Numarasız; **~ yer** Numarasız yer; **~ ev** Numarasız ev.

nominal Tipik, nominal; **~ olaraḳ** Nominal olarak.

nominativ *(dil bilimi)* Yalın.

nominatsiya Adlandırma.

nona *(müzik)* Nona.

nonsens Saçma.

no-o! *(nida)* Deh! *(Atları yürütmek için söylenen söz)*.

Osman da salıḳlaştı, ḳamçısını eline aldı. -Ayda, no-o-o, ayda, malilerim!.. Atlar yavaş adımlarnen koçtiler. "Osman da vedalaştı, kamçısını eline aldı. — Haydi, deh, haydi, atlarım! Atlar yavaş adımlarla hareket ettiler." -A. Odabaş.

norma Norm; kaide, kural; **doġru yazuv ~ları** Doğru yazma kuralları; **uḳuḳ ~ları** Hukuk kanunları.

Normalarımızniñ tolmasına oyle çoḳ ḳalmadı, o tarafını özüñ bakarsıñ, -dedi. "Yapacaklarımızın bitmesine öyle çok kalmadı, o tarafına kendin bakarsın, dedi." -U. Edemova - 2.

normal Normal, olağan; **~ etmek** Normal etmek.

Tınç, normal yaşayışımızġa ilk evela o, Gülcian, tepme endirdi, ailemizni ḫarapladı. “Sakin, normal yaşayışımıza ilk önce Gülcan tekme attı, ailemizi harap etti.” -E. Umerov - 2.

normalama, **normalav** Normalize etme, boyutlama.

normalamaḳ Normalize etmek, boyutlamak.

normalanġan Normalize edilmiş; krş. **normalı**.

normalanmaġan *(olumsuz)* **normalanġan**.

normalı Normalize edilmiş; krş. **normalanġan**.

normalleşme, **normalleşüv** Normalleşme.

normalleşmek Normalleşmek, doğal haline dönmek.

normalleştirmek Normalleştirmek.

normasız Normsuz, belli bir normu olmayan.

normativ Standart, düzenli normda.

norvejce Norveçce; **~ laf etmek** Norveçce konuşmak.

noski bk. **çorap**.

nota (I) *(müzik)* Nota; **~ġa baḳıp çalmaḳ** Notaya bakıp çalmak.

Onıñ yanında butün dikḳatınen nota kitabına baḳıp turġan, keñ ve tögerek şlapalı dülber ḳadın tura. “Onun yanında bütün dikkati ile nota kitabına bakan geniş ve yuvarlak şapkalı güzel kadın duruyor.” -Çerkez Ali - 1.

nota (II) *(devletlerarası)* Nota, uyarı; **~ bermek** Nota vermek; **~nı red etmek** Notayı reddetmek.

notarial Noter; **~ idaresi** Noter idaresi.

notarius (-sı) Noter; **~ idaresi** Noter idaresi.

notariuslıḳ (-ġı) Noterlik mesleği veya pozisyonu.

novella *(edebiyat)* Kısa hikaye.

novellacı *(edebiyat)* Yazar.

novokain *(farmakoloji)* Novocain.

noyabr Kasım; krş. **ḳasım**; **boş ay**.

Sonra bulvar yanından keçerken, 1905 noyabrinde ‘Oçakov’ adlı inḳılâpçı kreyserin başına kelenlerin anlatırken, o inḳılâpnın uzaḳ-yaḳın sebeplerini kosterip keçti. “Sonra, bulvarın yanından geçerken, 1905 Kasım’ında ‘Oçakov’ isimli inkılâpçı savaş gemisinin başına gelenleri anlatırken, o inkılâbın uzak-yakın sebeplerini gösterdi.” -A. Hilmi.

nöçün *(ağızlarda)* Neden.

nufus 1. Nüfus; krş. **eali**. 2. İnsan, kişi; krş. **adam**, **insan**, **kişi**.

nufuslı Belli bir nüfusa sahip; **200 biñ ~ şeer** 200 bin nüfuslu şehir.

nufuz 1. Nüfuz, itibar; krş. **itibar**; **~ altına almaḳ** Nüfuz altına almak; **~u olmaḳ** Nüfuzu olmak; **~u suistimal** Nüfuz istismarı; **şaḫsiy ~** Şahsi nüfuz; **~ ḳazanmaḳ** İtibar kazanmak. 2. Nüfuz, yayılma; **~ etmek** Nüfuz etmek; **gaz er yerge ~ ete** Gaz her yere nüfuz ediyor.

nufuz-itibar Yetki.

nufuzlı *(kitap dili)* Nüfuzlu, nüfuz sahibi, otorite sahibi, yetkili; **~ adam** Nüfuz sahibi insan; **~ olmaḳ** Yetkili olmak.

nufuzsız Yetkisiz.

Nuḫ Nuh *(peygamber)*; **~ gemisi** Nuh'un gemisi; **~ zamanıñdan berli** Nuh zamanından beri.

nuker *(tarihi)* Koruma.

nuklein *(kimya)* Nükleik asit.

nukleus Nükleus, çekirdek.

nuklon *(fizik)* Nükleon.

nukre bk. **nuḳra**.

nuḳra Gümüş külçe.

nuḳsan 1. Kusur, noksan, eksik, pürüz; krş. **yetişmemezlik**, **ille**, **ḳusur**; **min**. 2. Günah, kötülük; **yalancılıḳ - buyük ~** Yalancılık, büyük günahtır.

Yañı tanışında kuçük olsa da, nuḳsan tapḳanına ḳuvanġan kibi oldı. "Yeni tanıdığında küçük de olsa bir eksik bulduğuna sevinmiş gibi oldu." -E. Umerov - 2.

nuḳsanlı 1. Eksikli, kusurlu, pürüzlü; **~ mal** Kusurlu mal. 2. Ahlâksız, günahkâr; **~ bala** Ahlâksız çocuk.

nuḳsanlıḳ (-ġı) Eksiklik, noksanlık; **~nı yoḳ** Eksikliği yok.

–Bizde, bazen boyle ola: eserde nuḳsanlıḳ tapılmaġan soñ eksikliklerni ozleri uydurıp çıḳaralar. "– Bizde bazen böyle oluyor, eserde eksiklik bulunmayınca, eksiklikleri kendileri uydurup buluyorlar." -İ. Paşi.

nuḳsansız 1. Kusursuz, pürüzsüz; **~ iş** Kusursuz iş. 2. Temiz, masum, günahsız; **~ işçi** Kusursuz işçi.

nuḳsansızlıḳ (-ġı) 1. Lekesizlik, pürüzsüzlük. 2. Temizlik, masumluk.

nul bk. **sıfır**.

numara bk. **nomera**.

numayış 1. Gösteriş; **~ etmek** Gösteriş yapmak. 2. Tezahürat, geçit.

Başta respublikanıñ çeşit şeerlerinden ketirilgen mallardan numüneler numayış etildi. "Başta devletin çeşitli

şehirlerinden getirilen mallardan numuneler gösterildi.” -U. Edemova - 2.

numayışlı Numune(s)i; gösterişli.

numeratsiya Numaralama; **~ yapmaḳ** Numaralamak; **~ olġan** Numaralanmış.

numeratsiyalı Numaralama yapılmış.

numeratsiyasız Numaralama yapılmamış.

numizmatika Nümizmatik, madeni paraları, eski madalyaları inceleyen bilim dalı.

numüne Numune, örnek; krş. **ornek**; **~ olaraḳ almaḳ** Örnek olarak almak; **topraḳ ~si** Toprak numunesi.

Osman İsmailoviçniñ bu saada yapḳan işlerini numüne olaraḳ kostermek mumkün. “Osman İsmailoviç’in bu alanda yaptığı işler örnek olarak gösterilebilir.” -Z. Kurtnezir - 1.

numüneli Örnekli, modelli; krş. **numüneviy**.

numünelik (-gi) Numunelik, örnek olarak tasarlanmış.

numüneviy Örnekli, modelli; krş. **numüneli**.

nur 1. Nur, ışın; krş. **şavle**, **ışık**; **kuneş ~ları** Güneş ışınları; **~ saçmaḳ** Işık saçmak. 2. Işık, parlaklık; krş. **yarıḳ**; **ay ~u** Ay ışığı. ● **koz ~u tökmek** *(mecaz)* Çalışarak gözleri yormak; **yuzünde ~u ḳalmaġan** Yüzünde nur kalmamış; **~ içinde yatsın!** Nur içinde yatsın!

Bilgi nurı Yeşil Cürtḳa bu ocaḳtan saçılġan / Endiden soñ bu nur sönmez: o er vaḳıt parlaḳtır. “Bilginin nuru Yeşil Yurt’a bu ocaktan saçılmış, / Bundan sonra bu nur sönmez; o her zaman parlaktır.” -M. Niyazi.

nuran İki nurlu ışık (Hz. Muhammed’in kızları hakkında söylenir).

nuraniy 1. Aydınlık, parlaklık. 2. Sayın, hazretleri.

nureddin *(tarihi)* Batı hanlığının kurucu ve askeri kanadının başı.

nurlandırmaḳ Aydınlatmak.

Ḳaranlıḳ gecede çeşit renkli yanġan fenerler tereklerniñ yeşil yapraḳlarını nurlandıraraḳ yanmaḳtalar. “Karanlık gecede çeşitli renklerde yanan fenerler ağaçların yeşil yapraklarını nurlandırarak yanıyorlar.” -O. Akçokraklı - 1.

nurlanmaḳ Nurlanmak, aydınlanmak.

Kozü yaşlı oksüzlerniñ yuzünde. (İç bir yetim bundan umüt uzmesin!) / Menim baḳḳan umüt şavlem nurlanır. “Gözü yaşlı öksüzlerin yüzünde. (Hiçbir yetim bundan ümidini kesmesin!) / Benim bakan umut şavlem nurlanır.” -A. Latifzade - 1.

nurlanmamaḳ *(olumsuz)* **nurlanmaḳ**.

nurlu (*ağızlarda* **nurlı)** 1. Nurlu, parlak, ışıklı; **~ energiya** *(fizik)* Işık enerjisi. 2. İlahi.

Çunki butün işançım, umütim, nurlu kelecegim menim ile yan-yanaşa adımlay edi. "Çünkü bütün inancım, ümidim, aydın geleceğim benim ile yan yana adımlıyordu." -A. Osman - 2.

nursuz (*ağızlarda* **nursız)** 1. Işıksız. 2. Soluk, parlak olmayan, mat (göz hakkında); **~ kozler** Soluk gözler. 3. *(mecaz)* Sıradan; **~ yaşayış** Gündelik hayat.

nursuzlanmaḳ 1. Sönükleşmek, donuklaşmak. 2. Sıradanlaşmak.

nursuzlıḳ (-ğı) 1. Renksizlik, solukluk. 2. *(mecaz)* Sıradanlık.

nusfiye Küçük altın (para).

Seid-Aḫmet aka bir nusfiye altın ketirgen. "Seid Ahmet Ağa bir altın para getirmiş." -U. İpçi - 1.

nusḫa 1. Örnek, nüsha; **bir ~ kitap** Bir nüsha kitap. 2. Nüsha (gazete sayısı

Uçüni, degenleri kibi, uç adreske yolladı, bir nusḫasını ozüne alıp ḳaldı. "Üçü dedikleri gibi üç adrese gönderildi, bir nüshası kendisinde kaldı." -E. Umerov - 2.

nusḳa bk. **nusḫa**.

nuş 1. Şekerleme. 2. İçki; **~ etmek** İçki içmek; bk. **içmek**.

nutatsiya *(astronomi)* Üğrüm; Ay'ın çekim etkisiyle Dünya'nın dönme ekseninin, yaptığı koni devinimi boyunca dalgalanması.

nutuḳ Nutuk, konuşma; **~ ḳabiliyeti** Konuşma kabiliyeti; **~ı tutulmaḳ** Dili tutulmak.

Endi nutuḳ aytmaḳ nevbeti Velil aḳayġa keldi. "Şimdi nutuk atma sırası Velil ağaya geldi." -E. A. Osmanoğlu - 1.

nutuḳçı Konuşmacı, hatip; krş. **natıḳ**; **ḫatip**.

nutuḳiy Konuşma; **~ alışḳanlıḳ** Konuşma becerisi.

nüfüz bk. **nufuz**.

nyam-nyam *(çocuk sözü)* Mama; krş. **mam-mam**; **~ etmek** Mama yemek.

nyuans Nüans, ayırtı, ince ayrım.

O

o (I) *(ünlem)* Bütün cümleye ifade gücü veriyor; **O-o! Seni korgen bey olsun!** O! Seni görmek ne kadar güzel.

–O-o-o! Demek, men yañılġanım. Afu et, dostım, afu et, –dedi Baycigit elini Ḫayaliyniñ omuzına ḳoyıp. "– O–o–o!

Demek ki, ben yanılıyorum. Affet, dostum, affet, – dedi Baycigit elini Hayali'nin omzuna koyup." -İ. Abduraman - 1.

o (II): 1. O; **kim o?** Kim o?; **ne o?** Ne o?; **oña men çoḳ yaḫşılıḳ yaptım** Ona ben çok iyilik yaptım; **ondaki saġlıḳ mende yoḳ** Ondaki sağlık bende yok; **onlardan biri** Onlardan biri; **olarnıñ(ki)** Onların ki; **onen laf etmenin çaresi yoḳ** Onunla konuşmanın çaresi yok; **onen beraber** Onunla beraber **~ kibi** Onun gibi, Ona benzer; **yarın degil ~ birisi kun** Yarın değil öbür gün; **~ saña, bu maña** O sana, bu bana; **~ deseñ kelmegen** Meğer o hiç gelmemiş; 2. a) Biri (tanımadık); **o biri(si)** O birisi; **o adamnı sen bilesiñ mi?** O adamı sen tanıyor musun? b) Böyle bir; **o ḳadar seve, şaşarsıñ** Öyle sever ki, şaşarsın; **o vaziyette** O vaziyette.**o şekilde** Böyle bir şekilde.

O ḫanlarnıñ arasında Temir ḫan degen bir ḫan bar eken. "O hanların arasında Temir Han isimli bir han varmış." -Edige Destanı.

oazis Vaha.

Onıñ altı balası olġan, Kara-Maçaḳ, Camanaḳ, Ulanaḳ, Aynıḳ, Teginbulat ve Aḳkete. Butün bu Davḳara oazisi altı balanıñ ḳolunda eken. "Onun altı çocuğu varmış, Kara Maçak, Camanak, Ulanak, Aynık, Teginbulat ve Akkete. Bütün bu Davkara vahası altı çocuğun elindeymiş." -Çerkez Ali - 1.

oba (I) 1. Tepe; krş. **töpe, ḳır, bayır**. 2. Yığın, kütle; **bir ~ odun** Bir yığın odun. 3. *(ağızlarda)* Kalabalık; krş. **sürü; anda bir ~ adam bar** Orada bir sürü insan var.

Kete kete, olar ekisi bir oba ustünde, biri-birlerinen rastkelişeler ve bir meraḳlı mesele aḳḳında söz açalar. "Gide gide onların ikisi bir obanın üstünde karşılaşırlar ve ilginç bir mesele hakkında sohbet ederler." -Kozukurpeç Destanı.

oba (II) Mezar tepesi; **~sında ot bitken** Mezar tepesinde ot bitmiş.

oba (III) *(ağızlarda)* Volkan, yanardağ; bk. **yanardaġ**.

obaçıḳ (-ġı) Tepecik, obacık.

Ennan mennan, / Taştan conġan, / Obaçıḳ, töpeçik, / Ḳara koz köpeçik. "Ennan mennan, / Taştan yontulmuş, / Obacık, tepecik, / Kara gözlü köpekçik." -Tezaytuv.

obalamaḳ Öbek haline getirmek, yığmak.

Şeylerniñ episini taşıp, ḳaynana aytḳan yerge obaladı. "Eşyaların hepsini taşıyıp kaynananın söylediği yere yığdı." -U. Edemova - 1.

Tışarıda çatlama ayaz er yeri ḳattırıp demirge çevirgen, suvuḳ yel de yolları ḫancınıñ sipirtkisi kibi, sipirerek duvar tüblerine obalaġan. “Dışarıda çok şiddetli soğuk her yeri dondurup demire çevirmiş, soğuk yel de yolları hancının süpürgesi gibi, süpürerek duvar diplerine yığmış.” -Cemil Seydamet - 2.

obalıḳ (-ġı) Engebeli arazi.

obalı-töpeli Tepelik; **~ yerler** Tepelik yerler.

obamız *(konuşmada)* Hepimiz; bk. **epimiz**.

oban *(ağızlarda)* Yağmurla oluşan göl.

obana 1. ‘Obana’ *(çoban şarkısı)*. 2. Soyun en yaşlı kadını.

Kurtmolla kene ozüniñ bilgen «Ay obana, obana»sını ġıyçıldatıp başladı. “Kurtmolla gene kendisinin bildiği «Ay obana, obana»sını gıcırdatmaya başladı.” -Çerkez Ali - 1.

obañız *(konuşmada)* Hepiniz; krş. **epiñiz**.

oba-oba Öbek öbek, yığın yığın.

Onıñ tübünde oba-oba ateşler de tütep, de alevlenip yata. “Onun dibinde öbek öbek ateşler de tütüyor ve alevlenerek yanıyor.” -A. Osman - 2.

obası *(konuşmada)* Hepsi, tümü; bk. **episi**, **butüni**, **cemisi**, **cumlesi**.

oba-töpe 1. Düzensizlik içinde. 2. Öbek öbek. 3. *(mecaz, ağızlarda, kınayıcı)* Aralıksız.

Ḫoşarnıñ içi aḳtar-tönter etilgen. Er bir şey ḳarışḳan, oba-töpe yata. “Obanın içi karıştırılmış. Her bir şey karışmış alt üst yatıyor.” -Çerkez Ali - 1.

obelisk Obelisk, dikilitaş.

oberton *(fizik) (müzik)* Overtone (ahenkli titreşim).

obır *(ağızlarda)* 1. bk. **obur**. 2. Obur.

obırlıḳ *(ağızlarda)* Oburluk, açgözlülük.

oblast bk. **vilâyet**.

Şiirleri oblast gazetasında basılıp başlaġan soñ, onıñ adı şeer reberlerine de tanış olıp ḳaldı. “Şiirleri bölge gazetesinde basılıp çıktıktan sonra, onun adı şehir müdürlerine de ulaştı.” -İ. Abduraman - 1.

obligatsiya Tahvil.

obmek *(ağızlarda)* Öpmek; **opmek**.

obmundirovaniye bk. **asker urbası**.

o-bo, **osı-bosı** *(ağızlarda)* ‘Aması-maması yok’ anlamında kullanılır; **osı-bosı yoḳ**, **baracañ** Hiçbir itiraz kabul etmiyorum, gideceksin.

oboy Duvar kağıdı; krş. **divar kâġıtı**; **~larnı ḳoparıp almaḳ** Duvar kağıtlarını koparıp almak; **~larnı**

yapıştırmaḳ Duvar kağıtlarını yapıştırmak.

oboyma Şarjör.

obraz 1. Suret, kılık; bk. **suret**. 2. Şekil, tarz; krş. **şekil.**

Rustemniñ tasavurındaki eñ aḳıllı, eñ dülber ve alicenap ḳadınnıñ misilsiz, obrazı pislikler ve aşşalıḳlarnen ḳarıştı. "Rüstem'in hayalindeki en akıllı, en güzel ve alicenap kadının benzersiz sureti, pislikler ve aşağılıklara karıştı." - A. Osman - 2.

obrazlı Mecaz.

obruş *(ağızlarda)* Özensiz, pasaklı; bk. **apraş**.

observatoriya Rasathane, gözlemevi.

observatsiya Gözlem, rasat.

obskurantizm Gericilik.

obstruktsionist Obstrüktif, tıkanık.

obstruktsiya Obstrüksiyon, engelleme.

obşlag bk. **yeñ ḳapaġı**.

obtyurator Film obtüratörü (örtücü, enstantane).

o-bu O bu, hepsi bu.

obur 1. Cadı, büyücü; krş. **cadı**; **~ ḳart** Yaşlı büyücü. 2. Obur, pisboğaz. 3. Vampir, gulyabani. 4: **~ ḳuş** *(ağızlarda)* Baykuş; bk. **bayḳuş**, **miyavḳuş**. ● **~ tiken** *(botanik)* Köygöçerten.

Bir talay ẖalḳ oburday aşay-içe, tüzene bezene zevḳsefada, mınavı yaḳta bir talay ẖalḳ kir-kifos içinde, çul-çubur, sürüne, can çekişe, o şeylerge tamşana-tamşana soḳaḳlarda yıḳılıp-yıḳılıp oleler. "Bazı insanlar donanıp bezenerek zevk ve sefa içinde obur gibi yiyor içiyor; bu tarafta da bazı insanlar kir pas içinde, eski püskü eşyalar arasında, sürünerek, can çekişerek, o şeylere imrene imrene sokaklarda yıkılarak ölüyorlar." -A. Hilmi.

oburca(sına) Oburluk yaparak.

oburlanmaḳ bk. **oburlaşmaḳ**.

O, boylelikle, zenginleştikçe zenginleşe, zenginleşken sayında oburlana, cadılana, ifritlene. "O böylece zenginleştikçe, zenginleşir, zenginleştikçe oburlaşır, cadılaşır, zalimleşir." -A. Hilmi.

oburlaşmaḳ Oburlaşmak.

oburlıḳ (-ġı) Oburluk, doymazlık.

obür bk. **obur**.

obüşmek *(ağızlarda)* Öpüşmek; **opüşmek**.

obyekt (-ti) Nesne, konu, mevzu.

Obektlerde, işẖanelerde kim bilsin ne ḳadar resurslarnı iḳtisad etmek mumkün olur edi. "Konularda, iş yerlerinde kim

bilir ne kadar kaynağı tasarruf etmek mümkün olurdu.” -İ. Abduraman - 1.

obyektiv 1. Lens, objektif (Kamera ekipmanı). 2. *(fizik)* Mercek. 3. Nesnel, objektif; **~ şekilde** Objektif şekilde; **~ degil** Objektif değil.

O, ḳısḳadan olaraḳ, eñ zaruru faktlarını misal etip ketirdi, obektiv olmaġa tırıştı. “O, kısacası en gerekli gerçekleri örnekledi, objektif olmaya çalıştı.” -İ. Paşi.

obyektivizm Nesnelcilik.

obyektivlik (-gi) Nesnellik.

obyektivsiz 1. Lensi olmayan (kamera hakkında). 2. Nesnel olmayan.

obyektli Nesnesi olan; **~ fiil** *(dil bilimi)* Geçişli fiil.

obyektsiz Nesnesi olmayan; **~ fiil** *(dil bilimi)* Geçişsiz fiil.

oca 1. Öğretmen; hoca; krş. **muallim**, **muallime**; **Ḳırımtatar tili ve edebiyatı ~sı** Kırım Tatar Dili ve Edebiyatı hocası; **~lar ẖanesi** Öğretmenler odası.. 2. Hoca *(saygı göstermek amacıyla erkek isimlerine eklenir)*; **Nasredin ~** Nasrettin Hoca; **~ efendi** Hoca efendi; **~ ẖanım** Hoca hanım.

Ocanıñ fikirindeki ẖurnazlıḳtan ḳorḳalar. “Hocanın kafasının içindeki kurnazlıktan korkarlar.” -Balta Latifesi.

oca-acı *(topluluk)* Hacı hoca; **er koyde onıñ ocası-acısı bar edi** Her köyde onun hacısı hocası vardı.

ocaḳ (I) 1. Ocak, fırın; **~ başı** Ocak başı; **~ başında** Ocak başında; **~ ḳızdı** Ocak ısındı; **~ yaḳmaḳ** Fırın yakmak. 2. Ev, aile. 3. Odak, merkez. 4. Şömine. 5. Borazan. 6. Baca; **~tan burum-burum tütün çıḳa** Bacadan buram buram duman çıkıyor. 7. Maden ocağı; **maden ~ı** Maden ocağı. 8. Taş ocağı; **taş ~ı** Taş ocağı; **ḳum ~ı** Kum ocağı. 9. Dikim amaçlı çukur, delik. 10. *(tarih)* Örgüt; **yeniçeri ~ı** Yeniçeri ocağı. 11. Yatak (geniş); krş. **taẖta**.

Tütep ḳalġan ocaḳlar, dostlar, sönermi eken? / Kırım ẖalḳı ẖorluḳḳa, dostlar, konermi eken? “Tüterek kalan ocaklar söner mi acaba, / Kırım halkı bu horlanmaya alışır mı acaba?” -Halk Yırı.

ocaḳ (II) Ocak ayı; krş. **ḳara ḳış**.

ocaḳçı 1. Ateşçi, ocağı yakan. 2. Baca temizleyicisi.

ocaḳçılıḳ (-ġı) Ateşçi veya baca temizleyicisi işi.

ocaḳlı 1. Ocağı bulunan. 2. Bacalı.

ocaḳsız 1. Ocaksız. 2. Bacasız.

ocalıḳ (-ġı) Öğretmenlik, hocalık; **~ etmek** Öğretmenlik yapmak.

oç Öç; krş. **kin**, **aḳtıman**, **intiḳam**; **~ almaḳ** Öç almak; **~ kutmek** Kin beslemek, kin gütmek.

oçko *(spor)* Puan, sayı; **doḳuz ~ ḳazanmaḳ** Dokuz sayı kazanmak.

oda (I) *(edebiyat)* Gazel.

oda (II) Oda; krş. **koz**, **ḫane**; **amam ~sı** Hamam odası; **yataḳ ~sı** Yatak odası; **bala ~sı** Çocuk odası.

Lanpayı yaḳarak, Şadiyecigi kirli ve ıslaḳ çamaşırlığın bulundığı ḳaranlıḳ, rutubetli bir odaya kirdirdi. "Lambayı yakarak, Şadiyeciği kirli ve ıslak çamaşırlığın bulunduğu karanlık, rutubetli bir odaya soktu." -A. S. Ayvazov - 1.

odabaş *(tarihi)* 1. Hanın sarayının avlusunda bekleyen delikanlı, hizmetkârı. 2. Yeniçeri subayı.

odaçıḳ Küçük oda.

Lâkin koyniñ çetindeki Fatma ḳartanaynıñ odaçığınıñ içi çım-çırt. "Fakat köyün kenarındaki Fatma ninenin odacığının içi çok sesssiz." -U. Edemova - 3.

odalı 1. Oda tutmuş olan kişi. 2. Odalı; **eki ~ kvartura** İki odalı daire.

Eski evimizni bozdurıp, onıñ yerine eki odalı, bir sofalı, ḳutuçıḳ kibi yañı bir ev ḳurdurdı. "Eski evimizi bozdurup, onun yerine iki odalı, içinde bir kanepesi olan kulu gibi yeni bir ev yaptırdı." -U. Edemova - 3.

odaman Baş çoban.

Ay, balam, balam, balam, balam, odamanım, balam, / Orda çoban sen de oldın, balam. "Ay, yavrum, yavrum, yavrum, yavrum, baş çobanım, yavrum, / Orada çoban sen de oldun, yavrum." - Halk Yırı.

odasız Odası olmayan.

odekolon Kolonya.

Soñ buyük kuzgü ḳarşısında turıp, kiyine, odekolon yaḳa. "Sonra büyük ayna karşısında oturarak giyiniyor, kolonya sürüyor" -A. Osman - 2.

odeme, **odev** 1. Ödeme. 2. Tazmin, telafi. 3. Ücret; **aḳ**, **ucret**.

odemeci Telafi eden, ödeyen; krş. **odevci**.

odemek 1. Aklamak; krş. **aḳlamaḳ**; **aḳḳını odemek** Hakkını ödemek. 2. Ödemek; **yol parasını ~** Yol parasını ödemek. 3. Borcunu ödemek.

Yapkan cezasını bulur, kerek olsa odermiz. "Yapan cezasını bulur, gerekirse öderiz." -U. Edemova - 2.

odemeli Ücretli; krş. **ucretli**.

odememek *(olumsuz)* **odemek**.

odemli Masraflı, ücretli (mektup hakında).

odeşmek Ödeşmek; krş. **esaplaşmaḳ**.

odeşmemek *(olumsuz)* **odeşmek**.

odevci Telafi eden; krş. **odemeci**.

odır-budır Ivır-zıvır, abur-cubur.

İçindeki odır-budırını boşatıp yımşaḳ piçen toldurdı. “İçindeki ıvır-zıvırı boşaltıp yumuşak ot doldurdu.” -Çerkez Ali - 1.

odnıḳ *(ağızlarda)* Kütük; bk. **odunlıḳ**, **kutük**.

odometr Kilometre sayacı.

odontolog Dişçi.

odontologiya *(tıp)* Diş bilimi.

odun 1. Yakacak odun; **bir ḳuçaḳ ~** Bir kucak odun; **~ kesmek** Odun kesmek; **~ yarmaḳ** Odun yarmak. 2. (konuşmada) Odun, ağaç gövdesi; bk. **yarma**.

Dev, köseniñ aytḳanlarına razı olıp, köseni şu yerde tavdan odun ketirmege yollay. “Dev Köse’nin dediklerine razı olur, hemen Köse’yi dağdan odun getirmeye yollar.” -Köse ve Dev Masalı.

oduncı Oduncu.

oduncılıḳ (-ġı) Odunculuk.

odunçıḳ (-ġı) Küçük odun.

odunlıḳ (-ġı) Kütük; krş. **kutük**.

odır-budır Odur budur; abur cubur, öteberi; **bazardan ~ almağa bardım** Pazardan öteberi almağa gittim.

odur-budur Odur budur; abur cubur, öteberi; bk. **odır-budır**.

Emirsale kene şoyle, otkende keçkende kirip-çıḳa, al-eval soray, şeerge barġanda ḳave, odur-budur ketire.. “Emirsale yine böyle, arada sırada girip çıkıyor, hal-hatır soruyor, şehre vardığında kahve, öteberi getiriyor.’ -A. Osman - 2.

odünç (-çi) Ödünç, borç; krş. **borç**.

of *(ünlem)* Oh!, of!, Aman!; **Aman**, **Alim**, **~**, **~**, **Civan**, **Alim**, **~!** Oh, Alim, oh, oh, yakışıklı Alim, oh!; **Olmezden mezarlara ḳoydılar meni**, **of** Ölmeden mezara koydular beni, of, aman.

Aman da, Alim, of of. Canım da, Alim, of of. “Aman Alim of, of, Canım Alim of, of.” -Mane.

ofitser bk. **zabit**.

Lâkin bu vaḳıt endi içeri yaş mıyıḳsız bir ofitser arḳasında beş soldat ḳarşısına çıḳtılar. “Fakat o zaman artık içeriye genç, bıyıksız bir subay ve arkasında beş askerle karşısına çıktı.” -Cemil Seydamet - 1.

ofitsiant Garson; **~ olıp işlemek** Garson olarak çalışmak.

Ofitsiant deral yetip keldi ve sımarışnı alıp ketti. “Garson hemen koşup geldi ve siparişi alıp gitti.” -İ. Abduraman - 1.

ofitsioz Yarı-resmi organ; tam olarak hükümete bağlı değil ama onun sesi gibi davranan kurumdur.

ofitsiozlıḳ (ġı) Yarı-resmi durum.

ofke *(ağızlarda)* Üzüntü, kızgınlık, pişmanlık; bk. **opke**.

oflemek Üflemek (hastalığın şifası için dua etmek); bk. **uflemek**.

ofli, **oflâ** Yalan; bk. **yalan**.

ofort (-tı) *(sanat terimi)* Gravür, oyma.

ofortçı Gravür ustası, hakkak.

ofsayd *(spor terimi)* Ofsayt.

ofset (-ti) Ofset, düzbaskı.

oftalmolog *(tıp)* Göz doktoru.

oftalmologik *(tıp)* Oftalmoloji(s)i.

oftalmologiya *(tıp)* Oftalmoloji; Gözbilimi.

oftalmometr *(tıp)* Oftalmometre; Kornea ön yüzünün eğriliği (kurvatur)’ni ölçmede kullanılan alet; keratometre.

oftalmoskop *(tıp)* Funduskop; Göz fundusu (göz dibi)'nu muayenede kullanılan alet.

og (ogü) Önce, ön; krş. **ald**, **ogde**; **~ sırada** Ön sırada; **~eki(si)** Öndeki (önündeki); **ogge (doġru)** Öne doğru; **ogümden keçti** Önümden keçti. ● **yanġınnıñ ogüni almaḳ** Yangının önünü almak; **ogge sürmek** Öne sürmek; **ogüne çıḳmaḳ** Önüne çıkmak; **yaḫşılıḳ yapsañ**, **ogüne çıḳar** İyilik yaparsan, sana döner.

Onıñ içün de bugun kureşke butün arabacılar keldi ve zalnıñ og sıralarından yer aldılar. “Onun için de bugün güreşe bütün arabacılar geldi ve salonun ön sıralarında yer aldılar.” -A. Osman - 2.

ogçe Ökçe; bk. **okçe**.

ogey Üvey; **~ ana** Üvey ana; **~ baba** Üvey baba; **~ ḳız** Üvey kız; **~ oġul** Üvey oğul; **~ ḳardaş** Üvey kardeş.

ogiy *(ağızlarda)* Üvey; bk. **ogey**.

oglük (-gi) Önlük.

Soñ ellerini oglügine sürtip, boyuncaḳ tizmesini eline aldı. “Sonra ellerini önlüğüne sürüp, dizilmiş boncukları eline aldı.” -U. Edemova - 2.

oglükli Önlüklü.

oglüklik (-gi) Önlük dikmek için kullanılan malzeme.

oglüksiz Önlüksüz.

ognemyot bk. **alev maşnası**.

ognetuşitel bk. **alev söndüricisi**.

ogrengen *(fiil sıfatı)* Öğrenmiş.

Bir kesek şeker berem kopekke / Ogrengen sözün bol endi ekige! "Bir parça şeker veriyorum köpeğe, / Öğrendiği kelimeyi böl ikiye!" -N. Umer - 1.

ogrenmegen *(olumsuz)* **ogrengen**.

ogrenmek Öğrenmek; **muşterilerniñ isteklerni ~** Müşterilerin istekleri öğrenmek; **yaldamağa ~** Yüzmeyi öğrenmek; **ukrani tilini ~** Ukrayna dilini öğrenmek.

Bir kesek şeker berem kopekke / Ogrengen sözün bol endi ekige! "Bir parça şeker veriyorum köpeğe, / Öğrendiği kelimeyi böl ikiye!" -N. Umer - 1.

ogrenmemek *(olumsuz)* **ogrenmek**.

ogretamamaḳ Öğretememek; **ogretip olamamaḳ**.

ogretici Öğretici; **~ metin** Öğretici metin.

ogretmek Öğretmek; **balağa ana tilinde laf etmege ~** Çocuğa ana dilinde konuşmayı öğretmek; **yırlamağa ~** Şarkı söylemeyi öğretmek.

O ḫannıñ oğluna çeşit türlü ustalıḳlar, oḳ atmaḳnı, yuksek yerden atlamaḳnı, atḳa minmekni, tez çapmaḳnı ogretken. "O, hanın oğluna çeşitli ustalıkları, ok atmayı, yüksek yerden atlamayı, ata binmeyi, hızlı koşmayı öğretmiş." -Altın Beşik Efsanesi.

ogretmemek *(olumsuz)* **ogretmek**.

ogrettiramamaḳ Öğrettirememek; krş. **ogretirip olamamaḳ**.

ogrettirmek Öğrettirmek.

ogrettirmemek *(olumsuz)* **ogrettirmek**.

ogün *(konuşmada)* 1. Önceden, evvel; bk. **evel**. 2. İleride, önde.

Alim tayfanıñ ogünde dev kibi adımlay, tayfa ise, onıñ artından cotaḳlay eken. "Alim çingenenin önünde dev gibi adım atıyor, çingene ise, onun ardından koşuşturuyormuş." -Karakulak Hikayesi.

ogündeki Ön, öndeki.

Nusret ogündeki şampanskoe şişesini aldı, onı mukaytlıknen açıp başladı. "Nusret önündeki şampanya şişesini aldı, onu itinayla açmaya başladı." -U. Edemova - 2.

ogünden 1. Önceden; krş. **evelden**. 2. Ön.

Ketmege, babasınıñ kozü ogünden ġayıp olmağa tırıştı. "Gitmeye, babasının gözü önünden kaybolmaya çalıştı." -U. Edemova - 2.

ogüne (I) İleri, öne, ileriye; krş. **ileri**.

Umüt etmeden, onıñ ogüne terek artından eki yigit atılıp çıktı.

"Beklemediği bir anda, onun önüne bir ağacın ardından iki delikanlı atılıp çıktı." -U. Edemova - 2.

ogüne (II) bk. **evel**.

ogüne-artına bk. **artına-ogüne**.

ogüt Öğüt, nasihat, tavsiye; krş. **nasiat**; **tenbi**, **tedip**; **~ bermek** Öğüt vermek.

Viktor Romanoviç ucum ve mudafaa taktikası aḳḳında çoḳ şeyler ayttı, lâkin Rustem bu uzun ogütniñ tek soñki sözlerini eşitti. "Viktor Romanoviç, hücum ve müdafaa taktiği hakkında çok şeyler söyledi, lâkin Rüstem, bu uzun öğüdün sadece son sözlerini işitti." -A. Osman - 2.

ogütçi (-si) Mürşit, akıl hocası.

ogütlemek Öğütlemek.

Viktor Romanoviç, 'Saġ eliñnen sıḳça çalış', dep ogütledi. "Viktor Romanoviç 'Sağ elinle sıkı çalış' diye öğütledi." -A. Osman - 2.

ogütlememek *(olumsuz)* **ogütlemek**.

ogütletmek *(ettirgen)* **ogütlemek**.

ogütletmemek *(olumsuz)* **ogütletmek**.

ogütli Nasihatlı.

ogüt-nasiat: **~ etmek** Öğütler vermek.

ogüz Öküz; krş. **ġav**; **~ araba** Öküz arabası; **yaş** ~ Genç öküz; **ḳart ~** Yaşlı öküz

Olar yolda ḫıyar başlarnıñ ogüz arabasınen ketkenlerini rastketirip, olarnın yanından keçip keteler. "Onlar yolda hıyar başların öküz arabasıyla gittiklerine rastlayıp, onların yanından geçip giderler." -Altın Başnen Hıyar Baş Masalı.

ogüzbaş Öküz tasması.

ogüzkoten *(ağızlarda)* Kuşburnu meyvesi; bk. **kişik gul meyvası**.

oġa *(ağızlarda)* Ona; bk. **oña**.

Edige oyle yapa, ḳurtulalar, ordını aydatıp Temir ḫanġa baralar. Temir ḫan oġa ḳızını berecek ola. "Edige öyle yapar, kurtulurlar, orduyu sürüp Temir hana varırlar. Temir han ona kızını vermek ister." -Edige Destanı.

oğlan 1. Oğlan; **~ bala** Erkek çocuk.. 2. Erkek, delikanlı; **yetişken** ~ Delikanlı.

Yaş oğlan ḳaarlene, sevgilisiniñ yuzüni korip olamaġanına pek ziyade oküne eken. "Genç delikanlı üzülüyor, sevgilisinin yüzünü göremediği için çok fazla ızdırap çekiyormuş." -Altın Beşik Efsanesi.

oğolaḳ *(Kodeks Kumanikus)* Oğlak, keçi yavrusu; bk. **ulaḳ**.

oğraġan *(fiil sıfatı)* 1. Rastlamış. 2. Zor duruma düşmüş, maruz kalmış; **deportatsiyaġa ~ ḫalḳlar** Sürgüne maruz kalmış halklar.

Yolda Balabanovo şeerçigi civarlarında poezdimiz bombalavġa oġraġan. "Yolda Balabanovo şehri civarında apartmanımız bombalı saldırıya uğramış." -E. Umerov - 1.

oğramaġan *(olumsuz)* **oğraġan**.

–Şişip ḳalsın, bir zaman boyle dubaraġa oġramaġan edim, –dedi ve garajġa taba adımladı. "–Orda az kalsın, hiçbir zaman böyle kötü bir duruma gelmemiştim dedi ve garaja doğru yürüdü." -İ. Paşi.

oğramaḳ 1. Zor duruma düşmek; **belâġa ~** Belaya düşmek; **fuḳarelikke ~** Fakirliğe düşmek; **ağır vaziyetke ~** Zor duruma düşmek. 2. *(ağızlarda)* Rastlamak; bk. **rastkelmek**.

Yaman kunge oġradıḳ, kimge aġlayıḳ, / Şimdiden son biz ḳaralar baġlayıḳ, / Yol berseler biz ḳurtulış arayıḳ, / Yaman muşkül oldı alı Kırımnıñ. "Çok kötü günler yaşıyoruz, kime ağlayalım, / Bundan sonra biz karalar bağlayalım, / Yol verirlerse biz kurtuluş arayalım, / Çok zor oldu hali Kırım'ın." -Halk Yırı.

oğramamaḳ *(olumsuz)* **oğramaḳ**.

oğraşmaḳ 1. Uğraşmak. 2. Ağır hareket etmek, uğraşıp durmak. 3. Koşuşmak.

Başḳa taraftaki asıy ḳullarnen oğraşḳan alla, peyġamberniñ bu dua ve yalvarışlarını eşitmegen. "Diğer taraftaki asî kulları ile uğraşan Allah, peygamberin bu dua ve yakarışlarını duymamış." -Altın Beşik Efsanesi.

oğraşmamaḳ *(olumsuz)* **oğraşmaḳ**.

oğratmaḳ Neden olmak, yol açmak, olumsuz bir sonuca neden olmak.

Maḳtalmaġa layıḳlısını ḳayd etip, boş sözlülerini tenḳidke oğrattı. "Övülmeyi hak edenleri kaydedip boş sözlerle dolu olanları eleştiriye uğrattı." -Z. Kurtnezir - 1.

oğratmamaḳ *(olumsuz)* **oğratmaḳ**.

oğrı *(ağızlarda)* Hırsız; bk. **ḫırsız**.

oğru *(Kodeks Kumanikus)* Hırsız; bk. **ḫırsız**.

oğrulamaḳ *(Kodeks Kumanikus)* Çalmak, hırsızlık yapmak; bk. **ḫırsızlamaḳ**.

oğrunda Uğruna; **azatlıḳ ~ kureş** Özgürlük uğruna mücadele; **bilgi ~ kureş** Bilgi uğruna mücadele; **vatan ~ şeit ketmek** Vatan uğruna şehit olmak; **til ~ kureş** Dil uğruna mücadele.

Cesur yigit kiyevi de ayrı bir ordu başına turıp, ozüniñ yañı vatanı, oz ḳadını, balası oġrunda duşman ordusınen ḳaramance cenkleşe, er vaḳıt askerlerniñ ogünde, birinci sırada, en ḳorḳulı yerlerde uruşa eken. "Cesur delikanlı damadı da başka bir ordunun başında durup, yeni vatanı, karısı,

çocuğu uğruna düşman ordusuyla kahramanca savaşıyor, her zaman askerlerin önünde, ilk sırada, en korkulan yerlerde vuruşuyormuş.” - Altın Beşik Efsanesi.

oġul (oġlu) (I) 1. Oğul; **~ etmek** Evlât edinmek; **bu onıñ kiçik oġlu** Bu onun küçük oğlu; **ortancı oġlu dördünci sınıfta oḳuy** Ortanca oğlu dördüncü sınıfta okuyor; **onıñ eki ḳızı ve eki oġlu bar** Onun iki kızı ve iki oğlu var. 2. Erkek çocuk; **~ mı ḳız mı?** Erkek mi kız mı?

Kence oġul kozüni terekten almay, bakıp tura. “Küçük oğul gözünü ağaçtan ayırmaz, devamlı bakar.” -Altın Alma Masalı.

oġul (oġlu) (II) Oğul arısı; **~ çıkarmaḳ** Oğul çıkarmak; **~ balı** Oğul balı.

oġullı Oğul sahibi, erkek evladı olan.

oġulsız Oğlu olmayan, erkek evladı olmayan.

oġur Baht, talih, şans, uğur; **~ ola, ḳayda ketesiñ?** Hızır yoldaşın olsun, yolun nereye?; **~lar olsun!** Uğurlar olsun!.

Edige: -Alla razı olsın, sizge de oġurlar olsın,- dey. “Edige: — Allah razı olsun, size de uğurlar olsun, der.” -Edige Destanı.

oġurlamaḳ *(Kodeks Kumanikus)* Çalmak, hırsızlık yapmak; bk. **ḫırsızlamaḳ**.

oġurlı 1. Talihli, bahtlı, hayırlı; krş. **baḫıtlı**, **çastlı**; **~ yollar olsun!** Hayırlı yolculuklar! 2. Şanslı; **~ ekensiñ, saġ ḳaldıñ** Çok şanslısın, sağ kaldın. 3. Uğurlu; **~ ayaḳnen kelmek** Uğurlu ayakla gelmek, şans getirmek.

Yusuf turġan yerde ise onlarnen adamlar olarġa oġurlı yollar istep, ellerini sallaylar. “Yusuf’un durduğu yerde ise onlarca insan onlara hayırlı yolculuklar dileyip ellerini sallıyor.” -A. Osman - 1.

oġursız 1. Bahtsız, şanssız, uğursuz; krş. **baḫtsız**, **bedbaḫt**. 2. İç karartıcı, uğursuz.

Kayda cellât? Bu itaatsıznıñ, oġursız başını kesip atsın! “Nerede cellât? Bu itaatsizin, uğursuz başını kesip alsın!” - Eki Mendil Toprak Latifesi.

oġursızlıḳ (-ġı) Talihsizlik, uğursuzluk; krş. **ḫayırsızlıḳ**, **musibetlik**, **belâ**, **afet**.

Ondan soñ saña oġursızlıḳ ketirgen şeyni ḳapumızda tutmaḳ yaḫşı şey degil. “Ondan sonra sana uğursuzluk getiren şeyi kapımızda tutmak iyi şey değil.” - U. Edemova - 1.

oġuz Oğuz.

Ḳıpçaġına, Oġuzına, Tatarına toyalmayım, / Toyalmayıp ketecegim, Toyalmayıp, Ḳırımım. “Kıpçağına, Oğuzuna, Tatarına doyamıyorum, /

Doyamadan gideceğim, Doyamadan, Kırımım.” -Y. Kandım - 1.

oḫ Öç alır gibi sevinç duyma; **~ çalmaḳ** Öç alır gibi sevinmek, kanına ekmek doğramak; **~ olsun!** Beter olsun!

Oḫ olsın saña, deye ḳuvandım. “Oh olsun sana, diyerek sevindim.” -E. Umerov - 1.

oḫalamaḳ Ovmak, ovalamak, sürtmek, sürmek; bk. **oḳalamaḳ**.

oḫra bk. **boḫra**.

oḫşaġan Nazik, sevecen.

oḫşama, **oḫşav** Şefkat, okşayış, okşama; krş. **niyaz**.

Ama gece ciddiy kopek, boyle oḫşavlarnı sevmey. “Ama gece ciddi köpek, böyle okşamaları sevmiyor.” -E. A. Osmanoğlu - 1.

oḫşamaḳ 1. Okşamak; krş. **sevmek**; **balanı** ~ Çocuğu sevmek, okşamak. ● **kozüni** ~ *(mecaz)* Gözünü sevmek. 2. *(ağızlarda)* Benzemek; bk. **oşamaḳ**, **beñzemek**.

Şeerge ketmek uzre arabaġa mingende, başḳa ḳızlarnıñ ana-babası toplaşḳan, ḳızlarını opip, oḫşap ozġarġan ediler. “Şehre gitmek üzere arabaya bindiğinde, diğer kızların ana babası toplanmış, kızlarını öperek okşayarak uğurlamışlardı.” -A. Odabaş.

oḫşamamaḳ *(olumsuz)* **oḫşamaḳ**.

oḫşanmaḳ Sevilmek, okşanmak; **bala ~ kerek** Çocuğu sevmek gerekir.

oḫşatmaḳ *(ettirgen)* **oḫşamaḳ**.

oḫşatmamaḳ *(olumsuz)* **oḫşatmaḳ**.

oḫşav-kuçültüv Az sevecenlik, birazcık şefkat.

oḫşayıcı 1. Nazik, sevecen; **~ bir sesnen** Nazik bir sesle; **~ sözler** Sevecen sözler; **~ baḳış** Sevecen bakış. 2. Sakin, yumuşak, okşayıcı; **~ deñiz** Sakin deniz, yumuşak deniz.

Ḳave içip başlaġan soñ, bu kozler daa ziyade aydınlaştılar ve yurek oḫşayıcı nezaketlik ile nurlandılar. “Kahve içmeye başladıktan sonra, bu gözler daha çok aydınlaştılar ve yürek okşayıcı nezaketle nurlandılar.” -Çerkez Ali - 1.

oḫulov *(ağızlarda)* Oklava; bk. **oḳlav**.

okçe (I) 1. Ökçe, topuk; bk. **padvor**; **yuksek ~** Yüksek topuk. 2. Ökçe, taban; krş. **taban**; **~ kemigi** *(anatomi)* Ökçe kemiği.

Rustem er adımda cürüne, tüz yerde ayaḳları taya, buyük ve aġır çızmaları astında bıltırdan ḳalġan yapraḳlar, çöpler ḳısıday, okçelerindeki nallar taşlarġa tiyip tasırdaylar. “Rüstem her adımda sürünüyor, düz yerde ayakları kayıyor, büyük ve ağır çizmelerinin

altında geçen seneden kalan yapraklar, çöpler eziliyor, ökçelerindeki nallar taşlara değerek ses çıkarıyorlar.” -A. Osman - 2.

okçe (II) Mahmuz (horoz).

okçeli Topuklu; **yuksek ~ ayaḳḳap** Yüksek topuklu ayakkabı.

Ustüne atlas anter kiygen, ayaḳlarında yuksek okçeli beyaz ayaḳḳaplar. “Üstüne atlas entari giymiş, ayaklarında yüksek topuklu ayakkabılar.” -A. Osman - 2.

oke Öfke; krş. **açuv**, **afaḳan**, **kin**, **ġarez**, **ġadap**, **iddet**, **ḫışım**; **~si çıḳmaḳ** Öfkesi çıkmak.

okean Okyanus; **Atlantik ~** Atlantik Okyanusu.

Oyle ise Rüstem ozüniñ keçken ayatında deñizler ve okeanlarda yaldaġandır. “Öyleyse Rüstem eski hayatında okyanus ve denizlerde yolculuk etmiştir.” -E. A. Osmanoğlu - 1.

okelenmek Öfkelenmek; krş. **açuvlanmaḳ**, **afaḳanlanmaḳ**, **ġadaplanmaḳ**, **iddetlenmek**; **okelenip ağlamaḳ** Öfkelenip ağlamak.

Açuvlanġanlarından çeşit sözler darkatalar. Bular kelip menim kardaşıma tiyeler. O okelenip anda bara... “Öfkelendiklerinden çeşitli sözler sarfediyorlar. Bunlar gelip benim kardeşime söylüyorlar. O öfkelenip oraya gidiyor...” -U. Edemova - 2.

okeli Öfkeli; krş. **açuvlı**.

okeli-okeli Kızgın kızgın, çok öfkeli.

okim bk. **uküm**.

okkupant bk. **işġalcı**.

Faşist okkupantlarına olüm! “Faşist işgalcilere ölüm!” -E. A. Osmanoğlu - 1.

okkupatsiya bk. **işgal etme**.

Olarnıñ ḳızı, cenkke goñülli olaraḳ ketken sovḫoz partiya teşkilatı sekretarınıñ ḳarısı, tamam okkupatsiya ogünden evakuatsiya olundı. “Onların kızı, savaşa gönüllü olarak giden sovhoz parti teşkilatı sekreterinin karısı, tam işgal önünde tahliye olundu.” -E. A. Osmanoğlu - 1.

okorok Jambon, et.

oksek *(ağızlarda)* Yüksek; krş. **yuksek**.

oksekli-alçaḳlı bk. **yuksekli-alçaḳlı**.

oksid *(kimya)* Oksit.

oksigen *(kimya)* Oksijen.

oksurmek *(Kodeks Kumanikus)* Öksürmek; bk. **oksürmek**.

oksünmek Öksüz olarak acı çekmek, acıyı sineye çekmek; krş. **kokus keçirmek**; **aḫ çekmek**.

oksürgen Öksüren.

Bu arada komşu odadan Osman ağanıñ boğulıp boğulıp oksürgeni eşitildi. “Bu arada komşu odadan Osman Ağa’nın boğuk boğuk öksürmesi işitildi.” -U. Edemova - 2.

oksürik (-gi) Öksürük; **boğma ~** *(tıp)* Boğmaca; **ķuru ~** Kuru öksürük; **onıñ oksürugi tuttı** Onu öksürük tuttu.

Şemsiye apte yavaştan yerinden turdı: - Babañnıñ oksürigi bu yaķında kene zıķarladı, tütünden ola eken. “Şemsiye Abla yavaşça yerinden kalktı: — Babanın öksürüğü bu yakında yine sıkıştırdı, tütünden oluyormuş.” -U. Edemova - 2.

oksürmegen *(olumsuz)* **oksürgen**.

oksürmek Öksürmek; **o oksüre** O öksürüyor; **yalandan oksürsem, doķtır çağıra edi** Yalandan öksürsem, doktor çağırırdı.

Nusretniñ baş sallap bergen selâmını alğan soñ, bir kaç kere oksürip aldı. “Nusret’in baş sallayarak verdiği selamını aldıktan sonra, birkaç kere öksürdü.” -U. Edemova - 2.

oksürmemek *(olumsuz)* **oksürmek**.

oksürtmek *(ettirgen)* **oksürmek**.

oksürtmemek *(olumsuz)* **oksürtmek**.

oksüz 1. Yetim, babası ölmüş; krş. **yetim**; **~ ķalmaķ** Yetim kalmak, **~ tal** *(botanik)* Salkım söğüt. 2. *(astronomi)* **~ler sofrası** Takımyıldızı.

Başķa arabacılar onıñ acemiligini ve oksüz oskenini aytıp, zornen ķurtardılar. “Diğer arabacılar, onun acemiliğini ve öksüz büyüdüğünü söyleyerek, zorla kurtardılar.” -A. Osman - 2.

oksüzlik (-gi) Öksüzlük.

oksüztoydurğan Öküz doyuran, büyük kupa.

oktaedr *(matematik)* Sekizgen.

oktant *(matematik) (astronomi)* Oktant, yıldızların yüksekliğini ve açı uzaklığını gözlemeye yarayan aygıt.

oktava *(fizik)* Oktav.

oktem Gururlu, kibirli; krş. **ğururlı**, **mağrur**, **kibirli**, **kibbar**.

oktemlenmek Gururlanmak, kibirlenmek; krş. **kibirlenmek**, **ğadaymaķ**, **yuksekten baķmaķ**.

oktemlenmemek *(olumsuz)* **oktemlenmek**.

oktemli Gururlu, kibirli; krş. **ğururlı**.

oktet (-ti) *(müzik)* Sekizli.

oktyabr Ekim; krş. **ekim**, **orta kuz**.

Oktabrnıñ boyle ağır kunlerinden birinde, aķşam ustü raykom bürosınıñ

meclisi tayin etildi. “Ekim ayının böyle ağır günlerinin birinde akşamüstü mıntıka komitesinin toplantısı yapıldı.” -Z. Kurtnezir - 1.

okulirovka bk. **koz aşısı**.

okulist *(tıp)* Göz doktoru.

okulyar *(fizik)* Mercek, lens.

okünç (-çi) Güceniklik, dargınlık.

okünçli Dargınlıkla.

Dostlar kulüşe-kulüşe bir ḳaç adım atḳan ediler ki, olarnıñ ḳulaġına okünçli ḳadın davüşı eşitildi. “Dostlar gülüşe gülüşe, birkaç adım atmışlardı ki, onların kulağına pişman (bir) kadın sesi geldi.” -A. Osman - 2.

okünçsiz Kızgın olmayan.

okünmek Kin duymak.

Añlaġan soñ, oküdi ve oz baḫtı içün ısrarlı kureşip başladı. “Anladıktan sonra, pişman oldu ve kendi mutluluğu için ısrarla uğraşmaya başladı.” -A. Osman - 2.

okünmemek *(olumsuz)* **okünmek**.

okürgen Bağıran, kükreyen.

Aşağıda ise suvnıñ okürgeni ep açıḳ eşitile. “Aşağıda ise suyun gürültüsü çok açık işitiliyor.” -A. Osman - 2.

okürmegen *(olumsuz)* **okürgen**.

okürmek 1. Bağırmak; krş. **bağırmaḳ**; **ḳıçırmaḳ**; **cekirmek**. 2. Böğürmek *(hayvanlar hakkında)*; **buġa kibi oküre** Boğa gibi böğürüyor. 3. Hüngür hüngür ağlamak.

O artıḳ Şakirni korgende ḳuvanıp bağıra, eger onı oña bermeseler okürip aġlay edi. “O artık Şakir’i gördüğünde sevinip bağırıyor, eğer onu ona vermezlerse bağırarak ağlıyordu.” -A. Osman - 2.

okürmemek *(olumsuz)* **okürmek**.

okür-okür: **~ aġlamaḳ** Hüngür hüngür ağlamak.

okürtmek Bağırtmak; **okürtip aġlatmaḳ** Bağırtıp ağlatmak.

okürtmemek *(olumsuz)* **okürtmek**.

okürüklemek Seslenmek, bağırmak.

oḳ 1. Ok; **~ elegi** Ok yeleği; **~ atmaḳ** Ok atmak; 2. Ok işareti; **~nen kostermek** Ok işareti ile göstermek.

Edige: -Kara tavda biri-birimizge oḳ atışḳanda, korüşirmiz, - dep çıḳıp kete. “Edige: — Kara dağda birbirimize ok atacağımız zaman görüşürüz, der, çıkar gider.” -Edige Destanı.

oḳalamaḳ Ovmak, oğmak, oğuşturmak, ovuşturmak; krş. **ışḳılamaḳ**.

Kollarımnı toḳtamay oḳalayman, / Toñġanıma dayanmay em cılayman.

“Kollarımı durmadan ovuyorum, / Üşüdüğümden dayanamayıp hem de ağlıyorum.” -M. Nuzet - 1.

oḳalamamaḳ *(olumsuz)* **oḳalamaḳ**.

oḳalanma, **oḳalanuv** *(eylem adı)* Sürtme, sürtünme.

oḳalanmaḳ Ovmak, sürtmek.

Ḳaydandır pardoş Maya çıḳtı, ḳuyruġını tikley berip Rüstemniñ ayaḳlarına oḳalandı, mırıldadı, onı tanıġanını bildirmek istedi. “Bir yerlerden berduş Maya çıktı, kuyruğunu dikip, Rüstem’in ayaklarına sürtündü, mırıldadı, onu tanıdığını bildirmek istedi.” -E. A. Osmanoğlu - 1.

oḳalanmamaḳ *(olumsuz)* **oḳalanmaḳ**.

oḳalaşmaḳ Birbirine sürtünmek, sürtüşmek.

oḳalaşmamaḳ *(olumsuz)* **oḳalaşmaḳ**.

oḳalatmaḳ *(ettirgen)* **oḳalamaḳ**.

oḳalatmamaḳ *(olumsuz)* **oḳalatmaḳ**.

oḳçu Okçu.

Bular ise onıñ babası ḳuvetli sportçı, mergin oḳçu ekenini unutḳanlar ġaliba, ep ḳaygıralar. “Bunlarsa onun babasının güçlü sporcu, hedefi vuran keskin okçu olduğunu unuttular, galiba hep kaygılanıyorlar.” -E. A. Osmanoğlu - 1.

oḳḳa Okka *(ağırlık ölçüsü = 1,283 kg)*.

Sekiz oḳḳa iplik, iki anter: birisi papine biri mor anter, bir ḳadife cübbe, tonçuḳ, atlas ḳatkeçik, ḳuda baḫşışlarınız, daa kavkaz ḳuşaġı, uç başlı ḳuşaḳ, iki ipekli şal, daa bunlar kibi nicesi! “Sekiz okka iplik, iki elbise; birisi papine, birisi mor elbise, bir kadife cüppe, kısa kürk, atlas katkeçik, dünür hediyeleriniz, bir de kafkas kuşağı, üç başlı kuşak, iki ipekli şal, daha bunlar gibi nicesi!” -S. A. Özenbaşlı.

oḳḳalıḳ (-ġı) Okkalık *(bir okka ağırlığında olan)*; **eki ~ şişe** İki okkalık şişe.

oḳlav Oklava; **uzun ~** Uzun oklava.

Selime aḳayınıñ sesini işitkeninen, onıñ ne demek istegenini añlap iç bir şey sorap oturmadan aşḫanede oḳlavını taḳırdatıp başladı. “Selime kocasının sesini duyar duymaz, onun ne demek istediğini anlayıp, hiçbir şey sormadan mutfakta oklavasını takırdatmaya başladı.” -Çerkez Ali - 1.

oḳlavlı Oklavalı.

oḳlavsız Oklavasız.

oḳluḳ (I) (-ġı) Okluk, sadak; krş. **sadaḳ**.

oḳluḳ (II) (-ġı) *(inşaatçılık)* İnceltilmiş ok şeklinde kiriş.

oḳra *(zooloji)* Atsineği; krş. **ḳatalaḳ çibini**.

oḳşamaḳ 1. *(ağızlarda)* Benzemek; bk. **oşamaḳ, beñzemek**. 2. Okşamak; bk. **oḫşamaḳ**.

oḳşumaḳ Midesi bulanmak.

Burunlarına ilâç ḳoḳusı urdı. Mammet de, Ḫalil de birden oḳşundılar. "Burunlarına ilâç kokusu vurdu. Mammet de Halil de birden tiksindiler." -İ. Paşi.

oḳşumamaḳ *(olumsuz)* **oḳşumaḳ**.

oḳşutmaḳ *(ettirgen)* **oḳşumaḳ**.

oḳşutmamaḳ *(olumsuz)* **oḳşutmaḳ**.

oḳtalmaḳ 1. Takılmak, musallat olmak, yapışmak; krş. **ilişmek; sataşmaḳ**. 2. Saldırmak, üstüne atlamak; krş. **atılmaḳ**.

Kimgedir açuvlandı, kimdendir intiḳam almaḳ içün, tınış-tınış, ogünde, yuksek ḳayalar kibi, turġan yarġa oḳtaldı. "Birilerine kızdı, birilerinden öç almak için zaman zaman önünde yüksek kayalar gibi duran yara saldırdı." -A. Ş. Çongarlı.

oḳtalmamaḳ *(olumsuz)* **oḳtalmaḳ**.

oḳuġan 1. Okumuş; bk. **oḳumış**. 2. Okuyan, öğrenci.

Aşıḳ oynaġan azar, / Top oynaġan tozar, / Oḳuġan epsini ozar. "Aşık oynayan azar, / Top oynayan eskir, / Okuyan hepsini geçer." -Atalar Sözü.

oḳulmaḳ *(edilgen)* **oḳumaḳ**.

Manifestler bizge keldi, oḳuldı, / Bağrımızġa sönmez ateş toḳundı. "Akayannameler bize geldi, okundu, / Bağrımıza sönmez ateş dokundu." - Halk Yırı.

oḳumaġan Okumamış, cahil, eğitimsiz.

oḳuma, **oḳuv** *(eylem adı)* Okuma; **ifadeli ~** Güzel okuma; **çabik ~** Hızlı okuma; **~ işleri mudiri** Tedrisat müdürü.

Oca oḳuvu bitken soñ, alay balalar buzav baḳmaġa keteler. "Hocanın okuması bittikten sonra, bütün çocuklar buzağı bakmaya giderler." -Çorabatır Destanı.

oḳumaḳ 1. Okumak; **davuşnen ~** Sesli okumak; **yeksenak bir sesnen ~** Monoton (tekdüze) bir sesle okumak. 2. Eğitim görmek; **mektepte ~** Okulda okumak. 3. Birine akıl öğretmek.

Padişam, siz Tairnen Zöreni oḳumaġa ciberesiz, amma olar gul baġçada biri-birinen oynaşalar. "Padişahım, siz Tahir ile Zöhre'yi okumaya gönderiyorsunuz ama, onlar gül bahçesinden birbirleriyle oynaşıyorlar." -Tahirnen Zore Destanı.

Bu sefer halḳ ezan oḳuġannıñ kim olġanını añlamaḳ ve atta icap etse, yaḳalamaḳ içün minarege bir deliḳanlını yollaġan edi. "Bu sefer halk

ezan okuyanın kim olduğunu anlamak ve hatta icap ederse yakalamak için minaraye bir delikanlıyı yollamıştı.” -Cafer Seydamet.

oḳumamaḳ *(olumsuz)* **oḳumaḳ**.

oḳuma-yazma Okuma yazma, okuryazarlık; krş. **sabat**.

oḳumış 1. Okumuş, bilgili; krş. **tasilli**, **sabatlı**; **az ~** Az bilgili. 2. Okuryazar; krş. **oḳur-yazar**.

Çeber elinden belli olur, oḳumış tilinden. “Hamarat elinden belli olur, okumuş dilinden.” -Atalar Sözü.

oḳumışlıḳ (-ġı) Okuryazarlık, okumuşluk; **az ~** Az okumuşluk.

oḳunaḳlı Okunaklı.

Episi işniñ menfaatına, gazetamıznıñ mundericeli, oḳunaḳlı olmasına doġrultılġan edi. “Hepsi işin yararına, gazetenin itibarına, okunur hale gelmesine yönelikti.” -Z. Kurtnezir - 1.

oḳunaḳsız Okunaksız.

oḳunarlı bk. **oḳunaḳlı**.

oḳunmaḳ Okuyup üfleme ile, dua ile şifa bulmak.

Toplaşuvnıñ soñunda Nimetullanıñ butün gunaları tafsilatlı surette yazılġan ve bu sebepten onı işten çıḳaruv aḳḳındaki ḳarar oḳundı. “Toplantının sonunda Nimetullah’ın bütün suçları detaylı bir şekilde yazıldı ve bu sebeple onu işten çıkarma konusundaki karar okundu.” -A. Osman - 1.

oḳunmamaḳ *(olumsuz)* **oḳunmaḳ**.

oḳur-yazar Okuryazar, okumuş; bk. **oḳumış**.

oḳuş bk. **oḳuv**, **oḳuma**.

oḳutılġan 1. Okutulan, eğitilen. 2. Okutulan, üfletilen (dua olarak).

-Buyüklerden emir var: esap, tariḫ, coġrafiya oḳutmaḳ şeriat tügül, tatar tili oḳutılġan mektepler ḳapatılacaḳ... “-Büyüklerin emri var; hesap, tarih, coğrafya okutmak şeriata uygun değil, Tatarca okutulan mektepler kapatılacak...” -N. Çelebicihan.

oḳutılġanlıḳ (-ġı) Okutulmuşluk, eğitilmişlik.

oḳutma, **oḳutuv** *(eylem adı)* Okutma, tedris, öğretme.

Zakir reisniñ maşinasını ayday. Kardaşçıḳlarını oḳutuv da oniñ başında. İşten boş vaḳıt tapsa, deral Niyarlarnıñ maallesine kele. “Zakir reisin arabasını sürüyor. Küçük kardeşlerini okutmak da onun başında. İşten boş vakit bulduğunda, hemen Niyarların mahallesine geliyor.” -U. Edemova - 1.

oḳutmaḳ 1. Okutmak. 2. Öğretimini sağlamak. 3. Okuyup üfleme ile, dualarla iyileştirme metoduna başvurmak; **onı ~ kerek** Onu okutmsk gerek.

Padişanen vezirniñ balaları ose, buyüy, olarnı oḳutmaġa bereler. "Padişah ve vezirin çocukları büyür, onları okutmaya gönderirler." -Tahirnen Zore Destanı.

oḳutmamaḳ *(olumsuz)* **oḳutmaḳ**.

oḳuyıcı 1. Okuyucu. 2. Öğrenci; krş. **tasil alġan**, **oḳuġan**.

Oḳuyıcı meni doġru anlaması içün bu yerde şura ḳayd etmek zarardır belleyim. "Okuyucunun beni doğru anlaması için burada şunu kaydetmek zarurîdir sanırım." -Çerkez Ali - 2.

oḳyapraḳ (-ġı) *(botanik)* Sagittaria subulata.

ol *(eski)* O; bk. **o**.

ola *(ağızlarda)* Yüzünden; bk. **sebep**.

olâ, **olân** 1. Hey, sen!; **~**, **Amet**, **men saña ne dedim?** Hey, Ahmet, ben sana ne dedim? 2. Dinle!; **~ bunıñ soñu olacaḳ mı**, **yoḳ mı?** Dinle!, bunun sonu gelecek mi, gelmeyecek mi?

Demirciniñ korügi kibi ufuldaysıñ olân, içiñde ateş yana ġaliba? dedi Viktor. "Demircinin körüğü gibi ofluyorsun ulan, içinde ateş yanıyor galiba?, dedi Viktor." -A. Osman - 2.

olabilirlik (-gi) Olasılık, şans, ihtimal; krş. **iḥtimallıḳ**.

olacaḳ Olacak; **~ḳa çare yoḳ** Olacağa çare yok; **~ oldı**, **endi ağlamaḳtan fayda yoḳ** Olacağı oldu, şimdi ağlamanın faydası yok.

Edige degen Edige bir an evelsi olacaḳ şeylerni bile turġan, onı cin ḳızı olġan anası vastasınen bile turġan eken. "Edige denen Edige kısa bir zaman önce olacak şeyleri bitirmiş, onu cin kızı olan annesi vasıtasıyla bilmekteymiş." - Edige Destanı.

olacaḳ-olmaycaḳ: **~ şiirler** Olacak olmayacak şiirler, kötü şiirler.

olala *(ağızlarda)* Ancak, fakat, ama; bk. **amma**.

olâma *(ağızlarda)* Her şeyi bilen, bilgili, uzman; krş. **er şeyni bilgen**.

olamamaḳ Olamamak.

Oldürecek olalar bir başnıñ artından yedi ḳuyruġı da, ḳobaġa kirip kete, oldürip olamaylar. "Öldürmeye karar verirler, bir başın ardından yedi kuyruğu da, mağaraya girer gider, öldüremezler." -Edige Destanı.

olan *(ağızlarda)* 1. Oğlan, delikanlı; bk. **oğlan**. 2. Olan; bk. **olġan**. 3. Dur, dinle!; bk. **olân**.

olân (I) Delikanlım, oğlum; krş. **civanım**.

Olân, onıñ tabiatı yipek kibi yımşak kız. "Oğlum, onun tabiatı ipek gibi yumuşak kız." -U. Edemova - 2.

olân (II) Hadi; **~, yur!** Hadi, yürü!.

olaraḳ Olarak; **oca ~ işlemek** Öğretmen olarak çalışmak.

Er bir adam çapçaḳnı birinci olaraḳ toldırmaḳ istey. "Her bir adam fıçıyı birinci olarak doldurmak ister." -Tüpsiz Çapçak Latifesi.

olarca(sına) Onlara göre.

olay: **~mı eken**, **şolay mı eken** *(ağızlarda)* Öyle miydi, böyle miydi?

olay-bılay *(ağızlarda)* bk. **oyle-boyle**.

olçek *(ağızlarda)* Ölçek, ölçü; bk. **olçü**.

olçeme, **olçev** Ölçme.

olçemek Ölçmek.

Er şeyni olçep, esaplap yaptık. "Her şeyi ölçüp hesaplayarak yaptık." -U. Edemova - 2.

olçememek *(olumsuz)* **olçemek**.

olçenip-biçilmek Ölçüp biçmek, çok yönlü düşünmek; **olçenip-biçilgen şeyde yañlış az olur** Çok yönlü düşünülen, hesaplanan şeyde yanlışlık az olur.

olçeştirme, **olçeştirüv** *(eylem adı)* Kıyaslama, karşılaştırma; krş. **ḳıyas**, **teñeştirüv**, **teñeştirme**; **~ aġırlıḳ** *(fizik)* Özgül ağırlık.

olçeştirmek Karşılaştırmak, kıyaslamak; krş. **teñeştirmek**, **ḳıyas etmek**, **ḳıyaslamaḳ**, **muḳayese etmek**.

olçeştirmemek *(olumsuz)* **olçeştirmek**.

olçetamamaḳ Ölçültememek; krş. **olçetip olamamaḳ**.

olçetmek *(ettirgen)* **olçemek**.

olçetmemek *(olumsuz)* **olçetmek**.

olçi *(ağızlarda)* Ölçü.

olçü 1. Ölçü, boyut; **bir ~de** Aynı boyutta. 2.: **~sini almaḳ** Ölçüsünü almak. 3.: **~ aleti** Ölçü aleti. 4. *(müzik)* Takt, müziksel ölçü için net zaman aralığı. 5. *(edebiyat)* Ölçü.

olçüli 1. *(fiil sıfat)* Ölçülmüş; **~ mesafe** Ölçülmüş mesafe. 2: -ölçülü, -boyutlu; **eki ~** *(matematik)* İki boyutlu.

olçüsiz 1. Ölçülmemiş. 2. Ölçüsüz.

oldı (I) Yeterli; **~, artıḳ aytma** Yeter, artık konuşma.

oldı (II) Oldu.

Belki, oġlum oldı, kimge söyleyim, / Anam yoḳ, gurbetim, buna neyleyim.

“Belki oğlum oldu, kime söyleyeyim, / Annem yok, gurbetteyim, buna neyleyim.” -Köroğlu Destanı.

oldıḳça *(ağızlarda)* Son derece, oldukça; bk. **olduḳça**.

oldı-olacaḳ 1. Oldu olacak. 2. Oldum olası; **~ gevezedir** Oldum olası gevezedir.

Oldı-olacaġı otuz tonna ḳadar kombikorm bar. “Hepsi hepsi otuz ton kadar yem var.” -M. Ablalimov.

oldı-oldı: **ne ~ ḳorḳudan oldı** Ne olduysa korkudan oldu.

olduġı *(ağızlarda)* 1. Hepsi, mevcudu. 2. Olanı; bk. **olġanı**.

Mustafa -Ay, Şerife yenge, sen onıñ nasıl ḫınzır, merḫametsiz, adaletsiz olduġını bilmezsin. “Mustafa - Ay, Şerife yenge, sen onun nasıl hınzır, merhametsiz, adaletsiz olduğunu bilmezsin.” -S. A. Özenbaşlı.

olduḳça Oldukça, gayet; krş. **pek**, **ġayet**, **çoḳ**; **~ ifadeli** İfade gücü açısından oldukça kuvvetli.

Aḳılımda, altmışıncı yıllarnıñ başında pamuḳçılıḳta teḫnikadan faydalanuv derecesi olduḳça osal edi. “Aklımda, altmışlı yılların başında pamukçuluk alanında teknolojiden faydalanma derecesi oldukça kötüydü.” -Z. Kurtnezir - 1.

oldum-alla: **~ barmam** Dünyada gitmem, öldürsen gitmem.

olduramamaḳ Gerçekleştirememek.

Militsiya idaresi başınıñ uzurına bile kirdi. Olduramadı. “Milis idaresinin başının huzuruna bile çıktı. Olmadı.” -Z. Kurtnezir - 1.

oldurmaḳ Gerçekleştirmek.

İşnin oyle olġanından bir vaḳıt o zavallının ḫaberi olmay ve oldurmaz ediler. “İşin böyle olduğunda o zavallının haberi olmuyor ve olmasına izin vermiyorlardı.” -M. Kurti.

oldürilmek Öldürülmek.

Oldürilgen ḫan oġlu yanına, onın sadıḳ dayası, sırdaşı, ḳart da serilgen. “Öldürülen han oğlunun yanına, onun sadık dadısı, sırdaşı, ihtiyar da serilmiş.” -Altın Beşik Efsanesi.

oldürilmemek *(olumsuz)* **oldürilmek**.

oldürmek Öldürmek.

Kozüni kımsa yeter. Elbet onı urıp oldürmemiz. “Gözünü kırpsa yeter. Elbet onu vurup öldürmeyiz.” -U. Edemova - 2.

oldürmemek *(olumsuz)* **oldürmek**.

oldürtmek *(ettirgen)* **oldürmek**.

oldürtmemek *(olumsuz)* **oldürtmek**.

ole *(ağızlarda)* Öyle; bk. **oyle**.

oleandr *(botanik)* Zakkum (ağacı).

olecem *(ağızlarda)* Bu yüzden; öyleyse.

olein *(kimya)* Oleik asit; sıvı yağ ve margarinde bulunan yağ asidi.

olemek Yürümeye son vermek; bk. **ayaḳ çekmek**.

olen 1. Ot; krş. **ot**. 2. *(ağızlarda)* Öyle; bk. **oyle**.

oleştirme bk. **uleştirme**.

oleştirmek bk. **uleştirmek**.

oleştirmemek bk. **uleştirmemek**.

oleştirüv bk. **uleştirüv**.

olet (I) Salgın hastalık, veba; krş. **ayvan telefatı**.

olet (II) bk. **illet**.

oleyim-oleyim: **~ dep turmaḳ** Ölüyorum deyip durmak.

olġan: **~ şeyi budır** Sahip olduğu şey budur, hepsi budur.

olġanda-olġanda: **vaḳıt ~** Zamanı olunca, zamanı geldiğinde.

olġanı Sadece, olanı; **~ eki adam keldi** Sadece iki adam geldi; **şimdi daa ~ saat eki** Henüz saat sadece iki; **~ eki adam edik** Sadece iki kişiydik; **~ bir sıġırım bar** Sadece bir sığırım var.

Şimdi men sizlerge bu meclisten maḳsadımız ne olġanını añlatacaġım. "Şimdi ben sizlere bu mecliste ne maksadımız olduğunu anlatacağım." -H. Ş. Toktargazi.

olġanı-olmaġanı: **~ belli degil** Olanı olmayanı belli değil, bilinmeyen.

olġan-olacaġı Sadece, yalnızca, olup olacağı.

Episinden soñ maña yaḳınlaşıp: -Sen de sıradan ḳalma, -dep, maña olġan-olacaġı bir defter berdi. "Herkese defter kalem dağıttıktan sonra, bana yaklaşarak: -Sen de geri kalma, diye, bana sadece bir defter verdi." -C. Ahmetov.

olıp-olacaḳ: **~ı** Hemen hepsi, tamamı.

olıp-olmamaḳ Olup olmamak, o yada değil.

olıp-olmaycaḳ (-ġı): **elverişli ~ını bazar kosterir** Kâr edip etmeyeceğini pazar gösterir.

Çeremde nasıldır deñişüv olıp-olmaycaġını bekledi ġaliba. "Yüzümde herhangi bir değişme olup olmayacağına baktı, galiba." -Z. Kurtnezir - 1.

olif(a) bk. **keten yaġı** Keten yağı.

oligarḫ Oligarşi yanlısı.

oligarḫiya Oligarşi.

oligotsen *(jeoloji)* Oligosen jeolojik deviri.

olimpiada Olimpiyat; **matematik ~** Matematik olimpiyatı.

olimpik Olimpik; **~ oyunlar** Olimpik oyunlar.

olip-talıp: **kun boyu işlep ~ evge ķayta** Gün boyu çalışıp eve iyice yorgun döner.

olivin *(mineraloji)* Olivin, perido (Magnezyum ve demir içeren değerli bir taş).

olla *(ağızlarda)* Fakat, lâkin; bk. **lâkin**.

ollâ *(ağızlarda) (ünlem)* İşte sana; bk. **ana saña**.

ollaki *(ağızlarda)* Fakat, lâkin; bk. **lâkin**.

olmadım: **iç ~** Hiç olmazsa.

- Aysa, maña, iç olmadım, bugun seni şu dım avalı kaleden kurtarmak kerek. "- Öyleyse, hiç olmazsa, bugün seni şu rutubetli saraydan kurtarmam gerek." - U. Edemova - 2.

olmaķ 1. Olmak, bulunmak; **derste ~** Derste olmak; **toyda ~** Düğünde bulunmak; **olacaķ şey degil** Olacak şey değil. 2. Olmak; **men student oldum** Ben üniversite öğrencisi oldum. 3. Dönüşmek; **şarap sirke olġan** Şarap sirke olmuş. 4.: **olġanına şükür eteriz** Olduğuna şükür ederiz. **5.**: **aşıķ ~** Aşık olmak. 6.: **ola bilir** Olabilir; **olsa kerek** Olsa gerek; **bu ola bile** Bu olabilir; **ola bilirlik** Olabilirlik, olasılık; **olsa kerek** Olması lazım; **olıp çıkar** Olacak, gerçekleşecek; **ne olġan?** Ne oldu?; **ne olsa olsun** Ne olursa olsun; **men ḫızmetçi olıp çalışam** Ben memurum (memur olarak çalışıyorum); **olsa-olsa mında bir kilodır** Bu olsa olsa bir kilo eder; **oldı ve olacaķ** Oldu ve olacak; **kim olsa olsun** Kim olursa olsun; **olmalı** Olmalı; **baba ~nen iş bitmey, balanı asramaķ kerek** Baba olmakla iş bitmiyor, çocuğu doyurman gerekir; **yaḫşı ~** İyi olmak; **ķarşı ~** Karşı olmak.

Nice yapraķlarġa şay mezar olġan / Şu dere içinin ķara çamurı. "Nice yapraklara öyle mezar olmuş / Şu dereninin içindeki siyah çamur." -B. Mambet.

olmamaķ *(olumsuz)* **olmaķ**; **iç olmaġanda 100 kumüş bermek kerek** Hiç olmazsa 100 gümüş vermek lazım; **suvuķ olmasa yaḫşı olur edi** Soğuk olmasa iyi olurdu.

olmasa Olmazsa; **iç ~ sen bar** Hiç olmazsa sen varsın.

Bular olmasa, adamlar biri-biriniñ ġırtlaġını kemirip bitirirler, - dey baba. "Bunlar olmazsa insanlar birbirlerini gırtlaklarını kemirerek bitirirler, der babası." -Altın Alma Masalı.

olmasa-olmaz Olmazsa olmaz, vazgeçilmez.

olmaycaḳ 1. Yaramaz, kötü; **~ bala** Yaramaz çocuk. 2. **iç adam ~** Hiç adam olmayacak.

Saḳın bana olmaycaḳ şeyler ayttırıp da benim açuvlarımı çıḳarmanız! “Sakın bana kötü şeyler söyletip de beni sinirlendirmeyin!” -S. A. Özenbaşlı.

olmek Ölmek. ● **kulip ~** *(mecaz)* Gülmekten ölmek; **biz olip-olip tirildik** *(mecaz)* Biz ölüp ölüp dirildik.

Kozlamaġa bilgen ḳazan olmege de borçludır, -dep mollanıñ evindep çıḳıp kete. “Doğurmayı bilen kazan ölmeye de mecburdur, diye hocanın evinden çıkıp gider.” -Kozlagan Kazan Masalı.

olmel-aşıḳ (ağızlarda) Çabukça, aceleyle; bk. **alel-acele**.

olmemek *(olumsuz)* **olmek**; **aḳayım olmegeydi de meni ağlatmaġaydı** Kocam ölmeseydi de beni ağlatmasaydı; **iç olmeycek kibi dünyaġa çalış**, **yarın olecek kibi aḫretiñni unutma** Hiç ölmeyecek gibi dünyaya çalış, yarın ölecek gibi ahiretini unutma; **biraz yardım etsen**, **olmezsiñ!** Biraz yardım etsen ölmezsin.

Olmedim men, elem çekme, olmedim, / Men bu yerge olmek içün kelmedim. / Ecel telef oldı menim kuçümden, / Eki ḳurşun yata menim içimde. “Ölmedim ben, elem çekme, ölmedim, / Ben bu yere ölmek için gelmedim. / Ecel telef oldu benim gücümden, / İki kurşun yatıyor benim içimde.” -Ş. Alâdin - 2.

olsa: **~da olur** Belki de olur.

olsam-olayım Olursam olayım.

Lâkin ḳayda olsam-olayım, tatildemi, komandirovkadamı, sevgen işlerimni iç bir vaḳıt unutmayım. “Fakat nerede olursam olayım, tatilde mi, memurlukta mı, seçtiğim işleri hiçbir zaman unutmuyorum.” -E. Umerov - 2.

olsa-olsa Ancak, en fazla; **~ ḳırḳ yaşındadır** Olsa olsa kırk yaşındadır; **~ bir kilodır** Olsa olsa bir kilodur.

Boyle ḳızartmalar olsa-olsa, menday açların ḫayalından kelip keçkendir. “Böyle kızartmalar, olsa olsa benim gibi açların hayalinden gelip geçmiştir.” -A. Hilmi.

olsa-olsun: 1. **ne ~** Ne olursa olsun; **ne ~ dep ketti** Ne olursa olsun deyip gitti. 2. Tamam, izin ver, ne yaparsa yapsın.

Diger taraftan emcenin dostları onıñ er şeyge inanġanını, kulgende bala kibi, yurekten kulgenini, söyleyecek sözüni kim olsa-olsun, koze ḳarşı doğrusını söylediğini cümlesinden ziyade seze ediler. “Diğer taraftan amcanın dostları onun her şeye inandığını, gülünce çocuk gibi yürekten güldüğünü, söyleyeceği sözün kim olursa olsun, yüzüne karşı

doğru bir şekilde söylediğini hepsinden fazla fark ediyorlardı.” -M. Kurti.

olsa-olur (olsa da olur) Belki de olur, olursa olur.

Olsa-olur, olmasa, avtobusnen keteberirmiz. “Olursa olur olmazsa otobüsle gidiveririz.” -İ. Abduraman - 1.

olsun-olmasın: **razı ~ ketecem** Razı olsun olmasın gideceğim.

olt İnekleri çağırma sesi.

oltan Taban (ayakkabı tabanı); **yañı ~ ḳoymaḳ** Yeni taban koymak, tabanını değiştirmek.

oltanlı Tabanlı.

oltansız Tabansız.

oltraḳ Keçe tabanlık; krş. **tabança**.

olucı: **~ şeydir** Olur böyle şeyler.

Şasenem bunı duysa da, iç de emiyet bermey, yaşlıḳ ḫastalığı olucı şeydir, dep baḳa ve ozüni sıḳmay yüre. “Şasenem bunu hissetse de, hiç de önem vermiyor, gençlik hastalığı, olur böyle şeyler, diye bakıyor ve kendini sıkmıyor.” -Çerkez Ali - 1.

oluḳ *(ağızlarda)* Oluk; bk. **uluḳ**.

olur (I) Yeter; krş. **yeter**.

olur (II) Olacak; **bu mıtlaḳ ~** Bu mutlaka olacak.

olur-olmaz: **~ şey içün ḳavġa etmeñiz** Olmadık şeyler için kavga etmeyin.

- Olur-olmaz şeyler içün adamlarnıñ tozunı ḳaḳa bermekniñ akibeti yaḫşı olıp çıkmaz. “- Olmadık şeyler için insanların tozunu atıvermenin sonu iyi olmaz.” -U. Edemova - 2.

olü Ölü, rahmetli; krş. **merum**, **mevta**, **cesert**, **rametli**; **~ kibi** Ölü gibi; **~leriñizniñ canına tiysin** Ölülerinizin canına deysin.

O, yarı tiri, yarı olü alda oz poddanlarından en ḫor, en aḳır adamlarnın ne ḳadar ḳorḳu yollağanını gizlengen perdesi artından diñley eken. “O yarı canlı, yarı ölü halde kendi halkından en horlanmış, en ağır adamların ne kadar korkunç olabileceklerini gizlendiği perde arkasından dinliyormuş.” -Bekir Mustafa Masalı.

olübaş: **~ kobelek** *(zooloji)* Ölübaş güvesi (kelebeği); Acherontia atropos.

olüm (*ağızlarda* **olim)** Ölüm; krş. **fat**, **vefat**, **memat**; **oz ~inen oldi** Eceliyle öldü; **~ ḳaşıñneñ kozüñ arasında** Ölüm kaşla göz arasındadır.

Çunki olar sevgi er şeyden kuçlü, atta olümni bile yeñgenini şu vakıt oz kozlerinen kordiler. “Çünkü onlar sevgi(nin) her şeyden güçlü (olduğunu),

hatta ölümü bile yendiğini o vakit kendi gözleriyle gördüler.” -U. Edemova - 2.

olüm-ketim: ~ **dünyası** Ölümlü, fani dünya.

olüm-ķalım Fani, geçici; bk. **ayat-memat**; ~ **dünyası** Fani dünya.

olümlik (-gi) Ölümlük *(cenaze töreninde kullanılacak eşyalar, paralar vb.).*

olümsiz Ölümsüz.

olü-tiri *(mecaz)* Her ne pahasına olursa olsun, mutlaka; bk. **mıtlaķ**.

ol-yıķıl: ~ **onı yiberme** Ne istiyorsan yap ama onu bırakma.

om *(fizik)* Ohm.

oma *(ağızlarda)* Göğüs, döş; bk. **töş, koküs**; **papiyniñ ~sı** Ördek göğsü.

omaç *(aşçılık)* Lapa, ezme, sulu un.

Canım omaç şorbaları arzılay. “Canım oğmaç çorbası arzu ediyor.” -A. Hilmi.

omar *(zooloji)* İstakoz.

omaşç *(ağızlarda)* Lapa, ezme, sulu un; bk. **omaç**.

omay *(çocuk dili)* İnek.

omega Omega; **alfa ve ~** Alfa ve omega.

omlet *(aşçılık)* Omlet.

ommaķ *(ağızlarda)* Olmak, bulnmak; bk. **olmaķ**.

ommamaķ *(ağızlarda)* bk. **olmamaķ**.

ommetr *(fizik)* Ohm metre.

omnibus Omnibus; eskiden kullanılan atlı araba.

omonim *(dil bilimi)* Sesteş, eşsesli.

omonimik *(dil bilimi)* Sesteş, eşsesli.

omonimiya *(dil bilimi)* Sesteşlik, eşseslilik.

omraġan *(ağızlarda)* Yıkılmış, çökmüş.

Kopekniñ avlaġanını eşitip, divarlarınıñ bazı yerleri omraġan, töpesindeki şiferleriniñ de bazıları sınġan tavuķhaneniñ içinden çoķ yıldan berli ķuşçı olıp çalışķan Mamasali aka çapıp çıķtı. “Köpeğin havladığını duyup duvarların bazı yerleri yıkılmış, tepesindeki şiferlerinin de bazıları kırılmış tavukhanenin içinden, uzun süredir kümes görevilisi olarak çalışan Mehmetsalih ağa, koşarak çıktı.” -M. Ablalimov.

omramaķ *(ağızlarda)* Yıkılmak, çökmek; bk. **eşilmek**.

omrav *(ağızlarda)* Göğüs; bk. **koküs**.

omulmaġan *(ağızlarda)* Alışılmamış, benzeri görülmemiş; **Kun kelecek - ~ oñġanlıķlar olacaķ** Gün gelecek, benzeri görülmemiş başarılar olacak.

omurġa 1. *(anatomi)* Omurga; krş. **belkemik**. 2. Kiriş; krş. **razan.** 3. Kalas, kütük, tomruk.

omurġalı Omurgalı; krş. **belkemikli**; **~ ayvanlar** Omurgalı hayvanlar; **~lar** *(zooloji)* Omurgalılar.

omurġasız Omurgasız; krş. **belkemiksiz; ~ ayvanlar** Omurgasız hayvanlar; **~lar** *(zooloji)* Omurgasızlar.

omurlanmaḳ *(ağızlarda)* Gururlanmak, kibirlenmek; bk. **kibirlenmek**, **ġadaymaḳ**, **burnını koterip yurmek**.

omuz Omuz; **~ kemigi** *(anatomi)* Omuz kemiği; **~ına almaḳ** Omzuna almak; **silâ ~ġa!** Silah omuza!; **~larına çıḳıp oturmaḳ** Omuzlarına çıkıp oturmak.

Omuzlarına tar piçilgen tonum taşlay. "Omuzlarına dar biçilmiş kürkünü bırakır." -Mirzanen Nogay Masalı.

omuzbaş *(anatomi)* Omuz eklemi; **~tan atmaḳ** *(spor)* Omuzdan fırlatmak (gülle atma gibi).

omuzdaş Suç ortağı, yardakçı.

omuzlı -omuzlu; **keñ ~** Geniş omuzlu.

Refat 21 yaşlarında, alçaḳ boylu, keñ omuzlı, calpaḳ betli, şırnıḳlı lafazan bir yaş edi. "Refat 21 yaşlarında, kısa boylu, geniş omuzlu, büyük suratlı, şirin lafazan bir gençti." -Cemil Seydamet - 1.

omuzlıḳ (-ġı) Omuzluk, omuz yastığı.

omuz-omuzġa: **~ berip** Omuz omuza verip.

Mammet dostu Zeynur Aliden omuz-omuzġa toḳundı, şaḳalaşıp, biri-birini sümsüklep azbarda çıḳtılar. "Mammet dostu Zeynur Ali'yle omuz omuza dokundu, şakalaşıp, biri birini yumruklayıp bahçeye çıktılar." -İ. Paşi.

omür (omrü) Ömür, hayat; krş. **yaşayış**, **ayat**; **uzun ~** Uzun ömür; **~ keçirmek** Hayat sürmek, ömür geçirmek; **~ tarzı** Yaşam tarzı; **ḳısḳa, lâkin parlaḳ ~** Kısa, ama parlak hayat; **o yarım asırlıḳ omrüni sanada keçirdi** O yarım asırlık ömrünü sahnede harcadı. ● **omrüñiz uzun olsun!** Ömrünüz uzun olsun!; **çoḳ yaḫşılıḳlar yaptı, Alla o adamġa uzun ~ler bersin** Çok iyilikler yaptı, Allah ona uzun ömür versin.

İnsannıñ omüri içün keçken er bir daḳḳa esapta... "İnsanın ömrü için geçen her bir dakika hesapta..." -U. Edemova - 2.

omürbillâ Ömür boyunca.

Biz saatlernen ḳuçaḳlaşıp yata ve omürbillâ biri-birimizden ayırılmaycaġımız aḳḳında, kelecekte nasıl yaşaycaġımız aḳḳında fısıldap laf ete edik... "Biz saatlerce kucaklaşıp yatar ve ömür boyunca birbirimizden ayrılmayacağımız hakkında, gelecekte

nasıl yaşayacağımız hususunda fısıldayarak konuşurduk.” -A. Osman - 2.

omürdeş Eş, hayat arkadaşı; **~im** Hayat arkadaşım.

omürdeşlik (-gi) Evlilik.

omür-kun (omrü-kunü): **omrü-kunüni aşamaḳ** Yaşam ışığını söndürmek, ömrünü yemek.

omürli: **uzun ~** Uzun ömürlü, dayanıklı; **ḳısḳa ~** Kısa ömürlü, vadesi az.

Dünyada seadetler ve sevinçler ḳadar ḳısḳa omürli ne bar? “Dünyada saadetler ve sevinçler kadar kısa ömürlü ne var?” -Cafer Seydamet.

omürlik Ömür boyu, ebediyen; **bunı ~ aḳlımdan çıḳarmam** Bunu hiç aklımdan çıkarmam.

Oña bakkanda, ister-istemez, bu kişi omürlik demirciliknen oğraşsa kerek, dep oylaysıñ. “Ona baktığında, ister istemez, bu kişi ömrü boyunca demircilikle uğraşmış olmalı, diye düşünürsün.” -U. Edemova - 2.

omüt Umut, ümit; bk. **umüt**.

on (onu) 1. On; **~ bir** On bir; **~lar** Onlar; **~ bir** On bir; **~umız** Onumuz; **~ buçuḳ** On buçuk; **~ kere** On kere; **~ ekisi** On ikisi. 2. *(matematik)* Onluk, on tane, deste; 3. *(özel terim)*: **~ eki parmaḳ içek** *(anatomi)* On iki parmak bağırsağı. 4. O (çocuk oyunu).

Anda bir buzav degil, on buzav olsa bile yetmeycek eken. “Orada bir buzağı değil, on buzağı olsa bile yetişmeyecekmiş.” -Çorabatır Destanı.

onanizm Mastürbasyon.

onar (onar) Onar onar.

onarlama *(matematik)* Ondalık; **~ kesir** Ondalık kesir; **esapnıñ ~ sisteması** Ondalık hesaplama sistemi.

onar-onar Onlarca.

onayaḳlılar *(zooloji)* Decapoda; kabuklu on bacaklılar.

onbaşı 1. *(eski) (askerlik)* Onbaşı rütbesi. 2. *(tarihi)* Ustabaşı (işyerinde).

onçün Onun için, bu nedenle.

onda *(ağızlarda)* Orada; bk. **anda**.

ondan Ondan; **~ evel** Ondan önce; **~ soñ** Ondan sonra; **~ bir yıl keçti** Bunun üzerine bir yıl geçti.

Ondan da bir dağğa ketip barayatḳanda, yedi ḳuyruḳlı, bir başlı bir yılan daa rast kele. “Oradan da bir dağa giderken, yedi kuyruklu, bir başlı bir yılana rastlarlar.” -Edige Destanı.

ondatra *(zooloji)* Misk sıçanı.

onday *(ağızlarda)* Böyle, böylece; bk. **onıñ kibi**; **oyle**; **~ bolsa** Böyle olsa.

Atnıñ tüsü ne day olsa, asker tüsi de onday olacaḳ, dey. “Atın rengi nasıl olursa, askerin rengi de öyle olacak, der.” -Edige Destanı.

onemli Önemli, mühim; bk. **muim**.

onemsiz Önemsiz.

ongeç (-çi) Yemek borusu; krş. **ḳaḳırdaḳ**.

onı (*ağızlarda* **onu**) Onu; **~ kordim** Onu gördüm; **~ sevdi** Onu sevdi.

Müdire Şadiyecigi çamaşırcıya teslim etmek istemiyordı, feḳat kendisi başḳa uzaḳ bir şeere konderildiginden onı vermeye muvafaḳat etti. “Müdire Şadiyecigi çamaşırşıyıca teslim etmek istemiyordu, fakat kendi de başka uzak bir şehire gönderildiği için onu vermeye razı oldu.” -A. S. Ayvazov - 1.

onıñ 1. Onun; **~ yerine** Onun yerine; **~ aḳḳında** Onun hakkında; **~nen beraber** Onunla beraber. 2. *(ağızlarda)* Onunla.

Ḳobanın kirli divarları ve alçaḳ tavanı onıñ mecalsiz vucudını sıḳa edi. “Mağaranın kirli duvarları ve alçak tavanı onun mecalsiz vücudunu sıkıyordu.” -O. Akçokraklı - 1.

onıñçün Onun için.

–Olar daa dünyaġa kelmediler, onıñçün korünmeyler, –elini salladı ḳartiy. “–Onlar daha dünyaya gelmediler o yüzden görünmüyorlar.” -E. Umerov - 2.

onıñki Onunki, ona ait olan; **bu ~dır** Bu ona aittir.

Men bu ḳartoplarnı onıñkilerinden alġanda, apayı sezgenday olġan edi... “Ben bu patatesleri onun kilerinden alırken, karısı sezmiş gibi olmuştu...” -A. Hilmi.

oniks *(mineraloji)* Oniks taşı (damarlı akik).

onkolog *(tıp)* Onkoloji uzmanı, onkolog.

onkologik *(tıp)* Onkoloji(s)i, kanser(s)i.

onkologiya *(tıp)* Onkoloji.

onkoşelik *(matematik)* Dekagon.

onlama Ondalık, aşar vergisi.

onlar 1. *(eski)* Onlar; krş. **olar**. 2. *(matematik)* Onlar.

Onlara aḳça vermek, can vermekten de kuçtir. “Onlar için akça vermek, can vermekten bile güçtür.” -H. Ş. Toktargazi.

onlarca Onlarca; bk. **onlarnen**.

onlarnen Onlarca.

Onlarnen teşekkürnameleri bar, çoḳ para muḳâfatları alġan adam. “Olarca teşekkürnamesi var, bir çok para ödülü almış bir adam.” -E. Umerov - 1.

onluḳ (I) 1. Onluk *(para)*. 2. *(matematik)* Onluk, on tane. 3. Onluk kartı *(iskambil)*. 4. Onluk, on rublelik.

Ḫatırlaysıñmı, Alim menim elimde olġan vaḳıtta, sana yuz onluḳ bermege işandırġan edim? "Hatırlıyor musun, Alim benim elime geçtiği zaman, sana yüz onluk vereceğime inandırmıştım?" - Aydamaklar Kobası Kızıltaş Efsanesi.

onluḳ (II) *(edebiyat)* On satırlık şiir.

onomastika *(dil bilimi)* Onomastik, insan ya da yer adlarını inceleyen bilim.

onuncı Onuncu; **~ sınıf** Onuncu sınıf; **trenniñ (***veya* **poezdniñ) başından ~ vagon** Trenin baştan onuncu vagonu.

Onuncı ayda etraf dağlarnıñ ucları ḳararıp korüneler. "Onuncu ayda dağların tepeleri kararıp görünürler." - A. Osman - 2.

onuncıda Onuncuda.

onuñ bk. **onıñ**.

Çın sırada şaşırırım, amanım, aman, / Sekizin, onuñ, asabam. "Çın söylerken şaşırırım, amanın aman, / Sekizini, onunu akrabam." -Halk Yırı.

onuñki bk. **onıñki**.

oñ (I) Sağ *(yön);* krş. **saġ**; **~dan** Sağdan; **~ yanımda** Sağımda.

Ḫayaliy Nezaketke taba cılışıp, oñ ḳolını yavaştan onıñ omuzına ḳoydı. "Hayali Nezaket'e doğru yakınlaşıp, sağ kolunu yavaşça onun omzuna koydu." - İ. Abduraman - 1.

oñ (II) 1. Bol, bereketli; krş. **bereketli**, **bol**, **mamür**; **ḳaysılar ~ oldı** Kayısı bereketli oldu; **bu yıl yemiş pek ~ oldı** Bu sene meyva çok bereketli oldu. 2. Şans, başarı; **işleriñiz ~ kelsin** İşleriniz rast gelsin! Hayırlı işler!

Eger işimiz oñ kelse, yuva yanında oynaşayatḳan tilki balalarnı koremiz. "Eğer işimiz yolunda giderse, yuvanın yanında oynayan tilki yavrularını görürüz." -E. A. Osmanoğlu - 1.

oñ (III) Ön, yüz; **toḳumanıñ ~u** Kumaşın yüzü; **bu toḳumanıñ ~u da tersi de dülber** Bu kumaşın yüzü de tersi de güzel.

O, stolnıñ oñ tarafında oturġan Nazarovġa baḳıp aldı. "O, masanın ön tarafında oturan Nazarov'a baktı." -M. Ablalimov.

oña (*ağızlarda* **ona)** Ona; **~ sevda oldı** Ona aşık oldu; **~ şube yoḳ** Ona şüphe yok; **~ ayttım** Ona söyledim; **~ kore er şey yaḫşı** Ona göre her şey iyi.

Er biri istese tantana saibini tebrikley, istese oña oz yuregini ezgen oy-fikirlerinen, ḳasevetlerinen paylaşa bile

ediler. “Her biri ister tantana sahibini tebrik ediyor, isterse ona kendi dertlerini, fikirlerini, sorunlarını anlatabiliyorlardı.” -E. Umerov - 1.

oñaḳay Sağlak.

oñalmaḳ *(ağızlarda)* İyileşmek, sağlığa kavuşmak; krş. **tüzelmek; yaḫşı olmaḳ; ḫasta oñaldı** Hasta iyileşti.

oñalmaz Onulmaz, tedavisi imkânsız; bk. **tüzelmegen**, **yaḫşı olmaġan**.

oñarmaḳ *(ağızlarda)* Onarmak, tamir etmek.

oñaymaḳ *(ağızlarda)* İyileşmek, düzelmek (hastalık için); bk. **tüzelmek**, **yaḫşı olmaḳ**.

oñayt Uygun, doğru, iyi; **~ını ketirmek** Doğru anı seçmek.

oñaytla(t)maḳ Uygun hale getirmek.

Beş-altı metr engeninen, bayır ustünde taşçaḳılġa komilip yatḳan Gülciannı kordi de, o tarafḳa oñaytlap tüşe başladı. “Beş altı metre inince bayırın üstünde taşçıklara gömülü Gülcihan’ı gördü ve o tarafa doğru dikkatlice inmeye başladı.” -E. Umerov - 2.

oñaytlı 1. Uygun (zaman hakkında). 2. Rahat, konforlu; **bu kresloda oturması ~** Bu koltuğa oturması çok rahat.

Bayırlardan çalınġan piçenlerni çanalarda taşımaḳ oñaytlı oldı. “Bayırlardan biçilen otları kızaklara taşımak kolay oldu.” -M. Ablalimov.

oñaytlıḳ (-ġı) Kolaylık, rahatlık; **~lar** Kolaylıklar; **~ları olġan kvartira** Rahatlığı olan daire.

oñaytlılıḳ bk. **oñaytlıḳ**.

oñaytsız 1. Rahatsız, kullanışsız; **~ oturmaḳ** Rahatsız oturmak. 2. Beceriksiz; **~nıñ biri** Beceriksizin teki. 3. Mahcup edici; **~ alġa ḳalmaḳ** Mahcup edici bir duruma düşmek; **~ alda ḳaldırmaḳ** Rahatsız durumda bırakmak.

Bu maña onıñ ḳarşısında ozümni oñaytsız duymamaġa yardım ete. “Bu bana onun karşısında rahatsız olmamama yardım ediyor.” -E. Umerov - 1.

oñaytsızlıḳ (-ġı) 1. Rahatsızlık. 2. Becerisizlik.

Veniamin emce bu oñaytsızlıḳnı deral duydı. “Veniamin amca bu hoşnutsuzluğu hemen hissetti.” -A. Osman - 2.

oñdırmaḳ *(ağızlarda)* bk. **oñdurmaḳ**.

oñdırmamaḳ *(ağızlarda)* bk. **oñdurmamaḳ**.

İnstitut pek de oñdırmay. *Keşf gonorarını almaġa ise, elektron donatmaları daa azır degil*. “Enstitü pek

de iyi gitmiyor. Buluş ücretini almak için de elektron düzeneği henüz hazır değil.” -E. Umerov - 1.

oñdurmaḳ Yolunda gitmek, iyi olmak; **oñmaḳ**.

oñdurmamaḳ *(olumsuz)* **oñdurmaḳ**.

oñgarmaḳ *(ağızlarda)* bk. **oñarmaḳ**.

oñgeç *(anatomi)* Yemek borusu; krş. **aş yolu**.

oñgek *(ağızlarda)* Yemek borusu; bk. **oñgeç**, **aş yolu**.

oñġan *(fiil sıfat)* Başarılı, huzurlu, rahatlamış.

Men onġan kun bekleymen, milletke saygılarman. / Bir onġan kun, ḳalbimde onġan baar besleymen. “Ben rahat gün bekliyorum, millete saygılarımla. / Bir huzurlu gün, kalbimde huzurlu bir bahar besliyorum.” -M. Niyazi.

oñġanlıḳ *(soyut isim)* Rahatlık, başarı, huzurluluk.

Oldik, oldik ḳan, irin, toprak boldıḳ, / Kormezmeken tatarlıḳ bir oñġanlıḳ? “Öldük öldük kan, irin, toprak olduk, / Görmez mi acaba tatarlık bir rahatlık?” -N. Çelebicihan.

oñġanlıḳlar *(ağızlarda)* Başarılar, mutluluklar.

Bu sürgekli ḳara kunler ketken sayın tolacaḳ, / Kun kelecek, onulmaġan onġanlıḳlar bolacaḳ! “Bu devamlı kara günler gittikçe dolacak, / Gün gelecek, ümit edilmeyen mutluluklar olacak!” -Ş. Bektore - 1.

oñıp-osmek Çok sevinmek.

oñlamaḳ *(ağızlarda)* Yöneltmek, Rehberlik etmek, düzeltmek.

Bunıñle o, Vikanen barışmaḳ, munasebetlerini oñlamaḳ istedi. “Bu şekilde Vika’yla barışmak, ilişkilerini düzeltmek istiyordu.” -E. Umerov - 2.

oñluḳ (-ġı) 1. Bolluk, bereket; bk. **bolluḳ**. 2. *(ağızlarda)* Selamet; refah.

oñlu-sollu Sağlı sollu; ~ **şamar aşamaḳ** Sağlı sollu tokat yemek.

Ayvaz ḳaleden tüşerek, ḳavġa meydanına yetişe, ve onlu-sollu ḳılıçını silteştire. “Ayvaz kaleden inerek kavga meydanına ulaşır ve sağlı sollu kılıcını sallar.” -Köroğlu Destanı.

oñmaġan *(olumsuz)* **oñġan**.

oñmaḳ 1. Şanslı olmak, başarı kazanmak, işi iyi gitmek. 2. Yaramak.

Yaş terekke balta urgan onmaz. “Genç ağaca balta vuran iflah olmaz.” -Atalar Sözü.

oñmamaḳ Şansı yaver gitmemek, şansız olmak.

oñmaycaḳ bk. **oñmaz**.

Geceleri raat yuḳlayım, anavı oñmaycaḳ trubanı artıḳ tüşümde kormeyim, bağırıḳlap uyanmayım, iştaam guzel, keyfim yerinde. “Geceleri rahat uyuyorum. Şu işe yaramaz boruyu artık rüyamda görmüyorum, bağırarak uyanmıyorum. İştahım güzel, keyfim yerinde.” -E. Umerov - 1.

oñmaz Şanssız, bahtsız *(olumsuz karakter özelliklerinden ötürü)*.

Oñmaznıñ oḳı ḳıya keter. “Şanssızın oku yamaca gider.” -Atalar Sözü.

oñmazlıḳ (-ġı) Şanssızlık, uğursuzluk.

oñrav *(anatomi)* Omur.

op (I) Şefkat; krş. **oḫşav**.

op (II) 1. *(ünlem)* Hoppala!; **~ dep, suvġa sekirdi** Hoppala! deyip, suya atladı. 2. *(çocuk dili)* Hop hop; **~ et!** Ayağa kalk!; **“Op-op develer Ḳarasuvdan keleler”** *(Tatar halk şarkısı)* “Develer Karasu’dan tıpır tıpır yürüyorlar.”; **~ maña bir ḳartop** *(mecaz)* Ey bakın ne buldum!

op(palas) *(çocuk dili)* Hoppala!, Annesinin, çocuğunu ayağa kaldırdığında veya çocuğu bir yere bıraktığında söylediği söz.

opal *(mineraloji)* Opal, panzehir taşı.

opalubka *(inşaatçılık)* Kalıp.

opapiş *(zooloji)* Hüthüt, çavuş kuşu; krş. **opepop**, **taraḳ ḳuş**, **opopḳuş**, **ud-ud ḳuş**.

opaz *(ağızlarda)* Şans, baht, talih; bk. **çast**, **baḫt**, **seadet**.

opele *(ağızlarda) (zooloji)* Deniz tarağı, Pectinidae.

opep(i)şik *(ağızlarda) (zooloji)* Hüthüt, çavuş kuşu; bk. **opepop**.

opepḳuş *(zooloji)* Hüthüt, çavuş kuşu; **~ mamayı** *(ağızlarda)* Yaban gülü.

opepop *(zooloji)* Hüthüt, çavuş kuşu.

opera *(sanat)* Opera.

Yeşergen terekler arasından opera ve balet teatri binasınıñ ogü koründi. “Yeşeren ağaçların arasından opera ve bale tiyatrosunun binası göründü.” -İ. Abduraman - 1.

operator Operatör.

operatsiya Operasyon, ameliyat; **~ ḫanesi** Ameliyathane; **~ olmaḳ** Ameliyat olmak; **~ yapmaḳ** Ameliyat etmek.

-Ekimler babañnı operatsiya yapmak kerek olġanını aytkanlarınen şaşmaladım. “-Doktorlar baba(nın) ameliyat edilmesi gerektiğini söylediklerinde şaşırdım.” -U. Edemova - 2.

operetta Operet, eğlendirici müzikli oyun.

opıratmaḳ *(ağızlarda)* Karıştırmak, dağıtmak; bk. **eşmek**.

opıraymaḳ *(ağızlarda)* Dağılmak, yıkılmak, ufalamak; bk. **eşilmek**.

opırıḳ *(ağızlarda)* Ufalanabilen, kırılgan, gevşek.

opium bk. **afyon**.

opke (I) Dostça sitem; **~ etmek** Sitem etmek.

opke (II) *(ağızlarda) (anatomi)* Akciğer; bk. **aḳ ciger**.

opkeci Samimi şekilde sitem eden kişi.

opkelemek Sitem etmek, azarlamak *(dostça)*.

opkeli Dertli, üzgün, sitemli.

Nusret trubkanı alġanınen anda Feratnıñ opkeli davuşı eşitildi. "Nusret ahizeyi aldığı anda Ferat'ın sitemli sesi işitildi." -U. Edemova - 2.

oplama, **oplav** *(eylem adı)* **oplamaḳ**; Memnun etme, hoşnut etme.

oplamadan-saplama Pattadanak, birdenbire, yersiz.

oplamaḳ 1. Sevip okşamak *(çocuğu)*. 2. Özenle bakmak, üzerine titremek.

O şu alında eken yarı canle ẖalḳḳa yalvara, ẖalḳnı oplay, ẖalḳtan imdat tilene. "O, bu hâldeyken, can çekişirken, halka yalvarır, halkı pohpohlar, halktan yardım ister." -A. Hilmi.

oplamamaḳ *(olumsuz)* **oplamaḳ**.

oplatmaḳ *(ettirgen)* **oplamaḳ**.

oplatmamaḳ *(olumsuz)* **oplatmaḳ**.

opme, **opüv** *(eylem adı)* **opmek**.

— Soñ,— devam etti ḳartiy, — Soñ aldı da, başladı onı şap-şup opmege. "__ Sonra, -devam etti ihtiyar, - Sonra aldı da, başladım onu şap şup öpmeye." -A. Osman - 2.

opmek 1. Öpmek; **ḳol ~** El öpmek. 2. Yemin etmek, and içmek; **otmek opeyim!** Nimet çarpsın; **Ḳuran opeyim!** Kuran-ı kerim üstüne yemin ederim.

Anası biraz ozüne kelgen soñ, onıñ boynundan kuçakladı, burüşikçe, solġun yanaġından opti. "Annesi biraz kendine geldikten sonra, boynuna sarıldı, buruşukça, solgun yanağından öptü." -U. Edemova - 2.

optirmek Öptürmek.

İhtiyar bitay buyük eski Ḳuran-i Kerimni opken ve Cin Mambetke optirgen soñ rafḳa ḳoyġan edi. "İhtiyar büyükanne büyük eski Kur'an-ı Kerim'i öpmüş ve Cin Mambet'e öptürmüş sonra rafa koymuştu." -Cafer Seydamet.

op-op Hop-hop! Develeri yönlendirmek için kullanılır.

opop, **opopışıḳ**, **opopşiḳ** *(zooloji)* Hüthüt, çavuş kuşu; bk. **opepop**, **taraḳ ḳuş**, **ud-ud ḳuş**.

opopış *(zooloji)* Hüthüt, çavuş kuşu; bk. **opepop**, **taraḳ ḳuş**, **opop ḳuş**, **opapiş**.

opopışıḳ *(zooloji)* Hüthüt, çavuş kuşu; bk. **opepop**.

opopḳuş *(zooloji)* Hüthüt, çavuş kuşu; bk. **opepop**, **taraḳ ḳuş**, **opapiş**, **ud-ud ḳuş**.

oportunist (-tı) Fırsatçı.

oportunistik Oportünist(s)i.

oportunizm Oportünizm, fırsatçılık.

oppa (I) Zalaskat, korkak çocuk, muhallebi çocuğu.

Galstuġına baḳıp-baḳıp ḳopayġan dandürik, oppa balalar da bar. "Fularına bakıp bakıp böbürlenen şımarık, korkak çocuklar da var." -A. Hilmi.

oppa (II) 1. İşte sana!; krş. **ana saña**. 2.: **~ et!** *(çocuk dili)* Hadi!

oppa(la) *(ünlem)* Hoppala.

oppaca Zalaskatca, korkakça; **~ oğlan** Korkakça çocuk.

oppadaḳtan *(ağızlarda)* Aniden, beklenmedik bir şekilde.

Militsionerniñ oppadaḳtan boyle ḫulasa çıḳarġanı onıñ zıtına toḳundı. "Milisin böyle birden sonuç çıkarması onun tersine gitmişti." -A. Osman - 1.

oppa-oppa Hoppa-hoppa!, hop-hop! (çocuk oynatma şekli); **~, balam, oppalas** Hop-hop!, çocuğum, hoppala!

oppaş *(ağızlarda)* Zalaskat, korkak çocuk; bk. **oppa**.

opponent Aleyhtar, muhalif.

opponentlik: **~ yapmaḳ** Muhaliflik yapmak, muhalefet etmek.

oppozitsiya Muhalefet.

opraman Palavracı; bk. **maḳtançaḳ**.

opranlıḳ: **~nen laf ete** Övünerek, böbürlenerek konuşmak.

opranmaḳ *(ağızlarda)* Yıpranmak; bk. **ipranmaḳ**.

oprıskivatel bk. **puskürgiç**.

optik Optik, lens.

optika Optik, gözlükçü.

optikacı Gözlükçü.

optimal Optimal, optimum, en uygun; **~ şaraitler** Optimum koşullar.

optimalleştirme, **optimalleştirüv** Optimizasyon, en uygun hale getirme.

optimalleştirmek En uygun hale getirmek, optimize etmek.

optimist İyimser.

optimizm İyimserlik.

optovik bk. **kotereci**.

opuk (-kı) 1. Dana derisi; **~ çızma** Dana derisi çizme. 2. Kırım yarımadasındaki bir dağın ismi; **~ ḳarı** Bahar mevsiminde lapa lapa yağan kar *(Opuk dağı tarafından gelen)*.

Opuk ulema ekende, / Karılġaç ḳadı ekende, / Duvadaḳ mufti ekende... "Buzağı ulema iken, / Kırlangıç kadı iken, / Toy kuşu müftü iken..." -N. Çelebicihan.

opus *(müzik)* Opus, bir bestecinin yapıtlarının bestelenme sırasını gösteren terim.

opüş Öpücük; **alevli ~** Ateşli öpücük.

opüşmek *(karşılıklı olarak)* Öpüşmek.

opüşmemek *(olumsuz)* **opüşmek**.

opüştirmek *(ettirgen)* **opüşmek**.

opüştirmemek *(olumsuz)* **opüştirmek**.

opüştirtmek *(ettirgen)* **opüştirmek**.

opüştirtmemek *(olumsuz)* **opüştirtmek**.

or (I) (orü) 1. Yokuş; **~ aşaġı** Yokuş aşağı; **~ yuḳarı yurmek** Yokuş yukarı yürümek. 2. Meyilli arazi; krş. **ḳır**; **~ge çıkmaḳ** Yokuş çıkmak; **~den tüşmek** Yokuştan düşmek.

or (II) (orü) Turna sürüsü; **turnalar orü** Turnalar sürüsü.

or (III) (orü) Çit; krş. **ḳora**, **çeten**, **çit**, **çalman**.

or (IV) 1. Hendek; bk. **endek**. 2. Perekopta bulunan ve Kırım yarımadasını anakaraya bağlayan kasaba.

Bayaġı yol yurip, Tonḳadan keçip Or yoluna taraf burulalar. "Bayağı yol yürüyüp Tonka'dan geçip Or yoluna doğru dönerler." -Çerkez Ali - 1.

ora *(ağızlarda)* Orası, o yer; **~da** Orada, o yerde; **~larda** Oralarda; **~larnıñ avası** Oraların havası; **~sı** Orası; **~sı neresi?** Orası neresi?; **~ya** Oraya; **~dan** Oradan; **~sını gormedim** Orayı görmedim.

Onı oradan alıp çıḳaraḳ, yolda olüm teḫdidi ile ḳorḳuza ḳorḳuza ḳart emen tereklerine tolu daġa doġru alıp çıḳmaḳta ediler. "Onu oradan çı-kararak, yolda ölüm tehdidi ile korkuta korkuta yaşlı meşe ağaçlarıyla dolu dağa doğru çıkıyorlardı." -Cemil Seydamet - 1.

oraçıḳta *(ağızlarda)* Oracıkta, oraya yakın; bk. **o yerçikte**.

oraḳ (I) 1. Orak; **~nen ormaḳ** Orakla biçmek. 2. Hasat; **~ vaḳtı** Hasat zamanı. 3. Armut.

Ama oña tırnavuç, senek, pıçaḳ, oraḳ, çalġı sımarlaġanlar. "Ama ona tırmık,

yaba, bıçak, orak, kasa sipariş ediyorlar.” -E. A. Osmanoğlu - 1.

oraḳ (II) Temmuz; krş. **temmuz**.

oraḳarmut Armut.

oralı *(ağızlarda)* Oralı, o yerli; bk. **o yerli**. ● **~ degil** Oralı değil.

oralı-buralı: **ne ~** Ne oralı, ne buralı.

oralmaḳ *(ağızlarda)* Sarınmak, sarılmak, sarmak; bk. **sarılmaḳ**.

Midatnıñ sükünet saḳlavı onıñ yuregini daa ziyade sıḳsa da, ḫocasından bir şey soramay, ogüne suvumasın dep tarelkanen bastırılġan ve yuzbeznen oralġan bir tabaḳ çibereknen çay ketirip ḳoydı. “Mithat’ın sessiz bir şekilde durması onun yüreğini daha fazla sıksa da kocasına bir şey sormuyor, önüne soğumasın diye tabak koyulmuş ve havluyla sarınmış bir tabak çiğbörekle birlikte çay getirdi.” -M. Ablalimov.

oramaḳ (I) *(ağızlarda)* Sarmak.

oramaḳ (II) Ekin biçmek; bk. **ormaḳ**.

orangutang *(zooloji)* Orangutan.

oranjereya Sera.

orata Sürü; cümbür cemaat, çete; **bir ~ bala** Bir sürü çocuk.

oratoriya *(müzik)* Oratorya; kutsal nitelikli müzik yapıtı.

oraz Şans, baht, talih, mutluluk; bk. **çast**, **baḫt**, **seadet**.

oraza Oruç; **~ tutmaḳ** Oruç tutmak; **~ bozmaḳ** Oruç bozmak; **~ bayram** Ramazan bayramı.

Adam onıñ yanına barıp, oraza ne vaḳıt başlaycaġını soray. “Adam onun yanına gidip, orucun ne zaman başlayacağını sorar.” -Amet Akay Orucu Yavaşlatıyor Latifesi.

orazalı Oruçlu, oruç tutan kişi.

orazasız Oruçsuz, oruç tutmayan kişi.

orazlı *(ağızlarda)* Şanslı, talihli; bk. **çastlı**, **baḫtlı**, **baḫtiyar**.

orbita Yörünge; **~ġa çıḳmaḳ** Yörüngeye çıkmak.

orbital Orbital; atomdaki elektron yörüngesi; **~ uçuv** Yörünge uçuşu.

orç (orçü) *(ünlem)* Koyunları yürüttürmek için kullanılan söz.

orda bk. **orada**.

Ay, balam, balam, balam, balam, odamanım, balam, / Orda çoban sen de oldın, balam. “Ay, yavrum, yavrum, yavrum, yavrum, baş çobanım, yavrum, / Orada çoban sen de oldun, yavrum.” -Halk Yırı.

ordan bk. **oradan**.

ordek *(ağızlarda)* Ördek; bk. **papiy**; **~ atası** Erkek ördek, suna.

orden Nişan, madalya; **~ saibi** Madalya sahibi.

Lâkin cebeden yollağan soñiki resiminde o, mına sana, keñ yelkeli bir yiğit edi. Kokreginde orden ve medalleri. "Fakat cepheden yolladığı son resminde o geniş omuzlu bir delikanlıydı. Göğsünde nişan ve madalyalar vardı." -U. Edemova - 3.

order Emir, talimat.

ordinata *(matematik)* Ordinat.

ordinator *(tıp)* Asistan, stajyer.

ordinatura *(tıp)* Staj, asistanlık.

ordu Ordu, silahlı kuvvetler; krş. **asker**; **çergov**, **çeri**; **Altın ~** Altın Orda; **Ukraina arbiy – ava ~sı** Ukrayna Hava Kuvvetleri.

Sevgili yolbaşçısını ġayıp etken ordu, duşmannıñ ucumına dayanalmay, bozulġan ve butünley yoḳ etilgen. "Sevgili liderini kaybeden ordu, düşmanın hücumuna dayanamayarak bozulmuş ve tamamen yok edilmiş." - Altın Beşik Efsanesi.

ore *(ağızlarda)* Örgülü (halı, perde vb. için).

oreada *(mitoloji)* Oread, dağ perisi.

oreke 1. *(etnografya)* Öreke *(yünden ip yapmayı sağlayan bir düzenek)*; **~ tezyası** Dokuma tezgâhı. 2. Çıkrık, dönen tekerlek; krş. **çığırıḳ.**

orekebaş: **bir ~ yip** Bir bobin sargısı ip.

orfoepik *(dil bilimi)* Orfoepik, doğru telaffuz.

orfoepiya *(dil bilimi)* Telaffuz usullerini inceleyen bilim dalı.

orfografiya bk. **imlâ**.

organ (I) Organ; **laḳırdı ~ları** Konuşma organları.

Şimdi yerimden turıp, ait organlarġa muracaat etsem, pis-marazını yeñecegime eminim. "Şimdi kalkıp gerekli organlara başvursam, o mikrobu yeneceğimden eminim." -E. Umerov - 1.

organ (II) *(müzik)* Org, klavye; **~ muzikası** Klavye şarkısı.

organcı *(müzik)* Org çalan kişi, piyanist.

organik Organik; **~ madde** *(kimya)* Organik madde; **~ olmağan madde** *(kimya)* İnorganik madde.

organiklik (-gi) Organiklik.

organizm Organizma.

Boylece, hastalıḳḳa ḳarşı organizmniñ tek ozü kureşmesi içün şarait doğurıla. "Böylece, hastalığa karşı organizmanın

sadece kendi mücadele etmesi için ortam oluşturuluyor.” -A. Osman - 2.

orge *(botanik)* Akçaağaç; krş. **ķaşıķağaç**.

orgiya bk. **artķaç işret**.

orgü 1. Örgü, ağ; **~ orüci** Ağ örücü; **~ yinesi** Ağ iğnesi. 2. Kırbaç; krş. **ķamçı**.

Bu nazik kızçıknıñ sağ omuzı ustünden aşağı, yılan kibi sarkkan uzun orgüsini, avüçı içinde koterdi. “Bu nazik kızın sağ omzu üstünden aşağı, yılan gibi sarkan uzun örgüsünü, avcu(nun) içinde kaldırdı.” -U. Edemova - 2.

orķideya *(botanik)* Orkide.

ırın *(ağızlarda)* 1. Yer, mekân, mevkii; bk. **yer**. 2. Yatak, döşek; bk. **töşek**.

original Orijinal, özgün; bk. **asıl, asıl nusḫa**; **~fikir** Özgün fikir; **~ eser** Orijinal eser; **~ piçimli kostüm** Orijinal kesimli takım.

Er kim umütnen yaşamaķ kerek degen fikirni original detaller vastasınen tarifley. “Herkes umutla yaşamak gerektiği düşüncesini orijinal detaylarla tarif ediyor.” -İ. Abduraman - 1.

originallik (-gi) Orjinallik, özgünlük; **~ yapmaķ** Orjinallik yapmak.

–Bu resimniñ originallığı, ḫususiyeti nede ekenini kim añlatır? –dep soradı oca balalarġa bakıp. “–Bu resim orijinalliğinin, özelliğinin nerede olduğunu kim anlatır, diye çocuklara bakarak sordu.” -İ. Paşi.

oriyentalist *(filoloji)* Oryantalist, doğubilimci.

oriyentatsiya Yönelim.

oriyentir *(jeodezi)* Belli başlı nokta; kerteriz noktası, sınır çizgisi; **~ini kostermek** Hedeflemek.

Bekbergen: -Men bir tamam oriyentirni coydım, biz başķa tarafķa buruldıķ, ġaliba? – dedi. “Bekbergen: –Ben tamamen sınır işaretini kaybettim, biz başka tarafa döndük, galiba, dedi.” - Çerkez Ali - 1.

oriyentirovka Yönlendirme.

orkeç Hörgüç *(deve)*; **bu deveniñ eki ~i bar** Bu devenin iki hörgücü var.

orkeçlenmek Kamburlaşmak, bükülmek; bk. **ķambıranmaķ**.

orkeçli Hörgüçlü, kambur; **bir ~ deve** Tek hörgüçlü deve; **eki ~ deve** İki hörgüçlü deve.

orken 1. Sap, yapraklı dallar; **ķabaķnıñ ~i** Kabak sapı. 2. Filiz.

Esimden iç ketmey añam men seni. / Dostluķnıñ tamırı terenge ketgen. / Omürniñ orkeni bitişken sayın, / Yoķ oña teñdeşlik, aķranlıķ etken. “Aklımdan hiç gitmiyor anıyorum ben seni. / Dostluğun damarı derine gitmiş. /

Ömrün filizi bitişmiş gittikçe, / Yok ona eş, akranlık eden." -Z. Cavtobeli.

orkestr *(müzik)* Orkestra; ~ **çalġıcısı** Orkestra çalgıcısı.

—Orkestrniñ sadası, restorandaki adamlarnıñ şamatası bu anda onıñ başı içinden çıkmaḳta edi. "— Orkestranın sesi, restorandaki insanların gürültüsü o anda onun beyninde yankılanıyordu." -A. Osman - 2.

orkestrleme, **orkestrlev** Orkestrasyon; bir müzik parçasını orkestraya uyarlama.

orkestrlemek Orkestralamak, bir müzik parçasını orkestraya uyarlamak.

orlamaḳ *(ağızlarda)* Bir araya getirmek.

ormaḳ Ekin biçmek; **ot ~** Ot biçmek.

orman Orman; krş. **daġ (tav)**; **yapraḳlı ~lar** Yapraklı ormanlar; **balta tiy(il)megen ~** Balta girmemiş orman.

Bizim oġlanlarımız daġlarġa, ormanlarġa çıḳıp kettiler. "Bizim oğullarımız dağlara, ormanlara çıkıp gittiler." -Canlı Özen Masalı.

ormancı Ormancı, korucu; krş. **daġcı**.

ormancılıḳ (-ġı) Ormancılık, koruculuk.

ormançıḳ (-ġı) Koru, küçük orman.

ormanlı Ağaçlı, ormanlı, ağaçlık; ~ **daġlar** Ağaçlık dağlar.

ormansız Ağaçsız; ~ **daġlar** Ağaçsız dağlar.

ormaşuḳ *(ağızlarda)* Örümcek ağı.

orme, **orüv** 1. Örme. 2. Örülmüş; **~ sepet** Örülmüş sepet. 3. Örgü; ~ **çorap** Örme çorap. 4. Örgü saç.

Kapını artınace açıp, içeri elinde orme sepeti olġan Mustafa kirdi. "Kapıyı ardına kadar açıp, içeri elinde örme sepeti olan Mustafa girdi." -U. Edemova - 2.

ormek (I) 1. Örmek; **sepet ~** Sepet örmek. 2. Kıvrım yapmak; **saç** ~ Saç örmek. 3. Örgü örmek; **şal** ~ Şal örmek; **saç** ~ Saç örmek; **yinelernen ~** İğnelerle örmek. 4. Filizlenmek; **baḳlanı başta sılaḳ çul içine ḳoyıp tutalar**, **olar orgen soñ saçalar** Baklayı öncelikle ıslak çul içine koyup tutarlar, onlar filizlendikten sonra ekerler; **baḳla ordi** Bakla filizlendi.

İçeriden anasınıñ sesi eşitile: 'Süvade, kel ḳızım, saçlarıñnı oreyim'. "İçeriden annesinin sesi duyuluyor: 'Süvade, gel kızım, saçlarını öreyim'." -A. Osman - 2.

ormek (II) *(ağızlarda)* Havlamak; bk. **urmek**; **kopek opey** Köpek havladı.

ormeleme, **ormelev** *(eylem adı)* **ormelemek**.

ormelemek (I) 1. Sürünmek, sürüklenmek. 2. Tırmanmak, çıkmak; **ormelep çıḳmaḳ** Tırmanarak çıkmak.

ormelemek (II) Örmek, onarmak, çitemek; krş. **cormemek**; **ormelep tikmek** Örüp dikmek.

ormeleşme, **ormeleşüv** *(eylem adı)* **ormeleşmek**.

ormeleşmek *(işteş)* **ormelemek**.

ormeli Örülmüş.

ornament Ornament, bezek, nakış, süs; krş. **naḳış**, **ornek**; **~ yapmaḳ** Nakış yapmak.

ornamental Ornamental, süslenmiş, süslü; **~ resimlernen ḳaplamaḳ** Süslü resimlerle kaplamak.

ornamentatsiya *(sanat terimi)* Süsleme, biçimlendirme.

ornamentçi *(sanat terimi)* Süsleme ustası; nakkaş; krş. **naḳışçı**.

ornek (I) Örnek; krş. **ibre**; **~ olmaḳ** Örnek olmak; **başḳalarına ~ olmaḳ** Başkalarına örnek olmak.

ornek (II) Resim, desen; **tutaş ~** Aralıksız desen; **~ yaptırmaḳ** Resim yaptırmak; **dülber ~** Güzel resim.

Taaciplenip baḳam aḳ, / Nazik ornekleriñe. / Temizligin beñzey paḳ, / İnsan yureklerine. “Hayret ederek bakıyorum beyaz, / Nazik desenlerine. / Temizliğin benziyor pak, / İnsan yüreklerine.” -E. Selâmet.

ornekleme, **orneklev** *(eylem adı)* **orneklemek**.

orneklemek Süslemek.

orneklememek *(olumsuz)* **orneklemek**.

orneklengen *(fiil sıfat)* **orneklenmek**; Süslenmiş; **~ şeylerni tez aldılar** Süslenmiş şeyleri hemen aldılar.

orneklenmegen *(olumsuz)* **orneklengen**.

orneklenmek *(edilgen)* **orneklemek**.

orneklenmemek *(olumsuz)* **orneklenmek**.

ornekletmek *(ettirgen)* **orneklemek**.

ornekletmemek *(olumsuz)* **ornekletmek**.

orneklettirmek *(ettirgen)* **ornekletmek**.

orneklettirmemek *(olumsuz)* **orneklettirmek**.

ornekli Desenli, motifli.

orneksiz Desensiz, motifsiz.

ornitolog Ornitoloji uzmanı, kuş bilimci.

ornitologik Ornitoloji(s)i.

ornitologiya Ornitoloji, kuşları inceleyen bilim dalı.

orodos: **~ armut** bk. **armut**.

orografiya Orografi; dağ ve geçitleri inceleyen bilim dalı.

orospı (*ağızlarda* **puşt)** Fahişe, sürtük; krş. **faişe**, **vardel**.

Yaḫşı ki, anavı eki orospı bolmış ḳadınlarımnıñ balası olmadı, yoḳsa al bir yip de oz-ozüñni as... “İyi ki, şu orospu olan iki karımdan çocuk olmadı. Yoksa al bir ip de kendini as...” -E. Umerov - 1.

oroz *(eski)* Umut, ümit.

orozlu *(eski)* Ümitli.

Allanıñ aldında ‘Bir orozlu ḳulniñ daa savabını ḳazandıḳ’ dep mıyıḳ sıypap oturdılar. “Allah'ın nezdinde ‘Bir ümitli kulun daha sevabını kazandık.’ diye bıyık aksayıp oturdular.” -Çerkez Ali - 2.

ors *(ağızlarda)* Örs; bk. **orsü.**

orselemek 1. Yıpratmak, eskitmek. 2. *(mecaz)* Yormak, ezmek, bunaltmak; **ḫastalıḳ onı pek orselegen** Hastalık onu çok yormuş; **yuregi orselendi** Kalbi yoruldu.

orselememek *(olumsuz)* **orselemek**.

Olarnı orselememek içün birinci aylığına kitap şkafı aldı. “Onları eskitmemek için ilk aylığıyla kitap dolabı aldı.” -U. Edemova - 2.

orselenmek 1. Yıpranmak, eskimek. 2. *(mecaz)* Bitkin düşmek, yorulmak.

O ozüniñ biraz sılanġan ayakkaplarına, azbuçuk orselengen kibi korüngen urbalarına baktı. “O biraz ıslanan ayakkabılarına, az buçuk yıpranmış gibi görünen elbiselerine baktı.” -U. Edemova - 2.

orselenmemek *(olumsuz)* **orselenmek**.

orseletmek *(ettirgen)* **orselemek**.

orseletmemek *(olumsuz)* **orseletmek**.

orsenlik *(ağızlarda)* Telaş, velvele, koşuşma; krş. **çapḳalavlar**.

orsiye *(ağızlarda)* Örs; bk. **orsü**, **sandal**.

orsü Örs; krş. **sandal**. ● **~nen çöküç arasında ḳalmaḳ** Örs ve çekiç arasında kalmak.

orsüli Örslü.

orsüsiz Örssüz.

orta (I) 1. a) Orta; krş. **meyan**. b) Ortalama; krş. **ortancı**; **~ boylu** Orta boylu; **~ġa ḳoymaḳ** Ortaya koymak; **~da** Ortada; **~dan** Ortadan; **~ġa** Ortaya; **~ yaşta adam** Orta yaşta adam; **~ allı** Orta halli; **~ tezlik** Orta hızlılık. 2. Orta derecede, ılımlı, mülayim; **~ ḳarar** Orta derecede, şöyle böyle, alelade bir şekilde. 3. Vasat, ortalama (puan hakkında). ● **~ġa ḳoymaḳ** Ortaya koymak; **~dan yoḳ olmaḳ** Ortadan yok olmak; **~ esapnen** Orta hesapla; **~ kuz ay** *(Kodeks Kumanikus)* Temmuz.

Bir daa baḳsa, ne korsin, ḳalaḳaynıñ ortasından yap-yañı bir egev çıḳa. “Bir de baksa, ne görsün, çöreğin ortasından yepyeni bir eğe çıkar.” -Koplandıbatır Destanı.

orta (II) Bölük, takım, müfreze.

ortaca *(ağızlarda)* Vasat, ortalama, ne iyi ne kötü; bk. **orta ḳarar**.

Em ortaca kelgen bir yerge bu şekerli golni yaptıralar. “Hem alelade bulunan bu yerde de bu şekerli gölü yaptırırlar.” -Edige Destanı.

ortaḳ (-ġı) 1. Ortak, arkadaş. 2. Ortak, müşterek, genel; **~ etmek** Ortak etmek.

Kalġanını Orazbaydan alıp ḳoşmaḳ mumkün, ya da ekisi ḳoşulıp ortaḳ mal satacaḳlar. “Kalanını Orazbay’dan alıp eklemek mümkün, ya da ikisi birleşip ortak mal satacaklar.” -Çerkez Ali - 1.

ortaḳça(sına) Ortaklaşa, müşterek, birlikte.

ortaḳlaşma, **ortaḳlaşuv** Birleştirme, ortaklık etme.

ortaḳlaşmaḳ Ortaklaşmak, birleştirmek.

Anası yolda babasına aḳayı soñki vaḳıtlarda Grodnodan ne yazġanı aḳḳında ikâye etti, yuregini raatsızlaġan fikirlernen ortaḳlaştı. “Annesi yolda babasına kocasının son zamanlarda Grodno’dan ne yazdığını anlattı ve onu rahatsız eden fikirleri paylaştı.” -E. A. Osmanoğlu - 1.

ortaḳlaşmamaḳ *(olumsuz)* **ortaḳlaşmaḳ**.

ortaḳlaştırmaḳ *(ettirgen)* **ortaḳlaşmaḳ**.

ortaḳlıḳ (-ġı) 1. Ortaklık *(iş)*. 2. Karşılıklı, mütekabil; **~ derece** *(dilbilgisi)* İşteş çatı.

Boylelikle, Midat şu kolḫoznıñ piçenlik meydanlarından istegeni ḳadar yerden yarıyarıġa ortaḳlıḳ piçen çalıp almaġa razılıḳ aldı. “Böylelikle, Mithat o çiftliğin ot meydanlarının istediği yerinden yarı yarıya ortak olarak, ot biçmek için izin aldı.” -M. Ablalimov.

ortalan: **~ ḳuş** *(zooloji)* Kiraz kuşu.

ortalanmaḳ Normal hale getirilmek, sakinleştirilmek.

ortalıḳ (I) (-ġı) 1. Ortalık; **~ta** Ortaklıkta. 2. Çevre; **~ aġarġanda keldik** Ortalık ağarırken geldik.

İsteseñ, reisnen laf eteyim ortaḳlıḳḳa, yani yarı-yarıġa çalıp almaġa belki razılıḳ berir. “İstersen başkanla konuşurum ortalıkta, yani yarı yarıya biçmeye izin verir.” -M. Ablalimov.

ortalıḳ (II) Vasat, ortalama; bk. **orta**.

ortancı Ortanca; **~ parmaḳ** Ortanca parmak; **~ oğlum** Ortanca oğlum; **bu ~sı** Bu ortancası.

Yanaşa odada ortancı ķardaşımız yaşay. “Yan taraftaki odada ortanca kardeşim yaşıyor.” -Altın Alma Masalı.

ortme, **ortüv** *(eylem adı)* **ortmek**.

ortmek 1. Örtmek; **ustüni ~** Üstünü örtmek. 2. *(ağızlarda)* Kapatmak (kapı hakkında); **ķapunu ~** Kapıyı kapatmak. 3. Belirsiz hale getirmek, üstünü kapatmak. 4. Bulutlandırmak.

Ne içün aķ yuzün, menden ortesin? “Niçin ak yüzünü benden saklarsın?” -Köroğlu Destanı.

ortmemek *(olumsuz)* **ortmek**.

ortodoks Orthodoks mezhebi.

ortodoksal Orthodoks kişi.

ortodoksallik (-gi) Orthodoksluk.

ortodoksiya Orthodoksluk.

ortoped *(tıp)* Ortopedist, ortopedi uzmanı.

ortopedik *(tıp)* Ortopedi(s)i.

ortopediya *(tıp)* Ortopedi.

orttürmek *(ettirgen)* **ortmek**.

orttürmemek *(olumsuz)* **orttürmek**.

ortü 1. a) Örtü; **sofra ~si** Sofra örtüsü; **töşek ~si** Yatak örtüsü. b) Perde. 2. *(botanik)* Örtü, lihaf.

Mavı kok ortüsiniñ bir çetini yırtıp, yer yuzüne adsız-esapsız al renkli çızıķlar çızaraķ tañ yarıķlanmaķta edi. “Mavi gök örtüsünün bir kenarını yırtıp, yeryüzüne hadsiz-hesapsız kırmızı çizgiler çizerek tan ağarmaktaydı.” -A. Osman - 2.

ortüli Örtülü, kapalı.

Çok keçmeden Nusretnen Nadire sol tarafka, sık tereklernen ortüli şeerniñ çetindeki sokakka, buruldılar. “Çok geçmeden Nusret’le Nadire sol tarafa, sık ağaçlarla örtülü şehrin kenarındaki sokağa, döndüler.” -U. Edemova - 2.

ortülmek Örtülmek.

Onıñ yuzü nasıldır keder perdesinen ortüldi. “Onun yüzü bir tür keder perdesi ile örtüldü.” -A. Osman - 2.

ortülmemek *(olumsuz)* **ortülmek**.

ortünmek Örtünmek, saklanmak.

ortüsiz Örtüsüz.

oruç (-çı) Oruç; krş. **oraza**.

orunç (-çı) Rüşvet; krş. **ķapar**.

orüç *(ağızlarda)* Mera, otlak; bk. **orüş**.

orüm bk. **orümçik**.

orümçek 1. Örümcek; **~ yuvası** Örümcek ağı; **~ almaķ** Örümcek almak; **~ tutmaķ** Örümcek bağlamak (sarmak, tutmak). 2. Örümcek ağı; **koşelerni ~ tuttı** Köşeler örümcek ağı bağladı.

Kulümsiregende betini orümçek avı kibi ķaplap alġan burüşikler bir cıyılıp-bir

cayılıp aldılar. “Gülümsediğinde yüzünü örümcek ağı gibi kaplayan buruşukluklar bir görünüp, bir kayboldular.” -A. Osman - 2.

orümçik *(botanik)* Filiz.

orümekçi Örümcek; bk. **orümçek.**

orüş Mera, otlak, yaylak; krş. **otla**; **otlaḳ**; **otar**.

osal 1. Kötü, fena; krş. **fena**. 2. Zayıf, güçsüz; krş. **zayıf**, **aciz**; **~ baa** Zayıf not; **~ bilgi** Zayıf bilgi; **tilni o**, **~ bile** O dilini az biliyor.

Allanıñ çınlarından, esirlerden sorap, onıñ en osal duşmanı olġan ḫannıñ ḳızı olġanım anlaġanlar. “Allah’ın cinlerinden, esirlerden sorarak, onun en kötü düşmanı olan hanın kızı olduğunu anlamışlar.” -Altın Beşik Efsanesi.

ose *(ağızlarda)* bk. **aysa.**

osetrina bk. **mersin eti.**

osı-busı: **~ yoḳ** Lamı cimi yok, başka yolu yok.

oskün 1. Kuvvetli, boylu; krş. **boylu**, **ḳalḳın**; **~ erif** Kuvvetli, iri-yarı adam. 2. Serbest.

osmaḳlamaḳ *(ağızlarda)* Yanlış anlamak.

osmaḳ-tosmaḳ *(ağızlarda)* Her türlü dalavere; **bir talay ~ uydura** *(ağızlarda)* Her türlü masal uydurur, dalavere çevirir.

osmanlı Osmanlı.

osme, **osüv** *(eylem adı)* **osmek.**

osmek 1. Bitmek, yetişmek; krş. **bitmek**; **yaḫşı ~** İyi yetişmek; **osip etmek** Büyümek, yetişmek; **erik teregi ozü osip çıḳtı** Erik ağacı kendi bitip çıktı. 2. Büyümek, büyük olmak; **osip etmek** Büyümek; **saçları osken** Saçları uzadı; **şeer osti** Şehir gelişti

Azmı, çoḳmı vaḳıt keçe, ḳabirlerniñ ustünden gul terekler osip çıḳa. “Az çok vakit geçer, kabirlerin üstünde gül ağaçları büyür.” -Kozukurpeç Destanı.

osmemek *(olumsuz)* **osmek.**

osmiy *(kimya)* Osmiyum (Os).

osmos *(kimya)* Ozmos, geçişme.

osmotik Ozmotik, su basıncı.

osmür Yeniyetme, mürahik.

osmürlik (-gi) İlk gençlik, yeniyetmelik.

osob bk. **zat.**

osraḳ (-ġı) 1. *(halk dili)* Osuruk, yelli. 2. *(mecaz)* Gevezelik, dırdır.

osta *(Kodeks Kumanikus)* Usta; bk. **usta.**

osteolog *(anatomi)* Osteologist, kemik bilimci.

osteologik *(anatomi)* Osteoloji(s)i.

osteologiya *(anatomi)* Osteoloji.

osteoskleroz *(tıp)* Osteoskleroz (kemik sertleşmesi).

ostsillograf *(elektroteknik)* Osilograf, elektriksel dalga sinyallerini belirleyen alet.

ostsillogramma *(elektroteknik)* Osilogram; Osilografi yoluyla elde edilen, titreşimleri gösteren çizelge.

ostsilloskop Osiloskop; elektriksel dalga sinyalini çizen alet.

ostsillyator *(fizik)* Osilatör (salıngaç), elektronik devrelerde, kare, testere ve üçgen elektrik sinyallerini veren elektronik düzenektir.

ostürmek 1. Yetiştirmek. 2. Büyütmek; bk. **asramaḳ**.

Bu ḳart ozüniñ emeginen yaşaġan, tek eyilik istegen ve bala-çaġa ostürgen. "Bu yaşlı kendi emeğiyle yaşamış, sadece iyilik istemiş ve çoluk çocuk yetiştirmiştir." -A. Osman - 2.

ostürmemek *(olumsuz)* **ostürmek**.

ostürtmek *(ettirgen)* **ostürmek**.

ostürtmemek *(olumsuz)* **ostürtmek**.

osurıḳ (-ġı) *(halk dili)* 1. Osuruk, gaz. 2. *(mecaz)* Yalan, hile.

osurmaḳ *(halk dili)* Yellenmek, gaz çıkarmak.

osüm Büyüme *(süreç)*.

osümlik Bitki; tahıl; krş. **bitki**, **nebat**; **suv osümligi** *(botanik)* Suyosunu; denizotu; **bir yıllıḳ ~** Bir yıllık bitki; **çok yıllıḳ ~** Çok yıllık bitki; ~ **alemi** Bitkiler alemi; ~ **yımşaġı** *(biyoloji)* Bitkinin yumuşak dokusu; **erte açḳan ~ler** Erken açan bitkiler; **ot şekilli ~ler** Ot biçimli bitkiler, otsu bitkiler; **yerniñ ~ ortüsi** Yerin bitki örtüsü.

Özü pek siyrek rastkelgen osümlik eken. "Kendisi çok az bulunan bir bitkiymiş." -A. Osman - 1.

osümti *(biyoloji)* Yumru, büyüyen doku.

osyotr *(zooloji)* Mersin balığı; bk. **mersin**.

oş (I) *(ünlem)* İnekleri yürüttürmek için kullanılan söz. ● **~ kopegim degen yoḳ** *(mecaz)* Kimsenin umrunda değil.

oş (II): **~uma ketti** Beni güldürdü, hoşuma gitti; **pek ~uma ketti** Beni çok güldürdü, çok hoşuma gitti.

Suresini bitirip, kozlükleriniñ ustünden torunına baḳḳan ihtiyar onıñ buyük bir saygı ve sukût ile yanında oturġanını korgeninen, bu al o ḳadar oşuna ketti ki, buyük bir sevgi ile onıñ kuçük ḳara kozlerinden opken edi. "Suresini bitirip, gözlüklerinin üstünden torununa bakan ihtiyar onun büyük bir saygı ve sükût ile yanında oturduğunu görmekle birlikte, bu hal o kadar hoşuna gitti ki, büyük bir

sevgiyle onun küçük kara gözlerinden öpmüştü.” -Cafer Seydamet.

oş (III) bk. **ẖoş**.

oşağan 1. Benzer. 2. *(matematik)* Müşabih, aynı.

Mektep bir cenaze evine oşağan edi. “Mektep bir cenaze evine benzemişti.” -N. Çelebicihan.

oşama, **oşav** *(eylem adı)* Benzeyiş, müşabehet; krş. **beñzeme**.

oşamaķ (*ağızlarda* **uşamaķ)** Benzemek; **o ķadar oşay, başın kesken ķoyġansıñ** O kadar benziyor ki, başını kessen ona koyarsın.

Aşıķ Ġaripniñ anası perdeni tutıp baķa da: -Vay, balam, bu seniñ perden, menim oġlumnıñ perdesine ne ķadar oşay ya? dep soray. “Aşık Garip’in annesi perdeyi tutup bakar ve: — Vah yavrum, bu senin perden benim oğlumun perdesine ne kadar çok benziyor, diye sorar.” -Aşık Garip Destanı.

oşamamaķ *(olumsuz)* **oşamaķ**.

Yurüşinde, kulüşünde... / İç oşamaz kimselerge / Eşitilir nazlı sesi. “Yürüyüşünde, gülüşünde… / Hiç benzemez kimselere / İşitilir nazlı sesi.” -S. Emin - 2.

oşametli *(ağızlarda)* Komik; bk. **oşlu**.

oşaret (I) *(ağızlarda)* Ucube, çirkin.

oşaret (II) Tuhaflık, gariplik; bk. **nişaret**.

oşatamamaķ Benzetememek; krş. **oşatıp olamamaķ**.

oşatmaķ Benzetmek; krş. **beñzetmek**.

Riẖsiyev onıñ bu yurüşini kinolarda defelarca korgen iş yurüticilerniñkine oşattı. “Rihsiyev onun bu yürüyüşünü sinemalarda defalarca gördüğü iş sahiplerinin yürüyüşüne benzetti.” -Z. Kurtnezir - 1.

oşatmamaķ *(olumsuz)* **oşatmaķ**.

oşek (-gi) Dedikodu; krş. **iġva**; **~ aytmaķ** Dedikodu yapmak.

Oşeklerge, ters laķırdılarġa ķulaķ asmañız. “Dedikodulara, ters sözlere kulak asmayın.” -Z. Kurtnezir - 1.

oşekçi Dedikoducu; krş. **uzunķulaķ**.

Onı oşekçi, tömetçi dep adını çıķardılar, nizamġa çekecek oldılar, atta, bir kere, malle komissiyasınıñ meclisine de çağırdılar. “Onun dedikoducu, iftiracı diye adını çıkardılar, sorguya çekecek oldular, hatta bir keresinde mahalle meclisine de çağırdılar.” -A. Osman - 2.

oşekleme, **oşeklev** *(eylem adı)* **oşeklemek**.

oşeklemek Dedikodu yapmak.

Atta yan ķomşum Zubeyde bile meni oşekley. “Hatta yan komşum Zübeyde bile beni çekiştiriyor.” -A. Osman - 2.

oşeklememek *(olumsuz)* **oşeklemek**.

oşlu Komik; bk. **kulkünçli**.

oşorom Boşboğaz, geveze, zevzek; bk. **boşboğaz**, **lafazan**, **dilbaz**, **zevzek**.

ot (I) Ot; **~ biçimi** Ot biçimi; **~ yegenler** *(biyoloji)* Otçullar; **kiyik ~lar** Yabani otlar; krş. **yabaniy otlar**; **~ basmaķ** Ot kaplamak; **yem ~ları** Yem bitkileri; **~ şekilli osümlikler** *(biyoloji)* Otsu bitkiler.

Yedi kun em yedi de gece ot otlap kezdim, / Ozu suvura, ey ağalar, yaldap da keçtim. “Yedi gün ve yedi gece ot otlayarak gezdim, / Ozu suyunu ey ağalar, yüzerek geçtim.” -Ben Karasuya Düğüne Vardım Hikayesi.

ot (II) *(ağızlarda)* Ateş; **yaş yuregim ~ķa yandı**, **yar** Genç yüreğim ateşte yandı, yar.

Çevre-çetke baķtım men, / Goñlümde ot yaķtım men. “Etrafa bir baktım ben, Gönlümde ateş yaktım ben.” -B. Mambet.

ot (III) Zehir; bk. **zeer**.

ot (IV) 1. Öd, safra; krş. **zafra**; **~ü patladı** *(mecaz)* Ödü patladı; **~ torbası** *(anatomi)* Safra kesesi. 2. *(ağızlarda)* Zehir; krş. **zeer**.

Eger anasınıñ o vakialardan haberi olsa ķuvanmaķ degil, otü patlar, tınçlığını terk eter. “Eğer annesinin o olaylardan haberi olsa sevinmek değil, ödü patlar, sessizliğini bozar.” -U. Edemova - 2.

otaçı Otçu *(bitkilerle hastalıkları iyileştiren)*.

otalamaķ (I) *(ağızlarda)* Zararlı otları ayıklamak; bk. **otamaķ**.

otalamaķ (II) Tedavi etmek; bk. **tedaviylemek**.

otama, **otav** *(eylem adı)* **otamaķ**.

otamaķ Tamir etmek, onarmak.

Endi olarnı otamaķ ise ziyade kuç ve masraf talap ete. “Şimdi onları tamir etmek ise hem zor hem de masraflı.” -E. Umerov - 1.

otamamaķ *(olumsuz)* **otamaķ**.

otar (I) 1. Otlak, mera; krş. **otla**; **otlaķ**; **orüş**. 2. Koyun sürüsü.

Uzaķ otarlarımızda ise, çobanlarımız yer-yemişni yıllarnen kormeyler, doğrumı? “Uzak otlaklarımızda ise, çobanlarımız meyveyi yıllar boyunca görmüyorlar, doğru mu?” -Çerkez Ali - 1.

otar (II) Ağıl.

otarlı Bolca çayır, bolca otlak olan; **~ yer** Çok otlak olan bölge.

otarlıḳ (-ġı) Otlama sahası.

otatmaḳ *(ettirgen)* **otamaḳ**.

otatmamaḳ *(olumsuz)* **otatmaḳ**.

otattırmaḳ *(ettirgen)* **otatmak**.

otattırmamaḳ *(olumsuz)* **otattırmaḳ**.

otaymaḳ *(ağızlarda)* Çim yetiştirmek; bk. **ot basmaḳ**.

otaymamaḳ *(olumsuz)* **otaymaḳ**.

otçöt bk. **esabat**.

ote(ki): **~ kun** Dün; bk. **keçken kun**, **otekun**, **tüneviy**; **~ yıl** Geçen yıl.

otekun *(ağızlarda)* Dün; **keçken kun**, **tüneviy**.

otel Otel, misafirhane.

oten *(ağızlarda)* Geçen, geçmiş; bk. **keçken**.

otiatriya *(tıp)* Kulak Burun Boğaz hastalıkları bilimi.

otit *(tıp)* Kulak iltihabı.

otkerilmek *(ağızlarda)* Geçirilmek; düzenlenmek; krş. **keçirilmek**.

otkermek *(ağızlarda)* Geçirmek; krş. **keçirmek**.

Olar bu territoriyanı atuv meşġuliyetleri otkermege azırlay ve eñ muimi poligon meydanınıñ – onıñ ormanı, golü ve bayırlarınen – aḳiḳiy şorbacısı olalar. “Onlar bu bölgeyi atış görevlerini yerine getirmek için hazırlıyor ve en önemlisi poligon meydanının -ormanı, gölü ve bayırlarıyla- gerçek sahibi oluyorlar.” -A. Osman - 2.

otkezmek Geçirmek; bk. **keçirmek**.

otkrıtka Kart, kartpostal; **~ yollamaḳ** Kart yollamak; **~ almaḳ** Kartpostal almak.

Bir elinen otkrıtkanı oña bere, diger elini ise onıñ aḳçasına soza. “Bir eliyle kartpostalı ona veriyor, diğer elini ise onun parasına uzatıyor.” -A. Osman - 1.

otkür *(ağızlarda)* 1. Keskin, sivri; krş. **keskin**; **~ pıçaḳ** Keskin bıçak. 2. Basiretli, ferasetli; **~ aḳıl** Basiretli zeka. 3. *(mecaz)* Keskin gözlü; **onıñ kozü ~** Onun gözü keskin. 4. İğneli, kinli *(söz)*; **onıñ tili ~** Onun dili iğneli. 5. Tiz. 6. İçten, samimi; sürükleyici; **~ nutuḳ** Sürükleyici konuşma.

Çunki Alimniñ otkür davuşı er angi yigitni onıñ meydançıġından uzaḳlaşmaġa mecbur ete. “Çünkü Alim’in keskin sesi herhangi (bir) genci onun alanından uzaklaşmaya mecbur ediyor.” -A. Osman - 2.

otla (I) Otlak, yayla; **otlaḳ**, **orüş**, **otar**.

otla (II) Kırım dağlarında ormansız alana verilen ad.

otlaḳ Otlak, mera; krş. **otla**; **oruş**; **otar**.

Çobanlar tapıldı, otlaḳlar belgilendi ve daa nice-nice işler yapıldı ve yapılmaḳta. “Çobanlar bulundu, otlaklar belirlendi ve daha nice işler yapıldı ve yapılıyor.” -Çerkez Ali - 1.

otlama, **otlav** *(eylem adı)* **otlamaḳ**.

Bir ḳozu er kun aynı otlaḳta otlamaġa, aynı dereden suv içmege alışḳan bir sürüge nasıl bağlana bilir!- dep tüşüne ve pırıl-pırıl kozleri, genç ve ayat tolu yuregi ve tüy kibi hafif ayaḳlarınen uzaḳlarda korgen çayırlarda payınozü ketken ḳozuniñ parçalanmasını iç bir türlü ḳabul etip olamay. “Bir kuzu her gün aynı otlakta otlamaya, aynı dereden su içmeye alışan bir sürüye nasıl bağlanabilir? diye düşünüyor ve pırıl pırıl gözleri, genç ve hayat dolu yüreği ve tüy gibi hafif ayaklarıyla uzaklarda payınozü gördüğü çayırlara giden kuzunun parçalanmasını hiçbir türlü kabul edemiyor.” -Cafer Seydamet.

otlamaḳ 1. Otlamak; **ayvanlar otlay** Hayvanlar otluyor. 2. *(eski)* Otları ayıklamak; **otamaḳ**.

Sınırın basıp kelgenmen, otınnı otlap, / Çeçegin culḳıp ketermen, gulüñni ḳoḳlap. “Sınırını basarak gelmişim, otunu ayıklayıp, / Çiçeğini yolup giderim, gülünü koklayıp.” -Çın.

otlamamaḳ *(olumsuz)* **otlamaḳ**.

otlatmaḳ Otlatmak, yaymak; **ḳoy otarını ~** Koyunu meraya yaymak.

Kete kete bir ozenniñ yanına barıp, buzavçıḳnı otlata. “Gide gide bir akarsuyun yanına varıp, buzağıyı otlatır.” -Altın Başnen Hıyar Baş Masalı.

otlatmamaḳ *(olumsuz)* **otlatmaḳ**.

otlattırmaḳ *(ettirgen)* **otlatmaḳ**.

otlattırmamaḳ *(olumsuz)* **otlattırmaḳ**.

otlu 1. Otsu. 2. Çimenli, otlu.

otluḳ 1. a) Otluk. b) *(botanik)* Çim, çimen. 2. Yemlik, ahır yemliği.

otmek (I) Ekmek; **~ ḳattısı** Ekmek kabuğu; ~ **yımşaġı** Ekmek içi; **beyaz ~** Beyaz ekmek; **bayat ~** Bayat ekmek; **~ pişirmek** Ekmek pişirmek; **~ tilmek** Ekmek dilimlemek; **bir tilim ~ ḳalmadı** Bir dilim ekmek kalmadı; **ḳuru ~** Kuru ekmek; **sıcaḳ ~** Sıcak ekmek. ● **~ oleyim!** Ekmek çarpsın!; **~ oleyim, yalan degil** Ekmek çarpsın, yalan değil; **menim kibi adam olmaḳ içün saña ḳırḳ peç ~ aşamaḳ kerek** Benim gibi adam olman için kırk fırın ekmek yemen gerek.

Kuddus, sen şu arada bu otmekni ḳaydan tapa ḳoydın? “Kuddus, sen bu kısa zaman içinde bu ekmeği nereden buluverdin?” -A. Hilmi.

otmek (II) Şarkı söylemek *(kuşlar)*; **sabaları bulbüller ote** Sabahları bülbüller öter.

Otme, bulbül, otme, sesiñ istemem, / Şimdiden soñ bulbül sesi diñlemem. “Ötme bülbül ötme, sesin istemem, / Şimdiden sonra bülbül sesi dinlemem.” -A. Osman - 2.

otmek (III) *(ağızlarda)* Geçmek; krş. **keçmek**; **yıl ote** Yıl geçer.

otmek (IV) *(ağızlarda)* **içi ~** *(tıp)* İshal, bağırsak rahatsızlığı.

otmekçi Fırıncı, ekmekçi; krş. **furuncı**.

otmekçik Küçük ekmek.

otmekli Ekmekli.

otmek-motmek Ekmek vb.

otmeksiz Ekmeksiz.

otogun Geçen gün; bk. **keçken kun**.

otpuska Tatil, izin, istirahat; **~ġa çıḳmaḳ** Tatile çıkmak.

Otpuskadan soñ da bir kaç kun bir şey bilmegen adam kibi yurdi. “İzinden sonra da bir kaç gün bir şey bilmeyen adam gibi davrandı.” -U. Edemova - 2.

otraḳ (-ġı) Tabanlık, taban; krş. **tabança**.

otrü -dan ötürü, -dan dolayı, yüzünden; **bazı bir sebeplerden ~ o çalışmaycaḳ** Bazı sebeplerden dolayı o çalışmayacak; **bundan ~** Bundan ötürü, bundan dolayı.

otryad Müfreze; takım, ekip.

Otryadda ḳırḳ balamız. Çoḳu bizlerday oksüz balalar. “Takımda kırk çocuğuz. Çoğu bizler gibi öksüz çocuklar.” -A. Hilmi.

otsuz Otsuz, çimensiz.

ottırmek *(ağızlarda)* Öldürmek; bk. **oldürmek**.

ottız Otuz; bk. **otuz**.

oturaḳ 1. Hareketsiz; **~ işten soñ turıp biraz yurmek kerek** Hareketsiz işten sonra biraz yürümek lazım. 2. Yerleşik; **~ omur tarzı** Yerleşik hayat tarzı. 3. Oturacak yer; oturak.

oturġıç 1. Bank, sıra. 2. Oturacak yer; **avtobusnıñ art ~ı** Otobüsün arka oturağı.

Ḳarşı oturġıçta yan-yanına otırıp da yarım saat yol yurdügi alda bir-birini bilmegen İvan Sidoroviçnen Pavel Kozmin, niayet, biri-birini tanıp ḫoş-beşten son aralarında söz başladı. “Karşı oturakta yan yana oturup da yarım saat gidildiği hâlde birbirini tanımayan İvan Sidoroviç ile Pavel Kozmin, nihayet tanışıp, hoş beş

ettikten sonra, aralarında sohbet başladı.” -C. Gafar.

oturıp-oturıp 1. Çömelme. 2. Oturup durmak.

oturış (I) 1. Toplantı. 2. Parti.

Bu oturışḳa kelgeniñiz yaḫşı oldı, ama ozüñiznen beraber, ġaliba, başımızġa bela da ketirdiñiz. “Bu toplantıya geldiğiniz iyi oldu, ama kendinizle beraber korkarım başımıza bela da getirdiniz.” -E. Umerov - 2.

oturış (II) Oturuş tarzı; **bu nasıl ~?** Bu ne biçim oturuş?; **bunıñ ~ına baḳsanız!** Şunun oturuşuna bakın!

Oran at ustünde oturışına suḳlanġan adamlar: -Eşḳ olsun oġlanġa! Aḳiḳaten, bu da babası kibi yigit olacaḳ, - deyler. “Onun at üstünde oturuşuna imrenen adamlar: — Aşk olsun çocuğa. Gerçekten de bu da babası gibi yiğit olacak, derler.” -Köroğlu Destanı.

oturışı-turuşı: *(topluluk)* **~ babasına oşay** Babasının tam bir kopyası.

oturışma, **oturışuv** *(eylem adı)* **oturışmaḳ**.

oturışmaḳ Ziyafet çekmek; cümbüş etmek, parti yapmak; krş. **ḳonuşmaḳ**.

oturışmamaḳ *(olumsuz)* **oturışmaḳ**.

oturma, **oturuv** *(eylem adı)* **oturmaḳ**.

oturmaḳ 1. Oturmak *(koltukta vb.)*; **sofra başında ~** Sofranın başında oturmak; **mıḫlanıp ~** Çivilenip oturmak; **sen bu yerde oturıp tur, men şimdi kelirim** Sen burada otur, ben şimdi gelirim; **oturıp ḳalmaḳ** Oturup kalmak; **bir oturganda** Bir oturuşta. 2. Binmek *(otobüse, uçağa vb.)*; **avtobusḳa ~** Otobüse binmek; **uçaḳḳa oturıp ketmek** Uçağa binip gitmek. 3. Çekmek *(yün, kumaş vb.)*; **toḳuma oturdı** Kumaş çekti. 4. Yaşamak; krş. **yaşamaḳ**; **koyde otura** O köyde yaşıyor; **bir ozü otura** Tek başına yaşamak. 5. Hapishaneye girmek.

Egerimni tübüme ḳoyıp, obada oturdım, / Beş yuz asker sarıp aldı, kene de ḳurtuldım. “Eğerimi altıma koyup obada oturdum, / Beş yüz asker etrafımı sardı, gene de kurtuldum.” -Ben Karasuya Düğüne Vardım Hikayesi.

oturmamaḳ *(olumsuz)* **oturmaḳ**.

otursa-otursın Bırakalım otursun.

oturtamamaḳ Oturtamamak; krş. **oturtıp olamamaḳ**.

oturtılmaḳ Oturtulmak.

Olar yaznıñ çille sıcaġında azbarnıñ ortasında ateş yaḳıp, garajlar ustüne çıḳıp, azbarlarda bazı adamlar tarafından oturtılġan yemiş tereklerініñ pıtaḳlarını sındırıp, iç bir şey

tapmağanda bir-birine taş atıp oynaylar. “Onlar yazın bunaltıcı sıcağında bahçenin ortasına ateş yakıp, garajların üstüne çıkıp, bahçelerde bazı insanlar tarafından dikilen meyve ağaçlarının dallarını kırıp, hiçbir şey bulamazlarsa birbirleriyle taş atıp oynuyorlar.” -Çerkez Ali - 2.

oturtılmamaḳ *(olumsuz)* **oturtılmaḳ**.

oturtma, **oturtuv** *(eylem adı)* **oturtmaḳ**.

Eġer sen, şimdi paralarnı saymasañ, men şu daḳḳa seni süyrü ḳazıḳḳa oturtmalarını emir eterim. “Eğer sen, şimdi paralarını saymazsan, ben şu dakikada seni sivri kazığa oturtmalarını emrederim.” -Bekir Mustafa Masalı.

oturtmaḳ 1. Dikmek; **gul ~** Gül dikmek, gül yetiştirmek. 2. Oturtmak; **yerine ~** Yerine oturtmak. 3. Hapse atmak.

Bir atlı arabanı yektire, apayını oturta, arabanı çoraġa aydata, birden-bir sıġırına da, arabanın artına tirkey. “Bir atı arabaya koşturur karısını oturtur, arabayı çorasma sürdürür, tek bir sığırını da arabanın ardına takar.” -Çorabatır Destanı.

oturtmamaḳ *(olumsuz)* **oturtmaḳ**.

oturttırmaḳ *(ettirgen)* **oturtmaḳ**.

oturttırmamaḳ *(olumsuz)* **oturttırmaḳ**.

otuz Otuz; **~ yaşında** Otuz yaşında; **~ eki tiş** Otuz iki diş; **~ uç** Otuz üç.

Aydır onıñ manası, bilgenler aytar, / Kırḳına yetmey, otuzda daim ḳaytar. “Aydır onun manası, bilenler söyler, / Kırkına ulaşmadan otuzda daima döner.” -Çın.

otuzar Otuzlu, otuzar.

otuzıncı Otuzuncu.

Otuzıncı yıllarda ḳaraḳalpaḳ poeziyasınıñ ġayeviy ve bediiy ceetten elde etken ḳazançlarında istidatlı şair Ḩocamet Aḥmetovnıñ icadiy ḫızmeti ġayet buyüktir. “Otuzuncu yıllarda Karakalpak şiirinin ideolojik ve sanatsal yönden elde ettiği kazançlarında yetenekli şair Hocamet Ahmetov’un yaratıcı hizmeti çok büyüktür.” -Çerkez Ali - 1.

otünç *(Kodeks Kumanikus)* Ödünç, borç.

otüş 1. *(ağızlarda)* Geçiş; bk. **keçiş**. 2. Hayatın akışı; bk. **keçüv**. 3. Kuşların ötüşü.

ouç *(Kodeks Kumanikus)* Avuç; avuç içi, aya; bk. **avuç**.

oul *(Kodeks Kumanikus)* Oğul; bk. **oġul**.

ourluḳ *(Kodeks Kumanikus)* Tohum, çekirdek, döl; bk. **urluḳ**.

ov 1. Ta kendisi (Tanrı hakkında). 2. *(eski)* Ov *(Eskiden kadınların eşlerine sesleme şekli)*.

ova bk. **uva**.

oval Oval, söbe.

ovatsiya bk. **şiddetli alġışlar**.

ov-ov Çiftçilikte öküzlere bağırma şekli; krş. **kâḫ**.

oy (oyu) (I) Düşünce; krş. **fikir**, **tüşünce**, **mulâḫaza**. 2. krş. **tüşüncege dalmaḳ**.

Eki oy dolaşa miyde, Nomerdemi tursam, yoḳsa evde. "İki düşünce dolanıyor kafamda, Numarada mı dursam, yoksa evde mi." -C. Kermençikli.

oy (II): **~ da suvḳ!** İyi ve soğuk!; **yır ~ da ḫoş kele** Yır iyi ve güzel geldi.

oya (I) Dantel; **~ ormek** Dantel örmek; **~lı** Oyalı.

Meryemni soyundırıp, ozüniñ kelinlik kününden ḳalġan oyalı tüb kolmegini kiydirgen. "Meryem'i soyundurup, kendisinin gelinlik gününden kalan oyalı iç gömleğini giydirmiş." -Çerkez Ali - 1.

oya (II) Niş, duvargözü.

oya (III) *(ağızlarda)* İn; yuva; bk. **yuva**.

oya (IV) *(ağızlarda)* Canlılık; bk. **uyanıḳ**.

oyacı Dantel ören.

oyalamaḳ Dantel örmek.

oyanmaḳ *(ağızlarda)* Uyanmak; bk. **uyanmaḳ**.

oyat *(Kodeks Kumanikus)* Utanç, utanma; bk. **utanç**, **utanuv**, **utanma**.

oyçan Düşünceli; krş. **tüşünceli**; **dalġın**; **oylu**.

Oña oyçan baḳıp turġan Nusretniñ omuzına kimdir yavaştan elini ḳoydı: - Keyflenmege bile ekensiñ asabam... "Ona öylece bakıp duran Nusret'in omzuna biri yavaşça elini koydu : — Keyiflenmeyi biliyormuşsun hısımım..." -U. Edemova - 2.

oyġuç Tahta kaşık imalatında kullanılan araç.

oyḳal *(coğrafya)* Çukur, girinti; krş. **buyük çuḳur**.

oylamaḳ 1. Düşünmek; krş. **tüşünmek**; **fikiremek**. 2. Tahmin etmek.

Saba açılġan soñ bugun Pötr emceniñ ketecek kunü ekenini ḫatırladıḳ. Men ḳorḳunen aḳşamnı oyladım. "Sabah olduktan sonra bugün Pötr Amca'nın gideceği gün olduğunu hatırladık. Ben korkuyla akşamı düşündüm." -A. Osman - 2.

oylamamaḳ *(olumsuz)* **oylamaḳ**.

oylana-oylana Düşüne düşüne.

oylanıp-taşıp: İyice düşünmek, düşünüp taşınmak.

oylanmaḳ Düşünceye dalmak; krş. **tüşünmek**; **oylanıp ḳalmaḳ** Düşünceye dalıp kalmak.

Sekiz canlı, dört cansız, eki aylanma, / Şu bir çınnıñ manasın kop oylanma. “Sekiz canlı, dört cansız, iki dönme, / Bu çının manasını çok düşünme.” -Çın.

oylanmamaḳ *(olumsuz)* **oylanmak**.

oyle (I) Öyle, böyle, şöyle; krş. **boyle**; **şoyle**; **~leri da bar** Öyleleri de var; **~ yaḫşı** Öyle güzel ki; **~ ise** Öyleyse; **~ şey yoḳ** Öyle şey yok.

Yolcular avtobustan nasıl aşıkçanlıknen, çabikliknen tüşken olsalar, şeerçik içine de oyle tez siñip kettiler. “Yolcular otobüsten nasıl aceleyle, çabuklukla indiyeseler, şehir içine de öyle daldılar.” -U. Edemova - 2.

oyle (II) *(ağızlarda)* Öğle, öğlen; bk. **uyle**.

oyle-boyle 1. Şöyle böyle, sıradan; **o adam ~lerden degil** O adam sıradan insanlardan değil. 2. *(ağızlarda)* Öylesine değil; **Usein o apayı ~ seve degil de**, **can-yurekten seve** Hüseyin, bu kadını şöyle böyle sevmekle kalmıyor, onu candan seviyordu.

Em teşkergende de oyle-boyle degil de, esaslı surette teşkerüv olması mumkün. “Hem denetlendiğinde de öyle böyle değil de, esaslı surette kontrol edilmesi mümkün.” -U. Edemova - 2.

oylece bk. **oyleliknen**.

oylelik: **~nen** Böylece, böylelikle, bu şekilde; krş. **boyleliknen**; **şoyleliknen**.

oylu Düşünceli; krş. **tüşünceli**; **dalġın**.

Kuvetli ḳollar. Merametli, oylu kozler... ġururnen bakam. “Kuvvetli kollar. Merhametli, düşünceli gözler... Gururla bakıyorum.” -İ. Abduraman - 1.

oyma, **oyuv** *(eylem adı)* **oymaḳ**; 1. Oyma, kazma, hakkak işleri; krş. **naḳır**; **aġaç ~ sanatı** Ağaç oyma sanatı. 2. Basma resim (gravür). 3.: **~ yazı** Gravür.

oymacı Oymacı.

oymacılıḳ (-ġı) Oymacılık; **taş oymacılığı** Taş oymacılığı.

oymaḳ (I) 1. Oymak, yontmak, delerek çukur oluşturmak; **ḳayanı oymaḳ** Kayayı oymak; **taḫtanı ~** Tahtayı oymak; **mermerni oyıp insan şekli yapmaḳ** Mermeri oyup insan figürünü oluşturmak. 2. Kesmek; **kolmekniñ yaḳası ~** Gömleğin yakasını kesmek.

Aksine: ‘Korḳaḳ olma, o sana toḳunġanda, sen de onıñ mordasını pancalamaysınmı? Eki kozüni oyup almaysınmı?’ -dep balasını tazirlep nefretlene. “Aksine, ‘Korkak olma, o

sana dokununca, sen de onun suratını pençelemiyor musun? İki gözünü oyup almıyor musun?' diye çocuğunu azarlayıp nefretini ortaya döküyor." -Çerkez Ali - 2.

oymaḳ (II) 1. Yüksük; **~nı parmağına keçirmek** Yüksüğü parmağına geçirmek. 2. **~ ot** *(botanik)* Yüksükotu.

Oymaḳ ağız, fındıḳ burun, / Yuzüm koz, ḳalem ḳaş / Taḫta manlay, / Kabaḳbaş. "Yüksük ağız, fındık burun, / Üzüm göz, kalem kaş / Tahta alın, / Kabak baş." -Tezaytuv.

oymalı Oymalı, işlemeli; **~ gugüm** İşlemeli güğüm.

oymamaḳ *(olumsuz)* **oymaḳ.**

oynaġanda-oynay Çok fazla oynamak.

oynaḳ 1. Şakacı. 2. Coşkun, ateşli; **~ at** Coşkun at. 3. Oynak, eğlenceli; **~ ḳadın** Eğlenceli kadın. 4. Oynak (güvercin çeşidi).

At oynaḳlay, kişi ise at ustünde oturġan alda, Dilâverni tutacaḳ olıp, elini uzata. "At oynaktı, adam ise atın üstünde oturduğu yerden Dilâver'i tutmak için elini uzatıyor." -A. Osman - 3.

oynaḳlıḳ (-ġı) Oyunculuk, oynaklık.

oynalmaḳ *(edilgen)* **oynamaḳ**; Oynanmak.

Tatarca pyesalar tapılmadığından çoḳu rusça pyesalar oynaldı. "Tatarca piyesler bulunmadığı için, Rusça piyesler oynandı." -A. Hilmi.

oynalmamaḳ *(olumsuz)* **oynalmaḳ.**

oynamaḳ (I) 1. Oyun oynamak; **saḳlançaḳ ~** Saklambaç oynamak. 2. Hareket etmek. 3. Dans etmek. 4. Rol oynamak. 5. Parıldamak; **serniknen oynama saḳın!** Sakın kibritle oynama!; **kozum oynay** Gözüm seyriyor; **yuzük ḳolda oynay** Yüzük parmakta parıldıyor; **ateşnen oynamaḳ** Ateşle oynamak; **onen oyun olmaz** Onunla oyun olmaz; **sol kozüm oynay – sevinecem ġaliba** Sol gözüm seyriyor, sevineceğim galiba. 6. Titremek; **yuregi oynadı** Yüreği titremek.

Ebet, bugun er şey kule, türkü ayta, butün koy şeñlikten çalḳana, atta Aḳmambetniñ kuçük ḳara kozleri bile fırıl-fırıl, kuçük dudaḳları bile oynay, titrek ince sesi bile eşitile edi. "Evet, bugün her şey gülüyor, türkü söylüyor, bütün köy şenlikten çalkalanıyor, hatta Akmambet'in küçük kara gözleri bile fırıl fırıl, küçük dudakları bile oynuyor, titrek ince sesi bile işitiliyordu." -Cafer Seydamet.

Refat vaḳıt-vaḳıt etrafa ḳulaḳ salmaḳta, ufaḳ bir çıtırdı eşitilse, yuregi oynamaḳta, tüfegini var ḳuvetinen

avuçlarında sıḳmaḳta edi. “Refat zaman zaman etrafı dinliyor, ufak bir çıtırtı işitirse yüreği oynuyor, tüfeğini var kuvveti ile avuçlarında sıkıyordu.” - Cemil Seydamet - 1.

oynamaḳ (II) *(ağızlarda)* Müzik aleti çalmak; **kemane oynamaḳ** Keman çalmak.

oynapa *(etnografya)* Fırın ağzı, ocak deliği.

oynaş Oynaş, sevgili, sevdalı.

Ḳardaşı degilim, sevgilisi degilim, oynaşı da degilim. “Kardeşi değilim, sevgilisi değilim, oynaşı da değilim.” - E. Umerov - 1.

oynaşmaḳ 1. Oynaşmak; **alanda balalar oynaşa** Sahada çocuklar oynaşıyor. 2. Aşıktaşlık etmek.

Selâminen oynaşa, ḳuturamız, / Ḳarınımız aç, talçıḳlıḳ ozümiz de. “Selâmı ile oynaşıyor, kuduruyoruz, / Karnımız aç, halsiz düştük kendimiz de.” -A. Giraybay - 1.

oynaşmamaḳ *(olumsuz)* **oynaşmaḳ**.

oynatalmamaḳ bk. **oynatamamaḳ**.

oynatamamaḳ Oynatamamak; krş. **oynatıp olamamaḳ**.

oynatmaḳ Oynatmak.

Ḳaynana bekmez ḳaynata, / Ḳızı ḳaşını oynata, / Oynatma ḳız ḳaşınnı, / Keser baban başınnı. “Kaynana pekmez kaynatır, / Kızı kaşını oynatır. / Oynatma kız kaşını, / Keser baban başını.” -Kozukurpeç Destanı.

oynatmamaḳ *(olumsuz)* **oynatmaḳ**.

oynattırmaḳ Oynattırmak.

oynattırmamaḳ *(olumsuz)* **oynattırmaḳ**.

oynayış Müzik aleti çalma tarzı; dans etme tarzı; **özüne ḫas ~ı bar** Kendine has oynayış tarzı var.

oynay-oynay 1. Oynaya oynaya. 2. Zevkle, memnuniyetle; **işni ~ yapa** İşi zevkle yapıyor.

Epimiz kuler, oynar, oynay-oynay yorulır, terler, bezerdik. “Hepimiz güler, oynar, oynaya oynaya yorulur, terler, bezerdik.” -N. Çelebicihan.

oyt Heyt!; **~, ne yapasıñ?** Heyt, ne yapıyorsun?

Ayt ettim, oyt ettim, / Kadâmnı yerge yıḳtım. “Ayt ettim, heyt ettim, / Kardeşimi yere düşürdüm.” -B. Mambet.

oyuçıḳ (-ġı) 1. Çukurcuk. 2. Yanaklarda çukur, gamze; **yanaḳlarında ~lar bar** Yanaklarında gamzeler var.

oyuḳ 1. Çentik, oyuk, çukur. 2. Delikli. 3. Kesilmiş. 4. Delik.

Ķurşunlar beyaz divarġa uruna, anda ķara oyuķlar ķaldıralar. “Kurşunlar beyaz duvara vuruyor, orada kara oyuklar bırakıyorlar.” -E. A. Osmanoğlu - 1.

oyuķ-çuķur Her yer kazılı, her taraf çukur; **~ etmek** Her yeri kazmak.

oyuķ-oyuķ Kuvvetlendirme ikilisi; **oyuķ**.

oyulmaķ 1. Delinmek. 2. Çukur açılmak.

Ķaranfil oyulırmı? / Ķafese ķoyulırmı? / Seniñ kibi guzele / Dünyada doyulırmı? “Karanfil oyulur mu? / Kafese koyulur mu? / Senin gibi güzele / Dünyada doyulur mu?” -Mane.

oyulmamaķ *(olumsuz)* **oyulmaķ**.

oyun 1. Oyun; **bala ~ları** Çocuk oyunları; **ketkel ~ı** Birdirbir oyunu; **saķlançaķ ~ı oynamaķ** Saklanbaç oyunu oynamak; **~dan çıķmaķ** Oyundan çıkmak; **~ı devam etmek** Oyunu devam etmek. 2. Dans, oyun havası oyunu; **“Ķaytarma” ~ı** “Haytarma” dansı; **~ġa çıķıp oynamaķ** Oyuna çıkıp oynamak. 3. Gösterim. 4. *(Mecaz)* Oyun, hile, yalan **~ oynamaķ** Oyun oynamak, aldatmak; **o maña oyle bir ~ oynadı ki, şaşarsıñ** O bana öyle bir oyun oynadı ki, şaşarsın; **onen ~ olmaz** Onunla şaka olmaz; **suvuķnen ~ oynama** Soğukla oyun oynama.

Sen bilirsin, Kör oğluniñ ḫuyum, / Turar şimdi eter sizge oyunnı. “Sen bilirsin, Köroğlu’nun huyunu, / Kalkar şimdi eder size oyunu.” -Köroğlu Destanı.

oyuncaķ (-ġı) 1. Oyuncak. 2. Eğlence; bk. **eglence**.

Eline berdim oyuncaķ, ayneni, / Benim oğlum oynaycaķ, ayneni. “Eline verdim oyuncak, ninni, / Benim oğlum oynayacak, ninni.” -Bala Yırı.

oyuncı 1. Oyuncu. 2. Dansçı.

Ḫan oz memleketiniñ en guzel oyuncı ķızlarının kâmil oyunlarınen, cücelerniñ çaķalarınen davul-zurna, çeşit türlü çalġı-çaġananen eglendirmek istese, de bular oğlanġa iç bir tesir etmegen. “Han memleketinin en güzel oyuncu kızlarının olgunlaşmış güzel oyunlarıyla, cücelerin şakalarıyla, davul zurna gibi çeşitli çalgılarla eğlendirmek istese de bunlar oğlana hiç tesir etmemiş.” -Altın Beşik Efsanesi.

oyun-kulkü Oyun, kahkaha, eğlence; **kunümiz ~nen keçti** Günümüz şen şakrak geçti.

Daima mazun yurgen, bu evde iç bir şeynen meraķlanmaġan, oyun-kulkü, umumen, şeñlikni bilmegen ķadında bu ķadar ateş, guzellik, sevinç ķaydan keldi, dep tüşünmekte edi. “Daima hüzünlü yürüyen, bu evde hiçbir şeyle

ilgilenmeyen, eğlence, genel olarak neşeyi bilmeyen kadında bu kadar ateş, güzellik, sevinç nerden geldi, diye düşünüyordu.” -U. Edemova - 1.

oz (ozü) (*ağızlarda* **kendi)** Öz, kendi; **~um ~ume** Kendi kendime *(1. şahıs tekil)*; **~uñ ~uñe** Kendi kendine *(2. şahıs tekil)*; **~u ~une** Kendi kendine *(3. şahıs tekil)*; **~leri ~lerine** Kendi kendilerine *(3. şahıs çoğul)*; **~ başına** Kendi başına; **~ tarafından** Kendi tarafından; **~ balası** Kendi çocuğu; **~ ķardaşı** Kendi kardeşi; **~ koyum** Kendi köyüm; **~ tatar sozleri** Öz Tatar kelimeleri; **~ü ~ünden** Kendiliğinden; **~ yağında ķavurılmaķ** Kendi yağında kavrulmak.

Atını azbarda ķaldırıp, ozü degirmenge kirgende, ḫannıñ ḫızmetçileri atnı çalıp ḫanġa ketireler. “Atını bahçede bırakıp, kendi değirmene girince hanın hizmetkârları onun atını alıp kaçarlar, hana getirirler.” -Köroğlu Destanı.

ozara Birbiriyle; **~ laf etmek** Birbiriyle konuşmak; **~ munasebet** Münasebet, ilişki.

Epimiz oturışķan soñ, ozara soraşuvlar, tanışuvlar başlandı. “Hepimiz oturduktan sonra sohbetler, tanışmalar başladı.” -Z. Kurtnezir - 1.

Ozbekistan Özbekistan.

Ondan soñ, oyle vaķıtlar ola, Moskvada butün Ozbekstan içün çoķtan çoķ mal ayırıla. “Ondan sonra, öyle zamanlar oluyor, Moskva’da bütün Ozbekstan için epey çok mal ayrılıyor.” -U. Edemova - 2.

ozcesine Kendi yolunda, kendince.

Ozcesine, anda endi buyük deñişmeler olġandır, dep tüşündi. “Kendince, orada şimdi büyük değişmeler olmuştur, diye düşündü.” -U. Edemova - 2.

ozdurıcı bk. **ozġarıcı**.

ozdurmaķ bk. **ozġarmaķ**.

Şay etip, ķartanaynı yoluna ozdura. Padişanıñ bundan ḫaberi olmay. “Böylece yaşlı kadını geçirir. Padişahın bundan haberi olmaz.” -Aşık Garip Destanı.

ozeçik (-gi) *(botanik)* Çekirdek.

ozek (-gi) 1. Öz *(ağaç gövdesinin içi)*. 2. Çıbanın özü. 3. Çekirdek, iç; **atom ozegi** Atom çekirdeği.

ozekli 1. Çekirdekli; **~ un** Çekirdekli un. 2. Tanecikli.

ozen Nehir, göl, pınar; krş. **çay, neḫir**; **~ başı** Nehrin doğduğu yer; **~ korfezi** Nehir koyu; **~ artı** Nehrin karşı kıyısı; **~ taşması** Nehrin taşması; **~ yatağı** Nehir yatağı; **~ ağzı** Nehir ağzı; **nomay suvlu ~** Bol sulu nehir.

Uyleden soñ terbiyecilerniñ tırışuvları da, Kabul emceniñ Ladoga ozenini keçeyatḳanda maşinasınen beraber buz astına dalıp ketkeni aḳḳındaki meraḳlı ikâyesi de kâr etmedi. “Öğleden sonra eğitmenlerin çalışmaları da, Kabul Amca’nın Ladoga Gölü’nü geçerken arabasıyla beraber buzun altına dalarak gitmesi konusundaki ilgi çekici hikâyesi de kar etmedi.” -A. Osman - 2.

ozenlik (-gi) Nehir yatağı.

ozgün Özgün, orijinal.

ozgünlik Özgünlük.

ozġan *(fiil sıfatı)* Geçmiş, gitmiş.

Babaynıñ gur devranı şay ozġan soñ balaları ḳazanıñ ayrı aldı. “Babanın bolluk dönemi böyle geçtikten sonra çocukları kazanlarını ayırdılar.” -A. Giraybay - 1.

ozġarġan Uğurlamış.

Şeerge ketmek uzre arabaġa mingende, başḳa ḳızlarnıñ ana-babası toplaşḳan, ḳızlarını opip, oḫşap ozġarġan ediler. “Şehre gitmek üzere arabaya bindiğinde, diğer kızların ana - babası toplanmış, kızlarını öperek okşayarak uğurlamışlardı.” -A. Odabaş.

ozġarıcı Uğurlayan; kılavuz.

Onı ozġarıcı, Donnik familiyalı ḫoş tabiatlı arbiy adamnen tez dostlaştılar. “Onu uğurlayan, Donnik soyadlı, hoş tabiatlı askerle çabuk dost oldular.” -A. Osman - 1.

ozġarmaġan *(olumsuz)* **ozġarġan**.

ozġarmaḳ Uğurlamak, geçirmek.

Zörenen beraber onı ozġarıp, Zöreniñ cengeleri de keteler. “Zöhre ile birlikte onu geçirmek için Zöhre’nin yengeleri de giderler.” -Tahirnen Zore Destanı.

ozġarmamaḳ *(olumsuz)* **ozġarmaḳ**.

ozġartmaḳ Uğurlatmak, geçirtmek.

Yiġit adın çıḳsın dep, Artından ḳırḳ yigitke ozġarttım. “Yiğit adın çıksın diye, Arkandan kırk yiğitle geçirttim.” - Edige Destanı.

ozġartmamaḳ *(olumsuz)* **ozġartmaḳ**.

ozı bk. **özü**.

ozi *(ağızlarda)* Kendi, özü.

ozlem *(ağızlarda)* Hasret, üzüntü, keder; bk. **asret**; **Vatan ~i** Vatan hasreti.

ozma, **ozuv** *(eylem adı)* **ozmaḳ**.

ozmaġan *(olumsuz)* **ozġan**.

ozmaḳ 1. Geçmek, geride bırakmak. 2. Üstün gelmek; **oġlu babasını ozdı** Oğlu babasını geçti.

Kunler ve aylar keçe, aylar ve yıllar oza. “Günler aylar geçer, aylar yıllar geçer.” -Köroğlu Destanı.

ozmamaḳ *(olumsuz)* **ozmaḳ**.

ozokerit *(mineraloji)* Ham Parafin.

ozon *(kimya)* Ozon; **atmosferanıñ ~ ḳatı** Atmosferin ozon katı.

ozonator *(kimya)* Ozonatör, yüksek elektriksel boşalım altında, oksijeni ozona çeviren aygıt.

ozonlaġan Ozonlaşmış.

ozonlamaġan *(olumsuz)* **ozonlaġan**.

ozonlamaḳ *(kimya)* Ozonlamak; oksijeni ozona dönüştürmek.

ozonlamamaḳ *(olumsuz)* **ozonlamaḳ**.

ozonlatmaḳ *(ettirgen)* **ozonlamaḳ**.

ozonlatmamaḳ *(olumsuz)* **ozonlatmaḳ**.

oz-ozlüginden (oz-ozüme) (ozüm ozüme) (oz-ozüñe) (ozüñ-ozüñe) (ozü-ozüne) (oz-ozunden) (ozleri-ozlerine) (oz-ozlüginden) Kendiliğinden.

Kalġan er şey oz-ozlüginden, Nadireniñ istegine tabiiy olmaġan alda olıp keçti. “Kalan her şey kendiliğinden, Nadire’nin isteği dışında olup geçti.” -U. Edemova - 2.

Sen oz-ozüñe uküm çıḳardıñ. “Sen kendi kendine hüküm verdin.” -A. Osman - 2.

Laf sevgen, daima nasıldır problemalarnı çezip, oz-ozünden coşıp-taşıp yurgen İlyas indemez Serverni begenmey. “Laf seven, daima, her türlü problemleri çözüp, kendiliğinden coşup taşarak bağıran İlyas ses çıkarmaz, Server’i beğenmez.” -A. Osman - 2.

oz-özümden (oz-özünden) (oz-özüñden) İstemsizce, kendiliğinden.

özümsimek Özümsemek; krş. **özüne mal etmek**.

özümsinmek Özümsenmek.

özünden-özü bk. **oz-özümden**.

P

paalı Pahalı; **~ġa almaḳ** Pahalıya almak; **~ġa satmaḳ** Pahalıya satmak; **pek ~** Çok pahalı.

Yusuf özüniñ forsası paalıġa tüşecegini añladı. “Yusuf, kendi havasının pahalıya mal olacağını anladı.” -A. Osman - 1.

paalılaşma, **paalılaşuv** *(eylem adı)* **paalılaşmaḳ**; Fiyat artışı, pahalılaşma.

paalılaşmaḳ Pahalılaşmak.

Otmek kunkünden paalılaşa, ḫalḳ nesi bar, nesi yoḳ satlıḳḳa çıḳara. Alıcılar ne berse, ona sata ediler. “Ekmek günden güne pahalılaşıyor, insanlar nesi var nesi yok her şeyi satılığa çıkarıyor, alıcılar ne verirse ona satıyorlardı.” -A. Hilmi.

paalılaşmamaḳ *(olumsuz)* **paalılaşmaḳ**.

paalılaştıramamaḳ Fiyatını artıramamak; krş. **paalılaştırıp olamamaḳ**.

paalılaştırmaḳ *(ettirgen)* **paalılaşmaḳ**.

paalılaştırmamaḳ *(olumsuz)* **paalılaştırmaḳ**.

paalılıḳ (-ġı) Pahalılık.

Sanki dersiñ, bu fenalıḳlarda, facialarda, pamuḳnıñ ozüne mal oluvınıñ paalılıġında, kolḫozcılarnıñ evlerine tabiiy gaz keçirilmegeninde... "Sanki bu kötülüklerden, facialardan, pamuk maliyet fiyatının pahalı olmasından, çitçilerin evleri doğalgaz döşenmemesinden..." -Z. Kurtnezir - 1.

paaliyet Faaliyet, çalışma, eylem; bk. **faaliyet**.

paça 1. Kesilmiş tavuğun içi; **~ kobetesi** *(açşılık)* Paça göbetesi.. 2. İşkembe. 3. *(ağızlarda)* Dondurma paça, pelte; bk. **pelvaze**; **~ kibi titremek** Pelte gibi titremek.

paçavra Paçavra; mutfak bezi; krş. **çul**, **eski**.

–Aḫ, ḳancıḳ, faşistlerniñ paçavrası, – dedi adam ve Rüstemni ozüniñ artına keçirdi. "— Ah kancık, faşistlerin paçavrası, dedi adam ve Rüstem'i arkasına geçirdi." -E. A. Osmanoğlu - 1.

pada *(Kuçükyaşlav ağzında)* Mısır; bk. **mısırboğday**.

padişa Padişah *(Doğu ülkelerinde)*.

Şu ḳarşıda aḳ bayırda boġdaymı biter, / Aman, padişa, safta askermi yeter. "Şu karşıda, ak bayırda buğday mı yetişir, / Aman, padişah, sana asker mi yetişir." - Halk Yırı.

padişalıḳ (-ġı) Padişahlık; devlet; krş. **devlet**.

Elbette, aġalarımnıñ yapḳanı pek aġır cinayet, lâkin olarnı astırsañuz, ondan ozünüz ve padişalıġınız ne fayda korecek? "Elbette ağabeylerimin yaptıkları çok büyük bir cinayet, fakat onları astırırsanız bunun kendinize ve padişahlığınıza ne faydası olacak?" - Altın Alma Masalı.

padoş 1. Taban; bkz. **taban**, **ayaḳḳap tübü**, **oltan**. 2. bk. **ayaḳ tübü**.

padvor Ökçe; krş. **okçe**.

paḫa bk. **baa**.

paḫalı bk. **paalı**.

paḫalılaşmaḳ bk. **paalılaşmaḳ**.

paḫıl Kıskanç, gıpta eden; **~ kibi** İnadına; aksi gibi; **~nıñ biri** Kıskancın teki; **pek ~** Çok kıskanç.

Paḫıl kibi, yaḳındaki telefon-avtomatlarnıñ biri de çalışmay edi.

"Aksi gibi, yakındaki telefonların biri bile çalışmıyordu." -E. Umerov - 2.

paḫıllama, **paḫıllav** *(eylem adı)* **paḫıllamaḳ**.

paḫıllamaḳ Kıskanmak, gıpta etmek, imrenmek; krş. **paḫıllıḳ etmek**; **o meni paḫıllay** O beni kıskanıyor; **mında paḫıllamaġa ne bar?** Bunda kıskanacak ne var?

paḫıllamamaḳ *(olumsuz)* **paḫıllamaḳ**.

paḫıllıḳ (-ġı) Gıpta, kıskançlık; **~ etmek** Kıskançlık etmek; **~ı tuta** Kıskançlığı tuttu.

Bizim aramızdaki ḳaviy dostlıḳmı? Onıñki aḫmaḳlıḳmı, paḫıllıḳmı? –degen sualler keçti Abdulkerimniñ goñülinden. "Bizim aramızdaki güçlü dostluk mu? Onunki ahmaklık mı, kıskançlık mı?, diye sorular geçti Abdülkerim'in aklından." -İ. Abduraman - 1.

paḫla *(ağızlarda)* Bakla; bk. **baḳla**.

paḫlava *(aşçılık)* Baklava.

paḫsa Kil kaplı duvar.

paḫtalıḳ *(Otuz ağzında)* Yelek; bk. **yelek**.

pak Temiz, saf; krş. **temiz**; **saf**; **~ degil** Temiz değil; **~ etmek** Temizlemek.

O biraz kızma taban, lâkin goñlü pak adam. "O biraz asabî, lâkin gönlü temiz adam(dır)." -U. Edemova - 2.

paket (-ti) Paket, koli; **~ kâġıtı** Ambalaj kağıdı.

Paketten on danesini çıḳardı, stol çetine ḳoydı. "Paketten on tanesini çıkarıp masanın üstüne koydu." -E. Umerov - 2.

paketleme, **paketlev** *(eylem adı)* **paketlemek**; Paketleme, ambalajlama.

paketlemek Paketlemek, ambalajlamak.

paketlememek *(olumsuz)* **paketlemek**.

paketletmek *(ettirgen)* **paketlemek**.

paketletmemek *(olumsuz)* **paketletmek**.

pakizat *(ağızlarda)* Temizlik, saflık; bk. **temizlik**.

paklya Üstüpü *(gemi kalafatında, işliklerde, buharlı makinelerde, temizlik işlerinde, otomobilcilikte kullanılan didilmiş kendir)*.

pakt (-tı) Pakt, anlaşma.

paḳat *(ağızlarda)* Fakat, ancak; bk. **faḳat**.

pal *(ağızlarda)* Fal, kehanet; bk. **fal**; **~ ḳaramaḳ** Fal bakmak.

palamut *(zooloji)* Uskumru, lipari.

palançaki (palinçeki) *(ağızlarda)* Biri, birisi, falanca; bk. **felânça**.

palapan Büyük, iri, geniş, kocaman, yetişkin; bk. **balaban**.

Çatıġa (saçaḳḳa) yuva yasaġan ḳarılġaç palapanlarını sayardıḳ. "Çatıya yuva

yapan yetişkin kırlangıçları sayardık.” - N. Çelebicihan.

palata Oda, koğuş.

–Episi yerinde. Operatsiyadan soñ palataġa kirip kordim. “–Her şey yolunda. Ameliyattan sonra odaya girip gördüm.” -İ. Abduraman - 1.

palatalizatsiya bk. **yımşaḳ telâffuz**.

palav bk. **pılav**.

Ḳoyunlar bir-birine sıḳlaşıp yuḳlamaḳta, at ise başını aşlav içine tıḳıp, ġırtıldatıp palav çaynamaḳta edi. “Koyunlar birbirine sokulup uyumakta, at ise başını yemliğin içine sokup, hırıldatarak pilav çiğnemekteydi.” - Çerkez Ali - 1.

paleograf Paleograf *(tarihsel el yazılarını okuyabilen uzman)*.

paleografiya Paleografi *(eski metinleri, belgeleri, tarihsel el yazılarını konu alan, inceleyen bilim)*.

paleolit (-ti) *(arkeoloji)* Paleolitik, yontma taş devri; krş. **yonma taş devri**.

paleontolog Paleontolog.

paleozoy Paleozoik *(en eski taşılların oluştuğu yerbilimsel dönem)*.

palevze *(ağızlarda)* Jöle, pelte; bk. **pelvaze**.

palgurya *(ağızlarda)* Çeşme, musluk; bk. **musluḳ**.

palladiy *(kimya)* Paladyum (Pd).

palma *(botanik)* Palmiye; **yelpaze piçim ~** Yelpaze biçimli palmiye; **ḫurma ~sı** Hurma palmiyesi.

palta-puşka: **~ ayaḳḳaplar** Aşırı aşınmış, yıpranmış ayakkabılar.

palto Palto, ceket; **meşin ~** Deri palto.

Anavı maruşkelerge baḳ, fistanları, paltoları balḳ-çalḳ ete. “Şu Rus kadınlarına bak, elbiseleri, paltoları, pırıl pırıl parlıyor.” -A. Hilmi.

paltus *(zooloji)* Pisi balığı.

palvize bk. **pelvaze**.

pamador *(konuşmada) (botanik)* Domates; bk. **pamidor**.

pamas *(çocuk dili)* Parmak.

pamidor *(botanik)* Domates; **ḳırmızı ~lar** Kırmızı domatesler.

pampu *(çocuk dili)* Sidik *(Kız çocuklarını cinsel organını göstermesi)*.

pampuşka Tombul çocuk.

pamuḳ (-ğı) *(botanik)* Pamuk; **~ yağı** Pamuk yağı; **~ alma** Pamuk elma.

Apipenin zenatı oşek aytmaḳ, / Aḳşam olsa, pamuḳtan erte ḳaytmaḳ. “Afife’nin

sanatı dedikodu söylemek, / Akşam olunca pamuktan erken dönmek.” -Çın.

pamuḳalma bk. **alma**.

pamuḳçı Pamukçu, pamuk yetiştiricileri.

Şu kunü on altıncı brigadanıñ pamuḳçıları grafikte kosterilgenden artḳaç pamuḳ berdiler. “O gün on altıncı ekibin pamukçuları grafikte gösterilen en fazla pamuğu verdiler.” - M. Ablalimov.

panama Panama, bir kumaş türü.

panamerikan Pan-Amerikan *(Bütün Amerika devletlerine veya haklarına mahsus veya ait)*.

panamerikanizm Pan-Amerikancılık.

panarabizm Pan-Arabizim *(Arap halkları arasında birlik ve beraberlik hedefine sahip büyük oranda seküler ve sıklıkla sosyalist bir hareket.)*

panarlıḳ *(ağırlık)* Fener; bk. **fener**.

panatseya Her derde deva.

panayır Panayır, fuar; krş. **yarmalıḳ**; **~ oyuncısı** Panayır oyuncusu.

panca 1. Pençe. 2. El, elin beş parmağı. 3. *(ağızlarda)* Tırnak; bk. **tırnaḳ**. 4.: **ḳaz ~sı** *(botanik)* Beşparmakotu; *Argentina Anserina*. ● **KGB-niñ ~sına tüşti** Kgb’nin pençesine düştü.

Sevda olıp tüşme, yigit, peşime, yar, peşime, / Şain kibi panca urma leşime, yar, leşime. “Sevdalanıp düşme delikanlı peşime, yar peşime, / Şahin gibi pençe vurma leşime, yar leşime.” - Halk Yırı.

pancalamaḳ Pençelemek.

pancalamamaḳ *(olumsuz)* **pancalamaḳ**.

Aksi ne: ‘Korḳaḳ olma, o sana toḳunġanda, sen de onıñ mordasını pancalamaysınmı? Eki kozüni oyup almaysınmı?’ -dep balasını tazirlep nefretlene. “Aksine, ‘Korkak olma, o sana dokununca, sen de onun suratını pençelemiyor musun? İki gözünü oyup almıyor musun?’ diye çocuğunu azarlayıp nefretini ortaya döküyor.” - Çerkez Ali - 2.

pancalanġan Pençelenmiş, çizik, çizilmiş.

pancalanmaġan *(olumsuz)* **pancalanġan**.

pancalanmaḳ *(edilgen)* **pancalamaḳ**.

pancalanmamaḳ *(olumsuz)* **pancalanmaḳ**.

pancalatmaḳ *(ettirgen)* **pancalamaḳ**.

pancalatmamaḳ *(olumsuz)* **pancalatmaḳ**.

pandemiya Yaygın, salgın.

panel Panel, pano.

Bir ḳaç ḳurucı töpege baḳaraḳ krandaki panelni bekley. “Birkaç inşaatçı

tepedeki vince bakarak paneli bekliyor.” -İ. Abduraman - 1.

panoptikum Panoptikum *(Balmumu heykelleri müzesi)*.

panorama Panorama, manzara, görünüm.

Panorama pek çoḳ şeyler kosterse de, kene pek çoḳ şeyler kosterilmeyip ḳalġan. “Panorama'da pek çok şey gösterilmesine rağmen, gene de pek çok şey gösterilmemiş.” -A. Hilmi.

pansion Pansiyon, yatılı ev.

panşanbe *(Kodeks Kumanikus)* Cuma; bk. **cuma**.

panteizm Panteizm, doğatanrıcılık *(Doğa ile Tanrı’nın aynı şey ve tek gerçeğin doğa, evren olduğunu savunan görüş)*.

panteon Panteon *(Eski Yunanlıların ve Romalıların bütün tanrılarına ayırdıkları en büyük tapınaklarına verdikleri ad)*.

pantera *(zooloji)* Panter.

panti: **~ burun** Kısa ve kalkık burunlu.

Uzun boylu, beyaz çereli, panti burun, keñ mañlaylı adam ondan çıḳıp, bu yaḳḳa, adamlarġa taba atladı. “Uzun boylu, beyaz yüzlü, kalkık burunlu, geniş alınlı adam oradan çıkıp bu tarafa, adamlara doğru atladı.” -İ. Paşi.

pantomima Mim, pandomim, sessiz tiyatro.

pañ 1. Sahte. 2. *(etnografya)* Madalyon; kadınların fes süslemesinde, gerdanlıklarda kullandıkları metelik (pul); krş. **pul**; **dildan**.

pañke: **~ burun** *(ağızlarda)* Kısa ve kalkık burunlu; bk. **panti burun**.

pañlı Pulla süslenmiş; **~ fes** Pulla süslenmiş fes.

pañsız Pulsuz, süssüz.

papadiye *(botanik)* Papatya; **~ çiçegi** Papatya çiçeği; **~ falı** Papatya falı.

Beyaz papadiyeler içinde bu guller kibirli turmaḳta ediler. “Beyaz papatyalar içinde bu güller kibirli duruyordular.” -U. Edemova - 1.

papaġan *(zooloji)* Papağan; **~ kibi ezberlemek** Papağan gibi ezberlemek.

papaḫ Papak, kalpak.

paparna Yabani haşhaş; bk. **kiyik ḳaşḳaş**.

papay 1. Ekmek; bk. **otmek**. 2. *(botanik)* Papaya, kavun ağacı *(tropikal bir meyve)*

papaz 1. Papaz. 2. İskambilde papaz; **~ kibi olmaḳ** Papaz gibi olmak *(saçlarını fazla uzatmak)*.

En buyük papazlar anda iblisniñ altın suretine ibadet ete ekenler. “En büyük

papazlar orada iblisin altın resmine ibadet ediyorlarmış.” -Ayuvdağ Efsanesi.

pape-maşe Kartonpiyer.

papi bk. **papiy**.

papiç bk. **papuç**.

papiros Sigara.

Bir taraftakilerniñ kibrit yaḳḳarilan korünir. Amet bey de bir papiros çıḳarıp yaḳar. “Öbür taraftakilerin kibrit yaktıkları görünür. Ahmet Bey de bir sigara çıkarıp yakar.” -H. Ş. Toktargazi.

papirus Papirüst *(Eskiden Afrika’da Nil Irmağı kıyılarında yetişen, boyu 3 metreyi bulabilen, sürüngen kalın çotuklu, çıplak saplı otsu bir bitki)*.

papiy (I) 1. Ördek; **ana ~** Dişi ördek; **kiyik ~** Yaban ördeği; **~ vaḳılday** Ördek vakvak ediyor; **~ balası** Ördek yavrusu. 2.: **şaşḳan ~** *(mecaz)* Şaşkın ördek. 3.: **~ burun** *(zooloji)* Ornitorenk, gagalı memeli; *Ornithorhynchus anatinus*. 4.: **~ kıyıḳ** Baklava.

Papiyim keter enişten / Kanatları kümüşten / Aḥ, vaḥ papiyim, beyaz başlı papiyim. “Ördeğim gider iniş aşağı / Kanatları gümüşten / Ah, vah ördeğim, beyaz başlı ördeğim.” -Bala Yırı.

papiy (II) *(ağızlarda)* Topaç, dönen top; bk. **maymul(çıḳ), dandürik, mırt**.

papiyavuz *(ağızlarda)* Pense, kerpeten; bk. **kelpeden**.

papka Klasör, dosya.

Nusret bu zaman meşin papkasından kâġıtlar çıkarıp, direktorġa uzattı. “Nusret bu sırada deri dosyasından (bazı) kağıtlar çıkarıp, müdüre uzattı.” -U. Edemova - 2.

papu Ayakkabı.

papuas Papua.

papuç (I) 1. Terlik. 2. Pabuç. ● **~ı damġa atılġan** Pabucu dama atılmış.

Talebeleri oniñ papuçlarını alıp saḳlamaḳ içün, bir aynecilik tüşünip tapalar. “Öğrencileri onun pabuçlarını alıp saklamak için bir kurnazlık düşünüp bulurlar.” -Papuçlar Latifesi.

papuç (II) 1. Taban, temel *(sütun tabanı)*; **minareniñ ~ı** Minarenin temeli. 2. *(teknik)* Çarık.

papuççı 1. Kunduracı, ayakkabıcı. 2. Ayakkabı emanetçisi (camilerde).

papuççıḳ (-ġı) Küçük terlik, üstü açık terlik.

papuççılıḳ (-ġı) Kunduracılık zanaatı.

papuçlı Ayakkabılı, nallı.

papuçlıḳ (-ġı) 1. Ayakkabı imalatı için kullanılacak hammadde. 2. Ayakkabılık.

papuçsız 1. Ayakkabısız. 2. Yalınayak.

para (I) Para; krş. **aḳça**, **pul**; **~ basmaḳ** Para basmak; **~ çıḳarmaḳ** Para çıkarmak; **~ tarlığı** Para darlığı; **~ saçmaḳ** Para saçmak; **~ savurmaḳ** Para savurmak; **~ saçmaḳ** Para saçmak; **kâġıt ~** Kağıt para; **~ saḳlamaḳ** Para biriktirmek; **~ġa satın almaḳ** Parayla satın almak; **~ tutmaḳ** Parası olmak; **~ yapmaḳ** *(mecaz anlam)* Para kazanmak; **~nen oynemaḳ** Parayla oynamak; **~ saymaḳ** Para saymak; **çay ~sı** Bahşiş; **yol ~sı** Yol parası; **ufaḳ ~** Bozuk para; **~ etmek** Para etmek; **cep ~sı** Cep harçlığı; **~nen odemek** Parayla ödemek; **emanet kassasına ~ ḳoyġan adam** Emanet kasasına para koyan biri.

Nasreddin oca ḳomşusından borçġa 100 ruble para soray ve beş kunden ḳaytarıp beririm, dey. “Nasreddin hoca komşusundan borç olarak 100 ruble para ister ve beş gün içinde iade ederim, der.” -Allah Kısmet Etse Latifesi.

para (II) Maliyet, ücret, fiyat, eder, bedel, paha; **bu malnıñ ~sı** Bu malın ücreti

para (III) Sayılabilen bitişik olan nesneler için kullanılır; **uç ~ koy** Üçlü köy, üç bitişik köy.

para (IV) Parça, topak, lokma; krş. **pare**.

parabola Parabol *(Odak adı verilen sabit bir noktayla doğrultman denilen sabit bir doğrudan eşit uzaklıktaki bütün noktaların oluşturduğu eğri)*.

paradigma Paradigma.

paradoks Paradoks *(Kökleşmiş inançlara aykırı olan düşünce, aykırı kanı)*.

paradoksal Paradoksal *(Mantığa aykırı görünen)*.

parafin Parafin.

paragraf Paragraf, bölüm, bent.

O çoḳ ḳafa yordı ve niayet, bir ḳaç paragraftan ibaret olgan buyük bir strategik plan işlep çıḳtı. “O, çok kafa yordu ve sonunda, birkaç paragraftan ibaret olan büyük bir stratejik plan yaptı.” -A. Osman - 2.

paraḫot *(konuşmada)* Vapur; krş. **vapur**.

paralamaḳ 1. Yırtmak, kırmak, koparmak, parçalamak. 2. Kırılmak, parçalanmak; bk. **parlanmaḳ**.

paralanmaḳ *(edilgen)* **paralamaḳ**.

paralatmaḳ *(ettirgen)* **paralamaḳ**.

paralayıcı Üzücü.

paralı 1. Paralı. 2. Ücretli; **~ kontsert** Ücretli konser.

Paralı iş olġanı içün, ebet, oz çekimde memleket çempionı olġan soñ, kerekli paranı toplap Nazmiyeniñ babasını türmeden ḳurtardım. “Paralı iş olduğu için, evet, kendi sıkletimde memleket şampiyonu olduktan sonra, gerekli

parayı toplayarak Nazmiye'nin babasını hapisten kurtardım." -A. Osman - 2.

paraliç Felç, inme; **~ olmaḳ** Felç olmak.

parallel Paralel; krş. **muvazi**; **~ doġru sızıḳlar** Paralel düz çizgiler.

parallelepiped Paralelkenar.

parallelogramm Paralelkenar.

parametr Parametre, ayar.

paranoya Paranoya; **~ ḫastası** Paranoya hastası.

parasız 1. Parası olmayan, fakir, meteliksiz. 2. Bedava, parasız.

Beş parasız boş ḳayttım, / Ḳaç adama vardın, - dep sorma. "Beş parasız boş döndüm, / Kaç kişiye gittin, diye sorma." -C. Kermençikli.

paraşüt (-tı) Paraşüt.

Andrey emce yanıp başlaġan kabina içinden zornen çıḳa ve yerge pek yaḳın ḳalġanda paraşütni açıp yetiştire… "Andrey amca yanmaya başlayan kabinin içinden zorla çıkar ve yere yaklaştığında paraşütü açabilir." -E. A. Osmanoğlu - 1.

parazit (-ti) Asalak, parazit.

Alçaḳlatılġan, tiz çöktirilgen adam ise ne deseñ onı yapacaġını yaḫşı bile eken, parazit! "Alçaltılan, diz çöktürülen insana ise ne dersen onu yapacağını çok iyi biliyormuş, parazit!" -E. Umerov - 1.

parça 1. Parça, kırıntı, kırık; **bir ~** a) Bir parça. b) Biraz; krş. **biraz, az-buçuḳ, azıcıḳ**; **maden ~sı** Metal parçası. 2. Parça, pasaj, kesit *(şiirin, kitabın)*; **şiirden ~** Şiirden kesit. 3. Parça, kısım; krş. **ḳısım**. 4. *(dilbilgisi)* Ek, edat; krş. **derecelik**; **sual ~ları** Soru ekleri; **işaret ~ları** İşaret edatları; **ḳuvetlendirici ~lar** Kuvvetlendirme edatları. ● **yuregimniñ ~sı** Yüreğimin parçası.

Kirli-paslı yırtıḳ yorġan parçasını başına çekti. "Kirli paslı, yırtık yorgan parçasını başına çekti." -A. S. Ayvazov - 1.

parçaçıḳ (-ġı) Parçacık, birazcık.

*Aydı, tur kel emaneti*ni *al da ben de kitip bir parçaçıḳ olsa azaçıḳ başımı yastıġa ḳoyanım*. "Haydi, kalk gel emanetini al da, ben de gidip, bir parçacık da olsa azıcık başımı yastığa koyayım." -S. A. Özenbaşlı.

parça-kesek Paramparça; krş. **parça-parça**, **çil-parça**; **tepsi tüşip ~ oldı** Tepsi düşüp paramparça oldu.

Uyansa, sizni parça-kesek eter. Tez bu yerden ketiniz! "Uyanırsa sizi paramparça eder. Çabuk buradan gidin!" -Altın Alma Masalı.

parçalama, parçalav *(eylem adı)* Parçalama, parçalara ayırma.

parçalamaḳ Parçalamak, parçalara ayırmak; kırmak.

Allanıñ şeriatını unutıp, ibliske tabınġan tayfanıñ merkezleri olġan yerlerni, allanın deşetli belâsı Buyük Ayuv tırnaḳlarınen parçalaġan. "Allah'ın şeriatını unutup iblise tapınan taifenin merkezi olan yerleri, Allah'ın dehşetli belâsı Büyük Ayı tırnakları ile parçalamış." -Ayuvdağ Efsanesi.

parçalamamaḳ *(olumsuz)* **parçalamaḳ.**

parçalanġan Parçalanmış, kırılmış.

parçalanmaġan *(olumsuz)* **parçalanġan.**

parçalanmaḳ *(edilgen)* **parçalamaḳ.**

Maña ḳalsa, istese parçalansınlar, ozümni sıḳmadım. "Benim için hava hoş, isterse parçalasınlar, kendimi hiç sıkmadım." -E. Umerov - 1.

parçalanmamaḳ *(olumsuz)* **parçalanmaḳ.**

parçalatmaḳ *(ettirgen)* **parçalamaḳ.**

parçalatmamaḳ *(olumsuz)* **parçalatmaḳ.**

parçalattırmaḳ *(ettirgen)* **parçalatmaḳ.**

parçalattırmamaḳ *(olumsuz)* **parçalattırmaḳ.**

parça-parça 1. Paramparça; krş. **parça-kesek; ~ etmek** Paramparça etmek. 2. Parça, bölüm, kısım. 3. Parça parça; **~ taşıyıp bitirdik** Parça parça taşıyıp bitirdik. ● **yuregim ~ oldı** Yüreğim parça parça oldu.

Taş ḳayalar da, bu yukniñ astında dayanalmay parça-parça olıp, gurlep yıḳıla, zavallı cin tayfasının koylerini ozü tübüne komip taşlay eken. "Taş ve kayalar da bu yükün altında dayanamayarak paramparça olup gürültüyle yıkılıyor, zavallı cin taifesinin köylerini dibine gömüp bırakıyormuş." -Ayuvdağ Efsanesi.

parça-purça Kesilmiş parçalar.

pardı: **~ kedi** Kedi.

pare *(eski)* Parçacık, zerre; krş. **parça, para.**

pare-pare Parça parça; **~ etmek** Parça parça etmek; **~ iderim şimdi seni** Parçalarım şimdi seni.

parfyumeriya Parfümeri; **~ tükânı** Parfümeri dükkanı.

parıldaġan Parlak, parlayan; krş. **parıldavuḳ.**

Biraz vaḳıt olarġa indemegen, yaḳınlaġan vaḳıtta ḳoluna balḳ balḳ etip, kümüş parıldaġan ḳılıçını ala. "Biraz onlara sesini çıkarmamış, yaklaştığı zaman eline pırıl pırıl parlayan kılıcını almış." -Karavullar Meydanında Hikayesi.

parıldaḳ (-ġı) Parlak, parlayan; krş. **parıldavuḳ, parıldaġan.**

parıldama, parıldav *(eylem adı)* **parıldamaḳ.**

parıldamaḳ 1. Parıldamak; krş. **yıltıramaḳ, balḳıldamaḳ; kokte yıldızlar parılday** Gökte yıldızlar parıldıyor. 2. *(mecaz)* Başarılı olmak.

Kimerleriniñ beyaz tişleri arasına ḳapḳan yıltırlı ḫanceri ay ziyası toḳunması sebebinden parıldap korüneler. "Bazılarının beyaz dişlerinin arasına aldıkları parıltılı hançerleri, ay ışığı dokunduğu için parlayarak görünüyor." -O. Akçokraklı - 1.

parıldamamaḳ *(olumsuz)* **parıldamaḳ.**

parıldatmaḳ *(edilgen)* **parıldamaḳ.**

Kuçlü faranıñ ayavsız yarığı, ḳaranlıḳḳa saçıla, çevreçette yayılı ḳar ustünde millionlarnen yıldızçıḳlarnı parıldatıp ala. "Güçlü farların acımasız ışığı, karanlığa saplanıyor, etraftaki karların üstünde milyonlarca yıldızı parıldatıyordu." -E. Umerov - 1.

parıldatmamaḳ *(olumsuz)* **parıldatmaḳ.**

parıldavuḳ (-ġı) Parlak, cilâlı.

parıldı Parıltı, parıldama.

parıl-parıl: ~ **parılday** Parıl parıl parlıyor; **~ yanmaḳ** Parıl parıl yanmak.

Yuksek, beyaz bir yapı, keniş, buyük pencerelerden parıl-parıl ışıḳlar töküle edi. "Yüksek beyaz bir yapı, geniş, büyük pencerelerden pırıl pırıl ışıklar dökülüyordu." -N. Çelebicihan.

parik (-gi) Peruk.

Yolda laf arası añladıḳ ki, Nazim onıñ başındaki parikten yirengen. "Yolda laf arasında anladık ki, Nazim onun başındaki peruktan iğrenmiş." -Çerkez Ali - 1.

paritet (-ti) Parite *(Ülke para birimlerinin birbirine oranı)*.

park (-kı) Park; **balalar ~ı** Çocuk parkı; **~ boylap kezmek** Park boyunca gezmek.

Bizim koyün selbileri, ceviz ağaçları, bağçaları, parkları, sayfiyeleri dülber, yalısı, ḳayalıḳları, ḳumsalları daa eyi, dağları ḳırları daa şırnıḳlıdır. "Bizim köyün selvileri, ceviz ağaçları, bahçeleri, parkları, sayfiyeleri güzel, sahilli, kayalıkları, kumsalları daha iyi, dağlan, kırları daha sevimli." -A. S. Ayvazov - 1.

parket Parke; ~ **töşemek** Parke kaplamak; **~ke silmek** Parkeyi silmek.

Biraz daa parket taḫtaçıḳlarına yuzüni berip yatḳan soñ, ellerinen suvda yaldağan adam kibi areket edip, ogge cılışa berdi. "Biraz daha parke tahtalarına yüzünü koyduktan sonra,

elleriyde suda yüzen adam gibi hareket edip, öne doğru gitti.” -E. Umerov - 1.

parketli Parkeli; **~ taban** Parke kaplı zemin.

parketsiz Parkesiz, parke kaplı olmayan.

parḳ *(ağızlarda)* Fark, ayrılık; bk. **farḳ**.

parlaḳ (-ġı) Parlak, ışıldayan, pırıldayan; **~ kuneş** Parlak güneş.

Parlaḳ fikir, teren aḳıl ḳazanılır mektepte, / Bundan maḫrum ḳalan adam aḳir olur elbette. “Parlak fikir, derin akıl kazanılır mektepte, / Bundan mahrum kalan insan en sonda kalır elbette.” -Y. Ş. Ali.

parlama, **parlav** *(eylem adı)* **parlamaḳ**.

parlamaḳ 1. Kırmak, parçalamak; krş. **sındırmaḳ**. 2. Kesmek, yarmak. 3. *(ağızlarda)* Parlamak; bk. **parıldamaḳ**.

Ay analar, analar, turmayıp aġlaylar, / Canım da canım beş yigitni ḳayaday parlaylar. “Ah analar, analar, durmadan ağlarlar, / Fevkalâde beş delikanlıyı kaya gibi parçalarlar.” -Halk Yırı.

parlamamaḳ *(olumsuz)* **parlamaḳ**.

parlament (-ti) Parlamento, meclis; **~ saylavları** Parlamento seçimleri.

parlanmaḳ *(edilgen)* **parlamaḳ**; Kırılmak, bozulmak.

Ḳaysı tarafḳa burulmayım, nege toḳunmayım, er şey yıḳıla, parlana. “Hangi tarafa dönsem, neye dokunsam, her şey yıkılıyor, dağılıyor.” -E. Umerov - 1.

parlanmamaḳ *(olumsuz)* **parlanmaḳ**.

parlatmaḳ *(ettirgen)* **parlamaḳ**.

parlatmamaḳ *(olumsuz)* **parlatmaḳ**.

parlattırmaḳ *(ettirgen)* **parlatmaḳ**.

parlattırmamaḳ *(olumsuz)* **parlattırmaḳ**

parmaḳ (I) (*ağızlarda* **barmaḫ)** 1. Parmak; **~ kemigi** *(anatomi)* Parmak kemiği; **baş ~** Başparmak; **işaret ~** İşaret parmağı; **iman ~** İşaret parmağı; **orta ~** Orta parmak; **adsız ~** Yüzük parmağı; **padi ~** Yüzük parmağı; **ufaḳ ~** Serçe parmağı; **~larını çıḳırdatmaḳ** Parmaklarını şıkırdatmak; **~larnı çıtlatmaḳ** Parmaklarını çıtlatmak; **~ esabı** Parmak hesabı; **~ izi** Parmak izi. 2. *(inşaatçılık)* Parmaklık çıtası. 3. Eski uzunluk ölçüsü (yaklaşık olarak üç santimetreye denk gelir); **bardaḳ içinde uç ~ suv bar** Bardağın içinde üç parmak su var. ● **~ yalamaḳ** a) Parmağı yalamak. b) *(mecaz anlam)* Bir şey koparmak, kazanmak; **~ yutmaḳ** Parmaklarını yemek; **bu işte olarnıñ ~ġı bar** *(mecaz)* Bu işte onların pamağı var; **~ıñnı kosterseñ, eliñni alır** Parmağını göstersen, elini kapar.

Klub tena ekende, pianino başında ḳurulıp çalıp da baḳam, ama çıḳmay, parmaḳlarım söz tutmay. “Kulüp tenhayken, piyanonun başına kurularak çalıp bakıyorum, ama olmuyor, parmaklarım söz dinlemiyor.” -A. Hilmi.

parmaḳ (II) *(edebiyat)* Hece ölçüsü.

parmaḳbaş *(botanik)* İtkuyruğu, *Phleum pratense*.

parmaḳlamaḳ Parmaklamak, parmaklarıyla dokunmak.

parmaḳlanġan Parmaklanmış, dokunulmuş.

parmaḳlanmaġan *(olumsuz)* **parmaḳlanġan**.

parmaḳlanmaḳ *(edilgen)* **parmaḳlamaḳ**.

parmaḳlatmaḳ *(ettirgen)* **parmaḳlamaḳ**.

parmaḳlatmamaḳ *(olumsuz)* **parmaḳlatmaḳ**.

parmaḳlı Parmaklı; **bir ~ ḳolçaḳ** Tek parmaklı eldiven, kolçak; **beş ~** Beş parmaklı; **ḳısḳa ~** Kısa parmaklı; **uzun ~** Uzun parmaklı.

Çeşmeniñ suvını açalar, basseynni temizley ve butün saraynı portaḳal tüste ıslaylar, pencere ve ḳapularnı, azbarnıñ demir parmaḳlı divarlarını boyalap ḳoyalar. “Çeşmenin suyunu açıyorlar, havuzu temizliyor ve bütün sarayı portakal renginde badanalıyorlar, pencere ve kapıları, bahçenin demir parmaklı duvarlarını boyuyorlar.” -Çerkez Ali - 1.

parmaḳlıḳ 1. Parmaklık, kafes, ızgara; krş. **çilter**, **çabaḳ**. 2. Yere çakılan kazıklardan yapılmış çit. 3. Korkuluk, parmaklık, tırabzan; krş. **ḳorḳulıḳ**, **trabzan**; **~ çıtası** Parmaklık çıtası. 4. *(teknik)* Ocak ızgarası.

Nasıl kele bilsin ki, arem pencereleriniñ parmaḳlıḳları ḳalın ve arem aġalarınıñ kozleri pek açıḳ ve saray ḳapılarında tolu-ḳurallı ḳaravullar bekleyler! “Nasıl gelebilsin ki, harem pencerelerinin parmaklıkları kalın ve harem ağalarının gözleri çok açık ve sarayın kapılarında pek çok nöbetçi bekliyor.” -O. Akçokraklı - 1.

parmaḳsız Parmaksız.

parnik (-gi) Sera; **~ zarzavatı** Sera sebzeleri.

–Anam, ġaliba kimiñdir parnigine dalġan, –dedi İsmail kulip. “– Anam galiba birinin serasına dalmış dedi İsmail gülerek.” -E. Umerov - 2.

paroḫod Vapur; bk. **vapur**.

Paroḫodġa mingende, dostlar, aylandı başım, / Ḳırımda ḳaldı, ey dostlar, ḳız ḳardaşım. “Vapura binince dostlar,

döndü başım, / Kırım'da kaldı dostlar, kız kardeşim." -Halk Yırı.

parol Parola, şifre.

parotit (-ti) *(medikal)* Kabakulak.

parovoz Lokomotif.

Tüz demirler ustünden toḳtamay tıġırġan poezd parovozınıñ sıḳlaşḳan nefeslerinen oz çalışmasına ḳızışḳanı kibi vaġonlarnıñ küpesinde biraz vaḳıt yatlaşıp turġan butün yolcular arasındaki susḳunlıġ da artıḳ bus-butün söz ḳalabalıġına çevirildi. "Düz demirlerin üstünden durmadan dönen tren lokomotifinin sıklaşan nefesiyle kendi çalışmasında hararetlenmesi gibi vagonların kompartımanında kısa bir zaman yabancı gibi duran bütün yolcular arasındaki suskunluk da artık büsbütün laf kalabalığına çevrildi." -C. Gafar.

partal-purtal Pılı-pırtı, çöp, hurda.

parter Parter *(Çok katlı tiyatro, sinema gibi yerlerde, sahnenin bulunduğu ilk kata ve bu burada bulunan koltuklara verilen ad).*

partitura *(müzik)* Partitura *(Çalınan eserin notalarının yazıldığı defter).*

partiya Parti; bk. **fırḳa**.

Çoḳ yıllıḳ tecribesini ilimnen bağladı, partiya ve devlet işlerinde çalıştı. "Çok yıllık tecrübesini ilim ile birleştirdi, parti ve devlet işlerinde çalıştı." -Çerkez Ali - 1.

partizan Partizan, gerilla, çeteci; **Ḳırım ~ları** Kırım gerillaları; **~ otryadı** Gerilla takımı.

Cenk vaḳıtında bu yerler partizanlarnıñ mekânı olġan. "Savaş zamanında buralar partizanların mekâmymış." -T. Halilov.

partlas: **~ ḳoy kibi** *(ağızlarda)* İnatçı koyun gibi.

parvarda Parvarda *(bir çeşit şekerleme).*

pas (I) 1. Pas *(demirde)*; krş. **tot**; **baḳır ~ı** Bakır pası. 2. İnce tabaka; pas; **ḫastanıñ tilindeki ~** Hastanın dilindeki pas. ● **~ mantarı** *(botanik)* Pas mantarı.

pas (II) *(spor)* Pas; **~ almaḳ** Pas almak; **keri ~** Geri pas; **ileri ~** İleri pas; **~ bermek** Pas vermek.

pas (III) Pes; **menden ~** Benden pes; **bu işte men ~ keçtim** Bu işte ben pas geçtim.

pasılka *(konuşmada)* Koli, paket, gönderi.

paska Paskalya.

paslanġan Paslanmış, paslı, pas tutmuş; krş. **totlanġan**.

paslanmaḳ Paslanmak, pas tutmak; krş. **totlanmaḳ**.

Bugun yerge tiymeycek mallarımız yarı karanlık, dım anbarlarımızda tozlanıp, paslanıp, basılıp yatalar. “Bugün yere değmeyecek mallarımız yarı karanlık, nemli ambarlarımızda tozlanıp, paslanıp, yığılıp duruyorlar.” -U. Edemova - 2.

paslı Paslı; krş. **totlu**.

pasma *(ağızlarda)* Patiska, basma; bk. **basma**.

Aḳlı pasma ḳaftanıñ selbi boyun, / Peşmansırap cüresin nedir oyun? “Aklı basma kaftanın, selvi boyun, / Pişman gibi dolaşıyorsun, nedir düşüncen?” – Çın.

pasmurlı Bulutlu, kapalı (hava için); **~ ava** Bulutlu hava.

paspartu Paspartu *(Küçük boyutlu bir resmi büyük boyutlu bir kartonun ortasında açılan boşluğa yerleştirme biçimindeki çerçeveleme yöntemi)*.

pasport (-tı) Pasaport; **Ukraina grajdası ~ı** Ukrayna vatandaşlık pasaportu.

Eline pişkinlik attestatını alġanı kibi pasport ve diger dokumentler artından çapḳaladı. “Eline diplomasını aldığı gibi pasaport ve diğer dokümanlar ardından hızlandı.” -U. Edemova - 2.

pasraflamaḳ Şaşırmak, şaşmak, şaşkına dönmek; krş. **şaşmalamaḳ**.

pasravlamaḳ 1. Uzaklaşmak, ayrılmak, çekilmek. 2. Kötüleşmek; **saġlıġı pasravladı** Sağlığı zayıflaştı, durumu kötüleşti.

pasravlamamaḳ *(olumsuz)* **pasravlamaḳ**.

passaj Pasaj.

passajir Yolcu, seyahat eden kişi; **~ poezdi** Yolcu treni.

Ayaz taş çatlatḳan kunlerniñ birinde Çamlıḳ stantsiyasına passajir poezdi kelip toḳtadı. “Ayazın taşı çatlattığı günlerin birinde Çamlık istasyonuna yolcu treni gelip durdu.” -A. Osman - 1.

passiv Pasif; *(karşıtı)* **aktiv**.

passivlik (-gi) Pasiflik.

Lâkin sudya bu suniylikni duydı, yarışnı toḳtatıp, passivlikleri içün boksçılarnı ekinci kere tenbiledi. “Lâkin hakem bu yapmacıklıklarını fark etti, maçı durdurup, pasiflikleri için boksörleri ikinci kere uyardı.” -A. Osman - 2.

pasta (I) Lapa; krş. **bulamıḳ**; **sütlü** ~ Sütlü lapa; **irmik ~sı** İrmik lapası.

Yuḳarı mailelerden Ayşeçigi de emcesi anda yerleştirip kelgenini, andaki otmek bolluġını, balalarġa pilâv, pasta aşatḳanlarını eşitkenini anlatıp, meni yañı baştan çoştırdı. “Yukarı mahallelerden Ayşeciği de amcasının oraya yerleştirip geldiğini, oradaki

ekmek bolluğunu, çocuklara pilav, lapa yedirdiklerini işittiğini anlatıp beni yeni baştan coşturdu.” -A. Hilmi.

pasta (II) Macun; **tiş ~sı** Diş macunu.

pastabaş Uykucu; krş. **yuḳucı**; **çoḳ yuḳlaġanġa ~ deyler** Çok uyuyana uykucu derler.

pastaçıḳ (-ġı) 1. Küçük lapa, küçük macun *(küçültme)*. 2. *(botanik)* Yonca.

pastel Pastel; **~ resim** Pastel resim.

pastila Şekerleme, macun.

pastoral Pastoral *(Köy veya çiftlik hayatına dair)*.

pasyans Solitaire, bir iskambil oyunu.

paşa Paşa.

Ḫannıñ apaḳayı bir kun: -O ḳadar paşalar, baylar kele, sen yerinden koterilmeysin, ama bu kirgende koterilesiñ -dey. “Hanın karısı bir gün: -O kadar paşalar, ağalar geliyor, sen yerinden doğrulmuyorsun, ama bu girince doğruluyorsun, der.” -Edige Destanı.

paşavlya *(botanik)* Armut türü.

paştet (-ti) Ezme; **ciger ~i** Ciğer ezmesi.

pat Pat *(vurma sesi)*; **~ etip tüşti** Pat diye düştü.

Selâmiçik pat etip cıġılġanda, açuvlana, muñdıray kozçikleri. “Selâmiçik pat diye yıkılınca, sinirleniyor, sersemliyor gözleri.” -A. Giraybay - 1.

patacan *(ağızlarda)* Gaz, gazyağı; bk. **kerosin**, **gas**.

patagut bk. **pata-gut**.

pata-gut Pata küte; **~ ukrain tilinde laf ete** *(ağızlarda)* O Ukraynaca akıcı konuşuyor; **bala ~ laf ete** *(ağızlarda)* Çocuk takılmadan (rahat) konuşuyor; **~ urmaḳ** Pata küte vurmak.

Kelgeninen başına şarf sarġan yigitni tayaġınen urıp yıḳtı. Pata-gut kotek başlandı. “Gelmesiyle, başına eşarp sarmış gence sopasıyla vurup yıktı. Pata-küte dayak başladı.” -A. Osman - 2.

patajen *(ağızlarda)* Gaz, gazyağı; bk. **kerosin**, **gas**.

pata-kuta bk. **pata-gut**.

pata-put bk. **pata-gut**.

patefon *(müzik)* Gramafon.

Ḳarşıdaki divar yanında, beyaz salfetka ile ortüli masa ustünde patefon çalayaḳalıp perde ve pencere artından yavaştan muzıka işitile. “Karşıdaki duvarın yanında beyaz peçeteyle örtülü masanın üstünde gramofon çalıp perdenin ve pencerenin arkasından yavaşça müzik işitiliyor.” -E. A. Osmanoğlu - 1.

patent (-ti) Patent, hak sahipliği, ruhsat.

patentli Patentli, ruhsatlı.

patılcan *(botanik)* Patlıcan; bk. **morpatılcan**; **~ moru** Koyu mor rengi.

patırdamaḳ 1. Patır patır düşmek *(ağaçtan düşen meyvelerin çıkardığı ses)*. 2. Patırdamak; hızlı ve durmadan konuşmak; **almalar patırdap tüştü** Elmalar patır patır döküldü.

Tumboçka bomba kibi patırdap, avdarıldı. "Komodin bomba gibi patlayarak yıkıldı." -E. Umerov - 1.

patırdamamaḳ *(olumsuz)* **patırdamaḳ**.

patırdatmaḳ 1. Çatırtı sesi çıkarmak. 2. Koşuşturma ile gürültü çıkarmak.

patırdatmamaḳ *(olumsuz)* **patırdatmaḳ**.

patırdavuḳ (-ġı) 1. Kuşları korkutup kovmak için kullanılan alet. 2. Çıngırak (çocuk oyuncağı). 3. *(mecaz)* Geveze, zevzek.

İsmail, Bulat, ḳana zembilni ketiriñiz. Gülciannı anavu patırdavuḳḳa minsetiñiz. "İsmail, Bulat, hadi sepet getiriniz, Gülcihan'ı şu patırdatıcıya bindiriniz." -E. Umerov - 2.

patırdı 1. Patırtı, gürültü; **ayaḳ ~sı** Ayak sesi; **at ~sı** At patırtısı. 2. Çatırtı, çatırdama.

Bular Alimni ḳıdırmaġa ketecek olıp turġan arada, Yañı Cami maallesinden bir toz-duman ve at ayaḳlarınıñ patırdısı ḳopa, tap yerniñ bile, titregeni duyula eken. "Bunlar Alim'i aramaya gitmeye niyetlendikleri bir sırada, Yeni Cami mahallesinden bir toz duman ve atın ayaklarından çıkan gürültü kopar, ta yerin bile titrediği hissediliyormuş." -Karavullar Meydanında Hikayesi.

patır-gudür: **~ laf eteler** Özgürce ve yüksek sesle konuşuyorlar.

patır-patır bk. **patır-gudür**.

patır-pıtır *(ağızlarda)* Patırtı, gürültü; bk. **tasır-gudür**.

patilcan bk. **patılcan**.

–Bu ne, oġlum İsmail yuzüm yapraġı, biber, patilcan… episini -episini ḳışḳa azırlap ḳoya. "– Oğlum İsmail, üzüm yaprağı, biber, patlıcan… hepsini kışa hazırlar." -E. Umerov - 2.

patiy Kamçı ucu.

patiya *(ağızlarda)* Fatiha *(Kuran'ın ilk suresi)*.

patlaġan Patlamış olan.

Çora: -Ḳılınçaḳ batır, Zolpın ateşni korgende, otü patlaġanı yoḳ. "Çora: -Kılıncak batır, ateşi görüğü halde Zolpın'ın ödü patlamamış." -Çorabatır Destanı.

patlaḳ (-ġı) Patlak.

Yigirmi dane toḳlunı alıp ketip otarġa ḳoştıḳ da, baḳ sen onıñ patlaḳ kozü toymaġanına! “Yirmi tane kuzuyu götürüp otlağa ekledik de, bak sen onun patlak gözünün doymayışına!” -Çerkez Ali - 1.

patlaḳ-çatlaḳ (-ġı) Çatlak patlak; ~ **olġan** Çatlak patlak olan.

patlaḳkoz Gözleri fırlak, lokma gözlü, patlak gözlü, pörtlek gözlü.

patlaḳkozlik (-gi) Pörtlek gözlülük.

patlaḳ-patlaḳ (-ġı) bk. **patlaḳ, çatlaḳ.**

patlama, patlav *(eylem adı)* **patlamaḳ**.

Sesi patlavlar ve ḳıçırıḳlar içine komilip kete… “Sesi patlamalar ve bağırışlar içine gömülüp gidiyor…” -E. A. Osmanoğlu - 1.

patlamaġan *(olumsuz)* **patlaġan**.

patlamaḳ 1. Patlamak. 2. *(mecaz anlam)* Sinirden (öfkeden) patlamak; **açuvından patlaycaḳ** O öfkeden patladı *(çok sinirlendi)*. 3. Telef olmak *(koşturarak çatlatılmış at)*. ● **mında patlasa çatlasa elli kilo bardır, ondan çoḳ degildir** Burada taş çatlasın elli kilo vardır, daha fazlası yoktur; **kozleri patlap çıḳacaḳ kibi edi** Gözleri patlayıp çıkacak gibiydi; **patlasa uç kilometr bardır daa** Taş çatlasın üç kilometre vardır daha.

Lâkin sen menden beş verst yıraḳ turarsın, ondan başḳa otün patlap olersiñ, - dey. “Fakat sen benden beş verst (1.06 km.) uzakta durmalısın, yoksa ödün patlayıp ölürsün, der.” - Çorabatır Destanı.

patlamamaḳ *(olumsuz)* **patlamaḳ.**

patlap-çaçramaḳ *(ağızlarda)* İçinde büyük öfke sahibi olmak; bk. **açuvından ateş puskürmek.**

patlatma Maytap.

patlatmaḳ (I) Patlatmak, havaya uçurmak.

Saña ḳave pişirip, afiyonıñnı patlatmaḳ yerine, koresiñmi, men ne işlernen oġraşam! “Sana kahve içireyim afyonunu patlatmak için, görüyor musun ben ne işlerle uğraşıyorum?” -E. Umerov - 2.

patlatmaḳ (II) 1. Alkol içmek; **patlap bir dane** Patlat bir tane. 2. Bir şeyler söylemek.

patlatmamaḳ *(olumsuz)* **patlatmaḳ**.

patlattırmaḳ *(ettirgen)* **patlatmaḳ**.

patlattırmamaḳ *(olumsuz)* **patlattırmaḳ.**

patlavuḳ (I) (-ġı) 1. Patlayıcı; krş. **patlayıcı**. 2. *(etnografya)* Noel ağacı için süs oyuncakları.

patlavuḳ (II) *(tıp)* Ödem; ~ **içinde sarı suv toplana** Ödemin içinde sarı sıvı toplanır.

patlayıcı 1. Patlayıcı; krş. **patlavuḳ**; ~ **madde** Patlayıcı madde. 2. *(dilbilgisi)* Dışpatlamalı *(sesler)*; ~ **tutuḳ** Patlamalı sessiz.

patlıcan *(ağızlarda)* Patlıcan; bk. **morpatılcan**.

patlıḳ *(ağızlarda)* Fol *(tavuğun istenilen yere yumurtlaması için o yere konulan yumurta veya yumurtaya benzeyen şey)*; bk. **batlıḳ**.

patogenez *(tıp)* Patogenez *(Bir hastalığın kaynağı ve gelişmesi sırasında organizmada meydana gelen değişiklikler bütünü)*.

patolog *(tıp)* Patolog, Patoloji uzmanı.

patologiya *(tıp)* Patoloji.

pat-pat Patlama sesi; ~ **atalar** Pat pat atıyorlar (silah hakkında).

pat-put Düzensiz düşme sesi; **almalar** ~ **dam töpesine tüşe** Elmalar 'pat küt' diye dama düşüyor. 2.: ~ **ayta yibere** Dikkatsizce bir şeyler söylüyor.

patron (I) Mermi, kartuş.

Belimde çanta içinde patron, / Ustümizge kiydirdi sıḳma pantolon. "Belimde çanta, içinde mermi, / Üstümüze giydirdi sıkma pantolon." - Halk Yırı.

patron (II) Şef, müdür, ev sahibi, patron.

patrul Devriye.

Kerek olġanda yanımızġa da alıp kettik, olarnı ogge yiberip nemse patrullerini aldatıp çoḳ duraḳlarını darma-dağın etip daġġa çekildik. "Gerek olduğunda yanımıza da alıp gittik, onları öne gönderip Alman devriyelerini aldatarak çok duraklarını darmadağın edip dağa çekildik." -Çerkez Ali - 1.

pat-sat bk. **patta-satta**.

Bir tarafta muzıka yañğıray, bir tarafta oyun-kulkü, pat-sat billiard şarlarınıñ şaḳıldap urulġanı, suv boyundaki çayhanede top-top olıp oturġan adamlarnıñ şeñ kulküsi eşitile. "Bir tarafta müzik çalıyor, bir tarafta eğlence, bazen bilardo toplarının şakırdaması, su boyundaki çayhanede grup grup olup oturan insanların şen gülüşleri işitiliyor." -A. Osman - 2.

patsient (-ti) bk. **ḫasta**.

patsifist Pasifist *(Barışsever)*.

patsifizm Pasifizm *(Barışseverlik)*.

pattadaḳtan bk. **oppadaḳtan**.

patta-satta *(ağızlarda)* Ara sıra, bazen; bk. **kimerde, bazıda**; ~ **o, balıḳ tutmağa bara** Bazen o, balık tutmaya gider.

Çoḳ olmasa da, patta-satta Yuraġa kele başladım. “Çok olmasa da, arada sırada Yura’ya gelmeye başladım.” -E. Umerov - 1.

pauza Durma, duraklama, bekleme; **bir daḳḳalıḳ ~** Bir dakikalık bekleme.

Pauzadan soñ İlyas sözüni devam etti: —Biz de, soñ ne oldı, dep soradıḳ. “Kısa bir aradan sonra Ðlyas sözüne devam etti. Biz de, sonra ne oldu diye sorduk.” -A. Osman - 2.

pavian *(zooloji)* Şebek.

pavilon Köşk.

pavkalama, **pavkalav** *(eylem adı)* **pavkalamaḳ**.

pavkalamaḳ Emeklemek (çocuk için, dört ayak yürümek); krş. **dörtayaḳlamaḳ**; **pavkalap yurmek** Emekleyip yürümek.

pavkalamamaḳ *(olumsuz)* **pavkalamaḳ**.

pay Hisse, pay; **~ını aldı** a) Payını aldı. b) *(mecaz)* Azarlandı; **~ını bermek** Pay vermek; **toprаḳ ~ı** Toprak payı; **~ saibi** Hisse sahibi; **~ını bermek** Payını vermek; **~ biçmek** Pay biçmek; **özüne kore ~ biçmek** Kendine göre pay biçmek.

Onların ust-başları, bet-kozleri leşin ḳanına boyanġan… Onlar bu leşni pay eteler. “Onların üstleri başları, yüzleri gözleri leşin kanına boyanmış... Bu leşi pay ediyorlar.” -U. İpçi - 1.

payda *(ağızlarda)* Fayda, yarar, kâr; bk. **fayda**.

paydalanmaḳ *(ağızlarda)* Faydalanmak, yararlanmak, kullanmak; bk. **faydalanmaḳ**.

paydalı *(ağızlarda)* Faydalı, yararlı; bk. **faydalı**.

paydaş Paydaş, hissedar.

payġambar *(Kodeks Kumanikus)* Peygamber; bk. **peyġamber**.

paylama, **paylav** *(eylem adı)* **paylamaḳ**.

paylamaḳ *(ağızlarda)* Beklemek, kollamak; bk. **beklemek**.

paylaşma, **paylaşuv** *(eylem adı)* **paylaşmaḳ**.

paylaşmaḳ Paylaşmak; krş. **bolüşmek**.

Onlar ḳave ogünde olgen bir atı paylaşalar. “Onlar kahvenin önünde ölmüş bir atı paylaşıyorlar.” -U. İpçi - 1.

paylaşmamaḳ *(olumsuz)* **paylaşmaḳ**.

paylaştıramamaḳ Paylaştıramamak.

paylaştırma, **paylaştıruv** *(eylem adı)* **paylaştırmaḳ**.

paylaştırmaḳ Paylaştırmak, bölüştürmek, üleştirmek; krş. **bolmek**; **uleştirmek**.

O ḳoyunlarnı ḳoşardan çıḳarġan, taze avada aldlarına piçen paylaştırmaḳta edi. “O koyunları obadan çıkarmış, taze havada önlerine ot paylaştırıyordu.” -Çerkez Ali - 1.

paylaştırmamaḳ *(olumsuz)* **paylaştırmaḳ**.

payn(a): *(ağızlarda)* **~ ozü** Yalnız başına, tek başına; krş. **bir ozü**.

Ḳız payna-ozü şaşmalaġan, başını coyġan alda uçurım başında turmaḳta, etrafnı zulmat ḳaranlıḳ basḳan kibi edi. “Kız yalnız kendisi şaşırmış, aklını kaybetmiş halde uçurumun başında duruyor, etrafı karanlık basmış gibiydi.” -U. Edemova - 1.

paynına Yalnız, tek, kimsesiz; bk. **yalıñız**.

payni İncir; **~ñni aldıñ mı?** İnciri aldın mı?

payok (-ġı) Tayın, er azığı.

paytaḫt Başkent.

Babamnı o vaḳıtları partiya ḫadimi sıfatında paytaḫtḳa oblastnıñ vekili olaraḳ işke yollaġanlar. “Babamı o zamanlar parti görevlisi olarak başkent vekili olarak işe yollamışlar.” -E. Umerov - 1.

payvan *(inşaatçılık)* Kiriş, sırık.

paz 1. *(teknik)* Kanal, oluk, slot, çukurluk. 2. *(ağızlarda)* Bodrum; bk. **maġaz**; **partizannı ~ġa ḳapatḳanlar** Gerillayı bodruma kapatmışlar.

pazar *(ağızlarda)* 1. Piyasa. 2. Pazar, çarşı; bk. **bazar**.

pazvan Terazi, kantar; krş. **terazi**; **ḳantar**; **bezmen**.

pe: **~, mare!** *(ağızlarda)* Evet, evet, mare!

peç *(Kodeks Kumanikus)* Soba; ocak; fırın; bk. **soba**; **domna peçi**.

Evniñ saibi ḳartanay, torunı on dört-on beş yaşındaki oġlannen beraber tolanen peç kurmakta ediler. “Evin sahibi büyükanneyle, torunu on dört on beş yaşındaki oğlanla beraber tuğlayla soba kurmaktaydılar.” -U. Edemova - 2.

peçel (I) *(ağızlarda)* 1. Eğri, eğri büğrü, çarpık; **~ ayaḳ** Çarpık bacak. 2. Çarpık bacaklı; ucube.

Mekkeden esken ḳıbla yel, / Ḳiblaġa ketken kop peçel, / Episine yetken bir ecel, / Onı da korgen bu keday. “Mekke'den esmiş güney rüzgârı, / Güney'e gitmiş çok ucube, / Hepsine ulaşmış bir ecel / Onu da görmüş bu şair.” -B. Çobanzâde.

peçel (II) Enüretik *(altını ıslatan çocuk)*.

peçene Bisküvi, kurabiye.

peçlik: **bir ~ odun** Bir şöminelik odun.

peçloḳum, **peçulḳum** *(ağızlarda)* Tava lokumu (unlu mamül); bk. **peç loḳum.**

pedagog Pedagog, eğitmen.

pedagogika Pedagoji *(Çocukların duygusal, zihinsel ve sosyal gelişimlerini inceleyen bilim)*; **~ institutı** Pedagoji enstitüsü.

Bir zamanlar pedagogika teḫnikumını bitirgen eken. "Bir zamanlar pedagoji teknik okulunu bitirmiş meğer." -U. Edemova - 1.

pedal Pedal; **royalniñ ~i** Piyano pedalı; **ayaḳmaşnanıñ ~i** Bisikletin pedalı.

pedallemek Pedal çevirmek.

peder *(Ozenbaş ağzında)* Baba, peder; bk. **baba**.

pediatr Pediatrist, çocuk doktoru.

pediatriya Pediatri, çocuk hastalıkları.

pedikür Pedikür.

pedro *(botanik)* Pedro *(Vitis vinifera) (Bir üzüm çeşidi)*.

pek 1. Pek, çok; krş. **çoḳ; ġayet; olduḳça; mudḫiş; ~ taḳatlı** Çok dayanıklı; **~ zayıf** Çok zayıf. 2. Sağlam; şiddetli.

Allaḫtan kelene sabır, şükürden ġayrı, pek yaḫşı biliyorsınızki, bir çare yoḳtır. "Allah'tan gelene sabır, şükürden başka, çok iyi biliyorsunuz ki, yapacak bir şey yoktur." -S. A. Özenbaşlı.

peki 1. Ustura; krş. **ustra.** 2. Çakı; krş. **çaḳı, tımıçḳı.**

Onıñ keskin bir pekisi bar eken. "Onun keskin bir usturası varmış." - Kozukurpeç Destanı.

pekingen Sağlamlaşmış, sabit, tespit edilmiş.

Partizanlar anda pekingenler, ama andan çıḳmaġa yol tapalmay ekenler. "Partizanlar orada tespit etmişler, ama oradan çıkmaya yol bulamıyorlarmış." - E. A. Osmanoğlu - 1.

pekinme, pekinüv *(eylem adı)* **pekinmek.**

pekinmegen *(olumsuz)* **pekingen.**

pekinmek Sağlamlaşmak, tespit edilmek.

Sebiya tatanen yaḳınlığımız, bağımız kettikçe pekine. "Sebiya teyzeyle yakınlığımız, bağımız gittikçe sağlamlaşıyor." -Z. Kurtnezir - 1.

pekinmemek *(olumsuz)* **pekinmek.**

pekinti İstikrar, tespit, sabit.

pekişmek 1. Sağlamlaşmak, kuvvetlenmek. 2. Bağlanmak.

Bala vaḳıtsız doġsa da, yaḫşı baḳılġanı sebebinden kunler keçer eken, kozge korünip, pekişip başladı. "Çocuk zamansız doğsa da, iyi bakıldığı için gün geçtikçe göze gelmeye, güçlenmeye başladı." -U. Edemova - 2.

pekitalmamaḳ bk. **pekitamamaḳ**.

pekitamamaḳ Sabitleyememek, düzeltememek; krş. **pekitip olamamaḳ**.

pekitilmek Sabitlenmek, güçlendirilmek, tespit edilmek.

Kolḫoz idaresiniñ tımarı teşkilatlandıruvġa bağışlanġan toplaşuvında idare azalarınıñ er biri birer brigadaġa pekitildi. "Çiftlik idaresinin tımarı teşkilatlandırma toplantısında idare üyelerinin her biri birer ekip olarak tespit edildi." -M. Ablalimov.

pekitkiç (-çi) Tesbit maddesi, fiksaj maddesi, sabitleme, güçlendirme materyali.

pekitme, **pekitüv** *(eylem adı)* **pekitmek**.

pekitmek Tesbit etmek; sağlamlaştırmak.

Rüstem ve Aliye aşaġı tüşip yatḳan soñ Sait taḫtalarnı kene yerine ḳoydı ve ayaḳlarınen basıp pekitti. "Rüstem ve Aliye aşağı inip yattıktan sonra, Sait tahtaları tekrar yerine koydu ve ayaklarıyla basarak sağlamlaştırdı." -E. A. Osmanoğlu - 1.

pekitmemek *(olumsuz)* **pekitmek**.

pekittirmek *(ettirgen)* **pekitmek**.

pekittirmemek *(olumsuz)* **pekittirmek**.

pekmez Pekmez; bk. **petmez**.

pekmezli Pekmezli; bk. **petmezli**.

O kunü ocaḳ başında ḳandil içün azırlanġan pekmezli ḳatlama aşarken, bitasınıñ ne yapḳanını tüşüne edi. "O gün ocak başında kandil için hazırlanan pekmezli katlama yerken, büyükannesinin ne yaptığını düşünüyordu." -Cafer Seydamet.

peksimet (-ti) Peksimet, galeta.

Dağdan arḳadaşlarımızınıñ cıyıp ketirgen çeşit otlarınen meni tedaviyledi, ağızıma ḳaşıḳ-ḳaşıḳ suv tamızdı, peksimet cibitip aşattı. "Dağdan arkadaşlarımızın toplayıp getirdiği çeşitli otlarla beni tedavi etti, ağzıma kaşık kaşık su damlattı, peksimet ıslatıp yedirdi." -Çerkez Ali - 1.

pelâke bk. **pilâki**.

pelâket *(ağızlarda)* Afet, felaket, yıkım; bk. **felâket**.

pelit (-ti) Meşe; krş. **emen**; **meşe**; **~ fındığı** Palamut.

pellya 1. *(anatomi)* İnsan gövdesinde; kalça kemiği ile kaburga arasındaki boşluk, karın boşluğu. 2. Etli; krş. **etli**, **maña ~ ḳaburġa ber** Bana etli kaburga ver.

peltek (-gi) Peltek, çapak.

pelteklenmek Pelteklenmek, çapaklanmak.

–Tiliniñ tübünde nasır olġanı içün pelteklenip laḳırdı etmekte edi. "– Dilinin altında nasır olduğu için peltekleşip konuşuyordu." -U. Edemova - 1.

peltiklenmek *(ağızlarda)* bk. **pelteklenmek**.

pelvan 1. Kahraman; krş. **batır**. 2. Pehlivan, güreşçi.

Mamay ḫannıñ ḫanlıġında Ḳoplandı batırnıñ yaḫşı dostu olġan Kâzim deġen bir pelvan bar eken. "Mamay Han'ın hanlığında Koplandı Batır'ın çok iyi dostu olan Kâzım isimli bir pehlivan varmış." -Koplandıbatır Destanı.

pelvaze *(aşçılık)* 1. Etli jöle, dondurma paça; **ayaḳ ~si** Hayvan bacaklarından yapılan etli jöle; **~ kibi** Jöle gibi. 2. Blanmanj *(bir tür jöle)*; **~ni ḳartop ununnan vişne ḳoyıp yapalar** Blanmajı, patates ununnan, vişne koyarak yaparlar.

pelvize bk. **pelvaze**.

pembe bk. **pempe**.

pempe 1. Elma çeşidi. 2. Pembe; **ḳoyu ~** Koyu pembe; **açıḳ ~** Açık pembe.

Mezarıñda pempe guller açılsın, / Koḳuları yetimlerge saçılsın. "Mezarında pembe güller açılsın, / Kokuları yetimlere saçılsın." -A. Osman - 2.

pempelik Pembelik.

Bugun anasınıñ betinde de hafif bir pempelik dalġalana, kozleriniñ parlaḳlıġı arta, iñiltiler daa hafif ve siyrek eşitile edi. "Bugün anasının yüzünde de hafif bir pembelik dalgalanıyor, gözlerinin parlaklığı artıyor, iniltiler daha hafif ve seyrek işitiliyordu." -Cafer Seydamet.

pemza Lületaşı; bk. **lüle taşı**.

pena *(ağızlarda)* Kötü, fena; bk. **fena**.

penar *(ağızlarda)* Kontrplak, kaplama; bk. **faner**.

pencere Pencere, cam; **eki ḳanatlı ~** Çift kanatlı pencere; **~ pervazı** Pencere kenarı; **~den baḳmaḳ** Pencereden bakmak.

Kartanay: 'Bu ev kimnin evi eken?' - dep meraḳlana, evniñ penceresinden baḳa. "Yaşlı kadın: 'Bu ev kimin evi acaba?' diye merak eder, evin penceresinden bakar." -Aşık Garip Destanı.

pencereli Pencereli, camlı.

Zera ocapçe kulümsiredi ve kozlerinen komod ustünde turġan, tögerek pencereli kuçük evçikke beñzegen

şveytsar saatına işmar etti. “Zera Hoca gülümsedi ve gözleriyle komedinin üzerinde duran yuvarlak pencereli küçük evciğe benzeyen İsviçre saatini işaret etti.” -E. A. Osmanoğlu - 1.

penceresiz Penceresiz, camsız.

Nazim mayka ve trusiknen ekinci ḳatnıñ penceresiz sofasına çıḳtı. “Nazim atlet ve külot ile ikinci katın penceresiz holüne çıktı.” -Çerkez Ali - 1.

pencşembe bk. **cumaaḳşamı**.

pendire *(ağızlarda)* Pencere, cam; bk. **pencere**.

pener *(ağızlarda)* Beyaz peynir; bk. **penir**.

pengere *(Hapishor ağzında)* Pencere, cam; bk. **pencere**.

penir 1. Beyaz peynir. 2. Peynir; bk. **ḳaşḳaval**; **~ mayası** Peynir mayası. 3.: **~ tişi** Peynir dişi *(ileri yaşta çıkan diş)*.

Şimdi bizge er cıl penir ketirgen bulġar keldi. “Şimdi bize her yıl peynir getiren Bulgar geldi.” -Cemil Seydamet - 1.

penirbaş Beyaz peynir *(tuzsuz)*.

penirci 1. Peynir üreticisi. 2. Peynir satıcısı.

penircilik (-gi) 1. Peynir üretimi. 2. Peynir satıcılığı.

penirli Peynirli.

penirsiz Peynirsiz.

penoplast (-tı) Köpük, strafor.

penpe bk. **pempe**.

Bütün omrü penpe ve al bir kozlükle baḳar da, / Emellerim, dileklerim çeçeklerle işlerdim. “Bütün ömre pembe ve al gözlükle bakar da, / Emellerimi, dileklerimi çiçeklerle işlerdim.” -A. Latifzade - 1.

pensiya Emeklilik; **~ almaḳ** Emekli olmak.

Pensiyaġa çıḳḳan son, bu onıñ en esas işine çevirildi. “Emekli olduktan sonra, bu onun esas işi oldu.” -U. Edemova - 3.

pensiyoner (pensiyacı) Emekli.

Bu meşguliyetler elbette, ekseriyetinen evde oturġan pensionerlerge, ya da işlemegen ev şaibelerine aittir. “Bu meşguliyetler elbette, genellikle evde oturan emeklilere veya çalışmayan ev sahibelerine aittir.” -Çerkez Ali - 2.

penya Ceza.

penyuar Sabahlık, röbdöşambr.

Soñra ustüne ‘Madiar pava’ firmasında tikilgen beyaz kapron penyuar geceligini kiyip, ozüni töşekke taşladı. “Sonra üzerine ‘Madiar Pava’ firmasında dikilen beyaz kapron röbdöşambr geceliğini giyip kendisini yatağa attı.” -Çerkez Ali - 1.

pepiy *(ağızlarda)* Palaz; bk. **müsür balası**.

pepsi-kola Pepsi kola.

O ḳırmızı kupalnik kiyip, ḳara kozlük taḳıp, gulguli mantar taldasında yata ve pepsi-kola içe edi... “O, kırmızı mayo giyerek, siyah gözlük takıp, pembe renkli mantar şemsiye gölgesinde yatıyor ve pepsi kola içiyordu…” -A. Osman - 2.

pepsin Pepsin *(mide enzimi)*.

per Akran, yaşıt, emsal.

peraset Akıl; zeka; anlayışlılık; feraset; bk. **feraset**.

peraşki Börek; krş. **berek; ḳapıstalı ~ler** Lahanalı börekler.

perâz *(ağızlarda)* Kefen; bk. **kefin**.

perçem 1. Perçem; kâkül; krş. **çopal**. 2.: **civan ~** *(botanik)* Civanperçemi *(Achillea millefolium)*.

Ote-keçe cüresin, ḳaramaysıñ, / Uypalaşḳan perçemin taramaysın. “Orada burada dolaşıryorsun, bakmıyorsun. / Karışmış perçemini taramıyorsun.” -Çın.

perçin *(teknik)* Perçin; ~ **çökuçi** Perçin çekici; ~ **maşnası** Perçin makinesi.

perçinleme, **perçinlev** *(eylem adı)* **perçinlemek**.

perçinlemek Perçinlemek.

perçinlememek *(olumsuz)* **perçinlemek**.

perçinlengen Perçinli, perçinlenmiş; krş. **perçinli**.

perçinlenmegen *(olumsuz)* **perçinlengen**.

perçinlenmek *(edilgen)* **perçinlemek**.

perçinlenmemek *(olumsuz)* **perçinlenmek**.

perçinletmek *(ettirgen)* **perçinlemek**.

perçinletmemek *(olumsuz)* **perçinletmek**.

perçinlettirmek *(ettirgen)* **perçinletmek**.

perçinlettirmemek *(olumsuz)* **perçinlettirmek**.

perçinli Perçinli; krş. **perçinlengen**.

perda 1. Cilâ, parlaklık, perdah, ışıltı, pırıltı; krş. **cilâ**. 2. Perde, tül; **perde**.

perdacı Cilâcı, parlatıcı.

perdalama, **perdalav** *(eylem adı)* **perdalamaḳ**; Cilâlama, parlatma.

perdalamaḳ Cilâlamak, cilâ vermek, parlatmak; krş. **cilâlamaḳ**.

perdalamamaḳ *(olumsuz)* **perdalamaḳ**.

perdalanġan Cilâlanmış.

perdalanmaġan *(olumsuz)* **perdalanġan**.

perdalanmaḳ *(edilgen)* **perdalamaḳ**.

perdalanmamaḳ *(olumsuz)* **perdalanmaḳ**.

perdalatmaḳ *(ettirgen)* **perdalamaḳ**.

perdalatmamaḳ *(olumsuz)* **perdalatmaḳ**.

perdalattırmaḳ *(ettirgen)* **perdalatmaḳ**.

perdalattırmamaḳ *(olumsuz)* **perdalattırmaḳ**.

perdalaz *(Uskut ağzında)* bk. **perdelaziz**.

perdalez bk. **perdelaziz**.

perde 1. Perde, tül; **~ çekmek** Perdeyi çekmek; **~ni ḳapatmaḳ** Perdeyi kapatmak; **ḳapı ~si** Kapı perdesi; **pencere ~si** Pencere perdesi; **pencerelerniñ ~leri çekilgen** Pencerelerin perdeleri çekilmiş; **teatr ~si** Tiyatro perdesi. 2. Perde *(tiyatro, piyes)*; **~ arası** Perde arası. 3. *(tıp)* Katarakt, göz perdesi; **kozlerine ~ tüşken** Gözlerinde katarakt oluştu. 4. *(müzik)* Ses, ton, nota; **ust ~den başlamaḳ** Yüksek notadan başlamak. 5.: **tütün ~si** Sis (duman) perdesi. 6. *(biyoloji)* Zar. 7. *(ağızlarda)* Bez; zar.

Aşıḳ Garip, evniñ bir koşesine yavaş-yavaş oz toyuniñ perdesini ḳurmaġa başlay. “Aşık Garip, evin bir köşesine yavaş yavaş kendi düğününün perdesini kurmaya başlar.” -Aşık Garip Destanı.

perdelaziz Perdelaziz *(Kış mevsiminin en soğuk, en fırtınalı, en yağışlı günü)*.

perdelez bk. **perdelaziz**.

pergament (-ti) Parşömen.

pergel Pergel; **~ taḳımı** Pergel takımı.

pergellemek Pergellemek, pergel ile ölçmek.

pergellenmek Pergelle ölçülmek.

peri Peri; **~ kibi** Peri gibi *(çok güzel bir kız)*.

Biz peri nesilindenmiz. Kolumızdan er türlü iş kele. “Biz peri neslindeniz. Elimizden her türlü iş gelir.” -Altın Alma Masalı.

perik *(ağızlarda)* Genç tavuk, piliç; bk. **ferik**.

perimetr Çemberin çevresi; **tögerekniñ ~i** Çemberin çevresinin formülü.

periodik Periodik, devri, zaman zaman olan.

peris Oruç; **~ tutmaḳ** Oruç tutmak; bk. **oraza**, **oruç**.

periskop Periskop, denizaltı dürbünü.

perişan 1. Dağınık, karmakarışık. 2. Nizamsız, düzensiz, intizamsız; **~ ḳurşun** Serseri kurşun. 3. Özensiz, pasaklı; **o adam işini ~ yapa** O adam işini özensiz yapıyor. 4. *(mecaz)* Neşesiz, üzgün, dargın.

Azbarımız içinden çıḳılmaycaḳday olsa, yaraşıḳlı evimiz oturılmaycaḳday perişan edi. “Bahçemiz içinden çıkılmak istenmeyecek kadar düzenli

olmasına rağmen, güzel evimiz içinde oturulmayacak kadar dağınık olurdu.” -A. Hilmi.

perişte *(ağızlarda)* Melek; bk. **ferişte**.

perki *(zooloji)* Lüfer, levrek.

perman *(ağızlarda)* Ferman; bk. **ferman**.

perpendikulyar Dikey, dik.

perpendikulyarlıḳ (-ġı) Dikeylik, diklik.

personaj Kişi, şahıs, karakter; **edebiy ~** Edebî karakter; **~nıñ obrazı** Kişinin kılığı.

personal (I) Personel, kadro, eleman; **ḫızmet ~ı** Hizmet personeli; **uçucı ~** *(havacılık)* Uçuş personeli.

personal (II) Kişisel, şahsi.

perspektiva Perspektif.

perspektivalı Perspektifli; **~ tasvir** Perspektif tasviri.

perşan bk. **perişan**.

Perşan olmış aileler yollarda surünirken, / Aciz ḳalmış yetimlerniñ ḳol-ḳanatı ḳırılırken, / Aġañ, evlâdıñ, ḫemşireñ digerlere ḫor olurken, / Uyan, ḳardaş, çalış, onları ḳurtar bu rezaletten! “Perişan olmuş aileler yollarda sürünürken, / Aciz kalmış yetimlerin kolu kanadı kırılırken, / Ağabeyin, evladın, kız kardeşin diğerleri tarafından küçük düşürülürken, / Uyan, kardeş, çalış, onları kurtar bu rezaletten!” -M. Nuzet - 2.

perşembe *(ağızlarda)* Perşembe; bk. **cumaaḳşamı**; **~niñ kelgeni çerşembeden belli** Perşembenin gelişi çarşambadan bellidir.

pertav Yavaş koşma, tırıs; **tolu ~** Hızlı tırıs; **~ ketmek** Tırıs gitmek.

pertavlamaḳ Tırıs gitmek.

pertavlı Pertavlı; **~ at** Pertavlı at (koşarken sıçrayan at).

pertik (-gi) Çıkık; krş. **çıḳıḳ**.

pertilme, **pertilüv** *(eylem adı)* **pertilmek**.

pertilmek Burkulmak, çıkmak.

pertilmemek *(olumsuz)* **pertilmek**.

–Ayaġıñ pertilmedimi? –dedi Nazim ḳıznıñ ḳopḳalarına uzanıp. “— Ayağın kırılmadı mı, dedi Nazim kızın kovalarına uzanıp.” -Çerkez Ali - 1.

pertme, **pertüv** *(eylem adı)* **pertmek**.

pertmek Burkmak.

pertmemek *(olumsuz)* **pertmek**.

perun 1. Üç uçlu mızrak. 2. Çatal (yemek çatalı); krş. **senek**, **enkeç**, **sançḳı**.

perva Korku, telaş, kaygı.

Bizim aşıḳḳanımız zavdoniñ pervasında değil. “Bizim acele etmemiz, müdürün umrunda bile değil.” -A. Hilmi.

pervaḳ *(ağızlarda)* Korku; bk. **perva**.

pervane (I) *(zooloji)* Kelebek, pervane, güve.

Oña barmaġa yuzüm olmasa da, çıraḳ etrafında, dolanġan pervane kibi, uzaḳlaşıp da olamadım. “Ona gitmeye yüzüm olmasa da, ışık etrafında, dolanan kelebek gibi, uzaklaşamadım da.” -U. Edemova - 2.

pervane (II) 1. Pervane. 2. Pervane (vapur). 3. Kanat (yel değirmeni); krş. **ḳanat**.

pervaneli Pervaneli, kanatlı.

pervasız 1. Kaygısız, tasasız, korkusuz; krş. **ḳaygısız**; **pek ~ adamnıñ biri** Çok pervasız adamın teki. 2. Kayıtsız, aldırışsız, lâkayt; krş. **lâḳayt**; **işke ~ olmaḳ** İşe kayıtsız olmak.

Asan aġa omuzları ustüne bıcaġını alıp, yigitke açuvlanġanını bildirmege bile istemegen kibi pervasız korünişte azbarġa çıḳtı. “Asan Ağa omuzları üstüne ceketini alıp delikanlıya öfkelendiğini belli etmek istemez gibi kaygısız görüntüsüyle bahçeye çıktı.” -U. Edemova - 2.

pervasızlıḳ (-ġı) Lâkaytlık, kayıtsızlık.

pervaz 1. Çerçeve; **ḳapı ~ı** Kapı pervazı; **pencere ~ı** Pencere pervazı. 2. *(inşaatçılık)* Bina iskeleti. 3. *(inşaatçılık)* Payanda.

Pencereniñ pervazı ḳıyıḳ ḳıyıḳ, / Seni aruv belledim, çullı mıyıḳ. “Pencerenin pervazı parça parça, / Seni iyi tanıdım, karışık bıyıklı.” -Çın.

perver Perver, müşfik, sevgi dolu; **vatan~** Vatansever; **millet~** Milletperver.

Faşistler taş ocaḳları içinde bir gruppa vatanperverni sarıp aldılar. “Faşistler taş ocakları içinde bir grup vatanperveri sardılar.” -E. A. Osmanoğlu - 1.

perverlik Perverlik.

perznemek Üşümek, donmak; bk. **uşümek**, **buzlamaḳ**.

pes (I) 1. *(tıp)* Sahte cüzzam *(vücut pigmentlerinde beyaz lekeler)*. 2. Pis, iğrenç; krş. **pis**.

pes (II) Fes; bk. **fes**.

pesa: **~sını bermek** Şiddetle azarlamak, paylamak.

peslemek *(ağızlarda)* Beslemek; bk. **beslemek**.

pest Defol! Yıkıl! Çekil bakalım!

pestil (-li) Pestil *(meyveli)*; **ḳaysı ~i** Kayısı pestili.

pestobe *(ağızlarda)* Tepelik, şapkanın üstündeki tüy; bk. **töpelik**.

peş: **~inden ketmek** Peşinden gitmek; **~inden ḳalmamaḳ** Geri kalmamak; **~ine tüşmek** Peşine düşmek; **~imden**

kel Peşimden gel; **~inde olmaḳ** a) Peşinde olmak, peşinden gelmek. b) Takip etmek; **ḳıznıñ ~inden yure** Kızın peşinden yürüyor; **maḳsatnıñ ~inde olmaḳ** Amacının peşinde olmak; **~ine taḳmaḳ** Peşine takmak; **~imdedir** Peşimdedir.

Bazarda yurgen eki ḫırsız ise onıñ peşinden tüşe. "Pazarda dolaşan iki hırsız ise onun peşine düşer." -Katır mı, Adam mı Latifesi.

peşekker *(ağızlarda)* Usta, üstat; bk. **usta**; **lafḳa ~** Laf ustası.

peşel (I) *(ağızlarda)* Cüce; bk. **ecmece.**

peşel (II) *(ağızlarda)* Enüretik *(altını ıslatan çocuk)*; bk. **peçel**.

peşembi *(ağızlarda)* Cuma; bk. **cuma**.

peşin 1. Peşin, nakit; krş. **naḳit**; **~ para** Nakit para; **~ paraġa** Peşin paraya; **men bu şeyni ~ paraġa aldım** Ben bu şeyi peşin paraya aldım. 2.: **~ tutmaḳ** Emin olmak.

Episini bazar fiyatında alırım. Parası peşin. "Hepsini pazar fiyatına alırım. Parası peşin." -Çerkez Ali - 1.

peşkir 1. *(etnografya) (ağızlarda)* Kanepe yastık kılıfı. 2. *(etnografya)* Peşkir; bk. **yuzbez**. 3. *(ağızlarda)* a) Önlük; bk. **oglük**. b) Çarşaf; bk. **çarşaf**. 4. *(ağızlarda)* Masa örtüsü; bk. **ortü.**

Setniñ divar yastıḳlarına peşkir çekilgen. "Setin duvar yastıklarının üstüne kılıf örtülmüş." -Z. Kurtnezir - 1.

peşmal *(Taraktaş; Tokluk ağızlarında)* Önlük; bk. **oglük.**

peşman 1. Pişman, tövbekâr; krş. **nedamet**; **~ etmek** Pişman etmek; **~ etüv** Pişman etme; **biñ ~ olmaḳ** Bin pişman olmak; **~ etersiñ** Pişman edersin. 2. Pişmanlık, tövbe.

Sen meni satın alıp yayladan oz evine kelgence men yapḳanlarıma peşman oldım. "Sen beni satın alıp yayladan evine getirene kadar ben yaptıklarıma pişman oldum." -Katır mı, Adam mı Latifesi.

peşmanlı Pişmanlık duyan, tövbekâr.

peşmansız Pişmanlık duymayan.

peşraf 1. *(müzik)* Başlangıç, giriş (türkü). 2. Müjdeci; haberci. 3. Şarapnel.

peştaḫta bk. **beştaḫta.**

peştimal *(ağızlarda)* 1. Önlük; bk. **oglük.** 2. Çarşaf; bk. **çarşaf.**

Ġanime sılaḳ ḳollarını peştimalına silip: –Sofra azır, aşḳa buyurıñız! –dedi. "Ganime ıslak ellerini önlüğüne silip: — Sofra hazır, yemeğe buyrun! dedi." -İ. Paşi.

petaḳ *(Yevpatoriy ağzında)* Para, akçe; bk. **aḳça**, **para.**

petil (-li) Menteşe; reze *(kapı, pencere)*; krş. **ilmek**, **aşıḳmaşıḳ**; **pencere ~leri** Pencere menteşeleri; **ḳapı ~leri** Kapı menteşeleri.

petli Meşe, emen; bk. **pelit**.

petmez Pekmez *(armut veya üzüm suyu kaynatarak elde edilen yoğun kıvamlı şurup)*; **~ ḳaynatmaḳ** Pekmez kaynatmak; **yuzüm ~i** Üzüm pekmezi.

petmezli 1. Pekmezli. 2. Çok sulu ve tatlı; **~ yuzüm** Tatlı sulu üzüm.

petmezlik (-gi) Pekmezlik; pekmez yapmak üzere ayrılmış (üzüm, dut vb.).

petmezsiz Pekmezsiz.

petmezu *(botanik)* Kırım yarımadasında yetişen bir armut türü.

pevrenk Su tesisatı, su borusu; krş. **boru**.

Nimetulla baş parmaḳ ḳalınlıġında ḳara pevrenk kibi demir ḳavalını ḳoluna aldı ve altı parmaġını onıñ altı teşigine basıp çalmaġa başladı. “Nimetulla baş parmak kalınlığında kara su borusu gibi demir kavalını eline aldı ve altı parmağını onun altı deliğine basıp çalmaya başladı.” -Çerkez Ali - 1.

pey Pey, kaparo, depozito; **~ almaḳ** Kaparo almak; **~ bermek** Depozito vermek.

Yavlıḳ al da, yavlıḳ ber, pey bolıp ḳalsın, / Eşitkenler aḫ desin, korgenler şaşsın. “Mendil al, mendil ver (aramızda) pey olsun, / İşitenler ah desin, görenler şaşsın.” -Çın.

peyda: **~ olmaḳ** Peyda olmak, ortaya çıkmak; **~ etme** Peyda etme.

Kız: -Son vaḳıtlarda mende bir ḳorḳu peyda oldı. “Kız: — Son zamanlarda bende bir korku peyda oldu.” -Altın Alma Masalı.

peyġamber 1. Peygamber; krş. **Resul**, **Nebi**, **Azret**, **Ḫavari**; **Muḫammed ~** Muhammed Peygamber (s.a.v.); **124 biñ peyġamber keldi keçti**, **Ḳuranda 24-niñ adı zikir etilgen** 124 bin peygamber geldi geçti, Kuran’da ise 24ünün adı zikredilmiştir. 2.: **~ dögmesi** *(botanik)* İnci çiçeği.

İblis en sonunda ozüni çın tayfasına peyġamber olaraḳ tanıttırġan. “İblis en sonunda kendini cin taifesine peygamber olarak kabul ettirmiş.” -A:yuvdağ Efsanesi.

peyit bk. **beyit**.

peylemek 1. Peylemek, depozito vermek, kaparo vermek. 2. *(ağızlarda)* Evlilik konusunda anlaşmak.

peylememek *(olumsuz)* **peylemek**.

peyzaj 1. Peyzaj, kır resmi. 2. Manzara.

pezemeñk *(ağızlarda)* Alçak, alçakça, namussuz; bk. **pezevenk**.

Men o pezemekniñ başını ḳoparıp atar edim, lâkin... “Ben o pezevengin başını koparıp atardım, fakat…” -U. Edemova - 1.

pezevenk (-gi) Pezevenk, alçak.

Arada-sırada ise: ‘Baḳ sen, baḳsa, pezevenklerniñ yapḳanlarına!’ dey edi. “Arada sırada ise: ‘Bak sen, pezevenklerin yaptıklarına!’ diyordu.” -E. Umerov - 1.

pıçaçıḳ (-ġı) *(küçültme)* Bıçak.

pıçaḳ (-ġı) 1. Bıçak; krş. **ḳama**; **~ aġzı** Bıçak ağzı; **kutür ~** Kör bıçak; **~ yarası keçer, til yarası keçmez** Bıçak yarası geçer, dil yarası geçmez. 2. Traş bıçağı, jilet; **tıraş ~ı** Traş bıçağı.

Til yarası pıçaḳ yarasından muşküldir. “Dil yarası bıçak yarasından kötüdür.” -Atalar Sözü.

pıçaḳçılar Bıçakçılar, soğuk çelik ustaları.

pıçılġan Kesilmiş, biçilmiş.

Leban tübünden pıçılġan terek kibi yerge serildi. “Leban dibinden kesilmiş bir ağaç gibi yere serildi.” -E. Umerov - 2.

pıçılmaġan *(olumsuz)* **pıçılġan**.

pıçılmaḳ *(edilgen)* **pıçmaḳ**.

pıçılmamaḳ *(olumsuz)* **pıçılmaḳ**.

pıçḳı Bıçkı, testere; **eki ḳollı ~** İki kollu testere; **yay ~** Yaylı testere; **ḳol ~sı** El testeresi; **elektrik ~sı** Elektrikli testere.

Birazdan pıçḳınıñ tişlerine beñzegen ḳayalarnıñ artından balḳıldap kun koründi. “Biraz sonra bıçkının dişlerine benzeyen kayaların arkasından parlayarak gün göründü.” -M. Ablalimov.

pıçma, pıçuv *(eylem adı)* **pıçmaḳ**.

pıçmaḳ Testere ile kesmek, testere ile biçmek, bıçkılamak, bıçkı ile kesmek; **taḫta ~** Tahta kesmek.

pıçmamaḳ *(olumsuz)* **pıçmaḳ**.

pıçtırmaḳ *(ettirgen)* **pıçmaḳ**.

pıçtırmamaḳ *(olumsuz)* **pıçtırmaḳ**.

pıkana *(ağızlarda)* Büyükanne, nine, yaşlı kadın; bk. **bita, ḳartana**.

pılav Başak kalıntısı, kesmik; krş. **saman**.

pınar, bınar bk. **bunar**.

pırasa Pırasa; bk. **pirasa**.

pırıldavuḳ Vınlayan, uğuldayan (çocuk oyuncağı için).

pırlanta *(ağızlarda)* Basit başörtüsü; bk. **fırlanta**.

pır-pır Tiryaki, aşk, sevda; krş. **sevda, mıḳrız, tiryaki**; **ḳave ~ı** Kahve aşkı.

pırsat *(ağızlarda)* Elverişli durum, fırsat; bk. **fırsat**.

pırşımaḳ *(ağızlarda)* Ekşimek; bk. **ekşimek**.

pırt, pırtı 1. Pılıpırtı, eşya; **~ñnı al de ket!** Pılını pırtını topla ve git! 2. Eski püskü şeyler, kırık dökük şeyler, yırtık pırtık (elbise). 3.: **~ etti**: Pırt yaptı, gaz çıkardı, osurdu, yellendi.

Endi pırtını cıyıştırġan, kene koyge ḳayta, kordiñizmi? "Şimdi pılını pırtısını toplamış, yine köye dönüyor, gördünüz mü?" -A. Osman - 2.

pırtaymaḳ bk. **tırtaymaḳ**.

pırtlançıḳ (-ġı) *(botanik)* Ayrık otu, yabani arpa *(Elymus repens)*.

pırtlaz Sinirli, asabi, gergin.

pırtlazlanġan *(halk dili)* Sinirlenmiş, öfkelenmiş.

pırtlazlanmaġan *(olumsuz)* **pırtlazlanġan**.

pırtlazlanmaḳ *(halk dili)* Sinirlenmek.

O, Safar Turdiyeviçniñ yuzüne pırtlazlanıp baḳtı. "O, Safar Turdiyeviç'in yüzüne sinirlenerek baktı." -Z. Kurtnezir - 1.

pırtlazlanmamaḳ *(olumsuz)* **pırtlazlanmaḳ**.

pırtlazlatmaḳ *(ettirgen)* **pırtlazlanmaḳ**.

pırtlazlatmamaḳ *(olumsuz)* **pırtlazlatmaḳ**.

pısırdamaḳ Fısıldamak; krş. **fısıldamaḳ**.

Arası bir ḳaç daḳḳalar keçken soñ, tayfa yavaştan pısırdap: -Açayıḳmı? -degen. "Aradan birkaç dakika geçtikten sonra, çingene yavaşça fısıldayarak: — Açalım mı, demiş." -Karakulak Hikayesi.

pısırdamamaḳ *(olumsuz)* **pısırdamaḳ**.

pısırdaşmaḳ Fısıldaşmak, fıs fıs konuşmak; **komşusınen ~** Komşusuyla fısıldaşmak; **gizliden ~** Fıs fıs konuşmak; birini çekiştirmek.

pısırdaşmamaḳ *(olumsuz)* **pısırdaşmaḳ**.

pısırdı Fısıltı, fısıldama; fışırtı, hışırtı; bk. **fısıldı**.

pısma, pısuv *(eylem adı)* **pısmaḳ**.

Bu ḳadın namlı Dinozavrnı yıllarca ukümranlıḳ yapḳan oz mallesinde birinci kere pısmaġa mecbur etti. "Bu kadın, meşhur Dinozor'u yıllarca hükümranlık yaptığı kendi mahallesinde ilk defa pısmaya mecbur etti." -A. Osman - 2.

pısmaḳ 1. Çömelmek; **tavuḳ pıştı** Tavuk çömeldi. 2. Saklanmak, gizlenmek; **çalı artında ~** Çalının arkasına saklanmak.

Mışıḳ evnin koşesine pısḳan, tamam sıçannı avlap otura eken. "Kedi evin köşesine pısmış, tam sıçanı

avlıyormuş.” -Kırmıska ve Çegertki Masalı.

pısmıḳ Ketum, ağzısıkı; krş. **sır-sandıḳ**; **~tan ḳorḳ** Ketumdan kork.

pıs-pıslamaḳ *(ağızlarda)* Fısıldamak; bk. **pısırdamaḳ**.

pıstırmaḳ Zorla oturtmak, oturmaya zorlamak.

pışaḳ *(ağızlarda)* Bıçak; bk. **pıçaḳ**.

pışıḳ (-ġı): **~ı artmaḳ** *(ağızlarda)* Sinirlenmek, kızdırmak, tahrik etmek; krş. **zıtına tiymek**; **onıñ ḳılığından ~ım arta** Onun kılığından sinirlerim artıyor.

pışıldamaḳ 1. bk. **pısırdaḳ**. 2. Genizden konuşmak. 3. *(ağızlarda)* Fısıldamak; bk. **pısırdamaḳ**, **fısıldamaḳ**.

Bu areketini bir ḳaç kere tekrarlaġan soñ, birden pışıldap içine ava çekti ve arabanı oyle ḳuvetli tarttı ki, o ogge ketti. “Bu hareketini birkaç kez tekrarladıktan sonra, birden fısıldayıp içine hava çekti ve arabayı öyle güçlü çekti ki, o öne gitti.” -E. A. Osmanoğlu - 1.

pışıldamamaḳ *(olumsuz)* **pışıldamaḳ**.

pışıldı Hırıltı, horultu; **yuḳlaġanlarnıñ ~sı eşitile edi** Uyuyanların horultusu işitiliyordu.

pışmek *(ağızlarda)* Pişmek; bk. **pişmek**.

pışnamaḳ bk. **fışnamaḳ**.

Bir ḳaç daḳiḳa sonra çapıp, pışnap kelgen poezd vagonlarına er kes çapıştı. “Birkaç dakika sonra, koşarak hızlı gelen tren vagonlarına herkes koşuştu.” -C. Gafar.

pışpıldaşmaḳ Fısıldaşmak; krş. **pısırdaşmaḳ**.

pış-pış: **~ yuḳlamaḳ**; 1. Fosur fosur uyuklamak. 2. Sakince, huzurlu uyuklamak.

Saba işke yonegende de, akşam evge ḳaytḳanda da olar pış-pış yuḳlaylar. “Sabah işe giderken de akşam eve döndüğümde de onlar fosur-fosur uyukluyorlar.” -Z. Kurtnezir - 1.

pıştav Tabanca, piştov; oyuncak tabanca.

Arası çoḳ keçmeden, Karasuvbazarda olġan baylar, mirzalar tüfek, ḳılıç, ḳama, pıştav taḳınıp çıḳḳanlar. “Çok geçmeden, Karasupazar’da bulunan zenginler, mirzalar tüfek, kılıç, kama, tabanca takıp çıkmışlar.” -Karavullar Meydanında Hikayesi.

pıt *(ağızlarda)* But, kalça; bk. **but**.

pıtaçıḳ (-ġı) *(küçültme)* Dal, budak.

Suleyman şu badem tereginden bir pıtaçıḳ ḳoparıp, Susanna Kazimirovnaġa bağışlamaḳ istey. “Süleyman, o badem ağacından çiçek

koparıp, Susanna Kazimirovna'ya hediye etmek istiyor." -A. Osman - 2.

pıtaḳ 1. Dal; krş. **dal**; **terekniñ ~ları** Ağacın dalları; **yuzüm ~ı** Üzüm dalı. 2. Budak; **~ kozü** Budak gözü. 3. Kol, dal, branş; krş. **tarmaḳ**; **ilim ~ı** Bilim dalı. 4.: **tillerniñ ~ları** *(dilbilim)* Dil bölümleri.

Terek pıtaḳlarını sallandıra berip: Fındıḳ sana ne kerek? dep soray. "Ağaç dallarını sallayarak: — Fındık sana niçin lâzım, diye sorar." -Kırmıska ve Çegertki Masalı.

pıtaḳlanmaḳ Dallanmak, dal sürmek, budaklanmak, budak sürmek.

pıtaḳlanmamaḳ *(olumsuz)* **pıtaḳlanmaḳ**.

pıtaḳlı 1. Dallı. 2. Budaklı. ● **~ tamır** *(botanik)* Budaklı kök; **eki ~ kabel** *(elektrik)* Çift telli kablo.

pıtaḳsız 1. Dalsız; **terek ~ olmay** Ağaç dalsız olmaz. 2. Budaksız; **~ taḫta** Budaksız tahta.

Yeşillengen terekler arasında, / Pıtaḳsız bir ḳart terek ḳurumaḳta. / Kevdesinde bulunġan yarasından, / Omüriniñ taḳdiri oḳulmaḳta. "Yeşillenen ağaçlar arasında / Dalsız bir yaşlı ağaç kurumakta / Gövdesinde bulunan yarasından / Ömrünün takdiri okunmakta." -R. Muedin.

pıtalġan Budanmış, kırpılmış, kısaltılmış.

Er bir terekniñ tübü ḳazılġanda, pıtalġanda, suvarılġanda, ilâçlanġanda ve niayet yemişi cıyılġanda SeitĠazınıñ iştiragi ola. "Her bir ağacın dibi kazılırken, budanırken, sulanırken, ilâçlanırken ve sonunda meyvesi toplanırken Seit Gazi'nin katılımı oluyor." -Çerkez Ali - 1.

pıtalmaġan *(olumsuz)* **pıtalġan**.

Gulgüli çeçekke bürüngen bu terek mis ḳoḳularını etrafḳa cayratıp, ḳadalıp tursa da, kevdesi ḳabuḳlaşıp ḳalġan, pıtalmaġan dallarından ḳuru çubuḳlar sarḳıp turalar. "Rengârenk çiçeğe bürünen bu ağaç mis kokularını etrafa yayarak, dikilse de, gövdesi kabuklaşmış, budanmayan dallarından kuru çubuklar sarkıyorlar." -Çerkez Ali - 1.

pıtama, **pıtaluv** *(eylem adı)* **pıtamaḳ**; Ağaç ve çalıların budama çalışması; **terek ~sı** Ağaç budaması.

Pıtaluvġa ḫususan kuzde buyük emiyet berile. "Budamaya özellikle güzde büyük önem veriliyor." -Çerkez Ali - 1.

pıtamaḳ Budamak, kırpmak, kısaltmak.

Yuzüm, nar, incir tereklerini pıtap kommege yardım etti, ḳışḳa odun azırladı. "Üzüm, nar, incir ağaçlarını budayıp gömmelerine yardım etti. Kış için odun hazırladı." -M. Ablalimov.

pıtamamaḳ *(olumsuz)* **pıtamaḳ**.

pıtatamamaḳ Kısalttıramamak, budattıramamak.

pıtatmaḳ *(ettirgen)* **pıtamaḳ**.

pıtatmamaḳ *(olumsuz)* **pıtatmaḳ**.

pıtı-çıtı *(ağızlarda)* Çıtı pıtı, ufak tefek; bk. **ufaḳ-tüfek**.

pıtır-pıtır: **ḳaysı(lar) ~ tüşip bitti** Kayısılar patır patır düştü.

pıtraḳ bk. **pıtaḳ**.

pıtraḳlanmaḳ: **iş pıtraḳlandı** İş, konu karmaşıklaştı; krş. **iş pıtraḳlaştı**.

pıtraḳlaşmaḳ Karmaşıklaşmak, karmaşık hale gelmek; krş. **çatallanmaḳ**.

pıtraḳlı Dolaşık, karışık; zor; **bu pek ~ iş** Bu çok karışık iş.

Eger oz vaktında Nusretniñ ağızı ḳapatılmasa ve bu pıtraklı işniñ ogü alınmasa, onıñnen beraber Nazim Abibüllayeviçniñ de, Askaraliniñ de işi uymay bile. “Eğer tam vaktinde Nusret’in ağzı kapatılmazsa ve bu karmaşık işin önü alınmazsa, onunla beraber Nazim Abibüllayeviç’in de, Askarali’nin de işi rast gitmeyebilir.” -U. Edemova - 2.

pıypıldatmaḳ Sessizce, yavaşça dokunmak.

piala bk. **piyala**.

Ḳurtmolla balaban ḳatıḳ bardağını suvġa toldırıp ketirdi de, direktorniñ pialasını toldırıp berdi. “Kurtmolla büyük katık bardağını suyla doldurup getirdi ve müdürün kadehini doldurup verdi.” -Çerkez Ali - 1.

pianke *(Çernomor ağzında)* Kısmet, talih; kader, alın yazısı, yazgı; bk. **jerep**.

piar Pr., Halkla ilişkiler.

piar-aktsiya Halkla ilişkiler-tanıtım.

piar-teḫnologiya Halkla ilişkiler-teknoloji.

piç 1. Evlilik dışı doğan, gayri meşru; **~ bala** Piç. 2. Piç, alçak herif, müstereddi; **ne ~ adamsın!** Ne alçak adamsın!. 3.: **~ filis** *(biyoloji)* Budak (ağaçta).

Kızı Fatimaya çevirilerek: -Sen bu aramzadeyi, bu piçi nerden bulup ketirdiñ? “Kızı Fatima’ya dönüp, — Sen bu haramzadeyi, bu piçi nereden bulup getirdin?” -A. S. Ayvazov - 1.

piçaḳ Bıçak; bk. **pıçaḳ**.

Vaḳıt keldi. Artıḳ kemiklerge dayandı piçaḳ, / Zulmı yıḳmaḳ şerefini acep kim ḳazanacaḳ? “Vakit geldi. Artık kemiklere dayandı bıçak, / Zulmü yıkma şerefini acaba kim kazacak? -A. Latifzade - 2.

piçe(y) Güzel tombul kadın; bk. **piçi**.

piçen Kuru ot; **~ vaḳtı** Ot biçme mevsimi. 2.: **~ çalan** *(zooloji)* Opiliones

(Örümceğimsiler sınıfından eklembacaklı takımıdır). 3.: **ḳara ~** *(botanik)* Elytrigia, çayır otu; **ekme ~** *(ağızlarda)* Yonca; bk. **yonca**.

Aġaları bu yaşnı zorlap piçen çalmaġa cibereler. "Ağabeyleri bu delikanlıyı zorla ot biçmeye gönderirler." -Edige Destanı.

piçenlik (-gi) Ot ambarı.

Olar ep yuḳarı koterilip taḳır taşlar arasından yem-yeşil piçenlik ve toġaylıḳḳa çıḳtılar. "Onlar hep yukarı çıkarak taşların arasından yemyeşil çimenliğe çıktılar." -M. Ablalimov.

piçi Teyze, kadın.

piçici 1. Biçici, kesici. 2. Hadım eden kişi.

piçilgen 1. Biçilmiş, kesilmiş. 2. a) Kısırlaştırılmış. b) Hadım, enek.

Omuzlarına tar piçilgen tonını taşlay. "Omuzlarına dar biçilmiş kürkünü bırakır." -Mirzanen Nogay Masalı.

piçilmegen *(olumsuz)* **piçilgen**.

piçilmek *(edilgen)* **piçmek**.

Onıñ ogünde ḳısḳa-ḳısḳa piçilip, yarılġan odunlar obalanġan. "Onun önünde kısa kısa kesilmiş odunlar yığılmış." -Z. Kurtnezir - 1.

piçilmemek *(olumsuz)* **piçilmek**.

piçim Biçim, suret, kılık, şekil; **ḳubbe ~** Kubbe şeklinde; **şar ~** Küre biçiminde, yuvarlak biçiminde; **piramida ~** Piramidal, ehrami, piramit biçiminde; **adam ~** İnsana benzer.

piçimli Biçimli, şekilli.

piçimsiz 1. Biçimsiz, şekilsiz; krş. **bişekil**, **şekilsiz**. 2. Çirkin, ucube; bk. **beşaret**. 3. Hantal, beceriksiz, sakar; bk. **antal**, **abdal**.

piçimsizlik (-gi) 1. Biçimsizlik, çirkin görünüm. 2. Sakarlık.

piçleşmek Eski kalitesini, güzelliğini kaybetmek.

piçme, **piçüv** *(eylem adı)* **piçmek**.

piçmek 1. Kesmek. 2. Biçmek, tırpanlamak, ekin biçmek. 3. Biçmek *(elbise)*; **kolmek ~** Gömlek biçmek. 4. Hadım etmek, enemek; iğdiş etmek, burmak.

Kız bala olġan soñ, ev cıyıştırmaġa, aş pişirmege, piçip tikmege bilse kafi, dep tüşüneler. "Kız çocuğu, ev toplamayı, yemek pişirmeyi, biçip dikmeyi bilse yeterlidir diye düşünüyorlar." -E. A. Osmanoğlu - 1.

piçmemek *(olumsuz)* **piçmek**.

piç-piç *(ağızlarda)* Çayırotu; bk. **ḳara piçen**.

piçtirme, **piçtirüv** *(eylem adı)* **piçtirmek**.

piçtirmek *(ettirgen)* **piçmek**.

–Piçtirmek mumkün, lâkin bu işni baarde yapmaḳ kerek edi. “–Hadım etmek de mümkün ama bu işi baharda yapmak gerekirdi.” -M. Ablalimov.

piçtirmemek *(olumsuz)* **piçtirmek**.

pigment (-ti) Pigment.

pik *(coğrafya)* Tepe, zirve; krş. **tepe**.

pikapa *(ağızlarda)* Bir kişin eşinin ablası; bk. **apte**, **tata**.

pike 1. Görümce; **ḳayın ~** Baldız; krş. **korümce**. 2. *(ağızlarda)* Sahibe; bk. **bike**.

pikir Fikir, düşünce; bk. **fikir**.

pil *(Kodeks Kumanikus)* Fil; bk. **fil**.

Uzun menim boyım da, / Uzun menim boynım da, / Dedi jirafe pilge, / Daa osmek bar oyımda. “Uzun benim boyum da, / Uzun benim boynum da, / -Dedi zürafa file, / Daha büyümek var aklımda.” -N. Umer - 1.

pilâke, **pilâki** Yassı, düz; **~ taş** 1. Yassı taş. 2. Seksek oyununda kullanılan yassı taş; **~ kopçek** *(tarih)* Düz tekerlek.

Ertesi kunü Osman bir ozü yalıġa ketti, andan bir ḳuçaḳ pilâki taş ketirdi. “Ertesi gün Osman yalnız başına sahile gitti, bir kucak dolusu yassı çakıl getirdi.” -Y. Bolat.

pilâstra bk. **divar diregi**.

pilâv *(aşçılık)* Pilav.

Ḫorazımı aşırdılar, / Damdan dama ḳaşırdılar, / Pilâv etip pişirdiler. “Horozumu aşırdılar, / Damdam dama kaçırdılar, / Pilav yapıp pişirdiler.” -Halk Yırı.

pilcan *(ağızlarda)* Fincan; bk. **filcan**.

pili *(Buyüklambat ağzında)* Tavuk, civciv; bk. **çipçe**.

pilot Pilot.

pilpişa *(Kermençik ağzında)* 1. Kolostrum *(gebeliğin son aylarında gebe kadının memelerinden salgılanan sarımtırak donuk renkli sıvı ya da memeli hayvanların meme sıvısı)* ürünü peynir; krş. **uvuz peniri**. 2. *(aşçılık)* Kalakki *(Kolostrum ilave edilen bir hamur tatlısı)*.

pima Bot; **~ kiyip yurmek** Bot giyip yürümek.

piner *(ağızlarda)* 1. Beyaz peynir; bk. **penir**. 2. Peynir; bk. **ḳaşḳaval**.

pingvin *(zooloji)* Penguen; **ḳıral ~i** Kral penguen.

pintset Cımbız.

pipa *(ağızlarda)* Büyük fıçı, varil; bk. **çapçaḳ**.

pipetka Pipet, damlalık; **~nen kozüne ilâc ḳoymaḳ** Damlalıkla gözüne ilâç dökmek.

pipie Ekmek kırıntısı; bk. **otmek ufaġı**.

pipili, **pipil** *(Uskut ağzında)* Çaydanlık emziği.

pipok (-gi) Hüthüt, çavuş kuşu; krş. **opepop**, **taraḳ ḳuş**, **opapiş**.

pir 1. *(tarih)* Kırım'da aşiret reisi. 2. *(din)* Müslümanlarda en büyük dini unvan. 3. İslami tarikatın reisi. 4. Hami, koruyucu. 5. Patron.

piramida 1. *(matematik)* Piramit; **dörtkoşe ~** Dörtköşe piramit; **kesik ~** Kesik piramit. 2. bk. **eḫram**.

piramidal Piramidal, piramit; **~ selbi** *(botanik)* Piramit kavak; *Populus pyramidalis*.

pirasa *(botanik)* Pırasa.

pirat (-tı) Korsan; bk. **korsan**; **~ gemisi** Korsan gemisi.

piratlıḳ (-ġı) Korsanlık; bk. **korsanlıḳ**.

pirdi (I) *(tıp)* Papillom, siğil.

pirdi (II) *(ağızlarda) (botanik)* Mantar, fungi; bk. **mantar**.

pire 1. **(***ağızlarda* **burçe)** Pire; 2.: **~ otu** *(botanik)* Bir papatya çeşidi *(Pulicaria vulgaris)*.

Butün yollarnı keseler, adam degil, atta pire bile keçip olamaycaḳ. "Bütün yolları keserler, adam değil hatta pire bile geçemeyecek." -Ocak Latifesi.

pirinç *(botanik)* Pirinç; bk. **pirniç**.

Kartop, soġan, morkov, biber, pomidor, pirinç aldıḳ. "Patates, soğan, havuç, biber, domates, pirinç aldık." -E. Umerov - 1.

pirniç *(botanik)* Pirinç; **temizlengen ~** Ayıklanmış pirinç.

Arabada bulunan şeker ve pirniç ile tolu çuvallar uzerine yolluḳ ḳalın tonum yaptı. "Arabada bulunan şeker ve pirinçle dolu çuvalların üzerine yolda kullandığı kalın paltosunu örttü." -A. S. Ayvazov - 1.

pirniççi Pirinç çiftçisi, üreticisi.

pirniççilik (-gi) Pirinç yetiştiriciliği.

pirniçli Pirinçli.

Priyutḳa barġanınen, bizlerni yuvundırdılar, temiz çamaşırlar berdiler, temiz urbalar kiysettiler, soñ birer çanaḳ da pirniçli şorba aşattılar. "Çocuk yetiştirme yurduna ulaşır ulaşmaz, bizleri yıkadılar, temiz çamaşırlar verdiler, temiz elbiseler giydirdiler, sonra birer çanak da pirinç çorbası yedirdiler." -A. Hilmi.

pirniçsiz Pirinçsiz.

pirojnoe (*ağızlarda* **pirojnı)** Pasta, kek; **kremli ~** Kremalı pasta.

pis 1. Pis, kirli, pasaklı; krş. **murdar**, **kirli**, **bulaşıḳ**, **çepel**; **bu suv ~ degil** Bu su pis değil. 2. Alçak, kötü, iğrenç, tiksindirici; **~ adam** Alçak adam. 3. Bulaşıcı, müstehcen, iğrenç, açık saçık, pis, ağıza alınmaz; **~ ẖastalıḳlar** Bulaşıcı hastalıklar; **~ ağızlı** Küfürbaz, ağzı pis, ağzı bozuk; **~ sözler** Pis sözler.

Pis, maraz, ḳancıḳ, barmaġa yerim, beklemege adamım, töşegimde yatmaġa istegen aḫmaḳ tapılmay başlaġanı içün seni, Yuranı, ẖatırladım. “Pis, mikrop, kancık, gidecek yerim, bekleyecek adamım, yatağıma yatmak isteyen bir ahmak bulamadığım için seni, Yura’yı hatırladım.” -E. Umerov - 1.

pisik *(ağızlarda)* Kedi; bk. **mışıḳ**; **suvaltı pisigi** *(zooloji)* Su samuru.

pisiy 1. *(Tokluk ağzında)* Kedi. 2. *(çocuk dili)* Kedi, pisi.

pislemek Pisletmek, kirletmek.

pislememek *(olumsuz)* **pislemek**.

pislengen Kirlenmiş, pislenmiş; **~ yerler** Kirli yerler.

pislenmegen *(olumsuz)* **pislengen**.

pislenmek *(edilgen)* **pislemek**.

pislenmemek *(olumsuz)* **pislenmek**.

pislik (-gi) 1. Pislik, iğrençlik, kirlilik. 2. Pis bölge, kirli bölge; **etraftaki ~ni adamlar ozü yapa** Etraftaki pisliği insanlar kendi yapıyor. 3. Pislik, kötülük; **ondan er türlü ~ çıḳar** Ondan her türlü pislik çıkar.

Yuranen ḳave içerkenmiz, men oña balalıḳ ve gençlik çağım ẖususında, soñra Çekir eylegen pisliklerniñ episini ikâye ettim. “Yura ile kahve içerken, ben ona çocukluk ve gençlik çağım hakkında, sonra Çekir’in yaptığı pisliklerin hepsini anlattım.” -E. Umerov - 1.

pismillâ bk. **bismillâ**.

pis-pis (pisi-pisi) *(ünlem)* Pisipisi *(kediyi çağırmak için)*.

pist *(ünlem)* Defol! Haydi! Çekil bakalım! Çek arabayı! Yıkıl!; bk. **pest**.

Mışığına pist degen adam olmadı. “Kedine pişt diyen adam olmadı.” -Z. Kurtnezir - 1.

E, pezevenk, evelki sekretarlarnen aġa-ḳardaş kibi ediñ. Mışığıña pist degen adam olmadı. “Pezevenk, önceki sekreterle abi kardeş gibiydin. Kedine pişt diyen adam olmadı.” -Z. Kurtnezir - 1.

pistaḳ *(Kodeks Kumanikus)* Fıstık; bk. **fıstıḳ**.

pisten-pis 1. Aşırı pis, çok kirli. 2. Aşağılık, iğrenç, berbat.

piş! *(çocuk sözü)* Sıcak!; **~ etersiñ!** Kendini yakarsın!

pişçaḳ *(ağızlarda)* Bıçak; bk. **pıçaḳ**.

pişçe *(ağızlarda)* Kadın, hanım; bk. **apay**, **ḳadın**.

pişemek *(ağızlarda)* Dövmek, vurmak; bk. **urmaḳ**.

pişiramamaḳ Pişirememek; krş. **pişirip olamamaḳ**.

pişirgen Pişmiş, pişirilmiş.

Aylanaman ḳaraltnı, sayaman taşın, / Ḳısmet etse, aşarman pişirgen aşın. "Dolaşırım bahçeni, sayarım taşını, / Kısmet olursa yerim pişirdiğin aşını." -Çın.

pişirgen-tüşürgen: **~ saġ olsun!** Elinize sağlık!

pişirilmek *(edilgen)* **pişirmek**.

İşten, tarladan kelgen koylüler içün aḳşamlıḳ işler başlana. *Sıġırlar saġıla, aş pişirile*. "İşten, tarladan gelen köylüler için akşamlık işler başlıyor. Sığırlar sağılıyor, yemek pişiriliyor." -U. Edemova - 1.

pişirilmemek *(olumsuz)* **pişirilmek**.

pişirme, **pişirüv** *(eylem adı)* **pişirmek**.

Bir taraftan kebap ḳoḳusı kele, bir tarafta balaban çoyun ḳazanlarda pilav pişirmege azırlanalar. "Bir taraftan kebap kokusu geliyor, bir taraftan büyük kazanlarda pilav pişirmeye hazırlanıyorlar." -İ. Abduraman - 1.

pişirmegen *(olumsuz)* **pişirgen**.

pişirmek 1. Pişirmek, yemek hazırlamak; **aş ~** Yemek pişirmek. 2. Pişirmek *(kerpiç)*.

Şimdi kunniñ birinde Kutluḳaya: -Bu yernin aşı bitti, maña yolġa aş pişir, men yolġa ketecekmen, -dey. "Şimdi günün birinde Kutlukaya: — Buranın aşı bitti, bana yolluk aş pişir, ben yola gideceğim, der." -Edige Destanı.

pişirmemek *(olumsuz)* **pişirmek**.

pişirtmek *(ettirgen)* **pişirmek**.

Aḳşamġa Ḳadirḳul ata beşparmaḳ pişirtip, yun ḳırḳmaġa kelgenlerniñ episini sıyladı. "Akşamleyin Kadirkul ağa beşparmak pişirtip yün kırpmaya gelenlerin hepsine ikram etti." -M. Ablalimov.

pişirtmemek *(olumsuz)* **pişirtmek**.

piş(k)ek *(ağızlarda)* Havaneli *(Havanda bir şey dövmeye, ezmeye yarayan tokmak)*; bk. **avan toḳmağı**.

piş(k)eklemek 1. bk. **pişmek**. 2. *(ağızlarda)* Pompalamak, şişirmek

(tekerlek, lastik). 3. *(ağızlarda)* Çift sürmek, toprağı sürmek.

pişken 1. Pişirilmiş, haşlanmış; **et ~** Haşlama et. 2. Olmuş, olgun, ergin; **ķaysılar ~** Kayısılar olmuş. 3. Yanmış, yanık.

Pişken etniñ lezetli ķoķusı etrafķa dağılmaķta. "Pişmiş etin lezzetli kokusu etrafa dağılmakta." -E. A. Osmanoğlu - 1.

pişkin Olgun, tecrübeli; krş. **kemalatlı**.

Onıñ arıķ, amma bayağı pişkin ķaverenkli teninden buv koterilmekte. "Onun zayıf ama bayağı olgun kahve renkli teninden buhar çıkmaktaydı." -A. Osman - 1.

pişkinleşmek Sağlamlaşmak, sertleşmek, olgunlaşmak; krş. **çinimek**.

Lenin kolḫozında çoķ ķıyınlıķlarda pişkinleşti. "Lenin çiftliğinde birçok zorluklar neticesinde sağlamlaştı." -M. Ablalimov.

pişkinlik (-gi) Olgunluk, tecrübelilik; krş. **kemalatlılıķ**.

Eline pişkinlik attestatını alġanı kibi pasport ve diger dokumentler artından çapķaladı. "Eline olgunluk diplomasını aldığı gibi kimlik ve diğer dokümanlar ardından hızlandı." -U. Edemova - 2.

pişmegen 1. Çiğ, pişirilmemiş. 2. Ham, olmamış. 3. Pişirilmemiş kerpiç.

Oķuyıcılarnı acısañ, olarġa osal yazılġan yaḫud daa pişmegen eseriñni taķdim etmezsiñ. "Okuyucularına kıyamazsan onlara kötü yazılmış veya daha pişmemiş eserini takdim etmezsin." -İ. Abduraman - 1.

pişmek (I) 1. Pişmek, haşlanmak. 2. Olgunlaşmak. 3. Pişirilmek *(fırında)*. 4. Sıcaktan pişmek, bunalmak; **sıcaķtan ~** Sıcaktan pişmek. 5. *(kil hakkında)* Kili yoğurup onu kullanıma hazır hale getirmek.

Biz bir cette bağca edik, malsız piştik, / Ayırılmaz eki ķozu edik, ayrı tüştik. "Biz bir kenarda bahçe idik, zamansız olgunlaştık, / Ayrılmaz iki kuzu idik, ayrı düştük." -Çın.

pişmek (II) *(ağızlarda)* Dövmek, vurmak; bk. **urmaķ**.

pişmemek *(olumsuz)* **pişmek**.

Ḫayaliy bir şey aytmay, kozlerini yarı yumıp, araretli dudaķlarını Nezaketniñ daa yaḫşı pişmey pıtaķta bilinir-bilinmez titreyatķan ķızılçıķlarnı añdırġan dudaķlarına yaķınlaştırdı. "Hayali bir şey söylemeden, gözlerini yarı kapatıp, hararetli dudaklarını Nezaket'in daha pişmemiş hafifçe

titreyen kızılcıkları andıran dudaklarına yakınlaştırdı.” -İ. Abduraman - 1.

pişrev bk. **peşraf**.

piştimal *(ağızlarda)* Önlük; bk. **oglük**.

pit *(ağızlarda)* Bit; bk. **bit**.

pite Pide; **takos ~** Sade hamurdan yapılmış pide; **ramazan ~si** Ramazan pidesi; **peç ~si** Fırın pidesi; **furun ~si** Fırın pidesi; **yaġlı** ~ Yağlı pide; **yaġsız** ~ Yağsız pide.

Pite bir tamam sılanġan ve oniñ sarı daneçikleri parmaḳlarıma yapışa, yerge töküle. “Pide tamamen ıslanmış, sarı tanecikleri parmaklarıma yapışıp, yere dökülüyor.” -E. Alimov.

pitegeç *(ağızlarda)* Tapa, tıkaç.

pitelmek *(ağızlarda)* Tıkanmak; bk. **tıḳalmaḳ**.

pitemek *(ağızlarda)* Tıkamak, tıkmak; bk. **tıḳatmaḳ**.

piteşmek *(ağızlarda)* Kaynaşmak; yapışık olmak; bk. **bitişmek**.

pitir *(ağızlarda)* Sadaka; bk. **fitir**.

pitirmek *(ağızlarda)* Bitirmek, sona erdirmek; bk. **bitirmek**.

pitmek *(ağızlarda)* Bitmek, sona ermek; bk. **bitmek**.

piton *(zooloji)* Piton.

pitstsa Pizza; ~ **sımarlamaḳ** Pizza ısmarlamak.

piva *(ağızlarda)* Bira; bk. **bira**.

piy *(ağızlarda)* Teminat, kaparo, depozito; bk. **pey**.

piyade (I) 1. Yürüyerek. 2. *(isim)* Yaya; **~ asker** Piyade asker; **~ler keçti** Piyadeler geçti.

piyade (II) *(satranç)* Piyon; **~den yurmek** Piyon yürütmek.

piyala 1. Kadeh, bardak, fincan. 2. Ayna; bk. **kuzgü**.

Mamasali aka çaynı bir ḳaç kere piyalaġa ḳuyıp, kene de çaynikke ḳaytarġan soñ, bir piyala çay ḳuyıp, Midatḳa uzattı. “Mehmetsalih ağa çayı birkaç kere bardağa doldurup tekrar demliğe döktükten sonra bir bardak çay doldurup Mithat’a uzattı.” -M. Ablalimov.

piyat *(ağızlarda)* Fiyat, ücret, eder; bk. **fiyat**.

piyaz Pohpoh, pohpohlama, pehpehleme, piyaz, piyazlama, koltuk, koltuklama; yaltaklık, dalkavukluk, tabasbus.

Ḳarcavġanda er bir yer beyaz bola, / Birevlerge çın kâde piyaz bola. “Kar yağınca her yer bembeyaz olur, / Bazıları için çın, bazen dalkavukluk olur.” -Çın.

piyazlama, **piyazlav** *(eylem adı)* **piyazlamaḳ**.

piyazlamaḳ 1. Pohpohlamak, pehpehlemek, piyazlamak; dalkavukluk etmek; krş. **yaltaḳlanmaḳ**; **anañ yaḫşı**, **baban yaḫşı dep**, **piyazlap**, **yapıştırdılar** Annen iyi, baban iyi deyip pohpohladılar. 2. Sevip okşamak; krş. **oḫşamaḳ**.

Şaşmalap ḳalġan koylü ḳart atnı de ura, de piyazlay, arabanıñ ustündeki ḳızçıḳ ise ḳorḳup vayvalay edi. “Şaşırıp kalan köylü, yaşlı ata bir vuruyor (atı) bir seviyor, arabanın üzerindeki kızcağız ise korkarak çığlık atıyordu.” -A. Osman - 2.

piyazlamamaḳ *(olumsuz)* **piyazlamaḳ**.

piyazlanmaḳ *(edilgen)* **piyazlamaḳ**.

piyazlanmamaḳ *(olumsuz)* **piyazlanmaḳ**.

piyazlatmaḳ *(ettirgen)* **piyazlamaḳ**.

piyazlatmamaḳ *(olumsuz)* **piyazlatmaḳ**.

piyazlı Yalaka, dalkavuk, yağcı; ~ **sözler** Yalaka sözler.

piyazsız Yalaka olmayan.

pi(y)dan *(ağızlarda)* Fidan, fide; bk. **fidan**.

piyleştirdiler *(ağızlarda)* Nişanladılar; bk. **nişanladılar**.

piypıldatmaḳ Osurmak; bk. **ḳazalanmaḳ**.

plafon Lamba camı, abajur.

plaka 1. Plaka (araç). 2. Plaka etiketi (sokak adı). 3. Plak, sayı.

plâke bk. **pilâke**.

plan 1. Plan, tasarı *(resim, kroki)*; **yerni ~ġa almaḳ** Yeri planlamak. 2. Plan *(sanayi)*. 3. Plan *(nesnelerin bir yerde bulunması)*. ● **art ~da** Arka planda; **~ları bozuldı** Planları bozuldu.

Bereket cıyıldı, anbarlar toldı, devlet planları artḳaçınen eda etildi. “Bereket toplandı, ambarlar doldu, devlet planları fazlasıyla uygulandı.” -Çerkez Ali - 2.

planerci Planör pilotu.

planerizm Planörcülük.

planimetriya Planimetre *(Alan hesabını yapmak için kullanılan yardımcı alet)*.

plankton *(zooloji)* Plankton.

planlaştıramamaḳ Plan yapamamak; krş. **planlaştırıp olamamaḳ**.

planlaştırılġan Planlanan, planlı, tasarlı, tasarlanan.

İleride planlaştırılġan işlerimizde bu meseleler şubesiz kozde tutuldı. “İlerde tasarlanan işlerimizde bu meseleler şüphesiz gözde tutuldu.” -Çerkez Ali - 1.

planlaştırılmaġan *(olumsuz)* **planlaştırılġan**.

planlaştırılmaḳ Planlanmak, planlaştırılmak, tasarlanmak.

planlaştırılmamaḳ *(olumsuz)* **planlaştırılmaḳ**.

planlaştırma, **planlaştıruv** *(eylem adı)* **planlaştırmaḳ**.

planlaştırmaḳ Planlamak; **işni** ~ İşi planlamak.

Onı bilegime bağlap ozenge sekirmekni planlaştırdım. "Onu bileğime bağlayıp nehre atlamayı planladım." -E. Umerov - 1.

planlaştırmamaḳ *(olumsuz)* **planlaştırmaḳ**.

planlaştırtmaḳ *(ettirgen)* **planlaştırmaḳ**.

planlaştırtmamaḳ *(olumsuz)* **planlaştırtmaḳ**.

planlı Planlı, planlanmış; ~ **iş** Planlı çalışma.

planşet (-ti) Plançete, tablet, kutu.

Laḳırdı etip başlağanınen planşetini soradı. *Planşeti yoḳ*. "Konuşmaya başladığı gibi kutusunu sordu. Kutu yok." -A. Osman - 1.

plantatsiya Büyük çiftlik, malikâne; tarla; bk. **tarla**.

plantus Süpürgelik.

planyor Planör.

plastır Flaster, yakı, bant.

plastik (-gi) Plastik; ~ **madde** Plastik madde.

plastilin Oyun hamuru, macun.

plastinka Plak, disk.

Mında yañı plastinkalarnı yalıñız ondan ala bilirsiñ. "Burada yeni plakları yalnız ondan alabilirsin." -U. Edemova - 2.

plastmassa bk. **plastik madde**.

plaşç Örtü, yağmurluk, pardösü.

Onıñ ustünde plaşçı, kâr kibi beyaz, yaḫşı utülengen kolmegi, yañı mas-mavı dalġanı añdırġan galstugı oña pek yaraşkan. "Onun üstündeki pardösü, kar gibi beyaz, iyi ütülenmiş gömleği, yeni masmavi dalgayı andıran kravatı ona pek yakışmış." -U. Edemova - 2.

platforma Platform, rampa; **birinci yol**, **ekinci** ~ Birinci yol, ikinci rampa; **tren uçünci ~ġa kele** Tren üçüncü rampaya geliyor.

platina *(kimya)* Platin (Pt); ~ **yuzük** Platin yüzük.

plato Plato, yayla.

platonik Platonik; ~ **sevgi** Platonik aşk.

plats bk. **talim meydanı**.

Aşḫanege ketkende ise o ayaḳlarını süyrep basḳanı içün başḳalarnı da platsta yarım saat ursete.

"Yemekhaneye gittiğinde ise o ayaklarını sürüyerek bastığı için başkalarını da talim meydanında yarım saat yürütüyor." -A. Osman - 2.

platsdarm Köprübaşı.

platsenta Plasenta.

platskarta Ayrılmış, rezerve edilmiş koltuk.

plebistsit (-ti) Plebisit *(Halk oylaması)*.

pleer Oyuncu.

plenar Genel kurul; ~ **toplaşuv** Genel kurul toplantısı.

plenum Genel kurul, toplantı.

Obkom sekretarınıñ boyle sözlerini plenum azaları elçırpmalarnen ḳarşıladılar. "Bölge komitesi sekreterinin bu sözlerini genel kurul üyeleri alkışlarla karşıladı." -Z. Kurtnezir - 1.

plevra *(anatomi)* Plevra *(Akciğer zarı)*.

plevrit *(tıp)* Plevral efüzyon *(Akciğerde su toplaması)*.

plisse Pileli, büzgülü, katlanmış; ~ **yapmaḳ** Katlamak, pilelemek.

plita 1. Ocak, soba; **gaz ~** Gaz sobası. 2. Plaka, levha (döşeme için); **mermer ~** Mermer karo. 3. bk. **mezar taşı**.

Aşḫanege kirip, cezvege suv toldurmaḳ ve onı plita ustüne ḳoymak, soñ tıraş olmaḳ da sabalıḳ beden terbiyesini bir ḳısımını teşkil ete. "Yemekhaneye girip, cezveye su doldurmak ve onu ocağın üstüne koymak, sonra tıraş olmak da sabahki jimnastiğinin bir parçasını oluşturuyor." -A. Osman - 2.

plitka 1. Kalıp; **bir ~ şokolad** Bir kalıp çikolata. 2. Pano (elektrik). 3. Yüzey kaplaması, karo, döşeme taşı.

plomba 1. Dolgu (kurşun). 2. Dolgu (diş).

plombir (I) Plombir (Rus dondurması).

plombir (II) Dolgu aleti.

plunjer *(teknik)* Piston.

plutokrat Plütokrasi yanlısı; *(Zenginlerin idaresi yanlısı, oligarşik yönetim yanlısı)*.

Pluton *(astroloji)* Plüton.

plutoniy *(kimya)* Plütonyum (Pu).

plyaj Plaj, kumsal; **ḳum ~** Kum plaj.

Bugun ava salḳın. Deñiz dalġalana. Plaj sıcaḳ. "Bugün hava serin. Deniz dalgalanıyor. Plaj sıcak." -İ. Abduraman - 1.

plyak Plak, disk (gramafon için). 2. Rozet; bk. **ḳuşaḳbaş**, **taḳa**.

plyonka Zar, film; krş. **çıta**.

plyuralizm Plüralizm, çokçuluk felsefesi.

plyus 1. *(matematik)* Artı, zait; **beş ~ eki – yedi olur** Beş artı iki; yedi eder. 2. Artı *(have sıcaklığı)*; **tışarıda ~ yigirmi derece sıcaḳ bar** Dışarıda artı yirmi derece sıcak var.

Kommunizm – sovyet aḳimiyeti plüs butün memleketni elektrikleştirüv demektir. "Komünizm Sovyet hâkimiyeti artı bütün memleketi elektrikleştirme demektir." -U. Edemova - 1.

plyuş Peluş, tüylü eşya; **~ yaḳa** Tüylü yaka; **~ mebel** Peluş mobilya.

pnevmatik, **pnevmatika** Pnömatik *(Sıkıştırılmış hava ile çalışan, havalı basınçlı)*.

Sovḫoz ratsionalizatorları şu yuzümni açḳan maşinaġa pnevmatik meḫanizm yasadılar. "Çiftlik yenilikçileri bu üzümü açan arabaya hava basınçlı makine yaptılar." -Çerkez Ali - 1.

pnevmokokk *(-kı) (tıp) Pnömokok Streptococcus pneumoniae (Vücudun farklı bölgelerinde ciddi enfeksiyon hastalıklarına neden olan bir bakteri türüdür)*.

pnevmoniya *(tıp)* Pnömoni *(Zatürre)*.

poçıḳ *(ağızlarda)* Köpek, it; bk. **kopek**; **~ balası** Köpek yavrusu.

poçta Posta, mesaj, mektup.

Poçta biraz keçikip kelgen olsa da, Alim poçtanıñ kelecegini bilip, andırıp tur. "Posta biraz gecikmiş olsa da, Alim postanın geleceğini bilerek dikkatle beklemiş." -Karavullar Meydanında Hikayesi.

poçtacı Postacı, mektup taşıyan.

— Şmaganıñ apayı poçtacı olıp çalışa. Şmaga tesadüfen o mektüpni korgen... "__ Şmaga'nın kız kardeşi postacı olarak çalışıyor. Şmaga tesadüfen o mektubu görmüş…" -A. Osman - 2.

poçtamt (-tı) Postane.

podagra Gut.

podezd Giriş.

Podezdniñ ḳapısı ogünde yuzüni kuneşke berip oturġan ḳartiy onıñ ayaḳ davuşlarını eşitip, artına çevirildi. "Giriş kapısının önünde yüzünü güneşe verip oturan ihtiyar onun ayak seslerini duyup, arkasına döndü." -E. Umerov - 1.

podfarnik (-gi) Yan sinyal, yan lamba.

podstantsiya Trafo.

podşipnik (-gi) Rulman *(Mekanik ve elektrikli düzeneklerde kayma sürtünmesi yerine bir yuvarlanma sürtünmesi sağlayarak enerji yitirilmesini azaltmak için yataklarla muylular arasına yerleştirilen parça)*; **~**

zavodı Rulman üretim tesisi, rulman fabrikası.

poema Şiir; **lirik ~** Lirik şiir.

Bu poema ve kitaptaki başḳa eserlerniñ episi mańa tanış olsalar da, tekrar oḳup başladım. "Bu şiir ve kitaptaki diğer eserlerin hepsi bana tanıdık olsalar da, tekrar okumaya başladım." -İ. Abduraman - 1.

poetik Şiirsel; **~ obraz** Şiirsel tarz.

Ḳaraḳalpaḳlarnıñ eñ ḳadimiy poetik miraslarından biri urf-adetlerni aks ettirici şiirlerdir. "Karakalpakların en eski şiirsel miraslarından biri örf adetleri aksettiren şiirlerdir." -Çerkez Ali - 1.

poezd 1. bk. **tren**. 2. bk. **ḳater**.

Bir ḳaç daḳiḳa sonra çapıp, pışnap kelgen poezd vagonlarına er kes çapıştı. "Birkaç dakika sonra, koşarak hızlı gelen tren vagonlarına herkes koşuştu." -C. Gafar.

pof-pof: **~ papiros çeke** Pofur pofur sigara çekiyor.

pojmay Müstehcenlik, küfür.

polen *(ağızlarda)* Büyük fıçı, varil; bk. **çapçaḳ**, **fıçı**.

poliandriya *(etnografya)* Çok kocalılık.

poliartrit (-ti) *(tıp)* Poliartrit *(Çok kısa aralıklarda ya da aynı anda birden fazla eklemde ortaya çıkan iltihap)*.

poliedr *(matematik)* Çok yüzlü cisim.

polietilen *(kimya)* Polietilen *(Etilenin çeşitli teknik yöntemlerle polimerleştirilmesinden elde edilen ve kimyasal maddelere dayanıklılık ve parlaklık kazandıran maddedir)*.

polifonik (-gi) *(müzik)* Polifonik, çok sesli; **~ muzika** Polifonik müzik.

polifoniya *(müzik)* Polifoniklik, çok seslilik.

poligamiya *(etnografya)* Poligami, çok eşlilik.

poliglot (-tı) Çok dilli, çok dil bilen.

poligon *(askerlik)* Poligon, zemin, saha.

Olar bu territoriyanı atuv meşġuliyetleri otkermege azırlay ve eñ muimi poligon meydanınıñ onıñ ormanı, golü ve bayırlarınen aḳiḳiy şorbacısı olalar. "Onlar bu bölgeyi atış görevlerini yerine getirmek için hazırlıyor ve en önemlisi poligon meydanının -ormanı, gölü ve bayırlarıyla gerçek sahibi oluyorlar." -A. Osman - 2.

poligrafik Matbaacılık, basımcılık.

poligrafiya Matbaa, basım.

poliḫrom Çok renkli.

poliḫromiya Çok renklilik.

poliklinika Klinik, poliklinik.

Eger tişiñiz ağırsa bizim poliklinikağa kele bilesiñiz, - O Nusretniñ yuzüne dikkatnen baktı. “Eğer dişiniz ağrırsa bizim polikliniğe gelebilirsiniz, - O Nusret’in yüzüne dikkatlice baktı.” -U. Edemova - 2.

polimer Polimer *(Yapısında birçok molekülün tek bir molekül durumunda bulunduğu bileşik)*.

polimeriya *(kimya)* Polimerlik *(Biri ötekinin polimeri olan iki molekül arasındaki bağıntı)*.

polimorf(ik) Polimorfik, çok şekilli *(Bir tür ya da populasyonda iki ya da daha fazla farklı formun bulunması)*.

polimorfizm *(biyoloji)* Polimorfizm, çok şekillilik *(Bir tür veya populasyon içinde farklı şekilli bireylerin bulunuşu)*.

polinevrit (-ti) *(tıp)* Polinevrit (B*irçok büyük sinirin aynı anda ve bakışımlı olarak hastalanmasıyla; hareket, duyu ve kas gücü bozukluklarıdır)*.

polinom *(matematik)* Polinom.

poliomielit (-ti) *(tıp)* Poliomyelit, çocuk felci.

polip *(zooloji, tıp)* Polip; **mercan ~ler** Mercan polipleri.

polis (I) Poliçe; **sigorta ~si** Sigorta poliçesi.

polis (politsiya) (II) Polis, polis teşkilatı, zabıta.

Bütün ordu, politsiya, jandarmeriya olarnıñ tarafında, olar ise ḳorḳalar. “Bütün ordu, polis, jandarma onların tarafında, onlar ise korkuyorlar.” -E. A. Osmanoğlu - 1.

polisemantik *(dil bilimi)* Çok anlamlı, Polisemantik.

polisemantizm *(dil bilimi)* Çok anlamlılık, Polisemantizm.

polisemiya *(dil bilimi)* Çok anlamlılık, Polisemi.

polisintetik Polisentetik, çok bileşimli.

polismen Polis, emniyet mensubu.

politeḫnik Politeknik.

politeḫnizatsiya Politeknik *(Birçok teknikleri kapsayan)*.

politeḫnizm Politekniklik.

politeistik Politeist.

politeizm Politeizm, Çoktanrıcılık.

politura Vernik, cilâ.

polk (-ku) Alay, sürü, kalabalık; **~ komandiri** Alay komutanı; **~ bayrağı** Alay bayrağı.

Azar-azar bu keşşaf bolügi polktan ayırılaraḳ uzaḳlaştı. “Yavaş yavaş bu keşif bölüğü alaydan ayrılarak uzaklaştı.” -Cemil Seydamet - 1.

polka Polka *(Çek halk dansı)*.

Anarḫannen Nataşa Andican polkasını icra ettiler. “Anarhan ile Nataşa Andican Polka dansını oynadılar.” -U. Edemova - 1.

polkovnik (-gi) Albay; **istifadaki ~** Emekli albay.

Maşina içinden sırıḳ kibi uzun boylu ve ġayet ince kevdeli polkovnik çıḳtı. “Arabadan sırık gibi uzun boylu ve gayet ince vücutlu albay çıktı.” -E. A. Osmanoğlu - 1.

polkovodets bk. **başkomandan**.

pollyutsiya Polüsyon, şeytan aldatması *(İstemdışı olarak, genellikle gece cinsel bir gerilim içinde zevk alarak bel gelmesi)*.

polo *(spor)* Polo.

polonez *(müzik)* Polonez *(Polonya ulusal dansının ve bu dansın temposunda bestelenmiş parçaların ortak adı)*.

poloniy *(kimya)* Polonyum (Po).

Polonya Polonya; bk. **Leḫistan**.

poloş *(ağızlarda)* Hantal, beceriksiz, ağırkanlı, sakar; krş. **antal**.

Polşa bk. **Polonya**, **Leḫistan**.

Şimdi gazetada Polşa aḳḳında yazalar. “Şimdi gazetede Polonya hakkında yazıyorlar.” -E. A. Osmanoğlu - 1.

pomada Pomat, merhem, melhem; **dudaḳ ~sı** Ruj.

pomadka Şeker (Çikolata tatlısı).

pomidor *(botanik)* Domates; bk. **pamidor**.

İni pini inkatori, / Şakir makir pomidorı, / Az pas, ḳızıl ḳas / Natariya funduḳ. “İni pini inkatori, / Şakir makir (domatesi) / Az pas, kızıl kas / Natariya fındık.” -Tezaytuv.

pompa Pompa, tulumba.

pompon Ponpon *(Yün veya ipekten tüylü şapka)*.

poni Midilli (At).

ponton Duba (Deniz platformu).

poplin *(tekstilcilik)* Poplin *(Pamuktan, ketenden ya da ipekten, sık dokunmuş, düzgün, ince kumaş)*.

popurri *(müzik)* Potpori, karışık müzik.

porenk *(Taraktaş ağzında)* Boru; bk. **boru**.

porfir *(mineraloji)* Porfir *(Gayet sert bazaltik bir doğal taştır)*.

porma *(ağızlarda)* Elbise, giysi, kıyafet; bk. **anter**.

pornografiya Porno, pornografi.

poroşok (-ġı) Toz; **tiş ~ı** Diş tozu.

Soñ kassir ķadından alġan bir ķutu poroşoknı bitkence eki legenge tökti. "Sonra görevli kadından aldığı bir kutu çamaşır tozunu bitinceye kadar iki leğene döktü." -İ. Abduraman - 1.

porsa *(ağızlarda)*: **gizli ~** Gizli muhbir, ihbarcı.

porsuķ *(ağızlarda)* Porsuk; bk. **borsuķ**.

porşen *(mekanik)* Piston.

port (-tu) Liman.

portaķal *(botanik)* Portakal; **~ şırası** Portakal suyu; **~ tüs** Turuncu; **~ ķabuġı** Portakal kabuğu; **iri ~** İri portakal.

Mına o portaķal renkte kilim uzerinden atlap, Boraliyevge taba adımlay. "İşte portakal renkli kilimden atlayıp, Boraliyev'e doğru yürüdü." -İ. Paşi.

portativ Portatif, taşınabilir.

Stolġa burulıp turġan portativ magnitofonniñ dögmesini basa, azaçıķ egilip, mikrofonġa nelerdir söyley. "Masada duran taşınabilir teyibin düğmesine basıyor, azıcık eğilip, mikrofona bir şeyler söylüyor." -E. Umerov - 1.

portativlik (-gi) Portatiflik, taşınabilirlik.

porte Resepsiyonist.

portret (-ti) Portre, resim, tablo.

–Abdulkerim Abu Ali - ibi Sinanıñ divardaki portretini kosterdi. "– Abdulkerim Abu Ali – ibi Sina'nın duvardaki resmini gösterdi." -İ. Abduraman - 1.

portretçi Portre ressamı.

portsion Porsiyon.

portsiya Servis, porsiyon.

portugaliyalı Portekizli.

portveyn Porto (liman) şarabı; **ķırmızı ~** Kırmızı liman şarabı.

–Aş pişkence biz şarap içeyik, –dedi de, Şamrat çantasındaki portveyn şişelerini ketirdi. "Şamrat, – Yemek pişene kadar şarap içelim, dedi. Çantasındaki liman şarabı şişelerini getirdi." -E. Umerov - 2.

pos Gür, sıkı, yoğun; **~ mıyıķlı** Gür bıyıklı.

İşte, yuķarıdan okolotoçnik Küzmanen bir de posmıyıķ gorodovoy kele. "İşte, yukarıdan komiser Küzma ile bir de pos bıyıklı zabıta geliyor." -U. İpçi - 1.

posalaķ (-ġı) Tombul, tıknaz *(çocuk)*; tombalak.

posılka Paket, koli; **~ almaķ** Paket almak.

post (I) (-tu) Cilt, deri, ten, post; krş. **teri**.

post (II) (-tu) 1. Posta. 2. *(askerlik)* Makam, karakol, nokta, görev yeri.

Alla çınlarınıñ bekçi postlarını, avcı çalaşları, çoban ḫoşları arasından gizlenip keçerek, çoban kopekleriniñ ucümindan saḳınıp, sabaġa yaḳın, yalı boyu koylerine tüşkenler. “Allah cinlerinin bekçi karakolları, avcı barakaları, çobanların iğreti keçe evleri arasından gizlenip geçerek, çoban köpeklerinin saldırısından korunarak, sabaha doğru yalı boyu köylerine inmişler.” -Altın Beşik Efsanesi.

postaki Posteki, merluşka, kuzu derisi.

postal Postal *(deri ayakkabı)*.

postalaḳ bk. **posalaḳ**.

postalçıḳ (-ġı) Küçük postal *(Deri ayakkabı)*; **bala ~çıḳları** Deri çocuk ayakkabıları.

postfaktum Olaydan sonra, her şey olup bittikten sonra.

postfiks Postfix *(Linux ve Unix bilgisayar işletim sistemlerinde bir açık kaynaklı e-posta aktarma (ileti) ajanıdır)*.

postromka Postromka *(Koşum atlarının kasıklarına geçirilen ve boyunduruğa bağlanan halat)*.

postskriptum Not, dipnot.

postulat (-tı) Önerme.

poşı bk. **poşu**.

poşta bk. **poçta**.

poştacı bk. **poçtacı**.

poşu *(ağızlarda)* Mendil; krş. **cep yavlıḳ**; **mendil**.

Sadefli kursü ustünde kelâmım bar, / Oneki altın, bir poşu selâmım bar. “Sedefli kürsünün üstünde söyleyeceklerim var, / On iki altın, bir şal (dolusu) selâmım var.” -Çın.

pot (-tu) Su yolu üzerinde su iletimini sağlayan düzenek.

Evelden ḳararlaştırılġan suv yolu boyu bağçanıñ yuḳarı tarafına tsement potlarnen suv ketirildi. “Önceden kararlaştırılan suyolu boyunca bahçenin yukarı tarafına çimentodan yapılma suyolu ile su getirildi.” -Çerkez Ali - 1.

potentsial Potansiyel.

potentsiallik (-gi) İhtimal, olasılık.

potentsiya Güç, kudret, kuvvet.

potik Potin, botin; **sıcaḳ ~ler** Sıcak ayakkabılar.

Maḫmudnen ekimiz de potiklerimizni çıḳarıp, sıraġa tizdik. “Biz de Mahmut ile botlarımızı çıkarıp sıraya koyduk.” -Z. Kurtnezir - 1.

potük (-gi) bk. **potik**.

Olarnıñ ustlerinde paltoçıkları, ayaḳlarında potükleri... “Onların

üstlerinde paltocukları, ayaklarında papuçları...” -U. Edemova - 2.

povestka Gündem, tebliğ kağıdı.

O şimdi arbiy komissariatḳa baracaḳ ve eline povestka almağance andan çıḳmaycaḳ. “O şimdi askeriyeye gidecek ve eline askerlik kağıdı alıncaya kadar oradan çıkmayacak.” -A. Osman - 1.

povidlo bk. **meyva ezmesi**.

poyinter Pointer, işaretçi, gösterici, imleç.

poza Duruş, poz; **~ berip turmaḳ** Poz verip durmak.

pozitiv *(fotoğrafçılık)* Pozitif *(Konunun aslı gibi aynı ton değerinde olan görüntüsüdür)*.

pozitivizm *(felsefe)* Pozitivizm, olguculuk *(Olgularla desteklenen ya da olgularla ilgili verilere dayanan bilginin tek sağlam bilgi türü olduğu görüşüdür)*.

pozitivlik (-gi) Pozitiflik.

pozitsiya Pozisyon, konum, duruş.

Men aktiv pozitsiyağa keçerek: Ya sen ne içün maña cevap yazmaysıñ? –dep devam ettim. “Ben aktif bir pozisyona geçerek: Peki sen neden bana cevap yazmıyorsun? – diye devam ettim.” -E. Umerov - 1.

pragmatik Pragmatik, faydacı *(Yapılan işin neden, nasıllarından ziyade sonuçlarıyla ilgilenen kişi)*.

Zemaneviy adamlarmız, boyle şeylerge pragmatik kozlernen baḳmalımız. “Modern insanlarız, böyle şeylere pragmatik gözlerle bakmamalıyız.” -E. Umerov - 1.

pragmatiklik Pragmatizm.

pragmatizm Pragmatizm, faydacılık.

preambula bk. **muḳaddeme**.

predikat (-tı) *(dil bilimi)* Yüklem.

predikativ Yüklem(s)i, haber(s)i.

predikativlik (-gi) Yüklemlik.

predikatsiya Hüküm.

predmet (-ti) Nesne; **canlı ~ler** Canlı nesneler; **cansız ~ler** Cansız nesneler.

predmetli Nesnel, objektif.

predmetlilik (-gi) Objektiflik, nesnellik.

prefekt (-ti) Üst rütbeli memur, vali, kaymakam.

prefektura İdari bölge, idare, valilik, kaymakamlık.

preferans Tercih, öncelik.

prefiks Önek.

prefiksal Önek.

prefiksatsiya Önek vasıtasıyla bir kelime oluşumu.

prelyudiya *(müzik)* Başlangıç, giriş *(Bir müzik parçasının ilk bölümü)*.

premer Başbakan.

premera *(tiyatro)* İlk gösterim, gala.

Dün rus dramatik teatrinde premera olġan edi. "Dün Rus dramatik tiyatrosunda ilk gösteri olmuştu." -E. Umerov - 2.

premer-ministr Başbakan.

premiya bk. **mukâfat.**

preparat Preparat, müstahzar, kullanıma hazır bir duruma getirilmiş, inceleme için hazırlanmış nesne.

preparator Laboratuar asistanı, laboratuar çalışanı.

preriya *(coğrafya)* Kır, çayır.

pres-konferentsiya Basın toplantısı, basın konferansı.

press *(teknik)* Pres, cendere; **mengene**; **ḳarın ~i** Karın kasları.

pressa Basın, medya.

pressleme, **presslev** *(eylem adı)* **presslemek.**

presslemek Baskı yapmak, preslemek.

presslememek *(olumsuz)* **presslemek.**

presslengen Preslenmiş, baskı yapılmış.

Çuḳur içinde eki kişi presslengen silosnı keseler. "Çukurun içinde iki kişi preslenmiş yemi kesiyor." -M. Ablalimov.

presslenmegen *(olumsuz)* **presslengen.**

presslenmek *(edilgen)* **presslemek.**

presslenmemek *(olumsuz)* **presslenmek.**

pressletmek *(ettirgen)* **presslemek.**

pressletmemek *(olumsuz)* **pressletmek.**

press-pape Kağıt tutacağı.

pretsedent (-ti) Emsal, örnek.

preyskurant (-tı) Fiyat listesi.

Yani mallarnıñ kıymetini yañı preyskurant esasında teşkermek kerek edi. "Yani malların kıymetini yeni fiyat listesi esasında kontrol etmek gerekliydi." -U. Edemova - 2.

prezent *(konuşmada)* Hediye.

prezentsiya Sunum, tanıtım; **~ yapmaḳ** Sunum yapmak.

prezident (-ti) Başkan; cumhurbaşkanı, cumhurreisi, reisicumhur; **İlimler Akademiyasınıñ ~i** Bilimler Akademisi Başkanı.

prezidentlik (-gi) Başkanlık; **~ etmek** Başkanlık etmek.

prezidium Başkanlık heyeti, daimi üye; bk. **riyaset**.

Plenum bitken soñ prezidium azaları ekinci ḳattaki odada azırlanılġan yemekke davet olundılar. “Toplantı bittikten sonra başkanlık üyeleri ekinci katta hazırlanan yemeğe davet edildiler.” -Z. Kurtnezir - 1.

prezumptsiya *(felsefe, hukuk)* Karine; **ḳabaatsızlıḳ ~sı** Masumiyet karinesi.

pribor Alet, cihaz; bk. **alet**, **ciḫaz**.

prim *(matematik)* Yaklaşık.

prima *(müzik)* Prima, ilk, önce.

prima-balerina *(tiyatro)* Prima balerin *(Bale topluluğunun üstünde fakat solo dans edenlerin altında olan balerin veya dansör)*.

primadonna *(tiyatro)* Baş kadın, opera baş kadın şarkıcısı.

primat *(zooloji)* Primat *(Bütün maymun türlerini ve bazı bilim adamlarının sınıflandırmasına göre insanları da kapsayan memeliler takımı)*; **~lar** Primatlar.

primitiv 1. Primitif, ilkel, iptidai. 2. Basit, kolay.

primitivlik (-gi) İlkellik.

primus *(eski)* İlk, birinci.

prinç *(ağızlarda)* Pirinç; bk. **pirniç**.

printer Yazıcı, printer.

prints Prens.

printsip Prensip, ilke, esas.

Sizler ise ozüñizni ḳorçalav printsipine keçtiñiz. “Sizler ise kendinizi koruma prensibine geçtiniz.” -U. Edemova - 1.

printsipial Prensipal; prensipli, ilke.

printsipiallik (-gi) Prensiplik, ilkelere uyma.

prioritet (-ti) Öncelik.

prioritetli Öncelikli; **~ yonelme** Öncelikli yön, öncelik yönü.

prioritetsiz Önceliksiz.

pristav *(tarihi)* Adli polis, polis memuru.

Rus pristavları, ispravnikleri onı duyġan. “Rus polisleri, doğrulamayı fark etmiş.” -A. Hilmi.

privatizatsiya Özelleştirme.

priz Ödül, armağan; bk. **culde**; **~ saibi** Ödül sahibi.

prizma Prizma, biçme, menşur.

probka 1. *(botanik)* Mantar, fellem. 2. Tıpa, tıkaç.

Men, er itimalġa ḳarşı, probkanı cebime soḳtım ve kene artıma çaptım. “Ben, her ihtimale karşı fincanı cebime soktum ve yine geriye döndüm.” -A. Osman - 2.

problema Sorun, problem, mesele.

Onıñ ikâyelerinde şu devirniñ eñ faal, eñ keskin problemaları yuksek, ġayet yuksek bedietle eks ettirile. "Onun hikâyelerinde o devrin en faal, en önemli problemleri yüksek, gayet yüksek bir estetikle aks ettiriliyor." -A. Osman - 1.

problemalı Sorunlu, problemli.

Ministr olġan soñ başḳa ciddiy, problemalı işler çıḳa bile. "Bakan olduktan sonra başka ciddi, problemli işler çıkabilir." -U. Edemova - 1.

problemasız Sorunsuz, problemsiz.

problematik (-tı) Sorunlu, problemli.

problematika Sorunlar, problemler.

problematiklik (-gi) Sorunluluk.

proektsion Projeksiyon; **~ apparatlar** Görüntüleme aletleri.

proektsiya *(matematik vb.)* Projeksiyon, izdüşüm; **vetrikal ~** Vertikal (dikey) izdüşüm; **gorizontal ~** Horizantal (yatay) izdüşüm.

profanatsiya Küfür.

professional Profesyonel *(İşin uzmanı)*; **~ sportçı** Profesyonel sporcu.

professor Profesör.

Oz keşfiyatımızını doktor professor aḳ saḳalları ogünde kostermege çoḳ tırıştıḳ. "Kendi buluşumuzu doktorlar, profesörler, aksakallılar önünde göstermek için çok uğraştık." -E. Umerov - 1.

professorlıḳ (-ġı) Profesörlük; **~ etmek** Profesörlük yapmak.

profil 1. Profil *(Yan görünüm)*; **betniñ dülber profili** Yüzün güzel profili. 2. Parça, kesit; **çelikniñ ~i** Çelik profil. 3. Meslek; **muendis ~i** Mühendis profili.

profilaktik *(tıp)* Önleyici; **~ tedbirler** Önleyici tedbirler.

profilaktika *(tıp)* Önleme, koruma.

profilaktoriy *(tıp)* Önleyici.

profilirlemek Profillemek *(Bir maddeyi sınıflandırmaya yardım edecek özelliklerinin ortaya konulması)*.

profilirlenmek *(edilgen)* **profilirlemek**.

prognostik Tahmin(s)i.

prognoz Tahmin, öngörü; **ava ~ı** Hava tahmini; **~ yapmaḳ** Tahmin etmek.

programma Program; **kompyuter için ~** Bilgisayar programı; **~ yapmaḳ** Program yapmak; **mektep ~sı** Okul programı.

Amma devletniñ aşayt programmasına böyle laḳayd baḳmaġa aḳḳıñız iç yoḳ. "Ama devletin yemek programına bu

şekilde lakayt bakmaya hakkınız yok.” -M. Ablalimov.

programmalı Programlı; **~nutuḳ** Program konuşması.

progress bk. **teraḳḳiyat**.

progressiya *(matematik)* İlerleme, yükselme, sıra, dizi; **arifmetik ~** Harfsel dizi; **geometrik ~** Geometrik dizi.

projektor Projektör *(Görüntüleme aygıtı)*.

prokambiy *(botanik)* Prokambiyum *(Primer ksilem ve primer floemi veren meristem doku)*.

prokuratura Savcılık; **ḲMC ~sı** Kırım Özerk Cumhuriyeti Savcılığı.

Ya bu yetişmegen paranı yerine ketirip ḳoy, ya da işiñni prokuraturağa atḳarırmız, deye şart ḳoydı. “Ya bu eksik parayı getirip yerine koy, ya da bu işi savcılığa bildiririz, diye şart koydu.” -E. Umerov - 1.

prokuror Savcı.

Aḳiḳatperver direktor Cuma Riḫsiyevni ise, rayon prokurorı ḳamaçavġa alġan... “Dürüst olan direktör Cuma Rihsiyev’i ise, bölge savcısı ablukaya almış... “ -Z. Kurtnezir - 1.

proletar Proleter, emekçi, işçi.

Men de asıl şay belliymen, bolġanı bolacağı bir at, bir sıyırım bar, menden daa proletar olurmı? “Ben de aslında öyle düşünüyorum, olup olacağı tek bir atım bir de sığırım var, benden daha fazla proleter olur mu?” -C. Gafar.

proletariat (-tı**)** Proletarya *(Proleterlerin oluşturduğu sınıf, emekçi sınıfı)*.

prolongatsiya *(hukuk)* Uzatma, erteleme; **~ etmek** Ertelemek; **~ etilgen** Ertelenmiş.

propaganda Propaganda, yayma; **~ etmek** Propaganda yapmak.

Propaganda ve agitatsiya bolügine instruktorlıḳḳa keçti. “Propaganda ve propagandacı bölüğüne eğitmen olarak atandı.” -Z. Kurtnezir - 1.

propagandacı Propagandacı.

propagandik Propaganda amaçlı, propaganda için.

propeller bk. **pervane**.

propilen *(kimya)* Propen, propilen veya metiletilen *(Kimyasal formülü C_3H_6 olan doymamış bir organik bileşiktir)*.

propolis Propolis, arı reçinesi bk. **tımavuz**.

proportsional Orantılı, oranlı; **~ tarzda** Orantılı tarzda.

proportsionallik (-gi) *(matematik)* Oran, orantı, orantılılık; **doğru ~** Doğru orantı; **ters ~** Ters orantı.

proportsiya Oran, nispet.

prorektor Rektör yardımcısı, dekan.

prostata *(anatomi)* Prostat.

prostatit (-ti) *(tıp)* Prostatit *(Prostat iltihabı)*; **o, ~nen ḫasta** O, prostatit hastası; **onıñ ~i bar** Onun prostat iltihabı var.

prostratsiya Secde.

protaktiniy *(kimya)* Protaktinyum (Pa).

protamin *(kimya)* Protamin *(Küçük, çok bazik, arjinini fazla, balık spermlerinde DNA ile beraber bulunan bir protein)*.

proteid *(kimya)* Proteid *(Proteinin başka bir kimyasal mürekkeple bileşimi)*.

protein *(kimya)* Protein.

protektor 1. Himaye altinda devlet. 2. Koruyucu (Lastik için).

protektorat (-tı) Himaye, hamilik.

protektsion Koruyucu, himaye edici.

protektsionizm Korumacılık.

protektsionizmcı Korumacı, himayeci.

protektsiya Himaye, koruma.

protestant Protestan *(Hıristiyanlıkta reform yapılmasını isteyen, buna çalışan bir akım sonucu doğmuş olan mezhep)*.

protestantlıḳ (-ġı) Protestanlık.

protez *(tıp)* Protez *(Eksik bir organın yerini tutması, bir sakatlığı örtmesi için yapılan ve takılan yapay organ ya da parça)*; **~ taşımaḳ** Protez taşımak; **~ yapmaḳ** Protez yapmak.

Bir ayağını Ḳrımda, Sapındağ yanında uruşlarda ġayıp etken. Şimdi bir proteznen yure. “Bir ayağını Kırım’da, Sapındağ çarpışmalarında kaybetmiş. Şimdi protezle yürüyor.” -Z. Kurtnezir - 1.

protist *(biyoloji)* Protista alemi canlıları, fitoplankton, alg.

protivogaz Gaz maskesi.

protokokk *(bakteriyoloji)* Protokok, *Protococcus*.

protokol Protokol, tutanak; **~ yazmaḳ** Tutanak yazmak; **~ yazılmaḳ** Tutanak yazılmak.

Çekirniñ sözleri protokolġa yazıldı, soḳaḳtan davet etilgen eki şaatḳa imzalatıldı. “Çekir’in sözleri belgelere yazıldı, sokaktan getirilen iki şahite imzalatıldı.” -E. Umerov - 1.

proton *(fizik)* Proton *(Atom çekirdeğinde her biri +1 pozitif elektrik yükü taşıyan tanecik)*.

protoplazma *(biyoloji)* Protoplazma *(Yapı olarak çekirdek sitoplazmadan oluşan, yarı sıvı, saydam ve canlı gözeyle ilgili metabolizma olaylarının gerçekleştiği ortam)*.

protoplazmatik Protoplazmik *(hücre membranı ile çevrili bir hücrenin yaşam içeriği sıvısı)*.

prototip Prototip *(Bir nesnenin ilk örneği)*.

protozoologiya Protozoa, zooplankton.

protsedura Prosedür.

protsent Yüzde; faiz; bk. **faiz**.

Bu ķadın şimdi de ķocası yanına barġanda, kene de boyle ekinci bir skandalnın yuzde yuz protsent korülip turġanım seze. "Bu kadın şimdi de kocasının yanına gittiğinde gene böyle ikinci bir skandalın yüzde yüz olacağını seziyor." -C. Gafar.

protsess Süreç, gidiş; krş. **esnas**; **istisal ~i** Üretim süreci; **ḫimiyaviy ~** Kimyasal süreç

Bağcılar içün bayağı vaķıtlar eñ ağır iş protsessi yuzümni açuv ve yapuv işi sayıla edi. "Bağcılar için çoğu zaman, en ağır iş süreci üzümü açma ve örtme işi sayılıyordu." -Çerkez Ali - 1.

provayler Sağlayıcı, tedarikçi.

provintsial Taşralı.

provintsiallik (-gi) Taşralılık.

provintsiya İl, vilayet, taşra.

provizor Eczacı.

provokator Provokatör, kışkırtıcı, tahrikçi.

provokatsion Provokasyon, kışkırtma.

provokatsiya Provokasyon, kışkırtma.

prujna Yay, helezon.

Tek krovatnıñ prujnalarını ġıcırdata berip sırtına aylandı. "Sadece ranzasının yaylarını gıcırdatıverip sırtını döndü." -A. Osman - 2.

psevdonum Lakap, takma ad; bk. **uydurulġan ad**, **teḫellüs**.

psiḫastenik Ruhi veya akli zafiyeti olan, psikastenik; **~ ḫastaḫanesi** Ruh ve sinir hastalıkları hastanesi.

psiḫasteniya *(tıp)* Psikasteni *(Ruhi veya akli zafiyet)*; **~ ḫastası** Sinir hastası.

psiḫiatr *(tıp)* Psikiyatrist.

psiḫiatrik Psikiyatrik.

psiḫiatriya Psikiyatri.

psiḫik Pisişik, zihinsel, ruhsal; **~ bozuķlıķ** Ruhsal bozukluk; **~ ḫastalıķ** Ruhsal hastalık.

psiḫika Ruh, akıl, us; bk.**ruḫiye**.

psiḫoanaliz *(tıp)* Psikanaliz.

psiḫofizika *(psikoloji)* Psikofizik *(Fiziksel uyarılmaların kişide oluşturduğu sinirsel etkiyi araştıran bilim dalı)*.

psiḫofiziologiya *(psikoloji)* Psikofizyoloji *(Zihinsel ve ruhsal süreçler ile fiziksel süreçler arasındaki ilişkiyi ele alan bir psikoloji dalıdır)*.

psiḫolog Psikolog; bk. **ruḫiyatçı**.

Men soñundan añladım. Bunı maña Yuranıñ yaḫşı bir psiḫolog dostı ayttı. "Ben en sonunda anladım. Bunu bana Yura'nın iyi bir psikolog dostu söyledi." -E. Umerov - 1.

psiḫologik Psikolojik; **~ roman** Psikolojik roman.

Bedenindeki şişiklerniñ ekseriyeti, mına şu ḫususiy psiḫologik momentte olıp keçken vaḳianıñ psiḫologik aḳibetidir. "Vücudundaki şişiklerin çoğunluğu işte bu hususi psikolojik boyutta olan olayların psikolojik sonuçlarıdır." -A. Osman - 1.

psiḫologiya 1. Psikoloji, ruhbilim; **bala ~sı** Çocuk psikolojisi. 2. Ruh hali, ruh âlemi, ahvali ruhiye.

Ama koylüniñ psiḫologiyasını anlamağan reber çeşit türlü boş laflarnen onıñ keyfini boza. "Ama köylünün psikolojisini anlamayan rehber çeşitli boş laflar ile onun keyfini bozar." -Çerkez Ali - 1.

psiḫonevrologiya *(tıp)* Nöropsikiyatri.

psiḫonevropatolog *(tıp)* Psiko nöropatolog.

psiḫonevropatologiya *(tıp)* Psiko nöropatoloji.

psiḫonevrotik *(tıp)* Nöropsikolojik.

psiḫonevroz *(tıp)* Psikonevroz *(Hafif ruhsal bozukluklar)*.

psiḫopat (-tı) Psikopat, psikiyatri hastası; krş. **psiḫopatiya ḫastası**.

psiḫopatik Psikopati(s)i.

psiḫopatiya Psikopati *(Ruh ve sinir hastalığı)*; **~ ḫastası** Psikopat, psikiyatri hastası.

psiḫopatolog *(tıp)* Psikopatolog *(Ruh ve sinir hastalıkları uzmanı)*.

psiḫopatologik *(tıp)* Psikopatoloji(s)i.

psiḫopatologiya *(tıp)* Psikopatoloji.

psiḫoterapevt *(tıp)* Psikoterapist.

psiḫoterapiya *(tıp)* Psikoterapi.

Men onıñ şarḳ memleketlerinde psihoterapiyanıñ emiyeti aḳḳıdaki lafını kesip, kene İrfan meselesine ḳayttım. "Ben onun psikoterapinin doğu illerindeki önemi hakkındaki sözünü keserek yine Ðrfan'ın meselesine döndüm." -A. Osman - 2.

psiḫoz Psikoz *(Her türlü akıl ve ruh hastalığının genel adı)*.

psik, **pisik** *(Sudak ağzında)* Kedi; bk. **mışıḳ**.

psiy Yavru kedi, enik.

psiygoz *(ağızlarda)* Kedi gözü.

psoriaz *(tıp)* Sedef hastalığı.

pşidiya *(Korbek ağızlarda)* Ekmek kırıntısı; bk. **otmek ufağı**.

pte *(ağızlarda)* Pide; bk. **pite**.

pterodaktil *(paleontoloji)* Pterodactyl, paleont *(Soyu tükenmiş uçan bir sürüngen)*.

pterozavr *(paleontoloji)* Pterosaur *(Soyu tükenmiş uçan bir sürüngen)*.

ptetale *(ağızlarda)* Tava; bk. **ḳoltava**.

ptialin *(kimya, fizik)* Pityalin, amilaz enzimi *(Nişastanın sindirilmesine yarayan, tükürükte bulunan bir enzim)*.

publika bk. **ḫalḳ**.

puçta *(eski)* Posta, mektup.

pud (pudu) Pud *(eskiden Ruslarda 16,3 kiloluk bir birim)*; **eki ~ un** İki pud un.

Ne ise, yalvarış-yaḳarış o canım-canım azbarımızı bir ḳoyun, eki pud mısır boġday unı, bir pud baḳla, eki pud ḳartopḳa Muradşa bayġa sattıḳ. “Sonunda yalvar yakar güzelim avlumuzu, bir koyun, iki pud buğday unu, bir pud bakla, iki pud patates karşılığında Muradşa ağaya sattık.” -A. Hilmi.

pudel Kaniş.

puding *(aşçılık)* Puding.

pudluḳ (-ġı) Pudluk *(pud 16.3 kiloluk ağırlık birimi)*; **bir ~** Bir pudluk.

Buġakoterenniñ pudluḳ yumruġı ardı-sıra başına tüşti. “Buğakoteren’in bir pudluk *(16,3 kiloluk)* yumruğu, ardı sıra başına inmeye başladı.” -Y. Bolat.

pudra Pudra; **şeker ~sı** Şeker pudrası.

Endi yaşlıḳ nurını terk etken tegiz, dülber çeresine çeberliknen gulgüli pudra sürtülgen. “Artık gençlik ışığını terk etmiş düz, güzel çehresine ustalıkla renkli pudra sürülmüş.” -U. Edemova - 1.

pudralamaḳ Pudralamak.

pudralamamaḳ *(olumsuz)* **pudralamaḳ**.

pudralanġan Pudralanmış.

pudralanmaġan *(olumsuz)* **pudralanġan**.

pudralanmaḳ *(edilgen)* **pudralamaḳ**.

pudralanmamaḳ *(olumsuz)* **pudralanmaḳ**.

pudralatmaḳ *(ettirgen)* **pudralamaḳ**.

pudralatmamaḳ *(olumsuz)* **pudralatmaḳ**.

pudralı Pudralı.

pudralıḳ Pudralık *(Kadınların makyaj için kullandıkları, aynası ve ponponu olan, içine pudra konulan, el çantasında taşınabilen, küçük kutu)*.

puf 1. Tüy; krş. **ulpaḳ**; ~ **yastıḳ** Tüy yastık; ~ **töşek** Tüy döşek, kuş tüyünden şilte. 2. *(ünlem)* Hoh, öf, pofur pofur *(uyuyan insanın çıkardığı ses taklidi)*.

Arḳasını ḳabartılġan eki puf yastıḳḳa tayap, belini yarı kotergen alda töşekte otura. “Sırtını kabartılmış iki puf yastığa dayayıp belini yarı kaldırmış halde yatakta oturuyor.” -Z. Kurtnezir - 1.

pufçıḳ (-ġı) İnce tüy; **avada ~lar uça** Havada tüyler uçuşuyor.

puflemek Püflemek, üflemek, püfleyip söndürmek.

puflememek *(olumsuz)* **puflemek**.

pufletmek *(ettirgen)* **puflemek**.

pufletmemek *(olumsuz)* **pufletmek**.

puf-puf: **~ yuḳlay** Pofur pofur uyumak, fosur fosur uyumak.

puġu *(zooloji)* Puhu kuşu.

pukana *(Kutlak ağzında)* Büyükanne, nine, yaşlı kadın; bk. **bita**, **ḳartana**.

pukleme bk. **bukleme**.

pukmek *(ağızlarda)* Bükmek, kıvırmak, eğmek; bk. **bukmek**.

pul 1. Balık pulu; **balıḳnıñ vucudı ~larnen ḳaplı** Balığın vücudu pullarla kaplı. 2. Pul *(süsleme)*. 3. Sarkaç, rakkas; krş. **yelḳuvan**. 4. Para; krş. **para**, **aḳça**. 5. *(maden)* Para, akçe, sikke; **altın** ~ Altın para. 6. Pul; **mektüp ~u** Posta pulu. 7. *(ekonomi)* Fon; tröst. ● **ilvan ~** *(etnografya)* Kadınların boyuna takılan süs eşyası.

Deñizde ḳum ḳalmadı, / Balıḳta pul ḳalmadı. “Denizde kum kalmadı, / Balıkta pul kalmadı.” -Halk Yırı.

pulat *(ağızlarda)* Çelik; bk. **bolat**, **çelik**.

pulçıḳ (-ġı) *(küçültme)* Pul; kabuk.

pulçıḳlı *(küçültme)* Pullu.

pulçıḳsız *(küçültme)* Pulsuz.

pulemyot (-tı) Makineli tüfek.

Avanı pulemyotlarnıñ tasırdısı yara, yerni bombalarnıñ patlavı sarsıta. “Havayı makineli tüfeğin sesi yarıyor, yeri bombaların patlaması sarsıyor.” -E. Umerov - 1.

pulemyotçı Makineli tüfek kullanan, topçu.

pullanmaḳ Giyinmek, süslenmek.

pullanmamaḳ *(olumsuz)* **pullanmaḳ**.

pullu 1. Pullu; **~ balıḳ** Pullu balık. 2. Pulla süslenmiş. 3. Paralı. 4. Sarkaçlı. 5. Markalı, etiketli.

pulman Pulman *(Rahat koltuklu lüks vagon, yataklı vagon)*; **~ vagon** Pulman vagon.

Maña, seniñ pulman başında oturġanıñ kerekmey, –dep cevap bere Kalnişi. "Bana, senin pulmanın başında oturman gerekmiyor, –diye cevap veriyor Kalnişi." -E. Umerov - 1.

pulover Kazak.

pulpa *(anatomi)* Pulpa *(Diş ozü)*.

pulpişa bk. **pilpişa**.

pulpit (-ti) *(tıp)* Pulpitis *(Diş pulpası dokusunun iltihaplanmasıdır)*.

puls bk. **nabız**.

pulsatsiya *(teknik)* Dalgalanma, titreşim, vuruş; **~ yapmaḳ** Titreşim yapmak.

pulsatsiyalı *(teknik)* Titreşimli.

pulsız 1. Pulsuz. 2. Pulsuz (süssüz). 3. Parasız, pulsuz. 4. Sarkaçsız. 5. Markasız, etiketli.

pulverizator Pülverizatör, püskürteç.

Soñ yuzüne pulverizatornen odekolon püskürtti. "Sonra yüzüne püskürteçle kolonya püskürttü." -İ. Abduraman - 1.

puma *(zooloji)* Puma.

punik *(tarihi)* Kartacalılara ait olan.

punkt bk. **noḳta**.

Kim ne ḳadar istese, ḳabul punktına alıp kelsin. "Kim ne kadar isterse, kabul noktasına getirsin." -Çerkez Ali - 2.

punktir Noktalar.

punktirli Noktalı; **~ sızıḳ** Noktalı çizgi.

punktsiya *(tıp)* Ponksiyon *(İçi boydan boya boş bir iğneyi, vücudun herhangi bir boşluğunda bulunan bir sıvıyı akıtmak ya da çekmek için, vücuda batırma işi)*.

punktuatsion *(dil bilimi)* Noktalama, yazı işaretleri kullanma.

punktuatsiya *(dil bilimi)* Noktalama, yazı işaretleri kullanma; **Ḳırımtatar ~sınıñ ḳaideleri** Kırımtatar noktalama işareti kuralları.

punş Punç, alkollü içecek.

Tögerek stol başına kelgenlerinen ḫızmetçi ḳol ustüne tabaḳ tutaraḳ dört ḳade punş alıp keldi. "Yuvarlak masa başına gelenler ile hizmetçi el üstüne tabak tutarak dört kadeh punç getirdi." - Çerkez Ali - 1.

pur Tam, dolu, eksiksiz, komple; bk. **purkeyf**, **purnur**, **pursiḫḫat**.

purasa bk. **pırasa**.

purça *(ağızlarda)* Böğürtlen; bk. **burülgen**.

purdalacı *(ağızlarda)* bk. **perdelaziz**.

purist Dilde sadelik yanlısı.

puristik Dilde sadelik(s)i.

puritan Püriten *(Kutsal kitapları yeniden ve değişik bir anlayışla okumaya özen gösteren)*.

puritanlıḳ (-ğı) Püritenlik *(Genellikle Kuzey Amerika'da yaygın, Presbiteryenliğin bağnaz, katı bir kolu)*.

purizm Dilde sadelik.

purkeyf Memnuniyet dolu.

purkumek *(ağızlarda)* Püskürmek (Ağızdan su); bk. **puskürmek**.

purnamus Çok namuslu, temiz bir insan.

purnefret Tam bir tiksinme, nefret etme.

purneşe Pürneşe, neşe dolu.

purnur Işık dolu, çok nurlu; **yatḳan yeri ~ olsun** Yattığı yere ışıklar dolsun.

pursiḫḫat (-tı) Sağlık dolu, çok sağlıklı.

purtelâş Pürtelâş, çok telâşlı.

purtoplu Bodrum, mahzen.

purumüt (-ti) Umut dolu, çok ümitli.

pus (I) *(Kutlak ağzında)* Sis *(yoğun olmayan)*; bk. **tuman**.

pus (II) Hafif sis; hafif duman; buğu.

puska 1. *(anatomi)* Kese, torba; krş. **ḳuvuḳ**; **ot ~sı** Safra kesesi; **~ kibi şiştim** Torba gibi şiştim. 2. Deri kabarcığı; pürtük; **yaldav ~sı** Yüzme kesesi *(balıklarda)*. 3. Suyun içindeki hava kabarcığı; **sabun ~ları yapıp yibermek** Sabun kabarcıkları yapmak.

Başını salındırıp, avası çıḳayatḳan puska kibi ufuldap urgen Albertke muracaat etti: Sen Nasıl Tanıysıñ? "Başını sallayarak havası çıkmakta olan kabarcık gibi oflayarak yürüyen Albert'e döndü: Sen nasıl biliyorsun?" - A. Osman - 2.

puskalanmaḳ 1. Kabarmak, şişmek. 2. Su toplamak; **yanġan yeri puskalanıp ḳaldı** Yanan yeri su topladı.

puskul 1. Fırça. 2. bk. **puskül**.

puskü bk. **eski-puskü**.

puskül 1. Püskül *(fes vb.)*; saçak; **fesniñ ~i** Fesin püskülü. 2. Mısır tepe püskülü; **~ çiçek** *(botanik)* Püskül çiçeği; **~ tamır** *(botanik)* Lifli kök.

Puskülim ketti deryaġa, dostlar, yalday yalday, / Mindirdiler gemige, dostlar, alday alday. "Püskülüm gitti deryaya dostlar, yüze yüze, / Bindirdiler gemiye dostlar aldata aldata." -Halk Yırı.

puskülli 1. Saçaklı; **~ perde** Saçaklı perde. 2. Püsküllü.

puskül-puskül: **~ ḳaşlar** Püskül püskül kaşlar.

puskürgiç Püskürtücü.

puskürmek Püskürmek. ● **ateş** ~ Ateş püskürmek.

puskürmemek *(olumsuz)* **puskürmek.**

puskürtme, puskürtüv *(eylem adı)* **puskürtmek.**

puskürtmek Püskürtmek.

puskürtmemek *(olumsuz)* **puskürtmek.**

pusla Pusula.

Saçmalağan ḳadını puslasını tekmil coydı. "Şaşıran karısı pusulasını iyice kaybetti." -Z. Kurtnezir - 1.

puslanmaḳ Puslanmak, buğulanmak; krş. **sıtmaḳ.**

puslanmamaḳ *(olumsuz)* **puslanmaḳ**.

puslu 1. Hafif sisli. 2. Bulutlu, kapalı *(hava)*; krş. **sıtıḳ, bulutlı, pasmurlı.**

pusmaḳ *(ağızlarda)* Çömelmek; bk. **pısmaḳ**.

Kırḳ yamavlı toḳuma ştanını, çilterli keten kolmegini kiyip yol yaġasında pusıp turġan arḳadaşlarına barıp ḳoşuldı. "Kırk yaması olan dokuma pantolonunu, keten gömleğini giyip yol kenarında çömelip duran arkadaşlarına katıldı." -Y. Bolat.

pustula *(tıp)* Sivilce, kabartı.

pustulyoz *(tıp)* Sedef hastalığı.

pusu Pusu, tuzak; krş. **tuzaḳ; ~ ḳurmaḳ** Tuzak kurmak; **~da olmaḳ** Pusuda olmak; **~ġa tüşmek** Pusuya düşmek; **~ġa tüşürmek** Pusuya düşürmek.

pusür Çapaçul, pasaklı, kirli, pis.

pusürlemek Kirletmek, pisletmek; krş. **pislemek.**

pusürlememek *(olumsuz)* **pusürlemek.**

pusürlengen Kirlenmiş, pislenmiş.

pusürlenmegen *(olumsuz)* **pusürlengen.**

pusürlenmek *(edilgen)* **pusürlemek.**

pusürlenmemek *(olumsuz)* **pusürlenmek.**

pusürletmek *(ettirgen)* **pusürlemek.**

pusürletmemek *(olumsuz)* **pusürletmek.**

puşt *(ağızlarda)* Sefih, çapkın; bk. **orospı; faişe; vardel.**

Çunki Ferat oyle rastkelgen kızġa, guzelge laf katkan puştlardan degil edi. "Çünkü Ferat öyle rastladığı kıza, güzele laf atan çapkınlardan değildi." -U. Edemova - 2.

put (I) Put.

put (II) bk. **pud.**

putaḳ bk. **pıtaḳ.**

putç (-çı) *(siyaset)* Darbe *(Askeri müdahale)*.

putçist (-ti) *(siyaset)* Darbeci.

putperest (-ti) Putperest.

putperestlik (-gi) Putperestlik; **~ yapmaḳ** Putperestlik yapmak.

putün *(ağızlarda)* Tüm, bütün, tam; bk. **butün**.

putyovka 1. Dinlenme evinde veya sanatoryumda dinlenme ve tedavi için verilen belge. 2. Yol listesi *(şoförlerde)*.

Sanatoriyge putyovka da bermek istediler. "Beni rehabilitasyon merkezine yollamak için belge vermek istediler." -E. Umerov - 1.

puu bk. **puġu**.

puzmiça Puzmiça *(Bir çilek türü)*.

puzumya *(ağızlarda)* Çirkef *(İyice kokuşmuş pis su)*; bk. **çirkef**.

puzyum *(ağızlarda)* Çirkef *(İyice kokuşmuş pis su)*; bk. **çirkef**.

pürasa bk. **pırasa**.

püre bk. **ezme**.

pürt İnekleri ilerletmek için bağırış.

püsürlenmek bk. **pusürlenmek**.

püsürlik bk. **pusür**.

Ükümet ḳurıp bergen evlerde gaz da bar, suv da bar, ayaḳ yolu da içinde, ama, bazı evlerge kirseñ püsürlikten çarpınacaḳsıñ, -dedi Aydos. "Hükümetin kurup verdiği evlerde gaz da var, su da var, ayakyolu da içinde ama bazı evlere girsen pislikten çarpılacaksın, dedi Aydos." -Çerkez Ali - 1.

pyanke Alem, içkili eğlence.

pyansa Ayyaş, sarhoş, alemci.

Sale ağamın babası da pek pyansa eken. "Sale ağamın babası da çok sarhoşmuş." -A. Hilmi.

pyesa Oyun, piyes.

Çunki ne ḳadar tırışsalar da, pesa olarnı oz amansız demir pancalarında ḳaviy tuta, tırşavından azat eylemey... "Çünkü ne kadar çalışsalar da, piyes onları amansız demir pençesinde sıkıca tutuyor, zincirinden azar etmiyor…" -E. Umerov - 2.

pyupitr Müzik standı, kürsü.

R

raat 1. Rahat, sükünet, sükûn; **şukür allaġa, endi ~ım** Allah'a şükür, şimdi rahatım; **~ yuḳu** Rahat uyku; **~ yaşamaḳ** a) Huzurlu yaşamak; b)

Bolluk içinde yaşamak; **sen maña raat yaşamağa berecenmi**, **yoḳmı?** Sen beni rahat bırakacak mısın, bırakmayacak mısın?. 2.: **~turmaḳ** Hareketsiz durmak, uslu durmak; **raat tur!** Rahat dur! ● **yuregim ~ oldı** İçim ferahladı, endişem geçti.

Raat omür keçirmek, ancaḳ oz emeklerine, çalışuvlarına bağlı olğanmı yaḫşı añlağanlar. "Rahat hayat geçirmenin ancak kendi emekleri ve çalışmaları sayesinde olacağını iyice anlamışlar." -Ayuvdağ Efsanesi.

raatlanma, **raatlanuv** *(eylem adı)* **raatlanmaḳ.**

Sen brigadañızdaki komsomol-yaşlarnıñ medeniy raatlanuvları nasıl teşkil etilgeni ḫususında esap bereceksiñ. "Sen bölümünüzdeki gençlerin sosyal imkanlarının nasıl teşkil edildiği konusunda hesap vereceksin." -İ. Abduraman - 1.

raatlanmaḳ 1. Dinlenmek, istirahat etmek; krş. **istiraat etmek**. 2. Rahatlamak, sakinleşmek; **ḫasta ilâçnı içken soñ bayağı raatlandı** Hasta ilacını içtikten sonra bayağı rahatladı.

Nasreddin oca bir kun ziyade yorulğanından, akşam aşından soñ töşeginde yatıp raatlana. "Nasreddin hoca bir gün çok yorulduğu için, akşam yemeğinden sonra yatıp dinlenir." - Kavga Yorgan Üstünde Latifesi.

raatlanmamaḳ *(olumsuz)* **raatlanmaḳ**; **yuregim ala daa raatlanamay** Kalbim hâlâ rahatlamadı.

raatlıḳ (-ġı) 1. Sükûn, sükünet, huzur, rahat; **bu bala maña ~ bermey** Bu çocuk bana rahat vermiyor; **goñül raatlığı** Gönül rahatlığı; **~ını bozmaḳ** Huzurunu bozmak; **oz raatlığını bozmamaḳ** Rahatlığını bozmamak, kendini zorlamamak; **~ bermek** Huzur vermek; **~ bermemek** Huzur vermemek; **oña ~ kerek** Ona huzur lazım; **~ını baḳmaḳ** Rahatına bakmak; **~ ve feraḫlıḳ** Huzur ve ferahlık. 2. Dinlenme, istirahat; **~ kunleri** Tatil günleri. 3. Rahat, konfor.

Allaḫ raatlığıñızle muabbetlerinizi arttırsın, sağlıḳle ḳalınız, geceleriniz ḫayır olsun. "Allah rahatlığınızla muhabbetinizi arttırsın, sağlıkla kalın, hayırlı geceler." -S. A. Özenbaşlı.

raatsız Rahatsız; telaşlı, endişeli; **siz o yerde ~ oldıñız** Siz orada rahatsız oldunuz; **~ etmek** Rahatsız etmek; endişelendirmek; **afu etiñiz, sizñi ~ ettim** Sizi rahatsız ettiğim için özür dilerim; **~ olmaḳ** Rahatsız olmak; endişelenmek, kaygılanmak; **canım, ~ olmañız** Rahatsız olmayın, lütfen!

Şu gecesi cemaat raatsız yuḳlay. Ekinci kunü adamlar sabadan, kene tükân ḳarçığasına toplanġanlar. “O gece cemaat rahatsız bir şekilde uyur. İkinci günü adamlar sabahtan, gene dükkânın karşısına toplanmışlar.” -Balta Latifesi.

raatsızlamaḳ Rahatsız etmek; endişelendirmek; heyecanlandırmak; canını sıkmak; **afu etiñiz, sizni raatsızladım** Affedin, sizi rahatsız ettim; **onı raatsızlamaġa kerekmey** Onu rahatsız etmeye gerek yok.

Masḫaralıḳ onı oyle pek raatsızlamasa da, içinde tutḳan esas maḳsadına irişalmaycaḳ. “Rezil olmak onu o kadar fazla rahatsız etmese de, içinde sakladığı esas maksadına erişemeyecek.” -Çerkez Ali - 2.

raatsızlamamaḳ *(olumsuz)* **raatsızlamaḳ**.

raatsızlanmaḳ 1. Endişelenmek, kaygılanmak, tasalanmak; krş. **tasalanmaḳ, busanmaḳ, ḳasebetlenmek, ḳayġırmaḳ; raatsızlanmañız, o kelir!** Endişelenmeyin, o gelecek! 2. Huzursuz olmak.

-Sen raatsızlanma, dünyada meni oldürecek ḳuvet yoḳ, çunki men canımnı yanımda alıp yurmeyim, - dey dev. “-Sen huzursuz olma, dünyada beni öldürecek güç yok, çünkü ben canımı yanıma almıyorum, der dev.” -Altın Alma Masalı.

raatsızlanmamaḳ *(olumsuz)* **raatsızlanmaḳ**.

raatsızlıḳ (-ġı) Endişe, telaş, heyecan, galeyan, tasa, dert; krş. **tasa; endişe; ~ duymaḳ** Endişe duymak.

Buyük bir raatsızlıḳ altında yolda kelirlerken, Muḫtarın kozü aldına Refatın yarasındaki beyaz ḳurtlar kelip keçti. “Büyük bir huzursuzluk içinde yolda giderlerken Muhtar’ın gözü önüne Refat’ın yarasındaki beyaz kurtlar geldi.” -Cemil Seydamet - 1.

Rab Tanrı, İlâh, Allah, Rab, Yaradan; **Ya Rab!** Aman Tanrım!

Sündüs - Vay, Rabbim! Mınavı aḳay şaşḳan ḳurtlaġan. İki kun - dey! “Sündüs - Aman Allah’ım! Bu adam şaşırmış, kurtlamış. İki gün - diyor!” -S. A. Özenbaşlı.

rabbani 1. İlâhi, Tanrısal; krş. **ilâḫiy, subḫaniy**. 2. Tanrının yolundan giden.

rabbaniye İlâhi, Tanrısal.

Rabbi Tanrı, İlâh, Allah, Rabbi, Yaradan; krş. **Alla, Tañrı, Ḫuda, Yaradan, Mevlâ, İlâḫ, Çalap, Ḫalik; Ya Rabbim, bizni ḳaza-belâlardan saḳla** Ya Rabbim, bizi kazalardan belalardan koru.

-*Ya rabbi, sen olarġa oyle bir belâ ber ki, dinden çıḳḳan ḳullarıña bir ibret olsun! - dep, dua etken*. "— Ya Rabbi, sen onlara öyle bir belâ ver ki, dinden çıkan kullarına bir ibret olsun, diye dua etmiş." -Ayuvdağ Efsanesi.

rada 1. *(tarihi)* Memnun. 2. Konsey (meclis).

radar *(radyoteknik)* Radar; **~ stantsiya** Radar istasyonu.

radial *(matematik, teknik)* Radyal, çapsal, ışınsal *(Merkezden çevreye doğru düzenlenmiş)*.

radiallik *(matematik, teknik)* Radyallik, ışınsallık.

radian *(matematik)* Radyan *(Bir çemberde, uzunluğu çemberin yarıçapına eşit olan yayın belirlediği merkez açı)*.

radiant (-tı) *(astronomi)* Radyant *(Güneşin Dünya'yı ısıtma prensibidir)*.

radiator Radyatör.

Durakta turġan maşinalarnıñ radiatorlarından suvnı boşatmaġa unutḳanmız. "Duraktaki arabalarımızın radyatörlerinden suyu boşaltmayı unutmuşuz." -E. Umerov - 1.

radiatsiya *(fizik)* Radyasyon.

radikal *(siyaset)* Radikal, köktenci; **~ çareler** Radikal önlemler.

radikalizm *(siyaset)* Radikalizm, köktencilik.

radikallik (-gi) Radikallik; **~ etmek** Radikallik yapmak.

radikulit (-ti) *(tıp)* Radikulitis, siyatik *(Bacakta bulunan iki sinir ve bu sinirlerin ağrılı hastalığı)*; **belimden ~ tuttı** Belim siyatik oldu.

radio Radyo; **~dan diñlemek** Radyodan dinlemek; **~ yayını** Radyo yayını; **~bağı** Radyo bağlantısı; **~ diñleyiciler** Radyo dinleyicileri; **~nı ḳoymaḳ** Radyoyu açmak; **~ bağlantısı** Telekomünikasyon.

Vedut yanıma oturġanınen radio dögmeleriniñ birini bastı. "Vedut, yanıma oturmasıyla radyonun düğmelerinden birine bastı." -E. Umerov - 1.

radioaktiv Radyoaktif *(Kendiliğinden ışıma yapabilen madde)*; **~ parçaçıḳlar** Radyoaktif parçacıklar; **~ maddeler** Radyoaktif maddeler; **~ şavleler** Radyoaktif ışınlar.

radioaktivlik (-gi) *(kimya, fizik)* Radyoaktiflik.

radioapparatura Radyo ekipmanları; **zemaneviy ~** Modern radyo ekipmanları.

Yapon radioapparaturası tamirlegen ustaḫanedem. "Japon radyo cihazlarını

tamir eden iş yerinde çalışıyorum.” -E. Umerov - 1.

radiobiologiya Radyobiyoloji *(X ışınlarının canlı dokular üzerindeki etkilerini inceleyen bilim)*.

radiografiya Radyografi *(X ya da gama ışınımı yardımıyla, film veya duyarlı plâka üzerinde görüntü elde etme yöntemi)*.

radiogramma Telgraf; **~ yibermek** Telgraf yollamak.

Etraftaki şeer ve koylerge radiogrammalar yollana, ama olar cevapsız ḳalalar. “Etraftaki şehir ve köylere telgraf yollanıyor, ama hepsi cevapsız kalıyor.” -E. Umerov - 1.

radiola 1. Radyo frekansını bulma aleti. 2. Pikap. 3.: **gulgüli ~** *(botanik)* Altın kök bitkisi, *Rhodiola rosea*.

Beştakta uzerindeki plastinkanı alıp çaldırmak içün radiola ustüne yerleştirdi. “Tezgâh üstündeki plağı alıp çaldırmak için pikabın üstüne yerleştirdi.” -U. Edemova - 2.

radiolokatsiya Radyo-lokasyon *(Yerini belirleme (koordinatları tespit etme ve ölçme) yöntemlerini ve araçlarını bir araya getiren ve çeşitli cisimlerin özelliklerini radyo dalgaları ile belirleyen bir bilim ve teknoloji dalı)*.

radiometr Radyometre, ışınölçer *(Isı ve ışığın enerjisini ölçmek için kullanılır)*.

radiopelengator Radyo yön bulucu *(Bir radyo kaynağına yön veya yatak bulmak için kullanılan bir cihazdır)*.

radiopriyomnik Radyo alıcısı, receiver.

Yazuv stolımnıñ saġ tarafında radiopriyomnik tura. “Yazı masamın sağ tarafında radyo alıcısı duruyor.” -E. Umerov - 1.

radiostantsiya Radyo istasyonu.

Men endi çoḳtan radiostantsiyalarnı davuşlarından tanıyım. “Ben artık hemen radyo kanalarını seslerinden tanıyorum.” -E. Umerov - 1.

radius 1. *(matematik vb.)* Yarıçap; nısıf kutur; **çevreniñ ~sı** Dairenin yarıçapı. 2. *(mecaz)* Menzil; **tesir ~sı** Etkili menzil.

radiy *(kimya)* Radyum (Ra).

radon *(kimya)* Radon (Rd); **~ vannalar** Radon banyoları.

raf Raf; raflar; **kitap ~ı** Kitap rafı; **~ḳa ḳoymaḳ** Rafa koymak.

Bu sefer molla iç bir şey soramayıp, rafta turġan ḳazannı alıp bere. “Bu sefer hoca bir şey sormadan rafta duran kazanı alıp verir.” -Kozlagan Kazan Masalı.

rafinad Kesme şeker, küp şeker; bk. **kesme şeker**.

rafinirleme, **rafinirlev** *(eylem adı)* **rafinirlemek**.

rafinirlemek Rafine etmek, arıtmak.

rafinirlememek *(olumsuz)* **rafinirlemek**.

rafinirlengen Rafine edilmiş, arıtılmış; **~ yağ** Rafine edilmiş yağ.

rafinirlenmegen *(olumsuz)* **rafinirlengen**.

rafinirlenmek *(edilgen)* **rafinirlemek**.

rafinirlenmemek *(olumsuz)* **rafinirlenmek**.

rafinirletmek *(ettirgen)* **rafinirlemek**.

rafinirletmemek *(olumsuz)* **rafinirletmek**.

ragu *(aşçılık)* Yahni.

rağbet (-ti) İstek, arz, heves, eğilim, rağbet; **~ etmek** Arzu etmek, istemek; **menim buña ~im yoḳ** Benim bu işe hevesim yok.

rağbetlendiramamaḳ İstettirememek, teşvik edememek.

rağbetlendirilmek *(edilgen)* **rağbetlendirmek**; **elâl emek er vaḳıt rağbetlendirile** Helal iş her zaman ödüllendirilir.

İleri zveno, ondaki ileri adamlar ayrıca rağbetlendirilse, menimce yaḫşı olur edi. “Birinci ekip, ondaki birinci kişiler ayrıca ödüllendirilse, bence daha iyi olurdu.” -İ. Abduraman - 1.

rağbetlendirilmemek *(olumsuz)* **rağbetlendirilmek**.

rağbetlendirmek İlgilendirmek, ilgisini çekmek, isteklendirmek, teşvik etmek, dürtmek, ödüllendirmek.

Kozinskiy menden daa bezmese kerek, o meni yureklendirip, rağbetlendirip yürdi. “Kozinski henüz benden bıkmamış olmalı ki, beni yüreklendirdi, teşvik etti.” -E. Umerov - 1.

rağbetlendirmemek *(olumsuz)* **rağbetlendirmek**.

rağbetlenmek İlgilenmek, isteklenmek.

rağbetlenmemek *(olumsuz)* **rağbetlenmek**.

rağbetli Talep eden, isteği olan, gereklilik bildiren.

rağbetsiz Talebi olmayan, isteği olmayan.

rağmen Rağmen; aykırı olarak, mugayir olarak; hilafına; krş. **baḳmadan**; **söz bermesine ~ kelmedi** Söz vermesine rağmen gelmedi; **bunı maña ~ yapa** Bunu bana rağmen yapıyor.

raḫat bk. **raat**.

raḫatlanmaḳ bk. **raatlanmaḳ**.

raḫat-luḳum Lokum, Türk lokumu.

raḫatsız bk. **raatsız**.

raḫibe Rahibe; *(dişi)* **raḫip**.

raḫim bk. **raim**.

raḫip 1. Keşiş, din adamı; bk. **keşiş**. 2. Rahip.

raḫit *(tıp)* Raşitizm *(Çocuklarda kalsiyum ve fosfor noksanlığından ya da dengesizliğinden ileri gelen ve biçim bozukluğuna yol açan kemik hastalığı)*; **~ ḫastalığı olġan bala** Raşitizm hastalığı olan çocuk.

raḫitik (I) *(tıp)* Raşitik, Raşitizm hastası.

raḫitik (II) *(tıp)* Raşitizm.

raḫitizm *(tıp)* Raşitizm.

raḫle bk. **rale**.

raḫm İyilik, lütuf, sempati.

raḫman Rahman, merhametli *(Allah'ın sıfatlarından biri)*.

raḫmet 1. bk. **ramet**. 2. *(ağızlarda)* Teşekkür ederim; bk. **saġ ol**.

Asan mirza: Cemaat raḫmet, olsam-olayım. "Hasan mirza: Cemaat rahmet, olursam olayım." -H. Ş. Toktargazi.

raḫmetli bk. **rametli**.

Raḫmetli babañ saġ ekende, cavçılarnı ḳaytarmaġan olsañ, babañ da toyuñnı körecek edi. "Rahmetli baban sağken, isteyenleri geri çevirmemiş olsaydın baban da düğününü görecekti." -M. Ablalimov.

raibe Rahibe.

raim 1. *(din)* Merhametli, Rahim. 2. Merhamet, acıma, rahmet; **~ etmek** Merhamet etmek, acımak; **birine ~i kelmek** Birine merhamet göstermek.

Ya alla, baḳ sen menim bu taḳdirime, ozüñniñ gunasız faḳır ḳuluña raim eyle, ḳorlama meni, aç maña da ḳısmet ḳapularını!.. "Ya Allah, bak sen benin bu kaderime, günahsız fakir kuluna merhamet et, hor görme beni, aç bana da kısmet kapılarını!.." -Çerkez Ali - 1.

raip Rahip.

rak *(tıp)* Kanser; **oña ~ ḫastalığı tiygen** Ona kanser teşhisi konuldu.

raketa Roket; füze; **seyyare ~sı** Uzay roketi; **uç basamaḳlı ~** Üç aşamalı roket; **uzaḳ menzilli ~** Uzun menzilli füze; **ḳıtalararası ~** Kıtalararası füze; **~ yibermek** Füze göndermek.

Şimal bette kokniñ ḳara ḳubbesini yarıp, kimerde, raketalar uçalar. "Kuzey tarafında göğün kara kubbesini yarıp, bazen roketler uçuyor." -E. A. Osmanoğlu - 1.

raketalı Roketli, füzeli; **~ ordular** Füze sahibi ordular, **~ silâ** Füze silahı; **~ koçürici** Roket motoru.

rakurs *(ressamlık)* Perspektif *(Nesneleri göründükleri biçim ve durumlarıyla bir yüzey üzerine çizme tekniği)*.

raḳam Rakam; **Arap ~ları** Arap rakamları; **Latin ~ları** Roma rakamları.

Bu yıl sizler mında oḳumaġa, yazmaġa, raḳamlarnı ḳoşıp çıḳarmaġa, taḳsim etmege ogreneceksiz, - dep. “Bu yıl sizler burada okuyup yazmayı, rakamları toplayıp çıkarmayı, çarpmayı öğreneceksiniz, der.” -C. Ahmetov.

raḳamlı Rakamlı; **eki ~ sayılar** İki rakamlı sayılar; **tek ~ sayılar** Tek rakamlı sayılar.

Ogünde merkeznen doğrudan-doğru bağlı telefonnıñ trubkasını koterip, onıñ raḳamlı kopçegini aylandırıp başladı. “Önündeki merkeze direk bağlı olan telefonun ahizesini kaldırıp onun numaralarını çevirmeye başladı.” -Z. Kurtnezir - 1.

raḳı Votka, rakı; **domuz kibi ~ içmek** Domuz gibi rakı içmek; **baldan yapılġan ~** Ballı votka.

Olarġa bir sofra ḳursınlar, ustüni en yaḫşı şarap, raḳılarnen donatsınlar. “Onlara bir sofra kursunlar, üstünü en iyi şarap ve rakılarla donatsınlar.” - Bekir Mustafa Masalı.

raḳıcı Votka üreticisi.

raḳıcılıḳ (-ġı) Votka üretimi, imalatı.

raḳibe Kadın rakip, rakibe; krş. **kundeş**.

raḳip Rakip.

Eger çaresini bulıp, ondan para ala bilsek, raḳiplerimiz olan tatarlara ḳarşı işimizi yapabiliridik. “Eğer çaresini bulup, ondan para alabilirsek, rakiplerimiz olan Tatarlara karşı çalışabilirdik.” -H. Ş. Toktargazi.

raḳiplik (-gi) Rakiplik, rekabet, yarışma.

rale 1. Sıra; **~ başında** Sıra başında; **bir yerli ~** Tek kişilik sıra; **eki yerli ~** İki kişilik sıra. 2. Kitap dayanağı, kitap tutucu *(ilk başta Kur’an için)*. 3. Sehpa.

Farḳ tek şurasında ki, mında esnamın tezyası yerine uzun raleler ve bir de ḳara taḫta bardır. “Farkı yalnız şudur ki; burada esnafın tezgâhı yerine, uzun sıralar ve bir de kara tahtanın bulunmasıdır.” -U. İpçi - 1.

Ah, olar ralelerde oturıp, temiz urbaları, lekesiz elleri ve betleri ile kitaplarnıñ ḳarşısında salanġanlar ne ḳadar mesut insanlar ediler. “Ah, onlar sıralarda oturup, temiz giysileri, lekesiz elleri ve yüzleri ile kitapların karşısında sallananlar ne kadar mesut insanlardı.” - Cafer Seydamet.

ramazan (remezan) *(din)* 1. Ramazan ayı *(oruç ayı)*; **~ bayramı** Ramazan bayramı. 2. Kırım Tatar dilinde İslam takvimindeki dokuzuncu ayın adı, Arap Ay takvimindeki dokuzuncu aya denk gelir (Ramadan).

Bu cennet bağıdır ulu Toḳtamış ḫannın ḳızı melike Nenkecan ḫanumnıñ olümi oldı ramazan ayında, sekiz yuz ḳırḳ birde. “Bu cennet bağıdır ulu Toktamış hanın kızı melike Nenkecan hanımın ölümü oldu ramazan ayında, sekiz yüz kırk birde.” -O. Akçokraklı - 1.

ramet (-ti) 1. Merhamet, acıma; rahmetlilerin günahlarının Tanrı tarafından bağışlanması; **birini ~nen anmaḳ** Birini rahmetle anmak; **Yaḳup, ~ olsun canına, yaḫşı adam edi** Yakup, iyi adamdı, Allah rahmet eylesin; **Alla ~ eylesin!** Allah rahmet eylesin! 2. Faydalı (bereketli) yağmur; **~ yaġa** Yağmur yağıyor, rahmet yapıyor.

-Alla ramet eylesin! -dey tilki kirpiniñ ağızına baḳıp. “-Allah rahmet eylesin, der tilki kirpinin ağzına bakıp.” -Akıllı Kirpi ve Ayneci Tilki Masalı.

rametli Rahmetli, ölü, mevta, merhum, cenaze, vefat etmiş olan; krş. **mevta, merḫum, ~ olmaḳ** Ölmek; **~ boyle degen edi** Rahmetli böyle demişti; **mında ḳaytıp kelgen soñ ~ oldı** Buraya döndükten sonra rahmetli oldu.

Er kesin anası ḳızını sevedir, ama rametli anamday dünyasını balası ustüne ḳurġan analar pek siyrektir. “Herkesin anası kızını sever, ama rahmetli anam gibi dünyasını çocuğunun üzerine kuran ana pek azdır.” -A. Hilmi.

rampa *(teknik)* Rampa *(Bir arazinin, bir karayolunun ya da demiryolu hattının yatay doğrultuya göre yokuş olan bölümü, yokuş)*.

ranço Çiftlik.

ranet (-ti) *(botanik)* Benekli frenk elması *(elma çeşidi)*.

rang Derece, rütbe; sınıf; **2-nci ~ kapitanı** Geminin ikinci kaptanı.

raport Rapor; **~ etmek** Rapor etmek.

raps *(botanik)* Kolza *(Tohumunun yağı çıkarılıp ışık için yakılan bir çeşit yabani lahana)*.

rapsodiya *(müzik)* Rapsodi *(Ulusal ya da yerel konulardan esinlenerek oluşturulmuş müzik yapıtı)*.

rasist Irkçılık yapan, ırkçı; **zemaneviy ~ler** Modern zaman ırkçıları.

rasizm Irkçılık.

rastaran Restoran, lokanta; **~dan sarḫoş çıḳtım** Restorandan sarhoş çıktım.

rastkeliş Karşılaşma, rastlayış, rastlaşma; tesadüf, rastlantı, zuhurat; **tesadufen ~** Tesadüfi karşılaşma.

Rüstem arabanen angi yerde rastkelişe bileceġini ḳararlaştırıp, yol betke buruldı. “Rüstem arabayla nerede

karşılaşacağını kararlaştırıp, yol tarafına döndü.” -E. A. Osmanoğlu - 1.

rastkelişmek Karşılaşmak, rastlaşmak.

Bu belâdan son tilki çoḳ vaḳıt dağlarda dolanıp yure; bir kun saba dağnıñ bir koşesinden keteyatḳanda, dostu kirpinen ḳarşı ḳarşıġa rastkelişeler. “Bu belâdan kurtulduktan sonra, tilki dağlarda uzun zaman dolaşır, bir gün sabahleyin dağın bir kö- şesinden geçerken dostu kirpi ile karşılaşır.” -Akıllı Kirpi ve Ayneci Tilki Masalı.

rastkelmek Rastlamak, rastgelmek, karşılaşmak; krş. **oġramaḳ**; **bir rastkelgende aytırım** Bir rastgeleyim söyleyeceğim; **kim rastkelse**, **oña beririm** Kim denk gelirse ona vereceğim.

Kete kete, olar ekisi bir oba ustünde, biri-birlerinen rastkelişeler ve bir meraḳlı mesele aḳḳında söz açalar. “Gide gide onların ikisi bir obanın üstünde karşılaşırlar ve ilginç bir mesele hakkında sohbet ederler.” -Kozukurpeç Destanı.

rastkelmemek *(olumsuz)* **rastkelmek**.

rastketirmek Rastgetirmek, denk getirmek; **rastketirip almaḳ** Denk getirip almak.

O, oz ağırlığınen yalıda rastketirgenini ura, yıḳa, dağlarnı darmadağın ete, keskin, süyrü tırnaḳlarınen toprağını ḳoparıp atḳan yerlede, balaban dereler meydanġa ketire eken. “O, kendi ağırlığı ile kıyıda karşılaştığını vuruyor, yıkıyor, dağları darmadağınık ediyor; keskin, sivri tırnakları ile toprağını koparıp attığı yerlerde büyük dereler meydana getiriyormuş.” -Ayuvdağ Efsanesi.

rastketirmemek *(olumsuz)* **rastketirmek**.

raşpil bk. **türpü**.

ratifikatsiya Onay, tasdik; **~ etmek** Tasdik etmek, onaylamak; **~ olġan** Onaylanmış.

ratsion Diyet; **bir sutkalıḳ ~** Bir günlük diyet.

Çunki Midat kolḫozda olġan er bir baş ayvanġa belgilengen ratsion esasında yem berilmesini teşkilatlandırdı. “Çünkü Mithat çiftlikteki her hayvana verilmesi gereken yemin verilmesini sağladı.” -M. Ablalimov.

ratsional Rasyonel, usa, akla dayanan, ölçülü, ussal; **~ tarzda** Rasyonel şekilde; **emekni ~ şekilde teşkilâtlandırmaḳ** İşi rasyonel şekilde organize etmek.

ratsionalist *(felsefe)* Rasyonalist, akılcı *(Rasyonalizm yanlısı*).

ratsionalizator Rasyonalist, yenilikçi, akılcı *(Rasyonalizm yanlısı*).

Ratsionalizatorlarnıñ bergen çoḳtan-çoḳ teklifleri sovḫozġa buyük iḳtisad ketire. “Yenilikçilerin verdiği pek çok teklif çiftliğe büyük ekonomi getiriyor.” -Çerkez Ali - 1.

ratsionalizatsiya Rasyonalizm, yenilikçilik, akılcılık *(Bilginin doğruluğunun duyum ve deneyimde değil, düşüncede ve zihinde temellendirilebileceğini öne süren felsefi görüş)*; **~ yapmaḳ** Yenilikçilik yapmak.

ratsionalizatsiyacı Rasyonalist, akılcı *(Rasyonalizm yanlısı*).

ratsiya Telsiz *(Haberleşmede kullanılan alıcı-verici bir radyo)*.

–Siz oturıñız Şasenem apa, men militsiyanı ratsiyanen çağırırım, - dedi Arzıgül. “–Siz oturun Şasenem abla, ben polisi telsizle çağırırım, dedi Arzıgül.” -Çerkez Ali - 1.

raund Raund, tur, etap, bölüm; **birinci ~** Birinci raund.

Niayet, uçünci raund da bitti. *Yarış neticesiz tanıldı*. “Nihayet üçüncü raunt da bitti. Maç yarım kaldı.” -A. Osman - 2.

rayon Bölge, ilçe, semt; yerleşim yeri; **vatanımıznıñ cenübiy ~ları** Memleketimizin güney bölgeleri; **sanayı ~ı** Sanayi bölgesi.

Yıllar keçtikçe Fatma apteniñ adı butün rayonġa darḳadı. “Yıllar geçtikçe, Fatma ablanın adı, bütün ilçede de duyuldu.” -U. Edemova - 3.

razan 1. *(inşaatçılık)* Omurga kirişi, uzunlamasına kiriş; dam tepesinin altındaki kiriş *(Kırım yarımadasındaki dağlarda yaşayan halkta)*; krş. **omurġa ağaçı.** 2. Kiriş, tomruk, kütük.

Razan, maḳas, ḳapu pencere içün kerek ağaçlarnıñ episi azır. “Tomruk, makas, kapı pencere için gerekli ağaçların hepsi hazır.” -U. Edemova - 1.

razı 1. Razı, kabul; krş. **ḳail**; **~degil** Razı değil; **beraber yaşamaġa ~** Birlikte yaşamaya razı; **~ olamamaḳ** Kabul edememek; **~ olmaḳ** a) Razı olmak, evet demek, eyvallah demek. b) Memnun olmak, hoşnut olmak; krş. **memnun**; **ḫoşnut**; **sen ~ olasın mı?** Sen razı oldun mu?; **men onen ~m** Ben ondan razıyım; **~ olıp-olmaġanıñ aytamaḳ** Razı olup olmadığını söylemek; **yaşayışıñıznen razısıñ(ız) mı?** Hayatınızdan memnun musunuz?; **~ etmek** Memnun etmek, hoşnut etmek, tatmin etmek. 2. Merhamet, rahmet, acıma; **~ etmek** Merhamet etmek. ● **Alla ~ olsun!** Allah razı olsun!

Olmaz, canım olmaz, / Uluḳlar suya tolmaz, / Nevbetçiler razı olmaz, / Al ḳayt boġdayın. “Olmaz canım olmaz, /

Oluklar suyla dolmaz. / Nöbetçiler razı olmaz, / Al geri götür buğdayını.” -Halk Yırı.

razılaşma, **razılaşuv** *(eylem adı)* **razılaşmaḳ**.

razılaşmaḳ 1. Anlaşmaya varmak. 2. Vedalaşmak, veda etmek, elveda etmek; krş. **vedalaşmaḳ**.

O, aytılġan sözlernen razılaşmaġan kibi başını sezilir-sezilmez salladı. “O, söylenen sözlerden rahatsız olmuş gibi başını isteksizce kafasını salladı.” -Z. Kurtnezir - 1.

razılaşmamaḳ *(olumsuz)* **razılaşmaḳ**.

razılıḳ (-ġı) 1. Rıza, mutabakat, muvafakat; **~nen** Rızayla; **olarnıñ ~ınen** Onların rızasıyla. 2. Memnun olma, memnuniyet duyma, hoşnut olma, hoşnutluk duyma. 3. Müsaade, izin; bk. **ruḫset**; **musaade**; **izin**; **~ almaḳ** İzin almak; **~ bermek** İzin vermek; **~ soramayıp kirmek** İzin almadan girmek. 4. Rıza, tasvip.

Eger padişa olarnı yerine ketirse, men ona barmaġa razılıḳ beririm, - dey. “Eğer padişah benim istediklerimi yerine getirirse, ben de ona varmaya razı olurum, der.” -Tuvarçının Akıllı Kızı Masalı.

razılıḳsız Rızasız, müsaadesiz; **~ anda kirmege olmay** Müsaadesiz oraya girmek olmaz.

raznaryadka Sipariş; **~ almaḳ** Sipariş almak.

Anda sığırlarġa norması berilmey, tavuḳlar açlıḳtan ḳozlamay, sen olsañ raznaryadkanen berilgen yemni yoḳḳa çıḳarasıñ! “Orada sığırlara gerektiği kadar verilmiyor, tavuklar açlıktan yumurtlamıyor, sen ise sipariş ile verilmiş yemi boşa çıkarıyorsun!” -M. Ablalimov.

razryad 1. *(matematik, spor vs.)* Deşarj; **elektrik ~** Elektriksel deşarj. 2. Derece, kategori, sınıf.

Bilesiñdir, çapuv boyunca menim razryadım bar. “Biliyorsundur, koşu hakkında benim derecem var.” -A. Osman - 2.

razryadlı Dereceli, sınıflı.

razvedka bk. **keşif**.

Cenkniñ ekinci yılında serjant Yusuf Batırovġa kuçük leytenant rutbesi berildi ve o polk razvedka vzvodınıñ komandiri olaraḳ tayin etildi. “Savaşın ikinci yılında Çavuş Yusuf Batırov’a asteğmen rütbesi verildi ve o, alay istihbarat takımının komutanı olarak görevlendirildi.” -A. Osman - 1.

razyezd Sayding *(Genellikle tek hatlı demiryolları üzerinde bulunan ve karşı yönlerden gelen iki trenin birbirini geçmesini sağlayan ana demiryoluna paralel demiryolu hattıdır)*.

re *(müzik)* Re notası.

reabilitatsiya Rehabilitasyon *(Bir kimsenin iş yapmaya engel olan sakatlığını ya da hastalığını gidermek, onu iş yapabilecek, çalışabilecek duruma getirmek için uygulanan sağaltım, bakım ve eğitim işi)*; **~ etmek** Rehabilite etmek; **~ etilgen** Rehabilite edilmiş.

reagent (-ti) *(kimya)* Kimyasal ajan, kimyasal bir tepkime için başlangıç maddesi.

reagirleme, **reagirlev** *(eylem adı)* **reagirlemek**.

reagirlemek Tepki göstermek.

reagirlememek *(olumsuz)* **reagirlemek**.

reaktiv (I) *(kimya)* Reaktif *(deneyde kullanılan madde)*; **deñevge kerek olġan ~ler** Deney için gerekli reaktifler.

reaktiv (II) Reaktif *(sıfat)*; tepki gösteren; **~ uçaḳ** Jet uçağı.

reaktor Reaktör *(Yakıt olarak çevre havayı kullanan ve pervanelerin yardımı olmaksızın doğrudan doğruya tepkiyle çalışan, iki ucu açık boru biçiminde itici)*; **atom ~ı** Atom reaktörü.

–Bir reaktor patlaġan, ne ḳadar ziyan ketirgendir ebet. "– Bir atom reaktörü patlamış, ne kadar hasar vermiştir, kim bilir." -Z. Kurtnezir - 1.

reaktsion Reaksiyon, tepkime, geri tepme; **~ nazariye** Tepkime teorisi.

reaktsioner Tepkisel, reaksiyonla ilgili.

reaktsionlıḳ (-ġı) Tepkisel karakterli, reaksiyona açıklık.

reaktsiya *(fizik; kimya)* Reaksiyon, tepki, tepkime; **ḫimiyeviy ~** Kimyasal reaksiyon; **zıncırlama ~** Zincirleme reaksiyon; **organizmniñ suvuḳḳa ~sı** Organizmanın soğuğa tepkisi.

Eyat, deral onıñ sportçı reaktsiyası işledi, başını saḳlap ḳaçtı, şişe barıp trümoġa uruldı, kene tüfek davuşı kibi gudürdi ḳoptı. "Onun hemen sporcu reaksiyonu devreye girdi, başını eğip kurtuldu. Şişe gidip aynaya çarptı ve tüfek sesi gibi bir gürültü koptu." -E. Umerov - 1.

real Gerçek, reel, hakiki; **~ plan** Gerçek plan; **~ kelir** Gerçek gelir.

İşlenilgen tedbirler real olmalı. Zorluḳlar çoḳ, ḫatalar olması da mumkün. "Alınan önlemler gerçekçi olmalı. Zorluklar çok, hataların olması da mümkün." -İ. Paşi.

realist Realist, gerçekçi.

Aḳiḳiy realist sanatnen alaḳası olmaġan bu formalizmni, naturalizmni, şablonnı ḳalbimizniñ saflığınen red eteyik. "Gerçek, realist sanatla alakası olmayan bu formalizmi, natüralizmi, şablonu kalbimizin saflığıyla red etmeliyiz." -İ. Paşi.

realistçe Gerçekçi olarak, realist bakış açısıyla.

realistik Realist(s)i; **~ baḳış** Gerçekçi bakış açısı.

realistiklik (-gi) Realizm, gerçekçilik.

realizatsiya Gerçekleşme, gerçekleştirme; **~ etmek** Gerçekleştirmek; **~olġan** Gerçekleşmiş.

realizm Realizm, gerçekçilik.

O, ressam dostını manasız sḫematizmde ḳabaatladı, sotsialist realizmden uzaḳlaşḳanını, omürimizge iftira atḳanını isbatlamaġa tırıştı. "O, ressam arkadaşını anlamsız bir kaba taslakçılıkla, sosyalist realiziminden uzaklaştığını ve döneme iftira attığını ispatlamaya çalıştı." -İ. Paşi.

reallik (-gi) Gerçeklik, reallik.

reamputatsiya *(tıp)* Reamputasyon *(Önceden organ kesilmesi uygulanan kol veya bacak gibi bir organda kalan parça üzerinde yeniden kesme yapılması, ek ampütasyon)*.

reber Şef, lider, idareci, önder, başkan; krş. **yolbaşçı**, **başlıḳ**.

Şiirleri oblast gazetasında basılıp başlaġan soñ, onıñ adı şeer reberlerine de tanış olıp ḳaldı. "Şiirleri bölge gazetesinde basılıp çıktıktan sonra, onun adı şehir müdürlerine de ulaştı." -İ. Abduraman - 1.

rebiülevvel Rebiülevvel *(Hicri takvime göre yılın 3. ayıdır)*.

rebus Bilmece.

recep Recep *(Hicri takvimin yedinci ayı)*.

reçber Düzenli, tertipli, itinalı; krş. **tıraç**, **mismil**, **seliḳalı**, **itinalı**.

reçel Pekmez ve meyvelerden *(elma, erik vs.)* oluşan reçel.

Lâkin olarnıñ arasında yuzüm erik reçeline yeter yoḳ edi. "Fakat onların arasında üzüm erik reçeline yeterli yer yoktu." -Çerkez Ali - 2.

red Ret, reddetme; tekzip; çürütme, yalanlama; **~ etmek** a) Çürütmek, yalanlamak, tekzip etmek. b) Reddetmek, ret cevabı vermek; **~ cevabı** Ret cevabı, olumsuz cevap; **~ etilmek** Reddedilmek; **butün ricalarımız ~ etildi** Tüm ricalarımız reddedildi; **~**

cevabı bermek Ret cevabı vermek; **~ cevabı almaḳ** Ret cevabı almak.

Padişaġa red etmek olmaz, sen iç bir seksiz bu işke razı olursın, dey. "Padişahı reddetmek olmaz, sen şüphesiz bu işe razı olursun, der." -Tuvarçının Akıllı Kızı Masalı.

redaktirlemek Editörlük yapmak, yazı yazmak, denetlemek, kontrol etmek; bk. **muarrirlik yapmaḳ**.

Olarnı redaktirlep imzalaġan soñ, mesul sekretarġa teslim etem. "Onları kontrol edip imzaladıktan sonra sorumlu sekretere teslim ediyorum." -Z. Kurtnezir - 1.

redaktirlengen *(fiil sıfat)* **redaktirlemek**.

redaktor bk. **muarrir**.

Yusuf çoḳ şeyler daa soraycaḳ edi, amma redaktor yavaş yerinden turdı. "Yusuf daha çok şey soracaktı ama editör yavaşça yerinden kalktı." -A. Osman - 1.

redaktorlıḳ 1. Editörlük. 2.: **~ yapmaḳ** Editörlük yapmak; krş. **redaktirlemek**.

Rayon gazetasına redaktorlıḳ yapmaḳ, ayrı adamlar tüşüngenleri kibi, ḳolay iş degil. "Bölge gazetesine editörlük yapmak, herkesin düşündüğü gibi, kolay iş değil." -Z. Kurtnezir - 1.

redaktsiya 1. bk. **muarririyet**. 2. Baskı (yayın için); **pyesanıñ yañı ~ı** Piyesin yeni baskısı.

Rayon gazetasınıñ redaktorı yalıñız icadiy kollektivniñ reberi degil, bunıñnen birge rayon partiya komitetiniñ redaktsiyadaki vekili esap etile. "Bölge gazetesinin editörü sadece üretimin rehberi değil, aynı zamanda parti bölge komitesinin editörlüğünün vekili sayılır." -Z. Kurtnezir - 1.

reddie Ret, çürütme, tekzip, yalanlama; krş. **tekzip**; **gazetada ~ bermek** Gazetede yalanlamak.

redemarkatsiya Sınır çizgisi.

redif *(dil bilimi)* Redif *(Şiirde, genellikle kimi ikilikte ya da dörtlükte uyaktan sonra yer alan, yinelenen sözcük ya da ek)*.

reduktor Redüktör *(Bir mekanizma tarafından döndürülen şaftın devrini küçültmek veya büyütmek için kullanılan dişli sistemi)*.

reduktsiya Redüksiyon, indirgeme; **~ olmaḳ** İndirgenmek.

redutsirlemek Azaltmak, indirgemek.

redutsirlengen İndirgenmiş.

reestr Liste, sicil, kayıt; **eşya ~i** Eşya kaydı.

refaḳat (-tı) Refakat; **~ etmek** Refakat etmek; krş. **eşlik etmek**; **~ etici** Refakatçı.

Murad aka bundan mutesir olaraḳ o da Şadiyecige refaḳat idiyordı. "Murat ağa bundan müteessir olmuş bir şekilde, Şadiyecige refakat ediyordu." -A. S. Ayvazov - 1.

referat (-tı) Özet; **~ yazmaḳ** Özet yazmak.

referendum Referandum *(Halk oylaması)*; **~ yapmaḳ** Referandum yapmak.

refiḳ (-ḳı) 1. *(kitap dili)* Arkadaş, dost, yoldaş; bk. **dost**. 2. Yol arkadaşı, seyahat arkadaşı; krş. **yoldaş**. 3. Eş, koca; krş. **aḳay**; **ḳoca**; **er**.

refiḳa 1. *(kitap dili)* Arkadaş, dost, yoldaş *(bayan)*. 2. Yol arkadaşı, seyahat arkadaşı *(bayan)*. 3. Eş, karı; krş. **apay**; **ḳadın**; **ḳarı**.

Kene ḳuyu başında rast keldigi sefalet refiḳasına arziḫtiyac etti. "Gene kuyunun başında rastladığı sefalet arkadaşına ihtiyacını belirtti." -A. S. Ayvazov - 1.

Mennan ve refiḳası Şerife nesilinden muarremniñ 18-de bir erkek bala dünyaġa keldi ve oña Aḳmambet adını berdim. "Mennan ve karısı Şerife neslinden muharremin 18'inde bir erkek çocuk dünyaya geldi ve ona Akmambet adını verdim." -Cafer Seydamet.

refleks Refleks, yansı, tepki; **şartlı ~** *(psikoloji)* Şartlı tepki.

reflektor Reflektör, yansıtıcı; **~ kuzgüsi** Reflektör aynası.

reforma bk. **islâḫat**.

Padişamız Aleksandr azretleri çeşit türlü reformalar çıḳarıp turmaḳta. "Padişahımız Aleksandr hazretleri çeşitli reformlar çıkarıp durmakta." -Çerkez Ali - 1.

regata bk. **ḳayıḳ yarışı**.

regenerat (-tı) *(teknik)* Yenilenme.

regeneratsiya *(teknik)* Yenilenme, rejenerasyon.

regional Bölgesel; **~ meclislerniñ muşaversi** Bölgesel meclis toplantıları.

registr Kayıt.

registrator Kaydedici.

registratsiya Kayıt, tescil; **~ etmek** Kayıt etmek; **~ yapraġı** Kayıt listesi.

registratura Kaydetme.

reglament (-ti) Kural, tüzük, yönetmelik; **~ ḳoymaḳ** Kural koymak.

reglamentatsiya Düzenleme.

regress Gerileme; **~ olmaḳ** Gerilemek.

regressiv Gerileyen; **~ protsessler** Gerileyen süreçler.

regressiya Regresyon, gerileme.

regulirleme, **regulirlev** *(eylem adı)* **regulirlemek**.

regulirlemek Ayarlamak, düzenlemek, ayar yapmak; **meḫanizmniñ işini ~** Mekanizmayı düzenlemek.

regulirlememek *(olumsuz)* **regulirlemek**.

regulyator Regülatör, düzenleyici; **tezlikniñ ~** Hız regülatörü.

reġaip (-bi) Regaip *(Beğenilen, istenen şeyler)*; **~ gecesi** *(din)* Regaip gecesi *(Müslümanlarca kutsal olan, Hazreti Muhammet'in anne rahmine düştüğü gece olarak kabul edilen, recep ayının ilk cuma gecesi)*.

reḫber bk. **reber**.

Bütün gece sandıraḳlap, kene mıyıḳlı reḫberimizni şerefleycek olġanım... "Bütün gece sayıklayıp, bıyıklı önderimizi övmüşüm..." -E. Umerov - 1.

rein Teminat, garanti; şart, koşul, esas; **temizlik saġlamlıḳnıñ reinidir** Temizlik sağlığın birinci koşuludur.

reine Rehine, tutsak; **~ etip almaḳ** Tutsak etmek.

reis 1. Başkan, reis; **Mustafa Cemilev Ḳırımtatar Ḫalḳı Milliy Meclisiniñ reisidir** Mustafa Cemilev, Kırımtatar Halkı Milli Meclisi'nin başkanıdır. 2. *(tarih)* Ufak geminin kaptanı.

Amet bey: Cemaat, meclisimizge bir reis, birde kâtib saylamaḳ kerek. "Ahmet Bey: Cemaat meclisimize bir reis, bir de kâtip seçmek lâzım." -H. Ş. Toktargazi.

reislik (-gi) Başkanlık, reislik; **~ etmek** Başkanlık etmek.

–Eger Appazovnı menden alacaḳ olsañız, menden kolḫoz reisliġini de alıñız. "–Eğer Appazov'u benden alacaksanız, beni de çiftlik başkanlığından alın." -M. Ablalimov.

rejim 1. Rejim, perhis; **ḫastanıñ yemek ~i** Hastanın yemek perhisi; **kundelik ~i** Günlük perhis. 2. Rejim, yöntem, metot; **totalitar ~** Totaliter rejim.

Tedaviylev, rejim esasında yaşav bayağı yardım etti. "Tedavi ve rejim kurallarına göre yaşama bayağı yardım etti." -Z. Kurtnezir - 1.

rejissura *(tiyatro)* Yönetme, yönetmenlik.

rejissyor Rejisör, yönetmen; **teatr ~ı** Tiyatro yönetmeni.

Ebet, rejissyor, artistler – bütün kollektiv çoḳ çalışḳan, tırışḳan. "Evet, rejisör, artistler; bütün çalışma arkadaşları çok çalışmış, uğraşmış." -E. Umerov - 2.

rejissyorlıḳ (-ġı) Rejisörlük, yönetmenlik; **~ yapmaḳ** Yönetmenlik yapmak.

rekâbet bk. **reḳabet**.

rekât (-tı) *(dini)* Rekat, diz çökme *(namazın bir parçası olup dört zorunlu hareketten oluşur)*; **saba namazı 4 ~** Sabah namazı 4 rekât; **uyle namazı 10 ~** Öğle namazı 10 rekât; **ekindi namazı 8 ~** İkindi namazı 8 rekât; **yatsı namazı 10 ~** Yatsı namazı 10 rekât; **teraviy namazı 16 ~** Teravih namazı 16 rekât.

rekeat bk. **rekât**.

reklama Reklam, ilan; **~ yapmaḳ** Reklam yapmak.

reklamatsiya Islah, yeniden kullanma, geri isteme, değerlendirme, iyileştirme.

rekonstruktsiya Restorasyon, yeniden düzenleme.

Fermalarnı buyültüv ve rekonstruktsiya yapuv işini mında birinci nevbetke ḳoymaḳ şarttır. “Çiftlikleri büyültme ve yeniden düzenleme yapma işini burda birinci sıraya koymak şarttır.” -Çerkez Ali - 1.

rekord Rekor; **dünya ~ı** Dünya rekoru.

Biz bilmeyiz, belki bu respublika, atta soyuz mıḳasındaki rekord neticedir. “Biz bilmiyoruz, belki bu cumhuriyet tarihinde, atta Sovyetler Birliği mıkasındaki rekor neticedir.” -İ. Abduraman - 1.

rekordsmen *(spor)* Rekortmen, rekor kıran.

rekreatsion Rekreasyon *(Kazanç amacı gütmeden, çoğu zaman kişinin bedeni veya ruhunu da tazeleyen bir zaman geçirme yoludur)*.

rekreatsiya Dinlenme, teneffüs, rekreasyon.

rektor Rektör; **Fevzi Yakubov-Ḳırım Muendis-Pedagogika Universitetiniñ ~ı** Fevzi Yakubov, Kırım Mühendisliği ve Pedagoji Üniversitesi Rektörü.

İnstitut rektorı eline kağıt alıp, oḳuy başladı. “Enstitü rektörü eline bir kağıt alıp, okumaya başladı” -A. Osman - 1.

rektorat (-tı) Rektörlük, üniversite yönetimi.

rektorlıḳ (-tı) Rektörlük mesleği veya pozisyonu; **~ yapmaḳ** Rektörlük yapmak.

rekviem *(müzik)* Hristiyanlık dininde ölümü takiben ruhun kurtuluşu için, cenazenin hemen ardından ya da anma amacıyla yıldönümlerinde söylenebilen toplu ayindir.

reḳabet (-ti) Rekabet, yarışma, yarış, mücadele; krş. **yarış, musabaḳa**; **~**

etmek Yarışmak; **~te ġalip çıḳmaḳ** Yarışmada galip çıkmak.

rele Röle *(Bir elektrik devresinde, kimi koşullar gerçekleştiği zaman bir değişim oluşturmaya ya da bir devreyi açmaya ya da kapamaya yarayan araç)*.

İndikatornıñ yeşil, ḳızıl lampaçıḳları yanıp sönip alalar, rele ve araştırıcı aletlerniñ bir suratta tasırdap turġanı eşitile. "Göstergenin yeşil, kırmızı lambaları yanıp sönüyorlar, röle ve araştırıcı aletlerin aynı hızla çıkardıkları gürültü duyuluyor." -E. Umerov - 1.

relikt (-ti) Soyu tükenmekte olan canlı; **~ ayvanlar** Soyu tükenmekte olan hayvanlar.

rels (-sı) Demiryolu, ray; **demirel ~leri** Demiryolu rayları.

relyativist (-ti) Reletivist, göreceli, izafi.

relyativizm Relativizm, görecelik, izafiyet.

relyef Rölyef, kabartma; **yer ~i** Yer kabartması.

relyefli Rölyefli, kabartmalı.

relyeflilik (-gi) Rölyeflilik, kabartmalı olarak.

remezan bk. **ramazan**.

remil (remli) Kum falı; krş. **fal**; **~ atmaḳ** Fal bakmak.

remilci Falcı, kâhin; krş. **falcı**.

reministsentsiya Anımsama, hatırlama.

remissiya *(tıp, maliye)* Remisyon *(Azalma, gerileme, iyileşme)*.

remiz (remzi) İşaret, sembol, amblem, konvansiyonel sembol, kısaltma; **~ etmek** a) İşaret etmek; b) Şifrelemek.

remizleme, **remizlev** *(eylem adı)* **remizlemek**.

remizlemek Sembolize etmek, simgelemek, temsil etmek.

remizlememek *(olumsuz)* **remizlemek**.

rende *(ağızlarda)* Rende; bk. **erende**.

rendelemek *(ağızlarda)* Rendelemek; bk. **erendelemek**.

renegat (-tı) Dönek.

renegatlıḳ (-ġı) Döneklik, ihanet; **~ yapmaḳ** Döneklik yapmak, ihanet etmek.

renek bk. **ranet**.

Renessans Rönesans, yeniden doğuş *(Kendine gelme ve eski canlılığını, biçimini yeniden kazanma, daha iyi bir duruma gelişme)*.

rengalot (-tı) *(botanik)* Renklod *(Kırım yarımadasında yetişen bir erik türü)*.

renk (-ki) Renk; krş. **tüs**, **ḳave ~i** bk. **ḳaverenki**; **~niñ tonu** Rengin tonu.

Çauşnıñ çeresinde ḳan renki ḳalmadı. “Çavuş’un çehresinde kan rengi kalmadı.” -Ş. Alâdin - 1.

renkli Renkli; **~ televizor** Renkli televizyon; **~ taşlar** Renkli parlak taşlar; **~ kâğıt** Renkli kâğıt.

Mayıs kuneşiniñ kümüş renkli ziyası ve ḳızdırıcı sıcağını Şadiyecigin beyaz yuzüne, uzun kirpiklerine toḳundı. “Mayıs güneşinin gümüş renkli ziyası ve yakıcı sıcağı Şadiyeciğin beyaz yüzüne, uzun kirpiklerine dokundu.” - A. S. Ayvazov - 1.

renklilik (-gi) Renklilik, parlaklık, tatlılık; **boyalarnıñ ~i** Boyaların renkliliği.

renklod *(botanik)* Kırım yarımadasında yetişen bir erik türü; bk. **rengalot**.

renksiz 1. Renksiz, boyasız; **~ şiygenlik** Renksiz sıvı. 2. Soluk, mat.

Benzi soluḳ, kozleri renksiz, tüşüne, tasalana edi. “Benzi soluk, gözleri renksiz, düşünüyor, tasalanıyordu.” -N. Çelebicihan.

renta Gelir, kira; **yer ~ sı** Yer kirası.

rentabelli Kârlı, gelirli; **~ olmaḳ** Kârlı olmak.

rentabellik (-gi) Kârlılık, verimlilik.

rentgen Röntgen *(X ya da gama ışınlarının miktar ölçümü birimi)*; **~ şavleler** X-ışınları.

Sovḫoznıñ merkezinde eki klub, ḫastaḫane, rentgen kabineti, amam ve tükanlar bar. “Sovhozun merkezinde iki kulüp, hastane, röntgen odası, hamam ve dükkânlar var.” -Çerkez Ali - 1.

rentgenizatsiya Röntgenizasyon, röntgenoterapi *(Röntgen tedavisi, radyoterapi)*.

rentgenolog Radyolog.

reostat (-tı) *(elektrik)* Reosta *(Elektrik akımının direncini azaltıp çoğaltmaya yarayan aygıt)*.

repertuar 1. Repertuvar *(Bir tiyatro kurulunun oynamak için seçip hazırlamış olduğu oyunların listesi)*; **~ planı** Repertuvar planı. 2. *(müzik)* Dağarcık; **artistniñ ~ı** Sanatçının repertuvarı.

repetitor Öğretmen, eğitmen; **~ olmaḳ** Eğitmen olmak.

repetitorlıḳ (-ğı) Eğitmenlik, öğretmenlik; **~ yapmaḳ** Öğretmenlik yapmak.

repetitsiya Prova, deneme; **~ yapmaḳ** Prova yapmak.

–Ne azırladıñ? Ḳana çıḳ ortağa bir repetitsiya yapayıḳ, - dediler kenardan. “–Ne hazırladın? Hadi çık ortaya bir prova yapalım, dediler kenardan.” - Çerkez Ali - 1.

reportaj Röportaj *(Konusu bir soruşturma, araştırma olan gazete veya dergi yazısı)*; **soñki vaḳialar ~ı** Son gelişmeler hakkında röportaj.

Radiodan futbol yarışı aḳḳında reportaj berile. “Radyodan futbol maçı hakkında röportaj veriliyor.” -A. Osman - 2.

reportyor Muhabir, röportaj yapan; **~ maḳalesi** Röportaj makalesi.

reportyorlıḳ (-ġı) Muhabirlik; **~ yapmaḳ** Muhabirlik yapmak.

repressiv Represif, bastırıcı, baskıcı; **~ çareler** Baskıcı tedbirler.

repressiya Baskı, bastırma, tutma; **~ etmek** Baskı yapmak.

reprisa *(müzik)* Nakarat, tekrarlama.

reproduktor Radyo hoparlör.

Yigit ḳave içeyatḳanda aşḫane divarındaki reproduktornı ḳurdı, radio diñledi. “Genç, kahve içerken mutfak duvarındaki hoparlörü ayarlardı, radyo dinledi.” -E. Umerov - 1.

reproduktsiya Röprodüksiyon *(Bir sanat eserinin aslına uygun kopyasıdır)*.

reptililer *(zooloji)* Sürüngenler.

resim (resmi) 1. Resim; tasvir; **~ yapmaḳ** Resim yapmak. 2. Resmiyet. 3. Tören, merasim, adet.

Lâkin cebeden yollaġan soñki resiminde o, mına sana, keñ yelkeli bir yigit edi. “Fakat cepheden yolladığı son resminde o geniş omuzlu bir delikanlıydı.” -U. Edemova - 3.

resimci bk. **ressam**.

resimli Resimli.

resimsiz Resimsiz.

resmen 1. Resmen, resmi; **~ ilân olundı** Resmen ilan edildi. 2. Resimle ilgili, biçimsel.

resmiy Resmi; **~ şaḫıs** Resmi şahıs; **~ ḫaber** Resmi haber; **~ til** Resmi dil; **~ davet** Resmi davet; **~ ḳabul** Resmi kabul; **~ ilân** Resmi ilân; **~ tarzda beyan etmek** Resmi şekilde beyan etmek; **işni ~ yolnen yibermek** İşi resmi yolla göndermek.

Direktorġa: -Mesele añlaşıldı, Tahir İsmatüllayeviç, -dedi resmiy davuşnen. “Müdüre: -Mesele anlaşıldı, Tahir İsmatüllayeviç, -dedi resmî (bir) sesle.” -U. Edemova - 2.

resmiyleştiramamaḳ Resmileştirememek; krş. **resmiyleştirip olamamaḳ**.

resmiyleştirilgen Resmileştirilmiş.

resmiyleştirilmegen *(olumsuz)* **resmiyleştirilgen**.

resmiyleştirilmek *(edilgen)* **resmiyleştirmek**.

resmiyleştirilmemek *(olumsuz)* **resmiyleştirilmek**.

resmiyleştirme, **resmiyleştirüv** *(eylem adı)* **resmiyleştirmek**.

resmiyleştirmek Resmileştirmek, meşrulaştırmak, kanunlaştırmak.

Vesiḳalarını resmiyleştirgende Yusuf, baracaḳ yeri olaraḳ, Azizeniñ adresini kosterdi. "Evraklarını resmileştirirken, Yusuf, gideceği yer olarak Azize'nin adresini gösterdi." -A. Osman - 1.

resmiyleştirmemek *(olumsuz)* **resmiyleştirmek**.

resmiyleştirtmek *(ettirgen)* **resmiyleştirmek**.

resmiyleştirtmemek *(olumsuz)* **resmiyleştirtmek**.

resmiylik (-gi) Resimlik, resmiyet.

resmus Kalıntı, artık, kalan.

respirator Solunum cihazı.

respiratsiya *(tıp)* Solunum.

respublika bk. **cumḫuriyet**.

Butün kardaş respublikalarnıñ iştiraginen açılġan uç kunlik yarmalıḳ pek zengin edi. "Bütün kardeş devletlerin iştirakıyla açılan üç günlük fuar pek zengindi." -U. Edemova - 2.

ressam Ressam; **muarebe resmini yapḳan ~** Savaş resmini yapan ressam.

Etrafta çeşit renkte çoḳtan-çoḳ çeçek cayrap yata, oyle bir dülber manzara ki, guya onı tılsımlı ellerinen nasıldır bir acayip ressam yapḳan. "Etrafta çeşitli renkte pek çok çiçek yayılmış, o kadar güzel bir manzara ki, sanki onu sihirli elleriyle bir ressam yapmış." -E. A. Osmanoğlu - 2.

ressor Amortisör, yay; **yañı ~lar ḳoymaḳ** Yeni amortisörler takmak.

restavratsiya Restorasyon *(Eski bir yapıda bozulmuş, yıkılmış olan yerleri, bölümleri aslını bozmayacak bir biçimde onarma)*; **Baġçasarayda Ḫansaraynı ~ yapalar** Bahçesaray'daki Han'ın sarayında restorasyon yapıyorlar; **~ yapmaḳ** Restorasyon yapmak.

restavratsiyacı Restoratör, restorasyon görevlisi.

restitutsiya *(hukuk)* Mülkün geri alınması.

restoran Restoran, lokanta.

- Senden çok şey talap etmeyim, dostum. Menimnen, yani bizimnen restoranġa barsañ yeter... "- Senden çok şey talep etmiyorum, dostum. Benimle, yani bizimle restorana gelsen yeter..." -U. Edemova - 2.

Resul *(din)* Peygamber, tanrının elçisi; krş. **peyġamber**, **nebi**, **ḫavari**.

Resulallaḫ Resul Allah, Allah'ın peygamberi.

resurs Kaynak; **istisal ~ları** Üretim kaynakları.

Obektlerde, işḫanelerde kim bilsin ne ḳadar resurslarnı iḳtisad etmek mumkün olur edi. "Yapılarda, iş yerlerinde kim bilir ne kadar kaynağı tasarruf etmek mümkün olurdu." -İ. Abduraman - 1.

retina *(anatomi)* Retina *(Göz küresinin arka duvarını kaplayan ve görme hücrelerinden oluşan ağ tabakadır)*.

retranslyator Tekrarlayıcı, röle istasyonu.

retsept (-ti) Reçete, tarif; **~ yazmaḳ** Reçete yazmak; **~nen almaḳ** Reçeteyle almak.

Ekim retsept yazdı. –Aspirin ve amidopirin, –dedi Nataşaġa baḳıp. "Doktor reçete yazdı. – Aspirin ve Amidopirin, – dedi Nataşa'ya bakarak." -A. Osman - 1.

retuş Rötuş *(Bir şey üzerindeki kusurları düzeltmek amacı ile yapılan iyileştirme işlemi)*; **~ yapmaḳ** Rötuş yapmak; **~ yapma** Rötüşleme.

retuşçi *(fotoğrafçılık)* Rötuşçü *(Filmi basmadan önce üzerinde düzeltmeler yapan kişi)*.

reva Reva, yakışık, uygun, münasip; **~ kormek** Reva görmek; **bu etkenleriñ ~ mıdır?** Bu yaptıkların reva mıdır?

Revamı iç-umüt, sevgi ve ışıḳ / Bermek içün yanġan ḳızıl nur sönsin?! "Reva mı hiç umut, sevgi ve ışık / Vermek için yanan kızıl nur sönsün?!" -A. Latifzade - 1.

revaktsinatsiya *(tıp)* Aşı tekrarı, yeniden aşılamak, aşıyı güçlendirme.

revan Revan, giden, yürüyen, akan; **~ olmaḳ** Revan olmak, gitmek, yürümek, akmak; **yoluna ~ olmaḳ** Yola revan olmak, yola çıkmak, yola koyulmak. ● **abı ~** Akarsu.

revane Akarsu, çok hızlı bir şekilde her gün akan su; krş. **abı revan**.

revanş Rövanş, intikam; **~ matçı** Rövanş maçı.

revanşist (-ti) İntikamcı; **~lerniñ siyaseti** İntikamcı siyaseti.

reverans Reverans *(Selam ya da teşekkür anlamına eğilme ya da diz kırma biçiminde yapılan hareket)*.

Gubernator peyda olġanınen, er kes reveransle selamlaştı ve şu an orkestr çalıp başladı. "Vali ortaya çıkar çıkmaz, herkes saygıyla selamlaştı ve o an orkestra çalmaya başladı." -Çerkez Ali - 1.

reverber *(teknik)* Yankılanma, akis aleti.

reverberatsiya *(teknik)* Yankılanma.

revers *(teknik)* Reverse *(Uçakların iniş sonrası, ani şekilde hız kaybetmesini sağlayan ve motor eksozununun yönünü arkaya değil de öne verme yöntemi ile çalışan fren mekanizması)*.

reversiv Ters çevrilebilir.

reviş *(ağızlarda)* Usul, tarz, tavır; bk. **usul**.

revizionist Revizyonist, revizyoncu.

revizionizm Revizyonizm, revizyonculuk *(Yeniden gözden geçirmek, araştırmak ve daha çok siyasal doktrinlerin temellerinin tartışma konusu edilmesidir)*.

reviziya Denetim, denetleme, teftiş, kontrol; **~ keçirmek** Denetim yapmak; **~ neticesi** Denetim sonucu.

–Kolḫozġa reviziya kelsin, episi isbat olunır, –dedi Midat daa ziyade ḳızışıp. "– Çiftliğe denetleme gelsin, hepsi ispat edilir, – dedi Mithat daha fazla sinirlenerek." -M. Ablalimov.

revizor Denetimci, teftişçi; bk. **mufettiş**.

Reviziya kelse, revizorġa bir şey ḳaptırsañ, indemey keter. "Denetleyici geldiğinde ona bir şey verirsen, ses çıkarmadan gider." -M. Ablalimov.

revmatik (I) *(tıp)* Romatizmal, romatizma ile ilgili; **~ler sanatoriyi** Romatizma tedavi merkezi.

revmatik (II) *(tıp)* Romatizmal; **~ aġrılar** Romatizmal ağrılar.

revmatizm *(tıp)* Romatizma; **ḫronikiy ~** Kronik romatizma.

revolyutsiya bk. **inḳilâp**.

Onıñ eñ yaḫşı şiirleri mektep dersliklerine kirsetildi, revolyutsiya ruḫta yazılġan acayip yırları kontsertlerde, radioda yırlanmaḳta. "Onun en güzel şiirleri okul derslerine sokuldu, devrimci ruhla yazılmış acayip şarkıları konserlerde, radyoda söylenmekte." -A. Osman - 1.

revyu Revü *(Çeşitli dans ve oyunlardan oluşmuş, zengin görünümlü sahne gösterisi)*.

rey Oy *(seçim)*; **~ bermek** Oy vermek; **gizli ~ berüv** Gizli oy verme işlemi; **~ge ḳoymaḳ** Oy vermek; **özüni ~ge ḳoymaḳ** Kendine oy vermek.

Teklifler türlü-türlü olġanından mesele reyge ḳoyuldı. "Teklifler türlü türlü olduğundan mesele oya koyuldu." -Çerkez Ali - 1.

reyan *(botanik)* Fesleğen; krş. **fesilgen**.

reyḫan bk. **reyan**.

reyis bk. **reis**.

reyka Lata tahtası; bk. **çıta**.

reysfeder Kalem çizimi.

reyting Değerlendirme, sınıflandırma.

rezalet (-ti) Yüzkarası, rezalet, ayıp; krş. **masḳaralıḳ**, **yuzḳaralıḳ**, **zillet**.

Acizlikten, zayıflıḳtan yuregi parça-kesek olıp yandı. Ne rezalet bu! "Acizlikten, zayıflıktan kalbi paramparça oldu. Ne rezalet bu!" -İ. Paşi.

reze Kapı kancası; krş. **mandal**, **sürme**, **sürgü**.

rezektsiya *(tıp)* Rezeksiyon *(Bir organın hastalıklı parçasını kesip çıkarma işlemi)*.

rezelemek Mandallamak.

rezelememek *(olumsuz)* **rezelemek**.

rezelengen Mandallanmış.

rezelenmegen *(olumsuz)* **rezelengen**.

rezelenmek *(edilgen)* **rezelemek**.

rezelenmemek *(olumsuz)* **rezelenmek**.

rezeletmek *(ettirgen)* **rezelemek**.

rezeletmemek *(olumsuz)* **rezeletmek**.

rezeli Mandallı, kilitli.

rezervatsiya Rezervasyon, yer ayırma.

rezervuar Rezervuar *(Tuvalette, tuvaleti kullandıktan sonra temizlik için su boşatmada yararlanılan küçük su deposu)*.

rezi bk. **reis**. ● **geminiñ ~si çoḳ olsa**, **batar** Geminin kaptanı çok olursa, gemi batar.

rezidentsiya bk. **barġaḳ**.

rezil Rezil, ayıp, yüzkarası, yüz kızartıcı; **masḳara**; **~ etmek** Rezil etmek; **~ olmaḳ** Rezil olmak.

Celal bey urmetli musafirler aldında rezil oldı. "Celal Bey hürmetli misafirlerin önünde rezil oldu." -Çerkez Ali - 1.

rezina (*ağızlarda* **rizna)** Lastik, kauçuk; **~ top** Lastik top; **~ istisalı** Kauçuk üretimi; **~ kaloş** Lastik galoş.

Professor yastıḳnıñ bir koşesinden çıḳıp turġan rezina sümekni Suleymanñıñ aġızına tıḳtı. "Profesör yastığın bir köşesinden çıkan lastik emziği Süleyman'ın ağzına tıktı." -A. Osman - 2.

rezolyutsiya bk. **ḳarar**.

rezonans Rezonans *(Bir salınım genliğinin, düzgün itmelerin etkisiyle, artması)*; **~ yapmaḳ** Yankılamak.

rezonator *(fizik)* Rezonatör *(Belli bir frekansta titreşen ya da rezonans yapan, dolayısıyla belirli frekanslardaki*

dalgaları iletmeye ya da güçlendirmeye yarayan mekanik veya elektriksel aygıt).

rezyume 1. Özet (sonuç); **maruzanıñ ~si** Rapor özeti. 2. Özet (kısa özgeçmiş).

Er kes türlü fikir aytḳan soñ, toplaşuvġa redaktor ozü rezyume çekti. "Herkes değişik fikir söyledikten sonra, toplantıya editör kendi özet çekti." -A. Osman - 1.

rıçag *(fizik)* Manivela, kaldıraç, levye; **~lar sisteması** Kaldıraç sistemi.

rıḳma *(konuşmada)* bk. **rıḳma-rıḳ**.

rıḳma-rıḳ Hıncahınç, tıklım tıklım, ağzına kadar, tıka basa; **çuval ~ tolu** Çuval ağzına kadar dolu; **vokzalnıñ içi ~ adam** İstasyonun içi tıka-basa insan dolu; **~ olmaḳ** Tıka basa olmak; **~ tolġan** Tıka basa dolan; **vagonda ~ adam bar** Vagonda tıka basa insan var; **zal ~ edi** Salon tıka basaydı

Sabasına mektepke keçikip keldim, em torbamnı da aġamlarnıñ eski kitaplarınen rıḳma-rıḳ toldurıp, boynuma astım. "Sabahleyin okula geciktim, hem torbamı da ağabeylerimin eski kitapları ile ağzına kadar doldurarak, boynuma astım." -C. Ahmetov.

rısḳ bk. **rızḳ**.

Rısḳı tükengen soñ, emanetini ozü berir, onıñ gunası saña ne kerek? "Rızkı tükendikten sonra, emanetini kendisi verir, onun günahı sana ne gerek?" - Çerkez Ali - 1.

rıtsar Şövalye; **~niñ silâsı ve zerḫlı taḳımı** Şövalyenin silahı ve zırhı.

rıtsarlıḳ (-gı) Şövalyelik; **~ borcu** Şövalyelik borcu.

rız bk. **ırız**.

rızḳ Rızk, yemek, yiyecek, gıda, besi; krş. **aş, yemek, yeyecek.**

rız-namus bk. **ırız, namus.**

riayet (-ti) Riayet; itaat, bağlılık, tabilik; **~ etmek** Riayet etmek; boyun eğmek, itaat etmek; **onıñ ḳaidelerine ~ etmek** Onun kurallarına uymak.

Olardan angi birine riayet etecegini, kimlerden ornek alacaġını bilmeysiñ. "Onlardan hangi birine uyacağını, kimlerden örnek alacağını bilemiyorsun." -İ. Paşi.

riaziyat bk. **riyaziyat**.

riba Faiz yüzdesi.

rica Rica; krş. **muracaat**; **~ etmek** Rica etmek; krş. **istemek, tilemek**; **menim sizge bir ~m bar** Benim sizden bir ricam var.

Yaş dervişniñ dülber, yanıḳlı sesi, türküsindeki rica ve ezgileri en soñ ḫan ḳızınıñ ḳulaġına barıp yete. "Genç

dervişin güzel, yanık sesi, türküsündeki yalvarma ve ezgileri en sonunda han kızının kulağına ulaşır.” -Altın Beşik Efsanesi.

ridikyul Kadın çantası.

rif Resif; **yalı ~leri** Kıyı resifleri.

rigorist Rigorist, sertlik, aşırı sıkılık.

rigorizm Rigorizm *(Herhagi bir ilkeye ya da kurala katı, sarsılmaz bağlılık, özellikle ahlaki konularda en ince ayrıntılarda bile bağışlamaz katı tutum)*.

riḫtovka Doğrultma, düzeltme; **~ yapmaḳ** Düzeltme yapmak, **~ olġan maşna** Düzeltme yapılmış makine; **~ yapḳan** Düzeltmiş.

ring *(spor)* Ring *(Boks karşılaşmalarının yapıldığı alan)*.

Rustem ringge çıḳıp, adet uzre, yarışdaşınen ḳol tutuşıp selâmlaştı. “Rüstem ringe çıkıp adet üzerine rakibiyle el sıkışarak selamlaştı.” -A. Osman - 2.

risale Broşür.

Neşriyat, ḳol sanatı ḫususında bir kuçük risale yazmaḳnı rica etti ve sımarladı. “Neşriyat, el sanatları hakkında küçük bir risale yazmamı rica etti ve ısmarladı.” -E. Umerov - 2.

risk Risk, tehlike, riziko; krş. **telüke**; **ticarette ~** Ticarette risk.

risling 1. *(botanik)* Riesling *(Bir üzüm çeşidi; Vitis vinifera)*. 2. Riesling şarabı.

Bayan-şirey, risling, kabarne kibi yuzümler sovḫoznıñ şarap zavodına teslim etile. “Bayan şirey, riesling, kaberne gibi üzümler çiftliğin şarap fabrikasına teslim ediliyor.” -Çerkez Ali - 1.

ritm Ritim; **alışılġan ~** Tanıdık bir ritim; **oyun ~i** Oyun ritmi.

Angi klubḳa, oyun meydanına, diskotekaġa barmasınlar, esasen şu ritmdeki muzıka yañğıray. “Hangi klübe, oyun meydanına, diskoteğe gitmesinler, hep bu ritimdeki müzik çalıyor.” -İ. Abduraman - 1.

ritmizatsiya Hizalama, dizme.

ritmli Ritimli, ritmik, ahenkli; **~ muzıka** Ritmik müzik.

Tünevinki aġır işniñ yaḫşı neticelengeni içün, tezyanıñ ritmli çalışḳanı içün musafirlerniñ ḫatiri içün, bu işni başlaġanlarından beri bugun uylelik aş başında birinci kere ḳade koterdiler. “Dünkü ağır iş iyi neticelendiği için, tezgah ritimli çalıştığı için, misafirlerin hatrı için, bu işe başladıklarından beri bugün öğle yemeği başında ilk defa kadeh kaldırdılar.” -Çerkez Ali - 1.

ritmlilik (-gi) Ritimlilik, ritmiklik; **areketlerniñ ~i** Hareketlerinin ritmikliği.

ritmsiz Ritimsiz.

ritmsizlik (-gi) Ritimsizlik, ritmiksizlik.

rivayet Rivayet, efsane; krş. **eskilik**; **~lerge kore** Efsanelere göre.

Bu cin tayfası, rivayetke kore, insanlardan da aḳıllı eken. "Rivayete göre, bu cin taifesi insanlardan daha akıllı imişler." -Ayuvdağ Efsanesi.

riyaset (-ti) 1. Başkanlık; **onıñ ~i altında** Onun başkanlığında. 2. Başkanlık üyesi.

riyazet (-ti) 1. Çekinme, kaçınma, sakınma. 2. Diyet, rejim, açlık, perhiz.

riyaziy Matematiksel; **~ ilimleri** Matematiksel bilimler.

riyaziyat Matematik.

Azam tenbelligi içün fena işaretler ala idi, ama riyaziyatnı nasıl bile edi! "Azam tenbelliği yüzünden kötü notlar alıyordu, ama matematiği nasıl da biliyordu." -E. A. Osmanoğlu - 1.

riyaziye Matematik; bk. **riyaziyat**; **~ ḳaideleri** Matematik kuralları.

riyaziyeci Matematikçi.

riza bk. **razılıḳ**; **Allaḫın ~sı ile niyet ettim cenaze namazı ḳılmaya** Allah'ın rızasıyla niyet ettim cenaze namazı kılmaya.

rizna bk. **rezina**.

rododendron *(botanik)* Rhododendron, orman gülü.

rodonit *(mineraloji)* Rodonit *(Kırmızı, pembe, kahverengimsi kırmızı renkli nadir bulunan kristal taş)*.

rokoko *(sanat)* Rokoko *(18. yüzyılın başında Fransa'da ve Avrupa'nın öteki ülkelerinden kimilerinde özellikle yapılarda ve mobilyalarda çok yaygın biçimde kullanılan, kıvrıntılı çizgileri bol, gösterişli bir bezeme tarzı)*.

rol (rolü) Rol; **baş ~** Başrol; **tariḫte şaḫısnıñ rolü** Tarihte kişilerin rolü.

Tatarca pyesada ana rolüni men oynadım. "Tatarca piyeste ana rolünü ben oynadım." -A. Hilmi.

rolik Merdane, silindir.

rolikli Silindirli; **~ konkiler** Silindirli patenler.

roliksiz Silindirsiz.

rom Rom *(Sert bir içki türü)*.

Roma Roma *(İtalya'nın başkenti)*.

Romalı Romalı.

roman Roman; **ilimiy-fantastik ~** Bilim kurgu romanı.

Bu fikirni, ebet, salmaḳlı bir roman ile aytacaḳ ve yer yuzünde adamlarnıñ başlarına kelip-keçken facialarnıñ episinde adamlarnıñ ozleri ḳabaatlı ekenlerini añlatacaḳmen... “Bu düşünceyi sağlam bir roman ile anlatacağım. Yeryüzünde insanların başına gelmiş olan tüm facialardan insanların kendilerinin suçlu olduğunu anlatacağım...” -A. Osman - 1.

romancı Romancı, roman yazarı.

romanizm Romanizm, Roma araştırmacısı.

romans *(müzik, dil bilimi)* Romantizm akımı *(Duygu ve hayali ön plana çıkaran akım)*.

romantik Romantik(s)i.

Ḳışlaḳta aleket kotergen romantik gruppanı başta erkekler seçken ediler. “Kışlakta yaygara kopartan romantik grubu önce erkekler fark etmişlerdi.” -E. Umerov - 2.

romantika Romantizm.

Belki o yaşlıḳ romantikasına beriledir, belki o boş ḫayal deryasına dalıp yuredir. “Belki o gençlik romantizmine kapılıyordur, belki o boş hayal deryasına dalıyordur.” -Çerkez Ali - 1.

romantikacı Romantik.

romb Eşkenar dörtgen, main.

rompaşal bk. **çingene**.

rondo *(müzik)* Rondo *(Tekrarlar üzerine kurulmuş olan bir müzik formu)*.

roslu, **uruspu** *(ağızlarda)* Fahişe, hayat kadını; bk. **orospı**.

rosomaḫa *(zooloji)* Kutup porsuğu.

rost *(müzik)* Eski oryantal makam.

rostbif *(aşçılık)* Biftek.

rota *(askeri)* Bölük; **~ komandiri** Bölük komutanı; **pulemyotçılar ~sı** Topçu bölüğü.

–Sesini yavaşlattı ve esrarlı davuşnen: – Ştrafçılar rotasında edim. Biz andan bir rota olıp çıḳtıḳ. “– Sesini azalttı ve esrarlı bir sesle: – Cezalılar bölüğündeydim. Biz oradan bir bölük çıktık.” -A. Osman - 1.

royal Piyano; **~ çalmaḳ** Piyano çalmak.

Royal başında yedi-sekiz yaşlarında aḳbardaḳ kibi bem-beyaz bir ḳızçıḳ otura. “Piyano başında yedi sekiz yaşlarında kardelen gibi bembeyaz bir kız oturuyor.” -Çerkez Ali - 1.

rozetka 1. Küçük çubuk; **tatlıdan çıḳḳan çegirdekler için ~ ḳullanıla** Tatlıdan çıkan çekirdekler için çubuk kullanılır. 2. Rozet, süs; **tavan ~sınıñ ornegi dülber edi** Tavan süsünün örneği güzeldi. 3. *(elektrik)* Soket, priz.

rozmarin *(botanik)* Rozmarin, biberiye, *Rosmarinus officinalis*.

Baġçalarda soñki rozmarinler, baġlarda soñki salḳımlar uzülmekteler. “Bahçelerde son rozmarinler, bağlarda son salkımlar koparılıyor.” -Çerkez Ali - 1.

ru 1. *(şiirsel)* Yüz ifadesi, yüz rengi, görünüş; krş. **çıray**; **~ um uçtı** Yüzüm değişti. 2. Yüzey. ● **siyaḫ ~** Maskara, rezil.

ruba *(Uskut ağzında)* Giyim, kıyafet; bk. **urba**.

ruban, **rubaât** *(edebiyat)* Rubai *(Divan Yazını'nda çok kullanılmış bulunan, çağdaş şiirde de zaman zaman kullanılan bir şiir türü ve koşuk biçimi)*; **Omer Ḫayyamnıñ ~leri** Ömer Hayyam'ın Rubaileri.

ruberoid *(inşaatçılık)* Çatı malzemesi.

rubidiy *(kimya)* Rubidyum (Rb).

rubilnik *(elektirik)* Şalter.

rubin Yakut; bk. **yaḫut**.

ruble 1. Ruble. 2. *(tarih)* Karbovanets *(eski ruble)*.

Komşusı 100 ruble bermege razı ola ve dey: -Alla ḳısmet etse, inşalla beş kunden ḳaytarıp berirsiniz. “Komşusu 100 ruble vermeye razı olur ve der: — Allah kısmet ederse, inşallah beş gün içinde iade edersin.” -Allah Kısmet Etse Latifesi.

rubrika Başlık, manşet.

Biz gazetamızda 'Alınġan mecburiyetlerniñ edasını teşkeremiz' rubrikasını açtıḳ. “Biz gazetemizde “Biz gazetemizde 'Alınan mecburi hizmetlerin yerine getirilip getirilmediğini araştırıyoruz' bölümü oluşturduk.” -Z. Kurtnezir - 1.

ruda Filiz, maden cevheri; bk. **(ḫam) maden**.

rudiment Rudiment, işlevini yitiren organ.

rudnik Maden ocağı; bk. **maden ocağı**.

ruḫ 1. Ruh; **zaman ~unda** Zamanın ruhunda; **~ alı** Ruh hali; **~ alemi** Ruh alemi. 2. *(satranç)* Kale, ruh; krş. **ḳale**.

Pek eski zamanlarda yer yuzünde, cennetten ḳuvulġan Adem daa yaratılmaġan bir vaḳıtta, Krımda insan desen, insan degil, ruḫ desen, ruḫ degil, cin tayfası adında nelerdir yaşay eken. “Çok eski zamanlarda yer yüzünde, cennetten kovulan Adem daha yaratılmadığı zaman, Kırım'da insan desen insan değil, ruh desen ruh değil, cin taifesi adında bir şeyler yaşıyormuş.” -Altın Beşik Efsanesi.

ruḫan Ruhen, ruhan; **~ zengince olmaḳ** Ruhen zengince olmak.

ruḫaniy 1. Ruhi, manevi, fikri. 2. Din adamı; **~ler** Din adamları.

İmamı poselyan olan caminiñ vaḳıfınıñ iradı, ruḫaniy imam buluncaya ḳadar, ruḫaniy idarege toplanır. “İmamı poselyan olan cami vakfının iradı, ruhanî imam bulununcaya kadar, ruhanî idarede toplanır.” -H. Ş. Toktargazi.

ruḫiy Ruhsal, manevi, ruhi, tinsel; krş. **maneviy**; **~ yaḳınlıḳ** Manevi yakınlık; **~ menfaatlar** Manevi menfaatlar.

Men ondaki ruḫiy deñişmeni korip ḳuvandım, ġururlandım. “Ben ondaki ruhsal değişmeyi görüp sevindim, gururlandım.” -İ. Abduraman - 1.

ruḫiyat (-tı) Psikoloji, ruhbilimi.

ruḫiyatçı Psikolog, psikoloji uzmanı.

ruḫiye Ruhiye, ruh ahvali, ruh alemi.

ruḫlandırmaḳ İlham vermek, yüreklendirmek, cesaret vermek, güç vermek.

Mecit aġa yigitlerni ruḫlandırmaḳ istey. “Mecit ağa gençleri ruhlandırmak istiyor.” -E. A. Osmanoğlu - 1.

ruḫlanmaḳ İlham almak, güç almak, cesaretlenmek, yüreklenmek.

Uç yılnıñ er bir kunü Azizeniñ tabiatında ille bir yañılıḳ tapa, buña ḳuvana, suḳlana, bundan ruḫlana. “Üç yılın her gününde Azize’nin tabiatında muhakkak bir yenilik buluyor, buna seviniyor, imreniyor ve bundan güç alıyor.” -A. Osman - 1.

ruḫlu 1. Güçlü, yürekli, cesaretli. 2. Canlı, ruhlu.

ruḫset (-ti) Ruhsat; izin, müsaade; krş. **musaade**; **izin**; **~ almaḳ** İzin almak; **~ bermek** İzin vermek; **~ soramaḳ** İzin istemek.

Eger biz duḫovniyler ile ittifaḳ itsek, beraber işi koçürsek, em padişalıḳtan istesek, bizge de olarġa da forma kiymege ruḫset idiler edi. “Eğer biz ruhanî sınıftakiler ile ittifak edersek, birlikte çalışırsak ve padişahlıktan istersek, bize de onlara da üniforma giyme izni çıkar.” -H. Ş. Toktargazi.

ruḫsetsiz Ruhsatsız; izinsiz; krş. **izinsiz**; **~ ketmek** İzinsiz gitmek.

ruḫsız Güçsüz, cansız, yüreksiz, ruhsuz.

ruḫsızlıḳ (-ġı) Güçsüzlük, ruhsuzluk.

rujdiye *(tarihi)* Rüştiye *(Eski ortaokul derecesinde eğitim kurumu)*; **cedit ~ mektebi** Yeni Rüştiye Mektebi.

rulet *(aşçılık)* Rulo, sarma; bk. **sarma**.

ruletka 1. Rulet *(ölçüm bandı)*. 2. Rulet *(oyun)*; **~ oyunı** Rulet oyunu.

rulon Rulo; **bir ~ toḳuma** Bir rulo kumaş.

Rum Rum *(Müslüman ülkelerde doğmuş olan ve orada yaşayan Yunan)*. krş. **yunan**.

Arḳadaşım oca sözge ḳoşula: - Balıḳlarnı tutmaḳ içün Balıḳlava rumlarını yaratḳan -diy. “Arkadaşım olan hoca söze katıldı: — Balıkları tutmak, için Balıklava Rumlarını yaratmış, dedi.” -U. İpçi - 1.

rumca Rumca, Yunanca; krş. **yunanca**.

rumın Romen, Romanyalı; **~ tili** Rumen dili.

Rumınler ḳartnıñ bu işinden memnun olġanlarını bildirip, tillerini çıḳıldata, baş parmaḳlarını kostereler. “Romenler ihtiyarın bu işinden memnun olduklarını bildirip, dillerini şaklatıp, baş parmaklarını gösterdiler.” -E. A. Osmanoğlu - 1.

runa *(filoloji; edebiyat)* Runik; **~ yazısı** Runik yazı.

rupor Megafon, borazan.

Rus Rus; **~ tili** Rus dili.

Çorabatır suvġa batḳan soñ, Kazannı rus çarı ala. “Çora Batır suya battıktan sonra Kazan’ı Rus çarı alır.” -Çorabatır Destanı.

rusça Rusça; **~ yaḫşı laf etmege bilmek** Rusça laf etmeyi iyi bilmek.

Tatarca pyesalar tapılmadığından çoḳu rusça pyesalar oynaldı. “Tatarca piyesler bulunmadığı için, Rusça piyesler oynandı.” -A. Hilmi.

rusçalamaḳ Rusça konuşmak.

Rusiye Rusya.

Bu vaḳiadan bir ḳaç asır evel Kırımda ḫanlar, mirzalar, Rusiyede knyazlar, bayarlar uküm süre ekenler. “Bu vak’adan birkaç asır evvel Kırım’da hanlar, mirzalar, Rusya’da da prensler, zenginler hüküm sürüyormuş.” -A. Hilmi.

Rusiyeli Rusya vatandaşı.

ruslaşma, **ruslaşuv** *(eylem adı)* **ruslaşmaḳ**.

ruslaşmaḳ Ruslaşmak.

ruslaştıramamaḳ Ruslaştıramamak.

ruslaştırılġan Ruslaştırılmış.

ruslaştırılmaġan *(olumsuz)* **ruslaştırılġan**.

ruslaştırılmaḳ *(edilgen)* **ruslaştırmaḳ**.

ruslaştırılmamaḳ *(olumsuz)* **ruslaştırılmaḳ**.

ruslaştırma, **ruslaştıruv** *(eylem adı)* **ruslaştırmak**.

ruslaştırmaḳ Ruslaştırmak.

ruslaştırmamaḳ *(olumsuz)* **ruslaştırmaḳ**.

rustan *(Kodeks Kumanikus)* Mağdur; bk. **rusvay**.

rusvay *(eski)* Mağdur; **~ olmaḳ** Mağdur olmak; **~ etmek** Mağdur etmek.

ruşdiye *(tarih)* Seküler eğitim veren ortaokul, lise.

ruşen Parlak, parlayan, aydın, ziyadar; krş. **aydın**.

Aygidi seni, gençlik! Ḳalplerimiz ruşen, kendimiz şeñmiz. Derslerge buyük avesliknen ḳatnaymız. "Hey gidi gençlik! Kalplerimiz parlak, kendimiz mutluyuz. Derslere büyük bir istekle giriyoruz." -Z. Kurtnezir - 1.

rutbe Rütbe, unvan; **vzvod komandiri ~sinde** Takım komutanı olarak görev yapan.

rutbeli Rütbeli.

rutbesiz Rütbesiz.

rutebe bk. **rutbe**.

ruv bk. **ru**.

ruya 1. Rüya; krş. **tüş**. 2. Hayal, hülya; krş. **ẖayal**, **ẖulya**, **arzu**.

ruyakâr Riyakâr, mürai, ikiyüzlü; krş. **eki yuzlü**.

ruyakârlıḳ (-ğı) Riya, riyakârlık, mürailik, ikiyüzlülük; krş. **ekiyuzlülik**.

ruz Gün, gündüz; bk. **kun**; **~u maşer** Ceza günü.

ruzgâr Rüzgar, yel; bk. **yel**; **~ esmegence yapraḳ sallanmaz** Rüzgar esmeyince yaprak sallanmaz.

ruzu-rısḳ Günlük ekmek, rızık.

ruzu-şeb bk. **gece-kundüz**.

ryukzak Sırt çantası; bk. **arḳa çantası**.

S

-sa(-se) *(dibilgisi)* Şart ekleri; **kelse** Gelse.

Tenbelniñ işi bitmez, Yaz kelse de ḳışı bitmez. "Tembelin işi bitmez, Yaz gelse bile kışı bitmez." -Atalar Sözü.

saa (I) 1. Saha, alan, branş; **bilgi ~sı** Bilgi alanı; **istisal ~sı** Sanayi alanı; **ḳarşılıḳlı tesir ~sı** Karşılıklı etki alanı. 2. Saha, alan, yer, bölge, mıntıka.

Yoḳ, bu saa ala daa aḳsamaḳta. Korülgen eñ zarur tedbirler şimdilik kimseni ḳuvandırmay. "Yok, bu saha hala aksamakta. Yapılan en gerekli önlemler şimdilik kimseyi sevindirmiyor." -İ. Paşi.

saa (II) *(ağızlarda)* Sen, sana; bk. **saña**.

saadet bk. **seadet**.

Faḳat keçmiş bir baḫıt, saadet ve ḳuvançtan ḫaber bermek istey edi. "Ama geçmiş bir baht, saadet ve

kıvançtan haber vermek istiyordu.” –O. Akçokraklı - 1.

saan *(etnografya)* Sahan, bakır kabı *(kapaklı)*; **~larnen çiberek pişirgen edik** Sahanlarla çiğ börek pişirmiştik.

Salma şalım saanġa, / Saḳladım sardım. “Ağır şalım sahana, / Sakladım sardım.” -Tezaytuv.

saar Sabahın erken saatleri *(güneş doğmadan önce)*; **~ vaḳtı** Sabahın körü.

Seni mingen ḳalırmı iç saarge, / Uzengisi pek yarasa yigerge. “Sana binen kalır mı hiç sehere, / Üzengisi pek yakışır eğere.” -Köroğlu Destanı.

saat (I) (-tı) 1. Saat (alet); **~lar** Saatler; **onıñ ~i** Onun saati; **el ~larını tamir etmek** Kol saatlerini tamir etmek; **çalar ~** Çalar saat; **~ modeli** Saat modeli; **altın ~** Altın saat; **divar ~ları** Duvar saatleri; **kulle çalar ~ı** Saat kulesi; **elektron ~** Dijital saat. 2. Saat (zaman birimi); **bir ~ vaḳtımız var** Bir saat vaktimiz var; **~ ḳaç** Saat kaç?; **~ ḳaçta?** Saat kaçta?; **~ beş buçuḳ** Saat beş buçuk; **~ 6-ġa kete** Saat 6’ya yöneldi; **er ~** Her saat; **bir ḳaç ~ soñ** Birkaç saat sonra; **~ıñız ḳaçnı kostere?** Saatiniz kaçı gösteriyor?; **poezd eki ~ keç ḳaldı** Tren iki saat geç kaldı; **onıñ ~ı bir saat ögüne yure** Onun saati bir saat ileri; **adamlar ~ḳa baḳıp vaḳıtnı bile** İnsanlar saate bakıp zamanı bilirler; **~ ḳayışı** Saat kayışı; **şu ~** Derhal, müstacelen, o anda, vakit geçirmeksizin; **~larnen, saatlarca** Saatlerce, uzun süre. ● **~ler olsun!** Sıhhatler olsun!; **~ı ~ına** Saati saatine.

O yazını korgen emce, varmaya yer bulamaz, aḫıldar, ufuldar ve ille ḫatipni bulıp bir ḳaç saat muşaverede bulunır, bir ḳutu tütün içmiy ḳaytmaz edi. “O yazıyı gören amca, gidecek yer bulamaz, ah çeker, ufuldar ve mutlaka din görevlisini bulup birkaç saat müşavere yapar, bir kutu sigara içmeden dönmezdi.” -M. Kurti.

saat (II) bk. **siḫḫat**.

saatçı (*ağızlarda* **saatçi)** Saatçi (tamirci, üretici, satıcı).

- Saatni satsam ḳadınġa şal, özüme ştan alırım, tasavunnen saatçılar sırasına kire. “Saati satsam karıma şal, kendime pantolon alırım, tasavvuru ile saaatçilerin bulunduğu kısma girer.” - Saat Sata Latifesi.

saatlarca (*ağızlarda* **saatlerce)** Saatlerce, saatler boyunca; uzun süre boyunca; krş. **saatlarnen**.

Saatlarca ḳorḳular, titremeler içinde çırpındıḳtan sonra kendisine bayınlıḳ kelip uyudı. “Saatlerce korkular, titremeler içinde çırpındıktan sonra

baygınlık geçirerek uyudu.” -A. S. Ayvazov - 1.

sab *(ağızlarda)* Sahip, efendi; bk. **saip**; **uy ~ı** Ev sahibi; bk. **evniñ saibi**.

Kence atnı ve urbalarnı sabısına teslim etip, özüniñ cartı urbasını kiyip, tükânına kelip otura. “Küçük oğul atı ve elbiseleri sahibine teslim edip, eski elbiselerini giyerek dükkânına gelip oturur.” -Altın Alma Masalı.

saba (I) 1. Sabah; **~dan aḳşamġace** Sabahtan akşama kadar; **~dan berli** Sabahtan beri; **~ yarığı (ḳızarıntısı)** Tan kızıllığı, sabah kızıllığı, şafak vakti; **~ kezintisi** Sabah yürüyüşü; **~ olġan** Sabah olmuş; **~ġa yaḳın** Sabaha yakın; **~ kezintisi** Sabah gezintisi; **~ġa yaḳın yuḳlap ḳalġanım** Sabaha yakın uyuklayıp kaldım; **~ olar**, **adetince ḳave içe** Adet olduğu gibi, onlar sabah kahve içer. 2. Sabahleyin; **~ men erte turam** Sabahları erken kalkıyorum;; **~ şerifiñ(iz) ḫayırlı olsun!** Sabah şerifleriniz hayırlı olsun!, Günaydın! ● **~ ola ḫayır ola!** *(atasözü)* Sabah ola, hayır ola!; **~ şerifiniz ḫayırlı olsun!** Sabah şerefleriniz hayırlı olsun!

Bir kun saba erte turıp, bu ḳızçıḳ kene ḳoluna urçuġını alıp, buzavçıḳnı baḳmaġa kete. “Bir gün sabah erken kalkıp, bu kızcağız gene eline kirmenini alıp, buzağıya bakmaya gider.” -Altın Başnen Hıyar Baş Masalı.

saba (II) Masa üzümü, sofra üzümü.

saba-aḳşam Sabah akşam.

Atta, biraz olsa da, azmaḳ içün saba-aḳşam çapa, bazar kunleri deñizge bara. “Hatta biraz zayıflamak için sabah akşam koşuyor, pazar günleri denize gidiyor.” -A. Osman - 1.

sabadan (*ağızlarda* **sabaḫtın)** Sabahtan; **~ aḳşamġace oynamay**, **işley**; Sabahtan akşama kadar oynamıyor, çalışıyor.

Onıñ koyü aldında balaban oba bar eken, şu obanı sabadan aḳşamġace çal atlı asker aylana. “Onun köyünün önünde büyük bir oba varmış, o obayı sabahtan akşama kadar kır atlı asker döner.” -Edige Destanı.

sabaḫ *(ağızlarda)* Sabah; bk. **saba**.

Olur sabaḫ, oḳur ezan / Camiye girer ep alem. “Olur sabah, okur ezan / Camiye girer hep âlem.” -H. Çergeyev.

sabaḫtan *(ağızlarda)* Sabahtan; bk. **sabadan**.

sabaḫtın *(ağızlarda)* Sabahtan; bk. **sabadan**.

sabaḳ (-ġı) Sap; krş. **sap**; **saḳ**.

Kamış sabaḳları ay şavlesinde yıltırap, Şiringe çölge aḳḳan suv olıp korüngen.

"Kamış sapları ay ışığında parlayıp, Şirin'e çöle akan su olarak görünmüş." - U. Edemova - 1.

sabaleyin Sabahleyin; krş. **saba erte**.

Akşam butün ağırlığı ve saltanatı ile ḳurulġan tuman sabaleyin ḳalḳacaḳ, artından parlaḳ ve sıcaḳ bir kuneş er tarafnı ḳızdıracaḳ ve er yerni, atta cami divarları arasındaki ḳuş yuvalarını bile ḳurutacaḳ, dep kim aytır edi. "Akşamın bütün ağırlığı ve saltanatıyla kurulan sis sabahleyin kalkacak, ardından parlak ve sıcak bir güneş her tarafı ısıtacak ve her yeri hatta cami duvarları arasındaki kuş yuvalarını bile kurutacak diye kim söylüyordu?" -Cafer Seydamet.

sabalıḳ (-ġı) 1. Sabahleyin kullanılan şeyler. 2. Kahvaltı.

O pencereden, Zumbilovnın sabalıḳ ḳara ḳave içip turġanını korgen ve aman pencereniñ camlarına bir tepme urgan. "O, pencereden Zumbilov'un sabah kahvesini içtiğini görmüş ve hemen pencerenin camlarına tekme vurmuş." -Karakulak Hikayesi.

saban (I) 1. Pulluk, saban, köten; **~ ḳulaġı** Saban kulağı *(sabanın, toprağın altını üstüne getiren bölümü)*; **~ okçesi** Saban ökçesi *(sabanın toprağa batan bölümü; saban okunu tutturmaya yarayan ağaç araç)*; **~ oḳu** Saban oku; **~ tişi** Pulluk dişi, pulluk bıçağı. 2. Çift sürme, toprak sürme, tarla sürme; **~ vaḳtı** Çift sürme vakti.

Mirza, ozüniñ iç bir vaḳıt aḫırdan çıḳarılmaġan, sabanġa yekilmegen, suvuḳta minilmegen nazik asav aygırını çıḳarıp mine. "Mirza da hiç ahırdan çıkarmadığı sabana koşulmayan, soğukta binilmeyen, nazik, beslenmiş aygırını çıkarıp biner." -Mirzanen Nogay Masalı.

saban (II) Mart.

saban (III) bk. **saçma-sapan**.

sabancı Çiftçi.

sabantiş Pulluk dişi, pulluk bıçağı; bk. **saban tişi**.

sabantoy Sabantui festivali *(İlkbahar hasadının sonunda yapılır)*.

sabap bk. **savap**.

sabe bk. **saḫabe**.

sabıḳ (-ġı) Eski, sabık, geçmiş; krş. **evvelki**; **~ direktor** Eski müdür; **~ partizan** Eski gerilla.

Sabıḳ aġalarġa beñzegen kişiler yanına kelip sepeti içindeki yımırtaları onlarġa kosterdi. "Eski ağalara benzeyen adamların yanına gelip sepetinin içindeki yumurtaları onlara gösterdi." - U. İpçi - 1.

sabır Sabır; tahammül; dayanıklılık; krş. **çıdam**, **teḫammul**; **~ etmek** Sabretmek, dayanmak, tahammül etmek; **~ etamamaḳ** Sabredememek; **~ım bitti** Sabrım tükendi; **~ım ḳalmadı** Sabrım kalmadı; **Alla ~ lar bersin!** Allah sabır versin!; **~nen yapılġan iş** Sabırla yapılan iş; **~ı bitti** Sabrı tükendi; **rametliniñ yaḳınlarına ~ tilemek** Rahmetlinin yakınlarına sabır dilemek.

Yarem eller ḳuçağında, / Oy, oy, aman, amanım, aman / Yurekte sabır ḳalmadı. "Yarim eller kucağında, / Oy, oy, amanın, aman, / Yürekte sabır kalmadı." -Halk Yırı.

sabırlı Sabırlı; **~ adam** Sabırlı adam.

Çalgıcı ocapçeniñ aytḳanına kore, çalgı ogrenmek içün çoḳ oġraşmaḳ, sabırlı olmaḳ kerek. "Müzik öğretmeninin söylediğine göre çalmayı öğrenmek için çok uğraşmak, sabırlı olmak gerek." -A. Hilmi.

sabırlılıḳ Sabır, sabırlılık.

sabırsız Sabırsız, aceleci, kendini tutmasını bilmez.

Bazı bir sabırsız studentler tışarıġa çıḳıp da keldiler. "Bazı sabırsız öğrenciler dışarıya çıkıp geldiler." -İ. Abduraman - 1.

sabırsızca(sına) Sabırsızlıkla.

sabırsızlanmaḳ Sabırsızlanmak.

Nusret kulümsiredi: -Aydı, Nadire, sabırsızlanma, çokı ketti, azı ḳaldı. "Nusret gülümsedi: — Haydi, Nadire, sabırsızlanma, çoğu gitti, azı kaldı." -U. Edemova - 2.

sabırsızlıḳ (-ġı) Sabırsızlık; **~ kostermek** Sabırsızlık göstermek; **~nen** Sabırsızlıkla.

Men ise onıñ kelmesini sabırsızlıḳnen bekley turġanım. "Bense onun gelmesini sabırsızlıkla bekleyip dururdum." -U. Edemova - 2.

sabi bk. **sabiy**.

sabit (-ti) 1. Sağlam, metin, kesin, sarsılmaz; krş. **metin**. 2. *(mecaz)* Dayanıklı.

sabiy 1. Bebek; küçük çocuk, yavru; krş. **bala**; **bebiy**. 2. Küçük yaştaki. 3. *(mecaz)* Zavallı.

Men bir sabiy ekende, / Dört ayaḳlap yurgende, / 'Ana' dep men söz ḳattım, / Oz tilimni yarattım. "Ben bebekken, / Emeklerken, / 'Ana' deyip konuştum / Öz dilimi yarattım. -S. Emin - 1.

Yuregine, zeinine, / Damarına, ḳanına / Siñgen sabiy çağımızda / Anamıznıñ sütünen. "Yüreğine, zihnine, / Damarına, kanına / Sinmiş bebek çağımızda / Anamızın sütüyle." -E. Şemizade - 1.

sabiylik (-gi) Bebeklik, küçüklük; **~ çağı** Bebeklik çağı.

sabiy-subyan Çoluk çocuk.

sabla (sablâ) Bahçelerde son kalan meyvelerin toplanması; krş. **camboloz**, **çombala**, **maşaḳ**.

sabla-sinap (sablı-sinap) *(botanik)* Sablı sinap *(Kırım yarım adasında yetişen bir elma türü; "Sabla" Kırım'da bir köyün ismi)*.

sabotaj Sabotaj, baltalama; **~ etme** Sabote etme; **~ yapmaḳ** Sabotaj yapmak.

sabotajcı Sabotajcı, sabote eden.

sabotajlıḳ (-ġı) Sabotaj; **~ yapmaḳ** Sabotaj yapmak.

sabun (*ağızlarda* **sabın)** Sabun; **amam ~ı** Banyo sabunu; **ḳoḳulı** ~ Kokulu sabun; **çamaşır ~ı** Marsilya sabunu *(çamaşırlar için)*. 2.: **~ otu** *(botanik)* Çöven, sabun otu; bk. **sabunçiçek**.

Anamdan ḳara tuvġanman / Sabunnen cuvsañ aġarmam. "Annemden kara doğmuşum / Sabunla yıkasan ağutmam." -Edige Destanı.

sabuncı Sabuncu.

sabunçiçek (-gi) *(botanik)* Sabun otu; *Saponaria officinalis*.

sabunlama, **sabunlav** *(eylem adı)* **sabunlamaḳ**.

sabunlamaḳ Sabunlamak, köpürtmek.

Men anamdan kesme ḳara tuvġanman, / Sabunlap cuvsañ aġarmam. "Ben annemden kapkara doğmuşum, / Sabunlayıp yıkasan ağarmam." -Edige Destanı.

sabunlamamaḳ *(olumsuz)* **sabunlamaḳ**.

sabunlanġan Sabunlanmış.

sabunlanmaġan *(olumsuz)* **sabunlanġan**.

sabunlanmaḳ *(edilgen)* **sabunlamaḳ**.

sabunlanmamaḳ *(olumsuz)* **sabunlanmaḳ**.

sabunlaşma *(kimya)* Sabunlaşma *(Bitkisel ya da hayvansal yağların sabun durumuna dönüşmesi)*.

sabunlaşmaḳ *(kimya)* Sabunlaşmak *(Bitkisel ya da hayvansal yağların sabun durumuna dönüşmesi)*.

sabunlatmaḳ *(ettirgen)* **sabunlamaḳ**.

sabunlatmamaḳ *(olumsuz)* **sabunlatmaḳ**.

sabunlattırmaḳ *(ettirgen)* **sabunlatmaḳ**.

sabunlattırmamaḳ *(olumsuz)* **sabunlattırmaḳ**.

sabunlı Sabunlu, köpüklü.

sabunlıḳ (-ġı) Sabunluk.

sabunsız Sabunsuz, köpüksüz.

sabur bk. **sabır**.

Er şeyni basıḳ sesnen, saburnen añlatmaġa tırışa. “Her şeyi alçak sesle, sabırla anlatmaya çalışıyor.” -U. Edemova - 1.

sacayaḳ *(ağızlarda)* Sacayak, sacayağı; **~ ayaḳları** Sacayağın ayakları.

Sacayaḳ şekilinde uç uzunca tayaḳnıñ ucları birleştirilip asılġan terazeniñ ucu töpege koterildi: sayı yetişmedi. “Saçayağı şeklinde üç tane uzun ayakları birbirine birleştirilmiş şekilde asılı duran terazinin ucu havaya kalktı, sayı yetişmedi.” -Z. Kurtnezir - 1.

sacın *(konuşmada)* Kulaç; bk. **sajın**.

saç (I) 1. Saç; **~ını taramaḳ** Saçını taramak; **ḳuvurçıḳ ~** Kıvırcık saçlar; **ḳara ~lı** Siyah saçlı; **siyrek ~** Seyrek saç; **~ına aḳ tüşmek** Saçına ak düşmek *(ihtiyarlamaya başlamak)*; **~ı aġarmaḳ** Saçı ağarmak; **ḳarışıḳ ~lı bala** Karışık saçlı çocuk; **~ tökülmesi** Saç dökülmesi; **~ lülesi** Lüle, zülüf, bürçük; krş. **zülüf**; **~ bağı** *(etnografya)* İpek saç bağı;; **~ toḳası** Saç tokası; **~ teli** Saç teli. 2. Saç şekli; **~ yapmaḳ** Saç yapmak, saç şekillendirmek. 3. Saç örgüsü; **~ ormek** Saç örgüsü yapmak. ● **~ını yulḳmaḳ** Saçını yolmak.

Çeber eken kuçük oġul, / Saçı ayday balḳılday, / Asıl eken kuçük oġul. “Becerikli imiş küçük oğul, / Saçı ay gibi parlıyor, / Asil imiş küçük oğul.” - Edige Destanı.

saç (II) 1. Damar, kan damarı; krş. **damar**. 2. Veter, kiriş.

saç (III) Sac *(yassı demir çelik ürünü)*; bk. **teneke**.

saçaḫ *(ağızlarda)* Saçak, çatı çıkıntısı; bk. **saçaḳ**.

saçaḳ (I) (-ġı) 1. Saçak, korniş; **~ buzu** Saçak buzu; krş. **tamçı buzu**; **~ta ḳarılġaç yuvası bar** Saçakta kırlangıç yuvası var. 2. Sundurma; tente; krş. **söndürme**; **~ tübünde** Sundurma altında.

Boydan boyġa ev salġan, taḫtadan saçaḳ, / Sizlermen sürgen kop devran unutılmaycaḳ. “Boydan boya ev kurmuş, tahtadan saçak, / Sizlerle sürdüğüm uzun vakitler unutulmayacak.” -Çın.

saçaḳ (II) 1. Püskül, fırça. 2. Saçak, çatı çıkıntısı, saçaklı.

saçaḳlı 1. Püsküllü, fırçalı; **~ ortü** Saçaklı örtü. 2. Saçaklı.

Ustünde uzun etekli ton, başında ḳoyun terisinden tikilgen saçaḳlı, tögerek ḳalpaġı olġan ḳart kulümsirep bir şeyler ayttı. “Üstünde uzun etekli kürk, başında koyun derisinden dikilmiş saçaklı, yuvarlak kalpağı olan ihtiyar

gülümseyerek bir şeyler söyledi.” - Çerkez Ali - 1.

saçaḳsız 1. Püskülsüz, fırçasız. 2. Saçaksız.

saçamamaḳ Saçamamak, ekememek.

saçayaḳ Sacayak, sacayağı; bk. **sacayaḳ.**

saçıḳ Saçılmış, dökülmüş; dağınık.

saçılġan 1. Ekilen, saçılan *(Tohum hakkında)*. 2. Dağınık, darmadağın; **çoḳusı ḳorantalar ~ alda** Çoğu aileler dağınık halde.

Meleklerge oynaş yeri çöllerde / Kozlerinmen aḳḳan suvday saġın ḳuv / Yeşil cürtḳa dülberlikler saçılġan. “Melekler için oyun yeri kırlarda / Gözlerinle akan su gibi, özle, kovala / Yeşil yurda güzellikler saçılmış.” -M. Niyazi.

saçılıcı Saçılıcı, dağılıcı; **~ cısımlar** *(fizik)* Toz halindeki maddeler.

saçılmaḳ 1. Ekilmek, saçılmak; **aşlıḳlar saçıldı** Tohumlar saçıldı. 2. Dağılmak, dökülmek; **boyuncaḳlar saçıldı** Boncuklar dağıldı.

Kuçlü faranıñ ayavsız yarıġı, ḳaranlıḳḳa saçıla, çevreçette yayılı ḳar ustünde millionlarnen yıldızçıḳlarnı parıldatıp ala. “Güçlü farların acımasız ışığı, karanlığa saplanıyor, etraftaki karların üstünde milyonlarca yıldızı parıldatıyordu.” -E. Umerov - 1.

saçılmamaḳ *(olumsuz)* **saçılmaḳ.**

saçım Ekim, ekin, ekme; krş. **ekin**; **uç gektar ~ı bar** Üç hektarlık ekini var.

saçlı 1. Saçlı, saçı olan; **ḳara ~** Siyah saçlı; **ḳuvurçıḳ ~** Kıvırcık saçlı; **uzun ~** Uzun saçlı. 2. Damarlı, sinirli, tendonlu; **~ et** Sinirli et *(İçinde kas tendonu bulunan et).*

Suv anası uzun saçlı, adam başlı bir balıḳ eken. “Su anası uzun saçlı, insan kafalı bir balıkmış.” -Y. Bolat.

saçlılıḳ (-ġı) Saçlılık, tüylülük.

saçma (I) Tüfek saçması; **iri ~** İri saçma, domuz saçması.

Ana bu ekim Alimge bir saan sıylı aş da yaşatıp, doğru ḳart babamnıñ çalasına kelgen, Alimniñ ayaġındaki saçmalarnı çıḳarġan soñ, ḳaytḳan. “İşte bu hekim Alim’e bir sahan iyi yemekler yaptırıp, doğru büyük babamın kulübesine gelmiş, ayağındaki saçmaları çıkardıktan sonra, dönmüş.” -Karavullar Meydanında Hikayesi.

saçma (II) 1. Saçma, abes, abuk subuk. 2. Dikkatsiz, dalgın; **~nıñ biri** Dikkatsiz, dalgın (insan).

Lâkin, Şasenem onıñ abdırap aytḳan bir ḳaç saçma sözlerinden çoḳ şey añladı.

"Fakat Şasenem onun şaşırıp söylediği birkaç saçma sözden çok şey anladı." - Çerkez Ali - 1.

saçma (III) Balık ağı; krş. **av**, **aġ**.

saçma (IV) (saçuv) *(eylem adı)* **saçmaḳ**; Ekme, ekim, tohum atma; krş. **eküv**; **kuzlük** ~ Sonbahar ekimi.

Kolḫozcılar başta ayvanasravcılıḳ içün ayrılġan yerni saçmaġa yardım ete, soñ pamuḳ saçuv işine kirişe ediler. "Çiftçiler öncelikle hayvancılık için ayrılan yeri ekmeye yardım ediyor, sonra pamuk yetiştirme işine giriyorlardı." -M. Ablalimov.

saçmaḳ 1. Ekmek, ekim yapmak; **boġday** ~ Buğday ekmek.. 2. *(konuşmada)* Oturtmak; krş. **oturtmaḳ**. 3. Dökmek, serpmek; krş. **sepmek**. 4. Yaymak; ışık saçmak. 5. *(ağızlarda)* Dökmek (gözyaşı).

Ne vaḳıt sürmege, saçmaġa kirişmek muddetini ozüñiz belgilemek kereksiñiz. "Ne zaman sürüleceğini, ekileceğini belirlemelisiniz." -Z. Kurtnezir - 1.

Saban sürdim tarlaġa / Saçtım aşlıḳ / Kuçücikten aldandım / Ay yedi yaşlıḳ. "Saban sürdüm tarlaya / Saçtım tohum / Küçücükten aldandım / Ay yedi yaşlık." Halk Yırı.

saçmalaġan Saçmalamış, şaşırmış, şaşkın.

Saçmalaġan ḳadını puslasını tekmil coydı. "Şaşıran karısı pusulasını iyice kaybetti." -Z. Kurtnezir - 1.

saçmalamaġan *(olumsuz)* **saçmalaġan**.

saçmalamaḳ Saçmalamak, abuklamak, hezeyan etmek, şaşırtmak.

Kim bilsin, daa ne ḳadar bala-çaġa, apay, ḳız yollar içinde şaşıp, saçmalap yüredirler. "Kim bilir daha ne kadar çoluk çocuk, kadın, kız yollarda şaşırıp, ne yapacaklarını bilemeden dolaşıyorlardır." -A. Hilmi.

saçmalamamaḳ *(olumsuz)* **saçmalamaḳ**.

saçmalatamamaḳ Abulakaya alamamak, korkutamamak.

saçmalatmaḳ *(ettirgen)* **saçmalamaḳ**.

- A, sen onı aytasıñmı, meni ḳolaylıḳnen saçmalatıp olamazsıñ, Ferat! "- A, sen onu mu söylüyorsun, beni kolay şaşırtamazsın, Ferat!" -U. Edemova - 2.

saçmalatmamaḳ *(olumsuz)* **saçmalatmaḳ**.

saçmamaḳ *(olumsuz)* **saçmaḳ**.

Torġaydan saḳınıp tarı saçmamaḳ aḳıllı iş degil... "Serçeden çekinip darı saçmamak akıllı iş değil..." -Z. Kurtnezir - 1.

saçma-saban bk. **saçma-sapan**.

saçma-sapan 1. Saçmasapan, saçma söz, hezeyan, yave. 2. İpsiz sapsız, ipe sapa gelmez, abuk sabuk, saçma.

saçma-sapanlıḳ (-ġı) Saçmalık, anlamsızlık.

saçraġan Sıçrayan, fışkırmış, püskürmüş.

Onıñ ustünden saçraġan suv tamçıları menim yuzüme urunalar. "Onun üstünden sıçrayan su damlaları benim yüzüme vuruyor." -A. Osman - 1.

saçramaġan *(olumsuz)* **saçraġan**.

saçramaḳ Sıçramak, püskürmek, fışkırmak; krş. **sepilmek**; **suv saçradı** Su sıçradı.

Kurtḳanıñ miyi saçrap, Tairnen Zöreniñ ḳabirleriniñ arasına tüşe. "Yaşlı kadının beyni sıçrayıp, Tahir ile Zöhre'nin kabirleri arasına düşer." - Tahirnen Zore Destanı.

saçratmaḳ *(ettirgen)* **saçramaḳ**.

Silkinip, ustünde iriyatḳan ḳar tamçılarını etrafḳa saçrattı. "Silkinerek üzerindeki erimiş kar damlalarını etrafa sıçrattı." -M. Ablalimov.

saçratmamaḳ *(olumsuz)* **saçratmaḳ**.

saç-saḳal Saç-sakal, yüz ve baştaki tüm kıllar; **~ı osmek** Saçı sakalı uzamak.

Şarman oturġan kreslonıñ etrafı saç-saḳalġa tolıp ḳaldı. "Şarman'ın oturduğu koltuğun etrafı saç sakal doldu." -A. Osman - 1.

saçsız 1. Saçsız, kel. 2. Tendonsuz, damarsız, sinirsiz; **~ et** Sinirsiz et *(İçinde kas tendonu bulunmayan et)*.

saçtıramamaḳ Saçtıramamak, ektirememek.

saçtırmaḳ *(ettirgen)* **saçmaḳ**.

–Siziñ ḳoluñızġa tüşmek de pek ḫavflı olsa kerek, atta bir ḳarağaçnı eki kere saçtırdıñız. "–Sizin elinize düşmek de çok tehlikeli olmalı, hatta bir karaağacı iki kere ektirdiniz." -Çerkez Ali - 1.

saçtırmamaḳ *(olumsuz)* **saçtırmaḳ**.

saçtırtmaḳ *(ettirgen)* **saçtırmaḳ**.

saçtırtmamaḳ *(olumsuz)* **saçtırtmaḳ**.

sada Ses, sada; krş. **seda**; **akis ~** bk. **akissada**.

Apansızdan kolonnanıñ başında gudürdi ḳoptı, "A-a-a!" degen sada ḳulaḳlarnı yardı. "Birden konvoyun başında bir gürültü koptu, "A-a-a!" diye bir ses kulakları yırttı." -E. Umerov - 1.

sadaḳ (-gı) Ok kılıfı, ok kuburu, okluk, sadak *(yay ve oklar için)*; krş. **oḳluḳ**.

sadaḳa Sadaka; krş. **fitir**; **~ bermek** Sadaka vermek; **başım kozüm ~sı olsun!** Başımın gözümün sadakası olsun!

Adaşķanda men onı / Oz ķolumnen sadaķa bergenmen. “Şaşırdığım bir anda ben onu / Kendi elimle sadaka vermişim.” -Edige Destanı.

sadaķacı Sadaka veren, hayırsever; **pek cumert pek ~ adam edi** Çok cömert ve hayırsever bir adamdı.

sadaķat (-tı) Sadakat, sadıklık, candan bağlılık, merbutiyet; **~ borcu** Bağlılık borcu; **~ kostermek** Bağlılık göstermek; **~nen** Sadakatla; **soñsuz bir** ~ Sonsuz bir sadakat.

Ocapçe deral kendini elge aldı, ḫocasına teren keder ve sadaķat ile baķtı. “Hoca hemen kendine hâkim oldu, kocasına derin keder ve bağlılıkla baktı.” -E. A. Osmanoğlu - 1.

sadaķatlı Sadakatli, bağlı, sadık; **~ olmaķ** Sadık olmak; **~ adam** Sadık kişi.

Ayşe apte ve cenkten evelki sakin ve baḫtlı kunlerde aķayı Geceni ozünen avġa alıp ketkenini ve ķaytıp kelgen soñ saatlarnen onıñ aķıllı ve sadaķatlı kopek ekenini aytıp oturġanını ḫatırladı. “Ayşe teyze ve savaştan önceki sakin ve mutlu günlerde kocasının geceyi kendisiyle beraber ava götürdüğünü ve dönüp geldikten sonra saatlerce onun ne kadar akıllı ve sadık köpek olduğunu söylediğini hatırladı.” -E. A. Osmanoğlu - 1.

sadaķatsız Sadakatsiz, sadık olmayan.

sadaķatsızlıķ (-ġı) Sadakatsizlik, aldatma.

sadalamaķ Bağırıp çağırmak, yaygara koparmak.

sadaşmaķ 1. Sataşmak. 2. *(ağızlarda)* Başını belaya sokmak.

sade (I) Her zaman, daima, devamlı olarak, sürekli; krş. **daim, mutemadiyen**; **~ ķıçıra** Sürekli bağırıyor.

sade (II) 1. Sade, basit, sıradan; adi; süssüz; mütevazı; krş. **adiy, basit**; **~ce** Basitçe; **~ sözlülik** Halk dili, halk ağzı; **~ aş** Sade yemek. 2. Saf, safyürekli.

Temiz kokni andırġan mas-mavı, aydın baķışlı, balaban kozleri, onıñ goñlü sade ve samimiy olġanını kostermekteler. “Temiz göğü andıran masmavi, aydın bakışlı, iri gözleri, onun gönlünün sade ve samimi olduğunu göstermekte.” -U. Edemova - 2.

sadecan Keriz, enayi.

sadece(sine) Sadece, basit şekilde; krş. **adiycesine**.

Şunıñ içün de o birden-bir ķızına ozüniñ meramını sadece añlatmaġa tırıştı. “O yüzden de o biricik kızına kendi düşüncelerini basitçe anlatmaya çalıştı.” -M. Ablalimov.

sadedil Saf kalpli, derin meselelere aklı ermeyen, kolayca aldatılabilen kimse; krş. **bala kibi.**

sadedilane Safça, bön, çocukça.

sadedillik (-gi) Saf kalplilik.

sadef 1. Düğme; krş. **dögme.** 2. Sedef; **~ dögme** Sedef düğme; **~ ḳaḳmaḳ** Sedef kakma işlemini yapmak; **~ ḳaḳılġan** Sedef kakmalı; **~ ḳaḳuv** Sedef kakma. ● **~ otu** *(botanik)* Kılıç otu.

Bu arada Köroğlu ḳıza ve: Çadır ḳurdım Çamlı belniñ dizine, / Sırma sadef töşetirim sazıma. "Bu sırada Köroğlu sinirlenir ve: Çadır kurdum Çamlıbel'in dibine, / Sırma sedef döşetirim sazıma." -Köroğlu Destanı.

sadeflemek İliklemek, düğmelemek; krş. **dögmelemek.**

sadeleşken Basitleştirilmiş.

sadeleşme, sadeleşüv *(eylem adı)* **sadeleşmek.**

sadeleşmegen *(olumsuz)* **sadeleşken.**

sadeleşmek Basitleşmek, kolaylaşmak, sadeleşmek.

sadeleşmemek *(olumsuz)* **sadeleşmek.**

sadeleştiramamaḳ Sadeleştirememek, basitleştirememek.

sadeleştirmek Basitleştirmek.

sadeleştirmemek *(olumsuz)* **sadeleştirmek.**

sadıḳ Sadık, sadakatli, emin, güvenilir; krş. **vefalar; ~ olmaḳ** Sadık olmak; **~ ḳalmaḳ** Sadık kalmak; **sözüne ~ olmaḳ** Sözüne sadık olmak.

Ġarez Bolu ḫanı da onıñ atını elge keçirmege istey. Bu işke özüniñ sadıḳ ḫızmetçilerini ḳoya. "Öfkeli Bolu hanı da onun atını ele ge- çirmek ister. Bu iş için kendine sadık olan hizmetkârlarını görevlendirir." -Köroğlu Destanı.

sadıḳane Sadıkane, sadakatle.

sadıḳlıḳ (-ġı) Sadakat, bağlılık, vefa, doğruluk.

Ama o, soñundan öz toprağına sadıḳlığını, yerge tökülgen ḳanınen tasdiḳladı. "Ama o en sonunda toprağa sadıklığını, yere dökülen kanıyla gösterdi." -E. Umerov - 1.

sadır (sadrı) Resmi din görevlisi, din görevlerinden sorumlu bürokrat.

sadist (-ti) Sadist *(Başkalarına acı çektirerek zihnen doyum sağlayan kimse).*

sadizm Sadizm *(Başkalarına acı çektirerek zihnen doyum sağlama).*

sadr 1. Göğüs, meme. 2. Kalp, yürek.

sadrazam *(tarihi)* Sadrazam.

saf (I) Sıra, saf; dizi; krş. **sıra**.

Asker taḳımlarınıñ safları siyrekleşti, iprandı, soñundan tekmillendi ve kene uruşlar devam etti. “Asker takımlarının safları seyrekleşti, yıprandı, sonra tekrar toparlandı ve vuruşmalar devam etti.” -A. Osman - 1.

saf (II) 1. Saf, temiz; temiz kalpli; iyi niyetli; krş. **pak**; **temiz**. 2. Masum; **~ bala** Masum çocuk.

Ogümde canlana onıñ saf kozleri... “Önünde canlanır onun saf gözleri...” -Ş. Alâdin - 1.

safdaş Silah arkadaşı, savaş arkadaşı.

Kurucılarnıñ-ustaznıñ munasip safdaşı oluvıñnen ḫayırlayım, ḳardaşım! “İnşaatçıların ustanın uygun silah arkadaşı olmanı tebrik ediyorum kardeşim!” -U. Edemova - 1.

safdil 1. Samimi, temiz yürekli, açık yürekli, dürüst. 2. *(mecaz)* Saf, kolayca aldatılan kimse.

Baḫtıma, Klava ozü cail olsa da, ġayet şeñ, şaḳa sevgen, merametli, safdil civan olıp çıḳtı. “Şansıma, Klava’nın kendisi cahil olsa da, gayet mutlu, şakayı seven, merhametli, temiz biri çıktı.” -E. Umerov - 1.

safe *(ağızlarda)* Sürekli, aralıksız, daim; bk. **daim**.

safi 1. bk. **safe**. 2. Saf, sade, net, katışıksız, katkısız; krş. **ḳatḳı**; **~ aġırlıḳ** Net ağırlık.

safir Safir, gök yakut *(Genellikle mavi renkte olan değerli bir taş)*; krş. **kok yaḳut**.

saflıḳ Saflık.

O, ḫastanıñ yaşaması içün degil, ruhunıñ butün saflıġı ile oña Allaḫnıñ ḫayırlı bir yolculıḳ nasip etmesi içün oḳuy, ufley edi… “O, hastanın yaşaması için değil, ruhunun bütün saflığı ile ona Allah’ın hayırlı bir yolculuk nasip etmesi için okuyor, üflüyordu…” -Cafer Seydamet.

safran *(botanik)* Safran *(elma türü)*.

safsata 1. Sofizm, bilgicilik. 2. Safsata, saçma *(boş, temelsiz, asılsız söz)*.

Bundan ġayrı onı, işçilerniñ bir ḳısımı Anoḫinniñ safsatasına berile başlaġanı da azaplay. “Diğer taraftan da, onu, işçilerin bir kısmının Anohin’in safsatasına inanması sıkıyor.” -E. Umerov - 1.

safte *(ağızlarda)* Her zaman, sürekli, durmadan; bk. **salta**, **daima**, **er sefer**.

sag (-ġı) Kumların arasındaki boşluk.

saga *(edebiyat) (şiirsel)* Destan, efsane.

sago *(botanik)* Sago palmiyesi; *Cycas Revoluta*; **~ teregi** Sago ağacı.

sagolı Sagolu.

saġ (I) Sağ, canlı, diri; krş. **tiri**, **canlı**; **ana-babañ saġ(lar) mı?** Annen baban sağ mı?; **anda ~ ḳalġan bar mı?** Orada sağ kalan var mı?; **~ ḳaldırmaḳ** Sağ bırakmak; **cenkten ~ ḳaytḳanlar az oldı** Savaştan sağ çıkan az oldu; **kotekten soñ onıñ ~ bir yeri ḳalmaġan** Dayaktan sonra onun sağlam bir yeri kalmamış; **onıñ kitabı ozü ~ olġanda çıḳtı** Onun kitabı kendisi hayattayken çıktı. ● **~ oluñız!** Sağ olun! Teşekkür ederim!; **siz de ~ oluñız!** Siz de sağ olun!

Yaḳında kel-ket, aydı, Bugun saġım, yolcum men tezden... "Yakında gel de git, haydi, Bugün sağım, yolcuyum yakında..." -Ş. Alâdin - 1.

saġ (II) Sağ *(taraf)*; krş. **oñ**; **~ ḳaluv** Hayatta kalma mücadelesi; **~dan** Sağdan; **~ ḳarınçıḳ** *(anatomi)* Sağ karıncık; **~ġa dön!** Sağa dön!; **~ġa baḳ!** Sağa bak! ● **~ kozüni sol kozünden ḳızġanmaḳ** Sağ gözünü sol gözünden kıskanmak.

Kence doġru padişanıñ ogüne barıp, atından tüşe, tiz çökip, saġ elini sol koküsi ustüne ḳoyıp, başını ege. "Küçük oğul doğru padişahın önüne gider, atından iner, diz çökerek sağ elini sol göğsünün üstüne koyup başını eğer." -Altın Alma Masalı.

saġa 1. *(ağızlarda)* Sana; bk. **saña**. 2. Sağa; bk. **saġġa**; krş. **oñġa**.

Cat tuvılman men saġa, cat ḳalmadım bir zaman. "Yabancı değilim ben sana, yabancı kalmadım hiçbir zaman." -M. Niyazi.

saġan *(zooloji)* Ebabil kuşu; *Apus apus*.

saġanaḳ (-ġı) Sağanak, bardaktan boşanırcasına yağan yağmur; **~ bulutı** Yağmur bulutu; **~ḳa tutulmaḳ** Sağanağa tutulmak.

Çunki, bu devirde barıp da bir saġanak yaġmur yaġsa, bereketke buyük ziyan kele. "Çünkü bu zamanda gidip de bir sağanak yağmur yağarsa, berekete büyük zarar gelir." -Çerkez Ali - 1.

saġanaḳlı Sağanaklı, çok güçlü yağmur. ● **~ yaġmur tez keçer** Sağanaklı yağmur çabuk geçer.

Geceniñ saġanaḳlı yaġmurından soñ, saba ava açılıp ketti. "Gecenin sağnaklı yağmurundan sonra, sabah hava açıldı." -Çerkez Ali - 1.

saġanaḳsız Sağanaksız, hafif yağan yağmur.

saġdıç bk. **saġdiç**; 1. Sağdıç. 2. *(eski)* Gerdek gecesinde yeni evli çiftin bulunduğu odanın kapısının önünde duran kişi.

saġdiç (-çi) 1. Sağdıç, erkek arkadaş. 2. *(eski)* Gerdek gecesinde yeni evli çiftin bulunduğu odanın kapısının önünde duran kişi.

saġdiçlik (-gi) Sağdıçlık.

saġıltmaḳ *(ağızlarda)* Tedavi etmek, iyileştirmek; krş. **tedaviylemek, tedaviy etmek.**

O aşḳ olġan ḫan ḳızını dünya kozünen bir korip, ḫasta yuregini saġıltmaḳ fikirine tuşken. "O, aşık olduğu han kızını dünya gözüyle bir kere görüp, hasta yüreğini iyileştirmeyi düşünmüş." -Altın Beşik Efsanesi.

saġım Sağım *(sağılan süt miktarı)*; **sutkalıḳ ~** Günlük sağım.

saġımlı Sağmalı, sağımlı *(hayvan hakkında)*.

saġın Serap, yalgın, ılgım; krş. **mınar.**

saġındırmaḳ *(ettirgen)* **saġınmaḳ.**

Bir vaḳıtlar oksüzligimi uyuştırġan, duygularımı oḫşaġan deñiz, onıñ bazı oynaḳ, cilveli bazı da ḳaynaḳ, açuvlı dalgaları endi dertlerimi ḳozdıra, maña balalıḳ çaġımı, babamı, anamı, doġmuşlarımı, ayaḳdaşlarımı saġındıra. "Bir zamanlar öksüzlüğümü uyuşturan, duygularımı okşayan deniz, onun bazen oynak, cilveli, bazen hareketli, asabı dalgaları, şimdi dertlerimi canlandırıyor, bana çocukluk çağımı, babamı, annemi, kardeşlerimi, arkadaşlarımı özletiyor." -A. Hilmi.

saġındırmamaḳ *(olumsuz)* **saġındırmaḳ.**

saġınġan Özleyen, arayan.

Zeranı pek saġınġanını, eger ayaḳları aġırmaġan olsa, Taşlıḳḳa ozü baracaġını ayttı. "Zerayı çok özlediğini, eğer ayakları ağrımıyor olsa Taşlıkka kendisinin gideceğini söyledi." -E. A.Osmanoğlu - 1.

saġınmaġan *(olumsuz)* **saġınġan.**

saġınmaḳ Özlemek, hasretini çekmek.

Meleklerge oynaş yeri çöllerde / Kozlerinmen aḳḳan suvday saġın ḳuv / Yeşil cürtḳa dülberlikler saçılġan. "Melekler için oyun yeri kırlarda / Gözlerinle akan su gibi, özle, kovala / Yeşil yurda güzellikler saçılmış." -M. Niyazi.

saġınmamaḳ *(olumsuz)* **saġınmaḳ.**

saġır 1. Sağır, kulakları duymayan biri; **~ tilsiz** Sağır dilsiz; **~ etmek** Sağır etmek, sağıra çevirmek; **~ edici** Sağır edici, kulak patlatıcı; **~ olmaḳ** Sağır olmak; **~lar** Sağır insanlar, sağır olanlar; **~ etici patlama** Sağır edici patlama. 2. Ses (ısı vb.) geçirmez özellikte yalıtılmış *(pencere)*; **~ pencere** Sağır pencere *(ses geçirmez özellikte yalıtılmış pencere)*. 3. *(dilbilgisi)* Boğuk sessiz *(harf)*. ● ~

eşitmez, uydurır Sağır duymaz, uydurur.

Er atḳanda lânet aytıp saġır dünyaġa / Oler edim, atday yutup zeer, yaşlarnı. “Her attıklarında lanet okuyup sağır dünyaya / Ölürdüm at gibi yutup zehir, yaşları.” -Yusuf Kandım.

saġırlaşma, saġırlaşuv *(eylem adı)* **saġırlaşmaḳ.**

saġırlaşmaḳ Kulağı sağır olmak, sağırlaşmak.

Bu davuş kimerde açıḳ işitile, kimerde ise saġırlaşa. “Bu ses bazen açık işitilir, bazense sağırlaşır.” -E. A. Osmanoğlu - 1.

saġırlıḳ (-ġı) Sağırlık.

saġız *(ağızlarda)* Sakız, çiklet; bk. **saḳız.**

saġlam 1. Sağlıklı, zinde, dinç; **~ bir bala** Sağlıklı bir çocuk; **ḫastaḫaneden ~ ayaġınen çıḳmaḳ** Hastaneden sağlıklı ayağıyla çıkmak; **beden ve aḫlâḳ ceetinden ~** Beden ve ahlâk açısından sağlam. 2. Sağlam, dayanıklı, metin; **~ terek** Dayanıklı ağaç; **~ ayaḳḳap** Dayanıklı ayakkabı; **~ inşaat** Sağlam bina. ● **~ bir iman** Sağlam bir iman.

Saġ tende, saġlam aḳıl. “Sağlam vücutta sağlam akıl.” -Atalar Sözü.

saġlamlaşḳan Sağlamlaşmış, güçlenmiş.

saġlamlaşmaġan *(olumsuz)* **saġlamlaşḳan.**

saġlamlaşmaḳ Sağlamlaşmak, güçlenmek, çelikleşmek; **o sağlamlaştı** O sağlamlaştı.

saġlamlaşmamaḳ *(olumsuz)* **saġlamlaşmaḳ.**

saġlamlaştıramamaḳ *(olumsuz)* **saġlamlaştırmaḳ.**

saġlamlaştırmaḳ Sağlamlaştırmak, çelikleştirmek *(vücudu ve ruhu geliştirmek, sağlıklı ve dinç tutmak)*.

saġlamlıḳ (-ġı) 1. Sağlık, sıhhat, esenlik. 2. Dinçlik, sağlamlık, dayanıklılık.

saġlıḳ (-ġı) Sağlık, sıhhat; krş. **siḩḩat, afiyet**; **~ıñız nasıl?** Sağlığınız nasıl?; **~nı tüzelmek** Düzelmek, iyileşmek; **~ saḳlav** Sağlık koruma, sıhhiye; **~ı yerinde** Sağlığı yerinde; **~ ocaġı** Sağlık ocağı. ● **~ olsun** Sağlık olsun; **~ olsa, er şey olur** Sağlık olunca, her şey olur; **şukür ~ḳa!** Geçmiş olsun! Sağlıklı kalınız! *(iyileşmiş birine söylenen söz)*; **~ı yaramay** Onun sağlığı iyi değil; **~nen ḳal(ıñız)** Hoşça kalın! Esen kalın!; **~nen bar(ıñız)!** Güle güle! Allah’a emanet olun! *(gidene söylenen söz)*; **~ıñ – baylıġıñ** Sağlığın, zenginliğindir; **er şeyniñ başı ~** Her şeyin başı sağlık; **~ı yerine kelmek**

Sağlığı yerine gelmek; **Alla ~ıñnı bersin!** Allah iyilik, sağlık versin.

Saġlıḳ olsa, yavluḳ tapılır. “Sağlık olursa, mendil bulunur.” -Atalar Sözü.

saġlıḳlaşḳan Vedalaşan.

Olar endi ḳızlarnen saġlıḳlaşḳan ediler. “Onlar şimdi kızlarla vedalaşmışlar.” -İ. Abduraman - 1.

saġlıḳlaşma, **saġlıḳlaşuv** *(eylem adı)* **saġlıḳlaşmaḳ**.

Onıñ afu ister kibi davuşnen aytḳan saġlıḳlaşuv sözlerine cevap olaraḳ, o vaḳiadan soñ birinci kere, Donnikniñ kozlerine tik baḳtı. “Onun af ister gibi bir sesle söylediği vedalaşma sözlerine cevap olarak, o olaydan sonra ilk defa Donnik’in gözlerine dik dik baktı.” -A. Osman - 1.

saġlıḳlaşmaġan *(olumsuz)* **saġlıḳlaşḳan**.

saġlıḳlaşmaḳ Vedalaşmak.

Aşıḳ Garip şu yerden anasınen saġlıḳlaşıp, Alp şeerine kete. “Aşık Garip orada annesiyle vedalaşır, Alp şehrine gider.” -Aşık Garip Destanı.

saġlıḳlaşmamaḳ *(olumsuz)* **saġlıḳlaşmaḳ**.

saġlıḳ-selâmetlik (-gi) Selamet, refah, esenlik; **sizge baḫıt ve ~ tilerim** Size şans ve esenlik dilerim.

Babam içün o terekler em keçiniş, em de medeniy omür, saġlıḳ-selametlik bağışlaġan bir menba ediler. “Babam için o ağaçlar hem geçinme, hem de medeni hayat, sağlık selametlik bağışlayan bir kaynaktılar.” -Çerkez Ali - 1.

saġma, **saġuv** *(eylem adı)* **saġmaḳ**.

Sıġır saġuv kubre çıḳaruv, ferma ayvanlarını suvaruv kibi muim işler meḫanizmleştirildi. “Sığır sağma, gübre çıkarma, çiftlik hayvanlarını sulama gibi önemli işler makineleşti.” -M. Ablalimov.

saġmaḳ Sağmak; **sıġır ~** Sığır sağmak; **sütü çekilip ketmesin dep er kun saġam** Sütü kesilmesin de her gün sağayım.

Sıġırım saġdım / İçmek içün, / Sıġır tepti, / Ḫoraz opti, / Bulbül saña / Selâm etti. “Sığırımı sağdım / İçmek için, / Sığır tekme attı, / Horoz öptü, / Bülbül sana / Selâm söyledi.” -Tezaytuv.

saġolnız *(ağızlarda)* Teşekkürler, sağolun; bk. **saġ oluñız**.

saġrı bk. **savrı**.

Kunlerden bir kun ḳart ozüniñ tecribeli ḳolunen atra sıypay, onın ḳolu atnıñ saġrısı ustünden tayıp kete. “Günlerden bir gün yaşlı adam tecrübeli elleri ile atı

okşar, onun eli atın sağrısı üzerinden kayar gider.” -Köroğlu Destanı.

saġ-selâmet 1. Sağ salim, sağ ve salim, sağ selamet; **~ olmaḳ** İyi olmak, sağ olmak, refah içinde yaşamak. 2. Hiçbir zarar görmeden, başına bir kaza gelmeden; **~ barıp çıḳtıñız mı?** Kazasız, belâsız varıp gittiniz mi?; **~ korüşmek ḳısmet olsun** Kazasız, belâsız görüşmek kısmet olsun.

Oz memleketinde bular kibilerniñ biñlernen olġanını ḫatırlap, arslan kibi cesur, dünyanı titretken padişa, suvuḳ terler içinde ḳalıp intiḳam almaḳ istegenini de unutıp, zavallarnı saġ-selâmet sarayından cibergen. “Kendi memleketinde bunlar gibi binlerce olduğunu hatırlayarak, aslan gibi cesur dünyayı titreten padişah soğuk terler içinde kalarak intikam almak istediğini de unutup, zavallıları sağ selâmet sarayından göndermiş.” -Bekir Mustafa Masalı.

saḫabe Destekçi, müttefik, arkadaş, dost; **~ler - peyġamberniñ yaḳınları** Sahabeler, peygamberin yakınlarıdır.

saḫabiy *(Müslümanlık)* Sahabi *(Hz. Peygamber devrine yetişmiş, Müslüman olarak Hz. Peygamber'i görmüş, O'nun sohbetinde bulunmuş ve Müslüman olarak ölmüş olan kimselerdir)*.

saḫar bk. **saar**.

saḫarin Sakarin *(Genellikle şeker hastalarının şeker yerine kullandığı, madenkömürü katranından yapılan beyaz bir toz)*.

saḫaroza *(kimya)* Sakkaroz, sükroz *(Bir glukoz ve bir fruktoz molekülünün bir araya gelmesiyle meydana gelen disakkarittir)*.

saḫib bk. **saip**.

saḫibe bk. **saibe**.

saḫip bk. **saip**.

Vaḳuf bu koy, saḫibi ḳazna Arenda tuta cemaat, Keçinemiz taḳan-tuḳan Elde en kuç zenaat. “Vakıf bu köy, sahibi hazine Kiralıyor cemaat, Geçiniyoruz yarım yamalak Elde en güç sanat.” -H. Çergeyev.

saḫir bk. **siir**.

saḫire bk. **siire**.

saḫna Sahne; bk. **sana**.

O er şeyni añladı. Alçaḳ, demek, bu saḫnanı aselet yaptı. “Bu her şeyi anladı. Alçak demek bu sahneyi kendi yaptı.” -E. A. Osmanoğlu - 1.

saḫra Çöl; **taşlı ~** Taşlı çöl; **yarı ~** Yarı çöl.

Çeçek kibi donanġan yalı boyunı ḳaranlıḳ, issiz bir saḫraġa çevirgenler. “Çiçek gibi donatılan yalı boyunu

karanlık hissiz bir sahraya çevirmişler.” -Altın Beşik Efsanesi.

saḫribaz 1. Üfürükçü, şarlatan. 2. Sihirbaz; bk. **siirbaz**.

saḫte Sahte, taklit, yalancı, yapma, hile katılmış; krş. **yapma**, **ḳalp**, **batıl**; **~ vesiḳa** Sahte belge; **~ kozyaşlar** Sahte gözyaşları; **~ aḳça** Sahte para; **~ alim** Sahte alim.

saḫteci 1. Kalpazan. 2. Sahtekâr, dolandırıcı, yalancı.

saḫtecilik (-gi) Taklit, sahtecilik, sahtekârlık; **~ yapmaḳ** Sahtekârlık yapmak.

saḫtekâr bk. **saḫteci**.

saḫtekârlıḳ (-ġı) bk. **saḫtecilik**.

saḫtelik (-gi) 1. Taklit, sahtelik. 2. Yalancılık, yanlışlık, hile, aldatma.

saḫtiyan Sahtiyan, maroken *(İlk kez Fas’ta, keçi derisinin bitkisel maddelerle sepilenip boyanmasıyla elde edilen, bugün her ülkede yapılan çok yumuşak deri)*.

Olar kibi sarı, ḳırmızı saḫtiyan yapḳan ustalar siyrek bulunıp, bir de acaip yemiş bağçalarına malik ediler. “Onlar gibi sarı, kırmızı sahtiyan işleyen ustalar az bulunurdu ve çok güzel yemiş bahçelerine sahiplerdi.” -O. Akçokraklı - 1.

saḫtiyancı *(tarihi)* Maroken eşya yapan kişi.

saḫtiyancılıḳ (-ġı) *(tarihi)* Marokenden çeşitli eşya yapma sanatı.

sai (sayı) *(ağızlarda)* Doğru, gerçek, hakiki; bk. **doġru**.

saibe Sahibe.

Zera bosaġada artına çevirildi ve ev saibesinen oña oḳumaḳ içün bir de-bir kitap bermesini rica etti. “Zera ezikte ardına dönüp ev sahibinden ona okumak için bir kitap vermesini rica etti.” -E. A. Osmanoğlu - 1.

saife Sayfa; krş. **bet**; **~ tübü anlatması** Dipnot; **~ başındaki raḳam** Sayfa başındaki rakam.

Madam ki, bugun nevbetçi, ilki saifelerniñ ketirilmesini beklep oturacaḳ. “Mademki, bugün nöbetçi, ilk sayfaların getirilmesini bekleyecek.” - A. Osman - 1.

sail (-li) Sahil; krş. **yalı**; **Aḳ deñiz ~inde** Akdeniz sahilinde.

Biz Orazbaynen bam-başḳa adamlar ekenmiz. Bir ozenniñ eki saili. “Biz Orazbay ile bambaşka insanlarmışız. Bir nehirin iki sahili.” -Çerkez Ali - 1.

saip (-bi) 1. Sahip, iye, hamil; **~ olmaḳ** a) Ustası olmak; b) Sahip olmak; **evniñ ~i** Evin sahibi; **mal ~i** Mal sahibi. 2.

Herhangi bir özelliğin sahibi; **söz ~i** Söz sahibi; **tecribe ~i** Tecrübe sahibi.

Karşılaġanlarnıñ alayını ķırıp, kervannıñ malına saip olalar. "Karşılaştıklarının hepsini kırar, bütün kervanın malını ele geçirirler." -Köroğlu Destanı.

saipdeş Ortak sahiplik.

saiplik (-gi) Sahiplik, mülkiyet hakkı; **ḫususiy ~** Özel mülkiyet hakkı; **~ duyġusı** Sahiplik duygusu.

saipsiz Sahipsiz.

saipsizlik (-gi) Sahipsizlik.

sair Büyücü, sihirbaz, hokkabaz.

saire (I) Diğerleri, başkaları; **ve ~** Ve diğerleri.

Gullerniñ, melevşelerniñ, sünbüllerniñ ve saire guzel çeçeklerniñ ķoķuları avam toldırmışlar... "Güllerin, menekşelerin, sünbüllerin ve diğer güzel çiçeklerin kokuları havayı doldurmuşlar…" -O. Akçokraklı - 1.

saire (II) 1. Cadı, büyücü. 2. *(şiirsel)* Büyüleyici güzel, dilber.

sajın *(eski)* Kulaç.

saki *(şiirsel)* Saki, içki dağıtan.

sakin (I) Sakin, durgun, dingin; **~ deñiz** Sakin deniz.

Sakin gecede er şey susķan. "Sakin bir gecede her şey susmuş." -A. Osman - 3.

sakin (II) Sakin, oturan (bir yerde yaşayan); **bu şeerniñ ~i** Bu şehrin sakini; **orman ~leri** Orman sakinleri.

Ev sakinleri anda masa ve oturġıç yasap, kunniñ sıcaġında bile domino ya da şaḫmat oynaylar. "Ev sakinleri oraya masa ve sandalye koyup, güneşin sıcağında bile domino ya da satranç oynuyorlar." -İ. Paşi.

sakinlemek bk. **sakinleşmek**.

Ava biraz yatışıp, ķar yaġuvı sakinlegen soñ, suvuķ ziyadeleşti, ayazlar başladı. "Hava biraz yatışıp, kar yağışı sakinleştikten sonra, soğuk arttı, ayazlar başladı." -Çerkez Ali - 1.

sakinleşme, sakinleşüv *(eylem adı)* **sakinleşmek**.

sakinleşmek Dinmek *(acı hakkında)*, yatışmak, durulmak, sükûnet bulmak; **davuşlar sakinleşti** Sesler kesildi.

Dalgalar da, yavaş-yavaş, taķattan tuşken kişi kibi, sakinlediler. "Dalgalar da yavaş yavaş takatten düşmüş bir insan gibi sakinleşti." -A. Ş. Çongarlı.

sakinleşmemek *(olumsuz)* **sakinleşmek**.

sakinleştirmek Yatıştırmak, sakinleştirmek, yavaşlatmak, geciktirmek.

sakinlik Sessizlik, sükûnet.

Ahmediniñ ketmesinen odanı bir an sakinlik bastı. "Ahmedi'nin gitmesiyle bir an odayı sakinlik bastı." -İ. Paşi.

sakna *(ağızlarda)* Çalı çırpı, çalılık; bk. **çalı-çırpı**.

saksofon *(müzik)* Saksafon *(Genellikle pirinçten yapılmış, metal tuşlara basılarak çalınan, çoğunlukla bandolarda ve caz topluluklarında kullanılan bir tür üflemeli çalgı)*.

sakva Heybe, hurç; bk. **eybe**, **ḫurcun**.

Saḳ Saki Bölgesi, Kırım'da bir yerleşim bölgesi.

Bugun Zera ocapçe Saḳ yanındaki koyge barıp-kelmege ḳarar berdi. "Bugün Zera hoca Saki yanındaki köye gidip gelmeye karar verdi." -E. A. Osmanoğlu - 1.

saḳ Sap; krş. **sap**; **sabaḳ**; **ot ~ı** Ot sapı.

saḳa Su taşımak için kullanılan fıçı; krş. **çapçaḳ**; **fıçı**; **varel**; **metiy**; **~ ḳuşu** *(zooloji)* Saka (kuşu).

Buravcılar traktor çanası ustüne bekitilgen demir saḳanıñ tapasını azçıḳ boşatıp ḳol-betlerini yuvdılar. "Burgucular traktör kızağı üstünde sağlamlaştırılmış demir varilin tıpasını azıcık açıp ellerini yüzlerini yıkadılar." -Çerkez Ali - 1.

saḳacı Su taşıyıcı, sucu, saka.

saḳacılıḳ (-ğı) Su taşımacılığı, suculuk.

saḳaḳ bk. **şaḳaḳ**.

saḳal Sakal; **~ yibermek** Sakal bırakmak; **çot ~** Keçi sakal; **~ tübü** Çene; **~ını tıraş etmek** Sakalını traş etmek; **~ı osti** Sakalı uzadı; **~ ostürmek** Sakal uzatmak.

Taz oğlan aman şeer kenarına çıḳa, maġarada ḳara atnı baḳḳan ḳartnıñ saḳal telini yaḳa. "Keloğlan şehrin kenarına çıkar, mağarada kara atı bakan ihtiyarın sakalının telini yakar." -Altın Alma Masalı.

saḳalçıḳ (-ğı) Kısa sakal.

Asḳar çoban siyrek saḳalçığını sıypadı, tüşünceli tarzda Begdiyar Nadiroviçniñ kozlerine baḳtı. "Askar çoban seyrek sakalını okşadı, düşünceli halde Begdiyar Nadiroviç'in gözlerine baktı." -Çerkez Ali - 1.

saḳaldırıḳ (-ğı) Çenelik (At koşum takımı parçası).

saḳallı 1. Sakallı; **keñ ~** Gür ve geniş sakallı; **uzun ~** Uzun sakallı. 2. Yetişkin, yaşı ilerlemiş.

Kaya ḳayaya baḳar, / Kayadan seller aḳar. / Burma mıyıḳ turġanda, / Saḳallıġa kim baḳar. "Kaya kayaya bakar, / Kayadan seller akar. / Burma

bıyıklı dururken, / Sakallıya kim bakar.” -Mane.

saḳallıḳ (-ġı) *(müzik)* Keman çeneliği.

saḳalsız Sakalsız.

Va-ay, kerçekten, anavı eñ soñunda torbasını zornen koterip keçkeni saḳalsız, ama saçları arḳadaşlarınıñkinden de uzun ve çullı edi. “Vaaay gerçekten en arkada torbasını zorla kaldıran sakalsız ama saçları arkadaşlarından da uzun ve gür.” -E. Umerov - 2.

saḳat (-tı) 1. Sakat, malul, alil; krş. **zayıf**, **alil**; ~ **arabası** Tekerlekli sandalye; ~ **bir adam** Engelli insan (sakat bir insan); **yaḳın soyuña evlenseñ, bala** ~ **olur** Yakınınla evlenirsen, çocuğun sakat olur. 2. Bozuk, hasarlı, zedelenmiş; yaralı; **ağır** ~ Ağır yaralı; ~ **meyva** Bozuk meyve.

- *Çauş kun boyu çapḳalap, yorulġan saḳat ayağını acımay, uluḳḳa çaptı*. “- Çavuş gün boyu koşuşturarak yorduğu sakat ayağını unutarak, çocuğun yıkandığı yere doğru koştu.” -Ş. Alâdin - 1.

saḳatlamaḳ Sakatlamak, sakat etmek; zedelemek, bozmak; **yıḳılıp belkemigini** ~ Düşüp omurgasını sakatlamak.

Em de ozüni saḳatlap ḳutulġan. Bizim koyde içmegen yoḳ desem yanılmam. “Hem de kendini sakatlamış. Bizim köyde içmeyen yok dersem yanılmam.” -A. Hilmi.

saḳatlamamaḳ *(olumsuz)* **saḳatlamaḳ**.

saḳatlanġan Sakatlanmış, zedelenmiş, bozulmuş.

saḳatlanmaġan *(olumsuz)* **saḳatlanġan**.

saḳatlanmaḳ Sakatlanmak, zedelenmek, bozulmak.

Bu ketüvden soñ, kozlerinden saḳatlanıp ḳayttı. “Bu gidişinden sonra, gözlerinden sakatlanarak döndü.” -E. Umerov - 1.

saḳatlanmamaḳ *(olumsuz)* **saḳatlanmaḳ**.

saḳav *(ağızlarda)* 1. Dilsiz; bk. **tilsiz**. 2. Konuşmasında kusur olan, dili anlaşılmaz olan, çetrefil konuşan.

Kupe-kundüz baḳmaġa ḳorḳasıñ, ya boyleleri gece rastkelse? Aḳılıññı çıldırırsıñ, saḳav ḳalırsıñ… “Güpegündüz bakmaya korkarsın, ya böylelerine gece rastlasan? Çıldırırsın, dilin tutulur…” -E. Umerov - 2.

saḳavlanmaḳ *(ağızlarda)* Dili tutulmak; bk. **tilsizlenmek**.

saḳavlaşmaḳ 1. *(ağızlarda)* Susturulmak. 2. *(mecaz)* Kirli bir dille konuşmak.

saḳçı Bekçi, muhafız, koruyucu; krş. **ḳaravul**.

Bazirgân başı kervan saḳçılarınıñ degenine razı ola ve Köroġluna beş biñ altın yollay. “Bezirgan başı kervanın koruyucularının dediklerini kabul eder ve Köroğlu’na beş bin altın gönderir.” - Köroğlu Destanı.

saḳın: **~ anda barma!** Sakın, oraya gitme!

Ḳartanay onıñ başını yeşil suvnen yuva da, yavluḳnen baylay ve, bunı saḳın çezme, - dey. “Yaşlı kadın onun başını yeşil su ile yıkar, eşarpla örter ve bunu sakın çözme, der.” –Altın Başnen Hıyar Baş Masalı.

saḳınçaḳ (-ġı) Temkinli, ihtiyatlı, tedbirli, dikkatli.

saḳınçaḳlıḳ (-ġı) Dikkat, tedbir, temkin; **~nen etrafḳa baḳmaḳ** Dikkatlice etrafa bakmak.

saḳındırıcı Uyarıcı, uyaran; **~ tüs** *(biyoloji)* Uyarıcı renk.

saḳındırmaḳ *(ağızlarda)* Sakındırmak, uyarmak, ikazda bulunmak, önceden haber vermek, ihtar etmek; krş. **ogünden aytmaḳ**.

saḳındırmamaḳ *(olumsuz)* **saḳındırmaḳ**.

saḳınma, **saḳınuv** *(eylem adı)* **saḳınmaḳ**.

saḳınmaḳ 1. Sakınmak; **ondan saḳın!** Ondan sakın!; Ondan uzak dur!; **bir şeyden saḳınġan kibi** Bir şeyden sakınıyor gibi. 2. Bir şeyi dikkat ve itina ile yapmak; **saḳınıp kotermek** Dikkat ve itina ile kaldırmak.

Bir fenalıḳ çıḳmasın deye saḳınıp davranaraḳ, er daḳiḳada azır bulunır ediler. “Bir kötü bir şey olmasın diye dikkat ederek, her dakika hazır bulunurlardı.” -O. Akçokraklı - 1.

saḳınmamaḳ *(olumsuz)* **saḳınmaḳ**.

saḳın-saḳın Sakın! *(asla yapma!)*; **~ kelme!** Sakın gelme!; **~ yaramazlıḳ yapma!** Kesinlikle yaramazlık yapma.

Onıñ içün deñizciler bunıñ aġızı yaḳınlarından alâ bugun bile keçmege ḳorḳalar, o yerden saḳına-saḳına aylanıp keçeler. “Onun için denizciler onun ağzının yanından hâlâ bugün bile geç- meye korkarlar, oradan sakınarak dönüp geçerler.” -Ayuvdağ Efsanesi.

saḳız 1. Sakız, çiklet. 2. Akındırık, reçine, çam sakızı; **~ çaynamaḳ** Sakız çiğnemek. ● **~ ḳabaḳ** *(botanik)* Sakız kabağı; *Cucurbita pepo*.

Ayaḳlarında saḳız tüste yıltıravuḳ kapron çoraplar ve yuksek okçeli kuzlük ayaḳḳaplar. “Ayaklarında sakız renginde parlak kapron çoraplar ve yüksek topuklu güzlük ayakkabılar.” - Çerkez Ali - 1.

saḳızlı Reçineli, ağdalı; **~ terek** Reçineli ağaç.

saḳḳi(y) *(şiirsel)* Saki, içki dağıtan; krş. **saki**.

saḳḳiye İçki dağıtan kadın; bk. **saḳḳi**.

saḳlama, **saḳlav** *(eylem adı)* **saḳlamaḳ**.

saḳlamaḳ 1. Saklamak, gizlemek; **akça ~** Para saklamak. 2. Muhafaza etmek; **saḳlap tutmaḳ** a) Saklamak, korumak, muhafaza etmek. b) Dikkatli ve nazik davranmak; **kitaplarnı saḳlap tutıñız** Kitapları saklayınız. 3. Korumak, himaye etmek; savunmak; **ayvanlarnıñ tükleri olarnı suvuḳtan saḳlay** Hayvanların kürkleri onları soğuktan korur; **sıcaḳtan ~** Sıcaktan korumak. ● **Alla saḳlasın!** Allah korusun!, Allah saklasın!; **saḳla samanı kelir zamanı** *(atasözü)* Sakla samanı, gelir zamanı *(Gereksiz gördüğümüz şeyleri acele edip atmamalıyız, günün birinde lazım olabilirler)*.

Kence saçlarnıñ uçüni uç cebine saḳlay, saġlıḳlaşıp, oz evine kete. “Küçük oğlan saçların üçünü üç ayrı cebine saklar, vedalaşıp evine gider.” -Altın Alma Masalı.

saḳlamamaḳ *(olumsuz)* **saḳlamaḳ**.

saḳlancumaḳ *(ağızlarda)* Saklambaç; bk. **saḳlançaḳ**.

Evleriniñ artındaki baġçalıḳta olar anasınen saḳlancumaḳ oynayediler... “Evlerinin arkasındaki bahçede onlar annesiyle saklambaç oynardılar…” -E. A. Osmanoğlu - 1.

saḳlançaḳ Saklambaç *(oyun)*; **~ oyunı** Saklanbaş oyunu.

saḳlanġan Saklanmış, gizlenmiş; **~ aḳça (***veya* **para)** Gizli para.

Eali, sıcaḳtan ḳorḳıp, salḳın kolgelerge saḳlanġan. “Halk, sıcaktan kaçarak, serin köşelere saklanmış.” -Ş. Alâdin - 1.

saḳlanma *(ağızlarda)* Saklambaç *(oyun)*; bk. **saḳlançaḳ**.

Ama adamlar onıñ nidasını eşitmeyler, olar tarla boyı çapalar, saḳlanmaġa yer ḳıdıralar. “Ama insanlar onun feryadını duymuyor, onlar tarla boyunca koşuyorlar, saklanmaya yer arıyorlar.” - E. Umerov - 1.

saḳlanmaġan *(olumsuz)* **saḳlanġan**.

saḳlanmaḳ (I) 1. Saklanmak, gizlenmek. 2. Korunmak, muhafaza edilmek.

Narik aḳşamdan soñ ḳaytıp kele, amamnıñ içine saḳlanıp tura. “Narik akşam olduktan sonra geri gelir, hamamın içine saklanır.” -Çorabatır Destanı.

saḳlanmaḳ (II) *(ağızlarda)* Saklambaç *(oyun)*; bk. **saḳlançaḳ**.

saḳlanmamaḳ *(olumsuz)* **saḳlanmaḳ**.

saḳlatamamaḳ Saklatamamak, gizletememek.

saḳlatmaḳ *(ettirgen)* **saḳlamaḳ**.

saḳlatmamaḳ *(olumsuz)* **saḳlatmaḳ**.

saḳlattırmaḳ *(ettirgen)* **saḳlatmaḳ**.

saḳlattırmamaḳ *(olumsuz)* **saḳlattırmaḳ**.

saḳlav Muhafız, koruma; **~lar** Korumalar; **Toḳtamışnıñ yanında 40 ~ bar edi** Toktamış'ın yanında 40 muhafız vardı.

Ali bey şu kunü ḳırḳ saḳlavını alıp anda bara. "Ali bey o gün kırk korumasını alıp oraya gider." -Çorabatır Destanı.

saḳlı 1. Saklı, gizli; **~ aḳça** Gizli para, **~ parañ bar mı?** Saklı paran var mı? 2.: **~ ev (oda)** *(etnografya)* Misafirler için hazırlanmış oda.

Rivayetke kore, şu altın beşik bu kunge ḳadar ḳobada saḳlı tura eken. "Rivayete göre, bu altın beşik o güne kadar mağarada saklı duruyormuş." -Altın Beşik Efsanesi.

saḳt 1. Uyanık, gözüaçık, ihtiyatlı, ihtiyatkâr, tedbirli, dikkatli; krş. **muḳayt**, **iḫtiyatlı**; **~ adam** İhtiyatlı bir insan; **~ yur!** Dikkatli yürü!; **~ olmaḳ** Dikkatli olmak; **~ ol!** Uyanık ol! 2. İhtimamlı, dikkatli; **yuḳusı ~** Uykusu hafif; **balanı ḳolda ~ tutmaḳ** Çocuğu kucağında nazik tutmak.

Yavaş yavaş dal olur, / Yeşil ekeç al olur. / Tutacaḳ olsan saḳt tut, / Eki eliñ ḳan olur. "Yavaş yavaş dal olur, / Yeşilken al olur. / Tutacaksan dikkatli tut, / İki elin kan olur.(Kırmızı Dut)" - Tapmaca.

saḳta *(ağızlarda)* Sahte, taklit, kopya; bk. **ḳalp**, **saḫte**; **~ para** Sahte para.

saḳtlıḳ İhtiyat, ihtiyatlılık, dikkat ve itina; krş. **muḳaytlıḳ**; **iḫtiyat**.

Keleci sabırlı adımlarnen direktornıñ ḳarşısındaki kresloġa keçip, saḳtlıḳ ile oturdı. "Keleci sabırlı adımlarla müdürün karşısındaki koltuğa geçip, dikkatlice oturdu." -İ. Paşi.

saḳtlıḳnen 1. Dikkatlice, temkinli, ihtiyatlı, yavaşça; **direktor ~ ḳabul etti** Yönetici dikkatlice kabul etti. 2. Kuşkulu, şüphecilikle.

Marianna saḳtlıḳnen mollanıñ degenlerini yaptı. "Marianna dikkatlice mollanın dediklerini yaptı." -Çerkez Ali - 1.

sal (I) Sal; feribot.

sal (II) *(eski)* 1. Yıl, sene; bk. **yıl**; **sene**. 2. Yıllar, seneler, yaş, yaşam.

sala *(eski)* Köy; bk. **koy**.

salaca bk. **salacaḳ**.

salacaḳ (-ġı) 1. Salacak, teneşir tahtası *(cenaze yıkamak için kullanılır)*; krş. **teneşir**. 2. bk. **tabut**.

Seni de bar yolġa salacaḳman, ḳaçḳanday olsan, anavı otuz atlınıñ alayı seni ḳuvacaḳlar. “Senin işlerini de yoluna koyacağım, kaçacak gibi olursan, o otuz atlının hepsi seni kovalayacaklar.” -Edige Destanı.

salacı Tembel, işsiz, serseri.

salacılanmaḳ Tembellik yapmak, avare gezmek, serserilik yapmak; krş. **bıralḳılap yurmek**.

Salaçıḳ (-ġı) Salacık *(Bahçesaray'ın güneyindeki mevki)*.

Bağçasaraydan başlap, dağlar ve ḳayalıḳlar arasından Salaçıḳḳa doğru ketken yolnıñ uzerinde bir atlı kete edi. “Bahçesaray'dan başlayıp, dağlar ve kayalıklar arasından Salacık'a doğru uzanan yolda bir atlı gidiyordu.” -O. Akçokraklı - 1.

salaġaç Salacak, teneşir tahtası *(cenaze yıkamak için kullanılır)*; bk. **salacaḳ**; **menim ~ımnı kim tutar da kim ağlar** *(ağlama; ağıt)* Ben öldükten sonra kim peşimden ağlayacak?

salâḫiyet (-ti) İktidar, otorite, yetki; **~ tecavuzı** Yetki tecavüzü.

salâhiyetli Yetkili, yetki sahibi, otorite sahibi; **~ olmaḳ** Yetkili olmak.

salam *(Kodeks Kumanikus)* Selam, merhaba; bk. **selâm**.

salama Reçine, sakız, ağda.

salamandra *(zooloji)* Semender *(Nemli ve karanlık yerlerde barınan, yavaş hareket eden, uzun gövdeli, dört bacaklı, kuyruklu, kertenkeleyi andıran bir hayvan)*.

salama-saḳız *(mecaz)* Yapışkan, müziç, sıkıcı, bunaltıcı *(bir insan)*; **~ olmaḳ** Sıkıcı olmak; **o, ~nıñ biri** O, sıkıcının teki; **bu adam maña ~ oldı** Bu adam bana yapışkan oldu.

«Kelmese-kelmesin, kim olġan o mañа?» dep yuregindeki kederni, oña raatlıḳ bermegen salama-saḳız tüşüncelerni başından çıḳarıp atmaġa tırıştı. “«Gelmezse gelmesin, kim olmuş o bana?» diye yüreğindeki kederi, ona rahatlık vermeyen yılışık düşünceleri başından çıkarıp atmaya çalıştı.” -U. Edemova - 1.

salamura 1. Salamura, tuzlu su. 2. Turşu. 3. Tuzlama *(Kırım'ın güney kıyısındaki sakinlerden gelen yiyeceklerin tuzlanması için)*.

Aşḳa kelgende salamuranı kaşıḳnen içiremiz. “Yemek konusuna gelince salamurayı kaşıkla içiriyoruz.” -İ. Paşi.

sala-sal: **~ etmek** İyice dövmek, vurmak, dayak atmak; **tayaḳnen ~ etmek** Sopayla dövmek.

Sala-sal ettim tayaġı, / Çamurda tutmaz ayaġı. “İyice attım dayağı, / Çamurda tutmaz ayağı.” -Halk Yırı.

salât (salavat) *(Müslümanlık)* 1. Namaz. 2. Hz. Muhammed’e okunan dua; krş. **dua**; **ibadet**; **~ oḳumaḳ** Salavat getirmek.

salata Salata; **~ savutı** Salata tabağı; **ḫıyarnen pomidor ~sı** Çoban salatası *(domates ve salatalık salatası)*; **~ tabaġı** Salata tabağı.

Ondan eki-uç türlü balık konservaları, salata, baklalı et konservasını, bir topaç da elva aldı. “Ondan iki üç türlü balık konservesi, salata, baklalı et konservesini, bir parça da helva aldı.” -U. Edemova - 2.

salatlamaḳ: **daa pişmegen vaḳıtta orılġan boġday salatlay**, **ondan salatlı un ola** Daha olgunlaşmamışken biçilen buğdaydan, düşük kaliteli (çekirdeksiz) un elde edilir.

salatlı: *(antonim)* **sımat**, **ozekli**.

salâtuselam *(Müslümanlık)* Salatuselam *(Hz. Muhammed için okunan ve Allah'ın rahmet ve selamının O'nun üzerine olması dileğini dile getiren dualardır)*; **~ ketirmek** Salatuselam getirmek.

salavat (-tı) 1. *(Müslümanlık)* Salavat, ibadet, namaz. 2. *(din)* Övgü duası *(Hz. Muhammed'e saygı bildirmek için okunan dua)*; **~ ketirmek** Salavat getirmek.

salavatlama, **salavatlav** *(eylem adı)* **salavatlamaḳ**.

salavatlamaḳ *(Müslümanlık)* İbadet etmek, dua etmek, namaz kılmak; krş. **dua etmek**, **namaz ḳılmaḳ**.

salavatlamamaḳ *(olumsuz)* **salavatlamaḳ**.

salavatlaşmaḳ Selamlaşmak.

Korüştük, salavatlaştıḳ, soraştıḳ, aytıştıḳ. “Görüştük, selamlaştık, hal hatır sorduk, konuştuk.” -B. Çobanzade - 2.

salbiya *(botanik)* Adaçayı; *Salvia officinalis*.

salca Salça, sos.

saldat (-tı) *(konuşmada)* Asker, er; **beş yuz ~ sardı** Beş yüz asker çevirdi.

Ḳazaḳ meni saldat alıp, çet dünyaġa atḳanda, / Bir özimni bir ḳaç yuz biñ yabancıġa ḳatḳanda. “Kazak beni asker yapıp, dış dünyaya atınca, / Tek kendimi birkaç yüz bin yabancıya katınca.” -A. Giraybay - 1.

saldırmaḳ *(ağızlarda) (ettirgen)* **salmaḳ**.

Bağçaeliniñ pomeşçigi er kun Alimni ḳıdırmaġa adam cibere ve butün yollarnıñ başına ḳaravullar saldırır eken. “Bağçaeli'nin pomeşçigi her gün Alim'i aramak için adam gönderiyor ve bütün yolların başına nöbetçiler koy duruyormuş.” -Karavullar Meydanında Hikayesi.

saldo *(muhasebe)* Bakiye.

salḫ bk. **selâ**.

salı Salı; ~ **kunü** Salı günü; **~dan başlap** Salı gününden itibaren; **~ġace** Salı gününe kadar; **~ ertesi** Salı ertesi, çarşamba.

Salı kunü aldılar bizlerni soldat / Ne yaman ağlaşır civan yigitler, / Koy kibi mağraşır garip aneler. “Salı günü aldılar bizleri askere, / Ne kadar çok ağlaşır genç yiğitler, / Koyun gibi meleşir garip anneler.” -Halk Yırı.

salıḳ Neşesiz, neşesi kaçmış, hüzünlü; **saña ne oldı, ~ yuresiñ?** Sana ne oldu, hüzünlüsün?

Bunı menim yuregim duya başladı ki, evelki Kuddus olsa, men irkilmey ona barır ‘sen, oğlan, neçün salıḳsın ya?’ -der, sorar edim. “Bunu gönlüm hissetmeye başladı ki, eski Kuddus olsa, ben ona çekinmeden gider ‘Sen, çocuk, niçin neşesizsin?’ diye sorardım.” -A. Hilmi.

salım Mevduat, yatırım *(tutar)*.

salımcı Yatırımcı, mudi.

salıncaḳ (-ġı) Salıncak; **~ ḳurmaḳ** Salıncak kurmak; **~ta atlatmaḳ** Salıncakta sallanmak.

Yuzüm sergileri astında yaslanıp maḳsıma ve ḳave içmek içün maḫsus sımarış ile ketirilgen yımşaḳ meşin divarlar, salıncaḳlar, çilterli beşikler... “Üzüm bağları altında yaslanarak maksıma ve kahve içmek için özel sipariş ile getirilmiş yumuşak meşin duvarlar, salıncaklar, parmaklıklı beşikler...” -Çerkez Ali - 1.

salındırma, **salındıruv** *(eylem adı)* **salındırmaḳ**.

salındırmaḳ Sarkıtmak; krş. **aslatmaḳ**; **ayaḳlarını salındırıp oturmaḳ** Ayaklarını sarkıtıp oturmak.

O, alışa berip, mańa tayana, başçiġını omuzıma salındıra ve men yanaḳlarım yanından onıñ zayıfgan nefes alıp-berüvini eşitem. “O, yanaşarak, bana yaslanıyor, başçığını omuzumu dayıyor ve ben yanaklarımla onun zayıf nefesini işitiyordum.” -E. Alimov.

salındırmamaḳ *(olumsuz)* **salındırmaḳ**.

salındırtmaḳ *(ettirgen)* **salındırmaḳ**.

salındırtmamaḳ *(olumsuz)* **salındırtmaḳ**.

salıtmaḳ *(ağızlarda)* Asmak, sarkıtmak, sarkmak; **burun salıtıp oturmaḳ** *(mecaz)* Kös-kös oturmak.

saliallaḫu vesellem Sallallahü aleyhi vesellem, salevat *(Peygamber Efendimizin ismi alınınca; Allah ona salat ve selam etsin demektir)*; **peyġamberimiz, ~, 63 yaşına kelip olgen** Peygamberimiz, Sallallahü aleyhi vesellem (s.a.v.), 63 yaşına gelince ölmüş.

salitsil Salisilat; **~ ekşiligi** *(kimya)* Salisilik asit.

salḳım Salkım *(üzüm salkımı)*; **bir ~ yuzüm** Bir salkım üzüm.

Uç salḳım yuzüm pıtaḳta / Bir salḳım uzdim bitama. "Üç salkım üzüm dalda / Bir salkım kopardım büyükanneme." -N. Umer - 1.

salḳın Serinlik, serin hava; serin; **~ suv** Serin su; **~nen** Hava serinken; **~ yer** Serin yer.

Yekmege berseñ, deve ber, / Savmaġa berseñ, biye ber, / Salḳın tüşmey suvalmaz. "Koşmak için verirsen, deve ver, / Sağmak için verirsen, kısrak ver, / Serinlik inmeden sağılmaz." -Çorabatır Destanı.

salḳınçıḳ (-ġı) Birazcık serin, hafif soğuk.

salḳınlanmaḳ bk. **salḳınlaşmaḳ**.

Artına çevirildi ve: –Niyar, bu yerde çoḳraḳ bar, tüşip biraz salḳınlanasıñmı? – dedi mulayim davuşnen. "Arkasına döndü ve: –Niyar bu yerde kaynak var, inip biraz serinlenir misin, dedi tatlı sesle." -U. Edemova - 1.

salḳınlaşma, **salḳınlaşuv** *(eylem adı)* **salḳınlaşmaḳ**.

salḳınlaşmaḳ Serin olmak, soğumak; **kuzde ava bayağı salḳınlaşa** Sonbaharda hava bayağı serinleşir.

salḳınlaşmamaḳ *(olumsuz)* **salḳınlaşmaḳ**.

salḳınlıḳ (-ġı) Soğukluk, serinlik.

Er ekisi bu korüşüvniñ yurekni belli derece ıncıtmaḳtan başḳa iç bir şey bermeycegini, aralarını ayırġan suvlarnıñ buvlanıp, başları töpesinde bulut olıp dolanġanlarını, olarġa salḳınlıḳ etmegenini bilseler de, biri-birinden bir şey gizlemediler. "Her ikisi de bu görüşmenin kalpleri belli derece incitmekten başka hiçbir şey vermeyeceğini, onları ayıran suların buharlaşıp, başlarının üzerinde bulut olup dolanacağını, onlara serinlik etmeyeceğini bilseler de, birbirlerinden hiçbir şey gizlemediler." -İ. Paşi.

sallama, **sallav** *(eylem adı)* **sallamaḳ**.

Yolcular lagerge bayağı yaḳınladılar, ondan da ġayrı, o adamnıñ el sallavından, yurüşinden er kes bu zatnıñ

Grişa Leban ekenini añladı. “Yolcular kampa iyice yaklaşmışlardı, onun dışında adamın el sallamasından yürüyüşünden herkes bu kişinin Grişa Leban olduğunu anladı.” -E. Umerov - 2.

sallamaḳ 1. Sallamak; **salıncaḳnı ~** Salıncağı sallamak. 2. Sallandırmak; sarsmak. 3. El sallamak; krş. **silkmek**, **siltemek**; **ḳaḳmaḳ**; “**Sallasana, sallasana yavluġıñnı” “**Sallasana, sallasana mendilini”. 4. Kuyruk sallamak; **kopek ḳuyruġını sallay** Köpek kuyruğunu sallıyor. 5. Başını sallamak; **başını sallamaḳ** Başını sallamak.

Lâkin baḳ, sultan dostum, eger menden ziyade fiyat isteycek olsan, soñ işin fena olur! - dep, parmaḳ sallaġan. “Fakat bak Sultan dostum, eğer benden fazla para isteyecek olursan, sonra senin için fena olur, diye, parmağını sallamış.” - Bekir Mustafa Masalı.

sallamamaḳ *(olumsuz)* **sallamaḳ**.

sallanamamaḳ Sallanamamak.

sallanġan Sallanmış, sallanan.

Beşik sallanġanda, ozlüginden şırnıḳlı birsesnen 'Ayneni' türkisini yırlay eken. “Beşik sallanınca kendiliğinden şirin bir sesle ‘Ayneni’ türküsünü söylüyormuş.” -Altın Beşik Efsanesi.

sallanma, **sallanuv** *(eylem adı)* **sallanmaḳ**; Sallanma; **~ taş** Sarkaç; rakkas; krş. **pul (5)**; **saatnıñ ~ taşı** Saatin sarkacı.

Nazim bundan soñ ozüni sıḳmadı, lâkin maşinanıñ vıyıltısından ve sallanuvından onıñ laf etmege çaresi ḳalmadı. “Nazim bundan sonra kendisini sıkmadı, fakat arabanın vıyıltısından ve sallanmasından onun konuşmaya çaresi kalmadı.” -Çerkez Ali - 1.

sallanmaġan *(olumsuz)* **sallanmaġan**.

sallanmaḳ *(edilgen çatı)* Sallanmak.

Beşik sallanġanda, ozlüginden şırnıḳlı birsesnen ‘Ayneni’ türkisini yırlay eken. “Beşik sallanınca kendiliğinden şirin bir sesle ninni söylüyormuş.” -Altın Beşik Efsanesi.

sallanmamaḳ *(olumsuz)* **sallanmaḳ**.

sallantı 1. Sallantı, sallanma. 2. Tereddüt, duraksama, kararsızlık; **Asan ~da edi**, **ne yapacaġını bilmey tura** Hasan tereddüt içersinde, ne yapacağını bilmiyordu.

sallantılı 1. Sallantılı; **onıñ yurüşü ~** Onun yürüyüşü sallantılı. 2. Tereddütlü, kararsız.

sallatamamaḳ Sallatamamak.

sallatmaḳ *(ettirgen)* **sallamaḳ**.

Yaşar dudunıñ çekkelemeleri astında başını anda-mında sallata, ḳarġışlarını diñley. “Yaşar dudunun çekiştirmeleri altında başını oraya buraya sallar, beddualarını dinler.” -A. Odabaş.

sallatmamaḳ *(olumsuz)* **sallatmaḳ**.

salma *(Buyuklambat ağzında)* Makarna çeşidi; bk. **maḳarne**.

salmaḳ (I) *(ağızlarda)* 1. Bir yere koymak; bk. **ḳoymaḳ**. 2. Uyandırmak, düşürmek *(korku, şüphe vb.)*; **duşmanġa ḳorḳu ~** Düşmanı korkuya düşürmek. 3. Kurmak; inşaat etmek; bk. **ḳurmaḳ**, **yapmaḳ**. 4. Vurmak; bk. **urmaḳ**, **şamar ~** Şamar vurmak. 5.: **ḳulaḳ ~** a) Kulak asmak; bk. **ḳulaḳ asmaḳ**. b) Dinlemek; bk. **diñlemek**, **diñlenmek**.

Şay dese sen, onday bolsa, elaldır o, şube yoḳ. / Kobeteni erte ḳoydır, sal ḫamırġa yaġnı çoḳ. “Öyle desene sen, öyleyse helâldir o, şüphe yok. / Köbeteyi erkence yaptır, koy hamura yağı çok.” -A. Kadrizade.

salmaḳ (II) *(ağızlarda)* Ağırlık, yük, yerçekimi; bk. **ağırlıḳ**.

salmaḳlı 1. Ağır, masif, kunt, sağlam. 2. Ağırbaşlı, vakur; ciddi *(insan hakkında)*; bk. **ağır-sabır(lı)**.

Mına, ḳanatlarını kerip, salmaḳlı uçḳan aḳ-ḳuş kibi, bir dalġa kelip, yarġa uruldı. “İşte, kanatlarını gererek vakur bir şekilde uçan akkuş gibi bir dalga gelip, kayaya çarptı.” -A. Ş. Çongarlı.

salmaḳlılıḳ (-ġı) 1. Ağırlık, sağlamlık. 2. Ağırbaşlılık, ciddiyet.

salon Salon; **muzika ~ı** Müzik salonu.

Onıñ artında, salonda, demir skemleçiklerde dört adam otura. “Onun arkasında, salonda demir sandalyeciklere dört adam oturuyor.” -E. Umerov - 2.

salpa bk. **salpı**.

salpı 1. Sarkık, sölpük, salkımış; **~ dudaḳ** Sarkık dudak; **~ ḳulaḳ** Kepçe kulaklı, sarkık kulaklı. 2. İğri, iğilmiş; **~ ayaḳ ayuv** İğri ayaklı ayı, çarpık ayaklı ayı; krş. **çana ayaḳ ayuv**. 3. Ağır, hantal *(insan hakkında)*.

Beñzi soluḳ, bedeni salpı. Kozleri areketsiz ediler. “Rengi soluk, bedeni sarkıktı. Gözleri hareketsiz idi.” -Y. Bolat.

salpı-sulpı *(konuşmada)* Hantalca, beceriksizce, ağırkanlılıkla.

salp-sulp *(konuşmada)* Dikkatsiz, özensiz, tedbirsiz, hantal; **~ yurmek** Hantal hantal yürümek; **~ kete** Hantal hantal gidiyor.

salsallıḳ *(ağızlarda)* İlgisizlik, kayıtsızlık, lakaytlık; bk. **lâḳaytlıḳ**.

salsaparel *(botanik)* Melocan; *Smilax sp*. *(Dikenucugiller, familyasından, odunsu, 15 m kadar boylanabilen, sarılıcı, tırmanıcı, dikenli, çok yıllık bir bitkidir)*.

salta *(ağızlarda)* Daima, her zaman, devamlı olarak; krş. **daim**; **sade**; **mutemadiyen**, **er vaḳıt**.

saltanat (I) 1. Saltanat devri, çarlık devri, hüküm sürme; ~ **sürgen** Hüküm süren; ~ **sürmek** Hüküm sürmek. 2. Saltanat, çarlık. 3. İhtişam, görkem, tantana, debdebe; krş. **debdebe**, **iḫtişam**, **tumturaḳ**.

Yapıştın saltanata, / Ḳanlı taçlar, taḫtlar ḳurdın. "Yapıştın saltanata, Kanlı taçlar, tahtlar kurdun." -Y. Ş. Ali.

saltanat (II) Sultanlık; bk. **saltanatlıḳ**.

saltanatlı Muhteşem, mutantan, parlak, görkemli, tantanalı, ihtişamlı, debdebeli; krş. **muteşem**, **debdebeli**.

saltanatlıḳ (-ğı) Saltanat, sultanlık, hükümdarlık.

salte *(ağızlarda)* Daima, her zaman, devamlı olarak; bk. **salta**, **daima**; **mutemadiyen**, **er vaḳıt**.

Bundan başḳa, Panoramada salte asker, cenk koresin. "Bundan başka, Panorama'da daima asker, savaş görüyorsun." -A. Hilmi.

saltıḳ Mutlak, salt, kesin; ~ **kerçek** Mutlak gerçek.

salto Salto, takla, havada dönüş.

salto-mortale Ölüm sıçrayışı *(Havada dönüş yapıp sıçrama)*.

salto-mortaleci Ölüm atlayıcısı, akrobat.

salu(v) *(etnografya)* Kupa, kadeh, bardak *(Kabağın oyulmasıyla yapılan bardak)*.

salyut (-tı) Selam; ~ **bermek** Selam vermek.

sam *(meteoroloji)* Sam (sıcak rüzgâr); ~ **yeli** Sam yeli.

saman 1. Başak kalıntısı, kesmik; krş. **pılav**. 2. Kesilmiş (ya da küçültülmüş) saman; krş.**toban**. ● **saḳla ~nı kelir zamanı** *(atasözü)* Sakla samanı gelir zamanı; **uzaḳnıñ boġdayından, yaḳınnıñ ~ı yaḫşı** *(atasözü)* Uzağın buğdayından, yakının samanı iyidir; **inanma dostuña, ~ ḳoyar postuña** İnanma dostuna, saman koyar postuna.

samara *(ağızlarda)* Sedye; bk. **sediye**.

samay *(ağızlarda)* Şakak; krş. **çeke**; **şaḳaḳ**, **can yeri**.

Ḳız sılaḳ yavluḳnen onıñ mañlayını ve samaylarını sürtmekte edi. "Kız ıslak mendil ile onun alnını ve şakaklarını siliyordu." -Ş. Alâdin - 1.

samır 1. Samur; **suv ~ı** Su samuru. 2. *(ağızlarda)* Av köpeği.

samırķaş Samur kaşlı *(kaşları siyah ve gür olan).*

samimiy Samimi, içten, candan, açık yürekli; ~ **selâm ile** Samimi selâmla.

Belki sen sevmegendirsin, / Samimiy oynadıñ muabbetimnen / Sen olmaycañ! "Belki sen sevmemişsindir, / Samimi oynadın muhabbetimle / Sen olmayacaksın!" -V. Basırov.

samimiyet (-ti) Samimiyet, açık yüreklilik, içtenlik.

Oyle yolnen evge kirgen zenginlik çoķ vaķıt insaniyet ve samimiyet kibi ẖasiyetlerni sıķıp çıķara. "Öyle yolla eve giren zenginlik çok zaman insaniyet ve samimiyet gibi özellikleri sıkıp çıkarıyor." -U. Edemova - 1.

samimiyetlik (-gi) Samimiyet, içtenlik, açık yüreklilik.

Episi bizni samimiyetliknen soķaķķaca ozġardı. "Hepsi samimi bir şekilde bizi sokağa kadar uğurladılar." -Z. Kurtnezir - 1.

samimiylik (-gi) Samimilik, içtenlik, candanlık, açık yüreklilik.

Midat Karamatķa bakıtı, onıñ yañı doġġan aynı añdırġan ķara ķaşları, uzun kirpikleri, ziftday kozleri samimiyliknen, 'men sizni sevem' degen kibi baķa ediler. "Onun yeni doğmuş ayı andıran siyah kaşları, uzun kirpikleri, zift gibi gözleri samimi bir şekilde 'ben seni seviyorum' der gibi bakıyordular." -M. Ablalimov.

samna 1. Selvi, servi; krş. **imiş teregi**, **bebeş teregi**, **servi**, **ķıbrız teregi**. 2. *(ağızlarda)* Ardıç; bk. **ardıç**, **arça**. 3. *(ağızlarda)* Çam; bk. **çam**.

samogon Kaçak içki, ev yapımı içki.

samogoncı Kaçak içki yapan, içki imalatçısı.

samokat (-tı) Scooter, küçük bisiklet.

samolyot Uçak; krş. **tayyare**; **uçaķ**.

Anda çeşit soy traktor, maşina, bazılarında samolyot yapıcı zavodlar çalışalar. "Orada her çeşit traktör, makina, bazılarında uçak yapan fabrikalar çalışıyor." -U. Edemova - 2.

samosval Damperli kamyon.

Algabasķa taraf yol alġan samosvalnıñ kabinasında Nadirov ve Asanov yan-yanaşa oturalar. "Algabas'a doğru yol alan kamyonun kabininde Nadirov ve Asanov yanyana oturuyorlar." -Çerkez Ali – 1.

samovar Semaver.

Arzıgül stol ustündeki kiçkene samovarçıķta çay ķaynatmaġa tutundı.

"Arzıgül masanın üzerindeki küçük semaverde çay kaynatmaya koyuldu." - Çerkez Ali - 1.

samra Samur kürkü.

samsa *(aşçılık)* Samsa böreği *(Üçgen şeklinde etli börek)*; **ḳabaḳlı ~** Kabaklı samsa böreği.

samsaḫ *(Baydar ağzında)* Sarımsak; bk. **sarımsaḳ**.

samsaḳ *(ağızlarda)* Sarımsak; bk. **sarımsaḳ**.

samsaḳlamaḳ *(ağızlarda)* Saçmalamak.

samsar bk. **sansar**.

samson (I) Bir çeşit tütün; **~ tütüni** Samson tütünü.

samson (II) Savaşta kullanılan köpek, dövüş köpeği.

samşit bk. **şimşir**.

samt *(şiirsel)* Sessizlik, sükut, suskunluk.

samtlıḳ (-ġı) Sessiz, suskun.

samum bk. **sam yeli**.

samur bk. **samır**.

samura *(ağızlarda) (zooloji)* Mayt, kene, akar; bk. **ḳasartḳı**.

samuray Samuray *(Eski Japonya'da soylu asker sınıfıdır)*.

san (I) 1. Sayı, rakam; krş. **sayı**. 2. Gazetenin sayısı; **ġazetanıñ (ġazetniñ) birinci ~ı** Gazetenin ilk sayısı.

Redaktsiyada nevbetçi olġan adam – şu gazetanıñ bir sanı içün tolusınen mesul, demek mumkün ki, şu bir sannıñ redaktorı. "Redaksiyonda nöbetçi olan insan, bu gazetenin bir sayısı için bile birçok sorumluluğu var, demek mümkün, bu sayının redaktörüdür." -A. Osman - 1.

san (II) Kalça, but, uyluk; krş. **but, yanbaş; keñ sanlar** Geniş kalçalar.

Maşinanıñ rulü koküsini ezgen. Sağ ayağı san süyeginden sınġan... "Arabanın direksiyonu göğsünü ezmiş. Sağ ayağı uyluk kemiğinden kırılmış…" -U. Edemova - 1.

san (III) Şan, ün, şöhret; **adı ~ı tanılġan** Adı sanı belli olan.

sana Sahne; **og ~** *(tiyatro)* Sahne önü.

sanaat bk. **sanat**.

sanalaştıramamaḳ Sahneye koyulamamak.

sanalaştırılġan Sahneye koyulan, sahnelenen.

sanalaştırılmağan *(olumsuz)* **sanalaştırılġan**.

sanalaştırma, sanalaştıruv *(eylem adı)* **sanalaştırmaḳ**.

sanalaştırmaḳ Sahneye koymak; **novella ~** Kısa hikaye sahneye koymak.

sanalaştırmamaḳ *(olumsuz)* **sanalaştırmaḳ**.

sanalaştırtmaḳ *(ettirgen)* **sanalaştırmaḳ**.

sanalaştırtmamaḳ *(olumsuz)* **sanalaştırtmaḳ**.

sanam bk. **sanem**.

sanat (-tı) 1. Zanaat, ustalık, hüner, marifet; **nefis ~** Güzel sanat; **dekorativ ~** Dekoratif sanat, dekorculuk sanatı. 2. Sanat *(Bir duygu, tasarı, güzellik vb.nin anlatımında kullanılan yöntemlerin tamamı)*; **~ akademiyası** Sanat akademisi.

İslâm tatarlar olarġa toḳunmayıp, yalıñız alım almaḳ ile sınırlanır ve olarnıñ alış-veriş ve sanatlarına ḳarışmaz ediler. "Müslüman Tatarlar onlara dokunmaz, sadece ticaret yaparlar ve onların alışverişlerine sanatlarına karışmazlardı." -O. Akçokraklı - 1.

sanatkâr Sanatkâr, sanatçı.

İstidatlı, ince sanatkâr duyġusına malik ressamnıñ tesadüfiy olaraḳ unutılması, icadı aḳḳında bir söz bile yazılmaması ġururına toḳundı. "Yetenekli, ince sanatkâr duygusuna sahip bir ressamın tesadüfi olarak unutulması, eserleri hakkında bir kelime bile yazılmaması gururuna dokundu." -İ. Paşi.

sanatoriy Senatoryum *(Özellikle veremli hastaların iyileştirilmesi için kurulmuş sağlık kuruluşu)*; **balalar ~i** Çocuk senatoryumu; **~ putyovkası** Rehabilitasyon merkezi.

Onıñ içün ozü dört yıldan beri çalışayatḳan sanatoriyden bir kereden ayırılmaḳ istemedi. "Onun için annesi dört yıldır çalışmakta olduğu senatoryumdan birden ayrılmak istemedi." -E. A. Osmanoğlu - 1.

sanatsever Sanatsever.

sanatsiya Rehabilitasyon, iyileştirme; **~ yapmaḳ** Rehabilitasyon yapmak.

sanatşınas Sanatsever.

Kimerde sanatşınaslar onıñ resimlerini mıtlaḳa başḳaca añlatalar. "Bazen sanatseverler onun resimlerini mutlaka başka türlü anlatıyorlar." -A. Osman - 2.

sanatşınaslıḳ (-ġı) Sanatseverlik.

sanayı Sanayi, endüstri; **daġ ~sı** Orman endüstrisi; **aġır ~** Ağır sanayi; **~ emiyeti olġan zona** Sanayi önemi olan bölge.

Onıñ astında ḫocalıḳlarnıñ tarlalarında, fermalarında, rayonnıñ sanayı, ḳurucılıḳ ve diger işḫanelerinde işniñ ketişatı aḳḳında materiallar basamız. "Onun altında hocalıkların tarlalarında,

çiftliklerde, bölgenin sanayi, inşaat ve diğer çalışma alanlarında işin gidişatı hakkında yazılar basıyoruz.” -Z. Kurtnezir - 1.

sanayi (I): **~ nefise** Sanat.

sanayi (II) Sanayi, endüstri; bk. **sanayı**; **ağır ~** Ağır sanayi.

sancaḳ (-ġı) Bayrak, sancak; krş. **bayraḳ**; **~ açmaḳ** Bayrak açmak; **~ḳa yemin etmek** Bayrak üstüne yemin etmek.

Ḳuru bazu ḳuvetile bu kok sancaḳ dibinde / Ken buyük padişaḥları ogüne diz çöktürdi! “Yalnız pazı kuvvetiyle bu gök sancak dibinde / Geniş büyük padişahları önünde diz çöktürdü!” -C. Kermençikli.

sancaḳbey *(tarihi)* Sancak beyi, sancak valisi, sancaktaki ordunun komutanı.

sancayaḳ (-ġı) Tripod, üç ayak, sacayağı; krş. **ḳazanayaḳ**, **uçayaḳ**.

sancı 1. Sancı, kulunç, kramp; **ḳursaġımda bir ~ peyda oldı** Karnımda bir sancı peydah oldu. 2.: **~ bocek** Kitin *(Bazı omurgasız hayvanların katı koruyucu örtüleridir)*

Boġazım ağıra, ağızım ḳurup ḳalġan, koküsimde nasıldır sancılar peyda ola, oda içi tınçıḳ edi. “Boğazım ağrıyor, ağzım kuruyup kalmış, göğsümde bir takım ağrılar peyda oluyor, odanın içi sessizdi.” -A. Osman - 2.

sançḳalamaḳ *(şiddetli eylem)* Sancımak; **yuregim sançḳalay** Yüreğim sancıyor.

sançḳalamamaḳ *(olumsuz)* **sançḳalamaḳ**.

sançḳı Çatal *(mutfak eşyası)*; krş. **yenkeç**; **senek**; **perun**.

sançmaḳ 1. Sokmak, batırmak. 2. Saplamak, bıçaklamak; **yineni yastıġına sançıp ḳoymaḳ** İğneyi yastığa saplamak.

Kose: -Aġırlıġınım taşlamayman koresin, - dep cevap bere ve cebinden çaḳısını çıḳarıp, devniñ arḳasına sançmaġa başlay. “Köse: -Ağırlığımı bırakmıyorum da ondan, diye cevap verir ve cebinden çakısını çıkarıp devin arkasına batırmaya başlar.” -Köse ve Dev Masalı.

sandal (I) bk. **papuç**.

sandal (II) Örs; krş. **ors**.

Oniñ yardımcısı ḳısḳıçlarnen tutıp turġan ḳızġın demirni sandal ustüne ḳoyıp, ḳapıġa çevirildi. “Onun yardımcısı maşayla tutmakta olduğu kızgın demiri sandal üstüne koyıp, kapıya çevrildi.” -E. A. Osmanoğlu - 1.

sandal (III) Sandal, küçük tekne; krş. **ḳayıḳ**.

sandal (IV) *(botanik)* Sandalum (ağacı); *Santalum albüm*; **~ teregi** Sandalum ağacı.

sandal (V) *(kimya, teknik)* Sandalum esansı.

sandal (VI) *(konuşmada)* Sandal *(yazın giyilen topuksuz, hafif, deri ayakkabı)*; bk. **sandalet**.

Bay aġa tikişleri sökülgen ve ustü tuzdan kogergen sandal kiyilgen ayaġını balaġa tepip: 'Kit, domuz!' -dey. "Zengin ağa ise dikişleri sökülmüş ve üzeri tuzdan solmuş sandaleti giydiği ayağı ile çocuğu tekme atarak, 'Git, domuz!' diyor" -U. İpçi - 1.

sandalet (-ti) Sandalet *(Yazlık ayakkabı çeşidi)*.

sandıçıḳ (-ġı) 1. Küçük sandık. 2. Kutu, cevahir kutusu; **sadefli ~** Sedef kakmalı kutu; **ilvan ~ı** *(etnografya)* Mücevher kutusu.

Deycegim, sandıçıḳtaki vesiḳalardan eñ ḳıymetlisi babamnıñ vasiyet mektubidir. "Diyeceğim, sandıktaki kağıtların en değerlisi babamın vasiyet mektubudur." -E. Umerov - 1.

sandıḳ (-ġı) Sandık; **sarraf ~ı** Hazine sandığı; **balaban ~** Kocaman sandık.

Ḳızın beşikte olsun, / Ciyezi sandıḳta olsun. "Kızın beşikte olsun, / Çeyizi sandıkta olsun." -Atalar Sözü.

sandıraḳ (-ġı) 1. Sayıklama, hezeyan. 2. *(mecaz)* Saçma sapan sözler, saçmalama, uydurma.

sandıraḳlamaḳ 1. Sayıklamak, hezeyan etmek; **ḫasta sandıraḳlay** Hasta sayıklıyor. 2. Saçmalamak *(anlamsız, gereksiz, tutarsız, saçma sapan sözler söylemek)*.

Anası: -Alla-alla, balam, nege sandıraḳlaysın ya? "Annesi: — Allah Allah, yavrum, sen ne sayıklıyorsun?" - Aşık Garip Destanı.

sandıraḳlamamaḳ *(olumsuz)* **sandıraḳlamaḳ**.

sanem 1. İdol. 2. *(mecaz)* Sevgili, canım, hayatım, güzelim; krş. **civan ḳız**.

sangvinik (-gi) İyimser kişi; **~ temperament** İyimser mizaç.

sanitar Sağlık, sıhhiye; **~ ekim** Sağlık doktoru; **şeerniñ ~ vaziyeti** Şehrin sağlık durumu.

Sanitarlar beni kelip tapḳanda endi essiz yata ekenim. "Sağlık ekibi (gelip) beni bulduğunda şuursuz yatıyormuşum." -U. Edemova - 2.

sanitariya Sanitasyon, sağlıklama *(Çevre koşullarını sağlığa elverişli duruma getirme, sağlıklı yaşam için gerekli önlemleri alma, çevre hijyeni)*.

saniye Saniye; **bir ḳaç ~** Birkaç saniye.

Lâkin sonki saniyede barıp yekâne osken selbige tirelip toḳtay. "Fakat son saniyede arabası orada yalnız duran

selvi ağacına çarpıp durmuş.” -T. Halilov.

sanki Sanki, güya; krş. **guya**; **dersiñ**.

Sanki ezeliy bir şeyler tüşünir ve ķasevetle içerisi tolmuş da, o sebepten talġın bir alda titreye-titreye ışıķ saça. “Sanki ezelî bir şeyler düşünüyor ve kasvetle içi dolmuş da, o yüzden dalgın bir halde titreye titreye ışık saçıyor.” -O. Akçokraklı - 1.

sanktsiya Yaptırım, ceza; **~ bermek** Ceza vermek; **~ berilgen** Ceza verilen.

sanķur *(zooloji)* Sungur, akdoğan; *Falco rusticolus*; krş. **aķ toġan**, **lâçin**, **şain**, **sapsan**.

sanlı (I) Numaralı, sayılı.

sanlı (II) Sayın, saygıdeğer, muhterem; meşhur, ünlü, tanınmış; **adlı ~ adam** Şanlı adam.

sanmaķ Sanmak, düşünmek, zannetmek, tahmin etmek, ihtimal vermek; krş. **zan etmek**; **men onı yaḫşı adam dep san edim** Ben onu iyi bir adam sanıyordum; **ozüni oyle tuta, sanarsıñ buyük bir adam** Kendi öyle bir gösteriyor ki, sanarsın büyük bir insan; **sanar isem o - ekim** Zannedersem, o doktor.

Bardım yarem bağçasına, bulbül sandım sesini, / Nazlı yarem - kuşçıġım, egri ķoymuş fesini. “Vardım yarin bahçesine, bülbül sandım sesini, / Nazlı yarim, kuşçuğum, eğri koymuş fesini.” - Halk Yırı.

sanmamaķ *(olumsuz)* **sanmaķ**.

sansar *(zooloji)* Sincap; *Sciurus sp*.

Çam teregi ustünden çapıp tüşken sansar yolcularġa şaşķınlıķnen baķtı ve çapıp ketti. “Çam ağacından inen sincap yolculara şaşkınlıkla baktı ve yürüyüp gitti.” -E. A. Osmanoğlu - 1.

sanskrit (-ti) Sanskrit *(Hint–Avrupa dilleri öbeğinden olan, klasik Hint din ve yazın dili)*; **~ elyazması** Sanskrit elyazması; **~ tili** Sanskrit dili.

santır *(etnografya)* Halk (telli) müzik aleti; **~ çalmaķ** Santır çalmak.

santıraç (-çı) 1. Kare, dama; kareli, damalı; krş. **kozenek**, **kare**; **~ kolmek** Kareli gömlek; **~ defter** Kareli defter. 2. Satranç; satranç tahtası; **~ oynamaķ** Satranç oynamak; **~ turniri** Satranç turnuvası.

Kızçıknıñ ustünde santıraç, kıska paltosı, başında beyaz şalçıķ. Sınıf salkın olġanı içün talebeler paltonen otura ediler. “Kızın üstünde kareli, kısa paltosu, başında beyaz şal. Sınıf soğuk olduğu için öğrenciler paltoyla oturuyorlardı.” -U. Edemova - 2.

santimetr Santimetre, cm; **bir ~** Bir santimetre.

Onıñ tar yolağına tıḳılġanım, ep ogge ıntılmaġa sürülmege tırışam, ama bir santimetr bile yerimden cılışım olamayım... “Onun dar deliğine sıkışmışım, hep öne gitmeye çalışıyorum ama bir santimetre bile yerimden kıpırdayamıyorum...” -E. Umerov - 1.

santimetrli Santimetreli; **~ cedvel** Santimetreli cetvel.

sañkim *(ağızlarda)* Sanki; bk. **sanki**.

sap (I) 1. Sap, kabza, tutamak, kulp, kol; krş. **tutḳuç**. 2. *(biyoloji)* a) Yemiş sapı. b) Aşı kalemi, aşı fidanı; krş. **saḳ**.

Çarıḳ ağız, çoḳmar burun Patlaḳ koz, çatma ḳaş, Araba ḳapu, Senek sapu, Kolda taşı, Elde aşı, Bitli başı. “Çarık ağız, sopa burun, Patlak göz, çatma kaş, Araba kapısı, Yaba sapı, Kolda taşı, Elde aşı, Bitli başı.” -Tezaytuv.

sap- (II) Pekiştirme eki *(sözcüklere daha fazla önem yüklemek için kullanılır)*; bk. **sap-sarı**; **sap-saġlam**.

Sap-saġlam erif ḳabir içine komülgen kibi... “Sapa sağlam adam, mezara gömülmüş gibi…” -E. Umerov - 2.

sapan (I) 1. *(tarihi)* Taş sapanı. 2. Sapan *(kuşları vurmak için çocukların kullandığı alet)*.

sapan (II) *(ağızlarda)* Saban, pulluk, köten; bk. **saban**.

saperavi 1. *(botanik)* Saperavi *(üzüm türü)*. 2. Saperavi *(şarap çeşidi)*.

sapfir bk. **safir**.

sapır *(ağızlarda)* Konuk, misafir; bk. **musafir**.

sapḳın Yıkılan, dökülen *(kaya hakkında)*; **~ ḳaya** Sapkın kaya.

saplama, **saplav** *(eylem adı)* **saplamaḳ**.

saplamaḳ Saplamak *(bıçağı sapına kadar batırmak)*.

Ḳara yerge saplaġan, / Ḳazan degen şeerde, / Çorabatır ḳan calġan. “Kara yere saplayan, / Kazan denen şehirde, / Çora Batır kan akıtmış.” -Edige Destanı.

saplamamaḳ *(olumsuz)* **saplamaḳ**.

saplanġan Saplanmış.

Saçmalar reisniñ sağ koküsine urulġanlar, olarnı birley-birley çıḳarmaḳ ḳolay olmadı. Eki danesi ḳabırġalarına saplanġan. “Saçmalar başkanın göğsünün sağ tarafına saplanmış. Onları teker teker çıkarmak kolay olmadı. İki tanesi kaburgalarına saplanmış.” -Z. Kurtnezir - 1.

saplanmaġan *(olumsuz)* **saplanġan**.

saplanmaḳ *(edilgen çatı)* Saplanmak.

Kardaşınıñ er bir sözü oña ġancer olıp saplandı. “Kardeşinin her sözü ona hançer gibi saplandı.” -İ. Paşi.

saplanmamaḳ *(olumsuz)* **saplanmaḳ**.

saplatmaḳ *(ettirgen)* **saplamaḳ**.

saplatmamaḳ *(olumsuz)* **saplatmaḳ**.

saplı Saplı, sapı olan.

Siz raatsız olmañız. Men ozüm... –dedi Abdulkerim ve dolaptan beyaz saplı pıçaḳnı alıp, kolbasanı doġraycaḳ oldı. “Siz rahatsız olmayın. Ben kendim... dedi Abdülkerim ve dolaptan beyaz saplı bıçağı alıp, sucuğu doğrayacak oldu.” -İ. Abduraman - 1.

sapma Sapma.

sapmaḳ 1. Sapmak, bir kenara gitmek. 2. *(mecaz)* Yoldan sapmak, yanlış yola girmek; **yaramay yolġa** ~ Kötü yola sapmak.

sap-saġ: **~ bir adam** Sapasağlam bir adam.

sap-saġlam Sapasağlam; çok sağlıklı; **~ adam** Sapasağlam insan.

Taze ḫıyar kibi sap-saġlam, yuzünde de iç bir iz yoḳ. “Taze hıyar gibi sapasağlam, yüzünde de hiç iz yok.” -E. Umerov - 1.

sapsan *(zooloji)* Doğan, şahin; krş. **şain**; **lâçin**, **aḳtoġan**, **sanḳur**.

sap-sarı Sapsarı.

Saḳalıñ osken, yuzüñ sap-sarı, apisḫanede yatḳanlarnı añdırasıñ. “Sakalın uzamış, yüzün sapsarı, hapishanede yatanları andırıyorsun.” -E. Umerov - 1.

sapsız Sapsız, kolu olmayan, kulpsuz.

sapsız-supsız: **~ sözler** Saçma sapan sözler; **~ laḳırdı etmek** Saçma sapan konuşmak; **~ şeyler aytmaḳ** Saçma sapan şeyler söylemek.

sap-sup: **sapı supı olmaġan laf** Saçma sapan konuşma.

saptırmaḳ *(ettirgen)* **sapmaḳ**; **doġru yoldan ~** Doğru yoldan saptırmak.

sapyor İstihkam, korunak *(Düşman saldırısına karşı korunma, savunma ereğiyle toprak, taş, beton vb. ile sağlam bir biçimde düzenlenmiş yer)*; **~ kureçigi** İstihkam küreği.

Leontiyge yol kostericinen beraber ketmek ve keçit pek dar yerlerini sapyor kureginen, ya da ḫancernen kenişletmek avale olundı. “Leontiy yol göstericiyle beraber gitmek ve geçitin çok dar olan yerlerini istihkam küreğiyle ya da hançerle genişletmekle görevlendirildi.” -E. A. Osmanoğlu - 1.

sarabanda *(müzik)* Sarabanda *(Ağır tempolu, üç ölçülü İspanyol halk dansı)*.

sarac Saraç *(Deri üzerine nakış yapan biri)*; bk. **saraç**.

saraç (-cı) Saraç *(Koşum ve eyer takımları yapan, satan, süsleyen kimse)*.

saraçḫane Saraçhane *(At takımları, araba koşumları, meşinden eşya yapılan ve satılan yer)*.

saraçlıḳ (-ġı) Saraçlık meslek veya zanaatı.

sarafan Sarafan *(Rus köylü kadınlarının giydiği kollu veya kolsuz uzun elbise)*.

saralan Sarı kavrulmuş bozkır.

saran *(ağızlarda)* Cimri, hasis, varyemez, eli sıkı; krş. **ḳıtmır**; **ḳızġanç**; **açkoz**; **ḫasis**.

Saran bazirgân başı aldına çıḳḳannıñ sözüne ḳulaḳ asmay, ḳarşılap, oz yoluna devam ete. "Cimri bezirgân başı, önüne çıkanın sözüne kulak asmaz, karşılayarak yoluna devam eder." -Köroğlu Destanı.

sarança Çekirge; bk. **sırınçḳa**.

saranlıḳ (-ġı) Cimrilik, hasislik; krş. **ḳızġançlıḳ**, **kormemişlik**.

sararmaḳ Sararmak; **uzaḳta boġday tarlası sararıp tura edi** Uzaktaki buğday tarlası sararmıştı.

Lâkin terek yılda bir alma bere, o da endi sarardı, yarın uzermiz degende yoḳ ola. "Fakat ağaç yılda bir elma verir, o da artık sarardı, yarın koparırız diyene kadar yok olur." -Altın Alma Masalı.

sararmamaḳ *(olumsuz)* **sararmaḳ**.

sarartamamaḳ Sarartamamak.

sarartım *(ağızlarda)* Sarımsı.

sarartmaḳ *(ettirgen)* **sararmaḳ**.

sarartmamaḳ *(olumsuz)* **sarartmaḳ**.

saratan 1. Yengeç burcu (Zodyak takımyıldızı). 2. 22 Haziran'dan 21 Temmuz'a kadar olan dönemin güneş yılının dördüncü ayının adı.

saray 1. Saray; **ḫan ~ı** Han sarayı; **~ şairi** Saray şairi. 2.: **kervan ~** Kervan saray; krş. **ḫan**.

Nasıl kele bilsin ki, arem pencereleriniñ parmaḳlıḳları ḳalın ve arem aġalarınıñ kozleri pek açıḳ ve saray ḳapılarında tolu-ḳurallı ḳaravullar bekleyler! "Nasıl gelebilsin ki, harem pencerelerinin parmaklıkları kalın ve harem ağalarının gözleri çok açık ve sarayın kapılarında pek çok nöbetçi bekliyor." -O. Akçokraklı - 1.

sarayman *(tarihi)* Kırım'da han işleten kimse, hancı.

sarbalçıḳ (-ġı) Sarı kil.

sarburma bk. **burma**.

Ķızı ve torunı kelgende bita şimdi furundan etli ve ķartoplı sarburma ya da etli ve pirinçli kobete çıķarġan, ķurabiye, paķlava pişirgen olur. “Kızı ve torunu geldiğinde nene fırından etli ve patatesli sarburma ya da etli ve pirinçli köbete çıkarmış, kurabiye ve baklava pişirmiş olur.” -E. A. Osmanoğlu - 1.

sard bk. **serd**.

sardar (I) Başkan, şef, elebaşı, lider; **Edige – Altın ordu ~larınıñ biri** Edige, Altın Ordo liderlerinin biridir.

sardar (II) bk. **serdar**.

sardelka Sosis.

sardırmaķ *(ettirgen)* **sarmaķ**.

Politsiya kayası, bu ḫaberni alġanı kibi, ozünen beraber elli-altmış asker alıp, ķoşunı çevre-çetten sardırġan. “Polis karakolunun kâhyası, bu haberi alınca, kendi ile beraber elli altmış asker alıp, ağılın etrafını kuşatmış.” -Alimnin Eziyetlenmesi Hikayesi.

sardırmamaķ *(olumsuz)* **sardırmaķ**.

sardina Sardalya; *Sardina pilchardus*.

sarf (I) Sarf etme, harcama; krş. **masraf**; **~ etmek** Sarf etmek, harcamak.

Çınlarnın ḫanı, ķızı ve torunı ķalıp, bugungi Alupka olġan yerde, soñ ķuvetini sarf etip, arslan kibi kureşken. “Cinlerin hanı, kız ve torunu ile kalıp bugün Alupka olan yerde, son kuvvetini harcayarak aslanlar gibi mücadele etmiş.” -Altın Beşik Efsanesi.

sarf (II) *(eski)* Dilbilgisi.

sarġaymaķ *(ağızlarda)* Sararmak; bk. **sararmaķ**.

Ḫoş keldin kozüm çarıġı, sarġayıp soldım, / Adımnı yazıp, cavlıġım bergenday boldım. “Hoş geldin gözümün ışığı, saranp soldum, / Adımı yazıp mendilimi verecek gibi oldum.” -Çın.

sarġaytmaķ *(ağızlarda)* bk. **sarartmaķ**.

sarġı 1. *(teknik)* Sarım; kangal. 2. Sargı bezi *(yaraları sarmak için kullanılır)*. 3. Sarık, çalma; krş. **sarıķ**; **çalma**. 4. Sarma.

sarġıltım *(ağızlarda)* Sarımsı.

sarġuş *(ağızlarda)* Sarhoş, içkili, ayyaş; bk. **sarḫoş**.

Bekir elini koküsine ķoyıp: -Ey aynıķlarnıñ ve sarġuşlarnıñ buyük padişası! “Bekir elini göğsüne koyarak: -Ey ayıkların ve sarhoşların büyük padişahı!” -Bekir Mustafa Masalı.

sarḫoş Sarhoş; krş. **mest**.

Altından araba bola eken, kümüşten arış, / Aleyküm selâm, ḫoş keldin, Seydali sarḫoş. “Altından araba

gümüşten araba oku olurmuş, / Aleykümselam hoş geldin Seydali sarhoş.” -Çın.

sarḫoşlıḳ (-ġı) Sarhoşluk, ayyaşlık.

Bir vaḳıtlar sarḫuşlıḳnen ḳadınını ḳolaysız tepip, saḳatlaġan. “Bir zamanlar sarhoşlukla karısını fena bir şekilde dövüp sakatlamış.” -Z. Kurtnezir - 1.

sarı 1. Sarı *(renk)*; ~ **yaġ** Tereyağı; **yımırtanıñ ~sı** Yumurta sarısı; **altın ~sı** Altın sarısı; **~ca** Sarı renge yakın, hafif sarı; ~ **yapraḳ** Sarı yaprak. 2. *(konuşmada)* Sarı, sarışın; kızıl saçlı *(saçlar hakkında)*; bk. **portaḳal tüs**; **ciren**. 3.: ~ **asma ḳuş** *(zooloji)* Sarıasma; ~ **ḳamış** *(botanik)* Saz; ~ **turup** *(botanik)* Sarı turp; ~ **bozdurġan** *(botanik)* Armut türü.

İlk baarde mujdeledin sarı tülpan, / Bare boyle solmasaydın iç bir zaman. “İlkbaharda müjdeledin sarı lâle, / Bari böyle solmasaydın hiçbir zaman.” -N. Çelebicihan.

sarıbaş *(botanik)* Kandıra otu; *Calamagrostis sp*.

sarıç 1. *(zooloji)* Kızıl şahin. 2. Sarıç Burnu *(Kırım yarımadasında bir burun)*.

sarıḳ (-ġı) Sarık, çalma; krş. **çalma**.

Kale soḳaḳlarında uzun boylu ve ḳara çereli, başlarına beyaz ve ḳara sarıḳ sarġan ve uzerlerine ḳara ve uzun bunuş kiygen genç ve yaşlı karaimler ketip kelmekte ediler. “Kalenin sokaklarında uzun boylu, kara çehreli, başlarına beyaz ve kara sarık sarmış, üstlerine kara ve uzun kıyafet giymiş genç ve yaşlı Karaimler gidip gelmekteydiler.” -O. Akçokraklı - 1.

sarıḳmaḳ *(ağızlarda)* Sararmak.

sarılġan Sarılı, sarılmış; krş. **sarılı**.

Lâkin pek çoḳ bekçilernen sarılġan ḫan sarayına kirmek, onıñ dülber ḳızını kormek daa da zor eken. “Fakat pek çok bekçi ile sarılı olan han sarayına girmek, onun güzel kızını görmek daha da zormuş.” -Altın Beşik Efsanesi.

sarılı 1. Sarılı, sarılmış olan; krş. **sarılġan**. 2. Üstünde sarı renk bulunan.

Demek, o bugun maña ille baḫşiş ketirir: şatırdaġan kaġıtḳa sarılı ‘yastıçıḳ’ şekilinde işlengen karamel konfeti. “Yani bugün o bana muhakkak harçlık getirir: hışırdayan kâğıda sarılı, ‘yassı’ şekilde işlenmiş karamel sepeti.” -E. Umerov - 1.

sarılıcı Sarılgan, sarmaşan; **~ saḳ** *(botanik)* Sarılıcı sap (sarmaşık gibi bitkiler).

sarılıḳ 1. Sarılık, sarı renk. 2. *(tıp)* Sarılık hastalığı; **~nen ḫastalanmaḳ** Sarılık olmak.

O şimdi bu ḳadınġa teselli bermek istedi amma, ḫatırında birden, oz oġlançığı beş yaşını tolduracaḳta sarılıḳ ḫastalığına oġrap, ebediy koz yumġan saniyeler, ḳadınnı Muḳadasnıñ tıpḳı bu yaş ḳadın kibi başını-saçını yuḳlıp aġlaġanı kozleri ogünde canlandı. "O kadına teselli vermek istedi ama birden hatırına kendi oğlunun beş yaşını dolduracakken sarılık hastalığına yakalanıp ebediyen gözlerini yumduğu saniyeler ve karısı Mukadas'ın tıpkı bu genç kadın gibi saçını başını yolarak ağladığı onun gözlerinin önünde canlandı." -Z. Kurtnezir - 1.

sarılmaġan *(olumsuz)* **sarılgan**.

sarılmaḳ *(edilgen)* **sarmaḳ**. 1. Dolanmak, Kordon altına almak (bir şeyin etrafını). 2. Sarılmak, sarmak; krş. **burünmek**. 3. Kucaklamak. 4. Kuşatmak. 5. *(mecaz)* Tutunmak, kavramak (debriyaj için).

Nenkecan ḫanum saḫtiyan terlikler ile mestur nazik ayaḳlarını uzengige guzelce yerleştirip, yigitniñ boynuna sarılaraḳ, ḳuçaġına yatḳan. "Nenkecan hanım sahtiyan terlikleri ile örtülü nazik ayaklarını üzengiye güzelce yerleştirip, delikanlının boynuna sarılarak, kucağına yatmış." -O. Akçokraklı - 1.

Bu buyük tilekniñ, arzunıñ kerçekleşmesi içün yureginiñ butün samimiyeti ile duaġa sarılġan edi. "Bu büyük dileğin, arzunun gerçekleşmesi için yüreğinin bütün samimiyeti ile duaya sarılmıştı." -Cafer Seydamet.

sarılmamaḳ *(olumsuz)* **sarılmaḳ**.

sarıltım Sarımsı; krş. **sarıca kelgen**.

O beyaz satinden tikilgen olsa kerek ki, ustünden taşlamay, nice vaḳıt yuvulmay kiyilgeninden oz tüsüni coyġan ve kirden sarıltım tüste meşinlenip ḳasnaḳlanıp ḳalġan. "O beyaz satenden dikilmiş olmalı ki, üstünden çıkarmadan, çok vakit yıkanmadan giyildiğinden kendi rengini kaybetmiş ve kirden sarımsı renkte meşinlenip kasnaklanmış." -Çerkez Ali - 1.

sarım 1. Kuşatma, sarma, etrafını alma; **~ġa almaḳ** Çember içine almak, kuşatmak. 2. Sarık, çalma; bk. **sarıḳ**.

O emşireniñ yardımınen ḫastanı çarşaflar sarımından azat etti. "O, hemşirenin yardımıyla hastayı çarşaf sargısından kurtardı." -A. Osman - 1.

sarımsaḳ (-ġı) Sarımsak; **~ ḳoḳusı** Sarımsak kokusu; **pek accı ~** Çok acı sarımsak

Ebet, siz angi ayda ḫıyar, angi vaḳıtta sarımsaḳ yetişkenini bilesiñiz... "Siz ne zaman salata, ne zaman sarımsak

yetiştiğini biliyorsunuz...” -Z. Kurtnezir - 1.

sarımsaḳlamaḳ 1. Sarımsaklamak, içine sarımsak katmak. 2. *(mecaz)* Saçmalamak.

sarımsaḳlı Sarımsaklı, içinde sarımsak bulunan; **~ otmekni çoḳraḳ suvuna batırıp aşamaḳ** Sarımsaklı ekmeği pınarın suyuna batırıp yiyin.

Soñ, sarımsaḳlı otmeknen oz bostanından uzülgen bir ḳaç pomidor aşap, ziyafeti içün ḳızına teşekkür eter de, evlerden buyüginiñ verandasına keter, onda, elektrik lambasınıñ yarığında, endi başḳa bir işnen - ağaç işlerinen oğraşır. “Sonra sarımsaklı ekmekle bostanından koparılan birkaç domates yiyip ziyafeti için kızına teşekkür eder ve evlerden büyüğünün verandasına gider, orada, elektrik lambasının ışığında, şimdi başka bir işle, ağaç işleriyle uğraşır.” -R. Tınçerov.

sarımsaḳsız Sarımsaksız, içinde sarımsak olmayan; **olarnıñ sofrası ~ olmay** Onların sofrası sarımsaksız olmaz.

sarımtraḳ *(ağızlarda)* Sarımsı, sarımtırak; bk. **sarıca**.

sarınçḳa *(zooloji)* Çekirge.

sarıp-sarmalamaḳ Sarıp-sarmalamak, kucaklamak; **balabı ~** Çocuğu kucaklamak.

sarı-sumalaḳ bk. **sersem-sumalaḳ**.

sarışın Sarışın *(saç rengi)*.

Kuzniñ yalancı kuneşi sarışın bir çeḫremen kule edi. “Güz mevsiminin yalancı güneşi sarışın çehresi ile gülüyordu.” -N. Çelebicihan.

sarja *(tekstilcilik)* Fitilli kumaş.

sarkazm Alaycılık, iğneleme, dokundurma.

sarkazmlı Alaycı, iğnelemeli.

sarkofag Lahit *(Duvarları taştan ya da tuğladan, üstü taş bir kapakla örtülü mezar)*.

sarkoma *(tıp)* Sarkom *(Bağdokusunda oluşan kötücül tümör, ur)*.

sarḳıḳ (-ġı) Sarkık.

Niyar aşağı sarḳıḳ başını koterdi. “Niyar aşağı sarkık başını kaldırdı.” -U. Edemova - 1.

sarḳıtılġan Sarkıtılmış, asılmış.

sarḳıtılmaġan *(olumsuz)* **sarḳıtılġan**.

sarḳıtmaḳ Sarkıtmak, asmak.

Sonra o, mine siḫirli gemige, / Oylanıp, başını sarḳıtıp koksüne. “Sonra o

biniyor sihirli gemiye, / Düşünüp, başını eğerek göğsüne" –Hasan Çergeyev.

sarḳıtmamaḳ *(olumsuz)* **sarḳıtmaḳ**.

sarḳıttırmaḳ *(ettirgen)* **sarḳıtmaḳ**.

sarḳıttırmamaḳ *(olumsuz)* **sarḳıttırmaḳ**.

sarḳma *(inşaatçılık)* Çekül, şakul *(Ucuna koni biçimli küçük bir ağırlık bağlanmış bir ipten oluşan, yerçekimi doğrultusunu belirtmek için sarkıtılarak kullanılan, düşey doğrultunun denetimini sağlayan araç)*.

sarḳmaḳ 1. Sarkmak, asılı durmak; krş. **aslanmaḳ**; **sergiden yuzüm salḳımları sarḳıp tura edi** Sergiden üzüm salkımları sarkıyordu. 2. Akmak; (akıp) düşmek; **asılġan çamaşırnıñ suvu sarḳa** Asılmış çamaşırdan su damlıyor.

Vertolöt buravcılarnıñ durağı turġan bayır töpesine kelip, yavaş-yavaş aşağı sarḳmaġa başladı. "Helikopter burgucuların durağının durduğu bayır tepesine gelip yavaş yavaş aşağı sarkmaya başladı." -Çerkez Ali - 1.

sarḳmamaḳ *(olumsuz)* **sarḳmaḳ**.

sarma *(aşçılık)* 1. Sarma *(pirinç ve kıyma başta olmak üzere iç malzemelerin lahana veya asma yaprağıyla sarılmasıyla yapılan bir yiyecek)*. 2. Rulo, sarma; **etli ~** Etli rulo. 3. Sarmal şekilde şekerleme, rulo tatlı; **tatlı ~** Tatlı rulo.

Lâkin, molla aḳam, siz mana ozünizniñ buyük ḳazanınızını beriniz de, men çoḳ etip sarma pişireyim. "Fakat hocam, siz bana büyük kazanınızı verin de ben sarmayı çok pişireyim" -Kozlagan Kazan Masalı.

sarmaḳ 1. Sarmak; krş. **çırmamaḳ**. 2. İp sarmak *(yumak yapmak)*. 3. Kuşatmak; **etrafını duşmanlar sarıp alġan** Etrafını düşmanlar kuşatıp almış. 4. Kordon altına almak. 5. Kavramak. 6. *(coğrafya)* Yalamak; kuşatmak. 7. Kucaklamak; **aç elleriñni, sar boynuma** Aç kollarını sar boynuma.

Ant etkenmen tatarların yarasını sarmaġa, / Nasıl bolsun bu zavallı ḳardaşlarım çürüsin?! "Ant etmişim Tatarların yarasını sarmaya, / Nasıl olsun bu zavallı kardeşlerim çürüsün!" - N. Çelebicihan.

Ertesi kunü de yatsı maalinde aynı ses tatlı aenki ile butün koyni sarġan, er kesniñ yuregini titretken ve er tilge Allaḥ, Allaḥ dedirtken edi. "Ertesi gün de yatsı vaktinde aynı ses tatlı ahengi ile bütün köyü sarmış, herkesin yüreğini titretmiş ve her dilde Allah, Allah dedirtmişti." -Cafer Seydamet.

sarmal Helezon; helis; sarmal; **~ boru** *(teknik)* Sarmal boru, helisel boru.

sarmalamaḳ Sarmak, örgü sarmalamak.

sarmalamamaḳ *(olumsuz)* **sarmalamaḳ**.

sarmalanġan Sarmalanmış, sarılmış.

sarmalanmaġan *(olumsuz)* **sarmalanġan**.

sarmalanmaḳ *(edilgen)* **sarmalamaḳ**.

sarmalanmamaḳ *(olumsuz)* **sarmalanmaḳ**.

sarmalatmaḳ *(ettirgen)* **sarmalamaḳ**.

sarmalatmamaḳ *(olumsuz)* **sarmalatmaḳ**.

sarmamaḳ *(olumsuz)* **sarmaḳ**.

sarmançıḳ *(ağızlarda)* Sarmaşık; bk. **sarmaşıḳ**.

sarmaşıḳ (-ġı) 1. *(botanik)* Çit sarmaşığı, gündüzsefası, kahkaha çiçeği; krş. **kundüz sefa**; **çöl ~ı** Çöl sarmaşığı. 2. Sarmaşık, iç içe geçmiş, birbirine girmiş, dolanmış.

Kok açıḳ, yıldız otkür, / Uy aldında sarmaşıḳ, aḳşamsefa. "Gök açık, yıldız tesirli, / Evin önünde sarmaşık, akşamsefası." -Bekir Çobanzade.

sarmaşlıḳ (-ġı) *(ağızlarda)* Sarmaşık; bk. **sarmaşıḳ**.

sarmaşmaḳ 1. Sarılmak, dolanmak. 2. *(ağızlarda)* Dolaşmak, karışmak; bk. **ḳarışmaḳ**; **yipler sarmaştı** İpler dolaştı.

sarmaşmamaḳ *(olumsuz)* **sarmaşmaḳ**.

sarmat (-tı) Sarmat kabilesi *(Sarmatlar, MÖ 6-4 yüzyıllarda Orta Asya'dan Ural Dağlarına, ardından Güney Rusya ve Kuzey Kafkasya'ya, sonrasında ise Balkanlara kadar yayılmış olan bir Türk veya İranlı halk)*.

sarmısaḳ *(Kodeks Kumanikus)* Sarımsak; bk. **sarımsaḳ**.

sarmusaḫ *(ağızlarda)* Sarımsak; bk. **sarımsaḳ**.

saroş Sarhoş; bk. **sarḫoş**.

sarp Dik, sarp, yalçın; krş. **yalçın**; **~ yol** Sarp yol; **~ dere** Dağ boğazı.

Tegiz yerlerde uçurumlar, sarp ḳayalar peyda olalar. "Sağlam yerlerde uçurumlar, sarp kayalar meydana geliyor." -Ayuvdağ Efsanesi.

sarpan Tınaz, dokurcun, tahıl demetleri, ot yığını; **toban ~ları** Saman yığınları.

Oniñ ortasında bıltırdan ḳalġan eki toban sarpanı yukselip turmaḳta. "Onun ortasında geçen yıldan kalan iki saman yığını yükselmekte." -E. A. Osmanoğlu - 1.

sarraf *(eski)* Sarraf *(altın vb. alım satımıyla uğraşan kişi)*; **insan ḳadrini insan bilir**, **altın ḳadrini ~ bilir** İnsanın kadrini insan bilir, altının kadrini sarraf bilir.

sarraflıḳ (-ġı) *(eski)* Sarraflık mesleği; **~ etmek** Sarraflık yapmak.

sarrap *(ağızlarda)* Sarraf *(Mesleği, altın ve gümüş para vb. alıp satmak, değerli kâğıt ticareti yapmak olan kimse)*; bk. **sarraf**.

sarsaḳlanmaḳ *(ağızlarda)* Sallanmak, titremek; bk. **titremek**.

sarsazan *(botanik)* Çuvan, çöven *(Kökü ve dalları sabun gibi köpüren hem helvacılıkta, hem de temizlik işlerinde kullanılan bir bitki)*.

sarsılġan Sarsılmış.

sarsılma, **sarsıluv** *(eylem adı)* sarsılmaḳ. 1. Sarsılma, sarsıntı; **miy ~sı** Beyin sarsıntısı. 2. a) Sarsıntı, şok *(derin sarsıntı)*; **sinir ~sı** Sinir şoku. b) Sarsıntı, kargaşa, karşıklık *(tam değişiklik)*; **sotsial ~lar** Sosyal kargaşa.

sarsılmaġan *(olumsuz)* **sarsılġan**.

sarsılmaḳ Sarsılmak.

Aḫ seni ḳancıḳ, kaḫpe, yer yarılmadı da yerge kirmedim, kok de yernen sarsılıp ḳarışmadı. “Ah seni kancık, kahpe, yer yarılıp da içine girmedin, gökle yer sarsılıp birbirine karışmadı.” -E. Umerov - 1.

sarsılmamaḳ *(olumsuz)* **sarsılmaḳ**.

sarsılmaz Sarsılmaz.

Amma bitmez tükenmez ġayret, sarsılmaz eminlik bar. “Ama bitmez tükenmez bir gayret, sarsılmaz bir güven var.” -A. Osman - 1.

sarsınmaḳ *(edilgen)* **sarsımaḳ**.

sarsınmamaḳ *(olumsuz)* **sarsınmaḳ**.

sarsıntı 1. Sarsılma, sarsma. 2. Sarsıntı; **~dan soñ ozüne kelmek** Sarsıntıdan sonra kendine gelmek.

Ḳuvetli patlavlarnıñ sarsıntısı koy ealisini ayaḳḳa tursattı. “Güçlü patlamaların sarsıntısı köy ahalisini ayakta durdurdu.” -E. A. Osmanoğlu - 1.

sarsıtmaḳ Sarsmak, sallamak.

Bir davul, iki zurna, Vallaḫi, ḳafanı sarsıtırlar. “Bir davul, iki zurna, Vallahi, kafanı patlatır!” -S. A. Özenbaşlı.

sarsıtmamaḳ *(olumsuz)* **sarsıtmaḳ**.

saruḫan *(tarihi)* Saruhan *(Kırım’dan göç eden bir kabile)*.

saruş bk. **sarḫoş**.

Ay cengeler, cengeler, / Saruş olġan cengeler / Zöremniñ ayaġını / Pek sıḳmanız, cengeler. “Ay yengeler, yengeler, / Sarhoş olan, yengeler, / Zöhremin ayağını, / Çok sıkmayın, yengeler.” -Tahirnen Zore Destanı.

saruv *(ağızlarda)* Mide girişi; bk. **saruğ**; **sarım kuye** Midem ekşidi; **~ kuymesi** Mide ekşiliği.

sasıḳ (-ġı) 1. Pis kokulu, pis kokan, leş gibi kokan; krş. **yaramay ḳoḳu**. 2.: **~ kisa** *(zooloji)* Soyga, kestane kargası; krş. **soyġa**.

Onıñ eki tarafına ḳurulġan kunlerinden başlap, ta yıḳılġanġa ḳadar kun kormegen, avası ise son derece sasıḳ, ozleri ise basıḳ, dım ḳaranlıḳ tabanadar tizilgendir. "Onun iki tarafında, kurutulduğu günlerden başlayarak, ta yıkılacağı zamana kadar gün görmeyen, havası son derece pis kokulu, basık, kapkaranlık tabakhaneler yerleşmiştir." -U. İpçi - 1.

sasımaḳ 1. Kötü kokmak; **sasıp ḳalmaḳ** Kokuşmak, bozulmak, çürümek. 2. Sarhoşken yapılan sohbetiyle birini rahatsız etmek.

Onıñ taban altında sasımaġa başlaġan insan başları yata ediler. "Burasının tabanında artık kokmaya başlamış insan kafaları yatıyordu." -O. Akçokraklı - 1.

sasımamaḳ *(olumsuz)* **sasımaḳ**.

sasıtmaḳ *(ettirgen)* **sasımaḳ**.

Ḫastalanıp soyılġan ufaḳ ayvanlarnıñ eti mından alıp ketilmey, onı çoban aşaymı-aşamaymı, sasıtıp komemi episi bir çobanġa yazıla. "Hastalanıp kesilen hayvanların eti buradan götürülmüyor, onu çoban yiyor mu, yemiyor mu, yoksa kokutup gömüyor mu, hepsi bir çobana yazılıyor." -M. Ablalimov.

sasıtmamaḳ *(olumsuz)* **sasıtmaḳ**.

satalmamaḳ bk. **satamamaḳ**.

satamamaḳ Satamamak.

satan *(ağızlarda)* Satan, satıcı; bk. **satıcı**.

sataşma, **sataşuv** *(eylem adı)* **sataşmaḳ**.

sataşmaḳ 1. Sataşmak; takılmak; yapışmak; krş. **ilişmek**; **oḳtalmaḳ**. 2. *(ağızlarda)* Başını belaya sokmak; bk. **oġramaḳ**.

Şakir ilki vaḳıtlarda ḳızlarġa sataşa turġan edi. "Şakir ilk zamanlarda kızlara sataşıp duruyordu." -A. Osman - 2.

sataşmamaḳ *(olumsuz)* **sataşmaḳ**.

satellit (-ti) Satellite, uydu.

satḫiy 1. Yüzey, yüz. 2. *(mecaz)* Yüzeysel, üstünkörü; **~ edep** Yarım yamalak edep.

satḫiylik (-gi) Yüzeysellik.

satıcı Satıcı, satan kişi.

Un satıcı parasını almaḳ içün, Amet aḳaynıñ peşinden yurip başlay. "Un satıcısı parasını almak için, Ahmet akayın peşinden dolaşmaya başlar." - Kaçak Latifesi.

satılġan Satılan, satılmış olan; **~ ev** Satılmış ev.

Bazarlarda satılġan top top yavlıḳ, / Men evimi yaşattım, sana savlıḳ. "Pazarlarda satılan top top mendil, / Ben evimi yaptırdım, sana sağlık." -Çın.

satılmaġan *(olumsuz)* **satılġan**.

satılmaḳ *(edilgen)* **satmaḳ**.

Er kes, sekizer kümüşten satılsa ne ḳadar para alacaġını esaplap yurdi. "Herkes, sekizer gümüşten satılırsa ne kadar para alacağını hesaplıyordu." - Çerkez Ali - 2.

satılmamaḳ *(olumsuz)* **satılmaḳ**.

satın: **~ almaḳ** Satın almak.

-Ne, Mecit aġa olarnı satın alġanmı, yoḳsa? - dep soradı diger birisi. "- Ne, Mecit Ağa bu ağaçları satın mı almış, yoksa? - diye sordu başka birisi." -T. Halilov.

satıp-savmaḳ Satıp savmak, topluca satmak.

satıp-savunmaḳ Olan her şeyi satmak; **satıp-savunıp ketti** Neyi varsa satıp bu diyarı terk etti.

satır (I) Satır; **~ başı** Satır başı; **~ ustü işaretleri** *(dilbilgisi)* Satır üstü işaretleri.

Boyle ḳaarsiz keçen omürde yaldaġan emceniñ şaḳacı dostları kunlerden bir kun, Oktyabr inḳilâbından soñ, ḳapusınıñ ustüne 'Ḫalḳ evi' -dep şaḳanen bor ile bir satır yazı yazalar. "Böyle dertsiz geçen hayatta yüzen amcanın şakacı dostları günlerden bir gün, Ekim inkılâbından sonra, kapısının üstüne şakayla 'Halk evi' diye tebeşirle bir satır yazı yazarlar." -M. Kurti.

satır (II) 1. Büyük mutfak bıçağı. 2. Satır; keski.

satırıy Satır arasına yazılmış.

satırlıḳ (I) Satırlık; **dört ~ ḫaber** Dört satırlık haber.

satırlıḳ (II) Satır üretimi için uygun malzeme.

satıy bk. **satḫiy**.

satin Saten, pamuklu atlas.

satir *(mitoloji)* Satir *(Antik Yunan mitolojisinde yer alan yarı keçi yarı insan kır ve orman iyesi)*.

satira bk. **icviye**.

satḳın 1. Rüşvet alan insan. 2. Hain; krş. **ḫain**.

Satḳın olıp duşmanlarnen uzlaşmadım, / Aldatmadım alçaḳ olıp ilni, ḫalḳnı!.. "Hain olup düşmanlarla uzlaşmadım, / Aldatmadım alçak olup ili, halkı!.." -Y. Temirkaya - 1.

satlıḳ (-ġı) Satılık; **~ḳa çıḳarmaḳ** Satılığa çıkarmak.

satma, **satuv** *(eylem adı)* Satış; satma; **parçalap mal** ~ Perakende satış; **ġayrıdan** ~ Alıp satma, bir başkasına satma.

Malumatlardan da korgendirsiñiz, bıltır kolḫoz bağçaları meyva satuv yıllıḳ planını eki kere artḳaçınen toldurdılar. "Malumatlardan da görmüşsünüzdür, geçen yıl çiftlik meyve satışında yıllık planı iki katlayarak doldurdu." -Z. Kurtnezir - 1.

satmaḳ Satmak; **satıp almaḳ** Rüşvet vererek kendi tarafına çekmek; **paalı** ~ Pahalı satmak; **ucuz ~** Ucuz satmak.

Kerçek, Süleyman acınıñ bağınen ḳoradaş beş yuz kutüklik bağları da bar edi, amma ora anaları saġ olġanda acı, babaġa sattı. "Gerçi Süleyman Hacı'nın bağının yanında beş yüz ağaçlık bağları da vardı, ama bu bağı anneleri sağ iken Hacı, babaya sattı." -Y. Bolat.

satmamaḳ *(olumsuz)* **satmaḳ**.

sattıralmamaḳ bk. **sattıramamaḳ**.

sattıramamaḳ Sattıramamak.

sattırılmaḳ *(ettirgen)* **sattırmaḳ**.

sattırılmamaḳ *(olumsuz)* **sattırılmaḳ**.

sattırmaḳ *(ettirgen)* **satmaḳ**.

Olarnı uzaḳ şimal taraflara yiberip sattırmaḳ lâzımdır. "Onları uzak şimal taraflarına gönderip sattırmak lâzım, diyor." -Çerkez Ali - 2.

sattırmamaḳ *(olumsuz)* **sattırmaḳ**.

Saturn *(astroloji)* Satürn, Zühal, Sekendiz; krş. **Zual**.

Saudiy Arabistan Suudi Arabistan.

saum bk. **oraza**.

saurça *(tarihi)* Saurça *(Kırım Hanına verilen; savaş ganimetinin 1/5'lik bölümü)*.

sav *(ağızlarda)* Canlı, sağ; bk. **saġ; ~ ḳalmaḳ** Sağ kalmak.

Fesilgen ektim ḳoraġa, ḳoḳlamaġa, / Al ton atım, sav bolsın yoḳlamaġa. "Fesleğen ektim bahçeye koklamak için, / Açık kızıl atım sağ olsun yoklamak için." -Çın.

savanna *(coğrafya)* Savan, savana *(Tropik yağmur ormanları ile kuru çöller arasındaki geçiş bölgesinde yer alan geniş çayırlar)*.

savap (-bı) 1. Sevap; iyilik, hayır; **~ ḳazanmaḳ** Sevap kazanmak; **~ etmek** İyilik yapmak; **~ saibi** Hayır sahibi. 2. İyilik edenin mükâfatı; **bunıñ ~ı çoḳ** Bunun sevabı çok.

Urbasını avuştırıp, saçı-saḳalını tıraş etmek kerek, savaptır, dedi diger ḳart.

“Elbisesini değiştirip, saçı sakalını tıraş etmek lazım, sevaptır, dedi diğer ihtiyar.” -Çerkez Ali - 2.

savaplı 1. *(dini)* Sevaplı, hayırlı, dindar; **~ bir iş** Hayırlı bir iş. 2. Hayırlı, iyi niyetli.

savaplıḳ (-ġı) 1. *(dini)* Sevap olan iş. 2. Hayırlılık, iyi niyetlilik.

savat (I) (-tı) Okuma yazma, okuryazarlık; bilgi sahibi olma; krş. **oḳuma-yazma**.

savat (II) (-tı) Resim, desen, motif *(gümüş üzerinde yapılan)*.

savatçı Gümüş karartma işlemi yapan usta.

savatçılıḳ (-ġı) Gümüş kabartmacılığı.

savatlama, **savatlav** *(eylem adı)* **savatlamaḳ**.

savatlamaḳ Gümüş üzerine desen yapmak.

savatlamamaḳ *(olumsuz)* **savatlamaḳ**.

savatlanmaḳ *(edilgen)* **savatlamaḳ**.

savatlanmamaḳ *(olumsuz)* **savatlanmaḳ**.

savatlatmaḳ *(ettirgen)* **savatlamaḳ**.

savatlatmamaḳ *(olumsuz)* **savatlatmaḳ**.

savatlattırmaḳ *(ettirgen)* **savatlatmaḳ**.

savatlattırmamaḳ *(olumsuz)* **savatlattırmaḳ**.

savatlı (I) Okuma yazma bilen, okuryazar; krş. **oḳumış**, **oḳuma-yazmanı bilgen**.

savatlı (II) Resimli, desenli, karartılmış (gümüş hakkında).

savatlılıḳ (-ġı) Okuryazarlık.

savatsız (I) Okuma yazma bilmeyen, cahil; krş. **oḳumaġan**, **oḳuma-yazmanı bilmegen**.

savatsız (II) Resimsiz, desensiz (gümüş hakkında).

savatsızlıḳ (-ġı) Cahillik, cehalet.

savġa 1. Savga *(Kırım Hanlığında; Tatar askerlerinin "bozkır hasatı" adıyla Rusya bozkırlarından ve Kafkaslardan topladığı insanlar gerek köylerde çalıştırılmakta, gerekse satılmaktaydı. Bu kölelerin gelirlerinden alınan yüzde 10 ila 20 arasında değişen vergidir)*. 2. Hediye, armağan; krş. **ediye**, **baḫşış**.

savġan (I) Geçen, geçmiş, mazi; krş. **keçken**, **mazi**; **~ şeyni ḳarıştırmaḳ kerekmey** Geçmişi karıştırmamak lazım.

Uyle avıp, kun savġan soñ, toplaşırlar salḳınġa, / Ozlerince bu omürni deñişmezler altmġa. “Öğle vakti geçip, gün savıldıktan sonra toplanırlar serin bir yere, / Kendilerine göre bu hayatı değişmezler altına.” -M. Nuzet - 1.

savġan (II) *(ağızlarda)* Sararmış, soluk, solmuş, solgun; bk. **solġan**.

savıltmaḳ *(ağızlarda)* İyileştirmek; bk. **yaḫşı etmek**.

savımaḳ Geçmek *(hastalık hakkında)*; bk. **savuşmaḳ**.

savırı bk. **savrı**.

savlıḳ *(ağızlarda)* Sağlık, sıhhat; bk. **saġlıḳ**.

Keçti bar, keldi kuz, aġlamaḳtan şişti koz, / Port Arturġa ketemiz, siz savlıḳnen ḳalınız. “Geçti bahar, geldi güz, ağlamaktan şişti göz, / Port Artur’a gidiyoruz sağlıkla kalınız.” -Halk Yırı.

savlıḳlaşmaḳ *(ağızlarda)* Vedalaşmak; bk. **saġlıḳlaşmaḳ**.

Şu yerden bu dülberler savlıḳlaşıp, biribirinden ayırılışalar. “Orada bu güzeller vedalaşıp, birbirlerinden ayrılırlar.” -Tahirnen Zore Destanı.

savluḳ *(ağızlarda)* Sağlık, sıhhat; bk. **saġlıḳ**.

Al-hatirini, savluġını tekrar-tekrar soradı. “Halini hatırını, sağlığını tekrar tekrar sordu.” -U. Edemova - 2.

savmaġan *(olumsuz)* **savġan**.

savmaḳ (I) 1. *(ağızlarda)* Sağmak; bk. **saġmaḳ**. 2. *(mecaz)* Bulup çıkarmak; **menden fikir savmağa istey** Benden fikir almak istiyor. 3. Para koparmak.

Oçret talimni unutamaġan ḫalḳ, çobanlarnıñ savmaḳ içün ḳoşdırġan ḳoyları kibi, aman sıralandılar. “Nöbet talimini unutmayan insanlar, çobanların sağmak için bir araya getirdikleri koyunlar gibi hemen sıraya girdiler.” -C. Gafar.

savmaḳ (II) *(ağızlarda)* 1. Tahliye etmek, serbest bırakmak; **musafirlerni savayım da, kelirim** Müsafirleri göndereyim de, gelirim. 2. Reddetmek. 3. Solmak, kararmak; bk. **solmaḳ**.

savmaḳ (III) Geçmek, geçip gitmek (Sona ermek).

savrı Sağrı *(Atlarda bel ile kuyruk arasındaki dolgun ve yuvarlakça bölüm)*; krş. **ḳıç**.

savsaḳ (-ġı) İhmalkar, savsak.

savsaḳlıḳ (-ġı) İhmal, savsaklık, ihmalkarlık.

savsamaḳ 1. Dikkatsizce tedavi etmek. 2. Bir işi, çalışmayı aksatmak, savsaklamak.

savsamamaḳ *(olumsuz)* **savsamaḳ**.

savsav *(ağızlarda)* Tembel; bk. **tenbel**.

savt *(eski)* Ses, haykırış, nara, çığlık; krş. **ses**, **davuş**.

savtiy *(eski)* Ses, vokal.

savtiye: **usulı** ~ Savti yöntemi; Dil öğretim yöntemi *(Kırım Tatar okullarında İsmail Gaspıralı tarafından ortaya atılan yöntem)*.

savulmaḳ *(ağızlarda)* İyi olmak, iyileşmek; bk. **yaḫşı olmaḳ**.

Babamnıñ ḳolu savuldı ama, o zamanġa ḳadar ortalıḳtan iş-kuç de koterildi. "Babamın eli iyileşti ama, o zamana kadar ortalıkta iş güç kalmadı." -

savurıcı Harman savurucu, yaba.

savurılġan Savurulmuş, havaya atılmış.

savurılmaġan *(olumsuz)* **savurılġan**.

savurılmaḳ *(edilgen)* **savurmaḳ**.

Yeller eser, ḳum savurılır, / Dünyalar baştan devrilir. "Yeller eser, kum savrulur, / Dünyalar baştan devrilir." - Tahirnen Zore Destanı.

savurılmamaḳ *(olumsuz)* **savurılmaḳ**.

savurma, **savuruv** *(eylem adı)* **savurmaḳ**.

savurmaḳ 1. Tahıl savurmak *(samandan ayırmak)*; **armanda boġdaynı bastırġan son savuralar** Harmanda buğdayı dövdükten sonra savuruyorlar. 2. *(mecaz)* Havaya atmak, boşuna harcamak; **aḳça** ~ Para savurmak, para saçmak.

Seni boyle itmeye sebep olannıñ Allaḫ kulüni koklere savursın! "Seni bu hale düşürenin Allah külünü göklere savursun!" -S. A. Özenbaşlı.

savurmamaḳ *(olumsuz)* **savurmaḳ**.

Celil aḳay çubuġ savurmay bir parça tüşündü. "Celil ağa çubuk savurmadan biraz düşündü." -B. Çobanzade - 2.

savurttırmaḳ *(ettirgen)* **savurmaḳ**.

savurttırmamaḳ *(olumsuz)* **savurttırmaḳ**.

savusḳan *(zooloji)* Saksağan.

savuşmaḳ 1. a) Geçmek *(hastalık hakkında vb.)*; **ḫastalıḳ savuşmay** Hastalık geçmiyor. b) Yatışmak, dinmek, kesilmek, azalmak. 2.: **dünyadan** ~ Dünyadan göçmek *(ölmek)*.

Kart sevine-sevine ḳonanı ala, lâkin yorgunlıġım biraz savuşsın dep, Turna babaynıñ yuvasında ḳona. "Yaşlı adam sevine sevine sofrayı alır, fakat yorgunluğum biraz geçsin diye Turna babanın yuvasında kalır." -Turna Babay Masalı.

savuşmamaḳ *(olumsuz)* **savuşmaḳ**.

savuştıramamaḳ *(olumsuz)* **savuştırmaḳ**.

savuştırmaḳ Savuşturmak, kurtulmak, geçiştirmek.

Pek kederlengende Marat yureginiñ ai-zarını raḳınen savuştıracaḳ ola. "Marat

çok kederlendiğinde yüreğinin acısını rakıyla savuşturuyor.” -U. Edemova - 2.

savut (-tı) 1. Kapkacak, mutfak eşyası, tabak çanak; **cam ~lar** Cam mutfak eşyaları; **toy takımı ~lar** Düğün çeyizleri. 2. Kap; **ḳatnaş savutları** *(fizik)* Birleşik kaplar. 3. (*ağızlarda)* Hacim, kapasite; bk. **kolemlik**.

Etin de oz ḳolunen ḳavura, savutlarġa toldura, ḳavurmasını yasay, ayrı saḳlay edi. “Etini de kendi eliyle kavurur, sahanlara doldurur, kavurmasını yapar, ayrıca saklardı.” -M. Kurti.

savutbez Bez, küçük havlu, silme gereci.

savut-eşya Mutfak eşyaları, mutfak gereçleri.

savut-saba Mutfak gereçleri, çanak çömlek; krş. **çanaḳ-çölmek**.

Yengepçesi turġance, ateş yaḳar, ayatnı cıyıştırır, cezveni otḳa sürer, savut-sabanı bile yuvar-temizler edi. “Yengesi kalkana kadar, ateşi yakar, salonu toplar, cezveyi ateşe sürer, kap kacağı bile yıkar, temizlerdi.” -A. Hilmi.

say (I) Sığ, derin olmayan; **~ yer** Sığ yer; **yalı yanınıñ ~ yeri** Sahil kenarının sığ yeri; **deñiz yalısınıñ ḳumlu ~ yeri** Deniz sahilinin kumlu sığ yeri.

Azavġa aḳḳan say Salġır, / Salġırnı tapḳan ḳart / Çatır, Çatırda adaşḳan kop faḳir, / Onı da korgen bu keday. “Azav’a akmış sığ Salgır, / Salgırı bulmuş yaşlı / Çatır, Çatır’da yolunu kaybetmiş çok fakir, / Onu da görmüş bu şair.” -B. Çobanzade - 1.

say (II) bk. **sây**; 1. İş; çalışma; emek. 2. Çaba, gayret.

sây 1. İş, emek, çalışma, zahmet, mesai. 2. Çaba, gayret, özen, çalışma; krş. **ġayret**; **~ etmek** a) Gayret etmek, çabalamak. b) Çalışmak, emek vermek, zahmet etmek.

saya (I) Etrafı duvarla çevrili yer, ağıl; krş. **avla**; **ḳoş**.

saya (II) Gölge; krş. **talda**; **kolge**, **saye**.

saya (III) Dikiş yeri.

saya (IV) 1. Kesilmiş saya ve kösele. 2. Yarı mamul gereç, tedarik malı, yarı hammadde.

sayacı Ayakkabı tamircisi.

sayaç (-çı) Sayaç *(Elektrik hakkında)*; **elektrik ~ı** Elektrik sayacı.

sayaḳlanmaḳ *(ağızlarda)* Dolaşmak, gezinmek.

sayalamaḳ (seyrek) Dikmek; içine yün doldurup dikmek; yorgan gibi dikmek; **sayalap çıḳmaḳ** Dikmeyi bitirmek.

sayalı Kapitone *(Döşemelik ya da giyim eşyası yapımında kullanılan, içi pamuk ya da yün vatkayla doldurularak*

dikilmiş kumaş); **~ yorġan** Kapitone yorgan.

sayaz (I) *(ağızlarda)* Seyis, at bakıcısı.

sayaz (II) *(ağızlarda)* Küçük, sığ, derin olmayan; krş. **say**.

saydam Saydam, şeffaf, geçirgen; krş. **şeffaf**, **tınıḳ**.

saydamlaşmaḳ Şeffaf olmak, saydamlaşmak.

saydamlaşmamaḳ *(olumsuz)* **saydamlaşmaḳ**.

saydamlıḳ (-ġı) Şeffaflık, saydamlık, geçirgenlik; krş. **şeffaflıḳ**.

saydırmaḳ *(ettirgen)* **saymaḳ**.

saydırmamaḳ *(olumsuz)* **saydırmaḳ**.

saye 1. Gölge; krş. **talda**; **kolge**; **terekler ~sinde** Ağaçların gölgesinde. 2. *(mecaz anlam)* Vesayet, vasilik; himaye, kayırma; ihtimam, bakım; **devletniñ ~sinde** Devletin himayesinde. 3. Saye- *(edat olarak)*; **~sinde** Sayesinde; **bunıñ ~sinde** Bunun sayesinde; **onıñ tesiri ~sinde** Onun etkisi sayesinde; **doġru siyaset ~sinde** Doğru siyaset sayesinde. 4. Vasıta(sıyla); **koçürici ~sinde uçmaḳ** Motor sayesinde uçmak.

Selefname sayesinde iri burjuaziya oz monopolinsını da yaşatır. “Selefname sayesinde büyük burjuvazi kendi tekelini de yaşatır.” -U. İpçi - 1.

sayġa *(zooloji)* Sayga, bozkır antilopu; *Saiga tatarica*.

sayġaḳ bk. **sayġa**.

sayġı Saygı, hürmet; ihtiram, tazimat; krş. **urmet**, **itiram**; **~ ve urmet** Saygı ve hürmet.

Soñ sayġıman o sırlarını serperler, / Ondan yol alır, baġlar, baġçalar. “Sonra saygıyla o sırlarını serperler, / Ondan yol alır bağlar, bahçeler.” -M. Niyazi.

sayġılı Sayın, saygıdeğer, muhterem; krş. **urmetli**, **muḫterem**, **izzetli**, **itibarlı**, **muteber**, **müşerref**; **~ dostlar!** Saygıdeğer dostlar!

Men sayġılı aptemni dikḳatle diñledim, oña itiraz etmedim. “Ben sevgili kardeşimi dikkatle dinledim, ona itiraz etmedim.” -E. Umerov - 1.

sayı (I) 1. *(matematik)* Sayı; krş. **san**; **butün ~** Tam sayı; **natural ~** Doğal sayı; **istenilgen ~** Türetilmiş sayı; **tamam ~** Doğru sayı; **belli ~** Rasyonel sayı; **belli olmaġan ~** Rasyonel olmayan sayı; **kesirli ~** Kesirli sayı. 2. Sayı, miktar; **ḫalḳnıñ ~sı** Nüfus sayısı. 3. Tekerleme; bk. **sayım**. 4. *(dilbilgisi)* Sayı sıfatı; **sıra ~ları** *(dilbilgisi)* Sıra sayıları; **toplulıḳ ~ları** Topluluk sayıları.

Coyulġan atlarnıñ sayısı bir yuz danege bara. “Kaybolan atların sayısı yüz tane kadar olmuş.” -Çorabatır Destanı.

sayı (II) *(ağızlarda)* Doğru; gerçek, hakiki; muteber; bk. **doġru**; **~dan** Gerçekten, hakikaten, sahiden; krş. **kerçekten.**

Selâmi, men buzladıḳ, ḳatıp ḳaldıḳ, Sayımı ken bunlar?- dep oyġa daldıḳ. “Selâmi ile ben buzladık, donduk kaldık, / Doğru mu bunlar acaba diye düşünceye daldık.” -A. Giraybay - 1.

sayı (III) bk. **sayın.**

sayıca Sayıca; **~ türlenüv** Sayıca değişken.

sayıcı Sayaç, saat, sayıcı, sayım memuru.

sayılġan Hesaplanmış, sayılmış, sayılı.

Bunıñ içün Ḳuddus de yedi yaşından başlap ḫorantanıñ yardımcısı olġan, sayılġan edi. “Bunun için Kuddus da yedi yaşından itibaren ailenin yardımcısı olmuş, saygı görmüştü.” -A. Hilmi.

sayılı 1. Sayılı; krş. **sayılġan.** 2. Sayı(s)i; **~ ḳıymet** *(matematik)* Sayısal değer; **~ ifadeler** Sayısal ifadeler.

Sayılı kuz kunleri tez kelip keçtiler. *Ortalıḳnı ḳış bastı*. “Sayılı güz günleri çabuk gelip geçtiler. Ortalığı kış bastı.” -Çerkez Ali - 1.

sayılmaġan *(olumsuz)* **sayılġan.**

sayılmaḳ (I) 1. Hesaplanmak; **kelir sayıldı** Gelir hesaplandı. 2. Sayılmak; krş. **tanılmaḳ; ġayıp ~** Kayıp sayılmak.

Edige şu yerden kete, bir yerde asker korüle, çep-çölen sayıla, asker sayılmay. “Edige oradan gider, bir yerde asker görür, çerçöp sayılıyor, asker sayılmıyor.” -Edige Destanı.

sayılmaḳ (II) Saygı görmek.

sayılmamaḳ *(olumsuz)* **sayılmaḳ.**

sayım Tekerleme; **bala ~ları** Çocuk tekerlemeleri.

sayın Gittikçe, geçtikçe; **yıl ~** Yıllar geçtikçe; **~ yaşayış ağırlaşa** Gittikçe yaşam zorlaşıyor.

Vaḳıt keçken sayın, olarnıñ yureklerinde allanın birligine, şeriatnıñ doġrulıġına şube uyanġan. “Zaman geçtikçe onların yüreklerinde Allah’ın birliğine ve şeriatin doğruluğuna karşı şüphe uyanmış.” -Ayuvdağ Efsanesi.

sayınmaḳ Sıkılmak, bunalmak, bıkmak; bk. **saġınmaḳ.**

sayısız Hesapsız, sayısız, çok.

saylam Aynı manşet altında bir konuda (yazılmış) yazılar, tefrika.

saylama Seçilmiş, seçme *(yaygın baskı için seçilmiş)*; **~ eserler** Seçme eserler, seçmeler.

Bu ḫan at ḳoşusında nam ḳazanmaḳ maḳsadınen ozüniñ ḳart ve tecribeli atçısını at saylamaġa cibere. “Bu han at yarışında şöhret olmak maksadıyla yaşlı ve tecrübeli at bahasını at seçmek için gönderir.” -Köroğlu Destanı.

saylamaḳ 1. Seçmek. 2. Ayırmak, ayırt etmek; **adam ~** Adam ayırmak; **almalarnıñ yaḫşılarını saylap almaḳ** Elmaların iyilerini ayırmak; **men aş saylaġan adam degilim** Ben yemek seçen insan değilim.

Cemaat, meclisimizge bir reis, birde kâtib saylamaḳ kerek. “Cemaat meclisimize bir reis, bir de kâtip seçmek lâzım.” -H. Ş. Toktargazi.

saylâmaḳ Seçmek, elemek; bk. **saylamaḳ**.

saylamamaḳ *(olumsuz)* **saylamaḳ**; **o aş saylamay** O yemek seçmez.

saylanġan Seçilmiş, seçilen, milletvekili.

Amma gazetalarda da olarnıñ sureti, deputat saylanġanda da olar, –dedi ekincisi. “Ama gazetelerde de onların resimleri milletvekili olarak gösteriliyor, – dedi ikincisi.” -M. Ablalimov.

saylanmaġan *(olumsuz)* **saylanġan**.

saylanmaḳ Seçilmek; **Ḳırım Nazirler Şurasına ~** Kırım Bakanlar Kuruluna seçilmek.

Niayet, rayonġa yañı rayicrakom reisi saylandı. “En sonunda bölgeye yeni bölge icra komitesi başkanı atandı.” -Z. Kurtnezir - 1.

saylaşmaḳ Sığ olmak, sığlaşmak, suyu azalmak; **ozen ~** Nehir sığlaştı.

saylatamamaḳ Seçtirtememek.

saylatmaḳ *(ettirgen)* **saylamaḳ**.

Ḳumaç ḳattı olur dep, / Saylatıp cünler caydırdım. “Kumaş sert olur diye, / Seçtirip yünler serdirdim.” -Edige Destanı.

saylatmamaḳ *(olumsuz)* **saylatmaḳ**.

saylav 1. Seçme, seçi, ayıklama; krş. **saylama**. 2. Seçim(s)i; **~ bülleteni** Oy pusulası; **~ uçastkası** Sandık kurulu.

Acı Alim aḳay turmay söylene, oz tercime-i-alını meydanġa urıp, ‘golos’ - saylav aḳḳı araştıra. “Acı Alim akay durmadan konuşuyor, kendi tercüme-i hâlini açıklayarak oy verme, seçme hakkını araştırıyor.” -C. Gafar.

saylavaldı Seçim öncesi; **~ teşviḳatı** Seçim propagandası, seçim kampanyası.

saylavcı Seçmen; bk. **savlayıcı**.

saylayıcı Seçmen.

saylayıcılıḳ (-ġı) Seçmenlik.

saylıḳ (-ġı) Sığlık, sığ yer.

sayma, **sayuv** *(eylem adı)* **saymaḳ**.

saymaḳ (I) 1. Saymak, hesaplamak, hesap etmek; **birden oñġa ḳadar ~** Birden ona kadar saymak; **yaḫşılıḳlarını ~** Birinin iyiliklerini saymak. 2. Sanmak, tahmin etmek, zannetmek; krş. **sanmaḳ; bellemek**; **o aḳlı dep saymaḳ** O haklı konuştu zannetmek.

Men ḳırḳ degil de, ḳırḳ bir dane saydım, dedim. "Ben kırk tane değil de kırk bir tane saydım, dedim." -T. Halilov.

saymaḳ (II) Saygı göstermek, hürmet etmek, saymak; **Alla kibi ~** Birine hayran olmak, birine tapmak, birini göklere çıkarmak; **ḫatırını ~** Hatırını saymak; **aġasını iç de saymay** Ağabeyine hiç saygı göstermiyor.

Dam-dam olıp deñizge baḳaysın, / Sevip sayġan, ziynetli tuvġan koyüm, / Kundoğuşḳa kule de, yaslanasın. "Dam dam olup denize bakıyorsun, / Sevip saydığın, doğduğum kıymetli köyüm, / Gün doğuşuna gülüp de yaşlanıyorsun." -I. Kadir.

saymamaḳ *(olumsuz)* **saymaḳ**.

saymamazlıḳ (-ġı) Saygısızlık, hürmetsizlik, aşağılama, hor görme.

sayramaḳ Cıvıldamak, şarkı söylemek (kuşlar için); bk. **otmek**.

Çölde çırçırmazinler çırıldaylar, bodeneler sayraylar. "Bozkırda ağustos böcekleri, cırlıyorlar, bıldırcınlar ötüyordu." -E. A. Osmanoğlu - 1.

sayt Site, adres (internet hakkında); **internette ~** İnternet sitesi.

saz (I) 1. Saz *(pizzikato çalınan halk çalgısı)* 2. *(müzik)* Makam. 3. *(mecaz)* İyi, iyice, adamakıllı, tam. ● **az olsun, ~ olsun** Az olsun, tam olsun; **az ayttı amma, ~ ayttı** Az konuşup öz konuştu; **kâ ~, kâ söz** Kâh saz, kâh söz.

Sazını eline alıp, yırlamaġa başlay. Aşıḳ Ġaripniñ sesini eşitken butün paşalar, vezirler ḳavege tolalar. "Sazını eline alıp yırlamaya başlar. Aşık Garip'in sesini işiten bütün paşalar, vezirler kahvehaneye dolarlar." -Aşık Garip Destanı.

saz (II) Bataklık, batak; krş. **bataḳ**.

Derya tibi, saz olur, / Gul açılsa, yaz olur. / Men saña gul deyalmam, / Gulniñ omrü az olur. "Derya dibi saz olur, / Gül açarsa yaz olur. / Ben sana gül diyemem, / Gülün ömrü az olur." - Mane.

saz (III) *(botanik)* Kamış, saz; **~ ḳalemi** Kamış kalemi.

sazaġan 1. Ejderha; bk. **ajdaġa**, **ajderḫa**. 2. Uçurtma. 3. *(ağızlarda)* Gökkuşağı; bk. **kok ḳuşaġı**. 4. Kuvvetli yaz yağmuru.

Bazı da bir oyle sazaġan ḳopa ki, saksavul ve diger tegeneklerni tamırından ḳoparıp, kok yuzünde avelendirip, ḳara bulut şekilinde koterilgen ḳar ve ḳum boranı ḳıyamet ḳoparıp kele. “Bazen de öyle yaz yağmuru kopar ki, saksavul ve diğer dikenleri kökünden çıkarıp, gök yüzünde havalandırıp, kara bulut şeklinde yükselen kar ve kum fırtınası kıyameti koparark gelir.” -Çerkez Ali - 1.

sazan 1. *(zooloji)* Sazan. 2. *(eski)* Mil, dip çamuru.

sazlama, **sazlav** *(eylem adı)* **sazlamaḳ**.

sazlamaḳ Akort etmek *(müzik aleti)*.

sazlamamaḳ *(olumsuz)* **sazlamaḳ**.

sazlanġan Akort edilmiş, ayarlanmış.

sazlanmaġan *(olumsuz)* **sazlanġan**.

sazlanmaḳ *(edilgen)* **sazlamaḳ**.

sazlanmamaḳ *(olumsuz)* **sazlanmaḳ**.

sazlatmaḳ *(ettirgen)* **sazlamaḳ**.

sazlatmamaḳ *(olumsuz)* **sazlatmaḳ**.

sazlayıcı Akortçu, ayar ustası.

sazlıḳ (-ğı) Bataklık, sazlık *(sulak alanlarda yetişen bitki gruplarına verilen ad)*; krş. **bataḳlıḳ**; **~lar** Sazlıklar..

Lâkin maşina endi aşağı engeninden sebep, sazlıḳḳa batmay, silkine-silkine asfalt yolġa yengilliknen çıḳtı. “Ama araba şimdi aşağı doğru indiğinden sazlığa batmıyor, sallana sallana asfalt yola kolayca çıktı.” -M. Ablalimov.

sçyot bk. **esap**.

Baş buḫgalter sçyotını ḳaḳıp nelerdir esaplay. “. Baş muhasebeci hesap makinesiyle bir şeyler hesaplıyor.” -M. Ablalimov.

sçyotçik Sayaç, saat (elektrik sayacı).

Barıp da şimdi sçyotçikke baḳıp turġan olsa… “Varıp da şimdi sayaca bakmış olsa...”-İ. Abduraman - 1.

seadet Saadet, mutluluk, bahtiyarlık; selamet, esenlik; krş. **baḫıt**; **çast**; **feraḫ**.

Aḳiḳata, seadete / Leke urġan istibdat / Kormez senden insanoġlu / Ne meramet, ne imdat! “Hakikate, saadete / Leke vuran istibdat / Görmez insanoğlu / Ne merhamet, ne imdat!” -Y. Ş. Ali.

seadetli Sadetli, mutlu, kutlu, uğurlu, hayırlı, şanslı, talihli; **baḫ(ı)tlı**; **çastlı**; **mesut**; **baḫtiyar**.

seans Seans, oturum, gösterim; **ressam onıñ portretini uç ~ta yapıp bitirdi** Ressam onun portresini üç seansta yapıp bitirdi; **kundüzki** ~ Gündüz seansı.

Bu teklifke razı olğanlar tapıldı, ama, er kes birinci seanṣka kirmekniñ davasını ete. “Bu teklife razı olanlar çıktı, ama herkes ilk seansa girmenin münakaşasını yapıyor.” -Çerkez Ali - 1.

sebat (-tı) Israr, sebatkârlık, direşkenlik; krş. **israr**, **metanet**; **~nen** Israrla; **~ etmek** Israr etmek.

Aşıḳmadan yerinden ḳalḳtı, sebatle barıp, fotosuretni aldı... “Yavaşça yerinden kalktı, sebatla gidip, fotoğrafı aldı...” -E. Umerov - 1.

sebatkâr bk. **sebatlı**.

sebatkârane Sadık, dayanıklıkla, inatla, tereddütsüz.

sebatlı Sebatkâr, direşken; metin; krş. **metanetli**.

İnsan yalıñız sebatlı işnen yaşap ola. “İnsan sadece sebatkâr işle yaşayabilir.” -İ. Paşi.

sebat-metanet bk. **sebat ve metanet**; **~nen çalışmaḳ** Sebatla çalışmak, sıkı çalışmak.

sebatsız Sebatsız, kararsız, dönek.

sebatsızlıḳ (-ġı) Sebatsızlık, kararsızlık, döneklik.

sebebiy Nedensel; **adiselerniñ ~ bağı** Olayların nedensel ilişkisi.

sebebiyet (-ti) Sebebiyet, nedensellik.

sebep (-bi) 1. Sebep, neden; mazeret, bahane; krş. **mana**, **mazeret**; **aileviy ~ler** Ailevi nedenler; a**ḳlı ~leri** Makbul sebep, haklı neden. 2.: **o ~ten** Bundan dolayı, bu sebepten dolayı; **bu ~ten** Bu nedenle; **ondan ~** O nedenle; **ne ~ten?** Hangi sebepten?; **suvuḳtan ~** Soğuktan dolayı; **işniñ toḳtalmasına yağmur ~ oldı** İşin gecikmesine yağmur sebep oldu. ● **~ olmaḳ** Sebep olmak.

Seni boyle itmeye sebep olannıñ Allaḫ külüni koklere savursın! “Senin bu hale düşmene sebep olanın Allah külünü göklere savursun!”-S. A. Özenbaşlı.

sebepçi Tahrikçi, tertipçi; müsebbip.

Onıñ boyle yapmasına Svetlananıñ anası da sebepçi oldı. “Onun böyle yapmasına Svetlana’nın annesi de sebep oldu.” -U. Edemova - 2.

sebeplenmek *(ağızlarda)* Sebeplenmek, faydalanmak, yararlanmak; bk. **faydalanmaḳ**; **bu vaḳiadan o da sebeplendi** O olaydan o da faydalandı.

sebepli Sebebi olan.

sebeplik (-gi) Motivasyon.

sebeplilik bk. **sebebiyet**.

sebepli-sebepsiz Yerli-yersiz, sebep olsun-olmasın.

sebepsiz 1. Mantıksız, neden yokken; **~ bir kulkü** Sebepsiz kahkaha. 2. Sebepsiz,

nedensiz; **~ yerde** Sebepsiz yere; **~ ölüm olmaz** *(atasözü)* Sebepsiz ölüm olmaz.

Acele surette yollanılġan komandirovkadan eki kere biri-biri artından, iç bir sebepsiz baş tarttı. "Aceleyle yollandığı iş seyahatinden iki defa birbiri ardına hiçbir sebep olmadan kendini geri çekti." -U. Edemova - 2.

sebepsizlik (-gi) Sebepsizlik, gereksizlik.

sebil 1. Yol; krş. **yol**. 2. Sebil *(Yiyecek ve içeceklerin ücretsiz dağıtımı)*.

sebilci Sebilci *(Yiyecek ve içeceklerin ücretsiz dağıtımını sağlayan kişi)*.

sebḳat (-tı) Öncelik, öncelik sırası, önce olan, üstünlük; **~ etmek** Öncelik etmek.

seborreya *(tıp)* Seboreik, egzama, cilt hastalığı.

sebze 1. Sebze; krş. **zarzavat**. 2. Havuç; bk. **markof**.

Şaripov, şu Sabır ḳartnen laf vaḳıtında, azbarda yetiştirilgen sebze, ḳavun-ḳarpız, yeryemişniñ ḳorantadan artḳanını bazarġa alıp barıp satuv ḫususındaki davasını ḫatırladı... "Şaripov, Sabır baba hakkında konuşurken, onların yetiştirdiği sebzelerin, kavun karpuzların, yemişlerin artığını ve onları pazara götürerek sattıklarını hatırladı..." -Z. Kurtnezir - 1.

sebzeci 1. Sebze üreticisi. 2. Sebze satıcısı.

sebzecilik Sebze üreticiliği, sebze tarımı.

sebzevat (-tı) Sebze; krş. **zarzavat**.

sebzevatçı bk. **sebzeci**.

secade bk. **seccade**.

seccade *(Müslümanlık)* Seccade, namazlık *(Üzerinde bir tek kişinin namaz kılabileceği büyüklükte, halı ya da kumaştan yaygı)*; krş. **namazlıḳ**.

secde *(Müslümanlık)* Secde, diz çökme, yere kapanma; **~ etmek** Secde etmek; **~ge ḳapınmaḳ** Secdeye kapanmak; **~ge ketmek** Secdeye gitmek.

Olar artıḳ allanı terk etip, onıñ en buyük duşmanı olġan ibliske secde ete, ondan yardım ḳıdıra başlaġanlar. "Onlar artık Allah'tan ayrılıp O'nun en büyük düşmanı olan iblise secde ediyor, ondan yardım aramaya başlıyorlarmış." -Ayuvdağ Efsanesi.

secere Şecere, soy, aile ağacı.

Sece(v)ut *(tarihi)* Secevut, Sejevut *(Kırım'ın en güçlü klanlarından birinin adı ve zamanında onların yaşadığı ve şu an yok olmuş köyün adı)*.

sece(v)utlı Secevut veya Sejevut klanından olan.

secilmek *(ağızlarda)* bk. **seçilmek**.

seciye Huy, karakter, meşrep, mizaç; krş. **tabiat**, **ḳuy**, **ḫulḳ**, **meşrep**.

seciyeli Karakterli.

seciyesiz Karaktersiz.

seçe *(etnografya)* Kilden yapılma taş tezgahı; krş. **set**, **seke**, **supa**.

seçilir-seçilmez Zar zor fark edilen.

seçilmek *(edilgen)* **seçmek**; **seçilir derecede** Fark edilir derecede.

Saçı, saḳalı, ensesi oyle osken ki, kozleri zornen seçile. "Saçı, sakalı- ensesi öyle uzamış ki, gözleri zorla seçiliyor." -Çerkez Ali - 2.

seçilmemek *(olumsuz)* **seçilmek**; **kok bulutlu**, **yıldızlar seçilmey** Gök bulutlu, yıldızlar seçilmiyor.

seçme, **seçüv** *(eylem adı)* **seçmek**.

seçmek 1. Farketmek, görmek; krş. **abaylamaḳ**, **eslemek**. 2. *(nadiren)* Seçmek, seçim yapmak; bk. **saylamaḳ**.

Amma bu adamnıñ aḳayġan ve parıldap turġan kozleriniñ ifadesini seçmemek mumkün degil edi. "Ama bu adamın yerinden çıkmış gibi duran ve parlayan gözlerinin ifadesini görmemek mümkün değildi." -A. Osman - 1.

seçmemek *(olumsuz)* **seçmek**.

sed Engel, mânia; set; krş. **bent**; **mania**; **~ çekmek** a) Engel koymak; engellemek. b) Set çekmek; duvar yapmak.

Yuksek divarlar, demir ḳapılar onıñ yoluna sed çeke ekenler. "Yüksek duvarlar, demir kapılar onun yoluna set çekiyorlarmış." -Altın Beşik Efsanesi.

seda Ses, seda; bk. **sada**; **~ menbaası** Ses kaynağı.

Ḫan ḳızınıñ bu araketini arḳa taraftan korip turġan askerlar: 'Alla, Alla! Ḫan ḳızını ḳurtarın!' -sedalarınen deşet ila ayḳırıp Nenkecannıñ bulundığı yerge keldiler. "Han kızının bu hareketini arka taraftan gören askerler: 'Allah, Allah! Han kızını kurtarın!' sedaları ile dehşet içinde haykırarak Nenkecan'ın bulunduğu yere geldiler." -O. Akçokraklı - 1.

sedalamaḳ İsterik çığlık atmak, duygularına hakim olamayarak çığlık atmak.

sedalamamaḳ *(olumsuz)* **sedalamaḳ**.

sedalatmaḳ *(ettirgen)* **sedalamaḳ**.

sedalatmamaḳ *(olumsuz)* **sedalatmaḳ**.

sedalı Sedalı, sesli, çınlayan.

sedasız Sedasız, sessiz.

sedef 1. Sedef; bk. **sadef**. 2.: **~ otu** *(botanik)* Sedef otu; gazalotu. 3.: **~ ḫastalığı** *(tıp)* Sedef hastalığı.

Saznıñ kümüş tellerini ve sedef ziynetleriniñ uzerlerini ḫafif toz basḳan, divar ustünde unutılıp yata. “Sazın gümüş tellerinin ve sedef süslemelerinin üstünü hafifçe toz kaplamış, duvarın üstünde unutulmuş.” -O. Akçokraklı - 1.

sedır 1. Giden, dışa giden, akıp giden. 2. Meydana gelmek, ortaya çıkmak. 3. Gerçekleşmek.

sedir *(botanik)* Sedir *(Çamgiller familyasından Cedrus cinsini oluşturan iğne yapraklı ağaç türlerine verilen ad)*.

sediye 1. Sedye. 2. *(tarihi)* Tahtırevan *(İçine binildikten sonra kaldırılarak insanların omzunda taşınan ya da fil, deve, at vb.ye yüklenerek götürülen, üstü örtülü ve bir oda biçiminde bir tür taşıt)*.

sedre bk. **sedir**.

sedremenki Saçma, saçmalık; krş. **sandıraḳ**.

sefa Zevk, haz; neşe, eğlence; gönül rahatlığı. ● **ḫoş ~ġa geldiñ(iz)!** Hoşgeldiniz sefalar getirdiniz!; **aḳşam ~sı** *(botanik)* Akşamsefası; **yaşayışnıñ ~sını sürmek** Hayatın sefasını sürmek, zevk ve sefa içinde yaşamak.

Neslin mende cefa kordi, mende sefa eyledi. “Neslin bende cefa gördü, bende sefa eyledi.” -A. Latifzade - 1.

sefaḫat bk. **sefaḫet**.

sefaḫet (-ti) 1. İsraf. 2. Sefahat *(Zevk ve eğlence düşkünlüğü)*.

sefalet (-ti) Sefalet, aşırı yoksulluk, fukaralık; krş. **fuḳarelik**, **faḳırlıḳ**, **yoḳsullıḳ**; **~ çekmek** Sefalet çekmek; **~ içinde yaşamaḳ** Sefalet içinde yaşamak; **~ke dalmaḳ** Sefalete düşmek; **~ çektirmek** Sefalet çektirmek.

Kene ḳuyu başında rast keldigi sefalet refiḳasına arziḫtiyac etti. “Gene kuyunun başında rastladığı sefalet arkadaşına ihtiyacını belirtti.” -A. S. Ayvazov - 1.

sefalı Zevkli, neşeli, eğlenceli.

Sefalı yaz kunleriniñ birinde Şarmanġa Osipovnen de saġlıḳlaşmaḳ kerek oldı. “Güzel yaz günlerinin birinde Şarman, Osipov’dan da ayrılmak zorunda kaldı.” -A. Osman - 1.

sefasız Zevksiz, neşesiz.

sefer (I) 1. Yolculuk. 2. Sefer *(askeri harekât)*. 3. Kırım Tatar dilinde İslam takvimindeki ikinci ayın adı, Arap Ay takvimindeki ikinci aya denk gelir *(Safer ayı)*.

Canbay yolda Nuradinniñ aldına çıḳa: - Sefer mubarek olsın, duşmanniñ başını alıp keleyatırsıñ e? –dey. “Canbay yolda Nuradin’in önüne çıkar: — Seferin mübarek olsun, düşmanın başını

alıp geliyorsun değil mi, der.” -Edige Destanı.

sefer (II) Sefer, kere, defa; krş. kere; defa; krş. **kere**, **defa**, **mezel**, **ḳat**, **mertebe**; **bir ~** Bir kez; **birinci ~** İlk defa; **keçken ~** Geçen sefer.

Lâkin bu sefer Temir ẖannıñ ḳuşı Toḳtamış ẖannıñ ḳuşundan evel ḳuş tutmaġa bara. “Fakat bu sefer Temir hanın kuşu Toktamış hanın kuşundan önce kuş tutmaya gider.” -Edige Destanı.

seferber *(tarihi)* Seferber, hareketlenen, mobilize; **~ olmaḳ** Seferber olmak

seferberlik (-gi) *(tarihi)* Seferberlik; **~ ilân etmek** Seferberlik ilân etmek.

seferdaş (seferdeş) *(tarihi)* 1. Yolculuk arkadaşı. 2. Kırım Hanına yakın bir ünvan.

sefername Sefername *(Kırım klasiklerinden biri sayılan XVII. asır şairi Edip Efendi'nin manzum destanıdır. Destan tanınmış Kırım seraskerlerinden Togay Bey'in askerleriyle Ukrayna getmanı Hmelnitski'ye yardım için Polşa Kralı IV. Vladislav'la yaptığı savaşı anlatmaktadır)*.

sefiḫ Eğlence düşkünü.

sefil 1. Fakir, sefil; **~ bir ev** Fakir bir ev; **~ vaziyet** Sefil durum. 2. Küçük, değersiz, alçak.

sefillik (-gi) Yoksulluk, fakirlik, sefalet.

sefir Sefir, elçi.

segik (-gi) Siğil; krş. **süyel**.

segment (-ti) *(matematik)* Segment, daire parçası, daire kesiti, dilim.

segmentatsiya Segmentasyon, bölünme, parçalara ayrılma.

seḫer *(şiirsel)* Şafak, tan, seher; bk. **saar**.

sekans *(matematik)* Sekant *(Trigonometrik bir fonksiyondur)*.

sekator bk. **baġ maḳası**.

seke Kilden yapılma taş tezgahı; krş. **seçe**, **set**, **supa**.

Yanaşasındaki seke ustünde çanaḳ-çölmek, bir koşesi ḳırıḳ ḳazan, ḳap-ḳara gogüm... “Yanındaki taş tezgah üstünde çanak çömlek, bir köşesi kırık kazan, kapkara güğüm...” -A. Osman - 1.

sekız *(ağızlarda)* Sekiz; bk. **sekiz**.

sekil Beyaz bacaklı at, alabacaklı at.

sekireklegen Sıçrayan, zıplayan, seken.

sekireklemegen *(olumsuz)* **sekireklegen**.

sekireklemek Sekmek, zıplamak, sıçramak.

Albert pencereden tışḳa, sport meydanında turnikke boyu yetmeyip sekirekleyatḳan yaş askerge baḳıp susḳan edi. “Albert pencereden dışarıya, spor sahasında turnikeye boyu yetmeyip sıçramakta olan genç askere bakarak susmuştu.” -A. Osman - 2.

sekireklememek *(olumsuz)* **sekireklemek**.

sekirekletmek *(ettirgen)* **sekireklemek**.

sekire-sekire Zıplaya zıplaya; bk. **sekirip-sekirip**.

sekiretletmemek *(olumsuz)* **sekiretletmek**.

sekirik (-gi) Atlama, sıçrama; **uçleme ~** Üç adım atlama.

sekirip-sekirip Atlaya atlaya, zıplaya zıplaya; **~ yurmek** Zıplaya zıplaya yürümek.

sekirmek Atlamak, hoplamak, zıplamak, sıçramak; krş. **atlamaḳ**; **sıçramaḳ**; **sekirip minmek** Atlayıp binmek *(ata binmek)*; **sekirip tüşmek** Aşağı atlamak; **sekirip çıḳmaḳ** Atlayıp çıkmak.

Çora attan sekirip tüşe, olarnı tutup atlarınıñ ḳuyruğına bağlay. “Çora attan hoplayarak iner, onları tutup atlarının kuyruğuna bağlar.” -Çorabatır Destanı.

sekirmemek *(olumsuz)* **sekirmek**.

sekirtmek *(ettirgen)* **sekirmek**.

sekirtmemek *(olumsuz)* **sekirtmek**.

sekirttirmek *(ettirgen)* **sekirtmek**.

sekirttirmemek *(olumsuz)* **sekirttirmek**.

sekiz 1. Sekiz; **~ adam** Sekiz kişi. 2.: **~ koz** *(anatomi)* Kuyruk sokumu kemiği.

Yedi ceennem, sekiz cennet, bir sırat / Avaz keser, Tatar degilsin derse, / Cümlesini bir tarafa atarım / Ceenneme kitsem, yine Tatarım! “Yedi cehennem, sekiz cennet, bir sırat / Sesimi kesip, Tatar değilsin derse, / Cümlesini bir tarafa atarım / Cehenneme de gitsem, gene Tatarım!” -C. Kermençikli.

sekizayaḳ *(zooloji)* Ahtapot.

sekizer Sekizer.

Er kes, sekizer kümüşten satılsa ne ḳadar para alacağını esaplap yurdi. “Herkes, sekizer gümüşten satılırsa ne kadar para alacağını hesaplıyordu.” -Çerkez Ali - 2.

sekizḫanelik (-gi) *(matematik)* Sekizyüzlü.

sekizi Sekizi, sekiz tanesi; **olarnıñ ~ ketti, beşi ḳaldı** Onların sekizi gitti, beşi kaldı.

sekizinci 1. Sekizinci. 2. 12 hayvanlı takvime göre sekizinci yıl *(Koyun yılı)*.

Nusret sekizinci sınıfta ekeninde, oḳuv yılınıñ ortalarında, olarnıñ sınıfına bir ḳızçıḳ keldi. “Nusret sekizinci sınıfta

iken, okul yılının ortalarında, onların sınıfına bir kızcağız geldi.” -U. Edemova - 2.

sekizincide Sekizinci olarak.

sekizkoşelik (-gi) *(matematik)* Sekizgen.

sekizkoz *(anatomi)* Kuyruk sokumu kemiği, sakrum.

sekizlik (-gi) 1. Sekizli. 2. Sekiz mısralık nazım.

sekreter Yazı masası, küçük masa.

seksen Seksen; **~ sekiz kere ayttıḳ** Seksen sekiz kere anlattık.

Ḫususan seksen ḫanelik dört evniñ balaları er kun aḳşam, saba bu kuçeleçiklernen oynap kun keçireler. “Özellikle seksen hanelik dört evin çocukları her gün akşam, sabah bu köpek yavrularıyla günlerini geçiriyorlar.” -Çerkez Ali - 2.

seksta *(müzik)* Altılı aralık, altıncı aralık.

sekstilon *(matematik)* Sekstilyon *(Bir milyar trilyona eşit sayı, 1’den sonra 21 sıfır)*.

sekta Mezhep, tarikat.

sektant (-tı) Mezhepçi, tarikatçı.

sektor *(matematik)* Sektör *(Bir dairede, merkez açının iç bölgesiyle, gördüğü yay arasında kalan kısmı, daire dilimi)*.

Obkomnıñ matbuat, radio televideniye boyunca sektor mudiri o. “Mıntıka bölge komitesinin matbaa, radyo televizyon bölüğünde sektör müdürüydü.” -Z. Kurtnezir - 1.

sektsiya 1. Seksiyon, bölüm, dal, kısım; **voleybol ~sı** Voleybol bölümü. 2.: **eki odalı ~** İki odalı bölüm.

Rustem Albertni ozü ḳatnaġan boks sektsiyasına yazdırdı. “Rüstem Albert’i kendi gittiği boks kısmına yazdırdı.” -A. Osman - 2.

sekvoyya *(botanik)* Sekoya; *Sequoia sempervirens*.

sel Sel (yağmur sonucu oluşan büyük ve düzensiz su akıntısı); **~ kibi aḳıntı** Sel gibi akıntı; **~ keter - ḳum ḳalır** Sel akar, kum kalır.

Kombikormnı bolüştirip ḳaytḳanda, ḳar irip, cılġanıñ arasından sel ala daa gurüldep aḳa edi. “Yemi bölüştürüp döndüklerinde kar erimiş, dereden sel hala gürüldeyerek akıyordu.” -M. Ablalimov.

selâ *(Müslümanlık)* 1. Namaz için okunan duadır *(Cuma namazı ile cenaze namazı için okunur)*. 2.: **suv ~** Ölen yıkanması esnasında okunan dua.

selâḫiyetli bk. **salâḫiyetli**.

selâm Selam; **~ bermek** Selam vermek; **~ söylemek** Selam söylemek; **~ aleyküm**

Selamün aleyküm! *(ilk selamlaşan söyler)*; **aleyküm ~** Aleyküm selam! *(selamlaşmaya cevap vermek için kullanılır)*; **~ almaḳ** Selam almak *(bir insanın selamına karşılık vermek)*; **~ etmek** Selam söylemek; **seniñ dostuñ saña ~ etti** Arkadaşın selam söyledi; **evel ~, soñ kelâm** Önce selam, sonra kelâm.

Tasarlay da mollaḳaynen eglenmekni yurekten / Pek egilip selâm bere ona daa erekten. "Tasarlayarak molla akayla eğlenmeyi yürekten / Çok eğilerek selâm verir ona, daha uzaktan." -A. Kadrizade.

selâmet (-ti) 1. Selamet, esenlik; barış; refah. 2. Kurtuluş; sağ salim olma.

Eger saġ selâmet olsañ, mutlaḳa kelip bizleri tapacaġıñnı bile edim… "Eğer sağ salimsen, mutlaka gelip bizi bulacağını biliyordum." -E. A. Osmanoğlu - 1.

selâmetlik (-gi) Refah, mutluluk, esenlik, güvenlikli şekilde; **cemiyetimizniñ ~i içün** Toplumuzun refahı için; **saña ~ tilerim** Sana esenlik dilerim; **tek oz ~gini tüşüne** Sadece kendi mutluluğunu düşünüyor.

selâm-kelâm *(topluluk)* Selamlama *(karşılaşma anında)*; karşılıklı selamlaşma; krş. **ḫoş-beş**; **selâm-saba**; **~dan soñ al-ḫatır soraştıḳ, ḳave içtik** Selam sabahtan sonra hal hatır sorduk, kahve içtik; **~dan soñ esas meselege keçtik** Selam sabahtan sonra esas meseleye geçtik; **~ demeden** Selam sabah demeden; **o kunden soñ olarnıñ aralarında ~ yoḳ** O günden sonra selamı sabahı kestiler.

Onıñla selâm-kelâmdan, ufaḳ-tüfek laflardan ġayrı oyle yaḳın tanışlığımız yoḳ edi. "Onunla selam kelamdan, ufak tefek sohbetten başka öyle yakın bir tanışıklığımız yoktu." -E. Umerov - 1.

selâmlaġan Karşılayan, selamlayan.

selâmlama, **selâmlav** *(eylem adı)* **selâmlamaḳ**.

selâmlamaġan *(olumsuz)* **selâmlaġan**.

selâmlamaḳ Selamlamak, selam vermek; **birbirini ~** Birbirini selamlamak; **ḳolunen ~** Eliyle selamlamak.

selâmlamamaḳ *(olumsuz)* **selâmlamaḳ**.

selâmlaşḳan Karşılıklı selamlaşanlar.

Ḳarġa Halilniñ oġlu Tavşandudaḳ bir kere onı toḳtatıp, ḳolını tutıp selâmlaşḳan eken, soñ ne oldı dese? "Karga Halil'in oğlu Tavşandudak bir kere onu durdurarak elini tutup selamlaşmışmış, sonra ne oldu dersin?" -A. Osman - 2.

selâmlaşmaġan *(olumsuz)* **selâmlaşḳan**.

selâmlaşmaḳ Selamlaşmak; krş. **merabalaşmaḳ**; **biribirimizni yaḳın bilmeymiz, tek korüşkende selâmlaşamız** Birbirimizi yakından tanımıyoruz, sadece görüştüğümüzde selamlaşırız.

Kabulḫanede oturġan kolḫoz sekretarı yerinden ḳalḳtı ve el uzatmadan biznen selâmlaştı. "Danışmada duran çiftlik sekreteri ayağa kalktı ve elini uzatarak bizimle tokalaştı." -Z. Kurtnezir - 1.

selâmlaşmamaḳ *(olumsuz)* **selâmlaşmaḳ**.

selâmlaştırmaḳ *(ettirgen)* **selâmlaşmaḳ**.

selâmlaştırmamaḳ *(olumsuz)* **selâmlaştırmaḳ**.

selâm-saba Selam sabah, selamlaşıp hatır sorma; krş. **selâm-kelâm**; **~ yoḳ, darıldı ġaliba** Selamı sabahı yok, dargın galiba; **~nı kesmek** Selamı sabahı kesmek.

selbi *(botanik)* Kavak; krş. **ḳavaḳ**, **sügüt**; **piramida piçim** ~ Piramit şeklinde kavak.

Selbiler, çınarlar, baġ ve baġçalar içinde boġulmış sayfiyeler arasından Aluştanın kenarından deñiz yalısına endiler. "Selviler, çınarlar, bağ ve bahçelerin içinde boğulmuş sayfiyelerin arasından Aluşta'nın kıyısından deniz sahiline indiler." -A. S. Ayvazov - 1.

selcuk Selçuklular.

seld Ringa balığı; bk. **arınġa**.

selderey Kereviz; bk. **kereviz**.

sele Büyük sepet, sele; krş. **sepet**; **tarpi**; **çamaşır ~si** Çamaşır selesi; **ḳartop ~si** Patates sepeti.

selef (I) Dede, baba, ata; **~ler** Dedeler, atalar, babalar; krş. **ecdat**; **baba-dedeler**; **atalar**.

selef (II) Sıra, kuyruk.

selefname 1. Ataların hayat hikâyesi. 2. *(tarih)* Şeriat temelli esnaf ve zanaatkârlar kanunu.

Selefname sayesinde iri burjuaziya oz monopolinsını da yaşatır. "Selefname sayesinde büyük burjuvazi kendi tekelini de yaşatır." -U. İpçi - 1.

seleke, **sleke** *(ağızlarda)* Tükürük, salya; bk. **tükürçik**.

selektor Selektör, ayırıcı *(Tahılı yabancı maddelerden ayırmakta kullanılan araç ve otomobil farlarının kısa ve uzun uzaklıkta yanmasını sağlayan aygıt)*.

selektsiya Damızlık, üremeye elverişli; **~ olġan** Damızlık olan.

selektsiyacı Hayvan yetiştiricisi, damızlık seçici.

selen *(kimya)* Selenyum (Se).

seliḳa 1. Temizlik, derli toplu oluş; özen, itina. 2. Edebî zevk. 3. Temiz, derli

toplu, mazbut; itinalı, özenli; **~ saibi** Özenli, itinalı; zevk sahibi; bk. **seliḳalı**. 4. İlgi; önem; dikkat; **butün ~sını berip işley** Bütün dikkatini verip çalışıyor.

Ḫalḳ iç otmek tapmaġanda, temiz ḳave ḳavurġan Ḳurtali aḳay saldı butün seliḳasını içkige, / Satıp berip sılapçısını, baḳır tasın içkige. “Halk hiç ekmek bulamazken, saf kahve kavurmuş Kurtali akay koydu bütün düzenini içkiye, / Satarak leğenini, bakır tasını içkiye.” -M. Nuzet - 1.

seliḳadar Güzel söz söyleyen, güzel yazma yeteneği olan.

seliḳalı Temiz, derli toplu, mazbut; itinalı, özenli; krş. **mismil**, **itinalı**.

selitra *(kimya)* Güherçile, potasyum nitrat.

Selitranen osken ḳarpızlar iri, pişken soñ tüsleri de yeşilce ola... “Güherçile ilacıyla yetişen karpuzlar büyük, yetiştikten sonra da renkleri yeşilce olur...” -İ. Abduraman - 1.

selitralı Güherçileli.

Ḳoyunlar selitralı ot aşap olgenler. “Koyunlar güherçileli ot yediklerinden ölmüşler.” -E. Umerov - 2.

selitrasız Güherçilesiz.

seliyan-ḳat *(mineraloji)* Açık yeşil taş *(Açık yeşil bir süsleme taşı)*.

selsebil Pınar, kaynak, çeşme; krş. **çeşme**, **çoḳraḳ**.

selvi bk. **selbi**.

selyodka (*ağızlarda* **selyotka)** Ringa balığı.

sema Gökyüzü, gök, sema; krş. **kok**.

Bunı kelecek kosterir, lâkin şimdi onıñ tüşüncesi ve fikiri uzaḳlarda, atta soñsız semalarda dolanmaḳta. “Bunu gelecek gösterir, fakat şimdi onun düşüncesi ve fikri uzaklarda, hatta sonsuz semalarda dolanıyor.” -Çerkez Ali - 1.

semafor Semafor *(Demiryollarında, gündüzleri mekanik olarak kırmızı bir kolla, gece vakti kırmızı ışıkla işaret veren aygıt)*.

semai Semai *(Türk halk şiirinde, sekiz heceli 4+4 duraklı dizelerden kurulu 3–5 dörtlükten oluşan, sevgi, doğa, ayrılık duygusu gibi konuları işleyen, biçimce koşmaya benzeyen bir koşuk türü)*.

semantik 1. Semantik(s)i. 2. Anlam(s)i, mana(s)i.

semantika 1. Anlambilim, semantik. 2. Anlam, mana.

semasiologiya *(dil bilimi)* Semasiyoloji *(Kavram bilimi)*.

semer (I) Semer, sırtlık, arkalık; **ayvan oler**, **~i ḳalır**, **insan oler**, **eseri ḳalır**

(atasözü) Hayvan ölür semeri kalır, insan ölür eseri kalır.

semer (II) Meyve, yemiş, döl; bk. **semere**.

semere Meyva, yemiş, semere, sonuç, netice.

İşniñ semeresi insannıñ emegine bağlı. "İşin semeresi insanın emeğine bağlıdır." -Atalar Sözü.

semereli Bereketli, verimli.

Anası butün yıllıḳ emegine yekün çekken kuzniñ bir kunüni degil, daḳḳasını bile semereli keçirmege tırışa. "Annesi bütün yıllık emeğine karşılık gelen güzün; bir gününü değil, dakikasını bile verimli geçirmeye çalışıyor." -U. Edemova - 2.

semerelilik (-gi) Verimlilik, bereketlilik; **emekniñ ~i** Çalışmanın verimliliği.

semet (-ti) Ülke, memleket, yurt; diyar; krş. **ulke**, **mekân**.

semetdeş Hemşeri; bk. **emşeri**, **vatandaş**, **yurtdaş**.

Ozüñiz bilesiñiz, men Moskvada doġdım, tuvġanlarımızdan, semetdeşlerimizden uzaḳta ostim. "Sen biliyorsun, ben Moskova'da doğdum, akrabalarımızdan, hemşerilerimizden uzakta büyüdüm." -E. Umerov - 1.

semetdeşlik (-gi) Hemşerilik.

İnsan, yaşı osken sayın ḳolum-ḳomşulıḳnıñ, dostlıḳnıñ, soy-sopnıñ, semetdeşlikniñ ḳadirine terence yetip başlay eken. "İnsanın yaşı büyüdükçe komşuluğun, dostluğun, akrabanın, hemşerisinin değerini daha derin anlamaya başlıyormuş." -E. Umerov - 1.

seminar Seminer; **ocalarnıñ ~ı** Hocaların semineri.

Şunıñ içün olsa kerek, seminarda ekinci tenefüsten soñ, olar Nazimni coydılar. "Bunun için olmalı, seminerde ikinci aradan sonra, onlar Nazim'i kaybettiler." -Çerkez Ali - 1.

semiologiya Semiyoloji, gösterge bilimi *(Göstergelerin yorumlanmasını, üretilmesini veya işaretleri anlama süreçlerini içeren bütün faktörlerin sistematik bir şekilde incelenmesine dayanan bir bilim dalıdır)*.

semirmek Şişmanlamak, göbek bağlamak; yağlanmak; semirmek.

Arıḳ ḳotur tay kunler keçken sayın semire ve tavlana başlay. "Zayıf yaralı tay günler geçtikçe semirir ve tavlanmaya başlar." -Köroğlu Destanı.

semit (-ti) Sami *(Hazreti Nuh'un oğlu Sam'dan ve onun soyundan türediklerine inanılan, beyaz ırkın Arapça, Asurca, İbranca ve Habeşçe konuşan budunlarının toplandığı kol)*.

semiz Şişman; semiz, yağ bağlamış; **~ et** Yağlı et; **~ adam** Şişman insan; **~ ot** Semizotu.

Noġay ozüni sıḳmay, torbasındaki bir kesek semiz kaz etini çıḳara da, kulümsirey berip, aşamaġa başlay. "Nogay kendini sıkıntıya sokmadan torbasındaki bir parça semiz kaz etini çıkarır ve gülümseyerek yemeye başlar." -Mirzanen Nogay Masalı.

semizlik (-gi) Yağlılık derecesi.

Baḳır renkini alġan omuzları semizlikten çatlaycaḳlar. "Bakır rengini alan omuzları şişmanlıktan çatlayacaklar." -İ. Paşi.

semmek *(ağızlarda)* Çekmek, içine kaçmak; zayıflamak; bk. **arıḳlamaḳ**; **ḳursaġı teran semgen** Karnı içine kaçmış, zayıflamış; **yanaḳları semgen** Yanakları zayıflamış.

Yanaḳlarınıñ bir vaḳıttaki tüzgünligi semgen, solġan. "Yanaklarının bir zamanki düzgünlüğü sönmüş, solmuş." -U. Edemova - 1.

sen Sen; **~de** Sende; **~den** Senden; **saña** Sana; **~nen** Seninle; ~ **de** Sen de; **~ kibi** Senin gibi; ~ **özüñ bilesiñ** Kendin bilirsin; **~iñ içün** Senin için; ~ **nasıl adamsıñ?** Sen nasıl adamsın?

Mektep ilim deryasıdır, sen buna dal da çıḳ, / Namlı, şuretli olursın, caillikni ur da çıḳ! "Mektep ilim deryasıdır, sen buna dal da çık, / Namlı, şöhretli olursun, cahilliği vur da çık!" -Y. Ş. Ali.

sena 1. Dua; krş. **dua**; **namaz**; **ibadet**; **salât**, **selâ**. 2. Övme, övgü, methetme; **~ etmek** Övmek.

senat (-tı) Senato *(Eski Roma'da özellikle soylulardan oluşan yöneticiler meclisi)*.

Siyasiy işlerni sud palataları, senat, ya da arbiy sudlar al ete ediler. "Siyasi işleri mahkeme meclisleri, senato, ya da askeri mahkemeler hallediyorlar." - Çerkez Ali - 1.

senator Senatör *(Senato üyesi)*.

senbernar Serbernar *(Çok büyük ve adeleli, İsviçre kökenli köpek ırkı)*.

senday *(ağızlarda)* Senin gibi; bk. **sen kibi**.

Kimerde bir yapraḳların solsa da, / Barmı, bilmem, senday aruv korüngen! "Arada bir yaprakların solsa da, / Var mı bilmem, senin gibi güzel görünen!" - M. Niyazi.

sendelemek 1. Tökezlemek, sendelemek *(Dengesi bozularak düşecek gibi olmak, adımlarını şaşırmak)*. 2. *(konuşmada)* Kırmak, delmek. 3. Şaşırmak *(Herhangi bir olay karşısında ne yapacağını şaşıracak kadar sarsılmak)*; krş. **şaşmalamaḳ**; **meni korip sendeledi** Beni görüp şaşırdı.

Bu çelik ḳol, omür edi, çekdi meni ozüne, / Zaif edim, sendeledim, bir tüşdim, bir doġrıldım. “Bu çelik el, hayat idi, çekti beni kendine, / Zayıf idim, sendeledim, bir düştüm, bir doğruldum.” -A. Latifzade - 1.

sendelememek *(olumsuz)* **sendelemek**.

sendeley-sendeley Tökezleyerek, sendeleyerek; **~ yoḳuşḳa tırmaşa edim** Sendeleyerek yokuşa tırmandım.

sendremenki *(ağızlarda)* Sayıklama, saçmalama; bk. **sandıraḳ**.

sene Sene, yıl; krş. **yıl**; **keçken** ~ Geçen sene; **bu ~** Bu sene; **~ler devamında** Seneler boyunca; **er ~** Her yıl.

Sen bilmez degilsin ki, bu sene biçareniñ başında ne ḳadar sıḳlet ve tarlıḳ vardır. “Sen bilmiyor musun ki, bu sene biçarenin başında ne kadar sıkıntı ve darlık var.” -S. A. Özenbaşlı.

senek (-gi) 1. Yaba, dirgen. 2. Çatal; bk. **enkeç**; **sançḳı**; **perun**.

Kimisi, demir senek, kimisi balta ve pıçaḳ alġanlar. “Kimi demir yaba, kimi balta ve bıçak almışlar.” -Karavullar Meydanında Hikayesi.

senelik (-gi) Senelik; **~ alḳalar** *(botanik)* Büyüme halkaları, yaş halkaları.

Başımdaġı ḳalpaġım, on senelik. / Ne içinde astar bar, ne töbelik. “Başımdaki kalpağım, on senelik. / Ne içinde astar var, ne tepelik.” -M. Nuzet - 1.

senet (-ti) Belge *(senet, belgit, makbuz)*.

senetli Güvenli olan bir belge.

senetsiz Belgesiz.

seneviy Senelik, yıllık; bk. **(bir) yıllıḳ**; **~ kelir** Yıllık gelir.

seniñce(sine) Sence, senin görüşüne göre.

Seniñce, biz o felâketniñ ogüni alıp olamaycaḳmızmı? “Sence biz o felaketin önünü alabilecek miyiz?” -A. Osman - 2.

senjermen Senjermen (Bir armut çeşidi).

sensatsiya Sansasyon *(Birçok kimsede yaratılan güçlü heyecan ya da birçok kimseyi ilgilendiren, etkileyen heyecan verici olay)*.

sensiremek Sen demek, sen diye teklifsiz tekellüfsüz konuşmak; laübalice davranmak.

sensirememek *(olumsuz)* **sensiremek**.

sensiz Sensiz.

sensor *(fizik, psikoloji)* Dokunmatik, duyusal.

sensualizm Sensualizm *(Bilginin duyumdan geldiğini savunan öğreti)*.

sententsiya Vecize, özdeyiş *(Söz, düşünce, duygu ya da ilkelerin kısa ve öz bir biçimde anlatılması)*.

sentimental Sentimental, duygusal.

Ozüm teẖnikiy adamım, lâkin yuregim bayağı sentimental olsa kerek. “Ben teknik adamım, ama yüreğim aşırı duygusal olmalı.” -E. Umerov - 1.

sentimentalizm Sentimentalizm, duygusallık *(Ahlâkî yaşamın ölçütü olarak duyguyu alan öğretiler)*.

sentyabr Eylül; krş. **eylül**, **ilkkuz**; **~niñ birinde** Eylülün birinde.

Azamat toynı sentyabr ayınace, yani oḳuv yılı başlaġance, mıtlaḳa keçirmek kerek, dep inatlandı. “Azamat düğünü Eylül ayına, yani ders yılı başlayıncaya kadar mutlaka yapmak gerek, diye inat etti.” -A. Osman - 2.

senyor Senyor, bay, bey.

sep *(pekiştirme eki)* bk. **sep-semiz**.

separança *(botanik)* Havuca benzer bir bitki.

separator *(tarım)* Separatör *(Gemi ve endüstriyel tesislerde yağ, yakıt ve diğer sıvıların içindeki bileşenleri fiziksel yöntemlerle ayıran makinelerdir)*.

O, bidonlarnı uçyotçiknen beraber arabaġa yuklep, separator punktına alıp ketti. “O, bidonları sayımcıyla birlikte arabaya yükleyip ayırma noktasına götürdü.” -M. Ablalimov.

separta bk. **zaparta**.

sepelemek Serpelemek, çiselemek; **yağmur sepeley** Yağmur sepeliyor.

Yarı gece, inceden sepelep yağıp başlaġan yaġmur ekinci kunü uyleden soñ toktadı. “Gece yarısı, inceden sepeleyerek yağmaya başlayan yağmur ikinci günü öğleden sonra durdu.” -U. Edemova - 2.

seper *(ağızlarda)* Kere, kez, defa,sefer; bk. **sefer**.

sepet (-ti) 1. Sepet; krş. **sele**; **orme ~** Örme sepet, **alma ~i** Elma sepeti; **çamaşır ~i** *(etnogafya)* Çamaşır sepeti; **arḳa ~i** Sırt sepeti. 2. Arı kovanı; **balḳurt ~leri** Arı kovanları.

Sepetlerge ḳoyulmaz, / Bazarlarda satılmaz, / Ondan da tatlı şey olmaz. *(Yuḳu)* “Sepetlere koyulmaz, / Pazarlarda satılmaz, / Ondan da tatlı şey olmaz. (Uyku)” -Tapmaca.

sepetbaş *(ağızlarda)* Kıvırcık; bk. **ḳuvurçıḳ saçlı**.

sepetçi Sepetçi, sepet üreten ve/veya satan kişi.

sepetlik (-gi) Arı kovanı, kovan.

sepet-sepet Sepet sepet.

Bereket on olġan yılı ḫalḳnıñ goñlü de toḳ, keyfi de yerinde, er kes şen-şeramet, bağçalar içinde sepet-sepet alma ayıp, sortlarġa ayırıp, şıḳlamalarġa çırmap, yaşçiklerge yımırta tizgen kibi yerleştirip devletke teslim eter ediler. “Bereket çok olduğu yıl halkın gönlü tok, keyfi yerinde, herkes neşeli, bahçelerin içinde sepet sepet elma toplayıp, türlerine göre ayırıp, sıkmalara sarıp, kutulara yumurta dizer gibi yerleştirip devlete teslim ederlerdi.” -Çerkez Ali - 2.

sepi 1. Sepileme. 2. *(kimya)* Tanen.

sepici Sepici, debbağ.

sepicilik (-gi) Sepicilik, debagat.

sepileme, **sepilev** *(eylem adı)* **sepilemek**.

sepilemek Sepilemek, tabaklamak, deri işlemek.

Şu vaḳıt onıñ içinden yerge çoḳtan-çoḳ çeşit renkli kağıtlar sepileler. “Bu sırada onun için bir çok renkli kağıt yere serpiliyor.” -E. Umerov - 1.

sepilememek *(olumsuz)* **sepilemek**.

sepilengen Sepilenmiş, dövülmüş (Deri hakkında).

sepilenmegen *(olumsuz)* **sepilengen**.

sepilenmek *(edilgen)* **sepilemek**.

sepilenmemek *(olumsuz)* **sepilenmek**.

sepiletmek *(ettirgen)* **sepilemek**.

sepiletmemek *(olumsuz)* **sepiletmek**.

sepileyici 1. Tanen, mazı cevheri, mazı tuzu. 2. Sepici, debbağ; **~ madde** *(kimya)* Tanen, mazı cevheri, mazı tuzu.

sepilmek 1. Serpilmek; krş. **saçralmaḳ**. 2. Dökülmek; dağılmak.

Onıñ altın şavleleri Kızıl-ḳum çölleriniñ ustüne sepildiler. “Onun altın ışıkları Kızıl kum çöllerinin üstüne serpildiler.” -Çerkez Ali - 1.

Şu vaḳıt onıñ içinden yerge çoḳtan-çoḳ çeşit renkli kağıtlar sepileler. “Bu sırada onun için birçok renkli kâğıt yere serpiliyor.” -E. Umerov - 1.

sepki *(etnografya)* Ahşap yelpaze; krş. **yelpaze**.

sepkiç (-çi) Serpici, fıskiye.

sepkil Çil; krş. **çil**.

Beton ve camdan ḳurulġan şeer komiteti binasınıñ uçünci ḳatına çabik adımlarnen koterilgen Boraliyev, bosağada toḳtap, masa artında oturıp, ufaḳ kuzgüçikke baḳḳan ve israrlı areketnen dudaḳlarını boyamaḳnen oğraşḳan buyra saçlı, sepkil betli sekretar ḳızġa koz taşladı. “Beton ve camdan yapılan şehir komite binasının üçüncü katına hızlı adımlarla çıkan Boraliyev eşikte durup, masanın

arkasında oturup küçük aynaya bakan ve ısrarlı hareketlerle dudaklarını boyamakla uğraşan kıvırcık saçlı, çilli sekretere baktı.” -İ. Paşi.

sepkilbet Çilli yüzlü.

sepkilli Çilli; **~ bet** Çilli yüz.

Betinde sepkillisi de bar, lâkin ayalama ḳoyu degil, siyrek-seprek. “Yüzünde de çilleri var, fakat, koyu değil, seyrek sepelek.” -A. Hilmi.

sepmek 1. Serpmek, püskürtmek. 2. Dökmek. 3. Saçmak; dağıtmak; krş. **saçmaḳ**.

Yuḳum ḳaçırmaḳ içün, ḳılıçım çıḳara, bir parmaġını az-buçuḳ kese, yaranıñ ustüne tuz sepe, onıñ accısı yuḳını ḳaçıra, saba yarıḳlap başlay. “Uykusunu kaçırmak için kılıcını çıkarır, parmağının birini azıcık keser, yaranın üstüne tuz serper, onun acısıyla uykusu kaçar, sabah da olmaya başlar.” -Altın Alma Masalı.

Allaḫ kelâmını taşıġan nefesiniñ Azrailniñ sertligini yımşatacağına, suvuḳlıġını eksiltecegine iman etken ve esasen yalıñız bunı tilegen iḫtiyar ana nefesleri ile hastaġa saġlıḳ, onıñ toñġan ḳanına sıcaḳlıḳ bergeniniñ, dumanlanġan kozlerine ışıḳ sepkeniniñ farḳında bile degil edi. “Allah’ın kelamını taşıyan nefesinin Azrail’in sertliğini yumuşatacağına, soğukluğunu eksilteceğine inanan ve esasen yalnız bunu dileyen ihtiyar ana nefesleri ile hastaya sağlık, onun donan kanına sıcaklık verdiğinin, bulanan gözlerine ışık serptiğinin farkında bile değildi.” -Cafer Seydamet.

sep-semiz Çok şişman; çok besili; çok yağlı.

sepsis *(tıp)* Sepsis, kan zehirlenmesi.

septakkord *(müzik)* Yedinci akor.

septet (-ti) Yedili, yedi sesli.

septik *(tıp)* Septik, bulaşıcı, mikroplu.

septima *(müzik)* Yedinci.

septirilmek *(edilgen)* **sepmek**; **suv divarġa septirildi** Su duvara fışkırtıldı.

septirilmemek *(olumsuz)* **septirilmek**.

septirmek Serpmek, fışkırmak, püskürmek; krş. **saçratmaḳ**.

Tikley degil, saçma septirmege bile curat ete?! “Sadece doğrultmakla kalmıyor, ateş etme cüretini de gösteriyor.” -Z. Kurtnezir - 1.

septirmemek *(olumsuz)* **septirmek**.

septirtmek *(ettirgen)* **septirmek**.

septirtmemek *(olumsuz)* **septirtmek**.

septitsemiya *(tıp)* Septisemi *(Kanda hastalık yapan bir bakteri*

bulunmasından ileri gelen her türlü hastalık).

ser *(ağızlarda)* Ser, baş, kafa; bk. **baş**.

serasker Başbuğ, başkomutan.

Olar saġdan ve soldan sızġıraraḳ kendi seraskerlerini ḳarşılap çıḳtılar. "Onlar sağdan ve soldan ıslık çalarak kendi başkomutanlarını karşılamaya çıktılar." -O. Akçokraklı - 1.

serbest 1. Hür, erkin, azatlı; serbest, özgür; krş. **ur**; **erkin**; **azat**. 2. Serbestçe, hiçbir zorluk çekmeden, hiçbir engel görmeden.

Lâkin sultan bu adamnıñ cesaretli areketine taacip ete, elinen işaret etip, onı serbest bıraḳmalarını emir etken. "Fakat sultan bu adamın cesaretine hayret edip, eli ile işaret ederek onu serbest bırakmalarını emretmiş." -Bekir Mustafa Masalı.

serbestçe(sine) Serbestçe, rahatça.

serbest-erkin Özgürce, serbestçe.

serbestlik 1. Hürriyet, erkinlik, özgürlük; krş. **uriyet**; **erkinlik**; **azatlıḳ**. 2. Serbestlik, tabiilik.

Bizge planlaştıruvda, istisalnı ġayrıdan ḳuruvda, çabikleştirüvde serbestlik yetişmey. "Bizde planlamada, istisali başka yapmada, hızlandırmada serbestlik yetişmiyor." -İ. Paşi.

serbestliksever Hürriyetsever.

serd Soğuk, dondurucu.

serdar Başbuğ, yüksek komutan, yüksek kumandan.

serdirmek *(ettirgen)* **sermek**.

serdirmemek *(olumsuz)* **serdirmek**.

serdirtmek *(ettirgen)* **serdirmek**.

serdirtmemek *(olumsuz)* **serdirtmek**.

seremasla *(botanik)* Armut çeşidi.

serenada *(müzik)* Serenat *(Geceleyin, açık havada sevgi duyulan biri için bir müzik aracıyla verilen küçük konser)*.

serenli Çıkrıklı, vinçli; **~ ḳuyu** Çıkrıklı kuyu.

seren(t) 1. Seren *(Yelken direğindeki hareketli kiriş)*. 2. Vinç sereni. 3. *(etnografya)* Kuyu çıkrığı.

seren(t)li Çıkrıklı, vinçli; **~ ḳuyu** Çıkrıklı kuyu.

seretan bk. **saratan**.

sergi (I) Sergi; **bala resimleri ~si** Çocuk resimleri sergisi.

Ne sebepten resimleriñniñ sergisini teşkilatlandırmaḳnı talap etmeysiñ? "Neden resimlerinin sergisinin düzenlenmesini talep etmiyorsun?" -İ. Paşi.

sergi (II) 1. Meyve kurutma sergisi; **yuzüm ~si** Üzüm kurutma sergisi. 2. Hasır askılarla serilmiş (Elma, armut kurutmak için).

Sergideki yuzümlerge yaman koz nazarı tiymesin dep, Memedemin aġa baġçanıñ ḳuyu betinden maḫsus ḳapuçıḳ yaptırdı. "Bağ sergisindeki üzümlere kötü göz nazarı değmesin diye, Memedemin abi bahçenin kuyu tarafından mahsus küçük kapı yaptırdı." -Çerkez Ali - 1.

sergi (III) Serilmiş, yayılmış şeyler.

Soñra olarnı respublika ḫalḳ ḫocalığı sergisine, Taşkent oblastı ileri kolḫozlarına alıp kettiler. "Sonra onları cumhuriyet halk ocağı sergisine, Taşkent bölgesi ileri kolhozlarına götürdüler." -E. Umerov - 2.

sergi (IV)Küpe; **altın ~ler** Altın küpeler.

sergi (V) Çaprak, eyer örtüsü (*at eyerinin altına örtülen koruyucu örtü)*.

sergili Örtülü.

sergilik (-gi) Örtü olarak kullanılacak malzeme.

sergisiz Örtüsüz.

serguzeşt (-ti) Macera; krş. **macera**.

serilmek Yere serilmek, elini kolunu açarak oturmak (yatmak), yayılarak oturmak, sereserpe uzanmak.

Oldürilgen ḫan oġlu yanına, onıñ sadıḳ dayası, sırdaşı, ḳart da serilgen. "Öldürülen han oğlunun yanına, onun sadık dadısı, sırdaşı, ihtiyar da serilmiş." -Altın Beşik Efsanesi.

serilmemek *(olumsuz)* **serilmek**.

serin Serin; taze; krş. **salḳın**; **~ yelçik** Hafif ve serin esen rüzgâr.

Zaḫar niayet bir ḳararġa kelse kerek ki, serin avadan kogerip başlaġan parmaḳlarınıñ uclarını oḳalap, yavaştan başını koterdi. "Zahar sonunda bir karar vermiş olmalı ki, serin havadan morarmaya başlayan parmaklarının uçlarını ovalayıp, yavaşça başını kaldırdı." -Çerkez Ali - 1.

serinlemek bk. **serinleşmek**.

serinleşmek Serinleşmek, serinlemek, soğumak.

serinleştirici 1. Serinletici. 2. Soğutucu (madde).

serinletmek Serinletmek.

Ḳaḫya yaznıñ sıcağından boġulġan evni serinletmek içün pencerelerni açtıra edi. "Kahya yazın sıcağından boğulan evi serinletmek için pencereleri açtırıyordu." -Cafer Seydamet.

serinlik (-gi) Serinlik, serin hava.

Çölde serinlik ziyadeleşti. Kuz kuneşiniñ şavleleri endi çölni ḳızdırmay.

“Çölde serinlik arttı. Güz güneşinin ışıkları şimdi çölü ısıtmıyor.” -Çerkez Ali - 1.

seriy Hızlı, çabuk, süratli, seri, tez; krş. **tez**, **çabik**; **~ ateş** *(askerlik)* Seri ateş (baskı ateşi).

seriya Seri, dizi; bölüm; **ekinci ~sı** İkinci bölümü.

Albert birinci saniyelerde bir seriya darbe endirip, Rustemni şaşıra yazdı. “Albert, ilk saniyelerde bir seri darbe indirip Rüstem’i şaşırttı.” -A.Osman - 2.

seriyalı Seri halinde, serili, bölümlü; **eki ~ film** İki bölümlü film.

Sanat aḳḳında bir-eki seriyalı kosterüv planlaştırġanlar. “Sanat hakkında bir iki dizi planlamışlar.” -E. Umerov - 2.

serjant (-tı) Çavuş.

Safdaş asker Yusuf Batırovġa bir yıldan soñ serjant rutbesi berildi ve o bolük komandiri olaraḳ teyin etildi. “Silah arkadaşı asker Yusuf Batırov’a bir yıl sonra çavuş rütbesi verildi ve bölük komutanı olarak görevlendirildi.” -A. Osman - 1.

serkâtip (-bi) *(tarih)* Baş sekreter.

serke Teke, erkek keçi *(iğdiş)*; krş. **erkeç, teke**.

Ogde çañını ḳaḳa berip, buyük boynuzlı serke kelmekte. “Önde, çanını sallayarak, büyük boynuzlu keçi gelmekte.” -A. Osman - 2.

serkeç *(biyoloji)* Stamen, ercik *(Çiçek tozu üreten ve on tanesi çeşitli şekillerde birleşerek erkek organı meydana getiren çiçek kısmı)*.

serleva Başlık, serlevha; manşet, sürmanşet; **~ ornegi** Süs resim *(kitapların bölüm başlarında)*.

Serleva tübünde biri-biriniñ artından satırlar tizildiler... “Başlığın altında birbirinin ardından satırlar dizildiler...” -İ. Abduraman - 1.

sermaye Kapital, sermaye; yatırım; bk. **sermiya**.

sermek 1. Sermek, yaymak, döşemek. 2. Yumrukla yere sermek.

Bu taşlardan bir danesi, o buyük ḳaramannın mañlayına tiyip, onı bir nefeste yerge serip ḳoyġan. “Bu taşlardan bir tanesi, o büyük kahramanın alnına deyip, onu bir nefeste yere sermiş.” -Altın Beşik Efsanesi.

sermemek *(olumsuz)* **sermek**.

sermiya Kapital, sermaye; yatırım bk. **yatırım**.

Çındır menim sermiyam, zevḳtır ḳaznam, Sırrını bilmey kop cürdim, endi otti baznam. “Çındır benim sermayem,

eğlenmektir kârım, Sırrını bilmeden çok dolaştım, artık geçti nazım.” -Çın.

sermiyadar Sermayesi olan, kapitalist.

serna Dağ keçisi.

sernik (-gi) Kibrit; krş. **kibrit**; **~ çöpü** Kibrit çöpü; **~ başı** Kibrit başı; **~ ḳutusu** Kibrit kutusu; **~ çertmek** Kibrit çakmak.

Tezlikle fufaykamnı çıḳaram, flajkadaki spirtni onıñ ustüne tökem, soñra sernik çertem. “Hemen kazağımı çıkarıyorum, mataramdaki alkolü üstüne döküyorum, kibrit çakıyorum.” -E. Umerov - 1.

sernikli Kibritli.

serniksiz 1. Ateşsiz, kibritsiz; **~ ateş yaḳmaḳ** Kibritsiz ateş yakmak. 2. Kibriti olmayan.

serpantin Flama, uzun bayrak.

serpilmek *(edilgen)* **serpmek**.

Ana, onıñ ogünde teren kuneşniñ yarığı ile yıltırap sukünetke dalġan deñiz dünyası serpilip yata. “İşte, onun önünde derin güneşin aydınlığı ile parlayıp sükûnete dalan denizin dünyası serilmiş.” -A. Ş. Çongarlı.

serpilmemek *(olumsuz)* **serpilmek**.

serpindi *(ağızlarda)* bk. **serpinti**.

serpinti 1. Serpinti *(dökülen veya akan bir şeyden sıçrayıp serpilen bölüm)*. 2. *(mecaz)* Bir şeyin küçük kalıntıları.

Çeşmeler çaġlap aḳalar, mermer taşlar ustüne suv serpintileri sankim koz yaşları kibi tökületer. “Çeşmeler çağıldayarak akıyor, mermer taşların üstüne su damlaları sanki gözyaşları gibi dökülüyor.” -O. Akçokraklı - 1.

serpmek 1. Püskürtmek *(sıvı)*. 2. bk. **sepmek**.

Soñ saygıman o sırlarını serperler, / Ondan yol alır, bağlar, bağçalar. “Sonra saygıyla o sırlarını serperler, Ondan yol alır bağlar, bahçeler.” -M. Niyazi.

serpmemek *(olumsuz)* **serpmek**.

sers Yaş, nemli, rutubetli; krş. **dımlı**; **~ ava** Nemli hava; yağışlı hava.

Eki yaş, alevli yurek sers ḳobaġa kirip kettiler... “İki genç, alevli yürek nemli mağaraya girip gittiler…” -Çerkez Ali - 1.

sersem Sersem, şaşkın, serseri; kaçık, divane; krş. **añḳav**, **budala**, **aḳmaḳ**, **aḳılsız**, **matüv**, **tentek**, **avanaḳ**.

İç, sersem erif, amma sesin çıḳmasın! “İç sersem herif, ama sesin çıkmasın!” - Bekir Mustafa Masalı.

sersemlegen *(fiili sıfat)* Sersemlemiş, afallamış, serseme dönmüş.

Lâkin ḳızınñ şarfını alġan yigit Şakirniñ ḳuvetli uruşından sersemlegen alda yerde edi. “Fakat kızın eşarbını alan genç, Şakir’in kuvvetli vuruşundan sersemlemiş halde yerdeydi.” -A. Osman - 2.

sersemlemek Sersemlemek, afallamak, afallaşmak; deliye dönmek, çılgına dönmek.

Eger onıñ Aḳyardaki başı ezilse, o busbutün sersemleycek, lâkin bu ḳolay iş degil. “Eğer onun başı Akyar’da ezilirse o tamamiyle sersemleyecek, fakat bu kolay bir iş değil.” -A. Hilmi.

sersemlememek *(olumsuz)* **sersemlemek**.

sersemletmek Sersemletmek; aklını durdurmak.

sersemletmemek *(olumsuz)* **sersemletmek**.

sersemlik (-gi) Sersemlik, çılgınlık, delilik; **yuḳu ~inen** Uyku sersemliğiyle.

Yuḳu sersemliginen birden-bir tüfek sesi olġanını farḳına varalmadı, der ekeç ḳız ḳardaşı Cumaziye ağlap, bağırıp içeri kirip Refah uyatmaġa başladı. “Uyku sersemliği ile aniden tüfek sesi olduğunun farkına varamadı, derken kız kardeşi Cumaziye, ağlayıp bağırarak içeri girip, Refat ı uyandırmaya başladı.” -Cemil Seydamet - 1.

sersem-sumalaḳ Geri kalmış, aklı gelişmemiş; sersem, budala, bön, aptal, ahmak, akılsız; bk. **sersem**.

serseriy Serseri, daltaban, avare; sefil; **~ ḳurşun** Serseri kurşun.

sert (-ti) 1. Sert; **~ iklim** Sert iklim. 2. Gaddar, merhametsiz, insafsız. 3. Kaba; **~ yun** Kaba yün; **~ adam** Kaba insan.. 4. Ciddi, sert *(bir insan)*. 5. Kekre, ekşi, acı, sert *(şarap)*; **~ şarap** Ekşi şarap. 6. *(ağızlarda)* Hırçın, kötü kalpli, kindar, öfkeli. 7. Saldırgan; **~ kopek** Saldırgan köpek.

Ona ġayet sert ve ḳaba bir dil ile accı-accı nasiḥatlar, ogütler verdi. “Ona gayet sert ve kaba bir dille acı acı nasihatler, öğütler verdi.” -A. S. Ayvazov - 1.

serteymek Azarlamak, paylamak, sövmek.

Anası çırayım sıtıp, ḳaşlarını tüydi de: - Yalan aytmanız, kim korgen onı? -dep serteydi. “Annesi yüzünü asarak, kaşlarını çattı ve ‘Yalan söylemeyin, kim görmüş onu?’ diye azarladı.” - Çerkez Ali - 2.

serteymemek *(olumsuz)* **serteymek**.

sertifikat (-tı) Sertifika, belge; **keyfiyet ~ı** Kalite belgesi.

sertiymek *(ağızlarda)* Azarlamak, paylamak, sövmek; bk. **serteymek**.

Nadire bugun sertiyip başlağanda o mısḳılnen kulümsiredi. “Nadire bugün sövmeye başladığında o alayla gülümsedi.” -U. Edemova - 2.

sertleşmek 1. Sertleşmek; katı yürekli olmak, hissizleşmek. 2. Kabalaşmak, kaba olmak.

Ağrıları tutḳanda o sertleşir, ḳabalaşır, sataşır. “Ağrıları tuttuğunda o, sertleşir, kabalaşır, sataşır.” -A. Osman - 2.

sertleşmemek *(olumsuz)* **sertleşmek**.

sertlik (-gi) 1. Sertlik, şiddet. 2. Sertlik, katılık. 3. Sertlik (sert şekilde konuşmak, cevap vermek hakkında).

Maşinağa mingeninen, bir vaḳıt yapmağan sertlikni yaptı: ḳapıçıḳnı ḳattı ḳapatıp, aydavcığa: –Evge! –dep bağırdı. “Arabaya bindiği gibi, hiç yapmadığı bir şeyi yaptı, kapıyı sert bir şekilde kapatıp şoföre: – Eve! – diye bağırdı.” -Z. Kurtnezir - 1.

server (I) Server, sunucu; **internete ~** İnternet sunucusu.

server (II) *(tarihi)* Kabile reisi, lider, başkan. ● **cian ~i** Kainat lideri (Allah hakkında).

servet (-ti) 1. Zenginlik, servet, bolluk; krş. **baylıḳ**; **zenginlik**, **barlıḳ**; **~ içinde yaşamaḳ** Bolluk içinde yaşamak; **yeraltı ~leri** Yeraltı zenginlikleri. 2. Servet, mal, varlık; **milliy ~** Milli servet.

servetli Zengin, varlıklı; krş. **bay**; **zengin**, **barlıḳlı**.

servetsiz Varlıksız, serveti olmayan.

servi *(botanik)* Servi, selvi *(daima yeşil ağaç)*; krş. **ḳıbrız teregi**.

servilik (-gi) Servilik, servi ağaçlarının bol olan yer.

servis Servis, bakım, hizmet; **yuḳarı seviyede ~** Üst düzey bakım.

serviz Hizmet, servis; **çay ~i** Çay servisi; **ḳave ~i** Kahve servisi.

Ama olar evlerini kilimlernen, paalı servizlernen, import mebelnen toldırmağa tırışalar. “Ama onlar evlerini kilimlerle pahalı servis takımlarıyla, ithal mobilyalarla doldurmaya çalışıyorlar.” -E. Umerov - 2.

ses 1. Ses, seda *(insan sesi vb.)*; **alçaḳ ~** Alçak ses; **yuksek ~** Yüksek ses; **gur ~** Gür ses; **keskin ~nen** Yüksek ve temiz bir sesle; **~ini çıḳarmamaḳ** Sesini çıkarmamak, susmak; **~ini kesmek** Sesini kesmek, susmak; **~ bermek** Ses vermek; bir çağrıya karşılık vermek; **ince ~** Tiz ses; **titrek ~** Titrek ses; **~ çıḳtı** Ses çıktı; **~iñ çıḳmasın!** Sesin

çıkmasın! 2. *(ağızlarda)* Ses *(radyo sesi vb.)*; bk. **davuş**; **~ini kotermek** Sesini açmak *(televizyonun, radyonun vb.)*; **~ini eksiltmek** Sesini kısmak. 3. *(dilbilgisi)* Ses; **til ~leri** Dil sesleri; **ḳaçaḳ ~ler** Düşen sesliler; **sozuk ~ler** Sesliler; **tutuḳ ~ler** Sessizler; **boġaz ~leri** Boğaz sesleri; **ġırtlaḳ ~leri** Gırtlak sesleri. 4. Vızıltı, vınıltı *(sivrisinek)*; **sivrisinekniñ ozüne ḫas ~i bar** Sivrisineğin kendine özgü sesi var. 5. Çığlık, bağırtı; **ḳorḳunçlı** ~ Korkulu çığlık; **kuçlü** ~ Güçlü çığlık; **andan nasıldır bir kuçlü ~ çıḳtı** Ondan nasıl bu kadar güçlü bir ses çıktı. 6. Oy *(seçim oyu)*; krş. **rey**.

Davul sesinden ḳorḳkan ḳazlar, o bir ayaḳlarını da tüşürip, tabana ḳuvet ḳaçalar. "Davul sesinden korkan kazlar, öbür ayaklarını da indirip, tabana kuvvet kaçarlar." -Mucize Latifesi.

sesi-pusu: ~ **çıḳmay** Sanki ağzına su kaçmış gibi sesi çıkmıyor.

seskenme, **seskenüv** *(eylem adı)* **seskenmek**.

seskenmek Silkinmek, irkilmek; krş. **abdıramaḳ**.

O, seskenip, başını kotere ve elindeki otmekni aman cebine saḳlay. "O irkilerek, başını kaldırıyor ve elindeki ekmeği hemen cebine saklıyor." -E. Alimov.

seskenmemek *(olumsuz)* **seskenmek**.

seslenme, **seslenüv** *(eylem adı)* **seslenmek**. 1. Ses, cevap. 2. Yankı. 3. Sesleniş.

seslenmek 1. Seslenmek. 2. *(ağızlarda)* Ses vermek.

Sağına, soluna burulıp-burulıp, / Şu tena dağlarda yavaştan bir seslen! "Sağına, soluna kıvrıla kıvrıla, / Şu tenha dağlarda yavaşça bir seslen!" -Y. Temirkaya - 1.

seslenmemek *(olumsuz)* **seslenmek**.

sesli 1. Sesi olan. 2. Sesli; **~ film** Sesli film; **keskin ~** Gür sesli.

Bu arada ince, orta boylu, ḳadın sesli biri daa söze ḳarıştı. "Bu arada ince, orta boylu, kadın sesli birisi daha söze karıştı." -Cemil Seydamet - 1.

sesolçer *(teknik)* Fonometre, sesölçer.

ses-sada bk. **ses-seda**.

Direktor ortalıḳnıñ areketine, ses-sadalarġa bir ḳaç daḳiḳa baḳtı, adamlarnen laf etti, sora iş odasına koterildi. "Müdür etrafın hareketine, ses sedasına birkaç dakika baktı, adamlarla konuştu, sonra çalışma odasına çıktı." -İ. Paşi.

ses-seda *(topluluk)* Gür sesler, çığlık.

Gülizar ses-seda ḳoparıp bağıra ve eki ḳolçığınen mańa yapışa. “Gülizar, yüksek bir çığlık koparıp bağırıyor ve iki eli ile bana yapışıyor.” -E. Alimov.

sessiya Oturum, celse; **Ḳurultaynıñ ~sı** Kurultay oturumu.

Sizniñ esabatıñızını sessiyalarda, icrakom meclislerinde muzekere etecek. “Sizin durumunuzu icra komitesi toplantılarında tartışacaklar.” -Z. Kurtnezir - 1.

sessiz 1. Sessiz, sedasız. 2. Gürültüsüz, kısık sesli; **~ aḳḳuş** *(zooloji)* Sessiz kuğu; *Cygnus olor*.

Oğlan bu soravlarnı, mezar kibi sessiz, cevapsız ḳaldırġan. “Oğlan bu sorulan mezar gibi sessiz, cevapsız bırakmış.” - Altın Beşik Efsanesi.

sessizlendirici *(teknik)* Susturucu.

sessizlendirmek Sessiz hale getirmek, sesini azaltmak.

sessizlendirmemek *(olumsuz)* **sessizlendirmek**.

sessizlik (-gi) 1. Sessizlik; **ölüm ~gi** Ölüm sessizliği. 2. Sessiz, sesi çıkmayan.

Sozün ḳısḳası - şu taş divarlarnıñ arasında bir sessizlik ve raatlıḳ uküm süre edi. “Sozün kısası, bu taş duvarların arasında bir sessizlik ve rahatlık hüküm sürmekteydi.” -O. Akçokraklı - 1.

ses-soluḳ Ses seda; **~ çıḳmay** Ses seda çıkmıyor; **~u çıḳarmamaḳ** Ses çıkarmamak, tamamen sessiz olmak; **etrafta ~ çıḳmay** Etrafta ses seda çıkmıyor.

O, söylenmedi, ses-soluḳ çıḳarmadı, cansız bir eşya kibi, adımladı. “O konuşmadı, ses soluk çıkarmadı, cansız bir eşya gibi adım attı.” -Y. Bolat.

seşanbe *(Kodeks Kumanikus)* Salı; bk. **salı**.

set (I) *(etnografya)* Arkasız kanepe *(kanepenin arkası olarak özel yastıklar kullanılmaktadır)*; krş. **tapşan**; **seçe**.

Bu ḳobanıñ tör yerinde kilimler ile töşengen keniş set uzerinde başları sarıḳlı ve ustlerine alaca ḫalatlar kiyingen yarġucı ve ḳadılar sıranen oturġanlar. “Bu mağaranın baş köşesinde kilimlerle döşenmiş geniş set üzerinde başları sarıklı ve üstlerine alaca hilatlar giyinmiş yargıç ve kadılar sırayla oturmuşlar.” -O. Akçokraklı - 1.

set (II) Set *(tenis oyununda)*.

setir (setri) 1. Örtbas. 2. Gizleme, saklama. 3. Kapak, örtü. ● **~ etmek** Örtbas etmek, gizlemek.

setre Setre *(Bir ceket türü)*.

sevap krş. **savap**.

Dellâllar çarşı boyu: 'Cenaze namazınıñ sevabına ḳast etenlere sevap azimdir!' -dep bağıra, onların biribiriniñ cenazesine çağıra. "Tellallar çarşı boyu: 'Cenaze namazının sevabını kastedenlere sevap azimdir (cenaze merasimine davet etme)' diye bağırarak, onları birbirlerinin cenazelerine çağırırlar." -U. İpçi - 1.

sevda 1. Aşık, tutkun, meftun, gönül vermiş, sevdalı; krş. **aşıḳ**; **~ olmaḳ** Aşık olmak, gönül vermek, gönlünü kaptırmak, tutulmak; **yigit ḳızġa ~ olġan** Delikanlı kıza aşık olmuş; **ḳara ~** Kara sevda. 2. Tiryaki, müptela; meraklı, düşkün; **temaşa ~sı** Gösteri meraklısı; **futbol ~sı** Futbol sevdası; **muzika ~sı** Müzik sevdası

Onıñ tatlı yırına / Sevda eken o sürü, / Dülberligine ise / Meftun eken er biri. "Onun tatlı şarkısına / Sevda imiş o sürü, / Dilberliğine ise / Meftun imiş her biri." -R. Burnaş - 1.

sevdalıḳ (-ġı) Sevgi, aşk, sevda; düşkünlük; tutku, ihtiras; krş. **aşḳ, sevgi**, **muabbet**; **~ çekmek** Sevdalık çekmek; **~ḳa oġramaḳ** Sevdalanmak; **~tan deli-divane olmaḳ** Sevdadan deli divane olmak

Ayvalıḳtan suv aḳar meyvalıḳḳa, / Kâtip tozıp turayım sevdalıḳḳa? "Ayvalıktan su akar meyvalığa, / Nasıl mahvolayım sevdalığa?" -Çın.

Çıḳtım çeşme başına / Sabun ḳoydum taşına / Sevdalıḳnı bilmezdim / O da kelgen başıma. "Çıktım çeşme başına / Sabun koydum taşına / Sevgi nedir bilmezdim / O da geldi başıma." -Mane.

sevda-sefer Delicesine aşk, tutkulu aşk.

sevdik (-gi) *(ağızlarda)*: **~gim** Sevdiğim, sevgilim; **~giñ** Sevgilin; **onıñ ~i adamı bar** Onun sevgilisi var.

sevdirmek *(ettirgen)* **sevmek**; **özüni ~** Kendini sevdirmek.

Aylanıyım ḳaşından, em kozünden, aḫ! / Oz-özüni sevdirgen sözlerinden, aḫ! "Hoşlanıyorum kaşından ve gözünden, ah! / Kendisini sevdiren sözlerinden, ah!" -S. A. Özenbaşlı.

sevdirmemek *(olumsuz)* **sevdirmek**.

seven: **~ ~niñ ḳuludır** Seven sevenin kuludur.

sevep *(ağızlarda)* Neden, sebep, faktör, vesile; bk. **sebep**.

seve-seve 1. Çok sevme. 2. İsteyerek, memnuniyetle.

Sabaḳlarımızını seve-seve oḳur, ogrenirdik. "Derslerimizi seve seve okur, öğrenirdik." -N. Çelebicihan.

sevgen *(konuşmada)* İdol, sevgili, favori; **bu onıñ ~i** Bu onun favorisi.

sevgende-sevmek Delicesine sevmek; **o oz balasını sevgende-seve** O kendi çocuğunu delicesine seviyor.

sevgi Sevgi, aşk; krş. **aşḳ**, **sevdalıḳ**, **muabbet**; **~ beslemek** Sevgi beslemek; **vatan ~si** Vatan sevgisi; **eki yaḳlı (taraflı) ~** Karşılıklı aşk; **kuçlü ~** Güçlü sevgi

Cırlay tura sevda yeri Uçansuv / Sevgi yaşay ozenlerde, gollerde. "Yırlıyor sevda yeri Uçansu, / Sevgi yaşıyor nehirlerde, göllerde." -M. Niyazi.

sevgili *(şevkat dolu)* Sevgili, yar; krş. **maşuḳ**, **maşuḳa**, **yar**, **ḥabip**; **~m** Sevgilim, yârim; **~ balalar** Sevgili çocuklar.

Sevgili oğlum yanıp kül olduḳtan soñra ben ceennemden ġayrı yerleri ne yapayım?! "Sevgili oğlum yanıp kül olduktan sonra ben cehennemden başka bir yeri ne yapayım?!" -S. A. Özenbaşlı.

sevimli 1. Sevgili; değerli; **~m!** Sevgilim! Canım!; **~si** Sevgilisi; **~ balalar!** Sevgili çocuklar! 2. Sevimli, şirin, cana yakın, sempatik; **~ bir adam** Sempatik bir insan; **Allanıñ ~ ḳulu** Allah'ın sevgili kulu.

Kışın kuskün uvultılarıle oksüz yureklerimizi ḳaygırtḳan o coşḳun deñiz şimdi er vaḳıttan ziyade sevimli, cilveli, nazlı. "Kışın küskün uğultularıyla bizim öksüz yüreklerimizi kaygılandıran o coşkun deniz, şimdi her zamankinden daha sevimli, cilveli, nazlı." -A. Hilmi.

sevimsiz Sevimsiz, tatsız, antipatik.

sevinç (-çi) Sevinç, neşe; krş. **ḳuvanç**; **neşe**, **şadlıḳ**.

Şadiyecik deniz kormesile: 'Vay, koyümize keliyurız!' -diye sevinçle bağırdı. "Şadiyecik denizi görür görmez, 'Vay, köyümüze geliyoruz!' diye sevinçle bağırdı." -A. S. Ayvazov - 1.

sevinç-ḳuvanç: **~ olmaḳ** Sevinç yayılmak, sevinçle dolmak.

sevindirmek Sevindirmek; **ḫalḳımızınñ muvafaḳiyetleri onı sevindire** Halkımızın zaferleri onu sevindiriyor.

Şefiḳa basamaḳlardan töpege çıḳtı, bosaġa üstünde toḳtadı, ḳocasınıñ şefilenüvi onı evelâ sevindirdi, soñ kederlendirdi. "Şefika basamaklardan yukarı çıkarak durdu, koncasının neşelenmesi onu önce sevindirdi, sonra kederlendirdi." -Ş. Alâdin - 1.

sevindirmemek *(olumsuz)* **sevindirmek**.

Ya ihtiyar bitay Cin Mambetniñ ḳafasından neler kelip keçkenini bir bilseydi, şu kuçük yurekni nelernen sevindirmez edi! "Ya ihtiyar büyükanne

Cin Mambet'in kafasından neler gelip geçtiğini bir bilseydi, şu küçük yüreği nelerle sevindirmezdi?" -Cafer Seydamet.

sevindirtmek *(ettirgen)* **sevindirmek**.

sevindirtmemek *(olumsuz)* **sevindirtmek**.

sevinmek Sevinmek, sevinç duymak; **muvafaḳiyetlerine ~** Zaferlerine sevinmek.

Men ona eyi sigar kâġıtı berdim, o sevindi. "Ben ona iyi bir sigara kâğıdı verdim, o sevindi." -U. İpçi - 1.

sevinmemek *(olumsuz)* **sevinmek**.

sevip-saymaḳ Sevgi ve saygı beslemek; **o, ana-babanı pek sevip-sayġanlardandır** O, anne babasını çok sevip sayanlardandır.

–Allanıñ emirinen bir-biriñizni sevip-sayıp yaşamaġa razısızmı? "–Allah'ın emriyle sevip sayarak yaşamaya razı mısınız?" -Çerkez Ali - 1.

sevip-sevmemek: **sevip-sevmegenimni teşkerdi** Sevip sevmediğimi kontrol etti.

sevişmek Karşılıklı sevmek, birbirini sevmek; **bir baḳasıñ sevişe, bir baḳasıñ dargın yureler** Bir bakarsın sevişirler, bir bakarsın darılırlar.

Bir eki daḳiḳa sonra eki sevişmiş vucutlar buradan ġayıp oldılar. "Bir iki dakika sonra birbirini seven iki beden buradan yok oldular." -O. Akçokraklı - 1.

seviye 1. Düzey, seviye *(yatay düzlem)*; **deñiz ~sinden yuksek** Deniz seviyesinin üzerinde; **ozen suvunıñ ~si** Nehir suyunun seviyesi. 2. *(mecaz)* Bir şeyin gelişim düzeyi; **bilgi ~si** Bilgi düzeyi; **fikir etüv ~si** Düşünme düzeyi.

Em onıñ kerek seviyede olması zarur! "Hem de onun uygun seviyede olması şart!" -Z. Kurtnezir - 1.

seviyeli Seviyeli, düzeyde; **yuksek ~ alim** Üst düzey bilim insanı.

sevḳ (-ḳı) Sevk, hareket, yönetim, gönderme; **ḫalḳı yoḳsul olamaya ~ eylemiş** Halkı fakir olmaya sevk etmiş.

sevmedigi *(ağızlarda)* Sevilmeyen, beğenilmeyen.

sevmek 1. Sevmek; **yurekten ~** Kalpten sevmek; **sevgeni korünip tura** Sevgisi görünüyor. 2. Okşamak; krş. **oḫşamaḳ**. 3. *(konuşmada)* Değer vermek.

Ayttırsan babam iç bermez, anam sevmez, / Senday etken soyuna kiyevim demez. "İstetirsen babam hiç vermez, annem sevmez, / Senin gibi olanlara damadım demez." -Çın.

sevmemek *(olumsuz)* **sevmek**; **oz tiliñni ~ olmaz!** Kendi dilini sevmemek olmaz!

sevryuga *(ağızlarda)* Bir cins mersin balığı; bk. **sürü balıḳ.**

sey bk. **say.**

seyaat (-tı) Seyahat, yolculuk; krş. **yolculıḳ.**

Niayet, o raftan Yevgeniy Markovnıñ 'Ulke boyu seyaat' kitabını ve Puşkinniñ poemalarını aldı. "Nihayet, raftan Evgeniy Morkovun 'Ülke Boyu Seyahat' kitabını ve Puşkin'in şiirlerini aldı." -E. A. Osmanoğlu - 1.

seyaatçı Gezgin, seyyah, gezmen; turist; krş. **seyyaḫ.**

Seyaatçılar birer-birer tışḳa töküldiler. "Yolcular teker teker dışarıya döküldüler." -T. Halilov.

seyaḫ Seyyah, gezgin, yolculuk eden; krş. **seyaatçı.**

seyf Kasa, çelik kasa.

Men onı işten boşatuv aḳḳındaki emirni, epiñizniñ kozüñiz ogünde, seyfke ḳoyam. "Ben onu işten çıkarma konusundaki emri, hepinizin gözü önünde kasaya koyuyorum." -A. Osman - 1.

seyibe Dul, dul kadın; bk. **tul.**

seyid bk. **seyit.**

seyir 1. Manzara; temaşa; **~ etmek** a) Seyretmek. b) Hayran hayran bakmak, hayranlıkla seyretmek; **şaşıp ~ etip ḳalmaḳ** Hayrette kalmak, şaşmak. 2. Büyülenmişlik.

Pencereden etrafnı seyir ete, aşağıdaki yeşillengen ormanlıḳ ve ḳarşı yaḳlarda kokke uzanıp ketken sarımsı renkli keniş ḳayalıḳlar kozü ogünde tura ediler... "Pencereden etrafı seyrediyor, aşağıda yeşillenmiş ormanlık ve karşı taraflarda göğe uzanan sarımsı renkteki geniş kayalıklar gözünün önünde duruyordu..." -O. Akçokraklı - 1.

seyirci Seyirci.

Soḳaḳ boyu tolu seyirci ḫalḳ arasında ustü-başı yırtıḳ bir sarḫuş atılıp çıḳıp, sultan mingen atnıñ tizgininden tutıp toḳtatḳan. "Sokak boyunca seyreden insanların arasından üstü başı yırtık bir sarhoş fırlayıp çıkmış, sultanın bindiği atın dizgininden tutup durdurmuş." - Bekir Mustafa Masalı.

seyis (seis) 1. At bakıcısı, seyis; bk. **sayaz.** 2. *(tarihi)* At yetiştiricisi.

Seyitler Seyitler (Nijnigorsk); Kırım'da bir bölge.

seylâni *(mineraloji)* Granat, Lal taşı, nar taşı *(Çeşitli renklerde, şeffaf ve yarı şeffaf olarak dairesel veya oval biçimli bir taş).*

seylântaşı *(mineraloji)* Granat, Lal taşı, nar taşı *(Çeşitli renklerde, şeffaf ve yarı*

şeffaf olarak dairesel veya oval biçimli bir taş).

seylâp Akarsu, akıntı, sel, dere.

seymen (seyman) Savaşçı, asker *(Ateşli silahlarla silahlandırılmış olan Kırım Hanlığı'nın düzenli ordusu)*; krş. **ķapı ķulu**.

seyran 1. Gezinme, gezinti. 2. Seyir, seyretme; **~ etmek** Seyretmek; kendi gözleriyle görmek.

Atta bayram, seyranlarda, ķadın-ķızlarnıñ dikķatını da celp etken bir Nikita oldı. "Hatta bayram, seyranlarda, kadın kızların dikkatini de çeken bir Nikita oldu." -Çerkez Ali - 2.

seysmik *(jeoloji)* Deprem, sismik.

seysmograf *(jeoloji)* Sismograf *(Yer hareketlerini sürekli olarak kaydederek yer sarsıntılarının büyüklüğünü, süresini, merkezini ve saatini saptamaya yarayan aygıt)*.

seysmogramma *(jeoloji)* Sismogram *(Depremin bir depremyazarca saptanmış durumunu gösteren yazılı kayıt)*.

seysmologiya *(jeoloji)* Sismoloji *(Depremin nasıl oluştuğunu, deprem dalgalarının yeryuvarı içinde ne şekilde yayıldıklarını, ölçü aletleri ve yöntemlerini, kayıtların değerlendirilmesini ve deprem ile ilgili diğer konuları inceleyen bilim dalı)*.

seyyaķ bk. **seyaķ**.

seyyar 1. Seyyar, gezici. 2. Yürüyen. 3. *(askeri)* Yürüyen.

Ķurucılıķķa aftada bir kere seyyar tükanlar da keleler. "İnşaata haftada bir kere seyyar dükkanlar da geliyorlar." - U. Edemova - 1.

seyyarat Gezegen.

seyyare Gezegen; **yeşil ~** Yeşil gezegen.

Ğucur şey, adamlar uzaķtaki seyyarelerge neler olġanını bilmege, olarnıñ sırlarını açmaġa ıntılalar... "Garip şey, insanlar uzaktaki gezegenlerde neler olduğunu anlamaya, onların sırlarını çözmeye çalışıyorlar..." -İ. Abduraman - 1.

seyyarelerara Gezegenlerarası; **~sı kâinat gemileri** Gezeenlerarası uzay gemileri.

sezek bk. **sezgir**.

sezekli *(ağızlarda)* Hassas; duygulu; bk. **sezgir**.

Özüni nezaketli, terbiyeli, sezekli adam olaraķ kostermege tırıştı. "Kendisini nazik, terbiyeli, sezgili adam olarak göstermeye çalıştı." -İ. Paşi.

sezeklik, sezeklilik *(ağızlarda)* Hassaslık, duygululuk, duyarlılık.

sezgek bk. **sezgir**.

Kız Kozukurpeçke: -Sen babamnıñ kelecek yoluna çıḳarsın, saḳın bir yaḳḳa baḳma pek, sezgek olıp tur, olar seni tanırlar, -dey. “Kız Kozukurpeç’e: -Sen babamın geleceği yola çıkarsın, sakın başka tarafa bakma, çok dikkat et onlar seni tanırlar, der.”-Kozukurpeç Destanı.

sezgi Sezgi, duygu, his.

–Menim sezgilerim yañı şiir doġayatḳanını bildirdiler. “– Benim hislerim yeni şiirin doğmakta olduğunu bildiriyor.” -İ. Abduraman - 1.

sezgir 1. Hassas; **~ yurek** Hassas yürek. 2. Ferasetli, sezgili; **~ adam** Sezgili insan.

Menim yuregim seniñki ḳadar olmasa da, belli bir derecede sezgir ekenini bilesiñ. “Benim yüreğim seninki kadar olmasa da belli bir derecede sezdiğini biliyorsun.” -İ. Abduraman - 1.

sezgirlik (-gi) 1. Hassaslık. 2. Ferasetlilik, sezgililik.

Sezgirliġiñ, cumertliġiñ içün saġ ol, dostım! –dedi o. “Sezgiliğin, cömertliğin için sağ ol, dostum! – dedi o.” -İ. Abduraman - 1.

seziksinmek *(ağızlarda)* Önceden sezmek, evvelden hissetmek; bk. **yuregi duymaḳ**, **ogünden duymaḳ**.

sezilir(li) *(sıfat)* Hissedilir, duyulur; elle tutulur, önemlice, hatırı sayılır; **~ suvuḳ** Hissedilir soğuk.

Bulat Ekremoviç bu subetinden soñ şu teşkilatlarnıñ faaliyetleri sezilir derecede yaḫşılaştılar. “Bulat Ekremoviç’in bu konuşmasından sonra teşkilatların faaliyetleri gözle görülür derecede düzeldi.” -Z. Kurtnezir - 1.

sezme, **sezüv** *(eylem adı)* Dokunum, dokunma, hissetme.

sezmek 1. Dokunarak duymak. 2. *(konuşmada)* Hissetmek; krş. **duymaḳ**; **is etmek**; **yorulġanını** ~ Yorgunluğunu hissetmek.

Aḳşam yaḳınlaġanda, ḳan izi teren ḳuyuġa tüşkenini sezeler. “Akşam olurken kan izinin derin kuyuya indiğinin farkına varırlar.” -Altın Alma Masalı.

sezmemek *(olumsuz)* **sezmek**.

sfera Küre, sathı; alan, saha; krş. **kurre**; **ḳarşılıḳlı tesir ~sı** Karşılıklı tesir alanı.

sfinks 1. Sfenks *(Mısır’daki, eski Mısırlılar çağından kalma, kadın başlı, aslan vücutlu heykel)*; **Mısır ~i** Mısır sfenksi. 2. Sfenks *(Yunan mitolojisinde, geçen yolculara birtakım bilmeceler sorarak bilmeyenleri yuttuğuna inanılan mitolojik canavar)*.

sḫema Şema, taslak, şekil, düzen; **~ tarzında** Taslak olarak; **telefon apparatınıñ ~sı** Telefon devresinin şeması.

sḫematik Şematik, çizemsel; **~ tasvir** Şematik gösterim.

sḫolastik Skolastik *(İnanç ve bilgiyi, bilimi, özellikle de Aristoteles'in bilimsel dizgesini kiliseyle uyumlu bir biçimde birleştirmeye çalışan ortaçağ felsefesi)*.

sḫolastika Skolastik düşünce *(İnanç ve bilgiyi, bilimi, özellikle de Aristoteles'in bilimsel dizgesini kiliseyle uyumlu bir biçimde birleştirmeye çalışan ortaçağ felsefesi)*.

sḫolastiklik (-gi) Skolastiklik, skolastik düşünce yanlılığı.

sıbırda *(ağızlarda)* Mısır; bk. **mısırboġday**.

sıbyan bk. **subyan**.

sıcaḳ (-ġı) 1. Sıcaklık, sıcak, hararet; **uyle ~ı** Öğlen sıcağı; **~nıñ soñu yaġmurdır** Sıcağın sonu yağmurdur; **~, suvuḳ deme, çocuk, git mektebe** Sıcak, soğuk deme, çocuk, okula git; **~ sıḳa** Sıcak bunalttı. 2. Isı; krş. **issi**; **~ keçiricilik** *(fizik)* Isı iletkenliği. 3. Sıcak; ılık; **~ çoḳraḳlar** Sıcak su kaynakları. 4. Ateş *(hastalarda)*; krş. **araret**; **balanıñ ~ı bar** Çocuğun ateşi var; **onıñ ~ı tüşmey** Onun ateşi düşmüyor; **~ı tüşti** Ateşi düştü; **~ olçer** Termometre. 5. Sıcaklık derecesi *(hava)*; **yılnıñ orta ~ı** Yıllık ortalama sıcaklık. ● **~ ḳanlılar** *(biyoloji)* Sıcakkanlılar.

Kalbim kibi sıcaḳ yazın, / Yol ḳapatḳan ḳara ḳışın. "Kalbim gibi sıcak yazın, / Yol kapatan kara kışın." -Y. Kandım - 1.

sıcaḳḳanlı Sıcakkanlı, güler yüzlü; samimi; **o pek ~ adam** O çok sıcakkanlı bir insan.

Ḳapı yavaştan açılıp, anda sıcaḳḳanlı, dülber ḳadın peyda oldı. "Kapı yavaşça açılıp orda sıcakkanlı, güzel kadın ortaya çıktı." -U. Edemova - 1.

sıcaḳlanmaḳ Hararet artmak, ısınmak, ateşlenmek; **şaraptan soñ sıcaḳlandım** Şaraptan sonra ateş bastı.

Arada-sırada, ḫususan, yerge egilip turġanda başı aylana, butün bedeni sıcaḳlanıp terley. "Arada sırada, özellikle yere eğildiğinde başı dönüyor, bütün vücudu ateşlenip terliyor." -İ. Paşi.

sıcaḳlanmamaḳ *(olumsuz)* **sıcaḳlanmaḳ**.

sıcaḳlaşmaḳ Sıcak duruma gelmek.

sıcaḳlaşmamaḳ *(olumsuz)* **sıcaḳlaşmaḳ**.

sıcaḳlıḳ (-ġı) 1. Sıcaklık. 2. *(mecaz)* Gönül sıcaklığı. 3: **~ alma (**veya **aluv)** *(fizik)*

Isı emilimi. 4.: **~ deñişmeleri** *(fizik)* Isı dalgalanmaları. 5.: **irüv ~ı** *(fizik)* Erime sıcaklığı.

Elini suvġa soḳıp, onıñ sıcaḳlıḳ derecesini bilecek oldı. “Elini suya sokup onun sıcaklığını ölçmek istedi.” -İ. Abduraman - 1.

sıcaḳsız Isı olmadan, ısısız; **~ yaz olmay** Sıcaksız yaz olmaz.

sıcavul *(Kerçen ağzında)* Sıçan, (büyük) fare; bk. **sıçavul**.

sıcım İp, sicim; krş. **yip**; **arḳan**; **beldev**.

Ḳart, Turna babaydan ḳalġan tarılarnı belindeki oravlı tartuv sıcımmen sıḳıp bağlay da, doğru evine alıp kele. “Yaşlı adam Turna Baba’dan kalan darıları belindeki sanlı çekme sicimle sıkıca bağlar ve doğru evine alıp gelir.” -Turna Babay Masalı.

sıcırmaḳ *(ağızlarda)* 1. Kaymak; bk. **taymaḳ**. 2. Sıyırmak; **dizini ~** Dizini sıyırmak.

Kerim oca bu ġamlı levḥaları bizim kozlerimiz ogünde canlandırırken, onıñ ġamlı sözleri ‘Çiçerin’niñ ġamlı deñizin ġamlı koksünde ġamlı-ġamlı sıçırġanı kibi sıcıra. “Kerim Hoca, bu üzücü levhaları bizim gözlerimiz önünde canlandırırken, onun kederli sözleri, ‘Çiçerin’in gamlı denizin gamlı göğsünde gamlı gamlı kaydığı gibi akıyor.” -A. Hilmi.

sıcma *(ağızlarda)* Çizme, bot; bk. **çızma**.

sıçan 1. *(zooloji)* Fare *(küçük)*; **tarla ~ı** Tarla faresi; **ev ~ı** Ev faresi; **~ yuvası** Fare yuvası; **suv ~ı** *(zooloji)* Hint domuzu, kobay. 2.: **~ tişi** *(botanik)* Bir mısır türü *(küçük taneli)*. 3.: **kör ~** *(zooloji)* Köstebek. 4.: **uçan ~** *(zooloji)* Yarasa.

Ondan da ketip barayatḳanda, bir deveni bir sıçan cetip cüre eken. “Oradan da giderken, bir deveyi bir fare yanına almış dolaştırıyormuş.” - Çorabatır Destanı.

sıçavul *(zooloji)* Sıçan, (büyük) fare; **~ zeeri** Fare zehiri; **~ - zararlı kemiricidir** Sıçan, zararlı kemirgendir.

Yaḫşıca diñlen. Eñ azdan sıçavullar. Olmasa, olardan da iri maḫluḳlar. “İyice dinle. En az sıçanlar. Değilse, onlardan da iri hayvanlar.” -İ. Abduraman - 1.

sıçek *(ağızlarda)* Çiçek; bk. **çiçek**.

sıçḳan *(Kodeks Kumanikus)* Fare; bk. **sıçan**.

sıçralmaḳ *(edilgen)* **sıçramaḳ**.

sıçralmamaḳ *(olumsuz)* **sıçralmaḳ**.

sıçrama, **sıçrav** *(eylem adı)* **sıçramaḳ**; Sıçrama, atlama.

sıçramaḳ (I) Atlamak, sıçramak; zıplamak; krş. **sekirmek**; **atlamak**; **sıçrap tüşmek** Aşağı atlamak; **sıçrap turmaḳ** a) Yerinden fırlamak. b) Zıplayıp durmak; **sıçrap tüşmek** Atlayıp düşmek.

Server yerinden sıçrap turdı, ozenniñ o tarafında cayılġan yeşil toġaylıḳḳa koz taşladı. "Server yerinden sıçrayarak kalktı, nehrin öbür tarafına uzanan yeşil kıra göz attı." -E. A. Osmanoğlu - 2.

sıçramaḳ (II) Sıçramak, fışkırmak, püskürmek; bk. **saçramaḳ**.

sıçramamaḳ *(olumsuz)* **sıçramaḳ**.

sıçratmaḳ *(ettirgen)* **sıçramaḳ**.

Demirci atnı ḳoranıñ alçaḳça yerinden sıçrattı birazdan olar orman içindeki tar yolaḳtan at çaptırıp kettiler. "Demirci atını hisarın alçak yerinden sıçrattı, biraz sonra onlar orman içindeki dar yoldan at koşturup gitti." -E. A.Osmanoğlu - 1.

sıçratmamaḳ *(olumsuz)* **sıçratmaḳ**.

sıçrayıcı Atlayıcı, sıçrayıcı.

sıdıḳ Doğruluk, gerçeklik, samimilik.

sıdıramamaḳ Derisini yüzememek.

sıdırġı (I) Her zaman, daima, devamlı olarak; aralıksız; krş. **daim(a)**; **~ işi yoḳ mı yoḳsa?** Daimi işi yok mu yoksa?

sıdırġı (II): **~ kozler** Sakin gözler, sessizce izleyen gözler.

sıdırılmaḳ *(edilgen)* **sıdırmaḳ**.

Onıñ çırayı bayağı açılġan, tenindeki, betindeki kogergen yerler eksilgen, tek tırnalġan, sıdırılġan yerleri ḳararıp turalar. "Onun yüzü bayağı açılmış. Tenindeki, vücudundaki morluklar azalmış. Sadece tırnaklanan, çizilen yerlerdeki siyahlıklar duruyor." -A. Osman - 1.

sıdırılmamaḳ *(olumsuz)* **sıdırılmaḳ**.

sıdırmaḳ 1. (derisini) Yüzmek. 2. Ayırmak, sökmek. 3. Kazımak *(mesela duvar kâğıdını)*. 4. *(mecaz)* Yağmalamak, soymak, malını gaspetmek.

Sıdırġan. Bay ḳazanı ḳaynaġan, faḳır cette oylaġan. "Her şeyi götürmüş. Zenginin tenceresi kaynamış, fakir ötede düşünmüş." -B. Mambet.

sıdırmamaḳ *(olumsuz)* **sıdırmaḳ**.

sıdırtmaḳ *(ettirgen)* **sıdırmaḳ**.

sıdırtmamaḳ *(olumsuz)* **sıdırtmaḳ**.

sıdḳiy Dürüst, temiz yürekli, doğru; krş. **temiz yurekli**.

sıfa bk. **sofa**.

sıfat 1. Kılık, sıfat; görünüş; krş. **çıray**; **sıma**; **çere**. 2.: **~ında** (biri) Olarak; **ne**

~ında Ne olarak; **ressam ~ında** Ressam olarak; **şaat ~ında** Tanık sıfatında. 3. *(dilbilgisi)* Sıfat; **asliy ~lar** *(dilbilgisi)* Niteleme sıfatları; **nisbiy ~lar** Nisbi sıfatlar; **mulkiyet ~ları** Mülkiyet sıfatları; **tam ~** Tam sıfat; **ḳısḳartılġan ~** Kısaltılmış sıfat. 4. *(konuşmada)* Yüz, surat, çehre; **onıñ nasıl adam olġanı ~ından belli** Onun nasıl bir adam olduğu yüzünden belli. 5. Karakter *(ayırt edici özellik)*.

O Kör oġluniñ en yaḳın yardımcısı sıfatnen, onıñ artından ḳalışmay, er yolġa çıḳa, er kotekleşüvde Kör oġluna yardımda buluna. "O, Köroğlu'nun en yakın yardımcısı sıfatıyla, ondan ayrılmaz, her yola çıkar, her kavgada Köroğlu'na yardım eder." -Köroğlu Destanı.

sıfatfiil *(dilbilgisi)* Fiil sıfatı, sıfat-fiil; **~ aylanması** Sıfat-fiil tamlaması.

sıfatlı Kaliteli, nitelikli; **~ mallar çıḳarmaḳ** Kaliteli mallar üretmek.

sıfatsız Kalitesiz, niteliksiz; **~ mal** Kalitesiz mal.

sıfır Sıfır, 0 sayısı; **~ nomeralı** Sıfır numaralı.

sıfır-sıfır 1. Sıfır sıfır; **o, saat dert sıfır-sıfırda ketti** O, saat dört sıfır sıfırda gitti. 2. Sıfır-sıfır, 0-0 *(skor olarak)*; **oyun ~ sayısınen bitti** Oyun sıfır sıfır skoruyla bitti.

sıġa *(dil bilimi)* Kip *(Eylemlerde, belirli bir zamanla birlikte konuşanın, dinleyenin ve kendisinden söz edilenin, tekil ya da çoğul olarak belirtilmiş biçimi)*; krş. **meyil**.

sıġamaḳ Kollarını sıvamak; bk. **tiremek**.

sıġanaḳ 1. Barınak, barınacak yer. 2. Sığınak.

sıġdırmaḳ Yerleştirmek, koymak; sığdırmak.

Lâkin şu bir sözge o aytacaḳlarınıñ butünini sıġdıra bildi. "Bütün anlatacaklarını ancak bu bir kelimeye sığdırabildi." -Z. Kurtnezir - 1.

sıġdırmamaḳ *(olumsuz)* **sıġdırmaḳ**.

sıġılçım bk. **ḳıġılçım**.

sıġım Kapasite, hacim.

sıġımlı Geniş, ferah, kapasiteli, hacimli.

sıġımlılıḳ (-ġı) Ferahlık, genişlik, hacimlilik.

sıġın *(zooloji)* Geyik.

Atım ince uzun boynını uzatır, ḳulaḳlarını ḳısar, ḳoşar, çapar - sanki bir ḳurşun, sanki bir sıġın o! "Atım ince uzun boynunu uzatır, kulaklarını kısar, koşar kaşar, sanki bir kurşun, sanki bir geyik o!" -N. Çelebicihan.

sığınaḳ bk. **sığanaḳ**; 1. Barınak, barınacak yer. 2. Sığınak; **bomba ~ı** Patlayıcı sığınağı.

sığıncılıḳ (-ġı) Ren yetiştirme, geyik gütme.

sığınma, sığınuv *(eylem adı)* **sığınmaḳ.**

sığınmaḳ (I) Sığınak bulmak, barınak bulmak, sığınmak; yerleşmek.

Temelli bir yerde oturıp yaşaġan, sığınġan yurtu barmı? "Sürekli bir yerde oturup yaşadığı, sığındığı yurdu var mı?" -İ. Paşi.

Biz bir koyden olsaḳ, birlikte mında kelip sığınsaḳ, men ona canı ağırtacaḳday bir şeyçik aytmasam, o neçün menden suvuna eken? "Biz aynı köyden olduğumuz, buraya birlikte gelip sığındığımız, ben onu kızdıracak bir şey söylemediğim hâlde o niçin ben den soğuyor acaba?" -A. Hilmi.

sığınmaḳ (II) *(din)* 1. Birinin etkisi altına girmek. 2. (Allah'a) sığınmak, (Allah'a) inanmak; **Allaġa ~** Allah'a sığınmak; **Allaġa sığınam, onıñ içün de işlerim yaḫşı kete** Allah'a sığınırım, onun için de işlerim iyi gider.

sığınmamaḳ *(olumsuz)* **sığınmaḳ.**

sığır (*ağızlarda* **sıyır, inek)** İnek, sığır; **sütlü ~** Süt ineği; **saġılġan ~** Sağmal inek; **ḳısır ~** Kısır inek; **~ aranı** İnek ahırı; **~ buzavladı** İnek buzağıladı.

Bir atlı arabanı yektire, apayını oturta, arabanı çoraġa aydata, birden-bir sığırına da, arabanın artına tirkey. "Bir atı arabaya koşturur karısını oturtur, arabayı çorasına sürdürür, tek bir sığırını da arabanın ardına takar." - Çorabatır Destanı.

sığırçıḳ (-ġı) *(zooloji)* Sığırçık kuşu; *Sturnus vulgaris*.

Uç yuz altmış sığırçıḳ, ḳırḳ sekiz çil, / On eki turna, dört aḳḳu, oylan da bil. "Üç yüz altmış sığırcık, kırk sekiz keklik, / On iki turna, dört kuğu, düşün de bil." -Çın.

sığırkozü Sarı papatya; *Anthemis sp.*

sığmaġan 1. Sığmayan; **bir yerge ~ şey** Hiçbir yere sığmayan eşya; **anda ~larını mında ḳoy** Oraya sığmayanları buraya koy. 2. Sakıncalı, hoş olmayan, uygunsuz, tutarsız.

Koküsleri ḫalatınıñ astına sığmaġan mudire de şu an yardımġa keldi ve terlep pışnap çalışıp başladı. "Göğüsleri iplerine sığmayan müdür de yardıma geldi ve terleye terleye çalışmaya başladı." -E. Umerov - 1.

sığmaḳ (I) Sığmak; **bu savutḳa beş litr sığa** Bu kaba beş litre sığar.

Oldürecek olalar, yılannıñ yedi başı yuvaġa sığmay, yedisi yedi yaḳḳa darḳay, olar yılannı oldüreler.

"Öldürmek isterler, yılanın yedi başı yuvaya sığmaz, yedisi yedi tarafa yayılır, onlar da yılanı öldürürler." - Edige Destanı.

sıġmaḳ (II) Alışmak.

sıġmamaḳ *(olumsuz)* **sıġmaḳ**; **ḳutu anda sığmadı** Kutu oraya sığmadı.

sıḫḫat bk. **siḫḫat**.

sıküt bk. **süküt**.

sıḳ 1. Sık, sıkıca; sık sık; sıkı surette; çok yakın; **~ toḳulġan** Sık dokunmuş. 2. Dar; sıkışık.

Onıñ yuksek arḳası keniş bir töpe alını alġan, deñiz içindeki balaban başı keskin uçurumlarġa çevirilgen, sıḳ yunü de kesilmez emen aġaç dalına kelgen. "Onun yüksek sırtı geniş bir tepe halini almış, denizin içindeki büyük başı derin uçurumlara dönmüş, sık tüyleri geçilmez emen ağaçları haline gelmiş." -Ayuvdağ Efsanesi.

sıḳarlama, **sıḳarlav** *(eylem adı)* **sıḳarlamaḳ**.

sıḳarlamaḳ Acele ettirmek, sıkıştırmak; **men onı pek sıḳarladım** Ben onu çok sıkıştırdım.

sıḳça 1. Kase, çanak, tas. 2. Yoğun, sıkışık.

sıḳı 1. Sıkıntı; bk. **sıkıntı**. 2. Sıkı; dar; sıkışık; yakın; **~ baġ** Sıkı (yakın) temas. ● **can ~sı** Can sıkıntısı

Bir kun can sıḳısından Kör oġlu ḳaleniñ damına çıḳaraḳ, sazını çalmaġa otura. "Bir gün can sıkıntısından Köroğlu kalenin damına çıkar ve saz çalmaya başlar." -Köroğlu Destanı.

sıḳılmaḳ (I) 1. Sıkılmak, sıkıştırılmak. 2. Sıkılmak, utanmak, çekinmek. 3. Sıkıntıya düşmek. 4. *(fizyoloji)* Büzülmek, kasılmak; kısılmak *(yürek hakkında)*.

Velilâ şimdi sıḳılsa, koterip atar, / İşten ḳaçıp balçıḳḳa barıp çatar. "Velilâ şimdi sıkılsa kaldırır atar, / İşten kaçıp balçığa gider yatar." -Çın.

sıḳılmaḳ (II) Mecbur hissetmek, kısıtlı hissetmek.

sıḳılmamaḳ *(olumsuz)* **sıḳılmaḳ**.

sıḳınmaḳ Yüklemek; sırtlamak, sırtına almak; arkalamak, sallasırt etmek; omuzlamak; **sıḳınġan bir çuval boġday kele** Bir çuval buğdayı yükleyip buraya geliyor.

sıḳınmamaḳ *(olumsuz)* **sıḳınmaḳ**.

sıḳıntı 1. Sıkıntı, keder, hüzün; hasret; **~dan patlap olmek mumkün** Sıkıntıdan patlayıp ölmek mümkündür. 2. Meşakkat, sıkıntı, zorluk; **maddiy ~** Maddi sıkıntı.

Rametli babam bu müṯhiş vaḳanı yurek sıḳıntısınen ḫatırlay turġan edi. "Rahmetli babam bu olayı iç sıkıntısıyla hatırlardı." -İ. Paşi.

sıḳıntılı 1. Sıkıntılı, kederli, hüzünlü; **~ yaşayış** Sıkıntılı yaşam. 2. Zorlu, meşakkatlı.

Bu sıḳıntılı yoḳlamadan soñ, biz çay sofrasına tizilemiz. "Bu sıkıntılı yoklamadan sonra biz çay sofrasına diziliyoruz." -A. Hilmi.

sıḳıntısız 1. Sıkıntısız, rahat; **bir ~ yaşayış** Rahat bir hayat. 2. Kolay, meşakkatsız.

sıḳışıḳ Sıkışık, dar, yakın, sıkı.

sıḳışıḳlıḳ (-ğı) Sıkışıklık, sıkılık, darlık.

sıḳışmaḳ 1. Sıkıştırmak, doldurmak, toplanmak. 2. Zor durumda olmak, kısıtlı olmak; **ḳırḳḳa aldım - sıḳıştım, onġa sattım** Kırka aldım, sıkışıp ona sattım.

sıḳışmamaḳ *(olumsuz)* **sıḳışmaḳ**.

sıḳıştırılġan Sıkıştırılan, baskı yapılan, zulmedilen.

sıḳıştırılmaġan *(olumsuz)* **sıḳıştırılġan**.

sıḳıştırmaḳ 1. Sıkıştırmak, baskı uygulamak, baskı yapmak. 2. Zulmetmek. 3. Acele ettirmek; dehlemek.

Alışḳan ḳuturġandan beterdir -dep, ḳoltuġına portfelini ḳıstıra berip, ḳadın, bala demeden er kesni sıḳıştıra. "Alışmış kudurmuştan beterdir, diye, koltuğunun altına çantasını kıstırıp kadın, çocuk demeden herkesi sıkıştırıyor." -C. Gafar.

sıḳıştırmamaḳ *(olumsuz)* **sıḳıştırmaḳ**.

sıḳıt (-tı) *(tıp)* Ölü doğmuş çocuk, düşük.

sıḳlaşmaḳ 1. Toplanmak, doldurmak, sıkıştırmak, bıktırmak. 2. Sık sık yapılmak.

Ḳoyunlar bir-birine sıḳlaşıp yuḳlamaḳta, at ise başını aşlav içine tıḳıp, ġırtıldatıp palav çaynamaḳta edi. "Koyunlar birbirine sokulup uyumakta, at ise başını yemliğin içine sokup, hırıldatarak pilav çiğnemekteydi." - Çerkez Ali - 1.

sıḳlaştırılġan Sıklaştırılan, yoğunlaştırılan.

Onıñ yeri mında yoḳ, satırlar arası sıḳlaştırılġan. "Onun yeri burada yok, satırların arası sıklaştırılmış." -A. Osman - 1.

sıḳlaştırmaḳ Sıkılaştırmak, yoğunlaştırmak.

Bayağı yergece yavaş-yavaş ketti, soñra keç olayatḳanı içün adımlarını sıḳlaştırdı. "Epey yere kadar yavaş yavaş gitti, sonra geç olduğu için adımlarını sıklaştırdı." -U. Edemova - 1.

sıḳlet 1. Müstaceliyet, evginlik, ivedilik; acele; krş. **acele**; **pek ~iş** Çok acele iş. 2. Ağırlık, zorluk.

Onıñ yel kibi uçḳan atı iç bir duşmannı elden ḳaçırmay, artından yetişe, ya da Kör oġlunı eñ sıḳlet koteklerden ḳurtara. “Onun yel gibi uçan atı hiç bir düşmanın kaçmasına fırsat vermez, ardından yetişir veya Köroğlunu en zorlu kavgadan kurtarır.” -Köroğlu Destanı.

sıḳletlemek *(ağızlarda)* Acele ettirmek, çabuklaştırmak.

sıḳletlenmek Kendini kötü hissetmek, kötü olmak *(sağlık açısından)*.

Oz fikirlerinden sıḳletlengen Niyar yerinden turıp, pencereni açtı. “Kendi fikirlerinden sıkılan Niyar yerinden kalkıp pencereyi açtı.” -U. Edemova - 1.

sıḳletlenmemek *(olumsuz)* **sıḳletlenmek**.

sıḳletlik (-gi) İhtiyaç, lüzum, gereksinim; **~ çekmek** İhtiyaç duymak.

Asan ona faḳır koy adamlarınıñ, fuḳare şeer ḫalḳnıñ sıḳletligini, anasınıñ savluġını ve nasıl etip, yolġa çıḳḳanını tarifley. “Hasan da ona fakir köylülerin, fukare şehir halkının sıkıntılarım, annesinin sağlığını ve nasıl yola çıktığını anlatır.” -Köroğlu Destanı.

sıḳlıḳ (-ġı) 1. Sıklık, yoğunluk. 2. Sık sık olma (nabız için); **nabıznıñ ~ı** Nabız sıklığı. 3. *(fizik)* Frekans.

Yol çetindeki yaş çınar terekleri sıḳlıġına gizlengen dülber biçimde ḳurulġan eki odalı tarla çaylasınıñ aldı gul baġçasını añdıra. “Yol kenarındaki genç çınar ağaçlarının sıklığına gizlenen güzel bir şekilde inşa edilmiş iki odalı tarla çaylasının önü gül bahçesini andırıyor.” -Z. Kurtnezir - 1.

sıḳma, **sıḳuv** *(eylem adı)* **sıḳmaḳ**.

sıḳmaç *(ağızlarda)* Mengene, kıskaç; bk. **eskence**, **mengene**.

sıḳmaḳ 1. Sıkmak. 2. Sıkışmak; **elini (ḳolunu) ~** Elini sıkmak. 3. Sıkıp (suyunu) çıkarmak; **tişlerini ~** Dişlerini sıkmak; **yumruġını ~** Yumruğunu sıkmak. 4. Kıstırmak, ezmek; **suyunı sıḳıp çıḳarmaḳ** Sıkıp (suyunu) çıkarmak. 5. Sıkmak (çamaşır için); **çamaşır ~** Çamaşır sıkmak. 6. Sıkmak (ketçap sıkmak). 7. Sıkmak (yüzük için parmağını sıkmak); **parmaġını ~** Parmağını sıkmak.

Bolı ḫanı saldı meni ḳaarge, / Pertavlatıp çıḳḳanıñnı koreyim, beyitlerini aytıp, ayaḳlarınen atını sıḳa. “Bolu hanı koydu beni kahra, / Tırıs yürüyüşle çıkışını göreyim, beyitlerini söyler, ayakları ile atı sıkar.” -Köroğlu Destanı.

sıḳmamaḳ *(olumsuz)* **sıḳmaḳ**.

sıḳmar *(Kuruuzen ağzında)* Açgözlü, hırslı; bk. **ḳıtmır**.

sıḳ-sıḳ Sık sık; **~ kele** Sık sık geliyor.

Bu eki cin tayfasınıñ er ekisinin de ḫanları bar eken. Bular oz-arasında içte uzlaşmay, sıḳ-sıḳ cenk ete. “Bu iki cin taifesinin her ikisinin de hanları varmış. Bunlar aralarında uzlaşmıyor, sık sık savaşıyorlarmış.” -Altın Beşik Efsanesi.

sıḳtamaḳ *(ağızlarda)* Zorlamak; bk. **zorlamaḳ**.

sıḳtıramamaḳ Sıkıştıramamak.

sıḳtırġan Sıkıştıran, sıktıran.

Tamırları şuvşaġan, / Saḳtiyanen çattırġan, / Azuvları boşaġan, / Çiy ipeknen sıḳtırġan. “Damarları gevşemiş, / Sahtiyan ile sağlamlaştırmış, / Azıları boşalmış, / Ham ipekle sıktırmış.” - Edige Destanı.

sıḳtırılġan Sıktırılan, sıkıştırılan, kasılan, gerilen.

sıḳtırılmaġan *(olumsuz)* **sıḳtırılġan**.

sıḳtırılmaḳ *(edilgen)* **sıḳtırmaḳ**.

Ayaḳlarında alçaḳ okçeli ayaḳḳaplar, saçları başlarınıñ töpesine obalanġan, yavluḳnen sıḳtırılıp bağlanġan. “Ayaklarında alçak topuklu ayakkabılar, saçları başlarının tepesine toplanmış, mendille sıkılıp bağlanmış.” -Çerkez Ali - 1.

sıḳtırılmamaḳ *(olumsuz)* **sıḳtırılmaḳ**.

sıḳtırmaġan *(olumsuz)* **sıḳtırġan**.

sıḳtırmaḳ *(ettirgen)* **sıḳmaḳ**.

Maşina tolġan soñ ustüne ḳanarlarnı yuksek etip ḳaladırlar ve avmasın dep, sıcımnen sıḳtırıp ḫaçlap bağladılar. “Araba dolduktan sonra üstüne çuvalları dizip yükselttiler ve kaymasın diye iple sıkıca bağladılar.” -M. Ablalimov.

sıḳtırmamaḳ *(olumsuz)* **sıḳtırmaḳ**.

sıtırtmaḳ *(ettirgen)* **sıḳtırmaḳ**.

sıḳtırtmamaḳ *(olumsuz)* **sıḳtırtmaḳ**.

sıla bk. **silâ**.

sılaḳ (-ġı) Islak, sulu.

Ḳartbabay ev duvarınıñ astında çubuġını içe, ḳartanay da ise sılaḳ ellerinen furun ogünde armut yarıp otura. “Dede ev duvarının altında sigarasını içiyor, nine ise ıslak elleri ile fırının önünde armut doğruyor.” -A. Odabaş.

sılaḳlıḳ (-ġı) Islaklık, sululuk, nemlenmek.

sılama, **sılav** *(eylem adı)* Badanalama; sıvama; sürme; kireçleme.

Evge yaḳınlaşḳanda, toḳtadı, onıñ daa sılavı sarḳmaġan divarlarına, yañı şiferli damına dikḳatnen baḳtı. “Eve

yaklaşınca durdu, onun daha sıvası sarkmamış duvarlarına, yeni kaplanmış damına dikkatle baktı.” -U. Edemova - 3.

sılamaḳ 1. Ağartmak, beyazlatmak, badanalamak (beyaz boya ile); krş. **aḳlamaḳ**; **kireçnen** ~ Kireçle badana yapmak; **ayrı yerlerni** ~ Başka yerleri badanalamak. 2. Kil ile kaplamak (çatıyı); **evniñ töpesini çamurnen** ~ Evin çatısını çamurla kaplamak. 3.: **ḳaba** ~ Sıvamak.

sılamamaḳ *(olumsuz)* **sılamaḳ**.

sılanmaḳ (I) Islanmak; **yaġmurdan** ~ Yağmurdan ıslanmak.

Pite bir tamam sılanġan ve oniñ sarı daneçikleri parmaḳlarıma yapışa, yerge töküle. “Pide tamamen ıslanmış, sarı tanecikleri parmaklarıma yapışıp yere dökülüyor.” -E. Alimov.

sılanmaḳ (II) Sıvalanmak (sıva sürülmek, sıva yapılmak).

sılanmamaḳ *(olumsuz)* **sılanmaḳ**.

sılapçı *(ağızlarda)* Çamaşır yıkamak için leğen.

Ḳurtali aḳay saldı butün seliḳasın içkige, / Satıp berip sılapçısın, baḳır tasın içkige. “Kurtali akay koydu bütün düzenini içkiye, / Satarak leğenini, bakır tasını içkiye.” -M. Nuzet - 1.

sılapşı *(ağızlarda)* Küvet, tekne, fıçı, leğen, varil.

sılatmaḳ (I) Islatmak; **ayaḳlarnı** ~ Ayaklarını ıslatmak.

Olarġa suv ḳoyacam, suvda taş sılatacam, sılaḳ taşnen balta ḳayraycam. “Onlara su koyacağım, su ile taş ıslatacağım, ıslak taş ile balta bileyeceğim.” -Y. Bolat.

sılatmaḳ (II) Sıvalatmak (sıva yaptırmak).

sılatmamaḳ *(olumsuz)* **sılatmaḳ**.

sılavcı Sıvacı, boyacı.

Ḳolındaki ḳara portfelni kresloniñ tübüne ḳoyıp, ozünen beraber konkursta iştirak etken sılavcı Tatyana Krivoşeyeva ve taşçı Sabır Tairovnı yanındaki kreslolarġa davet etti. “Elindeki siyah poşeti koltuğunun altına koyup, kendisiyle birlikte yarışa katılan sıvacı Tatyana Krivoşeyeva ve taşçı Sabir Tairov’u yanındaki koltuğa davet etti.” -İ. Abduraman - 1.

sılavçan bk. **sıvalçan**.

sılcı(r)maḳ *(ağızlarda)* 1. Kaymak, patinaj yapmak; bk. **taymaḳ**. 2. *(mecaz)* Kaçmak, kaçıp kurtulmak; bk. **zıpmaḳ**, **zuvmaḳ**.

sıltama, **sıltav** *(eylem adı)* Bahane; *(suçu)* başkasına atma; *(sorumluluğu)* başkasına yükleme.

sıltamaḳ Başkasına yüklemek; başkasına atmak.

Bugun ḫastalıḳḳa sıltap, keyf çatmaġa ḳarar berdi. “Bugün hastalığı dolayısıyla keyif çatmaya karar verdi.” -İ. Paşi.

sıltamamaḳ *(olumsuz)* **sıltamaḳ**.

sıluv *(ağızlarda)* Güzel, yakışıklı; bk. **dülber**.

sım *(ağızlarda)* Tel, kablo; bk. **tel**.

sıma Sema, yüz, çehre; krş. **çere**; **yüz**; **bet**; **sıfat**; **çıray**; **beñiz**.

Yaşle ḳızın bet sıması birbirine oşay. “Gençle kızın yüzleri birbirine benziyor.” -A. Hilmi.

sımadaş Aynı yüze sahip olan kimse, eş.

sımarış Sipariş; talep.

Bir kun Nusret odada kimse olmaġanda, onıñ yanına barıp sımarışlar jurnalını bermesini rica etti. “Bir gün Nusret odada kimse olmadığında, onun yanına gidip siparişler dosyasını vermesini rica etti.” -U. Edemova - 2.

sımarışçı Müşteri, sipariş veren.

Bazı yaş ḳızlar onıñ kibi kiyinmege, onıñ kibi saç tarap, anterler tiktirip yurmege aves eter ediler. Bundan otrü onıñ evinden sımarışçılarnıñ ayaġı eksilmey edi. “Bazı genç kızlar onun gibi giyinmeye, onun gibi saç tarayıp, elbiseler diktirmeye heves ederdiler. Bundan ötürü onun evinden siparişçilerin ayağı eksilmiyordu.” -İ. Paşi.

sımarışlı Talepli, siparişli, istekli.

sımarlaġan Ismarlayan, sipariş veren.

Şu aḳşamki ḳartlar Veliniñ ne maḳsadnen kelgenini añlaġan soñ, gece barıp cami yanında maḫsus yapılıp, tizilip ḳoyulġan baştaşlardan birisiniñ ustüne yazılacaḳ yazılarnı sımarlaġanlar. “O akşamki ihtiyarlar Veli’nin ne amaçla geldiğini anladıktan sonra, gece gidip caminin yanında özel yapılıp, dizilip koyulmuş baştaşlarından birisinin üzerine yazılacak yazıları ısmarlamışlar.” -Çerkez Ali - 1.

sımarlama, **sımarlav** *(eylem adı)* **sımarlamaḳ**.

sımarlamaġan *(olumsuz)* **sımarlaġan**.

sımarlamaḳ Sipariş etmek, ısmarlamak; **potik ~** Ayakkabı sipariş vermek; **uylelik ~** Öğle yemeği ısmarlamak.

Deli goñül silâsını izlesin, / Kelsin o dep sımarlamaz yar meni, / Alp şeerinden, canım oca, al meni, - dep yırlay. “Deli gönül sılasını arasın, / Gelsin o diye tenbihlemez yar beni, / Alp şehrinden canım hoca al beni, diye yırlar.” -Aşık Garip Destanı.

sımarlamamaḳ *(olumsuz)* **sımarlamaḳ**.

sımarlanġan Ismarlanan, sipariş verilen.

sımarlanmaḳ *(edilgen)* **sımarlamaḳ**.

sımarlanmamaḳ *(olumsuz)* **sımarlanmaḳ**.

sımarlatmaḳ *(ettirgen)* **sımarlamaḳ**.

sımarlatmamaḳ *(olumsuz)* **sımarlatmaḳ**.

sımat (-tı) İnce öğütülerek buğday unu.

sımıt bk. **sımat**.

sım-sıḳ Sımsıkı, çok sıkı.

Onıñ yalıları sım-sıḳ ḳamışlı adaçıḳlardan ibaret. "Onun sahilleri sımsıkı kamışlı adacıklardan ibaret." -Çerkez Ali - 1.

sım-sılaḳ Sırılsıklam, büsbütün ıslak, çok ıslak.

Gecelerinen yastığımnı tişley-tişley delme-teşik em de kozyaşlarımle sım-sılaḳ etken maallerim az olmadı. "Gecelerce yastığımı dişleyerek delik deşik ettiğim, gözyaşlarımla yastığımı sırılsıklam ettiğim zamanlarım az olmadı." -E. Umerov - 1.

sın (I) Şekil, sima, endam; bk. **endam**.

sın (II) *(ağızlarda)* Belirti, nişan, işaret, alâmet.

sın (III) *(ağızlarda)* Sonra, ondan sonra; bk. **soñ**.

sınalġan Denenmiş, test edilmiş.

sınalmağan *(olumsuz)* **sınalġan**.

sınalmaḳ *(edilgen)* **sınamaḳ**.

Sistememamızınıñ printsinial sḫeması biñ-bir kere ḳayta-ḳayta laboraturiya şaraitinde teşkerildi, ala neticeler alındı, ama o amelde de sınalmaḳ şart. "Sistemimiz prensip olarak bin kere laboratuar ortamında araştırıldı, iyi sonuçlar alındı, ama o fiili olarak da denenmeli." -E. Umerov - 1.

sınalmamaḳ *(olumsuz)* **sınalmaḳ**.

sınama, sınav *(eylem adı)* Sınav; sınama; imtihan.

Lâkin Şamrat boyle, er kesniñ başına tüşebilecek sınavnıñ soñunı beklep oturmadı, oz yuvasını oz ellerinen parçakesek bozıp başladı. "Fakat Şamrat böyle herkesin başına gelebilecek sınavın sonucunu beklemedi, kendi yuvasını kendi elleriyle paramparça etmeye başladı." -E. Umerov - 2.

sınamaḳ 1. Sınamak; yoklamak. 2. Bir şey yapmayı denemek. 3. İmtihan etmek.

Aḫır-soñu bu institutta imtian tutmaḳ, bilgi dairesini sınap baḳmaḳ istedi. "En sonunda bu enstitüde imtihana girmek, bilgi derecesini sınayıp bakmak istedi." -U. Edemova - 2.

sınamamaḳ *(olumsuz)* **sınamaḳ**.

sınatmaḳ *(ettirgen)* **sınamaḳ**.

sınatmamaḳ *(olumsuz)* **sınatmaḳ**.

sındırmaḳ 1. Kırmak; **pıtaḳnı ~** Dalı kırmak. 2. Parçalamak. 3. Katlamak, kırmak *(tüfeği vb.)*.

Çaḳınıñ acısına dayanamaġan dev: - Köse efendi, pek yaman aġırlıġınnı salma, belimni sındıracaḳsın, -dey. "Çakının acısına dayanamayan dev: — Köse efendi, ağırlığını çok fazla verme, belimi kıracaksın, der." -Köse ve Dev Masalı.

sındırmamaḳ *(olumsuz)* **sındırmaḳ**.

sındırtmaḳ *(ettirgen)* **sındırmaḳ**.

sındırtmamaḳ *(olumsuz)* **sındırtmaḳ**.

sındırttırmaḳ *(ettirgen)* **sındırtmaḳ**.

sındırttırmamaḳ *(olumsuz)* **sındırttırmaḳ**.

sınfiy *(sıfat)* Sınıf(s)i, sınıfsal.

Koylüler ve pomeşçikler arasındaki sınfiy kureş ġayet keskinleşti. "Köylüler ve ağalar arasındaki sınıfsal mücadele çok şiddetlendi." -Çerkez Ali - 1.

sınġan 1. Kırık, kırılmış, bozulmuş; krş. **sıñıḳ**. 2. Kırık, kırılmış (yumurta için); **~ yımırtalar** Kırık yumurtalar.

Bir medpunktḳa ayaġı sınġan kopekni ketireler. "Bir ilk yardım merkezine ayağı kırılmış köpeği getirirler." - Çerkez Ali - 1.

sınıf (sınfı) (*ağızlarda* **sınıfı)** 1. Sınıf; derslik; **birinci ~** Birinci sınıf; **onıñ ~ı** Onun sınıfı; **~ arḳadaşı** Sınıf arkadaşı; **~ keçmek** Sınıfı geçmek; **~ta ḳalmaḳ** a) Derslikte kalmak. b) Sınıfta kalmak *(başarısız olup aynı sınıfta yeniden okumak)*; **~ta ḳalġan** Sınıfta kalmış öğrenci; **yuḳarı ~lar** Üst sınıflar. 2. Sınıf, derece; **birinci ~ gemisi** Birinci sınıf gemisi. 3. Toplumsal sınıf, zümre.

O proyektte bizde duḫovnıy sınıf olmasın, dep yazġanlar. "O projede bizde ruhanî sınıf olmasın diye yazmışlar." -H. Ş. Toktargazi.

sınıfdaş Sınıf arkadaşı.

O dostlarınen, sınıfdaşlarınen beraber bazı aḳşamları kinoġa, kontsertke bara. "O dostlarıyla, sınıf arkadaşlarıyla beraber bazı akşamlar sinemaya, konsere gidiyor." -U. Edemova - 1.

sınıflı: **yuḳarı ~lar** Üst sınıflılar.

Bu sene mektepke birinci kere kelecek birinci sınıflılarnıñ cedvelini oḳumaġa musaade etiñiz. "Bu sene okula ilk kez gelecek birinci sınıfların listesini okumama izin verin." -E. A. Osmanoğlu - 1.

sınıfsız 1. Herhangi bir sınıf olmadan. 2. Sınıfsız.

sınıḳ Kırık, kırılmış; **~ demir parçaları** Kırık demir parçaları; **~ stul** Kırık iskemle. 2. *(tıp)* Kırık (kemik hakkında); **ekim, tas kemiginiñ ~ını taptı** Doktor, pelvik kemiğinin kırıldığını keşfetti.

Dörtine eçkiniñ dört ayağı tiye. En kiçkenesine tiygen ayağı sınıḳ eken. "Dördüne keçinin dört ayağı miras kalır. En küçüğünün mirası olan ayak kırıkmış." -Edige Destanı.

sınmaḳ *(ağızlarda* **ḳırılmaḳ***)* 1. Kırılmak, parçalanmak; **yengil sınġan** Kolay kırılır; **yımırta sındı** Yumurta kırıldı; **kemigi ~** Kemiği kırıldı. 2.: **sına bilmek** Kırılabilmek.

Deñiz çetten bulanır, ortadan tınar, / Pek yuksekten ucasın, ḳanatın sınar. "Deniz kenarından bulanır, ortasından sakinleşir, / Çok yüksekten uçuyorsun, kanadın kırılır." -Çın.

sınmamaḳ *(olumsuz)* **sınmaḳ.**

Sınmaz sazım ka yırlar, ka ıñranır, / Kozü yaşlı oksüzlerniñ yuzünde. "Kırılmaz sazım kâh şarkı söyler kâh sızlar, /Gözü yaşlı öksüzlerin yüzünde." -A. Latifzade - 2.

sıntaş 1. Heykel. 2. *(tarih)* Balbal *(eski Türklerde mezar taşına verilen ad)*. 3. Put.

sıñ *(ağızlarda)* Sonra, ondan sonra; bk. **soñ.**

sıñar 1. Bir tek, biricik, yegâne; **~ avuç** Bir avuç. 2. İkisinden biri; **egizniñ ~ı** İkizlerden biri.

sıñarça: ~ parmaḳ Serçe parmağı; krş. **kiçik parmaḳ, çinatiy parmaḳ.**

sıñır Sınır, hudut; krş. **ḫudut; ad, ḫad.**

Patoş-Abla tükânı aldını sipirip suvarsa da, lâkin bura yolnıñ ortasına, yani oz sıñırına ḳadar yapḳan. "Patoş Abla dükkânının önünü süpürüp sulasa da bunu yolun ortasına, yani kendi sınırına kadar yapmış." -U. İpçi - 1.

sıñırdaş Sınırdaş; bitişik, komşu, hemhudut, ortak sınırları olan; **~ olmaḳ** Komşu olmak; **~ ḳomşu** Bitişik komşu.

Olar eki kolḫozlıñ sıñırdaş pamuḳ alanlarını ekige bolip keçken asfalt yol çetinde koruştiler. "Onlar iki çiftliğin sınır olan pamuk alanlarını ikiye bölen asfalt yolun kenarında görüştüler." -Z. Kurtnezir - 1.

sıñırlamaḳ Sınırlamak; sınırını çizmek, sınırını belirtmek.

Körlik onıñ areketlerini sıñırlay, ufaḳ bir daireden çıḳmamaġa mecbur ete, nicenice imkanlarını sarflamaġa yol bermey. "Körlük onun hareketlerini sınırlıyor, küçük bir daireden çıkmamaya mecbur ediyor, birçok

imkânı kullanmaya izin vermiyor.” -E. Umerov - 1.

sıñırlamamaḳ *(olumsuz)* **sıñırlamaḳ**.

sıñırlanmaḳ *(edilgen)* **sıñırlamaḳ**.

Şimdi o, sırtına eybetli ḳayalar basıp turġan dağ tizmelerinen sıñırlana. “Şimdi o, sırtına heybetli kayalar basıp duran dağ sıralarıyla sınırlanıyor.” -A. Osman - 2.

sıñırlanmamaḳ *(olumsuz)* **sıñırlanmaḳ**.

sıñırlı 1. Sınırı olan. 2. Sınırlı, dar, mahdut; **~ imkânlar** Sınırlı imkânlar.

sıñırsız 1. Sınırı olmayan, hudutsuz. 2. Sınırsız, sonsuz; **~ sevgi** Sonsuz sevgi.

Çoḳraḳ suvuday temiz, koktay sıñırsız, kun nurıday parlaḳ sevgisinen Midatnıñ ḳalbinde o omürlik saḳlanıp ḳaldı. “Nehir suyu kadar temiz, gök gibi sınırsız, gün ışığı gibi parlak sevgisiyle o, Mithat’ın kalbinde bir ömür boyu saklı kaldı.” -M. Ablalimov.

sıñırsızlıḳ (-ġı) Sınırsızlık, sonsuzluk.

sıpa 1. Tay, sıpa. 2. Tripod, üçayak.

sıpaman-tolu *(ağızlarda)* Dopdolu, tamamen dolu; bk. **top-tolu**.

sıpayım-sıpayım: **~ dep tura** Elinden kayıp kayıp duruyor, elinden kaçırmak.

sıpırmaḳ *(ağızlarda)* Süpürmek; bk. **sipirmek**.

sıpırtḳı *(ağızlarda)* Süpürge; bk. **sipirki**.

sıpırtmaḳ Yemeği silip süpürmek.

sıpırtmamaḳ *(olumsuz)* **sıpırtmaḳ**.

sıpmaḳ 1. Elinden kaymak; **sabun ḳolumdan sıptı** Sabun elimden kaydı. 2. Ağzından kaçırmak.

sıpmamaḳ *(olumsuz)* **sıpmaḳ**.

sıpra *(ağızlarda)* Sofra, masa, yemek (örtülü, servis); bk. **sofra**.

sıptırılmaḳ 1. Kaçmak, savuşmak, sıvışmak, firar etmek, fırlamak; **sıptırılıp turıp ḳaçmaḳ** Yerinden fırlamak, yerinden fırlayıp kaçmak; krş. **zıpmaḳ**. 2. Patlak vermek, püskürmek, fışkırmak.

Onıñ elinden sıptırılıp çıḳmaġa areket etsinmi? “Onun elinden kurtulmak için hareket etsin mi?” -İ. Abduraman - 1.

sıptırılmamaḳ *(olumsuz)* **sıptırılmaḳ**.

sır (I) Sır; **~lar** Sırlar; **~ degil** Sır değil; **gizli bir ~** Gizli bir sır.

Kim bilir işbu ḳorḳunç ḳobanıñ bizge bellisiz nice-nice acayip sırları bardır... “Kim bilir bu korkunç mağaranın bilmediğimiz nice sırları vardır...” -O. Akçokraklı - 1.

Soñ saygıman o sırlarını serperler, / Ondan yol alır, bağlar, bağçalar. “Sonra saygıyla o sırlarını serperler, /

Ondan yol alır bağlar, bahçeler." -M. Niyazi.

sır (II) 1. Boya *(ahşap, demir ve benzer malzemeler için)*. 2. Mine; malgama; **tiş ~ı** *(tıp)* Diş minesi.

sıra (I) 1. Sıra, dizi; **~nen a)** Birbiri ardından, birbiri peşinden. b) Sırayla; **on doḳuzıncı** ~ On dokuzuncu sıra. 2. Düzen; ~ **nomerası** Sıra numarası; **ameller ~sı** *(matematik)* İşlem sırası, işlem önceliği. 3. Bir müzik eserini çalma stili; **~sını bilmek** Sırasını bilmek. 4.: ~ **baġ** Bitişiklik, yakınlık. ● **~sına ḳoymaḳ** Sırasına koymak; **~sı keldi** Sırası geldi *(bir şey için en uygun an geldi)*; **~sı degil** Sırası değil; yersizdir.

Meydan uç sıra askerlernen sarılġan. "Meydan askerler tarafından üç sıra halinde sarılmıştır." -Altın Alma Masalı.

sıra (II) *(eski)* Okul sırası *(Öğrencilerin oturduğu bank)*; bk. **rale**.

sıra (III) *(jeoloji)* Sıra, dizi, silsile.

sıra (IV) Sıra, dizi, sayı.

sırac bk. **sarac**.

sıraca *(tıp)* 1. Mide yarası, ülser. 2. *(ağızlarda)* Sıraca hastalığı *(Bir deri veremi)*. 3.: ~ **otu** *(botanik) Scrophularia peregrina*.

sıracalı Sıraca hastası, sıraca hastalığı olan *(Sıraca hastalığı; bir deri veremi)*.

sıraġa *(ağızlarda)* 1. Şans, baht, mutluluk; bk. **çast**, **baḫıt**. 2. Kısmet, talih; kader, alın yazısı, yazgı; bk. **jerep**.

sıraḳ bk. **sıyraḳ**.

sıralamaḳ 1. Sıra durumuna getirmek. 2. Sıralamak, belirli bir düzene göre yerleştirmek, sıraya koymak.

sıralamamaḳ *(olumsuz)* **sıralamaḳ**.

sıralanmaḳ *(edilgen)* **sıralamaḳ**.

Oksüzlik kunlerniñ çekişmeleri sıralana. "Öksüzlük günlerinin sıkıntıları sıralanıyor." -A. Odabaş.

sıralanmamaḳ *(olumsuz)* **sıralanmaḳ**.

sıra-sıra Sıra sıra.

Sonra epimizni sıra-sıra tizer, 'Tebbet, ḳulya, inna a'tayna' surelerini oḳutır, ḳızarır, kopürir açuvlanır, alın tamarları ḳabarır tayaḳlar, tayaḳlardı... "Sonra hepimizi sıra sıra dizer, 'Tebbet, kulya, inna atayna' sûrelerini okutur, kızarır, köpürür sinirlenirdi, alın damarları kabarır, döver döverdi..." -N. Çelebicihan.

sırat (-tı) 1. Yol; krş. **yol**. 2. *(mecaz)* Ağır ve tehlikeli yol, dikenli yol, meşakatlı yol. 3. *(dini)* Cehennemin üzerinde kurulmuş olduğuna inanılan dar ve geçilmesi güç köprü; ~ **koprü ḳıldan**

ince, **ķılıçtan keskindir** Sırat köprüsü kıldan ince, kınçtan keskindir.

Yedi ceennem, sekiz cennet, bir sırat / Avaz keser, Tatar degilsin derse, / Cümlesini bir tarafa atarım / Ceenneme kitsem, yine Tatarım! "Yedi cehennem, sekiz cennet, bir sırat / Sesimi kesip, Tatar değilsin derse, / Cümlesini bir tarafa atarım / Cehenneme de gitsem, gene Tatarım!" -C. Kermençikli.

Sırdarya Seyhun, Siri Derya *(Orta Asya'da bir nehirdir; Ceyhun nehri ile birlikte tarihi Maveraünnehir bölgesini oluştururlar)*.

Sırdarya boylarındaki biñlernen gektar çölde otuz-ķırķ biñ baş ķoyun baķıla. "Siri Derya boylarındaki binlerce hektar arazide otuz kırk bin koyun bakılıyor." -Z. Kurtnezir - 1.

sırdaş 1. Birinin sırrını bilecek kadar ona yakın olan kimse. 2. Sırdaş (aynı sırrı bilen kimse).

Oldürilgen ḫan oġlu yanına, onıñ sadıķ dayası, sırdaşı, ķart da serilgen. "Öldürülen han oğlunun yanına, onun sadık dadısı, sırdaşı, ihtiyar da serilmiş." -Altın Beşik Efsanesi.

sırdaşmaķ Samimice sohbet etmek, sırlarını paylaşmak.

Sanarsıñ, o pencere kelgen de, evge kirmege saķınıp oz sevgilisinen sırdaşmaķta. "Sanarsın, o pencereye gelmiş de, eve girmeye sakınıp kendi sevgilisiyle sırlarını paylaşıyor." - Çerkez Ali - 1.

sırek *(Ozenbaş; Beşev ağızlarında)* Nadir, seyrek, nediren, ender; bk. **siyrek**.

sırf 1. a) Doğal; **~ ķave** Doğal kahve. b) Saf, katkısız; salt; **~ yalan** Bariz yalan; **~ sütten yapılġan** Doğal sütten yapılmış. 2. a) Sadece, sırf, yalnız. b) Büsbütün, tamamıyla.

sırġa Küpe; krş. **küpe**.

Kulaķlarındaki ķırmızı sırġaları akçıl yarıķta ateş parçası kibi balķıldaylar. "Kulaklarındaki kırmızı küpeleri beyaz ışıkta ateş parçası gibi parlıyor." -E. A. Osmanoğlu - 1.

sırġalıķ (-ġı) Kulak memesi; krş. **meme**.

sırġaymaķ *(ağızlarda)* Bol olmak, kaynamak; çok hızlı üremek; bk. **sırķmaķ**.

sırıçıķ *(küçültme)* Sırık, tünek, direk.

sırıķ (-ġı) 1. Sırık, direk; krş. **sopa**; **~ ķadar boyu bar**, **zerre ķadar aķlı yoķ** Sırık kadar boyu var, zerre kadar aklı yok. 2. *(mecaz)* Zayıf ve uzun boylu kimse; **~ kibi** Sırık gibi *(çok uzun boylu ve zayıf bir insan)*; **~ kibi turmaķ** Put gibi durmak. 3.: **kun batmasına eki ~ ķalġance tarlada işley edik** Güneşin

battığı yere iki adam boyu kalıncaya kadar tarlada çalıştık.

Mustafa -Bu sene asradığım biri yedi yuz sırıḳ tütün zan iderim ki, beni cümle vereceklerimden ḳurtarır. “Mustafa: — Bu sene yetiştirdiğim bin yedi yüz sırık tütün, zannedersem, beni borçlarımın tamamından kurtarır.” -S. A. Özenbaşlı.

sırıḳlı Sırıklı, direkli.

sırıḳsız Sırıksız, direksiz.

sırım (sarp) Kaya; **som ~** Masif kaya.

Kiyik yuzüm ve ḳaya yapraḳ sırımlarġa tırmaşıp osmekte. “Yaban üzümü ve kaya yaprağı kayalara tırmanıp yetişmekte.” -E. A. Osmanoğlu - 1.

sırıtmaḳ Sırıtmak; alaylı gülmek.

İleride yapacaḳ işleri aḳḳında coşḳunlıḳnen ikâye ete, iri-iri tişlerini sırıtḳanı alda şaḳıldap kule edi. “İleride yapacağı işleri hakkında coşkuyla söz ediyor, iri iri dişlerini sırıtır gibi şakırdayıp gülüyordu.” -U. Edemova - 1.

sırıtmamaḳ *(olumsuz)* **sırıtmaḳ**.

sırḳmaḳ Bol olmak, kaynamak; çok hızlı üremek.

sırḳmamaḳ *(olumsuz)* **sırḳmaḳ**.

sırlaġan Sır kaplayan, sırlayan.

sırlamaġan *(olumsuz)* **sırlaġan**.

sırlamaḳ (I) Sırlamak, sır sürmek, sır kaplamak.

sırlamaḳ (II) 1. Kesme, desen işlemek. 2. Süslemek.

Kuneş yaldızlı ışıḳlarile koşe bucağı kun kunden ornekley, sırlay, yaraştıra. “Güneş yaldızlı ışıklarıyla köşe bucağı günden güne nakışlıyor, süslüyor, güzelleştiriyor.” -A. Hilmi.

sırlamamaḳ *(olumsuz)* **sırlamaḳ**.

sırlanġan Sır kaplanmış, sırlanmış.

Ḳarşıdaki buyük daġlarnıñ yapraḳları sırlanġan, allanġan, pullanġan edi. “Karşıdaki büyük dağların yaprakları sırlanmış, allanmış pullanmıştı.” -H. Ş. Toktargazi.

sırlanmaġan *(olumsuz)* **sırlanġan**.

sırlanmaḳ 1. Sırlama işi yapılmak. 2. Süslenmiş olmak.

sırlanmamaḳ *(olumsuz)* **sırlanmaḳ**.

sırlaşmaḳ Sır paylaşmak; fısıldaşmak; mahrem konuşmak.

sırlatmaḳ *(ettirgen)* **sırlamaḳ**.

sırlatmamaḳ *(olumsuz)* **sırlatmaḳ**.

sırlı (I) 1. Sırlı; mineli; cilalı. 2. Su geçirmez boyayla boyanmış olan. 3. Mavi (gri) çizgili. 4.: **~ bocek** *(zooloji)* Uğur böceği. 5.: **~ tavuḳ** *(zooloji)* Sülün.

Komür siyalığındaki kaşları daa uzanġan kibi korüne, sırlı kozleriniñ bakışı insannı delirtmesi mumkün. "Kömür siyahlığındaki kaşları daha uzamış gibi görünüyor, sırlı gözlerinin bakışı(nın) insanı delirtmesi mümkün." -U. Edemova - 2.

sırlı (II) Gizemli, gizli, esrarengiz, esrarlı; krş. **gizli**.

sırlı (III) 1. Oyuk, oyulmuş, yivli. 2. Çizgili, nervürlü.

Veladiye sırlı sandıçıḳnı ketirip aḳayına uzattı. "Veladiye sırlı sandıkçığı getirip kocasına uzattı." -İ. Paşi.

sırlıkoz Mavi gözlü.

sırma (I) 1. Altın ya da gümüş tel. 2. Altuni, altın sarısı; **~ saçlı** Sırma saçlı, altın sarısı saçlı; **som ~** Saf gümüş. 3. Sırma (nakış).

Burma kibi yollardan, / Burulıp keldik, yar yar. / Sırma mıyıḳ babaydan / Ḳuda keldik yar yar. "Burma gibi yollardan, / Dönerek geldik, yar yar, / Sırma bıyıklı babadan / Dünür geldik yar yar." -Halk Yırı.

sırma (II) Desen, motif, dezek; **men bir saray yaptırdım, çevresi ~** Ben bir saray yaptırdım, çevresi motifli.

sırmacı 1. Sırma işlemesi yapan. 2. Altın veya gümüş iplikle süsleme yapan sanatçı, usta.

sırmacılıḳ (-ġı) Sırma işlemeciliği; **~nen oġraşmaḳ** Sırmacılıkla uğraşmak.

sırmakeş bk. **sırmacı**.

sırmalamaḳ Sırma tekniği kullanarak işlemek (süslemek).

sırmalamamaḳ *(olumsuz)* **sırmalamaḳ**.

sırmalanġan Altın veya gümüş işlenmiş, altın veya gümüş işlemeli.

Bu beşik temiz altından yasalġan, fil tişinen, ḳıymetli elmaz, zubercet, zumrut taşlarnen pek ustalıḳnen sırmalanġan eken. "Bu beşik saf altından yapılmış, fil dişi ile kıymetli elmas, zebercet, zümrüt taşları ile çok ustalıkla işlenmiş imiş." -Altın Beşik Efsanesi.

sırmalanmaġan *(olumsuz)* **sırmalanġan**.

sırmalanmaḳ *(edilgen)* **sırmalamaḳ**.

sırmalanmamaḳ *(olumsuz)* **sırmalanmaḳ**.

sırmalatmaḳ *(ettirgen)* **sırmalamaḳ**.

sırmalatmamaḳ *(olumsuz)* **sırmalatmaḳ**.

sırmalı Altın veya gümüş işlemeli.

Zira oyle at, oyle kümüş sırmalı taḳım ve oyle ḳural o zamanda yalıñız beklerde bulunmaḳ mumkün edi. "Zira böyle at, böyle gümüş sırmalı takım ve böyle silâh o dönemde yalnız beylerde bulunabilirdi." -O. Akçokraklı - 1.

sırmasız Altın veya gümüş işlemesi olmayan.

sır-sandıḳ Kapalı kutu, içini belli etmez *(insan hakkında)*.

sırt (I) 1. Sırt, arka; krş. **arḳa**; **~ında** Sırtında; **~ından** Sırtından, arkadan; **~ üstünde yaldamaḳ** Sırtüstü yüzmek; **~ yaldavuçı** Sırt yüzgeci *(balıklarda)*. 2. Arka taraf; **~ taraftan** Arka taraftan. 3. *(coğrafya)* Dağ sırtı; krş. **taraḳ**; **toḳal ~** Dağ sırası, dağ silsilesi; **dağ ~ı** Dağ sırtı.

Doḫturnıñ parmaḳnen onıñ koksüne, sırtına uruşları, trubacıḳlarnen dinleyişleri ona Yaşar dudunıñ şamarlarından daa çoḳ ḳorḳu bere edi. "Doktorun parmakla göğsüne, sırtına vuruşları, steteskop ile dinlemesi ona Yaşar yengenin şamarlarından daha çok korku veriyordu." -A. Odabaş.

sırt (II) Kuzey; krş. **şimal**; **~ taraflar** Kuzey tarafları.

sırt-kunbatı Kuzey-batı.

sırt-kundoğuş Kuzey-doğu.

sırtlamaḳ Sırtlamak, sırtına almak, arkalamak, omuzlamak; bk. **sıḳınmaḳ**.

sırtlan *(zooloji)* Sırtlan.

sırtmaḳ Tuzak, kapan; bk. **tuzaḳ**.

sıtıḳ (I) Kırık *(yumurta)*; **~ yımırta** Kırık yumurta.

sıtıḳ (II) Asık suratlı, somurtkan; **ava ~** Kapalı hava; krş. **puslu**.

O kene eskicesine çırayı sıtıḳ, ġamlı bir alda keze eken. "O gene eskiden olduğu gibi yüzü asık, gamlı bir halde dolaşıyormuş." -Altın Beşik Efsanesi.

sıtılmaḳ *(edilgen)* Somurtmak, surat asmak.

Nadireniñ çırayı sıtıldı: -Bir yerge barıp olamaycaġım, Nusret, -dedi yavaştan. "Nadire'nin yüzü asıldı: — Bir yere gidemeyeceğim, Nusret, dedi yavaşça." -U. Edemova - 2.

sıtılmamaḳ *(olumsuz)* **sıtılmaḳ**.

sıtma 1. *(tıp)* Azalıp çoğalan ateş. 2. Sıtma, malarya; **onı ~ tuttı** Onu sıtma tuttu. 3.: **~ süyrüsinegi** *(zooloji)* Sıtma sivrisineği.

O bulunġan yerlerde balalar sıtma ve buna beñzer ḫastalıḳlardan bir tamam ḳurtuldılar. "Onun bulunduğu yerlerde, çocuklar sıtma ve buna benzer hastalıklardan tamamen kurtuldular." - U. Edemova - 3.

sıtmaḳ (I) Kırmak *(yumurta)*; **yımırta ~** Yumurtayı kırmak.

sıtmaḳ (II) Somurtmak, surat asmak;; **çıraynı ~** Suratını asmak.

O, mollanıñ evine kelgende, çırayını sıtıp, ağlamsırap kire. "O, hocanın evine gelince yüzünü asıp, ağlar gibi yaparak girer." -Kozlagan Kazan Masalı.

sıtmamaḳ *(olumsuz)* **sıtmaḳ**.

sıttırmaḳ *(ettirgen)* **sıtmaḳ**.

Endi kene bizlerni biri-birimizge sıttırmaḳ isteyler. “Şimdi tekrar bizleri birbirimize kırdırmak istiyorlar.” -E. A. Osmanoğlu - 1.

sıttırmamaḳ *(olumsuz)* **sıttırmaḳ**.

sıva *(ağızlarda)* Sıva, alçı; bk. **ḳaba sılav**.

Ev sarstı, tavannıñ sıvanı ḳoptı ve Rüstemniñ ayaḳları yanına tüşti. “Ev sarsıldı, tavanın sıvası koptu ve Rüstem’in ayların yanına düştü.” -E. A. Osmanoğlu - 1.

sıvalçan *(zooloji)* 1. Toprak solucanı; **suv ~ı** *(zooloji)* Su solucanı. 2. Bağırsak solucanı.

sıvalmaḳ *(ağızlarda)* Badanalanmak, boyanmak.

sıvamaḳ *(ağızlarda)* Sıvamak, sıvalamak, sıva yapmak; **krş. ḳaba sılav yapmaḳ** Kaba sıva yapmak.

sıy İkram, ikram etme, ziyafet, ziyafet verme; hürmet, saygı, ihtiram; krş. **ziyafet**; **daa ḳaytmaylar, ġaliba ~ları yaḫşı oldı** Daha dönmediler, galiba ziyafetleri güzel oldu.

sıyġa *(dilbilgisi)* Kip, sıyga; krş. **meyil**.

sıyġanmaḳ Güvenmek, itimat etmek, inanmak.

sıyıḳmaḳ Sokulmak; yapışmak, sarılmak, tutunmak.

Sen ise ona sıyıḳıp yuḳlap yatasıñ. “Sen ise ona sokulup uyuyorsun.” -A. Osman - 3.

sıyıḳmamaḳ *(olumsuz)* **sıyıḳmaḳ**.

sıyınmaḳ *(ağızlarda)* Ummak, ümit etmek, umutlanmak, ümit bağlamak, bel bğlamak.

sıyır *(ağızlarda)* İnek; bk. **sığır**.

Men de asıl şay belliymen, bolġanı bolacaġı bir at, bir sıyırım bar, menden daa proletar olurmı? “Ben de aslında öyle düşünüyorum, olup olacağı tek bir atım bir de sığırım var, benden daha fazla proleter olur mu?” -C. Gafar.

sıyırçıḳ *(ağızlarda) (zooloji)* Sığırcık kuşu; *Sturnus vulgaris*.

sıyir *(ağızlarda)* Sığır; bk. **sığır**.

sıylaġan İkram eden, ziyafet veren, ısmarlayan.

- Tellerni keçirmege bilmegenler, dost, anavı bizni ḳarpıznen sıylaġan erif yapkan eken. “- Telleri geçirememişler, dost, işte bizi karpuzla ağırlayan herif yapmış.” -U. Edemova - 2.

sıylamaġan *(olumsuz)* **sıylaġan**.

sıylamaḳ İkram etmek, ziyafet vermek, ısmarlanmak, yemekle ağırlamak.

O seniñ korgen ķazanlarından eki yaķındaki eki zengindir, eki zengin birbirini sıylar, fuķare ḫalķlar arada aç ķalır demektir, -dey. "O, senin gördüğün kazanlardan iki tarafındaki iki zengindir, iki zengin birbirini ağırlar, fakir insanlar arada aç kalır, demektir, der." -Çorabatır Destanı.

sıylamamaķ *(olumsuz)* **sıylamaķ**.

sıylanġan Ziyafet verilen adam, ısmarlanan kişi, ikram verilen kişi.

sıylanmaġan *(olumsuz)* **sıylanġan**.

sıylanmaķ *(edilgen)* **sıylamaķ**.

–Yaķında aġamlarda Ķurtmollanıñ çibereklerini aşap sıylandıķ, - dedi Nazim. "–Yakında abimlerde Kurtmolla'nın çiğböreklerini yiyip ağırlandık, dedi Nazim." -Çerkez Ali - 1.

sıylanmamaķ *(olumsuz)* **sıylanmaķ**.

sıylatmaķ *(ettirgen)* **sıylamaķ**.

Sizni mında sıylatacaķ olıp yibergen. "Sizi burda misafir etmek isteyip göndermiş." -Çerkez Ali - 1.

sıylatmamaķ *(olumsuz)* **sıylatmaķ**.

sıylı İkramlı, ziyafetli.

Ana bu ekim Alimge bir saan sıylı aş da yaşatıp, doġru ķart babamnıñ çalasına kelgen, Alimniñ ayaġındaki saçmalarnı çıķarġan soñ, ķaytķan. "İşte bu hekim Alim'e bir sahan iyi yemekler yaptırıp, doğru büyük babamın kulübesine gelmiş, ayağındaki saçmaları çıkardıktan sonra dönmüş." –Karavullar Meydanında Hikayesi.

sıymaķ *(ağızlarda)* Sığmak, bir yerin içine girebilmek; bk. **sığmaķ**.

sıymek *(ağızlarda)* Sevmek, aşık olmak; bk. **sevmek**.

sıypaġan Okşayan.

O kulümsirep, başını kişiniñ koksüne tayadı, soñ yaş ķızlar kibi, seskendi, belini sıķıp tutķan ķollarnı, sıypaġan kibi, yavaştan şamarladı. "O gülümseyerek, başını adamın göğsüne dayadı, sonra genç kızlar gibi silkindi, belini sıkan kolları okşar gibi yavaşça şamarladı." -U. Edemova - 1.

sıypaķlamaķ *(şiddet eylemi)* Vurmak.

sıypalama, **sıypalanuv** *(eylem adı)* **sıypalamaķ**.

sıypalamaķ 1. Okşamak. 2. Vurmak. 3.Ütülemek.

O kunü namazdan soñ imam onıñ başını sıypalayaraķ, eline beş kapik tuttırġan olsa da, şu vaķiadan duyduġı ķorķu Cin Mambetniñ yüreginden iç çıķmaġan, içine singen edi. "O gün namazdan sonra imam onun başını okşayarak eline beş kapik tutturmuş olsa da şu olaydan

duyduğu korku Cin Mambet'in yüreğinden hiç çıkmamış, içine sinmişti." -Cafer Seydamet.

Niyazov Nazlımovdan koz almadan baķa, men sol elimniñ parmaķlarınen stolnı yavaştan sıypalay edim. "Niyazov, Nazlımıv'dan gözünü ayırmıyor, ben de sol elimin parmaklarıyla hafifçe masaya vuruyordum." -Z. Kurtnezir - 1.

sıypalamamaķ *(olumsuz)* **sıypalamaķ**.

sıypalap-suyip *(ağızlarda)* Sevip okşamak.

sıypalmaķ *(edilgen)* **sıypamaķ**.

Onıñ beyaz mañlayı ustünde yelden biri-birini deñiştirerek ḫanım çiçegi, papadiye sıypalıp alalar. "Onun beyaz alnını rüzgarda birbiriyle yer değiştirerek hanım çiçeği, papatya okşamakta." -E. A. Osmanoğlu - 1.

sıypalmamaķ *(olumsuz)* **sıypalmaķ**.

sıypamaġan *(olumsuz)* **sıypaġan**.

sıypamaķ (*ağızlarda* **siypamaķ)** 1. Okşamak, sıvazlamak. 2. Ütülemek.

Kunlerden bir kun ķart ozüniñ tecribeli ķolunen atra sıypay. "Günlerden bir gün yaşlı adam tecrübeli elleri ile atı okşar." -Köroğlu Detanı.

sıyraķ (-ġı) İncik, baget, but, baldır (hayvanlarda).

Bir adam toķtamay ķoynıñ arķa sıyraġından tutıp ketire, başķaları ķırķalar. "Bir kişi durmadan koyunun arka ayağından tutup getiriyor, diğerleri kırpıyor." -M. Ablalimov.

sızamamaķ Çizememek.

sızat *(ağızlarda)* Yarık, aralık; çatlak; krş. **ara**; **aralıķ**.

Aḫırnıñ ertarafını oyle ķapat ki, yel kirecekday iç bir türlü sızat ķalmasın, -dey. "Ahırın her tarafını öyle kapat ki, yelin girebileceği bir çatlak kalmasın, der." -Köroğlu Detanı.

sızdırmaķ *(ettirgen)* **sızmaķ**.

sızdırmamaķ *(olumsuz)* **sızdırmaķ**.

sızdırtmaķ *(ettirgen)* **sızdırmaķ**.

sızdırtmamaķ *(olumsuz)* **sızdırtmaķ**.

sızġalamaķ 1. Bazen (nadiren) çizmek. 2. Sızmak (kan hakkında).

Avuçları sıdırılıp, andan ķan sızġalay edi. "Avuçları sıyrıldı, oradan kan sızıyordu.

sızġıç (-çı) 1. Çizici *(oymacılık için)*. 2. *(ağızlarda)* Cetvel; bk. **cedvel**.

sızġır *(zooloji)* Marmot, dağ sıçanı; *Marmota sp*.

sızġıravuķ (-ġı) Düdük; **sızġıravuķnı tal tereginiñ çubuķlarından yapalar**

Düdüğü söğüt ağacının dallarından yapıyorlar.

sızğırğan Islık çalmak, düdük çalmak, vınlamak, uğuldamak.

Alim bir ḳaç kereler sızğırğan soñ ḳart babama: -Yazıḳ, ḳartım, şularnı nafile ḳaçırğansıñ. “Alim birkaç kere ıslık çaldıktan sonra büyük babama: -Yazık baba, şunları nafile yere kaçırmışsın.” - Karavullar Meydanında Hikayesi.

sızğırıḳ (-ğı) Islık; krş. **ıslıḳ**.

Yaḳınına keldikleri ormannıñ içinden birden birge sızğırıḳ sedaları aks etmege başladı. “Yaklaştıkları ormanın içinden birdenbire ıslık sesleri aksetmeye başladı.” -O. Akçokraklı - 1.

sızğırışmaḳ Karşılıklı ıslık çalmak.

Nuradin toḳtay baḳa, Toḳtamışnıñ ḳamışlıḳḳa kirgen ızı bar, çıḳḳan ızı yoḳ, şaşa, yel ese, ḳamışlar şuvulday, sızğırışalar. “Nuradin durup bakar, Toktamış'ın kamışlığa girerkenki izi var, çıkan izi yok, şaşar, yel eser, kamışlar çıtırdar, ıslık çalarlar.” -Edige Destanı.

sızğırışmamaḳ *(olumsuz)* **sızğırışmaḳ**.

sızğırmağan *(olumsuz)* **sızğırğan**.

sızğırmaḳ 1. Islık çalmak; düdük çalmak. 2. Vızıldamak *(kurşun hakkında)*; **yel sızğıra** Rüzgâr vızıldıyor; **ḳurşun ḳulağımnıñ yanından sızğırıp keçti** Kurşun kulağımın yanında vızıldayıp geçti.

Alim bir ḳaç kereler sızğırğan soñ ḳart babama: -Yazıḳ, ḳartım, şularnı nafile ḳaçırğansıñ. “Alim birkaç kere ıslık çaldıktan sonra büyük babama: —Yazık baba, şunları nafile yere kaçırmışsın.” - Karavullar Meydanında Hikayesi.

sızğırmamaḳ *(olumsuz)* **sızğırmaḳ**.

sızğırtḳıç (-çı) Düdük.

Ḳutu içinde uzun ve ince rezinağa bağlı kağıt topçıḳ, ḳuş şekilindeki sızğırtḳıç, dandürik ve bir çoḳ şeyler daa bar. “Kutucuğun içinde uzun ve ince lastiğe bağlı kağıt topçuk, kuş şeklindeki düdük, topaç ve bir çok şey daha var.” - E. A. Osmanoğlu - 1.

sızğırtmaḳ *(ettirgen)* **sızğırmaḳ**.

sızğırtmamaḳ *(olumsuz)* **sızğırtmaḳ**.

sızıçıḳ 1. Küçük çizgi. 2. Defis; krş. **defis**.

sızıḳ (I) Çizik; çizgi; ~ **sızmaḳ** Çizgi çizmek; **dalğalı** ~ Dalgalı çizgi; **ḳabarıḳ** ~ Kabarık çizgi; **ḳırıḳ** ~ Kırık çizgi; **tüz** ~ Düz çizgi; **sarḳıḳ** ~ Dik çizgi.

O alibastornen, pek ustalıḳnen yapılsa da, yılan izi kibi sızıḳlarnen, «yaraştırılğan» edi. “O sıva mastarıyla, pek ustalıkla yapılsa da, yılan izi gibi

çiziklerle «süslenmiş» idi.” -U. Edemova - 2.

sızıḳ (II) Hayvansal yağı kızartma sonucu oluşan katı tortu *(yiyecek olarak kullanılır)*.

Et ḳızarta, ḳuyruḳ irite, ḳızartılġan etni, sızıḳlarnı yaġ içinde buzlatıp ḳabaḳ savutlarġa toldura, soñra bir çöyün pilav pişirip, çay ḳaynatıp ḳaytıp kete. “Et kızartıyor, kuyruk eritiyor, kızartılan eti, sızıkları yağ içinde buzlatıp kabak kaplara dolduruyor, sonra bir çöyün pilav pişirip, çay kaynatıp dönüp gidiyor.” -Çerkez Ali - 1.

sızıḳiy Doğrusal; **~ ölçü** Doğrusal boyut.

sızıḳlama, **sızıḳlav** *(eylem adı)* **sızıḳlamaḳ**.

sızıḳlamaḳ Çizgilemek, çizgi çizmek.

sızıḳlamamaḳ *(olumsuz)* **sızıḳlamaḳ**.

sızıḳlanmaḳ *(edilgen)* **sızıḳlamaḳ**.

sızıḳlanmamaḳ *(olumsuz)* **sızıḳlanmaḳ**.

sızıḳlı 1. Çizgili. 2. Hayvansal yağı kızartma sonucu oluşan katı tortuyu içeren yiyecek; **~ defter** Çizgili defter.

Uzanıp, ġam-ḳasevet sızıḳlı mañlayı ustüne sarḳḳan bir top beyazlı-ḳaralı saçlarını tüzetti. “Uzanıp dert çizgili alnı üstüne sarkan bir top beyazlı karalı saçlarını düzeltti.” -U. Edemova - 1.

sızıḳsız 1. Çizgisiz. 2. Hayvansal yağı kızartma sonucu oluşan katı tortuyu içermeyen yiyecek.

sızılġan Çizgili, çizik.

Gazetanıñ iri ḳara ariflernen cıyılġan baş maḳalesinde bir ḳaç satırnıñ astı ḳırmızı ḳarındaşnen sızılġan. “Gazetenin iri siyah harflerle yazılmış baş makalesinde birkaç satırın altı kırmızı kalemle çizilmiş.” -A. Osman - 1.

sızılmaġan *(olumsuz)* **sızılġan**.

sızılmaḳ *(edilgen)* **sızmaḳ**; Çizilmek.

Oña yigit ve ḳız resimi sızılġan. “Ona erkek ve kız resmi çizilmiş.” -İ. Abduraman - 1.

sızılmamaḳ *(olumsuz)* **sızılmaḳ**.

sızlamaḳ 1. Sızlamak *(hafifçe ağrımak)*. 2. *(mecaz)* Heyecandan titremek, hop etmek *(yürek hakkında)*; **yuregi sızlay** Yüreği sızlıyor. 3. Ağlamak; **aġla, kozlerim, sızla, kozlerim, benim alıma** Ağla gözlerim, ağla gözlerim, benim halime. 4. Ayazda donmuş olduğu için ağrımak; **suvuḳ suvdan tişlerim sızlay** Soğuk sudan dişlerim sızlıyor; **ayazda buzlaġan parmaḳlarım sızlay** Buz gibi ayazda parmaklarım sızlıyor.

Nazlı sinlin kelin degil, ḳız edi, / Aġlar, sızlar kordim garip yarenni, - dep

yırlay. “Nazlı kızkardeşin gelin değil kız idi. / Ağlar sızlar gördüm garip sevdiğini, diye yırlar.” -Aşık Garip Destanı.

sızlamamaḳ *(olumsuz)* **sızlamaḳ.**

sızlatmaḳ *(ettirgen)* **sızlamaḳ**; **suvuḳ suv tişlerimi sızlata** Soğuk su dişlerimi sızlatıyor.

Ḳuyunıñ terenligi dört-beş metr ḳadar olsa da, suvı lezzetli, salḳın olıp, yaz çillesinde bile tişleriñni sızlatır edi. “Kuyunun derinliği dört beş metre kadar olsa da, suyu lezzetli, serin olup, yaz sıcağında bile dişlerini sızlatırdı.” -Çerkez Ali - 1.

sızlatmamaḳ *(olumsuz)* **sızlatmaḳ.**

sızlavuḳ *(tıp)* Uçuk, herpes.

sızma, **sızuv** *(eylem adı)* 1. Resim, kroki. 2. Çizgi çizme, hat çizme, resim yapma, kroki yapma; **~ ḳaşlar** (kalemle) Çizilmiş kaşlar.. 3. Çevre çizgisi belirlenmiş olan.

sızmacı Desinatör, krokici.

sızmacılıḳ (-ġı) Çizme işi.

sızmaḳ (I) Çizmek.

Lâkin, şimdi doğrusını aytacaḳ olsam, ‘Sopromat’tan da, ‘Siyasiy iḳtisad’dan da, kereksiz şeylerni sızmaḳtan da bezdim. “Fakat şimdi doğrusunu söyleyecek olursam, ‘Sopromat’tan da, ‘siyasi iktisat’tan da, gereksiz şeyleri çizmekten de bezdim.” -İ. Abduraman - 1.

sızmaḳ (II) Sızmak; **eski çapçaḳnıñ çetinden suv sızıp tura** Eski fıçıdan su sızıp duruyor.

Töpeden sızıp aḳayatḳan suv kordim, ter-temiz, bir türlü ḳoḳusı yoḳ, aşaġıda ise kotelokḳa suv alacaḳ olġanda, yanaşadaki yolaḳ içinde yarıḳ korünip aldı. “Tepeden sızmakta olan suyu gördüm, tertemiz, hiçbir türlü kokusu yok, aşağıda ise kaba su alacak olduğumda, yan taraftaki yolun içinde ışık göründü.” -E. A. Osmanoğlu - 1.

sızmaḳ (III) *(ağızlarda)* Sızlamak; bk. **sızlamaḳ.**

sızmamaḳ *(olumsuz)* **sızmaḳ.**

si *(müzik)* Si notası.

siat Sağlık, sıhhat, esenlik; afiyet; bk. **siḫḫat.**

siat-saġlıḳ *(topluluk)* Sağlık sıhhat.

sibirtki, **siburtki** *(Kodeks Kumanikus)* Süpürge; bk. **sipirki.**

siena Koyu kahverengi *(Boya)*.

siflya: **~ ceviz** Kabuklu ceviz.

sifon Sifon *(Bir sıvıyı bulunduğu kaptan bir başka kaba aktarmakta kullanılan,*

değişik uzunlukta iki kolu olan bükülmüş boru).

sifte 1. İlk defa (olarak); krş. **birinci sefer**; **birinci kere**. 2. Başlangıç; **~ yapmaḳ** Başlangıç yapmak.

sifteci Başlangıç yapan, acemi.

sig *(zooloji)* Beyaz balık; *Coregonus sp*. (Somon ailesinden balık).

sigar (*ağızlarda* **sigyar)** 1. Sigara; **~ içmek** Sigara içmek; **~ ḳaġıtı** Sigara kâğıdı; **~ tübü** İzmarit, sigara izmariti. 2. Sarma sigara. 3. Sigara (içme); **~nı taşlamaḳ** Sigarayı bırakmak; **~dan rak ḫastalığı ola bile** Sigaradan kanser hastalığı olabilir.

Şimdi ḫalatlarġa yaslanıp ağızlarındaki ḳalın sigarlarını çaynay-çaynay yuḳumsıraylar. "Şimdi halatlara yaslanarak ağızlarındaki sigaraları çiğneye çiğneye uyukluyorlar." -A. Hilmi.

sigara Puro *(İçi yaprak tütün ya da yaprak tütün parçalarıyla doldurulmuş, dışı yaprak tütünle sarılmış, kalın, yuvarlak ve uzun bir tür sigara)*.

sigaraġaç Ağızlık, zıvana.

sigaret (sigyar) *(ağızlarda)* Sigara.

Kozinskiy divanġa oturdı, sigaret yaktı. "Kozinski yatağa oturdu, sigara yaktı." -E. Umerov - 1.

sigay bk. **sigey**.

sigey Tsigai; *Ovis aries (Bir koyun ırkı)*; krş. **maliç**.

Beyaz sigey yuninden orülgen saçaḳlı şalınen omuzlarını ortken. "Beyaz sigey yününden örülmüş saçaklı şalıyla omuzlarını örtmüş." -Çerkez Ali - 1.

signal Sinyal, işaret; **~ bermek** Sinyal vermek.

Onıñ artından topar topar olıp taḳılıp yurgen malle balaları Şakirniñ bu areketini ücumge keçüv signalı olaraḳ ḳabul ete ve başına Şakirniñ tayaġı engen adamnı bayaġı bir ustalıḳ ve çevikliknen dögeler. "Onun arkasından grup grup peşine takılarak yürüyen mahallenin çocukları Şakir'in bu hareketini hücuma geçme işareti olarak kabul ediyor ve başına Şakir'in sopası inen adamı bayağı bir ustalık ve çeviklikle dövüyorlar." -A. Osman - 2.

signalcı Telsizci, işaretçi.

signalizatsiya Sinyalizasyon *(Demiryolu, karayolu ve limanlarda trafiği düzenleyen ışıklı sistem)*.

sigorta Sigorta; **ḳaza ~sı** Kaza sigortası; **~ yapmaḳ** Sigorta yapmak; **~ agenti** Sigorta acentesi.

sigortacı Sigorta acentesi.

sigortalı Sigortalı.

sigortasız Sigortasız.

sigyar bk. **sigar**.

siḫḫat (*konuşmada* **siat)** krş. **saġlıḳ**; **saatler (siḫḫatler) olsun!** Sıhhatler olsun! *(Bir erkeğe traştan sonra söylenen söz)*.

siḫḫatlı Sağlıklı, sıhhatli, sağlam; krş. **saġlam**.

siir (I) 1. Sihir, büyü, efsun, teshir; krş. **tılsım**. 2. Büyüleyici kuvvet; büyülenmişlik; **~ yapmaḳ** a) Büyü yapmak, sihir yapmak. b) Büyülemek, teshir etmek, hayran etmek.

siir (II) bk. **seyir**.

siirbaz Büyücü, sihirbaz; krş. **tılsımcı**.

siirbazane 1. Sihirbaza yakışır şekilde; büyücü gibi. 2. Büyüleyecek bir tarzda, büyüleyici bir şekilde, cazip bir şekilde.

siirbazlıḳ (-ġı) Sihirbazlık, büyücülük; **~ etmek** Büyücülük yapmak.

siiriy 1. Sihirli, büyülü. 2. Büyüleyici, teshir edici.

siirlegen 1. Sihirleyen. 2. Büyüleyici.

siirlemegen *(olumsuz)* **siirlegen**.

siirlemek 1. Büyülemek, efsunlamak. 2. *(mecaz)* Teshir etmek, hayran etmek; bk. **meftün etmek**.

siirlememek *(olumsuz)* **siirlemek**.

siirlenmek 1. Büyülenmek, efsunlanmak. 2. Hayran kalmak, meftun olmak.

siirlenmemek *(olumsuz)* **siirlenmek**.

siirleyici bk. **siirbaz**.

siirli 1. Sihirli, büyülü; krş. **tılsımlı**; **~ sözler** Sihirli sözler; **~ ḫalı** *(folklor)* Uçan halı, sihirli halı. 2. Büyülenmiş, büyülü; krş. **mali**.

sikkativ *(teknik)* Sikatif, kurutucu.

sila Kısa bir süre uğrama, ziyaret etme.

silâ (I) Silah; **~nen** Silah gücüyle; **~ ḳullanmaḳ** Silah kullanmak; **~ ustası** Silah ustası; **ateşli ~** Ateşli silah; **tış ~sı** Atış silahı; **beyaz ~** Ateşsiz silah; **kesici ~** Kesici silah.

O yaşlar devirniñ teren bilgi silâsınen yaḫşı silâlanġan yigit ve kızlardır. “O gençler devrin derin bilgi silahıyla iyi silahlanmış delikanlı ve kızlardır.” -U. Edemova - 2.

Eline silâ alıp butün Avropa toprağını oz ayağınen yurip çıḳḳan askerler bar. “Eline silah alıp bütün Avrupa toprağını ayağı ile yürüyen askerler var.” -Çerkez Ali - 1.

silâ (II) Akraba (vatan) ziyareti.

silâcı Silahçı, silah zanaatkârı.

silâdaş Silah arkadaşı.

Er yolnıñ başında otmişten bir iz, / Ḳâde bir korüne mezar taşları. / Bu yollar, ḳart dağlar, ḳabarġan deñiz / Ezilgen Tatar'nıñ silâdaşları. "Her yolun başında geçmişten bir iz, / Arada bir görünüyor mezar taşları. / Bu yollar, yaşlı dağlar, kabaran deniz / Ezilen Tatar'ın silah arkadaşı" -İ. Asanin.

silâḫane Silahhane, silah ve teçhizat deposu.

silâḫşor bk. **silâşor**.

silâlanamamaḳ Silahlanamamak, silah taşıyamamak.

silâlandırmaḳ *(ettirgen)* **silâlanmaḳ**.

Er kes Baḳsanda ve ḳomşu koyde kimlerde, ne ḳadar at bar ekenini esaplap başladı; ne ḳadar adamnı silâlandırmaḳ, ne ḳadarını tarlada ḳaldırmaḳ kerek? "Er kes Baksan' da ve komşu köyde kimde ne kadar at olduğunu hesaplamaya başladı, ne kadar adamı silahlandırmak, ne kadarını tarlada bırakmak gerekli?" -E. A. Osmanoğlu - 1.

silâlandırmamaḳ *(olumsuz)* **silâlandırmaḳ**.

silâlandırtmaḳ *(ettirgen)* **silâlandırmaḳ**.

silâlandırtmamaḳ *(olumsuz)* **silâlandırtmaḳ**.

silâlanġan Silahlanmış, silahlı; krş. **silâlı**.

Doġru, siz daa yaş olsañız da, zemane bilgisinen silâlanġansıñız, lâkin ġayet tecribesiz mutehassıssıñız. "Doğru, siz daha genç olsanız da, zamane bilgisi ile donanmışsınız, ancak gayet tecrübesiz bir mütehassıssınız." -U. Edemova - 2.

silâlanma, **silâlanuv** *(eylem adı)* **silâlanmaḳ**.

silâlanmaġan *(olumsuz)* **silâlanġan**.

silâlanmaḳ Silahlanmak.

Bir kere, alma ḳuvmına kelgende, padişa buyük oġlını yanına çaġırıp: - Oġlım! Sen yaḫşi silâlan, atına min de, baġçaġa bar, altın almanı ḳaravla, yoḳsa onı kene ġayıp etermiz, - dey. "Bir seferinde elma kıvamına gelince padişah en büyük oğlunu yanına çağırtarak: -Oğlum, sen iyice silâhlan, atına bin de bahçeye git, altın elmayı gözetle, yoksa onu gene kaybederiz, der." -Altın Alma Masalı.

silâlanmamaḳ *(olumsuz)* **silâlanmaḳ**.

silâlı Silahlı.

O da maña işmarnen omuzlarında pogonları olġan, silalı adamlar o yaḳḳa ketkenlerini añlattı. "O da bana işmarla omuzlarında omuzlukları olan silahlı adamların o tarafa gittiklerini anlattı." - Çerkez Ali - 1.

silâ-savut Tüm silahlar, teçhizat, mühimmat.

silâsız Silahsız.

Sait bu daḳiḳada yuḳlamaḳta olġan silâsız adamnı atıp olamaycaġını añladı. “Sait bir dakika uyumakta olan silahsız adamı vuramayacağını anladı.” -E. A. Osmanoğlu - 1.

silâsızlandırmaḳ Silahsızlandırmak.

silâsızlandırmamaḳ *(olumsuz)* **silâsızlandırmaḳ**.

silâşor 1. Atıcı, savaşçı. 2. *(tarihi)* Silahşör.

silâşorlıḳ (-ġı) Askerllik, savaşçılık.

sildirmek *(ettirgen)* **silmek**.

Suvlı paçavra ile ḳapudan ‘Ḫalḳ evi" - deġen sözni sildirdi. “Islak bezle kapıdan ‘Halk Evi’ sözünü sildirdi.” -M. Kurti.

sildirmemek *(olumsuz)* **sildirmek**.

silecek (-gi) 1. Banyo havlusu; bk. **yuzbez**. 2. Banyo çarşafı.

Nataşa onı sileceknen yaḫşı sürtti ve temiz urba ketirdi. “Nataşa onu havluyla iyice sildi ve temiz elbise getirdi.” -A. Osman - 1.

silegey *(ağızlarda)* Tükürük, salya; bk. **tükürçik**, **tükürmek**.

silegiç *(ağızlarda)* Banyo havlusu.

sileke(y), **slekey** *(ağızlarda)* 1. Tükürük, salya; bk. **tükürçik**, **tükürmek**. 2. Sümük, balgam; krş. **sümük**.

- Kiraz deġende balalarnıñ ağızından silekeyleri aḳtı. “- Kiraz kelimesini duyunca çocukların ağzından sular akmaya başladı.” -Y. Bolat.

silekeyli, **slekeyli** *(ağızlarda)* Salyalı, tükürüklü; bk. **tükürmekli**, **tükürçikli**.

silgi 1. Silme bezi *(Döşeme levhaları vb. için)*. 2. Cam sileceği *(Araba hakkında)*.

silgiç (-çi) Silgi *(Kağıda yazılanı silmek için)*.

silikat *(kimya)* Silikat *(Yapı gereci olarak kullanılan cam, çimento, tuğla gibi maddelerin bileşiminde yer alan, silisik asidin bazlarla bileşerek oluşturduğu tuz)*.

silinmek *(edilgen)* **silmek**.

Ḳay bulutlar ḳarartıp, yuregin yaḳtı, / Ḳay ḳollarınan silindi başınnıñ baḫtı? “Hangi bulutlar karartıp, yüreğini yaktı, / Hangi ellerle silindi başının bahtı?” -Ş. Bektore - 1.

silinmemek *(olumsuz)* **silinmek**.

silip-silirmek Silip süpürmek, her şeyi temizlemek (yemek hakkında).

siliştirmek *(ağızlarda)* Dövmek, pataklamak; bk. **urmaḳ**.

Çölde balalarnıñ ķıçırġanlarını işitkende aşağı çapıp tüşmek ve balalarnı tayaķnen siliştirmek isteyim. "Bozkırda çocukların bağırdıklarını duyduğumda aşağıya koşarak inmek ve çocuklara değnekle dayak atmak istiyorum." -E. A. Osmanoğlu - 1.

siliştirmemek *(olumsuz)* **siliştirmek**.

silkimek *(ağızlarda)* Silkmek, sallamak; bk. **silkmek**.

O sıcak olsa kerek, birden elini silkidi. *Kapak yerge tüşip dankırdadı*. "O sıcak olmalı ki, birden elini silkti. Kapak yere düşüp tıngırdadı." -U. Edemova - 2.

silkinme, **silkinüv** *(eylem adı)* **silkinmek**.

Poezdniñ ḫızle silkinüvi içinde ḫatip aķaynıñ bu son sözleri kimseniñ ķulağına kirmey. "Trenin hızla sarsması sebebiyle, hatip akayın bu son söylediklerini kimse duymuyor." -C. Gafar.

silkinmek Sallamak, titremek, silkinmek; krş. **ķaķınmaķ**.

Degirmenge kirdim, / Süründim, sipirildim, / Silkindim çıķtım. "Değirmene girdim, / Süründüm, süpürüldüm, / Silkindim çıktım." - Tezaytuv.

silkinmemek *(olumsuz)* **silkinmek**.

silkitalmamaķ bk. **silkitamamaķ**.

silkitamamaķ Silketememek, sallatamamak.

silkitmek Silkmek; sallamak; krş. **ķaķıtmaķ**.

Albertniñ ustüne atıldı, onıñ yaķasından tutıp silkitti. "Albert'in üstüne atıldı, onun yakasından tutup silkti." -A. Osman - 2.

silkitmemek *(olumsuz)* **silkitmek**.

silkittirmek *(ettirgen)* **silkitmek**.

silkittirmemek *(olumsuz)* **silkittirmek**.

silkme, **silküv** *(eylem adı)* **silkmek**.

silkmek Silkmek, sallamak, çırpmak, sarsmak.

O şaşmaladı. *Tutuklandı*. *Soñ başını silkti*. "O şaşırdı. Tutuldu. Sonra başını salladı." -U. Edemova - 2.

sillabik *(şiirsel, filoloji)* Hecesel.

silli Düzgün, pürüzsüz, cilalı, parlak; krş. **cilâlı**.

sillogizm Sillojizm, kıyas *(Öncül adı verilen birden çok önermeyle, sonuç adı verilen bir önerme arasında mantıkça geçerli bir ilişki kurulmasını sağlayan çıkarım kurallarıdır)*.

silmek 1. Silmek; krş. **sürtmek**; **koz yaşını ~** Gözyaşını silmek; **silip atmaķ** Silip atmak. 2. Sürmek; krş. **yaķmaķ**. 3.

(mecaz) Vurmak, dövmek; bk. **urmaḳ**. 4. Atıştırmak, yemek yemek.

Cuma kunü cenazemni ḳıldılar, / Darağaçtan, aman, ḳara ḳanım sildiler. "Cuma günü cenaze namazımı kıldılar, / Darağacından aman, kara kanımı sildiler." -Halk Yırı.

silmemek *(olumsuz)* **silmek**.

silos Silos *(Doğranarak kuyuda mayalanmış yem)*.

Uç yuz tonna silosnen elli tonna lutsernanı Kızılravat sovḫozından barıp alırsıñız. "Üç yüz ton yemle elli ton yoncayı Kızılravat devlet çiftliğinden gidip alırsınız." -M. Ablalimov.

siloslağan Siloya koyan, ambara aktaran (yem hakkında).

siloslama, **siloslav** *(eylem adı)* **siloslamaḳ**.

siloslamağan *(olumsuz)* **siloslağan**.

siloslamaḳ Silaj, siloya koymak, ambara koymak (yem hakkında).

siloslamamaḳ *(olumsuz)* **siloslamaḳ**.

siloslanğan Siloya koyulan, ambara koyulan (yem hakkında).

siloslanmağan *(olumsuz)* bk. **siloslanğan**.

siloslanmaḳ *(edilgen)* **siloslamaḳ**.

siloslanmamaḳ *(olumsuz)* **siloslanmaḳ**.

siloslatmaḳ *(ettirgen)* **siloslamaḳ**.

siloslatmamaḳ *(olumsuz)* **siloslatmaḳ**.

silsile 1. Silsile, sıra. 2. Şecere, nesep, soy; krş. **şecere**, **atalar kutügi**.

Ve şu Yasafut deresi içinde, ḳarma-ḳarışıḳ tereklerniñ kolgesi altında olarnıñ silsile ve ecdadı komüli yata ediler. "Ve bu Yasafut deresi içinde, karmakarışık bir şekilde ağaçların gölgesi altında onların soyu ve ecdadı gömülü idi." -O. Akçokraklı - 1.

silsilename Soy ağacı listesi, soy kitabı; krş. **nesilname**.

silte *(kimya)* Alkali *(Suda çözünen bazlar)*.

silteleme, **siltelev** *(eylem adı)* **siltelemek**.

siltelemek Alkali (su) yapmak.

siltelememek *(olumsuz)* **siltelemek**.

siltelengen Alkali yapılmış, alkalik.

siltelenmegen *(olumsuz)* **siltelengen**.

siltelenmek *(edilgen)* **siltelemek**.

siltelenmemek *(olumsuz)* **siltelenmek**.

silteletmek *(ettirgen)* **siltelemek**.

silteletmemek *(olumsuz)* **silteletmek**.

siltem Sallama; sallanma, dalga, titreyen.

Bu boş siltem ve eyecanlanuv olmaḳnen, Ġanimeniñ ozü de şaştı, lâkin ağızını açmadı. "Bu boş bir sallanma ve heyecanlanma olsa da Ganime'nin

kendisi de şaştı, lâkin ağzını açmadı.” -İ. Paşi.

siltemek El sallamak; krş. **sallamaḳ**, **ḳaḳmaḳ**.

Töben ḳarap, ḳol siltep cürişin süydim. / Bir korgende men seni candım, kuydim. “Yukarıya bakıp, kollarını sallayarak yürüyüşünü sevdim. / Bir görüşte ben senin için yandım, aşk ateşiyle doldum.” -Çın.

siltemli Sallamalı, titrek, dalgalı.

siluet Silüet *(bir şeyin yalnız kenar çizgileriyle tek renk olarak beliren görüntüsü)*; bk. **ḳaraltı**.

sim- *(pekiştirme eki)* bk. **sim-siya**.

Kırmızı piteler ve oña şu pitelerni uzaḳtan kerme ḳaş, sim-siya kozleri yıldız kibi parıldap turġan sıcaḳ çereli ḳız onıñ kozleri ogünden ketmedi. “Kırmızı pideler ve ona bu pideleri veren germe kaşlı, simsiyah gözleri yıldız gibi parlamakta olan sıcak çehreli kız, onun gözlerinin önünden gitmedi.” -İ. Abduraman - 1.

simbioz Simbiyoz, ortak yaşam.

simfonik Senfonik *(senfoniye dayanan, senfoniyle ilgili, senfoni özelliği taşıyan)*; **~ muzıka** Senfonik müzik; **~ orkestr** Senfonik orkestra; **~ kontsept** Senfonik konser.

simfoniya Senfoni *(Orkestralar için bestelenmiş olan müzik parçaları ve bu müzik parçalarının icra edilmesi)*.

Baġ-baġçalarda, pamuḳ tarlalarında emek simfoniyası yañġıray... “Bağ bahçelerde, pamuk tarlalarında emek senfonisi yankılanıyor...” -Z. Kurtnezir - 1.

simiçka *(konuşmada)* bk. **kunaylan urluġı**.

simit (-ti) 1. Simit. 2. İrmik unu.

simmetriya Simetri, tenazur, bakışım.

simptom Semptom, belirti, bulgu.

sim-siya Simsiyah.

O ḳarġanıñ sim-siya ḳanatlarına baḳıp: -Onıñ ḳanatları menim urbalarımdan da kirli, ḳara eken. “O, karganın simsiyah kanatlarına bakarak: — Onun kanatları benim elbiselerimden de kirli, karaymış.” -Karga ve Amet Akay Latifesi.

sim-siyaḫ bk. **sim-siya**.

simvol Sembol, timsal, simge; **bir şeyniñ ~ı olmaḳ** Bir şeyin sembolü olmak.

simvolika 1. Sembolik anlam. 2. Semboller.

simvolizatsiya *(edebiyat, sanat)* Sembolizm *(Farklı anlamlara gelen ya*

da farklı öğeleri simgeleyen çeşitli sembollerin kullanımıdır).

sin: **~nen kefni ḳoşḳan adam degil** O kesinlikle küfürbaz bir insan değil.

sinap *(botanik)* Sinop elması, sınap *(elma çeşidi)*.

Seit-Ġazı bu yerden musafirlerni ḳandil sinaplar yanına alıp keldi. "Seit Gazi bu yerden misafirleri elmaların yanına getirdi." -Çerkez Ali - 1.

sindikat (-tı) Sendika.

sine (I) *(şiirsel)* 1. Göğüs, meme, sine; bk. **koküs**, **kokrek**; **"Ḳaradır ḳaşlarıñ, ḳara, ~me sen açtıñ yara" "**Karadır kaşların, kara, sineme sen açtın yara". 2. Bağrı, ortası, meydanı; **tabiat ~sinde** Doğanın ortasında.

sine (II) bk. **sinek**.

sinek (-gi) *(zooloji)* Sinek; krş. **çibin**; **sıġır ~i** *(zooloji)* Büve, sığırsineği; krş. **at çibini**.

sinekçil *(zooloji)* Sinekçil, ev çıyanı; *Scutigera sp*. 2.: **kok ~** *(zooloji)* Benekli sinekkapan *(Küçük bir kuş türü)*; *Muscicapa striata*.

sinekdoḫa Kapsamlama *(Bir kavramı daha dar veya daha geniş anlamda başka bir kavramla ifade etme usulü)*.

singarmonizm *(dil bilimi)* Sinharmonizm, büyük ünlü uyumu.

sinḫron *(teknik)* Senkron, eş zamanlılık.

sinḫronizator Senkronizör *(Periyodik değişiklikleri, bir canlı varlığın etkinlik ritmini ayarlaması için ölçü olan dış ortam etmeni)*.

sini Yuvarlak bakır tepsi; krş. **tabaḳ**.

Sinisini altın toldurġan soñ, şundan duyuldun. "Sinisini altın doldurduktan sonra, bundan fark edildim." -Ben Karasuya Düğüne Vardım Hikayesi.

siniçik *(küçültme)* **sini**.

siniftar *(ağızlarda)* Mertek, kiriş *(Yapıda kullanılan, dört köşe ya da yuvarlak, uzun ve kalınca ağaç)*; bk. **çatma**.

sinkopa Senkop *(Gramerde bir ses veya hecenin yutulması, tıpta kısa süreli bilinç kaybı, müzikte aksak ritm)*.

sinonim bk. **manadaş**.

sinoptik *(meteoroloji)* Hava tahmincisi.

Sinoptiklerniñ bildirgenlerine kore, ava daa da suvuycaḳ ve yaġmur-ḳarġa çevirilecek emiş. "Hava tahmini uzmanlarının bildirdiklerine göre, hava daha da soğuyacak ve yağmur kara dönecekmiş." -Z. Kurtnezir - 1.

sinoptika *(meteoroloji)* Hava tahmini.

sintagma *(dil bilimi)* Sintagma, ifade.

sintaksis *(dil bilgisi)* Sintaksis, söz dizimi.

sintaktik Söz dizimi(s)i.

sintaktikçe Söz dizimi açısından.

sintetik 1. Sentetik; ~ **kauçuk** Sentetik kauçuk. 2. Sentetiklik.

sintetika Sentetik maddeler.

sintez Sentez, bireşim; krş. **terkip**; ~ **yapmaḳ** Sentez yapmak; ~ **yapılġan** Sentez yapılan.

sinus *(matematik, anatomi)* Sinüs *(Matematikte; trigonometrik bir çember üzerine taşınmış bir yayın ucunun ve bu yaya karşılık olan merkez açısının ordinatı)*; *(Anatomide; organların ya da dokuların arasında bulunan birtakım boşlukların genel adı)*.

sinusoida Sinüzoid *(Hafif genişleme gösteren terminal kan damarı; karaciğer, dalak vb. organların yapısında görülen, terminal kan damarlarının nispeten genişlemesinden oluşmuş, iç duvarını endotelyal hücrelerin döşediği aralık ya da boşluklardan her biri)*.

sinusoidal *(matematik)* Sinüsoidal, sinüs eğrisi şeklinde.

siñil (-li) *(ağızlarda)* Kız kardeş; **menim siñlim** Benim kız kardeşim.

siñir 1. Sinir, asap, gerginlik; ~ **ẖastalıġı** Sinr hastalığı. 2. *(ağızlarda)* Sinir, damar, tendon; bk. **damar**.

Teren yuḳu, siñirlerni ḳaviyleştire, bedenniñ ḳuvetini arttıra... "Derin uyku, sinirlerini gevşetir, vücudunun kuvvetini arttırır..." -İ. Abduraman - 1.

siñiramamaḳ Emilememek, ozümsenememek.

siñiravuç Avuç; bir avuç *(miktar)*.

siñirgen Emilen, ozümsenen.

siñirilgen *(fiil sıfatı)* Islanmış, ıslatılmış, doymuş *(sıvı ile)*.

siñirilmegen *(olumsuz)* **siñirilgen**.

siñirlendirmek Sinirlendirmek.

siñirlenmek Sinirlenmek.

siñirlenmemek *(olumsuz)* **sinirlenmek**.

siñirli Sinirli, asabiyetli.

siñirme, **siñirüv** *(eylem adı)* Emme, içine çekme, emilme *(anatomi)* Sindirme, sindirim; krş. **azim etüv**.

siñirmegen *(olumsuz)* **siñirgen**.

siñirmek Emmek, sindirmek, çekmek.

siñirmemek *(olumsuz)* **siñirmek**.

siñirsiz Sinirsiz, sakin, uysal.

siñli *(ağızlarda)* Kız kardeş; bk. **ḳız ḳardaş**; **ḳayın ~si** *(ağızlarda)* Görümce.

siñmek Sinmek, emilmek.

Mektep ogündeki ḳara maşina ḳaranlıḳ içine siñip ketken kibi. “Okulun önündeki siyah araba karanlık içine sinip gitmiş gibi.” -E. A. Osmanoğlu - 1.

siñmemek *(olumsuz)* **siñmek**.

sionizm Siyonizm *(19. yüzyılın sonlarında, çeşitli ülkelerde yaşamakta olan kentsoylu Yahudilerce bir ideoloji olarak ortaya atılan ve Filistin'de bir Yahudi devleti kurmayı amaçlayan akım)*.

sipa 1. Sıpa. 2. Tripod, üçayak, destek.

sipaḫi *(tarihi)* 1. Sipahi *(Derebeyi askeri)*. 2. Süvari ordusu.

sipiramamaḳ Süpürememek.

sipirgen Süpüren.

Şay, ya niçün Patoş-Abla oz tükânı aldıra sipirgende, Acı-aġa kibi bir fuḳareniñ tükânı aldıra da sipirmesin? “Öyle ya, niçin Patoş Abla kendi dükkânının önünü süpürdüğü zaman, Hacı ağa gibi bir fukaranın dükkânının önünü de süpürmesin?” -U. İpçi - 1.

sipirilgen Süpürülen, süpürülmüş.

Ayatında ocaḳ bar, tabanı temiz etip sipirilgen. “Koridorda ocak var, dibi temiz bir şekilde süpürülmüş.” -M. Ablalimov.

sipirilmegen *(olumsuz)* **sipirilgen**.

sipirilmek *(edilgen)* **sipirmek**.

Devlet esabına yaşamaḳ istegenler bizim aramızdan sipirilip atılsın. “Devlet hesabına yaşamak isteyenler bizim aramızdan süpürülüp atılsın.” - Çerkez Ali - 1.

sipirilmemek *(olumsuz)* **sipirilmek**.

sipirke *(ağızlarda)* bk. **sipirki**.

sipirki Süpürge; **~nen sipirmek** Süpürgeyle süpürmek; **~ sapı** Süpürge sapı; **azbar ~si** Meydan süpürgesi, yol süpürgesi; **çalı ~si** Meydan süpürgesi, yol süpürgesi; **sasıḳ ~** *(botanik)* Yavşan; *Artemisia sp*.

Soñki adise Gülcian içün guya sipirki rolüni oynadı: onıñ yureginde toplanġan butün açuv ve kederlerni sipirip attı. “Son olay Gülcihan için sanki süpürge rolü oynadı. Kalbinde toplanan tüm öfke ve kederleri süpürüp attı.” -E. Umerov - 2.

sipirkili Süpürgeli.

sipirkisiz Süpürgesiz.

sipirmegen *(olumsuz)* **sipirgen**.

sipirmek 1. Süpürmek. 2. Süpürmek (çalmak). ● **butün şeylerni sipirip alġan** Bütün her şeyi alıp götürmüş.

Ḫızmetçi de er kun bunı suvlap, suvlap sipire. “Hizmetçi de her gün burayı

sulayıp sulayıp süpürür.” -N. Çelebicihan.

sipirmemek *(olumsuz)* **sipirmek**.

Ali bey, Mustafa bey ve Molla efendilerniñ ḳapı ogleri ter-temiz sipirilgen. Lâkin Paşa oğlunıñ ḳaldırımlarını sipirmey ḳaldırġanlar. “Ali bey, Mustafa bey ve Molla efendilerin kapı önleri tertemiz süpürülmüş. Lâkin paşa oğlunun kaldırımlarını süpürmeden bırakmışlar.” -U. İpçi - 2.

sipirtirmemek *(olumsuz)* **sipirtmek**.

sipirtki bk. **sipirki**.

Birde-biriniñ sipirtkisine yaḫud kursüsine toḳundıñmı, bil, şu an arḳadaşlıḳ makemesine davet eterler. “Eğer birinin süpürgesine veya sandalyesine dokunursan, bil ki, o an arkadaşlık mahkemesine davet ederler.” -E. Umerov - 1.

sipirtmek *(ettirgen)* **sipirmek**.

sipirttirmek *(ettirgen)* **sipirtmek**.

sipirttirmemek *(olumsuz)* **sipirttirmek**.

sipte *(ağızlarda)* İlk olarak, ilk sefer; bk. **süfte**.

sirac *(Kodeks Kumanikus)* Deri işçsi, tabakhane işçisi.

sirayet (-ti) 1. Yayılma. 2. Enfeksiyon, bulaşma; **yangın pek tez diger maallege ~ etti** Yangın çok çabuk diğer mahalleye yayıldı; **~ etmek** a) Yayılmak. b) Bulaşmak.

sirayetli Bulaşıcı, salgın, yayılan hastalık.

sirena Siren, düdük.

Birden sirena davuşı yañġıradı. “Birden siren sesi yankılandı.” -E. A. Osmanoğlu - 1.

siriy *(ağızlarda)* Güzel, yakışıklı; bk. **guzel**; **taḳalarda ~ ḳuşlarnıñ resmi bar** Tokalarda güzel kuşlerin resmi var.

sirke (I) Sirke; **şarap ~ olġan** Şarap sirkeye dönüştü.

Ustüne bir avuç doġralġan soġan taşlap, sirke septi de: -Ma, al krasavitsa, - dep Esmaġa uzattı. “Üstüne bir avuç doğranmış soğan atıp, sirke serpti ve: — İşte, al güzel kız, diyerek Esma’ya uzattı.” -Çerkez Ali - 1.

sirke (II) Bit sirkesi, bit yumurtası. ● **~si suv kotermey** *(mecaz)* Çabuk sinirlenen, öfkeli insan.

sirkelemek Bitin yavrulaması.

sirkeli 1. Sirkeli. 2. Bit yumurtası olan.

sirkesiz 1. Sirkesiz. 2. Bit yumurtası olmayan.

sirop Şurup.

sis *(ağızlarda)* 1. Pus, sis; bk. **tütün**. 2. Duman; bk. **tuman**.

Akşamların sis bola, tan fayz berip açılmay. / Ḳuşlar çıraysız, çeçeklerden ḳoḳı cayılmay. “Akşamların sisli oluyor, tan feyz verip açılmıyor. / Kuşların rengi soluk, çiçeklerden koku saçılmıyor.” -M. Niyazi.

sislemek 1. *(ağızlarda)* Duman kaplamak. 2.: **yağmur sislep yağa** Çiselemek.

sislenmek *(ağızlarda)* Duman kaplanmak.

sistema Sistem.

Oz-ozüni idare etüv elektron sisteması işke tüşti. “Kendi kendini kontrol eden otomatik pilot devreye girdi.” -E. Umerov - 1.

sistemalaştıramamaḳ Sistemleştirememek.

sistemalaştırılġan Sistemleştirilmiş.

sistemalaştırılmaġan *(olumsuz)* **sistemalaştırılġan**.

sistemalaştırma, **sistemalaştıruv** *(eylem adı)* **sistemalaştırmaḳ**.

sistemalaştırmaḳ Sistemleştirmek.

sistemalaştırmamaḳ *(olumsuz)* **sistemalaştırmaḳ**.

sistemalı Sistemli, sistematik.

sistemasız Sistemsiz, sistematik olmayan.

sistematik Sistemli, sistematik(s)i.

Sistematik surette progulları işke keç ve sarġuş alda kelgen oz vazifesini eda etmegen daa bilmem neler yapḳanı içün işten azat etilgeni ilan etile… “Düzenli olarak işe gelmemeleri, işe geç ve sarhoş gelmesi, kendi görevini yerine getirmesi daha başka şeyler yaptığı için işten kovulmasına karar verilmiştir.” -E. Umerov - 2.

sistematiklik (-gi) Sistematik karakterlilik, düzenlilik.

sistematizatsiya bk. **sistemalaştırma**.

sitro Meşrubat, gazoz.

sivri Sivri, keskin; bk. **süyrü**.

sivrisinek *(zooloji)* Sivrisinek; **anda sürü-sürü ~ bar** Orada sürü sürü sivrisinek var.

siya Siyah, kara; krş. **ḳara**; **~ saçlar** Siyah saçlar; **~ saçlı** Siyah saçlı.

Onıñ iri ve siya kozlerinde ve sararġan çeresinde bir ḫoşnutsızlıḳ ve açuv eseri koründe edi. “Onun iri ve siyah gözlerinde ve sararmış yüzünde hoşnutsuzluk ve kin belirtileri görünüyordu.” -O. Akçokraklı - 1.

siyaḫ bk. **siya**.

siyarıntı Çürük, morarık; **kozleriniñ tübünde ~ bar** Gözlerinin altında çürük var.

Soñra onıñ bedenindeki siyarıntı tamġalarnı eslep: -Bu rezinalı şeylerni bir daa ustüñde kormeyim, bedeniñni ḳıynama. “Sonra onun bedenindeki çürük izleri farkedip: — Bu lastikli şeyleri bir daha üstünde görmeyeyim, bedenine eziyet etme.” -Çerkez Ali - 1.

siyarma, **siyaruv** *(eylem adı)* **siyarmaḳ**.

siyarmaḳ Morarmak.

Tarlalarġa siyarıp aḳşam ḳaranlıġı çökmekte. “Tarlara morarmış akşam karanlığı çökmekte.” -M. Ablalimov.

siyarmamaḳ *(olumsuz)* **siyarmaḳ**.

siyartmaḳ *(ettirgen)* **siyarmaḳ**; **urıp kozüniñ tübüni siyarttı** Vurup gözünün dibini morarttı.

siyartmamaḳ *(olumsuz)* **siyartmaḳ**.

siyarttırmaḳ *(ettirgen)* **siyartmaḳ**.

siyarttırmamaḳ *(olumsuz)* **siyarttırmaḳ**.

siyaset (-ti) Siyaset, politika; bk. **politika**.

Bu ziyadesile tabaḳ esnafı aġniyasınıñ ticaret ve siyaset klubıdır. “Bu daha çok tabak esnafının zengin olanlarının ticaret ve siyaset kulübüdür.” -U. İpçi - 1.

siyasetçi Siyasetçi, politikacı.

En buyük siyasetçisi ise Baġçasarayda ‘Stolıpin-2’ namını ḳazanġan ve tabaḳ esnafınıñ usta başı Acı Lömandır. “En büyük siyasetçisi ise, Bahçesaray’da ‘Stolıpin-2’ unvanını kazanan, tabak esnafının usta başı Hacı Löman’dır.” - U. İpçi - 1.

siyasiy Siyasi, politik; bk. **politik**.

Siyasiy işlerni sud palataları, senat, ya da arbiy sudlar al ete ediler. “Siyasi işleri mahkeme meclisleri, senato, ya da askeri mahkemeler hallediyorlar.” - Çerkez Ali - 1.

siydik İdrar, sidik; **~ uluġı** *(anatomi)* İdrar borusu; **~ ḳuvuġı** *(anatomi)* İdrar kesesi, kavuk, mesane; **~ ekşiligi** *(biyoloji)* Ürik asit; **~ yolu** İdrar kanalı

siyi (*ağızlarda* **siyk)** *(çocuk dili)* Sidik, çiş, idrar; **~ñni ettiñ mi?** Çişini yaptın mı?; **balanıñ ~si keldi** Çocuğun çişi geldi.

siymek (I) İşemek, idrar yapmak, ıslatmak.

siymek (II) bk. **siydik**.

siymek (III) *(ağızlarda)* Sevmek, aşık olmak; bk. **sevmek**.

siymemek *(olumsuz)* **siymek**.

siypamaḳ *(ağızlarda)* Okşamak, sıvazlamak; bk. **sıypamaḳ**.

Sav bol, aruv millet, bugun yuḳlasan da, / Koz yaşıman betin siypap men yazarman, / Talḳ bolsan da ḫalḳ ḳatında

suretin bar. “Sağ ol, güzel millet, bugün uyusan bile, / Gözyaşıyla yüzünü okşayarak ben yazarım, / Perişan olsan bile millet arasında şöhretin var.” -M. Niyazi.

siyraḳ bk. **sıyraḳ**.

siyrek 1. Seyrek, nadir; az rastlanır; krş. **nadiren**; **~ toḳuġan** *(tekstilcilik)* Seyrek dokunmuş; **~ rastkelgen osümlik** Nadir bulunan bitkiler, endemik bitkiler. 2. Nadiren; ara sıra, zaman zaman; krş. **ayda-yılda bir**; **o mında ~ ola** O buraya nadiren geliyor.

Kokte yıldız pek siyrek, ay tögerek, / Tiymeñ menim yareme, ozüme kerek. “Gökte yıldız çok seyrek, ay yuvarlak, / Dokunmayın benim yârime, kendime gerek.” -Çın.

siyrekçe Seyrekçe, nadiren, az sıklıkla.

Seyyare de bir karargа kelip olamasa kerek, siyrekçe, lâkin uzun kirpikli kozlerini bir kaç kere yumıp açtı, soñ Feratka baktı. “Seyyare de bir karara varmış olamasa gerek, seyrekçe, lâkin uzun kirpikli gözlerini bir kaç kere yumup açtı, sonra Ferat’a baktı” -U. Edemova - 2.

siyrekçerek *(ağızlarda)* Seyrekçe, nadiren, az sıklıkla; bk. **siyrekçe**.

siyrekleşmek Seyrekleşmek; **siyrekleşe bere** Gittikçe seyrekleşiyor.

Yaġmur endi siyrekleşti, kok gudürdileri uzaḳlardan eşitile. “Yağmur artık seyrekleşti, gök gürültüleri uzaklardan işitiliyor.” -E. Alimov.

siyrekleşmemek *(olumsuz)* **siyrekleşmek**.

siyrekletamamaḳ Seyrekletememek, aralayamamak.

siyrekletmek 1. Seyrekletmek, aralamak, aralıklı duruma getirmek. 2. Bir şeyi daha seyrek yapmak.

siyrekletmemek *(olumsuz)* **siyrekletmek**.

siyreklik (-gi) Nadir olay; nadir bulunur bir şey.

siyrek-sandıraḳ Seyrek; çok az; bk. **siyrek**, **siyrek-sepelek**.

Kerçek Kırımda tatar mulkü siyrek-sandıraḳ korüne... “Gerçekte ise Kırım’da Tatar mülkü seyrek görünüyor...” -H. Çergeyev.

siyrek-sepelek Seyrek; nadiren; bk. **siyrek**, **siyrek-sandıraḳ**.

Onı bu kunge ḳadar saġ-selâmet olġan koydeşlerim iç unutıp olamadılar ve siyrek-sepelek korüşüvlerde şaḳa yerine ille bir anıp keçeler. “Onu bu güne kadar sağ kalan köydeşlerim hiç unutamadılar ve nadiren görüşmelerimizde şakayla anıp geçiyorlar.” -Çerkez Ali - 2.

siyrek-serpek bk. **siyrek-sepelek**.

siz Siz; **~ge** Size; **~den** Sizden; **~nen** Sizinle; **~siz** Sizsiz, siz olmadan; **~ler** Siz, sizler; **~lerde** Sizlerde; **~de** Sizde; **~ de** Siz de.

Koydeşlerni unutḳanım, ebet, / Ey gidi sizni, gençlik çaġlar, ey! "Köydeşleri unutmuşum, evet / Ey gidi sizi, gençlik çağları, ey!" -Ş. Alâdin - 1.

sizce Sizce; bk. **siziñce(sine)**.

sizday *(ağızlarda)* Sizin gibi.

Dünyada sizdayın nazik, guzel, şırın ḳızlar içün, aydı kettik –poyeḫali! "Dünyadaki sizin gibi nazik, güzel şirin kızlar için haydi içelim!" -E. Umerov - 2.

siziñce(sine) Sizce, size göre.

Diger altı geolog daa altı ḳorantaġa barıp ḳonacaḳ, demek, siziñce bugun daa altı aile masḫara olacaḳ, şaymı? "Diğer altı arkadaş da altı aileye gidip yerleşecek, demek ki, size göre bugün daha altı aile maskara olacak, öyle mi?" -E. Umerov - 2.

skafandr *(denizcilik)* Dalgıç giysisi.

skalp Kafa derisi; **~ını almaḳ** Kafa derisini yüzmek; **~ı alınġan** Kafa derisi yüzülmüş.

skalpel *(anatomi)* Ameliyat bıçağı, neşter, bisturi; bk. **neşter**.

skandiy *(kimya)* Skandiyum (Sc).

skarlatina bk. **ḳızılça**.

skele İskele; bk. **iskele**.

Degirmen kibi aylana, dostlar, paroḫod çarḳı, / Skelege töküldi, dostlar, Suvuḳsuv ḫalḳı. "Değirmen gibi dönüyor dostlar, vapurun çarkı, / İskeleye döküldü dostlar, Soğuksu halkı." -Halk Yırı.

skemle 1. İskemle; bank; **baġça ~si** Bahçe bankı; **arḳalıḳlı** ~ Arkalıklı bank; **arḳalıḳsız** ~ Arkalıksız bank. 2. Sandalye (Oturma odası takımının parçası).

Altından skemle ketir ḫanını, Andan soñ sana tolgayım, -dey. "Altından iskemle getir hanını, Ondan sonra sana yırlayayım, der." -Edige Destanı.

skemne bk. **skemle**.

skence *(Korbek ağzında)* Baskı; bk. **eksence**.

Bu aġırlıḳ onı oyle bir ḳuvetle kendisine tarttı ki, Şasenem ozüni skence içinde sıḳılıp ḳalġan kibi is etti. "Bu ağırlık onu öyle bir kuvvetle kendisine çekti ki, Şasenem kendisini kıskaç içinde sıkılıp kalmış gibi hissetti." -Çerkez Ali - 1.

skeptik bk. **şubeci**.

skeptitsizm bk. **şubecilik**.

skertso *(müzik)* Bir müzik parçasının seri çalınan bölümü.

sketç (-çi) *(edebiyat)* Skeç *(Genellikle eğlendirici, kısa oyun)*.

skif *(tarihi)* İskitler *(MÖ VIII.–VII. yüzyıllarda, Orta Asya'dan göç eden ve Güney Rusya'da güçlü bir imparatorluk kuran bir halk)*.

Belki bu skiflerniñ ḳabirlerinden biridir. Mında olarnı şimdigece tapalar? "Belki bu İskitlerin mezarlarından biridir. Burada onları şimdiye kadar bulurlardı?" -E. A. Osmanoğlu - 1.

skipidar Terebentin *(Kozalaklılardan ve kimi ağaçlardan doğal olarak akan ya da ağacın çizilmesi yoluyla akıtılan, yağlı vernik yapımında, yağlıboya üretiminde ve inceltilmesinde kullanılan, ince, renksiz, kokulu reçine)*.

sklerotik *(tıp)* Sklerotik, sertleşme.

skleroz *(tıp)* Skleroz *(İçindeki katılgan dokunun artması nedeniyle bir organın ya da dokunun patolojik sertleşmesi)*.

Onıñle bitası otura, pensiya yaşındaki ḳartiy, bala baḳmaḳ ḳayda, oña ozüni baḳmaḳ kerek, ozü de çoḳtan skleroz olıp yure. "Onunla anneannesi oturuyor. Emeklilik yaşındaki ihtiyar kadın, çocuk bakmak nerde, onun kendisine bakması gerekli, kendisinde çoktan doku sertleşmesi olmuş." -E. Umerov - 2.

sklerozlı *(tıp)* Sklerotik, sertleşme.

skolioz *(tıp)* Skolyoz *(Omurganın göğüs veya bel bölgelerinde görülebilen, yana doğru eğriliğidir)*.

skreper *(teknik, madencilik)* Kazıyıcı.

skrepka Ataç, raptiye.

skulptor bk. **eykeltraş**.

skulptura bk. **eykel**.

skulü *(ağızlarda)* Keten; bk. **usküli**.

skumbriya bk. **(u)skumri**.

skumri *(zooloji)* Uskumru.

slaḳçin *(ağızlarda)* Tekne, yalak, leğen.

slanets bk. **şist**.

slapçin, **slapçı(n)** 1. *(ağızlarda)* Tekne, yalak, leğen; bk. **legen**. 2. *(ağızlarda)* Kurban etme yeri, sunak.

slapşçan *(ağızlarda)* Tekne, yalak, leğen, küvet; bk. **legen**.

slatmaḳ Islatmak; bk. **sılatmaḳ**.

Buyük Ayuv ozüniñ yalı boyu eppeyi yol yurip yorulġanını ve yorġunlıḳtan ḳuruġan boġazını slatmaḳ istegen. "Büyük Ayı kendinin yalı boyunca epey yol alarak yorulduğunu ve yorgunluktan kuruyan boğazını ıslatmak istemiş." - Ayuvdağ Efsanesi.

slavist (-ti) *(filoloji)* Slavist *(Slavistik alanında çalışan bilgin)*.

slavistika *(filoloji)* Slavistik *(Slavların yapısını, kültürünü, dilini inceleyen bilim dalıdır)*.

slavyan Slav, Slav(s)i *(Dillerindeki yakınlıktan dolayı Rus, Leh, Sırp, Hırvat, Bulgar ve Çek halklarına verilen ortak ad)*; **~ tili** Slav dili.

slavyanizatsiya Slavlaştırma; **~ yapmaḳ** Slavlaştırmak.

slavyanlıḳ (-ġı) Slavlık, Slavlar, Slav halkı.

slavyanofil *(tarihi)* Slavofilizm, Slavofil *(Rusya'nın coğrafi ve kültürel olarak hiçbir ülke ve medeniyete benzemediği görüşünü savunur)*.

slavyanofob *(tarihi)* Slavofobi.

slekey 1. Tükürük, salya; krş. **tükürçik**. 2. Sümük.

slekeyli Salyalı, salyası akan.

sleng *(dil bilimi)* Argo.

slyuda Mika, evren pulu; bk. **mika**.

smalets bk. **iritilgen domuz yaġı**.

smerç bk. **ḫortum furtunası**, **şeytan toyu**, **alimka boranı**.

smesitel bk. **ḳarıştırıcı**.

smeta Maliyet tahmini, tahmini gider; **angar ḳurucılıġınıñ ~sı** Hangar inşaatının tahmini masrafı.

smoking Smokin *(Erkeklerin, resmi ya da yarı resmi gece ziyafetlerinde, galalarda ve gece eğlencelerinde giydikleri, siyah renkli, önü açık, ceketi genellikle atlas yakalı takım giysi)*.

smurut *(Kodeks Kumanikus)* Zümrüt; bk. **zumrut**.

snayper bk. **keskin nişancı**.

snob Züppe.

snobizm Züppelik.

soba (I) Soba, ocak; **~nı yaḳmaḳ** Ocağı yakmak; **~ borusı** Soba borusu; **~ ḳapaġı** Soba kapağı; **ḳazannı ~ġa ḳoymaḳ** Tencereyi ocağın üzerine koymak.

Siz kopeklerni degil de, insanların tiriley sobalarda yaḳḳan vaḫşiylersiniz! "Siz köpekleri değil de, insanları canlı canlı sobalarda yakan vahşilersiniz!" - Çerkez Ali - 2.

soba (II) *(ağızlarda)* Taraça, teras; bk. **sofa**.

sobacı Sobacı, ocakçı.

sobalı Sobalı, sobası olan, ocaklı.

sobalıḳ: **~ yer** Soba yeri, ocak konulabilecek yer.

soda Soda; karbonat; **çay ~sı** Çay sodası; **kaustik ~** Kostik soda; **çamaşır ~sı** Çamaşır sodası.

sofa (I) Teras, taraça; **cam ~** Cam teras.

Ḫan, saraynıñ sofasından Amet aḳaynı kore ve ona bağıra: -Ey, pezevenk, men sana bu yerde yurme degen edim de! "Han sarayın sofasından Ahmet akayı görür ve ona bağırır: - Hey, pezevenk, ben sana burada dolaşma demiştim ya!" -Eki Mendil Toprak Latifesi.

sofa (II) Sofa *(alçak ve geniş kanepe)*.

sofalı Teraslı, taraçalı.

Soñra ḳarşıdaki eki ḳatlı cam sofalı, yuksek evge davet etti. "Sonra karşıdaki iki katlı, cam sofalı, yüksek eve davet etti." -U. Edemova - 1.

sofasız Terası olmayan, taraçası olmayan.

sofistika *(felsefe, tarihi)* Sofistike, safsata, karmaşık.

sofiyan Sofiler.

sofizm Sofizm, bilgicilik.

sofora *(botanik)* Sofora; *Styphnolobium japonicum*.

sofra *(etnografya)* Sofra *(yemek masası)*; krş. **masa**; **~ taḳımı** Sofra takımı; **~ başına keçmek** Sofraya oturmak, sofra başına geçmek; **~ ortüsü** Sofra örtüsü; **~ġa buyurıñız!** Buyurun sofraya!; **şimdi ~dan turdım** Ben sofradan daha yeni kalktım; **~ ḳoymaḳ** Sofraya koymak; **~ cıyıştırmaḳ** Sofrayı kaldırmak; **~ başında** Sofra başında; **~ ḳurmaḳ** Sofra kurmak.

Biz priyutḳa barġanda, balalar beyaz ortüli uzun sofralar başına tizilgen, ziyçuv aş asap otura ediler. "Biz çocuk yuvasına gittiğimiz zaman, çocuklar beyaz örtülü uzun sofraların başına dizilmiş, gürütüyle yemek yiyorlardı." - A. Hilmi.

sofradan-sofra bk. **sofra-sofradan**.

sofra-sofradan Masadan masaya.

sofu 1. *(tarih)* Müezzin *(namaza çağıran din görevlisi)*; **~ ezan çağırdı** Müezzin ezan okudu 2. *(mecaz)* Sofu, dindar *(dinin buyruk ve yasaklarına bütünüyle uyan kimse)*; krş. **dindar**.

Bu cami çoḳluġı ve aynı zamanda bir ḳaç tekiye bulunması mında afuz, mazin, ḳayım, imam, ḫatip, sofu, şeyḫ ve diger din ḫadimlerinin nomaylığına delildir. "Bu cami fazlalığı ve aynı zamanda birkaç tekke bulunması, burada hafız, müezzin, kayyım, imam, hatip, sofu, şeyh ve diğer din adamlarının çokluğuna delildir." -U. İpçi - 1.

sofulıḳ (-ġı) 1. Müezzinlik. 2. Sofuluk, dindarlık; krş. **takva, dindarlıḳ**.

Cin Mambet o kunden itibaren, er şeyniñ ne içünini bilmek istegen yaratılışınıñ ve ruhundaki sofulıḳ issiniñ tesiri ile ve kuçük yuregindeki er şeyni

yoḳ ete bilgenge nisbeten olġan ḳorḳu duyġusı ile iḫtiyar bitasına barıp kelmege başladı. “Cin Mambet o günden itibaren, her şeyin nedenini bilmek isteyen yaratılışının ve ruhundaki sofuluk hissinin tesiri ile ve küçük yüreğindeki her şeyi yok edebilene nispeten olan korku duygusu ile ihtiyar büyükannesine gidip gelmeye başladı.” -Cafer Seydamet.

soga *(ağızlarda)* Evin arka kısmındaki oda, gizli oda; bk. **saḳlı ev**.

soġan 1. *(botanik)* Soğan; **taze ~** Yeşil soğan; **yeşil ~** Yeşil soğan; **tatlı ~** Tatlı soğan; **beyaz ~** Beyaz soğan; **~ çıtası** *(botanik)* Soğan zarı; **~ ḳabuġı** Soğan kabuğu; **~ ḳokusı** Soğan kokusu; **~ ḳabuḳları** Soğan kabukları; **~ temizlemek** Soğanı ayıklamak; **~nı yureginden kesmek** Soğanı ortasından kesmek. 2. Soğan (Bitki için). 3.: **~ alma** *(botanik)* Zambak; *Gagea sp*. 4. Karıncık *(kuşlarda)*.

Yer astında ciyren at, / Atnıñ derisi yedi ḳat. / Soyarsın da aşarsın, / Aşaġanda ağlarsın. (Soġan) “Yer altında doru at, / Atın derisi yedi kat. / Soyarsın ve yersin, / Yerken ağlarsın. (Soğan)” -Tapmaca.

soġancı Soğancı; soğan satan kimse; soğan yetiştiren kimse.

soġançıḳ (-ġı) 1. Küçük soğan, arpacık soğanı. 2. Kuşun midesi, kursağı.

Ḳartbaba ince etip kesilgen soġançıḳnı tuzġa batıra ve pitenen aşay. “Dede ince şekilde kesilen soğancıkları tuza batırıyor ve pideyle yiyordu.” -E. A. Osmanoğlu - 1.

soġanlı Soğanlı.

soġum Sığır kesim atölyesi, mezbaha, kesimevi.

Bunı da söylemek kerek ki, er daim ḳoyun alġanda, emce soġum soymaya niyetlenip alır. “Şunu da söylemek gerek ki, her zaman koyun alınca, amca kış için kesmeye niyetlenerek alır.” -M. Kurti.

soġumlıḳ (-ġı) Kesim için hayvanı hazırlama.

soġuncı Çapulcu, yağmacı; bk. **çapulcı**.

soġuncılıḳ (ġı) Çapulculuk, yağmacılık; **~ yapmaḳ** Çapulculuk yapmak.

soġuş 1. *(ağızlarda)* Dövüş, kavga, boğuşma; bk. **kotek**. 2. Savaş; muharebe; krş. **cenk**, **muarebe**, **uruş**, **dögüş**.

Cenermi meni son top, pıçaḳ ḳama, / Soġuşlar mana bir tatlı ḳaytarma. “Yener mi beni sonra top, bıçak, kama, / Savaşlar bana tatlı bir kaytarma.” -B. Çobanzade - 1.

soġuşmaḳ *(ağızlarda)* Dövüşmek; boğuşmak; kavga etmek; krş. **uruşmaḳ**, **dögüşmek**.

soġut *(ağızlarda)* Durgunluk, kesat, sekte; bk. **durġunlıḳ**.

soḫaḫ *(ağızlarda)* Sokak, cadde; bk. **soḳaḳ**.

soḫta Softa *(Medrese öğrencisi)*.

Aḳşam oldı, kun salındı taḫtalara, aḫ! / Babam verse, ben varmam soḫtalara, aḫ! "Akşam oldu, güneş vurdu tahtalara, ah! / Babam verse de, ben varmam softalara, ah!" -S. A. Özenbaşlı.

sokmek *(ağızlarda)* Sövmek, küfretmek; bk. **sögmek**.

soḳaçıḳ (-ġı) 1. Küçük sokak. 2. Patika.

Evniñ bosaġasından bu yergece seni pişken toladan ḳalanġan ḳaldırım soḳaçıḳ alıp kele. "Evin eşiğinden bu yere kadar seni pişmiş tuğladan yığılan kaldırım sokağı alıp geliyor." -Çerkez Ali - 1.

soḳaḳ 1. Sokak; cadde; ~ **arası** Sokak arası; ~ **başı** Sokak başı; **~larnı dolaşmaḳ** Sokaklarda dolaşmak; **arḳa ~** Arka sokak; **çıḳmaz ~** Çıkmaz sokak; **kör** ~ Çıkmaz sokak; **kuçük** ~ Dar sokak. 2. Patika, çığır; krş. **yolçıḳ**. ● ~ **balası** Sokak çocuğu.

Soḳaḳta avazlı şeytan toy oynap, baġçalardaki tereklerni sındırġan, ḳorḳaḳlarnıñ ḳapısı tıḳ-tıḳ ḳaḳḳan ve keçkenlerniñ ustüne sazaġanlı yaġmur kibi atılġan. "Sokakta uğultulu rüzgâr esip bahçelerdeki ağaçları kırmış, korkakların kapısını tık tık çalmış ve geçenlerin üstüne uçurtma yağmuru gibi atılmış." -Aydamaklar Kobası Kızıltaş Efsanesi.

soḳma *(ağızlarda)* Çuha, kaba kumaş; bk. **çuḫa**.

soḳmaḳ (I) 1. Sokmak; sokuşturmak, tıkıştırmak; krş. **tıḳmaḳ**. 2. Karıştırmak, bulaştırmak *(birini bir işe)*.

Komşu yengeler, balalar koçürmeden başlarını soḳıp bakışa ediler. "Komşu yengeler, çocuklar, duvardan başlarını sokup seyrediyorlardı." -A. Odabaş.

soḳmaḳ (II) *(ağızlarda)* Vurmak, dövmek; bk. **urmaḳ**.

Bal dep corav zeer berdi, Canbay boynuna soḳtı, -dey. "Bal diye falcı zehir verdi, Canbay boynuna vurdu, der." -Edige Destanı.

soḳta Softa, medrese öğrencisi; bk. **soḫta**.

soḳulmaḳ 1. Sokulmak. 2. *(mecaz)* Bulaşmak, karışmak.

Ḳayda olsa soḳula, aram-elâl demey ne tapsa, onı aşay, ne berseler, ora ala. "Nereye olursa olsun, sokulup haram

helâl demeden ne bulurlarsa, onu yiyor, ne verirlerse onu alıyorlar.” -A. Hilmi.

soḳulmamaḳ *(olumsuz)* **soḳulmaḳ**.

soḳur (I) Kör; krş. **kör**.

Onıñ başını tandırġa kome kevdesini bir soḳur ḳuyuġa ata. “Onun başını tandıra gömer, gövdesini kör kuyuya atar.” -Çorabatır Destanı.

soḳur (II) *(zooloji)* Dağ sıçanı; bobak; *Marmota sp*.

soḳurca(sına) Körcesine, körü körüne; krş. **körca(sına)**.

soḳurteke Körebe *(Çocuk oyunu)*; krş. **kozbaylar**.

sol (I) 1. Sol *(taraf)*; **~ yan** Sol yan; **~ yanımda** Solumda; **~ca** Daha sola; **~ca almaḳ** Daha sola almak; **~ taraf** Sol taraf; **~ tarafḳa almaḳ** Sol tarafa almak; **~umda** Solumda; **~una almaḳ** Soluna almak; **~ġa dön!** Sola dön! 2. *(siyaset)* Sol görüş; **parlamentniñ ~ fraktsiyası** Sol görüşlü meclis grubu. ● **~ ḳarınçıḳ** *(anatomi)* Sol karıncık (yürek)

Kale ḳapısına kirecekte sol tarafında ḳalġan ve uzaḳ zamanlar süresinde ḳaramtıraḳ bir tüs alġan taş ḳulleniñ ogünde süngüli ḳaravul oturġan gogercin besley edi. “Kale kapısından girilirken sol tarafında kalan ve uzun zaman içinde siyahımsı bir renk alan taş güllenin önündeki süngülü nöbetçi oturmuş, güvercin besliyordu.” -O. Akçokraklı - 1.,

sol (II) *(müzik)* Sol notası.

solaḳ (I) Petek; **~ balı** Petek balı.

Onı korse, guzelleşe / Aḳ mescitniñ sokakları. / Dudaḳları, dersiñ, balnıñ / Emilmegen solaḳları. “Onu görse güzelleşir / Akmescit’in sokakları. / Dudakları, dersin, balın / Emilmeyen petekleri.” -S. Emin - 2.

solaḳ (II) *(ağızlarda)* Reze, menteşe; bk. **sürme**, **zemberek**.

solaḳay Solak *(sol el ile yazan kimse)*.

soldat (*ağızlarda* **saldat)** bk. **asker**.

soldurmaḳ *(ettirgen)* **solmaḳ**.

soldurmamaḳ *(olumsuz)* **soldurmaḳ**.

solenoid *(elektrik)* Solenoid *(Su, hava, buhar, gaz gibi çeşitli akışkanları kontrol etme amaçlı kullanılan elektromağnetik valfler)*.

solfecio Solfej *(Notaları değerlerine, ses ve ritimlerine göre uygulama, seslendirme çalışması)*.

solġan Soluk, solmuş.

Aremniñ çeşit tüs pencerelerinden parlaḳ ay ḫan ḳızınıñ koksündeki altınlar ve ḳıymetli taşlar uzerine ve onıñ sararıp solġan çeresine çeşit renk

ziyalar serpe. “Parlak ay, haremin değişik renkteki pencerelerinden han kızının göğsündeki altınlar ve kıymetli taşların üstüne ve onun sararıp solan çehresine değişik renklerde ışıltılar serpiyor.” -O. Akçokraklı - 1.

solġun Solgun, benzi uçmuş, rengi kaçmış; **çırayı ~** Yüzü solgun.

Anası biraz ozüne kelgen soñ, onıñ boynundan ḳuçaḳladı, burüşikçe, solġun yanaġından opti. “Annesi biraz kendine geldikten sonra, boynuna sarıldı, buruşukça, solgun yanağından öptü.” -U. Edemova - 2.

solist (-ti) Solist, solocu.

solityor bk. **şerit**.

solḳ-solḳ *(taklit)* Zonk zonk *(acı hakkında)*; **bu yanım ~ ete** Bu yanım zonkluyor.

solḳuldamaḳ Zonklamak *(vücudun bir yeri nabız atışı gibi, kesik kesik ağrımak veya sancımak)*; **solḳuldaġan aġrı** Zonklayan ağrı; **yara solḳuldap aġıra** Yara zonklayıp ağrıyor.

Refat solḳuldap: - Ne yapayım Yermolay, dar dünyada bir ḳız ḳardaşım var edi. “Refat içini çekerek, -Ne yapayım Yerrnoloy, dârı dünyada bir kız kardeşim vardı.” -Cemil Seydamet - 1.

solḳuldamamaḳ *(olumsuz)* **soḳuldamaḳ**.

solluḳ (-ġı) *(siyaset)* Solculuk.

sollu-saġlı Sağlı sollu, iki tarafta; **~ oḳumaḳ** İki taraftan okumak.

solma, **soluv** *(eylem adı)* Solma, sararma.

solmaġan *(olumsuz)* **solġan**.

solmaḳ 1. Solmak; sararmak; renk atmak; krş. **mavıḳmaḳ**. 2. Zayıf düşmek; eriyip solmak.

Keçemen ḳapın ogünde aralıḳtan, / Sen sarardın, men soldım sevdalıḳtan. “Geçiyorum kapının önündeki aralıktan, / Sen sarardın, ben soldum sevdalıktan.” -Çın.

solmamaḳ *(olumsuz)* **solmaḳ**.

İlk baarde mujdeledin sarı tülpan, / Bare boyle solmasaydm iç bir zaman. “İlk baharda müjdeledin san lâle, Bari böyle solmasaydm hiçbir zaman.” -N. Çelebicihan.

solmaz *(botanik)* Ladin, köknar ağacı; *Picea sp*. bk. **narat**.

Lâkin taşlarnı yarıp çıḳḳan solmazlar, çamlar asırlarnen suvsızlıḳḳa dayanıp, ḳayaġa tırmaşayatḳan askerler kibi saf çekip turalar. “Ama taşları yarıp çıkmış akçam ağaçları, çamlar asırlarca susuzluğa dayanıp kayaya tırmanmış askerler gibi saf tutmuşlar.” -M. Ablalimov.

solo *(müzik)* Solo.

soluḳ (I) 1. Solmuş, sararmış, solgun; **~ yapraḳlar tüşe** Solgun yapraklar düşüyor. 2. *(mecaz)* Mahzun, bezgin, tasalı; **bugun nasıldır ~sıñ, ne oldı ya saña?** Bugün çok tasalısın, ne oldu ya sana?

Beñzi soluḳ, kozleri renksiz, tüşüne, tasalana edi. “Benzi soluk, gözleri renksiz, düşünüyor, tasalanıyordu.” -N. Çelebicihan.

Çeçekler, soluḳ yapraḳlar sararġandı. “Çiçekler, soluk yapraklar sararmışlardı.” -N. Çelebicihan.

soluḳ (II) Nefes, soluk; bk. **nefes**.

Beti kozü may olġance egilip motornıñ içinde bayaġı vaḳıt çekişken Aydos ne ise başını koterdi ve soluḳ sesnen: -İşler yaramay Begdiyar Nadiroviç, -dep kenarġa çekildi. “Yüzü gözü yağ olana kadar eğilip motorun içinde epey vakit uğraşan Aydos ne ise başını kaldırdı ve soluk sesle: –İşler kötü Begdiyar Nadiroviç, diyerek kenara çekildi.” -Çerkez Ali - 1.

soluḳlamaḳ Nefes almak, solunmak; bk. **solumaḳ**.

Eki aġızlı balta başından yuḳarı koterilip, odunġa bar ḳuvetinen, ġadapnen engen sayın Aḥmedi fışnadı soluḳlap terenden nefes aldı. “İki ağızlı baltayı başından yukarı kaldırıp, oduna bütün gücüyle öfkeyle indirdikçe Ahmedi soluk soluğa kaldı, derin derin nefes aldı.” -İ. Paşi.

soluḳlıḳ (-ġı) Bezginlik, neşesizlik, meyusluk, keder, tasa.

Yurüşinde bir yorġunlıḳ, soluḳlıḳ bar edi. “Yürüyüşünde bir yorgunluk, solukluk vardı.” -İ. Paşi.

soluma Nefes alma, soluk alma, soluma, teneffüs; krş. **nefes alma**.

solumaḳ Nefes almak, solunmak.

solumamaḳ *(olumsuz)* **solumaḳ**.

solunġaçlar Solungaçlar.

soluş bk. **soluḳ**.

solutmaḳ *(ağızlarda)* Soldurmak.

solyariy *(tıp)* Solaryum.

som (I) Gümüş; krş. **kumüş**.

Toḳlularnı ketirgen soñ, maña yigirmi somdan ḳaytarırsıñız. “Kuzuları getirdikten sonra, bana yirmi somdan geri verirsiniz.” -Çerkez Ali - 1.

som (II) *(zooloji)* Yayın balığı; krş. **mıyıḳlı balıḳ**.

som (III) Masif, kunt, ağır; **~ sırım** Masif kaya.

som (IV) 1. Tüm, hep; aralıksız fasılasız. 2. Saf, katkısız; **~ altın** Som altın.

Nuradin: - Saḳavlap söyler sözü altın, / Aḳ bileği som altın. “Nuradin: - Kekeleyerek söyler sözü altın, / Ak bileği som altın.” -Edige Destanı.

somalaḳ bk. **sumalaḳ**.

somatik Somatik, bedenle ilgili.

sombrero Sombrero *(Meksika şapkası)*.

Başındaki keñ ḳasnaḳlı sombrerosı ve urbaları, onı pek dülber ve uzun boylu etip kostermekte edi. “Başındaki geniş kasnaklı şapkası ve giysileri, onu çok güzel ve uzun boylu edip gösteriyordu.” -U. Edemova - 2.

somnambula *(tıp)* Somnambul, uyurgezer.

somnambulizm *(tıp)* Somnambulizm, uyurgezerlik.

somur Somurtkan; asık suratlı.

somurdana-somurdana Homurdana homurdana.

somurdanmaḳ Homurdanmak, mırıldanmak; zırzır etmek; **oz başına ~** Tek başına mırıldanmak.

Yaş urunġan ḳartanay başta darılacaḳ olıp aylansa da, yaşın keyfli olġanını korip tek somurdanaraḳ: ‘Sarḫoş yavurnıñ balası’ -dedi. “Gencin çarptığı yaşlı kadın önce kızmak için geri arkasına döndüyse de, gencin gayet keyifli olduğunu görünce, sadece homurdanarak, ‘Sarhoş yavurun çocuğu.’ dedi.’ -U. İpçi - 1.

somurdanmamaḳ *(olumsuz)* **somurdanmaḳ**.

somurdavuḳ (-ġı) Homurdanma huyu olan, hırçın.

sona (I) Eşek arısı; krş. **kiyik ḳurt**; **terek ~sı** *(zooloji)* Ağaç arısı.

Mazallı ḳarabayır atlar ise ustlerine ḳonġan çibin ve sonalarnı ḳuyruḳlarınen ḳuva-ḳuva, kosilkanı toḳtamay çeke ediler. “Heybetli karabayır atlar ise üstlerine konan sinek ve eşek arılarını kuyruklarıyla kova kova orak makinesini durmadan çekiyorlardı.” -M. Ablalimov.

sona (II) *(ağızlarda)* Sığır sineği, at sineği.

sonant (-tı) *(dil bilimi)* Sesli harf

sonata *(müzik)* Sonat *(Bir ya da iki çalgıyla seslendirilmek için bestelenmiş, üç ya da dört bölümlük müzik yapıtı)*.

–Onıñ ‘Kreytserova sonata’sını oḳudıñızmı? “–Onun ‘Kreytserova sonatını okudunuz mu?” -Çerkez Ali - 1.

sonatina *(müzik)* Kısa sonat.

sonbul *(Kodeks Kumanikus)* Sümbül; bk. **sumbul**.

sonet (-ti) *(şiirsel)* Sone *(On dört mısralı şiir)*.

sonḳur bk. **sanḳur**.

sonna *(ağızlarda)* Sonunda, son olarak, nihayetinde.

sonturlı *(Baydar ağzında)* Kendine özgü, orijinal, özgün; bk. **başḳaca**, **ozgün**, **ozüne ḫas olġan**.

soñ 1. Sonra; krş. **soñra**; **bir saattan soñ** Bir saat sonra; **bu kunden ~** Bundan sonra; **~u ḫayır olsun!** Sonrası hayırlı olsun!; **~ kelgen devirler** Sonraki dönemler; **~ derece** Sonraki seviye. 2. Sonuç, netice; **içkiniñ ~u yaramay** İçkinin sonrası kötüdür; **~ki** Son *(gün, olay)*; **~u** Sonucu, nihayeti; **~unace oḳu** Sonuna kadar oku; **başından ~unace** Baştan sonuna kadar;; **~, şeerge baracañ mı?** Peki, şehre gidecek misin? 3.: **ondan ~** Bundan sonra; **saat uçten ~** Saat üçten sonra. ● **~, ne olġan?** Sonra, ne olacak?; **ḫasta ~ derece aġır** Hastanın durumu son derece kötü.

soñgurmek *(ağızlarda)* Sümkürmek; bk. **sümürmek**.

soñġı *(ağızlarda)* Son, sonuncu; bk. **soñki**.

Bir vaḳıtta, Ḳurtali aḳay saldı ozün içkige, / Satıp berip sandıḳdaġı soñġı bezin içkige. “Bir zamanlar, Kurtali akay bıraktı kendini içkiye, / Satarak sandıktaki son bezini içkiye.” -M. Nuzet - 1.

soñġılıḳḳa *(ağızlarda)* Son olarak, sonunda; bk. **soñuna**.

soñġu: **~ yaz ay** *(Kodeks Kumanikus)* Mayıs; bk. **mayıs**.

soñki Son, sonuncu; **~ ḫaberler** Son haberler; **oḳuvnıñ ~ kunleri** Okulun son günleri; **~ kunlerde** Son günlerde; **~si** Sonuncusu; **~ kere** Son defa; **~ daḳḳada** Son dakikada; **nevbette ~si kim ola?** Son nöbet kimde?

Soñki ḳudret ḳoluman işlengensin / Ter-temiz bir avanen beslengensin. “Son kudretin eliyle düzenlenmişsin / Tertemiz bir havayla beslenmişsin.” -M. Niyazi.

soñluḳ (-ġı) İliştirmek, yapıştırmak; krş. **yalġama**.

soñra Sonra, daha sonra; **~ taba** Biraz sonra; **~dan** Sonradan.

Bilmeyip, peşiman olanlar çoḳtır, / Soñradan saçınnı yulma be yaḫu! “Bilmeden, pişman olanlar çoktur, / Sonradan saçını yolma be yahu!” -A. Kadrizade.

soñ-soñuna Daha sonra, sonradan, sonra sonra.

Soñ-soñuna olar o ḳadar çoḳlaştılar ki, adamlar nevbetke turıp başladılar.

"Sonradan o kadar çoğaldılar ki, insanlar sıraya girmeye başladılar." -A. Osman - 2.

soñ-soñunda Sonunda, neticesinde; ~ **ķavġa çıķtı** Sonunda kavga çıktı.

soñsuz Sonsuz.

Munaķaşanıñ bu devirinde ķadınlarnıñ aman-aman episi iştirak ete, çeşit seslerniñ ķoşuluvından avtobus içinden soñsuz bir uvultı eşitile edi. "Tartışmanın burasına kadınların hemen hemen hepsi katılıyor, çeşitli seslerin karışmasından otobüsün içinde sonsuz bir uğultu işitiliyordu." -A. Osman - 2.

soñsuzlıķ (-ġı) Sonsuzluk.

soñu Sonu, nihayeti; **~nda** Sonunda; **laķırdınıñ** ~ Konuşmanın sonu; **başından ~nace oķu** Başından sonuna kadar oku; **men saña ~ndan añlatırım** Ben sana sonundan anlatırım; **mevsimniñ ~nda** Mevsimin sonunda; **bunıñ ~ yaẖşı olmaz** Bunun sonu iyi olmaz; **~ ẖayır olsun** Sonu hayırlı olsun.

Mevlamnıñ çölü, ne başı bar, ne soñu... "Mevlamın çölü, ne başı var, ne sonu..." -Çerkez Ali - 1.

soñuç (-çı) *(edebiyat)* Sonuç *(Yazının son kısmı)*.

soñundan Ondan sonra; ~ **maña canıñ ağırmasın** Sonra bana kızma.

Soñundan o evelleri korgen tüşlerini birer-birer ẖatırlamaġa tırıştı. "Sonradan o, önceden gördüğü rüyaları tek tek hatırlamaya çalıştı." -U. Edemova - 3.

sopa 1. Sopa, çomak. 2. *(mecaz)* Sırık gibi adam. 3. *(spor)* Baseball sopası.

'Mından ketiniz!' 'Mından ketiniz!'- dep sopa sallay ķara kuç - zillet. "'Buradan gidin!' 'Buradan gidin!' diye sopa sallıyor kara güç, zillet." -Ş. Selim - 1.

sopalamaķ Sopalamak, sopayla dövmek.

Ama Gülcian dır-dır titrey, nefret ve ġazapnen ogündeki maẖluķnı ep sopalay. "Ama Gülcihan zangır zangır titriyor, nefret ve azapla önündeki mahluğa sürekli sopayla vuruyordu." - E. Umerov - 2.

sopalamamaķ *(olumsuz)* **sopalamaķ**.

sopalanmaķ *(edilgen)* **sopalamaķ**.

sopalanmamaķ *(olumsuz)* **sopalanmaķ**.

soplo bk. **boru**.

soprano *(müzik)* Soprano *(Kadınlarda ya da genç erkek çocuklarda en ince ses)*.

soraķ *(ağızlarda)* Talep, istem, rağbet.

soralmaķ *(edilgen)* **soramaķ**.

O, artıķ butün yol boyu ozüniñ nasıl imtiẖan olacağını, ozünden neler soralacağını, ne kibi cevaplar vermek

kerek olġanıñ tüşüne edi. “O artık bütün yol boyunca kendisinin nasıl imtihan olacağını, kendisine neler sorulacağını ve kendisinin ne gibi cevaplar vermesi gerektiğini düşünüyordu.” -A. Odabaş.

soralmamaḳ *(olumsuz)* **soralmaḳ**.

sorama, **sorav** *(eylem adı)* **soramaḳ**; Soru sorma; izin alma.

Esmanıñ tanışlarından ilk soravı doḫtur mındamı, sözleri oldı. “Esma’nın tanıdıklarına ilk sorduğu, doktor burada mı, sözleri oldu.” -A. Odabaş.

soramaḳ 1. Sormak; **~ ayıp degil, bilmemek ayıp** Sormak ayıp değil, bilmemek ayıp; **~ ayıp olmasın, ḳaç yaşındasıñız?** Sormak ayıp olmasın, kaç yaşındasınız? 2. Soruşturmak; ağzını yoklamak. 3. İstemek; krş. **istemek**; **aḳça ~** Para istemek.

Ne içün dep soraġanda: tay etkende, -onıñ ayaġından canavar tişlegen, mana canavardan şey kerekmey -dey. “Niçin diye sorunca, tayken onun ayağından kurt ısırmış, bana kurdun artığı lâzım değil, der.” -Çorabatır Destanı.

soramamaḳ *(olumsuz)* **soramaḳ**.

soranmaḳ İzin istemek.

soraşmaḳ 1. Karşılıklı soru sormak; **ayvan ḳoḳlaşıp, adam soraşıp añlaşa** Hayvan koklaşıp, insan soru sorup anlaşır. 2. *(ağızlarda)* Selamlaşmak; **al-ḫatır ~** Hal hatır sormak.

Ḳızıḳlı-ḳızıḳlı ḳonuşalar, soraşalar, kulüşeler. “Heyecanlı heyecanlı konuşuyorlar, soru sorup gülüşüyorlar.” -A. Hilmi.

soraştırılmaḳ *(edilgen)* **soraştırmaḳ**.

soraştırılmamaḳ *(olumsuz)* **soraştırılmaḳ**.

soraştırmaḳ Sorup soruşturmak; **kim olġanını ~** Kim olduğunu soruşturmak; **birini ~** Birini sorup soruşturmak.

Turna babaynı soraştırıp başlay. *Ona Turna babaynıñ turaḳ yerini kostereler*. “Turna babayı soruşturmaya başlar. Ona Turna babanın durduğu yeri gösterirler.” -Turna Babay Masalı.

soraştırmamaḳ *(olumsuz)* **soraştırmaḳ**.

soratamamaḳ Sorduramamak.

soratmaḳ *(ettirgen)* **soramaḳ**.

Butün memleketni soratıp çıḳḳanlar, lâkin, iç bir danse 'Zera' adlı ḳız tapılmaġan. “Bütün memlekette soruşturmuşlar, fakat bir tane bile Zehra adlı kız bulunamamış.” -Altın Beşik Efsanesi.

soratmamaḳ *(olumsuz)* **soratmaḳ**.

sorattırmaḳ *(ettirgen)* **soratmaḳ**.

sorattırmamaḳ *(olumsuz)* **sorattırmaḳ**.

sorav-soḳuv *(ağızlarda)* Sorup soruşturma.

sorav-soḳuvsız *(ağızlarda)* Sorup soruşturmadan.

sorgo bk. **ḫind tarısı**.

sorġu Soruşturma, yoklama, sorgu; **~ġa çekmek** Sorguya çekmek.

Prokuratura ḫadimleriniñ alıp barġan teşkerüvleri, sorġuları Safar Turdiyeviçniñ atıluv sebebini aydın-açıḳ bilip olamadılar. “Savcılığın yaptığı araştırmaları, sorguları neticesinde Safar Turdiyeviç’in vuruluş sebebini açıkça anlayamadılar.” -Z. Kurtnezir - 1.

sorġuç (I) 1. Sorguç *(Osmanlı döneminde, padişahın ve vezirlerin başlıklarına takılan, tüylerden ve mücevherlerden yapılmış, püskül biçiminde süs)*; **eveli toylarda balalarġa ~ bere ediler** Önceden düğünlerde çocuklara sorguç verirlerdi. 2. *(eski)* Saç tutamı *(süs olarak şapkalara takılan)*. 3. Tepelik, ibik *(kuşlarda)*.

sorġuç (II) Soru listesi; krş. **sualname**; **~ tizmek** Soru listesi oluşturmak.

sorġuçlamaḳ Sorguç takmak *(Osmanlı döneminde, padişahın ve vezirlerin başlıklarına takılan, tüylerden ve mücevherlerden yapılmış, püskül biçiminde süs takılması)*.

sorġuçlı 1. Sorguçlu, başlığında sorguç olan. 2. Tepelikli, ibikli *(kuş için)*.

sorı (soray) *(etnografya)* Kilden yapılma saplı sürahi; **bir ~ şarap** Bir sürahi şarap.

sormaḳ 1. bk. **soramaḳ**; **~ ayıp olmasın, ḳaç yaşındasıñız?** Sormak ayıp olmasın, kaç yaşındasınız? 2. *(ağızlarda)* Emmek; bk. **suvurmaḳ**.

Beş parasız boş ḳayttım, / Ḳaç adama vardın, - dep sorma. “Beş parasız boş döndüm, / Kaç kişiye gittin, diye sorma.” -C. Kermençikli.

sorpa 1. *(ağızlarda)* Et suyu, tavuk suyu, konsome; krş. **et suvu**. 2. Çorba; bk. **şorba**. 3. *(ağızlarda)* Salça; bk. **salca**.

Nataşa ḳulaḳlı ḳazannı eline alıp baḳtı: içinde ḫoş ḳoḳulı tavuḳ sorpası ve tavuḳ eti. “Nataşa tencereyi eline alıp baktı. İçinde çok güzel kokan tavuk çorbası ve tavuk eti var.” -A. Osman - 1.

sosiska Sosis.

Eñ yaḫşısı yur, ‘Buratinoġa’ barayıḳ, sosiska saġındım. “En iyisi yürü, ‘Buratino’ya gidelim, sosis canım çekti.” -İ. Paşi.

sostav Terkip; bileşim; bk. **terkip**.

sotern Sauterne şarabı *(Kırım’ın en iyi üzümlerinden yapılan şarap)*.

sotsial Sosyal, toplumla ilgili, toplumsal.

Ondan ġayrı, insannıñ er bir areketiniñ temeline, sotsial temeline baḳmaḳ kerek. "Ayrıca, insanın her hareketinin temeline, sosyal nedenine bakmak lazım." -E. Umerov - 1.

sotsial-demokrat (-tı) Sosyal demokrat.

sotsializm Sosyalizm, toplumculuk.

sotsiolog Sosyolog, toplum bilimci.

Ana, statistikacı em de sotsiologlarnıñ degenine kore, beş-on yıldan memlekette işçi kuçüne iḥtiyac artacaḳ. "Hem istatistikçilerin hem de sosyologların dediğine göre, beş on yıl içinde memlekette insan gücüne ihtiyaç artacak." -E. Umerov - 1.

sotsiologiya Sosyoloji, toplum bilimi.

sous bk. **salca**.

sousamaḳ *(Kodeks Kumanikus)* Susamak; bk. **suvsamaḳ**.

sovetler *(tarihi)* Sovyetler; **~ devrinde** Sovyetler döneminde.

Koy ve ḳasaba Sovetleriniñ istisalġa reberligini mukemmelleştirüv ḥususındaki meseleni baḳtıḳ. "Köy ve kasaba Sovyetlerinin üretim rehberliğini geliştirme konusuna baktık.

sovyet Şura, meclis; bk. **şura**.

Bekbergen ve Yernazar arasında olıp keçken emekdaşlıḳ yıldırım tezliginen sovḫoz merkezine, rayon partiya ve sovyet teşkilatlarına barıp yetti. "Bekbergen ve Yernazar arasında olan işbirliği yıldırım çabukluğuyla sovhoz merkezine, ilçe parti ve meclis kurumlarına ulaştı." -Çerkez Ali - 1.

soy (soyu) 1. Soy. 2. Akraba; krş. **tuvġan**; **akraba**; **~ tartmaḳ** Akrabalık duygusu beslemek; akrabası gibi davranmak; **baba ~u** Baba soyu. 3. *(biyoloji)* Cins; tür; krş. **cınıs**; **bu ~ sığırlar sütlü ola** Bu cins sığırlar sütlü olur. 4. Çeşit, tür, nevi; **bir ~** Aynı, eşit. 5. *(dilbilgisi)* Cins; **erkek ~** Eril cins; **ḳadın ~** Dişil cins; **orta ~** Nötr cins.

Tariḫten temelimizni, soyumızını, asıl, buyük atalarımızını, bu eski tatarlarnı tanıdıḳ. "Tarihte temelimizi, soyumuzu, aslımızı büyük atalarımızı, bu eski Tatarları tanıdık." -N. Çelebicihan.

soya *(botanik)* Soya (fasulyesi); *Glycine max*.

soyadı Soyadı; **o, aḳayınıñ ~nı aldı** O, kocasının soyadını aldı.

soy-aḳraba *(topluluk)* Hısım akraba; *(bütün akrabalar)* krş. **soy-sop**.

Onıñ ne dostunda, ne soy-aḳrabasında, ne de devlet işinde alıp berecegi yoḳ. "Onun ne dostunda, ne hısım akrabasında, ne de devlet işinde alıp vereceği yok." -Çerkez Ali - 1.

soyamamaḳ Soyamamak.

soydaş 1. Akraba, hısım; hemcins. 2. Benzer, aynı cinsten oluşan; **cumleniñ ~ azaları** *(dilbilgisi)* Bağlama grubu; **~ ayırıcılar** Bircinsten belirtenler (aynı kelimeye bağlı olan belirtenler); **~ tamamlayıcılar** Bircinsten tamamlayıcılar (aynı kelimeye bağlı olan tamamlayıcılar); **~ allar** Bircinsten zarflar (aynı kelimeye bağlı olan zarflar); **~ olmaġan** Ayrı cinsten, ayrı türden; ayrışık.

soydurmaḳ *(ettirgen)* **soymaḳ**.

Ḳunan, dönen ḳoylarımnı soydurdı, Suvsınma buzalar süzdirdi. "Üç yaşındaki tay ve koyunlarımı kestirdi, Susuzluğu için bozalar süzdürdü." -Çorabatır Destanı.

soydurtmaḳ *(ettirgen)* **soydurmaḳ**.

soydurtmamaḳ *(olumsuz)* **soydurtmaḳ**.

soyġa *(zooloji)* Alakarga; *Garrulus glandarius*.

soyġan Kesmiş, bıçaklamış, hançerlemiş.

-Ne işleycekmen, dev aġam, menim dev soyġan balaban bir pıçaġım olacaḳ, suni ḳıdıraman, - dey. "-Ne yapacağım dev ağabey, benim dev kestiğim büyük bir bıçağım vardı, onu arıyorum, der." -Köse ve Dev Masalı.

soyka bk. **soyġa**.

soyluḳ (-ġı) 1. Akraba ilişkileri; **maña ~ı bar** Benle akrabalık ilişkisi var. 2. *(kimya)* Karışım. 3. Akrabalık; aynı kökten olma; yakınlık; **uzaḳ ~** Uzak akrabalık.

Ḳızı institutnı bitirgen soñra ozü kibi aḳıllı, dülber yigit tapar, oña ḫocaġa çıḳar kuyevniñ ana-babalarınen Saniye soyluḳ baġlar. "Kızı enstitüyü bitirdikten sonra kendisi gibi akıllı, güzel yiğit bulur, onunla evlenir damadın ana babalarıyla Saniye akraba olur." -U. Edemova - 1.

soymaġan *(olumsuz)* **soyġan**.

soymaḳ Kesmek *(hayvanları)*.

Kop-kop asker toysun dep, / Soyıp ketken kuçük oġul. "Pek çok asker doysun diye, / Kesip gitmiş küçük oğul." -Edige Destanı.

soymamaḳ *(olumsuz)* **soymaḳ**.

soy-sop Hısım akraba; krş. **soy-aḳraba, tuḫum-aḳraba**.

Fatma apteniñ soy-sopu, er kes ayaḳḳa ḳalḳtı. "Fatma ablanın hısım akrabası, herkes ayağa kalktı." -U. Edemova - 3.

soy-soy: **almalarnı ~ etip ḳoydılar** Elmaları kesip kesip bıraktılar.

soytarı 1. *(eski)* Soytarı, şaklaban. 2. Dolandırıcı, hilebaz, düzenbaz.

soytarılıḳ (-ġı) 1. Soytarılık zanaatı. 2. Dolandırıcılık, düzenbazlık, sahtekarlık; **~ etmek** Sahtekarlık yapmak.

soyu: **Emine ~** Emine'nin.

soyulmaḳ *(edilgen)* **soymaḳ**.

Soyulıp başlanılġan ayvannıñ kozlerindeki ifade bar. "Kesilmeye başlanılan hayvanın gözlerindeki ifade var." -E. A. Osmanoğlu - 1.

soyulmamaḳ *(olumsuz)* **soyulmaḳ**.

Memer ḳaya oyılmaz, / Çil balası soyulmaz. / Bir yuz değil bin yaşasañ, / Bu dünyaġa toyılmaz. "Mermer kaya oyulmaz, / Keklik yavrusu kesilmez. / Bir yüz değil, bin yaşasın, / Bu dünyaya doyulmaz." -Mane.

soyundırılmaḳ *(edilgen)* **soyundırmaḳ**.

soyundırılmamaḳ *(olumsuz)* **soyundırılmaḳ**.

soyundırmaḳ Soymak, başkasının elbisesini çıkarmak.

Başta Şarmannı soyundırmaḳ ve ustüne ḳuru urba kiysetmek kerek. "İlk önce Şarman'ı soyundurup üstüne kuru elbiseler giydirmek lazım."-A. Osman - 1.

soyundırmamaḳ *(olumsuz)* **soyundırmaḳ**.

soyundırtmaḳ *(ettirgen)* **soyundırmaḳ**.

soyundırtmamaḳ *(olumsuz)* **soyundırtmaḳ**.

soyunmaḳ Soyunmak, kendi elbisesini çıkarmak.

Ḳaravuldan anaḫtarnı alıp, iş odasına kirdi. Soyundı. Onıñ paltosı çüyde yalıñız asılıp turġanına baḳıp kulümsiredi. "Bekçiden anahtarı alıp çalışma odasına girdi. Üstünü çıkardı. Paltosunun askıda yalnız durduğuna bakıp gülümsedi." -A. Osman - 1.

soyunmamaḳ *(olumsuz)* **soyunmaḳ**.

soyuz Birlik.

Biz bilmeyiz, belki bu respublika, atta soyuz mıḳasındaki rekord neticedir. "Biz bilmiyoruz, belki bu cumhuriyet tarihinde, hatta Sovyetler Birliği mıkasındaki rekor neticedir." -İ. Abduraman - 1.

soz *(ağızlarda)* Söz, kelime, lakırdı; bk. **söz**.

sozdurmaḳ *(ettirgen)* **sozmaḳ**.

sozdurmamaḳ *(olumsuz)* **sozdurmaḳ**.

sozdurtmaḳ *(ettirgen)* **sozdurmaḳ**.

sozdurtmamaḳ *(olumsuz)* **sozdurtmaḳ**.

sozġalaġan Uzatmış, germiş, genişletmiş.

sozġalamaġan *(olumsuz)* **sozġalaġan**.

sozġalamaḳ 1. Uzatmak, geciktirmek. 2. Uzatmak; genişletmek. 3. Acele

etmemek, ağır davranmak, bir işi ağır almak; bk. **sozmaḳ**; **işni yapmayıp, sozġalay** İşi yapmayıp, ağırdan alıyor.

Çoḳ sozġalap yurmege vaḳıtı yoḳ. “Çok uzatıp yürümeye vakti yok.” -Çerkez Ali - 1.

sozġalamamaḳ *(olumsuz)* **sozġalamaḳ**.

sozġalanġan Uzatılmış, genişletilmiş, gerilmiş.

sozġalanmaġan *(olumsuz)* **sozġalanġan**.

sozġalanmaḳ *(edilgen)* **sozġalamaḳ**.

sozılmaḳ *(ağızlarda)* bk. **sozulmaḳ**.

sozma, **sozuv** *(eylem adı)* **sozmaḳ**.

sozmaḳ 1. Uzatmak, çekmek; krş. **uzatmaḳ**. 2. *(mecaz)* Yavaşlatmak, geciktirmek.

sozmamaḳ *(olumsuz)* **sozmaḳ**.

sozuḳ (-ġı) 1. Uzatılmış; fazla genişlemiş; fazla yayılmış. 2. *(dilbilgisi)* Sesli harf, ünlü harf.

O, oz şorbacılarınıñ başına kelgen musibetten ḫaber bererek, accı ve sozuḳ davuşnen ulumaḳta edi. “O kendi sahibinin başına gelen musibetten haber vererek, acı ve uzun sesle ulumaktaydı.” -E. A. Osmanoğlu - 1.

sozulġan *(fiil sıfatı)* 1. Uzatılmış. 2. Çekilebilir; esnek.

Uzun, siya ḳaşları eki tarafḳa sozulġan. “Uzun, siyah kaşları iki tarafa doğru uzanmış.” -U. Edemova - 3.

sozulmaḳ 1. Çekilerek uzamak, esnemek. 2. *(mecaz)* Birine uymak istemek, biri gibi olmak istemek.

Deñizde yuvuna-yuvuna, kormeysiñmi, nasıl sozulıp ḳaldım? “Denizde yıkana yıkana, görmüyor musun, nasıl süzülüp kaldım?” -U. Edemova - 2.

sozulmamaḳ *(olumsuz)* **sozulmaḳ**.

söggende-sögmek Kötü ve acımasızca azarlamak, haşlamak.

sögmek Sövmek, küfretmek, azarlamak.

Şimdi onı sögip ḳaytarġanıñ içün, menim kozüm ogünde ona 100 kümüş bereceksin! “Şimdi onu azarlayıp geri gönderdiğin için, benim gözümün önünde ona yüz gümüş vereceksin!” - Karakulak Hikayesi.

sögmemek *(olumsuz)* **sögmek**.

sögünç Sövüş, küfür, şiddetli azar, haşlama, zılgıt, hakaret; krş. **sögüş**; **~ aşamaḳ** Azar yemek; **~nen ustüne atılmaḳ** Küfürle üstüne saldırmak.

Babam baydan sögünç asap / Evge ḳaytıp kelgende, / Aç ḳaldılar, ḫor oldılar... “Babam zenginden azar işitip / Eve dönüp geldiği zaman, / Aç kaldılar, horlandılar...” -Ş. Bektore - 1.

sögünmek Küfretmek, kızmak.

Bazı balaban ḳabaatlarım olur, babam kormese, anam onları orter, korip de sögünecek olsa, çipçesini ḳorçalaġan tavuḳday, meni ḳorçalar, babama urdurmaz edi. “Bazen büyük kabahatlerim olur, babam görmezse anam onları örter, görüp de kızacak olsa, civcivini koruyan tavuk gibi beni korur, babama vurdurmazdı.” -A. Hilmi.

sögünmemek *(olumsuz)* **sögünmek**.

sögüş Küfür, kavga, hakaret, sövgü; krş. **kufür sözler, sögünç**; **maña bir ~ urdı** Bana bir küfür savurdu.

Şorbacı sögüşi, sözüne toyıp / Çalışḳan kunlerim ḫatrimde tura. “Çorbacı küfürü, sözüne doyup, / Çalıştığım günler hatırımda.” -I. Kadir.

sökken Sökülmüş, sökülen.

sökmegen *(olumsuz)* **sökken**.

sökmek (I) 1. Sökmek (dikişi). 2. Örgüyü çözmek; saçlarını açmak.

O, oğlum doğru yoldan sarptırġan bu allanıñ cin tayfasınıñ yuvasını, kökünden, tamırından söküp atmaġa, ḫain oğlunı da talġa asıp oldürmege ḳattı ḳarar bergen. “O, oğlunu doğru yoldan saptıran bu Allah’ın cin taifesinin yuvasını kökünden söküp atmaya, hain oğlunu da dala asıp öldürmeye kesin karar vermiş.” -Altın Beşik Efsanesi.

sökmek (II) Sövmek, küfretmek.

sökmemek *(olumsuz)* **sökmek**.

söktürilmek *(ettirgen)* **söktürmek**.

söktürilmemek *(olumsuz)* **söktürilmek**.

söktürmek *(ettirgen)* **sökmek**.

söktürmemek *(olumsuz)* **söktürmek**.

sökük (-gi) 1. Sökük; **~lerni tikmek** Söküğü dikmek. 2. Toplanmamış, örülmemiş (saçlar).

Lâkin ozüniñ ustündeki anterniñ etegi daima bir de bir yerinde sökük ola. “Fakat kendisinin üstündeki elbisenin eteği her zaman herhangi bir yerinden sökük olur.” -U. Edemova - 1.

sökülmek 1. Sökülmek (dikiş hakıında); **sökülgen yer** Sökülen yer. 2. Sökülmek açılmak (saç örgüsü hakkında); **menim bir saçım söküldi** Benim bir saç örgüm söküldü

Belindeki tikişinden boydan-boyġa sökülip ketecek kibi korünmekte. “Belindeki dikişinden boydan boya sökülüp gidecek gibi görünüyor.” -U. Edemova - 1.

sökülmemek *(olumsuz)* **sökülmek**.

sölemek *(ağızlarda)* Konuşmak, söylemek, demek, bahsetmek; bk. **söylemek**, **aytmaḳ**.

söndüramamaḳ Söndürememek, kapatamamak (ışık hakkında).

söndürgen Sönmüş, sönük, söndürülmüş.

söndürgiç (-çi) 1. Anahtar, düğme *(Elektrik için)*. 2. Şalter.

Ḳollarınen araştırıp divardaki söndürgiçni taptı, onıñ dögmesine bastı. "Eliyle yoklayarak duvardaki elektrik düğmesini buldu, düğmeye bastı." -E. Umerov - 2.

söndürici Söndürücü, itfaiyeci (yangın, ateş); **ateş ~** Yangın söndürücü.

Eki at yekilgen arabanen ateş söndüriciler kel-gende saba açılġan, yanġın ise ozüniñ ḳara işini yapıp bitirgen edi. "İki atın çektiği arabayla itfaiyeciler geldiğinde sabah tan yeri ağarmış, yangın da kendi kara işini bitirmişti." -A. Osman - 2.

söndürilmek *(edilgen)* **söndürmek**.

söndürilmemek *(olumsuz)* **söndürilmek**.

söndürme, **söndürüv** *(eylem adı)* 1. Söndürme. 2. *(etnografya)* Sundurma, veranda, teras.

söndürmegen *(olumsuz)* **söndürgen**.

söndürmek (I) 1. Söndürmek. 2. Kapatmak (ışığı).

Son ayaġı tiygen yerden suv çıḳıp, suvnen ateşni söndüre, ana çoranıñ eceli suvdan olġanı şunıñ içün eken. "Sonra ayağının değdiği yerden su çıkar, suyla ateşi söndürür, işte çoranın ecelinin sudan olması bunun içinmiş." - Çorabatır Destanı.

söndürmek (II) Kapatmak (lamba, televizyon, radyo).

söndürmemek *(olumsuz)* **söndürmek**.

söndürtmek *(ettirgen)* **söndürmek**.

söndürtmemek *(olumsuz)* **söndürtmek**.

söndürttirmek *(ettirgen)* **söndürtmek**.

söndürttirmemek *(olumsuz)* **söndürttirmek**.

söndürüm *(ağızlarda)* Koridor.

söngen Sönmüş; sönük; **~ yanardaġ** Sönmüş volkan.

Bes-belli miyler uyuşḳan, yurek söngen... "Besbelli zihinler uyuşmuş, yürek sönmiş..." -A. Hilmi.

söngün bk. **sönük**.

Şasenem odasına kirdi, söngün bir alda ḫalatını taşladı, ince çilterli gecelik kolmegini kiydi, saçlarını darḳattı, ziliflerine bir ḳaç tamçı duḫi tiydirip ozüni töşekke koterip attı. "Şasenem

odasına girdi, sönmüş bir halde gömleğini çıkardı, ince fileli gecelik gömleğini giydi, saçlarını dağıttı, zülüflerine birkaç damla parfüm değdirip kendini yatağa kaldırıp attı.” - Çerkez Ali - 1.

sönmegen *(olumsuz)* **söngen**.

sönmek Sönmek; **ocaġım söndi** Ocağım söndü.

Baġrımızġa sönmez ateş toḳundı, / Ḳadir mevlâm alımızġa baḳındı. “Bağrımıza sönmez ateş dokundu, / Kadir mevlâm halimize bakındı.” -Halk Yırı.

sönmemek *(olumsuz)* **sönmek**.

sönük 1. Sönük, sönmüş. 2. Üzgün, kederli; solgun; bezgin; mahzun; krş. **goñülsiz**.

Onıñ sönük kozlerinde ḳuvanç, baḫt yıldırımları uçuşa edi. “Onun sönük gözlerinde sevinç ve mutluluk yıldırımları uçuşuyordu.” -A. Odabaş.

sönüklik (-gi) Neşesizlik, bezginlik; sönüklük.

Kozlerinde sönüklik sezdi. Bu kozler onıñ yuregindeki ḳozġalanuvnı beyan etip tura ediler. “Gözlerinde sönüklük sezdi. Bu gözler onun yüreğindeki heyecanı anlatıyorlar.” -Çerkez Ali - 1.

sönükmek Sönmek, solup sönmek; **mavı kozler sönükti** Mavi gözler söndü.

sönükmemek *(olumsuz)* **sönükmek**.

söylegen Söyleyen, konuşan.

İç kimse bilmegen en gizli sırımnı, / Şen omür yoluna yırnen söylegen. “Hiç kimsenin bilmediği en gizli sırrımı, / Neşeli hayat için türküyle söyleyen.” - Y. Temirkaya - 1.

söylem Telaffuz, söyleyiş; krş. **aytılış**; **telâffuz**.

söylemegen *(olumsuz)* **söylegen**.

söylemek Söylemek; krş. **aytmaḳ**; **demek**.

Süfyan maña uç kunden soñ, şu yılı mektepke baracaḳ balalarnıñ mektep azbarında toplanacaḳlarını, em bu ḫaberni Arif ocanıñ ozü aytḳanını söyledi. “Süfyan bana üç gün sonra, bu yıl okula başlayacak olan çocukların okul avlusunda toplanacaklarını ve bu haberi Arif Hoca’nın kendisinin söylediğini belirtti.” -C. Ahmetov.

söylememek *(olumsuz)* **söylemek**.

söyleşme, **söyleşüv** Sohbet, konuşma; görüşme; krş. **subet**.

Nenkecan ḫanum şimdiden geri saz ile söyleşüvden vazgeçken. “Nenkecan hanım şu andan itibaren sazıyla söyleşmekten vazgeçmiş.” -O. Akçokraklı - 1.

söyleşmek Konuşmak; sohbet etmek.

Noġay: -Mirzam, bu sizin sualleriniz pek buyük sualler, em de olarnıñ cevapları da pek zor, bir rastkelişkende oturıp söyleşmesek, şimdi ayaḳ ustünde al olunmaz, -dey. "Nogay: — Mirzam sizin bu sorularınız çok önemli sorular, hem de onların cevaplarını bulmak çok zor, bir karşılaştığımızda oturup konuşsak, şimdi ayaküstü hallolmaz, der." -Mirzanen Nogay Masalı.

söyleşmemek *(olumsuz)* **söyleşmek**.

söyletalmamaḳ bk. **söyletamamaḳ**.

söyletamamaḳ Söyletememek.

söyletmek *(ettirgen)* **söylemek**.

söyletmemek *(olumsuz)* **söyletmek**.

söylettirmek *(ettirgen)* **söyletmek**.

söylettirmemek *(olumsuz)* **söylettirmek**.

söyleyalmamaḳ Konuşamamak, söyleyememek.

söz 1. Sözcük, kelime, kelam; krş. **kelâm**; **kelime**; **ḳavil**; **~lerni aytmaḳ** Kelimeler söylemek; **~ü sözüne** Kelime kelimesine, hiç değiştirmeden, aynen. 2. Konuşma, bahis; **tilimiz aḳḳında ~ etmek** Dilimiz hakkında konuşmak; **~üni başlamaḳ** Konuşmasına başlamak; **~üni bitirmek** Konuşmasını bitirmek; **~ ḳaytarmaḳ** İtiraz etmek, karşı söylemek; **~üñni boldim** Sözünü kestim; **~ diñlemek** Söz dinlemek; **anañnıñ ~üni tut!** Annenin sözünü dinle!; **~den añlamay** Sözden anlamaz; **~den añlaġan adam** Sözden anlayan insan; **~ sırası** Söz sırası; **~ ḳaçırmaḳ** Ağzından kaçırmak; **~ tiymek** Uyarı almak; **~üm aġır barmasın!** Açık sözlülüğümü bağışlayın!; **~ yurütmek** Sohbet etmek; **~ kelimi** Söz gelimi, söz gelmişken; **~niñ doġru manası** Sözün doğru manası; **~ diñlegen bala** Söz dinleyen çocuk. 3. Söz, vaat; **buyük ~** Büyük vaat; **buyük ~ söyleme, buyük loḳma ḳap!** Büyük söz söyleme, büyük lokma ye!; **~lerni aytmaḳ** Sözlerini söylemek; **~üm sözdir** Sözüm sözdür; **~ bermek** Söz vermek; **bir ~de turmaġan adam** Sözünde durmayan insan; **~üni kesmek** Söz kesmek *(evlenmek için anlaşıp kesin karar vermek)*; **~üni tutmaḳ** a) sözünü tutmak. b) Söz dinlemek, itaat etmek; **~ünde turmaḳ** Sözünde durmak; **~ünden çıḳmaḳ** Sözünden çıkmak; **~ bermek** a) Söz vermek, vaat etmek. b) Konuşması için birine izin vermek, söz hakkı vermek; **bir ~ge kelmek (kelişmek)** Anlaşmak, anlaşmaya varmak. 4. Dedikodu, gıybet. 5. Güzel sözler. 6. *(dilbilgisi)* Söz; **çoḳ manalı ~** Çok anlamlı kelime; **~ çeşitleri** Kelime türleri; **umumiy ḳullanılġan ~** Herkesin kullandığı bir kelime, yaygın

kelime; **kiriş ~** *(dilbilgisi)* Ara söz. ● **uzun ~niñ ķısķası** Uzun sözün kısası

Fikirsizge söz otmez, / Oñmaznıñ işi bitmez. "Düşüncesizi söz etkilemez, / Beceriksizin işi bitmez." -Atalar Sözü.

sözde Prensip olarak, ilke olarak, teorikte.

Aḫmedi sözde ķardaşını acısa da, vaziyetini tüzetmek içün bir türlü areketler yapmadı. "Ahmedi sözde kardeşine acısa da, durumu düzeltmek için hiçbir harekette bulunmadı." -İ. Paşi.

sözkem bk. **söz kelimi**.

sözkesim *(etnografya)* Söz kesme *(İki ailenin çocuklarının evliliğine razı olması)*.

sözleşüv Konuşma, görüşme, sohbet; bk. **söyleşüv**.

sözlük (-gi) 1. Kelime hazinesi. 2. Sözlük, lügat; bk. **luġat**.

sözsüz (*ağızlarda* **sözsiz)** 1. Ses çıkarmadan; sessizce, susarak. 2. İtiraz etmeden.

Bosaġa tübünde ķaltırap turġan yaş ana ona sözsüz, ķorķu tolu kozlerinen baķtı. "Merdivenin dibinde titreyip duran genç anne, ona sessiz, korku dolu gözleri ile baktı." -U. Edemova - 3.

spanak bk. **ıspanak**.

spartakiada Spor karşılaşması, spor turnuvası.

spati Pulluk elemanı.

spazm *(tıp)* Spazm *(Kasların, özellikle kalp ve diz kaslarının istençdışı kasılması)*.

spazmatik Spazmodik, kasılımlı.

spektakl Oyun, temsil, gösteri; **~ ķoymaķ** Gösteri yapmak.

Olar sanada nasıldır soñsız spektaklni icra eteyatķan artistlerge beñzey ediler. "Onlar sahnede sonsuz bir oyunu icra etmekte olan artistlere benziyordular." -A. Osman - 1.

spektr *(fizik)* Tayf *(Bileşik bir ışık demetinin bir biçmeden geçtikten sonra ayrıldığı basit renklerden oluşmuş görüntü)*.

spektral Spektral, görüntüsel.

spektrometr *(fizik)* Spektrometre, tayfölçer.

spektrometriya *(fizik)* Spektrometre ölçümü, spektroskopi *(Maddenin özelliklerinin, soğrulan ve salınan parçacıklar, ışık, veya ses aracılığı ile incelenmesidir)*.

spektroskop *(fizik)* Spektrometre, tayfölçer.

spektroskopiya Spektrometre ölçümü, spektroskopi *(Maddenin özelliklerinin, soğrulan ve salınan parçacıklar, ışık, veya ses aracılığı ile incelenmesidir)*.

spekulyant Karaborsacı; vurguncu, muhtekir; bk. **alıp satıcı**; **muḫtekir**.

spekulyativ Spekülatif, vurgun amaçlı.

spekulyatsiya Spekülasyon, vurgunculuk, karaborsacılık; bk. **alıp-satıcılıḳ.**

spetsifik Spesifik *(Yalnız bir türe özgü olan, özgül)*.

spetsifika Spesifiklik, özgüllük.

spetsii (spetsiya) bk. **baḫarat**.

spidometr Hız göstergesi.

Yanına kelgeniñnen maşinanıñ spidometrine baḳsañ seksen kilometr mesafe keçip kelgeniñe taaciplenesiñ. "Yanına gelir gelmez arabanın kilometre sayacına baksan, seksen kilometre mesafe geçip geldiğine şaşırırsın." -Çerkez Ali - 1.

spiker *(siyaset)* Konuşmacı, sözcü.

spining *(balıkçılık)* İplik, makara, misina.

spiral Helezon, helis; sarmal; bk. **sarmal**.

spirant (-tı) *(dil bilimi)* Nefes sürtünmesi ile çıkan sessiz harf.

spiritizm Spiritüalizm, öte alemcilik, ruhçuluk.

spirt (-ti) İspirto, alkol.

Tezlikle fufaykamnı çıḳaram, flajkadaki spirtni onıñ ustüne tökem, soñra sernik çertem. "Hemen kazağımı çıkarıyorum, mataramdaki alkolü üstüne döküyorum, kibrit çakıyorum." -E. Umerov - 1.

spirtlemek Alkollemek, alkol sürmek, ispirto dökmek.

spirtli İspirtolu, alkollü; **~ içimlikler (***veya* **içkiler)** Alkollü içkiler.

Sibirliler evlenüv arfesinde ve evlengen soñ umumen spirtli içimlik içmeyler. "Sibiryalılar elenme arifesinde ve enlendikten sonra alkollü içecekler içmezler." -A. Osman - 1.

spirtlik (-gi) İspirto ile yanan (soba).

spirtsiz İspirtosuz, alkolsüz.

spitsa bk. **kegey**.

sponsor Sponsor, destekleyici.

spora *(biyoloji)* Spor *(Bitki ya da tek hücreli hayvanlarda büyüme ve üremeyi sağlayan hücreler)*.

sport (-tı) Spor *(Kişisel veya toplu yarışlar biçiminde yapılan, bazı kurallara göre uygulanan beden hareketlerinin tümü)*; **~ meydançığı** Spor sahası.

Soñ turıp beyaz yolaḳlı sport ştanına ayaḳlarını aşıḳıp soḳtı ve oda içinde o yaḳḳa-bu yaḳḳa yurip, elleri ve

ayaḳlarınen çeşit areketler etmege tutundı. “Sonra beyaz çizgili spor pantolonuna ayaklarını soktu ve oda içinde o yana bu yana yürüyüp, elleri ve ayakları ile çeşitli hareketler yapmaya başladı.” -İ. Abduraman - 1.

sportçı Sporcu, atlet.

Guya, epkin sportçını añdırġan, dülber, saġlam kevdesini Asan aġadan gizlemekte edi. “Sanki, güçlü sporcuyu andıran, muntazam, sağlam gövdesini Asan Ağa’dan gizlemekteydi.” -U. Edemova - 2.

sportsmen bk. **sportçı**.

spravka Rapor, belge, bilgi; **yaşaġan yeri aḳḳında ~** İkametgâh, ikamet belgesi.

Ama bunıñ da ḳıtıḳlı yeri bar: mektepke kirecek olsañ, ḳaç sınıf bitirgeniñ ḫususında ille spravka talap etecekler. “Ama bunun da sakıncalı yeri var: okula girecek olursan, kaç sınıf bitirdiğin konusunda muhakkak belge isteyecekler.” -E. Umerov - 1.

sprint (-ti) *(spor)* Sprint, hız koşusu.

sprinter *(spor)* Sprinter, kısa mesafe koşucusu.

sprut (-tı) *(zooloji)* Ahtapot.

ssuda Borç, kredi, ödünç.

stabil İstikrarlı, müstakar; sabit.

stabilizator Stabilizatör, dengeleyici *(Otomobillerde eğikliği ya da yaylanma genliğini azaltmak için şasi ve tekerleklere yerleştirilen düzen)*.

stabilleştirme, **stabilleştirüv** *(eylem adı)* **stabilleştirmek**; İstikrar; stabilizasyon; stabilize etme.

stabilleştirmek Stabilize etmek, sağlamlaştırmak.

stabilleştirmemek *(olumsuz)* **stabilleştirmek**.

stabillik (-gi) İstikrar, değişmezlik, sabitlik, oturmuşluk.

stadion *(spor)* Stadyum, stat.

–Medeniyet evini bitirsek, stadion ve suv tıynaġı aḳḳında tüşünmek kerekmiz. “–Medeniyet evini bitirirsek, stadyum ve su göleti hakkında düşünmeliyiz.” -Çerkez Ali - 1.

stadiya Safha, merhale, devre, aşama; bk. **devir**.

stafilokokk *(bakteriyoloji)* Stafilokok *(Mikroskopla bakıldığında üzüm salkımını andıran öbekler durumunda görülen, çok küçük çaplı bakteri)*.

staj Staj, kıdem, deneyim; **umumiy ~** Genel deneyim.

Ama ḳaza kelse, seniñ salmaḳlı emek stajıña, ileri işçi, yaḫşı adam ekeniñe baḳıp oturmay eken. “Ama kaza

geldiğinde, senin emeğine, usta işçiliğine, iyi insan olmana bakmıyormuş.” -E. Umerov - 1.

stajirovka Staj, kıdem; **~ yapmaḳ** Staj yapmak.

stajyor Stajyer.

stajyorlıḳ (-ġı) Stajyerlik.

stakan Bardak; **bir ~ suv** Bir bardak su.

Stakan tolu suvmıdır, yapon yolu bumıdır, / Ey, allanın zalimi, etecegiñ bumıdır. “Bardak dolu su mudur, Japon yolu bu mudur, / Hey Allah’ın zalimi, yapacağın bu mudur?” -Halk Yırı.

stakkato *(müzik)* Staccato *(Kesik kesik çalınan)*.

stalagmit (-ti) *(jeoloji)* Dikit, istalagmit *(Mağaralarda tavandan damlayan kireçli suların katılaşmasıyla tabandan yukarıya doğru oluşan kalker birikintisi)*.

stalatit *(jeoloji)* Sarkıt, istalaktit, damlataş.

stan 1. Boy, endam; bk. **endam**. 2. *(teknik)* Makine; **prokat ~ı** Hadde makinesi.

standart (-tı) Standart *(Belirli boyutlarda, belirli bir tipe uygun olarak yapılmış ya da ayrılmış olan)*.

standartizatsiya Standardizasyon *(Standart bir duruma geltirme işi)*.

stantsiya İstasyon, gar, durak; **demiryol ~sı** Tren istasyonu; **avtobuslar ~sı** Otobüs durağı; **orbital ~** Uzay istasyonu; **meteorologik ~** Meteoroloji istasyonu.

Ḫalḳ oz yaşçiklerini mıḫlap azırlamakta, Nikita ise demiryol stantsiyasına ḳatnap vagon tutuv peşinden yure. “İnsanlar kendi kutularını çivileyip hazırlıyor, Nikita ise, demir yolu istasyonuna gidip vagon tutma peşinde dolaşıyor.” -Çerkez Ali - 2.

starısta *(tarihi, ağızlarda)* Muhtar *(Bir topluluğun işlerini yürütmek için seçilmiş veya atanmış bir kişi)*.

starşina *(askerlik)* Astsubay, başçavuş.

start (-tı) *(spor)* Başlangıç; **~ yapmaḳ** Başlangıç yapmak; **~ pıştavı** Start tabancası *(yivsiz silah)*.

starter *(spor, teknik)* Marş.

statika Statik, durgun, gelişme göstermeyen.

statistika İstatistik *(Bir sonuç çıkarmak için verileri yöntemli bir biçimde toplayıp sayı olarak belirtme işi, sayımlama)*; **~ muteḫassısı** İstatistik uzmanı.

Rayon statistika idaresine ve koy ḫocalığı bolügine berilgen malumatlarda ise tolusınen saçıldı dep

kosterile. “Bölge istatistik idaresine ve köy hocalığına verilen malumatlarda ise fazlasıyla ekildi diye gösteriliyor.” -M. Ablalimov.

stator *(elektrik)* Stator *(Dalgalı akımlı elektrik motorlarında ve üreteçlerinde devinmeyen bölüm)*.

statsionar Hastane.

status Statü, durum, yer; **Ḳırımtatar tiliniñ ~ı** Kırımtatar dilinin durumu.

status-kvo Statüko *(Öteden beri sürüp gelen ya da var olan, şu andaki durum)*.

stayer *(spor)* Uzun mesafe koşucusu, maraton koşucusu.

stearin Stearin *(Gliserinin stearik asit esterlerine verilen ad)*; **~ çıraḳ** Stearin mum.

stellaj Raf

stemek *(konuşmada)* bk. **istemek**.

stend Stant *(Bir fuarda ya da sergide malların sergilendiği yer)*.

stenograf Stenograf *(Stenografi imlerini bilen ve bir konuşmayı bu imlerle yazıya geçirebilen kimse)*.

stenografiya Stenografi *(Konuşmaları hızla ve olduğu gibi yazıya geçirmeye elverişli, kısa ve yalın imlerden oluşan bir yazı yöntemi)*; **~nen yazmaḳ** Stenografiyle yazmak; **~nen yazılġan** Stenografiyle yazılmış.

stenografiyacı Stenograf *(Stenografi imlerini bilen ve bir konuşmayı bu imlerle yazıya geçirebilen kimse)*.

stenogramma Transkript.

stenokardiya *(tıp)* Anjina pektoris, anjina *(genellikle kalp kasındaki iskemi veya koroner arter spazmı nedeniyle oluşan göğüste ağrı, sıkışma ve baskı hissi)*.

stenoz *(tıp)* Stenoz, daralma *(Vücut kanallarının, damarların, kanal biçimindeki oluşumun veya kanala açılan deliğin normal dışı darlığı veya daralması)*.

stereografiya *(matematik)* Stereografi *(Katı nesneleri bir düzlem üzerinde gösterme sanatı)*.

stereometriya *(matematik)* Geometri.

stereoskop Stereoskop *(Stereoskopik çiftlerin incelenmesinde kullanılan ve konuyu kabartma olarak gösteren optik aygıt)*.

stereoskopik Stereoskopik.

stereotip Klişe, basmakalıp.

sterilizator Sterilizatör, arındırıcı, steril edici.

sterilizatsiya Sterilizasyon *(Bir ürünün içindeki ya da bir cismin üzerindeki*

bütün mikropları kesin bir şekilde öldürmek anlamına gelir); **~ yapmaḳ** Steril etmek; **ḫirurgik aletlerni ~ yapmaḳ** Cerrahi aletleri steril etmek; **sütni ~ yapmaḳ** Sütü steril yapmak.

sterillik (-gi) Kısırlık, verimsizlik.

stıpan *(etnografya)* Kadın başlığının yerine geçen süsleme.

stil bk. **uslüp**.

stilist bk. **uslüpçı, seliḳadar**.

stimul Teşvik edici, uyarıcı; **iş yapmağa ~** Çalışmaya teşvik eden; **~ olmaḳ** Uyarıcı olmak.

stimulirleme, **stimulirlev** *(eylem adı)* **stimulirlemek**.

stimulirlemek Teşvik etmek, uyarmak; **yaşlar icadını ~** Gençlerin yaratıcılığını teşvik etmek.

stimulirlememek *(olumsuz)* **stimulirlemek**.

stipendiat (-tı) Burslu okuyan öğrenci.

stipendiya Burs *(Bir kimsenin öğrenimini yapması ya da bilgi ve görgüsünü artırması, araştırmalarda bulunması vb. için, devlet ya da özel bir kuruluşça, belli bir süre ödenen aylık)*.

Ozü yaḫşı oğlan edi, amma barıp da içse pek fena ola edi. Bazan stipendiyasını bile rakıġa bere turġan. "Kendi iyi oğlandı, ama içtiği (zaman) pek fena oluyordu. Bazen bursunu bile rakıya veriyordu." -U. Edemova - 2.

stirol *(kimya, teknik)* Stiren (C8H8).

stoitsizm Stoacılık *(Derslerini stoa denilen direkli galeride veren Yunan düşünürü Kıbrıslı Zenon'un MÖ IV. yüzyılda kurduğu, doğaya uygun yaşamayı salık veren, ruhun duyumsamaz olduğunu öne süren, aklı egemen kılmayı ve dünya yurttaşlığını ülkü edinen öğreti ve felsefe okulu)*.

stol (*ağızlarda* **ustol)** Masa; sofra; krş. **masa**, **sofra**, **ḫona**; **alçaḳ ~** Alçak masa; **tögerek ~** Yuvarlak masa; **yazı ~ı** Yazı masası; **sızmacılıḳ ~ı** Çizim masası.

Stol başında ḳadınmen ḳarta oynap oturmaḳta olġan pristavın çırayı divar kibi aġarıp, ḳorḳudan ḳaltıraġan dudaḳlarınıñ arasından: -Dostçığım, Refat! -lafları töküldi. "Masa başında karısıyla kâğıt oynayan baş polisin, yüzü duvar gibi ağarmış bir şekilde, korkudan titreyen dudaklarının arasından, dostum, Refat, sözleri döküldü." -Cemil Seydamet - 1.

stolbnyak Tetanoz, kazıklı humma.

stomatit (-ti) *(tıp)* Stomatit *(Ağız mukozasının iltihabı)*.

stomatologik *(tıp)* Stomatolojik *(Ağız boşluğu ve ilgili oluşumlardaki hastalık)*.

stomatologiya *(tıp)* Stomatoloji *(Ağız boşluğu ve ilgili oluşumlardaki hastalıkları, bu hastalıkların nedenlerini, tanı ve tedavilerini araştıran tıp dalı)*.

stomatoskop *(tıp)* Stomatoskop *(Ağzı ışıkla muayeneye yarayan alet)*.

stomatoskopik Stomatoskopik *(Ağızla ilgili)*.

stradivarius *(müzik)* Stradivarius *(Telli çalgılarda ve özellikle kemanda, Antonio Stradivari ve ailesinin bir markası)*.

strateg Stratejist *(Strateji üreten kişi)*.

strategik Stratejik.

O çoḳ ḳafa yordı ve niayet, bir ḳaç paragraftan ibaret olġan buyük bir strategik plan işlep çıḳtı. "O, çok kafa yordu ve sonunda, birkaç paragraftan ibaret olan büyük bir stratejik plan yaptı." -A. Osman - 1.

strategiya Strateji *(Önceden belirlenen bir amaca ulaşmak için tutulan yolların ve uygulanan yöntemlerin tümü)*.

stratosfera *(meteoroloji)* Stratosfer *(Atmosferin ikinci katmanı)*.

stratostat (-tı) Stratosferik.

streptokokk *(bakteriyoloji)* Streptokok *(Sıvı ortamda zincir biçiminde koloniler oluşturan, çoğu zaman patojen olan bir mikrokok)*.

streptotsid *(farmakoloji)* Streptosid *(Bir antibiyotik grubu)*.

striḫnin *(kimya)* Striknin *(Nux vomica ağacından üretilen zehirli madde)*.

stroboskop Stroboskop *(Dalgaların frekansını ve dalga boylarını ölçmek için kullanılan bir araç)*.

stroboskopiya Stroboskopi *(Dalgaların frekansını ve dalga boylarını ölçülmesi)*.

strontsiy *(kimya)* Stronsiyum (Sr).

strop *(denizcilik)* Makara ipi, kayış ipi.

struktura Yapı; bünye, yapılış, kuruluş; bk. **ḳurulış**; **topraḳnıñ ~sı** Toprağın yapısı; **atom ~sı** Atomun yapısı; **cemiyetniñ iḫtisadiy ~sı** Toplumun ekonomik yapısı.

stsenariy *(tiyatro)* Senaryo *(Bir gösterinin temeli olan ya da bir gösteri izlencesinin gerçekleştirilmesine kılavuz olmak üzere hazırlanan metin)*; **~ yazġan** Senaryo yazan, senarist.

stsenariyci Senarist, senaryo yazarı.

student (-ti) Öğrenci, talebe; **~ler** Talebeler.

Sabıḳ studentke boyle yerde yatmaḳ ne olsun?.. “Eski (bir) öğrencinin böyle yerde yatması ne mümkün?..” -U. Edemova - 2.

studiya Stüdyo, atölye, işlik.

stul bk. **skemle**.

Soñra stulnıñ arḳalığına tayanıp oturdı, ellerini ḳursağı ustüne ḳavuştırdı, ince ve uzun parmaḳlarını biri-biri arasına keçirgen alda, oyġa çomdı. “Sonra iskemlenin arkalığına dayanıp oturdu, ellerini karnının üstünde birleştirdi, ince ve uzun parmaklarını birbiri arasına geçirmiş halde, düşünceye daldı.” -E. A. Osmanoğlu - 1.

su 1. *(ağızlarda)* Su; bk. **suv**. 2. *(etnografya)* Zıh, kaytan *(kenar süslemesi)*.

Tenekege uç-dört taşnı ḳoyıp yaḥşı ḳızdırasıñ, vanna odasına alıp kire de ustüne su tökesiñ. “Tenekeye üç dört taşı koyup iyice ısıtırsın, banyo odasına alıp girer ve üstüne su dökersin.” -E. Umerov - 2.

sual 1. Soru, sual; **~ bermek** Soru sormak; **doġrudan doġru** ~ Direk soru; **sualler yaġdırmaḳ** Soru yağdırmak; **~ge cevap bermek** Soruya cevap vermek; **içinde cevabı olġan** ~ İçinde cevabı olan soru; **~ge cevap olaraḳ** Soruya cevap olarak; **suallerinen bezdirmek** Sorularıyla bezdirmek. 2. *(dilbilgisi)* Soru; **~ intonatsiyası** Soru tonlaması; **~ cumlesi** Soru cümlesi; **~ işareti** Soru işareti.

Müdirenin sualine iri mavi ve cazibeli kozlerinden aḳıttığı koz yaşlarile cevap vermişdi. “Müdirenin sorusuna iri mavi ve güzel gözlerinden akıttığı gözyaşlarıyla cevap vermişti.” -A. S. Ayvazov - 1.

sual-cevap Soru cevap; **~ usulı** Soru cevap metodu.

Sual-cevaptan soñ ocapçe yañı mevzünı ikâye etip başladı. “Soru cevaptan sonra öğretmen yeni konuyu anlatmaya başladı.” -U. Edemova - 2.

sualli Sualli, suali olan, sorusu olan.

sualli-cevaplı Sualli cevaplı, soru cevap şeklinde; **~ metin** Sorulu cevaplı metin.

sualname Anket, soru listesi; krş. **sorġuç**.

sualsız Sorusuz.

subarenda Devren kiralık.

subaşı 1. *(tarihi)* Bir şehirde suyu dağıtımına ve şehrin su işlerine bakan kimse. 2. *(tarihi)* Belediye reisi. 3. *(tarihi)* Çiftlik kahyası, çiftlik sorumlusu.

subay Memur, subay, zabit.

subet (-ti) Sohbet; krş. **ķonuşma (ķonuşuv)**, **baḫs**; **musaabe**; **~ etmek** Sohbet etmek.

Akşam ustü ķartlarnıñ bu coşķun subetlerini aşağı maaile taraftan keleyatķan bir adam boldi. "Akşamüstü yaşlıların bu coşkulu sohbetlerini aşağı mahalle tarafından gelen bir adam böldü." -Çerkez Ali - 2.

subetdeş Muhatap.

Eger subetdeşim tanış olmasa, men onıñ butün resimini çızıp oturmayım. "Eğer sohbet ettiğim tanıdık olmazsa, ben onun bütün resmini çizemiyorum." -E. Umerov - 1.

subetleşamamaķ Konuşamamak, sohbet edememek.

subetleşmek Sohbet etmek, konuşmak, görüşmek; krş. **ķonuşmaķ**.

Nabican akanen Midat çoķ vaķıtķace subetleşip oturdılar. "Nabican ağa ile Mithat uzun süre sohbet edip oturdular." -M. Ablalimov.

subetleşmemek *(olumsuz)* **subetleşmek**.

subetleştirmek *(ettirgen)* **subetleşmek**.

subetleştirmemek *(olumsuz)* **subetleştirmek**.

subḫan Tanrı, ilahiyat, ilahi. ● **maşalla, Subḫan Alla!** Aferin, bravo! *(övünme biçimi)*.

subḫaniy İlahi, Tanrısal; krş. **ilâḫiy, rabbaniy**.

sublimatsiya *(kimya)* Sublimasyon *(Maddenin ısı uygulandığında katı halden -aradaki sıvı hali atlayıp- gaz haline geçmesidir)*.

submarina *(denizcilik)* Denizaltı.

subsidiya Sübvansiyon, destekleme, teşvik parası *(Bir ürüne devletçe yapılan para yardımı)*; **aķça ~ sı** Para desteği; **~ almaķ** Teşvik parası almak; **~ bermek** Teşvik parası vermek.

substantivatsiya Gerçekleştirme.

substantsiya *(felsefe)* Cevher, töz *(Evrenin varoluşunu açıklamaya çalışan felsefelerin ilk öğe olarak düşündükleri varlık, öz, değişen şeylerin özünde değişmeden kaldığı varsayılan idealist kavram)*.

subtropik Astropikal, sübtropikal, dönencealtı *(Tropikanın yanındaki iklim özelliği)*; **~ iklim** Sübtropikal iklim.

subtropikler Astropikal bölge, astropika *(Tropikanın yanında olan)*.

subventsiya *(maliye)* Sübvansiyon, destekleme, teşvik parası *(Bir ürüne devletçe yapılan para yardımı)*.

subyan *(çokluk)* Çocuklar; krş. **balalar**.

subyekt 1. *(felsefe)* Özne. 2. Kişi, şahıs. 3. Konu, metin; **ḫastacan ~** Dramatik, acılı bir konu; **uḳuḳ ~i** Hukuk konusu.

subyektiv Subjektif, öznel; **~ fikir** Öznel fikir; **~ idealizm** Öznel idealizm.

suç (suçu) 1. Hata, yanılgı, yanlışlık. 2. Suç, kabahat; krş. **ḳabaat, ayıp.**

Bir kişi tura da: Bala, seniñ pelvanlıġın olsa balalarġa olmasın, babannıñ suçını almaġa bil, -dey. "Birisi kalkar ve: Çocuk, senin pehlivanlığın çocuklara karşı olmasın, babanın suçunu almaya da bil, der." -Edige Destanı.

suçlu Suçlu, kabahatli; krş. **ḳabaatlı.**

Onı bu yerge Mammet de yollamadı, kavġanı eşitip, ozü keldi. Demek, o suçlu degil. "Onu buraya Mammet de yollamadı, kavgayı duyup kendi geldi. Demek, o suçlu değil." -İ. Paşi.

suçlulıḳ (-ġı) Suçluluk.

suçsuz Suçsuz, kabahatsiz; krş. **ḳabaatsız.**

suçsuzlıḳ (-ġı) Suçsuzluk.

Sudaḳ (-ġı) 1. Sudak *(Kırım'da bir şehir)*. 2. *(zooloji)* Sudak balığı, uzun levrek; *Stizostedion lucioperca*. 3.: **~ alma** Elma; bk. **alma**.

sudur (sedır) 1. Ortaya çıkma, zuhur. 2. Neşir, yayımlanma, yayım; **~ etmek** Yayımlamak, neşretmek.

sudya bk. **akem.**

suek *(ağızlarda)* Kemik; bk. **kemik**; **can ~** *(ağızlarda)* Pelvik (leğen) kemiği.

Viktor Romanoviç Rustemniñ bundan bir yıl evel suegi çatlaġan ve çoḳtan tüzelgen parmaġını mar-gantsovkalı cıllı suvnen yuvdı, spirtnen oḳaladı ve nasıldır maz sürtip baġladı. "Viktor Romanoviç Rüstem'in bundan bir yıl önce kemiği çatlayan ve çoktan düzelen parmağını ılâçlı sıcak suyla yıkadı, süngerle ovaladı ve bir çeşit merhem sürerek bağladı." -A. Osman - 2.

suem *(ağızlarda)* Karış; bk. **ḳarış.**

suf Sufilerin kaba yünlü kıyafetleri.

suffiks *(dil bilimi)* Sonek *(Sözcüğün köküne ya da gövdesine gelen yapım ya da çekim eki)*.

suffiksatsiya Sonek kullanımı.

sufiy 1. *(dini)* Mistik, tasavvuf, sufi. 2. Mistik(s)i, tasavvufi; krş. **tasavvufiy**.

sufiylik (-gi) Mistisizm, gizemcilik *(İnsanın mantık, araştırma ve akıl yürütme yoluyla erişemediği ilahi ve doğaüstü hakikatleri derin bir sezgi ile arama yolu)*.

sufle *(aşçılık)* Sufle *(Çikolatalı bir tatlı)*.

suflyor Suflör *(Sahnenin görünmeyen bir yerinden, sahnedeki oyunculara, rollerinde unuttukları sözcükleri ya da*

tümce başlarını, tümceleri fısıldayarak anımsatan görevli).

suflyorlıḳ (-ġı) Suflörlük, suflörün yaptığı iş, görev; **~ yapmaḳ** Suflörlük yapmak.

suġuḳ *(ağızlarda)* Soğuk, serin; bk. **suvuḳ**.

suġuḳlıḳ *(ağızlarda)* Soğukluk; bk. **suvuḳlıḳ**.

suġun *(ağızlarda)* Geyik; bk. **sıġın**.

Suḫum Sohum *(Abhazya Cumhuriyeti'nin başkenti)*.

suiḳast (-tı) Suikast.

suiḳastçı Suikastçı, tetikçi.

suiniyet (-ti) Kötü niyet, kötülük.

suistimal Suistimal; **~ etmek** Suistimal etmek.

sukünet bk. **sükünet**.

Birazdan çölniñ sukünetini bozıp, nasıldır bir ḳuş sesi işitildi. "Az sonra çölün sessizliğini bozarak, bir çeşit kuş sesi duyuldu." -Çerkez Ali - 1.

suküt bk. **süküt**.

O imdat istep yanındakilerge baḳtı. Başḳalar suküt saḳlamaḳta ediler. "O, yardım isteyerek 5 yanındakilere baktı. Diğerleri susmaktaydılar." -A. Osman - 2.

suḳlanç (-çı) Gıpta, haset, kıskançlık.

suḳlançlı Kıskanılacak, gıpta edilecek.

suḳlanıç *(ağızlarda)* Gıpta, haset, kıskançlık; bk. **suḳlanç**.

suḳlanıçlı *(ağızlarda)* İmrenilecek, gıpta edilecek, kıskanılacak; bk. **suḳlançlı**.

suḳlanmaḳ 1. Gıpta etmek; hayran kalmak *(iyi anlamda)*; **onıñ işkirligine episi suḳlana** Herkes onun çalışkanlığına hayran kalıyor. 2. Kıskanmak *(kötü anlamda)*; bk. **paḫıllamaḳ**.

Onıñ at ustünde oturışına suḳlanġan adamlar: -Eşḳ olsun oġlanġa! "Onun at üstünde oturuşuna imrenen adamlar: — Aşk olsun çocuğa." -Köroğlu Destanı.

suḳlanmamaḳ *(olumsuz)* **suḳlanmaḳ**.

sul *(ağızlarda)* 1. Beceri, maharet, yetenek, kapasite, kabiliyet. 2. Deneyim, tecrübe, görgü; bk. **tecribe**.

sulema *(kimya)* Süblimleşme *(Katı maddelerin ısıtılınca, ara bir hal olan sıvı hâle geçmeden doğrudan gaz hâle geçmesi)*.

Suleyman *(tarihi)* Hz. Süleyman; **~ peyġamberniñ yuzügi** Süleyman peygamberin yüzüğü; **~ taşı** *(mineraloji)* Lal taşı, nar taşı, granat taşı.

sulfat *(kimya)* Sülfat *(Sülfirik asidin tuzu ya da esteri)*.

sulfit *(kimya)* Sülfit *(Sülfürlü asit tuzu)*.

sulḫ 1. Barış, sulh; krş. **barışıḳ; tınçlıḳ**. 2. Sükûnet, huzur.

sultan 1. Sultan, hükümdar. 2.: **~ alma** Elma. 3.: **~ armut** Armut.

Tatar oġlu, buyüklerden saḳın imdat bekleme, / Ḳanı Ḳırımın imayesinde olan sultanlar? “Tatar oğlu, büyüklerden sakın yardım bekleme, Hani Kırım’ın himayesinde olan sultanlar?” -C. Kermençikli.

sultani *(botanik)* Bir armut türü.

sultaniye (I) *(tarih)* Sultaniye (lise).

O ise, ne içündir, er vaḳıt sevgililerimizni deñiştirmekni teklif ete ve ozüniñ Sultaniyesini maḳtap başlay. “O ise, nedense, her zaman sevgililerimizi değiştirmemizi teklif ediyor ve kendi Sultaniye’sini övmeye başlıyor.” -A. Osman - 2.

sultaniye (II) *(botanik)* Sultaniye *(Kırım yarımadasında yetişen bir armut türü)*.

sultanlıḳ (-ġı) Sultanlık, saltanat.

sulük (-gi) Zikzaklık kemer.

sulüm bk. **sulün**.

sulün *(zooloji)* Sülün; *Phasianus colchicus*; krş. **sırlı tavuḳ**. ● **~ kibi** Sülün gibi; **~ endamlı** Sülün endamlı.

sulüs Arap alfabesi.

suma bk. **sıma**.

sumalaḳ (-ġı) Benzer, bunun gibi, emsal.

sumbul *(botanik)* Sümbül; *Hyacinthus sp*.

sunaḳ 1. *(tarih)* Siyaset meydanı. 2. Kurban kesilen yer, kurban taşı.

sundurma *(Koz ağzında)* Sundurma, çatı çıkıntısı, saçak; bk. **saçaḳ**.

suniy Suni, yapay; krş. **yapma**; **~ kubre** Suni gübre; **~ yarıḳ** Suni ışık, yapay ışık; **~ ipek** Suni ipek; **~ olaraḳ** Yapay olarak; **~ yaġmur maşnası** Yapay yağmur makinesi; **~ saylav** *(biyoloji)* Yapay seçilim.

Emşireniñ yuzünde suniy tebessüm koründi. “Hemşirenin yüzünde suni tebessüm göründü.” -İ. Abduraman - 1.

sunmaḳ (I) *(ağızlarda)* Sunmak, teklif etmek, önermek; bk. **teklif etmek**.

sunmaḳ (II) bk. **sanmaḳ**.

sunna bk. **sünnet**.

sunnet Sünnet; **~ olmaḳ** Sünnet olmak; **~ etmek** Sünnet etmek.

Olar allanıñ emirlerini tuta, peyġamberleriniñ sunnetlerini icra ete, beş vaḳıt namaz ḳılıp, rabbi talanıñ bergenine şükür ete ekenler. “Onlar Allah’ın emirlerini yerine getiriyor, peygamberlerin sünnetlerini icra ediyor, beş vakit namaz kılıp, Rabbî Taala’nın verdiğine şükrediyorlarmış.” -Altın Beşik Efsanesi.

sunnit Sünni *(Sünniliği benimsemiş, Sünni mezhebinden olan kimse)*.

suñiy bk. **suniy**.

supa 1. *(etnografya)* Kilden yapılma taş tezgahı; krş. **seke**, **set**. 2. Yükseklik yapan platform.

superarbitr Hakem.

superaviatsiya Doğa üstü, tabiat üstü, ilâhi, mucizevi.

supercılt (-tı) Kitap kabı, tozlanma önleyici kapak.

superfosfat (-tı) *(kimya)* Süperfosfat *(Doğal trikalsiyum fosfatın sülfürik asitle işlenmesinden elde edilen ve gübre olarak kullanılan ürün)*.

supürmek *(ağızlarda)* Süpürmek; bk. **sipirmek**.

surat (-tı) 1. Sürat, hız; **orta ~** Orta hız; **~ı ne ḳadar?** Hızı ne kadar?. 2. Tempo, çabukluk.

O kunü briġadanıñ azaları uylege ḳadar yuksek suratnen çalıştılar. "O gün ekip üyeleri öğleye kadar yüksek hızla çalıştılar." -İ. Abduraman - 1.

surdina *(müzik)* Sordina *(Ses kısmaya yarayan araç)*.

surdinka *(müzik)* Sesi kısılmış, kısık sesli.

surdopedagogika Sağır ve dilsiz pedagogu.

sure *(din)* Sure *(Kuran'ın bölümleri)*; **Fatiḥa ~si** Fatiha suresi.

Belmurselât suresini oḳuġanda, oca yengem bunı bizge de ogretken, bu ḳarılġaçlar duasıdır deġen edi. "Belmurselât suresini okurken, hoca yengem bunu bize de öğretmiş, bu kırlangıçlar duasıdır demişti." -N. Çelebicihan.

suret (I) 1. Suret, kılık; şekil; dış görünüş. 2. Resim; **~ yapmaḳ** Resim yapmak. 3. Şekil, tarz, üslup; **acele ~te** Acele olarak, müstacelen, acil surette; **çabik bir ~te** Acele bir şekilde. 4.: **altın ~** *(etnografya)* Baş süslemesi olarak kullanılan broş *(çiçek buketi şeklinde)*.

En buyük papazlar anda iblisniñ altın suretine ibadet ete ekenler. "En büyük papazlar orada iblisin altın broşuna ibadet ediyorlarmış." -Ayuvdağ Efsanesi.

Babasınıñ açuvı sakinleşmegenini korgen oğlu, ḳattı surette, gizlice baba yurtından ḳaçmaḳnı ḳararlaştırġan. "Babasının kızgınlığının sakinleşmeyeceğini gören oğlu, kati surette, gizlice baba yurdundan kaçmayı kararlaştırmış." -Altın Beşik Efsanesi.

suret (II) *(matematik)* Pay *(Kesirli sayılar için)*; **~ be maḫrec** Pay ve payda.

Sureyya *(astronomi)* Galaksi; krş. **ulker**.

surguç Mühür mumu.

surik *(kimya)* Sülüğen *(Ergimiş kurşunun hava akımında yükseltgenmesi yoluyla elde edilen, pas önleyici astar boyaların yapımında kullanılan, çok yoğun ve zehirli, kırmızı turuncu renkte bir boya)*.

Suriye Suriye.

Suriyeli Suriye vatandaşı, Suriyeli.

surma bk. **sürme**.

surnay bk. **zurna**.

surrogat (-tı) Vekil, vekalet almış.

suru *(ağızlarda)* Sürü, topluluk; bk. **sürü**.

suruḳ *(ağızlarda)* Direk, sırık, çubuk; bk. **sırıḳ**.

susaġer *(Kodeks Kumanikus)* Manda, su sığırı; bk. **suvsığır**.

susaḳ 1. bk. **suzaḳ**. 2. Susuz, susamış.

susam (*ağızlarda* **susan)** *(botanik)* 1. Süsen çiçeği. 2. Susam.

susamaḳ Susamak, susadığını hissetmek.

susḳun Suskun, sessiz; krş. **indemez**.

Endi-endi susḳun Gorın koksünde / Gizliden buz camı korüne. "Şimdi şimdi suskun Gor'un göğsünde / Gizlice buzdan cam görünüyor." -V. Basırov.

susḳunlıḳ (-ġı) Sessizlik; susma, susuş, sükût; krş. **süküt**; **~nen** Hiç konuşmadan, ses çıkarmadan, sessizce, susarak; krş. **indemey(ip)**.

Aydavcı onıñ sesine alışḳan ġaliba, susḳunlıḳtan abdırap uyandı. "Şoför onun sesine alışmış galiba, sessizlikten irkilerek uyandı." -Z. Kurtnezir - 1.

susmaḳ 1. Susmak; krş. **indememek**; **sus, dedim saña!** Sus, dedim sana! 2. Sesi kesilmek, dinmek; sükûnet bulmak.

Mında, Kızıl-Taşta, Alim bayaġı bir vaḳıtlar susıp turġan. "Orada, Kızıltaş'ta, Alim epey bir zaman sesini çıkarmadan beklemiş." -Aydamaklar Kobası Kızıltaş Efsanesi.

susmamaḳ *(olumsuz)* **susmaḳ**.

suspenziya *(kimya)* Süspansiyon *(Herhangi bir sıvı içerisinde katı bir maddenin çözünmeden kalmasıdır)*.

sut *(ağızlarda)* Petek; bk. **solaḳ**.

sustırmaḳ *(ettirgen)* **susmaḳ**.

sustırmamaḳ *(olumsuz)* **sustırmaḳ**.

Sen buyük ẖazine, baylıḳsın illerde, / İç bir zat sustırmaz şu coşḳun ruẖunnı! "Sen büyük hazine, zenginliksin illerde, / Hiçbir kimse susturamaz bu coşkun ruhunu!" -Y. Temirkaya - 1.

sutenyor Pezevenk.

sutka Yirmi dört saat, bir gün; **bir ~da yigirmi dört saat bar** Bir günde yirmi dört saat var.

Şimdi uç-dört saatte keçmek mumkün olġan yolġa o vaḳıtta bir sutkadan ziyade sarf etken ediler. "Şimdi üç dört saatte geçmek mümkün olan yolu, o zamanlar yirmi dört saatten fazla bir süre harcıyordular." -M. Ablalimov.

sutkalıḳ (-ġı) Yirmi dört saatlik, (bir) günlük; **~ araret** Günlük hava sıcaklığı; **bir ~ yol** Bir günlük yol.

sutun 1. Kolon, sütun, direk; krş. **direk**, **bir sıra ~lar** Bir sıra sütunlar. 2. Sütun (Gazete için); **gazeta ~sı** Gazete sütunu.

suu bk. **su**.

suv 1. Su; **temiz ~** İçme suyu; **bir yutum ~** Bir yudum su; **deñiz ~u** Deniz suyu; **içilgen ~** İçme suyu; **kozyaşı kibi temiz ~** Gözyaşı gibi temiz su; **bullür kibi ~** Billur gibi su; **içilgen ~** İçilir su; **ḳuyu ~u** Kuyu su ~ **çekmek** *(kuyudan)* Su çekmek; **bir yutum ~** Bir yudum su; **~u buz kibi, tişleriñni sızlata** Su buz gibi, dişleri sızlatıyor; **deñiz ~u** Deniz suyu; **~ keçmez** Su geçmez, su geçirmez; **~ sarfı** Su sarfiyatı; **~ temini** Su dağıtma sistemi; **ḳaynaġan ~** Kaynar su; **tatlı ~** a) Şekerli su. b) Tatlı su; **albav ~** a) Hafif tuzlu su. b) Sert su *(sertlik derecesi yüksek olan su)*; **tuzlu ~** Tuzlu su; **yaġmur ~u** Yağmur suyu; **yeraltı ~ları** Yeraltı suları; **~ yuksekligi** Su seviyesi; **~ yuzü** Su yüzü; **~lar çekildi** Sular çekildi; **~ kozü** Kaynak, pınar, çeşme; **~ aḳıntısı** Su akımı; **~ artuvı** Su taşması, suların kabarması, feyezan; **~ basuvı** Su taşması, suların kabarması, feyezan; **~ taşḳını** Su taşkını; **~ keçirmegen** Su geçirmez; **~ sıḳıntısı çekmek** Su sıkıntısı çekmek; **~ sarfı** Su sarfiyatı; **ḳaçaḳ ~** Kaçak su; **~da boġulmaḳ** Suda boğulmak; **~ġa batmaḳ** Suya batmak; **~ uyürülüvi** Girdap, su çevrisi, burgaç; **dımıtıḳ ~** Çekilmiş su, arı su *(yabancı şeylerden arınmış, katışıksız, saf su)*; **~ taşḳını** Su taşması, feyezan; **~ nomaylığı** Feyezan, nehrin taşması, nehrin kabarması; **~ anbarı** Baraj gölü; **~ġa çıdamlı** Suya dayanır; **ḳarbon ~ları** *(kimya)* Karbonhidrat. 2. Sıvı; **patlavuḳ patlasa**, **içinden sarı ~ çıḳa** Ödem patlarsa, içinden sarı sıvı çıkar. 3. Nem, rutubet; bk. **dım**; **bu şey ~ almay** Bu şey rutubet almaz. 4. Meyve suyu, özsuyu; **~u çıḳmaḳ** Suyu çıkmak. 5. Salya; **lezzetli aşlarnı korgende aġzınıñ ~ları aḳa** Lezzetli yemekleri gördüğünde ağzının salyaları akıyor. ● **~ anası** Denizkızı; **~dan yanmaḳ** Susamak; krş. **suvsamaḳ**; **taşnı sıḳsa, ~unı çıḳaracaḳ** Taşı sıksa suyunu çıkaracak; **~ġa alıp ketip, ~sız ḳaytarır** *(atasözü)* Suya götürür, susuz getirir.

Alır menim son esimni, / Dağnı sarġan kom-kok suvnı. “Alır benim son aklımı, / Dağı saran masmavi suyu.” -Y. Kandım - 1.

Suv anası uzun saçlı, adam başlı bir balıḳ eken. “Su anası uzun saçlı, insan kafalı bir balıkmış.” -Y. Bolat.

Adamlarġa taaciplenmemek mumkün degil, bir buçuḳ saatlıḳ yol yurer-yurmez, suvdan yana, kuyeler. “İnsanlara şaşırmamak mümkün değil, bir buçuk saatlik yol gider gitmez susuyorlar, yanıyorlar.” -U. Edemova - 1.

suvaḳar Şelale, çağlayan; krş. **uçansuv**, **şelâle**, **çağlayan**, **suvatḳıç**.

suvaltı Sualtı; krş. **suvastı**; **~ sportu** Sualtı sporu.

Suvaltı gemileri Rummiya yalılarında batırıldı. “Sualtı gemileri Romanya kıyılarında batırıldı.” -Ş. Alâdin - 1.

suvaramamaḳ Sulayamamak.

suvarılmaḳ *(edilgen)* **suvarmaḳ**.

Ḳaysı bolükte terekler pıtaldı, ḳaysı bolükte suvarıldı ve daa nasıl işler yapmaḳ keregligi aḳḳında subetleşti ve añlaştılar. “Hangi bölükte ağaçlar budandı, hangi bölükte sulandı ve daha nasıl işler yapmak gerektiği hakkında konuştular ve anlaştılar.” -Çerkez Ali - 1.

suvarılmamaḳ *(olumsuz)* **suvarılmaḳ**.

suvarım Sulama için gerekli su miktarı; **çapçaḳta bir ~ suv ḳaldı** Fıçıda bir kerelik sulama için gerekli olan su kaldı.

suvarma, **suvaruv** *(eylem adı)* **suvarmaḳ**. 1. Sulama. 2. Su verme, tav verme, tavlama.

Rayon suvaruv idaresinde rayon muessiseleriniñ reberleri nevbetçilik yapalar. “Bölge sulama idaresinde bölge müesseselerinin yöneticileri nöbetçilik yapıyorlar.” -Z. Kurtnezir - 1.

suvarmaḳ 1. Sulamak *(toprağı)*; **çiçeklerni** ~ Çiçekleri sulamak; **bostannı** ~ Bostanı sulamak. 2. Sulamak *(hayvanlara su vermek)*. 3. *(teknik)* Su vermek, tav vermek, tavlamak; **çelikni** ~ Çeliğe su vermek, çeliği tavlamak.

Kunlerden bir kun, Edil baynıñ çobanı ḳoylarını çöldeki ḳuyudan suvarmaḳ içün, ḳuyu başına kele. “Günlerden bir gün, Edil bayın çobanı koyunlarını kırdaki kuyudan sulamak için kuyu başına gelir.” -Kozukurpeç Destanı.

suvarmamaḳ *(olumsuz)* **suvarmaḳ**.

suvartmaḳ *(ettirgen)* **suvarmaḳ**.

suvartmamaḳ *(olumsuz)* **suvartmaḳ**.

suvastı Sualtı; krş. **suvaltı**; **~ gemisi** Denizaltı.

suvat (-tı) Suvat *(hayvanların su içme yeri)*.

suvatḳıç (-çı) 1. Su jeti. 2. Şelale, çağlayan; krş. **uçansuv**, **şelâle**, **çaġlayan**.

suvbaşı (suvbaş) Su başı, kaynak.

suvbolgüç (-çi) *(coğrafya)* Su bölümü çizgisi.

suvdolap *(etnografya)* Su oyuğu, abdest yeri.

suvenir Yadigâr, hatıralık, anmalık, hediyelik eşya; **~ler tükânı** Hediyelik eşya dükkanı.

suvġarmaḳ *(ağızlarda)* Sulamak, su dökmek; bk. **suvarmaḳ**.

suvlamaḳ 1. Su dökmek, sulamak *(avluyu, yolu vb.)*. 2. Nemlendirmek; **çamaşırını utülemezden evel ~ kerek** Çamaşırı ütülemeden önce nemlendirmek gerek.

Sırlı kopürden annesi içün yaptıġı çiçek demetini de suvladı. "Sırlı köprüden annesi için hazırladığı çiçek demetini de suladı." -A. S. Ayvazov - 1.

suvlamamaḳ *(olumsuz)* **suvlamaḳ**.

suvlanmaḳ *(edilgen)* **suvlamaḳ**.

Midat suvlanıp, ağırlaşḳan fufaykasını ustünden çıḳarıp atnıñ arḳasına taşladı. "Mithat ıslanıp ağırlaşan kazağını çıkarıp atın arkasına attı." -M. Ablalimov.

suvlanmamaḳ *(olumsuz)* **suvlanmaḳ**.

suvlaştırmaḳ Sulandırmak, ıslatmak, su bastırmak.

suvlattırmaḳ *(ettirgen)* **suvlamaḳ**.

suvlattırmamaḳ *(olumsuz)* **suvlattırmaḳ**.

suvlıḳ (-ġı) *(ağızlarda)* Gem, ağızlık *(Atı yönlendirmek için ağzına takılan demir araç)*; bk. **ağızlıḳ**.

suvlu 1. Sulu; sıvı. 2. Sulu *(meyve)*; krş. **şıralı**; **~ şeftali** Sulu şeftali; **~ yemiş** Sulu meyve; **~ armutlar** Sulu armutlar. 3. Sulu; su içeren, su taşıyan; **çoḳ ~ ozen** Büyük nehir.

suvluḳ (-ġı) Gem, ağızlık *(Atı yönlendirmek için ağzına takılan demir araç)*.

suvolçer Su saati, su sayacı.

suvoy Girdap.

suvsaġan Susuz, kurak; **~ toprаḳ** Kurak toprak.

Ayuv o ḳadar suvsaġan eken, yıllarnen içse de toymaġa bilmegen. "Ayı o kadar susamış ki, yıllarca içse bile doyamamış." -Ayuvdağ Efsanesi.

suvsama, **suvsav** *(eylem adı)* **suvsamaḳ**.

suvsamaḳ 1. Susamak. 2. Bir şeyi çok istemek, arzulamak.

Bayaġı yoruldı ve suvsadı. Töpege baḳa bermekten boyunı ḳopacaḳ kibi aġıra, bileklerinden kuçü ep eksilmekte. “Epey yoruldu ve susadı. Yukarıya bakmaktan boynu kopacak gibi ağrıyor, bileklerinden gücü hep eksiliyor.” -U. Edemova - 1.

suvsar *(zooloji)* Ağaç sansarı, zerdeva.

suvsatmaḳ Susatmak; **suvsatḳan aş** Susatan yiyecek.

suvsatmamaḳ *(olumsuz)* **suvsatmaḳ**.

suvsıġır *(zooloji)* Manda, su sığırı.

Suvsıġır amamcı ekende, / Kaplı-ḳuplu baḳalar, / Kanatlandı uçmaġa. “Su aygırı hamamcıyken, / Kaplı kuplu kaplumbağalar, / Kanatlandı uçmaya.” - Kozukurpeç Destanı.

su(v)sıyır *(ağızlarda)* Bufalo, bizon; bk. **suvsıġır**.

suvsız bk. **suvsuz**.

suvsızlaşmaḳ bk. **suvsuzlaşmaḳ**.

suvsızlıḳ bk. **suvsuzlıḳ**.

Şay olsa da, suvsızlıḳtan ḳurıp ketmem, / Keñ çöllerni bezendirir em açarım. / Belki aḳşam-sefa kibi boyġa yetmem, / Lâkin yarġa oz ḳoḳumnı ep saçarım. “Öyle olsa da susuzluktan kurumam, / Engin çölleri bezendirir ve açarım. / Belki akşamsefası gibi boya ulaşmam / Lâkin sevgiliye kendi kokumu hep saçarım.” -C. Dagcı.

suvsiñirmez Su geçirmez; **~ toḳumalar** Su geçirmez kumaşlar.

suvsuz Susuz, kurak; **~ saḫra** Susuz çöl.

Taḳatından kesilip, / Suvsuz sararıp solġan. “Takatinden kesilip, / Susuz sararıp solmuş.” -R. Burnaş - 1.

suvsuzlanmaḳ Suyu alınmak, susuz bırakılmak, kurutmak.

suvsuzlanmamaḳ *(olumsuz)* **suvsuzlanmaḳ**.

suvsuzlaştırma, suvsızlaştıruv *(eylem adı)* **suvsuzlaştırmaḳ**; Susuzlaştırma, sıvısızlaştırma.

suvsuzlaştırmaḳ Suyu alınmak, susuz bırakılmak, kurutmak.

suvsuzlaştırmamaḳ *(olumsuz)* **suvsuzlaştırmaḳ**.

suvsuzlıḳ (-ġı) 1. İsteksizlik. 2. Susuzluk; **~ını ḳaldırmaḳ** Susuzluğunu gidermek.

O beş daḳiḳadan soñ ḳaytıp kelerek, biri digeri artında eki stakan limonad içti. Suvsuzlıġı kene de ḳalmadı. “O beş dakika sonra dönüp gelerek, biri diğeri ardına iki bardak limonata içti. Susuzluğu yine de kalmadı.” -İ. Paşi.

suvuḳ (-ġı) 1. Soğuk; şiddetli soğuk; **~tan dır-dır ḳaltıramaḳ** Soğuktan titremek; **~lar** Soğuklar *(soğuk hava dönemi)*; **~ḳa alışmaḳ** Soğuğa alışmak; **~lar bastı** Soğuklar bastı (bastırdı); **~tan uşümek** Soğuktan üşümek; **bugun ~ (bar)** Bugün hava soğuk; **zeer kibi ~** Zehir gibi soğuk. 2. Ayaz; **cevizlerni ~ urdı** Cevizlerini ayaz vurdu. 3. Soğuk, serin; **buz kibi ~ suv** Buz gibi soğuk su. 4. Soğumuş; **~ şorba** Soğumuş çorba. 5. *(mecaz)* Soğuk bir insan; soğuk; **~ bir adam** Soğuk bir insan; **~ bir sesnen dedi** Soğuk bir sesle söyledi; **~ selamlaşmaḳ** Soğuk bir tavırla selamlaşmak. ● **~ baḳmaḳ** Soğuk bakmak, uzak durmak; **~ ter** Soğuk terleme.

Mirza, ozüniñ iç bir vaḳıt aḫırdan çıḳarılmaġan, sabanġa yekilmegen, suvuḳta minilmegen nazik asav aygırını çıḳarıp mine. “Mirza da hiç ahırdan çıkarmadığı sabana koşulmayan, soğukta binilmeyen, nazik, beslenmiş aygırını çıkarıp biner.” -Mirzanen Nogay Masalı.

suvuḳḳanlı 1. Soğukkanlı; telaşsız *(insan)*; **~ adamlar** Soğukkanlı insanlar. 2. Soğukkanlı *(hayvanlar)*.

suvuḳḳanlılar *(zooloji)* Soğukkanlılar, soğukkanlı hayvanlar.

suvuḳḳanlılıḳ (-ġı) Soğukkanlılık, telaşsızlık, sakinlik.

–Ya sen otuz yıldan beri dayanasıñ da, - dedi Nadirov suvuḳḳanlıḳnen. “–Ya sen otuz yıldan beri dayanıyorsun ya, dedi Nadirov soğukkanlılıkla.” -Çerkez Ali - 1.

suvuḳḳollıḳ (-ġı) Hırsızlık; krş. **ḫırsızlıḳ**; **~ yapmaḳ** Hırsızlık yapmak.

suvuḳlanmaḳ Soğuk almak, kendini üşümek; **oksürip başladı, ġaliba suvuḳlandı** Öksürmeye başladı, galiba üşüttü.

Ya men suvuḳlanmadım da, nasıl oksüreyim?.. “İyi ama, ben üşütmedim ki, nasıl öksüreyim?..” -A. Odabaş.

suvuḳlanmamaḳ *(olumsuz)* **suvuḳlanmaḳ**.

suvuḳlatmaḳ Soğuk almak, üşütmek.

Onıñ ustüne suvuḳ suvġa yuvunıp, opkesini de suvuḳlatḳan. “Onun üstüne bir de soğuk suda yakanınca ciğerini de üşütmüş.” -M. Ablalimov.

suvuḳlatmamaḳ *(olumsuz)* **suvuḳlatmaḳ**.

suvuḳlıḳ (-ġı) 1. Soğukluk; **aralarında bir ~ bar** Aralarında bir soğukluk var. 2. Asık yüzlülük; **~nen** Asık yüzlülükle.

Koresiñmi, kundüz çıraḳ yaḳıp oturalar, dep içine de, tışarsına da suvuḳlıḳ tüşken. “Görüyor musun, gündüz mum

yakıp oturuyorlar, diye içine de dışına da soğukluk düşmüş.” -İ. Abduraman - 1.

suvuḳ-suvuḳ Soğuk soğuk, soğuklukla.

Meryem ağır ayaḳlı olġanını sezdirmeden, tez-tez paltosını kiyip, beyaz yun şalını omuzlarına taşlap, Suvade aptenen suvuḳ-suvuḳ savluḳlaştı da, merdivenlerden tüşip ketti. “Meryem hamile olduğunu sezdirmeden çabuk çabuk paltosunu giyip, beyaz yün şalını omuzlarına atıp, Suvade abla ile soğuk soğuk vedalaştı ve merdivenlerden inip gitti.” -Çerkez Ali - 1.

suvuma, **suvuv** *(eylem adı)* **suvumaḳ**; Soğutma; soğuma; **artḳaç** ~ Aşırı soğutma.

suvumaḳ 1. Soğuk olmak. 2. Soğumak. 3. *(bir insandan)* Soğumak, artık sevmemek; **o, ḳızdan suvudı** O, kızdan soğudu; **o, sizden suvudı** O, sizden soğudu.

Oyda suvuḳ!.. / Sevgi suvudı. / Uyansam men / Sen olmaycan... “Düşünce de soğuk!.. / Sevgi soğudu. / Uyanmazsam ben / Sen olmayacaksın...” -V. Basırov.

suvumamaḳ *(olumsuz)* **suvumaḳ**.

suvurġan Emilen, somurulan.

suvurılmaḳ *(edilgen)* **suvurmaḳ**.

Uzun boylu çapḳın adamlar arasından yılan kibi suvurılıp çıḳıp ketti. “Uzun boylu, yakışıklı adamların arasından yılan gibi uzayıp çıkıp gitti.” -A. Osman - 2.

suvurılmamaḳ *(olumsuz)* **suvurılmaḳ**.

suvurmaġan *(olumsuz)* **suvurġan**.

suvurmaḳ 1. Emmek, somurmak, uzatmak, çekmek. 2. Dişini çekmek.

Yerinden sıçrap turdı ve divardaki balaban kilimni suvurıp alıp, Hatice Kâmilevanıñ ayakları tübüne attı. “Yerinden sıçrayıp kalktı ve duvardaki büyük kilimi çekip alarak, Hatice Kâmileva’nın ayakları dibine attı.” -U. Edemova - 2.

suvurmamaḳ *(olumsuz)* **suvurmaḳ**.

suvurtmaḳ *(ettirgen)* **suvurmaḳ**.

suvurtmamaḳ *(olumsuz)* **suvurtmaḳ**.

suvutḳıç (-çı) Buzdolabı; krş. **buzdolap**; **~ meḫanizmi** Soğutma mekanizması.

suvutma, **suvutuv** *(eylem adı)* **suvutmaḳ**.

suvutmaḳ 1. Soğutmak. 2. Atı koşturduktan sonra dinlendirmek.

Ne de ise, reisniñ bu sözleri Riḫsiyevni biraz suvuttılar. “Nedense başkanın bu sözleri Rihsiyev’i biraz rahatlattı.” -Z. Kurtnezir - 1.

suvutmamaḳ *(olumsuz)* **suvutmaḳ**.

suvuttırmaḳ *(ettirgen)* **suvutmaḳ**.

suvuttırmamaḳ *(olumsuz)* **suvuttırmaḳ**.

suyel 1. Siğil; bk. **süyel**. 2. Nasır.

suymek *(ağızlarda)* Sevmek, aşık olmak; bk. **sevmek**.

suzaḳ (sızaḳ) *(etnografya)* Ahşap kupa, maşrapa; bk. **meşrebe**.

südde *(tıp)* Tıkanma, tıkanıklık *(iç organlarda)*.

süfte *(ağızlarda)* İlk, ilk defa, ilk defa olarak; bk. **sifte**.

Men Ediliyanı süfte korgende laf etip olamadım. "Ben Ediliya'yı ilk gördüğümde dilim tutuldu." -A. Osman - 2.

süfteki: **~ kere** *(ağızlarda)* İlk kez, ilk sefer, ilk defa.

sügüt (-ti) *(botanik)* Kavak, söğüt; krş. **selbi**.

Uylelik raatlıḳ maallerinde kolḫozcılar ya mevsimiy tarla çaylalarında, ya da buyük sügüt, ḳaraġaç tereklериniñ salḳınlıḳlarında oturıp yal alalar, aş aşaylar. "Öğlen aralarında çiftçiler ya mevsimlik tarla çaylalarında ya da büyük söğüt ağaçlarının gölgelerinde dinleniyor, yemek yiyorlar." -Z. Kurtnezir - 1.

süjyet (-ti) Konu, mevzu, süje; **ozüne çekici ~** Kendine bağlayan konu.

— Menim de başımda bir süjyet dolana, em çoḳtan dolana. Nasıl eter de onı holstḳa keçirirsiñ. "– Benim de başımda bir konu dolanıyor, hem çoktan beri dolanıyor. Nasıl eder de onu tuvale geçirirsin?" -A. Osman - 2.

süjyetli Konulu, mevzulu.

sükünet (-ti) Sükûnet, sükûn; sessizlik; **~ni bozmaḳ** Sükûneti bozmak; **~ talap etmek** Sessizlik istemek.

Odadaki sükünetni telefonnıñ çañı bozdı. "Odadaki sessizliği telefonun sesi bozdu." -E. Umerov - 1.

sükünetli 1. Sükûnetli; teskin edici. 2. Sessiz, durgun.

süküt (-ti) Sessizlik, durgunluk; sakinlik; krş. **susḳunlıḳ**.

Yura menim sözlerimni süküt saḳlap diñledi. "Yura benim sözlerimi sessizce dinledi." -E. Umerov - 1.

sülâle Sülale, soy, aile; **~si kesildi** Soyu kesildi.

Mında Ferġanadan kelgen, Andijan, Almaata, Yavan TETSlerinde, soñra Taşkent GRESinde çalışḳan. Onıñ butün sülâlesi bu zenaatnı kute. "Buraya Fergana'dan gelen Andican, Almaata, Yavan TETSlerinde, sonra taşkent

GRES'inde çalışmış. Onun bütün sülalesi bu mesleği devam ettiriyor." - U. Edemova - 1.

sülük (-gi) 1. *(zooloji)* Sülük; **~ yapıştırmaḳ** Sülük yapıştırmak. 2. Kırbaç, kayış. 3. Süs eşyaları, süsleme, işleme. ● **~ kibi ḳanını içmek** Sülük gibi kanını içmek; **~ kibi yapışmaḳ** Sülük gibi yapışmak.

Midatnıñ sülükday ḳara ḳaşlarına ḳarılġaç ḳanatı kibi ḳararıp çıḳayatḳan mıyığına, kuçlü kevdesine bir an suḳlanıp baḳtı. "Mithat'ın sülük gibi karakaşlarına, kırlangıç kanadı gibi çıkmakta olan kararmış bıyığına, güçlü vücuduna bir an özenerek baktı." -M. Ablalimov.

sülükli Süslemeli, işlemeli; **~ ḳuşaḳ** İşlemeli kemer.

sümbül 1. *(botanik)* Sümbül çiçeği. 2. Kırım Tatarlarının halı motifi.

Dün anam ile mezarına çiçek kotürdik. Başına İstanbul sümbüli tiktik... "Dün annemle mezarına çiçek götürdük. Başına İstanbul sümbülü diktik..." -A. S. Ayvazov - 1.

süme 1. *(zooloji)* Güve; **~ tiygen** Güve yedi. 2. Parasız; **ceplerine ~ tüşti** *(mecaz)* Hiç param kalmadı.

Aḫmedi kimerde endi eskirgen, sararġan, sümeden iprarġan, toz ḳoḳulġan vesiḳa kâġıtlarını çıḳarıp, olarnı ḳalın, toḳal parmaḳları arasında sıḳ-sıḳ aylandırıp baḳa, kokregine basa. "Ahmedi bazen şimdi eskiyen, sararan, güveden yıpranan, toz kokan vesikaları çıkarıp, onları kalın, küt parmakları arasında sık sık döndürüp bakıyor, göğsüne basıyor." -İ. Paşi.

sümek 1. Emzik *(çaydanlığın)*. 2. Küçük çocuklarda kullanılan idrar akıtma borusu.

Professor yastıḳnıñ bir koşesinden çıḳıp turġan rezina sümekni Suleymanñıñ aġızına tıḳtı. "Profesör yastığın bir köşesinden çıkan lastik emziği Süleyman'ın ağzına tıktı." -A. Osman - 2.

sümelemek 1. Güve tarafından yenmek. 2. *(mecaz)* Fakirleşmek, fakir olmak, yoksul olmak, fakir düşmek.

Onıñ ḳazançı, eger dostları o kunleri sümelep yurseler, umumiy ḳazanġa tüşe turġan. "Onun kazancı, eğer dostları o günlerde yardıma muhtaçlarsa, genel kazana düşmekte." -E. Umerov - 1.

sümelememek *(olumsuz)* **sümelemek**.

sümeli Güve yemiş, güve yeniği içinde.

sümelik (-gi) *(mecaz)* Fakirlik, yoksulluk.

sümesiz Güvesiz, içinde güve olmayan.

sümsük (-gi) 1. Saf, safdil, safyürekli. 2. *(ağızlarda)* Sümük; bk. **sümük.**

sümsüklemek Sümsüklemek, itmek, kakmak, vurmak; **tuttı yaḳasından, sümsüklep tartıp çıḳardı evinden** Tuttu yakasından sümsükleyip evinden çıkardı.

Başlarını kapudan çıḳartmaysınız. çıḳarsalar, sögesiñiz, daa da olmasa, saçından çeke ve niayet, sümsükleysiñiz! "Başlarını kapıdan dışarı çıkarmıyorsunuz, çıkarsalar bile kızıyorsunuz, daha da olmasa saçından çekerek sümsüklüyorsunuz!" -U. İpçi - 1.

sümsür Sıradan bir kişi, vasat insan.

sümsürlenmek *(mecaz)* Aşağılanmak.

Tesadüfiy vaḳia sebebinnen, yigitniñ ogüne ḳaydandır sümsüklenip çıḳḳan zatım. "Tesadüfi bir olay sonucunda onun karşına çıkmış sümsüğün biriyim." -E. Umerov - 1.

sümük 1. Sümük. 2. *(ağızlarda)* Mukus, sümüksü salgı; bk. **yalḳaḳ.**

sümükli 1. Sümüklü. 2. Sümüksü, sümüksel. 3.: **~ bocek** *(zooloji)* Sümüklü böcek.

sümürmek Sümkürmek.

Sağına dönüp burunını sümürdi, yerge tükürdi. "Sağına dönüp burnunu sümkürdü, yere tükürdü." -İ. Paşi.

sümürmemek *(olumsuz)* **sümürmek.**

sümürtmek *(ettirgen)* **sümürmek.**

sümürtmemek *(olumsuz)* **sümürtmek.**

sünbil bk. **sümbül.**

sünger *(zooloji)* Sünger; **~ piçim toḳuma** *(biyoloji)* Süngerimsi doku; **~ taşı** Sünger taşı, pomza, ponza.

süngertaş Sünger taşı, pomza, ponza.

süngü Süngü; kasatura; **~ ucümi** Süngü hücumu.

Bir uyür gogercinler karaim ḳaravulınıñ eline, omuzlarına ve süngüsi uzerine uyürşerek, onıñ elinden yem aşay ediler. "Bir sürü güvercin Karaim nöbetçinin eline, omuzuna ve süngüsünün üzerine üşüşerek onun elinden yem yiyordu." - O. Akçokraklı - 1.

süngüci *(tarihi)* Mızrakçı.

süngülemek Süngülemek, süngü batırmak.

süngülememek *(olumsuz)* **süngülemek.**

süngülengen Süngülenmiş, süngü batırılmış.

süngülenmegen *(olumsuz)* **süngülengen.**

süngülenmek *(edilgen)* **süngülemek.**

süngülenmemek *(olumsuz)* **süngülenmek.**

süngüli Süngülü, süngü takılmış olan.

Ḳale ḳapısına kirecekte sol tarafında ḳalġan ve uzaḳ zamanlar süresinde ḳaramtıraḳ bir tüs alġan taş ḳulleniñ ogünde süngüli ḳaravul oturġan gogercin besley edi. "Kale kapısından girilirken sol tarafında kalan ve uzun zaman içinde siyahımsı bir renk alan taş güllenin önündeki süngülü nöbetçi oturmuş, güvercin besliyordu." -O. Akçokraklı - 1.

süngüsiz Süngüsüz, süngü takılmamış.

sünnet (I) *(Müslümanlık)* 1. Hz. Muhammed'in yaptığı ve söylediği şeyler; **eḫli ~** Hz. Muhammed'in yolundan gidenler. 2. Sünnet *(erkeklerin cinsel organ derisinin dini inanış olarak kesilmesi)*; **~ etmek** Sünnet etmek; **~ olmaḳ** Sünnet olmak; **~ toyu** Sünnet düğünü.

Kunlerniñ birinde Alim Karasuvbazarġa sünnet toyuna tuşken. "Günlerden bir gün Alim Karasupazar'a sünnet düğününe inmiş." -Karavullar Meydanında Hikayesi.

sünnet (II) *(dini)* Sünnet *(farz gibi zorunlu omayan fakat yapılması faydalı görülen dini ibadet şekilleri)*.

sünnetçi Sünnetçi, sünnet kesimi yapan; **~niñ ḳolu yengil** Sünnetçinin eli hafif.

sünnetli *(Müslümanlık)* Sünnetli, sünnet olmuş.

sünnetsiz *(Müslümanlık)* Sünnetsiz, sünnet olmamış.

sünniy *(dini)* Sünni *(Sünnet ehlinden olan kimse)*.

sünniylik (-gi) Sünnilik *(Müslümanlığın hak tanınan dört büyük mezhebine topluca verilen ad; Hanefi, Maliki, Şafii, Hanbeli)*.

süñgurmek Sümkürmek, burnunu temizlemek; bk. **sümürmek.**

süp-süyrü Sip-sivri, ucu çok ince.

süpürge *(ağızlarda)* Süpürge; bk. **sipirki.**

süpürke *(ağızlarda)* Süpürge; bk. **sipirki.**

süpürmek *(ağızlarda)* Süpürmek; bk. **sipirmek**.

süpürtke *(ağızlarda)* Süpürge; bk. **sipirki.**

süramamaḳ 1. Sürememek (tarla için). 2. Sürgün edememek. 3. Taşıyıp sürememek. 4. İtememek. 5. *(halk dili)* Satmak için sürememek.

süre (I) *(din)* Sure; bk. **sure.**

süre (II) Süre, müddet; bk. **muddet.**

Er birimizni istegen tarafına süre bere. Bir daḳiḳadan soñ ne yapacaġımız ozümizge de belli degil. "Biri bizi satranç tahtasına koymuş her birimizi istediği tarafta süre veriyor. Bir dakika

sonra ne yapacağımız kendimize de belli değil.” -E. A. Osmanoğlu - 1.

sürek 1. Sürekli, devamlı; aralıksız; uzun süren; krş. **devamlı**; **~ ẖastalıḳ** Uzun süren hastalık. 2.: **~ buyüklik** *(matematik)* Virgülden sonrası sonsuza kadar devam eden, sabit değerler *(örnek π sayısı)*.

sürekli *(ağızlarda)* Uzun süre, devamlı, sürekli; bk. **uzundan-uzun**; **~ ẖastalıḳ** Devamlı hastalık; **~ yaġmur** Devamlı yağmur

süreklik (-gi) Süreklilik.

süret 1. bk. **suret**. 2. *(matematik)* Pay.

Bundan soñ Gülcian ne yapsa, tüşte yapḳan kibi, ozü añlamadan, bilmeden, avtomatik sürette yaptı. “Bundan sonra Gülcian ne yaptıysa düşünde yapmış gibi, kendi anlamadan, bilmeden otomatik olarak yaptı.” -E. Umerov - 2.

sürgü 1. Sürme; sürgü, tırkaz *(kapı için)*; krş. **sürme**; **mandal**. 2. *(askeriye)* Kama; sürgü *(tüfekte)*.

sürgün 1. Sürgün, menfi, sürgünde bulunan; **~ etmek** Sürgün etmek; **~ olmaḳ** Sürgün edilmek; **~ olunġan ẖalḳlar** Sürgün edilen halklar. 2. Sürgün, menfa; **~ yeri** Sürgün yeri.

H̱astalıḳtan turġanı kibi, onı maḫsus yaptırılġan, demir ḳafeske ḳapap, yanına dört asker ḳoyġanlar da, onı sürgün etkenler. “Hastalıktan kurtulduğu gibi, onu husûsî yaptırılan, demir kafese kapatıp, yanına dört asker koymuşlar ve sürgün etmişler.” - Alimnin Eziyetlenmesi Hikayesi.

sürgünlik (-gi) Sürme, sürgüne gönderme, deportasyon.

1936 senesine ḳadar, ḳulaḳ sürgünligini esapḳa almasaḳ, yuz yigirmi ẖanelik koyde bir adam maḫkeme ḳapısı kormedi. “1936 senesine kadar, kulak sürgününü dikkate almazsak, yüz yirmi hanelik köyde bir adam bile mahkeme kapısı görmedi.” -Çerkez Ali - 2.

sürkelgen *(ağızlarda)* Sürünen, emekleyen.

sürme (I) 1. Sürme, rastık; sülüğen *(boya)*;

~ yaḳmaḳ (veya **çekmek)** Sürme çekmek. 2.: **yılan ~si** *(botanik)* Otsu bitki.

–Ya Orazbay ḳayda? –dedi Nadirov ḳızınıñ sürme çekilgen dülber kozlerine baḳıp. “–Ya Orazbay nerde, dedi Nadirov kızının sürme çekilmiş güzel gözlerine bakıp.” -Çerkez Ali - 1.

sürme (II) 1. Reze; sürme; ispanyolet; sürgü, tırkaz; krş. **mandal**; **sürgü**; **ḳapı ~si** Kapı sürgüsü. 2. Hesap cetvelinin sürgüsü.

Yeḫuda Biḫim aylançıḳ yoldan kete-kete, ḳaleniñ buyük ḳapılarına kelgende,

demir ḳapınıñ sürmeleri alınıp ve zıncırları gudürdep açıldı. “Yehuda Bihim dönemeçli yoldan gide gide, kalenin büyük kapılarına geldiği zaman, demir kapının sürgüleri alınıp, zincirleri gürültüyle açıldı.” -O. Akçokraklı - 1.

sürmek 1. (çift) Sürmek, (toprak) sürmek; **yer ~** Toprak sürmek; **traktornen ~** Traktörle sürmek; **sabannen ~** Sabanla sürmek. 2. Sürgüne göndermek; krş. **sürgün etmek**. 3. Önüne katıp götürmek; itmek; **dolapnı biraz çetke ~** Dolabı biraz yana kaydırmak. 4. Devam etmek; sürüp gitmek; **laf çoḳḳa sürdi** Sohbet uzadı; **suvuḳlar daa ukmüni süre** Soğuklar hala hüküm sürüyor; **ḫastalığım 3 ayġa sürdi** Hastalığım 3 ay sürdü. 5. Sürmek *(mesela kapı sürgüsünü)*; **mandalı ~** Sürgüyü çekmek. 6. (hüküm) Sürmek; **uküm ~** Hüküm sürmek, hâkim olmak; hükmetmek; yönetmek; **zevḳını ~** Bir şeyin zevkini çıkarmak, bir şeyin keyfini çıkarmak, bir şeyin tadını çıkarmak. 7. Satmak.

Tuvmaḳ, olmek omür sürmek, barlı-carlı yaşamaḳ, / Kader der de, boysunarlar, ḳıdırmazlar ḳaçamaḳ. “Doğmak, ölmek hayat sürmek, varlıklı veya fakir olarak yaşamak, / Kader der de, boyun eğerler, aramazlar kurtuluş.” -M. Nuzet - 1.

sürmeli (I) Sürmeli (sürme çekilmiş); **~ kozler** Sürmeli gözler.

Medeniyetsiz adam eken Orazbay, -dedi o sürmeli kozlerini sürtip. “Medeniyetsiz insanmış Orazbay, dedi o sürmeli gözlerini silerek.” -Çerkez Ali - 1.

sürmeli (II) 1. Sürmesi olan, sürgüsü olan *(kapı hakkında)*. 2. Sürgü ile kapatılmış olan, sürmelenmiş olan *(kapı hakkında)*.

sürmemek *(olumsuz)* **sürmek**; **uzaḳḳa ~** Uzun sürmemek.

sürtamamaḳ Silememek.

sürtken Silen, kurulayan, silmiş.

Fotosuret yerleştirilgen ramkanıñ tozunı sürtkende onı andan alıp baḳmaḳ istedim. “Fotoğrafın çerçevesini silerken, onu oradan çıkarıp bakmak istedim.” -E. Umerov - 1.

sürtmek 1. Silmek *(mesela gözyaşları)*; krş. **silmek**. 2. Vurmak.

Kirpi kozlerini sürtip: -Bilesinmi, dostum, sen aytḳanda, kuçük oġlum aḳılıma tüşti, onıñ içün aġlap yiberdim, o da, tamam yer taḳır, kok baḳır ekende doġġan edi. “Kirpi gözlerini silerek: -Biliyor musun dostum, sen söyleyince küçük oğlum aklıma düştü de onun için ağlıyorum, o da tam yer bomboş, gök bakırken doğmuştu.” -Akıllı Kirpi ve Ayneci Tilki Masalı.

sürtmemek *(olumsuz)* **sürtmek**.

sürttürmek *(ettirgen)* **sürtmek**.

sürttürmemek *(olumsuz)* **sürttürmek**.

sürtülgen Silinmiş, silinen *(döşeme hakkında)*.

Endi yaşlıḳ nurını terk etken tegiz, dülber çeresine çeberliknen gulgüli pudra sürtülgen. “Artık gençlik ışığını terk etmiş düz, güzel çehresine ustalıkla renkli pudra sürülmüş.” -U. Edemova - 1.

sürtülme, **sürtülüv** *(eylem adı)* **sürtülmek**.

sürtülmegen *(olumsuz)* **sürtülgen**.

sürtülmek *(edilgen)* **sürtmek**; **kapikniñ yazısı sürtüldı** Paranın yazısı silindi.

sürtülmemek *(olumsuz)* **sürtülmek**.

sürtünme, **sürtünüv** *(eylem adı)* **sürtünmek**.

sürtünmek Silinmek; kurulanmak; **yuzbeznen ~** Havlu ile kurulanmak.

Buravcılar traktor çanası ustüne bekitilgen demir saḳanıñ tapasını azçıḳ boşatıp ḳol-betlerini yuvdılar, vagon evlerine kirip sürtündi ve bir-birine taraḳ uzatıp başsaçlarını taradı, urbalarını avuştırdılar. “Burgucular traktör kızağı üstünde sağlamlaştırılmış demir varilin tıpasını azcık açıp ellerini yüzlerini yıkadılar, vagon evlerine girip silindiler ve birbirine tarak uzatıp saçlarını başlarını taradılar, giysilerini değiştirdiler.” -Çerkez Ali - 1.

sürü 1. Sürü; sürek; yılkı *(hayvanlar hakkında)*; **bir ~ ḳoy** Koyun sürüsü; **~ başı** Sürü başı. 2. Grup; **ḳuş ~si** Kuş grubu. 3. Yığın; **balıḳ ~si** Balık yığını. 4. Kalabalık, küme *(insan için)*; **adam ~si** İnsan kalabalığı.

Bey ona aman uydurġan ayneciligini ayta: -İşte, sana bir sürü ḳoy, Bir de dört boynuzlı bir ḳoçḳar bererim. “Bey ona hemen uydurduğu bir kurnazlıkla der ki: — İşte sana bir sürü koyun. Bir de dört boynuzlu bir koç veririm.” - Köroğlu Destanı.

sürüci Danışman, kılavuz, rehber, yol gösteren.

sürücilik (-gi) Danışmanlık, rehberlik.

sürük *(ağızlarda)* Sırık, direk, çubuk; bk. **sırıḳ**.

sürüklemek *(ağızlarda)* Sürüklemek; bk. **süyreklemek**.

sürülişmek: **sürülişip kirmek** Sürü halinde girmek.

sürülişmemek *(olumsuz)* **sürülişmek**.

sürülmek *(edilgen)* 1. Sürülmek; sürülmüş olmak *(toprak hakkında)*. 2. Sürgüne gönderilmek. 3. (bir tarafa) Çekilmek. 4. Satılmış olmak.

Biz Yuranen ozümizniñ keşfiyatımızle çetke sürüldik. “Bizi Yura ile birlikte buluşlarımızla kenara sürüldük.” -E. Umerov - 1.

sürülmemek *(olumsuz)* **sürülmek**.

sürüngen Tökezleyen, sürçen.

Ozüniñ sürüngeninden ozü utandı, Nazim kormegenmi eken, dep artına aylanıp baḳsa, onıñ şaḫıldap kulgenini işitti. “Kendisinin tökezlediğinden kendi utandı, Nazim görmemiş mi acaba, diye arkasına dönüp baktığında onun kahkahalarla güldüğünü duydu.” - Çerkez Ali - 1.

sürünmegen *(olumsuz)* **sürüngen**.

sürünmek 1. Sürçmek, (ayağı) takılmak; krş. **abınmaḳ**. 2. *(ağızlarda)* Sürüklenmek, ağır ağır gitmek; bk. **süyreklenmek**. 3. Maddi sıkıntı çekmek; maddi zorluklar yaşamak; **adam bir sürünip başlasa, sürünip da kete** İnsan bir kere düşse, hep düşe düşe gider.

Degirmenge kirdim, / Süründim, sipirildim, / Silkindim çıḳtım. “Değirmene girdim, / Süründüm, süpürüldüm, / Silkindim çıktım.” - Tezaytuv.

sürünmemek *(olumsuz)* **sürünmek**.

sürü-sürü Sürü halinde.

Zavallıları sürü-sürü aydap ḳamçılaġanlar. “Zavallıları sürüler halinde sürüp, kamçılamışlar.” -A. Hilmi.

sürüştirilmek *(edilgen)* **sürüştirmek**.

sürüştirilmemek *(olumsuz)* **sürüştirilmek**.

sürüştirmek 1. İleri sürülmek. 2. Sergilemek, sergiye çıkarmak.

sürüştirmemek *(olumsuz)* **sürüştirmek**.

süs Süs, ziynet; süsleme; krş. **ilvan**; **ziynet**; **~ bermek** Süslemek; **~ etmek** Süslenmek. ● **ḳaşıñnen kozüñniñ ~ini şerbetke çevirip içerim** Kaşınla gözünün süsünü şerbete niyetine içerim.

Deliḳanlıḳ devirimniñ bir süsü bu, / Oz işimni bilip yapmaḳ ustalıġım. “Delikanlılık dönemimin bir süsü bu, / Kendi işimi bilip yapmak ustalığım.” - Y. Temirkaya - 1.

süsleme, süslev *(eylem adı)* **süslemek**; **~ sanatları** Süsleme sanatları; **~ eşyaları** Süsleme eşyaları.

süslemek Süslemek, bezemek, donatmak; krş. **ilvanlamaḳ**; **vitrinanı ~** Vitrini süslemek; **toy içün zalnı ~** Düğün için salonu süslemek; **süslep temizlemek** Süsleyip temizlemek.

süslememek *(olumsuz)* **süslemek**.

süslendirmek Süslendirmek, süslenmesini sağlamak.

süslendirmemek *(olumsuz)* **süslendirmek**.

süslengen Süslenmiş, bezenmiş.

Sakin kuz avası yurekni dalġalandırıcı ḳoḳularnen süslengen. "Sakin güz havası yürek dalgalandırıcı kokularla süslenmiş." -A. Osman - 2.

süslenmegen *(olumsuz)* **süslengen**.

süslenmek Süslenmek, donanmak; krş. **süs etmek**, **ilvanlanmaḳ**, **ziynetlenmek**, **bezetmek**.

süslenmemek *(olumsuz)* **süslenmek**.

süslep-süslemek *(ağızlarda)* Giyinip süslenmek, güzelleşmek.

süslü Süslü, donanmış.

süslü-pullu: **~ sözler** Süslü püslü sözler.

süssüz Süssüz, sade.

süsük bk. **sümsük**.

süt (sütü) 1. Süt; **taze ~** Taze süt; **sıġır ~ü** İnek sütü; **eçki ~ü** Keçi sütü; **ana ~ü** Anne sütü; **~ ferması** Süt çiftliği; **~ ana(sı)** Sütannesi; **~ ḳardaş** Süt kardeş; **~ kesilgen** Süt kesilmiş; **~ taştı** Süt taştı; **kesilgen ~ni ḳaynatıp irimçik yapalar** Kesilmiş sütü kaynatıp lor peyniri yaparlar; **ḳaymağı alınġan ~** Kaymağı alınmış süt. 2.: **~ bezleri** *(anatomi)* Süt bezleri. 3.: **mışıḳ ~ü otu** *(botanik)* Karahindiba; *Taraxacum officinale*.

Ekseriyeti terekler altında, yeşil klumbalar yanında cıyılışıp kuçeleklerni ḳuçaḳlarına alıp, başlarını sıypay, erkeley, aş bere ve atta evinden süt ketirip içirgen balalar da tapıla. "Ekserisi ağaçların altında, yeşil çiçekliklerin yanında toplanıp köpek yavrularını kucaklarına alıp, başlarını okşayıp şımartıyor, yemek veriyor ve hatta evinden süt getirip içiren çocuklar bile bulunuyor." -Çerkez Ali - 2.

sütana bk. **süt ana(sı)**.

süt-beyaz Süt beyazı *(renk)*.

Ustüne yorġan çekmeyip, bayaġı vaḳıt tüşünceli alda yatḳan Şasenemniñ penceresinden urġan ay yarığı onıñ süt-beyaz tenini bir tamam aydınlattı. "Üstüne yorgan çekmeyip, epey zaman düşünceli halde yatan Şasenem'in penceresinden vuran ay ışığı onun süt beyaz tenini tamamen aydınlattı." - Çerkez Ali - 1.

sütçü Sütçü.

süt-ḳatıḳ Süt ve süt ürünleri.

sütlü 1. Sütlü; **~ pasta** Sütlü lapa. 2. Sağımlı *(bol süt veren)*.

Sütlü ḳave ya da kakao ile beyaz otmek aşaymız. "Sütlü kahve veya kakao ile beyaz ekmek yiyoruz." -A. Hilmi.

sütlük (I) Sütlük (süt koymaya yarayan kap).

sütlük (II) (-gi) *(etnografya)* Damadın gelinin ebeveynlerine ödediği para *(bebekken anne sütü içerdikleri için)*.

sütolçer Laktometre *(Sütün bağıl yoğunluğunu saptamak için kullanılan hidrometre)*.

sütsüz Sütsüz, sütü olmayan.

süyek *(ağızlarda)* 1. Kemik; bk. **kemik**. 2.: **can ~** *(anatomi)* Üç bölümden oluşan kalça kemiğinin en geniş bölümünü teşkil eden yanüst bölümü *(os ilium)*.

Anam, olüm aylandı ḳuru süyekmen, / Kelecekte men bayġa cürmeycekmen. "Anam, ölüm döndü kuru kemikle, / Gelecekte ben zengin için çalışmayacağım." -Çın.

süyel 1. Siğil; krş. **segik**. 2. Nasır; bk. **nasır**; **ḳabarıḳ**.

süyem *(ağızlarda)* Karış; bk. **ḳarış**.

süykelmek *(ağızlarda)* Ovulmak, sürtülmek; bk. **oḳalamaḳ**.

süykemek *(ağızlarda)* Sürtmek; ovmak, oğmak, oğuşturmak, ovuşturmak; bk. **oḳalamaḳ**.

süymek *(ağızlarda)* Sevmek, aşık olmak; bk. **sevmek**.

süyregen Sürükleyen.

Tamam beş cıl, aḫ balam men sizlerni / Süyregenim kimsesiz oksizlerni. "Tam beş yıl, ah yavrum ben sizleri / Peşimden sürüklediğim kimsesiz öksüzleri" -A. Giraybay - 1.

süyrekleme, **süyreklev** *(eylem adı)* **süyreklemek**; 1. *(etnografya)* Fren balatası, kızak *(Araba için)*. 2. Dik dağ yolları.

süyreklemek Sürüklemek (yerde); **süyreklep esini almaḳ** Yıpratmak, canını çıkarmak.

Oġurlar olsun, Gülsümçik, şay söyleme, aḫ, / Oz özüñni olümge süyrekleme, aḫ. "Uğurlar olsun, Gülsümcük, öyle söyleme, ah, / Kendi kendini ölüme sürükleme, ah." -Halk Yırı.

süyreklememek *(olumsuz)* **süyreklemek**.

süyreklengen 1. Sürüklenen, sürüklenmiş. 2. *(biyoloji)* Sürüngen.

Onıñ bir ḳarıştan ziyade bem-beyaz saḳalını, eteklериniñ ucu yerde süyreklengen cartı tonını, uçḳurlı ştanını kozü aldına tüş kibi ketire. "Onun bir karıştan fazla bembeyaz sakalını, eteklerinin ucu yerde sürüklenen eski elbisesini, uçkurlu pantolonunu gözünün önüne düş gibi getiriyor." -Çerkez Ali - 1.

süyreklenmegen *(olumsuz)* **süyreklengen**.

süyreklenmek *(edilgen)* **süyreklemek**; Sürüklenmek, sürünmek, sürünerek yürümek; **yılan süyreklene** Yılan sürünüyor.

Süyreklene süyreklene ḳapuyı bulıp çıḳtı. “Sürüklene sürüklene kapıyı bulup çıktı.” -A. S. Ayvazov - 1.

süyreklenmemek *(olumsuz)* **süyreklenmek**.

süyrekletmek *(ettirgen)* **süyreklemek**.

süyrekletmemek *(olumsuz)* **süyrekletmek**.

süyreklettirmek *(ettirgen)* **süyrekletmek**.

süyreklettirmemek *(olumsuz)* **süyreklettirmek**.

süyrelmek 1. Sürüklenmek, sürünmek, sürünerek yürümek. 2. Çıkıntı teşkil etmek, çıkıntı meydana getirmek; **koklerge süyrelip çıḳḳan dağlar** Göklere doğru uzanan dağlar.

Boyle trubalarnıñ bağlı bir topı traktor artından toz-duman koterip, süyrelip kelmekte. “Böyle boruların bağlı olduğu bir traktör, arkasından toz duman kaldırıp, sürünerek gelmekte.” -E. Umerov - 1.

süyrelmemek *(olumsuz)* **süyrelmek**.

süyreme, **süyrev** *(eylem adı)* **süyremek**.

–Onı süyremege kerekmey. *Astında kopçekleri bar, traktorġa iliştirsen istegen yeriñe alıp barır*. “–Onu taşımaya gerekmiyor. Altında poyraları var, traktöre takarsan istediğin yere götürür.” -Çerkez Ali - 1.

süyremegen *(olumsuz)* **süyregen**.

süyremek Sürüklemek, sürükleyip götürmek; çekmek.

Yanlarında olsañ, ḳoyun da süyrep kelirler, çalġıcılar taḳımını da davet eteler, bala-çaġası da ayaḳçılıḳ eter. “Yanlarında olsan, koyun sürükleyip getirirler, çalgıcı da getirirler, çoluğu çocuğu da yardım eder.” -E. Umerov - 1.

süyrememek *(olumsuz)* **süyremek**.

süyretmek *(ettirgen)* **süyremek**.

Keyfine kelmese, dört ogüznen süyretseñ ayaġını tirer, bir adım atmaz. “Canı istemezse, dört öküz ile sürüklersen, ayağını dayar (inat eder) bir adım bile atmaz.” -A. Hilmi.

süyretmemek *(olumsuz)* **süyretmek**.

süyrimek *(ağızlarda)*: **“Süyrip çıḳtın koklerge”** *(Şevki bektöre ‘Ayt, Çatırtav!’)* “Sivrilerek çıktın göklere”.

Süyrip çıḳtın koklerge, aḳ bulutḳa / Tanışsın sen bu eski, oksiz yurtḳa. “Sivrilerek çıktın göklere, ak buluta /

Tanıdıksın sen bu eski, öksüz yurda.” - Ş. Bektore - 1.

süyrü 1. Sivri; keskin; **~ uclu** Sivri uçlu; **~ etmek** Sivriltmek; **~ etilgen** Sivriltilen. 2.: **~ balıḳ** *(zooloji)* Bir cins mersin balığı (büyük mersin balığı); **~sinek** *(zooloji)* Sivrisinek.

Eger sen, şimdi paralarnı saymasañ, men şu daḳḳa seni süyrü ḳazıḳḳa oturtmalarını emir eterim, degen. “Eğer sen, şimdi paralarını saymazsan, ben şu dakikada seni sivri kazığa oturtmalarını emrederim, demiş.” -Bekir Mustafa Masalı.

süyrülmek *(ağızlarda)* Sivrilmek, keskinleşmek.

süyrültmek *(ağızlarda)* Sivriltmek; bk. **süyrü etmek**.

süyrüsenek Sivrisinek; bk. **sivrisinek**; **~ kibi sançıla** *(mecaz)* Sivrisinek gibi sokmak.

süzamamaḳ Süzememek, süzgeçten geçirememek.

süzdürmek *(ettirgen)* **süzülmek**.

süzdürmemek *(olumsuz)* **süzdürmek**.

süzdürtmek *(ettirgen)* **süzdürmek**.

süzdürtmemek *(olumsuz)* **süzdürtmek**.

süzek *(ağızlarda)* Uzun, sürekli, devamlı; bk. **devamlı**.

süzgen Süzülmüş.

Ocapçe sıġırnı saġġan ve marladan süzgen soñ sütni ḳaynatḳanda Gans aşḫanede otura ve Yaḳub aġanen laḳırdı ete. “Hoca ineği sağdıktan ve bezden süzdükten sonra sütü kaynatırken Gans mutfağa oturuyor ve Yakup ağayla konuşuyor.” -E. A. Osmanoğlu - 1.

süzgüç Süzgeç, süzgü, süzek; **çay ~i** Çay süzgüsü.

süzgüççik *(küçültme)* Süzgeç.

süzme, süzüv (I) *(eylem adı)* **süzmek**; Süzme *(süzülmüş ekşi süt)*.

Soñ sütli ḫamırdan pişirilgen beş-altı dane pite, tsellofon paketlerde yerleştirilgen süzme ḳatıḳ ve ḳaymaḳ, iri-iri ḳavurılġan et kesekleri, sarı yaġ, nedir çıḳardı. “Sonra sütlü hamurla pişirilmiş beş altı tane pide, selefon kâğıdına yerleştirilmiş süzme kefir, kaymak, iri iri kavrulmuş et parçaları, sarı yağ ve peynir çıkardı.” -E. Umerov - 2.

süzme (II) *(ağızlarda)* Küçük bir çanta, torba; bk. **çanta**.

süzme (III) Melodi, nağme, ezgi; krş. **naġme**, **ezgi**, **ava**, **ḳayde**, **maḳam**.

süzmegen *(olumsuz)* **süzgen**.

süzmek (I) 1. Süzmek, süzgeçten geçirmek; **sütni ~** Sütü süzmek. 2.

Cilveli cilveli gözlerini kısmak; **kozlerini ~** Cilveli cilveli bakmak; göz süzmek. 3. İçmek; **şarap ~** a) Şarap süzmek. b) Şarabı yavaş yavaş içmek.

Aş aşalıp, sofra cıyılġan soñ, kene minderge yaslanıp çay süzmege başladılar. "Yemek yenilip, sofra toplandıktan sonra, yine mindere yaslanıp çay süzmeye başladılar." - Çerkez Ali - 1.

süzmek (II) 1. Süzülmek, hareketsiz uçmak *(kuşlar hakkında)*. 2. Hayallere dalmak.

süzmemek *(olumsuz)* **süzmek**.

süzülgen Süzülen, süzülmüş, süzgeçten geçirilmiş.

Mamedi içeri kirgeninen divanġa oturdı. Kozleri süzülgen edi. "Mamedi içeri girince divana oturdu. Gözleri süzülmüştü." -İ. Paşi.

süzülme *(eylem adı)* **süzülmek**; 1. Süzülme, hareketsiz uçma *(kuşlar hakkında)*. 2. Hayal kurma.

süzülmegen *(olumsuz)* **süzülgen**.

süzülmek (I) 1. Süzülmek. 2. Nazlanmak, cilvelenmek, kırıtmak; 3. Zarafet göstermek, lütuf göstermek. ● **kozleri ~** Gözleri kapanıyor, gözleri bayılıyor, uyku gözünden akıyor.

En sonunda bu paraya / Şarap, ḳonyaḳ süzülir, / Bu alçaḳlar ailesi / Evde açtan uzülir. "En sonunda bu paraya / Şarap, konyak süzülür, / Bu alçakların ailesi / Evde açlıktan tükenir." -Y. Ş. Ali.

süzülmek (II) Sürtünerek delinmek *(pantolon hakkında),* aşınmak.

süzülmek (III) Süzülmek, uçmak *(kuşlar hakkında)*.

süzülmemek *(olumsuz)* **süzülmek**.

svetofor bk. **uçfener**.

Yigit soḳaḳḳa çıḳıp, trotuar çetine keçti, yuzüni azaçıḳ töpege koterip, yavaşyavaş adımlap ketti. 'Zerzevat-Şıralar-Suv' deye yazuvlı tükânçıḳ yanından keçti, svetofor ḳarşısında toḳtadı. "Genç, sokağa çıkıp, kaldırımın kenarına geçti, yüzünü azıcık yukarıya kaldırıp, yavaş yavaş yürüdü. 'Zerzevat–Şıra–Su' diye yazılı dükkânın yanından geçti, trafik ışığının karşısında durdu." -E. Umerov - 1.

sviter Kazak, süveter.

Kolmegini, onıñ ustünden sviterini kiygen soñ turdı. "Gömleğini, onun üzerinden süveterini giydikten sonra kalktı." -Z. Kurtnezir - 1.

syuita *(müzik)* Süit *(Kendi içinde de bütünlük arzeden farklı enstrümantal parçaların bir araya gelerek oluşturduğu müzik eseri)*.

syurpriz Sürpriz, şaşırtı.

–Men ise sizge syurpriz yapacaḳ edim, yazıḳ, sırım tez açıldı, –devam etti yigit. "– Bense size sürpriz yapacaktım, yazık sırrım çabuk ortaya çıktı, devam etti genç." -E. Umerov - 2.

syurrealizm *(sanat)* Sürrealizm, gerçeküstücülük.

Ş

şa 1. Eski para birimi; **bir ~sı yoḳ** Meteliğe kurşun atıyor *(çok parasızlık çekiyor)*. 2. Yüzde biri değerinde *(kuruş, kapik vb.)*

Kimni-kimni, ama men onıñ fiyatı ḳaç şa ekenini yaḫşı bilem! "Ama ben onun fiyatının kaç kuruş olduğunu iyi biliyorum!" -E. Umerov - 1.

şaa *(ağızlarda)* Aşağı; bk. **aşağı**.

şaadet bk. **şeadet**.

şaan *(Taraktaş ağzında)* Şahin; bk. **şain**.

şaane 1. Şahane *(hükümdara yakışacak durumda olan)*. 2. Şahane; mükemmel.

şaat (-tı) Tanık, şahit; **~ olmaḳ** Şahit olmak; **~ tutmaḳ** Şahit tutmak; **yalancı ~** Yalancı şahit, yalancı tanık; **onıñ doġru olġanını isbatlamaḳ içün (***veya* **eki vekilnen ḳırḳ ~ kerek)** Bunun gerçek olduğunu ispatlamak için iki vekil ile kırk tanık lazım (Anlamı: Büyük bir ihtimalle gerçek değil).

Sonra, sultanım, bu ḳudretli içkiniñ faḳır dervişlerni buyük padişaġa ve azamatlı padişalarnı da aḫmaḳ eşekke çevirgeniniñ ozüniz şaatı olursınız. "Sonra sultanım bu kudretli içkinin fakir dervişleri büyük padişaha ve azametli padişahları da ahmak eşeğe çevirdiğinin şahidi olun." -Bekir Mustafa Masalı.

şaatlı Şahitli, şahidi olan; **~ olmaḳ** Şahitli olmak.

şaatlıḳ (-ġı) Şahitlik, tanıklık, şehadet; **~ etmek** Şahitlik etmek, tanıklık etmek.

Cebrail sana şaatlıḳ iderse, Mikail de ḳısmetimi keserse. "Cebrail sana şahitlik yaparsa, Mikail de kısmetini keserse." - C. Kermençikli.

şabalta Teber, ay balta; krş. **aybalta**.

şaban Şaban *(Müslüman takviminin üçüncü ayına denk gelen Ay takviminin sekizinci ayı)*.

şabaş (I) Üzerinde kahverengi lekeleri bulunan, yeşil-sarı renkli bir üzüm türü.

Mustafa - Masrafa lâzim olacaḳ aḳçayı bizim Nafe dayıdan alacaġım, dügünden sonra ya şabaş aḳçasından ve yaḫut tütünleri satıp Nafe dayınıñ parasını verecegim. "Mustafa - Masraf için lâzım

olacak parayı bizim Nafe dayıdan alacağım. Düğünden sonra ya bağ bozumu parasından veya tütünleri satarak Nafe dayının parasını vereceğim.” -S. A. Özenbaşlı.

şabaş (II) *(etnografya)* Düğünde damada ve geline hediye edilen para.

Uçer kapik,- dey babam,- ekisine / Dört kapikni Nurayġa lâyıḳ bermek; / Esma yarın oynasa, şabaş alır, / Bekir yengen, ona aḳça ne kerek. “Üçer kapik, diyor babam, ikisine, / Dört kapiği (ise)Nuray'a vermek uygun; / Esma yarın oynarsa, para alır, / Bekir ise yenmiş, ona akçe ne gerek.” -B. Çobanzade - 1.

şabat bk. **şubat**.

şaber *(teknik)* Raspa, kazıyıcı, kazıma bıçağı.

şablon Kalıp; bk. **ḳalıp**.

Aḳiḳiy realist sanatnen alaḳası olmaġan bu formalizmni, naturalizmni, şablonnı ḳalbimizniñ saflığınen red eteyik. “Gerçek, realist sanatla alakası olmayan bu formalizmi, natüralizmi, şablonu kalbimizin saflığıyla red etmeliyiz.” -İ. Paşi.

şad Neşeli; sevinçli; krş. **şeñ**; **mesrur**; **~ etmek (***veya* **eylemek)** Sevindirmek; neşelendirmek; eğlendirmek; **~ etmemek** Neşelendirmemek; **~ olmaḳ** Sevindirmek; **~ olmamaḳ** Sevindirmemek; **“Meni ~ eyle, ~ eyle, Şaziye, başım içün”** *(şarkı sözü)* “Beni şad eyle, şad eyle, Şaziye, başım için”.

şadırvan Fıskıye, fışkırık; krş. **çeşme**.

Şadırvanlardan dersin tirilik suvları püskürip aḳmaḳta. “Şadırvanlardan sanki canlılık suları püskürerek akıyor.” -O. Akçokraklı - 1.

şadlandırmaḳ Neşelendirmek, şenlendirmek, keyiflendirmek; krş. **şad etmek**.

şadlı Neşeli, sevinçli; krş. **ḳuvançlı**.

şadlıḳ (-ġı) Sevinç; neşe; krş. **ḳuvanç**, **sevinç**, **neşe**.

Oyle ise de, şimdi bu ilannı eşitkende yureklerimizde şadlıḳ is ettik. “Şimdi de bu ilanı duyunca içimizde bir mutluluk hissi duyduk.” -Z. Kurtnezir - 1.

şaflyar Yerli yersiz konuşan biri.

şafran *(botanik)* 1. Safran. 2. Safran (renk hakkında); **~ tüs** Safran rengi.

Yanaḳları şafran alma kibi ḳızarıp turalar. “Yanakları şafran elma gibi kızarmaktalar.” -İ. Paşi.

şafranlı Safranı olan.

şaftalu *(Kodeks Kumanikus)* Şeftali; bk. **şeftali**.

şagirt *(ağızlarda)* Çırak; bk. **şegirt**.

şagren Şagren, kumlu sahtiyan.

şaḫ 1. Hükümdar; şah; krş. **padişa**; **malik**; **çar**. 2. *(satranç)* Şah *(her yönde tek hane gidebilen en önemli taş)*.

Men bu ketişnen ketermen, / Şaḫ Temir ḫanġa yetermen. “Ben bu gidişle giderim, / Şah Temir Han'a ulaşırım.” -Edige Destanı.

şaḫbamate *(botanik)* Kestane (tatlı); krş. **kestane**.

şaḫıs (-sı) 1. Şahıs, kişi, zat, fert; krş. **fert**, **nefer**, **zat**. 2. *(dil bilimi)* Şahıs; **birinci ~** Birinci şahıs; **~ affiksleri** Şahıs ekleri.

Şu morg degen yerge barıp, andaki şaḫsı belgilenmegen adam Şamrat olmaġanını anıḳlamasa, patlap oler. “Şu morg denilen yere gidip oradaki kimliği belirlenmeyen kişinin Şamrat olmadığını anlamazsa patlayıp ölür.” -E. Umerov - 2.

şaḫıslandırma, **şaḫıslandıruv** Canlılaştırma.

şaḫıslandırmaḳ Canlılaştırmak.

şaḫıslandırmamaḳ *(olumsuz)* **şaḫıslandırmaḳ**.

şaḫi *(tarihi)* Hafif, uzak menzilli silah.

şaḫit bk. **şaat**.

Türbe-i mezküre Çufut-Ḳale ḫarabatı ortasında tek ve tenḫa ḫal-i sükütte bulunup, mazınıñ surur ve yasından ḫaber verir bir şaḫid kibi turuyor. “Zikredilen türbe Çufut-Kale harabesinin ortasında tek ve sakin bir şekilde bulunup, mazinin sevinç ve yasından haber veren bir şahit gibi duruyor.” -O. Akçokraklı - 1.

şaḫmat(ı) Satranç; bk. **santıraç**.

Studentler yataḳ odalarına ḳapalıp kimi kitap oḳuy, kimi şaḫmat oynay... “Öğrenciler yatakhaneye kapanıp kimi kitap okuyor, kimi satranç oynuyor...” -Z. Kurtnezir - 1.

şaḫs bk. **şaḫıs**.

Cevap ḳıdırsalar, bazı şaḫslar dünyaġa fayda ketirmeseler de, iç olmadım zarar ketirmemege areket eter ediler. “Cevap arasalar, en azından bazı şahıslar dünyaya fayda getirmeseler de, zarar getirmemeye gayret ederdiler.” -İ. Abduraman - 1.

şaḫsen Şahsen, kendi, bizzat; **~ özüm** Bizzat kendim; **~ özü** Bizzat kendi.

Şaḫsen menim özüm boyle allarda priyomnikni söndirem. “Şahsen ben böyle durumlarda alıcıyı kapatıyorum.” -E. Umerov - 1.

şaḫsiy Şahsi; kişisel; bireysel; özel.

Fermanıñ içinde bir da şaḫsiy ayvan ḳaldırmay episiniñ yerini tapmaḳ kerek. “Çiftliğin içinde birine ait koyun

bırakmayıp hepsini bulmak lazım.” -M. Ablalimov.

şaẖiyet (-ti) 1. Şahsiyet, kişilik. 2. Önemli biri.

şaẖ-şaẖ 1. Gülme sesi (ha ha ha; kah kah kah); **~ kulmek** Kahkaha ile gülmek. 2. Şak şak (vurma sesi); **ḳamçınen ~ patlatmaḳ** Kamçıyla şak şak diye vurmak.

şaẖşır *(etnografya)* Deri pantolon; bk. **teri ştan**.

şaẖtamar *(anatomi)* Atardamar, arter; krş. **ḳızıl ḳan damarı**.

şaẖzade Şehzade *(padişahların ve oğullarının erkek çocuklarına verilen san)*.

Tom emceniñ ḳulübesini oḳuġanda kozleri yaşlandı, siñirleri kerginleşti; çingene şaẖzadenen birlikte çoḳ dubaralarġa oġradı. “Tom Amcanın Kulübesini okuduğunda gözleri yaşardı, sinirleri gerildi, Çingen şehzadeyle birlikte çok oyunlara uğradı.” -E. A. Osmanoğlu - 1.

şain *(zooloji)* Doğan, şahin; krş. **sapsan**, **lâçin**, **sanḳur**, **aḳtoġan**; **Ḫansaraydaki ~ ḳullesi** Hansaray’daki şahin kulesi.

Yigit alını bilse, olurmı naçar, / Eyilikten koklerde şainler uçar. “Yiğit halini bilirse olur mu hiç naçar? / İyilikle göklerde şahinler uçar.” - Köroğlu Destanı.

şainci Şahinci, şahinleri üretip besleyen kişi; **~ başı** Şahincibaşı.

şair Şair; **~ taslaġı** Şair taslağı; **Yunus ḳandım – belli Ḳırımtatar ~i ve tercimanı** Yunus Kandım, ünlü Kırımtatar şairidir.

Dilersen olmaya edip ya şair: İlḫamı ġayrıdan alma be yahu! “Dilersen olmayı edip veya şair: ilhamı başkasından alma be yahu!” -A. Kadrizade.

şairane Şairane, şiir(s)i, şiirsel.

Bekirovnıñ şairane sözleri Ḫayaliyni taaciplendirdi, Afrasiyabnen bayaġı tüşüncelerini daa ziyade coştırdı. “Bekirov’un şairane sözleri Hayali’yi şaşırttı, Afrasiyap’la ilgili düşüncelerini daha da coşturdu.” -İ. Abduraman - 1.

şairanelik (-gi) Şairanelik, ozansılık.

şaire (*dişil***; şair)** Şaire, kadın şair.

Bin altı yuz seneleri Şaire Leylâ Bikeç, Ḳomşularda degil ḳadın, Er şairler yoḳ ekeç. “Bin altyüz seneleri Şaire Leyla Bikeç, Komşularda değil kadın, Er şairler yok iken.” -E. Şemizade - 1.

şairlik (-gi) Şairlik; **~ satḳan (***veya* **men şairim dep yurgen)** Kendini şair zanneden kişi; şairlik taslayan kişi.

şakird bk. **şekirt**.

O pıçaḳnı çıḳarıp, ustanıñ şakirdin, yani ozüniñ talebesine uzattı. “O bıçağı çıkarıp ustanın çırağına, yani kendi öğrencisine uzattı.” -E. A. Osmanoğlu - 1.

şakul *(inşaatçılık)* Çekül; şakul *(Ucuna koni biçimli küçük bir ağırlık bağlanmış bir ipten oluşan, yerçekimi doğrultusunu belirtmek için sarkıtılarak kullanılan, düşey doğrultunun denetimini sağlayan araç)*.

şaḳa Şaka; **~nen** Şakadan; şaka olarak; şaka olsun diye; **~ etmek** Şaka yapmak; **~ etmemek** Şaka yapmamak; **~ etip** *(ağızlarda)* Şakadan; **~ kotermey** Şakadan anlamıyor; **~ kotere** Şakadan anlıyor; **~ kotermegen adam** Şakadan anlamayan insan. ● **~ etmegen şeytan olsun** *(kelime kelimesine)* Şaka etmeyen şeytan olsun; ~, **~ - yurek yaḳa** *(atasözü)* Her şakada bir gerçeklik payı vardır.

Amma ḫatip aḳaynen aḳıl tanışıp çıḳḳan soñ, cumle şaḳanı vazgeçip, işke ġayet ciddiy baḳar edi. “Fakat din görevlisine akıl danışıp çıktıktan sonra, bütün şakadan vaz geçip, işe gayet ciddî bakıyordu.” -M. Kurti.

şaḳacı Şakacı.

Ya şaḳacı nasıl etip ḫannıñ yanına, sarayġa kirgen? “Peki şakacı nasıl yapmış da hanın yanına girmiş?” -Ocak Latifesi.

şaḳadan *(konuşmada)* Şakadan, şaka olsun diye; bk. **şaḳanen**; **şaḳa etip**.

Bu şaḳadan soñ Ḳurtmolla aḳḳında yurgen oşeklerniñ artı kesile. “Bu şakadan sonra Kurtmolla hakkında yürüyen dedikoduların ardı kesilir.” -Çerkez Ali - 1.

şaḳa-ḫorata Neşe ve şaka; şakalaşarak geçirilen zaman; neşeli sohbet.

şaḳaḳ (-ġı) Şakak; krş. **çeke**, **samay**, **can yeri**; **~ kemigi** *(anatomi)* Şakak kemiği.

Onıñ yuzü arıḳ, şaḳaḳ kemikleri türtip turalar. “Onun yüzü zayıf, şakak kemikleri sivrilip duruyor.” -E. A. Osmanoğlu - 1.

şaḳa-ḳorata Neşe ve şaka; şakalaşarak geçirilen zaman; neşeli sohbet; bk. **şaḳa-ḫorata**.

Olarnıñ arasındaki şaḳa-ḳorata bitmeycekke beñzey edi. “Onların arasındaki keyifli sohbet biteceğe benzemiyordu.” -E. Umerov - 2.

şaḳalaşmaḳ Şakalaşmak; **olar butün aḳşam şaḳalaşıp oturdı** Onlar, tüm akşam şakalaşıp durdular.

Ustleri-başları yırtılġan, yuzlerinde ağır ḳanlı, telükeli bir yaşayışınıñ kolgesi olġan bu adamlarda buyük bir ḳuvanç oldu̇ġı sezilmekte, er kes kulmekte, şaḳalaşmaḳta edi. “Üstleri başları yırtılmış, yüzlerinde ağırkanlı, tehlikeli bir hayatın gölgesi olan bu adamlarda büyük bir neşe olduğu seziliyor, herkes gülüyor, şakalaşıyordu.” -Cemil Seydamet - 1.

şaḳalaşmamaḳ *(olumsuz)* **şaḳalaşmaḳ**.

şaḳanen Şakadan.

şaḳa-şeylâv *(ağızlarda)* Şaka ve nükte; bk. **şaḳa-ḫorata**.

şaḳayıḳ (-ġı) *(botanik)* Şakayık *(bahçelerde yetiştirilen, pembe, kırmızı alaca çiçekler açan, çok yıllık süs bitkisi)*; bk. **patlaḳ çanaḳ**; **gulüstan**.

şaḳıldamaḳ: **şaḳıldap kulmek** Kahkaha atmak; bk. **şaḫ-şaḫ-şaḫ kulmek**.

Bekirniñ bu çıḳışı sultannıñ o ḳadar ḫoşına ketken, atta şaḳıldap kulip bergen. “Bekir'in bu çıkışı, Sultan'ın çok hoşuna gitmiş, hatta kahkaha ile gülüvermiş.” -Bekir Mustafa Masalı.

şaḳırdaḳ bk. **şaḳırdavuḳ**.

şaḳırdamaḳ Tangırdamak; çatırdamak.

Ocaḳta şaḳırdap ḳaynap turġan ḳara gogümden çaynikke çay demlep ḳoydı ve artından balaban tabaḳnen pilav ketirdi. “Ocakta tangırdayıp kaynayan duran siyah güğümden çaydanlığa su koyup çay demledi ve ardından kocaman bir tabakla pilav getirdi.” -M. Ablalimov.

şaḳırdamamaḳ *(olumsuz)* **şaḳırdamaḳ**.

şaḳırdavuḳ (-ġı) 1. Çıngırdak. 2.: **~ alma** *(botanik)* Kırım yarımadasında yetişen bir elma türü.

şaḳır-şaḳır bk. **şaḫ-şaḫ**.

şaḳıy *(ağızlarda)* Şakacı; krş. **şaḳacı**.

Anası Ḫatice apte şeer ḫastaḫanesinde emşire çalışa edi, babası Kirov artelinde çilengirlik yapa edi. *Pek şaḳıy bir adam edi*. “Anası Hatice abla şehir hastanesinde hemşire olarak çalışıyordu, babası Kirov ekibinde çilingirlik yapıyordu. Çok şakacı bir adamdı.” -Çerkez Ali - 1.

şal Şal; **saçaḳlı ~** Saçaklı şal; **topuzlı ~** Uçlarında küçük cam topların bulunan saçaklı şal.

Anannıñ başı, beti şalnen baġlı edi... “Annenin başı, yüzü şal ile bağlı idi…” -A. Osman - 3.

şalaş *(ağızlarda)* Alacık; bk. **çalaş**.

şalfey *(botanik)* Adaçayı.

şalġam Şalgam *(bir turp çeşidi)*; bk. **turup**.

şalı Esmer pirinç.

şali *(tekstilcilik)* Yünlü kumaş çeşidi; **yun şal** Yün şal; **~ anter** Yün elbise.

Mavı şali anterim, al yavlığım, Yatıp, tunp isterim can savlığım. “Mavi yünlü elbisem, al mendilim, Yatıp kalkıp can sağlığımı isterim.” -Çın.

şaliy bk. **şali**.

şalķam *(ağızlarda)* Kof yumurta; bk. **çuluķ**.

şallı Şallı, şalı olan.

Ķartanay onlarġa selâm bergen soñ, şallısınıñ, betine dikķatle baķtı da: -Seni birden tanıp bolamadım, Anife. “Yaşlı kadın, onlara selâm verdikten sonra, şallı olan kadının yüzüne dikkatle baktı ve: -Seni birden tanıyamadım, Hanife.” -U. İpçi - 1.

şalpıramaķ Sulu ve tatlımsı olmak (patates hakkında); **buzlağan ķartopnı pişirseñ, şalpırap ķala** Donmuş patates pişirildiğinde sulu ve tatlımsı oluyor.

şalsız Şalsız.

şaltaķ (-ġı) *(konuşmada)* Sallanan, oynak, sarsak, salıntılı; bk. **şaltıravuķ**.

şaltıramaķ 1. Sallanmak *(herhangi bir eşya hakkında)*; **şaltırap ķalmaķ** Sallanmaya başlamak. 2. Zangırdamak; **savutlar şaltıray** Tabak çanak çıngırdıyor.

Maşina asfalt yoldan ketse de, titrey, onıñ aralıķ olıp ķalġan pencereleri, camları toķtamadan şaltıraylar, suvuķ yel bir taraftan kirip, ekinci taraftan çıķıp kete. “Araba asfalt yoldan gitmesine rağmen titriyor, onun aralık duran pencereleri, camları durmadan zangırdıyor, soğuk yel bir taraftan girip öbür taraftan çıkıp gidiyor.” -İ. Abduraman - 1.

şaltıramamaķ *(olumsuz)* **şaltıramaķ**; Sallanmamak; **çanaķ-çölmek şaltıramağan ev olmaz** *(atasözü)* Anlamı: Hayatta her şey güllük gülistanlık olamaz.

şaltıravuķ (-ġı) Sallanan, salıntılı; **~ etajerka** Salınan kitaplık.

şaltır-şaltır: **~ şaltıray** Beşik gibi sallanıyor (çok sallanıyor).

şalvar, şalver *(ağızlarda)* 1. Şalvar. 2. Pantolon; bk. **ştan**.

şalyagan (jeoloji) Kayşat, döküntü.

Şam (I) 1. Şam, Dimeşk *(Suriye’nin başkenti)*; **~ alaca** Şam’da üretilen çok renkli kumaş. 2. Mum; bk. **çıraķ. ● oña ~ yolu tüm-tüz** *(kelime kelimesine)* Onun için Şam’a giden yol dümdüz.

İstanbul yolu kozlerim, ey yar, / şam yolu ķuvarım, / Aytır (da) ağlarım. “İstanbul'un yolunu gözlerim, ey yar, /

Şam yolunu kovalarım, / Söyler söyler ağlarım.” -Halk Yırı.

şam (II) bk. **çabaḳ**.

şama (I) Bal mumuna veya parafine batırılmış fitil ile kandil.

şama (II) İyi demlenmemiş, açık çay.

şamaḫa *(botanik)* İspanyol enginarı.

şamalaca bk. **Şam alaca**.

şamama *(botanik)*: **~ armut** Kırım yarımadasında yetişen bir armut türü; **~ ḳabaḳ** Bir kabak çeşidi; **~ ḳavun** Kavun çeşidi.

şaman Şaman; **~ mezebinden yurgenler** Şamanizme inananlar.

şamanlıḳ (-ġı) Şamanlık, Şamanizm.

şamar Tokat; şamar; krş. **toḳat**; **~ urmaḳ (***veya* **tüşürmek)** Tokat atmak; **~ çekmek (***veya* **yandırmaḳ, patlatmaḳ)** Tokat patlatmak; **~ aşamaḳ (***veya* **yemek)** Tokat yemek; **~ oyunı** *(çocuk dili)* Şamar oyunu; **men daa kimseden ~ aşamadım** Ben daha kimseden tokat yemedim; **~ tersinen urmaḳ** Elin tersiyle vurmak. ● **~ cennetten çıḳḳan** Dayak cennetten çıkmadır.

Doḫturnıñ parmaḳnen onıñ koksüne, sırtına uruşları, trubacıḳlarnen diñleyişleri ona Yaşar dudunıñ şamarlarından daa çoḳ ḳorḳu bere edi. “Doktorun parmakla göğsüne, sırtına vuruşları, steteskop ile dinlemesi ona Yaşar Dudu'nun şamarlarından daha çok korku veriyordu.” -A. Odabaş.

şamarlama, şamarlav *(eylem adı)* **şamarlamaḳ**.

şamarlamaḳ Tokat atmak.

Esmanıñ saçlarından çeke, betini şamarlay edi. “Esma'nın saçlarından çekiyor, yüzünü tokatlıyordu.” -A. Odabaş.

şamarlamamaḳ *(olumsuz)* **şamarlamaḳ**.

şamarlanġan *(fiil sıfatı)* Tokat yemiş.

şamarlanmaġan *(olumsuz)* **şamarlanġan**.

şamarlanmaḳ *(edilgen)* **şamarlamaḳ**.

şamarlanmamaḳ *(olumsuz)* **şamarlanmaḳ**.

şamarlatmaḳ *(ettirgen)* **şamarlamaḳ**.

şamarlatmamaḳ *(olumsuz)* **şamarlatmaḳ**.

şamata Şamata, gürültü, patırtı; krş. **ziy-çuv**; **~ çıḳarmaḳ** Gürültü çıkarmak, şamata yapmak; **~ çıḳarmamaḳ** Gürültü etmemek, şamata yapmamak.

Ḳavġa şamata, urmaḳ-sındırmaḳ, boyle arsızlıḳ kormedim! “Kavga, şamata, vurmak, kırmak, böyle arsızlık görmedim!” -S. A. Özenbaşlı.

şamatacı Şamatacı (gürültü, patırtı yapan kimse).

Şakir yerinden turıp, şamatacılar betke bir an dikkatnen bakıp turdı. “Şakir yerinden kalkıp, şamatacılardan tarafa bir an dikkatle bakıp durdu.” -A. Osman - 2.

şamatalı Şamatalı, gürültülü, patırtılı; **~ kelin** Sürekli gürültü çıkaran gelin.

Bayağı yol yurgen soñ şamatalı balalar çamlık dağına kelip çıktı. “Bayağı yol aldıktan sonra şamatalı çocuklar Çamlık Dağı'na ulaştılar.” -R. Fazıl - 1.

şamdan Şamdan; **kollu ~** Kollu şamdan.

Çabik-çabik söndüreyik ekimiz / Şamdandaki ateşniñ bakışım. “Çabuk çabuk söndürelim ikimiz / Şamdandaki ateşin bakışını.” -V. Basırov.

şamdancı Şamdancı, şamdan yapıp satan kimse.

şamek 1. Maymun; krş. **maymun**; **nanay**; **balaban (ufak) ~** Büyük (küçük) maymun; **~nen oynamak** Maymunla oynamak; **~ler terekten terekke sıçray** Maymunlar ağaçtan ağaca zıplıyorlar; **~ler ailesi** *(biyoloji)* Maymunlar familyası. 2. *(mecaz)* Fingirdek *(aşırı derecede oynak ve kırıtkan, cilveli kadın/kız)*.

Tünevin mallemizde uzun saçlı, uzun boylu, suvuk çereli şamekke oşağan bir yigit peyda oldı. “Dün mahallemizde uzun saçlı, uzun boylu, soğuk çehreli, şebeğe benzeyen bir genç ortaya çıktı.” -A. Osman - 2.

şamerdan (I) *(teknik)* Tokmak.

şamerdan (II) Lider, şef, önder.

şamot Şamot, ateş toprağı *(Ateş tuğlası ve yüksek derece sıcaklıklara dayanıklı diğer eşyaların yapımında kullanılan bir kil türü)*.

şampan (şampanski, şampanskoye) Şampanya; **~ şişesi** Şampanya şişesi; **bir şişe ~ (satın) almak** Bir şişe şampanya satın almak.

Men dayanıp olamadım, stoldan yarısı boşağan şampan şişesini kapkaçlap aldım da, oniñ ferik başını kozlep fırlattım. “Ben dayanamadım, masadan yarısı boşalmış olan şampanya şişesini kapıp, onun tavuk kafasına doğru fırlattım.” -E. Umerov - 1.

Restoranda ozüme ayrı bir masa işgal ettim. Oz başıma şampanski içmege başladım. “Restoranda tek başıma bir masada oturdum. Tek başıma şampanya içmeye başladım.” -U. İpçi - 2.

şampinon *(botanik)* Kültür mantarı; kuzugöbeği.

şampun Şampuan; **koklu ~** Kokulu şampuan; **başını ~nen yuvmak** Saçlarını şampuanla yıkamak.

Olar saçsaḳallarını bizim kibi aftada bir kere degil, kunde eki kere –saba aḳşam –bullür kibi vannaġa egilip, ḳoḳulı şampunlar ile yuvalar, taraylar, eybetleyler. “Onlar saç ve sakallarını bizim gibi haftada bir kez değil, günde iki kez, sabah akşam billur gibi lavabolarda eğilip, kokulu şampuanlarla yıkanıyorlar, tarıyorlar, koruyorlar.” -E. Umerov - 2.

şamşır Kılıç; krş. **ḳılıç**.

şam-şukür *(ağızlarda)* Sünepe, uyuşuk.

şamter *(ağızlarda)* Sürgü; sürme; bk. **mandal**; **sürme**.

şan 1. Şan; şöhret. 2. Şeref; krş. **şeref**.

Şanlarıman ogünden millet bolıp bir cürsek. / Nurlar saçsa yuksekten cürtımızġa kok. “Şanlarıyla önünden millet hâlinde dolaşsak. / Nurlar saçsa yukarıdan yurdumuza gök.” -M. Niyazi.

şanış *(ağızlarda)* Yemekhane; bk. **aşḫane**.

şanlı Şanlı; **ḫalḳımıznıñ ~ oğulları ve ḳızları** Kalkımızın şanlı oğulları ve kızları.

Aḫ, o şanlı yigit Salâḫiddin bek barmı! “Ah, o şanlı yiğit Salâhaddin bey yok mu.” -O. Akçokraklı - 1.

şans Şans; **~ bermek** Şans vermek; **~ını (*veya* çastını, baḫtını) deñemek** Şansını denemek.

şan-şuret Şan ve şöhret; bk. **şan** ve **şuret**; **~ ne olġanını bilmek** Şöhretin ne olduğunu bilmek.

Birevler, planı az olġanına baḳmadan, yaḫşı ketken mallardan eki ḳatına çoḳ alıp, planını bir buçuḳ eki kere ziyadesinen toldurıp ḳoyacaḳ, elâl emeknen şan-şuret kostergen adamlar sırasına keçecek. “Birileri planda az olduğuna bakmadan, iyi satılan malları iki katından çok alıp listeyi bir buçuk iki kat fazlasıyla dolduracak, helal emek ile şan şöhret kazanmış adamların sırasına geçecek.” -U. Edemova - 2.

şan-şuretli Şanlı, şöhretli.

şantaj Şantaj; **~ ve provokatsiya** Şantaj ve fesatçılık; **~ yapmaḳ** Şantaj yapmak; şantaj yoluyla elde etmeye çalışmak.

şantajcı Şantajcı; **~ ve provokator** Şantajcı ve provokatör.

şantan Kafeşantan *(İçkili, çalgılı kahve ya da gazino)*.

Yaşasın Peterburg şantanları, kafe, restoranları, ḳadın-ḳızları, buzlu şampanskiyleri!.. “Yaşasın Petersburg gazinoları, kafe, restoranları, kadın kızları, buzlu şampanyaları!” -U. İpçi - 2.

şap (I) *(mineraloji)* Şap; **oña ~ da bir, şeker de** Ona şap da bir, şeker de *(Bir şey umrunda değil)*.

şap (II) 1. Mucuk (öpücük sesi); **~ opti** Şap diye öptü; **~ etip opmek** Şap diye öpmek; şapır şapır öpmek. 2. Pat *(yassı bir şeyle vurulduğunda çıkan ses)*; **avuçınen suvġa ~ etip urdı** Avucuyla suya şap diye vurdu; **o, ~ etip arḳası ustüne tüşti** O, şap diye sırtüstü düştü; **~ etip tüşmek** Şap diye düşmek; **~ etip arḳasına urdı** Şap diye arkasına vurdu; **~ etip tükürmek** Şap edip tükürmek. 3. Şap *(düşme sesi)*; **bir kesek et ~ etip yerge tüşti** Bir parça et şap diye yere düştü. 4.: **~ etip aytmaḳ** Pat diye söyledi; **~ etip bir şey ayta, şaşa ḳalasıñ** Pat diye bir laf etti, şaşıp kalırsın; **aytacağını ~ etip ayta ḳoya** Söyleyeceğini pat diye söyledi.

Midat maşinanıñ ḳapısını şap etip ḳapattı da, aydavcınıñ yanına oturdı. "Mithat arabanın kapısını çat diye kapattı da şoförün yanına oturdu." -M. Ablalimov.

şapıldamaḳ bk. **şapıldatmaḳ**.

Bu ḳuvurçıḳ dülber, mulayim ayvançıḳlarnıñ analarına sıyıḳıp, şapıldap süt emgenlerini, ḳuyruçıḳlarını töpege tiklep o yaḳḳa bu yaḳḳa oynatḳanlarını, niayet sütke toyġan soñ, analarınıñ aldına çıḳıp yaltaḳlanġanlarını, anaları ise ḳuvurçıḳbaş sabiylerini yalap-yalap oḥşaġanlarını eslep zevḳlandı. "Bu kıvırcık güzel, sevimli hayvancıkların analarına sokulup, şapıldayarak süt emdiklerini, kuyruklarını tepeye dikerek o tarafa bu tarafa oynattıklarını, nihayet süte doyduktan sonra, analarının önüne çıkıp yaltaklandıklarını, anaların ise kıvırcıkbaş sabilerini yalayıp yalayıp okşadıklarını inceleyerek keyiflendi." - Çerkez Ali - 1.

şapıldatmaḳ 1. Şaklatmak; el çırpmak; alkışlamak; krş. **ḳol ~; el çırpmaḳ**. 2. Şap şap vurmak.

Bek çuvallarnıñ birisine şapıldatıp ururaḳ, memnünliknen: —Maşalla, azamatlar, mına bu aḳiḳiy yigitlerniñ işi, —dedi. "Bey, çuvalların birisine şapıldatıp vurarak, memnunlukla: - Maşallah, büyükler, işte bu hakiki yiğitlerin işi, -dedi." -A. Osman - 2.

şapıldatmamaḳ *(olumsuz)* **şapıldatmaḳ**.

şapıldı Alkış.

şapıl-şupıl bk. **şap-şup**.

şapırılġan *(fiil sıfatı)* Çapkalanmış, karıştırılmış.

şapırılmaġan *(olumsuz)* **şapırılġan**.

şapırılmaḳ *(edilgen)* **şapırmaḳ**.

şapırılmamaḳ *(olumsuz)* **şapırılmaḳ**.

şapırma, şapıruv *(eylem adı)* **şapırmaḳ**.

şapırmaḳ Çalkalamak.

Deñiz, onıñ ağızı tübünde şapıra, kopüre, boğazından seller kibi suvlar içine aḳa eken. “Deniz onun ağzının dibinde çalkalanıyor, köpürüyor, boğazından ise seller gibi sular içine akıyormuş.” -Ayuvdağ Efsanesi.

şapırmamaḳ *(olumsuz)* **şapırmaḳ**.

şapırtmaḳ *(ettirgen)* **şapırmaḳ**.

şapırtmamaḳ *(olumsuz)* **şapırtmaḳ**.

şapḳan bk. **sapan**.

şapke Şapka; **yañı (eski)** ~ Yeni (eski) şapka; **~ kiymek (***veya* **kiyip yurmek)** Şapka giymek; **~(si)ni çıḳarmaḳ** Şapkasını (şapkayı) çıkarmak.

Şapkesi canerikke tolğan soñ, bir çetke buruldı ve iç kimsege ḳulaḳ asmadan bıḳḳance aşadı. “Şapkası can eriği ile dolduktan sonra, bir kenara döndü ve hiç kimseye kulak asmadan bıkana kadar yedi.” -Çerkez Ali - 2.

şaplavuz Geveze, çenebaz, boşboğaz, çalçene; krş. **oşorom**, **boşboğaz**; **lafazan**; **dilbaz**; **zevzek**.

Korülgeni kibi, anavı şaplavuz Azamat yalan aytmağan. “Görüldüğü gibi, şu münasebetsiz Azamet yalan söylememiş.” -E. A. Osmanoğlu - 1.

şap-şap 1. Şap Şap *(Suyun üzerinde yürüme sesi; vurma sesi)*. 2.: **~ çamurnı divarğa ura** Şap şap çamuru duvara vuruyor.

şar (I) 1. Küre; krş. **kurre**; **topuz**; **~ yuzü** Kürenin yüzeyi; **~ piçim** Küre biçiminde; yuvarlak; **yarım ~** Yarım küre, yarı küre. 2. Balon (hava); **ava ~ı** Hava balonu; **ufürip toldurılğan ~lar** Hava ile şişirilen balonlar.

Olarnıñ yerine digerleri – endi balaban ve çeşit renkte ava şarları doğalar. “Onların yerine diğerleri, şimdi kocaman ve çeşitli renklerde hava baloncukları doğuyor.” -E. Umerov - 1.

şar (II) *(tarihi)* İki tekerlekli araba, savaş arabası.

şarada Hece bilmecesi.

şarait (-ti) 1. Koşullar; şartlar; **yaşayış ~i** Yaşam şartları; **kerekken butün ~** Bütün gerekli şartlar; **adamlar içün yaḫşı ~ yaratmaḳ** İnsanlar için iyi koşullar yaratmak; **yaḫşı ~ler** İyi şartlar; **yaramay ~ler** Kötü şartlar; **kerek olğan (***veya* **kerekken) ~ bar demege mumkün** Gerekli şaratlar sağlanmıştır denilebilir; **yaramay ~te yaşamaḳ** Kötü şartlarda yaşamak; **yaşayış ~iniñ yaḫşılaşuvı (***veya* **yaḫşılaşması)** Yaşam şartlarının iyileştirilmesi; **~ler deñişe** Şartlar değişiyor; **zemane ~leri** Bugünkü şartlar. 2. Ortam; **memleketimizde ~ yaḫşı** Ülkemizin durumu iyi.

Çunki mında, idarede bilip çalışmaḳ içün er bir tükânnıñ şaraitınen, imkânlarınen, hızmetçilerinen, olarnıñ iş usullarınen tanış olmaḳ zarur. “Çünkü burada, idarede bilerek çalışmak için her bir dükkanın şartlarını, imkanlarını, çalışanlarını, onların çalışma usullerini bilmek zarurî.” -U. Edemova - 2.

şarap (-bı) Şarap; krş. **musallas**; **bade**; **~ içmek** Şarap içmek; **miskat ~ı** Misket şarabı; **~ sirke olġan** Şarap sirkeye dönüştü.

Raḳı da bir, şarap da bir - içkenge, / Dülber de bir, çirkin de bir - sevgenge. “Rakı da bir, şarap da bir içene, / Güzel de bir, çirkin de bir sevene.” -Atalar Sözü.

şarapçı Şarapçı, şarap yapan veya satan kimse.

şarapçılıḳ (-ġı) Şarapçılık.

şaraplı Şarabı olan; **bu yıl biz de ~ oldıḳ** Bu sene bizim de şarabımız var.

şarapsız Şarapsız; şarabı olmayan; **olar ~ olmay** Onların her zaman şarabı var.

şarf Eşarp; atkı.

Ḫayaliy şarfını ağızına ḳadar koterdi, tavşan terisinden tikilgen ḳara ḳalpaġını mañlayına bastı, ḳulaḳlarını paltosınıñ yaḳasınen ḳapattı. “Hayali atkısını ağzına kadar kaldırdı, tavşan derisinden dikilen kara kalpağını alnına bastı, kulaklarını paltosunun yakasıyla kapattı.”-İ. Abduraman - 1.

şariat bk. **şeriat**.

şarj Karikatür, animasyon, çizgi film; **dostane ~** Samimi karikatür.

şarḳ Doğu; krş. **kun doġış**; **meşriḳ**; **Yaḳın Şarḳ** Yakın Doğu; **Uzaḳ Şarḳ** Uzak Doğu; **~ḳa uçaḳnen ketmek** Doğuya uçakla gitmek; **odanıñ penceresi ~ḳa baḳa** Odanın penceresi doğuya bakıyor; **~ memleketleri** Doğu ülkeleri.

şarḳiy Şarki, doğulu; doğu(s)i; **~ memleketlerge seyaat** Doğu ülkelerine seyahat; **~ oyunlar** Doğu dansları.

şarḳlı Şarklı, doğulu; **~ adam** Doğulu insan, doğudan gelen insan; **bu adam ~dır** Bu insan doğuludur.

şarmanka Laterna *(Ayaklı ve sandık biçiminde, kolunun çevrilmesiyle türlü havalar çıkaran bir çalgı)*.

Ey, maestro, çaldır şarmankañnı, biznen işiñ olmasın. “Hey, maestro, çaldır laternayı, bizimle işin olmasın.” - E. Umerov - 1.

şarmankacı Laternacı, laterna çalan.

şarnir Menteşe, mafsal.

şarolop *(konuşmada)* Geveze; boşboğaz.

şar-şamata Gürültü patırtı; krş. **ġalâ-ġulâ**; **"Oyun-kulkü, ~, er kes tüşken oynay"** *(Kırım-Tatar halk şarkısından)* "Oyunlar, gülmeler, gürültü patırtı, herkes oynamaya çıktı".

şart (I) 1. Şart; koşul; **~ ḳoymaḳ** Şart koşmak; bir koşula bağlamak; **bu ~nen** Bu şartla; **keliñiz ~ ḳoyayıḳ** Hadi bir şart koyalım; **zemane ~larda** Bugünkü koşullarda; **ayat ~ları** Hayat şartları; yaşam koşulları; **~ degil** Şart değil. 2. Madde, koşul (sözleşme hakkında); **muḳavele (***veya* **añlaşma) ~larını bozmaḳ** Anlaşmanın şartlarını bozmak; **toplaşuvġa kelmek ~** Toplantıya gelmek şarttır; **mında kelmege ~ degil** Buraya gelmek şart değil. 3.: **kesenkes ~** Ültimatom.

Niyet ettim, ḳast ettim, / Maḳsad ettim, şart ettim. "Niyet ettim, kast ettim, / Maksat ettim, şart ettim." -B. Mambet.

şart (II) Çat (ses taklidi); **pıtaḳ ~ sındı** Dal çat diye kırıldı; **tayaḳ ~ sındı** Dal çat diye kırıldı; **at ~ toḳtadı** At, çat diye ayağa kalktı; **~, ḳapı ḳapaldı** Kapı, çat diye kapandı; **~, laf kesildi** Çat diye konuşma kesildi; **~, ḳapını ḳapattı** Çat diye kapıyı kapattı.

şarta-marta *(halk dili)* Hemen, derhal; **~, kes sesiñni!** Derhal kes sesini!

şartlaşmaḳ Sözleşmek; anlaşmak; şartlaşmak; **şartlaşḳan yerimizde korüştik** Anlaştığımız yerde görüştük.

şartlatmaḳ Şapırdatmak (ağzını).

şartlı Şartlı, koşullu; **~ refleks** *(biyoloji)* Şartlı refleks.

Nuriniñ şartlı olaraḳ 'Yalıda' dep adlandırılġan resimi şamatalı tenḳidḳa oğratıldı. "Nuri'nin şartlı olarak 'Yalıda' diye adlandırılan resmi hararetle tenkite uğradı." -A. Osman - 2.

şartmek *(konuşmada)* Terelelli *(hafif ve hoppa)* bir kadın; **~ ḳızlar** Terelelli kızlar.

şartname Sözleşme, mukavele, kontrat, antlaşma; krş. **muḳavele**; **~ tizmek** Anlaşma düzenlemek.

şartsız Şartsız; **~ refleks** *(biyoloji)* Şartsız refleks, koşulsuz tepki.

şassi *(teknik)* Şasi; iniş takımı.

şaşarka *(konuşmada)* Şaşkın, sersem.

şaşılmaḳ (I) *(edilgen)* **şaşmaḳ**; Şaşılmak *(şaşkınlığa uğranılmak)*; **şaşılacaḳ şey** Şaşılacak şey; **şaşılacaḳ derecede** Şaşılacak derecede.

Tomalaḳ adam ise bu arada yuzüḳoyun çevirildi ve şaşılacaḳ derecede çabikliknen skemle astına barıp kirdi. "Tombalak adam ise bu arada yüzüstü döndü ve şaşılacak derecede bir

çabuklukla sandalyenin altına gidip girdi.” -A. Osman - 1.

şaşılmaḳ (II) *(ağızlarda)* Acele etmek; bk. **aşıḳmaḳ**.

şaşıp-şaşmalamaḳ Şaşakalmak; şaşırmak.

Ḳuvetli yumruḳlardan şaşıp-şaşmalap ḳalġan dostlar tuttırıp tabana ḳuvet berdiler. “Kuvvetli yumruklardan şaşırıp sersemleyen dostlar, tabana kuvvet kaçtılar.” -A. Osman - 2.

şaşıp-şaşmalamamaḳ *(olumsuz)* **şaşıp-şaşmalamaḳ**.

şaşırmaḳ 1. Şaşkına çevirmek; krş. **ayrette ḳaldırmaḳ**. 2. Şaşırmak (yolunu vs.); kaybolmak; **yolını ~** Yolunu şaşırmak; **o adam yolını şaşırġan** O adam yolunu şaşırmış. 3. Yanılmak.

Yol şaşırdım, kun aşırdım saña bakıp ağlar da, / Aḫ çekemen, aç yuzüñni meni yaman koz sanma! “Yol şaşırdım, gün aşırdım sana bakıp ağlayarak, / Ah çekerim, aç yüzünü beni kötü göz sanma!” -N. Çelebicihan.

şaşırmamaḳ *(olumsuz)* **şaşırmaḳ**.

şaşırtıcı Şaşırtıcı; **~ (***veya* **şaşılacaḳ) fakt** Şaşırtıcı bir gerçek; **~ (***veya* **şaşılacaḳ) vaḳia** Şaşırtıcı bir olay.

şaşırtmaḳ Şaşırtmak; bk. **şaşırmaḳ**.

Onıñ tanış-bilişlerindekiday bilgim de, medeniyetim de yoḳ, adamlarnı şaşırtıp kiyinmege de bilmeyim. “Onun tanıdıklarında olduğu gibi benim bilgim de yok, kültürüm de yok, insanların şaşırtacak kadar giyinmeyi de bilmiyorum.” -E. Umerov - 1.

şaşırtmamaḳ *(olumsuz)* **şaşırtmaḳ**.

şaşḳın 1. Şaşkın; hayret içinde olan. 2. Sersem, budala, bön, alık; krş. **açıḳağız**.

Sarġuşlıḳnen ne yapḳanım bilmegen Bekir, iç bir şeyden ḫaberi olmaġan adam kibi, kozlerini sultanġa tikip, şaşḳın, şaşḳın baḳıp ḳalġan. “Sarhoşluktan ne yaptığını bilmeyen Bekir, hiç bir şeyden haberi olmayan bir adam gibi, gözlerini Sultan'a dikip, şaşkın şaşkın baka kalmış.” -Bekir Mustafa Masalı.

şaşḳınlıḳ (-ġı) Şaşkınlık; hayret; **~nen baḳmaḳ** Şaşkınlıkla bakmak; hayretle bakmak.

Ebette, ortalıḳḳa bir ḳat daa şaşḳınlıḳ salalar. “Elbette etrafa bir kat daha heyecan katıyorlar.” -C. Gafar.

şaşla *(botanik)* Kırım yarımadasında yetişen şifalı bir üzüm türü.

şaşlıḳ (-ġı) Şiş kebabı; bk. **şiş kebabı**.

şaşlıḳḫane Kebap yenilen ve satılan yer.

şaşmaḳ 1. Şaşmak, hayret etmek; şaşırmak; krş. **taaciplenmek**; **ayran ḳalmaḳ**; **ayretlenmek**; **şaşıp ḳalmaḳ** Şaşıp kalmak. 2. Şaşkına dönmek.

Nuradin toḳtay baḳa, Toḳtamışnıñ ḳamışlıḳḳa kirgen ızı bar, çıḳḳan ızı yoḳ, şaşa, yel ese, ḳamışlar şuvulday, sızğırşalar. "Nuradin durup bakar, Toktamış'ın kamışlığa girerkenki izi var, çıkan izi yok, şaşar, yel eser, kamışlar çıtırdar, ıslık çalarlar." -Edige Destanı.

şaşmalamaḳ Şaşırmak, şaşmak; şaşalamak; şaşkına dönmek; **ne işleycegimni bilmeyip bir tamam şaşmaladım** Ne yapacağımı bilmeyip bir hayli şaşırdım.

Ḳız şaşa, şaşmalay, sevinmege başlay. "Kız şaşırır, ne yapacağını bilemez, sevinmeye başlar." -Aşık Garip Destanı.

şaşmalamamaḳ *(olumsuz)* **şaşmalamaḳ**.

şaşmalatmaḳ 1. Şaşırtmak. 2. Karıştırmak; **men onı başḳasınen şaşmalattım** Ben onu başkasıyla karıştırdım.

İş ḫususında bir şeyler sorasa aytmamağa, işte tecribesiz yigitni şaşmalatmağa tırışa edi. "İş hususunda bir şeyler sorsa konuşmamaya, işte tecrübesiz genci şaşırtmaya uğraşıyordu." -U. Edemova - 2.

şaşmamaḳ *(olumsuz)* **şaşmaḳ**.

şatalaḳ 1. Hoppa; hafif bir insan; ahlaksız; işe yaramaz; **~nıñ biri** İşe yaramazın teki. 2. *(konuşmada)* Zıpır, delişmen, zırtapoz. ● **indemezden iş çıḳar, ~tan söz çıḳar** *(atasözü)* Suskun insandan iş çıkar, zıpırdan sadece laf çıkar.

şatırdama, **şatırdav** *(eylem adı)* **şatırdamaḳ**.

şatırdamaḳ Çatırdamak.

Birden dağ içinde tereklerin yapraḳları, budaḳları da şatırdadı. "Birden dağın içindeki ağaçların yaprakları, dalları çıtırdadı." -Cemil Seydamet - 1.

şatırdamamaḳ *(olumsuz)* **şatırdamaḳ**.

şatırdatmaḳ Çatırdatmak, çıtlatmak; **parmaḳlarını ~** Parmaklarını çıtlatmak.

Oğuluna açıḳ goñülnen baḳıp olamadı, parmaḳlarını şatırdatıp ḳayırdı. "Oğluna açık gönülle bakamadı, parmaklarını şıklatıp kıvırdı." -İ. Paşi.

şatırdatmamaḳ *(olumsuz)* **şatırdatmaḳ**.

şatırdavuḳ (-ġı) Kaynana zırıltısı, cırcır.

Tez-tez ayağını koterdi. Azizniñ oyuncağı – şatırdavuġı. Uzanıp onıñ parçalarını eline aldı, dikkatnen baḳtı. "Çabucak ayağını kaldırdı. Aziz'in oyuncağı - çatırdaması. Uzanıp onun parçalarını eline aldı, dikkatle baktı." - U. Edemova - 2.

şatırdı Çatırtı; takırtı, tıkırtı.

Birazdan şatırdınıñ ardından bir cabalaḳ ḳuşnıñ acı-acı sesi dağı çınlattı. "Az sonra çıtırtı gelen yerden vahşî bir kuşun acı acı sesi dağı çınlattı." -Cemil Seydamet - 1.

şatır-gudür 1. Çatır çatır, paldır küldür *(büyük bir gürültü ile)*; **~ orman yana** Çatır çatır orman yanıyor. 2. bk. **şatır-şatır**; **~ ukraince laf ete** Şakır şakır Ukraynaca konuşuyor. 3.: **eki ḳoynı ~ aşay tura** İki koyunu çatır çatır yiyor.

Elvira şatır-gudür etip savut yuvmaḳta, Dilaver oturġıçlarnı yerleştirmekte edi. "Elvira gürültü patırtı ederek kap kacak yıkıyor, Dilaver iskemleleri yerleştiriyordu." -U. Edemova - 1.

şatır-şatır Şakır şakır, fokur fokur; **~ ḳaynamaḳ** Fokur fokur kaynamak; **suv ~ ḳaynay** Su fokur fokur kaynıyor; **~ oḳuy** Şakır şakır kitap okuyor; **~ laf etmek** Akıcı (herhangi bir dilde) konuşmak; **sözlerni ~ aytmaḳ** Sözlerini şakır şakır söylüyor.

şatır-şutur Çatır çutur, çatır çatır.

Boyle vaḳıtlarda onı sergüzeştler çeke, zemane yurisprudentsiyası onıñ yuzünde nasıl bir istidatnı ġayıp etkenini şatır-şutır kosterecegi kele, kimerde em kostere edi. "Böyle vakitlerde onu maceralar çekiyor, zamane hukuk ilmi onun şahsında nasıl bir istidatı kaybettiğini çatır çatır göstereceği geliyor, bazen de gösteriyordu." -A. Osman - 2.

şatranc, **şatranç** *(ağızlarda)* Kareli, damalı; bk. **santıraç**.

şattırıp *(ağızlarda)* Böylece.

şavlâ *(aşçılık)* Yağ, soğan, et ve havuş ilave edilmiş pirinç lapası.

şavle Işın; krş. **ışıḳ; kuneş ~leri** Güneş ışınları; **~ saçmaḳ** Işık saçmak; **~ saçmamaḳ** Işık saçmamak; **~ saçuv (***veya* **saçma)** Işınım; ışıma, radyasyon; **parlaḳ ~ler** Parlak ışınlar; **altın tüste ~ler** Altın renkli ışıklar; **yarıḳ ~si** Lamba ışığı.

Ay mubarek avada, şavlesi çerde, / Tenim cüre tentirep, canım sende. "Ay mübarek havada, ışığı yerde, / Bedenim dolaşır senedeleyerek gönlüm sende." - Çın.

şavleli Işınlı; ışınım(s)i; **~ energiya** Işınım enerjisi.

Volga ḳara zift yolnı şavleli iznen yarıḳlandırıp ogge ıntılırken, İsmat Ḳurbanoviç oturġıçta çalkana çalḳana vesveselerge daldı. "Volga siyah ziftli yolu ışıklı bir izle aydınlatıp öne atılırken, İsmat Kurbanoviç koltukta sallana sallana vesveseye daldı." -Z. Kurtnezir - 1.

şavşaḳ bk. **şavşıḳ**.

şavşıḳ (-ġı) Sağlamlaşmamış, katılaşmamış; **~ buz** Katılaşmamış buz.

şay (I) (*ağızlarda* **şayna, şaytip)** 1. Böyle; şöyle; öyle; böylece; bk. **oyle, boyle, şoyle**; **ana ~!** İşte böyle!; **"Ana ~, mına ~, babasına pek oşay!"** "İşte öyle, işte böyle, babasına pek benziyor" *(babasını sevmesini sağlamak için çocuğu severken söylenen söz)*. 2. Sadece; **Ne soradınñ ya? - Şay (***veya* **laf olsun dep)** Neden sordun ki? - (Hiç) Öylesine sordum (ya da laf olsun diye sordum).

Şay etip, Aşıḳ Ġarip Bir ḳaç kunler içinde çoḳtan-çoḳ para ḳazana. "Böylece Aşık Garip birkaç gün içinde oldukça çok miktarda para kazanır." - Aşık Garip Destanı.

şay (II) *(ağızlarda)* süs; süsleme; ziynet; bk. **ilvan**.

şayan Şayan, uygun, yakışır, münasip, layık; değer; bk. **lâyıḳ; munasip**; **~ı diḳḳat** Dikkate değer; **~ı ayret** Hayrete şayan, hayret etmeye değer, şaşırtıcı, şaşılacak. ● **baġçalarnıñ ~ bulbüli** Bahçelere layık bülbül; **nur ~dır, onıñ kolgesi olmaz** *(atasözü)* Işık temiz ve şeffaftır, onun gölgesi yoktur.

Saçaḳ astında turġan adamlar dülber atlarġa, şayan guzel faetonġa bakıp ḳaldılar. "Saçak altında duran insanlar güzel atlara, övgüye değer faytona bakakaldılar." -A. Osman - 2.

şayba *(mekanik)* Pul, rondela.

şayed bk. **şayet**.

şayet *(ağızlarda)* Eğer, şayet; krş. **eger; ~ (***veya* **eger) baracaḳ olsañız** Eğer gidecek olursanız.

şaylaġan *(kimya)* Şist; bk. **şist**.

şaylâḳ Afacan; kurtlu (yerinde rahat duramayan, sürekli kıpırdanan); krş. **ḳurtlu**.

şaylı Sevimli, şirin, güzel; krş. **yaḫşı, guzel; ~ ḳız** Güzel bir kız, sevimli bir kız.

Ḳuddusın anası ne ḳadar şaylı, becerikli olsa, babası da o ḳadar onmaz, perişan, yaramay bir aḳay edi. "Kuddus'un anası ne kadar iyi, becerikliyse babası o kadar işe yaramaz, dağınık, kötü bir adamdı." -A. Hilmi.

şayna *(ağızlarda)* Şöyle; öyle; bk. **oyle**.

Emin, yukü endi bayağı ağırlaşḳan ḳıznen açıḳ mavı tüsteki azbar ḳapudan içeri kirgende, keniş azbarda olarnı anası Şerfe şayna da buyük sırlı kozlerini tögereklendirgeni alda ḳarşılap aldı. "Emin hamileliği artık epey ağırlaşan kızla açık mavi renkteki bahçe kapısından içeri girdiğinde, geniş bahçede onları anası Şerfe öylece büyük sırlı gözlerini yuvarlaklaştırarak karşıladı." -U. Edemova - 1.

şaytan *(ağızlarda)* Şeytan; bk. **şeytan**; **~ armut** Armut.

Allaġa isyan etkeni içün, cennetten ḳuvulġan iblis şaytan ise, bura beklep, tapamay eken. “Allah'a isyan ettiği için cennetten kovulan iblis şeytan için bu bekleyip de bulamadığı bir şeymiş.” -Ayuvdağ Efsanesi.

şaytanatı *(zooloji)* Peygamberdevesi *(bir böcek türü)*; krş. **atlı ḳazaḳ**; **beşik sallatḳan**; **salla beşik**; **şaytanbeşik**.

şaytanbeşik *(zooloji)* Peygamberdevesi *(bir böcek türü)*; krş. **atlı ḳazaḳ**; **beşik sallatkan**; **salla beşik**; **şaytanatı**.

şaytantoy *(ağızlarda)* Hortum fırtınası; bk. **şeytan toyu**.

şaytip (şay etip) *(ağızlarda)* Böyle, böylece; bk. **oyle**; **boyle**; **boyleliknen**.

Çın bilmegen ayından erte ḳaçar, / Şaytip bayġuş oz sırın ozi açar. “Çın bilmeyen toplantıdan erken kaçar, / Böylece zavallı kendi sırrını ortaya koyar.” -Çın.

şaytmek *(ağızlarda)* Böyle yapmak; bk. **oyle etmek**.

şçaşç *(ağızlarda)* Saç; bk. **saç**.

şçaşçaḳ *(ağızlarda)* Saçak; bk. **saçaḳ**.

şçavıl *(ağızlarda)* Fare; bk. **sıçavul**.

şçeben *(Korbekul ağzında)* Kırma taş; bk. **koşeli çaḳıl**.

şçıbalġan *(ağızlarda)* Saçları karışık; bk. **çıbalġan**.

şçılapşçı (çılapçı) *(ağızlarda)* Leğen; bk. **legen**.

şçıval *(ağızlarda)* Çuval; bk. **çuval**.

şçi *(aşçılık)* Lahana çorbası; bk. **ḳapısta şorbası**.

şçölok Kül suyu.

şçötka Fırça; bk. **fırçı**.

şçup *(teknik)* Sensör, alıcı *(Yağ çubuğu gibi)*.

şeadetname 1. Kimlik (belge); sertifika; **komandirovka ~si** Seyahat belgesi. 2. *(eski)* Not karnesi.

Esmanıñ şeadetnamelerini baḳḳanda, mudir Esmanıñkini yaḫşı kozden keçirdi. “Esma'nın belgelerine bakarken müdür Esma’nınkini iyice gözden geçirdi.” -A. Odabaş.

şecaat Şecaat; yiğitlik; cesurluk; **~ marş(ı)** Kahramanlık marşı.

şecer *(kitap dili)* Ağaç; bk. **terek**. ● **~ ayat** Hayat ağacı.

şecere Şecere, soy ağacı, soy kütüğü; krş. **atalar kutügi**, **nesepname**, **silsile**.

şecereli Eski ve adlı sanlı bir aileden (olan).

şeer Şehir; **~gece** Şehre kadar; **~ yaşayışı** Şehir hayatı; **~den** Şehirden; **~ge** Şehire.

Koyden şeerdeki tatar mektebine oḳumaḳ içün dört ḳız ketecek edi. "Köyden şehirdeki Tatar okuluna okumak için dört kız gidecekti." -A. Odabaş.

şeerli Şehirli; kentli.

Yarabbim, bu ḫalḳ ḳazaḳ olġanı içünmi, yoḳsa şeerli olġanı içünmi boyle aruv yaşay ekenler? "Yarabbim, bu halk Kazak olduğu için mi, yoksa şehirli olduğu için mi böyle iyi yaşıyorlar acaba?" -A. Hilmi.

şeer-şeerden Şehirden şehre.

şef Şef; baş; yönetici.

–Eḫ, Kolya, –dedi Abdulkerim, –yuksek, tınç yer turıp sen aşaġıda, şefler korecek yerde yuḳlap ḳaldıñmı? "-Eh, Kolya, -dedi Abdülkerim, -yüksek, rahat yer dururken, sen aşağıda şeflerin görebileceği yerde mi uyuyup kaldın?" -İ. Abduraman - 1.

şefaat (-tı) Şefaat; rica; **~ etmek** Şefaat etmek; şefaatte bulunmak; rica etmek; krş. **yaḳlamaḳ**; **tarafını tutmaḳ**.

Ḳız cıyıştırılġan krovatı ustünde perişan alında oturmaḳta, kozlerinde şefaat yoḳ. "Kız toplanmış yatağının üstünde perişan halde oturuyor, gözlerinde şefaat yok." -U. Edemova - 1.

şefaatçı Şefaatçı; ricacı.

şefaḳ (-ġı) Şafak; krş. **çabaḳ**; **al ~** Kızıl şafak.

şefaḳat bk. **şefḳat**.

şeffaf Şeffaf, saydam; krş. **saydam**; **tınıḳ**; **~ suv** Şeffaf su; **yarı ~** Yarı şeffaf.

Biñlernen şeffaf tamçılar camġa kelip urulalar, soñra bir-birile ḳuraşıp, kuçüçik irmaḳlar asıl ete de, cam boyı aşaġı sarḳalar. "Binlerce şeffaf damla gelip cama vuruyor, sonra birbirileriyle birleşip küçük ırmaklar oluşturuyorlar ve camdan aşağıya damlıyorlar." -E. Umerov - 1.

şeffaflıḳ (-ġı) Şeffaflık, saydamlık; krş. **saydamlıḳ**.

şefḳat (-tı) Şefkat; merhamet; acıma; krş. **meramet**; **~ etmek** Merhamet göstermek.

Onıñ ḳuçaġına atılmaḳ, onıñ sevgisi, oḫşayışı ve şefḳatınıñ lezzetini tatmaḳ isterken, merametsiz ḳattı bir ḳol omuzcıġına toḳunaraḳ butün vucudım sarsdı. "Onun kucağına atılmak, onun sevgisi, okşayışı ve şefkatinin lezzetini tatmak isterken, merhametsiz sert bir el omzuna dokunarak bütün vücudunu sarstı." -A. S. Ayvazov - 1.

şefḳatlı Şefkatli; merhametli; merhamet dolu; **~ muamele** Güleryüzlü davranış.

Bala onıñ şefḳatlı nazarını eslep cesaretlendi. “Çocuk onun şefkatli bakışını görerek cesaretlendi.” -Ş. Alâdin - 1.

şefḳatsız Amansız; merhametsiz; acımasız.

O subetni ustalıkneñ suvuḳḳanlılıkneñ alıp bara ve Süleyman ekinciñi yavaş yavaş koşege kıstay, soñ şefḳatsiz ucımge keçip, onı teslim olmaġa mecbur ete. “O, sohbeti ustalıkla, soğukkanlılıkla yapıyor ve ikinci Süleyman’ı yavaş yavaş köşeye kıstırarak, sonra insafsızca hücuma geçip, onu yelsim olmaya mecbur ediyor.” -A. Osman - 2.

Umumen, nasıl şefḳatsız insanlar onı boyle döggenler? “Hangi acımasız insanlar onu böyle dövmüş?” -A. Osman - 1.

şefḳatsızlıḳ (-ġı) Acımasızlık; merhametsizlik.

Bu adam ozüniñ şefḳatsızlıġınen nam ḳazanġan edi. “Bu adam, kendi şefkatsizliğiyle ün salmıştı.” -A. Osman - 2.

şeflik (-gi) Şeflik; **~ yapmaḳ** Şeflik yapmak.

O bir kunü institutımızınıñ şefliginde kolḫozġa ketecekmiz. “Öbür gün enstitümüzün şefliğinde çiftliğe gideceğiz.” -Z. Kurtnezir - 1.

şeftali *(botanik)* Şeftali; **iri ~** İri şeftali; **ufaḳ ~** Küçük şeftali; **sarı ~** Sarı şeftali; **ḳırmızı ~** Kırmızı şeftali; **yunlü ~** Tüylü şeftali; **yunsüz ~** Tüysüz şeftali; **yımşaḳ ~** Yumuşak şeftali; **ḳattı ~** Sert şeftali; **~ teregi - cenüp osümligidir** Şeftali ağacı, güney bitkisidir.

Şimdi onıñ şegirtleri alma, armut, erik, şeftali ve ḳaysıdan er senen bol bereket alalar. “Şimdi onun talebeleri elma, armut, erik, şeftali ve kayısıdan her yıl bol bol ürün alıyor.” -Z. Kurtnezir - 1.

şeftalilik (-gi) Şeftali bahçesi.

şeger *(ağızlarda)* Şeker; bk. **şeker**; **tumaç ~** *(ağızlarda)* Kesme şeker, küp şeker.

şegirt Seğirt; çırak; krş. **ḳalfa**; **yamaḳ**; **çıraḳ**.

Birinci raund bitkeninen Rustemniñ ustazı, şimdi ise sekundantı Viktor Romanoviç şegirtini ḫastalandı bellep, dergal, ḫalatḳa sarılıp, koşedeki kursüçikke oturttı. “Birinci raunt bittiğinde Rüstem’in hocası, şimdi ise antrenörü Viktor Romanoviç, talebesi hastalandı sanıp, derhal ring ipine sarıldı, köşedeki tabureye oturttu.” -A. Osman - 2.

şeḫer bk. **şeer**.

şeḫerli bk. **şeerli**.

şeḫriyar *(tarihi)* Şehriyar; hükümdar, padişah.

şeiḳ Şeyh *(Bir tarikatın kurucusu olan ya da bir tarikatta, bir tarikatın kollarında en yüksek aşamaya ulaşmış bulunan kimse, tarikat büyüğü)*.

şeit 1. *(dini)* Şii *(Şiilik mezhebinden olan kimse)* 2. Şehit *(kutsal bir ülkü veya inanç uğrunda ölen kimse)*; **~ ketmek** Şehit düşmek.

Er koşen ḳaraman, şeitle dolu / Bilirim, sendedir cennetin yolu, / Gidip de oğruna can veren ḳana?! "Her köşen kahraman, şehitle dolu / Bilirim, sendedir cennetin yolu, / Gidip de uğrunda can veren hani?" -Ş. Bektore - 1.

şek (I) (şeki) Şüphe; kuşku; krş. **şube**; **tömet**; **vesvese**.

Bu işe ġayret etmeyenlere boykot edecegimizi anlatırsaḳ, er ruḥaniy adam elinden keldigi ḳadar ġayret idecegine şek ola bilmez. "Bu işe gayret etmeyenleri boykot edeceğimizi anlatırsak, her ruhanî elinden geldiği kadar şüphe yoktur." -H. Ş. Toktargazi.

şek (II) *(ağızlarda)* Bir yaşındaki koyun; bk. **toḳlu**.

şekain (şekaim) *(konuşmada, eski)* Yatılı okul.

şeker 1. Şeker; **topa ~** Parça şeker; **toz ~** Toz şeker; **yemiş ~i** Meyve şekeri; **kesek (***veya* **kesme) ~** Kesme şeker; **~ maḳas** Küp şeker kırma makası. 2.: **~ çüküṅdiri** *(botanik)* Şeker pancarı; **~ ḳamışı** *(botanik)* Şeker kamışı. ● **~ kosterip şap tuttırmaḳ** Şeker gösterip şap vermek *(Aldatmak)*.

Kör oğludır bu yerlerniñ arslanı, / A ḳız, seni şeker ile beslerim. "Köroğlu'dur bu yerlerin arslanı. / A kız seni şeker ile beslerim." -Köroğlu Destanı.

şekeraḫlap bk. **şekeraḳlap**.

şekeraḳlap Tatlı yaban armudu; **~tan pek yaḫşı reçel ola** Tatlı yaban armudundan çok güzel reçel yapılıyor.

şekerḳıyıḳ (-ġı) *(aşçılık)* Bir çeşit hamur tatlısı.

şekerleme, şekerlev *(eylem adı)* **şekerlemek**; 1. Şekerlenmiş meyve. 2. *(ağızlarda)* Şekerleme; bonbon; bk. **ḳanfet**.

şekerlemek Bir şeyin üzerine şeker serpmek.

şekerlememek *(olumsuz)* **şekerlemek**.

şekerlengen *(fiil sıfatı)* Üzerine şeker serpilmiş.

şekerlenme, şekerlenüv *(eylem adı)* **şekerlenmek**.

şekerlenmegen *(olumsuz)* **şekerlengen**.

şekerlenmek 1. Üzerine şeker serpilmek. 2. Şekerlenmek.

şekerlenmemek *(olumsuz)* **şekerlenmek**.

şekerletmek *(ettirgen)* **şekerlemek**.

şekerletmemek *(olumsuz)* **şekerletmek**.

şekerlik (-gi) Şekerlik.

Saniye sualime cavap bermeden, melevşe çeçekli filcannen ḳaymaḳlı ḳave ketirip ogüme ḳoydı, şekerlikni mañа taba sürdi. "Saniye soruma cevap vermeden, menekşe çiçekli fincanla sütlü kahve getirip önüme koydu, şekerliği bana doğru sürdü." -Z. Kurtnezir - 1.

şekil 1. Şekil; biçim; **~ bermek** Şekil vermek; **~ni almaḳ** Şeklini almak; **kerek ~ni almaḳ** Gerekli şekil almak; **bu (***veya* **boyle) ~de** Bu şekilde. 2. *(matematik)* Şekil; **geometrik ~** Geometrik şekil. 3. Şema; diyagram.

Adamlar, deral, daire şekilinde turdılar. "Adamlar derhal, daire şeklinde durdular." -A. Osman - 2.

şekilci Biçimci, şekilci, formaliteci, formalist *(alışılmış kural, tutum, davranış veya belli biçimin dışına çıkmayan kimse)*.

şekilcilik (-gi) Şekilcilik, biçimcilik.

şekillendirmek Şekillendirmek, şekil vermek.

şekillengenlik (-gi) Şekillenmişlik.

şekilli Şekilli; bk. **piçimli**; **adam ~** İnsana benzer; bk. **adam piçimli**.

Emşire tellerge pekinik armut şekilli rezina ḳuvuḳlarnı Suleymannıñ koküsine yapıştırdı. "Hemşire, tellere bağlı, armut şeklinde lastik bantları Süleyman'ın göğsüne yapıştırıldı." -A. Osman - 2.

şekilsiz Şekilsiz, biçimsiz; krş. **biçimsiz**.

Mamedi pialaġa uzanġan arada kozlerine areketsizce, indemey oturġan aġasınıñ şekilsiz ḳıyafeti ilişti. "Mamedi bardağa uzandığı sırada gözlerine hareketsiz ve konuşmadan oturan abisinin şekilsiz ifadesi ilişti." -İ. Paşi.

şekilsizlik (-gi) Şekilsizlik, biçimsizlik.

şeklenmek Şüphelenmek; kuşkulanmak; krş. **şubelenmek, vesveselenmek**.

şeklenmemek *(olumsuz)* **şeklenmek**.

şekli Şüpheli; krş. **şubeli**.

şeksinme, şeksinüv *(eylem adı)* **şeksinmek**.

şeksinmek Biraz şüphelenmek; kuşkulanmak; **o biraz şeksine** O biraz şüpheleniyor; **biraz şeksinem** Biraz şüpheleniyorum.

Bizler başḳamızmı yoḳsa dep tüşünmezlermi? –dep şeksindi. “Biz başka bir bölgenin yöneticisi miyiz, diye düşünmezler mi? -diyerek şüphelendi.” -Z. Kurtnezir - 1.

şeksinmemek *(olumsuz)* **şeksinmek**; Şüphelenmemek; kuşkulanmamak; **sen şeksinme** Sen şüphelenme, şüphelerin olmasın.

şeksiremek *(ağızlarda)* Biraz şüphelenmek, kuşkulanmak; bk. **şeksinmek**.

şeksiz Şüphesiz; krş. şubesiz; **bu naḡış ~ yaḫşıca** Bu nakış şüphesiz daha iyidir.

şek-şube Şüphe, kuşku.

Yuregimde zerre ḳadar şek-şube doḡmadı. “Yüreğimde zerre kadar şüphe doğmadı.” -E. Umerov - 1.

şekva Şikayet; krş. **şikâyet**; **~ etmek** Şikayet etmek.

şekvacı Şikayetçi; krş. **şikâyetçi**.

şelâle Şelâle; çavlan; çağlayan; krş. **uçansuv**; **çaḡlayan**; **suv atḳıç**.

Saf edebiy tilimizniñ / Gurletip şelâlesini... “Saf edebî dilimizin / Coşturarak şelalesini...” -E. Şemizade - 1.

şemdan bk. **şamdan**.

şemidan bk. **şamdan**; **~lı lampa** *(etnografya)* Şamdan lambası.

şemis bk. **şems**.

şemma Kandil; lamba; mum.

şems Güneş; krş. **kuneş**.

şemsiy Güneşli; **~ ay** Güneşli bir ay.

şemsiye Şemsiye.

şemşek (-gi) 1. Şimşek; yıldırım; krş. **yaşın**; **yıldırım**; **~ çaḳa** *(ağızlarda)* Şimşek çakıyor. 2. Gök parıltısı, balk; krş. **yemiş pişiren**.

Ḳorḳunç şemşek iç durmayıp çaḳarse, / Er tarafa yıldırımlar yaḳarse. “Korkunç şimşek hiç durmadan çakarsa, / Her tarafı yıldırımlar yakarsa.” -C. Kermençikli.

şemşer bk. **şimşir**.

şemşir Kılıç; bk. **şimşir**; **ḳılıç**.

şeñ Şen; neşeli; krş. **şad**; **~ balalar** Neşeli çocuklar.

Aşayttan pek zamet çekkende ozençikke ḳaray da: -Sen, ozençik, pek şensin, koyümizniñ yanından keçip ketesin. “Yiyecek bakımından sıkıntıya düştükleri zaman, nehre bakar ve: -Sen, nehir, çok şensin, köyümüzün yanından geçip gidersin.” -Canlı Özen Masalı.

şeñlenmek Şenlenmek; neşelenmek; eğlenmek.

Kuneş çıḳıp, yapraḳlar yeşergeydi, yar, / Çivildeşip ḳuşçıḳlar şenlengeydi, yar. “Güneş çıkıp, yapraklar yeşereydi, yar, / Civildeşerek kuşçuklar şenleneydi, yar.” -Bala Yırı.

şeñlenmemek *(olumsuz)* **şeñlenmek**.

şeñli *(konuşmada)* Neşeli; bk. **şeñ**.

Onıñ temiz keyfi ketken, birḳaç saatlardan berli korüngen şenligi coyulġan edi. “Onun temiz keyfi gitmiş, birkaç saatten beri görünen o neşesi kaybolmuştu.” -A. Odabaş.

şeñlik (-gi) Şenlik.

İblis yañı ẖalḳnı cesür olmaġa, şenlik ve zevḳ içinde yaşamaġa çağırġan. “İblis yeni halkı cesur olmaya, şenlik ve zevk içinde yaşamaya davet etmiş.” -Ayuvdağ Efsanesi.

şeñ-şatır *(ağızlarda)* Şen şatır, neşeli neşeli, sevinçli sevinçli, güle oynaya; bk. **şeñ-şeramet**.

şeñ-şeramet Çok neşeli, şakrak, şen şatır.

Balalar, şeñ-şeramet olıp, başta kopürden, soñ mezarlıḳtan keçip, bağçalarġa doğru çamborlazġa kettiler. “Çocuklar şen şakrak olup, önce köprüden, sonra mezarlıktan geçip, bağlara doğru kiraz toplamaya gittiler.” -Y. Bolat.

şep bk. **şap**.

şer 1. Kötülük; şer; **duşman (***veya* **şeytan) ~ine oğramaḳ** Düşman (şeytan) şerrine uğramak; **Rabbim, duşman ~inden saḳla!** Rabbim, düşman şerrinden sakla! 2. Düşmanlık, adavet; kavga.

İnledi bunca miẖnet, / Meşaḳat altında beşer, / H̱ayır yerine doğdı sende / Ep şer, ep şer, ep şer. “İnledi bunca mihnet, / Meşakkat altında beşer, / Hayır yerine doğdu sende / Hep şer, hep şer, hep şer.” -Y. Ş. Ali.

şerait bk. **şarait**.

Allanıñ şeriatını unutıp, ibliske tabınġan tayfanıñ merkezleri olġan yerlerni, allanıñ deşetli belâsı Buyük Ayuv tırnaḳlarmen parçalaġan. “Allah'ın şeriatını unutup iblise tapınan taifenin merkezi olan yerleri, Allah'ın dehşetli belâsı Büyük Ayı tırnakları ile parçalamış.” -Ayuvdağ Efsanesi.

şerbent *(ağızlarda)* Başörtüsü; şal; bk. **şerbenti**.

şerbenti *(etnografya)* Muslin şal.

Yaz gecesi caydı golge / Altın pullu şerbenti. “Yaz gecesi yaydı gölge / Altın pullu muslin şalı.” -E. Şemizade - 1.

şerbet (-ti) Şerbet *(şekerli, aromalı içecek)*; **~ otu** *(botanik)* Şerbetçi otu.

Aḳḳan suvġa ḳan ḳuysam, / Şerbet saylap içermen. “Akan suya kan

koyarsam, / Şerbet seçip içerim.” -Edige Destanı.

şerdar Şerdar, lir *(Kırım-Tatar halkının eski telli çalgısı)*.

şeref 1. Şeref; krş. **şan**; **~ işi** Şeref meselesi; **onıñ ~ine** Onun şerefine; **bayram ~ine** Bayram şerefine. 2. Saygı; hürmet; krş. **saygı; urmet**.

Dostlar bu yañılıḳ şerefine bir kade daa koterdiler. “Dostlar bu yenilik şerefine bir kadeh daha kaldırdılar.” -U. Edemova - 2.

Bu mektepsiz ve ocasız koyde kendisiniñ artından Yasin oḳuycaḳ bir kimseni azırlaması onıñ içün az seadet, az şeref edimi? “Bu mektepsiz ve hocasız köyde kendisinin ardından yasin okuyacak bir kimseyi hazırlaması onun için az saadet, az şeref miydi?” -Cafer Seydamet.

şerefe (şerfe) *(dini)* Şerefe *(minarenin gövdesini çepeçevre dolaşan, korkuluklu, ezan okunan yer)*.

şereflendirmek Şereflendirmek; onurlandırmak.

şereflendirmemek *(olumsuz)* **şereflendirmek**.

şereflenmek Şereflenmek; onurlanmak.

şereflenmemek *(olumsuz)* **şereflenmek**.

şerefli Şerefli; onurlu; **bu ḫalḳnıñ ~ keçmişi bar** Bu halkın şerefli geçmişi var.

Niyar bu şerefli aḳḳı temiz emeginen ḳazandı. “Niyar bu şerefli hakkı temiz emeğiyle kazandı.” -U. Edemova - 1.

şerefsiz Şerefsiz, alçak, kepaze.

şerefsizlik (-gi) Şerefsizlik, alçaklık, namussuzluk.

şeremezan bk. **ramazan**.

şerfe (I) 1. bk. **şerefe**. 2. Saygıyı belirtmek için kadın isimlerine eklenir; **(**mesela; **Fatma şerfe)**.

şerfe (II) bk. **şerefe**.

şerḫ Açıklama; yorum; anlatma; şerh; izah; krş. **añlatuv**; **añlatma**; **tefsir**; **tarif**; **iza**; **~ etmek** Şerh etmek; açıklamak; yorumlamak.

şerḫebel *(teknik)* Planya *(Marangozların, kabası alınmış kerestenin düzeltilmesinde kullandıkları uzun, büyük rende)*.

şeriat *(Müslümanlık)* Şeriat *(Kur'an'daki ayetlere dayanan İslam hukuku)*.

Şeriatnı ḳoy sen tursın, zakondan da ḫaberdar. / *Cümleni ḳorḳuz ıp, ettire kendine itibar*. “Şeriatı bırak sen, dursun, kanundan da haberdar. / Herkesi korkutup, ettirir kendine itibar.” -H. Çergeyev.

şerif 1. *(dini)* Şerif, kutsal. 2.: **aḳşam ~iñiz ḫayırlı olsun!** Akşam şerifleriniz hayrolsun! 3. *(tarihi)* Peygamber Hz. Muhammed'in soyundan gelenlerin sanı (yeşil sarık takıyorlardı).

şerik (-gi) Şerik; ortak; yoldaş; krş. **arḳadaş**; **eş**.

Çunki onlarnıñ elinde cami, kursü, şerig kibi buyük alet vastaları vardır. "Çünkü onların elinde cami, kürsü, öğrenci gibi önemli vasıtalar var." -H. Ş. Toktargazi.

şerit 1. Şerit; kaytan; krş. **ḳaytan**. 2. Şerit, bant, kurdele. 3. *(zooloji)* Tenya *(şerit yassı solucan)*.

şeritli Örgülü.

şeritsiz Örgüsüz.

şeriyat bk. **şeriat**.

O, özüni adalet, doğrulıḳ, elâllıḳ, şeriyat yoluna bağışladı ve bu yoldan bir zaman ḳaytmaz. "O, kendini adalet, doğruluk, helallik, şeriat yoluna adadı ve bu yoldan (hiç) bir zaman dönmez." -A. Osman - 2.

şerli Kötü; kötü kalpli, gönlü kara.

şerm Utanma, utanç; utangaçlık; çekingenlik; krş. **utançaḳlıḳ**, **ar**, **yuz**.

şert bk. **şerit**.

Ḳırmızı şert başta tereklerniñ uclarını, damlarnıñ kirametlerini aydınlattı. "Kırmızı şerit önce ağaçların uçlarını, damların kiremitlerini aydınlattı." -E. A. Osmanoğlu - 1.

şertli bk. **şeritli**.

Gubernator onıñ ḳolundan tutıp ḳapıġace ozġardı ve divarda asuvlı turġan şertli topuznı tutıp tarttı. "Vali onun elinden tutup kapıya kadar geçirdi ve duvarda asılı duran şeritli topuzu tutup çekti." -Çerkez Ali - 1.

şeş *(eski)* Altı *(sayı)*.

şeşter *(müzik)* Saz çeşidi (çalgı).

şevḳ 1. İstek, heves; krş. **istek, emel**; **~ ile çalışmaḳ** Şevk ile çalışmak, hevesle çalışmak; **muzıkaġa olġan** ~ Müziğe olan sevgi. 2. *(konuşmada)* Işık; **kuneş ~ı (***veya* **yarıġı)** Güneş ışığı.

Onıñ merametli kozlerinde nasıldır şevḳ seçti. "Onun merhametli gözlerinde bir şevk hissetti." -Z. Kurtnezir - 1.

şevḳat Şefkat; merhamet; acıma; **~ etmek** Merhamet etmek, acımak.

Atta yuzünde, kozlerinde şevḳatle ḳarışaraḳ, bir ḫüzün, dudaḳlarında ağlama alâmetini kosteren bir titreme asıl olunmışdı. "Hatta yüzünde, gözlerinde merhametle karışık bir hüzün, dudaklarında ağlama alâmetleri gösteren bir titreme hasıl olmuştu." -A. S. Ayvazov - 1.

şevkatlı Merhametli.

şevkatlılıḳ (-ġı) Merhametlilik.

şevḳatsız Merhametsiz; acımasız; katı yürekli; kalpsiz; **~ tarzda** Acımasızca; **~ tenkit etmek** Acımasızca eleştirmek.

şevḳatsızlıḳ (-ġı) Merhametsizlik; acımasızlık, kalpsizlik.

şevḳlanmaḳ Heyecanla (bir şeyi) (büyük bir istekle) yapmak; **ikâyeni şevḳlanıp diñlemek** Hikayeyi heyecanla (merakla) dinlemek.

şevḳlenmek bk. **şevḳlanmaḳ**.

şevḳlı Şevkli; istekli.

şevḳsız Şevksiz; isteksiz; **~ adam** Ağır kanlı (flegmatik) bir insan; **şiirni ~ okudı** Şiiri isteksizce okudu.

şevre *(ağızlarda)* Çelenk; bk. **gulçember**.

şey Şey; eşya; nesne; krş. **çeşit ~ler** Çeşitli nesneler; **nesne**; **~ler** Şeyler; eşyalar; krş. **eşya**; **yañı ~** Yeni bir şey; **bu tükânda er ~ bar** Bu dükkanda her şey var; **yolġa kerek olacaḳ ~lerni almaḳ** Yolda gerekecek şeyleri almak; **yengil ~** Hafif (*veya* ucuz) eşya; **issi ~** Sıcak nesne; **yaḫşı ~** Güzel eşya; **pek yaḫşı ~** Çok güzel bir şey; **dülber (*veya* guzel) ~** Güzel şey; **kerekli ~** Gerekli malzeme; **başḳa ~** Diğer nesneler; **başḳasınıñ ~i** Başkasının eşyası; **şaḫsiy ~ler** Şahsiy eşyalar; **bu ~ni ḳaydan aldıñ?** Bu şeyi nereden aldın?; **evde ḳullanılġan ~ler** Evde kullanılan şeyler; **~siz ḳaldım** Hiçbir şeyim kalmadı. ● **men sizge bir ~ aytmaġa isteyim** Ben size bir şey söylemek istiyorum; **bir ~siz** Durup dururken; **er ~ni korip keçirdik** Çok şey görüp geçirdik (ömrümüzde); **añlaşılmaġan bir ~ler** Anlaşılmayan şeyler; **bir ~ oldı** Bir şey oldu; **ġaliba oyle bir ~** Buna benzer bir şey; **bir ~ aytmamaḳ** Hiçbir şey söylememek; **oña bir ~ oldı** Ona bir şey oldu; **oña bir ~ olmaz** Ona bir şey olmaz; **bir ~ degil** Bir şey değil; **çoḳ ~!** Önemliymiş sanki!; **er ~den evel** Her şeyden önce; **oyle ~ olmaz!** Olmaz; böyle bir şey!; **añlaşılmaġan bir ~ oldı** Anlaşılmaz bir şey vardı; **yaşlıḳ – ne ḳadar yaḫşı ~!** Gençlik; ne kadar güzel şey!; **oña tavuḳ soymaḳ bir ~ degil** Ona tavuk yolmak kolaydır; **bir ~ añlamayım** Hiçbir şey anlamıyorum; **saña bir ~ oldı mı?** a) Sana bir şey mi oldu? b) Aklını mı kaçırdın?; **oña baḳḳanda bu bir ~ degil** Ona kıyasla bu hiçbir şey; **ufaḳ bir ~ni balaban etip kostermek** Ufak bir şeyi kocaman göstermek; **añlaşılmaġan bir ~ oldı** Anlaşılamayan bir şey oldu; **yaşlıḳ - ne ḳadar yaḫşı ~!** Gençlik, ne kadar güzel şey!; **bu bir ~ge beñzemey** Bu bir şeye benzemiyor

Kerçek, boyle şeyler içün emce para-mara bir şey almaz edi. “Gerçekten, böyle şeyler için amca para mara hiçbir şey almazdı.” -M. Kurti.

şeyçik (-gi) Küçük bir eşya; **yaḫşı ~** a) Güzel bir parça (eşya). b) *(mecaz, halk dili)* Güzel bir kız.

Er şeyçigi temiz, er şeyçigi yerli-yerinde bulunır edi. “Her şeyi temiz, her şeyi yerli yerinde bulunurdu.” -A. Hilmi.

şeyḫ *(dini)* Şeyh *(Bir tarikatın kurucusu olan ya da bir tarikatta, bir tarikatın kollarında en yüksek aşamaya ulaşmış bulunan kimse, tarikat büyüğü)*; bk. **pir**; **~-ul-islâm (***veya* **~ al-islam)** *(tarihi)* Şeyhülislam *(Osmanlı İmparatorluğu döneminde, hükümette sadrazamdan sonra yer alan ve din işleriyle birlikte dünya işlerine de din yönünden karışan üye)*.

Bu cami çoḳluġı ve aynı zamanda bir ḳaç tekiye bulunması mında afız, mazin, ḳayım, imam, ḫatip, sofu, şeyḫ ve diger din ḫadimleriniñ nomaylıġına delildir. “Bu cami fazlalığı ve aynı zamanda birkaç tekke bulunması, burada hafız, müezzin, kayyım, imam, hatip, sofu, şeyh ve diğer din adamlarının çokluğuna delildir.” -U. İpçi - 1.

şeyli Bir şeyi olan.

şeysiz Bir şeyi olmayan; **bir ~** a) Tek bir eşyası olmayan. b) *(mecaz)* Durup dururken.

Bir şeysiz kelgenler perdeniñ ogünden başlap, kelişi-guzel, anda-mında yerleştiler. “Bir şeysiz gelenler perdenin önünden başlayarak, gelişigüzel, oraya buraya yerleştiler.” -Çerkez Ali - 1.

şeytan (*ağızlarda* **şaytan)** 1. Şeytan; iblis; krş. **iblis**; **cın**; **nari**; **~ġa uymaḳ** Şeytana uymak; **~nıñ art bacağı** *(mecaz)* a) Kurnaz. b) Yaramaz. 2. *(mecaz)* Yaramaz; afacan; **~ oġlu ~** Hinoğlu hin. 3. *(mecaz)* Kurnaz, açıkgöz; bk. **ayneci**. 4.: **~ ḳalpaḳ** *(Baḫçisaray ağzında)* Mantar; bk. **mantar**. ● **~ları tutmaḳ** Kudurmak; **ağzına ~ tükürgen** Şakacı; maskara; soytarı; **kopürden keçince ~ġa dayı deyler** *(atasözü)* Köprüyü geçinceye kadar ayıya dayı derler; **aşıḳış işke ~ ḳarışa** *(atasözü)* Acele işe şeytan karışır; **~ toyu** Hortum fırtınası; krş. **alimka boranı**.

Şeytana uyup da aḳılına, diline keleni aytıp ciberme, Allaḫ beterinden saḳlasın. “Şeytana uyup da aklına, diline geleni söyleyi verme, Allah korusun.” -S. A. Özenbaşlı.

şeytanarmut *(botanik)* Kırım yarımadasında yetişen bir armut türü.

Şeytançıḳ *(müzik)* Şeytançık (halk ezgisi).

şeytanḳulaḳ *(ağızlarda)* Mantar; bk. **mantar**.

şeytanlı Deli; **~ olmaḳ** Deli olmak.

şeytanlıḳ (-ġı) 1. Şeytanlık. 2. *(mecaz)* Kurnazlık; bk. **aynecilik**; **~ı yoḳ (***veya* **olmaġan) adam** Saf bir insan.

şıba 1. Hücum; saldırış, saldırı. 2. *(ağızlarda)* Kura; talih; bk. **jerep**.

şıbaḳ *(ağızlarda)* Hark; ark; su yolu; kanal; bk. **arıḳ**; **endek**; **~ açıp, tıynaḳlardan suv cıya** Kanal açıyor ve su birikintilerinden suyu topluyor.

şıbalamaḳ 1. Saldırmak; atak yapmak. 2. Sık sık (sürekli, durmadan) atmak (kartopu vs.).

Oyle vaḳıtta bizler o gunâsız, indemey susıp turġan terekleri ḳolumızda ne olsa şıbalay, kozlerini ḳıra. "Öyle zamanlarda bizler o günahsız, sesini çıkarmadan susup duran ağaçlara elimizde ne varsa fırlatıyor, gözlerini kırıyor." -Çerkez Ali - 2.

şıbalamamaḳ *(olumsuz)* **şıbalamaḳ**.

şıbın *(ağızlarda)* Arı; bk. **ḳurt**; **bal ~** *(ağızlarda)* Bal arısı; bk. **balḳurt**.

şıbırdamaḳ *(ağızlarda)* Fısıldamak; bk. **pısırdamaḳ**; **fısıldamaḳ**.

şıbırtḳı *(ağızlarda)* Kamçı, kırbaç; bk. **ḳamçı**; **~man aşlamaḳ** *(ağızlarda)* Kamçılamak; kırbaçlamak; kırbaçla vurmak; bk. **ḳamçınen aşlamaḳ (***veya* **şıpırmaḳ)**.

şıġarmaḳ *(ağızlarda)* Çıkarmak; bk. **çıḳarmaḳ**.

şıġıldır *(ağızlarda)* Pancar; bk. **çüküṅdir**.

şıġır *(ağızlarda)* Makara; bobin; bk. **maḳara**.

şıjıḳ *(ağızlarda)* Çizgi; bk. **sızıḳ**.

şıkır *(ağızlarda)* bk. **şukür**.

şılapşı (çilapçi) *(ağızlarda)* Leğen; bk. **tas**.

şılḳ Tam pişmemiş olduğu için yapışkan olan (ekmek); krş. **pişmegen**.

şılt bk. **şırt**.

şıltır-şıltır Şakır şakır; **~ söylenmek** *(ağızlarda)* Şakır şakır konuşmak (herhangi bir dili), akıcı konuşmak; bk. **şatır-şatır laf etmek**.

şımış *(ağızlarda)* 1. bk. **yantıḳ**; **taz yantıḳ**. 2. bk. **çiberek**.

şımpa-şıp *(ağızlarda)* Dopdolu; bk. **rıḳma-rıḳ**.

şımşır bk. **şimşir**.

şın (I) *(konuşmada)* Şimdi; bk. **şimdi**.

şın (II) *(konuşmada)* Lastik *(araba vb. lastiği)*; bk. **şina**.

şına Kama; takoz; krş. **çabuv**; **~nı şınanen çıkaralar** *(deyim)* Çivi çiviyi söker.

şınanay(-nay) Kırım-Tatar şarkılarında kullanılan ve herhangi bir anlamı olmayan sözcük; **"Aydı, balam, aydı, şınanay, balam, şınanay"** "Haydi, oğlum, haydi, şınanay, oğlum, şınanay".

şınas "Bir şeyi bilen" anlamını taşıyan son ek, örneğin: **tilşınas** Dilbilimci, dilci; **tariḫşınas** Tarihçi; **topraḳşınas** Toprak bilimci, toprak bilimi uzmanı, pedolog.

şınça, şunça *(ağızlarda)* O kadar, bu kadar; bunca; bk. **bu (şu) ḳadar**.

şınday(ın) *(ağızlarda)* Böyle; bu şekilde; bk. **oyle**; **boyle**; **şay**.

şındı(gı) *(ağızlarda)* Şimdi; bk. **şimdi**.

şınırtmaḳ *(ağızlarda)* Ağlamsamak; bk. **şınşımaḳ**.

şınşıġan Ağlayan; **şınşıma, ~ balanı sevmeyler** Ağlama, ağlayan çocukları sevmezler.

şınşıḳ 1. Sürekli ağlamsayan çocuk. 2. Sürekli sızlanan kimse.

şınşıḳlamaḳ Ağlamsamak; ağlaşmak; sızlanmak.

Andan kene şınşıḳlaġanġa beñzegen acınıḳlı sesler eşitildi. "Oradan yine ağlamaya benzer sesler duyuldu." -A. Osman - 1.

şınşıma, şınşuv *(eylem adı)* **şınşımaḳ**; Ağlamsama.

şınşımaġan *(olumsuz)* **şınşıġan**.

şınşımaḳ Ağlamsamak, ağlar gibi olmak, ağlamaklı olmak.

şınşımamaḳ *(olumsuz)* **şınşımaḳ**.

şınşıtmaḳ *(ettirgen)* **şınşımaḳ**.

şınşıtmamaḳ *(olumsuz)* **şınşıtmaḳ**.

şıp *(ağızlarda)* 1.: **~ tolu** Tıka basa dolu; **~ toldurmaḳ** Tıka basa doldurmak. 2. Şıp diye *(ansızın, beklenmeyen bir anda)*.

şıpırġan *(fiil sıfatı)* Kırbaçlayan.

şıpırılġan *(fiil sıfatı)* Kırbaçlanmış.

şıpırılmaġan *(olumsuz)* **şıpırılġan**.

şıpırılmaḳ Küt diye düşmek; **şıpırıldı yerge** Küt diye yere düştü; **çamurġa ~** Çamura 'cup' diye düşmek.

şıpırılmamaḳ *(olumsuz)* **şıpırılmaḳ**.

şıpırmaġan *(olumsuz)* **şıpırġan**.

şıpırmaḳ 1. Kırbaçlamak; kamçılamak; **ḳamçınen ~** Kamçıyla vurmak. 2. *(mecaz)* Hızla çarpmak (yağmur hakkında); **yaġmur ama da şıpıra** Yağmur çok hızlı çarpıyor. 3. Bir sürü para kazanmak; **aḳçanı şıpırdı** Parayı vurdu.

Midat çelik kibi ḳattı ellerinen onıñ yaḳasına yapışıp, semiz ağır kevdesini yerden bir ḳarış yuḳarıġa koterdi de, kombikorm obası ustüne şıpırdı. "Mithat çelik gibi elleriyle onun

yakasına yapışıp, gövdesini yerden bir karış yukarı kaldırdı ve yem obasının içine fırlattı.” -M. Ablalimov.

şıpırmamaḳ *(olumsuz)* **şıpırmaḳ**.

şıpır-şıpır *(yemek yerken çıkan ses)* Şıpır şıpır; şapır şapır; şapır şupur; **er kes ~, men ise - Allaġa şukür** *(deyim)* Kelime kelimesine: Herkes şapır şapır yemek yiyor, ben ise Allah'a şükredip duruyorum.

şıpırtmaḳ 1. Kırbaçlama işini yaptırmak. 2. *(ağızlarda)* Uçarak gitmek; çok hızlı gitmek; bk. **uçmaḳ**; **şıpırtıp ozdı** *(ağızlarda)* Çok hızlı giderek solladı.

Orazbay onı krovat ustüne oyle şıpırttı ki, anteri koküslerinece yırtıldı, ḳırmızı atlas lifçiginiñ dögmeleri atılıp kettiler. “Orazbay onu yatağın üstüne öyle attı ki, elbisesi göğüslerine kadar yırtıldı, kırmızı atlas giysisinin düğmeleri atılıp gittiler.” -Çerkez Ali - 1.

şıpırtmamaḳ *(olumsuz)* **şıpırtmaḳ**.

şıplama, şıplav *(eylem adı)* **şıplamaḳ**; Doldurma.

şıplamaḳ Doldurmak; krş. **nıḳtamaḳ**; **çuvalnı piçennen** ~ Çuvalı kuru otla doldurmak; **adamlarnı vagonlarġa şıpladılar** İnsanları vagonlara doldurdular.

Boran koterilip, ḳarnı betine, arḳasına ketirip şıplasa, ḳulaḳlarında uvuldasa, oña mına nasıl ava kerek. “Bora yükselse, karı yüzüne, sırtına getirip zıplasa, kulaklarında uğuldasa, ona işte böyle hava.” -İ. Paşi.

şıplamamaḳ *(olumsuz)* **şıplamaḳ**.

şıplanġan *(fiil sıfatı)* Tıka basa dolu olan; ağzına kadar doldurulmuş olan.

İsmail konserva ḳutularını açḳan soñ, ozüniñ rıḳmarıḳ şıplanġan çuvalını ketirdi, onıñ aġızını çezdi. “İsmail konserve kutularını açtıktan sonra kendisinin tıka basa doldurulmuş çuvalını getirdi, çuvalın ağzını çözdü.” - E. Umerov - 2.

şıplanmaġan *(olumsuz)* **şıplanġan**.

şıplanmaḳ *(edilgen)* **şıplamaḳ**.

şıplanmamaḳ *(olumsuz)* **şıplanmaḳ**.

şıplatmaḳ *(ettirgen)* **şıplamaḳ**.

şıplatmamaḳ *(olumsuz)* **şıplatmaḳ**.

şıpma-şıp *(ağızlarda)* Tıka basa; bk. **rıḳma-rıḳ**.

şır- *(pekiştirme eki)*: **~ - suv olmaḳ** Sırılsıklam olmak.

Ormana evlâtları, / Ormancınıñ atları, / Terlep şır suv olġanlar, / Yorulġan em solġanlar. “Gülge bülbül yarasamı, / Bülbülge gül yarasamı? / Terleyerek su içinde kalmışlar, Yorulmuş ve solmuşlar.” -Tezaytuv.

şıra 1. Meyve suyu; **yuzüm ~sı** Üzüm suyu; **~nen tolu şişe** Meyve suyu ile dolu şişe; **içinde ~sı olġan şişe** İçinde meyve suyu olan şişe. 2. *(botanik)* Ani ısı değişimi sonucunda yapraklar üzerinde oluşan tatlı tabaka.

Eger şıraġa toymasañ yuz toḳmaḳ daa ur, bir ḳalay şıra daa içersin... "Eğer şıraya doymazsan yüz tokmak daha vur, bir maşrapa şıra daha içersin..." -Çerkez Ali - 2.

şıralı Tadı ve suyu bol; şıralı; krş. **suvlu**.

şırdan Şirden *(geviş getiren hayvanlarda, dört bölümlü midenin dördüncü bölümü)*; **~ kobetesi** *(aşçılık)* Şirden ile yapılan bir çeşit börek.

şırdancı Şirden satan kimse.

şırfındı (şırfıntı) Hareketli, rahat durmayan, kurtlu (bir çocuk hakkında).

Kuleryuzli olsan eger, 'şırfındı!' der, bir demez. "Güleryüzlü olursan eğer, şırfıntı der, başka şey demez." -M. Nuzet - 1.

şırıldaġan *(fiil sıfatı)* Şırıldayan.

şırıldama, şırıldav *(eylem adı)* **şırıldamaḳ**; Şırıldama.

şırıldamaġan *(olumsuz)* **şırıldaġan**.

şırıldamaḳ Şırıldamak *(şırıl şırıl ses çıkarmak, şırıltıyla akmak)*; **irmaḳ şırılday** Nehir şırıl şırıl akıyor.

Baġçalarda ḳuşçıḳlar ḳuvansınlar, yar / Ozençikler şırıldap aḳışsınlar, yar. "Bahçelerde kuşçuklar sevinsinler, yar / Akarsular şırldaşarak aksınlar, yar." - Bala Yırı.

şırıldamamaḳ *(olumsuz)* **şırıldamaḳ**.

şırıl-şırıl Şırıl şırıl; **~ suv aḳa** Şırıl şırıl su akıyor.

şırıltı Şırıltı *(şırıldayan suyun çıkardığı ses)*; **suv(nıñ) ~sı** Suyun şırıltısı.

Otlar içinde çırçırmazinler çırıldadı, kokten ise ozen şırıltısı kibi çoçamiyler yırı işitilmekte. "Otlar içinde çıcırlar cırıldadı, gökyüzünde ise nehir şırıltısı gibi tarla kuşlarının şarkısı işitilmekte." -E. A. Osmanoğlu - 1.

şırın 1. Tatlı; şekerli; krş. **tatlı**. 2. Hoş; **~ sözler** Hoş laflar. 3. *(tarihi)* Şirin kabilesi *(Kırım'ın en güçlü kabilelerinden biri)*.

Umumen, oña, Suleymanġa, toḳunmasalar, şırın ḫayalları içinde saatlernen ḳıbırdanmay yatsa, e-ey! "Genellikle ona, Süleyman'a dokunmasalar, şirin hayalleri içinde saatlerce kıpırdamadan yatsa, hey hey!" -A. Osman - 2.

şırnıḳ (-ġı) Sevimlilik, şirinlik.

şırnıḳlı Sevimli, şirin; sempatik.

Beşik sallanġanda, ozlüginden şırnıḳlı birsesnen 'Ayneni' türkisini yırlay eken. "Beşik sallanınca kendiliğinden şirin bir sesle ninni söylüyormuş." -Altın Beşik Efsanesi.

şır-suv Sırılsıklam; **suv saçratıp ~ etmek** Su püskürterek birini sırılsıklam etmek (ıslatmak); **urbam ~ oldı** Kıyafetim sırılsıklam oldu; **biz ~ oldıḳ** Biz sırılsıklam olduk.

Siyrek korüngen yolcılar tez-tez menziline yetip barmaġa aşıḳalar, siyarġanlar, şır-suv olġanlar. "Seyrek seyrek görülen yolcular hızlı hızlı hedeflerine varmak için acele ediyorlar. Siyarganlar, sırılsıklam olmuşlar." -E. Umerov - 1.

şırt (I) Çatır çatır *(sert bir şey kırılırken, yanarken, yerinden sökülürken veya sıkıştırılırken çıkan ses, çatır çutur)*.

O, kun boyu türlü tabiatta, ḳıyafette ḳadınlarnen, ḳızlarnen laf etmekten, çeber ḳollarınen basmalarnı şırt şırt etip kesmekten lezet ala. "O, gün boyu türlü tabiatta şekilde kadınlarla, kızlarla konuşmaktan, marifetli kollarıyla şırt şırt ederek kesmekten lezzet alıyor." -İ. Paşi.

şırt (II) *(Kuruuzen; Şumin ağızlarında)* Mandal.

şırt (III) 1. Sürgü; tırkaz; krş. **mandal**, **ḳapu(nıñ) ~ı** Kapının sürgüsü. 2. *(ağızlarda)* İspanyolet, sürgü *(Pencere kanatlarını kapadıktan sonra sürgülemeye yarayan ve ortasında her iki yana işlemeyi sağlayacak tutacak yeri bulunan uzun demir sürgü)*; bk. **zembelek**.

şırtçıbın *(ağızlarda)* Sığırsineği, büve; bk. **sığır sinegi**; **at çibini**.

şırtıldatmaḳ bk. **şatırdatmaḳ**.

şırtlanmaḳ Sürgülenmek; krş. **mandallanmaḳ**; **ḳapı şırtlandı** Kapı sürgülendi.

şıtırdamaḳ Hışırdamak; krş. **şıtır-şıtır etmek**.

Orman uzerinden yel esti, tereklerniñ yapraḳları şıtırdadılar. "Orman tarafından rüzgar esti, ağaçların yaprakları çıtırdadı." -E. A. Osmanoğlu - 1.

şıtırdamamaḳ *(olumsuz)* **şıtırdamaḳ**.

şıtırdı Hışırtı; **çalılar içinde bir ~ eşitildi** Çalıların içinde bir hışırtı duyuldu; **yapraḳ ~sı** Yaprakların hışırtısı.

Şair yazmaġan satırlarını kebapnıñ ḳoḳusına, aḳçanıñ şıtırdısına ḳıyas etmek mumkün. "Şair olmayan birinin yazdığı satırları kebabın kokusuna, paranın çıtırtısına benzetmek mümkün." -İ. Abduraman - 1.

şıtır-şıtır Hışır hışır; fışır fışır; **~ etmek** Hışırtı çıkarmak; hışırdamak; fışırdamak; fışır fışır etmek; krş. **şıtırdamaḳ**.

Serin yelçikten emen tereklerиñ yapraḳları şıtır-şıtır teprenmekte ediler. "Serin yelden meşe ağaçlarının yaprakları çıtır çıtır sallanıyordular." - Çerkez Ali - 1.

şıvıldap-ḳıyıp: **~ cavın cava** *(ağızlarda)* Sağanak yağıyor; bardaktan boşanırcasına yağmur yağıyor; bk. **juvuldap yaġmur yaġa**.

şia *(ağızlarda)* Işın; bk. **şavle; nur**.

şiar Döviz, şiar, parola; **kureşke çaġırġan ~** Mücadeleye çağıran parola; **~nı divarġa asmaḳ** Parolayı duvara asmak.

Ḳocaman binalarnıñ divarlarına ḳızıl basma ustüne yazılı şiarlar, ḳırmızı bayraḳlar, buyük suretler asılġan. "Büyük binaların duvarlarına kırmızı kumaş üstüne yazılı işaretler, kırmızı bayraklar, büyük resimler asılmış." -E. Umerov - 1.

şiddet Şiddet; güç; kuvvet; çetinlik; krş. **kuç**; **ḳuvet**; **yelniñ ~i ket-kete artmaḳta** Rüzgarın şiddeti giderek artmaktadır; **~nen** Kuvvetle; güçle; şiddetle; **dalġalar ~nen ḳayalarġa urula edi** Dalgalar kayalara şiddetli bir şekilde vuruyordu.

Aramızdan biñlerce ḳurban alan açlıḳ, şiddetini ġayıp etmeye başlayınca, Çocuḳ ocağındaki balalardan bazılarınıñ anası, bazılarınıñ babası yaḫut ḳardaşı ve emşiresi, bazısınıñ da aḳrabası kelerek, onları birer-ekişer alıp köturiyorlardi. "Aramızdan binlerce kurban alan açlık, şiddetini kaybetmeye başlayınca, Çocuk Ocağındaki çocukların bazılarının annesi, bazılarının da babası ve kardeşi, bazısının da akrabası gelerek, onları birer ikişer alıp götürüyorlardı." -A. S. Ayvazov - 1.

şiddetlendirmek *(ettirgen)* **şiddetlenmek**; 1) Şiddetlendirmek; güçlendirmek. 2) Ağırlaştırmak; kötüleştirmek.

şiddetlendirmemek *(olumsuz)* **şiddetlendirmek**.

şiddetlenmek Şiddetlenmek.

şiddetlenmemek *(olumsuz)* **şiddetlenmek**.

şiddetli Şiddetli; **~ tarzda (***veya* **şekilde)** Şiddetli bir şekilde; **~ boran** Şiddetli fırtına (bora); **suvnıñ ~ aḳımı** Suyun şiddetli akımı; **~ cenk (***veya* **muarebe)** Çetin muharebe; **~ suvuḳ (***veya* **ayaz)** Şiddetli soğuk (ayaz).

Şadiyecik bu şiddetli, suvuḳ emre itaat etti. "Şadiyecik bu şiddetli, soğuk emre itaat ettti." -A. S. Ayvazov - 1.

şifa Şifa; iyileşme; **~ tapmaḳ** İyileşmek; **~ berici** Şifa veren; **~lar olsun!** Şifalar olsun! *(ilâç içenlere söylenen bir iyi dilek sözü)*; **~ maḳsadınen** Şifa niyetine.

şifacı Şifacı; bk. **şifakâr**; **şifalandırıcı**.

şifaḫane Dinlenme ve tedavi evi; krş. **tedaviyḫane**.

Ebet, şifaḫanede bulunġanımızını, onıñ nevbetçi emşire, menim ise ḫasta ekenimni unutmamaḳ kerek. "Evet, hastanede bulunduğumuzu, onun nöbetçi hemşire, benim ise hasta olduğumu unutmamak gerek." -A. Osman - 2.

şifaiy Şifahi, sözlü; krş. **aġzaki**; **aġzaviy**.

şifakâr Şifacı; krş. **şifacı**; **şifalandırıcı**.

şifalandırıcı Şifacı; krş. **şifakâr**; **şifacı**.

şifalandırmaḳ İyileştirmek; tedavi etmek; bk. **yaḫşı etmek**; **ḫastanı ~** Hastayı tedavi etmek.

şifalandırmamaḳ *(olumsuz)* **şifalandırmaḳ**.

şifalı Şifalı; **seniñ ḳollarnıñ ~** Ellerin şifalı; **~ çoḳraḳlar** Şifalı çeşmeler; **deñizniñ ~ tesirinden faydalanmaḳ** Denizin şifalı özelliklerinden faydalanmak.

Bu ḳobanıñ içinde, şifalı suvnen yaralarnı saġıltḳan ve insanlarnıñ ḳuvetlerini arttırġan diger bir ḳoba daa bar eken. "Bu mağaranın içinde, şifalı suyla yaralan iyileştiren ve insanların gücünü arttıran başka bir mağara daha varmış." -Aydamaklar Kobası Kızıltaş Efsanesi.

şifayen Şifahen *(ağızdan, sözle söyleyerek)*.

şifer *(inşaatçılık)* Arduvaz *(kayrak taşı)*.

Evniñ divarlarını yaḫşı etip sıladılar, damını yañıdan açıp ḳapattılar. Ustüne şifer töşediler. "Evin duvarlarına iyice sıva yaptılar, damını onardılar. Üstüne arduvaz döşediler." -U. Edemova - 3.

şifon *(tekstilcilik)* Şifon.

şifre Şifre; **~ yapmaḳ** Şifre yapmak; **~ yapıcı** Şifre memuru; **~ yapılġan** Şifreli.

şiir *(edebiyat)* Şiir; krş. **manzume**; **~ yazmaḳ (***veya* **tizmek)** Şiir yazmak; **~ aytmaḳ** Şiir okumak; **lirik ~** Lirik şiir; **~ vezni** Şiir vezni; **eca (***veya* **sillabik) ~i** Hece şiiri, sillabik şiir; **ḳafiyesiz ~** Kafiyesiz şiir; **urġu ~i (***veya* **ritmik ~)** Ritmik şiir.

Kerim ocanıñ kostergenine kore, yaḫşı laḳırdı etmege alışmaḳ içün kitap, şiir çoḳ oḳumaḳ kerek. "Kerim Hocanın gösterdiğine göre iyi konuşmaya alışmak için kitabı, şiiri çok okumak gerek." -A. Hilmi.

şiiriyet Şiir *(Zengin sembollerle uyumlu seslerle ortaya çıkan edebî anlatım biçimi)*; krş. **nazm; kelâmı manzum.**

Mektepte oḳuġanda şiiriyetni seve, kimerde ozü de şiirçikler yazıp, divar gazetasında çıḳara edi. “Okulda okurken şiirleri sever, bazen kendi de şiir yazıp, Divar gazetesinde çıkarıyordu.” -İ. Abduraman - 1.

şiirlik Şairlik; **~ istidatı** Şairlik yeteneği.

şiit Şii.

şik Şık, gösterişli.

şikâr 1. *(eski)* Av; krş. **av**. 2. Ganimet; bk. **ġanimet**. ● **~ (***veya* **kerek) edi o maña** Çok lazımdı sanki.

şikâyet (-ti) 1. Şikayet; yakınma; krş. **şekva**; **aġlanma**; **aġlanuv**. 2. *(hukuk)* Şikayet dilekçesi. ● **~ etmek** Şikayet etmek; krş. **aġlanmaḳ**; **aytınmaḳ**; **zarlanmaḳ.**

Başından soñunace şikâyetten ibaret olıp, Askarali sözüniñ soñunda artıḳ onıñnen çalışmaġa mumkün olmaġanını bildirmekte edi. “Başından sonuna kadar şikayetten ibaret olup, Askarali sözünün sonunda artık onunla çalışmanın mümkün olmadığını bildirmekteydi.” -U. Edemova - 2.

şikâyetçi Şikayet sahibi; şikayetçi.

şikâyetlenmek Şikayet etmek; yakınmak; şikayetçi olmak.

Selâm berir-bermez Askarali Amanoviçke şikâyetlenip başladı. “Selam verir vermez Askarali Amanoviç’e şikayet etmeye başladı.” - U. Edemova - 2.

şikinmek Kusmak istemek; kusacağı gelmek; bk. **ḳusacaġı kelmek**.

şilapşın *(ağızlarda)* Çamaşır teknesi; leğen; bk. **çamaşır legen**.

şilaş: **~ kertme armut** bk. **armut**.

şilde *(ağızlarda)* Yazın ortası; bk. **çille**.

şilġan Düz (pürüzsüz) ve yuvarlak; **~ taş** Pürüzsüz ve yuvarlak biçiminde taş.

şilling Şilin *(İngiliz sömürgelerinde ve başka kimi ülkelerde para biriminin adı)*.

şilte 1. *(ağızlarda)* Şilte, minder, döşek; krş. **minder**, **töşek**; **eger ~si** Eyer yastığı. 2. Minder kılıfı; krş. **töşek ustü.**

şimal 1. Kuzey; krş. **sırt**; **uzaḳ ~** Uzaktaki Kuzey; **~de yaşamaḳ** Kuzeyde yaşamak; **~de yaşaġan ḫalḳ** Kuzeyde yaşayan halk; **~de olmaḳ** Kuzeyde olmak; **~de işlemek** Kuzey bölgelerinde çalışmak; **Ḳırımnıñ ~i** Kırım'ın kuzeyi. 2.: **~ sığını** *(zooloji)* Ren geyiği.

Aḫ, Ey, yeşil ada, ey, ana yurdu, / Parçalarken seni şimalnıñ ḳurdu,

Nerde? “Ah, ey yeşil ada, ana yurdu, / Parçalarken seni şimalin kurdu, Nerede?” -Ş. Bektore - 1.

şimal-ġarp Kuzeybatı; krş. **sırt-kunbatı**.

şimaliy Kuzey(s)i; **~ (***veya* **sırt) ḳutup** *(coğrafya)* Kuzey Kutbu; **~ deñiz** Kuzey Denizi; **~ osümlikler** Kuzeyli bitkiler; **~ kuneş** Kuzeyli bölgelerde görülen güneş; **~ şive** Kuzeyli şive; **~ (***veya* **sırt) polyar tögerek (tögeregi)** Kuzey Kutup Dairesi.

Cenk başlaġanınen erkekler cebege kettiler, ḳadın ise balalarınen Şimaliy Kavkazġa koçüp ketti. “Savaş başlayınca erkekler cepheye gittiler, kadınsa çocuklarıyla beraber Kuzey Kafkasya’ya göçüp gitti.” -E. A. Osmanoğlu - 1.

şimal-şarḳ Kuzeydoğu; krş. **sırt-kundoğuş**.

Geceleri kokniñ şimaliy-şarḳiy ḳısımında yaşın kibi ateşler korüne, o taraftan iñiltige beñzegen saġır sesler işitile. “Geceleri gökyüzünün kuzey doğu kısmında şimşek gibi ateşler görünüyor, o taraftan iniltiye benzeyen sağır sesler işitiliyor.” -E. A. Osmanoğlu - 1.

şimdi Şimdi; **~ge ḳadar** Şimdiye kadar; **~den başlap** Şimdiden başlayarak, bu andan itibaren. ● **eb-e-et, mına ~!** Anlamı: Bunu çoook beklersin!

Şimdi Ayşe tataynıñ kimsesi yoḳ, o oz başına yaşay. “Şimdi Ayşe ablanın kimsesi yok, o, kendi başına yaşıyor.” -U. İpçi - 1.

şimdiçik (-gi) Hemen şimdi.

Ay, deyim, şu ḳuşçuḳlar cennette ogüme ḳavurılıp kelecegine şimdiçik kele ḳoysa da, ġacır ġucur bir aşasam. “Ah, diyorum, şu kuşlar cennette önüme kavrulup geleceğine hemen şimdi geliverse de gacur-gucur bir yesem.” -A. Hilmi.

şimdiki Şimdiki; **~ vaḳıtta (***ağızlarda* **al-azırda)** Günümüzde; şu anda; halihazırda; **~ zaman** *(gramer)* Şimdiki zaman.

Lâkin şimdiki ḫalḳ iç de itaat etmiy. “Fakat şimdiki halk hiç itaat etmiyor.” -H. Ş. Toktargazi.

şimdilik (-gi) Şimdilik.

Ḳayda ḳonsa da, Suv, ya da topraḳḳa - Solacaḳ, Şimdilik avada yalday. “Nereye konsa, Suya ya da toprağa - Solacak, Şimdilik havada yüzüyor.” -B. Mambet.

şimdilikçe bk. **şimdilik**.

şimpanze *(zooloji)* Şempanze *(bir maymun türü)*.

şimşek bk. **şemşek**.

şimşir (I) *(botanik)* Şimşir *(hep yeşil kalan bitki)*; **~ teregi (***eski* **ağaçı)** Şimşir ağacı; **~ piçimliler** *(botanik)* Şimşirgiller.

şimşir (II) *(eski)* Kılıç; bk. **ḳılıç**.

şimşir (III) *(şiirsel)* Sevdiği kızın endamlı vücudunun simgesi olarak kullanılır.

şina 1. Lastik; **ayaḳmaşna ~sı** Bisiklet lastiği; **maşna ~sı** Araba lastiği. 2. *(tıp)* Süyek *(Kırık kemikleri yerinde tutmakta yararlanılan tahtadan, mukavvadan ya da tenekeden yapılmış, üzeri bezle kaplanmış levha)*; cebire; **~ ḳoymaḳ** Süyeklemek, süyeklerle bağlamak.

şinçik bk. **şimdiçik**.

şindi(çik) *(ağızlarda)* Şimdi; bk. **şimdi**.

şinel Kaput (asker paltosu).

Oña yaḳınca barġan demiryolcu şineli kiygen adam ne işleycegini bilmeyip şaşmalap ḳaldı. "Ona yaklaşan demiryolu görevlisi montu giymiş olan adam ne yapacağını bilmez bir halde şaştı kaldı." -A. Osman - 1.

şingen Sıvı; akışkan; **~ maddeler** Sıvı maddeler.

Viznen aylanayatḳan kopçekler astından sıçraġan şingen balçıḳ arabanıñ astına urula bergeninden anda oba-oba balçıḳ sarḳıp ḳalġan. "Hızla dönmekte olan tekerleklerin altından sıçrayan yumuşak çamur, arabanına altına sıçradığından orada kısım kısım çamur sarkıp kalmış." -A. Osman - 2.

şingenlik (-gi) Sıvılık, akıcılık.

Ey, oña ola men bu çamurlı şingenlik içine çommaġa azır ekenimni bilemi edi eken. "Hey, onun için bu çamurlu sıvı içine dalmaya hazır olduğumu biliyor muydu acaba?" -A. Osman - 2.

şinşilla *(zooloji)* Şinşilla, Amerika tavşanı.

şinyon Topuz, takma topuz.

şipan Açık doru (renk); **~ toru at** Açık doru at.

şipka Pencere gözü; bk. **koz**; **bir ~ cam** Bir pencere gözü; bk. **bir koz cam**.

şir *(eski)* 1. Aslan; bk. **arslan**. 2. *(mecaz)* Yiğit, cesur adam.

şirden bk. **şırdan**.

şirin bk. **şırın**.

Aynenniniñ tatlı, şirin / Ezgisinen, bey tinen. "Ninninin tatlı, şirin / Ezgisiyle, beyitiyle." -E. Şemizade - 1.

şirinli bk. **şırın**.

şirk Şirk; putperestlik; fetişizm; krş. **putperestlik**; **~ (***veya* **putperestlik) yapmaḳ** Birden fazla tanrıya inanmak; **~ yapmaḳ - muşriḳtir** Şirk yapmak, müşrikliktir.

şirket (-ti) Şirket; firma; **uçaḳ ~i (***veya* **kompaniyası)** Hava şirketi.

Şirket yanındaki ḳavede şeerin sabıḳ aġalarından olsalar kerek, eki kişi ḳavecinin oglerine ḳoyduġı san ornekli ufaḳ tilcanlardan keyfle ḳave içe em laḳırdı eteler. “Şirketin yanındaki kahvede, şehrin eski ağalarından olsalar gerek, iki kişi kahvecinin önlerine koyduğu sarı desenli ufak fincanlardan keyifle kahve içiyor, hem de konuşuyorlar.” -U. İpçi - 1.

şirma Paravan(a); **~ artında dolap tura** Paravanın arkasında dolap duruyor.

şist *(kimya)* Şist; krş. **şaylaġan**.

şiş (I) Şiş *(ateşin üzerinde et pişirmek için kullanılan, bir ucu sivri, ince uzun çubuk)*; **~ kebabı** Şiş kebap; **~ke tizmek (***veya* **keçirmek)** Şişe dizmek. ● **ne ~ yansın ne kebab** *(atasözü)* Ne şiş yansın ne kebap *(iki taraf da korunsun, hiçbir taraf zarara girmesin)*.

Ḳasap tükânları ogünde çengelge asılġan semiz ḳoylarnı korgende, şiş kebaplar ḳızarıp, ḳabarıp pisken çibereklerin ḳoḳusını alġanda, Ayşe tatay yaman ola. “Kasap dükkânlarının önünde çengele asılmış semiz koyunları görünce, kızaran şiş kebapların, iyice pişen çiğböreklerin kokusunu alınca, Ayşe abla fenalaşır.” -U. İpçi - 1.

şiş (II) Şişlik, şişmiş olan yer; ödem.

şişe 1. Şişe; **limonad ~si** Limonata şişesi; **~ aġzı** Şişe ağzı. 2. *(ağızlarda)* Cam; bk. **cam**.

Sen şişe içinde turġanda ve ḳadar da tınçsıñ. “Sen şişe içinde dururken ne kadar sakinsin.” -Bekir Mustafa Masalı.

şişelmek 1. Şişmek. 2. Surat asmak; küsmek.

Biraz buyükleri, kenardaki yaġmur suvunen şişelgen terekni kakmaġa, ozlerinden kuçükçe balalarnıñ ustüne, yaḳalarınıñ arasından eñselerine yaġmur suvu tüşürmege tırışalar. “Biraz büyükleri, kenardaki yağmur suyuyla kabaran ağacı silkmeye, kendilerinden küçük çocukların üstüne, yakalarının arasından enselerine yağmur suyu düşürmeye çalışıyorlar.” -U. Edemova - 2.

şişelmemek *(olumsuz)* **şişelmek**.

şişeymek bk. **şişelmek**.

şişik (-gi) Şişlik; yumru; tümör; **~çe** Biraz şişmiş; **~ keçti** Tümör yok oldu.

Tatar aḳayı ġarip pek farıġan, beti şişik, kozleriniñ nuru sönük, tili kurmeklengen, laḳırdısı da aruv añlaşılmay. “Tatar adam ise, garip çok fakirleşmiş, yüzü şişmiş, gözlerinin nuru sönük, dili dolaşmış, söyledikleri de iyi anlaşılmıyor.” -A. Hilmi.

şişip-kokmek *(ağızlarda)* Aşırı kilo almak; **onı korseñ, şişken-kokken ķalġan** Onu görsen, çok kilo almış.

şişirmek Şişirmek.

Onıñle bağlı ķalabalıķlarnıñ butüninde onıñ özüni kotekke şişireler. "Onun bulunduğu kalabalıkların tümünde onu dövüyorlar." -A. Osman - 1.

şişirmemek *(olumsuz)* **şişirmek**.

şişkin Şişkin, şişmiş.

şişkinlik (-gi) Şişkinlik.

şişlenmek *(ağızlarda)* Atıştırmak; gövdeye indirmek.

şişman Şişman; **~ ķursaķ** Koca göbekli; bk. **ķalın ķursaķ**.

Arslan ustünden bılançı suv çıbırtıp, papiy kibi sallanıp keteyatķan, ayaķları ķısķa, şişman adamnı korip artından ķuvalamadı. "Arslan, üstünden bulanık su akarak, ördek gibi sallanıp gitmekte olan ayakları kısa, şişman adamı görmesine rağmen arkasından kovalamadı." -A. Osman - 2.

şişmek 1. Şişmek; kabarmak; **şişip çıķmaķ** Çok şişmek; **baş-koz şişken (***veya* **şişken ķalġan** *veya* **şişken çıķķan)** Yüzün tümü şişti; **ayaķlarım şiştti** Ayaklarım şişti. 2. Şişmanlamak. 3. Ödem toplamak; **ayaķları şişti** Ayakları şişti. ● **şişikçe** Biraz şişmiş, hafif şişkin; **şişkence (rakı) içmek** Yüzü gözü şişene kadar (rakı) içmek; **şişip ķal!** Canın cehenneme!

Açlıķ yılı baş, koz şişip biraz vaķıt avurġan. "Açlık senesi baş, göz şişip bir zaman hastalanmış." -M. Nuzet - 1.

Amma şişip ķalsın, azırlığım da bitemi ya?! "Fakat, belâsını versin, hazırlığım da bitiyor mu ya?!" -A. Hilmi.

şişmemek *(olumsuz)* **şişmek**.

şive Şive; diyalekt; **tar ~** Lehçe; **~ tilinde laf ete** Diyalekti konuşuyor; **o oz ~sinde laf ete** O kendi şivesinde konuşuyor.

şiveşınas Diyalektolog *(Diyalektoloji uzmanı)*.

şiveşınaslıķ (-ġı) Diyalektoloji, lehçe bilimi.

şiy *(ağızlarda)* Şey; bk. **şey**.

Aşḫanası aş tolu, cepleri aķça, / Men ġaripte, çıplaķta yoķ bir şiy de. "Mutfağı aş dolu, cepleri akça, / Ben zavallıda, çıplakta yok hiçbir şey de." -M. Nuzet - 1.

şizofrenik *(tıp)* Şizofren.

şizofreniya *(tıp)* Şizofreni.

Şizofreniya dertine derman yoķ, kuncilik derti ise, vaķtı ile keçip-kete bilir. "Şizofreni derdine derman yok,

kıskançlık derdi ise, zamanla geçip gidebilir.” -Çerkez Ali - 1.

şkaf Dolap; bk. **dolap**.

Turmadan, şkaflar içindeki nizamsız alında, darḳalıp yatḳan kâġıtlarnı, papkalarnı ḳarıştırmaḳ kerek ola. “Durmadan, dolaplar içindeki düzensiz halde, dağınık duran kağıtları, dosyaları karıştırmak gerekiyor.” -U. Edemova - 2.

şkala Kadran, saat minesi, skala; bk. **ḳadran**.

şkiv Kasnak; bk. **ḳasnaḳ**.

şlagbaum İner kalkar parmaklık, hareketli bariyer; **~nı açmaḳ** Hareketli bariyeri açmak.

Bir avtobus ise yolnıñ ortasında şlagbaum vazifesini eda etip tura. “Bir otobüs ise yolun ortasında parmaklık görevini yerine getiriyor.” -İ. Abduraman - 1.

şlak Cüruf *(Elektroliz işleminde ortaya çıkan ve kaplanan metalin yüzeyinde biriken artıklar)*.

şlang Hortum, boru; **suvarmaḳ içün ~** Sulama hortumu.

Elektrik diregindeki ḳandilni yaḳıp, kara rezina şlangnen maşinanı yuvıp garajġa kirsetti. “Elektrik direğindeki ışığı yaktı, siyah lastik hortumla arabayı yıkayıp garaja soktu.” -İ. Paşi.

şlapça, şlapçı *(ağızlarda)* Çamaşır teknesi; leğen; bk. **çamaşır legen**.

şleyk Göğüs tasması.

şlyaka *(Kouş ağzında)* Salyangoz; bk. **çıḳçıḳbalaban**.

şlyapa Şapka.

Soñ plaşçı ve şlyapasını çıḳarıp, onı ḳarşısında turġan Nusretke uzattı. “Sonra pardösü ve şapkasını çıkarıp, onu karşısında duran Nusret’e uzattı.” - U. Edemova - 2.

şlyuz Geçit; **~nı açmaḳ** Geçidi açmak.

şmel Toprak yaban arısı; bk. **azman**.

şnitsel *(aşçılık)* Şinitzel *(İnce kesilmiş bir dilim dana, domuz veya tavuk etinin sırasıyla una, yumurta sarısına ve galeta ununa bandırılarak kızgın yağda kızartılmasıyla yapılan bir yemek türü)*.

şnur Bağ; kordon.

şo bk. **şu**; 1. *(ağızlarda)* Bu. 2. Şu.

şofer Sürücü; şoför.

Anamnıñ sözüne kore, o cenkten evel Bağçasaray’da en metinli şofer olġan. “Annemin anlattıklarına göre, o, savaştan önce Bahçesaray'ın en hızlı şoförüymüş.” -T. Halilov.

şoḫ *(ağızlarda)* Yaramaz; haylaz; bk. **çaya**; **eriş**; **ḳuturavıḳ**.

şok (şokı) *(tıp)* Şok *(Kişide, bir kaza, beklenmedik bir olay ya da kimi ilâçların ve uyuşturucuların yarattığı, fiziksel ve coşkusal nitelikte, birdenbire gelişen karmaşık belirtilerin tümü)*; **~ etmek** Şoke etmek; **~ olġan** Şoke olmuş.

Soñundan añladım, şok olġanım. "Sonunda anladım, şoka girmişim." -E. Umerov - 1.

şokolad Çikolata; **~ plitkası** Çikolata kalıbı.

Bunı duyġan Velyadiye paltosınıñ cebinden, ustlerinde ayuvçıklarnıñ resimleri olġan eki dane uzun, balaban şokolad çıḳarıp, olarnıñ ellerine tutturdı. "Bunu anlayan Velyadiye paltosunun cebinden, üstlerinde ayıcıkların resimleri olan iki tane uzun, çocuk çikolatası çıkarıp, onların ellerine tutuşturdu." -U. Edemova - 2.

şol *(ağızlarda)* 1. O; bk. **o**. 2. Bu; şu; bk. **şu**.

şolay (şay) *(ağızlarda)* Şöyle, böyle; böylece; bk. **oyle**.

şompol bk. **tüfek çubuġı**.

Butün ḫalḳnı yaş ḳart demey, / Şompolnen urdılar. "Halkın tamamını, genç ihtiyar demeden, / Tüfekle vurdular." -Halk Yırı.

şonday *(ağızlarda)* Şöyle; böyle; bk. **oyle**.

şorba Çorba; **~ aşamaḳ** Çorba içmek; **baḳla ~sı** Fasulye çorbası; **etsiz ~** Etsiz çorba; **otmek ~sı** Ekmek çorbası; **balıḳ ~sı** Balık çorbası; **~ pişirmek** Çorba pişirmek; **~ ḳoymaḳ** Çorba koymak; **çanaḳlarġa ~ ḳoyıp çıḳmaḳ** Çorbayı tabaklara koymak; **sakt ol, sofra ustüne ~ tökme** Dikkat et, çorbayı sofraya dökme.

Priyutḳa barġanınen, bizlerni yuvundırdılar, temiz çamaşırlar berdiler, temiz urbalar kiysettiler, soñ birer çanaḳ da pirinçli şorba aşattılar. "Çocuk yetiştirme yurduna ulaşır ulaşmaz, bizleri yıkadılar, temiz çamaşırlar verdiler, temiz elbiseler giydirdiler, sonra birer çanak da pirinç çorbası yedirdiler." -A. Hilmi.

şorbacı 1. *(ironik)* Çorbacı, çorba içmeyi seven kimse. 2. Sahip; koca; krş. **saip**; **bu yerniñ ~sı kim?** Buranın sahibi kimdir?

Şorbacı söġüşi, sözüne toyıp / Çalışḳan kunlerim ḫatrimde tura. "Çorbacı söğüşü, sözüne doyup, / Çalıştığım günler hatırımda." -I. Kadir.

Başta ozüniñ birinci şorbacısına azbarnıñ yuḳarı başında teren arıḳ

ḳazdı. “Önce kendinin ilk patronuna bahçenin üst tarafında derin bir ark kazdı.” -Çerkez Ali - 2.

şorbacıca(sina) Sahibe yakışır şekilde.

şorbacılıḳ (-ğı) 1. Sahip olma durumu; **~ yapmaḳ** Sahip olmak. 2. Ev ekonomisi.

Tünevin kelip, bugun kolḫoz malına nasıl etip şorbacılıḳ yapmasını oña kosteririm. “Dün gelip bugün çiftlik malına patronluk yapmak neymiş ona gösteririm.” -M. Ablalimov.

şorpıldatmaḳ Şapırdatmak; **şorpıldatıp şorba aşay** Şapırdatarak çorba içiyor; **şorpıldatıp ḳarpız aşamaḳ** Şapırdatarak karpuz yemek.

şorpıldatmamaḳ *(olumsuz)* **şorpıldatmaḳ**.

şorpıldı Şapırtı.

şorpıl-şorpıl Şapır şupur; **~ aşamaḳ** Şapır şupur yemek yemek; **~ şorba aşay** Şapır şupur çorba içiyor.

şort(ı) Şort, kısa pantolon.

şosse Şose; asfalt yol.

Ara-sıra şosse dönümlerinden deñiz korünmeye başlıyordı. “Ara sıra, şose virajlarında deniz görünmeye başlıyordu.” -A. S. Ayvazov - 1.

şovinist Şovenist *(Şovenizm yanlısı)*.

şovinistik Şovinizm(s)i; şovenlik(s)i; şovence; **~ areketler** Şovenistik hareketler.

şovinizm Şovenizm *(Kendi ulusunu öne çıkararak değişik ırk ve uluslararasında düşmanlık yaratmayı amaçlayan ve bu yolda kışkırtmada bulunan aşırı akım)*.

şoyle Şöyle; öyle; böyle; krş. **oyle**; **boyle**.

O Rustemge de ḳolını şoyle sallay berip, çevirildi. “O Rüstem’ e de elini şöyle sallayıverdi, döndü.” -A. Osman - 2.

şoylelik: **~le (***veya* **~nen, ~ ile)** Böylece; böylelikle; krş. **boyleliknen**; **oyleliknen**.

şpaga Meç; epe; delici kılıç.

şpagat Kınnap, sicim *(Kenevirden yapılmış, kalınca ve sağlam iplik)*.

şpaklyovka Macun, boyacı macunu.

şpan İspanyol; **~ ḳızılçığı** *(botanik)* Bir vişne çeşidi.

şpanaça *(botanik) Rumex confertus*.

şpat *(jeoloji)* Spat; **çöl ~ı** Feldispat *(Potasyumlu, sodyumlu ve kalsiyumlu olmak üzere üçe ayrılan, en önemli silikatlı mineral grubu)*.

şpatel Mala; boyabıçağı; ispatula.

şplint *(teknik)* Pim.

şpoy *(botanik)* Şebboy *(Turpgillerden, tohumla üretilen, dik saplı, salkım durumunda, güzel kokulu ve değişik renkte çiçekler açan, otsu bir süs bitkisi)*.

şprits *(tıp vs.)* Şırınga; enjektör.

Muit soñ derece kerginleşkende ve İrfan subetdeşinen aman-aman tutuşacaḳ vaḳıtta bosaġada şpritsniñ demir tabaḳḳa urulġanı ve emşireniñ ḳurtarıcı sesi eşitile. "Ortam son derece gerginleştiğinde ve İrfan sohbet arkadaşıyla hemen hemen dalaşacağı vakitte eşikte şırınganın demir tabağa vurma sesi ve hemşirenin kurtarıcı sesi işitiliyor." -A. Osman - 2.

şpritslemek İğne yapmak (vurmak); enjeksiyon yapmak; zerketmek.

şpritslengen İğne yapılmış.

şprot(ı) (-tı) Çaça konservesi *(dumanda pişirilmiş küçük balık konservesi)*.

Paketlerden beş kiloġa yaḳın ḳırġızlar azırlaġan ḳazı kolbasası, yarım kesek golland peniri, beş ḳutu şprot, uç ḳutu ḳızıl ve ḳara ḫavyar, eki litrlik bankada ise tuzlanġan ḫıyar ve altı şişe şampan şarabı çıḳtı. "Paketlerden beş kiloya yakın Kırgız sucuğu, yarım kalıp Hollanda peyniri, beş kutu balık, üç kutu kırmızı ve siyah havyar, iki litrelik kapta tuzlanmış salata ve altı şişe şampanya çıktı." -E. Umerov - 1.

şpunt (-tı) *(inşaatçılık)* Lamba.

şpuntlamaḳ Lamba açmak.

şrapnel Şarapnel *(İçi misket dolu top mermesi)*.

şrift (-ti) 1. Harf(ler); punto. 2. Yazım tipi.

ştab Kurmay; karargah.

Onı endi bayaġı vaḳıttan berli bilgen ştab başlıġı boyle ḫucur adresi korip şaşıp ḳaldı. "Onu uzun zamandır tanıyan karargah komutanı, bu garip adresi görünce şaşırdı." -A. Osman - 1.

ştabel İstif.

ştamp Mühür; **~ ḳoymaḳ** Mühür basmak (vurmak).

ştamplama, **ştamplav** *(eylem adı)* **ştamplamaḳ**; Kalıpla presleme.

ştamplamaḳ Mühürlemek; kalıpla preslemek.

ştamplanġan *(fiil sıfatı)* Kalıpla preslenmiş.

ştamplayıcı Presçi.

ştan Pantolon; **~ kiymek** Pantolon giymek; **~(ını) çıḳarmaḳ** Pantolon(unu) çıkarmak; **yañı (eski)** ~ Yeni (eski) pantolon; **keñ (tar)** ~ Geniş (dar) pantolon; **uzun (ḳısḳa)** ~ Uzun (kısa) pantolon; **ḳara** ~ Siyah pantolon; **beyaz**

~ Beyaz pantolon; **ķaverenki ~** Kahverengi pantolon; **teri ~** Deri pantolon; **~ (satın) almaķ** Pantolon satın almak; **~ sımarlamaķ** Pantolon sipariş etmek; **~ ütülemek** Pantolon ütülemek; **uçķurlı ~** *(etnografya)* İple bağlanan pantolon.

Ķırķ yamavlı toķuma ştanını, çilterli keten kolmegini kiyip yol yaġasında pusıp turġan arķadaşlarına barıp ķoşuldı. "Kırk yaması olan dokuma pantolonunu, keten gömleğini giyip yol kenarında sessiz duran arkadaşlarına katıldı." -Y. Bolat.

ştanga Halter; demir çubuk.

ştangacı Halterci.

-Eki degil de, bu ştangacını añdırġan sıfatıña baķmadan, o seniñ kibi içkicilerniñ yigirmi danesini şişirir,- dedi. "-İki değil de, bu halterciyi andıran sıfatına bakmadan, o senin gibi içkicilerin yirmi tanesini şişirir, - dedi." -U. Edemova - 2.

ştangentsirkul Ölçme (çap) pergeli.

ştat (I) Kadro; personel; **~ķa almaķ** Kadroya almak; **~larnıñ ķısķaruvı** Kadro daralması; **~ birlemi** Kadro birimi; **~ta olġan** Kadrolu; **~ta olġan vazife** Kadrolu görev; **~ta olġan oca** Kadrolu öğretmen.

–Ķanun er kes içün bir. Ştat cedveliñizni soraġan edim men. "- Kanun herkes için bir. Personel defterinizi sormuştum." -E. Umerov - 1.

ştat (II) Eyalet *(yönetim bakımından bir tür bağımsızlığı olan büyük il, mesela ABD'de)*; **Amerika Ķoşma Ştatları (AĶŞ)** Amerika Birleşik Devletleri (ABD).

ştativ *(fotoğrafçılık vs.)* Sehpa; üçayak; tripod.

ştempel Damga; mühür.

ştepsel *(elektrik)* Fiş.

ştil Bonaça, limanlık (yatışmış, dalgasız, sakin deniz, hava); bk. **limanlıķ**.

ştopor 1. Tirbuşon *(Şişe tıpalarını çekmekte kullanılan burgu)* 2. *(havacılık)* Viril; spin *(Bir uçağın perdövitesle birlikte spiral şekilde alçaldığı bir uçuş durumu)*.

ştorm Fırtına; bk. **furtuna**.

ştraf *(hukuk; spor)* 1. Ceza; **pari (***veya* **akça) ~ı** Para cezası; **~ ķoymaķ** Ceza kesmek; **~ bermek** Ceza vermek; **~ almaķ** Ceza almak; **~ bergen** Cezalı, ceza verilmiş; krş. **ştraflanġan**; **~ akçası** Ceza parası. 2. *(spor)* **~ meydanı** *(spor)* Ceza sahası; **~ oçkosı** *(spor)* Ceza puanı; **~ darbesi** *(spor)* Faul.

Eger o da fayda bermese, onıñ istegen ştrafını tölemek kerekmiz. “Eğer o da fayda vermezse, onun istediği para cezasını ödemeliyiz.” -Çerkez Ali - 1.

ştraflamaḳ Ceza kesmek.

ştraflamamaḳ *(olumsuz)* **ştraflamaḳ**.

ştraflanġan 1. Cezalı, ceza verilmiş, ceza almış. 2. *(askeriye)* Cezalı er, cezalı asker; **~lar rotası** Ceza bölüğü.

ştraflanmaġan *(olumsuz)* **ştraflanġan**.

ştraflanmaḳ Ceza verilmek.

ştraflanmamaḳ *(olumsuz)* **ştraflanmaḳ**.

ştriḫ Çizgi; tarama çizgisi.

ştriḫleme, **ştriḫlev** *(eylem adı)* **ştriḫlemek**; Tarama çizgileri vurma.

ştriḫlemek Tarama çizgileri vurmak.

ştriḫlememek *(olumsuz)* **ştriḫlemek**.

ştriḫlengen Tarama çizgileri vurulmuş.

ştriḫlenmegen *(olumsuz)* **ştriḫlengen**.

ştriḫlenmek *(edilgen)* **ştriḫlemek**.

ştriḫlenmemek *(olumsuz)* **ştriḫlenmek**.

ştriḫletmek *(ettirgen)* **ştriḫlemek**.

ştriḫletmemek *(olumsuz)* **ştriḫletmek**.

ştriḫli Kesik; tarama; ~ **sızıḳ** Kesik çizgi; **~-punktirli (***veya* **~-noḳtalı) sızıḳ** Noktalı kesik çizgi.

ştukaturka bk. **ḳaba sılav**.

şu 1. Şu; bu, o; **~(n)lar** Şunlar; bunlar; **~nıñ içün** Bunun için; onun için, bu nedenle, bu yüzden; **aynı** ~ İşte şu; işte o; **~nı aytmalı ki**,...: Şunu söylemek gerekiyor ki,...; **ep** ~ **bir şey** Hep aynı şey; **~nıñ kibi** Bunun gibi; **şuña (***ağızlarda* **şuġa)** Şuna; buna; **~nen (***ağızlarda* **şuman)** Şununla. 2. Ha *(soru bildiren bir söz)*; **keldi mi ~?** O geldi mi yani?; **kirmege mumkün mi ~?** Girebilir miyim? ●**~ saat** Hemen; derhal; anında; **~ daḳḳası** Hemen; derhal; anında.

Ana babaġa ne yapsan, aldında şu kelir. “Anne babaya ne yaparsan, önünde o gelir.” -Atalar Sözü.

Ne ise biz şu arada ḳartoplarnıñ birazını şuna toldırıp, ateşke astıḳ. “Neyse biz bu arada patateslerin birazını buna doldurup, ateşin üstüne koyduk.” -A. Hilmi.

Bizim nikâmız şu uç şart olsın,- dey. Şunen nikâ etip oturalar. “Bizim nikâhımız bu üç şarta bağlı olsun, der. Böylece nikah kıyarlar.” -Edige Destanı.

şubat (-tı) Şubat ayı; **~ta** Şubat ayında.

şube (I) 1. Şüphe; krş. **şek; tömet; meni ~ aldı** Şüpheye kapıldım; içime kurt düştü. 2. Kuşku; krş. **vesvese**. ● **~ ḳurtu** *(mecaz)* Şüphe kurdu; **~ ḳurtu kemire** İçini bir şüphe kurdu kemiriyor.

Duşman ḫannıñ sarayında olġan nikânı, ḳızından bala doġġanmı eşitkende, ḫannıñ ḳart yuregi şube ateşleri içinde yanmaġa başlaġan. “Düşmanı olan hanın sarayında yapılan nikâhı, kızının çocuk doğurduğunu işitince, hanın yaşlı kalbi şüphe ateşleri içinde yanmaya başlamış.” -Altın Beşik Efsanesi.

şube (II) Şube, bölüm, ofis; krş. **bolük**.

şubeci Şüpheci.

şubecilik (-gi) Şüphecilik; **~nen** Şüphecilikle; **~ tolu** Şüphecilik dolu.

şubelendirmek *(ettirgen)* **şubelenmek**.

şubelenmek 1. Şüphelenmek; krş. **şeklenmek**. 2. Kuşkulanmak; krş. **vesveselenmek**.

Ḫan ve ḳızı Zera, bu derviş ḳıyafetiniñ astında oz memleketini taşlaġan bir asilzade bardır dep, şubelenmege başlaġanlar. “Han ve kızı Zehra, bu derviş kıyafetinin altında memleketini terk etmiş bir asilzade vardır diye şüphelenmeye başlamışlar.” -Altın Beşik Efsanesi.

şubelenmemek *(olumsuz)* **şubelenmek**.

şubeli Şüpheli; krş. **şekli**.

Çoban bu adamnıñ ḳoyun saylamaġa bilgenini añladı ve şubeli kozlerinen Orazbayġa baktı. “Çoban bu adamın koyun seçmeyi bildiğini anladı ve şüpheli gözlerle Orazbay’a baktı.” -Çerkez Ali - 1.

şubesiz Şüphesiz; krş. **şeksiz**.

Şubesiz, idare ḫadimleri soraştıdılar, lâkin olar Nikitanıñ izine tüşalmadılar. “Şüphesiz, idarî yetkililer soruşturdular, fakat onlar Nikitanın peşine düşemediler.” -Çerkez Ali - 2.

şubḫe bk. **şube**.

şuf (şuf-f-f) bk. **şuflemek**.

şufa bk. **şifa**.

şufalı bk. **şifalı**.

şuflemek Okuyup üflemek *(bir duayı okuduktan sonra hastanın yüzüne üflemek)*.

şuflememek *(olumsuz)* **şuflemek**.

şuġul(lı) *(ağızlarda)* Çabuk; hızlı; çevik; tez; bk. **tez**; **çabik**.

şukran Minnettarlık; şükran; şükranlık; krş. **teşekkür**; **minnetdarlıḳ**; **medünu ~** Minnettar; müteşekkir; **men siziñ medünu ~ıñızım** Ben size minnettarım; **~ ḫatırası olaraḳ** Şükran anısı olarak.

şukür Şükür; **Allaġa ~** Allah’a şükür; **çoḳ ~, bu kunlerni de kordik** Çok şükür, bu günleri de gördük; **~ler olsun**, **saġ-selâmetmiz** Şükürler olsun, sağ salimiz; **~ etmek** Şükretmek *(Allah'a minnet duygusunu sunmak, şükreylemek)*; **Ya**

Rabbim, bu kunümizge de ~ Ya Rabbim, bu günümüze de şükür; **~, olar bizge tiymedi** Çok şükür, bizi çok etkilemedi.

Şukür, degen kibi terenden nefes aldı. "Şükür, der gibi derinden nefes aldı." -U. Edemova - 2.

şumrı, çım(ı)rı *(ağızlarda)* Dayanıklı; sabırlı; bk. **çıdamlı**.

şumum *(ağızlarda)* Çiğböreğin bir çeşidi.

şumuş *(Tokluk; Tarahtaş ağızlarında)* Çiğbörek; bk. **çiberek**.

şumuşka *(ağızlarda)* Kesmik *(kesilmiş sütün koyu bölümü)*; bk. **kesmik**; **irimçik**.

şunanay bk. **şınanay**.

şunça *(ağızlarda)* O kadar, bu kadar; ~ **oḳıyman, kene bilmegenim kop** *(ağızlarda)* Bu kadar okuyorum, ama hala bilmediğim çok şey var.

şunçün Şunun için, bunun için.

şunday *(ağızlarda)* Böylece; krş. **oyle**; **boyle**.

-Eger şunday goñlin olsa, o ḳolay da, -deyler. "-Eğer böyle bir arzun varsa, o kolay ya, derler." -Çorabatır Destanı.

şunı ***(****ağızlarda* **şunu)** Şunu; bunu; **ḳalsa ~!** Kalsaydın keşke!; **tiymese ~!** Elleme bunu!

Çoḳ şaşḳın erifsin, aydı cür şunı birer dane ḳızdırayıḳ! "Çok şaşkın herifsin. Gel haydi birer tane kızdıralım!" -S. A. Özenbaşlı.

şura (I) Şura, danışma kurulu, konsey; meclis; krş. **keñeş**; **Yuḳarı** ~ Yüksek Konsey.

şura (II) *(ağızlarda)* Şura, şu yer; bk. **o yer(ler)de**; **~larda** Şuralarda, **~da** Şurada.

Ḳadını: -Aydı şura, bir ḳart turnanıñ aşağanıñdan ḳalğanı bizge de olur, ne yapayıḳ, korecegimiz şudır da, - dep cevap bere. "Karısı: -Hadi oradan, bir yaşlı turnanın yediklerinden kalan bize de yeter, ne yapalım., göreceğimiz buymuş, diye karşılık verir." -Turna Babay Masalı.

şuralı *(ağızlarda)* Buralı; yerli; bk. **bu yerli**.

şuret (-ti) Şöhret; ün, şan; nam; krş. **san, un**.

Lâkin senden ozıp ketip, saña kelecek şuret maña kelir dep ḳorḳam. "Fakat seni geçip, sana gelecek olan şöhret bana gelir diye korkuyorum." -İ. Abduraman - 1.

şuretperest Şöhret düşkünü.

şuretperestlik (-gi) Şöhretperestlik, şöhret düşkünlüğü.

şurup *(teknik)* Vida.

şuur Şuur, bilinç; krş. **es**; **añ**; **~ına barmaḳ** Şuuruna varmak; idrak etmek; aklı ermek; algılamak; **~ına baruv (***veya* **barma)** İdrak etme, algılama; **tuvġan tilni ogrenmek kerekliginiñ ~ına baruv (***veya* **añlav)** Ana dili öğrenme gerekliliğinin anlaması.

Bu ḳorḳu oniñ içinde, yureginde asıp oldı ve Suleymanniñ şuurına, fikirine boysunmadı. "Bu korku, onun içinde, yüreğinde ortaya çıktı ve Süleyman'ın bilincine, fikrine boyun eğmedi." -A. Osman - 2.

şuv Hop; **yuregim ~ etti** Yüreğim hop etti.

Bu esnada birden-birge ḳapınıñ alḳası 'şuv!' etken bir ses berip aşıḳ-maşuḳları ġıcırdadı... "Bu sırada birden bire kapının halkası şuv diye bir ses çıkararak kemikleri gıcırdadı." -O. Akçokraklı - 1.

şuvamaḳ *(ağızlarda)* Sıvamak; sıvalamak; krş. **ḳaba sılav yapmaḳ**.

şuvlamaḳ bk. **şuvuldamaḳ**.

Kuzniñ sert yelleri uzaḳlardan ḳatmerli ḳara bulutlarnı ḳamçılay-ḳamçılay bizge doġru ayday, dağların şuvlata edi. "Sonbaharın sert yelleri, uzaklardan katmerli kara bulutları, kamçılayarak bize doğru sürüyor, dağlarını uğultuyla dolduruyordu." -A. Hilmi.

şuvşılḳım: **~ bolıp ḳalmaḳ** *(ağızlarda)* Pestil olmak; gevşemek; bitkin bir hale gelmek; hali kalmamak (insan hakkında).

şuv-şuv Şarıl şarıl; **~ suv aḳa** Şarıl şarıl su akıyor.

şuvuldamaḳ 1. Uğuldamak; gürüldemek; şakırdamak. 2. Hışırdamak.

Ormanlar şuvulday, dersin aġlay ediler. "Ormanlar uğulduyor, sanki ağlıyorlardı." -Canlı Özen Masalı.

şuvuldamamaḳ *(olumsuz)* **şuvuldamaḳ**.

şuvul-şuvul Şarıl şarıl; **~ ozen aḳa** *(ses taklidi)* Şarıl şarıl nehir akıyor.

şuvultı Uğultu; şakırtı; ses; **yaġmur ~sı** Yağmurun sesi, yağmurun şakırtısı.

Oniñ çalḳanuvından asıl olġan şuvultı etrafnıñ raatlıġını boza. "Onun çalkalanmasından doğan sesler, etrafın rahatlığını bozuyor." -A. Ş. Çongarlı.

şuvultılı Uğultulu; gürültülü; **~ tutuḳ** *(gramer)* Hışırtılı ünsüz (harf).

O tavanġa baḳıp yata, şuvultılı nefes ala. "O tavana bakarak yatıyor, hırıltılı şekilde nefes alıyor." -E. A. Osmanoğlu - 1.

şveler *(inşaatçılık)* U demiri.

T

ta *(ağızlarda)* 1. bk. **tap**. 2. bk. **da**. 3. Daha küçük; ~ **balalıḳtan** Ta çocukluktan beri. 4. Kadar, -ıncaya kadar, -a kadar; ~ **sabaġa ḳadar** Ta sabaha kadar; **daġnıñ ~ töpesine ḳadar** Dağın ta tepesine kadar; **goñlümniñ ~ terenliklerinde** Kalbimin ta derinliklerinde; "**Ta ḳıyamet-aşır olunca sen benimsin, ben senin"** Ta kıyamet kopana kadar sen benimsin, ben senin.

Cürtımızda ta eskiden ilim yeri tanılġan, Menli Geray medresesi yukselgen bir ocaḳtır. "Yurdumuzda ta eskiden ilim yeri diye bilinen, Menli Geray medresesi yükselen bir ocaktır." -M. Niyazi.

taa *(ağızlarda)* Daha, da, bir de, daha da; henüz; bk. **daa**.

Kuni ḳalıp olarġa ḳol sozġan son / Taa yaman, beş beter bolıp ḳaldı. "Günü kalıp onlara el uzattıktan sonra / Daha kötü, beş beter olup kaldı." -A. Giraybay - 1.

taacip (-bi) Hayret, şaşma, şaşıntı; krş. **ayran**; **~ etmek** Hayret etmek, hayretler içinde kalmak, şaşmak; hayret ifade etmek.

Lâkin sultan bu adamnıñ cesaretli areketine taacip ete, elinen işaret etip, onı serbest bıraḳmalarını emir etken. "Fakat sultan bu adamın cesaretine hayret edip eli ile işaret ederek onu serbest bırakmalarını emretmiş." -Bekir Mustafa Masalı.

taaciplenmek Hayret etmek, hayretler içinde kalmak, şaşmak; hayret ifade etmek; krş. **ayran ḳalmaḳ**; **ayretlenmek**.

Kiyev şu sözlerni aytḳanınen, ḳara atlı yigit meydannıñ ortasına çıḳa. Er kes taaciplene. "Güveyi bu sözleri söyler söylemez kara atlı delikanlı meydanın ortasına çıkar. Herkes şaşırır." -Altın Alma Masalı.

taaciplenmemek *(olumsuz)* **taaciplenmek**.

taacüblenmek bk. **taaciplenmek**.

taacüp bk. **taacip**.

Taalâ Tanrı, İlâh; Allah; **Ḫaḳ Taala** Hakkı Taâla.

Allai taala asıl seni teren aḳılnen yaratḳan, ḳızım. "Allahu teala asıl seni derin akılla yaratmış, kızım." -Çerkez Ali - 1.

taam Yemek, yiyecek, gıda, besi; krş. **aş**; **yemek**; **nimet**; **yeyecek**; **aşaycaḳ**; **ġıda**; **aşarlıḳ**; **~ etmek** Yemek yemek.

taan *(ağızlarda)* bk. **turan (turġan)**; **kele ~ edi** *(ağızlarda)* gelirdi; bk. **kele turan (turġan) edi**.

taaret bk. **talet**.

taassup Aşırı bağlılık, taassup; **diniy** ~ Yobazlık, aşırı taassup.

taassupkâr Mutaassıp; tutulmuş, müptelâ.

taassupkârane 1. Mutaassıpça, mutaassıp. 2. Fanatik.

taat (-tı) 1. İtaat, boyun eğme, inkıyat; uysallık, usluluk; krş. **itaat**. 2. Sofuluk, dindarlık.

tab 1. Basma, basılma; ~ **etmek (***ağızlarda* ~ **idmek)** Basmak; daktilo etmek; yayımlamak, neşretmek, çıkarmak. 2. *(ağızlarda)* İz; eser; bk. **iz.**

Eger o satır tab vaḳıtında tüşken olsa, onıñ yeri boş turar edi. "Eğer o satır baskı sırasında düşmüş olsa, onun yeri boş olurdu." -A. Osman - 1.

taba *(ek)* -e doğru; yan, taraf, yön, cihet; **mańa** ~ Bana doğru; **oña** ~ Ona doğru; **soñuna** ~ Sonuna doğru; **ogge** ~ Öne doğru; **uylege** ~ Öğleye yakın; **aḳşamġa** ~ Akşama doğru; **koyge** ~ Köye doğru; **artḳa** ~ **çekilmek** Geri çekilmek.

Soñra çobanġa ozünin ḳıymetli urbasını berip, çobannıñ urbasını alıp kiye, saġlıḳlaşıp şeerge taba yol ala. "Sonra çobana kendi kıymetli elbisesini verip çobanın elbisesini alır ve giyer, vedalaşıp şehre doğru yola çıkar." -Altın Alma Masalı.

tababet bk. **tibbiyet**.

tabajnik (-gi) Tütün kutusu, enfiye kutusu.

tabaḳ (I) (-ġı) 1. Yaprak. 2. Tepsi; bk. **sini**. 3. Kefe; **teraze ~ına ḳoymaḳ** terazi kefesine koymak.

Oḳnı atarmız, eger bizim atḳan tarafımızda Tair olsa, oḳ doġru altın tabaḳḳa tüşer. "Oku atarız, eğer bizim attığımız tarafta Tahir varsa, ok doğru altın tabağa düşer." -Tahirnen Zore Destanı.

tabaḳ (II) (-ġı) Tabakhane; bk. **tabana.**

tabaḳa Sınıf; **aktörlar ~sı** Aktörler sınıfı.

tabalay *(ağızlarda)* Sınır, hudut; uç; kenar; hariçte, dışarıda; "**Ḳarańġıtnıñ ḳızları kiyer fistan / al balaḳ, Tabalayġa kelgende şıpırtıp ozġan Cańġalay"** Karangıt'ın kızları giyer fistan, al şalvar, onlar dışarıya çıktığı zaman, geçen Cangalay".

tabaldırıḳ *(ağızlarda)* Takunya; bk. **tabıldırıḳ.**

Sarı ḫanım talday mayışıp, ḳonravlı altın tabaldırıḳnen, ḳırḳ merdivenden tüşüp kele. "Sarı hanım fidan gibi bükülüp canlı altın takunya ile kırk merdivenden inip gelir." -Çorabatır Destanı.

tabalmamaḳ *(ağızlarda)* Bulamamak.

taban (I) 1. Ayak; taban. 2. Taban, alt, ayakkabının altı; ayağın altı, ayağın

tabanı; bk. **padoş**; **ayaḳḳap tübü**; **oltan**. 3. Ayak; krş. **ayaḳ tapı**; **ḳadem (2)**; **develerniñ ~ları yalpaḳ** Develerin tabanları düz.

Tabanları alpaḳ da calpaḳ, / Tiz ḳapaġından olacaḳ ḳalpaḳ. “Tabanları bembeyaz ve dümdüz, / Diz kapağından olacak kalpak.” -Halk Yırı.

Ya ḳaraman, ya ḳaşḳa, tabanıñ taşḳa, / Başḳasında kozüm yoḳ senden başḳa. “Ya karayım, ya alnında beyaz akıtmalı (atım), tabanın taşa, / Başkasında gözüm yok, senden başka.” -Çın.

taban (II) 1. Döşeme; **parket ~** parke döşeme; **topraḳ** ~ toprak döşeme; **boyalı** ~ boyalı döşeme; ~ **töşemesi** alt zemin döşemesi; ~ **fırçısı** döşeme fırçası. 2. Evin zeminindeki kiriş; ~ **aġaç**; taban ağaç ● ~**na ḳuvet ḳaçmaḳ** arkasına bakmadan koşmak, sıvışmak, rüzgârına sapan taşı yetişmemek, tabanları kaldırmak.

tabana 1. Deri imalathanesi, tabakhane; krş. **tabaḳ (II)**.

Onıñ eki tarafına ḳurulġan kunlerinden başlap, ta yıḳılġanġa ḳadar kun kormegen, avası ise soñ derece sasıḳ, ozleri ise basıḳ, dım ḳaranlıḳ tabanalar tizilgendir. “Onun iki tarafında, kurutulduğu günlerden başlayarak, ta yıkılacağı zamana kadar gün görmeyen, havası son derece pis kokulu, basık, kapkaranlık tabakhaneler yerleşmiştir.” -U. İpçi - 1.

tabança Ayak tabanlığı; krş. **oltraḳ**.

taband(ı)rıḳ *(ağızlarda)* Tahta sandalet; bk. **nalın**.

tabel 1. Liste. 2. Marka.

tabelci Kontrolcu, markacı.

İdareniñ ḳararınen ona Ute maalledeki Gazı aġanın tütün aranı yanındaki tabelci odasını bereliler. “İdarenin kararıyla ona Ute mahallesindeki Gazi Ağanın tütün aranı yanındaki konrol odasını verdiler.” -Çerkez Ali - 2.

tabıldırıḳ (-ġı) Kadınlara özgü arkası açık iskarpin (sandalet); bk. **takina**; **nalın**; **ḳatır (II)**.

tabılmaḳ *(ağızlarda)* Bulunmak; bk. **tapılmaḳ**.

Alem keçken kopürden, ḫalḳ cürgen coldan, / Nasibine tabılġan, ḳaçmasın ḳoldan. “Eklemin geçtiği köprüden, herkesin dolaştığı yoldan; / Nasibine bulunmuş, o da kaçmasın elden.” -Çın.

tabınmaḳ *(ağızlarda)* bk. **tapınmaḳ**.

Boylelerine tek sığınmaḳ, tabınmaḳ mumkün. “Böylelerine sadece sığınmak, hizmet etmek mümkün.” -A. Osman - 2.

tabır Harman (Tahılın harmanlandığı yer); bk. **arman**.

tabi (I) 1. Tabiî, tabiî olarak. 2. Tabii, elbette, şüphesiz; bk. **tabiiy**.

tabi (II) 1. Bağımlı, bağlı, tâbi, emir altında bulunan, mülhak, merbut; ~ **olmaḳ** Tâbi olmak; itaat etmek, boyun eğmek, inkıyat etmek; krş. **boysunmaḳ**; ~ **etmek** Boyun eğdirmek; tâbi kılmak, tâbi etmek, emri altına almak, hükmü altına almak; krş. **boysundırmaḳ**; (gramerin bir parçası olarak terimler). 2.: **~ cumle** Bağımlı cümle; **~ söz** Bağımlı söz.

Olar esir tutḳan, ozlerine tabi olġanlarnı savıp suvurġanlar, alay baylıḳlarını cıyġan, yaraşıḳ saraylarda yaşaġanlar. "Onların esirleri varmış, kendilerine tâbi olanları sömürürlermiş, bütün zenginlikleri içinde toplayan çok muhteşem saraylarda yaşarlarmış." -Köroğlu Destanı.

tabiat (I) Tabiat, doğa; **canlı (cansız)** ~ canlı (cansız) doğa; nebatat ve hayvanat âlemi; uzvî hayat; **~nı ogrenmek** Tabiatı öğrenmek; ~ **ḳanunı** Tabiat kanunu; **~ta olġanı kibi** Tabiî, doğada olduğu gibi.

Mor melevşe morarġan, tamir atḳan, / Tabiat saña boy bergen, aḳıldan ḳıtḳan. "Mor menevşe morarmış kök atmış, / Tabiat sana boy vermiş, akıldan kıtmış." -Çın.

tabiat (II) Tabiat, karakter, huy; krş. **fiil (II)**, **ḳuy**; **meşrep**; **ḫulḳ**; **seciye**; **mizac**; **~ı aġır adam** Karakteri ağır adam; **onıñ ~ı pek yaḫşı** Onun karakteri pek güzel; **~ları kelişmek** Huyları uyuşmak; **olarnıñ ~ları kelişe** (veya **uya**) Onların huyları benzer.

Butün ḫalḳnıñ adeti ve tabiatını menimsedi. "Bütün halkın âdetini ve tabiatını benimsedi." -Çerkez Ali - 2.

tabiatçı Natüralist, doğalcı; **yaş ~lar** Genç natüralistler.

tabiatçıḳ (-ġı) Karakterin bir kusuru; **onıñ oyle ~ı bar** Onun karakterinin küçük bir kusuru var.

tabiatınca Doğası gereği.

tabiatlı Güzel karaktere sahip olan.

Pek tabiatlı, pek aḳıllı, pek de varımlı. "İyi huylu, çok akıllı, çok da kaabiliyetli." -A. Hilmi.

tabiatsız Kötü karaktere sahip olan.

Ḳaynanası tabiatsızlıġı ile yalıñız ozüniñ omürini izden çıḳarmaḳle toḳtaycaḳḳa beñzemey. "Kaynanası huysuzluğu ile yalnız kendisinin hayatını izden çıkarmakla duracağa benzemiyor." -U. Edemova - 1.

tabiatşınas Natüralist.

tabiatşınaslıḳ (-ġı) Doğa bilimleri; ~ **dersligi** Doğa bilimleri ders kitabı.

tabib bk. **tabip**.

Ḫastalıḳ canına tiygen soñ, tabibge barıp koründi. “Hastalık canına tak dedikten sonra doktora gidip göründü.” -M. Ablalimov.

tabiiy 1. Tabiiyat, doğal, tabiî. 2. Tabii, elbette, şüphesiz; krş. **ebet**.

Vacib bakıp turdı, soñ aḫ çekip: - Ebet, bu tabiiy şey, -dedi. “Vacip bakıp durdu, sonra bir ah çekerek, evet, bu tabiî bir şey, dedi.” -A. Ş. Çongarlı.

tabiiyli Tabiiyat, doğal, tabiî; ~ **saylav** *(biyoloji)* Doğal seleksiyon.

tabiiylik (-gi) Tabiîlik; serbestlik.

Bular resimge daa ziyade tabiiylik berdiler. “Bunlar resme doğallık verdiler.” -İ. Paşi.

tabileyici *(dil bilimi)* Altında yer alan; ~ **baġ** Tamlama bağlantısı; ~ **intonatsiya** Alt tonlama.

tabili *(dil bilimi)* ~ **bağlayıcılı murekkep cumle** Birleşik cümle.

tabip (-bi) Hekim, otacı; otçu, üfürükçü, afsuncu; krş. **ekim**, **saḫribaz**; ~ **apay** Otçu, üfürükçü, afsuncu; **at ~i** At doktoru, baytar.

tabir Açıklama, yorumlama; krş. **iza(at)**; ~ **etmek** Yorumlamak; krş. **iza(at) etmek**.

Tümen tabir mumküni yoḳ, / Ep beterdir korgenim, / Baña kore, ey, Yarabbim, / Eyi ondan olgenim! “Dille tabir mümkün değil, / Hep beterdir gördüğüm, / Bana göre, hey yarabbim, / Ondan iyi öldüğüm!” -H. Çergeyev.

tabirci Rüya tâbircisi.

tabirlemek Yorumlamak, tefsir etmek; yormak; **tüş** ~ Rüya yorumlamak.

Padişanın manecilerinden 40-ncısı tüş kore, 41-ncisi ḫanġa tabirley: -Şu aynın, içinde bir Edige adlı bala doġġan, seniñ başına şu yetecektir,-dey. “Padişahın rüya yorumlayan adamlarından kırkıncısı rüya görür, kırk birincisi bu rüyayı hana yorumlar: — Bu ayın içinde Edige adlı bir çocuk doğmuş, senin sonunu o çocuk getirecek, der.” -Edige Destanı.

tabirlememek *(olumsuz)* **tabirlemek**.

tabirletamamaḳ Yorumlatamamak; krş. **tabirletip olamamaḳ**.

tabirletmek *(ettirgen)* **tabirlemek**; **tabirletip olamamaḳ** Yorumlatamamak; krş. **tabirletamamaḳ**.

Sabaḫ tüşümi anama tabirlettim ‘Ḳadim’ istep kelgendir, balam, dedi. “Sabahleyin rüyamı anneme tabir ettirdim ‘Yasin’ istemek için gelmiştir, yavrum, dedi.” -A. Giraybay - 1.

tabirletmemek *(olumsuz)* **tabirletmek**.

tabirname Tâbirname, rüya yorumları kitabı.

tabiy bk. **tabiiy**.

Salâḫiddin bek işni añlayaraḳ, kendisine tabiy olġan ḳırḳ nefer tatar atlılarına bir kere: -Aydı! Çufut ḳalege doġru! "Salahaddin bey durumu anlayınca, kendine tâbi olan kırk Tatar askerine bir kere: — Haydi! Çufut Kale'ye doğru!" -O. Akçokraklı - 1.

tabla (*ağızlarda* **dabla**) 1. Kefe, tabla, göz; **teraze ~sı** Terazi kefesi. 2. *(ağızlarda)* a) Tahıl elemek için bir nesne; bk. **dabla**; b) Tepsi; bk. **tabaḳ** (2).

tabldrıḳ bk. **tabıldırıḳ**.

tablitsa bk. **cedvel**.

tablo Panel, indikatör paneli.

Biz onı nasıl telüke altında ḳaldırġanımız aḳılına bile kelmey! Şçitte yeşil tablo yana: Ogge yol açıḳ. "Bizim onu nasıl bir tehlike içine soktuğumuz aklına bile gelmiyor! Tabloda yeşil ışık yanıyor. Öne yol açık." -E. Umerov - 1.

tabon *(zooloji)* 1. Çapak; ~ **balığı**; Çapak balığı. 2. Sazan.

tab-taḳır bk. **tap-taḳır**.

tabu Tabu, tekinsiz.

tabulatura *(müzik)* Çıkıntı.

tabulyator *(teknik)* Tabulator.

tabur *(tarihi)* Tabur.

tabut 1. Cenaze sedyesi (ölüyü defnetmek için koydukları şey). 2. Tabut.

Saba Şarmannı tabutḳa ḳoyıp, mezarlıḳḳa alıp kettiler. "Sabah Şarman'ı tabuta koyup mezarlığa götürdüler." -A. Osman - 1.

tabyat (-tı) Karakter; bk. **tabiat**; **"Asan da degen adıñ da guzel, ~ ıñ uymay"** Hasan denilen adın da güzel, karakterin de dilerim daha iyi olur.

tac 1. Taç. 2. *(botanik)* Ağacın tepesi; **ḳıralnıñ ~ı** Kralın tacı; **~ kiysyetmek** Taç giydirmek; **kuneş ~ı** *(astronomi)* Güneş tacı

Oġlunıñ bu sevgisinde ozüniñ tacına, taḫtına, memleketine allası ibliske ḳarşı bir ḫiyanetlik korgen. "Oğlunun bu aşkında kendi tacına, tahtına, memleketine, Allah'ı iblise karşı bir hainlik görmüş." -Altın Beşik Efsanesi.

tacçıḳ (-ġı) *(botanik)* Çiçek tacı.

tacik (-gi) Tacik, Tacikistan vatandaşı.

Eñ kutleviy, popular, atta dünyaca belli yemekler olaraḳ, rus borşçı, kavkaz kebabı, ḳrımtatar çiberegi, kobetesi, ozbek pilavı, ḳazaḫ beşparmaġı ve Tacik şurpasını ḳayd etti... "Dünyanın en ünlü, en popüler yemekleri olarak Rus

borşç çorbasını, Kafkas kebabını, Kırımtatar çiğböreğini, kobetesini, Özbek pilavını, Kazak beşparmağını ve Tacik şurpasını kaydetti…" -Z. Kurtnezir - 1.

Tacikistan Tacikistan.

tacip bk. **taacip**.

taciplenmek bk. **taaciplenmek**.

taclamaḳ Taç giydirmek.

taclamamaḳ *(olumsuz)* **taclamaḳ**.

taclanġan *(fiil sıfat)* Taç giydirilmiş.

taclanmaḳ Taç giymek.

taclanmamaḳ *(olumsuz)* **taclanmaḳ**.

tadbıḳ bk. **tatbiḳ**.

tadbiḳ bk. **tatbiḳ**.

tafsil Tafsil (bir şeyi ayrıntılarıyla anlatma, açıklama).

tafsilât Tafsilat, ayrıntılar.

Tekrarlaġanı sayın bu sözlerniñ, bu areketniñ yañı tafsilâtlarını keşf etti. "Tekrarladıkça bu sözlerin, bu hareketin yeni tafsilatlarını keşfetti." -A. Osman - 2.

tafsilâtlı Ayrıntılı, detaylı; krş. **etraflı**, **tetamatlı**.

Bir ḳaç kunden soñ bu laf daa tafsilâtlı surette, Kerim bir vaḳıtlar nişanlanıp da evlenmegen ḳıznıñ anasına yetkizildi. "Birkaç gün sonra bu laf daha ayrıntılı olarak Kerim'in bir zamanlar nişanlanıp da evlenmemiş kızın annesine ulaştırıldı." -A. Osman - 2.

tafsilâtlılıḳ Detaylılık.

tafta *(tekstilcilik)* Tafta (bir tür sert, ipekli kumaş).

taftar *(Kodeks Kumanikus)* Defter; bk. **defter**.

taġa *(ağızlarda)* Daha; bk. **daa**; **bir** ~ bk. **bir daa**; "**Dolaynıñ ḳızınıñ nişanı bir** ~ **ḳaytḳan"** *(folklor)* "Dolaya'nın kızının birine varmasını yeniden teklif etmiş".

taġlanmaḳ Kabarmak, yükselmek; inip inip kalkmak, inip inip çıkmak.

taġlanmamaḳ *(olumsuz)* **taġlanmaḳ**.

taḫallus (I) Kurtuluş; kurtulma.

taḫallus (II) *(eski)* Takma ad.

taḫaret bk. **talet**.

taḫikardiya *(tıp)* Taşikardi (dakika kalp atım sayısının normalin üzerine çıkması).

Mende afaḳan hastalıġı, taḫikardiya!.. "Bende afakan hastalığı, çarpıntı!.." -A. Osman - 2.

taḫḳiḳ (-ḳi) 1. Tahkikat; soruşturma. 2. Karşılaştırma; karşılaştırıp kontrol etme.

taḫḳiḳat (-tı) Tahkikat, soruşturma.

taḫḳiḳatçı Savcı, soruşturmacı.

taḫḳiḳatçılıḳ (-ġı) Savcılık.

taḫmin Tahmin; **~ etmek** Tahmin etmek.

Azize oz taḫminlerinde yañılmaġan edi. "Azize tahmininde yanılmamış." -A. Osman - 1.

taḫminen Tahminen; aşağı yukarı; krş. **ḳararnen**, **koz ḳararı**.

Biz ḳurucılar buña taḫminen nail olamız. "Biz inşaatçılar buna tahmini olarak ulaşıyoruz." -İ. Paşi.

taḫminiy Tahmini, tahmine göre; varsayımsal.

taḫminleme, **taḫminlev** *(eylem adı)* **taḫminlemek**.

taḫminlemek Tahmin etmek; yaklaşık olarak değerlendirmek; varsaymak.

taḫminlememek *(olumsuz)* **taḫminlemek**.

taḫometr *(jeodezi)* Takometre.

taḫrir bk. **tarir**.

taḫsis 1. Tahsis (bir şeyi bir kimseye veya bir yere ayırma); **~ etmek** Tahsis yapmak. 2. *(ekonomi)* Ayırma, tahsis.

taḫt (-tı) Taht.

Oġlunıñ bu sevgisinde ozüniñ tacına, taḫtına, memleketine allası ibliske ḳarşı bir ḫiyanetlik korgen. "Oğlunun bu aşkında kendi tacına, tahtına, memleketine, Allah'ı iblise karşı bir hainlik görmüş." -Altın Beşik Efsanesi.

taḫta 1. Tahta. 2. Raf. 3. Evlek. 4. Sedir.

Ḳayıḳ içün kerek ağaç, taḫtanı istedigin ḳadar bulmaḳ mumkün. "Kayık için gerekli olan ağacı, tahtayı istediğin kadar bulmak mümkün." -U. İpçi - 1.

taḫtaçıḳ 1. Küçük tahta. 2. Tahta (sebze bahçelerinde ayrılan küçük yer).

Yura mastika ḳoḳulı parket taḫtaçıḳlarını sıyparken, biraz ozüne keldi. "Yura mastika kokulu parke tahtalarını okşarken biraz kendine geldi." -E. Umerov - 1.

taḫtalamaḳ Tahtalarla kapatmak.

Sonra eçki aranını taḫtaladı ve ḳapısını ḳoydı. "Sonra keçi ahırını tahtaladı ve kapı taktı." -Çerkez Ali - 2.

taḫtalamamaḳ *(olumsuz)* **taḫtalamaḳ**.

taḫtalanġan *(fiil sıfat)* Tahtalarla kapatılmış (olan).

taḫtalanmaġan *(olumsuz)* **taḫtalanġan**.

taḫtalanmaḳ Tahtalarla kapatılmak.

taḫtalanmamaḳ *(olumsuz)* **taḫtalanmaḳ**.

taḫtalatamamaḳ Tahtalarla kapattıramamak.

taḫtalatmaḳ *(ettirgen)* **taḫtalamaḳ**.

taḫtalatmamaḳ *(olumsuz)* **taḫtalatmaḳ**.

taḫtalı Tahtalı; ahşap.

taḫtasız Tahtası olmayan.

tair Kuş; krş. **ḳuş.**

takal *(ağızlarda)* Kozalak (çam); bk. **karpasina.**

takaza Serzeniş, başa kakma, takaza, sitem, kınama, ayıplama, yerme; ~ **etmek** Sitem etmek, kınamak, serzeniş etmek, başına kakmak; takaza etmek, ayıplamak; tekdir etmek, paylamak, azarlamak, haşlamak.

takbiḫ İyi karşılamama; takbih, muaheze, kınama, tekdir, ayıplama, yerme; ~ **etmek** Tasvip etmemek, tekdir etmek, tenkit etmek; takbih etmek, yermek, ayıplamak.

taki Gaga; krş. **çoḳuç**; **ġaġa.**

Töpelik ustünden ḳarılgaç uçıp keçti ve kobelekni uclu takisinen ilindirip aldı. "Tepenin üzerinden kırlangıç uçtu ve kelebeği uçlu gagasıyla aldı." -E. A. Osmanoğlu - 1.

takili Gagalı; **ırġaḳ** ~ *(zooloji)* Örümcek kuşu.

takina *(etnografya)* Ağaçtan, tahtadan, ağaç, tahta; ahşap sandalet (alçak); krş. **nalın**; **ḳatır** *(ağızlarda* **tabldırıḳ)**; **"Takinam taydı taştan, fırlantam uçtı baştan"** Ayağım kaydı taştan, şalım uçtu baştan.

takisiz Gagasız.

takos: **~ pite** Yağsız basit hamurdan yapılma çörek.

taksa Fiyat; narh, nark.

taksi Taksi; **~nen kelmek** (veya **~ge oturıp**) **kelmek** Taksiyle gelmek.

Bugun ne munasebetten takside ketmek ḳararına keldiñiz ya? -dedi Susanna. "Bugün ne sebepten taksiyle gitme kararı aldınız? dedi Susanna." -İ. Abduraman - 1.

taksofon Ankesörlü telefon.

takt (I) *(müzik)* bk. **olçü.**

takt (II) Nezaket; **ayrı bir** ~ özel bir nezaket.

taktik (I) Taktik uzmanı, tâbiye uzmanı.

taktik (II) Taktik, tâbiye; usul.

taktika Taktik, tâbiye; usul, yöntem.

Atta kureş taktikasını bile deñiştirmegen, dep tüşündi Rustem ucunga keçkende mudafaanı unuta. "Hatta güreş taktiklerini bile değiştirmemiş, diye düşündü Rüstem, hücuma geçtiğinde müdafaayı unutuyor." -A. Osman - 2.

takva 1. Çilecilik, münzevi hayat. 2. Dindarlık, sofuluk, müminlik; krş. **dindarlıḳ**; **sofulıḳ.**

taḳ (taḳ-taḳ) 1. (katı bir nesneye çarpma sesi): ~ **etip kelip ḳapıġa taş urdı** Tak ederek taş kapıya çarptı. 2. : ~ **olmaḳ** *(ağızlarda)* Ürkmek, korkmak; bk. **ḳorḳmaḳ**; ● **canına** ~ **etmek** Bıkıp usanmak, canına tak etmek; **baḳ, başıñ** ~ **etecek** Bak, başın vuracak.

Şimdi ḳardaşınıñ aytḳan er bir sözü mañlayına aġaç çökuçnen taḳ etip urġanday keldi. "Şimdi kardeşinin söylediği her sözü alnına ağaç çekiçle tak diye vuruluyor gibi geldi." -İ. Paşi.

taḳa (I) Toka; krş. **ḳuşaḳ başı, ḳuşaḳbaş.**

taḳa (II) *(ağızlarda)* Nal; bk. **nal.**

taḳan-tuḳan 1.: ~ **yurmek** Zar zor yürümek, topallayak yürümek, düşe kalka yürümek; ~ **yure** Zor yürüme. 2. *(ağızlarda):* ~, **arc etti, borç etti, olġan-olacağı 700 grivna paranen keldi** Harç etti, borç etti, topu topuna 700 kopikle geldi.

O, ozüniñ omür arḳadaşı, Gülsüm yengenen beraber biraz tan saçıp, ondan alġan bereketinen taḳan-tuḳan keçine eken. "O karısı olan Gülsüm yenge ile birlikte biraz darı ekip, onun bereketi ile iyi kötü geçiniyormuş." - Turna Babay Masalı.

taḳat Kuvvet, güç; kudret, takat, mecal, derman; ~**tan tüşmek** Kuvvetten düşmek, zayıf düşmek, halsiz düşmek, dermansız düşmek; ~**tan tüşürmek** Kuvvetten düşürmek, zayıflatmak; ~**tan kesilmek** Kuvvetten düşmek, zayıf düşmek, halsiz düşmek, dermansız düşmek; ~**tan kesildim** Takatim kalmadı; ~**ı yoḳ** (veya ~**ı kesildi**) Takati yok, takati kalmadı; ~**nı sarf etmek** Gücü sarf etmek, harcamak.

Canbay Ḳadriberdige: -Endi onıñ taḳatı ḳalmadı, doġru bar da oldür, -dey. "Canbay Kadriberdi'ye: — Artık onun takati kalmadı, doğru git de öldür, der." -Edige Destanı.

taḳatlı Kuvvetli, güçlü; kudretli, takatli.

Çauş, babası ve dedesi kibi, taḳatlı. "Çavuş, babası ve dedesi gibi güçlü." - Ş. Alâdin - 1.

taḳatsız Kuvvetsiz, kudretsiz, güçsüz, dermansız, bitkin.

taḳatsızlıḳ (-ġı) Kuvvetsizlik, güçsüzlük, dermansızlık, takatsizlik, iktidarsızlık.

Ḳalġanları ise taḳatsızlıḳtan keregi derecede ḳozulap olamadılar. "Kalanları ise kuvvetsizlikten gereken derecede kuzulayamadılar." -Çerkez Ali - 1.

taḳa-tuḳa *(eski)* Sigara tablası, tabla; bk. **kullük.**

taḳav bk. **taḳa.**

taḳaza bk. **takaza.**

taḳdim Sunma, takdim; verme; teslim; dağıtma; emanet etme, ısmarlama; mükâfat verme; ~ **etmek** a) Sunmak, takdim etmek; vermek; teslim etmek; dağıtmak; emanet etmek, ısmarlamak; mükâfat vermek. b) Vermek (yetki); ~ **olunmaḳ** a) Takdim olunmak. b) Verilmek (yetki).

O, taliy tarafından taḳdim etilgen torunġa butünley berildi. "O, talih tarafından kendine hediye edilen toruna tamamiyle kendini verildi." -Ş. Alâdin - 1.

taḳdir 1. Kader, talih, mukadderat; tecelli, alınyazısı, yazgı; felek; krş. **ḳader**; **taliy**; **felek** (3); **ḳısmet (II)**; **yazı (II)**; **nasip**; **devran**. 2. Takdir (etme); tasvip (etme), onama; krş. **maḳul**; **maḳbul**; ~ **etmek** Takdir etmek; tasvip etmek, onamak. 3. Vaka, hadise, olay; krş. **vaḳia**; ● **bu ~de** Bu durumda; **yaġmur yaġġan ~de** Yağmur yağdığı takdirde; **ayaḳmaşnacı saatta 15 km yurgen taḳdirde, 25 kilometr yolnı ḳaç saatta keçer?** Eğer bisikletçi saatte 15 km hızla giderse, 25 km yolu kaç saatte geçer?

Balta tapılmaġanı taḳdirde fikirimde bir ḳurnazlıḳ bar, onı yaparım, epiñizge ḳıyın olur. "Balta bulunmadığı takdirde, kafamda bir kurnazlık var, onu yaparım, hepinize zor olur." -Balta Latifesi.

taḳdirlemek 1. Takdir etmek; tasvip etmek, onamak; krş. **maḳul (maḳbul) etmek**. 2. *Birine* mükâfat vermek, *birine* ödül vermek, *birini* mükâfatlandırmak; vermek, bahşetmek. 3. Değer biçmek, kıymet biçmek, paha biçmek, fiyat biçmek.

Olarnıñ emeklerini taḳdirlemek içün ise, oğlum, saña aytam, çapçaḳḳa soñki bir ḳopḳa suvnı kim tökse, bağçanıñ yarısını ona ber! "Onların emeklerini takdir etmek için ise, oğlum sana söylüyorum, fıçıya son olarak bir kova suyu kim dökerse, bahçenin yarısını ona ver!" -Tüpsiz Çapçak Latifesi.

taḳdirlememek *(olumsuz)* **taḳdirlemek**.

taḳdirlenmek *(edilgen)* **taḳdirlemek**; Takdir edilmek, mükâfatlandırılmak, ödüllendirilmek.

taḳdirlenmemek *(olumsuz)* **taḳdirlenmek**.

taḳdis 1. Kutsallaştırma, takdis. ● ~ **etmek** a) Kutsallaştırmak, takdis etmek, kutsal saymak. b) Saymak, saygı göstermek, hürmet etmek; perestiş etmek, hayran olmak; methetmek, övmek; tapınmak, ibadet etmek; tapmak. 2. Hürmet, saygı; tapınma, ibadet; tapma; hayran olma, çılgınca sevme, perestiş, sitayiş.

taḳıl (I) Mil, çubuk; mihver; öz ağırlık.

taḳıl (II) Kutu; sandık; çekmece.

taḳıl (III) *(ağızlarda)* a) Daha iyi, daha güzel; en iyi; konforlu; bk. **abadan**. b) Daha iyi; bk. **yaḫşı(ca)**.

taḳıl (IV) *(ağızlarda)* Bolluk; bk. **bereket**.

taḳıldatmaḳ *(ağızlarda)* Vurmak, çalmak; bk. **ḳaḳmaḳ**.

Boylelikle, koylü tarlasına çekile, işçi fabrikasına ḳaytıp çökuçini taḳıldatmaġa başlay. “Böylece köylü tarlasına çekilir, işçi fabrikasına dönüp çekicini takırdatmaya başlar.” -A. Hilmi.

taḳılma bk. **taḳma**.

taḳılmaḳ 1. Yapışmak, ilişmek; takılmak; sarılmak; tutmak. 2. Arkasından gitmek; **ne taḳıldıñ onıñ artından?** Neden gittin onun arkasından?; **taḳılıp kelmek (ketmek)** Arkasından gelmek.

Babam ġarip de saña taḳılıp ketebergen. “Babama yazık ki, sana uymuş.” -E. Umerov - 1.

taḳılmamaḳ *(olumsuz)* **taḳılmaḳ**.

taḳım 1. Takım. 2. Çok, pek çok; **bir ~ şey ketirdi** Bir çok şey getirdi; **bir ~ vaḳia** Birçok hadise; **bir ~ adam kelgen** a) Birçok adam gelmiş. b) Kalabalık gelmiş; **az vaḳıt içinde bir ~ söz ayttı** Kısa zamanda pek çok söz söyledi; ● **bir** ~ Pek çok; bir miktar; **yıldız ~ı** Takımyıldız; krş. **yıldız uyüri**; **çekikler ~ı** Küçük terazi taşları takımı; **bir ~ı ḳaldı**, **bir ~ı ketti** Biri kaldı, diğeri gitti.

Ḳaynanasına, ḳaynatasına da bir taḳım baḫşışlar ala. “Kaynanasına, kaynatasına da bir miktar hediyeler alır.” -Aşık Garip Destanı.

taḳınaḳ *(ağızlarda)* Süs, ziynet; bk. **ilvan**.

taḳınçaḳ *(ağızlarda)* Süs, ziynet; bk. **ilvan**.

taḳınmaḳ Takmak, takınmak; asmak; **“Baştan-ayaḳ taḳınġan**, **Mustafa avġa çıḳḳan”** Baştan aşağı donanmış, Mustafa ava çıkmış.

Ḳılıç, ḳama ve diger silalar taḳınġan, ḳara kurtkalı ve ḳalpaḳlı bu atlılar ḳız ve yigitni sarıp ortaġa aldılar. “Kılıç, kama ve diğer silahlar takmış, kara ceketli ve kalpaklı bu atlılar kız ve delikanlıyı sarıp ortaya aldılar.” -Çerkez Ali - 1.

taḳınmamaḳ *(olumsuz)* **taḳınmaḳ**.

taḳır 1. Boş. 2. güneş bozkır, Dünya/yer/toprak. 3. Tuzlak; ~ **topraḳlar** Tuzlak arazi.

Metiy ḳursağıñ ve taḳır başıñnen birlikte dülberni arzu etesiñ. “Fıçı midenle, boş kafanla birlikte bir de güzel arzu ediyorsun.” -A. Osman - 1.

taḳırdatmaḳ *(ağızlarda)* Takırdamak, tak tak etmek; çalmak, vurmak *(kapıyı)*; bk. **tasırdatmaḳ**; **ḳaḳmaḳ**.

taḳır-tuḳır bk. **taḳır-tuḳur**.

Olarnıñ tuyaḳlarınıñ taḳır-tuḳırı, kişnegenleri eşitile, çadırlar ogünde adamlar ot yaḳıp, etrafında oturalar. "Onların toynaklarının sesleri, kişnemeleri duyuluyor, çadırların önünde insanlar ateş yakıp etrafında oturuyorlar." -M. Ablalimov.

taḳır-tuḳur *(yansıma sesi)* 1. Pat-küt, takırdı, takırdama, tak tak (etme); gürültü; ~ **vagonda ketemiz** Takır tukur vagonda gidiyoruz. 2. Tırmalama; sıyırma; kazıma *(fare)*.

taḳışınmaḳ (taḳşınmaḳ) Toplamak, toplaşmak; yığışmak; birikmek; yolculuk hazırlığını yapmak; niyet etmek, karar vermek; krş. **cıyışınmaḳ**; **azırlanmaḳ**.

taḳıştırmaḳ Toplamak, bir araya getirmek, toparlamak; hazırlamak; yapmak; krş. **azırlamaḳ**; **şeylerni taḳıştırġan**, **ketecek** Eşyalarını hazırlamış, gidecek.

Ama buña baḳmadan, yigitler bir rukzak odır-budır taḳıştırıp, meni şeer civarlarına, ormanlıḳḳa alıp kettiler. "Ama buna aldırmadan, gençler sırt çantasına bir şeyler koyup, beni şehir dışında, bir ormanlığa götürdüler." -E. Umerov - 1.

taḳıştırmamaḳ *(olumsuz)* **taḳıştırmaḳ**.

taḳibat (-tı) İzleme, takip, kovalama, kovuşturma; arkasına düşme.

taḳip (-bi) 1. Takip, izleme; yürüme, gitme; bk. **peşinden ketmek** (veya **yurmek**). 2. İzleme, takip, kovalama, kovuşturma; arkasına düşme. ● ~ **etmek** Takip etmek, kovalamak, kovuşturmak, arkasına düşmek, izlemek, gözetlemek; ~ **etici** (veya **etken**) Takip eden, kovalayan, kovuşturan; zalim; krş. **taḳipçi**.

Faşistler partizanlarnı taḳip eterek, orman çetinece bardılar, ama içine kirmege saḳındılar. "Faşistler partizanları takip ederek, ormanın kenarına kadar gittiler, ama içine girmeye çalıştılar." -E. A. Osmanoğlu - 1.

taḳipçi Takip eden, kovalayan, kovuşturan; zalim; krş. **taḳip etici** (veya **etken**).

taḳiye Takke, kalot, kalpak, şapka; **işlemeli** ~ İşlemeli şapka.

Çoban aman bir semiz ḳozunı soyıp, ḳavura, bu arada kence oğlan ḳozunıñ ḳarınını temizlep, ondan ozüne bir taḳiye tike de, başına kiye. "Çoban hemen semiz bir kuzuyu kesip kavurur,

o sırada küçük oğlan kuzunun karnını temizler ve ondan kendine bir takke diker ve başına takar.” -Altın Alma Masalı.

taḳla bk. **taḳlaḳ**; **“Gogercinler atar taḳla”** Güvercinler havada takla atar.

taḳlaḳ (-ġı) Takla, takla atma; taklak; krş. **yuvarlanuv**, **yuvarlanma**; ~ **atmaḳ** Taklak atmak, taklak kılmak; krş. **yuvarlanmaḳ**.

taḳlet (-ti) 1. İskelet. 2. Görünüş; tavır, eda; yüz, surat; kılık, kıyafet, kılık kıyafet, üst baş; krş **sıfat**.

taḳlidiy *(dil bilimi)* Taklit, yansılama; ~ **söz** Yansıma söz; ~ **sözler** Yansıma sözler.

taḳlit (-di) 1. Taklit, yansılama, öykünme; **ses ~di** Ses taklidi, sesi taklit, sesleri taklit (etme). 2.: ~ **boyası** *(biyoloji)* Taklit boyası. ● ~ **etmek** (kimni? neni?) Taklit etmek, yansılamak, öykünmek, taklidini yapmak.

Rüstem ḳartbabasına taḳlit etip, yavaş-yavaş aşadı. “Rüstem dedesini taklit ederek, yavaş yavaş yedi.” -E. A. Osmanoğlu - 1.

taḳlitçi Taklitçi.

taḳma *(eylem adı)* **taḳmaḳ**; krş. **taḳuv**; Takma, bağlama; ~ **ad** Lakâp, takma ad; krş. **laġap**. 3.: **~ saç** Takma saç.

taḳmaḳ (I) Takmak; asmak; **taḳıp yurmek**; **ḳancer taḳıp yurmek** Hançer takmak.

Ḳart at baḳıcınıñ oġlu ḳalçanını kiye, ḳılıçını taḳa, oḳunı ala; tamam bir batır kibi ḳuşanıp atḳa mine ve ḫandan babasınıñ aḳḳını almaġa kete. “Yaşlı at bakıcısının oğlu sadağını takar, kılıcını takar, okunu alır, tam bir yiğit gibi kuşanıp ata biner ve handan babasının öcünü almaya gider.” -Köroğlu Destanı.

taḳmaḳ (II) (-ġı) 1. Ağlama, ağlayıp sızlama. 2. İnşat etme, inşat; resitatif.

taḳmaḳçı Bir cenazede profesyonel yasçı.

taḳmaḳlamaḳ Ölüye ağlamak, ağlayıp sızlamak; ölenin yasını tutmak; **taḳmaḳlap oturmaḳ**; **bir şeyni taḳmaḳlama** *(mecaz)* Yeterince ağıt yakmak.

Olarnıñ arasında ozüni zornen tutḳan, yanıḳtan çırayı döngen, aġlavdan kozleri şişken Arzuḫan apa Midatnı korgeninen taḳmaḳlap başladı. “Onların arasında kendisini zorla tutan, acıdan rengi değişmiş, ağlamaktan gözleri şişmiş Arzuhan teyze Mithat’ı gördüğü gibi ağlayıp sızlanmaya başladı.” -M. Ablalimov.

taḳmaḳlamamaḳ *(olumsuz)* **taḳmaḳlamaḳ**.

taḳmaḳlatmaḳ *(ettirgen)* **taḳmaḳlamaḳ**.

taḳmaḳlatmamaḳ *(olumsuz)* **taḳmaḳlamaḳ**.

taḳmaḳlı Ağlamalı.

taḳmaḳsız Ağlamasız.

taḳmamaḳ *(olumsuz)* **taḳmaḳ**.

taḳminen Aşağı yukarı, yaklaşık olarak, hemen hemen, takriben, tahminen; krş. **ḳararnen**.

taḳriz Eleştirim, eleştirim yazısı.

taḳrizçi Eleştirmen, eleştirici.

taḳsim (I) Bölme, bölüştürme, taksim, (parçalara) ayırma; ● ~ **etmek** Bölmek, taksim etmek, (parçalara) ayırmak; krş. **bolmek**, **bolip bermek**; **~ olmaḳ** Bölmek, bölüştürmek; paylaştırmak.

Suvnı bir çapalıḳ, eki çapalıḳ, uç çapalıḳ, dep oz araları taḳsim etkenler. "Suyu bir çapalık, iki çapalık, üç çapalık diye kendi aralarında paylaşmışlar." -Çerkez Ali - 2.

taḳsim (II) Taksim (melodi); **taḳsim - peşraftan evel ve aġır çalınġan muzıkal eserniñ parçasıdır** Taksim - peşraftan önce ve ağır çalınan müzik eserinin bir parçasıdır (bk.); ~ **etmek** Dağıtmak, tevzi etmek; bölmek; ayırmak; paylaştırmak; tasnif etmek, sıralamak, sınıflamak; krş. **bolmek**; **bolip bermek**.

taḳsimat *(çokluk)* **taḳsim**.

Yusuf taḳsimat odasından eyecanlı alda çıḳtı. "Yusuf taksimat odasından heyecanlı bir şekilde çıktı." -A. Osman - 1.

taḳ-taḳ *(ses taklidi, yansıma):* **ormanda ~ balta sesi eşitile** Ormanda tık tık balta sesi işitiliyor.

Poezd ise ep kete 'taḳ-taḳ, taḳ-taḳ...' Tan attı, adamlar uyanıp yerlerinden turıp başladılar. "Tren ise hep gidiyor, 'tak-tak, tak-tak...' Şafak söktü, vagondakiler uyanmaya başladılar." -A. Osman - 3.

taḳtaḳḳuş *(zooloji)* Ağaçkakan (kuşu).

taḳtırmaḳ *(ettirgen)* **taḳmaḳ**.

taḳtırmamaḳ *(olumsuz)* **taḳtırmaḳ**.

taḳtırtmaḳ *(ettirgen)* **taḳtırmaḳ**.

Kopçekteki on uçünci artḳaç kegiyni / Taḳdirime taḳtırttılar yezit, aramlar. "Tekerlekteki on üçüncü fazlada parmağı / Takdirime taktırttılar yezit, lanet olasıcalar." -Y. Kandım - 1.

taḳtırtmamaḳ *(olumsuz)* **taḳtırtmaḳ**.

taḳuv *(eylem adı)* **taḳmaḳ**; krş. **taḳma**.

taḳvim 1. Takvim; **masa ~i** Masa takvimi; **saifelengen** ~ Sayılar, haftanın, günleri, ayların bir listesini içeren tablo takvim veya kitap şeklinde basılmış takvim; ~ **yapraḳları** Takvim yaprakları; ~ **yılı** Takvim yılı; **icret ~i** Ay takvimi;

grigorian ~i Gregoriyen takvimi; **yulian ~i** Jüliyen takvimi; **ḳadimiy Mısır ~i** Kadim Mısır takvimi; **milât ~i** Hristiyan takvimi, milâdi takvim; **kuneş ~i** Güneş takvimi; **cep ~i** Cep takvimi; krş. **taḳvimçik**. 2. : **vaḳialar ~i** Vakayiname; krş. **taḳvimname**.

Mammetniñ kozlerine ḳarşı divardaki taḳvim ilişti. "Mammet'in gözlerine karşı duvardaki takvim ilişti." -İ. Paşi.

taḳvimçik (-gi) Cep takvimi; krş. **cep taḳvimi**.

taḳvimname Vakayiname; krş. **vaḳialar taḳvimi**.

tal (I) 1. *(botanik)* Söğüt; sorkun; söğütgiller; **salpı** ~ Ağlayan söğüt, salkım söğüt; **mort** ~ Gevrek söğüt; gevrek söğütten; **sepetçi ~ı** Sepetçi çubuğu; ~ **ḳora** Çit; söğütten yapılmış çubuklar; ● ~ **turmaḳ** İlk defa ayakta durmak *(çocuklar için)*; **~ bel** İnce bel.

tal (II) *(ağızlarda) (ağızlarda* **dal***)* Dal, budak; salkım; bk. **pıtaḳ**.

O, oğlunı doğru yoldan sarptırğan bu allanıñ cin tayfasınıñ yuvasını, kokünden, tamırından söküp atmağa, ḫain oğlunı da talğa asıp oldürmege ḳattı ḳarar bergen. "O, oğlunu doğru yoldan saptıran bu Allah'ın cin taifesinin yuvasını kökünden söküp atmaya, hain oğlunu da dala asıp öldürmeye kesin karar vermiş." -Altın Beşik Efsanesi.

talaç (tal aaç, tal aġaç) *(ağızlarda, botanik)* İğde ağacı; bk. **cida**.

talaḳ (I) (-ġı) *(anatomi)* Dalak. ● **~ı ḳatmaḳ** *(mecaz)* Çok sevinmek; **ḳuvançtan ~ı ḳattı** Sevinçten nefesi kesildi; **~ı ḳatıp çapıp keldi** Nefes nefese, soluk soluğa koşarak geldi.

Rustem biraz egilip ogge sıçradı ve Şmaganıñ talağını kozlep urdı. "Rüstem biraz eğilerek öne sıçradı ve Şmaga'nın dalağını hedef alarak vurdu." -A. Osman - 2.

talaḳ (II) (-ġı) *(eski)* Boşama, boşanma; bk. **ayırılışma**; **ayırılışuv**.

Addin barmı, ḳıdırmağa ḳomşularğa, soramay, / Duya ḳalsa, talaḳ aytar, iç artına ḳaramay. "Haddin var mı, gezmeye komşulara, sormadan, / Farkına varırsa ayrıldık der, hiç ardına bakmadan." -M. Nuzet - 1.

talaḳa 1. *(etnografya)* Rusya, Ukrayna, Belarus ve Litvanya'da köylülerin kilise, okul, yol inşaatı vb. için ücretsiz ve gönüllü olarak birlikte çalışması; toplu yardım; toplu üretim sistemi. Eski Balto-Slav geleneğidir. 2. Doğal işçi kurulu *(Yılda 5-8 gün boyunca patron için çalışmak)*.

Bir ay içinde koy cemaatı talaḳaġa cıyılıp, olarġa eki kozlü ev ḳurıp berdiler. “Bir ay içinde köy halkı yardıma toplanıp onlara iki gözlü ev kurup verdiler.” -Çerkez Ali - 1.

talal *(Kodeks Kumanikus)* 1. Tellal, ulak, münadi; müjdeci, muştucu, ulak; bk. **dellâl (1)**. 2. Arabulucu, aracı; hakem; bk. **dellâl (2)**; **meyancı**; **aracı**.

talama, **talav** *(eylem adı)* **talamaḳ**; *(ağızlarda)* Çapul, talan, yağma, soygun; bk. **yaġma**.

O ozü iştirak etken talavlarnı, asüv-kesüvlerni, yaḳuv-yıḳuvlarnı unutıp olamay. “O, kendi iştirak ettiği yağmaları, asış kesmeleri, yakıp yıkmaları unutamıyor.” -A. Osman - 2.

talamaḳ 1. Isırmak, dişlemek, dalamak *(köpek hakkında)*. 2. *(mecaz)* Soymak, yağmalamak, çapulculuk etmek, çalmak, aşırmak; krş. **çaypamaḳ**; **talap almaḳ** Kapış kapış almak, kapışmak; hepsini satın almak; **talap aldılar**, **tiygenge tiydi**, **tiymegenge tiymedi** Kapış kapış aldılar, kiminin var, kiminin yok. 3. Parça parça etmek, parçalamak, yırtmak; oraya buraya sürüklemek, hırpalamak, örselemek; **o meni kopek kibi taladı** O bana köpek gibi saldırdı.

Yerlerinden koçürip mallarını talaġanlar. “Topraklarından sürerek mallarını kapışmışlar.” -A. Hilmi.

talamamaḳ *(olumsuz)* **talamaḳ**.

talaman: **~ oldı** Kapış kapış aldılar (eşyalar hakkında).

talamancı Yağmacı; çapulcu; soyguncu; haydut; eşkiya; hırsız.

talama-talap: **~ aluv** (veya **alma**) Kapış kapış almak, kapışmak.

talan 1. Ganimet; yağma sonrasında elde kalan mal. 2. bk. **talaman**.

talancı bk. **talamancı**.

talanmaḳ Yağmalanmak; soyguna uğramak.

talap (I) Talep; **~ etmek** Talep etmek; **aḳḳımızını ~ etmek** Hakkımızı talep etmek; **~ olunmaḳ** *(edilgen)* Talep edilmek.

Aldandılar bayına koyniñ aldılar canım, / Canım kozüm, İlyas aḳam, talap et aḳḳım. “Aldandılar zenginine köyün, aldılar canımı, / İki gözüm İlyas ağam, talep et hakkımı.” -Halk Yırı.

talap (II) bk. **dalap**.

talapçan krş. **talapkâr**.

Sefer aġa, redaktsiya içinde ġayet talapçan adam oluvına baḳmadan, redaktsiya ḫadimlerini ḳorçalamaḳ

kerek olsa, kuçüni-ġayretini acımayıp kureşe ve mıtlaḳa yeñe edi. “Sefer ağa, redaksiyon içinde gayet sıcakkanlı adam oluşuna bakmadan, redaksiyon görevlilerini korumak gerektiğinde, var gücüyle savaşıyor ve mutlaka yeniyordu.” -A. Osman - 1.

talapçanlıḳ (-ġı) Titizlik; ciddilik; kesinlik; **~ını arttırmaḳ** Ciddilik derecesini arttırmak.

Siz ḳatiyetlik, talapçanlıḳnen iş alıp barmaġa alışıp olamaysıñız. “Siz kararlı, ısrarcı bir şekilde çalışmaya alışamıyorsunuz.” -Z. Kurtnezir - 1.

talapkâr (I) Sert; titiz; zor beğenir; krş. **talapçan**.

talapkâr (II) Özenli; çalışkan; bk. **dalapkâr**.

Talapkârnı mal basar, / Tenbelni yuḳu basar. “Çalışkanı mal basar, / Tembeli uyku basar.” -Atalar Sözü.

talap-tonamaḳ *(ağızlarda)* Soymak, yağmalamak, talan etmek; bk. **talamaḳ; çaypamaḳ**.

talas *(ağızlarda)* Telaş; bk. **telâş**.

talaş (I) Talaş; **~tan yapılġan plita** Talaştan yapılmış levha.

talaş (II) Dalaş; kavga; **~ çıḳtı** Kavga çıktı; dalaşma başladı.

talaşmaḳ 1. Hırlaşmak; boğuşmak; dalaşmak; didişmek; **kopekler talaşa** Köpekler dalaşıyor; **olar kopekler kibi talaştı** Onlar kedi köpek gibi dalaştı. 2. Gürültülü bir şekilde kavga etmek; **olar talaşa** Onlar kavga ediyor, onlar boğuşuyor. 3. *(mecaz, konuşmada)* Çabalamak, çabalayıp durmak; uğraşmak.

Olar baylıḳ elde etmek içün, biri-birlerinen talaşḳan, kimer vaḳıtlarda ise, zevḳ bayramları tizerek, oz araları at ḳoşusı yapḳan, abadanlıḳ ḳazanġanlar. “Onlar zengin olmak için, birbirleriyle vuruşmuş, bazı zamanlarda ise, şölenler düzenleyerek aralarında at yarışları yapmış şöhret kazanmışlar.” - Köroğlu Destanı.

talaşmamaḳ *(olumsuz)* **talaşmaḳ**.

talatılġan Parçalatılmış (olan).

talatılmaġan *(olumsuz)* **talatılġan**.

talatmaḳ *(ettirgen)* 1. (köpeklere) Parçalatmak; **faşistler onı kopeklerge talattı** Faşistler onu köpeklere parçalattılar. 2. Saldırtmak; yağmalamasını sağlamak.

talatmamaḳ *(olumsuz)* **talatmaḳ**.

talattırmaḳ *(ettirgen)* **talatmaḳ**.

Çora: -Ḫan efendim, sen çaġırdın men keldim, aşınsuvıñ aşadım, bereket bersin, ya bu kopeklerine talattırmannıñ

sebebi ne yaa? -dey. “Çora: — Han efendim, sen çağırdın ben geldim, aşını suyunu yedim, bereket versin, fakat bu köpeklerini saldırtmanın sebebi ne ya, der.” -Çorabatır Destanı.

talattırmamaḳ *(olumsuz)* **talattırmaḳ**.

talav *(ağızlarda)* Veba, taun *(Yersin balisi denilen ve sıçanların pireleri ile insana geçen bir mikrobun oluşturduğu bulaşıcı, ateşli, öldürücü bir hastalık. Eskiden büyük ve korkunç salgınlar yapardı)*; bk. **taun**; **veba**.

O, ‘Çora kele’ degeninen Ali bey: -Tanrının talavı kele de, -dey. “O, Çora geliyor der demez Ali bey: — Tanrının azabı geliyor ya, der.” -Çorabatır Destanı.

talay *(ağızlarda)* ***(bir** sözcüğü ile):* **bir ~** 1. Bir kısmı, bir parça, biraz; bk. **bir kesek**; **bir ~dan** Bir süre (veya zaman) sonra, biraz sonra; **bir ~ı tura bir ~ı otura edi** Bir kısmı ayakta duruyor, bir kısmı oturuyordu. 2. Pek çok, oldukça fazla, kalabalık, sürü; bk. **bir kesek**; **meydanda bir ~ adam bar edi** Meydanda pek çok insan vardı.

Bir talay vaḳıt keçken soñ, oğluniñ padişa ḳızına ḳuda etip yollağanını ayta. “Epey bir zaman geçtikten sonra, oğlunun kendini padişahın kızını istetmek için yolladığını söyler.” -Aşık Garip Destanı.

talçıḳma, **talçıḳuv** *(eylem adı)* **talçıḳmaḳ**; Yorulma.

talçıḳmaḳ Biraz yorulmak; **kozlerim talçıḳtı** Gözlerim biraz yoruldu; **ayağım talçıḳtı** Ayaklarım biraz yoruldu; **onın uzun lafından talçıḳtım** Onun uzun konuşmasından yoruldum.

talda 1. Gölge; krş. **saye**; **kolge**; **~ sı tüşmek** Gölge(si) düşmek; **ceviz teregi ~sında raatlanmaḳ** Ceviz ağacının gölgesinde dinlenmek. 2. Karaltı; silüet; krş. **ḳaraltı**; **kolge (3)**.

Biz de, muḫterem oḳuyıcı, bir de-bir ḳaraltığa, yaḫut terekler taldasma çekileyik. “Biz de, muhterem okuyucu, karanlık bir yere ya da ağaçların gölgesine çekilelim.” -Ş. Alâdin - 1.

taldalı Gölgeli; **~ yer** Gölgeli bir yer; krş.. **taldalıḳ**.

Binanıñ taldalı, endi ḳaranlıḳ basḳan tarafında olsa kerek. “Binanın gölgeli, şimdi karanlık basan tarafında olmalı.” -E. A. Osmanoğlu - 1.

taldalıḳ (-ġı) bk. **taldalı yer**.

Şırılda, şırılda taldalıḳ yerlerde, / Aḳıt sen dağ boyu büllürday suvunnı! “Şırılda, şırılda gölgelik yerlerde, / Akıt sen dağ boyunca billur gibi suyunu!” -Y. Temirkaya - 1.

taldırmaḳ *(ettirgen)* **talmaḳ**; Yormak.

talebe Talebe, öğrenci, mektepli; **~ler** Öğrenciler; **1-inci sınıf ~si** 1. Sınıf öğrencisi; **~ defteri** Öğrenci defteri.

Temiz, dülber talebeler yol toldırıp şadlıḳ ile mektebine ketkende, eki arsız çevre-çetni tozlandırıp, bir kesecik otmek tepip eglene. “Temiz, güzel görünümlü öğrenciler yolu doldurup mutlu bir şekilde mektebe giderken, iki arsız çocuk etrafı toza bulayıp bir parça ekmeği tekmeleyerek eğleniyor.” -İ. Fazıl.

taleke Ekipman, teçhizat.

talep bk. **talap**.

talepka bk. **tarelka**.

talet (-ti) Abdest, yıkanma; krş. **taaret**, **abdest**; **~ almaḳ** Abdest almak.

talġın Yorgun; bitkin; durgun; bk. **yorġun**.

Sanki ezeliy bir şeyler tüşünir ve ḳasevetle içerisi tolmuş da, o sebepten talġın bir alda titreye-titreye ışıḳ saça. “Sanki ezelî bir şeyler düşünüyor ve kasvetle içi dolmuş da, o yüzden dalgın bir halde titreye türeye ışık saçıyor.” -O. Akçokraklı - 1.

talġın-talġın *(zarf)* 1. Yorgun bir şekilde; bitkin bir halde; krş. **yorġun**. 2. Yavaş yavaş; yavaşça; krş. **yorġun-yorġun**; **~ ozen aḳa** Nehir yavaş yavaş akıyor.

Es, tatlı yel, talġın talġın, / Es de, sıypa yuzümden. “Es, tatlı yel, hafif hafif, / Es de okşa yüzümü.” -M. Nuzet - 1.

talġır Boz; kestane rengi; bk. **ḳoñur**.

talḫ bk. **talḳ**.

talıḳ Ilık; krş. **sıcaḳ**, **issi** (*ağızlarda* **cıllı**); **~ suv** Ilık su.

Bu vaḳıt anası, bir elinde ḳopḳası, içinde talıḳ suv olsa kerek, buvlanmaḳta edi, ekincisinde kavlisi, evniñ artına aylandı. “O vakit annesi, bir elinde bakracı, içinde sıcak su olsa gerek, buharlaşmaktaydı, diğer elinde havlusu, evin arkasına döndü.” -U. Edemova - 2.

taliçka Sütyen; krş. **memelik**.

taliḳa bk. **taleke**.

talil 1. Tahlil, analiz, çözümleme. 2. *(dil bilimi)* İnceleme, tahlil.

talim Talim, idman, öğretim; **~ almaḳ** İdman yapmak; **~ meydanı** İdman sahası.

talimat (-tı) 1. bk. **talim**. 2. Talimat, yönerge, direktif.

talimatçı Eğitmen, öğretici.

talip 1. İstek, talip. 2. İddia. 3. İstekli.

taliy Kader, akıbet, nasip; krş. **takdir**, **ḳader**, **felek**, **ḳısmet**, **nasip**, **yazı**, **devran**.

Oşama sen açğan gulge – / Gulniñ omrü ķısķadır. / Ķıyas olma şeñ bulbülge – / Ķuş taliyi başkadır. "Benzeme sen açan güle / Gülün ömrü kısadır. / Kendini kıyaslama şen bülbülle / Kuş talihi başkadır." -Ş. Selim - 2.

taliyli Şanslı, talihli; krş. **çastlı**.

talķ (I): **~ olmaķ** *(ağızlarda)* Kaybolmak, yok olmak; bk. **yoķ olmaķ**.

talķ (II) *(mineraloji)* Talk.

talķan 1. Yulaf ezmesi. 2. Kızarmış mısır unu lapası (şekerli).

talķıran bk. **dalķıran**.

tallıķ (-ġı) Söğüt.

talliy *(kimya)* Talyum (Tl).

talmaķ Yorulmak; krş. **yorulmaķ**, **boldurmaķ**, **uslanmaķ**.

Otururuz, otururuz, ķudalar, / Ayaķlarınız talmasın. "Oturunuz oturunuz, dünürler, / Ayaklarınız yorulmasın." -Halk Yırı.

talmamaķ *(olumsuz)* **talmaķ**.

talmatüş 1. Tam öğle vakti. 2. Öğle sıcağı; **ne içündir ~te çingeneler koçer deyler** Çingenelerin öğle sıcağında göçtüklerini söylerler.

talmud Talmud *(Yahudilerin kanun kitabı)*.

talon Kupon; fiş.

Maşinamnen evge ķaytķanda militsiya leytenantnı gaz çıķķanı içün talonımnı teşip, beş kümüş göreme töledim. "Arabayla eve dönerken milis teğmeni gaz çıktığı için fişimi araştırıp, beş gümüş masraf ödedim." -İ. Paşi.

talonçıķ (-ġı) Küçük fiş.

talpes *(ağızlarda)* Dalfes; bk. **dalfes**.

talpınmaķ 1. Çabalamak; emelinde olmak; krş. **tırışmaķ**; **ıntılmaķ**. 2. *(ağızlarda)* Atılmak; fırlamak. 3. Yürümeye çalışmak (çocuk hakkında).

talpınmamaķ *(olumsuz)* **talpınmaķ**.

tal-tal-tal Hadi ayağa kalk ve yürü (çocuklara söylenen söz).

taltinke *(halk dili)* Kırıtkan kadın; züppe; moda düşkünü; **~ taranġance toy biter** *(atasözü)* Züppe taranana kadar düğün biter.

Yuzüne-kozüne kunde yarım kilo boya yaķıp yurgen anavı taltinke seni añlay. "Yüzüne gözüne her gün yarım kilo boya süren şu kadın seni anlıyor." -A. Osman - 1.

talyar *(ağızlarda)* 1. Alçak masa; sehpa; bk. **kona**. 2. Tabure, iskemle; bk. **kursü**; **kave ~ı** Kahve sehpası.

tam (I) 1. Tam; tamam; **~ etmek** Tamamlamak, tamam duruma getirmek;

~ cümle *(gramer)* Tamamlanmış cümle. 2. Bütün. 3. Kesin, doğru; **~ kunü belli degil** Günü tam olarak belli değil.

Tam menim ateş başında tüşümde kordigim otmek! "Tam benim ateş başında rüyamda gördüğüm ekmek!" -A. Hilmi.

tam (II) *(pekiştirme eki)* bk. **tam-taḳır**.

tam (III) *(ağızlarda)* Sağlık; bk. **saġlıḳ**.

tam (IV) Damla; bk. **tamçı**; **"Kozleri gulḫan ~ı kibi yanar"** *(Kırım Tatar folklorundan)* "Gözleri gül suyunun damlaları gibi parlıyor".

tama *(ağızlarda)* Ümit; bk. **umüt**; **~ etmek** Ümit etmek.

tamada *(konuşmada)* Sofra başkanı; keyif meclisinin başkanı.

tamaḳ (-ġı) Boğaz, gırtlak; **bu aş ~ımdan keçmez** Yemek boğazımdan geçmez; yiyemiyorum; **~ ḳırmaḳ** Öksürmek; öksürüp balgam çıkarmak; **~ını baḳmaḳ** Geçindirmek; beslemek; bakmak; **~ı tüşken** Anjine yakalandı.

Niayet, ḳart bir nalband onı tamaḳ toḳlugına korük çekmege ala. "Nihayet yaşlı bir nalbant onu boğaz tokluğuna körük çekmeye alır." -Altın Alma Masalı.

tamaḳkâr Cimri; açgözlü; krş. **toymaḳ bilmegen (bilmez)**; **açkoz**; **nefisḫor**.

tamaḳkârlıḳ (-ġı) Açgözlülük; doymazlık.

tamaḳlı Obur; boğazlı; çok yemek yiyen; **~ ayvan** Obur hayvan.

tamaḳsız İştahsız, yemek yeme isteği olmayan, boğazsız.

tamalı *(ağızlarda)* Ümitli; ümit verici, umut verici.

tamam (I) Tam; doğru; krş. **aynı, tıpkı**; **bundan ~ altı ay evel** Bundan tam altı ay önce; **~ ona beñzey** Tamamen ona benziyor; **~ babası kibi** Tam babası gibi; **vatanımızġa ḳaytıp kelgenimizge ~ on yedi yıl oldı** Vatanımıza geri döneli tam on yedi yıl oldu; **~ şu vaḳıtta** Tam o vakit; **bu ayaḳḳaplar ~ menim ayaġıma keldi** Bu ayakkabıları tam ayağıma göre.

Tamam ḳırḳ kunden soñ da sevgilisiniñ toyu olacaḳ eken. "Tam kırk gün sonra da sevdiğinin düğünü olacakmış." -Aşık Garip Destanı.

tamam (II) 1. *(ağızlarda)* Son; bk. **soñu**; **~ olmaḳ** Bitmek; sona ermek; krş. **bitmek**; **~ etmek** Bitirmek; krş. **bitirmek**. 2. Tamam! Anlaştık!

Ḳattı kış ortasında olarnıñ tüyleri bir tamam bite. "Sert kışın ortasında onların unları tamamen biter." -Turna Babay Masalı.

tamam (III): **bir ~** Tamamen; **bir ~ bozuldı** Tamamen bozuldu.

tamamınen Tamamiyle, bütünüyle; krş. **tamamiyle**.

Aḫmedi ḳardaşınen başa çıḳamaycağını tamamınen añlaġan soñ, baltanı azbar içine koterip attı da, Mammetniñ yaḳasına yapıştı. “Ahmedi kardeşiyle başa çıkamayacağını tamamiyle anladıktan sonra, baltayı bahçenin içine fırlatıp attı, Mammet’in yakasına yapıştı.” -İ. Paşi.

tamamiyle Bütün olarak, tamamiyle, bütünüyle; krş. **tamamınen**.

tamamlaġan *(fiil sıfat)* 1. Tamamlamış olan. 2. *(ağızlarda)* Bitirmiş olan.

tamamlama *(dil bilimi)* Tamamlama.

tamamlamaḳ Tamamlamak; bitirmek; krş. **bitirmek, tüketmek**.

tamamlamamaḳ *(olumsuz)* **tamamlamaḳ**.

tamamlayıcı 1. Tamamlayıcı. 2. Sona erdiren. 3. *(dil bilimi)* Tümleç.

tamamlıḳ (-ġı) Doğruluk, kesinlik.

tamam-tamam 1. Noktası noktasına, tıpatıp, aynen; **kostüm tamam-tamam ustüne oldı** Takım elbise tam boyuna göre. 2. Tam.

tamar *(ağızlarda)* Kan damarı; bk. **damar**.

Tamarlarımda ise ḳara ḳanlar kopüre, kozlerim ḳarara, ḳulaḳlarımda yureklerge ḳorḳu bergen uġultılar eşite edim, busana edim... “Damarlarımda ise kara kanlar köpürüyor, gözlerim kararıyor, kulaklarımda yüreklere korku veren uğultular işitiyordum, bunalıyordum...” -N. Çelebicihan.

tamarḳa *(ağızlarda)* 1. Özel arsa; evin yanındaki küçük tarla; bk. **azbar**. 2. Bostan; bk. **bostan**.

tamaşa *(ağızlarda, Kodeks Kumanikus)* Temaşa.

tama-tama Damlaya damlaya; **~ gol olur** *(atasözü)* Damlaya damlaya göl olur.

Tama tama gol olur, / Aḳa aḳa sel olur. “Damlaya damlaya göl olur, / Aka aka sel olur.” -Atalar Sözü.

tamav *(ağızlarda)* Burun deliği; bk. **tanav**.

tambiy: **~ tuz** *(hayvanlar için)* Yalama tuzu.

tambur 1. *(mimarlık)* Sahanlık 2. *(müzik)* Tambur. 3. (tren vagonunda) Koridor sonu bölmesi.

Anasınıñ ogünden yurip tamburġa çıḳḳanda Rüstem ozüniñ endi yaş bala olmaġanını ḫatırladı. “Annesinin önünden yürüyüp vagon sahanlığına çıktığında Rüstem artık, küçük bir çocuk olmadığını hatırladı.” -E. A. Osmanoğlu - 1.

tamçı Damla; **~ buzu** Saçak buzu; krş. **saçaḳ buzu**, **buzlu oḳlav**, **muncul**, **çıraḳ (III)**.

Lâkin, onıñ duşmanġa nisbeten, keskin açuv biylegen kozlerinde, bir tamçı yaş bile korünmegen. “Fakat, onun düşmana nisbetle daha keskin hınç biriken gözlerinde bir damla yaş bile görülmemiş.” -Alimnin Eziyetlenmesi Hikayesi.

tamçılamaḳ *(konuşmada)* Damlamak; krş. **tammaḳ**.

Adam balası aġlaġanda kozlerinden addiy tuzlı suv tamçılay. “İnsanoğlu ağladığında gözlerinden normal tuzlu su damlar.” -E. Umerov - 1.

tamçılıḳ (-ġı) 1. *(tıp)* Damlalık. 2. Çatı oluğu.

tamçı-tamçı Damla damla; **~ aḳmaḳ** Damla damla akmak.

tamġa 1. Damga; dağ; krş. **tavra**, **en**; **~ urmaḳ** Damga vurmak; damgalamak; markalamak. 2. Leke; krş. **leke**, **tap Şumada**, **Usküttе balaġa koz tiymesin dep mañlayına (***veya* **eñsesine) kuye ~sı ḳoya ekenler** Şumada ve Usküt köylerinde çocuğa nazar değmesin diye alnına (ya da ensesine) kül sürerlerdi. 3.: **yarıḳ ~sı** Akis; yansıma. 4. Yara izi; bk. **yara izi**, **berç**.

Ustüm-başım yırtıldı, ezilgen ellerim, kozüm tübünde, boynumda mavı tamġalar asıl oldı. “Üstüm başım yırtıldı, ezilen ellerimde, gözümün altında, boynumda morluklar meydana geldi.” -E. Umerov - 1.

tamġan *(fiil sıfat)* Damlamış.

tamır 1. Kök (bitki); **~ atmaḳ** Kök salmak; **ana ~** *(botanik)* Ana kök; **~ yemiş** *(botanik)* Yumru kökler; **tomar ~** *(botanik)* Yumru kök; **dögme ~** *(botanik)* Eğrelti otu. 2. Yerli (halk). 3. Kiriş; damar. 4. *(ağızlarda)* Kan damarı; **ḳan ~ı** *(ağızlarda)* Kan damarı; **~ tartıluvı (tartılması)**, **~ tüyleşüvi (tüyleşmesi)** Kramp; bk. **damar tartıluvı**. 5. *(gramer)* Kök; **sözniñ ~ı** Kelimenin kökü; **aç ~larım açıldı** Kurt gibi acıktım; **~ından talınaca** Baştan başa, tamamen, tamamiyle.

O, oğlunı doġru yoldan sarptırġan bu allanın cin tayfasının yuvasını, kokünden, tamırından söküp atmaġa, ḫain oğlunı da talġa asıp oldürmege ḳattı ḳarar bergen. “O, oğlunu doğru yoldan saptıran bu Allah’ın cin taifesinin yuvasını kökünden söküp atmaya, hain oğlunu da dala asıp öldürmeye kesin karar vermiş.” -Altın Beşik Efsanesi.

tamırdaş Kökteş (aynı kökten gelen); **~ sözler** Kökteş kelimeler.

tamırlaşmaḳ Kökleşmek; kök salmak.

tamırlaşmamaḳ *(olumsuz)* **tamırlaşmaḳ**.

tamızamamaḳ Damlatamamak.

tamızdırmaḳ Damlattırmak.

tamızdırmamaḳ *(olumsuz)* **tamızdırmaḳ**.

tamızdırtmaḳ *(ettirgen)* **tamızdırmaḳ**.

tamızdırtmamaḳ *(olumsuz)* **tamızdırtmaḳ**.

tamızmaḳ Damlatmak; **ilâç ~** İlaç damlatmak.

O ḳuşaġından falaġasını çezdi ve ofitserniñ başını koterip, ağızına suv tamızdı. “O belinden palaskasını çözdü ve subayın başını kaldırıp ağzına su damlattı.” -A. Osman - 1.

tamızmamaḳ *(olumsuz)* **tamızmaḳ**.

tamir Tamir; tadilat; onarım; **~ etmek** Tamir etmek; onarmak; bk. **tamirlemek**, **tüzetmek**.

Evi tamir olunmazdan evel, ḳartanaynın bir ḳorḳusı bar edi. “Evi tamir edilmeden önce, ninenin bir korkusu vardı.” -U. Edemova - 3.

tamirlegen *(fiil sıfat)* Tamir eden.

Yapon radioapparaturası tamirlegen ustaḫanedem. “Japon radyo cihazlarını tamir eden iş yerinde çalışıyorum.” -E. Umerov - 1.

tamirlemek Tamir etmek, onarmak; krş. **tamir etmek**, **tüzetmek**.

Magnitofonını tamirleycek emiş, sanki onı evelce tamirlemek mumkün degil edi! “Teyibini tamir ettirecekmiş, sanki onu başka zaman tamir ettirmek mümkün değildi!” -E. Umerov - 1.

tamirlememek *(olumsuz)* **tamirlemek**.

tamirlengen *(fiil sıfat)* Tamir edilmiş; onarılmış.

Yaḳub Demirci oz eviniñ damını tamirlegende mektep binasıñın da damını tamirley, ḳıyışıp ḳalġan kirametlerini tüzete. “Yakup Demirci kendi evinin tamını tamir ettiğinde okul binasının da damını tamir ediyor, eğrilip kalan kiremitleri düzeltiyordu.” -E. A. Osmanoğlu - 1.

tamirlenmegen *(olumsuz)* **tamirlengen**.

tamirlenmek Tamir edilmek; onarılmak.

Ḳışnıñ ortasında Çamlıḳ stantsiyasınıñ vokzal binasını ve vokzal meydanındaki tükannı ḳızdırmaḳ kerek olġan kotelnıy tamirlendi. “Kışın ortasında Çamlık istasyonunu binasını ve istasyon meydanındaki dükkânı ısıtmak için gerekli olan kalorifer tamir edildi.” -A. Osman - 1.

tamirlenmemek *(olumsuz)* **tamirlenmek**.

tamirletamamaḳ Tamir ettirememek.

tamirletmek *(ettirgen)* **tamirlemek**.

tamirletmemek *(olumsuz)* **tamirletmek**.

tamla *(ağızlarda)* Damla; bk. **tamçı**.

Arem bağçalarınıñ gonce gulü başını eggen inci daneleri kibi çıḳ tamlaları onın ḫafif yapraḳları uzerinde titreyler. “Harem bahçelerinin gonca gülü başını eğmiş, inci taneleri gibi çiğ damlaları onun ince yaprakları üzerinde titriyorlar.” -O. Akçokraklı - 1.

tamlama Tamamlama; ikmal etme.

tamlamaḳ 1. Tamamlamak; ikmal etmek. 2. *(ağızlarda)* Damlamak; bk. **tammaḳ**.

Ḳan tamlap netken tarafḳa keteler. “Kanın damlalarının gittiği tarafa giderler.” -Altın Alma Masalı.

tamlıḳ (-ġı) Tamamlık, bütünlük; **akimiyetniñ ~ı** İktidarın saltlığı.

tammaġan *(olumsuz)* **tamġan**.

tammaḳ Damlamak.

tammamaḳ *(olumsuz)* **tammaḳ**.

tampon Tampon; **pamuḳ ~ı** Pamuklu tampon.

tamşanmaḳ Bir şeyi tasavvur ederek haz duymak; önceden sevinmek.

Oğlançıḳ birden boyuncaḳ kibi kozçiklerini açtı, oymaḳ kibi dudaḳlarını ḳıbırdatıp tamşandı. “Oğlancık birden boncuk gibi küçük gözlerini açtı, yüzük gibi dudaklarını kıpırdatıp emiyor gibi yaptı.” -U. Edemova - 2.

tamşanmamaḳ *(olumsuz)* **tamşanmaḳ**.

tam-taḳır: **~ çöl**; Tam-takır çöl; boş, yakılmış tarla.

Ot aşar ekensin, ortalıḳ tam-taḳır. “Ot yersin ama ortalık tamtakır.” -A. Hilmi.

tamtam *(müzik)* Tamtam.

tana Düve (1,5-2 yaşında); krş. **buzav**, **kunancin**; **~nın kuyruġı bizge uzüldi** *(mecaz)* Yine bizim başımıza geldi (kötü, üzücü bir olay hakkında).

-Ana sütünen kelmegen, tana sütünen kelmez, - dedi Memedemin aġa. “Ana sütüyle gelmeyen dana sütüyle gelmez, dedi Memedemin ağabey.” -Çerkez Ali - 1.

tanaburun *(zooloji)* Danaburnu; krş. **bostancı ḳurt**, **buzavbaş**, **ḳabaḳ ḳurtu**.

tanav *(ağızlarda)* Burun deliği; bk. **burun teşigi (teşikleri)**.

Alimnin beyaz atına uç tanav olıp, o toḳtamadan uç kun, uç gece çapa bile eken. “Alim’in beyaz atında üç burun deliği varmış ve o durmadan üç gün üç gece koşabilirmiş.” -Aydamaklar Kobası Kızıltaş Efsanesi.

tandem Tandem.

tandır 1. *(etnografya)* Tandır (toraktan yapılan bir tür fırın). 2. Ocak.

Onıñ başını tandırġa kome kevdesini bir soḳur ḳuyuġa ata. “Onun başını tandıra gömer, gövdesini kör kuyuya atar.” -Çorabatır Destanı.

tane *(ağızlarda)* Tane; bk **dane**.

tangens *(matematik)* Tangent.

tango Tango.

Saz çalġı aletleri orkestri ḳadimiy tango çalmaḳta. “Sazlı çalgılar orkestrası eski tango çalmakta.” -E. A. Osmanoğlu - 1.

tanılġan *(fiil sıfat)* Tanınmış.

tanılmaḳ 1. Tanınmak; ünlü olmak. 2. Sanılmak.

Onıñ soyundan kelgen butün ḫanlar balalıġında bu beşik içinde asralġanından, o muḳaddes tanıla eken. “Onun soyundan gelen bütün hanlar, çocukluklarında bu beşik içinde büyütüldükleri için, o mukaddes kabul ediliyormuş.” -Altın Beşik Efsanesi.

tanılmamaḳ *(olumsuz)* **tanılmaḳ**.

tanımaḳ 1. Tanımak; **sesinden ~** Sesinden tanımak. 2. Kabul etmek; **ḳanunnı ~** Kanunu kabul etmek; **oz kabaatını ~** Kendi suçunu kabul etmek.

Onı koyde yalıñız bir insan tanıy ki, o da Şerife yenge edi. “Onu köyde yalnız bir insan tanıyor ki o da Şerife yengeydi.” -Cafer Seydamet.

Endi men kişi taramam, Eger kişi tanısam, Bu Ḳurtluḳaya beyniñ oġlu, Edigedir bu kuçük oġul. “Artık ben adam tanımam, Eğer adam tanırsam, Bu Kutlukaya beyin oğlu, Edige’dir bu küçük oğul.” -Edige Destanı.

tanımamaḳ Tanımamak; **ne, tanımaysın mı?** Ne bakıyorsun, tanıyamadın mı yoksa?; **tanımadım, bay olacan** *(batıl inanç)* Seni tanıyamadım, zengin olacaksın; **men o adamnı tanımaymın** Ben bu insanı tanımıyorum; **adam ~** a) Bir insanı tanıyamamak. b) *(mecaz)* Kibirli olmak, burnu havada olmak; kendini beğenmek; **sana ne oldı da sen adam tanımay ḳaldın?** Sana ne oldu da insanları tanımaz oldun?

Artıḳ Cin Mambet ezberlegen surelerini bitasınıñ ḳabiri başında oḳumaḳtan başḳa kendisi içün bir vazife ve iş tanımay edi. “Artık Cin Mambet ezberlediyi surelerini büyük annesinin kabri başında okumaktan başka kendisi için bir vazife ve iş tanımıyordu.” -Cafer Seydamet.

tanış 1. Tanıdık; **~ etmek** Tanıştırmak; **~ olmaḳ** a) Birini tanımak. b) Tanışmak; **~ını rastketirmek** Tanıdık biriyle karşılaşmak; **bu menim yaḫşı ~ım** Bu benim iyi arkadaşım; **bu mana ~ adam**

Bu benim tanıdığım insan; **~ kibi korünmek** Tanıdık gelmek. 2. Bilindik; **~ türkü (yır)** Bilindik şarkı; **men bu yernin er bir soḳaçığınen ~ım** Ben buranın her patikasını tanıyorum.

Şeer soḳaḳlarında atçı ḳartnın bu aġır alını korgen tanışları onı oz memleketine ketireler. "Şehrin sokaklarında at bakıcısının bu zor durumunu gören tanıdıkları onu kendi memleketine getirirler." -Köroğlu Destanı.

Yuḳarı pençelerden baḳaraḳ, onı etrafnen tanış ete: Çamlı belden oḳ uçurdım, Yedi bin telden keçirdim. "Yukarıdaki pencerelerden bakarak ona etrafı gösterir: Çamlıbel'den ok uçurdum, Yedi bin telden geçirdim." -Köroğlu Destanı.

Noġay: -Mirzam, atlarnı ayazġa ḳarşı ḳoyayıḳ, tursun, ayaznen tanış olsunlar, - dey. "Nogay: — Mirzam atları ayaza karşı koyalım, dursunlar, ayazla tanışsınlar, der." -Mirzanen Nogay Masalı.

tanış-biliş Tanıdıklar; **~i olmaḳ** Tanıdıkları olmak; **ne ḳadar yaḫşı er yerde ~in olsa** Her yerde tanıdıkları olmak ne kadar güzel bir şey.

Bazı adamlar tanış-bilişleriniñ sayısını arttırmaġa tırışalar. "Bazı insanlar tanıdıklarının sayısını arttırmaya çalışıyor." -İ. Abduraman - 1.

tanışlıḳ (-ġı) Tanışıklık; **ḫalkımıznıñ tarihınen ~ın bar mı?** Halkımızın tarihini biliyor musun?

Tanışlıġı barmı şu yavurnıñ? -dey. "Belirgin bir işareti var mı yavurun, der." -Edige Destanı.

tanışmaḳ Tanışmak; krş. **tanış olmaḳ; şeernen ~** Şehirle tanışmak; **babama barıp bir aḳıl tanışayım** Babama gidip akıl danışayım.

Şu koyde er daim sarġuş yurgen bir tilencinen aḳıl tanışa: -İçken soñ başım aġıra, ne yapmalı? "O köyde her zaman sarhoş dolaşan bir dilenciye akıl danışır: İçtikten sonra başım ağrıyor, ne yapmalı?" -Sonunı Sorama Latifesi.

tanışmamaḳ *(olumsuz)* **tanışmaḳ.**

tanışsız-bilişsiz Tanıdıksız, tanıdıkları olmadan.

Aḫ, nasıl curermen ġurbet yaḳlarda, / Tanışsız-bilişsiz yat soḳaḳlarda? "Ah, nasıl yürürüm gurbet yerlerde, / Tanıdıksız yabancı sokaklarda?" -B. Çobanzade - 3.

tanıştıramamaḳ Tanıştıramamak.

tanıştırmaḳ Tanıştırmak.

tanıştırmamaḳ *(olumsuz)* **tanıştırmaḳ.**

tanıtma, tanıtuv *(eylem adı)* **tanıtmaḳ**; Sunma; takdim; tanıtım.

tanıtmaḳ Tanıtmak; tanıştırmak; **ozüni ~** Kendini tanıtmak.

Elpide ḫanımnıñ podezdi ogünde oturġan adamlarġa ozümni JEKniñ yañı ḫadimi olaraḳ tanıttım. “Elpide hanımın kapısının önünde oturan adamlara kendimi JEK’in yeni görevlisi olarak tanıttım.” -E. Umerov - 1.

tank Tank; **aġır ~** Ağır tank.

Bir vaḳıtta baḳsam ne koreyim, uzaḳtaki dağ eteginden bizim tarafḳa duşman tankları süyrelip keleler, ḳarınca kibi. “Bir vakit baktığımda ne göreyim, uzaktaki dağın eteğinden bizim tarafa düşman tankları sürüklenerek geliyorlar karınca gibi.” -A. Osman - 2.

tankçı Tankçı.

Aytacağıñ pek uzun olsa, başlap oturma, -dep kestire tabiatınca pek az ḳonuşḳan tankçı yigit Talayan. “Söyleyeceğin çok uzunsa, hiç başlama diye kestirir, tabiatınca pek az konuşan tankçı yiğit Talayan.” -A. Osman - 2.

tankodrom Tankodrom.

tanlamaḳ *(Kodeks Kumanikus)* Seçmek; bk. **saylamaḳ**.

tansıḳ (-ġı) Nadir, ender, seyrek, az bulunur, az rastlanır; **~ aş** Enfes yemek; **~ edin sen mana!** Sanki çok lazımmış!

Sen nege tansıḳsın mańa ya? “Sen bana çok mu lâzımsın?” -A. Odabaş.

tântâ *(ağızlarda)* Büyükanne, nine; bk. **bita; ḳartana**.

tantal *(kimya)* Tantal.

tantana Tören.

O, bayram tantanalarına er yıl bara edi. “O, bayram tantanalarına her yıl gidiyordu.” -İ. Abduraman - 1.

tantanalı Törenli; **~ aḳşam** Tören gecesi.

Toy azbarına barıp kirgende, butün musafirler olarnı tantanalı surette ḳarşılap alalar. “Düğünün yapıldığı bahçeye girince bütün misafirler onları tantanalı bir şekilde karşılarlar.” -Altın Başnen Hıyar Baş Masalı.

tantim: **~inen** Özenle, özene özene; titizlikle; inceden inceye; **~ oynamaḳ** Kurallara uygun şekilde dans etmek.

Sebiya tata evini nasıl tapmaḳ, angi soḳaḳtan yurip barmaḳ kerekligini tantiminen añlattı. “Sebiya teyze evini nasıl bulacağımı, hangi sokaktan gitmem gerektiğini ayrıntısıyla anlattı.” -Z. Kurtnezir - 1.

tantimlik (-gi) Özen, itina; titizlik.

tañ 1. Tan; gün ağarması; **~da, ~ maalinde** Gün ağarırken; **~ atmaḳ** Gün ağarmak; tan yeri aydınlanmak. 2.: ~ **yıldızı** *(astroloji)* Venüs, Zühre; krş. **Çolpan, Çoban yıldızı, Zore.**

Tañ maalinde onı da yuḳu basa. "Tan vaktinde onun da uykusu gelir." -Altın Alma Masalı.

tañatar Şafak; gün ağarması, şafak vakti.

tañḳı: **aḳıl(ın)dan ~** *(ağızlarda)* Onda tahta eksik.

tañlay Damak; **yımşaḳ ~** Damak eteği; **~ kemigi** *(anatomi)* Damak kemiği; **~ ḳaḳmaḳ** Dilini şapırdatmak.

Tanlayına tel ḳızdırıp başarman / Ḳanınnı yatıp içermen. "Damağına tel kızdırıp basarım / Kanını yatıp içerim." -Edige Destanı.

tañnay *(ağızlarda)* Damak.

tañrı Tanrı, İlah; krş. **Alla, Huda, Mevlâ, Rabbi, Yaradan, İlâḫ.**

Kuntuvuştır beşigimiz, kuntuvuştır ḳabrimiz, / Cennet kibi o curtlarnı ḳorçalasın tañrımız! "Doğudur beşiğimiz, doğudur kabrimiz / Cennet gibi o yurtları korusun Tanrımız!" -Ş. Bektore - 1.

tañrıça Tanrıça; **bereket ~sı** Bereket tanrıçası.

tañri *(ağızlarda)* Tanrı; **~sine opke ete** *(ağızlarda)* Tanrıya şikâyet ediyor; tanrıya yakarıyor.

tap (I) 1. Bile; da; artık. 2. ta....kadar; **ḳuvançından ~ sekirdi** Sevinçten zıpladı bile; **~ o ḳadar çok degil** O kadar da çok değil.

Ḫanlarnı oldürip, tap sonunda ḫalḳnı ozüne ḳaldıra. "Hanları öldürüp, en sonunda halkı kendine bıraktırır." - Edige Destanı.

tap (II) *(ağızlarda)* Leke; iz; **parmak ~ları** Parmak izleri.

tap (III) *(konuşmada)* 1. Ayak izi. 2. İz.

tap (IV) Bilmecenin cevabı.

tap (V) Şıp (düşen su damlasının çıkardığı ses); **~ etip bal tamdı** Şıp diye bal damladı; **tap-tap suv tama** Şıp şıp su damlıyor.

tapa (I) Tapa, tıkaç, tıpa; **~nen tıkatmaḳ** Tapayla tıkamak.

tapa (II) *(ağızlarda)* Kız kardeş; abla.

tapalı Tapalı, tapa konmuş olan, tıpalı; **~ şişe** Tıpalı şişe.

tapança *(ağızlarda)* İç taban.

tapasız Tıpasız, tapasız.

tapılġan *(fiil sıfat)* Bulunmuş olan.

Olar bu eki balanı da birlikte baḳa ve endekten tapılġanı içün, balanıñ adını

Edige ḳoyalar. “Onlar bu iki çocuğa birlikte bakar, hendekten bulunduğu için, çocuğun adını Edige koyarlar.” -Edige Destanı.

tapılma Buluntu; buluş.

tapılmaḳ Bulunmak; **yuzük tapıldı** Yüzük bulundu; **istekliler tapıldı** İstekliler bulundu.

Amet aḳaynıñ bağçası kuçük olsa da, bir ḳopḳa bedava suv içün bağçanıñ yarısını almağa istemegen adam tapılmay. “Ahmet akayın bahçesi küçük olsa bile, bir kova su için bahçenin yarısını almayı istemeyen adam bulunmaz.” -Tüpsiz Çapçak Latifesi.

tapıluv Bulunma.

tapınaḳ (-ğı) Tapınak.

tapınma, **tapınuv** 1. İbadet etme. 2. Tapınma.

tapınmaḳ 1. İbadet etmek. 2. Tapınmak. 3. *(mecaz)* Büyük bir aşkla sevmek.

İsmail dünyağa aḳiḳiy erkekler kibi, degenini yapar, seçip alğan yolundan tapınmaz edi. “İsmail, gerçek erkekler gibi dediğini yapar, seçtiği yoldan çıkmazdı.” -E. Umerov - 2.

tapınmamaḳ *(olumsuz)* **tapınmaḳ**.

tapırda(t)maḳ Tapırdamak.

Artından iri yağmur tamçıları çadırnıñ ustüne tapırdap yağdı. “Arkasından iri yağmur damlaları çadırın üstüne tapırdayıp yağdı.” -M. Ablalimov.

tapırdı Tapırtı.

Yuḳusının arasında bir at tapırdıları, eki de tüfek sesi ḳulağına keldi. “Uykusunun arasında bir atın tapırtıları, iki el de tüfek sesi kulağına geldi.” -Cemil Seydamet - 1.

tapıştırmaḳ Seçmek; bulmak.

Tasvirine pek uyğun olıp, aḳiḳaten, bu toz ve ḳar boranları vaḳıtında kundüz fenernen araştırsan, şeerni tapıştıramazsıñ. “Tasvirine uygun olarak, hakikaten, bu toz ve kar boranları vaktinde, gündüz fenerle ararsan bile, şehri bulamazsın.” -U. İpçi - 1.

tapıştırmamaḳ *(olumsuz)* **tapıştırmaḳ**.

tapir *(zooloji)* Tapir (memeli bir hayvan türü).

tapḳan-tapacaḳ: **~ını ona bere** Kazandığı (bulduğu) her şeyi ona veriyor.

tapḳır (I) Zihni çevik; hazırcevap.

tapḳır (II) 1. Askı; **taliçka ~ı** Sütyen askısı. 2. Pantolon askısı.

Bayansluv kele de, atlarnıñ egerlerindeki tapḳırlarını birer-birer kesip çıḳa. “Bayansluv gelir ve atların

egerlerindeki kayışları birer birer kesip çıkarır.” -Kozukurpeç Destanı.

tapḳırlı Askılı.

tapḳırlıḳ Zihin çevikliği; hazırcevaplık.

tapḳırsız Askısız.

tapmaca Bulmaca; **baş yorucı ~** Çözümü güç bilmece.

Mavultay pek kop ertegeler, cumaḳlar tapmacalar bilirdi. “Mavultay pek çok folklor eseri, cumaklar, bilmeceler bilirdi.” -N. Çelebicihan.

tapmaḳ (I) 1. Bulmak; krş. **bulmaḳ**; **coyulġan şeni ~** Kaybedilen eşyayı bulmak. 2. Yakalamak; **dostını evinde ~** Arkadaşını evinde bulmak (yakalamak). 3. (bilmeceyi) Çözmek; **teselli ~** Teselli bulmak; **tapmacanı ~** Bulmacayı çözmek; **tüşünip ~** a) Düşünüp bulmak. b) Çözmek.

Anam saġ olsaydı, korseydi alımnı, / Bererdim men ona taptıġım malımnı. “Annem sağ olsaydı, görseydi halimi, / Verirdim ben ona bulduğum malı.” -Köroğlu Destanı.

tapmaḳ (II) Doğurmak.

Soñ, vezirniñ atlısı da kelip: -Ḫanım oġlan taptı, - dey. “Sonra, vezirin atlısı da gelir: — Hanımınız oğlan doğurdu, der.” -Tahirnen Zore Destanı.

tapmamaḳ *(olumsuz)* **tapmaḳ**.

tapşan *(ağızlarda)* **tapçan**.

tapta 1. *(ağızlarda)* Kız kardeş; abla. 2. *(ağızlarda)* Nine, büyükanne.

taptaġan *(fiil sıfat)* Ayakları altında ezen.

Loḳmamnı inceçik-inceçik tilgen, / Menlikni taptaġan, alıma kulgen, / Azaplı kunlerim ḫatrimde tura. “Lokmamı incecik incecik dilmiş, / Benliği ezmiş, halime gülmüş, / Azaplı günler hatırımda durur.” -I. Kadir.

tap-taḳır Tam takır kuru bakır, bomboş.

taptalġan 1. *(fiil sıfat)* Basılarak sıkıştırılmış olan; ayakları altında ezilmiş olan. 2. *(mecaz)* Ezilen, haksızlığa uğramış olan, ayaklar altında çiğnenen; aşağılanmış olan.

Onıñ yureçigi, duşman ayaḳları astında ezilgen, taptalġan bir memleket, başsız, ḳorçalavsız, oksüz ḳalġan bir millet kibi taḥḳir olunġan, orselengen edi. “Onun yüreği düşman ayakları altında ezilmiş, çiğnenmiş bir memleket, başsız, korumasız, öksüz kalmış bir millet gibi tahkir edilmiş, örselenmişti.” -A. Odabaş.

taptalmaġan *(olumsuz)* **taptalġan**.

taptalmaḳ 1. Yerinde saymak. 2. *(mecaz)* Bulunduğu yerden daha ileri gidememek; **bir yerde taptalıp turmaḳ** Yerinde saymak.

Serbest osken şu terek gunaḫkâr mı? / Kimge olsa zararı toḳundı mı? / Yoksa bu da taptalġan namus, armı? / Bu dunyada adalet yoḳ oldı mı? “Özgür büyüyen şu ağaç günahkar mı? / Birine zararı dokundu mu? / Yoksa bu da yerinde sayan namus mu, ar mı? / Bu dünya da adalet yok mu oldu?” -R. Muedin.

taptalmamaḳ *(olumsuz)* **taptalmaḳ**.

taptamaḳ 1. Basarak sıkıştırmak; ayakları altında ezmek. 2. Omzunu okşamak. 3. *(mecaz)* Aşağılamak; küçük düşürmek; **ne o ḳadar onı taptaysın** Neden onu bu kadar aşağılıyorsun?

Seni tüşünip çıḳarġan adam elime tüşse, istese sultan Süleymannın ozü olsın, mına bu kevdemnen, vallai, taptar gebertir edim! - degen. “Seni düşünüp bulan adam elime geçerse, Sultan Süleyman’ın kendi bile olsa, işte bu vücudumla, vallahi, çiğner gebertirdim, demiş.” -Bekir Mustafa Masalı.

taptamamaḳ *(olumsuz)* **tapmaḳ**.

taptanmaḳ 1. Basılarak sıkıştırılmak; ayakları altında ezilmek. 2. Yerinde saymak; **ḳapı yanında taptanmaḳ** Kapı önünde volta atmak.

taptanmamaḳ *(olumsuz)* **taptanmaḳ**.

taptatmaḳ *(ettirgen)* **taptamaḳ**.

taptatmamaḳ *(olumsuz)* **taptatmaḳ**.

taptattırmaḳ *(ettirgen)* **taptatmaḳ**.

taptattırmamaḳ *(olumsuz)* **taptattırmaḳ**.

tap-taze Taptaze.

Bankadan çıḳarılġan pomidorlar, tereginden şimdi uzülip alınġan kibi, tap-taze, ediler. “Kasadan çıkarılan domatesler, dalından şimdi koparılmış gibi, taptazeydiler.” -E. Umerov - 2.

taptırġan Bulduran.

taptırmaġan *(olumsuz)* **taptırġan**.

taptırmaḳ *(ettirgen)* **tapmaḳ**.

taptırmamaḳ *(olumsuz)* **taptırmaḳ**.

taptırtmaḳ *(ettirgen)* **taptırmaḳ**.

taptırtmamaḳ *(olumsuz)* **taptırtmaḳ**.

tar (I) 1. Dar. 2. *(mecaz)* Kıt.

Omuzlarına tar piçilgen tonını taşlay. “Omuzlarına dar biçilmiş kürkünü bırakır.” -Mirzanen Nogay Masalı.

tar (II) *(müzik aleti)* Tar.

tara Ambalaj; dara; kap.

Olarġa yeterlik tara beriñiz. Kunevelden fiyatını añlaşıñız. “Onlara yeterli kap verin. Bir gün önceden fiyatta anlaşın.” -Z. Kurtnezir - 1.

taraba Tezgah.

taraf 1. Taraf; yön. 2. Memleket; diyar; yöre. 3. İstekleri, düşünceleri karşıt olan

iki kişiden veya iki topluluktan her biri. 4. *(matematik)* Kenar.

O bir taraftan kör adam ayaḳsızġa: - Olan, ayaḳsız kâfir, sen anda ne zırıldap turasın? “Öbür taraftan kör adam ayaksız olana: — Ulan ayaksız kâfir, sen orada ne zırıldayıp duruyorsun?” - Bekir Mustafa Masalı.

tarafdar Taraftar.

Ne olsa da çobanlar şimdilik yurtnıñ tarafdarı olıp ḳalalar. “Ne olsa da çobanlar şimdilik yurdun taraftarı olarak kalıyorlar.” -Çerkez Ali - 1.

tarafdarlıḳ (-ġı) 1. Taraftarlık; yandaşlık. 2. Meyil; heves.

Ercesine ḳaviy turmaḳ elimden kelgen olsa, Elpide ḫanım -Elviranıñ emansipatsiya ġayeleriniñ tarafdarlığı bir kapik baba olur edim. “Ercesine güçlü durmak elimden gelmiş olsa, Elpide hanım -Elvira’nın özgür bırakma amaçlarının taraftarlığı bir kapik baba olurdum.” -E. Umerov - 1.

tarafdaş Yandaş.

tarafdaşlıḳ (-ġı) Yandaşlık.

taraf-taraf Farklı yönlerde.

taraḳ (-ġı) 1. Tarak. 2. Tepelik (kuşlarda). 3. (tarik) Arma.

taraḳçı Tarakçı.

taraḳçılıḳ Tarakçılık.

taraḳlı 1. Taraklı. 2. Başında tarak bulunan kuş. 3. Yol yol nakışlı.

taraḳot *(botanik)* Dereotu.

taraḳsız Taraksız.

taralġan *(fiil sıfat)* Taranmış olan.

Saçları taralġan, daa sılaḳ, atta taraḳ izleri korünip tura. “Saçları taranmış, daha ıslak hatta tarak izleri görünmekte.” -E. Umerov - 2.

taralı bk. **taralġan**.

taralmaḳ Taranmak.

taralmamaḳ *(olumsuz)* **taralmaḳ**.

tarama, **tarav** *(eylem adı)* **taramaḳ**; Tarama.

taramaḳ 1. Taramak. 2. Bir yeri sıkı bir biçimde aramak.

Ote-keçe cüresin, ḳaramaysıñ, / Uypalaşḳan perçemin taramaysın. “Orada burada dolaşıyorsun, bakmıyorsun. / Karışmış perçemini taramıyorsun.” -Çın.

taramamaḳ *(olumsuz)* **taramaḳ**.

taranġa *(zooloji)* Çamçak (balığı).

taranıḳ bk. **taralġan**.

taranmaḳ Taranmak.

Biz yuvunıp, taranıp bitirgence oz nevbetçilerimiz ḫızmetçilirimiznen yardımlaşıp, ortalıḳnı silesipire, cıyıştıra. “Biz yıkanıp taranana kadar nöbetçilerimiz hizmetlilerimizle yardımlaşarak ortalığı silip süpürüyor, topluyorlar.” -A. Hilmi.

taranmamaḳ *(olumsuz)* **taranmaḳ**.

tarantella *(müzik)* Tarantella (Napoliye mahsus oynak bir dans).

tarantı Tarantı *(taramak sonunda çıkan gereksiz şeyler)*.

tarantul Tarantula (zehirli örümcek).

taraş Sokak köpeği.

Soñra Patoş-Abla barbos kopekniñ tişinden ḳurtulġan bir taraş kibi, oz ‘ḳobasına’ çekile ve tezyası başına orurıp kozlerini tışḳa tikip, tüşüne ve bekley… “Sonra Patoş Abla kudurmuş köpeğin dişinden kurtulmuş bir sokak köpeği gibi kendi ‘mağarasına’ çekiliyor ve tezgahının başına oturup, gözlerini dışarıya dikerek düşünmeye ve beklemeye başlıyor...” -U. İpçi - 1.

taraşlıḳ Darlık.

Er şeyin başıñda saḳlayberseñ, şiirge taraşlıḳ eter, çoḳraḳnıñ kozleri ḳapalır. “Her şeyi kafanda saklayıversen, şiire darlık eder, pınarın gözleri kapanır.” -İ. Abduraman - 1.

taratmaḳ *(ettirgen)* **taramaḳ**.

taratmamaḳ *(olumsuz)* **taratmaḳ**.

tarca Biraz dar; **~ kofta** Dar kesim ceket.

Ustündeki biraz burüşik bicağı omuzlarından tarca kibi korüne, aşağıdan ise bol. “Üstündeki biraz buruşuk ceketi omuzlarından dar gibi görünüyor, aşağıdan ise bol.” -U. Edemova - 2.

tarçin *(botanik)* Tarçın.

tarḫan *(tarihi)* Tarhan (unvan).

tarḫis *(tarihi)* Tatile gönderme; işten çıkarma; terhis.

tarı *(botanik)* Darı, mısır; **~ danesi** Mısır tanesi.

Bu ḳart tarını vaḳıtında saçıp olamay. “O yaşlı adam darıyı zamanında ekemez.” -Turna Babay Masalı.

tarım *(ağızlarda)* Atı gezdirme eylemi (yarış öncesinde).

tarız *(ağızlarda)* bk. **tarz**.

Başını sallap, susḳun tarızda cevap berdi. “Başını sallayarak suskun bir şekilde cevap verdi.” -Z. Kurtnezir - 1.

tarif (I) 1. İzah; açıklama; tarif; krş. **iza, añlatuv, anlatma, şerḫ**. 2. Tanım; tanımlama; **~ke kelmegen** Tarif edilemez; sözle anlatılmaz.

Masalcıda şu yırnı ayta: Diñleniz, ağalar, tarif eteyim, / Aşıḳnın yırını men yırlap keteyim. “Masalcı da şu yırı söyler: Dinleyin ağalar tarif edeyim, / Aşığın yırını ben yırlayıp gideyim.” - Aşık Garip Destanı.

tarif (II) Tarife.

tarifikatsiya Tarife tertibi.

tarifitsirlemek Tarife tertip etmek; tarifesini yapmak.

tarifitsirlememek *(olumsuz)* **tarifitsirlemek**.

tarifitsirlenmek *(edilgen)* **tarifitsirlemek**.

tarifitsirlenmemek *(olumsuz)* **tarifitsirlenmek**.

tariflemek İzah etmek; açıklamak; tanımlamak; yorumlamak; tefsir etmek; krş. **izalamaḳ**; **tüş ~** Rüyayı yorumlamak.

Er kim umütnen yaşamaḳ kerek degen fikirni original detaller vastasınen tarifley. “Herkes umutla yaşamak gerektiği düşüncesini orijinal detaylarla tarif ediyor.” -İ. Abduraman - 1.

tariflememek *(olumsuz)* **tariflemek**.

tarifli (I) Yorumlanmış olan.

tarifli (II) Tarifeli, tarife(s)i.

tarifsiz (I) Yorumsuz.

tarifsiz (II) Tarifesiz.

tariḫ (I) Tarih (bilim).

Tarih bizge atalardan olmez şanlar taşıġan. “Tarih bize atalardan ölmez şanlar taşımış.” -M. Niyazi.

tarih (II) Tarih (bir olayın gününü, ayını ve yılını bildiren söz veya gün).

tariḫçe 1. *(eski)* Tarihçe; bir olayın, eserin, kurumun vs. tarihi. 2. Kısa bir hikaye.

tariḫçı Tarihçi; tarihsel konular üzerinde araştırmalar yapan, tarih kitapları yazan kimse.

tariḫiy 1. Tarihi, tarihsel. 2. Tarihi; unutulmayan, anılma değeri olan; **~ vaḳialar** Tarihi olaylar.

tariḫiylik (-gi) Tarihselcilik.

tariḫiy-medeniy Tarih ve kültür.

tariḫlı (*ağızlarda* **tariḫli)** 1. Tarihi olan. 2. Herhangi bir tarihi taşıyan, günlü.

tariḫsız (*ağızlarda* **tariḫsiz)** 1. Tarihsiz, uzun bir geçmişi olmayan. 2. Tarihi yazılmamış, yazıldığı gün, ay veya yıl belirtilmemiş.

tariḫşınas Tarihçi.

tariḫşınaslıḳ 1. Tarih yazıcılığı, historiyografi. 2. Tarihçi mesleği.

tariḫyazar Historiyografi uzmanı, tarih yazıcı.

tariḳat (-tı) Tarikat.

tarikatçı Tarikatçı.

tarikatçılıḳ (-ġı) Tarikatçılık; tarikatçı olma durumu.

tarir 1. Yazma; yazılış. 2. Sayım; tahrir. 3. Düzeltme.

tarḳa(l)maḳ *(ağızlarda)* 1. Dağılıp gitmek. 2. Yayılmak. 3. Dağılmak.

tarḳatmaḳ *(ağızlarda)* Dağıtmak.

tarla Tarla (tarıma elverişli olan, sınırlı ve belirli toprak parçası).

Kimerde tarlaġa da varıp kele. "Bazen tarlaya da gidip geliyor." -A. Odabaş.

tarlacı Ekincilik uzmanı.

tarlacılıḳ 1. Tarlacılık, ekincilik. 2. (sıfat olarak) Tarlacılık(s)i.

tarlaçıḳ (-ġı) Arsa, küçük arazi.

tarlaşḳan *(fiil sıfat)* Daralmış (olan).

tarlaşma, tarlaşuv *(eylem adı)* Daralma.

tarlaşmaġan *(olumsuz)* **tarlaşḳan**.

tarlaşmaḳ Daralmak.

Em ḳışta keçinmemiz pek tarlaşır edi. "Hele kışın geçimimiz çok zorlaşırdı." -A. Hilmi.

Mevzular çerçivesi tarlaşḳan... "Konuların çerçevesi darlaşmış..." -Z. Kurtnezir - 1.

tarlaşmamaḳ *(olumsuz)* **tarlaşmaḳ**.

tarlatamamaḳ Daraltamamak.

tarlatḳan *(fiil sıfat)* Daraltan.

tarlatmaġan *(olumsuz)* **tarlatḳan**.

tarlatmaḳ Daraltmak.

tarlatmamaḳ *(olumsuz)* **tarlatmaḳ**.

tarlattırmaḳ *(ettirgen)* **tarlatmaḳ**.

tarlattırmamaḳ *(olumsuz)* **tarlattırmaḳ**.

tarlıḳ (I) Darlık, dar olma durumu.

Sen bilmez degilsin ki, bu sene biçareniñ başında ne ḳadar sıḳlet ve tarlıḳ vardır. "Sen bilmiyor musun ki, bu sene biçarenin başında ne kadar sıkıntı ve darlık var." -S. A. Özenbaşlı.

tarlıḳ (II) Dar ve kör sokak.

tarmaḳ *(ağızlarda)* 1. Kol halinde ayrılma, dallanma; bk. **pıtaḳ**. 2. Ağ. 3. *(eski)* Dal; kol.

tarmaḳlanmaḳ Dallanmak.

tarmaḳlı Dalları olan.

tar-mar: **~ etmek** Darmadağın etmek; tarumar etmek; bozguna uğratmak.

Kafirler ordusı tar-mar etildi. "Kafirler ordusu tarumar edildi." -E. A. Osmanoğlu - 1.

tarpan *(zooloji)* Bir zamandır Kırım bozkırlarında yaşamış olan yabani at.

tarpi *(etnografya)* Yüksek sepet, küfe; krş. **sepet**, **sele**.

Babası tütün tarpisini yukledi. “Babası tütün sepetini yükledi.” -A. Odabaş.

tars 1. *(ses taklidi)* Pat, şırak. 2. Hızlı ve aniden bir şey yapmak; **~ toḳtadı** a) Mıhlanmış gibi duruverdi. b) Aniden durdu; aniden çalışmayı (konuşmayı) bıraktı.

Birden Gülizarnıñ ayaçıḳları tars toḳtala ve biz ekimiz de turġan yerlerizde ḳatıp ḳalamız. “Birdenbire Gülizar’ın ayacıkları duruyor ve biz olduğumuz yerde donakalıyoruz.” -E. Alimov.

tarsıḳḳan *(fiil sıfat)* Sıkıntı duyan, üzülen.

tarsıḳmaġan *(olumsuz)* **tarsıḳḳan**.

tarsıḳmaḳ Sıkıntı duymak; üzülmek.

Canları sıḳılġan, tarsıḳıp başlaġan yaramaz balalar başḳa oyunlar tüşünip çıḳaralar. “Canları sıkılan, bıkmaya başlayan yaramaz çocuklar başka oyunlar düşünüp buluyorlar.” -Çerkez Ali - 2.

Begdiyar Nadiroviç yaşlarnıñ tarsıḳḳanını bile, ama, ne yapsın? “Begdiyar Nadiroviç gençlerin sıkıldığını biliyor ama ne yapsın?” - Çerkez Ali - 1.

tarsıḳmamaḳ *(olumsuz)* **tarsıḳmaḳ**.

tarsıḳtırmaḳ *(ettirgen)* **tarsıḳmaḳ**.

tarsıḳtırmamaḳ *(olumsuz)* **tarsıḳtırmaḳ**.

tars-tars: **bala taşnen ~ kapıġa ura** Çocuk taşla kapıya pat pat vuruyor.

tartıḳ (-ġı) 1. Gerilmiş, çekilmiş, gergin. 2. *(mecaz)* Gergin (insan ilişkisi hakkında).

Ay ḳatında bir yıldız, ayġa tartıḳ, / Bay balası olġançün kimden artıḳ. “Ayın yanında bir yıldız aya çekilmiş, / Zengin çocuğu olmakla kimden bir fazlası (var).” -Çın.

tartıḳlıḳ (-ġı) *(ağızlarda)* Gerginlik.

tartılma, **tartıluv** *(eylem adı)* **tartılmaḳ**; İnme, gidim, inik deniz; **artıluvlar ve ~lar** *(coğrafya)* Gelgit.

tartılmaḳ 1. Gerilmek, çekilmek. 2. *(ağızlarda)* Tartılmak.

Açuvından onıñ ust dudağı bir ḳaç kere tartıldı. “Sinirinden üst dudağı birkaç kere çekildi.” -U. Edemova - 2.

tartılmamaḳ *(olumsuz)* **tartılmaḳ**.

tartınçaḳ (-ġı) Çekingen; utangaç.

Pek tartınçaḳ olmamaḳ kerek ġaliba. “Çok çekingen olmamak lazım galiba.” -Çerkez Ali - 1.

tartınmaḳ Çekinmek; utanmak.

Aḳça-maḳça kibi şeyge iḥtiyacıñ olsa, tartınma, muracaat et. “Paraya falan

ihtiyacın olursa, çekinme, haber ver." - E. Umerov - 1.

tartınmamaḳ *(olumsuz)* **tartınmaḳ.**

tartışma, tartışuv *(eylem adı)* **tartışmaḳ;** 1. Çekişme. 2. *(mecaz)* Tartışma; münakaşa.

tartışmaḳ Çekişmek; boy ölçüşmek.

Bunıñ içün de kopkecek tartışamız, / Er birimiz, en soñu bir bavurda. "Bunun için de epey vakit tartışıyoruz, / Her birimiz, en sonunda bir kucakta." -B. Çobanzade - 1.

tartışmamaḳ *(olumsuz)* **tartışmaḳ.**

tartıştırmaḳ *(ettirgen)* **tartışmaḳ.**

tartıştırmamaḳ *(olumsuz)* **tartıştırmaḳ.**

tartḳalamaḳ (kabaca) Tutup çekmek; krş. **çekkelemek.**

Mirza torbasındaki suvda pişken tavuḳnı acele-acele çıḳara ve aşaycaḳ olıp, tartḳalay, lâkin tavuḳ eti buzlap ḳalġanından asap olamay. "Mirza torbasındaki suda haşlanmış tavuğu acele acele çıkarır ve yemek için çekiştirir, fakat tavuk eti buz tuttuğu için yiyemez." -Mirzanen Nogay Masalı.

tartḳalamamaḳ *(olumsuz)* **tartḳalamaḳ.**

tartḳı *(tekstilcilik)* Argaç, atkı.

Tartḳıda çanaḳ, tepişi / Ay, anasın, ḳazaḳ şeyi. "Rafta çanak, tepsi / Hay anasını, kazak eşyası." -H. Çergeyev.

tartḳıç Pantolon askısı.

tartḳıçlamaḳ bk. **tartḳalamaḳ.**

tartma (I) Pantolon askısı.

tartma (II) *(inşaatçılık)* Kiriş, kalas.

tartma (III) *(ağızlarda)* Tabak çanak rafı.

tartmaḳ (I) Çekmek.

Evim bar dep kirmege ayaḳ tartmay, / Tilenip bayġa barmaġa yuzüm batmay. "Evim var diye girmeye ayak çekmiyor, / Dilenip zengine gitmeye yüzüm tutmuyor." -Çın.

tartmaḳ (II) *(ağızlarda)* 1. a) Övütmek, kırmak (tahıl vb.). b) Tartmak. c) Çekmek. 2. Sigara içmek. 3. Benzemek; andırmak; çağrıştırmak. 4. İçine çekmek; emmek. 5. (acı, sıkıntı vs.) Çekmek.

tartmamaḳ *(olumsuz)* **tartmaḳ.**

tarttırılmaḳ Gerdirilmek.

Beliniñ eki tarafından artına tarttırılıp bağlanġan ḳuşaḳ oña oyle yaraşıḳlıḳ bere ki, beli incere, bedeni doġrula, toḳ koküsleri biraz daa koterileler. "Belinin iki tarafından arkasına gerilip bağlanan kuşak ona öyle güzellik veriyor ki, beli inceliyor, bedeni doğruluyor, dolgun

göğüsleri biraz daha kabarıyorlar.” - Çerkez Ali - 1.

tarttırmaḳ Gerdirmek, çekmek (ip vb.).

Çuvalların er kes arḳalarına tarttırıp bağladı da, sıranen tizilip, evlerine yol aldılar. “Herkes çuvalını arkasına çekip bağladıktan sonra, sırayla dizilip evlerine doğru yola koyuldular.” -R. Fazıl - 1.

tarz Şekil; üslup; tarz; biçim.

Andan eki ḳalın çatal alıp, yañı ḳurumaġa başlaġan piçenlerni burıp-burıp, çatalġa ḳarşı bağlaġan da ozüne merdiven tarzında bir şey yasaġan. “Oradan iki kalın çatal (tahta) alıp, yeni kurumaya başlayan otları büküp büküp çatala bağlamış ve kendine merdiven biçiminde bir şey yapmış.” -Karakulak Hikayesi.

tarzı-taḳımınen Tüm formlarda.

tas 1. Leğen, tas. 2. Kap. 3. *(ağızlarda)* Vazo. 4.: **ḳafa ~ı** *(anatomi)* Kafatası.

Ay tübünde bir yıldız, ay balası, / Altın tastan suv içken bay balası. “Ayın dibinde bir yıldız, ayın çocuğu, / Altın tastan su içer zenginin çocuğu.” -Çın.

tasa Tasa; kaygı; krş. **raatsızlıḳ.**

O, içindeki tasanı tışına çıḳarmadı. “O, içindeki tasasını dışarıya vurmadı.” -Z. Kurtnezir - 1.

tasalanmaḳ Tasalanmak; kaygılanmak; endişelenmek.

Benzi soluḳ, kozleri renksiz, tüşüne, tasalana edi. “Benzi soluk, gözleri renksiz, düşünüyor, tasalanıyordu.” -N. Çelebicihan.

tasalanmamaḳ *(olumsuz)* **tasalanmaḳ.**

tasavur Tasavvur; göz önüne getirme; hayal etme; **~ yemişi** Hayal ürünü; **~ etmek** Tasavvur etmek; zihinde canlandırmak; hayal etmek.

Onıñ şimdi başḳasınen ekenini tasavur etip olamayım. “Onun şimdi başkasıyla olduğunu tasavvur edemiyorum.” -A. Osman - 2.

İstese, tasavurında guzel bir aktrisanı canlandıra bile. “İsterse, hayalinde güzel bir aktristi canlandırabilir.” -A. Osman - 2.

tasavuriy Hayali; düşsel.

tasavvuf *(din)* Tasavvuf *(Tanrı’nın varlığını, birliğini, niteliğini ve evrenin oluşumunu varlık birliğiyle, yaratılanla yaratanın bir oluşu, aynı kaynaktan gelişi anlayışıyla açıklayan dinsel ve felsefi akım, İslam gizemciliği)*.

tasavvufiy Tasavvufla ilgili; krş. **sufiy.**

tasavvurat (-tı) Metafizik; doğaötesi; fizikötesi.

tasdıḳ bk. **tasdiḳ.**

Rüstem tasdıḳ manasında başını salladı. “Rüstem onaylar manada başını salladı.” -E. A. Osmanoğlu - 1.

tasdiḳ (-ḳı) 1. Onay; doğrulama. 2. Tasdik. 3. Fikir; **~ etmek** Tasdik etmek, doğrulamak, onaylamak.

Murad aka Şadiyecigin bu mutaleasının doġru olduġını tasdiḳ yollu başını sallayordı. “Murat ağa Şadiyecigin bu mütalaasının doğru olduğunu tasdik etmek için başını sallıyordu.” -A. S. Ayvazov - 1.

Onlardan bir boyu kule, bir boyu ise onıñ aytḳanlarını tasdiḳ ete ediler. “Onlardan bazıları gülüyor, bazıları ise onun söylediklerini tasdik ediyordu.” -A. Odabaş.

tasdiḳlamaḳ Tasdik etmek, doğrulamak, onaylamak; ispatlamak.

Ekim ḫastanı baḳḳanınen, Ḫayaliy aytḳan diagnoznı tasdiḳladı... “Doktor hastaya baktıktan sonra Hayali’nin söylediği teşhisi doğruladı...” -İ. Abduraman - 1.

tasdiḳlatamamaḳ Onaylatamamak.

tasdiḳlatıcı *(gramer)* Olumlu.

tasdiḳlatmaḳ Onaylatmak.

Tekstni yaz, tasdiḳlat, retsenziyaġa ber, repetistiyaġa bar, eki-uç kun kino suretke tüş... “Tekstini yaz, onaylattır, eleştiriye ver, provaya ver, iki üç gün stüdyodasın.” -E. Umerov - 2.

tasdiḳlatmamaḳ *(olumsuz)* **tasdiḳlatmaḳ**.

tasırdama, **tasırdav** *(eylem adı)* **tasırdamaḳ**.

tasırdamaḳ 1. Takırdamak; tangır tungur etmek. 2. Çene çalmak, dırdır etmek.

Ortalıḳ çım-çırt, tek kopçekler tasırdaylar. “Ortalık sessiz, sadece trenin tekerlekleri takırdıyor.” -A. Osman - 3.

tasırdamamaḳ *(olumsuz)* **tasırdamaḳ**.

tasırdatmaḳ Takırdatmak.

Yusuf da minecek olġan edi, meşin paltolı adamlarnıñ biri onı ḳaḳıştırıp yiberdi ve maşina ḳapısını tasırdatıp ḳapattı. “Yusuf da arabaya binecek oldu ama meşin paltolu adamlardan biri onu itekledi ve arabanın kapısını gürültüyle kapattı.” -A. Osman - 1.

Zera soba ustünde çöyün savutlarnı tasırdata, tavada nedir cızılday. “Zera sobanın üzerinde demir kapları tısırdatmakta, tavada bir şeyler cızıldıyor.” -E. A. Osmanoğlu - 1.

tasırdatmamaḳ *(olumsuz)* **tasırdatmaḳ**.

tasırdavuḳ (-ġı) 1. Cırcır, kaynana zırıltısı (oyuncak). 2. *(mecaz, konuşmada)* Geveze, zevzek. 3. Müzik aleti.

Eyisi anavı tasırdavuḳnı koçürmege tırış. “En iyisi şu cırcırı çalıştırmaya çalış.” -E. Umerov - 1.

tasırdı 1. Takırtı. 2. Gevezelik. 3. Kıpırdanışlar.

Aşağıda yol tegiz, poezd ise yaḳın edi. Onın tasırdısı ve andaki adamlarnın ḳıçıruvları eşitilmekte. “Aşağıda yol düz, tren ise yakındı. Trenin takırdısı ve oradaki insanların bağırmaları duyuluyordu.” -A. Osman - 3.

tasır-gudür (I) *(ses taklidi)* Paldır küldür (kaba bir gürültü çıkararak, gürültü ile).

tasır-gudür (II) Şakır şakır (kolaylıkla, iyi bir biçimde, akıcı olarak); ~ **rusça laf ete** *(konuşmada)* Rusçayı şakır şakır konuşuyor.

tasır-tasır: *(ses taklidi)* **~ aytmaḳ** Şakır şakır konuşmak (bir dili akıcı konuşmak).

Başta meni de oyle ḳaltıravuḳ tuta edi ki, -dedi Sait, -tişlerim biri-birine tasır-tasır uruna turġan. “Önce beni de öyle titreme tutuyor ki, dedi Sait, dişlerim birbirine takır tukur vuruyordu.” -E. A. Osmanoğlu - 1.

tasır-tusur *(ses taklidi)* Takır tukur (kaba bir ‘takırtı’ sesi çıkararak).

tasil Öğretim; eğitim; tahsil; **aliy ~** Yüksek öğretim; **~ etmek** Öğrenmek; **~ almaḳ** Eğitim görmek, eğitim almak.

Bu ḳave Türkiyede tasil korgen ve türk gazetaları oḳuġan ‘Fatiḥ-Camisi’nde ders alġan İstanbul denizelleriniñ klublarıdır. “Bu kahve, Türkiye’de tahsil gören ve Türk gazeteleri okuyan, ‘Fatih Camisi’nde ders alan İstanbul tembellerinin kulüpleridir.” -U. İpçi - 1.

Selam bergenleriniñ ille bir de biri, ya da oġlu, ḳızı Mammet ocada tasil aladır. “Selam verdiklerinin mutlaka birinden birinin ya oğlu, ya da kızı Mammet Hoca’dan ders alıyordur.” -İ. Paşi.

tasilli Eğitimli krş. **malümatlı**, **oḳumış**, **sabatlı**; **orta ~** Orta öğrenimini bitirmiş olan.

tasilsiz Eğitimsiz, eğitim görmemiş; okumamış; cahil.

tasilsizlik Okumamışlık; cahillik; eğitim görmemişlik.

taslaḳ (I) 1. Taslak. 2. Karikatür; taslak (herhangi bir konuda başaramayacağı bir işe girişen veya kendini o işin ustası olarak kabul ettirmeye çalışan kimse). 3. *(ağızlarda)* Kaba.

taslaḳ (II) *(inşaatçılık)* İskelet, kafes, karkas; krş. **çatı**.

taslamaḳ *(ağızlarda)* Taslamak; yontmak.

tasma İp, bağ; şerit.

Men olarnın miner yap züngülerini kesip, tasmanen iliştirip saldım. “Ben onların binecekleri üzengilerini kesip, tasma ile tutturup koydum.” -Edige Destanı.

tasmal (tastmal, **tastımal)** *(ağızlarda)* Havlu; bk. **yağbez**.

tasnif Tasnif; sınıflama; bölümleme; **~ etmek** Sınıflandırmak.

tasrif *(gramer, eski)* Çekim.

tas-tamam *(pekiştirme eki)* Tastamam.

tastara *(ağızlarda)* Telaş; heyecan; galeyan.

tasük (-ġı) *(botanik)* Yenilebilen yumru köklü bitki.

tasvir 1. Resim. 2. Betimleme; tasvir.

Tasvirine pek uygun olıp, aḳiḳaten, bu toz ve ḳar boranları vaḳıtında kündüz fenernen araştırsan, şeerni tapıştıramazsıñ. “Tasvirine uygun olarak, hakikaten, bu toz ve kar boranları vaktinde, gündüz fenerle ararsan bile, şehri bulamazsın.” -U. İpçi - 1.

tasvirat Tasvirler.

tasviriy Tasviri, betimlemeli, betimsel.

tasvirlemek 1. Resim yapmak. 2. Tasvir etmek, betimlemek.

Sen oldın tuvġañ til, sen oldın yırımnı, / Mülayim ezgiñnen tasvirlep bergen. “Sen oldun ana dilim, sen oldun türkümü, / Mülayim bir ezgiyle tasvir ederek veren.” -Y. Temirkaya - 1.

tasvirlenmek 1. Gösterilmek. 2. Betimlenmek.

Onda Vladimir İliç Lenin oz iş kabinetinde ‘Pravda’ gazetasını oḳup oturġanı tasvirlengen. “Onda Vladimir İliç Lenin’in çalışma odasında ‘Gerçek’ gazetesini okurkenki resmi çizilmiş.” - Z. Kurtnezir - 1.

tasvirli Resimli.

taş (I) 1. Taş. 2. Taş (dama, domino vb. oyunlarda kullanılan metal, kemik, plastik veya tahta parçalardan her biri); **~ ocagı** Taş ocağı; **yenma ~** Yontma taş; **~ kopür** Taş köprü.

Ule taşın ur taşḳa, anay, / Taş ḳaytsa da men ḳaytmam, anay, -dey de yolġa çıḳa. “Lüle taşını vur taşa, anam, / Taş dönse de ben dönmem, anam, der ve yola çıkar.” -Kozukurpeç Destanı.

taş (II) Ağırlık (terazinin ağırlığı); krş. **çeki**; **terazi ~ları** Terazi ağırlıkları.

taşaḳ *(anatomi)* Taşak, yumurtalık (er bezi, erkeklik bezi, haya).

taşçı (I) Taşçı.

taşçı (II) *(zooloji)* Marinka; *Schizothorax sp*. (balık türü).

taşçılıḳ 1. Taşçılık (taşçı mesleği). 2. Taşçılık (taşları kesme, biçimlendirme sanatı).

taşḫan *(tarihi)* Taştan yapılmış konaklama yeri.

taşıl Taşıl; fosil; **deñiz ayvanlarınıñ ~ları** Deniz hayvanlarının fosilleri.

taşılmaḳ *(edilgen)* **taşımaḳ.**

taşılmamaḳ *(olumsuz)* **taşılmaḳ.**

taşıma, taşuv Taşıma.

Yuzüm aralarına kubre sepüv yuzümni yaşçiksiz taşuv kibi bir sıra işler meḫanizmleştirildi. “Üzüm aralarına gübre serpme, üzümü kutusuz taşıma gibi bir sıra işler makineleştirildi.” - Çerkez Ali - 1.

taşımaḳ Taşımak.

Olar uçer kere degil, altışar kere daa ḳatnaylar, anḳtaki suvnı taşıp bitireler, lâkin Amet aḳaynın çapçaġı tolmay. “Onlar üçer kere değil, altışar kere daha (bu işe) katılırlar, suyu taşıyıp bitirirler, fakat Ahmet akayın fıçısı dolmaz.” - Tüpsiz Çapçak Latifesi.

taşımamaḳ *(olumsuz)* **taşımaḳ.**

taşıtmaḳ *(ettirgen)* **taşımaḳ.**

taşıtmamaḳ *(olumsuz)* **taşıtmaḳ.**

taşıyıcı Taşıyıcı.

Bundan da başḳa onıñ yanına de direktor, de mudir, de yuk taşıyıcı kelip, baş kuteler. “Ayrıca onun yanına ne müdür ne yük taşıyıcı gelip bekliyor.” - E. Umerov - 1.

taşḳabaḳ *(botanik)* Bir kabak türü.

taşḳan *(fiil sıfat)* 1. Taşkın; taşmış. 2. Yatağından taşmış (akarsu).

taşḳarı *(Kodeks Kumanikus, ağızlarda)* Dışarı.

taşḳatuvlar bk. **taşıl.**

taş-ḳaya: yuregi ~ oldı *(mecaz)* Yüreği taş kesildi.

taşḳın 1. Taşkın; taşmış; **suv ~ı** Su taşkını.. 2. Coşkulu; çoşkun. 3. *(ağızlarda)* a) Döküntü. b) Kızamık.

Tav ḳorḳunçlı-ḳorḳunçlı nefes alġan, bulutlı kokten gurüldep yaġmur, sel olıp Ḳızıl-Taş deresine biñlerce suv taşḳınları meydanġa ketirgen. “Dağ korkutucu bir şekilde nefes almış, bulutlu gökten gürleyerek yağan yağmur, sel oluşturup Kızıltaş deresinde binlerce su taşkını meydana getirmiş.” - Aydamaklar Kobası Kızıltaş Efsanesi.

taşlaḳ (-ġı) Taşlık, taşlı yer.

Aylançıḳ ve taşlaḳ yol ile kettikçe, yuḳarġa koterilerek, Yeḫuda Biḫim Çufut-Ḳaleniñ çıplaḳ ḳayaları tibine

kelip yetti. “Dolambaşlı ve taşlı yolda gittikçe yukarıya çıkarak, Yahudi Bihim Çufut Kale’nin çıplak kayalarının dibine ulaştı.” -O. Akçokraklı - 1.

taşlama (Kırım Tatarlarının yavaş tempoda çalınan halk ezgisi).

taşlamaḳ 1. (çöpe) Atmak. 2. Bırakmak; **taşla o kirli şeyni** Bırak şu pis şeyi!; **işini** ~ İşinden ayrılmak; **ḳorantasını** ~ Ailesini bırakmak; ailesinden ayrılmak; **o meni bu alda taşlap ketmez** O beni bu halde bırakmaz.

Cengesin taşlap ḳız alsa, / Tan atḳanın tuyarmı. “Yengesini bırakıp kız alsa, / Tan attığını fak eder mi.” -Halk Yırı.

taşlamamaḳ *(olumsuz)* **taşlamaḳ**.

taşlanmaḳ (I) Bırakılmak.

Ḳaç kişi ḳol uzatsa da, pek kopleri tüşünmey, / Niçün şaytip bu zavallı şu ḳaḳlarġa taşlanġan. “Birkaç adam el uzatsa da, pek çoğu düşünmüyor, / Niçin böyle bu zavallı bu bataklıklara bırakılmış.” -M. Nuzet - 1.

taşlanmaḳ (II) *(ağızlarda)* Soyunmak, giysilerini çıkarmak; bk. **soyunmaḳ**.

taşlanmamaḳ *(olumsuz)* **taşlanmaḳ**.

taşlantı(lar) Atıklar; krş. **ḳalımtı**, **çıḳıntı**.

taşlatmaḳ *(ettirgen)* **taşlamaḳ**.

taşlatmamaḳ *(olumsuz)* **taşlatmaḳ**.

taşlav Grev.

taşlı 1. Taşlı; **~ saḫralar** *(coğrafya)* Taşlı çöller. 2.: **~ dair** Mezarlık.

Eger atḳan olsa, dosdoğru taşlı çuḳurlarnın içine tüşecek edi... “Eğer aşağı atlamış olsaydı, doğru taşlı çukurların içine düşecekti...” -A. Osman - 3.

taşmaġan *(olumsuz)* **taşḳan**.

taşmaḳ 1. Taşmak (çoğalma ve kabarma yüzünden kenarları aşmak); **süt taştı** Süt taştı. 2. Taşmak (akarsu, yatağından çıkarak çevresini kaplamak).

Balanın ağızından burnundan ḳan taştı... “Çocuğun ağzından başından kanlar akmaya başladı.” -Y. Bolat.

Avdarılġan avutlar, tamuġlar taşḳan, / Bu işlerge biz tügül, melekler şaşḳan. “Yıkılmış semerler, cehennem taşmış, / Bu işlere biz değil, melekler şaşmış.” -N. Çelebicihan.

taşmañlay Geniş alın.

taşsız Taşsız; **bu toprāḳ ~** Bu arazi taşsız.

taştırmaḳ *(ettirgen)* **taşmaḳ**.

taştırmamaḳ *(olumsuz)* **taştırmaḳ**.

taş-toprāḳ Taşı toprak; toplu halde arazi.

taşyaḳ *(ağızlarda, etnografya)* Taştan yontulmuş köpek kabı.

taşyurek Taş yürekli.

tat (I) *(etnografya)* Kırım'ın dağlarında yaşayan kimse; **~tır - inattır** *(atasözü)* Tatar inatçıdır.

Bir balaban çatır tav, / Çatır tavnıñ astında / Ayaḳlaşḳan eki tat. "Bir büyük çadır dağ, / Çadır dağın altında / Ayaklaşmış iki tat (Kırım'ın güneyindekiler) (baş, kaş, göz)" -Tapmaca.

tat (II) Tat, lezzet.

tata 1. Abla. 2. Teyze (hitap olarak).

Aḳşamġa ḳadar Sebiya tata uç kere daa pamuḳ teslim etti. "Akşama kadar Sebiya teyze üç kere daha pamuk teslim etti." -Z. Kurtnezir - 1.

tâtâ Kız kardeş; abla; bk. **tata**, **apte**.

tata-ḳardaş Kız kardeşler.

tatar 1. Tatar (Volge bölgesindeki). 2. Kırım Tatarı.

Nice kere ḳalemimni kulip ḳırdılar, / Ḳırdırttılar damardaşım, tatar ḳandaşḳa. "Kaç kere kalemimi gülerek kırdılar, / Arattılar damardaşım, Tatar kandaşa." -Y. Kandım - 1.

tatarca Tatarca, Tatar Türkçesi.

Şimdi em tatarca, em ḳazaḳça oḳuymız. "Şimdi hem Tatarca, hem Rusça okuyorum." -A. Hilmi.

tatarlıḳ (-ġı) 1. Tatarların yaşadığı bölge. 2. *(konuşmada)* Tatar halkına ait olma durumu.

Ey nur açıl, bir ḳuyaştay biz yaşlarnı aydınlat! / Tatarlıḳnı ḳurtaracaḳ bilgilermen ep yaşat! "Ey nur açıl, bir güneş gibi biz gençleri aydınlat! / Tatarlığı kurtaracak bilgilerle hep yaşat!" -M. Niyazi.

Tatarstan Tataristan.

Mindigim zaman eski, uzaḳ Tatarstan çöllerinde bir davuşle biñlerce cav ḳaytarġan, duşman buzġan bir başbuġ pertavumman koküsim ḳabarır. "Bindiğim zaman eski, uzak Tataristan çöllerinde bir sesle binlerce düşman çeviren, düşmanı bozan bir başbuğ, tavrımla göğsüm kabarır." -N. Çelebicihan.

tatarurçuḳ (-ġı) *(etnografya)* İki ipliği saran iğ.

tatbiḳ (-ḳı) 1. Karşılaştırıp kontrol etme. 2. Uygulama; hayata geçirme.

tatılġan *(fiil sıfat)* Tadına bakılmış olan.

tatılmaġan *(olumsuz)* **tatılġan**.

tatımaḳ *(ağızlarda)* Lezzetli olmak.

tatımamaḳ *(olumsuz)* **tatımaḳ**.

tatımlı *(ağızlarda)* Lezzetli, tatlı; bk. **lezetli**.

tatınmaḳ Bir şeyin tadına varmak.

Nemse raḳısına da tatınġan. “Alman rakısına da dadanmış.” -E. A. Osmanoğlu - 1.

tatınmamaḳ *(olumsuz)* **tatınmaḳ**.

tatil Tatil; **yaz ~i** Yaz tatili; **~ vaḳtında** Tatil sırasında.

Yazlıḳ tatilni beraber keçirüvni arzunen beklegen yaşlar, şu tatilde biribirinden omürlik ayırıldılar. “Yaz tatilini beraber geçirmeyi arzuyla bekleyen gençler, o tatilde birbirinden ömür boyu ayrıldılar.” -U. Edemova - 1.

tatiy, **tatiyçik** *(çocuk dili) (küçültme)* Küçük bacak; küçük ayak.

tâtiy *(çocuk dili)* Küçük ayak, küçük bacak; bk. **tatiy**.

tatlı (I) 1. Tatlı (sıfat). 2. Reçel; **gul ~sı** Gül reçeli; **~ tamır** *(botanik)* Meyan kökü; **aş tatlı olsun!** Afiyet olsun!

Çocuḳlıġı tatlı bir sürü ile ayḳırmayı mucip olan butün bu şeyler Şadiyecige gayrı iḫtiyarı olaraḳ - ‘Ax, ne ḳadar güzel!’ - dedirtti. “Çocukluğuna ait tatlı bir sürü şeyle haykırmasına sebep olan bütün bu şeyler Şadiyecige gayri ihtiyarî olarak ‘Ah, ne kadar güzel!’ dedirtti.” -A. S. Ayvazov - 1.

tatlı (II) Tatlı, lezzetli.

tatlı-ballı 1. Tatlı. 2. Şekerli.

tatlıdan-tatlı Çok tatlı.

tatlılıḳ (-ġı) 1. Reçellik (reçel yapmaya uygun veya reçel yapmak için ayrılmış olan). 2. Reçel yapmak için kullanılan kap.

tatlı-mabet: **~ yaşamaḳ** Canciğer olmak, canciğer kuzu sarması olmak.

tatmaḳ *(ağızlarda)* Tatmak, tadına bakmak.

Onıñ ḳuçaġına atılmaḳ, onın sevgisi, oḫşayışı ve şefḳatının lezzetini tatmaḳ isterken, merametsiz ḳattı bir ḳol omuzcıġına toḳunaraḳ butün vucudını sarsdı. “Onun kucağına atılmak, onun sevgisi, okşayışı ve şefkatinin lezzetini tatmak isterken, merhametsiz sert bir el omzuna dokunarak bütün vücudunu sarstı.” -A. S. Ayvazov - 1.

tatmamaḳ *(olumsuz)* **tatmaḳ**.

tatran *(botanik)* Acırga; bayır turpu; **yoḳ ~!** Olamaz! (saçmalama) Sen de!

Caillikmen zeerlengen son, o koylerniñ avası, / Yuzerligi, tatranları, cuşanları, cuvası. “Cahillikle zehirlendikten sonra, o köylerin havası, / Üzerliği, acırgaları, yavşan otları, soğa.” -M. Nuzet - 1.

tatsız *(ağızlarda)* Tatsız, lezzetsiz; bk. **datsız**.

tât-tât *(çocuk dili)* Pat pat; **~ etmek** Hafifçe pat pat diye vurmak, kaba etlerine vurmak; krş. **atya-tyat etmek.**

tattırmaḳ Tattırmak.

tattırmamaḳ *(olumsuz)* **tattırmaḳ.**

tatu *(zooloji)* Tatu, armadillo; *Dasypodidae sp.*

tatuirovka 1. Dövme yapma. 2. Dövme (vücut derisi üzerine yapılan yazı veya resim).

tauḳ *(ağızlarda, Kodeks Kumanikus)* Tavuk.

taun *(tıp)* Veba; vebalı.

tav (I) 1. Saadet, mutluluk, bahtiyarlık, zevk, lezzet, haz, ferahlık; ikbal; krş. **keyf**; **ḫaz (az).** 2. *(ağızlarda)* Keyif, haleti ruhiye; maneviyat; bk. **keyf**; **~ı kelmek** Keyfi yerine gelmek; **baynıñ ~ı kelgenşe (kelgence), fuḳareniñ sıyı ḳaçar** Zenginin keyfi yerine gelinceye kadar, fukaranın sabrı taşar; **~ı tutsa, turar** *(anlamına gelen)* Her istediği zaman (canının istediği gibi davranmak).

tav (II) 1. Yağlılık derecesi, besililik derecesi, beden sağlamlığı (hayvanlar); **~ına ketirmek** Hayvanları istenilen miktarda yağlılık derecesine getirmek. 2. Yüksek derece ısıtma.

tav (III) Çıkıntı taraf [ayak bileği kemiği *(Hayvan aşık kemiklerinden yapılma zarla oynanan aşık oyunundan gelmektedir.)*]; **aşıḳ ~ tüşti** Zar kemiği (aşık kemiği) düştü (tavla oyunu - "trik trak").

tav (IV) *(ağızlarda)* a) Orman. b) Dağ; bk. **dağ**; **~ cilegi** *(botanik)* Dağ çileği.

Seniñ baban tav başı, / Suv başınıñ atları / Arpa asap kişneşir, / Kurpe asap tişleşir. "Senin baban dağ başı, / Su başının atları / Arpa yiyip kişnerler, / Bulgur yiyip dişlerler." -Kozukurpeç Destanı.

tav (V) Tav verme (tütüne, çeliğe).

tava 1. Tava; krş. **ḳoltava**; **saplı** ~Saplı tava. 2. Sac; **dörtkoşe (***veya* **tögerek)** ~ Kare şeklinde (yuvarlak) sac; **otmek ~sı** Ekmek pişimek için sac; **kobete ~sı** Kubete (Tatar pastası) pişirmek için sac; **~ aşı** Sacın içinde yemek yapma.

Reçelli degeni şu ki, tavalarġa yuzümerik, ayva, ya da başḳa yemişler kertip taşlar ediler. "Reçelli denmesi şundandır ki, tavalara üzüm, erik, ayva veya başka meyveleri ikiye bölüp koyarlardı." -Çerkez Ali - 2.

tavaba Nesil, kuşak, göbek; krş. **nesil**; **bular molla ~ sından** Bunlar molla soyundan; **biz şeyḫ ~sındanmız** Biz şeyh torunlarıyız; **mırza ~sından** O

mirza soyundan; **bular oḳumışlar ~sından** Bunlar okumuş insanlar.

tavaf 1. *(dini)* Kâbe'nin etrafını dolaşma töreni; ~ **etmek** Kâbe'nin etrafını dolaşmak. 2. Dönme, dolaşma (etrafında); ~ **etmek** Etrafında dolaşmak, dönmek.

tavalḳım *(ağızlarda)* Lokum.

tavalḳum *(ağızlarda)* Lokum.

tavan 1. Tavan; ~ **resimleri** Tavan resimleri. 2. *(ağızlarda)* Tavan arası, çatı arası; bk. **çardaḳ**.

Ozü ise tavanġa çıḳıp otura. "Kendi ise tavana çıkıp oturur." -Köse ve Dev Masalı.

Ḳobanıñ kirli divarları ve alçaḳ tavanı onıñ mecalsiz vucudını sıḳa edi. "Mağaranın kirli duvarları ve alçak tavanı onun mecalsiz vücudunu sıkıyordu." -O. Akçokraklı - 1.

tavanaġaç (-çı) Tavan kirişleri.

tavır Tavır, eda; hareket, hareket tarzı, görgü, tarz; bk. **eda (II)**; **~nen** Tavırla; **tüşünceli** (veya **oyçan**) **bir ~nen** Düşünceli bir tavırla.

tavış *(ağızlarda)* Ses, seda; bk. **davuş**.

tavke 1. Kadın gibi erkek. 2. *(eski)* Kız; hizmetçi.

Menim ulum batır, / Çavup keliyatır, / Altı ḳoyan, beş tavke / Alıp keliyatır. "Benim oğlum yiğit, / Hızla geliyor, / Altı tavşan, beş hanım / Alıp geliyor." - Bala Yırı.

tavkel *(ağızlarda)* Ahmak, aptal, budala, enayi; bk. **deli**.

tavlamaḳ Ateşte ısıtmak.

tavlamamaḳ *(olumsuz)* **tavlamaḳ**.

tavlanmaḳ *(edilgen)* **tavlamaḳ**; 1. *Bir şeyin* tadını çıkarmak, *bir şeyin* zevkini çıkarmak, *bir şeyin* keyfini çıkarmak, *bir şeyden* lezzet almak, lezzetlenmek, zevk almak; **tavlanıp raatlanmaḳ** Dinlenmek, istirahat etmek, yorgunluğunu almak; başını dinlemek; uyumak, uzanmak; zevk almak., lezzet almak; **tavlanıp muzıka diñlemek** Zevkle, tadını çıkara çıkara müzik dinlemek. 2. Hatasını düzeltmek; kendine çekidüzen vermek; düzelmek, düzene girmek. 3. *(ağızlarda)* Kafası dumanlı olmak, çakırkeyf olmak, keyifli olmak; bk. **keyflenmek (***ağızlarda* **keflenmek)**.

tavlanmamaḳ *(olumsuz)* **tavlanmaḳ**.

tavlı (I) 1. Zevkli, lezzetli. 2. İçkili bir halde, içkili iken, kafası dumanlı bir halde, keyifli; **keyfli (***ağızlarda* **kefli)**.

tavlı (II) 1. Dolu, bereketli (bir kadın hakkında). 2. Yağlı, şişman, iyi besili,

semiz, istenen şişmanlıkta (hayvan). 3. *(ağızlarda)* Bol bol; **tavaġa ~ etip** (veya **çoḳ) yaġ ḳoydı** Tavanın içine fazla yağ döktü.

tavlı (III) 1. Isıtılmış (istenilen sıcaklıkta); **~ demir** Kızgın demir. 2. Tavlanmış, tavlı.

tavlı (IV) *(ağızlarda)* Dağlı; bk. **daġlı**.

tavot (-tı) *(teknik)* Gres (yağı).

tavotçı *(teknik)* Gres yağcı.

tavotlıḳ (-ġı) *(teknik)* Yağdanlık, gres kutusu.

tavra Damga, marka; krş. **tamġa**; **en**.

Tavrida Tauris, Kırım.

Bu ḫaberni, Aḳmescit politsiyası - Tavrida gubernatorına, Tavrida gubernatorı da, aman padişaġa yetiştirgen. "Bu haberi Akmescit polisi, Kırım valisine, Kırım valisi de hemen padişaha ulaştırmış." -Alimnin Eziyetlenmesi Hikayesi.

Tavriya Tavriia.

tavsif Tasvir (etme), betimleme; tarif (etme), tanımlama; ~ **etmek** Tasvir etmek, betimlemek.

tavsiye *(ağızlarda)* Öğüt, nasihat, tavsiye, akıl; bk. **tevsiye**.

tavşan *(zooloji)* 1. Tavşan; **aḳ** ~ Beyaz tavşan; **ana** ~ Dişi tavşan; ~ **balası** Tavşan yavrusu; krş. **gocen**; ~ **terisi** Tavşan derisi. 2. ~ **aşı** *(botanik)* Gerçek sarı renkli bir tür mantar (kaba); ~ **başı** bk. **tavşanbaş**; ~ **dudaġı** *(tıp)* Yarık dudak, tavşan dudağı; ~ **piçimliler** *(zooloji)* Tavşangiller. 3. Yılbaşı tavşanı *(4. yıl, 12 yaşındaki hayvan)* ; bk. **muçel**. ● ~ **yuḳusı** Hassas, kısa uyku; ~ **yurekli** Çok korkak, ödlek, tabansız, yüreksiz; ~ **soyunıñ soyu** (veya **ḳartdedemniñ soyu**) *(mecaz)* Uzak akraba; **~ġa - ḳaç demek, tazıġa - ḳuv demek** *(atasözü)* Tavşana "kaç" demek, av köpeğine "yakala" demek; **bir gecege ~ terisi de dayanġan** *(atasözü)* gece beklenmedik bir sırada misafir dayanmış (bir gece tavşan derisi dayanmış); **~nıñ ḳaçḳanını korip, şorbasından tüñüldim** tavşanın kaçtığını görüp çorbasından et yedim..

Ḳapu ogünde cuvursa, / Cuvurıp keçti bir tavşan. "Kapı önünde koşarsa, / Koşarak geçti bir tavşan." -Halk Yırı.

tavşanbaş *(benzer)*: **~ armut** bk. **armut**.

tavtologiya Taftoloji, gereksiz yineleme, tekriri merdut.

tavuçıḳ (-ġı) Tavuk.

tavuḳ 1. Tavuk; ~ **eti** Tavuk eti; **kulük** ~ Kuluçkaya yatmak isteyen tavuk; ~ **şorba(sı)** Tavuk çorbası; ~ **cunü** *(ağızlarda)* Tavuk tüyleri; bk. **tavuḳ ḳanatı**; **kul obasında ~lar eşine**

Tavuklar küllerin içinde eşiniyor. 2. **kiyik** ~ *(zooloji)* Çalı horozu, yaban horozu; **ḳara** ~ *(zooloji)* Karatavuk; **suv** ~**ġı** *(zooloji)* Çalı bülbülü; **sırlı** ~ **(**veya **ḳır** ~**ı)** *(zooloji)* Sülün; krş. **sulün**; ~ **piçimliler** *(zooloji)* Tavukgiller. 3. Yılbaşı hindisi; bk. **muçel**; ~ **yılı**; ● ~ **ḳarası** *(tıp)* Tavukkarası; ~ **tüşünde (**veya **yuḳusında) tarı kore(r)** *(atasözü)* Tavuk düşünde veya uykusunda darı görür; **ḳomşunıñ** ~**ġı - ḳaz, apayı - ḳız korünir** *(atasözü)* Komşunun tavuğu kaz, karısı kız görünür; **sersem** ~ Unutkan, dalgın, dikkatsiz, savruk; **sersem** ~ **kibi** Düşünme yetisini kaybetmiş.

Aç tavuḳ tüşinde tarı korer. "Aç tavuk rüyasında darı görür." -Atalar Sözü.

tavuḳçı 1. Tavukçu; kümes hayvanlarına bakan. 2. Tavuk satıcısı.

tavuḳçılıḳ (-ġı) 1. Kümes hayvanları yetiştirme; tavukçuluk. 2. Tavuk ticareti.

tavuḳgul *(botanik)* Şakayık (çiçeği); krş **şaḳayıḳ**; **patlaḳ çanaḳ**; **ayuv gulü**; **drandafla**.

tavulġa *(botanik)* Çayır melikesi, erkeç sakalı.

tavun bk. **taun**.

tavur bk. **tavır**.

tavus *(zooloji)* Tavus (kuşu); ~ **ḳuşu**; **ana (***veya* **dişi)** ~ Dişi tavus (kuşu).

Taltinke kene şu atlas anterini ve beyaz ayaḳḳaplarını kiygen, aḳayınıñ yanında tavus kibi parıldap ketmekte. "Kırıtkan kadın yine o atlas elbiseyi ve beyaz ayakkabılarını giymiş, kocasının yanında tavus kuşu gibi parıldayıp gitmekte." -A. Osman - 2.

tavuş *(ağızlarda)* İnce ses; bk. **davuş**.

Balalar bu vaḳialarġa işanmaġan kibi pervasız tavuşnen diñleyler, ozleri ise ḳıbırdamaġa, oksürmege ḳorḳalar. "Çocuklar bu hikâyelere inanmamış gibi pervasız sesle dinliyorlar, kıpırdamaya, öksürmeye korkuyorlar." -E. A. Osmanoğlu - 1.

tay (I) Tay; bk. **ḳunan**; **dönen**; **ḳuluntay**; **çontuḳ** ~ Doğacak tayı emzirme dönemi.

Tay at çaġına kelgen soñ ḫan Narikniñ ustüne bir ḳat urba kestire. "Tay at çağına geldikten sonra han Narik'in üstüne bir kat elbise kestirir." -Çorabatır Destanı.

tay (II) Yığın, küme, balya; paket; deste, tomar; **pamuḳ** ~**ı** Pamuk yığını; ~ **basmaḳ** (veya **yapmaḳ**) Balya yapmak; krş. **taylamaḳ**; **materialnı** ~**nen aldılar** Malzemeyi bir bütün olarak rulo aldılar.

tayaçıḳ (-ġı) Küçük sopa; **tılsımlı ~** Sihirli değnek.

Damlardan aḳḳan suvlar süyrü tayaçıḳlar şekilinde saçaḳlarda salınıp ḳalġanlar. “Damlardan akan sular sivri değnekler gibi saçaklarda asılıp kalmışlar.” -A. Osman - 1.

tayaḳ (-ġı) 1. Sopa; **uzun ~** Uzun sopa. 2. *(ağızlarda)* Dayanak; destek; **“Balan olsa**, **bir baḫttır**, **ḳart olġanda tayaḳtır”** (Kırım Tatar halk şarkısından alınmış sözler) “Çocuk sahibi olmak mutluluktur, yaşlandığında sana destek olurlar”.

Bu vaḳıtta balalar kele de eşekniñ burununa tayaḳ soḳıp, eşekni aḳsırtalar. “O zaman çocuklar gelir ve eşeğin burnuna sopa sokarak eşeği aksırtırlar.” -Turna Babay Masalı.

tayaḳlamaḳ 1. Sopayla vurmak. 2. Kabartmak (yastığı).

Eyisi, ḳart onı tayaḳlaġan olsa… “İhtiyar onu dövse daha iyi…” -E. A. Osmanoğlu - 1.

tayam Esas; öz; **lafnıñ ~ına daa etmedik** Lafın esasına daha gelmedik.

tayama Dayanak; destek; krş. **direk**.

Garajnıñ şiferlerini yuzüm asmalarınıñ çürügen tayamalarını deñiştirecek bu adam, şimdi serseriylikke urunıp, azbar içinde dolanmaḳta. “Garajın damtaşlarını asmaların dayanaklarını değiştirecek bu adam şimdi serseriliğe vurup bahçenin içinde dolanmakta.” -İ. Paşi.

tayamaḳ 1. *(ağızlarda)* Dayamak; dayandırmak; bk. **tayandırmaḳ**. 2. *(mecaz)*: **arḳa ~** Arkasını dayamak (birinin koruyuculuğuna güvenmek).

Alim endi Zumbilovnın yaşaġan sarayına barıp, ozü yasaġan merdivenni divarġa ḳarşı tayaġan ve yavaş-yavaş merdivenden yuḳarı tırmaşıp pencerege çıḳḳan. “Alim artık Zumbilov’un yaşadığı saraya gidip, kendinin yaptığı merdiveni duvara dayamış ve yavaş yavaş merdivenden yukarıya tırmanıp pencereye çıkmış.” -Karakulak Hikayesi.

tayandırılmaḳ *(edilgen)* **tayandırtmaḳ**.

tayandırılmamaḳ *(olumsuz)* **tayandırılmaḳ**.

tayandırmaḳ Dayandırmak.

Yavaştan merdivenni tayandırıp, damġa çıḳa, bacadan evge tüşe ve ḫannıñ ogünde peyda ola. “Yavaşça merdiveni dayayıp, dama çıkar, bacadan eve iner ve hanın önünde ortaya çıkar.” -Ocak Latifesi.

tayandırmamaḳ *(olumsuz)* **tayandırmaḳ**.

tayandırtmaḳ *(ettirgen)* **tayandırmaḳ**.

tayandırtmamaḳ *(olumsuz)* **tayandırtmaḳ**.

tayanġıç (-çı) 1. Dayanak; krş. **tayama**, **direk**; **~ noḳtası** Dayanak noktası. 2. Dirseklik (koltukta).

Oġul bala, ana babaġa tayanġıç. "Erkek çocuk, ana babaya dayanaktır." - Atalar Sözü.

tayanıḳ (-ġı) Dayandırılmış (bir şeye); **merdiven divarġa ~** Merdiven duvara dayandırılmış halde.

Ufuḳnıñ tüz çızığı ustünde biri-birine tayanıḳ evlerniñ şekilleri. "Ufkun düz çizgisi üstünde birbirine dayanmış evlerin şekilleri." -E. A. Osmanoğlu - 1.

tayanmaḳ (*ağızlarda* **dayanmaḳ)** 1. Dayanmak. 2. Uzanmak; **biraz tayanmaġa isteyim** Biraz uzanmak istiyorum.

Tayaġına tayanıp, / Edil baynıñ ḳaytuvına azırlana. "Sopasına dayanıp, / Edil bayın dönüşüne hazırlanır." - Kozukurpeç Destanı.

tayanmamaḳ *(olumsuz)* **tayanmaḳ**.

taybalaḳ *(ağızlarda)* Tay; bk. **tay**.

taydırmaḳ *(ettirgen)* **taymaḳ**.

taydırmamaḳ *(olumsuz)* **taydırmaḳ**.

tayfa 1. Grup; heyet, takım; kalabalık, halk, yığınlar; sürü; bk. **sürü**. 2. Kabile, boy, uruk; nesil, kuşak. 3. (kınama sözü) Çingene; çingene kafilesi; **çingene ~si** Çingene kafilesi. 4. *(ağızlarda)* Aile, ev; bk. **ḳoranta**; **ayle**; **uzun kesme**, **ḳısḳa kes**, **~ñ çoḳtır - yetişmez** *(atasözü)* Kalın kesme, ince kes; ailen büyük yetişmez.

Pek eski vaḳıtlarda Ḳırımnıñ yalı boyunda, dünyada daa insanlar yaratılmaġan bir zamanda cin tayfası, degen bir tayfa yaşay eken. "Çok eski zamanlarda Kırım'ın yalı boyunda, dünyada henüz insanların yaratılmadığı bir dönemde cin taifesi denen bir gurup yaşıyormuş." -Ayuvdağ Efsanesi.

tayfe *(ağızlarda)* Aile, ev; bk. **tayfa**.

tayfun Tayfun.

tayga Tayga (ormanı).

Eyisi, oña bu diyarı taşlap, uzaḳlarġa ketmek, deyik, tundra, tayga içine barıp siñmek kerek. "En iyisi bu dünyadan bırakıp uzaklara gitmek, geyik tundra, tayga içine sinip gitmek gerekli." -E. Umerov - 2.

tayġaḳ bk. **tayġalaḳ**; **~ taş** Kayağan taş, arduvaz; kayağan taştan, arduvazlı; şist (kaya).

Özüñiz bilesiñiz, er yaḳ buz, tayġaḳ. "Kendiniz de biliyorsunuz, her yer buz, kaygan." -A. Osman - 1.

tayġalaḳ Kaygan, kayağan, kaypak; kaygın; ~ **buz** Kaygan buz; **bu yer** ~ Bu yer kaygan; ~ **parket** Kaygan parke.

Mına olardan birisi, tayġalaḳ ve suvuḳ soyu, Alimniñ boġazına sarılıp tüyümlengen. "İşte onlardan biri, kaygan ve soğuk olanı, Alim'in boğazına sarılıp düğümlenmiş."- Aydamaklar Kobası Kızıltaş Efsanesi.

tayġızmaḳ bk. **taydırmaḳ**.

tayın bk. **tayin**.

tayin Tayin etme, atama, getirme; teşhis etme; tarif etme, tanımlama, belirleme; ~ **ol(un)maḳ** Tayin ol(un)mak; ~ **etmek** Tayin etmek; krş. **tayinlemek**; **yaşayışta oz yerini** ~ **etmek** Hayattaki yerini belirlemek.

Toy kunü tayin oluna. "Düğün günü tespit edilir." -Altın Alma Masalı.

tayinat *(çokluk)* **tayin**; Tayin etme, atama, getirme; teşhis etme; tarif etme, tanımlama, belirleme.

tayinlemek Tayin etmek, atamak, getirmek; yerleştirmek, koymak; tarif etmek, tanımlamak, belirlemek, nitelemek; krş. **tayin etmek**; **yaşını** ~ Yaşını kestirmek.

Nikolay Alekseeviç tayinlep ketken işke bir şeyler daa ḳoştı. "Nikolay Alekseeviç atanarak gittiği işe bir şeyler daha ekledi." -U. Edemova - 2.

tayinlememek *(olumsuz)* **tayinlemek**.

tayinlengen *(fiil sıfat)* **tayinlemek**.

tayinlenmegen *(olumsuz)* **tayinlengen**.

tayinlenmek *(edilgen)* **tayinlemek**; Atanmak, tayin edilmek, getirilmek; yerleştirilmek, koyulmak; tarif edilmek, tanımlanmak, belirlenmek, nitelenmek.

Birisi çarḳnı aylandırmaġa, birisi maḳas ḳayramaġa. ḳoy ḳırḳmaġa on kişi tayinlendi ve bir kişi ḳoy tutıp ketirmek içün. "Birisi çarkı döndürmeye, diğeri makaslamaya, koyun kırpmak için on kişi görevlendirildi, biri koyunları tutup getiriyor." -M. Ablalimov.

tayinlenmemek *(olumsuz)* **tayinlenmek**.

tayinletmek *(ettirgen)* **tayinlemek**.

tayinletmemek *(olumsuz)* **tayinletmek**.

taylaḳ (-ġı) Patinaj yeri, patinaj pisti; ~ **-bu**, **konkilernen taymaḳ içün buznen ḳaplı meydan** Patinaj yeri - Bu, patinaj yapmak için buzla kaplı alan.

taylamaḳ Ambalaj etmek; paket yapmak, paketlemek, pakete koymak; balya yapmak; denk yapmak; tonga yapmak; krş. **tay basmaḳ** (veya **yapmaḳ**).

taylamamaḳ *(olumsuz)* **taylamaḳ**.

taylanġan *(fiil sıfat)* **taylanmaḳ**.

taylanmaġan *(olumsuz)* **taylanġan**.

taylanmaḳ *(edilgen)* **taylamaḳ**; **ḳuşlar taylandı** Kuşlar sürüler halinde toplandı.

taylanmamaḳ *(olumsuz)* **taylanmaḳ**.

taylyaḳ Ayağı sakat, topal, aksak (insan); bk. **topal**.

taym *(spor)* Yarı, devre.

taymaḳ 1. Yuvarlanmak; gezmek, gezinmek. 2. Kaymak; (kayıp) kurtulmak; kızak yapmak, patinaj yapmak, ski yapmak; süzülmek; **tayıp ketmek**; **ayaġı** ~ Ayağı kaymak; **tayıp tüşmek** Kayıp düşmek (kaydıraklı); **ayaġı tayıp yıḳılmaḳ** Ayağı kayıp düşmek. 3. *(mecaz)* Yakasını sıyırmak, kaçınmak, sıyrılmak, kurtulmak, yakayı kurtarmak, sıvışmak, palamarı koparmak; krş. **zıpmaḳ**; **zuvmaḳ**.

Aydos içeri kirmege ḳaç kere niyetlense de, Arzıgül 'Yoḳ' demeden taymadı. "Aydos içeri girmeye kaç kere niyetlense de, Arzıgül 'Yok' demekten kaçınmadı." -Çerkez Ali - 1.

taymamaḳ *(olumsuz)* **taymaḳ**.

Taymasın şu, yeter artıḳ, baḫtın ḳara yıldızı, / Omür boyu asret çekip turmasın yurtnıñ ḳızı "Kaymasın şu, yeter artık, bahtın kara yıldızı, / Ömür boyu hasret çekip durmasın yurdun kızı" -S. Turupçı.

taypınma, **taypınuv** *(eylem adı)* **taypınmaḳ** (yerinden) Oynama; sallantı.

Amma, bu allarnı endi daima aḳılda tutmaḳ ve iş vaḳıtında iç bir türlü çetke taypınuvġa yol bermemek kerek. "Ama bu durumları daima akılda tutmak ve iş zamanında bir tarafa sapmaya yol vermemek lazım." -Z. Kurtnezir - 1.

taypınmadan Şaşmadan; devamlı olarak; **gemi ~ ogge kete edi** Gemi şaşmadan ileriye gidiyordu.

taypınmaḳ 1. Sapmak, inhiraf etmek; **gemi yolundan taypındı** Gemi yolundan saptı. 2. Hareket etmek; **ogge ~** İlerlemek. 3. (yerinden) Oynamak; kımıldamak, kımıldanmak; bir yana çekilmek; krş. **çekilmek**.

taypınmamaḳ *(olumsuz)* **taypınmaḳ**; Sapmamak; hareket etmemek.

Serbest balalıḳ ve osmürlik devranını sürsün, lâkin doġru yoldan taypınmasın. "Özgür çocukluk ve ergenlik çağını sürsün, fakat doğru yoldan sapmasın." - U. Edemova - 1.

tayuḳ *(ağızlarda)* Tavuk; bk. **tavuḳ**.

tayyare Uçak, tayyare; krş. **uçaḳ**; **uçḳuç**.

taz (I) 1. Kel, dazlak; ~ **baş** bk. **tazbaş**. 2. *(mecaz)* Kel, dazlak, çıplak yer; **çimenlikniñ ~ yeri** Çayırın çıplak yeri;

● **~nıñ ķıdırġanı saç(tır)** Dazlağın görüneni saçtır.

Şu arada, şu yerde bulunġan taz oġlan: -Şeerge barġanda ayaġıma bir ķızıl çızma alıp bermege söz berseñiz, men onıñ kim ekenini bilip kelirmen -dey. “O sırada orada bulunan Keloğlan: — Şehire gittiğimiz zaman ayağıma kırmızı bir çizme almaya söz verirseniz, ben onun kim olduğunu öğrenip gelirim, der.” -Çorabatır Destanı.

taz (II) bk. **tas**.

tazbaş Dazlak, kel; ~ **ķart** Kel ihtiyar.

Bayağı yaşlardaki tazbaş adam subetdeşine añlata: — Defne yapraġını ķaynatıp, soñ içine bir ķaşıķ bal ve bir ķaşıķ tuz taşlamaķ kerek. “İleri yaşlardaki kel adam sohbet arkadaşına anlatıyor: — Defne yaprağını kaynatıp, sonra içine bir kaşık bal ve bir kaşık tuz atmak gerek.” -A. Osman - 2.

taze 1. Taze, körpe; diri; ~ **ava** Temiz hava; ~ **otmek** Taze ekmek; ~ **çay** Taze çay; ~ **ẖıyar** Taze hıyar; ~ **balıķ** Taze balık. 2. Sağlam, berk; sert; güçlü; ~ **ķuvetler** Sağlam, yeni kuvvetler. 3. Yeni; ~ **ẖaberler** Son haberler.

Ķart ekseri vaķıt, esirlikte olġan başķa vatandaşlarınen gizlice korüşe, olardan oz memleketi aķķında taze ẖaberler ala eken. “İhtiyar adam genellikle esir olan diğer vatandaşları ile gizlice görüşüyor, onlardan memleketi hakkında taze haberler alıyormuş.” -Altın Beşik Efsanesi.

tazelenmek Serinleşmek; serinlenmek.

tazelenmemek *(olumsuz)* **tazelenmek**.

tazelik Tazelik.

Bulbul daim bir gul dalına ķonıp otmegeni kibi, menim goñlüm de, daim bir ķız uzerinde ķarar ķılamay… Tazelik isteyim, tazelik… “Bülbül daima bir gül dalına konup ötmediği gibi, benim gönlüm de daima bir kız üzerinde karar kılamıyor… Tazelik istiyorum, tazelik…” -U. İpçi - 2.

tazergen Yenilenmiş, tazelenmiş.

Bugun ava yaġmurdan soñ biraz tazergen. “Bugün hava yağmurdan sonra biraz serinlemiş.” -İ. Paşi.

tazermegen *(olumsuz)* **tazergen**.

tazermek Serinleşmek; serinletmek; serinleştirmek; havalandırmak; **yaġmurdan soñ ava tazerdi** Yağmurdan sonra hava serinleşti.

Koylüniñ tarlası, baġçası, otlaġı / Daima suvunnen tazersin, yeşersin! “Köylünün tarlası, bahçesi, otlağı / Daima suyunla tazelensin, yeşersin!” - Y. Temirkaya - 1.

tazermemek *(olumsuz)* **tazermek**.

tazertmek Serinletmek; serinleştirmek; havalandırmak; yenileştirmek.

Ķapı, pencerelerni açıp, bütün gece ķapavlı turġan odanıñ avasını tazertti. “Kapı, pencereleri açıp, bütün gece kapalı duran odanın havasını tazeletti.” -U. Edemova - 2.

tazertmemek *(olumsuz)* **tazertmek**.

Dayanalmam, aķlıma tüşse anam, / Tazertme ķanlı yaramnı, yalvaram, / Ķan ķusa yara, ateşlerde yanam, / Dayanalmam, aķlıma tüşse anam. “Dayanamam, aklıma düşse anam, / Yenileştirme kanlı yaramı, yalvarırım, / Kan kusar yara, ateşlerde yanarım, / Dayanamam, aklıma düşse anam.” -S. Emin - 2.

tazı 1. Tazı (köpeği). 2. Arap atı, doludizgin giderken, dörtnala.

Zaten o biraz yımşaķça baķķan kibi olsa, artından tazı kopegi kibi taķıla ketem. “Zaten o biraz yumuşak davranır gibi olsa, tazı köpeği gibi peşine takılıp gidiyorum.” -E. Umerov - 1.

tazılı Av köpekli.

tazısız Av köpeksiz; **avġa ketken ~, ķaytıp kelir tavşansız** *(atasözü)* Av köpeksiz ava giden, tavşansız döner.

taziķ bk. **tazyıķ**.

tazim Hürmet, saygı; hayran olma; birine derin bir hürmet besleme, birine son derece hürmet etme; ● ~ **etmek** Hürmet etmek; krş. **teşrif buyurmaķ**.

Anda Elti ana ve Meryemnen korüşti, musafirlerniñ ekisi de buyük tazim ile egilip muftiniñ ķolını optiler. “Orda Elti ana ve Meryem ile görüştü, misafirlerin ikisi de büyük saygı ile eğilip müftünün elini öptüler.” -Çerkez Ali - 1.

tazir Şiddetli azar, haşlama, zılgıt, papara, alabanda; tekdir, ayıplama, yerme, takbih; krş. **tenbi**.

Maña yaḫşı bir kopek taziri ura. “Beni köpek gibi iyice azarlıyor.” -A. Hilmi.

tazirlegen Azarlayan, paylayan.

O yaş balanı tazirlegen kibi parmaġını salladı. “O küçük çocuğu azarlar gibi parmağını salladı.” -U. Edemova - 1.

tazirlemegen *(olumsuz)* **tazirlegen**.

tazirlemek Azarlamak, paylamak, kakımak; krş. **darılmaķ**.

Umumen, onı gazeta işi boyunca ayrı papka tutmaġansıñız, gazetada çalışķan kadrlar ḫususında sizde tasavur yoķ dep tazirlegenler. “Onu, gazete işinde çalıştığı süre boyunca dosya oluşturmamışsınız, gazetedeki çalışanlar hakkında sizin bilginiz yok, diye fırçalamışlar.” -Z. Kurtnezir - 1.

tazirlememek *(olumsuz)* **tazirlemek**.

tazirlengen Azarlanan, paylanan.

tazirlenmegen *(olumsuz)* **tazirlengen**.

tazirlenmek *(edilgen)* **tazirlemek**; Azarlanmak, paylanmak.

Şu sebepten redaktsiya ḫadimi boten botenge ḳattı tazirlendi. "Bu yüzden redaksiyon çalışanı çok sert uyarıldı." -Z. Kurtnezir - 1.

tazirlenmemek *(olumsuz)* **tazirlenmek**.

taziye Taziye, taziyet; acıma, merhamet; ~ **bildirmek** (veya **etmek**) Taziyelerini bildirmek; ~**de bulunmaḳ** Taziyede bulunmak.

Taziyege kelgen bir ḳaç adamnen beraber Midat azbarġa kirdi. "Taziyeye gelen birkaç adamla birlikte Mithat avluya girdi." -M. Ablalimov.

tazlanmaḳ bk. **tazlaşmaḳ**.

tazlaşmaḳ Dazlak olmak, kel olmak, saçları dökülmek.

tazlatmaḳ *(ettirgen)* **tazlanmaḳ**; **tazlatıp ḳoymaḳ**.

tazyıḳ (-ġı) Basınç, tazyik, baskı; krş. **zıḳı**.

Töpeden esken yelniñ tazyıḳnı altında tütün yerge yapıştı, çıl çullar top-top olıp cılıştılar, bazı yerlerde tereklerniñ pıtaḳlarına ilinip ḳalġan kibi turalar. "Tepede esen rüzgârın etkisiyle duman yere indi. Beyaz çullar top top olup yığıldılar. Bazı yerlerde ağaçların budaklarına ilişip kalmış gibi duruyorlar." -E. A. Osmanoğlu - 1.

te bk. **da**.

teacüp bk. **tacip**.

teatr (-ri) Tiyatro; **ḳoḳla ~i** Kukla tiyatrosu; **~ge barmaḳ** Tiyatroya gitmek.

Ḳarşısında, kokke boy sozıp turġan kok boyalı evni teatr binasına beñzetti. "Karşısında göğe boy uzatan mavi boyalı evi tiyatro binasına benzetti." -U. Edemova - 1.

teatrci Tiyatrosever.

teatrşınas Tiyatro uzmanı.

tebaa 1. Uyruk. 2. Uyruklu; **Ukraina ~sı** Ukrayna vatandaşı.

tebareke Mülk suresi, Tebareke (Kur'anın 67. suresi).

tebdil Değiştirme; değişme; krş. **deñişüv, deñişme**; **~ etmek** Değiştirmek.

teber *(tarihi)* Keser; barda.

tebermek *(ağızlarda)* İtmek, iteklemek.

tebessüm Tebessüm; gülümseme; krş. **kulümsirev**, **kulümsireme**.

Lalelernin tebessümi / Çoḳraḳlarnın zem-zem suvı / Alır menim son esimni, / Dağnı sarġan kom-kok suvnı. "Lâlelerin

tebessümü / Su kaynaklarının zemzem suyu / Alır benim son aklımı, / Dağı saran masmavi suyu.” -Y. Kandım - 1.

tebin Atların karla kaplı bir yerde otlaması.

tebingi Deri astar.

tebinlemek: **tebinip otlamaḳ** Kar tabakasını toynaklarla kaldırıp otlamak.

tebinlememek *(olumsuz)* **tebinlemek**.

tebinmek bk. **tepinmek**.

tebla bk. **tabla**.

tebliġ (-ġi) Bildiri; krş. **bildirüv**.

tebliġat (-tı) Bildirim, tebliğ; **~ etmek** Tebliğ etmek.

tebmek *(ağızlarda)* Tekmelemek; tepmek.

tebretilmek *(ağızlarda)* 1. Heyecanlanmak; bk. **tepretilmek**. 2. Dalgalanmak; bk. **dağlanmaḳ**.

tebretmek *(ağızlarda)* Titretmek; sallamak; bk. **tepretmek**.

Anca, bazıda bir ḳuvetli furtuna eskende, yel ḳobanın içine kire de, beşikni tebrete. “Ancak bazen kuvvetli bir fırtına esince, yel mağaranın içine giriyor, beşiği harekete geçiriyor.” -Altın Beşik Efsanesi.

tebrik (-gi) Tebrik; krş. **ḫayırlamav**; **~ etmek** Tebrik etmek; krş. **tebriklemek**.

Ve menim eñ kümüş, eñ samimiy, yuregimden taşıp çıḳḳan tebrigimni ḳabul et! “Ve benim en büyük, en samimi, yüreğimden taşıp çıkan tebriğimi kabul et!” -İ. Abduraman - 1.

tebriklemek Tebrik etmek; **ḫayırlamaḳ**.

Er biri istese tantana saibini tebrikley, istese oña oz yuregini ezgen oy fikirlerinen, ḳasevetlerinen paylaşa bile ediler. “Her biri ister tantana sahibini tebrik ediyor, isterse ona kendi dertlerini, fikirlerini, sorunlarını anlatabiliyorlardı.” -E. Umerov - 1.

tebriklememek *(olumsuz)* **tebriklemek**.

tebriklenmek *(edilgen)* **tebriklemek**.

tebriklenmemek *(olumsuz)* **tebriklenmek**.

tecavuz 1. Aşma; ötesine geçme. 2. İhlal etme (kanunu); uymama (yasaya); **tertip ~** Disiplini bozma (ihlal etme); düzen kurallarına uymama. 3. Saldırı; hücum etme, saldırma; krş. **istilâ**; **~ etmek** a) (bir şeyi) Aşmak; geçmek; b) Saldırmak; hücum etmek.

tecavuzcı *(isim)* Saldıran, saldırgan, mütecaviz.

tecavuziy *(sıfat)* Saldırgan, agresif; **~ siyaset** Saldırgan bir siyaset.

tecavuzkârane Tecavüz edercesine, saldırırcasına; **~ areket etmek**

Saldırırcasına hareket etmek; saldırgan davranmak.

tecessüs 1. Yoklama, araştırma, araştırılma. 2. Bir şeyin iç yüzünü araştırıp sırrını çözmeye çalışma; gözetleme.

Cin Mambet buyük bir merak ve tecessüsnen Ḳuranġa baḳa, altın suvlarnen yazılġan ve kenarları ince ve renkli orneklernen işlengen saifelerge, surelerniñ serlevalarına, durakları ve ḫarekelerine baḳıp toyalmay. “Cin Mambet büyük bir merak ve tecessüsle Kuran’a bakıyor, altın sularla yazılmış ve kenarları ince ve renkli örneklerle işlenmiş sayfalara, surelerin başlıklarına, durakları ve harekelerine bakıp doyamıyor.” -Cafer Seydamet.

tecḫiz bk. **teçḫis**.

tecḫizat bk. **teçḫizat**.

tecirbe bk. **tecribe**.

tecribe 1. Tecrübe; deneyim; **iş ~si** İş tecrübesi; **çoḳ yıllıḳ ~** Uzun yılların tecrübesi; **okutuv ~** Ders verme tecrübesi; **~ alıp-berişmek** Tecrübe alışverişinde bulunmak; krş. **tecribeleşmek**; **~den bilem** Kendi (şahsi) tecrübemden biliyorum. 2. Deney; test; krş. **sınav**; **ḫimiyeviy ~ler** Kimya deneyleri.

Onıñ içün er biri bir kunlük tecribeleri, korüvleri neticesinde ozleriniñ kereklerini tüşünip ay ta, ısmarlay ediler. “Onun için her biri günlük tecrübeleri, gözlemleri sonucunda kendilerine gerekenleri düşünüp söylüyor, ısmarlıyorlardı.” -A. Odabaş.

tecribeli Tecrübeli, deneyimli; **~ oca** Tecrübeli bir öğretmen.

O ḳart ve ġayet tecribeli kişi edi. “O, yaşlı ve çok tecrübeli biri idi.” -U. Edemova - 3.

tecvit (-di) 1. *(Müslümanlık)* Tecvit *(Kuran’ı doğru okuma kuralları)*. 2. Belagat; iyi konuşma yeteneği; düzgün anlatma sanatı; **~nen**, **~le**, **~ ile** Belagatle; belagatli (ifadeli, anlatımlı) bir şekilde; krş. **ifadeli**.

Bu mekteplerde oḳultan dersler: Ḳur'an, tecvit ilmiḥal, ḫovace-i sübyan ve biraz daa yazı - sızıdır. “Bu mektepte okutulan dersler, ‘Kuran, Tecvit, İlmihâl, Hace-i Sübyan ve biraz daha yazı çizidir.” -U. İpçi - 1.

tecvitli İfadeli, anlatımlı; hoş; bk. **ḫoş**; **~ ses** Hoş bir ses; bk. **ḫoş ses**.

tecvut bk. **tecvit**.

teçḫizat Teçhizat; donatı; donatım; tesisat; krş. **donatma**, **kedik**.

teçvit bk. **tecvit**.

tedarik (-gi) Hazırlık; hazırlama; krş. **azırlıḳ**; **~ kormek** Gerekli olanı yapmak (mesela alışveriş vs.); **~ etmek** Tedarik etmek; bulmak; sağlamak; **~te bulunmaḳ** (bir şeye) Hazırlanmak.

Faḳat parayı nasıl tedarik itmeli? Meselenin can yeri burasıdır. "Fakat parayı nasıl tedarik etmeli? Meselenin can alıcı noktası budur." -H. Ş. Toktargazi.

tedariklenmek Hazırlanmak.

Midatnıñ keyfi bozuldı ve o elindeki çaynı tez-tez içip, turmaġa tedariklendi. "Mithat'ın keyfi kaçtı ve elindeki çayı bırakıp kalkmak için hazırlandı." -M. Ablalimov.

tedaviy Tedavi; krş. **şifa**; **~ etmek** Tedavi etmek.

Men episini bir korem ve temiz vicdanım ile tedaviy etem. "Ben hepsini bir görüyorum ve temiz vicdanımla tedavi ediyorum." -İ. Paşi.

tedaviyḫane Klinik; hastane; krş. **şifaḫane**.

tedaviylemek Tedavi etmek; iyileştirmek; krş. **devalamaḳ**.

Operatsiyanı oldürmek içün degil, tedaviylemek içün yapalar. "Ameliyatı öldürmek için değil, tedavi etmek için yapıyorlar." -E. Umerov - 1.

tedaviylenmek Tedavi olmak.

Uç ay degende Safar Turdiyeviç tedaviylenip, ḫastaḫaneden çıḳtı. "Üç ay sonra Safar Turdiyeviç tedavi olup hastaneden çıktı." -Z. Kurtnezir - 1.

tedaviyletmek *(ettirgen)* **tedaviylemek**.

tedaviyleyici Hekim; otçu; **~ çoḳraḳ** Şifalı pınar.

tedaviyleyicilik (-ġi) Hekimlik.

tedbiḳ (-ḳi) Tatbik; uygulama; kullanma; **~ etmek** Tatbik etmek; uygulamak; **nazariy bilgini amelde ~ etmek** Teorik bilgileri pratikte kullanmak; **eski tecribelerni yañı şaraitke ~ etmek (***veya* **uydurmaḳ)** Eski tecrübelerinden yeni şartlarda faydalanmak; **nazariy bilgini amelde ~ etmek** Teorik bilgini işte uygulamak.

tedbir 1. Önlem; tedbir; bk. **çare**; **kerekli ~lerni kormek** Gerekli önlemleri almak; **fevḳulade ~ler** Olağandışı önlemler; **iḫtiyat ~leri** İhtiyati tedbirler. 2. Etkinlik; **sınıf ~leri** Sınıf etkinlikleri; **profilaktik ~ler** Koruyucu (önleyici) tedbirler; **bu yıl(ı) uç balaban ~ keçirece(k)miz** Bu sene üç büyük etkinlik yapacağız.

Eger bir imam eyi tedbir ve ḳusursız ġayret ile kendi, cemaatından din yoluna, millet oğruna iş namile iane, yardım sorarsa, eki kapigi var bir

adamnın bir kapigini ala bilecegine şube olamaz. “Eğer bir imam iyi tedbir alır ve kusursuz bir gayret gösterirse, kendi cemaatinden din yoluna, millet uğruna iş yapma adına iane, yardım isterse, iki kapiği olan adamın bir kapigini alacağından şüphe yoktur.” -H. Ş. Toktargazi.

tedbirkâr bk. **tedbirli**.

Nusret onı, oz işine namusnen yanaşḳanı, aḳıllı, tedbirkâr olġanı içün begene. “Nusret onu, kendi işine namusla yanaşan, akıllı, tedbirli olduğu için beğeniyor.” -U. Edemova - 2.

tedbirli Tedbirli, önceden hazırlıklı davranan.

Boyle kunlerde bir saatta yapılacaḳ işni yarım saatta bercermek çarelerini bulġan koylü tedbirli ziraatçı esap etile. “Böyle günlerde bir saatte yapılacak işi yarım saatte yapmanın yolunu bulan köylü tedbirli ziraatçı olarak biliniyor.” -Z. Kurtnezir - 1.

tedbirsiz Tedbirsiz (önceden hazırlıklı davranmayan, önlemini zamanında almayan).

tedbirsizlik (-gi) Tedbirsizlik.

tedip (-bi) 1. Tedip; öğüt; nasihat; krş. **ogüt**, **nasiat**, **tenbi**. 2. Ceza; azarlama; krş. **ceza**; **~ etmek** a) Doğru yola getirmek; terbiye etmek; nasihat vermek. b) Tekdir etmek, azarlamak, paylamak; cezalandırmak.

tedḳiḳ bk. **tetḳiḳ**.

tedḳiḳat bk. **tetḳiḳat**.

tedriciy Tedrici; yavaş yavaş olan.

tedriç Tedriç; derece derece ilerleme; **~nen** Yavaş yavaş; derece derece; azar azar; tedricen; krş. **ket-kete**.

tedris Tedris; ders verme, öğretme, öğretim; krş. **oḳutuv**, **oḳutma**; **~ usulı** Öğretim yöntemi; **~ etmek** Ders vermek; öğretmek; krş. **ders bermek**.

tedrisiy Öğretim ile ilgili olan.

teessurat (-tı) İzlenim; krş. **intiba**; **~ ḳaldırmaḳ** İzlenim bırakmak; **~larnen paylaşmaḳ** İzlenimlerini paylaşmak.

Adsız- esapsız teessurat ve bir türlü iş Vacipni bugun pek yorultḳan edi. “Haddi hesabı olmayan üzüntü ve her türlü iş, Vacip'i bugün çok yormuştu.” -A. Ş. Çongarlı.

teessüf teessüf; esef; acınma; üzülme; üzüntü; krş. **yazıḳ**, **afsus**; **~ etmek** Teessüf etmek, acımak, üzülmek, yazıklanmak; **~ ki** Ne yazık ki; maalesef krş. **maatteessüf**; **yazıḳ (ki)**; **çoḳ ~ olsun (ki)** Çok yazık; yazıklar olsun.

Ḳorḳḳan askerler bu aḥvalın korgenlerinde: 'Ene lillaḥi! (Alla yoluna men ketkeydim) deye teessüf ettiler.

"Korkan askerler bu durumu görünce: 'Ene lillâhi! (Allah yoluna ben gideydim.)' diye teessüf ettiler." -O. Akçokraklı - 1.

tefekkür *(psikoloji)* Tefekkür, düşünme, düşünüş.

Barsın, aḳıl, tefekkür ustün olsun, açuv, kin artḳa çekilsin. "Varsın akıl, tefekkür üstün olsun, öfke, kin geri çekilsin." -A. Osman - 2.

tefriḳa Bölüm; parça; tefrika *(gazete veya dergilerde çıkan, birbirini tamamlayan yazılardan oluşan dizi)*; **~ etmek** Tefrika etmek *(mesele; bir romanı gazete ve dergilerde bölüm bölüm yayımlamak)*.

tefsir Tefsir, yorum; krş. **şerḩ**; **~ etmek** Yorumlamak, yorum yapmak; tefsir etmek.

Murad aka daḫi onıñ bu masumane baḳışına insanlıġın riḳḳat ve şevḳatını tefsir iden bir nazarle muḳabele iderek: 'Kel, ḳızım, vaḳıt oldu, gidelim!' - dedi. "Murat ağa da onun bu masum bakışına, insanlığın merhamet ve şefkatini tefsir eden bir nazarla mukabele ederek, 'Gel kızım, vakit oldu, gidelim!' dedi." -A. S. Ayvazov - 1.

tefsirci Yorumcu.

tef-tef bk. **tüf-tüf**.

Tef-tef, napmalı, musafir de aç olġandır, o ḳadar bekletmek olamı yat adamnı? "Tüh tüh ne yapmalı. Misafir de acıkmıştır, Yabancı birini o kadar bekletmek olur mu?" -E. Umerov - 2.

tef-tef-tef bk. **tüf-tüf-tüf**.

teftiş 1. Teftiş, denetim; **~ komissiyası** Kontrol teşkilatı; **~ etmek** Kontrol etmek; teftiş etmek; denetlemek; yoklamak krş **teşkermek**, **teftişlemek**; **~ etüv** Kontrol etme, denetleme. 2. Kontrol.

Tükânımızda teftiş başlasa, alla saklasın, soñ million berseñ de kâr etmez. "Dükkanımızda teftiş başlasa, Allah korusun, sonra milyon versen de kâr etmez." -U. Edemova - 2.

teftişat *(çokluk hali)* **teftiş**.

teftişçi bk. **mufettiş**.

Ġayet murekkep cinayetniñ ucunı tapḳan teftişçi kibi ḳuvandım. "Çok karışık bir cinayetin ucunu bulmuş müfettiş gibi sevindim." -E. Umerov - 1.

teftişiy *(sıfat)* Kontrol(s)i.

teftişlemek Denetlemek; teftiş etmek; kontrol etmek; bk. **teftiş etmek**.

Onlar tükân oglerinin sipirilip-sipirilmegenini teftişleyler. "Onlar dükkân önlerinin süpürülüp

süpürülmediğini teftiş ediyorlar.” -U. İpçi - 1.

teftişlememek Kontrol etmemek, denetlememek; teftiş etmemek.

teftişlengen *(fiil sıfat)* kontol edilmiş; denetlenmiş.

teftişlenmegen *(olumsuz)* **teftişlengen**.

teftişletmek *(ettirgen)* **teftişlemek**.

teftişletmemek *(olumsuz)* **teftişletmek**.

teg *(ünlem)* Koyunları (keçileri) kovmak için kullanılan söz.

tegen *(ağızlarda)* Tekerlek; bk. **kopçek**.

tegenek *(ağızlarda)* Diken; bk. **tiken**.

Bu miy, obur bir tegenek olıp, yerden osip çıḳa. “Bu beyin obur diken şeklinde yerden büyüyüp çıkar.” - Tahirnen Zore Destanı.

teger *(ağızlarda)* Tekerlek; bk. **kopçek**.

tegerçik, **tegerşik** *(ağızlarda)* Tekerlek; bk. **kopçek**.

Ḫannıñ başını macar tegerçiginiñ kegeyleri arasına tıḳa da, eki ayağınen eki elini tartıp bağlay. “Han’ın başını deve arabasının tekerleğinin parmaklıkları arasına sokar ve iki ayağı ile elini iyice bağlar.” -Koplandıbatır Destanı.

tegin (I) Sakin; yavaş; bk. **yuvaş**; **tınç**; **~ otur!** Yavaş otur.

Bizler mektepten ḳaytḳanda yol boyunda, ya da kimnin azbarında olsa olsun, canerik teregi korsek, onıñ astından iç de tegin keçalmaz edik. “Bizler mektepten dönerken yol boyunda veya kimin bahçesinde olursa olsun, can eriği ağacı görürsek, onun altından hiç de sakin geçemezdik.” - Çerkez Ali - 2.

tegin (II) *(eski)* Veliaht.

tegirman *(Kodeks Kumanikus)* Değirmen; bk. **degirmen**.

tegiz 1. Düz; pürüzsüz; yüzeyinde girinti çıkıntı olmayan; müstevi; bk. **tüz**; **~ tüzlük** Düz ova. 2. Düz, doğru; **~ degil** Düz değil; **taşçı divarnı ~ ḳalay** Usta duvarı düzgün örüyor. 3. Eşit, paralel; **boğday ~ ose** Buğday topraktan eşit aralıklarla çıkıyor.

Kişi, atnı demir izler arasına alıp çıḳḳan soñ, o tez ve tegiz çaptı. “Adam, atı raylar arasına çıkarınca, at daha hızlı ve düz koşmaya başladı.” -A. Osman - 3.

tegizlemek 1. Düzlemek. 2. Pürüzleri gidermek; **taşnı oḳalap ~** Taşı yontarak pürüzlerini gidermek.

Etegi yerge tiygen bu anterni Meryemniñ ustüne kiydirgen soñ, ozüniñ çökürli parmaḳlarınen onıñ dülber bedenini sıypap-sıypap, butün

ciklerini tegizledi. “Eteği yere degen bu elbiseyi Meryem’in üstüne giydirdikten sonra, kendisinin budaklı parmaklarıyla onun güzel bedenini okşayıp okşayıp, bütün uçlarını düzledi.” -Çerkez Ali - 1.

tegizlememek *(olumsuz)* **tegizlemek**; **skreper topraḳnı tegizlemeyip ketti** Kazıyıcı toprağı düzlemeden gitti.

tegizlengen Düzlenmiş.

tegizlenmegen *(olumsuz)* **tegizlengen**.

tegizlenmek Düzlenmek.

Mañlayındaki, yanaḳlarındaki teren burüşükler tegizlendiler. “Alnındaki, yanaklarındaki derin buruşukluklar düzeldiler.” -A. Osman - 1.

tegizlenmemek *(olumsuz)* **tegizlenmek**.

tegizletmek *(ettirgen)* **tegizlemek**.

tegizletmemek *(olumsuz)* **tegizletmek**.

tegizlettirmek *(ettirgen)* **tegizletmek**.

tegizlettirmemek *(olumsuz)* **tegizlettirmek**.

teḫammul *(kitap dili)* Sabır; krş. **sabır**; **çıdam**; **~ etmek** Sabırlı olmak; sabır göstermek; krş. **sabır etmek**.

teḫellüs Takma ad *(bir yazarın, yapıtında kendi adı yerine kullandığı ad)*; mahlas.

teḫnik (I) *(sıfat)* Teknik(s)i; **~ progres** Teknik ilerleme.

teḫnik (II) Teknisyen; **muendiz ve ~ler** Mühendis ve teknisyenler; **tiş ~i** Diş teknisyeni. 1. Teknik araçlar; **ileri ~** İleri teknik (araçlar); **ḳurucılıḳ ~sı** Yapı araçları; inşaat makineleri; **arbiy ~** Askeri araçlar; **~nıñ inkişafı** Teknik gelişme; **~nıñ soñ(ki) sözü** *(belli bir zaman diliminde)* Teknik gelişmenin üst seviyesi; **~ teraḳḳiyatı** Teknik ilerleme; **~ tögeregi** *(bilim ve)* Teknoloji derneği; **~ vesiḳaları** Teknik belgeler; **sanayınıñ ~nen donatılma (donatıluv) seviyesi** Endüstrinin teknik araçlarla donatılma seviyesi. 2. Yöntemler; **santıraç oynunıñ ~sı** Satranç tekniği; **emekniñ ḫavfsızlıḳ ~sı** İş güvenliği.

Atlarġa itiyac az, lâkin atnıñ ayattaki yerini iç bir türlü teḫnika tutalmaz. “Atlara ihtiyaç az. Ama atın hayattaki yerini hiçbir teknik tutamaz.” -M. Ablalimov.

teḫnikum: (lise dereceli) teknik okul; **demiryol ~ı** Demiryolu meslek okulu.

Midat koy ḫocalıġı teḫnikumından bu kolḫozġa altı aylıḳ istisal ameliyatına kelgenini aytıp, cebinden teḫnikum tarafından berilgen yollanmanı çıḳarıp kosterdi. “Köy eğitimi teknik kurumunda bu çiftliğe altı aylığına staj yapmaya geldiğini söyleyip cebinden kurum tarafından verilen evrakı çıkarıp gösterdi.” -M. Ablalimov.

teẖnolog Teknolog, teknoloji uzmanı.

Basmaẖaneniñ baş teẖnologı, yani gece direktorı, ķısķa boylu, şişmanca adam oz stolı başında otura. “Basmahanenin baş teknikeri, yani gece şefi, kısa boylu, şişmanca adam kendi masasında oturuyor.” -A. Osman - 1.

teẖnologik Teknolojik.

teẖnologiya Teknoloji.

Bunsız yañı teẖniķanı, teẖnologiyanı menimsemek mumkün mi? “Sıkıntısız yeni tekniği teknolojiyi benimsemek mümkün mü?” -İ. Paşi.

teist *(felsefe)* Teist.

teizm *(felsefe)* Teizm; tanrıcılık.

tek (I) 1. Birim; krş. **bir**; **birlem**. 2. Bir; **~ atım (atış)** Tek atış; **~ isim** *(gramer)* Tekil isim. 3. Tek sayı; krş. **fert**; **vait**; **~ mi çift mi?** Tek mi çift mi?

tek (II) Sadece; yalnız; ancak; krş. **faķat**; **lâkin**; **amma**; **yalıñız**; **ancaķ**; **mında ~ bir adam bar** Burada sadece bir kişi var; **bunıñ ~ yolu bar** Bunun tek bir yolu var; **sen maña ~ bir kitap berdin** Sen bana sadece bir kitap verdin.

Amma ẖannıñ ķızı gece-kundüz tek onı tüşüne edi. “Fakat hanın kızı gece gündüz sadece onu düşünürdü.” -O. Akçokraklı - 1.

tekamül 1. Gelişim; gelişme; evrim; krş. **inkişaf**; **teraķķiyat**. 2. Mükemmelleştirme; krş. **mukemmelleştirme**; **ikmal**.

tekaran Biraz; krş. **biraz**; **azçıķ**; **az-buçuķ**.

Tekaran tiyse ķabaatıñ, / İç ķaldırmaz yanına. “Azıcık dokunsa kabahatin (suç işlersen), / Hiç bırakmaz yanına.” -H. Çergeyev.

tekâran *(ağızlarda)* Biraz, azıcık; bk. **tekaran**.

tekarançıķ (-ġı) Birazcık; çok az; krş. **az-buçuķ**, **biraz**, **azçıķ**.

Men evge kirgenimnen seni tekarançıķ olsa da cılındırmaķ ẖususında baş yordım. “Ben eve girdiğimde seni azcık da olsa kızdırmak için kafa yordum.” -İ. Abduraman - 1.

tekbir *(din)* Tekbir (“Allahuekber” sözü ile başlayan dua); **~ almaķ (etmek**, **ketirmek)** Tekbir getirmek (“Allahuekber” sözü ile başlayan duayı okumak); **epiniz ~ etiniz** Hepiniz tekbir getirin.

teke (I) Teke, erkek keçi; krş. **erkeç**; **daġ ~si** *(zooloji)* Dağ keçisi; krş. **daġ eçkisi**; **~den süt almaķ (çıķarmaķ)** *(halk dili)* Tekeden süt çıkarmak (Olamayacak şeyleri olur duruma getirmek;

olamayacak şeyleri gerçekleştirmeye çalışmak ya da planlamak).

Çañını çıñıldata berip Saitniñ yanına serke teke keldi ve oniñ tizlerine başını oḳaladı. “Teke çanını şıngırdatarak Sait’in yanına geldi ve onun dizlerine başını sürttü.” -E. A. Osmanoğlu - 1.

teke (II) bk. **tekiye**.

tekellüf Tekellüf; gösteriş (bir işi gösterişli bir biçimde yapmaya çalışma).

tekellüfsiz Teklifsiz tekellüfsüz; sıkılmadan.

tekellür Protokol; tören düzeni; krş. **teşrifat**.

tekerlenme, **tekerlev** Tökezleme.

tekerlenmek Tökezlemek; ayağı sürçmek; **“Atım tekerlendi...”** *(Kırım Tatar halk şarkısından alınmış sözler)* “Atım tökezledi...”

Yıllar tekerlendi. *Biz osip-buyüdik*. “Yıllar geçti. Biz yetişip büyüdük.” -A. Osman - 2.

tekerlenmemek *(olumsuz)* **tekerlenmek**.

tekesaḳal *(botanik)* Tekesakalı; *Tragopogon sp*.

tekil (tikle, **tikli)**: **~ taş** Dikili taş, obelisk.

tekiye (tekke) 1. *(din)* Tekke, dervişlerin dergahı. 2. Manastır. ● **Tekkeyi bekleyen süt içer** *(atasözü)* Tekkeyi bekleyen çorbayı içer (sürekli çalışmanın önemini vurgulayan atasözü).

Adından da anlaşıldıġı veciḫle, tekiye ibadeti gara-ġuranen keçecek edi. “Adından da anlaşıldığı gibi tekke ibadeti kara-kura ile geçecekti.” -U. İpçi - 1.

tekke bk. **tekiye**.

tekkiye bk. **tekiye**.

teklif Teklif; **~ etmek** Teklif etmek; **talap ve ~** Arz ve talep.

O şeerlerde peyda ola ve atta arasuvbazar ḳayasına barıp, Alimni elge bermek içün, oz yardımını bile teklif etken. “O, şehirlerde ortaya çıkıyor, hatta Karasubazar’ın idarecisine giderek Alim’i ele geçirmek için yardım bile teklif etmiş.” -Aydamaklar Kobası Kızıltaş Efsanesi.

teklifname Yazılı teklif.

teklik (-gi) 1. Teklik (bir olma durumu). 2. *(gramer)* **~ sayı** Tekil.

tekme *(ağızlarda)* Tekme, ayakla vuruş; bk. **tepme**.

Soñ ḳapını açıp, arḳasına oyle bir tekme çekti ki, o odadan ḳurşun kibi atılıp çıḳtı ve ḳaranlıḳ gece içine siñip ketti. “Sonra kapıyı açıp, arkasına öyle bir tekme attı ki, o odadan kurşun gibi fırlayıp çıktı ve

karanlık gecenin içine sinip gitti.” -E. Umerov - 2.

tekmil 1. Bütün; tüm; tam; eksiksiz. 2. Kesin, nihai. ● **~ deli** Tam anlamıyla aptal (kimse).

İç bunlann birisini dediginiz kibi tekmil ittinizmi? “Bunların birini söylediğiniz gibi tamamladınız mı?” -S. A. Özenbaşlı.

Bu deşetten olacam tekmil deli. Çok yoldaşım şöyle aldadır. “Bu dehşetten olacağım tamamen deli. Çok yoldaşım bu hâldedir.” -İ. Abduraman - 2.

tekmillemek Tekmillemek, tamamlamak, bütünlemek, bitirmek; **tekmillep olamamaḳ** Tamamlayamamak.

Kimisi toy yapacaḳ, kimisi ev kereklerini tekmilleycek, kimisi ḳışlığını alıp ḳoyacaḳ... “Kimisi düğün yapacak, kimisi evin ihtiyaçlarını tamamlayacak, kimisi kışlığını alıp koyacak...” -Çerkez Ali - 2.

Biz daa keregi kibi ḳurucılar brigadasını tekmillep olamaymız. “Biz daha gereği gibi inşaatçılar ekibini tamamlayamıyoruz.” -Çerkez Ali - 1.

tekmillememek *(olumsuz)* **tekmillemek**.

tekmillengen *(fiil sıfat)* Tamamlanmış.

tekmillenmegen *(olumsuz)* **tekmillengen**.

tekmillenmek *(edilgen)* **tekmillemek**.

tekmillenmemek *(olumsuz)* **tekmillenmek**.

tekne 1. Hamuru yoğurmak için kullanılan uzun ve geniş kap; **baḳır ~** Bakır tekne. 2. *(Partenitski ağzı)* Çamaşır leğeni; bk. **legen**; **kir ~si** *(ağızlarda)* Çamaşır teknesi.

Canıñ sıḳılmasın, men şimdiçik, - dep aşḫaneden sofaġa bir ḳopḳa ḳaynaġan suv alıp keldi ve tekne şekilindeki uzunca legenge tökti. “Canın sıkılmasın ben şimdicik, diyerek mutfaktan sofaya bir kova kaynamış su alıp geldi ve tekne şeklindeki uzunca leğene döktü.” -Çerkez Ali - 1.

tekran *(ağızlarda)* Biraz, birazcık, azıcık; bk. **tekaran**.

tekrar 1. Tekrar, bir daha, yine, yeniden, gene. 2. Tekrarlama; tekrarlanma.

Ḳozukurpeç oz-ozüne: -Bu iş boyle olmaz, -dey de, anasına komeç pişirtip, allı cımşaḳ komeçni ḳoynuna alıp tekrar yolġa çıḳa. “Kozukurpeç kendi kendine: -Bu iş böyle olmaz, der de, annesine börek pişirtip, sıcak, yumuşak böreği eline alıp tekrar yola çıkar.” -Kozukurpeç Destanı.

tekrarlama, **tekrarlav** Tekrarlama.

tekrarlamaḳ Tekrarlamak; tekrar etmek; krş. **ḳaytarıp aytmaḳ**.

Tüküririm şimdi ḳara yuzüne, Usta Ḳurban, ḳayır menim sazımnı, -dep tekrarlay. “Tükürürüm şimdi kara yüzüne, Usta Kurban düzelt benim sazımı diye tekrarlar.” -Köroğlu Destanı.

tekrarlamamaḳ *(olumsuz)* **tekrarlamaḳ**.

tekrarlanġan *(fiil sıfat)* Tekrarlanmış.

tekrarlanmaġan *(olumsuz)* **tekrarlanġan**.

tekrarlanmaḳ Tekrarlanmak; **şamata tekrarlandı** Gürültü tekrarlandı.

Şu vaḳıtta deminki tasırdı tekrarlandı. “Bu sırada deminki gürültü tekrarlandı.” -İ. Abduraman - 1.

tekrarlanmamaḳ *(olumsuz)* **tekrarlanmaḳ**.

tekrarlatamamaḳ Tekrarlatamamak.

tekrarlatmaḳ *(ettirgen)* **tekrarlamaḳ**.

tekrarlatmamaḳ *(olumsuz)* **tekrarlatmaḳ**.

tekrarlattırmaḳ *(ettirgen)* **tekrarlatmaḳ**.

tekrarlattırmamaḳ *(olumsuz)* **tekrarlattırmaḳ**.

tekrarlı Tekrar olan; tekrarlı; tekrarlanmış; mükerrer; bk. **tekrar**.

tekrarlılıḳ (-ġı) Tekrarlanma; tekrarlayabilme; tekerrür.

tekrar-tekrar Tekrar tekrar, üst üste, ardı ardına; sürekli; **~ tenbiler** Mükerrer uyarılar, sürekli uyarılar; **~ soramaḳ** Sürekli sormak.

Ḥamsi aşaġan bolsalar, olmez ediler - dedi de tekrar-tekrar arḳadaş tapsa, kayıḳ yasap denizge tüşecegini, balıḳçılıḳ yapacaġını ilâve etti. “Hamsi yemiş olsalardı ölmezlerdi, -dedi ve tekrar tekrar arkadaş bulursa, kayık yapıp denize açılacağını, balıkçılık yapacağını ilâve etti.” -U. İpçi - 1.

tekst bk. **metin**.

Zera diḳtantnıñ tekstini sakin davuşnen oḳuy. “Zera diktenin tekstini sakin sesle okuyor.” -E. A. Osmanoğlu - 1.

tekstil Tekstil; **~ kombinatı** Tekstil fabrikası.

tekstura *(jeoloji)* Oluşum.

tektonik *(jeoloji)* Tektonik(s)i.

tektonika *(jeoloji)* Tektonik.

tek-tük 1. Tek tük; az, seyrek; seyrek olarak; krş. **anda-mında**. 2. Tek tek; tek, ayrı, münferit; **~ ekzemplyarlar** Münferit örnekler.

Bazar içinde tek-tük ḳalġan kuçük alış-verişçiler de dağıldılar. “Pazar içinde tek tük kalan küçük alışveriş yapanlar da dağıldılar.” -U. İpçi - 1.

tekzip Tekzip, yalanlama; **resmiy ~** Resmi yalanlama; **~ etmek** Tekzip etmek, yalanlamak, doğru olmadığını açıklamak; **ḫaberni ~ etmek** Haberi yalanlamak.

tekzipname Yazılı yalanlama; gazetede yayınlanmış tekzip.

teḳzip bk. **tekzip**.

tel 1. Tel, kablo; **baḳır ~** Bakır tel, **alümin ~** Alüminyum kablo. 2. Tel (müzik aleti hakkında); **kemane telleri** Keman telleri. 3. Tel (saç, kıl, tüy hakkında); **bir ~ saç** Bir tel saç. 4.: **ses telleri** *(anatomi)* Ses telleri.

telbe Telve, kahve tortusu; krş. **torta**; **~de fal baḳmaḳ** Kahve falı bakmak.

Ḳızlardan birisi fal baḳayım dep, filcanımnı eline alıp, telbesine nazar taşladı. "Kızlardan biri fal bakayım diyerek, fincanımı alıp telvesine göz attı." -Z. Kurtnezir - 1.

telbev Dizgin. ● **~ni yibermek** a) Dizginleri elinden bırakmak. b) *(mecaz)* Dizginleri salıvermek (sıkı tuttuğu yönetimi gevşetmek); **~nen boylamaḳ** *(ağızlarda)* Dizginlerle vurmak.

Ḳız suvnı çekip çıḳara, telbevni ḳaytarıp ḳuyuġa taşlay da, oz yoluna kete. "Kız, suyu çekip çıkarır, dizgini tekrar kuyuya bırakır ve kendi yoluna gider." - Kozukurpeç Destanı.

telbevsiz Dizginsiz.

telbov *(ağızlarda)* Dizgin; bk. **telbev**.

telçelemek 1. Yürek yakmak, yürek parçalamak; azap çektirmek; üzmek; **yuregimni (tel-tel) telçeledi** Yüreğimi paramparça etti; **yuregim telçelene** Yüreğim parçalanıyor. 2. *(ağızlarda)* Doğramak; kesmek; bk. **doġramaḳ**.

Sefer Baḫtiyaroviç iri ḳara kozlerinen Yusufnıñ kiçkene ve tomalaḳ kevdesini bir daa telçeledi. "Sefer Bahtiyaroviç iri siyah gözlerle Yusuf'un küçücük ve toparlak bedenini bir daha süzdü." -A. Osman - 1.

telçelememek *(olumsuz)* **telçelemek**.

telçelene Kalp kırılması.

telçelenmek *(ettirgen)* **telçelemek**.

telçelenmemek *(olumsuz)* **telçelenmek**.

telçeleyici Yakan, parçalayan (yürek).

telçik (-gi) Ufak bir tel.

Onı kondensatorġa bir telçiknen iliştirip, yaḫşı pekitip baġladı. "Onu kondansatöre bir telle takıp, iyice sağlamlaştırıp bağladı." -Çerkez Ali - 1.

telçiklenmek Ayrıntılarıyla anlatılmak; titizlikle incelenmek; **bu tariḫ telçiklenip yazılġan** Bu tarih ayrıntılarıyla anlatılıp yazılmış.

telebe bk. **talebe**.

teleçat *(teknik)* Telesohbet, görüntülü arama.

telef 1. Yok etme; imha etme; telef. 2. Ölüm, yok olma. 3. Kayıp; krş. **ġayıp**. ●

~ olmaḳ a) Yok olmak; mahvolmak. b) Öldürülmek. c) Ölmek, telef olmak. d) Harcanmak.

Yalvaram sizge, tez ırandan ḳaçınız, ozüñizni telef etmeniz. "Yalvarıyorum size, çabuk buradan kaçın, kendinizi telef etmeyin." -Altın Alma Masalı.

telefat (-tı) Kayıp, zarar, fire; **aġır ~** Ağır kayıp.

telefon Telefon; **~ nomerası** Telefon numarası; **~ etmek** Telefon etmek; **maña ~ ettiler** Bana telefon ettiler; **~ açmak** Telefon etmek; **~nen laf etmek** Telefonla konuşmak; **~nen ḫaber etmek (***veya* **bildirmek)** Telefonla bildirmek; **~ çala** Telefon çalıyor; **~ nomeraları kitabı** Telefon rehberi.

telefoncı Telefoncu.

telefonizatsiya Telefon hizmetleri; **~ yapmaḳ** Telefon hizmetlerini yapmak.

telefonograma Telefon mesajı.

telegraf Telgraf; **~ etmek** Telgraf göndermek.

Telegraf telleri inleyler. "Telgraf telleri inliyor." -U. Edemova - 3.

telegrafçı Telgrafçı.

telegramma Telegram, telgraf; **tebrik ~sı** Kutlama telgrafı; **~ yibermek (bermek)** Telgraf göndermek; **yıldırım ~** Yıldırım telgraf.

Çauş telegrammanıñ kenarına yapışıḳ tar kâġıtçıḳnı ḳaltıravuḳ ellerinen yırta başladı. "Çavuş, telgrafın kenarına yapıştırılmış dar kâğıt bandını titreyen elleri ile yırtmaya başladı." -Ş. Alâdin - 1.

telekorüv Televizyon; **~ programmaları** Televizyon programları.

telekulle Televizyon kulesi.

teleleyḫa Televizyon projesi.

teleme: **~ ḳave** *(ağızlarda)* Hafif kahve; bk. **şingen kave**.

telemeḫanik Telemekanik ustası (kişi).

telemeḫanika *(teknik)* Telemekanik (bilim dalı).

telemeli *(ağızlarda)* Paralı; parayla; bk. **aḳçanen (***veya* **paranen) olġan**, **aḳçalı**.

telenmek *(ağızlarda)* Birinin yanına sokulmak; yanaşmak; yaklaşmak.

teleobyektif *(fotoğraf)* Teleobjektif.

teleologiya *(felsefe)* Teleoloji *(Yaşamı ve evreni ereklerle temellendiren ve açıklayan düşünce biçimidir)*.

teleozavr *(paleontoloji)* Teleozor (Teleosauridae, Jura Devrinde yaşayan, timsaha benzeyen bir dinozor).

telepatiya Telepati, uzaduyum.

teleseyirci Televizyon seyircisi; krş. **teletemaşacı**.

teleskop *(astronomi)* Teleskop.

teleskopik Teleskopik.

teletayp Teletip, teletayp, telem, uzyazar (tel ile bağlanan otomatik yazı makina sistemi); ~ **lentası** Teletayp bandı.

teletemaşacı Televizyon seyircisi; krş. **teleseyirci**.

televizion Televizyon; **~ merkezi** Televizyon merkezi.

televizor Televizyon cihazı; **~nı ḳoymaḳ** Televizyonu açmak; **~nı söndürmek** Televizyonu kapatmak.

Televizor tübündeki şaḫmat taḫtasını alıp, Feratnıñ, ogüne sürdi. "Televizyon(nun) altındaki satranç tahtasını alıp, Ferat'ın önüne koydu." -U. Edemova - 2.

teleyayın Televizyon yayını.

telgenmek *(ağızlarda)* Kıpırda(n)mak; kımıldamak; bk. **kıbırda(n)maḳ**.

Osman, ince dallar ustünde ḳanat kibi telgenip, başta kiyiz ḳalpağını toldurdı, soñ ḳoynuna ḳoya başladı. "Osman, ince dallar üstünde kanat gibi kımıldayarak, önce keçe kalpağını kirazlarla doldurdu, sonra koynunu doldurmaya başladı." -Y. Bolat.

teli *(Kodeks Kumanikus)* Ahmak, aptal, budala; bk. **deli**.

telḳin 1. *(din)* Vaaz. 2. Telkin (mezar başında okunan dua). 3. *(kitap dili)* Yorum; yorumlama; **~ etmek** a) Vaaz etmek; telkin etmek; nasihatler vermek. b) Yorumlamak; **~ bermek** Telkin vermek, ölü gömüldükten sonra mezar başında dua okumak; **~ etici** a) Vaiz. b) Yorumcu; **~ etilmek** a) Öğütlerde bulunmak. b) Yorumlanmak.

İmam onıñ mezarı başında yasin oḳup ḫatime ete, telḳin bere. "İmam onun mezarı başında yasini okuyarak hatim ediyor ve telkin veriyor." -U. İpçi - 1.

telḳinci 1. Vaiz. 2. Yorumcu; **islâm ~leri - ḳadı ve imamlardır** İslamın yorumcuları; kadı ve imamlardır.

telḳora Dikenli telden yapılan çit.

Telḳora artında, uzun ve basıḳ evlerniñ taldasında pek çoḳ adamlar yatalar. "Tel çitin arkasında, uzun ve basık evlerin gölgesinde birçok adam yatıyor." -E. A. Osmanoğlu - 1.

telli 1. Telli. 2. Süslü.

tellur *(kimya)* Tellür (Te).

telmaç *(Kodeks Kumanikus)* Tercüman; bk. **tilmaç**; **terciman**; **tercimeci**.

telmek *(ağızlarda)* Kesmek; dilimlemek; doğramak; bk. **doğramaḳ**.

telmirgen *(fiil sıfat)* Sabırsızlanan kimse.

Toz, boran, yaġmur tübünde yaşlarnıñ yerlerinden ḳıbırdamay kinonıñ soñuna ḳadar oturmaġa telmirgenlerini koz ogüne ketirdi. "Toz, fırtına, yağmur altında gençlerin yerlerinden kıpırdamadan filmin sonuna kadar oturmaya sabırsızlanmalarını göz önüne getirdi." -Çerkez Ali - 1.

telmirmegen *(olumsuz)* **telmirgen**.

telmirmek Sabırsızlanmak; sabırsız olmak.

O bizim ceplerimizden canerik çıḳarıp aşaġanımızını eslep, 'maña da beriñ', - degen kibi telmirip bizge baḳmaḳta. "O bizim ceplerimizden can eriği çıkarıp yediğimizi fark ederek, 'Bana da verin' der gibi sabırsızlanarak bize bakıyor." -Çerkez Ali - 2.

telmirmemek *(olumsuz)* **telmirmek**.

telmirtmek *(ettirgen)* **telmirmek**.

telmirtmemek *(olumsuz)* **telmirtmek**.

telpek *(ağızlarda)* Sıcak tutan kürk şapka; bk. **ḳalpaḳ**; **"Bodene botḳa pişirgen, telpegin otḳa tüşürgen"** *(Kırım-Tatar halk şarkısından)* "Bıldırcın lapa pişiriyordu, ateşe şapkasını düşürdü."

telpinmek *(ağızlarda)* Can atmak; çok istemek; bk. **ıntılmaḳ**.

telsiz Telsiz, teli olmayan.

telüke Tehlike, risk, tehdit; **~ altında** Tehlike altında; **anda bir ~ var** Orada bir tehlike var.

Refatnıñ kozlerine ḳan bastı, şimdi bütün arḳadaşları telükede edi. "Refat'in gözlerini kan bürüdü, şimdi bütün arkadaşları tehlikede idi." -Cemil Seydahmet - 1.

telükeli Tehlikeli, riskli, zarara veya sıkıntıya yol açma olasılığı bulunan; **~ yol** Tehlikeli yol; **ağır ve ~ iş** Zor ve tehlikeli çalışma.

Ustleri-başları yırtılġan, yuzlerinde ağır ḳanlı, telükeli bir yaşayışınıñ kolgesi olġan bu adamlarda buyük bir ḳuvanç olduġı sezilmekte, er kes kulmekte, şaḳalaşmaḳta edi... "Üstleri başları yırtılmış, yüzlerinde ağırkanlı, tehlikeli bir hayatın gölgesi olan bu adamlarda büyük bir neşe olduğu seziliyor, herkes gülüyor, şakalaşıyordu." -Cemil Seydahmet - 1.

telükesiz Tehlikesiz, riski olmayan; **~ yer** Tehlikesiz yer.

–O telükesiz yerde, ocapçe. Raatsız olmañız. "– O tehlikesiz bir yerde, hoca.

Rahatsız olmayınız.” -E. A. Osmanoğlu - 1.

telükesizlik (-gi) Tehlikesizlik, güvenlik, emniyette olma durumu.

Kolḫozda emek ve teḫnika telükesizligine ciddiy emiyet berilmegen. “Çiftlikte iş ve teknik güvenliğine ciddi önem verilmemiş.” -Z. Kurtnezir - 1.

telve bk. **telbe**.

temas 1. Değme, dokunma; **~ etmek** Değmek, dokunmak. 2. Buluşup görüşme, ilişki kurma. 3. Sözünü etme, bahsetme; **~ etmek** Bir şeye değinmek, sözünü etmek, bahsetmek. 4. Bağlantı, ulaşım, iki yerleşim yeri arasında gidip gelme.

temaşa 1. Hoşlanarak seyretme. 2. Görülmeye değer şey, seyredilecek görünüm.

Ḳaç daḳiḳa yaşlı kozlerile bu tulu levḫasını temaşa ettikten sonra suvuḳ ve nefretli bir nazarle çamaşırcınıñ evine baḳaraḳ: ‘Artıḳ burada ḳalmam! Gidecegim... Annecigimi arayacağım!' - diye düşüniyordı. “Birkaç dakika yaşlı gözleriyle bu doğuş tablosunu seyrettikten sonra, soğuk ve nefret dolu bir bakışla çamaşırcının evine bakarak, ‘Artık burada kalamam! Gideceğim.... Anneciğimi arayacağım!’ diye düşünüyordu.” -A. S. Ayvazov - 1.

temaşacı Seyirci, izleyici.

Soñundan ise butün mektep boyunca çeber ressam, kâmil, keskin sesli yırcı, temaşacılarnı esir etici oyuncı olarak tanıldı. “Sonradan ise bütün okul boyunca maharetli ressam, kusursuz, keskin sesli şarkıcı, izleyicilerini esir edici oyuncu olarak tanındı.” -U. Edemova - 2.

temçit *(İslam)* 1. Sabah duası, sabah namazı; **~ke turmaḳ** Sabah namazına kalkmak *(güneş doğmadan önce)*. 2. Ramazan ayı sırasında güneş doğmadan önce yenilen yemek; sahur (yemeği); **~ten soñ aġız bağlana** Sahur yemeğinden sonra yemek yenmez.

temel 1. Bir yapının toprak altında kalan ve yapıya dayanak olan kısmı; **~ tikmek** Temel atmak. 2. Bir şeyin gelişimi için gerekli ilk öğeler; **ḳırımtatar tiliniñ temelini ḳoymaḳ** Kırım-tatar dilinin zeminini hazırlamak. 3. En önemli, esas, ana, asıl; **~ taş** a) Temel taşı (bir yapının temeline konan taş). b) (mecaz) Dayanak, esas; bk. **temeltaş**; **aḫlâḳnıñ temeli** Temel ahlâk; **temelinden bilmek** Esasını bilmek. ● **bu iş temelinden çürük** Bu çalışma temelden çürük.

Tariḫten temelimizni, soyumızını, asıl, buyük atalarımızını, bu eski tatarlarnı tanıdıḳ. “Tarihte temelimizi, soyumuzu, aslımızı büyük atalarımızı, bu eski Tatarları tanıdık.” -N. Çelebicihan.

En soñ, onı temelinden yıḳmaḳ içün, bir çare tapḳanlar. “En sonunda onu tamamen yok etmek için bir yol bulmuşlar.” -Altın Beşik Efsanesi.

temelci Kurucu.

temelleşme, temelleşüv *(eylem adı)* **temelleşmek.**

temelleşmek 1. Temel bulmak, sağlam oturmak. 2. Sürekli, kalıcı bir duruma girmek, yerleşmek.

–Oyle olġanda, Nazim, saña mında yaḫşı temelleşmek kerek. “–Öyle ise, Nazim, senin burda iyi yerleşmen gerek.” -Çerkez Ali - 1.

temelleşmemek *(olumsuz)* **temelleşmek.**

temelleştirmek *(ettirgen)* **temelleşmek.**

temelleştirmemek *(olumsuz)* **temelleştirmek.**

temelli 1. Temeli olan. 2. Sürekli, kalıcı. 3. Ağır başlı, ciddi, oturaklı. 4. Sürekli olarak. 5. Büsbütün, tamamen.

İbraim - Temelli gunâḫkâr olmanız! Allaḫtan kelene sabır, şükürden ġayrı, pek yaḫşı biliyorsınızki, bir çare yoḳtır. “İbrahim: Büsbütün günahkâr olmayın! Allah'tan gelene sabır, şükürden başka, çok iyi biliyorsunuz ki, yapacak bir şey yoktur.” -S. A. Özenbaşlı.

temelsiz 1. Temeli olmayan. 2. Asılsız; yanlış; **~ ḳabaatlav (ḳabaatlama)** Delilsiz suçlama. 3. Delilsiz; **~ delil** Asılsız iddaa.

Yura degeniñ kim o: temelsiz, adsız-namsız ḳarabacaḳlarnıñ nesili, madam ki, o saña yurek bergen eken, ḳılıḳlarıña dayanmaḳ borçlı. “Yura dediğin kim: temelsiz, isimsiz, namsız Karabacaklar’ın soyu, mademki, o sana yürek vermiş, huylarına tahammül etmek zorunda.” -E. Umerov - 1.

temelsizlik (-gi) Temelsizlik; asılsızlık; krş. **esassızlıḳ.**

temeltaş 1. Temel taşı *(bir yapının temeline konan taş).* 2. *(mecaz)* Dayanak, esas; **~ ḳoymaḳ** a) Temel taşı koymak. b) *(mecaz)* Bir şeyi başlatmak; bir şeyin başlangıcı olmak.

temen (I) *(etnografya)* Büyük iğne (tütün yapraklarını delip asmak için kullanılır); **~ yip** İp (tütün yapraklarını asmak için kullanılır); **tütün yapraḳlarını ~ge tizmek** Tütün yapraklarını iğneye dizmek.

Bir kok çay, on temen kebab sımarladı. “Bir kök çay, on şiş kebap ısmarladı.” -Çerkez Ali - 1.

temen (II) *(eski)* Ağırlık ölçüsü (yaklaşık olarak 70 kiloya denk gelir); **bir ~ boġday aldı** 70 kilo buğday satın aldı.

temenna (öne doğru eğilerek verilen) Selam; selamlama; **~ etmek** Selamlamak.

Seyir etmekte olġan adamlarnıñ arasından keçip, ḫanġa bara ve temenna eterek: -Buyurñız ḫanım, atınızını men baş eterim, - dey. "Seyretmekte olan adamların arasından geçerek hana gider ve selâm vererek: — Buyrunuz hanım, atınıza ben binebilirim, der." -Köroğlu Destanı.

temessül (*çoğul* **temessülât)** 1. Alınmış şekil. 2. Benzeşme; temessül. 3. *(biyoloji)* Asimilasyon.

temesuk *(ağızlarda)* Evrak; belge; bk. **vesiḳa**.

temeş *(etnografya)* Temeş *(Derekoy köyündeki ustaların kullandığı balta tersi çekiç şeklinde olan küçük balta)*.

temin Temin; sağlama; **~ etmek** Temin etmek; sağlamak; **~ olmaḳ** Temin edilmek; sağlanmak; **~ etmemiz mumkün** Temin edebiliriz; sağlayabiliriz.

Yani, butün yaz mañlay teri tökip elde etken bereketini paraġa çevirip, oz kereklerini alacaḳ ve ailesini ḳış boyunca temin etecek. "Yani bütün yaz alın teri döküp elde ettikleri bereketi paraya çevirip, kendi ihtiyaçlarını alacak ve ailesinin rızkını kış boyunca temin edecek." -Çerkez Ali - 2.

teminat (-tı) 1. Teminat; garanti; güvence; **~ mektübi**; **~ muddeti** Garanti süresi. Garanti mektubu. 2. Sağlama; temin etme.

Material teminatında uzülip olsa, biz mında ozümizge ufaḳ-tüfek iş tapamız. "Malmezeyi temin etme işi uzarsa, biz burada kendimize ufak tefek iş buluruz." -İ. Abduraman - 1.

teminatçı Üstenci, temin eden kişi; araç, gereç vs. sağlamakla görevli memur.

Amma kapitan Yusuf Batırov yaḫşı teminatçı. "Ama Yüzbaşı Yusuf Batırov iyi tedarikçi." -A. Osman - 1.

teminlemek Sağlamak; temin etmek.

O menim kör ekenimni añlaġan soñ, tuvġan anamday ḳayġıra başladı, aşatmaḳ-içirmekten ġayrı, kerek aşayt maḫsulatlarınen teminlemege de tırışa. "O benim kör olduğumu anladıktan sonra, beni doğuran annemmiş gibi ilgilenmeye başladı, yedirmek içirmekten başka, gerekli erzakları temin etmeye de çalışıyor." -E. Umerov - 1.

teminlememek *(olumsuz)* **teminlemek**.

teminlengen Hali vakti yerinde, varlıklı; **az ~** Dar gelirli.

teminlengenlik (-gi) Varlıklılık.

teminlenmegen *(olumsuz)* **teminlengen**.

teminlenmek Temin edilmek; sağlanmak.

Ḳoyuncılıḳ ḫozaystvoları ḳaba yemni tımar etüv, azırlav ve onı ayvanlarġa berüv teḫnikasınen teminlenmekte. "Koyunculuk işletmeleri kaba yemi işleme, hazırlama ve onu hayvanlara verme tekniğiyle temin ediliyor." - Çerkez Ali - 1.

teminlenmemek *(olumsuz)* **teminlenmek**.

teminletmek *(ettirgen)* **teminlemek**.

teminletmemek *(olumsuz)* **teminletmek**.

temir (temır) *(Kodeks Kumanikus)* Demir; bk. **demir**.

Elemeki, belemeki, / Temir teki / Seksen eki bızıldavuḳ, / Bozma tayaḳ. "Elemeki, belemeki, / Demir teki / Seksen iki vızıldayan / Bozma sopa." -Tezaytuv.

temirçi (temırçı) *(Kodeks Kumanikus)* Demirci; nalbant; bk. **demirci**.

temir-kok *(ağızlarda)* Metal rengi; **~ at** Gri renkli at.

temiz (I) 1. Temiz (kirli olmayan); krş. **pak**, **saf**; **evni ~ tutmaḳ - yaḫşi adetlerimizden biri** Evi temiz tutmak güzel adetlerimizden biridir; **~ savut** Temiz kapkaçak; **~ urba** Temiz kıyafet; **~ suv** Temiz su. 2. Düzenli, titiz (bir insan); **pek ~** Temizliğe çok düşkün olan kimse; çok düzenli ve titiz kimse. 3. Saf, katkısız; **~ spirt** Saf ispirto; **~ altın** Saf altın; **~ aġırlıḳ** Net ağırlık. 4. *(mecaz)* Doğal; **~ kelir** Net gelir; **~ ḳave** Doğal kahve; **~ge çekmek** Temize çekmek; **yuregi ~** Yüreği temiz, temiz yürekli, saf, iyi niyetli (kimse); **~ yureknen** Tüm yürekten.

temiz (II) 1. *(konuşmada; zarf)* Tümüyle; tamamen; büsbütün; krş. **butünley**. 2. Tam; gerçek; tam anlamıyla; **o ~ şaşmaladı** O tümüyle şaşırdı; **~ şamekniñ ozü** O tam bir maymun gibidir (insan hakkında).

temizleme, **temizlev** Temizleme.

Seit-Ġazı baġçada baarlik arıḳlarnı temizlev ve angi yerlerde yañı arıḳlar açmaḳ işlerinen aylanıp yurdi. "Seit Gazi bahçede baharlık hendekleri temizlemek ve hangi yerlerde yeni hendekler açmak işleriyle dolandı." - Çerkez Ali - 1.

temizlemek 1. Temizlemek; arıtmak. 2. Soymak; **yımırta ~** Yumurta soymak.

İşte, böyle etip oġullarımız toprağımızniñ ozüni bir tamam temizlediler ve koyge ḳaytıp keldiler. "İşte böylece oğullarımız toprağımızı

tamamen temizlediler ve köye dönüp geldiler.” -Canlı Özen Masalı.

Ķart kete, taz oġlan aman şeer çetine çıķa ve maġarada altın atnı temizlegen ķartnı çaġıra. “Yaşlı adam gider, Keloğlan hemen şehir dışına çıkar ve mağaradaki altın atı temizleyen ihtiyarı çağırır.” -Altın Alma Masalı.

temizlememek *(olumsuz)* **temizlemek.**

temizlengen *(fiil sıfat)* Temizlenmiş.

Men onıñ çır-çıplaķ, yunü temizlengen ferikniñ kokregini añdırġan koküsine baķıp, birden ayındım. “Ben onun çırılçıplak, tüyü yolunmuş tavuğun göğsünü andıran göğsüne bakıp, birden ayıldım.” -E. Umerov - 1.

temizlenmegen *(olumsuz)* **temizlengen.**

temizlenmek Temizlenmek; arınmak; temiz duruma gelmek; krş. **arınmaķ.**

Kişiniñ arķası yuvulsa, ustü-başı temizlenip ķarını da toysa, ne yaḫşı ola eken... “İnsanın yıkanması, üstünün başının temizlenip karnının doyurulması ne iyi oluyormuş...” -A. Hilmi.

temizlenmemek *(olumsuz)* **temizlenmek**.

temizletmek Temizletmek, temizleme işini yaptırmak.

Şimdiden ķaldırmay butün olġan otlıķlarnı temizletiñiz. “En kısa zamanda bütün yem haznelerini temizletiniz.” -M. Ablalimov.

temizletmemek *(olumsuz)* **temizletmek**.

temizlettirmek *(olumsuz)* **temizletmek**.

temizlettirmemek *(olumsuz)* **temizlettirmek**.

temizlik (-gi) Temizlik; krş. **pakizat**; **~ - saġlamlıķnıñ reinidir** Temizlik sağlığın güvencesidir.

Apaylar onıñ temizligini aytıp-aytıp bitirmez ediler. “Kadınlar onun temizliğini anlata anlata bitiremezlerdi.” -A. Hilmi.

temiz-pak Temiz pak; tertemiz; çok temiz; **~ olmaķ** Tertemiz olmak; **~ etmek** Tertemiz etmek.

Biz yuz ķadar bala, on beş-yigirmi ķadar ocalar baķıcılarnen birlikte temiz-pak oynay, kule, aşay, içe, oķuymız. “Biz yüz kadar çocuk, on beş yirmi kadar hoca, bakıcılarla birlikte temiz pak oynuyor, gülüyor, yiyor, içiyor, okuyoruz.” -A. Hilmi.

temizsiz 1. Temiz olmayan; pis; kirli. 2. *(mecaz)* Pis; **“Episi maña**: **“Piç, temizsiz!” - diyurlar”** (Asan Ayvazov) “Herkes bana “Pis, piç” diyor!”.

temmuz Temmuz; krş. **oraķ**, **çille ayı**.

temp *(müzik)* Tempo.

tempera *(resim)* Tempera, suluboya.

temperament Huy, mizaç, tabiat; **~nen** Karakterli; **alevli ~** Ateşli mizaç.

temperamentli Canlı; heyecanlı; **~ aktor** Heyecanlı oyuncu.

temperatura bk. **araret**.

Temperatura barmı? -dedi Şasenem termometrni ḳoluna alıp. "Ateş var mı, dedi Şasenem termometreyi eline alıp." -Çerkez Ali - 1.

temrek bk. **temrev**.

temren Temren *(ok vb. şeylerin ucundaki sivri demir)*; krş. **uc**; **oḳnıñ ~i** Okun temreni, ok ucu.

temrev: **~ ẖastalığı** *(tıp)* Liken; **pullu ~** Sedef hastalığı (psoriasis).

temrin 1. *(matematik, dilbilim)* Alıştırma; krş. **meşġuliyet**. 2. Çalışma, antrenman, idman; krş. **idman**. 3. *(askeriye)* Tatbikat; **~ etmek** a) Alıştırma yapmak. b) Antrenman yapmak; **royalde ~ etmek** Piyano çalışmak; **atuv(nı) ~ etmek** Atış kabiliyetini geliştirmek; **yaldav(nı) ~ etmek** Yüzme antrenmanı yapmak.

temriye 1. *(botanik)* Liken (bitki). 2. bk. **temrev**.

temsil 1. Temsil *(birinin veya bir topluluğun adına davranma)*. 2. Temsil *(sahnede oynanmak için hazırlanmış eser, oyun)*. 3. *(halk dili*) Mesela, misal; bk. meselâ; **~ bermek** Bir oyun sahnelemek; **~ etmek** a) Temsil etmek. b) Sembolize etmek; **~ etilmek (olunmaḳ)** Sahnelenmek (tiyatro oyunu hakkında).

Yarın saba işke kelecek ve cemi ḳadınlıḳnıñ yekane temsili olġan Azizeni korecek. "Yarın sabah işe gelecek ve bütün kadınların yegâne temsilcisi olan Azize'yi görecek." -A. Osman - 1.

temsilci Temsilci; milletvekili; **~ tarzında (sıfatında)** Temsilci olarak; temsilci sıfatıyla; **ẖalḳ ~si** Halk temsilcisi.

temsilcilik (-gi) Temsilcilik; **Ukraina Prezidentiniñ Ḳırımdaki ~i** Ukrayna Cumhurbaşkanı Kırım temsilciliği; **Ukraina Prezidenti yanındaki ḳırımtatar ẖalḳı(nıñ) ~i** Ukrayna Cumhurbaşkanının yanındaki Kırım Tatar halkının temsilciliği.

temsiliy Temsili; **~ organ** Temsili organ *(kurum)*.

tem-tegiz Dümdüz.

Kimer ufaḳ-tüfek vaḳialarnı esapḳa almasaḳ, onıñ omüri tem-tegiz keçe. "Bazı ufak-tefek olayları hesaba almazsak, onun ömrü dümdüz geçiyor." -A. Osman - 2.

tem-telef: **~ etmek** Tamamen yok etmek; tamamen yıkmak.

tem-temiz bk. **ter-temiz**.

temyiz *(hukuk)* Temyiz; **~ makemesi** Temyiz mahkemesi; **~ talabı** Temyiz talebi.

ten 1. Vücut; beden; krş. **beden**, **vucut**, **cisim**; **butün ~im ağıra** Bütün vücudum ağrıyor; **~niñ ḳısmımları** Vücut bölümleri; **~ yarası (yaraları)** Bedeni zarar (zararlar); **~ vaziyeti** (spor) Beden pozisyonu; **~de kelgen teneşirde keter** *(atasözü)* Tende biten, teneşirde gider; can çıkar, huy çıkmaz.

Yengil olüm istiyim, Rabbim, senden, / Çekiştirme, çıḳḳanda canım tenden. "Hafif ölüm istiyorum, Rabbim, senden, / Çekiştirme, çıkarken canım bedenden." -A. Kadrizade.

tena 1. Kuytu; tenha. 2. Issız; az insan bulunan ya da hiç bulunmayan (yer); **~ yer** Kuytu yer; **~ yerler** Issız bölgeler; **~ soḳaḳ** Tenha sokak.

Tenalarda gerdanınnı açasıñ, Akız, şimdi ne içün şay ḳaçasın? "Tenhalarda gerdanını açarsın, A kız, şimdi niçin böyle kaçarsın?" -Köroğlu Destanı.

tenalaşmaḳ Tenhalaşmak; ıssızlaşmak; boşalmak.

tenalaşmamaḳ *(olumsuz)* **tenalaşmaḳ**.

tenalıḳ (-ġı) 1. Sessizlik; sükunet. 2. Tenhalık, boş ve ıssız bir yer.

Özüne de, bellesem, ziyan olmaz: beş-on kun tenalıḳta olur, bala asḳısından ḳurtulır, toyıp yuḳlar, işlerini yapar... "Zannedersem kendisi için de kayıp olmaz, beş on gün tenhalıkta olur, çocuk derdinden kurtulur, doya doya uyur, işlerini yapar…" -E. Umerov - 2.

tenaşir bk. **teneşir**.

tenbe bk. **tenbi**.

tenbel (*ağızlarda* **dembel**; **savsav**) Tembel; krş. **erinçek**; **~ olmaḳ** Tembel olmak; **~ olıp ḳalmaḳ** Tembelleşmek; **~niñ ~i** Çok tembel; tembelliğin ta kendisidir.

Tirnekliniñ teri çıḳḳance, tenbelniñ canı çıḳar. "Titiz çalışanın teri çıkana kadar, tembelin canı çıkar." -Atalar Sözü.

tenbelleşmek Tembelleşmek.

tenbelleşmemek *(olumsuz)* **tembelleşmek**.

tenbellik (-gi) Tembellik; krş. **erinçeklik**; **~ etmek** Tembellik etmek; krş. **tenbellik erinmek**; **~ke urmaḳ** a) Tembellik etmek. b) Tembel numarasını yapmak; **~i tutmaḳ** Tembelliği tutmak; tembelleşmek; **~ten vazgeçmek** Tembellikten vazgeçmek; tembelliği yenmek.

Tenbellik baḫt duşmanı, işi yoḳḳa kunde bayram. "Tembellik baht düşmanı, işi olmayana her gün bayram." -Atalar Sözü.

tenbi 1. Öğüt, nasihat; tavsiye; krş. **ogüt**, **nasiat**, **tazir**. 2. Uyarma; uyarı; tembih; ihtar. 3. Azarlama; paylama; tevbih.

Biz oña ķatiy tenbi ilan eteyik ve ozüniñ sözüni de diñleyik. “Biz onu kesin bir şekilde uyardık ve kendisinin sözünü dinledik.” -A. Osman - 1.

tenbilegen *(fiil sıfat)* Uyaran.

O yıldırım tezliginen, ķızıñ yuregi ḫasta ekenini, ekimler onı eyecanlandırmamaķnı, tarsıķtırmamaķnı tenbilegenlerini hatırladı. “O, yıldırım hızıyla kızının kalbinin hasta olduğunu, hekimlerin onun heyecanlandırılmaması, bunaltılmaması gerektiğini tembih ettiklerini hatırladı.” -A. Osman - 2.

tenbilemek 1. Öğüt vermek; nasihat etmek. 2. Tembihlemek; uyarmak, hatırlatmak, tembih etmek.

Sudya zaif areketleri içün olarnıñ ekisini de tenbiledi. “Hakem, zayıf hareketleri için onların ikisine de ihtar verdi.” -A. Osman - 2.

tenbilememek *(olumsuz)* **tenbilemek**.

tenbilengen *(fiil sıfat)* Uyarılmış; uyarı almış.

tenbilenmegen *(olumsuz)* **tenbilengen**.

tenbilenmek *(edilgen)* **tenbilemek**.

tenbilenmemek *(olumsuz)* **tenbilenmek**.

tenbiletmek *(ettirgen)* **tenbilemek**.

tenbiletmemek *(olumsuz)* **tenbiletmek**.

tenbiy bk. **tenbiye**.

tenbiye bk. **tenbi**.

O açuvından Nusretke katiy tenbiye ilân etti. “O öfkesinden Nusret’e kesin talimat verdi.” -U. Edemova - 2.

tenbiyelemek bk. **tenbilemek**.

Ķızım saķın başıñnı çezme, ķayda yuvdılar dep sorasalar, aytma, - dep tenbiyeley. “Kızım sakın başını çözme, nerede yıkadılar diye sorarlarsa, söyleme, diye tenbih eder.” -Altın Başnen Hıyar Baş Masalı.

tencçi krş. **ağır**.

tencere (I) 1. Tencere 2. Mantı pişirme tenceresi; krş. **mantı ķazanı**.

tencere (II) 1. Bakır kazan. 2. *(ağızlarda)* Tava; bk. **tava**.

tendentsiya Yön, eğilim; temayül.

tender *(demiryolu)* Tender, lokomotife bağlı kömür ve su taşıyan vagon.

tendiremek Sallanmak; sarsılmak.

tendirememek *(olumsuz)* **tendiremek**.

tendirist (-ti) Sağlıklı; sağlam; dinç; canlı, bk. **tiri**.

Ḫayaliy dostınen işke ketkende, aķiķaten de ozüni tendirist is etti.

"Hayali dostuyla işe giderken, gerçekten de kendini dinç hissetti." -İ. Abduraman - 1.

tendiristleştirgen *(fiil sıfat)* Canlandıran, dinçleştiren; **~ ava** Canlandıran hava.

tendiristleştirmegen *(olumsuz)* **tendiristleştirgen**.

tendiristleştirmek Dinçleştirmek, canlandırmak; **baar avası tendiristleştire** Bahar havası (insanı) dinçleştiriyor.

tendiristleştirmemek *(olumsuz)* **tendiristleştirmek**.

tendiristlik (-gi) Canlılık; dinçlik; bk. **tirilik**.

Çerelerinde tendiristlik, tazelik peyda olġan kibi koründi. "Yüzlerinde dirilik tazelik ortaya çıkmış gibi göründü." -U. Edemova - 1.

tendürist bk. **tendirist**.

Saġlam ve tendürist ḳoyun ozünden yaḫşı nesil ḳaldıra. "Sağlam ve diri koyun kendisinden iyi nesil bırakır." - Çerkez Ali - 1.

teneffüs Teneffüs; **buyük (kiçik) ~** Uzun (kısa) teneffüs.

Eger biraz teneffüs olsa, onıñ canı sıkıla, o yak-bu yakka ozü telefon etip başlay. "Eğer biraz ara verilse, onun canı sıkılıyor, o yana bu yana kendi telefon etmeye başlıyor." -U. Edemova - 2.

teneke 1. *(isim)* Teneke (yumuşak çelikten yapılmış üzeri kalay kaplı ince sac); **bir yapraḳ teneke** Bir levha teneke; **~ tava** Teneke tava (yemeği fırında pişirmek için kullanılır); **~ ḳutu** Teneke kutu; **çinke ~** Galvanizli teneke; **~ çökuçi** Çatı onarım çekici; **~ maḳası** Teneke makası. 2. *(sıfat)* Bu sacdan yapılmış; **~ ḳaplama** Teneke kaplama; **~ çelik** Çelik levha; **~ (demir) soba** Teneke soba. 3. Kutu; **çöplük ~si** Çöp kutusu.

Ḳaydandır, dam ustünde olsa kerek, tosattosat tenekeniñ koterilip engen davuşı eşitile. "Bir yerden, dam üstündeki tenekenin ara sıra kalkıp inme sesleri geliyor." -U. Edemova - 3.

tenekeci Tenekeci *(tenekeden kap ve öteberi yapan veya onaran kimse)*.

teneşir *(din)* 1. Ölü yıkama ritüeli. 2. Üzerinde ölü yıkanan ayaklı tahta, salacak; krş. **salacaḳ**; **tende bitken ~de keter** *(atasözü)* Tende biten, teneşirde gider; can çıkar, huy çıkmaz.

Tende tiygen teneşirde keter. "Tende bulunan teneşirde gider." -A. Osman - 2.

tengiz bk. **deñiz**.

Tengri *(Kodeks Kumanikus)* Tanrı; bk. **Tañrı**.

tenip-tentiremek Yaşlılıktan titremek; **tenip-tentirep ḳaldı** Yaşlılıktan titremeye başladı.

tenḳa bk. **tena**.

tenḳalıḳ bk. **tenalıḳ**.

tenḳidiy Tenkidi, eleştirmeli, eleştirel; **~ maḳale** Eleştirel makale; **~ koznen baḳa bilüv** Eleştirel bir gözle bakabilme; **er şeyge ~ noḳtai nazarnen baḳ** Her şeye eleştirel bir açıdan bak.

Ondan soñ gazetamızda tenḳidiy materiallar o yaḳta tursın, bir de-bir kuçüçik ḫaber içinde de tenḳidiy fikir bildirmek ḳıyınlaştı. "O olaydan sonra gazetemizde tenkit edici makaleler bir kenara dursun, küçücük bir haberin içinde bile tenkit edici düşünme bildirmek bile zorlaştı." -Z. Kurtnezir - 1.

tenḳit (-di) Eleştiri; **aġır ~** Ağır bir eleştiri; **özüni ~ etüv (etme)** Öz eleştiri, otokritik; **~ etmek** Eleştirmek; **~ etilmek** Eleştirilmek; **~ tüşkünligine ḳapılmaḳ** Herkesi yerli yersiz eleştirmek.

O vaḳtı-vaḳtınen yapılġan işler aḳḳında özüne-özü esap bere, oz-özüni ayavsız tenḳidke oġrata, soñ aḳlay ve suvuḳḳanlıḳnen ileride yapılacaḳ işlerni planlaştıra. "O, vaktiyle yapılan işler hakkında kendi kendine hesap veriyor, kendi kendini acımasızca eleştiriye uğratıyor, sonra ağlıyor ve soğukkanlılıkla ileride yapılacak işleri planlıyor." -A. Osman - 2.

tenḳitçi 1. Eleştirmen, tenkitçi. 2.: **er şeyde yetişmemezlik korgen ~** Tenkit düşkünü, yerli yersiz tenkit eden.

tenḳitçilik (-gi) Eleştirmenlik, eleştirmenin işi, eleştiricilik, münekkitlik; **edebiyat ~i** a) Edebiyat eleştirmeninin işi. b) Edebiyat eleştirmenliği.

tenḳitçilikçi Tenkit düşkünü, yerli yersiz tenkit eden.

tenli Tenli; **beyaz ~** Beyaz tenli.

Çauş uluḳ başında fırḳılday berip yuvunayatḳan, yanıḳ tenli, sılaḳ balanı ḳuçaḳlap aldı. "Çavuş, oluk başında fırıldayarak yıkanan, yanmış tenli, ıslak çocuğu kucaklayıp aldı." -Ş. Alâdin - 1.

tennis *(spor)* Tenis; **~ oynamaḳ** Tenis oynamak; **~ kortu** Tenis kortu; **~ topu** Tenis topu; **masa ~i** Masa tenisi; **~ turniri** Tenis turnuvası.

Sen tennis oynamaġa seve ediñ. Tennis kordına barayıkmı? -dedi Nusret dostuna. "Sen tenis oynamayı severdin. Tenis kortuna gidelim mi? - dedi Nusret dostuna." -U. Edemova - 2.

tennisçi *(spor)* Tenisçi, tenis oyuncusu.

tenor *(müzik, tiyatro)* Tenor *(En tiz ya da ince erkek sesi)*.

tensiz Bedensiz, maddi bedeni olmayan.

tent (-ti) Tente (genellikle güneşten korunmak için bez, naylon vb.nden yapılmış örtü).

tentek (-gi) 1. Budala, aptal; ahmak; alık; avanak; akılsız; anlayışı kıt; sersem; enayi; krş. **sersem**, **matüv**; **añķav**; **aķmaķ**; **avanaķ**; **aķılsız**; **budala**. 2.: **~ at** Başı sert at; harın (huylu) bir at; krş. **ķuypa at**.

tenteklenmek *(mecaz)* Çocukçasına eğlenmek, gülüp oynamak; şaka yapmak.

tenteklenmemek *(olumsuz)* **tenteklenmemek**.

tentekleşmek Aptallaşmak; enayileşmek; sersemlemek.

tentiremek (yaşlılıktan) Titremek ve diğer istenmedik hareketler yapmak; **"Tenim ķaldı tentirep ay, curegim sende"** "Bütün vücudum titriyor, yüreğim sende" (Kırım Tatar halk şarkısından alınmış sözler).

Ay mubarek avada, şavlesi çerde, / Tenim cüre tentirep, canım sende. "Ay mübarek havada, ışığı yerde, / Bedenim dolaşır senedeleyerek gönlüm sende." - Çın.

tentirememek *(olumsuz)* **tentiremek**.

tentir-mentir 1. *(konuşmada)* Titreyerek; sallanarak; krş. **abdır-sebdir**. 2.: **~ yurmek** (sarhoşken) Sallana sallana yürümek.

Birazdan o tentir-mentir ayaķķa ķalķtı, kör kibi ķapığa tarafıntıldı. "Biraz sonra sallana sallana ayağa kalktı, kör gibi kapıya doğru gitti." -E. Umerov - 2.

tenzilât (-tı) İndirim; krş. **endirim**.

teñ 1. Eşit; krş. **musaviy**; bir. 2. Eşit olarak; **~ kesikler** *(matematik)* Eşit doğru parçaları; krş. **musaviy kesikler**; **~ kelmek** Eşit olmak; eşit olduğu anlaşılmak; **~ bolüşip almaķ** (aralarında) Eşit olarak bölmek, eşit olarak paylaştırmak.

teñdeş 1. Eş; akran; yaşıt; krş. **aķran**, **yaşdaş**. 2. *(matematik)* Eşdeğer; **~ degil** Eş değil; **~ figura** Eşdeğer figür.

teñelmek İzlenmek; gözetlenmek; takip edilmek.

teñemek İzlemek; gözetlemek; takip etmek; **ne tenep oturasın?** Burada neyi gözetliyorsun?; **o onıñ artından tenep yure** O onu gözetliyor; o onu takip ediyor; **maña belki tenep aytadır** Belki de beni deniyordur.

teñeştiramamaķ Karşılaştıramamak; kıyaslayamamak.

teñeştirilmek *(edilgen)* **teñeştirmek**.

teñeştirilmemek *(olumsuz)* **teñeştirilmek**.

teñeştirme, **teñeştirüv** Karşılaştırma; kıyaslama.

teñeştirmek Karşılaştırmak; kıyaslamak; mukayese etmek; krş. **ḳıyaslamaḳ**, **ḳıyas etmek**, **muḳayese etmek**; **olçeştirmek**; **koşelerni koz ḳararı ~** *(matematik)* Açıları göz kararıyla karşılaştırmak.

teñeştirmemek *(olumsuz)* **teñeştirmek**.

teñeştirtmek *(ettirgen)* **teñeştirmek**.

teñeştirtmemek *(olumsuz)* **teñeştirtmek**.

teñir Gökyüzü; krş. **kok**; **evri**.

teñsiz Eşitsiz, eşit olmayan; denksiz; **~ kureş** Kuvvetlerin eşit olmadığı mücadele (muharebe).

teodolit *(jeodezi)* Teodolit *(bir ölçüm aleti)*.

teokratiya *(siyaset)* Teokrasi *(Dine dayalı yönetim biçimi)*.

teologik Teolojik *(Tanrı bilimiyle ilgili olan)*.

teologiya *(dini)* Teoloji, tanrı bilimi.

teologiyacı *(dini)* Teolog, ilahiyatçı, tanrı bilimci.

teorba *(etnografya)* Teorba *(Uda benzer çifte saplı çalgı)*.

teorema *(matematik)* Teorem *(Kanıtlanabilen bilimsel önerme)*; **Pifagornıñ ~sı** Pisagor Teoremi; **~nı isbatlamaḳ** Teoremi ispatlamak.

teoriya bk. **nazariye**.

teosofiya *(dini)* Teosofi *(Tüm din ve inançların ilahiyi bulmak, ulaşmak için olduğunu öngören ve böylece her din ve inancın hakikatın bir bölümüne sahip olduğunu ileri süren düşünceler bütünüdür)*.

tepcçi krş. **ağır**.

tepçimek Seyrek dikmek; krş. **koklemek**.

tepçiplemek *(ağızlarda)* Sormak; soruşturmak; bk. **soraştırmaḳ**.

tepe: **~ tütün** Tütün yapraklarının beşinci ve sonraki düzeyleri (son toplama).

tepetırmaş *(ağızlarda)* Merdiven, bk. **merdiven**.

tepilmek *(edilgen)* **tepmek**.

tepilmemek *(olumsuz)* **tepilmek**.

tepinmek 1. Tepinmek (ayaklarını hızla hareket ettirmek). 2. Tepinmek (ayaklarını hızla yere vurmak) (at hakkında).

Burada iç bir ses ve sada yoḳ ve tereklerniñ birine bağlı turġan Salâḥiddin beknin atı ise sanki bir şeyden ḳorḳḳan kibi ne kişney ve ne de

tepine edi. “Burada hiç ses seda yoktu ve ağaçların birine bağlı duran Salahaddin beyin atı ise sanki bir şeyden korkmuş gibi ne kişniyor, ne tepiniyordu.” -O. Akçokraklı - 1.

tepis bk. **tepsi**.

tepkelemek Tekmelemek, tekme vurmak, tekme atmak.

İrfan ozü söylenecegi yerine polnı tepkeley berip menden cevap bekley. “İrfan kendi söyleyeceği yerde, yeri tekmeleyerek benden cevap bekliyor.” - A. Osman - 2.

tepkelenmek 1. Tekmelenmek; tekme vurulmak. 2. Nöbet geçirmek; (acıdan) kıvranmak. 3. *(ağızlarda, mecaz)* Çabalamak; çabalayıp durmak; kafa yormak; bk. **urunmaḳ**. 4. (çöpü) Karıştırmak; uğraşmak; kaynaşmak (tavuklar hakkında); krş. **kuşkulenmek**.

tepki 1. Tepki; karşı hareket; mukavemet; **~ yapmaḳ** Karşı hareket etmek; mukavemet etmek; tepki göstermek; tepki yapmak; krş. **ḳarşı areket etmek**. 2. *(askeriye, teknik)* Tetiği hareket ettiren yay. 3. *(ağızlarda)* Tekme; bk. **tepme**.

İsmail o kunü tüfekni yıldızlarġa doġrultıp, bir kereden eki tepkisine bastı. “İsmail o gün tüfeği yıldızlara doğrultup, birden iki tetiğe de bastı.” -E. Umerov - 2.

tepkiç *(ağızlarda)* Kızak; bk. **çana**.

teplitsa (ser) Sera; **balaban ~** Büyük sera; **~ ḫıyarları** Serada yetişen salatalıklar; **~ çerçiveleri** Sera çerçeveleri.

teplovoz Lokomotif (tren vagonları çeken, tekerlekli, buharlı, elektrikli vb. makine); bk. **lokomotiv**.

tepme Tekme; tepme; **~ aşamaḳ** Tekme yemek; **~ tepmek** Tekmelemek, tekme vurmak, tekme atmak; **indemez atnıñ ~si ḳattı olur** *(atasözü)* Yavaş (yumuşak huylu) atın çiftesi (tekmesi) pek olur; durgun sular derin akar; **at ~si ḳattı olur mı, eşek ~si mi?** At tekmesi mi sert olur, eşek tekmesi mi?; **At ~sinden olersin mi, eşek ~sinden olersin mi?** At tekmesinden mi ölürsün, eşek tekmesinden mi, bilemezsin. (Nerede ve nasıl öleceğini bilemezsin).

Ḳızçıḳ buzavçıġının kemiklerini ketire, olarnı komeler, biraz vaḳıt keçken son ḳartanay kemiklerni komgen çuḳurnıñ ustüne bir tepme ura, o yerden bir arap atılıp çıḳa. “Kız buzağının kemiklerini getirir, onları gömerler, biraz zaman geçtikten sonra yaşlı kadın kemikleri gömdüğü çukurun üstüne bir tekme vurur, oradan bir Arap fırlayıp çıkar.” - Altın Başnen Hıyar Baş Masalı.

tepmek 1. Tepmek, ayağıyla vurmak (hayvan hakkında). 2. Tekmelemek. 3. Dans etmek; **ḳoran ~** Horan dansı yapmak *(Kırım Tarar halk dansı)*. 4. Dökmek *(teninde lekeler çıkmak)*; **tışḳa tepken terleme** *(tıp)* Tifüs, lekeli humma hastalığı; **tepip çıḳmaḳ** Ortaya çıkmak; **yanaġında sızlavuḳ tepip çıḳtı** Yanağında sivilce çıktı; **tışḳa tepti** Dudakları uçukladı.

Sığırım saġdım / İçmek içün, / Sığır tepti, / Ḫoraz opti, / Bulbül sana / Selâm etti. "Sığırımı sağdım / İçmek için, / Sığır tekme attı, / Horoz öptü, / Bülbül sana / Selâm söyledi." -Tezaytuv.

tepmelemek Tekmelemek (defalarca).

At seskene, kişney, ama Muratnıñ sol eli yuregini ḳattı tuta, ḳursaġını da tepmeley ve yumruḳlay. "At sıçrıyor, kişniyor, ama Murat'ın sol eli yüreğini sıkı tutuyor, karnını da tekmeliyor ve yumrukluyor." -E. A. Osmanoğlu - 1.

tepmemek *(olumsuz)* **tepmek**.

tepreç (-çi) Kırım-Tatar halkının Hıdırellez günlerinde düzenlediği bahar şenliği; **~ kunü** Bahar şenliğinin düzenlendiği gün; **~ mayısnıñ 6-sı ve 7-sinde (Kıdırler kunleri) boġdaynıñ ḳılı çıḳḳan kunleri ola** Bahar şenliği 6-7 Mayıs'ta (Hıdırellez günlerinde) buğdayın kılçıkları çıkmaya başladığında düzenlenmektedir.

teprenme, **teprenüv** 1. Titreme; sarsılma. 2. Sarsıntı; **yer ~si** Deprem, yer sarsıntısı, zelzele.

Çora olarnı toḳtatıp, olarġa bir söz ayta: -Tereknin teprenmesi yeldendir. "Çora onları durdurup onlara bir konuşma yapar: — Ağacın sallanması yeldendir." -Çorabatır Destanı.

teprenmek Teprenmek; titremek; sarsılmak; sallanmak; **yer teprene** Yer sarsılıyor; **yel esmegence yapraḳ teprenmez** *(atasözü)* Rüzgar esmeyince yaprak oynamaz (dal kımıldamaz), ateş olmayan yerden duman çıkmaz.

Lâkin o yıḳılmadı, yerinden teprenmedi, ḳatıp ḳaldı. "Fakat o yıkılmadı, yerinden kıpırdamadı, donup kaldı." -Y. Bolat.

teprenmemek *(olumsuz)* **teprenmek**.

tepretmek Silkmek, sallamak; titretmek; sarsmak; kımıldatmak; yerinden oynatmak; krş. **ḳaḳıtmaḳ**; **silkitmek**.

Bir elinen tizi ustündeki kitapnı tutḳan, digerinen ise beşik teprete. "Bir eliyle dizinin üstündeki kitabı tutmuş, diğeriyle ise beşik sallıyor." -E. A. Osmanoğlu - 1.

tepretmemek *(olumsuz)* **tepretmek**.

tepsi Fincan tabağı, tabak; **çini ~** Çini fincan tabağı.

Keçken bazar evinden ketirgen ḳızılçıḳ tatlısı tolı bankanı, sarı yaġ salınġan tepsini stolġa ḳoyġan soñ, Ḫayaliyni de davet etti. “Geçen Pazar evinden getirdiği kızılcık tatlısı dolu tabağı, sarı yağ koyulan tabağı masaya koyduktan sonra, Hayali’yi de çağırdı.” -İ. Abduraman - 1.

tepsiçik (-gi) Küçük tabağı.

Anavıġa bir tepsiçik, mınavıġa bir cumçumçıḳ, onıñda ardını aldıḳ... “Ona bir tepsiçik, buna bir avuççuk, onun da sonuna erdik.” -A. Hilmi.

teptirmek *(ettirgen)* **tepmek**.

teptirmemek *(olumsuz)* **teptirmek**.

ter Ter; **~ basmaḳ** Ter basmak, çok terlemek; **~ tamçısı** Ter damlası; **suvuḳ ~** Soğuk terleme; **~ tökmek (***veya* **mañlay ~i tökmek)** a) Çok terlemek. b) *(mecaz)* Ter dökmek (bir işi yapmak için çok zahmet, zorluk çekmek); **(ḳan) ~ge (~ine) pişmek** Kan ter içinde kalmak; **mañlay ~inen** Alın teriyle; **mañlay ~i tökip işlemek** *(mecaz)* Alın teriyle çalışmak.

Evlâtlarım, diñleniz, / Keldim yetmiş yaşına, / Çoḳ ter töktim yurtumnıñ / Toprağına, taşına. “Evlatlarım, dinleyin, / Geldim yetmiş yaşına, / Çok ter döktüm yurdumun / Toprağına taşına.” -E. Şemizade - 1.

terak *(Kodeks Kumanikus)* Ağaç; bk. **terek**.

teraḳay *(ağızlarda)* Birazcık; azıcık; bk. **tekaran**, **biraz**.

teraḳaylar Kerçenski ağzını konuşanlara verilen bir lakaptır; krş. **matamlar**.

teraḳḳiy Terakki, ilerleme, gelişme; **~ etmek** Terakki etmek; ilerlemek; gelişmek.

teraḳḳiyat İlerleme, gelişme, inkişaf, tekamül, gelişim; krş. **inkişaf**; **tekamül**.

Teḫnika teraḳḳiyatı belli derece yoluna ḳoyulsa da, podrad işi ala daa aḳsay. “Tekniki ilerleme belli derecede yoluna konulsa da dünya işi hala aksıyor.” -İ. Paşi.

teran *(ağızlarda)* Biraz; bk. **tekaran**.

Belde, tizde taḳat yoḳ cürmege. / Teran cürsem başlayman cütkürmege. “Belde, dizde takat yok yürümeye. / Biraz yürürsem başlıyorum yutkunmaya.” -M. Nuzet - 1.

teranşıḳ *(ağızlarda)* Birazcık, azıcık; bk. **tekarançıḳ**.

terapevt *(tıp)* Dâhiliyeci, iç hastalıkları uzmanı, dâhiliye doktoru.

terapevtik Terapötik, tedaviye ait, tedavi edici, terapi - (s)i; iç hastalıkları - (s)i; **ḫastaḫaneniñ ~ bolügi** Dahiliye,

hastanenin iç hastalıklarıyla ilgili bölümü.

terapiya *(tıp)* Terapi; **kulkü ~si** Gülme terapisi.

teratologiya *(biyoloji)* Teratoloji *(Oluşum anomalisi bilimi)*.

teravi(y) *(dini)* Teravi(h) *(Ramazan ayında, yatsı namazından sonra cemaatle kılınan yirmi rekatlık namaz)*; **~ namazı ḳılmaḳ** Teravih namazını kılmak.

teraze 1. Terazi; tartı; tartma aracı; kantar; krş. **bezmin**, **kantar**, **pazvan**; **~ tablası** Terazinin kefesi. 2.: **~ kelüv** Denge; **~ kelmek** Dengelenmek. 3. *(astroloji)* Terazi burcu. 4.: **mizan ~si** *(İslam)* Mizan (terazisi) *(Ahirette insanların iyi ve kötü davranışlarının tartıldığı ilahi adalet ölçüsü)*.

Aytḳanlarına kore, oniñ yumruġı teraze funtluḳlarından da aġır eken. "Söylediklerine göre, onun yumruğu terazi gramlıklarından da ağır imiş." - Aydamaklar Kobası Kızıltaş Efsanesi.

terazeci Tartıcı *(tartmakla görevli kimse)*.

terazi bk. **teraze**.

Sensiz iç bu dünya terazi basamaz, / Yetişmez em ona bir türli bal-şerbet / Nazlılıḳ, şaylılıḳ sensiz iç yaşamaz. "Sensiz bu dünya hiç dengelenmez, / Yetişmez hem de ona hiçbir şekilde bal şerbet / Nazlılık, sevimlilik sensiz hiç yaşayamaz." -Y. Temirkaya - 1.

terbiye (I) 1. Terbiye, yetiştirme; **~ bermek** Terbiyelemek, eğitmek; krş. **terbiyelemek**; **~ kormek (almaḳ)** Terbiye görmek (almak); yetiştirilmek; **~ ilmi** Pedagoji, eğitim bilimi; **~ muessisesi** Eğitim kurumu; **bedeniy ~**, **beden ~si** Beden eğitimi; **mektepkece ~** Okul öncesi eğitim; **emek ~si** Emekle terbiye; **~sini bozmaḳ** Terbiyesini bozmak. 2. Edep, görgü, toplum töresine uygun davranma; krş. **edep**; **~ bozucı (bozġan)** Davranış kurallarını ihlal eden; **~sini bermek** Terbiyesini vermek, yaptığı yanlış hareketler, kullandığı kötü sözler için kendisini sertçe uyarmak, azarlamak; **mektepkece yaşta balalarnı ~ etüv** Çocukların okul öncesi eğitimi; **~ ana sütünen kirmese**, **tana sütünen kirmez** *(atasözü)* Terbiye ana sütüyle alınmadıysa, inek sütüyle alınmaz. 3. Eğitim; hazırlık; krş. **azırlıḳ**; **arbiy (askeriy) ~** Askeri eğiti. 4. hayvan terbiyesi; **~ etmek** a) Terbiye etmek; eğitmek. b) Hayvan terbiye etmek. c) (yemeğe) Baharat koymak; çeşnilemek.

Balanı tapmaḳ bir kere kuç, / Terbiye etmek biñ kere kuç. "Çocuk doğurmak bir kere güç, / Terbiye etmek bin kere güç." -Atalar Sözü.

terbiye (II) Salça, sos, terbiye (yemek hakkında); **tomat ~si (sousı)** Domates sosu; **zarzavat ~si** Sebze sosu.

terbiyeci 1. Eğitmen; eğitimci; terbiyeci; krş. **murebbiye**; **murebbi**; **~ler odası** Öğretmenler odası; **edebiyat ve sanatnıñ ~ rolü** Edebiyatın ve sanatın eğitimsel rolü. 2. Hayvan terbiyecisi.

Tışarıġa, azbarda, balalar çivildeşip başladılar: evniñ birinci ḳatında baġça yerleşken olıp, terbiyeciler balalarnı vaḳtı ile oynamaġa alıp çıḳalar. "Dışarıda, avluda çocuklar bağrışmaya başladı: Evin birinci katında bahçe olup, eğitimciler çocukları bu saatlerde oynamaya çıkarıyor." -E. Umerov - 1.

terbiyecilik (-gi) 1. Terbiyecilik; eğitimcilik; **~ işi** Eğitsel çalışma; krş. **terbiyeviy iş**. 2. Hayvan terbiyeciliği.

terbiyelemek Terbiyelemek; terbiye etmek; eğitmek; krş. **terbiye etmek**.

Ailesini baḳa, balalarını yaḫşı terbiyeley. "Ailesine bakıyor, çocuklarını iyi yetiştiriyor." -İ. Abduraman - 1.

terbiyelememek *(olumsuz)* **terbiyelemek**.

terbiyelenmek Eğitim görmek, terbiye görmek.

Ailede Nadire eki oğlannıñ artından doğıp ostü, olarnen beraber terbiyelendi. "Ailede Nadire iki oğlanın ardından doğup büyüdü, onlarla beraber eğitildi." -U. Edemova - 2.

terbiyelenmemek *(olumsuz)* **terbiyelenmek**.

terbiyeletmek *(ettirgen)* **terbiyelemek**.

terbiyeletmemek *(olumsuz)* **terbiyeletmek**.

terbiyeli (I) 1. Terbiyeli, topluluk kurallarına uygun olarak davranan, müeddep, edepli; krş. **edepli**; **~ adam** Terbiyeli bir insan. 2. Terbiye edilmiş; (ele) alıştırılmış; ehlileştirilmiş; evcilleştirilmiş (hayvanlar hakkında); krş. **elge alıştırılġan**.

Mektep muallimi Şadiyecigin aḳıllı, terbiyeli, becerikli bir ḳız olduġını korip onı mektebe almaḳ istedi. "Mektebin muallimi Şadiyeciğin akıllı, terbiyeli, becerikli bir kız olduğunu görüp, onu mektebe almak istedi." -A. S. Ayvazov - 1.

terbiyeli (II) Terbiyeli, terbiye işlemi yapılmış (yemek hakkında); **~ şorba** Terbiyeli çorba.

terbiyelilik (-gi) Terbiyelilik; nezaketlilik.

terbiyesiz (I) 1. Terbiyesiz; edepsiz; krş. **edepsiz**; **~ bir adam** Terbiyesiz bir insan. 2. Ahlaksız; **~ laḳırdılar** Ağza alınmayacak laflar, ağza alınmaz sözler, (kaba) söylenmesi ayıp sayılan sözler.

Merametli, merametsiz, terbiyeli, terbiyesiz balalar episi bir yerge toplanıp çeşit türlü oyunlar oynaylar. "Merhametli, merhametsiz; terbiyeli, terbiyesiz çocukların hepsi bir yere toplanıp çeşitli oyunlar oynuyorlar." - Çerkez Ali - 2.

terbiyesiz (II) Terbiyesi olmayan, sosu olmayan (yemek).

terbiyesizlik (-gi) Terbiyesizlik; edepsizlik.

O zamanlarda ḳadınġa eriniñ adını aytıp çaġırmaḳ terbiyesizlik sayıla edi. "O zamanlarda kadına kocasının adını söyleyip çağırmak terbiyesizlik sayılıyordu." -Çerkez Ali - 1.

terbiyeviy Terbiyevi, eğitimsel; eğitsel; eğitici; ~ **iş** Eğitsel çalışma; krş. **terbiyecilik işi**.

Zanıma kore, kolḫoz partiya teşkilatı, pravleniye adamlarnen çalışuvnı, olar arasında terbiyeviy işlerni zayıflatḳanlar elbette... "Zannedersem, parti çiftlik teşkilatı, yönetim kuruluyla çalışması, onlar arasında eğitim işlerini zayıflatmışlar..." -Z. Kurtnezir - 1.

terci *(ağızlarda)* Terzi; bk. **terzi**; **tikici**.

terciman Tercüman; çevirmen; krş. **tercimeci**; **tilmaç**.

tercime Tercüme; çeviri; ~ **etmek** Tercüme etmek; çeviri yapmak; çevirmek; ~ **olmaḳ** (bir dilden başka bir dile) Çevrilmek, tercüme edilmek; çeviri yapılmak.

Asan Mirza: (Turġan yerinden) Başta tatarca yazılıp, son tercime yapılır. "Hasan mirza: (Durduğu yerden) Önce Tatarca yazılsın, sonra tercüme edilir." - H. Ş. Toktargazi.

tercimeci Tercüman; çevirmen; krş. **terciman**; **tilmaç**.

tercimeial Biyografi, öz geçmiş; **ozümniñ ~ım** Benim otobiyografim.

Menim tercimeialım, ḳızlar, oyle de degil, boyle de. "Benim hayat hikâyem, kızlar, öyle de değil böyle de." -U. Edemova - 1.

tereçik (-gi) Küçük ağaç; **yaş** ~ Genç ağaç.

Mammet yaş çınar tereçikleri arasından atlap, 'Spartak' kinoteatri ḳarşısına kelip çıḳtı. "Mammet genç çınar ağaçlarının arasından atlayarak 'Spartak' sinema tiyatrosu karşısına geldi." -İ. Paşi.

terek (*konuşmada* **drek**, **trek**) Ağaç; **~(ler) oturtmaḳ** Ağaç(lar) dikmek; ~ **ḳabuġı** Ağaç kabuğu; ~ **tacı** Ağacın dal ve yapraklarının tümü; ~ **~ten farḳı bar** Her bir ağaç diğerinden farklıdır; **kok aralaş ~ler** Gökyüzüne uzanan ağaçlar; **yuksek (alçaḳ) ~ler** Yüksek (kısa boyulu) ağaçlar; ~ **tübü** Ağaç

gövdesinin alt kısmı; **maḫsus ~ler saçılġan yerler** Ağaçlandırma yerleri. 2.: ~ **sonası** *(zooloji)* Ağaç arısı; ~ **ḳurtu** *(zooloji)* Ağaç kurdu; ~ **baḳası** *(zooloji)* Ağaç kurbağası; **kardon ~i** *(botanik)* Zakkum ağacı. 3.: **Kâbe ~i** İğde (ağacı). 4.: **tillerniñ ~i** Dillerin soyağacı.

Mında ḳalın-ḳalın, yuksek çam terekleri tübünde pek çoḳ ḳuruġan çam karpasinaları dağılıp yata. "Burada kalın çam ağaçlarının dibinde çok fazla kurumuş çalı çırpı vardır." -R. Fazıl - 1.

tereke Miras; krş. **miras**, **asabalıḳ**.

tereklik Orman, koru.

Onıñ pencereleri korünmeyler çünkü etrafı tereklik. "Onun pencereleri görünmüyor, çünkü etrafı hep ağaçlık." -Ş. Alâdin - 1.

terek-terekten Ağaçtan ağaca; **~ yurmek** a) Ağaçtan ağaca dolaşmak. b) Her ağaca yaklaşmak; **bahçivan ~ yurip, olarnı pıtay edi** Bahçıvan her ağaca yaklaşıp budama yaptı; bahçıvan her ağacı tek tek budadı.

tereḳḳi bk. **teraḳḳiy**.

tereḳḳiyat bk. **teraḳḳiyat**.

tereme Kütükten duvarlar, tomruktan duvarlar; ~ **şekilde (usulında) yapılġan ev** Kütük ev, tomruk ev.

teren 1. Derin; ~ **ḳuyu** Derin kuyu; **pek ~** Çok derin; krş. **terenden-teren**; ~ **degil** Derin değil; sığ; **oyle pek ~ degil** Çok derin değil. 2. Kara, koyu, derin; ~ **fikirli** Derin fikirli; ~ **tüste (tüslü) çorap** Koyu renk çorap; ~ **yeşil** Koyu yeşil.

Parlaḳ fikir, teren aḳıl ḳazanılır mektepte, / Bundan maḫrum ḳalan adam aḳir olur elbette. "Parlak fikir, derin akıl kazanılır mektepte, / Bundan mahrum kalan insan en sonda kalır elbette." -Y. Ş. Ali.

terenden-teren Çok derin; krş. **pek teren**.

terenleşmek Derinleşmek; **terenleşe bermek** Derinleşmeye devam etmek.

Yavaş-yavaş balalarnıñ ḳalplerinde biri-birlerine muabbetlik terenleşe. "Yavaş yavaş çocukların gönüllerinde birbirlerine karşı derin bir sevgi oluşmaya başlar." -Kozukurpeç Destanı.

terenleşmemek *(olumsuz)* **terenleşmek**.

terenleştirmek Derinleştirmek.

Aksince, onıñ muḳaddes ḫatiresi ayatınıñ manasını daa da terenleştire. "Aksine, onun mukaddes hatırası, hayatının anlamını daha da derinleştiriyor." -A. Osman - 1.

terenleştirmemek *(olumsuz)* **terenleştirmek**.

terenlik (-gi) Derinlik; **deñizniñ ~gi** Denizin derinliği; **dağnıñ (ormannıñ) ~gi** Ormanın derinliği.

Yerniñ terenliklerindeki ḳayıḳlarnı ḳazıp çıḳarıp, darma-dağın etip, balaban taş yığınları meydanġa ketirten. "Yerin derinliklerindeki kayıkları kazıp çıkararak darmadağın edip, büyük taş yığınları meydana getirmiş." -Ayuvdağ Efsanesi.

terennüm Terennüm; güzel ve alçak sesle şarkı söyleme; ezgi; melodi; **~ etmek** Terennüm etmek; hafif hafif şarkı söylemek; şarkı mırıldanmak.

terer Teriyer (bir köpek cinsi).

tereze (*konuşmada* **fortoçka**) Pencere; **~ni açmaḳ** Pencereyi açmak; **~ petilleri** Pencere rezeleri.

tergev Tahkikat; soruşturma; krş. **taḫḳiḳat**.

tergevcçik (-gi) Sorgu yargıcının işi (ya da mesleği); krş. **taḫḳiḳatçılıḳ**.

tergevci Sorgu yargıcı, sanıkları sorguya çeken yargıç, sorgu hâkimi, müstantik; krş. **taḫḳiḳatçı**.

terḫis *(tarihi)* Terhis; askerlik ödevini bitirenleri ordudan bırakma; **~ etmek** Terhis etmek; ~ **olmaḳ** Terhis edilmek; terhis olmak.

teri 1. Cilt; deri; deriden yapılmış olan; meşin; krş. **gon**, **meşin**; **ḳoy ~si** Koyun derisi; **av ~si** Kürk; **işlengen** ~ İşlenmiş deri, meşin; krş. **meşin**; **~sini sıdırmaḳ** a) *(gerçek anlam)* Derisini yüzmek. b) *(mecaz anlam)* Derisini yüzmek (birinin varını yoğunu elinden almak); **~ ḫastalıḳları** *(tıp)* Cilt hastalıkları. 2. Kürk; **~ ḳalpaḳ** Kürk şapka. 3.: **~ sümesi** *(zooloji)* Deri böcekleri (Dermestidae); **~ yineliler** *(zooloji)* Derisi dikenliler (Echinodermata); **~ astı yağı** *(anatomi)* Deri altı yağı; **~ ortüsi** *(anatomi)* Deri örtüsü; **~si sert** Öfkeli, hiddetli, barut gibi olan (kimse).

Yeḫuda Biḫim, tirsekleri uzerine tayanmış oldığı alda, yılan terisi ustüne yazılmış eski bir Tavrat (Tora) kitabına baḳıp tura. "Yehuda Bihim, dirseklerinin üstüne dayanmış bir şekilde, yılan derisi üstüne yazılmış eski bir Tevrat'a bakıyordu." -O. Akçokraklı - 1.

terici Derici; kürkçü; krş. **gonci**.

tericilik (-gi) Dericilik; kürkçülük.

teriçik (-gi) Dericik, ince deri.

terik (-gi) Terk eden; krş. **terk etici**.

terima *(ağızlarda)* Un, sebze vb. suyla ya da sütle karıştırılıp pişirilen yemek; bk. **omaç**.

teri-venerik Deri ve zührevi hastalıkları (cildiye); **~ dispanser** Deri ve zührevi hastalıklar dispanseri.

terk Terk; bırakma; ayrılma; vazgeçme; **~ etmek** Terk etmek; ayrılmak; bırakmak; vazgeçmek; **~ olunmaḳ** Terk edilmek; bırakılmak; **~ etici** Terk eden; bırakan; bk. **terik**.

Kira bermey terk etme bu ḳırnı, / Sayçı beş biñ altın daa, bazirgân. "Kira vermeden terk etme bu ovayı, / Saysana beş bin altın daha bezirgan." -Köroğlu Destanı.

terki (I): **~ diyar** Öbür dünya; ahiret; **~ dünya** bk. **terkidünya**.

terki (II) Terki (eyerin arka bölümü); **~sine almaḳ** Terkisine almak, atın sağrısına bindirmek; **~ ḳayışı** Terki kayışı, eyerin arkasındaki tasma, at eyerinin arkasında bulunan ve eşya bağlamaya yarayan kayışlar; **~ge asmaḳ** (bir şeyi) Eyere bağlamak; **~ge almaḳ** (bir şeyi) Eyere bağlamak.

terkibiy Terkibi, bireşik; bileşen (bir bireşimi oluşturan öğelerden her biri); **~ ḳısım** Bir bütünün parçası; bileşen; unsur; öğe; **ḳarışmanıñ ~ ḳısmı** Karışımın bileşeni.

terkidünya 1. Dünyadan vazgeçme. 2. Sanki bu dünyadan olmayan biri.

terkidünyacılıḳ (-ġı) Dünyadan vazgeçme durumu.

terkip (I) Terkip, birleşim; bileşim; **onıñ ~inde** Bileşiminde; **~ etmek** Terkip etmek, birleştirmek, bir araya getirmek; **~ eticiler** Bileşenler.

Bu balçıḳnıñ terkibinde oyle ḫususiyet bar ki, buravcılarnıñ işi onsız iç yurmey. "Bu balçığın bileşiminde öyle özellik var ki, burgucuların işi onsuz hiç yürümüyor." -Çerkez Ali - 1.

terkip (II) Sentez.

terleme, **terlev** 1. Terleme; krş. **terlev**. 2. *(tıp)* Tifüs. 3. *(tıp)* Lohusalık sıtması; lohusa humması; albastı (doğum esnasında ve sonrasında hijyene yeteri kadar önem verilmemesi durumunda yeni doğum yapmış olan kadınlarda görülür); **iç ~si** Tifo, karahumma; **eşkenli ~** Lekeli humma; **ḳaytavlaġan ~** Tekrarlayan tifüs (typhus recurrens).

Babam terleme ḫastalıġına oġraġan eken. "Babam tifo hastalığına yakalanmış." -M. Ablalimov.

terlemek 1. Terlemek, ter dökmek. 2. Buğulanmak, buğu ile kaplanmak; bir şeyin üzerinde buhar olarak yoğunlaşmak. 3. Bir şeyin üzerinde uzun süre çabalamak; **sıcaḳtan ~** Sıcaktan terlemek; **yaḫşi etip ~** Sıcak bir içecek içip ya da battaniyenin altına

girip iyice terlemek; **pencereler terley** Pencere camları buğulanıyor; **bu işni bitirmek içün bayağı ~ kerek** Bu işi bitirmek için çok uğraşmak gerekecek.

İşte terlemegenniñ ķazanı ķaynamaz. "İşte terlemeyenin kazanı kaynamaz." -Atalar Sözü.

terlememek *(olumsuz)* **terlemek**.

terlenmek *(ağızlarda)* Terlemek, ter dökmek; bk. **terlemek**.

terlep-pişmek: **terledi-pişti** O çok terledi; **o sıcaķta terlep-pişip keldik (kelip çıķtıķ)** Bu sıcakta ter döke döke geldik.

terletmek Terletmek; **bu ẖaber meni tap terletti** Bu haber beni terletti.

terletmemek *(olumsuz)* **terletmek**.

terlettirmek *(ettirgen)* **terletmek**.

terlettirmemek *(olumsuz)* **terlettirmek**.

terlik (I) (-gi) Eyerin altına serilen keçe.

Nenkecan ẖanum saẖtiyan terlikler ile mestur nazik ayaķlarını uzengige guzelce yerleştirip, yigitniñ boynuna sarılaraķ, ķuçağına yatķan. "Nenkecan hanım sahtiyan terlikleri ile örtülü nazik ayaklarını üzengiye güzelce yerleştirip delikanlının boynuna sarılarak, kucağına yatmış." -O. Akçokraklı - 1.

terlik (II) (-gi) 1. Küstahlık. 2. Terbiyesizlik, kabalık.

termal Termal; ısısal; **~ suvlar** *(jeoloji)* Termal sular.

termek *(ağızlarda)* Toplamak; bk. **cıymaķ**.

Menim işim - şu fidandan süslü gullerni termek. "Benim işim, şu fidandan süslü gülleri toplamak." -E. Şemizade - 1.

termen *(ağızlarda)* Değirmen; bk. **degirmen**.

termik *(fizik, teknik)* Termik, ısıl, ısı ile ilgili, sıcaklıkla ilgili; **~ rele** Termik röle; **agnıñ ~ tesiri** Cereyanın termik etkisi.

termin Terim, kavram; krş. **ıstıla**; **matematika ~leri** Matematik terimleri; **felsefe ~leri** Felsefe terimleri; **~ler luġatı** Terimler sözlüğü.

terminologik Terminolojik.

terminologiya Terminoloji; krş. **ıstılaat**; **~ luġatı** Terminoloji sözlüğü.

termit (I) *(zooloji)* Termit, akkarınca, divik.

termit (II) *(kimya, teknik)* Termit *(ince toz alüminyum ile demir ve öteki metal oksitlerinin, büyük ısı salan karışımları)*; **~ ķaynatuv (ķaynatma)** Termit kaynağı.

termodinamik *(sıfat)* Termodinamik.

termodinamika *(fizik) (isim)* Termodinamik (bilim kolu).

termoelektrik *(fizik) (sıfat)* Termoelektrik.

termoelement *(fizik)* Termoeleman, ısılöğe.

termofiller *(zooloji, botanik)* Termofiller *(Yüksek sıcaklıklarda yaşayabilen mikroorganizmalar)*.

termofoblar *(zooloji,botanik)* Termofoblar *(Nispeten düşük ısılarda yaşayabilen organizmalar)*.

termograf *(meteoroloji)* Termograf, ısılçizer *(Sıcaklık değişimlerini çizerek gösteren aygıt)*.

termoizolyatsiya Isı yalıtımı.

termometr Termometre, sıcaklıkölçer, ısıölçer; krş. **sıcaḳolçer**; **tip ~i** Tıpta kullanılan termometre; **~ ḳoymaḳ** Birinin ateşini ölçmek.

Arzıgül ḫastanıñ ḳolunı koterip termometrni ḳoltuġı astına tıḳtı. "Arzıgül hastanın elini kaldırıp termometreyi koltuğunun altına soktu." -Çerkez Ali - 1.

termometriya Termometri, ısıölçüm.

termoozek Termonükleer; **~ reaktsiyası** Termonükleer tepkime, termonükleer reaksiyon; **~ energiyası** Termonükleer enerji; **~ silyası** Termonükleer silah; **~ cenki** Termonükleer savaş.

termos Termos; **~ḳa çay ḳoymaḳ** Termosa çay koymak.

Aş-suv aldıḳ. Atta termosımızda çay da bar. "Yiyecek içecek aldık. Hatta termosumuzda çay bile var." -İ. Abduraman - 1.

termostat (-tı) *(teknik)* Termostat, ısıdenetir.

termoterapiya Termoterapi.

terrariy, terarium Teraryum.

terrasa Teras, taraça; seki; **~ şeklinde** Teras şeklinde; **~lar yapmaḳ** Teraslamak, sekilemek.

territorial Yerel, yöresel; **~ tarzda** Yerel olarak, yöresel olarak.

territoriya Yüzölçümü, alan; **memleketniñ ~sı** Ülkenin yüzölçümü.

Ḳaşḳasuv yaylası ḳardaş Ḳırġızstan territoriyasında yani kolḫozdan yuz elli kilometr yede edi. "Kaskasuv yaylası kardeş Kırgızistan topraklarından, yani çiftlikten yüz elli kilometre mesafedeydi." -M. Ablalimov.

terror Terör.

terrorcı *(siyaset)* Terörist.

terrorizm *(siyaset)* Terörizm.

ters (tersi) 1. Küstah, kaba, edepsiz, haddini bilmez; **~ yigit** Küstah bir delikanlı; **~ ḳayramaḳ** Küstah bir

şekilde davranmak; **~ aytmaḳ** Küstah (terbiyesiz) bir şekilde konuşmak; **~ ḳaḳmaḳ** Kaba davranmak; **~ baḳmaḳ** Ters ters bakmak. 2. Ters, gerekli olan duruma karşıt, zıt; **~ mezep** (*konuşmada* **~ mesep**) Huysuz (kaprisli) bir insan; **~ anlamaḳ** Ters anlamak, yanlış yorumlamak; **kolmekni ~ (***veya* **tersine) kiymek** Gömleği ters giymek; **~i tarafı** Bir şeyin tersi (arka tarafı, arkası); **kolmekniñ arḳası** Gömleğin iç tarafı; **toḳumanıñ ~i** Kumaşın ters yüzü; **~ini çevirmek** Bir şeyi tersyüz etmek, bir şeyin içini dışına çevirmek; **~ yer** Avluların gerisi; ücra bir yer; sapa bir yer; **~ yerde olmaḳ** Arka planda olmak. ● **~ tonunı kiymek** *(mecaz)* İyi muameleyi kötü muameleyle değiştirmek; **~ tonumnı kiysem, korersin** Sana kötü davranmaya başlarsam, görürsün gününü!

Er ḳalpte bir izin bar, er kes aḳḳa ters ḳaray. "Her kalpte bir izin var, herkes hakka ters bakıyor." -M. Niyazi.

tersane 1. *(deniz)* Silah deposu. 2. Tersane, gemi yapılan ve tamir edilen yer.

tersaneli *(deniz)* Silah deposuyla ilgili olan.

terseymek 1. Terslemek; bir kimseye kaba veya gönül kırıcı davranmak. 2. Kaba cevap vermek, edepsizlik etmek, nezaketsiz davranmak; sert söz söylemek.

terseymemek *(olumsuz)* **terseymek**.

tersine 1. Ters; ters yüz; **mayka ~ kiyilgen** Atlet ters giyilmiş, atlet ters yüz edilmiş;. 2. Tersine, aksine, bilakis; krş. **aksine**; **bilakis**; **tam ~** Tam tersi, tam tersine, tam aksine; **~ ḳayramaḳ** *(mecaz)* Direnmek, karşı çıkmak; terslemek.

Rustem restorannıñ cam ḳapusına yaḳınlaġanda nasıldır saruşnı kirsetmeyip, ḳapunı içinden beklegen şveytsar, ḳollarını tersine sallap, oña ketmek kerek olġanını añlata edi. "Rüstem restoranın cam kapısına yaklaştığında her nasılsa sarhoşu içeri sokmayıp, kapıyı içeride bekleyen kapıcı, ellerine tersine sallayarak, ona gitmesi gerektiğini anlatıyordu." -A. Osman - 2.

tersiymek *(ağızlarda)* Nezaketsiz davranmak.

tersḳolay Çelme takmak; ayağını takıp mücadele etmek.

terslenmek Kabalaşmak; aksilik etmek; terslik göstermek; terslenmek; aksileşmek.

terslik (-gi) 1. Küstahlık; kabalık; nezaketsizlik. 2. Terslik, aksilik; **~i tuttı** Aksiliği tutmak, tersliği tutmak.

ter-temiz Tertemiz; **~ suv** Tertemiz su; **kok yuzü ~** Gökyüzü tamamen açık.

Soñki ḳudret ḳoluman işlengensin / Ter-temiz bir avanen beslengensin. "Son kudretin eliyle düzenlenmişsin / Tertemiz bir havayla beslenmişsin." -M. Niyazi.

tertibat (-tı) 1. Düzen; tertip. 2. Sistem; **ateşleme ~ı** *(teknik)* Ateşleme sistemi. 3. Cihazlar, aletler; **elektrik ~ı** Elektrik cihazları; **laboratoriya ~ı** Labaratuvar ekipmanları. 4. Ekipman; donanım; donatı; teçhizat; **çanalama ~ı** *(teknik)* Fren donanımı.

tertibatlı İyi donanımlı; **~ kabinet** İyi donanımlı çalışma odası.

tertip (-bi) 1. Düzen; düzenleme; tertip; krş. **nizam**; **intizam**; **~ke ḳoymaḳ** Düzene koymak, düzene sokmak; **~ke kelmek** Düzene konulmak; düzenlenmek; düzgün duruma getirilmek; **~ etmek** Tertip etmek, düzenlemek, hazırlamak; **~ etilmek** Düzenlenmek; hazırlanmak; **cıyıntıḳ Ḳırımtatar ḥalḳ avalarından ~ etildi** Derleme, Kırım Tatar halkının ezgilerinden oluşturuldu; **musaviylik ~ etmek** *(matematik)* Denklem oluşturmak; **cumle ~ etmek** Cümle kurmak; **nevbet (sıra) ~inde** Sırayla; **~ni bozmaḳ** Düzeni bozmak. 2. Oluşturma; düzenleme; hazırlama; **bulmaça ~ etmek** Bulmaca oluşturmak; **kun ~i** Gündem; **içki ~ ḳanunları** İç düzen (kuralları).

O soy iyleciler türlü yerde türlü meclisler tertip etip, dinge, şeriatḳa uymaġan arizalar yazdılar. "Böyle hilekârlar değişik yerlerde toplantılar düzenleyerek, dine, şeriata uymayan dilekçeler yazdılar." -H. Ş. Toktargazi.

tertipli 1. Düzenli; derli toplu; tertipli. 2. *(gramer)* Bileşik. 3. Namuslu; dürüst (insan hakkında); krş. **vicdanlı**; **o ~ adam** O namuslu bir insandır.

Tertipli yurüv ve medeniy muamelede bulunuv ketken sayın adamlarnıñ urmetini ḳazandı. "Tertipli dolaşması ve medenî davranışlarıyla gittikçe insanların saygılarını kazandı." -Çerkez Ali - 2.

tertipsiz 1. Düzensiz; dağınık, düzene konmamış; tertipsiz; **~ alda** Düzensiz bir halde.. 2. Organize edilmemiş ya da kötü organize edilmiş.

Boyle tertipsiz, añsızca areketlerde bulunġan parmaḳlar nedendir saḳınaraḳ, deşetle ḳaltıramaḳta ediler. "Böyle sırasız, vakitsiz hareketlerde bulunan parmaklar bir şeyden sakınarak, dehşetle titriyordular." -Çerkez Ali - 1.

tertipsizlik (-gi) 1. Düzensizlik, tertipsizlik, intizamsızlık, nizamsızlık. 2. Namussuzluk; iffetsizlik; **~ke yol bermemek kerek** Namussuzluğa fırsat vermemek gerek.

Bu ḫastalıḳ yañı şeerdeki tertipsizliklerge de sebep olayata. “Bu hastalık yeni şehirde düzensizliğe de sebep oluyor.” -İ. Abduraman - 1.

tertset 1. *(müzik)* Trio. 2. *(edebiyat)* Üç mısralı kıta.

tertsiya *(müzik)* Üçlü; tiyers.

terzi Terzi; bk. **tikici**.

terziḫane Terzi atölyesi, terzi dükkanı.

tes- *(pekiştirme eki)* bk. **tös-tögerek.**

tesadıfiy bk. **tesadufiy**.

tesaduf Tesadüf, rastlantı; krş. **vaḳia**; **adise**.

O, ozüni beklegen tesadüflerni koz ogüne alġan edi. “O, kendisini bekleyen sürprizleri göze almıştı.” -Z. Kurtnezir - 1.

tesadufen Tesadüfen; rastlantı sonucu olarak.

Tesadüfen ḳaytmadım ben uzaḳtan, / Asretligim alıp keldi yurtuma. “Tesadüfen dönmedim ben uzaktan, / Hasretliğim alıp geldi yurduma.” -V. Basırov.

tesadufiy Tesadüfi, rastlantısal.

Aḳşam ustü ayaz işbu / Tesadüfiy cıllılıḳnı / Yalar, Kene Gorın boyu ulkede / Er şey, er şey tınçlanır. “Akşamüstü ayaz bu / Tesadüfi sıcaklığı / Yalar, Gene Gor boyundaki ülkede / Her şey, her şey dinlenir.” -V. Basırov.

tesadüfiy bk. **tesadufiy**.

tesaruf Masraf; harcanan para; gider; krş. **masraf**; **sarf**; **israf**.

tesbiḫ bk. **tespi**.

Tayaḳ alır, kiyer cübbe, tesbiḫ, tüşmez elinden. “Sopa alır, giyer cüppe, tesbih düşmez elinden.” -H. Çergeyev.

tesbit (-ti) Tespit, sağlam bir biçimde yerleştirme; saptama; **~ etmek** a) Tespit etmek, belirlemek. b) Yerleştirmek; koymak; **direkni ~ etmek** Direği yerleştirmek; krş. **direk ḳoymaḳ (tikmek)**.

teselli Teselli; **~ ḳıdırmaḳ** Teselliyi aramak; **~ tapmaḳ** Teselli bulmak; avunmak; **~ berici** Teselli verici; **~ etmek (bermek)** Teselli etmek; **~ olmaḳ** Teselli bulmak; avunmak.

Bularnıñ birisi ona teselli bermey ve Nenkecan olarnıñ içbirine aylanıp baḳmay edi. “Bunların hiçbiri onu etkilemiyor ve Nenkecan onların hiç birine dönüp bakmıyordu.” -O. Akçokraklı - 1.

tesellisiz Tesellisiz, teselli edilemeyen.

tesir Etki, tesir; etkileme; **~ etmek** Etkilemek, tesir etmek; **maneviy (ruhiy) ~** Ruhsal etkileme; **~ altında ḳalmaḳ (bulunmaḳ)**: Etki(si) altında kalmak (bulunmak); **~ altına tüşmek**: **etkisi altına girmek** Etkisi altına düşmek; **ḳarşı ~** Karşı etki; karşı hareket, karşı koyma, mukavemet, direnç; tepki, reaksiyon; **ozara ~** Etkileşim; **ozara ~ etmek** Birbirini karşılıklı olarak etkilemek; etkileşimde bulunmak.

Aç bir zat gulzarnıñ / Yanından otti, / Ona gül ḳoḳusı / Etmedi tesir. "Aç bir insan gül bahçesinin / Yanından geçti, / Ona gül kokusu / Etmedi tesir." -Y. Temirkaya - 1.

tesirleme, **tesirlev** *(eylem adı)* **tesirlemek**; *(biyoloji)* Uyarım *(bir uyaran karşısında organizmanın gösterdiği tepki)*.

tesirlemek 1. Etkilemek; tesir etmek 2. İzlenim bırakmak.

Yaş asker Vedut Belişayev komandiriniñ samimiy sözlerinden tesirlendi. "Genç asker Vedut Belişayev, komutanının samimi sözlerinden etkilendi." -A. Osman - 1.

tesirlememek *(olumsuz)* **tesirlemek**.

tesirleyici Etkileyici; etkileyen.

tesirli 1. Etkili, tesirli; **eñ ~ vasıta** En etkili yöntem. 2. Duygulandıran, içtenlikli; **~ nutuḳ** Duygulandıran konuşma.

Tesirli bir sesnen Nenkecan birisiniñ adını aytıp çağıra. "Tesirli bir sesle Nenkecan birinin adını söyleyip çağırıyor." -O. Akçokraklı - 1.

tesirlilik (-gi) Etkililik, etkili olma durumu, müessiriyet; **nutuḳnıñ ~** Konuşmanın etkililiği.

tesis 1. Kurma, temelini atma; **~ etmek** Tesis etmek, kurmak, oluşturmak; **~ toplaşuvı** Kurucu meclis. 2. Kurum, kuruluş, tesis; **sergi ~i** Sergi düzenlemesi.

tesisat (-tı) *(tesis kelimesinin çoğul hali)* 1. Tesisler, kuruluşlar. 2. Binalar; yapılar. 3. Tertibat, cihaz; **duş ~ı** Duş tesisatı.

tesisçi Kurucu, müessis; krş. **muessis**.

tesisçideş Kurucu ortak.

teskin Teskin; yatıştırma, barıştırma; **~ etmek** Teskin etmek; yatıştırmak, barıştırmak; sakinleştirmek.

teslim Teslim; iade; geri verme; **~ etmek** a) Teslim etmek; iade etmek. b) Vermek; **~ olmaḳ** a) Teslim olmak; yenilgiyi kabul etmek; pes etmek. b) kendini teslim etmek; **~ ol**, **faşist!** Teslim ol, faşist!; **bir vaḳıt ~ olma** Hiçbir zaman pes etme!

Müdire Şadiyecigi çamaşırcıya teslim etmek istemiyordı, feḳat kendisi başḳa uzaḳ bir şeere gonderildiginden onı vermeye muvafaḳat etti. “Müdire Şadiyecigi çamaşırcıya teslim etmek istemiyordu, fakat kendi de başka uzak bir şehire gönderildiği için onu vermeye razı oldu.” -A. S. Ayvazov - 1.

tesman Havlu; bk. **yuzbez**.

tesmiye Tesmiye, adlandırma; isim verme; krş. **ad**; **nam**; **isim**; **~ etmek** Tesmiye etmek; adlandırmak; isim vermek; **~ olmaḳ** Adlandırılmak; isim verilmek.

tespi 1. Tespih; **~ çekmek** a) Tespih çekmek; b) Hakettiğini vermek. 2.: **~ bocegi** *(zooloji)* Tespih böceği.

Nikitanıñ adı koy cemaatınıñ tilinde tespi oldı. “Nikita’nın adı köy cemaatinin diline tespih oldu.” -Çerkez Ali - 2.

test (-ti) *(psikoloji)* Test.

testere Testere; krş. **eki ḳollu pıçḳı**.

testımal *(ağızlarda)* Havlu; bk. **yuzbez**.

testimal bk. **testımal**.

testleme, **testlev** Test etme.

testlemek Test etmek.

testlememek *(olumsuz)* **testlemek**.

testlengen *(fiil sıfat)* Test edilmiş.

testlenmegen *(olumsuz)* **testlengen**.

testlenmek *(edilgen)* **testlemek**.

testlenmemek *(olumsuz)* **testlenmek**.

testletmek *(ettirgen)* **testlemek**.

testletmemek *(olumsuz)* **testletmek**.

testlettirmek *(edilgen)* **testletmek**.

testlettirmemek *(olumsuz)* **testlettirmek**.

teşalmamaḳ bk. **teşamamaḳ**.

teşamamaḳ Delememek, delik açamamak.

teşebbüs Teşebbüs, girişim, girişme; kalkışma; inisiyatif; **~ kostermek** Teşebbüste bulunmak; inisiyatif göstermek; **~ni elge almaḳ** Teşebbüsü ele almak; **hususiy ~** Özel girişimcilik; **kıymetli bir** Kıymetli bir teşebbüs.

Demek Nusretniñ kelecegini kızlar bilmey. *Bu Feratnıñ teşebbüsinen olġan korüşüv*. “Demek Nusret’in geleceğini kızlar bilmiyor. Bu Ferat’ın teşebbüsüyle olan görüşme.” -U. Edemova - 2.

teşebbüsçi 1. Bir işte ilk adımı atan, bir işin öncülüğünü yapan. 2. Girişimci; girişken.

Bularnıñ episi bizim çalışuvımızġa baġlı; toktamadan yañılıḳlar: araştırmaḳ ve teşebbüsçi olmaḳ kerekmiz... “Bunların hepsi bizim çalışmamıza bağlı; sürekli yenilikler:

araştırmacı ve teşebbüssçü olmamız gerekir...” -U. Edemova - 2.

teşebbüsçilik (-gi) 1. İnsiyatiflik. 2. Girişimcilik; girişkenlik.

teşebbüskâr Bir işte ilk adımı atan, bir işin öncülüğünü yapan; krş. **teşebbüsçi.**

teşebbüssiz Teşebbüste bulunmayan; inisiyatif göstermeyen.

Ebet, teşebbüssiz çalışmaḳ, tişsiz gazeta çıḳarmaḳ oyle çoḳ zamet talap etmey. “Elbette, kendini yormadan çalışmaz, dişsiz gazete çıkarmak öyle çok fazla zahmet istemiyor.” -Z. Kurtnezir - 1.

teşebbüssizlik (-gi) Teşebbüste bulunmama durumu; insiyatifsizlik.

teşekkül Meydana gelme; oluşma krş. **peyda oluv**; **meydanġa kelüv**, **asıl oluv**; **~ etmek** Meydana gelmek; oluşmak.

teşekkür Teşekkür; minnettarlık; krş. **minnetdarlıḳ**; **~ etmek (**veya **bildirmek)** Teşekkür etmek; **~ etem (***ağızlarda* **eterim!)** Teşekkür ederim!

Fuḳareniñ apayı oniñ ḳazanını ḳaytarıp bere ve ona teşekkür ayta. “Fakir adamın karısı onun kazanını geri verir ve ona teşekkür eder.” -Kozlagan Kazan Masalı.

teşekkürname Teşekkür mektubu.

Onlarnen teşekkürnameleri bar, çoḳ para muḳâfatları alġan adam. “Olarca teşekkürnamesi var, bir çok para ödülü almış.” -E. Umerov - 1.

teşiçik (-gi) Küçük bir delik.

Olarnıñ saifelerinde yazuv yerine teşiçiklerden ibaret yolaḳlar bar. “Onların sayfalarında yazı yerine, küçük deliklerden ibaret şeritler var.” -E. Umerov - 1.

teşik (-gi) Delik; krş. **delik**; **~ ḳopḳa** Delik kova; **yine teşigi biñ altın** *(atasözü)* Fare deliği bin altın *(herkesin kaçıp saklanacak bir yer aradığı durumlarda, saklanılacak bir yer bulmak çok güçtür ve o yer çok değerlidir)*.

Onıñ teşiklerinden gazeta korünip tura edi. “Onun deliklerinden gazete görünmekteydi.” -İ. Abduraman - 1.

teşikli Delikli, deliği olan.

Menim canım maġaranıñ aḳırında, bir odada teşikli sandıḳ içinde bir gogercin olıp tura. “Benim canım mağaranın sonundaki bir odada delikli sandığın içinde bir güvercin şeklinde duruyor.” - Altın Alma Masalı.

teşiksiz Deliksiz, deliği olmayan

teşik-teşik 1. Delik deşik, her yanı deliklerle dolu. 2. Süngersi, sünger gibi gözenekleri olan.

teşilgen *(fiil sıfat)* Delinmiş; **~ ḳopḳa** Delinmiş kova.

Sofada ucları teşilgen, aşala berip tabanları ḳalmaġan ḳıyış, eski çamurlı ayaḳḳaplar yatalar. “Sofada uçları deşilen, aşınıp tabanları kalmayan eğri, eski çamurlu ayakkabılar yatıyorlar.” -E. A. Osmanoğlu - 1.

teşilmegen *(olumsuz)* **teşilgen**.

teşilmek Delinmek; **(ḳısḳa) çoraplar (***ağızlarda* **naskiler) kolgotkiler teşildi** Kısa çorap ve külotlu çoraplar delindi.

Ḳarnım toḳ. Çarıḳlarım teşilse deñiştire. “Karnım tok. Çarıklarım delinse değiştiriyor.” -Çerkez Ali - 1.

teşilmemek *(olumsuz)* **teşilmek**.

teşkerici 1. Kontol eden; denetleyen; denetçi; denetleyici; kontrolör. 2. *(eski)* Sorgu yargıcı.

Kurek kibi balaban ellerini tizleri ustüne ḳavuştırdı, tavanġa teşkerici nazar taşladı, dudaḳlarını yaladı, soñra bayaġı vaḳıt lustraġa tikilip turdı. “Kürek gibi kocaman ellerini dizlerinin üstüne koydu, tavana inceleyici bir gözle baktı, dudaklarını yaladı, sonra uzun süre avizeye baktı.” -E. Umerov - 1.

teşkermek Kontrol etmek; denetlemek; incelemek; teftiş etmek; krş. **teftiş etmek**; **teftişlemek**; **işini ~** İşini kontrol etmek; işini denetlemek; **defterlerni ~** defterleri kontrol etmek; **ḳayta ~** Yeniden kontrol etmek; **teşkerip bilmek** Ortaya çıkarmak.

Maşinaġa birşey oldı, ġaliba. Teşkerip baḳayım, -dedi aydavcı. “Arabaya bir şey oldu galiba. Bir kontrol edeyim. -dedi şoför.” -T. Halilov.

teşkil 1. Teşkil; oluşturma; düzenleme; kurma. 2. Örgütleme; **~ etmek** Teşkil etmek; oluşturmak; kurmak; örgütlemek; **~ etici** Organizatör; düzenleyici; **yarısını teşkil ete** Yarısını oluşturmaktadır (bir şeyin); **~ olmaḳ** Düzenlenmek; oluşturulmak.

Tabiy, bu alış-verişçilerniñ 90 faizini kuçük alış-verişçiler teşkil eter. “Tabiî bu alış verişlerin yüzde 90 'nını küçük esnaflar teşkil eder.” -U. İpçi - 1.

teşkilât ***(teşkil*** *kelimesinin çoğul hali)* Teşkilat, örgüt.

Yerinden turġan, ilkingi partiya teşkilyatınıñ sekretarı Aḫmacan Talipov Nusretke bakıp, memnünliknen, ḫoşnutlıknen kulümsiredi. “Yerinden kalkan, birinci parti teşkilatının sekreteri Ahmacan Talipov Nusret’e bakıp, memnuniyetle, hoşnutlukla gülümsedi.” -U. Edemova - 2.

teşkilâtçı Organizatör; düzenleyici.

O Dinara yengeden bir ḳaç yaş buyük olıp, malle ḳadın-ḳızlarınıñ teşkilyatçısı edi. “O, dinara yengeden bir kaç yaş büyük olup kadın-kızlar teşkilatına girmişti.” -A. Osman - 2.

teşkilâtlandıramamaḳ Organize edememek; teşkilatlandıramamak; örgütleyememek; düzenleyememek.

teşkilâtlandırmaḳ Teşkilatlandırmak; örgütlemek; düzenlemek; organize etmek; **veteranlarnen korüşüv(ni) ~** Gazilerle buluşma gecesini düzenlemek.

Süvadeniñ anası olgende defn merasiminen bağlı işlerniñ episini Emirsale teşkilyatlandırdı. “Süvade’nin annesi öldüğünde defin töreniyle ilgili işlerin hepsini Emirsale organize etti.” -A. Osman - 2.

teşkilâtlandırmamaḳ *(olumsuz)* **teşkilâtlandırmaḳ**.

teşkilâtlanġan Teşkilatlanmış, örgütlenmiş, organize edilmiş; **~ gruppa** Teşkilatlanmış (örgütlenmiş) bir grup.

teşkilâtlanmaḳ Teşkilatlanmak; örgütlenmek; düzenlenmek; organize edilmek.

teşkilâtlanmamaḳ *(olumsuz)* **teşkilâtlanmaḳ**.

teşkilâtlı Teşkilatlı, örgütlü; organize edilmiş.

teşmek Delmek, delik açmak; **buravnen ~** Matkapla (burguyla) delmek.

O çapçaḳnıñ tübüni teşip, ozüniñ bağçasına ḳoya. “O fıçının dibini delip, kendi bahçesine koyar.” -Tüpsiz Çapçak Latifesi.

teşmemek *(olumsuz)* **teşmek**.

teşrif Teşrif; (gelmesiyle bir yeri) onurlandırma, şereflendirme; **~ etmek** a) Gelmesiyle bir yeri onurlandırmak; krş. **tazim etmek** b) Gitmek; ayrılmak

ḳaydan ~? (veya **ḳaydan keldiñ(iz)?)** Nereden geldin(iz)?; **~ ḳayda?** Nereye gidiyorsunuz?

Ekinci mustesna ḳave ‘Avropa’ ḳaveẖanesi olıp, mında İsmail-bey ozü de teşrif buyurır. “Müstesna olan ikinci kahve, "Avrupa" kahvesidir. Buraya İsmail Bey'in kendisi de teşrif eder.” -U. İpçi - 1.

teşrifat (-tı) 1. Tören düzeni, merasim düzeni; krş. **tekellüf**. 2. Etiket, teşrifat 3. *(diplomasi)* Protokol *(devletler arasındaki ilişkilerde geçen yazışmalarda, resmî törenlerde, devlet başkanları ile onların temsilcileri arasındaki görüşmelerde uygulanan kurallar)*.

teşviḳ (-ḳi) 1. Teşvik; isteklendirme, özendirme; **~ etmek** a) teşvik etmek;

özendirmek b) uyandırmak. 2. Kışkırtma.

teşviḳat (-tı) Teşvikat; ajitasyon; kışkırtma; propaganda; **~ yursetmek** ajitasyon yürütmek; propaganda yapmak.

Olarnı gondirmek içün bayağı teşviḳat işleri alıp barmaḳ kerek oldı. "Onları razı etmek için bayağı uğraşmak gerekti." -E. Umerov - 1.

teşviḳatçı Propagandacı; teşvikçi.

teşviş Teşviş; karıştırma, bulandırma; **~ etmek** Karıştırmak; bulandırmak; teşviş etmek.

teta *(ağızlarda)* Abla; bk. **tata**.

tetamatlı Ayrıntılı, teferruatlı, tafsilatlı, detaylı, mufassal; krş. **tafsilâtlı, mufassal, etraflama**.

tetamet bk. **tantim**.

tetik (I) 1. Tetik; çevik; becerikli; eline çabuk; krş. **çabik, çalt, çevik; areketçen; ateşkoz; çalımlı**. 2. Tetikte olan, uyanık; dikkatli; krş. **açıḳkoz, uyanık**.

O, özüni tetik etip kostermege tırışsa da, onıñ tizlerinden taḳatı ketken edi. "O, kendisini güçlü göstermeye çalışsa da onun dizlerinin takati kalmamıştı." -M. Ablalimov.

tetik (II) 1. Zarif, narin. 2) Düzenli; özenli; titiz; temizliğe çok önem veren (biri); **pek ~ adam, onıñ ştanınıñ ciki bozulmaz** O çok titiz bir insandır, pantolonu her zaman tığ gibi ütülü.

tetik (III) Tetik *(Ateşli silahlarda ateşlemeyi sağlamak için çekilen küçük parç)*.

tetiy *(çocuk dili)* Et, köfte.

tetḳiḳ Tetkik; inceleme; araştırma; soruşturma; krş. **keşif; ~ etmek** Araştırmak; incelemek; tetkik etmek.

tetḳiḳat (-tı) 1. Tetkikat; araştırmalar, incelemeler. 2. Soruşturma; **~ organları** Soruşturma makamları, savcılık.

tetḳiḳiy *(sıfat)* Araştırma(s)i.

tetraedr *(matematik)* Dörtyüzlü (şekil), dört tane üçgen yüzü olan cisim.

tetrametr *(şiirsel)* Dört vezinli mısra.

tevab(a) Hısım akraba; akrabalar; bk. **soy, aḳraba**.

tevabi 1. Takipçiler; yanlılar; hemfikirler. 2. Refakatçiler.

tevariḫ 1. Tarih; **~ malümatlar** Tarihi bilgiler. 2. Olay; hikâye; **olar ~ler aytışa edi** Onlar birbirine hikâyeler anlatıyorlardı.

tevbe bk. **tövbe**.

teveb Kabile; bk. **ḳabile**.

tevekkel (I) Boşuna değil, nafile değil; **"~ yigit aḫ demez, ḳaday, dert bolmasa"** *(Kırım-Tatar halk şarkısından alınmış sözler)* "Delikanlı aşk acısını çekmeseydi, boş yere böyle iç çekmezdi"; **bu (şey) ~ degil** Bu boşuna değildir; 2.: **~ iş etmek** Riske girmek.

Yurek yurekke ḫaber bere, dep tevekkel aytmaġanlar: olar başta soḳaḳta rastkeliştiler. "Kalp kalbe karşıdır, diye boşuna söylememişler, onlar önce sokakta karşılaştılar." -E. A. Osmanoğlu - 1.

tevekkel (II) Tevekkel *(her şeyi oluruna bırakan kişi)*.

tevekkellik (-gi) Risk; **~ yapmaḳ** Riske girmek.

tevekkül Boyun eğme; itaat (itirazsız).

tevḫit (-di) Birleştirme; **~ etmek** Birleştirmek.

tevid bk. **tevḫit**.

tevkel bk. **tevekkel**.

tevḳif 1. Tutuklama; **~ emri** Tutuklama emri; **~ etmek** Tutuklamak. 2. Sınırlama.

tevḳifḫane *(tarih)* Hapishane; krş. **apis, apisḫane, mabusḫane**.

Tevrat *(dini)* Tevrat, Eski Ahit, Musa'nın Beş Kitabı; **Musaġa Tevrat endirilgen** Musa'ya Tevrat indirilmiş.

tevsir Yorum; yorumlama.

tevsiye Tavsiye; **~ mektübi** Referans mektubu; **onıñ ~sinen** Onun tavsiyesiyle; **~ etmek** Tavsiye etmek.

teyermen *(ağızlarda)* Değirmen; bk. **degirmen**.

teyze *(ağızlarda)* Teyze; bk. **tize**.

tez 1. Hızlı; çabuk; krş. **çalt, çabik; ~ oḳumaḳ** Serbestçe okumak, hızlı okumak; **~ laf etmek** Hızlı hızlı konuşmak; **~ ol!** Çabuk ol!; **~ce** Çabukça; **pek ~** Çok hızlı; **mumkün olġanı ḳadar ~** Mümkün olduğunca çabuk (hızlı); **~, tükângа barıp kel** Hadi, dükkana çabuk git gel!; **~ elnen** Çabucak; aceleyle; **~ kunde** Yakında; **yarından ~i yoḳ** En geç yarın; **daa ~** Daha hızlı; daha çabuk; **vaḳıt ~ keçe** Zaman çabuk geçiyor; **~ keçken ḫastalıḳ** Çabuk ilerleyen hastalık. 2. Serbest, serbestçe; **balu ~ oḳuy** Çocuk hızlı okuyor. 3. *(isim)* Çevik; atik (biri).

Erte sevgen tez bezer. "Erken seven çabuk bıkar." -Atalar Sözü.

tezana *(ağızlarda)* Teyze (annenin kız kardeşi); bk. **tizeana**.

tezaytım (hızlı) Tekerleme.

tezce Daha hızlı.

Umüt etmeden, yerni tezce ortmek içün aşıḳkan kibi, yapalaḳ-yapalaḳ kar yağıp

başladı. “Ansızın, yeri çabucak örtmek için acele etmiş gibi, lapa lapa kar yağmaya başladı.” -U. Edemova - 2.

tezden Çok yakında; **~ kelir** Çok yakında gelir; **episi oḳuv yurtlarında ~ oḳuv başlaycaḳ** Yakında tüm okullarda dersler başlayacak.

Onıñ sözleriniñ ne derece aḳiḳat olġanını deñemek içün Bekirniñ aytḳanlarını tezden yerine ketirmelerini bekçilerine emir etken. “Onun söylediklerinin ne derece gerçek olduğunu denemek için Bekir’in dediklerinin hemen yerine getirilmesini emreder.” -Bekir Mustafa Masalı.

tezek (*ağızlarda* **capma**) Tezek *(yakıt olarak kullanılan kurutulmuş hayvan dışkısı)*; **eveli çöl tarafınıñ koylerinde ~ yaḳa ediler** Eskiden bozkırdaki köylerde tezek yakıyorlardı; **men keldim kelin kormege, kelin ketken ~ termege** (Kırım Tatarlarının folklorundan alınmış sözler) Ben gelin bakmaya geldim, o ise tezek toplamaya gitmiş.

tezis Tez; sav.

tezkere Not; kayıt.

tezleşmek Hızlanmak; **inkişaf tempi tezleşti** Gelişme temposu hızlandı; gelişme hızı arttı.

Suvnıñ aḳışı tezleşti. Bir anden soñ o aşaġı uçup tüşecek. “Suyun akışı çabuklaştı. Biraz sonra o, aşağı uçup düşecek.” -A.Osman - 2.

tezleşmemek *(olumsuz)* **tezleşmek.**

tezleştiramamaḳ Hızlandıramamak.

tezleştirmek Hızlandırmak; **işni ~** Çalışmayı hızlandırmak; **tezleştirip olamamaḳ** Hızlandıramamak.

Sebebini bilmek, işni tezleştirmek kerek. “Sebebini öğrenip işi hızlandırmak lazım.” -İ. Abduraman - 1.

tezleştirmemek *(olumsuz)* **tezleştirmek.**

tezlik (-gi) 1. Çabukluk; krş. **çabiklik; yıldırım ~inen** Yıldırım hızıyla. 2. Hız; sürat; krş. **surat, vız**. 3. Çeviklik; atiklik; **el ~i** El çabukluğu; krş. **çeviklik**; **el ~inen** El çabukluğuyla.

Kence ise yıldırım tezliginen ḳaçıp kete. “Küçük oğul ise yıldırım hızıyla oradan kaçıp gider.” -Altın Alma Masalı.

tez-tez Hızlı hızlı; **~ yurmek** Hızlı hızlı yürümek; **~ nefes almaḳ** Hızlı hızlı nefes almak; **~ kel** Çabuk geri gel.

Pek açıḳḳan olsa kerek, ḳartnı kormey. Tez-tez tarılarnı asap başlay. “Çok acıkmış olmalı ki, yaşlı adamı görmez. Çabuk çabuk darıları yemeye başlar.” - Turna Babay Masalı.

tezya 1. Tezgah; alet; araç. 2. Öreke; **oreke ~sı** Dokuma tezgahı; çıkrık (iplik bükme, iplik sarma vb. işlerde kullanılır).

Farḳ tek şurasında ki, mında esnamın tezyası yerine uzun raleler ve bir de ḳara taḫta bardır. “Farkı yalnız şudur ki; burada esnafın tezgâhı yerine, uzun sıralar ve bir de kara tahtanın bulunmasıdır.” -U. İpçi - 1.

tezya-avtomat Otomatik tezgah.

tezyacı (dokuma, torna vs.) Tezgahında çalışan kimse.

tfu Püf, pöf, tüh; **~ saña** Tüh sana.

Atta oz-ozüme de yalan aytıp, miy yorup başladım, e, tfu! “Hatta kendi kendime bile yalan söyleyip, kafa yoruyorum, tüh!” -E. Umerov - 1.

tfu-tfu Tuh tuh; **~, kozüm tiymesin!** Tuh tuh, nazar değmesin!

tıbırdamaḳ *(ağızlarda)* Tıkır tıkır vurmak *(yağmur hakkında)*; bk. **tıpırdamaḳ**.

tıbırdatmaḳ bk. **tıpırdatmaḳ**.

tığımçıḳ *(etnografya)* Bacayı kapatmak için kullanılan tıkaç; bk. **tıḳatḳıç**.

tığın *(ağızlarda)* Tapa, tıpa, tıkaç; bk. **tapa**.

tığırıḳ *(ağızlarda)* Makara; bobin; bk. **maḳara**.

tığırışmaḳ *(ağızlarda)* Takla atmak; bk. **yuvarlanıp oynaşmaḳ**.

tığırlatmaḳ *(ağızlarda)* Yuvarlamak; bir şeyi bir yerden kaldırmadan ekseni çevresinde döndürerek yürütmek; bk. **yuvarlatmaḳ**.

tığırmaḳ *(ağızlarda)* Yuvarlanmak; kendi üzerinde dönerek hareket etmek; bk. **yuvarlanmaḳ**; **yuvarlanıp ketmek**.

tığırtiy *(ağızlarda)* Tekerlek; bk. **kopçek**.

tığırtmaḳ *(ağızlarda)* Yuvarlamak; bk. **yuvarlatmaḳ**.

tığız 1. Sık; sıkı; tıkız; **~ toḳuma** Sık dokunmuş kumaş. 2. Tıknaz; iri yapılı; kilolu (insan hakkında). 3. Esnek; elastik **onın ~ adaleleri bar** Onun adaleleri esnektir. 4. Basınçlı; sıkıştırılmış; **~ ava** *(teknik)* Basınçlı (sıkıştırılmış) hava.

tığızlanmaḳ 1. Esnekleşmek; esnek bir durum almak. 2. Sıkışmak; büzülmek; kasılmak; (sıkıştırılarak) hacmi azalmak 3. Kilo almak.

tığızlanmamaḳ *(olumsuz)* **tığızlanmaḳ**.

tığızlaşmaḳ 1. Esnekleşmek. 2. Tıkızlaşmak; tıkız duruma gelmek.

tığızlaşmamaḳ *(olumsuz)* **tığızlaşmaḳ**.

tığızlıḳ (-ğı) 1. Esneklik; elastiklik. 2. Yoğunluk.

tıḳaç *(ağızlarda)* Tıpa; tıkaç; mantar; bk. **tapa**.

tıḳalġan *(fiil sıfat)* Tıkalı; tıkanmış; tıkanık; krş. **tıḳavlı**; **tıḳanıḳ**.

Gece sıcağım çıḳtı, tamağıma tapa tıḳalġan kibi oldı, başım patlaycaḳ, kozlerimden yaş aḳa. “Gece ateşim çıktı, boğazıma tıpa takılmış gibi oldu, başım patlayacak, gözlerimden yaş akıyor.” -E. Umerov - 1.

tıḳalmaḳ Tıkanmak; **burnum tıḳaldı** Burnum tıkandı.

Zera ocapçe adamlar arasında sıḳılıp tura, tütün ve ter ḳoḳusından nefesi tıḳala, ayaḳlarınıñ uclarına turıp, ḳarşıdaki stol başında oturġan aḳayını korecek ola. “Zera hoca insanların arasında sıkılıp duruyor, tütün ve ter kokusundan nefesi tıkanıyor, ayaklarının uçlarında durup, karşıdaki masanın başında oturan kocasını görecek oluyordu.” -E. A. Osmanoğlu - 1.

tıḳalmamaḳ *(olumsuz)* **tıḳalmaḳ**.

tıḳamaḳ bk. **tıḳatmaḳ**.

tıḳanıḳ Tıkanık; krş. **tıḳatılġan**.

tıḳanmaḳ Tıkanmak.

Yuregi şiddetnen çapalanmaġa, boġazına bir şeyler tıḳanmaġa başladı. “Yüreği şiddetle çarpmaya, boğazına bir şeyler tıkanmaya başladı.” -Cafer Seydamet.

tıḳatamamaḳ Tıkayamamak; kapatamamak; **onıñ ağzını tıḳatamazsın** Onun ağzını kapatamazsın.

tıḳatılġan *(fiil sıfat)* Tıkalı; tıkanmış; krş. **tıḳanıḳ**; **tıḳavlı**.

tıḳatılmaḳ Tıkanmak.

tıḳatḳıç (-çı) Tıkaç.

tıḳatmaḳ **(***veya* **pitemek)** Tıkamak; kapamak; **teşikni** ~ Deliği tıkamak. ● **ağzını** ~ *(mecaz)* Ağzını tıkamak, sözünü kesmek, susturmak.

Ḳomşuları saġ olsunlar, onıñ ağızını keregi kibi tıḳattılar. “Komşuları sağ olsunlar, onun ağzını gerektiği şekilde tıkadılar.” -Çerkez Ali - 2.

tıḳatmamaḳ *(olumsuz)* **tıḳatmaḳ**.

tıḳattırmaḳ *(ettirgen)* **tıḳatmaḳ**.

tıḳavlı *(ağızlarda)* Tıkalı; tıkanmış; tıkanık; bk. **tıḳalġan**; **tıḳanıḳ**.

tıḳılġan *(fiil sıfat)* Tıkanmış (mesela gider borusu).

Boġazına bir şey tıḳılġan kibi oldı, kozleri torlandı. “Boğazına bir şey takılmış gibi oldu, gözleri yaşardı.” -İ. Abduraman - 1.

tıḳılmaġan *(olumsuz)* **tıḳılġan**.

tıḳılmaḳ Tıkanmak.

Daa aytacaḳtı, sesi bitti, nefsi tıḳıldı, boġuḳ-boġuḳ lafları dudaḳları arasında ole, eşitilmey edi. “Daha konuşacaktı, sesi bitti, nefesi kesildi, boğuk boğuk kelimeleri dudakları arasında ölüyor, işitilmiyordu.” -N. Çelebicihan.

tıḳılmamaḳ *(olumsuz)* **tıḳılmaḳ**.

tıḳınmaḳ Tıkınmak, eline geçen yiyeceği oburca yemek; krş. **zeerlenmek**; **zıḳımlanmaḳ**.

Aş ḳoḳusından boñayġan buyük zalda hastalar iştaanen tıḳınalar. “Yemek kokusundan bunalmış büyük salonda hastalar, iştahla tıkınıyorlar.” -A. Osman - 2.

tıḳınmamaḳ *(olumsuz)* **tıḳınmaḳ**.

tıḳırdatmaḳ Tıkırdatmak; cama vurmak.

Ḳapını tıḳırdatıp ḳızlarnı uyanttı. “Kapıyı tıkırdatıp kızları uyandırdı.” -Çerkez Ali - 1.

tıḳıs (tıġız) *(ağızlarda)* Bayat (ekmek); bk. **takos**; **bayat**.

tıḳıştırmaḳ Tıkıştırmak, sokuşturmak.

Aydos olarnı art kopçeklerniñ tübüne tıḳıştırdı. “Aydos onları arka poyraların altına tıkıştırdı.” -Çerkez Ali - 1.

tıḳıştırmamaḳ *(olumsuz)* **tıḳıştırmaḳ**.

tıḳmaḳ Tıkmak; sokmak; krş. **soḳmaḳ**.

Ḫannıñ başını macar tegerçiginiñ kegeyleri arasına tıḳa da, eki ayaġınen eki elini tartıp bağlay. “Han'ın başını deve arabasının tekerleğinin parmaklıkları arasına sokar ve iki ayağı ile elini iyice bağlar.” -Koplandıbatır Destanı.

tıḳmamaḳ *(olumsuz)* **tıḳmaḳ**.

tıḳ-tıḳ *(ses taklidi)* Tik tak *(saatin çalışırken çıkardığı ses)*; **“Pulu ~ ura, bu ne?”** *(Yakup Şakir-Ali)* “Sarkaç tik tak ediyor, bu ne?”

Soḳaḳta avazlı şeytan toy oynap, bağçalardaki tereklerni sındırġan, ḳorḳaḳlarnıñ ḳapısı tıḳ-tıḳ ḳaḳḳan ve keçkenlerniñ ustüne sazaġanlı yağmur kibi atılġan. “Sokakta uğultulu rüzgâr esip bahçelerdeki ağaçlan kırmış, korkakların kapısını tık tık çalmış, ve geçenlerin üstüne uçurtma yağmuru gibi atılmış.” -Aydamaklar Kobası Kızıltaş Efsanesi.

tıḳtırmaḳ *(ettirgen)* **tıḳmaḳ**.

tıḳtırmamaḳ *(olumsuz)* **tıḳtırmaḳ**.

tıḳtırtmaḳ *(ettirgen)* **tıḳtırmaḳ**.

tıḳtırtmamaḳ *(olumsuz)* **tıḳtırtmaḳ**.

tılıp *(ağızlarda)* 1. Tulum, bütün olarak yüzülmüş hayvan derisi. 2. Gocuk; kıyafet; bk. **tulup**.

tılḳı *(ağızlarda)* Tilki; bk. **tilki**.

tılsım 1. Büyü, sihir; krş. **siir, misḳa.** 2. Tılsım; muska.

Beşikniñ tılsımını bilmegen, ora alıp olamaz. "Beşiğin tılsımını bilmeyen, onu alamazmış." -Altın Beşik Efsanesi.

tılsımcı Sihirbaz; büyücü; krş. **siirbaz.**

Tılsımcılar olġan tap o vaḳıtlarda oña duva oḳulġan, o bizim nesilimizni belalardan ḳorçalap kelmekte. "Tılsımcılar ta o zamanlarda ona dua okumuş, o bizim soyumuzu belalardan korumakta." -E. A. Osmanoğlu - 1.

tılsımcılıḳ (-ġı) Sihirbazlık, büyücülük.

tılsımlamaḳ Büyü yapmak; büyülemek; krş. **siir yapmaḳ.**

Lâkin aksine, olar adamnı tılsımlaylar, ozüne çeke bereler. "Fakat aksine, onlar adamı büyülüyorlar, kendine çekiveriyorlar." -U. Edemova - 2.

tılsımlı Sihirli, büyülü; ~ **sözler** Sihirli sözler; **~ ulke** Sihirli ülke.

Etrafta çeşit renkte çoḳtan-çoḳ çeçek cayrap yata, oyle bir dülber manzara ki, guya onı tılsımlı ellerinen nasıldır bir acayip ressam yapḳan. "Etrafta çeşitli renkte pek çok çiçek yayılmış, o kadar güzel bir manzara ki, sanki onu sihirli elleriyle bir ressam yapmış." -E. A. Osmanoğlu - 2.

tımar (I) 1. Toprak işleme. 2. Hayvanın derisini yüzüp bağırlarını çıkarma; ~ **olġan** Derisi yüzülmüş olan. ● ~ **etmek** a) Toprağı işlemek. b) Hayvanın derisini yüzüp bağırlarını çıkarmak; krş. **terisini sıdırmaḳ**; ~ **olmaḳ** a) İşlenmiş olmak *(toprak hakkında)*. b) Hayvanın derisi yüzülmüş olmak ya da hayvanın derisini yüzmeyi bitirmek.

Ḳalġanlar ise başta kolḫoz tarlasındaki boġdaynı tımar ile meşġul oldılar. "Kalanlar ise önce kolhoz tarlasındaki buğdayı hasat etmekle meşgul oldular." -E. A. Osmanoğlu - 1.

Bereketni maşinalarnen tımar etmege meḫanizmlerniñ yetişmeyüvi ziyade duyula edi. "Ürünü araçlarla tımar etmek için makinelerin yetmediği çokça duyuluyordu." -Z. Kurtnezir - 1.

tımar (II) *(tarih)* Tımar *(Kırım'da feodal toprak)*.

tımarcı (I) 1. Çiftçi, toprağı işleyen kimse. 2. Yüzücü, hayvanların derilerini yüzen kimse.

tımarcı (II) Tımarcı (tarih), tımar sahibi, derebeyi.

tımarlamaḳ İşlemek (toprak hakkında).

tımav (*ağızlarda* **tumov)** Nezle; ~ **olmaḳ (***veya* **~ġa oġramaḳ)** Nezle olmak; nezleye yakalanmak; krş. **tımavlamaḳ.**

tımavlamaḳ Nezle olmak; krş. **tımav olmaḳ**.

tımavus Propolis, arı reçinesi, kara mum.

tımavuz (I) Meyve ağaçların reçinesi (şeftali, kayısı).

tımavuz (II) bk. **tımavus**.

tımıçḳı Eğri aşı bıçağı; krş. **çaḳı**; **keskiç**; **peki**.

tımırsıḳ *(ağızlarda)* Etli, dolgun, kalın; bk. **etli**.

tımışḳı *(ağızlarda)* Eğri aşı bıçağı; bk. **tımıçḳı**.

tımışmaḳ *(ağızlarda)* Yerleşmek, ilişmek; bk. **yerleşmek**.

tımsüklemek *(ağızlarda)* Didik didik etmek, her yeri iyice aramak.

tım-tım 1. *(ses taklidi)* Zınk zınk 2. **"Tım-tım"** Tım tım *(Kırım Tatarlarının eski, solo, halk dansı)*.

Siz olarġa aḳiḳiy 'Tım-Tım'nı, onıñ inceliklerini, andaki poeziyanı kostermek kereksiñiz. "Siz onlara gerçek 'Tım tım'ı, onun inceliklerini, ondaki şiiri göstermelisiniz." -İ. Abduraman - 1.

tım-tıraḳay *(ağızlarda)* Herkes gitti, bir tek can kalmamış, ortalık sessiz; **~ ḳaçıp kettiler** *(ağızlarda)* Herkes bir tarafa kaçıp dağıldı.

tım-tırış *(ağızlarda)* Çıt yok, en hafif bir ses bile yok; bk. **çım-çırt**.

tım-tırışlıḳ (-ġı) *(ağızlarda)* Ölü sessizlik, mezar sessizliği.

tınaymaḳ *(ağızlarda)* Çökelmek, sıvı dibine çökmek, teressüp etmek; bk. **tınmaḳ**.

tınç Sakin; sessiz; durgun; krş. **tegin**; **~ deñiz** Durgun deniz; **~ yaşayış** Barış içinde yaşama; **~ vaziyette** Durgun vaziyette. ● **~ okean** Pasifik Okyanusu, Büyük Okyanus; **~ (oturġan) eali** Sivil halk.

Siz, mına bu çaġırtḳan bekçilerniñizge emir etiniz de, yoldan en ḫor, en tınç, en çıplaḳ sizniñ poddanlarıñızdan uç dane adamnı uzurınızġa ketirsinler. "Siz, işte bu çağırdığınız bekçilerinize emredin de, yoldan en horlanmış, en sakin, en çıplak üç adamınızı huzurunuza getirsinler." -Bekir Mustafa Masalı.

-O Rusiyedeki tınç ealiniñ nefretinden de ḳorḳa edi. "-O Rusya'daki sessiz halkın nefretinden de korkuyordu." -E. A. Osmanoğlu - 1.

tınçaymaḳ *(ağızlarda)* Sakinleşmek; yatışmak; durulmak; bk. **tınçlanmaḳ**.

tınçıḳ (-ġı) Boğucu; bunaltıcı; ağır.

Uzaḳ, tınçıḳ yoldan soñ, bu bir ḫoş meşguliyet edi. "Havasız trenin içinde

yaptığı uzun yolculuktan sonra, bu çok güzel bir şeydi.” -Ş. Alâdin - 1.

tınçıḳlıḳ (-ġı) Boğucu sıcaklık; bunaltıcı sıcaklık; boğucu hava.

tınçımaḳ *(ağızlarda)* Sakinleşmek; yatışmak; bk. **tınçlanmaḳ.**

tınçıtmaḳ Sakinleştirmek; yatıştırmak; krş. **yatıştırmaḳ.**

tınçlandırmaḳ Sakinleştirmek; yatıştırmak; krş. **uslandırmaḳ; yatıştırmaḳ.**

'Ḳızın kim ayttırmaz, ḳımızını da kim içmez' degenler, -dep padişanı tınçlandıra. “’Kızı herkes istetir, kımızı da herkes içer.’ demişler, diye padişahı sakinleştirir.” -Aşık Garip Destanı.

tınçlanġan *(fiil sıfat)* Sakinleşmiş olan.

Buyük Ayuvnıñ pek ḳorḳınçlı kelişinden artıḳ yalı boyu tınçlanġan, raatlanġan dağlar osken, çeşit ayvanlar doġġan, insanlar peyda olġanlar. “Büyük Ayı'nın o çok korkunç gelişinden yüz yıllar geçtikten sonra, artık yalı boyu sakinleşmiş, rahatlamış. Dağlar büyümüş, çeşitli hayvanlar doğmuş, insanlar ortaya çıkmış.” -Ayuvdağ Efsanesi.

tınçlanmaġan *(olumsuz)* **tınçlanġan.**

tınçlanmaḳ Sakinleşmek; yatışmak; durulmak; krş. **tınmaḳ; yatışmaḳ.**

Gülizar birazdan soñra tınçlana ve kulümsiremege ıntıla, lâkin onıñ suvuḳtan toplanıp ḳalġan dudaçıḳları buna imkân bermey. “Gülizar birazdan sakinleşiyor ve gülümsemeye çalışıyor, fakat onun soğuktan büzüşen dudakları buna müsaade etmiyor.” -E. A. Osmanoğlu - 1.

tınçlanmamaḳ *(olumsuz)* **tınçlanmaḳ.**

tınçlatmaḳ Sakinleştirmek; yatıştırmak.

tınçlatmamaḳ *(olumsuz)* **tınçlatmaḳ.**

tınçlıḳ (-ġı) 1. Barış; sulh; durgunluk; krş. **sulḥ; barışıḳ; tirlik; Ya Rabbi, Ḳırımda ~ olsun** Yarabbim, Kırım’da barış olsun. 2. Sükunet; sessizlik.

Uyür-uyür yıldızlar ile bezetilgen tınçlıḳ bir gece. “Grup grup yıldızlarla bezenmiş olan sakin bir gece.” -O. Akçokraklı - 1.

tındıramamaḳ Susturamamak.

tındırġan (I) *(fiil sıfat)* Susturan, susturmuş olan.

tındırġan (II) *(fiil sıfatı, halk dili)* Öldürmüş olan, geberten.

-Teşiktaşta starostanen politsaynı tındırġanlar. “-Teşiktaş’ta muhtarla polisi öldürmüşler.” -E. A. Osmanoğlu - 1.

tındırġıç *(teknik)* Çökeltici, çökeltme havzası, durultma havuzu, tasfiye havuzu.

tındırıcı Tıkayıcı *(kulak hakkında)*.

tındırılmaḳ *(edilgen)* **tındırmaḳ**.

Saġdan, soldan, ogden, arḳadan deşetli top gurültileri… bu sesler tına, tındırıla. "Sağdan, soldan, önden, arkadan şiddetli top gürültüleri... bu sesler susuyor, susturuluyor." -A. Hilmi.

tındırılmamaḳ *(olumsuz)* **tındırılmaḳ**.

tındırmaḳ (I) 1. Susturmak; 2. Sakinleştirmek; yatıştırmak; krş. **tınçlandırmaḳ**; **yatıştırmaḳ**. 3. Çökeltmek.

tındırmaḳ (II) 1. Sağıra çevirmek, sağır etmek. 2. *(konuşmada)* Gebertmek, öldürmek.

Refat tamamile saġlam bir alda edi, kule kule Abdulḳadıra baḳıp: -Muḫtar seni toḳtatmaġan olsa, meni tındıracaḳ edin. "Refat tamamiyle sağlam hâle gelmişti. Gülerek Abdülkadir 'e bakıp; -Muhtar seni durdurmamış olsaydı, beni öldürecektin." -Cemil Seydamet - 1.

tındırmamaḳ *(olumsuz)* **tındırmaḳ**.

tındırtmaḳ *(ettirgen)* **tındırmaḳ**.

tındırtmamaḳ *(olumsuz)* **tındırtmaḳ**.

tınġan *(fiil sıfat)* Tortusu dibe çöken; **~ suv** Tortusu dibe çöken su.

tınıç *(ağızlarda)* Soluk alma; nefes alma; dinlenme; bk. **tınış**.

tınıḳ 1. Şeffaf; tortusu dibe çökmüş; berrak; duru; aydınlık; açık; krş. **saydan**; **şeffaf**; **ayınıḳ**. 2. Boğuk; **terekler ~ (***veya* **yavaşçıḳtan) şuvulday** Ağaçlar sessizce hışırdıyor. 3. Kül renginde; **~ bullür** Dumanlı kuvars. 4. Donuk, sönük, soluk, zayıf (ışık).

Bullür kibi tınıḳ ḫavuzlarda altın tüslü balıḳlarnıñ oynaması ve mis ḳoḳulı baġçalardaki çeşit tüs çeçeklerniñ açması-yoḳ... "Billur gibi sessiz havuzlarda altın reenkli balıkların oynaması ve mis kokulu bahçelerdeki değişik renkteki çiçeklerin açması, hayır…" -O. Akçokraklı - 1.

tınıḳlaşmaḳ *(gerçek; mecaz)* Donuklaşmak; soluklaşmak; sönmek; sönükleşmek.

Kozleri bayaġı tınıḳlaşḳan. "Gözleri bayağı sönükleşmiş." -A. Osman - 1.

tınıḳlaşmamaḳ *(olumsuz)* **tınıḳlaşmaḳ**.

tınıklıḳ 1. *(gerçek; mecaz)* Donukluk; sönüklük. 2. Solgunluk.

tınış 1. Soluk alma; nefes alma; **(bir) ~ almaḳ** Soluk almak; nefes almak; biraz dinlenmek; azıcık duraklamak; mola vermek, (dinlenmek amacıyla) bir süre

ara vermek; **ber bir ~** Dur, biraz dinleneyim!; **bir ~ toḳta** Dur biraz!; **(bir) ~ almayıp (***veya* **almadan)** Dinlenmeden, hiç ara vermeden; durmadan; **~ almayıp (***veya* **almadan) işley** Hiç ara vermeden çalışıyor. 2. Dinlenme; ara; mola; **sport yarışı vaḳtında bir ~ almaḳ** Spor yarışı sırasında mola vermek.

Refat bir tınış toḳtap dağlar ustünden çabuḳ-çabuḳ deñize doğru avmaḳta olġan ḳara iri bulutlara koz kezdirdi. "Refat bir ara durarak dağların üstünden hızlı bir şekilde denize doğru akmakta olan kara iri bulutlara göz gezdirdi." -Cemil Seydamet - 1.

tınışlamaḳ *(ağızlarda)* Soluk almak; nefes almak; biraz dinlenmek; azıcık duraklamak; mola vermek, (dinlenmek amacıyla) bir süre ara vermek; bk. **tınış almaḳ**.

Kolgeñde ḳonıp, kop vaḳıt tınışlap ketken, / Bitsin derdin, tükensin, bir nefes al, / Menim dertli ḫalḳımnıñ bağrında ḳal! "Gölgende mola verip, çok zaman dinlenip gitmiş, / Bitsin derdin, tükensin, bir nefes al, / Benim dertli halkımın bağrında kal!" -Ş. Bektore - 1.

tınışmaḳ *(konuşmada)* Sakinleşmek; yatışmak, durgunlaşmak; bk. **tınmaḳ**.

tınışsız Ara vermeden; durmadan; molasız.

tınış-tınış bk. **vaḳıt-vaḳıt**.

Kimgedir açuvlandı, kimdendir intiḳam almaḳ içün, tınış-tınış, ogünde, yuksek ḳayalar kibi, turġan yarġa oḳtaldı. "Birilerine kızdı, binlerinden öc almak için zaman zaman önünde kayalar gibi duran yara saldırdı." -A. Ş. Çongarlı.

tınma, tınuv: ~lar Tınmalar, tınuvlar. 1. Çökeltmeler. 2. *(jeoloji)* Tortul kütleler.

tınmaḳ 1. Çökelmek; tortusu dibe çökmek. 2. Sakinleşmek; susmak *(çocuk hakkında)*; krş. **tınçlanmaḳ; yatışmaḳ; susmaḳ; tın! sesiñ çıḳmasın!** Sus! sesin çıkmasın! 3. Kesilmek *(sesler hakkında)*; **gürülti tındı** Gürültü yatıştı (kesildi). 4. Yatışmak; durulmak; dinmek *(yağmur, fırtına vb.)*. 5. Sağır olmak, sağırlaşmak; **ḳulaġı tındı** Kulağı tıkandı; **ḳulaġı bir tamam tındı** Tamamen sağırlaştı.

Yavaş-yavaş bazar tınmaġa, davuşlar, gürültiler kesilmege, semiz etli ḳasap tükânları ḳapatılmaġa başladılar. "Yavaşa yavaş pazar sakinleşmeye, sesler, gürültüler kesilmeye semiz etli kasap dükkânları kapanmaya başladı." -U. İpçi - 1.

tınmamaḳ *(olumsuz)* **tınmaḳ**.

tıñġırdamaḳ *(ağızlarda)* Tıngırdamak; tangır tungur etmek; bk. **tasırdamaḳ**.

tıñğırdatmaḳ Tıngırdatmak, çalgıyı biraz çalabilmek.

tıñğırdatmamaḳ *(olumsuz)* **tıñğırdatmaḳ.**

tıñğırdı *(ağızlarda)* Tıngırtı; tangır tungur; bk. **tasırdı.**

tıñḳ: 1.: **onıñ butün aḳşam ~ı çıḳmadı** Ondan bütün bir akşam boyunca çıt çıkmadı; **~ıñ çıḳmay**, **yoḳsıñ belledim** Çıt çıkmıyor, (evde) yoksun diye düşündüm; **~ıñı çıḳarma!** Sesini çıkarma!; **saḳın ~ıññı çıḳarma!** Sakın sesini çıkarma!; **~ıñ çıḳmasın!** Çıtın çıkmasın!; **~ etmedi** Çıtı çıkmadı; hiç sesini çıkarmadı; **~ını çıḳarmaġa ḳorḳtı** Ses çıkarmaktan korktu. 2.: **~ etmege bilmemek** Hiçbir dilde tek kelime dahi söyleyememek; krş. **lâm demege bilmemek**; **o şaşḳın oz tilinde ~ etmege bilmey** Bu zavallı kendi anadilinde tek kelime bile söyleyemiyor; **o bala oz tilinde ~ (***veya* **tırs) etmege bilmey** Bu çocuk kendi anadilinde tek kelime bile bilmiyor.

tıñlamaḳ *(ağızlarda)* Dinlemek; bk. **dinlemek.**

tıp (I) bk. **tip.**

tıp (II), **tıp-tıp** *(ses taklidi)* Şıp şıp *(düşen su damlasının çıkardığı ses)*; **~ etmek** Damlamak; **~ etip tamçı tamdı** Damla şıp diye düşüverdi.

Ruzgâr esken sayın yaġmur tamçıları tıp-tıp etip yerge tüşeler. “Rüzgar estikçe yağmur damlaları tıp tıp yere düşüyorlar.” -İ. Paşi.

tıpırdaġan *(fiil sıfat)* Tıpırdayan; tıkırdayan; şıpırdayan.

tıpırdamaġan *(olumsuz)* **tıpırdaġan.**

tıpırdamaḳ Tıkırdamak; tıpırdamak; şıpırdamak (yağmur hakkında).

tıpırdamamaḳ Tıkırdamamak; tıpırdayamamak; şıpırdayamamak.

tıpırdatmaḳ *(ettirgen)* **tıpırdamaḳ.**

tıpırdatmamaḳ *(olumsuz)* **tıpırdatmaḳ.**

tıpırdı Tıpırtı; şıpırtı; **yaġmur ~sı** Yağmur tıpırtısı.

Em çapḳanda oyle tıpırdı eşitile ki, at çapḳan kibi... “Hem koştuğunda öyle tapırtı işitiliyor ki, at koşmuş gibi…” - E. A. Osmanoğlu - 1.

tıpır-tıpır Tıpır tıpır, şıpır şıpır; **maşna ustüne ~ yaġmur yaġa** Arabanın üstünde yağmur tıpırdıyor.

Sararġan yapraḳlar ise onı alġışlaġan kibi tıpır-tıpır ayaḳları astına töküle ediler. “Sararan yapraklarsa onu alkışlar gibi tıpır tıpır ayakları altına dökülüyordu.” -İ. Paşi.

tıpḳı Tıpkı; tam; tıpatıp, aynı; krş. **tamam**; **~ oña beñzey (***veya* **oşay)** Tıpatıp ona

benziyor; ~ **bunıñ kibi** Tıpkı bunun gibi (olan).

Ķale ķarşına kelgende, onı Ayvaz kore ve Kör oğluna: -Ķarşıdan bir yigit kele, at tıpķı sizniñ atınızġa benzey, -dey. "Kalenin karşısına geldiğinde, Ayvaz onu görür ve Köroğlu'na: -Karşıdan bir delikanlı geliyor, atı tıpkı sizin atınıza benziyor, der." -Köroğlu Destanı.

tıpķıdaş Mukabil; eşdeğer; karşılık.

tıpķılı *(matematik)* Aynı; özdeş.

tıpķılıķ (-ġı) 1. Doğruluk; dakiklik; krş. **aynılıķ**. 2. *(matematik)* Aynılık; özdeşlik.

tıpķı-tıpķına *(konuşmada)* Noktası noktasına, tıpatıp, aynen.

tır *(ağızlarda)* Kalk; bk. **tur**.

tıraç *(ağızlarda)* 1. Özenli; itinalı; muntazam; düzenli; derli toplu; krş. **mismil**; **itinalı**; **seliķalı**; **reçber**. 2. Şıklık düşkünü; ~ **uşümez - ķaltırar** *(atasözü)* Şıklık düşkünü üşümez, sadece titrer.

tıraçlanmaķ *(ağızlarda)* Düzenli (özenli, itinalı) olmak.

tıraçlıķ (-ġı) *(ağızlarda)* Özen, itina; düzenlilik.

tıraş Traş, tıraş; ~ **olmaķ** Tıraş olmak; ~ **etmek** Tıraş etmek; ~ **olġan** Tıraş olmuş (olan); **yañ(ıçık)** ~ **olġan** Yeni tıraş olmuş; **~ı etken** Tıraş olmaya ihtiyacı var; sakalları çıktı. ● **başına kore ~ı** *(atasözü)* Böyle baş böyle tıraş; ~ **avası** Tıraş havası *(damat tıraşı yapılırken çalınan Kırım Tatar halk melodisi)*.

Doķtur baştan ayaġa silâķ Abdulķadırnen Muķtarın çoķtan beri tıraş olmaġan betine baķıp ķorķķanday olıp mulayim sesnen: -Sizge ne kerek, arkadaşlar? -dedi. "Doktor baştan aşağı silâhlı Abdülkadir ile Muhtar'in çoktan beri traş olmamış yüzlerine bakınca korkmuş gibi mülayim bir sesle: -Siz ne istiyorsunuz, arkadaşlar? dedi." -Cemil Seydamet - 1.

tıraşçı *(konuşmada)* Berber; bk. **berber**.

tıraşlı Tıraşlı, tıraş olmuş, sakalını tıraş etmiş.

tıraşsız Tıraşsız, saçı veya sakalı uzamış, tıraşı gelmiş; **o ~ edi** Tıraşsızdı.

Tıraş olmaķ kerek. Ķadınlar tıraşsız erkeklerni begenmeyler. "Tıraş olmak gerek. Kadınlar tıraşsız erkekleri beğenmiyorlar." -U. İpçi - 2.

tırbaymaķ Dikleşmek; kabarmak; krş. **tiklenmek**; **tiklenip turmaķ**; **saçları tırbayıp tura** Saçları dikleşiyor.

tırbaytmaķ Sırtını kamburlaştırmak; **"... yol boyu ya Ayuvdaġ, ya Kastel arķasını tırbaytıp tura"** *(Omer İpçi "Amo")* "...yol boyunca ya Ayuvdağ ya

Kastel dağı sırtını kamburlaştırıyor (yükseliyor)".

tırġan *(botanik)* Havuca benzeyen bir bitki.

tırışma, tırışuv Gayret; özen; çaba.

Tırışuvları zay ketmesin biçareniñ, azaçıḳ sekiriklep alsın... "Uğraşları boşa gitmesin zavallının, biraz oynasın..." -E. Umerov - 1.

Onıñ tırışuvları neticesinde mektep binası kün-kunden dülberleşti. "Onun çabaları sonucunda okul binası günden güne güzelleşti." -E. A. Osmanoğlu - 1.

tırışmaḳ (I) Gayret etmek; çabalamak; uğraşmak; krş. **ġayret etmek**; **edinmek**; **tırışıp yapmaḳ (***veya* **yasamaḳ)** Gayretle yapmak; **tırışıp okumaḳ** Gayretle okumak.

Tırışḳan taş ufatır. "Gayret eden taşı ufalar." -Atalar Sözü.

tırışmaḳ (II) *(ağızlarda)* Felç olmak; bk. **damna urmaḳ**; **ayağı-ḳolu tırışıp kalġan** Eli ayağı felç oldu.

tırışmamaḳ *(olumsuz)* **tırışmaḳ**.

tırkemek bk. **tirkemek**.

tırkeş *(ağızlarda)* Birbirine bağlanmış (olan) bk. biri-birine koşulgan; iliştirilgen.

tırma: **~ şorbası** *(aşçılık)* Bir çorba çeşidi; krş. **umaç şorbası**.

tırmaḳ *(ağızlarda)* Kalkmak; bk. **turmaḳ**.

tırmalamaḳ Tırmalamak; tırnaklarıyla çizmek; kazımak; krş. **ḳırmaḳ**; **tırnaḳnen ~** Tırnaklarıyla kazımak.

Açkoz ecel maddesi tırmalay, suvara, kozlerim kâde ḳarara, sone ki, kâde aḳıya, alıḳlaşa. "Açgözlü ecel maddesi tırmalıyor, suluyor, gözlerim arada kararıyor, sönüyor arada da fal taşı gibi açılıyor, alıklaşıyor." -A. Hilmi.

tırmalamamaḳ *(olumsuz)* **tırmalamaḳ**.

tırmalanmaḳ Tırmalanmak; **canım (***veya* **yuregim) tırmalana** Yüreğim tırmalanıyor.

tırmalanmamaḳ *(olumsuz)* **tırmalanmaḳ**.

tırmalatmaḳ *(ettirgen)* **tırmalamaḳ**.

tırmalatmamaḳ *(olumsuz)* **tırmalatmaḳ**.

tırmanmaḳ bk. **tırmalanmaḳ**.

tırmaşamamaḳ Tırmanamamak.

tırmaşḳan *(fiil sıfat)* Tırmanan.

Seniñ yuksek yerge tırmaşḳan alın, / Söylengende ḳaltıraġan saḳalın, / O ayvannı ẖatirime tüşürdi, / Yuregimni yaḳtı, güzel pişirdi. "Senin yüksek yere tırmanmış halin, / Konuşurken türeyen sakalın, / O hayvanı aklıma getirdi, /

Yüreğimi yaktı, iyice pişirdi.” -M. Nuzet - 1.

tırmaşmağan *(olumsuz)* **tırmaşḳan**.

tırmaşmaḳ Tırmanmak; **bayırġa ~** Dağa tırmanmak; **terekke ~** Ağaca tırmanmak; **tırmaşıp çıḳmaḳ** Tırmanarak çıkmak; **terekke tırmaşıp çıḳmaḳ** Ağaca tırmanarak çıkmak.

Balalar ara taptı, ḳırlarġa tırmaşa, ‘Gollandiya’ bağçasına yayraşa, oynaşa, ḳıçḳırşalar. “Çocuklar fırsat bulunca kırlara tırmanıyor ‘Gallandiya’ bah- çesine dağılıyor, oynuyor, bağrışıyorlar.” -A. Hilmi.

tırmaşmamaḳ *(olumsuz)* **tırmaşmaḳ**.

tırmaştırmaḳ *(ettirgen)* **tırmaşmaḳ**.

tırmaştırmamaḳ *(olumsuz)* **tırmaştırmaḳ**.

tırmaştırtmaḳ *(ettirgen)* **tırmaştırmaḳ**.

tırmaştırtmamaḳ *(olumsuz)* **tırmaştırtmaḳ**.

tır-mır: **~ etmek** Paramparça etmek; birbirinden ayırmak; parçalara bölmek; **~ olmaḳ** Dağılmak (dört bir yana); **oyle ḳuvetler bar ki, milletimizni ~ etmege istey** Milletimizi bölmek isteyen kuvvetler vardır.

Çapḳınlar tır-mır oldılar. “Çapkınlar paramparça oldular.” -A. Osman - 2.

tırna *(ağızlarda) (zooloji)* Turna *(iri bir kuş)*; bk. **turna**.

tırnaçıḳ (-ġı) 1. Küçük tırnak. 2. Küçük toynak.

tırnağan *(fiil sıfat)* Tırmalayan; kazıyan.

Yuzüni tırnağanımdan sebep o belki, adamlarġa korünmeden evinde oturadır, dep tüşündim. “Yüzümü tırmaladığım için, belki o insanlara görünmemek için evde oturur, diye düşündüm.” -E. Umerov - 1.

tırnaḳ (-ġı) 1. Tırnak; **~ları (bir ḳarış) osken** Tırnakları (çok) uzamış; **~ ostürmek** Tırnak uzatmak; **~larım osti** Tırnaklarım uzadı; **~larınen yapışmaḳ** Yapışmak; **~(larını) kesmek** Tırnaklarını kesmek; **~ kesintisi** Tırnak kesintisi, tırnak parçası; **~larını kemirmek** Tırnak yemek; **~ piçim** Tırnak gibi; tırnak biçimindeki; **~ı ḳozlağan, çastlı olacaḳ (***veya* **aḳçası çoḳ olacaḳ)** *(Kırım Tatarlarının batıl inancı)* Tırnağının olduğu yerde küçük bir tırnak daha çıktı, demek ki mutlu (ya da zengin) olacaktır; **piç ~** Şeytan tırnağı; **~ından saçınace baḳıp çıḳtılar** Neredeyse her şeyi tek tek inceleyip gittiler; **~ laḳı** Oje, tırnak cilası. 2. Toynak; krş. **tuyaḳ**; **“Çal atımnıñ ~ın urdurdım taşḳa”** *(Kırım Tatar halk şarkısı)* “Demir kırı donlu atımın toynağı taşa çarparak zedelendi.” 3. *(dil*

bilimi) Tırnak işareti; krş. **ḳoştırnaḳ**; **~larnı açmaḳ** Tırnak açmak; **~larnı ḳapatmaḳ** Tırnağı kapatmak; **~lar içine almaḳ** Tırnak içine almak; tırnak işareti koymak; **~lar içinde** Tırnak içinde. 4. *(ziraat)* At tırmığı. ● **~ınace anlamak** Her şeyi anlamak; son noktasına kadar anlamak; **tilinden ~ınace ogrenmek** Detaylı bir şekilde (her şeyi) öğrenmek; **"Ber, tilinden, ~ından ayırıp ber"** *(Kırım Tatar şiirinden)* "Ver, kendinden kopar ve ver"; **~ tübünden maya (***veya* **kir) ḳıdırmaḳ** *(deyim)* Tırnağın altında pislik aramak, birine takılmak için bir bahane aramak demek; **~ı ḳadar olmamaḳ** Kestiği tırnak bile olamamak; birinin seviyesine hiç bir zaman ulaşamamak.

Allanıñ şeriatını unutıp, ibliske tabınġan tayfanıñ merkezleri olġan yerlerni, allanıñ deşetli belâsı Buyük Ayuv tırnaḳlarınen parçalaġan. "Allah'ın şeriatını unutup iblise tapınan taifenin merkezi olan yerleri, Allah'ın dehşetli belâsı Büyük Ayı tırnakları ile parçalamış." -Ayuvdağ Efsanesi.

tırnaḳlamaḳ bk. **tırnamaḳ.**

Onıñ bakışından oyle korüle ki, guya kimniñdir ustüne çapḳılmaġa, betini tırnaḳlamaġa, saçlarını yulḳmaġa istey. "Onun bakışından öyle görülüyor ki, sanki birisinin üstüne atılmayı, yüzünü tırnaklamayı, saçlarını yolmayı istiyor." -Çerkez Ali - 1.

tırnaḳlı 1. Tırnaklı, tırnağı olan. 2. Toynaklı.

Yusuf aşaġı bakıtı: anda ḳartiy uzun tırnaḳlı pancalarını yayıp, tişlerini akşaytıp, ateş kibi yanġan sarı kozlerinen oña bakıp turmakta. "Yusuf aşağıya baktı, orada yaşlı uzun tırnaklı, pençelerini yayıp, dişlerini gösterip, ateş gibi yanan sarıgözleriyle ona bakmakta." -A. Osman - 1.

tırnaḳsız 1. Tırnaksız; tırnağı olmayan. 2. Toynaksız; toynağı olmayan.

tırnalġan *(fiil sıfat)* 1. Tırmalanmış olan. 2. Tırmıklanmış olan.

O terisi tırnalġan, ya da sıdırılġan yerlerden çıḳḳan. "Kan, derisinin tırnaklanan ya da çizilen yerlerinden çıkmış." -A. Osman - 1.

tırnalma, tırnaluv *(ziraat)* Tırmıklama.

tırnalmaḳ *(edilgen)* **tırnamaḳ.**

tırnalmamaḳ *(olumsuz)* **tırnalmaḳ.**

tırnama, tırnav Tırmıklama.

tırnamaḳ 1. Tırmalamak, tırnaklarıyla çizmek. 2. Tırmıklamak.

—Ne olġanını ozüñ kirgen soñ korer ve pek memnün olursıñ, Ḳorḳma, o artıḳ tırnamaz. "—Ne olduğunu kendin

girdikten sonra görür ve pek memnun olursun, korkma, o artık tırmalamaz.” - A. Osman - 2.

tırnamamaḳ *(olumsuz)* **tırnamaḳ**.

tırnanmaḳ bk. **tırmalanmaḳ**.

tırnatmaḳ *(ettirgen)* **tırnamaḳ**.

tırnatmamaḳ *(olumsuz)* **tırnatmaḳ**.

tırnattırmaḳ *(ettirgen)* **tırnatmaḳ**.

tırnattırmamaḳ *(olumsuz)* **tırnattırmaḳ**.

tırnavuç (-çı) Tırmık; **~ tişleri** Tırmık dişleri; **~nen terekten tüşken yapraḳlarnı bir erge toplamaḳ** Dökülmüş yaprakları tırmıkla bir yere toplamak.

O, ḳışta bile boş oturmaz, can sıḳısından senek, tırnavuç, lesker, sap yasap satar edi. “O, kışın bile boş oturmaz can sıkıntısından yaba, tırmık, kürek, sap yapıp satardı.” -A. Hilmi.

tırpan 1. Tırpan; krş. **çalġı**. 2. Trepan, cerrah burgusu. 3. Bir güreş usulü *(rakibini devirmek için)*.

tırpana 1. *(ağızlarda)* Takma ad, lakap; bk. **laġap**. 2. *(zooloji)* Kedi balığı, vatoz.

tırpanlamaḳ Biçmek; tırpanlamak; krş. **çalmaḳ**.

tırpanlamamaḳ *(olumsuz)* **tırpanlamaḳ**.

tırpaymaḳ bk. **tırbaymaḳ**.

tır-r *(ünlem)* Ho!, çüş! *(atı durdurmak için kullanılan ses)*.

tırs *(ünlem)* 1. Çatırtı (sesi); **~ etmek** Çat etmek; çatırtı sesi duyulmak; **~ etip buz (cam) çatladı** Buz çat diye çatladı. 2. Çıt yok; krş. **tıñḳ**; **inglizçe ~ etmege bilmey** İngilizce tek kelime bile bilmiyor.

Starter boş aylandı. Kene bastı. Motor tırs etmedi. “Marş boş döndü. Yine bastı. Motor tıkırdamadı.” -Çerkez Ali - 1.

tırsek *(ağızlarda)* Dirsek; bk. **tirsek**.

tırşav Bukağı, köstek; krş. **kişen**.

Yura kibi ġayretli, ḳuvetli adamġa boyle ḫastalıḳ tırşavdan da beter edi. “Yura gibi gayretli, kuvvetli birine böyle hastalık ölümden de beterdi.” -E. Umerov - 1.

tırşavlama, **tırşavlav** *(eylem adı)* **tırşavlamaḳ**.

tırşavlamaḳ Kösteklemek.

Veniamin emce selâmlaşḳa soñ alaşasını tırşavlap, otlamaġa yiberdi ve bizim yanımıza kelip oturdı. “Veniamin amca selamlaştıktan sonra atını tımarlayıp, otlamaya gönderdi ve bizim yanımıza gelip oturdu.” -A. Osman - 2.

tırşavlamamaḳ *(olumsuz)* **tırşavlamaḳ**.

tırşavlanmaḳ *(edilgen)* **tırşavlamaḳ**.

tırşavlanmamaḳ *(olumsuz)* **tırşavlanmaḳ**.

tırşavlatmaḳ *(ettirgen)* **tırşavlamaḳ**.

tırşavlatmamaḳ *(olumsuz)* **tırşavlatmaḳ**.

tırşavlattırmaḳ *(ettirgen)* **tırşavlatmaḳ**.

tırşavlattırmamaḳ *(olumsuz)* **tırşavlattırmaḳ**.

tırşavlı Köstekli, ayağına köstek vurulmuş olan.

Yaḳınımızda tırşavlı atlar otlap yureler, olarnıñ fışḳırġanları işitile. "Yakınımızda bağlı atlar otluyorlar, fışkırtıları işitiliyordu." -E. A. Osmanoğlu - 1.

tırşavsız Kösteksiz, kösteği olmayan.

tırt: ~ **şorbası** *(aşçılık)* Ekmek çorbası; bk. **otmek şorbası**.

tırtaymaḳ *(konuşmada)* Darılmak; krş. **darılmaḳ**; **ḳomşusına tırtayġan** Komşusuna darılmış.

Şimdiki taltinkeler aḳayı bir ters laf aytḳanınen tırtaya, saçlarını kulteley, erkek ştanı kiye ve çantaçıġın ḳoltuġına ḳısıp baba evine keteler. "Şimdiki fırlama gelinler kocasının bir ters laf söylemesiyle kapris yapıyor, saçlarını topluyor, erkek pantolonu giyiyor ve çantasını koltuğuna kıstırıp baba evine gidiyorlar." -A. Osman - 2.

tırtaymamaḳ *(olumsuz)* **tırtaymaḳ**.

tırtıḳ (-ġı) *(konuşmada)* Dargın; kırgın; küskün; gücenik.

tırtılmaḳ *(ağızlarda)* Darılmak; bk. **tırtaymaḳ**.

tırtır *(zooloji, teknik)* Tırtıl; palet.

tırtırlı *(teknik)* Tırtıllı; paletli; ~ **traktor** Paletli traktör.

tırtırsız Paletsiz, tırtıllı olmayan.

tısırdama, **tısırdav** *(eylem adı)* **tısırdamaḳ**.

tısırdamaḳ Hışırdamak, hışır diye bir ses çıkarmak; **koşede sıçanlar tısırday** Köşede fareler hışırdıyor.

Ocaḳta ateş yana, onıñ yarıġı telge asuvlı çöyün ḳazanınıñ çetlerinde oynay, ḳor ustüne ḳoyulġan demir çaynik içinde nedir toḳtamay tısırday. "Ocakta ateş yanıyor, onun ışığı tele asılı demir kazanın kenarlarında oynuyor, kor üstüne koyulan demir çaydanlık içinde birşeyle durmadan tısırdıyor." -E. A. Osmanoğlu - 1.

tısırdamamaḳ *(olumsuz)* **tısırdamaḳ**.

tısırdatmaḳ *(ettirgen)* **tısırdamaḳ**.

tısırdatmamaḳ *(olumsuz)* **tısırdatmaḳ**.

tış (I) 1. Dış; **~ta** Dışında; **~tan** Dışından; **~taki** Dışındaki; ~ **tarafı** Dış tarafı. 2. Dışarı, açık hava; sokak; **~ta ḳalmaḳ** Dışarıda kalmak; sokakta kalmak; **~ta**

sıcaḳ Dışarısı sıcak. 3. Yabancı; krş. **çet**; **ecnebiy**; **~ memleket** Yabancı memleket; yurtdışı. 4.: **~ḳı** Harici, dış; **Ukraina ~ḳı işler nazirligi** Ukrayna Dışişleri Bakanlığı.

Ḳarından ḳaptaş ḳardaşına, Şeriattan tış söz ayttı, dey. "Aynı karnı paylaştığın kardeşine, Şeriat dışı sözler söyledi, der." -Çorabatır Destanı.

Merkezdeki çoḳ binalarnıñ tışḳı divarlarını mermer ufaġınen ḳaplap çıḳtılar. "Merkezdeki birçok binanın dışını ufak mermerle kapladılar." -İ. Abduraman - 1.

tış (II) *(ağızlarda)* Diş; bk. **tiş**.

tışarı Dışarı; **~da** a) Dışarıda; krş. **tışta**. b) Sokakta; **~da suvuḳ** Dışarısı soğuk; **~dan** Dışarıdan; **~daki** Dışarıdaki; **~ġa çıḳmaḳ** Dışarıya çıkmak.

Lâkin umum cemaat arasında saḳlanġan ḳanundan bir adım tışarı atlamadı. "Fakat cemaatin tamamı tarafından muhafaza edilen kanundan bir adım dışarı çıkmadı." -Çerkez Ali - 2.

tışav *(ağızlarda)* Köstek; bk. **tırşav**.

tıtmaḳ *(ağızlarda)* Tutmak; yakalamak; bk. **tutmaḳ**.

tıvıl *(ağızlarda)* Değil; bk. **degil**.

tıyamamaḳ: **(o) kozyaşlarını tıyamadı** Gözyaşlarını tutamadı.

tıydırmaḳ *(ağızlarda)* Hissettirmek; bk. **duydurmaḳ**.

tıyılġan *(fiil sıfat)* Bent çekilmiş.

tıyılıp-tıyılıp Hüngür hüngür, hıçkıra hıçkıra; **bala ~ aġlay** Çocuk hüngür hüngür ağlıyor.

tıyılmaḳ 1. Bent çekilmek. 2. Boğazında kalmak; **otmekten ~** Ekmek boğazında kaldı.

Aşaġan aşın boġazında ḳalsın da tıyılıp ol! "Yediğin yemek boğazında kalsın da boğulup öl!" -A. Odabaş.

tıyılmamaḳ *(olumsuz)* **tıyılmaḳ**.

tıymaḳ (I) 1. Birinin yolunu kesmek; duvar çekmek; engel koymak. 2. Durdurmak; tutmak; **kozyaşlarını tıyıp olamadı** Gözyaşlarını tutamadı; **tilinni tıy!** Dilini tut! 3. Sakinleştirmek; **ozünni tıy (***veya* **ozünni tıyıp otur!)** Sakin ol!; **ozüni tıyıp oturamay da o** O sakin oturamıyor ya; **bir yerini tıyıp oturġan olsa, bir şiy olmaz edi** kuyruğunu kısıp otursaydı, bir şey olmazdı.

Kozün aġırsa ḳolunnı tıy, İçin aġırsa, boġazıñnı. "Gözün ağrırsa elini tut, İçin ağrırsa, boğazını." -Atalar Sözü.

tıymaḳ (II) *(ağızlarda)* Hissetmek; bk. **duymaḳ**.

tıymamaḳ *(olumsuz)* **tıymaḳ**.

tıynaçıḳ Küçük bir su birikintisi; krş. **golçik**.

tıynaḳ 1. Havuz; küçük göl; krş. **avıt**. 2. Su birikintisi; krş. **gol**.

Albu ise, bu gol degil de, yaġmurdan soñ asıl olġan suv tıynaġı eken. "Halbuki, bu göl değil de, yağmurdan sonra ortaya çıkan su birikintisi imiş." - Çerkez Ali - 1.

tız *(ağızlarda)* Tuz; bk. **tuz**.

tızaḳ bk. **tuzaḳ**.

tızım Mızıkçılık yapma, oyun kurallarını bozma.

tızımlamaḳ Oyun kurallarını bozmak.

Yañı baştan olmasa, tızımladı… "Yeni baştan olmazsa, mızıkladı…" -B. Çobanzade - 1.

tızımlamamaḳ *(olumsuz)* **tızımlamaḳ**.

tızla bk. **tuzla**.

tızla(ḳ) *(ağızlarda)* Tuzlak *(arazi)*; bk. **tuzla(ḳ)**.

tızlamaḳ *(ağızlarda)* Tuzlamak; tuz koymak; bk. **tuzlamaḳ**.

tızlayalmamaḳ *(ağızlarda)* Tuzlamasını yapamamak; tuzlayamamak.

tızlı *(ağızlarda)* Tuzlu; bk. **tuzlu**.

tızsız *(ağızlarda)* Tuzsuz; bk. **tuzsuz**.

tib 1. *(ağılarda)* Dip, taban; bk. **tüp**. 2. bk. **tip**.

Derya tibi, saz olur, / Gul açılsa, yaz olur. / Men saña gul deyalmam, / Gulniñ omrü az olur. "Derya dibi saz olur, / Gül açarsa yaz olur. / Ben sana gül diyemem, / Gülün ömrü az olur." - Mane.

tibbiy Tıbbi; hekimsel; tıp(s)i; sağlık(s)i; **~ yardım** Tıbbi yardım; **~ punktı** Sağlık merkezi; **~ preparatlar** Müstahzar; hazır ilâçlar; preparatlar; **~ komissiya(sı)** Tıbbi heyet.

tibbiyat bk. **tibbiyet**.

tibbiyet (-ti) 1. Tıp; krş. **tip**. 2. Hekimlik; **koruyucı ~** Koruyucu tıp.

Ala bugun gece opke ẖastalığına at sütünden yapılġan ḳımız kibi ilâç dünya tibbiyetinde tapılġanı yoḳ. "Hala bugün bile akciğer hastalığına at sütünden yapılan kımız gibi ilâç, dünya tıbbında bulunduğu yok." -M. Ablalimov.

tiblıḳ *(ağızlarda)* Sakin; sessiz; kendi halinde; çekingen; bk. **yuvaş**.

tibsiz Dipsiz; dibi olmayan; bk. **tüpsüz**.

ticaret (-ti) Ticaret; **~ Nazirligi** Ticaret Bakanlığı; **~ bankı** Ticaret bankası; **~ evi** Ticaret evi; **~ flotu** Ticaret filosu; **~**

merkezi Ticaret merkezi; **~ etmek** Ticaret yapmak; alışveriş yapmak; satmak; **~nen oğraşmaḳ** Ticaretle uğraşmak; **em ~ em ziyaret** *(aytım)* Hem ziyaret hem ticaret.

Bu ziyadesile tabaḳ esnafı aġniyasınıñ ticaret ve siyaset klubıdır. "Bu daha çok tabak esnafının zengin olanlarının ticaret ve siyaset kulübüdür." -U. İpçi - 1.

ticariy Ticari, ticaretle ilgili, ticarete ilişkin; **~ marka** Ticari marka.

tieze *(ağızlarda)* Teyze; bk. **tize**.

tif (I) Tifo, kara humma, tifüs; krş. **umma**; **~ biti** Tifüs biti.

-Bizde, anda, 1943 senesiniñ kuzünde, deyerlik mına bu vaḳıtta tif ẖastalığı başlandı. "-Bizim orada 1943 yılının güz aylarında tifo hastalığı başladı." -A. Osman - 1.

tif (II) bk. **terleme**.

tifli bk. **ummalı** 1. *(sıfat)* Tifo(s)i, tifüs(s)i. 2. *(isim)* Tifolu, tifüslü (hasta kişi).

Tiflis Tiflis *(Gürcistan'ın başkenti)*.

Baarde açılır Tifliste guller, Dügünde, bayramda atlas kiyerler, Aşıḳ Ġaripni bilseniz, Kavkazda derler. "Baharda açılır Tiflis'te güller, Düğünde bayramda atlas giyerler, Aşık Garip'i tanırsanız Kafkas'ta derler." -Aşık Garip Destanı.

tiftilmek *(ağızlarda)* Yıpranmak, aşınmak bk. **tintilmen**.

tigel *(teknik)* Pota *(İçinde maden eritilen kap)*.

tigen(ek) *(ağızlarda)* Diken; bk. **tiken**.

tigen(ek)li *(ağızlarda)* Dikenli; bk. **tikenli**.

tigine *(ağızlarda)* Dikine, dikey olarak, diklemesine; bk. **tikine**.

tigi-tigi-tigi Civcivleri çağırmak için kullanılan söz; bk. **çip-çip-çip**.

tiiz *(ağızlarda)* Düz; pürüzsüz; bk. **tegiz**.

tiizlemek *(ağızlarda)* Düzeltmek, düzleştirmek, pürüzsüzleştirmek; bk. **tegizlemek**.

tik (I) 1. Dikey; dik; dik olarak; **~ ḳoymaḳ** dik (bir şekilde) koymak. 2. Sarp; bk. **sarp**; **~ cap** Sarp yamaç, dik yamaç; **~ ḳaya** Sarp kaya. 3.: **~ turmaḳ** Dik durmak; (dışarı) fırlamak; (ucu) çıkmak; krş. **tırpaymaḳ**; **~ aġaç** *(ağızlarda)* Sütun; kolon; direk bk. **sutun**. 3. Şah (atın şaha kalkması); **at ~ turdı** At şaha kalktı.

Onıñ kozüniñ ogünde ekinci tik bir bayır peyda olġan edi. "Onun gözünün önünde ikinci dik bir bayır oluşmuştu." -A. Odabaş.

tik (II) Kaba, saygısız, ters, sert, aksi; **~ cevap** Kaba bir cevap; ters cevap; **~ kelmek** Ters gelmek; uygun gelmemek; uygun (olumlu) görünmemek; kabul edilebilir nitelikte olmamak; **bizge ~ kele oyle laf** bu tür laflar bize ters gelir; bize göre, böyle şeyler söylemek saygısızlıktır; **~ baḳışlı** Dik bakışlı, sert bakışlı.

Ḳale töpesinde Asannen Ayvaznıñ bu sözlerini diñlep turġan Kör oġlu, Asan kibi yap-yaş bir balanıñ, bu ḳadar tik ḳarşılaġanına dayanıp olamay. "Kalenin tepesinde Hasanla Ayvaz'ın bu konuşmalarını dinleyen Köroğlu, Hasan gibi gepgenç bir çocuğun bu kadar dik karşılık vermesine dayanamaz." - Köroğlu Destanı.

tik (III): **~ baş** *(çocuk dili)* "koyun boynuzluyor" *(oyun olsun diye bir çocuğu boynuzlarken söylenen söz)*.

tik (IV) *(tıp)* Tik *(Herhangi bir kas kümesinin istenç dışında hareket etmesi)*.

tik (V) *(botanik)* Tik ağacı.

tikbaş Kibirli; burnu büyük; inatçı; dikkafalı, dikbaşlı; **bir ~ ḳız** O kibirli, dikkafalı bir kızdır.

tiken (*ağızlarda* **diken)** 1. Diken; **gul ~** Gül dikeni; **ayaġına ~ kirdi** ayağına diken battı; **~ni çıḳarmaḳ** Dikeni çıkarmak; **~ler ustünde oturmaḳ** Diken üstünde oturmak (tedirgin, huzursuz olmak); **~ kirgen yerinden çıḳar** *(atasözü)* Diken battığı yerden çıkar (zarar hangi yönden geldi ise o yönden giderilir). 2. *(ağızlarda)* Dikenli çalı; bk. **çalı**, **çeger**. 3.: **~ dut**, **~ yuzüm** *(ağızlarda)* Böğürtlen bk. **burülgen**.

Yarından ayrılıp, asretlik çeksen, / Yañġızlıḳ şerbetin koterip içseñ, / Tikenler üstünden adımlap keçseñ, / Umütin goñlüne yengillik berir. "Sevgilinden ayrışıp, hasretlik çekersen, / Yalnızlık şerbetini kaldırıp içersen, / Dikenlerin üstünden adımlayarak geçersen, / Ümidin gönlüne ferahlık verir." -Y. Temirkaya - 1.

tikenli 1. Dikenli; **~ osümlik** Dikenli bitki; **~ yol** a) Dikenli yol. b) *(mecaz)* İnişli yokuşlu yol. 2. İğneleyici, patıcı. 3.: **~ balıḳlar** *(zooloji)* Dikenli balıklar. 4.: **~ tel** Dikenli tel.

Tikenli çalılar arasından keçmeḳniñ bir türlü çaresi yoḳ. "Dikenli çalıların arasından geçmek mümkün değil." -E. A. Osmanoğlu - 1.

tikenlik (-gi) Dikenlik *(dikenli bitkileri çok olan yer)*.

Omüri boyu tikenlikler içinden yurgen baḫtsız adamlar da bar. "Ömrü boyunca dikenlikler içinde yürüyen

sessiz insanlar da var.” -E. A. Osmanoğlu - 1.

tikensiz Dikensiz; **~ gul olmaz** *(atasözü)* Dikensiz gül olmaz.

tikentamır *(botanik)* Bir bitki türü.

tikici Terzi; krş. **terzi**; **~ makası** Terzi makası.

Cenkten evel şu fabrikada tikici olıp çalışḳan edi. “Savaştan önce o fabrikada dikişçi olarak çalışmıştı.” -A. Osman - 1.

tikicilik (-gi) Terzilik *(terzinin yaptığı iş)*; **~ yapmaḳ** Terzilik yapmak.

tikiç Mahmuz (horoz hakkında); krş. **mamuz**; **okçe**, **ḫoraznıñ ~leri** Horozun mahmuzları.

tikiçli Mahmuzlu; mahmuzu olan (horoz hakkında).

tikiçsiz Mahmuzsuz, mahmuzu olmayan (horoz hakkında).

tikilgen Dikili, dikilmiş (olan).

Başına ḳoy terisinden tikilgen ḳalpaġını basıp kiygen soñ mañlayındaki alâmet korünmey. “Başına koyun derisinden dikilen kalpağını bastırarak giydikten sonra, alnındaki alâmet görünmez.” - Kozukurpeç Destanı.

tikili bk. **tikilgen**.

Anda, çetleri inci boyuncaḳlarnen tikili fes, fesniñ içinde çeşit renkli ḳıymetli taşlarnen bezetilgen kümüş toġalı ḳalın ḳuşaġı bar edi. “Orada, kenarları inci boncuklarla dikilmiş fes, fesin içinde de çeşitli renkte değerli taşlarla süslenen gümüş tokalı kuşağı vardı.” -E. A. Osmanoğlu - 1.

tikilmek (I) *(edilgen)* **tikmek**; Dikilmek, dikme işi yapılmak.

Şay da aşıḳam, şu urbalar endi tikilip bitse de, bir kiyinsek. “O kadar sabırsızlanıyorum ki, artık şu elbiseler dikilip bitse de, biz bir giyinsek.” -A. Hilmi.

tikilmek (II) İktidara gelmek; **sovetler tikilgen soñ** Sovyetler iktidara geldikten sonra.

tikilmek (III) Gözlerini (bir şeye) dikmek

tikilip bakmak: birine gözlerini dikip bakmak.

Oğlunıñ çeresine tikilip baḳa. “Oğlunun çehresine dikilip bakıyor.” -U. Edemova - 3.

tikilmemek *(olumsuz)* **tikilmek**.

tikin bk. **tikiç**.

tikine Dikine; dikey olarak, diklemesine; **~ ḳoymaḳ** Dikine koymak; **taḫtanı ~ ḳoymaḳ** Tahtayı dikine koymak.

Bu keresi Gülcian tömekni tikine degil, yerge yatḳızıp ḳoydı, sol ayağı ile bir ucuna basıp, baltanı başı uzerinde yuksek koterdi. “Bu sefer Gülcihan kütüğü dikine değil, yere yatırıp koydu, sol ayağıyla bir ucuna basıp, baltayı yukarı kaldırdı.” -E. Umerov - 2.

tikiş 1. Dikiş, dikme işi; **~ maşnası** Dikiş makinesi. 2. *(tıp, teknik)* Dikiş; **~i söküldi** Dikiş söküldü; **maşna ~i** makine dikişi. 3. dikiş; dikilmiş iplik yolu; dikilen yer; **iri (ufaḳ) ~** İri (ufak) dikiş 4. *(tıp)* Yara dikişi. 5. *(teknik)* Kaynak bağlantısı; **ḳaynaḳ ~i** Kaynak dikişi.

O, o ḳadar tikiş tiker, çalışır kene de ev-barḳını ḳutuçıḳday tutar. “O, o kadar çok dikiş diker, çalışır gene de evini barkını kutu gibi (düzenli) tutar.” -A. Hilmi.

tikişli 1. Dikişli, dikişi olan, dikiş yapılmış. 2. *(teknik)* Kaynak yapılmış.

tikişsiz Dikişsiz, dikişi olmayan; **~ boru** Dikişsiz boru.

tikleme *(ağızlarda)* Tepe; bk. **töpe**; **Alla seni ~ñden ursun** *(beddua)* Allah tependen vursun; Allah belanı versin.

tiklemek 1. Dik olarak koymak. 2. Yerleştirmek. 3. inşa etmek; kurmak; **ev ~** Ev inşa etmek. 4.: **ġayrıdan ~** Yeniden kurmak; canlandırmak; krş. **ayaḳḳa ḳoymaḳ**.

İsmail geologlarġa çadırlarını tiklemege, eşyalarını taşımaġa yardım etti, soñra ketmege tedariklenip başladı. “İsmail jeologlara çadırlarını kurmak, eşyalarını taşımak için yardım ettikten sonra kendisi de gitmek için hazırlanmaya başladı.” -E. Umerov - 2.

tiklememek *(olumsuz)* **tiklemek**.

tiklengen *(fiil sıfat)* Konulmuş.

Çunki tolanı birer-birer ḳalap çıḳmaḳ, tiklengen divarlarnı sılamaḳ kerek. İnsandan vaḳıt, emek, sabır talap etken işler. “Çünkü tuğlayı birer birer örmek, dikilen duvarları ıslatmak gerek. İnsandan zaman, emek, sabır talep eden işler.” -İ. Abduraman - 1.

tiklenmegen *(olumsuz)* **tiklengen**.

tiklenmek 1. Konulmak; yerleştirilmek. 2. Yeniden inşa edilmek; yeniden hayata geçirilmek; canlandırılmak; bk. **yañıdan yaratılmaḳ (**veya **doġmaḳ)**. 3.: **tiklenip durmaḳ**; Dimdik durmak; (dışarı) fırlamak; (ucu) çıkmak; krş. **tırpaymaḳ**; **töpe saçım tiklendi** Saçlarım dimdik oldu; tüylerim ürperdi.

Şeerniñ töpesinde, şimal tarafta meşur Ay-Petri dağı tiklenip tura. “Şehrin yukarısında, kuzey tarafta meşhur Ay-Petri dağı dikiliyor.” -R. Fazıl - 1.

tiklenmemek *(olumsuz)* **tiklenmek**.

tikleşmek Dikleşmek (gittikçe).

tikleşmemek *(olumsuz)* **tikleşmek**.

tikletamamaḳ 1. Dik olarak koyamamak. 2. Yerleştirememek.

tikletmek *(edilgen)* **tiklemek**; Koydurmak (dik olarak); **tikletip olamamaḳ** Dik olarak koyduramamak; koymasını sağlayamamak; krş. **tikletamamaḳ**.

Bu arada odaġa, buyük işler yapḳan adam kibi, burnını tikletip, bolük mudiri kirdi. "Bu arada odaya, büyük işler yapmış (bir) adam gibi, burnunu kaldırmış, kısım müdürü girdi." -U. Edemova - 2.

tikletmemek *(olumsuz)* **tikletmek**.

tikli 1. Dik duran; ~ **turġan bir top saç** Kalkık saç perçemi. 2. Ayakta (olan); ~ tura: ayakta duruyor.

tiklik (-gi) 1. Diklik, sarplık. 2. Kabalık, nezaketsizlik.

tikme, **tiküv** *(eylem adı)* **tikmek**; 1. Dikme. 2. Fidan; bk. **fidan**.

tikmek (I) Dikiş yapmak; dikmek; **kolmek ~** Gömlek dikmek; **sökükni** ~ Söküğü dikmek; **tikiş ~** Dikiş yapmak; **yañı baştan (**veya **ġayrıdan**, **başḳadan) ~** Yeniden dikmek (söküp); **yavluḳnıñ çetlerini** ~ Başörtüsü kenarı yapmak.

Burmeli, ḳatmerli anterlerden er çeşitini tikmege ḳolu yaraşır edi. "Burmalı, katmerli elbiselerin her çeşidini dikmeye eli yakışırdı." -A. Hilmi.

tikmek (II) Koymak, yerleştirmek; **ḳayta ~** Yeniden inşa etmek; yeniden kurmak. 2.: **kozüni (**veya **koz) ~** Gözlerini dikmek. 3.: **ayaġını** ~ *(mecaz, konuşmada)* Nalları dikmek, ölmek.

Başḳasınıñ toprağına silâ tiklep kirmek istegimiz yoḳ. "Başkasının toprağına silah doğrulup girmek istediğimiz yoktur." -A. Osman - 2.

tikmek (III) *(ağızlarda)* Dikmek *(yetiştirmek için bir bitkiyi toprağa yerleştirmek)*; bk. **oturtmaḳ**.

tikmemek *(olumsuz)* **tikmek**.

tikran *(ağızlarda)* Biraz; bk. **tekaran**, **biraz**.

til (tili) (I) 1. *(anatomi)* Dil; **ufaḳ ~** *(anatomi)* Küçük dil krş. tilçik; ~ **yarası** *(tıp)* Dilcik; kurbağacık *(ağız tabanında çıkan bir çeşit küçük ur)*; ~ **pası** Dil pası. 2. Lisan, dil; krş. **lisan**, **zeban**; **ana ~i** Anadili; krş. **doġmuş til (***ağızlarda* **tuvġan til)**; **edebiy ~** Edebî dil; **laḳırdı ~i** Konuşma dili; **devlet ~i** Devlet dili, resmi dil; **canlı** ~ Canlı dil; **olgen (cansız)** ~ Ölü dil; ~ **nuksanlığı** Dil bozukluğu, pelteklik; ~ **nuksanlığı olġan** Dil bozukluğu olan;

konuşmasında kusur olan; **ayrı-ayrı sözlü** ~ Tane tane konuşma, düzgün telaffuz etme, sarih ağız; **~imniñ ucunda tura** Dilimin ucundadır; dilimin ucuna geldi; **~imni tişlep aytayım, ondan daa yamanlıḳ kormedim** Nazar değmesin, bugüne kadar ondan hiç bir kötülük görmedim; **~ge tüşmek** Dile düşmek; hakkında dedikodu yapılmak; **~ge almaḳ** değinmek; bahsetmek; anmak; söz açmak; **onı ille ~ge almaḳ kerek** Ona mutlaka değinmek gerekir; ondan mutlaka bahsetmek lazım; **birini ~ge aldıñız (***veya* **añdıñız, añıp keçtiniz), kim ya o?** Konuşurken birinden bahsettiniz, kimdir bu şahıs?; **~inni ḳıs** Dilini tut; **~ini tıymaḳ (***veya* **uzatmamaḳ)** Dilini tutmak; **~i tutulmaḳ** Dili tutulmak; **~ge kelmez dülberlik** Kelimelerle anlatılmaz güzellik; **~li taymaḳ** Dili sürçmek; yanlış bir şey söylemek; **~im (tili) taydı** Dilim (dili) sürçtü; yanlış (yanlışlıkla) söyledi(m); **~i tatlı** Tatlı dilli; gönül alıcı konuşan, tatlı sözlü; **~i çıkmaḳ** Konuşmaya (agulamaya) başlamak (çocuk hakkında); **balanıñ tili çıḳıp başladı** Çocuk konuşmaya başladı; **balalıḳtan tilin çıḳmasa, soñundan ḳıyınca ola eken** Çocukluğunda konuşmayı öğrenmediysen, sonradan öğrenmek daha zor olur; **~i açıldı** Dili açıldı; konuşmaya başladı; **~in yibere bermek** Ağzını bozmak; **~inni tut, yibere berme** Dilini tut, ağzını bozma!; **keskin ~i bar** Onun dili (kılıçtan) keskindir; **~ine şeytan tükürgen** Onun ağzı bozuktur; o bir küfürbazdır; **~i yılannıñ tili kibi** Dili yılanın dili gibidir; **~i bir ḳarış** *(mecaz)* Dili bir karış; **~ ḳaytarmaḳ** *(ağızlarda)* İtiraz etmek; karşı söylemek bk. **söz ḳaytarmaḳ**; **~ tapmaḳ** İyi anlaşmak (birbiriyle); *(mecaz)* Ortak bir dil bulmak; **aytmaġa ~im barmay (***ağızlarda* **kelmey)** Söylemeye dilim varmıyor; **~i tutuldı** Dili tutuldu; **~im tañlayıma yapışsın, yalan aytsam** Yalan söylüyorsam, dilim tutulsun; **~iñe melem olayım** Diline bal olayım (tatli dilli bir insana söylenir); **ḳılıç yarası keçer, ~ yarası keçmez** *(atasözü)* Bıçak yarası geçer, dil yarası geçmez; **~i bolġan ḫalk bolır, ~i bolmaġan balıḳ bolır** *(atasözü)* Dili olan halk olur, dili olmayan balık olur; **~ge ḳolay** *(ağızlarda)* Söylemesi kolay; bk. **aytması ḳolay**; **ağızında ~i aylanmay** Ağzında dili dönmüyor *(sarhoş biri hakkında)*; **tatlı ~ yılannı yuvasından çıḳara** *(atasözü)* Tatlı dil yılanı deliğinden çıkarır.

Ḳaynanasınıñ aytḳanlarını tilge almaḳ ḳolay degil. "Kaynanasının söylediklerini dile almak kolay değil." - U. Edemova - 1.

Duşmanlarmnıñ elleri ķurusın, tili tutulsın, Allaḫ boynum ursun! “Düşmanlarının elleri kurusun, dili tutulsun, Allah belâlarını versin!” -S. A. Özenbaşlı.

til (II) 1. İğne; ibre *(mesela pusulanın)*; krş. **oķçıķ**; **puslanıñ ~i** Pusulanın ibresi 2. *(biyoloji)* Ercik (çiçek tozu üreten çiçek organı) 3. Dil (kilidin); **kilitniñ ~i** Kilidin dili.

tilbaz Dilbaz, geveze, boşboğaz, konuşkan, şakacı; bk. **tilli**.

tilci Dilci; dilbilimci; krş. **lisanşınas**; **tilşınas**.

tilçik (-gi) 1. Uvula, küçük dil. 2. *(teknik)* Bir aletin tuşları; **akkordeonnıñ maden ~leri** Akordiyonun metal tuşları. 3. *(anatomi)* Küçük dil. 4. *(botanik)* Ligula; dile benzer bitki çıkıntısı.

tilda *(matbaa)* Tilde işareti; “~” işareti.

tilek (-gi) Dilek, istek; krş. **istek**; **~i keçmey** Dileği kabul edilmedi.

Ķozukurpeç cılķı baķķanda, kunlerden bir kun çölde oz başına tilekke otura. “Kozukurpeç atlara bakarken bir gün tarlada kendi kendine dilek tutmaya kara verir ve şöyle dilek diler.” -Kozukurpeç Destanı.

tilemek Dilemek, dilekte bulunmak, istemek, rica etmek, arzu etmek; krş. **istemek**; **rica etmek**.

-Men tilegimni tilesem, er bir ayvandan yüzer dane berersiñ. Atnıñ tüsü ne day olsa, asker tüsi de onday olacaķ, dey. “-Ben dileğimi dilersem, her bir hayvandan yüz tane verirsin. Atın rengi nasıl olursa, askerin rengi de öyle olacak, der.” -Edige Destanı.

tilememek *(olumsuz)* **tilemek**.

tilenamamaķ 1. Sadaka isteyememek, dilenememek. 2. Dilencilik yapamamak.

tilenci Dilenci.

Bunların biri ayaķsız, biri kör, uçüncisi de çır-çıplaķ bir tilenci olsun. “Bunların biri ayaksız, biri kör, üçüncüsü de çırçıplak olsun.” -Bekir Mustafa Masalı.

tilencilik (-gi) Dilencilik; **~ yapmaķ (***veya* **etmek)** Dilencilik yapmak (etmek).

Olar koy-koyden yurip tilencilik ettiler. “Onlar köy köy gezip dilencilik yaptılar.” -A. Osman - 1.

tilençi Dilenci; bk. **tilenci**.

tilenmek Dilenmek; **tilenip olamamaķ** Dilenememek; dilencilik yapamamak; krş. **tilenamamaķ**.

Evim bar dep kirmege ayaķ tartmay, / Tilenip bayġa barmaġa yuzüm batmay. “Evim var diye girmeye ayak çekmiyor, / Dilenip zengine gitmeye yüzüm tutmuyor.” -Çın.

tilenmemek *(olumsuz)* **tilenmek**.

tilim 1. Dilim krş. **lokma**; **bir ~ otmek** Bir dilim ekmek; **balaban ~** bir parça ekmek; ekmeğin kenardan kesilmiş parçası. 2. *(biyoloji)* Kesit.

Şimdi Canbay da: -Ḫannıñ da izi ḳara olsun Edigeniñ de, Canbay adım turar ekeç bir tilim otmek ḳayda barsam taparman,-dey de başḳa ḫanlıḳḳa kete. "Şimdi Canbay da: - Han'ın izi kara olsun, Edige'nin de, Canbay adım durdukça bir dilim ekmeği nereye gitsem bu lurum, der ve başka Hanlığa gider." -Edige Destanı.

tilimçik (-gi) 1. Küçük bir dilim *(ekmek, kek, pasta)*. 2. *(biyoloji)* Kesit; **~ kesip almaḳ** Kesit almak (yapmak).

Dam artında dayama, (Dayandın mı ay baba) / Bir tilimçik otmeginni / Ayadınmı ay baba. "Dam ardında dayama, (Dayandın mı ay baba) / Bir dilimcik ekmeğini / Esirgedin mi ay baba." -Halk Yırı.

tilimçik-tilimçik Dilim dilim, parça parça.

tilimlemek Dilimlemek; dilimlere ayırmak, dilim dilim etmek.

tilimlememek *(olumsuz)* **tilimlemek**.

tilimlengen Dilimlenmiş; dilimlere bölünmüş (kesilmiş).

tilimlenmek *(edilgen)* **tilimlemek**.

tilimlenmemek *(olumsuz)* **tilimlenmek**.

tilimletmek *(ettirgen)* **tilimlemek**.

tilimletmemek *(olumsuz)* **tilimletmek**.

tilimsiz Dilimi olmayan; **iç bir** ~ Hiç bir dilimi olmayan.

tilim-tilim Dilim dilim; ~ **doġramaḳ** Dilim dilim kesmek; ~ **doġralġan otmek** Dilim dilim kesilmiş ekmek.

Askerler Nadyanı eñ söñki sözlernen söge, birev onı asmaḳ kerekligini, başḳası onı tilim- tilim etip kesmek ve ḳan çıḳḳan yerlerine tuz sepmek kerekligini ayta. "Askerler Nadya'ya en galiz sözlerle sövüyor, biri onu asmak gerektiğini, başkası onu dilim dilim kesmek ve kan çıkan yerlerine tuz serpmek gerektiğini söyledi." -A. Osman - 2.

tilinmek Dilimlemek; **tilim-tilim ~** Dilim dilim etmek.

tilinmemek *(olumsuz)* **tilinmek**.

tilki 1. *(zooloji)* Tilki; ~ **balası** Tilki yavrusu; ~ **yuvası** Tilki ini; **ḳara-ḳonur ~** Gümüşi tilki; **beyaz ~** *(zooloji)* Kutup tilkisi; *Vulpes lagopus*. 2. Kurnaz biri; **~ kibi ayneci** Tilki gibi kurnaz; **~ baḳışı** *(mecaz)* Tilki bakışı; **ḳart ~** *(mecaz)* Görmüş geçirmiş bir insan.

Tilki onıñ ağlağamnı korip, şaşa da: -Ne oldı, dostum, nege ağlaysıñ? -dep soray. "Tilki onun ağladığını görünce şaşırır ve: -Ne oldu dostum, niçin

ağlıyorsun, diye sorar.” -Akıllı Kirpi ve Ayneci Tilki Masalı.

tilkiķuyruķ (-ġı) *(botanik)* Tilkikuyruğu; *Alopecurus sp*.

tillenmek Dillenmek, konuşmaya başlamak.

Aķyarda tillenip yurgenini korgenler olġan. “Akyar'da dilenip dolaştığını görenler olmuş.” -A. Hilmi.

tillenmemek *(olumsuz)* **tillenmek**.

tillerara Diller arası; ~ **alâķalar** diller arası ilişkiler.

tilli Dilbaz, dilli, konuşkan; **eki ~** İki dilli; **tatlı** ~ Tatlı dilli; tatlı sözlü; **keskin ~** Keskin dilli; **~ ķaval** *(müzik)* Dilli kaval

Ķısķası, ķız Ķozukurpeçniñ olgen yerine bara, şu yerde arabacısına eki yanaşa ķabir ķazdıra, ozüniñ eki tilli pekisini çıķara da, keskin bir tilini ozüniñ kokusine ķaday ve ole. “Kısacası kız, Kozukurpeç'in öldüğü yere varır, orada arabacısına yan yana iki kabir kazdırır, kendisinin iki taraflı usturasını çıkarır ve keskin tarafını göğsüne saplar ve ölür.” -Kozukurpeç Destanı.

tillilik: **eki ~** İki dillilik; **çoķ ~** Çok dillilik.

tilli-tişli Dişli tırnaklı; saldırıcı olan, sözünü geçiren; ~ **adamlarnı sevmeyler** Dişli tırnaklı insanları sevmezler.

tilmaç *(eski)* Tercüman; çevirmen; krş. **terciman**; **tercimyeci**; **suv ~** Çeviri uzmanı, çok iyi bir çevirmen.

Bizniñ halķķa tek añlaşılmaġan kişi bolsun. Şu saat ķırķ türlü tilmaç tabılır. “Bizim halka tek anlaşılmayan kişi olsun. Şu saat kırk türlü çevirmen bulunur.” -B. Çobanzade - 2.

tilmaçlıķ (-ġı) Çevirmenlik, tercümanlık, mütercimlik.

tilmek Dilimlemek; dilimlere ayırmak; **otmek ~** Ekmeği dilimlemek.

Şunıñçün yurüşmey, ey, ḫalķım, işin, / Şunıñçün bağrınıñ ḫancerler tile. “Bunun için yürümüyor, ey halkım, işin, / Bunun için bağrını hançerle dilimliyor.” -Ş. Selim - 1.

tilmelemek bk. **tilmek**.

tilmemek *(olumsuz)* **tilmek**.

tilsiz 1. Dilsiz; **saġır ve ~ler mektebi** Sağır ve dilsizler okulu. 2. *(mecaz)* Sessiz; sakin; çekingen; kendi halinde *(insan hakkında)*. 3.: **~ler** Anlaşılmayan bir dil konuşanlar *(İkinci Dünya Savaşı zamanında Kırım'ı işgal eden faşistler bu şekilde adlandırılırdı)*; **~ler keldi** *(tarih)* Faşistler geldi *(İkinci Dünya Savaşı zamanında Almanlar)*.

Birazdan soñ duvbulday tilsiz ķaval, / Goñlüm tola, tamirim yana, ķaynay. “Biraz sonra ötüyor dilsiz kaval, /

Gönlüm doluyor, damarım yanıyor, kaynıyor.” -B. Çobanzade - 1.

tilsizlik (-gi) 1. Dilsizlik; **~ke oġramak**: Dilsiz olmak; konuşma yetisini kaybetmek. 2. Suskunluk; sessizlik.

tilşınas Dilci, dilbilimci; krş. **lisanşınas**, **tilci**.

tilşınaslıḳ (-ġı) 1. Dilcilik 2. Dilbilimcilik, dilbilimcinin işi, mesleği; **~nen oġraşmaḳ** Dilbilimci olmak, dilbilim sorunlarıyla uğraşmak.

tim- Pekiştirme eki; bk. **tim-tik**.

Biraz avlaḳta beyaz bulutlarġa tiyip turġan tim-tik ḳayalar korüne. “Biraz uzakta beyaz bulutlara degen dimdik kayalar görünüyor.” -T. Halilov.

timarlemek bk. **tımarlamaḳ**.

timbal *(müzik)* Timbal *(bir tür davul)*.

timol *(kimya)* Timol.

timsaḫ *(zooloji)* Timsah; **Nil ~ı** Nil timsahı; **~ terisinden yapılġan ḳadın el çantası** Timsah derisinden yapılmış bayan el çantası.

timsal (timsali) 1. Timsal; sembol; simge; **cesürlik ~i** Cesaretin timsali. 2. Kılık; sıfat; krş. **şekil**; **tarz**.

Bu reisniñ Vatan cenki yıllarında cebede yigitlikleriniñ timsali koküsindeki cenkaver ordenleri, medalleri... “Bunlar başkanın vatan savaşı sırasında cephedeki yiğitliklerinin örneği olan göğsündeki madalyaları...” -Z. Kurtnezir - 1.

tim-tik 1. Çok sarp, çok dik; **~ ḳaya** Çok sarp bir kaya 2. Dimdik; **at ~ turdı** At şaha kalktı.

Yerine otursıñmı, yoḳsa redaktornıñ ḳarşısında tim-tik tursıñmı? “Yerine mi otursun, yoksa redaktörün karşısında dimdik mi dursun?” -A. Osman - 1.

tinktura *(tıp)* Tentür *(Alkolün bir ya da birden çok bitki üstündeki eritici etkisiyle elde edilen sıvı ilâç)*.

tintamamaḳ Kabartamamak.

tintilgen *(fiil sıfat)* kabartılmış, hırpalanmış, yıpratılmış; **şlangnıñ ~ ucu** Hortumun hırpalanmış ucu.

tintilmegen *(olumsuz)* **tintilgen**.

tintilmek Hırpalanmak; yıpranmak; **yavluḳnıñ çetleri ~** Başörtüsünün kenarları yıprandı.

tintilmemek *(olumsuz)* **tintilmek**.

tintmek 1. Ditmek *(yün, pamuk vb.ni tellere ayırarak kabartmak)*; **yunni ~** Yün ditmek. 2. Aramak (ev, üstünü); didik didik aramak *(polis yetkisi)*; **evimni eki kere tintler** Evimi iki kere didik didik aradılar.

Kirgenlerinen aḫırlarnı, çardaḳlarnı, er yerni tinteler, avtomatlarından ḳurşun atalar. “Girdikleriyle ahırları, çardakları, her yeri karıştırıyorlar, otomatik silahlarıyla kurşun atıyorlar.” -E. A. Osmanoğlu - 1.

tintmemek *(olumsuz)* **tintmek**.

tinttirmek *(ettirgen)* **tintmek**.

tinttirmemek *(olumsuz)* **tinttirmek**.

tinttirtmek *(ettirgen)* **tinttirmek**.

tinttirtmemek *(olumsuz)* **tinttirtmek**.

tiñlamaḳ *(Kodeks Kumanikus)* Dinlemek bk. **dinlemek**.

tip (I) Tıp; bk. **tibbiyet**.

tip (II) *(ağızlarda)* Dip; bk. **tüp**.

tip (III) Tip, tür, çeşit; krş. **çeşit**.

-Kordiñmi, sovḫozımızda bir tip daa peyda olġan? -dedi Arzıgül. “-Gördün mü, sovhozumuzda bir tip daha ortaya çıkmış, dedi Arzıgül.” -Çerkez Ali - 1.

tip- Pekiştirme eki; bk. **tip-tiri**.

Ḳaltırap turġan bir canıñ bar, tip-tiriley suvurıp çıḳarırlar… “Titreyip duran bir canın var, onu da diri diri çekip çıkanverirler.” -A. Hilmi.

tipaj Örnek, numune.

tipik Tipik, karakteristik; özgün.

tipiklik (-gi) Tipiklik, karakteristik olma, özgünlük.

tipizatsiya Tipikleştirme; bir tipe uygun yapma; bir çeşide göre yapma; tiplere veya cinslere ayırma; **~ etmek** a) Bir tipe uygun yapmak; bir çeşide göre yapmak. b) Bir örnekte göstermek; tipikleştirmek.

tipograf Tipograf, basım işçisi.

tipogravüra *(matbaacılık, poligrafi)* tipogravür.

tipolitografiya *(matbaacılık)* Tipolitografi.

tipologiya *(bilim dili)* Tipoloji *(İnsan tiplerini belirleme ve ayırt etme yöntemi)*.

tip-tip-tip Çıp-çıp-çıp *(Tavukları çağırmak için kullanılan söz)*.

tip-tiri 1. Dipdiri; capcanlı; çok diri, çok canlı; **daa tünevin ~ edi** Daha dün capcanlıyıdı. 2. Canlı canlı; diri diri, canlı olarak; **~ ateşke atıldı** Diri diri ateşe atıldı.

Oyle şey içün mollaḳam meni tip-tiri Ḳarlıcarnıñ ḳuyusına taşlar, ya da ateşke yaḳıp, külümni avaġa savurır, tüsümni de kormezsiñiz. “Öyle şey için mollakam beni dipdiri Karlıcar’ın kuyusuna atar, ya da ateşe yakıp, külümü havaya savurur, rengimi de görmezsiniz.” -Çerkez Ali - 1.

tip-tirili bk. **tip-tiri**.

tir Atış yeri, atış standı.

tirada Tirad *(Bir oyunda oyun kişisinin, çoğunlukla anlamlı bir bütünlüğü olan, uzun ya da uzunca konuşmasıdır)*.

tiraj 1. Çekiliş. 2. Baskı, tiraj; **gazetanıñ ~ı** Gazetenin baskı adedi; **lotereya ~ı** piyango çekilişi.

tiran Tiran, zorba hükümdar, zalim, cebbar, gaddar, müstebit, despot; bk. **zalım**, **mustebit**, **ġaddar**.

tiranlıḳ (-ġı) Tiranlık, zalimin hâkimiyeti;

faşizm ~ı Faşizmin hükümdarlığı.

tire Tire, defis işareti.

tirelgen Desteklenmiş, dayandırılmış.

Adamlar ise terledi-pışnadılar, bir-birine tirelgen, biçareler sabırnen turalar. “İnsanlar ise terledi, piştiler, birbirine yapışan zavallılar sabırla bekliyor.” -E. Umerov - 1.

tirelme, **tirelüv** *(eylem adı)* tirelmek; 1. Israr; sebat; direşkenlik; direngenlik; direnim; inat 2. Direnç.

tirelmek 1. Desteklenmek, dayandırılmak. 2.: **tirelip ḳalmaḳ** Bir şeye takılıp kalmak; bir şeye saplanıp kalmak; krş. **tıḳılıp ḳalmaḳ** 3. *(mecaz)* Direnmek, karşı koymak, ayak diremek, inat etmek, ısrar etmek, taannüt etmek.

Tek süyrü töpesi kokke tirelip tura. “Evin bir tek sivri damı göğe doğru uzanıyor.” -Ş. Alâdin - 1.

tirelmemek *(olumsuz)* **tirelmek**.

tireme *(eylem adı)* **tiremek**; Destek, dayak, payanda, mesnet, dayanak; krş. **tayama**; **tayanġıç**; **direk**; **istinat**.

tiremek (I) Diremek, dayamak, yaslamak; **ayaḳ ~** *(mecaz)* Ayak diremek; inat etmek, direnmek.

Ḳudretli yanbaşlarını dağnıñ eki tarafına tirep, oyle bir itegen ki, ḳoca dağlar yalıdan beş verst uzaḳḳa çekilgenler. “Kudretli omuzlarını dağın iki yanına dayayarak öyle bir iteklemiş ki, koca koca dağlar kıyıdan beş verst uzağa çekilmişler.” -Ayuvdağ Efsanesi.

tiremek (II) *(konuşmada)* Sıvamak, çemremek; krş. **ḳaytarmaḳ**, **çermemek**; **enlerini ~ (***ağızlarda* **bileklerini tiremek)** Kollarını sıvamak.

Narik bilegini tirep, cılḳınıñ içine tüşe, biriniñ ḳuyruġından tutıp koterip ata. “Narik bileğini sıvayarak, at sürüsünün içine girer, birinin kuyruğundan tutup kaldırır atar.” -Çorabatır Destanı.

tirememek *(olumsuz)* **tiremek**.

tireşmek *(ağızlarda)* Çabalamak, çaba sarf etmek, gayret etmek; bk. **tırışmaḳ**.

tireşmemek *(olumsuz)* **tireşmek**.

tirev *(eylem adı)* tiremek; bk. **tireme**.

tiri 1. Diri, canlı; krş. **canlı**, **saġ**; **~ ayvan** Canlı bir hayvan; canlı bir varlık. 2. Çiğ, pişmemiş; **kebap biraz ~ kalġan** Kebap biraz çiğ kalmış. 3. Dinç, çevik, sağlam, canlı; krş. **tendirist**; **pek ~** *(mecaz)* Çok canlı; aktif; hareketli

Ust-başları çullu olsa da ozleri tiri, aydamaḳ ballar. "Üstleri başlan eski olsa da, kendileri canlı, haşan çocuklar." -A. Hilmi.

tirice Az pişmiş, tam pişmemiş, biraz çiğ kalmış; **şorbada(ki) baḳlalar ~ edi** Çorbadaki fasulyeler biraz diriydi; **pilâvnıñ pirinçi ~ olġan** Pirinç pilavı biraz diri kalmış.

tirilgen *(fiil sıfat)* Dirilmiş, canlanmış.

tirilik (I) Canlılık, dinçlik, zindelik.

Şadırvanlardan dersin tirilik suvları püskürip aḳmaḳta. "Şadırvanlardan sanki canlılık suları püskürerek akıyor." -O. Akçokraklı - 1.

tirilik (II) 1. Refah, varlık; krş. **tirlik**; **ḳayda birlik, anda ~** *(atasözü)* Nerde birlik, orda dirlik; **birlik olmaġan yerde ~ olmaz** *(atasözü)* Dirlik olmayan yerde birlik (varlık) olmaz; **insanlarġa tirlik ve ~ kerek** İnsanların barışa, refaha ve varlığa ihtiyacı var. 2. Hayat, yaşam; bk. **yaşayış**, **ayat**.

Ḳayda birlik, anda tirilik! "Nerede birlik, orada dirlik!" -A. Hilmi.

tirilmaḳ *(Kodeks Kumanikus)* Dirilmek, canlanmak; bk. **tirilmek**.

tirilmek Dirilmek, canlanmak; **o tirildi** O canlandı, o dirildi.

Men onları aşaġan soñ tirilir, turur, ortalıġa bir koz taşlar bellegen edim. "Ben onların yemeklerini yiyince canlanır, kalkar, ortalığa bir göz atarlar sanmıştım." -A. Hilmi.

tirilmemek *(olumsuz)* **tirilmek**.

tiriltmek *(edilgen)* **tirilmek**.

tiriltmemek *(olumsuz)* **tiriltmek**.

tirit (-ti) 1. *(ağızlarda)* Çorba. 2. Ekmek çorbası; krş. **otmek şorbası**.

tirkeme *(teknik)* Römork *(başka bir taşıt tarafından çekilen motorsuz taşıt)*; **~ ḳuşaḳ** *(etnografya)* Ayrı ayrı halkalardan oluşan kemer.

tirkemek Bağlamak, takmak, iliştirmek; krş. **taḳmaḳ**, **iliştirmek**.

Bir atlı arabanı yektire, apayını oturta, arabanı çoraġa aydata, birden-bir sığırına da, arabanıñ artına tirkey. "Bir atı arabaya koşturur karısını oturtur, arabayı çorasma sürdürür, tek bir sığırını da arabanın ardına takar." - Çorabatır Destanı.

tirkememek *(olumsuz)* **tirkemek.**

tirkeşmek Bağlanmak, birbirine takılmak.

tirkeşmemek *(olumsuz)* **tirkeşmek.**

tirlik (-gi) 1. Varlık, zenginlik, mal mülk krş. **tirilik**. 2. Barış, huzur; krş. **barışıḳ**; **tınçlıḳ**; **ḳayda birlik**, **anda ~** Nerde birlik, orda dirlik.

tirmen *(ağızlarda)* Değirmen; bk. **degirmen**.

Meydan çölde bir tirmen, koçer yersiz, / Ölecekmen derdinden bir ecelsiz. "Kırın ortasında bir değirmen çalışır yersiz, / Öleceğim derdinden ecelim yetmeden." -Çın.

tirnekli Dirençli, dayanıklı, ömürlü; **ḫalkımız ~ olġanı içün (***veya* **sebebinden) sürgünlikte ġayıp olmadı** Halkımız dayanıklı olduğu için sürgündeki koşullara yenik düşmedi

Tirnekliniñ teri çıḳḳance, / Tenbelniñ canı çıḳar. "Titiz çalışanın teri çıkana kadar, / Tembelin canı çıkar." -Atalar Sözü.

tirsek (-gi) 1. *(anatomi)* Dirsek; **~ kemigi** *(anatomi)* Dirsek kemiği; **tirsegimnen urundım** Dirseğimi çarptım. 2. *(teknik)* Dirsek, köşe; **borunıñ ~i bar** Borunun bir dirseği var. 3. *(coğrafya)* Dirsek; kıvrıntı.

Birden tirsegimni ḳattı sıḳıp bir adam tuttı. "Birden dirseğimden sıkıca bir adam tuttu." -Çerkez Ali - 2.

tirsekli Dirsekli; **~ mil** *(teknik)* Krank mili, dirsekli dingil, anadingil.

tirseklik (-gi) Dirseklik.

tirseksiz Dirseği olmayan, bükümsüz.

tiryaki Tiryaki; krş. **mıḳrız**, **sevda**, **pır-pır**, **muptelâ**; **ḳave ~si** Kahve tiryakisi.

tiski bk. **ḳısḳaç**; **eskence**; **mengene**; Kıskaç, mengene.

tiş 1. Diş; **orta ~ler** Orta dişler; **og ~ler** Ön dişler; **kopek ~i** Köpek dişi; **çapa ~ler** Öne doğru çıkık, çarpık dişler; **çapa ~ adam** Öne doğru çıkık, çarpık dişleri olan insan; **azuv ~** Azı dişi; **kesici ~ler** Kesici dişler; **ust ~ler** Üst çenedeki dişler; **ast ~ler** Alt çenedeki dişler; **ḳat-ḳat ~ler** Birkaç sıra halinde olan dişler; **eki ḳat ~** Çift sıra diş; **~ ekimi** Diş hekimi, dişçi, diş doktoru; krş. **tişçi**; **ḳoyma ~ler** Takma dişler; **altın (farfor) ~ler** Altın (porselen) dişler; **balanıñ ~leri çıḳıp başladı** Çocuğun dişleri çıkmaya başladı; **~i çıḳtı** a) Dişi çıktı; (çocuk) diş çıkardı. b) Dişi döküldü; **bala ~ çıḳara** Çocuk diş çıkarmaya başladı; **~ çıḳarmaḳ** a) diş çıkarmak (çocuk hakkında) b) diş çekmek; **~ çıḳartmaḳ** Diş çektirmek; **~leri erte (keç) çıḳtı** Dişleri erken (geç)

çıktı; **inci kibi ~ler** İnci gibi dişler; **~ ḳoymaḳ** Diş takmak; **~ ḳoydur(t)maḳ** Diş taktırmak; **~leri tüşmek** Dişleri dökülmek; **~ sırıtmaḳ** Sırıtmak; **~i ḳamaşmaḳ** Dişi kamaşmak; **~ ḳamaşuvı (*veya* ḳamaşması)** Diş kamaşması, diş hassasiyeti; **~ aġrısı** Diş ağrısı; **~iniñ aġrısı tuttı (*veya* tişi tuttı)** Diş ağrısı tuttu; **~i aġırmaḳ** Dişi ağrımak; **~im aġırıp başladı** Dişim ağrımaya başladı; **~imniñ aġrısı ḳaldı** Dişimin ağrısı geçti; **~lerini temizlemek** Dişlerini fırçalamak *(diş macunuyla vb.)*; **~ taşı** *(tıp)* Diş taşı; **~lerini sıkmaḳ** Dişlerini sıkmak; **~ bilemek** *(mecaz)* Diş bilemek; **~leriniñ arasından** Dişlerinin arasından; **~ arasından aytmaḳ** Dişlerinin arasından söylemek; **~ten (*veya* boġazdan) arttırmaḳ** Boğazından artırmak; **~inden tırnaġından arttırmaḳ** Dişinden tırnağından artırmak (yiyeceğinden, içeceğinden keserek zorla biriktirmek); **bunı onıñ ~i almaz** Bu onun becerebileceği bir iş değildir; **~lerini ġıçırdatmaḳ** Dişlerini gıcırdatmak; **~lerini ġıçırdata** Dişlerini gıcırdatıyor; **yaramay ~ni al, yahşı ~ ber** Kötü dişi al, iyi bir diş ver *(dökülmüş dişi çatıya atarken çocukların söylediği söz)*; **sıçan ~inni al, maña yaḫşısını ber** Fare dişini al, bana iyisini ver. 2. *(teknik)* Diş; **pıçḳı ~i** El testeresi dişi; **tırnavuç ~i** Tırmık dişi. 3. Kulak demiri.

Bu ad ona şu ḳocaman bir sıra dağnıñ merkezinde tiklenip turġan çatalları ve tişleri içün berilgendir. “Bu isim ona sıra hâlinde duran şu kocaman dağların ortasında dikili çatalları ve dişleri için berilmiştir.” -R. Fazıl - 1.

tişçi *(konuşmada)* Dişçi, diş doktoru, diş hekimi; bk. **tiş ekimi**.

tişçilik (-gi) Dişçilik, diş hekimliği.

tişi *(Kodeks Kumanikus)* Dişi; bk. **dişi**.

tişlemek (I) Isırmak, sokmak; **saḳt ol, kopek tişler** Dikkat et, köpek ısırabilir; **mında kanarlar tişley** Burada sivrisinekler sokuyor.

O mubarek yemişniñ bu çağında eki danesini ağızına alsan, tişlerin oyle ḳamaşa ki, ondan, soñ otmekni zornen tişleysin. “O mübarek yemişin bu döneminde iki tanesini ağzına alırsan, dişlerin öyle kamaşır ki, ondan sonra ekmeği zorla ısırırsın.” -Çerkez Ali - 2.

tişlemek (II) Yemek yemek; krş. **aşamaḳ**; **işlegen tişley, işlemegen tişlemey** *(atasözü)* Çalışan yer, çalışmayan yemez.

İşlegen tişler. İşi yoḳnıñ aşı yoḳ. “Çalışan dişler. İşi olmayanın aşı yoktur.” -Atalar Sözü.

tişlememek *(olumsuz)* **tişlemek**.

tişlenmek *(edilgen)* **tişlemek**.

tişlenmemek *(olumsuz)* **tişlenmek**.

tişletmek *(ettirgen)* **tişlemek**.

tişletmemek *(olumsuz)* **tişletmek**.

tişli 1. Dişli, dişleri olan; **iri ~** İri dişli; **tegiz ~** Düzgün dişlere sahip olan; **siyrek ~** Seyrek dişli. 2. *(teknik)* Dişleri olan *(çark)*; **~ çarḫ** Dişli çark. 3. *(mecaz)* Dişli; dişli tırnaklı (sozünü geçiren, istediğini yaptırabilen güçlü kimse); **~ adamlarnı sevmeyler** Dişli tırnaklı insanları sevmezler. 4.: **~ yapraḳ** *(botanik)* Dişli yaprak.

Nazar diḳḳatı eki tişli senek kibi, sanayı bolüginiñ mudirine sançıldı. "Bakışı, iki dişli yaba gibi, sanayi bölüğümün müdürüne saplandı." -İ. Paşi.

tişsiz Dişsiz, dişleri olmayan; **~ler** *(zooloji)* Dişsiz memeliler; *Pilosa sp*.

Ne ḫucur bu zemane yaşları, ḫususan ḳızları, ne ırız ne namus bar olarda, ne sadıḳlıḳ, ne temiz-paklik bileler! dep somurdana edik eki-uç tişsiz ḳartiy bir yerge toplansaḳ. "Bu zamane gençleri ne tuhaf, özellikler kızları, ne ırz namus var onlarda, ne saflık temizlik biliyorlar diye iki üç dişsiz ihtiyar bir yere toplansak homurdanıyorduk." -E. Umerov - 2.

tişsizlik (-gi) Dişsizlik, dişsiz olma durumu.

tita *(ağızlarda)* Kız kardeş, abla; bk. **tata**; **apte**.

titan *(kimya)* Titan (Ti).

titanlamaḳ *(ağızlarda)* Sallana sallana yürümek *(çocuk hakkında)*; **bala titanlap başladı** *(ağızlarda)* Çocuk sallana sallana yürümeye başladı.

titanlı *(kimya) (sıfat)* Titan(s)i.

titan-titan *(ağızlarda)* Sallana sallana; **bala ~ yure** *(ağızlarda)* Çocuk sallana sallana yürüyor.

titilmek (tutilmek) *(ağızlarda)* Sürtünerek delinmek, aşınmak; bk. **süzülmek**.

titis İğrenç, çirkin, kötü; **~ ava** Çok kötü bir hava.

Eger, boyle bir gecede, pencerenni kelip ḳaḳsalar, insanġa ne ḳadar, titis kele turġan! "Eğer böyle bir gecede, gelip pencereni vururlarsa, insan ne kadar çok ürker." -Karakulak Hikayesi.

titiz Titiz, titiz bir biçimde; krş. **mufassalan**.

titizce Titizce, titiz bir biçimde.

titizlik Titizlik.

titr Yazı (film hakkında).

titregen *(fiil sıfat)* Titreyen, titrek.

İtiķamcı Ayuvnıñ kelgenini korip, yaķınlaşķan olüm ķarşısında titregen Partenit tüzlügi ẖalķları, onıñ ķarşısında egilip, ağlap-sızlap ķarşılağanlar. “İntikamcı Ayı'nın geldiğini görerek yaklaşan ölüm karşısında titreyen Partenit halkı, onun karşısında eğilip, ağlaya sızlaya onu karşılamışlar.” -Ayuvdağ Efsanesi.

titrek Titreyen, titrek; krş. **ķaltıravuķ**; **~ elnen (***veya* **ķolnen) yazılğan yazı** Titreyen bir elle yazılmış mektup; **~ ķavaķ** *(botanik)* Titrek kavak; **~ ķavaķ mantarı** *(botanik)* Kırmızı başlı mantar; *Leccinum sp*.

Ķartanay: -Aẖ, Yarabbim, kozüm kormesin, sen menim canımı al - dep titrek adımlarınen balanıñ yanına kete. “Nine: -Ah yarabbim, gözüm görmesin, sen benim canımı al, diye titrek adımlarla çocuğun yanına gidiyor.” -A. Odabaş.

titreme, **titrev** *(eylem adı)* **titremek**; Titreme.

Saatlerce ķorķular, titremeler içinde çırpındıktan soñra kendisine bayğınlıķ kelip uyudı. “Saatlerce korkular, titremeler içinde çırpındıktan sonra baygınlık geçirerek uyudu.” -A. S. Ayvazov - 1.

titremegen *(olumsuz)* **titregen**.

titremek Titremek *(soğuktan vb.)*; krş. **ķaltıramaķ**.

Alimniñ adını eşitkende, ağalarnıñ etleri-tenleri titrey eken. “Alim'in adını duyunca, ağaların etleri bedenleri titriyormuş.” -Karakulak Hikayesi.

titrememek *(olumsuz)* **titremek**.

titretme, **titretüv** *(eylem adı)* **titretmek**.

titretmek *(ettirgen)* **titremek**; Titretmek, titremesine yol açmak.

Bu nazik parmaķlar onıñ avuçını yaķtı, butün vucudı titretti. “Bu nazik parmaklar onun avuçlarını yaktı, bütün vücudunu titretti.” -A. Osman - 2.

titretmemek *(olumsuz)* **titretmek**.

titrettirmek *(ettirgen)* **titretmek**.

titrettirmemek *(olumsuz)* **titrettirmek**.

tiyamağan *(fiil sıfat)* Dokunamayan.

tiyamamaķ *(olumsuz)* **tiymek**.

tiydirgen *(fiil sıfat)* Dokunduran; dokunmasına izin veren.

Er türlü tamırğa bir dudaķ tiydirgen / Suvunnen nemlensin tuvğan yer toprağı! “Her türlü köke bir dudak deydiren / Suyunla nemlensin doğulan yerin toprağı!” -Y. Temirkaya - 1.

tiydirip-tiydirip: **~ aytmaķ** *(mecaz)* Birinin gönlünü incite incite konuşmak.

tiydirmegen *(olumsuz)* **tiydirgen**.

tiydirmek Dokundurmak.

Şundan soñ ḫan ayta: -Menim sarayımdan çıḳ ve ḳaytıp menim yanıma kel, lâkin yol boyu kimsege toḳunma, iç bir şeyge eliñni tiydirme. "Bundan sonra han söyler: -Benim sarayımdan çık ve dönüp yanıma gel, fakat yol boyunca kimseye dokunma, hiçbir şeye elini deydirme." -Ocak Latifesi.

tiydirmemek *(olumsuz)* **tiydirmek**.

tiydirtmek *(ettirgen)* **tiydirmek**.

tiydirtmemek *(olumsuz)* **tiydirtmek**.

tiygelemek Defalarca (sürekli) dokunmak.

tiygiç *(biyoloji)* Tentakül; dokunaç; **~ler** Dokunaçlar.

tiyilgen *(fiil sıfat)* Dokunulmuş.

tiyilmegen Dokunulmamış: el değmemiş.

tiyilmek Dokunulmak.

tiyilmemek *(olumsuz)* **tiyilmek**.

tiymek 1. Dokunmak; değmek krş. **tokunmaḳ**. 2. Gönlünü incitmek; **tiyip aytmaḳ** İnciterek konuşmak (birini). 3. (bir şeye) izin vermek; krş. **barsın**; **tiyme, yuḳlasın!** Bırak, uyusun! 4. Sinirlendirmek; **açuvıma tiye** O beni sinirlendiriyor. 5. İsabet etmek.

Çora: - Oz batırlarından kimine at, kimine kiyim, kimine ḳılıç bağışladı, maña bir kiyiz ḳalta tiydimi? - dep canı ağırta. "Çora: -Kendi yiğitlerinin kimine at, kimine giyim, kimine kılıç hediye etti, bana bir keçe kese mi düştü? diye üzülür." -Çorabatır Destanı.

tiymemek *(olumsuz)* **tiymek**.

tiyraḳ *(ağızlarda)* Titiz (aşırı); düzenli.

tiy-tiylemek: **tiy-tiylep lap etmek** Doğru bir şekilde konuşamamak *(telaffuz edememek)*; dil bozuklukları olmak.

tiyze *(ağızlarda)* Teyze; bk. **tize**.

-Bu anasına, bu babasına, bu dayısına, bu emcesine, bu ḫalasına, bu tiyzesine, bu efendisine, bu çobanlarına, bu da ırğatına, bu boğça da ḳuda payı -der. "-Bu anasına, bu babasına, bu dayısına, bu amcasına, bu halasına, bu teyzesine, bu efendisine, bu çobanlarına, bu ırgatına, bu bohça da dünür payı, der." -S. A. Özenbaşlı.

tiz 1. Diz; **tiz ḳapaḳ** Diz kapağı; **~lerinde oturmaḳ** Kucağına oturmak (birinin); dizlerinin üstüne oturmak (birinin); **balanı ~lerime oturttım** Çocuğu kucağıma aldım; **~ çökmek** a) Diz çökmek; b) Birisinin önünde (saygıyla) eğilmek; **~leri ustüne turmaḳ** Dizleri üstünde durmak; **~den** Dize kadar; diz seviyesinde; **~bez** Dizlik *(kalın kumaştan yapılmış)*. 2. Nesil, göbek, soy; krş. **batın**; yedi ~ Yedi göbek

(akrabalık); **soylığı yedi ~ keçmegence yaşlarġa bir-birine evlenmege olmay** Yedi göbek geçmeden gençler birbiriyle evlenemezler; **yedi ~den soñ olġan soyġa evlenmek mumkün** Yedi göbek geçtikten sonraki neslin temsilcileri (artık akraba sayılmadıkları için).

Kence doġru padişanıñ ogüne barıp, atından tüşe, tiz çökip, saġ elini sol koküsi ustüne ḳoyıp, başını ege. "Küçük oğul ise doğru padişahın önüne gider, atından iner, diz çökerek sağ elini sol göğsünün üstüne koyup başını eğer." - Altın Alma Masalı.

tizamamaḳ 1. Dizememek krş. tizip olamamak. 2. Geçirememek (ipe vb.). 3. Yan yana getirememek.

tizbez Patiska *(Pamuk ipliğiyle sık ve düzgün dokunmuş, iyi nitelikli bez)*.

tizdirmek *(ettirgen)* **tizmek**.

tizdirmemek *(olumsuz)* **tizdirmek**.

tizdirtmek *(ettirgen)* **tizdirmek**.

tizdirtmemek *(olumsuz)* **tizdirtmek**.

tize Teyze *(annesinin kız kardeşi)*.

tizgin Dizgin; krş. **çılbır**; **atnı tolu ~ yibermek** atı dolu dizgin koşturmak; **~ini keçirmek** Dizgini (atın boynuna) geçirmek; **~lerni başḳasınıñ eline bermek** *(mecaz)* Dizginlerini (tümüyle) başkasının eline vermek *(özgürce hareket edememek; birine bağlı olarak yaşamak)*.

Soḳaḳ boyu tolu seyirci ḫalḳ arasında ustü-başı yırtıḳ bir sarġuş atılıp çıḳıp, sultan mingen atnıñ tizgininden tutıp toḳtatḳan. "Sokak boyunca seyreden insanların arasından üstü başı yırtık bir sarhoş fırlayıp çıkmış, sultanın bindiği atın dizgininden tutup durdurmuş." - Bekir Mustafa Masalı.

tizginli 1. Dizgini olan. 2. *(mecaz)* Kendine hakim olan; kendini kontrol edebilen.

tizginsiz 1. Dizgini olmayan. 2. *(mecaz)* Kendini tutamaz; kendine hakim olamaz; krş. **yipsiz**.

tizginsizlik (-gi) *(mecaz)* Zaptolunmazlık.

tizıy *(ağızlarda)* Teyze; bk. **tizye**.

tizilgen Dizilmiş (olan).

Sıralar (raleler) sırasıra tizilgen, ḳarşıda ḳara, yalpaḳ, eki tuyaḳlı bir taḫta tura edi. "Sıralar sıra sıra dizilmiş, karşıda kara, düzgün, iki ayaklı bir tahta duruyordu." -N. Çelebicihan.

tizilişmek Dizilmek; sıra(lar) oluşturmak; **tizilişip yatmaḳ** Dizilip yatmak.

O yerde er vaḳıt koyniñ ḳartları buluna, caminiñ divar boyunda tizilişip oturalar ve butün dünyadan ḫaber bereler. "Orada her zaman köyün yaşlıları

bulunur, caminin duvarı boyunca dizilip otururlar ve bütün dünyadan haber verirler.” -Çerkez Ali - 2.

tizilme, **tizilüv** Diziliş; dizilme.

tizilmek 1. Dizilmek; sıra oluşturmak; **polk tizildi** Alay sıraya dizildi. 2. İpe geçirilmek; **boyuncaḳlar yipke tizildi** Boncuklar ipe geçirildi 3. (sıra halinde bir yere) konulmak; **savutlarnı rafka ~** Tabakları rafa dizmek.

Kelin ḳınası ezildi, / Yaş yengeler tizildi, / Daman menden uzüldi. “Gelin kınası ezildi, / Genç yengeler dizildi, / Benden ümidin kesildi.” -Halk Yırı.

tizilmemek *(olumsuz)* **tizilmek**.

tizim Dizi, sıra; krş. **ḳatyer**.

Sekirip tura Nurayman, oynap başlay, Ḳara yerni tepemiz, sekiremiz, Ḳollar belde, başlarda ‘op, op!’, -dey de, Tizimizni yerge şay tiydiremiz. “Hoplayarak Nuray'la oynamaya başlıyor, Kara yeri tepiyoruz, hoplayıp zıplıyoruz, Kollar belde, başlarda ‘hop, hop!’ diyerek, Dizimizi yere öyle deydiriyoruz.” -B. Çobanzade - 1.

tizlik (-gi) 1. *(etnografya)* Kırım’da düzenlenen bir düğün sırasında bir devenin dizinin üstüne bağlanan çıngıraklı ve saçaklı bir kumaş parçası 2. bk. **tizbez**.

tizme, **tizüv** Dizme.

Soñ ellerini oglügine sürtip, boyuncaḳ tizmesini eline aldı. “Sonra ellerini önlüğüne sürüp, boncuk dizmesini eline aldı.” -U. Edemova - 2.

tizmek 1. Dizmek; **kitaplarnı rafka ~** Kitapları rafa dizmek; **safḳa (sıraġa) ~** Sıraya dizmek; sıraya koymak; sıralamak. 2. (ipe) geçirmek; **boyuncaḳlarnı ~** Boncukları ipe geçirmek. 3. Biraraya getirmek; **cumle ~** Cümle kurmak; bk. **cumle yapmaḳ**; **cumle tertip etmek** 4. Anlaşma yapmak; **şartname ~** Anlaşma yapmak (imzalamak); krş. **şartname yapmaḳ**.

Olar baylıḳ elde etmek içün, biri-birlerinen talaşḳan, kimer vaḳıtlarda ise, zevḳ bayramları tizerek, oz araları at ḳoşusı yapḳan, abadanlıḳ ḳazanġanlar. “Onlar zengin olmak için, birbirleriyle vuruşmuş, bazı zamanlarda ise, şölenler düzenleyerek aralarında at yarışları yapmış şöhret kazanmışlar.” - Köroğlu Destanı.

tizmeli bk. **tizme**.

tizmemek *(olumsuz)* **tizmek**.

tiz-tizge Diz dize; **~ oturmaḳ** Diz dize oturmak.

Arasında töşelgen minder, kilim, / Oturġanmız tiz-tizge bar ḳoranta. “Arasında döşenmiş minder kilim, /

Oturmuşuz diz dize bütün aile." -B. Çobanzade - 1.

tob *(Kodeks Kumanikus)*: **~ ay** Nisan ayı.

toban Saman, tahıl sapları; **~ çöpü** Saman çöpü; **~dan aplikatsiya yapmaḳ** Samandan aplikasyon yapmak, samandan bir kağıt ya da kumaş üzerinde dikme ya da yapıştırma yoluyla süs yapmak; **~ sabaḳlı** Başaklı saman, başakla karışık saman.

Oġlan bir daḳḳada azbarnıñ bir kenarından, toban içinden, balaban bir benekli ḳarpız ketirdi. "Oğlan bir dakikada bahçenin bir kenarından, saman içinden, iri benekli bir karpuz getirdi." -U. Edemova - 2.

tobarsımaḳ *(ağızlarda)* Bayatlamak; bk. **bayatlaşmaḳ**.

tobe *(ağızlarda)* Tepe, doruk,zirve; bk. **töpe**.

tobuḳ (-ġı) *(anatomi)* Bilek; **ayaḳ ~ı** *(anatomi)* Ayak bileği; **ḳol ~ı** *(anatomi)* El bileği *(kemiği)*.

Apayınıñ burnma ḳaray kensiregi yoḳ, ayaġına ḳaray -tobuġı yoḳ, ḳoltuġına ḳaray - opkesi korüne. "Karısının burnuna bakar, burun deliği yok, ayağına bakar topuğu yok, koltuğunun altına bakar akciğeri görünüyor." -Edige Destanı.

tobulġı (tobılġı) *(botanik)* Çayırmelikesi, erkeçsakalı; *Filipendula sp. (bir çalı türü)*; **~ tayaḳ** Erkeçsakalı sopası *(çok sağlam)*.

Asan bura anlaġanı kibi, şualarını ḳuşana, eline bilezikli tobulġını ala, kör cüyrügine mine, anasınen savluḳalaşıp yolġa çıḳa. "Asan bunu anlar anlamaz silâhlarını kuşanır, bilezikli kamçı sapını eline alır, koyu doru atma biner, annesi ile vedalaşır, yola çıkar." - Köroğlu Destanı.

tobumaḳ *(ağızlarda)* Sert vurmak; kamçılamak.

todaḳ *(Kodeks Kumanikus)* Duvak; bk. **duvaḳ**.

togmek *(ağızlarda)* Dökmek; bk. **tökmek**.

toġa *(ağızlarda)* Toka; bk. **taḳa**; **kumüş ~lar** *(ağızlarda)* Gümüş tokalar.

toġalamaḳ *(ağızlarda)* Bir şeye yuvarlak bir biçim vermek.

toġan *(ağızlarda)* Akraba; bk. **tuvġan**.

toġay Çayır, çayırlık; krş. **barlaḳ**, **çayır**, **çimen**; **daġ ~ları** Dağ çayırları; **suv basḳan ~** Malaz, sulak yer, su altında kalan (su basmış) çayır; **~ otu** *(botanik)* Beyaz ay papatyası; *Leucanthemum sp*.

toġayçıḳ (-ġı) Çimenlik, küçük çayır.

toġaylıḳ (-ġı) Çayırlık.

toğın (toğun) 1. İspit, jant; çember *(tekerleğin)*; **kopçek ~ı** Tekerlek çemberi. 2. *(ağızlarda)* Budala, ahmak, alık, bön.

toğra bk. **tuğra**.

toğramaḳ *(ağızlarda)* Doğramak, dilimlemek.

toğru *(Kodeks Kumanikus)* 1. Doğru, hiçbir yöne sapmadan, dosdoğru, doğruca. 2. Doğru, gerçek; yanlış değil; bk. **doğru**.

toğun *(ağızlarda)* Budala, alık, ahmak; bk. **budala**.

toḫ *(ağızlarda)* Tok, doymuş (karnı); açlığını gidermiş; bk. **toḳ**.

tokay Tokay *(bir şarap çeşidi)*.

tokkata *(müzik)* Tokkata *(Tuşlu çalgılar için yazılmış çalgısal parça)*.

toksemiya *(tıp)* Toksemi, toksinle zehirlenme.

toksik Toksik, zehirli; **~ maddeler** Toksik maddeler, zehirli maddeler.

toksiklik (-gi) Toksiklik.

toksikolog Toksikolog.

toksikologiya Toksikoloji.

toksikoz *(tıp)* Toksikoz, avulanma.

toksin *(tıp)* Toksin, *(canlı organizmalarda görülen)* zehir, zehirli madde.

tokulmek *(ağızlarda)* Dökülmek; bk. **tökülmek. "Annem de benim topuzlu şalım topuzu tokuldü (***veya* **döküldü)"** *(Kırım Tatar halk şarkısından sözler)* "Anne, benim boncuklu şalımdan boncuklar döküldü".

toḳ (toḳu) 1. Tok, aç olmayan; **men ~um** Ben tokum; ben doydum; **boğazımace ~um** *(gerçek ve mecaz)* Boğazıma kadar tokum (doluyum); **aç ḳadrini ~ bilmez (***veya* **~ açnıñ ḳadrine etmez)** *(aytım)* Tok açın halinden anlamaz; **yarı ~, yarı aç** Yarı aç, yarı tok. 2. Doymuş; **~ irinti** Doymuş çözelti. 3. Sıkı, yoğun; **~ yeşil tüslü** Doymuş yeşil renkli; **~ içek** *(anatomi)* Kalın bağırsak.

Ḫalḳḳa ḳoşulġannıñ goñlü toḳ, / Ḫalḳtan ayrılġannıñ yuzü yoḳ. "Halka katılanın gönlü tok, / Halktan ayrılanın yüzü yok." -Atalar Sözü.

toḳa 1. bk. **toğa**. 2.: **saç ~sı** *(etnografya)* Saç tokası.

Birden-bir çare başta kâyışlarnıñ toğalarını çezip, soñ turmaḳ edi. "Tek çarenin önce kemerinin tokalarını çözüp sonra kalmaktı." -A. Osman - 2.

toḳal 1. Kör, keskinliği yeterli olmayan, küt; **~ ḳarandaş** Ucu sivri olmayan kurşun kalem; **~ burunlı tufliler** Küt burunlu ayakkabı. 2. Kısa; **~ parmaḳlar** Kısa ve kalın parmaklar.

O, toḳal uclı oḳ atıp, aġasını yaralay. “O uçsuz ok atıp ağabeyini yaralar.” -Altın Alma Masalı.

toḳallanġan Körelmiş, körlenmiş, keskinliğini yitirmiş.

toḳallanmaġan *(olumsuz)* **toḳallanġan**.

toḳallanmaḳ Körletmek.

toḳallanmamaḳ *(olumsuz)* **toḳallanmaḳ**.

tokallaşmaḳ Körleşmek.

Onıñ tişleri aşala, toḳallaşa. “Onun dişleri aşınıyor, körleşiyor.” -Çerkez Ali - 1.

toḳallaşmamaḳ *(olumsuz)* **toḳallaşmaḳ**.

toḳat (I) *(etnografya)* Hasır kapı.

toḳat (II) Düka; eski altın ya da gümüş sikke.

toḳat (III) *(ağızlarda)* 1. Tokat; şamar; beşkardeş bk. **şamar**; **~ yemek** *(ağızlarda)* Tokat yemek; tokat vurulmak bk. **şamar aşamaḳ**. 2. Darbe, vuruş; bk. **darbe**.

toḳıl *(ağızlarda)* Bir yıllık kuzu; bk. **toklu**.

toḳḳız *(ağızlarda)* Dokuz; bk. **doḳuz**.

toḳlu Toklu, bir yıllık kuzu, henüz yavrulamamış (genç) dişi koyun.

Sen maña oz ḳoyunlarıñdan sat, er bir ḳoyunnıñ yerine men saña bir toḳlu ketiririm. “Sen bana kendi koyunlarından sat, her bir koyunun yerine ben sana bir kuzu getiririm.” -Çerkez Ali - 1.

toḳluḳ (-ġı) Tokluk, doymuşluk; **boġaz ~ına işlemek** *(aytım)* Boğaz (karın) tokluğuna çalışmak.

Niayet, ḳart bir nalband onı tamaḳ toḳluġına korük çekmege ala. “. Nihayet yaşlı bir nalbant onu boğaz tokluğuna körük çekmeye alır.” -Altın Alma Masalı.

toḳmaçıḳ (-ġı) Küçük çekiç; bk. **çökuç**.

toḳmaḳ (I) 1. Tokmak. 2. Balyoz, varyos. 3. Havaneli; bk. **tüygüç**.

Ḳart bu toḳmaḳlarnı alıp evine ḳayta. “Yaşlı adam bu tokmaklan alıp evine döner.” -Turna Babay Masalı.

toḳmaḳ (II) *(ağızlarda)*: **toyġa ~ cıyıla** *(mecaz)* Bayrama herkes toplanıyor.

toḳmaḳlamaḳ 1. Tokmaklamak, tokmakla vurmak. 2. Basarak düzeltmek.

Ḳartlar tarılarnı toḳmaḳnen toḳmaḳlap bastıralar. “İhtiyarlar darılarını tokmakla vurarak ezerler.” -Turna Babay Masalı.

toḳmaḳlamamaḳ *(olumsuz)* **toḳmaḳlamaḳ**.

toḳmaḳlanġan Tokmaklanmış.

toḳmaḳlanmaġan *(olumsuz)* **toḳmaḳlanġan**.

toḳmaḳlanmaḳ *(edilgen)* **toḳmaḳlamaḳ**.

toḳmaḳlanmamaḳ *(olumsuz)* **toḳmaḳlanmaḳ**.

toḳmaḳlatmaḳ *(ettirgen)* **toḳmaḳlamaḳ**.

toḳmaḳlatmamaḳ *(olumsuz)* **toḳmaḳlatmaḳ**.

toḳsan *(ağızlarda)* Doksan; bk. **doḳsan**.

toḳtalmaḳ 1. Durmak (bir süreliğine); ara verilmek. 2. Kalmak (otelde vb.).

Bir ḳayanıñ ustüne çıḳa da, ondan ozüni suvġa atacaḳ ola, amma bu arada bir temir kok atlı adam keçip barayatır eken: 'Bu adam keçsin de, ozümni soñ atarım', dep toḳtala. “Bir kayanın üstüne çıkar ve kendini oradan atmak ister, ama bu sırada bir demir kır atlı adam geçmekteymiş: ‘Bu adam geçsin de, sonra kendimi atarım’, diye bekler.” - Aşık Garip Destanı.

toḳtalmamaḳ *(olumsuz)* **toḳtalmaḳ**; **toḳtalmadan (***veya* **toḳtalmayıp)** Durmadan, ara verilmeden.

toḳtama *(eylem adı)* **toḳtamaḳ**.

toḳtamadan Durmadan, ara vermeden, duraksamadan; krş. **mutemadiyen**; **~ aytmaḳ** Duraksamadan (akıcı) konuşmak.

toḳtamaḳ 1. Durmak; **avtobus kelip tükân yanında toḳtadı** Otobüs dükkanın yanında durdu. 2. Kesmek, bırakmak (bir şey yapmayı); ara vermek, vazgeçmek; **yaġmur toḳtadı** Yağmur dindi (durdu); **toḳta, tınçlan! dur, sakinleş!** Tokta sen, bu boyle keçmez!: dur hele, ben sana gösteririm!; **koçti aġlamaġa, ~ bilmey** Durmadan ağlıyor, bir türlü sakinleşemiyor.

Biraz ketken soñ, Aşıḳ Ġaripniñ evi yanındaki çeşmeden suv içmek içün toḳtay. “Biraz gittikten sonra, Aşık Garip'in evinin yanındaki çeşmeden su içmek için durur.” -Aşık Garip Destanı.

toḳtamamaḳ *(olumsuz)* **toḳtamaḳ**; **toḳtamayıp (***veya* **toḳtamay turıp)** Durmadan, sürekli, aralıksız; krş. **daima**, **sıdırġı**, **mutemadiyen**; **er vaḳıt (***veya* **er zaman)**; **toḳtamay turıp (***veya* **toḳtamadan) kule** Sürekli gülüp duruyor.

toḳtatamamaḳ Durduramamak.

toḳtatılġan *(fiil sıfat)* Durdurulmuş.

toḳtatılmaġan *(olumsuz)* **toḳtatılġan**.

toḳtatılmaḳ *(edilgen)* **toḳtatmaḳ**.

toḳtatılmamaḳ *(olumsuz)* **toḳtatılmaḳ**.

toḳtatḳan *(fiil sıfat)* Durduran.

Atta, otmek istep, aġlaşḳan balaçıḳlar bile aġlavlarını toḳtatḳanlar. “Hatta

ekmek isteyip ağlayan çocuklar bile ağlamalarını kesmişler.” -Karakulak Hikayesi.

toḳtatmaġan *(olumsuz)* **toḳtatḳan**.

toḳtatmaḳ 1. Durdurmak; **aydayıcı maşnanı toḳtattı** Sürücü arabayı durdurdu. 2. Kesmek, son vermek, vazgeçmek, bırakmak; **korüşmeler toḳtadı** Görüşmeler kesildi. 3. Yolunu kesmek, durdurmak *(kişi hakkında)*; **koçip ketecek edi**, **men toḳtattım** O çekip gidecekti, ben onu durdurdum. 4. Kapatmak, durdurmak *(motoru; mekanizmayı vb.)*.

Ne analarnıñ, ne balalarnıñ koz yaşları, ne de butün cin tayfasınıñ baş egip yalvarġanları -iç bir şey, intiḳamcı Buyük Ayuvnı toḳtatıp olamaġan. “Ne anaların, ne babaların göz yaşları, ne de bütün cin taifesinin baş eğip yalvarmaları, hiçbir şey intikamcı Büyük Ayı'yı durduramamış.” -Ayuvdağ Efsanesi.

toḳtatmamaḳ *(olumsuz)* **toḳtatmaḳ**.

toḳtav 1. Durdurma, stop etme, bırakma; krş. **toḳtama**. 2.: **~ yeri** *(isim)* **(***konuşmada* **ostanovka)** Durak; **troleybus ~ yeri** Troleybüs (telli otobüs) durağı. 3.: **~ işaretleri** *(dil bilimi)* Noktalama işaretleri.

Bek sultan, degen bir ḫanlıḳḳa barıp yete ve ḫanġa kelgen soñ: Mezelerge selâm olmaz, Aşıḳlarġa toḳtav olmaz. “Bek sultan denen bir hanlığa varır ve hana geldikten sonra: -Mezelere selâm olmaz, Aşıklara durmak olmaz.” -Tahirnen Zore Destanı.

toḳtav-durav: **~ kormeyip çalışmaḳ** *(ağızlarda)* Durmaksızın *(hiç ara vermeden)* çalışmak.

toḳtavsız Aralıksız, sürekli, fasılasız, kesintisiz; krş. **uzlüksiz**; **~ iş** Kesintisiz çalışma.

Ḳaranlıḳ gecede yollarda ḳalsan, / Toḳtavsız yurüşten boldursan, talsan, / Meşaḳḳat yuküni arḳana alsan, / Umütin goñlüne yengillik berir. “Karanlık gecede yollarda kalırsan, / Durmadan yürümekten halsiz düşersen, yorulursan, / Meşakkatin yükünü sırtına alırsan, / Ümidin gönlüne hafiflik verir.” -Y. Temirkaya - 1.

toḳuġan *(fiil sıfat)* Dokuyan, dokumuş olan.

toḳulmaḳ *(edilgen)* **toḳumaḳ**.

toḳulmamaḳ *(olumsuz)* **toḳulmaḳ**.

toḳuma Kumaş, dokuma, tekstil ürünü; krş. **ḳumaç**; **~nıñ tersi** Kumaşın ters yüzü.

Ḳırḳ yamavlı toḳuma ştanını, çilterli keten kolmegini kiyip yol yaġasında

pusıp turġan arḳadaşlarına barıp ḳoşuldı. “Kırk yaması olan dokuma pantolonunu, keten gömleğini giyip yol kenarında sessiz duran arkadaşlarına katıldı.” -Y. Bolat.

toḳumacı Dokumacı, dokuyucu; krş. **toḳuyıcı**.

toḳumacılıḳ (-ġı) Dokumacılık.

Toḳumacılıḳ fabrikasınıñ tseḫlerinden donatmalarnıñ gurültisi eşitile. “Dokuma fabrikasının atölyelerinden donanımların gürültüsü işitiliyor.” -İ. Paşi.

toḳumaġan *(olumsuz)* **toḳuġan**.

toḳumaḳ 1. Dokumak; **yipek ~** İpek dokumak. 2. *(mecaz)* Uydurmak; **yır ~** Şarkı uydurmak. 3. *(konuşmada)* Yazmak; bk. **şiir yazmaḳ**; **şiir ~** Şiir yazmak. ● **molla bilgenini oḳur, bezaz bilgenini toḳur** *(atasözü)* Bilge bildiğini okur, dokumacı yapabildiğini dokur *(herkes yapabildiği şeyi yapar)*.

Alla cinlerı baġlar, baġçalar yetiştirip, tan saça, keten toḳuy ekenler. “Allah cinleri bağlar, bahçeler yapıp, buğday ekiyor, keten dokuyorlarmış.” -Altın Beşik Efsanesi.

toḳumamaḳ *(olumsuz)* **toḳumaḳ**.

toḳunaḳlı: Dokunaklı; **~ vaḳia** Dokunaklı bir hikaye.

toḳunamamaḳ Dokunamamak.

toḳunġan Dokunmuş olan.

toḳunıcı *(matematik)* Teğet; mümas.

toḳunılmaz Dokunulmaz; **~ yedek** Dokunulmaz stok *(rezerve, yedeklik)*.

toḳunılmazlıḳ (-ġı) Dokunulmazlık; **şaḫısnıñ ~ı (***veya* **şaḫısḳa tiyilmemezlik)** Kişi dokunulmazlığı.

toḳunma, toḳunuv Dokunma; dokunuş.

Settar onıñ toḳunuvından dağılıp kete bilecek kibi keldi. “Settar onun dokunmasından dağılabilecek gibi geldi.” -E. A. Osmanoğlu - 1.

toḳunmaḳ 1. Dokunmak; krş **tiymek**. 2. Değinmek; bk. **ilişmek**.

Şundan soñ ḫan ayta: -Menim sarayımdan çıḳ ve ḳaytıp menim yanıma kel, lâkin yol boyu kimsege toḳunma, iç bir şeyge eliñni tiydirme. “Bundan sonra han söyler: -Benim sarayımdan çık ve dönüp yanıma gel, fakat yol boyunca kimseye dokunma, hiçbir şeye elini deydirme.” -Ocak Latifesi.

toḳunmamaḳ *(olumsuz)* **toḳunmaḳ**.

toḳunmamazlıḳ Dokunulmazlık.

toḳuş İtiş, çarpma, dürtü.

toḳuşamamaḳ Tokuşamamak; çarpışamamak.

toḳuşḳan *(fiil sıfat)* Tokuşmuş, çarpışmış *(olan)*.

toḳuşma, toḳuşuv Çarpışma, tokuşma.

Sükünet içinde ḳadelerniñ toḳuşuvından asıl olġan tınıḳ davuşlar işitildi. "Sessizlik içinde kadehlerin tokuşturulmasından oluşan ince sesler duyuldu." -E. A. Osmanoğlu - 1.

toḳuşmaḳ 1. Çarpışmak; tokuşmak; **maşnalar toḳuştı** Arabalar çarpıştı. 2. Kadeh tokuşmak.

Yuvarlanırkende bir-birine toḳuşmay, bir-birini ḳısmay, sıtmay. "Dökülürken de birbirine çarpmıyor, birbirini kısmıyor, sıkmıyor." -A. Hilmi.

toḳuşmamaḳ *(olumsuz)* **toḳuşmaḳ**.

toḳuştıramamaḳ Kadeh tokuşturamamak *(mesela şarap içerken)*.

toḳuştırmaḳ 1. Çarpıştırmak. 2. Kadeh tokuşturmak.

Olar birer ḳade toḳuştırıp içtiler, şaḳalaşıp, kulüşip, dost-eşlerini ḫatırlap biraz ḳapındılar. "Onlar birer kadeh tokuşturup içtiler, şakalaşıp gülüşüp dost eşlerini hatırlayıp biraz atıştırdılar." -Çerkez Ali - 1.

toḳuştırmamaḳ *(olumsuz)* **toḳuştırmaḳ**.

toḳutḳan *(fiil sıfat)* Dokutan, dokuma işini yaptıran.

toḳutmaġan *(olumsuz)* **toḳutḳan**.

toḳutmaḳ Dokutmak, dokuma işini yaptırmak.

toḳutmamaḳ *(olumsuz)* **toḳutmaḳ**.

toḳuv Dokuma; krş. **tokuma**.

Beyt toḳuvda pek çoḳların / Çıḳarmaġan ogüne... "Beyit yaratmakta pek çok şairi / Geçirmemiş önüne..." -E. Şemizade - 1.

toḳuyıcı Dokuyucu, dokumacı, çıkrıkçı *(İplik eğiren kadın)*; krş. **toḳumacı**; **altın** ~ Altın dokumacı.

tol *(inşaatçılık)* Katranlı karton.

tola (I) Tuğla; **ateşke dayanġan** ~ Ateşe dayanıklı tuğla; **ḫam (***veya* **pişmegen)** ~ Pişmemiş tuğla; **ḳırmızı** ~ Kırmızı tuğla; **~ yapmaḳ** Tuğla yapmak; **~ zavodı** Tuğla fabrikası; **~nen ḳalamaḳ** Tuğla koymak; **~nen divar ḳalamaḳ** Tuğladan duvar örmek; **~lar tuz ḳusḳan** Tuğlaların yüzeyinde tuz belirdi; **~nen soba yapmaḳ (***veya* **ḳalamaḳ)** Tuğladan soba yapmak.

Şadiyecik ḳaveḫaneniñ altı ḳırmızı tola töşemeli sofasına çıḳtı. "Şadiyecik kahvehanenin tabanı kırmızı tuğlayla döşenmiş sofasına çıktı." -A. S. Ayvazov - 1.

tola (II) Kısa kesilmiş koyun postu.

tolacı Tuğlacı.

tolacılıḳ (-ġı) Tuğlacılık.

tolaçıḳ (-ġı) Küçük tuğla.

tolamamaḳ Dolamamak.

tolasımaḳ *(ağızlarda)* 1. Dinmek, durmak; kesilmek *(yağmur, kar hakkında)*. 2. Dağılmak *(bulutlar hakkında)*; **bulutlar tolasıy** *(ağızlarda)* Bulutlar dağılıyor.

tolayı *(ağızlarda)* Dolayı; krş. **dolayı**.

İşniñ çoḳluġından tolayı, soñki vaḳıtlarda er kun keç ḳaytam. "İşin yoğunluğundan dolayı son zamanlarda eve geç dönüyorum." -Z. Kurtnezir - 1.

tolduramamaḳ Dolduramamak.

toldurġan *(fiil sıfat)* Doldurmuş olan.

toldurılġan *(fiil sıfat)* Doldurulmuş olan.

Tikilgen urba, ayaḳḳap, çeşit basmalar, çamaşır sabunı...episi bir tükânġa toldurılġan. "Dikilmiş elbise, ayakkabı, çeşitli basmalar, çamaşır sabunu... hepsi bir dükkana doldurulmuş." -U. Edemova - 2.

toldurılmaġan *(olumsuz)* **toldurılġan**.

toldurılmaḳ *(edilgen)* **toldurmaḳ**.

toldurılmamaḳ *(olumsuz)* **toldurılmaḳ**.

toldurma, **tolduruv** *(eylem adı)* toldurmaḳ; 1. Doldurma. 2. Gerçekleştirme; yerine getirme.

Suleyman bu merametli ve sevimli ḳadınnıñ areketlerini kozetip yatarken, oz dünyası, yalıñızlıḳnıñ, omürdeki boşluḳnı tolduruv isteginiñ neticesi ekenini añladı. "Süleyman, bu merhametli ve güzel kadının hareketlerini gözleyip yatarken, kendi dünyasının, yalnızlığın hayattaki boşluğu doldurma isteğinin neticesi olduğunu anladı." -A. Osman - 2.

Brigadanıñ pamuḳ planını tolduruvına bağışlanġan ḳısḳa toplaşuv bitken soñ reis Midatḳa: -Fermada da yapılacaḳ işler çoḳ. "Ekibin pamuk toplama işlemini bitirmesi sebebiyle yapıan kısa toplantı bittikten sonra başkan Mithat'a: -Çiftlikte yapılacak işler çok." -M. Ablalimov.

toldurmaḳ (*ağızlarda* **toltırmaḳ**, **tottırmaḳ)** 1. Doldurmak; dolu duruma getirmek; **filcannı** ~ Fincanı doldurmak. 2. Doldurmak *(basılı kâğıtların boş yerlerini tamamlamak)*. 3. Gerçekleştirmek, hayata geçirmek *(hasat planını)* 4. Pompalamak, tulumba ile doldurmak; **nasoslap** ~ Pompalamak; tulumba ile doldurmak; **ufürip** ~ Şişirmek. 5. Doldurmak *(tüfeğe mermi doldurmak)*; **tüfek** ~ Tüfeği doldurmak. 6. *(mecaz)* Doldurmak *(bir kişiyi sözleriyle doldurmak)*; **onı oyle toldurġanlar**, **Alla saḳlasın!** Ona öyle şeyler

söylediler ki *(onu öyle doldurdular ki)*, Allah korusun!

Ķoynıñ etini ķarınġa toldura, telisinden ozüne ķalpaķ tikip kiye. “Koyunun etini karına doldurur, derisinden kendine kalpak dikip giyer.” -Kozukurpeç Destanı.

toldurmamaķ *(olumsuz)* **toldurmaķ**.

toldurtmaķ *(ettirgen)* **toldurmaķ**.

toldurtmamaķ *(olumsuz)* **toldurtmaķ**.

tole *(ağızlarda)* 1. Oda; bk. **oda**. 2. İlaveten inşa edilmiş küçük bir oda; bk. **odacık**; **tavuķ ~** Kümes; bk. **kumes**; **yer ~** bk. **yertole**. 3. Bodrum; bk. **kiler**; **uru (***veya* **tolyaki**; **yertole)**.

tolerantlı Hoşgörülü, müsamahalı, toleranslı.

tolerantlıķ (-ġı) Hoşgörü, müsamaha, tolerans.

tolġan *(fiil sıfat)* Dolmuş olan.

Ķalbi sevinçnen tolġan ḫan, torunına baba-ecdattan asabalıķ ķalma altın beşikni bağışlağan. “Kalbi sevinçle dolan han, torununa baba ecdadından miras kalan altın beşiği hediye etmiş.” -Altın Beşik Efsanesi.

tolġatmaķ *(ağızlarda)* Başlamak *(doğum sancıları hakkında)*; bk. **ağrıları başlamaķ**.

tolġun 1. Dolu, dolgun; krş. **tolu**. 2. Dolunay; bedir; **~ ay** Dolunay.

tolıp-taşınmaķ: **tolıp-taşınıp ketti** Yanına her şeyden azar azar alıp gitti; **tolıp-taşınıp keldi** Yanında birçok şey getirerek geldi.

tolıp-taşmaķ Dolup taşmak; **ozen tolıp-taşıp aķa** Dolup taşan nehir akıyor.

Koyniñ tar soķağınıñ ortasında asıl olġan yolaķtan tolıp-taşıp bılançıķ suv aķa. “Köyün dar sokağının ortasında meydana gelen suyolundan dolup taşarak bulanık su akıyor.” -A. Osman - 2.

tolķın *(ağızlarda)* Dalga; bk. **dalġa**.

Yuregim uzülgenday oldı, suvuķ ķaydadır ġayıp olaraķ, butün bedenimni araretli tolķunlar ķaplap aldılar. “Kalbim duracak gibi oldu, soğuk birden kaybolup, bedenimi hararetli dalgalar sarmaya başladı.” -E. Umerov - 1.

tolķınlı *(ağızlarda)* Dalgalı, kıvrımlı; bk. **dalġalı**.

tolķunlanmaķ *(ağızlarda)* Dalgalanmak; bk. **dalġalanmaķ**.

tolma, **toluv** 1. Dolma, dolmak işi. 2. Gerçekleştirilmesi, yerine getirilmesi *(plan hakkında)*.

Yaḳında oğlunıñ eki yaşına toluv kunüni ḳayd etti. “Yakında oğlunun iki yaşına dolma gününü kaydetti.” -U. Edemova - 1.

tolmaç bk. **tilmaç**.

tolmaḳ 1. Dolmak; **eki çuval toldı** İki çuval doldu. 2. Gerçeşleştirilmek, uygulanmak; yerine getirilmek. 3. dolu olmak *(silah hakkında)* ● **“Aylar tolar, yıllar tolar, yaş keçer”** *(Kırım Tatar folklorundan)* “Aylar dolar, yıllar dolar, hayat geçer”.

Nuradin atına mine, amma ortalıḳ ḳanġa tola, evine ḳayta. “Nuradin atına biner, fakat her taraf kana dolar evine döner.” -Edige Destanı.

tolmamaḳ *(olumsuz)* **tolmaḳ**.

tolmaz *(sıfat)* Dolmaz, dolmayan.

Degirmenci: Olmaz, canım, olmaz, / Uluḳlar suya tolmaz, / Nevbetçiler razı olmaz, / Al ḳayt boġdayın. “Değirmenci: Olmaz canım olmaz, / Oluklar suyla dolmaz. / Nöbetçiler razı olmaz, / Al geri götür buğdayını.” -Halk Yırı.

tolpertav Süratli tırıs.

toltırmaḳ *(ağızlarda)* Doldurmak.

tolu (*ağızlarda* **tolı**; **dolu)** 1. Dolu, dolmuş, meşbu; krş. **tam**, **tolġun**, **mali**; **bankanıñ (***konuşmada* **bañkiniñ) ~sını ketir** Dolu olan kavanozu getir. 2. Dolu *(silah hakkında)*; **pıştav ~** Tabanca dolu. 3. Etraflı, ayrıntılı; **~ cevap** Etraflı *(ayrıntılı)* bir cevap.

Ḫan, Amet aḳaynıñ çarıḳları, beyaz kireçli toprak tolu yavluḳlarnen bağlanġanını korgen soñ, oyle oşlanıp kulgen ki, az ḳalġan sıḳılmaġa. “Han, Ahmet akayın çarıklarının beyaz kireçli toprak dolu mendillerle bağlandığını gördükten sonra, öyle hoşuna gidip gülmüş ki, az kalmış sıkılmaya.” -Eki Mendil Toprak Latifesi.

toluḳmaḳ 1. Dolmak *(sabrı tükenip öfkesi taşacak duruma gelmek)*; **o toluḳḳan** Onun yüreği doldu. 2. Çok üzülmek.

toluol *(kimya)* Toluol, toluen.

tolusınen Tamamen, tamamiyle, büsbütün

~ avtomatizatsiya etmek Tamamen otomatikleştirmek.

Yapḳan ‘cinaiy’ areketleriñni de tolusınen afu etem. “Yaptığın ‘ölümcül’ hareketlerini de dolusuyla affediyorum.” -İ. Abduraman - 1.

toluşmaḳ Doluşmak, tıkışmak, bir yer toplanmak, bir araya gelmek; rıḳmarıḳ ~ Tıklım tıklım *(ağzına kadar, hınca hınç, tıka basa)* doluşmak.

Palataġa tekrar professor ve ekimler toluştılar. “Odaya tekrar profesör ve doktorlar doluştu.” -A. Osman - 2.

toluşmamaḳ *(olumsuz)* **toluşmaḳ**.

tolyaki Küçük bir bodrum; bk. **kiler**, **uru**; krş. *(ağızlarda)* **tole**; **yertole**.

tomalaç 1. Biraz tombul; krş. **tombul**. 2. *(mecaz)* Tombul kadın; **“Ozü aruv, ozü yaş, adın sorsañ - ~”** *(Kırım Tatar halk şarkısından)* “Güzel biri, genç biri, adı ise Tomalaç”.

tomalaçıḳ (-ğı) 1. Yuvarlak. 2. Tombulca; krş. **tombul**; **tomalaç**; **“Olur ise, olsun, tomalaç olsun”** *(Kırım Tatar halk şarkısından)* “Bir yarim olsun, tombulca biri olsun”.

Adamlar olarnıñ ḳarşısına kelip toḳtadı, alçaraḳ boylu, tomalaçıḳ ḳadın ryukzağını yerge taşladı. “Adamlar onların karşısına gelip durdu, kısa boylu tombulca kadın sırt çantasını yere bıraktı.” -E. Umerov - 2.

tomalaç-tompaç: krş. **tombul**, **tomalaç**; **tomalaçım-tompaçım!** *(halk dili)* Tombişim benim!; **“Tomalaçım-tompaçım, sensiñ menim ḳuvançım!”** *(Kırım Tatar halk şarkısından)* “Tombişim, tombulum benim, sen benim sevincimsin!”.

tomalaḳ 1. Yuvarlak; krş. **tögerek, yuvarlaḳ; ~ kelgen bet** Yuvarlak yüz. 2. Yumak; çile *(iplik demeti)*; **bir ~ yip** İplik çilesi, bir yumak iplik. ● **~ şorba** Köfteli çorba; krş. **kufte(l) aş**.

Ağır, ağır bir tomalaḳ Tavşan- Töpesi aydı! “Ağır, ağır bir yuvarlak Tavşan Töpesi haydi!” -S. A. Özenbaşlı.

tomalaḳ-tompaḳ Tombul, tombalak, apalak; krş. **tombul**; **tomalaç**; **tomalağım-tompağım!** *(halk dili)* Tombişim benim!

tomar 1. Tomar, top, parça, yığın, küme; **bir ~ ḳağıt** Buruş buruş bir kağıt parçası. 2. Parça, kesme; **~ şeker** Kesme şeker. 3. *(botanik)*: **tomar tamır** Yumru kök. 4. Keçeleşmiş *(yün, saç vb.)*.

Olar taşlarnen, tomarlarnen tereklerden armut ḳaḳıp başladılar. “Onlar taşlarla, tomarlarla ağaçlardan armut düşürmeye başladılar.” -E. A. Osmanoğlu - 1.

tomarlağan *(fiil sıfat)* Buruşturan, buruşturmuş olan.

tomarlamağan *(olumsuz)* **tomarlağan**.

tomarlamaḳ Buruşturmak *(kağıt vb.)*.

tomarlamamaḳ *(olumsuz)* **tomarlamaḳ**.

tomarlanğan *(fiil sıfat)* Buruşturulmuş olan.

Raflarda molbertler, fırçılar, boyalar, çeşit biçimde tomarlanğan kağıtlar. “Raflarda şövaleler, fırçalar, boyalar, çeşitli biçimlerde yığılmış kağıtlar.” -İ. Paşi.

tomarlanmağan *(olumsuz)* **tomarlanğan**.

tomarlanmaḳ Keçelenmek, keçeleşmek *(saç, yün hakkında)*.

Yaġdan ve kirden tomarlanıp ḳalġan fufayka kuneşniñ suvuḳ nurları altında yılım-yılım yıltıramaḳta edi. “Yağdan ve kirden büzülmüş şapka, güneşin soğuk ışıkları altında parlamaktaydı.” -A. Osman - 1.

tomarlanmamaḳ *(olumsuz)* **tomarlanmaḳ**.

tomar-tomar: **~ ḳaġıt** Buruş buruş bir kağıt parçası; **sepet içinde ~ ḳaġıt taşlanġan** Sepetin içinde buruş buruş kağıt parçaları var.

Kaġıt kibi tomar-tomar etip ḳalbimni / Tükürikken sıyladılar yezit, aramlar. “Kâğıt gibi tomar haline getirerek kalbimi / Tükürükle ağırladılar yezit, lanet olasıcalar.” -Y. Kandım - 1.

tombul Tombul, şişman, etine dolgun; krş. **şişkin**; **~ ḳadın** Tombul bir kadın; krş. **leppi**; **~ yanaḳlar** Tombul yanaklar; **~ yanaḳlı** Tombul yanaklı.

Onıñ eki kozü, tombul elçiginen anasınıñ koküsine yapışıp, boġum-boġum, tolu ayaçığını ḳaḳa berip, emmekte olġan oğlançığında. “Onun gözleri, tombul küçük eliyle annesinin göğsüne yapışıp, boğum boğum ayağını itiverip, emmekte olan küçük oğlunda.” -U. Edemova - 2.

tombullaşmaḳ Tombullaşmak, şişmanlamak.

tombullaşmamaḳ *(olumsuz)* **tombullaşmaḳ**.

tompaç Tombul, tombalak, şişman.

tompaḳ (-ġı) Çıkıntılı, kabartılı, dışbükey, konveks.

tompuz 1. bk. **topuz**. 2. Küçük, tombalak bir çocuk.

Başta çıraḳnıñ meltesini koterdi, musafirniñ tompuz yanaḳlarındaki ḳan damarları açıḳ köründi. “Anneanne ışığın fitilini kaldırdı, misafirin topuz yanaklarındaki kan damarları açıkça görünüyordu.” -E. A. Osmanoğlu - 1.

ton Kürk *(hayvan postundan yapılan giysi)*; **ḳuyruḳlı ~** Kuyruklu kürk; **evelleri kelinge ḳuyruḳlı ~ ḳoya ediler** Eskiden gelinlere kuyruklu kürk hediye ederlerdi.

Saña temiz tonlar kiydirdim. “Sana temiz kürkler giydirdim.” -Edige Destanı.

tonamaḳ Soymak, yağmalamak; bk. **çaypamaḳ**.

Kim rastkelse onı tonay. “Kim rast gelirse onu ezer.” -A. Hilmi.

toncu Kürkçü.

tonçıḳ Küçük bir kürk; **kesmentik ~** Kısa, kolsuz kürk.

Sekiz oḳḳa iplik, iki anter: birisi papine biri mor anter, bir ḳadife cübbe, tonçuḳ, atlas ḳatkeçik, ḳuda baḫşışlarınız, daa kavkaz ḳuşaġı, uç başlı ḳuşaḳ, iki ipekli şal, daa bunlar kibi nicesi! "Sekiz kilo iplik, iki elbise; birisi papine, birisi mor elbise, bir kadife cüppe, kısa kürk, atlas katkeçik, dünür hediyeleriniz, bir de kafkas kuşağı, üç başlı kuşak, iki ipekli şal, daha ipekli şal, daa bunlar kibi nicesi!" -S. A. Özenbaşlı.

tonġuç İlk doğan evlat, ilk (yavru).

tonġus *(Kodeks Kumanikus)* Domuz bk. **domuz**.

tonik *(edebiyat)* Tonik, kuvvetlendiren.

tonika *(müzik)* Tonik, canlandıran *(müzik parçasının hızlı söylenen bölümü)*.

tonlu (*ağızlarda* **tonlı)** Kürklü.

tonna Ton.

Sizde ise, orta esapnen, zornen eki tonna ḳadar süt sağılıp, ayvanasravcılıḳta yuz biñ kümüşlik zararġa oġradıñız. "Sizde ise, ortalama, zorla iki tona yakın süt sağılıp, hayvancılıktan yüz bin gümüşlük zarara uğradınız." -M. Ablalimov.

tonnaj Tonilato; tonaj *(Bir taşıtın alabildiği ton miktarı)*.

tonnalıḳ Tonluk; **beş ~ maşna** Beş tonluk araba.

tonnel Tünel; bk. **tunnel**.

tonsız *(ağızlarda)* Kürksüz; bk. **tonsuz**.

tonsuz Kürksüz; **"Kış (***veya* **ayaz) degen: tonlularġa selâm etiñ, ~larġa özüm barırım (***veya* **kelirim)!"** "Kış dedi ki kürkü olanlara benden selam söyleyin, kürkü olmayanlara ben kendim gelirim!".

tontermek Çevirmek, döndürmek; bk. **çevirmek**; **avdarmaḳ**.

tonuḳ (-ġı) Donuk, parlaklığı olmayan, mat.

Suvuḳ, tonuḳ, ağlaġan bakışlarman ḳadını, buyüklerni ḳarġay ediler. "Soğuk, donuk, ağlayan bakışlarla kadıya, büyüklere beddua ediyorlardı." -N. Çelebicihan.

tonuḳlaşmaḳ 1. Donuklaşmak. 2. *(mecaz)* Sönmek.

tonuḳmaḳ Donuklaşmak, donuk duruma gelmek.

tonuḳmamaḳ *(olumsuz)* **tonuḳmaḳ**.

tonus *(fizyoloji, tıp)* Tonus, kuvvet, canlılık, faaliyet.

tonzillit *(tıp)* Bademciklerin iltihabı, tonsillit.

toñ: **~ yağı** Karın bölgesindeki yağ.

toñġan *(ağızlarda)* Üşümüş olan; **açḳa ḳazan astırma, ~ġa ot caḳtırma** *(atasözü)* Aç olana yemek yaptırma, üşümüş olana ateş yaktırma.

toñḳa Kalın kafalı; geç veya güç anlayan; gabi, aptal.

Bir kun Prokopçuk ḳahyanı çaġırdı ve oña şoyle emir berdi: -Anavı kuçelekni ḳaḳaçtan alıp, Tonḳanıñ artındaki uzaḳ otarġa yollañız! "Bir gün Prokopçuk kahyayı çağırdı ve ona şöyle emir verdi: -Şu köpek yavrusunu et işinden alıp, Tonka'nın arkasındaki uzak otlağa yollayın!" -Çerkez Ali - 1.

toñmaḳ *(ağızlarda)* Üşümek; bk. **uşümek**; **buzlamaḳ**; **"Ḳıbladan esken salḳın cel, kaday, cumle alem toña(r), ay"** *(Kırım Tatar halk şarkısından)* "Kıble tarafından soğuk rüzgar esiyor, cümle alem (herkes) üşüyor".

Er yer tındı, epimiz tondıḳ, indemey edik. "Her yer sustu, hepimiz donduk, sesimizi çıkarmıyorduk." -N. Çelebicihan.

toñsıramaḳ *(ağızlarda)* Üşümek (biraz); bk. **biraz uşümek**.

toñulmek *(ağızlarda)* Bıktırmak; bezdirmek, usandırmak; bk. **tüñülmek**.

top (I) 1. Top; **~ oynamaḳ** Top oynamak; **~ oyunı** Top oyunu; **çuḳur ~u oyunı, arḳa ~** *(çocuk oyunu)* Topu çukura sokmayı hedefleyen oyun; **nişanġa ~nen urmaḳ** Hedefi topla vurmak; **ḳar ~u** Kar topu; **arman ~** *(çocuk oyunu)* Çemberin içindeki top. 2. Top, çile, yumak; krş. **yumaḳ; bir ~ yip** Bir yumak iplik; bir iplik topu. 3. Küçük bir parça; **pamuḳ ~u** Pamuk topu; küçük bir parça pamuk. 4. Tutam.

Aşıḳ oynaġan azar, / Top oynaġan tozar, / Oḳuġan epsini ozar. "Aşık oynayan azar, / Top oynayan eskir, / Okuyan hepsini geçer." -Atalar Sözü.

top (II) 1. Grup, sürü; **bir ~ adam** Bir grup insan; **kimerde (***veya* **bazıda) torġaylar ~nen uça** Serçeler bazen sürü halinde uçar. 2. Küme; **ḫuceyreler ~u** *(biyoloji)* Hücre kümesi. 3. Deste; **bir ~ defter** Bir deste defter. 4. Demet; krş. **baġ**; **deste**; **demet**.

Efendi topnen ḳâġıtıñ Asan mirzanıñ ogüne koyar. "Efendi topuyla kâğıdı Hasan mirzanın önüne koyar." -H. Ş. Toktargazi.

top (III) 1. Çekirdek; iç. 2. Top *(silah)*; **~ atmaḳ** Top atmak; topla ateş etmek; **~ḳa tutmaḳ** Topa tutmak *(bir yeri top ateşi altında bulundurmak)*; **ḳasırġalı ~ ateşi başladı** Yoğun top atışı başladı.

Top ateşile tutaşıp yanġan, yana yatḳan binalar, bilmem neler, bilmem neler korüne. "Top ateşiyle tutuşup yanan,

yanmakta olan binalar, daha neler, neler görünüyor.” -A. Hilmi.

top (IV) Pekiştirme eki bk. **top-tolu**.

Onıñ dallarındaki top-top ḳara kirazlar balalarnı ozlerine çağırmaḳta ediler. “Onun dallarındaki top-top kara kirazlar çocukları yanlarına çağırıyordu.” -Y. Bolat.

topa Parça; ~ **şeker** Kesme şeker.

topaç 1. Dilim; bk. **tilim**. 2. bk. **topa**.

Şu arada, olarnıñ yanındaki buyük tereknñi pıtaġına aġızında bir topaç yaġ olġan ḳarġa kelip ḳona. “O sırada onların yanındaki büyük ağacın dalına ağzında bir parça yağ olan bir karga gelip konar.”-Akıllı Kirpi ve Ayneci Tilki Masalı.

topal Topal; aksak; krş. **aḳsaḳ**.

Asadan kelir topal çoban, / Yasap satar çatal saban. / Niçün yasap satar topal çoban / Çatal saban. “Aşağıdan gelir topal çoban, / Yapar satar çatal saban. / Niçin yapar satar topal çoban / Çatal saban.” -Tezaytuv.

topallaġan *(fiil sıfat)* Topallayan, aksayan.

topallamaġan *(olumsuz)* **topallaġan**.

topallamaḳ Topallamak, aksamak; **biraz ~** Hafifçe topallamak.

Şakir de topallana berip, olarnıñ artından çaptı ve şamata olġan yerge dostlarından evel yetip keldi. “Şakir de topallayarak onların arkasından koştu ve şamatanın olduğu yere dostlarından evvel yetişti.” -A.Osman - 2.

topallamamaḳ *(olumsuz)* **topallamaḳ**.

topallatmaḳ *(ettirgen)* **topallamaḳ**.

topallatmamaḳ *(olumsuz)* **topallatmaḳ**.

topallay-topallay Topallaya topallaya.

topallıḳ (-ġı) Topallık; topal olma durumu; krş. **aḳsaḳlıḳ**.

topal-sapal: **~ yurmek** *(ağızlarda)* Topallayarak yürümek; düşe kalka yürümek; krş. **tentir-mentir yurmek**.

topar 1. Top, parça, yığın, küme; **~ bulutlar** Küme bulutlar. 2. Nesil, kuşak *(bir kuşağın öne çıkan temsilcilerin tümü)*. 3. Grup, kalabalık.

Ḳara ḳarġalar toparları ‘ḳaġ-ḳaġ’ sadalarınen çöller içinden ozlerine yemek araştıralar. “Kara karga grupları “gak-gak” sesleriyle tarlaların içine kendilerine yiyecek araştırıyor.” -Z. Kurtnezir - 1.

topar-topar Küme küme; krş. **top-top**.

Topar-topar ḳara bulutlar ġarptan şarḳḳa taba aḳa başladı. “Top top olan kara bulutlar batıdan doğuya doru akmaya başladı.” -E. A. Osmanoğlu - 1.

topaz *(mineraloji)* Topaz *(Doğal alüminyum silikatıyla flüorinden oluşan, kahverengi ya da soluk sarı renkte, sert, değerli bir taş)*.

topçı bk. **topçu**.

Ozüñ bilesiñ, ta Ḳrımġa oḳuvġa çağırġanlarında, men topçı muteḫassıslığını elde etken edim. “Sen biliyorsun, ta Kırım’da okula çağırdıklarında, ben topçu hocalığı elde etmiştim.” -E. Umerov - 1.

topçıḳ (-ġı) 1. Küçük top; **Asançıḳnıñ ~ı** Hasancığın topu. 2. Küçük bir demet.

Ḳutu içinde uzun ve ince rezinaġa bağlı kağıt topçıḳ, ḳuş şekilindeki sızġırtḳıç, dandürik ve bir çoḳ şeyler daa bar. “Kutucuğun içinde uzun ve ince lastiğe bağlı kağıt topçuk, kuş şeklindeki düdük, topaç ve bir çok şey daha var.” -E. A. Osmanoğlu - 1.

topçu *(askeri)* Topçu; **~ başı** *(tarihi)* Topçubaşı *(topçu ocağının komutanı)*.

tope *(ağızlarda)* Tepe, doruk, zirve; bk. **töpe**.

toplam 1. Biriktirme, birikme, toplama, toplanma; **sermiya ~ı** *(ekonomi)* Sermaye birikimi. 2. Kitap, antoloji, seçki; krş. **cıyıntıḳ**; **şiirler ~ı** Şiir kitabı; şiir antolojisi. 3. Toplam, mecmu, yekûn.

Stol ustünde gazetamıznıñ bu yılki toplamı tura, ozü ‘Koy aḳiḳatı’ gazetasınıñ bugunki nomerini kozden keçirmekte edi. “Masanın üstünde gazetemizin bu yılki toplamı duruyor, kendisi ise ‘Köy Gerçeği’ gazetesinin bugünkü sayısını gözden geçirmekteydi.” -Z. Kurtnezir - 1.

toplamaḳ 1. Toplamak *(bir yerde)*. 2. Biriktirmek; **aḳça ~** Para biriktirmek. 3. Toplamak; yığmak; tahşit etmek 4. Hasat toplamak, mahsulü kaldırmak; bk. **cıymaḳ**. 5. Burmak, ağza kekre tat vermek; bk. **burmaḳ**; **kogem aġzıñnı toplay** Güvem eriği ağzımı buruyor.

Toḳtamış ḫanlıḳta ne ḳadar bilici bar, olarnıñ alayını toplay, lâkin biliciler de bura bilip olamaylar. “Toktamış hanlıkta ne kadar bilici varsa hepsini toplar, fakat biliciler de bunu bilemezler.” -Edige Destanı.

toplamamaḳ *(olumsuz)* **toplamaḳ**.

toplanġan *(fiil sıfat)* Toplanmış olan.

Toplanġanlarnıñ episi, beş-altı yaşında bir oġlançıḳtan ġayrı ḳadınlar, ḳızlar. “Toplananların hepsi, beş altı yaşında bir oğlan hariç, kadınlar ve kızlar.” -Z. Kurtnezir - 1.

toplanmaġan *(olumsuz)* **toplanġan**.

toplanmaḳ 1. Toplanmak. 2. Soğuktan büzülmek. 3. Büzüşmek.

Olarnıñ alayı bir yerge toplanıp keñeş etip, episine ortaca kelgen bir yerge şekerli gol yaptırmağa ḳarar bereler. "Onların hepsi bir yere toplanıp müşavere yaparak, hepsinin memleketlerinin orta kısmında katan bir yere şekerli göl yaptırmaya karar verirler." -Edige Destanı.

toplanmamaḳ *(olumsuz)* **toplanmaḳ**.

toplantı 1. Toplama, birikme, toplanma. 2. Toplantı; bk. **toplaşuv**.

İrfannıñ saḳalı astında salınıp turġan suv toplantısından buyük bir tamçı uzülip, sol ayaġınıñ baş parmaġı ustüne tüşti. "İrfan'ın sakalı altında salınıp duran su birikintisinden büyük bir damla kopup sol ayağının başparmağının üstüne düştü." -A. Osman - 2.

toplaşḳan *(fiil sıfat)* Toplaşmış olan.

Koy cemaatınıñ çoḳusı tükân ḳarçıġasına toplaşḳanlar. "Köy cemaatinin çoğu dükkânın karşı tarafında toplanmışlar." -Balta Latifesi.

toplaşma, **toplaşuv** *(eylem adı)* **toplaşmak**; Toplantı; **sınıf toplaşuvı** Sınıf toplantısı; **ana-babalar toplaşuvı** Veli toplantısı.

Kunlerden bir kun kolḫoz klubında toplaşuv oldı. "Günlerden bir gün kolhoz kulübünde toplantı oldu." - Çerkez Ali - 2.

toplaşmaġan *(olumsuz)* **toplaşḳan**.

toplaşmaḳ Toplaşmak, toplanmak; **ḫalḳ icrakom ogünde toplaştı** Halk, icra komitesinin önünde toplandı.

Otegi ḳızlar İsmail efendiniñ başına toplaşıp ne zaman ḳaytacaġım, şimdi mında ḳalsalar, soñ koyge varıp ana-babalarınen ne zaman korüşip olacaḳlarnı soray ediler. "Diğer kızlar İsmail Efendinin başına toplanıp ne zaman döneceğini, şimdi burada kalırlarsa, sonra köye gidip ana babalarıyla ne zaman görüşebileceklerini soruyorlardı." -A. Odabaş.

toplaşmamaḳ *(olumsuz)* **toplaşmaḳ**.

toplatmaḳ *(ettirgen)* **toplamaḳ**.

toplatmamaḳ *(olumsuz)* **toplatmaḳ**.

toplattırmaḳ *(ettirgen)* **toplatmaḳ**.

toplattırmamaḳ *(olumsuz)* **toplattırmaḳ**.

toplı *(ağızlarda)* bk. **toplu**.

toplu (I) Toplu, hep bir arada, toplanmış; **~ oturmaḳ (***veya* **yaşamaḳ)** Toplu halde yaşamak; **~ca** Daha toplu olarak.

toplu (II) Topu olan.

toplu(ca) Topluca, toplu olarak.

toplulıḳ (-ġı) 1. Toplama, yığma. 2. Topluluk, cemaat. 3. *(biyoloji)* Koloni, topluluk; **ḳırmısḳa (***veya* **ḳarınca) ~ı** Karınca kolonisi.

topnen 1. Hep birlikte; **torġay uçsa, ~ uçar** *(atasözü)* Serçeler sürü halinde uçar. 2. Toptan; krş. **kotere**.

Efendi topnen ḳâġıtın Asan mirzanıñ ogüne koyar. "Efendi topuyla kâğıdı Hasan mirzanın önüne koyar." -H. Ş. Toktargazi.

topograf *(jeoloji)* Topograf *(Topografya uzmanı)*.

topografik Topografik; topografya(s)i; **~ ḫarita** Topografik harita.

topografiya *(jeoloji)* Topografya *(Bir kara parçasını, doğal engebelerini belirtecek bir biçimde, kâğıt üzerinde çizgilerle gösterme işi)*.

toponimik *(dil bilimi; coğrafya)* Toponimik; toponimi(s)i.

toponimika Toponimi, yer adı bilimi *(Yer isimlerinin kökenini araştıran bilim dalı)*.

topraḳ (-ġı) 1. Ataların toprağı, ataların ülkesi. 2. Toprak; yer; krş. **turap**; **zemin**; **dım ~** Islak (nemli) toprak; **ḳuru ~** Kuru toprak; **yımşaḳ ~** Yumuşak toprak; **ḳattı ~** Sert toprak; **boş ~** a) Boş bir toprak, boş bir arazi. b) Kolay işlenen (yumuşak) bir toprak; **ḳara ~** Kara toprak, çernozyom; **ḳoñur ~** Kahverengi orman toprağı; **ḳızıl (***veya* **ḳırmızı) ~lar** Kırmızı topraklar; **sarı ~** Sarı toprak; **bu ~ degil, bu - ḳıçırdama taş** Bu toprak değil, bu bildiğin taştır. 3. Arazi, tarla, arsa; krş. **yer**. 4.: **baba-dede ~ı** Ataların toprağı. 5.: **bir avuç ~** a) Bir avuç toprak. b) Küçük bir toprak parçası. 6.: **~ soyu** Toprak tabakası; **dağ ~ soyları** Kayaçlar.

Dağ tübünde ḳart çoḳraḳ, / Suvunı içe çoḳ topraḳ / Em tuvarlar, em ḳuşlar. "Dağ dibinde yaşlı su kaynağı, / Suyunu içer çok toprak / Büyük baş hayvan ve kuşlar." -Tezaytuv.

topraḳçı Çiftçi, tarımcı, ziraatçı; krş. **ziraatçı**.

topraḳdaş Hemşeri.

topraḳlı Topraklı, ekecek toprağı olan.

topraḳsız Topraksız, ekecek toprağı olmayan.

topraḳşınas Toprak bilimi uzmanı.

topraḳşınaslıḳ (-ġı) Toprak bilimi; **~ institutı** Toprak bilimi enstitüsü.

topsız *(ağızlarda)* Topsuz, topu olmadan; bk. **topsuz**.

topsuz Topsuz, topu olmadan.

toptan *(ağızlarda)* Hep birlikte; bk. **topnen**.

Toptan nasıl etip atḳanlarını daa bir kere bile kormegen edim. “Topun nasıl atıldığını daha bir kere bile görmemiştim.” -A. Osman - 2.

top-tolu Dopdolu, büsbütün dolu.

top-top Gruplar halinde, küme küme.

Onıñ dallarındaki top-top ḳara kirazlar balalarnı ozlerine çaġırmaḳta ediler. “Onun dallarındaki top - top kara kirazlar çocukları yanlarına çağırıyordu.” -Y. Bolat.

topunen bk. **topnen**.

topuz 1. Bilya, yuvarcık, küçük top; **~ yine** Toplu iğne; **~ ḳalem** Tükenmez kalem. 2. *(tarihi)* Topuz, bir ucu top gibi olan silah. 3. Boncuk tanesi 4. Top *(şapkadaki)*.

Gubernator onıñ ḳolundan tutıp ḳapıġace ozġardı ve divarda asuvlı turġan şertli topuznı tutıp tarttı. “Vali onun elinden tutup kapıya kadar geçirdi ve duvarda asılı duran şeritli topuzu tutup çekti.” -Çerkez Ali - 1.

topuzçıḳ (-ġı) 1. Küçük bir bilya. 2. Küçük bir boncuk.

topuzlı 1. Küçük topu olan. 2. *(tarihi)* Topuzlu, bir ucu top gibi olan silahı taşıyan. 3. Boncuklu; **~ şal** Boncuklu şal.

tor *(ağızlarda)* 1. Ağ; bk. **aġ**; **çilter**. 2. Balık ağı, saçma; serpme ağ; bk. **aġ**; **av**; **saçma**. 3. Ağ desen. 4. Örtü, perde; bk. **perde**. 5. *(mecaz)* Tuzak, kapan; bk. **ḳapḳan**; **tuzaḳ**.

Tora (I) *(dini)* Tora, Tevrat, Musa'nın Beş Kitabı; bk. **Tevrat**.

tora (II) *(ağızlarda)* Doğru; bk. **doğru**.

toradan-torı *(ağızlarda)* Doğrudan, doğrudan doğruya, dosdoğru; bk. **doğrudan-doğru**.

toraḳ (-ġı) Torak *(Kömürleştirilecek ağaçla dolu olan çukur)*.

toram *(ağızlarda)* Dilim; bk. **tilim**.

toramaḳ *(ağızlarda)* Dilimlemek; kesmek; doğramak; bk. **doğramaḳ**.

Ḳabrimde melekler sorġu sorasa, / Azrail tilimni biñ kere torasa “Kabrimde melekler soru sorsa, / Azrail dilimi bin kere doğrasa” -B. Çobanzade - 3.

toraman İri yapılı, kuvvetli, sağlıklı bir genç; toraman.

torası *(ağızlarda)* Doğrusu, gerçeği söylemek gerekirse; gerçek şu ki; bk. **doğrusı**.

toratürter *(ağızlarda)* Gerçeği doğrudan (yüzüne bakarak) söyleyen kimse; bk. **doğrusını aytḳan**.

torba Torba, çanta, poşet, küçük bir çuval; **yoḳsul ~sı** Torba, heybe.

At torbaġa ḳoyġamın arpa ḳavuz, / Nişanlınnı bilemen, calpaḳ avuz. "At torbasına koyduğum arpa kabuğu, / Nişanlını biliyorum yayık ağız." -Çın.

torbacı *(eski)* Heybeci.

torbalanmaḳ Torbalanmak; gevşeyip sarkmak.

Kozleriniñ tübü yarı alka şekilinde torbalanıp sarḳḳan. "Gözlerinin altı yarı halka şeklinde torbalanıp sarkmış." -U. Edemova - 2.

torbalanmamaḳ *(olumsuz)* **torbalanmaḳ**.

torbalı 1. Torbalı, çantalı, torbası (çantası) olan; **boynu ~** *(eski)* a) Boynunda torba taşıyan. b) *(mecaz)* Dilenci. 2. *(zooloji)*: **~lar** Torbalılar, keseliler.

torbasız Çantası olmayan, çantasız.

tore bk. **töre**.

toreador Matador, boğa güreşçisi.

torf Turba *(Az çok kömürleşmiş durumda bitki kalıntılarından oluşan, yakıt olarak kullanılan, siyaha yakın renkte, hafif süngerimsi taşıl kömür)*; **~ bataḳlıġı** Turba bataklığı.

torfçı Turbacı.

torflu Turbalı.

torfluḳ (-ġı) Turbalık.

torfsız Turbasız.

torġay 1. *(zooloji)* Serçe; **çingene ~; bos ~** Boz serçe; **taz ~** kel *(dazlak kafalı)* serçe; **çoçami(y) ~, çöpele ~** *(zooloji)* Toygar, tarla kuşu, turgay, çayır kuşu; **çoçamiy ~nıñ başında saçı tiklenip (çoçayıp) tura** Çayır kuşunun kafasındaki tüyler dik durur; **orman ~** *(zooloji)* Bayağı ipekkuyruk (kuş). 2.: **~ yuzümi** *(botanik)* Frenk üzümü.

Men eşikte ekende, / Ḳazlar torġay ekende, / Kokümiz baḳır ekende. "Ben eşikteyken, / Kazlar tarla kuşuyken, / Göğümüz bakırken." -Kozukurpeç Destanı.

torı *(ağızlarda)* Doğru, doğru olan; bk. **doğru**.

Birazdan çoban ḳaytıp keldi, torı corġa egerlengenini bildirdi. "Biraz sonra çoban döndü, doğru corġa eğerlediğini bildirdi." -M. Ablalimov.

tori *(siyaset; tarih)* Muhafazakâr *(İngiltere'de tutucu parti üyesi; kralcı)*.

toriy *(kimya)* Toryum (Th).

torlamaḳ 1. Kapamak, bürümek; krş. **ḳaplamaḳ**; **kokni bulutlar torladı** Bulutlar gökyüzünü kapadı (kapladı). 2. *(ağızlarda)* İliğin kenarlarını dikmek (gömleğin); krş. **ilik tikmek**. 3. *(ağızlarda)* Dikmek, onarmak, örmek; bk. **cörmemek**; **ormelemek**.

torlamamaḳ *(olumsuz)* **torlamaḳ**.

torlandırmaḳ Kaplanmak; bürünmek; **“İsmailbey yoḳdır ḫaberi...yuregimi sıḳayor, gözlerimi torlandıriyor...”** *(Nariman Narimanov’un cenaze töreninde söylediği sözler)* “İsmailbeyin öldüğü haberi duyunca, yüreğim burkuluyor, gözlerim yaşla doluyor”.

torlandırmamaḳ *(olumsuz)* **torlandırmaḳ**.

torlanmaḳ (I) Yaşla dolmak (gözleri); **kozleri ~** Gözleri (yaşla) dolmak; ağlayacak gibi olmak; bk. **kozleri yaşlanmaḳ**.

Aḳ desem ḳalp ḳarara, koz torlana, / Sen şay desen, gur yurek ortalana. “Ah dersem kalbim kararır, gözüm nemlenir, / Sen öyle dersen, coşkun gönlüm durulur.” -Çın.

torlanmaḳ (II) 1. *(ağızlarda)* Dikilmek; onarılmak. 2. Ağ desenli olmak *(kavunlar hakkında)*. 3. Kaplanmak.

torlanmamaḳ *(olumsuz)* **torlanmaḳ**.

torlemek *(ağızlarda)* Üzerinde (ufak) çatlaklar oluşmak; **ḳartop torledi, çıḳarmaġa mumkün** Patateslerin üzerinde (ufak) çatlaklar oluştu, topraktan çıkarılabilir.

torlı Ağ desenli *(kavun hakkında)*.

torna: **~ tezyası** Torna, torna tezgahı; **~ etmek** Torna tezgahında çalışmak.

tornacı Tornacı, torna işçisi.

tornacılıḳ (-ġı) Tornacılık.

tornado *(meteoroloji)* Tornado, hortum, şiddetli fırtına, siklon.

torpeda Torpil; torpido.

torpedacı Torpidocu.

torpedalamaḳ Torpillemek; torpille batırmak; torpido atmak.

torpedalamamaḳ *(olumsuz)* **torpedalamaḳ**.

tors Kara, karanlık, iç karartıcı, somurtkan; **~ bulutlar** Kara bulutlar; **~ çıraylı** Asık suratlı.

İnat, urdumduymaz, oz nuḳsanlarını ozü tanımaġan, kuçü yetecek-yetmeycegini bilmegen, ters, tors, egoist adam. “İnat, vurdumduymaz, kendi eksikliklerini kendi bulmayan, neye gücü yetip yetmeyeceğini bilmeyen, ters, kara suratlı, egoist biri.” -E. Umerov - 2.

torsaḳ *(ağızlarda)* Torun çocuğu; bk. **tornumnıñ balası (**krş. *ağızlarda* **ciyen)**.

torsaymaḳ Surat asmak; somurtmak *(keyifsizliğini göstermek için)*.

-Boyle delilikke, ḳatillikke nasıl ve ne içün ḳozġalġanımnı bilmeyim, -dep

torsaydı prokurornıñ ḳarşısında oturġan kolḫozcı. “-Böyle bir deliliğe, katilliğe nasıl ve niçin kalkıştığımı bilmiyorum, -diyerek somurttu savcının karşısında oturan çiftçi.” -Z. Kurtnezir - 1.

torsaymamaḳ *(olumsuz)* **torsaymaḳ**.

tort (-tu) *(aşçılık)* Yaş pasta; **lezetli ~** Lezzetli bir yaş pasta.

Kene şu şeer içinde dolansañ beştaḳtalar artında konfet, pryanik, tort satıp oturġan saġlam, yaş yigitlerge kırcıman adamlarġa rastkelesiñ. “Daha şu şehir içinde dolaşsan tezgâh arkasında şeker, bisküvi, pasta satıp oturan sağlam, genç yiğitlere yaşlı adamlara rastlarsın.” -U. Edemova - 2.

torta 1. Tortu, çökelti, toput; krş. **telbe**, **mırġa**; **ḳatran ~sı** *(kimya)* Katran tortusu. 2. Tereyağı eritildiğinde oluşan tortu; krş. **murt**. 3.: **~ yuzümi** *(botanik)* Frenk üzümü; bk. **torġay yuzümi**.

tortalı: **~ yaġ** Eritildiğinde bol miktarda tortu bırakan yağ.

toru Doru *(Gövdesi kızıl, ayakları ve yelesi koyu renkli olan at)*; **ḳara ~** Koyu doru; **tozla ~** Griye çalan doru.

Doḳuz toru at yektirip bir araba cibereler, kene kelmey, ‘ḳartlığım bar’, -dey. “Dokuz doru at koşup bir araba gönderirler, gene gelmez, ‘yaşlıyım’, der.”-Edige Destanı.

torun (tornu) Torun; **~nıñ balası (***ağızlarda* **torsaḳ**; **ciyen)** Torun çocuğu; **oġlan ~** Erkek torun; **ḳız ~** Kız torun.

Biçare ḫan, ozünen beraber ḳanlı kozyaşlarmı tokken, ḳızı Zeranen torunını da alġan. “Biçare han, kendisiyle birlikte kanlı göz yaşları döken kızı Zehra ile torununu da yanına almış.” -Altın Beşik Efsanesi.

tos- *(pekiştirme eki)* bk. **tos-tomalaḳ**; **tos-tolu**.

Orta boylu, tos-tomalaḳ, fıstıḳ kibi bir ḳız. “Orta boylu, tostoparlak, fıstık gibi bir kız.” -Çerkez Ali - 1.

tosap *(ağızlarda)* Köpük; kazan taşı; bk. **ḳasmaḳ**.

tosat Bir süre; bir zaman; bk. **vaḳıt**; **bir ~ raatlan** Biraz dinlen; **bir ~ oturıp ketti** Biraz oturduktan sonra gitti; **bir ~tan** Bir zaman sonra; bir süre sonra.

Aç ecel keldi de, tosattan basıp, / Vaḳıtsız soldırdı çeçegim, gulüm. “Aç ecel keldi ve zamansız basıp, / Zamansız soldurdu çiçeğimi, gülümü.” - M. Ablalimov.

tosat-tosat Bazen; zaman zaman; ara sıra; krş. **vaḳıt-vaḳıt**; **bazıda (bir)**; **kimerde**

(bir) ~ yır (*veya* **şiir) toḳuy ediler** Bazen şarkı (şiirsel) yazıyorlardı.

Tosat-tosat toḳtalıp, ḳuşlarnıñ çivildisini diñley. “Sık sık durarak, kuşların ötüşlerini dinliyor.” -R. Fazıl - 1.

tosḳınlıḳ *(ağızlarda)* Engel; mania, mani; bk. **sed**; **mania**; **bent**.

tosmaḳ *(ağızlarda)* 1. Kesmek (yolunu); karşısına engel çıkarmak; mani olmak; bk. **kesmek**; **yolnı ~** Yolu kapatmak; bk. **yolnu kesmek**. 2. Çocuğu lazımlığın üzerinde tutmak; çocuğa tuvaletini yaptırmak.

tosmen: **~ge tutmaḳ** Bloke etmek; bk. **blok yapmaḳ**.

tost (-tu) Şerefe kadeh kaldırma; içki masasında söylenen söz.

Aḳşamdan beri içamayıp oturġan Aydos, tost aytılġanı sayın ağızını suvlandırıp, kozlerini tögereklendirip yutḳuna berdi. “Akşamdan beri içemeyip oturan Aydos şerefe kadeh kaldırıldıkça ağzını sulandırıp, gözlerini yuvarlaklaştırıp yutkundu.” -Çerkez Ali - 1.

tostaḳan *(ağızlarda)* bk. **tostıḳay**.

tostıḳan bk. **tostıḳay**.

tostıḳay 1. *(etnografya)* Çocuklara verilen, boyanmış kase; **~nen aş berip**, **kozün çıḳara** *(ağızlarda)* Verdiği yemeği başa kakmak. 2. *(ağızlarda)* Ahşap kase; **“Tostıḳayday tuyaḳlı”** *(Kırım Tatar folklorundan)* “Toynaklar ahşap kaseler gibidir”. 3. *(ağızlarda, zooloji)* Uğur böceği; bk. **sırlı bocek**.

tostırmaḳ *(ağızlarda)* bk. **astırmaḳ**.

tostoḳay *(ağızlarda)* bk. **tostıḳay**.

tos-tolu Dopdolu, büsbütün dolu, ağzına kadar dolu, tıklım tıklım dolu; **bazar ~ pamidor** Pazar domateslerle dolu; pazarın her yerinde domates satılıyor.

tos-tomalaḳ Yusyuvarlak, tamamen yuvarlak, tombul.

Muzaffarçıḳ tos-tomolaḳ, toḳ, ḳırmızı betli, ḳara saçlı oğlançıḳ. “Muzaffercik yusyuvarlak, dolgun kırmızı yüzlü, kara saçlı oğlancık.” -İ. Paşi.

tosun (I) İğdiş edilmiş *(üç yaşındaki)* tosun.

tosun (II) *(inşaatçılık)* Kiriş, kalas.

toş *(Kodeks Kumanikus)* Göğüs; sine; meme; bk. **töş**.

toşâk *(Kodeks Kumanikus)* Yatak, döşek; bk. **töşek**.

toşek *(ağızlarda)* Yatak, döşek; bk. **töşek**.

tot Pas *(demirin yüzeyinde oksitlenme sonucunda oluşan madde)* krş. **pas**; **~ basmaḳ (***veya* **tutmaḳ)** Pas tutmak,

paslanmak; **~ basḳan** Pas tutmuş; paslanmış; paslı olan; krş. **totlanġan**.

Dünyanı tutḳan sert demir, / Demirni ufatḳan tot komür, / Episinden ḳavi şu omür, / Onı da korgen bu keday. "Dünyayı tutan sert demir, / Demiri ufalayan pas kömür, / Hepsinden sağlam bu ömür, / Onu da görmüş bu şair." -B. Çobanzade - 1.

tota *(ağızlarda)* Teyze; bk. **tata**; **apte**.

Annesi Sayde tota ile tanış etti. "Annesi Sayde hanımla tanıştırdı." -A. S. Ayvazov - 1.

tota-ḳardaş *(ağızlarda)* Kız kardeşler; bk. **tata-ḳardaş**.

total Topyekün, genel; **~ cenk** Topyekün savaş.

totalitar Totaliter; **~ rejim** Totaliter rejim.

totalitarlıḳ (-ġı) Totaliterlik, tek particilik.

totallik (-gi) Bütünlük, genellik.

totay 1. *(eski)* Genç bir kız, bayan. 2. Güzel; krş. **civan**; **~ ḳız** Güzel bir kız; **"Altı da ḳızlar, totay da ḳızlar..."** *(Kırım Tatar halk şarkısından)* "Altısı kız, altısı da güzel". 3. Soylu bir kadın. 4.: **~!** *(ağızlarda)* Teyze!; hanımefendi! *(kadınlara yönelik kullanılan saygılı bir hitap şekli)*.

Esmeri de olsa, totay ḳız. "Esmerce de olsa, asil kız." -Atalar Sözü.

totem Totem *(İlkel toplumlarda topluluğun ondan türediği sanılan ve kutsal sayılan hayvan, ağaç, rüzgâr vb. herhangi bir doğal nesne, ongun)*.

totemistik *(sıfat)* Totem(s)i; totemizm(s)i.

totemizm Totemizm, totemcilik.

totı *(ağızlarda)* Papağan; bk. **totu**.

totırmaḳ *(ağızlarda)* Doldurmak; bk. **toldurmaḳ**.

totlanġan *(fiil sıfat)* Paslanmış olan; paslı olan.

totlanmaġan *(olumsuz)* **totlanġan**.

totlanmaḳ Paslanmak, pas tutmak; **~ ẖasiyeti demirge ait(tir)** Paslanmak demirin özelliğidir.

İşlegen demir totlanmaz. "İşleyen demir paslanmaz." -Atalar Sözü.

totlanmamaḳ *(olumsuz)* **totlanmaḳ**.

totlatmaḳ *(ettirgen)* **totlanmaḳ**.

totlatmamaḳ *(olumsuz)* **totlatmaḳ**.

tottırmaḳ *(ağızlarda)* Doldurmak; bk. **toldurmaḳ**.

totu *(zooloji)* Papağan; krş. **papaġan**.

touman *(Kodeks Kumanikus)* Sis; bk. **tuman**.

toy (toyu) 1. Düğün; krş. **dügün**; **~ yapmaḳ** Düğün yapmak; **~ kunü** a) Düğün günü b) Düğün gününde; **~**

baḫşışı Düğün hediyesi; **~ saibi** Düğün sahibi *(aile reisi: damadın ya da gelinin babası)*; **~ başı (***veya* **ḳart ağası)** Sofra başkanı; **~ ayaḳçıları (ayaḳçılar)** düğünde misafirlere hizmet eden, damadın ve/veya gelinin akrabaları olan gençler; **~ evi (***veya* **yeri)** Düğün salonu, düğün evi; düğün yeri *(düğünün yapıldığı yer/mekân)*; **sünnet ~** Sünnet düğünü; **"Veli emcemizniñ ~una bir ḳave içmege keliñiz!"** "Veli ağanın *(sünnet)* düğününe kahve içmeye gelin!" *(Eski zamanlarda atla köy köy dolaşarak insanları bu tür sözlerle düğüne davet ediyorlardı)*. 2. İkram, ağırlama, ziyefet, eğlence; **beşik ~u** *(etnografya)* çocuğun doğması vesilesiyle düzenlenen eğlence *(unutulmuş bir gelenek)*. 3. Şenlik, tören; **"Portarturdan ḳaytḳan soñ olur bizim ~umız"** *(Kırım Tatar halk şarkısından alınmış sözler)* "Port Artur'dan döndükten sonra eğlencemiz olacak."; **"Olmiy ḳaytsam, etermen, ay, kozaydın ~lar, yar"** *(Kırım Tatar halk şarkısından alınmış sözler)* "Canlı olarak dönersem, büyük bir eğlence düzenlerim"; **namussızga er kun ~** *(atasözü)* Deliye her gün bayram. ● **~uñız (***veya* **eyiliğiñiz) ḫayırlı olsun!** Düğününüz kutlu olsun!; düğününüz hayırlı olsun!; **Alla sizge torunınızniñ ~nı da kormege ḫısmet etsin!** Allah size torununuzun düğününü de görmeyi nasip etsin!

Ḳızlarına bir afta toy itmeniñ çaresini tapmadı diyecekler! "Kızlarına bir hafta düğün yapmanın imkânını bulamadı diyecekler!" -S. A. Özenbaşlı.

toya-toya Doya doya, bol bol, doyasıya; **çoḳraḳ suvunı ~ içmek** Pınardan doya doya su içmek.

Tezden, inşalla, toya-toya korüşiriz, aydı duvalar! "En kısa zamanda, inşallah, doya doya görüşürüz, dua et!" -S. A. Özenbaşlı.

toy-bayram Düğün bayram etme; sevinç; neşe; krş. **toy-dügün**; **toy-seyran**; **~ etmek** a) Düğün bayram etmek. b) Çok sevinmek.

toycı Düğün düğün gezmeyi seven kimse; **o pek ~ bir adam** O, çeşitli düğünlere katılmaktan zevk alan bir insandır.

toyduramamaḳ Doyuramamak.

toydurılġan *(fiil sıfat)* Doyurulmuş.

toydurılmaġan *(olumsuz)* **toydurılġan**.

toydurılmaḳ *(edilgen)* **toydurmaḳ**.

toydurılmamaḳ *(olumsuz)* **toydurılmaḳ**.

toydurmaḳ Doyurmak; krş. **toyurmaḳ**.

İstiy edim bu çillerden bir kobete ḳoydurmaḳ, Efendi aḳamnı çaġırıp çil etine toydurmaḳ... "İstiyordum bu

çillerden bir köbete yaptırmak, Efendi ağamı çağırıp çil etine doydurmak...” - A. Kadrizâde.

toydurmamaḳ *(olumsuz)* **toydurmaḳ**.

toydurtmaḳ *(ettirgen)* **toydurmaḳ**.

toydurtmamaḳ *(olumsuz)* **toydurtmaḳ**.

toy-dügün Düğünler, bayramlar, eğlenceler; krş. **toy-bayram**.

Lâkin, şair, tiri adam bayramda, toy-dügünde dostlar toplanġanda şeñlenmege de bilmek kerek. “Fakat, şair, bayramda, düğünde, dostlarla toplandığında eğlenmeyi de bilmeli.” -İ. Abduraman - 1.

toyġance Doyasıya; **~ aşamaḳ** Doyasıya (yemek) yemek; **~ aşamamaḳ** Doyasıya yememek; **~ aşap olamamaḳ** Doyasıya yiyememek.

toyġuç *(Kodeks Kumanikus)* Tokmak, havaneli; bk. **tüygüç**.

toyġun Doymuş; **~ irinti** *(fizik)* Doymuş çözelti.

toyluḳ (-ġı) Düğün ile alakalı olan, düğüne özgü olan; **~ keregini (kerek, kerek olacaḳ şeylerni) alıp ḳoymaḳ** Düğün için gerekli olan her şeyi önceden satın almak.

toymaġan Doymayan, doymak bilmez; krş. **toymaḳ bilmegen (***veya* **bilmez)**; **bu nasıl ~ kopektir bu?** Bu nasıl doymak bilmez bir köpektir?; **aşap toymaġan, yalap toymaz** *(atasözü)* Yemek yiyip doymamış olan, dudaklarını yalayıp doymaz.

toymaḳ Doymak; **aşap ~** Karnı doymak; **~ bilmegen (bilmez)** Doymaz, doymak bilmez, açgözlü; krş. **toymaġan, toymaz (***konuşmada* **obur; açkoz)**. 2.: **lafından toydım** Laflarına doydum (onun boş).

Ensiz ḳozu, sansız ḳoy, / Kop-kop asker toysun dep, / Soyıp ketken kuçük oġul. “Damgasız kuzu, sayısız koyun, / Pek çok asker doysun diye, / Kesip gitmiş küçük oğul.” -Edige Destanı.

toymamaḳ Doymamak; **oksüz toymay (toymagance) - yırlamaz** *(atasözü)* Yetim doymadan şarkı söylemez. Aç ayı oynamaz. 2.: **canına toymayıp ketti** Hayatına doyamadan gitti (çok genç yaşta öldü).

toymaz Doymaz; açgözlü; krş. **toymaḳ bilmegen**; **tamaḳkâr (***konuşmada* **obur, açkoz)**; **~nıñ biri** Açgözlünün teki.

toymazlıḳ (-ġı) Doymazlık, açgözlülük; **~ etmek** Doymazlık etmek; doymaz olduğunu göstermek.

toy-seyran Bayram, bayram şenliği; krş. **toy-dügün, toy-bayram**.

toyum Doyum, doyma işi; **çiberekke ~ olur mı?!** Çiğböreğe doyulur mu?; Çiğböreğe doymak mümkün mü?

toyumlı Doyurucu, besleyici.

toyumlıḳ (-ġı) Doyumluk; bir kerelik doymak için yeterli bir yemek miktarı.

toyurmaḳ Doyurmak; krş. **toydurmaḳ**.

Yarı gecelere ḳadar çöllerde ḳalır, tan yuḳusı yuḳlamaz, savmallarını toyurġance, o azbarġa ḳaytmaz edi. "Gece yarılarına kadar kırlarda kalır, sabah uykusu uyumaz, sürüleri doyurana kadar, o bahçeye dönmezdi." -A. Hilmi.

toyurmamaḳ *(olumsuz)* **toyurmaḳ**.

toz (I) Toz *(Çok küçük parçacıklara bölünmüş toprak)*; **~ sürtmek** Toz silmek; **sipirip ~ kotermek (***veya* **ḳoparmaḳ)** Yerleri süpürürken tozları kaldırmak; **~ danesi** Toz tanesi. 2. toz şeklinde herhangi bir madde; **tiş ~u** Diş tozu. 3. pudra; **şeker ~u** Pudra şekeri. 4. (botanik) polen; **çiçek ~u** Çiçek tozu, polen. ● **ustüne ~ ḳondırmay** *(mecaz)* Üstüne toz kondurmuyor; **ḳalpaġınıñ ~unı ḳaḳıp ketmek** *(mecaz)* Bir durumdan hiç zarar görmeden kurtulmak (zor); **~u ḳaḳılġan** a) Silkelenmiş *(kilim)* b) *(mecaz)* Azarlanmış.

Saznıñ kumüş tellerini ve sedef ziynetleriniñ uzerlerini ḫafif toz basḳan -divar ustünde unutılıp yata. "Sazın gümüş tellerinin ve sedef süslemelerinin üstünü hafifçe toz kaplamış, duvarın üstünde unutulmuş." -O. Akçokraklı - 1.

toz (II) Kök, esas, temel, taban, baz.

tozaḳ (-ġı) Harman savururken ortaya çıkan en küçük *(tozla karışık)* çöp.

tozamaḳ *(ağızlarda)* Yerden toz kalkmak; bk. **toz koterilmek**.

Aşıḳ oynaġan azar, / Top oynaġan tozar, / Oḳuġan epsini ozar. "Aşık oynayan azar, / Top oynayan eskir, / Okuyan hepsini geçer." -Atalar Sözü.

tozan bk. **toz**.

tozçıḳ (-ġı) *(botanik)* Polen tanesi.

toz-duman Toz duman *(yerden kalkarak havayı kaplayan yoğun toz)*; **maşna ~ koterip keçti** Araba bir toz bulutu kaldırarak geçti.

Kunlerden bir kun oyle bir yel ese, terekler tübü-tamırından savunsa, toz-duman ola, koz açtırmay. "Günlerden bir gün öyle bir yel eser, öyle bir yel eser ki, ağaçların kökleri gövdelerinden savrulur, toz duman olur, göz açtırmaz." -Kozukurpeç Destanı.

tozla bk. **tozlu**; **~ toru** Griye çalan doru at.

Tozla (da) torum olgenden soñra, cayav (da) cuvurdım. / Egerimni yerge (de) ḳoyıp, / Ustüne oturdım. “Kül rengine yakın doru atım öldükten sonra, yayan da koştum. / Eğerimi yere koyup, / Üstüne oturdum.” -Halk Yırı.

tozlamaḳ *(biyoloji)* Tozlaşmasını sağlamak, polenlemek; **balḳurtlar çiçeklerni tozlay** Bal arıları çiçekleri polenliyor (tozluyor).

tozlamamaḳ *(olumsuz)* **tozlamaḳ**.

tozlanġan 1. Tozlanmış, tozlu. 2. Polenlenmiş.

Nazim ise, tozlanġanına ḳulaḳ asmay, kozden ġayıp olıp ketti ve birazdan beş-on belaşnen uç şişe cilek limonadı ketirdi. “Nazim ise, tozlandığına kulak asmadan, gözden kayboldu ve birazdan beş on belaş ile üç şişe çilek limonatası getirdi.” -Çerkez Ali - 1.

tozlanma, **tozlanuv** *(eylem adı)* **tozlanmaḳ**; *(biyoloji)* Tozlaşma; polenleme.

tozlanmaġan *(olumsuz)* **tozlanġan**.

tozlanmaḳ 1. Tozlanmak; üstüne toz konmak 2. *(biyoloji)* Tozlaşmak.

Bugun yerge tiymeycek mallarımız yarı ḳaranlıḳ, dım anbarlarımızda tozlanıp, paslanıp, basılıp yatalar. “Bugün yere değmeyecek mallarımız yarı karanlık, nemli ambarlarımızda tozlanıp, paslanıp, yığılıp duruyorlar.” -U. Edemova - 2.

tozlanmamaḳ *(olumsuz)* **tozlanmaḳ**.

tozlatmaḳ Toz kaldırmak, tozlanmasına sebep olmak.

tozlatmamaḳ *(olumsuz)* **tozlatmaḳ**; Toz kaldırmamak; **tozlatmayıp sipirmek** Toz kaldırmadan süpürmek.

tozlu **(***ağızlarda* **tozlı)** Tozlu, toza bulanmış, tozla kaplı olan; **~ yol** Tozlu yol; **~ urba** Tozlu kıyafet.

Baḳ, silâ kotergen soyuñız başsız ḳalmasın! -dep tozlu toruġa eki ḳamçı urgan ve bir daa Alimni bulsañ al! “Bak, silah kaldıranınız başsız kalmasın, demiş ve kül rengine dönen doru ata iki vurmuş ve bir daha Alim'i bulabilirsen, bul.” -Karavullar Meydanında Hikayesi.

tozmaḳ *(ağızlarda)* 1. Yıpranmak, aşınmak, eskimek; bk. **ipranmaḳ**. 2. Havada uçuşmak *(tüyler hakkında)*; krş. **septirilmek**. 3. Delinmek; **çarıklarım tozdı** Çarıklarım (ayakkabılarım) delinmek.

Ayvalıḳtan suv aḳar mey valıḳḳa, / Ḳatip tozıp turayım sevdalıḳḳa? “Ayvalıktan su akar meyvahğa, / Nasıl mahvolayım sevdalığa?” -Çın.

toz-topraḳ Toz toprak; **olar eki ḳara mezarda ~ olıp yata** Onlar iki kara mezarda toz toprak oldular.

Adamlar arasında darma-dağın saçları betini ḳaplaġan, ust-başı toz-topraḳ, uzun boylu bir yigit sallanıp tura. “Ðnsanların arasında darmadağın saçları yüzünü kaplamış, üstü başı toz-toprak, uzun boylu bir genç sallanıp duruyor.” -A.Osman - 2.

tozyutar Elektrikli süpürge; **kilimni ~nen temizlemek** Elektrikli süpürgeyle temizlik yapmak.

töbe 1. bk. **töpe**. 2. bk. **tövbe**.

töben Yüzükoyun; **başını ~ almaḳ** Başını eğmek.

Çölge çeren yaraşır, ḳoraġa keben, / Bir balaġı yuḳan, birisi töben. “Tarlaya tınaz yaraşır, bahçeye ot yığını, / Bir paçası yukarda, biri aşağıda.” -Çın.

tögerek (-gi) 1. Çember; halka; yuvarlak; **~ turmaḳ** Bir çember biçiminde ayakta durmak, halka olmak. 2. Grup, topluluk; **ana tili ~i** Anadil topluluğu.

Tögerek çeti ḳamıştan, ey yar, töpesi (de) taldan, / Aytır (da) aġlarım. “Etrafı tamamen kamıştan, ey yar, çatısı daldan, / Söyler söyler ağlarım.” -Halk Yırı.

tögerekleme, tögereklev Yuvarlaklaştırma.

tögereklemek Yuvarlaklaştırmak; **dudaḳlarını ~** Dudaklarını yuvarlaklaştırmak.

tögereklememek *(olumsuz)* **tögereklemek**.

tögereklengen *(fiil sıfat)* Yuvarlaklaşmış.

tögereklenmegen *(olumsuz)* **tögereklengen**.

tögereklenmek 1. Yuvarlaklaşmak, yuvarlak bir biçim almak. 2. Halka oluşturmak.

Şasenem şimdi ḳrımca oyle tatlı ve doġru söylenip başladı ki, Nazimniñ kozleri tögereklendi “Şasenem şimdi Kırımca öyle tatlı ve doğru konuşmaya başladı ki, Nazim’in gözleri yuvarlaklaştı.” -Çerkez Ali - 1.

Onıñ kozleri ḳorḳudan tögereklengen, çırayı aġarġan edi. “Onun gözleri korkudan yuvarlaklaşmış, yüzü ağarmıştır.” -E. A. Osmanoğlu - 1.

tögereklenmemek *(olumsuz)* **tögereklenmek**.

tögerekletmek *(ettirgen)* **tögereklemek**.

tögerekletmemek *(olumsuz)* **tögerekletmek**.

töḫ-töḫ-töḫ bk. **tüf-tüf-tüf**.

tökamamaḳ Dökememek; krş. **tökip olamamaḳ**.

tökip-saçmaḳ 1. Döküp saçmak; dağıtmak. 2. Ziyan etmek; boşuna harcamak (parayı).

tökkelemek Dökmek (her tarafa).

tökme (I) 1. Dökme. 2. Döküm; krş. **töküm**; **~ tseḫi** Döküm atölyesi.

tökme (II) *(tıp)* Döküntü (bazı hastalıklarda görülen leke, uçuk vb. belirti); krş. **eşken.**

tökmeci Dökümcü, dökmeci (döküm işleri yapan kimse).

tökmecilik (-gi) Dökmecilik, dökümcülük (meslek).

tökmek 1. (sıvı veya tane durumunda olan şeyleri) Dökmek; akıtmak; krş. **aḳızmaḳ**; **tökip olamamaḳ** Dökememek. 2. (üstünde bulunan bir şeyi) Düşürmek. 3. Teninde lekeler çıkmak. 4. *(konuşmada)* Uçuk çıkmak. 5. (boşuna) Harcamak; bk. **tökip saçmaḳ**; **kozyaş ~** Gözyaşları dökmek, ağlamak; **terekler yapraḳlarını töke** Ağaçlar yapraklarını döküyor.

Men aġlamaḳ, bu buyük tatarnıñ boynuna sarılıp koz yaşları tökmek, boşanmaḳ istey edim. "Ben ağlamak, bu büyük Tatarın boynuna sarılıp göz yaşları dökmek, boşanmak istiyordum." -N. Çelebicihan.

Ona baştaları, onıñ ḫastalığı bar -dep afiyon aşatḳanlar, kelinliginde ḳorḳḳan-dep ḳorḳulıḳ tökkenler. "Ona önce hastalığı var diye afyon yedirmişler, gelin olduğu zaman korkmuş diye, korkuluk dökmüşler." -A. Hilmi.

tökmemek *(olumsuz)* **tökmek.**

töktürgen Döktüren (dökme işini yaptıran).

töktürmegen *(olumsuz)* **töktürgen.**

töktürmek Döktürmek.

töktürmemek *(olumsuz)* **töktürmek.**

töktürtamamaḳ Döktürme işini yaptıramamak.

töktürtmek *(ettirgen)* **töktürmek.**

töktürtmemek *(olumsuz)* **töktürtmek.**

tökülmek 1. Dökülmek. 2.: **kelip ~** Dökülmek (nehir hakkında); **maşnadan boġday töküle** Arabadan buğday dökülüyor.

Edigeniñ ḳolundaki balı töküldi. "Edige'nin elindeki balı döküldü." - Edige Destanı.

tökülmelik *(coğrafya)* Kayşat, döküntü.

tökülmemek *(olumsuz)* **tökülmek.**

töküm Döküm; dökme; krş. **tökme**; **~ ḳalıbı** Döküm kalıbı.

Er şey töküm-saçım olġandır, dep zan etti. "Her şey darmadağın olmuştur diye zannetti." -İ. Paşi.

töküm-saçım bk. **tökün-saçın**.

tökündi bk. **tökünti**.

Bizim cıyğan tökündilerniñ bir ḳısımı eskencelerge bekmez ḳaynatmağa, bir ḳısımı ise, kertip yemiş ḳurutmağa keter edi. “Bizim topladığımız döküntülerin bir kısmı mengenelere pekmez kaynatmaya, bir kısmı ise, ikiye bölerek meyve kurutmaya gidiyordu.” -Çerkez Ali - 2.

tökünip-saçınmaḳ: **o ğarip oğlunıñ oḳuvına töküne saçına, lâkin faydasız, oğlu okumağa istemey** O zavallı, oğlunun eğitimi için çok para harcıyor, fakat her şey boşuna, çünkü oğlu okumak istemiyor.

tökün-saçın Dökülüp saçılmış; dağınık; **~ etmek** Dağıtmak; döküp saçmak; **soy-sopumız ~ oldı** Akrabalarımız dağınık halde yaşıyorlar.

tökünti Dökülmüş meyveler (elmalar, armutlar, erikler vb.).

töküv Dökme; krş. **tökme**.

Kozyaşı tökünvni / Unuttım cenklerde / Men onı koksümde / Ḫatre dep saḳlayım! “Gözyaşı dökmeyi / Unuttum cenklerde / Ben onu göğsümde / Hatıra olarak saklıyorum!” -R. Halid.

töl 1. Yavru; **bu ḳoynıñ töline baḳ!** Şu koyunun yavrusuna bak! 2. Döl, cenin; **~ yatağı** *anatomi)* Rahim.

tölemek *(ağızlarda)* Ödemek; bk. **aḳçasını bermek**; **tölep olamamaḳ** Ödeyememek; bk. **aḳçasını (parasını, aḳḳını) berip olamamaḳ (***ağızlarda* **töleyalmamaḳ)**.

Atıñnı mindim, odeyim. / Ḳoyıñnı soydım, töleyim. “Atına bindim ödeyeyim. / Koyununu kestim ödeyeyim.” -Çorabatır Destanı.

töletmek *(ağızlarda) (ettirgen)* **tölemek**.

tölettirmek *(ağızlarda) (ettirgen)* **töletmek**.

tölevci *(ağızlarda)* Ödeyen, parasını veren; bk. **parasını bergen (adam)**.

töleyalmamaḳ *(ağızlarda)* Ödeyememek.

tölleme, töllev *(eylem adı)* **töllemek**.

töllemek Üremek, çoğalmak.

töllememek *(olumsuz)* **töllemek**.

tölletmek *(ettirgen)* **töllemek**.

tölletmemek *(olumsuz)* **tölletmek**.

töllü 1. Yavrusu olan, döllü. 2. Çok yavrusu olan.

tölsüz Yavrusuz, baba olmayan, dölsüz.

tölsüzlik Kısırlık; krş. **ḳısırlıḳ**.

tömet Şüphe; krş. **şek**; **şube**.

tömetli Şüpheli; krş. **şekli**; **şubeli**.

töm-tögerek bk. **tös-tögerek**.

töngerilmek *(ağızlarda)* Devrilmek; bk. **çevirilmek**, **avdarılmaḳ**.

töntermek *(ağızlarda)* Devirmek; çevirmek; döndürmek; bk. **çevirmek**, **aylandırmaḳ**, **avdarmaḳ**.

töpe (I) 1. Tepe (yamaçları yatık yer biçimi); krş. **oba**, **ḳır**, **bayır**. 2. Zirve; doruk; **uclu ~** *(coğrafya)* Zirve. 3. Bir şeyin üstü; **terekniñ ~si** Ağacın tepesi. 4. *(matematik)* Köşe. 5. *(anatomi)* Tepe *(Başın üst, kafatasının iki kulak arasında kalan bölümü)*; **~ saçım tiklendi** Saçlarım (korkudan) dimdik oldu; **~niñ ~si** Bir şeyin en üst kısmı (mesela evin en üst katı vb.); **~mizde Alla bar** Yukarıda Allah var.

Boylece, olar butün gece dağnıñ töpesine tırmaşıp, saba açılġanda yaylanıñ ustüne çıḳḳanlar. "Böylece, onlar bütün gece dağın tepesine tırmanıp, sabah olunca yaylanın üstüne çıkmışlar." -Altın Beşik Efsanesi.

töpe (II) *(konuşmada)* Üst; çatı bk. **dam**; **evniñ ~si** Evin çatısı; bk. **evniñ damı**.

Tögerek çeti ḳamıştan, ey yar, töpesi (de) taldan, Aytır (da) ağlarım. "Etrafı tamamen kamıştan, ey yar, çatısı daldan, / Söyler söyler ağlarım." -Halk Yırı.

töpeçik (-gi) 1. Tümsek; tümbek; kabarıklık. 2. Tepecik; küçük tepe; krş. **obaçıḳ**.

Ennan mennan, / Taştan conġan, / Obaçıḳ, töpeçik, / Ḳara koz kopeçik. "Ennan mennan, / Taştan yontulmuş, / Obacık, tepecik, / Kara gözlü köpekçik." -Tezaytuv.

töpelemek Vurmak; dövmek; koteklemek, dayak atmak; krş. **dopazlamaḳ**; **urmaḳ**; **koteklemek**.

Ebeleme, bebeleme, / Dayın ḳızın töpeleme. / Appal, uppal, / Cail, coyul, / Çıḳta ḳurtul. "Ebeleme, bebeleme, / Dayının kızını sopalama, (dövme) / Appal, uppal, / Cahil, kaybol, / Çık da kurtul." -Tezaytuv.

töpelememek *(olumsuz)* **töpelemek**.

töpelengen *(fiil sıfat)* Dayak yemiş.

töpelenmegen *(olumsuz)* **töpelengen**.

töpelenmek *(edilgen)* **töpelemek**.

töpelenmemek *(olumsuz)* **töpelenmek**.

töpeletmek *(ettirgen)* **töpelemek**.

töpeletmemek *(olumsuz)* **töpeletmek**.

töpelettirmek *(ettirgen)* **töpeletmek**.

töpelettirmemek *(olumsuz)* **töpelettirmek**.

töpeli Tepeli; tepesi olan.

töpelik (-gi) *(etnografya)* Bayan fesinin üst kısmındaki süs; **fesniñ ~i** Fesin süsü.

tör 1. Tör, başköşe; **~de oturmaḳ** Baş köşede oturmak; **~ge keçip oturmaḳ** Baş köşeye oturmak; **ḳapı tübünde oturma, ~ge keç** Kapının yanında oturma, gel buraya otur. 2. Girişin karşı tarafı (avluda, bahçede vb.); **baġçanıñ ~üne ketti** Bahçenin içine yöneldi.

Bu ḳobanıñ tör yerinde kilimler ile töşengen keniş set uzerinde başları sarıḳlı ve ustlerine alaca ḫalatlar kiyingen yarġucı ve ḳadılar sıranen oturġanlar. "Bu mağaranın başköşesinde kilimlerle döşenmiş geniş set üzerinde başları sarıklı ve üstlerine alaca hilatlar giyinmiş yargıç ve kadılar sırayla oturmuşlar." -O. Akçokraklı - 1.

töre (I) 1. Soylu ve zengin bir adam; bay; bey; beyefendi; **~m!** Bayım! 2. *(tarihi)* Kırım Hanlığında yüksek unvan sahibi.

Töpesi altın bork kiygen törelerniñ keçinmesi ḫalḳtandır. "Tepesi altın börk giyen törelerin (idarecilerin) geçimi halktandır." -Çorabatır Destanı.

töre (II) 1. Yasa; kanun; hukuk. 2. Adetler; gelenekler; örf ve adet; bk. **adetler**; **urf-adetler**.

töregen *(fiil sıfat)* Doğmuş (olan); krş. **doġġan**.

Kör oġlunıñ atından töregen cüyrükniñ birisini minip çapa ve eglene. "Köroğlu'nun atından türeyen atın birine binerek koşturur ve oyalanır." - Köroğlu Destanı.

törelemek *(ağızlarda)* İkram etmek; ağırlamak; bk. **sıylamaḳ**; **"Seni töreleseler yaramayı mı yoksa?"** *(Kırım Tatar folkloru)* "Seni ağırladıkları zaman hoşuna gitmiyor mu yoksa?".

törelmek Doğmak; dünyaya gelmek; krş. **doġulmaḳ**.

törelmemek *(olumsuz)* **törelmek**.

töremek *(konuşmada)* Doğurmak; krş. **doġurmaḳ**.

törememek *(olumsuz)* **töremek**.

törtevi Dördü; bk. **dördü**.

tös-tögerek Yusyuvarlak; **beti ~** (onun) Yüzü yusyuvarlaktır.

töş 1. Göğüs; sine; meme bk. **koküs**; **kokrek**. 2. Göğüs kısmı (hayvanın).

Bayırlar töşünde yılḳılar ala daa otlaylar. "Bayırlarda yılkılar hala daha otluyor." -M. Ablalimov.

töşek (I) 1. Yatak, döşek; **yımşaḳ ~** Yumuşak bir yatak; **~ten turmaḳ** Yataktan kalkmak; **~ ḳoydırmaḳ** Yatağı hazırlatmak; **~ töşemek** Yatağı hazırlamak; yatağı açmak; yatak

sermek; ~ **cıymaḳ (cıyıştırmaḳ)** Yatağı kaldırmak; yatağı düzeltmek; ~ **cıyılmaġan** Yatak kaldırılmamış. 2. Şilte; ~ **ustü**, ~ **şiltesi**, ~ **ḳılıfı** Yatak pedi; yatak şiltesi; yatak kılıfı; krş. **şilte**; ~ **ortüsi** Yatak örtüsü; **puf** ~ kuş Ttüyünden döşek, kuş tüyünden şilte; ~ **ḫastası** Yatalak; yatağa bağımlı olan hasta; ~ **rejim** Hastalık nedeniyle yataktan çıkmama.

Men, Selâmi, Esmaçıḳ, anam da bar / Bir töşekte ḳoyunlaştıḳ bolsa da tar. “, Ben, Selâmi, Esmacık, annem de var / Bir yatakta koyun koyuna yattık, olsa da dar.” -A. Giraybay - 1.

töşek (II) Karkas; iskelet; çatma.

töşektış *(ağılarda)* Yatak pedi; yatak şiltesi; yatak kılıfı.

töşelgen 1. Döşenmiş, ayarlanmış; **islâm usulında** ~ **oda** İslami tarzda döşenmiş oda. 2. Serilmiş; ~ **material** Hayvanların altına serilen saman, ot vb. 3. Döşenmiş *(taş hakkında)*; **taş** ~ **yol** Arnavut kaldırımı krş. **töşeme yol**.

Arasında töşelgen minder, kilim, Oturġanmız tiz-tizge bar ḳoranta. “Arasında döşenmiş minder kilim, Oturmuşuz diz dize bütün aile.” -B. Çobanzade - 1.

töşelmegen *(olumsuz)* **töşelgen**.

töşelmek *(edilgen)* **töşemek**; **töşelip yatmaḳ** Serilip yatmak.

Ayvaz keldi, ona iş endi, / Bazirgân kesildi, yerge töşelip, / Beline ḳılıç, eline çoḳmar ḳuşandı. “Ayvaz geldi yoluna girer iş artık, / Bezirgan kesildi, yere uzanıp, / Beline kılıç, eline topuz kuşandı.” -Köroğlu Destanı.

töşelmemek *(olumsuz)* **töşelmek**.

töşeme 1. a) Döşeme b) Taban; krş. **taban**; **taḫta** ~ Ahşap döşeme. 2. Zemin örtüsü; **ineyapraḳ** ~**si** İğneyapraklardan oluşan zemin örtüsü (dökülmüş); **toban** ~ Saman örtüsü; **yımşaḳ** ~ **ustünde yuḳlamaḳ** Yumuşak döşeme üzerinde uyumak 3.: **ayaḳḳap** ~**si** Tabanlık; krş. **tabança**; **oltraḳ**. 4. Döşeme(s)i; döşenmiş; ~ **taş** Döşeme taşı; ~ **yol** Kaldırım; taşlarla döşenmiş yol; Arnavut kaldırımı; krş. **taş töşelgen yol**.

Adeti uzre, bizimkiler taḫta töşemesi olmaġan evlerniñ astlarını boyle usulnen sılay turġanlar. “Genelde bizimkiler tahta döşemesi olmayan evlerin altlarını bu şekilde sıvarlar.” -Z. Kurtnezir - 1.

töşemek 1. Döşemek; sermek; **töşek** ~ Yatak sermek; **tabanġa kilimler** ~ Zemini halılarla kaplamak; yere halı sermek; **parket** ~ Parke döşemek. 2. döşemek; (bir tabanı, tahta, mermer vb. ile) kaplamak; **taş** ~ Taş döşemek;

yolġa taş ~ Yola taş döşemek. 3.: **(bir) oyun ~** Coşarak dans etmek; **(bir) yır ~** Bağırarak şarkı söylemek.

Bizim koyün ḫalḳı çeşmege ketken yolġa bir ayaḳ ḳaldırımçıḳ töşemek içün er yıl butün ḳış boyu toplaşıp-toplaşıp ġarıldaşa da başına çıḳmay. "Bizim köyün halkı çeşmeye giden yola bir adım kaldırım döşemek için her yıl bütün kış boyunca toplanıp toplanıp harıl harıl çalışıyor da gene baş edemiyor (bitiremiyor)." -A. Hilmi.

töşemeli Döşemeli, döşemesi olan.

Şadiyecik ḳaveḫaneniñ altı ḳırmızı tola töşemeli sofasına çıḳtı. "Şadiyecik kahvehanenin tabanı kırmızı tuğlayla döşenmiş sofasına çıktı." -A. S. Ayvazov - 1.

töşememek *(olumsuz)* **töşemek**; Döşememek; sermemek; kaplamamak.

töşemesiz Döşemesiz, döşemesi olmayan.

töşetmek *(ettirgen)* **töşemek.**

töşetmemek *(olumsuz)* **töşetmek.**

töşettirmek *(ettirgen)* **töşetmek.**

töşettirmemek *(olumsuz)* **töşettirmek.**

töşevli bk. **töşemeli**, **töşelgen**.

töşlü *(ağızlarda)* Göğüslü, memeli; krş. **koküsli**, **kokrekli**.

töşsüz Yassı göğüslü, tahta göğüslü; **~ yaş** Yassı göğüslü delikanlı.

tövbe Tövbe; **~ etmek** Tövbe etmek; **~, ya Rabbim!** Tövbe, Yarabbim!; **~ler olsun!** Tövbeler olsun! (kesinlikle tövbe etmiş olayım!); **~, ya Rabbim, ~, bu olmaycaḳ, adamġa ne olsa-olsun ayttıra** Tövbe, Yarabbim, bu alçak yüzünden söylemek istemediğim şeyleri söylemek zorunda kalıyorum; **ona barmaga ~ ettim** Onun yanına gitmeye tövbe ettim; **tövbe ayları** Ay takviminin beşinci ve altıncı ayı.

İbraim: -Mustafa, tövbeye kel ḳardaşım! "İbrahim: Mustafa tövbe et kardeşim!" - S. A. Özenbaşlı.

tövbe-istiġfar Pişmanlık; nedamet.

tövbekâr Tövbekar, tövbeli.

tövbeli 1. Tövbekar; bk. **tövbekâr.** 2. Tövbe etmiş olan (kimse); **sigar ~si** Sigara içmeye tövbe etmiş olan (kimse).

tözalmamaḳ *(ağızlarda)* Dayanamamak; bk. **dayanamamaḳ.**

tözmek *(ağızlarda)* Dayanmak; bk. **dayanmaḳ**; **çıdamaḳ.**

Oca bu işke tözip turalmay, başḳa padişalarnıñ askerlerini cıyıp ketire de Aşıḳ Ġaripni andan ḳurtarıp alıp ḳayta. "Hoca bu işe dayanamaz, diğer padişahların askerlerini toplar getirir ve

Aşık Garip'i kurtarıp götürür." -Aşık Garip Destanı.

trabzan Tırabzan, merdiven korkuluğu, parmaklık, barbata; krş. **ķorķulıķ**, **parmaķlıķ**, **ķoltuķ**.

traç bk. **tıraç**.

Er vaķıt temiz ve traç kiyingen Şakir mına şu meydançıķnıñ çetindeki skemlelerniñ birine kelip otura. "Her zaman temiz ve şık giyinen Şakir işte, o alanın kenarındaki iskemlelerin birine gelip oturuyor." -A. Osman - 2.

traektoriya *(matematik vs.)* Yörünge; mahrek.

trafaret (-ti) Kalıp, resim kalıbı; kalıpla yapılan resim; klişe.

Aytılġanlarnıñ manasını añlaġan olsa kerek, yekünlev sözünde kene eski trafaret, bizler eşiteberip alışķan ibarelerni tekrarladı, lâkin... "Söylenenleri anlamış olsa gerek, konuşmayı toparlarken yine eski kalıp, herkesin duymaya alıştığı sözleri tekrarladı ama..." -Z. Kurtnezir - 1.

trafaretçi Kalıpçı.

trafaretlik (-gi) Basmakalıp olma.

tragediya *(edebiyat)* Trajedi, ağlatı; **~ aktrisası** Trajedi aktrisi; **~ artisti** Trajedi aktörü; trajedi artisti; trajediyen.

tragik Trajik *(acıklı)*; trajedi(s)i.

tragiklik (-gi) Trajiklik.

tragikomyediya Trajikomedi *(İçinde, trajediye özgü ciddi ve acıklı olaylarla geleneksel olarak komediye özgü durumların birlikte yer aldığı tiyatro oyunu)*.

traḫeotomiya *(tıp)* Trakeatomi *(Cerrahi yollarla soluk borusuna giden bir delik açılmasıdır)*.

traḫeya *(anatomi)* Trake, ana soluk borusu; nefes borusu.

traḫoma *(tıp)* Trahom *(Gözde oluşan bakteriyel eneksiyon)*.

traḫtır bk. **traktor**.

traktor Traktör; **kopçekli ~** Tekerlekli traktör; **tırtırlı ~** Tırtıllı traktör.

Şimdi, mında şeerge yaķın sovḫozda, traktor işinde çalışam. "Şimdi, burada şehire yakın çiftlikte, traktör işinde çalışıyorum." -U. Edemova - 2.

traktorcı Traktörcü; traktör makinisti.

Nataşa mektepni bitirgeninen, evelden tüşüngenleri kibi koylerinde traktorcı olıp çalışmaķnı devam etmek, degil, ķurucı olmaġa ķarar bere. "Nataşa okulu bitirir bitirmez önceden düşündükleri gibi köylerinde traktörcü olarak çalışmaya devam etmek değil, inşaatçı olmaya karar verir." -U. Edemova - 1.

tral Trol *(Huni biçiminde ve geniş ağızlı, suyun dibine atılan ve teknelerle sürüklenerek çekilen bir balık ağı)*.

trampete *(müzik)* Trampet, küçük davul.

tramplin Tramplen, sıçrama *(atlama)* tahtası.

tramvay Tramvay.

Çunki tramvaydan tüşken soñ Gulcian şu ande menim yanımda peyda ola, men onıñ kuçük çantasını elime ala ve oz kitaplarımnı da onıñ içine ḳoyam. "Çünkü tramvaydan indikten sonra Gülcihan o anda benim yanımda peyda oluyor, ben onun küçük çantasını elime alıyor ve kendi kitaplarımı da onun içine koyuyorum." -A. Osman - 2.

trank *(ünlem)* Pat diye, birdenbire, ansızın; **~ etip bir şeyni ortaġa ḳoydı** Bir şeyi masaya pat diye koydu; **parani ~ etip bermek** Parayı çat diye önüne koymak.

transatlantik Transatlantik, Atlantik Okyanusu'nu aşan.

transformator *(elektrik)* Trafo, transformatör.

transformatsiya Transformasyon, biçim değişimi, dönüşüm; **~ olġan** Değiştirilmiş olan, dönüştürülmüş olan; **~ etmek** Değiştirmek, dönüştürmek, tahvil etmek.

transformizm Transformizm, dönüşümcülük.

transfuziya *(tıp)* Transfüzyon, kan nakli, kan aktarımı.

transkontinental Kıtalararası.

transkribirlemek Transkripsiyon yapmak; bk. **transkriptsiya yapmaḳ**.

transkriptsiya *(dilbilim, müzik)* Transkripsiyon, çeviri yazı.

transliteratsiya *(dilbilim)* Transliterasyon, harf çevirisi.

transmissiya *(teknik)* Transmisyon *(Aktarım, iletim,geçiş anlamında kullanılmaktadır)*.

transparant Pankart.

transplantatsiya *(tıp)* Doku veya organ nakli, transplantasyon; **~ yapmaḳ** Organ naklini gerçekleştirmek.

transportir İletki, minkale, açıölçer.

transportyor *(teknik)* Konveyör *(Yükleri veya gereçleri havadan veya yerden taşımaya yarayan ayrıca kapalı devre çalışan devamlı aktarma mekanizmasıdır)*.

tranzit (-ti) Transit, düzgeçiş, doğrudan geçiş; **mallar ~i** Transitle mal taşım; **~nen keçirmek** Bir şeyi transitle geçirmek; **~ ticaret** Transit ticareti; **mallarnıñ ~ şeklinde alıp barılması**

Malların transit şeklinde mağazalara taşınması.

trañķa *(ağızlarda)* Çan, kampana; bk. **çañ**.

trapan *(etnografya)* Havuzlu oda ya da üzüm sıkma yeri; **~nıñ ķurnasından şıra aķa** Üzüm sıkma makinesinin musluğundan üzüm suyu (şıra) akıyor.

trapazan Trabzon tütünü *(bir tütün çeşidi)*.

Trapazan Trabzon *(şehir)*; **~ fındığı** Trabzon fındığı.

trapetsiya *(matematik, spor)* Trapez; yamuk.

traş *(konuşmada)* Traş, tıraş, saç veya sakalı kesme işi, yülüme; bk. **tıraş**.

Epimiz traş oldık, yuvundık ve sabalık yemegine kettik. "Hepimiz tıraş olduk, yıkandık ve sabah kahvaltısına gittik." - A. Osman - 2.

traşsız *(konuşmada)* Traşsız, traş olmamış; bk. **tıraşsız**.

traversa *(teknik)* Travers *(Demiryollarında, üzerine rayların yerleştirildiği, enine konulmuş, belli kalınlıkta ağaç ya da demir parçalarından her biri)*.

travma *(tıp)* Travma; yara; yaralanma.

travmatizm *(tıp)* Travmatizm.

travmatolog *(tıp)* Travmatoloji uzmanı.

travmatologiya *(tıp)* Travmatoloji.

trek *(konuşmada)* Ağaç; bk. **terek**.

trelyaj 1. Kafes *(bitkiler için)*; sarmaşık çerçevesi. 2. Üç parça ayna; üçüzlü ayna.

treme *(konuşmada)* Dayanak, destek; dayangaç; dayak; payanda; bk. **tireme**.

tremolo *(müzik)* Tremolo.

tremsa *(ağızlarda)* Deri; bk. **ķayış**.

tren (I) (*konuşmada* **poist)** Tren; **yuk ~i** Yük treni; **ekspres ~i** ekspres tren, yüksek hızlı tren.

tren (II) bk. **türen**.

trener *(spor)* Antrenör.

trening Eğitim kursu.

trepan *(tıp)* Trepan, cerrah burgusu *(Kemiklerin üzerinde yapılacak trepanasyon ameliyatı için delici aygıt)*.

trepanatsiya *(tıp)* Trepanasyon, trepan ameliyatı *(Kemikleri delerek vücut boşluklarının açılması)*; **~ yapmaķ** Trepanasyon (ameliyatı) yapmak *(Kemikleri delerek vücut boşlukları açmak)*.

treska *(zooloji)* Morina balığı.

trest (-ti) Tröst *(Aynı alanda iş yapan çeşitli ortaklıkların pay belgitlerinin bir ortaklıkça elde edilmesi ve yönetimlerinin bu ortaklığı yöneten*

gruba aktarılmasıyla oluşan, tekelci anamalcılığa özgü bir ortaklıklar birliğidir).

trevuç *(ağızlarda)* Mesnet, destek, dayak, payanda; bk. **tireme**.

trıt-trıt: **~ fatma** *(ağızlarda, botanik)* Şahtere otu; *Fumaria sp*. bk. **dır-dır fatma**.

trigonometriya *(matematik)* Trigonometri; müsellesat; üçgenölçü.

triko Triko *(Yünden ya da pamuk ipliğinden örgü makinesiyle örülerek dokunmuş bir tür kumaş)*.

O atılıp turıp, krovat başında turġan trikosını alıp kiydi ve ḳısḳa yeñli kolmegine uzanarak: -Kiriñiz, -dedi. "O kalkıp, yatağın başında duran donunu alıp giydi ve kısa gömleğine uzanarak: -Girin, -dedi." -İ. Abduraman - 1.

trikotaj Trikotaj *(Triko kumaş ve triko giysi vb. yapımı, örme işi) giysi vb. yapımı, örme işi)*.

trillion Trilyon.

trilogiya Triloji; üçleme, üçlük.

trio *(müzik)* Trio; üçlü; üç kişiden oluşan.

triol *(müzik)* Triplet, triolet.

tripleks *(teknik)* Tripleks, üçlü.

triptiḫ Triptik *(Ülkeye giriş, konaklama ve çıkış için verilen vize)*.

triton *(zooloji)* Triton; deniz kertenkelesi; sakankur.

triumvirat *(tarih)* Triumvirlik *(İlkçağ da Roma İmparatorluğu'nda uygulanan üçlü yönetimbiçimidir)*.

troglodit *(paleontoloji)* Mağara adamı; ilkel insan.

troḫey *(şiirsel)* Şiirde birinci hece üzerine vurgu yapılan iki heceli vezne ait uyak.

trolleybus Troleybüs, telli otobüs, telli taşıt; **~nıñ toktav yeri** Troleybüs durağı; **~ parkı** Troleybüs parkı.

Trolleybustan tüşip bir ḳaç adım yurgenimiznen bizlerni ḳadınlar sarıp aldılar. "Tramvaydan inip birkaç adım yürümemizle bizi kadınlar sardı." -İ. Abduraman - 1.

tromb *(tıp)* Kan pıhtısı; trombüs.

tromboflebit *(tıp)* Tromboflebit *(Toplardamar duvarında enflamasyonla birlikte trombus oluşmasıdır)*.

trombon *(müzik)* Trombon.

tromboncı *(müzik)* Tromboncu, trombon çalan kimse.

trombotsit *(fizyoloji)* Trombosit, kan pulcuğu.

tromboz *(tıp)* Tromboz, kan pıhtısının oluşması.

trop *(şiirsel, edebiyat)* Mecaz.

tropik (I) *(coğrafya)* Tropika, dönence; **Kozyerog ~gi** *(coğrafya)* Oğlak dönencesi.

tropik (II) Tropikal; tropika ile ilgili olan, tropika bölgesinden olan; **~ ķuşağı** *(coğrafya)* Tropikal kuşak; **~ sıcaķ** Tropikal sıcak(lık); **~ ẖastalıķlar** Tropikal hastalıklar, tropik bölgesinde olan hastalıklar.

tropikiy Tropikal; **~ ķuşaķ** *(coğrafya)* Tropikal kuşak.

troposfera *(meteoroloji)* Troposfer *(atmosferin ilk katmanı)*.

tros *(denizcilik; teknik)* Halat.

trotil *(kimya)* Trinitrotoluen.

trotuar bk. **ķaldırım**.

Yura trotuar çetinde tura, areket davuşını diñley. "Yura, trafik lambasının kenarında duruyor, hareketlerin sesini dinliyor." -E. Umerov - 1.

troynik *(teknik)* Üçüzlü; üçlü priz.

tr-r-r Atları durdurmak için kullanılan ses.

Em yatķanımnen taş kibi ķatıp ķalam, saat 'tr-r-r!' ettimi, atılıp turam, yuķudan eser bile ķalmay. "Hem de yatınca taş gibi katıyıp kalıyorum, saat 'tr- r- r' etimi kalkıyorum, uykudan eser bile kalmıyor." -E. Umerov - 2.

truba 1. bk. **boru**. 2. Boru, borazan *(çalgı)*.

Boyle trubalarnıñ bağlı bir topı traktor artından toz-duman koterip, süyrelip kelmekte. "Böyle boruların bağlı olduğu bir traktör, arkasından toz duman kaldırıp, sürünerek gelmekte." -E. Umerov - 1.

trubaçıķ (-ğı) Steteskop.

Doḫturnıñ parmaķnen onıñ koksüne, sırtına uruşları, trubacıķlarnen diñleyişleri ona Yaşar dudunıñ şamarlarından daa çoķ ķorķu bere edi. "Doktorun parmakla göğsüne, sırtına vuruşları, steteskop ile dinlemesi ona Yaşar Dudu'nun şamarlarından daha çok korku veriyordu." -A. Odabaş.

trup *(konuşmada)* Turp (beyaz); bk. **turup**.

truppa Topluluk, temsil, gösteri; **balet ~sı** Bale gösterisi.

trusı Şort, don.

trüfel Trüfel şekeri.

trümo Büyük ayna; iki pencere veya iki kapı arasında resimli duvar.

Kuz avası serin olsa da, Esma ķolundaki kitabını trümo ustüne taşlap, tışķa çıķtı. "Güz havası serin olsa da, Esma kolundaki kitabını boy aynasının

üstüne bırakıp, dışarıya çıktı.” -Çerkez Ali - 1.

trünça Trünça armutu; bk. **armut**.

tsapfa *(teknik)* Pim, bağlantı parçası.

tseḫ Atölye, daire; **tökme ~i** Dökümhane; **dülgerler ~i** Marangozhane.

Aḳ tölep, kvitantsiya aldılar ve tseḫke kirdiler. “Ücretini ödeyip, makbuz aldılar ve atölyeye girdiler.” -İ. Abduraman - 1.

tsellofan Selofan.

Anası maḫsus onıñ içün pişirip, tsellofan torbaçıḳḳa toldırıp bergen yantıḳlarnı, alma ve cevizlerni, yarım litrli bankadaki balnı portfelinden çıḳarıp, stol ustüne ḳoydı. “Annesi özel olarak onun için pişirip, özel torbaya doldurup koyduğu yantıkları, elma ve cevizleri, yarım litre kutudaki balı çantasından çıkarıp, masanın üstüne koydu.” -İ. Abduraman - 1.

tselluloid Selüloit.

tsellüloza *(botanik)* Selüloz.

tselsiy: **~ niñ termometri** Santigrad termometresi; Celsius; **~ boyunca 20’** Yirmi Santigrat Derece.

tsement (-ti) Çimento; **~ olġan** Sementasyon yapılmış, çimentolanmış, çimento dökülmüş; **~ etmek** Sementasyon yapmak, çimentolamak.

İş yerinde bir tanış şoferniñ tsement tolu maşinasını, adamlarımızġa keder etkeni içün, kenarġa almak istedim. “İş yerinde tanıdık bir şoförün çimento dolu makinasını, adamlarımıza engel olduğu için, kenara almak istedim.” -U. Edemova - 2.

tsementatsiya *(teknik vs.)* Sementasyon, çimentolama.

tsementleme, **tsementlev** *(eylem adı)* **tsementlemek**; Çimentolama.

tsementlemek Sementasyon yapmak, çimentolamak; **~ kerek** Çimentolamak lazım; **tsementlemege isteyim** Çimentolamak istiyorum.

Menimce ḳuyuniñ divarını yuz metrgece tsementlemek kerek. “Bana göre kuyunun duvarını yüz metreye kadar çimentolamak gerek.” -Çerkez Ali - 1.

tsementlememek *(olumsuz)* **tsementlemek**.

tsementlengen Sementasyon yapılmış, çimentolanmış, çimento dökülmüş.

Birincide, evniñ içi tozlu olmay, ekincide, ḳolay sipirile, tsementlengen kibi. “Birincisi, evin içi toz olmuyor. İkincisi, kolay süpürülüyor beton gibi.” -Z. Kurtnezir - 1.

tsementlenmegen *(olumsuz)* **tsementlengen**.

tsementlenmek Çimentolanmak.

tsementlenmemek *(olumsuz)* **tsementlenmek**.

tsementletmek *(ettirgen)* **tsementlemek**.

tsementletmemek *(olumsuz)* **tsementletmek**.

tsent (-ti) Sent.

tsentner Kental; **bir ~ boġday** Bir kental buğday.

tsentralizm Merkezcilik; santralizm; merkeziyet.

tsentrifuga *(teknik)* Santrifüjör, santrifüj.

tsenturion *(askeri, tarihi)* Centurio *(Eski Roma'da bir lejyon rütbesi)*.

tsenz 1. Seviye; hudut koyan şart. 2. *(iktisat)* Sayım, tahrir.

tsenzor Sansör.

tsenzura Sansür; **arbiy ~** Askeri sansür.

tsepen Tenya; **~ler** *(zooloji)* Tenyalar.

tserebral *(anatomi, dil bilimi)* Beyin(s)i; beyine ait; serebral; **~ paraliç (***veya* **felç, damna)** *(tıp)* Serebral Palsi, beyin felci.

tseriy *(kimya)* Seryum (Ce).

tse-tse: **~ çibini** *(zooloji)* Çeçe sineği.

Tseylon Sri Lanka, Ceylon, Seylan; **~ çayı** Ceylon (Seylan) çayı.

tseytnot (-tı) Sıkıntılı (zor) ve vaktin hiçbir şeye yetmediği bir durum.

tseziy *(kimya)* Sezyum (Cs).

tsezura *(şiirsel, müzik)* Ara.

tsıķıldamaķ Herhangi bir şeyi reddettiğini göstermek amacıyla dille spesifik bir ses çıkarmak.

tsınga *(tıp)* İskorbüt *(C vitamini eksikliği yüzünden dişeti kanamaları, dermansızlık, zayıflık gibi belirtilerle kendini gösteren bir hastalık)*.

tsian *(kimya)* Siyanojen; **~ - tüssüz zeerli gaz(dır)** Siyanojen, renksiz, zehirli bir gazdır.

tsianlı *(kimya)* Siyanojen(s)i; **~ kaliy** Potasyum siyanür.

tsianoz *(tıp)* Siyanoz, morarma.

tsiferblat Kadran, saat minesi; bk. **ķadran**.

tsikada *(zooloji)* Ağustos böceği.

tsikl Devir, devre; sıra; dizi, silsile; **aḫlâķ boyunca lektsiyalar ~i** Ahlak konusunu işleyen bir ders dizisi.

tsiklon Siklon, kiklon *(Atmosferde bir alçak basınç alanı çevresinde hızla dönen rüzgârların oluşturduğu güçlü fırtına)*; **~ - atmosferanıñ şiddetli ve ķasırġalı areketi(dir)** Siklon,

atmosferde ortaya çıkan şiddetli ve fırtınalı bir hava hareketidir.

tsiklonik *(meteoroloji)* Siklonik, kiklonik.

tsiklop Kiklop *(Yunan mitolojisinde alınlarının ortasında tek gözleri bulunan devler)*; **~ - ḳadimiy grek mifologiyasında**: **bir kozlü dev** Kiklop, Eski Yunan mitolojisinde tek gözlü bir devdir.

tsiklotron *(fizik)* Siklotron *(Yüklü parçacıkları dairesel bir yörüngede ve sabit bir manyetik alanda hareket ettiren bir parçacık hızlandırıcısıdır)*.

tsilindr Silindir; yuvak.

tsilindrik Silindrik, silindir şeklinde, silindirsel; **~ pıçḳı** Silindirsel testere.

tsimbal *(müzik)* Simbalom *(Bir kutuya takılı tellere tokmakla vurularak çalınan ilginç bir Macar çalgısıdır)*.

tsimbalcı Simbalomcu.

tsink *(kimya)* Çinko bk. **çinke**.

tsirk Sirk; **~ artisti** Sirk artisti; **~ sanatı** Sirk sanatı.

Başḳalarnı bilmeyim, tsirk artistleri meni daima tüşüncege daldıralar. "Diğerlerini bilmiyorum ama sirk oyuncuları beni her zaman düşündürürler." -İ. Abduraman - 1.

tsirkçi Sirk artisti, cambaz.

tsirkçilik (-gi) Cambazlık.

tsirroz *(tıp)* Siroz.

tsisterna Sarnıç, tank; **neft ~sı** Petrol tankı.

İsteseñiz, men sizge bir tsisterna suv ketiririm! "İsterseniz, ben size bir tanker su getiririm!" -E. Umerov - 1.

tsistit (-ti) *(tıp)* Sistit, idrar torbası iltihabı.

tsistoskop *(tıp)* Sistoskopi cihazı.

tsitata İktibas *(Bir eserden alınan parça)*; **~ ketirmek** Alıntı yapmak; bir eserden parçalar almak; **~ ketirüv (***veya* **ketirme)** Alıntı yapma; iktibas etme; bir eserden parçalar alma; **destandan ~** Destandan bir alıntı.

tsitologiya Sitoloji, hücre bilimi.

tsitra *(müzik)* Zither *(Kanuna benzer bir çalgı)*.

tsitrus *(botanik)* Narenciye, turunçgiller; **Kavkaz ~ları** Kafkasya'da yetişen turunçgiller.

Bir şişe konyak, tsitrus meyvañızdan yoḳmı, mesela, bananġa beñzegen şey? "Bir şişe konyak, tsitrus meyvenizden yok mu, mesela muza benzeyen şey?" - E. Umerov - 2.

tsivil Sivil; **~ urba** Sivil kıyafet.

tsivilizatsiya Uygarlık, medeniyet; **antik ~** Antik uygarlık.

Mına buna serbest ayatnıñ ve dünya tsivilizatsiyasınıñ en yuksek derecesi desen de olacaḳ. “İşte buna, hürriyetin ve dünya medeniyetinin en yüksek seviyesi demek mümkündür.” -Çerkez Ali - 2.

tsivilizatsiyalı Uygar, medeni; **~ cemiyet** Medeni toplum.

tsivilizatsiyalılıḳ (-ġı) Uygarlık, medenilik.

tsunami Tsunami; **~ - bu**, **suvaltı zelzelesinden okeanda peyda olġan pek balaban (***veya* **gigant) dalġa** Tsunami, denizaltı depremi sonucunda meydana gelen dev bir dalgadır.

tuba *(müzik)* Tuba *(bakırdan nefesli çalgı)*.

tubdispanser Verem dispanseri.

tuccar Tüccar, tacir.

tuccarlıḳ (-ġı) Ticaret; alım-satım; krş. **alış-veriş**.

tuday *(tarih, askeri)* Tugay.

tuek *(ağızlarda)* Toynak; bk. **tuyaḳ**.

tuf *(jeoloji)* Tüf, süngertaşı; **yanardaġ ~u** Yanardağ tüfü.

tufan 1. Fırtına; kasırga; tufan; krş. **boran**. 2. Taşkın; su baskını; feyezan; krş. **afan-tufan**.

Tabaḳ esnafınıñ en buyük ‘maşinası’, tabaḳ yapraġı dögülgen kediktir ki, bu ta tufan kununden ḳalma en iptidaiy bir kediktir. “Tabak esnafının en büyük, en önemli ‘makinası’, tabak yaprağı dövülen gediktir ki, bu ta tufan günlerinden kalma en iptidaî bir gediktir.” -U. İpçi - 1.

tufli Pabuç; ayakkabı; **~liler** Pabuçlar; **yuksek padvorlı (***veya* **okçeli) ~liler** Yüksek ökçeli pabuçlar; **laḳlı ~liler** Rugan pabuçlar.

tugul *(ağızlarda)* Değil; bk. **degil**.

tuġ (-ġı) 1. *(dini)* Müslümanlarda aziz tasvirli bayrak. 2. Tuğ; sorguç. 3. Tepelik; sorguç *(kimi kuşların başlarında bulunan uzun tüyler)*; krş. **kekel**; **kikrek**; **taraḳ**.

tuġan (toġan; **tuvġan)** *(ağızlarda)* Öz; akraba; bk. **doġmuş**.

tuġlu Tuğlu, tuğu olan.

tuġra 1. Arma; krş. **alem**. 2.Tuğra *(Kırım hanların imza yerine kullandıkları, özel bir biçimi olan sembolleşmiş işaret)*.

tuḫum *(ağızlarda)* 1. Tohum; bk. **urluḳ**; **ḳabaḳ ~ları** Kabak tohumları; **tarlaġa ~ septik** Tarlaya tohum ektik (attık). 2. *(mecaz)* Nesil; soy; ahfat; bk. **nesil**; **aydamaḳ apay(lar) ~** Haydut kadınların soyu.

tuḫum-aḳraba *(ağızlarda)* Hısım akraba; soy sop; krş. **soy-sop**.

tuḫumlamaḳ Döllemek.

tuḫumlanġan *(fiil sıfat)* Döllenmiş.

tuḫumlanma, **tuḫumlanuv** Döllenme.

tuḫumlanmaġan *(olumsuz)* **tuḫumlanġan**.

tuḫumlanmaḳ Döllenmek.

tuḫumlıḳ (-ġı) Tohumluk.

tuḳım *(ağızlarda)* Aile, hısım, akraba; bk. **tuḫum**.

tul (I) (*ağızlarda* **dul)** Dul, eşi ölmüş erkek ya da kadın; **~ aḳay** Eşi ölmüş erkek, dul kalmış bir erkek, dul erkek, dul bir erkek; **~ apay (***veya* **kadın)** Eşi ölmüş kadın, dul (bir) kadın; **~ olmaḳ** Dul olmak; **~ ḳalmaḳ** Dul kalmak.

Ozleri oleler, ḳızlarınız da tul ḳala, oz ḳızlarını tamam anasından korgenleri kibi ostüreler. "Kendileri öldüğü zaman, kız larınız dul kalıyor, onlar da kendi kızlarını annelerinden gördükleri gibi yetiştiriyorlar." -U. İpçi - 1.

tul (II) Uzunluk; bk. **uzunlıḳ**; **~ dairesi** Meridyen, boylam; tul.

tula bk. **tola**; **çini ~** Çini, fayans.

En olmaġanda, işte şu tula divarlı evçikniñ azbarına kireyik. "Hiç olmazsa, işte şu tuğla duvarlı evciğin avlusuna girelim." -Ş. Alâdin - 1.

tuleme *(tıp)* Şarbon.

tulkü *(ağızlarda)* Tilki; bk. **tilki**.

tulup 1. Gocuk *(kıyafet)*. 2. Parçalara kesilmemiş deriden yapılan çuval; **"Ḫan oña eki ~ altın berdi"** *(Kırım Tatar halk masalından)* "Han ona iki çuval altın verdi"; **semirgensin**, **~ına sıġmaysıñ** Kilo almışsın *(şişmanlamışsın)*, kıyafetlerine sığmıyorsun; **~ına sıġmaycaḳ kibi semiz apay** Kendi derisine sığmayacak kadar şişman bir kadın *(Çok şişman bir kadın)*.

Ḫannıñ oġlu Narikke eki tulup altınnı bere, bir de ḳâġıt yazıp bere. "Hanın oğlu Narik'e iki tulum altını verir, bir tane de kâğıt yazıp verir." -Çorabatır Destanı.

tulup-zurna Gayda *(çalgı)*; **~ çalmaḳ** Gayda çalmak.

tulyaremiya *(tıp)* Tularemi, tavşan humması.

tuman (I) (*ağızlarda* **duman)** Sis; pus; buğu; duman; **~ çökti** Sis çöktü; **~ dağılıp ketti** Sis dağıldı; **anda ~ bar edi** Orada sis vardı. ● **~ içinde kibi** Sis içindeymiş gibi; gözleri kararmış gibi.

Yalıñız ormanlıḳ içinde bulunġan buyük süyrü ḳayalarnıñ töpeleri korüne ve dereniñ ustü parlaḳ bir tuman ile ḳaplı… "Yalnız ormanlığın içinde bulunan büyük sivri kayaların tepeleri

görünüyor ve derenin içi parlak bir dumanla kaplı...” -O. Akçokraklı - 1.

tuman (II) *(ağızlarda)* 1. Pantolon; bk. **ştan**. 2. Don; bk. **don**.

tumanlı 1. Sisli, üzerine sis inmiş olan; dumanlı; **başı ~** Başı dumanlı; o net düşünemiyor; **başı ~ dağlar** Başı dumanlı dağlar; **~ saba** Sisli bir sabah; **~ ḳaranlıḳ** Sisli karanlık; **~ deñiz** Sisli deniz; **buguñ ava ~** Bugün hava sisli. 2. *(mecaz)* Bulanık; **~ fikir** Bulanık bir fikir (düşünce); **~ baḳış** Bulanık bir bakış.

Diñle meni, dinle, tuvġanım, / Tumanlı pencere ve ḳalbke Sakinden kuz gecesinde / Unutılġan naziklik urula. “Dinle beni, dinle, kardeşim, / Dumanlı pencere ve kalbe Sakince bir güz gecesinde / Unutulmuş nezaket vuruluyor.” -V. Basırov.

tumanlıḳ (-ġı) bk. **tumanlılıḳ**.

tumanlılıḳ (-ġı) 1. *(astronomi)* Bulutsu, nebülöz; **galaktik ~lar** Galaktik bulutsular. 2. Sislilik; sis yığını; duman yığını.

tumar *(ağızlarda)* İşleme, işlem; bk. **tımar**.

tumarlamaḳ (-ġı) *(ağızlarda)* İşlemek, işlemden geçirmek; bk. **tımarlamaḳ**; **tımar etmek**.

tumav *(ağızlarda)* Nezle, ingin, nevazil; bk. **tımav**.

Ne tumav, ne angila… Yaz maalinde asıl kelişmegen ḫastalıḳlar. “Bir nezle bir anjin. Yaz vaktine uygun olmayan hastalıklar.” -E. Umerov - 2.

tumba Sınır taşı *(kaldırım veya yol kenarında konulan)*; baba; sehpa.

tumboçka Komodin, küçük dolap, komot.

Krovatnıñ ucunda turġan tumboçkaġa uruldı. “Yatağın ucunda duran komodine çarptı.” -E. Umerov - 1.

tumen Tütün yapraklarını dizmek için kullanılan büyük bir iğne.

tumrum Kütük; bk. **kutük**.

tumşuḳ (-ġı) 1. Tumşuk *(papağan, kartal vb. kuşların kemerli gagası)* 2. *(ağızlarda)* Somak; surat; bk. **caḳ**.

tumturaḳ (-ġı) İhtişam, tantana, görkem; tumturak; gösteriş, debdebe; şatafat; krş. **debdebe**; **saltanat**; **iḫtişam**; **~ tüşküni** tumturak düşkünü.

tumturaḳlı Tumturaklı; cafcaflı; gösterişli, şatafatlı.

tun *(ağızlarda)* Akşam, gece; bk. **akşam**; **gece**; **kunlerini ~ etmek** *(mecaz)* Hayatını karartmak; **~ü kun oldı** *(mecaz)* (o) geceyi gündüze çevirdi *(gece gündüz çalışıyor)*; **~lerini kun etip işley** Gece gündüz çalışıyor.

Tuna Tuna *(nehir)*.

Komülgendir o topraḳta, İdil, Altay boyunda, / Yeşil curtta Azav tuzı, bir de Tuna suyunda. “Gömülmüştür o toprakta, İdil, Altay boyunda, / Yeşil yurtta Azak tuzu, bir de Tuna suyunda.” -Ş. Bektore - 1.

tunç (-çu) Tunç, bronz; **~ eykel** Bronz heykel; **~ büst** Bronz büst.

Demirciler demir döger / Tunç olur, tunç olur. “Demirciler demiri döver, / Tunç olur, tunç olur.” -Halk Yırı.

tundra Tundra; **~ batağı** Tundra bataklığı; **ormanlı ~** Orman-tundra bölgesi.

Eyisi, oña bu diyarı taşlap, uzaḳlarġa ketmek, deyik, tundra, tayga içine barıp siñmek kerek. “En iyisi bu dünyadan bırakıp uzaklara gitmek, geyik tundra, tayga içine sinip gitmek gerekli.” -E. Umerov - 2.

tunnel (tunneli) Tünel; **piyadeler ~i** Yaya tüneli; **demiryol ~i** Demiryolu tüneli.

tunyekun *(Kodeks Kumanikus)* Dün; bk. **tünevin**.

tunyok (-gı) Tünek *(kuşların, evcil kanatlıların üzerinde tünedikleri dal veya sırık)*; **~ke çıḳıp oturmaḳ** Tüneğe konmak; krş. **tunyoklemek**.

tunyoklemek Tüneklemek, tünemek.

tunyoklememek *(olumsuz)* **tunyoklemek**.

tur (I) 1. Tur; devir; **saylavlarnıñ birinci ~u** Seçimlerin birinci turu. 2. Etap; aşama, merhale *(oyunun, yarışmanın vb.nin)*; **santraç oyunınıñ ekinci ~u** Satranç yarışmasının ikinci aşaması.

tur (II) *(zooloji)* 1. Yaban sığırı. 2. Dağ keçisi.

tura (I) 1. *(satranç)* Kale, ruh; bk. **ḳale, ruḫ**. 2. Tura, metal paranın resimli yüzü, tuğra; **yazı mı, ~ mı?** Yazı mı, tura mı?

tura (II): **~ oyunı** Tura oyunu; **~ urmaḳ** avuçlara iple vurmak (oyunda); **ur oña on ~** Avucuna on kere vur *(‘komşu’ oyununda)*.

turaç *(zooloji)* Turaç *(bir kuş türü)*; **~ oz tilinden belyaġa ḳalır** *(atasözü)* Bülbülün çektiği dil (dili) belasıdır. İnsan belaya dili yüzünden düşer.

turaḳ (-ġı) *(edebiyat)* Kafiye, uyak; **uç ecalı ~** Üç heceli uyak.

tura(l)mamaḳ Ayağa kalkamamak.

Tenbel aḳşam yatalmaz, saba turalmaz. “Tembel akşam yalamaz, sabah kalkamaz.” -Atalar Sözü.

turan Türk halklarının yaşadığı ülke veya ülkeler.

turap (I) Toprak; krş. **topraḳ, zemin**.

turap (II) Türk soyundan gelen; **“Bilmezmisiñ aslıñ ~ oldığını?”** *(Kırım*

Tatar folklorundan) “Türk soyundan geldiğini bilmiyor musun?”.

turar-turmaz Kalkar kalkmaz; **~ bir daa yıḳıldı** Kalkar kalkmaz yeniden düştü.

turayım-turayım: **~ dep oturmaḳ** Diken üstünde oturmak, çok huzursuz olmak.

turbaza Turistik üs.

turbe *(ağızlarda)* Mozole; anıt mezar; türbe; bk. **dürbe.**

turbina *(teknik)* Türbin.

turbogenerator *(teknik)* Turbo jenaratör; turbo alternatör.

turboreaktiv Turbojet *(Hava solumalı, havacılık sektöründe kullanımı olan bir jet motorudur).*

turbulent Türbülans *(Bir sıvının ya da gazın hareket halindeki düzensizliğidir)*.

turbulentlik (-gi) Türbülans (durumu).

turġan 1. *(fiil sıfat)* Kalkmış (ayağa) olan; duran (ayakta). 2.: **kele ~** *(konuşmada)* Gelirdi, geldiği olurdu; **bara ~** Giderdi, gittiği olurdu; **ketire ~** Getirirdi, getirdiği olurdu; **ayta ~** Söylediği olurdu. 3. Yıllanmış, bekletilmiş; **~ şarap** Dinlendirilmiş şarap.

Ḳoyunlar bir-birine sıyıḳıp, oksüre, aḳsıra, yuḳlaylar. Çoban turgan. “Koyunlar birbirine sokulup, öksürüyor, aksırıyor uyuyorlar. Çoban kalkmış.” - Çerkez Ali - 1.

turġun bk. **durġun**.

turġuzmaḳ bk. **tursatmaḳ.**

turist Turist; gezgin, gezmen, seyyah; **~ler** Turistler; **~ler lageri** Turistler kampı.

turistik Turistik; **~ sefer** Turistik gezi.

turizm Turizm.

turkmen Türkmen; **~ tili** Türkmen dili, Türkmence; Türkmen Türkçesi; **~ler** Türkmenler; **~lerniñ başı Safarmurat Niyazov** Türkmenlerin başı Saparmurat Niyazov.

Bu adam sıḳ-sıḳ evimizge kelip-ketken turkmen dostum edi. “Bu adam sık sık evimize gelip giden Türkmen dostumdu.” -Ş. Bektore - 2.

turkmence Türkmence.

Turkmenistan Türkmenistan; **~ ġazı** Türkmenistan gazı.

turlü-turlü *(ağızlarda)* Çeşitli; çeşit çeşit, türlü türlü; bk. **türlü-türlü**.

turma, turuv *(eylem adı)* **turmaḳ**.

turmadan bk. **turmayıp.**

turmaġan *(fiil sıfat)* Kalkmamış olan; **saba, vaḳtında ~nıñ işi yurmez** *(atasözü, halk pedagojisi)* Sabah zamanında kalkmayanın işleri yürümez.

turmaḳ (I) (*ağızlarda* **durmaḳ)** 1. Kalkmak (ayağa); **ayaḳḳa ~** *(gerçek ve mecaz)* Ayağa kalkmak; **erte ~** Erken kalkmak; **turacaḳ olmaḳ** a) Kalkmak istemek. b) Kalkmaya çalışmak; **yerinde ~** Yerinden kalkmak; **yerinden sıçrap** (*veya* **atılıp)** ~ Yerinden fırlamak, (oturulan yerden) hızla kalkmak. 2. Durmak (ayakta); **bu yerde ne turasıñ?** Neden burada duruyorsun? 3.: **berip ~** a) Bir süre (zaman) vermek. b) Ara sıra vermek; **daima berip ~** Sürekli (her zaman) vermek; **berip tursa!** a) Bir süreliğine versene! b) Ara sıra versene!; **korünip tura** (*veya* **korüne)** Görünüyor; gözüküyor; **oturıp ~** a) Biraz oturmak. b) Başkasının evinde bir süre kalmak; ...**dey tur(ġ)an edi** Bazen diyordu ki; **çıḳıp ~** a) Bir dakika çıkmak. b) Randevuya birkaç dakika kala çıkmak; **sen yolġa çıḳıp tur**, **men beş daḳḳalardan kelirim** Sen şimdilik yola çık, ben beş dakika sonra gelirim; **şenlenip ~** Eğlenmek (bir süre); **bilmey turıp** (*veya* **bilmey tura)** Bilmeden (bir şeyi) yapmaya çalışmak; **atıla tura**, **atıla tura** Sürekli (ikide bir) yerinden kalkıyor (ayağa fırlıyor); **maḳarne pişire tur(ġ)an** Makarna pişirip duruyordu; **yaġmur yaġacak olıp tura** Yağmur yağmak üzere; **o vaḳıtta dua**, **ḫatim çette** (*veya* **bir yaḳ) tursın**, **olgenlerniñ sayısı yoḳ edi** O zamanlarda ölenlerin sayısı o kadar yüksekti ki, ölünün arkasından dua okumak söz konusu bile olamazdı. 4.: **işlep ~** Çalışıp durmak; **yatıp ~** a) Yatıp durmak. b) Biraz yattıktan sonra kalkmak; **o bizde yatıp tura** O bizde geceliyor. 5.: sözü**nde ~** sözünde durmak; sözünü tutmak; **aytḳanında ~** Israr edip fikrini kabul ettirmek; **aḳçanı o bilip tura** Parasını boş yere harcamaz; **bile turıp yapmaḳ** Bilerek (bir şeyi) yapmak. 6. Oturmak, yaşamak, ikamet etmek; bk. **oturmaḳ**, **yaşamaḳ**.

Men onları aşağan soñ tirilir, turur, ortalıġa bir koz taşlar bellegen edim. "Ben onların yemeklerini yiyince canlanır, kalkar, ortalığa bir göz atarlar sanmıştım." -A. Hilmi.

turmaḳ (II) Değeri olmak, fiyatı olmak; krş. **mal olmaḳ**; **bu kitap ne (ḳadar) tura** (*veya* **bu kitapnıñ fiyatı ne?)** Bu kitabın fiyatı ne kadar?; **bu kitap 5 grivna tura** Bu kitabın fiyatı 5 grivna *(Ukrayna parası)*.

turmaḳ (III) *(ağızlarda)* Durmak, stop etmek; bk. **toḳtamaḳ**.

Laḳayt baḳıp tursañız / Siz yalıdan, / Bu felâket sizge de yetip kelir... "Lakayt bakıp durursanız / Siz kıyıdan, / Bu felâket size de ulaşır..." -İ. Abduraman - 2.

turmalin *(mineraloji)* Turmalin *(Granit oluşumlarında sık rastlanan bir*

mineraldir. Yarı değerli taş olarak takılarda kullanılır).

turmamaḳ *(olumsuz)* **turmaḳ**; 1. Ayağa kalkmamak; **o yerinden turmayıp ayta edi** Yerinden kalkmadan konuşuyordu. 2. Yataktan kalkmamak, uyanmamak; **tur endi**, **oldı (***veya* **yeter) yuklaġanıñ** Kalk artık, yeter bu kadar uyumak. 3.: **bu kitapnı maña berip turmazsıñ mı?** Bana bu kitabı bir süreliğine verebilir misin?; **Yatsa, turmaz, aşḳa toymaz. (atasözü)** Yatarsa kalkmaz, yemeğe doymaz (soba).

Ḫan etseler iç olmam / Bey etseler iç turmam. "Han yaparlarsa hiç olmam / Bey yaparlarsa hiç durmam." -Çorabatır Destanı.

turmay *(ağızlarda)* Durmadan, aralıksız; bk. **toḳtamay(ıp)**; **toḳtamadan**.

turmayıp 1. Kalkmadan (ayağa). 2. Durmadan; krş. **toḳtamay(ıp)**; **toḳtamadan**.

Ketirecek olġan kunümniñ sabası ḳazanıñız tuttı da ḳozladı, dört kun yerinden turmay yattı. "Getireceğim günün sabahı kazanınız doğum yaptı, dört gün yerinden kalkmadan yattı." -Kozlagan Kazan Masalı.

turmek *(ağızlarda)* Sıvamak (kolları); bk. **tiremek**.

Şay turmeden ḳaçḳan bir zıpḳın. "Hapishaneden kaçmış bir zıpkın." -E. Umerov - 1.

turmuş 1. Hayat tarzı, yaşayış; maişet; geçim; krş. **barlıḳ**; **maişet**. 2. Hayat, yaşam, ömür; krş. **yaşayış**; **ayat**; **omür**; ~ hızmetleri Kamu hizmetleri; **~ kombinatı** Kamu servisi müessesesi.

Ne ḳayġırır turmuşından, ne de ibret alırlar, / Oḳuv, bilgi, uner, edep artta ḳalġan sanırlar. "Ne kaygılanır hayatlarından, ne de ibret alırlar, / Okuma, bilme, maharet, edep arkada kalmış sanırlar." -M. Nuzet - 1.

turna *(zooloji)* Turna (iri bir kuş); **telli ~** Telli turna; ~ **balası** Turna (kuşu) yavrusu; **~lar (kurlıyt-kurlıyt) ḳıçırışa** Turna kuşları ötüyor; ~ **balıġı** *(zooloji)* bk. **turnabalıḳ**. ● **~nıñ tüşünde tarı ener (***veya* **tavuḳ tüşünde tarı korer)** *(atasözü)* Aç tavuk (düşünde) kendini buğday (arpa, darı) ambarında sanır (görür); **men sana ~nıñ ḳonġan yerini kosteririm** Dünyanın kaç bucak olduğunu gösteririm sana!

Avadan uçḳan turnamıdır, ḳazmıdır? "Havada uçan turna mıdır, kaz mıdır?" -Aşık Garip Destanı.

turnabalıḳ *(zooloji)* Turnabalığı; **ḳarmaḳnen ~ tuttım** Olta iğnesiyle turnabalığı tuttum.

turnik *(spor)* İdman için sabit yatay çubuk.

turniket Turnike.

Sport dersinde ise turnikke boyu yetmegeniñden er vaḳıt kimdir oña yardım ete. “Spor dersindeyse turnikeye boyu yetmediğinden her vakit birisi ona yardım ediyor.” -A. Osman - 2.

turnir Turnuva.

tursatamamaḳ Kaldıramamak.

tursatılġan *(fiil sıfat)* Kaldırılmış.

tursatılmaġan *(olumsuz)* **tursatılġan**.

tursatılmaḳ *(edilgen)* **tursatmaḳ**.

tursatılmamaḳ *(olumsuz)* **tursatılmaḳ**.

tursatmaḳ *(ettirgen)* **turmaḳ**; Kaldırmak; **onı erte ~ kerek** Onu erken uyandırmak gerekiyor.

Yura onı tursata, startorniñ basḳıçını doġurta, ama şu an yavaştan iñlep, ayaġını aşaġı tüşüre. “Yura onu kaldırıyor, motorun çalıştırıldığı aparatı düzeltiyor ama o sırada yavaşça inleyip ayağını yere indiriyor.” -E. Umerov - 1.

tursatmamaḳ *(olumsuz)* **tursatmaḳ**.

tursattırmaḳ *(ettirgen)* **tursatmaḳ**.

tursattırmamaḳ *(olumsuz)* **tursattırmaḳ**.

tursa-tursun a) Kalksın (istiyorsa). b) Kalsın orada.

turşu Turşu *(Tuzlu suda konserve edilmiş meyve ve sebze)*; **~ ḳoymaḳ** Turşu kurmak; **ḫıyar ~su** Salatalık turşusu; **~ suvu** Turşu suyu.

Ḫıyar turşusıle otmek aşaylar. “Hıyar turşusuyla ekmek yiyorlar.” -A. Hilmi.

turşulı Turşulu, turşu ile.

turşulıḳ (-ġı) Turşuluk *(turşu yapmaya elverişli)*.

turşusız Turşusuz, turşu olmayan.

turşusızlıḳ (-ġı) Turşusuz olma durumu.

turtmek *(ağızlarda)* Tos vurmak, boynuzla vurmak, boynuzlamak; bk. **türtmek**.

Onıñ ḳaburġaları turtip çıḳḳan ḳursağı astında kuçücik tayçıḳ ḳuyruġını sallap tura edi. “Onun kaburgalarını dürten karnının altında küçücük taycık kuyruğunu sallıyordu.” -E. A. Osmanoğlu - 1.

turtmiç-top Topla oynanan bir çocuk oyunu.

turup: **accı ~** *(botanik)* Turp; **beyaz (***veya* **sarı) ~** *(botanik)* Beyaz turp; **ḳara ~** *(botanik)* Karaturp; **aylıḳ ~** *(botanik)* Kırmızı turp. ● **~ḳa kore ḫıyarġa şukür** *(atasözü)* Turpa kıyasla hıyara şükür.

Yerge töşelgen cayuv ustüne yeşil sogan, sarımsaḳ ḳızıl turup topçıḳları

töküldi. “Yere döşenen yaygı üstüne yeşil soğan, sarımsak, kırmızıturp topçukları döküldü.” -E. Umerov - 2.

turuş 1. Duruş; krş. **ḳurum**. 2. Durum; **kuneşniñ yazlıḳ ~ı** Yaz gün dönümü; **kuneşniñ ḳışlıḳ ~ı** Kış gün dönümü. ● **~ı kibi** Olduğu gibi; **~ı kibi satın alam** Olduğu gibi satın alıyorum.

Seniñ dülber turuşın, ḳurulışın, / Dam-dam ustü dam olıp korünişin, / Ḳırlar boyu beysenip sozulışın / Ḳart tariḫni andıra, tuvġan koyüm. “Senin dilber duruşun, kuruluşun, / Dam dam üstü olup, dam olup görünüşün, / Kırlar boyu süzülüşün, / Eski tarihi andırıyor, doğduğum köyüm.” -I. Kadir.

turuşı: **bu süt - ~ ḳaymaḳ** Bu süt değil, saf kaymak; **bu adamnıñ ~ nerva**: *(konuşmada)* Bu çok asabi bir insan, (tam) bir sinir yığınıdır.

tusḳamaḳ *(ağızlarda)* 1. Nişan almak, gezlemek; bk. **kozlemek**. 2. *(ağızlarda)* Fark etmek, görmek; dikkatini çekmek; gözüne çarpmak; **onıñ tusḳaġan ḳızı** *(ağızlarda)* Onun fark ettiği kız.

tuş (I) *(müzik)* 1. Merasim borusu, fanfar; **~ çalmaḳ** Merasim borusu çalmak. 2. Tuş, diş; **garmonika ~ları** Armonika tuşları.

tuş (II) *(Kodeks Kumanikus)* Rüya; bk. **tüş**.

tuş (III) Çin mürekkebi.

tuşanbe *(Kodeks Kumanikus)* Pazartesi; bk. **bazarertesi**.

tuşav *(ağızlarda)* Bukağı; köstek; bk. **tırşav**; **kişen**.

tuşe 1. *(müzik)* Dokunma; **yımşaḳ ~** Yumuşak dokunma; **kuçlü ~** Güçlü dokunma. 2. *(spor)* Tuş, sırtını yere getirme.

tuşlama, **tuşlav** Gölge verme (resim hakkında).

tuşlamaḳ Gölge vermek (resim hakkında).

tuşlamamaḳ *(olumsuz)* **tuşlamaḳ**.

tuşlanġan *(fiil sıfat)* Gölge verilmiş.

tuşlanmaġan *(olumsuz)* **tuşlanġan**.

tuşlanmaḳ *(edilgen)* **tuşlamaḳ**.

tuşlanmamaḳ *(olumsuz)* **tuşlanmaḳ**.

tuşlatmaḳ *(ettirgen)* **tuşlamaḳ**.

tuşlatmamaḳ *(olumsuz)* **tuşlatmaḳ**.

tutaḳ bk. **tutḳanaḳ**.

tutam Tutam; **bir ~** bk. **bir top**; **bir ~ maġdanoz** Bir demet maydanoz.

Dalda çeçek bir tutam, / Çeçekke taş atalmam. / Yuregimniñ koşesisin, / Senden ayrı yatalmam. “Dalda çiçek bir tutam, / Çiçeğe taş atamam. / Yüreğimin köşesisin, / Senden ayrı yalamam.” - Mane.

tutamaḳ (-ġı) *(ağızlarda)* 1. Stok, erzak (yiyecekler için); krş. **tutum**; **yedek**; **tutamagın bar mı?** Erzak (evinde) var mı? 2. Tutarlılık; **~ olmaḳ** Tutarlı olmak.

tutamaḳlı *(ağızlarda)* 1. Tedarikli *(yiyecek stoğu olan biri)*; krş. **tutumlı**. 2. Tutarlı; sağlam; **siyasiy ceetten o ~** Siyasi bakımdan tutarlı biri.

tutamaḳsız *(ağızlarda)* 1. Tutumsuz, savurgan, müsrif; krş. **tutumsız**. 2. Tutarsız; kararsız, dönek; bir dalda durmaz; vefasız; krş. **bir suvda yatmaġan**; **kelirli-giderli**; **tuturıḳsız**.

tutanaḳ *(tıp)* Epilepsi, sara hastalığı; bk. **tutḳanaḳ**; **tutar**.

tutanaḳlı Saralı, sara hastalığı olan (kimse); bk. **tutḳanaḳlı**.

tutandıramamaḳ Tutuşturamamak.

tutandırġan *(fiil sıfat)* Tutuşturan.

tutandırılġan *(fiil sıfat)* Tutuşturulan; yakılan.

tutandırılmaġan *(olumsuz)* **tutandırılġan**.

tutandırılmaḳ *(edilgen)* **tutandırmaḳ**.

tutandırılmamaḳ *(olumsuz)* **tutandırılmaḳ**.

tutandırmaġan *(olumsuz)* **tutandırġan**.

tutandırmaḳ Tutuşturmak; yakmak; **ateş ~** Ateş yakmak.

Artına dönip, stol ustünde yatḳan ḳutudan bir dane sigar aldı, şu yerdeki sernikni de alıp tutandırdı. "Arkasına dönüp masanın üstünde duran kutudan bir tane sigara aldı, oradaki kibriti de alıp sigarayı yaktı." -A. Osman - 1.

tutandırmamaḳ *(olumsuz)* **tutandırmaḳ**.

tutandırtmaḳ *(ettirgen)* **tutandırmaḳ**.

tutandırtmamaḳ *(olumsuz)* **tutandırtmaḳ**.

tutar *(tıp)* Epilepsi; sara hastalığı; krş. **tutḳanaḳ**.

tutarlanmaḳ 1. Başlamak *(epilepsi nöbeti hakkında)*. 2. Kapris yapmak; nazlanmak; krş. **arsızlamaḳ**; **gevezelenmek**; **bala tutarlana** Çocuk nazlanıyor *(kapris yapıyor)*.

tutarlı 1. Dengesiz; istikrarsız; krş. *(konuşmada)* **çikli-buklü**. 2. Kaprisli; nazlı; sinirli; asabi; krş. **arsız**; **geveze**.

tutar-tutmaz: **"Usulını añlamasañ, ~ şıpırır (yerge)"** *(güreşte)* "(Rakibin) usulünü bilmezsen, seni tutar tutmaz yere yatırır."

tutaş Tüm; hep; aralıksız; bitmek bilmeyen; **~ dağlar** a) Birbiri ardına aralıksız sıralanan dağlar. b) Bitmek bilmeyen ormanlar.

tutaşḳan *(fiil sıfat)* Tutuşmuş olan.

Arzıgülniñ içinde tutaşķan arzular elbette, boyle adamlar içün degil. "Arzıgül'ün içinde tutuşan arzular elbette, böyle insanlar için değil." -Çerkez Ali - 1.

tutaşma, **tutaşuv** Tutuşma; ateş alma.

tutaşmaķ (I) Tutuşmak; ateş almak; krş. **alevlenmek**; **piçen tutaşķan**, **yana** Kuru ot ateş aldı ve yanıyor.

Bu eçki tögerek başında ekende, kül töpeden tutaşıp bir piçen tögeregi yana, onı da ḫanġa şikâyet eteler. "Bu keçi ot yığınının başındayken, kül tepeden sıçrayan bir kıvılcımla bir ot yığını yanar, onu da hana şikâyet ederler." -Edige Destanı.

tutaşmaķ (II) (*ağızlarda* **ulaşmaķ**) Bağlanmak; birleşmek; kaynaşmak; krş. **ķoşulmaķ**.

tutaşmamaķ *(olumsuz)* **tutaşmaķ**.

tutaştırılmaķ Tutuşturulmak; alevlendirilmek.

tutaştırılmamaķ *(olumsuz)* **tutaştırılmaķ**.

tutaştırmaķ Tutuşturmak; alevlendirmek.

Ķuddus çalı-çırıpınen bunı şu arada tutaştırdı. "Kuddus, çalı-çırpı ile bunu hemen tutuşturdu." -A. Hilmi.

tutaştırmamaķ *(olumsuz)* **tutaştırmaķ**.

tutķal Tutkal; yapıştırıcı; zamk; krş. **çırış**, **elim**.

Cibigen topraķ ayaķķa tutķal kibi yapışa. "Yumuşayan toprak, ayağa tutkal gibi yapışıyor." -A. Osman - 2.

tutķallamaķ Tutkallamak; tutkalla yapıştırmak; tutkal sürmek; krş. **çırışlamaķ**.

tutķallamamaķ *(olumsuz)* **tutķallamaķ**.

tutķallatmaķ *(ettirgen)* **tutķallamaķ**.

tutķallatmamaķ *(olumsuz)* **tutķallatmaķ**.

tutķanaķ 1. *(tıp)* Sara hastalığı; epilepsi. 2. bir hastalığın nöbeti; **yurek ~ı** Kalp krizi; **siñir ~ı** Sinir nöbeti, sinir krizi; **onıñ kimerde ~ı tuta** a) O bazen nöbet geçiriyor. b) *(mecaz)* O bazen garip davranıyor. 3. *(ağızlarda)* Epilepsi hastası.

tutķanaķlı Epileptik; saralı; **~ ḫasta** Epilepsi hastası.

tutķı bk. **tutķuç**.

tutķış, **tıtķış** *(ağızlarda)* 1. Kol, sap; bk. **tutķuç**; **sap**. 2. Tutma bezi *(mutfakta sıcak şeyler tutmak için)*; bk. **yaġbez**.

tutķuç Sap, kabza, kol; krş. **sap ķapı ~ı** Kapı kolu; **ķapınıñ ~ı** Kapının kolu.

Sol elinen onı çetke sürip ozüne yol açtı, ķapı tutķuçını tutıp toķtaldı. "Sol eliyle onu kenara çekip kendine yol açtı,

kapının kolunu çekip durakladı.” -E. Umerov - 2.

tutḳuçlı Saplı, kollu.

Uzun tutḳıçlı meşin sumkaçığını sallay-sallay kele. “Uzun saplı deri çantasını sallaya sallaya geliyor.” -E. Umerov - 2.

tutḳuçsız Sapsız, kolsuz, sapı olmayan.

tutluḳmaḳ *(ağızlarda)* Kekelemek; bk. **tutulmaḳ**.

tutma (I) Tutma; bk. **tutuv**.

tutma (II) bk. **tutḳanaḳ**.

tutmaḳ 1. Tutmak (elinde); **balanı ḳolundan ~ (***ağızlarda* **tutay)** Çocuğu kolundan tutmak; **şişikni tutıp baḳmaḳ** Şişkinliğe elle dokunmak. 2. Avlamak; (balık) tutmak; **ḳaçaḳnı ~** Kaçan (balığı) yakalamak; **balıḳ ~** Balık tutmak. 3. Bir halde tutmak (aç, temiz vs.); **defterlerni temiz ~** Defterlerini temiz tutmak. 4. Tutmak, kök salmak, kök oluşmak, kökleşmek (bitki hakkında); **saçḳan fidanlarım episi tuttı** Diktiğim ağaç findanlarının hepsi tuttu; **bu aşlamalar tutmadı** Bu fidanlar tutmadı. 5. Yakalamak; **elimden tuttı** Elimden tuttu; **ḳapḳaçlap ~** Kapmak; birdenbire yakalayarak, çekerek almak. 6. Tutmak, (geçici) bir işe almak; **ḳaba sılavnı (***veya* **ştukaturkanı) adam tutıp yaptırdım** Adamı tutup sıvama işini yaptırdım; **aşçı ~** Aşçı tutmak, aşçıyı işe almak. 7. Kiralamak, kira ile tutmak; **kvartira ~** Daire kiralamak; krş. **kira ~**; **kiraġa olmaḳ** 8. *(konuşmada)* Eş olarak almak; **o adam bizim ḳızımızı tuta** Bu adam, kızımızın kocası; **Mustafanıñ aptesini tuta** Mustafa’nın kız kardeşiyle evlendi; **aġam onıñ ḳızını tuta** Ağabeyim onun kızıyla evli. 9. Kendine hakim olmak, kendini tutmak; **özüni tutmaġa bilmek** *(mecaz)* Terbiyesi yerinde olmak; terbiyeli (edepli) davranmak; **özüni nasıl tuta?** O nasıl davranıyor?; Onun davranışı nasıldır? 10. Yerleşmek; yer almak; **bu odanı tutarsıñız** Bu odaya yerleşirsiniz. 11. Tutulmak (hastalık hakkında), yakalanmak; **ayvanlardan tutḳan (***veya* **yuḳḳan)** Hayvanlardan bulaştı. 12.: **akıl(ın)da ~** Aklında tutmak. 13.: **sözümni tuta** (Birinin) Sözünü dinlemek. 14.: **lafḳa ~** Lafa tutmak; birini konuşarak, gereksiz meseleler anlatarak işinden alıkoymak. 15.: **derdi tuttı** Başlamak *(hastalık nöbeti hakkında)*; **ḫastalıḳ kene kelip meni tuttı** Yeniden hastalandım; **oksürik tuttı** Öksürük tuttu.

Refatı aman tutıp bayladı, yene şu yatḳan minderiniñ ustüne koterip attılar. “Refat'ı hemen tutup bağladı, o yattığı minderin üstüne kaldırıp attılar.” -Cemil Seydamet - 1.

tutmamaḳ *(olumsuz)* **tutmaḳ**.

tutturılmaḳ *(edilgen)* **tutturmaḳ**.

tutturmaḳ (I) 1. Sunmak; vermek; **ḳoluna ~** Eline tutturmak; **povestkanı ~** İhbarname vermek. 2. Tutturmak; tutmasını sağlamak. 3. Teslim etmek. 4.: **Ozbekstanda bir kilo un 7-den tuttırıp 9 somġa(ce) bara** Özbekistan'da unun fiyatı 7 ile 9 som arasındadır.

Oġlan gulni ozü alıp kele, bir ḳapudan kire, ekinci ḳapuda bir ḳısḳa ayaḳlını kore, gulni ona tuttura da ḳayta. "Delikanlı gülü getirir, bir kapıdan girer, ikinci kapıda bir kadın görür, gülü onun eline tutturur ve döner." -Tahirnen Zore Destanı.

tutturmaḳ (II) Yapıştırmak; iliştirmek, bağlamak; tutturmak; **yipnen ~** İple tutturmak; **bulavkanen ~** Toplu iğneyle tutturmak.

Onıñ ellerini ve ayaḳlarını yaḫşı etip buġavlaġan soñ, beş yuz askerni eki yaḳlap tizgen ve olarnıñ ellerine birer çubuḳ tutturġanlar. "Onun elleri ve ayaklarını iyice zincirledikten sonra, beş yüz askeri iki tarafa dizmiş ve onların ellerine birer çubuk tutturmuşlar." -Alimnin Eziyetlenmesi Hikayesi.

tutuḳ 1. Tutuk; kekeme. 2. *(dil bilimi)* Sessiz (harf), ünsüz; **yımşaḳ ~lar** Yumuşak ünsüzler; **saġır ~lar** Tonsuz ünsüzler.

tutuḳlanġan *(fiil sıfat)* Kekeleyen.

-Teyfiḳ aġa tutuḳlanġan kibi söylendi. "-Teyfik abi tutulmuş gibi söylendi." -İ. Paşi.

tutuḳlanma, **tutuḳlanuv** Kekemelik; rekaket; kekelik; pepelik; pepemelik.

tutuḳlanmaḳ Kekelemek; pepelemek; **o adam tutuḳlana** Bu insan kekeliyor.

Yusuf onı daa maḳtaycaḳ edi, söz tapalmayıp, şaşmaladı, tutuḳlandı. "Yusuf onu daha övecekti ama söz bulamadı, şaşırdı, tutuldu." -A.Osman -1.

tutuḳlanmamaḳ *(olumsuz)* **tutuḳlanmaḳ**.

tutuḳlıḳ (-ġı) bk. **tutuḳ**.

tutulġan *(fiil sıfat)* Asılmış; gerilmiş; **pencerelerge ~ perdeler dülber edi** Pencerelere asılan perdeler güzeldi.

Ḳaşḳır nasıl tutulġanını soray. "Kurt nasıl tutulduğunu sorar." -Akıllı Kirpi ve Ayneci Tilki Masalı.

tutulma *(eylem adı)* **tutulmaḳ**; bk. **tutuluv**.

tutulmaġan *(olumsuz)* **tutulġan**.

tutulmaḳ 1. Yakalanmak; krş. **ḳolġa tüşmek**; **yaḳalanmaḳ**. 2. Bir organı işleyemez olmak; hareketsiz duruma gelmek; **ayaġım tutuldı (***veya* **tutulıp ḳaldı)** Ayağım kramp girdi; **zeerli**

tilleri tutulsın Kötü söz söyleyen dilleri tutulsun. 3. Kekelemek; pepelemek; **tutulıp laf etmek (***veya* **tutılıp laf etmek)** Kekeleyerek konuşmak. ● **(bir) bilem dep tutuldım**, **(bir) bilmeyim dep tutuldım** *(atasözü)* "Biliyorum" deyip yakalandım, "bilmiyorum" deyip (yine) yakalandım.

Kunlerden bir kun bu torġay yaġmurġa tutula, ḳanatlarnı suvlandıra. "Günlerden bir gün bu tarla kuşu yağmura yakalanır, kanatları ıslanır." -Kozukurpeç Destanı.

Töşekten kozlerin tikip kozüme, / Ḳartbabam: 'Azizdir Ana- yurt!' - dedi. */ Nefesi tutulıp, soñki sözünde / Vatandan bir avuç toprak istedi…* "Döşekten gözlerini dikip gözüme, / Dedem: 'Azizdir ana yurt' dedi. / Nefesi tutulup son sözünde / Vatandan bir avuç toprak istedi…" -İ. Asanin.

tutulmamaḳ *(olumsuz)* **tutulmaḳ**.

tutuluv bk. **tutulma**; 1. Kas tutulması; **ayaḳ ~ı** Bacak (ayak) krampı. 2. *(astroloji)* Gözlemciye göre iki gökcisminden birinin öbürünü örtmesi, tutulma; **kuneş ~ı (***veya* **tutulması)** Güneş tutulması; **ay ~ı (tutulması)** Ay tutulması.

tutum (I) Avuç, tutam; krş. **avuç**; **tutam**; **bir ~ tuz** Bir avuç tuz.

tutum (II) Erzak; yiyecek stoğu; krş. **yedek**, **tutamaḳ**; **ḫalknıñ ḳolunda biraz ~ı daa bar** Halkın elinde biraz erzağı daha var.

tutumlı Tutumlu; dareli, muktesit; krş. **iḫtiyatlı**.

Safiye dudum cıynaḳlı olġanı ḳadar da tutumlı edi. "Safiye Dudum tertipli olduğu kadar da tutumluydu." -A. Hilmi.

tutumlılıḳ (-ġı) Tutumluluk.

tutumsız Tutumsuz; savurgan, müsrif; **~ apay** Tutumsuz bir kadın.

tutumsızlıḳ (-ġı) Tutumsuzluk.

tutunmaḳ 1. Münasebete girmek, temasa girmek; ilişki kurmak; **bir olmaycaknen tutundı** Alçak biriyle ilişki kurdu (arkadaş oldu); **tutundı o apaynen**, **kezip yure** O kadınla münasebete girdi, onunla gezip tozuyor. 2.: **lafḳa ~** Çene çalmak; gevezelik etmek; çeneye dalmak; gevezeliğe dalmak; **ḳomşunen lafḳa ~** komşuyla çene çalmak. 3. Bir işe girişmek; başlamak; **işke ~** Bir işe girişmek, bir işe dalmak; bir işe canla başla sarılmak; **namazına ~** Namaza başlamak.

Olar Ayvaznen uzundan-uzaḳ söz açıp, lafḳa tutunalar. "Onlar Ayvazla uzun uzun sohbet edip, konuşmaya dalarlar." -Köroğlu Destanı.

tutunmamaḳ *(olumsuz)* **tutunmaḳ.**

tuturıḳ (-ġı): **lafınıñ ~ı (***veya* **sapı-supı) yoḳ** Söylediği şeyler mantıklı değil; **~ı (***veya* **sapı-supı) olmaġan adam** Zıpır, zırtapoz biri; tutarsız bir insan; **seniñ asıl ~ıñ bar mı?** Bir şeyi adam gibi yapabilir misin?

tuturıḳlı *(nadiren)* Delişmen, zıpır; kaçık; zibidi; tutarsız; bk. **tuturıḳsız.**

tuturıḳsız Delişmen, zıpır; kaçık; zibidi; tutarsız; krş. **tutamaḳsız**; **kelirli-giderli**; **bir suvġa yatmaġan**, **oña inanma**, **o, ~ bir adam** Ona inanma, o tutarsız biridir; **nazariy ceetten ~ usul** Teorik olarak uygulanamaz bir yöntem.

tuturıḳsızlıḳ (-ġı) Tutarsızlık; dengesizlik

tutuş Çarpışma; müsabaka; çatışma; güreş; **bu ~ta kuçlü(si) yener** Bu müsabakayı güçlü olan kazansın.

tutuşmaḳ 1. Çarpışmak; birbirine girmek; tutuşmak; kapışmak. 2.: **kol ~** El sıkışmak.

Şu yerde atma mine, bazirgân başı ve kervan saḳçılarınen ḳavġaġa tutuşa. "Orada hemen atma biner, bezirgan başı ve kervanın koruyucuları ile kavgaya başlar." -Köroğlu Destanı.

tutuşmamaḳ *(olumsuz)* **tutuşmaḳ.**

tutuştırmaḳ: **tutuştırıp (***veya* **tutuştırıp turıp) ḳaçmaḳ** Tabanları kaldırdı; kaçmaya başladı.

tutuv bk. **tutma**. 1. Tutma. 2. Avlama; balık tutma; **balıḳ ~** Balık tutma. 3. *(tıp)* Nöbet, hastalık krizi; ~**lar** Nöbetler, krizler.

Ḫalḳ oz yaşçiklerini mıḫlap azırlamakta, Nikita ise demiryol stantsiyasına ḳatnap vagon tutuv peşinden yure. "İnsanlar kendi kutularını çivileyip hazırlıyor, Nikita ise, demir yol istasyonuna gidip vagon tutma peşinde dolaşıyor." -Çerkez Ali - 2.

tuvar 1. Hayvan(lar); **muyuzli ~** Boynuzlu hayvanlar; büyük baş hayvanlar; mal; **~ azbarı (***veya* **avlası)** Hayvan çiftliği; inek ahırı; **~ eti** Dana eti; **~ yaġı** Dana (iç) yağı. 2. Çok sakin; umursamaz; vurdumduymaz; **~ desen**, **~!** Tam bir gamsız! 3. *(mecaz)* a) Aptal; ahmak; alık; akılsız. b) *(küfür)* Hayvan herif!

Biri-birleriniñ toprakḷarını tutıp ala, tuvarlarını aydap keteler. "Birbirlerinin topraklarını alıyor, ineklerini götürüyorlarmış." -Altın Beşik Efsanesi.

tuvaramamaḳ Koşumunu çıkaramamak.

tuvarcı Sığıra bakan işçi; hayvan çiftliği işçisi; krş. **mal baḳıcı**, **(***ağızlarda* **mal baḳuvcı).**

tuvarcılıḳ (-ġı) Hayvancılık.

tuvarçı *(ağızlarda)* Sığıra bakan işçi; hayvan çiftliği işçisi; bk. **tuvarcı**.

Uzaḳ koylerniñ birinde yaşaġan bir tuvarçı da padişanıñ bu sualini eşite ve kelip oz ḳorantasına ayta. "Uzak köylerin birinde oturan bir inek çobanı da padişahın bu sorusunu işitir ve gelip ailesine söyler." -Tuvarçının Akıllı Kızı Masalı.

tuvarġan *(fiil sıfat)* Koşumunu çıkaran.

tuvarılġan *(fiil sıfat)* Koşumu çıkarılmış.

Anda, atları tuvarılġan ve buyük tertiple bir sıraġa çekilgen uç faeton kordi. "Orda atların koşumdan çıkarılmış ve büyük tertiple bir sıraya çekilmiş üç fayton gördü." -Çerkez Ali - 1.

tuvarılmaġan *(olumsuz)* **tuvarılġan**.

tuvarılmaḳ 1. Koşumu çıkarılmak. 2. *(mecaz)* Bir şeyi yapmayı bırakmak; işi bırakmak; **biz bugun ~ kerekmiz** Bugün işi bırakmamız lazım.

Araba turdu, atlar tuvarıldı. "Araba durdu, atlar arabadan çözüldü." -A. S. Ayvazov - 1.

tuvarılmamaḳ *(olumsuz)* **tuvarılmaḳ**.

tuvarlı Evcil hayvanları olan.

tuvarma, tuvaruv *(eylem adı)* **tuvarmaḳ**.

tuvarmaġan *(olumsuz)* **tuvarġan**.

tuvarmaḳ Koşumunu çıkarmak; **atlarnı ~** At koşum takımını çıkarmak.

Yegor penir-menirni tüşürdi, atlarını tuvardı. "Yegor peyniri meynisi indirdi, atlarını çözdü." -Cemil Seydamet - 1.

tuvarmamaḳ *(olumsuz)* **tuvarmaḳ**.

tuvarsız Hayvanları olmayan, hayvan sahibi olmayan.

tuvartmaḳ *(ettirgen)* **tuvarmaḳ**.

tuvartmamaḳ *(olumsuz)* **tuvartmaḳ**.

tuvarttırmaḳ *(ettirgen)* **tuvartmaḳ**.

tuvarttırmamaḳ *(olumsuz)* **tuvarttırmaḳ**.

tuverek *(ağızlarda)* Yuvarlak; bk. **tögerek**.

tuvġan (I) *(ağızlarda)* 1. Öz; bk. **doġmuş**; **eki ~** a) Akraba olan iki insan. b) Amcanın, dayının, halanın ya da teyzenin oğlu ya da kızı; amcazade, dayızade, halazade, teyzezade; **~ aġam** Öz ağabeyim; **eki ~ aptem (***veya* **dayımnıñ, emcemniñ, tizemniñ, alapçemniñ ḳızı)** Amcamın, dayımın, halamın ya da teyzemin kızı; **eki ~ balaları** Amcanın, dayının, halanın ya da teyzenin çocukları; **~ aġa-ḳardaş** Öz kız kardeşler, ana baba bir kız kardeşler; **~ apte-ḳardaş** Öz erkek kardeşler, ana baba bir erkek kardeşler. 2. Akraba (hısım); krş. **soy**; **aḳraba**; **asaba**; **~lar** Hısım akraba, akrabalar; **~ları olmaḳ**

Akrabaları olmak; **~lardan kimin bar?** Hangi akrabaların var? 3.: **~ koyim** Doğduğum köy; bk. **doġmuş koyum**. ● **~ il** Vatan; bk. **Vatan**.

Ebediyen ḳayttım men ereklerden, / Ne ḳadar da merametli tuvġan yurtum. “Ebediyen döndüm ben uzaklardan, / Ne kadar merhametli doğduğum yurt.” -V. Basırov.

tuvġan (II) Yerli *(dil veya edebiyat hakkında)*; **~ til** Ana dil; **~ edebiyat** Yerli edebiyat.

tuvġan-osken *(ağızlarda)* bk. **doġġan-osken**.

tuvıl (tıvıl, tuu, tuvul) *(ağızlarda)* Değil; bk. **degil**.

Cat tuvılman men saġa, cat ḳalmadım bir zaman. “Yabancı değilim ben sana, yabancı kalmadım hiçbir zaman.” -M. Niyazi.

tuvılmaḳ *(ağızlarda)* Doğmak; dünyaya gelmek; bk. **doġulmaḳ**.

tuvmaḳ *(ağızlarda)* Doğmak; bk. **doġmaḳ**.

Biyenizden menim atımdan olma bir tay tuvar. “Kısrağınızdan benim atımdan olma bir tay doğar.” -Köroğlu Destanı.

tuyaçıḳ (-ġı) Küçük toynak.

tuyaḳ (I) 1. Toynak; krş. **tırnak**; **at ~larınıñ sesi** Atın toynaklarının sesi; **ḳoy (tuvar) ayaġından pelvaze yapmaḳ içün temizlegende ~nıñ ustünden tırnaġını çıḳarıp atalar** Hayvan ayaklarından dondurma paça yapmak için toynakların üst tabakasını çıkarmak lazım. 2. *(ağızlarda)* Ayak (masa, sandalye vb.); bk. **ayaḳ**.

Ḳart at baḳıcı atnıñ tuyaḳlarını tutıp ḳaray ve onıñ tuyaḳlarında slaḳlıḳ seze ve oġluna: -Atnı bir yıl daa beslemek kerek, -dey. “Yaşlı at bakıcısı atın toynaklarını tutup bakar ve onun toynaklarında ıslaklık hisseder ve oğluna: -Atı bir yıl daha beslemek lâzım, der.” -Köroğlu Destanı.

tuyaḳ (II): **~lar** *(etnografya)* Ocağın içinde bulunan ve kazan asmak için kullanılan yatay çubuklar.

tuyaḳlı Toynaklı; **~ ayvanlar** *(zooloji)* Toynaklılar; **çift ~lar** *(zooloji)* Çift toynaklı hayvanlar.

Sıralar (raleler) sırasıra tizilgen, ḳarşıda ḳara, yalpaḳ, eki tuyaḳlı bir taḫta tura edi. “Sıralar sıra sıra dizilmiş, karşıda kara, düzgün, iki toynaklı bir tahta duruyordu.” -N. Çelebicihan.

tuyaḳot *(botanik)* Afşar otu; *Asarum sp*.

tuyaḳsız Tırnaksız, toynaksız.

tuymaḳ *(ağızlarda)* Hissetmek; bk. **duymaḳ**.

Asan bu yerin, Çamlı bel denilgen yer olġanmı ve ona ḳarşı çıḳḳannıñ, babası olġanını tuya ve: Arslan oğluna arslan derler, Ḳaplan oğluna ḳaplan derler. “Hasan buranın Çamlıbel denen yer olduğunu anlar ve ona karşı gelenin babası olduğunu anlar ve: Arslan oğluna arslan derler, Kaplan oğluna kaplan derler.” -Köroğlu Destanı.

tuymek *(ağızlarda)* Bir madeni dövmek; nallamak; bk. **tüymek.**

tuyunmaḳ *(ağızlarda)* Hissetmek; bk. **duymaḳ.**

tuz (*ağızlarda* **tız)** Tuz; **aş ~u (***veya* **aşḳa koyulġan ~)** yemek tuzu; sofra tuzu; **bir çimtem** ~ Bir tutam tuz; **ufaḳ ~** İnce tuz; **iri ~** İri taneli tuz; **taş ~u** Kaya tuzu; **ayvan ~u (***veya* **tambiy ~u)** Hayvan tuzu, hayvanların yaladığı tuz; **şorbanıñ ~unı baḳmaḳ** Çorbanın tuzuna bakmak; **~u ḳaçḳan** Fazla tuzlu; **~ taşıġan** Tuz ocağında tuz taşıyıcısı olarak çalışan kimse.

Aşnıñ dadı, tuznen, Adamnıñ dadı, söznen. “Yemeğin tadı tuzla, İnsanın tadı sözle.” -Atalar Sözü.

tuzaḳ (-ġı) 1. Tuzak, kapan; **~ḳa tüşürmek** Tuzağa düşürmek; **~ḳa tüşmek** Tuzağa düşmek; **kurulġan tuzaḳḳa tüşmedi** *(mecaz)* Kurulan tuzağa düşmedi. 2. Pusu; krş. **pusu.**

O canavarın kelecek yollarına ḳaradan-deñizden ḳarşı-ḳarşı, tuzaḳ ḳuralar. “O ejderhanın geleceği yollara karadan denizden tuzak kuruyorlar.” -A. Hilmi.

tuzcı Tuz fabrikası işçisi.

tuzcılıḳ (-ġı) Tuz endüstrisi.

tuzḫane Tuz fabrikası; krş. **tuzla.**

tuzḳıran Tuz ocağında tuz kıran işçiler.

tuzla 1. Tuz çıkarılan yer, memleha, tuz ocağı. 2. Tuz fabrikası, tuzla; bk. **tuzḫane**. 3. bk. **tozla.**

Tuzla *(coğrafya)* Tuzla *(ada).*

tuzlaġ bk. **tuzlaḳ.**

tuzlaḳ (-ġı) 1. Tuzluk; tuzlak. 2. bk. **tuzla.**

tuzlama, **tuzlav** *(eylem adı)* **tuzlamaḳ**; Tuzlama.

tuzlamaḳ Tuzlamak, tuzlamasını yapmak, salamurasını yapmak; **pamidornen tatlı biber ḳarıştırıp ~** Domatesle kırmızı tatlı biberin salamurasını yapmak; **ḳapıstanı noyabrde tuzladı** Lahana turşusunu kasım ayında yaptı.

Aşıḳ Ġarip buna razı ola: Cigit olġan, oz sırını gizlesin, / Cigerini kebap etip tuzlasın. “Aşık Garip razı olur: Yiğit olan kendi sırrını gizlesin, Ciğerini kebap yapıp tuzlasın.” -Aşık Garip Destanı.

tuzlamamaḳ *(olumsuz)* **tuzlamaḳ.**

tuzlanġan *(fiil sıfat)* Tuzlu, tuzlanmış.

Bu ḳalabalıḳ oda içinde eşki ḳapısta, bozulġan et, tuzlanġan balıḳ ve daa nasıldır ḳoḳulardan nefesiñ tutula. “Bu kalabalık oda içinde ekşi lahana, bozulmuş et, tuzlanmış balık ve daha başka kokulardan nefesin tutulur.” -E. A. Osmanoğlu - 1.

tuzlanmaġan *(olumsuz)* **tuzlanġan**.

tuzlanmaḳ Tuzlanmak.

Şamratnıñ butün eylegenlerini bağışlamaġa azır turġan Gülciannıñ yuregi kene tutaştı, toldı-taştı, aġuvnen tuzlandı, zeerlendi… “Şamrat’ın bütün yaptıklarını unutmaya hazır olan Gülcihan’ın kalbi yine tutuştu, doldu taştı. Ağzı tuzlandı, zehirlendi.” -E. Umerov - 2.

tuzlanmamaḳ *(olumsuz)* **tuzlanmaḳ**.

tuzlatmaḳ *(ettirgen)* **tuzlamaḳ**.

tuzlatmamaḳ *(olumsuz)* **tuzlatmaḳ**.

tuzlattırmaḳ *(ettirgen)* **tuzlatmaḳ**.

tuzlattırmamaḳ *(olumsuz)* **tuzlattırmaḳ**.

tuzlayıcı Tuzlamasını yapan kimse, salamurasını yapan kimse.

tuzlı *(ağızlarda)* Tuzlu; bk. **tuzlu**.

Tuzlı çegirdek alıp, ḳabuġından ayırdı ve tepsiniñ çetine ḳoydı. “Tuzlu çekirdek alıp, kabuğundan ayırdı ve tabağın kenarına koydu.” -İ. Abduraman - 1.

tuzlu Tuzlu; krş. **albav**; **~ suv** Tuzlu su; **~ deñiz suvu** Tuzlu deniz suyu; **aş pek (***veya* **zeer) ~** Yemek çok (aşırı) tuzlu; **~ yer(ler)** Tuzluk(lar); tuzlak(lar); **~ topraḳlar** Tuzlu topraklar. ● **~ sıçan aşadıñ mı şu?** *(halk dili)* Tuzlu fareyi mi yedin yoksa? *(bu laf, aşırı miktarda su içmiş olan birine şaka olsun diye söylenir)*.

Şu aralıḳta tuzlu, çamurlu yollarda çullu-çubur burġalanıp yurgenlerim ḫatirime tüşe. “Bu arada tozlu, çamurlu yollarda çula çaputa sarılarak dolaştığım aklıma geliyor.” -A. Hilmi.

tuzluca Biraz tuzlu.

tuzludan-tuzlu Çok (aşırı) tuzlu.

tuzluḳ (-ġı) Tuzluk, içine tuz konulan kap.

tuzlulıḳ (-ġı) Tuzluluk, tuzluluk derecesi, salinite.

tuzlu-tuzsız: **~ demeñiz, buyurıñız!** Yemeği çok sert eleştirmeyin lütfen, buyurun yiyin!

tuzsuz Tuzsuz; **~ aş** Tuzsuz yemek.

tuzsuzlıḳ (-ġı) Tuzsuzluk, tuzsuz olma durumu.

tü *(ünlem)* Tuh! pöf!; **~ sen ḳâfir, ḳorḳuzdın!** Tuh sen kafir, korkuttun!

tüb bk. **tüp.**

Amet aḳay açuvlanġanıñdan aşıḳıp tüb urbasınen çapıp çıḳa da, arannıñ ḳapusından baḳıp, yavaştan: -Aḫ, seni de anavġa uşatam, amma adını aytmam, -dey. “Ahmet akay kızgınlığından aceleyle iç çamaşırı ile çıkar ve ahırın kapısından bakıp, yavaşça: -Ah, seni de öbürüne benzetiyorum, ama adım söylemem, der.” -Oşatam, Amma Aytmam Latifesi.

tübik Tüp; **boyu ~i** Boya tüpü.

tübü *(ağızlarda)* Nihayet; sonunda; eninde sonunda; krş. **aḫırı**; **aḫır-soñu**; **niayet**; **~ü (***veya* **aḫır-soñu) limon teregini ḳuruttılar** Sonunda limon ağacını kuruttular; eninde sonunda limon ağacı bakımsızlıktan kurudu.

Onıñ bosaġası tübüne bara da, bağdaş ḳurup otura. “Onun eşiğinin dibine varır ve bağdaş kurup oturur.” -Kozukurpeç Destanı.

tübü-tamırı: **~nen** (tüm) köküyle; **~ndan** Kökünden; **ḫalḳımız oz toprağından ~ndan çıḳarılġan edi** Halkımız toprağından köküyle koparılmıştı.

Kunlerden bir kun oyle bir yel ese, terekler tübü-tamırından savunsa, toz-duman ola, koz açtırmay. “Günlerden bir gün öyle bir yel eser, öyle bir yel eser ki, ağaçların kökleri gövdelerinden savrulur, toz duman olur, göz açtırmaz.” -Kozukurpeç Destanı.

tübü-temeli 1. Temel; esas; **~ olġan** Temeli olan; delilli; kanıtlı; haklı; meşru; **~ olmaġan** Temeli olmayan; temelsiz; asılsız; yanlış. 2.: **~ Baḫçasaraylı** Onun sülalesinde herkes Bahçesaraylı.

Allaġa inanmaġanlarnıñ yatağını tübü-temelinden yıḳmaġa ḳastetken. “Allah'a inanmayanların yatağını ta temelinden yıkmaya karar vermiş.” -Ayuvdağ Efsanesi.

tübü-temelinden Adamakıllı; hayli; epey; sağlam olarak; ciddi olarak; bk. **tübü-tamırından.**

tüf: **kelmese**, **~!** Gelmezse, gelmesin! *(üzülmeyeceğim anlamında)*.

tüfek (-gi) Tüfek; **bir kozlü ~** Tek namlulu tüfek; **eki kozlü ~** İki namlulu tüfek, çift namlulu tüfek; **av ~i** Av tüfeği; **~ atmaḳ** Tüfekle ateş etmek; **~ toldurmaḳ** Tüfeği doldurmak; **~ ateş almadı** Tüfek ateş almadı; **avanen atḳan ~** Pnömatik tüfek, havalı tüfek, hava basınçlı tüfek.

Uzanıp altın almanı uze, şu arada kence oġul tüfeknen ḳolnı kozlep ata. “Uzanıp altın elmayı koparır, o sırada küçük oğul tüfekle eli nişanlar ve ateş eder.” -Altın Alma Masalı.

tüfekçi Tüfekçi.

tüfekli Tüfekli, tüfeği olan.

tüfeksiz Tüfeksiz, tüfeği olmayan; **~ av olmay** Tüfek olmadan av olmaz.

tüf-tüf-tüf! Tüh! vah vah! yazık!

Siz ise yıḳılġansıñız. Vay-y! Tüf-tüf! Endi ne yapmalı? Baracaḳ yeriñiz uzaḳmı? "Siz ise düşmüşsünüz. Vay! Tüh tüh! Şimdi ne yapmalı? Gideceğiniz yer uzak mı?" -A. Osman - 2.

tügenmek *(ağızlarda)* Bitmek; sona ermek; bk. **bitmek**.

tük 1. Hav; tüy; kıl; krş. **yun**; **hav**; **taraḳta ḳalġan** ~ Tarantı; ~ **deñiştirmek** Tüy atmak, tüy dökmek; ~ **deñiştirüv** Tüy atma; tüy dökme. 2. Telek; tüy; ~ **bitmek**, **(***veya* **~ü çıḳmaḳ)** Tüyleri çıkmak *(kuş hakkında)*. 3. Tüy *(bazı meyvelerin üzerinde görülen ince, kısa, yumuşak ve sık uzantılar)*; **şeftali ~ü** Şeftali tüyü. ● **ayta-ayta tilimde ~ ḳalmadı** Söyleye söyleye dilimde tüy bitti (kalmadı).

Orazbay ḳart da şaḳaġa şaḳanen cevaplanıp: -Betimde tük ḳalmasa da, çubar olmaġanıma şükür etem, -dedi. "İhtiyar Orazbay da şakaya şakayla cevap vererek: -Tenimde tüy kalmasa da çilli olmadığıma şükrediyorum, -dedi." -M. Ablalimov.

tüka, **tüku** *(ağızlarda)* Dut çeşidi; bk. **dut**; **~ dutu** İstanbul dutu; bk. **Stambul dutu**.

tükân 1. Market; **~ġa barıp kelmek** Markete gidip gelmek; **~ġa çapıp barıp kelmek** Markete hızlıca gidip gelmek. 2. Dükkan; **demirci ~ı** Demirci dükkanı, demirhane.

Men tükândan tıpḳı Şakirniñki kibi bir tayaḳ satıp aldım ve balalarnıñ kuleceklerini bilsem de, onı Alimge ketirip berdim. "Ben dükkandan tıpkı Şakirinki gibi bir sopa aldım ve çocukların güleceklerini bilsem de, onu Alim'e getirip verdim." -A. Osman - 2.

tükâncı Dükkancı, dükkan işleten kimse.

Asan aġaġa o kadın urbası, ya da konfet, tort satıcı adiy bir tükâncı değil. "Asan Ağa'ya o kadın elbisesi, ya da şeker, pasta satıcı basit bir dükkancı değil." -U. Edemova - 2.

tükânçıḳ (-ġı) Küçük bir dükkan.

tükçik (-gi) Tüycük, küçük tüy ya da kıl; **~ler** *(botanik)* Tüycükler.

tükenme, **tükenüv** *(eylem adı)* **tükenmek**.

tükenmek Tükenmek, bitmek; bk. **bitmek**.

Duşmannıñ bitmek tükenmek bilmegen askeri, turmay kele eken. "Düşmanın bitmek tükenmek bilmeyen askeri,

durmadan geliyormuş.” -Altın Beşik Efsanesi.

tükenmemek *(olumsuz)* **tükenmek.**

Ḳart Semerḳand, bukülmeyen beliñde / Tükenmeyecek, devler kibi ḳuvet bar. “Yaşlı Semerkand, bükülmeyen belinde / Tükenmeyecek, devler gibi kuvvet var.” - A. Mefayev.

tükenmemezlik (-gi) Tüketilmezlik, bitmez tükenmez oluş.

tüketmek 1. Bitirmek; bk. **bitirmek**; **tamamlamaḳ**. 2. Tüketmek.

tüketmemek *(olumsuz)* **tüketmek.**

tükiy 1. *(ağızlarda)* Kuzu. 2. Evcil; evcilleştirilmiş, ehlileştirilmiş; **~ ḳozu** Evcil kuzu; **~ etmek** Ehlileştirmek; alıştırmak; krş. **ḳolġa alıştırmaḳ.**

tüklengen *(fiil sıfat)* Tüylenmiş.

tüklenmek Tüylenmek; tüyle kaplanmak; üzerinde tüyler oluşmak; **ḳuş balaları tüklendi** Kuş yavruları tüylendi.

tüklenmemek *(olumsuz)* **tüklenmek.**

tüklü 1. Kürklü; **~ canavar** Kürklü hayvan, kürk hayvanı. 2. Tüylü; **~ yımşaḳ** Yumuşak tüylerle kaplı; tüylü. 3. Tüy (bitki hakkında); **~ yapraḳ** Tüylü yaprak.

Onların arasından kelgen pamuḳ tüklü ḳozuçıḳları da siçraḳlap oynay. “Onların arasından gelen pamuk tüylü kuzucukları da sıçrayıp oynuyor.” -A. Odabaş.

tüklülik (-gi) Tüylülük; havlılık; kıllı olma durumu.

tüksüz Tüysüz; tüyü olmayan; kılsız.

tüksüzlik (-gi) Tüysüzlük, tüysüz olma hali, tüyü olmama.

tük-teri Kürk; **~ canavarları** Kürklü hayvanlar, kürk hayvanları.

tükürçik (-gi) Salya; tükürük; **~ bezleri** Tükürük bezleri.

Onıñ cigerleri o derecede suvuḳlanġan ki, oksürgende tükürçigine ḳarışıp, kesek-kesek olıp çıḳalar. “O, ciğerlerini o kadar üşümüş ki, öksürdüğünde ciğeri tükürüğüne karışıp parça parça çıkıyor.” -A. Osman - 1.

tükürçikli Salyalı, salyası akan.

tükürçiksiz Salyasız.

tükürik (-gi) Tükürük.

Ḳağıt kibi tomar-tomar etip ḳalbimni / Tüküriknen sıyladılar yezit, aramlar. “Kâğıt gibi tomar haline getirerek kalbimi / Tükürükle ağırladılar yezit, lanet olasıcalar.” -Y. Kandım - 1.

tükürmek 1. Tükürmek. 2. *(ağızlarda)* Salya; bk. **tükürçik.**

Sen kelgende men er vaḳıt evde tapılırım, sen ḳaḳırıp, tükürip kelirsin. “Sen geldiğinde ben her zaman evde bulunurum, sen genzini temizler, tükürerek gelirsin.” -Edige Destanı.

tükürmekli *(ağızlarda)* Salyalı, salyası akan; bk. **tükürçikli**.

tükürmemek *(olumsuz)* **tükürmek**.

tül Tül; **~ perdeler** Tül perdeler.

Sol koşede cıynaḳlı krovat, baş tarafında eki dane buyük yastıḳ, yastıḳlar tül ile ortüli. “Sol köşede derli toplu kerevet, baş tarafında iyi tane büyük yastık, yastıklar tülle örtülü.” -E. A. Osmanoğlu - 1.

tülen *(zooloji)* Fok; ayı balığı; **~ avı** Fok avı.

tülpar Tulpar *(Türk mitolojisinde yer alan kanatlı at figürü)*.

tümen 1. *(tarihi)* Bin 2. *(tarihi)* Tümen; fırka.

tüm-tüz Dümdüz; çok düz; **oña Şam yolu ~** Şam yolu dümdüz (‘içtikten sonra’ cesaretin ‘temelsiz olarak’ artması, her şeyin kolay gelmesi).

Tair eline sazını ala da: Merdim yolu tüm-tüzdir, / Geceler maña kundüzdir. “Tahir eline sazını alır ve: -Merdim yolu dümdüzdür, / Geceler bana gündüzdür.” -Tahirnen Zore Destanı.

tünein *(ağızlarda)* Dün; bk. **tünevin**.

tünevin Dün; krş. **dün**; **~den başlap** Dünden beri; **~ki** Dünkü; **~ki (***veya* **~ kelgen) adamlar ne kelgen?** Dün gelen adamlar ne için gelmişti?; **~ki otmek** Dünkü ekmek.

Tünevinki kun keçken soñ, yıldızlarġa baḳıp, menim bergen kâġıtımnı oḳu. “Dünkü gün geçtikten sonra yıldızlara bakıp, benim verdiğim kâğıdı oku.” -Amet Akay Orucu Yavaşlatıyor Latifesi.

tüñuldirmek *(ağızlarda)* bk. **tüñültmek**.

tüñulmek *(ağızlarda)* Sıkılmak; bezmek; usanmak; bk. **bezmek**; **usanmaḳ**.

tüñultmek *(ağızlarda)* Sıkmak; usandırmak; bezdirmek.

tüñülgen bk. **tüñülmek**.

tüñülmegen bk. **tüñülmemek**.

tüñülmek Sıkılmak, bezmek, usanmak; krş. **bezmek**, **usanmaḳ**.

tüñülmemek *(olumsuz)* **tüñülmek**.

tüñültmek Bezdirmek; usandırmak; krş. **bezdirmek**; **usandırmaḳ**.

tüñültmemek *(olumsuz)* **tüñültmek**.

tüñülttirmek *(ettirgen)* **tüñültmek**.

tüñülttirmemek *(olumsuz)* **tüñülttirmek**.

tüp (I) 1. Dip; alt; krş. **ast**; **alt**; **ḳayanıñ ~ü** Kayanın dibi; **~ü töpesi bir** Altı üstü aynı; **~te** Altta; **~ten** Alttan; **~ke** Aşağıya; **~teki** Alttaki; aşağıdaki; **~ünde** a) Bir şeyin altında b) *(ağızlarda)* Nihayet; sonunda; **~ kolmek** İç çamaşır; **ḳopḳanıñ ~ü** Kovanın dibi; **ḳopḳanıñ ~ü teşilgen** Kovanın dibi delindi. 2. Kök; başlıca sebep; **~üni arasıñ** Kökenine bakılırsa. ● **~ünden çıḳmaḳ** a) Bir şeyin altından çıkmak. b) *(mecaz)* Kurtulmak; yakayı sıyırmak; yakayı kurtarmak; **o er şeyniñ ~ünden çıḳar** O her durumdan sıyrılır; **~üne tüşmek** Boşaltmak; **bal ḳutusınıñ ~üne tüşmek** Bal kutusunu boşaltmak.

Onıñ bosaġası tübüne bara da, bağdaş ḳurup otura. "Onun eşiğinin dibine varır ve bağdaş kurup oturur." -Kozukurpeç Destanı.

Midat egerniñ ustündeki minderniñ sılaḳ tarafını tüpke, ḳuru tarafını töpege aylandırıp, ayılnı sıḳtırıp bağladı ve atḳa mindi. "Mithat, eğerin üstündeki minderin ıslak tarafını alta, kuru tarafını üste gelecek şekilde çevirip kolanı iyice sıkarak bağladı ve ata bindi." -M. Ablalimov.

İşbu delikten kuneşniñ ziyası yer tübünde lâḥad kibi ḳazılġan ḳaranlıḳ taş ḳobanıñ içini aydınlata. "İşte güneşin ışığı bu delikten yerin dibinde lâhid gibi kazılmış karanlık taş mağaranın içini aydınlatıyordu." -O. Akçokraklı - 1.

Olar yılġanıñ tübüne tüşken bu yerde bir şeyni kormek mumkün olmaġanını añladılar. "Vadinin dibine indiklerinde burada bir şey görmenin mümkün olmadığını anladılar." -E. A. Osmanoğlu - 1.

Yuzüm tüpleri ḳayta-ḳayta kültivatsiya yapıla, yazda ve ḳışta eki-üç kere suvarıla, sırasıra yuzüm yolaḳları bir-birine ḳuralıp keteler. "Üzüm dipleri tekrar tekrar yumuşatılıyor, yazın ve kışın iki üç kere sulanıyor, sıra sıra üzüm yolları birbirine birleşiyorlar." - Çerkez Ali - 1.

tüp (II) 1. Çalı; **malina [***veya* **ahudut(u)] ~ü** Ahududu çalısı; **eki pamidor ~ünden beş kilo pamidor çıḳtı** İki domates fıdanından beş kilo domates çıktı (topladık); **balaban doḳuz ~ tatlı biberni yel yıḳḳan** Rüzgar dokuz büyük biber fidanını devirdi; **gul ~leri** Gül çalıları; **bir ~ yaḫşı ose, digerleriniñ (***veya* **o birileriniñ) yapraḳları sararġan** bir çalı iyi yetişiyor, diğerlerinin yaprakları ise sarardı. 2. Tane; **dört ~ alma teregi** Dört tane elma ağacı. ● **~üne yapmaḳ** Kendine (çocuğu) benzetmek.

tüpçik (-gi) 1. Dip. 2. Küçük çalı. 3. Alta konan şey; mesnet; dayanak. 4. Yeterince büyümemiş olan.

tüpe-tüz: **~ yalan (***veya* **turuşı yalan)** Düpedüz yalan.

tüpkiç *(ağızlarda)* Sıcak bir çaydanlığın (tencerenin) altına konulan şey; bk. **kekil**.

tüplemek Diplemek; bir şeyin dibine kadar varmak; **çuvalnı** ~ Çuvalı boşaltırken dibine ulaşmak.

Adamlar olarġa baḫt isteyler ve bunı tasdıḳlar kibi, ḳadelerini tüpley, soñ yırlay ve oynaylar. “İnsanlar onlara şans diliyor ve bunu onaylar gibi, kadehlerini yudumluyor, sonra şarkı söylüyor ve oynuyorlar.” -A. Osman - 2.

tüp-sarı Tütün bitkisinin alt yaprakları.

tüpsüz 1. Dipsiz; dibi olmayan; **~ ḳopḳa** Dibi olmayan kova. 2. Derin; **~ uçurım** Dipsiz uçurum.

Rustem kendini tüpsüz uçurımdan aşaġı uçayatḳan kibi is etti. “Rüstem kendini dipsiz uçurumdan aşağı düşüyormuş gibi hissetti.” -A. Osman - 2.

tür 1. Tür; **~lerniñ deñişmemezligi** *(biyoloji)* Türlerin değişmezliği. 2. Çeşit, cins.

türbe *(ağızlarda)* Türbe; bk. **dürbe**.

Lâkin merḥume Nenkecannıñ Çufut-Ḳaledeki ḳabiri üzerine Toḳtamış ḫan buyük bir türbe bina ḳıldırmışedi. “Fakat merhume Nenekecan'ın Çufut Kale'deki kabrinin üzerine Toktamış han büyük bir türbe yaptırmıştı.” -O. Akçokraklı - 1.

türbetaş *(ağızlarda)* Mezar taşı; bk. **dürbetaş**.

türemek *(ağızlarda)* 1. bk. **töremek**. 2. bk. **tiremek**. 3. bk. **tüyremek**.

türen Karasaban; **~ kemigi** *(anatomi)* Vomer kemiği, sapan kemiği.

türk Türk; **~ ḳadını** Türk kadını; **~ balası** Türk çocuğu; **~ ḳabileleri** Türk kabileleri; **ḳadimiy ~ tili** Eski Türk dili.

Alim, Battalnıñ oksüzçigi Şaşneni seve ve babasınen oña, kimerde türk fesi, kimerde panlı fes, kimerde de altın kupeler cibere eken. “Alim, Battal'in öksüz yavrusu Şaşne'yi seviyor ve babası ile ona bazen Türk fesi, bazen pullu fes, bazen de altın küpeler gönderiyormuş.” -Aydamaklar Kobası Kızıltaş Efsanesi.

türki: **~ ḳoy** Kuyruklu koyun; krş. **çontuḳ**; **maliç**.

türkiy Türk; **~ ḫalḳlar** Türk halkları; **~ tilleri** Türk dilleri.

Türkiy tiller gülzarınıñ / En çeçekli fidanı. “Türk diller gülzârının / En çiçekli fidanı.” -E. Şemizade - 1.

Türkiye Türkiye; **~ ḫalḳı** Türk halkı; **~ cumḫuriyeti** Türkiye Cumhuriyeti.

Bu ḳave Türkiyede tasil korgen ve türk gazetaları oḳuġan ‘fatiḥ-Camisi’nde ders alġan İstanbul deñiz elleriniñ klublarıdır. “Bu kahve, Türkiye'de tahsil gören ve Türk gazeteleri okuyan, ‘Fatih Camisi’nde ders alan İstanbul tembellerinin kulüpleridir.” -U. İpçi - 1.

türkü (I) Şarkı; krş. **yır (*veya* cır)**; **~ aytmaḳ (*veya* aytıp bermek)** Şarkı söylemek; **~ avası (*veya* muzıkası)** *(müzik)* Şarkı müziği; **zamanına kore ~si** *(atasözü)* Zamanına göre şarkı.

Yaş dervişniñ dülber, yanıḳlı sesi, türküsindeki rica ve ezgileri en soñ ḫan ḳızınıñ ḳulaġına barıp yete. “Genç dervişin güzel, yanık sesi, türküsündeki yalvarma ve ezgileri en sonunda han kızının kulağına ulaşır.” -Altın Beşik Efsanesi.

türkü (II) İtiş.

türkülemek bk. **yırlamaḳ**.

türlemek *(dil bilimi)* Çekmek.

türlememek *(olumsuz)* **türlemek**.

türlendirici *(dil bilimi)* Çekimli, çekim ekleri alabilen.

türlendirme, **türlendirüv** *(eylem adı)* **türlendirmek**; *(matematik)* Çevirme, tadil etme, dönüştürme; **kesirlerni ~** Kesirleri dönüştürme.

türlendirmek 1. Değiştirmek; krş. **deñiştirmek**. 2. *(matematik)* Çevirmek, tadil etmek, dönüştürmek; **kesirni ~** Kesri dönüştürmek.

Onıñ maḳsadı şu biñ yıllıḳ usullarnı negizinden türlendirmek, mal asravcılıḳta, bu yerli şaraitta yañı kompleks usulları meydanġa ketirmek edi. “Onun amacı şu bin yıllık usulleri temelinden değiştirmek, hayvan yetiştiricilikte, bu yerli şartlarda yeni kompleks usulleri meydana getirmekti.” -Çerkez Ali - 1.

türlendirmemek *(olumsuz)* **türlendirmek**.

türlenme, **türlenüv** *(eylem adı)* **türlenmek**; Dönüşme.

Başḳa şey aytmasa da çeresiniñ türlenüvi ve areketlerinden Eminni istemegeni korünip turmaḳta edi. “Başka şey söylemese de yüzünün değişmesi ve hareketlerinden Emin’i istemediği görünüyordu.” -U. Edemova - 1.

türlenmek 1. Değişmek; krş. **deñişmek**; **başḳalaşmaḳ**. 2.: **olar daa 40 kere türlenir** Onlar daha 40 kere (fikrini,

kararını vb.) değiştirir; **ne türlendi bu?** Ne oldu buna?

Ayva terek yaz ķoķur, ķış burlenir, / Cigitke inam iç olmaz, ķırķ türlenir. “Ayva ağacı yazın kokar, kışın tomurcuk açar, / Delikanlıya güven olmaz kırk çeşide girer.” -Çın.

türlenmemek *(olumsuz)* **türlenmek**.

türlü Türlü, çeşitli, çeşit çeşit, muhtelif; krş. **çeşit**; **~ aşlar (***veya* **emekler)** Çeşitli yemekler; **~ tüşünceler** Çeşitli düşünceler; **~ insanlar** Çeşitli insanlar; **adamlar biri bir ~, biri bir ~** İnsanlar çok farklı, biri böyle, biri şöyle; **eki ~** İki türlü; **er ~** Her türlü; **er ~ eniş tileyim!** her türlü başarı diliyorum!; **nice ~ kunler kordik** Ne günler gördük; **~sini kormek** Her türlü şey görmek; **insan ~sine rastkele** İnsan her türlü şeye rastlanır; **başķa ~ yapamayım** Başka türlü yapamam; **iç bir ~** Hiç bir türlü; **ekisi bir ~** İkisi de aynı; **aydayıcı bir ~ maşnanı toķtatamadı (***veya* **toķtatıp olamadı)** Sürücü arabayı bir türlü durduramadı; **bu meseleni eki ~ çezmek mumkün** Bu meseleyi iki şekilde çözmek mümkündür; **bir ~** *(mecaz)* Tuhaf biri; krş. **ķucur**. ● **bir ~** a) Bir türlü. b) Hiçbir biçimde, hiçbir yolla; **o adam bir ~ korüne** Bu insan tuhaf görünüyor.

Ḫan baba, oğlunıñ gizli sırını, bir türlü añlamaķnıñ yolını bulamağan. “Han baba, oğlunun gizli sırrını, bir türlü öğrenmenin yolunu bulamamış.” -Altın Beşik Efsanesi.

Aḫırnıñ er tarafını oyle ķapat ki, yel kirecekday iç bir türlü sızat ķalmasın, -dey. “Ahırın her tarafını öyle kapat ki, yelin girebileceği hiçbir türlü çatlak kalmasın, der.” -Köroğlu Destanı.

türlülenmek bk. **türlenmek**.

türlü-türlü Türlü türlü, çeşit çeşit, çeşitli; **~ musibetlik** Çeşit çeşit belalar ve felaketler; **“~ musibetlik bar başımda”** *(Kırım Tatar halk şarkısından)* “Çeşit çeşit belalar ve felaketler var başımda”.

Balalar arasında da kuçelekler kibi türlü-türlü soyları bar. “Çocukların içinde de köpek yavruları gibi çeşitli türler var.” -Çerkez Ali - 2.

türme *(konuşmada)* Hapis, mahpus, cezaevi; bk. **apis**, **apisḫane**, **maḫbes**, **bastırıķ**, **tezķifḫane**.

Bunıñ içün, onı sud etip, türmege bile ķapağanlar. “Bunun için onu suçlayarak hapishaneye bile sokmuşlar.” -Karavullar Meydanında Hikayesi.

türpü Raspa, kaba eğe, törpü; **~niñ çökürleri** Törpünün dişleri; **~ bocegi**

(zooloji) Yaprak arısı; *Hymenoptera diprionidae*.

türpülemek Törpülemek.

türpülememek *(olumsuz)* **türpülemek**.

türpülenmek *(edilgen)* **türpülemek**.

türpülenmemek *(olumsuz)* **türpülenmek**.

türpületmek *(ettirgen)* **türpülemek**.

türpületmemek *(olumsuz)* **türpületmek**.

türtek bk. **türtkeç**.

türtkeç Tos vuran, boynuzla vurmasını seven; ~ **eçki** Tos vuran keçi.

türtkelemek Tutup silkmek, tutup çekmek; krş. **zoḳumlamaḳ**; **sümsüklemek**.

Bu Yaşar dudum daa çoḳ açuvlandıra, o ḳıçḳıra, bağıra Esmanı daa zinde türtkeley. “Bu, Yaşar Dudu'yu daha çok sinirlendiriyor; o bağıra bağıra Esma 'yi daha çok hırpalıyor.” -A. Odabaş.

türtkuçlemek Sokmak; vurmak; tutup çekmek.

Ala, o yaḳını-bu yaḳını türtkuçley, soñ kene bıraḳa. “Hala o tarafını, bu tarafını dürtüyor, sonra yine bırakıyor.” -E. A. Osmanoğlu - 1.

türtkuçlememek *(olumsuz)* **türtkuçlemek**.

türtkuçlenmek *(edilgen)* **türtkuçlemek**.

türtkuçlenmemek *(olumsuz)* **türtkuçlenmek**.

türtkuçletmek *(ettirgen)* **türtkuçlemek**.

türtkuçletmemek *(olumsuz)* **türtkuçletmek**.

türtkuçlettirmek *(ettirgen)* **türtkuçletmek**.

türtkuçlettirmemek *(olumsuz)* **türtkuçlettirmek**.

türtmek 1. Tos vurmak; toslamak; alın ya da boynuzla vurmak, süsmek; **eçki(niz) türte mi?** Keçiniz tosluyor mu?; **bu buġa türtip oldüre bile** Bu öküz toslayarak öldürebilir bile. 2. İtmek; dürtmek; **omuzına** ~ Omuzuna vurmak; **yanında oturġannı tirseginen** ~ Yanında oturanı dirsekle dürtmek; **türtse onı, yuḳlamasın** Dürtsene onu, uyuya kalmasın. ● **kozüne** ~ a) gözüne sokmak. b) *(mecaz)* Sitem etmek; **türtip tura** a) Ara sıra tosluyor. b) *(mecaz)* Dışarı fırlamak, ucu çıkmak; **ḳoçḳarımız aranda ḳara ḳoynı türtti** Koçumuz ahırda kara koyunu toslayarak öldürdü; **onıñ yalanı türtip çıḳtı** Onun yalanı gün ışığına çıktı.

Ḳartbabay ḳartanaynıñ omuzını türte. “Dede ninenin omzuna dürter.” -A. Odabaş.

türtmemek *(olumsuz)* **türtmek**.

türttürmek *(ettirgen)* **türtmek**.

türttürmemek *(olumsuz)* **türttürmek.**

türtülmek *(edilgen)* **türtmek.**

türtülmemek *(olumsuz)* **türtülmek.**

türtünmek *(konuşmada)* Karıştırmak; kurcalamak; kazmak; krş. **ḳalaḳlanmaḳ.**

Nurzade apte daa yuḳlamaġan, azbarda nelerdir yapıp türtünip yure. "Nurzade daha uyumamış, avlu bir şeylerle uğraşıyor." -Z. Kurtnezir - 1.

tüs (I) 1. Renk; krş. **renk; yeşil ~te** Yeşil renkte; **toḳ yeşil ~te** Koyu yeşil (renkte); **~üni coyġan** Rengini atmış; krş. **aġarġan**. 2. Tüy rengi; don; **semen ~(te) at** Açık doru at. 3. Renk tonu; **koz oḫşayıcı ~ler** Göz okşayıcı tonlar; **açıḳ ~ler** Açık renk tonları. ● **asret olurım ~üne** Onu bir daha görmeyeyim inşallah.

Er tüste, er ornekte, açsın diymen çeçekler. "Her renkte, her örnekte, açsın diyorum çiçekler." -M. Niyazi.

tüs (II) Yadigar, andaç; krş. **yadikâr; anamnıñ ~ü** Annemden kalan yadigar; **ḳorantamızġa ḳalġan ~** Aile yadigarı.

tüs-çıray: **ḳasevetten kimsede ~ ḳalmadı** Üzüntüden herkesin yüzü soldu.

tüslemek *(dil bilimi)* Çekmek.

tüslememek *(olumsuz)* **tüslemek.**

tüslengen *(fiil sıfat)* Çekilmiş.

tüslenme, tüslenüv *(dil dilimi)* Çekim; **fiillerniñ ~si** Fiil çekimi.

tüslenmek *(edilgen)* **tüslemek.**

tüslenmemek *(olumsuz)* **tüslenmek.**

tüsletmek *(ettirgen)* **tüslemek.**

tüsletmemek *(olumsuz)* **tüsletmek.**

tüslettirmek *(ettirgen)* **tüsletmek.**

tüslettirmemek *(olumsuz)* **tüslettirmek.**

tüsleyici *(dil bilimi)* Çeken.

tüslü Belli bir rengi olan, renkli; krş. **renkli**; **ḳırmızı ~ toḳuma** Kırmızı renkli kumaş; **bir ~** Tek renkli; **çeşit ~** Rengarenk, çeşitli renkleri olan, renk renk; **toḳ ~** Doymuş renk.

İçleri kümüş tüslü ḫamsi ile tolu ḳayıḳlarġa yanaştıḳ. "İçleri gümüş renkli hamsi ile dolu kayıklara yanaştık." -U. İpçi - 1.

tüsses Duman; krş. **tütün.**

tüssesli Dumanlı; içi duman dolu; sisli.

tüsseslik *(dini)* Buhurdan; buhurluk; tütsülük; krş. **buḫurdan (buḫurdanlıḳ).**

tüssüz Renksiz.

Yeşillenmey, kulmeysin, curt, sen neçün tüssüzsin? "Yeşillenmiyorsun,

gülmüyorsun, yurt, sen niçin renksizsin? -M. Niyazi.

tüs-tıspal: **on kungece ~ını kostermedi** *(ağızlarda, konuşmada)* On günden beri göze görünmedi.

tüş (*ağızlarda* **düş)** 1. Düş; rüya; krş. **ruya**; **~ kormek** Rüya görmek; **"Men bu gece bir ~ kordim"** "Ben bu gece bir rüya gördüm"; **~ünde kormek** Rüyasında görmek; **onı ~ümde kordim (***ağızlarda* **o, ~üme keldi)** onu rüyamda gördüm; **aġam ~ünde rametli Basir aġanı korgen** Ağabeyim rüyasında rahmetli Basir ağayı görmüş; **aġır ~** Ağır bir rüya; **~ tabirlemek** Rüyayı yorumlamak, rüyayı tabir etmek. 2. Hayal; **~(ler) kormek** Hayal kurmak.

Ķozukurpeç kunlerden bir kun, şoyle bir yuķudan tüş korip tura, asretimni koreyim dey, yolġa çıķa. "Kozukurpeç günlerden bir gün böyle bir uykudan rüya görerek uyanır, hasretimi göreyim diye yola çıkar." -Kozukurpeç Destanı.

tüşe-tüş: **~ etti peşimden** Peşimden koşmaya başladı.

tüşken *(fiil sıfat)* İnmiş olan; **bu toķtav yerinde (***veya* **toķtavda) (***veya* **ostanovkada) ~ adamnı kordin mi?** Bu durakta inmiş olan insanı gördün mü?

Men ise urçuġımnıñ suvġa tüşkenini ve sizden ķorķıp aġlaġanımnı ayttım. "Ben de kirmenimin suya düştüğünü ve sizden korktuğum için ağladığımı söyledim." -Altın Başnen Hıyar Baş Masalı.

tüşkün (I) 1. Sukut; inhitat; zeval; dekadens; krş. **melül**; **~ keyfler** Hayal kırıklığı. 2. Hüzünlü; üzgün; meyus; ezgin; **~ adam** Üzgün bir insan; **~ baķış** Hüzünlü bir bakış.

Nice acmıķlı sesler ve tüşkün iniltiler eşitken ķobadır bu ķoba! "Nice acı sesler ve hüzünlü iniltiler işitmiş mağaradır bu mağara!" -O. Akçokraklı - 1.

tüşkün (II) Düşkün; meraklı; tutkun; krş. **sevda**; **muḫlis**; **futbol ~i** Futbol düşkünü, futbol meraklısı; **kitap ~** Kitap meraklısı, kitapsever; **para ~i** Para düşkünü.

Baķ şimdi olar nasıl tüşkünler! "Bak, şimdi onlar nasıl düşkünler!" -U. Edemova - 1.

tüşkünlik (I) Bezginlik; manevi dermansızlık; bitaplık; düşkünlük. ● **~ devri** Düşüş devri.

Kelinçek bu şeylerge ķulaķ asmaycaķ olıp tırışsa da, yuregindeki butün tüşkünlik olarnen bağlı edi. "Gelin bu şeylere kulak asmamaya çalışsa da,

yüreğindeki bütün üzgünlük onlarla ilgiliydi.” -U. Edemova - 1.

tüşkünlik (II) Düşkünlük; heves; gönül akışı; meyil; merak; **muzıkağa ~** Müziğe düşkünlüğü.

Vucudını sarğan arḳanlar ve buġavlarnıñ acısı zametten ziyade onıñ ruḫunı raatsız etip, usandırğan şey umütsizlik ve tüşkünlik edi. “Vücudunu saran urganlar ve zincirlerin acısısının verdiği zahmetten çok onun ruhunu rahatsız edip usandıran şey, ümitsizlik ve düşkünlüktü.” -O. Akçokraklı - 1.

tüşme, tüşüv İnme; **passajirlerniñ ~si çoḳḳa barmadı** Yolcuların inmesi uzun sürmedi.

Kimsege vagondan tüşmege ruḫset etmediler. “Kimsenin vagonlardan inmesine izin vermediler.” -A. Osman - 3.

Matbaacılar satırnıñ tüşüv faktını inkar etmeyler. “Matbaacılar satırın düşme ihtimalini inkar etmiyorlar.” -A. Osman - 1.

tüşmek 1. İnmek; **damdan ~** Çatıdan inmek; **bayırdan ~** Dağdan inmek. 2. Düşmek (kişi başına); **adam başına 2 kg yaġ tüşe** Kişi başına 2 kilo yağ düşüyor. 3. Başına gelmek; **başıma bir bela daa tüşti** Başıma bir bela daha geldi. 4.: **işke ~** *(ağızlarda)* Çalışmaya başlamak; bk. **iş(ni) başlamaḳ**. 5. *(gerçek; mecaz)* Düşmek; **tereklerniñ yapraḳları tüşe** Ağaçların yaprakları dökülüyor; **bardaḳ tüşti** Testi düştü. 6.: **saçlarına aḳ tüşti** Saçlarına ak düştü, saçları beyazladı. 7. Yağmak; krş. **yaġmaḳ; çıḳ tüşti** çiy düştü; **dağlarġa ḳar tüşti (*veya* yaġdı)** Dağlara kar yağdı. 8. Zayıflamak; **etten (*veya* vucuttan) ~** Zayıflamak; **uç kilo tüşti** Üç kilo zayıfladı. 9. Kaybetmek; **nufuzdan ~** Nüfuzunu kaybetmek. 10. Düşmek (fiyatlar hakkında); **fiyatlar tüşe (arta, koterile)** Fiyatlar düşüyor (artıyor). 11. Azalmak (sıcaklık hakkında); **sıcaḳ tüşti** Sıcaklar azaldı; **suvuḳ tüşti** Soğuklar azaldı; **balanıñ sıcağı biraz tüşti** Çocuğun ateşi biraz düştü. 12.: **ḳoluma siyrek bir kitap tüşti** Elime nadir bulunan bir kitap geçti; **yoluñ tüşse, kel** Yolun (buraya) düşerse, gel; **işim tüşse, kelirim** İşim (buraya) düşerse, gelirim. 13.: **ḳaranlıḳ tüşti** Karanlık çöktü. 14. Yükümlük altına girmek; **bu ağırdan-ağır iş menim boynuma tüşti** Bu ağır iş bana kaldı; **derslikler tercimesi ona tüşti** Ders kitaplarının çevirisi ona kaldı. 15 (herhangi bir) duruma düşmek; krş. **ogramaḳ; oşlu bir alġa (*veya* vaziyetke) ~** Gülünç bir duruma düşmek. 16. Takılmak; **peşine ~** Peşine düşmek (takılmak), peşinden gitmek; **tüş ogüme bakayım** Düş önüme

bakayım. 17. Durumu değişmek; **ẖasta ~** Hasta düşmek, hastalanmak; **faḳır ~** Fakirleşmek. 18. Eline düşmek, yakalanmak; **toḳta sen**, **menim ḳoluma tüşersin** Bekle sen, benim elime düşersin. 19. Mal olmak, nasip olmak, düşmek. 20.: **'barıp'**, **'kelip'** ile birlikte kullanıldığında varmak; **Aḳmescitke kelip tüştik** Simferopol şehrine vardık; **atılġan taşnıñ ḳayda barıp tüşkenini kimse kormedi** Atılmış taşın nereye düştüğünü kimse görmedi. 21.: **yuvarlanıp ~** Yuvarlanıp düşmek; **guf-f etip tüşti** Pat diye düştü. ● **içime bir şek tüşti** İçime bir şüphe düştü; **ustüne ~** Birinin üstüne varmak; **~, oyna!** Git, oyna (dans et)!; **men ḳayda tüştim?** Ben nereye düştüm böyle?

Elek alıp eline, / Anam tüşti peşime, / Anam ḳuvdı, men ḳaçtım, / Dere, ḳırlardan aştım. "Eleği alıp eline, / Ananı düştü peşime, / Annem kovdu, ben kaçtım, / Dere, kırlardan geçtim" -B. Mambet.

tüşmemek *(olumsuz)* **tüşmek**; **sizde yel olmadı mı bilmem**, **şeftaliler tüşmegen** Galiba sizde rüzgar yoktu ki şeftaliler (ağaçtan) düşmedi.

O pis ala daa militsiya ḳoluna tüşmegen eken… "O, pis hala polisin eline düşmemiş." -E. Umerov - 2.

Daa ziyadesini soramaḳ, araştırmaḳ ne saña, ne de maña tüşmez, oġlum. "Daha ziyadesini sormak, araştırmak ne sana ne de bana düşmez, oğlum." -Cafer Seydamet.

tüşüm: **~ kelişi** *(dil bilimi)* İ-hali, i-durumu.

tüşünce Düşünce; fikir; krş. **fikir**, **oy**, **mulâẖaza**; **~ge dalmaḳ** Düşüncelere dalmak; **~ge daldırmaḳ** Düşündürmek; **~ler raatlıḳ bermey edi** Düşünceler rahat bırakmıyordu.

Padişa saña ḳızını berip, sen kim olġansın?! -dey oğlunıñ tüşüncesine taaciplenip kule. "Padişah sana kızını verir mi, sen kim oluyorsun, diye oğlunun fikrine şaşırıp güler." -Aşık Garip Destanı.

tüşünceli Düşünceli; dalgın; krş. **dalġın**; **oyçan**.

H̱an oğlunıñ çırayım siya bulutlar ḳaplap alġan, kimsenen laf etmey, er daim tüşünceli, aştansuvdan vazgeçken, yalıñız bir ozü aşḳınıñ ateşinde yanıp ḳavurıla eken… "Han oğlunun yüzünü kara bulutlar sarmış, kimseyle konuşmuyor, her zaman düşünceli, yemeden içmeden kesilmiş, yalnız tek başına aşkının ateşi ile kavruluyormuş…" -Altın Beşik Efsanesi.

tüşüncesiz Düşümcesiz; anlayışsız; **~ adam** Düşüncesiz bir insan.

Gülcian iç bir tüşüncesiz kozlerini ķayaġa tikkeninen ayrette ķaldı. "Gülcihan hiçbir düşüncesiz gözlerini kayaya dikmiş halde şaşırıp kaldı." -E. Umerov - 2.

tüşüncesizce Biraz düşüncesiz.

tüşüncesizlik (-gi) Düşüncesizlik, akılsızlık, delilik; **bu ķadar tüşüncesizlik oladır daa?** Bu kadar düşüncesizlik olabilir mi?

tüşündirmek 1. Düşündürmek 2. *(ağızlarda)* Açıklamak; bk. **anlatmaķ**.

Aydı seni çok tüşündirmek olmay, aytayım, bugun Alimnen Velyadiye mından beraber kayttılar. "Haydi seni çok merakta bırakmayayım, söyleyeyim, bugün Alim ile Velyadiye buradan beraber gittiler." -U. Edemova - 2.

tüşündirmemek *(olumsuz)* **tüşündirmek**.

tüşündirtmek *(ettirgen)* **tüşündirmek**.

tüşündirtmemek *(olumsuz)* **tüşündirtmek**.

tüşüngen *(fiil sıfat)* Düşünen; **bizni ~ biri bar mı?** Bizi düşünen biri var mı?

tüşünip-taşınmaķ Düşünüp taşınmak; **o tüşünip-taşınıp iş yapa** O düşünüp taşındıktan sonra işini yapıyor.

Ne ķadar ağır vaziyetke ķalsa bile ozüni ķolġa almaġa tırışa, sabırnen, tüşünip-taşınıp iş tutmaķ istey... "Ne kadar zor (bir) vaziyette kalsa bile kendini tutmaya çalışır, sabırla, düşünüp taşınarak hareket etmek ister..." -U. Edemova - 2.

tüşünip-taşınmamaķ Etraflıca düşünmemek; **tüşünmey taşınmay** Düşüncesizce.

tüşüniş Düşünüş, düşünme yetisi; zihniyet; **felsefiy ~** Felsefi düşünme.

tüşünme, tüşünüv Düşünme; **~ tarzı** Düşünme tarzı; **serbest ~ tarzı** Bağımsız düşünme; **mantıkıy ~** Mantıksal düşünme.

Şimdi ķızlar seniñ çırayıñnı korseler, bu erif bir facialı vaķianıñ şaatı olġandır dep tüşünmeleri mumkün. "Şimdi kızlar senin yüzünü görseler, bu adam kötü bir olayın tanığı olmuştur, diye düşünmeleri mümkün." -İ. Abduraman - 1.

tüşünmek (*ağızlarda* **düşünmek)** 1. Düşünmek; fikir yürütmek; **tüşünip baķmaķ** (biraz, bir süre) Düşünmek; **tüşünip baķmaķ kerek** Biraz düşünmek lazım; **tüşün(ip) baķ!** Düşün biraz!; **meni tüşünme!** Beni düşünme!; **tüşünip tapmaķ** Çözmek, bulmak, çıkarmak, tahmin etmek; **tapmacanı (tüşünip) tapmaķ** Bilmeceyi bulmak;

bulmacayı çözmek; **men oyle olacağını tüşengen (***veya* **bilgen) edim** Ben böyle olacağını biliyordum; **tüşünip çıḳarmaḳ** a) Uydurmak; icat etmek. b) Düşünüp bulmak; **butün gece tüşünip çıḳtım** Bütün gece boyunca düşündüm durdum; **o balasını tüşüne** O çocuğunu düşünüyor; **kelecekni ~** Geleceğini düşünmek; **ne tüşüneceğimni de bilmeyim** Ne düşüneceğimi bilmiyorum. 2. Varsaymak; zannetmek; sanmak; krş. **zan etmek**.

Ḳaç kişi ḳol uzatsa da, pek kopleri tüşünmey, / Niçün şaytip bu zavallı şu ḳaḳlarġa taşlanġan. "Birkaç adam el uzatsa da, pek çoğu düşünmüyor, / Niçin böyle bu zavallı bu bataklıklara bırakılmış." -M. Nuzet - 1.

Tilki çoḳ tüşüngen soñ: Toḳta şu Koseni bir aldatayım, -dep ağızını kemşeyte de, olgen kibi çalḳa tüşip yata. "Tilki çok düşündükten sonra: -Dur şu Köse'yi bir kandırayım, diye ağzını yamultur ve ölmüş gibi sırt üstü yatar." -Akıllı Kirpi ve Ayneci Tilki Masalı.

tüşünmemek *(olumsuz)* **tüşünmek**.

tüşüramamaḳ İndirememek.

tüşürmek (*ağızlarda* **düşürmek)** 1. Düşürmek; **ḳaşıḳnı ~** Kaşığı düşürmek; **ḳuyuġa ~** a) Kuyuya düşürmek (bir şeyi). b) Kuyuya (birini) indirmek. 2. İndirmek; **balanı merdivenden ~** Çocuğu merdivenden indirmek; **işçilerni maden ocağına (***veya* **şahtaġa) ~** İşçileri maden ocağına indirmek. 3. Yükünü boşaltmak; **perdeni ~** Perdeyi indirmek. 4.: **biletsiz passajirni ~** Biletsiz yolcuyu (araçtan) indirmek. 5. Boşaltmak (yük hakkında); **kelgen yukni ~** Gelmiş yükü boşaltmak; **tüşürip (***veya* **tüşürmege) başlamaḳ** Yükü boşaltmaya başlamak; **tüşürip bitirmek** Yükü boşaltmayı bitirmek.

Eger akşamġace poezd toḳtasa, onı tüşürip ḳaldırmaḳ kerek olur. "Eğer akşama kadar tren dururs a, onu indirerek bırakmak lazım." -A. Osman - 3.

tüşürmemek *(olumsuz)* **tüşürmek**; Düşürmemek; **yerge tüşürmeden** a) Yere düşürmeden. b) Yere indirmeden (yük hakkında).

Ebet, bu toplaşuvdan soñ Taciḳul Tañriyev sekretarnıñ sözlerini yerge tüşürmeden reiske yetkizmek borçlı. "Evet, bu toplantıdan sonra Tacikul Tanrıyev, sekreterin sözlerini yere düşürmeden başkana iletmek zorunda." -Z. Kurtnezir - 1.

tüşürtmek *(ettirgen)* **tüşürmek**.

tüşürtmemek *(olumsuz)* **tüşürtmek**.

tütegen *(fiil sıfat)* Tüten; duman çıkaran.

tütemegen *(olumsuz)* **tütegen.**

tütemek Tütmek, duman çıkarmak; **soba tütey** Soba tütüyor.

Tütep ḳalġan ocaḳlar, dostlar, sönermi eken? / Ḳırım ḫalḳı ḫorluḳḳa, dostlar, konermi eken? "Tüterek kalan ocaklar söner mi acaba, / Kırım halkı bu horlanmaya alışır mı acaba?" -Halk Yırı.

tütememek *(olumsuz)* **tütemek.**

tütetmek 1. Duman çıkarmak. 2. Tütsülemek. 3. İs çıkarmak. 4. Sigarayı yakmak; **kel, bir (tütün) tüteteyik** Gel, bir sigara içelim.

Ḫan memleketniñ en usta ırımcılarmı toplap, yıldıznamege baḳtırġan, çeşit türlü ırımlar yaptırġan, koz nazardan saḳlap bir çoḳ adamlarnıñ tüslerini alıp tütetseler de, iç bir türlü çare oğlannıñ derdine bulamaġanlar. "Han memleketin en usta falcılarını toplayıp, yıldıznameye baktırmış, çeşitli fallar açtırmış, nazardan korunması için pek çok adama tütsüler yaktırmış, gene de oğlanın derdine bir çare bulamamış." -Altın Beşik Efsanesi.

tütetmemek *(olumsuz)* **tütetmek.**

tütiy *(çocuk dili)* Buzağı.

tütkel Maden ocağı (doğal); krş. **ocaḳ.**

tütmek *(ağızlarda)* 1. Tütmek; duman çıkarmak; bk. **tütemek.** 2. bk. **tintmek.**

tütün (I) Duman; krş. **tüsses; ~ yolu** Duman kanalı, duman yolu; **~ yolu tıḳalġan** Baca tıkanmış; **ḳoyu ~** Yoğun duman; **çagaraḳtan (***veya* **ocaḳtan, bacadan) ~ çıḳa** Bacadan duman çıkıyor.

Bir orkende beş ḳavun baġar bitin, / İçimde menim ot cana, çıḳmay tütün. "Bir sapta beş kavun, bağrı bütün, / İçimde benim ateş yanar, çıkmaz duman." -Çın.

tütün (II) 1. *(botanik)* Tütün *(birleşiminde nikotin bulunan, otsu bir bitki)*; **~ ḳoparmaḳ** Tütün *(yapraklarını saplarından)* koparmak; **~ aranı** Tütün kurutma ve işletme yeri; **kuneşte turıp ~ aşlanġan** Tütün yaprakları güneşte yandı *(zamanında toplanmadığı için)*; **trapazan (trapezon) ~i** Trabzon tütünü; **amerikan ~i** Amerikan tütünü; **makedon ~i** Makedonya tütünü. 2. Tütün; sigara; **~ kisesi** Tütün kesesi; **~ yaḳmaḳ** Sigara yakmak; **bir ~ yaḳasıñ mı?** (bir) sigara içmek ister misin?; **~ içmek** Sigara içmek; **~i taşlamaḳ** Sigarayı bırakmak; **ḳazaḳ ~i** Mahorka *(kalitesiz tütün)*.

Mustafa -Bu sene asradığım biri yedi yuz sırıḳ tütün zan iderim ki, beni cümle vereceklerimden ḳurtarır. "Mustafa -Bu

sene yetiştirdiğim bin yedi yüz sırık tütün, zannedersem, beni borçlarımın tamamından kurtarır.” -S. A. Özenbaşlı.

tütünci Tütüncü, tütün yetiştiren veya satan kimse.

tütüncilik (-gi) Tütüncülük.

Yer-yemişni degil, tütüncilikte de dünyada ustümizge kimseni çıḳarmamız. “Yer yemişi değil, tütüncülükte de dünyada üstümüze kimseyi çıkarmayız.” -Çerkez Ali - 1.

tütünli Dumanlı; **~ barot** Dumanlı barut.

tütünsiz Dumansız; **~ barot** Dumansız barut.

tü-tü-tü Tü-tü-tü *(tavukları çağırmak için kullanılan söz)*; bk. **tip-tip-tip**.

tüvermek *(ağızlarda)* İtmek; bk. **itemek.**

tüy Darı; **~ şorbası** Darı çorbası; **~ pastası** Darı lapası.

Ḳıta-ḳıta aḳşam da tüy şorba, saba da tüy şorba pişereler. “Azar azar akşam da un çorba, sabah da un çorba pişiriler.” -Turna Babay Masalı.

tüye (tiye) *(ağızlarda)* Deve; bk. **deve**; **~ taban** *(botanik)* Öksürük otu.

tüygüç (-çi) Havan eli; tokmak; **keli(niñ) ~i** Havan eli.

tüygüçleme, **tüygüçlev** *(eylem adı)* **tüygüçlemek.**

tüygüçlemek Basarak düzeltmek.

tüygüçlememek *(olumsuz)* **tüygüçlemek.**

tüyleşme, **tüyleşüv** Kısılma; kaşınma; **tamır ~si** Kramp girmesi.

tüyleşmek *(ağızlarda)* Kasınmak; kramp girmek; bk. **uyüşmek**; **tamır tüyleşti** Kramp girdi.

tüyme (I) *(ağızlarda)* Düğme; bk. **dögme**.

Kolmegimniñ tüymesi tüşip bitken, / Kir biylegen şitannı, tap çürütken. / *Uçḳur ipden, ḳuşaġım bez parçası*. “Gömleğimin düğmesi düşüp bitmiş, / Kir bağlamış pantolonu, ta çürütmüş. / Uçkur ipten, kuşağım bez parçası.” -M. Nuzet - 1.

tüyme (II), **tüyüv** *(eylem adı)* **tüymek**.

tüymeç Balta tersi; dövdü; bk. **tüyte, balta tüytesi**.

tüymek *(ağızlarda)* 1. Dövmek; bk. **dömek**. 2. Demir dövmek; bk. **dögmek.** 3. Ufalamak; ezmek. 4. Bohçalamak (eşyalarını).

İşni anlaġan kose, yavaştan tura, ozüniñ yerine devniñ tua tüygen kelisini ketire, onı yorġanġa sarıp taşlay. “Durumu fark eden Köse, yavaşça kalkar, yerine devin tuz dövdüğü havanını getirir, onu yorgana sarıp bırakır.” -Köse ve Dev Masalı.

tüymemek *(olumsuz)* **tüymek.**

tüyrelgen *(fiil sıfatı)* **tüyrelmek**.

tüyrelmegen *(olumsuz)* **tüyrelgen**.

tüyrelmek *(edilgen)* **tüyremek**.

tüyrelmemek *(olumsuz)* **tüyrelmek**.

tüyreme, **tüyrev** *(eylem adı)* **tüyremek**.

tüyremek İğnelemek, (toplu iğne ile) tutturmak; **şpilkalarnen saçlarını ~** Saçlarını firketelerle tutturmak.

Aks alda, oz bitasını yaşlığında, krucevalı uzun beyaz anter kiygen, dülber saçına yıltıravuḳ bularka tüyregen yaş bitasını nasıl etip korecek? "Aksi halde anneannesinin gençliğinde, dantelli uzun beyaz elbise giymiş, güzel saçına parlak iğne tutturan genç anneannesini nasıl görecek?" -E. A. Osmanoğlu - 1.

tüyrememek *(olumsuz)* **tüyremek**.

tüyretmek *(ettirgen)* **tüyremek**.

tüyretmemek *(olumsuz)* **tüyretmek**.

tüyreviç Toplu iğne.

tüyte Balta tersi; dövdü; krş. **tüymeç**.

tüyteç krş. **tüyte**.

tüyülip-tüyülip bk. **tıyılıp-tıyılıp**.

tüyülmek (I) *(edilgen)* **tüymek**.

tüyülmek (II) *(ağızlarda)* Boğulmak, boğazında kalmak; bk. **tıyılmaḳ**.

Rüstem tütünni içine çekkeninen tüyüldi, oksürigi toḳtaġan ve yeñinen koz yaşlarını silgen soñ, Sait sigarnı ḳaytarıp aldı. "Rüstem tütünü içine çeker çekmez boğuldu, öksürüğü durduktan sonra eliyle gözyaşını sildikten sonra, Sait sigarasını geri aldı." -E. A. Osmanoğlu - 1.

tüyülmek (III) *(ağızlarda)* Düğümlenmek.

Oglükniñ dört ucu tüyümlenip bağlanġan yerinden terazeniñ ilmegine astım. "Önlüğün dört ucunun da bağlanmış olduğu yerden teraziye astım." -Z. Kurtnezir - 1.

tüyülmemek *(olumsuz)* **tüyülmek**.

tüyüm 1. Düğüm. 2. *(ağızlarda)* Merkez; **alâḳa ~i** İletişim merkezi. 3. *(ağızlarda)* İlmik; bk. **ilmek**. 4. *(edebiyat)* Düğüm.

tüyümçik (-gi) Küçük bir düğüm.

tüyümçiklenmek Dolaşmak, karışmak (ipler hakkında).

Ḳalın, uzun tüklü çal ḳaşları tüyümçiklendiler, azaçıḳ ḳısıḳ kozleri ġam-kedernen yumulġan kibi oldılar. "Kalın uzun kıllı beyaz kaşları düğümlendiler, azcık kısık gözleri üzüntüyle yumulmuş gibi oldular." -U. Edemova - 1.

tüyür 1. Sert bir pürtük (deri üzerindeki), kabarcık; çıkıntı. 2. *(ağızlarda)* Bir

şeyin küçük bir parçası, parçacık; bk. **parçaçıḳ.**

tüyürçik (-gi) *(küçültme)* **tüyür.**

tüyürçikli Çürük pürtükleri olan.

tüyürçiksiz Pürtükleri olmayan.

tüyürlenmek Pürtüklenmek, herhangi bir şeyin üzerinde pürtükler oluşmak.

tüyürlenmemek *(olumsuz)* **tüyürlenmek.**

tüyürli Pürtüklü.

tüyürsiz Pürtükleri olmayan, pürtüksüz.

tüz 1. Düz; yassı; krş. **tegiz; yalpaḳ; ~ yer** Düz yer, düzlük; **~ dam** Düz çatı. 2. *(matematik)* Dik; **~ koşe** Dik açı; **~ prizma** Dik prizma; **~ koşeli** Dik açılı; **~ koşeli uçkoşelik** Dik açılı üçgen.

Baş-Cadde Baġçasaraynıñ bir başından ekinci başına ḳadar biraz yılan ḳavimsi, yatḳan bir yılan kibi, boydan-boy sozulıp yatḳandır ki, bu yılannıñ arḳası da tüz olmayıp, enişli-yoḳuşlı ve çuḳurlı çaḳırlıdır. "Baş-Cadde, Bahçesaray'ın bir ucundan diğer ucuna kadar, biraz yılan kavisimsi, yatan bir yılan gibi, boydan boya uzanarak yatmıştır ki, bu yılanın sırtı da düz olmayıp, inişli-yokuşlu ve çakırlı - çukurludur." -U. İpçi - 1.

tüzelme, tüzelüv *(eylem adı)* **tüzelmek.**

tüzelmek (*konuşmada* **yaḫşı olmaḳ)** 1. İyileşmek (hastalık hakkında); **ḫasta tüzeldi** Hasta iyileşti. 2. Düzelmek. 3. Düzenli duruma gelmek; **onıñ işleri tüzelecek** Onun işleri düzelecek. 4. İyi (insan) olma durumu; **tabiatı tüzelip başladı** Onun huyu düzelmeye başladı.

O yarı yolġace anasınen beraber ketti, soñ birden toḳtadı: -Menim ayaġım endi tüzeldi, -dep artına çevirildi, kelgen yolunen ḳaytıp ketti. "O yolun yarısına kadar annesi ile birlikte gitti, sonra birdenbire durarak: -Benim ayağım artık düzeldi, -diye arkaya dö nerek, geldiği yoldan geri gitti." -U. Edemova - 3.

tüzelmemek *(olumsuz)* **tüzelmek.**

tüzelmez Düzeltilemez; onarılmaz; **~ ḫata (***veya* **yañlış)** Düzeltilemez bir hata.

O Rüstemge yanıḳ tolu kozlerinen baḳaraḳ 'ḳartbabañ endi tüzelmez, politsaylar onıñ içini bir tamam ezlegen olsalar kerek', dedi. "O Rüstem'e üzüntü dolu gözleriyle bakarak, 'deden şimdi düzelmez, polisler onun içini iyice ezmiş olmalılar' dedi." -E. A. Osmanoğlu - 1.

tüzeltmek bk. **tüzetmek.**

O, telbevlerini tüzeltip atlarnı koçürecek edi. "O, atların gemini düzeltip, atlan hareket ettirecekti." -A. Odabaş.

tüzemlik (-gi) Düz satıh; düzlük; **"Ozen boyü ~, bu ne ḳadar güzellik!"** *(Kırım-Tatar halk şarkısı)* "Nehir boyu düzlük, bu ne kadar güzellik".

Endi parlaḳ nur sılaḳ çöl boyu taydı, tüzemlikler, bayırlar ve yılġalar ḳırmızı nur ile yaldızlandılar. "Şimdi parlak nur, ıslak bozkır boyu kaydı, düzlükler, bayırlar ve vadiler kırmızı nurla yaldızlandılar." -E. A. Osmanoğlu - 1.

tüzendirmek Süslemek; süsleyip püslemek; çekidüzen vermek.

tüzendirmemek *(olumsuz)* **tüzendirmek**.

tüzenmek Süslenmek; **kuzgü ogünde ~** Ayna karşısında süslenmek.

Ḳızlar ellerini, terli yuzlerini yuvıp, yuzbezge sürttiler, çantalarından kuzgü alıp baḳındılar, tüzendiler ve urba ilingen yerge bardılar. "Kızlar ellerini, terli yüzlerini yıkayıp, yüz bezine sildiler, çantalarından ayna alıp bakındılar, toplandılar ve elbiselerin asılı olduğu yere gittiler." -İ. Abduraman - 1.

tüzenmemek *(olumsuz)* **tüzenmek**.

tüzetamamaḳ Düzeltememek.

tüzetme Düzeltme.

tüzetmek 1. Düzeltmek; **yañlışnı (***veya* **ḫatanı)** ~ Yanlışını (hatasını) düzeltmek; **talebeniñ yañlışını** ~ Öğrencinin hatasını düzeltmek; **tüzet perdeni!** Perdeyi düzelt!; **tüzetse perdeni!** Perdeyi düzeltsene!. 2. Tamir etmek; krş. **tamirlemek**; **utünı ~** Ütüyü tamir etmek; **saatnı ~** Saati tamir etmek. 3. Ayarlamak (saati); **divar saatını ~** Duvar saatini ayarlamak; **saat aşıḳa, ~ kerek** Saat ileri gidiyor, ayarlamak lazım.

Boyle çalışıp, olar yaşayışlarını tüzete ve yıl yıldan baylıḳlarını arttıra ekenler. "Onlar, bu şekilde çalışarak hayat şartlarını düzeltiyor ve her yıl daha da zenginleşiyorlarmış." -Ayuvdağ Efsanesi.

tüzetmemek *(olumsuz)* **tüzetmek**.

tüzettirmek *(ettirgen)* **tüzetmek**.

tüzettirmemek *(olumsuz)* **tüzettirmek**.

tüzgün 1. Ahenkli; muntazam; düzgün; **~ tarzda** Düzgün bir tarzda. 2. Mevzun; oranlı; uyumlu; **~ endam** Mevzun endam; **~ endamlı** Mevzun endamlı. 3. Zarif, düzgün; **~ sıralar** Düzgün sıralar; **~ sistema** Uyumlu bir sistem. 4.: **tili(ne) ~** Özlü ve kısa konuşan biri.

Kerim ocaday açıḳ, tüzgün yaraşıḳlı laḳırdı etken kişilerge suḳlanamda, ne suḳlanam… "Kerim Hoca gibi açık, düzgün, güzel konuşan insanlara imreniyorum hem de, ne imreniyorum…" -A. Hilmi.

tüzgünlik (-ġi) Ahenklilik, uyumluluk.

Mına bu yerde ḳalb tüzgünligi kelip çıḳa. “İşte bu yerde kalp düzgünlüğü geliyor.” -Çerkez Ali - 1.

tüzkoşelik *(matematik)* Dikdörtgen; **~ bu, tüz koşeli dörtkoşelik(tir)** Dikdörtgen, dik köşeli dörtgendir.

tüzlemek Düzlemek; düzleştirmek; düz duruma getirmek.

Çıḳtım yolġa para izlerge, Butceniñ açığını tüzlerge. “Çıktım yola para aramaya, Bütçenin açığını düzeltmeye.” -C. Kermençikli.

tüzlememek *(olumsuz)* **tüzlemek**.

tüzlengen *(fiil sıfat)* Düzleştirilmiş, düzlenmiş; **~ meydan** Düz bir alan, düzlenmiş bir meydan.

tüzlenmegen *(fiil sıfat)* Düzlenmemiş, düzleştirilmemiş; **~ yer** Düzlenmemiş bir yer.

tüzlenmek Düzlenmek; düzleştirilmek.

tüzlenmemek *(olumsuz)* **tüzlenmek**.

tüzletmek *(ettirgen)* **tüzlemek**.

tüzletmemek *(olumsuz)* **tüzletmek**.

tüzlettirmek *(ettirgen)* **tüzletmek**.

tüzlettirmemek *(olumsuz)* **tüzlettirmek**.

tüzlük (I) 1. Ova; **tegiz ~** Düz ova. 2. *(matematik, fizik)* Düzlem; **yatıḳ ~** Eğik düzlem; **~ ustünde sızıḳ** Düzlem üzerinde bir çizgi.

İtiḳamcı Ayuvniñ kelgenini korip, yaḳınlaşḳan olüm ḳarşısında titregen Partenit tüzlügi ḫalḳları, oniñ ḳarşısında egilip, ağlap-sızlap ḳarşılağanlar. “İntikamcı Ayı'nın geldiğini görerek yaklaşan ölüm karşısında titreyen Partenit ovasıhalkı, onun karşısında eğilip, ağlaya sızlaya onu karşılamışlar.” -Ayuvdağ Efsanesi.

tüzlük (II) Düzlük, düz ve geniş bir yer, step, bozkır; krş. **çöl**.

Tamırları bir-birine ḳuralıp, ḳarışıp ketken saksavullar arasındaki tüzlükte toḳtadı. “Kökleri birbirine bağlanıp, karışan saksavullar arasındaki düzlükte durdu.” -Çerkez Ali - 1.

tüzmek bk. **tizmek**.

tüztaban bk. **daltaban**.

tüzülmek bk. **tizilmek**.

tyagaç *(teknik)* Traktör, römorkör.

U

u 1. *(eski)* Ve; bk. **ve**. 2. *(ağızlarda)* O bk. **o** 3. bk. **uyt**; **biri ~ (***veya* **uyt) etse**, **bala ḳorḳa** Biri “bö” dese, çocuk korkmaya başlıyor.

uan-buan *(ağızlarda)* Hep bir şey çıkıyor; **~, mesele bu vaḳıtḳace uzanıp kele** Hep bir şey çıkıyor, sorun hala çözülmüş değil.

uba bk. **oba**.

ububat (-tı) Hububat, tahıl; **~ istisalı** Tahıl üretimi.

uc (*ağızlarda* **uç, uşç)** 1. Uç *(genellikle uzun bir nesnenin incelerek biten son ve sivri noktası)*; **başı ~unda** Başucunda; **yipniñ ~u** İpin ucu; **yineniñ ~u** İğnenin ucu; **til ~u** Dilin ucu; **tilimniñ ~u** Dilimin ucu; **burun ~u** Burun ucu; **burnunıñ ~u** Burnunun ucu; **burunnıñ ~u** *(coğrafya)* Burnun ucu; **parmaḳ ~unda yurmek** Parmak ucunda yürümek; **parmaḳ ~larına basıp (***veya* **basaraḳ) çıḳtı** Parmak uçlarına basarak çıktı; **süngüniñ ~u** Süngünün ucu; **ḳılıçnıñ ~u** Kılıcın ucu; **pıçaḳnıñ ~u** Bıçağın ucu. 2.: **mevtanıñ başı ~unda oturmaḳ** Ölünün başucunda oturmak. ● **tilimniñ ~unda (tura)** Dilimin ucunda; **eki ~unı bir yerge ketirmek** İki yakayı bir araya getirmek, zar zor geçinmek; **eki ~u bir kelmey** *(mecaz)* İki yakası bir araya gelmiyor; **~unda olüm(i) yoḳ** Ucunda ölüm yok; **aydı, ~unda olüm(i) yoḳ** Haydi, ucunda ölüm yok ya; **~unda para bar** Bu işin ucunda para var; **~unı ḳaçırmaḳ** a) Ucunu (ipin) kaçırmak. b) *(mecaz)* Lafını unutmak; **bir ~u bar bir ~u yoḳ** Uçsuz bucaksız; **bir ~unda bir ~una** Bir ucundan diğer (bir) ucuna.

Olar bunıñ ucunda yaġlı ḳuyruḳ olġanını duyġanlarınen, ḫannıñ açuvını daa ziyade arttırıp, oz askerlerini bermege işandırġanlar. “Onlar bunun ucunda yağlı kuyruk olduğunu fark eder etmez, hanın kızgınlığını daha çok arttırarak, askerlerini vereceklerine inandırmışlar.” -Altın Beşik Efsanesi.

ucçıḳ (-ġı) Uç.

uceyre *(biyoloji)* Hücre; bk. **ḫuceyre**.

Bu vaḳıt cigeriniñ butün uceyrelerine temiz ava toldı. “O an ciğer(ler)inin bütün hücrelerine temiz hava doldu.” - U. Edemova - 2.

uclamaḳ Sivriltmek; keskinleştirmek; **ḳarandaşnı ~** Kurşun kalemi tıraş edip sivriltmek.

uclu 1. Uçlu, ucu olan; **beş ~** Beş uçlu. 2. Sivri uçlu; krş. **süyrü**.

Sanki boyle mubarek kozlerge çoḳ baḳıp turmaġa olmay, der kibi, olar bu süyrü uclu acayip kirpikler astına saḳlanalar. “Sanki böyle mübarek gözlere çok bakmak olmaz der gibi, onlar bu sivri uçlu mükemmel kirpiklerin altına saklanıyorlar.” -Çerkez Ali - 1.

ucma-uc Ucu ucuna.

ucre 1. Oda; hücre; koğuş. 2. Niş, duvargözü. 3. *(anatomi, biyoloji)* Hücre; krş. **ḫuceyre.**

ucret (-ti) 1. Ücret; ödeme; krş. **odeme.** 2. Maaş; krş. **aylıḳ**. 3. Aidat, dönemsel ödeme; **aza ~i** Aidat, ödenti. 4. Kira; **~ke bermek** Kiraya vermek.

ucretli 1. Ücretli (emek vs.); **~ emek** Ücretli emek. 2. Maaşlı; **yuksek ~** Yüksek ücretli, dolgun maaşlı.

ucretsiz *(olumsuz)* **ucretli.**

ucsuz Sonsuz.

ucsuz-bucaḳsız Uçsuz bucaksız; **Turkmenstannıñ ~ çölüni keçip keldik** Türkmenistan'ın uçsuz bucaksız çöllerini geçtik.

O ucsuz-bucaḳsız dağlar ve ḳırlarnı keçerek, tanış olmadığı Çamlı Bel denilgen yerge yetişe. "O, uçsuz bucaksız dağları ve ovaları geçerek, bilmediği Çamlıbel denilen yere ulaşır." -Köroğlu Destanı.

ucu-bucaġı: **~ olmaġan** Ucu bucağı olmayan *(sonu yokmuş gibi görünen)*; **~ olmaġan tundra** Uçsuz bucaksız tundra; **~ yoḳ** Ucu bucağı yok; başı sonu yok; **~ korünmey** Başı sonu görünmüyor.

Atta o yañı kelgen kunleri, ucu-bucaġı yoḳ, yeşil tarlaġa kirgende, bu osümliklerni baḳla bellegen edi. "Hatta o yeni geldiği günler, ucu bucağı olmayan yeşil tarlaya girdiğinde, bu bitkileri bakla sanmıştı." -U. Edemova - 1.

ucu-bucu: **~ yoḳ** Ucu bucağı yok; başı sonu yok, uçsuz bucaksız; **bu çölniñ ~ yoḳ** Bu bozkırın ucu bucağı yok gibi; **saḫranıñ ~ yoḳ edi** Çölün ucu bucağı yoktu; **bu lafnıñ ~ yoḳ** Bu sohbet bitmez.

ucu-payı *(ağızlarda)* Başı sonu, ucu bucağı; bk. **ucu-bucu**; **ucu-bucaġı.**

ucuz Ucuz; **~ almaḳ** Ucuza almak; **~ satmaḳ** Ucuz satmak; **~ olmaḳ** Ucuz olmak; **~ġa oturmaḳ** Ucuza gelmek; **~ toḳumalar** Ucuz kumaşlar.

Em oña ucuz olur, em de bizge raatlıḳ! "Hem ona ucuza mal olur, hem de bizim için rahat olur!" -S. A. Özenbaşlı.

ucuzġa Ucuza; **~ satmaḳ** Ucuza satmak; **~ çapmaḳ** Ucuz şeylerin peşinde olmak; **~ alıp paalıġa satmaḳ** Ucuza alıp pahalıya satmak.

ucuzlaġan Ucuzlamış.

ucuzlama, ucuzlav *(eylem adı)* **ucuzlamaḳ.**

ucuzlamaġan *(olumsuz)* **ucuzlaġan.**

ucuzlamaḳ Ucuzlamak; **evler asıl ucuzlaycaḳ mı şu?** Evler bir gün

ucuzlar mı acaba?; **yımırta biraz ucuzlağan** Yumurtalar biraz ucuzlamış.

ucuzlamamaḳ *(olumsuz)* **ucuzlamaḳ**.

ucuzlanmaḳ bk. **ucuzlamaḳ**.

ucuzlatamamaḳ Ucuzlatamamak.

ucuzlatmaḳ Ucuzlatmak.

ucuzlatmamaḳ *(olumsuz)* **ucuzlatmaḳ**.

ucuzlattırmaḳ *(ettirgen)* **ucuzlatmaḳ**.

ucuzlattırmamaḳ *(olumsuz)* **ucuzlattırmaḳ**.

ucuzlıḳ (-ġı) Ucuzluk.

Ucuzlıḳta yuz bin altınġa satılır, Pertavlatıp çıḳḳanıñnı baḳayım. "Ucuzlukta yüz bin altına satılır, Tırıs yürüyüşle çıktığını göreyim." -Köroğlu Destanı.

ucüm 1. Hücum; saldırı; **~ etmek** Hücum etmek, saldırmak; **~ni (***veya* **etmekni) başlamaḳ** hücum etmeye başlamak. 2.: *(mecaz)* **-lar** Saldırılar.

Ḳaşḳırlar ise, bir ucüm yaptılarmı, onı mıtlaḳ tekrarlay ve ozlerine ḳurban alıp ketmegence raatlanmaylar. "Kurtlar ise, bir hücum yaptılar mı, onu mutlaka tekrarlar ve kendilerine kurban alıp gitmedikçe rahatlamazlar." -Çerkez Ali - 1.

ucümci Forvet oyuncusu (futbol); **sol taraf ~si** Sol forvet oyuncusu.

ucüz *(ağızlarda)* Ucuz; bk. **ucuz**.

uç Üç; **~ raḳamı** Üç rakamı; **~ kun** Üç gün; **~ yıllıḳ** Üç yıllık; **~ adam olıp** Üç kişi olarak; **~ ḳat** a) Üç kat daha fazla. b) Üç katman; **~te bir(i)** Üçte bir(i); **~ kun o yaġında** Üç gün önce; evvelsi gün; **~ke etkizmek** Üçe çıkarmak; **~ kere artmaḳ** Üç kat (üç misli) artmak; **~ke bolmek** Üçe bölmek; **~ ḳatlamaḳ** Üçe katlamak; **~ muçeli** Üç terimli.

Alimniñ beyaz atına uç tanav olıp, o toḳtamadan uç kun, uç gece çapa bile eken. "Alim'in beyaz atında üç burun deliği varmış ve o durmadan üç gün üç gece koşabilirmiş." -Aydamaklar Kobası Kızıltaş Efsanesi.

uçaḳ (-ġı) 1. bk. **uçḳuç**. 2. Uçak; krş. **tayyare**.

Olarnıñ fikirince, boyle yapılsa, sovet uçaḳları olarnı deral seçip olamaycaḳ, seçken taḳdirde bile ateş açalmaycaḳlar, çunki evlerge bomba tüşeceginden saḳınalar. "Onların fikrine göre böyle yapılırsa Sovyet uçakları onları hemen seçemiyorlar, seçtikleri takdirde ateş açamayacaklar, çünkü evlere bomba düşeceğinden sakınıyorlar." -E. A. Osmanoğlu - 1.

uçaḳçı Uçak pilotu; bk. **uçücı**.

uçalmamaḳ bk. **uçamamaḳ**.

uçamamaḳ Uçamamak.

uçansuv Şelale; krş. **şellâle**; **suv atḳıç**: **çağlayan**.

E*trafta yuce dağlar, olarnıñ başlarında çal ḳalpaḳlar, uçansuvdan etrafḳa adsız-esapsız mercanlar saçıla*. “Etrafta yüce dağlar, onların başlarında beyaz kalpaklar, şelaleden etrafa hadsiz hesapsız mercanlar saçılıyor.” -E. A. Osmanoğlu - 1.

uçastka 1. *(konuşmada)* Tarla, arsa; krş. **yer**; **arsa**; **toprak ~sı** Toprak parçası. 2. Bölge; **saylav ~sı** Seçim bölgesi. 3. Karakol; **~ġa alıp barmaḳ** Birini alıp karakola götürmek.

Merkeziy uçastkadan ekim çağırtmaḳ kerek. “Merkezi bölgeden hekim çağırtmak gerek.” -A. Osman - 2.

uça-uça Uçarak.

Çegertki candan sevgen dostum ḳurtarmaḳ içün, bir şeyge baḳmay, uça-uça domuzġa kete. “Çekirge candan sevdiği dostunu kurtarmak için, bir şeye bakmadan, uça uça domuza gider.” - Kırmıska ve Çegertki Masalı.

uçayaḳ (-ġı) 1. Üçayaklı sehpa. 2. Sacayak, sacayağı.

uçayaḳlanmaḳ Bastonla yürümek; **o endi uçayaḳlandı** O artık bastonla (değnekle) yürüyor.

uç-dört Üç-dört; **evniñ ~ kozü boş** Evde üç-dört oda boş duruyor.

-Demek, uç-dört yıl beklep olamadıñ... “- Demek, üç dört yıl bekleyemedin...” - U. Edemova - 2.

uçer Üçer; **~ adam (olıp) oturdılar** Üçer kişi olarak oturdular.

uçerlik (-gi) Üçlü; üçlük; **~lernen** Üçlüklerle.

uçer-uçer Üçer üçer; **~ say** Üçer üçer say.

uçev(i) *(ağızlarda)* Üç (kişi) bk. **uçü**.

Olar: brigadir, çoban, Midat uçevi nomerlenmegen ḳozularnı nomerlediler. “Onlar: şef, çoban, Mithat üçü numaralanmamış kuzuları numaraladılar.” -M. Ablalimov.

uçevleşmek *(ağızlarda)* Üçleşmek; **uçevleşip** *(ağızlarda)* Üç kişi; üçü; bk. **uçü**; **uç adam olıp**.

uçfener *(konuşmada)* Trafik ışıkları; trafik lambası.

uçḫaneli Üç düzlemli.

uçhanelik (-gi) *(matematik)* Üç yüzlü, üç düzlemli (cisim).

uçkoşelep Üçgen şeklinde.

uçkoşeli Üç köşeli; **~ piramida** *(matematik)* Üç köşeli piramit.

uçkoşelik (-gi) Üçgen; **~niñ koşeleri** Üçgenin açıları; **çeşit yanlı ~** Kenarları birbirine eşit olmayan üçgen; **süyrü koşeli ~** Sivri açılı üçgen; **tüz koşeli ~**

Dik açılı üçgen; **musaviy yanlı ~** İki kenarı birbirine eşit olan üçgen; **musaviy kenarlı ~** Eşkenar üçgen.

uçkurmek *(ağızlarda)* Hapşırmak; aksırmak; bk. **aḳsırmaḳ**.

uçkündir *(ağızlarda)* Pancar; bk. **çükündir**.

uçkündür *(ağızlarda)* Pancar; bk. **çükündir**.

uçḳartın *(ağızlarda)* Yumuşak, gevşek; bk. **boş**.

uç-ḳıyır *(ağızlarda)*: **uçı-ḳıyırı korünmey** Ucu bucağı görünmüyor; bk. **ucu-bucu**; **ucu-bucağı**.

uçḳuç (-çı) Uçak; uçan alet.

uçḳun Kıvılcım; krş. **çiya**, **ḳıġılçım**.

Kozüniñ ogünde ilki kere aşḳ uçḳunlarını saçḳan Zaydeniñ nurlı kozleri canlandı. “Gözünün önünde ilk aşk defa aşk kıvılcımları saçtıran Zayde’nin nurlu gözleri canlandı.” -M. Ablalimov.

uçḳur Uçkur *(Pantolonun üst kısmından geçirilen ip)*.

uçḳurlı Pantolon ipi olan, uçkurlu; **~ ştan** Uçkurlu pantolon.

Onıñ bir ḳarıştan ziyade bem-beyaz saḳalını, eteklerıniñ ucu yerde süyreklengen cartı tonını, uçḳurlı ştanını kozü aldına tüş kibi ketire. “Onun bir karıştan fazla bembeyaz sakalını, eteklerinin ucu yerde sürüklenen eski elbisesini, uçkurlu pantolonunu gözünün önüne düş gibi getiriyor.” -Çerkez Ali - 1.

uçḳurlıḳ (-ġı) Pantolonun üst kısmı *(ip geçirmek için)*.

uçḳursız Uçkursuz.

uçlemci *(jeoloji)* Üçüncü zamana ait, tersiyer(s)i; **Dünya tariḫınıñ ~ deviri** Dünya tarihinde Üçüncü Zaman (ya da Tersiyer devri).

uçleme Üçlü; üçüzlü; üç katlı, üç bölümlü; üç parçalı; **~ birlik** Üçlü ittifak; **~ sekirik** *(spor)* Üç adım atlama.

uçlük (-gi) Üçlük.

uçma, **uçuv** *(eylem adı)* **uçmaḳ**.

Sait başını ḳaldırıp, eppi vaḳıt kobelekniñ uçuvını kozetip turdı. “Sait başını kaldırıp uzun süre kelebeğin uçmasını gözledi.” -E. A. Osmanoğlu - 1.

uçmaḳ 1. Uçmak; **uçıp kirmek** Uçarak girmek; **uçıp çıḳmaḳ** Uçarak çıkmak; **uçıp ketmek** Uçup gitmek; **uçıp kelmek** Uçarak gelmek; **uçaḳ Kiyevden (uçıp) keldi** Uçak Kiev’den geldi; **uçıp turıp** Havada, havadayken; **uçıp barıp etmek** Uçarak varmak; **kozden uçmaḳ (***veya* **yoḳ**, **ġayıp**

olmaḳ) Gözden kaybolmak; **ḳuşlar uça** Kuşlar uçuyor. 2. Çok hızlı gitmek; **o çapmay, uça** O koşmuyor, o adeta uçuyor.

Elimdeki sarı ḳâġıt uçtı ketti yellerge, / Men saġ olsam, seni de bermem ellerge, yar ellerge. "Elimdeki sarı kâğıt uçtu gitti, yellere / Ben sağ olursam seni vermem ellere, yar ellere." -Halk Yırı.

uçmamaḳ *(olumsuz)* **uçmaḳ.**

uçmuçeli Üç terimli.

uçmuçelik (-gi) *(matematik)* Üçlü terkip.

uçucı Pilot; **yaḫşı ~ olmaḳ** İyi bir pilot olmak.

Uçucı ondan ne istegenlerini añladı. "Pilot ondan ne istediklerini anladı." -E. A. Osmanoğlu - 1.

uçucı-kâinatçı Pilot-astronot.

uçucı-ḳırıcı Avcı uçağı pilotu.

uçucılıḳ (-ġı) Pilotluk; pilot mesleği; pilotun görevi.

uçuḳ *(ağızlarda)* Uçuk *(ateşli hastalıklar sonucu genellikle dudakta beliren kabarcık)*.

uçurılġan 1. Uçurulmuş. 2. Kafesten salıverilmiş. 3. Göklere çıkarılmış, çok övülmüş.

uçurılmaġan *(olumsuz)* **uçurılġan**.

uçurılmaḳ *(edilgen)* **uçurmaḳ.**

uçurılmamaḳ *(olumsuz)* **uçurılmaḳ.**

uçurım (*ağızlarda* **uçurum)** Uçurum; krş. **yar**; **sırım**; **tüpsüz ~** Dipsiz uçurum; **~ kenarında** *(gerçek, mecaz)* Uçurum kenarında; **taşnı ~ġa itemek** Taşı uçuruma itmek; **~ġa itemek** a) Uçuruma itmek. b) *(mecaz)* Ölüme terk etmek.

Şu vaḳıt olar uçurım yanma kelip ḳalalar. "O zaman onlar uçurumun yanma gelirler." -Uç Nasiat Latifesi.

uçurımlı Dik, yarlı, sarp; **~ bayırlar** Dik yamaçlı dağlar.

Belki, uçlı ḳayaları kokke saplanġan, uçurımlı caplarını ḳaranlıḳ basḳan mına şu titis dağnıñ artındadır. "Belki, sivri kayaları göğe saplanan uçurumlu dağ yamaçlarını karanlık basan işte şu korkunç dağın ardındadır." -A. Osman - 2.

uçurımsız Uçurumları olmayan.

uçurıp-ḳondırmaḳ: **uçurıp ḳondırmaġa yer tapamamaḳ** Birini överek göklere çıkarmak; **ḳayda uçurıp ḳondırmaġa bilmemek** Birini memnun etmek için çok uğraşmak.

uçurma, **uçuruv** *(isim-fiil)* **uçurmaḳ.**

uçurmaḳ 1. a) Uçurmak, uçmak işini yaptırmak. b) *(kuşu kafesten)* Dışarıya çıkartmak; **ḳuşnı ~** Kuş uçurmak; **ḳuşnı ḳafesten çıḳarıp ~** Kuşu kafesten çıkarıp uçurmak. 2. Uçurmak (uçurtma

hakkında); **sazağan** ~ Uçurtmayı uçurmak. 3. Alıp götürmek (rüzgar hakkında); **yel onıñ şlâpasını başından uçurdı (***veya* **alıp attı)** Rüzgar şapkasını başından uçurdu. 4. *(mecaz)* Yüceltmek; **onıñ istidadını** ~ Onun yeteneğini göklere çıkarmak *(çok övmek)*; **oz-özüni** ~ Böbürlenmek; **dostunı maḳtap uçurdı da uçurdı** Arkadaşını överek göklere çıkardı.

O, atını yel kibi uçurıp, ḫannıñ şeeri ḳarşısında Çamlı Bel denilgen yerge kele. "O atını yel gibi uçurarak hanın şehrinin karşısındaki Çamlıbel denilen yere gelir." -Köroğlu Destanı.

uçurmamaḳ *(olumsuz)* **uçurmaḳ**.

uçurtamamaḳ Uçma işini yaptıramamak.

uçurtmaḳ Uçurtmak, uçma işini yaptırmak.

Saba açılğanı kibi Nusret yatḳan odada çibin bile uçurtmay edi. "Sabah olduğu gibi Nusret'in yattığı odada sinek bile uçurtmuyordu." -U. Edemova - 2.

uçurtmamaḳ *(olumsuz)* **uçurtmaḳ**.

uçuş Uçuş; **numüneviy** ~ Örnek uçuş.

Yigitler sım-sılaḳ olğanlarına ve suvuḳtan dır-dır ḳaltırayatḳanlarına baḳmadan uçuş meydanınıñ çilterleri yanından ketmediler. "Gençler, sırılsıklam olmalarına ve soğuktan tir tir titremelerine rağmen hava alanında parmaklıkların yanından ayrılmadılar." - A. Osman - 2.

uçuşmaḳ Uçuşmak; **kokte ḳarılğaçlar uçuşa** Gökyüzünde kırlangıçlar uçuşuyor.

Onıñ sönük kozlerinde ḳuvanç, baḫt yıldırımları uçuşa edi. "Onun sönük gözlerinde sevinç ve mutluluk yıldırımları uçuşuyordu." -A. Odabaş.

uçuz Üçüz.

uçuzlü Üzüçlü, üçüzleri olan.

uçü (I) Üçü, üç kişi olarak.

Aradan biraz vaḳıt keçken soñ ḳapı açılıp, direktornıñ odasından uçü çıḳtılar. "Aradan biraz zaman geçtikten sonra kapı açılıp, müdürün odasından üçü çıktılar." -U. Edemova - 2.

uçü (II) *(dini)* Merhum için ölümü gerçekleştikten üç gün sonra dua okuma ve anma günü; **~ni yapmaḳ** Üçünü yapmak.

uçücı Uçak pilotu; bk. **uçaḳçı**.

uçün bk. **içün**.

uçünci 1. Üçüncü; **~ sistema** *(jeoloji)* Tersiyer; **~ şaḫıs** *(dil bilimi)* Üçüncü şahıs; **~ taraf** Üçüncü taraf; **~ şaḫısnıñ ḳolundan** Üçüncü kişinin elinden. 2. *(isim)* Tatlı, üçüncü yemek; **~ge ḳaysı ḫoşafı berdiler** Tatlı olarak kayısı hoşafı verdiler.

Eki kişilik odağa uçüncisi olarak kirdi. “İki kişilik odaya üçüncü olarak girdi.” -U. Edemova - 2.

uçüncide Üçüncüsü, üçüncü olarak.

uçüncilik (-gi) *(spor)* Üçüncülük.

udav *(zooloji)* Boa yılanı; bk. **boa.**

udmurt (-tı) Udmurt.

ud-ud: **~ ķuş** *(zooloji)* Hüthüt, çavuş kuşu; krş. **opopķuş**; **opepop**; **taraķ ķuş**; **opapiş**.

udut (I) *(ağızlarda)* Hüthüt, çavuş kuşu; krş. **opopķuş**; **opepop**; **taraķ ķuş**; **opapiş**; **ud-ud ķuş**.

udut (II) Hudut; sınır; krş. **sıñır.**

uf 1. *(ünlem)* Uf!; **~, boldurdım!** Uf be yoruldum!; **~, bezdirdi!** Uf be bıktım ondan! 2. Solukla dışarı atılan havanın ses taklidi. 3. *(çocuk dili)* Uf, acı duyulduğunda söylenen söz; **tiyme, ~ olur** Dokunma, uf olur (acır).

Birden abdıraġan dev: Uf! dep bir nefes ala, amma onıñ nefesinden uçķan köse, tap dolap ustüne barıp tüşe. “Aniden şaşıran dev, uf diye bir nefes alır ama onun nefesiyle uçan köse, ta dolabın üstüne düşer.” -Köse ve Dev Masalı.

ufaçıķ (-ġı) Ufacık.

Er biriniñ ķapısı yanında ufaçıķ pencere bar. “Her birinin yanında ufacık pencere var.” -İ. Abduraman - 1.

ufaķ (*ağızlarda* **kuçük)** 1. Ufak, küçük; **~ ev** Küçük bir ev; **~ boylu adam** Kısa boylu bir insan; **~ boylu** Bodur; krş. **alçaķ boylu**. 2. Kırıntı; **otmek ~ı** Ekmek kırıntısı. 3. Ufalanmış bir şey; **mermer ~ı** Mermer kırıntısı. 4. Bozuk (para); **~ aķça** Bozuk para. ● **~ savusķan** *(zooloji)* Örümcek kuşu; **~ parmaķ** Serçe parmağı; krş. **çinatiy parmaķ**; **~ örülgen saç(lar)** İnce ince örülmüş saçlar; bk. **çura**; **~ maķale** Kısa yazı; not.

Soñ ondan bu ufaķ ķazançıķnı bermesini ve bir ķaç kunden buyük bir ķazan tapıp kelecegini ayta. “Sonra ondan bu ufak kazanı kendisine vermesini ve birkaç gün sonra ona büyük bir kazan bulacağını söyler.” -Kozlagan Kazan Masalı.

ufaķaş *(aşçılık)* Üzerine karabiber serpilmiş et suyunda yüzen küçük mantılar (birinci kap yemek); krş. **ķaşıķaş**; **ḫamıraş**; **~nıñ süzülgen soyuna tataraş deyler** Et suyu süzülen ve içine yağ konulan mantılara ‘tataraş’ denir.

ufaķça (*ağızlarda* **kuçücikçe)** Ufakça; oldukça ufak; **maña tatlı biberniñ**

~sından ber(iñiz) Bana tatlı biberi ufaklarından ver(in).

ufaḳlaşmaḳ Küçülmek, ufalmak.

Tamırı ḳurudımı, terek ḫastalana, yemişi ufaḳlaşa, lezeti damsızlana. "Kökü kurudu mu, ağaç hastalanır, meyvesi ufaklaşır, lezzeti tatsızlaşır." -Çerkez Ali - 1.

ufaḳlaşmamaḳ *(olumsuz)* **ufaḳlaşmaḳ**.

ufaḳlaştırmaḳ Küçültmek, ufaltmak.

ufaḳlaştırmamaḳ *(olumsuz)* **ufaḳlaştırmaḳ**.

ufaḳlatamamaḳ Ufak parçalara ayıramamak; ufalayamamak.

ufaḳlatmaḳ Ufalamak, küçültmek.

ufaḳlı-irili Karışık küçük ve büyük; **~ almalar** Küçük ve büyük elmalar karışık.

ufaḳlıḳ (-ġı) 1. Ufaklık, ufak olma durumu. 2.: **kostüm mańa ~ ete** Bu takım elbise bana küçük geliyor; **bu ev bizge ~ ete** Bu ev bize küçük geliyor.

ufaḳtan-ufaḳ Çok küçük; en küçüğü olan.

ufaḳ-tefek bk. **ufaḳ-tüfek**.

ufaḳ-tüfek 1. Ufak tefek şeyler *(gerekli küçük eşya)*; **~ satḳan adam** Ufak tefek şeyler satan kimse, hurdefuruş. 2. Önemsiz bir şey; **~ lafḳa ḳulaḳ asma** Boş laflara kulak asma; **çeşit ~e ziyade emiyet etken adam** İncir çekirdeğini doldurmayacak şeylere önem veren kimse.

Maşina bu yerde tursın. Ufaḳ-tüfeklerimizni alıp koterileyik. "Araba burada dursun. Ufak tefek eşyaları alıp çıkalım." -İ. Abduraman - 1.

ufaḳ-ufaḳ: **~ etmek** Ufalamak, ufak parçalara ayırmak; **~ yapmaḳ** Küçük küçük yapmak; **~ olmaḳ** a) Ufak parçalara ayrılmak. b) Küçük boyutta olmak.

Olmaycaḳ, ufaḳ-ufaḳ şeyler de onıñ keyfini boza. "Olmayacak ufak tefek şeyler de onun keyfini bozuyor." -İ. Abduraman - 1.

ufalġan *(fiil sıfatı)* Ufalanmış.

ufalmaġan *(olumsuz)* **ufalġan**.

ufalmaḳ Ufalanmak; parçalanıp dökülmek; **otmek ufala** Ekmek ufalanıyor.

O yatḳan yerdeki taşḳa ḳurşunlar kelip urundı. Taş ufaldı. "Onun yattığı yere kurşunlar çarptı. Taş ufalandı." -E. A. Osmanoğlu - 1.

ufalmamaḳ *(olumsuz)* **ufalmaḳ**.

ufa(l)tmaḳ Ufalamak; **taş(nı)** ~ Taşı kırmak.

ufa(l)tmamaḳ *(olumsuz)* **ufa(l)tmaḳ**.

ufanmaḳ Ufalanmak.

Birden ayaḳḳabı tübünde nedir kısırdap sıŋġan, ufaŋġan kibi oldı. “Birden ayakkabı(sının) altında bir şey ezilerek kırılmış, ufalanmış gibi oldu.” -U. Edemova - 2.

ufanmamaḳ *(olumsuz)* **ufanmaḳ**.

ufatḳıç Ufalama makinesi, öğütücü, konkasör.

ufiye Sıraca; bk. **urfiye**.

ufḳalamaḳ *(ağızlarda)* Ovmak; ovuşturmak; bk. **oḳalamaḳ**.

Rustem ḳıbıdamaġa ḳorḳup otura, Ne aytacaġını, ne işleycegini bilmey ellerini ufḳalay, etrafına baḳına. “Rüstem kıpırdamaya korkarak oturuyor. Ne söyleyeceğini, ne yapacağını bilmeden ellerini ovalayarak etrafına bakınıyor.” -A. Osman - 2.

uflemek 1. Dua okuyup üflemek. 2. *(ağızlarda)* Üflemek; bk. **ufürmek**.

ufuḳ Ufuk, horizont; **~ sızığı** Ufuk çizgisi; **~ tarafları** Coğrafi yönler; **~tan ~ḳa** Ufuktan ufuğa.

Uzaḳ ufuḳlarda semaviy bir ḫayal arayan masumane bakışları nurlar içinde ḳalmış meşraḳa ilişti. “Uzak ufuklarda semavî bir hayal arayan masum bakışları nurların içinde kalmış şarka doğru ilişti.” -A. S. Ayvazov - 1.

ufuldamaḳ Ufuldamak, uf uf diye söylenmek.

Şefiḳa ve Zeverced, toḳtamay-tınmay ufulday, bir şeyler yapmaġa azırlanalar. “Şefika ve Zeverced, durmadan sıkılıyor, oflayıp ufluyor, bir şeyler yapmak için hazırlanıyorlar.” -Ş. Alâdin - 1.

ufuldamamaḳ *(olumsuz)* **ufuldamaḳ**.

ufürici Üfüren; **cam ~** Cama üfleyerek şekil veren işçi.

ufürilgen *(fiil sıfatı)* Havayla şişirilmiş.

ufürilmegen *(olumsuz)* **ufürilgen**.

ufürilmek Şişirilmek *(balon hakkında)*.

ufürilmemek *(olumsuz)* **ufürilmek**.

ufürmek 1. Üflemek; esmek; krş. **esmek; yel ufüre (***veya* **ese)** Rüzgar esiyor. 2. Şişirmek; krş. **şişirmek; şarnı ufürip toldurmaḳ** Balonu şişirmek; krş. **şişirmek; sütten aġzı pişken ḳatıḳnı da ufürip içer** *(atasözü)* Sütten ağzı yanan, yoğurdu üfleyerek yer.

Sıcaḳ nefesinen ḳızdırmaḳ istep aġızına yaḳınlaştırdı, bir kaç kere ufürdi, soñ opüp başladı. “Sıcak nefesiyle ısıtmak isteyerek ağzına yaklaştırdı, bir kaç kere üfledi, sonra öpmeye başladı.” -U. Edemova - 2.

ufürmemek *(olumsuz)* **ufürmek**.

ufürtamamaḳ Üfürmesini sağlayamamak.

ufürtkiç Yalancı; bk. **yalancı**.

ufürtme *(konuşmada)* Yalan; aldatmaca; hile; krş. **yalan**.

ufürtmek 1. Üfürmesini sağlamak. 2. *(kaba)* Yalan söylemek; bk. **yalan aytmaḳ**.

uglekislota *(kimya)* Karbonik asit; bk. **karbonik ekşilik**.

uglerod *(kimya)* Karbon; bk. **karbon**.

uglevod Karbonhidrat; bk. **karbon gidratı (***veya* **karbon suvları)**.

uglevodorod *(kimya)* Hidrokarbon; bk. **gidrokarbon**.

ugor *(zooloji)* Yılan balığı; bk. **yılan balıḳ (yılanbalıḳ)**.

uġur *(ağızlarda)* Uğur, şans, talih; bk. **oġur**.

ukrain Ukraynalı; **~ler** Ukraynalılar; **~ tili ve edebiyatı** Ukrayna dili ve edebiyatı.

Ukraina Ukrayna; **mustaḳil ~** Bağımsız Ukrayna.

-Epiñiz ḫaberdar olġanıñız kibi, ḳardaş Ukraina ḫalḳınıñ bir ḳısımı beklenilmegen buyük ḳazaġa oġradı. "- Hepinizin haberdar olduğu gibi, kardeş Ukrayna halkının bir kısmı beklenmeyen büyük bir kazaya uğradı." -Z. Kurtnezir - 1.

uksiya *(botanik)* Bir tür meyve ağacı *(meyveleri tohum şeklindedir)*.

uküm (ukmü) 1. Hüküm; karar; yargı; **~ni icra etüv** *(hukuk)* Hükmü icra etme. 2. Egemenlik, hâkimiyet; **~ sürmek (***veya* **etmek)** Hüküm sürmek.

Er şeyni cemaat arasında ḳartlarnıñ çıḳarġan ükümine boysundırġanlar. "Her şeyi cemaat içinde yaşlıların verdikleri hükümlere boyun eğerek halletmişler." -Çerkez Ali - 2.

ükümat *(konuşmada)* bk. **ükümet**.

ükümdar Hükümdar; padişah; kral; krş. **ükümran**.

Dinara yenge ise bu duraḳnıñ birden-bir ükümdarı. "Dinara yenge ise bu durağın biricik hükümdarı." -A. Osman - 2.

ükümdarlıḳ (-ġı) Hükümdarlık; **~ etmek** Hüküm sürmek; hükmetmek; saltanat sürmek; yönetmek; hakim olmak; krş. saltanat sürmek.

ükümet 1. Hükümet. 2. İdare; yönetim; bk. **idare**. 3. *(konuşmada)* Devlet; bk. **devlet**.

ükümname Hükümname.

ükümran 1. Hükümdar; krş. **ükümdar**. 2. Hakim; hüküm süren; egemen; **~ daireler** Egemen çevreler; **~ vaziyet** Hakim vaziyet.

ukümranlıḳ (-ġı) Hükümdarlık; hakimlik; iktidar.

Bu ḳadın namlı Dinozavrnı yıllarca ukümranlıḳ yapḳan oz mallesinde birinci kere pısmaġa mecbur etti. “Bu kadın, meşhur Dinozor’u yıllarca hükümranlık yaptığı kendi mahallesinde ilk defa pısmaya mecbur etti.” -A. Osman - 2.

uḳubet (-ti) 1. Ceza; krş. **ceza**; **~ke oġramaḳ** Ağır bir ceza görmek. 2. *(konuşmada)* Çok çirkin biri; ucube; ibret; bk. **ibret**.

uḳubetli Cefakar; eziyetlerle dolu; acılarla dolu; krş. **meşaḳatlı**; **~ yaşayış** Eziyetlerle dolu bir hayat.

uḳuḳ (-ḳı) Hukuk; hak; **saylav ~ı** Oy hakkı; **~tan marum etmek** Haklarını elinden almak; haklardan mahrum etmek; **~ almaḳ** Hak kazanmak; hak almak; **~ mesleatçısı** Hukuk danışmanı; **~ ilmi** Hukuk bilimi.

Er şeyni tertipke çekmek ve Yerli-yerine ḳoymaḳ uḳuḳı Yalıñız ona Berilgendir. “Her şeyi düzenlemek ve Yerli yerine koyma hukuku Yalnız ona Verilmiştir.” -V. Basırov.

uḳuḳlı (*veya* **uḳuḳlu)** Salahiyetli; yetkili; **tolu ~** Bütün haklara sahip; **musaviy (***veya* **teñ) ~** Eşit haklı; hakta eşit.

Şu kunü nevbetçi, redaktsiyanıñ tam uḳuḳlı şorbacısı. “O gün nöbetçi, redaksiyonun tam yetkili patronudur.” -A. Osman - 1.

uḳuḳlıḳ bk. **uḳuḳlılıḳ**.

uḳuḳlılıḳ (-ġı) Kanunilik; salahiyet; yeterlik; **musaviy (***veya* **teñ) ~** Hak eşitliği.

uḳuḳsız (*veya* **uḳuḳsuz)** Hukuksuz, hukuktan mahrum edilmiş; haksız.

uḳuḳsızlıḳ (*veya* **uḳuḳsuzluḳ)** (-ġı) Hukuksuzluk.

uḳuḳşınas *(hukuk)* Hukukçu.

uḳübet bk. **uḳubet**.

ul *(ağızlarda)* Oğul, erkek çocuk; bk. **oğul**.

ula *(ağızlarda)* Hadi; yahu; bk. **olyan**; **~, ne var anda?** Yahu, ne var orada?

ulaf *(Kermençik ağzında)* Sohbet; konuşma; bk. **laf**.

ulaḳ (-ġı) 1. Oğlak, keçi yavrusu; **~ mantar** *(botanik)* Bir mantar çeşidi *(Lactarius Resimus)*. 2. “Oğlak”, Orta Asya’da atlı bir yarışma *(atlılar oğlağı birbirinin elinden almak için mücadele ederler)*; **~ çapmaḳ** Oğlak oyununa katılmak; **~ teşkil etmek** Oğlak oyununu düzenlemek.

Bal sütli sıġırı, ḳoy, ḳozu, ulaġı, / Feraḫnen çevrende, yayılıp kevşensin!

"Bal sütlü sığırı, koyun, kuzu, keçisi, / Ferah bir şekilde çevrende, yayılıp geviş getirsin!" -Y. Temirkaya - 1.

Ulaķ *(astroloji)* Oğlak burcu.

ulaķçı Oğlak oyununa (Orta Asya'da atlı bir yarışma) katılan kimse.

ulaķlama, **ulaķlav** Oğlaklama.

ulaķlamaķ Oğlaklamak; **eçki ulaķlaycaķ** Keçi oğlakladı.

ulaķlamamaķ *(olumsuz)* **ulaķlamaķ**.

ulaķlaycaķ Oğlaklamak üzere olan; ~ **eçki** Oğlaklamak üzere olan keçi, yakında oğlaklayacak olan keçi.

ulamaķ *(Kodeks Kumanikus)* Birleştirmek; bir araya getirmek; birbirine bağlamak; iliştirmek; bk. **ķuramaķ**; **eklemek**; **takmaķ**; **iliştirmek**.

ulampat *(ağızlarda)* Lamba; bk. lampa.

ulan 1. *(ağızlarda)* a) Erkek çocuk; oğlan; bk. **oğlan**. b) Delikanlı; bk. **olan**. 2. *(tarihi)* Mızraklı süvari. 3. Ulan *(Kırım'daki güçlü soylardan biri)*.

Şu arada ulanlar kelin aldı / Er birisi bir afta toy ettirip. "O sırada oğlanlar gelin aldı / Her biri bir hafta düğün yapıp." -A. Giraybay - 1.

ulanlı Ulan soyunun temsilcisi.

ulaşmaķ *(Kodeks Kumanikus)* 1. Birleşmek; bk. **birleşmek**; **ķoşulmaķ**. 2. *(ağızlarda)* Dağıtmak; bölüştürmek; bk. **uleştirmek**; **dağıtmaķ**.

ulaştırma *(eski)* Ulaştırma; taşıma; nakil; bk. **naķliye**.

ulaştırmaķ *(eski)* Getirmek; bk. **ketirmek**; **alıp kelmek**.

ulav *(etnografya)* At arabası; krş. **araba**; **taleke**.

ule (I) Pipo; ~ **içmek** Pipo içmek; ~ **başı** Lüle; tütün konulan yuva.

Ule taşın ur taşķa, anay, Taş ķaytsa da men ķaytmam, anay, - dey de yolġa çıķa. "Lüle taşını vur taşa, anam, Taş dönse de ben dönmem, anam, der ve yola çıkar." -Kozukurpeç Destanı.

ule (II) *(ağızlarda)* Öyle; böyle; bk. **oyle**.

ulema (*çoğul;* **alim)** 1. *(eski, kitap dili)* Ulema; bilginler. 2. Din bilginleri.

Ḫan butün ulemasını çağırıp divan ķurġan. "Han ulemasının tamamını çağırıp divan kurmuş." -Altın Beşik Efsanesi.

uleş Parça; kısım; pay; krş. **ķısım**; **parça**; **pay**.

uleşmek Bölüşmek; paylaşmak.

uleşmemek *(olumsuz)* **uleşmek**.

uleştiramamaķ Paylaştıramamak; bölüştürememek.

uleştirilgen *(fiil sıfatı)* Bölüştürülmüş; paylaştırılmış.

uleştirilmegen *(olumsuz)* **uleştirilgen**.

uleştirilmek *(edilgen)* **uleştirmek**.

uleştirilmemek *(olumsuz)* **uleştirilmek**.

uleştirme, **uleştirüv** *(eylem adı)* **uleştirmek**; Bölüştürme; paylaştırma.

uleştirmek (ne? neni?) Bölüştürmek; paylaştırmak; dağıtmak; krş. **bolmek**; **dağıtılmaḳ**; **paylaştırmaḳ**.

O Ḳabul emcege bir dane cugara pi-tesi bererek,'Balalar saba aşamaġan ekenler, az olsa da uleştiriñiz', dedi. "O Kabul Amcaya bir sigara paketi vererek: 'Çocuklar, sabah yemek yememişler, az da olsa paylaştırın' ,dedi." -A. Osman - 2.

uleştirmemek Paylaştıramamak; bölüştürememek; krş. **uleştiramamak**.

uletaş bk. **ule başı**.

ulfa bk. **ulpaḳ**.

ulfaḳ bk. **ulpaḳ**.

ulgü bk. **ulkü**.

ulke Ülke; bölge; krş. **semet**; **mekân**; **Krasnodar ~si** Krasnodar bölgesi; **başḳa ~lerde** Başka bölgelerde; diğer ülkelerde.

Ulker *(astronomi)* Ülker, Süreyya *(Boğa burcunda, yedi yıldızdan oluşan takım)*; krş. **Sureyya**.

Aysa bizim eñ yaḫşı adamlarımız Ḫatice Kâmilevanı, Ulkerni, Ahmad aḳanı urmet taḳtasından alıp taşlayıḳ, olarnıñ yerine siziñ 'yıldızlarıñız' nı ḳoyayıḳ... "Halbuki bizim en iyi adamlarımız Hatice Kyamileva'yı, Ulker'i, Ahmad Bey'i başarı panosundan alıp çıkartalım, onların yerine sizin 'yıldızlarınızı' koyalım..." -U. Edemova - 2.

ulkeşınas Yurt bilgisiyle meşgul olan insan.

ulkeşınaslıḳ (-ġı) Yurt bilgisi; **~ muzeyi** Yurt bilgisi müzesi.

ulke-ulkeden Ülkeden ülkeye.

ulkum (I) *(aşçılık)* Bir çeşit puf böreği; bk. **bağırsaḳ**; **sozma ḳatlama**.

ulkum (II) *(ağızlarda)* Uç; bk. **ucçıḳ**.

ulkü Ülkü, ideal.

ulkün Büyük; kocaman; krş. **balaban**; **buyük**; **ḳocaman**.

Ulkün çırak yarıġında, teren oylar içinde koz ḳapaḳları yavaş-yavaş ümulğanını duymay kaldı. "Büyük mum ışığında, derin düşünceler içinde göz kapaklarının yavaş yavaş yumulduğunu anlayamadan uyuyup kaldı." -U. Edemova - 2.

ulla, **olla** *(Kodeks Kumanikus)* Ama; fakat; lâkin; bk. **lâkin**.

ulle (I) *(ağızlarda)* Öğle; öğlen; bk. **uyle**.

ulle (II) bk. **ule**.

ullu *(Kodeks Kumanikus)* Ulu, yüce; saygın; **~ ata** Büyükbaba, dede; bk. **ḳartbaba**.

ulpaçıḳ İnce tüy; krş. **pufçıḳ**.

ulpaḳ (-ġı) 1. Tüy; tüylü; krş. **puf**. 2. Yün; bk. **yun**; **~ ḳaḳmaḳ** Yün taramak. ● **~ını alıp şiltesini ḳaldırmaḳ** *(deyim)* Soyup soğana çevirmek.

Meselâ, ulpaḳları sarḳḳan yastıḳlar, cineviz kunünden ḳalma çul-çuburlar ve buna beñzer şeyler tıḳatütandır. "Meselâ pamukları sarkan yastıklar, Ceneviz gününden kalma çul-çaputlar ve buna benzeyen şeyler sokulmuştur." -U. İpçi - 1.

ulser *(tıp)* Ülser; krş. **sıraca**; **aşḳazan ~i** Mide ülseri.

ultimativ *(sıfat)* Ültimatom şeklinde olan; kategorik; kesin; **~ şekilde (***veya* **tarzda**, **tarzında) talap** Kategorik talep.

ultimatum Ültimatom; **ḳomşu devletke ~ ḳoymaḳ** Komşu devlete ültimatom vermek; **~ şekilde** Ültimatom şeklinde.

ultradavuş *(fizik)* Ultrason.

ultraḳırmızı *(fizik)* Kızılötesi.

ultraḳısḳa Çok kısa; **~ dalġalı** *(radyo)* Ultra kısa dalga(s)i.

ultramarin Deniz mavisi renk; krş. **deñiz mavısı renki**.

ultramor *(fizik)* Ultraviyole.

ulu Büyük; ulu; yüce;**İsmail Gasprinskiy - ḳırımtatar ḫalkınıñ ~ mutefikkiri** İsmail Gasprinskiy Kırım-Tatar halkının büyük bir düşünürü; **~ Vatan cenki** Büyük Vatan Savaşı.

Tercimesi: 'Bu cennet bağıdır ulu Toḳtamış ḫannın ḳızı melike Nenkecan ḫanumnın olümi oldı ramazan ayında, sekiz yuz ḳırḳ birde'. "Tercümesi: 'Bu cennet bağıdır ulu Toktamış hanın kızı melike Nenkecan hanımın ölümü oldu ramazan ayında, sekiz yüz kırk birde.'" -O. Akçokraklı - 1.

uluçıḳ (-ġı) Olukçuk, küçük oluk.

Gülsümniñ kozlerine masa uzerindeki şekerlikte 'Banan', 'Futbol' konfetleri, kenarları sararġan pialalar, sümegine demir uluçıḳ keçirilgen ḳursaḳlı çayniḳ ilişti. "Gülsüm'ün gözlerine masa üzerindeki şekerlikte muz, futbol gofretleri, kenarları sararmış kadehler, emziğine demir borucuk geçirilmiş göbekli çaydanlık ilişti." -İ. Paşi.

uluḳ (-ġı) 1. Oluk; **degirmen ~ı** Değirmenin oluğu; **"Olmaz**, **canım**,

olmaz, ~lar suvġa tolmaz”: *(Kırım-Tatar halk şarkısından)* “Olmaz, canım, olmaz, oluklar suyla dolmaz.”. 2. Su kemeri. 3. Dere; çay; bk. **ırmaḳ. ● siydik ~ı** *(anatomi)* Sidik borusu.

Olur, canım, olur, / Uluḳlar suya tolur, / Nevbetçiler razı da olur, / Al kel boğdaynı. “Olur canım olur, / Oluklar suyla dolar. / Nöbetçiler razı olur, / Al da gel, buğdayını.” -Halk Yırı.

ululama, ululav Yüceltme, yükseltme.

ululamaḳ Yüceltmek; yükseltmek; şöhret kazandırmak; göklere çıkarmak; krş. **mediḥ etmek.**

ululanmaḳ Yüceltilmek.

ululıḳ (-ġı) Ululuk; büyüklük; yücelik; izzet.

Bu aenkte zulumġa ḳarşı kureşte insannıñ ululıġı yırlana edi. “Bu ahenkte zulüme karşı savaşta insanın ululuğu anlatılıyordu.” -E. A. Osmanoğlu - 1.

ulum bk. **ulüm**.

Menim ulum batır, / Çavup keliyatır, / Altı ḳoyan, beş tavke / Alıp keliyatır. “Benim oğlum yiğit, / Hızla geliyor, / Altı tavşan, beş hanım / Alıp geliyor.” -Bala Yırı.

ulumaḳ Ulumak *(köpek, kurt hakkında)*; **daġda ḳaşḳır (***ağızlarda* **ḳarşḳır) uluy** ormanda kurt uluyor; **gece kopek uludı** Gece köpek uluyordu.

Bulġaḳlı daġlarnıñ töpesinde, / Kiyikler uluy, suvuḳtan uşip. “Dumanlı dağlann tepesinde / Geyikler uluyor, soğuktan üşüyüp.” -Ş. Alâdin - 1.

ulumamaḳ *(olumsuz)* **ulumaḳ**.

ulus *(Kodeks Kumanikus)* Kabile; kavim; soy; bk. **ḳabile**.

uluşmaḳ Birlikte ulumak; **koyde kopekler uluşa edi** Köyde köpekler (aynı anda, hep birlikte) uluyordu.

uluşmamaḳ *(olumsuz)* **uluşmaḳ**.

uluv (I) Uluma, uluyuş; **kopekniñ ~ı** Köpeğin uluması.

Sürü yalıġa tüşip, / Meseleni duyġan soñ, / Uluvları deşetli / Zelzelege uyġan soñ, / Ḳart deñiz de serteyip / Dalġalanġan, kopürgen. “Sürü yalıya inip, / Meseleyi duyunca, / Ulumaları dehşetli / Zelzeleye benzeyince, / Yaşlı deniz de sertleşip / Dalgalanmış, köpürmüş.” -R. Burnaş - 1.

uluv (II) Ejderha *(12 yıllık Hayvanlı Takvimine göre beşinci yıl)*; bk. **muçel**.

ulüm (*çoğul*; **ilim)** Bilimler; **~i diniye** *(eski)* İlahiyat, teoloji.

ulviy Ulvi, yüksek, yüce.

ulviyat Ulvi düşünceler.

ulviyet (-ti) Ulviyet; yücelik.

ulviylik (-gi) Ulvilik, yücelik.

uma *(mitoloji)* Hüma kuşu.

umaç Un çorbası, oğmaç.

Irġatnıñ aşı şorba, ya da umaç, / Eki kun biraz toḳ bolsa, beş kun aç. “Irgatın aşı çorba veya oğmaç, / İki gün biraz tok olursa, beş gün aç.” -Çın.

umır Umursama, aldırış; **~ında da degil** *(ağızlarda)* Umrunda bile değil; aklının ucundan bile geçmedi; bk. **aḳlınıñ ucunda bile degil (***veya* **yoḳ)**.

umit bk. **ümüt**.

umitsizden bk. **ümütsizden**.

umitsizlenmek bk. **ümütsizlenmek**.

umma 1. *(tıp)* Humma, ateşli hastalık; **ḳazıḳlı** ~ Tetanos, kazıklı humma. 2.: **~ġa (***veya* ~ **illetine) oġramaḳ** *(mecaz)* Büyük bir hayal kırıklığına uğramak.

ummaḳ Ummak, ümit etmek, beklemek; krş. **ümüt etmek**.

Ben Tatarım! -diyen kuçük bir şeye ben koz yummam / Kuçük bile olsa, yardımı duşmanımdan ummam! “Ben Tatarım, diyen küçük bir şeye ben göz yummam / Küçük bile olsa, yardımı düşmanımdan ummam!” -C. Kermençikli.

ummamaḳ *(olumsuz)* **ummaḳ**.

ummet *(Müslümanlık)* Ümmet *(Hz. Muhammed'e inanarak çevresinde toplanan Müslümanların tümü)*; **musulman ~i** İslam dünyası.

Derelerde cenazesiz / Yatḳanlarġa kimler aġlar, / Oz ummeti olmasa… “Derelerde cenazesiz / Yatanlara kimler ağlar, / Kendi ümmeti olmasa…” -İ. Asanin.

ummet-mambet bk. **ummet**.

umr bk. **umır**.

umu bk. **ümüt**.

umum Umum, bütün, tüm, kamu; bütün halk.

Lâkin umum cemaat arasında saḳlanġan ḳanundan bir adım tışarı atlamadı. “Fakat cemaatin tamamı tarafından muhafaza edilen kanundan bir adım dışarı çıkmadı.” -Çerkez Ali - 2.

umumeali Genel; umumi, evrensel.

umumen *(zarf)* Umumen; bütün; hep.

Men onıñ bu ciddiy laḳırdısına inandım ve bir daa omürim boyunca, değil canerikke, umumen iç bir terekke, iç bir maḫlûḳḳa taş atmadım. “Ben onun bu ciddî konuşmasına inandım ve bir daha ömrüm boyunca, değil can eriğine, genel olarak hiçbir ağaca, hiçbir mahlûka taş atmadım.” -Çerkez Ali - 2.

umumḫalḳ Kamu(s)i; milli.

umuminsaniy Bütün insanlara has; beşeri; insani; **~ zenginlikler (***veya* **baylıḳlar)** İnsani değerler.

umumislâm Tüm Müslümanlara has; İslami; **~ printsipleri** İslami prensipler.

umumiy Umumi, genel; ~ **toplaşuv** Genel kurul toplantısı.

Bir-eki aġız umumiy ekseklikler aḳḳında ayttı. "Bir iki defa genel eksiklikler hakkında konuştu." -U. Edemova - 2.

umumiyet 1. Umumiyet, genellik. 2. Birlik *(fikir, görüş birliği)*.

Esnaflar umumiyetle eki tabaḳaġa bolünir. "Esnaflar umumiyetle iki tabakaya ayrılır." -Ümer İpçi.

umumiyleştiramamaḳ Genelleştirememek.

umumiyleştirme, **umumiyleştirüv** *(eylem adı)* **umumiyleştirmek**; Genelleştirme.

umumiyleştirmek Genelleştirmek.

umumiyleştirmemek *(olumsuz)* **umumiyleştirmek**.

umumiylik (-gi) Birlik; **baḳışlarınıñ ~i** Fikir birliği; **meraḳlarnıñ ~i** Müşterek menfaatler.

Çunki, mında tabiat umumiyligi, avanıñ kelişikligi bar. "Çünkü burda tabiat birliği, havanın uygunluğu var." - Çerkez Ali - 1.

umummillet Ulusal; **~ abidesi** Ulusal anıt.

umummilliy Milli.

umuz *(ağızlarda)* Omuz; bk. **omuz**.

umüt (-di) Umut, ümit; **~ etmek** Ümit etmek; ummak; krş. **ummaḳ**; **~ beslemek** Ümit beslemek; ~ **baġlamaḳ** Ümit bağlamak; **~ bermek** Ümit vermek; **olecegim bile edim**, **lâkin boyle olur dep ~ etmedim** Her şeyi bekliyordum, fakat böyle bir şey olacağını tahmin edemedim; **~im bar** Ümidim var; **~ini kesmek (***veya* **ġayıp etmek)**, **~i ḳalmamaḳ** Ümidini kesmek, ümidi kalmamak; krş. **umütsizlenmek**.

En maḫzun yureklere umütler vaad etecek ḳadar cazibeli olan iri, mavi kozlerini açtı. "En mahzun yüreklere ümit vadedecek kadar cazibeli olan iri, mavi gözlerini açtı." -A. S. Ayvazov - 1.

umütsiz Umutsuz, ümitsiz.

Bir kere daa oz dünyasına barmaḳ, soñki defa seadet neşesini sürmek istep, kozlerini ümğan edi, yureginde umütsizden aġlamaḳ istegi sezildi. "Bir kere daha kendi dünyasına gitmiş, son defa saadet neşesini sürmek isteyip, gözlerini yummuş idi, yüreğinden

umutsuzca ağlamak isteği belirdi.” -A. Osman - 2.

umütsizden Beklenmedik, ansızın; birdenbire.

umütsizlenmek Ümidini kaybetmek; krş. **umüti ḳalmamaḳ**.

umütsizlik (-gi) Ümitsizlik, umutsuzluk; **çetin ~** Çaresizlik.

un (*veya* **ın)** Un; **boġday ~u** Buğday unu; **ozekli ~** Has un; **~ çuvalı** Un çuvalı; **~ elemek** Un elemek; **~ġa bulamaḳ** Una bulamak; **iri çekilgen ~** İri çekilmiş un.

Son, ḳadın arpa unundan bir ḳalaḳay azırlay. “Sonra, kadın arpa unundan bir çörek hazırlar.” -Koplandıbatır Destanı.

uncu Uncu.

uncura *(botanik)* Yenilebilen bitki.

unçḳur *(ağızlarda)* Pantalonun üst kısmı (kemerin takıldığı yer); bk. **uçḳur**.

unda *(ağızlarda)* Orada; bk. **anda**; **a-a ~** Ah, işte orada; bk. **ana anda**.

undamaḳ *(Kodeks Kumanikus)* Ses vermek; bk. **indemek**.

undetsima *(müzik)* On birinci (undecima).

undır *(etnografya)* Tezeği preslemek için kullanılan taş.

undur *(ağızlarda)* Harman; krş. **arman**.

uner 1. Hüner; zanaat; meslek; krş. **zenaat**; **ḳol ~i** El işi; **ḳolunda gul kibi ~iñ bar** Elinde çok güzel bir meslek var; **yigitke (***veya* **cıġıtke) yetmiş türlü ~ de az** *(atasözü)* Yiğide yetmiş türlü hüner de az; yiğide yetmiş hüner az olur; yiğide yetmiş çeşit hüner az gelir. 2. Sanat; beceri; yetenek; **~ ogrenmege de ~ kerek** *(atasözü)* Zanaatı öğrenmek için de hüner gerekiyor; **~ kostermek** a) Hüner göstermek; becerisini, ustalığını ortaya koymak. b) *(mecaz)* Kurnazlık etmek. c) *(mecaz)* Numara yapmak; **teren ḳuyudan ~ ile suv çıḳara** Derin kuyudan ustalıkla su çekiyor; **~ satmaḳ** Hüner satmak; kendinde olmayan bir yeteneği varmış gibi göstermek. ● **~ olmaḳ** Örnek (başkaları için) olmak; krş. **ornek olmaḳ**.

İlim uner milliy tilni bunda ogrenir insan. / Bir millete keregi ne ana til, ana lisan. “İlim hüner millî dili bunda öğrenir insan. / Bir milleti gerek olan ne, ana dil, ana lisan.” -Y. Ş. Ali.

unerli Hünerli; becerikli; **~ adam** a) Hüneri olan bir insan. b) *(herhangi bir konuda)* yetenekli bir insan; **~ ḳol aç ḳalmaz** *(atasözü)* Hünerli insan aç kalmaz.

unersiz Hünersiz; beceriksiz; yeteneksiz; kabiliyetsiz.

unersizlik (-gi) Hünersizlik; kabiliyetsizlik; yeteneksizlik.

unifikatsiya Bir modele göre yapma; tevhit; birleştirme; **~ etmek (***veya* **yapmaḳ)** Bir modele göre yapmak; tevhit etmek; birleştirmek; **~ olmaḳ** Bir modele uydurulmak; tevhit edilmek; birleştirilmek.

uniforma Üniforma, resmi giysisi.

unison Aynı zamanda seslenme; ahenk; uyum.

unitaz Klozet.

univermag Bonmarşe mağazası; büyük mağaza.

universal (I) *(isim)* Üniversel uzman, evrensel uzman.

universal (II) *(sıfat)* Üniversal, evrensel; **~ vasıta** Üniversel araç.

Kene şu baş universal tükânı hususında olsa kerek... "Gene şu ana mağaza hususunda olsa gerek..." -U. Edemova - 2.

universallıḳ (-ġı) Üniversellik, evrensellik.

universiada Universiade *(Üniversite oyunları)*.

universitet (-ti) Üniversite; **Ḳırım muendis-pedagogika ~i** Kırım mühendislik ve pedagoji üniversitesi; **~te oḳumaḳ (işlemek)** Üniversite okumak; **~ diplomı** Üniversite diploması.

Ḫadimlerimizniñ çoḳusı, şu cümleden men özüm de, universitetni ġiyabiy oḳup bitirdik. "Çalışanların çoğu, ben de dahil, üniversiteyi dışarıdan bitirdik." - Z. Kurtnezir - 1.

unkür-unkür Hüngür hüngür; **~ aġlamaḳ** Hüngür hüngür ağlamak.

unlamaḳ Unlamak, una bulamak, üzerine un serpmek.

unlamamaḳ *(olumsuz)* **unlamaḳ**.

unlanġan Una bulanmış.

unlanmaġan *(olumsuz)* **unlanġan**.

unlanmaḳ Unlanmak, una bulanmak.

unlanmamaḳ *(olumsuz)* **unlanmaḳ**.

unlatmaḳ *(ettirgen)* **unlamaḳ**.

unlatmamaḳ *(olumsuz)* **unlatmaḳ**.

unlattırmaḳ *(ettirgen)* **unlatmaḳ**.

unlattırmamaḳ *(olumsuz)* **unlattırmaḳ**.

unlu (*veya* **unlı; ınlı)** Unlu; **onıñ ustü-başı ~** Onun üstü başı unlu; **~ suv** Sulu kepek, sulu un *(hayvanlar için yem)*.

unluḳ (-ġı) 1. Unluk; un yapılmaya elverişli, temizlenmiş buğday. 2. Un kutusu.

unlu-munlu *(konuşmada)* Üstü başı unlu olan kimse.

unsur Unsur, öğe, eleman; **yat ~lar** Yabancı unsurlar.

Çeşit cemiyet unsurlarınen bir sırada Elpide ḫanımnıñ da adı tilge alındı. "Çeşitli topluluk unsurlarının arasında Elpide hanımın da adı dile getirildi." -E. Umerov - 1.

unutçaḳ Unutkan; **~ adam** Unutkan bir insan.

unutçaḳlıḳ (-ġı) Unutkanlık.

Ebet, unutçanlıḳ insanġa ḫastır. "Evet, unutkanlık insana hastır." -E. A. Osmanoğlu - 1.

unutılġan *(fiil sıfatı)* Unutulmuş (olan).

Bulbüllerin baġçalarda muñlu, canıḳ sesleri / Tıñlasanız, bu tuvġan el unutılġan esleri. "Bülbüllerin bahçelerde üzgün, yanık sesleri / Dinleyin, bu doğulan il unutulmuş hafızaları." -Ş. Bektore - 1.

unutılmaġan *(olumsuz)* **unutılġan**.

unutılmaḳ Unutulmak.

Zor-belânen ayaḳ ustünde turġan Bekir, ceblerini ḳarıştırıp, tübünde unutılıp ḳalġan uç kuruşına çıḳarıp sultanġa uzatḳan da: -Al peyinni, - degen. "Zar zor ayakta duran Bekir, ceplerini karıştırıp, dibinde unutulup kalmış olan üç kuruşunu çıkarıp Sultan'a uzatmış ve: -Al peyini, demiş." -Bekir Mustafa Masalı.

unutılmamaḳ *(olumsuz)* **unutılmaḳ**.

unutılmaz Unutulmaz; **~ yıllar** Unutulmaz yıllar.

unutma, **unutuv** Unutma.

Demek, içiñe sıcaḳ şey kirecek, demek saña biraz açlıḳnı unutmaġa fırsat doġacaḳ... "Yani, içine sıcak bir şey girecek, demek ki sana biraz olsun açlığını unutmaya fırsat doğacak..." -E. Umerov - 1.

unutmaḳ Unutmak; aklında kalmamak, hatırlamamak; krş. **aḳlından çıḳmaḳ**; **men sizde kozlüklerimni unuttım (***veya* **unutıp ḳaldırdım)** Sizde gözlüğümü unuttum; **men bunı butünley unuttım** Ben bunu tamamen unuttum; **unutḳaman** *(ağızlarda)* Unuttum; bk. **unutḳanım**; **unuta başlamaḳ** *(ağızlarda)* Unutmaya başlamak; bk. **unutıp başlamaḳ**. ● **keliñiz bunı unutayıḳ** Hadi, bunu unutalım!; **anda nesini unutḳan şu?** O orada neyi unuttu ki?

Ḳarılġaçnıñ ḳanatı, aḳḳuşnıñ teni, / Ḳalbimden çıḳarman, unutmam seni. "Kırlangıcın kanadı, kuğunun bedeni, Kalbimden çıkarmam, unutmam seni." -Çın.

unutmamaḳ Unutmamak; **ilâç almaġa unutma** İlaç (satın) almayı unutma; **men seni bir vaḳıt unutmam** Ben seni hiçbir zaman unutmayacağım; **unutma beni** *(botanik)* Unutma beni çiçeği; krş. **nazlı ḳız**; **nazlı çiçek**.

Yaşlıḳ eli sıypaġanda cüregiñni tañ aldı, / Ḳara-ḳara noḳtaçıḳlar o zamandan mı ḳaldı? / Bar mı bir kopegiñ, koz yaşınnı yalaġan, / Dostluḳ borcın unutmaġan, duşmanıñnı talaġan? "Gençlik eli okşarken yüreğini tan aldı, / Kara kara noktacıklar o zamandan mı kaldı? / Var mı köpeğin, gözyaşını yalayan, / Dostluk borcunu unutmayan, düşmanını ısıran?" -S. Turupçı.

unuttıramamaḳ Unutturamamak.

unuttırmaḳ Unutturmak.

Bir takım iyleciler ḫalḳnı aldap, dinlerini unuttırdılar. "Bir takım hilekârlar halkı aldatıp, dinlerini unutturdular." -H. Ş. Toktargazi.

unuttırmamaḳ *(olumsuz)* **unuttırmaḳ**.

unü-tunü *(ağızlarda)* Ses seda; **~ eşitilmey** Ondan ses seda yok (ondan hiç haber yok); bk. **ondan ḫaber-teber yoḳ**.

unvan 1. Unvan; **Ukraina ḳaramanı ~ı** Ukrayna Kahramanı unvanı. 2. Rütbe.

Belki oña nam ve unvan nasıldır mukâfatlar da taḳdim etkendirler?! "Belki ona nam, unvan ve çeşitli mükâfatlar da vermişlerdir!" -E. Umerov - 1.

uñ 1. bk. **in**. 2. Ün, şöhret, şan, nam, ad; krş. **şan**; **şuret**; **nam**; **~ almaḳ** Ün kazanmak.

uñkür-uñkür Hüngür hüngür; bk. **unkür-unkür**.

up- *(pekiştirme eki)* bk. **up-uzun**.

Koyde ekende, up-uzun fidanday ose edim. "Köydeyken, upuzun fidan gibi büyüyordum." -A. Hilmi.

upa bk. **ulpaḳ**.

upaḳ bk. **ulpaḳ**.

upırmaḳ *(ağızlarda)* Üflemek; bk. **ufürmek**.

upopışıḳ *(ağızlarda)* Çavuş kuşu; ibibik, hüthüt; bk. **opopḳuş**; **opepop**; **taraḳ ḳuş**; **opapiş**.

uppe Sorguç; ibik (kuşlarda).

uppeli Tepeli; sorguçlu; **"Ḳara tavuḳ ~, ḳulaḳları kupeli"** *(Kırım-Tatar halk şarkısından)* "Karatavuk tepeli, kulakları küpeli".

uppu: **~ ceviz** *(botanik)* İri ve ince kabuklu ceviz; krş. **çolman ceviz**.

up-uzun Upuzun.

upuzüm *(ağızlarda)* İçinde çamaşırların yıkandığı su; pis su; çirkef; bk. **çirkef**.

ur Hür; özgür; serbest; krş. **azat**; **serbest**, **erkin**.

ura *(ünlem)* Hurra; Yaşa!.

-Ura! Yaşasın sevgi! -dep Ḳurtmolla garmoşkasını oyle sozdı ki, yaşlar oturġan yerlerinden seskenip bir-birlerine yapıştılar. “-Yaşa! Yaşasın sevgi, diyerek kurtmolla armonikasını öyle uzattı ki, gençler oturduğu yerden silkinip birbirlerine yapıştılar.” -Çerkez Ali - 1.

Ural *(coğrafya)* Ural *(Hazar denizine dökülen ırmak ve sıradağ)*; **~ yanı** Ural dağlarının yakınında bulunan bölge.

Dondan Volġaġa, Volġadan Uralġa, Uraldan Sibirge, Mançuriṅa, Moġolistanġa atlay-atlay Saḫalinge baş ura. “Don'dan Volga'ya; Volga'dan Ural'a; Ural'dan Sibirya'ya, Mançurya'ya, Moğolistan'a atlaya atlaya Sahalin'e ulaşır.” -A. Hilmi.

uran *(kimya)* Uranyum; **~ yataḳları** Uranyum yatakları; **~ bombası** Uranyum bombası.

Uran *(astronomi)* Uranüs (gezegen).

uranus bk. **uran**.

uraz *(ağızlarda)* Mutluluk; bahtiyarlık; saadet; bk. **çast**; **baḫt**; **seadet**.

urba (*veya* **ruba)** Kıyafet; elbise; giysi; giyim; krş. **kiyim**; **elbise**; **ust** **~** Üst giyim; **tüp ~** İç çamaşırı; **ince (ḳalın) ~** İnce (kalın) kıyafet; **~ deñiştirmek** Üstünü değiştirmek; **ḳışlıḳ ~** Kışlık kıyafet; **bayram ~sı** Bayram kıyafeti; **eveli kelinler özüniñ kiyecek tüp ~sını ozleri azırlay** Eskiden gelinler iç çamaşırlarını kendileri hazırlıyorlardı; **iş ~sı** İş elbisesi; **asker ~sı** Askeri üniforma; **~ asḳıçı** Elbise askısı.

Urbalarınıñ yaḫşılığına baḳıp, onı kibbarlar yanına kirsetecek olalar. “Elbiselerinin kalitesini farkedince onu kibarların yanına almak isterler.” -Aşık Garip Destanı.

urbalı Kıyafetli, herhangi bir kıyafette olan.

Arbiy furajka ve meşin palto kiygen eki adam ve adiy urbalı bir adam sert adımlarnen bu yaḳḳa kelmekte ediler. “Askeri şapka ve meşin palto giymiş iki adam ve normal elbiseli bir adam sert adımlarla bu tarafa gelmekteydiler.” -A. Osman - 1.

urbanist Urbanist, kentçilik uzmanı.

urbanizm Urbanizm, şehircilik, kentçilik.

urbasız Kıyafetsiz, kıyafeti olmayan.

urbaşḳa *(konuşmada)* Gömlek; bk. **kolmek**.

urçaḳ bk. **urçuḳ**.

urçuḳ (-ġı) İğ; eğirmen; kirmen; krş. **ig; igiy**.

Bir kun saba erte turıp, bu ḳızçıḳ kene ḳoluna urçuğını alıp, buzavçıḳnı baḳmaġa kete. “Bir gün sabah erken kalkıp, bu kızcağız gene eline kirmenini alıp, buzağıyı bakmaya gider.” -Altın Başnen Hıyar Baş Masalı.

urdumduymaz *(mecaz)* Vurdumduymaz, umursamaz, aldırmaz, aldırışsız, duygusuz.

Onıñ sözleri ve ozüni boyle, urdumduymaz bir adam kibi tutuvı, meni daa ziyade açuvlandırdı; yumruḳlarım sıkıldılar. “Onun sözleri ve kendini böyle, vurdumduymaz biri gibi tutması, beni daha fazla öfkelendirdi; (istemeden) yumruklarım(ı) sıktım.” -U. Edemova - 2.

urdumduymazlıḳ (-ġı) Vurdumduymazlık, aldırmazlık, aldırışsızlık, umursamazlık.

Aḥ, adamlar, sizge bu pervasızlıḳ, urdumduymazlıḳ barmı! Faḳat ozüni bilmek!.. “Ah, insanlar, sizdeki şu pervasızlık, vurdumduymazlık yok mu! Fakat kendini bilmek!..” -E. Umerov - 1.

urdurmaḳ (I) 1. Vurdurmak *(vurmasına izin vermek)*; **ne urdurasıñ onı?** Neden vurmasına izin veriyorsun? 2. Vurdurmak *(vurmasını sağlamak)*.

Padişa şu erde Ḳoplandı batımın ayaġına, ḳoluna buġav urdura, ora zindanġa atalar. “Padişah hemen Koplandı Batır'ın ayağına eline zincir vurup, onu zindana atar.” - Koplandıbatır Destanı.

urdurmaḳ (II) Yola çıkmak, yola koyulmak; **urdurdım ozen boyu** Nehir boyunca yürümeye başladım; **urdurıp çıḳmaḳ** Düz yolu takip edip çıkmak; **yolġa urdurıp çıḳmaḳ** Doğrudan yola çıkmak; **daġġa urdurdıḳ** Ormana doğru yürümeye başladık.

urdurmamaḳ *(olumsuz)* **urdurmaḳ**.

urdurtmaḳ *(ettirgen)* **urdurmaḳ**.

urdurtmamaḳ *(olumsuz)* **urdurtmaḳ**.

ure a) İdrar; krş. **siydik**. b) Üre.

uremiya Üremi; **~ ẖastalıḳları** Üremi hastalıkları.

uretra *(anatomi)* Üretra, idrar borusu; krş. **siydik yolu**.

urf-adet (-ti) Örf ve adet; görenek; **~ler** Örf ve adetler; gelenek ve görenekler; krş. **töre**.

Asırlar devamında oz urf-adetlerini nesilden-nesilge keçirip saḳlaġanlar. “Asırlar boyunca kendi örf âdetlerini

nesilden nesile geçirerek korumuşlar.” -Çerkez Ali - 2.

urfiye *(tıp)* Sıraca (hastalığı).

urfiyeli *(tıp)* Sıracalı, sıraca hastalığı olan.

urgulı *(dil bilimi)* Vurgulu; **~ eca** Vurgulu hece.

urġalamaḳ (ara sıra) Dövmek, vurmak; krş. **döggelemek.**

urġalamamaḳ *(olumsuz)* **urġalamaḳ.**

urġanda-ura Çok dövüyor, eşek sudan gelinceye kadar dövüyor.

urġu *(dil bilimi)* Vurgu; **logik ~** Mantık vurgusu.

-Aşaycaḳ şeylerimiz belli oldı, -dedi Gülnar ‘şeylerimiz’ sözüne ayrıca urġu berip. “-Yiyeceklerimiz belli oldu, -dedi Gülnar ‘şeylerimiz’ sözüne özellikler vurgu katıp.” -İ. Abduraman - 1.

urıp-yıḳmaḳ *(konuşmada)* Vurup kırmak; kırıp dökmek; **urdı-yıḳtı** Vurup kırdı; **şeytanları tutsa, er şeyni urıp-yıḳar (***veya* **urar-yıḳar), bir kapikke almaz** Şeytana uyarsa, her şeyi kırıp dökebilir, hiçbir şeye acımaz.

Kelgeninen başına şarf sarġan yigitni tayaġınen urıp yıḳtı. “Gelmesiyle, başına eşarp sarmış gence sopasıyla vurup yıktı.” -A. Osman - 2.

uri 1. Huri *(cennette yaşadığına inanılan kız)*; krş. **peri**; **urilika**; **~ ḳızlar** Cennet kızları, huriler; **~ alman** Melek *(erkek çocuk)*. 2. *(mecaz)* Çok güzel bir kız (ya da kadın); krş. **civan**; **~ kibi** Huri gibi güzel.

urilika 1. Peri; krş. **peri**, **uri**. 2. Çok güzel, çok alımlı (kadın).

uriyet (-ti) Hürriyet, özgürlük, bağımsızlık, serbestlik; krş. **azatlıḳ; serbestlik**; **erkinlik.**

uriyetsever Hürriyetsever; krş. **serbestliksever.**

urkek (-gi) Ürkek; korkak; krş. **ḳorḳaḳ; ~ at** Ürkek at.

urkeklik (-gi) 1. Ürkeklik; korkaklık; krş. **ḳorḳaḳlıḳ**. 2. İnsanlardan kaçma isteği; yabanıllık; bk. **adamlarġa ḳoşulmaġan.**

urken *(ağızlarda)* Baba; bk. **baba.**

urkken *(fiil sıfatı)* Korkmuş, ödü kopmuş, ürkmüş.

urkmegen *(olumsuz)* **urkken.**

urkmek Ürkmek; korkmak; krş. **ḳorḳmaḳ.**

urkmemek *(olumsuz)* **urkmek.**

urkünti Ürküntü, korku; krş. **ḳorḳu.**

urkütmek Ürkütmek, korkutmak; krş. **ḳorḳuzmaḳ.**

urlika bk. **urilika**.

urluḳ (I) (*veya* **ırlıḳ)** (-ġı) Tohum; tohumlar; çekirdek; **pamidor ~ı** Domates tohumları; **cınıs ~lar** Cins tohum; **~ sepmek (***veya* **saçmaḳ)** Tohum serpmek.

Baar kelip, saçuv başlaġanda, birinci nevbette, işçilerniñ ḳaraltılarındaki şaḫsiy yerlerini sürdüre, traktor, saban, kedikler, kerek olġanlarġa urluḳ bere. "Bahar gelip ekim başladığında ilk önce işçilerin kendi yerlerini sürdürüyor, ihtiyacı olanlara traktör, saban, alet, tohum veriyor." -Z. Kurtnezir - 1.

urluḳ (II) *(ağızlarda)* Tohum saklamak için çukur.

urluḳçı Tohumcu.

urluḳçılıḳ (-ġı) Tohumculuk.

urluḳlaġan *(fiil sıfatı)* Tohumlanmış.

urluḳlama, **urluḳlav** Tohumlanma.

urluḳlamaġan *(olumsuz)* **urluḳlaġan**.

urluḳlamaḳ Tohumlanmak; **soġan urluḳlap başladı** Soğan tohumlanmaya başladı.

urluḳlı Tohumlu; **~ osümlikler** Tohumlu bitkiler.

urluḳlıḳ (-ġı) Tohumluk; **~ boġday** Tohumluk buğday.

urluḳsız Tohumsuz.

urlük (-gi) Özgürlük; hürriyet; serbestlik; krş. **uriyet**; **azatlıḳ**; **serbestlik**; **erkinlik**.

urma Vurma; krş. **uruv**.

Ne yapsın, kene ayneciilikke baş urmaġa ḳarar bere. "Ne yapsın, kurnazlığa başvurmaya karar verir." - Akıllı Kirpi ve Ayneci Tilki Masalı.

urmaḳ (I) 1. Vurmak; dövmek; dayak atmak; krş. **töpelemek**; **dögmek**; **koteklemek**; **dopazlamaḳ**; **bar ḳuvetinen (***veya* **bar kuçünen)** ~ Var gücüyle vurmak; **kerilip (***veya* **aylandırıp turıp)** ~ Kolunu sallayarak vurmak; pat diye çarpmak. 2. Yayıkta çalkamak *(dövmek)*; **kubu ~** Tereyağı elde etmek için sütü yayıkta dövmek. 3. Vurmak (keskin bir koku hakkında); **keskin ḳoḳu burnuma urdı** Keskin bir koku burnuma vurdu. 4. Ateşli silahla öldürmek; **ḳuş(nı) ~** Kuşu vurmak. 5. Çarpmak, hızla vurmak; krş. **çırpınmaḳ**; **yuregi tez ura** Yüreği hızlı çarpıyor. 6. Vurmak, çalmak (saat hakkında); **saat on birni urdı (***veya* **çaldı)** Saat on biri vurdu (çaldı). ● **çuvalnı omuzına urıp ketti** Çuvalı omuzuna alıp gitti; **taḫtaġa cilâ ~** Tahtayı cilalamak; **ḫastaġa ine ~** Hastaya iğne yapmak; **yaġmur içeri urdı** Yağmur içeri girdi; **bu yerge kuneş ura** Buraya güneş vuruyor; **olar o işten yaḫşı para urdı (***veya* **aldı,**

ķazandı) Onlar bu işten iyi para kazandı; **bilmegenge ~** Bilmezlikten gelmek; **kirazlarnı ķuş urġan** Kirazları kuşlar yedi; **başıma urayım mı men onı** Ne yapayım ben bunu?; **Alla ursun onı!** Allah onu tepesinden vursun! Allah belasını versin!

Yurgen atnıñ başına urma. "Yürüyen atın başına vurma." -Atalar Sözü.

urmak (II) bk. **urdırmaķ**.

urmaķ-tutmaķ bk. **atmaķ-tutmaķ**.

urmaķ-yıķmaķ Kırıp dökmek *(sinirli bir insan hakkında)*.

urmamaķ *(olumsuz)* **urmaķ**.

urmek bk. **urümek**.

urmet (-ti) Hürmet; saygı; itibar; krş. **sayġı**; **itiram**; **itibar**; **~ etmek** (kimni?) Hürmet etmek; saygı göstermek; krş. **urmetlemek**; **onı ~ etip** Ona saygı gösterip; **ozünden buyükni ~ etmek** Büyüklere saygı göstermek; **~ etseñ, ~ korersiñ** *(atasözü)* Hürmet eden, hürmet görür.

Tertipli yurüv ve medeniy muamelede bulunuv ketken sayın adamlarnıñ urmetini ķazandı. "Tertipli dolaşması ve medenî davranışlarıyla gittikçe insanların saygılarını kazandı." -Çerkez Ali - 2.

urmetlegen *(fiil sıfatı)* Hürmet eden, saygı gösteren.

urmetleme, urmetlev Hürmet etme; saygı gösterme.

urmetlemegen *(olumsuz)* **urmetlegen**.

urmetlemek Hürmet etmek; saygı göstermek; krş. **urmet etmek**.

urmetlememek *(olumsuz)* **urmetlemek**.

urmetlenmek *(edilgen)* **urmetlemek**.

urmetlenmemek *(olumsuz)* **urmetlenmek**.

urmetli Hürmetli; saygılı; muhterem; saygıdeğer; sayın; krş. **sayġılı**; **muḫterem**; **muteber**; **müşerref**; **itibarlı**; **izzetli**; **~ arķadaş!** Değerli arkadaş!; **çoķ ~** Çok saygıdeğer, pek muhterem.

Safar da urmetli ocamızġa egilip 'selâm berip' başladı. "Sefer de hürmetli hocamıza eğilmeye 'selam verip' başladı." -İ. Abduraman - 1.

urmetnen Saygıyla, hürmetle.

Yigitke urmetnen baķķanı, kozlerinden korünip tura. "Delikanlıya hürmetle baktığı, gözlerinden görünüyor." -U. Edemova - 2.

urmetsiz 1. Hürmetsiz; saygısız. 2. Saygıyı hak etmeyen.

urmetsizlik (-gi) Hürmetsizlik, saygısızlık.

urna Vazo, kap; urna.

urolog Ürolog, idrar yolu hastalıkları hekimi, bevliyeci.

urologiya Üroloji; **~ kabineti** Üroloji muayene odası.

urpa Hamuru açarken altına serpilen un.

urpalamaḳ Hamuru açarken altına un serpmek; unlamak; bk. **unlamaḳ**; **kop urpalama**, **ḳamır capışmay** Masaya çok fazla un serpme, hamur toparlanmıyor.

ur-patlasın Vur patlasın (aşırı zevk ve eğlenceyi anlatır), vur patlasın, çal oynasın; **~ toy kete** Vur patlasın, çal oynasın bir düğün.

Anda ur-patlasın ziyaret devam ete edi. "Orada vur patlasın çal oynasın ziyafet devam ediyordu." -İ. Paşi.

urpek-surpek Karmakarışık, çok dağınık; **~ saçlar** Karmakarışık (çok dağınık) saçlar.

urs, **ursü** Varyos; balyos; tokmak; iri çekiç; bk. **toḳmaḳ**; **~ başında** Örs başında.

ursa-ursun Vurursa vursun.

urşıḳ *(ağızlarda)* İğ; eğirmen; kirmen; bk. **urçuḳ**.

urt *(ağızlarda)* Yudum; bk. **yutum**.

urtlamaḳ *(ağızlarda)* Yutmak; bk. **içmek**.

Tenge tendiristlik bağışlayıcı sıcaḳ ḳaveni urtlay berip, ḳartnıñ lafını diñledi. "İnsanı dinlendiren sıcak kahveyi yudumlayıp, ihtiyarın sözünü dinledi." -A. Osman - 1.

ur-tut: **~, tutan tutannı**, **ḳaçan ḳaçannı** "Vur", "tut" diye bağırarak herkesi dövmeye başladılar.

uru *(etnografya)* Özel bir çukur (tahıl vb. saklamak için); krş. **yertole**.

Çegertki: -Eger sen sıçanġa toḳunmasan, o urunm zaḫiresini aşamaycaḳ, uru mañа arpa berecek, arpanı tavuḳḳa berecem. "Çekirge: - Eğer sen sıçana dokunmazsan, o ambarın zahiresini yemeyecek, ambar da bana arpa verecek, arpayı tavuğa vereceğim." -Kırmıska ve Çegertki Masalı.

uruç (-çı) 1. *(dini)* Uruç; yükselme; **~ı İsa** Urucu İsa, Hz. İsa'nın göğe çıkması. 2. Yukarı çıkma. 3. *(eski)* İsyan, başkaldırma, ayaklanma. 4. *(askeri)* Çıkış. ● **~ etmek** a) Kalkmak. b) *(eski)* İsyan etmek; ayaklanmak. c) *(askeri)* Çıkış yapmak. d) Yukarı çıkmak.

uruf *(çoğul)* **arif**.

urufat (-ti) *(çoğul)* **arif**. 1. Hurufat. 2. Harfler, alfabe; **arap ~ı** Arap alfabesi; **Kirill ~ı** Kiril alfabesi; **latin ~ı** Latin alfabesi.

urulmaḳ (I) 1. Dayak yemek. 2. Vurulmak; **baltanıñ terekke urulġanı (***veya* **balta sesi) eşitile** Baltanın ağaca vurulduğu duyuluyor.

Yuz elli şompol, aḫ aneçigim, / Maña da uruldı. “Yüz elli silâh ile, ah anneciğim, / Bana vuruldu.” -Halk Yırı.

urulmaḳ (II) 1. Kendini kötü hissetmeye başlamak (nazar değdikten sonra); **o apay meni pek maḳtadı, ondan soñ men uruldım** O kadın beni çok övdü, ondan sonra kendimi kötü hissetmeye başladım. 2. Vurulmak, aşık olmak; bk. **sevda olmaḳ**; **uruldım onıñ ḳızına** Onun kızına vuruldum *(aşık oldum)*.

Ḳızınıñ dülberligini ve oyunġa çeberligini korgen Emin, oña yurekten uruldı. “Kızın güzelliğini ve oyuna ustalığını gören Emin, ona yürekten vuruldu.” -U. Edemova - 1.

urulmamaḳ *(olumsuz)* **urulmaḳ**.

urum Urum; **~lar** Urumlar, Urum Türkleri *(Kırım’da yaşayan Rum Ortodoks Hristiyan Türk halkı)*.

Domanaka urumnıñ ḳızı bunı eşitip, babasına barıp ayta. “Domanaka rumunun kızı bunu işitince babasına gidip söylemiş.” -Aydamaklar Kobası Kızıltaş Efsanesi.

urundıḳ (-ġı) Un saklama kabı (kutu); krş. **un ḳutusı**.

urundırmaḳ Çarpıştırmak; vurdurmak.

urundırmamaḳ *(olumsuz)* **urundırmaḳ**.

urunmaḳ 1. Vurmak, çarpmak; **bir-birine ~** Birbirine çarpmak; **dalġalar yalıġa uruna** Dalgalar sahile vuruyor. 2. *(mecaz)* Çabalayıp durmak; kafa yormak; krş. **dögünmek**. 3. Girişmek, başlamak, koyulmak; **işke ~** İşe koyulmak.

O töpege koterilgeninen yuzüne sılaḳ ava urundı ve o ḳar ḳoḳusını sezdi. “O tepeye çıkınca yüzüne nemli hava vurdu ve kar kokusunu hissetti.” -E. A. Osmanoğlu - 1.

urunmamaḳ *(olumsuz)* **urunmaḳ**.

uruspu bk. **orospı**.

uruş 1. Vuruş; darbe; bk. **darbe**. 2. Muharebe; dövüş; vuruşma; çarpışma; krş. **dögüş**; **ḳanlı ~lar** Kanlı çarpışmalar; **Mamaynen olġan ~** *(tarihi)* Kulikova Muharebesi (1380).

Kundüz beyazlarnen olġan uruşlardan soñ, erkes ziyadesinen boldırġan ve gece butün otryad buyük bir ḳayanıñ tübünde çuḳur bir yerde raatlanmaḳ içün yatḳan edi. “Gündüz beyazlarla olan mücadeleden sonra herkes fazlasıyla yorulmuş ve gece bütün grup, büyük bir kayanın dibinde çukur bir yerde dinlenmek için yatmışlardı.” -Cemil Seydamet - 1.

uruşamamaḳ Savaşamamak.

uruşçı Savaşçı; muharip; asker; bk. **cenkçi**; **asker**.

uruşma, **uruşuv** Vuruşma; çarpışma; savaş; muharebe.

Yeşiller evel uruşma olġan yerge kelip Refatnen Yermolayı ḳıdırmaġa başladılar. “Yeşiller önce çatışmanın olduğu yere gelerek Refat ve Yermolay'ı aramaya başladılar.” -Cemil Seydamet - 1.

uruşmaḳ 1. Savaşmak; çarpışmak. 2. Vuruşmak; dövüşmek; krş. **dögüşmek**.

İçümiz de onınnen uruştıḳ, şu vaḳıta ḳardaşımız elâk oldı. “Üçümüz de onunla vuruştuk, o zaman kardeşimiz öldü.” -Altın Alma Masalı.

uruşmamaḳ *(olumsuz)* **uruşmaḳ**.

uruv (I) Vurma; krş. **urma**.

uruv (II) *(ağızlarda)* Akraba; bk. **soy**; **tuvġan**; **aḳraba**; **asaba**.

Biz çoban uruvını yaḫşı koremiz, olarnıñ toylarını da koreyik, - dedi Tursunbek. “Biz çoban soyunu iyi görüyoruz, onların düğünlerini de görelim, dedi Tursunbek.” -Çerkez Ali - 1.

urü bk. **uru**.

ürük *(botanik)* bk. **ḳaysı**; **zerdali**.

Onıñ yanaḳları ürük çeçeginden renk alġan kibi, ḳırmızı ve taze edi. “Onun yanakları kayısı çiçeğinden renk almış gibi, kırmızı ve tazeydi.” -A. Osman - 2.

ürüme, **ürüv** *(eylem adı)* **ürümek**; Havlama; ürüme; krş. **afırma**; **afıruv**; **avuldama**; **avuldav**.

Yelkesi ve saġ ḳolu yaralanġan Asḳar, Aḳbaş ve Ḳarabaşnıñ başlarını sıypap oturġanda, bayır töpesinden kene ḳaşḳır ürüvleri işitildi. “Ensesi ve sağ kolu yaralanan Askar, Akbaş’ın ve Karabaş’ın başlarını okşarken, bayır tepesinden gene kurt ulumaları duyuldu.” -Çerkez Ali - 1.

ürümek Havlamak; ürümek (köpek hakkında); krş. **afırmaḳ**; **avuldamaḳ**.

ürümemek *(olumsuz)* **ürümek**.

uryan Çıplak, anadan doğma; krş. **çıplaḳ**.

uryan-puryan *(konuşmada)* Eski püskü; yırtık pırtık; **fuḳareniñ urbası** ~ Fakirin elbisesi eski püskü (yırtık pırtık).

Ust başları uryan-puryan. “Üstleri başları çok dağınık.” -U. İpçi - 1.

us Us; akıl; zeka; krş. **aḳıl**; **fikir**.

usal bk. **osal**.

usandırmaḳ Usandırmak; bezdirmek; bıktırmak.

Vucudını sarġan arḳanlar ve buġavlarnıñ acısı zametten ziyade onıñ ruḫunı raatsız etip, usandırġan şey umütsizlik ve tüşkünlik edi. "Vücudunu saran urganlar ve zincirlerin acı- sısının verdiği zahmetten çok onun ruhunu rahatsız edip usandıran şey, ümitsizlik ve düşkünlüktü." -O. Akçokraklı - 1.

usanmaḳ Usanmak; bıkmak; bezmek; krş. **bezmek**; **tüñülmek**.

Onı açkozlülüknen, usanmadan, de gizli, de aşkar alda süzip çıḳtı. "Onu açgözlülükle, usanmadan, bir gizli bir alenen süzdü." -İ. Paşi.

usanmamaḳ *(olumsuz)* **usanmaḳ**.

uskumri *(zooloji)* Uskumru.

uskül: **~ yer** Çok çiçeğin olduğu bir yer.

usküli 1. *(botanik)* Kenevir, kendir; krş. **kendir**, **kenaf**. 2. *(ağızlarda)* Keten; bk. **keten (otu)**.

uskün *(ağızlarda)* Üstün; bk. **ustün**; **~ ḫalḳ** Sayıca üstün bir halk.

uslandıramamaḳ Sakinleştirememek.

uslandırıcı 1. Sakinleştirici. 2.: **yurek ~ naġme** Mutlu hissettiren ve sakinleştiren ezgi.

uslandırmaḳ 1. Sakinleştirmek; krş. **tınçlandırmaḳ**; **yatıştırmaḳ**. 2. Birine mutluluk hissettirmek.

uslandırmamaḳ *(olumsuz)* **uslandırmaḳ**.

uslanmaḳ (I) 1. Uslanmak; aklı başına gelmek; krş. **esini başına toplamaḳ**. 2. Kendini mutlu ve sakin hissetmeye başlamak.

uslanmaḳ (II) Yorulmak; krş. **boldurmaḳ**; **yorulmaḳ**; **talmaḳ**.

uslanmamaḳ *(olumsuz)* **uslanmaḳ**.

uslu Akıllı; zeki; uslu; krş. **aḳıllı**.

uslu-aḳıllı Uslu akıllı; olgun; sakin (biri); krş. **sabırlı**.

uslup bk. **uslüp**.

Alelḫusus, Şakirovnıñ talapları, iş yurütüv uslubı evelki vaḳıtta serbest yaşamaġa alışḳan, istegenini yapıp yurgen reber adamlarnıñ yureklerine yatmadı. "Özellikle, Şakirov'un istekleri, eski usulde çalışıp yaşamaya alışmış, istediklerini yapan yöneticilerin hoşuna gitmedi." -Z. Kurtnezir - 1.

uslübiyet (-ti) Üslup kuralları; **ameliy ~** Uygulamalı üslup kuralları.

uslüp (-bı) 1. Tarz; biçim; krş. **tarz**; **yaḫşı ~** Güzel biçim; krş. **seliḫa**. 2. Görünüm, şekil, görüntü. 3. Üslup, davranış şekli; **bu adamnıñ ~ına baḳ** Bu insanın davranış tarzlarına bir bak!

İstinasız, butün aytılġanlarġa doġrumı, yañlışmı, emel etecek olsañ, muellifiñ uslübinden, şekilinden ve niayet

mundericesinden iç bir şey ḳalmaz. "İstisnasız bütün söylenenleri doğru yanlış hepsine önem verecek olsan, müellifin üslubundan, şeklinden ve nihayet içeriğinden hiçbir şey kalmaz." -İ. Paşi.

uslüpsız Şekilsiz; krş. **şekilsiz.**

usnü Güzellik, hüsnü; alımlı; krş. **dülber.**

usnüal Terbiye, edep; namus; güzel davranış biçimi.

usnüḫat (-tı) Hüsnühat, güzel yazı sanatı, hattatlık.

usnüniyet (-ti) Hüsnüniyet; iyi niyet; temiz yüreklilik; bk. **eyi (***veya* **yaḫşı) niyet.**

usnütesaddüf Hüsnü tesadüf, tevafuk.

usnütesir Olumlu izlenim.

ust (ustü) 1. Üst, üzeri; **~ke** Üste, yukarıya; **~te** Üstte, yukarıda; **~ten** Üstten; **~ünde** Üstünde, üzerinde. 2. Yüzey; **yastık ustü** Yastık kılıfı; **ustüñe urba kiy, suvuḳ!** Üstüne bir şeyler giy, soğuk!; **ev ustü** *(konuşmada)* Çatı; bk. **dam**; **ustü açılmaḳ** a) Üstü açılmak. b) *(mecaz)* Meydana çıkmak, açığa çıkmak, ortaya çıkmak; **cinayetlikniñ ustü (***veya* **tübü) açıldı** Cinayetin ayrıntıları ortaya çıktı. 3. Kıyafet, üst baş; **bala ustüni (***veya* **ust-başını) kirletti** Çocuk üstünü başını kirletti. 4.: **bunıñ ustünden (***veya* **bundan ġayrı) ne berecen?** *(konuşmada)* Bundan başka (bunun dışında) neyi vereceksin?. 5.: **aḳşam ustü** akşamüstü, akşamüzeri, akşama doğru; **uyle ustü** Öğleüstü, öğleye yakın zamanda, öğle üzeri. 6.: **sofra ~ünde** Sofranın üstünde, sofrada. ● **ustü kelüv** Menstrüasyon, aybaşı, regl, adet; **~ü kelmek** Adet görmek, regl olmak; **onıñ ~ü keldi (kelmedi)** O, regl oldu (olmadı); **ustüni yorġannen ḳapatmaḳ** Üstünü battaniye ile örtmek; **~üne çıḳmaḳ** a) Birinin üstüne çıkmak. b) Birini yenmek; **~üne çıḳılmaz adam** Yenilmez bir insan; **çınġa kelgende o kimseni ustüne çıkartmay** Koşma *(bir tür halk şiiri)* okuma konusunda onun üstüne kimse yoktur; **ustündeki ustünde, başındaki başında** Üstündeki üstünde, başındaki başında.

Arabacı, ḳabirlerniñ ustüni ortip, artına aylanıp ḳayta. "Arabacı, kabirlerin üstünü örtüp geri döner." -Kozukurpeç Destanı.

usta 1. Usta; üstat; krş. **çeber**; **mair**; **mearetli**; **becerikli**; **~ adam** Becerikli insan; **söz ~sı** Söz ustası, güzel konuşma ustası; **~nıñ işi olġanı bir kereden korüne** Usta işi olduğu ilk bakışta anlaşılıyor; **sanat ~ları** Sanat ustaları; üstatlar; **lafḳa ~** (boş) Laf etmekte usta; **Ḳuvuşta (***veya* **Ḳuvuş koyunde) kemaneni Batır ~ pek yaḫşı çala edi** Kuvuş köyünde Batır ustalıkla keman çaldı; **oz işiniñ ~sı** Kendi işinin ustası;

işinin ehli; **~ olmaḳ** Usta olmak; **~nıñ yardımcısı** a) Usta yardımcısı. b) Kalfa; çırak; krş. **şegirt**; **~ başı** *(tarihi)* Ustabaşı; **bol bereket ~sı** Bereketli hasatları elde eden kişi; yüksek mahsul sağlayan; **sport ~sı** Spor üstadı; usta sporcu; **bu saatçı - yaḫşı ~** Bu saatçi iyi bir ustadır. 2. Müzisyen; **er ~ bilgenini çala** *(atasözü)* Herkes bildiğini okur. 3. Becerikli; eli uz; mahir; **~ atlı (***veya* **atçapar)** Becerikli süvari. ● **Darya - uydurma ~sı** Darya uydurmakta ustadır; **selâm, ~!** *(çocuk oyunu)* Merhaba, usta!; **~ Memetniñ ḳarası** *(botanik)* Yerli siyah üzümün bir çeşidi.

Usta başı esnafnıñ en zengininden saylanır ki, bu zengin tek oz tabaḳasınıñ menfaatim kozde tutar. "Ustabaşı esnafın en zenginlerinden seçilir ki, bu zengin sadece kendi tabakasının menfaatini gözetir." -U. İpçi - 1.

ustaca(sına) 1. Ustaca; ustaya yakışan; ustacasına. 2. Ustalıkla; maharetle; **bir - de - bir şeyni ~ yapmaḳ** Bir şeyi ustalıkla yapmak.

ustaḫane Dükkan; atölye; **teneke ~si** Tenekeci dükkanı; **tikiş ~si** Dikiş atölyesi.

Vokzalda berber ustaḫanesi yaḳında açılġanı içün usta Şarmannı tanımay edi. "İstasyonda berber dükkanı yeni açıldığı için usta, Şarman'ı tanımıyordu." -A. Osman - 1.

ustalıḳ (-ġı) 1. Usta olma durumu. 2. Ustalık, maharet; beceriklilik, el uzluğu; krş. **mairlik**; **çeberlik**; **~nen** Ustalıkla; **~nen yapılġan iş** Ustalıkla yapılmış bir iş; **bitam urçuḳnı ~nen aylandıra** Ninem ustalıkla iğ çeviriyor; **cenkâverlik ~ı** Savaş sanatı; **sanat ~ı** Sanat ustalığı.

Bu beşik temiz altından yasalġan, fil tişinen, ḳıymetli elmaz, zubercet, zumrut taşlarnen pek ustalıknen sırmalanġan eken. "Bu beşik saf altından yapılmış, fil dişi ile kıymetli elmas, zebercet, zümrüt taşları ile çok ustalıkla işlenmiş imiş." -Altın Beşik Efsanesi.

ustalıḳlı Ustalıklı, ustalıkla yapılmış; **~ bir iş** Ustalıklı bir iş.

ustav Tüzük; nizamname.

Kolḫoz ustavını bozıp, part biletimni stolġa ḳoymaġa vaḳtım yoḳ. "Çiftliğin düzenini bozup, parti kartımı masaya koymaya niyetim yok." -M. Ablalimov.

ustaz 1. Öğretmen; hoca; mürşit. 2. Usta, üstad; **ḳırım-tatar edebiyatı ~ları** Kırım Tatar edebiyatı ustaları.

Ustaznen ekimiz uzun stolnıñ eki çetine ḳarşı-ḳarşıġa keçip oturdıḳ. "Ustayla ikimiz uzun masanın iki tarafına karşılıklı oturduk." -Z. Kurtnezir - 1.

ustazlıḳ (-ġı) 1. Hocalık, hoca olma durumu. 2. Maharet, ustalık; krş. **mearet.**

Fayzulla Camilovdan ġayrı, epimizge ustazlıḳ yaptı, jurnalistikanıñ sırlarını ogretti, bu meşaḳḳatlı, raatsız zenaatḳa sevgi aşladı. "Fayzulla Camilov hariç hepimize ustalık yaptı, gazeteciliğin sırlarını öğretti, bu zor, yorucu işe sevgi aşıladı." -Z. Kurtnezir - 1.

ust-baş (ustü-başı) *(konuşmada)* Üst baş, giyecekler, giysiler; kıyafet; bk. **urba**; **kiyim**; **~ımnı çıḳarmaġa yer baḳam** Üstümü çıkarmak için (soyunmak için) yer arıyorum; **~ temiz** a) Üstü başı temiz. b) Temiz, düzenli; **onıñ ~ çamur edi** Onun üstü başı çamurdu (kirliydi).

Adamlar arasında darma-dağın saçları betini ḳaplaġan, ust-başı toz-toprak, uzun boylu bir yigit sallanıp tura. "İnsanların arasında darmadağın saçları yüzünü kaplamış, üstü başı toz-toprak, uzun boylu bir genç sallanıp duruyor." - A. Osman - 2.

ustırmaḳ (kimge? nege?) 1. Birine saldırtmak; krş. **usüldemek**; **kopekni tavşanga** ~ Köpeği tavşana saldırtmak. 2. *(mecaz)* Birine karşı kışkırtmak, tahrik etmek, fitillemek; **adamlarnı bir - birine ~ olmaz** İnsanları birbirine karşı kışkırtmamak lazım.

ustırmamaḳ *(olumsuz)* **ustırmaḳ.**

ustḳurum *(felsefe)* Üst yapı.

ustlu *(Kodeks Kumanikus)* Akıllı; uslu; bk. **uslu**; **akıllı.**

ustme-ust *(ağızlarda)* Üst üste, birbirinin üstüne konulmuş; bk. **ustü-ustüne.**

ustol *(ağızlarda)* bk. **stol**; **masa**; **sofra**.

ustolni *(tarih, konuşmada)* Saray adamı.

ustra Ustura; krş. **peki**; **~ aġzı** Ustura ağzı; **~ aġzını ketirmek** Usturayı kayış ile bilemek; **~nı bilevlemek** Usturayı bileme taşı ile keskinleştirmek; **~nen tıraş etmek** Ustura ile tıraş etmek; **kutür ~** Kör ustura.

Saġ cebinden poşusını çıḳarıp, mañlayında, ustranen ḳırılġan ḳarpız kibi tegiz başında, ḳatmerleşken boynunda peyda olġan terlerini sürtti. "Sağ cebinden poşusunu çıkarıp alnında, usturayla kesilmiş karpuz gibi kafasında, kat kat olmuş boynunda beliren terlerini sildi." -Z. Kurtnezir - 1.

ustün Üstün; **~ kelüv** Üstünlük, üstün olma; **~ çıḳmaḳ (***veya* **olmaḳ)** Üstün gelmek, yenmek, galip gelmek; krş. **bastırmaḳ**; **~ çıḳılmaz** Eşsiz, eşi benzeri olmayan.

ustünlik (-gi) 1. Üstünlük; krş. **afzallıḳ**; **ozüniñ ~ini isbatlamaḳ** Kendi üstünlüğünü ispat etmek; **teḫnikada ~** Teknolojik üstünlük; **sayı ceetinden ~** Sayıca (sayı bakımından) üstünlük;

~nen Çoğunlukla. 2. Hakimiyet; **ḳanunnıñ ~i** Hukukun üstünlüğü.

ustünlikli Üstün olan.

ustün-ustün Yüzeysel olarak, sathi surette, üstünkörü, gelişigüzel; **bir-de-bir şeyni ~ bilmek** Bir şeyi yüzeysel olarak bilmek.

ustü-ustüne 1. *(konuşmada)* Aralıksız olarak; üst üste. 2. Birbiri arkasından.

usul 1. Metot, usul, yöntem; **kureş ~ları** Güreş usulleri; **oḳutuv (***veya* **oḳutma) ~ı** Öğretim yöntemi; **~nen** a) Ustalıkla. b) Nazikçe; **yañı ~** Yeni yöntem; krş. *(eski)* **usul-u cedit**; **ḳullanuv (***veya* **istimal etüv, etme) ~ı** Kullanım şekli. 2. Şekil; biçim; idare; **~ı** a) Yönetim biçimi. b) İdare şekli; **iş ~ı** Çalışma şekli; **yaşayış ~ı** Hayat biçimi, yaşama şekli; **~nen saġlıḳlaştı** Nazikçe vedalaştı. 3. *(konuşmada)* Naz, cilve; **~ etmek** Nazlanmak, cilvelenmek. ● **ya al kerek, ya ~** *(atasözü)* İstediğini elde etmek için gerekli olan şeye ya sahip olmak gerek ya da onu nasıl elde edeceğini bilmek gerek.

Çoḳ işlegen usta degil de, / İşniñ usulını bilgen ustadır. “Çok çalışan usta değil de, / İşin usûlünü bilen ustadır.” -Atalar Sözü.

usulcı Metodoloji uzmanı; **alyacı ~** Üstün başarılı metodoloji uzmanı; **ḳırımtatar tili ~ları** Kırım Tatar dili öğretim uzmanı.

usuliy Metodik; yöntem(s)i; **~ ḳullanma** Öğretmi metotları (kitabı).

usuliyet (-ti) 1. Yöntemler, metotlar. 2. Metodoloji, yöntem bilimi, usuliyat.

usullı: **yañı ~ mektep** Yeni öğretim yöntemlerini kullanan okul.

usulsız Usulsüz, yöntemsiz.

usulsızlıḳ (-ğı) Usulsüzlük, yöntemsizlik.

usul-u cedit (-ti) *(eski)* Yeni yöntem; bk. **yañı usul**.

Usul-i-ḳadimnen usul-i-cedit arasındaki esas farḳ tek şekilde olıp, mundericesinde balaban bir farḳ yoḳtır. “Usûl-i Kadim ile Usûl-i Cedit arasındaki esas fark tek şekilde olup, konusunda büyük bir fark yoktur.” -U. İpçi - 1.

usul-u (usul-i) edep *(eski)* Edep kazandırma yöntemleri.

usul-usul Usul usul, usulcacık, yavaşçacık; **~ çıḳıp ketmek** Çaktırmadan çıkıp gitmek; **“Usul-usul kel yanıma”** *(Kırım Tatar halk şarkısından)* “Usul usul gel yanıma”.

usüldetmek (I) Salmak; üstüne saldırtmak; krş. **ustırmaḳ**.

usüldetmek (II) Birine karşı kışkırtmak; krş. **ustırmaḳ**.

usüldetmemek *(olumsuz)* **usüldetmek**.

uşaḳ (-ġı) *(eski)* 1. Delikanlı; krş. **osmür**. 2. Çocuk; krş. **bala**; **çocuḳ**; **yavru**; **evlât**. 3. Uşak.

Belime bayladım altın ḳuşaḳnı, / Men yenerim seniñ kibi uşaḳnı. "Belime bağladım altın kuşağı, / Ben yenerim senin gibi uşağı." -Köroğlu Destanı.

uşamaḳ (-ġı) *(ağızlarda)* Benzemek; bk. **oşamaḳ**.

Amet aḳay açuvlanġanıñdan aşıḳıp tüb urbasınen çapıp çıḳa da, arannıñ ḳapusından baḳıp, yavaştan: -Aḫ, seni de anavġa uşatam, amma adını aytmam, -dey. "Ahmet akay kızgınlığından aceleyle iç çamaşırı ile çıkar ve ahırın kapısından bakıp, yavaşça: -Ah, seni de öbürüne benzetiyorum, ama adım söylemem, der." -Oşatam, Amma Aytmam Latifesi.

uşat (-tı) *(etnografya)* Meşe ağacından yapılan, içine 5-6 kova sıvı alan şarap kabı *(takılmış kemerler sayesinde sırtta taşınır)*.

uşç *(ağızlarda)* Uç; bk. **uc**.

uşkütamamaḳ Kovalayamamak.

uşkütilgen *(fiil sıfatı)* Kovulmuş.

uşkütilmegen *(olumsuz)* **uşkütilgen**.

uşkütilmek *(edilgen)* **uşkütmek**.

uşkütilmemek *(olumsuz)* **uşkütilmek**.

uşkütmek 1. Korkutmak; bk. **ḳorḳuzmaḳ**. 2. Kovmak; bk. **ḳuvmaḳ**.

Loḳatacı, istismarcı,—dep tüşündi Suleyman ve yatḳan yerinde bu tenbel gogercinni uşkütti. "Hazırcı, istismarcı, -diye düşündü Süleyman ve yattığı yerde bu tembel güvercini ürküttü." -A. Osman - 2.

uşkütmemek *(olumsuz)* **uşkütmek**.

uşne *(ağızlarda)* Vişne; bk. **vişne**.

uşt Kışt! hoşt! *(tavukları, güvercinleri vb. kovmak için kullanılan ünlem)*.

uşügen *(fiil sıfatı)* Üşümüş, üşüyen; **~ler içeri kirip ḳızınsız** Üşüyenler içeri girip ısınsınlar.

Bu vaḳıt Nusretke o uşügen, ḳaltıraġan kibi koründi. "O an oğlancık Nusret'e üşümüş, titremiş gibi göründü." -U. Edemova - 2.

uşüme, uşüv Üşüme.

uşümegen *(olumsuz)* **uşügen**.

uşümek Üşümek; **men biraz uşüdim** Ben biraz üşüdüm; **ḳollarım uşüy** Ellerim üşüyor; **o uşügeninden titrey edi** O soğuktan titriyordu; **uşügenimden arḳa tüklerim tiklendi** Tüylerim ürperdi.

—Men pek uşüyim, grelkalar yorġannıñ astından ḳoyılsa ne ola? "-Ben çok üşüyorum, torbalar yorganın altına koyulsa ne olur?" -A. Osman - 2.

uşümemek *(olumsuz)* **uşümek**.

uşünmek *(ağızlarda)* Soğuktan titremek; bk. **suvuḳtan ḳaltıramaḳ**.

uşünmemek *(olumsuz)* **uşünmek**.

uşür *(tarihi)* Ondalık; aşar.

uşütmek *(ağızlarda)* Üşütmek; bk. **suvuḳlatmaḳ**.

utana-sıḳıla bk. **utana-utana**.

utana-utana Utana sıkıla, utanarak.

Bu vaḳıt kuçük oġlançıḳ oña utana-utana baḳtı ve: -Emce, aġam sizge pionino çalar, men ise oynarım, -dedi. "O anda küçük oğlancık ona utana utana baktı ve: -Amca, abim size piyano çalar, ben (de) oynarım, -dedi." -U. Edemova - 2.

utanç (-çı) Utanç; hicap; utanma; krş. **ayıp**.

Şamrat bir-ḳaç daḳiḳa onıñ artından baḳıp turdı, kozlerinde parıldap yanan nefret ateşi söndi, olarnıñ yerine ökünç, utanç alametleri peyda oldılar. "Şamrat birkaç dakika onun arkasından bakıp kaldı, gözlerinde parıldayarak yanan nefret ateşi söndü, onların yerine pişmanlık ve utanç alametleri peyda oldular." -E. Umerov - 2.

utançaḳ (-ġı) Utangaç, çekingen, sıkılgan; krş. **çekinçek**; **~ ḳız** Utangaç bir kız; **~nıñ ~ı** Çok utangaç.

İḥtimal o, bu endamlı, kemalatlı ḳadınnıñ evelki nazik, mulayim, utançaḳ Gülsüm ekenine birden bir inanmaġandır. "Büyük ihtimalle o, bu endamlı olgun kadınıjn önceki nazik, mülayim, utangaç Gülsüm olduğuna birden inanmamıştır." -İ. Paşi.

utançaḳlıḳ (-ġı) Utangaçlık; kr. **ar**, **aya**, **yuz**, **şerm**.

Ancaḳ sadeligi, utançaḳlıġı, cesaretligi itibarına belli derece keder ketirmekte. "Ancak sadeliği, utangaçlığı, cesaretsizliği itibarına belli derecede sorun getirmekte." -İ. Paşi.

utandıramamaḳ Utandıramamak.

utandırmaḳ Utandırmak, yüzlemek.

Ḫatir içün çıḳarmaḳ kerek. kiyev de: 'Ya, anay, musafir kelgen eken, stolġa bir yarım okḳa ḳoysañız olmaymı?' dep utandıra bile. "Damat da -Ya ana misafir gelmişken, masaya bir yarım okka koysanız olmuyor mu? diye utandırabilir." -E. Umerov - 2.

utandırmamaḳ *(olumsuz)* **utandırmaḳ**.

utanġan *(fiil sıfatı)* Utangaç, utangan; krş. **utançaḳ**; **~nıñ ne oġlu, ne de ḳızı olġan** *(atasözü)* Utangaç olanın ne oğlu ne de kızı vardı.

Abdulḳadır şimdi oz yapḳanından utanġanday kozlerinen yerge baḳıp: -Ḳaydan bilirsin ya, aslı aḳılımda, fikirimde seni yaşar degen şey yoḳ edi. "Abdülkadir şimdi yaptığından utanmış gibi gözlerini yere dikerek; -Nereden bileceksin, gerçekten aklımda, fikrimde sen yaşayacaksın diye bir şey yoktu." -Cemil Seydamet - 1.

utanma, utanuv Utanma, çekinme.

utanmadan Utanmadan.

-Siz yeriñizde yoḳ ediñiz, -dedi Niyazov utanmadan yalan söylep. "-Siz yerinizde yoktunuz, -dedi Niyazov utanmadan yalan söyleyerek." -Z. Kurtnezir - 1.

utanmaġan *(olumsuz)* **utanġan**.

utanmaḳ 1. Utanmak; **içeri kirmege utandı** İçeri (eve) girmekten utanıyor; **utan da arlan!** Utan da arlan! utan kendinden! rezalet!; **utanıp olmek** Utancından yedi kat yerin dibine geçmek; **utanmaysıñ mı?** Kendinden utanmıyor musun? 2. Utanma duygusu; **~ degen şey sende bar mı?** Sende utanma duygusu var mı? Sen utanmak nedir bilir misin?; **utanganından ḳayda baḳacağını bilmedi** Utancından nereye bakacağını bilemedi.

utanmamaḳ Utanmamak; **utanmaysıñ(ız) mı? (***veya* **utanġaydıñ(ız), efendim?)** Nasıl utanmıyorsun(uz)?; **utanmaysıñ mı oyle şey yapmaġa?** Böyle bir şey yapmaktan nasıl utanmıyorsun?

Bardım yarem baġçasına, bir nar kestim yemege, / Aḫ, dülberim, bir sözüm bar, utanırım demege. "Vardım yarin bahçesine, bir nar kestim yemeye, Ah, güzelim, bir sözüm var, utanırım demeye." -Halk Yırı.

utanmamazlıḳ (-ġı) Utanmazlık; edepsizlik; hayasızlık; yüzsüzlük; arsızlık.

utanmaz Utanmaz, yüzsüz, insafsız.

Aḳılsız ozü utanmaz, soyu utanır. "Akılsızın kendi utanmaz, soyu utanır." -Atalar Sözü.

ute, (otken) *(ağızlarda)* Geçen; bk. **keçken ~ yıl** *(ağızlarda)* Geçen sene; bk. **keçken yıl(ı)**.

İdareniñ ḳararınen ona Ute maalledeki Ġazı aġanın tütün aranı yanındaki tabelci odasını bereliler. "İdarenin kararıyla ona Ute mahallesindeki Gazi Ağanın tütün aranı yanındaki konrol odasını verdiler." -Çerkez Ali - 2.

uteki *(zooloji)* İstiridye.

uteklemek *(ağızlarda)* İtmek, itelemek, dürtmek; bk. **iteklemek.**

utemek, utermek *(ağızlarda)* İtmek; bk. **itemek.**

uteroskopiya *(tıp)* Histeroskopi, dölyatağı bakısı.

utilitar Faydacı; **işke ~ yanaşuv** İşe faydacı yaklaşım.

utilitarist Faydacı.

utilitarizm Faydacılık.

utilitarlıḳ (-ġı) Faydacılık.

utilizatsiya Geri kazanım; ham madde olarak kullanma; yararlanma; ütilizasyon; **ḳalımtılar ~sı** Atıkların geri kazanımı; **~ etmek** (atıkları) Geri kazanmak; faydayla kullanmak, fayda çıkarmak; **istisal ḳalımtılarını ~ etmek** Üretim atıklarını geri kazanmak.

utlemek bk. **ütülemek.**

utmek Ütmek, alazlamak; **tavuḳnı ~** Tavuğu ütmek, tavuğu tüylerini yakmak için alevden geçirmek.

utmemek *(olumsuz)* **utmek.**

utopik Ütopik, ütopyaya dayanan; **~ nazariyeler** Ütopik kuramlar; **~ sotsializm** Ütopik sosyalizm.

utopiklik (-gi) Ütopyacılık.

utopist Ütopyacı, ütopist.

utopiya Ütopya, düş yapı.

utopizm Ütopyacılık.

uttüramamaḳ Ütme işini yaptıramamak.

uttürmek Ütme işini yaptırmak.

uttürmemek *(olumsuz)* **uttürmek.**

uttürtmek *(ettirgen)* **uttürtmek.**

uttürtmemek *(olumsuz)* **uttürtmek.**

utu *(ağızlarda)* Ütü; bk. **ütü.**

ütü Ütü.

ütülemek Ütülemek.

Balalarnıñ biri onıñ gimnastyorkasını, başḳası ştanını ütüley, Rustem ise onıñ samaylarını, eñsesini ketere. "Çocukların biri onun askeri gömleğini, öbürü de pantolonunu ütülüyor, Rüstem ise onun şakaklarını, ensesini düzeltiyor." -A. Osman - 2.

ütülememek *(olumsuz)* **ütülemek.**

ütülengen Ütülenmiş.

Onıñ ustünde plaşçı, kar kibi beyaz, yaḫşı ütülengen kolmegi, yañı mas-mavı dalġanı añdırġan galstugı oña pek yaraşḳan. "Üstünde(ki) pardösü, kar gibi beyaz, iyi ütülenmiş gömleği, yeni masmavi dalgayı andıran kravatı ona pek yakışmış." -U. Edemova - 2.

ütülenmegen *(olumsuz)* **ütülengen.**

ütülenmek *(edilgen)* **ütülenmek.**

utülenmemek *(olumsuz)* **utülenmek**.

utületamamaḳ Ütü işini yaptıramamak.

utületmek Ütületmek.

utületmemek *(olumsuz)* **utületmek**.

utülettirmek *(ettirgen)* **utületmek**.

utülettirmemek *(olumsuz)* **utülettirmek**.

utülgen *(fiil sıfatı)* Ütülmüş (tüy hakkında).

utülmegen *(olumsuz)* **utülgen**.

utülmek *(edilgen)* **utmek**.

utülmemek *(olumsuz)* **utülmek**.

uv (I) *(ses taklidi)* Rüzgarın uğultusu.

Arslan yuregini telçelegen fikirlerge dayanamadan: —Uv-v, aydutlar!—dep bağırdı. “Arslan yüreğini yakan fikirlere dayanamadan: -Uu-u haydutlar! Diye bağırdı.” -A. Osman - 2.

uv (II) Zehir; bk. **zeer**.

uva 1. Ova; düzlük; krş. **yılġa**; **vadiy**; **Baydar ~** Baydar ovası; **yeşil ~lar** Yeşil ovalar. 2. Boş tarla; boş yer; bk. **boş yer(ler)**.

uvaḳ *(ağızlarda)* Ufak, küçük; bk. **ufaḳ**.

Uv-Alla Aman Allah.

uvertyura *(müzik)* Uvertür *(Operada, perde açılmadan önce orkestranın çaldığı parça)*.

uvez (uves) *(ağızlarda) (botanik)* Büyük yemişleri olan Kırım üvezi; bk. **yuvez**.

uvıl *(ağızlarda)* Oğul, erkek çocuk; bk. **oġul**.

uvıt bk. **uvut**.

uvlama, **uvlav** *(eylem adı)* **uvlamaḳ**.

uvlamaḳ (I) Ezmek; krş. **ezmek**; **gul yapraḳlarından tatlı yapmaḳ içün olarnıñ ustüne biraz kukürt ekşiligi irintisi ḳoyıp uvlaysın (***veya* **ezesin)** Gül yapraklarından reçel yapmak için onların üzerine sülfürik asidin seyreltik çözeltisinden birkaç damla damlatıp iyice ezmek lazım.

uvlamak (II) Havlamak; bk. **ulumaḳ**; **urmek**.

uvlamamaḳ *(olumsuz)* **uvlamaḳ**.

uvlanġan *(fiil sıfat)* **uvlanmaḳ**.

uvlanmaġan *(olumsuz)* **uvlanġan**.

uvlanmaḳ *(edilgen)* **uvlamaḳ**.

uvlanmamaḳ *(olumsuz)* **uvlanmaḳ**.

uvlatamamaḳ Ezdirememek; ovalatamamak.

uvlatmaḳ *(ettirgen)* **uvlamaḳ**.

uvlatmamaḳ *(olumsuz)* **uvlatmaḳ**.

uvlattırmaḳ *(ettirgen)* **uvlatmaḳ**.

uvlattırmamaḳ *(olumsuz)* **uvlattırmaḳ**.

uvmaḳ Ovmak; krş. **ezmek**.

uvmamaḳ *(olumsuz)* **uvmaḳ**.

uvuldaġan *(fiil sıfatı)* Uğuldayan.

Yañıyer şeeriniñ sınırları ep kenişley, baġrında titis yel uvuldaġan, kiyik çölniñ baġrına daa keñ adımlar atılmaḳta. "Yanıyer şehrinin sınırları hep genişliyor, bağrında karşı rüzgar uvuldayan, vahşi çölün bağrına daha geniş adımlar atılıyor." -U. Edemova - 1.

uvuldama, **uvuldav** Uğuldama; uğultu; **yel ~sı** Rüzgarın uğuldaması, rüzgarın uğultusu; **yelniñ ġamlı ~sı** Rüzgarın hazin uğultusu.

uvuldamaġan *(olumsuz)* **uvuldaġan**.

uvuldamaḳ Uğuldamak (rüzgar hakkında); **yeller uvuldap başladı** Rüzgarlar uğuldamaya başladı.

Boran şeerde de ozüniñ kuçüni eksiltmemege tırışḳan kibi uvuldamaḳta edi. "Fırtına şehirde de gücünü eksiltmemeye çalışır gibi uvulduyordu." -U. Edemova - 1.

uvuldamamaḳ *(olumsuz)* **uvuldamaḳ**.

uvuldı Uğultu.

Birazdan soñ ḳaşḳırlarnıñ uvuldısı kesildi. "Biraz sonra kurtların uluması kesildi." -Çerkez Ali - 1.

uvulġan *(fiil sıfatı)* Ezilmiş; **~ gul yapraḳları** Ezilmiş gül yaprakları

Ala ket, balam, ala ket, / At yanına sala ket, / Mayġa uvulġan ḳurmaçnı / Ceplerine sala ket. "Al da git, yavrum, al da git, Atının yanına koy da git, Yağla oğulmuş kıvırma böreği Ceplerine koy da git." -Çorabatır Destanı.

uvullatmaḳ *(ettirgen)* **uvulmaḳ**.

uvullatmamaḳ *(olumsuz)* **uvullatmaḳ**.

uvullattırmaḳ *(ettirgen)* **uvullatmaḳ**.

uvullattırmamaḳ *(olumsuz)* **uvullatırmaḳ**.

uvumaḳ bk. **ulmaḳ**.

uvut (-tı) Şubat; krş. **ḳantar**; **~ - kun-kunden suvut** *(atasözü)* Şubat günden güne daha soğuktur.

uvuz: **~ sütü** Doğumdan hemen önce meme bezlerinden salınan süt.

Ḳısırda uvuz, tenbelde namus olmaz. "Kısırda ağız sütü, tembelde namus olmaz." -Atalar Sözü.

uy *(ağızlarda)* Ev; bk. **ev**; **~ salmaḳ** *(ağızlarda)* Ev inşa etmek; bk. **ev ḳurmaḳ**; **eveli ~ler ortası ayat**, **eki ucu**

içeri ola edi *(ağızlarda)* Eskiden evin ortasında bir oturma odası, onun yanlarında ise misafir odaları bulunuyordu.

Ay mısın yıldız mısın / Kelin misin ķız mısın / Men bu gece varayım / Uyniñde yañġız mısın. “Ay mısın yıldız mısın / Gelin misin kız mısın / Ben bu gece giderim / Evinde yalnız mısın.” -Mane.

uya *(ağızlarda)* İn, mağara, yuva; bk. **yuva**.

uyaķ *(ağızlarda)* Uyanık; bk. **uyanık**; **~ımda** *(ağızlarda)* (ben) Uyanıkken.

uyalmaķ *(ağızlarda)* Utanmak; bk. **utanmaķ**.

uyandırıcı Uyandırıcı, uyandıran; **~ saat** Çalar saat.

Sevgi islerini uyandırıcı alametler insannıñ içinde saķlı turmaķ, olar er vaķıt gizlenmege tırışmaķ, ķaçınmaġa ıntılmaķ kerekler. “Sevgi hislerini uyandırıcı alametler insanın içinde saklı durmalı, onları her zaman gizlemeye çalışmalı, kaçınmaya çalışmalı.” -Çerkez Ali - 1.

uyandırmaķ Uyandırmak; bk. **uyatmaķ**.

Ķuddusın gurleri, niyetiniñ ķattilığı yureğimde ona ķarşi işanç, saygı uyandırdı. “Kuddus'un cesareti ve kararlılığı, yüreğimde ona karşı güven ve saygı uyandırdı.” -A. Hilmi.

uyanık (-ġı) Uyanık; **~ yatmaķ** *(mecaz)* Tilki uykusu (bir gözü açık uyumak). ● **~ fikirli** Uyanık; kurnaz; cingöz; krş. **zeki**, **feim**.

Yarı uyanık yurmekten, yaşamaķtan alla ķorçalasın! “Yarı uyanık yürümekten, yaşamaktan Allah korusun!” -İ. Abduraman - 1.

uyanıķlıķ (-ġı) 1. Uyanıklık *(uyanık olma durumu)*. 2. Dikkatlilik; krş. **açıķkozlik**.

uyanış bk. **uyanma, uyanuv**.

uyanma, **uyanuv** Uyanma, uyanış.

uyanmaķ 1. Uyanmak; **yuķudan ~** Uykudan uyanmak; **bala uyandı** Çocuk uyandı. 2.: **icatķa istegi uyandı** Sanatla (yaratıcılıkla) ilgilenmeye başladı; **baarde tabiat uyana** Baharda doğa uyanıyor.

Uyan, aziz, uyansa, / Uyanmaz, yar, uyanmaz. / Uyansa da, buna da canlar / Dayanmaz, yar, dayanmaz. “Uyan, aziz, uyansana, / Uyanmaz yar uyanmaz, / Uyansa bile buna canlar / Dayanmaz yar, dayanmaz.” -Halk Yırı.

uyanmamaķ *(olumsuz)* **uyanmaķ**.

uyantmaķ *(ağızlarda)* Uyandırmak; bk. **uyatmaķ**.

Menim başımdan aķ suv, yeşil suv aķar, bu vaķıt meni uyantma. “Benim başımdan ak su, yeşil su akar, o zaman

beni uyandırma.” -Altın Başnen Hıyar Baş Masalı.

uyat *(ağızlarda)* Utanç; yüzkarası; rezalet; bk. **masḳaralıḳ**; **~ḳa ḳalmaḳ** *(ağızlarda)* Rezil olmak; kepaze olmak; bk. **masḳara olmaḳ**.

uyatamamaḳ Uyandıramamak.

uyatıcı Uyandırıcı; **~ saat** Çalar saat.

uyatmaḳ (*ağızlarda* **uyantmaḳ)** Uyandırmak; **erte ~** Erken uyandırmak; **keç ~** Geç uyandırmak.

Yuḳu sersemliginen birden-bir tüfek sesi olġanını ferḳına varalmadı, der ekeç ḳız ḳardaşı Cumaziye ağlap, bağırıp içeri kirip Refatı uyatmaġa başladı. “Uyku sersemliği ile aniden tüfek sesi olduğunun farkına varamadı, derken kız kardeşi Cumaziye, ağlayıp bağırarak içeri girip, Refat’ı uyandırmaya başladı.” -Cemil Seydamet - 1.

uyatmamaḳ *(olumsuz)* **uyatmaḳ**.

uyav Gerçek; hakikat; krş. **ayınıḳ**; **~da (***veya* **~ında)** Gerçekte; krş. **ayınıḳta**.

uyçük Evcik, küçük hane, oda.

Kırımnıñ buyük bir şeerinde çıḳḳan bir urus yıllıḳ gazeti ‘Tatarlarnıñ tenbel yaşavı’ dep uzun bir maḳale çıḳarġan ve bu maḳalede töbesi ḳamış ortüli, penceresi kâġıtlı uyçükleri bir çeşme ḳatında cıyılġan taylaḳ tatar balaları korüne, bir betinde de uynüñ aldında oturup, dalġın-dalġın çubuġun içken bir tatar aḳayı ‘Celil Aḳay’ bar edi. “Kırım’ın büyük bir şehrinde çıkan bir Rus yıllık gazetesi ‘Tatarların tembel yaşamı’ diye uzun bir makale çıkarmış ve bu makalede tepesi kamış örtülü, penceresi kağıtlı evcikleri bir çeşme yanında toplayan hareketli Tatar çocukları görünüyor, bir yüzünde de evin altında oturup dalgın dalgın çubuğunu içen bir Tatar ağası ‘Celil Ağa’ vardı.” -B. Çobanzade - 2.

uydırmaḳ *(ağızlarda)* Uydurmak; yazmak; bk. **uydurmaḳ**.

Otegen ḳart suv aḳḳında yañı olenler uydırıp, dombrasını çalıp yırladı. “Ötegen ihtiyar su hakkında yeni otlar uydurarak, dombrasını çalıp türkü söyledi.” -Çerkez Ali - 1.

uyduramamaḳ Uyduramamak.

uydurma, uyduruv 1. Palavra, yalan; krş. **ḳuraştırma**; **çeşit ~lar** Çeşitli uydurmalar. 2. Uydurma.

Oblast partiya kommitetiniñ sekretarına başta raykom sekretarı aḳḳında bazı bir uydurmalarnı ayta. “Parti bölge komitesinin sekreterine, bölge sekreteri hakkında bazı uydurma sözler söylüyor.” -Z. Kurtnezir - 1.

uydurmaḳ (*veya* **uydırmaḳ)** 1. Uydurmak; *(Hayal gücünden yararlanarak gerçek dışı bir şey söylemek)*; **şiir ~** Şiir yazmak; **çıñ ~** Koşma yazmak. 2. Uydurmak; **oz otpuskasını apayınıñ otpuskasına ~** Kendi iznini eşinin iznin tarihine göre ayarlamak; **o, işini uydurġan** O, iyi uyum sağladı; o, duruma iyi ayak uydurdu.

Onıñ aḳḳında efsaneler uydurdılar. "Onun hakkında efsaneler uydurdular." -Çerkez Ali - 2.

uydurmamaḳ *(olumsuz)* **uydurmaḳ**.

uygur Uygur.

uyġun Uygun; yakışır; mütenasip; krş. **lâyıḳ**; **munasip**; **kelişken**; **kelişikli**; **~ saymaḳ** Uygun görmek; **~ olmaḳ (***veya* **kelmek)** Uygun olmak; **~ fiyat** Uygun fiyat; **er tarafnıñ menfaatına ~ olmaḳ** Her tarafın menfaatlarına uygun olmak.

Tasvirine pek uyġun olıp, aḳiḳaten, bu toz ve ḳar boranları vaḳıtında kündüz fenernen araştırsan, şeerni tapıştıramazsıñ. "Tasviri ne uygun olarak, hakikaten, bu toz ve kar boranları vaktinde, gündüz fenerle ararsan bile, şehri bulamazsın." -U. İpçi - 1.

uyġunlaşḳan Uygun hale gelmiş.

uyġunlaşmaġan *(olumsuz)* **uyġunlaşḳan**.

uyġunlaşmaḳ Uygun duruma gelmek.

uyġunlaşmamaḳ *(olumsuz)* **uyġunlaşmaḳ**.

uyġunlaştıramamaḳ Uygun duruma getirememek.

uyġunlaştırmaḳ *(ettirgen)* **uyġunlaşmaḳ**.

uyġunlaştırmamaḳ *(olumsuz)* **uyġunlaştırmaḳ**.

uyġunlıḳ (-ġı) 1. Uygunluk; mutabakat. 2. Ahenk.

uyġunlıḳsız bk. **uyġunsızlıḳ**.

uyġunsız Uygunsuz, yakışık almayan, münasebetsiz.

uyġunsızlıḳ (-ġı) Uygunsuzluk, yakışıksızlık.

uyıḳ *(ağızlarda)* Örülen patik; krş. **kalçin**.

Ḳart olarnı korgeninen çeşmede ḳollarını yuvıp başladı ve episi içeri kirip, Seit-Ġazınıñ yañıçıḳ uyıḳıp başlaġan keyfini bozdular. "İhtiyar onları görünce çeşmede ellerini yıkamaya başladı ve hepsi içeri girip, Seit Gazi'nin yeni uyuklamaya başladığı keyfini bozdular." -Çerkez Ali - 1.

uyken (*veya* **ıyken)** Üst; **~ leytenant** Üsteğmen.

-Yaḫşı, kardaşım, şimdilik bizde uyken malşınas olıp çalışırsıñız, soñ bakarmız.

"-Güzel kardeşim, şimdilik bizde pazarlama amiri olarak çalışırsınız, sonra bakarız." -U. Edemova - 2.

uyḳu *(ağızlarda)* Uyku; bk. **yuḳu**.

Minareler, koşkler ve uyḳuda bulunġan saraynıñ bolmeleri, bularnıñ cümlesini tatlı bir ḫayalet sarmış. "Minareler köşkler ve uykuda olan sarayın bölümleri, bunların hepsini tatlı bir hayalet sarmış." -O. Akçokraklı - 1.

uyle 1. Öğlen; ~ **vaktı (~ maali)** Öğle vakti; **~ge yakın (~ge taba)** Öğlene yakın; **~den evel** Öğleden önce; ~ **ustü** Öğleüstü, öğleye yakın zamanda; **~leri kele** Öğlenleri geliyor; **~den ogüne, ~gece, (~ge ḳadar)** Öğlene kadar; **~de** Öğlenleyin; **tamam ~ vaḳtında** Tam öğle vaktinde. 2. Öğle. ● **~den soñ** Öğleden sonra; **~den soñ korgen adam** Sonradan görmüş, sonradan görme *(sonradan zenginleşerek yersiz davranışlarda bulunan kimse)*.

Uyleye ḳadar kezdikten soñra Sarabuz yanında bir tatar koyçüginiñ kenarında toḳtadılar. "Öğleye kadar gezindikten sonra Sarabuz yanında bir Tatar köyünün yanında durdular." -Cemil Seydamet - 1.

uylelik (-gi) 1. Öğle yemeği; ~ **aş** Öğle yemeği; **lezetli ~** Lezzetli öğle yemeği. 2. Öğle yemeği olarak, öğle yemeği için; ~ **pirniç pastası (***veya* **kaşası) pişirdiler** Öğle yemeği olarak pirinç lapasını pişirdiler; **~imiz azbarda oldı** Öğle yemeğimizi (dışarıda) avluda yedik; ~ **uç samsa (satın) aldılar** Öğle yemeği için üç samsa satın aldık.

Uylelik aşaġan soñ, biz toplaşa berip oynaymız, yırlaymız, ginmastika yapamız. "Öğle yemeğini yedikten sonra toplanıp oynuyoruz, şarkılar söylüyoruz, jimnastik yapıyoruz." -A. Hilmi.

uyma 1. Uyma. 2. Uyum.

uymaḳ 1. Uymak; uygun olmak; **bu ayaḳḳap ayaġıma uydı** Bu ayakkabı ayağıma uydu. 2. Yansıtmak, bağdaşmak; **aḳiḳatḳa ~** Gerçeği yansıtmak; gerçeğe uymak; **bu renkler biri-birine uya** Bu renkler birbiriyle uyumludur. 3. Uymak (tavsiye hakkında), riayet etmek; **men bu işni onıñ sözüne uyıp yaptım (***veya* **men onın sözüne uydım)** Ben onun tavsiyelerine uydum; **aḳlıma uydım** Sağduyuma göre hareket ettim; **şeytan sözüne ~** Şeytana uymak. 4. Rastgelmek; **raatlıḳ kunüme uysa (***veya* **kelip ḳalsa), barırım** Eğer tatil günlerime uyarsa, gelirim. 5. Ayak uydurmak; **zamanġa ~** Zamana uymak; **zaman zamanġa uymasa, sen zamanġa uy** *(atasözü)* Zamanı değiştiremiyorsan, zamana uy; **namazda cemaat imamġa uyar**

Namazda cemaat imama uyar; **esabıma uysa** Hesabım uysa.

Uyma şeytan sözüne, / Ḳul eter seni ozüne. “Uyma şeytan sözüne, / Kul eder seni kendine.” -Atalar Sözü.

uymamaḳ Uymamak; **onıñ sözüne (***veya* **lafına) uyma** Onun sözüne uyma; **kun kunge uymay** Gün güne uymaz; **kunüm kunüme uymay** Bir günüm bir günüme uymuyor; her gün kendimi farklı hissediyorum; **iş(ler)im uymay (***veya* **yürüşmey**, *konuşmada* **ketmey)** İşlerim iyi gitmiyor.

uymamazlıḳ Uymazlık; aykırılık; çelişki; tutarsızlık.

uyme Toprak set.

uymek 1. Yığmak; bir araya getirmek. 2. *(ağızlarda)* Ezmek; ovmak *(mesela reçel yapmak için gül yapraklarını ezmek)*.

uymeleşmek Toplaşmak; kalabalık oluşturmak; öbeklenmek.

Şakir şamata betke daa biraz vaḳıt baḳıp turġan soñ, tayaġını koterip, bir çette uymeleşip turġan dostlarına işmar etti. “Şakir, şamatanın olduğu tarafa biraz daha baktıktan sonra, sopasının kaldırarak, bir kenarda sinmiş (halde) duran dostlarına işaret verdi.” -A. Osman - 2.

uymeleşmemek *(olumsuz)* **uymeleşmek**.

uymemek *(olumsuz)* **uymek**.

uypalamaḳ Hırpalamak; saçlarını karıştırmak.

Açuvġa bıḳḳan Ḳarabaş bir sıçraġanda yerde Asḳarnı uypalap turġan ḳaşḳırnıñ boġazına yapıştı. “Öfkeye bıkan Karabaş bir sıçradığında yerde Askar’ı hırpalayan kurdun boğazına yapıştı.” -Çerkez Ali - 1.

uypalamamaḳ *(olumsuz)* **uypalamaḳ**.

uypalanmaḳ Saçları karışmak.

uypalanmamaḳ *(olumsuz)* **uypalanmaḳ**.

uyretmek *(ağızlarda)* Öğretmek; bk. **ogretmek**.

uyrülmek bk. **uyürilmek**.

uyrüm Balık sürüsü.

uyt Höt; **~ etmek** Höt demek; **~ etsen (***veya* **biri etse)**, **turıp ḳaçacaḳ** *(o kadar korkak ki)* Höt desen *(ya da biri höt dese)*, kaçar.

uyteklemek İtmek (ara sıra); bk. **iteklemek**.

uytekmek İtmek (ara sıra); bk. **iteklemek**.

uytma bk. **silgiç**.

uytmaḳ, **uytḳılmaḳ** *(ağızlarda)* Mayalamak; ekşitmek; bk. **mayalamaḳ**.

uyum Yığın; **pamuḳ ~ları** Pamuk yığınları.

uyumaḳ, **uyümek** *(ağızlarda)* Uyumak; bk. **yuḳlamaḳ**.

uyumçıḳ (-gi) Çok büyük olmayan yığın; **~ etmek** Çok büyük olmayan yığını oluşturacak şekildebir araya koymak.

uyunma, **uyunuv** Pıhtılaşma; krş. **uyuşüv**.

uyunmaḳ (I) *(ağızlarda)* Ekşimek; kesilmek; **süt uyundı** *(ağızlarda)* Süt ekşidi.

uyunmaḳ (II) Pıhtılaşmak (kan hakkında); **ḳan uyundı** Kan pıhtılaştı.

uyunmamaḳ *(olumsuz)* **uyunmaḳ**.

uyuntıḳ (-ġı) Kesilmiş süt; bk. **uyutḳı**; **~ suvu** Süt (kesilmiş) suyu; bk. **irimçik (***veya* **kesmik) suvu**.

uyur (I) 1. Uykulu, uyuyan. 2. Sakin; krş. **aḳmaz**.

uyur (II) 1. Yığma, toplama, birikme; **yıldız ~ı** *(astronomi)* Takımyıldızı; krş. **yıldız taḳımı**. 2. Sürü; krş. **sürü**; **turna ~i** Turna sürüsü.

uyuşamamaḳ Geçinememek.

uyuşıḳ (I) Uyuşuk.

uyuşıḳ (II) Pıhtı.

uyuşma *(dil bilimi)* Uyum, ahenk; **sozuḳlar(nıñ) ~sı** Seslilerin uyumu, ünlülerin uyumu.

uyuşmaḳ 1. Geçinmek; uyuşmak. 2. Birbirine uymak, benzeşmek.

-Butün vucudım uyuşa. Ava deñişse kerek. "Bütün vücudum üşüyor. Hava değişmiş olmalı." -E. A. Osmanoğlu - 1.

uyuşmamaḳ *(olumsuz)* **uyuşmaḳ**; **olar uyuşmay** Onlar uyuşmuyor; **biz uyuşamadıḳ** Biz uyuşamadık.

uyuştırılġan *(fiil sıfatı)* Organize edilmiş; düzenlenmiş.

uyuştırılmaġan *(olumsuz)* **uyuştırılġan**.

uyuştırılmaḳ *(edilgen)* **uyuştırmaḳ**.

uyuştırılmamaḳ *(olumsuz)* **uyuştırılmaḳ**.

uyuştırmaḳ *(konuşmada)* Düzenlemek, ayarlamak; **balıḳ avı ~** Balık avına gitmek.

Bir vaḳıtlar oksüzligimi uyuştırġan, duyġularımı oḫşaġan deñiz, onıñ bazı oynaḳ, cilveli bazı da ḳaynaḳ, açuvlı dalgaları endi dertlerimi ḳozdıra, mańa balalıḳ çaġımı, babamı, anamı, doġmuşlarımı, ayaḳdaşlarımı saġındıra. "Bir zamanlar öksüzlüğümü uyuşturan, duygularımı okşayan deniz, onun bazen oynak, cilveli, bazen hareketli, asabı dalgaları, şimdi dertlerimi canlandırıyor, bana çocukluk çağımı, babamı, annemi, kardeşlerimi, arkadaşlarımı özletiyor." -A. Hilmi.

uyuştırmamaḳ *(olumsuz)* **uyuştırmaḳ**.

uyuşüvlik (-gi) *(ağızlarda)* Pıhtılaşma kabiliyeti; bk. **uyüşmelik**.

uyutḳı (I) bk. **uyuntıḳ**.

uyutḳı (II) bk. **uyutḳıç**.

uyutḳıç Maya (süt için); bk. **maya**.

uyutḳılıḳ (-ġı) Ekşi süt ya da mayalanmaya bırakılmış hamur.

uyutmaḳ 1. Mayalamak. 2. Uyutmak; bk. **yuḳlatmaḳ**.

Ḫayaliy: 'Ne oldı, Rustam?' degence, onıñ artından elinde suv puskürtken uyutma savutnen, ḳomşu bala çapıp keleyatḳanını kordi. "Hayali: 'Ne oldu, Rüstem?' dediğinde, onun arkasından elinde su püskürten oyuncak tabancayla koşarak gelmekte olduğunu gördü." -İ. Abduraman - 1.

uyuz Uyuz (hastalığı); **~ġa tutulmaḳ** Uyuz hastalığına yakalamak; **~ ḳaşıtḳıçı** *(biyoloji)* Uyuz böceği; **~ çibin** *(zooloji)* Bir böcek türü; *Cicindela campestris*; **~ otu** *(botanik)* Uyuz otu.

uyuzlu Uyuzlu.

uyuzsuz Uyuz hastalığı olmayan.

uyürilmek (I) Pıhtılaşmak (kan hakkında).

uyürilmek (II) Dönmeye başlamak (kar taneleri, yapraklar vb. hakkında).

Suv uyürilip kelip, bir yerge kire. "Su dönerek, bir yere giriyor." -U. Edemova - 3.

uyürilmemek *(olumsuz)* **uyürilmek**.

uyürme Kasırga; fırtına; krş. **ḳasırġa**.

uyürmek 1. Örtmek; kaplamak (kar hakkında). 2. Süpürmek (rüzgar hakkında); **yel yapraḳlarnı koşege uyürgen** Rüzgar yaprakları köşeye süpürdü.

uyürmeli *(sıfat)* Kasırga(s)i; krş. **ḳasırġalı**; **~ areket** *(fizik)* Kasırga hareketi.

uyürmemek *(olumsuz)* **uyürmek**.

uyüşme, uyüşüv 1. Uyuşma. 2. Pıhtılaşma; **ḳan ~si** Kan pıhtılaşması.

uyüşmek (I) Uyuşmak *(duygu ve hareket geçici olarak azalmak)*; krş. **yuḳlamaḳ**; **ayaġım uyüşti** Ayağım uyuştu; **suvuḳtan ḳollarım uyüşip başladı** Soğuktan kollarım uyuşmaya başladı.

uyüşmek (II) Pıhtılaşmak (kan hakkında).

uyüşmelik (-gi) Pıhtılaşma kabiliyeti; **kannıñ ~i** Kanın pıhtılaşma kabiliyeti.

uyütmek *(ağızlarda)* Mayalamak; bk. **uyutmaḳ**.

uz 1. bk. **uvuz**. 2. İyilik; krş. **eyilik**.

uzaġan *(fiil sıfatı)* Uzun süren, uzun süreli; uzamış olan.

uzaḳ (-ġı) 1. Uzak; krş. **ıraḳ**; **avlaḳ**. 2. *(konuşmada)* Uzun; uzun süreli; **~ yol** Uzak yol; **~ baḳmaḳ** Uzagı görmek; **pek (***veya* **ġayet**, *ağızlarda* **yaman) ~**

Çok uzak; **~lar** Uzaklar; **~ta** Uzakta; **~tan** Uzaktan; **~lardan** Uzaklardan; **~tan kelgen musafir** Uzaktan gelmiş misafir; **~tan davulnıñ sesi ẖoş kelir** *(atasözü)* Davulun sesi uzaktan hoş gelir; **mından** ~ Buradan uzak; **mından** ~ **yaşay** Buradan uzak yaşıyor; **~ḳa** Uzağa; **~ḳa baḳmaḳ** Uzağa bakmak; **~ḳa barıp olamayım** Uzağa gidemem; ~ **Kundoğuş** Uzak Doğu. 2. **~ (***veya* **çoḳ) vaḳıt laf etip oturdılar** *(konuşmada)* Uzun uzun sohbet ettiler.

Mudire Şadiyecigi çamaşırcıya teslim etmek istemiyordı, feḳat kendisi başḳa uzaḳ bir şeere gonderildiginden onı vermeye muvafaḳat etti. “Müdire Şadiyecigi çamaşırcıya teslim etmek istemiyordu, fakat kendi de başka uzak bir şehire gönderildiği için onu vermeye razı oldu.” -A. S. Ayvazov - 1.

uzaḳlaşḳan *(fiil sıfatı)* Uzaklaşan, uzaklaşmış olan.

Aksine, Ḳuddus maña kunkünden uzaḳlaşḳanday kele. “Aksine, Kuddus benden günden güne uzaklaşıyormuş gibi geliyor.” -A.Hilmi.

uzaḳlaşma, **uzaḳlaşuv** *(fiil sıfatı)* **uzaḳlaşmaḳ**.

uzaḳlaşmağan *(olumsuz)* **uzaḳlaşḳan**.

uzaḳlaşmaḳ Uzaklaşmak; krş. **avlaḳlaşmaḳ**.

Azar-azar bu keşşaf bolügi polktan ayırılaraḳ uzaḳlaştı. “Yavaş yavaş bu keşif bölüğü alaydan ayrılarak uzaklaştı.” -Cemil Seydamet - 1.

uzaḳlaşmamaḳ *(olumsuz)* **uzaḳlaşmaḳ**.

uzaḳlaştıramamaḳ Uzaklaştıramamak.

uzaḳlaştırmaḳ *(ettirgen)* **uzaḳlaşmaḳ**.

uzaḳlaştırmamaḳ *(olumsuz)* **uzaḳlaştırmaḳ**.

uzaḳlatmaḳ Uzaklaştırmak.

uzaḳlıḳ (-ġı) 1. Uzaklık 2. Mesafe; krş. **ara**; **mesafe**; **bu yol sizge ~ eter** bu yol sizin için biraz mesafeli olur.

Ḳırdan sarḳḳan bir sürü ḳoy-ḳozu moñraşıp kelip, doğru çadırdan yuz adım ḳadar uzaḳlıḳḳa tuz ḳoyılġan ağaç otlıḳlarġa ḳoralanıp tuz yalay başladılar. “Kırdan inen bir sürü koyun meleşerek gelip direk çadırdan yüz adım kadar öteye koyulan ağaç otluklarına toplanıp tuz yalamaya başladılar.” -M. Ablalimov.

uzaḳolçer *(teknik)* Telemetre, mesafe ölçeri.

uzaḳtan-uzaḳ Çok uzak.

Artıma aylanıp baḳḳan sayın koyniñ, ḳılıy kozday çaltıldağan idareçikleri uzaḳtan uzaḳḳa koz ḳırıpıp, meni çağırġanday ola başladı. “Arkama dönüp baktıkça, köyün çekik göz gibi

parlayan lambaları, uzaktan uzağa, göz kırpıp beni çağırıyor gibi olmaya başladı.” -A. Hilmi.

uzamaġan *(olumsuz)* **uzaġan**.

uzamaḳ 1. Uzamak; **kunler uzadı** Günler uzadı. 2. Uzun sürmek; **laf uzadı** Sohbet uzun sürdü. 3. Uzamak (yol hakkında), mesafesi artmak; **yol biñlerce kilometrge uzadı** Yol binlerce kilometre uzadı.

Onıñ nazarında vaḳıtnıñ ozü bile uzadı. “Onun gözünde zamanın kendisi bile uzadı.” -E. A. Osmanoğlu - 1.

uzamamaḳ *(olumsuz)* **uzamaḳ**.

uzanmaḳ 1. Uzanmak; bir alana yayılmak; **terekler arasından yol uzanıp kete** Ağaçlar arasından yol uzanıp gidiyor. 2. Boylu boyunca yatmak; **men biraz uzanayım** Ben biraz uzanayım.

Bugun sıcaḳ bir kun olıp, kuneş yolnıñ eki tarafında uzanıp ketken ḳayalıḳlarnı ḳızdıra edi. “Bugün sıcak bir gün olup güneş yolun iki tarafında uzanan kayalıkları kızdırıyordu.” -O. Akçokraklı - 1.

uzatḳı *(tekstilcilik)* Çözgü, arış.

uzatḳıç (-çı) *(elektrik)* Uzatma kablosu.

uzatma Uzatma; erteleme; temdit; krş. **uzatuv**.

Mazin -Canım, çoḳ uzatmanıñ ne luzümi var? “Mazin -Canım, fazla uzatmanın ne gereği var?” -S. A. Özenbaşlı.

uzatmaḳ 1. Uzatmak; bir şeyi vermek için birine yöneltmek; **birine ḳol(unı)** ~ Birine elini uzatmak; **birine kitap(nı)** ~ Birine kitap uzatmak. 2. Kolları, bacakları vb. bir yere yöneltmek; krş. **sozmaḳ**; **ayaḳlarını** ~ Bacaklarını uzatmak.

Yalıġa barıp, ḳılnı dostuna uzata, ḳırmısḳa da bu ḳılġa asılıp, yalıġa çıḳa ve olar kene kezintilerini devam eteler. “Sahile gidip, kılı dostuna uzatır, karınca da bu kıla asılıp sahile çıkar ve onlar gene gezintilerine devam ederler.” -Kırmıska ve Çegertki Masalı.

uzatmamaḳ *(olumsuz)* **uzatmaḳ**.

uzatuv Uzatma; krş. **uzatma**.

Sarġuş Bekimin boylece şeriatḳa, dinge til uzatuvı sultannı daa ziyade açuvlandırġan. “Sarhoş Bekir'in bu şekilde şeriata, dine dil uzatması sultanı daha çok kızdırmış.” -Bekir Mustafa Masalı.

uzdür: ~ **çalmaḳ (***veya* **etmek)** *(mecaz, halk dili)* Çok uzağa göndermek; baştan savmak; cehenneme göndermek; ~ **(***veya* **ket) başımdan (***veya* **mından)** Git başımdan, git buradan; cehennem ol; defol.

uzdürmek *(ettirgen)* **uzmek**.

uzdürmemek *(olumsuz)* **uzdürmek**.

uzdürtamamaḳ Kopartamamak.

uzdürtmek *(ettirgen)* **uzdürmek**.

uzdürtmemek *(olumsuz)* **uzdürtmek**.

uzek (-gi) Direk; sırık; **~ni keregi ḳadar uzatasıñ** Sırığı istediğin kadar uzatabilirsin.

uzen *(Tuak; Kuçükozen ağızlarında)* Nehir; bk. **ozen**.

uzengi bk. **zengi**.

uzer (I) 1. Yüzey; krş. **ust**; **~inde** Yüzeyinde; **suv ~inde** Su yüzeyinde. 2. Kabul; huzura kabul; **~ine almaḳ** Huzura kabul etmek. 3. Üzeri; **~ime** Üzerime; **~ine** Üzerine; **~inde** Üzerinde; **~inizde** Yanınızda. 4. Nedeniyle; **talabı ~ine** Talebi üzerine; **diñleyicilerniñ mektüpleri uzerine (***veya* **diñleyicilerniñ mektüplerine binaen)** Dinleyicilerden gelen mektuplar üzerine; **~inden (***veya* **sebebinden)** Yüzünden, sebebiyle.

Uzerlerinden yerge sarkayatḳan tamçılarnı muḳaytlıḳnen tüşürmege tırışḳan kibi dalları, yapraḳları aşağı egileler. “Üzerlerinden yere sarkan damlaları itinayla düşürmeye çalışır gibi dalları, yaprakları aşağı eğilir.” -U. Edemova - 2.

Beştaḳta uzerindeki plastinkanı alıp çaldırmaḳ içün radiola ustüne yerleştirdi. “Tezgâh üstündeki plağı alıp çaldırmak için pikab(ın) üstüne yerleştirdi.” -U. Edemova - 2.

uzer (II) Kıyafet; elbise; bk. **urba**; **kiyim**; **~i temiz edi** Elbisesi temizdi.

uzere bk. **uzre**.

uzgüç *(fizik)* Enterrüptör.

uzın, ızın *(ağızlarda)* Uzun; bk. **uzun**.

uzlaşamamaḳ Uzlaşamamak; anlaşamamak.

Tamam altı ay, ey aġalar, zindanda yattım, / Zabitlernen uzlaşamay dertlerge battım. “Tam altı ay, ey ağalar, zindanda yattım, / Zabitlerle uzlaşamayıp dertlere battım.” -Mane.

uzlaşma, uzlaşuv Uzlaşma; karşılıklı anlaşma.

uzlaşmaḳ 1. Karşılıklı anlaşmak; geçinmek; uzlaşmak; barışmak; krş. **barışmaḳ; muabbetleşmek (***konuşmada* **mabetleşmek)**. 2. Anlaşmaya varmak; krş. **kelişmek**.

Bular oz-arasmda içte uzlaşmay, sıḳ-sıḳ cenk ete. “Bunlar aralarında uzlaşmıyor, sık sık savaşıyorlarmış.” -Altın Beşik Efsanesi.

uzlaşmamaḳ *(olumsuz)* **uzlaşmaḳ**.

uzlaşmaz Uzlaşmaz; uzlaşmayan; krş. **barışmaz**.

uzlet (-ti) İnziva; krş. **indiva**.

uzlüksiz Aralıksız.

Bundan soñ ḳırḳ kun - ḳırḳ gece uzlüksiz yaġmur yaġġan. “Bundan sonra kırk gün, kırk gece aralıksız yağmur yağmış.” -A. Osman - 2.

uzmek Koparmak; **yipni ~** İpi koparmak.

Şu kunlerde mallede olġan toyda ciddiy tavurnen törde oturġan Dinozavr Haybulladan kozlerini uzmedi. “O günlerde, mahallede olan düğünde ciddi tavırla köşede oturan Dinozor, Haybulla’dan gözünü ayırmadı.” -A. Osman - 2.

uzmemek *(olumsuz)* **uzmek**.

uzre 1. Neredeyse; **mektepni bitirmek ~** Okulu bitirmek üzere. 2. Üzere; **adeti ~** Genelde, genellikle; krş. **adetince**. 3. Üzerine; **istegi ~** İsteği üzerine.

Rustem ringge çıḳıp, adet uzre, yarışdaşınen ḳol tutuşıp selâmlaştı. “Rüstem ringe çıkıp adet üzerine rakibiyle el sıkışarak selamlaştı.” -A. Osman - 2.

uzun (*ağızlarda* **uzın, ızın)** 1. Uzun; iki ucu arasında fazla uzaklık olan; **~ yol** Uzun yol; **~ anter** Uzun elbise; **~ sırıḳ (***ağızlarda* **suruḳ)** Uzun sırık; **~ boylu adam (***konuşmada* **boylu adam)** Uzun boylu insan; **~ca kelgen** Uzunca; **pek ~** Çok uzun; **adden-aşır** ~ Fazla uzun, aşırı uzun. 2. Uzun süren; **~ vaḳıt** Uzun zaman; ~ **omür** Uzun hayat; **Alla ~ omürler bersin!** Allah uzun ömürler versin!; **~ (***veya* **uzap ketken) ẖastalıḳ** Uzun süren hastalık.

Uzun selbi yapraġı, / Tökülmege başladı. “Uzun selvi yaprağı, / Dökülmeye başladı.” -Halk Yırı.

uzunayaḳlı Uzun bacaklı.

Ana biri daa kele, uzun boylı, uzun ayaḳlı, ‘Safari’ anteriniñ og sadeflerinden dört - beşi dögmelenmegen, adım atḳan sayın yırmaçı açıla da beyaz, tırs - tırs etken baldırları korünip ala. “Ana biri daha geliyor, uzun boylu, uzun bacaklı safari elbisesinin ön düğmelerinden dört beşi düğmelenmemiş, adım attıkça yırtmacı açılıyor ve tırs tırs eden baldırları gözüküyor.” -E. Umerov - 2.

uzundan-uzaḳ *(konuşmada)* Çok uzun süren; bk. **uzundan-uzun**; **~ bekletmek** Fazla bekletmek.

Olar Ayvaznen uzundan-uzaḳ söz açıp, lafḳa tutunalar. “Onlar Ayvazla uzun uzun sohbet edip, konuşmaya dalarlar.” -Köroğlu Destanı.

uzundan-uzun 1. Çok uzun. 2. Çok uzun süren; **~ laf (***veya* **laḳırdı) oldı** Sohbet çok uzun sürdü; **~ izaat bermege acet yoḳ** Uzun uzadiya anlatmaya gerek yok.

Malḫane uzundan-uzun tipte ḳurulġan bina. “Mal hane uzunca ve dibe kurulmuş bir bina.” -M. Ablalimov.

uzunḳulaḳ 1. Uzun kulaklı; krş. **ḳatırḳulaḳ**. 2. *(mecaz)* Dedikoducu. 3. Dedikodular; krş. **emiş-demiş**; **~tan eşitmek (***veya* **eşitip bilmek)** Dedikodulardan öğrenmek.

Seni anavı dülber ḳızġa, adını unuttım, ne ise de, şuña evlenecek degen uzun ḳulaḳ laflar yure. “Senin şu güzel kızla, adını unuttum, neyse ne, evleneceğini söyleyen laflar duydum.” -A. Osman - 1.

uzunlıḳ (-ġı) Uzunluk; **şeer gaz ağınıñ ~ı** Şehirdeki doğalgaz dağıtım şebekesinin uzunluğu.

Adamlar aḳıntısı bir kilometr ḳadar uzunlıḳḳa sozuldı. “İnsan akıntısı bir kilometre kadar uzunluğa yayıldı.” -E. A. Osmanoğlu - 1.

uzur 1. Özür; mazeret; makul sebep; bk. **mezaret**; **maḳbul sebep**; **~ını aytmaḳ** Sebebini anlatmak. 2. *(ağızlarda)* Huzur; gönül rahatlığı. 3. *(ağızlarda)* Af; bağışlama; bk. **afu**; **~ soramaḳ (***veya* **tilemek)** Özür dilemek; af dilemek; bağışlanmasını istemek; bk. **afu soramaḳ**; **“~ sora sen ocaġı söngenden”** *(bir şiirden alıntı)* “Ocağı sönen kişiden özür dile”. 4. *(tarihi)* Huzura kabul; **~ına çaġırmaḳ** Huzuruna çağırmak; **~ına almaḳ** Huzuruna kabul etmek; **~ġa ḳabul olunmaḳ** Huzura kabul edilmek.

Siz, mına bu çaġırtḳan bekçilerniñizge emir etiniz de, yoldan en ḫor, en tınç, en çıplaḳ sizniñ poddanlarıñızdan uç dane adamnı uzurınızġa ketirsinler. “Siz, işte bu çağırdığınız bekçilerinize emredin de, yoldan en horlanmış, en sakin, en çıplak üç adamınızı huzurunuza getirsinler.” -Bekir Mustafa Masalı.

uzurlı 1. Özürlü; özrü olan; makul (sebep); **~ sebepler** Makul sebepler. 2. *(ağızlarda)* Huzurlu; sakin.

uzülmek Koparılmak.

İnstitutka ketken soñ bağımız uzüldi. “Enstitüye girdikten sonra irtibatımız kesildi.” - U. Edemova - 2.

uzülmemek *(olumsuz)* **uzülmek**.

uzüm *(ağızlarda)* Üzüm bk. **yuzüm**.

uzümsiz bk. **uzlüksiz**.

uzünti 1. Endişe; kaygı; krş. **raatsızlıḳ**; **tasa**; **endişe**. 2. Tasa; dert; gam; üzüntü; bk. **ġam-ḳasevet**; **ḳaar-ḳasevet**; **~ çekmek** a) Endişelenmek; kaygılanmak.

b) azap çekmek; eziyet çekmek; üzüntü içinde olmak.

uzüntili 1. Endişeli; kaygılı. 2. Üzücü.

uzüntisiz 1. Sıkıntısız. 2. Üzüntüsüz.

uzür bk. **uzur**.

uzürli bk. **uzurlı**.

uzviy Kopmaz; koparılmaz; sıkı; bozulmaz; **~ birlik** Bozulmaz birlik.

V

vaat, **(vait)** (-tı) Vaat, söz; **~ etmek** Vaat vermek; **~i yerine ketirmek** Vaadi yerine getirmek.

vaaz *(din)* Vaaz; krş. **ḫutbe**; **~ etmek** Vaaz etmek.

Ey, cemaat, vaaz ideyim, / buyük-kuçük diñleñiz. "Hey cemaat, vaaz edeyim, / büyük küçük dinleyin." -H. Çergeyev.

vacip Gerekli, lüzumlu; zaruri; **~ degil** Gerekli değil; gerek yok, lazım değil.

vade Vaat; krş. **adaḳ**; **~ vermek** Vaat etmek, söz vermek.

Renat bergen ḳısḳa muddet içinde vade etken kağıtlarım azır olmaḳ borçlu! "Renat'ın verdiği kısa süre içinde, ona vaat ettiğim kâğıtlar hazır olmak zorunda!" -E. Umerov - 1.

vadiy Vadi; krş. **yılġa**; **dere**; **uva**.

Bir zamanlarda bu vadiy buyük ve kuçük taşlarnen ḳaplı eken. "Bir zamanlar bu vadi büyük ve küçük taşlarla kaplıymış." -E. A. Osmanoğlu - 1.

vafli Çok ince bisküit, gofret; kalıpla yapılan bir çeşit gözleme.

vaftiz *(din)* Vaftiz; **~ etmek** Vaftiz etmek; krş. **çoḳunmaḳ**; **çoḳundırmaḳ**.

vagina *(anatomi)* Vajina, hazne, döl yatağı, döl yolu, mehbil.

vagon Vagon.

Bir ḳaç daḳiḳa soñra çapıp, pışnap kelgen poezd vagonlarına er kes çapıştı. "Birkaç dakika sonra, koşarak hızlı gelen tren vagonlarına herkes koşuştu." -C. Gafar.

vagonçik (-gi) 1. Vagon, araba. 2. Karavan; römork.

vagonetka Vagonet; kamyon; troley.

vaḫḫabilik (-gi) Vahhabilik *(Sünni İslam'da)*.

vaḫim Vahim, ağır, önemli; **~ neticeler doğurmaḳ** Vahim sonuçlar doğurmak.

vaḫimleşmek Şiddetlenmek; had bir noktaya gelmek, had safhaya girmek, tehdit edici hale gelmek.

vaḫimleşmemek *(olumsuz)* **vaḫimleşmek**.

vaḫimli Dehşetli, korkunç, müthiş, tüyler ürpertici; krş. **deşetli**.

vaḫiy Esin, ilham, içe doğma.

vaḫşiy Vahşi; gaddar; krş. **kiyik**.

Siz kopeklerni degil de, insanların tiriley sobalarda yaḳḳan vaḫşiylersiniz! "Siz köpekleri değil de, insanları canlı canlı sobalarda yakan vahşilersiniz!" - Çerkez Ali - 2.

vaḫşiyce(sine) Vahşice, vahşi bir biçimde, vahşiyane.

vaḫta Vardiya, nöbet.

vaḫtacı Kıdemli nöbetçi (veya vardiya) eri.

vaız *(din)* bk. **vaaz**.

vait 1. bk. **vaat**. 2. Bir, birim, birlik; ünite; birey; krş. **bir**; **birlem**; **birlik**; **tek**; **fert**.

vaiz Vaiz.

vakansiya Boşluk; münhal memurluk; açık yer, boş yer.

vakant (-tı) Boş, açık, münhal.

vakıf 1. *(din)* Vakıf (kişilerin kendi istekleriyle bir insana ya da cemaate bağışladıkları okul, cami, arsa, mülk vb.). 2. Vakıf (bir hayır kurumu); ~ **etmek** Vakfetmek; vasiyet etmek.

Ondan soñra, kene o proyektte bizde doḳsan altı biñ desatine vaḳıf toprağı var, o toprakḷar fuḳare ḫalḳḳa verilsin, dep yazġanlar. "Ondan sonra gene o projede bizde doksan altı bin desatine vakıf toprağı var, o topraklar fakir halka dağıtılsın, diye yazmışlar." -H. Ş. Toktargazi.

vakit *(ağızlarda)* Zaman, vakit; bk. **vaḳıt**.

vaksa Ayakkabı (veya kundura) boyası, boya.

vaktsina Aşı.

vaktsinatsiya Aşılama, aşı vurma, aşı yapma.

vaktsinirlemek Aşılamak, aşı yapmak; krş. **vaktsinayatsiya yapmaḳ**.

vaktsinirlememek *(olumsuz)* **vaktsinirlemek**.

vakuolya *(biyoloji)* Koful *(Sitoplazmada bulunan içi sıvı dolu boşluklardır. Vakuol da denilen koful, bütün bitkiler, mantarlar, bazı protistalar ve hayvanlar ile bazı bakterilerde bulunur)*.

vakuum *(fizik)* Boşluk, vakum.

vaḳaa bk. **vaḳia**.

vaḳıldamaḳ Vakvak etmek (ördek hakkında).

vaḳıldamamaḳ *(olumsuz)* **vaḳıldamaḳ**.

vaḳıt, (*ağızlarda* **vakit**) (-tı) 1. Vakit, zaman; krş. **maal**, **esna**; **vaḳtı kelir** (bunun) Zamanı gelir; **vaḳtından evel** Vaktinden önce, vaktinden evvel,

süresinden önce, müddetinden evvel; **vaḳtı ile**, **vaḳtınen** Zamanla; **yerli vaḳıt** Yerel saat; **ne vaḳıt** Ne zaman? Kaçta?; **olüm ~tı** Ölüm zamanı, ecel; **yaġmur ~tında** Yağmur anında; **yatar ~ı keldi** Yatma zamanı geldi. 2. Süre, müddet; krş. **mulet**, **muddet**; **iş vaḳtında** İş saatlerinde, çalışma saatlerinde; **oz vaḳtınıñ adamı** Kendi çağının insanı; **ne ḳadar ~ keçken** Ne kadar zaman geçti.

Evine ne vaḳıt barsan, ter-temiz, tünen yalanġanday, olur edi. "Evine ne zaman gitsem, tertemiz, dille yalanmış gibi olurdu." -A. Hilmi.

Vaḳıt keldi, men ozümni endi buyükler sırasında sana başladım. "Zamanı geldi, ben kendimi artık büyüklerden saymaya başladım." -C. Ahmetov.

vaḳıtlıḳ: **çoḳ ~** Uzun süreli, uzun vadeli.

vaḳıtlı-vaḳıtsız Herhangi bir zamanda, vakitli vakitsiz.

vaḳıtsız Vakitsiz; zamanından önce; **~ ḳaytarmaḳ** Zamanından önce yaşlanmak; **~ olmek** Erken ölmek.

vaḳıtsızlıḳ (-ġı) Vakitsizlik, boş zaman eksikliği.

vaḳıt-vaḳıt Zaman zaman; krş. **tosat-tosat**.

Refat vaḳıt-vaḳıt etrafa ḳulaḳ salmaḳta, ufaḳ bir çıtırdı eşitilse, yuregi oynamaḳta, tüfeġini var ḳuvetinen avuçlarında sıḳmaḳta edi. "Refat zaman zaman etrafı dinliyor, ufak bir çıtırtı işitilse yüreği oynuyor, tüfeğini var kuvveti ile avuçlarında sıkıyordu." - Cemil Seydamet - 1.

vaḳia, (*konuşmada* **vaḳa**) Vaka, hadise, olay; krş. **adise**, **tesadüf**.

Anasına bularnı aytsınmı, yoḳsa sevgen ḳızınıñ nişanlı ekenini, onıñ dostları aldına çıḳḳanlarını, şu vakiadan soñ, o ḳız nişanını ḳaytarġanını... "Annesine bunları söylesin mi, yoksa sevdiği kızın nişanlı olduğunu, onun dostları(nın) önüne çıktıklarını, o olaydan sonra, o kız(ın) nişanını iade ettiğini..." -U. Edemova - 2.

vaḳianame Vakayiname, tarih.

vaḳtınca Geçici, muvakkat; krş. **muvaḳḳat**; **~ işlememek** Geçici olarak çalışmamak.

Şimdi de o vaḳtınca toḳtap ḳalġan şu işini devam ettirmek içün aşıḳa. "Şimdi de o, bir zamanlar yarım kalan bu işini devam ettirmek için acele ediyor." -A. Osman - 2.

vaḳtında 1. Vaktinde, zamanında. 2. Sırasında, esnasında, zamanında. 3. Tam vaktinde, tam zamanında, tam sırasında. 4. Esnasında, devrinde, zamanında, döneminde.

vaḳtı-saatı, (*ağızlarda* **vaḳti-saati**) Belirli bir zamanı; **~nda** Tam zamanında; vaktinde; **er şeyniñ ~ bar** Her şeyin belli bir zamanı var.

vaḳtı-vaḳtına Tam vaktinde, tam zamanında.

vaḳ-vaḳ *(yansıma)* Vak vak.

vali *(tarih)* Vali, vilayet başkanı; krş. **veli**.

valide *(Ozenbaş ağızlarda)* Anne, ana; valide; bk. **ana**.

valilik (-gi) *(tarih)* 1. Vali unvanı (görevi, makamı). 2. İl, vilayet, bölge; krş. **vilâyet**. 3. Vali konağı, hükümet binası.

valla(i)-billâ(i) Vallahi billahi ("Allah'a ant olsun ki" anlamında bir yemin sözü); yemin ederim; krş. **eşşedu-billâ**; **ant**; **yemin**.

Valla-billa bezdim, çalıp-çapḳalavlar dünya ḳadar vaḳıtımızını ala. "Valla billa bezdim, koşuşturmalar dünya kadar vaktimi alıyor." -İ. Paşi.

vals Vals.

valtorna *(müzik)* Pistonlu korno, Fransız borusu.

valtornacı Kornist.

valtsovka Haddeleme, haddeden geçirme, yuvarlama; **~ yapmaḳ** Haddelemek.

valtsovkacı Haddeci, haddehane ustası.

valyuta Nakit para; döviz(s)i, para(s)i.

valyutacı Yabancı para spekülatörü.

vampir bk. **obur** (3).

vanadiy *(kimya)* Vanadyum *(Simgesi V, atom sayısı 23, atom ağırlığı 51, yoğunluğu 5.7 olan ve 1710 derecede eriyen, beyaz bir element olup esnekliğini artırmak için çeliğe katılır)*; vanadyumlu, vanadyum(s)i.

vandal Vandal; vahşi.

vandalizm Vandalizm *(Vandalların yaptıkları gibi güzel şeyleri kırıp geçirmek isteğini doğuran bir ruh hali)*.

vanilin *(kimya)* Vanilin 1. Formülü C6H3 *(CHO) (OCH3) (OH)*1-3-4 olan bir fenol aldehid. 2. Vanilya *(Vanilya meyvesinde ortalama yüzde 2 oranında bulunur ve bu meyveye kokusunu verir)*.

vanilya Vanilya *(Salepgillerden, çiçekleri beyaz, kokulu olan, tırmanıcı küçük bir bitki ve bunun kimi tatlılara güzel koku vermek için kullanılan yemişi)*; **~ çiçegi** *(botanik)* Vanilya çiçeği.

vanna Banyo; tekne.

vannaḫane Banyo odası.

vapur Vapur.

Niayet, bir yatsı maalinde Cin Mambet vapurlarnıñ ışıḳları, aynıñ parlaḳ saçları, yıldızlarnıñ elmaz parıltıları ile yaldızlanġan deñizge, uzaḳlardan ḳoyu renkli buyük bir çeçek demeti kibi

korüngen daġġa, ḳırmızı çereli bir yigit ġururı ile ruzgârlarġa koksüni kergen kibi turġan ḳayalarġa baḳa-baḳa sesiniñ butün ḳuveti ve guzelligi ile ezan oḳumaġa başladı. "Nihayet, bir yatsı vaktinde Cin Mambet vapurların ışıkları, ayın parlak saçları, yıldızların elmas parıltıları ile yaldızlanan denize, uzaklardan koyu renkli büyük bir çiçek demeti gibi görünen dağa kırmızı çehreli bir yiğit gururu ile rüzgarlara göğsünü germiş gibi duran kayalara baka baka sesinin bütün kuvveti ve güzelliği ile ezan okumaya başladı." -Cafer Seydamet.

var *(ağızlarda)* Var; bk. **bar (I)**.

Refat bundan istifade etip ofitsere ḳarşı yarı yalvarġan bir sesnen: - Seniñ evinde de, belkim, boyle ḳız ḳardaşların vardır... "Refat, bundan istifade ederek, subaya karşı yarı yalvaran bir sesle: — Senin evinde de, belki böyle bir kız kardeşlerin vardır..." -Cemil Seydamet - 1.

varaḳa, **(vereḳa)** Kart, fiş, pul; **poçta ~sı** Posta pulu; **katalog ~sı** Katalog fişi.

varan *(zooloji)* Varan *(Varangiller familyasından, büyük kertenkele cinsi. Çok uzun ve çatallı bir dili vardır. Bütün türleri etçildir. En büyük türü olan Varanus saltator Güney Çin, Hindistan ve Malezya'da bulunur. 2-3 m. uzunluğunda olup hem suda hem karada yaşar)*.

vardel Fahişe, orospu; hafif kadın; krş. **faişe**; **orospı**; **kâḫpe**.

varel *(Sudak ağzında)* Büyük fıçı, tekne, sarnıç; fıçı, varil; bk. **çapçaḳ**; **saḳa**.

varenik *(aşçılık)* Varenik *(İçine vişne ya da beyaz peynir konulan bir çeşit hamur tatlısı)*.

varete *(tiyatro)* Varyete.

variant Versiyon, türlü, başka, şekil; belirli bir görüşe dayanan açıklama.

variantlı Türlü, versiyonlu, varyantlı.

variantsız Seçeneksiz.

variatsiya Değişme, değişim, tahavvül.

variraç (varilaç, varilâç) *(Kırım-Tatar halk şarkısı ve ezgisi)* Variraç.

varis Varis, mirasçı; krş. **asaba**; **mirasçı**.

varislik (-gi) Miras, kalıt; tereke.

variyet (-ti) Varlık; servet; mal; bk. **barlıḳ**; **devlet**.

O bu kitaplarnı açmaġa, olarnı ḫalḳnıñ variyetine çevirmege tırışa, muradına irermi, bilmeyim. "O bu kitapları açmaya, onları halkın zenginliğine çevirmeye çalışıyor; muradına erer mi bilmiyorum." -İ. Paşi.

varlıḳ *(ağızlarda)* Varlık; zenginlik; servet; bk. **barlıḳ**.

Gizli-gizli ağlayaraḳ, dünyada butün varlıġı ustündeki elbisesinden ibaret olan rubasını, ayaḳḳaplarını çıḳarmaḳsızın yattı. “Gizli gizli ağlayarak, dünyadaki bütün varlığı üstündeki elbisesinden ibaret olan kıyafetini, ayakkabılarını çıkarmadan yattı.” -A. S. Ayvazov - 1.

varmaḳ *(ağızlarda)* Gitmek; bk. **barmaḳ**.

vasıf Özellik, vasıf; krş. **keyfiyet**; **fazilet**; **ḫislet**.

vasıl Görüşme, buluşma, randevu; krş. **korüşüv**.

vasiy Vasi.

vasiyet (-ti) Vasiyet; **~ etmek** Vasiyet etmek.

Etebitası vasiyet: / Aytḳan sözüm sana ḳanun / Bin parçaġa bol tapḳanıñ. “Eder büyükannesi vasiyet: / Söylediğim söz senin için kanun, / Bin parçaya böl bulduğunu.” -N. Umer - 1.

Uyken ḳızı Gulnarġa ise anasını unutmayıp yardım etmesini vasiyet etti… “Büyük kızı Gülnara ise annesini unutmayıp ona yardım etmesini vasiyet etti…” -E. A. Osmanoğlu - 1.

vasiyetname Vasiyetname; tutsuluk.

vasiylik (-gi) Vasilik; krş. **vesayet**.

vassal *(tarih)* Süzerene bağımlı derebeyi; peyk, uydu.

vasta Vasıta, araç; **kutleviy infartsiya ~ları** Medya, kitle iletişim araçları; **~(sı)nen** Vasıta(sı)yla.

vastalı 1. Dolaylı olarak ve bir şey yardımıyla yapılan (şey)(s)i, dolaylı, vasıtalı, endirekt, araçlı; dolayısıyla, bilvasıta, araçla, doğrudan doğruya olmayarak, yoluyla, vasıtasıyla, yardımıyla. 2. *(dil bilimi)* Dolaylı, vasıtalı, aracılı.

vastalıḳ (-ġı) Aracılık.

vastasız 1. Doğrudan doğruya, araçsız olarak, araç kullanmadan, doğruca, dosdoğru; aracısız, direkt, doğrudan, vasıtasız, dolaysız, ilk elden. 2. *(dil bilimi)* Vasıtasız, direkt.

vaşaḳ (-ġı) *(zooloji)* Vaşak.

vatan (*ağızlarda* **vetan**) Vatan; krş. **ana vatan**; **ana yurt**; **yurt**.

Topraġınıñ, taşınıñ ḳurbanıman, Vatanım, / Oġurında tökülsün bir avuççuḳ al ḳanım! “Toprağının, taşının kurbanıyım, vatanım, / Uğrunda dökülsün bir avuççuk al kanım!” -Ş. Bektore - 1.

vatandaş (-şı) 1. Yurttaş; krş. **yurtdaş**. 2. Vatandaş.

O, urmet etip kelgen yerde, vatandaşı, ķandaşınıñ evinde asıl boyle dubaraġa oğrarım, dep umüt etmegen edi. “O hürmet edip geldiği yerde, vatandaşı, kandaşının evinde aslı böyle oyuna gelirim, diye ümit etmemişti.” -E. Umerov - 2.

vatanperver Vatansever, yurtsever, vatanperver; krş. **vatansever**; **yurtsever**.

Arķadaşlar! Faşistler taş ocaķları içinde bir gruppa vatanperverni sarıp aldılar. “Arkadaşlar! Faşistler taş ocakları içinde bir grup vatanperveri sardılar.” -E. A. Osmanoğlu - 1.

vatanperverlik (-gi) Vatanperverlik, vatanseverlik, yurtseverlik, patriyotizm, vatana sevgi duygusu; krş. **yurtseverlik**; **vatanseverlik**.

vatansever Vatansever, vatanperver, yurtsever, patriyot, bağlılıkla vatanını seven; krş. **vatanperver**; **yurtsever**.

vatanseverlik Vatanperverlik, vatanseverlik, yurtseverlik, patriyotizm, vatana sevgi hissi; krş. **vatanperverlik**; **yurtseverlik**.

vaterpas Kabarcıklı düzeç.

vatı *(ağızlarda)* Ekmek kırıntısı; bk. **otmek ufağı**.

vatıya *(ağızlarda)* Böğürtlen; bk. **burülgen**.

vatin Vatka astar.

vatruşka Lorlu tort; peynirli kek; vatruşka *(Bir çeşit üstü peynirli poğaça)*.

vatt Vat *(Saniyede bir jullük iş yapan bir motorun güç birimi)*.

vay *(ünlem)* Vay *(şaşma, korku, acı, ağrı vb. anlatan bir söz)*.

Vay, anacıġım mm... o bizim keçirgenlerimiz ne balaban musibet eken. “Vay, anacığım... Bizim yaşadıklarımız ne büyük musibetmiş.” -A. Hilmi.

vayıldı Bağırtı; vay diye bir çığlık atma.

Militsiya başlığı cinayetçi ķapatılġan maşinanı KPZge yonetken soñ, vayıldılar tekaran yatıştı. “Milis başı suçunun kapatıldığı arabayı KPZ’ye yönlendirdikten sonra ortalık biraz yatıştı.” -Z. Kurtnezir - 1.

vayvalama, **vayvalav** *(eylem adı)* **vayvalamaķ**; Bağırtı; bağırma; çığlık.

vayvalamaķ, **(vayıldamaķ)** Bağırmak; haykırmak; çığlık atmak.

Onıñ ayaķları taya eken, birden tayıp yıķıldı. *Meni urdı bellep vayvaladı*. “Onun ayakları kayganmış, birden kayıp düştü. Bana vurdu diye yaygara kopardı.” -A. Osman - 1.

Ķaravul ozüni sıķmay yavaş-yavaş: - Refat şimdi saġ, amma, lâkin pek yaman

vayvalay. “Bekçi, kendini sıkmadan yavaş yavaş: — Refat şimdi sağ, ama çok kötü bağırıyor.” -Cemil Seydamet - 1.

Soñ kene vayıldadı, acınıḳlı sesnen ḳıçırdı, sırtı ustüne yatıp çapalana başladı. “Sonra yine uğuldadı, acıklı bir sesle bağırdı. Sırtüstü yatıp yine çırpınmaya başladı.” -A. Osman - 1.

vaza Vazo; saksı, çiçeklik *(çiçekler için)*; kase, çanak *(meyve için)*.

vazelin Vazelin.

vazgeçmek 1. (bir şeyden) Vazgeçmek. 2. Bir şey yapmayı bırakmak.

Amma ḫatip aḳaynen aḳıl tanışıp çıḳḳan soñ, cümle şaḳanı vazgeçip, işke ġayet ciddiy baḳar edi. “Fakat din görevlisine akıl danıştıktan sonra, bütün şakadan vazgeçip, işe gayet ciddî bakıyordu.” -M. Kurti.

vazgeçmemek *(olumsuz)* **vazgeçmek**.

vazife 1. Vazife, görev; borç; mükellefiyet. 2. İş, mevki. 3. Ödev. 4. *(dil bilim)* Görev, fonksiyon.

Keşşaf bolüginiñ vazifesi gece ḳaçḳan kapitan Orlov nerede bulundığını bilip ḫaber vermek edi. “Keşif bölüğünün vazifesi gece kaçan Yüzbaşı Orlov'un nerede olduğunu bulup haber vermekti.” -Cemil Seydamet - 1.

vazifedar *(isim)* Memur.

vaziyet (*ağızlarda* **veziyet**) 1. Vaziyet, durum; hal; ortam, hava; koşul, şart; keyfiyet, neden; krş. **al (I)**. 2. Durum, hal, vaziyet; koşul, şart.

O daa şimdigece bu ḳadar kuç, muşkül bir vaziyette ḳalmaġan edi. “O daha şimdiye kadar böyle güç, müşkül bir durumda kalmamıştı.” -A. Odabaş.

vazon Saksı, çiçek saksısı.

ve *(bağlaç)* Ve.

Özümiz mecalsiz, babam da pek ḳart, / Yoḳ eken azbarda araba ve at. “Kendimiz mecalsiz, babam da pek yaşlı, / Yokmuş avluda araba ve at.” -I. Kadir.

veba *(tıp)* 1. Veba. 2. Ölet. 3. Hayvan telefatı; krş. **taun**.

veda Veda; vedalaşma; **~ etmek** Veda etmek.

vedalaşmaḳ Vedalaşmak; ayrılmak.

Tekrar onı operek ekisiniñ de kozleri yaşlı olduġı alda vedalaştılar, bir-birinden ayırılıştılar. “Tekrar onu öperek ikisinin de gözleri yaşlı olduğu hâlde vedalaştılar, birbirlerinden ayrıldılar.” -A. S. Ayvazov - 1.

vedaname Veda yazısı, veda mektubu.

vedomost Liste, bordro, cetvel; defter.

vedre *(Buyüklambat; Balaklav ağızlarında)* Bakraç, kova; bk. **ḳopḳa.**

vefa Sadakat; vefa; **~ etmek** Vefalı olmak.

Bu yalan dünyada var mıdır vefa, / Omrümde gordim biñlerce cefa. "Bu yalan dünyada var mıdır vefa, / Ömrümde gördüm binlerce cefa" -Çerkez Ali - 1.

vefadar Vefalı, vefakâr; sadık (dost, sevgili vb.); **~ dost** Sadık dost.

vefadarlıḳ Vefakârlık, dostluk (sevgi) bağlılığı.

vefat (-tı) Vefat, ölüm; krş. **fat**; **memat**; **olüm**; **~ etmek** Vefat etmek, ölmek.

Anam vefat etken soñ, (babam men doġġan yılı anamnı taşlap ḳaçḳan), aptem Veranen ekimiz ḳaldıḳ. "Annem vefat ettikten sonra, (babam ben doğduğum yıl, annemi bırakıp kaçmış) kardeşim Vera ile ikimiz kaldık." -E. Umerov - 1.

vegetarian Etyemez, bitkici, vejetaryen.

vegetarianlıḳ (-ġı) Etyemezlik, bitkicilik *(Her çeşit etin ve et türevlerinin, hatta bütün hayvansal besinlerin yer almadığı beslenme tarzı)*.

vegetativ Bitki gibi biten; bitirici; vejetatif; bitki gibi büyüme(s)i, gelişip büyüme(s)i; vejetasyon(s)i.

vegetatsiya Bitki gibi büyüme; gelişip büyüme; vejetasyon *(Derinin, mukozaların ya da organların üzerinde karnabahar yüzeyi gibi düzensiz yükselen patolojik oluşumlar)*.

veḫ *(botanik)* Su baldıranı.

vekâlet (-ti) Vekâlet; vekillik; yetki; salahiyet; temsilcilik; **~ etmek** Vekâlet etmek; birinin yerine bakmak, görevini üstlenmek.

vekâletli Yetkili; **~ vekil** Yetkili temsilcisi; krş. **muraḫḫas**.

vekâletname Vekaletname; belge, belgit, senet.

vekil Vekil; temsilci; delege.

Abdukelâm: Padişanıñ kendisine yazmaḳ kerek ve maḫsus vekiller gidip, kendi eline virmek kerek! "Abdukelâm: Padişahın kendine yazmak lâzım, ayrıca husûsî vekiller gidip elleriyle vermeliler!" -H. Ş. Toktargazi.

vekillik (-gi) Temsilcilik işi, görevi.

veksel Bono; açık bono, hamiline muharrer senet; poliçe.

vektor Vektör; vektörel, vektör(s)i.

velâkin Amma velâkin, ancak, bununla beraber, bununla birlikte.

velasıl, **(velḫasıl)** Velhasıl, kısacası, sözün kısası; krş. **ḳısḳası.**

velḫasıl bk. **velasıl**.

veli 1. *(tarih)* Veli *(Askeri-idari yönetici, vali)*. 2. Aziz, evliya, veli *(Allah'a yakın)*; krş. **vali**.

velodrom Bisiklet yarışlarının yapıldığı yer (veya alan), velodrom.

velvele Velvele, telaş, gürültü, heyecan.

velveleci Velveleci, kavgacı, yaygaracı; krş. **kavġacı**.

velvelesiz Sakin, telaşsız, gürültüsüz.

velvet (-ti) *(tekstilcilik)* Pamuklu kadife, kadife.

velyar *(dil bilimi)* Damaksıl, art damaksıl.

velyur *(tekstilcilik)* Kadife taklidi.

vena *(anatomi)* Ven, toplardamar; bk. **ḳara ḳan damarı**.

venerologik Venerolojik.

venerologiya Veneroloji, zührevi hastalıklar.

ventil *(teknik)* Valf, supap.

ventilyator Vantilatör.

Onıñ yanından keçip ketmek kuç, ventilyator çeşit aşayt ḳoḳularnı tışarı aydap çıḳara. "Onun yanından geçip gitmek zor, vantilatör çeşitli kokuları dışarı çıkarıyor." -E. Umerov - 1.

venzel Marka; monogram.

veraḳa bk. **varaḳa**.

veranda Veranda, taraça.

verbovka Acemi asker kaydetme.

verbovkacı İşçi yazan (veya kaydeden).

verdikt (-ti) Jüri heyeti kararı; hüküm.

vereḳa Kart; fiş; vesika; bk. **varaḳa**; **ḳatalog ~sı** Katalog fişi (kartı).

verem *(tıp)* Verem, tüberküloz; krş. **ince maraz**.

O aḳ ḳaşlarda başlarına fes kiysetilgen ḳabir taşları bu ḫorluḳ içinde veremden olgen siz, anaylarnıñ, ḳabirleri degil de ne?! "O ak kaşlarda başlarına fes giydirilen kabir taşları, bu horluk içinde veremden ölen siz, annelerin kabirleri değil de ne?!" -U. İpçi - 1.

vergi *(ağızlarda)* Vergi; bk. **bergi**.

Ḳırım; baḫşış, vergi, ḫarac degil, evlâdım, / Ḳırım; menim sonum, sana ayat başıdır. "Kırım; hediye, vergi, haraç değil, evlâdım, / Kırım; benim sonum, sana hayatın başlangıcıdır." -Y. Kandım - 1.

vermek *(ağızlarda)* Vermek; bk. **bermek**.

Ona ġayet sert ve ḳaba bir dil ile accı-accı nasiḫatlar, ogütler verdi. "Ona gayet sert ve kaba bir dille acı acı nasihatler, öğütler verdi." -A. S. Ayvazov - 1.

Analar, analar, ḳıymetli analar, / Bizlerni dunyaġa ketirgen analar! / Evlâdçün kerekse ateşte yanalar, / Kerekse yavruçün can vergen analar. "Analar, analar, kıymetli analar, / Bizleri dünyaya getiren analar! / Evlat için gerekirse ateşte yanarlar, / Gerekirse yavrusu için can veren analar." -Çerkez Ali - 3.

versifikatsiya Şiir yazma sanatı.

versiya Versiyon, uyarlama; rivayet.

verst Verst (1,07 kilometrelik Rus uzunluk ölçüsü).

Şu esapḳa kore, bizge 80-100 verst ḳadar cayav yurmek kerek. "Bu hesaba göre, bizim 80-100 verst kadar yayan yürümemiz gerekiyor." -A. Hilmi.

verstlemek Sayfa bağlamak, kitabın sayfalarını bağlamak.

vertikal Düşey, şakuli; ~ **sızıḳ** Düşey çizgi, dik çizgi.

vertikallik (-gi) Dikeylik, düşey olma.

vertolyot (-tı) Helikopter.

vesayet (-ti) Vasilik, vesayet; velayet; krş. **vasiylik**.

vesiḳa Vesika, belge.

Koy cemaatı Nikitanıñ ḳoluna kerek vesiḳalarnı tuttırıp, bir vagon almanı Leningradḳa satmaġa yolladı. "Köy cemaati Nikita'nın eline gerekli vesikaları tutturup bir vagon elmayı Leningrad'a satmak için gönderir." -Çerkez Ali - 2.

vesiḳalı Belgesel; ~ **film** Belgesel bir film.

vesil Avize.

vesselâm 1. İşte o kadar; bu kadarı yeter; bitti. 2. Sadece; basbayağı.

Kuçükler oynamaḳ da, diñlemek de istemeyler. *Olarġa aş kerek, vesselâm*. "Küçükler, oynamak da, dinlemek de istemiyorlar. Onlara yemek gerek vesselam." -A. Osman - 2.

vest *(denizcilik)* Batı, gün batısı.

vestibyul Giriş, dalan, vestibül *(Bir yapının içine girilecek ve içinde dağınılacak yer)*.

vesvese 1. Cazip, çekici bir şey; günaha girmesine sebep olan bir şey. 2. Şüphe; krş. **şek; şube**.

Yaḫşı ki, morkov çayı içmek istedim, yoḳsa sizni kormek nasip olmaycaḳ eken, – dep devam ettim men vesvesemni. "İyi ki, havuç çayı içmek istedim, yoksa sizi görmek kısmet olmayacakmış, diyerek devam ettim ben vesveseme." -E. Umerov - 1.

vesveselenmek Şüphelenmek; krş. **şeklenmek**; **şubelenmek**.

Kimerde tüşüncege dala, bu zevḳlı yaşayışnıñ bir kun ola bitecegini oylap, vesveselene. “Bazen düşünceye dalıyor, bu zevkli hayatın bir gün biteceğini düşünerek vesveseleniyor.” -A. Osman - 2.

vesveseli Şüpheli; şüpheci.

vetan bk. **vatan**.

veteran Eski muharip; emekli, emektar, emekliye ayrılmış.

veterinar Veteriner hekim, baytar.

veterinariya Veteriner hekimlik, baytarlık.

veto Veto *(“Karşı gelirim” demek olup siyasal dilde “bir yetkilinin bir önermeyi reddetmesi” anlamına gelir. Devlet başkanının, yasama organınca kabul edilmiş bir kanunu imzalamayarak bir tasarının kanunlaşmasına karşı çıkışı)*.

veyaḫut Ya da, veya.

vezdeḫod Arazi aracı, her yerde gidebilen araç.

vezin (vezni) *(şiirsel)* Ölçü; ritim (şiirde).

vezir 1. *(tarih)* Sadrazam, vezir. 2. *(satranç)* Vezir, Ferz (Her yöne gidebilen, önemce ikinci sırada gelen taş).

Evel zamanda padişalarnıñ biri, yañġız vezir ve ḫabercilerniñ aytḳanlarınen iş kormeyim dep, oz ḫalḳınıñ yaşayışınen şaḫsen tanış olmaḳ istey. “Eski zamanda padişahların biri yalnız vezir ve habercilerin söyledikleriyle iş görmeyeyim deyip kendi halkının yaşayışıyla bizzat tanışmak ister.” -U. Edemova - 1.

veziyet *(konuşmada)* Vaziyet, durum, hal; bk. **vaziyet**; **al**.

vıdra *(zooloji)* Su samuru, samur.

vıklyuçatel Elektrik düğmesi; bk. **söndürgiç**.

vımpel Flama; bayrak.

vıñıldamaḳ Vızıldamak *(tellerin)*.

vıyıldamaḳ Çenilemek.

vıyıldamamaḳ *(olumsuz)* **vıyıldamaḳ**.

vıyıldı Sızlama; inleme; çenileme.

vıyḳıldamaḳ İnlemek, sızlamak; çenilemek.

vıyḳıldamamaḳ *(olumsuz)* **vıyḳıldamaḳ**.

vız Hız; çabukluk, sürat, çeviklik; krş. **surat**; **çabiklik**; **tezlik**; **~nen** Büyük bir hızla; **yanımdan ~nen keçti** Yanımdan hızla geçti.

Safet yıldırım vızınen sanaġa atılıp çıḳtı ve şişman kureşçige yapıştı. “Saffet, yıldırım hızıyla ringe atılıp çıktı ve şişman güreşçiye yapıştı.” -A. Osman - 2.

Salâḫiddin bek avada vızнen ḳanatlarını sallayaraḳ bir ḳartal ḳuşnıñ uçıp keteyatḳanını kore edi. “Salâhaddin bey havada hızla kanatlarını sallayarak bir kartalın uçup gittiğini görüyordu.” -O. Akçokraklı - 1.

vızıldamaḳ Vızıldamak; **ḳoñuz vızılday** Böcek vızıldıyor.

Artıḳ dağ içinde durmadan tüfekler patlamaḳta, ḳurşunlar vızıldamaḳta, ḳuşçıḳların sesleri de tınġan, olüm bulutı dağı sarġan edi. “Şimdi ormanın içinde durmadan tüfekler patlıyor, kurşunlar vızıldıyordu, kuşların sesleri de kesilmiş, ölüm bulutu ormanı sarmıştı.” -Cemil Seydamet - 1.

vızıldamamaḳ *(olumsuz)* **vızıldamaḳ**.

vızıldavuḳlar *(biyoloji)* Sinek, sinekler.

vızır-vızır: **maşnalar ~ yure** Makineler sürekli çalışıyor; **yanımdan ~ vagonlar keçe edi** Yanımdan vızır vızır vagonlar geçiyordu.

vızlı Hızlı; çabuk; çevik; süratli; krş. **suratlı**.

O maşina içini toldurġan ve onen beraber vızlı keteyatḳan şamatanı eşitmey, şişman ḳadınlarnıñ ḳırmızı yuzlerini, maşina er silkingende mingen ḫamur kibi titregen uslupsız kevdelerini kormey. “O, arabanın içini dolduran ve onunla beraber hızla gitmekte olan şamatayı işitmiyor, şişman kadınların kırmızı yüzlerini, araba her silkindiğinde mayalanıp kabaran hamur gibi titreyen şekilsiz gövdelerini görmüyor.” -A. Osman - 2.

vızvız *(zooloji)* Bir böcek türü; krş. **ḳoñuz**.

viaduk Kemerli köprü, kemerler üstü yol, viyadük.

vibratsion Titreşimli, titreşimsel.

vibratsiya Titreşim, titreme, vibrasyon, ihtizaz; **~ olmaḳ** Titremek.

vibrion *(biyoloji)* Virgül biçiminde bakteri, vibriyon *(Virgül gibi bir ucu kıvrık çomak biçiminde bakteri; diğer ucunda bulunan bir ya da birçok kamçı yardımıyla hareket eder)*.

vicdan Vicdan; krş. **insaf**; **yuz**; **~ azabı** Vicdan azabı; **~ borcı** Vicdan borcu; **~ım ḳabul etmey** Vicdanım kabul etmiyor.

Ur Vatan bağrında feraḫnen kezgende, / Sen oldın vicdanım, namusım, arım. “Hür Vatan’ın bağrında ferah bir şekilde gezerken, / Sen oldun vicdanım, namusum, arım.” -Y. Temirkaya - 1.

Baḫt demek, ḳızım, oz ḫalḳıñ ogünde vicdan azabı çekmey yaşamaḳtır, – dedi de, ağlap yiberdi. “Şans demek, kızım kendi halkının önünde vicdan azabı çekmeden yaşamaktır, dedi ve ağlayıverdi.” -İ. Paşi.

vicdanlı Vicdanlı; **~ adam** Vicdanlı bir insan.

Bu işançnı tek vicdanlı emegiñiznen aḳlay bilirsiñiz. “Bu inancı sadece vicdanlı bir şekilde emeğinizle haklı çıkarabilirsiniz.” -Z. Kurtnezir - 1.

Ama men saġlam, vicdanlı adamım, ḳadın kişim. “Ama ben sağlam, vicdanlı biriyim, kadınım.” -E. Umerov - 1.

vicdansız Vicdansız; namussuz; **~ zat** Vicdansız şahsiyet.

Nerede ḳaldı o nizamsız mektepler? / Nerede ḳaldı o vicdansız kotekler? / Nerede ḳaldı o muallim efendi / Baş ucunda, elde tayaġı bekler... “Nerede kaldı o nizamsız mektepler? / Nerede kaldı o vicdansız kotekler? / Nerede kaldı o muallim efendi / Başucunda, elde sopası bekler…” -Ş. Bektore - 3.

vicdansızlıḳ (-ġı) Vicdansızlık, namussuzluk; utanmazlık, edepsizlik, hayâsızlık; yüzsüzlük; krş. **yuzsüzlik.**

O vaḳıttaki koy cemaatı içün bu olıp keçken vaḳia buyük yuzsizlik ve vicdansızlıḳ edi. “O zamanki köy cemaati için bu olup geçen vaka büyük bir yüzsüzlük ve vicdansızlıktı.” -Çerkez Ali - 2.

vilâyet (-ti) *(tarih)* 1. Bölge; vilayet. 2. Devlet; krş. **valilik.**

villa Villa, köşk; yalı.

vinegret Rus salatası, sebze salatası; karmakarışık, çorba.

vinetka (kitaplarda) Süs resmi (veya tırtıl).

vint 1. Vida. 2. Pervane.

vintleme, **vintlev** *(eylem adı)* **vintlemek**; Sarmal; helezoni; burma (mesela merdiven); **~ sızıḳ** Sarmal çizgi.

vintlemek Sıkıştırıp düzeltmek, vidalamak, vidayla sıkıştırmak; vidayı döndüre döndüre sokmak.

vintlememek *(olumsuz)* **vintlemek**.

viola *(müzik)* Alto, viyola *(Kemana benzer kemandan büyük bir çalgı)*.

violonçel *(müzik)* Viyolonsel, çello *(Kemandan büyük ve kontrbastan küçük olup yere dayanarak çalınan dört kirişli bir orkestra çalgısı)*.

violonçelci Viyolonsel çalan, çellist.

vira (I) Sürekli; durmadan; aralıksız; krş. **ep**; **~ ayta** Sürekli konuşuyor, durmadan konuşuyor.

Olar ekişer-uçer, kimerde toplu-toplu olıp o yaḳḳabu yaḳḳa yure, vira söyleneler. “Onlar, ikişer, üçer bazen toplu halde o yana, bu yana yürüyor, sürekli söyleniyorlar.” -A. Osman - 2.

vira (II) *(bir komut)* Yukarı kaldır!; krş. **kotermek.**

Azbarda maşina motorı gudürdedi. 'Davay, davay, solca al, solca, ana şay, davay endi vira, vira!' "Avluda araba motoru gürledi. 'Devam, devam sola al, sola, işte öyle, devam şimdi kaldır, kaldır!'" -E. Umerov - 1.

viraj Viraj, dönemeç, dönüş.

viran Viran, yıkık, harap, tahrip edilmiş; **~ olmaḳ** Harap olmak, yıkık olmak; **~ etmek** Yıkmak, harap etmek.

Eşit, dalda ote bulbül / Can ġarḳ, viran ḫarem içi. "İşit dalda ötüyor bülbül / Can boğulmuş, viran haremin içi." -H. Çergeyev.

Bütün baġçalar cenk yılları ḳuruġan, viran olġanlar. "Bütün bahçeler savaş yılları kurumuş, viran olmuşlar." -E. Umerov - 2.

virane Virane, harabe, yıkıntı, ören, enkaz, yıkı; krş. **yıḳıntı**; **ḫarabe**; **~ge çevirmek** Viraneye çevirmek, harap etmek; **~ alına kelmek** Virane haline gelmek; **~ alına ketirmek** Virane haline getirmek.

virgül Virgül; **noḳtalı ~** Noktalı virgül.

Lâkin, bir yerde virgül ḳoyulmaġan, ekinci yerde başḳa sözden soñ kereksiz ḳoyulġan. "Ama bir yerde virgül koyulmamış, başka bir yerde de gereksiz koyulmuş." -Z. Kurtnezir - 1.

virtual Sanal, virtual.

virtuoz Hüner sahibi kimse, usta; hünerli, mahir.

virulent *(tıp)* Virütik.

virulentlik (-gi) *(tıp)* Virüsiyet, virülans.

virus Virüs; **~ ḫastalıḳları** Virüs hastalıkları.

viski Viski.

vismut (-tı) *(kimya)* Bizmut *(Bi sembolü ile bilinen, atom numarası 83, atom ağırlığı 209 olan kimyasal element; kızıl kıra çalan beyaz renkte, kırılgan ve katı bir maden olup 268 derecede erir. Yoğunluğu 9.8'dir. Başka cisimlerle bileşimi yapılarak tıpta ve sanayide kullanılır).*

vişne *(botanik)* Vişne; krş. **ḳoyu ḳırmızı**; **~ tüs** Vişne rengi; **~ teregi** Vişne ağacı; **~ çerdegi** Vişne çekirdeği; **çürük ~** Çürük vişne.

Azbarınmızda yuzüm asmasından tut da kiraz, vişne, erik, şeftali, alma, armut, frenk yuzümine ḳadar er şey tapılır edi. "Avlumuzda üzüm asmasından tutun da kiraz, vişne, erik, şeftali, elma, armut, firenk üzümüne kadar her şey bulunurdu." -A. Hilmi.

Saboḫat kulümsirep, vişne tüsteki, dülber dudaḳlarını burdı. "Sabohat gülümseyerek, vişne rengindeki, güzel dudaklarını büzdü." -U. Edemova - 2.

vişneli Vişneli.

vişnelik (-gi) Vişne bahçesi.

vişnesiz Vişnesiz.

vitamin Vitamin *(Vücutta yokluğu raşitizm, iskorbüt, tavukkarası ve daha başka hastalıklar meydana getiren ve taze besinlerde bulunan birtakım maddelerin genel adı; bunların başlıcaları A, B, C ve D vitamini diye adlandırılır. Her birinin yokluğu başka başka hastalıkları doğurur. Süt, domates, limon, portakal, lahana, karnabahar, havuç ve enginar her birinde üç dört türlü vitamin bulunan besinlerdir).*

Siz menim lafımnı añlañız, tavuḳḳa yeterlik yemden, mineral maddelerden, vitaminlerden, mikroelementlerden ġayrı eñ azdan kunde 12 saat yarıḳ da kerek. "Tavuğa yeterli derecede yemden, mineral maddelerinden, vitaminlerden, mikroelementlerden başka günde en az on iki saat ışık da lazım." -M. Ablalimov.

vitaminlemek Vitamin ile zenginleştirmek, vitaminize etmek.

vitaminlememek *(olumsuz)* **vitaminlemek**.

vitaminlengen Vitaminli, vitaminize edilmiş.

vitaminlenmegen *(olumsuz)* **vitaminlengen**.

vitaminli Vitaminli.

vitrina Vitrin, camekan.

vitse-admiral Tümamiral.

vitse-konsul Viskonsül, konsolos yardımcısı.

vitse-prezident (-ti) Başkan Yardımcısı; Cumhurbaşkanı Yardımcısı.

vivariy Vivaryum *(Bilimsel amaçlarla hayvanların doğal davranışlarını gözlemlemek ve araştırmak için doğal hayat şartlarının oluşturularak muhafaza edildikleri yerdir).*

vivat Sözlü.

viza Vize.

vizir Vizör *(Bir hava atışında ya da bombardımanında, nişan almayı veya atışın isabeti için gerekli düzeltmeleri kolaylaştıran veya yapan optik ya da elektronik aygıt)*.

vizirleme, **vizirlev** *(eylem adı)* **vizirlemek**; Bir noktaya doğrultma.

vizirlemek Bir noktaya doğrultmak.

vizirlememek *(olumsuz)* **vizirlemek**.

vizirlengen Bir noktaya doğrultulan.

vizirlenmegen *(olumsuz)* **vizirlengen**.

vizitka 1. Etekleri yuvarlak (veya yuvarlaklaştırılmış) tek taraflı redingot. 2. Erkek el çantası.

vklad bk. **emanet**.

vkladçik (-gi) bk. **emanetçi**.

vkladış Yastık, kabuk; krş. **yastık**.

vklyuçatel bk. **söndürgiç**.

vodevil Vodvil *(1- Önceleri neşeli, alaycı ve taşlamalı meyhane şarkısı. 2- Hareketli ve eğlenceli bir konuya dayanan, içinde şarkılara yer verilen küçük hafif komedi. 3. Günümüzde, sadece olay örgüsüne ve yanılmalara dayanan hafif komedi).*

voenkom Askerlik şubesi başkanı; askeri komiser.

voenkomat Askerlik şubesi; askeri kayıt ve tescil bürosu; Halk Savunma Komiserliği.

vokal Vokal.

vokalcı *(müzik)* Vokalist, vokalmüzik sanatçısı (veya ustası).

vokalizatsiya *(müzik, dil bilimi)* Seslendirme, vokalizasyon.

vokalizm *(dil bilimi)* Vokalizm, sesliler kuramı, vokal sistemi.

vokzal Gar, istasyon binası.

volan 1. Düzenteker, volan *(Dönen makinelerin miliyle birlikte dönen, ağırlığı dolayısıyla ataleti büyük olan tekerlek)*; farbala, fırfır *(Giysi, perde gibi şeylerin kenarlarına dikilen kırmalı ya da büzgülü süs)*. 2. Raketle havaya fırlatılan ve mantardan yapılmış ucu tüylü top.

volera Kafesli kısım (veya saha, alan); kuşhane.

voleybol *(spor)* Voleybol.

voleybolcı Voleybolcu.

volfram *(kimya)* Volfram, tungsten *(Simgesi W, atom sayısı 74, atom ağırlığı 184 olan, 19.1 yoğunluğunda, sert ve ancak 3000 derecede ergiyen bir element).*

volontyor Gönüllü; gönüllü asker.

volt (-tı) Volt *(Elektromotor kuvvetin ya da gerilimin birimi).*

voltmetr Voltmetre, voltölçer *(Bir elektrik akımının elektromotor kuvvetini ölçmeye yarayan aygıt)*.

volyuntaristik Voluntaristik.

volyuntarizm Din ve eğitim kurumlarının yardımlarla desteklenmesi ilkesi, voluntarizm.

volyuta *(mimarlık)* Kıvrım, helezonvari kıvrım.

votum Rey, oy.

vtora *(müzik)* İkinci ses; ikinci keman.

vual Peçe, yüz örtüsü.

vucut (-dı) Vücut, beden; krş. **beden**; **ten**; **ceset**; **cisim**.

Yusufķa vucutta ķan dönümini tezleştirici ukollar yapıldı. "Yusuf'a, vücudun kan dolaşımını hızlandırması için iğneler yapıldı" -A. Osman - 1.

vulgar Adi, bayağı, kaba.

vulgarizm Adi (veya bayağı) söz (veya kelime).

vulgarlıķ (-ğı) Kabalık, bayağılık, adilik.

vulkan bk. **yanardağ**.

vulkanizatsiya *(teknik)* Vulkanizasyon *(kauçuğun kükürtle birleştirilmesi işlemi)*.

vznos (para) Ödeme, yatırma; para, ödenti, aidat.

Y

ya 1. Değil mi?; **onıñ kelgeni yaḫşı oldı, ya?** Onun geldiği iyi oldu, değil mi? 2. Sahi mi?, Gerçekten mi?; **ya-ya**? Sahi mi?; **- Oğlu ķazağa oğrağan. -Ya-ya? -** Oğlu kaza geçirmiş. -Gerçekten mi? 3. Acaba; **kim keldi ya?** Kim geldi acaba? 4. Sonuçta; **cailler bilmey, ya** Cahiller bilmiyor, sonuçta. 5. Ve / veya; **ya ķardaşıñ kelecek mi?** Ve kardeşin gelecek mi?; **ya o, ya men** Ya o, ya ben. 6. *(ağızlarda)* Evet, tabii; bk. **evet**; **ya Rabbi!** Aman Tanrım.

Çınlamağa kelgenmen, çınlaycaķman, / Ya cılatıp, ya cılap ķaytacaķman. "Çınlamak için geldim, çınlayacağım, / Ya ağlatıp ya ağlayıp döneceğim." – Çın.

yaban 1. Yabancı; krş. **yat**. 2. Yabani, vahşi; krş. **kiyik**. 3. Tenha, ıssız bir yer, yaban yer.

yabancı Yabancı; krş. **ġurbet**; **ecnebiy**; **~ degil** Yabancı değil; **~ tiller** Yabancı diller; **~sı olmaķ** Tanımamak, bilmemek; **men sizge ~ kibi kelmeyim** Ben size yabancı gibi gelmiyorum; **~ bir dünya** Başka bir dünya; **~ cısım** Yabancı cisim.

Ķartlarġa yaķınlaşķanınen episi ayaķķa turıp, dikķatını bu yabancı adamġa celp ettiler. "İhtiyarlara yaklaşınca hepsi ayağa kalkıp, dikkatlerini bu yabancı adama çevirdiler." -Çerkez Ali - 2.

yabancılıķ (-ğı) Yabancılık.

yabaniy 1. Yabani, vahşi; krş. **kiyik; ~ ot** *(botanik)* Yabani ot, yabani bitki; krş. **kiyik ot**. 2. Doğada kendiliğinden yetişebilen; **~ terekler** Doğal ağaçlar.

Kvartiram da yuregimde deşet doğura, yabaniy olıp ķalġan, dersiñ o da maña ķarşı. "Dairem de yüreğim de dehşet

doğuruyor, yabani olmuş, sanki o da bana karşı.” -E. Umerov - 1.

yabaniylik (-gi) Vahşilik, vahşet, yabanilik.

yad *(ağızlarda)* Hatıra, anı, bellek; bk. **ẖatıra**, **zein**, **ẖafiza**, **akıl**; **~da ḳalmaḳ** Hatırında kalmak, aklında tutmak; **~da ḳalmamaḳ** *(ağızlarda)* Hatırından çıkmak; aklından çıkmak; unutmak; **ẖalḳnıñ ~ında yaşamaḳ** Halkın hatırında yaşamak; **~ıma keldi** Aklıma geldi.

yades (I) Lades *(kuşun lades kemiğini iki kişinin birer ucundan tutarak kırıp bahse girmesi)* krş. **ḳavil** ; **~ kemigi** *(anatomi)* Lades kemiği, furkula, çatal kemiği (kuşlarda); **~ tutmaḳ** Bahse girmek; bahse tutuşmak; lades tutuşmak.

yades (II) At arabasının bir parçası (demirden yapılmış yarım halka şeklinde bir parça).

yadigâr bk. **yadikâr**.

yadikâr 1. Unutulmaz bir hediye; bk. **baẖşış**. 2. Hatıra, hediye.

Şiirimni dikḳatnen diñlegen başḳa adamlarġa da teşekkür! Uzaḳ keçmişniñ yadikârı. “Şiirimi dikkatlice dinleyen diğer insanlara da teşekkür ederim! Uzak geçmişin yadigarı.” -İ. Abduraman - 1.

yadikârlıḳ (-ġı) 1. Unutulmaz bir hediye; krş. **baẖşış**; **~ olaraḳ** Yadigar olarak; **~ bermek** Hediye vermek. 2. Anıt, abide *(Korunmuş bir kültür nesnesi)*.

–İnsandan kelecek nesilge bir de-bir yadikarlıḳ ḳalmaḳ kerek. “– İnsanın gelecek nesle bir yadigarı kalmalı.” -Z. Kurtnezir - 1.

yadro 1. Çekirdek, nükleer nesne. 2.: **~ iç (içi)** Merkez, çekirdek, iç kısım (odun, tahta, ağaç ürünlerinin iç kısmı); **terekniñ aġaç ḳısmınıñ içi** Ağacın odun kısmının içi. 3. *(spor)* Top, gülle.

yaguar *(zooloji)* Jaguar, panter; *Panthera onca*.

yaġ (*ağızlarda* **may)** Yağ; **otmekke ~ yaġıp aşamaḳ** Ekmeğe yağ sürüp yemek; **~da pişken** Yağda pişen; **osümlik ~ı** Bitkisel yağ; **kunaylan ~ı** Ayçiçek yağı; **ḳuyruḳ ~ı** Kuyruk yağı; **sarı ~** Tereyağı; **tuvar ~ı** Dana yağı; **zeytin ~ı** Zeytinyağı; **badem ~ı** Bademyağı; **balıḳ ~ı** Balık yağı; **~ lekesi** Yağ lekesi; **maşna ~** Makine yağı; **iç ~ı** İçyağı; **~ baġlamaḳ** Şişmanlamak; et bağlamak; **~ bezi** *(anatomi)* Yağ bezi; **toñ ~ı** Katı yağ; **domuz ~ı** Domuz yağı; **~ basmaḳ** a) Yağ basmak. b) Yağ bağlamak.

Şu arada, olarnıñ yanındaki buyük terekniñ pıtağına ağızında bir topaç yaġ olġan ḳarġa kelip ḳona. “O sırada

onların yanındaki büyük ağacın dalına ağzında bir parça yağ olan bir karga gelip konar.” -Akıllı Kirpi ve Ayneci Tilki Masalı.

yağa 1. *(ağızlarda)* Kenar, köşe (bir şeyin); bk. **çet**. 2. Sahil; bk. **yalı**, **sail**. *Buzavçığımız ozenniñ obir yağana keçti, men de onı ķaytarayım degende, urçığım suvġa tüşip ketti*. “Buzağımız nehrin öbür tarafına geçti, ben de onu çevireyim derken, kirmenim suya düştü.” -Altın Başnen Hıyar Baş Masalı.

yağaç *(ağızlarda)* Odun, kereste; bk. **ağaç**.

yağanaķ: **~lar** *(meteoroloji)* Yağışlar, yağmurlar; **~lar yağa** Yağmurlar yağıyor.

yağbez Peçete, kağıt mendil *(büyük boyutlu peçete)*; krş. **ķıbrız**.

Anda, ıslanġan yağbezge sarılı, yapışķaķ ve yımşaķ bir şeyler bar. “Orada, ıslak bir beze sarılmış, yapışkan ve yumuşak bir şeyler var.” -E. Alimov.

yağcı Yağ imalatçısı.

yağcılıķ (-ġı) Yağ üreticiliği.

yağdan *(teknik)* Yağlayıcı *(gemi makineleri için)*.

Yağdan ve kirden tomarlanıp ķalġan furajķa kuneşniñ suvuķ nurları altında yılım-yılım yıltıramaķta edi. “Yağdan ve kirden büzülmüş şapka, güneşin soğuk ışıkları altında parlamaktaydı.” -A. Osman - 1.

yağdırmaķ *(ettirgen)* **yağmaķ**; **suallerni ~** Soru yağdırmak, devamlı soru sormak.

Anası onı itep tışķa atıldı ve ķapı aldında toplanġan bala sürüsini korgeninen nefretini olarġa yağdırıp başladı. “Annesi onu itekleyip dışarı çıkardı ve kapının önünde toplanan çocuk sürüsünü görünce bütün nefretini onlara yağdırmaya başladı.” -Çerkez Ali - 2.

yağır Yağır *(atın omuzları arasındaki yerde eyer ve semerin açtığı yara)*; **~ çıķtı** Yağır çıktı.

yağırçıķ Kıymık; bk. **yarçıķ**.

yağız 1. Yağız (at). 2. Boz rengi (toprak rengi).

yağlama, **yavlav** *(eylem adı)* **yağlamaķ**.

Arķañ olsa, kerek vaķıtta ‘yağlamaġa’ bilseñ, iç bir şeyden ķorķmay ekensiñ! “Arkan olduktan sonra, gerektiği zaman ‘yağlamayı’ bilirsen, hiçbir şeyden korkman gerekmez!” -E. Umerov - 1.

yağlamaķ 1. Yağ sürmek 2. Gres yağlamak. 3. Yağlamak.

O, Osipovniñ yeñini yaḫşı etip tutķan alda kopçeklerni yağlay berip, poezd boyu keleyatķan adamġa deşetnen baķtı. “O, Osipov’un kolunu sıkı bir şekilde

tutmuş haldeyken, tekerlekleri yağlayıp ve tren boyunca gelmekte olan adama korkuyla baktı.” -A. Osman - 1.

yağlamamaḳ *(olumsuz)* **yağlamaḳ**.

yağlanġan (*ağızlarda* **yağlanmış)** Yağlanmış.

Direklerdeki lampoçkalar aḳçıl nur saçalar, olarnıñ astındaki yol yağlanġan kibi yıltırap korüne. “Direklerdeki lambalar beyaz nurlar saçıyorlar. Onların altında yol yağlanmış gibi parlıyor.” -E. A. Osmanoğlu - 1.

yağlanma, **yağlanuv** *(eylem adı)* **yağlanmaḳ**.

yağlanmaḳ Yağlanmak, yağ sürülmek; **podşipnikler yağlanġan** Rulmanlar yağlanmış.

yağlanmamaḳ *(olumsuz)* **yağlanmaḳ**.

yağlayıcı 1. Yağlayıcı madde, yağlamak için kullanılan madde; ~ **yağlar** Yağlama yağları. 2. Yağcı; **demiryol vagonlarınıñ ~sı** Demiryolu vagonlarının yağlayıcısı.

yağlı (*ağızlarda* **maylı)** 1. Yağı olan *(Üzerinde veya içinde)*; **~ otmek aşamaḳ** Yağlı ekmek yemek. 2. Yağlı *(Yağdan kirlenmiş veya lekelenmiş olan)*; **~ ḳollarını yuva** Yağlı ellerini yıkıyor. 3. Verimli *(toprak hakkında)*; **~ topraḳ** Verimli toprak.

O arbiyniñ başındaki ḳalpağını yavaştan çekip aldı, ozüniñ başına kiydi, yağlı furajḳasını ise onıñ başına kiysetti. “O, askerin başındaki şapkayı yavaşça çekip aldı, kendi başına koydu, yağlı şapkasını ise onun başına koydu.” -A. Osman - 1.

yağlıḳ (-ğı) 1. Yağ bulunan yer; **~ teneke ḳutu(sı)** Yağ bulunan teneke kutu. 2. *(ağızlarda)* Örtü, mendil; bk. **yavluḳ**.

yağma Yağma, soygun, çapulculuk, talan; **~ yoḳ** a) Her gün papaz pilav yemez b) Yağma yok *(öyle şey olmaz, hayır öyle yapamazsın)*; **~ etmek** Yağmalamak, soymak.

Fenerlerniñ aḳçıl yarığında ḳarnıñ yağması daa da aydın kozge çarpa edi. “Fenerlerin beyaz ışığında karın yağışı daha da net bir şekilde göze çarpıyordu.” -İ. Paşi.

yağmacı 1. Soyguncu, yağmacı. 2. Amatör yatırımcı.

Er alda yuvaş ve ḳorḳaḳ ḳaraimler, Ḳırım ḫanınıñ yağmacı orduları olarġa ucüm ete keldiklerinden sebep, oyle pek te raat yaşamaz ediler. “Her durumda pısırık ve korkak Karaimler, Kırım hanının yağmacı ordusu onlara zaman zaman saldırdığı için, öyle pek rahat bir hayat sürmezlerdi.” -O. Akçokraklı - 1.

yağmacılıḳ (-ġı) Yağmacılık, soygunculuk.

yağmaḳ 1. Yağmak *(yağmur, kar hakkında)*; **yağmur yaġa** Yağmur yağıyor; **yapalaḳ-yapalaḳ ḳar yaġa** Lapa lapa kar yağıyor; **çıraylarından ḳar ~** Çok öfkeli olmak; suratından düşen bin parça olmak. 2. *(mecaz)* Dökülmek *(saçlar hakkında)*.

Niyar binadan çıḳḳanda kuz yaġmurı yaġmaḳta edi. "Niyar binadan çıktığında güz yağmuru yağıyordu." -U. Edemova - 1.

Kozümniň ogünde ormanlar, daġlar. / Ḳavuştum yurtuma - topraġım, taşıma. / Keçmişi ḫatırlap yuregim aġlar / Çoḳ ḳarlar yaġdılar yaşlıḳta başıma. "Gözümün önünde ormanlar, dağlar. / Kavuştum yurduma, toprağıma, taşıma. / Geçmişi hatırlayıp yüreğim ağlar / Çok karlar yağdı gençlikte başıma." -R. Çaylak.

yağmur Yağmur; **~ bulutı** Yağmur bulutu; **kuçlü ~** Şiddetli yağmur; **suvuḳ ~** Soğuk yağmur; **issi ~** Sıcak yağmur; **ince ~** İnce yağmur; **iri ~ tamçıları** İri yağmur damlaları; **daim ~lar yaġa** Sürekli yağmurlar yağıyor; **~ başlay** Yağmur başlıyor; **kuçlü ~ġa ḳalmaḳ** Şiddetli yağmura yakalanmak; **~ sıvalçanları** *(zooloji)* Toprak solucanları; **~ ḳuşaġı** Gökkuşağı bk. **kok ḳuşaġı**.

Ya bir de yaġmur yaġsa, ḳayda sıġmacaḳ edik? "Ya bir de yağmur yağarsa, nereye sığınacaktık?" -A. Hilmi.

yağmurçıḳ *(küçültme)* Hafif yağmur; **~ yengilden sepip keçti** Hafif yağmur yağdı (serpti); **ince ~** Hafif yağış; **kuz ~ı** Güz yağmuru.

yağmurlı Yağmurlu; **~ kun** Yağmurlu bir gün; **~ ava** Yağmurlu hava; **~ yıl** Yağış miktarı bakımından iyi bir yıl; **~ kuz** Yağmurlu sonbahar.

Bir yılı avalar pek yaġmurlı keçe. "Bir yıl havalar çok yağmurlu olur." -Turna Babay Masalı.

yağmurlıḳ (-ġı) Yağmurluk *(yağmurdan korunmak için üste giyilen giysi)*.

yağmurlıḳlı bk. **yağmurlı**.

yağmurolçer Plüviyometre, yağışölçer, yağmurölçer.

yağmursız Yağmursuz, yağışsız, kurak, nadiren yağmurlu; **~ yıl** Yağışsız sene, kurak sene.

Yaz yaġmursız, ḳurġaḳ keçe. "Yaz yağmursuz, kurak geçer." -Tüpsiz Çapçak Latifesi.

yağsız Yağsız, yağ bulunmayan; **~ şorba** Yağsız çorba.

Şiş. Yağsız, çantır bir şiş. “Şiş. Yağsız bir deste şiş.” -E. Umerov - 1.

yaḫod bk. **yaḫut**.

yaḫont bk. **lal**, **yaḳut**.

yaḫşı (I) 1. Tamam, iyi; **~, men kelirim** Tamam, ben gelirim. 2. İyice; **bu yerge ~ etip bas** Buraya iyice bastır.

Ḳız: - Yaḫşı, lâkin menim padişadan isteklerim bar. “Kız: -İyi, ama benim de padişahtan istediklerim var.” - Tuvarçının Akıllı Kızı Masalı.

yaḫşı (II) İyi, hoş; krş. **eyi**; **~ adam** İyi insan; **bu tüşüncesi** ~ Bu düşüncesi iyi; **eñ ~sı ayrı oturmaḳ** En iyisi ayrı oturmak; **~ġa ~, yamanġa yaman demek kerek** İyiye iyi, kötüye kötü demek lazım. 2. İyi, hoş (durum, vaziyet hakkında); **~ olur edi** İyi olurdu; **er şey ~** Her şey iyi; **bayağı bir** ~ Bayağı hoş; **~ca** İyice; **tünevinkinden çoḳ daa ~** Dünkünden çok daha iyi; **daa ~** Daha iyi; **~ tesir etmek** İyi gelmek. 3. İyi, güzel (hava hakkında) **bugun ava ~** Bugün hava güzel; **bugun dağğa barmaḳ içün avası** ~ Bugün dağa çıkmak için hava güzel. 4. İyi, sağlıklı, zinde; **~sıñız mı?** İyi misiniz?, **şukür, yaḫşım** Şükür, iyiyim; **~ olmaḳ** İyi olmak; **men endi ~ oldım** Ben şimdi iyileştim; **bu ilâç seni ~ eter** Bu ilâç seni iyileştirir; **ḫasta ~ oldı mı?** Hasta iyileşti mi? 5. İyi, hoş, lezzetli; **~ ses** Hoş ses. 6. İyi (puan hakkında); **~ işareti** İyi puan. 7. Tatlı, şefkatli, nazik; **~ söznen yılannı yuvasından çıḳarmaḳ mumkün** *(atasözü)* Tatlı söz yılanı deliğinden çıkarır. ● **anañ ~, babañ ~, ozüñ olardan da ~sıñ, dep onı ḳandırdı** Annen iyi, baban iyi, sen onlardan da iyisin diye diye onı kandırdı.

Ḳızlar yaş bağçevanġa yaḫşı aşlar cibere başlaylar. “Kızlar genç bahçıvana lezzetli yemekler göndermeye başlarlar.” -Tahirnen Zore Destanı.

yaḫşıdan-yaḫşı Çok iyi, en iyisi.

Mal aydamaḳ, mal baḳmaḳ içün boyle ep yaḫşıdan-yaḫşı yerler, otlar, topraḳlar kerek olġan. “Hayvan sürmek, hayvan bakmak için böyle hep çok iyi yerler, otlaklar, topraklar gerek olmuş.” -Çerkez Ali - 1.

yaḫşılaşmaḳ 1. İyileşmek *(iyi duruma gelmek)*; krş. **eyileşmek**. 2. İyileşmek, hastalıktan kurtulmak.

Ekimler operatsiyanıñ muvafaḳiyetli keçkenini, ḫastanıñ vaziyeti yaḫşılaşıp başlaġanını bildirgen soñ, aḳşam üstü kelip ḫaber almaġa ḳarar berdim. “Doktorlar ameliyatın başarılı geçtiğini, hastanın durumunun düzelmeye başladığını bildirdikten sonra akşamüstü

gelip haber almaya karar verdim.” -Z. Kurtnezir - 1.

yaḫşılaştırılmaḳ İyileştirilmek, düzeltilmek; krş. **eyiliştirilmek**.

yaḫşılaştırılmamaḳ *(olumsuz)* **yaḫşılaştırılmaḳ**.

yaḫşılaştırmaḳ İyileştirmek; ıslah etmek.

Onı yuḳlatmamaḳ içün obyektni zarur materiallarnen teminlemekni yaḫşılaştırmaḳ kerek, vesselam! “Onu uyutmamak için gerekli malzemeleri temin etme işini düzenlemek gerek, vesselam!” -İ. Abduraman - 1.

yaḫşılaştırmamaḳ *(olumsuz)* **yaḫşılaştırmaḳ**.

yaḫşılıḳ (-ġı) 1. İyilik, hayır, yardım; krş. **eyilik**, **ḫayır**, **iḫsan**; **~ yapmaḳ** İyilik yapmak; **~nen** İyilikle, tatlılıkla; **~nen isteyim** İyilikle istiyorum. 2. Güzellik, hoşluk.

Urbalarınıñ yaḫşılıġına baḳıp, onı kibbarlar yanına kirsetecek olalar. “Elbiselerinin kalitesini farkedince onu kibarların yanına almak isterler.” -Aşık Garip Destanı.

yaḫşılıḳlı İyi kalpli, tatlı, şefkatli.

yaḫşılıḳlılıḳ İyi kalplilik, şefkatlilik.

yaḫşı-yaḫşı İyilikle; tatlı dille; iyi davranışla; **~ aytmaḳ** Tatlı dille söylemek; **~ oturıñız** a) Uslu uslu oturun. b) İyi geçinin *(kavga etmeyin)*.

Eñ ḫavflı yerlerni yaḫşı-yaḫşı keçtik, menzilimizge de az ḳaldı. “En zorlu yerleri güzel güzel geçtik, varacağımız yere de az kaldı.” -E. Umerov - 1.

yaḫşı-yaman İyi kötü; **~nı korgen adam** Görmüş geçirmiş insan.

–Ḫayaliy bu muzıkanı begenmey. Yaḫşı-yaman, biz oynadıḳ. “– Hayali bu müziği beğenmiyor. İyi kötü biz oynadık.” -İ. Abduraman - 1.

yaḫta (yaḫt) Yat; **~ klubı** Yat kulübü; **~ sportçısı** Yat sportcusu.

yaḫudi bk. **yeudi**, **yufut**.

yaḫut (I) Yakut.

yaḫut (II) Yahut, ya da; krş. **ya da**; **yaki**; **yoḳsa**.

Otede bir bodene uçar, yaḫut bir çoçamiy pısar, kimerde uzaḳlarda bir duvadaḳnıñ aḫmaḳ-aḫmaḳ kezindigini korerdim. “Ötede bir bıldırcın uçar, yahut bir çayır kuşu pısar, bazen uzaklarda bir toy kuşunun ahmak ahmak dolaştığını görürdüm.” -N. Çelebicihan.

yak (-kı) *(zooloji)* Yak, Tibet öküzü, Tibet sığırı *(uzun kaba tüylü, boynuzlu sığır türü)*.

yake bk. **yaki**.

yaki Ya da, yoksa, yahut, veya; krş. **yani**, **ya da**, **yoḳsa**, **yaḫut**.

Beri tarafta Salâḥiddin bekniñ atı sanki yel ve yaki ḳuş kibi uça. “Beri tarafta Salahaddin beyin atı sanki yel veya kuş gibi uçuyor.” -O. Akçokraklı - 1.

yakut (-tı) Yakut(ça); **~ tili** Yakutça dili.

Biri yakut, biri eston, biri rus, biri çingene, biri gürci... Keniş coğrafiya. “Biri Yakut, biri Estonyalı, biri Rus, biri çingene, biri Gürcü... Geniş coğrafya.” -E. Umerov - 1.

Yakutiya Yakutistan.

yaḳ Taraf, yön krş. **taraf**; **o ~ḳa**, **bu ~ḳa** O tarafa bu tarafa; **sol ~ından turmaḳ** *(mecaz)* Ters tarafından kalkmak; **o ~tan** O taraftan; **o ~ḳa bakmaḳ** O tarafa bakmak; **o ~ḳa yurmek** O tarafa yürümek.

Narik şimdi evine kele; atını bağlay. Azbar içinde o yaḳ, bu yaḳ cüre. “Narik eve gelir; atını bağlar. Bahçenin içinde o tarafa, bu tarafa dolanır.” -Çorabatır Destanı.

yaḳa (*ağızlarda* **caḳa)** Yaka; **açıḳ ~** Açık yaka; **tik ~** Dik yaka; **beyaz ~** Beyaz yaka; **~sını tüzetmek** Yakasını düzeltmek; **~sını kotermek** Yakasını göstermek. ● **musallat adamdan zornen ~mı ḳurtardım** Yılışık adamdan zorla yakamı kurtardım; **temelli işimiz olmağanı içün eki ~mız bir kelmey** Devamlı işimiz olmadığı için iki yakamız bir araya gelmiyor; **olardan ~sını ḳurtarmaḳ** Onlardan yakasını kurtarmak; **ondan pek ḳolay ~ñnı ḳurtaramazsıñ** Ondan çok kolay yakanı kurtaramazsın; **eki ~sı bir kelmemek** *(mecaz)* İki yakası bir araya gelmemek (geçim sıkıntısı içinde olmak); **~ açmaḳ** a) *(tıp)* Kanamak, kanaması bulunmak. b) *(etnografya)* Dağlama, koterizasyon *(Eski bir tedavi yöntemi; dokularda şiddetli yangı meydana getirmek, bir kısım dokuyu tahrip etmek veya ortadan kaldırmak için vücudun belirli bir kısmı üzerine fiziksel ya da kimyasal maddeleri uygulama)*.

Yaşlar da emceniñ yaḳasını boşlamaz ediler. “Gençler de amcanın yakasını bırakmazlardı.” -M. Kurti.

yaḳaçıḳ (-ġı) Kısa yaka.

yaḳalamaḳ Yakalamak, ele geçirmek, tutmak.

Padişa, şu yiġit kene kelebilir dep, meydannı çoḳtan-çoḳ atlı askerlernen sarıp ala. Yiġit kelse, onı yaḳalaycaḳlar. “Padişah o delikanlı gene gelebilir diye meydanı pek çok atlı askerle sarar. Delikanlı gelirse onu yakalayacaklar.” -Altın Alma Masalı.

yaḳalanmaḳ Yakalanmak, tutulmak, ele düşmek; krş. **tutulmaḳ**, **ḳolġa tüşmek**.

Ḳıdırılġan cinayetçi bir şeyden ḫaberi olmayıp, vagon içinde karta oynap oturġan yerinde yaḳalandı. “Aranılan suçlu hiçbir şeyden haberi olmadığından, vagonun içinde oturduğu koltukta yakalandı.” -A. Osman - 1.

yaḳalanmamaḳ *(olumsuz)* **yaḳalanmaḳ**.

yaḳar 1. bk. **yaḳarlıḳ**, **yaḳıt**. 2. Sigara; **~ıñ bar mı?** Sigaran var mı?

Ḫorantanıñ değirmeni onıñ arḳasında çekilip kelir, yaḳarı onıñ arḳasında taşılır, otmegi onıñ omuzında taşılıp çekilir eken. “Ailenin değirmeni onun sırtında çekilir, yakacağı onun sırtında taşınır, ekmeği onun omzunda çekilirmiş.” -A. Hilmi.

yaḳarlıḳ (-ġı) Yakıt, yakacak; krş. **yaḳar**, **yaḳıt**, **şingen** ~ Akaryakıt, sıvı yakıt; **ḳattı ~** Katı yakıt; **~ resursları** Yakıt kaynakları

Balalar yaḳarlıḳ içün işte şu ḳuru karpasinalarnı toplaylar. “Çocuklar işte bu kuru çalı çırpıyı yakacak olarak topluyorlar.” -R. Fazıl - 1.

yaḳasız Yakasız; **~ kofta** Yakasız köfte.

yaḳı *(tıp)* Yakı; **ḫardal ~sı** *(tıp)* Hardal yakısı.

yaḳıcı Yakıcı, sıcak, kızgın.

Kuneşniñ yaḳıcı nurları bu odanıñ pencerelerine tuttulġan ḳalın perdelerden keçip olamaylar. “Güneşin yakıcı ışıkları bu odanın pencerelerine tutturulmuş kalın perdelerden geçemiyorlar.” -E. A. Osmanoğlu - 1.

yaḳım *(ağızlarda)* Hoşluk, sevimlilik.

yaḳımlı *(ağızlarda)* Hoş, sevimli; bk. **sevimli**, **şırnıḳlı**, **şaylı**.

yaḳımsız *(ağızlarda)* Sevimsiz, antipatik, nahoş; kb. **ḫoşsuz**.

yaḳın 1. Yakın; krş. **cuvuḳ**; **~ kelmek** Yaklaşmak, yakına gelmek; **~dan atmaḳ** Yakından atmak; **~larda** Yakınlarda; **~ yerlerde** a) Yakınlarda (mesafe olarak). b) Yakın zamanda; **bu yerde ~ tükân bar mı?** Buralara yakın dükkan var mı?; **sabaġa ~** Sabaha yakın; **aḳşamġa ~** Akşama yakın; **~ mı eviñ?** Yakın mı evin? 2. Yaklaşık olarak; **bir çuvalġa ~ alma ketirdi** Bir çuvala yakın elma getirdi. 3. *(mecaz)* Akraba; **~ları** Akrabaları, yakınları. 4.: **~ kelgen bolüv neticesi** *(matematik)* Bölme işleminin yaklaşık neticesi.

Yaḳınına keldikleri ormanniñ içinden birdenbirge sızġırıḳ sedaları aks etmeġe başladı. “Yaklaştıkları ormanın içinden birden bire ıslık sesleri aksetmeye başladı.” -O. Akçokraklı - 1.

yaḳın(lar)da 1. Yakında; çok geçmeden; (en) kısa zamanda; **bu ~** Bu zamanlarda; **~ vaḳıtlarda** Yakın zamanlarda, yakın bir zamanda; **bu ~ men onı kormedim** Bu zamanlarda ben onu görmedim. 2. Geçenlerde, yakın bir geçmişte; **daa ~ toplaşuv olıp keçti** Daha geçenlerde toplantı yapıldı; **~ onıñ toyu oldı** Geçenlerde onun düğünü oldu.

O institutnı yaḳında bitirgen, yaş, tecribesiz ekim deġil. "O, okuldan yeni mezun olmuş, genç, tecrübesiz bir doktor değil." -U. Edemova - 3.

yaḳınca Yakın, sıkı fıkı, samimi.

Yuranıñ yaşayışı ne ḳadar aġır ve murekkep ekenini men soñundan, onı yaḳınca bilgen-tanıġan soñ añlay başladım. "Yura'nın hayatının ne kadar ağır ve karışık olduğunu ben en sonunda, onu yakından tanıdıktan sonra anlamaya başladım." -E. Umerov - 1.

yaḳın-cuvuḳ bk. **yan-cuvuḳ**.

yaḳında Yakında, yakın zamanda.

O institutnı yaḳında bitirgen, yaş, tecribesiz ekim degil, oz zenaatınıñ inceliklerini yaḫşı bile. "O, okuldan yeni mezun olmuş, genç, tecrübesiz bir doktor değil. O, mesleğinin inceliklerini iyi biliyordu." -U. Edemova - 3.

yaḳındaki Yakındaki, etraftaki.

Muḫtar ozüniñ ḳalın sesinen Abdulḳadıre yaḳındaki koye kitip, tez doḫtur ketirecegini söyleyerek atına mindi. "Muhtar kalın sesiyle Abdülkadir'e yakındaki köye gidip, acilen doktor getireceğini söyleyerek atına bindi." -Cemil Seydahmet - 1.

yaḳından 1. Yakından. 2. Yakın, sıkı fıkı; **~ tanış olmaḳ** Yakından tanımak.

Kolḫozcılarnıñ turmuşlarını yaḳından bildi, adamlarnıñ isteklerini, eyecanlarını eşitti, olarnen yurekten subetleşti. "Çiftçilerin yaşantısını yakından inceledi, insanların isteklerini, heyecanlarını duydu, onlarla samimi bir şekilde sohbet etti." -Z. Kurtnezir - 1.

yaḳınında Yakınında, yanında.

Men Moskva yaḳınındaki Kaşino koyçiginde doġıp ostim. "Ben Moskova yakınındaki Kaşino köycüğünde doğup büyüdüm." -U. Edemova - 1.

yaḳınlamaḳ bk. **yaḳınlaşmaḳ**.

Ḳazanġa yaḳınlap barġanda, yolda bir ḫanda ḳonaḳ olalar. "Kazan'a yaklaştığı zaman, yoldaki bir handa konaklarlar." - Çorabatır Destanı.

yaḳınlaşmaḳ 1. Yaklaşmak. 2. Yakınlaşmak *(insanlar hakkında)*.

Tilki nege oġraġanını bilmey, çuḳur içinde şaşıp ḳala. Artıḳ saba da yaḳınlaşa. "Tilki neye uğradığını

anlamadan çukurun içinde şaşa kalır. Artık sabah da yaklaşıyordu.” -Akıllı Kirpi ve Ayneci Tilki Masalı.

yaḳınlaşmamaḳ *(olumsuz)* **yaḳınlaşmaḳ**.

yaḳınlıḳ (-ġı) 1. Yakında olmak. 2. Yakın olmak, tanışık olmak *(samimiyet anlamında)*; **o adamnen ~ı olmaḳ** O adamla tanışık olmak; **seniñ bu adamnen ~ıñ bar mı?** Senin bu adamla yakınlığın var mı?

Aḳiḳaten, redaktor işten ketkenden berli Bulat Ekremoviçnen yaḳınlığımız olmadı. “Gerçekten redaktör işten ayrıldıktan sonra Bulat Ekremoviç ile yakınlığımız olmadı.” -Z. Kurtnezir - 1.

yaḳınmaḳ Makyaj yapmak; **Merem apte yaḳınmaġa seve** Meryem abla makyaj yapmayı sever.

yaḳınmamaḳ *(olumsuz)* **yaḳınmaḳ**.

yaḳınraḳ *(ağızlarda)* Yakın, sıkı fıkı, samimi; bk. **yaḳınca**.

yaḳıp-yıḳmaḳ Yakıp yıkmak *(harap etmek)*.

Çunki onıñ yaş yuregine, ḳuvanġanda insannıñ başını kokke tiysetken, yanġanda ise yaḳıp-yıḳḳan sevgi ateşi tüşken edi. “Çünkü onun genç yüreğine, sevindiğinde insanın başını göğe değdiren, yandığına ise yakıp yıkan sevgi ateşi düşmüştü.” -U. Edemova - 1.

yaḳışmaḳ (I) Makyajı, boyası yakışmak.

yaḳışmaḳ (II) Yakışmak, yaraşmak; bk. **yaraşmaḳ**.

yaḳıt (-tı) Yakıt, yakacak; krş. **yaḳarlıḳ**.

yaḳlamaḳ *(ağızlarda)* 1. Yakalamak, kapmak, tutmak; bk. **yaḳalamaḳ**. 2. Birinin tarafını tutmak, birinden yana olmak; krş. **şefaat etmek**, **tarafını tutmaḳ**.

Lâkin bir ḳol yaḳladı ḳolumı, / Kesdi kokke doġru giden yolumı. “Lâkin bir el yakaladı elimi, / Kesti göğe doğru giden yolumu.” -A. Latifzade - 1.

yaḳlaşmaḳ *(ağızlarda)* Yaklaşmak, yakınlaşmak; bk. **yaḳınlaşmaḳ**.

Esma sıḳ-sıḳ nefes alıp arabanıñ yanına yaḳlaştı. “Esma sık sık nefes alıp arabanın yanına yaklaştı.” -A. Odabaş.

yaḳlaştırmaḳ *(ağızlarda)* Yaklaştırmak.

yaḳma, **yaḳuv (I)** *(eylem adı)* **yaḳmaḳ**; 1. Ateşleme. 2. Kavurma.

–Ateş yaḳuv işini boyle adamġa işanmaḳ olmaz. “– Ateş yakma işini böyle adam teslim etmek olmaz.” -A. Osman - 1.

yaḳma (II) 1. *(tıp)* Diş flüksiyonu, apse, diş iltihaplanması; bk. **afuruzmen**. 2. Çıban; **parmaġına ~ çıḳtı** Parmağında çıban çıktı.

yaḳmaḳ (I) 1. Yakmak, tutuşturmak 2. Ateşlemek, yakmak (sobayı); **sobanı ~** Sobayı yakmak. 3. Işık açmak, ışığı yakmak; **canım, yaḳsa yarıḳnı** Canım, ışığı yaksana. 4. *(mecaz)* Zarar vermek; yok etmek; **yaḳıp ḳavurmaḳ** Kasıp kavurmak, herşeyi mahvetmek.

Toḳtamay kitip yarı geceyi keçkende Mamut Sultan koyüniñ yanından dağa çıḳıp buyük bir ateş yaḳaraḳ, o ateş etrafında yuḳlamağa yattılar. "Durmadan giderek, gece yarısını geçtikten sonra, Mahmut Sultan köyünün yanından dağa çıkıp büyük bir ateş yaktılar. O ateşin etrafında uyumak için yattılar." -Cemil Seydamet - 1.

yaḳmaḳ (II) Sürmek krş. **silmek**.

yaḳmamaḳ *(olumsuz)* **yaḳmaḳ**.

yaḳut *(mineraloji)* Yakut krş. **ḳantaş**; **kok ~** Gök yakut, safir; **lal ~** Lal yakut; **mor ~** Ametist; **sarı** ~Topaz *(Doğal alüminyum silikatıyla flüorinden oluşan, kahverengi ya da soluk sarı renkte, sert, değerli bir taş)*.

Endi bizde demi men suḳlanıp bakḳan yaḳut tüsli sıralar arasında vızıldap kete başladıḳ. "Şimdi biz de demin özenerek baktığım yakut renkli konvoy içinde gitmeye başladık." -E. Umerov - 1.

yal Dinlenme, mola, soluk alma; **~ almaḳ** Biraz dinlenmek; **~ aluv** Soluk alma, dinlenme.

Ḳuddus: 'Aydı, anavı ateş başında bir yal alayıḳ...' demegen olsa, daa yurecek edim. "Kuddus: 'Haydi, şu ateşin başında biraz dinlenelim' demeseydi daha yürüyecektim." -A. Hilmi.

yalaḳ (-ġı) Kap, kase *(kedi, köpek vb. beslemek için)*.

yalama, yalav *(eylem adı)* **yalamaḳ**.

yalamaḳ Yalamak; **ballı parmağını ~** Ballı parmağını yalamak.

Ocaḳ başında ḳartanay / Çorap, şalġa cün taray. / Ḳara sığır balasını yalay, / Anam babama çorap yamay. "Ocak başında büyükanne / Çorap, şala yün tarıyor. / Kara sığır yavrusunu yalıyor, / Annem babama çorap yamıyor." - Tezaytuv.

yalan (I) Yalan, doğru olmayan; **~dan** Yalandan, yalancıktan, yapmacık bir biçimde; **~ı çıḳtı** Yalanı ortaya çıktı; **~ını çıḳarmaḳ** Yalanını ortaya çıkarmak; **~ çıḳmaḳ** Yalan çıkmak, yalan olduğu anlaşılmak; **~ı çıḳarıldı** Yalanı çıkarıldı; **ḳuyruḳlı bir ~** Kuyruklu yalan. ● **saña ~, maña kerçek, terekniñ ḳalınlığı bir metr bar edi** Sana yalan, bana gerçek (ister inan, ister inanma), ağacın kalınlığı bir

metre vardı; ~ **aytsam, Alla boynumnı ursun** Yalan söylüyorsam, Allah canımı alsın.

Yalannıñ yolu ḳısḳadır. “Yalanın yolu kısadır.” -Atalar Sözü.

yalan (II) bk. **yalın**.

yalanayaḳ Yalınayak, ayakları çıplak; bk. **yalınayaḳ**.

Salkın pol ustüne yalanayaḳ baskanınen eti-teni cüncigen kibi oldı. “Serin zemin üstüne yalınayak bastığında eti teni ürperir gibi oldu.” -U. Edemova - 2.

yalanbaş Başı örtülmemiş, başı açık olarak; bk. **yalınbaş**.

Ayaḳlarında şu tüste ayaḳḳapları. Yalanbaş. Saçlarını biraz ḳabartıp, guzel priçyoska yapḳan. “Ayaklarında o renkte ayakkabıları. Başı açık. Saçlarını biraz kabartıp, güzel model yapmış.” -U. Edemova - 2.

yalancı Yalancı; krş. **aldatıcı**; **~nıñ biri** Yalancının teki. ● **~ınıñ evi yansa, inanmazlar** Yalancının evi yansa, inanmazlar; **~nıñ şatı yanıda olur** Yalancının şahidi yalancı olur.

Yalancınıñ yapısına, ḫırsıznıñ ḳapısına baḳma. “Yalancının yapısına, hırsızın kapısına bakma.” -Atalar Sözü.

yalancılıḳ (-ġı) Yalancılık.

Nusret birden toktadı: - Meni yalancılıḳta ḳabaatlamaġa nasıl esasıñız bar? “Nusret birden durdu: - Beni yalancılıkla suçlamaya ne hakkınız var?” -U. Edemova - 2.

yalancınıñ-yalancısı Çok yalancı, aldatıcı.

yalançıḳtan Yalancıktan, şakacıktan; **men ~ darılam** Ben yalancıktan darılırım; **o balaġa ~ darıla** O çocuğa yalancıktan darılıyor.

yalandan 1. Yanlışlıkla; **~ oksürse, doḫtır çaġıra edi** Yanlışlıkla öksürse, doktor çağırırdı. 2. Yalandan, numaradan; **~ aġlamaḳ** Yalandan ağlamak. 3. Şakadan, şaka yaparak; **~ bir şey aytsañ, aman darıla** Şakadan bir şey söylesen, hemen darılır; **~ tiyseñ, aġlay** Şakadan dokunsan, ağlar.

Aman ayneciliknen aġızını kopürtip, yalandan, olgen kibi yol ortastna tüşip yata. “Hemen kurnazlıkla ağzını köpürtür, yalandan ölmüş gibi yaparak yolun ortasına yatar.” -Akıllı Kirpi ve Ayneci Tilki Masalı.

yalandatmaḳ *(ağızlarda)* Aldatmak, uyutmak; bk. **aldatmaḳ**.

yalanġaç *(ağızlarda)* Çıplak, cıbıldak, üstünde giysi bulunmayan; bk. **çıplaḳ**.

Alımızını em baḳınız, / Ust-başımız yalanġaç, / Çekişemiz dünya içinde / Eki kun yursek, bir kun aç. “Halimize

hepiniz bakın, / Üst başımız çıplak, / Uğraşıyoruz dünyanın içinde / İki gün dolaşırsak, bir gün aç.” -H. Çergeyev.

yalanġaçlamaḳ *(ağızlarda)* Soymak, soyundurmak; bk. **soyundırmaḳ**, **çıplaḳlatmaḳ**.

yalannıñ-yalanı Külliyen yalan, tamamıyla yalan.

yalan-yañlış: **~, men o türküni yırladım** Yalan yanlış, o türküyü söyledim.

Bu dünyada olġan şeyler episi olar içündir, / Yalan-yañlış, ne de olsa, olar aytsa, uçundır. “Bu dünyada olan şeylerin hepsi onlar içindir, / Yalan yanlış, ne olsa da, onlar söyleyince doğrudur.” -M. Nuzet - 1.

yalçı *(Kodeks Kumanikus)* İşçi, emekçi, hizmetçi.

yalçımaḳ *(ağızlarda)* 1. Sevinmek, mutlu olmak, memnun olmak; bk. **ḳuvanmaḳ**. 2. İhtiyaca göre almak, gerekeni almak.

yalçımamaḳ *(olumsuz)* **yalçımaḳ**; **bu şey maña yalçımay** Bu şey beni memnun etmedi.

yalçın Yalçın, dik, sarp; krş. **sarp**.

yalçınlı Sarp yeri bulunan.

yaldama, **yaldav** *(eylem adı)* **yaldamaḳ**; Yüzme; **~ ḳuvığı** *(anatomi)* Yüzme kesesi (balıklarda).

yaldamalı Yavaş, ağır, ahenkli, uyumlu, akar gibi, akıcı, seyyal; **~ naġme** Ahenkli bir melodi; **~ areketler** Akıcı hareketler; **~ ozenler** Akan nehirler.

yaldamaḳ Yüzmek.

yaldavuç (-çı) Yüzgeç; **koküs ~ları** *(anatomi)* Göğüs yüzgeçleri.

yaldavuḳ (-ġı) 1. Yüzen, yüzer. 2. Olta mantarı. 3. *(zooloji)* Su böceği; *Gyrinidae sp*.

yaldavuḳlıḳ (-ġı) Yüzerlik, batmazlık.

yaldayıcı Yüzücü, yüze bilen; **mair ~** Usta yüzücü.

yaldayış Yüzme stili.

yalday-yalday Yüze yüze (uzunca bir süre); **~ yalıġa barıp çıḳtım** Yüze yüze sahile varıp çıktım.

Puskülim ketti deryaġa, dostlar, yalday-yalday, Mindirdiler gemige, dostlar, alday alday. “Püskülüm gitti deryaya dostlar, yüze yüze, Bindirdiler gemiye dostlar aldata aldata.” -Halk Yırı.

yaldız 1. Yaldız *(yaprak durumundaki altın veya gümüş)*; altın kaplama; **~ altını** Yaldız altın, altın varak; **~nen ḳaplanġan** Yaldızla kaplanmış. 2. *(mecaz)* Aldatıcı dış görünüş, göz boyama.

yaldızcı Yaldızcı, yaldız kaplama ustası.

yaldızlamaḳ 1. Yaldızlamak *(Eşyaya altın veya gümüş görünüşü vermek için onu yaldızla kaplamak)*. 2. Gösterişli süslerle değersizliğini veya kötülüğünü gizlemek.

Batıġa avıp başlaġan ḳış kuneşiniñ zayıf nurları ḳara bulutlarnıñ o yer, bu yerini teşip keçe ve daġ uçlarıñı yaldızlay, ḳar ustünde yıltırap, kozlerni ḳamaştıra. "Batıya yükselmeye başlayan kış güneşinin zayıf ışıkları kara bulutların orasını burasını deşerek geçiyor ve dağ tepesini yaldızlıyor, kar üstünde yıldırayıp, gözleri kamaştırıyor." -A. Osman - 2.

yaldızlı 1. Yaldızlı *(üzerine yaldız sürülmüş, yaldızla süslenmiş)*. 2. *(mecaz)* Aldatıcı, göz boyayıcı.

Kuneş yaldızlı ışıḳlarile koşe bucaġı kun kunden ornekley, sırlay, yaraştıra. "Güneş yaldızlı ışıklarıyla köşe bucağı günden güne nakışlıyor, parlatıyor, güzelleştiriyor." -A. Hilmi.

yalelli Sinir bozucu (devamlı tekrarlanan) sözler; krş. **bezgelek sözler**.

yalġama İlave, ek; krş. **affiks**, **soñluḳ**.

Ozbeklerde çoḳluḳ yalġaması urmet manasında da ḳullanıla. "Özbeklerde çokluk eki, hürmet anlamında da kullanılıyor." -A. Osman - 2.

yalġız *(ağızlarda)* Yalnız, tek.

yalġuz *(Kodeks Kumanikus)* Yalnız, tek, yegane; bk. **yañġız**, **yekâne**.

yalı Yalı, sahil, kıyı krş. **sail**, **kenar**; **~ boyu** Sahil boyu; **~ kenarı** Sahil kenarı; **deñiz ~sı** Deniz yalısı; **keñ ~ kenarı** Geniş sahil kenarı.

Metiy yalıġa çıḳa, açıp baḳsalar içinde bir ḳız bar. "Varil kıyıya çıkarılır, açıp baktıklarında içinde bir kız var." -Edige Destanı.

yalıboylu, **yalıboyulı** Sahil sakini, kıyı sakini; **~lar** Sahil sakinleri; **~larnıñ tili** Sahil sakinlerinin dili.

yalıboyu Sahil boyu, deniz kenarı *(Kırım'ın güneyi)*.

Yalıboyu arabalarınıñ durduġı ḫanlardan birine ketti. "Sahil boyu arabalarının durduğu hanlardan birine gitti." -A. S. Ayvazov - 1.

yalıḳ *(ağızlarda)* Şal, örtü, mendil; bk. **yavlıḳ**.

yalın (I) 1. Yele; **atnıñ ~ını taramaḳ** Atın yelesini taramak. 2. Alev; **ateşniñ ~ları** Ateşin alevleri; **balaban ~** Kocaman ateş; **ateşniñ ~ları bir terekten bir terekke keçe edi** Ateşin alevleri bir ağaçtan diğerine sıçrıyordu.

Atlarnı pek severdim, oḳumadan ḳaçar, cılḳıġa çapardım; cilḳıda kozime baḳḳan keri, ton, kuren, borlı... sınlı bir at kordimmi, ḳunan, dönen-baḳmazdım,

bir arḳan atar, tutar, yalınına yapışır, cügen salar, minerdim! “Atları çok seviyordum, okuldan kaçar, atlara koşardım; atların içinde gözüme bakan koyu kestane renkli, doru, kahverengi, aklı kırmızı... gösterişli bir at gördüm mü, yaşına bakmadan bütün taylara bir halat atar, tutar, yelesine yapışır, dizgini koyar, binerdim!” -N. Çelebicihan.

yalın (II) Çıplak, yalın, sade; **~ ḳılıçnen** Kını olmayan kılıç.

Ḳoyun sürüsi artından yazda sıcaḳ ḳum ustünde, ḳışta buzlu ḳum ustünde yalın ayaḳ, yalın baş yurdi. “Koyun sürüsü ardından yazın sıcak kum üstünde, kışın buzlu kum üstünde yalın ayak, yalın baş yürüdü.” -Çerkez Ali - 1.

yalınayaḳ Yalın ayak, daltaban.

Ayaḳḳap meseleside ḳolay çezile, çunki bizler tap suvuḳ kuz yaġmurları yaġıp başlaġanġa ḳadar yalınayaḳ yüremiz. “Ayakkabı meselesi de kolay çölülürdü, çünkü biz ta soğuk güz yağmurları yağmaya başlayıncaya kadar yalın ayak geziyoruz” -C. Ahmetov.

yalınayaḳlanmaḳ Ayakkabılarını çıkarmak; **yalınayaḳlanıp ḳuyuġa tüşmek** Ayakkabılarını çıkarıp kuyuya girmek.

yalınbaş (*ağızlarda* **yalanbaş)** Başı örtülmemiş, başı açık.

–Bulat Ekremoviç, yalınbaş, yengil kiyinip çıḳḳansıñız, boyle ava aldata bilir, –dedi o, raykom sekretarına, – içeri kiriñiz. “– Bulat Ekremoviç, başınız açık, ince giyinmişsiniz. Böyle havalar aldatabilir, – dedi o bölge komitesi sekreterine, – içeri girin.” -Z. Kurtnezir - 1.

yalınlı Yeleli.

Artıḳ men bol-bol korenlerge, torularġa, borlularġa ḳavuşḳan, artıḳ bu iri kozli ipek yalınlı, sevgili aygırlar tamamile menim olġan ediler. “Artık ben bol törenlere, dorulara, borlulara kavuşmuş, artık bu iri gözlü, ipek yeleli, sevgili aygırlar tamamıyla benim olmuşlardı.

yalınmaḳ *(ağızlarda)* Yalvarmak; bk. **yalvarmaḳ**.

yalıñız (I) Yalnız, tek *(yanında başkaları bulunmayan)*; bk. **yañġız**.

Balalar ḳorkıp ḳaçalar, yalıñız Çoranen Ḳılınçaḳ ekisi ḳalalar. “Çocuklar korkup kaçarlar, yalnız Çora ile Kılınçak ikisi kalır.” -Çorabatır Destanı.

yalıñız (II) *(zarf)* Yalnız, sadece, ama; krş. **tek**, **faḳat**, **lâkin**, **ama**, **ancaḳ**.

Yalıñız iki kun, iki gice çalsalar yeter. “Sadece iki gün iki gece çalarsalar yeter.” -S. A. Özenbaşlı.

yalıñızlıḳ Yalnızlık; bk. **yañġızlıḳ**.

yalḳ: **~ etmek** Parıldamak, parlamak, pırıldamak, parlayıp sönüvermek; **~ etip yaşın yaşnadı** Şimşek çaktı. ● **başım içinde ~ ete, ağıra** Başım zonkluyor, ağrıyor; **~ etip yuregim sançtı** Kalbime ani bir sancı sapladı.

Yalḳ etip, kozlerini keñ açıp, şaşḳın-şaşḳın ḳardaşına baḳtı. "Birden irkilip, gözlerini irice açarak, şaşkın şaşkın kardeşine baktı." -İ. Paşi.

yalḳaḳ (-ġı) Sümük; krş. **sümük, silekey**; **~ çıḳmaḳ** Sümük çıkmak.

yalḳaḳlı Sümüksü, sümüksel, mukoz.

yalḳarmaḳ Yalvarıp yakarmak; bk. **yalvarıp-yalḳarmaḳ**.

yalḳıldamaḳ Koparmak, çıkarmak, sökmek, sızmak, acımak (yara hakkında).

yalḳıldamamaḳ *(olumsuz)* **yalḳıldamaḳ**.

yalḳın (I) 1. Küçük kazıklar *(At arabasının çadırını yanlarından desteklemek için kullanılır)*. 2. *(ağızlarda)* Yonga *(Kesilen, yontulan ya da rendelenen bir şeyden çıkan irice parça)*; bk. **balta yonġası**, **yonġa**.

yalḳın (II) *(ağızlarda)* İkiyüzlü, riyakar; bk. **ekiyuzli**.

yalḳın (III) *(ağızlarda)* Alev, ateş; bk. **yalın**.

yalla (I) 1. Git, yürü!; **~ soḳaḳḳa!** Yürü, git, sokağa! 2. Yola koyulmak, yol almak; **~ babam sen, ketti** Babam yola koyulup gitti.

yalla (II) Söylenti, rivayet, dedikodu; bk. **emiş-demiş**; **gazeta ~sı** Gazete dedikodusu; **~ cayratmaḳ** Söylenti çıkarmak, dedikodu yaymak.

yalmaḳ *(ağızlarda)* Utanmak, çekinmek; bk. **utanmaḳ**.

yalmamaḳ (I) *(olumsuz)* **yalmaḳ**.

yalmamaḳ (II) *(ağızlarda)* Tıka basa yemek; hiç doymazcasına yemek yemek.

yalman Bıçağın düz tarafı.

yalmavız Baba Yaga *(Slav folklorunda cadı veya büyücü bir karakterdir)*, cadı; bk. **cadı**, **obür**.

yalnış *(ağızlarda)* Hata, yanlış, yanılgı; bk. **yañlış**.

yalnış, yalñız *(ağızlarda)* Yalnız, tek, yegane; bk. **yañġız**.

Evel zaman çeşit sesler / Çuvuldardı bu evlerde, / Şimdi yalñız ḳuşçuḳlar / Suv içeler bu kemerde. "Evvel zamanlarda çeşitli sesler / Cıvıldardı bu evlerde, / Şimdi yalnız kuşcağızlar / Su içiyorlar bu kemerde." -H. Çergeyev.

yalpaḳ (-ġı) Yassı, düz; krş. **tüz**; **~ça** Yassıca; **~ taş** Yassı taş; **~ burun** Yassı

burun; **ayaḳları ~, başında kiyiz ḳalpaḳ** Ayakları yassı, başında keçe kalpak.

Sıralar sıra-sıra tizilgen, ḳarşıda ḳara, yalpaḳ, eki tuyaḳlı bir taḫta tura edi. "Sıralar sıra sıra dizilmiş, karşıda kara, düzgün, iki ayaklı bir tahta duruyordu." -N. Çelebicihan.

yalpaḳbaş Düz kafalı.

yalpaḳca *(Baydar ağzında)* bk. **yalpaḳça**.

yalpaḳça *(ağızlarda)* Düzce, yassıca.

Burnı buyükçe ve biraz da yalpaḳça. Kaverenkli kozleri adamġa meraknen bakalar. "Burnu büyükçe ve biraz da yassı. Kahverengi gözleri adama merakla bakıyor." -U. Edemova - 2.

yalpaḳlaşmaḳ Düzleşmek, yassılaşmak.

yalpaḳlaşmamaḳ *(olumsuz)* **yalpaḳlaşmaḳ**.

yalpaşmaḳ: **yalpaşıp oturmaḳ** Yayılıp oturmak; **divanda yalpaşḳan**, **otura** Divanda yayılıp oturuyor.

yalpaştırmaḳ *(mecaz)* Ağzını dümdüz etmek; tokatlamak; **eñsesine** ~ Ensesini tokatlamak; **şamar** ~ Şamar yapıştırmak.

yalpaştırmamaḳ *(olumsuz)* **yalpaştırmaḳ**.

yalpatmaḳ Yassılaştırmak.

yalpatmamaḳ *(olumsuz)* **yalpatmaḳ**.

yalt bk. **yalḳ**.

Nezaket başını koterip, yalt etip onıñ yuzüne baḳtı. "Nezaket başını kaldırıp, birden onun yüzüne baktı." -İ. Abduraman - 1.

Yalta Yalta; Kırım'da bir kasaba.

Orada da eki saat raatlandıḳtan soñra, Yaltaya kitmek uzre areket etmişlerdi. "Orada da iki saat dinlendikten sonra, Yaltaya gitmek üzere hareket etmişlerdi." -A. S. Ayvazov - 1.

yaltaḳ (çı) Dalkavuk, yaltakçı, yağcı.

–Muḳayt oluñız, anavı yaltaḳ Anisimniñ kozüne ilişmeñiz, –dedi Katya yenge, etrafına baḳıp. "–Dikkatli olun, şu yaltakçı Animin gözüne ilişmeyin, dedi." -E. A. Osmanoğlu - 1.

yaltaḳlanmaḳ Yaltaklanmak, yaltaklık etmek, dalkavukluk etmek; krş. **piyazlanmaḳ**.

Onıñ tışḳa çıḳḳanını korgen ovçarka kopegi çapıp kelip, yaltaḳlana başladı. "Onun dışarı çıktığını gören çoban köpeği koşarak gelip yalakalığa başladı." -M. Ablalimov.

yaltaḳlıḳ (-ġı) Yaltaklık, dalkavukluk.

Aḳsızlıḳ ve yaltaḳlıḳnı korecek kozü yoḳ. "Haksızlık ve yaltaklığı görecek gözü yok." -Çerkez Ali - 1.

yaltıramaḳ *(ağızlarda)* Parlamak, ışıldamak, pırıldamak; bk. **yıltıramaḳ**.

Suvġa tuşken şavlesi de, bir kümüşday yaltıray, / Dersiñ ki, suv pek salḳın da, sanki uşüp, ḳaltıray... "Suya düşen ışıltısı da, bir gümüş gibi parlıyor, / Sanki, su çok serin de, sanki üşüyüp titriyor…" -M. Nuzet - 1.

yaltıravuḳ bk. **yıltıravuḳ**.

Ayaḳlarına yaltıravuḳ çızmalarını kiye. "Ayaklarına parlak çizmelerini giyer." - Mirzanen Nogay Masalı.

yaltramaḳ Parlamak, ışıldamak; bk. **yıltıramaḳ**.

yalt-yult Parıltı oyun, ışıklı oyun, bilgisayar oyunu.

yalvara-yalvara Yalvararak, dilenerek.

Turna babay yalvara-yalvara, ozüniñ saġ ḳaldırılmasını rica ete. "Turna baba yalvara yakara kendinin sağ kalmasını sağlamaya çalışır." –Turna Babay Masalı.

yalvarıcı 1. Rica eden kimse, yalvaran kimse. 2.: **~ ses** Yalvaran ses.

Refat soñġı bir yalvarıcı sesle: -Atınız! Çekiştirmeniz, men ep bir yaşamam! - dedi. "Refat, son bir defa yalvaran bir sesle: -Öldürün! Uğraşmayayım, ben kesinlikle ya- şamam, dedi." -Cemil Seydamet - 1.

yalvarılmaḳ *(edilgen)* **yalvarmaḳ**; **boyle şeyler içün yalvarılır mı?** Böyle şeyler için yalvarılır mı?

yalvarıp-yalḳarmaḳ Yalvarıp yakarmak, çok yalvarmak.

Yalvarıp-yalḳarıp içeri zornen kirdi. "Yalvarıp yakarıp içeri zorla girdi." -U. Edemova - 1.

yalvarma, **yalvaruv** *(eylem adı)* **yalvarmaḳ**; Yalvarma, yalvarış, niyaz.

Anasınıñ bu yalvaruvı, iç bir fayda bermey. "Annesinin bu yalvarması, hiçbir fayda vermez." -Kozukurpeç Destanı.

Onıñ yalvarmalarından ḳurtulamaġan anası buyük bir muḳaytlıḳnen divardaki ḳapnı alaraḳ opip mañlayına tiysetti ve içindeki Ḳurannı Cin Mambetke kosterdi. "Onun yalvarmalarından kurtulamayan anası büyük bir mukayyetle duvardaki kapı alarak öpüp alnına değdirdi ve içindeki Kuran'ı Cin Mambet'e gösterdi." -Cafer Seydamet.

yalvarmaḳ Yalvarmak, dilenmek; **canım, yalvaram saña!** Canım, sana yalvarıyorum!; **yalvarırım!** Yalvarırım!, Lütfen!

Bir dalda eki kiraz, / Biri al, biri beyaz. / Yalvarırım mevlâma, / Şu guzelni maña yaz. "Bir dalda iki kiraz, / Biri al

biri beyaz. / Yalvarırım mevlâma, / Şu güzeli bana yaz.” -Mane.

yalvarmamaḳ *(olumsuz)* **yalvarmaḳ**.

yalvartmaḳ *(ettirgen)* **yalvarmaḳ**; **yapacaḳ amma biraz ~ istey** Yapacak ama biraz yalvartmak istiyor.

Adamlar ziyade zorlap başladılar. O ise, ep yalvarta. “İnsanlar çok zorlamaya başladılar. O ise, hep yalvartır.” -Çerkez Ali - 1.

yalvartmamaḳ *(olumsuz)* **yalvartmaḳ**.

yamaç (-çı) Yamaç, meyil, yokuş; krş. **cap**, **eniş**; **sarp ~** Keskin yamaç; **tik ~** Dik yamaç, sarp yamaç; **daġ ~ı** Dağ yamacı.

yamaḳ Kalfa, çırak, uşak; krş. **ḳalfa**, **şegirt**; **aşçı ~** Aşçı çırağı.

yamam *(konuşmada)* Yamyam *(insan eti yiyen kimse)*.

yamamaḳ bk. **yamatmaḳ**; Yama vurmak, yamalamak, yama ile onarmak.

Kazarmanıñ er bir koşesinde toplaşḳan askerlerden kimisi urbasını yamamaḳta, kimisi de mektüp yazmaḳta, bir taḳımı da türküler söylemekte ediler. “Kışlanın her köşesinde toplanan askerlerin kimisi elbiselerini yamıyor, kimisi mektup yazıyor, bir kısmı da türküler söylüyordu.” -Cemil Seydamet - 1.

yaman (I) 1. Kötü, fena, yaman; krş. **fena**, **yaramay**, **martaval**. 2.: **~ koznen** Kem gözle; **~ niyet** Art niyet. 3.: **~ ḳurt** *(zooloji)* Eşekarısı; *Vespa sp*.

Asadan kelir bir sürü cılḳı, / Cılḳılarnıñ yamandır ḳılığı. “Aşağıdan gelir bir sürü at, / Atların fenadır huyu.” - Kozukurpeç Destanı.

yaman (II) *(ağızlarda)* Çok, pek, gayet; krş. **pek**, **çoḳ**, **ġayet**, **olduḳça**, **fena**; **~ yaḫşı** Çok iyi; **~ sevmek** Çok sevmek; **~ talapkâr** *(ağızlarda)* Çok titiz, çok ciddi, zor beğenir; **~ ḳorḳam** Çok korkuyorum; **sözüñ ḳalbime ~ siñdi** Sözün ruhuma dokundu.

Tilki yaman açuvlana da: -Sendayın dostum olġance olmaġanı yaḫşı - dep, oz yolını devam ettire. “Tilki çok kızar ve: -Senin gibi dostum olana kadar, olmasın daha iyi, der ve yoluna devam eder.” -Akıllı Kirpi ve Ayneci Tilki Masalı.

yamanlamaḳ Lekelemek, karalamak, kötülemek *(biri veya bir şey için olumsuz, aşağılayıcı, hoş olmayan sözler söylemek)*.

Mana söz ḳata, Nayleni yamanlap başlay. “Benimle sohbet ediyor, Nayle'yi kötülemeye başlıyor.” -A. Hilmi.

yamanlıḳ (-ġı) Kötülük, fenalık; krş. **yaramaylıḳ**; **~ı yoḳ** Kötülük yok; **kimsege ~ istememek** Kimsenin kötülüğünü istememek; **~ tilegen** Kötü niyetli; **birine ~ yapmaḳ (**veya **etmek)** Birine kötülük yapmak; **ondan ~ çıḳmaz** Ondan kötülük çıkmaz; **~nen yaḫşılıḳ tapmazsıñ** Kötülükten iyilik bulamazsın; **~ ogretmek** Kötülük öğretmek; **men saña ne ~ yaptım?** Ben sana ne kötülük yaptım?

Ḳurtali aḳay ayıngan soñ lanet etken içkige, / Degen: - yamanlıḳta aslı yoḳtır yetken içkige. "Kurtali akay ayıldıktan sonra lanet etmiş içkiye, / Demiş, kötülükte gerçekten yoktur ulaşabilen içkiye." -M. Nuzet - 1.

yamanlıḳlı Kötü niyetli, fenalıklı; **~ olmaḳ** Kötü niyetli olmak.

yamanlıḳsız Zararsız, iyi niyetli; **~ olmaḳ** İyi niyetli olmak.

yaman-yaman *(ağızlarda)* Uğursuz şekilde; feryat figan; bk. **oġursız**; **curtlıḳlarda miyavḳuşlar yaman-yaman baḳıra** Kaldığımız yerde baykuşlar uğursuz uğursuz bağırıyor.

Olar Yusufnıñ anasına yapıştılar. Anası yaman-yaman bağırdı. Yusuf da bağırdı. "Onların Yusuf'un annesine yapıştılar. Annesi feryat figan bağırdı. Yusuf da bağırdı." -A. Osman - 1.

yamatamamaḳ Yama yapamamak, yamatamamak.

yamatmaḳ 1. Yama yapmak. 2. Onarmak (ayakkabı).

yamatmamaḳ *(olumsuz)* **yamatmaḳ**.

yamattırmaḳ *(ettirgen)* **yamatmaḳ**.

yamattırmamaḳ *(olumsuz)* **yamattırmaḳ**.

yamav Yama.

Şu sebepten olsa kerek, menim ştanımda yamavlar episindekinden çoḳça ola. "Her halde bundan dolayı benim pantolonlarımın üzerindeki yamaların sayısı hepsininkinden fazlaydı." -C. Ahmetov.

yamavġan (*ağızlarda* **yamavmış)** Yamalı, yamanmış; bk. **yamavlı**; **~ ştan** Yamalı pantolon.

yamavlama bk. **yamatma**.

yamavlı Yamalı *(yama vurulmuş, yama ile onarılmış olan)*; krş. **yamavġan**.

Ḳırḳ yamavlı toḳuma ştanını, çilterli keten kolmegini kiyip yol yaġasında pusıp turġan arḳadaşlarına barıp ḳoşuldı. "Kırk yamaası olan dokuma pantolonunu, keten gömleğini giyip yol kenarında sessiz duran ar kadaşlarına katıldı." -Y. Bolat.

yamyam Yamyam.

yamyamlıḳ (-ġı) Yamyamlık.

yan 1. a) Yan; krş. **yaġ**, **taraf**; **yanında aḳça yoḳ edi** Yanında para yoktu; **~ında** Yanında; **pasportım ~ımda yoḳ** Pasaportum yanımda değil; **siziñ ~ıñızda** Sizin yanınızda; **bizim ~ımızda** Bizim yanımızda; **~ındaki** Yanındaki; **onıñ ~ında ḳalmaḳ** Onun yanında kalmak; **koy ~ından keçtik** Köyün yanından geçtik; **o ~ bu ~** O yan bu yan. b) *(ağızlarda)* Taraf, yön; **o ~dan** O taraftan; **saġ ~ına yatıp yuḳlamaḳ** Sağ tarafına yatıp uyumak; **şapkesini bir yan kiygen** Şapkasını yan giymiş. 2. *(matematik)* Kenar; **uçkoşelikniñ yanı** Üçgeninin kenarı; **bir ~lı koşeler** Eşkenar üçgenin karşılıklı açılar. 3. Yanal kama, yan kama *(Kırım Tatarlarının geleneksel kıyafetinde)*. 4. Yanında, yakınında, civarında; **şeer yanlarında** Şehir yakınlarında. 5.: **~ kemik** *(anatomi)* Parietal kemik *(Kafatası duvar kemiği)*. 6. Kenar, yanı (araba, makine vb.).

Deryadaki ḳayıḳlar, / Yan gideler balıḳlar. "Deryadaki kayıklar, / Yan giderler balıklar." -Halk Yırı.

yana Tarafında (birinden yana olmak); **birinden ~ olmaḳ** Birinden yana olmak; **ondan ~ olmaḳ** Onun tarafında olmak.

yanaḫ Yanak; bk. **yanaḳ**.

yanaḳ (-ġı) 1. Yanak; **saġ ~** Sağ yanak, **sol ~** Sol yanak; **~ından opmek** Yanağından öpmek; **al ~lar** Pembe yanaklar; **tolu ~lı** Şişman yanaklı; **ḳırmızı ~lar** Kırmızı yanaklar; **tolġun ~lar** Dolgun yanaklar; **onıñ ~ları tolu** Onun yanakları dolgun; **~ları batıḳ (***veya* **oyuḳ)** Çökük yanaklı. 2: **~ kemigi** *(anatomi)* Elmacık kemiği.

Kelinniñ kiygeni aldır, / Al yanaḳtan aḳḳan baldır. "Gelinin giydiği aldır, / Al yanaktan akan baldır." -Halk Yırı.

yanaḳlı Yanaklı; **tolġun ~** Dolgun yanaklı; **salpı ~** Sarkık yanaklı.

Odaġa başında ḳara ḳalpaḳ ve ustüne ḳumral tüste kurk kiygen orta boylı, keñ cavrınlı, uzunca yuzlü, ḳırmızı yanaḳlı, somurḳaş adam kirdi. "Odaya başında siyah kalpak ve üstünde kumral renkte kürk giymiş orta boylu, geniş omuzlu, uzunca yüzlü, kırmızı yanaklı, somurtkan adam girdi." -İ. Abduraman - 1.

yanardaġ Yanardağ, volkan; **söngen ~** Sönmüş yanardağ; **~ aġzı** Yanardağ ağzı, krater; **ḳaradaġ bir vaḳıtlarda areket etken yanardaġ olġan, soñ söngen** Karadağ zamanında aktif bir volkandı, sonra söndü.

Bu istek, oña boysunmay, yureginiñ terenliginden yanardaġ kibi uvuldap çıḳtı. "Bu istek ona boyun eğmeden,

yüreğinin derinliğinden yanardağ gibi uğuldayarak çıktı.” -A. Osman - 2.

yanaşa Yanındaki, yanı başındaki, komşu; **~ koy** Komşu köy.

Yanaşa odada ortancı ḳardaşımız yaşay. “Yan taraftaki odada ortanca kardeşim yaşıyor.” -Altın Alma Masalı.

yanaşma, **yanaşuv** *(eylem adı)* **yanaşmaḳ**; **meselege doġru** ~ Meseleye doğru yaklaşım.

Ḳış ayları bir saniye eḥmalcılıḳ, ya da işke suvuḳ yanaşuv buyük bela çıḳara bile. “Kış aylarında bir saniye ihmalcilik, ya da işe soğuk yanaşma büyük bela çıkarabilir.” -Çerkez Ali - 1.

yanaşmaḳ 1. Yanaşmak *(bir şeyin, bir kimsenin yanına gelmek)*. 2. Yanaşmak *(vapur, kayık vb. kıyıya varmak)*; **gemi iskelege yanaştı** Gemi iskeleye yanaştı. 3. Başlamak; **yanaştı urmaġa, ezmesini çıḳardı** Dövmeye başladı, pestilini çıkardı.

Kenarda turġan bir ḳaç kopek nevbet bekley, insanlar leş başından çekilse, onlar yanaşacaḳlar. “Kenarda duran birkaç köpek sıra bekliyor, insanlar leşin başından çekilirse, onlar yanaşacaklar.” -U. İpçi - 1.

yanat (-tı) *(zooloji)* Rakun; **~ ton** Rakun kürkü.

yana-yana 1. Yanmaya devam eden; **menim sigaregam ~ kül oldı** Benim sigaram yana yana kül oldu. 2.: **~ kül oldım** Yana yana kül oldum *(Bütün varlığını yitirmek, mahvolmak)*.

yanbaş 1. *(ağızlarda, anatomi)* Kalça, kıç, kabakıç, popo; bk. **san**, **but**. 2.: **~ kemigi** *(anatomi)* Uyluk kemiği. 3.: **~tan atmaḳ** *(spor)* Uyluktan tutup atmak *(güreşte)*.

Çoḳ oturmaḳtan saġ yanbaşı aġırsa kerek, o ḳolaysızca ḳıbırdanıp, tizlerinden ḳollarını aldı ve sol yanbaşı ustüne aylandı. “Çok oturmaktan sağ kalçası ağrımış olmalı, o zorlukla kıpırdayıp, ellerini dizlerinden aldı ve sol kalçasının üstüne döndü.” -İ. Paşi.

yanbaşlamaḳ: **yanbaşlap oturmaḳ** Yana doğru oturmak, yamuk oturmak; **yanbaşlap yatmaḳ** Yana doğru uzanmak, yamuk yatmak.

Şaripovnı ozġarġan soñ, yuzüm asması astındaki aġaç krovatḳa kelip yanbaşladı. “Şaripov’u uğurladıktan sonra üzüm asmasının dibindeki yatağa uzandı.” -Z. Kurtnezir - 1.

yan-cuvuḳ Yakınlar, yakın; **~ ḳoymamaḳ** Yanına yaklaştırmamak; **~ ḳoymay** Yanına yaklaştırmıyor; **~ kelmemek** Yakınlarına gelmemek; **~ almay** Yanına almıyor.

yandaḳ bk. **yandıḳ**.

yandaş Bitişik bulunan, komşu; **~ ḳafiyeler** *(edebiyat)* Tam kafiye; **~ koşeler** *(matematik)* Komşu açılar.

yandaşlamaḳ: **yandaşlap oturmaḳ** *(ağızlarda)* a) Yanında oturmak. b) Yandan oturmak, yamuk oturmak.

yandavur Yandan koşulan; **~ at** Yandan koşulan at.

yandıḳ (-ġı) *(botanik)* Deve dikeni; *Alhagi sp.*; **ḳara ~** *(botanik)* Diken.

yandırmaḳ *(konuşmada)* 1. Vurmak (birine); **arḳasına ~** Sırtına vurmak; **ḳulaġına ~** Kulağına vurmak. 2. Devirmek, yuvarlamak *(içki içmek anlamında)*; **bir ḳade ~** Bir kadeh yuvarlamak. 3. Yakmak.

Celil ḳolun silkip ḳutarġan soñ ruhu ġafil mondırġa bir şamar yandırdı, zavallı şu saat vagonnıñ obür başına tüştü. “Celil kolunu silkip kurtardıktan sonra ruhu gafil görevliye bir tokat indirdi. Zavallı o saat vagonun öbür başına düştü.” -B. Çobanzade - 2.

Uyanam, asretlik bağrımnı tile, / Ayrılıḳ otında soñ yandırasıñ. “Uyanıyorum, hasret bağrımı deliyor, / Sonra da ayrılık ateşinde yakıyorsun.” -M. Ablalimov.

yangi *(Kodeks Kumanikus)* Yeni, çağdaş; bk. **yañı**.

yanġaḳ *(Kodeks Kumanikus)* Yanak; bk. **yanaḳ**.

yanġan 1. **(***ağızlarda* **yanmış)** *(mecaz)* Yanmış, yanık. 2. Yanıcı.

Ḳıynalmaḳtan canı yanġan peygamber, yüksek bir dağnıñ töpesine çıḳıp, allaġa şikâyet etmege başlaġan. “Zulümden canı yanan peygamber, yüksek bir dağın tepesine çıkıp, Allah'a şikâyet etmeye başlamış.” -Ayuvdağ Efsanesi.

yanġı 1. *(tıp)* İltihap; **aḳ ciger ~sı** Akciğer iltihabı; **limfa tüyümleriniñ ~sı** Lenf düğümleri iltihabı. 2. *(ağızlarda)* Hastalık, illet.

yanġılmaḳ *(Kodeks Kumanikus)* Yanılmak; bk. **yañılmaḳ**.

yanġın Yangın; **~ı söndürmek** Yangını söndürmek; **dağ (**veya **orman) ~ı** Orman yangını; **cenk ~ı** Savaş ateşi; **~ maşnası** İtfaiye aracı; **~ komandası** İtfaiye.

Lâkin ẖatip aḳay içerisinde olġan bu yanġınnıñ ateşini tışarıġa çıḳarmadı. “Fakat hatip akay, içinde olan bu yangının ateşini dışarıya vurmadı.” -C. Gafar.

yanġıncı İtfaiyeci.

yanġıramaḳ Ses çıkarmak, ötmek; **naġme yanġıray** Şarkı söylemek.

yanġız bk. **yañġız**.

Yanġız ḳadın, ḳanatsız ḳuş. “Yalnız kadın kanatsız kuştur.” -Atalar Sözü.

yanıçar bk. **yeniçeri**.

yanıḳ (*ağızlarda* **canıḳ)** (-ġı) 1. Yanık, yanmış; **~ ḳoḳumaḳ** Yanık kokmak. 2. Yanık (yanmış yer); **aġır ~** Ağır yanık. 3. Yanma (hissi). 4.: **ḳara ~** Derin yara, derin yanık izi. 5. Yanan, yanma. 6. *(mecaz)* Acı, keder, gam, üzüntü; **~ını çekmek** (biri/bir şey için) Çok ve için için üzülmek, kederlenmek, kahırlanmak; **yurek ~ı** Çok kederli; **yuregimde bir ~ bar** Derin bir kederim var; **~tan** Kederden; **~ımdan aġlayım** Kederden ağladım; **~larından saçları çalardı** Kederden saçları ağardı; **sen ~ıñdan azasıñ** Kederinden zayıflıyorsun.

Suvuḳsuvnıñ içinde, dostlar, beş almalıḳ, / İç Ḳırımġa kesmedi, dostlar, böyle yanıḳ. “Soğuksu'yun içinde dostlar, beş elmalık, / Hiç Kırım'dan geçmedi dostlar böyle yanık.” -Halk Yırı.

yanıḳlamaḳ Üzüntü duymak, kederlenmek *(zaman zaman)*.

Mamacan Niyazovnıñ şimdi boyle yanıḳlap söylegeni esassız degil, elbet de. “Mamacan Niyazov’un bu şekilde acıyla söyledikleri asılsız değil, elbette.” -Z. Kurtnezir - 1.

yanıḳlamamaḳ *(olumsuz)* **yanıḳlamaḳ**.

yanıḳlı Kederli, derin üzüntülü; **~ aġlav** Kederli ağlama.

Yaş dervişniñ dülber, yanıḳlı sesi, türküsindeki rica ve ezgileri eñ soñ ḫan ḳızınıñ ḳulaġına barıp yete. “Genç dervişin güzel, yanık sesi, türküsündeki yalvarma ve ezgileri en sonunda han kızının kulağına ulaşır.” -Altın Beşik Efsanesi.

yanıḳyurek 1. Izdıraplı, sıkıntılı. 2. Aşk acısı.

yanıp-kuymek 1. Güneşten yanmak, güneşten kavrulmak. 2. *(mecaz)* Çok üzülmek.

Çunki, o ozüniñ yaş kuçüni uzaḳlarda, ḳıyın şaraitlı yerlerde sovyet gençligine ḫas olġan ruḫ ve goñülnen sınamaḳ arzusında yanıp-kuye edi. “Çünkü, o genç gücünü uzaklarda, zor şartlı yerlerde sovyet gençliğine özgü olan ruh ve gönül ile denemek arzusunda yanıp tutuşuyordu.” -Çerkez Ali - 1.

yanıp-pişmek *(mecaz)* Ter içinde kalmak *(ısıdan)*; **bu sıcaḳta yanıp-pişip keldi** Bu sıcakta ter içinde kalıp geldi.

yanıp-yaḳılmaḳ Çok endişelenmek, kaygı duymak; krş. **ḳasevet etmek**; **pek yanıp-yaḳılmaḳ** Aşırı endişelenmek, çok kaygılanmak.

At-çapar yuz yıllardan beri ḳum içinde, kuneşniñ ateşli şavleleri astında yanıp-yaḳılıp keldi. “At-çapar yüz yıllardan beri kum içinde, güneşin ateşli ışıkları altında yanıp kavruldu.” -Çerkez Ali - 1.

yanıp-yaḳılmamaḳ *(olumsuz)* **yanıp-yaḳılmaḳ**; **pek yanıp-yaḳılma!** Fazla endişelenme.

yanıp-yazıḳsınmaḳ (veya **yanmaḳ-yazıḳsınmaḳ)** Birisi için acıma ve üzüntü duymak.

yanıp-yıḳılmaḳ bk. **yanıp-yaḳılmak**.

Şu an kelip çıḳsa ediñ yanıp-yıḳılıp imaye etken dostçığıñnıñ yuzüne bir baḳsañ ediñ!.. “Şu an gelseydin yana yakıla himaye ettiğin dostçuğunun yüzüne bir baksaydın!..” -E. Umerov - 2.

yanış *(ağızlarda)* Hata, yanlışlık, yanlış, suç; **~ bolsa da doġrı bolsın** *(ağızlarda)* Yanlış da olsun.

yani Yani; krş. **yaki, yaḫut, yoḳsa**.

Olarnıñ kendi aralarında oḳumış uleması, yani ḫaḫamları da bulunır edi. “Onların kendi içlerinde okumuş ulemaları, yani hahamları da vardı.” -O. Akçokraklı - 1.

yaniy bk. **yani**.

yanlı Bir yanı olan; **bir ~ koşeler** *(matematik)* Tek taraflı açılar.

yanma, **yanuv** *(eylem adı)* **yanmaḳ**; **ozlüginden ~** *(fizik)* Kendiliğinden tutuşma; **yalınsız ~** Alev çıkarmadan yanma.

–Doġru aytasıñ, kimdir baş yorması, yanması kerek... “– Doğru söylüyorsun, birinin kafa yorması, yanması lazım... – Doğru söylüyorsun, birinin kafa yorması, yanması lazım...” -İ. Abduraman - 1.

yanmaġan *(olumsuz)* **yanġan**; **~ şkaf** Yangına dayanıklı dolap.

–Oğlum ocaḳ yanmaġanı, ḳazan ḳaynamaġanı bayaġı vaḳıt oldı, - dey babası. “–Oğlum, ocak yanmayalı, kazan kaynamayalı çok zaman oldu, der babası.” -Çerkez Ali - 1.

yanmaḳ (*ağızlarda* **canmaḳ)** 1. Yanmak *(kül durumuna geçip yok olmak)*; **butünden ~** Komple yanmak; **tutaşıp ~** Tutuşup yanmak; **ḳuru aġaç yaḫşı yana** Kuru odun iyi tutuşuyor; **lampoçka yandı** a) Ampül yanıp bozuldu *(söndü)*. b) Ampül yandı *(ışık vermeye başladı)*. 2. Yanmak *(ocaktaki yemek hakkında)*; **borekler biraz yandı** Börekler biraz yandı. 3. Yanmak *(ısı etkisiyle vücudun bir yanı yara olmak)*; **utüge tiydim**, **parmağım yandı** Ütüye deydim, parmağım yandı. 4. Yanmak *(vücut ısısı artmak)*; **balanıñ başı ateş kibi yana** Çocuğun başı ateş gibi

yanıyor. 5. Bütünü veya bir bölümü bozulmak; **ekinler suvuḳlardan yandı** Ekinler soğuktan mahvoldu. 6. Üzülmek; **yanıp yaḳılmaḳ** Çok çok üzülmek; **yuregim yana** Yüreğim yanıyor; **birine ~** Sevdalanmak; **sen oña yanma** Sen buna üzülme. 7. Istırap çekmek, acı çekmek; bk. **yanıḳlamaḳ**. 8. Geçerliliğini kaybetmek; **putyovka yandı** *(mecaz)* İrsaliye yandı. 9.: **kuneşten ~** Güneşten yanmak, güneşten esmerleşmiş olmak. ● **canı ~** Bıkıp usanmak, bezmek. **suvdan ~** Çok susamak; **suvdan yandım, biraz suv berseñiz!** Çok susadım, biraz su verseniz!; **evni satamasa, yandıḳ** Evi satamazsa, yandık; **yandım!** Yandım!; **sevgiden tutaşıp yanmaḳ** Çok aşık olmak.

Aḳiḳat ateşte yanmaz, suvda batmaz. "Hakikat ateşte yanmaz, suda batmaz." -Atalar Sözü.

yanmaḳ-pişmek: **kuneşte yandı-pişti** Güneşte yandı kavruldu.

yanmaḳ-yaḳılmaḳ Çok üzülmek, ağlamak; **oġlu başḳa millet ḳızını alġanına anası yandı-yaḳıldı** Oğlu yabancı kız alınca anası çok üzülmek.

yanmamaḳ *(olumsuz)* **yanmaḳ**; **sen oña pek yanma** Onun için çok üzülme, endişelenme.

yanmış *(ağızlarda)* Yanmış, yakılmış; **ḳamışa baḳ, ḳamışa, suv neylesin ~a** Kamışa bak, kamışa, su neylesin yanmışa.

yanmışlıḳ (-ġı) Yanmışlık, yanıklık, esmerleşmiş olma *(güneşten)*; **tegiz ~** Bronzluk.

yantaḳ (*ağızlarda* **cantaḳ)** *(botanik)* Deve dikeni; *Alhagi sp*.

Özünen beraber bütün çölniñ saḳsavlını, yantaġını alıp keldi. "Kendisiyle birlikte bütün çölün saksavulunu, deve dikenini getirdi." - Çerkez Ali - 1.

yantaymaḳ 1. Yan yatmak; eğilmek krş. **avmaḳ**, **egilmek**. 2. Kaykılmak; **kursü yantayġan** Kaykılmış tabure. 3. Yaslanmak; dayanmak; krş. **tayanmaḳ**; **bayırġa yantayġan evcikler** Yamaca yaslanmış kulübeler; **orman ḳayalarġa barıp yantaya** Orman kayalara kadar uzanıyor; **yantayıp yatmaḳ** Yaslanıp uyumak. 4. Tüm vücut ağırlığını bir bacağa yüklemek; **bir ayaġına ~** Bir ayağına yüklenmek.

Bu yorġunluḳnen men Ḳuddusın tizine yantayıp, yuḳlaġanda ḳalġarum... "Bu yorgunlukla ben Kuddus'un dizine dayanıp, uyuya kalmışım..." -A. Hilmi.

yantaymamaḳ *(olumsuz)* **yantaymaḳ**.

yantıḳ (*ağızlarda* **cantıḳ)** *(aşçılık)* Yağsız pişirilen çiğbörekler; **tav ~ı** *(ağızlarda)* Bir çeşit çiğbörek.

Anası maḫsus onıñ içün pişirip, tsellofan torbaçıḳḳa toldırıp bergen yantıḳlarnı, alma ve cevizlerni, yarım litrli bankadaki balnı portfelinden çıḳarıp, stol ustüne ḳoydı. “Annesi özel olarak onun için pişirip, özel torbaya doldurup koyduğu çiğ böreklerini, elma ve cevizleri, yarım litre kutudaki balı çantasından çıkarıp, masanın üstüne koydu.” -İ. Abduraman - 1.

yanvar Ocak (ayı); krş. **ocaḳ**, **ḳara ḳış**, **~da** Ocak ayında; **~nıñ doḳuzında** Ocağın dokuzunda; **keçken yılnıñ ~ında** Geçen yılın ocak ayında; **~nıñ bir kununde** Ocağın bir gününde; **~ ayazları** Ocak ayazları.

1942 senesi, yanvar 12. Dilâverniñ ketkeni on uç kun. “1942 senesi, 12 Ocak günü. Dilâver gideli on üç gün oldu.” -Ş. Alâdin - 1.

yan-yana Yan tarafından.

yan-yanaşa Yan yana *(birbirinin yanında, birlikte)*; **~ ketmek** Yan yana gelmek; **~ oturmaḳ** Yan yana oturmak.

Onıñla yan-yanaşa molla da adımlay. “Onunla yan yana yürüyen molla da yürümeye başlar.” -Uç Nasiat Latifesi.

yañ Yeni, biraz önce, çok zaman geçmeden; bk. **yañıçıḳ**; **avtobüs ~ ketti** Otobüs az önce gitti.

Yañı maña, yañ munderice keşf etken omür. “Yani bana, yeni şeyler keşfettiren ömür.” -A. Osman - 2.

yañarma, **yañaruv** *(eylem adı)* **yañarmaḳ**; Yenileme, yenilenme.

yañarmaḳ Yenilemek, canlanmak.

Safar aka sözüni devam etti: –Lâkin, biz etrafımızġa, alemge de baḳmaḳ kerekmiz. Zamanımız ep yañara... “Safar ağa konuşmasına devam etti. – Ama biz etrafımıza, dünyaya da bakmak zorundayız. Zaman sürekli yenileniyor...” -Z. Kurtnezir - 1.

yañarmamaḳ *(olumsuz)* **yañarmaḳ**.

yañartmaḳ *(ettirgen)* **yañarmaḳ**.

Olar endi çürip ketkenler, episini yañartmaḳ kerek. “Onlar artık çürüyüp gitmişler, hepsini yenileştirmek gerek.” -Çerkez Ali - 1.

yañçıḳ Şimdi, henüz, demin, yeni.

Eger bu ḳurup ḳalġan gül olmaġan olsa, anasını bu odadan daa yañçıḳ çıḳtı ve birazdan ḳaytıp kelecek zan etmek mumkün. “Eğer bu kuruyup kalan gül olmamış olsa, annesini bu odadan daha şimdi çıktı ve birazdan dönüp gelecek

zannetmek mümkün.” -E. A. Osmanoğlu - 1.

yañġıramaḳ Çınlamak, yankılanmak.

Şu arada zaldan: - Bu işke Nikita lâyıḳtır! Ebet, ebet, Nikita lâyıḳtır! - deġen sesler yanġıradı. “O sırada salondan, ‘Bu işe Nikita uygundur!’ diyen sesler yankılandı.” -Çerkez Ali - 2.

yañġıratḳıç Sesi yükselten; **ses ~ı** *(radyo)* Hoparlör.

yañġıravuḳ (-ġı) Çınlayan, sesli.

Şiirniñ de mence, yañġıravuḳ tatlı soyını oḳumaḳ kereksiñ. “Şiirin de bence, güzel olanlarından bir tanesini okumalısın.” -İ. Abduraman - 1.

yañġıravuḳlaşmaḳ Sesleşmek, sesli hale gelmek.

yañġıravuḳlaşmamaḳ *(olumsuz)* **yañġıravuḳlaşmaḳ**.

yañġız 1. Yalnız; bk. **yalıñız; ~ ḳalmaḳ** Yalnız kalmak; **~ ḳalġan** Yalnız kalmış; **o ~ özü ḳalġan** Yalnız kendi kalmış; **~ özüm bardım** Yalnız kendim vardım; **fikirlerinen ~ ḳalmaḳ** Fikirleriyle yalnız kalmak; **~ kelmek** Yalnız gelmek; **~ ketmek** Yalnız gitmek; **mında ~ keldi** Buraya yalnız geldi; **~ başına** Tek başına; **~ taşlap ketmek** Yalnız bırakıp gitmek. 2.: **~ yer** Sakin yer, tenha yer; bk. **tena yer**; **bağçanıñ ~ koşeleri** Bahçenin tenha köşeleri. 3. Sadece; **boyle incir ~ bir yerde bar** Böyle incir sadece bir yerde var. ● **~ başına** Tek başına; **~ başıma anda baramayım** Tek başıma oraya gidemiyorum; **~ başına oturasın mı?** Tek başına mı oturuyorsun?

Tılsımlı zıncırımnıñ bir alḳası uzülgeninen men yañġız ḳaldım. “Büyülü zincirin bir halkasının kopmasıyla ben yalnız kaldım.” -E. Umerov - 1.

yañġızlıḳ (-ġı) Yalnızlık; bk. **yalıñızlıḳ; ~ta** Yalnızlıkta; **~ta oturmaḳ** Yalnız başına oturmak; **omürini ~ta keçirmek** Hayatını yalnız başına geçirmek; **~tan Allaġa yaraşḳan** Yalnızlık Allah’a mahsustur.

–Yañġızlıḳtan canıñız sıḳıladır desem, keyfiñiz yaḫşıġa oşay. “– Yalnızlıktan canınız sıkılıyordur diyeceğim, ama keyfiniz yerinde gibi duruyor.” -İ. Abduraman - 1.

yañı (I) Şimdi, henüz, demin, yeni; bk. **yañçıḳ**.

yañı (II) Yeni; **~ ev** Yeni ev; **~ ḫaber** Yeni haber, havadis; **~ ḫaberler** Yeni havadisler; **~ ay** Yeniay; **~dan doğuş** Yeniden doğuş, yeniden doğma, yeniden kurulma; **~ talebe** Yeni bir öğrenci; **~ başlan** Yeniden, yeni baştan.

Yuzünde yañı bürüşikler asıl olġan, kozlerini maña tikken. “Yüzünde yeni buruşuklar meydana gelmiş, gözlerini bana dikmiş.” -E. Umerov - 1.

yañıçıḳ (I) Yepyeni.

yañıçıḳ (II) *(ağızlarda)* Yeni, biraz önce, çok zaman geçmeden, henüz, şimdi; bk. **yañçıḳ**.

Oda içine taze ava ile yañıçıḳ başlaġan kunniñ çeşit davuşları kirdiler. “Odanın içine taze hava ve yeni aşlayan günün çeşit çeşit sesleri girdi.” -E. Umerov - 1.

yañıdan Tekrar, yine, gene, yeniden; krş. **ġayrıdan**, **ḳaytadan**, **başḳadan**; **~ yaratıluv** Yeniden doğuş, yeniden kurulma.

Belki ḫata ḳaçḳandır deye, bu materiallarnı yañıdan daa dikḳatle bakıp çıḳtım. “Belki hata olmuştur, diye, bu evrakları yeniden dikkatle inceledim.” -E. Umerov - 1.

yañılanmaḳ Yenilenmek, canlanmak.

yañılanmamaḳ *(olumsuz)* **yañılanmaḳ**.

yañılaşmaḳ Yenileşmek, tazeleşmek.

yañılaştırılġan Yenileştirilmiş, tazelenmiş.

yañılaştırmaḳ Yenileştirmek, tazelemek.

yañılatmaḳ Yenilemek, tazelemek.

yañılatmamaḳ *(olumsuz)* **yañılatmaḳ**.

yañılıḳ (-ġı) 1. Yenilik. 2. Yeni gelenek.

İnsandır omürge yañılıḳ kiydirgen, / Sen, ona ḫızmet et, dağlarnıñ çoḳrağı! “İnsandır hayata yeniliği giydiren, / Sen, ona hizmet et, dağların pınarı!” -Y. Temirkaya - 1.

yañılıḳçı Yenilikçi *(Yenilikten yana olan kimse)*.

yañılıḳçılıḳ (-ġı) Yenilikçilik.

yañılmaḳ *(ağızlarda)* Yanılmak; bk. **yañlışmaḳ**; **yañılıp başḳa evge kirdim** Yanlışlıkla başka eve girdim; **yañılmasam, siz Aḳmescitlisiñiz?** Yanılmıyorsam, Siz Akmescitlisiniz *(Simferopol şehrindensiniz)*?

O ecdat ki, o yañıldı, ḳuşandı ḳuvetine, / Boyun egmek istemedi ġarp medeniyetine. “O ecdat ki, o yanıldı, kuşandı kuvvetine, / Boyun eğmek istemedi garp medeniyetine.” -C. Kermençikli.

yañıltmaḳ *(ağızlarda)* Yanıltmak, yanlış yönlendirmek.

yañırtmaḳ Yenileştirmek, gençleştirmek, canlandırmak.

yañḳı 1. Yankı, akis; krş. **akissada**. 2. Tepki, cevap.

yañḳıla(n)maḳ Dağılmak, etrafa saçılmak *(ses hakkında)*.

yañlış Yanlışlık, yanlış, hata; krş. **ḫata**, **ġalat**; **~ fikir** Yanlış fikir; **boyle areket**

etip siz ~ yaptıñız Böyle hareket edip siz yanlış yaptınız.

Eki vagonnı bir-birine tirkegen maalinde yañlış areket yapḳanmı, ayaġı tayġanmı, buferler arasına yıḳılġan, şu yerde can bergen... "İki vagonu birbirine birleştirirken, yanlış hareket mi yapmış, ayağı mı kaymış, rayların üstüne düşmüş, orada can vermiş..." -E. Umerov - 1.

yañlışlıḳ (-ġı) *(konuşmada)* Yanlışlık, hata; **men bir ~ yaptım** Ben bir hata yaptım; **~ oldı** Bir yanlışlık oldu; **bir ~ olmasın** Bir yanlışlık olmasın; **boyle areket etip siz ~ yaptıñız** Bu şekilde davranıp hata ettiniz.

Sen ziyrek adamsıñ ve şunıñ içün de, özümden evel, menim nasıl yañlışlıḳ etkenimni añlaġandırsıñ. "Sen zeki birisin, bu sebeple benden önce, benim nasıl bir yanlışlık yaptığımı anlamışsındır." -E. Umerov - 1.

yañlışma, **yañlışuv** *(eylem adı)* **yañlışmaḳ**.

yañlışmaḳ Yanlışlık yapmak, hata etmek; **çoḳ laf etseñ**, **yañlışırsıñ** Çok konuşursan, hata yaparsın.

–Er şeyni devir ustüne yuklesek, aġa, yañlışırmız. "– Her şeyi devrin üstüne yüklersek abi yanılırız." -İ. Paşi.

yañlışmamaḳ *(olumsuz)* **yañlışmaḳ**. 1. Hata yapmamak, yanlışlık yapmamak. 2.: **yañlışmasam, o muendis** Yanılmıyorsam, o mühendis.

Eki aftadan berli bir kereçik bile yañlışmaġan edi. "İki haftadan beri bir kerecik bile yanılmamıştı." -Cafer Seydamet.

yañlışsız Hatasız, yanlışsız; **~ yazı** Hatasız yazı.

Azize o kunü Musemmanen menim aramda olġan davanı bir yañlışsız tarif etti. "Azize o gün, Müsemma ile benim aramda geçen tartışmayı eksiksiz tarif etti." -A. Osman - 1.

yap- *(pekiştirme eki)* bk. **yap-yaş**; **yap-yarıḳ**.

Dünyada yap-yañġız olmayım deseñ, / Asret deryasına çommayım deseñ, / Bulbülsiz gul kibi solmayım deseñ, / Uzaḳtan seslengen ellerni diñle: / Seni unutmaġan Vatanıñ olsun. "Dünyada yapyalnız olmayım desen, / Hasret deryasına dalmayım desen, / Bülbülsüz gül gibi solmayım desen, / Uzaktan seslenen elleri dinle: / Seni unutmayan vatanın olsun." -Ş. Selim - 2.

yapalaçıḳ (-ġı) 1. *(küçültme)* **yapalaḳ**. 2. **ḳar ~ları** Kar taneleri.

yapalaḳ (I) 1. *(teknik)* Kanat, palet *(yassı yüzey)*. 2.:**~lar** Lapa lapa, top halinde;

ḳar ~ları Kar topları, iri kar taneleri; **mısırboġday ~ları** Patlamış mısır topları.

Men angardan uzun ve keniş, yapalaḳ, ḳalḳan balığına beñzeyen avtomobilni aydap çıḳaram. "Ben hangardan uzun ve geniş, yassı, kalkan balığına benzeyen arabayı çıkarıyorum." -E. Umerov - 1.

yapalaḳ (II) *(etnografya)* Su değirmenin çarkı.

yapalaḳ (III) *(zooloji)* Puhu kuşu *(baykuş türü)*; *Bubo bubo*.

yapalaḳlanmaḳ: **yapalaḳlanıp ḳar yaġa** bk. **yapalaḳ-yapalaḳ ḳar yaġa**.

yapalaḳ-yapalaḳ Lapa lapa, top halinde; **yapalaḳ-yapalaḳ ḳar yaġa** Kar lapa lapa yağıyor.

Keniş asfalt yolnıñ eki çetindeki terekler, akşam butün gece, yapalaḳ - yapalaḳ olıp yaġġan yımşaḳ karnen yuklengenler. "Geniş asfalt yolun iki tarafındaki ağaçlar, akşam bütün gece, lapa lapa olup yağan yumuşak karla yüklenmişler." -U. Edemova - 2.

yapa-yañġız *(ağızlarda)* Yapayalnız; bk. **yap-yalıñız**.

yapı 1. Bina, yapı, inşa; krş. **bina**. 2. İnşaat, yapılış, kuruluş; krş. **inşaat**. 3.: **~ malzemesi** İnşaat malzemesi.

yapıcı İnşaatçı, yapı işçisi; bk. **ḳurucı**.

- Kimerde buyük şeerlerge baram. Anda çeşit soy traktor, maşina, bazılarında samolyot yapıcı zavodlar çalışalar. "- Bazen büyük şehirlere gidiyorum. Orada her çeşit traktör, makina, bazılarında uçak yapan fabrikalar çalışıyor." -U. Edemova - 2.

yapıcılıḳ İnşaat, yapım, inşa etme, yapı işleri, kuruculuk; bk. **ḳurucılıḳ, inşaat**.

Boraliyev kağıtnı avada sallap: –Panel yapıcılığı saasında tış memleketlerdeki yañılıḳlarnı ogrenmek içün aylıḳ berip maḫsus adam tuta ekenim. "Boraliyev kağıdı havada sallayarak; – Panel yapımı alanında dış ülkelerde yapılan yenilikleri öğrenmek için aylık verip özel adam tutuyormuşum." -İ. Paşi.

yapıḳ *(ağızlarda)* Kapalı, kapanık, sona eren; bk. **ḳapanıḳ**.

–Men sözümni bitirdim. Bir anlıḳ sükünetten soñ reis toplaşuvnı yapıḳ dep ilan etti. "– Ben konuşmamı bitirdim. Bir anlık sessizlikten sonra başkan toplantıyı sona erdirdiğini ilan etti." -M. Ablalimov.

yapılġan (*ağızlarda* **yapılmış)** İnşa edilmiş, yapılmış.

Yeḫuda Biḫimniñ evi eki ḳat ve taştan yapılġan olıp, Çufut ḳale ḳayasınıñ en uçurım yerinde oldığından kendisi ve

ayrı bir ḳalege beñzer edi. “Yehuda Bihim'in evi iki katlı ve taştan yapılmış olup, Çufut kale kayasının en uçurum yerinde olduğu için ayrı bir kaleye benziyordu.” -O. Akçokraklı - 1.

yapılma, **yapıluv** *(eylem adı)* **yapılmaḳ**. 1. Yapılma, tamamlanma. 2. *(dil bilimi)* Türetilmiş; **~ söz** Türetilmiş söz.

Ekseri allarda sabadan uylegece idarede buluna, yapılması kerek işlernen oġraşa. “Ekserî hallerde sabahtan öğleye kadar idarede bulunuyor, yapılması gereken işlerle uğraşıyor.” -U. Edemova - 2.

yapılmaḳ *(edilgen)* **yapmaḳ**; **toy kuzde yapılacak oldı** Düğün sonbaharda yapılması için kararlaştırıldı.

Lâkin yapılmakta olġan ve yapılacak bu işlerni bazı adamlar begenmeyip başladılar. “Fakat yapılmakta olan ve yapılacak bu işleri bazı insanlar beğenmemeye başladı.” -U. Edemova - 2.

yapılmamaḳ *(olumsuz)* **yapılmaḳ**; **yapılmayıp ḳalġan** Tamamlanmadan kalmış.

yapınca 1. Pelerin *(Omuzlardan aşağı dökülen, geniş, kolsuz bir çeşit üstlük)*. 2. (zooloji) Kürk, manto.

O, ḳıçıra-ḳıçıra sesi çıḳmayıp ḳalġanda, bayır artından, ustüne ḳara yapınca, başına ḳara ḳalpaḳ kiygen at ustünde mıyıḳlı adam çıḳıp keldi. “Onun, bağıra bağıra sesi kısıldığında, bayırın arkasından üstünde siyah manto, kafasında siyah kalpak giyen at üstünde bıyıklı bir adam çıktı.” -A. Osman - 3.

yapınmaḳ Sığınmak, barınmak, saklanmak, örtünmek *(mesela yağmurdan saklanmak)*.

Eki kişilik keniş töşek, beyaz çarşaflar, yastıḳlar ve bayaġı iprangan olsa da, yapınıp yatmaġa yaraġan yorġan ketirdi. “İki kişilik geniş yatak, beyaz çarşaflar, yastıklar ve bayağı yıpranmış olsa da örtünüp yatmak için yorgan getirdi.” -A. Osman - 1.

yapıp-yapıp: **ne ~ kel** Ne olursa olsun gel.

Ne yapıp-yapıp ozüm ogrenmesem, olmaycaḳ. “Ne yapıp edip öğrenmezsem, olmayacak.” -A. Hilmi.

yapırılışmaḳ Girişmek, saldırmak; **aşḳa ~** Yemeğe girişmek.

yapırılışmamaḳ *(olumsuz)* **yapırılışmaḳ**.

yapırılmaḳ 1. bk. **yapırılışmaḳ**. 2. Saldırmak, üstüne atlamak; **maña bir yapırıldı** Bana saldırıldı.

Deşetli çelik ḳuvet kokten de, ḳaradan da sel kibi yapırılıp kele, bizim ufaḳ tüfek ḳısımlarımızġa urula. “Dehşetli çelik kuvvet gökten de yerden de sel

gibi saldırarak geliyor. Bizim ufak tefek kısımlarımıza vuruyor.” -E. Umerov - 1.

yapışaḳ (ġı) 1. Yapışkan, yapış yapış; **~ ḳar** Yapışkan kar; **~ kâġıt** Yapışkan kağıt. 2. Yapışkan, sırnaşık, rahatsız eden, tedirgin eden, musallat olan *(insan hakkında)*; **~ adam** Sırnaşık adam. 3. Ağdalı, cıvık.

yapışaḳlıḳ (-ġı) 1. Yapışkanlık. 2. Sırnaşıklık.

yapışıḳ (-ġı) Bağırsak yapışması.

yapışḳaḳ *(ağızlarda)* Yapışkan; bk. **yapışaḳ.**

O biraz daa devam etse, ekevimizni de mazut kibi yapışḳaḳ, ozüniñ ḳara akımında ġarḳ etecekday duyula başladı. “Bu biraz daha devam ederse, ikimizi de mazot gibi yapışkan, soğuk akımına çekeceği hissedilmeye başladı.” -E. Umerov - 1.

yapışḳaḳlıḳ *(ağızlarda)* Yapışkanlık.

yapışḳan 1. *(botanik)* Alıç; krş. **kiyik muşmolla** 2. Bulaşıcı; **~ ḫastalıḳ** Bulaşıcı hastalık.

Kemikleri çıḳıp ḳalġan omuzçıḳlarına yapışḳan sılaḳ ḳaftara, onıñ arıḳlıġını daa ziyade belletip tura. “Kemikleri gözükmüş omuzlarına yapışmış ıslak elbisesi, onun ne kadar zayıf olduğunu daha fazla belli ediyor.” -E. Alimov.

yapışḳanlıḳ *(ağızlarda)* Yapışkanlık, viskozite *(Ağdalı, koyu kıvamlı bir maddenin özelliği)*.

yapışmaḳ *(ağızlarda)* 1. Yapışmak; **kâġıt parmaḳlarıma yapışa** Kağıt parmaklarıma yapışıyor; **dudaḳlarım bir-birine yapışa** Dudaklarım birbirine yapışıyor. 2. Çekiştirmek, yakalamak; **bala anasınıñ etegine yapıştı, yibermey** Çocuk annesinin eteğine yapıştı, bırakmıyor; **oġlan onıñ yaḳasına yapıştı** Oğlan onun yakasına yapıştı; **yapıştı yaḳasına, başladı onı çekkelemege**. 3. Peşini bırakmamak; musallat olmak; **ḳızçıḳ anasına yapışa** Kızcağız anasına yapışıyor. 4. Bulaşmak, enfekte olmak.

Onı abramaḳ içün ḳırḳ batır ḳorḳmay, irkilmey onıñ ḳırḳ başına birden yapışıp bekitecekday ḳırḳ batır kerek. “Onu yağmalamak için kırk yiğidin korkmadan, irkilmeden onun kırk başına birden yapışıp tutacak gibi kırk yiğit lâzım.” -A. Hilmi.

yapışmamaḳ *(olumsuz)* **yapışmaḳ.**

yapıştıramamaḳ Yapıştıramamak.

yapıştırılġan Yapıştırılmış, yapışmış.

Onıñ nazarı divarġa yapıştırılġan dülber ḳadınnıñ resimine tüşti. “Onun bakışı duvara yapıştırılmış güzel

kadının resmine düştü.” -İ. Abduraman - 1.

yapıştırılmaḳ *(edilgen)* **yapıştırmaḳ**.

Nadireniñ nazarı karşısında oña yalvarıcı kozlernen bakıp turġan Nusretniñ ünli kabarık koküsine, topaç-topaç et yapıştırılıp koyılġan kibi korüngen muskullı ellerine tüşti. “Nadire’nin bakışı karşısında ona yalvaran gözlerle bakıp duran Nusret’in ünlü kabarık göğsüne, parça parça et yapıştırılıp koyulmuş gibi görünen kaslı kollarına yattı.” -U. Edemova - 2.

yapıştırmaḳ 1. Yapıştırmak 2. *(halk dili)* Hızla vurmak, tokadı yapıştırmak; krş. **yandırmaḳ**.

–Eger ustümde bu forma olmaġan olsa, men oña yaḫşı bir şamar yapıştırır edim, – dedi Osipov. “– Eğer üstümde bu forma olmasaydı, ben ona iyi bir tokat yapıştırırdım, – dedi Osipov.” -A. Osman - 1.

yapḳan: **~ları yoḳ** İşin arkasında farklı işler var *(hile, entrika)*.

yapḳı: **iş ~sı kelmiy** *(ağızlarda)* İş yapası yok, iş yapma isteği yok.

yapma (I) 1. Sahte, taklit. 2. Suni, yapay; krş. **suñiy**, **ḳalp**, **saḫte**, **batıl**. 3.: **~ söz** *(dil bilimi)* Türetilmiş kelime.

Yapma areketlernen çalışmaġa alışmaġanım. “Yapmacık hareketlerle çalışmaya alışmamışım.” -Z. Kurtnezir - 1.

yapma (II) Tezek *(Yakıt olarak kullanılmak için kurutulmuş sığır dışkısı)*.

yapmaġan: **~ları ḳalmay** Yapmadığı kalmadı.

O sebepten ḫan olarġa tanışmayınca, bir iş yapmaġan. “O yüzden han onlara danışmadan hiçbir iş yapmamış.” -H. Ş. Toktargazi.

yapmaḳ (I) 1. Yapmak, etmek, olmak; krş. **yasamaḳ**, **etmek**, **eylemek**, **ḳılmaḳ**; **yañı ev ~** Yeni bir ev yapmak; **yañıdan ~** Yeniden yapmak; **~ kerek** Yapmak gerek; **o yapḳan** O yapmış; **yapḳan olsa kerek** Yapmış olsa gerek; **yapmasını yaptı, amma**... Yaptı yapmasına ama; **yapa bilmek** Yapabilmek; **yapıp turmak** Yapıp durmak; **sen bu işni yapıp tur, men şimdi kelirim** Sen bu işi yapadur, ben şimdi gelirim; **~ isteyim** Yapmak istiyorum; **yapmamız kerek mi?** Yapmamız lazım mı?; **yapılması kerek** Yapılması lazım; **yapamazsıñ** Yapamazsın; **yapsa yapsa o yapar** Yapsa yapsa (bunu) o yapar. 2. Yaratmak, oluşturmak; **birleşme ~** Birlik kurmak; **ḳanunlar ~** Kanunlar çıkarmak **aḳşam sen ne yapasıñ?** Akşam ne yapıyorsun?; **ne yapacañ** Ne

yapacaksın?; **ne yapmalı** Yapacak bir şey yok; **ne yapsam eken?** Ne yapabilirim ki?; **ne yapıp yapıp kel** Ne yaparsan yap gel! 3. Onarmak, tamir etmek; **saatımnı yapıp berdi** Saatimi tamir etti. 4. Hareket etmek, eylemek; **menin oña ne yapķanım bar?** Ben ona ne yaptım?; **ne yapmaġa bilmeyim** Ne yapacağımı bilmiyorum (çaresizim); **ne yapķanını bilmey** Ne yaptığını bilmiyor (yaptığının farkında değil). 5. Görünüşte yapılan davranış, yapıyormuş gibi, taklit; **ġazet oķuġan kibi yapa** Gazete okuyormuş gibi yapıyor. 6. *(ağızlarda)* Kapatmak bkz. **ķapatmaķ**; **ķapını** ~ Kapıyı kapatmak. 7.: **resim** ~ Resim yapmak. 8. *(ağızlarda)* Örtmek; **ustüni** ~ Üstünü örtmek; **balanıñ ustüni yorġannen** ~ Çocuğun üstünü yorganla örtmek. 9. Hazırlamak, düzenleme yapmak; **album** ~ Albüm hazırlamak; **vesiķalarını** ~ Belgeleri hazırlamak. 10. Yapabilmek, edebilmek; **yapa bilmek** Yapabilmek; **yapa bile** Yapabilir; **er şeyni yapa bilmek** Her şeyi yapabilmek. ● **yapacağını yaptı** Yapacağını yaptı; **saña bala yapmaķ kerek** Çocuk sahibi olman lazım; **amma yaptıñ a-a!** Amma (da) yaptın ha!

Ne yapsam da yaparım ķurtulırım, aḫ, / Ya ozümni, ya onı oldürürim, aḫ. "Ne yaparsam yaparım kurtulurum, ah, / Ya kendimi ya onu öldürürüm, ah." -Halk Yırı.

yapmaķ (II) Birine eş olarak birini bulmak, aralarını yapmak; **onı maña bir soyum yaptı** Onu bana bir akrabam yaptı.

yapmamaķ *(olumsuz)* **yapmaķ**; **balanı çoķ sögip, yaḫşı yapmaysıñ** Çocuğu sürekli azarlayarak yanlış yapıyorsun.

yapon Japon, Japonya vatandaşı; **~lar** Japonlar; **~ tili** Japonca; **~ deñizi** Japon denizi; **~ adaları** Japon adaları.

Em de yaponlar, bizden bir ķaç aylıķ yol uzaķta yaşaġan yaponlar ogüne çıķmaġan olsa, belki ortalıġı da yutacaķ eken. "Hem de Japonlar, bizden bir kaç aylık mesafede yaşayan Japonlar önüne çıkmamış olsa, belki de her yeri yutacakmış." -A. Hilmi.

Yaponiya (Yaponya) Japonya.

Yaponiyadan altınġa satıp alınġan, neft ocaķlarında işletilecek dizellerni alıp ketemiz. "Japonya'dan altın satıp alınan, petrol ocaklarında çalışacak dizelleri getiriyoruz." -E. Umerov - 1.

yapraçıķ *(küçültme)* Küçük yaprak.

Bir de bir terekniñ töpe pıtağında bir sararġan yapraçıķ korse, merdiven ķuraştırıp o yapraķnı çıķıp almaġance raat yatalmaz edi. "Herhangi bir ağacın tepe dalında bir sararmış yaprak

görürse, merdiven dikip o yaprağı çıkıp almadıkça rahat yatamazdı.” -Çerkez Ali - 1.

yapraḳ (-ġı) 1. Yaprak; **yeşil ~** Yeşil yaprak; **ḳuru ~lar** Kuru yapraklar; **kuz ~ları** Sonbahar yaprakları; **çam ~ı** İğne yaprak *(çam türlerinde görülen, ince uzun, sivri uçlu yaprak)*; **tereklerniñ ~ları çıḳıp başladı** Ağacın yaprakları çıkmaya başladı; **~lar töküle** Yapraklar dökülüyor; **kuzde ~lar töküle** Sonbaharda yapraklar dökülür; **~ tökümi** Yaprak dökümü; **~ tökülmesi** Yaprak dökülmesi; **yuzüm ~ı** Üzüm yaprağı; **yuzüm ~ dolması** Yaprak sarması, üzüm yaprağı sarması; **ḳapısta ~ı** Lahana yaprağı; **tütünniñ yeşil ~ları** Tütünün yeşil yaprakları; **çiçek ~ları** Çiçek yaprakları. 2. Tabaka; **~ tütün** Tütün yaprağı, tütün destesi. 3. Sayfa, yaprak; **kitap ~ları** Kitap sayfaları. 4.: **damar ~** *(botanik)* Sinir otu; *Plantago sp*. 5.: **~ sapı** *(biyoloji)* Yaprak sapı, petiol *(yaprak ayasını dala ve gövdeye bağlayan parça)*. 6.: **~ siniri** *(biyoloji)* Yaprak damarı.

Kuneş çıḳıp, yapraḳlar yeşergeydi, yar, / Çivildeşip ḳuşçıḳlar şenlengeydi, yar. “Güneş çıkıp, yapraklar yeşereydi, yar, / Civildeşerek kuşçuklar şenleneydi, yar.” -Bala Yırı.

yapraḳlı 1. Yapraklı; **~ orman** Ağaçlık orman. 2. Sayfalı.

Ḳarşısındaki baġçada sıḳ yapraḳlı yuksek aġaçların altında ḫafif ruzgârın tesirile dalgalanan çimenler uzerinde, saarin kozlerinden tüşen ve bir damla kozyaşı kibi korünen şebnemlerin parıldadığını kordi. “Karşısındaki bahçede sık yapraklı yüksek ağaçların altında hafif rüzgârın tesiriyle dalgalanan çimenler üzerinde, seher vaktinin gözlerinden düşen ve bir damla gözyaşı gibi görünen şebnemlerin parladığını gördü.” -A. S. Ayvazov - 1.

yapraḳsız Yapraksız.

Bir yapraḳsız yeşerir, cavunsız oser, / Nedir onıñ manası, kunsiz pişer? “Hiç yapraksız yeşerir, yağmursuz büyür, / Nedir bunun manası, güneşsiz olgunlaşır.” -Çın.

yapsa-yapsa: **~ o yapar** Yapsa yapsa o yapar; sadece o yapabilir.

yapsa-yapsın Yaparsa yapsın; **ne ~** Ne yaparsa yapsın.

Tutmanız ırġatnı, ne yapsa-yapsın, / Ketsin de ozüne bir ḳonaḳ tapsın. “Tutmayın ırgatı, ne yapsa yapsın, / Gitsin de kendine bir konak bulsun” -I. Kadir.

yapşaḳ *(ağızlarda)* Yapışkan, sakızlı; krş. **yapışaḳ**.

yaptı-yaptı: 1.: **ne ~, keldi** Ne yaptı etti geldi; **ne ~, borcundan ḳurtuldı** Ne

yaptı etti, borcundan kurtuldu. 2.: **ne ~, sındırdı** Yine de kırdı.

yapu *(ağızlarda)* Duman, sis, pus; bk. **tuman**.

yapuġu Yünlü, keçeli, pamuklu.

yapuşturmaḫ *(ağızlarda)* Yapıştırmak; bk. **yapıştırmaḳ**.

yap-yalıñız Yapayalnız, tek başına.

yap-yañı Yepyeni.

Bir daa baḳsa, ne korsin: ḳalaḳaynıñ ortasından yap-yañı bir egev çıḳa. "Bir de baksa, ne görsün, çöreğin ortasından yepyeni bir eğe çıkar." -Koplandıbatır Destanı.

yap-yarıḳ Apaydınlık.

yap-yaş Gencecik, çok genç.

Yap-yaş ḳadın, nasıl bir arzu-umütlernen barġan aḳayından korgeni ḳavġa, eşitkeni söğüş. "Gencecik kadın, kim bilir hangi arzu ve ümitlerle vardığı kocasından gördüğü kavga, işittiği küfür." -A. Osman - 2.

yar (I) 1. Uçurum, yar; krş. **uçurım**; **~ başında** a) Uçurumun kenarında. b) Yaşamın kenarında. 2. Dere, sel yatağı; bk. **dere**, **yılġa**, **uva**. ● **biz ḳartlar endi ~ başına keldik** Biz yaşlılar artık yaşamın yıkısına geldik.

Nefis dümenine berilgen adam, omür maşinasını barıp yardan attırır, lâkin etrafındaki insaniy işlerde alıp berecegi olmaz. "Nefis dümenine kendisini veren insan, hayat arabasını gidip uçurumdan attırır, fakat etrafındaki insani işlerde alıp vereceği olmaz." -Çerkez Ali - 1.

yar (II) 1. Sevgili, yar; krş. **sevgili**, **maşuḳ**, **maşuḳa**, **ḫabip**, **yare**; **~ tutmaḳ** Sevgilisi olmak. 2. Kırım Tatarlarının şarkı sözlerinde geçen bir kelime; **"Yar, yar, yar, aman, yar, sevgisi pek yaman"** "Yar, yar, yar, aman, yar, sevgisi pek yaman".

Menden ġayrı yar sevseñ, / Cellâtlar boynuñ ursuñ. "Benden gayrı yar seversen, / Cellâtlar boynunu vursun." - Tahirnen Zore Destanı.

yara Yara; **ḳurşun ~sı** Kurşun yarası; **pıçaḳ ~** Bıçak yarası; **~ izi** Yara izi; **yaḫşı olmaġan ~** İyileşmeyen yara; **~m ḳaşına**, **demek**, **yaḫşı ola** Yaram kaşınıyor demekki, iyileşiyor.

Abdulḳadır Refatı acıġanıñdan ne yapacağını şaşırġan edi, eğilip Refatın yarasına baḳtı. "Abdülkadir, Refat'ı acıdığından dolayı ne yapacağını şaşırmıştı, eğilip, Refat'in yarasına baktı." -Cemil Seydamet - 1.

yarabbı bk. **yarabbi**.

yarabbi: *(dini)* **~!** Ya rabbi! Tanrım! Allahım!

Canım İbraim aka, adamın ḳalbi ḳarardıḳtan soñra, dili ile söylediginden ḫaberi olmıyor ki, Yarabbim, sen sabır ver! "Canım İbrahim ağa, insanın kalbi karardıktan sonra, dili ile söylediğinden haberi olmuyor mu ki, yarabbim sen sabır ver!" -S. A. Özenbaşlı.

Yaradan *(dini)* Allah, Yaradan, Tanrı; krş. **Alla**; **Tañrı**; **Mevlâ**; **Rabbi**; **Ḫuda(i)**; **İlâḫ**; **Çalap**.

Yaradannıñ buyüklügini ogretti. "Yaradanın büyüklüğünü öğretti." -N. Çelebicihan.

yaraġan Uygun, kullanışlı, elverişli; **arbiy ḫızmetke** ~ Askeri hizmete uygun, askere elverişli.

Eger anav ḳırḳ pelvan Çoranen tutaḳlaşmaġa yaraġan olsa, o da baracaḳ eken, ama anavlar çul tuttırıp olamaġan soñ o verinden aıbırdamay. "Eğer öbür kırk pehlivan ora ile kavgada başabaş gelselermiş, o da gidecekmiş, ama öbürleri kavgada yenilince o yerinden kımıldamamış." -Çorabatır Destanı.

yaraḳçı Kırıkçı, çıkıkçı; bk. **caraḳçı**.

yaralamaḳ Yaralamak, vurmak; **ayağını** ~ a) (kendi) Ayağını yaralamak. b) (başkasının) Ayağını vurmak.

O, toḳal uclı oḳ atıp, ağasını yaralay. "O uçsuz ok atıp ağabeyini yaralar." -Altın Alma Masalı.

yaralanġan Yaralanmış, yaralı; **çadır içinde ~lar yata edi** Çadırda yaralılar yatıyordu.

Saba turġanda, onı ḳomşusı korip şoyle dey: -Cennette seni pek sıḳḳanlar, ġaliba. Baş-kozüñ yaralanġan. "Sabahleyin kalkınca, onu komşusu görüp şöyle der: -Cennette seni çok sıkmışlar galiba. Başın gözün yaralanmış" -Bostan Hırsızı Latifesi.

yaralanmaḳ Yaralanmak.

Kene ḳırımtatarlarnıñ goñlü ḳırıldı, -Eyvaḫ, dostlar, yaralandı Vatan türküsi. "Gene Kırım Tatarlarının gönlü kırıldı, Eyvah, dostlar, yaralandı Vatan türküsü." -Ş. Selim - 1.

yaralanmamaḳ *(olumsuz)* **yaralanmaḳ**.

Bu, uç başlı devniñ vatanı. O, şimdi yaralanıp keldi, yuḳlay. "Burası üç başlı devin vatanı. O, şimdi yaralanıp geldi, uyuyor." -Altın Alma Masalı.

yaralı Yaralı, yaralanmış; **ağır** ~ Ağır yaralı; **olüm alında** ~ Ölüm derecesinde yaralı.

Ḳanlara boġulıp yatḳan yuzlerce yaralı, olü asker... "Kanlara boğulup yatan yüzlerce yaralı, ölü askerler..." -A. Hilmi.

yarama, yarav *(eylem adı)* **yaramaḳ.**

yaramaġan *(olumsuz)* **yaraġan**; **arbiy ḫızmetke ~** Askerliğe elverişli olmayan.

Ḳıynayıcıġa nefret doğuramız, ozümizge kelgende ise, tırnağımızġa bile yaramaġan iblis nasıl ḳılınmasın, ne kibi osallıḳlar kostermesin, indemeymiz, ḳatlanamız, dersin, şay olmaḳ kerek. "Eziyet edenden nefret ederiz, ama kendimize geldiğinde, tırnağımıza bile yaramayan şeytan ne yaparsa yapsın ne ederse etsin, sesimizi çıkarmıyor, katlanıyoruz." -E. Umerov - 1.

yaramaḳ (I) 1. Yaramak, yararlı olmak; **atma buñı bir şeyge yarar** Atma bunu, bir gün bir şeye yarar; **işke yaraġan** İşe yarayan; **seniñ bir kunüñe yararım** Bir gün işine yararım. 2. İyi gelmek, yaramak; **Ḳırımnıñ avası maña yaradı** Kırım'ım havası bana yaradı.

yaramaḳ (II) *(mecaz)* Memnun etmek, hoşnut etmek; **oña ~ mumkün degil** Ona yaranmak mümkün değil; **sen kimge yaramaġa isteysiñ** Sen kime yaranmak istiyorsun; **oña yaramaġa tırışa** Onu memnun etmeye çalışıyor.

yaramamaḳ *(olumsuz)* **yaramaḳ**; **gece o yaramadı** Gece ona iyi gelmedi; **ḫayırsız ḫaberdeñ ~** Kötü haber iyi gelmedi; **bu ḳazan endi bir şeyge yaramay** Bu kazan artık bir işe yaramaz.

Zornen namaz allaġa yaramaz. "Zorla namaz, Allah'a yaramaz." -Atalar Sözü.

yaramay 1. Kötü; fena; yaman krş. **kem**; **martaval**; **fena**; **yaman**; **osal**; **~ adam** Fena adam; **~ degil** Fena değil; **boyle baḳsañ, ~ adam degil** Dışarıdan görsen kötü insan değil; **~nı kormegence yaḫşısınıñ ḳadrine etilmez** Kötüyü görmeyince iyinin kıymeti bilinmez. 2. İyi değil *(sağlık durumu hakkında)*; **men ~ oldım** Hasta oldum; **o yerde men pek ~ oldım** Orada ben çok hasta oldum.

Ḳuddusın anası ne ḳadar şaylı, becerikli olsa, babası da o ḳadar onmaz, perişan, yaramay bir aḳay edi. "Kuddus'un anası ne kadar iyi, becerikliyse babası o kadar işe yaramaz, dağınık, kötü bir adamdı." -A. Hilmi.

yaramayca Daha kötü.

yaramaydan-yaramay Kötünün kötüsü, en kötü, çok kötü.

yaramaylıḳ (-ġı) 1. Kötülük, fenalık; krş. **yamanlıḳ**; **men saña bir ~ yapmadım** Ben sana bir kötülük yapmadım. 2. Kem gözlülük; krş. **kemlik.**

yaramaz (I) 1. Yaramaz; kerata; haylaz krş. **baştaḳ**; **kerata**; **aylaz**; **baḳsa sen o ~ġa!** Baksana sen şu yaramaza. 2. Zararlı, muzır, zarar verici; krş.

ziyankâr. 3. Öfkeli, kızgın; **~ kopek** Kızgın köpek.

Bir arada bu balanıñ yaramaz bala ekenini raykomġa ozüm aytıp añlatırım, –dep rayispolkomnıñ reisi Toşmatovnı aldap-sıltap çıḳardı. “Bir ara bu çocuğun yaramaz biri olduğunu mıntıka komitesine kendim anlatırım, – diyerek bölge icra komitesinin başkanı aldap–sıltap çıkardı.” -M. Ablalimov.

yaramaz (II) *(ağızlarda)* Kötü, fena, çirkin; bk. **yaramay**.

Evlene, bir ḳızı olġan yaramaz bir ḳarını ala. “Evlenir, bir kızı olan yaramaz bir kadın alır.” -Altın Başnen Hıyar Baş Masalı.

yaramazlanmaḳ Yaramazlık yapmak.

yaramazlanmamaḳ *(olumsuz)* **yaramazlanmaḳ**.

yaramazlaşmaḳ 1. Yaramazlaşmak, (çocuk) söz dinlememek, Rahat durmamak. 2. Kötü duruma gelmek, zarara uğramak.

yaramazlaşmamaḳ *(olumsuz)* **yaramazlaşmaḳ**.

yaramazlıḳ (-ġı) 1. Yaramazlık; **~ yapmaḳ** a) Yaramazlık etmek; yaramazca davranmak. b) Kötülük yapmak. 2. Kötü davranış biçimi, kötü işler yapmak; **bir ~ bar, tuvġançıġım, barġanıma biñ peşman oldım** Bir kötülük var, oraya gittiğime bin pişman oldum. 3. Kötülük.

Yaramazlıḳ olarnıñ ḳarana sinip ḳalġanmı, yoḳsa ana-babasından butün yaramazlıḳ ḫususiyetlerini alıp soñra dünyaġa kelgenmi, anlamaḳ ḳıyın. “Yaramazlık onların kanlarına mı sinmiş, yoksa ana babalarından bütün yaramazlık özelliklerini alıp ondan sonra mı dünyaya gelmişler, anlamak zor.” -Çerkez Ali - 2.

yaranmaḳ *(ağızlarda)* Yaranmak, memnun etmek; bk. **yaramaḳ**.

yararlı Kıymetli, değerli, onurlu, şanlı; **parlaḳ istiḳbalniñ ~, cesür batırı ol!** Parlak geleceğin değerlidir, cesur bir kahraman ol!

yararlıḳ (-ġı) 1. Yararlık, uygunluk, gereklilik. 2. Üstün yararlık *(mesela vatana hizmette)*; **cenkte kostergen ~ları** Savaşta gösterilen üstün başarıları; **cenkte ~lar kostermek** Savaşta üstün başarılar göstermek.

Menim yaramazlıġıma da ḳarar olmaz edi. “Benim yaramazlığımın da kararı yoktu.” -A. Hilmi.

yararlıḳlı Yararlı, gerekli, lüzumlu; **~ ḫızmetler** Yararlı hizmetler.

yaraşıḳ Süs; **bala evniñ yaraşıġıdır** Çocuk evin süsüdür; **sen cıyınımıznıñ ~ısıñ** Sen eğlencemizin süsüsün.

Olar esir tutḳan, ozlerine tabi olġanlarnı savıp suvurġanlar, alay baylıḳlarını cıyġan, yaraşıḳ saraylarda yaşaġanlar. “Onların esirleri varmış, kendilerine tâbi olanları sömürürlermiş, bütün zenginlikleri içinde toplayan çok muhteşem saraylarda yaşarlarmış.” -Köroğlu Destanı.

yaraşıḳlı 1. Yaraşık, yakışık, yakışır, uygun. 2. Süslü, bezeli.

Ya o balaban, yaraşıḳlı saraylar desen, nasıl yasalıp baş olġan. *Bu ḳadar taşnı ḳaydan ketirip töşegenler*. “Ya o büyük, gösterişli saraylar nasıl yapılıp da baş edilmiş? Bu kadar taşı nereden getirip döşemişler?” -A. Hilmi.

yaraşmaḳ (I) Yakışmak, yaraşmak; **anter saña yaraşa** Elbise sana yakışıyor.

Ağızım, burunım yaşlıḳta tüzgün edi. *Etlengen soñ daa yaraştı*. “Ağzım burnum daha gençken düzgündü, kilo alınca daha da güzelleşti.” -A. Hilmi.

yaraşmaḳ (II) *(ağızlarda)* Barışmak; bk. **mabetleşmek**.

yaraşmamaḳ *(olumsuz)* **yaraşmaḳ**. 1. Yaraşmamak, yakışmamak; **bu areket sizge yaraşmay** Bu hareket size yakışmıyor. 2. İyi gelmemek; **bu aş maña yaraşmadı, ġaliba** Bu yemek bana iyi gelmedi (dokundu), galiba.

yaraştırma, **yaraştıruv** *(eylem adı)* **yaraştırmaḳ**.

Ozleri toy yaraştırmaya kelmişler. “Kendileri de düğünü neşelendirmek için gelmişler.” -S. A. Özenbaşlı.

yaraştırmaḳ (*ağızlarda* **bezetmek)** Süslemek, bezemek, donatmak krş. **ilvanlamaḳ**, **donatmaḳ**.

Kuneş yaldızlı ışıḳlarile koşe bucaġı kun kunden ornekley, sırlay, yaraştıra. “Güneş yaldızlı ışıklarıyla köşe bucağı günden güne nakışlıyor, parlatıyor, güzelleştiriyor.” -A. Hilmi.

yaraştırmamaḳ *(olumsuz)* **yaraştırmaḳ**.

yarat: **curegine ~ bolmaḳ** *(ağızlarda)* Beğenmek, hoşlanmak.

Yaratan *(ağızlarda)* Allah, Tanrı, İlâh; bk. **Yaradan**.

yaratıcı Yaratan, yaratıcı; **~ bir şekilde** Yaratıcı olarak; **~ ġayretler** Yaratıcı çalışmalar.

Sıra-sıra maşinalar tolusı devletke, ḫalḳ sofrasına yollanılġan bu bol bereketni yaratıcılar adamlardır. “Sıra sıra arabalar dolusu devlete, halk sofrasına yollanılan bu bereketi yaratanlar insanlardır.” -Çerkez Ali - 1.

yaratıcılıḳ (-ġı) Yaratıcılık, sanat; krş. **icat**; **ḫalk aġız ~ı** Sözlü halk sanatı.

Yaratıcılıḳ eşḳınen yanġan adamlar ozlerini unutıp, ġayretnen, fedakârlıḳnen çalışalar. “Yaratıcılık aşkıyla yanan insanlar kedilerini unutup gayretle, fedakârlıkla çalışıyorlar.” -A. Osman - 1.

yaratılmaḳ *(edilgen)* yaratmaḳ; Yaratılmak.

Siz misal ketirgen yuz faiz planlarnıñ raḳamları şu adamlarnıñ israrlı emekleri, sabadan aḳşamġace tarlada, fermada ve baġ-baġçalarda tökken koz nurları, mañlay terlerinen yaratıla... “Sizin yerine getirmeye çalıştığınız planlar, bu insanların emekleri, sabahtan akşama kadar tarlada, çiftlikte ve bağ bahçelerde döktükleri göz nurlarıyla, alın terleriyle yaratılıyor...” -Z. Kurtnezir - 1.

yaratılmamaḳ *(olumsuz)* **yaratılmaḳ**.

yaratmaḳ Yaratmak, meydana getirmek krş. **meydanġa ketirmek**; **adamnı Alla yaratḳan** İnsanı Allah yaratmış.

Bir ḳısmı yerlernen koklerni yaratḳan allaġa ibadet ete, onıñ birligine inana. “Bir kısmı yerle göğü yaratan Allah'a ibadet ediyor, O'nun birliğine inanıyormuş.” -Altın Beşik Efsanesi.

yaratmamaḳ *(olumsuz)* **yaratmaḳ**.

yarav (I) *(ağızlarda)*: **~ı cetken ḳız** Olgun kız.

yarav (II) *(ağızlarda)* Sağlık, sıhhat, esenlik, keyif, afiyet; bk. **keyf**.

yaravsız *(ağızlarda)* Sağlıksız, rahatsız.

yaravsızlanmaḳ Kendini iyi hissetmemek, sağlıksız hissetmemek.

yarçıḳ (-ġı) 1. Kıymık; **parmaġıma ~ kirdi** Parmağıma kıymık battı. 2. Talaş, kıyma; **~lar yapmaḳ** Talaş haline getirmek; ince ince kıymak.

Sırḳavlıḳtan başḳa, babamın ḳoluna yarçıḳ kirgen edi. “Hastalığının yanı sıra babamın eline kıymık girmişti.” -A. Hilmi.

yard Yard *(İngiliz ölçü birimi)*.

yardım 1. Yardım; krş. **imdat**; **inayet**; **tez ~ maşinası** Ambulans; **~ etmek** Yardım etmek; **~ kostermek** *(ağızlarda)* Yardım etmek; **alımızġa kore oña ~ ettik** Elimizden geldiğince ona yardım ettik; **~ı tiymek** Yardımı dokunmak; **o maña er vaḳıt ~ ede**; O bana her zaman yardım eder. 2. Yardımıyla, vasıtasıyla; **goskomnatsnıñ ~ evimizni ḳurıp bitirdik** Devletin yardımıyla evimizi inşa ettik.

Ne yapsan kendin yap, ile baş urma, / Dilenip yardımı, boynuñı burma. “Ne yaparsan kendin yap, hileye başvurma, / Dilenip yardımı, boynunu bükme” -A. Kadrizâde.

yardımcı 1. Yardımcı, yardım eden. 2. *(ağızlarda)* Muavin, vekil *(bir görevlinin, bir yöneticinin işine yardım eden, yokluğunda yerini ve yetkilerini üzerine alan kimse)*; bk. **muavin**. 3. *(dil bilimi)* Yardımcı; **söz ogü ~sı** Edat. ● **Alla ~ñız olsun!** Allah yardımcınız olsun!

Bunıñ içün Ḳuddus de yedi yaşından başlap ḫorantanıñ yardımcısı olġan, sayılġan edi. "Bunun için Kuddus da yedi yaşından itibaren ailenin yardımcısı olmuş, saygı görmüştü." -A. Hilmi.

yardırmaḳ *(ettirgen)* **yarmaḳ**.

Bu vaḳianı seyir etip turġan cemaatnı yardırıp ḳamçisini o yaḳ, bu yaḳ şıpıldatıp, saba deñizden ḳaytḳanda rastkelgen ḳazaḳlarnıñ atamanı yetişip keldi. "Bu olayı seyretmekte olan cemaati yararak, kamçısını o tarafa, bu tarafa şakırdatarak, sabah denizden dönerken rastladığı Kazakların elebaşı yetişip geldi." -Çerkez Ali - 1.

yare Yar, sevgili *(kadın için)*; krş. **sevgili**, **maşuḳa**; **~m** Yarim, sevgilim. **~sinen keldi** Sevgilisiyle geldi.

Gidin, bulutlar, gidin, / Yareme selâm idin. "Gidin, bulutlar, gidin, / Yarime selâm edin." -Halk Yırı.

yarı 1. Yarı, yarım, buçuk *(Bir şeyin yarısı kadar olan, yarım olan)*; krş. **yarım**; **~ gece** Gece yarısı; **~ yol** Yarı yol; ~ **boş** Yarı dolu; **~sı saña, ~sı maña** Yarısı sana, yarısı bana; **~ gecede** Gece yarısında; **~ ḳuru** Yarı kuru; ~ **aç, ~ toḳ** Yarı aç, yarı tok; ~ **ölü** Yarı ölü (bir ayağı çukurda); ~ **fiyatına almaḳ** Yarı fiyatına almak; **şeerniñ ~ ḫalḳı – pensiyoner** Şehrin yarısı, emekli; **~ resmiy** Yarı resmi; **borcunıñ ~sını berdi** Borcunun yarısını verdi. 2.: **~ maymunlar** *(biyoloji)* Yarı maymunlar. 3.: **~ ḳorçalayıcı** *(spor)* Eksen oyuncu, oyun kurucu *(takımda, savunucular ile akıncılar arasında yer alan oyuncu)*; **saġ ~ ḳorçalayıcı** *(spor)* Sağ oyun kurucusu; **orta ~ ḳorçalayıcı** *(spor)* Orta saha oyuncusu.

O kunniñ uküminde oñġanġa yarı gecede nur cava eken. "O dönemin şartlarında çok iyi insana gece yarısı nur yağarmış." -Edige Destanı.

yarıḳ (-ġı) 1. Işık, parıltı, nur; krş. **ışıḳ**, **ziya**, **nur**, **şevḳ**; **kuneş** ~ Güneş ışığı; **parlaḳ ~** Parlak ışık; **kuçlü** ~ Güçlü ışık; **zayıf** ~ Zayıf ışık; **kundüz ~ı** Gün ışığı; **lampat ~ı** Lamba ışığı; ~ **şavlesi** Işık ışını; ~ **çıḳḳan yer** Işık gelen yer; **~ kitapḳa tüşe** Işık kitaba düşüyor. 2. Işık *(elektrik ışığı)*; **elektrik ~ı** Elektrik ışığı; **~nı yaḳ!** Işığı yak!; **~nı söndür!** Işığı söndür! 3. Aydınlık (hava

hakkında); **gece ~ edi** Gece aydınlıktı; **etraf ~ oldı** Etraf aydınlık oldu; **koz ~ınen** Hava kararmadan önce; **koz ~ının evge varıp çıḳmaḳ kerek** Ortalık kararmadan eve varmak gerek. 4. Aydınlık, ışıklı (nesne hakkında); **~ oda** Aydınlık oda; **~ kun** Aydınlık gün; **~ gece** Aydınlık gece.

Ay yarıḳta tayaḳtır, ayneni, / Ḳaranlıḳta çıraḳtır, ayneni. "Ay ışığında sopadır, ninni, / Karanlıkta ışıktır, ninni." -Bala Yırı.

yarıḳlandırıcı, yarıḳlatıcı Aydınlatıcı, ışık veren; **~ gaz** *(kimya)* Havagazı.

yarıḳlandırma, yarıḳlandıruv *(eylem adı)* **yarıḳlandırmaḳ.**

yarıḳlandırmaḳ bk. **yarıḳlatmaḳ.**

Butün kun talimnen oğraşdıḳtan soñra zayıf bir ışıḳ kazarmayı yarıḳlandırdı. "Bütün gün talimle uğraştıktan sonra zayıf bir ışık kışlayı aydınlattı." -Cemil Seydamet - 1.

yarıḳlanmaḳ Gün ağarmak, hava aydınlamak; **ortalıḳ endi yarıḳlana** Ortalık şimdi aydınlandı.

Siz kelgen son evimiz, / Yarıḳlansın, nurlansın. "Siz geldikten sonra evimiz, / Aydınlansın, nurlansın." -Halk Yırı.

yarıḳlanmamaḳ *(olumsuz)* **yarıḳlanmaḳ.**

yarıḳlatma, yarıḳlatuv *(eylem adı)* **yarıḳlatmaḳ.**

yarıḳlatmaḳ 1. Aydınlatmak; ışıklandırmak. 2. Aydınlatmak, bilgi vermek *(eğitim hakkında)*.

Kinomeḫanik lentalarnı apparatnıñ içine ḳoydı, ḳapaḳlarını yaptı, perdeni yarıḳlatıp, ekrannı uydurdı. "Makinist bantları makinenin içine koydu, kapaklarını örttü, perdeyi aydınlatıp, ekranı uydurdu." -Çerkez Ali - 1.

yarıḳlatmamaḳ *(olumsuz)* **yarıḳlatmaḳ.**

yarıḳlı Işıklı, aydınlık; **evleri ~** Evleri aydınlık, ışık alıyor.

Refat da kazarmanıñ koşesinde sallana-sallana yanmaḳta olan ḳızıl yarıḳlı lampaġa bir tınış baḳıp turdıḳtan soñra, yuḳuġa dalġan edi. "Refat da kışlanın köşesinde saltana sallana yanan kızıl ışıklı lâmbaya bir süre baktıktan sonra uykuya dalmıştı." -Cemil Seydamet - 1.

yarılġan (*ağızlarda* **yarılış)** 1. Doğranmış, kesik. 2. Parçalanmış.

Baş yarılġan soñ, koz nege kerek? "Baş yarıldıktan sonra, göz neye lâzım." - Atalar Sözü.

yarılma, yarıluv *(eylem adı)* **yarılmaḳ.**

yarılmaġan *(olumsuz)* **yarılġan.**

yarılmaḳ Yarılmak, bölünmek, parçalanmak, kırılmak; **yarma yarıldı** Kütük bölündü.

Dudaḳlarım patlaġançatlaġan, aġızım ḳuruġan-ḳaḳşaġan, tilim şişip, yarılıp, aġızıma sıġmay başlaġan maal keldi. "Dudaklarım patladığı, ağzım kuruduğu, dilim şiştiği, yarılıp ağzıma sığmamaya başladığı an geldi." -E. Umerov - 1.

yarılmamaḳ *(olumsuz)* **yarılmaḳ**.

yarım Yarım, buçuk, yarı; krş. **yarı, buçuk**; **~ alma** Yarım elma; **~ kun** Yarım gün. 2.: **~ dayre** *(matematik)* Yarım daire; **eki teñ ~ġa bolmek** İki eşit yarıma bölmek; **~ kurre** *(coğrafya)* Yarım küre.

Babam onları cıyıştırıp ketip bizge yarım çuval ḳadar kurpeç unı alıp keldi. "Babam onları toplayıp gitti, bize yarım çuval kadar bulgur unu getirdi." -A. Hilmi.

yarımada Yarımada; **Ḳırım ~sı**: Kırım yarımadası.

yarımlanmaḳ *(ağızlarda)* İkiye bölünmek.

yarımşar Yarımşar, yarım yarım, yarım olarak.

yarımşarlıḳ (-ġı); Yarımşar olarak; **eki ~** İki yarı olarak.

yarımşar-yarımşar Yarı yarı olarak.

yarım-yurtı Yarım yamalak, natamam; tamamlanmamış, bitmemiş, yarım kalmış; **~ yapılġan iş** Yarım yamalak yapılmış iş.

yarım-yurtılıḳ (-ġı) Yarım kalmışlık, tamamlanmamışlık.

yarın Yarın; **~ saba** Yarın sabah; **~ degil o bir(si) kun** Öbür gün, yarından sonraki gün; **~dan tezi yoḳ** Yarından tezi yok; geciktirmeden, ivedilikle; **işni ~ġa ḳaldırmaḳ** İşini yarına bırakmak *(ertelemek)*; **~ki** Yarınki; **~ki kun** Yarınki gün; **~dan başlap** Yarından başlayarak; **~ġa** Yarına.

Ġayret ḳayday laḳırdıdır, anlamayınız. / Biz yarınnı bu kunden oylamaymız. "Gayret nasıl sözdür, anlamıyoruz. / Biz yarını bugünden düşünmüyoruz." -M. Niyazi.

yarış Yarış, müsabaka; krş. **musabaḳa, rekâbet**; **~ yapmaḳ** Yarış yapmak; yarışmak; **sıçravlar ~ı** Atlama yarışması; **ḳayıḳ ~ı** Kayık yarışı.

O oḳ atuv, nişan aluv, kureş, ḳoşuv yarışlarına da ḳatıla, er yerde, er vaḳıt birincilikni ala eken. "O ok atma, nişan alma, güreş, koşu gibi yarışlara da katılıyor, her yerde, her zaman birincilik kazanıyormuş." -Altın Beşik Efsanesi.

yarışlaşmaḳ Yarışmak; **çapmaca ~ (**koşu) Yarışmak.

Sudya yarışlaşacaḳ sportçılarnıñ adı-familiyalarını, unvanlarını ilân etti. “Hakem yarışacak sporcuların adlarını, soyadlarını ve unvanlarını ilan etti.” -A. Osman - 2.

yarışlaşmamaḳ *(olumsuz)* **yarışlaşmaḳ**.

yarışmaḳ bk. **yarışlaşmaḳ**.

yarı-yarıġa Yarı yarıya; krş. **nısfen**.

Bizde ise mısırboġday da, lutserna da planda kosterilgeninden yarı-yarıġa eksik saçıldı. “Bizde ise mısır ve yonca da planda gösterilenden yarı yarıya eksik ekildi.” -M. Ablalimov.

yarḳanat (-tı) Yarasa; krş. **yelḳanat**.

yarlı *(Kodeks Kumanikus)* Yoksul, fakir, fukara, parasız; bk. **yoḳsul**, **fuḳare**.

yarlık bk. **yarlıḳ**.

yarlıḳ (-ġı) 1. *(tarihi)* Kırım hanının fermanı; **Ḳırım ḫanınıñ ~ı** Kırım Hanı’nın fermanı; **şeref ~ı**: Mansiyon, onur belgesi. 2. Etiket, yafta. 3. Diploma, belge, vesika.

Studentlernen pamuḳḳa çıḳḳanda, er kesten çoḳ cıyġanı içün oblast komsomol komiteti ve teḫnikum memuriyeti tarafından ḳaç kereler faḫriy yarlıḳlar ve paranen mükafatlanġan edi. “Öğrencilerle pamuğa çıktıklarında herkesten çok topladığı için bölge komitesi ve okul tarafından kaç kere şereflendirilmiş ve parayla ödüllendirilmişti.” -M. Ablalimov.

yarma (I) 1. Odun (parçası); **emen ~ları** Meşe odunu. 2. Yarma, kesme, kesik.

yarma (II) Yarma, dövme, kırık (tahıl hakkında) krş. **kurpe**.

yarma (III) Kirişlerin arasında bulunarak, bağlantı ve sağlamlık sağlayan inşaat malzemesi.

yarmaḳ ***(****ağızlarda* **carmaḳ)** Yarmak *(Uzunlamasına bölüp ayırmak)*, kırmak.

yarmalıḳ Fuar, panayır, şölen alanı; **ḫalkara ~** Uluslararası fuar.

O bir kun Velyadiyenen ekinizge yarmalıḳḳa barmaḳ kerek. “Öbürgün Velyadiye’yle ikiniz fuara gitmeliymişsiniz.” -U. Edemova - 2.

yarmamaḳ *(olumsuz)* **yarmaḳ**.

yarmuḳ (-ġı) Kıymık, odun parçacığı.

yarpıḳ *(ağızlarda)* Talaş.

yarpıḳlamaḳ *(ağızlarda)* Odunu paramparça yapmak, talaş hale getirmek.

yartlamaḳ *(ağızlarda)* Kısaltmak; bk. **ḳısḳartmaḳ**; **duvanı yartlamaylar**, **onı tola oḳıylar** Duayı kısaltmazlar, onu tam okurlar.

yarus 1. *(tiyatro)* Amfitiyatronun katları. 2. Kat *(Yatay dikine sıra)*; bk. **ḳat**. 3. *(jeoloji)* Katman, tabaka.

Çoḳça areket etse, biraz çekisi eksilir, dep starşina Albertniñ krovatını ekinci yarustan tayin etti. "Çokça hareket ederse, biraz kilosu azalır diye Albert'in yatağını ranzanın ikinci katı olarak belirledi." -A. Osman - 2.

yas (I) Yas, matem; krş. **matem**; **~ tutmaḳ** Yas tutmak.

Padişa sevimli oğlu elâk olġanına pek incine, ağlay-sızlay, başını ḳayda uracağını bilmey. *Onıñ içün yas tuta*. "Padişah sevdiği oğlunun ölmesine çok üzülür, ağlaya sızlaya başını nerelere vuracağını bilemez. Onun için yas tutar." -Altın Alma Masalı.

yas (II) bk. **alanlar**.

yasaḳ (I) 1. Yasak; krş. **man**; **~ etmek** Yasaklamak; **~ etilgen** Yasaklanan; **~ olmaḳ** Yasak olmak; **kesen-kes ~ etile** Kesinlikle yasaktır. 2.: **~ olġan** Yasak, yasak olan.

Ḫan oğluna o ḳızıñ adını anmaḳ degil, zaten onıñ aḳḳında tüşünmekni bile yasaḳ etken. "Han oğluna o kızın adını anmak değil, onun hakkında düşünmeyi bile yasaklamış." -Altın Beşik Efsanesi.

yasaḳ (II) (-ġı) *(tarihi)* Vergi *(Kırım'da yerleşenlerden alınır)*; krş. **alım**, **bergi**.

yasama Kendi yaptığı, ev yapımı; **~ tertibat** Ev yapımı cihaz; **~ şey** Kendi yaptığı şey.

Seit-Ġazılar baġçaġa kelip tüşken soñ, bir ḳaç yıl ozleri de arıḳ suvı içtiler, bir ḳaç kere ḫastalanıp iç aġrısına oġradılar ve niayet ev yasamaġa yer alġan soñ, azbar içindeki erik terekleri arasında ḳuyu ḳazdılar. "Seit Gaziler bahçeye geldikten sonra, birkaç yıl kendileri de hendek suyu içtiler, birkaç kere hastalanıp iç ağrısına uğradılar ve sonunda ev yapmak için yer aldıktan sonra, bahçenin içindeki erik ağaçlarının arasında kuyu kazdılar." - Çerkez Ali - 1.

yasamaḳ (I) Yapmak, etmek; krş. **yapmaḳ**, **etmek**, **eylemek**, **ḳılmaḳ**.

Olar yuva yasamaḳ içün boyle çırpılarnı aramaḳnen bulamaylar, -dep kule ediler. "Onlar yuva yapmak için böyle çırpılan arayıp da bulamıyorlar, diye gülerlerdi." -C. Ahmetov.

yasamaḳ (II) *(ağızlarda)* Birini eş olarak almayı teklif etmek *(Birini yapmak)*.

yasamamaḳ *(olumsuz)* **yasamaḳ**.

yasatmaḳ *(ettirgen)* **yasamaḳ**; Yaptırmak.

Zemstvo idaresi ve ḳomşu koylerde yaşaġan baylar Ḳarlıcarnıñ yollarını yasatmaġa başladılar. "Mahalli idare ve komşu köylerde yaşayan zenginler

Karlıcar'ın yollarını yapmaya başladılar." -Çerkez Ali - 1.

yasatmamaḳ *(olumsuz)* **yasatmaḳ**.

yasemin *(botanik)* Yasemin; *Jasminum sp*. *(Zeytingiller familyasının Jasminum cinsinden 300 kadar tropik ve astropik çalımsı bitki türünün ortak adı)*.

yasin *(dini)* Yasin süresi *(Ölenin arkasından okunur)*; **~ oḳumaḳ** Yasin okumak; **ḳırḳ ~ çıḳtım** Kırk Yasin okudum.

Men senin emrinden çıḳmam, yasin oḳuniñ, kimsege yalan aytmam. "Ben senin emrinden çıkmam, Yasin okurum, kimseye yalan söylemem." -A. Odabaş.

yasla bk. **yasli**.

yaslandırmaḳ Yaslandırmak, dayamak; **başını onıñ omuzına yaslandırdı** Başını onun omzuna yaslandırdı.

Nazim ve eki yastıḳ ketirip ḳartbabasını oñaytlı yaslandırdı. "Nazim ve iki yastık getirip dedesini rahat yaslandırdı." -Çerkez Ali - 1.

yaslandırmamaḳ *(olumsuz)* **yaslandırmaḳ**.

yaslanmaḳ 1. Yaslanmak, dayanmak; krş. **tayanmaḳ**. 2. Ellerini uzatmak; **yaslanıp yatmaḳ** Ellerini (esner gibi) uzatıp yatmak.

Şimdi ḫalatlarġa yaslanıp ağızlarındaki ḳalın sigarlarını çaynay-çaynay yuḳumsıraylar. "Şimdi halatlara yaslanarak ağızlarındaki sigaraları çiğneye çiğneye uyukluyorlar." -A. Hilmi.

yaslanmamaḳ *(olumsuz)* **yaslanmaḳ**.

yaslı Yaslı, yas tutan (kimse), matemli; krş. **matemli**.

yasli Kreş, çocuk yuvası; **bala ~si** Çocuk kreşi; **balanı ~ge alıp ketmek** Çocuğu kreşe götürmek; **~ yaşında bala** Kreşe gitme çağına gelmiş çocuk.

Aşçınen yaslide çalışḳan ḳadından başḳa brigadanıñ tarlada bulunġan butün azaları Midatḳa ḳaradı. "Aşçı ile kreşte çalışan kadından başka ekibin tarlada çalışan üyelerinin hepsi Mithat'a baktı." -M. Ablalimov.

yassi Yassı, yatay, düz; krş. **tüz; ~ tüblü ḳayıḳ** Düz tabanlı kayık.

yastanmaḳ Yaslanmak, dayanmak; bk. **yaslanmaḳ**.

yastıçıḳ *(küçültme)* Küçük yastık; **ine ~ı** İğne yastığı.

yastıḳ (I) (-ġı) Yastık; **~ ustü** Yastık kılıfı; **puf ~** Yumuşak yastık; **~ ḳılıfı** Yastık kılıfı; **~ astarı** Yastık astarı; **divar ~** *(etnografya)* Duvar yastığı; özel, sıkı doldurulmuş yastık. ● **daa başı ~ta**

(mecaz) Daha başı yastıkta *(ne zaman biteceği hâla belli değil)*.

Yatsam yastıḳ sulayman, tursam cavluḳ, / Muradına irersin, tile savlıḳ. “Yatınca yastığı suluyorum, kalkınca mendili, / Muradına erersin dile sağlığı.” -Çın.

yastıḳ (II) 1. Hava yastığı *(araba hakkında)*. 2. *(mekanik)* Rulman *(Mekanik ve elektrikli düzeneklerde kayma sürtünmesi yerine bir yuvarlanma sürtünmesi sağlayarak enerji yitirilmesini azaltmak için yataklarla muylular arasına yerleştirilen parça)*.

yaş (I) 1. Genç; **~ kelin** Genç gelin; **~ yigit (oğlan)** Genç bir delikanlı; **yaşnı, ḳartnı ayırmadılar** Genci yaşlıyı ayırmadılar; **sen daa yaşsın** Sen daha gençsin. 2. Yaş; krş. çağ; **ḳaç ~ındasıñız?** kaç yaşındasınız?; **~ı etken** Reşit, ergin; **bayağı ~ta adam** Yaşlı bir insan; **men on sekiz ~ındam** Ben on sekiz yaşındayım; **sen otuz uç yaşındasıñ** Sen otuz üç yaşındasın; **Darya yigirmi eki yaşında** Darya, yirmi iki yaşında; **o altmış sekiz yaşında** O, altmış sekiz yaşında; **daa menim yaşıma kelseñ ne yaparsıñ?** Daha benim yaşıma gelsen ne yaparsın?; **o vaḳıtta biz yaş edik** O zamanlarda biz gençtik; **olar bir yaşta (***veya* **olar yaşdaş)** Onlar aynı yaşta (*veya* onlar akran); **on eki yaşını toldırdı** On iki yaşını doldurdu; **çeşit yaşta adamlar** Farklı yaşlarda insanlar; **mektep yaşında balalar** Okul çağında çocuklar; **yaşı yetken** Yaşı yeten; **o yigirmi bir ~ında** O yirmi bir yaşında; **men senden uç ~ kiçikim** Ben senden üç yaş küçüğüm; **menim ~ımda** Benim yaşımda (olan); **o menim yaşımda bir adam** O benim yaşımda biri; **aḳıl yaşta degil başta** Akıl yaşta değil baştadır; **eki yaş buyük** İki yaş büyük; **yaşnen bağlı ḫususiyetler** Yaşla ilgili hususiyetler; **mektep yaşı** Okul yaşı. 3. Delikanlı, genç erkek; **odada eki yaşnen eki ḳız bar edi** Odada iki delikanlıyla iki kız vardı; **~lar!** Delikanlılar! ● **yaşı buyükniñ aḳlı buyük** Yaşı büyük olanın aklı da büyüktür; **aḳıl yaşta degil – başta** *(atasözü)* Akıl yaşta değil, baştadır.

Yelken açıp bir ḳayıḳḳa oturġan bir ḳız, bir yaş, / Yaslanġanlar bir-birine, tiregenler başḳa baş. “Yelken açıp bir kayığa oturmuş bir kız, bir delikanlı, / Yaslanmışlar birbirlerine, dayamışlar başa başı.” -M. Nuzet - 1.

yaş (II) Gözyaşı; bk. **kozyaş; ~ tökmek** Gözyaşı dökmek; **~ danesi** Gözyaşı damlası; **kozleri ~ toldı** Gözleri yaşla doldu; **ḳanlı yaşlar** *(mecaz)* Kanlı gözyaşları.

Oña boysunmaḳ istemegen kozyaşları yuzünde sılaḳ yolaḳlar ḳaldırıp aşağı

tığırdılar. “Ona boyun eğmek istemeyen gözyaşları, aşağı indi, yüzünde ıslak izler bırakarak aşağı indi.” -A. Osman - 2.

yaşamaḳ Yaşamak; **şeerde ~** Şehirde oturmak; **koyde ~** Köyde yaşamak; **çoḳ ~** Uzun yaşamak; **baḫtlı ~** Şanslı yaşamak; **o mında bir yerde yaşay** O buralarda bir yerde yaşıyor; **bekâr ~** Bekar yaşamak; **bir yerde ~, birlikte ~** Bir yerde, birlikte yaşamak; **biz İsmail Gasprinskiy soḳağında yaşaymız** Biz İsmail Gasprinski sokağında yaşıyoruz; **bir yerde yaşap olamamaḳ** Birbiriyle geçinememek; **birden bir ~** Yalnız yaşamak; **oz zametinen ~** Kendi el emeğiyle geçinmek. ● **yaşasın dostluḳ!** Yaşasın dostluk!; **yaşa! yaşa! yaşasın!** Yaşa, yaşa, yaşasın! *(hoşnutluk, sevinç vb. duyguları anlatmak için söylenen bir söz)*; **çoḳ yaşa! çoḳ yaşa!** Çok yaşa! *(biri hapşırdıktan sonra söylenen bir söz)*; **kopeknen mışıḳ yaşaġan kibi ~** Kedi köpek gibi yaşamak.

Amma onı da emce yine ḳusur saymay, Selime yengenen pek muabbet yaşar edi. “Fakat onu da amca gene kusur saymaz, Selime yengeyle pek muhabbet yaşardı.” -M. Kurti.

yaşamamaḳ *(olumsuz)* **yaşamaḳ.**

yaşarma, yaşaruv *(eylem adı)* **yaşarmak.**

yaşarmaḳ Gençleşmek.

yaşartma, yaşartuv *(eylem adı)* **yaşartmaḳ**; Gençleşme, gençleştirme.

yaşartmaḳ Gençleştirmek.

yaşartmamaḳ *(olumsuz)* **yaşartmaḳ.**

yaşatmaḳ Yaşatmak; **yavurnıñ balası ne oldürir, ne yaşatır** Gâvurun çocuğu ne öldürür, ne yaşatır.

Oḫ!... ne tatlı tilekler, mazun ḳalbimde yaşattım! / Curt süygisin can bilip, eski omrümni yaşattım. “Oh!... ne güzel dilekler, kederli kalbimde yaşattım. / Yurt sevgisini can bilip, eski hayatımı yaşattım.” -M. Niyazi.

yaşatmamaḳ *(olumsuz)* **yaşatmaḳ.**

yaşav bk. **yaşayış.**

Arḳadaşlar! Ġayret, ġayret, tez açılsın baḫtımız! / Yaşav aḳḳı coytılmasın, oksüz, yoḳsul milletin! “Arkadaşlar! Gayret, gayret, çabuk açılsın bahtımız! / Yaşama hakkı kaybolmasın, öksüz, yoksul milletin!” -M. Niyazi.

yaşavçan Yaşama sıkıca sarılmış.

yaşavçanlıḳ (-ġı) Beka, ölümsüzlük, ölmezlik.

yaşayış Yaşam, hayat, ömür, yaşayış; krş. **ayat, omür**; **~ şaraiti** Yaşam koşulları, hayat şartları; **kundelik ~** Gündelik hayat; **~ta er şey ola** Hayatta her şey olabilir; **~ tarzı** Yaşam tarzı; **~nı sevgen** Hayatı seven.

Ya o ẖalḳın yaşayışına ne dersiñ? “Ya o halkın yaşayışına ne demeli?” -A. Hilmi.

yaşayışsız Cansız, ölü.

yaşçer Pangolin, karıncayiyen; *Manis sp*.

yaşçik (-gi) Kutu; bk. **ḳutu**.

O vaḳıttaki alma yaşçikleri eki kozlü olıp, er bir tolu yaşçik eki pud esap etile edi. “O zaman elma kutuları iki gözlü olup, her bir dolu kutu iki pud hesap ediliyordu.” -Çerkez Ali - 2.

yaşdaş Yaşıt, akran; krş. **teñdeş, aḳran**; **ekimiz ~mız** İkimiz yaşıtız; **olar ~** Onlar akran; **~ oġlanlar** Akran delikanlılar; **~ ḳızlar** Yaşıt kızlar.

Zanımca, menim yaşdaşlarımnıñ çoḳusı oz zenginliklerini o ḳadar tezlik ve ḳolaylıḳnen ḳurtarıp olamasalar kerek. “Bence, benim yaşıtlarımın çoğu kendi zenginliklerini o kadar çabuk ve kolayca kurtaramaz.” -E. Umerov - 1.

yaşın Şimşek, yıldırım; krş. **yıldırım, şemşek**; **~ yaşnay** Şimşek çakıyor; **~ yaşnamadan kok gudürdemez** Şimşek çakmadan gök gürlemez.

Arslannıñ miyinde yaşın yaşınlaġan kibi oldı. “Arslan’ın beyninde şimşek çakar gibi oldu.” -A. Osman - 2.

yaşıncımaḳ *(ağızlarda)* Saklambaç; bk. **saḳlançaḳ**.

yaşınçeker *(fizik)* Paratoner, yıldırımsavar.

yaşınmaḳ *(ağızlarda)* Saklanmak, sığınmak, gizlenmek; bk. **saḳlanmaḳ**.

yaşırmaḳ *(ağızlarda)* Saklamak, gizlemek; bkz. **gizlemek**, **saḳlamaḳ**; **yavlıḳ ~** Mendil altına saklanmak *(Kırım’da bir çocuk oyunu)*.

yaşil *(Kodeks Kumanikus)* Yeşil (renk); bk. **yeşil**.

yaş-ḳart Genç yaşlı toplu olarak; **~ demey vagonlarġa yuklediler** Genç yaşlı demeden vagonlara doldurdular.

Yaş-ḳart er kesniñ çeresinde ḳorḳu asıl oldı. “Genç ihtiyar herkesin çehresinde korku belirdi.” -U. Edemova - 1.

yaşlaḳ *(ağızlarda)* Saçsız, kel, dazlak; bk. **taz**.

yaşlanmaḳ Yaşarmak, yaşlanmak *(gözler hakkında)*; **kozleri ~** Gözleri yaşarmak; **yaşlanġan kozler** Yaşlanmış gözler.

Kozümniñ er daim yaşlanıp turġanı, / Goñlümniñ bayġuşday aġlap solġanı. “Gözümün daima yaşlanıp durduğu, / Gönlümün bir zavallı gibi ağlayıp solduğu.” -I. Kadir.

yaşlanmamaḳ *(olumsuz)* **yaşlanmaḳ**.

yaşlay *(ağızlarda)* Gençlik çağı, genç yaşta; **~ olip ketti** Gençlik yaşta öldü.

Babası yaşlay olgen, ona bir talay da mal taşlap ketken. “Babası gençken ölmüş, ona bir miktar mal bırakıp gitmiş.” -A. Hilmi.

yaşlı Yaşlı *(göz hakkında)*; **onıñ kozleri ~** Onun gözleri yaşlı; **~ kozler** Yaşlı gözler.

Tekrar onı operek ekisiniñ de kozleri yaşlı olduġı alda vedalaştılar, bir-birinden ayırılıştılar. “Tekrar onu öperek ikisinin de gözleri yaşlı olduğu hâlde vedalaştılar, birbirlerinden ayrıldılar.” -A. S. Ayvazov - 1.

yaşlıḳ (-ğı) 1. Gençlik; krş. **gençlik**; **~ çaġı** Gençlik çağı; **bizim ~ımız** Bizim gençliğimiz; **~ kunlerinde** Gençlik günlerinde; **~ keçti toymadım, ḳartlıḳ keldi duymadım** Gençlik geçti doymadım, yaşlılık geldi duymadım. 2. Genç kuşak, yeni nesil.

Butün yaşlıḳ Alimge dost eken. “Gençliğin tamamı Alim'in dostuymuş.” -Aydamaklar Kobası Kızıltaş Efsanesi.

yaşma *(jeoloji)* Yeşim (taşı).

yaşmaḳ (I) Peçe, ferace, yaşmak; krş. **ferece, çadır**; **~ḳa burünmek** Peçeye bürünmek.

yaşmaḳ (II) 1. *(etnografya)* Ocak ağzı çerçevesi. 2. Çerçeve *(Kapı, pencere ile bunların cam veya tablalarının yerleştirilmiş olduğu kenarlık)*.

yaşnama, yaşnav *(eylem adı)* **yaşnamaḳ**.

yaşnamaḳ Çakmak *(şimşek hakkında)*.

yaşnamamaḳ *(olumsuz)* **yaşnamaḳ**.

yaşnaş bk. **yaşnama, yaşnav**.

yaş-yavḳa Gençler.

Koy içinde rastkelgen bir ḳaç yaş-yavḳa Velini tanımadı. “Köy içinde rastladığı birkaç genç Veli’yi tanımadı.” -Çerkez Ali - 1.

yat (I) Yabancı, tanımadık; krş. **yaban, yabancı**; **~ adam** Yabancı insan; **~ erif** Yabancı unsur.

İdareniñ ogünde yat kişiniñ peyda olġanını korgen ḳaravul onıñ yanına kelip: –Sizge kim kerek, uka? –dep soradı. “İdarenin önünde yabancı birinin olduğunu gören bekçi, onun yanına gelerek: – Kimi aradınız, arkadaş? – diye sordu.” -M. Ablalimov.

yat (II) (uyat) *(ağızlarda)* Utanç veren, ayıp; bk. **ayıp**.

yataġan Yatağan, kılıç; krş. **ḳılıç, şimşir**.

yataḳ (-ğı) 1. a) *(eski)* Döşek. b) *(ağızlarda)* Yatak; **~ takımı** Yatak takımı; **~ ḫastası** Yatalak hasta; **~ odası** Yatak odası. 2. Yatak, akak, mecra *(nehrin içinde aktığı yer)*; **ozen ~ı** *(coğrafya)* Nehir yatağı. 3. Yuva, oyuk; **tavşan ~ı** Tavşan oyuğu. 4. Yatak *(herhangi bir maddenin bulunduğu yer)*;

~lar Yeraltı kaynakları. ● **~ aḳça** Kenarı para atmak; **bala (*veya* töl) ~ı** Döl yatağı, vajina.

Lâkin Yermolay Refata ḳalan dört arḳadaşnıñ episinden yaḳın, atta yataḳları da biri-biriniñ yanma tuşken edi. “Fakat Yermolay, Refat'a diğer dört arkadaşının hepsinden daha yakındı. Hatta yatakları da yan yana idi.” -Cemil Seydamet - 1.

yataḳḫane 1. Yurt, öğrenci yurdu; **studentler ~sı** Öğrenci yurdu; **~de oturmaḳ** Yurtta kalmak. 2. Yatak odası; krş. **yataḳ odası**.

Esma dün bütün yol boyu ve gece yataḳḫanede ora tüşüngen ve bir çoḳ çarelerniñ arasında ozüni yapma olsada, biraz semizce, saġlamca kostermek yollarını ḳıdırġan edi. “Esma, dün bütün yol boyunca ve gece yatakhanede onu düşünmüş ve birçok çarenin arasında kendini yapma olsa bile, biraz şişmanca, sağlamca göstermenin yollarını aramıştı.” -A. Odabaş.

yataḳlamaḳ 1. Yatmak, yatıp kalkmak. 2.: **ḫalḳnıñ evinde yataḳlap yure** İnsanın evinde zor kalmak, emrivaki yapıp bir yerde konaklamak.

Çoḳ yataḳlap yurmege aḳḳım olmaġanını bilip: ‘Evde yatarım’, dedim. “Çok yatmaya hakkım olmadığını bildiğim için: ‘Evde yatarım’, dedim.” -E. Umerov - 1.

yatar: **~ ḳursaḳḳa yoḳ aşamaġa olmay** Yatmadan önce yemek yememek gerek.

yatarlı *(ağızlarda)* Hali vakti yerinde, varlıklı; krş. **barlıḳlı**.

yatar-yatmaz: **~ ḫuruldap başladı** Yatar yatmaz horlamaya başladı.

yatıḳ 1. Yatık; eğik; eğri; **~ cap** Az eğimli yamaç. 2. Devrik; **~ yaḳa** Devrik yaka. 3. *(mecaz)* Mail, meyilli.

Tavuḳ töle, insan yurtı, bir bakışta bilinmez, / Yerge yatıḳ ḳapılardan, egilmesen kirilmez. “Tavuk kümesi, insan yurdu, bir bakışta bilinmez, / Yere yatık kapılardan, eğilmezsen girilmez.” -M. Nuzet - 1.

yatıḳlıḳ Meyil; eğiklik; krş. **avuḳlıḳ**, **meyil**.

yatım Eğim, yokuş, meyil.

yatıp-turıp a) Yatıp kalkıp. b) Yalancı durumuna düşmek.

yatıp-turmaḳ: **o ḳayda yatıp-tura?** Orada mı geceyi geçireceksin?

Torunım onıñle beraber yatıp-tura, oña ‘Cesur ḳoyan’ dep ad ḳoydı, yani siziñ ḳoyanıñızınıñ adını, –komissar torunını tasavur etken olsa kerek, memnunliknen yılmaydı. “Torunum onunla yatıp kalkıyor. Ona ‘Cesur Tavşan’ adını

koydu, yani sizin tavşanınızın adını, – komutan torununu düşünüyor olsa gerek, gülümsedi.” -A. Osman - 1.

yatırım *(ağızlarda)* Yatırım, sermaye, anapara, kapital.

yatırlı Tutumlu, hesabını bilen; bk. **tutumlı**.

yatışmaḳ 1. Sakinleşmek, yatışmak; krş. **tınmaḳ**, **tınçlanmaḳ**. 2. Yatışmak, durgunlaşmak (deniz dalgaları hakkında); **deñiz biraz yatıştı** Deniz biraz yatıştı; **eyecanı yatıştı** Heyecanı yatıştı. 3. Yavaşlamak, sakinleşmek; **toz yatıştı** Tozlar yatıştı. 4. Çok yatmaktan katılaşmak.

Soñra yorulır, terler, savrusından uçuşḳan beyaz kopükler ḳurur, yavaş-yavaş yatışır, alışır, ḳamçıdan añlamaġa başlardı. “Sonra yorulur, terler, sağrısından uçuşan beyaz köpükler kurur, yavaş yavaş yatışır, alışır, kamçıdan anlamaya başlardı.” -N. Çelebicihan.

yatışmamaḳ *(olumsuz)* **yatışmaḳ**.

yatıştıramamaḳ Sakinleştirememek, yatıştıramamak.

yatıştırıcı Yatıştırıcı, sakinleştirici.

yatıştırmaḳ *(ettirgen)* **yatıştırmaḳ**; Yatıştırmak; sakinleştirmek; **ḳavġanı ~** Kavgayı yatıştırmak.

Çaynikke kaynak suv toldurmakta olġan anasına bakıp aldı, aġasına tikildi, lâkin oña üreginiñ açuvını yatıştıracak kibi bir söz tapıp aytıp olamadı. “Çaydanlığa kaynar suyu dolduran annesine bakakaldı, abisinin (karşısına) dikildi, lâkin ona yüreğinin öfkesini yatıştıracak söz bulup söyleyemedi.” -U. Edemova - 2.

yatḳızmaḳ Yatırmak (yatağa), uyutmak; **balanı yerine ~** Çocuğu yerine yatırmak.

Nizam akanı muḳaytlıḳnen zembilge yatḳızdılar ve maşinaġa yerleştirdiler. “Nizam ağayı dikkatlice sedyeye yatırdılar ve arabaya yerleştirdiler.” -İ. Abduraman - 1.

yatḳızmamaḳ *(olumsuz)* **yatḳızmaḳ**.

yatmaḳ 1. Yatmak; **töşekke ~** Döşeğe yatmak; **töşekke tüşip ~** Yatağa girip yatmak; **balalar yuḳlamaġa yattı** Çocuklar uykuya yattı; **bugun men keç yattım** Bugün ben geç yattım; **yuḳlap ~** Uykuya yatmak; **uyanıḳ ~** Uyanık yatmak (tilki uykusu); **yanbaşlap ~** Yan gelip yatmak; **gripnen ḫastalansañ, mıtlaḳ ~ kerek** Grip olursan iyileşmek için mutlaka yatmak gerekir; **yatsam - yaḫşı ola, tursam – başım aylana** Yatsam iyi olacak, durursam başım dönüyor. 2. Yatmak *(tarım için; ekinler hakkında)*; **ekinler yattı** Ekinler yattı.

3.: **kele yata** Şu anda buraya geliyor. ● **bu aytılġan laf aḳılınġa yata** Bu söylenen söz aklına yattı; **butün kun loḳsa kibi yata** Bütün gün loğusa gibi yatıyor; **~nen iş bitmey** Yatmakla iş bitmiyor.

Kunü boyu seni ḳuçaḳlap ḳıbırdamay yattı. “Gün boyu seni kucaklayıp, kı pırdamadan yattı.” -A. Osman - 3.

yatmamaḳ *(olumsuz)* **yatmaḳ**.

yatsanmaḳ *(ağızlarda)* Yaslanmak, dayanmak; krş. **tayanmaḳ**, **yaslanmaḳ**.

yatsa-yatsın Yatarsa yatsın, yatmasına izin ver.

yatsı Yatsı *(güneşin batmasından yaklaşık iki saat sonraki vakit)*; **~ ezanı** Yatsı ezanı; **~ namazı** Yatsı namazı.

Yatsıġa yaḳın koyge kirdiler, koyün soḳaḳlarında kimseler korünmey. “Yatsı vaktine doğru köye girdiler, köyün sokaklarında kimseler görünmüyordu.” -Cemil Seydamet - 1.

yatsıramaḳ *(ağızlarda)* Utanmak, çekinmek; bk. **utanmaḳ**, **çekinmek**.

Boyle çetleşüvniñ neticesi olaraḳ, özüniñ ayrı dünyasını keşf etti ve adamlardan bir tamam yatsırap ḳaldı. “Böyle uzak durmanın sonucu olarak kendi ayrı dünyasını keşfetti ve insanlara tamamen uzaklaşarak kaldı.” -A. Osman - 2.

yatsıramamaḳ *(olumsuz)* **yatsıramaḳ**.

yat-yaban bk. **yat**; **yaban**; **~ adamlar** Yabancı insanlar.

yat-yalan bk. **yalan**.

yat-yalancı bk. **yalancı**.

yav *(ağızlarda)* Düşman; bk. **duşman**.

yavaş 1. Yavaş; ağır ağır; krş. **aġır**; **~ yurüş** Acelesiz yürüyüş; **~ yanmaḳ** Yavaş (yavaş) yanmak 2. Yavaşça; **~ ol!** Yavaşça hareket et!; **~ça!** Yavaşça! 3. Sessizce; alçak sesle; **~ laf et!** Alçak sesle konuş!

Atlar yavaş adımlarnen koçtiler. “Atlar yavaş adımlarla hareket ettiler.” -A. Odabaş.

yavaşçıḳ *(küçültme)* **yavaş**.

Gira: - Ḫanum, nege ḳorḳayırsın? Ḳorḳacaḳ ne bar? Ortalıḳ çım-çırt... Belki o şimdi kelir' -diyerek etrafına baḳındı ve yavaşçıḳ arem penceresiniñ çabaġını yuḳarıġa koterdi. “Gira: "Hanımcığım, niçin korkuyorsun? Korkacak ne var? Ortalık sakin... belki o şimdi gelir." diyerek etrafına bakındı ve yavaşçacık harem penceresinin kolunu yukarıya kaldırdı.”

yavaşçıḳtan 1. Görünmeden; belli etmeden; sezdirmeden; çaktırmadan; **~ evge girdi** Çaktırmadan eve girdi. 2. Gizlice; el altından.

Anan yavaşçıḳtan kozlerini yumdı, yuḳuġa ketti. “Annen yavaşça gözlerini yumdu, uykuya daldı.” -A. Osman - 3.

yavaşlama, **yavaşlav** *(eylem adı)* **yavaşlamaḳ**.

yavaşlamaḳ 1. Dinmek, yatışmak; **yel yavaşlap başladı** Rüzgar yavaşlamaya başladı. 2. Yavaşlamak *(hızını azaltmak)*; **maşna yavaşladı** Araba yavaşladı.

Kişi atnı aydaştırdı, poezd ise yavaşladı. “Adam atını hızlandırdı, tren ise yavaşladı.” -A. Osman - 3.

yavaşlamamaḳ *(olumsuz)* **yavaşlamaḳ**.

yavaşlatamamaḳ Yavaşlatamamak *(hız hakkında)*.

yavaşlatma, **yavaşlatuv** *(eylem adı)* **yavaşlatmaḳ**.

yavaşlatmaḳ 1. Yavaşlatmak *(hız hakkında)*; **maşnanıñ yurüşini ~** Arabanın gidişini *(hızını)* yavaşlatmak. 2. Azaltmak; **televizornıñ sesini yavaşlatsa** Televizyonun sesini kıssana!

Ḳız adımlarını yavaşlattı, lâkin toḳtamadı, baḳmaġa istemedi. “Kız adımlarını yavaşlattı, fakat durmadı, bakmayı istemedi.” -U. Edemova - 1.

yavaştan 1. Yavaşça, yavaştan 2. Gizlice, usulcacık; krş. **yavaşçıḳtan; ~ ḳaçmaḳ** Gizlice çıkmak. 3. Alçak sesle; sessizce; **~ aytmaḳ** Sessizce söylemek; **~ yırlamaḳ** Alçak sesle şarkı söylemek, mırıldanmak.

Sağına, soluna burulıp-burulıp, / Şu tena dağlarda yavaştan bir seslen! “Sağına, soluna kıvrıla kıvnla, / Şu tenha dağlarda yavaşça bir seslen!” -Y. Temirkaya - 1.

yavaş-yavaş 1. Yavaş yavaş, ağır ağır; krş. **aḳırın-aḳırın**; **~ alışıp başladıḳ** Yavaş yavaş alışıp başladık; **~ ḳaranlıḳlaşa** Yavaş yavaş karanlıklaşıyor. 2. İyi, fena değil; **- İşleriñiz nasıl? – Saġ oluñız, yavaş-yavaş**. – İşleriniz nasıl? – Sağolunuz, fena değil.

Kundoğu tarafı yavaş-yavaş ḳızarıyor, ḳuşcıġazlar da baar neşideleri oḳuyorlardı. “Doğu tarafı yavaş yavaş kızarıyor, kuşlar da bahar şiirleri okuyorlardı.” -A. S. Ayvazov - 1.

yavdırmaḳ *(ağızlarda)* bk. **yaġdırmaḳ**.

yavlamaḳ 1. Takip etmek; bkz. **avlamaḳ**. 2. Farketmek, görmek; bk. **seçmek**.

yavlıçıḳ (-ġı) Küçük mendil, küçük örtü.

yavlıḳ (-ġı) Örtü; mendil krş. **çember**, **mendil**, **poşu**; **baş ~ı** Başörtüsü; **cep ~ı** Cep mendili; **temiz ~** Temiz örtü; **cebinden ~nı almaḳ** Cebinden mendilini almak; **~nı yuvmaḳ** Mendilini yıkamak; **~nı utülemek** Örtüyü ütülemek.

Açlıḳ yılı baş, koz şişip biraz vaḳıt avurġan. / Altın, kumüş, yavlıḳ, yuzbez - episini satıp savurġan. “Açlık senesi baş, göz şişip bir zaman hastalanmış. / Altın, gümüş, mendil, işlemelerin hepsini satıp savmış.” -M. Nuzet - 1.

yavlıḳlı Mendilli, eşarplı, örtülü.

yavlıḳlıḳ (-ġı) Mendil dikiminde kullanılacak malzeme.

yavlıḳsız Eşarpsız, örtüsüz.

yavluḳ *(ağızlarda)* Örtü, mendil; bk. **yavlıḳ**.

O, yaşlı kozlerini yavluġınen silip, indemey otura edi. “O, yaşlı gözlerini mendiliyle silip, konuşmadan oturuyordu.” -E. Umerov - 1.

yavmaḳ *(ağızlarda)* Yağmak *(yağmur hakkında)*; bk. **yaġmaḳ**.

yavru *(ağızlarda)* 1. Yavru, çocuk, evlat; krş. **bala**, **evlât**, **çocuḳ**, **uşaḳ**. 2. Kuş yavrusu; bk. **ḳuş balası**. 3. Civciv, piliç; bk. **çipçe**.

–Aytma, yavrum, aytma. Men episini bilem. Boyle laflarnı menden başḳa kimsege aytma, rica etem saña, - dedi Meryem onı tenbilep. “–Söyleme yavrum, söyleme. Ben hepsini biliyorum. Böyle sözleri benden başka kimseye söyleme, rica ediyorum sana, dedi Meryem onu tembihleyip.” - Çerkez Ali - 1.

yavun *(ağızlarda)* Yağmur, yağış; bk. **yaġmur**.

yavur 1. Gâvur, imansız; krş. **kâfir**. 2. Hain, alçak.

Edige: -Aysa, kel ḳurtarayım, -dey. Tanışlığı barmı şu yavurnıñ? -dey. “Edige: - Öyleyse, gel kurtarayım, der. Belirgin bir işareti var mı gâvurun, der.” -Edige Destanı.

yavurca 1. Yabancı dil, gâvurca. 2. Haince, alçakça.

yavurlıḳ (-ġı) 1. Hristiyan bağnazlığı, Hristiyan fanatizmi. 2. İhanet, hainlik.

yavuz Sert, gaddar, acımasız; krş. **ġaddar**, **amansız**; **~ duşman** Acımasız düşman.

Eger şimdi o yavuz, kabinetten turıp çıḳḳan kibi olsa, o Gülcian, ozü olse oler, ama onı da mından saġ çıḳarmaz. “Eğer şimdi o gaddar, odadan kalkmış çıkmış olsa Gülcian kendi ölecek olsa bile ölür, ama onu buradan sağ çıkartmaz.” -E. Umerov - 2.

yay 1. Yay *(Ok atmaya yarayan, iki ucu arasına kiriş gerilmiş, eğri ağaç veya metal çubuk)*; **~ı ḳurmaḳ** Yayı germek; **ḳurma ~** Gerilmiş yay; **ḳaşları ~ kibi** Kaşları yay gibi. 2. *(müzik)* Yay *(Keman, viyolonsel vb. çalgılarda sürterek titreşim yoluyla ses çıkarmaya yarayan parça)*; **kemane ~ı** Keman yayı. 3. Kavis. 4. *(ağızlarda)* Sapan; bk.

sapan. 5. *(astronomi)* Yay burcu; krş. **Ḳavus**.

Anavı ornekler peyġamber çiçeklerinden, lalelerden ve inci çiçeklerinden orülgen, olarnıñ yanaşasında papadiyeler yay şekilinde tizilişip turalar, er yaḳta mamatekeler ve 'arslan ağızı' çam çıraḳnıñ yalını kibi yanıp turalar. "İşte örnekler; peygamber çiçeklerinden, lalelerden ve inci çiçeklerinden örülmüş, onların arasında papatyalar yay şeklinde dizilmiş, her tarafta mamatekeler ve ağlan ağzı mum alevi gibi yanıyorlar." -E. A. Osmanoğlu - 1.

yayan *(ağızlarda)* 1. Yayan, yürüyerek; krş. **cayav**. 2. Yaya, piyade; krş. **piyade**.

yayan-taban *(ağızlarda)* Yayan, yaya olarak.

yaycı Okçu.

yaydaḳ (-ġı) Henüz eyer takılmamış at, henüz eyerlenmemiş at.

yayġara Yaygara, bağırıp çağırma; krş. **fiġan**, **ferât**, **bağırma**; **~ ḳoparmaḳ** Yaygara koparmak.

Ev bikesi cevap bermek yerine, yayġara ḳoparıp ağlay başladı. "Ev sahibesi cevap vermek yerine yaygara koparıp ağlamaya başladı." -Z. Kurtnezir - 1.

yayılmaḳ *(ağızlarda)* Yayılmak, serilmek; bk. **cayılmaḳ**.

Bal sütli sığırı, ḳoy, ḳozu, ulağı, / Feraḫnen çevrende, yayılıp kevşensin! "Bal sütlü sığırı, koyun, kuzu, keçisi, / Ferah bir şekilde çevrende, yayılıp geviş getirsin!" -Y. Temirkaya - 1.

yayın Yayın *(radyo, televizyon)*; **tele ~** Televizyon yayını.

yayınlamaḳ Yayın yapmak, yayınlamak *(radyo, televizyon)*.

yayḳamaḳ 1. *(ağızlarda)* Sallamak; bk. **sallamaḳ**. 2. Çalkalamak.

yayla 1. *(ağızlarda)* Yayla, yaz merası krş. **orüş**, **otar**, **otlaḳ**; **~ġa çıḳmaḳ** Yaylaya çıkmak. 2. Plato **Aypetri ~sı** Aypetri platosu; **Babuġan ~sı** Babuğan yaylası. 3: **~ ḫorazı** *(zooloji)* Orman baykuşu; *Asio otus*.

Avtobus keniş yaylanı kestirip kene aylançıḳ dağ yoluna kelip çıḳtı. "Otobüs, geniş yaylayı kestirerek, yine dolanbaçlı dağ yoluna çıktı." -T. Halilov.

yaylâ *(ağızlarda)* Yayla, mera, otlak; bk. **yayla**.

yaylı 1. Kirişli, kemerli. 2. Yaylı; **~ aletler** *(müzik)* Yay çalgılar.

yayma *(ağızlarda)* Şilte, paspas; bk. **caymaḳ**.

yaymaḳ *(ağızlarda)* Yaymak, sermek; bk. **caymaḳ**.

Şöfer perde arasından başını egiltip kirdi ve yurtnıñ ortasına dülber ornekli bir kilim yaydı. “Şoför perde arasından başını eğip girdi ve yurdun ortasına güzel örnekli bir kilim yaydı.” -Çerkez Ali - 1.

yayraḳ *(ağızlarda)* 1. Yaygın, bilinen, tanınan; bk. **cayraġan**. 2. Dağınık, dağılmış; bk. **dağınık**.

yayramaḳ *(ağızlarda)* Şuraya buraya atılmış olmak; dağınık bir şekilde (yerde) durmak; bk. **cayramaḳ**.

Balalar ara taptı, ḳırlarġa tırmaşa, ‘Gollandiya’ baġçasına yayraşa, oynaşa, ḳıçḳırşalar. “Çocuklar fırsat bulunca kırlara tırmanıyor "Gallandiya" bah- çesine dağılıyor, oynuyor, bağrışıyorlar.” -A. Hilmi.

yaz (*ağızlarda* **daz)** Yaz; ~ **kunü** Yaz günü; **~da kelir** Yazın gelir; **~nıñ başı** Yazın başı; **~nıñ başında** Yazın başında; **~nıñ soñu** Yazın sonu; **~nıñ soñunda** Yazın sonunda; **~ġa çıḳmaḳ** Yaza çıkmak *(yaz mevsimine ulaşmak)*; **~ ḳış** Yaz kış *(bütün yıl boyunca)*; **~ları** Yazları; **~larda** Yazlarda.

Tenbelniñ işi bitmez, Yaz kelse de ḳışı bitmez. “Tembelin işi bitmez, Yaz gelse bile kışı bitmez.” -Atalar Sözü.

yazdıramamaḳ *(olumsuz)* **yazdırmaḳ**; **oyle de men oña bir mektup yazdıramadım** Bu yüzden ben, onun bir mektup yazmasını sağlayamadım.

yazdırmaḳ Yazdırmak; **diktant ~** İmla yazdırmak.

Ḳalem, defter, bor dağıttı. Em oḳuta, em yazdıra edi. “Kalem, defter, tebeşir dağıttı. Hem okutuyor, hem yazdırıyordu.” -N. Çelebicihan.

yazdırtmaḳ *(ettirgen)* **yazdırmaḳ**.

yazdırtmamaḳ *(olumsuz)* **yazdırtmaḳ**.

yazı (I) 1. Yazı; **~ yazmaḳ** Yazı yazmak; **~sı olmaġan halḳlar** Yazısı olmayan halklar; **tez ~** Hızlı yazı yazma; **~lar** Yazılar. 2. El yazısı; **pek dülber ~sı bar** Çok güzel el yazısı var; **oḳunaḳlı ~** Okunaklı el yazısı. 3.: **~ ornegi** Yazı örneği, yazı taslağı; krş. **meşiḳ**; **~ taḳımı** Yazı takımı *(yazı yazmakta kullanılan bütün araç gereç)*. 4. Yazılı eser; **fotografiya ustündeki ~** Resmin üstündeki yazı; **taşlar ustündeki ḳadimiy** Taşlar üstündeki eski yazı.

Soñra barıp törtdeki, buyük, yıltıravuḳ yazı stolu başına keçip oturdı. “Sonra makamına büyük parlak yazı masası(nın) başına geçip oturdu.” -U. Edemova - 2.

yazı (II) Kader, yazı, talih; krş. **felek**; **ḳara ~** Kötü kader; **başına ḳara ~lar**

yazılġan Başına kara yazı yazılmış, kötü kaderi olan. ● **takdirinin ~sını kitapta korsem de inanmam** Kader yazısını kitapta görsem de inanmam.

Sıra sıra ķazanlar, / Ķara yazı yazġanlar. “Sıra sıra kazanlar, / Kara yazı yazanlar.” -Halk Yırı.

yazı (III) Yazı *(metal paraların üzerinde değeri yazılan yüzü)*; **~ mı, tura mı?** Yazı mı, tura mı?

yazıcı 1. Yazar, edebiyatçı; krş. **edip, edibe, Ukraina milliy ~lar birliği** Ukrayna Ulusal Yazarlar Birliği; **fantastika ~sı** Bilim kurgu yazarı. 2. Hattat, katip, yazıcı; bk. **ẖattat.**

Olarnıñ balaları belli injenerler, belli ekonomistler, belli agronomlar ve yazıcılar olıp yetiştiler. “Onların çocukları tanınmış mühendis, tanınmış ekonomist, tanınmış ziraat mühendisi ve yazar oldular.” -Çerkez Ali - 2.

yazıcılıķ (-ġı) 1. Yazarlık. 2. Hattatlık, katiplik, yazıcılık; bk. **ẖattatlıķ.**

yazıẖane Yazıhane, ofis, büro.

yazıķ Yazık, maalesef, acınma; krş. **teessüf, maateessüf; ~lar olsun!** Yazıklar olsun!; **~lar olsun aġama** Ağabeyime yazık oldu; **bizge ~** Bize yazık.

Eger olarnıñ istegen şeyini padişa verse yazıķ olacaķ, epimiz gunaẖkâr olacaķmız. “Eğer onların istedikleri şeyleri padişah verirse yazık olacak, hepimiz günahkâr olacağız.” -H. Ş. Toktargazi.

yazıķsınma, yazıķsınuv *(eylem adı)* **yazıķsınmaķ.**

Adamlar yazıķsınuvnen dağıla başladılar: Yaķub nasıl ķuvetli, ķudretli yigit, dünya kezip, çoķ yerlerni korip keldi, ama ozüne ķadın saylap olamaġan. “İnsanlar üzüntüyle dağılmaya başladılar: Yakup nasıl yetenekli, güçlü genç, dünya gezip çok yerleri görmüş, ama kendine kadın seçememiş.” -E. A. Osmanoğlu - 1.

yazıķsınmaķ Acımak; acınmak; (başkasının hesabına) üzülmek, yazıklanmak, yerinmek, eseflenmek, esef etmek, teessüf etmek.

O, yazıķsınıp, digerlerine dikķatnen baķtı. “O acıyıp diğerlerine dikkatle baktı.” -U. Edemova - 1.

yazıķsınmamaķ *(olumsuz)* **yazıķsınmaķ.**

yazılı 1. Yazılı, yazılmış. 2. Önceden belirlenmiş *(kader hakkında)*.

Vaẖ, ķara yazılı balaçıġım! Balam! “Vah kara yazılı yavrum! Yavrum!” -S. A. Özenbaşlı.

yazılış Yazılış; **arifniñ ~** Harfin yazılışı.

yazılmaḳ (I) *(edilgen)* **yazmaḳ**. 1. Yazılmak. 2. Abone olmak (gazete, dergi vb.) 3. Kaydedilmek. 4. İkamet izni verilmek.

Amet bey: Arzı-al padişanıñ kendisinemi, yoḳsa ministrlikkemi yazılacaḳ? "Ahmet bey: Dilekçe padişahın kendine mi, yoksa bakanlığa mı yazılacak?" -H. Ş. Toktargazi.

yazılmaḳ (II) 1. Buruşuğu açılmak; düzeltilmek. 2. Sakinleşmek 3. Tuvaletini yapmak.

yazın Yazın, yaz mevsiminde, yaz aylarında; krş. **yazda**.

1943 senesiniñ yazında olarnıñ lagerinde tif ḫastalığı başlanġanını ve bir çoḳ insan ayatı alıp ketkenini ayttı. "1943 yılının yazında onların kampında tifo hastalığının başladığını ve bir çok insanın canını aldığını söyledi." -A. Osman - 1.

yazış 1. Yazma *(yazıya dökme)*. 2. Yazış *(yazma biçimi)*.

yazışmaḳ Yazışmak, mektuplaşmak; krş. **mektüpleşmek**.

Şu vaḳıt içinde olar sıḳ-sıḳ mektup yazışıp turdılar. "Bu zamanda onlar sık sık mektuplaştılar." -M. Ablalimov.

yazı-tura Yazı tura; ~ **oyuñı** Yazı tura oyunu; **~ atmaḳ** Yazı tura atmak.

yaz-ḳış Yaz kış, yıl boyunca; **~ o, paçasında otura** Yıl boyunca o, yanında oturuyor.

-Men altmış yaşıma kelgencek oz ustüme kuneş tuvdırmadım, yaz-ḳış kuneşten evel turam, ırgat tutmadım, toprąḳ desen, vaḳuf, pomeşçik toprąġında çalıştım, altmış yaşına ispukulânt bolarmı? "-Ben altmış yaşıma gelene kadar üzerime güneş doğdurmadım, yaz-kış güneşten evvel kalkarım, ırgat tutmadım, toprak dersen vakıf, pomeşçik toprağında çalıştım, altmış yaşında spekülatör mü olur?" -C. Gafar.

yazlıḳ 1. Yazlık *(yazın kullanılan bir şey)*; **~ urba** Yazlık kıyafet. 2. Bir buğday cinsi; **~lar** *(botanik)* Yazlık buğdaylar.

Kozüñni açıp çalışmasañ tükânlarda yazda ḳışlıḳ, ḳışta ise yazlıḳ urbalar tolıp kalması mumkün. "Gözünü açıp çalışmasan dükkanlarda yazda kışlık, kışta ise yazlık elbiseler dolup kalması mümkün." -U. Edemova - 2.

yazma (I) Ekşi sütten yapılan bir içecek; **~ içmek** Ekşi sütten yapılan içeceği içmek; krş. **ayran**; **~ yapmaḳ** Ayran yapmak.

Orazbay aka ise çoḳraḳtan salḳın suv ketirip, olarnıñ episine eçki ḳatığından yasalġan birer kasa yazma berdi. "Orazbay ağa ise ırmaktan soğuk su

getirip onların hepsine keçi sütünden yapılan birer kasa ayran verdi.” -M. Ablalimov.

yazma (II) 1. Elle yazılmış olan; **~ kitap** El yazması kitap. 2. Yazma; yazı bk. **yazı**.

yazmaḳ (I) 1. Yazmak; **mektüp** ~ Mektup yazmak; **ikâye** ~ Hikaye yazmak. 2. Neredeyse; **yıḳıla** ~ Az kalsın düşmek; **yıḳıla yazdım** Düşecektim. 3. İkamet kaydını yapmak.

Velyadiyege ateşli mektüp yazdım. Çoḳ bekledim, lâkin, mektübime cevap alıp olamadım. “Velyadiye’ye ateşli (bir) mektup yazdım. Çok bekledim, ama, mektubuma cevap alamadım.” -U. Edemova - 2.

yazmaḳ (II) Harekete alıştırmak; uyuşukluğunu gidermek (bacaklar vb. hakkında); **ayaḳlarını** ~ Ayaklarının uyuşukluğunu gidermek.

-Arḳadaşlar, ayaḳlarınız biraz yazılsın. Maşinaġa birşey oldı, ġaliba. Teşkerip baḳayım, - dedi aydavcı. “- Arkadaşlar, inin ayaklarınız biraz çözülsün. Ara baya bir şey oldu galiba. Bir kontrol edeyim. - dedi şoför.” -T. Halilov.

yazmaḳ (III) Sulandırmak; seyreltmek *(herhangi bir sıvıya başka bir sıvıyı katmak)*; **yazma ~** Ayran seyreltmek.

yazmaḳ (IV) Düzeltmek; buruşuklarını gidermek; **burüşiklerni** ~ Buruşuklarını gidermek; buruşuklarını düzeltmek.

yazmamaḳ *(olumsuz)* **yazmaḳ**.

yazuv-sızuv Yazılan çizilen.

Men, o, siziñ adıñızı añġan vaḳıtında, siznen bağı olmalı, yazuv-sızuvları ḫususında aḳıl tanışadır dep bellegen edim. “Ben, onun sizin adınızı anması üzerine, yazdıkları konusunda size akıl danışıyor diye düşünmüştüm.” -Z. Kurtnezir - 1.

yebermek *(ağızlarda)* Gebermek; bk. **gebermek**.

Şimdi, yaḫut uç yıldan soñ yebermekniñ onıñ içün ne farḳı bar? “Şimdi ya da üç yıl sona ölmenin onun için ne farkı var?” -E. A. Osmanoğlu - 1.

yebertmek *(ağızlarda)* Gebertmek, öldürmek; bk. **gebertmek**.

Domuzlar!... Epiñizni yebertirim! “Domuzlar! Hepinizi gebertirim!” -E. A. Osmanoğlu - 1.

yece *(ağızlarda)* Gece; bk. **gece**.

Yecuç-Mecuç *(mitoloji)* Yecüc ve Mecüc *(Mahşerden önce ortaya çıkan iki vahşi insan)*.

yeçki *(ağızlarda)* Keçi; bk. **eçki**.

Sonra yeçki aranını taḫtaladı ve ḳapısını ḳoydı. “Sonra keçi ahırım tahtaladı ve kapı taktı.” -Çerkez Ali - 2.

yedek 1. Yedek, ihtiyat; krş. **iḫtiyat**; **~ parçalar** Yedek parçalar; ~**ke almaḳ** Yedeğe almak (bağlayıp ardından çekerek götürmek); **~ anaḫtar** Yedek anahtar. 2. *(ağızlarda)* Rehber, kılavuz; bk. **yetekçi**. 3. *(ağızlarda)* El altında bulunan; bk. **yetek**.

yedeklemek 1. Depolamak, stoklamak, saklamak; tedarik etmek; rezerv oluşturmak. 2. Stok göndermek.

yedeklememek *(olumsuz)* **yedeklemek**.

yedekleyici *(biyoloji)* Depolayıcı, stoklayıcı.

yedı *(ağızlarda)* Yedi; bk. **yedi**.

yedi, (*ağızlarda* **yedı**) Yedi; **~ yıllıḳ mektep** Yedi yıllık okul; **~ kere** Yedi kere.

Yedi ḳat yer, yedi ḳat kok birleşip / Tatarlığı inkar etse, saḳlasa. “Yedi kat yer, yedi kat gök birleşip / Tatarlığı inkâr ederse, saklarsa.” -C. Kermençikli.

yedişer (-yedişer) Yedişer.

yefreytor *(askerlik)* Onbaşı.

yek (yeki) Tek, bir; krş. **tek**; **birden bir**; **~ vucut olmaḳ** Tek vücut olmak.

yekâne Tek, bir tek.

Lâkin sonki saniyede barıp yekâne osken selbige tirelip toḳtay. “Fakat son saniyede varıp yalnız duran selvi ağacına çarpıp durmuş.” -T. Halilov.

yekâneviy Aynı düşüncede, hemfikir, müttefik.

yekilmek Kendini arabaya koşmak.

Oğlan, kuçün ayamay, / Küreklerge yekilgen. “Oğlan, küçük demeden / Küreklere yüklenmiş.” -R. Burnaş - 1.

yekilmemek *(olumsuz)* **yekilmek**.

yekme Koşum(s)i; **~ atı** Koşum atı.

Yekmege berseñ, deve ber, / Savmaġa bersefi, biye ber, / Salḳın tüşmey suvalmaz. “Koşmaya verirsen, deve ver, / Sağmaya verirsen, kısrak ver, / Serinlik inmeden sağılmaz.” -Çorabatır Destanı.

yekmek *(gerçek anlam, mecaz anlam)* Arabaya koşmak; **atnı arabaġa ~** Atı arabaya koşmak.

Soñra arabaġa yekerler de, ḳamçılap aydaştıra berirler. “Sonra arabaya at gibi bağlarlar da kamçılayarak sürerler.” -A. Osman - 1.

yekmemek *(olumsuz)* **yekmek**.

yeknesak (-kı) Monoton, tekdüze.

yekpare Tek parça, yekpare, tek parçadan yapılmış; krş. **bir butün**.

yeksan 1. Bir arada, beraber, birlikte. 2. Aynı, eşit; **yernen ~ etmek** Yerle bir etmek (yok etmek).

İblis ḫalḳnıñ ibadetḫaneleri yıḳılġan, yernen yeksan etilgen soñ, Buyük Ayuvnıñ açuvı biraz tinçlanġan. "İblis halkının ibadethaneleri yıkılıp yerle yeksan olduktan sonra Büyük Ayı'nın hıncı da biraz geçmiş." -Ayuvdağ Efsanesi.

yekün Yekûn; netice; bilanço; krş. **netice**; **~ çekmek** Bir şeyin bilançosunu yapmak (çıkarmak).

Anası butün yıllıḳ emegine yekün çekken kuzniñ bir kunüni degil, daḳḳasını bile semereli keçirmege tırışa. "Annesi bütün yıllık emeğine karşılık gelen güzün; bir gününü değil, dakikasını bile verimli geçirmeye çalışıyor." -U. Edemova - 2.

yekünlemek Bilançosunu çıkarmak, hesaplamak, saymak.

Aytılġanlarnıñ manasını añlaġan olsa kerek, yekünlev sözünde kene eski trafaret, bizler eşiteberip alışḳan ibarelerni tekrarladı, lâkin... "Söylenenleri anlamış olsa gerek, konuşmayı toparlarken yine eski kalıp, herkesin duymaya alıştığı sözleri tekrarladı, ama..." -Z. Kurtnezir - 1.

yekünlememek *(olumsuz)* **yekünlemek**.

yekünleyici Son, nihai; **~ netice** Nihai sonuç.

yel (*ağızlarda* **cel**) 1. Rüzgâr; **daimiy ~ler** Sürekli rüzgârlar; **deñişici ~ler** Devirli (mevsimlik) rüzgârlar; **~ tiygen taraf** Rüzgâr alan taraf; **~ urmaġan taraf** Rüzgâr tutmayan taraf; krş. **yıḳ; ḳarşı ~** Ters (muhalif) rüzgâr; **tozanlı ~** Karı yerinden kaldırıp sürekleyen rüzgâr; **uvuldap ~ler ufüre** Rüzgâr uğultuyla esiyor; **ḫafif ~** Hafif rüzgâr; **yengil ~çik ese** Hafif bir rüzgâr esiyor; **serin ~** Serin rüzgâr; **yıḳıcı ~** Yıkıcı rüzgâr. 2. Bağırsak gazı, yel.

Aḫırnıñ er tarafını oyle ḳapat ki, yel kirecekday iç bir türlü sızat ḳalmasın, dey. "Ahırın her tarafını öyle kapat ki, yelin girebileceği bir çatlak kalmasın, der." -Köroğlu Destanı.

yelayaḳ (-ġı) Ayağına çabuk olan kimse.

Yelayaḳ atına ḳamçı siltep yetiştirmedi, o endi barḫannıñ töpesinde edi. "Çabucak atına kamçı sallamayı yetiştirmedi, o şimdi kumulun tepesinde idi." -Çerkez Ali - 1.

yelçik (-gi) Hafif rüzgar, esinti, esin, meltem.

Biraz koterilgen soñ, esken yelçikten er tarafķa yayılıp, yoķ olıp keteler. “Biraz yükselince, esen hafif rüzgarla her tarafa yayılıp, yok olup gidiyorlar.” -U. Edemova - 3.

yeldegirmen Yel değirmeni.

yeldermen *(konuşmada, mecaz)* Havai, hoppa.

yelek (-gi) 1. Yelek; **şeritli ~** *(etnografya)* Gümüş şeritli yelek; **can ķurtarġan ~** Can yeleği. 2. Kuş tüyü; krş. **yepelek**. 3. *(Yevpatoriya ağzı)* Sütyen; krş. **memelik**.

İpraġan yelek ve tögerek ķarakul ķalpağı kiygen ķart tatar azbar ķapı yanını sipirmekte. “Yıpranmış yelek ve yuvarlak bekçi kalpağı giyen ihtiyar Tatar kapının yanlarını süpürmekte.” -E. A. Osmanoğlu - 1.

yeleklemek Oku yeleklemek.

yelemlik (-gi) Hoş, tatlı; esin, saba (hafif ve yumuşak yel), sabah rüzgârı; **~ yer** Sabanın estiği yer.

O sofaġa çıķtı. Anda yelemlik edi. Urbaları bayağı sorıķķan, er alda daa ķurumaġanlar. “O sofaya çıktı. Orası hoştu. Giysilerin epey suyu çekilmiş, herhalde daha tam kurumamışlar.” -Çerkez Ali - 1.

yeletek Havai, hoppa, terelelli, uçarı *(kadın)*.

yelgir Dörtnal; atın dörtnala koşması; **~ at** Dörtnala koşan at.

yelim 1. Katran; reçine. 2. Tutkal; yapıştırıcı; krş. **ķızamıķ (II)**; **tutķal**; **çırış**.

yelimlemek 1. Katranlamak. 2. Yapıştırmak; tutkallamak, tutkal sürmek; krş. **tutķallamaķ**; **çırışlamaķ**; **yapıştırmaķ**.

yelin İnek memesi.

Butün kun otlaķlarda bulunġan, yelinleri sütnen tolıp, ayaķları kerilip ķalġan sıġırlar evlerge yaķınlaşķanda, sabırları tükene, azbarlarġa ķapıp kireler. “Bütün gün otlaklarda bulunan, memeleri sütle dolup ayakları gerilen sığırlar evlere yakınlaştığında, sabırları tükeniyor, bahçelere hapsolup giriyorlar.” -U. Edemova - 1.

yelke Cıdav *(Omuzbaşı, kürek kemiğinin üstü)*.

Yigitniñ yanında yelkesine meşin çantaçıķ asķan ķız toķtadı, Yuraġa koz ķıyığınen nazar taşlap aldı. “Gencin yanında omzuna deri çanta asmış kız durdu, Yura’ya göz ucuyla baktı.” -E. Umerov - 1.

yelken Yelken; **~ bezi** Yelken bezi; kaba keten bezi.

Yelken açıp bir ķayıķķa oturġan bir ķız, bir yaş, / Yaslanġanlar bir-birine,

tiregenler başḳa baş. “Yelken açıp bir kayığa oturmuş bir kız, bir delikanlı, / Yaslanmışlar birbirlerine, dayamışlar başa başı.” -M. Nuzet - 1.

yelkenḳulaḳ (-ġı) Büyük, çıkıntılı kulak.

yelkenli Yelkenli; ~ **gemi** Yelkenli, yelken gemisi.

yelḳanat (-tı) *(zooloji)* Yarasa; krş. **karavina**; **çangarata**; **uçan sıçan**; **yarḳanat**.

yelḳuvan 1. Yelkovan; **maġnıt ~ı** Manyetik ibre, pusula ibresi. 2. *(eski)* Sarkaç; bk. **pul**.

Aḳreb ve yelḳuvan ḳuva zamannı, / Pulu da ‘tıḳ, tıḳ’ ura, bu ne? “Akrep ve yelkovan kovar zamanı, / Pulu da ‘tık tık’ vuruyor, bu ne?” -Y. Ş. Ali.

yellendirmek bk. **yelletmek**.

Yerge tiz çökip, ateşke ufüre, eteginі ḳaḳıp yellendire, bilmem daa neler yapa, kozleri tütünden yaşlanıp, oyle çekişe edi. “Yere diz çöküp ateşi üfürüyor, eteğini sallayıp havalandırıyor, bilmem daha neler yapıyor, gözleri dumanda yaşlanıp, öyle uğraşıyordu.” -E. Umerov - 2.

yellenmek Havalanmak; havalandırılmak.

yellenmemek *(olumsuz)* **yellenmek**.

yelletmek Havalandırmak; krş. **avalatmaḳ**.

yelletmemek *(olumsuz)* **yelletmek**.

yelme *(tarih)* Yelme.

yelpaze Yelpaze; ~ **piçim** Yelpaze biçimli, yelpaze biçiminde. krş. **yelpi**.

Bu vaḳıt gur kirpikleri yelpaze kibi enip, koterildiler. “Bu sırada gür kirpikleri yelpaze gibi inip, kalktılar.” -U. Edemova - 1.

yelpi Yelpaze.

yelpimek Yelpaze sallamak.

Karşı koşede Albertni yelpip turġan ustazı Petya emce turmadan oz şegirtinden memnün olġanını ayta. “Karşı köşede Albert’i yelpazeleyip duran ustası Petya Amca, durmadan kendi talebesinden memnun olduğunu söylüyor.” -A. Osman. - 2.

yelpimemek *(olumsuz)* **yelpimek**.

yelpiremek (rüzgârda) Dalgalanmak.

Fırıl-fırıl uçḳanda saçlarım kulte-kulte yelpirer, sanki bir tatar toġu (bayrağı)! “Fırıl fırıl uçarken saçlarım deste deste uçuşur, sanki bir Tatar tuğu!” -N. Çelebicihan.

yelpiretmek bk. **yelpimek**.

Ḳaşan yelçik çeçeklernin yapraḳlarınen oynay, yelpirete, guya toġaylıḳnın ḳoḳusını Levizaġa sezdirmek istey. “Bir zaman sonra, rüzgâr çiçeklerin

yapraklarıyla oynayor, dalgalandırarak sanki bozkırın kokusunu Leviza'ya hissettirmek istiyor.” -E. A. Osmanoğlu - 2.

yem (I) (*ağızlarda* **cem**) 1. Yem (hayvanları beslemek için). 2. Yemleme (avlanmak için).

Tavuḳ: -Men açım, bar mana yem ketir de, beririm, - dey. “Tavuk: —Ben açım, git bana yem getir de vereyim, der.” – Kırmıska ve Çegertki Masalı.

yem (II) *(pekiştirme eki)* bk. **yem-yeşil**.

Canerikler endi çeçeklerinden arınıp yem-yeşil yapraḳlar arasından dane-dane seçilip başladılar. “Can erikleri artık çiçeklerinden arınıp yemyeşil yapraklar arasından tane tane seçilmeye başladılar.” -Çerkez Ali - 2.

yemek (I) Yemek, yiyecek; gıda; krş. **azıḳ**; **aş**; **aşaycaḳ**; **ġıda**; **yeyecek**; **nimet**; **taam**; **erzaḳ**.

Kiyik, dağlı memlekette olarnıñ yaşayışı pek ağır, yemekleri zametli, koterilmeycek kibi kuç eken. “Yabanî, dağlık memlekette onların hayatı çok zor, yemekleri zahmetli, kaldırılamayacak kadar güçmüş.” - Ayuvdağ Efsanesi.

yemek (II) (-gi) 1. Yemek yemek; krş. **aşamaḳ**. 2. Tabak, kap; **birinci ~** Birinci (kap) yemek; **on iki türlü ~** On iki farklı kap yemek.

Alim, alim, demekten, / Men kesildim yemekten. / Doḳtur ḳurtar felekten, / Yaralıman yurekten. “Alim Alim demekten, / Ben kesildim yemekten. / Doktor kurtar felekten / Yaralıyım yürekten.” -Mane.

Yemen 1. Yemen, Yemenli. 2. *(eski)* İnce ipek veya yünlü kumaş. 3. *(ağızlarda)* Meşe (ağacı); bk. **emen**.

İndden, Yemenden kişi ciysam, / Ortaġa aġaç tiksem. “Hint'ten, Yemen'den adam toplasam, / Ortaya ağaç diksem.” -Edige Destanı.

yemin Yemin, ant; krş. **ant**; **aḫit**; **~ etmek** Yemin etmek; ant içmek; **vatanına ve ḫalḳına sadıḳ ḳalacağına ~ etmek** Vatanına ve halkına sadık kalacağına yemin etmek.

O ise ep bir sözni tekrarlay: ‘Yemin et’, - dey. Men yemin ettim. “O ise hep aynı sözü tekrarlıyor: Yemin et, diyordu.” - A. Osman - 3.

yeminli Yeminli.

yemiş (-şi) Yemiş; küçük meyve; krş. **meyva**; **~ tükânı** Manav.

Ḳayadan endim eniş, / Yavluġım tolu yemiş. / Yareme de yolladım, / O da evde yoḳ emiş . “Kayadan indim iniş (aşağı) / Mendilim dolu yemiş. / Yârime

de yolladım, / O da evde yok imiş.” -Mane.

yemişçilik (-gi) Meyvecilik.

yemişlik (-gi) Meyvelik; tatlı tabağı; meyve tabağı.

yemişpişiren Gök parıltısı, balk; krş. **şemşek**.

yemlemek Gerektiğinden fazla yemek.

yemlik (-gi) 1. Yemlik, yem(s)i. 2. Yemlik, yalak.

yemtik (-gi) 1. Kursak (kuşların yemek borusu üzerinde bulunan, yiyeceklerin toplandığı torba biçiminde şişkin organ); bk. **demtik**. 2. *(tıp)* Guatr.

yem-yeşil Yemyeşil; krş. **yeşilden-yeşil**.

Niayet, ogünde yem-yeşil otnen ortülgen bir yerçik çıḳtı. “Nihayet, önüne yemyeşil otlar ile kaplı bir yer çıktı.” -U. Edemova - 3.

yene *(ağızlarda)* Yine, gene; bk. **kene**.

Bilmey, kormey biñ yaşasam, ḳurultaylı ḫan bolsam, / Yene bir kun mezarcılar kelir meni kommege!. “Bilmeden, görmeden bin (yıl) yaşasam, kurultaylı han olsam, / Gene bir gün mezarcılar gelir beni gömmeye.” -N. Çelebicihan.

yenge(pçe) 1. Yenge (ağabeyin karısı). 2. Teyze (anne yaşıtı kadınlara söylenen bir seslenme sözü).

Kelin ḳınası ezildi, / Yaş yengeler tizildi, / Daman menden uzüldi. “Gelin kınası ezildi, / Genç yengeler dizildi, / Benden ümidin kesildi.” -Halk yırı.

yengeç (-çi) *(zooloji)* Yengeç, çağanoz; krş. **pavra**.

yengil 1. Hafif; krş. **ḫafif**); **~ kiyingen** İnce giyinmiş; **~ ayazçıḳ** Hafif ayaz; **~den** Hafiften. 2. Hafif (kadın); **~den ḳurtulmaḳ** Ucuz kurtulmak.

Yengil şıtırdınen yaġmur yaġıp başladı. “Hafif hışırtıyla yağmur yağmaya başladı.” -E. A. Osmanoğlu - 1.

yengilleşmek Rahatlamak (hasta hakkında), biraz iyileşmek, biraz geçmek (hastalık hakkında); krş. **ḫafifleşmek** (1); **biraz yengilleşti** Biraz iyileşti (biraz rahatladı).

Yol endi enişke kete, motornıñ vaziyeti yengilleşti, çunki kopçekler oz başına aylanalar. “Yol artık aşağıya doğru gittiği için, motorun işi hafifledi; çünkü tekerlekler kendi kendine dönüyorlar.” -T. Halilov.

yengillik (-gi) Hafiflik, rahatlık.

Meşaḳḳat yuküni arḳana alsan, / Umütin goñlüne yengillik berir. “Meşakkatin yükünü sırtına alırsan, / Ümidin gönlüne hafiflik verir.” -Y. Temirkaya - 1.

yengil-yelpi a) Yanında bagaj olmadan. b) İnce (hafif) giyinmiş olarak; krş. **yırlap-yıplaḳ**.

yenginar *(botanik)* Enginar *(Bileşikgillerden, kökü yıllarca yaşayıp her ilkbahar süren dikenli bitki ve bunun, çiçekliği sebze olarak yenilen iri, topuz biçimindeki yeşil ürünü)*.

yenkeç (-çi) Çatal (yemek takımı); krş. **sançḳı**, **perun**, **senek**.

yeñ Yen, kol (kıyafet parçası olarak).

Yusuf oz paltosınıñ yeñini Azizeniñ paltosınıñ yeñi içine soḳtı. "Yusuf kendi paltosunun yakasını Azize'nin paltosunun içine soktu." -A. Osman - 1.

yeñge(pçe) bk. **yenge(pçe)**.

Klava yeñgeniñ yardımınen Şarmandaki bu deñişmeni er kes duydı. "Klava yengenin yardımıyla Şarman'daki bu değişmeyi herkes duydu." -A. Osman - 1.

yeñi *(ağızlarda)* Yeni; bk. **yañı**; **~den** Yeniden; bk. **yañıdan**.

yeñici Yenen, üstün gelen, mağlup eden.

yeñilmek Yenilmek.

Kervan saḳçıları cıylışa, muşavere yaparaḳ, bazirgân başına: -Aman, efendim, ḳavġaġa kirişsek yeniliriz. "Kervanın koruyucuları toplanırlar, fikir alışverişi yaparak bezirgân başına: — Aman efendim, kavgaya girersek yeniliriz." -Köroğlu Destanı.

yeñilmemek *(olumsuz)* **yeñilmek**.

yeñilmez, **(yeñilebilmez)** Yenilmez.

Yeñilmez nemse askerleri Moskvaġa barıp kirdiler. "Yenilmez Nemçe askerleri Moskova'ya varıp girdiler." - E. A. Osmanoğlu - 1.

yeñiş (-şi) Zafer; krş. **ġalebe**; **zafer**; **ḳazanç**; **yutuḳ**; **muzaferiyet**; **muvafaḳiyet**.

O revolutsiya yeñişlerini ve Sovyet aḳimiyetiniñ ḳazançlarını ḳavileştirmek içün ḳızġın kureş alıp barġan agitator şair edi. "O, devrim zaferlerini ve sovyet hâkimiyetinin kazançlarını sağlamlaştırmak için hararetli mücadele eden propagandacı şairdi." -A. Osman - 2.

yeñli Kolu olan, kollu; **~ anter** Kollu elbise; **ḳısḳa ~** Kısa kollu.

Birazdan ustündeki anterini deñiştirip, başına yavluḳ bağlap, ḳırmızı ştan ve ḳısḳa yeñli yazlıḳ ḳoftaçığını kiyip çıḳtı. "Birazdan üstündeki elbisesini değiştirip, başına mendil bağlayıp, kırmızı pantolon ve kısa kollu yazlık ceketini giyip çıktı." -Çerkez Ali - 1.

yeñlik (-gi) Kolluk.

yeñmek Yenmek, üstün gelmek, mağlup etmek; kazanmak; krş. **ġalip çıḳmaḳ**.

Yoḳ, siziñ ḫalḳnı yeñmek mumkün degil, yoḳ! "Yok, sizin halkı yenmek mümkün değil, yok!" -E. A. Osmanoğlu - 1.

yeñsiz 1. Kolsuz. 2. Yelek, jile, kolsuz bluz; **~ anter** Kolsuz elbise.

Saç kestirmege, yeñsiz anter kiymege şeriat musaade etmey edi. "Saç kestirmeye, kolsuz elbise giymeye şeriat izin vermiyordu, ama birbirimizi anladık." -Çerkez Ali - 1.

yepelek (I) Acele, ivedilik; hızlılık, süratlilik.

Sıḳ elek, siyrek elek, / Yepelek yepelek, uç kobelek. "Sık elek, seyrek elek, / Hızlı hızlı, uç kelebek." -Tezaytuv.

yepelek (II) (-gi) Tüy (karahindiba).

yepeleklenmek Hızlı yürümek, acele yürümek; **yepeleklenip ketmek** Yerinden fırlayıp gitmek.

yepelemek bk. **yepeleklenmek**.

yepiskop Piskopos.

yer (*ağızlarda* **cer**) 1. Toprak; krş. **topraḳ**. 2. Arsa; krş. **arsa**; **toprak**. 3. Arazi. 4. Dünya (gezegen). 5. Yer (farklı anlamlarda); **~den çıḳarılġanlar** Yeraltı servetleri; madenler; **~ mumu** *(mineraloji)* Yer mumu, ozokerit; **oyuḳ ~** Çukur, girinti; **~ aylanması** Dünyanın dönüşü; **~ ḳabuġı** Yer kabuğu; **~ teprenmesi** Deprem; **~ şarı** Dünya küresi; **zenit ~i** *(astronomi)* Başucu noktası; **~ almaḳ** a) Toprak almak. b) Yer almak; **onuñ ~i** Onun yeri; onun sırası; **~ matraçi** *(botanik)* Süpürgeotu, funda; **~ sarmaşıġı** *(botanik)* Yer sarmaşığı; **~ yemişi** Yemiş; **~ kelişi** *(dilbilgisi)* -de hali (bulunma hali); **istegiñiz ~ine keldi** İstediğiniz gibi oldu; **aġlav ~ine kulkü** Ağlama yerine gülme.

Yer astında ciyren at, / Atnıñ derisi yedi ḳat. / Soyarsın da aşarsın, / Aşaġanda aġlarsın. (Soğan) "Yer altında doru at, / Atın derisi yedi kat. / Soyarsın ve yersin, / Yerken ağlarsın. (Soğan)" - Tapmaca.

yeralma *(botanik)* Yer elması.

yeraltı bk. **yerastı**.

Yukselirim, alçalırım, batarım / Yer altına kirsem, yine Tatarım! "Yükselirim, alçalırım, batarım / Yerin altına girsem de, yine Tatarım!" -C. Kermençikli.

yerane *(botanik)* Sardunya çiçeği.

yerastı, yeraltı Yeraltı; **~ keçit** Yeraltı geçidi.

Yalıñız ona belli olġan yerastı, gizli yolnen dağ içine çıḳa ve bir ḳobaġa keleler. "Yalnız onun bildiği, yer

altındaki gizli yolla dağ içine çıkar ve bir mağaraya gelirler.” -Altın Beşik Efsanesi.

yerbuçıḳ (-ġı) *(zooloji)* Hamster (kemirgen hayvan).

yerġalamaḳ Rahvan yürümek (veya gitmek, koşmak).

yerince Yerinde, uygun.

Er söz yerince aytılır. “Her söz yerine göre söylenir.” -Atalar Sözü.

yerḳazġan Toprak işçisi, kazı işçisi.

yerḳoyan *(ağızlarda)* Cırlak sıçan, hamster *(Kemiriciler takımından bir memeli cinsi. Kobaydan daha küçük bir hayvandır. Yanaklarında keseler vardır. Yalnız yaşar. Çok zararlı bir hayvandır)*; bk. **yerbuçıḳ**.

yerleşme, yerleşüv *(eylem adı)* **yerleşmek**; Yerleşme.

İnsanlarnıñ taḳdirleri kokteki şu yıldızlarnıñ yerleşüv tertibine bağlı ola eken. “İnsanların kaderleri gökyüzündeki bu yıldızların yerleşme düzenine bağlıymış.” -E. A. Osmanoğlu - 1.

yerleşmek 1. Yerleşmek. 2. İşe girmek.

Bu yerin guzel dağlarını, ḫoş avasını begene. Anda çadır ḳurıp yerleşe. “Buranın güzel dağlarını, hoş havasını beğenir. Orada çadır kurup yerleşir.” -Köroğlu Destanı.

yerleşmemek *(olumsuz)* **yerleşmek**.

yerleştiramamaḳ Yerleştirememek; yurtlandıramamak; krş. **yerleştirip olamamaḳ**.

yerleştirmek 1. Yerleştirmek, koymak, yurtlandırmak. 2. Yapıştırmak, basmak (tokat); krş. **yerleştiramamaḳ**.

Nenkecan ḫanum saḫtiyan terlikler ile mestur nazik ayaḳlarını uzengige guzelce yerleştirip, yigitniñ boynuna sarılaraḳ, ḳuçaġına yatḳan. “Nenkecan hanım sahtiyan terlikleri ile örtülü nazik ayaklarını üzengiye güzelce yerleştirip, delikanlının boynuna sarılarak, kucağına yatmış.” -O. Akçokraklı - 1.

yerleştirmemek *(olumsuz)* **yerleştirmek**.

yerli 1. Yerli (bir yerin sakini) ; **~ tar şive** Lehçe; şive; ağız; diyalekt *(Bir dilin belli bir coğrafî bölgedeki insanlar tarafından konuşulan çeşididir)*. 2. Yeri olan. 3. Yerinde olan, münasip, uygun.

Ḳırmızı yuzünden ve kestane mıyıḳlarınıñ astından ara-sıra kozge çarpḳan parlaḳ aḳ uslerinden ve aybetli cesürane bakışlarından Yeḫuda Biḫim bu atlınıñ yerli cesur yigitlerden biri Salâḫiddin bek olġanını; tanıya bildi. “Kırmızı yüzünden, kestane renkli bıyıklarının altından ara sıra göze

çarpan parlak beyaz dişlerinden ve heybetli cesurane bakışlarından Yehuda Bihim bu atlının yerli cesur yiğitlerden Salâhaddin bey olduğunu anladı.” -O. Akçokraklı - 1.

yerli-yerinde Yerli yerinde.

Er şeyçigi temiz, er şeyçigi yerli-yerinde bulunır edi. “Her şeyi temiz, her şeyi yerli yerinde bulunurdu.” -A. Hilmi.

yerli-yerine Yerli yerine (kendine ait olan yere).

Ḫanlar yerli-yerine ḳaytalar. “Hanlar kendi yerlerine dönerler.” -Edige Destanı.

yerolçer Messah, arazi ölçen.

yersever *(botanik)* Çalı türü.

yersıçan *(zooloji)* Köstebek.

yersigen *(fiil sıfatı)* Kökleşmiş, köklü.

yersimek Kökleşmek.

yersimemek *(olumsuz)* **yersimek**.

yersiremek Kökleşmek; bk. **yersimek.**

yersiz 1. Yeri olmayan, yerleştirilmemiş. 2. İsabetsiz, yersiz; yersiz olarak, isabetsizce.

Lâkin, şimdi yersiz tanısa kerek, anasınen saġlıklaşıp işine ketti. “Ancak, şimdi yersiz bulsa gerek, annesiyle vedalaşıp işine gitti.” -U. Edemova - 2.

yertole Bodrum, mahzen; krş. **uru.**

Yerge yapışıp turġan domuz ḫaneniñ artında yertolege beñzer bir bina daa kördi. “Yere yapışıp duran domuz hanenin arkasında mahzene benzer bir bina daha göründü.” -E. A. Osmanoğlu - 1.

yesaul Kazak yüzbaşısı.

yesir *(ağızlarda)* Esir; bk. **esir.**

yeşermek Yeşermek.

Bir yapraḳsız yeşerir, cavunsız oser, / Nedir onın manası, kunsiz pişer? “Hiç yapraksız yeşerir, yağmursuz büyür, / Nedir bunun manası, güneşsiz olgunlaşır.” -Çın.

yeşermemek *(olumsuz)* **yeşermek.**

Peşmanlıḳ koz yaşlarıman fikir bağı yeşermiy, / Aḳıl kemal olmay tura ezber sabaḳ kâr etmiy. “Pişmanlık gözyaşlarıyla fikir bağı yeşermiyor / Akıl kemal olmayınca ezber sap kâr etmiyor.” -S. Turupçı.

yeşertmek Yeşile boyamak, yeşil rengi vermek.

Ḳaraḳalpaḳlar mında yaşaġanda bu ozenden daima suv aḳar ve etrafındaki topraḳlarnı, ekinlerni, bağlarnı yeşertir edi. “Karakalpaklar burada yaşarken bu nehirden daima su akar ve etrafındaki

toprakları, ekinleri, bağları yeşertirdi.” -Çerkez Ali - 1.

yeşertmemek *(olumsuz)* **yeşertmek**.

yeşil Yeşil; **~ kelgen** Yeşil gibi, yeşilimsi, yeşilimtırak; krş. **yeşiltim**.

Yavaş yavaş dal olur, / Yeşil ekeç al olur. / Tutacaḳ olsan saḳlı tut, / Eki eliñ ḳan olur. (Ḳırmızı dut) “Yavaş yavaş dal olur, / Yeşilken al olur. / Tutacaksan dikkatli tut, / İki elin kan olur. (Kırmızı dut)” -Tapmaca.

yeşilce Yeşilce; **~ kelgen** Yeşilimsi.

yeşilden-yeşil Çok yeşil; krş. **yem-yeşil**.

yeşilkoz Yeşil gözlü.

yeşillendirmek Yeşillendirmek (şehri).

Kuzde ne vaḳıt mektepniñ şorbacıları kelirler, o vaḳıt bağça işini ve umumen mektepniñ etrafını yeşillendirüv işlerini olarġa avale etermiz. “Güzde ne zaman okulun sahipleri gelirler, o zaman bahçe işini ve büsbütün okulun etrafını ağaçlandırma işlerini onlara havale ederiz.” -Çerkez Ali - 1.

yeşillendirmemek *(olumsuz)* **yeşillendirmek**.

yeşillik (-gi) 1. Yeşil renk. 2. Yeşillik (yeşil bitkiler). 3. *(aşçılık)* Yeşillik (marul, maydanoz, roka vb. çiğ yenen sebzelerin genel adı).

Yolun sağında yeşillikler, bağçalıḳlar içinde bulunan Ay-Vasili, dere içindeki Derekoyü, ḳarşısındaki Yaltayı korünce: -Murat aḳa bu korünen yerler neresidir? “Yolun sağ tarafında yeşilliklerin, bahçeliklerin içinde bulunan Ay Vasili, dere içindeki Dereköy’ü, karşısındaki Yalta’yı görünce: — Murat ağa, bu görünen yerler neresi!” -A. S. Ayvazov - 1.

yeşiltim Yeşilimsi; krş. **yeşilce kelgen**.

yetalmamaḳ Yetişememek; ulaşamamak; varamamak.

Artından atlılar ḳuvġan, yetalmağanlar. “Ardından atlılar kovalamış, yetişememişler.” -Aydamaklar Kobası Kızıltaş Efsanesi.

yetar *(Kodeks Kumanikus)* Yeterli, kafi; bk. **yeter**.

yetek (-gi) 1. Körü elinden tutup gezdiren (adam, çocuk, kadın). 2. Hazır, el altında bulunan at; dizginleri başkasının elinde yürüyen.

yetekçi Yönetmen; baş; elebaşı; lider; krş. **cetemen**.

O kunniñ esas yetekçilerinden bir men edim. “O günün esas lider kişilerinden biri bendim.” -E. Umerov - 1.

yeteklemek Sürmek (atın dizginlerini); bir kişinin elinin altında olmak.

Bu til meni beşigimle Ayneninen ostürgen, / Yaşlığımdan yetekley o Tutıp menim ḳolumdan. “Bu dil beni beşiğimle Ninnilerle büyütmüş, / Çocukluktan sakinleştirir o Tutup benim elimden.” -R. Burnaş - 1.

yeteklememek *(olumsuz)* **yeteklemek**.

yetemen *(ağızlarda)* Lider; bk. **cetemen**.

yeter Yeterli; yeterli sayıda, kafi miktarda, gereği kadar.

Muḫterem - Çoḳ zırlama, yeter! Oldı, sus! “Muhterem - Çok zırlama, yeter! Tamam, sus!” –S. A. Özenbaşlı.

yeteri: **oña ~i yoḳ** Kıyaslanamaz,eşsiz, emsalsiz.

yeterli Yeterli, yeterli sayıda, kafi miktarda, gereği kadar, yetecek kadar; ~ **derecede** Kafi ölçüde.

Buña tecribesizligi ve bilgisi yeterli olmaġanı keder etmekte edi. “Buna tecrübesizliği ve bilgisinin yeterli olmayışı engel olmaktaydı.” -U. Edemova - 2.

yeterlik (-gi) Yeterli; **~ degil** Yeterli değil.

Yapacaḳ adamġa başḳa iş de yeterlik, - dedi mısḳıllayıcı sesnen. “Yapacak adama başka iş de yeterli, dedi alaylı (bir) sesle.” -U. Edemova - 2.

yetersiz Yetersiz, yetmez, kifayet etmez.

yetersizlik (-gi) Yetersizlik, az olma, azlık.

yetim Yetim; öksüz; krş. **oksüz**.

Yetim aḳḳı yemedim, / Ḳaranı aḳ demedim. “Yetim hakkı yemedim, / Karaya ak demedim.” -E. Şemizade - 1.

yetimḫane Yetimhane, yetim(ler) yurdu.

yetimlik (-gi) Öksüzlük, yetimlik; krş. **oksüzlik**.

yetişken Yetişkin; **~ oġlan** Yetişkin delikanlı.

Ozü de yetişken yigit ola. “Kendi de yetişkin delikanlı olur.” -Köroğlu Destanı.

yetişmek 1. Yetişmek; ulaşmak; varmak; krş. **yetmek**; **zornen ~** Zorla yetişmek. 2. *(ağızlarda)* Yetişmek, büyümek (bitkiler hakkında); bk. **bitmek (II)**; **osmek**; **yuzüm bağda yetişe** Üzüm bağda yetişir.

Balalar osken, yetişken soñ, olarnı mektepke oḳumaġa bereler. “Çocuklar büyüyüp yetişkin sonra, onları okumak için okula gönderirler.” -Kozukurpeç Destanı.

yetişmemezlik (-gi) 1. Yetersizlik, eksiklik; azlık; krş. **eksiklik**. 2. Kusur; eksik; **~ni yoḳ etmek** Eksikleri ortadan kaldırmak. 3. Eksiklik, yetersizlik, kusur, noksan; krş. **eksiklik**; **ḳusur**; **min**; **ille**.

Emin, babasız ekenine baḳmadan, ailede maddiy yetişmemezlik ne ekenini kormedi. “Emin babasız olduğuna bakmadan ailede maddi eksikliğin ne olduğunu görmedi.” -U. Edemova - 1.

yetiştiramaġan Başarısız, notları zayıf, yetersiz (öğrenci).

Çetlenip yetiştiramaġanları ise yapma tebessümnen selâmlaşa. “Kaçamayanlar ise yapmacık tebessümle selamlaşır.” - A. Osman - 2.

yetiştiramamaḳ Yetiştirememek, bir şeyi yapamamak, zaman bulamamak; krş. **yetiştirip olamamaḳ**.

O yemek ketirgenlerge teşekkür bile aytıp yetiştiramay, adamlar ise onıñ teşekkürini beklemeyler. “O, yemek getirenlere teşekkür bile edemiyor, insanlar da onun teşekkürünü beklemiyorlar.” -A. Osman - 2.

yetiştirmek 1. Yetiştirmek (zamanında); **yetiştirip olamamaḳ** Yetiştirememek; krş. **yetiştiramamaḳ**. 2. İhbar etmek; krş. **çaḳmaḳ**. 3. *(ağızlarda)* Bitki yetiştirmek; krş. **asramaḳ**. 4. Çocuk büyütmek.

Men kene işime vaḳtında başlar ve yetiştire bilirim, - degen. “Ben gene işime vaktinde başlar ve yetiştirebilirim, demiş.” -Alimnin Eziyetlenmesi Hikayesi.

Birlikte yorulmay çalışuvı sayesinde, cin tayfası kesilmez dağlarnı ḳırıp bağçaġa çevirgen, toprakḷarnı suvarmaḳ içün arıḳlar ḳazġan, bereketli bağ, bostanlar yetiştirgenler. “Hep birlikte yorulmadan çalışmaları sayesinde cin taifesi, kesilmez dağları kırıp bahçeye çevirmiş, toprakları sulamak için kanallar kazmış, bereketli bağ, bostanlar yetiştirmişler.” -Ayuvdağ Efsanesi.

Bu ẖaberni, Aḳmescit politsiyası avrida gubernatorına, Tavrida gubernatorı da, aman padişaġa yetiştirgen. “Bu haberi Akmescit polisi, Kırım valisine, Kırım valisi de hemen padişaha ulaştırmış.” - Alimnin Eziyetlenmesi Hikayesi.

Usul-i-cedit mektepleri Zıncırlıġa, Orta-Medrese ve Ḫan-Medresesine soḫta, bu medreseler ise, esnamın cenazesini ḳılmaġa, uçüni, ḳırḳım, yılını bermege imamlar, mazinler yetiştire... “Usul-i Cedit mektepleri Zincirliye, Orta Medrese ve Han Medresesine sofu, bu medreseler ise esnafın cenazesini kılmaya, üçünü, kırkını, yılını vermeye imamlar, müezzinler yetiştirir.” -U. İpçi - 1.

yetiştirmemek *(olumsuz)* **yetiştirmek**.

yetkizme, **yetkizüv** *(eylem adı)* **yetkizmek**.

yetkizmek 1. Herkese yetecek kadar paylaştırmak. 2. Ulaştırmak. 3. Yeniden anlatmak.

Abdulkerimge bizim selamımız ve tebrigimizni yetkizirsiñ. "Abdülkerim'e bizim selamımızı ve tebriğimizi iletirsin." -İ. Abduraman - 1.

yetkizmemek *(olumsuz)* **yetkizmek**.

yetmek 1. Yetmek; **yeter**, **bitir endi!** Yeter, kes artık! 2. Ulaşmak; varmak; krş. **yerine ketirmek**; **irmek**. 3. *(yardımcı fiil)* **ḳuvalap ~** (kovalamaca sonunda) Yakalamak; **kelip ~** Yetişmek.

Kene yettim men dülberniñ dügünine, / Al duvaḳ astından gizli de baḳasın. "Gene ulaştım ben güzelin düğününe, / Al duvağın altından gizlice bakarsın." - Aşık Garip Destanı.

yetmemek *(olumsuz)* **yetmek**.

Cin Mambet boyu pencerege yetmegeninden bir taḫtanıñ bir ucını pencerege, diger ucını yaḳın bir terekniñ dalına tayandırdı. "Cin Mambet boyu pencereye yetmediğinden bir tahtanın bir ucunu pencereye, diğer ucunu yakın bir ağacın dalına dayandırdı." -Cafer Seydamet.

yetmiş Yetmiş.

Yetmiş eki at, yuz seksen çal at, / Mıḫınen nalı ḳaç eter, esabın ayt. "Yetmiş iki at, yüz seksen kır at, / Çivisi ile nalı kaç eder, hesabını söyle." -Çın.

yeudi Yahudi; krş. **çufut**.

Darağaçḳa asılġan adamlarnı oz kozlerinen korgen balalar, yeudilerniñ, çingenelerniñ ḳurşunġa tizilgeni, içindeki adamları taḳımınen yaḳılġan evler, analarnıñ elindeki balalarnıñ dudaḳlarına yaḳılġan tatlı zeerler aḳḳında laflar işitken balalar, ebet, türlendiler. "Darağacında asılan kişileri kendi gözleriyle çocuklar, Yahudilerin, çingenelerin kurşuna dizildiği içindeki insanların tamamıyla birlikte yakıldığı evler, anaların elindeki çocukların dudaklarına verilen tatlı zehirler hakkında şeyler işiten çocuklar, elbette değiştiler." -E. A. Osmanoğlu - 1.

yeveze *(ağızlarda)* Can sıkıcı, sıkıcı, usanç verici; bıktırıcı; bk. **geveze**.

yeyecek Yiyecek, gıda; erzak; krş. **aşaycaḳ**; **erzaḳ**; **azıḳ**; **aşarlıḳ**; **aş-suv**; **ġıda**.

yez *(ağızlarda)* Pirinç (bakır ve çinko katılarak elde edilen sarı renkteki alaşımların genel ismi); bk. **cez**.

yezit 1. Cizvit. 2. *(mecaz)* Gaddar, sinsi ve hain biri.

Er adımda aydutlar ve yezitler tura, / Eyvaḫ, dostlar, yaralandı Vatan türküsi. "Her adımda haydutlar ve yezitler

duruyor, / Eyvah, dostlar, yaralandı Vatan türküsü.” -Ş. Selim - 1.

yezitlik (-gi) Hainlik, sinsilik, hile, hilekarlık, içinden pazarlılık; kahpelik; gaddarlık, merhametsizlik, acımasızlık; sertlik, kabalık.

yezmek *(ağızlarda)* Ezmek; bk. **ezmek**.

yıbrıḳ (-ġı) *(etnografya)* Güğüm, kap (kapaklı, saplı ve oluklu ağızlı).

yıġılmaḳ *(ağızlarda)* Toplanmak, yığılmak; bk. **cıyılmaḳ**.

Yaġmur tamçıları toḳtamadan tamıp tura ve bir yerge yıġılıp butün tenim boyu dağılalar. “Yağmur damlaları durmadan damlıyor ve bir yere yığılarak, bütün tenim boyunca dağılıyorlar.” -E. Alimov.

yıġın Toprak bent, toprak sent; yığın, küme, kütle, tepe; krş. **oba**.

Feḳat kendileriniñ açlıḳtan oldüklerini anladıġı kibi, evleriniñ de bir taş yıġınıñdan ibaret ḳaldıġını kordi. “Fakat onların açlıktan öldüklerini anladığı gibi, evlerinin de bir taş yığını hâline geldiğini gördü.” -A. S. Ayvazov - 1.

yıġıştırmaḳ *(ağızlarda)* Çekidüzen vermek, düzene sokmak, nizama sokmak, toplamak; bk. **cıyıştırmaḳ**.

Abdulkerim ḳapı yanındaki kuzgüge daa bir kere koz taşlap, krovatnıñ ustüni yıġıştırdı. “Abdülkerim kapı yanındaki aynaya bir kere daha göz atıp, yatağın üstünü düzeltti.” -İ. Abduraman - 1.

yıġmaḳ *(ağızlarda)* Biriktirmek, toplamak, bir araya getirmek; bk. **cıymaḳ**.

–Şu ortalıḳtaki diger koylerden de adam yıġa bilesiñiz. “– Şu ortalıktaki diğer köylerden de adam toplayabilirsiniz.” -E. A. Osmanoğlu - 1.

yıḳ *(ağızlarda)* Korunaklı yer, limanlık, sükûnet.

yıḳalmaḳ, **yiḳalmaḳ**, **yıḳanmaḳ** *(ağızlarda)* 1. Yıkanmak; bk. **yuvunmaḳ**. 2. Yıkanmak (çamaşır).

–Beşimizden uçümizni yıḳasañ ḫanım seniñki, yıḳalmasañ bizimki. “– Beşimizden üçümüzü yıkarsan hanım senin, yıkamazsan bizim.” -Çerkez Ali - 1.

yıḳamaḳ, **yiḳamaḳ** *(ağızlarda)* 1.Yıkamak; krş. **yuvmaḳ**. 2. (çamaşır) Yıkamak; bk. **çamaşır yuvmaḳ**.

Çocuḳ ocaġı çamaşırlarını yıḳayan çamaşırcı ḳadınlardan biri Şadiyeciġin kimsesiz olduġını ve artıḳ on yaşını toldurmış bulundıġından işe yarayacaġını anladı. “Çocuk ocağının çamaşırlarım yıkayan çamaşırcı kadınlardan biri Şadiyecik’in kimsesiz

olduğunu ve artık on yaşını doldurmuş olduğunu için işe yarayacağını anladı.” - A. S. Ayvazov - 1.

yıḳıḳ (-ġı) Yıkık, yıkılmış olan.

Babasınıñ açlıḳtan satḳan eviniñ bozuḳ, yıḳıḳ duvarları kozüne ilişti. “Babasının açlıktan sattığı evin bozuk yıkık duvarları gözüne ilişti.” -A. Odabaş.

yıḳılmaḳ Devrilmek, düşmek, yıkılmak; enkaz haline gelmek, tahrip olmak; **eski ev yıḳıldı** Eski ev yıkıldı.

Tairniñ esi coyula, attan yıḳıla ve şu yıḳılġan yerinde ḳala. “Tahir şuurunu kaybeder, attan yıkılır ve yıkıldığı yerde kalır.” -Tahirnen Zore Destanı.

yıḳılmamaḳ *(olumsuz)* **yıḳılmaḳ**.

yıḳım Yıkım, tahribat; dövme, devirme, yıkma, yere atma.

yıḳıntı 1. Enkaz, yıkıntı, ören, harabe(ler), kalıntı(lar); krş. **virane**; **ḫarabe**. 2. Perişanlık, yıkım.

Aliye yıḳıntılar arasında ġayet arıḳ ve kirli kopek korip, seskendi. “Aliye yıkıntılarının arasında gayet zayıf ve kirli bir köpek görüp, irkildi.” -E. A. Osmanoğlu - 1.

yıḳıntılı Harabeli, kalıntılı.

yıḳıntılıḳ (ġı) (yaygın) Kalıntılar, harabeler; perişanlık, yıkım.

yıḳmaḳ 1. Yıkmak, devirmek, çöktürmek, tahrip etmek. 2. *(ağızlarda)* Yenmek, mağlup etmek; bk. **yıḳtırmaḳ** (2).

O, oz ağırlıġınen yalıda rastketirgenini ura, yıḳa, dağlarnı darmadağın ete, keskin, süyrü tırnaḳlarınen toprağını ḳoparıp atḳan yerlerde, balaban dereler meydanġa ketire eken. “O, kendi ağırlığı ile kıyıda karşılaştığını vuruyor, yıkıyor, dağları darmadağınık ediyor; keskin, sivri tırnakları ile toprağını koparıp attığı yerlerde büyük dereler meydana getiriyormuş.” -Ayuvdağ Efsanesi.

yıḳmamaḳ *(olumsuz)* **yıḳmaḳ**.

yıḳtıramamaḳ Düşürememek, yere yıkamamak; krş. **yıḳtırıp olamamaḳ**.

yıḳtırılmaḳ Enkaz haline getirilmek, tahrip olmak, yıkılmak.

yıḳtırılmamaḳ *(olumsuz)* **yıḳtırılmaḳ**.

yıḳtırma, **yıḳtıruv** *(eylem adı)* **yıḳtırmaḳ**; Harabe, enkaz, yıkıntı, ören; (hemen hemen) kullanılamaz durumda olma; çok eskime, aşınma, yıpranma; krş. **yıḳıntı**; **virane**; **ḫarabe**.

yıḳtırmaḳ 1. Düşürmek, indirmek, yere yıkmak; **yıḳtırıp olamamaḳ** Düşürememek, indirememek, yere yıkamamak; krş. **yıḳtıramamaḳ**; **bu divarnı ~ kerek** Bu duvarı yıktırmak

gerek. 2. Yere düşürmek, devirmek, (yere) yıkmak, yenmek, mağlup etmek.

Tez-tez pensiyağa çıḳıñız, yoḳsa eski usullarıñız sizni yıḳtırırlar, turamazsıñız… “Çabucak emekliye ayrılınız. Yoksa eski yöntemleriniz sizi düşürürler, kalkamazsınız.” -E. Umerov - 2.

yıḳtırmamaḳ *(olumsuz)* **yıḳtırmaḳ**.

yıḳtırtmaḳ *(ettirgen)* **yıḳtırmaḳ**.

yıḳtırtmamaḳ *(olumsuz)* **yıḳtırtmaḳ**.

yıl Yıl, sene; krş. **sene**; **~larnen** Yıllarla; **~ını keçirmek** Yıllarını geçirmek; **~ından** Yılından; **~ boyu** Yıl boyu; **~ esabı** Yıl hesabı; **butün ~** Bütün yıl; **kelecek ~da** Gelecek yılda; **keçken ~** Geçen yıl.

Bir ḳade raḳınıñ belâsı ḳırḳ yılġa yeter. “Bir kadeh rakının belâsı kırk yıla bedel.” -Atalar Sözü.

yılan (*ağızlarda* **cılan**) Yılan; **~ balası** Yılan yavrusu; **~ kibi** Yılan gibi; **~ yuvası** Yılan yuvası; **~ tilli** Yılan dilli.

Ḫalḳ yerden yılan yılışḳanını duyar. “Halk yerden yılanın süründüğünü fark eder.” -Atalar Sözü.

yılanbaşbalıḳ (-ğı) *(zooloji)* Kuzey yılanbaşı *(Channa cinsinin Çin, Rusya ve Kore’de yaşayan bir üyesidir. ABD bu türü “istilacı” listesine almıştır. Uzunluğu 1 - 1,5 m arasında değişir. Ortalama ağırlığı 7 kg kadardır)*.

yılanbaşı *(etnografya)* Koşum takımı üzerindeki deniz kabukları süsü.

yılancı 1. Yılan terbiyecisi. 2. *(astronomi)* Yılancı (takımyıldızı).

yılantaş *(mineraloji)* Yılantaşı, serpentin *(İçinde çoğu kez izleri görülebilen olivin, piroksen ya da amfibolin başkalaşımından oluşan hidratlı manyezi silikatlarından bileşmiş kütle)*.

Yılbaş Yılbaşı, yeni yıl; **~ gecesi** Yılbaşı gecesi.

Bugun yılbaş bayramı, yani yañı yılnı karşılap almakdamız. “Bugün yılbaşı bayramı, yani yeni yılı karşılamaktayız.” -U. Edemova - 2.

yılbıramaḳ *(ağızlarda)* Cesaretini kaybetmek, kararlılığını kaybetmek; manevi gücünü kaybetmek.

yılbıramamaḳ *(olumsuz)* **yılbıramaḳ**.

yıldan-yılġa *(ağızlarda)* Yıldan yıla; bk. **yıl-yıldan**.

Kolḫoz ayvanasravcılığı Midatnıñ ġayreti sayesinde yıldan-yılġa yukselip, kelirli saaġa çevirildi. “Çiftlik hayvancılığı Mithat’ın çabaları sayesinde yıldan yıla yükselip geliri olan bir saha oldu.” -M. Ablalimov.

yıldırım Yıldırım, şimşek; krş. **yaşın**; **şemşek**; **~ tezliginde** Yıldırım hızında.

O ḳuturġan sayın ḳalın ḳara tobulġı - bu aydamaḳ ḳamçısı bir yıldırım ateşinen başına tüşer, miyini sarsardı. "O kudurdukça kalın siyah kızılcık ağacından yapılmış, bu haydut kamçısı bir yıldırım ateşi gibi başına iner, beynini sarsardı." -N. Çelebicihan.

yıldız 1. Yıldız; gök cismi. 2.: **~ yılı** *(astronomi)* Yıldız yılı; **~ uzaḳlıġı** *(astronomi)* Yıldız mesafesi; **~ çiçegi** *(botanik)* Yıldız çiçeği, dalya; **deñiz ~ı** *(zooloji)* Denizyıldızı.

Aynen kuneş bir olur, Yıldız seksen biñ olur. "Ayla güneş bir olur, Yıldız seksen bin olur." -Atalar Sözü.

yıldızçıḳ (-ġı) Yıldız.

O ḳırıcı samolyot yasar, onıñ ḳanatlarında yıldızçıḳları olur... "O vurucu uçak yapar, onun kanatlarında yıldızcıklar da olur…" -E. A. Osmanoğlu - 1.

yıldızlarara Yıldızlar arası; **~sı seyaat** Yıldızlar arası seyahat.

yıldızlı Yıldızlı; **~ gece** Yıldızlı gece.

Baġçasaray bu ḳadar yıldızlı ve lâtif bir gece daa kormegendir! "Bahçesaray bu kadar yıldızlı ve lâtif bir gece daha görmemiştir!" -O. Akçokraklı - 1.

yıldızname Horoskop.

Ḫan memleketniñ en usta ırımcılarnı toplap, yıldıznamege baḳtırġan, çeşit türlü ırımlar yaptırġan, koz nazardan saḳlap bir çoḳ adamlarnıñ tüslerini alıp tütetseler de, iç bir türlü çare oġlannıñ derdine bulamaġanlar. "Han memleketin en usta falcılarını toplayıp, yıldıznameye baktırmış, çeşitli fallar açtırmış, nazardan korunması için pek çok adama tütsüler yaktırmış, gene de oğlanın derdine bir çare bulamamış." -Altın Beşik Efsanesi.

yıldızsız Yıldızsız, yıldız olmadan.

Bu yigirmi beş-otuz evlik koy butün insanları, atları, ḳoyları, ḳuşları ile derin bir yuḳuġa dalġan, bu yıldızsız, issiz gecede soñsız bir sessizlikke komülgen. "Bu yirmi beş otuz evlik köy bütün insanları, atları, koyunları, kuşları ile derin bir uykuya dalmış, bu yıldızsız, ıssız gecede sonsuz bir sessizliğe gömülmüş." -Cafer Seydamet.

yıldönüm Yıl dönümü.

yılġa Vadi, dere, yar, yamaçları ağaçlıklı (küçük) vadi; krş. **vadiy**; **dere**; **uva (II)**.

Yosunlı taşlarġa urulıp-urulıp, / Yılġalar içine aḳmaġa aveslen! "Yosunlu taşlara çarpa çarpa, / Derelerin içinde akmak için heveslen!" -Y. Temirkaya - 1.

yılġalıḳ (-ġı) Derelerle dolu olan arazi.

yılı *(ağızlarda)* Biraz sıcak, sıcağımsı, sıcak gibi; bk. **issi**; **talıḳ**.

yılışma, **yılışuv** *(eylem adı)* **yılışmaḳ**; Yer değişimi, yerinden oynama.

Soñra tırmaşaraḳ, taḫtanıñ ustüne çıḳtı ve bir kedi çevikliginen bu tar kopür uzerinden pencerege taraf yılışmaġa başladı. "Sonra tırmanarak tahtanın üstüne çıktı ve bir kedi çevikliği ile bu dar köprü üzerinden pencereye doğru gitmeye başladı." -Cafer Seydamet.

yılışmaḳ 1. *(ağızlarda)* Sürünmek, sürünerek yürümek, sürüklenmek; süzülmek. 2. Hareket etmek, ilerlemek, yerini değiştirmek, başka bir yere geçmek. 3. *(denizcilik)* Sürüklenmek, rotadan ayrılmak; akıntıya kapılmak, rüzgara kapılmak.

Peygamberler yavaş-yavaş vaḳıt aḳımları arasında yılışalar, / Bekleyatḳanlarġa siyrek-sepelek toḳunıp, ḳalblerine şube ve umütlerni saçalar. "Peygamberler yavaş yavaş vaktin akımları arasında ilerliyorlar, / Beklemekte olanlara seyrek sepelek dokunup, kalplerine şüphe ve ümitleri saçıyorlar." -V. Basırov.

yılıştırmaḳ *(ağızlarda)* Hareket ettirmek, harekete geçirmek; ileri sürmek, ilerletmek; başka yere koymak, yerini değiştirmek, çekmek, nakletmek; bk. **sürmek**.

yılḳı (*ağızlarda* **cılḳı**) 1. Yılkı. 2. *(ağızlarda)* At (sürüsü); **~ yılı** At yılı; krş. **At yılı**.

Bayırlar töşünde yılḳılar ala daa otlaylar. "Bayırlarda yılkılar hala daha otluyor." -M. Ablalimov.

yılḳıcı Yılkı çobanı.

Yılḳıcı Mavlan akaġa meni adımdan ayt, ırġaçı ḳozularnıñ episini alıp baḳsın. "Yılkı çobanı Mavlan ağaya benim adımı söyle, dişi kuzuların hepsine baksın." -M. Ablalimov.

yıllaġan: **~ şarap** Yıllanmış şarap.

yıllamaḳ Bir yerde uzun süredir olmak, yıllardır bulunmak, yıllar boyunca durmak; **yıllaġan şarap** Yıllanmış şarap.

yıllarca Yıllarca, yıllar boyunca, senelerce.

Yıllarca aytalmayıp yurgen lafını insanca aytıp olamadı. "Yıllardır söyleyemediği sözünü, düzgün bir şekilde söyleyemedi." -A. Osman - 1.

yıllatmaḳ Geciktirmek, tutmak, durdurmak; bir yıl boyunca muhafaza etmek.

yıllıḳ 1. Yıllık, senelik, bir yıllık, bir senelik; **sekiz ~ mektep** Sekiz yıllık okul; **bir ~ muddet** Bir yıllık süre; **bir**

~ **işni yapıp bitirmek** Bir yıllık işi yapıp bitirmek. 2. Yıl dönümü.

Emcenin keride keçirdigi altmış yıllıḳ bir omüri var! "Amcanın geride, geçirdiği altmış yıllık ömrü var!" -M. Kurti.

yılmaymaḳ *(ağızlarda)* Gülümsemek; bk. **kulümsiremek**.

Men yanına barġanda: 'Alla merametli, balamnı ḳaytarıp berdi', - dep yılmaydı. "Ben yanına geldiğimde 'Allah merhametli, çocuğumu geri verdi', -diye gülümsedi." -A. Osman - 3.

yılname Tarih, vakayiname.

Epimizge belli, biñ doḳuz yuz on sekiz senesi mayıs ayınıñ on yedinci kunü Ozbekstannıñ, butün memleketniñ yılnamesine altın ariflernen yazıldı. "Hepimizin bildiği gibi bin dokuz yüz on sekiz senesi mayıs ayının on yedinci günü Özbekistan'ın bütün memleketin tarih kayıtlarına altın harflerle yazıldı." -U. Edemova - 1.

yıltırama, **yıltırav** *(eylem adı)* **yıltıramaḳ**; Parlama.

yıltıramaḳ Işıldamak, parıldamak, parıl parıl olmak, parlamak, pırıltı saçmak; **elmaz yıltıray** Elmas parıldıyor.

Silingen, ışılġan yılım yılım yıltıray. "Silinmiş, ışıldıyor, parıl parıl parlıyor." -A. Hilmi.

yıltıramamaḳ *(olumsuz)* **yıltıramaḳ**.

yıltıratmaḳ 1. *(ettirgen)* **yıltıramaḳ**. 2. Daha fazla ışıldamak, parıldamak; ışıl ışıl parıldamak; parıl parıl olmak, göz kamaştıracak derecede parlamak, parıltı saçmak. 3. Parlatmak, cilalamak, cila yapmak.

Ama biraz daa çalışmaḳ, servantnı tış taraftan da yıltıratmaḳ kerek. "Ama biraz daha çalışmak, büfeyi dış taraftan da parlatmak gerek." -U. Edemova - 1.

yıltıratmamaḳ *(olumsuz)* **yıltıratmaḳ**.

yıltıravuḳ (-ġı) Parlak.

Nogay mirzanıñ parmaḳlarını uşütken onıñ ayaġındaki yıltıravuḳ çızmalarnı tuta da: -Mına, mirzam, 'mızma' degeni de budır, - dep cevaplana. "Nogay mirzanın parmaklarını üşüten ayağındaki parlak çizmeleri tutar ve: -İşte Mirzam, 'mizme' dediği de budur, diye cevap verir." –Mirzanen Nogay Masalı.

yıltıravuḳlıḳ (-ġı) Parlaklık.

yıl-yıldan Yıldan yıla.

Yıl-yıldan alla yoluna bergen fitir ve ḳurbanlarını eksiltkenler. "Yıldan yıla Allah yoluna verdikleri fitre ve kurbanları azaltmışlar." -Ayuvdağ Efsanesi.

yıman *(ağızlarda)* 1. İman, itikat; bk. **iman**. 2. bk. **imam**.

yımırta (*ağızlarda* **cımırtḳa**) Yumurta; **~ sarısı** Yumurta sarısı; **~ aḳı** Yumurtanın beyazı; ~ **sıtmaḳ** Yumurta kırmak; **sınıḳ** (veya **sınġan**) Kırık yumurta; **~ pişirmek** Yumurta pişirmek; **~ ḳavurmaḳ** Yumurta kavurmak.

Eki bayram arası, arfenen ḳadir, / Olüden tiri tuvacaḳ yımırtadır. "İki bayram arası, arife ile kadir, / Ölüden diri doğacak yumurtadır." -Çın.

yımırtalıḳ (-ġı) *(anatomi, biyoloji)* Yumurtalık, mebiz.

yımırtıḳ *(ağızlarda)* Yumruk; bk. **yumuruḳ**.

yımşaḳ (-ġı) 1. Yumuşak; **~ tabiatlı adam** Yumuşak tabiatlı insan; ~ **yuzlü** Yumuşak yüzlü. 2.: *(dil bilimi)* Yumuşak, öndil(s)i, ön sıra; krş. **og sıra**; **ince**. 3. İç; **otmek ~ı** Ekmek içi.

Anda, ıslanġan yaġbezge sarılı, yapışḳaḳ ve yımşaḳ bir şeyler bar. "Orada, ıslak bir beze sarılmış, yapışkan ve yumuşak bir şeyler var." -E. Alimov.

yımşaḳlıḳ (-ġı) Yumuşaklık.

Menim yımşaḳlığımdan faydalana. "Benim yumuşaklığımdan faydalanıyor." -A. Osman - 1.

yımşalmaḳ *(ağızlarda)* Yumuşamak; bk. **yımşamaḳ**.

Şairler, kedaylar bu tilde yırlasa, / Yuregim yımşala, irigen mayday. "Şairler, kedaylar bu dilde türkü söylese, / Yüreğim yumuşar, eriyen yağ gibi." -İ. Alimgeray.

yımşama, yımşav *(eylem adı)* **yımşamaḳ**; Yumuşama.

yımşamaḳ 1. Yumuşamak. 2. Kızgın olmayı kesmek.

Cavun cavsa, yer yımşay, olen ose, / Maña kozün tüştimi, mıyıḳsız kose? "Yağmur yağınca yer yumuşar, ot büyür. / Bana gözün kaydı mı, bıyıksız köse?" -Çın.

yımşamamaḳ *(olumsuz)* **yımşamaḳ**.

yımşarmaḳ *(ağızlarda)* Yumuşamak; bk. **yımşamaḳ**.

Aḳay ol, onıñ ayın-oyunlarına ḳulaḳ asma! Soñundan yımşar. Degeniñ degen, aytḳanıñ aytḳan olmaḳ kerek! "Koca ol, onun hile ve oyunlarına kulak asma! Sonunda yumuşar. Dediğin dedik, söylediğin söylenmiş olmalı!" - A. Osman - 2.

yımşatma, yımşatuv *(eylem adı)* **yımşatmaḳ**.

yımşatmaḳ Yumuşatmak.

Onıñ bu sözleri, geologlarnı bayağı yımşattı. “Onun bu sözleri jeologları epeyce yumuşattı.” -E. Umerov - 2.

yımşatmamaḳ *(olumsuz)* **yımşatmaḳ**.

Hatice Kyamileva muamelesini biraz yımşatmasa iş fenaġa çatacağını anladı. “Hatice Kyamileva muamelesini biraz yumuşatmazsa iş(in) bozulacağını anladı.” -U. Edemova - 2.

yınanmaḳ bk. **inanmaḳ**.

yıpralmaḳ *(ağızlarda)* Aşınmak, eskimek, yıpranmak, harap olmak; bk. **ipranmaḳ**.

yır (*ağızlarda* **cır**) 1. Şarkı, türkü; krş. **türkü**; **~ yazmaḳ** Yır yazmak; **toy ~ı** Düğün yırı. 2. *(ağızlarda)* Ağızdan ağıza yayılan halk öyküsü (veya hikayesi).

Aşıḳ Ġarip anasına bu yırlarnı yırlamaġa başlay: Saba namazını Alp şeerinde ḳıldım, / Üyle namazını Aḳçoḳraḳta ḳıldım. “Aşık Garip annesine bu yırlarını söylemeye başlar: Sabah namazını Alp şehrinde kıldım, / Öğle namazını Akçokrak'ta kıldım.” – Aşık Garip Destanı.

yıraḳ *(ağızlarda)* Uzak, uzaktaki; bk. **iraḳ**.

Lâkin sen menden beş verst yıraḳ turarsın, ondan başḳa otün patlap olersiñ, - dey. “Fakat sen benden beş verst (1.06 km.) uzakta durmalısın, yoksa ödün patlayıp ölürsün, der.” - Çorabatır Destanı.

yırcı 1. Şarkıcı. 2. *(ağızlarda)* Aşık, ozan.

Ḳızçıḳ soḳur yırcını ceteklep alıp kitti. “Kızcağız kör yır söyleyen adamı yanına alarak gitti.” -U. İpçi - 1.

yırıḳ *(ağızlarda)* Yırtık; bk. **yırtıḳ**.

yırlamaḳ Şarkı okumak, şarkı söylemek; **şeñ yırlar ~** Neşeli yırlar söylemek.

Bir kun guzel Zera babası-ḫanġa yalvararaḳ, dervişlerge saray camisine kelip guzel ilâilerini yırlamaları içün izin istegen. “Bir gün güzel Zehra, babası hana yalvararak, dervişlerin saray camiine gelip güzel ilâhilerini söylemeleri için izin istemiş.” -Altın Beşik Efsanesi.

yırmaç Kesik, kesik yer; yırtmaç (etek), ön (pantolon).

Anteriniñ eki tarafından yırmaç açtılar. “Elbisenin iki tarafından yırtmaç açtılar.” -E. Umerov - 1.

yırtıcı Yırtıcı hayvan, vahşi hayvan; yırtıcı.

Av ḳıdıra ġaliba, ya da, yırtıcılardan ḳalġan aşayt korse kerek, dep tüşündi o. “Av arıyor galiba ya da yırtıcılardan kalan yemek görmüş olmalı, -diye düşündü.” -E. Umerov - 2.

yırtıcıcasına Sömürürcesine, yağma edercesine, vahşice, acımasız bir şekilde, acımasızca.

yırtıcılıḳ (-ġı) Yırtıcılık, vahşilik.

yırtıḳ (-ġı) Yırtık, yırtılmış, parçalanmış, kopmuş, kopuk.

Kirli-paslı yırtıḳ yorġan parçasını başına çekti. “Kirli paslı, yırtık yorgan parçasını başına çekti.” -A. S. Ayvazov - 1.

yırtılmaḳ Yırtılmak, parçalanmak, parça parça olmak, paramparça olmak.

Bilâl o bir yaḳtan aġlay, yırtıla edi. “Bilâl bir taraftan ağlıyor, yırtınıyordu.” -A. Odabaş.

yırtılmamaḳ *(olumsuz)* **yırtılmaḳ**.

yırtmaḳ Parçalamak, paramparça etmek, yırtmak.

Çauş telegrammanıñ kenarına yapışıḳ tar kâġıtçıḳnı ḳaltıravuḳ ellerinen yırta başladı. “Çavuş, telgrafın kenarına yapıştırılmış dar kağıt bandını titreyen elleri ile yırtmaya başladı.” -Ş. Alâdin - 1.

yırtmamaḳ *(olumsuz)* **yırtmaḳ**.

yırttırmaḳ Yırttırmak.

yırttırmamaḳ *(olumsuz)* **yırttırmaḳ**.

yiberilmek 1. Gönderilmek, yollanmak. 2. Bırakılmak, izin verilmek, müsaade edilmek. 3. Bitkin bir hale gelmek, gevşemek, hali kalmamak, pestil olmak. 4. Çözülmeye başlamak, erimeye başlamak; krş. **irimek**. 5. Yorulmak; uyuşmak.

Tünnelni saniyeler devamında keçip bitirdik, ama maña bu da artḳaçınen yetti: suvuḳ terge battım, ayaḳlarım yiberildi, ellerim titrep başladı. “Tüneli birkaç saniye içinde geçip bitirdik ama bana bu fazlasıyla yetti. Soğuk tere battım, ayaklarım koptu, ellerim titremeye başladı.” -E. Umerov - 1.

yiberici Gönderen, gönderici; **mektüp ~si** Mektup göndericisi; **~niñ adresi** Göderici adresi.

yiberme, yiberüv *(eylem adı)* **yibermek**.

- Deşet, - dedi olarnıñ artından baḳıp ḳalġan Ferat, - kulgende yuzüne muḳayt olıp bakmasañ, kozleriniñ ateşi yuregiñni, butün vucudıñnı yaḳıp yibermesi bir şey degil. “- Dehşet, - dedi onların ardından bakakalan Ferat, - güldüğünde yüzüne mukayıt olup bakmasan, gözlerinin ateşi yüreğini, bütün vücudunu yakıp kavurması işten bile değil.” -U. Edemova – 2.

yibermek 1. Göndermek, yollamak, sevk etmek; postalamak, atmak; yöneltmek; krş. **gondermek**; **yollamaḳ**; **yonetmek**; **işke ~** İşe göndermek. 2. Yardımcı fiil olarak “tezlik, bitiş kuvvetlendirme”.

Fuḳareniñ ḳadını bu sözlerni eşitkeni kibi, kuyeli ḳazançıḳnı berip yibere. “Fakirin karısı bu sözleri işitince isli kazancığını komşusuna verir.” -Kozlagan Kazan Masalı.

yigirmi Yirmi; **~ bir** Yirmi bir

Yigirmi birden ḳurtulġanınen, o, Safiye duduma nişanlanġan. “Yirmi bir yaşını doldurur doldurmaz, o, Safiye Dudumla nişanlanmış.” -A. Hilmi.

yigit (-ti) 1. Delikanlı, genç, oğlan, genç adam. 2. Yiğit, yaman, mert, cesur, cesaretli, cüretli, yürekli, gözü pek, korkusuz; krş. **cesür**; **curatlı**; **yurekli**; **ḳorḳubilmez**; **mert**; **merdane**; **dedil**.

Ozüm saylap varırım perçemliye, aḫ! / Bir fidan ḳız degmezmi bir yigite, aḫ! “Kendim seçip varırım perçemliye, ah! / Bir fidan kız değmez mi bir yiğide, ah!” -S. A. Özenbaşlı.

yigitçe(sine) Yiğitçe, erkekçe.

Eḫ, o ne tüşünse-tüşünsin, er alda men onı yigitçe ḳuçaḳladım. “Eh, o ne düşünürse düşünsün, her halde ben onu yiğitçe kucakladım.” -Çerkez Ali - 1.

yigit-ḳızlar *(topluluk)* Erkekler ve kızlar.

Ebet pamuḳ tımarı koyde osken yigit-ḳızlar içün yañılıḳ degil. “Elbette, pamuk tımarı köyde büyüyen erkekler, kızlar için yeni bir şey değil.” -Z. Kurtnezir - 1.

yigitlenmek Kendini yiğit göstermek, kendini yiğitmiş gibi göstermek, kabadayılık taslamak.

yigitlerce(sine) Cesaretle, yiğitçe, gözü yılmadan, mertçe, erkekçe, askerler gibi.

yigitleşmek Olgunlaşmak, gelişmek, kuvvetlenmek, erkekliğe erişmek.

yigitlik (-gi) 1. Yiğitlik, yürek, yüreklilik, cesaret, mertlik, kahramanlık. 2. Kuru sıkı kabadayılık, palavra gösteriş yapma, cesaret gösterişi yapma, meydan okuma; **~ satmaḳ** Sahte kabadayılık yapmak.

O da cesürlikni, yigitlikni talap etken hızmet. “O da cesaret, yiğitlik isteyen iş.” -U. Edemova - 2.

yiḳalmaḳ bk. **yıḳalmaḳ**.

yiḳamaḳ bk. **yıḳamaḳ**.

yine 1. İğne. 2. Örme şişi, şiş. 3. Süs iğnesi, broş. 4. İğne, diken. 5. İğne yapma, iğne vurma, enjeksiyon yapma, içirim, zerk; **~ urmaḳ** İğne vurmak.

yineli İğneli, dikenli.

yinelik (-gi) İğnelik, iğneden, iğnedenlik.

yineyapraḳ (-ġı) *(botanik)* İğne yapraklı, iğne yapraklı dallar.

yineyapraḳlı: **~lar** *(botanik)* İğne yapraklılar.

yip (*ağızlarda* **ip**) 1. İplik, ip; **~ atlamaḳ** İp atlamak; **bir ~te oynamaḳ** Bir ipte oynamak; **~nen sarḳıtmaḳ** İple sarkıtmak; **~ke tizmek** İpe dizmek; **ḳalın** ~ Kalın ip; **yun ~** Yün ip. 2. Kement, laso, urgan; krş. **arḳan**; **sıcım**; **ḳanat (II)**. 3. Bağ. 4. Düğüm (darağacı).

Yip ince yerinden uzülir. "İp ince yerinden kopar." -Atalar Sözü.

yipçik (-gi) İplik, urgan, ip.

Yağmur tamçıları kokten yerge çekilgen şeffaf yipek yipçiklerni añdıralar. "Yağmur damaları gökten yere çekilen şeffaf ipekten ipleri andırıyor." -E. Umerov - 1.

yipek (-gi) 1. İpek, ipekli, ipek(s)i; **~ astar** İpek astar; **~ işlemeli** İpek işlemeli; **~ yip** İpek ip. 2.: **~ kibi** Yumuşak, ipek gibi, kadife gibi, pürüzsüz ve kaygan, çok yumuşak. 3.: **~ kobelegi** *(zooloji)* İpekböceği; **~ ḳozası** (veya **ḳozağı**) İpekböceği kozası.

Albu ise, onı yipek şeffaf ortülerge sarıp, fars kilimleri ustünde kobek oyunı oynatmaḳ kerek edi. "Albu ise, onı yipek şeffaf örtülerge sarıp, fars kilimleri üstünde köbek oyunı oynatmaḳ kerek edi." -E. Umerov - 2.

yipiş (yipşi) Gümüş iplik.

yipişli Gümüş iplikli.

Anamın kelinlikliginden ḳalma yigirmi çeçeklisi, bir yipişli ḳuşağı, bir ḳadife anteri, bir ḳaçda kolmek, marama, poşu, yuzbez kibi sandiḳ şeyleri bar edi. "Anamın gelinliğinden kalma yirmi çiçeklisi, bir gümüş iplikten kuşağı, bir kadife elbise, bir kaç tane de gömlek, baş örtüsü, şal, havlu gibi sandık eşyaları vardı." -A. Hilmi.

yipli İpli.

yiplik (-gi) İplik; **yun ~i** Yün ipliği; **pamuḳ ~i** Pamuk ipliği.

yipsiz 1. İpsiz, ip olmadan; tasmasız, tasma olmadan. 2. *(mecaz)* Ahlâksız, sefih; yönetilemez, zapt olunmaz, dizginsiz; krş. **tizginsiz**.

Ev işleri adamnı yipsiz bağlap ḳoyalar. "Ev işleri adamı ipsiz bağlıyor." -İ. Abduraman - 1.

yipsizlik (-gi) Sefahat, serserilik, hovardalık, yolsuzluk; yönetilemezlik, zapt olunamazlık, dizginsiz olma; krş. **tizginsizlik**.

yipşi bk. **yipiş**.

yiri bk. **iri**.

yirimek bk. **irimek**.

yiritmek bk. **iritmek**.

yirmi *(konuşmada)* Yirmi; bk. **yigirmi**.

yo *(konuşmada)* Hayır; yok; bk. **yoḳ**.

yod *(kimya)* İyot *(İ sembolü ile bilinen, atom numarası 53, atom ağırlığı 126.91 olan, halojenler grubunun dördüncü ametali olan kimya elementi. Tabiatta deniz suyunda sodyum iyodür ve magnezyum iyodür halinde rastlanılan, kimi deniz bitkilerinde çokça birikmiş olarak bulunan, siyah kurşuni renkte, keskin kokulu, ortorombik pullar şeklinde billurlaşan, 4.9 yoğunluğunda katı bir cisim olup tıpta ve fotoğrafçılıkta kullanılır)*.

yodlamaḳ İyot yaymak.

yodlamamaḳ *(olumsuz)* **yodlamaḳ**.

yodlatma, **yodlatuv** *(eylem adı)* **yodlatmaḳ**.

yodlatmaḳ *(ettirgen)* **yodlamaḳ**.

yodlatmamaḳ *(olumsuz)* **yodlatmaḳ**.

yog Yogi *(Hindistan'daki çilecilerin adı)*, Yoga sofusu.

yoġalmaḳ *(ağızlarda)* Kaybolmak; bk. **yoḳ olmaḳ**.

yoġlamaḳ *(ağızlarda)* Ortadan kalkmak, yok olmak; bk. **yoḳ olmaḳ**.

yoġuç 1. *(ağızlarda)* Lif; bk. **yuvġuç**. 2. *(Baydar ağzı)* Peçete, peşkir; bk. **yaġbez**; **ḳıbrız**; **paçavra**.

yoġun *(Kodeks Kumanikus)* Kalın; bk. **ḳalın**.

yoġurmaḳ 1. Yoğurmak. 2. Ayakları altında ezmek, çiğnemek; krş. **taptamaḳ**.

Şimdi Rüstem soḳaḳta balçıḳ yoġurıp keter eken, bu dostlıḳ aḳḳında ġururnen tüşündi. "Şimdi Rüstem sokakta balçık yoğurup giderken, bu dostluk hakkında gururla düşündü." -E. A. Osmanoğlu - 1.

yoġurt *(Taraktaş ağzı)* Yoğurt; bk. **ḳatıḳ**.

yoḳ 1. Yok (mevcut değil); **~ olmaḳ** Yok olmak; **~ etmek** Yok etmek; **ne bar ne ~, ketir** Ne var ne yok, getir. 2. Hayır; krş. **olmaz**; **ḫayır**.

Ḳazan ḳaynar, ḳaşıḳ yoḳ, ayneni, / Bala aġlar, beşik yoḳ, ayneni. "Kazan kaynar, kaşık yok, ninni, / Çocuk ağlar, beşik yok, ninni." -Bala Yırı.

yoḳalmaḳ *(ağızlarda)* Yok olmak; ortadan kaybolmak; bk. **yoḳ olmaḳ**.

Ama… servantnıñ ustünde parmaḳ ḳadar toz, içi… bom-boş, bullür savutlar, aşayt ve çay servizleri ḳaydadır, yoḳalġanlar. "Ama vitrinin üzerinde parmak kadar toz, içi… bomboş. Billur kaplar, yemek ve çay takımları neredeler? Yok olmuşlar." -E. Umerov - 1.

yoḳlama, **yoḳlav** *(eylem adı)* **yoḳlamaḳ**; 1. Mevcudiyet kontrolü; krş. **teşkerüv**;

teşkerme. 2. Yoklama. 3. Sıkça gelip gitmek; sıkça gidip görmek. 4. Kontrol.

Ķol tutıştıķ barabar aġa-ķardaş / Çıķıp kettik babamñı yoķlamaġa. “El ele tutuştuk beraber ağabey kardeş / Çıktık gittik babamı yoklamaya.” -A. Giraybay - 1.

yoķlamaķ 1. Ziyaret etmek; uğramak; görmeye gitmek; **ẖastanı yoķladıñmı?** Hastanı ziyaret ettin mi? 2. Yoklamak; yoklama yapmak; krş. **teşkermek**.

Bu sıķıntılı yoķlamadan soñ, biz çay sofrasına tizilemiz. “Bu sıkıntılı yoklamadan sonra biz çay sofrasına diziliyoruz.” -A. Hilmi.

yoķ-moķ: **~ keçmey** İtiraz yok.

yoķsa 1. Yoksa, ya da; krş. **ya da**; **yaki**; **yani**. 2. Aksi takdirde. 3. Yoksa (soru cümlelerinde şüpheyi ifade etmek için kullanılır).

Bağlayımmı başınnı, boş tursınmı? / Yoķsam seniñ yaş başın zevķ sürsinmi? “Bağlayayım mı başını, boş mu kalsın? / Yoksa sen gençliğinle zevk mi sürersin?” -Çın.

yoķsam *(ağızlarda)* Yoksa, aksi halde; bk. **yoķsa**.

Yoķsam, kureşçilerni seyir eteyikmi? “Yoksa, güreşçileri mi izleyelim?” –İ. Abduraman - 1.

yoķsan bk. **yeksan**.

yoķsul Yoksul, fakir; krş. **fuķare**, **faķır**, **carlı**; **zugürt**.

İç bir vaķıt ezilgenlerniñ ve yoķsullarnıñ canını ağırtmağan Alim içün, Ķırım dağları bile ġururlanġanlar. “Hiçbir zaman ezilenlerin ve yoksulların canını yakmayan Alim ile Kırım'ın dağları bile gururlanmışlar.” - Aydamaklar Kobası Kızıltaş Efsanesi.

yoķsullıķ (-ğı) Yoksulluk, fakirlik.

Eger ķorçalamasaķ açlıķ, yoķsullıķ kene ķaytıp kelir ve bunıñ içün tek bizlerniñ özümiz ķabaatlı olurmız… “Eğer korumazsak, açlık, yoksulluk tekrar döner gelir ve bunun için sadece bizler suçlu oluruz.” -E. A. Osmanoğlu - 1.

yoķtır (kesin) Yoktur; bk. **yoķ**.

Ķış uydedir, yaz çölde, yoķtır yurtı, / Ayağı sarı, moynı ala, siyadır sırtı. “Kışın evdedir, yazın tarlada, yoktur yurdu, / Ayağı sarı, boynu ala, siyahtır sırtı.” -Çın.

yoķuş Çıkma, çıkış; tepe, sırt; **er ~nıñ bir enişi bar**, **er enişniñ bir ~u bar** Her yokuşun bir inişi var, her inişin bir yokuşu var.

Bunlar ise butün yol, özü yoķuşlarını, cılġalarını ķayraķ taşlarnen ķaldırımlaġan çıķķanlar! “Bunlar ise bütün yolları, hem de yokuşlarını,

yamaçlarını kayrak taşlarla kaldırım yapmışlar.” –A. Hilmi.

yoḳuşlı Yokuşlu.

yoḳuşsız Yokuşsuz.

yol 1. Yol; demir yolu, tren yolu, şimendifer yolu; krş. **sırat**; **~umız bir** Yolumuz aynı; **dört ~ aġzı** Dört yol ağzı; **~ almaḳ** Yol almak; **alla ~uñnı açıḳ etsin** Allah yolunu açık etsin; **~unı kesmek** Yolunu kesmek; **~ kostermek** Yol göstermek. 2. Kanal, yol, geçiş, geçit; **suv ~u** Su yolu; **neft boru ~u** Petrol boru kanalı. 3. *(biyoloji)* Kanal, yol. 4. *(müzik)* **nota ~u** Nota çizgisi. 5. Yol, vasıta, araç, vesile. 6. Birden çok yol ve yöntem, sistem; krş. **usul(lar)**. 7. *(ek)*: **yolunda** Bunun için, bir şey için, adına; **vatan ~unda** Vatan için.

Ocamız, bu tel yollarnen yayraġan elektrik ışıġı aḳḳında daa çoḳ şeyler anlattı ama, doġrusını aytsam, çoḳunı anlamadım. “Hocamız bu tel yollar vasıtasıyla yayılan elektrik ışığı hakkında çok şeyler anlattı ama, doğrusunu söylemek gerekirse, çoğunu anlamadım.” -A. Hilmi.

yolaḳ (-ġı) 1. Şerit. 2. Evlek; **~ açmaḳ** Yatak yapmak; krş. **ḳaytım**; **taḫta**.

Olarnıñ saifelerinde yazuv yerine teşiçiklerden ibaret yolaḳlar bar. “Onların sayfalarında yazı yerine, küçük deliklerden ibaret şeritler var.” -E. Umerov - 1.

yolaḳlamaḳ Şerit yapmak.

yolaḳlamamaḳ *(olumsuz)* **yolaḳlamaḳ**.

yolaḳlı Çizgili.

Onıñ urbalarını dolap ilgiçlerine asıp, yolaḳlı pijamasını ketirip berdi. “Onun elbiseleri dolabın askılarına asıp çizgili pijamasını getirip verdi.” -Z. Kurtnezir - 1.

yolaḳsız Çizgisiz.

yolbasar Çapulcu, yağmacı, soyguncu, eşkıya, haydut; krş. **aydamaḳ**; **aydut**; **çapḳın**.

yolbaşçı Yönetmen, idareci; şef; lider, başkan, elebaşı, idareci; krş. **reber**; **başlıḳ** (3).

Yañı kelgen yolbaşçı, Yura ve Viktornıñ gruppaları alıp barġan tedḳiḳat işlerine emiyet bermegen. “Yeni gelen müdür, Yura ve Viktor’un ekiplerini alıp yaptığı işlere önem vermemiş.” -E. Umerov - 1.

yolbaşçılıḳ (-ġı) Elebaşılık; başkanlık, idare, yönetmenlik; yönetme, idare etme.

Olar Feratnıñ yolbaşçılığı altında uçünci odaġa kirecekte karşılarında, kolunda boş tabaġı olġan Seyyarege rastkeldiler. “Onlar Ferat’ın idaresi

altında üçüncü odaya girecekken karşılarında, kolunda boş tepsisi olan Seyyare'ye rastladılar." -U. Edemova - 2.

yolcu 1. Yolcu. 2. Gezginci, gezmen, turist, seyyah; krş. **seyaatçı**.

Ḳavede bulunan yolcu ve arabacıların episi Şadiyecigin yuzüne, kozlerine bakıyor, onın guzelliġine ayran oluyorlardı. "Kahvede bulunan yolcu ve arabacıların hepsi Şadiyecigin yüzüne hayran oluyorlardı." -A. S. Ayvazov - 1.

yolculıḳ (-ġı) Gezi, yolculuk, seyahat; krş. **seyaat**; **~ḳa çıḳmaḳ** Yolculuğa çıkmak.

Lâkin daa oturmaġa er tapmaġanlar da çoḳ, çunki yolculıḳ iştiasıle bir kereden bir tavuḳ aşaġan nepmanlar 'birinci nevbette men mindim' -dep de sozulıp yatḳanlar, büyük bir ġururnen 'yer ḳapalıdır' - dep uç adamlıḳ oturġıçnı bir ozleri ḳapatalar. "Fakat daha oturmaya yer bulamayanlar da çok, çünkü yolculuğun verdiği iştih ile, bir kerede bir tavuk yiyen nepmanlar,, 'ilk önce ben bindim' diye, uzantp yatmışlar, büyük bir gururla 'yer kapılıdır' diye üç kişilik oturulacak yeri, sadece kendileri işgal ediyorlar." -C. Gafar.

yolcu-yolavcı bk. **yolcu**.

yolçıḳ (-ġı) Patika, dar yol, çığır, dar patika; krş. **soḳaçıḳ**.

Men Gülizarnıñ artından yurip, tar bir yolçıḳ boyu ketemiz. "Ben Gülizar'ın arkasından yürüyüp, dar bir patikadan gidiyoruz." -E. Alimov.

yolda-ızda bk. **yolda-izde**.

Deycegim, yolda-ızda yaşçiklernen ya da çuval-çuval yuknen, er keçken maşinaġa ḳol kotergen kişilerni kormeyik. "Diyeceğim, yollarda kenarda sandıklarla ya da çuval çuval yüklerle her geçen arabaya el kaldıran insanları görmeyelim." -Z. Kurtnezir - 1.

yolda-izde *(topluluk)* Tüm yollarda.

Endi bayağı vakıt olġanından yolda-izde adam patta-satta peyda ola. "Şu anda vakit geç olduğundan yollarda bazen birileri bulunuyor." -U. Edemova - 2.

yoldaş Yol arkadaşı, yoldaş, ahbap, arkadaş, refakatçi; **~lar** Yoldaşlar.

Ay yanġıznıñ yoldaşı. "Ay, yalnızın yoldaşıdır." -Atalar Sözü.

yolıḳışmaḳ *(ağızlarda)* Rastlamak, tesadüf etmek, rastlaşmak, rast gelmek, denk gelmek, karşılaşmak, karşı karşıya gelmek; görüşmek; bk. **korüşmek**; **rastkelişmek**.

yolıḳmaḳ *(ağızlarda)* 1. Rastlamak, tesadüf etmek, rastlaşmak, rast gelmek, denk gelmek, karşılaşmak, karşı karşıya gelmek, çatmak; bk. **rastkelmek**. 2. Olmak, vaki olmak, vukua gelmek, vuku bulmak, olup bitmek; bk. **olıp keçmek**.

yolkostergiç (-çi) 1. Yol işareti; krş. **yol işareti**; **yol kostergen levḫa**. 2. Yönetici, yönetmen, idareci; şef; lider.

yollama, **yollav** *(eylem adı)* **yollamaḳ**.

–Ayvanlarġa berilecek yemni başḳa yaḳḳa yollamaġa kimseniñ aḳḳı yoḳtır. “–Hayvanlara verilecek olan yemi başka bir yere yollamaya kimsenin hakkı yoktur.” –M. Ablalimov.

yollamaḳ Göndermek, yollamak, sevketmek; krş. **conetmek**; **tışḳa ~** Dışarı göndermek.

Molla ise, şu vaḳıt kimden bedava faydalanmasını, ḳabaḳlarnı koyge yollamaḳnı tüşünip tura eken. “Molla ise, o sırada birisinden faydalanmayı, kabakları köye yollamayı düşünmekteymiş.” -Uç Nasiat Latifesi.

yollanma, **yollanuv** *(eylem adı)* **yollanmaḳ**; Emir, talimat.

O Kayrakkumġa Moskvadan yollanmanen kelgen buyük mutehassıs ekenini Velyadiye yaḫşı bile eken. “O Kayrakkum’a Moskva’dan yollanarak gelen büyük mütehassıs olduğunu Velyadiye iyi biliyormuş.” -U. Edemova - 2.

yollanmaḳ Gitmek, çıkmak, yollanmak.

Etraftaki şeer ve koylerge radiogrammalar yollana, ama olar cevapsız ḳalalar. “Etraftaki şehir ve köylere telgraf yollanıyor, ama hepsi cevapsız kalıyor.” -E. Umerov - 1.

yollanmamaḳ *(olumsuz)* **yollanmaḳ**.

yollatmaḳ Göndermek, yollamak, sevketmek.

Yemiş, bekmez de yollatırım, tek siz bizni utandırmanız derslerinizge yaḫşı çalış, yaḫşı yurüv, guzel terbiyeli oluruz. “Yemiş, pekmez de yollarım, tek siz bizi utandırmayın, derslerinize iyi çalışın, doğru ve güzel ahlaklı olun.” -A. Odabaş.

yolluḳ (-ğı) 1. Seyahat malzemeleri. 2. Yolculuk için, yol için, sefer için.

Arabada bulunan şeker ve pirniç ile tolu çuvallar uzerine yolluḳ ḳalın tonum yaptı. “Arabada bulunan şeker ve pirinçle dolu çuvalların üzerine yolda kullandığı kalın paltosunu örttü.” –A. S. Ayvazov - 1.

yolsuz Yolu olmayan, yolsuz.

yolsuzlıḳ (-ğı) Yol yokluğu, yolların çok kötü olması.

yol-yoruḳ (-ġı) 1. Davranış kuralları. 2. İş düzeni, prosedürü, metodu; **~ını añlatmaḳ** İş düzenini anlatmak; **~ını bilmek** Yolunu bilmek.

Davanıñ nasıl çezilecegine aḳılım yetmey. Sen, Mamedi, yol-yoruḳ koster! "Meselenin nasıl çözüleceğine aklım yatmıyor. Sen, Mamedi yol yöntem göster?" -İ. Paşi.

yonca *(botanik)* Yonca, tırfil.

yoncalıḳ Yonca tarlası; *aynı:* **yonca tarlası**.

yoneliş (-şi) 1. Gönderme, sevk, sevk etme, irsal etme. 2. Eğilim, temayül; krş. **doġrulış**.

yonelişlik (-gi) Bir konu, bir düşünce üzerinde odaklanma (veya toplanma), eğilim.

yonelme, **yonelüv** *(eylem adı)* **yonelmek**; 1. Gönderme, sevk, sevkiyat, sevketme, irsal etme. 2. Eğilim, temayül.

yonelmek Göndermek; hareket etmek.

Bu sefer onıñ adımları mezarlıḳḳa degil de, aḳiḳiy ayatḳa taraf yonelmekte ediler. "Bu sefer onun adımları mezarlığa değil de, hakiki hayata doğru yönelmekteydi." -Cafer Seydamet.

yonelmemek *(olumsuz)* **yonelmek**.

yonemek 1. Yönelmek, yollanmak, doğrulmak, bir yere doğru gitmek, bir yerin yolunu tutmak. 2. Hareket etmek; krş. **conemek**.

yonememek *(olumsuz)* **yonemek**.

yonetmek Göndermek, yollamak, sevketmek; krş. **conetmek**.

yonetmemek *(olumsuz)* **yonetmek**.

yonġa, **(***ağızlarda* **cımışḳı)** Yonga *(Kesilen, yontulan ya da rendelenen bir şeyden çıkan irice parça)*; **maden ~sı** Maden yongası; **balta ~sı** Balta yongası.

Parlanġan odunlar, yonġalar çekte atılıp keteler. "Kırılan odunlar, yongalar etrafa dağıldılar." -İ. Paşi.

yonma *(eylem adı)* **yonmaḳ**; Yontma; **~ taş** Yontma taş.

yonmaḳ Yontmak; krş. **erendelemek**; **taḫta(nı)** ~ Tahta(yı) yontmak.

Ḳomşu Adil ata aġaç yonmaḳta. "Komşu Adil baba ağaç yontuyor." -U. Edemova - 1.

yonulmaḳ Yontulmak.

Kiçkene odaçığınıñ boyası ketip başlaġan alçak tavanına, ortasındaki dörtkoşe yonulġan aġaç tiremege bakıp yattı. "Küçük odacığının boyası gitmeye başlayan alçak tavanına, ortasındaki dört köşe yontulmuş ağaç desteğe bakarak yattı." -U. Edemova - 2.

yoñmaḳ bk. **yonmaḳ**.

yoñulmaḳ bk. **yonulmaḳ**

yoñulmamaḳ *(olumsuz)* **yoñmaḳ**.

yorama, **yorav** *(eylem adı)* **yoramaḳ**.

Lâkin er şeyni yaḫşılıḳḳa yoramaġa tırışsa da, er alda, yuregi raat degil edi. “Fakat her şeyi iyiliğe yormaya çalışsa da, herhalde, kalbi rahat değildi.” -İ. Paşi.

yoramaḳ -den saymak, ait olduğunu sanmak, ilişkin görmek.

Şimdi men pite aḳḳında, kuneşni añdırġan pite aḳḳında baş yoram. “Şimdi ben pide hakkında, güneşi andıran pide hakkında kafa yoruyorum.” -İ. Abduraman - 1.

yorġa Rahvan (gitme, yürüyüş).

Uça çapa / Sanki yorġa, / Benek benek izçikleri, / Tizilerek kete ḳırġa. “Uçarak koşarak / Sanki rahvan, / Benek benek izleri / Dizilerek gider kıra.” –Tezaytuv.

yorġan Yorgan; **pamuḳ ~** Pamuk yorgan; **yun ~** Yün yorgan; **~ ḳaplamaḳ** Yorgan kaplamak; **~ inesi** Yorgan iğnesi.

İşni anlaġan Köse, yavaştan tura, ozüniñ yerine devniñ tuz tüygen kelisini ketire, onı yorġanġa sarıp taşlay. “Durumu fark eden Köse, yavaşça kalkar, yerine devin tuz dövdüğü havanını getirir, onu yorgana sarıp bırakır.” -Köse ve Dev Masalı.

yorġançıḳ (-ġı) Battaniye.

Yanaşalarında beyaz yolaḳlı, mavı yorġançıḳ ustünde semiz, ap-aḳ oġlançıḳ yuḳlay, ayaḳları ucunda yaş kelinçek yuḳulı kozlerinen balaġa baḳa. “Yanlarında beyaz çizgili, mavi battaniyenin üstünde gürbüz bembeyaz oğlancık uyuyor, ayaklarının ucunda genç bir gelincik uykulu gözleriyle çocuğa bakıyor.” -İ. Paşi.

yorġanlıḳ (-ġı) Yorgan malzemesi; **eki ~ bez** İki yorganlık bez.

yorġan-töşek *(topluluk)* Yatak takımı.

Yorġan-töşekni şimdilik ḳaravul çıḳarıp berir. “Yatak takımını şimdilik bekçi çıkarıp verir.” -M. Ablalimov.

yorġun Yorgun, bitkin.

yorġuna *(botanik)* Yıldız çiçeği, dalya.

yorġunlıḳ (-ġı) 1. Yorgunluk, bitkinlik; **yol ~ı** Yol yorgunluğu; **~ı keçti** Yorgunluğu geçti. 2. Yorulma.

Buyük Ayuv ozüniñ yalı boyu eppeyi yol yurip yorulġanını ve yorġunlıḳtan ḳuruġan boġazını ıslatmaḳ istegen. “Yalı boyunca epey yol alarak yorulduğunu fark eden Büyük Ayı, yorgunluktan kuruyan boğazını ıslatmak istemiş.” -Ayuvdağ Efsanesi.

yormaḳ Yormak.

Saḳın aḳılına olmayacaḳ şeyler ketirip de nafile kendini yorma. “Sakın aklına olmayacak şeyleri getirip de kendini boş yere yorma.” -S. A. Özenbaşlı.

yorş 1. *(zooloji)* Hani (balığı). 2. Fırça; tel, tel(s)i.

yortaḳ (-ġı) Ağır ve rahat topal gitmeyi seven; kurt gidişli gitmeyi seven.

yortmaḳ (-ġı) 1. Ağır ve rahat topal gitmek; kurt gidişli gitmek. 2. Gelmek, gitmek, hareket etmek.

Olar aḳiḳaten bu işke tüşünmey yanaşḳanlarını, Nuḳustan yortıp kelgen şu adamġa aldanġanlarını bilip başladılar. “Onlar hakikaten bu işe düşünmeden yanaştıklarını, Nukus’tan yavaş yavaş koşarak gelen şu adama aldandıklarını anlamaya başladılar.” -Çerkez Ali - 1.

yortmamaḳ *(olumsuz)* **yortmaḳ**.

yoruḳ 1. Hareket, yürüme, yürüyüş; düzen, nizam; adet, alışkı, alışkınlık. 2. *(ağızlarda)* Aşağı yukarı, yaklaşık olarak, hemen hemen, tahminen, takriben, civarında, kadar, yakın, sularında, raddelerinde.

Em azır yoruḳ ev aḳḳında da uzlaşıp alsaḳ, yaḫşı olur edi. “Hem hazır yoruk ev hakkında da anlaşsak iyi olurdu.” -İ. Paşi.

yorulma, **yoruluv** *(eylem adı)* **yorulmaḳ**.

yorulmadan, (veya **yorulmay**, **yorulmayıp**) Yorulmadan.

O adamnı, başını yuksek koterip yurmege, teren nefes almaġa, yorulmadan ogge ıntılmaġa davet ete. “O insanı, başını yüksek gösterip yürümeye, derin nefes almaya, yorulmadan ileriye gitmeye davet ediyor.” -E. Umerov - 2.

yorulmaḳ Yorulmak; krş. **boldurmaḳ**; **talmaḳ**; **uslanmaḳ (I)**.

Yolda yorulıp, bir ḳuyunıñ yanında toḳtay, eşeġini suvara. “Yolda yorulup bir kuyunun yanında durur, eşeğini sular.” -Turna Babay Masalı.

yorultmaḳ Yormak, canını çıkarmak.

Adsız-esapsız teessurat ve bir türlü iş Vacipni bugun pek yorultḳan edi. “Adsız hesapsız üzüntü ve her türlü iş, Vacip'i bugün çok yormuştu.” -A. Ş. Çongarlı.

yorumaḳ *(ağızlarda)* Yormak, canını çıkarmak.

yosma Çok güzel, dilber (bir kadın hakkında).

Guzel yosma goncen ile endamını / Er kun sever, oper edim sayġılarman! “Güzel yosma goncan ile endamını / Her gün sever, öperdim saygıyla!” –N. Çelebicihan.

yosun *(botanik)* 1. Deniz otu. 2. Yosun; **~ bağlamaḳ** Yosun bağlamak.

Eski cami divarları yosunlarnen ortülgen sıtıḳ, ḳorḳunç bina! "Eski Cami duvarları yosunlar ile örtülmüş, eski, korkunç bir bina!" -E. Alimov.

yosunlı Yosunlu.

Cin Mambet aylarca er kun suvuḳ, furtuna ve yaġmur demeden, yosunlı balaban mezar taşlarınıñ ustünde oturıp, titregen vucudı, ḳızarġan ḳulaḳlarınen ve raatlıḳnen çapalanġan yureginen afizasındaki surelerni tekrarlaġan ve kozyaşları tökken edi. "Cin Mabet aylarca her gün soğuk fırtına ve yağmur demeden, yosunlu büyük mezar taşlarının üstünde oturup, titreyen vücudu, kızaran kulaklarıyla ve rahatlıkla çarpan yüreğiyle hafızasındaki sureleri tekrarlamış ve gözyaşları dökmüştü." -Cafer Seydamet.

yot Ye (harfi).

yotlaşḳan Notlarda yazılı.

yotlaşma, **yotlaşuv** *(eylem adı)* **yotlaşmaḳ**.

yotlaşmaġan Notlarda yazılmamış.

yotlaşmaḳ Notlarda yazılmak, alıntı yapılmak.

yotlaşmamaḳ *(olumsuz)* **yotlaşmaḳ**.

yubiley Yıldönümü, jübile, kutlama; **~ kunü** Yıldönümü günü; **~ tarihı** Yıldönümü tarihi; **~ munasebetinen yapılġan tedbirler** Yıldönümü kutlama hazırlıkları; **~ bayramını yapmaḳ** Yıldönümü kutlamasını yapmak.

O, yigirmi beş yıllıḳ yubileyge bu resimni oz isteginen, cemaatçılıḳ esasında yaptı. "O yirmi beşinci yıldönümü için bu resmi kendi isteğiyle, halkçılık esasında yaptı." -İ. Paşi.

yubilyar Yıldönümü veya jübile kutlaması yapılan, doğum günü çocuğu.

yubka 1. bk. **fistan**. 2. Etek *(kadın giysisi)*; **ḳısḳa ~** Kısa etek; **uzun ~** Uzun etek; **mavı ~** Mavi etek; **~ kiymek** Etek giymek; **~ kiyip yurmek** Etek giyip yürümek; **saña bu ~ yaraşa** Sana bu etek yakışır; **bu ~ tamam saña dep tikilgen kibi** Bu etek tam senin için dikilmiş gibi; **ḳıznıñ ustünde ḳısḳa ~ bar** Kızının üstünde kısa etek var.

Yubkasınıñ etegi keñ, lâkin belden pek tar kibi koründi. "Giysisinin eteği geniş, fakat belden çok dar gibi göründü." -U. Edemova - 2.

yuce Yüksek, yüce krş. **yuksek; ~ dağlar** Yüce dağlar.

Ḳırım; yanıḳ, kozyaş, feryad değil, evlâdım, / Ḳırım; yuce, yeşil, mavi, ḳara dağlardır. "Kırım; yanık, gözyaşı,

feryat değil evlâdım, / Kırım; yüce, yeşil, mavi, kara dağlardır.” -Y. Kandım - 1.

yufaḳ *(ağızlarda)* Küçük, ufak, minik; bk. **ufaḳ; ~ aş** Küçük yemek.

O yavaş-yavaş kelir, yufaḳ sönük pencereniñ ḳapalı, olgün ışığı ogünde oturır, ḳapanırdı. “O yavaş yavaş gelir, ufak, sönük pencerenin önünde oturur, kapanırdı.” -N. Çelebicihan.

yufḳa 1. İnce krş. **ince; ~ yip** İnce ip. 2.: **~ yerler** Cinsel organlar, genital bölgeler. ● **~ yurekli** *(mecaz)* Yufka yürekli; **~ yerinden uzülir** *(atasözü)* İp inceldiği yerde kopar.

Bu arada Rüstem ḳapıġa doġurıldı, yufḳa buz çıtasınen ortüli tayġaḳ aġaç basamaḳlardan yuvrıp aşaġı tüşti, bu vaḳıtta arttan ḳızçıḳnıñ aġlamsıraġan davuşnen ḳıçırġanı işitildi. “Bu arada Rüstem kapıya doğruldu, ince buz çitasıyla örtülü kaygan ağaç basamaklardan aşağıya indi, bu esnada arkadan kızcağızın ağlamaklı sesle bağırdığı işitildi.” -E. A. Osmanoğlu - 1.

yufḳarma, **yufḳaruv** *(eylem adı)* **yufḳarmaḳ**.

yufḳarmaḳ İncelmek; krş. **incermek**.

yufḳarmamaḳ *(olumsuz)* **yufḳarmaḳ**.

yufḳartmaḳ *(ettirgen)* **yufḳarmaḳ**; İnceltmek.

yufḳartmamaḳ *(olumsuz)* **yufḳartmaḳ**.

yugen Dizgin *(ağızlık)*; **başına ~ keçirmek** a) Atın başına dizgin geçirmek; gem vurmak. b) *(mecaz)* Birini dizgin altında tutmak; birine gem vurmak; birinin dizginlerini elinde tutmak.

yugenlemek 1. Gem vurmak; **atnı ~** Ata gem vurmak. 2. Zaptetmek, engel olmak; **cenk ateşi tutaştırıcılarnı ~** Savaş kundakçılarına mani olmak.

yugensiz *(mecaz)* Dizginsiz, çoşkun.

yugurt *(Kodeks Kumanikus)* Yoğurt; bk. **yoġurt**.

yuġuç *(ağızlarda)* Bulaşık bezi, bulaşık süngeri; bk. **yuvġuç**.

yuḫlamaḫ *(ağızlarda)* Uyumak; bk. **yuḳlamaḳ**.

yuk (I) 1. Yük, ağırlık; krş. **ağırlıḳ ; ağır ~** Ağır yük; **~ ayvanı** Yük hayvanı; **~ stantsiyası** Yük (tren) istasyonu; **~ maşinası** Kamyon (motorlu büyük yük taşıtı); **~ atı** Yük çekme ve taşıma atı; **~ boşatmaḳ** Yük boşaltmak; **~üni almaḳ** a) Yükünü almak (alabileceği kadar ağır yük yüklenmek). b) Sarhoş olana kadar içmek. 2. Külfet, sıkıntı, zorluk; **boyle ~nüñ tübüne men kiramam** böyle bir yük üzerime alamam. 3. Yükleme, ağırlık. 4. *(fizik)* Yük; **menfiy ~** Negatif yük; **musbet ~** Pozitif yük. 5.: **~**

koterüv kuçü Yük taşıma kapasitesi. 6. *(mecaz, ağızlarda)* Yeterli, kafi *(Yükünü almış)*; **o 70 yaşında, endi ~üni alġan** O, 70 yaşına gelmiş, yükünü almış.

Eçki piçen asasın, Atķa, arpa. / Çunki yukniñ ağırın Atlar tarta. "Keçi kuru ot yesin, Ata arpa. / Çünkü yükün ağırını Atlar çeker." -Tezaytuv.

yuk (II) Hamilelik, gebelik; **~ke ķalmaķ** Hamile kalmak.

yuke *(botanik)* Ihlamur (ağacı); **~ balı** Ihlamur balı.

yuklemek 1. Yüklemek *(yük)*; **ayvannı ~** Hayvana yük yüklemek; **arabanı ~** Arabayı yüklemek; **yuklep yibermek** Yükleyip göndermek. 2. Yüklemek *(bir yükümlülük altına sokmak, sorumlu tutmak; bir suçu birinin üstüne atmak)*; **ķabaatnı kimgedir ~** Suçu başkasının üzerine atmak.

İşte, onlar artıķ kırıp bitirdiler. Babası tütün tarpisini yukledi. "İşte, artık onlar kırıp bitirdiler. Babası tütün sepetini yükledi." -A. Odabaş.

yuklenme, yuklenüv *(eylem adı)* **yuklenmek.**

yuklenmek 1. Yüklenmek *(bir yükü taşımayı üstüne almak)*. 2. *(mecaz)* Sarhoş olana kadar içmek. 3. Şarj olmak *(akü hakkında)*.

Babam bir çuval komürnen bir daa Aķyarġa ketti, ne ise, ġarip bu defa bizge bir torba mısır boġday unı yuklenip keldi. "Babam bir çuval kömürle gene Akyar'a gitti. Neyse, zavallı bu sefer bize bir torba mısır unu yükleyip getirdi." -A. Hilmi.

yukletmek *(ettirgen)* **yuklemek**; 1. Birine *(yük)* yükletmek 2. Şarj ettirmek.

–Men yukletem, –dedi o biraz ġururlı sesnen Midatnı biysinmegenday etip ve ķalın, ķısķa boynunı sozdı. "– Ben yükletiyorum, – dedi o biraz gururlu bir sesle. Mithat'ı önemsemiyormuş gibi davranıp kalın, kısa boynunu uzattı." -M. Ablalimov.

yuklü (I) Yüklü; yükü olan.

Yerine yattı degence durağımıznıñ ustünden ağır yuklü maşina tasırdap keçken kibi oldı. "Yerine yatarken durduğumuz yerin üstünden ağır yükle araba gürültüyle geçer gibi oldu." -İ. Abduraman - 1.

yuklü (II) Hamile; gebe; krş. **ḫamile**; **~ ķadın** Hamile kadın; **bu apay ~** Bu kadın hamile; **~ olmaķ** Hamile olmak.

Şerfe yaş ekende, Emin doġġan soñ, yuklü ķadınlarnı korse ķorķa, onıñ ileride çekecek azaplarını tüşüne, ķafasında ķorķunçlı fikirler çatallana edi. "Şerfe genç iken, Emin doğduktan

sonra hamile kadınları görse korkuyor, onun ilerde çekeceği azapları düşünüyor, kafasında korkunç fikirler çatallanıyordu.” -U. Edemova - 1.

yuklük (-gi) *(etnografya)* Yatak takımı ve çarşafları koymaya yarayan dolap.

yuklülik (-gi) Hamilelik, gebelik; **~ devri** Hamilelik dönemi.

yuksek (*ağızlarda* **oksek)** (-gi) 1. Yüksek krş. **yuce**; **~ terek** Yüksek ağaç; **~çe kelmek** Yükseğe çıkmak; **~ bir yer** Yüksek bir yer; **pek ~** Çok yüksek; **~ dağ** Yüce dağ; **~ten ~** Çok çok yüksek; **~ fiyat** Yüksek fiyatlı. 2. Uzun (boylu); **~ boylu** Yüksek boylu. 3. Yüksek (ses); **~ ses** Yüksek ses; **~ sesli yırcı** Tenor, yüksek bir sese sahip şarkıcı. ● **~ ten bakmaḳ** Yüksekten bakmak; **~ten laf etmek** Yüksekten konuşmak; **~ten uçmaḳ** Yüksekten uçmak.

Yoḳsulların azatlığına çalışmaḳ işi er pionerin oz nefisinden yuksektir. “Yoksulların kurtuluşu için çalışmak her izcinin kendi nefsinden daha yücedir.” -A. Hilmi.

yukseklik (-gi) 1. Yükseklik; **töpeniñ ~i** Tepenin yüksekliği; **~ etmek** Yükseltmek; **bu bayır maña ~ eter** Bu yokuş bana yüksek geldi. 2. Ses yüksekliği; **davuşnıñ ~** Sesin yüksekliği.

Bolı ortalığını ve Çamlı Bel etrafını yaḫşı etip ogrengen soñ, Kör oğlu dağ taşlarnı cıyıştırıp, dört odadan ibaret ḳırḳ arşin yukseklikte bir ḳala ḳura. “Bolu merkezini ve Çamlıbel'in etrafını iyice öğrendikten sonra, Köroğlu dağı taşı toplayın, uort odadan ibaret kırk arşın yüksekliğinde bir kale yapar.” - Köroğlu Destanı.

yukseliş Yükseliş; yükselme.

Soñ yıllarda memleketimizdeki iḳtisadiy ve medeniy yukselişten ruḫlanġan ḳaraḳalpaḳ edebiyatı Maksim Gorkiy ve Vladimir Mayakovskiy tarafından esası ḳoyılġan sotsialistik realizm yolunda muvafaḳiyetnen ilerilemekte... “Son yıllarda memleketimizdeki ekonomik ve medeni yükselişten ruhlanan Karakalpak edebiyatı Maksim Gorkiy ve Vladimir Mayakovskiy tarafından temeli koyulan sosyalist gerçekçilik yolunda başarıyla ilerliyor…” -Çerkez Ali - 1.

yukselme, **yukselüv** *(eylem adı)* **yukselmek**.

Nasıl ola da ḫocalıḳnıñ yukselüvi, çeçeklenüvi içün emegini ayamadan çalışḳan, oz raatlığını tüşünmeden kolḫozcılarnıñ ḳaydını çekken reberge ḳarşı tüfek tikley. “Nasıl oluyor da hocalığın yükselmesi, çiçeklenmesi için emeğini esirgemeden çalışan, kendi

rahatını düşünmeden çiftçilerin derdini çeken yöneticiye tüfek doğrultuluyor.” - Z. Kurtnezir - 1.

yukselmek Yükselmek.

Ḳarsanbalar ḳarşılap, ḳazalar atlap, / Yıldızlarġa yuksel de uç, avele! “Zorluklarla karşılaşıp, kazaları atlatıp, / Yıldızlara yüksel de uç, havalan!” -N. Çelebicihan.

yukselmemek *(olumsuz)* **yukselmek**.

yukseltmek *(etiirgen)* **yukselmek**; 1. Yükseltmek, yukarı kaldırmak. 2. Birini yükseltmek; yüceltmek; övmek.

Ey nur açıl, bir ḳuyaştay biz yaşlarnı aydınlat! / Tatarlıḳnı yukseltecek bilgilerinen ep yaşat! “Ey nur açıl, bir güneş gibi biz gençleri aydınlat! / Tatarlığı yüceltecek bilgilerle hep yaşat!” -M. Niyazi.

yuksük *(ağızlarda)* Yüksük; bk. **oymaḳ**.

yuksünmek Yüksünmek, üşenmek *(bir işi yapmaya istekli olmamak)*.

yuksünmemek *(olumsuz)* **yuksünmek**; **yuksünmeyip anda barıp keldim** Üşenmeyip oraya geldim.

yuḳa *(ağızlarda)* Yufka *(Oklava ile açılan ince, yuvarlak hamur yaprağı)*.

yuḳarı 1. Yukarı; ~ **çıḳmaḳ** Yukarı çıkmak. 2. Üst taraf, yukarıda bulunan; **~sı** Yukarısı; **şeerniñ ~ maallesi** Şehrin yukarı mahallesi; **evniñ ~ ḳatı** Evin üst katı; **~dan** Yukarıdan. 3. Üst *(mesela sınıf)*; ~ **sınıf talebesi** Üst sınıf. 4.: ~ **derece** Üst mertebe, üst seviye.

Ḳadirberdiniñ turġan yerini kosterip: - Bosaġandan mında kelgence mıḫ ḳaḳtır, onıñ ustüne kilim töşet, oturacaḳ yerine de uçlarını yuḳarı baḳtırıp eki pıçaḳ salsan sanlarına saplanır. “Kadriberdi'nin durduğu yeri göstererek: - Basamağından buraya kadar çivi çaktır, onun üstüne kilim döşet, oturacağın yere de uçları yukarı ge lecek şekilde iki bıçak koyarsan, kalçalarına saplanır.” -Edige Destanı.

yuḳlaġanda-yuḳlamaḳ Rahatça uyumak, deliksiz uyumak.

yuḳlamaḳ (*ağızlarda* **yumaḳ)** 1. Uyumak; **bala yuḳlay** Çocuk uyuyor; **yuḳlamaġa kozü yoḳ** Uyuma gözü yok; **raat yuḳlap olamay** Rahat uyku uyuyamıyorum. 2. Uyuşmak; krş. **uyüşmek** *(vücudun bir yerinde, duygu ve hareket geçici olarak azalmak)*; **ḳıbırdamayıp oturganımdan, ayağım yuḳlap ḳalġan** Kıpırdamadan oturmaktan, ayağım uyuşmuş.

Men er şeyni anladım. Sen ise ona sıyıḳıp yuḳlap yatasıñ. “Ben her şeyi anladım. Sen ise ona yaslanıp uyuyorsun.” -A. Osman - 3.

yuḳlamamaḳ *(olumsuz)* **yuḳlamaḳ**.

yuḳlatamamaḳ Uyutamamak.

yuḳlatmaḳ *(ettirgen)* **yuḳlamaḳ**; Uyutmak; **aynenni aytıp, balanı** ~ Ninni söyleyip, çocuğu uyutmak.

Zeynep balasını yuḳlatacaḳ olıp yanaşa odaġa keçti. "Zeynep çocuğunu uyutmak için yan odaya geçti." -İ. Paşi.

yuḳlatmamaḳ *(olumsuz)* **yuḳlatmaḳ**.

yuḳlay-yuḳlay Uzun süre uyumak, çok uyumak; ~ **yuzleri şişti** Çok uyumaktan yüzü gözü şişti.

yuḳma, **yuḳuv** *(eylem adı)* **yuḳmaḳ**; 1. Bulaşıcı (hastalık); ~ **maraz** Bulaşıcı hastalık. 2. Enfeksiyon *(mikroptan ileri gelen hastalık)*.

yuḳmaḳ Bulaşmak *(bir hastalığa tutulmak) (hastalık)*.

yuḳmamaḳ *(olumsuz)* **yuḳmaḳ**.

Boten belâ yuḳmaz. "Boşu boşuna belâ bulaşmaz." -Atalar Sözü.

yuḳturmaḳ Bulaştırmak, enfekte etmek.

yuḳturmamaḳ *(olumsuz)* **yuḳturmaḳ**.

yuḳu 1. Uyku; **ḳattı** ~ Derin uyku; **saḳt** ~ Hafif uyku; **teren** ~ Derin uyku; **tatlı** ~ Tatlı uyku; ~**sı ağır** Uykusu ağır; **raat** ~ Rahat uyku; **raatsız** ~ Rahatsız uyku; ~**sı kelmek** Uykusu gelmek; ~**m keldi** Uykum geldi; ~**m kelmey** Uykum gelmiyor, uyuyamıyorum; ~ **ġa yatmaḳ** Uykuya yatmak; ~**ġa dalmaḳ** Uykuya dalmak; ~ **basa** Uyku basıyor; ~ **bastı** Uyku bastırdı; **eki geceden berli mańa** ~ **yoḳ** İki geceden beri uyuyamıyorum; ~**ġa toyamadım** Uykuya doyamadım; ~**ñı bolmek** Uykusunu bölmek; ~**sı bolündi** Uykusu bölündü; ~**sı ḳaçtı** Uykusu kaçtı; ~**m ḳaçtı** Uykum kaçtı; ~**sını ḳaçırmaḳ** Uykusunu kaçırmak; ~**sını aram etmek** Uykusunu haram etmek; **kozüme** ~ **kirmey** Gözüme uyku girmiyor; ~ **sersemligi** Uyku sersemliği; ~ **sersemliginen** Uyku sersemliğiyle; ~**ġa toymaḳ** Uykuya doymak, uykusunu almak; ~**ġa toymamaḳ** Uykuya doymamak, uykusunu alamamak; ~ **ilâcı** Uyku ilacı; **er kes** ~**da** Herkes uykuda; ~**ġa yatuv** *(biyoloji)* Kış uykusu; ~ **delisi** Uykucu. 2. *(anatomi)* Bez; krş. **bez** *(Salgı yapan özelleşmiş hücre veya hücreler topluluğu)*.

Özüm de oyle yorġunım ki, yuḳudan da bayıldım, yuḳlasamda ḳorḳarım. "Kendim de öyle yorgunum ki, uykudan da bayıldım, uyursam da korkarım." -S. A. Özenbaşlı.

yuḳucı Uykucu, uyumayı seven; krş. **pastabaş**.

Arpa otmeginiñ ḫoş ḳoḳusı Rüstemniñ yuḳusını tekmil ḳaçırdı. –Ey, yuḳucı, tur, –dedi o Aliyege. "Arpa ekmeğinin hoş kokusu Rüstem'in uykusunu tamamen

kaçırdı. – Ey, uykucu, kalk dedi Aliye'ye." -E. A. Osmanoğlu - 1.

yuḳulı Uykulu; **~ kozler** Uykulu gözler; **~ vaziyet** Uykulu vaziyet.

Bala yuḳulı kozlerini ellerініñ ters tarafınen oḳalap, kerilip yerinden turdı. "Çocuk uykulu gözlerini ellerinin tersiyle ovalayıp gerilerek yerinden kalktı." -M. Ablalimov.

yuḳulı-yuḳulı Uykulu uykulu.

yuḳumlı (I) *(ağızlarda)* Sevimli, cana yakın, sevgili; bk. **sevimli**.

yuḳumlı (II) *(ağızlarda)* Bulaşıcı, enfekte olabilen; bk. **yuḳunçlı, yapışaḳ**.

yuḳunç Mikrop, parazit.

yuḳunçlı Bulaşıcı, parazitlik; krş. **yapışḳan**; **~ ẖastalıḳ** Bulaşıcı hastalık.

yuḳunçlılıḳ (-ġı) Bulaşıcılık.

yuḳunçsızlaştırmaḳ Dezenfekte etmek, arındırmak.

yuḳusıramaḳ Uyuklamak.

Yuḳusıramaḳta olġan Kemal kozlerini bir kereden açıp, yerinden ḳalḳtı. "Uyuklamakta olan Kemal gözlerini birden açıp, yerinden kalktı." -İ. Abduraman - 1.

yuḳusız Uykusuz; **~ ḳalmaḳ** Uykusuz kalmak; **~ geceler** Uykusuz geceler. ● **~ geceler omürni ḳısḳarta** Uykusuz geceler ömrünü kısaltıyor.

İşte mında gecelemen yuḳusız ḳalıp, ẖayallanġan sevgilisini dünya kozünen birinci kere korgen. "İşte, orada gecelerce uykusuz kalıp, hayal kurduğu sevgilisini dünya gözüyle ilk defa görmüş." -Ayuvdağ Efsanesi.

yuḳusızlıḳ (-ġı) Uykusuzluk; **~ adamnı oldüre** Uykusuzluk adamı öldürüyor; **~ adamnı yıḳa** Uykusuzluk adamı yıkar.

Butün gece yuḳusızlıḳtan ezilip çıḳḳan Ḳurtnezir, sabaġa yaḳın tatlı yuḳuġa ketti. "Bütün gece uykusuzluktan ezilen Kurtnezir, sabaha yakın tatlı uykuya daldı." -Çerkez Ali - 1.

yuḳünmek *(ağızlarda)* Boyun eğmek, bel bükmek, eğilmek; bk. **egilmek, secde etmek**.

yulaf *(ağızlarda)* Yulaf; bk. **cılap**.

yulan *(ağızlarda)* Yılan; bk. **yılan**.

yulḳmaḳ 1. Çekip çıkarmak; çekip koparmak; **ḳaşlarını** ~ Kaşlarını almak; **papiyniñ tüklerini** ~ Ördeğin tüylerini yolmak. 2. *(halk dili)* Yolmak; birinin parasını çalmak; **ġaripni yaẖşı etip yulḳtılar** Garibi kandırıp parasını çaldılar.

Olarnı epimiz kunlerdik, kunledigimizden şimdi tutmaḳ, kuçük ince ḳanatlarını, tüylerini yulḳmaḳ,

kuçük sarı gagalarını ḳırmaḳ isterdik... "Onları hepimiz kıskanırdık, kıskandığımız için şimdi tutmak, küçük ince kanatlarını, tüylerini yolmak, küçük san gagalarını kırmak isterdik..." -N. Çelebicihan.

yulḳmamaḳ *(olumsuz)* **yulḳmaḳ**.

yulḳuḳ (-ġı) Koparılan, yolunan (tüy, kıl hakkında); krş. **yulḳulġan**.

yulḳulġan Koparılan, koparılmış, yolunmuş (tüy, kıl hakkında); **~ tavuḳ** Yolunmuş tavuk.

İnce yulḳulġan ḳaşları ve siyrek kirpikleri ḳara ḳalemnen boyalġan. "İnce alınan kaşları ve seyrek kirpikleri kara kalemle boyanmış." -U. Edemova - 1.

yulḳulmaḳ *(edilgen)* **yulḳmaḳ**; Yolunmak (yolma işi yapılmak, çekilip koparılmak).

yumaḳ *(ağızlarda)* 1. Yumak (yuvarlak biçimde sarılmış iplik vb.); **bir ~ ip** Bir yumak ip. 2. Top; krş. **top**; **bir ~ yun** Bir top yün.

yumaḳlamaḳ *(ağızlarda)* Sarmak, yumak yapmak; bk. **sarmaḳ**.

yumalaḳ *(ağızlarda)* Düğme; bk. **dögme**.

yumġalamaḳ: **kozlerini ~** Gözlerini kırpmak, gözlerini kapatıp açmak.

yumıḳ bk. **yumuḳ**.

yummaḳ Yummak, kapatmak (gözlerini); **koz ~** a) Gözlerini yummak. b) *(mecaz)* Ölmek; rahmetli olmak; **yumdı kozüni, açtı ağzını, bir saat aytıp oturdı** Gözlerini yumdu, ağzını açtı, bir saat konuştu durdu; **kozüni yumıp almaḳ** Gözünü yummak.

Ḳorḳular, titremeler içinde ḳaldı. Kozlerini yumdı. "Korkular, titremeler içinde kaldı. Gözlerini yumdu." -A. S. Ayvazov - 1.

yummamaḳ *(olumsuz)* **yummaḳ**.

yumor bk. **mizaḫ**.

–Dostım, boyle vaziyette yumor duyġusını coymay, kontrcevap bermege bilmek kerek. "– Dostum, böyle durumda mizah duygusunu kaybetmeden, hemen cevap vermeyi bilmek gerek." -İ. Abduraman - 1.

yumoreska *(edebiyat)* İroni, ince alay.

yumrıḳ *(ağızlarda)* Yumruk; krş. **yumruk**.

yumruçıḳ (-ġı) 1. Zayıf yumruk; yumrukçuk. 2. *(teknik)* Kam, tırnak. 3. *(botanik)* Yumru. 4. *(tıp)* Hıyarcık, bubon veba *(kasık ve koltuk altında oluşur)*; krş. **ḫıyarçıḳ**.

yumruḳ (-ġı) Yumruk; **~ını kostermek** Yumruğunu göstermek; **~ kotegi** Yumruk kavgası; **stolġa ~nen urmaḳ** Masaya yumruğuyla vurmak.

Küzmanıñ peşinden baḳa-baḳa da sonra em caḳlarını em de yumruḳlarını boşatıp, başını burġalay. “Küzma'nın peşinden bakıyor bakıyor ve sonra hem avutlannı, hem de yumruklarını sıkmaktan vaz geçerek, başını sağa sola sallıyor.” -U. İpçi - 1.

yumruḳlamaḳ Yumruklamak, yumruk vurmak.

–Yaḳtı da, yıḳtı! Yerden yeksan etti! – dep mırıldandı Şamrat, mañlayını yumruḳlap. “– Yaktı da, yıktı! Yerle yeksan eyledi!; diye mırıldandı Şamrat, alnını yumruklayıp.” -E. Umerov - 2.

yumruḳlamamaḳ *(olumsuz)* **yumruḳlamaḳ**.

yumruḳlanmaḳ Yumruklanmak.

Yarım saatten soñ babası uçuḳ beñizi, titregen dudaḳları ve ḳızarġan kozlerinen ḳaḫyanıñ ḳarşısında onıñ dediklerini tasdiḳ eterken, Cin Mambat maġazda kendisine biraz kelgen, yumruḳlanġan vucudınıñ aġrıları arasında ḳafasını butün ḳuveti ile işleterek olup keçkenlerni añlamaġa tırışa edi. “Yarım saatten sonra babası uçuk yüzü, titreyen dudakları ve kızaran gözleriyle kahyanın karşısında onun dediklerini tasdik ederken, Cin Mambet mahzende biraz kendine gelmiş, yumruklanan vücudunun ağrıları arasında kafasını bütün kuvvetiyle işleterek olup bitenleri anlamaya çalışıyordu.” -Cafer Seydamet.

yumşaḳ *(ağızlarda)* Yumuşak krş. **yımşaḳ**.

Kuçük, yumşaḳ, sarı gagalı palapanlarına da ogretir, seve-seve, ecasız, tayaḳsız ogretirdi. “Küçük, yumşak, sarı gagalı yavrularına da öğretir, seve seve, hecesiz, dayaksız öğretirdi.” -N. Çelebicihan.

yumuḳ (*ağızlarda* **cımıḳ)** 1. Yumuk, kapalı (göz hakkında); **kozleri ~** Gözleri kapalı. 2. Sıkıştırılmış, sıkılmış; **~ el** Yumruk yapılmış el.

Kozleri yumuḳ. Amma o yuḳlamay. Kundüz yuḳlaġan adeti yoḳ. “Gözleri kapalı, fakat o uyumuyor. Gündüzleri uyumak adeti değil.

yumulıp-yumulıp: **kozleri ~kete** Gözleri yumulup duruyor, çok uykusu gelmiş.

Soñki sefer oḳuġanda kozleri yumulıp-yumulıp ketti. “Son sefer okuduğunda gözleri yumulup yumulup gitti.” -Çerkez Ali - 1.

yumulmaḳ (*ağızlarda* **cımılmaḳ)** Yummak, kapatmak, kapamak; **kozleri yumuldı** a) Gözlerini yummak. b) *(mecaz)* Ölmek; rahmetli olmak.

Bir kun sazım ḳoldan tüşer menim de, / Şu omürniñ kuzgüsi - koz yumulır. “Bir gün sazım elden düşer benim de, / Şu

ömrün aynası göz yumulur.” -Ş. Alâdin - 1.

yumulmamaḳ *(olumsuz)* **yumulmaḳ**.

yumurçıḳ bk. **yumruçıḳ**.

yumurta *(ağızlarda)* Yumurta krş. **yımırta**.

Ḳuşnıñ yumurtalarını alacaḳ vaḳıtta, şu ḫanlıḳta ne ḳadar ḫalḳ olsa da, alayın toplap, pelvanlar kureştirip, torġay tobuġından, baḳa kişenliginden aş berip, aşapiçip, açtan ḳırılıp, şay etip yumurtalarnı alır ekenler. “Kuşun yumurtalarını alacakları zaman, o hanlıkta ne kadar insan varsa, hepsini toplar, pehlivanları güreştirir, serçe topuğundan, kurbağa köstekliğinden aş verilir, yiyip içilir, aşırı derecede yenir, böylece yumurtaları alırlarmış.” -Edige Destanı.

yumuruḳ *(ağızlarda)* bk. **yumruḳ**.

yun (yunü) 1. Yün; **uzun (**veya **ḳısḳa) ~** Uzun (*veya* kısa) yün; **beyaz ~** Beyaz yün; **sıḳ ~** Sık yün; **siyrek ~** Seyrek yün; **~ şal** Yün şal; **~ kolmek** Yün gömlek; **deve ~ünden** Deve yününden; **~ işlemek** Yün işlemek; **~ işlegen maşna** Yün işleyen makine; **~ atmaḳ** Yün atmak; **~ ḳırḳmaḳ** Yün kırkmak. 2. Tüy; kıl krş. **tük**; **ḫav**; **ḳuş ~ü** Kuş tüyü.

O ḳışta da boş oturmaz. Tikiş tiker, yun işler, çorap orip satar edi. “O, kışın da boş oturmaz; dikiş diker, yün işler, çorap örüp satardı.” -A. Hilmi.

yunan 1. Yunan; krş. **rum**; **~ tili** Yunanca; **~ medeniyeti** Yunan medeniyeti; **ḳadimiy ~lar** Eski Yunanlar. 2. Grekoromen *(Yüze, boğaza dokunmamak, belden aşağısını tutmamak ve ayaklarla oyun yapmamak gibi kuralları olan bir güreş türü)*; **~ kureşi** Grekoromen güreşi.

Yaḳub demirci, Zera Peterbursġa ekende muzeyde korgen, yunan allasınıñ eykeline oşay edi. “Yakup Demirci, Zera hocanın Peterburg’a okurken müzede gördüğü Yunan tanrısının heykeline benziyordu.” -E. A. Osmanoğlu - 1.

yunanca Yunanca, Yunan dili; krş. **rumca**.

yunanlı Rum, Yunan, Yunanistan vatandaşı.

Yunanstan Yunanistan.

yunlü 1. Yünlü; **uzun ~** Uzun yünlü; **ḳısḳa ~** Kısa yünlü; **yapalaḳ ~** Kaba, kabarık yünlü. 2. Tüylü; kıllı; krş. **tüklü**.

Yuregimni deşet, ḳorḳu ḳapladı, onı, dersiñ, nasıldır bir yunlü ve tikenli mahluḳ çelik pancaları arasına alıp sıḳa başladı... “Yüreğimi dehşet, korku kapladı. Sanki onu yünlü ve dikenli bir

yaratık, çelik pençelerinin arasına alıp sıkmaya başladı...” -E. Umerov - 1.

yunus 1. Yunus *(erkek ismi)*. 2. *(zooloji)* Yunus balığı; ~ **balığı** Yunus balığı.

Yupiter 1. *(astronomi)* Jüpiter *(gezegen)*. 2. *(teknik)* Projektör, reflektör.

yur bk. **yurü**.

yurdek *(ağızlarda)* Gezici, aylak, avare, boş, çalışmayan, işsiz, yersiz; bk. **kezgen**, **kezici**.

yurek (-gi) 1. Yürek, kalp krş. **dil**; **goñül**; **ķalp**; **saġlam** ~ Sağlam kalp *(hastalıksız)*; **ḫasta** ~ Hasta kalp; **~ni tedaviylemek** Kalbinden ameliyat olmak; **~i çırpına** Kalbi hızlı atıyor; **~im atılıp çıķacaķ kibi ura** Kalbi çıkacak gibi atıyor; **~i patlamaķ** Kalp krizi, enfarktüs. 2. Cesaret; **gece dağa ketmege ~ kerek** Gece dağa çıkmak yürek ister. 3. Gönül, heves, istek, arzu; **o işni yapmaġa ~im bar** O işi yapmaya gönlüm (hevesim) var; **~nen işlemek** Hevesle çalışmak; **barmaġa ~i yoķ** Gitmeye niyeti yok. ● **~im sızlay** Yüerğim sızlıyor; **~ten** Yürekten; temiz duygularla, saygı ile, içten, içtenlikle; **~imnen** Tüm yüreğimle; **temiz ~nen** Temiz yürekle; **can ~ten** Tüm yürekten, canı yürekten; **~ime yata** Aklıma yattı (bana göre; hoşuma gitti); ~ **almaķ** İlham almak; ateşlenmek; coşmak; ~ **bermek** İlham vermek; ateşlendirmek; coşturmak; **ḫor ~** Merhametli, yufka yürekli; **~i bulanmaķ** Midesi bulanmak; **~inde yengillik duymaķ** Rahatlamak; **~im sızlay** Yüreğim sızlıyor; **~i yanmaķ** Yüreği yanmak; **yufka ~li** Yufka yürekli; bağrı yufka (kötü olaylardan çok çabuk etkilenen, üzülen); ~ **yarası** Yürek yarası; **~im ķayttı** Hevesim geçti.

Tasarlay da mollaķaynen eglenmekni yurekten / Pek eğilip selam bere ona daa erekten. “Tasarlayarak molla akayla eğlenmeyi yürekten / Çok eğilerek selâm verir ona, daha uzaktan.” -A. Kadrizade.

yureklendirmek Yüreklendirmek, (birine) cesaret vermek.

Kozinskiy menden daa bezmese kerek, o meni yureklendirip, rağbetlendirip yürdi. “Kozinski henüz benden bıkmamış olmalı ki, beni yüreklendirdi, teşvik etti.” -E. Umerov - 1.

yureklendirmemek *(olumsuz)* **yureklendirmek**.

yureklenmek Yüreklenmek; korkusuz duruma gelmek, yiğitlenmek, cesaretlenmek.

Esma başta ondan biraz ķorķsa da, soñ yureklendi, laf arasında ocanıñ bir sualinden faydalanıp: -Bizim koyniñ avası, suvı pek yaḫşıdır, bizde ḫalķlar

pek sağlamdırlar. “Esma ilk önce ondan biraz korksa da, sonradan cesaretlendi, söz arasında hocanın bir sorusundan faydalanarak: -Bizim köyün havası, suyu çok iyidir, bizde insanlar çok sağlamdır.” -A. Odabaş.

yureklenmemek *(olumsuz)* **yureklenmek**.

yurekli 1. Kalbi olan; yüreği olan. 2. *(mecaz)* Yürekli, cesaretli, cesur, cüretkâr krş. **curatlı**, **cesur**, **ḳorḳubilmez**. 3.: **temiz ~li** Temiz yürekli, saf kalpli; **doġru** ~ Temiz kalpli; **açıḳ** ~ Açık yürekli; **yufḳa ~** İnce yürekli; **ḳıyış** ~ Samimiyetsiz, ikiyüzlü.

–Sevgiliñ nazik yurekli romantikdir. Boyle şeylerni korse, asıl unutıp olamaz. “– Sevgilin narin yürekli bir romantiktir. Bunları görürse, asla unutamaz.” -E. Umerov - 1.

yureklilik: **ḳıyış ~ yapmaḳ** İkiyüzlülük yapmak; **temiz yurekli adam ḳıyış ~ yapmaz** Temiz yürekli insan ikiyüzlülük yapmaz.

yureksiz 1. İsteksiz, hevessiz, gönülsüz. 2. *(mecaz)* Yüreksiz, cesareti olmayan, korkak; krş. **ḳorḳaḳ**.

yureksizlik (-gi) Korkaklık, yüreksizlik.

yure-yure: ~ **boldurdım** Yürüye yürüye yoruldum.

Olar yure-yure Karamatlarnıñ evine burulġan yol başına keldiler. “Onlar yürüye yürüye Karamatların evine dönen yolun başına geldiler.” -M. Ablalimov.

yurgelemek Yavaş yavaş gezinmek; **devletten maşna alacaḳ olıp biraz peşinden yurgeledi**, **amma soñ vazgeçti** Devletten araba alıp biraz gezinmek istedi, ama sonra vazgeçti.

yurgüzmek Yürütmek, gezdirmek, dolaştırmak.

yurġan *(ağızlarda)* Yorgan, battaniye; bk. **yorġan**.

yuridik Hukuk(s)i, adli; **~ fakultet** Hukuk fakültesi; **~ tasil** Hukuk eğitimi; **~ ceetten doġru** Hukuku açıdan doğru.

yurisdiktsiya *(hukuk)* Yargı, yargılama, dava; **biriniñ ~sında olmaḳ** Birinin davasında olmak, davaya muadil olmak.

yuriskosult bk. **uḳuḳ mesleatçısı**.

yurisprudentsiya bk. **uḳuḳ ilmi**.

yurmek 1. Yürümek; gitmek; krş. **areket etmek**; ~ **faydalıdır** Yürümek faydalıdır; **bala erte yurip başladı** Çocuk erken yürümeye başladı; **yure bermek** Yürüyüvermek; **artından** ~ a) Arkasından yürümek. b) *(mecaz)* İzinden gitmek *(yaptığını yapmak)*; **yur!** Yürü! 2. Gitmek, varmak; **koyge avtobus yure mi?** Otobüs köye gidiyor

mu?; **saat doğru yure** Saat doğru çalışıyor; **işler yurip başladı** İşler iyi gitmeye başladı. 3.: **saroş** ~ İçkili olarak sallanıp yürümek, sarhoş olmak. 4. Bir kişiyle yürümek *(yakın olmak)*; **o, bir apaynen yure** O, bir kadınla yürüyor. 5. Yürümek, ilerlemek, hamle yapmak *(satranç)*; **ḳıraldan başlap ~** *(satranç)* şahtan başlayıp oynatmak. ● **emiş-demişler** yure Söylentiler dolaşıyor.

Ayaḳlarım ozleri yurip kete, / Kozlerimde er bir şey yırlay, oynay. "Ayaklarımı kendiliğinden yürüyor, / Gözlerimde her şey yırlıyor, oynuyor." -B. Çobanzade - 1.

yursetmek Yürütmek, ilerletmek, dolaştırmak; **ḳolundan tutıp ~** elinden tutarak yürütmek.

İşte, gece tolusı ile kendi ukümini yursetip başladı ve uyḳını yollayıp tüşler ve ḫayalleri uyandırdı. "İşte gece tamamen keni hükmünü sürmeye başladı ve uykuyu gönderip düşler ve hayalleri uyandırdı." -O. Akçokraklı - 1.

yurt (yurtu) 1. Göçebe Türklerin oturduğu çadır. 2. Vatan, toprak; krş. **vatan; mekân**. 3. Oturulan yer, ev. 4. Kurum olarak yurt *(eğitim yurdu)*; **oḳuv ~u** Okul yurdu.

Ḳış uydedir, yaz çölde, yoḳtır yurtı, / Ayağı sarı, moynı ala, siyadır sırtı. "Kışın evdedir, yazın tarlada, yoktur yurdu, / Ayağı sarı, boynu ala, siyahtır sırtı." -Çın.

yurtdaş Yurttaş, vatandaş; krş. **vatandaş.**

yurtmaḳ *(ağızlarda)* Yırtmak, kırmak, parçalamak; bk. **yırtmaḳ.**

yurtsever Yurtsever, vatansever, vatanperver; krş. **vatansever, vatanperver**.

yurtseverlik (-gi) Vatanseverlik, yurtseverlik.

yurü *Kırım Tatarların şarkılarında şiirsel bir kelime*; **Arslan yavrum, ~, ~, yavrum, ~!** Aslan yavrum, yürü, yürü, yavrum, yürü!

yurümek *(ağızlarda)* Yürümek, dolaşmak; krş. **yurmek.**

Çamaşırcınıñ keçen aḳşam kendisine kosterdigi ḳuyuya doğru yurüdi. "Çamaşırcının geçen alsam kendine gösterdiği kuyuya doğru yürüdü." -A. S. Ayvazov - 1.

yurüş (I) 1. Yürüyüş *(yürüme tarzı)*; **ağır ~** Ağır yürüyüş, yavaş yürüyüş; **yengil ~** Yavaş yürüyüş; **terbiyeli ~** Terbiyeli (düzgün) bir insanın yürüyüşü; düzgün yürüyüş. 2. Belli bir yöne gitme; **~ etmek** Belli bir yöne gitmek; **o mañа taraf ~ etti** O, bana doğru hareket etti. 3. Gösteri yürüyüşü; alay; **matem ~i** Cenaze töreni. 4. Hamle *(satrançta)*; **birinci ~** İlk hamle.

Ozü şeerli olġanınamı, bilmem, yurüşi, oylanaşı, laḳırdısı birimizge oşamay. "Şehirli olduğundan mı bilmem, yürüyüşü, düşüncesi, konuşması birimize benzemiyor." -A. Hilmi.

yurüş (II) bk. **orüş**.

yurüş-aralıḳ: **~ bermeyler** Ara vermiyorlar, geçiş bırakmıyorlar; **olar o ḳızġa ~ bermey** Onlar, o kıza bir geçiş vermiyorlar.

yurüşmek İlerlemek, devam etmek (iş hakkında); **işler yurüşti** Çalışmalar devam etti; **işim yurüşsin deseñ**, **yaḫşı işlemek kerek** İşim devam etsin diyorsan, iyi çalışmak gerek.

yurüşmemek *(olumsuz)* **yurüşmek**; **onıñ işleri yurüşmey** Onun çalışmaları devam etmiyor.

yurütmek *(ağızlarda)* Yürütmek, dolaştırmak; krş. **yursetmek**.

Men tobulġımle asavlarġa ayan, cebe, corġa, şlaf yurütir, yurümeni, ḳoşmanı ogretirdim. "Ben kamçımla aygırlar ağır bir şekilde, cebe, yorga, şlaf yürütür, yürümeyi, koşmayı öğretirdim." -N. Çelebicihan.

yusrü *(botanik)* Abanoz; *Diospyros ebenum*; **~ teregi** Abanoz ağacı; **~ tespi** Abanoz ağacından yapılmış tespih.

yustitsiya bk. **adliye**.

yuşan *(botanik)* Pelin otu, yavşan; *Artemisia sp*.

Saksavullar, yuşan, ḳamġaḳ, kekre, ḳavurdaḳ ve patta-satta rastkelgen diger osümlikler arasında torġayçıḳlar uçuşa, uzaḳlardan ḳarılġaç çiviltisi işitile. "Saksavullar, yavşan, kamgak, kekre, kavurdak ve ara sıra rastgelen diğer bitkiler arasında serçecikler uçuşuyor, uzaklardan kırlangıç cıvıltısı duyuluyor." -Çerkez Ali - 1.

yutḳunmaḳ Yutkunmak *(Tükürüğü yutmak veya bir şey yutuyormuş gibi gırtlağı hareket ettirmek)*; **biri aşasa, o yutḳuna** Biri yemek yese, o yutkunuyor.

Onıñ çırayı ḳızarġan, yutḳuna. Bir şeyler aytacaḳ ola, lâkin bir türlü söz tapalmay edi. "Onun yüzü kızarmış, yutkunuyor, bir şeyler söylemek istiyor, fakat bir türlü söz bulamıyordu." -A. Odabaş.

yutḳunmamaḳ *(olumsuz)* **yutkunmaḳ**.

yutḳuzmaḳ (I) Yutturmak; bk. **yutturmaḳ**; **bir yutum suv yutḳuzmaġa adamıñ bar mı?** Bir duyum su verecek insan var mı?

yutḳuzmaḳ (II) Oyunu kaybetmek, yutulmak; **kim yutḳuzdı** Kim yutuldu (kim kaybetti); **men yutḳuzdım** Ben yutuldum (kaybettim).

yutḳuzmamaḳ *(olumsuz)* **yutḳuzmaḳ**.

yutma *(ağızlarda)* 1. Lastik, kauçuk; bk. **rezina**; **~ top** Lastik top. 2. Silgi (Kağıda yazılanı silmek için); bk. **silgiç, lastik**.

yutmaḳ (I) Yutmak; **bir yutum suv ~** Bir yudum su yutmak.

Dünyanı yutsa toymaycaḳ, ortalığı yutsa ḳanmaycaḳ. "Dünyayı da yutsa doymayacak, her yeri yutsa yeterli görmeyecek." -A. Hilmi.

yutmaḳ (II) Kazanmak, yutmak (oyun hakkında); **men yuttım!** Ben kazandım!; **kim yuttı!** Kim yuttu.

yutmamaḳ *(olumsuz)* **yutmaḳ**.

yutturmaḳ (I) Yutturmak; **bir yutum suv ~** Bir yudum su yutturmak.

Emşire çemodandaki demir ḳutuçıḳnıñ içinden şprits çıḳarıp ukol yaptı, eki dane ap yutturdı. "Hemşire bavuldaki küçük demir kutunun içinden şırınga çıkarıp iğne yaptı, iki tane de hap yutturdu." -M. Ablalimov.

yutturmaḳ (II) Kaybetmek, yutulmak (oyun hakkında); **kim yutturdı?** Kim yutuldu?

yutturmamaḳ *(olumsuz)* **yutturmaḳ**.

yutuḳ 1. Başarı; kazanç; krş. **muvafaḳiyet**, **ḳazanç**; **buyük** ~ Büyük başarı. 2. İkramiye; ödül; **lotereyadan buyük ~ almaḳ** Piyangodan büyük ikramiye almak.

yutuḳlı 1. Başarılı, kazançlı. 2. İkramiyeli, ödüllü.

yutuḳsız 1. Başarısız, kazançsız. 2. İkramiyesiz, ödülsüz. 3. *(spor)* Beraberlik.

yutum Yudum *(Sıvı içiminde ağza alınan miktar)*; **bir ~ suv** a) Bir yudum su. b) *(mecaz)* Bir içim su *(güzel insan hakkında)*. ● **oyle dülber - bir ~ suv** Öyle güzel, bir içim su.

Aldında turġan kiçkene ḳona ustündeki piyalanıñ tübünde ḳalġan nar şırasından bir ḳaç yutum yuttı. "Önünde duran küçücük masanın üstündeki fincanın dibinde kalan nar suyundan birkaç yudum yuttu." -Çerkez Ali - 1.

yutum-yutum Yudum yudum, azar azar; **~ içmek** Yudum yudum içmek.

yuva Yuva, in, delik; krş. **in**; **~ yapmaḳ** Yuva yapmak; **ḳuş ~sı** Kuş yuvası; **tilki ~sı** Tilki ini; **ayuv ~sı** Ayı ini; **balaban ~** Büyük yuva; **ufaḳ ~** Ufak yuva; **issi ~** Sıcak yuva; **boş ~** Boş yuva; **gogercin ~ sı** Güvercin yuvası; **ḳarınca ~sı** Karınca yuvası; **ḳarılġaç saçaḳta ~ yapa** Kırlangıç ev çatısının altında yuva yapar.

Çatıġa yuva yasaġan ḳarılġaç palapanlarını sayardıḳ. "Çatıya yuva

yapan kırlangıç yavrularını sayardık.” -N. Çelebicihan.

yuvalamaḳ Yuva yapmak, yuvaya yerleşmek.

yuvalamamaḳ *(olumsuz)* **yuvalamaḳ**.

yuvarlaḳ *(ağızlarda)* 1. Yuvarlak; bk. **tögerek**, **tomalaḳ**. 2. Küre; küçük top; bk. **topuz**.

Aytḳanda kuçük kuler kozleri ḳısılır, yuvarlaḳ çıḳıḳ mini-mini yanaḳları ḳızarır, içini çeker, tatlı tatar tilimen anlatır, sanki bir ozen, sanki bir kanarya!.. “Anlatırken küçük güleç gözleri kısılır; yuvarlak, çıkık, mini mini yanakları kızarır; içini çeker; tatlı Tatarca ile anlatır, sanki bir" ırmak, sanki bir kanarya!..” -N. Çelebicihan.

yuvarlanma, **yuvarlanuv** *(eylem adı)* **yuvarlanmaḳ**; Yuvarlanma, takla atma; krş. **taḳlaḳ**.

yuvarlanmaḳ Yuvarlanmak, takla atmak, rulo olmak; **yuvarlanıp ketmek** Yuvarlanarak gitmek; **yuvarlanıp kelmek** Yuvarlanarak gelmek; **yuvarlanıp tüşmek** Yuvarlanıp düşmek.

Esmaçıḳ ile Cicik ḳalacaḳlarını anlap, yerge yuvarlanıp yuvarlanıp ağlaşalar. “Esmacık ile Cicik kalacaklarını anlayıp yerde yuvarlanarak ağlaşıyorlar.” -A. Hilmi.

yuvarlanmamaḳ *(olumsuz)* **yuvarlanmaḳ**.

yuvarlaşmaḳ Karşılıklı takla atmak, yuvarlanmak; **yuvarlaşıp oynamaḳ** Yuvarlanıp oynaşmak.

yuvarlaşmamaḳ *(olumsuz)* **yuvarlaşmaḳ**.

yuvarlatmaḳ *(ettirgen)* **yuvarlanmaḳ**; 1. Yuvarlatmak, yuvarlamak; **top ~** Top yuvarlamak; **çapçaḳnı ~** Fıçıyı yuvarlatmak. 2. İçki içmek; **o**, **bir dane yuvarlatı** O, bir tane yuvarladı; **bir ḳaç ḳade ~** Birkaç kadeh devirmek.

Şu arada Appazovnıñ ustüne Abdulla atıldı, lâkin Midat onı da yerge yuvarlattı. “Bu sırada Appazov’un üstüne Abdulla atıldı ama Mithat onu da yere yuvarladı.” -M. Ablalimov.

yuvarlatmamaḳ *(olumsuz)* **yuvarlatmaḳ**.

yuvaş Sakin, rahat, durgun, alçakgönüllü, mütevazı, mülayim; krş. **tegin**; **~ adam** Rahat ve sakin bir insan; **~ at** Uslu at, yumuşak huylu at; **~ tutün** Hafif tütün; **~ atnıñ tepmesi ḳatı ola** *(atasözü)* Sakin atın çiftesi (tekmesi) pek olur.

Lâkin oyle yuvaş ve ḳorḳaḳ ḳabilege mensup karaim arabiysi bir tatar askerini ḳorḳuta bilmeyeceği açıḳ aydın edi. “Fakat bu kadar mülayim ve korkak bir kabileye mensup olan Karaim Arabîsi'nin bir Tatar askerini

korkutamayacağı açıkça belliydi.” -O. Akçokraklı - 1.

yuvaşımaḳ *(ağızlarda)* Sakinleşmek, yatışmak, durgunlaşmak, rahatlamak; bk. **tınmaḳ**.

yuvermek *(ağızlarda)* Göndermek, yollamak, sevk etmek, postalamak, atmak, yöneltmek; bk. **yibermek**.

yuvez *(botanik)* 1. Üvez (ağacı); *Sorbus sp*. 2. Kırım üvezi (büyük çilekli); *Sorbus domestica*.

Suvları salḳın, tınıḳ, / Dağında yuvez, fındıḳ, / Özü ḫazine-sandıḳ,- / Budır menim vatanım. “Suları serin, sakin, / Dağında üvez, fındık, / Kendisi hazine sandık, / Budur benim vatanım.” -Z. Kurtnezir - 2.

yuvġuç (-çı) Bulaşık bezi, bulaşık süngeri; krş. **paçavra**.

yuvmaḳ 1. Yıkamak; **bet ~** Yüzünü yıkamak; **ḳollarını ~** Ellerini yıkamak; **aşamazdan evel ḳollarıñnı ~ kerek** Yemekten önce ellerini yıkaman lazım; **çamaşır ~** Çamaşır yıkamak; **şimdi, men çamaşırnı yuvıp alayım da, soñ …** Şimdi, ben çamaşırı yıkayıp alayım da, sonra ... 2. *(coğrafya)* Yalamak (dalga hakkında); kuşatmak (deniz vb. hakkında); **yuvıp ketmek** Yalayıp gitmek.

Canım, anam, kolmegimniñ kirini silse, / Yuvıp da yuvıp, kolmegimni gul dalına ilse. “Canım, anam, gömleğimin kirini silsene, / Yıkayıp yıkayıp gömleğimi gül dalına assana.” -Aşık Garip Destanı.

yuvmamaḳ *(olumsuz)* **yuvmaḳ**.

yuvunamamaḳ Yıkanamamak.

yuvundıḳ Çirkef, bulaşık suyu.

yuvundırmaḳ Yıkamak; **balanı ~** Çocuğunu yıkamak.

yuvundırmamaḳ *(olumsuz)* **yuvundırmaḳ**.

yuvunma, yuvunuv *(eylem adı)* **yuvunmaḳ**; **basseynde ~** Havuzda yıkanma.

yuvunmaḳ 1. Yıkanmak; **sabunnen ~** Sabunla yıkanmak; **o, bir yuvunıp almaġa istey** O, bir duş almak istiyor. 2. Girmek (denize); **deñizde ~** Denize girmek. 3. *(ağızlarda)* El yüz yıkamak.

O ḳarġanın sim-siya ḳanatlarına baḳıp: -Onın ḳanatları menim urbalarımdan da kirli, ḳara eken. Yuvunsın, arınsın, -dey. “O, karganın simsiyah kanatlarına bakarak: -Onun kanatlan benim elbiselerimden de kirli, karaymış. Yıkansın da arınsın, der.” -Karga ve Amet Akay Latifesi.

yuvunmamaḳ *(olumsuz)* **yuvunmaḳ**.

yuvurmaḳ *(ağızlarda)* Koşmak, kaçmak; bk. **çapmaḳ**.

Ḳoşarnıñ bir başından diger başına avuldap yuvura. “Obanın bir başından diğer başına havlayıp koşuyor.” -Çerkez Ali - 1.

yuz (I) Yüz *(sayı olarak)*; **~ yigirmi** Yüz yirmi; **beş** ~ Beş yüz; **~ler** *(matematik)* Yüzler. ● **~ yılda bir** Yüz yılda bir (çok nadir); ~ **kere ayttım** Yüz kere söyledim.

yuz (II) (yuzü) 1. Yüz, çehre, sima; krş. **bet**, **sıma**, **çere**, **beñiz**, **sıfat**, **çıray**; **yuzü kulmek** Yüzü gülmek; **yuzüni burüştirmek** Yüzünü ekşitmek; **yuzüne urmaḳ** Yüzüne vurmak; **onıñ ~ yoḳ** O, yüzsüz biri; o, utanmaz arlanmaz biri. 2. Lütuf; meyil; **~ tapmaḳ** Yüz bulmak (kendisine gösterilen hoşgörüden yararlanmak); **~ tapsa, o daa çoḳ kelir** Yüz bulsa, o daha çok gelir; **~ tapmamaḳ** Yüz bulmamak; **o menden çoḳ ~ tapmay** O benden çok yüz bulmadı; **~ bermek** a) Yüz vermek (ilgi, yakınlık göstermek, hoşgörülü davranmak). b) Ortaya çıkmak. c) Şımartmak; (kötü anlamda) hoş görmek; **~ çevirmek** Yüz çevirmek (birine karşı olan ilgi alakayı kesmek, yakınlığı bitirmek); **~ tutmaḳ** Yüz tutmak (bir şey, olmak üzere bulunmak); niyeti olmak; hazırlanmak. 3. Yüzey; **deñiz** ~ Deniz yüzeyi; **yer ~ünde** Yeryüzünde; dünyada, dünya üzerinde; **yer yuzünde bundan dülberini tapamazsıñ** Yeryüzünde bundan güzelini bulamazsın. 4. Yüz, cephe; **toḳumanıñ yuzü ve tersi** Kumaşın yüzü ve tersi.

Kitaplar, derslikler Levizadan asabalıḳ ḳalalar, yuz yıl yatḳandan, son mañа... “Kitaplar, ders kitapları Leviza'dan kalıyor, yüz yıl yattıktan sonra bana...” -E. A. Osmanoğlu - 1.

yuz (III) Utanç, haya, ayıp, rezalet; krş. **şerm**, **ḫicalet**; **~üni ḳızartmamaḳ** Yüzünü (birinin) kızartmamak; birini utandıracak bir şey yapmamak; **~ü bile ḳızarmay** Yüzü bile kızarmıyor; **~ ḳattırıp bardım evine** Utanmadan gittim evine; **~ ḳattırıp soradı** Utanmadan sordu; **soramaġa yuzüm barmay** Sormaya yüzüm yok; **bunı aytmaġa onıñ yuzü bara** Bunu söylemeye yüzü tuttu; **soramaġa yuzüm yoḳ** Sormaya yüzüm yok; **~ ḳarası** Yüz karası; utanç kaynağı; **yuzümiz aḳḳa çıḳtı** Yüzümüz aka çıktı; **~ sürmek** Yüz sürmek. 2. Aracılığıyla; **kimniñ ~ünden?** Kimin yüzünden?

yuzayaḳ *(ağızlarda, zooloji)* Çokayaklılar, kırkayak; *Myriapoda sp*.

yuzbaşı *(tarihi)* Yüzbaşı.

yuzbez El yüz kurulama bezi; **ḫavlı ~** Havlu.

Anamın kelinlikliginden ḳalma yigirmi çeçeklisi, bir yipişli ḳuşağı, bir ḳadife anteri, bir ḳaçda kolmek, marama, poşu, yuzbez kibi sandiḳ şeyleri bar edi. "Anamın gelinliğinden kalma yirmi çiçeklisi, bir işlemeli kuşağı, bir kadife elbise, bir kaç tane de gömlek, başörtüsü, şal, havlu gibi sandık eşyaları vardı." -A. Hilmi.

yuzerleme Yüzlük, yüzlü.

yuzerlik (I) (-gi) Yüzlük *(banknot)*.

Uç yuzlik lampoçkadan eñ azdan on dane assınlar. "Üç yüzlük ampullerden en az on tane assınlar." -M. Ablalimov.

yuzerlik (II) *(botanik)* Üzerlik; *Peganum sp*.; krş. **ısırık**.

yuzer-yuzer Yüzer yüzer, yüz yüz ayrılmış; **~ etip ḳoy** Yüzer yüzer ayırıp koy.

Aşlamalar ve ḳaraġaç tüpleri yuzer-yuzer sayılıp, top-top bağlanġan eken. "Fidanlar ve karaağaç çalıları yüzer yüzer sayılıp, deste deste bağlanmış meğer." -Çerkez Ali - 1.

yuzleme, **yuzlev** *(eylem adı)* **yuzlemek**.

yuzlemek Yüzlemek (kusurunu yüzüne karşı söyleyip birini azarlamak); sitem etmek; **er yerde olarnı yuzley ediler** Her yerde onları azarlıyorlar.

Lâkin, aḳḳı ne kerek, Turġunbay meni iç bir zaman ıncıtmadı, yuzlemedi, aşşalamadı. "Ama hakkını vermek lazım, Turgunbey beni hiçbir zaman incitmedi, terslemedi, aşağılamadı." -Z. Kurtnezir - 1.

yuzlerce Yüzlerce.

Vokzal kapusı er kesge açıḳ. Onda er kirgen adamġa yuzlerce koz tikile. "İstasyonun kapısı herkese açık. Oraya her giren adama yüzlerce göz dikilir." -C. Gafar.

yuzlernen Yüzlerce; **~ ḳorantalar kvartiraġa nevbette tura** Yüzlerce aile bir apartman dairesinde bekliyor.

Maḫsus ilmiy merkezler, yuzlernen alimler, muteḫassıslar şu maḳsad içün çalışalar. "Özel ilim merkezleri, yüzlerce âlim, uzmanlar bu amaç için çalışıyorlar." -İ. Abduraman - 1.

yuzlü Yüzlü (yüzü herhangi bir nitelikte olan); krş. **betli**, **sımalı**, **çereli**; **dülber ~ adam** Güzel yüzlü adam; **sarı ~** Sarı yüzlü; **ḳırmızı ~** Kırmızı yüzlü; **ḳara ~** Kara suratlı; **tomalaḳ ~** Şişman yüzlü. ● **yımşaḳ ~** Yumuşak yüzlü; **yımşaḳ ~ adam** Yumuşak yüzlü adam; **eki ~** İkiyüzlü, sahtekar; **ḳara ~** Rezil.

Yanıḳ yuzlü, solpu kiyimli uç kişi ḫalatlar ustünde bağdaş ḳurunıp oturġanlar. "Yanık yüzlü, perişan

giyimli üç kişi, halatların üstüne bağdaş kurup oturmuşlar.” -A. Hilmi.

yuzlük (I) (-gi) 1. Yüz. 2. Filo, bölük.

yuzlük (II) (-gi) 1. Maske. 2. Yüzlük (yastık için).

yuzlülik: **eki ~** İkiyüzlülük, sahtekarlık.

yuzmek *(ağızlarda)* Yüzmek (denizde, havuzda vb.); bk. **yaldamaḳ**.

yuzsüz Yüzsüz, utanmaz, sıkılmaz, çekinmez, arsız; **~ olmaḳ** Yüzsüz olmak; **~niñ ~i** yüzsüzün teki; küstah (herif); **pek ~** Çok yüzsüz.

yuzsüzlenmek Vicdanını kaybetmek; arsız, yüzsüz, saygısız olmak.

yuzsüzlik (-gi) Yüzsüzlük, sahtekarlık, namussuzluk; **boyle ~ olur mı?** Böyle yüzsüzlük olur mu?

Endi adam olġan da kopekni acıġan, koresinmi sen oniñ yuzsüzligini... “Artık adam olmuş da köpeği acımış, görüyor musun sen onun yüzsüzlüğünü!..” - Çerkez Ali - 2.

yuzum *(ağızlarda)* Üzüm; bk. **yuzüm**.

yuzük (-gi) Yüzük; **~ taşı** Yüzük taşı; **ḳıymetli ~** Kıymetli yüzük; **altın ~** Altın yüzük; **taşlı ~** Taşlı yüzük; **nişan ~i** Nişan yüzüğü; **~ taḳmaḳ** Yüzük takmak; **~ni coymaḳ** Yüzüğünü kaybetmek; **~ taḳıp yurmek** Yüzük takıp yürümek.

Tair ḳartanayġa: -Toyġa bar da, mına bu yuzükni Zörege ber, - dey. “Tahir yaşlı teyzeye: -Düğüne git de, işte bu yüzüğü Zöhre'ye ver, der.” –Tahirnen Zore Destanı.

yuzüḳoyun Yüzükoyun, yüzüstü; **~ yatmaḳ** Yüzüstü yatmak.

Soñ yuzüḳoyun çevirildi. Ellerini yastıknıñ tübüne sokup, kozlerini yumdı. “Sonra yüzükoyun döndü. Ellerini yastığın altına sokup, gözlerini yumdu.” -U. Edemova - 2.

yuzüm 1. *(botanik)* Üzüm; **tatlı ~** Tatlı üzüm; **ekşi ~** Ekşi üzüm; **ekşili-tatlılı ~** Mayhoş üzüm; **pişgen ~** Olmuş üzüm; **pişmegen ~** Olmamış üzüm; **~lerge suv kirip başladı** Üzümler olgunlaşmaya başladı; **~lerge suv kirip başlaġanınen balḳurtlar olarnı teşe** Üzümler olgunlaşmaya başlayınca arılar onları deşer; **bir salḳım ~** Bir salkım üzüm; **bir salḳım ~ uzip almaḳ** Bir salkım üzüm koparmak; **~ danesi** Üzüm tanesi; **~ aşamaḳ** Üzüm yemek; **ḳurutılġan ~** Kurutulmuş üzüm; **~ şırası** Üzüm suyu; **~ şırası içmek** Üzüm suyu içmek; **~ tatlısı** Üzüm tatlısı; **~ sapçıḳları** Üzüm sapları; **~ kutükleri** Üzüm kütükleri; **~ pıtaġı** Üzüm dalı; **ḳara ~** Kara üzüm; **aḳ ~** Beyaz üzüm; **~ ḳurusı** Üzüm kurusu. 2.: **tiken ~i** *(botanik)* Böğürtlen; **daġ ~i** Dağ böğürtleni.

Uç salḳım yuzüm pıtaḳta: Bir salḳım yuzdim bitama. “Üç salkım üzüm dalda: Bir salkım kopardım büyükanneme.” -N. Umer - 1.

yuzümci Üzümcü *(üzüm yetiştiren kimse)*.

Olar Samarḳandḳa kelgende beraber Bulunġur yuzümcilerinde, Samarḳand bağçevanlarında ve niayet Nimetulla emcesiniñ evinde toyda olġan ediler. “Onlar Semerkant’a geldiğinde beraber Bulungur üzümcülerinde, Semerkant bahçıvanlarında ve sonunda Nimetulla amcasının evinde düğünde bulunmuştular.” -Çerkez Ali - 1.

yuzümkertme *(botanik)* Kırım yarımadasında yetişen bir armut türü.

yuzümlik (-gi) Bağ *(üzüm kütüklerinin dikili bulunduğu toprak parçası)* krş. **bağ**.

yuzüt (-ti) *(botanik)* Kara mürver; *Sambucus nigra*; **~ çiçegi** Kara mürver çiçeği; **~ çiçeginden suñiy bal yapıla** Kara mürver çiçeğinden suni bal yapılır.

yuzü-toben *(ağızlarda)* bk. **yuzüḳoyun**.

yuzü-yuzüne Yüz yüze; **~ ketirmek** Yüz yüze getirmek.

yuzyastıḳ (-ġı) *(etnografya)* Gençler için yapılmış kıyafetler.

yuzyıllıḳ (-ġı) Yüzyıl, asır, yüzyıllık, asırlık.

yuz-yuzge bk. **yuzü-yuzüne**.

Soñra onıñle bir ḳaç kere yuz-yuzge rastkelişti ve niayet Orazbaynıñ soñki kere aleket çıḳarıp ketkenini ve Şasenemniñ yañġız ḳalġanını işitken edi. “Sonra onunla birkaç kere yüzyüze rastladı ve sonunda Orazbay’ın son defa gürültü patırtı çıkarıp gittiğini ve Şasenem’in yalnız kaldığını duymuştu.” -Çerkez Ali - 1.

Z

zabeg Koşu, idman; bk. **ḳoşu (2)**.

zabit (-ti) Subay, zabit.

Tamam altı ay, ey ağalar, zindanda yattım, / Zabitlernen uzlaşamay dertlerge battım. “Tam altı ay, ey ağalar, zindanda yattım, / Zabitlerle uzlaşamayıp dertlere battım.” -Mane.

zac *(kimya)* Zaç *(Kükürtle demir bileşimlerinden biri)*; vitriyol *(Eski simyacılar tarafından, bugün sülfatlar denen tuzlara verilen ad)*, sülfat; **ḳıbrız ~ı**; bk. **ḳıbrız**.

zaçyot Sınav olma, sınav, imtihan; **~ ḳoymaḳ** Sınav koymak.

-zade 1. *(birleşik sözcük)* Oğul, evlat; **Lâtif-zade** Latifzade; **Şemi-zade**

Şemizade; **Gulzade** Gülzade. 2. - doğmuş: **elâlzade** Helalzade.

Ḫan ve ḳızı Zera, bu derviş ḳıyafetiniñ astında oz memleketini taşlaġan bir asilzade bardır dep, şubelenmege başlaġanlar. “Han ve kızı Zehra, bu derviş kıyafetinin altında memleketini terk etmiş bir asilzade vardır diye şüphelenmeye başlamışlar.” -Altın Beşik Efsanesi.

zadegân Eski ve köklü (veya soylu soplu) bir aileden, asil, soylu, zadegân, aristokrat, asilzade; krş. **asılzade**; **~ sınıfı** Soylular, asilzadeler, aristokrasi.

zadegânlıḳ (-ġı) Asalet, asillik, necabet, aristokratlık.

zadekân Soylu, asilzade; bk. **zadegân**; **~ sınıfı** Soylu sınıfı.

Ḳırım zadekânlarına biraz urmet lâzimligini añlattım. “Kırım soylularına biraz hürmet edilmesi gerektiğini anlattım.” -U. İpçi - 2.

zadelik bk. **zadegânlıḳ**.

zafer Zafer, yengi, galibiyet, parlak başarı, galebe, muvaffakiyet; krş. **ġalebe**; **yeñiş**.

Dinozavr parlaḳ bir zafer içinde edi. *Onıñ soñki istegi de yerine keldi*. “Dinazor parlak bir zafer içindeydi. Onun son isteği de yerine geldi.” -A. Osman - 2.

zafra Öd, safra *(Karaciğerin salgıladığı yeşil renkli acı sıvı)*; krş. **ot**.

zags Nüfus ve nikâh dairesi.

Eki aftadan soñ apayı yaşaġan rayonnıñ zags bolüginden ayırılışuv aḳḳında kâġıt keldi. “İki hafta sonra eşinin yaşadığı kasabanın nüfus dairesinden nüfusundan düştüğüne dair kağıt geldi.” -A. Osman - 2.

zaḫire Tane, ekin; hububat, tahıl, buğdaygiller; krş. **aşlıḳ**; **ububat**.

Adamlarnıñ aytḳanlarına kore, olar kimsege toḳunmaġan, aksine, oz atlarını sabanġa yekip, fuḳarelerniñ toprakḳlarını sürgen, koydeki baylarnıñ toprak ve zaḫiresini faḳır-fuḳarege uleştirgenler. “İnsanların söylediğine göre, onlar kimseye dokunmamış, aksine, kendi atlarını sabana koşup, fukaraların topraklarını sürmüş, köydeki zenginlerin toprak ve ekinini fakir fukaraya paylaştırmışlar.” -A. Osman - 2.

zakât bk. **zekât**.

zakaznik bk. **muvaḳḳat ḳoruḳ**.

zakis *(kimya)* Protoksit *(Bir elementin çeşitli oksitleri arasında en az oksijen kapsayanına verien eski ad)*; bk. **protoksit**.

zaklyopka bk. **perçin**.

zal Salon; **temaşa ~ı** Tiyatro veya sinema salonu; **oḳuv ~ı** Okuma salonu.

Zal birden ḳalabalıḳlandı... "Salon birden kalabalıklaştı." -C. Gafar.

zala Salon, bekleme odası, konuk odası, misafir odası.

zalım 1. Despot, müstebit, mutlak hükümdar, zorba, zalim, mütehakkim, tiran, gaddar, cebbar; krş. **ġaddar**; **mustebit**. 2. Merhametsiz, acımasız; katı, sert, katı yürekli; krş. **amansız**; **~nıñ zulmu** (*konuşmada* **zulımı**) **olsa, mazlumnıñ Allası bar** *(atasözü)* Zalimin zulmü varsa, mazlumun Allah'ı var.

Stakan tolu suvmıdır, yapon yolu bumıdır, / Ey, allanıñ zalimi, etecegiñ bumıdır "Bardak dolu su mudur, Japon yolu bu mudur, / Hey Allah'ın zalimi, yapacağın bu mudur." -Halk Yırı.

zalımlıḳ (-ġı) Tiranlık, istibdat; gaddarlık, zulüm, acımasızlık, merhametsizlik; krş. **ġaddarlıḳ**.

zalp Yaylım ateş, salvo; **~nen** Birden; salvo halinde; bk. **birden**.

zam Vekil, yardımcı, muavin; bk. **yardımcı**.

zaman 1. Zaman, vakit; esna, sıra; saat, mühlet; krş. **vaḳıt**; **maal**; **esna**; **o ~** O zaman; **~ınen** Zamanla; **kel ~**; **ket ~** Gel zaman git zaman, zaman içinde, geçen zaman arasında; **ağır ~lar** (veya **vaḳıtlar**) Zor zamanlar, sosyal durgunluk dönemleri, çetin günler; **aynı ~da** Aynı zamanda, aynı anda, bir arada; krş. **bir vaḳıtta**. 2. Çağ, devir, zaman, devre, periyod. 3. *(dil bilimi)* Zaman; **kelecek ~** Gelecek zaman; **sade kelecek ~** Basit gelecek zaman; **murekkep kelecek ~** Birleşik gelecek zaman; **keçken ~** Geçmiş zaman; **şimdiki ~** Şimdiki zaman. 3. Devir, zaman; **paleozoy ~ı** Paleozoik çağ, dönem *(Eski fosillerin oluştukları heolojik zaman)*.

Babası Alimden ḳorḳa ve onı sevmey eken, çunki ḳorḳsañ, er zaman sevmeysin. "Babası Alim'den korkuyor ve onu sevmiyormuş, çünkü korkarsan her zaman sevmezsin." -Aydamaklar Kobası Kızıltaş Efsanesi.

Şadiyecik o zamana ḳadar çamaşırcı ḳadınnıñ kelip-kelemeyecegini sordu. "Şadiyecik o zamana kadar çamaşırcı kadının gelip gelmeyeceğini sordu." –A. S. Ayvazov - 1.

zamana bk. **zaman**.

zamandaş Çağdaş, asri.

zamazka 1. Macun; cam(cı) macunu. 2. Macunla doldurma, macunlama; sıvama.

zambaḳ bk. **zanbaḳ**.

Bir birini ķuvar kibi / Çapışalar ırmaķlar, / Duva, elḫam oķur kibi / Çınlaşalar zambaķlar. “Birbirini kovar gibi / Koşuşuyorlar ırmaklar, / Dua, Elham okur gibi / Çınlıyorlar zambaklar.” -Y. Kandım - 1.

zambar bk. **zembil (3)**.

zamet (-ti) Çaba, gayret; telaş, endişe, kaygı, tasa; zahmet, iş, emek, gaile, sıkıntı, eziyet; **~ etmek** Zahmet etmek; **~ etmeñiz** Zahmet etmeyin; **~ olmasa, yardım etseñiz** Zahmet olmazsa, yardım etseniz; **~ de olsa, tursañız** Lütfen ayağa kalkınız; **~leriñizni elâl etiñiz** Emeklerinizi helal ediniz; **~i elâl olsun** Emeği helal olsun; **yazıķ ~lerime** Yazık emeklerime; **~ çekmek** Zahmet çekmek (elem, eziyet, güçlük); **~ çektirmek** Zahmet çektirmek; **~ke ķoymaķ** Yormak, zahmet vermek; **iñizni ķarşılıķsız ķaldırmam** Emeğinizi karşılıksız bırakmam; **~ etip kelgensiñiz, saġ oluñız** Zahmet edip gelmişsiniz, sağ olunuz.

Lâkin ne yapacaķsıñ, alimler adiy bir aşeratnıñ yaşayışını tedķiķ etmek içün bile, az sermiya ve zamet ķoymaylar, şaymı? “Ama ne yapacaksın, bilim adamları sıradan bir haşaratın yaşayışını incelemek için bile az sermaye harcamıyor, az zahmet çekmiyorlar, değil mi?” -E. Umerov - 1.

Aşayttan pek zamet çekkende ozençikke ķaray da: -Sen, ozençik, pek şensin, koyümizniñ yanından keçip ketesin. “Yiyecek bakımından sıkıntıya düştükleri zaman, nehre bakar ve: — Sen, nehir, çok şensin, köyümüzün yanından geçip gidersin.” -Canlı Özen Masalı.

zametsiz Çabasız, gayretsiz, emeksiz; **~ nimet olmaz** *(atasözü) (eşdeğer)* Ekmeyen biçemez; çalışmayan (ekmek) yiyemez veya bulamaz (*aynen* Emeksiz yemek olmaz).

Aḫ, o bilgili, tecribeli tiş ekimi olsa da, Aḫmedini bir zametsiz şu azaplardan ķurtarsa. “Ah o bilgili, tecrübeli diş doktoru olsa da, Ahmedi’yi hiç zorluk çekmeden bu acılardan kurtarsa.” -İ. Paşi.

zamıkatel bk. **ķapatķıç**.

zamir *(dil bilimi)* Zamir, adıl; **birinci şaḫıs ~i** Birinci şahıs zamiri; **işaret ~i** İşaret zamiri; **mulkiyet ~i** İyelik, mülkiyet, sahiplik zamiri; **belgisiz ~** Belgisiz zamir; **ozlük** (veya **ķaytım**) **~i** Dönüşlülük zamiri; **sual ~i** Soru zamiri; **şaḫıs ~i** Şahıs zamiri.

zampara Kadın peşinde koşan, zampara, kadın düşkünü, kadın avcısı, çapkın; krş. **ķadın tüşküni**.

zamparalıḳ (-ġı) Sefahat, çapkınlık, ahlaksızlık, terbiyesizlik; **~ etmek** (veya **~ḳa çıḳmaḳ**) Sefih bir yaşam sürmek, çapkınlık etmek veya yapmak; birine kur yapmak, birinin peşinde koşmak (kadınlar için).

Zamparalıġı, ḳıtmırlıġı ve er adımda ḳadın işine kirişkeni sebebinden birinci ḳarısı onı taşlap ketmege mecbur oldı. "Zamparalığı, açgözlülüğü ve her adımda kadın işine girmesi yüzünden ilk karısı onu terk etmeye mecbur kaldı." -İ. Paşi.

zamş Süet, güderi.

zamzaḳ: **~ masalı oḳumaḳ** *(mecaz)* Saçmalamak, saçma sapan şeyler söylemek, anlamsız konuşmak, zırvalamak, ipe sapa gelmez şeyler söylemek, gevezelik etmek.

zan (I) Sürülmüş tarla, sürülü toprak.

Kimseniñ ekin zanına tüşmeycek, kimseniñ bağ-bağçasını ḳırpalamaycaḳ, kimseniñ pamuḳ tarlasını taptamaycaḳ. "Kimsenin ekin tarlasına inmeyecek, kimsenin bağ bahçesini hırpalamayacak, kimsenin pamuk tarlasını çiğnemeyecek." -Çerkez Ali - 1.

zan (II) 1. Fikir, düşünce, mütalâa, görüş; **~ımca** Bence, bana göre, benim görüşüme göre. 2. Tahmin, zan, farz; **~ etmek** Farz etmek, inanmak, saymak, sanmak, zannetmek, ihtimal vermek; **~ etmemek** Farz etmemek, inanmamak, saymamak, sanmamak, zannetmemek, ihtimal vermemek.

Turna babay ḳartḳa yavaş aylana da: - Aytḳanıñ pek doġru, ḳartım, men bu tarılarnı ya saibi yoḳ, ya da bir de bir baynıñ çölde ḳalġan tarısıdır zan ete edim, çunki tarılarnıñ çölden cıyıp aluv ve koterilüv vaḳıtı çoḳtan keçti. "Turna baba yaşlı adama doğru yavaşça döner ve: — Söylediğin çok doğru amca, ben bu darıların ya sahibi yok ya da herhangi bir zenginin tarlada kalmış darısı sanıyordum; çünkü darıların tarladan toplanıp alınma ve kaldırılma vakti çoktan geçti." -Turna Babay Masalı.

zanbaḳ (-ġı) *(botanik)* Zambak *(Zambakgillerden, güzel ve iri çiçekli bir süs bitkisi)*.

zaparta Sert azarlama, sert bir şekilde kınama, şiddetle azarlama, paylama, azar, zılgıt; **~ çekmek** Birini azarlamak, haşlamak, paylamak; **~ aşamaḳ** (veya **yemek**) Azar yemek, azar işitmek.

Kelip tapḳan soñ ise, bizge oyle zaparta çekti ki, dersiñ biz ondan aselet boyle uzaḳ ve sağır yerge gizlengenmiz. "Gelip bulduktan sonra da bize öyle azar çekti ki sanki biz ondan bilerek

böyle uzak bir yere gizlenmişiz.” -E. Umerov - 1.

zapas bk. **yedek**.

Port Arturġa astılar, / Bunı oḳuġan zapaslar, otstupleniye yaptılar. “Port Artur’a astılar, / Bunu okuyan ihtiyat kuvvetleri geri çekildiler.” -Halk Yırı.

zapiska bk. **tezkere**.

zaporojets *(tarih)* XVI-XVIII. yy. Rus ordusunda görev yapan Zaporojye bölgesi kazağı.

zapovednik bk. **baltatiymez**; **ḳoruḳ**.

zapran *(ağızlarda)* Safran *(Süsengillerden, baharda çiçek açan, küçük bir bitki ve onun kurutulup boya olarak kullanılan çiçeğinin tepecikleri)*; bk. **safran**.

zapravka 1. Çalma, karıştırma, katma. 2. Çeşni. 3. Doldurma, ikmal yapma; **~da** Benzin istasyonunda.

zapt: **~ etmek** Ele geçirmek, zapt etmek, fethetmek, işgal etmek, tutmak; krş. **boysundırmaḳ**; **işġal etmek**; **fetiḥ etmek**.

Sen bir top atlınen dünyanı zapt etalmazsıñ. “Sen bir top atlıyla dünyayı zapt edemezsin. “ -Çerkez Ali - 1.

zar (I) Deri, kabuk, zar, gışa; perde; krş. **çıta (II)**; **~ ḳanatlı** *(zooloji)* Perde kanatlı, zar kanatlı; ~ **piçim(li) yapraḳlar** *(biyoloji)* Zar biçimli yapraklar.

O adam ise, vagon penceresinden dört-beş adım uzaḳlıḳta oluvına baḳmadan, Azizeniñ ḳulaḳ zarını patlatıcı ḳıçıruvlarına bir türlü munasebet bildirmedi. “O adam ise vagon penceresinin dört beş adım ötesinde olmasına rağmen, Azize’nin kulak zarını yırtıcı bağrışlarına hiç kulak asmadı.” -A. Osman - 1.

zar (II) 1. Ağlama, ağlayış, hıçkırık, hıçkırarak ağlama, hüngür hüngür ağlama, inilti, inleyiş; krş. **aizar**; **aḫu-vaḫ**; **nale**; **~ çekmek** Hıçkırmak, hıçkıra hıçkıra ağlamak, hüngür hüngür ağlamak; **~ çekip aġlamaḳ** Hüngür hüngür ağlamak. 2. Özlem, hasret; **adamlar oz yurtuna ~** İnsanlar vatanına hasret; **~ olmaḳ** Özlemek, …in özlemini çekmek, hasretini çekmek, birisi için kurumak, susuzluktan yanmak.

Sanki Baġçasaray çeşmeleriniñ zorlu zorlu püsküriр aḳması kibi onıñ yuvaş ve kederli aḫ ve zarını eşitir edi. “Sanki Bahçesaray çeşmelerinin kuvvetle fışkırarak akması gibi onun sakin ve kederli inleyişini işitiyordu.” -O. Akçokraklı - 1.

zar (III) İhtiyaç; fakirlik, yoksulluk, sıkıntı, zaruret; fakir, ihtiyaç sahibi,

yoksul; **~ olmaḳ** İhtiyaç içinde olmak, kuru ekmeğe muhtaç olmak, sıkıntı içinde olmak, yoksul olmak, zaruret içinde olmak.

Beyler, bazirgânlar ondan zar çekeler. "Beyler, vezirler ondan çok sıkıntı çekerler." -Köroğlu Destanı.

zar (IV) 1. Haz, zevk, hoşnutluk, memnuniyet.

zar (V) Doğru mu, gerçek mi, acaba, yoksa ; **~ o keldi?** Yoksa o geldi mi?

Seid-Aḫmet aḳa onı tanıdı: -Yuḳarı koylerden iş araştırıp kelgen edi. Zavallı bulamadı zar... "Seid Ahmet Ağa onu tanıdı: — Yukarı köylerden iş aramak için gelmişti. Zavallı bulamadı galiba..." -U. İpçi - 1.

zarar Ziyan, zarar, mal kaybı; krş. **ziyan**; **~ etmek** Zarar görmek, zarara uğramak; **~ ketirmek** Zarar getirmek; **~ kormek** Zarar görmek; krş. **zararlanmaḳ**; **~ı tiymek** Zarara sebep olmak, zarar vermek; **onıñ maña (kimsege) ~ı tiymey** Onun bana (kimseye) zararı dokunmaz; **~ına** Birinin zararına (olarak); **~(ı) yoḳ** a) Onun zararı yok, zararsız. b) İyi, tamam, olur, peki; kabul.

Ḫan: -Seniñ menim bir yımırtama bile zararın tiymey edi de, nasıl oldı da, menim oğluma toḳundıñ?-dey. "Han: — Senin benim bir yumurtama bile zararın dokunmazdı, ne oldu da, benim oğluma dokundun, der." -Çorabatır Destanı.

zararcı Ziyankar, çevresine zarar veren kimse, baltalayıcı; pis herif, mendebur herif, sümsük.

zararcılıḳ (-ġı) Baltalama, harap etme.

zararlamaḳ Zarar vermek, ziyan vermek, zararı dokunmak.

zararlamamaḳ *(olumsuz)* **zararlamaḳ**.

zararlanġan Zarara uğramış olan, zarar görmüş olan; **~ yer** Zarar görmüş yer (bitkiler).

İşçiler ġayrıdan bilek tirep, zararlanġan kutükler yerine yañı bağlar oturtmaġa başladılar. "İşçiler yeniden bilek dayayıp, zarar gören kütüklerin yerine yeni bağlar dikmeye başladılar." -Çerkez Ali - 1.

zararlanmaḳ Zarar almak; krş. **zarar kormek**.

zararlanmamaḳ *(olumsuz)* **zararlanmaḳ**.

Arıḳ boyu yaḳında saçılġan ayvalar ve aşlamalarnıñ birinci, ekinci sıralarını ḳum basḳan, lâkin zararlanmaġanlar. "Kanal boyunca yakında ekilmiş ayvaların ve fidanların birinci, ikinci sıralarını kum basmış, fakat zarar görmemişler." -Çerkez Ali - 1.

zararlı Zararlı, dokunur, muzır, zarar verici, zarar getiren.

Şimdi o maḳtavlı ressamlardan biri Zudi Arslanovnıñ begenmegen, zararlı sayġan resimleri bugun de eñ degerli eserler esaplanalar. “Şimdi o itibarlı ressamlardan biri Zudi Arslanov’un beğenmediği, zararlı saydığı resimlerini bugün değerli eserler sayıyorlar.” -İ. Paşi.

zararsız 1. Zararsız, ziyansız. 2. İyice, makbule geçer, fena olmayan; kahrı çekilir.

Azbarnıñ içi keniş ve temiz edi. Ḳarşıdaki cam sofalı ev de zararsız. “Bahçenin içi geniş ve temizdi. Karşıdaki cam sofalı ev de zararsız.” -U. Edemova - 1.

zarar-zeval *(topluluk)* Zarar ve ziyan; **~ kormeñiz!** Zarar ziyan görmeyin!

zare Ekin; krş. **ekin**.

zarf 1. Kılıf, mektup zarfı, zarf *(posta)*; krş. **ḳap [I (1)]**. 2. İçine bardak konulan saplı mahfaza. 3. *(dil bilimi)* Belirteç, zarf *(Bir eylemin, sıfatın ya da bir başka belirtecin anlamını zaman, yer, ölçü, nitelik, soru kavramları bakımından etkileyen sözcük)*; **al ~ı** Hal zarfı; **vaḳıt ~ı** Zaman zarfı; **yer ~ı** Yer zarfı; **zamir ~ı** Zamir zarfı; **maḳsat ~ı** Amaç zarfı; **olçü ve derece ~ı** Ölçü ve derece zarfı; **sebep ~ı** Sebep zarfı.

Yusuf zarf içine ozüniñ asker urbasınen çıḳartılġan resimini ḳoydı. “Yusuf zarfın içine kendisinin asker elbisesiyle çektirdiği resmini koydu.” -A. Osman. - 1.

zarfında Sırasında, esnasında, zamanında, boyunca, süresince; **yıl ~** Bir yıl içinde; krş. **yıl boyu**; **eki sene ~** İki yıl boyunca; krş. **eki sene devamında**.

Çunki men soñki yıllar zarfında ozümni daḳiḳalarġa, saatlerge, santimetrlerge, metrlerge bağlap yaşamaġa ogrettim. “Çünkü ben son yıllar boyunca kendime dakikalarla, saatlerle, santimetrelerle, metrelerle yaşamayı öğrettim.” -E. Umerov - 1.

zarif 1. Zarif, ince, narin, yepelek, şık, çok güzel, dilruba, fevkalade, latif; **~ bir kiyim** (veya **urba**) Şık bir elbise; **~ ḳadın** Zarif kadın. 2. Esprili, nükteli, ince, zarif; **~ bir adam** *(mecaz)* İnce bir insan; **~ bir söz** Esprili bir söz; **~ zevḳ** İnce zevk. 3. *(şiirsel)* Zarif, çok kibar, ahenkli, uyumlu, akar gibi (üslup, stil, biçim).

zarifane Zarafetle, zarif bir biçimde, incelikle, şık; esprili bir biçimde.

zariflik (-gi) İncelik, zarafet, zariflik, şıklık.

zarlanmaḳ Şikayetlenmek, yakınmak, sızlanmak, kadere yakınmak; krş. **ağlanmaḳ**; **aytınmaḳ**; **şikâyet etmek**.

zarur Gerek, ister, lâzım, gerekli; krş. **kerek**; **lâzim**.

Ḳomşular Nikitanıñ bu işini pek begendiler ve onı nevbetnen çağırıp, aşatıp-toydırıp oz azbarlarında çıḳıp ḳalġan zarur işlerde işlettiler. "Komşular Nikita'nın yaptığı bu işi çok beğendiler ve onu sırayla çağırıp, karnını doyurarak kendi bahçelerinde yapılması gereken zarurî işlerde çalıştırdılar." -Çerkez Ali - 2.

zaruret (-ti) Gereklilik, lüzum; gereksinim, hacet, ihtiyaç; zaruret; **maişiy ~** Hayati ihtiyaç.

zaruriy Gerekli, lâzım, lüzumlu; zorunlu, zaruri, hayati.

zaruriye *(dişi cins* **zaruriy***)*; **~ iḫtiyacatı** Zaruri ihtiyaç.

zaryad *(elektroteknik)* Yük; bk. **yuk**; **menfiy (musbet) ~** Eksi, negatif, menfi (artı, pozitif, müsbet) yük.

zaryadka 1. Günlük sabah jimnastiği, kültürfizik hareketleri, egzersizler; bk. **gimnastik meşġuliyetler**. 2. bk. **yuklenme**; **yuklenüv**.

zarzavat (-tı) 1. Sebze, zerzevat, göveri; krş. **sebze**. 2. Yeşillikler, otlar, kökler, kullanılabilir yiyecek. 3. *(Sudak ağzında)* Bostan, sebze bahçesi; bk. **bostan**.

Esma ve anası bir sepet zarzavat aydılar, evge ḳaytalar... "Esma ve annesi bir sepet zerzevat topladılar, eve dönüyorlar..." -A. Odabaş.

zar-zoruna, **zar-zorna**, **zar-zornen** Zorlukla, güçlükle, zar zor, zorla; krş. **zornen**.

Aliyeni zar-zoruna ḳaldırıp çıḳtı, tez vaḳıtta onıñle korüşip olurmı? "Aliye'yi zar zor bırakıp çıktı, yakın zamanda onunla görüşebilir mi?" -E. A. Osmanoğlu - 1.

Çauş ve Şefiḳa yenge ise zar-zoruna yurdiler. "Çavuş ve Şefika yenge ise zar zor yürüdüler." -Ş. Alâdin - 1.

Uzaḳtan baḳḳanda bu garip adamnı sanki kopek talaġan da, o zar-zornen ḳurtulıp ḳaçḳan bellersin. "Uzaktan bakınca bu garip adama sanki köpek saldırmış da, o zar zor kaçmış sanırsın." -Çerkez Ali - 2.

zaslonka *(özel kelime)* Fırın kapağı, kapak.

zastavka *(kitap v.s.de bölüm başlarındaki)* süs resim; bk. **süs resim**.

zat (-tı) Birey, zat, şahıs, kişi, kimse, şahsiyet; krş. **nefer**; **şaḫıs**; **fert**; **er bir ~** Her bir kişi.

Sen buyük ẖazine, baylıḳsın illerde, / İç bir zat sustırmaz şu coşḳun ruẖunnı! “Sen büyük hazine, zenginliksin illerde, / Hiçbir kimse susturamaz bu coşkun ruhunu!” -Y. Temirkaya - 1.

zaten, (*ağızlarda* **zatı**) Aslında, aslına bakılırsa; işin doğrusu, esasen, zaten; tam, asıl; ama, gerçi; krş. **asıl**; **aḳiḳatında**.

H̱an oğluna o ḳızınñ adını anmaḳ degil, zaten onıñ aḳḳında tüşünmekni bile yasaḳ etken. “Han oğluna o kızın adını anmak değil, aslında onun hakkında düşünmeyi bile yasaklamış.” -Altın Beşik Efsanesi.

zatvor *(mekanik)* Sürgü; bk. **sürgü.**

Bu vaḳıta ḳadar ses çıḳarmay oturġan İsmail birden yerinden atılıp turaraḳ, açuvlı bir sesnen: -Dinsiz bolşevikler, sizin ekinizin de gebertmek kerek, - diyerek tüfegini Yermolaya taraf doğrultaraḳ zatvorını açmasınen, arḳadan işin ḳayda varacağını anlaġan Refat vaḳıt ġayıp etmey süngüsini İsmailin ḳaburġaları arasına soḳup çıḳardı. “O zamana kadar ses çıkarmadan duran İsmail birden atılarak öfkeli bir sesle: — Dinsiz Bolşevikler, sizin ikinizi de gebertmek lâzım, diye tüfeğini Yermolay'a doğrultup sürgüsünü çeker çekmez, bundan sonra işin nereye varacağını anlayan Refat, zaman kaybetmeden, süngüsünü İsmail'in kaburgalarının arasına sokup çıkardı.” -Cemil Seydamet - 1.

zavallı Fakir, yoksul, sefil, biçare, zavallı; krş. **bayġuş**; **biçare**; **ġarip**.

Taş ḳayalar da, bu yukniñ astında dayanalmay parça-parça olıp, gurlep yıḳıla, zavallı cin tayfasınıñ koylerini ozü tübüne komip taşlay eken. “Taş ve kayalar da bu yükün altında dayanamayarak parça parça olup gürültüyle yıkılıyor, zavallı cin taifesinin köylerini dibine gömüp bırakıyormuş.” -Ayuvdağ Efsanesi.

zavẖoz Yardımcı müdür, demirbaştan sorumlu müdür yardımcısı, idari yardımcı; bk. **ẖozyaystvo mudiri.**

zavod Fabrika, yapım evi; atölye.

Anda çeşit soy traktor, maşina, bazılarında samolöt yapıcı zavodlar çalışalar. “Orada her çeşit traktör, makina, bazılarında uçak yapan fabrikalar çalışıyor.” -U. Edemova - 2.

zavodcı Fabrika sahibi, fabrikatör; atölye sahibi.

zaya 1. Kayıp, yitik, yitme. 2. Boşuna, boşu boşuna, nafile, kuru kuruya, beyhude yere; krş. **nafile**.

Suvuḳsuvda aytuvlı, dostlar, Çatal Çaya, / Candan da sevgen koyümiz, dostlar, ketti de zaya. “Soğuksu’da

meşhurdur, dostlar, Çatal Kaya, / Candan sevdiğimiz köy dostlar, oldu ziyan.” -Halk Yırı.

zayıf Çelimsiz, kuvvetsiz, zayıf; cılız, yetersiz; sağlam vücutlu (veya yapılı) olmayan krş. **aciz**; **osal**; **~ oḳuy** Zayıf okuyor; **~ça** Biraz kötü, fenaca, zayıfça.

Butün kun talimnen oğraşdıḳtan soñra zayıf bir ışıḳ kazarmayı yarıḳlandırdı. “Bütün gün talimle uğraştıktan sonra zayıf bir ışık kışlayı aydınlattı.” -Cemil Seydamet - 1.

zayıfla(t)maḳ Kuvvetten düşürmek, zayıflatmak, zayıf düşürmek, zaafa uğratmak; bozmak, berbat etmek; ahlâkını bozmak, terbiyesini bozmak.

Men seni bekley-bekley kozlerim zayıfladılar. “Benim gözlerim seni bekleye bekleye zayıfladılar.” -E. A. Osmanoğlu - 1.

zayıfla(t)mamaḳ *(olumsuz)* **zayıflatmaḳ**.

zayıflaşmaḳ Kuvvetten düşmek, güçten düşmek, zayıflamak, zayıf düşmek.

Ḳoplandıbatır uç-beş yıl zindanda yata, pek zayıflaşa. “Koplandıbatır üç beş yıl zindanda yatar, çok zayıflar.” - Koplandıbatır Destanı.

zayıflaşmamaḳ *(olumsuz)* **zayıflaşmaḳ**.

zayom Borç, kredi.

zazor *(teknik)* Aralık, açıklık.

zeban Dil, lisan; krş. **lisan**; **til**.

zebane *(ağızlarda)* Afacan, yaramaz (çocuk), yumurcak; şirret herif, yaygaracı.

zebra *(zooloji)* Zebir, zebra.

zebu *(zooloji)* Hörgüçlü Hint öküzü, zebu *(Boynuzlugiller familyasından, tropikal Asya’da ve Madagaskar’da yaşayan geviş getiren memeli hayvan. Boynuzlu büyük bir hayvan olup omuz başında bir hörgücü vardır)*.

Zebur *(din)* Zebur (kitabı).

zeb-ziynet *(topluluk)* Lüks; debdebe, görkem, ihtişam, tantana; **~ şeyler** Lüks eşya.

zeer Ağı, zehir; krş. **zıḳım**; **aġı**; **biber ~ kibi accı** Biber zehir gibi acı.

Sultan kozlerini kokke tikip: -Lâilâi ilâlla! Bu zeerni içmekñi insanlarġa aram etken peyġamberge şükürler olsun! - dep allasına dua etken. “Sultan gözlerini göğe dikerek: -Lâ İlâhi İllallah! Bu zehiri içmeyi insanlara haram eden peygambere şükürler olsun diye Allah'a dua etmiş.” -Bekir Mustafa Masalı.

zeerleme, **zeerlev** *(eylem adı)* **zeerlemek**.

zeerlemek Zehirle yok etmek, imha etmek, katletmek, kırmak.

Keldin seni zeerlep oldürecek dey, -Ḫan ozü olacaḳ, -dey. “Geldiğin zaman seni zehirleyip öldürecek, kendisi han olacak, der.” -Edige Destanı.

zeerlememek *(olumsuz)* **zeerlemek**.

zeerlenme, **zeerlenüv** *(eylem adı)* **zeerlenmek**.

zeerlenmek 1. Ağılanmak, zehirlenmek, zehir içmek. 2. *(kimya)* Zehirlenmek. 3. *(kaba konuşma)* Tıkınmak, tıkıştırmak, atıştırmak; krş. **zıḳımlanmaḳ**. 3. Oburcasına yemek, doymamacasına yemek; tıkınmak, atıştırmak; krş. **tıḳınmaḳ**.

Sevgi çoḳrağından o başta bal, şerbet içken olsa, şimdi ağu içip zeerlendi... “Sevgi nehrinden o önce bal, sonra şerbet içti, şimdi de zehir içip zehirlendi...” -M. Ablalimov.

zeerlenmemek *(olumsuz)* **zeerlenmek**.

zeerleyici Zehirleyici.

zeerli Zehirli; toksik, toksinli olan; **~ bocekler** Zehirli böcekler; **~ mantarlar** Zehirli mantarlar; **~ tişler** Zehirli dişler.

O zeerli pıçaḳnıñ yarasını savuta eken. “O zehirli bıçağın yarasını iyileştiriyormuş.” -Edige Destanı.

zeer-zoḳum (zeer-zıḳım) *(topluluk)* Zehir zıkkım; **bir tilim otmegimni ~ ettiñ** Bir dilim ekmeğimi zehir zıkkım ettin.

zefir 1. Saba, esin, sabah rüzgarı; bk. **issi yelçik**. 2. Zefir *(En çok gömlek yapmakta kullanılan çizgili, ince pamuk kumaş)*.

zein (*konuşmada* **zeyin**) 1. Anak, bellek, hafıza; krş. **ḫafiza**; **es (II)**; **talebeniñ ~i yaḫşı** Öğrencinin hafızası iyi. 2. Akıl, us, zeka; aklıselim, sağduyu; krş. **aḳıl**; **zeḳâ** (1); **es (I)** (2).

Yuregine, zeinine, / Damarına, ḳanına / Siñgen sabiy çağımızda / Anamıznıñ sütünen. “Yüreğine, zihnine, / Damar ına, kanına / Sinmiş bebek çağımızda / Anamızın sütüyle.” -E. Şemizade - 1.

zeiniy Akli, zihni; akıl(s)i, zihin(s)i.

zeinli 1. İyi bir hafızası olan. 2. Akıllı, aklıselim sahibi, düşünceli, düşünüp taşınarak hareket eden, makul, sağduyulu.

Bu ekincisi doğru olsa kerek ki, çunki onıñ saġlam zeinli yigit olġanı işinde de korülip turmaḳta. “Bu ikincisi doğru olsa gerek ki, çünkü onun sağlam zihinli delikanlı olduğu işinde de görülüyor.” -Çerkez Ali - 1.

zekâ 1. Akıl, us, zeka; krş. **aḳıl**; **zein**; **es**; **~ keriligi** Akıl geriliği. 2. Zeyreklik, zihin çevikliği; anlayışlılık, anlayışlı olma, varışlılık; basiret, feraset.

zekâlı Akıllı, zeki; anlayışlı, varışlı, zihni çevik; **keri ~** Geri zekalı.

zekât, (zakât) *(din)* Zekat, hayır amaçlı vergi; bağış, hibe, iane, teberru (yılda bir gelirlerinin kırkta biri); krş. **sadaḳa**; **fitir**.

zekâtçı Zekat toplayıcı.

zekâvetli Anlayışlı, varışlı, zihni çevik; krş. **zeki**; **ziyrek**; **idraḳlı**; **feim**.

zeki, zekiy Anlayışlı, kafalı, zeki; krş. **zekâvetli**; **ziyrek**; **idraḳlı**; **feim**.

zelil Alçaklanmış, aşağılanmış, hakir, tezlil edilmiş.

zelyonka *(tıp, konuşmada)* Parlak yeşil alkollü çözelti.

zelzele Deprem, zelzele, yer sarsıntısı; krş. **yer teprenmesi**.

Sürü yalığa tüşip, / Meseleni duyğan soñ, / Uluvları deşetli / Zelzelege uyğan soñ, / Ḳart deñiz de serteyip / Dalğalanğan, kopürgen. “Sürü yalıya inip / Meseleyi duyunca, / Ulumaları dehşetli / Zelzeleye benzeyince, / Yaşlı deniz de sertleşip / Dalgalanmış, köpürmüş.” -R. Burnaş - 1.

zemane 1. Şimdiki zaman, yaşadığımız zaman, çağdaş. 2. *(ağızlarda)* Zaman, vakit; esna, sıra; saat, mühlet; bk. **zaman**.

Doğru, siz daa yaş olsañız da, zemane bilgisinen silyalanğansıñız, lâkin ğayet tecribesiz muteḫassıssıñız. “Doğru, siz daha genç olsanız da, zamane bilgisi ile donanmışsınız, ancak gayet tecrübesiz bir mütehassıssınız.” -U. Edemova - 2.

zemaneviy Çağdaş, muasır; modern, asri.

Kimersi eykel tiklemekniñ eñ zemaneviy, yani tola degil, iri panelli bina ḳurğan kibi ḳolay yolını ḳıdıra. “Kimisi heykel dikmenin en modern, yani tuğla değil, büyük panelli bina kurmuş gibi kolay yolunu arar.” -İ. Abduraman - 1.

zembelek Mandal, sürme, sürgü, ispanyolet.

Zembelek ḳoptı, ama ḳapı açılmadı. “Sürgü koptu ama, kapı açılmadı.” -E. A. Osmanoğlu – 1.

zembil 1. Hasır sepet, sepet. 2. Paraşüt. 3. Sedye (hasır).

Maşinadan başta şoförniñ yanında oturğan ekim, ondan soñ zembil kotergen Abdulkerim ve sanitar ḳadın tüştiler. “Arabadan önce şoförün yanında oturan doktor, ondan sonra sedyeyi taşıyan Abdülkerim ve hasta bakıcı kadın indiler.” -İ. Abduraman - 1.

zemin 1. Dünya, Yer, Arz. 2. Yer, toprak, zemin; krş. **toprak**; **turap**. 3. Esas, iskelet, temel, fon, zemin, yer *(resim)*. 4. Koşul, şart; esas.

Olar zamannı ve zeminni unuttılar. Er şeyni unuttılar ve bu alda eppi vaḳıt turdılar. “Onlar zamanı ve zemini

unuttular. Her şeyi unuttular ve bu şekilde uzun vakit durdular.” -A. Osman - 1.

zeminlik (-gi) Toprak dam, zeminlik.

zemperek bk. **zembelek**.

zemstvo *(tarihi)* Belediye meclisi (ilçe).

Zemzem 1. Zemzem (Kabe’deki kutsal kaynak). 2. Lezzetli bir su.

Lalelerniñ tebessümi / Çoḳraḳlarnın zemzem suvı / Alır menim son esimñi, / Dağnı sarġan kom-kok suvñı. “Lâlelerin tebessümü / Su kaynaklarının zemzem suyu / Alır benim son aklımı, / Dağı saran masmavi suyu.” -Y. Kandım - 1.

Zemzemiye Zemzemiye (Hacıların evlerine götürmek üzere zemzem aldıkları kaynak).

zemzemli Zemzemli.

Anası onıñ dudaḳlarını zemzemli pamuḳnen sılatırken, ebanayda raftaki eski basma Ḳuran-i Kerimni aldı ve yırtılġan, iprançan saifelereni ince parmaḳlarınen ḳarıştırarak Yasin-i Şerif suresini taptı, kozlüklerini taḳtı ve lampadnıñ fitilini kotererek, oḳumaġa ve koküsiniñ terenliklerinden kelgen ḫafif nefeslerini, ketken sayın cansızlaġan Şerifege uflemege başladı. “Anası onun dudaklarını zemzemli pamukla ıslatırken, ebe de raftaki eski basma Kur’an-ı Kerim’i aldı ve yırtılan, yıpranan sayfalarını ince parmaklarıyla karıştırarak Yasin-i Şerif suresini buldu, gözlüklerini taktı ve lambanın fitilini kaldırarak, okumaya ve göğsünün derinliklerinden gelen hafif nefeslerini, gittikçe cansızlaşan Şerifeye üflemeye başladı.” -Cafer Seydamet.

zenaat (-tı) Sanat, zanaat, iş; krş. **uner**; **ince ~** İnce zanaat; krş. **sanat**.

Zenaat altın bilezziktir. “Zanaat altın bileziktir.” -Atalar Sözü.

zenaatçı Sanatçı, sanatkâr, zanaatçı, el işçisi, usta; krş. **esnaf**.

zenaatdaş (-şı) İş arkadaşı, mesai arkadaşı, meslektaş.

-Soñ, zenaatdaşlar, bugun planıñızını yuz ellige çıkarıp olacaksıñızmı?- dedi kulümsirep. “— Sonra, meslekdaşlar, bugün planınızı yüz elliye çıkaracak mısınız? -dedi gülümseyerek.” -U. Edemova - 2.

zencefil *(botanik)* Zencefil *(Anayurdu Hindistan ve Malezya olan etli rizomlu bitki)*.

Sevgilimniñ bağışlağan bir tüsü bu, / Orneklengen mor zencefil el yavluġım. “Sevgilimin bağışladığı bir hatırası bu, / İşlenmiş mor zencefilli mendilim.” -Y. Temirkaya - 1.

zencerme Armut çeşidi.

zenci Zenci, siyahi.

Bu aḳta Mayakovskiy pek guzel şiir yazġan, 'Ḳara zenci olsam bile, ulu Lenin tilinde söyleye bilsem, ozümni baḫıtlı sayar edim'. "Bu konuda Mayakovski çok güzel bir şiir yazmış, 'Zenci olsam bile, büyük Lenin'in dilinde konuşabiliyorsam, kendimi şanslı sayardım.'" -Z. Kurtnezir - 1.

zenger Mavi, mavi renk; gök rengi, gök mavisi; krş. **kok**.

zengi Üzengi; *(anatomi)* üzengi kemiği; **ayaġını ~ge ḳoymaḳ** Ayağını üzengiye koymak.

Serin çöl yelinden uşip başlaġanınen, atınıñ cügenini tartıp, zengilerini ḳıbırdattı, yurüşini tezleştirdi. "Serin çöl rüzgârından üşümeye başlar başlamaz, atının yularını çekip üzengilerini kıpırdattı, yürüyüşünü çabuklaştırdı." -Çerkez Ali - 1.

zengiçik (-gi) 1. Üzengi. 2. *(anatomi)* Üzengi kemiği.

zengin Zengin adam; zengin,varlıklı; krş. **bay**; **barlıḳlı**; **devletli**; **allı (II)**; **~ til** Zengin dil.

Bu yerde ziyade ḳorḳḳan bir zengin yanındaki diger zenginge: -Özüm ḳorḳmadım, amma yuregim tırım-tırım oynadı, - degen. "Orada çok korkan bir zengin yanındaki diğer zengine: — Kendim korkmadım, ama kalbim yerinden oynadı, demiş." -Karavullar Meydanında Hikayesi.

zenginleşmek Zenginleşmek, zengin olmak, kendini zenginleştirmek, servet yapmak, varlık sahibi olmak; krş. **bayımaḳ**.

O, boylelikle, zenginleştikçe zenginleşe, zenginleşken sayında oburlana, cadılana, ifritlene. "O böylece zenginleştikçe, zenginleşir, zenginleştikçe oburlaşır, cadılaşır, zalimleşir." -A. Hilmi.

zenginleşmemek *(olumsuz)* **zenginleşmek**.

zenginleştirme *(eylem adı)* **zenginleştirmek**.

zenginleştirmek Zengin etmek, zenginleştirmek; krş. **bayıtmaḳ**.

O zamanları ḫalḳımızınñ, demek insaniyetniñ medeniy ḫazinesini zenginleştirmek oġruna, pek çoḳ eyi işler yapılġan edi. "O zamanlar, demek ki halkımız tarafından insanlığın medeni hazinesini zenginleştirmek uğruna pek çok iyi işler yapılmıştı." -E. Umerov - 1.

zenginlik (-gi) Zenginlik, refah, bolluk, servet; krş. **baylıḳ**; **barlıḳ**; **devlet**; **servet**; **variyet**.

En yaḫşı dost, kitaptır, / En yaḫşı zenginlik, bilgidir. "En iyi dost kitaptır, En iyi zenginlik bilgidir." -Atalar Sözü.

zenit *(astronomi)* Yeryüzündeki bir noktada çekül doğrultusunda olan üst yön, başucu, semtürreis; *(mecaz)* şahika, zirve.

zenitka *(askerlik, konuşmada)* Uçaksavar (topu).

zenitkacı Uçaksavarcı, uçaksavar eri.

zenzubel *(teknik)* Düztaban *(Doğal ayak kemerinin kaybolması ile oluşan hastalık)*; *aynı:* **falts yapķan erende**.

zer bk. **zere**.

zerdali Kayısı (yaban).

Kulüp turġan zerdaliniñ çeçekleri / Ķaldılar ķar astında!.. "Gülüp duran zerdalinin çiçekleri / Kaldılar karın altında!..." -İ. Abduraman - 2.

zere, (ağızlarda **zer**) *(botanik)* Çörekotu, kimyon; krş. **kimyon**.

zerre En küçük parçacık, tane.

Balnıñ ozünden ise zerre ķadarını ağızına alsañ, dadını duyarsıñ. "Balın kendisinden ise zerre kadar ağzına koysan, tadını hissedersin." -İ. Abduraman - 1.

zerreçik (-gi) Azıcık, birazcık.

-*Vay, canım balam, sen o maalde bir zerreçik edin*. " - Ah, canım yavrum, sen o zaman küçücük bir şeydin." -A. Osman - 3.

zerreli Tanecikli, taneli, granülar.

zerzevat bk. **zarzavat**.

Beş adamlıķ zerzevat tükanına barıp yetkence şırsuv oldım. "Beş adımlık zerzevat dükkânına gidinceye kadar sırılsıklam oldum." -E. Umerov - 1.

zeval Yıkılma, yıkılıp gitme; ölüm; yok olma, batma, ziyan olma; çöküş, çökme, düşüş, düşme; **~ keldi** Başına felaket geldi.

Ķılınçaķ: -Bir dane ķaldı, amma zeval soyu ķaldı, - dey. "Kılıncak: — Bir tane kaldı, ama zalim olanı kaldı der." - Çorabatır Destanı.

zevce Eş, karı, refika, zevce, hanım; krş. **apay**; **ķadın**; **refiķa**.

zevcelik (-gi) Evlilik, karı kocalık; **~ duyġuları** Evlilik duyguları.

zevķ (-ķı) 1. Haz, zevk, lezzet, hoşnutluk, memnuniyet. 2. Tarz, üslup *(sanat)*.

Olar baylıķ elde etmek içün, biri-birlerinen talaşķan, kimer vaķıtlarda ise, zevķ bayramları tizerek, oz araları at ķoşusı yapķan, abadanlıķ ķazanġanlar. "Onlar zengin olmak için, birbirleriyle vuruşmuş, bazı zamanlarda ise, şölenler düzenleyerek aralarında at yarışları yapmış, şöhret kazanmışlar." - Köroğlu Destanı.

zevḳlandırmaḳ Eğlendirmek; krş. **eglendirmek**.

zevḳlandırmamaḳ *(olumsuz)* **zevḳlandırmaḳ**.

zevḳlanmaḳ Eğlenmek, gönül eğlendirmek; bir şeyin tadını (veya zevkini) çıkarmak, bir şeyden tat (veya keyif) almak.

Kül töbedir koylülerniñ aḫıreti, dünyası, / Anda çıġıp zevḳlanmaḳtır tüşüncesi, ḫulyası. "Kül tepedir insanların ahıreti, dünyası, / Oraya çıkıp eğlenmektir, düşüncesi, hülyası." -M. Nuzet - 1.

zevḳlanmamaḳ *(olumsuz)* **zevḳlanmaḳ**.

zevḳlı Mutlu, mesut, bahtiyar; hoşnut, memnun; sevinçli, neşeli, sevinç içinde (olan), neşe içinde (olan), şen.

Mane mane manem yoḳ, / Men oksüzim annem yoḳ. / Şu zevḳlı dünyada / Ḳaygım çekken yarem yoḳ. "Mani mani manim yok, / Ben öksüzüm, annem yok. / Şu neşeli dünyada / Kaygımı çeken yarim yok." -Mane.

zevḳ-sefa *(topluluk)* Zevk ve sefa.

Seniñ şimdi zevḳ-sefa içinde yaşaycaḳ çağıñ, ḳızım. "Senin şimdi zevk sefa içinde yaşayacak çağın kızım." -Çerkez Ali - 1.

zevḳsız Kasvetli, sönük, kederli, neşesiz, keyifsiz, hüzünlü, üzüntülü, neşesi (veya keyfi) kaçmış.

zevzek Geveze, çenebaz; çenesi düşük, boşboğaz, sır saklamaz; krş. **boşboġaz**; **dilbaz**; **lafazan**.

–Çoḳ zevzeklenme, taşla garmoniñni da, kiy kombinzoniñni. "–Çok gevezelik etme, bırak akordeonunu da, giy tulumunu." -Çerkez Ali - 1.

zeytün *(botanik)* Zeytin; **~ teregi** Zeytin ağacı; **~ yaġı** Zeytinyağı; **~ kozlü** Zeytin gözlü.

Taacipli şey: siya saçlı, zeytün kozlü, çeḫresini daima mulayim tebessüm bezetip turġan bu melaikeni nasıl olıp, ilki gecesi seçmegenim bilmem... "Garip şey. Siyah saçlı, zeytin gözlü, yüzünü sürekli mülayim tebessümün bezemiş olduğu bu meleği nasıl olup, ilk gece fark etmemişim, bilmiyorum..." -Z. Kurtnezir - 1.

zıbıḳ (-ġı) Sopa.

zıbın Genelde yakasız ve evde dokunan bir çeşit palto.

zıddiyet (-ti) Aykırılık, birbirine uymama, çelişki, çelişme, tezat.

zıfır 1. *(ağızlarda)* Nikotin; bk. **zifir**. 2. *(ağızlarda)* Sıfır; bk. **sıfır**.

zıḳ bk. **zıḳı**.

zıḳarlamaḳ Acele ettirmek, sıkıştırmak; kamçılamak, teşvik etmek, faaliyete geçirmek.

Butün kun uçḳunlanıp yaġġan ḳar aḳşam ustü zıḳarlap başladı. “Bütün gün kıvılcımlanıp yağan kar akşam üstü sıkıştırmaya başladı.” -U. Edemova - 1.

zıḳarlamamaḳ *(olumsuz)* **zıḳarlamaḳ.**

zıḳı Hücum, saldırış; baskı; krş. **tazıyıḳ; ~ bermek** Hücum etmek.

Kuçlü yelniñ zıḳısından ortalıḳnı duman basḳan kibi oldı. “Güçlü rüzgârın baskısından ortalığı duman basmış gibi oldu.” -U. Edemova - 1.

zıḳılamaḳ Biri üzerine baskı yapmak, birini sıkıştırmak, birini sıkboğaz etmek; bastırmak, dayanmak, yüklenmek, sıkıştırmak.

zıḳılamamaḳ *(olumsuz)* **zıḳılamaḳ.**

zıḳım Ağı, zehir; krş. **zeer.**

zıḳımlanmaḳ 1. Ağılanmak, zehirlenmek, zehir içmek. 2. *(kaba konuşmada)* Tıkınmak, tıkıştırmak, atıştırmak; krş. **zeerlenmek**; **tıḳınmaḳ**.

zıldırzıp: **~ ḳaçmaḳ** Çabucak kaçmak (veya sıvışmak); krş. **duv babam sen ḳaçmaḳ.**

zımpa 1. Zımba, nokta zımbası; delgi, matkap. 2. *(konuşmada)* Tanecik.

zımpalamaḳ Delmek, delik açmak, zımba ile delmek; (bileti) damgalamak, (bilete) soğuk damga vurmak.

zıncır 1. Zincir, köstek, demir zincirler. 2. Zincir (üzerinde kap asılı).

Allanıñ, doġru yoldan çıḳḳan ḳullarını cezalamaḳ içün, ebediy buzlarnen ḳaplı, zıncırlarnen bağlı bir Buyük Ayuvı bar eken. “Allah'ın doğru yoldan çıkan kullarını cezalandırmak için, ebediyen buzlarla kaplı, zincirlerle bağlı bir Büyük Ayısı varmış.” -Ayuvdağ Efsanesi.

zıncırçıḳ (-ġı) Küçük zincir, köstek; krş. **kostek.**

Şay degende o ştanınıñ artındaki cebiniñ zıncırçıġını tartıp baḳtı. “Böyle derken o pantolonunun arkasındaki cebinin zincirini çekip baktı.” -Çerkez Ali - 1.

zıncırlama, **zıncırlav** *(eylem adı)* **zıncırlamaḳ**; 1. Sıra, silsile, dizi. 2. Zincirleme.

zıncırlamaḳ Zincirlemek, kuşatmak.

Politsiya kayası butün zenginlerni silâlandırıp, Alimnin kelecek yolını zıncırlap aldırġan. “Polis bütün zenginleri silâhlandırıp, Alim'in geleceği yolu tamamen zincirletmiş.” - Karavullar Meydanında Hikayesi.

zıncırlanma, zıncırlanuv *(eylem adı)* **zıncırlanmaḳ**; Zincirlerle bağlı olma, zincirlerle çevrili olma.

zıncırlı Zincirli; **Zıncırlı medrese** *(tarih)* Zincirli medrese.

Ḳapı davuşını işitken zıncırlı kopek yuvasından atılıp çıḳtı da, ozüni anda-mında taşlap, bütün kuçünen afırmaġa başladı. “Kapı sesini duyar duymaz zincirli köpek yuvasından atılıp çıktı ve kendisini oraya buraya atıp bütün gücüyle havlamaya başladı.” -Çerkez Ali - 1.

zınzortlı bk. **zinzotlı**.

zıñġırtmaḳ *(konuşmada)* 1. Dışarı atmak, dışarı fırlatmak. 2. Okutmak, satmak.

zıñıldamaḳ Çınlamak, tınlamak; çıngırdamak; tıngırdamak; krş. **çıñıldamaḳ**.

Telefon bir daa zıñıldadı. “Telefon tekrar zırladı.” -İ. Paşi.

zıñıldamamaḳ *(olumsuz)* **zıñıldamaḳ**.

zıpḳın 1. Kanca; karmuk, zıpkın. 2. Atik, çevik, kıpırdak *(çocuk, genç)*.

‘*Yolda zıpḳınlar, yaġmacılar rastkelse, alıñ ne olur?’ dey eken anam*. “Yolda zıpkınlara, yağmacılara rastlasan, halin ne olur, dermiş anam.” -E. Umerov - 2.

zıpḳınlıḳ (-ġı) Atiklik, çeviklik; **~nen** Çeviklikle.

zıpmaḳ 1. Kaçmak, savuşmak, sıvışmak, firar etmek, başını alıp gitmek; gizlice kaçmak; sıvışmak, tüymek, palamarı koparmak. 2. *(ağızlarda)* İçinde bulunduğu yerden kayarak kurtulmak, (görünmeden) sıvışmak (veya tüymek); bk. **sıpmaḳ**.

zırba *(halk dili)* Korkak, ürkek, ödlek, ökçesiz, tabansız; krş. **ḳorḳaḳ**; **urkek**.

zır-cail Hiç okuma yazma bilmeyen, tamamen cahil.

zır-deli Tamamen aptal, sırılsıklam aptal.

zırḫ Zırh.

zırḫlı Zırhlı.

zırḫsız Zırhsız.

zırıldaġan: **~ deli** bk. **zır-deli**.

zırıldamaḳ Mırıldanmak, homurdanmak, söylenip durmak, yanazlanmak.

O bir taraftan kör adam ayaḳsızġa: - Olan, ayaḳsız kâfir, sen anda ne zırıldap turasın? “Öbür taraftan kör adam ayaksız olana: — Ulan ayaksız kâfir, sen orada ne zırıldayıp duruyorsun?” -Bekir Mustafa Masalı.

zırıldamamaḳ *(olumsuz)* **zırıldamaḳ**.

zırıltı Homurdanma, söylenip durma, mırıldanma, yanazlanma.

Bu ḳırḳ sekiz saatin zırıltısı azmi? “Bu kırk sekiz saatin zırıltısı az mı?” -S. A. Özenbaşlı.

S*iz oz işiñizni baḳa beriñiz, menim zırıltıma çoḳ ḳulaḳ asmañız*. “Siz kendi işinize bakın, benim zırıltıma çok kulak asmayın.” -Çerkez Ali - 1.

zırkiremek *(ağızlarda)* Çiselemek; bk. **islemek**.

zır-saroş bk. **zil-saroş**.

zırt: Hızlı hareket taklidi.

zırtı-pırtı *(halk dili)*: **~ yurmek** Orada burada, her tarafta, şurada burada, ötede beride dolaşmak.

zırva Kırmızı üzüm çeşidi.

zır-zıbıldaḳ: **~ ḳalmaḳ** Hiçbir şeysiz kalmak.

zır-zır Mırıldayan, homurdayan, ters, aksi, huysuz.

zırzop Zıpır, zıpırca; tuhaf adam, garip adam.

Oğlançıḳ bitasınıñ artından ketmedi, de musafir emceniñ yuzüne bir şeyler soraycaḳ kibi tikile, de İsmail ketirgen gullü oyuncaḳ ḳutusına baḳa edi. ‘Ey, zırzop, seni!’ –dep sögdi oz-ozüni İsmail. “Oğlancık anneannesinin ardından gitmedi ve misafir amcasının yüzüne bir şeyler soracak gibi dikildi, İsmail’in getirdiği renkli oyuncak kutusuna bakıyordu. ‘Hey, zıpır, seni!’ diye sövdü kendi kendine İsmail.” -E. Umerov - 2.

zıt (-tı) Aksi, karşıt, zıt; düşmanca; birbirine aykırı, birbirini tutmayan, birbirine uymayan; **~ına ketmek** Zıttına gitmek, inat gitmek.

Onıñ paranı evelden almaġa istegeni zıtıma tiydi. “Onun parasını önceden almak istemesi tersime gitti.” -İ. Abduraman - 1.

zıtlaşmaḳ Zıtlaşmak.

zıy-çuv *(ağızlarda)* Bağırma, bağırtı; gürültü, patırtı; bk. **ziy-çuv**.

Amet-ḫan kelgeninen balalar zıy-çuv olıp, daġġa doġru yonediler. “Ahmet Han gelince, çocuklar bağırışıp, dağa doğru yöneldiler.” -R. Fazıl - 1.

zifir Nikotin.

Elleri zifirli olġanından armutlarnı temen ucuna sançıp aşar ediler. “Elleri nikotinli olduğundan armutları şiş ucuna batırıp yerdiler.” -Çerkez Ali - 1.

zift (-ti) Katran, zift; **~ ḳaranlıḳ** Katran karanlık.

Zift ḳaranlıḳ, yaġmurlı bir gecede ḫan oğluniñ yataġına bir baş yasap ḳoya, ḳiyafetlerini deñiştirip, bir usulnen ḳaravlaġan bekçilerniñ yanından keçip keteler, bir çoḳ kör soḳaḳlardan keçip,

şeerniñ ķale divarına keleler. “Zifiri karanlık, yağmurlu bir gecede han oğlunun yatağına bir baş yapıp koyar, elbiselerini değiştirerek bir şekilde nöbet tutan bekçilerin yanından geçip giderler.” -Altın Beşik Efsanesi.

ziftlemek Katranlamak, ziftlemek, katran sürmek.

ziftlememek *(olumsuz)* **ziftlemek**.

ziftlenmek Katranlanmak, ziftlenmek.

Ķıyış-ķonġur soķaķlar doġrultılıp, olarġa taş töşeldi, ziftlendi. “Eğri büğrü sokaklar düzeltilip, onlara taş döşendi, ziftlendi.” -Z. Kurtnezir - 1.

ziftlenmemek *(olumsuz)* **ziftlenmek**.

ziftletamamaķ Ziftletememek; krş. **ziftletip olamamaķ**.

ziftletmek *(ettirgen)* **ziftlemek**; Ziftletmek; **ziftletip olamamaķ** Ziftletememek; krş. **ziftletamamaķ**.

ziftletmemek *(olumsuz)* **ziftletmek**.

zigospora *(botanik)* Zigospor *(Döllenmiş spor. Bazı alg ve mantarlarda dişi ve erkek eşey hücresinin birleşmesiyle oluşan kalın duvarlı hücre, bir zigot)*.

zigota *(biyoloji)* Zigot.

zikir (zikri) 1. Anma, anılma, adı geçme, zikretme, zikredilme; anı, hatıra; **~ etmek** Zikretmek. 2. *(din)* Zikir *(Allah’ın adını art arda söyleyerek yapılan tapınma)*.

ziķıymet Değerli, kıymetli; krş. **ķıymetli**.

zil (zili) 1. Arka plan müziği. 2. Zil *(müzik aleti)*. 3. Zil; çıngırak *(eşya)*.

-Balanı da uyandırdılar, zil kibi bağırışalar! “-Çocuğu da uyanırdılar, zil gibi bağrışıyorlar!” -A. Odabaş.

zilif, (*ağızlarda* **zülüf**) 1. Kahkül, lüle, perçem, zülüf, bukle.

Zumrat apa başını aķ yavluķnen bağlaġan, samaylarından beyaz zilifleri çıķıp tura. “Zumrat teyze başını beyaz örtüyle bağlamış, şakağından beyaz zülüfleri çıkmış.” -M. Ablalimov.

zillet (-ti) Alçaklama, aşağılama, küçükleme, tahkir, tezlil; yüzkarası, rezalet, ayıp; krş. **masẖara etüv**; **rezalet**; **rezil**; **yuz ķarası**.

‘Mından ketiniz!’ ‘Mından ketiniz!’- Dep sopa sallay ķara kuç - zillet. “‘Buradan gidin!’ ‘Buradan gidin!’ Diye sopa sallıyor kara güç, zillet.” -Ş. Selim - 1.

zil-saroş *(konuşmada)* Kör kütük sarhoş, zil zurna sarhoş.

zimzotlı bk. **zinzotlı**.

zindan Zindan, hapis yeri.

Eger ondan vazgeçmese, lanet etecegini, atta ḳaranlıḳ zindanġa atacağını söylegen. “Eğer ondan vazgeçmezse, lanet edeceğini, hatta karanlık zindana atacağını söylemiş.” -Altın Beşik Efsanesi.

zinzotlı Tumturaklı, süslü püslü; alışılmamış, abartılı; garip, tuhaf; abuk sabuk, saçma sapan, muğlak, karmakarışık.

ziñkata Karmakarışıklık.

ziñka-ziñka: **~oynaylar** Dans (sıçrama, hoplama).

zira *(bağlaç)* Çünkü, zira; krş. **çunki**.

Zira oyle at, oyle kümüş sırmalı taḳım ve oyle ḳural o zamanda yalınız beklerde bulunmaḳ mumkün edi. “Zira böyle at, böyle gümüş sırmalı takım ve böyle silâh o dönemde yalnız beylerde bulunabilirdi.” -O. Akçokraklı - 1.

ziraat Tarım, ziraat, çiftçilik; krş. **çiftçilik**; **egincilik**.

ziraatçılıḳ (-ġı) Tarım, ziraat, çiftçilik; krş. **çiftçilik**; **egincilik**.

Ziraatçılıġı ep yuksele, ekinlerniñ bereketi yıl-yılda arta. “Ziraatçılığı sürekli yükseliyor, ekinleri bereketi yıldan yıla artıyor.” -Z. Kurtnezir - 1.

ziya Işık, ziya, nur; parıltı, parıldama; krş. **nur**; **şevḳ**; **ışıḳ**; **yarıḳ**.

Çunki içine ziya kirecek penceresi yoḳ edi. “Çünkü için ışık girecek penceresi yoktu.” -A. S. Ayvazov - 1.

ziyade 1. Daha çok, daha fazla. 2. Çok, pek, gereğinden çok, haddinden fazla; **~ beyaz** Çok beyaz. 3. En çok, en fazla, en ziyade, en.

Lâkin baḳ, sultan dostum, eger menden ziyade fiyat isteycek olsan, soñ işin fena olur! - dep, parmaḳ sallaġan. “Fakat bak sultan dostum, eğer benden fazla para isteyecek olursan, sonra senin için fena olur, diye, parmağını sallamış.” -Bekir Mustafa Masalı.

O, er şeyden ziyade ezannı yañlış oḳumaḳtan ḳorḳa edi. “O, her şeyden ziyade ezanı yanlış okumaktan korkuyordu.” -Cafer Seydamet.

ziyadeleşmek Artmak, büyümek, çoğalmak, yükselmek, ziyadeleşmek.

Ava biraz yatışıp, ḳar yaġuvı sakinlegen soñ, suvuḳ ziyadeleşti, ayazlar başladı. “Hava biraz yatışıp, kar yağışı sakinleştikten sonra, soğuk arttı, ayazlar başladı.” -Çerkez Ali - 1.

ziyafet (-ti) Ziyafet, kabul, ağırlama; krş. **sıy**.

-Nege kelir bellediniz, molla aḳam, barayımda, sizni bayramlıḳ evime ziyafetke çaġırayım, dep keldim, -dey. “-Niçin geldiğimi sandınız hocam,

gideyim de sizi bayram için evime kabul edeyim diye geldim, der.” - Kozlagan Kazan Masalı.

ziyalı Aydın, münevver, entelektüel; krş. **munever**.

Anam ozü cail, ama bilgili, ziyalı adamlarnı pek sevgen, urmet etken adam edi. “Annemin kendisi cahil, ama bilgili, aydın insanları çok seven, onlara hürmet eden biriydi.” -E. Umerov - 1.

ziyan Zarar, ziyan, mal kaybı; krş. **zarar**; **~ı yoḳ** Ziyanı yok.

Çunki, bu devirde barıp da bir saġanaḳ yaġmur yaġsa, bereketke buyük ziyan kele. “Çünkü bu zamanda gidip de bir sağanak yağmur yağarsa, berekete büyük zarar gelir.” -Çerkez Ali - 1.

ziyankâr 1. Ziyankar, çevresine zarar veren kimse, baltalayıcı. 2. Zararlı, muzır, dokunur, zarar verici; krş. **yaramaz**; **~ bocekler** Zararlı böcekler.

ziyankârca(sına) Ziyankarca.

ziyankârlıḳ (-ġı) Baltalama, harap etme.

ziyaret (-ti) 1. *(din)* Peygamberlerin, azizlerin, şeyhlerin mezarlarını ziyaret geleneği. 2. Ziyaret, uğrama, vizit; krş. **yoḳlav**; **~ kunleri** Ziyaret günleri.

Anan baban saġ ekende urmet et, Olgenden soñ ziyaret et. “Annen baban sağken hürmet et, Öldükten sonra ziyaret et.” -Atalar Sözü.

ziyaretçi Ziyaretçi.

ziy-çuv Bağırma, bağırtı; gürültü, patırtı, yaygara, şamata; krş. **şamata**.

Geceniñ bir vaḳıtında olġan bu ziyçuvniñ sebebini anlamaḳ maḳsadınen, Alim şu evniñ penceresi tübüne barıp, biraz vaḳıt diñlenip turġan. “Gecenin bir vaktinde olan bu gürültünün sebebini anlamak maksadıyla, Alim o evin penceresinin dibine gitmiş, biraz dinlemiş.” - Karakulak Hikayesi.

ziyet bk. **eziyet**.

ziynet 1. Süs, ziynet; krş. **ilvan**; **bezek**; **süs**. 2. Bezek, donatma, süsleme, gösteriş, süs. 3. Bezek, süs, ziynet, ornöman; krş. **ornek**. 4. Görkem, ihtişam, parlaklık, debdebe, azamet, tantana. ● **~ eşyası** Ziynet eşyası.

Çeçek omür ziynetidir. “Çiçek ömrün ziynetidir.” -Atalar Sözü.

ziynetlemek Bezemek, donatmak, süslemek, tezyin etmek; krş. **bezetmek**; **idvanlamaḳ**; **süslemek**.

Keniş zalġa kirgende ortada, adamlarġa bayram ruḥı bağışlamakta olġan yapalaḳ arçanı ziynetlemekte olġan ḳızlar birden ses-şamata koterdiler. “Geniş salona girdiğinde

ortada, insanlara bayram ruhu veren yayvan küçük ardıcı süslemekte olan kızlar birden çığlık attılar.” -U. Edemova - 2.

ziynetlengen Bezenen, süslenen.

ziynetlenmek Süslenmek, bezenmek.

ziynetli Süslü, zarif; debdebeli, ihtişamlı, muhteşem, parlak, şatafatlı, tantanalı, zengin.

Nenkecan ẖanum naḳışlı ve ziynetli divannıñ yastıḳları üzerine yavaşçıḳtan tayandı. “Nenkecan hanım nakışlı ve süslü divanın üstüne yavaşça yaslandı.” -O. Akçokraklı - 1.

ziynetsiz Süssüz, sade, sıradan, bayağı, adi.

ziyrek (-gi) Zeki, çabuk anlayan, anlayışlı, basiretli, ferasetli, akıllı, zeyrek, zihni çevik; krş. **zeki**; **zekâvatlı**; **idraḳlı**; **feim**.

O oldı-olalı çalımlı, ziyrek, işlek bir bala edi. “O oldum olası becerikli, zeki, çalışkan bir çocuktu.” -A. Hilmi.

ziyreklik (-gi) Kafa, zeyreklik, zihin çevikliği; krş. **tapḳırlıḳ**.

zlotıy *(tarih)* bk. **altın** (2).

zmeevik bk. **sarmal boru**.

znaçok bk. **işaretçik**.

zodiak *(astronomi)* Burç kuşağı, Zodyak *(Gök küresi yüzeyinde kuşak biçiminde bir alan. Güneş görünürde, bu kuşağın alanı boyunca derece derece yer değiştirerek bir yıl sonunda tekrar çıkış noktasına varır, bu kuşak üzerinde on iki takımyıldız sıralanmış olan on iki bölgeye ayrılır)*.

zodiakal *(astronomi)* Zodyak(s)i, burçlar(s)i.

zoḳarlamaḳ Birine azap, ıstırap vermek; birine çektirmek; birine işkence etmek; krş. **azaplamaḳ**; **ḳıynamaḳ**; **çekiştirmek**; **eziyetlemek**.

zoḳarlamamaḳ *(olumsuz)* **zoḳarlamaḳ**.

zoḳum bk. **zıḳım**.

zoḳumlamaḳ Alay etmek, istihza etmek, eğlenmek, tefe koymak, maskara etmek, dalga geçmek.

Ne yapsam, ẖusur tapıp, meni zoḳumlay edi. “Ne yapsam, kusur bulup, benimle alay ediyordu.” -Çerkez Ali - 1.

zoḳumlamamaḳ *(olumsuz)* **zoḳumlamaḳ**.

zolotnik (-gi) *(teknik)* Buhar çekmecesi.

zomburdamaḳ Mırıldanmak, homurdanmak, söylenmek; guruldamak.

zomburdamamaḳ *(olumsuz)* **zomburdamaḳ**.

zomburdı Mırıltı, homurtu, şikâyet; gurultu.

zomp-zomp *(yansıma)* Çalımlı bir eda ile; kurula kurula, kurumla; çalımla; gururla; kibirle, mağrur mağrur yürüyüş; **~ yurmek** Gururla yürümek.

zon *(tekstilcilik)* Beyaz keten.

zona Alan, bölge, saha, mıntıka.

Sport meydanları, yeşil zona içün ayrılġan yerlerde evler ḳuralar. "Spor meydanları, yeşil bölge için ayrılan yerlerde evler yapıyorlar." -İ. Abduraman - 1.

zonal Alan(s)i, bölge(s)i, bölgesel.

zond *(tıp, teknik)* Sonda.

zondlama, **zondlav** *(eylem adı)* **zondlamaḳ**.

zondlamaḳ Sondalamak, sondaj yapmak.

zondlamamaḳ *(olumsuz)* **zondlamaḳ**.

zooferma Zoolojik çiftlik.

zoofit Bitkisel hayvan.

zoogeografiya Zoocoğrafya, hayvan coğrafyası *(Hayvanların yeryüzündeki dağılış ve yayılışını, bunların yaşadıkları yere uymalarını, hayvan topluluklarını, hayvan bölgelerini araştıran, inceleyen, açıklayan bir coğrafya koludur)*.

zoogigiena Hayvan refahının, hayvan sağlığı ve üretkenliği üzerindeki etkilerini araştırma ve hayvan sağlığını, verimliliğini, cinsel aktivitelerini korumak için önlemler geliştirme.

zooḫimik Zookimya(s)i.

zooḫimiya Zookimya.

zoolog Zoolog, hayvanbilimci, zooloji uzmanı; bk. **zoologiyacı**.

Ya o ḫususta veterinarmı, zoologmı, bilmem ne maraz, dep yazılġan edi de? "Ya o konuda veteriner mi zoolog mu, bilmem ne maraz diye yazılmıştı." -E. Umerov - 2.

zoologik Zooloji(s)i, zoolojik.

zoologiya Zooloji, hayvan bilimi *(Biyolojinin hayvanların yapı, görev, davranış, hayat hikayeleri sınıflandırılmaları ve yeryüzündeki yayılışları ile uğraşan bir dalı)*.

zoologiyacı Zoolog, hayvanbilimci, zooloji uzmanı.

zoomorfik Zoomorfik, hayvan şeklinde.

zoomorfizm *(etnografya)* Zoomorfizm.

zoonoz *(tıp, veterinerlik)* Zoonoz.

zoopaleontologiya Zoolojik paleontoloji.

zoopark Hayvanat bahçesi, zoo; bk. **ayvanat bağçası**.

zoopsiḫologiya Hayvan psikolojisi, zoopsikoloji.

zoospora *(botanik)* Zoospor *(Kimi su yosunlarınınki gibi titrek tüyleri olup suda yüzen spor)*.

zooteḫnik 1. Hayvancılık uzmanı, zootekni mühendisi, zootekni uzmanı. 2. Zootekni(s)i, zooteknik.

Oḳuvını bitirgen soñ, kolḫozġa zooteḫnik olıp kelmege razı olsa, zarar etmez edik", –dep ḫayallandı. "Okulunu bitirdikten sonra çiftlikte zootekni uzmanı olmaya razı olsa zarar etmezdik, diye hayal kurdu." -M. Ablalimov.

zooteḫnika Hayvan yetiştirme tekniği, zooteknik.

Zooteḫnika feni dünyaġa kelmezden burun da bizim ecdatlarımız nesil ve cınıs işine ciddiy baḳıp kelgenler. "Zootekni bilimi dünyaya gelmeden önce de bizim atalarımız soy ve cins işine ciddi bakmışlar." -M. Ablalimov.

zor 1. Çetin, güç, zor, müşkül; krş. **aġır**; **ḳıyın**; **kuç**; **~nen** Zorla; **matematika mańa ~ kele** Matematik bana zor geliyor; **~ oldı** Zor oldu. 2. Zorlama, icbar; mecburiyet; **~ etmek** Mecbur etmek. 3. Güç, kudret, kuvvet; güçlü, kuvvetli, kudretli, zorlu; krş. **kuç(lü)**; **ḳuvet(li)**; **kuneşniñ zorını şiddetli yaġmur keser** Güneşin gücünü şiddetli yağmur keser. 4. *(ağızlarda)* Çaba, gayret, ceht.

Cailge söz anlatmaḳ, devege endek atlatmaḳtan zordır. "Cahile söz anlatmak, deveye hendek atlatmaktan zordur." -Atalar Sözü.

zoraki *(ağızlarda)* İstemeye istemeye, istemeyerek, zorla, mecburen, zorunlu olarak; bk. **zornen**; **ister-istemez**; **çar-naçar**.

zorba Zorba hükümdar, tiran; zalim, gaddar, cebbar, müstebit; krş. **zalım**.

zorbalamaḳ Zorbalık yapmak, zulmetmek, gaddarlık yapmak, zorlamak, kuvvet kullanmak, cebretmek.

zorbalamamaḳ *(olumsuz)* **zorbalamaḳ**.

zorbalıḳ (-ġı) Zulüm, baskı; şiddet, cebir; zorlama, icbar; mecburiyet.

Yer yuzüni zorbalıḳ ve cinayet biylegen ve bu deşetli ḳalabalıḳta vicdan davetine kimse ḳulaḳ asmaġan. "Yeryüzünü zorbalık ve cinayet sarmış ve bu dehşetli kalabalıkta vicdan davetine kimse kulak asmamış." -A. Osman - 2.

zorbalıḳsız Şiddete başvurmayan, şiddet içermeyen, şiddet karşıtı, şiddetsiz, şiddet kullanmadan, barışçı.

zor-belâ: *(topluluk)* **~nen** Güç bela; krş. **biñ bir kuçlüknen**.

Zor-belânen ayaḳ ustünde turġan Bekir, ceblerini ḳarıştırıp, tübünde unutılıp ḳalġan uç kuruşına çıḳarıp sultanġa uzatḳan da: -Al peyirini, - degen. "Zar zor ayakta duran Bekir, ceplerini karıştırıp, dibinde unutulup kalmış olan üç kuruşunu çıkarıp Sultan'a uzatmış ve: -Al peyini, demiş." -Bekir Mustafa Masalı.

Zore, **(Zöre**, **Zure)** *(astronomi)* Zühre, Venüs, Çulpan, Çoban yıldızı; krş. **Tañ yıldızı**; **Çoban yıldızı**; **Çolpan**.

zorlamaḳ Zorlamak, kuvvet kullanmak, cebretmek; krş. **zor etmek**.

Bu muḳaddes toprağımız zorlana bugun, / Eyvaḥ, dostlar, yaralandı Vatan türküsi. "Bu mukaddes toprağımız zorlanıyor bugün, / Eyvah, dostalar, yaralandı Vatan türküsü." -Ş. Selim - 1.

zorlamamaḳ *(olumsuz)* **zorlamaḳ**.

zorlaştırmaḳ Zorlaştırmak.

zorlaştırmamaḳ *(olumsuz)* **zorlaştırmaḳ**.

zorluḳ (-ġı) Güçlük, zorluk; sıkıntı, müşkül, müşkülat; engel, mania; darlık; krş. **kuçlük**; **kulfat**.

Ozüniñ sarġuşlıḳnen yapḳan areketi neticesinde ḳazıḳḳa oturacaġını aḳılı kesken, er şeyde, er yerde azırcevap olġan, iç bir vaḳıt aġır vaziyet ḳarşısında şaşıp ḳalmaġan Bekir, vaḳıt ḳaçırmay bu zorluḳnıñ astından çıḳmaḳnı da tüşüngen. "Kendinin sarhoşken yaptığı hareketin sonucunda kazığa oturacağını anlayan, her şeyde her yerde hazır cevap olan, hiçbir zaman zor durum karşısında şaşırıp kalmayan Bekir, vakit geçirmeden bu zorluğun altından kalkmanın çaresini düşünmüş." -Bekir Mustafa Masalı.

zorna *(ağızlarda)* Zorlukla, zorla, güçlükle; krş. **zar-zoruna**; **zornen**; **zor-topuz**.

zornen Zorlukla, zorla, güçlükle; krş. **zar-zoruna**; **zor-topuz**.

Zornen açḳan gul ḳoḳumaz. "Zorla açan gül kokmaz." -Atalar Sözü.

zor-topuz Zorlukla, zorla, güçlükle; krş. **zornen**; **zar-zoruna**.

Oġreneceġim! Zor-topuz, oġreneceġim! "Öğreneceğim! Zorla da olsa öğreneceğim!" -A. Hilmi.

zoruḳmaḳ Gerilmek, gergin bir hal almak.

zoruḳmamaḳ *(olumsuz)* **zoruḳmaḳ**.

Zöre bk. **Zore**.

zrazılar *(aşçılık)* Zrazy *(Sığır etinden hazırlanan bir yemek türü)*.

Zual *(astronomi)* Satürn, Zühal, Sekendiz *(Güneş sisteminden bir gezegen; Güneş'ten uzaklık sırasına göre temel gezegenlerin altıncısı, kütlesi*

bakımından da Jüpiter'den sonra ikincisidir).

zubçatka bk. **tişli çarḫ**.

zubr *(zooloji)* Avrupa bizonu.

zubrovka Hierochloe *(Buğdaygillerden genellikle tatlı küpü olarak bilinen bitkilerden bir cins)*.

Amma aḳay, bu erifçikniñ oyle bir ḳızçığı bar, dersiñ, bir yutum zubrovka! "Ama ağabey, bu herifçiğin öyle bir kızcağızı var, dersin, bir içim zubrovka!" -A. Osman - 2.

zugürt (-ti) Fakir, yoksul, varlıksız, sefil, ihtiyaç sahibi; krş. **yoḳsul**; **faḳır**; **fuḳare**.

zugürtlik (-gi) Parasızlık, züğürtlük, eli boşluk, sefil durum.

zuḫur bk. **zuur**.

zulfiḳar *(din)* Zülfikar *(Hz. Ali'nin kılıcı)*.

zul-ḫica Müslüman takviminin 12. ayı.

zul-ḳada Müslüman takviminin 11. ayı.

Zulḳarnayn *(tarih)* Zülkarneyn "iki boynuzlu" *(Büyük İskender'in takma adı)*.

zulmet 1. Karanlık; krş. **ḳaranlıḳ**. 2. *(mecaz)* Cehalet, cahillik, kara koyu gericilik, cehalet taraftarlığı.

Maşina geceniñ zulmet perdesini çıraḳlarınen yarıp, tez yure. "Araba gecenin karanlık perdesini yırtarak hızlı bir şekilde ilerliyor." -M. Ablalimov.

zulum (zulmu) Zulüm, baskı, şiddet, cebir, tiranlık, gaddarlık, istibdat; merhametsizlik, acımasızlık, boyunduruk; krş. **istibdat**; **eziyet**; **~ etmek** Zulmetmek; **zalımnıñ ~ı** Zalimin zulmü.

Lâkin zulumlarle saçın aġardı, Menḳıbeni yazıp, söyleyen ḳana?! "Lâkin zulümlerle saçın ağardı, Menkıbeni yazıp, söyleyen hani?" -Ş. Bektore - 1.

zulus Zulu(s)i, Zulu.

zulüf *(ağızlarda)* Kahkül, lüle, perçem, zülüf; bk. **zilif**.

zulüflıḫ *(etnografya)* Kırım'ın güney kıyısında kadınların şakaklarından sarkan saç lülesindeki gümüş kolye.

zulümat bk. **zulmet**.

zumbul *(botanik)* Zambak.

Er baarde yalıda / Açа lâle ve zumbul. / Guzelniñ nazik sesi / Ola baarge bulbül. "Her baharda yalıda / Açar lale ve sümbül. / Güzelin nazik sesi / Oluyor baharda bülbül." -R. Burnaş - 1.

zummer *(elektroteknik)* Vızlayıcı.

zumrut Zümrüt; **~ taşlı yuzük** Zümrüt taşlı yüzük.

Bu beşik temiz altından yasalġan, fil tişinen, ḳıymetli elmaz, zubercet, zumrut taşlarnen pek ustalıḳnen sırmalanġan eken. “Bu beşik saf altından yapılmış, fildişi ile kıymetli elmas, zebercet, zümrüt taşları ile çok ustalıkla işlenmiş imiş.” -Altın Beşik Efsanesi.

zurafe *(zooloji)* Zürafa.

Zure bk. **Zore**.

zurna Zurna *(Keskin bir ses çıkaran ve çoğu zaman davulla ya da dümbelekle birlikte çalınan bir nefes çalgısı)*.

Bir davul, iki zurna, / Vallaḫi, ḳafanı sarsıtırlar. “Bir davul, iki zurna, / Vallahi, kafanı patlatır!” -S. A. Özenbaşlı.

zurnacı *(müzik)* Zurnacı.

zuur Belirme, tezahür, zuhur, ortaya çıkma, doğma, doğuş, meydana gelme, hasıl olma; krş. **asıl olmaḳ**; **peyda olmaḳ**.

Aşaġida zuur etken vaḳianı men guya tüşümde kormekte edim. “Aşağıda olan olayı ben sanki rüyamda görmekteydim.” -A. Osman - 2.

zuvmaḳ Kaçmak, kaçıp kurtulmak; krş. **zıpmaḳ**; **taymaḳ**.

Birevler nevbetçilik vaḳıtı kelgende komandirovkaġa zuvalar. “Birileri nöbetçilik sırası geldiğinde memuriyete gidiyorlar.” -A. Osman - 1.

zülüf *(ağızlarda)* Kahkül, lüle, perçem, zülüf; bk. **zilif**; **zulüf**.

zümre 1. Grup. 2. Sınıf, cins, kategori. 3. Alem (bitkiler).

zümreviy Grup halinde.

züngi bk. **zengi**.

Sizge faydasız ayaḳnı / Ḳırmasın da züngiler / Yeller eser, ḳum savurılır, / Dünyalar baştan devrilir. “Size faydası olmayan ayağı, / Kırmasın da süngüler. / Yeller eser, kum savrulur, / Dünyalar baştan devrilir.” -Tahirnen Zore Destanı.

züyd 1. Güney, lodos. 2. Kıble.

zvenevoy Grup başı, ekip başı, lider.

zveno Bakla, halka; ekip, grup; bölüm, kısım, cüz.

Abdulkerim bu sesni tanıdı ve ister-istemez zveno uçünci smenada çalışıp başlaġan kunlerniñ birinde olġan vaḳianı ḫatırladı... “Abdülkerim bu sesi tanıdı ve ister istemez bölümün üçüncü vardiyasında çalışmaya başladığı günlerin birinde olan olayı hatırladı...” -İ. Abduraman - 1.

zvukoryad *(müzik)* Ses sırası; ölçü.

SONUÇ

Kırım-Tatar Türkçesi, bugün UNESCO'nun Tehlike Altındaki Diller Atlası'nda "ciddi tehlike altında" kategorisinde yer almaktadır. Kırım-Tatar Türkçesinin konuşur sayısı ile ilgili net bir bilgi bulunmamakla beraber bu sayının 100.000'i geçmeyeceği yönünde tahminler yer almaktadır. Özellikle genç nesil arasında yaygın olarak Rusça kullanılmaktadır. Kırım-Tatar Türkçesi daha çok yaşlılar tarafından kullanılmaktadır. Böylelikle Kırım-Tatar Türkçesinin sosyal olarak işlevleri azalmaktadır.

Ölmekte olan bir dil olmasına rağmen Kırım-Tatar Türkçesinin sözlük yapısı (sözlüğü) çok zengindir ve önemli bir kaynak durumundadır. Çalışmamıza başladığımız 2014 yılında Türkiye Türkolojisinde belli dil çalışmaları yapılmış olsa da Kırım-Tatar Türkçesinin kapsamlı bir sözlüğü hazırlanmamıştı. Bu nedenle hem bu alandaki eksikliği gidermek hem de üzerinde dil incelemesi yapmak amacıyla tez konumuz "Kırım-Tatar Söz Varlığı" olarak belirlenmiştir.

"Kırım-Tatar Söz Varlığı" başlıklı çalışmanın en önemli sonucu yaklaşık 50.000 madde ve 9.000 örnek alıntıyı içine alan açıklamalı-ansiklopedik Kırım-Tatar Türkçesi Sözlüğüdür. Sözlüğün malzemesi üzerinde gerçekleştirilen dil incelemesi neticesinde birtakım sonuçlara vardık. Bunları maddeler halinde şöyle verebiliriz:

- Yapılan tarama sonucunda elde edilen eş anlamlı sıfatlar esas malzeme olmuştur ve beş kavram üzerinden eş anlamlılık zenginliği gösterilmeye çalışılmıştır. Yapılan kesitte bile bazen kökenleri farklı olan sekiz ayrı kelimenin aynı kavrama hizmet ettiği görülmüştür. Kendi sözleri arasında olduğu gibi, Arapça ve Farsçadan yaptığı alıntılar dolayısıyla Kırım-Tatar Türkçesi alıntı sözler arasında da eş anlamlılık konusunda bize bol örnek vermiştir. İncelemenin ardından temelde alıntı kelimelerle yerli kelimelerden kaynaklanan eş anlamlılığın Kıpçakça ile Oğuzcanın kesişme noktası gibi meydana gelen ve karışık bir yazı dili olan Kırım-Tatar Türkçesinde doğal olarak daha çeşitli ve zengin olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

- Kırım-Tatar söz varlığında yer alan eylemlerin çok anlamlılık açısından gelişmiş olduğu görülmektedir. Taranan 701 eylemin 56 adeti yüksek çok anlamlılık, 645 adeti düşük çok anlamlılık göstermektedir. Yüksek çok anlamlılık gösteren eylemlerden on tanesi geçmişten günümüze kazandıkları anlam değerleri verilerek örnek olarak incelenmiştir. İncelenen 10 adet yüksek çok anlamlılık gösteren eylemde Kırım-Tatar Türkçesi için verilen anlamlar, tek bir anlamdan gelişmektedir. Bu eylemlerin

"Açmak, almak, bakmak, varmak, basmak, batmak, çıkmak, geçmek, dinlenmek, vurmak" ön anlamlarından yan anlamlar oluşarak doğduğu anlaşılmaktadır.

- Kırım-Tatar Türkçesinin bütün söz varlığı, konularına göre (tematik) şu dağılımı göstermektedir:

1. ANATOMİ: 174
2. ASKERLİK: 190
3. ASTRONOMİ: 93
4. AŞÇILIK: 199
5. BAKTERİYOLOJİ: 58
6. BALIKÇILIK: 55
7. BİYOLOJİ: 154
8. BOTANİK: 688
9. COĞRAFYA: 171
10. DENİZCİLİK: 68
11. DİL BİLİMİ VE DİL BİLGİSİ: 303
12. DİN: 161
13. EDEBİYAT: 77
14. ELEKTROTEKNİK: 70
15. ETNOGRAFYA: 182
16. FARMAKOLOJİ: 52
17. FELSEFE: 107
18. FİZİK: 230
19. HAKARET-KÜFÜR: 55
20. HUKUK: 118
21. İNŞAATÇILIK: 111
22. JEOLOJİ: 48
23. KİMYA: 262
24. MADENCİLİK: 60
25. MALİYE-EKONOMİ-MUHASEBE: 82
26. MATEMATİK: 233
27. MEKANİK: 54
28. MİNERALOJİ: 61

29. MÜSLÜMANLIK: 150
30. MÜZİK: 282
31. POLİTİKA-SİYASET: 81
32. SANAT: 127
33. SPOR: 134
34. ŞİİR: 100
35. TARİH: 307
36. TEKNİK: 201
37. TIP: 391
38. TİYATRO: 71
39. ZİRAAT-TARIM: 157
40. ZOOLOJİ: 540

- Yukarıdaki terimlere bakıldığında Kırım-Tatar Türkleri arasında zengin bir botanik ve zooloji terminolojisi geliştiği görülmektedir. Eski Türklerin göçebe olarak hayvan sürüleri yetiştirmekle yaşayıp kendi ihtiyaçlarını karşılayacak kadar da ekincilikle uğraşmaları nedeniyle bitki ve hayvan terimlerinin önde gelmesi doğaldır.
- Askerlik, astronomi, bakteriyoloji, biyoloji, denizcilik, dil bilimi ve dil bilgisi, elektroteknik, felsefe, fizik, jeoloji, kimya, madencilik, mekanik, mineraloji, müzik, politika-siyaset, spor, teknik, tıp, tiyatro terimlerinin daha çok Rusçadan alındığı görülmektedir.
- Hukuk, hakaret-küfür, maliye-ekonomi-muhasebe, şiir, tarih terimleri daha çok Osmanlıcadan alınmıştır.
- Anatomi, aşçılık, balıkçılık, botanik, coğrafya, etnografya, tarım terimleri ise milli sözlerden oluşmaktadır.
- Edebiyat, farmakoloji ve sanat terimlerinde Rusça ve Osmanlıca alıntıların oranı yakındır.

➢ Çalışmamızda yer alan 410 atasözünün dil ve üslup özelliklerine baktığımızda,

- Atasözlerinin bir veya iki cümleden oluştukları görülmektedir. Şekil bakımından kısa, anlam bakımından etkililerdir.

- Atasözlerinde söz ustalığı göze çarpmaktadır. Söz sanatlarından aliterasyon, akis, cinas, intak, kinaye, mecaz, mübalağa, seci, tenasüp, teşbih, tevriye, tezat kullanılmıştır.
- Atasözlerinin büyük çoğunluğunda geniş zaman ve emir kipi kullanılmıştır.
- Atasözlerinde kısalık önemli olduğu için edat, bağlaç türünden kelimeler fazla kullanılmamıştır.
- İki cümleli atasözlerinde ölçü ve kafiye kullanılmıştır.
- Atasözlerinin konularına baktığımızda, vatan, yiğitlik, aile, kadın, çocuk, komşuluk, dostluk ve düşmanlık, sevgi, görgü kuralları, terbiye, bilgi, sağlık, ölüm, baht, tembellik ve çalışkanlık, ekonomi, tarım ve hayvancılık, açlık ve kıtlık, tabiat ve evren, iklim ve takvim, hayvanlar vb. konular yer almaktadır.

➢ Ağızlarda tespit edilen 2926 kelime incelendiğinde;

- Özellikle çöl ağzında görülen y->c- değişmesi edebî dilde yaygın değildir: yapıḳ > cabıḳ, yapınmaḳ > cabınmaḳ;
- Kırım-Tatar Türkçesinde alıntı kelimelerde bulunan kelime başındaki, ortasındaki ve sonundaki /h/ sesinin sistemli düşmesi edebî dilin özelliğidir. Ancak az da olsa ağızlarda da görülmektedir: acı < Ar. hacc, asretlenmek < Ar. hasret;
- Kırım-Tatar Türkçesi ağızlarında kelime başında bulunan ötümsüz /t/ ünsüzü genellikle korunur. Ancak ötümlüleştiği örneklere de rastlanmaktadır. Özellikle güneyde Oğuz Türkçesinin etkisiyle bu örnekler daha fazla görülmektedir.: til > dil, tilek > dilek;
- Kırım-Tatar ağızlarında kelime başında bulunan ötümsüz /k/ ünsüzü genellikle korunmakla beraber, özellikle Güney ağzında ötümlüleştiği örnekler bulunmaktadır. Edebî dilde ise bazı istisnalar dışında korunmaktadır: keç > geç, kerek > gerek;
- Bazı sözlerde kelime başında b > p değişimi görülmektedir: baḳla > paḫla, basma > pasma;
- Kırım-Tatar Türkçesi kuzey ağzında kelime başındaki f sesi p'ye dönüşür: faḳat > paḳat, fal > pal;
- Özellikle güney ağzında kelime başında /ḳ/ sesi sızıcılaşarak /ḫ/ olur: ḳabaḳ > ḫabaḫ, ḳader > ḫader;
- Kelime sonu art damak "ḳ" sesi güney ağzında sızıcılaşarak "ḫ" olur: bıraḳmaḳ > biraḫmaḫ, dayamaḳ > dayamaḫ;

- Oğuz Türkçesinin etkisiyle güney ağzı /b/ sesini sızıcılaştırarak /v/ yapar: bar > var, bergi > vergi;
- Edebî dilde kelimenin ön sesinde yer alan "ç" sesinin Kuzey ağzında sızıcılaşarak "ş" olduğu görülmektedir: çıḳarmaḳ > şıġarmaḳ, çilapçi > şılapçı;
- Edebi dilde kelime başında /m/ ile başlayan bazı sözlerin özellikle güney ağzında /b/ ile başlayan şekillerine rastlanmaktadır. Ancak kelime başındaki bu /b/'lerin sonunda n sesi olan bazı sözlerde /m/'ye döndüğü görülür: bana > maa, beñ > meñ, biñ > miñ.

Bugün Türkiye'de azımsanmayacak bir Kırım-Tatar göçmen grubu vardır. İki yüz yıldır milyonlarca Kırım Tatarı öz yurtlarından ülkemize göçlerle gelip yerleşerek milletimizin de üyesi olmuştur. 19 Nisan 1783'te Çariçe II. Yekaterina'nın yayınladığı bir manifesto ile Kırım Hanlığının ortadan kalktığını ve onun arazilerinin Rusya İmparatorluğuna ilhak edildiğini ilan etmesiyle Tatarların Osmanlı imparatorluğuna kitle halinde göçleri başlamıştır. Bu göçler özellikle Kırım Savaşından sonra artmıştır. Ana yurt Kırım'da siyasi ve idari sorunlar günümüzde de sürmektedir.

Türkiye'de Emel Mecmuası gibi dergi yayımcılığı yıllarca sürmüş, Cengiz Dağcı'nın çok okunan romanları defalarca yayımlanmış, Sovyetler Birliği'nin dünyada adı bilinen mahpusu Mustafa Cemiloğlu ve on yıllardır dile getirdiği Kırım davası her zaman kamuoyunda canlı halde kalmış olsa da ülkemizde kalabalık bir kitle oluşturan Kırım-Tatar kökenli yurttaşlarımızın yararlanacağı dil öğretim kılavuzları, özgün edebiyat antolojileri ve kapsamlı bir sözlük yoktur. Bu çalışmaya da özellikle bu türden bir katkı oluşturabilmek gayesiyle başlamıştık. Bütün Türk Dünyasına, ortak değerler olan "dilde, fikirde, işte birlik" şiarını ilham eden Gaspıralı İsmail Bey'in vatanında bugün ölüm tehlikesi altında bulunan Kırım Tatar Türkçesi için bu çalışmanın her düzeyden araştırmaya ihtiyaç duyulan bilgi ortamına bir katkı olması tek dileğimizdir.

KISALTMALAR VE KAYNAKLAR

Kısaltmalar

Ar. Arapça

CC bk. Grönbech, K.

DLT bk. Kâşgarlı Mahmûd.

Erm. Ermenice

ET Eski Türkçe

Far. Farsça

KB bk. Arat R. R.

Rum. Rumca

Genel Kaynaklar

Acar, K. (2001), *Kırımlı Bekir Sıdkı Çobanzade (Dilciliği ve Edebiyat Araştırmacılığı)*, Türk Dil Kurumu Yayınları: 791, Ankara.

Aka, İ. (2009), *Türk Dünyası Tarihi*, Ege Üniversitesi Yayınları, İzmir.

Akpınar, Y. (2007), *İsmail Gaspıralı Seçilmiş Eserleri: I (Roman ve Hikayeleri)*, Ötüken Neşriyat, Ankara.

Akpınar, Y. (2008), *İsmail Gaspıralı Seçilmiş Eserleri: II (Fikri Eserleri)*, Ötüken Neşriyat, Ankara.

Akpınar, Y. (2001), "Gaspıralı'nın Türk Diline Bakışı", *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, (12/1), 385-408.

Aksan, D. (2016), *Anlambilim*, Bilgi Yayınevi, Ankara.

Aksan, D. (2000), *En Eski Türkçenin İzlerinde*, Simurg Yayıncılık, İstanbul.

Aksan, D. (2004), "Eşanlamlılık Sorunu ve Türk Yazı Dilinin Eskiliğinin Saptanmasında Eşanlamlılardan Yararlanma", *Dilbilim ve Türkçe Yazıları*, Multilingual Yayınları, İstanbul, s. 157-168.

Aksan, D. (2007), *Her Yönüyle Dil (Ana Çizgileriyle Dilbilim)*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.

Aksan, D. (1987), *Türkçenin Gücü*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara.

Aksan, D. (2004), *Türkçenin Sözvarlığı*, Engin Yayınevi, Ankara.

Arat, R. R. (1979), *Kutadgu Bilig III - İndeks*, (Neşre hazırlayanlar: K. Eraslan, O. F. Sertkaya, N. Yüce), Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları: 47, İstanbul.

Asanov, Ş. A.; Garkavets, A. N.; Useinov, S. M. (1988), *Kırım Tatarca - Rusça Lugat*, Radyanska Şkola, Kiyev.

Aydın, A.; Adzhumerova, R. (2014), "Kırım Halk Yırlarında Belli Başlı Ses Özellikleri", *TÜRÜK Dergisi,* Y:2, S:4, s. 197-218.

Aydıngün; A., İ. (2004), *Kırım Tatarlarının Vatana Dönüşü*, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara.

Baskakova, N. A.; Zayonçkovskogo, A.; Şapşala S. M. (1974), *Karaimsko-Russko-Polskiy Slovar*, Russkiy Yazık, Moskva.

Berta, A. (1998), "18 West Kipchak Languages", *The Turkic Languages* (Edited by: Csato, Eva A.; Johanson, Lars), Routledge, London and New York.

Bosnalı, S.; Eker, S.; Erdem, M.; Erdağı Doğu, B.; Koca Sarı, S. (2016), "Tehlikedeki Diller: Temel Kavramlar", *Tehlikedeki Türk Dilleri I. Kuramsal ve Genel Yaklaşımlar*, (Yayımcılar: S. Eker, Ü. Ç. Şavk), "Ahmet Yesevi Üniversitesi", Ankara-Astana, s. 1-75.

Çeltik, H.; Kurnaz C. (2012), *Osmanlı Dönemi Kırım Edebiyatı*, Kurgan Edebiyat Yayınları, Ankara.

Çeneli, İ. (1997), *Kırım Tatarcasında Yapım Ekleri* (Çev. Mustafa Argunşah), Türk Dil Kurumu Yayınları: 677, Ankara.

Çobanoğlu, Ö. (2004), *Türk Dünyası Ortak Atasözleri Sözlüğü*, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara.

Çobanzade B. (2009), *Kırım Tatar İlm-i Sarfı* (Hzl. Nariman Seyityahya), Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.

Devlet, N. (1983), "Lenin Bayrağı Gazetesi'nin 25. Yılı ve Kırım Türk Kültürünün Bugünkü Durumu", *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, S:22, s. 82-90.

Devlet, N. (1989), *Çağdaş Türk Dünyası*, Marmara Üniversitesi Yayınları No: 475, İstanbul.

Devlet, N. (1996), "XX. Yüzyılda Tatarlarda Milli Kimlik Sorunu", *Belleten*, C: LX, S: 227, s. 191-202.

Devlet, N. (1999), *Rusya Türklerinin Milli Mücadele Tarihi (1905-1917)*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.

Doerfer, G. (1995), "Kırım Tatarcası", (Çev. Mustafa Argunşah), *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi,* S.: 94, Şubat, s. 177-203.

Doğan, N. (2011), "Türkiye Türkçesi Fiillerinde Eş Anlamlılık", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt: 4, Sayı: 19, s. 78-88.

Eraslan, K. (2012), *Eski Uygur Türkçesi Grameri*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.

Eren, H. (1979), "Türklerde Ekinciliğin Gelişmesine Katkılar", *Türkoloji Dergisi*, C:8, S:1, s. 1-28.

Eren, H. (1999), *Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü*, Bizim Büro Basım Evi, Ankara.

Fisher, A. (2009), *Kırım Tatarları*, Selenge Yayınları, İstanbul.

Ganiyeva, E. S. (2009), *KırımTatar Tili Leksikografiyası: Tarihı ve Bugünki Alı*, Kırım Müendislik ve Pedagogika Universiteti, Akmescit.

Gorâinov, A.; Mireyev, V. (2013), *Zemaneviy Rusça-Kırımtatarca Lugat*, Feniks İşhanesi, Akmescit.

Grönbech, K. (1942), Komanisches Wörterbuch, Türkischer wortindexzu Codex Cumanicus, Einar Munksgaard, Kopenhagen [Türkçe Çev. Aytaç K. (1992) *Kuman Lehçesi Sözlüğü-Codex Cumanicus'un Türkçe Sözlük Dizini*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara].

Gülensoy, T. (2007), *Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü*, Ankara: "Türk Dil Kurumu Yayınları".

Gültek, V. (2012), *Rusça-Türkçe Sözlük*, Multilingual Yayınları, İstanbul.

Hablemitoğlu, Necip (2002), *Kırım'da Türk Soykırımı*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul.

Hammer, J. V. (2013), *Kırım Hanlığı Tarihi*, İnsan Yayınları, İstanbul.

Hülagü, M. (2004), *Kırım Hanlığının Kuruluşu ve Türk-Rus İlişkilerindeki Yeri (1441-1783)*, Uluslararası Türkoloji Sempozyumu, TİKA (Türk İşbirliği ve Kalkınma İdaresi Başkanlığı), Simferepol.

İmer, K.; Kocaman A.; Özsoy S. (2011), *Dilbilim Sözlüğü*, Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, İstanbul.

İnalcık, H. (2017), *Kırım Hanlığı Tarihi Üzerine Araştırmalar*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.

İnalcık, H. (2002), "Kırım Hanlığı", *İslam Ansiklopedisi*, Türk Diyanet Vakfı, c: 25, Ankara 2002, s. 450.

Karaağaç, G. (2005), *Dil, Tarih ve İnsan,* Akçağ Yayınları, Ankara.

Karaağaç, G. (2013), *Dil Bilimi Terimleri Sözlüğü,* Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.

Karaağaç, G. (2015), *Türkçenin Alıntılar Sözlüğü*, Akçağ Yayınları, Ankara.

Karahan, S. O. (2012), *Dobruca Kırımtatar Ağzı Sözlüğü*, Romanya.

Kâşgarlı, M. (1999), *Divanü Lûgat-it-Türk* (Çev. B. Atalay), Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.

Kerim A., L. (1996), *Tatarca-Türkçe-Romence Sözlük*, Romanya.

Kerim, Y. (2006), *Kuçuk-Uzen Tarih, Etnografiya*, Dolya Neşriyatı, Akmescit.

Kerim, Y. (2009), *Ulu-Uzen ve Ulu Uzenliler*, Kırımdevokuvpedneşir Neşriyatı, Simferopol.

Kerim, Y. (2011), *Kuru-Uzen Zamanlar, İnsanlar, Takdirler*, Kırımdevokuvpedneşir Neşriyatı, Simferopol.

Kırbaç, S. (2012), *Kırım-Tatar Atasözleri*, Doğu Kitabevi, İstanbul.

Kırımlı, H. (2002), "Rus İdaresi Dönemi", *İslam Ansiklopedisi*, Türk Diyanet Vakfı, c: 25, Ankara 2002, s. 458-465.

Kırımlı, H. (2010), *Kırım Tatarlarında Milli Kimlik ve Milli Hareketler*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.

Kireççi, M. A.; Tezcan S. (2015), *Kırım'ın Kısa Tarihi*, Ahmet Yesevi Üniversitesi, Ankara.

Korkmaz, Z. (2007), *Gramer Terimleri Sözlüğü*, Türk Dil Kurumu, Ankara.

Kurat, A. N. (1972), *IV-XVIII. Yüzyıllarda Karadeniz Kuzeyindeki Türk Kavimleri ve Devletleri*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.

Lyons, J. (1983), *Kuramsal Dilbilime Giriş* (Çev. A. Kocaman), Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.

Magocsi, P. R. (2017), *Şu Mübarek Topraklar Kırım ve Kırım Tatarları* (Çev. Ferit Burak Aydar), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.

Maşkaraoğlu, S. (2018), "Kırım-Tatar Söz Varlığında Bazı Eş Anlamlı Sıfatların Kullanımı Üzerine Notlar", *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, S: 45, s. 105-125.

Memetov A. M. (2006), *Zemaneviy Kırımtatar Tili*, Simferepol.

Mustafayev, E. M.; Şçerbinin V. G. (1996), *Büyük Rusça-Türkçe Sözlük*, Multilingual Yayınları, İstanbul.

Orkun, H. N. (2011), *Eski Türk Yazıtları*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.

Ölmez, M.; Tekin, T. (2003), *Türk Dilleri*, Yıldız Dil ve Edebiyat Dizisi: 2, İstanbul.

Öner, M. (1998), *Bugünkü Kıpçak Türkçesi*, Türk Dil KurumuYayınları, Ankara.

Öner, M. (2004), *Tatar Atasözleri*, İdil Ural Türkleri Kültür ve Yardımlaşma Derneği Yayınları, İstanbul.

Öner, M. (2012), "Türkçe yal 'dinlenme; izin; ücret' ve Çok Anlamlılık", *VII. Türk Dili Kurultayı*, Ankara.

Öner, M. (2015), *Kazan-Tatar Türkçesi Sözlüğü*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.

Özden, H. İ. (2014), "Türkiye Türkçesinde Eş Anlamlılık ve Örtmece (Tabu) Kelimelerin Eş Anlamlılık İçindeki Yeri, *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi 16 (Özel Sayı I)*, s. 160-165.

Özönder, S. B. (1996), *'Alį Şįr Nevāyį Muĥākemetü'l-Luġateyn İki Dilin Muhakemesi*, TDK: 656 Alî-Şîr Nevayî Külliyatı: 15, Ankara.

Özyetgin, M. (1996), *Altın Ordu, Kırım ve Kazan Sahasına Ait Yarlık ve Bitiklerin dil ve Üslûp İncelemesi*, Türk Dil Kurumu Yayınları: 658, Ankara.

Rıdvan, A. İ. (2012), *Tevarih-i Deşt-i Kıpçak 'an Hıtta-i Kırım veya Tevarih-i Tatar Hanan-ı Kadim ve Ahval-i Deşt-i Kıpçak*, (Haz. M. Akif Erdoğru, Selçuk Uysal), Ege Üniversirtesi Yayınları, İzmir.

Rorlich, A. A. (2000), *Volga Tatarları*, İletişim Yayınları, İstanbul.

Samoyloviç A. M. (1960), "Kırım Tatar Yazı Dilinin Tarihçesi" (çev. Rasime Uygun), *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten*, s. 373-379.

Saray, M. (1998), *Türk-Rus Münasebetlerinin Bir Analizi*, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları: 3094, İstanbul.

Sarı, S. K. (2016a), "Tehlikedeki Dil Olgusunu Ortaya Çıkaran Etkenler ve Tehlikedeki Türk Dilleri", *Tehlikedeki Türk Dilleri I. Kuramsal ve Genel Yaklaşımlar*, (Yayımcılar: S. Eker, Ü. Ç. Şavk), Ankara-Astana: "Ahmet Yesevi Üniversitesi", s. 207-224.

Sarı, S. K. (2016b), "Tehlikedeki Türk Dilleri: Genel Bir Bakış", *Tehlikedeki Türk Dilleri I. Kuramsal ve Genel Yaklaşımlar*, (Yayımcılar: S. Eker, Ü. Ç. Şavk), "Ahmet Yesevi Üniversitesi", Ankara-Astana, s. 227-291.

Savran, H. (2009), *Kırım Tatar Türkçesi (Dil Özellikleri-Metinler-Sözlük)*, Roza Yayınevi.

Saydam, A. (1997), *Kırım ve Kafkas Göçleri (1856-1876)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.

Sevortyan, E. V. (2001), "Kırım Tatarcası" (Çev. Minara Aliyeva), *Ege Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, S.: X, 329-354.

Smirnov, V. D. (2016), *Osmanlı Dönemi Kırım Hanlığı*, Selenge Yayınları, İstanbul.

Şirin, H. (2006), *Başlangıcından Günümüze Türk Yazı Sistemleri*, Akçay Yayınları, Ankara.

Şirin, H. (2010), *Köktürk ve Ötüken Uygur Kağanlığı Yazıtları Söz Varlığı İncelemesi*, Konya: "Kömen Yayınları".

Tavkul, U. (2000), *Karaçay-Malkar Türkçesi Sözlüğü*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.

Taymas, A. B. (1955), "Kırımlı Bekir Çobanzade'nin Şiirleri", *Türkiyat Mecmuası*, C: XII, s: 23-44.

TDK (2005), *Türkçe Sözlük*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.

Tekin, Ş. (1972), "Metinlere Dayanarak Eski Türklerde Göçebe (= Ötüken) ve Şehir (= Hoçu) Medeniyetlerinin Tahlili", *Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Araştırma Dergisi*, S: 3, Ankara, s: 35-60.

Tekin, T. (1997), "Eşanlamlılık ve Kullanılış (I-II)", *Türkoloji Eleştirileri*, Simurg Yayınları, Ankara, s. 113-123.

Tekin, T. (2010), *Orhon Yazıtları*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.

Tellioğlu, İ. (2016), "Kırım'daki Türk Varlığının Tarihi Gelişimi", *The Journal of Academic Social Science Studies*, N:51, S: 1-13.

Toparlı, R.; Vural, H.; Karaatlı, R. (2007), *Kıpçak Türkçesi Sözlüğü*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.

Uçar, A. (2009), *Türkçe Eylemlerde Çok Anlamlılık: Uygunluk Kuramı Çerçevesinde Bir Çözümleme*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dilbilim Anabilim Dalı Doktora Tezi.

Ullman, S. (1978), "Anlambilimi" (çev. A. Kocaman), *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi: Dil Yazıları Özel Sayısı XXXVIII*, 324, s. 355-363.

Useinov, S. M. (2005), *Kırım Tatarca-Rusça Lugat*, Simferopol.

Useinov, S. M. (2006), *KırımTatarca-Rusça-Ukraince Lugat*, Simferopol.

Ülküsal, M. (1980), *Kırım Türk-Tatarları (Dünü-Bugünü-Yarını)*, Baha Matbaası, İstanbul.

Vardar, B. (2002), *Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü*, Multilingual Yayınları, İstanbul.

Yaman, E. (2016), "Türkçenin Güncel Söz Varlığı", *Milli Eğitim*, S: 210, s. 85-91.

Yüksel, Z. (1998), "Kırım Türkleri Edebiyatı", *Türk Dünyası El Kitabı*, Edebiyat (Türkiye Dışı Türk Edebiyatları), C. 4, Ankara, s. 259-303.

Yüksel, Z. (2007), "Kırım-Tatar Türkçesi", *Türk Lehçeleri Grameri* (Editör: Ahmet B. Ercilasun), Akçağ Yayınları, Ankara.

Yüksel, Z. (1989), *Polatlı Kırım Türkçesi Ağzı*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları: 99, Ankara.

Zenkovsky, A. S. (1953), "A Century Of Tatar Revival", *The American Slavic and East European Review*, Vol. 12, No. 3, pp. 303-318, Cambridge University Press.

http://www.unesco.org/culture/languages-atlas/en/atlasmap/language-id-342.html.

Örnek Taranan Kaynaklar

Abdulla Latifzade-1	TDTEA-13.
Abdulla Latifzade-2	*Kuneşten Bir Parça, Kırım-Tatar Şiiriyeti Antologiyası*, XIII-XX. asırlar, (tertip eticiler: Mıkola Miroşnıçenko-Yunus Kandım), Kiyev, 2003, 244-254.
Abdurrahman Kadrizade	TDTEA-13.
Abdülhakim Hilmi (Altaylı)	TDTEA-13.
Abidullah Odabaş	TDTEA-13.
Ablay Şamil Çongarlı	TDTEA-13.
Akıllı Kirpi ve Ayneci Tilki	*Masallar*. TDTEA-13.
Alimnin Eziyetlenmesi	*Hikayeler*. TDTEA-13.
Aliye Veliyullah	TDTEA-13.
Allah Kısmet Etse	*Latifeler*. TDTEA-13.
Altın Alma	*Masallar*. TDTEA-13.
Altın Başnen Hıyar Baş	*Masallar*. TDTEA-13.
Altın Beşik	*Efsaneler*. TDTEA-13.
Amdi Giraybay-1	TDTEA-13.
Amdi Giraybay-2	*Kuneşten Bir Parça, Kırım-Tatar Şiiriyeti Antologiyası*, XIII-XX. asırlar, (tertip eticiler: Mıkola Miroşnıçenko-Yunus Kandım), Kiyev, 2003, 322-328.
Amet Akay Orucu Yavaşlatıyor	*Latifeler*. TDTEA-13.
Amet Mefayev	*Kuneşten Bir Parça, Kırım-Tatar Şiiriyeti Antologiyası*, XIII-XX. asırlar, (tertip eticiler: Mıkola Miroşnıçenko-Yunus Kandım), Kiyev, 2003, 434-446.

Asan Sabri Ayvazov-1	TDTEA-13.
Asan Sabri Ayvazov-2	*Ḳarılġaçlar Duası, Kırım-Tatar Nesirinin Antologiyası*, XIV-XX. asırlar, (tertip eticiler: Mıkola Miroşnıçenko-Yunus Kandım), "Etnos" Neşriyat, Kiyev, 2005, 203-224.
Aşık Garip	*Destanlar*. TDTEA-13.
Atalar Sözü	*Atalar Sözleri*. TDTEA-13.
Aydamaklar Kobası Kızıltaş	*Efsaneler*. TDTEA-13.
Ayder Osman-1	Atıcı Abdulkadir, *Yıldız Dergisi - Kırım Türkçesi Derlemeleri I, Giriş-Metin-Dizin,* Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, İzmir, 2008.
Ayder Osman-2	Sezgin Filiz, *Kırım-Tatar Yazarı Ayder Osman'ın "Yıllar ve Dostlar" Adlı Eserinin Dil Özellikleri*, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, 2007.
Ayder Osman-3	TDTEA-13.
Ayşe Kokiyeva	TDTEA-13.
Ayuvdağ	*Efsaneler*. TDTEA-13.
Bala Yırı	*Bala Yırları*. TDTEA-13.
Balta	*Latifeler*. TDTEA-13.
Bekir Çobanzade - 1	TDTEA-13.
Bekir Çobanzade - 2	*Ḳarılġaçlar Duası, Kırım-Tatar Nesirinin Antologiyası*, XIV-XX. asırlar, (tertip eticiler: Mıkola Miroşnıçenko-Yunus Kandım), "Etnos" Neşriyat, Kiyev, 2005, 464-475.
Bekir Çobanzade - 3	*Kuneşten Bir Parça, Kırım-Tatar Şiiriyeti Antologiyası*, XIII-XX. asırlar, (tertip eticiler:

	Mıkola Miroşnıçenko-Yunus Kandım), Kiyev, 2003, 274-316.
Bekir Mustafa	*Masallar*. TDTEA-13.
Ben Karasuya Düğüne Vardım	*Hikayeler*. TDTEA-13.
Bilal Mambet	TDTEA-13.
Bostan Hırsızı	*Latifeler*. TDTEA-13.
Buharının Hakkı	*Latifeler*. TDTEA-13.
Cafer Gafar	Hakyemez Betül, *1928-1937 Dönemi Kırım-Tatar Edebiyatından Seçme Hikâyeler*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2007.
Cafer Seydamet	*Ḳarılġaçlar Duası, Kırım-Tatar Nesirinin Antologiyası*, XIV-XX. asırlar, (tertip eticiler: Mıkola Miroşnıçenko-Yunus Kandım), "Etnos" Neşriyat, Kiyev, 2005, 430-464.
Canlı Özen	*Masallar*. TDTEA-13.
Cemil Kermençikli	TDTEA-13.
Cemil Seydamet-1	TDTEA-13.
Cemil Seydamet-2	*Ḳarılġaçlar Duası, Kırım-Tatar Nesirinin Antologiyası*, XIV-XX. asırlar, (tertip eticiler: Mıkola Miroşnıçenko-Yunus Kandım), "Etnos" Neşriyat, Kiyev, 2005, 530-556.
Cengız Dagcı	*Kuneşten Bir Parça, Kırım-Tatar Şiiriyeti Antologiyası*, XIII-XX. asırlar, (tertip eticiler: Mıkola Miroşnıçenko-Yunus Kandım), Kiyev, 2003, 454-470.
Cevdet Ahmetov	TDTEA-13.
Çerkez Ali-1	Hendem Elif, *Yıldız Dergisi - Kırım Türkçesi Derlemeleri II, Giriş-Metin-Dizin*, Ege Üniversitesi

	Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, İzmir, 2008.
Çerkez Ali-2	TDTEA-13.
Çerkez Ali-3	*Kuneşten Bir Parça, Kırım-Tatar Şiiriyeti Antologiyası*, XIII-XX. asırlar, (tertip eticiler: Mıkola Miroşnıçenko-Yunus Kandım), Kiyev, 2003, 498-510.
Çın	*Çın ve Maniler.* TDTEA-13.
Çorabatır	*Destanlar*. TDTEA-13.
Edige	*Destanlar*. TDTEA-13.
Eki Mendil Toprak	*Latifeler*. TDTEA-13.
Emil Amit Osmanoğlu-1	Yiğit Perihan, *Yıldız Dergisi - Kırım Türkçesi Derlemeleri III, Giriş-Metin-Dizin*, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, İzmir, 2008.
Emil Amit Osmanoğlu-2	TDTEA-13.
Ennan Alimov	TDTEA-13.
Enver Selâmet	*Kuneşten Bir Parça, Kırım-Tatar Şiiriyeti Antologiyası*, XIII-XX. asırlar, (tertip eticiler: Mıkola Miroşnıçenko-Yunus Kandım), Kiyev, 2003, 430-434.
Ervin Umerov-1	Atıcı Abdulkadir, *Yıldız Dergisi - Kırım Türkçesi Derlemeleri I, Giriş-Metin-Dizin*, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, İzmir, 2008.
Ervin Umerov-2	Yiğit Perihan, *Yıldız Dergisi - Kırım Türkçesi Derlemeleri III, Giriş-Metin-Dizin*, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, İzmir, 2008.

Eşref Şemizade-1	TDTEA-13.
Eşref Şemizade-2	*Kuneşten Bir Parça, Kırım-Tatar Şiiriyeti Antologiyası*, XIII-XX. asırlar, (tertip eticiler: Mıkola Miroşnıçenko-Yunus Kandım), Kiyev, 2003, 338-356.
Halk Yırı	*Halk Yırları*. TDTEA-13.
	Zsuzsa Kakuk, *Kırım Tatar Şarkıları*, Türk Dil Kurumu Yayınları: 564, Ankara, 1993.
Hasan Çergeyev	TDTEA-13.
Hüseyin Şamil Toktargazi	TDTEA-13.
Irgat Kadir	TDTEA-13.
İbraim Paşi	Yiğit Perihan, *Yıldız Dergisi - Kırım Türkçesi Derlemeleri III, Giriş-Metin-Dizin*, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, İzmir, 2008.
İdris Asanin	*Kuneşten Bir Parça, Kırım-Tatar Şiiriyeti Antologiyası*, XIII-XX. asırlar, (tertip eticiler: Mıkola Miroşnıçenko-Yunus Kandım), Kiyev, 2003, 510-524.
İsa Abduraman-1	Atıcı Abdulkadir, *Yıldız Dergisi - Kırım Türkçesi Derlemeleri I, Giriş-Metin-Dizin*, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, İzmir, 2008.
İsa Abduraman-2	TDTEA-13.
İskender Fazıl	TDTEA-13.
İsmail Alimgeray	TDTEA-13.
İsmail Gaspıralı	TDTEA-13.
İzzet Emirov	TDTEA-13.
Kaçak	*Latifeler*. TDTEA-13.

Karakulak	*Hikayeler*. TDTEA-13.
Karavullar Meydanında	*Hikayeler*. TDTEA-13.
Karga ve Amet Akay	*Latifeler*. TDTEA-13.
Katır mı Adam mı	*Latifeler*. TDTEA-13.
Kavga Yorgan Üstünde	*Latifeler*. TDTEA-13.
Kırmıska ve Çegertki	*Masallar*. TDTEA-13.
Koplandıbatır	*Destanlar*. TDTEA-13.
Kozlagan Kazan	*Masallar*. TDTEA-13.
Kozukürpeç	*Destanlar*. TDTEA-13.
Köroğlu	*Destanlar*. TDTEA-13.
Köse ve Dev	*Masallar*. TDTEA-13.
Löman Süleyman	TDTEA-13.
Maksud Suleyman	*Kuneşten Bir Parça*, *Kırım-Tatar Şiiriyeti Antologiyası*, XIII-XX. asırlar, (tertip eticiler: Mıkola Miroşnıçenko-Yunus Kandım), Kiyev, 2003, 356-360.
Mambet Ablalimov	Atıcı Abdulkadir, *Yıldız Dergisi - Kırım Türkçesi Derlemeleri I, Giriş-Metin-Dizin*, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, İzmir, 2008.
Mane	*Maneler*. TDTEA-13.
	Zsuzsa Kakuk, *Kırım Tatar Şarkıları*, Türk Dil Kurumu Yayınları: 564, Ankara, 1993.
Mehmet Niyazi	TDTEA-13.
Memet Nuzet-1	TDTEA-13.
Memet Nuzet-2	*Kuneşten Bir Parça*, *Kırım-Tatar Şiiriyeti Antologiyası*, XIII-XX. asırlar, (tertip eticiler:

	Mıkola Miroşnıçenko-Yunus Kandım), Kiyev, 2003, 220-230.
Men Bazarda Olmay Dedim	*Latifeler*. TDTEA-13.
Mirzanen Nogay	*Masallar*. TDTEA-13.
Mucize	*Latifeler*. TDTEA-13.
Mustafa Kurti	Hakyemez Betül, *1928-1937 Dönemi Kırım-Tatar Edebiyatından Seçme Hikâyeler*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2007.
Nasreddin Oca ve Padişa	*Latifeler*. TDTEA-13.
Noman Çelebicihan-1	TDTEA-13.
Noman Çelebicihan-2	*Ḳarılġaçlar Duası, Kırım-Tatar Nesirinin Antologiyası*, XIV-XX. asırlar, (tertip eticiler: Mıkola Miroşnıçenko-Yunus Kandım), "Etnos" Neşriyat, Kiyev, 2005, 296-314.
Nuzet Umer-1	TDTEA-13.
Nuzet Umer-2	*Kuneşten Bir Parça, Kırım-Tatar Şiiriyeti Antologiyası*, XIII-XX. asırlar, (tertip eticiler: Mıkola Miroşnıçenko-Yunus Kandım), Kiyev, 2003, 538-558.
Ocak	*Latifeler*. TDTEA-13.
Osman Akçokraklı-1	TDTEA-13.
Osman Akçokraklı-2	*Ḳarılġaçlar Duası, Kırım-Tatar Nesirinin Antologiyası*, XIV-XX. asırlar, (tertip eticiler: Mıkola Miroşnıçenko-Yunus Kandım), "Etnos" Neşriyat, Kiyev, 2005, 224-269.
Oşatam, Amma Aytmam	*Latifeler*. TDTEA-13.
Papuçlar	*Latifeler*. TDTEA-13.

Raim Tınçerov — *Ḳarılġaçlar Duası, Kırım-Tatar Nesirinin Antologiyası*, XIV-XX. asırlar, (tertip eticiler: Mıkola Miroşnıçenko-Yunus Kandım), "Etnos" Neşriyat, Kiyev, 2005, 571-598.

Refat Çaylak — *Kuneşten Bir Parça, Kırım-Tatar Şiiriyeti Antologiyası*, XIII-XX. asırlar, (tertip eticiler: Mıkola Miroşnıçenko-Yunus Kandım), Kiyev, 2003, 558-570.

Remzi Burnaş-1 — TDTEA-13.

Remzi Burnaş-2 — *Kuneşten Bir Parça, Kırım-Tatar Şiiriyeti Antologiyası*, XIII-XX. asırlar, (tertip eticiler: Mıkola Miroşnıçenko-Yunus Kandım), Kiyev, 2003, 470-474.

Reşid Memiş — TDTEA-13.

Reşid Murad — *Daġlar Sonatası*, Bediiy Edebiyat Neşriyatı, Taşkent, 1968.

Riza Fazıl-1 — TDTEA-13.

Riza Fazıl-2 — *Kuneşten Bir Parça, Kırım-Tatar Şiiriyeti Antologiyası*, XIII-XX. asırlar, (tertip eticiler: Mıkola Miroşnıçenko-Yunus Kandım), Kiyev, 2003, 524-538.

Riza Halid — *Kuneşten Bir Parça, Kırım-Tatar Şiiriyeti Antologiyası*, XIII-XX. asırlar, (tertip eticiler: Mıkola Miroşnıçenko-Yunus Kandım), Kiyev, 2003, 446-450.

Rustem Muedin — *Kuneşten Bir Parça, Kırım-Tatar Şiiriyeti Antologiyası*, XIII-XX. asırlar, (tertip eticiler: Mıkola Miroşnıçenko-Yunus Kandım), Kiyev, 2003, 450-454.

Saat Sata — *Latifeler*. TDTEA-13.

Server Turupçı	*Kuneşten Bir Parça, Kırım-Tatar Şiiriyeti Antologiyası*, XIII-XX. asırlar, (tertip eticiler: Mıkola Miroşnıçenko-Yunus Kandım), Kiyev, 2003, 374-394.
Seyid Abdullah Özenbaşlı	TDTEA-13.
Seitumer Emin-1	TDTEA-13.
Seitumer Emin-2	*Kuneşten Bir Parça, Kırım-Tatar Şiiriyeti Antologiyası*, XIII-XX. asırlar, (tertip eticiler: Mıkola Miroşnıçenko-Yunus Kandım), Kiyev, 2003, 474-498.
Sonunı Sorama	*Latifeler*. TDTEA-13.
Şakir Selim-1	TDTEA-13.
Şakir Selim-2	*Kuneşten Bir Parça, Kırım-Tatar Şiiriyeti Antologiyası*, XIII-XX. asırlar, (tertip eticiler: Mıkola Miroşnıçenko-Yunus Kandım), Kiyev, 2003, 662-688.
Şamil Alâdin-1	TDTEA-13.
Şamil Alâdin-2	*Kuneşten Bir Parça, Kırım-Tatar Şiiriyeti Antologiyası*, XIII-XX. asırlar, (tertip eticiler: Mıkola Miroşnıçenko-Yunus Kandım), Kiyev, 2003, 366-374.
Şeryan Aliyev	TDTEA-13.
Şevḳiy Bektore-1	TDTEA-13.
Şevḳiy Bektore-2	*Ḳarılġaçlar Duası, Kırım-Tatar Nesirinin Antologiyası*, XIV-XX. asırlar, (tertip eticiler: Mıkola Miroşnıçenko-Yunus Kandım), "Etnos" Neşriyat, Kiyev, 2005, 377-430.
Şevḳiy Bektore-3	*Kuneşten Bir Parça, Kırım-Tatar Şiiriyeti Antologiyası*, XIII-XX. asırlar, (tertip eticiler:

	Mıkola Miroşnıçenko-Yunus Kandım), Kiyev, 2003, 230-242.
Şükri Appazov	TDTEA-13.
Tahir Halilov	TDTEA-13.
Tairnen Zore	*Destanlar*. TDTEA-13.
Tapmaca	*Tapmacalar*. TDTEA-13.
TDTEA-13	Kültür Bakanlığı (1999), *Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatı Antolojisi*, c:13, Ankara: "Kültür Bakanlığı Yayınları".
Tekerleme	*Tekerlemeler*. TDTEA-13.
Tilkinin Kuyruğu	*Latifeler*. TDTEA-13.
Turna Babay	*Masallar*. TDTEA-13.
Tuvarçının Akıllı Kızı	*Masallar*. TDTEA-13.
Tüpsiz Çapçak	*Latifeler*. TDTEA-13.
Uç Nasiat	*Latifeler*. TDTEA-13.
Umer İpçi-1	TDTEA-13.
Umer İpçi-2	*Ḳarılġaçlar Duası, Kırım-Tatar Nesirinin Antologiyası*, XIV-XX. asırlar, (tertip eticiler: Mıkola Miroşnıçenko-Yunus Kandım), "Etnos" Neşriyat, Kiyev, 2005, 475-493.
Uriye Edemova-1	Hendem Elif, *Yıldız Dergisi - Kırım Türkçesi Derlemeleri II, Giriş-Metin-Dizin*, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, İzmir, 2008.
Uriye Edemova-2	Turan Aysel, *Kırım-Tatar Yazarı Uriye Edemova'nın "Ömürlik Yanımdasın" Romanının Dil Özellikleri*, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, 2007.

Uriye Edemova-3	TDTEA-13.
Valeri Basırov	TDTEA-13.
Yakub Şakir Ali	TDTEA-13.
Yunus Kandım-1	TDTEA-13.
Yunus Kandım-2	*Umüt İpi*, Akmescit, 2001.
Yunus Temirkaya-1	TDTEA-13.
Yunus Temirkaya-2	*Kuneşten Bir Parça, Kırım-Tatar Şiiriyeti Antologiyası*, XIII-XX. asırlar, (tertip eticiler: Mıkola Miroşnıçenko-Yunus Kandım), Kiyev, 2003, 394-430.
Yusuf Bolat	TDTEA-13.
Zakir Kurtnezir-1	Atıcı Abdulkadir, *Yıldız Dergisi - Kırım Türkçesi Derlemeleri I, Giriş-Metin-Dizin*, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, İzmir, 2008.
Zakir Kurtnezir-2	*Kuneşten Bir Parça, Kırım-Tatar Şiiriyeti Antologiyası*, XIII-XX. asırlar, (tertip eticiler: Mıkola Miroşnıçenko-Yunus Kandım), Kiyev, 2003, 570-584.
Ziyadin Cavtobeli	*Kuneşten Bir Parça, Kırım-Tatar Şiiriyeti Antologiyası*, XIII-XX. asırlar, (tertip eticiler: Mıkola Miroşnıçenko-Yunus Kandım), Kiyev, 2003, 332-338.

ÖZ GEÇMİŞ

SEHER MAŞKARAOĞLU

KİŞİSEL BİLGİLER

Uyruğu : T.C.
Doğum Tarihi : 07.12.1986
Doğum Yeri : İzmir
Medeni Durum : Evli
E-mail: seher--memis@hotmail.com

Eğitim Durumu

Lisans: Ege Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü - 2010
Yüksek Lisans: Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı (Yeni Türk Dili) Anabilim Dalı - 2012
Doktora: Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı - 2018
Pedagojik Formasyon Sertifikası: Ege Üniversitesi Eğitim Fakültesi - 2014

Dil puanı: 78.750 (İngilizce)

İş Deneyimi

Oğuzhan Özkaya Eğitim Kurumları – Türk Dili ve Edebiyatı Öğretmeni (2014-2015)
CBU Türkçe Eğitimi Bölümü – Öğretim Görevlisi [31. madde ile] (2013-2014)
Bayraklı Belediyesi Gençlik Eğitim Merkezi – Türk Dili ve Edebiyatı Öğretmeni (2010-2013)

Yayınlar

Kırım-Tatar Söz Varlığında Bazı Eş Anlamlı Sıfatların Kullanımı Üzerine Notlar, Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi, Sayı: 45, Bahar 2018.

Tatar Antroponiminde Milli Geleneklerin Oluşmasında A. Tukay'ın Rolü, Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi Abdullah Tukay Özel Sayısı 2011/2 (G. R. Galiullina'dan aktarma).

Abdullah Tukay Şiirlerinde Temel Motifler, Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi Abdullah Tukay Özel Sayısı 2011/2 (D. F. Zahidullina'dan aktarma).

Kazan Dergisinde[Türkiye, 1970-1980] Tukay Teması, Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi Abdullah Tukay Özel Sayısı 2011/2 (E. T. Sibgatullina'dan aktarma).

Tukay'ın Ninnileri, Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi Abdullah Tukay Özel Sayısı 2011/2 (S. G. İsmegıyleva'dan aktarma).

A. Tukay'ın Eserlerinde ve Mahalli Ağızlarda Mitolojik Şahıslar ["Su anası" İzinden], Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi Abdullah Tukay Özel Sayısı 2011/2 (F. S. Bayazitova'dan aktarma).

Rus Kültüründe Türk İzleri, Uluslararası Sosyal ve Ekonomik Bilimler Dergisi International Journal of Social and Economic Sciences 2 (1): 85-87, 2012.

ÖZET

Tezin Adı: Kırım-Tatar Söz Varlığı

Hazırlayan: Seher MAŞKARAOĞLU

Tezde, süreli yayımlarda tefrika edilmiş veya kitap olarak basılmış Kırım Tatar edebî metinlerinden biriktirme yoluyla bir metin derlemi (*corpus*) oluşturulmuştur. Bunlardan taranan Kırım Tatar söz varlığı, mevcut ansiklopedik sözlüklerle ve iki dilli sözlüklerle karşılaştırılarak dizilmiştir. Bu yolla elde edilen sözlük varlığı (*leksemler*) derlemdeki metinlerden taranan cümle örnekleriyle maddeler altında işlenmiştir. Böylece üretilen ve Türkiye Türkolojisinde halen eksik olan açıklamalı-ansiklopedik Kırım Tatar Sözlüğü, bu çalışmanın bilimsel ve pedagojik sonucudur. Bu sözlük; 30.576 adedi madde başı, 18.900 adedi alt maddeden oluşan toplam 49.476 madde ve sözleri örneklendirmek için kullanılan cümle, kıta, beyit veya mani türünden 9.043 örnek alıntıyı içine almaktadır.

Bu yöntemle elde edilen edebî metinlerden tanıklı-cümle örnekli bu söz varlığı, ilk olarak tez sürecinde belirlenen 40 adet tematik grup içerisinde tasnif edilmiştir. Eldeki verilerin alıntı olanları gösterilerek yorumlanmıştır. Daha sonra atasözleri üzerinden Kırım Tatar Türklerinin dünya algıları ve kültür birikimleri ortaya konmuştur. Son olarak ağızlarda yer alan sözler edebi dildeki şekilleriyle karşılaştırılarak ses bilgisi yönünden tahlil edilmiştir, Kırım-Tatar söz varlığında eş anlamlılık ve çok anlamlılık konuları ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kırım-Tatar Türkçesi, Tehlikedeki diller, Leksikoloji.

ABSTRACT

Name of Thesis: Crimean Tatar Lexicon

Prepared by: Seher MAŞKARAOĞLU

In the thesis, lasting a text compilation (corpus) was created in printed publications or books as serialised by the Crimean Tatar accumulating through literally texts. All these scanned Crimean Tatar vocabulary was sequenced and compared with the existing bilingual word ancyclopedic word. Dictionary precence thus optained was processed under the article with sample sentences from the text in the scanned compilation. Because of this, Turkey has produced and annotated the Crimean Tatars still lacking in Turcology-encyclopedic dictionary and the pedagogical results of the study. This glossary; total 30.576 per item totally 49.476, 18.900 total substrate material consisting of the words and the phrases that are used to illustrate continent, couplets or mania is to get into the type of sample excerpt 9043.

Withnessed-sentence mentions the presence of the literary texts obtained using this method, first identified in the dissertation process has been classified in 40 thematic groups. Showing excerpts of which were reviewed data then it has been demonstrated through the proverbs perception of the world and the cultural heritage of the Crimean Tatars in Turkey. Lastly, compared with the figure in the literary language located words in the mouths of the audio information assayed direction, synonymity and polysemy in Crimean Tatar vocabulary are discussed.

Key Words: Crimean Tatar Turkish, Endangered languages, Lexicology.